MVSIS DICATVM

P. VIRGILII MARONIS OPERA

CVM SERVII, DONATI, ET ASCENSII COMMENTARIIS NVNC PRIMVM SVÆ INTEGRITATI RESTITVTIS. ET QVONIAM DONATI COMMENTARIA IN BVCOLICA, ET GEORGICA DESIDERANTVR, IO. PIERIVM SVBSTITVIMVS.

Quæ omnia exactissima cura nuper excusa emendatiora nunc exeunt, quàm unquam prodierint.

VENETIIS APVD IVNTAS.

M D XLII.

L A L A

ELENCHVS OPVSCVLORVM.

P. VIRGILII MARONIS VITA, QVAM PLERIQVE A DONATO FALSO EDITAM FERVNT.

De nõie vita & omnib⁹ Poetæ.

VIRGILIVS Maro parentibus modicis fuit, & præcipue patre Marone: quem quidam opificem figulũ: plures Magi cuiusdam viatoris initio mercenarium: mox ob industriam generum tradiderunt: quem cum agricolationi reiq; rusticæ, & gregibus pfecisset socer, syluis coemũdis, & apibus curandis reculam auxit. ¶ Natus est, Cn. Pompeio magno, & M. Licinio Crasso primum coss. Iduum Octobrium die in Pago, qui Andes dicitur, qui est Mantua non procul.

Ann⁹ & loc⁹ virgilio natalis.

Prægnans eo mater Maia somniauit enixam se laureum ramum, quem contacta terra confestim cerneret coaluisse, & excreuisse illico in speciem maturę arboris, refertæ variis pomis & floribus, ac sequenti luce cum marito rus propinquum petens, ex itinere diuertit, atque in subiecta fossa partu leuata est. ¶ Ferunt infantem vt fuit editus: nec euagisse, & adeo miti vultu fuisse: vt haud dubiã spem prosperioris geniturae iam tum indicaret. Et accessit aliud præsagiũ.

Infãtia Marõis

Siquidem virga populea more regionis in puerperiis eodem statim loco depacta, ita breui coaluit: vt multo ante satas populos adæquasset. Quæ arbor Virgilii ex eo dicta atque consecrata est summa grauidarum & fœtarum religione suscipientium, ibi fuluentium vota. Initia ætatis, id est vsque ad septimum annum Cremonæ egit, & decimo septimo anno virilem togam cepit illis consulibus iterum quibus natus erat. Euenitque vt eo ipso die Lucretius poeta decederet: sed Virgilius a Cremona Mediolanum, & inde paulopost Neapolim transiit, vbi cum literis & Græcis & Latinis vehementissimam operam dedisset: tandem omni cura, omniq; studio indulsit medicinæ, & mathematicis.

Adolescentia eiusdẽ.

Neapoli doct⁹ est

Quibus rebus cum ante alios eruditior peritiorque esset, se in vrbem contulit. Statimq; magistri stabuli equorum Augusti amicitiam nactus: multos varios'que morbos incidentes equis curauit. At Augustus ipse in mercedem singulis diebus panes Virgilio, vt vni ex stabulariis dari iussit: Interea a Crotoniatis pullus equi miræ pulchritudinis Cæsari dono fuit missus, qui omnium iudicio spem portendebat virtutis & celeritatis immensæ. Hunc cum aspexisset Maro, magistro stabuli dixit, natũ esse ex morbosa equa, & nec viribus valiturum, nec celeritate. Idq; verum fuisse inuentum est: quod cum magister stabuli Augusto retulisset, duplicari ipsi in mercedem panes iussit. ¶ Cum item ex Hispania Augusto canes duo mitterentur, & parentes eorum dixit Virgilius & animum celeritatem'que futuram. Quo cognito mandat iterum augmentari Virgilio panes. Dubitauit Augustus Octauii'ne filius esset an alterius: Idque Maronem aperire posse arbitratus est: quia canum & equi naturam, parentes'que cognorat. Amotis igitur omnibus arbitris, illum in penitiorem partem domus vocat & solum rogat, an sciat quisnam esset, & quam ad felicitandos homines facultatem haberet: Noui, inquit, Maro te Cæsarem Augustum, & ferme æquam cum diis immortalibus potestatem habere, vt quem vis felicem facias. Eo animo sum respondit Cæsar, vt si verum pro rogatu dixeris, beatum felicem'que te reddam. Vtinam (ait Maro) interroganti tibi vera dicere queam. Tunc Augustus. Putant alii me natum Octauio, quidam suspicantur alio me genitum viro. Maro subridens, facile (inquit) si impune licenterq; quæ sentio loqui iubes, id dicam. Affirmat Cæsar iureiurando, nullum eius dictum ægre laturum, immo non nisi donatum ab eo discessurũ. Ad hæc oculos oculis Augusti infigens Maro, facilius ait, in cęteris animalibus qualitates parentum mathematicis & philosophia cognosci possunt, in homine nequaquam possibile est, sed de te coniecturam habeo similem veri, vt quid exercuerit pater tuus scire possim. Attente expectabat Augustus quidnam diceret. At ille, quantum ego rem intelligere possum, pistoris filius es inquit. Obstupuerat Cęsar, & statim quo id pacto fieri potuerit, animo voluebat. Interrumpens Virgilius, audi, inquit, quo pacto id conijcio. Cum quędam enunciauerim prędixerimq; quę intelligi sciri'que non nisi ab eruditissimis summis'que viris potuissent, Tu princeps orbis, iterum & iterum panes in mercedem dare iussisti, quod quidem, aut pistoris, aut nati pistore officium erat. At deinceps inquit Cęsar, non a pistore, sed a rege magnanimo dona feres. Placuit Cęsari facetia, illum'que plurimi fecit, & Pollioni commendauit.

Faceta rñsio.

¶ Corpore & statura fuit grandi, aquilino colore, facie rusticana, valetudine varia. Nam plerunque ab stomacho & faucibus, ac dolore capitis laborabat, sanguinẽ etiam sępius eiecit, cibi vinique minimi. Fama est eum libidinis pronioris in pueros fuisse, sed boni ita eum pueros amasse putauerunt: vt Socrates Alcibiadem, & Plato suos pueros.

Figura, et valitudo ei⁹

Verum inter omnes maxime dilexit Cebetem, & Alexandrum, quem secunda Bucolicorum Ecloga Alexim appellat, donatum sibi ab Asinio Pollione vtrunque non ineruditum dimisit. Nam Alexandrum grammaticum, Cebetem vero & poetam. Vulgatum est consueuisse eum cum Plotia Hieria, sed Asconius Pedianus affirmat ipsum postea maioribus natu narrare solitum, inuitatum quidem se a Varo ad communionem mulieris, verum pertinacissime recusasse, cætera sane vita & ore, & animo tam probum fuisse constat, vt Neapoli Parthenias appellaretur vulgo.

Nota virgilij.

Parthenias est appellatus

Ac siquando Romæ quo rarissime commeabat viseretur, in publico sectantes demonstrantes'que subterfugeret in proximum tectum. Bona autem cuiusdam exulantis offerente Augusto non sustinuit accipere. Possedit prope centies sestertium ex liberalitatibus amicorum, habuitque domum Romæ in exquilijs iuxta hortos Mecœnatis, quanquam secessu Campanię Siciliæ'que plurimum vteretur. Quæcunque ab Augusto peteret, repulsam nunquam habuit. Parentibus quotannis aurum ad abundantem alitum mittebat, quos iam grandis amisit, ex quibus patrem oculis captum, & duos fratres germanos, Silonem impuberem, Flaccum iam adultum, cuius exitum sub nomine Daphnidis deflet. Inter cætera studia, vt supra diximus, medicinæ quoque, ac maxime mathematicę operam dedit. Egit & causam vnam omnino, nec amplius quam semel. Sermone tardissimum, ac pene indocto similem fuisse, Melissus tradidit. ¶ Poeticam puer adhuc auspicatus in Balistam ludi magistrum, ob infamiam latrociniorum coopertum lapidibus distichon fecit.

Monte sub hoc lapidum tegitur Balista sepultus.
Nocte die tutum carpe viator iter.
Alij: Nocte dieq; tuum, &c.

distichõ ĩ Balistã

¶ Deinde Catalecton & Moretum, & Priapeiam, & Epigrammata, & Diras, & Culicem cum esset annorum. xxv. cuius materia talis est. Pastor fatigatus ęstu, cum sub arbore obdormisset, & serpens ad illum proreperet, e palude culex prouolauit atque inter duo tempora aculeum fixit pastori. At ille continuo Culicem contriuit, & vitam serpentem interemit, ac sepulchrum Culici statuit, & distichon fecit, Parue Culex pecudum custos tibi tale merenti Funeris officium vitę pro munere reddit. Scripsit ẽt, de qua ambigitur, Aetnam, & mox cum res Romanas inchoasset, offensus materia, & nominum asperitate, ad Bucolica transiit, maxime vt Asinium Pollionem, Alphenum, Varum, & Cornelium Gallum celebraret: quia in distributione agrorum qui post Philippensem victoriam veteranis, triumuirorum iussu trans Padum diuidebantur se indennem pręstitissent.

Opa virgilij.

argumẽtũ culicis.

Bucolici argũ.

Æneis scribẽdi consuetudo.

Deinde Georgica in honorem Mecœnatis edidit, cum sibi, vix dum noto opem tulisset aduersus Claudij veterani militis, vel vt alij putant, Arrij Centurionis violentiam, a quo in altercatione litis agrariæ parum abfuit quin occideretur. Nouissime autem Æneidẽ aggressus est, argumẽtum varium & multiplex, & quasi amborum carminum Homeri instar. Pręterea nominibus ac rebus Gręcis Latinisq; commune, & in quo quod maxime studebat, Romanę simul vrbis & Augusti origo contineretur. Cum Georgica scriberet, traditur quotidie meditatos mane plurimos versus dictare solitum, ac per totum diem retractando ad paucissimos redigere non absurde carmen se vrsę more parere dicens, & lambendo demum effingere. Æneida prosaica prius oratione formatam, digestamq; in duodecim libros particulatim componere instituit, vt quidam tradunt. Alij eius sententię sunt, vt existiment eum si diutius vixisset, quatuor & viginti libros vsque ad Augusti tempora

vrsę natura.

pora scriptum, atque alia quidem percursurum, Augusti vero gesta diligentissime executurum, quippe qui dum scriberet, nequid ineptum moraretur, quædam imperfecta reliquit. Alia levissimis versibus scripsit, quos per iocum pro tegillis vel tibicinibus interponi a se dicebat ad sustinendum opus, donec solidæ columnæ advenirent. Bucolica a triennio Asinii Pollionis suasu perfecit. Hic transpadanam provinciam regebat, cuius favore cũ veteranis Augusti militibus Cremonensium, & Mantuanorum agri distribuerẽtur, suos Virgilius non amisit. Facta enim distributione suos Claudio seu Arrio datos recuperavit. Hunc Pollionem maxime amavit Maro, & ab eo magna munera tulit.

Alexis. Virgiliana.

Quippe qui invitatus ad cœnam captus pulchritudine & diligentia Alexandri Pollionis pueri eum dono accepit. Huius Pollionis filium C. Asinium Cornelium Gallum oratorem clarum, & poetam non mediocrem miro amore dilexit Virgilius. Is transtulit Euphorionem in latinum, & libris quatuor amores suos, de Cytheride scripsit: Hic primo in amicitia Cæsaris Augusti fuit, postea in suspicionem coniurationis, contra illum ductus occisus est. Verum vsqueadeo hunc Gallum Virgilius amarat, vt quartus Georgicorum a medio, vsque ad finem eius laudem contineret: quem postea iubente Augusto in Aristæi fabulam commutavit. Georgica septennio Neapoli, Æneida partim in Sicilia, partim in Campania .xj. annis confecit. Bucolica eo successu edidit, vt in scena quoque per cantores crebra pronunciatione recitarentur. At

Iudiciũ Ciceronis de Maróe.

cum Cicero quosdam versus audisset, & statim acri iudicio intellexisset non communi vena editos, iussit ab initio totam Eclogam recitari, quam cum accurate pernotasset, in fine ait, Magnæ spes altera Romæ, quasi ipse linguæ latinæ spes prima fuisset, & Maro futurus esset secunda, quæ verba postea Æneidi ipse inseruit. Georg. reverso ab Actiaca victoria Augusto atque reficienda rum virium causa Atellæ commoranti per continuum quatriduum legit suscipiente Mecœnate legendi vicem, quoties interpellaretur ipse vocis offensione. Pronunciavit autem maxima cum suavitate & lenociniis miris. Seneca tradidit Iulium Montanum solitum dicere vt ablaturum se quædam Virgilio, si & vocem posset, & os, & hypocrisim. Eosdem enim versus eo pronunciante bene sonare. Sine illo inanescere quasi mutos. Aeneidos vix dum cœptæ tanta extitit fama, vt Sextus Propertius non dubitarit sic predicare.

Cedite Romani scriptores, cedite Graii.
Nescio quid maius nascitur Iliade.

¶ Augustus vero cum iam forte expeditione Cantabrica abesset, & supplicibus atque minacibus per iocum literis efflagitaret: vt sibi de Æneide, vt ipsius verba sunt, vel prima carminis hypographa: vel quodlibet colon mitteret, negavit se facturum Virgilius. Cui tamen multo post perfecta demum materia: treis tantummodo libros recitavit, secundum videlicet, quartum, & sextum. Sed hunc præcipue ob Octaviam: quæ cum recitationi interesset: ad illos de filio suo versus, Tu Marcellus eris: defecisse fertur: atque ægre refocillata dena sestertia pro singulo versu Virgilio dari iussit. Recitavit & pluribus, sed neque frequenter, & ferme alia de quibus ambigebat: quo magis iudicium hominum experiretur. Erotem librarium & libertum eius exactæ iam senectutis tradunt referre solitum quondam in recitando eum duos

Foecũditas ingenii Virgil.

dimidiatos versus complesse ea tempore Misenum Aeolidẽ adiecisse: quo non præstantior altes. Item huic, Aere ciere viros, simili calore iactatum subiunxisse, Martemq; accendere cantu, Statimq; sibi imperasse, vt vtrunque volumini ascriberet. ¶ Bucolica Georgicaque emendavit. Anno vero. L I I. vt vltimam

Buco. & Georgica emẽdata.

manum Æneidi imponeret: statuit in Græciam & Asiam secedere: trienniõq; continuo omnem operam limitationi dare, vt in reliqua vita tantum philosophiæ vacaret. Sed cum aggressus iter

Obitus Marõis

Athenis occurrisset Augusto ab oriente Romam revertenti: vna cum Cæsare redire destinavit. At cum Megara vicinum Athenis oppidum visendi gratia peteret: languorem nactus est: quem

Reciprocatio mala.

non intermissa navigatio auxit. Ita vt gravior in dies, tandem Brũdusium adventarit: vbi diebus paucis obiit .X. Calen. Octob. Cn. Plancio. Q. Lucretio consulibus: qui cum gravari morbo sese sentiret scrinia sæpe, & magna instantia petiuit crematurus Æneida. quibus negatis, testamento comburi iussit: vt rem inemendatam imperfectamque: Verum Tucca & Varus monuerunt id Augustum non permissurum. Tunc eidem Varro, ac simul Tuccæ scripta sub ea conditione legavit, ne quid ederent quod a se editum non esset. & versus etiam imperfectos, si qui erant relinquerent. Voluit etiam eius ossa Neapolim transferri: vbi diu & suavissime vixerat, ac extrema valetudine hoc ipse sibi epitaphion fecit distichon. Translata igitur iussu Augusti eius ossa prout statuerat Neapolim fuere, sepultaq; via Puteolana intra lapidem secundum, suoq; sepulchro id distichon quod fecerat inscriptum est, Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc Parthenope, cecini pascua, rura, duces. ¶ Heredes fecit ex dimidia

heredes Marõis

parte Valerium Proculum fratrem ex alio patre, ex quarta Augustum, & duodecima Mecœnatem, ea reliqua. L. Varum, & Plotium Tuccam, qui eius Æneida post obitum, prout petiverat iussu Cæsaris emendarunt. Nam nullius omnino sententia cremata Æneis digna visa fuit, de qua re Sulpitii Carthaginensis extant huiusmodi versus.

Sulpitii Carthaginẽsis.

¶ Iusserat hæc rapidis aboleri carmina flammis
Virgilius: Phrygium quæ cecinere ducem.
Tucca vetat, Varusq; simul: tu maxime Cæsar
Non sinis, & Latiæ consulis historiæ.
Infelix gemino cecidit prope Pergamos igni:
Et pene est alio Troia cremata rogo.

Extant & Augusti de ipsa eadẽ re versus plures & clarissimi, quorum initium ita est.

¶ Ergo ne supremis potuit vox improba verbis,
Tam dirum mandare nefas: ergo ibit in ignis?
Magnaq; doctiloqui morietur musa Maronis?
Et paulopost.

Augusti versus

¶ Sed legum servanda fides, suprema voluntas
Quod mandat fieriq; iubet parere necesse est.
Frangatur potius legum veneranda potestas,
Quam tot congestos noctesq; diesq; labores
Hauserit vna dies.

Et quæ sequuntur. Nihil igitur authore Augusto Varus edidit. Quod & Maro præceperat, sed summatim emendavit vt qui versus etiam imperfectos siqui erant reliquit. Hos multi mox supplere conati, non perinde valuerunt ob difficultatem, quod omnia fere apud eum emistichia præter illud, quem tibi iam Troia peperit, sensum videntur habere perfectum. Nisus grammaticus audisse se a senioribus dicebat Varum duorum librorum ordinem commutasse, & qui tum secundus erat, in tertium locum transtulisse: etiam primi libri correxisse principium his dempus versibus.

Ille ego qui quondam gracili modulatus avena
Carmen, & egressus sylvis vicina coegi:
(Vt quamvis avido parerẽt arva colono)
Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis
Arma virumq; cano.

¶ Nec Virgilius qui columen linguæ latinæ fuit, caruit obtrectatoribus. In Bucolicis enim duas Eclogas, sed insulsissime Paro

Obtrectatores Marõis

quidam deridet, & sic deridendo incipit. ¶ Tityre si toga calda tibi est, quo tegmine fagi? Sequentis, Dic mihi Damoeta, cuium pecus, anne Latinum? Non verum Ægonis: nostri sic rure loquuntur. Alius recitante eo ex Georgicis, Nudus ara, sere nudus, subiecit, habebis frigore febrem. Est & adversus Aeneida liber Carbilii pictoris titulo, Aeneidomastyx. M. Vipranius eum a Mecœnate suppositum appellabat novæ Cacozeliæ repertorem, neque timidum, neque exilem, sed communibus verbis opus illud confecisse. Herennius vitia eius tantum contraxit Perilius, Faustinus furta. Sunt & Quinti Octavii Aviti volumina, quibus annotantur quos & vnde versus trãstulerit Asconius Pedianus libro quem contra obtrectatores Virgilii scripsit pauca admodum ei obiecta proponit, & potissimum quod non recte historiam contexuit, & quod pleraque ab Homero sumpsit: sed hoc crimen sic defendere assuetum ait Cur non illi quoque eadẽ furta tentarent? Verum intellecturos facilius, esse Herculi clavam quam Homero versum surripere, & tamen destinasse succedere, vt omnia ad satietatem malevolorum decideret.) Refert etiam Pedianus benignum cultoremq; omnium bonorum atq; eruditiorum fuisse, & vsq; adeo invidia expertem fuisse, vt siquid erudite dictum inspiceret alterius non minus gauderet, ac si suum fuisset, neminem vituperare, laudare bonos, ea humanitate esse, vt nisi perversus maxime quisque illum non diligeret modo, sed etiam amaret, Nil proprii habere videbatur eius bibliotheca non minus aliis doctis patebat ac ipsi. Illudq; Euripis antiquum sæpe vsurpabat, τὰ τῶν φίλων κοινά. Communia amicorum esse omnia. Quare coævos oẽs poetas ita adiunctos habuit, vt cum inter se plurimum invidia arderent, illum vna omnes colerent. Varus, Tucca, Horatius, Gallus, Propertius. Anser vero quoniam Antonii partes secutus est illum non observasse dicitur. Cornificius

dius ob peruersam naturam illum non tulit. Gloriæ vero cótemptor fuit, vt cum quidam versus quosdam sibi ascriberent, eáque re docti haberentur, non modo ægre non ferebat, imo voluptuosum id erat. Cum enim distichon quod laudem felicitatemq́ Augusti continebat fecisset, valuisq́ non nominato authore infixisset, id erat huiusmodi.

Distichō in laudē Augusti

Nocte pluit tota, redeunt spectacula mane:
Diuisum imperium cum Ioue Cæsar habet.

¶ Diu quæritans Augustus cuiusnam hi versus essent, eorum authorem non inueniebat. Batillus vero poeta quidam mediocris tacentibus alijs sibi adscripsit: Quamobrem donatus honoratusq́ a Cæsare fuit, quod æquo animo non ferens Virgilius iisdē valuis affixit quater hoc principium, Sic vos non vobis, postulabat Augustus vt hi versus complerentur, quod cum frustra alij conati essent.

Virgilius præposito disticho sic subiunxit.

Hos ego versiculos feci, tulit alter honores.
Sic vos non vobis nidificatis aues.
Sic vos non vobis vellera fertis oues.
Sic vos non vobis mellificatis apes.
Sic vos non vobis: fertis aratra boues.

¶ Quo cognito aliquandiu Batillus Romæ fabula fuit, Maro vero exaltatior. Cum is aliquando Ennium in manu haberet, rogareturq́ quidnam faceret, Respondit se aurum colligere de stercore Ennij. Habet enim poeta ille egregias sentētias sub verbis non multum ornatis. Interroganti Augusto quo pacto ciuitas feliciter gubernaretur: Si prudentiores, inquit, temonem tenuerint, & boni malis præponantur. Itaq́ optimi suos habeant honores. nulli tamen aliorum iniusti quicquam fiat. At Mecœnas, quid inquit, Virgili facietatem homini non affert? Omnium rerum respondit, aut similitudo, aut multitudo stomachum facit, præter intelligere. Item interrogauit quo pacto quis altam felicemq́ fortunam suam seruare posset. Cui Maro Si quantum, honore ac diuitijs alijs præstantior sit tanto liberalitate & iustitia alios superare nitatur. Solitus erat dicere nullam virtutem commodiorem homini esse patientia, ac nullam asperam adeo esse fortunam quam prudenter patiendo vir fortis non vincat. Quam sententiam in. v. Aeneidos inseruit, Nate dea quo fata trahant retrahantq́ sequamur, Quicquid erit superanda omnis fortuna ferendo est. ¶ Cum quidam eius amicus, Cornificij in eum male dicta, & inimicitias ipsi narraret, Quam putas, inquit, esse huiusce. . . maleuolentiæ causam? Nam neque vnquam Cornificium offendi, & cum amo. an inquit Hesiodi sententię . . . memnisti? vbi ait. Architectum architecto inuidere, poetam poetæ. De malis inquit Græcus ille intellexit. Nam boni eruditiores, amant. Sed magna cum mea laude, & gloria vindictam in manu habeo, maiore enim cura virtuti intendam atque quo elegantior ego fiam, eo magis inuidia rumpetur. ¶ Erat Augusto familiaris Filistus quidam orator, & poesim mediocriter doctus, cui multiplex variumq́ ingenium erat, qui omnium omnia dicta deprehendere conabatur, non vt verum dignosceret: quod Socrates facere consueuit, sed vt eruditior videretur. Hic Virgilium vbicunque conuenire dabatur maledictis salibusq́ vexabat. Quare ille sæpe tacibundus discedebat, & suffusus pudore tacebat. Verū cum Augusto audiente elinguem illum diceret, & causam etiam suā si linguam haberet defendere nequiret. Tace inquit rabula. nam hæc mea taciturnitas defensorem causarum mearum Augustum fecit, & Mecœnatem, & ea tuba cum volo loquor: quæ vbique diutissime audietur. Tu loquacitate, non modo aures hominum, sed muros rumpis. Augustus vero Filistum graui vultu increpauit. Tunc Maro si tempus Cæsar, inquit tacendi hic sciret, raro loqueretur. ¶ Tacendum enim semper est nisi cum taciturnitas tibi noceat. aut oratio alijs prosit. Nam qui contendit, & an contentionis finis vtilis sit non nouit: stultis illum annumerandum sapientes putant. ¶ Posteaquam Augustus summa rerum omnium potitus est, venit in mentem an conduceret tyrannidem dimittere, & omnem potestatem annuis consulibus & senatui rempubli. reddere. in qua re diuersæ sententiæ consultos habuit Mecœnatem, & Agrippam. Agrippa enim vtile ipsi fore etiā si honestum non esset relinquere tyrannidem longa oratione contendit, quod Mecœnas dehortari magnopere conabatur: quare Augu. animus & hinc ferebatur, & illinc. Erant enim diuersæ sententiæ varijs rationibus firmatæ. Rogauit igitur Maronem, an conferat priuato homini se in sua republi. tyrannum facere. Tum ille, omnibus ferme inquit rempubli. occupantibus molesta ipsa

Cornificius.

tyrannis sunt & ciuibus, quia necesse erat propter odia subditorum, aut eorum iniustitiam magna suspicione magnoq́ timore viuere, sed si ciues iustum aliquem scirent, quem amarent plurimū ciuitati id vtile foret: si in eo vno omnis potestas esset. Quare si iustitiam quodmodo facis omnibus, in futurum nullo hominum facta compositione distribues dominari te, & tibi conducet, & orbi. Beneuolentiam enim habes, vt deum te & adorent & credant. Eius sententiam secutus Cæsar principatum tenuit. ¶ Audiuit a Silone præcepta Epicuri, cuius doctrinæ socium habuit Varum. quamuis diuersorum philosophorum opiniones libris suis inseruisse de animo maxime videatur, ipse tamen fuit academicus. Nam Platonis sententias omnibus alijs prætulit. ¶ Nunc quoniam de authore summa im diximus de ipso iam carmine dicendum videtur quod bifariam tractari solet, hoc est, & ante opus, & in ipso opere. Ante opus titulus, causa, intentio. Titulus, in quo quæritur cuius sit, & quare hoc potissimum sibi adscribendum Poeta præsumpserit. Intentio, in qua cognoscitur quid efficere conetur Poeta. In ipso opere sane tria spectantur, numerus, ordo, explanatio. ¶ Quamuis igitur multa, ψευδεπιγραφῆ, id est falsa inscriptione sub alieno nomine sint prolata, vt Thyestis tragœdia huius Poetæ, quam Varus edidit pro sua, & alia huiusmodi: tamen Bucolica liquido Virgi. esse minime dubitandum est: præsertim cum ipse Poeta tanquam hoc metuēs principium huius operis & in principio Æneid. & in alio carmine suum esse testatus sit, sic dicens, Ille ego qui quondam gracili modulatus auena, & reliqua. Et carmina qui lusi pastorum audaxq́ iuuenta: Tityre te patulæ cecini sub tegmine fagi. Bucolica autem & dici & appellari, vel hoc solum iudicium suffecerat, quod hoc eodem nomine apud Theocritum censeatur. Verum ratio quoque demonstranda est. Tria sunt pastorum genera, quæ dignitatem in Bucolicis habent, quorum qui minimi sunt, αἰπόλοι dicuntur a Græcis, idem a nobis caprarii. Paulo honoratiores qui ποιμένες, id est opiliones dicuntur honestissimi, & maximi βουκόλοι, quos bubulcos dicimus. Vnde igitur magis decuit pastorali carmini nomen imponi, quam ab eo gradu qui apud pastores excellentissimus inuenitur? Causa dupliciter inspici solet de origine carminis, & a voluntate scribentis. Originem autem Bucolici carminis, alij ob aliam causam ferunt. Sunt enim qui a Lacedæmonijs pastoribus Dianæ primum carmen hoc redditum dicant, cum eidem deæ propter bellum quod toti Græciæ illo tempore Persæ inferebant exhiberi per virgines de more sacro non possent. Alij ab Oreste circa Siciliam, vago id genus carminis, Dianæ redditum loquuntur per ipsum atque pastores, quo tempore de Scythia cum Pylade fugerat surrepto numinis simulachro & lato in fasce lignorum, vnde fascelidem Dianam perhibent nuncupatam, apud cuius aras Orestes per sacerdotem eiusdem numinis Iphigeniam sororem suam a parricidio fuerat expiatus. Alij Apollini Nomio pastorali, scilicet deo qua tempestate Admeti boues pauerat. Alij Libero nympharum, scilicet & Satyrorum, & id genus numinum principi, quibus placet rusticum carmen. Alij Mercurio Daphnidis patri, pastorum omnium principi, & apud Theocritum, & apud hunc ipsum poetam. Alij in honorem Panos scribi putant peculiariter pastoralis dei. Item Sileni Syluani, atque Faunorum. Quæ cum omnia dicantur, illud erit probatissimum Bucolicum carmen originem ducere a priscis temporibus, quibus vita pastoralis exercita est. Et ideo velut aurei sæculi speciem in huiusmodi personarum simplicitate cognosci, & merito Virgiliū processurum ad alia carmina non aliūde cœpisse, nisi ab ea vita, quæ prima in terris fuit. Nam postea rura culta, & ad postremum pro cultis & feracibus terris bella suscepta, quod videtur Virgilius in ipso ordine operum suorum voluisse monstrare cum pastores primo, deinde agricolas, & ad vltimum bellatores scribat. Restat vt quæ cā voluntatē attulerit poetæ Bucolica potissimum scribendi consideremus. Aut enim dulcedine carminis Theocriti, & admiratione eius illectus est, aut ordinem temporum est secutus erga vitam humanam: vt supra diximus. Aut treis modos elocutionum, quos χαρακτῆρας Græci vocant, λιτὸν, qui tenuis ἁδρὸν qui validus μέσον, qui moderatus intelligitur. Credibile erat Virgilium qui in omni genere præualuerit: Bucolica primum: Georgica secundum: Æneida tertium voluisse conscribere: aut ideo potius primo Bucolica scripsit, vt in eiusmodi carmine quod & paulo liberius & magis validum quam cætera est, facultatem haberet captandæ Cæsaris indulgentiæ, reparandi'que agri quem amiserat. Ob hanc causam die tertio Iduum Martiarum. C. Cæsare interfe-

Platonicū fuisse

ēto cum Augustum Cæsarem pene puerum Veterani milites nō abnuente senatu sibi decem constituissent, Exorto ciuili bello Cremonenses cum cæteris eiusdem studij aduersarios Augu. Cæsaris adiuuerunt: Vnde factum est, vt cum victor Augustus in eorum agros veteranos deduci iussisset non sufficiente agro Cremonensium: Mantuani quoque in quibus erat Virgilianus maximam partem suorum finium perdiderunt, eo quod vicini Cremonensibus fuerant: Sed Virgilius Augusti familiaritate, suoq; carmine fretus centurioni Arrio obsistere ausus est. Ille statim vt miles ad gladium manum admouit. Cumq; se in fugam proripuisset Poeta. Non prius persequendi finis fuit, quam se in fluuium Virgilius coniecisset, sed postea a Mecœnate & Pollione ipso Augusto fauentibus agros suos recepit. Intentio libri, quam σκόπον Græci vocant imitatione Theocriti poetæ constituitur, qui Syculus & Syracusanus fuit. Est intentio etiam in laudem Cæsaris, & principum cæterorum, per quos in sedes suas rediit. Vnde vt & delectationem & vtilitatem finis contineret secundum præcepta cuncta confecit. Quæri solet cur non plures quam decem Eclogas conscripserit, quod nequaquam mirandum videbitur ei qui considerauerit ætatē scenarum pastoralium, quę vltra hunc numerum non potest proferri, præsertim cum ipse Poeta circumspectior Theocrito, vt ipsa res indicat, videatur metuere, ne illa Ecloga, quę Pollioni inscribitur minus rustica videatur, cum ipsam præstruat ipse dicens, Sicelides Musę paulo maiora canamus, & item similiter in alijs duabus facit. Illud tenendum esse prædicimus in Bucolicis Virgilij neque nusquam, neq; vbiq; aliquid figurate dici, hoc est per allegoriam. Via enim propter laudem Cæsaris & amissos agros hæc Virgilio concedentur, cum Theocritus, quem hic noster toto studio imitari conatur, simpliciter omnino conscripserit. Quod autem in ipso carmine tractari solet, est numerus, ordo, explanatio. Numerus Eclogarum manifestus est: Nam decem sunt ex quibus proprie Bucolicę septem esse creduntur. Nam tres vltimæ propriæ Bucolicæ dici non debent. Pollio, scilicet Silenus, & Gallus. Prima igitur continet quæstionem publicam, & priuatam gratulationem de agro, & dicitur Tytirus, secunda amorem pueri, & dicitur Alexis. Tertia certamen pastorum, & dicitur Palæmon. Quarta genethliacum, & dicitur Pollio. Quinta epitaphion, & dicitur Daphnis. Sexta metamorphosim, & dicitur Varus, & Silenus. Septima pharmaceutria. Octaua amores diuersorum sexuum, & dicitur Damon. Nona continet conquestionem de amisso agro, & dicitur Moeris. Decima desiderium Galli, & dicitur Gallus. Quod ad originem spectat illud scire debemus, in prima tantum & in vltima Ecloga Poetam voluisse ordinem seruare: quoniam altera principium constituit, vt in Georgicis ait, Tityre te patulę cecini sub tegmine fagi. In altera, ostendit finem: quippe qui dicat, Extremum hunc Arethusa mihi concede laborem. Verum inter ipsas Eclogas pastoralem conscriptarumq; ordinem nullum esse certissimum est. Sed sunt qui dicunt initium Bucolici carminis non Tityre, sed Prima Syracusio dignata est ludere versu. Superest explanatio ad quam antequam veniamus, illud dicendum tenue esse Bucolicum carmen, & vsqueadeo ab heroico charactere distare, vt versus quoque huius carminis suas quasdam cæsuras habeant, & suis legibus distinguantur. Nam cū tribus probetur metrum cęsura, scansione, moderatione, nō erit Bucolicus versus, nisi in quo & pes primus partem orationis absoluerit, & tertius trochæus fuerit, etiam cęsura & quartus pes dactylus magis q̃ spondeus partē orationis terminauerit. Quintus & sextus pes ex integris dictionibus fuerit, quod Virgilius a Theocrito sępe seruatum victus operis difficultate neglexit in solo principio incertum industria an casu has cæsuras seruauerit. Nā Tityre dactylus partem orationis absoluit, tu patule recu. tertium trochæum: quamuis de composita dictione conclusit, bans sub, quartum spondeum pro dactylo, cum subiunxit, tegmine fagi. Terminatis partibus orationis integrum comma perfecit. Cuius rei diligentiam licet in Theocriti ferme omnibus versibus admirari. Qui vero supradicta acri iudicio diligenterq; considerarit, facile intelliget quę in Georgicis intentio quique finis, fuerit: nec minus in Aeneide. Poematis styli genera tria sunt. aut enim actiuum vel imitatiuum quod Græci δραματικὸν appellant: in quo personæ loquentes introducuntur sine poetę interlocutione, vt sunt tragœdię & comœdiæ δρᾶν enim græce agere dicitur, quo genere scripta est prima Tityre, & Quo te Moeri pedes, aut enarratiuum, quod Græci διηγηματικὸν appellant: in quo Poeta ipse loquitur sine interpositione personæ, vt tres primi Georgicon libri. Item Lucretij carmina, aut commune, vel mistum, quod Græci μικτὸν appellāt, vbi & Poeta ipse loquitur & introductę personę, vt Virgilij Æneis.

Eclogarum numerus.

Eclogarum nota.

Carminis qualitas.

Genera poematis.

INDEX EORVM QVAE IN HOC VIRGILII VOLVMINE NOTATV DIGNA CONTINENTVR.

FINIS.

SERVII MAVRI HONORATI GRAMMATICI IN BVCOLICA MARONIS COMMENTARIORVM LIBER.

Bucolicũ vnde Bucolici origo.

BVCOLICA vt ferunt inde dicta sunt a custodia boum. i. ἀπὸ τῶν βουκόλων. Præcipua enim sunt animalia apud rusticos boues. Huius autem carminis origo varia est. Nam alij dicunt eo tempore quo Xerxes Persarum rex inuasit Græciam, cũ omnes intra muros laterent, nec possent more solito Dianę sacra persolui, peruenisse ad montes Laconas rusticos, & in eius honorem hymnos dixisse, vnde natum carmen Bucolicum ætas posterior estimauit. Alij dicunt Orestem cum Dianæ Fascelidis simulachrum raptum ex Scythia adueheret, ad Siciliam tempestate delatum, complexo anno Dianæ festum celebrasse hymnis collectis nautis suis, & aliquibus pastoribus conuocatis, & exinde permansisse apud rusticos consuetudinem. Alij non Dianæ, sed Apollini Nomio consecratum carmen hoc volũt quo tempore Admeti regis pauit armẽta. Alij rusticis numinibus a pastoribus dicatum hoc asserunt carmẽ, vt Pani Faunis, ac Satyris, & hæc est huius carminis titulus.

Qualitas carminis.

Qualitas autem hæc est scilicet humilis character. Tres enim sunt characteres, humilis, medius, grandiloquus, quos omnes in hoc inuenimus poeta. Nam in Æneide grandiloquum habet: in Geor. medium: in Buc. humilem pro qualitate negociorum, & personarum. Nam personæ hic rusticæ sunt simplicitate gaudentes. s. a quibus nil altum debet requiri. Adhibentur autem hæc ad carmen Bucolicum.

Decorũ Bucolici carmis.

Debet quarto pede terminare partem orationis, qui pes, si sit dactylus, meliorem efficit versum, vt Nos patriæ fines, & dulcia. Primus etiam pes sm Donatum dactylus esse debet & terminare partem orationis, vt Tityre, quam legem Theocritus vehementer obseruat, Virgilius non adeo. Ille enim paucis versibus ab ista ratione deuiauit, hic eam in paucis secutus est. Terentianus cum de hoc metro doceret: Plurimus hoc pollet siculæ telluris alumnus: Noster rarus eo pastor Maro.

Intẽtio poetæ.

Intentio poetæ hæc est, vt imitetur Theocritum Syracusanum, meliorem Mosco, & cæteris, qui Bucolica scripserunt, vnde est, Prima syracusio dignata est ludere versu, Nostra neq; erubuit syluas habitare Thalia. Et aliquibus locis per allegoriam agit gratias Augusto, vel alijs nobilibus quorum fauore amissum agrum recepit, in qua re tantum dissentit a Theocrito. Ille enim vbiq; simplex est, Hic necessitate compulsus aliquibus locis miscet figuras, quas perite plerunq; etiam ex Theocriti versibus facit, quos ab illo dictos cõstat simpliciter, hoc autem fit poetica vrbanitate. sic Iuuena. Actoris Arunci spolium. Nam Virgilij de hasta dictum figurate ad speculum transtulit.

Cã scribẽdi Bucolici.

Et causa scribẽdorum Bucolicorum hęc est. Cum post occisum. iij. Idus. Martias In senatu Cęsarem, Augustus eius filius contra persecutores patris & Antonium, ciuilia bella mouisset, victoria potitus Cremonensium agros, qui contra eum senserant militibus suis dedit, qui cum non sufficerent, etiam Mantuanorum iussit distribui, non propter culpam. sed propter vicinitatem, vnde est Mantua væ miserę nimium vicina Cremonę. Perdito ergo agro Virgilius Romam venit, & potentium fauore meruit, vt agrum suum solus reciperet, ad quem recipiendum profectus ab Arrio Centurione, qui eum tenebat pene est interemptus, nisi se pręcipitasset in Mincium. vnde est ἀλληγορικῶς Ipse aries etiam nunc vellera siccat. Postea ab Augusto missis triumuiris & ipsi integer ager redditus est & Mãtuanis pro parte, hinc est quod in prima ecloga legimus recepisse agrum postea eum querulantẽ inuenimus, vt Audieras, & fama fuit, sed carmina tantum Nostra valent Lycida tela inter martia quantum Chaonias dicunt aquila veniente columbas.

Numerus librorum.

Nec numerus hic dubius est, nec ordo librorũ. Quippe cum vnus sit liber. De Eclogis tantũ multi dubitant. Quæ licet. x. sint, incertũ tamen est quo ordine scriptę sint. Plerique duas certas volunt Ipsius testimonio vltimam, vt extremum hunc, primam, vt in Georg. Tityre te patule cecini sub tegmine fagi. Alij primam illam volunt, Prima syracusio dignata est ludere versu. sed est sciendum septem Eclogas esse meras rusticas, quas Theocritus. x. habet. Hic in tribus a Bucolico carmine, sed cum excusatione discessit, Vt in genethliaco Salonini, in pharmaceutria, & in Sileni Theologia, vel vt ex incertis altioribus rebus posset placere, Vel quia tot varietates implere non poterat. Poetę vitam in Æneide diximus. Operis explanatio in sequentibus comprobabitur. Sane sciendum Virgilium. xxx. annorum scripsisse Bucolica. Vnde etiam ipse in fine Geor. Audaxq; iuuẽta, Tityre te patulę cecini sub tegmine fagi, & dicit Donatus, quod etiam in poetę memorauimus vita in scribendis carminibus naturalem ordinem secutum esse Virgilium, primo. n. pastoralis fuit in montibus vita. Post agriculturæ amor, inde bellorum cura successit. Notandum quoq; Bucolica, vel Georgica cum apud Gręcos in fine habeant accentum, apud nos in tertia a fine habere: Nam vt in vltima sit latinitas, vetat, vt in penultima non sit: breuitatis efficit ratio. Etiam hoc sciendum; & personas huius operis ex maiori parte nomina de rebus rusticis habere conficta, vt Melibœus ὅτι μέλει αὐτῷ τῶν βοῶν. i. qui curam gerit boum, quod Tityrus dicitur aries maior, Nam Laconum lingua Tityrus dicitur aries maior, qui gregem anteire consueuerit, sicut etiam in comœdijs inuenimus. Nam Pamphilus est totus amãs. Glycerium, quasi dulcis mulier, Philomela amabilis: Personę sicut supra dixi, rusticę sunt, & simplicitate gaudentes. Vnde in his nihil vrbanũ, nihil declamatoriũ inuenitur, sed ex re rustica sunt omnia negocia, comparationes, & siqua sint alia. Hinc est; quod annos, a fructibus computat, vt Post aliquot mea regna videns mirabor aristas, Hinc etiam illę cõparatiões sunt. Nam neque me tantum venientis sibilus austri: Nec percussa iuuant fluctu tam littora: nec quę, Saxosas inter decurrunt flumina valles.

Melibœus. Tityrus. Pamphilus. Gliceriũ

IODOCI BADII ASCENSII IN OPERA VIRGILIANA QVÆDAM PRÆAMBVLA SEV PÆRNOTAMENTA SCITV DIGNA.

In pncipijs cõsiderãda.

IN exponendis (vt ad Æneida Seruius inquit) authoribus hęc consideranda sunt: poetę vita, titulus operis, qualitas carminis, scribentis intentio, numerus librorum. Explanatio. ¶ Poetę huius, id est Publij Virgilij Maronis vitam ipse Seruius illic paucis consequitur, verum quia constituimus quę varie dispersa sunt in vnum fascem colligere, ne alijs sit inquirendi labor; addam ad Seruianam narrationem epitomen ex eo libello, quem Donatus de vita Virgilij cõposuisse dicitur. Id q; tale est. Virgilius Maro modicis parentibus patre videlicet Marone, & matre Maia, in pãgo Mantuano, qui Andes dicitur, Cneo Pompeio magno ac Marco Licinio Crasso primum consulibus. Idibus Octob. natus, & a virga laurea quę pręgnanti matri visa erat in somnis, vel a virga populea, quę in puerperio eius depacta more patrię statim coaluit, illiq; consecrata est, Virgilius, & a patre Marone Maro appellatus, vsq; ad septimum annum vixit, deinde anno. xvij. senilem togam eisdem cõsulibus iterum, quibus natus erat, sumpsit quo die Lucretius obijt, medicinę ac mathematicæ Neapoli præcipue incubuit, quarum peritus Romam se contulit, & magistro stabuli equorum conciliatus, cum equos varijs ęgritudinibus leuasset, nonnullorum etiam progenitores inspectione deprehendit, mox idem in canibus faciens, ob quam rem cum Augustus illi panes semel atq; iterũ multiplicari iussisset, ipseq; de patre suo, de quo dubitabat certior fieri sperans ipsum consuluisset, quonam patre ipsum natum putaret, postulata venia, si inquit quod sentio, libere enunciare auderem, dicerem te patre pistore genitũ, quo responso cum obstupesceret Augustus, ille pergens, nam inquit pro subtili iudicio meo panes multiplicari iussisti, quod quidem aut pistoris aut nati pistore officium erat. qua facetia delectatus Cæsar, at deinceps inquit, non a pistore, sed a regẽ magnanimo dona feres, factusq; est exinde indies Augusto charior intercessione pręsertim Asinij Pollionis. Alpheni, Vari, Cornelij Galli, & Mecœnatis, qua etiam agros suos recuperauit, quos cum reliquis Mantuanis amiserat, quia post Philippensem victoriam veteranis militibus trium virorum iussu agri trãs Padum diuisi sunt, vt in argumento primæ Eclogæ latius dicturus sum. Quia vero Pollionis præcipue, qui transpadanę Italiæ pręfectus erat opera agros suos ab Arrio, seu Claudio receperat, eiusdem cohortatu Bucolicum carmen scripsit, in quo & Augusto gratias, agit, & Pollioni refert honestam eius mentionem faciens. Id autem cum iam vigintiocto annorum esset auspicatus, triennio post absoluisse, in eoq; Theocritum secutus, non longo interuallo, sed tamen non pręisse dicitur. Deinde Georgica ad imitationem Hesiodi septennio Neapoli absoluit, in quo opere, quem imitatus est, etiam Macrobio teste, longe superauit. Demum hortante Augusto, Æneida ad imitationem Homeri. xj. annis, vt nunc fere est, composuit, sed præuentus morte castigare non potuit. Ad finem tamen perduxisse ex ea re argutioribus comprobatur, quod Homeri vtrũq; opus præcipuum,

Poluianus tamẽ vergiliũ vocãdũ cẽset, vt dicem.*

præcipuum, Odysseam dico, & Iliada, duodecim libris æquipa rauerit. Nam senis libris: quod ille vigenisquaternis effecit, virum siquidem in sex prioribus Æneidos, vt ille in.xxiiii. Odysseæ canit, arma vero in sex reliquis: vt ille in.xxiiii. Iliados. Nam sicut Homerus in Hectore tracto sistit, ne progressus cogeretur ignobilẽ Achillis mortem describere, ita Virgilius in Turno occiso opus claudit, ne videlicet Æneæ ignobilem quoq; submersionem exequi cogatur. Scripsit longe plura opera quorum quædam sunt quasi præludia, vt ante opusculorum eius delarationem latius dicturus sum, vbi & vitam eius a Donato descriptã inuenies. Cæterum quia non nihil quoq; dicere constitui addamus quod diximus de nomine eius, de quo Ange. Politianus vir argutissimus ita differit capite. lxxvii. centuriæ suæ. ¶ Vergilius dicendum ne sit, an Virgilius, ideo adhuc inter eruditos ambigi. Cæterum, vt ego Vergilium dicam magis per e, q̃ Virgilium per i, in causa sunt veterrima aliquot monimenta nostræ obseruationi patrocinantia, quæ libens equidem lubriciam propter propudiciosos nescio quos, & eruginis plenos, odio omni fastidioq; dignissimos, qui quanq̃ semper elementarii, vindicare tamen inter indoctos fautores audent sibi censuram literarum. Et paulopost. Inuenies igitur Volicinis mensam quampiã marmoream vetustissimis, peneq; exoletis characteribus intra ædem Christinæ virginis, quæ pro ara est apostoli Petri, vbi Vergilii legitur. Inuenimus autem Sutri nomen hoc Vergilius ita notarum in mensa item lapidea. Quin in pandectis quoq; his, quæ nunc Florentiæ publice asseruantur libro ipso Iustiniani principis archetypo non aliter q̃ per, e, notatur id nomen, sicut etiam in volumine Maroniano literis maioribus parato, qui Romæ in intima vaticana bibliotheca mire vetus ostenditur. Præterea commentarium Tyberii Donati nunc in manibus habet Landinus homo, & eloquens, & eruditus, maioribus notatum vetustis characteribus, cuius authoritas hæc haud dubium reliquerit. Quod item in codice diui Augustini de ciuitate dei ex publica medicæ familiæ bibliotheca neq; non in Columellæ ex priuata eiusdem gentis literis vtroq; Longobardis exarato, tum in Senecę epistolarum libro peruetere. Idem eidem nunc Iacobo modesto familiari nostro, & studiorum adiutori nũc aliis item nostris auditoribus vtcũq; aut res ferat, aut exigatur ostendimus. Et paulopost. Quãuis autem monumenta ista tanta sæculorum vetustate roborata mihi satis ad præsidium sint, tamen res ipsa quoq; adstipulatur, & ratio. Nã sicuti a vere dictæ Vergiliæ stellæ, sic a Vergilias, ipsis vel item a vere proprium hoc nomen crediderim inclinatum potius Hercule q̃ a virga, quod quidã nugantur laurea. Nam id cum apud authorem, minus idoneũ inuematur, tum refellitur hoc ipso, quod multi ante hũc editũ poetam eodem sunt appellati nomine. Quandiu igitur aut non testimonium grauius, aut non ratio valentior exhibetur, vtiq; a vetusta magis consuetudine, q̃ a noua inscitia standum est, vnde hæc sartago loquendi venerit in linguas. Etenim magna pars iuniorum caligamus ad veri conspectum. Quin vt relliqua aequar Verginius quoq; nomen huic finitimum non Virginius in marmoreo nuper labro pro æde ipsa diuæ Mariæ maioris insculptum Romæ animaduertimus. ¶ Hęc & plura vir ille doctissimus, quibus authoritati superiorum dictorum non parum derogatur. Sed vt relliqua persequar iuxta libellum Donati corpore, & statura fuit grandi, aquilino colore, facie rusticana, valetudine varia, nam plerunq; ab stomacho & faucibus, ac dolore capitis laborabat, sanguinẽ etiam sæpius eiecit, cibi viniq; minimi. Fama est eum libidinis in pueros pronioris fuisse. sed boni, ita eum pueros amasse putauerunt, vt Socrates Alcibiadem, qui cum sępe non aliter quam cum filio pernoctasse legitur. Cętera autem vita, & ore, & animo tam probum fuisse constat, vt Neapoli Parthenias appellaretur. vulgo hęc fere ex Donato. Verum si ex abundantia cordis os loquitur quanq̃ Catullus aliter sentiat. (Nam castum inquit, eẽ decet piũ poetam Ipsum, versiculos nihil necesse est) tñ quia castissimus in tota poesi sua repertus est, concederem potius iis, qui dicunt ipsum casto amore prosecutum pueros. Dixi forte pręter opinionem in tota poesi. Nam ex secunda Ecloga vt illic dicam, Nemo coniecerit eum de impudico amore loqui, quanquam forma magis qua animo Alexidis captus videatur Corydon. Obscoenum autem poema cui Priapeę nomen est inditum, Angelus Politianus Ouidianum non Maronianum esse liquido probat. Sed hęc de vita, scriptis, & moribus cum nemo Donati opusculum non habeat, satis visa sunt. Virum tamen Donati sit quamplurimi dubitat, cum enim Politianus dicat, quod quidam nugantur, innuit non esse Donati, quippe de quo non tam irreuerenter loqueretur. Valla etiam adnotans errata illius authoris, pręcipue in male posita, & perperam omissa, reciprocatione dubitat an Donati sint. Cęterum de nomine parum fidei faciunt tabulę insculptę ab artificibus minus literatis & vulgus fere sequentibus, quod in Italia, vt in Gallia sępe in vernacula, e, pro, i, ponit, vt Verzilio: & verzine, pro Virgilio. & virgine &c. De laude vero eius in poetica licet satius sit tacere quam parum dicere, cum Macrobius attestetur nihil ex cuiusuis authoritate illi accedere posse, tamen qui abunde legere volet, ea leget quę vir eloquens, & grauis Christophorus Landinus egregie locutus est, quę sub Æneida declaraturi sumus, quia hic nimis excresceremus, si singula notatu digna reponere velimus. ¶ Tituli operum in singulis patebunt suis locis. Vt vero qualitates in singulis facilius explicẽ, meminerimus primo (quod Mancinellus collegit) dicendi genera, & in carmine, & in soluta oratione probabilia esse tria. Huber, gracile, mediocre, Huberi dignitas atque amplitudo est. Gracili venustas, & subtilitas. Mediocre in confinio est vtriusque modi particeps. Vera autem & propria huiusmodi formarum exempla in latina lingua Marcus Varro esse dicit hubertatis Pacuuium, Gracilitatis Lucilium, Mediocritatis Terentium, sed ea ipsa genera dicendi tam antiquitus tradita ab Homero sunt tria tribus, Magnificum in Vlysse & huber est. Subtile in Menelao, & cohibitum est: mistũ, moderatumq; in Nestore. De quibus omnibus Aul. Gelliũ lib. vii. legito: apud Macrobiũ vero lib. v. dicendi genera quatuor esse leges. Copiosum, in quo Cicero dominat̃. Breue, in quo Salustius regnat. Siccum quod Frontoni ascribitur. Pingue & floridum, in quo Plin. secundus luxuriatur. Sed apud vnum Maronẽ hæc quatuor genera reperies variis quidem locis etiã tria. Nã gracili in Bucolicis vtitur. Hubere in Aeneade, Medіocri ĩ Georgicis. hæc ille. addamus & hæc Donati poematis stili gña tria esse. Aut enim actiuum, vel imitatiuum est, quod Gręci δραματικὸν appellant, in quo personę loquentes introducũtur sine poetæ interlocutione, vt sunt tragoedię & comoedię, & mimi, quo genere scripta Ecloga est prima scilicet, Tityre tu patu. & Quo te Moeri pedes. Aut enarratiuum, quod Græci διηγηματικὸν appellant, ĩ quo poeta ipse loquitur sine interruptiõe personæ, vt tres primi Georgi. lib. item Lucretii carmina. Aut cõmune vel mistum, quod Græci μικτὸν appellant, vbi & poeta ipse loquitur, & introductę personæ, vt Virgilii Æneis. ¶ Scribentis intentio seu potius propositum, ac ratio (Nam intentio a doctis in ea significatione. qua vulgo accipitur, rarius vsurpatur) in variis operibus varia est. Verum in vniuersali triplex esse videtur. Prima vt Græcos illos, quos imitatos dixi imitetur. Secunda, vt vitę humanę maxime in agro, vbi natus est, vitam triplicem, triplici stilo, triplicique poemate consequatur: Nam prima est rusticis pecoris cura, deinde agrorũ quoq; cultu indurati tandem ad arma gerenda idonei censentur. Tertia vero, vt reipublicæ quaromaxime consulens, vitę munus a deo sibi iniunctũ honeste, & memorabili facinore expleat, seq; aliqñ vixisse testetur. Nam vt ad fratum Ænei. dicturus est Seruius, nulla poesis accepta fuit Romanis quę non & bonis moribus, & reipu. prodesset, quibus Virgiliana nimirũ q̃maxime prodest. Nã & in hoc sęculo virtutibus honesta p̃mia & grauia vitiis supplicia cõstituta docet, & in futuro. Nã vi. Aeneid. diuino plane libro, crimina quo a catholicis nostris enumerant̃ ordine, apud inferos puniri docet, vt illic videndũ erit. Numerus vero librorum in singulis operibus p̃notabitur. Explanatio quoq; totius operis etiã opusculorum, pręterq̃ obscœni (quod Ouidianũ diximus, & qđ licet in multis locis argute cõpositũ vbiq; tñ Christianis auribus indignum est) suis locis hoc ordine fere patebit, vt primo loco argumentũ. Secũdo ordinẽ, & tertio pleniorẽ explanationẽ ponamus. Seruiũ vero statim post poetę verba subiungemus, eiusq; verba quẽadmodũ ab aliis notata sunt stellis, videlicet vbi lucis egẽt, & verubus quoties transfigẽda, aut delenda sunt, integra qdem ponemus, sed e regione notata, & locis declarata vt sequentia testimonio erunt.

Virgilius, an Vergilius legẽdũ. Elementarii. i. grãmatici literatii.

Aduersatur Ascẽsio Pierius valldiori bus authoritatibus super hoc nomine Vis gilius. Illo versu, Illo Virgiliũ me tpe dulcis alebat Parthenope.

Tituli q̃litas.

Dicendi genra.

Gña stili poematis.

Intẽtio poetę.

A patria fugiens Meliboeus forte sub vmbra
Tityron inuenit cantantem carmina amicæ.
Qua propter miratus et sua damna recenset:
Auctoremq; sui declarat Tityrus oci.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN TITYRON VIRGILII.

ASCENSIVS.

Ecloga &c. Octauius Augustus Cæsar q(vt Suetonius inquit) nihil cōue nientius duxit, quā C. Iulij Cæsaris maioris auunculi sui, necē vindicare, tuerique acta, inter quinque ciuilia bella, sm in Philippis cōtra Cassium & Brutū Cæsaris ꝑcussores gessit, eosque adiutus Ab Antonio fudit: post quam victoriā, excitato iā in se Marci Antonij odio, veteranos (.i. q iam multos annos, sub sacramēto, seu iuramēto militauerāt) in Italiā, ad distribuēdos illis Trāspadanoꝶ agros, reduxit: in qua distributione nō tantū ꝑqua militibus visa, & colonis nimirū iniquissima, & militū & colonoꝶ odiū incurrit, vsque adeo: vt hortante Fuluia Marci Antonij, Triūuiri (.i. q vnus ex tribus erat, q tēpu. regebāt) cōiuge, Lucius Antonius, Marci frater: cū militibus & colonis, illi bellum intulerit: sed capto Perusio, & Lucio, ad deditionē coacto, Augustus Cremonensium præcipue, qui Lucio adhæserant agros, militibus suis addixit: q cum nō sufficerent adiecti sunt nōnulli Mantuanorū agri: nō ꝑpter culpā, sed ꝑpter vicinitatē: vnde poeta dictu rus est,

rus est, Mantua væ miseræ nimium vicina Cremonę, Inter quos Virgilianus ager Claudio, aut potius Arrio militi, ad dictus fuerat: donec ab Asinio Pollione, Alpheno Varo, & Cornelio Gallo: q̄b. in Bucolicis vtcūque gratias refert, Augusto cōmendatus suoꝶ recipiendorū authoritatē haberet: q, Vt Arrio ollēdit, ab eo interemptus fuisset, nisi se in Mincium fluentū ꝑ amnū ꝑcipitē dedisset: vnde est, Ipse aries ēt nūc vellera siccat: sed prima Eclogā, iam quasi securus condidit.

ℭ Ecloga prima sui qua laudat Tityrus oci Authorem, profugum, querulumque canit Melibœum.

ℭ Ordo versiculorū nostroꝶ est: Prima Ecloga. i. pma pastoꝶ cantilena: q̄. i. in q̄ Tityrus laudat authorē sui ocij pru ocij (sicut ad finē Georgi. Parthenope, studijs florentē ignobilis ocij) videlicet Augustū: canit. i. carmine Bucolico describit: Melibœū ꝑfugū. i. a patria fugientē: & querulantē. i. misere lamētantē de expulsiōe sua. Vnde duo ꝑposuisse videtur in prima Ecloga poeta: & ꝑ agris suis quos receperat gratias agere: & ꝑ reliquoꝶ Mantuanorū recipiendis ꝑ cōmiserationem intercedere. In toto aūt opere constituit Theocritum imitari, & pastorū mores explicare. Cætera Seruius docet. Ordo. Intētio poetæ.

P. VIRGILII MARONIS MANTVANI VATIS BVCOLICA.

ECLOGA PRIMA QVÆ TITYRVS INSCRIBITVR.

MELIBOEVS ET TITYRVS Interlocuto.

TITYRE, TV PAtulæ recubans sub tegmine phagi, ME.
Syluestrem tenui musam meditaris auena;
Nos patriæ fineis: et dulcia linquimus arua:
Nos patriam fugimus: tu Tityre, lentus in vmbra
Formosam resonare doces Amaryllida syluas.

MAVRI SERVII HONORATI GRAMMATICI IN VIRGILII BVCOLICA COMMENTARIVS.

BVCOLICA, VT FERVNT, dicta a custodia boum, id est ἀπὸ τῶν βουκόλων. præcipua enim sunt animalia apud rusticos boues. Huius autem carminis origo varia est. Nã alij dicunt eo tempore, quo Xerxes Persarum rex inuasit Græciam, cum omnes intra muros laterent, nec possent more solito Dianę sacra persolui: peruenisse ad montes Laconas rusticos, & in eius honorem hymnos dixisse: Vnde natum carmen Bucolicum ętas posterior existimauit. Alij dicũt Orestem cum Dianę Fascelitidis simulachrum raptum ex Scythia aduceret, & ad Siciliam eẽt tempestate delatus, completo anno Dianę festũ celebrasse hymnis, collectis nautis suis, & aliquibus pastoribus conuocatis: & exinde permansisse apud rusticos consuetudinem. Alij non Dianę, sed Apollini Nomio consecratum carmen hoc volunt, quo tempore Admeti regis pauit armenta. Alij rusticis numinibus a pastoribus dicatũ hoc asserunt carmẽ, vt Pani, Faunis, ac Satyris, & hic est huius carminis titulus. Qualitas autem hęc est .i. humilis character. Tres enim sunt characteres, humilis, medius, grandiloquus: quos oẽs in hoc inuenimus poeta. Nã in Æneide grandiloquum habet: in Georgicis medium: in Bucolicis humilem, pro qualitate negociorum, & personarũ. Nam personę hic rusticę sunt, simplicitate gaudentes .i. a quibus nihil altum debet requiri. Adhibetur autẽ ad carmen Bucolicum, q debet quarto pede terminare partem orationis. Qui pes si sit dactylus, meliorẽ efficit versum: vt Nos patriæ fines, & dulcia. Primus etiã pes secundũ Donatũ dactylus esse debet, & terminare partem orationis: vt Tityre. Quam legẽ Theocritus vehementer obseruat, Virgilius non adeo. Ille enim in paucis versibus ab ista ratione deuiauit: hic eam in paucis secutus est. Terentianus cum de hoc metro doceret, Plurimus hoc pollet Siculæ telluris alumnus. Noster rarus eo pastor Maro. Intentio poetę hęc est, vt imitetur Theocritum Syracusanũ meliorem Moscho, & cæteris qui Bucolica scripserunt. Vnde est Prima Syracusio dignata est ludere versu Nostra nec &c. Et aliquibus locis per allegoriã agit gratias Augusto, vel alijs nobilibus, quorum fauore amissum agrum recepit. In qua re tantum dissentit a Theocrito. Ille enim vbiq; simplex est: hic necessitate compulsus aliquibus locis miscet figuras, quas perite plerunq; etiam ex Theocriti versibus facit, quos ab illo dictos constat eẽ simpliciter. hoc autẽ fit poetica vrbanitate. Sic Iuuenalis, Actoris Aurunci spolium. Nam Virgilij versum de hasta dictum figurate ad speculũ transtulit. Et causa scribendorum Bucolicorum hęc est, Cum post occisum .in. Iduum Martiarum die in senatu Cęsarem Augustus eius filius contra percussores patris, & Antonium ciuilia bella mouisset, victoria potitus, Cremonensium agros, qui contra eum senserant, militibus suis dedit: qui cũ non sufficerẽt, etiam Mantuanorum iussit distribui, non propter culpam, sed propter vicinitatem. Vnde est, Mantua væ miseræ nimium vicina Cremonę. Perdito ergo agro Virgilius Romã venit, & potentium fauore meruit vt agrum suum solus reciperet. Ad quem accipiendum profectus ab Ario centurione, qui eum tenebat pene est interemptus, nisi se præcipitasset in Mincium. Vnde est allegoricẽs, Ipse aries etiam nũc vellera siccat. Postea ab Augusto missis triumuiris, & ipsi integer ager est redditus, & Mantuanis pro parte. Hinc est quod eum in prima ecloga legimus recepisse agrum: postea eum querelantem inuenimus: vt, Audieras, & fama fuit: sed carmina tantum Nostra valent Lycida tela inter Martia, quantum Chaonias dicunt aquila veniente columbas. Nec numerus hic dubius est: nec ordo librorũ. Quippe cum vnus sit liber, de eclogis tantum dubitant: quæ licet decem sint, incertũ tamen est, quo ordine scriptę sint. Pleriq; duas certas volunt ipsius testimonio: vltimam: vt, Extremum hunc: & primam, vt in Georgicis, Tityre te patulę cecini sub tegmine phagi. Alij primã illã volunt: Prima Syracusio dignata est ludere versu. Sed est sciendũ, VII. Eclogas esse meras rusticas: quas Theocritus .x. habet. hic in tribus a Bucolico carmine, sed cum excusatione discessit: vt in genethliaco Salonini, & in Sileni theologia: vel vt ex insertis altioribus rebus posset placere: vel quia tot varietates implere non poterat. Poetę vitam in Æneide diximus. Operis explanatio, in sequentibus cõprobabitur. Sane sciendum Virgiliũ .xxviij. annorum scripsisse Bucolica. Vnde etiam ipse in fine Georgicorũ, Audaxq; iuuenta, Tityre te patulę cecini sub tegmine phagi. Et dicit Donatus (quod etiã in poetę memorauimus vita) in scribendis carminibus naturalem ordinem secutum esse Virgilium. Primo .n. pastoralis fuit in montibus vita. post agriculturæ amor. inde bellorum cura successit. Notandum quoq; Bucolica, vel Georgica cũ apud Gręcos in fine habeant accentum: apud nos in tertia a fine habere. Nam vt in vltima sit, latinitas vetat: vt in penultima nõ sit breuitatis efficit ratio. Etiã hoc sciendum & personas huius operis ex maiori parte nomina de rebus rusticis habere confecta, vt Meliboeus: ὅτι μέλει αὐτῷ τῶν βοῶν .i. quod curam gerit boum. Et Tityrus. nam Laconum lingua Tityrus dicitur aries maior qui gregem anteire consueuit: sicut etiã in comoedijs inuenimus. Nam Pamphylus, est totus amans: Glycerium, quasi dulcis mulier. Philumena, amabilis. Personę, sicut supra dixi, rusticę sunt & simplicitate gaudentes. Vnde nihil in his vrbanum, nihil declamatorium inuenitur: sed ex re rustica sunt omnia, negocia, cõparationes, & siqua sunt alia. Hinc est quod annos a fructibus cõputat: vt, Post aliquot, mea regna videns, mirabor aristas. Hinc etiam illæ comparationes sunt. Nam neq; me tantum venientis sibilus austri. Nec percussa iuuant fluctu tam littora, nec quæ Saxosas inter decurrunt flumina valles. ¶ Tityre tu patulę &c.) Inducitur pastor quidam iacens sub arbore securus & otiosus dare operam cantilenę: Alter vero qui cum gregibus ex suis pellitur finibus: qui cum Tityrum respexisset iacentem, ita est locutus. Et hoc loco Tityrum sub persona Virgilij debemus accipere: non tamen vbiq;, sed tantum vbi exigit ratio. Quod autem eum sub phago dicit iacere, Allegoria est honestissima: quasi sub arbore glandifera: quę victus causa fuit. Antea .n. homines glandibus vescebantur. Vnde etiam phagus dicta est ἀπὸ τοῦ φαγεῖν, quod est comedere. Hoc videtur dicere, Iaces sub vmbra fagi in agris tuis, tuas retentans possessiones, quibus aleris: sicut etiam glandibus alebantur antea mortales. ¶ Patulę.) Patulum dicimus quod per se patet naturaliter, vt nares, arbor. Patens vero est quod & aperitur & clauditur, vt ostium, & oculi. ¶ Syluestrem musam) .i. rusticum carmen. ¶ Tenui auena.) Culmo, stipula: vnde rustici plerunq; cantare cõsueuerunt. vt alibi, Stridenti miserum stipula disperdere carmen. Dicendo autem tenui auena, humilis styli genus latenter ostendit: quo, vt supra dictũ est, in Bucolicis vtitur. ¶ Meditaris.) Quod Græci μελετᾶν dicunt, per antistichum meditor dixerunt Latini. L enim & D, interdum sibi inuicem cedunt: vnde & sella pro seda dicitur a sedendo. ¶ Nos patriam fugimus.) Fugimus, Plus

eſt quam ſi diceret relinquimus: ſic Horatius, Teucer Salamina patremq́; Cum fugeret. ¶ Lentus. (Id eſt ocioſus: vt, Qui nunc lenti cõſedimus aruis. ¶ Reſonare doces Amaryllida ſyluas.) Id eſt carmen tuũ de amica Amaryllide cõpoſitum doces ſyluas ſonare. & melius eſt vt ſimpliciter intelligamus. Male.n.quidã allegoriam volũt, Tu carmen de vrbe Roma componis celebrandũ omnibus gentibus. Plus enim ſtupet Meliboeus ſi ita ille ſecurus eſt, vt tantum de ſuis amoribus cantet.

IODOCI BADII ASCENSII IN BVCOLICA VIRGILII EXPLANATIO.

Tityre, tu patulæ.) Totius Eclogę Argumentum iam declarauimus: huius autem particulæ tale eſt. Meliboeus paſtor, qui interpretatur, curam boum diligens, aut gerens: in perſona omniũ Mantuanorũ inſontium, & ob vicinitatem duntaxat profligatorum videns Tityron, quaſi cæterorum ductorem, (interpretatur enim, aries maior, qui toti gregi prgire ſolet.) propter reſtitutos agros, ſecurum ſub tegmine phagi recubantem. Ah (inquit) Tityre, tu quidem eufortunatus es, qui in medio diuitiarum tuarum recubans, tanta animi ſecuritate, donaris, vt amicæ cantilenis indulgeas: at nos æque, ac tu inſontes patriis finibus extruſi tã diram militum ſęuitiam illic tulimus: vt ſatius ſit patriam fugere in luctu & gemitu, q̃ illic immorari: dum tu lentus in vmbra, doces ſyluas reſonare Amaryllida, formoſam amicam tuam. hoc dicit. Vt autem ordinem facilius colligamus, referemus ſub oculos mentis, Meliboeum Tityri familiarem, & amicum, ab agris ſuis expulſum per eam regionem fugitantem, in qua Tityrus ſub phago, amicę ſuæ cantilenam meditabatur, atque inter fugiendum ipſum, illic offendiſſe, atque ſic adlocutum, Tityre, tu patulę, &c. Verum vt habitum quoque noſcas: inducetur veſte paſtorali ad fugam ſubducta: trahetq́; altera manu capellam, altera pedum tenens: & ſarcinulę nonnihil in collo ferens, gregem autem caprarum ante ſe minans. ¶ Ordo eſt, loquente Meliboeo, & familiariter: ac amice Tityrum proprio nomine compellante ſic. Tityre. amice videlicet, ac note: tu recubans, id eſt ocioſus, & ſecurus ad luxum proſtratus: ſub tegmine, id eſt tegumento, ac defenſione a calore ſolis: phagi, id eſt ſibus arboris. tuæ gland.f.ræ, hoc eſt frugibus aruorum tuorum gaudens: meditaris, id eſt attento animo exerces: muſam, id eſt cantilenam: ſyluestrem, id eſt qualem ſyluestres, hoc eſt ſecuri meditari ſolent: auena, id eſt fiſtula ex culmo auenæ: tenui, id eſt gracili, artificioſe, ac delicate inflanda, id eſt totus ſecurus amoribus tuis in medio poſſeſſionum tuarum indulges. Nos, id eſt ego, & mei, ac noſtri ſimiles: linquimus fineis. i. confinia, & limites. ac vltimos terminos: patriæ, id eſt regionis, quæ nos peperit, id eſt natalis ſoli: &, pro ideſt: dulcia arua, id eſt terras proſciſſas, & aratas, hoc eſt cultiſſima (vt dicturus eſt) noualia: immo (inquit) quod plus eſt, nos fugimus patriam, propter adflictionem quæ nobis a militibus illic infertur: verum tu Tityre exiſtens lentus, id eſt proſtratus, & flexus, ac ocioſe, recubans in vmbra, ſcilicet phagi tuæ: doces ſyluas, id eſt loca ſilentia. quod magni ocii iudicium eſt: reſonare, id eſt ſonitu per Echo referre, ac repræſentare: Amaryllida, id eſt carmen de amica tua ſplendida: quam accepi te nũc depire: verũ longe plus ponderis habet, quod dicit Amaryllida, q̃ ſi diceret carmen de Amaryllide. Amatorie enim dictum eſt. Nam qui amant, amati nomen ſæpe repetunt: itaq́; referebant ſyluæ Amaryllida, eo quod eam vocem ſæpe acceperant. De Echo & Amaryllide legiſtis iam Mancinellum: ſed tamen aperiemus rem latius. Singula enim vocabula emphaſim quandam ac vim propriæ ſignificationis habent: & cum ſtylus ſit exilis, ac gracilis, nihil tamen artis prætermiſſum quod ad excitandam miſerationem faciat. Nam ſtatim in principio vtitur contentione, qui color rhetoricus [Cõtẽtio] habens fieri quoties ſententiæ inter ſe contendunt, ac ferre cõtrariæ ſunt, multum elucidationis, atq́; ornatus adfert. hic autem totum principium in contentione eſt. Nam & nomina quaſi antitheta ſunt, id eſt contrapoſita inter ſe quodammodo [Antitheta.] ¶ Tityre.) Tityrus enim, id eſt aries præuius videtur neglecto grege, quoquouerſum quo impetus trahat, diuagari: at Meliboeus, id eſt diligens boum cuſtos, nihil gregis ſui prętermittit: vnde inquit, Etiam hanc vix Tityre duco. Nihil autem magis contendit, q̃ hunc, recubantem ſub tegmine phagi, cantilenis indulgere, at illum profugum a patria: ignarum quo ſe recipiat: ſarcinulis ac miſera; pecude infeliciter depreſſum: ſub faſce

ſce ingemiſcere. Eſt prętereà hic (vt Landinus adnotauit) expolitio: quia eadem de re ſæpius dicit. [Cæteri colores.] Eſt & repetitio: nam. nos in principio clauſulę repetitur. Eſt ad hoc interpretatio, quę ſæpe adfert magnum augmentum rei. Nam interpretatur, fines patrię eſſe dulcia arua, quæ res mouet commiſerationem. Eſt quoque cum dicit, tu recubans, meditaris: euocatio etiam pueris nota. Sed vt vim ſermonis etiam pueri intelligant, ſingulas voculas, ab origine repetamus. Tityrus igitur, licet ſecundum [Tityrus] Probum, lingua Lybica, hircus dicatur: tamen non minus quadrans, nec minus recipienda eſt Seruiana interpretatio, dicens: quia aries maior eſt, qui gregem anteire conſueuerit, id enim et loco congruit: vbi poeta per allegoriam de ſe loquens ait, Ipſe aries etiam nunc vellera ſiccat. Quo circa, licet apud Theocritum Tityrus mercenarii paſtoris nomen ſit, vt Mancinellus [Antitỹrus ſemp Maronẽ hic ſignificet.] adtulit: ſicut & apud authorem noſtrum alibi, vbi dicet, Tityre coge pecus, & iterum Tityre dum redeo (breuis eſt via) paſce capellas. tamen hic maximopere reſpicit ad etymologiam quam diximus. nõ enim mercenarii, ſed eius qui in propria poſſeſſione recubet, ſignificationem habet. Nam (vt Seruius dicit) Tityrum pro Virgilio accipiemus, non vbique, ſed vbi ratio exigit: Probus quoque dicit, Tityrum eſſe Maronem: & Meliboeum, Cornelium Gallum. Cur autem non ſemper manifeſta videtur quibuſdam ratio: quia cum ſe in fine Georgicon in audaci iuuenta dicat Bucolica ſcripſiſſe non conuenit: inquiũt, eius perſonę quod dicet: Candidior poſtquam tõdenti barba cadebat. & iterum, Fortunate ſenex, &c. At ſi percuncteris quomodo excuſetur ea confuſio perſonarum ſub vno nomine: dicant patris & filii, quibus vnum fuit nomen (quia vterque Maro dicebatur) quodammodo vnam eſſe perſonam: vnde fictione iuris non aditam, ſed continuatam in filio, dicimus poſſeſſionem. Patri ergo per interceſſionem filii, reſtituta eſt poſſeſſio. Eſt & alia, inquiunt, cur non ſemper ſe, Tityrum ſignificet, ratio: ne videlicet hiſtoriam omnino contexere videatur: ſed (vt ſuis locis declarabimus) Tityrus hic vbique Virgilium ſignificat, nec eius barba dicitur candidior, nec ipſe tũc ſenex. ¶ Tu.) Tu autem, pronomen: nunc recte exprimitur, vbi excludit: quia nos patriam fugimus. ¶ Patulę.) Patulum quoque plus eſt quam patens, vt in regulis dicam. ¶ Recubans.) Recubans autem [Tu recubans.] ſibi indulgentem, ac plane ſecurum notat: nam recubans, quodammodo proſtratus eſt in molli videlicet ſtrato: vnde in Euangelio de triclinio dicitur, Amant primos recubitus. Notum eſt, quia cubo, in compoſitione, ſi m adſumat, fiat tertiæ: ſi [Cubo.] non, maneat primę, vel incumbere, & recubare. ¶ Sub tegmine.) [In. Sub] Signanter dicit, ſub tegmine: &, in vmbra: nam non erat, in tegmine: hoc eſt in contextu ramorum phagi, ſed ſub ipſo: erat tamen in vmbra, quę ipſum continebat. Tegmen, a tegendo dicitur: in quo vocabulo tutela denotatur. ¶ Phagi.) Manifeſta eſt ſignificatio. nam (vt Seruius dicit) ἀπὸ τοῦ φαγεῖν, id [Tegmẽ.] eſt a comedendo deducitur. vnde & φάγος, hoc eſt phagos, vorax dicitur: græce autem, φηγὸς dicitur phagus: atque ita ſcriberetur per ph. [Phagus] Eſt autem arbor glandifera: glandibus autem priſca ętas veſcebatur: vnde bene agrorum uberum poſſeſſionem ſignificat. Et bene dicitur, ſub phago recubare: quia Ecloga. ix. dicitur in agro Maronis eſſe, his verbis. Vſque ad aquã & veteris iam fracta cacumina phagi, Omnia carminibus veſtrum ſeruaſſe Menalcam. ¶ Syluestrem muſam.) Secundum [Syluestris.] interpretes dicit, ruſticum carmen. ¶ Tenui auena.) Tenui autem auena, id eſt gracili culmo, aut calamo: vt fiſtula: vel ſtipula: per quod (inquit Mancinellus) gracile dicendi genus, oſtenditur. [Tenuis. Auena.] Sed mihi etiam aliud ſignificat. Nam ſilueſtre, dicitur a ſilua: ſilua autem a ſilendo: vnde Horatius in carminibus, triſſyllabum fecit, dicendo ſilue per u & per e diuiſa. ſiue ab Hyle, q̃ [Salueſter. Silua. Sylua.] dicitur informis materia, ac prima rerum congeries: vnde ad magnum ocium pertinet meditari muſam ſilueſtrem, id eſt can [Tenue Subtile Auena.] tilenam, ad voluptatem propriam, more auicularum non captantium curioſius gratiam: vtpote in ſyluis ſibi concinentium. Nec pondere caret q̃ dicit, tenui auena. Nam (vt Landinus inquit) tenue diſtat a ſubtili. Tenue enim, diminutionem rei, vt plurimum notat: vnde eſt, Tenuis, vbi argilla: & tenue argentum, venæq́; ſecundę. hinc attenuo, & extenuo. Nec habet laudem, niſi illa diminutio ſit ex vſu: ſicut Velleraq́; vt foliis depectant tenuia ſeres. vellera tenuia, ad laudem dixit. Subtile vero acuitatem habet. Et ita laudatur ſubtile ingenium, tenue vituperatur. hæc ille. Paſſim apud Ciceronem, tenuem conditionem & facultatem, pro modica & exili inuenies. Eſt autem proprie deductum: nec corpulentum, aut denſum: vnde hic ad delicias

licias Tityri ostendendas, non parum facit: quippe qui non contentus est vulgari ac rudi auena: verum tenui, ac delicata amicę cantilenam cecinit. Et si omnia persequi non vererer: dicerem auenę quoque mentionem non incassum fieri: nam cum graues authores ab auiditate dictam velint: vel ꝙ auide veniat: vnde est, Grandia sępe quibus mandauimus hordea sulcis: Infelix lolium, & steriles dominantur auenę. Et alibi: Interq; nitentia culta, Infelix lolium, &c. vel ꝙ auide absumatur, potest nonnihil ad auiditatem canentis facere: sed illud maxime, ꝙ quibus alij ad necessitatem vtantur, ipse fruatur. Plus vero momēti habet ꝙ dicit, meditaris: Nam licet (secundum Vallensem) id verbum significet exercere: & ad corpus, magis ꝗ ad animum pertineat: tota tamen Latinorum manus, fere ad animum transfert: vnde sunt quas vulgo, meditationes vocamus. Non ergo curis distractus praeter opinionem in cantilenam forte vt fit, prorumpit: sed totus in eis versatus cantationibus indulget. Omnia igitur Tityrum respicientia ad securitatem, ac delicias eius pertinent. In qua re ostenditur pondus beneficij ab Augusto impensi: pręsertim cum sine eo miser & profugus sit, qui nunc delicijs adfluit: vnde (sicut authore Donato) ad pondus spectat beneficij, quod Simo Terentianus dicit, Feci ex seruo vt esses libertus mihi. (in eo enim duplicis beneficij, & ablatę seruitutis, & collatę libertatis fit mentio.) ita hic quoque multum elucet magnitudo beneficij cum eo ablato vt Meliboeus miserrimus sit: sicut ingeniorum fons, & princeps Homerus: vt Achillis virtutem Gręci agnoscant: docet ꝙ eo ob iram immissam, a bello

Nos. cessante Gręci vincerentur: qui eo belligerante victores fuerant. ¶ Nos patriæ fines. Omnia praeterea quae Meliboeum concernunt, pathos habent: & ad commiserationem faciunt. Primo,

Patriæ fines. quia dicit, Nos: hoc enim exclusiuum est: & quamuis in prima persona liceat cuiuis vni de se solo pluratiue loqui: tamē vim habet: ꝙ cum vnus, videlicet Tityrus, maneat: plures fugiant. Et quem non moueat, ꝙ dicit se linquere, non solum medium tractum, sed fines: nec cuiuslibet regionis, sed patrię: quippe in qua natus sit: vnde caueat adolescens ne patriam pro regione ponat, dicendo regem, aut principem multas habere patrias, cum vnā tantum habeat, ꝗ dulce autem sit natale solum Ouidius, alijq; non pauci satis ostendunt cum nemo non sentiat: verbum tamen Ouidianum de ponto, est, Nescio qua natale solum dulcedine cunctos Ducit, & immemores non sinit esse sui. Miram autem vim habet, summamq; contentionem, quod dicit: Et dul-

Arua. cia linquimus arua. Nam si aruum ab arando dictum est, vt Varro adserit: eo ꝙ arando, vomer sustulit sulcos: indignissimum est ꝙ aruo suo expellatur: cum Tityrus sub phago recubet cu-

Fugere. ius fructus sponte nascitur. ¶ Nos patriam fugimus.) Auxesis autem est, cum dicit, Nos patriam fugimus. quia plus est fugere, ꝗ linquere patriam. Non fugimus enim, nisi coacti & fugati: linquimus autem etiam sponte atq; vltro interdum. Sed ad con-

Lentus. tentionem pertinet, quod subdit: Tu lentus in vmbra. qui enim fugit, pręceps ruit: cui contrarium facit lentus; qui dicitur (authore Nonio Marcello) securus: & ociosus: sed proprie is est, cui membra sunt laxa, & animi resides & segnes. Ocij vero indicium est summum: ꝙ docet syluas: nec quamlibet rem, sed resonare Amaryllida. i. amicam eius vrbanam, quam iam Romę delegerat: quę interpretari potest splendida ac lucens: vt latius dicam illic, Postquam nos Amaryllis habet. Seruius argute dicit melius esse intelligere, simpliciter Tityron canere carmen compositum de amica, ꝗ allegorice carmen de Roma: quod sic tamen accipio: vt per Amaryllida amicam, quam Romae amare coeperat intelligam: quia dicturus est, postquam nos Amaryllis habet, &c. verum dicendum est, notos esse Meliboeo, quos iam Romae occoeperat amores, atq; ita tanquam ad eum qui vtrāq; amicam norat, dicere, Postquam nos, &c. Est autem accusatiuus more Gręcanicarum dictionum formatus: hęc amaryllis, huius amaryllidos, hanc amaryllida. Verum quia iuuentuti hanc operam pręcipue nauamus: cui non parum commodi accedet: si ex Latinorum poetarum doctissimo Latinam linguā didicerit: constitui pro locorum captu, atq; opportunitate regulas grammaticas: cum ex textu, tum ex commentarijs colligere, atque adeo in principio: vt hubertatem poetæ noscāt, feruoremq; suum expleant, decem collegero, quarum prima est. In proprijs nominibus ad placitum fingendis, habēdus est scripturo delectus, vt eorum significatio, rei quā dicturus est, congruat: sicut in hac Ecloga, Tityri Meliboei, Amaryllidos & Galathee. Apud comicum Pamphili & Glycerij. Secūda: proprij nominis in equali expressio beneuolentiæ, indicium est in inferiore, ac vilis officij viro etiam beneficentię: in maiore. & amplis honoribus pręditio, contemptus. Cum ergo hic ęqualē compellet beneuolētię, est quod dicit, Tityre tu, &c. Contra qui seruum, lenonem, tortorem, furem, adulterum, sacrilegum, sicarium, aut similem officij nomine: pontificem summum, aut episcopum, imperatorem, ac regem, seu alium non paruę dignitatis, virum proprio nomine, sine dignitatis expressione compellauerit, iniurius censebitur. Tertia vocandi casus, pro affectione, nunc principio, nunc paulo inferiori loco congruunt, at extremum in carmine respuunt: bene ergo dicit, Tityre tu patulae, &c. Quarta: quia in verbis primæ vel secundæ personæ certum intelligitur suppositum: non oportet, nec decet ipsum expręssum, nisi emphaticos: aut per contentionem loquaris, sicut hic loquitur, vt docui. Quinta: participia pręsentis temporis, licet in nomina migrent: tamen praesentis significationis notam retinent: quocirca extemporaneam connotant qualitatem: cum verbalia, quae aptitudinem innuunt connaturalem, ac perpetuam significent. vnde sicut timens, audens, frigens, patens, & similia pro tempore quo enunciantur intelliguntur: ita timidus: audax: frigidus: patulus: perpetuam (vt dicunt) passionem indicant. Sexta: re, praepositiua particula cum dictionibus ad velamen, aut clausuram pertinentibus contrarium importat: cum reliquis: fere iterationē. Exemplum prioris: vt reuelo, refero, retexo. Secundorum, vt hic recubo: quod est quasi corpus inclinatum resupinum facio. Est quoque (vt Vallensis docet) vbi re, quodammodo vacat: vt potei, vbi dictio ex ea composita pro simplici vsurpatur: vt redire, & reuerti: pro ire & verti. Memineris autem, ꝙ cubo, m literā recipiens in compositione, fit tertie inflexionis: sine qua manet primae: vt iam prius tetigimus. Addere possumus, licet in supino cubitum faciat: verbale tamen non esse cubito, sed cubatio: in tor, tamē formatur incubitor, & incubator, quorum posteriore vsus est Macrobius in de somno Scipionis. Septima: sub, quando significat tendere in locum, aut vergere in tempus, accusatiuo quidem pręconstruitur: sed quādo quietem, aut immutationem notat, ablatiuo tunc ornate, quando rem superiorem significat. Qui ergo dicet, Oculosq; sub astra tenebat, id est astra versus, aut in astra tendentes: &, sub lucem exportant calathis: &, sub noctem cura recursat. i. tempore vergēte in lucem & noctem aut pauloante lucem & noctem: bene hic dicit, recubans sub tegmine phagi: quia & quietem & rem superiorem connotat. Octaua: ablatiuus instrumentalis cum praepositione quae comitem, aut comitantiam importat, omnino refugit: quocirca septimus casus appellari solet. Licet ergo Latine dixeris, Rex cum toto astantium coetu, respexit me cum dira truculentia. non tamen cum truculentis oculis: vnde hic Latine dicitur, tenui meditaris auena: quod non expones, id est cum tenui, &c. Nona: verba absoluta, ad sensum pertinentia, pręter cętera, passim a poetis, & nonnunquam ab oratoribus, cum accusatiuo construuntur: vt. j. Æneidos. Nāque haud tibi vultus mortalis, Nec vox hominem sonat. Et apud Hora. lib. j. sermo. Ingenium cui sit, cui mens diuinior, atque os Magna sonaturum: des nominis huius honorem. Sic dicunt, sapit haeresim: redolet vetustatem: & hic doces syluas resonare Amaryllida, id est referre per Echo. vt in expositionibus dictum est. Dixi pręter cętera. Nam & alia absoluta, videntur interdum cum accusatiuis constru: vt apud Iuuenalem satyra. ij. Qui Curios simulant, & Bacchanalia viuunt: vbi quidam malunt Bacchanalia, aduerbium censere: aut nomē pro aduerbio positū: vt sit Bacchanalia, pro Bacchanaliter. Sicut apud Flaccum, Magna sonaturum: pro, magne: aut magna voce. Verum, nullum verbum (vt inquiunt) tam absolutum est, quin regat accusatiuum proportionabilis significationis: itaque passim reperimus, Viuo vitam ęrumnosam: curro cursum institutum. Verum ab ijs quae mere transumuntur, abstinendum est oratori. non igitur dices, Pastor Corydon ardebat Alexim: vt in sequentibus dicetur, ad principium. ij. Eclogę: quamuis passim reperias hoc loquendi genus, Hic illam deperit. i. perdite amat: quemadmodum etiam Comicus aliquando locutus reperitur. Verum ne prolixior sim, his in medium adductis, alijs supersedeo. Decima: nomina a Graecis deducta, genitiuos crescenteis in os, mittentia, accusatiuum fere singularem in a, pluralem, in as, correptam mittunt: in is. autem non crescentia, aut non semper crescentia: & genitiuum in is mittentia, pro quanto non crescunt, accusatiuum singularem in im, vel in in, mittunt, vt Amaryllis, Amaryllidos, Amaryllida, &c. Daphnis, Daphnis. Daphnin. Id autē fere vsu venit, vt quę accusatiuo singulari in, habeant, pluralem genitiuum in ium, & accusatiuum in is, mittant, etiam Latine: vt alibi dicen-

dum erit. Possem longe plures quam dictiones sint, regulas colligere, sed his modo contenti sumus.

IOANNIS PIERII VALERIANI IN BVCOLICA VIRGILII CASTIGATIONES.

ANtea quam rem ipsam adgrediamur, nomina, quibus insigniores quosdam codices citamus, prædocere visum est. Ea sunt, Codex Romanus, ille quidem dubio procul antiquissimus: eum vero ideo Romanum appellamus, quod eius characteres Romanis propiores sunt: iis quippe, quos in antiquis marmorum, aut ex ære tabularum inscriptionibus, & in nummis seculis illis elegantioribus notatos vbique legimus. Custoditur is in interioribus Vaticanę bibliothecę penetralibus magna diligẽtia, digitalibus pene literis perscriptus. Alter, qui minoribus est literis, & ipse admodum vetus, a paginarum facie Oblongus nuncupabitur. Est & Longobardicus: quem non omninọ pigeat euoluisse. Sunt & vsui omnium expositi eadem in bibliotheca codices, alij atque alij non contemnendi. Est & Mediceus, inter emendatos. Aliquot etiam aliunde perquisiuimus. neque enim vni cuipiam exemplari tantum tribuendum fuit, vt si quid in alijs elucesceret boni, eos reijceremus Quáuis

Quáuis vero omnes, si diligentius inspicias, peruersionibus, erroribusq́ʒ ad vnum scateant, Ex plurium tamen collatione, consensuq́ʒ, aut veriora, aut certe veris similiora deprendimus. Verũ age iam: quid ipsi codices tradant, videamus. ⸢Syluestrem tenui musam meditaris auena.) Multi quidem, atqʒ hi literatissimi viri, Quintiliani secuti authoritatem, Agrestem, loco hoc legẽdum censuere. Sed miror tanti rhetoris vigentę fama, nullum ex antiquis codicibus iis inquam, quos videre potuimus, inueniri: in quo aliter quam, Siluestrem, legas: idqʒ per a latinum. Videtur vero epitheton huiusmodi Musę, adcommodatum esse ex Lucretij synepeia, dicentis in .iiij. Fistula siluestrem ne cesset fundere musam. Neque tamen nescimus alibi dictum a Virgilio, Agrestẽ tenui meditabor harundine musam. Qui forte versus a Quintiliano citatus fuerit: de cuius vna tantum dictione, quippe nomine, Agrestem, eo loco disputat. quáuis inde, Musam meditaris auena: ex versu, qui magis in promptu erat, subiectum fuisse videatur, Vt vero lectio ea, quę loco hoc, Agrestem, est, minime reijcienda sit, Bapt. Egnatij iudicio facile cesserim. quantum ille ingenio, quantum eruditione, quantum censura valeat, non ignarus. Accedit huc Tityri responsum, ab huiusmodi lectione non alienum, qui ad idem, quod audierat, velut adludens dicat, Ludere quę vellem calamo permisit agresti.

TI. O Meliboee, deus nobis hęc ocia fecit,
Nanqʒ erit ille mihi semper deus: illius aram
Sæpe tener nostris ab ouilibus imbuet agnus.
Ille meas errare boues (vt cernis) & ipsum
Ludere, quæ vellem, calamo permisit agresti.
ME. Non equidẽ inuideo: miror magis: vndiqʒ totis
Vsqʒ adeo turbatur agris: en ipse capellas
Protenus æger ago, hanc etiam vix Tityre duco:
Hic inter densas corylos modo nanqʒ gemellos,
Spem gregis, ah silice in nuda connixa reliquit:
Sępe malum hoc nobis (si mens non læua fuisset)
De coelo tactas memini prædicere quercus,
Sæpe sinistra caua prædixit ab ilice cornix.
Sed tamen, iste deus qui sit, da Tityre nobis.

SERVIVS.

⸿O Meliboee.) s. qd miraris? ⸢Deus.) i. Cęsar. ⸢Haec ocia.) Hanc securitatem vel felicitatem. ⸢Nanqʒ erit ille mihi semper deus.) Et iteratio ipsa exclusit adulationis colorem. ⸢Semper.) i. post mortem, & dum viuit. Alij imperatores post mortem in numerũ referuntur deorũ: Augustus templa viuus emeruit. Horatius, Præsenti tibi maturos largimur honores. Iurãdasq́ʒ tuũ per nomen ponimus aras. Sic Lucanus de Nerone, Sed mihi iam numen.ij. ⸢Illius.) Octauij Cęsaris. ⸢Imbuet agnus.) Imbuere, est proprie inchoare, & imitare. Nemo aũt vnã eandẽqʒ rem sæpe inchoat: sed constat sępe pascua mutare pastores: sicut ẽt in Georgicis legimus, Itqʒ pecus longa in deserta sine villis Hospitijs, tantũ campi iacet. Vnde necesse est pastores toties aras imbuere, quoties mutauerint pascua. Inuenimus etiam apud antiquiores Imbuere esse non inchoare, sed perfundere & madefacere. secundũ quod, absolutus est sensus: vt sit, sępe perfundet. ⸢Errare.) Id est pasci. vt, Mille meę Siculis errãt in montibus agnę. ⸢Ludere.) Scribere, vt, Carmina qui lusi pastorum. Hora. Poscimus siquid vacui sub vmbra Lusimus tecum. ⸢Calamo agresti.) Rustico stylo: sicut supra, tenui auena. ⸢Non equidem inuideo.) Excusat se, Ne frequens interrogatio felicitatis alienæ ex inuidia venire videatur, dicit se admirari potius, q̃ inuidere. ⸢Vsqʒ adeo.) In tantum. ⸢Turbatur agris.) Turbamur sine vlla discretione culpę, vel meriti. Et inuidiose tempora Augusti carpit latenter. Sane, vera lectio est turbatur. vt sit impersonale, quod ad omnes pertinet generaliter. nam Mantuanorum fuerat communis expulsio. Si enim turbamur legeres, videtur ad paucos referri. ⸢Protenus.) Porro tenus, id est longe a finibus. Vnde est paulopost, At nos hinc alij sitientes ibimus Aphros. ⸢Æger.) Et corpore & animo ęger dicitur. vt, Esto, ęgrã nulli quondam flexere mariti. Sed ægrotus, corpore tantum. ⸢Ago.) Autem, proprie. nam agi dicuntur pecora. ⸢Spem gregis.) Id est marem & foeminam. reparatio enim gregis, in sexu vtroqʒ cõsistit. ⸢Ah silice in nuda.) Ad hoc pertinet pręmissa dolentis interiectio: nã solent herbas substernere parientibus: vt ipse in Georgicis dicit. Et multa duram stipula filicumqʒ maniplis Sternere. ⸢Connixa.) Pro eo quod est enixa, id est partu soluta, nam hiatus causa, mutauit præpositionem: sicut secludite curas, pro excludite. ⸢Læua.) Stulta, contraria. Et sensus hic est, perditaros nos quoque agros, res manifesta pędicebat: sed nos mentis imprudentia intelligere nequiuimus. ⸢De coelo tactas memini predicere quercus.) Mire compositum augurium. Nam quercus, in tutela Iouis est; & huius arboris fructu olim homines vescebantur. Per quercus ergo, agri: per fulmen, ira Iouis: per iram Iouis, ira Cęsaris: per damnum arborum, damnum agrorum figurabatur. Hęc quercus ergo tacta, id est afflata, leuiter fulminata: vt Cicero, Tactus est ille, qui hanc vrbem condidit Romulus. significabat motu imperatoris posse agros eorum perire, apud quos fulminatæ sunt arbores: nam agri causa victus sunt, sicut olim quercus. Quod autem ait tactas: ostendit temporale fore damnum, quale patiuntur arbores leuiter fulminatę. Et bene pędicere, quasi pęloqui & pędiuinare: cum ita manifestum cõlibet esse augurium. ⸢Da.) i. dic. Sic contra, Accipe nunc Danaũ insidias. i. audi.

ASCENSIVS.

⸿O Meliboee, &c.) Tityrus videns Meliboeum profugũ, tãtopere de tranquillitate, ac ocio suo stupentem: quid miraris (inquit) Meliboee? ocia mea, si nescis, deus nobis hęc ocia fecit. q. d. mirandum quidem esset, si humanis opib. parta forent: sed deus longe maiora conferre posset: verum, quia de Cęsare Augusto loquit: eumq́ʒ adhuc viuentẽ; deũ vocat: quasi remordenti conscientię respondet, ac dicit: bene dixi, q deus fecerit: nanqʒ ille qui fecit, erit mihi semper deus: illiq́ʒ nouas aras constituam, & eas sacrificijs imbuam: quod quia confidentius visus est dicere, aut potius, quia auidius potuit. Meliboeus percunctatus videri (nam qui multa percunctantur, aut secreta reuelare volunt: vnde est illud. j. epistolarum Horatij: Percunctatorem fugito. nam garrulus idem est, aut quippiam furari, vt author est in trinũmo Plautus, aut cessitátes, & nimiũ curiosi sunt. vt attestatur in Heauton. Terentius: aut alterius saluti inuident, vt hic innuitur.) ideo subdit. Non equidẽ inuideo: hoc est, non ideo id percunctatus sum, quasi prosperitati tuę inuideam, Tityre: sed miror magis, vnde eam nactus sis, cum tanta turba, vndiqʒ in totis agris fiat: & tam vehemens, vt compulsus sim, foetus capellę meę in silice dereliquisse; eamq́ʒ infeliciter ducere: sed tamen: quamuis nulla mihi spes salutis sit: aut quáuis deo authore, te credẽ, ocia ista nactũ, da. i. fac nos intelligere Tityre, q sit ille deus. ⸿Ordo est. O Meliboee. q. d. ne mireris amice, quia deus fecit nobis hæc ocia. i. hanc vacationẽ a curis & negocijs. dico, subaudi, deus: nanqʒ ille. s. qui fecit nobis hęc ocia: erit mihi. i. reputabitur a me semper. i. quandiu viuam, deus: tener. i. mollis, & delicatus agnus, ab ouilibus, nostris. i. excerptus ex caulis, & ab ouilibus nostris: imbuet. i. sanguine suo, ad primã tincturam dandã, resperget sępe arã illius. i. in honorẽ illius extructã. Ille. s. deus (videlicet Cæsar Augustus: sed hoc noster expressit.) permisit meas boues, id est vaccas, & iuuencas

Ordo.

iuuencas: errare .i. diuagari libere, & secure pascẽdo: vt .i. quemadmodum cernis: & permisit ipsum .i. me ludere .i. facili & iocoso carmine consequi: quę .i. quęcunq; aut ea quæ vellẽ: calamo agresti .i. vena rustica: aut fistula inculta, & rudi, Respōdit Melibœus.

Equidē. Equidem .i. ego quidem (Sic enim sempes a Virgilio accipitur.) hoc est, certe: ego non inuideo .s. prosperitati tuæ, quasi dicat, non ideo quęro, ac si dicat: non percunctor id ex inuidia: sed miror, magis: nam turbatur .i. turbatio fit omnibus: vndiq; .i. ex omni parte: totis agris .i. per totos agros: vsqueadeo .i. vsq; ad id, aut intãtum, vt scilicet possem admirari, te tantum ocij agitare. En .i. vide enim. q. d. si vis scire, quanta sit vis perturbatiōis: vide, quia ipse .i. ego: extristẽs ęger .i. iniquo & mœsto animo, multumq; cruciato: ago .i. celeriter impello: protenus .i. porro tenus: hoc est ad extremas vsq; oras, & q̃ longissime effugere possum, capellas, id est capras meas: (sed diminutiuo vtitur, forte ad modestiam:) & o Tityre, ego duco .i. leuiter mino etiam vix .i. cum difficultate: hanc .s. capellam (monstrat enim eam) duco autem eam: quia vix ingredi potest: nanq;, pro quia: ipsa connixa, id est partu soluta: modo .i. pauloante: reliquit gemellos, id est binos fœtus, vno partu, appositorie: spem gregis .i. masculum, & fœmellam: vnde spes futuri gregis, aut perpetuandi gregis, depẽdet: hic inter densas corylos, id est arbores nuculam ferentes (quam a loco vbi abundare solebat, auellanam vocant.) reliquit, inquam, eos Ah. dolentis interiectio (& congrue interiecta, quasi non possit rusticus, id sine suspirio & gemitu meminisse (cum boni pastoris sit pecus fœcundum, vbi possit mollius fouere. (in nuda silice: cum frondes aut herbas substernere soleat. Ego memini .i. memoria repeto: quercus tactas de cœlo .i. prostratas, aut adflatas fulmine: prędicere, id est q̃ pręedicebant, supple satis nobis, hoc malum .i. hãc fugam, & hoc exilium: si mens non fuisset lęua, id est stulta, & sibi aduersa: sicut contra, dexterum: prosperum ducimus: vel sic, si .i. vtinam, cum prædicerent: mens non fuisset læua .i. segnis, & ignaua ad attendendum: & cornix sinistra .i. importuna volucris, & malum augurio suo pręetendens: prędixit nobis hoc malum: ab ilice .i. arbore illa glandifera caua. Sed tamen .i. quamuis mihi fugiendum sit: aut quamuis non inuideam. da .i. dic: aut da intelligere nobis Tityre: qui sit iste, id est tuus, aut cuius tu meministi, deus. O varijs modis accipi solet: vnde sunt plebeį versiculi, O stupet o dubitat: vocat, indignatur, & optat. Clamat, conqueritur: velut exemplis reperitur. Stuporem indicat, hoc est admirationem: vt, O q̃ gloriifica luce coruscas. Dubitationem: vt apud Comicum, O qui vocare &. j. Æneid. O quam te memorem virgo. Vocat: vt, Huc ades o Melibœe. Indignatur: vt, O hominem scelestum. sed si subticeatur, o, accusatiuus minorem excandescentiam prænotaret: vt author est Valla. Optat: vt, O mihi tam longe maneat pars vltima vitæ Spiritus, & quantum sat erit tua dicere facta. Clamat, id est exclamat: vt, O fortunati quorum iam mœnia surgunt. &, O fortunatos nimium bona si sua norint Agricolas. Conqueritur: vt apud Statium in Achilleide: O dolor, o seri materno in corde dolores. Hic ergo aut admirationem importat: vt Mancinellus sentit, cuius verba sunt, Est hoc loco, o, admirandi aduerbium, seu mauis interiectio. Vtrunque enim dici potest: vt Priscianus lib. xv. docuit. Melius tamen interiectio dicetur. Ea enim sola animi adfectus exprimit, vt Donatus etiam scribit. Admirabatur autem Tityrus quod ille dixerat, Nos patriam fugimus, tu Tityre, lentus: &c. Est ergo cum admiratione legendum. sic Mancinellus. Landinus autem sic: O Melibœe: hic sermo familiaris est: & amicus: o vero non vocantis est, sed plane lætantis, q̃ præter spem, amicum nihil tale expectans, viderit. Et distingue, o Melibœe, vt sit salutantis: & deinde adde, Deus nobis hęc ocia fecit: vel si coniungis &, continua fit oratio. O Melibœe, deus nobis hæc ocia fecit, erit o, hominis admirantis, magnitudinem beneficij in se a deo collati. hæc ille. Mihi autem non videtur responsio Tityri præ se ferre admirationem: nam & ipse in hac Ecloga fatebitur se prius expulsum fuisse possessionibus suis, cum .s. Augustus dixerit: Pascite, vt ante, boues pueri, &c. Non ergo verosimile est, misari in alio quod ipse passus sit. Neq; vocantis rationem habet: nam si sic distingueres, videretur Tityrus cantilenis intentus, non animaduertisse præsentiam Melibœi, sed eo viso: dixisse, o Melibœe, at quomodo tunc respondeat ad Melibœi verba, dicendo, Deus nobis hęc ocia fecit. Meo autem iudicio, o, hic commiserantis, & placide ad stuporem Melibœi respondentis, est: sicut illic, O decus Italiæ virgo quas dicere grates, Quasue referre parẽ. Sensus ergo est: O amice Melibœe, ne mireris tantopere ocia nostra, deus nobis hæc ocia fecit.

Deus. ¶ Deus.) Vnde dicatur alibi dicemus: ne hic prolixior sim, Notum est eum de Augusto loqui, vt recitat Seruius: cui addendum est quod adfert Mancinellus, q̃ videlicet (vt Suetonius author est) Augusto viuenti prouinciarum, plerę q; templa & aras: ludos quoque quinquennales pene oppidatim, (id est per singula oppida) constituerunt: de quo latius Ecloga quarta, dicendum erit. Nota est autem historia, quę de ara cœli, & de diua virgine, a sibylla Augusto ostensa cum infante circumfertur: cui licet non omnia quadrent, adstipulatur templum quod sub arę cœli, nomine Romæ, adhuc visitur: & non futilis, immo grauissimus author Baptista Mãtuanus id plane in Parthenice Mariana contestans. Nobis secundum eos qui dicunt, sub Tityri nomine, patrem & filium intelligi, recte pluraliter dixerit: sed (vt in regulis dicemus) licet cuiq; de se, vno pluraliter loqui.

Augusti.

Hęc. ¶ Hęc.) id est mea. Ad primam enim personam (vt dicemus) pertinet.

Ocia. ¶ Ocia.) Proprie sunt vacationes a negocio publico: vnde studia literarum, & vacationes poeticæ, ac philosophicæ, ocia vocantur: verum omnis cessatio ab negocio, ocium dici potest: vt ocium sit secura & tranquilla requies: Sunt ergo ocia sępe appetenda, & bona: cessationes: & vacationes, priuationem notant: oscitatio, negligentiam, & ignauiam vitiosam. ¶ Fecit.) Decentes autem dicit, fecit: quia magis ad Latinum morem dixeris. Feci tibi ocia, aut potestatem ociandi quã dedi. ¶ Sempes deus.) Et ante mortem, & post mortem: sic Seruius, & Mancinellus. Sed videant an decẽter. Nam si Romulum qui inter mortales conuersatus, pro deo habitus non est: quidam tamen, (vt Liuius lib. j. adserit) affirmabat e medio patrum viuum, non obeundo mortem ad cœlos translatum: quod quãuis verum non fuerit, tamen creditum esse ab ijs qui Augustum, viuentem deum pręedicabant: verosimile est, non videtur Tityrus sensisse, q̃ Augustus aliquando moreretur. Quod tamen si sensisset, temeritatis magnæ fuisset opinari se Augusto superuicturum, cum Augustus tunc non dum vigesimumquartum attigerat annum. Dic ergo, Semper .i. quãdiu viuam: aut toto tempore vitæ meæ.

Ara. Altare. ¶ Aram.) Aram etiam inferis: altare tantum superis dabant: vt alibi dicetur.

Tener. Agnus. ¶ Tener agnus.) Ad laudem dicitur .i. mollisculus, & delicatulus. Agnum autem omnes prædicant: ab agnoscendo dictum, q̃ balatu matrem agnoscat.

Imbuo. Imbuere est rei primam tincturam dare, ac madefacere: vt Hora. j. epist. Quo semel est imbuta recens seruabit odorem, Testa diu. vnde (vt quidam sentiunt iuuenes scholastici) ab ijs vnde primas institutiones, ac pręceptiones habent, imbui non inepte dicũtur. ¶ Sæpe.) Ergo agnus tener imbuet illius aras: quia hostia, ac victima sanguinolenta aris, a sacrificantibus imponebatur, & deinde concremabatur: vnde dicetur, Quot annis Bissenos cui nostra dies altaria fumant. ¶ Ille meas, &c.) Docet cur ei sacrificaturus sit: ob beneficia, videlicet impensa.

Boues. ¶ Meas boues.) Fœminino genere dixit: quia ad vaccas solummodo refertur.

Errare. ¶ Errare.) Errare autem, hic ad laudem ponitur: quia armenta, ac pecora dum pascuntur, hoere in campo pingui, & amplo, errãt .i. vagantur huc, illuc, nullis limitibus coercita. Significat ergo magnitudinem agri restituti. ¶ Vt cernis.) Bona parenthesis est, quæ certitudinem rei indicat.

Ipsum. ¶ Ipsum.) .i. me, vt in regulis dicam.

Ludere. ¶ Ludere.) Ludere dicitur, qui rem iocularem, aut non apprime grauem, carminibus prosequitur: vt qui epigrammata, aut elegias, aut tenuia opuscula condunt: quia id facili vena, & non elaborata, sed seipsam quasi offerente Minerua efficiunt. Vnde ea opuscula ẽt lusus dici solent, & nonnunquam nugæ.

Lusus. Non ergo dicemus in magnis operibus, graues authores lusisse: sicut nec Liuium, aut Sallustium in historia, nec Ciceronem in Philippicis, Tusculanis, Verrinis, de re publica: aut alijs magni ponderis operibus: sicut Ouidium in de amoribus: vnde in persona eius dicitur: Ille ego qui fueram tenerorum lusor amorum Ingenio perij Naso poeta meo. & sicut Horatium in quibusdam odis, vnde de se dicit, Poscimus siquid vacui sub vmbra Lusimus tecum. Et sicut poetam nostrum hic, vbi de amica cantilenam meditabatur. & in Culice, vbi dicit, Lusimus Octaui gracili modulante Thalia, Atque vt Araneoli tenuem formauimus orsum, &c. Magna autem vis beneficij est, in eo q̃ tantam securitatem contulerat, vt luderet quæ vellet.

Equidē. Equidem (vt dixi apud Maronem) sempes in prima persona dicitur: vnde compositum videtur ab ego, & quidem. Alij autem pro simplici etiam vsurpant: vt si dicant, Hoc equidem dixisti: aut, Hoc equidem dixerunt cum Virgilius diceret, Hoc quidem dixisti, vel dixerunt: aut Hoc equidem dixi.

Vndiq;. ¶ Vndique totis Vsque adeo turbatur agris, &c.) Pulcherrima auxesis, & admiranda calamitatis accumulatio. nullum enim vocabulum pondere vacat. Nam vndiq;, significat ab omni parte: ne forte ab vna

Totus. duntaxat periculum ingruisse putes. Totus, significat singulas
Quo. parteis agrorum, ne quam quietam censeas. Vsqueadeo, signifi/
Eo. cat intentionem, ne leuiter turbatum iudices. Nam sicut quo, so
let poni pro eo quod est, ad quid, vel ad quod, vt quousque: vel
vsquequo, vsque ad quid: ita eo solet poni pro, id: vt, Eo miseria
Vsque rum deductus sum.i.ad id. Vsqueadeo ergo, est vsque ad id, ad
adeo. quod.i.magnum est: hoc est, valde & intantum. Turbatur autem,
(vt in regulis dicam) quia impersonale, generalitatem habet: ne
ipse solus turbatus habeatur: Denotatur ergo: vt logice loquar,
quadruplex vniuersalitas, Prima est inferentium, quia vndiq;:
non enim potest vnus vndiq; infestus esse. Secunda, locorum,
aut partium integralium: quia totis agris. Tertia, qualitatum:
quia vsqueadeo, quasi dicat, omnibus modis. Et quarta, eorum
quibus turbatio infertur: quia turbatur.s.ab omnibus: hoc est,
omnes deturbantur agris suis. Quia tamen impersonalia actiua
exponi solent, Nebrissen. contendit non legendum turbatur, sed
turbamur. ¶ Capellas.) Capella diminutiuum est a capra. Nam
er: ra: rum, vt Valla lib.j. docet: mutantur per diminutionem in
ellus: ella: ellum: vt miser: misera: miserum: misellus: misella: mi
sellum: liber: libellus: capra: capella: flagrum: flagellum. Errant
Protenus autem, qui pro sacello, vsurpant. ¶ Protenus.) Per e scribendum
est: & significat, porro tenus: hoc est: a longe, aut in longum, seu
Protinus. longinquum: & est aduerbium locale. Protinus autem, per i,
aduerbium est temporale.i.statim: vt author est Caper. Qui con
simile discrimen ponit inter quatenus & quatinus: sed mihi hoc
discriminis videtur, vt protenus, & quatenus, quasi per appo
sitionem dicantur: protinus: & quatinus: per compositionem.
Nam locorum & temporum aduerbia, fere communia sunt.
Æger. ¶ Æger.) Et ad animum, & ad corpus referri potest: & per id
quoque pathos.i. (vt dicunt) passio, seu affectu, atq; clades ani/
Ago. mi augetur. ¶ Ago.) Agere est impellere, vnde cogere componi/
Abigo. tur: & abigere, atq; abigeus: qui furtim alterius pecus abigit. Me/
liboeus autem hic non abigit, sed agit: quia suum pecus. Verum
Duco. proprie dixit, se capellas validas, videlicet agere: & paulo prius
coniugem.i.partu solutam, ducere, quod beneuolentię est: & vl/
tro sequentis: vnde dicit Seneca Ducunt volentem fata: nolentē
trahunt. ¶ Hic inter, &c.) Hic omnia quoque, pathos habent. Pri/
mo, q Hic.i.in conspectu nostro: nam res conspecta, plus mouet
q̃ audita. Deinde, q Inter densas corylos: quasi lupis exposita.
Tum quia Modo.i.pauloante: vt recens casus & praesentia eius
dolorem augeat. Tum quia, Gemellos conixa: vt magis doleat,
& foetum derelictum esse, & matrē vexari. Tum quia, Spem gre
gis: quia masculum & foemellam: & nouissimo, quod & maxi/
Silex. me dolet, quia in Silice: vnde interiectionem dolēus interserit, di
cens, Ah silice in nuda: vbi duplex est dolendi ratio: & quia, in
silice: lapide peduro: vñ. vj. Æneid. Quā si dura silex, aut stet mar
pesia cautes. vbi sicut hic foeminino genere protulit, cum tamen
potius ratio exigat masculino enunciari: sicut apud Iuuenalē: Si/
licē quę conterit atrum, & in silice nuda.i.sine frondibus, aut vir
gultis, aut alio stramēto. ¶ Corylos.) Corylus est arbor produ/
Corylus. cēs nuces, quę auellanę, vel prenestinę, ab Italis dicuntur: a Grae
cis ponticę: dum vnaquęq; natio indit eis nucibus nomē ex lo/
co in quo nascuntur copiosiores: vt author est Macrobius Satur/
naliorum.ij. ¶ Gemellos.) Bene aūt dicit, per diminutionem quae
Gemelli tribus de causis adhiberi solet: aut modestiae gratia, vt, Ingenio/
Diminutiua lum meum: aut blandimenti, vt apud Plautum, corculum, ani/
mula: &c. aut necessitate ob rei modum, ac naturā, vt, Regulus:
&, Puer bimulus. Hic autē ob hęc omnia, diminutiuo vti videri
potest. Primo, modestię gratia, possessiones suas extenuans: si/
cut prius, capellas dixit: sed meo iudicio id non quadrat: nā qui
commiserationem mereri volunt, rem amissam non extenuant,
sed ampliant: minus.n. dolendum esset, si periret res imminuta.
Secundo, blandimenti causa, quasi dilectione quadam eos prose
queretur, ob quod gemellos vocet: sicut pater, filium pusillum
(authore Flacco) pusillum vocat. Tertio, quia hoeduli recens na
ti, omnes parui sunt: potest aetatis naturam exprimere, sicut quę
biennio adhuc parua sunt, bimula vocamus: & quae triennio, tri/
Gemini mula: & quadriennio, quadrimula, authore Vallen. Gemini au/
tem dicuntur ex vno vtero, eodem die editi, aut saltem simul
gestati, vt Marcellus ait. Philosophus vero libro. vij. de natura,
seu historia naturali animalium, scribit, In genere humano pau/
Malum cos geminos seruari, si alter mas sit, alter foemina. ¶ Saepe ma/
lum hoc nobis, &c.) Hic Mancinellus: quod dicit (inquit) Tity/
rus, fabula nō est. Nam post Iulij Cęsaris mortem, prodigia fue
re q̃ plurima: inter quae continua fulmina, in templa, statuasq;
deciderunt: vt etiam Appianus lib.iij. ostendit; quam rem late
exequitur

exequitur Horatius lib. carminum. j. ode. ij. dicens, Iam satis
terris niuis, atq; dirae, Grandinis misit pater & rubenti Dextera
sacras iaculatus arces Terruit vrbem. & author noster ad finem.
j. Geor. dicens inter caetera, Non alias coelo ceciderunt plura se/
reno Fulgura, &c. Malum autem hic incommodum, & exturba/
tionem vocat. ¶ Tactas quercus.) Malum praedicere bene docet Tactę
Seruius: sed latius Mancinellus dicens, Quinq; signorum gene
ra obseruabant augures: ex coelo, ex auibus, ex tripodibus, ex
quadrupedibus, ex diris: author est Festus. Tactas.i. fulminatas: Querc9
quoties.n. quercus fulmine tangitur, vt plurimum malum por Augurribus ob/
tendit: sed potissimum agricolis, propter glandem, quę frugem
significat. ¶ Si mens non laeua, &c.) Si (inquit Mancinellus.) i. seruata.
vtinam. Est enim hoc loco, optandi aduerbium: vt in lib. Æneid. Si.
vj. Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus Ostendat. Posset
tamen conditionalem vim habere: vt sit: satis quidem praemoni
ti eramus, si mens non lęua fuisset. ¶ Lęua.) i. aduersa, authore Lęua.
Nonio. aut forte iners, & non satis strenua ad futurum malum
attendendum: sicut econtrario: dexterum expedite, ac fauste, ope
ram nauans, vocamus. ¶ Sępe sinistra, &c.) Non omnibus texti/ Cornix.
bus inest hic versus: sed quia appositus est, memineris videre, Ilex.
cornicem vnicam; putatam esse mali ominis: binas vero, bo/ Numeri
ni. Ipsa autem, est inauspicatę garrulitatis: vt Plinius scribit. i. mutatio
infelicis. Cicero autem libro. j. de diuinatione, scribit, Coruum Mode/
a dextra, a sinistra cornicem, facere ratum. vnde hic, sinistra dici/ stia.
tur, quasi vera malorum index. ¶ Ilice.) Ilex praeterea, arbor glan Humili
difera est: unde eiusdem ominis cum quercu habetur, dum ful/ tas.
minatur. ¶ Da Tityre.) i. dic: aut da (vt dicitur) nobis intelligere. Da.
sicut. v. Æneidos. Da (non indebita posco Regna meis fatis) La
tio considere Teucros. Et. iij. eiusdem. Da propriam Thimbraee
domum, da moenia fessis. Non enim domum Apollinem pete/
bat attribui, sed addici, & significari: vnde accipere, est interdum
capere intellectum, atq; addiscere: sicut. ij. Æneidos. Accipe nunc Accipe.
Danaum insidias, & crimine ab vno Disce omneis. ubi & poni/
tur expositiue: hoc est, & disce pro. i. dice. Sic Sallustius, Vrbem
Romam, sicuti accepimus, ab initio condidere Troiani. ¶ Qui
sit.) Non quis sit, fere textus habet. esset autem sibilus, si lega/
tur, quis sit, quem poeta nimirum vitauit. Sed forte dum manife
sta explicatione rerum, prodesse, ac placere studeo, prolixitate di
splicebo. Addam tamen pubi imperitę, regulas quasdam, praeci/
pue de pronominibus. Quarum prima est, licet modestię gratia
cuius uni de se, nunc singulariter nunc pluraliter, nunc vtroque
modo in prima persona loqui. in secunda non licet. unde hic Tity
rus de se, dicit prius, nobis: & postea, mihi: ut, Deus nobis haec
ocia fecit. Nanque erit ille mihi semper deus. Item prius, no/
stris: & postea, meas: uidelicet, Sępe tener nostris ab ouilibus. Et
ille meas: &c. Dixi, gratia modestię (quam nunc humilitatem uo
cant: cum humilitas proprie, sit abiectio quaedam: ab humo di/
cta.) quia cum quis de se pluraliter loquitur, significat se fretum
suorum, auxilio, aut subsidio: quo circa principibus conuenit plu/
ratiue loqui, modestię gratia: quod animaduertētes imperiti, po
tissimum in Gallica lingua, putēt sibi iniuriam fieri, si vnitatis nu
mero compellentur: cum tamen omnis Latinorum consuetu/
do, in secunda persona, pluralem numerum, ab una (quacunq; di
gnitate pręditus sit) arceat. De qua re, Sipontinus satis pręcepit.
Verum (quia diximus) nostris, plurale: & meas, singulare: ne qs
titubet, sit hęc Secunda regula. Ego, & meus: tu, & tuus: ad sin/
gulos pertinēt. noster, & uester: nostras, & uestras, ad plures: sed
(ut dixi) noster, & nostras, ad singulos retorquētur. Tertia regu
la. Hic, & omnia aduerbia ab eo deducta: ut hic: hinc: huc: hac:
horsum: ad primam personam pertinēt iste, & eius, aduerbia, ad
secundam: ille, ad tertiam personam pertinent: iste, & eius aduer/
bia, ad secundam: ille, ad tertiam distantem. s. aut re, aut fictione:
& ab eo qui loquitur: & ab eo ad quē loquitur. Vnde hęc ocia. i.
mea. nemo istinc huc uenit. i. nemo a te ad me uenit. Huc ades. i.
ad me, &c. Quarta: ipse (quod olim ipsus dicebatur) apud Lati/
nos: & αὐτὸς apud Grecos, trium personarum cēsentur: quia si/
ne adiectione trium personarum, uerbis legitime supponuntur.
Primę: ut hic, En ipse capellas Protenus ęger ago, Secūdę: ut. vj.
Æneid. Ipsa canas. i. tu. Tertię: ut paulo inferius in hac Ecloga:
Ipsę te Tityre pinus, Ipsi te fontes, ipsa haec arbusta uocabant.
Quinta: ille, sępe gloriā nobilitatis prę se fert: iste, contēptum: ae
uilitatē: ipse, cum emphasi, principatum: ut Alexander ille Mace/
do. i. notissimus. Quid petis istis. i. uilibus & abiectis. Ioue missus
ab ipso. i. ab eo qui magnus est, nec ab inferiore. Rex ipse hoc scri
psit: quod dicit in propria persona: aut propria manu. Cum au/
tem dicit, Sed tamen ille deus, &c. non ad obiectionem: sed ad
secundam/

secundam personam pertinet Sexta: verba impersonalia, quia a propriis personis secluduntur: ad generalitatem transeut. vt hic, turbatur. s. ab omnibus. Et in principio sermonum Horatius, Qui fit Mecœnas vt nemo, &c. Septima: quę est Agretii, Memini me facere: dicere debemus: non, memini me fecisse. Nam memini, sermo est totus preteriti temporis, qui ante factam rem. in pręsens reuocat. Et si dixeris, Memini me fecisse: duo pterita simul iunges. Cicero, Memini Pamphilum Lusitanum mihi narrare solitum. Idem infra. Respódi Metello vt debui. &, Memini me dicere. Terentius, Ego illam vidi virginem forma bona, memini videre. Virgilius, De coelo tactas meminí pdicere quercus. Idem, Cantando solitum memini me condere soles. Idem, Memini aruncos ita ferre senes. Et multis preterea in locis. Neq; inuenitur vbi ab aliis magnis authoribus. memini: ita positum sit: vt non addatur: aut etiam, aut aliquantus sermo, qui pręsens tépus restituat, nisi vno in loco: & quasi hoc mirabile. Is auté est Virgilii in Georgicis, Náq; sub Oebalię memini me turribus altis Corycium vidisse senem. Quod poetę: pro necessitate metri, licuit vsurpare. Hęc Agretius: qui addere potuisset illud Persianú. Nec in pręcipiti somniasse Parnaso memini.

PIERIVS.

¶ Ocia fecit.) In Romano, in Mediceo: & aliquot aliis antiquis, Otia per t hoc presertim loco scriptum est: quáuis non negarim in Romano alibi nomen id per c haberi, eo quippe loco, Ignobilis oci. Sed enim in veterum inscriptionibus, per t scriptum inuenias, vt in eo termino, quem superioribus annis ad D. Petri basilicam vidimus aduectum: ex area, quam ab Neroniano incendio Domitianus dedicauerat. Ibi enim inter cętera, & hoc legimus, ET HAC LEGE DEDICATA EST NE CVI LICEAT INTRA HOS TERMINOS ÆDIFICIVM EXTRVERE, MANERE, NEGOTIARI. Et quę sequuntur. Est & illud, vt multa interim dissimulem, apud Fallionios Romę,

L. LEPIDIVS LIB. HERMES
NEGOTIATOR ÆRARIVS.
Et alibi, NEGOTIANTI PVLLARIO.
&, INQVILINI NEGOTIANTES.

& huiusmodi plera q;, ex antiquorum posita monuméntis. Quod si negotiari, per t scribitur, otium, quoque proportione eadem incolumi, scribendum esse crediderim. Sed & in aliis quoque codicibus antiquis diuersorum authorum, otium, & otiosius per t scriptum animaduerti: vt in Terentiano codice antiquissimo, & maxime castigato, quem Phi. Beroaldus iunior, bibliothecarius, vir eruditissimus ex Vaticanæ bibliothecæ penetralibus depromptum, mihi legendum dedit: ibi enim scriptum est, Dissolui me, otiosius operam vt darem tibi. quod elegantia haud quaquam pari in vulgatis codicibus, Dissolui me otius habetur. Hæc quáuis aliquis leuia esse dicat, grauissimis tamen viris negocium plerunque facessere consueuerunt. Nanque erit ille mihi semper deus.) Vt taceam quod in antiquis codicibus, Namque, per m ante q, scribitur: Iuniores, Semper deus, vnico vocabulo scribere cœperunt: quæ in antiquis codicibus distincta sunt: in nonnullis puncto etiam inter, Semper: & Deus, interiecto, Neq; tamen eorum improbo iudicium, quibus felix illa apud Gręcos compositio, quæ ἀσύνθετον est, tantopere adrideat. ¶ Vsq; adeo turbatur agris.) In peruetteri quidé codice quodam, Turbatur, legere est: Sed in Romano illo antiquissimo, & in Oblongo, Vaticano, neq; non in Mediceo, turbamur, non inuenuste legitur. Seruius alterum illud maluit. vt impersonale pertineat ad omnes generaliter, in quit ille. Citat vero locum hunc Fab. Quintilianus. totus Vsq; adeo turbatur agris. inter eas formas, quę proprie cuiusdá rationis sunt, vt, Itur in antiquá syluá, quæq; initiú non habent: vt, Fletur: apud Terentium, & similia. Quare hinc Seruio adquiescédú esse videtur. ¶ Protinus ęger ago.) Plurima quidem exemplaria, Protinus, per i, in pene vltima legunt. Sed in Oblongo codice, Vaticano, & Mediceo, Protenus, habetur per e, quod Seruius exponit, porro tenus: quáuis aliter No. Marcellus interpretatur. Sed inter protenus, per e, & protinus, per i, differentiam ponit Caper: qui protenus, per e, locale aduerbiú esse vult. Protinus vero per i, inferuire tempori iubet. ¶ Hic inter densas Corylos.) In Romano codice, corulos, per u, passim scriptum est peruetteri ea consuetudine, qua Romani peregrinas literas non admittebant. Sane vero, corylú, & nympham accepisse nos a gręcis, per y scriberemus, ait Priscianus. Sed id etiá aliquantulú me mouit, quod in codicibus nonnullis, colyros, literis transmutatis: Sed eodem modo passim in eodé codice animaduerti. In aliquot, vt in Oblongo, Colyros, aliena manu repositum, priore abrasa lectióe, forte quod inde, colurnus fiat. Fuisse vero prius, Corulos, etiam in Oblongo ostédit locus adhuc intactus: Neve inter vites corulú sere. Quantum vero pertinet ad colurnú, barbarismú esse Sosipater Carisius literarum transmutatione dicit, cum sit corulus arbor: ita enim apud eum scribitur. ¶ Ah silice in nuda.) Romanus codex, & Mediceus particulam interiectionis, a, absq; aspiratione ponunt, ex Probi sententia. Quod vero passim in vulgatis codicibus legere est, Silice in nuda, Apud Noniú, In media, legi: sed puto inemendate. ¶ Sępe sinistra caua prędixit ab ilice cornix.) Versus hic in veterib. quos sequimur, codicib. nó habetur. In aliquot altera manu supposititius est, vt in Oblongo, & in Longobardico, in quo etiam, dicebat, pro prędixit, habetur: quę lectio est etiam alterius Virgiliani codicis manu scripti, cuius mihi copiam fecit Nicolaus Delphius.

[Vrbem, quam dicunt Romá, Meliboee putaui TI.
Stultus ego huic nostræ similem, quò sæpe solemus
Pastores ouium teneros depellere fœtus.
Sic canibus catulos similes, sic matribus hœdos
Noram, sic paruis componere magna solebam.
Verum hæc tantum alias inter caput extulit vrbeis,
Quantum lenta solent inter viburna cupressi.
[Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi? ME.
[Libertas, quę sera, tamen respexit inertem, TI.
Candidior postq̃ tondenti barba cadebat,
Respexit tamen & longo post tempore venit.
Postq̃ nos Amaryllis habet, Galatea reliquit.
Nanq; (fatebor enim) dum me Galatea tenebat,
Nec spes libertatis erat, nec cura peculi.
Quáuis multa meis exiret victima septis,
Pinguis, & ingratę premeretur caseus vrbi,
Non vnquá grauis ęre domum mihi dextra redibat.

SERVIVS.

¶ Vrbem quam dicunt Romam.) Quæritur cur de Cæsare interrogatus, Romam describat, & aut simplicitate vtitur rustica, vt ordinem narrationis plene non teneat: sed per longas ambages ad interrogata descendat, aut certe, quia nullus qui continetur, est sine ea re quę continet, nec potest vlla persona esse sine loco. vnde necesse habuit interrogatus de Cęsare, locum describere, in quo eum viderat. Est autem longum Hyperbaton, Vrbem quam dicunt Romam. Hic illum vidi iuuené Meliboee. ¶ Stultus ego.) Id est rusticus qui nesciui iudicare. ¶ Nostrę.) Mátuę. ¶ Quo.) Id est ad quam. nam aduerbium posuit pro nomine. vt Genus vnde Latinum, id est a quo. ¶ Ouium teneros.) Periphrasis agnorum. ¶ Depellere.) Id est a lacte remouere. ¶ Sic canibus catulos similes.) Vult vrbem Romam non tantú magnitudine, sed etiam genere differre a cęteris ciuitatibus: & esse velut quédam alterum mundú, aut quoddam, coelum, in quo deum Cæsarem vidit. Qui enim comparat cani catulum vel hœdú capellę: magnitudinis facit, non generis differentiam. Qui autem dicit, leo maior est cane: & generis facit: & magnitudinis differentiam: sicut nunc de vrbe Roma fecit. Putabam inquit, ante ita Romam comparandam esse aliis ciuitatibus, vt solet hoedus capræ comparari. nam quáuis maior esset, tamen eam ciuitatem esse dicebam, nunc vero probaui eam etiam genere distare: nam est sedes deorum. Hoc autem eú dicere, ille comprobat versus. ¶ Quantum lenta solent inter viburna cupressi. Nam viburnum, breuissimum est: cupressus vero, arbor est maxima. Hoc autem genus argumentationis & apud Aristotelem lectum est, & apud Ciceronem. ¶ Componere.) Comparare. ¶ Et quę tanta fuit.) Quę tanta ad magnum. n. aliquid nimia necessitas venire compellit. Vnde quasi miratur hominem rusticum Romá videre potuisse. ¶ Libertas.) Amor libertatis. etenim aliter dicit seruus, libertatem cupio: aliter ingenuus. Ille. n. carere vult seruitute: hic habere liberá vitam, pro suo. s. arbitrio agere. sicut nunc Virgilius sub persona Tityri dicit se amore libertatis Romam venire compulsum: & ité latenter carpit ea tempora,

tempora, quibus libertas non nisi in vrbe Roma erat. Aut certe simpliciter intelligamus hoc loco Tityrum sicut pastorem locutum. Nam vbiq; eum Theocritus mercennarium inducit. Item Virgilius, Tityre dum redeo (breuis est via) pasce capellas. ☞ Respexit inertem.) Per fidem, sese non requirentem. Nam culpat suã inertiam, quod non ante Romam ierit, & sit visus puer libertate, qua vti cœpit prouectioris ætatis. ☞ Candidior postq; tondenti barba cadebat.) Aut mutatio personæ est, vt quendam rusticum accipiamus loquentem, non Virgilium, per ἀλληγορίαν. Nam vt diximus .xxviij. annorum scripsit Bucolica: Aut certe est mutanda distinctio: vt sit non barba cãdidior, sed libertas. nam .xxviij. annorum barbam potest quiuis mittere: sed non canam. Et bene candidior libertas: vt intelligamus etiam ante in libertate, sed non tali, fuisse Virgilium. ☞ Et longo post tempore venit.) Postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit. Iungendum est hoc totum. nam duplici ratione tempus ostendit, quo eum libertas aspexerit, id est quando cœpit secare barbam, & relicta Galatea Amaryllidis amore detineri. ἀλληγοριαῶς autem hoc dicit, Postquam relicta Mantua Romam me contuli, nam Galateam, Mantuam vult esse, Romam, Amaryllida. Et bene tempora, quasi rusticus, computat a barbæ sectione. ☞ Longo post tempore.) Aut ἀρχαϊσμὸς est. Antiqui enim, Post, Ante, Circum etiã ablatiuo iungebant: quod hodie facere minime possumus: Aut longo post, vna est pars orationis, vt sit sensus, Venit tempore longo post: sicut multo minus, multo magis, post modo. Horatius, Post modo quod mi obsit clare, multumq; locuto. ☞ Longo post.) Vt postposita videatur esse præpositio, & in vnitatem coacta. ☞ Fatebor enim.) Hoc per parenthesim dictum est. ☞ Nec spes libertatis erat, nec cura peculi.) Nec sperare poteram libertatem in oppressa ciuitate, nec habere curam patrimonij. Peculi autem aut antique dixit, quia omnẽ patrimonium apud antiquos peculium dicebatur, a pecoribus, in quibus eorum constabat vniuersa substantia: vnde etiam pecunia dicta est a peculio. aut certe & hoc ad morsum temporum pertinet. nam modo tantum serui peculium dicimus: vt inuidiose patrimonium suum dixerit peculium, ac si seruus esset: quia se diu apud Mantuam seruisse memorauit. Sane peculi pro peculij, per synæresim dictum est. ☞ Exiret victima septis.) Septa proprie sunt loca in campo Martio inclusa tabulatis: in quibus stans Po. Roma. suffragia ferre consueuerat. Sed quoniam hæc septa, similia sunt ouilibus: duo hæc inuicem pro se ponuntur: vt hoc loco septa pro ouilibus posuit. Item Lucanus contra. Et miseræ maculauit ouilia Romæ. Iuuenalis, Antiquo quæ proxima surgit ouili. Sane. ☞ Pinguis.) Melius ad victimam quam ad caseum refertur. ☞ Ingratæ vrbi.) Quia cum alimenta ciuitatibus præstentur ex rusticorum labore, & in his rustici etiam deridentur a ciuibus, & multa perdunt, & aduectarum rerum pretia iniqua suscipiunt.

ASCENSIVS.

¶ Vrbem, &c.) Aut, rustica simplicitate, aut quia in rẽ suam conducere putabat, interrogatus de deo, Tityrus locum præscribit: cuius præscriptio potest eatenus ad institutum eius conducere, quatenus vult conuincere Augustũ esse deum: nam sicut de vrbe Roma nondum visa, falsam opinionem habuerat, credens eam vrbẽ, licet maximam, censendam, cum cœlum sit: ita de Augusto deceptus erat: credẽs eum quidẽ principem, sed mortalem, cum inter deos sit collocandus. Dicit ergo. O Melibœe, ego stultus & temerarius rerum cẽsor, putaui Romam esse comparabilẽ Mantuæ: saltem vt catuli comparantur canibus, videlicet grandibus & hœdi matribus: hoc est, capris adultis: verum nulla fere est comparatio: nam tanto alias vrbeis excedit, quanto cupressi excedunt viburna: quæ sunt humillima virgulta. Ad id Melibœus ignorans quid Tityrus prætendebat, interrumpit sermonem eius noua interrogatione, dicens, Et quæ tanta causa fuit tibi videndi Romam? Respondet Tityrus, quod libertas quæ candidior, id est munda ab omni inuidentium liuore, illic cõcessa est: quam Mantuæ nancisci non poterat. Itaque Galateam relinquens animum ad Amaryllida conuerterat: quod & Melibœo innotuerat: vt sequentia docebunt. hoc dicit. ¶ Ordo est. O Melibœe, ego stultus

Ordo. i. rusticus, & rerum ignarus: aut nimiũ vrbi nostræ studens & indulgens, ac concedens: putaui vrbem quam dicunt Romam: aut potius sic: putaui Romam, quam s. fere omnes mortales dicunt vrbem: cum potius cœlum dici mereatur, esse, sup. similem huic nostræ, supp. vrbi: videlicet: quo. i. ad quam nos pastores solemus depellere. i. lacte abducere: hoc est, raptos ab vbere matrum, ve pales adigere: aut importare teneros fœtus ouium. i. agnos. Ego noram. i. noueram, ac arbitrabar (est enim imperfecti temporis, a noui, deductum.) catulos esse, supp. sic. i. in tali proportione: similes. i. comparabiles: canibus scilicet magnis: & hœdos. i. teneros fœtus caprarum esse, sup. similes, sic. i. in tali proportione, in qua Mantuam Romæ similem putaui, matribus. i. capris, seu capellis grandibus: & ego solebam componere. i. conferre ad comparanda sic parua. i. cum paruis, scilicet rebus, magna, id est res magnas: hoc est, putaui quidem Romam esse maiorem ciuitate nostra: sed tamen comparabilem illi: verum, id est sed: hæc scilicet quam priorem dixi: hoc est, Roma: extulit, id est extra tulit & leuauit: ab extollo: caput, supple suum inter alias vrbeis: tantum. i. intantum quantum cupressi, id est arbores illæ altissimæ solent, supp. extollere, & efferre caput: inter viburna, id est frutices illos humillimos, & maxime depressos: lenta, id est flexibileis & tenellos. Ad hoc addit Melibœus, & quæ tanta, id est tam efficax causa, fuit tibi videndi, id est vt videre cuperes Romam? vbi ex consuetudine loquentium vtitur: &, non enim copulatiuam, sed continuatiuam vim habet. Respondet autem Tityrus, Libertas, id est vt libere in meis possessionibus viuam, fuit, supple causa: quæ, scilicet libertas: existens candidior, id est fauorabilior, & melior quam merueram respexit quãuis, supple sera, id est tarda: respexit tamen, id est miseranter aspexit: me inertem, id est sine arte & industria, in patria vbi nulla libertatis habendæ spes erat immorantem: respexit dico. Postquam barba, sup. mea cadebat tondenti, id est eam abradenti, videlicet tonsori (hoc est, postquã primam barbam mihi abradi feceram: cum tamen tunc eam libertatem impetrare potuissem.) Nisi forte quod nunc quidem faciunt, tunc quoque faciebant. vt, scilicet ad firmiter exequendam rẽ institutam, constitueret non prius radere barbam quam agros suos liberos receperit: & de eorum receptione desperans tam barbam raserit: respexit inquam tamen. i. tandem: aut quantumcunq; sera: tamẽ respexit, & venit post. i. postea quam barbam radere cœperam: multo tẽpore. i. multi temporis intercapedine, ac spatio. At postq; Amaryllis. i. splẽdida amica nostra: Romana. i. nitida: & candidior libertas: habet nos, id est fruitur præsentia mea: & potitur me Galatea. i. amica nostra Mãtuana: hoc est, seruitiũ illud quod subibam dum patriæ nostræ amore detẽtus Mãtuæ immorabar, reliquit me, quasi dicat, non potuit tolerare se a me derelinqui: & ita dereliquit me. Nanq; pro quia (ego enim fatebor. s. quod verum est: licet iniquus censeat: hoc autem per parenthesim interserit) hoc est, si percunctaris, cur eam prius dereliquerim: scies quia dum. i. quãdiu, Galatea. i. amor patriæ, aut commercium cum amica mea Mantuana: illa rustica tenebat. i. detinebat me: nec spes libertatis, supp. impetrandæ, erat, supp. mihi. nec cura peculi, pro peculij: hoc est alicuius proprij boni mihi accumulandi, supp. erat. Nam quamuis multa victima pinguis. i. plurimus agnus, aut vitulus dignus, qui victima fieret, pro victis hostibus exiret meis septis. i. depelleretur ad vrbem ex meis ouilibus, in agro septis. i. sepibus & cratibus munitis. (Verũ, vt duplex sensus, ita duplex potest esse expositio Nam si sensus est: quod ex septis suis portauerit, aut egerit in vrbem pingueis agnos, vnde condignæ victimæ fieri possent, qui satis quadrat, cum sequẽtibus iam habita est expositio. At si diceret, se de ouibus suis sæpe rẽ sacram fecisse: vt victor. i. voti compos fieret: exponetur quãuis multa victima exiret meis septis. i. quãuis sæpe sacrificium facerẽ de ouibus meis) & quãuis caseus premeretur tam. i. coagulatus (nã mactatis agnis e lacte, caseos premere solent) vrbi ingratæ. i. sumptui & laboribus rusticorum, iniquam mercedem aut nullam pẽdẽti, & vltro illudẽti. tamẽ, supp. dextra non redibat mihi. i. ad vtilitatẽ meam, vnquã domum existẽs. s. grauis. i. onusta ære. i. pecunia ærea. i. parum, aut nihil lucri ex multo labore referebam. Sed elegantiam sermonis declaremus. ☞ Vrbem quam dicunt.) Vt prænotaui, ordo duplex esse pôt: aut, ego putaui vrbẽ, quam dicunt Romam: Vrbs.
aut, Romam, quam dicunt vrbem. cum non vrbs, sed cœlum potius cẽseri debeat: quippe quæ deum contineat, sed vbi deus illic quoq; cœlum cum omnium consensu in cœlo sedes dei sit. Vrbis autẽ appellatione, etiam si nomẽ non adijceretur, Romam tamẽ accipi receptum est, vt Fabius lib. vj. edocuit. Sane ædificia, & fabricas, vrbem vocamus: ciuium concilia, seu conuentum ciuitatẽ: ita quod dicemus vrbẽ concrematam, & ciuitatẽ illachrymasse. Seruius autẽ ad illud. j. Æneid. Vrbs antiqua fuit: docet vnde vrbis nomẽ deducatur. ☞ Stultus.) Is proprie dicitur, qui cuiuis rei, plus æquo studet: vnde stulti in amoribus, & mercatu dicimur. Stultus.
Fatuus autẽ, qui plus æquo fatur, appellari potest: quamuis primæ syllabæ quantitas non consentiat. ☞ Huic nostræ.) Videlicet Mantuæ. ☞ Quo.) Id est ad quam: ut in regulis patebit. ☞ Teneros.

ros foetus ouium.) Agnos, per periphrasim, id est descritionē.
¶ Catuli.) Etiam leonum, ac tigrium sunt: catelli duntaxat canū.
¶ Componere.) Id est comparare, eo quod quę comparare vo-
lumus, componimus. vt compositorum magis elucescat discre-
tio, de hoc quoque videbimus in regulis. ¶ Hoedi.) Sunt autem
Hoedi. hoedi, teneri foetus caprarum: sicut agni, ouium. grandiores autē
hoedi, si masculi sunt, hirci appellantur: si foemellæ, capræ: si co-
leis capti, hoc est castrati, aut emasculati, capri dicitur. Agni ve-
ro ouium: qui grandiores, arietes: capti autē, aut castrati, verue-
ces appellantur. Muto autem, quem Galli pro veruece accipiūt
mentulam, hoc est mēbrum virile, apud Hora. in .i. sermo. signi-
ficat. ¶ Foetus.) A fouendo deducitur: vnde foetura, pro toto p-
uentu, qui fouendo & gignendo speratur, accipi solet. vnde est,
Si foetura gregē suppleuerit, aureus esto. ¶ Depellere.) Est autē
depellere, ab lacte disiungere, verum agni, quartō mense ex quo
nati sunt, a matribus disiunguntur: hoedi, tertio: porci, secundo: vt
sentit Varro. ¶ Cupressi.) Vt notum est, arbores sunt sane altę: q̄
Vibur- cypressi dicuntur: sed y in u vertitur, sicut cyminum, & cumi-
na. num. ¶ Viburna.) Sunt autem viburna humillimi frutices, qui
in altum non eriguntur: vt genistę, myricę. ¶ Quæ tanta causa.)
Quia magna videtur fuisse, quę rusticum a Mantua Romam
vsq; protraxerit: sane causa est, quę nos impingit, atq; instigat,
seu mouet ad aliquid faciendum. Ratio autem qua vtimur in fa-
ciendo (vt author est Seruius in arte) Videndi Romam, dici pos-
set: & Romę videndę, forte magis eleganter: sed minus concin-
ne, vt in regulis dicam. ¶ Tamen.) (Dicit Land.) i. tandem: sed ali-
ter exposuimus in ordine contexendo. ¶ Sera.) Serum dicimus,
quod sero. i. tarde operatur. ¶ Respexit.) Respicere proprie, ad
cōmiserationem pertinet: sicut, Respexit in orationem humi-
lium: Respexit humilitatem ancillę suæ, &c. tractum ex eo,
quod qui miserum inspiciunt, si respiciant. i. iterum inspiciāt, mi-
Iners. sericordia afficiuntur. ¶ Inertem.) Iners dicitur sine arte: cōtra,
solers, totus in arte. Iners aūt fuit Tityrus, qui tantum distulit
Romam visere, cum tamen aliunde spes nulla fuerit libertatis
obtinendę. Magna tamen est beneficij vis, q̄ cum ipse iners fue-
rit, ipsum tamē libertas respexerit: vnde dicitur ab eo, candidior,
.i. purior: a liuore quā meruerit: hoc est beneficentior. ¶ Candi-
dior.) Candidum enim dicimus, quod liuorem non habet. i. in-
uidię maculam. Nec construemus, vt sit barba candidior: quia
cum nondum trigenarius esset, non verosimile est barbā eius ca-
nuisse. Eius autem quod dicetur, Fortunate senex: alia est q̄ plu-
rimi credāt sententia: vt illic dicemus. ¶ Longo post tempore.)
Post, & ante, ratione excessus, aut mensurę rectæ, ablatiuum re-
gunt: vt dicam in regulis. ¶ Amaryllis.) Dici potest splēdida ami-
ca: nam Amarygma, huius Amarygmatos, splendor dicitur: &
Amarysso, luceo, seu splendeo. ¶ Galatea.) Galatea autem, quasi
Galatea lactis dea. Nam γάλα. i. hoc Gala, huius Galactos græce, lac di-
citur, thea autem, dea: verum gręce scribitur γαλατεία, hoc est
Galateia, per ει diphthongum, sine adspiratione, quod profertur
Galatia: & ita scribendum hic puto, Galatea: quia non deam, sed
amicam rusticam, hic significat. Sumptum autem est vocabulū,
ab ea nympha quā apud Theocritum Eclo. .j. Polyphemus dicit
adamasse: verum allegoricos, pro Mantua ponitur: sicut Ama-
ryllis pro Roma: quam rem mire vocabulis ipsis decernit poe-
ta: Nam siue Galathea, siue Galatea scribatur, a lacte nomē sum-
psit: quod album quidem, sed non splendidum, ac lucidū: itaque
amica rustica, & alba, & dulcis esse potest, sed non splendida: vt
vrbana, quā Amaryllis exprimit. Landinus dicit putari, per Ga-
team, Lydiam intelligi. Reliquit autem Galateam: quia (vt dicit
Seneca) Nec regna parem, nec referre Venus potest: itaq; vidēs
se contemptam, dereliquit eum: per quod innuit Mantuanorū
inuidiam in Virgilium concitatam, q̄ solus agros suos recepe-
rat: a quo se purgauit Melibœus, dicens: Non equidem inuideo.
Mire autem dicit, non q̄ ipse Galateam reliquerit, sed q̄ ab ea
derelictus sit: cum tamen subiungat, nam dum me Galatea tene-
bat, & cætera: per quod innuit se eam dereliquisse prius. ¶ Pecu-
Pecunia lij.) Pro peculij: quia cum datur i, bina tacitur, quandoque supre-
ma. q̄ autem dicit Seruius, pecuniā a peculio dictam, retractat
vir nostra ętate doctissimus Philippus Beroaldus dicens, Mar-
cus Varro Romanorum doctissimus, qui vocabulorum etymo-
logias acutissime, ac eruditissime perscrutatus est: tradit pecu-
niam, a pecore nominatam esse, quoniam priscorū diuitiæ in pe-
core consistebant. Sententiā Varronis cōfirmat Columella lib.
vij. Et Ouidius illo versu, Hinc et locuples, hinc ipsa pecunia di-
cta est. Plinius autem libro trigesimotertio scribit, Pecuniā for-
titam esse nomen, a nota pecudis; quoniam antiquitus numi
effigie

effigie pecudis signabantur. Hinc Plutarchus adserit in Publico-
la, in vetustissimis numis signum fuisse ouis, & suis, bouisque
conspectum. Hæc ille. Landinus autem, Peculium sic definit, **Peculiū**
Labeo esse id quod seruus domini permissu separatim a domi-
nicis rationibus habet. Sed & domino, peculium esse posse ostē-
dit Celsus: & Castrense peculium esse, quod a parentibus, & co-
gnatis, militiæ acquisiuit. Rusticos, ait audisse Celsus, qui pecu-
niam, sine peculio, fragilem esse dictitarent: peculium appellan-
tes, quod pręsidij causa imponitur: vnde Vlpianus, peculium
(ait) dictum, quasi sit pusilla pecunia, siue pusillum matrimo-
nium. Ego. (inquit Landinus) puto peculium esse, quidquid no-
stra industria acquiritur, in quacunq; fortuna simus, seu liberi,
seu serui: & id sensisse senes pecuniam sine peculio. i. sine nostro
lucro fragilem esse. hęc ille. Sane peculium, proprie est seruorū,
a pecore dictum: sicut & pecunia, nobilium: vt Festus ait. Et q̄a
serui, a seruando dicti sunt, eo q̄ occidi potuissent in bello, cum
seruati sunt: quęcunq; acquirunt, dominis acquirunt: præter
peculium, quod eis domini permissu proprium est: ideo pecu-
liare vocamus, quod cuiq; proprium est, nec cum alijs commu-
ne: sed tamen illius labore, atq; industria partum & acquisitum.
¶ Septis.) Illud autem quod dicit Seruius, Septa sunt loca in **Septa.**
campo Martio, & cætera: sic idem Beroaldus examinat. Elegan-
tius & verius explanatum fuisset Maronianum carmen a Ser-
uio, si dixisset, Septa, generali vocabulo significant omnia loca
munita, & quodam sepimento vallata. inde stabula: ouilia, bu-
bilia, caprilia, & id genus reliqua, septa nuncupantur. Inde septa
in campo Martio, loca inclusa tabulatis, septa dici meruerunt:
de quibus Martialis. In septis Mamurra diu, multumq; vaga-
tus. Ausonius in Panegyrico: Passus non septa, non campum.
Et Suetonius venationē in septis datam esse testatur. De his sen-
tire videtur & Plinius, sic scribens in. xvi. Trabs in porticibus
septorum, a Marco Agrippa relicta. Præterea Marcus Varro, in
re rustica, appellat omnia septa, quę habent inclusa animalia, q̄
pascuntur. Vnde ab eodem laudantur septa Fuluij Hirpini, septa
Pompeij. i. loca, quibus conclusæ ferę pascebantur. Idē (inquit)
intra septa villę habeas aquam. Apud eundem, inscriptio est de
septis fundi. A sepio, quod significat munio, hæc dictio de-
riuari videtur. Inde septus locus, septa villa, septum tectum nū-
cupatur. Et apud iurisconsultos, septa accipiuntur pro obicibus
& claustris, quibus vtimur ad impetus fluuiorum coercēdos.
Pręterea apud Lucanum, non est exponendum ouile, pro se-
ptis, sicut exponit Seruius. Nam ouile, erat locus in campo
Martio, ita peculiariter nuncupatus: de quo hæc Liuius libr.
xvi. Ciuitatis Venturię senioribus, datum secreto in ouili,
cum his colloquendi tempus. Nam si verum esset id quod tra-
dit Seruius, videlicet Lucanum, ouilia pro septis posuisse: nun-
quam Liuius tam licenti translatione visus fuisset, vt & ipse ouile
pro septis poneret: cum poetę aliter q̄ historici loquantur. Cæ-
terum Lucanus eo modo dixit ouilia, quo Liuius, quo Strabo,
qui in. v. referens idem quod Lucanus de crudelitate Syllę, adeo
conuenit cum Lucani verbis, vt alter ab altero accepisse videa-
tur. Strabonis verba hæc sunt: Sylla, alios qui arma proiecerāt
ad millia tria: vel (vt alij) quatuor in campo Martio, ad ouilia
coactos, immissis militibus iugulauit. In eadem significatione
accipiendum est apud Iuuenalem in eo versiculo, Antiquo quæ
proxima surgit ouili. Hęc Beroaldus. ¶ Multa pinguis victi-
ma.) Quid victima, & hostia differant, docet Ouidius libro pri-
mo fastorum, sic: Victima quę cecidit dextra victrice: vocatur **Victima**
Hostibus a domitis hostia nomen habet: Festus tamen vult: ho-
stiam dictam ab hostire, quod est ferire. Addit Landinus, Hostiā
a Christianis dici, eucharistiam, id est bonam gratiam, quæ ad **Hostia.**
deum mittitur, dum res diuina fit: eo q̄ hostis noster & aduersa-
rius diabolus ea victus est. quomodo autem non sint duo epi-
theta inepte cohærentia, in regulis dicā. ¶ Grauis ęre.) i. pecunia
minoris pretij: vtpote quadrantibus, aut trientibus: vt vero reci-
tat Manci. in Cypro fuit prima æris inuentio. Seruius autē, rex
primus signauit ęs: antea rudi, ęre vsos Romę Timęus tradit. **Æs.**
Signatum est nota pecudum: Vnde pecunia appellata, author est
Pli. lib. xxxiij. & xxxiiij. Addit Landinus, primos numos ęreos **Pecunia**
fuisse, non aureos, nec argenteos. vnde Ouid. de fastis, Æra da-
bant olim, melius nunc omen in auro est, Victaq; cōcessit prisca
moneta nouę. Hinc pecuniam debitam, ęs alienum dicimus: &
ærariū locum, vbi publica adseruantur. Credo nunc, fiscum vo-
cari. Sed ne in immēsum crescat opus, pceptiones impertiū de-
mus: vnde prima est: Verba tertię personæ, in quibus suppositū
cōe liquido cognoscitur, & speciale non exigitur: sine supposito
non

non inepte ponuntur. Cuiusmodi sunt verba ad loquelam pertinentia, quorum suppositum generale, homo est: vt hic: Vrbem quã dicunt: videlicet, homines fere oẽs. Secunda: aduerbia localia a relatiuis ꝓnominib. deducta, ꝓ ipsis poni possunt: vt, Sunt mihi loculi: vnde.i.e quibus parum deprosi: vrbe quo.i. ad quã depellere solemus. In agro moriar: vbi.i.in quo natus sum. Tertia est, Plurima verba non repetitis, cũ quibus cõponuntur prępositionib. datiuũ regunt, quæ eis repetitis accusatiuum, aut ablatiuum regerent: vt, Infero tibi.i.in te. Appello litori.i.ad litꝰ: & compono tibi.i.tecum: dicam aũt, Mantua non est cũ Roma comparanda, aut cõponenda. potius q̃ econtrario. Quarta: q̃uis pro gerundijs, casum verborum suorum post regẽtibus: venuste utamur gerundiuis nominib. cũ ipsis casibus e quibus gerundia regi uidentur rectis, tamen si concentus, aut consuetudo refragetur, gerundijs uteris, vt, Causa videndi Romã: dulcius q̃ uidendę Romę sonat, ut bonis auribus constat. Quando vero relatiuũ interuenit, tunc Valla vult necessariã esse per gerundiũ locutionem, qualis est, Ludere quæ vellem calamo ꝑmisit agresti: ubi ne in prosa quidem dicere liceret, Ludendorum eorum quæ vellem potestatem fecit. Quinta, comparatiua, quoties sine casibꝰ suis ponuntur, aut pro absolutis: hoc est, positiuis posita censebuntur, cum excessu tamen, aut casum generalem subaudiemus: ut, Libertas candidior.i.ualde candida: aut candidior q̃ metuerim, cũ fuerim iners. Generales aũt cõparatiuorum casus sunt: ęquo, opinione, fide, solito, iusto q̃ decet, &c. ut hic iracundior est, sup. paulo q̃ decet, &c. Sexta: post & ante, ꝑter accusatiuos quibus deseruire solent, regunt & ablatiuos excessus, aut mẽsuræ: ut, Veni multo post te, triduo ante regẽ: ita & hic, Multo post tẽpore uenit. Septima: bina epitheta.i.adiectiua, sine coniunctione media, siquidẽ integra. & (ut dialectici dicunt) categoreumata sunt: uni substantiuo ex eadem parte non cohærebunt: sed pronomina, & nomina numeralia, signa, & eis similia: quia plena non sunt: cum plenis recte maritantur. Non ergo dicetur, Grauis, honestus homo: sed, Grauis, & honestus. Sicut cõtra bene diceretur, Multi graues uiri: quinq; prudentes uirgines: & hic, Multa pĩguis uictima. Octaua: exeo, & egredior, si ab ex cõposita, intelligentur cum ablatiuo: si ab extra, cũ accusatiuo construentur: ut hic, Exiret uictima septis: & paulopost, Neque seruitio me exire licebat. Sic.ij. Æneid. Est urbe egressis tumulus, templumq; uetustum Desertę Cereris. Et apud Flaccũ in sermonibus, Egressum magna me cepit aricia Roma. Plurima sunt huius rei apud doctos exempla: cũ tamẽ qui dũtaxat legerint, Verbo composito, casum q̃q; locabis, Quẽ dat cõponens. ut, Vis exire Penates: putent non licere cum ablatiuo dicere, Exeo domo: egredior templo, &c. Nona: omnis dictio plenitudinem, uacuitatẽ, diuitias, uel inopiam cõnotans, regit id circa quod uersatur in genitiuo uel ablatiuo: sed in ablatiuo omnis, in genitiuo autem hę præcipue: diues, inops, pauper, locuples, dis, plenus, abundans, & refertus nomen. Bene ergo dicitur, Grauis ęre. Decima: licet præteritum imperfectum in q̃rta cõiugatione, e longam, ante bam & bar efflagitet, tamen eo, & queo, & quędã alia quę futurũ indicatiui in bo & in bor mittere legũtur, ipsam deponunt: unde, nõ iebã, sed ibam: ut hic, Redibat, dices. sic lenibã, polibã: operibar, legimus formata. Notũ aũt est, ꝙ domus, more propriorum, cum uerbo, uel participio, sine ꝓpositione construi soleat: unde dicitur hic, Redibat domũ. Et apud Ouidium etiam pluraliter: Quo ruitis? uestras quisq; redite domos.

PIERIVS.

℄ Teneros depellere foetus.) In Oblongo quidem codi. foetus, cum oe diphthongo scribitur. In reliquis, fetus, absq; diphthõgo. Sed enim numismata, foetus, per oe scribendum monent, dũ quæ inde uocabula deducuntur, foecundus, foecunditas, & similia per oe scripta nobis ostendunt. Vt in Faustinę Aug. foecund. Augustæ. & ita in reliquis. Phrasis vero hęc. Varroniana est, apud quem legas in libro de re rustica. Cum depulsi sunt agni a matribus, adhibenda diligentia est, ne desiderio senescant. ¶ Sic matribus hoedos.) In antiquis plerisq; codicibus, Hędos, per ę diphthongum habetur. Sed vsus oe recepit. Quod vero paulopost ait Tityrus, Sic paruis componere magna solebam: præceptum est M. Tulij Cice. de optimo genere dicendi, sic adferentis. Parua enim magnis sæpe rectissime conferuntur: quod dictum volui, vt intelligas quod ait Seruius, Genus hoc argumentationis & apud Aristotelem, & apud M. Tullium Ciceronẽ inueniri. ¶ Galatea reliquit.) In codicibus plerisq; veteribus, Galathea per th scriptum est, quod imperite ἀπὸ τῆς θεᾶς, deduci nomen arbitrarentur. gręce vero γαλάτεια est, cuius ει, pene vltimam diphthongum in e longum transire apud Latinos, ex Terentiano, & alijs satis constat: vt μήδεια Medea, αἰνείας Æneas.

SERVIVS.

ME. Mirabar quid mœsta deos Amarylli vocares:
Cui pendere sua patereris in arbore poma.
Tityrus hinc aberat: ipsę te Tityre pinus,
Ipsi te fontes, ipsa hæc arbusta vocabant.
TI. Quid facerem? neq; seruitio me exire licebat,
Nec tam præsenteis alibi cognoscere diuos.
Hic illum vidi iuuenem Meliboee, quot annis
Bis senos cui nostra dies altaria fumant:
Hic mihi responsum primus dedit ille petenti:
Pascite, vt ante, boues pueri, submittite tauros.

℄ Amarylli.) Vocatiuus græcus est, qui breuis est quotiescunq; nominatiuus in is terminatur: vt Amaryllis, Pieris. Horatius, Dulcem quæ strepitũ Pieri tẽperas. ¶ Cui.) Id est in cuius honorẽ. ¶ Sua poma.) Id est ipsius arboris poma propria. ¶ Quid vocares.) Hoc Virgilij personę cõuenit. ¶ Moesta Amarylli.) Quę nemine lætabare posita. ¶ Cui pendere.) Id est tibi: quia laudari a te non meruerunt. ¶ Tityrus.) Virgilius. ¶ Pinus.) Roma vel Cæsar. ¶ Fontes.) Poetę vel Senatores. ¶ Arbusta.) Fruteta, id est scholastici. ¶ Seruitio.) Ab seruitio. Seruitium est conditionis indicium. ¶ Licebat.) Id est nec deesse officio poteram. ¶ Iuuenem.) Cęsarem dicit Octauianum Augustum, decreuerat enim Senatus nequis eum puerum diceret, ne maiestas tanti imperij minueretur. ¶ Dies.) Id est principia mensium: vel idus omnium mensium. ¶ Fumant.) Id est sacrificant. ¶ Responsum primus dedit.) Id est permisit libere viuere. ¶ Primus.) Id est ante quem nullus sit. ¶ Pascite.) Id est vt ante eratis o pueri, sic & modo pascite in pace.

ASCENSIVS.

℄ Mirabar.) Meliboeus intelligens Tityrum aliquãdo Galateæ amorib. intentum, in agro immoratum, & innuens se Amaryllidis non mediocrem habuisse notitiam (vnde Probus per Meliboeum intelligit (Vt dixi) Cornelium Gallum) per apostrophen .i. conuersionem sermonis, ad absentẽ & familiarẽ eius collocutionem: adfatur sic Amaryllida. Amarylli, ego mirabar, ad quid moesta esses, & deos inuocares: sed nunc scio, quia Tityri absentiam ægerrime tulisti, ad cuius aduentũ, seruasti ei mala recentia: & ideo paulopost, Tityrus hinc aberat: cũ vero abesses Tity-

re (cõuertit enim sermonẽ ad Tityrũ) ipsę te Tityre pinꝰ .i. maximi quiq;: ipsi te fontes, i. mediocres: ipsa hęc arbusta i. minimi etiã vocabãt. Respõdet Tityrus, Quid facerẽ Meliboee? q.d. ad mihi incertum erat: nam sciebam me hic quidem a vobis desiderari, sed Romę esse conueniebat: nã quandiu Mantuę essem, non poteram libertatem agrorũ impetrare, vnde immorari non expediebat: nec tam faustos intercessores, aut beneficij collatores alibi q̃ Romę comperire, vnde illic esse cõueniebat. Nã hic illũ vidi iuuenẽ qui agrorum recipiendi potestatẽ fecit, hoc dicit. ¶ Ordo autem est. O Amarylli, ego mirabar quid, id est ad quid. tu existens moesta: vocares, id est inuocares: deos, id est auxiliũ deoꝝ (vnde & notus author dicit in Psal. Ad dominum cũ tribularer clamaui, & exaudiuit me, &c.) & mirabar cui.i. ad cuius gratiam, honorem, aut vtilitatem, tu patereris poma, id est quoduis arborum fructus, corticem mollem habentes: pendere, id est suspensa immorari, quamuis matura essent: in sua, id est ꝓpria, & natiua arbore, vt. s. recentia manerent: sed, supp. nũc scio, quia paulopost: Tityrus aberat hinc, id est a nobis. s. Mantuanis. (Et hoc quidem intelligendo per Meliboeum qui hoc dicit, Virum Mantuanũ. Nam si Romanum intellexeris, sensus esset: sed iam scio, qa Tityrus aberat hinc. i. a loco in quo ambo eramus: hoc est a Roma: verum, quia in principio manifeste intelligitur Mantuanus, & nõ cogimur alium intelligere, pergamus vt coepimus) q.d. ex quo Tityrus paulopost ad te venit, facile perspicere possem ꝙ illius pręsentiam desiderabas, & illi mala reseruabas: quo verbo innuit Tityrum. i. Virgilium, Romanis charũ esse. Deinde, conuerso sermone ad Tityrum dicit, o Tityre, cum, sup. abesses: ipsę pinus. i. altissimæ arbores, in cacuminibꝰ mon- Ordo.

stium nascentes: ipsi fontes in decliuo fere montium scatētes: & ipsa arbusta.i.loca arborib. vitiferis consita.i.omnia genera locorum, ac hominum, vocabant te. Respōdet Tityrus.q.d.sciebā quidem, quod ea omnia me vocarent: sed dubitabā, quid facerē.i. facere deberē Tityre: praescribe. aut sic, quid facerem, id est facere tunc debebā.q.d.non aliud scio. Aut potissimum sic, quid facerē, sup. apud Galateam? q.d.non videbam: enim, pro quia: neque licebat me exire seruitio.i.iugo duro, quod Arrius, caeterique agrorum nostrorum incubatores imponebant, sup. quādiu Mantuę agerem: nec, supp. licebat.i.permittebatur: cognoscere alibi.i. quam Romae: diuos.i.heroas, ac principes viros, more diuorum clementer opem ferentes: tam praesentes.i.tam cito, & tam fauorabiliter auxiliantes. Et ideo, sup. contuli me Romā. vnde, O Meliboee, ego vidi hic.i. Romae: illum, hoc est nobilissimum, & praeclarissimum iuuenem, videlicet Augustum Cęsarē: cui.i.ad cuius honorem: altaria nostra.i.in honorem eius, a nobis constructa: fumant quotannis.i.singulis annis: bissenos.i.duodenos.i. singulis annis duodecim dies, hoc est singulis mensib. vnū diē videlicet calendarum, aut iduum, secundum Ser. Ille.s. pręclarissimus iuuenis Augustus: dedit hic.i. Romę: primus.i. an omneis alios: mihi petenti.i. eflagitanti, responsum.s. iuxta votum, videlicet, o pueri, pascite boues, sup. vestras: vt.i. quemadmodum, sup. pauistis: ante.i. priusquam agri vestri ablati essent: & submittite.i. sursum, aut susum, ad generationem faciendam mittite tauros, id est masculos vaccarum: aut submittite.i. domate ad arandū: tauros.i. pręstantissimos boues. Mirabar, quid moesta, &c. Egregia & artificiosa laus, & cōmendatio poetę: egregia quidem, qui ad excellentem musicum pertinet, ita amari, vt ob eius absentiam quasi desperatis rebus, deos inuoces. Artificiosa vero, quia licet per Amaryllida Romam allegoricos intelligas, tamē quia verba de amica Tityri sonant: non se expresse Romanis omnibus, sed soli Amaryllidi suę tam dilectum significat. Notandum autem est, quod tūc quoque in aduersis rebus deos inuocabāt. Sua, ablatiui casus est. Itaque non dices, sua poma: sed, in sua arbore: nec ponitur reciproce, sed pro eo quod est debita, ac propria, videlicet natiua. Mancinel. dicit, per poma, cuncta bona, etiā arua intelligi: & pendere in sua arbore.i. salua esse: sed non placet, quia dura esset transsumptio, & minus quadrans sententia: nam notum est, quod amatores amatis, poma mittere soleant. vnde Eclog. iii. Quod potui puero syluestri ex arbore lecta Aurea mala decē misi: cras altera mittam. Sunt autem poma, omnes fructus arborum, quorū cortices duri non sunt: vt mala, pira, cerasia. Per poma, Landinus vult allegorice intelligi, facta Romanorum a Virgilio celebranda: sed nescio, an id rustico conueniat de Virgilio sentire. Ipsę te pinus (secundum Manci.) omnia simpliciter, ac rustice intelligenda sunt: plus tamen sententiae esset, si per pinos, summi: per fonteis, medii: per arbusta, infimi intelligantur. Nā pinus, in summis locis fere nascitur, fontes ad medium montiū sępe scatent. Arbusta autem dicuntur, loca arboribus vitiferis consita. Seneca epist. lxxxvii. Illud etiam vidi, vitem ex arbusto suo, annosam transferri. Et Columel. li. iii. de arbustis, sic ait: Arbustum inter quadragenos pedes dispositum esse conuenit: sic enim & ipse arbores, & appositae vites, melius conualescūt, fructumque meliorem dabunt. Ipse autem, & ille, & iste, secundum bonos, grāmaticos, in foeminino non habent vltimā diphthongatam, sed diphthongatę similem. Pręsentes (inquit) Mancin.) i. propitios. sed manifestū, quod praesens dicitur, quod quia non abest, cito operatur, aut bonum, aut malum: vnde numina, dicuntur praesentia quę cito auxiliantur, & iuuant: & venena pręsentia quae cito necant, quasi pręsentes vires, nec aliunde colligendas habentia. Diui (secundum quosdā) id proprie a deo differunt, quod diui coeperint, deus aeternus sit. Vnde imperatores summos, gentilitas diuos, & nos sanctos, aliquādo diuos vocamus: intelligit autem non solum Augustum, sed etiam Pollionem, Varrum, Gallum, & cęteros heroas fautores suos. Hic illum vidi, &c. hic completum est hyperbaton. nam tandem ad interrogata respondet: quis s. fuerit deus: cui sacrificaturum se dixerat Tityrus: dicit enim quod Augustus Cęsar abs quo libertatem receperat: vnde hic dicit, quod singulis annis: duodecim dies totos, illi sacrificium facturus est: exponens, videlicet illud, Illius aram sępe tener nostris ab ouilib. imbuet agnus. Nam si percuncteris: quoties? Respondebit quod duodecies singulis annis: unde dicit quotannis bissenos, cui nostra dies altaria fumant. Illum iuuenem: emphaticōs dicit. nam (vt dixi) ille ad nobilitatem pertinet: significat autem Octauium Augustum: quem imperiti Octauianum uocant, sumentes deriuatiuum pro principali: hunc autem in fine. i. Geor.

Sua.
Poma.
Arbusta
Ipse.
Diuus.

etiam sic vocat, dicens: Hunc saltem euerso iuuenem succurrere seclo, Ne prohibete, &c. Et similiter Florus dicens, Prima ciuilium motuum causa testamentum Cęsaris fuit: cuius secundus heres Marcus Antonius, prelatum sibi Octauium, furens inexpiabile, contra adoptionem acerrimi iuuenis susceperat bellum, cum intra. xviii. annos tenerum, & obnoxium, & opportunum, iniurię iuuenem uideret. Cice. autem Philippica. iii. ait: Laudo, laudo uos Quirites cum grauissimis animis prosequimini nomen clarissimi adolescentis, uel pueri potius. Sunt enim facta eius immortalitatis non ętatis. Idem Philippica. v. Quis populo Romano obtulit hunc diuinum adolescentem? Deus. Non abre igitur, Maro, iuuenem appellauit: quamuis nōnunquam puer appellatus sit. Egerrime autem tulit se puerum appellari. unde Sueto. tit. de secta optimatum, per eum deserta, dicta, factaque, quorundam calumniatus, quasi alii se puerum: alii ornandum, tollendumque iactassent: ubi aureus interpres Beroal. (Alii se puerum, &c.) Vt Marcus Brutus, qui in epistolis puerum appellat Augustum, & uix uirum, his uerbis. Et nunc puerum istum extulit, ut tu iudicares, precibus esse impetrandum salutem talibus uiris, misericordiaque unius, & uix nunc uiri tutos, fore nos, haud alia re. Alii ornandum: ut Mar. Tul. qui in Philippicis decernit Cęsarem ornādum amplissimis honoribus, & formulam decreti conficit, atque se habere cognitos omnes sensus adolescentis: nihilque illi esse repub. charius: nihil senatus authoritate grauius: nihil vera gloria dulcius. Sed cum mox Augustus, mutata voluntate, communicasset se cum Mar. Anto. Exclamat Cicero, O me nunquā sapientem: & aliquando in quod non erat frustra exstimatum: quātum te popole Romane: & me fefellit opinio? Ego rempublicam fefelli, cum te Iunonium puerū: & matris tuae, partum aureum esse dixi. Haec ille. Quot annis componitur sicut quotidie, quasi quoque anno, & quoque die: non. n. dicimus omni quinquagesimo anno, sed quinquagesimo quoque anno iubileus est: sed quia quotidie primam producit, scribi solet gemino t, sicut quattuor, quod tamen Ennius corripit. (Bis senos.) id est singulis annis duodecim. Nam numerale est eius formę, quam distributiuam vocant: vnde a semel, singuli: a bis, bini: a ter, terni: a quater, quaterni: a quinquies, qui: ita a sexies, seni deducuntur. (Altaria fumant.) Fumant autem altaria, postquam sacrificia incensa sunt. In assentationem autē Cęsaris, bissenos dicit. Nam Iulius annum in duodecim menseis redegit. Primus dedit summae liberalitatis indicium, quia primus, atque acceptissime, quia petenti: nam nihil acceptum confertur in nolentes accipere, licet aliquando gratum.i. vtile sit. (Pascite pueri.) Atqui dictum est, non decere ad vnum pluratiue loqui? id verum est: neque hic ad vnū loquitur, sed ad Tityrū, & bubulcos eius, quos pueros, beniuolentiae gratia, vocat: nō aetatis: nam pueri fere dicuntur, respectu patrisfamilias. Vnde est: Suscepit Israel puerū suum, &c. (Submitti. tauros.) Duplex expositio: aut, submittite iugo.s. ad arandum, hoc est domate, & subiugate tauros.i. validiores iuuencos, vt Mancinellus & Lādinus exponunt: aut (vt est prior Lādani expositio) submittite.i. supermittite: vt sit a susum, antiqua prępositione: sic alibi, Quantū vere nouo florens se subiicit alnus.i. sursum, aut susum agit. Ergo submittite tauros.i. date operam vt tauri saliant super vaccas, ad nouam foeturam comparandam. Hęc ille. Quarū expositionū prior mihi videtur & honestior, & loco cōuenientior. honestior quidē, quia honestior est aratio, quam talis propagatio. Conuenientior autem, quia Meliboeus infert, Ergo tua rura manebunt. Vtraque tamē sustineri posset: vt in sequēti lectiōe dicturus sum. Praemissis more quem in Bucolicis seruare constitui, puerilib[*] regulis. Prima est: quanta est vltima nominatiui in s literam finiti, tanta est vltima vocatiui et ea ablata: vt Pallas, Pallados, Palla: Amaryllis, Amarylli, in vtroque casu vltima breuis est: Aeneas, Aenea: Anchises, Anchise: Vlysses, Vlysse: Pallas, Pallantis, Palla: Orpheus, Orpheu, in vtroque casu longa est. Secunda: Omnis dictio cōmodū, aut incōmodum, notans datiuum cui regit: vt, Cui pendere sua, &c. Tertia: Omne verbū cuiuscunque significatiōis regere potest tempus responsibile, ad quandudū, aut quādiu, in accusatiuo vel in ablatiuo: sed in accusatiuo potius, si sit continuū tempus: sed quando, & intra quod, in ablatiuo tantum sine praepositione. Exemplum primi: vt, Quandiu fumabant altaria Bis senos dies. q.d. continuos. Secundi: vt, Quando fumabunt? Quot annis. Tertii, quanto tempore absoluit Virgilius Bucolica? Triennio. Dixi in accusatiuo potius, si sit tempus continuum. nam licet id Valla & Nestor negent: illis tamen respōsum est in expositione nostra in Valleń. vbi cum tota latine loquentium manus

Octaui[*] Augusti Iuuenis.
Octaui[*] Puer appellatur
Pueri.
Submitto.
Regulę.

Festum

Festum & Seruium sequimur. Nam quid Valla in argumentum adfert, ad probandum non significari tempus continuum, eo quod nota continuitatis adijci soleat, vt .j. Æneid. Hic iam inter centum totos regnabitur annos, Gente sub Hectorea, &c. etiam imperiti purgare norunt per illud authoris sui verbũ. Æquiualens geminis harum si iungitur vni Dictio, pro reliqua tantummodo debet haberi. Interest ergo, an dicas: hunc diem tecum ero an hodie. nam priori modo, totum diem etiã continuũ significas: posteriori, quiuis diei partem: vnde & eleganter dicetur, Nunquam hodie effugies, veniam quocunque vocaris. &, Nunquam omnes hodie moriemur inulti. quod & in Eunucho leges, Quasi huius diei multę sint partes. Cum ergo dicitur. vj. Æneid. Noctes, atque dies patet atri ianua ditis: continuum nimirum tempus significatur. Dixi in regula, Sed quando, & Intra quod tempus: vbi minus periti dicere solent, Infra quod. sicut, Infra paucos dies expugnatum est oppidum, cum dicere debeant, Intra paucos dies, &c. Quarta regula est; nomina numeralia, quę distributiua vocantur, licet abusiue citra distributionem posita legantur, proprie tamen distributiue ponentur: idque in pluratiuo numero, cum vnius non sit distributio: quia ergo in singulis annis, duodecim sunt menses: & singulis mensibus, vnum diem. Augusto dicare constituit: bene dicit, Bissenos dies. Valla autem docet peculiare, ac proprium esse dictionibus singulari carentibus, vt citra distributionem cum distributiuis ponantur: vnde binas literas dedi puero meo ad te: pro eo quod est, duas epistolas, etiam alij dici prędicant: verum qui argutius Ciceronem legerunt, dicunt. etiam distributionem notandam, cum se, binas literas dedisse, dicit. Ea autẽ numeralia, siquis forte ignoret, sunt: singuli, bini, terni, quaterni, quini, seni, septeni, octeni, (aut potius octoni) noueni (nam nonus, ordinis est,) deni, vndeni, duodeni, terni deni, quaterni deni, quini deni, seni deni (vel deni quaterni, deni quini, deni seni) deni septeni, deni octeni, deni noueni, viceni, viceni singuli, viceni bini, viceni terni: vel singuli & viceni, bini & viceni, &c. Post enim viginti, & ante centum, hoc est intra viginti & centum, si intercedat coniunctio, minor numerus precedit. Non ergo dices, viceni & singuli, sed singuli & viceni. Et licet dicamus viginti, tamen quia hęc numeralia ab aduerbiis formantur, & vicies, ac tricies, non viginties, nec triginties, dicimus: ideo dicentur, viceni, triceni, quadrageni, quinquageni, sexageni, septuageni, octogeni (non octuageni) nonageni, centeni, & milleni, pro masculinis generibus, pro fœmininis autẽ exibunt in ę, & pro neutris in a. Item a nouem, fit nouies, vnde & noueni: sed finem facio.

PIERIVS.

In arbore poma.) In Romano codice, mala, non poma, legitur altera vero manu, poma, adscriptũ est: & in altero satis antiquo abrasa est tota dictio: &, poma, scriptum altera manu. Vtrũ malueris admittere tãtundẽ est. Poma tamen numerosius videtur, atque ob vocalium varietatem, & ob literę sonoritatem gratius. Hic illũ vidi iuuenẽ Melibœe, quot annis.) Multi, quot annis, vna dictione scribendum contendunt. In antiquis tamen omnibus exẽplaribus, quotquot versare contigit, quot annis, distincte scribitur, idque plurimũ in marmoribus, & tabulis ęneis, vt alibi ostensum. Hic mihi respõsum primus dedit.) In cod. Longob. primum habetur: sed, primus dedit responsum, magis Seruio videtur facere satis.

ME. Fortunate senex, ergo tua rura manebunt,
Et tibi magna satis: quãuis lapis omnia nudus,
Limosoque palus obducat pascua iunco:
Non insueta graueis tentabunt pabula fœtas;
Nec mala vicini pecoris contagia lędent.
Fortunate senex, hic inter flumina nota,
Et fonteis sacros, frigus captabis opacum.
Hinc tibi, quę semper vicino ab limite sepes,
Hyblæis apibus florem depasta salicti,
Sæpe leui somnum suadebit inire susurro.
Hinc alta sub rupe canet frondator ad auras.
Nec tamen interea raucæ, tua cura, palumbes,
Nec gemere aeria cessabit turtur ab vlmo.
TI. Ante leues ergo pascentur in æthere cerui;
Et freta destituent nudos in litore pisces;
Ante, pererratis amborum finibus exul,
Aut Ararim Parthus bibet: aut Germania Tygrim,
Quàm nostro illius labatur pectore vultus.

SERVIVS.

Fortunate senex.) Non ad ætatem Virgilij refert, sed ad fortunatum futurum, præsago vius est verbo. Et tibi magna satis.) Ordo est, Magna satis pascua, subauditur erunt. Quamuis lapis.) Quamuis mons sit & lacus. Nam a monte vsque ad lacum, & inde vsque ad arborem quandam fuerat terra ei donata. Palus.) Id est æquor. Obducat.) Tegat. Iunco.) Fœno. Limoso.) Flumine Mincio. Graueis.) Fœtas: accusatiuus pluralis, quasi graues, id est grauidas, scilicet non enixas. Contagia lædent.) Morbi vel pestilentiæ corrumpent. vnde contingit vt vna aliquo morbo moriente, omnes idẽ morbus corruptas interimat. Dicit ergo quod nec insolita pascua tentaturę sunt pecudes; nec ex alicuius infirmitate corrumpendæ. Hic inter flumina.) Inter Padum & Mincium, vbi nutritus es vel cognitus. Nota.) Chara. Fontes sacros.) Quia omnibus aquis nymphę sunt pręsidentes. Frigus opacum.) Quia ęstiuo tempore sub vmbra fit frigus. Opacum autem, vtrum pro opacis locis, incertum est: an pro valde frigidum. Nam vnum frigus est hyeme: alterum quo refrigeramur ęstate. Ab limite.) Limes, est agri terminus. Sepes.) Subaudi fiet. Hyblęis.) Hybla vel Hyble oppidum est Sicilię, quod nunc Magara dicitur: vel locus in Attica, vbi optimũ mel nascitur. & posuit speciem pro genere. Depasta florem.) Depastum florẽ habens. Hypallage. Salicti.) Virgulti genus, dictum eo quod salit & surgit cito. Leui susurro.) Dulci murmure. Hic vocat rusticum ad dulcia, quę sunt in rebus, quibus delectatur. Somnum inire.) Id est dormire, vel carpere. Frondator.) Id est rusticus: vel quod animal frondibus vescitur. Nam tria genera sunt frondatorum, frondator, qui arbores amputat, & qui frondibus manipulos facit hyemis tempore animalibus ad pastum offerendos: & qui manibus, vitium folia auellit, quo ardor solis vuam maturiorem reddat. aut auis quę in frondibus habitat, & his vescitur, vel etiam palumbes quæ in frondibus nidificat. Ad auras.) Id est in die. Raucę.) βραγχώδης. Palumbes.) Columbę, quas vulgus tetas vocat: & non dicũtur latine: sed multorum authoritas latinum facit. Cicero in elegia, quæ Talemastis inscribitur, Iam mare Tyrrhenũ longe, penitusque palumbes Reliquit. Gemere.) Canere. proprię tamẽ dicitur de turture. Turtur.) Et masculino & fœminino genere inuenitur: vt hic: Aeria turtur cessabit. Et Plautus in Mostell. Tu ubi istos habeas turtures. Ab vlmo.) Vlmus, lignum est sub quo vinea fit. In ęthere cerui.) Id est auiũ more ante cerui volabunt, & pisces sine aqua viuent: hoc est, ante rerum natura mutabitur, quam nos Cæsarem possimus obliuisci. Freta.) Maria a feruore dicta. Destituant.) Id est derelinquent. Pererratis.) Lustratis, vel errore confusis. Amborum.) Id est Germanorum & Parthorum. Exul.) Id est Parthus & Germanus, Cæsar, scilicet, quo duce, Germanis & Parthis victis, milites Ararim Germanię flumen biberunt. Illius.) Id est Augusti Cęsaris. Labatur.) Respuatur, vel obliuioni tradatur. Ararim.) Arar fluuius Gallię, fluens in flumen Rhodanum. Tygris.) Armenię fluuius influens Persicum sinum. Itaque per Tygrim & Ararim vult diuersa loca inter se significare. Dicit enim, prius Parthũ ex Arare bibiturum, & Germanũ ex Tygri, quam sibi obliuionem futuram non amissi agri Cæsaris beneficio.

ASCENSIVS.

Fortunate senex, &c.) Quia Tityrus dixit, sibi ab Augusto deo dictum Submittite tauros. quod siue ad arationem, siue ad generationem pertinet: stabilem, & diuturnam promittit Tityro possessionem, Nam Augustus nõ iuberet, ad arandum domari tauros, si censeret aliquando agros iterum auferẽdos: nec iuberet agros arari, si putaret fruges ab alijs possidendas: quod sibi contigisse queritur Melibœus, dicens, Impius hęc tã culta noualia miles habebit: Barbarus has segetes: en queis conseuimus agros? &c. Nec iuberet tauros ad generationem submitti, si alij vitulos ablaturi essent: quia ergo stabilem promisit possessionem: vila est Melibœo consequens illatio. quã pauci hactenus etiam

etiam periti animaduerterunt: qui videlicet in senium vsque for
tunatus esset, ac agros suos possessurus: non ergo dicit, eum
nunc senem, vt quidam putant. sed fore quasi subaudiatur, etiā:
vt sit, fortunate etiam senex: aut potius, future senex: vt sit,
senex fortunate future: quia tua rura manebunt. Et si forte Ti
tyrus dicat, parum est Meliboee quod possideo, occurrit Me/
liboeus. ⸿Et tibi mag. sa. &c.) Hoc est, satis pascuorum habes:
& ea tuta a contagione pecoris infecti: & deliciosa: quia inter
frondeis & fonteis. Ad quę Tityrus: quia ergo (inquit) tanta est
diui Augusti in me beneficentia, tota rerum natura prius muta
Ordo, bitur quam illius obliuiscar. ⸿ Ordo est. Ergo: quia id tibi dictū
est ab Augusto, qui potest, quæ dixit perficere. O Tityre, fortuna,
te etiam senex: aut fortunate senex future rura, id est arua tua
manebunt tua (bis enim ponitur, tua) id est in possessione, & di/
tione tua: & supp. arua: aut ab eo quod sequitur, pascua mane
bunt tibi satis magna: quamuis lapis nudus, id est nulla re te/
ctus, aut obsitus: obducat, id est circunde: omnia pascua: & quā/
uis palus, id est lacus palustris: obducat, id est circundet, aut ob
sideat omnia pascua tua: iunco limoso, id est herba a iungendo
dicta: eo quod sine internodiis iungitur: pabula, id est nutrimen
ta, herbacea insueta non tentabunt, id est molestiis non adficiēt
propter innouationem: aut non corrumpent tentando foetas,
id est oues foecundas: grauis, id est grauidas, & prægnantes: nec
contagia. i. contactiones: mala. i. nocua & infectiua: pecoris vici
ni: lędent: supp. pecus tuum: aut foetas tuas senex fortunate. i. o
Tityre, qui futurus es senex fortunatus: tu captabis, id est freqn
ter & delicate capies: hic, id est hoc loco, ne molestum sit profici
sci: inter flumina: scilicet Padum & Mincium: nota, id est chara
& consueta: inter fontes sacros, scilicet Naiadibus, hoc est fontiū
nymphis consecratos: aut quos Musis tuis consecrasti: frigus
opacum, id est refrigerium: sub tegmine arborum denso & opa/
co. Sepes. i. munitio ex virgultis salicum, inter se septis & impli
catis. quæ, sup. est: tibi semper ab limite vicino, id est ponens di/
scrimen, ac terminum, inter te & proximum: depasta florem sali
cti. i. habens florem salicti. i. multarum salicum, illic adhuc viren
tium: depastum apibus. i. ab apibus hybleis. i. optimis: aut opti
mum mel eōficientibus, vt faciunt Hyblææ, quæ sunt iuxta Hy/
blam, ciuitatem Sicilię: suadebit tibi sępe hinc. i. ex vna parte, vi
delicet a palude suadebit, dico, id est hortabitur: leui susurro, id
est dulci apum murmure: inire somnum. i. gratam dormitionē.
& frondator. i. rusticus mercenarius, decerpens frondes canet:
ad auras. i. alta voce: & propter animi securitatem, ventis ex/
posita: hinc, id est ex alia parte: sub alta rupe in qua, scilicet vitæ
consitæ sunt. Aut, quia nūc aues in frondibus nidificantes vt phi
lomelæ, pręcipue canunt, cū apes e floribus salicum, mella & fa
uos colligunt: non inepte forte dixeris: frondator. i. auis in fron
dibus nidificans, canit tibi sub alta rupe ad aureis, eo quod sequi
tur. Nec gemere, &c. Sed lōge plus voluptatis, capit rusticus ex
cantu mercenarii sui, quā auiculæ. Nec tamen palūbes. i. colum/
bæ syluestres. raucæ. i. rauca voce, quasi pro cantu gemiscentes,
appositorie: tua cura. i. quas curas, aut vt amicæ ipsarum pullos
dones, aut vt ipse tibi adducas: cessabunt, sup. interea gemere. i.
querulose canere: sub vlmo. i. arbore illa, raris frondibus. & ita
sępe viufera: aeria. i. alta: & aere in altū explicata: nec turtur ces/
sabit gemere sub vlmo aeria (is autem melior ordo est, q̄ si di/
catur: turtur aeria: quia vltima corriperetur, si esset nominatiui
casus, in dictione aeria, quæ nunc producitur. At si dicas, finalita
tis gratia produci, quia est vltima dictionis, & prima tertii pedis
dicam eam rarissime apud idoneos poetas produci.) Respōdit
Tityrus. Ergo, quia tantum ocii, ac voluptatis, per Cęsarē Aug.
consecutus sum: ceruí leues. i. veloces, & quasi volatiles: pascen/
tur ante. i. prius: in ęthere. i. sphæra ignea, aut summo aere, q̄
vultus illius, id est pręclarissimi & munificentissimi iuuenis, vi/
delicet Augusti. labatur. i. decidat, nostro pectore. i. a memoria &
contemplatione nostra: & freta. i. maria feruentia: destituent. i.
statuent seorsum a se: hoc est derelinquent pisceis nudos, id est
nunquā tegi solitos. in littore: ante, id est priusquā vultus, &c. &/
aut Parthus, id est homo ex Parthia, per quam Tygris fluit: exi/
stens exul: bibet ante, id est prius Ararim, id est fluuium illū Gal
lię Lugdun. qui nunc Sagona dicitur, & non longe a Germania
oritur. aut germania, id est germanus (vt sit continēs, pro contē/
to.) bibet prius Tygrim, fluuium Parthię. & hoc finibus. i. limiti
b⁹. amborū. s. fluminū, s̄m Manci. pererratis, id est mutatis sic,
Fortu/ vt Araris Parthiam adeat, & Tygris Germaniam, q̄ nostra, &c.
natus. ⸿ Fortunatus.) Licet vocabulum cōmune sit fere: tamen in bo/
Fortūo. nam significationem accipitur, sicut & fortuno, verbum: vnde
est

est illud Flac. Et quacunq; deus tibi fortunauerit horam Grata
sume manu. ⸿ Senex.) Senex dicitur ex æuo proprio: vetus, ex Senex.
æuo mundi, vt qui diu ante nos fuit, sicut Abel, licet iuuenis mor
tuus fuerat, antiquus, ex vtroq;. ⸿ Ru.) Rus, s̄m Var. dicitur, q̄ Rus.
in eo rursum omnia fieri debeant: vnde est illud in Geor. Redit
agricolis labor actus in orbem. ⸿ Et tibi ma.) De situ agri Virgi/
liani, dicetur manifestius Eclog. ix. ⸿ Obdu.) Circundet inquit Obduco
Manci. Ob enim, aliquando ponitur pro circum, vt etiam Fest. Obsideo
ait: vt eum dicimus, Vrbem obsideri. aliquando pro propter: vt Obses.
Ob merita, ob superatos hosteis. vnde obsides, quasi obfides: nā
ob fidem prestandam dantur. ⸿ Non ten.). i. non corrumpēt: nō
variabunt lanā agnis, in vtero grauidarum manentib. Ait enim
Ply. li. viii. de arie. lib. scribens, Et mutatio aquarum, potusq; va
riat. Id aūt Ply. accepisse videtur a Varrone. Is enim li. ii, de oui
bus sic ait: Quandiu admissura sit: eadē aqua vti oportet, q̄ com
mutatio & lanā facit variā, & vterum corrumpit. ⸿ Tētare.) Pro Tento.
corrumpere. Plynius autem lib. xxiiii. vtitur de salicū natura, in
quiens, Caput tentant uini modo. sic Mancinel. Verum neq; in
Virgiliano, neq; in Plyniano verbo, tentare, significat primū, &
ex primaria (vt dicunt) impositione corrūpere, sed ex conseqn/
ti. Nā tētare, proprie est rem quāpiam per petulantiam, nunc in
uadere, nunc dimittere, hoc est frequenter tenere, & frequenter
dimittere: sicut feles, murem: quod qui facit, corrumpit nimirū
& atterit: vnde & spiritus mali, tentare dicuntur: quia resistenti/
bus nobis, & angelis bonis, sæpe insultant, & quasi tenēt nos, &
sæpe repelluntur. ⸿ Graueis.) Hic accusatiuus est additus, quia Grauis.
foeta dicitur, & pręgnans, & enixa, vt ergo pręgnanteis signifi/
cent, dicit graueis. ⸿ Contagia.). i. scabies, & infectiones ex cōta Conta/
ctu ortę. Festus negat cōtagium, singulariter dici: quo A. Gellius gia.
lib. xii. vtitur, dicens, & venenum, & contagiū. Et Seneca episto. Conta/
xiii. Quid est quod trepident, q̄ contagiū quoq; mei timeant? Sa gium.
ne in vsu est hæc contagio singulariter. Vnde Iuuenalis saty. ii. Conta/
Dedit hanc contagio labem, Et dabit in plureis. In plurali autē gio.
non legi, contagiones. Contra, frequentius contagia in plurali, Conta/
quam contagium in singulari. Reperitur etiam contages. Lucre. ges.
lib. iiii. Quę contage sua palloribus omnia pingunt. Dicitur autē
contagio, a contingendo morbus, qui contactu polluit. vnde Co
lumella li. vii. cap. v. scribit. Oues frequentius quā vllū aliud ani
mal, infestari scabie: esseq; illico occurrēdum ne tota progenies
coinquinetur. ⸿ Et fontes sacros.) Flumina nota, vt Padum, &
Mincium, secundum Probum & Seruium, nam Mincius pręter Minci⁹.
fluit Mantuam, e lacu Benaco, qui ex alpibus oritur, secundum
Strabonem libro. iiii. effluens. Padus autem princeps est fluuio/
rum Italiæ, in quem Mincius influit. Sacros autem fonteis di/
cit: quia nymphis consecrati putabantur. ⸿ Ab limite.) Limes in Limes.
agris nunc terminus est: nunc viæ transuersę authore Festo: di/
citurq; a limo, id est transuerso: vnde & limen. ⸿ Hyblæis.) Hy/ Hybla.
bla, est vrbs vetus Atticę regionis, quam vbi Dorienses instau/
rassent, Megarem vocauerunt. Est etiam vrbs Sicilię, ut iā Mā/
cinellus recitauit: & in agro vtriusque propter vim thymi, opti
mi quoque mellis copia est. Et quia res per excellentiam a loco,
in quo optimæ, aut plurimæ sunt, denominari solent: ideo Hy/
blæis apibus dixit. ⸿ Salict.) Salictum est, vbi salices crescunt, Salictū.
aut salicum copia. sed solent salicum virgę viuæ adhuc sępibus
inseri, quo diutius durent. Dicitur autem per syncopam, pro
eo quod est salicetum: sicut carectum, pro cariceto. ⸿ Leui su/ Susurr⁹.
surro.) Id est murmure, & est nomen a sono dictum, per ono/ Fronda
matopeian. ⸿ Frondator est, qui frondes carpit.) Nam Colu/ tor.
mella lib. vii. scribit. A calendis Iuliis, in calēdas Nouembris,
tota æstate, & deinde autumno, boues satiandos fronde. Pro
baturq; maxime (inquit) vlmea, post fraxinea: & ab hac popu/
lea, vltima iligna, querna, & laurea. ⸿ Ante leueis ergo.) Sic &
in carmine ad Battarum, Dulcia, amara, prius fient: & mollia,
dura. Candida, nigra oculi cernent: & dextera læua, Migrabunt
casus aliena in corpora rerum. Quam tua de nostris emigrēt cu
ra medullis, &c. ⸿ Antę pererratis.) Secūdum Mancinellum, or
do est quem posuimus: ut tātum Parthus, exul dicatur. Partho Parth⁹.
rum autē imperium, Orientis erat, ut Trogus & Iustinus aiunt
lib. xl. Scytharum exules fuerant, quod etiam ipsorum uocabu
lo manifestatur. nam Scythico sermone, exules, Parthi dicun/
tur: quare exul, ad Parthum solummodo, nō etiam ad Germa/
niam refertur. Hęc ille. Secundum Seruium autem, uterq; exul
dicetur: nec est contra decorum. q̄ is qui ex uocabulo exul non
est, exul tamen fiat. Itaq; ordo etiam esse potest. Parthus bibet
ante Ararim, & Germania, id est germanus Tygrim, existens
uterq;, scilicet exul: & hoc finibus patriæ, scilicet amborū per/
erratis

e rratis, id est per errorẽ derelictis: q̃ nostro, &c. Araris (Plynio
teste lib.iii.cap.v.) fluuius est in Gallia Narbonensi: &'(authore
Strabone li.iii.) vbi Arar Rhodano commiscetur, Lugdunum in
colle conditum est: quod & tunc verum fuit: sed nunc priore vr
be per incendiũ, vna noct: totaliter (vt Seneca scribit in episto/
lis) deleta: videtur nõ in colle, sed in decliuo, ac valle, intra Rho
danum & Ararim: Sed Araris nunc ab accolis Sagona dicitur.
Labitur autem lentissimo fluxu ex Vogeso monte per fineis He
duorum, & Sequanorum, in Rhodanum incidens: vbi & nomẽ
Germania. amittit. Germania vero (vt Tacitus scribit) omnis a Gallis, Rhe
tijsq;, & Pannonijs, Rheno, & Danubio fluminibus: a Sarma
this, Dacisq; mutuo metu: aut montibus separatur: caetera Ocea
Tygris, nus ambit. Tygris oritur in Armenia maiore, fonte conspicuo
in planicie: a celeritate sic dictus: nam Medi Tygrim, sagittam
vocant. vt Ply. attestatur lib.vi. Armeni autem, vicini sunt Par/
this, vnde Iuuenalis, saty.vi. Insbitem regi Armenio, Parthoq;
Regulę. cometem. Sed. vt finẽ faciã, regula prima est: quoties genitiuus
pluralis, tertię inflexionis, in ium exit, accusatiuus in eis, legiu/.
me finitur; tum potissimũ quando & nominatiuus singularis, in
is
is terminat: vt hic, Graueis foetas. Secunda: a nominatiuo alio,
q̃ in is, nõ formabit, accusatiuus in, im, vel in in. Itaq; ab Arar
non dices Ararim, sed a nominatiuo Araris: vterq;.n. reperitur.
Tibullus, Testis Arar, Rhodanusq; celer, &c. Tertia: graeca, & sy
necdochica locutio, poetis frequẽtissima, oratori summopere fu
gienda est: nam, & suus cuique stylus est, Graecã vocat Seruius,
quoties accusatiuus, per modum synecdoches, iungitur verbo,
aut participio: vt, Depasta florẽ: vbi & depasta, passiue ponitur,
cũ in actiua significatione dicere liceat, Apes pascuntur florem.

PIERIVS.

¶ Vicino ab limite sepes.) Romanus codex, Vaticanus, & alter
Oblongus, sępes, per ae diphthongum scribunt: ita sęptum, vti
superius, Exiret, victima sępus. &, saeptio: vt, Saepsit se tectis
quae ita recte scribi ostendit aduerbium, sępe, eiusdem origina
tionis. ꝛ Raucae tua cura palumbes.) Male, rauci, virili genere
codices nonnulli habent, quamuis Plautus, palumbem, virili ge
nere dixerit in Bacchidibus. Duae vnum expetetis Palumbem.
Et Pomponium citat Nonius: qui vnum palumbem itidẽ ma/
scul. gen. protulerit: placuisse tamen Virgilio foeminino vti: non
it inficias,

SERVIVS.

¶ Sitiẽtes ibimus Aphros.)
Tropus Synecdoche, ab A/
phris enim, Libyam quę aqua
indiget intelligi vult. Est enim
calidissima regio & pene in/
habitabilis. ꝛ Scythiã.) Regio
septentrionalis est frigidissi/
ma. ꝛ Et rapitum Cretę venie
mus Oaxem.) Huc est lutulẽ
tũ, q rapiat Cretã. Creta ter/
ra alba dicitur. Nam Oaxis flu
uius est Mesopotamię: qui ve
locitate sita rapiens albam cre
tam, turbulẽtus efficitur. Vel
Oaxis fluuius Scythię in Cre
ta insula non est: sed aqua, cre
tei coloris est Oaxẽ Philisthe
nes ait Apollinis & Anthilenę
filium: hunc Oaxen, in Creta
oppidum cõdidisse, quod suo
nomine nominauit, vt Varro
ait, Quos magno Anchiale pa/
thus adducta dolore, Et gemi
nis capiens Tellurem Oaxida
palmis Scindere dicta. ꝛ Peni
tus.) Id est omnino. ꝛ Diuer/
sos.) Quia olim iuncta fuit
orbi terrarum Britania, Est enim insula sita in Oceano septen/
trionali: & a poetis, alter orbis terrarum dicitur. En. Ecce. ꝛ Vn/
quam.) Aliquando, En vnquam, Virgilius alio loco diuidit per
interpositionem: vt infra In ipso libro, En erit vnquam Ille dies?
quod significat Vnquam ne, id est aliquando? ꝛ Culmen.) Eo q
culmis tegitur. Hic prisca rusticanorum ętas habitabat: ideo cul
mina dicta sunt tecta: quia veteres ędificia de culmo contege/
bant, id est paleis e messibus. ꝛ Tuguri.) A tegendo dictum. ꝛ Ce
spite.), Id est, terra cum propria herba euulsa. ꝛ Post aliquot
aristas.) Post multa tempora, & quasi rusticus per aristas,
numerat annos. ꝛ Mea regna.) Id est vbi dominatus sum. Vel se/
nem se dicit agros suos recepturum. ꝛ Aristas.) Gradatim dicti,
ex tropo metalepsi: vt per aristas, messes: per messes, ęstates: per
ęstates, annos numeret. ꝛ Impius miles.) Proprium militis epi/
tethon. Iratus Meliboeus impium militem dicit, seu q agrũ sui
teneat: seu q ciuile gesserit bellum, qui pro Antonio arma porta
uit, qui bella ciuilia gessit. Hic laesit Virgilius Octauianum Augu/
stum, tamen secutus est veritatem. Dum miles portando arma,
vicit alios, impius nocẽdo dictus est. ꝛ Noualia.) Id est, noua ru
ra, quę per singulos annos nouantur per semina. Vel etiam noua
lia dicuntur vnde sylua tollitur. ꝛ Habebit.) In spe ponitur, ꝛ En
quo discordia.) Ad quam miseriam? ꝛ Insere.) Sibimetipsi impe/
rat: & apostrophen facit ad seipsum, dolendo vel inuidendo non
habere se id quod Tityrus. ꝛ Pone ordine vites.) Quia quadra/
to ordine vites ponuntur. ꝛ Quondam felix pecus.) Quando
manebat mihi haereditas: vel quandiu ego felix fui aliquando
in finibus nostris. hic videt se pastor exclusum esse: & videt se
non habere illud quo Tityrus vtitur. ꝛ Dumosa.) Id est rigida,
spinosa.

ME. ⌈At nos hinc alij sitientes ibimus Aphros:
Pars Scythiam, & rapidum cretae veniemus Oaxen:
Et penitus toto diuisos orbe Britanos.
En vnquam patrios longo post tempore fineis,
Pauperis, & tuguri congestum cespite culmen,
Post aliquot mea regna videns mirabor aristas!
Impius haec tam culta noualia miles habebit!
Barbarus has segetes! en quo' discordia ciues
Perduxit miseros: en queis conseuimus agros.
Insere nunc Meliboee piros: pone ordine vites.
Ite meae (quondam felix pecus) ite capellae.
Non ego vos posthac viridi proiectus in antro,
Dumosa pendere procul de rupe videbo,
Carmina nulla canam: non me pascente capellae
Florentem cythisum, & salices carpetis amaras.
TI. ⌈Hic tñ hanc mecũ poteras requiescere noctem
Fronde super viridi, sunt nobis mitia poma,
Castaneae molles: & pressi copia lactis:
Et iam summa procul villarum culmina fumant:
Maioresq; cadunt altis de montibus vmbrae.

spinosa. ꝛ Pẽdere.) Quia cum
pascuntur, pendent. ꝛ Carmi/
na.) Id est, quia non libet rusti
co canere carenti possessione.
ꝛ Cythisum.) Genus fruticis,
vel herba quae nascitur inter
campos & syluas in Cythisa
ciuitate. ꝛ Amaras.) Ad no/
strum saporem: nam capris
dulces sunt. ꝛ Mitia.) Matu/
ra: quae non remordent cum
mordentur. ꝛ Castaneę.) i. ma
la antiquiora. ꝛ Molles.) i. ma
turę. ꝛ Et pressi.) Emulcti et in
caseum coacti. ꝛ Fumãt.) i. ad
vesperum coena pręparanda.
ꝛ Maioresq; cadunt.) Dupli/
cantur: Quia dum duplican/
tur vmbrę, nox imminet.

ASCENSIVS.

¶ At nos hinc alij sitiẽtes ibi/
mus Aphros, &c.) Meliboe[9],
quo miserationem sui merea/
tur, securitati & ocio Tityri,
obijcit exilium suum, dicens,
Manebis tu quidẽ Tityre hic
inter flumina nota. At nos. i.
alij Mãtuani, dispergemur pro/
fugi in omnem terram. Sed Tityre, si forte dabitur aliquando sal
tem reuisere agros meos: mirabor, q miles Barbarus habebit tã
culta noualia, & tantam segetẽ. Deinde seipsum (vt miseri solẽt)
adloquitur, insere nũc piros: & pone vites ex ordine: hoc est, plã/
ta, ac insere arbores, & alius carpet fructus, planta vineã, & Bar/
barus potabit vinum. Quod quia facere recusat, malitq; potius
omnia relinquere, vale, dicit gregi suo: dicens, Ite meae, quon/
dam felix pecus, ite capellę. quia posthac non habebo curam ve
stri: cogor enim profugere. Ad quod Tityrus significãs per sum/
mam artem modicam sibi eius retinendi facultatem: largam ta/
men voluntatem dicit, tametsi non possum efficere, vt non pro/
fugias Meliboee, tamen potens requiescere mecum hac nocte,
rusticis cibis, & thoris accipiendus: hoc dicit. ¶ Ordo est. At, id Ordo.
est sed: hoc est, tu quidem Tityre in possessiõibus manes acturus
gratias: sed nos ibimus hinc, id est a Patria nostra: alij, supp. ibi/
mus, subaudi, ad Aphros sitientes, id est frequenti siti laboran/
tes, propter siccitatem terrae (maior tamen esset vis sermonis, si
dicatur, Alij ibimus sitientes ad Aphros: quia apher, qui calori
assuetus est, minus sitit q̃ externus.) pars, id est partim: ibimus
Scythiam, id est ad regionem frigidissimam: &, supp. partim, ve/
niemus Oaxem, id est ad illum fluuium Cretę. i. illius regionis:
rapidum, id est velociter currentem: & veniemus, supple partim
ad Britannos, qui nũc Angli dicuntur: diuisos, id est diremptos,
& separatos, per interpositionem Oceani, penitus, supp. a toto
orbe, id est globo terrae, Oceano circuncincto. En, quasi dicat,
quod nouum esset: & pręter opinionem: aut spẽ: ego vidẽs post,
id est postea: longo tempore: vnquam, id est quouis tempore: fi/
nes, id est limites (quasi ingredi non speraret: sed a longe forte vi/
dere

dere posse.) patrios, id est patrię meę, vnde exactus sum: & videns post aliquot aristas, id est messes: hoc est, annos: quia singulis annis aristę & messes fiunt: culmen pauperis, id est exigui tuguri, pro tugurij, id est integumenti contra sęuitiam coeli: congestum cespite, id est terra cum herbis euulsa: appositone, mea regna, quasi dicat, licet tugurium sit, tamen est mihi pro regno (quia quilibet, quodammodo domi suę regnat. & ideo dicit Iuuenalis, Est aliquid sese dominum vnius fecisse lacertę.) mirabor quod, sup. impius miles habebit hęc tam culta noualia, id est arua innouata ad sationem proxime faciendam: & hoc modo non esset interrogatio, quę esset sic exponendo: vt mirabor, absolute ponatur: & sit finis sententię: aut vt subintelligatur ea, vt sit, Videns post aliquot aristas mea regna, mirabor .i. admiratione adficiar, aut mirabor, supp. ea regna, videlicet mea: & id quidem libentius dixero, propter verbum futurum, habebit, nam: cum ipse postea reuisurus esset sua regna, iam non habiturus esset ea miles, sed haberet: incipiens ergo nouam sententiam, nõ expleta prima, sed suppressa per aposiopesin, propter moerorem post aliquantulum morę suspirijs datę, exclamat: rursum quasi prius oculos lachrymabundos, ad arua sua contorserit: dicens, nunquid, supp. dignum est: ac dijs aequum visum, ꝙ impius .i. libertatis patrię violator, & incubator: miles .i. stipendiarius: habeat hęc .i. mea: monstrat autem ea noualia .i. arua innouata per sationem, aut ad futuram sationem: tã culta? Miles barbarus, id est crassis linguis, & alienigena: vt Gallus, aut Teuto? habebit has segetes, sup. tam cultas: & tantam de se futuræ messis spem ostentantes? q. d. id iniquissimum esse: vnde subdit, en quo .i. ad quam conditionem, & ad quem statum, discordia .s. ciuilis perduxit miseros ciueis, quorum coloni expelluntur: en quis, id est quibus: hoc est: ad quorum vtilitatem conseuimus agros? q. d. ad impiorum commoda. Quo dicto, apostrophat, id est seipsum tanquam alium adloquitur: & vtens figurata iussione, quę prohibendi vim habet, dicit, Meliboee insere .i. per insitionem producere studet piros, id est arbores piriferas, quasi dicat, alius tamen pira carpet (cum tamen postea dicatur, Carpent tua poma nepotes.) Pone vites ordine, id est per ordinem. vt, scilicet melius solem excipiant, & ęqualiter nutriantur: hoc est, adhibe omnem curam vineis colendis: quia vinum, Barbarus inde bibet: quod quia facturus non est, & potius discedere vult, dicit, Ite, id est discedite a me. ite (inquam) meę capellę: appositone, quondam .i. quę aliquando fuistis pecus felix, scilicet diligenter curatum, & pastum. Ite, (dicit) a me, quia ego proiectus, id est recubans, & prostratus, in antro viridi, id est virentibus herbis, aut fruticibus cincto: non videbo posthac, id est post hoc tempus: & ex hac hora: procul, id est de longe: vos pendere, id est adhęrere, quasi suspensę sitis: de rupe, id est inclinato capite deorsum de rupe: dumosa, id est dumis, & vepribus, ac virgultis plena. Ego nulla carmina canam, sup. vobis, vt solebam: & vos capellę non carpetis, id est abrodetis me pascente .i. existente pastore vestro. Cythisum, id est fruticem illum succi plenum, vnde multum lactis, oues effundunt: dictum a Cythiso insula: florentem, id est flore & fronde abundantem: nec carpetis me pascente, quia sub alio pastore id facere possint: salices amaras, scilicet hominibus: sed vobis, dulceis. Et hoc dicens, visus est discedere: vnde subdit Tityrus. Tamen .i. tametsi tibi abeundum est Meliboee: tamen poteris requiescere mecum, hic: id est hoc loco, in his septis, aut tugurijs meis, super viridi fronde .i. in thoro herbaceo, aut frondaceo: poteris & coenare mecum, quia poma mitia .i. matura sunt nobis: & castaneæ molles .i. maturę, aut decoctę, aut quæ non remordent dum mordentur, sup. sunt nobis: & copia lactis, pressi .i. coagulati: hoc est, casei recentis & mollis est nobis: hoc est, habemus poma, & castaneas, & lac pressum: quibus poteris mecum refici: deinde ostendens se verum amicum & syncero animo inuitasse: nec optare, vt abeat, dicit: & iam summa culmina .i. summitates: villarum .i. domuum in agris constructarũ: fumãt .i. fumoso colore propter aduentum noctis: obducuntur: procul, .i. a longe aspicientibus: nam ijs montes & villę videntur quasi coelesti colore & fumo tegi, vnde exponẽs, quid sit ꝙ procul fumant, addit. Et maiores vmbræ: hoc est, nocturnę cadunt de altis montibus: hoc est, noctescit. Nisi adiecta esset particula procul: concederem in sententiam, dicentium villas fumare: quia coenę coquerentur: sed id quo propius essent, eo melius viderẽt non ergo adderet procul. ☞ At nos hinc alij.) At, particula aduersatiua est, & contentiõi: quę fit (vt dixi) vbi sententię inter se contendũt aptissima: sicut hic, quia Tityrus mansurus erat: inter sua rura nota, & ad pascua sua bene dicit, At nos hinc, &c. Et in principio .iiij. Æneid. quia dictum erat in fine .iij. Factoq; hic fine, quieuit. bene subditur, At regina graui iamdudum saucia cura Vulnus alit venis. & in eodem .iiij. post commemorationem quietis cęterorum animantium, subditur, At non infelix animi, &c. Est autem προλήψις .i. presumptio totius, quod postea per parteis, ad idem verbum reducibileis, diuiditur. Nam totũ est, nos: verbum, ibimus: parteis alij, & pars: sed noris puer, ꝙ προλήψις diuersitatem personę non admittit: nisi euocatione: vnde non dices, nos ibimus: alij, sup. ibunt: sed nos ibimus: alij, sup. nostrũ .i. nos partim, ibimus ad Aphros: &c. Omnes fere intelligunt Aphros, hic dici, sitientes. Vnde Mancinellus, Sitientes Aphros: ibi enim multum torrida zona occupat, quę te maxima mediterraneę Libyę pars, & regio, circa Oceanum deserta est. id Strabo docuit lib. xvij. verum (vt dixi) plus ponderis esset: si ipsi sitientes intelligantur ire ad Aphros. quę regio aquarum indiga est, cum Tityrus ad sacros fonteis maneat. ☞ Scythiam.) Regio est ad Septentrionem in Orientem porrecta: includitur ab vno latere, Ponto: ab altero, montibus Ripheis: a tergo Asia, & Phasi flumine: multum in longitudinem & latitudinem patet: vt author est Iustinus, lib. ij. Solinus autem dicit, eos amare prælia, & cruorẽ interemptorum ex ipsis vulnerib. ebibere. ☞ Oaxis.) Cretæ insulæ fluuius est: vt dicit Politianus Centuriæ suæ capitu. xxxvij. vbi hunc locum Seruianum damnat. Sane quę nuper de Oaxi, Creta, Britania, Tugurio, &c. ex Mancinello attulimus: quia nunc Mancinellum integrum posuimus, consulto dempsimus. ☞ Barbarus has segetes.) Satis aperte in Augustum dictum videtur, qui Cęsaris acta tuebatur: qui Gallo, milite fretus, cęteros superauerat: sed ad rusticam est simplicitatem referendum. ☞ Fronde super viridi.) Quia motus non est ablatiuo, iunxit prępositionem, super: quę, nisi accipiatur fere pro de, nunc tantum ablatiuo deseruit. ☞ Sunt nobis.) Zeugma a supremo, quia repetitur, Et pressi copia lactis: sup. est nobis. dixi: quo intelligerem culmina villarum fumare procul, nõ propter coenam quę paretur, sed propter colorẽ coelestinum, qui cadentib. vmbris a longe distantibus, induitur. Villa autẽ est, quis domus in agro. quasi villis tecta: vnde peccant, qui oppidũ dicunt. Sed regularũ prima, est: quoties dictio collectiua, aut pluralis numeri, verbo plurali recte conformatur, possunt pro quib. ea supponit, sine repetitione verbi subiungi: vt, Nos ibimus, alij Aphros, pars Scythiã. Secunda: licet poetę licentiose, prouincię, aut appellatiuo nomini, prępositionẽ auferant: nos tñ eam exprimemus, nisi fuerit propriũ nomen loci minoris & simplicis figurę: vnde dicam ad Aphros, ad Scythiã, ad Oaxẽ. Tertia: nomina adiectiua, quorum exitus nominatiui, neutrum genus refugit: in obliquis sępe recipiunt: vt, pauperis tugurij: in locuplete penu. Quarta: in appositione, verbũ fere sequitur principale suppositum: nõ quod magis commune est, sed quod pręponitur: vt, Ite meę, quondã felix pecus, ite capellę. Quid meruere boues, animal sine fraude, dolisq;? Quinta: super, & subter, licet olim sine mutatione loci, ablatiuis deseruiebant: nunc tantum accusatiuis deseruiunt: non ergo, dices, vt hic, Fronde super viridi: nec vt. vj. Æneid. Gemina super arbore sidunt: nec vt alibi, Densa subter testudine. sed, super frondem, subter testudinem: & ita in reliquis.

Scythia

Oaxis.

Barbar.

Super.

Fumãt.

Villa.

Regulæ puerorum.

PIERIVS.

☞ Pauperis & tuguri.) Sitne, tuguri, per vnũ i: an, tugurii, per synizesim scribendũ: deq; huiusmodi nominum scribendorum ratione, diu, multumq; apud omneis omnibus est ętatibus disputatũ. Plurimum vero scriptores veteres dum compendiariã scribendi rationem quęrerent, vbicunq; ij, geminatum inuenissent, vnicum scribere voluere, apice tamen eius supra reliquas literas exporrecto, vt, Dis manibus: &, Memor benefici. Quod vero in huiusmodi scriptionis genere, duę nonnunquã inesse literę intelligantur: inde patet, quod inuenias plerunq; consonantes, etiam ipsas, si supra aliarum literarum ordinẽ producatur, i vocalẽ insertam ostẽdere, vt Aurela, p Aurelia. Cuiusmodi adhuc inscriptio Polę visitur in hunc modũ. Ita etiã in t litera, siue i pcederet, siue subsequeretur, animaduerti vocalẽ ipsam insertã solitã hoc pacto, ⸸: id enim signũ tam TI, qñ etiam IT, significat. Cuius rei, & si alibi etiam exempla inueniuntur, id vnum ponam, ꝙ ab Vrbano Valeriano patruo meo harũ antiquitatũ indagatore diligẽtissimo

D. M.

AVRELÆ

LEVCIPPE

CONIVGI,

L. ANNIVS. P. F.

VITALI. SVÆ.

fimo

simo exscriptum accepi: id quod Polae etiamnum inspicitur.

In quo monumento non pigeat, tametsi κατὰ πάρεργον est, tria adnotatu digna designare, CRESCEN†NA, pro CRESCENTINA. verso vero modo, POSV†, pro POSVIT. Et CON, praepositionem per o, & n, vt nunc, vulgo pronunciant. Sed enim quantum ad i literam spectat, eam scribendi rationem, vt vna pro geminis ponatur, nō admittit Caper. Et per detractionem corruptam esse, Ter. Scaurus clamitat. Qui literā i, nō tantum in genitiuo nominum huiusmodi geminari, vt Antonii, Tremellii: verumetiam vocatiuos nullam pati detractionē, vt o Antonii, o Tremellii, singulari numero dicendum, atque scribendum esse censet. Huius sententiae subscribit Valerius Probus in arte, dum quaerit, ait, qua de causa, o Mercurii, per duo ii scribat, quā ita reddi tradit: Quoniam quaecunque nomina ablatiuo casu, numeri singularis, o litera terminatur, & nominatiuo casu, numeri singularis, us syllabam post i literam definiuntur: haec vocatiuo casu, numeri singularis, cum nominatiuo casu, eiusdem numeri singularis, pari numero syllabarum scribantur: & ideo, o Mercurii, per duas ii literas scribi pronunciatur. Interes tamen diuersum quid in institutis eiusdem, iis exemplarib. quae vulgata sunt, praesertim in nominibus propriis. Velius Longus quantum pertinet ad genitiuum, ii geminum omnino quaerit: o, qua litera datiuus finit, in i mutata, Iulio, Iulii, pallio, pallii. Quae vero de vocatiuo altercatio est, aetatis nostrae literati omnes in Carisii sententiam concessere: quam ita pronunciatam constat. Illud memineris, quod omnia nomina masculina, quae ante us syllabam, i literam habent, in genitiuo singulari, eandem i literā geminatam recipiunt. In vocatiuo vero, ne similis sit genitiuo singulari, vnam i literam recipiunt. Necui vero leue videatur de huiusmodi scriptionum ratione disputare, sciendum clarissimos saepe viros super tam leuibus argumentis non incuriose declamare solitos: vt illud quod huic simile considerationi Probus ait, amasse M. Tullium, primam personam a verbo, pereo, perii, duplicato ii, pronunciare: quoniā verba modi indicatiui, specie perfecta, ex prima persona numeri plur. mus syllabam amittant: & ita eandem personam numeri sing. ostendant, vtputa, perimus, perii. At Terentium, peri, vnico i, pronunciare maluisse: quod a secunda eiusdem tēporis, sti detracta syllaba: primam fieri putauerit. Sed enim (vti alibi latius diximus,) totum hoc scriptionis genus in figuras synaereses, aut synizeses reiiciendum: ac, tugurii & paulo inferius, peculi, scribendum. Aliorum autē Grammaticorum

D. M.
AVRELIA
CRESCEN
†NA CONIV
GI VE
PRODITO
CON. QVO. VI
XIT ANNIS
XI. DE. SVO. PO
SV†. B. M.

ticorum dictata super hac eadem re in. j. Aeneid. eo loco, Hic tamen ille vrbem Patauii: recitauimus, ne omnia huc congerentes fastidio essemus. ¶ En quo discordia ciues perduxit miseros.) In perueteri exposito codice Vaticano, & in Longobardico, perduxit, omnino legitur, vt vulgata habent exemplaria. Sed in Romano, in Mediceo, & quibusdam aliis, produxit, habetur, id quod alii viderint. Ciuis, vero per i, more Velliana, vt etiam in nummis pluribus est, meliores habent codices. ¶ En quis consëuimus agros?) Veteres quidem plerique oēs codices ita habēt, vt vulgo legitur: Romano excepto, in quo scriptum est, His nos consueuimus agris, Quasi dicere velit, quod nescio qua natale solum dulcedine mentes adficiat. Sed. n. longe acerbior q̄rela mihi videtur magisque mouere pathos, cum lamētatur hostes: & eos q̄dē impios, & Barbaros, bona q ipsi sibi cōparauerit, habituros, labores suos perditos: messemque ipsam tam cultā, tam laetam de manibus sibi violēter abreptā. Quare Meliboeus, qui dixerat, Impius haec tam culta noualia miles habebit, Barbarus has segetes, ad infoelicitatē suam miserabilius deplorandam, rēque ipsam atrocius exacerbandā, cām obiectat ciuiū discordiā: quasi dicere velit ipsosmet sibi pedicas complicasse. Malum enim, quod sibi quis accersit, adscribitur imprudentiae, quod vero aliunde accidit, vel fortunae, vel fatorum inclementiae, vbi consolationis locus a necessitate, cui neque deos repugnare posse, poetae veteres tradidere. ¶ Ite meae quondam felix pecus.) Romanus codex notae maioris, Oblongus, Longobardicus, & aliquot alii manuscripti, versum hoc dictionum ordine legunt, Ite meae felix quondam pecus, quo nescio quid suauius. ¶ Dumosa de rupe procul pēdere videbo.) Hic etiam numerus mutatus in codicibus aliquot manuscriptis, in quibus legitur, Dumosa pēdere procul de rupe videbo, & ita legitur apud Arusianum in Elocutionum libello. In Mediceo codice, vno mutato vocabulo, Frondosa pendere procul de rupe, scriptum est: quod quidem ego sumptum crediderim ex Pompo. Festi paraphrasi, ita, Dumosa, interpretantis: cum, spinosa, Ser. velit. ¶ Hic tamen hac mecum poteris requiescere nocte.) In Romano codice, & in Mediceo, poteras, exacta ipē scriptum est, quod valde placet. In Longobardico, in Mediceo, & plerisque aliis, Hac mecum poteris requiescere nocte. Ablatiuo casu habetur, vt pleraque etiam vulgata habent exemplaria. Sed, hanc noctem, agnoscit Arusianus Messus in eodem Elocutionum libello, qui falso sub alterius nomine circumfertur, cuius legitimam inscriptionem inueni in Iani Parrhasii bibliotheca. Arusianus itaque probaturus elocutionis formam, quod requiesco illud tempus dicimus eleganter, carmen hoc ex Virgilio citat, vbi, Hanc mecum poteris requiescere noctem: habeat, accusatiuo casu. alia vero significatione ab eodem dictum esse alibi, Et mutata suos requierunt flumina cursus. Quod vero Tityrus habere se castaneas molles dicit: exponitque Seruius, maturas: magis placet, quod Nonius Marcellus ait, molles, nouas, vel recentiores.

ECLOGAE PRIMAE FINIS.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN ALEXIN VIRGILII.

¶ Proxima formosum Corydon qua lustrat Alexim.
Si nequeat flecti, discedere suadet amori.

ASCENSIVS.

Proxima formosum.) Secūdae Eclogae, q̄ inscribitur, Alexis, argumentum tale est: Corydon pastor impatienter amans Alexim, formosissimum puerum, per summas p. aiua & inaccessa q̄ritās: omnia fere quae ad conciliandum amorem facere possent, commemorat: quibus cū nihil proficeret, prope suadet, stulto amori modum imponere. Huius Eclogae scribendae ratio potuit esse, Vt Theocriti Eclogam tertiam, cui simillima est, imitetur: sed illic Amaryllis, vt hic Alexis, amatur. Siue, vt pueri a se, licet honeste dilecti: quē ab Asinio Pollione dono acceperat, amicabiliter meminisse posset, Siue, vt Pollioni blandiatur, nā (vt Donatus dicit) eum maxime amauit Maro: & ab eo magna munera tulit: quippe qui inuitatus ad coenam, captus pulchritudine & diligentia, seu indulgentia Alexandri, Pollionis pueri, eum dono accepit. Quam rem videtur Horatius tangere. j. epistolarum, dicēs: Non ancilla tuum iecur vlceret vlla, puerue Inter marmoreum venerādi limen amici, Ne dominus pueri pulchri charaeue puellae, Munere te paruo beet, aut incommodus angat. Haec ibi. Quam rē Virgilio vsu venisse dicūt: sed neque illud Horatii Maronem exprimit, neque hic aliud ad id quod Donatus adserit, magis ad ludit, quam quod dicit eū Delicias amasse domini. Verum cum in fine dicat, se eo non potiri, aliūque quaesiturum, non videtur semper de Alexandro loqui, quo Donatus fuerat. De hac re autem plenius dicam ibi, Mille meae Siculis, &c. Lege etiam Mancinellum. ¶ Ordo versiculorum nostrorum est: Proxima. s. a prima: hoc est secunda Ecloga: qua. i. in qua: Corydon, pastor ille amasius: lustrat. i. quaerit Alexim puerum illum: formosum. i. speciosum, & formae plenum suadet. s. in fine carminis, discedere amori. i. ab amore, si nequeat flecti. Dicit enim, Inuenies alium si te hic fastidit Alexis. Et haec de argumento in generali.

SERVIVS.

FOrmosum pastor Corydon.) Corydonis in persona Virgilius intelligitur: Cæsar Alexis in persona inducitur. ⁋ Corydon.) Fictum nomē est ab aue: quę corydalus dicit̄. ⁋ Ardebat Alexim.) Impatienter diligebat. ⁋ Alexim.) Quem dicunt Alexandrū: fuit seruus Asinij Pollionis: quē Virgilius rogatus ad prandiū, cū vidisset in ministerio omniū pulcherrimū, dilexit: eumq́ dono accepit. Cæsarē quidā acceperunt formosum in opibus & gloria. Alij puerum Cæsaris, quem si

ECLOGA SECVNDA QVÆ ALEXIS INSCRIBITVR.

℄ Loquitur primum POETA, deinde CORYDON.

POETA

FOrmosum pastor Corydō ardebat Alexim,
Delicias domini: nec quid speraret, habebat.
Tantum inter densas vmbrosa cacumina phagos
Assidue veniebat: ibi hæc incondita solus
Montibus, et syluis: studio iactabat inani.

quis laudasset, gratam rē Cęsari fecisset. Nam virgilius dicitur in pueros habuisse amorem: nec enim turpiter eū diligebat. Alij Corydonem Asinij Pollionis puerum adamatū a Virgilio ferunt: eumq́ a domino ipsi datum Corydonem a Virgilio ficto nomine nūcupari, ex eo genere auis quæ corydalus dicitur, dulce canens. Alexim vero puerum, quasi sine responsione ac superbum. hunc autem dilectum fuisse Pollionis: & Virgilium gratissimum futurum existimasse, si eum laudaret, cuius forma Pollio delectabatur: qui eo tempore Trāspadanam Italiæ partem tenebat, & agris præerat diuidēdis. ⁋ Delicias domini.) Hoc est qui suo domino Cęsari, vel Pollioni in delicijs erat. ⁋ Nec quid speraret.) Id est nec spē potiēdi habebat. ⁋ Tantum.) Tantummodo. ⁋ Assidue.) Id est sæpius. ⁋ Incōdita.) Incomposita: subito dicta, agrestia, vel insanæ mentis dicta verba. vel incondita, Id est inconscripta: vt Sallustius in Iugurthino, At illi quibus vires aderāt ruere cuncti ad portas, incondita tenere. ⁋ Montibus.) Qui amorem ei præstabant. ⁋ Iactabat.) Id est fundebat incassum. ⁋ Inani.) Præ amore nihil sibi procurans: sed in absentem iuuenem loquebatur.

ASCENSIVS.

℄ Formosum pastor Corydon ardebat, &c.) Corydon inquit poeta (pastor quidam vehementer amabat Alexim formosum puerum, quem in delicijs suis, dominus eius habuerat: vnde nulla eius potiundi spes, Corydoni erat: nec tamen minus amauit. vnde assidue veniebat ad solitudinem nemorum, vbi cantilenam de amato puero inaniter repetebat. hoc dicit Seruius per Corydona, Virgilium: & per Alexim, Alexandrum Pollionis puerum intelligi: ad quod dicendum, dixi, non cogi interpretem: quia si ex communi pastorum aceruo, personas deprōptas dixeris: non minus consequeretur, quod prætendit poeta amoris. s. impatientis stultitiam exponere, & remedium dare: verum quia (vt dixit Mancinellus) Apule. manifeste prædicat per Corydona, Virgilium intelligi: dicamus id verum esse: sic tamen vt non omnia ei quadrent, ꝙ artificiose facit, ne historiam cōtexisse dicatur: nec Augustum per Alexim significasse, vllo modo di-

Ordo. cendus est. ℄ Ordo est. Corydō pastor, scilicet ouium: ardebat: id est impatienter amabat, ac deperibat Alexim, puerum illum formosum, id est formæ & speciei plenum: appositorie: delicias domini. i. patroni sui: nec, supp. Corydon habebat quid speraret, id est vnde eius potiundi spem haberet: tantum, id est tantūmodo: supp. hoc spei habere videbatur: ꝙ assidue veniebat inter densas phagos, appositorie: cacumina vmbrosa, id est summitates montium aut arborum: vmbris arborum tectas: & ipse solus iactabat, id est incassum fundebat: nam studio, id est stulto conatu in montibus & syluis: hæc incondita, id est rudia & incompo-

Formosus sita, quæ sequuntur carmina. ⁋ Formosus.) Dicitur a forma: & forma (secundum Donatum) a formo, seu foruo: quod est calidum secidum eundem: quia sanguinei, & fere iuniores omnes, quibus sanguis adhuc calidus est: formosi esse solent potius ꝙ̄ pulchri. ⁋ Corydon.) Vt dixi, pastoris apud Theocritum nomē est. hic autem pro Virgilio sumitur: sic tamen, vt pro quouis impatienter amanti sumi possit. ⁋ Alexim.) Alexis, dici pot. st sine dictione, aut responso, vt patuit in Mancinello. Declinatur autē hic Alexis, huius Alexis, vel Alexidis. Cicero ad Atticum. Nam Alexidis manum amabam, ꝙ tam prope accedebat ad similitu-

Regulæ pueriles dinem literæ tuæ. Regula prima est. In appositione, licet, conformitas casuum sit necessaria: non tamen numerorum, nec generum: tunc autem diuersi sunt numeri, quando alterū singulari

caret, sicut hic. Alexim Delicias domini: aut alterum collectiuum est, vt, Felix pecus ite capellæ. aut singularia copulantur, vt Homerus & Maro poetæ clarissimi. Exemplū de diuersis generibus: vt, Densas vmbrosa cacumina phagos. Secunda: locutiones græcæ translatitiæ, & mere poeticæ sunt oratori fugiendę. Vnde non dices in soluta oratione, Corydō ardebat Alexim: sed ardenter amabat. Tertia: quanta est vocalis ante nouissimam literam, tanta est ante nouissimam syllabam, si non mutetur scriptura in nominibus in n præter on: semper longū, vt titan, pan, ren, splen, lyen, syren, delphin, Corydon, vltimā nominatiui, & penultimam genitiui producunt: quam nomen, & omen, corripiunt.

PIERIVS.

℄ Formosum pastor Corydon ardebat Alexim.) In Ro. codice, Formonsum, est litera n, inter o & s, inserta. Fuisseq́ porro veterum morē, eā literā, vocalibus natura longis adscribere, vt in plerisq́ veterum inscriptionibus apparet. Sed enim non mediocriter peccare ait eos Terētius Scaurus, qui Formonso n literā assumunt: q̄ non magis huic nomini necessaria sit, q̄ Glorioso, quod a gloria venit. Indignatur etiam Caper huiusmodi nominibus eam literā adiungi: cum tamen huiu̇ nomina, non in codicibus tantum antiquis, verūetiam in plerisq́ veterum monumentis, cum n litera scripta deprehendentur: ita Atlans, Gigās, Pallans. In codice Ro. sane passim, Formonsum pastor Corydon: & O formonse puer: & formonsissimus annus, cum n habentur. In oppido vero Fabrica, pro foribus ædiculę sancti Ioannis, non inelegans legitur epitaphiū: quod mihi, dum talia inuestigarē, ostendit Anto. Valla Teanensis, vir & bene literatus, & harū antiquitatū diligentissimus explorator. Id est huiusmodi.

Hic Aquilæ cineres miserabilis vrna sepultos
  Contegit, & fatis exproperata nimis.
Occidit infelix coepto modo flore iuuentæ,
  Quem finit annus s. ptimus & decimus.
Formonsus, frugi, doctus, pius, a patre moesto
  Accepit tumulos quos dare debuerat.

Quod quidem ea ego de causa factum existimo, quia mos veteribus fuerit huiusmodi vocalibus natura longis τὴν μακρὰν signum superaddere: qua nota Lectores quantæ illę essent admonerentur: eamq́ postmodum imperitioribus seculis compendiariæ scripturæ apicem esse crediderunt. Coeptaq́ primo pro n proferri: mox & adscribi. atque ita ex Formosus, Formonsus: ex Thesaurus, Thensaurus: ita ex Atlas, Atlans, & similia in vsum prodiere. Vel in ijs, quæ in osus exeunt, circunflexus accentus adnotabatur: proq́ apice scriptionis eodem errore acceptus accentus: aliter qui potuerit ea barbaries inolescere non video. Nam & Torrente, pro Torrete: Crescent illæ, crescentis amores, pro Crescetis: Obtūsum, pro Obtusum: & sexcenta huiusmodi passim inuenimus. Contra vero pleraque absque n, scripta deprehendi in veterum monumentis: quæ nunc vniuersa consuetudo, per n scribit, atq́ pronunciat. Quis enim est, qui nō Infans, Clemensq́ dicat? Romæ tamen in diuæ Mariæ cognomento Maioris Basilica, vetusto lapide scriptum est, RAPTA SINV MARIS IACET HIC MISERABILIS INFAS. In eo inquā monumēto, Infas, absq́ litera n notatū est. Et Ameriæ habetur antiquo lapide: in pariete domus cuiusdam in collibus: C. CÆSIVS, CLEMES. In quibus nominibus scribendis Græcos potius q̄ Latinos, mihi secuti videntur, apud quos Clemes, nomen proprium Κλήμης scribitur. Ne vero stupori hoc, aut imperitiæ cuiuiquam ætatis detur, scimus veteres quoque illos, qui seculis eruditissimis floruere, in huiusmodi plerisq́ fuisse diuersos. F. l. enim Sosipater Virgilium ait, Mensam, cum n, litera prima syllaba sæpe protulisse. cui dictioni Varro sit, n demere solitus, quod inde Mesam, dictam putaret, ꝙ media poneretur, quiq́ in alijs vocabulis, quantum in se fuit, Græcis inuidit, huius tamen originationem esse ab eis non inficiat. Et nunc qui latine scribunt, Virgilium sequuntur, qui vernaculo vtuntur sermone, Varronis repetunt idioma. Eiusdem ge-

neris fuit olim, Pago, Pagis: ꝙ nunc per n, Pango, & scribitur, & enunciatur. Nam in .xij. tabulis verbum id absq; n notatum, tradit Quintilianus, vt cano, canis: cuius figurationis adhuc Pe pigi, retineamus. Bis senos pepigere dies. Ac ita quidem ætates pene singulæ, gausæ sunt, modo, hoc modo illud variare, quæ singula persequi inexhausti laboris opus esset. Sed vt nos ad suscepti operis argumentum reuertamur, his interim omissis, illud minime dissimulabimus scriptum esse in Ro. codice diuerso a vulgatis numero, Formosum Corydon pastor ardebat Alexim. Idq; forte ea causa mutatum ab alijs: quod posteriora sæcula communis loci facultatem cæsuris videntur inuidisse: veritisq; sunt neque syllabam, quæ alioqui satis per se valids, & canora est: neque locum, quo sita erat, carmini sustinendo suffecere. ⸿ Delicias domini.) Visus inoleuit, vt, Delitias, per t, secunda a fine syllaba scribatur fere passim. In his tamen codicibus antiquis, Delicias per c, scriptum plurimum obseruaui: & ita recte scribi ostendit, quod ex eadem est originatione, nomen, delicatus. ⸿ Assidue veniebat.) In codicibus aliquot manu scriptis, Adsidue. In aliquot etiam. Atsidue, t loco d, substituta. Sed Allidue, per ll geminatum, scribi debere, ostensum alibi est.

O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas, CO.
Nil nostri miserere: mori me denique coges:
Nunc etiam pecudes vmbras, et frigora captant:
Nunc virides etiam occultant spineta lacertos:
Thestylis et rapido fessis messoribus æstu
Allia, serpillumq; herbas contundit olenteis.
At mecum raucis (tua dum vestigia lustro)
Sole sub ardenti, resonant arbusta cicadis.

SERVIVS.

¶ Crudelis.) Inexorabilis: quia non flecteris meo amore: nec te potiundum præbes. Vel allegoricos, Crudelis Cæsar quia non flecteris meis scriptis, & non das ereptos agros. ⸿ Alexi.) i. Cæsar. ⸿ Mori.) Pro contemptu. ⸿ Frigora.) Nõ aprica loca. ⸿ Æstu.) Æstiua. ⸿ Lacerta.) Genus serpentis. ⸿ Thestylis.) Nomen rusticæ mulieris: quæ messoribus æstu fatigatis diuersa genera herbarum contundens, pulmentarium his parat: Vel concubina Corydonis. Vel Testilis, Id est fictilis, rusticum nomen: vt ab eo ꝙ ponat cibũ rusticis. ⸿ Fessis.) Vel labore vel æstu. Vel fessis, Id est feruẽtibus, vehementi ardore fatigatis, vel laboris instantia. ⸿ Allia serpillumq;.) Herbas calidas, quæ æstum repellunt. Nam vt etiã Plinius dicit in naturali historia, Omnis medicina aut a contrario, aut a simili quæritur. Vnde etiã calor potest aut frigore, aut alio calore depelli. Hinc est ꝙ in vltima Ecloga, cum amator remedium quærit ardori, dicit se iturum aut ad Scythiã, aut ad Æthiopiã. vt, Æthiopum versemus oues sub sydere cancri. quarum regionum altera est frigidissima, altera feruens calore. Sane serpillus herba est, quæ in græco aspirationem habet, quã Græci ἕρπυλλον dicunt. In multis. n. nominibus, quæ in Græco aspirationem habent, nos pro aspiratione, S, ponimus. Inde est ꝙ pro herpillo, serpillum: pro ἕξ, sex: pro ἑπτὰ, septem. ⸿ Rapido æstu.) Vehementi & feruenti. Fessis autem vel æstu vel labore. ⸿ At mecũ raucis) tua dum vestigia lustro.) Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis. ⸿ At.) Si per d fuerit, erit hyperbaton: vt sit, Dum tua lustro vestigia, ad me arbusta resonant, cum raucis cicadis. Sed melius est vt. ⸿ At.) Coniunctio sit: & ita intelligamus, Thestylis herbas tritas messoribus parat: Verum mecum resonant arbusta cum raucis cicadis.

ASCENSIVS.

¶ O crudelis Alexi, &c.) Ab hoc loco in finem vsq; recitatur carmẽ amatorium ipsius Corydonis: quod in principio animum, quodammodo amantis indicat: & insolitum concentum parit. nam cum cætera fere carmina penthimemerim, hoc est primam tertij pedis, habeant vltimam dictionis: in his fit illud quarto loco: sicut etiã in illo, Formosam resonare doces Amaryllida syluas. Est præterea mira vis in sententijs: nam siquis ad mores trahere velit, dicat eos qui aliquos iuuare possent, cum inedia pereant occidere: quia enĩ nil nostri misereris, mori me cogis. Probat autem se infelicissimum, & iniquissimos sortitum amores, cum cætera omnia, solatium, aut consolationem obtineant, ipse autem nullam. Eorum vero quibus refrigerium, aut beneficium impenditur: quadruplex est discretio. Nam in beneficio conferendo, duo animaduertere solemus: bonitatem scilicet eius, vt referre gratiam velit: & prudẽtiam, vt recognoscat: tametsi enĩ nil remunerationis, liberalis collator expectat: tamen duplex beneficium dedisse videtur, qui grato dedit. Horum igitur, alij tantum boni sunt: alij tantum recognoscentes: alij, neque boni, neque recognoscentes: alij, & boni, & recognoscentes. Tantum bonæ videntur pecudes innocuæ, quibus natura refrigeriũ præstat, sed non recognoscunt. Tantum recognoscentes, sunt ingrati homines, vt rustici, qui scire, possunt quid acceperint, referre tamen recusant. Neque boni, neque recognoscentes, sunt lacerti, qui beneficio officiunt, si possunt. Et boni, & recognoscentes, sunt viri boni, & grati, qui soli beneficio digni sunt: de quorum numero se esse satis innuit Corydon. vnde cum cæteris indignis videlicet beneficium præstetur: dolet id sibi denegatum. Per amaritudinem animi, exclamans, O crudelis Alexi. Si dicat, Alexis at qui crudelis? Respondeat: quia nihil mea carmina curas: & nihil nostri misereris: ob quam rem me mori cogis, facisq; vt sim omnium animantium miserrimus: nã pecudes captãt refrigeriũ sub vmbris; lacerti in dumetis, messores per expulsioné caloris, a calore allij, quod eis a Thestyli coquitur: at ego sine refrigerante quitans, ardore consumor: & extrinsecus propter æstũ solis & intrinsecus ob ardorem amoris. ¶ Ordo est. O Alexi. i. o puer formose: qui me formositate tua allexisti: sed responso non dignaris, & ideo crudelis, tu nihil curas mea carmina: tu nihil, id est in nullo, miserere. i. misereris (est enim pñsentis indicatiui) nostri: denique. i. & : vt vno verbo crudelitatem tuam explicem: tu cogis me mori, cum cæteris animantibus etiam indignis refrigerium, ac solatium fiat: nam etiam pecudes, quæ licet bonæ sint, non recognoscunt: tamen captant nunc vmbras, & frigora, id est frigus vmbrarũ, aut sub vmbris: & spineta. i. spinarum nascentium congeries, & adunatio, occultant nunc etiam lacertos, id est eius generis serpentes: virides. s. in calore. Et Thestylis mulier rustica, contundit messoribus, id est segetem metentibus. fessis. i. fatigatis: & tentatis rapido æstu. i. solis, allia, & serpillum, appositione, herbas olẽteis: & vim expellendi caloris, per calorem quem generant, habentes: sed id nimium physice dixisset: vnde rustice vocat herbas olentes: vt qui nesciat vnde vis ea expellẽdi eis sit. At. i. sed (aduersatiua (vt dixi) particula, contentioni apta) arbusta, id est arbores vitiferæ, aut similes consitæ in latebris aruorum per quæ discurro: resonat. i. referunt: me. i. cantilenam meam: cum cicadis raucis. i. assiduo cantu raucescentibus: hoc est resonãt me: & cicadas. i. cantum meum & cicadarum: dum ego lustro. i. inquiro: tua vestigia. i. signacula pedum tuorum: sub sole ardenti. i. dũ ego ardore consumor, reliqua animantia refrigerio refocillantur. sm Mancinel. Ordo esset. at dum vestigia tua lustro sub sole ardenti arbusta mecum resonant, cicadis: raucis, id est propter cicadas raucas, vel cum cicadis. Ego vero longe planiorem ordinem puto, vt me, cum, diuisis syllabis, & dictionibus, legam: & sit locutio Resonant me: qualis in prima, Resonare doces Amaryllida: & sensus ꝙ inuestigando Alexim sæpe exclamauerit: ita: vt arbores in conuallibus referant ipsum. i. vocem eius: aut reuera ipsum se incusat, dicendo, Ah Corydon, &c. sed potius priori modo adhæserim: quia cum particula hinc, comitem significat, æquipollens coniunctioni copulatiuæ, vt sit Resonãt mecum cicadis raucis. i. & cicadas raucas: quæ tunc vehementissime cantant cum cauma intẽsissimum vrget. Est autem manifestissima contentio dum cæteris requiem in vmbris, sibi summam commotionem sub ardenti sole prædicat. ⸿ Crudelis.) Dicitur a crudo: ꝙ qui crudum, & male digerentem stomachum habent, immiti aspectu, & feroci animo sunt. Nec est contra amorem, ꝙ crudelem vocat. nam & deos per impatientiam, amantes, crudeles appellant: vnde illud est, Atque deos, atq; astra vocant crudelia mater. Et illud Tibulli, Crudeles diui serpẽs nouus exuit annos, Formæ non vllam fata dedere moram. ⸿ Deniq;.) Particula tunc locum habet, quãdo multa vno verbo concludere volumus: vt hic, Mori me deniq; cogis. Nã (vt Flaccus ait) mors, vltima linea rerũ est. ⸿ Thestylis.) Rustica mulier: a thestis autẽ: thestylis, adiectiuum, secunda longa deducitur. Cætera fere Mancinellus declarat: cuius verba sunt. ⸿ O crudelis.) O, doloris interiectio est hoc loco, potius q̃ vocandi aduerbiũ: quod sequentia indicant. ⸿ Nihil mea carmina cu.) Theo. in. iij. Eclo. Nõ amaryllis audis, non vox hæc fertur ad aures Mollia tuas. ⸿ Nil nostri miserere.) In. iij. quoq; The. At tibi nulla mea virgo extat cura doloris. ⸿ Mori me deniq; cogis.) Theocritus ait in vltima, Postq;

Ordo. At. Crudelis. Deniq.

Postq; difficilis nanq; miseratur amicum. Ille meum, miseroq; mori sed cogit amore. ¶ Nunc etiã pecu.) Arguit se amoris furore vexari: nam cum cæteri omnes & animalia bruta quiescãt, solus tẽpore vagatur sub sole ardenti. ¶ Nũc virides etiã lacertos.) Theocritus in vltima, inquit, Quo nunc chare die, nitido flagrãtibus auris, Tendis iter, virides rapido spineta lacertas? Symichia sub sole tegunt felicibus vmbris. Ac etiam obscœnæ volucres, nunc frigus opacum, Et molles altis captant in montibus vmbras. ¶ Testhylis.) Et cætera apud Manci. patent. Prima regula est, misereor, potius genitiuum, q̃ datiuũ regit: miseror accusatiuum, & miseret, ac miserescit vtrũq;: exempla nota sunt: vt j. Æneì. O sola infandos Troiæ miserata labores. Et eiusdẽ, Phœbe graues Troiæ semper miserate labores. Et apud Comicum, Atq; inopis te miserescat mei. In. ij. Æneid. videtur datiuo iungi, His lachrymis vitam damus, & miserescimus. Secunda est: sæpe per endiadem, in eodem casu per coniunctioné ponimus: quorum ea ablata, alteri esset genitiui casus. vt hic Vmbras, & frigora: quasi vmbrarum frigora. aliter tamẽ Seruius exponit.

Regulæ

PIERIVS.

¶ Mori, me deniq; coges.) Est quidem, cogis, præsenti tempore. In Oblongo, Vaticano, in Longobardico, & aliquot aliis codicibus antiquis. In Romano scriptum est coges, terminatione futuri, quod peculiari quodam scriptionis more, I vocalem tertiam in e secundam, plurimum eo libro conuertentis, factum crederem, nisi sententia eadem futuro tempore haberetur apud Theocritum a quo dictum Virg. mutuatur, ἀπάγξασθαί με ποιήσεις. ¶ Vmbras, & frigora captant.) In Mediceo codice, & aliquot plerisque aliis, ac frigora, legitur. ¶ Allia serpillum.) Scribendum, Alia, vnico l, cum antiquis codicibus doctorum etiam hominum sententia decernit. Sunt qui nomini huic aspirandum esse putent, propterea quòd ab halo, halas, deducatur, Ne vero Halium, tetro tantum odore molestum esse putemus, eius quoque syllaba pene vltima negocium facessit antiquis Grammaticis: cum ea iam ætate vulgatum esset per e, alleum, scribere: quod adhuc in vetustis, aliquot codicibus habetur. ita & doleum, & palleum. Quocirca Sosipater eos reprehendit, qui pene vltimam huiusmodi in his nominibus per e notarent, cum apud Virgilium (ait ille) Alliæ per i legatur. Neq; illud prætereundum fuit quod in Romano codice pro, Serpyllum, scriptum est, serpullum, per u media syllaba. vt vulgo nunc Romæ loquuntur. Idq; ea ratione factum, quod y ex Græca voce in eam literam abierit. Nam ἕρπυλλος apud Græcos, non minus per υ scribitur, q̃ ἕρπυστικος & ἑρπυστής. omnia ab ἕρπω (id enim nos aspiratione in s mutata, serpo, fecimus) deriuata.

Non'ne fuit satius tristeis Amaryllidis iras,
Atque superba pati fastidia? non'ne Menalcam:
Quãuis ille niger, quamuis tu candidus esses?
O, formose puer, nimiumne crede colori:
Alba ligustra cadunt, vacinia nigra leguntur.

SERVIVS.

¶ Tristeis Amaryllidis iras.) Bene addidit tristeis. plerumq; enim, vt ait Terentius, amantium iræ, amoris redintegratio est: vt verã irã ostenderet, & non fictam illã quæ aliquid gratiæ habere cõsueuit. Vnde Horatius, Vrit grata proteruitas. ¶ Superba fastidia. (Ex fastidio enim venit omnis superbia. ¶ Nonne Menalcam.) Tres dicitur amasse Virgilius, Alexandrũ, quem donauit ei Pollio: & Cebetem puerum, cũ Leria puella, quos a Mecœnate dicitur accepisse. Vnde volunt quidam per Amaryllida, Leriã: per Menalcã. Cebetẽ intelligi. ¶ O formose puer.) Bene dicit Donatus suspendendũ O, & sic dicendum, Formose puer: vt intelligamus per iram eum aliud voluisse dicere: sed in hæc verba, ne Alexim offenderet, amoris necessitate compulsum. ¶ Ne crede.) Ne confide. Sallustius, Virtuti satis credebant. i. confidebant. ¶ Alba ligustra cadunt.) Et rustice & amatorie ex floribus facit comparationem. Ligustrum autem, flos est candidus, sed vilissimus. Vacinia vero, sunt violæ quas purpurei coloris esse manifestum est.

ASCENSIVS.

¶ Nonne, &c.) Legẽ amatori præscribit tacite, dicẽs, satius esse, aut Amaryllida superbam amasse: aut Menalcã deformẽ: quia vtriusq; amoris facilis fuisset medela. Dũ. n. superbe contẽnitur amãs, sicut ab Amaryllide. i. supba, et resplẽdẽte, ac põposa muliere in vrbe residente, rusticus desperãs amari: amori modũ imponit: & dum nimis facilem amorem inuenit, sicut in non satis pulchris, facile sui copiã facientibus: illico satiatus abit. Vñ Ho. in odis, docet, gratã esse in puellis proteruitatẽ. Satius ergo fuisset, aut Amaryllida superbam, aut Menalcã facilem amasses, q̃ Alexim puerum superbum quidem, sed tamen forte blando aspectu adlicientem. Nam stulti amatores, quid quid ab amatis ridetur, sibi rideri putant. Adloquitur ergo dilectum puerum cohortans eum ac amorem sui: monensq; ne propter formam superbiat: cum non omnia quæ candida, eadem dilecta: nec omnia quæ nigra, continuo aspernata sint. Nam ligustra cadunt, & vacinia leguntur: volebat aũt, nescio quid amarius in Alexim dicere per exclamationẽ, incipiens, O, quasi addere voluisset, puerũ, inaniter superbientẽ: cũ licet formosus, non tamẽ dulcis sit, aut quid simile: sed ne amatũ offendat, repressit vocẽ: aliud tandem inferẽs, ac dicẽs, Formose puer, nimiũ ne crede colori. ¶ Ordo est. Nõne. q. d. maxime: satius. i. melius fuit pati. i. perpeti, & pertollere: tristeis. i. veras, & non fictitias: sed ex contemptu seuero procedentes: iras. i. proteruias: atq; pro & superba fastidia. i. superbam contemptionẽ: Amaryllidis. i. quia me splendida amica vrbana, aspernata tandẽ est, nonne fuit satius pati Menalcam pastorẽ nigrum & deformen, e cuius frustione parum delectationis esset: vnde & ei patiare, q̃uis ille. s. Menalcas, esset supp. niger: & quãuis tu, o Alexi, esses cãdidus. O. q. d. puerũ inaniter superbientem: sed represso sermone tãdem, subdit: puer formose: ne crede. i. ne confidas nimium colori: quia ligustra. i. flores ligustri ligni: alba. i. licet albã, tamen quia inutiles, & ad nihil conducentes: cadunt. i. decidunt in terram nullis eos, aut ea colligentibus, & vacinia nigra. i. flores vaciniorum: q̃ licet nigra tamen quia vtiles sunt: leguntur, id est colliguntur & ita deberet Menalcas verna vtilis: licet deformis a rustico potius amari: q̃ puer superbus forma: & ad nihil vtilis. Seruius ligustrum, & vacinia flores, dicit: quod fortasse non omnino aspernandum est. Nam sicut poma, balsama, tura, hebenum, pro arbore, aut ligno: ita ligustrum, & vacinia, pro floribus, earum arborum posuisse potuit: verum audiamus virum, per q̃ anxie doctũ Beroaldum qui ita dicit, apud Plynium legi ligustrum, & vacinia, magis inter arbores, q̃ inter flores numerari: qui in. xii. scribit, Cyperũ appellari in Italia ligustrum: & in. xxiiij. inquit, Ligustri eadẽ arbor est, quæ in Oriente Cyperos, cuius Acini contra Phthiriasim sunt efficacissimi. Idem in. xvj. refert, Vacinia Italiæ in aucupiis sata esse. Galliæ etiam purpurea tingendi causa ad seruorum vestes. Hæc ille. Ex quibus patet, & ligustrum, & vacinia flores habere: nam acini non sunt sine floribus, sed ligustri flores albos penitus inutiles: & vaciniorum nigros ad tincturam vtiles. Lãdinus quoq; ex Plynio & Columella docet, ligustrum esse herbam: vt etiam apud medicos: sed siue arbor sit, siue herba, florem album habet: qui hic decidere intelligitur, non enim de ligno, aut cortice, diceret, q̃ cadunt. ¶ Tristeis.) Hic accusatiuus est pluralis. ¶ Superba fastidia.) i. aspernationem ex fastu: qui fere formositatis comes est. vnde Ouidius in fastis, Fastus inest pulchris, sequiturq; superbia formam, Irrisum vultu despicit illa suo. ¶ Ne crede colori.) Sic Iuuenalis Saty. ij. Fronti nulla fides, quis. n. non vicus abundat Tristibus obscœnis? Regula est. Ne, particula, licet apud poetas frequenter cum imperatiuo construatur, optatiuum tamen prohibitiue positũ apud oratores efflagitat. dicit ergo Maro, Ne crede: ne fastus magna sacerdos: ne quære doceri. vbi orator diceret, ne credas, ne sequas, ne quæras. Nam Seruius constanter dicit, ne sic imperatiuæ formæ non congruere, cum tamen Comicus dicat, ne nega: cum dicere potuisset, ne neges.

Ordo.

PIERIVS.

¶ Atq; superba pati fastidia.) Illud quoq; sine risu proferri nõ posse plerìq; iudicabunt, si, superua, per u digammon in Romano codice scriptum esse dixero: cuius rationis tot Romæ, & alibi reperiuntur inscriptiones. In Cælio monte sacerdoti, Venerenti fecit. Ita passim Voritatis, pro Bonitatis, Amauili, pro Amabili. Incomparauili, pro incomparabili. Cuiusmodi sono & enũciatione eius literæ, & Campania omnis, & Bruttiorum populi, totaq; Italiæ pars, quæ Græciam versus vergit, adhuc viuntur. Quinetiam clarissimi literatura viri, tam scribendo, q̃ loquendo in familiari, domesticoq; sermone, superuo, pro superbo, dicũt: & huiusmodi reliqua. Ac ne vnius tantum codicis, aut corruptæ ætatis nostræ, abusum hunc esse credamus, scimus præclarum olim virum Adamantium, quo deprauatam sæculi sui pronunciationem

ciationem emendaret. De b, muta: & u, digammo: & vocali plurima disputasse, ex quibus aliqd locis suis recitare minime grauati sumus. Ac quantum ad praesens negocium facit, tradit is, Nomina, quae in uus, exeunt bissyllaba, per u, digāmon scribi, vt nouus, saeuus curuus, baluus, toruus. Ex quibus albus, tantum discretionis gratia, per b mutam, scribi pręcipit: quippe, vt differat a nomine, aluus, quod per u digammon scribitur. Hic vero agit de nominibus tantum adiectiuis. Polysyllaba vero, per b scribi iubet, vt superbus, acerbus. Ex quorum tamen numero, proteruus, excipiatur. Nimirum viderat Adamātius, & superua, & alia huiusmodi ex vsu pronunciationis, quę temporibus illis maxime vigebat, scriptitaei: cęcitate iam ab imperij translatione in vniuersam Italiam illapsa. Nam inde pronunciationē eiusmodi processisse negarit nemo, qui vel prima, Grecarum literarum elementa perceperit. Quanquam non satis affirmare ausim, nos ne magis an illi Romanos veteres imitemur. sed enim hęc alij viderint. ¶ Nonne Menalcam.) Antiqui omnes codices, quos viderim, Longobardico excepto, Menalcan per n scriptū habent: quę suauior est pronunciatio. ¶ Vaccinia nigra legūtur.) Et hoc aetate nostra receptum video, vt vacinia, vnico c scribatur, cum tamen in antiquis omnibus his exemplaribus duplici cc scriptum inueniatur, vaccinia: idq; passim. Preterea Adamantius, siue (vt alibi legitur) Martyrius Adamantij filius (nam omnino ea, quę de b, & u, in compendium collegit, ab Adamantio patre se accepisse fatetur) vbi quaerit, vtrum vaccinium, an baccinium: vacca, bos, an bacca sit scribendum, quippe per u digammon, an pee b mutam. Primas harum dictionum literas eo statuit ordine, quę post vac, alteram habeant consonantem. Nam de va, vna subsequente consonante, superius tractauerat. Quare tam huius authoritate, q̄ veterum codicum testimonio, vaccinia, duplicato cc, scribendum contenderim: & ita inferius corrigendum. Mollia luteola pingit vaccinia caltha.

Despectus tibi sum, nec qui sim, quaeris Alexi,
Quam diues pecoris niuei, q̄ lactis abundans.
Mille meae Siculis errant in montibus agnae.
Lac mihi non aestate nouum, non frigore desit.
Canto quae solitus, si quando armenta vocabat,
Amphion Dircaeus in Actaeo Aracyntho.
Nec sum adeo informis, nuper me in litore vidi.
Cum placidum ventis staret mare. non ego Daphnim
Iudice te metuam, si nunquam fallit imago.

SERVIVS.

¶ Quam diues niuei pecoris.) Tria sunt quibus amatores possunt placere, Diuitiis, Pulchritudine, Cātilena. quibus omnibus se valere commorat. Et multis in Homerū, qui ait, καὶ γάλα λευκὸν, legūt niuei q̄ lactis. Sed melius est. Quā diues pecoris niuei. Nā candidę oues, in ingēti sunt pretio. Vnde in Georgicis legimus, Continuoq; greges villis lege mollibus albos. Item alibi, Munere sic niueo lanae, si credere dignum est. ¶ Mille meae Siculis errant in montibus agnae. Theocritus, ἀλλ᾽ αὐτὸς τοιοῦτος ἐὼν, βοτὰ χίλια βόσκω. ¶ Errant. cum securitate pascuntur. Et q̄ ait agnae, & a sexu & ab aetate laudauit: nam ex foemineo sexu in pecoribus copiosior possessio puenit. ¶ Lac mihi nō ęstate nouū, non frigore desit.) Multo melius q̄ Theocritus: ille enim ait τυρὸς δ᾽ οὐ λείπει μ᾽ οὔτ᾽ ἐν θέρει, οὔτ᾽ ἐν ὀπώρᾳ, οὐ χειμῶνος ἄκρῳ. Sed quia caseus seruari potest, non mirum est si quouis tempore quis habeat caseum. Hoc vero laudabile est siquis habeat lac nouum.i. colostrum, quod neutri generis est: nam foeminini esse penitus non potest. Sane hunc versum male distinguens Virgiliomastix, vituperat: Lac mihi non aestate nouum, non frigore. desit. Id est semper mihi deest. ¶ Amphion.) Dircaeus in Actaeo Aracyntho. Amphion & Zetus fratres fuerunt ex Ioue & Antiopa: sed Zetus, rusticus fuit: Amphion vero, musicae artis peritus. Sane Aracynthus, mons est Thebanus. Vnde actaeo, litorali debemus accipere (Vt, At procul in sola secretae Troades acta) non Atheniensi: licet Athenae primo ἀκτὶς dictę sint. quanquam plerique, Actęo Aracyntho, Atheniensi accipiant, non q̄ Aracynthus apud Athenas est: sed vt ostendatur rustici imperitia. Nam Theocritus ad exprimendam rusticam simplicitatem, multa aliter q̄ res habeat, dicit. Hac ratione potest & Oaxis, Cretae fluuius accipi: cum Oaxis sit, vt diximus, Mesopotamiae. ¶ Nec sum adeo informis.) Verecunde suam commemorat pulchritudinem. Sic Cicero in Caeliana, Vt eum poeniteat non deformem esse natum. Nam pulcherrimum voluit dicere. ¶ In litore vidi.) Cum placidum staret ventis mare. Negatur hoc per rerum naturam fieri posse: sed Theocritum secutus est, qui hoc dicit de Cyclope, ἦ γὰρ πρᾶν ἐς πόντον ἐσέβλεπον, ἦς δὲ γαλάνα. Sed illi est excusatio, vel quia ingentem habet oculum Cyclops: vel quia filius Neptuni est. Vnde quia ait, in litore: volunt quidam in aqua a fluctibus derelicta, id est, in lacuna litoris eum se videre potuisse. quam rem illud excludit, Cum placidum vētis staret mare. Sed ideo in mari imago nō cernitur, qa non stat: quod si stet, nō pōt etiā nobis imaginē reddere. ¶ Nō ego Daphnim.) Daphnis filius fuit Mercurii, formosissimus puer: qui primus dicit pastor fuisse. ¶ Si nunquā fallit imago.) Nulla .n. res ita decipit, quēadmodum imago. Nam & in speculo contraria ostendit vniuersa: & in aqua, remum integrum quasi fractum videmus. quod etiā Cicero in Tusculanis plenius docet. ¶ Iudice te metuam.) At si diceret, Qui meam despicis pulchritudinem.

ASCENSIVS.

¶ Despectus tibi sum.) Respondet per antipophoram tacite obiectioni, si enim Alexis dicat, Non sum crudelis Corydon, tametsi te non redamo: quia amabilis non es: ad hoc Corydon ostendit se quidē amabilem: & habere omnia, quae ad conciliandum amorē valent, diuitias, suauitatē vocis, ac comitatē sermonis, & formam non despectabilem: se tamen non amari: quia despectum: vñ sicut Sappho docet apud Ouidium, vt nigrę puellę saepe amatę sunt, quia amanter inspectę: sic formosę neglectę quia despectę. dicit ergo Corydon, o Alexi, tu despicis me, nec q̄ris qui sim q̄ diues, q̄ suauiter cantans, & q̄ non difformis: quod si inqreres, forte me amares. ¶ Ordo est. O Alexi, ego sum despectus tibi.i. contemptus a te: nec queris.i. inquiris, aut attendis: qui.i. qualis sim: videlicet q̄.i. quantum diues, pecoris niuei.i. ad ęquiparantiam niuis albi, cuius pretiosissima est lana: & ad purpuram vtilissima, & q̄ abūdans lactis. Quod si nescis. Mille agnae.i. oues foemellae ad propagationem aptę: errant.i. in latis pascuis pascuntur: mihi.i. ad vtilitatem meam, quia meę sunt, in montibus Siculis. Hic manifeste deprehenditur, non de se omnino loqui poetam, sed imitari Theocritum Siculum. Lac nouum.i. recens mulsum: non desit.i. non deficit mihi ęstate: nec frigore.i. hyeme: sed licet rustice significantius dicit, ęstate, & frigore: q̄ si dicat Iulio, & Decembri: nam ęstas, dicitur ab ęstu: ęstu autem & frigore, lac in vaccis & pecudibus imminuitur. Si ergo in Iulio fuerit temperatum cauma, lac abundare posset: sicut & in hyeme, tepida: licet non tantum, ac in vere. Ego canto, sup. ea q̄ Amphion Dircęus.i. Thebanus, vates, & optimus musicus, solitus, sup. est canere: in Aracyntho, monte Acarnanię Actęo.i. litorali: si vocabat, quando, id est aliquando: armenta.i. maiora animalia, quibus armi eminent, vt sunt boues, tauri, & vaccae. Plyn. vt Beroaldus in Seruium notauit, dicit lib. iiij. Aracynthum esse montem Acarnaniae, quae est pars Epiri. Sed quomodo Amphion Thebanus dicitur in Acarnania cecinisse: nisi dicas vt Seruius, rustice locutum, & regionem ignorasse: aut sequamur Probum dicentē sic: A monte Amoeno Thebano, quem Actęum dixit, non Atticum, q̄ ibi Actęon a canibus sit laceratus. Mihi pręcipue placet, rustice locutum, & errasse Corydona, quod ex pluribus coniecturis assequor: & quia Theocritum imitatur: qui errores imperitis non imperite assignat, sicut & Plautus, seruis minus grammaticas dat locutiones. In quibus papauerem gutturem, & similia enunciant: & militi non recte pronomine sui, vtenti: vnde conuenit vt amanti, quasi amenti, detur imperitorum sermo: sicut Comicus, seruum non amantem, domino amāte prudentiorem facit. Preterea versus ipse durior est: vt qui in quinto pede in rei laetae, videlicet & cantilenae, narratione spondęum habet: nec eum satis artificiose positum: nam neq; dactylum in quinto habet: neq; quantitatis satis constat ratio: quę vult, vt vocalis ante vocalem in diuersis dictiōibus eiusdem versus abijciatur; aut saltem abbreuietur: sicut ibi, Et longum formose vale, vale, inquit Iola. & ibi, Imponere Pelio Ossam. dicamus ergo in Aracyntho monte Acarnaniae, quem tamen forte Corydon Thebanum putauit. si non sinas comminisci Amphiona Dircęum: quo tempore a patre expulsus erat ad Epirum se contulisse, q̄ Corydon Siculus audisse poterat, quāuis in promptu non sit a quo. Nam

Ordo.

Aracynthus.

Nam sæpe occurrunt loci in poetis, qui aut semel tantum, aut nusquã alibi leguntur, quæ res Plautum obscuriorem facit. Sed ad ordinem redeo. Nec sum adeo, id est vsq; adeo: informis, id est sine forma: hoc est formositatis expers, vt ob id repelli debeam: ego vidi nuper. i. pauloante: me. i. imaginem & effigiem meã in litore: in aqua, scilicet pluuiali illic collecta: aut a maris refluxu derelicta: cum, id est quando: mare placidum. i. placatũ, & immotum: ventis staret. i. immotum maneret. Ego non metuam Daphnim pastorem Siculum, & filium Apollinis indulgentissimum, id est non verear contendere cum Daphni, aut Daphnide de formositate: te iudice, id est iudicante: si imago nunq̃ fallit. i. si talis sum, qualis mihi in aquis visus sum: quia solẽt pulchriores apparere facies in speculo, aut aquis visæ, q̃ sint. ❡ Qui sim.) Durus esset sibilus si quis sim, legeretur: quia concursus eiusdem literę. Siculis in montibus. Ex hoc loco manifestissime conuincitur Corydona, non omnino significare Virgilium: nam vnde eius agni, in Siculis montibus errent? dicere tamen possumus, sic eas illic errare: vt in. j. Ecloga dicta est, Sepes depasta apibus Hyblęis, quę etiam Siculæ sunt: nam in omnibus fere a Siculo Theocrito aliqd sumit. vnde dicturus est, Sicelides musæ, &c. ❡ Lac. n.) Bero. carpit Ser. quia colostrũ, dicit, lac nouũ, tantũ neutro genere dici his verbis. In tã paucis verbis duplex est error manifestarius: nam & fœminino genere, colostram, reperiri ostendit Columel. in. viij. his verbis: Exiguum emulgendum est, quod pastores, colostrã vocant: ea nisi aliquatenus emittit, nocet agno. Et Plau. in Penulo, fœminino genere vsus est, Mea colostra, meus molliculus caseus. Præterea colostrum, non proprie significat lac nouum, sed est spongiosa densitas lactis, a partu: vt author est Plinius: ad quod adlusit epigrãmaticus poeta illo disticho. Subripuit pastor, q̃ nondum stantibus hœdis, De primo matrum lacte, colostra damus. A colostro, colostrati dicuntur infantes. Cętera, vt hęc prosequitur satis exacte Mancinellus, cuius verba iam prępossui. Addere potes, q̃ pastorũ mos est: dum armenta, aut gregem vocant: vt se domum referant, quasi receptui canere: & dulcius modulari iam peractis laboribus diurnæ custodiæ. ❡ Despectus. Dicitur autẽ a deorsum, & specio, verbo antiquo: & sæpe significat, deorsum inspicere, citra contẽptum: vt cũ Iuppiter: hoc est deus, despicit suos, sicut Æneid. j. Despiciens mare veliuolũ, &c. quia tamen q aspicere, ac suspicere in quẽpiam nolunt, eũ contemnunt, & aspernantur: pro eisdẽ verbis accipi solent. Prima regula est: quædam verba, & participia, passiuæ significantiæ, regunt datiuum resolubilem in ablatiuum a quo: vt despectus, dilectus, visus tibi, id est a te. Secũda: Vitandus est creber eiusdem literæ strepitus: quem s litera præcipuum habet, non ergo dices, quis sim queris Alexi, sed nec q sim q̃ris Alexi. Tertia: q̃ acceptũ pro eo, quod est, quantũ, positiuo quadrat, p quanto, licet rarius cõparatiuo. pro valde superlatiuo: sed cũ positiuo fere figurata locutio est: aut dubitatiua, seu infinita: vt nescio q̃ diues sis: aut interrogatiua: vt, q̃ diues es? aut relatiua: vt, tam diues, q̃ honestus: aut admiratiua, vt o q̃ diues est qui suis contentus est: aut similis. Exẽplum de comparatiuo, vt, q̃ magis illa tremens, tantomagis effera flãmis: q̃ magis. i. quanto magis. De superlatiuo: vt, vir q̃ ditissimus: aut, q̃ maxime diues.

Ordo.

Despicio.

Regulę.

PIERIVS.

❡ Despectus tibi sum, nec quis sim queris.) In Mediceo, & antiquis aliquot aliis codicib. legere est, nec qui sim. quod si diligẽtius perpendas, forte non displicebit. Nam distinctionem inter quis, & qui, traditam a Grammaticis, minime seruari ab authoribus alibi ostendimus. ❡ Quam lactis abundans.) Oblongus codex, Vaticanus, Longobardicus, Mediceus, & aliquot alii, verbũ habundo, cum aspiratione scribunt: non quod ab habeo, descendit: sed vt vox fiat incitatior. Ea enim de causa plerisque dictionibus veteres adspirabant: vt patet in heluone. Quanquã literatissimi viri scriptis prodidere pręter rationem, adspirationẽ pręponi huic verbo: quod ex ab, pręposition e, & vndo, vndas, fiat. ❡ Non ego Daphnim.) In multis, Daphnin, per n, finali litera scriptum inuenias. quod ita esse debere ostendit versus ille, Daphnin ad astra feremus. Nam si per m esset, collisioni locus foret. ❡ Si nunq̃ fallit imago.) In Romano codice, in Mediceo, in Longobardico, in Oblongo, Vaticano, & plerisq; aliis, fallat, scriptum, subiunctiui modi declinatu.

O tantum libeat mecum tibi sordida rura,
Atq; humileis habitare casas, & figere ceruos,
Hœdorumq; gregem viridi compellere hibisco.
Mecum vna in syluis imitabere Pana canendo.
Pan primus calamos cera coniungere plureis
Instituit. Pan curat oueis, ouiumq; magistros.
Nec te pœniteat calamo triuisse labellum,
Hæc eadem vt sciret, quid non faciebat Amyntas!

SERVIVS.

❡ Tibi sordida rura.) Vtinã libeat tibi mecum habitare rura tibi sordida, id est quæ tu putas sordida: nam bis accipimus. ❡ Tibi, Atque humiles habitare casas.) Sane melius, habito illam rem: quam, habito in illa re, dicimus. Nam etiam principalitas huius verbi frequentatiui, accusatiuum regit: vt, habeo illam rem. Inde fit, habito illam rem: non, in illa re, vt, habitare casas. ❡ Figere ceruos.) Aut furcas, quę figuntur ad casæ sustentationẽ: quę dictæ sunt cerui, ad similitudinẽ cornuũ ceruinorũ. Aut (quod melius est) figere ceruos, id est venari & iaculari, intelligamus. vt magis ad voluptatem eum, quam ad laborem inuitare videatur. ❡ Viridi hibisco.) Ad hibiscum compellere, scilicet a lacte depulsos. Hibiscus autem, genus est herbę: & sic dixit hibisco, ad hibiscum, vt, It clamor coelo, id est ad coelum. ❡ Imitabere Pana canendo.) Exemplo numinis, in agris mecum poteris canere. Nam Pan, deus est rusticus, in naturę similitudinem formatus. Vnde & Pan dictus est, id est omne. habet enim cornua in radiorum solis, & cornuum lunæ similitudinem. rubet eius facies, ad ętheris imitationem. in pectore nebridem habet stellatam, ad stellarum imaginem. pars eius inferior, hispida est propter arbores, virgulta, feras, caprinos pedes habet, vt ostendat terræ soliditatem. fistulam septem calamorum habet propter harmoniam coeli: in qua septem soni sunt, vt diximus in Æneide, Septem discrimina vocum. ῥάβδον habet, Id est pedum, hoc est baculum recuruum, propter annum qui in se recurrit: quia hic totius naturę deus est. Poetis fingitur cum amore luctatus: & ab eo victus: quia, vt legimus, Omnia vincit amor. Ergo Pan secundum fabulas, amasse Syringam nympham dicitur: quam cum sequeretur, illa, implorato Terrę auxilio, in calamum conuersa est: quem Pan, ad solatium amoris incidit, & sibi fistulam fecit. Sane sciendum, Pana, pa, habere accentum. Gręca enim monosyllaba quę ad nos transeunt, crescunt in obliquis casibus: & in genitiuo & datiuo tantum singularibus, vltimę syllabę accentum dant. vt Panos pani, Lyncos lynci. Plurales etiam isti duo habẽt accentum: licet ad nos trãsire nõ possint. ❡ Nec te pœniteat calamo triuisse labellũ.) Nõ tibi parum videatur. Terentius. At enim quantũ hic operis fiat, pœnitet. Id est parum videtur. Et nondum pœniteat triuisse. præteritum pro pręsenti positum vsurpatiue: quod in defectiuis licenter fit, vbi pręsens non inuenitur. Vt, Quanquam animus meminisse horret. ❡ Labellum.) Paruum labrum. Hinc inanissimam quidam tentant facere discretionem: vt virorum labra, mulierum labia dicantur. ❡ Quid non faciebat Amyntas?) Quemadmodum mihi non obsequebatur? Et ex affectu alterius hunc cogit.

ASCENSIVS.

❡ O tantum libeat, &c.) Bono ordine procedit cantilena Corydonis. licet prius incondita cecinisse dictus sit, quod per impatientiam amoris, non cohærentia canit. Nam postquã ostẽderat, amicum puerum esse crudelissimum: qui carmina eius non curaret: & se miserrimum, qui nihil refrigerii impetraret, nec amaretur quamuis sit redamari dignissimus: vtpote diues, formosus, & bene canens: idq; euenisse satis duxisset, quia despectus esset vsque adeo, vt Alexis non dignetur inspicere quis esset: prudenter inuitat eum ad commercium, ac societatem: vt scilicet ex familiari consuetudine ab eo amari mereatur. Maxime autem est fiducię, quod dicit, o tantum libeat, quasi dicat vnum peto, vt mecum conuerseris: & vici, quia tanta est mihi morum comitas & suauitas: vt non possis me non redamare. ❡ Ordo est. O, optandi particula, quasi dicat vtinam sic esset, o Alexi: vt tantum. i. tantummodo libeat tibi habitare mecũ, rura sordida tibi. i. ad existimationem tuã: cum tamen sordida non sint: sed quondã a diis culta, atq; casas humiles. i. tuguria humilia & demissa. Et figere. i. transfigere ceruos venãdo. s. aut figere Ordo

in terra.f.ceruos.i.stipites cornutos, ac furcas ad casam cōstruēdā: verum prior lectio praestat: quia inuitat puerum delicatum ad rem placidam, quę est venatio: non ad duram, vt esset furcarum fixio. & compellere gregem hoedorum: viridi hibisco.i.ad viride: aut viridē hibiscum (vtroq; enim modo dicitur) tu imitabere mecum: vna.i. pariter, aut conformiter. Pana.i. deum pastorum canendo in syluis: id enim Pan fecisse dicitur: vnde subdit, Pan instituit.i. statuit primus: cōiungere plureis calamos.i. fistulas, aut calmos: cera.i. glutino cereo: Pan curat oueis, & magistros ouium.i. pastores. Nec, o Alexi, poeniteat te.i. parum videat tibi, aut poenitudine, si feceris, afficiat te: triuisse calamo.i. frequenti inflatione calami, ac fistulae: labellum, id est tenellum labrum tuum: nam quid non faciebat Amyntas pastor ille nō satis eruditus in musica, sed ob id inuidiosus, vt sciret hęc eadē.s. ad quę te inuito.s. vt sciret terere labellum inflando calamum q.d. nihil nō faciebat, sed omnia faciebat. Quę expositionis egēt habita sunt ex Mancinello. Regula est. Locū in quem, aut ad quē aliquid infertur, tendit aut dirigitur, Virgilius sępe in datiuo ponit, vt cęteri authores, repetita pręposītiōe in accusatiuo, vt Cōpellere hibisco.i. ad hibiscum. It coelo, clamorq; virum, clangorq; tubarum Obuertunt pelago proras, id est in pelagus, aut pelagus versus.

Regulę. Regula.

PIERIVS.

¶ Pan primus calamos cera coniungere plures, Instituit, Pā curat oueis.) In Romano codice, Primum, legitur aduerbialiter, sed primus, omnino melius, vt in aliis habetur. Est & illud pluris, & ouis, per i, Veliano more. ⁋ Nec te poeniteat calamo triuisse labellum.) In Romano codice, & aliquot aliis manu scriptis, paeniteat per ae diphthongū primā habetur. Sed o, ei formae inscitum est ex etymologia, cum poenitentia, dicta sit, quod pone teneat. Sane vero pręteritum a tero, teris, teruisse esse debuit, ait Vel. Longus maluisse tamen Virgilium, triuisse, dicere.

SERVIVS.

¶ Disparibus septem compacta cicutis.) Inęqualibus cannis. Nā & harmonia, inęqualis est. Cicuta aūt est spatium quod est inter cannarum nodos. ⁋ Cōpacta.) Cōiuncta. vt, Turrim compactis trabibus quam eduxerat ipse. ⁋ Te nūc habet ista secundum.) Commēdat munus: & ex eo quod ei haereditarium datum est: & ex eo quod inuidiam meruit. Nam res optimae, & difficile

Est mihi disparibus septem compacta cicutis
Fistula, Damoetas dono mihi quam dedit olim,
Et dixit moriens, te nunc habet ista secundum.
Dixit Damoetas, inuidit stultus Amyntas.
Praeterea duo, nec tuta mihi valle reperti
Capreoli, sparsis etiam nunc pellibus albo,
Bina die siccant ouis vbera, quos tibi seruo.
Iampridem a me illos abducere Thestylis orat,
Et faciet, quoniam sordent tibi munera nostra.

donantur a viuis: & acceptę, facile merentur inuidiam. ⁋ Nec tuta mihi valle reperti Capreoli. Commendat a difficultate. Sic in primo, Relliquias Troia ex ardente receptas. ⁋ Sparsis pellibus albo.) Qui habet adhuc maculas a prima ętate venientes. Accessu enim temporis, mutant colorē: & eorū maculę esse gratię minoris incipiunt. Ergo hęc dicit, Seruo tibi capreolos, qui adhuc sunt pellibus albo sparsis. ⁋ Quos ēt nūc tibi seruo.) i. quos adhuc tibi seruo. licet roget a Thestyli amica, q̄ hoc a me cupit abducere. ⁋ Siccant.) Sugūt. ⁋ Orat abducere.) Orat vt abducat. figuratū est: vt donat habere.i. donat vt habeat. ⁋ Et faciet.) Noluit dicere, & faciam: ne quem amabat offenderet. si se velle alteri dare munus diceret quod ei parauerat.

ASCENSIVS.

¶ Est mihi, &c.) Inuitauit Alexin Corydon ad secum habendā in syluis exercitationem.s. ad venationem, & ad amicum commercium, ac studium cantandi, more Amphionis, & Panos. & nunc inuitat eundē ad munera accipienda, quae illi parata habet: dicens: se habere fistulā affabre factā: ex testamento amici morientis: & capreolos, ex venatu periculoso acquisitos. ¶ Ordo est. Fistula.i. instrumentum musicū quod inflatur, fitq; ex tibiis gruum, interdum aut herba fistulosa: seu concaua: aut ex culmo aut ligno cauato, aut quouis metallo: compacta.i. constipata, & condensata: septē cicutis.i, inter nodos cicutę herbę fistulosę, disparibus.i. diuersae quātitatis, & soni, quod ad artē musicā pertinet. quā.s. fistulā; Damoetas pastor ille bonus, & musicę peritus, ac singularis amicus meus, dedit mihi dono.i. (vt dicūt) in donū, & pro peculiari dono, & ipsę moriens.i. cum iam esset pp̄e exitū vitę: nec posset amplius eā possidere: dixit, sup. ad me. o Corydon, ista, sup. fistula, quā mō tenes: sed eam nō nominat, quia pp̄riis manibus moribūdus porrexerat: habet te nūc scdm, sup. possessiorem: quia quādiu mihi spes vitae fuit, nulli tā amico eā concedere volui: Damoetas, inquā, dixit, sup. hoc: & Amyntas, pastor ille stultus.i. pdite eā amās: inuidit.i. inuidia cōmotus est. Pręterea.i. praeter & vltra, hāc fistulā, duo capreoli.i. caprearū: hoc est, caprarū syluestrium: foetus iuniores sparsis pellib9.i. qb9 pelles sunt sparsae: aut habēteis pelleis sparsas, ēt nunc.i. adhuc: albo.i. maculis albis. nec.i. & nō: & reperti cum difficultate inuēti: mihi.i. a me: valle non tuta, sed periculosa: siccant.i. oīno exugunt, aut sugendo emulgent: die.i. quotidie: bina vbera.i. ambas mammas: ouis.i. pecudis foetae: quos.s. capreolos, ego s. seruo tibi.i. ad commodum tuum, vt tibi eos dono dem, vbi veneris ad me Thestylis, mulier illa rustica, sed venefica, & amatoriis intenta: orat iampridem, id est iam a plusculo tempore ex quo incepit orare: abducere.i. vt abducat, aut vt possit abducere.i. a me ad se ducere: & faciet, id est abducet: quoniam nostra munera sordēt, id est sordida videntur tibi. Artificiose igitur cōmendat munera sua, sicut & Phędria Terētianus in Eunucho pręcipit dicens. Munus nostrum ornato verbis quoad poteris: qd̄ faciens Parmeno Eunuchum hoc est Cheream, in specie Eunuchi commendat ab arte, sicut hic Corydon, fistulam dicens, Fac periculum in musica, &c. sed ille docet artificē esse Cheream, hic fistulam artificiose factam: & Aethiopissam commendat a difficultate acquirendi, dicens, Ex Aethiopia est vsque haec: sicut hic, Corydon, nec tuta mihi valle reperti. vnde & Aeneid. j. Relliquias Troia ex ardente receptas. Commendare autem opus suum, proprium est poetę: quem se Corydon praedicauit, dicens, Canto quae solitus, &c. Vnde Flaccus carminum. iiij. ad Margium, Gaudes carminibus carmina possumus donare, & pretium dicere muneri. Pretium ergo fistulae, ex multis accumulat: Primo ex artificio, quia septem disparib9 compacta est cicutis, quasi septenas sphęrarū syrenas ęquiparet. Deinde, ex possessore, quia Damoetas qui etiā in sequēti Eclo. optimus musicus ostēditur, eā possedit ad mortē vsq;: ita vt iā moriens, eā manu teneret, & diceret, Te nunc habet ista secundum. Tertio, ex inuidia Amyntae, qui eā vsq; adeo amauit, ac concupiuit: vt priuatus ea, stultus efficeretur: vnde dicit. Inuidit stultus Amyntas. Sunt & alia nō contēnenda, fistulā cōmendantia: vt quia, dono dedit, quasi nullo pretio vendere voluisset, nec dare, nisi moriens: & q̄ habet, non habet. In capreolis autē, nō minor est cōmendatio. Et quia duo, quod indiciū est bonae, & foecundae matris. Et quia capreoli, qui cariores sunt q̄ hoeduli cicures.i. domestici. Et quia r. perti.i. summo labore iterum atq; iterum parti, id est acquisiti. sicut infans matri: a pario enim, fit reperio. Et quia in valle non tuta: vbi scilicet lupi, & leones timerentur. Et a teneritudine, quia, Sparsis etiam nunc pellibus albo. vnde malim dicere, dictum esse etiam nunc, id est adhuc propter teneritudinem: quanquam Thestylis adhuc abducere oret: hoc enim iampridem explicat, Et a pingui, & bona educatione, quia bina die siccant ouis vbera: hoc est, singuli duo: quod importat dictio, bina. Et quia Thestylis eos orat, id est non imperiose, vt meretrices in re modica solent exigi: sed supplex rogat, non asportare, sed abducere: quia iam ingredi firmiter possent. Et quia orat iampridem, id est iam orat, nec desinit orare: & pridem, id est a plusculo tempore orauit: vbi scias, olim, de magno quouis tempore solere dici, tam pręterito, quā futuro, & abusiue de praesenti: pridem, de mediocri, secundum rerum durationem: dudum, de minimo: & cum verbo etiā praeteriti temporis, recte construi: sed tam olim: aut olim iam: iampridem, & iandudum, seruata ratione, e diuerso durationis cum verbo pręsenti velle construi: eo q̄ videtur posse addi, a, vt sit iam a pridem, ab olim, &c. Cętera Manci. graphice exequitur. Prima regula: plurima verba, pręter datiuum acquirentem, regunt secundum significantem modum, aut finem acquirendi, qui in accusatiuum, mediante in, aut ad, resolui potest: vt do tibi dono, id est in donum, aut ad donum: Yum tibi voluptati, id est ad voluptatē. domus mea patet tibi hospitio: venio tibi subsidio: do tibi vitio, cedit tibi honori, &c. Secunda: Iampridem, iandudum,

Ordo. Ordo. Olim. Pridem Dudum Iā olim Iāpridē Iādudū Regulæ

iandudum, & olim iam, quia continuatum tempus important, & consistentiam actionis, præsens tempus efflagitant, vt, Iampridem orat: vnde dices, Veni dudum, & obseruo te iandudum: vt Valla pręcipit.

PIERIVS.

¶ Sparsis etiā nunc pellibus albo.) Antiquissimus ille codex maioris notæ, membrum vnum ita distinguit, Sparsis etiam nunc pellibus. Inde vltimum ex versu dictionē, cum subsequēti, iungit hoc pacto, Ambo Bina die siccant ouis vbera. quā forte lectionē elegantia ingenia non aspernabuntur. ¶ Quos tibi seruo.) In Romano codice, quod habetur: vt non tantum capreolos, verum ēt & fistulam, vno, eodēmq; munere complectatur.

Huc ades ô formose puer. tibi lilia plenis
Ecce ferunt nymphæ calathis, tibi candida Nais
Pallenteis violas, & summa papauera carpens,
Narcissum, & florem iungit bene olentis anethi,
Tum casia, atq; alijs intexens suauibus herbis,
Mollia luteola pingit vacinia caltha.
Ipse ego cana legam tenera lanugine mala,
Castaneasq; nuces, mea quas Amaryllis amabat.
Addam cerea pruna, & honos erit huic quoq; pomo.
Et vos ô lauri carpam, & te proxima myrte,
Sic positę quoniam suaueis miscetis odores.

SERVIVS.

¶ Huc ades o formose puer, tibi lilia plenis Ecce ferunt nymphę calathis.) Tantū honoris habet puero: vt ei dicat etiam numina obsecutura. Sane calathus, græcum est: nam latine quasillū dicitur. Cicero in philippicis, An non inter quasilla pēdet aurum? ¶ Candida Nais.) Vel pulchra, vel Dea. Nam dū ymbris cōtrarię sunt, quas nigras esse constat. hinc est, Candidus insuetū miratur limen olympi. ¶ Pallentes violas.) Amātium tinctas colore. Horatius, Et tinctus viola pallor amantium. Vnde non præter affectionem amantis, eos flores nymphas dicit offerre, qui sunt amātibus similes. ¶ Papauera carpens, Narcissum & florē bene olentis anethi.) Sane Pauer, Narcissus, Anethus, pulcherrimi pueri fuerunt: qui in flores suorum nominum versi sunt: quos ei offerendo, quasi admonet nequid etiam tale aliquid vnquam ex amore patiatur. ¶ Tum casia.) Herba suauissimi odoris: vt sequentia indicant: quā Græci casiam dicunt. Et sic dictum est Tum casia, atq; alijs intexēs suauibus herbis: vt in Sallustio, Leonem, atq; alias feras. ¶ Mollia luteola pingit vacinia caltha.) Mollia vacinia pingit, i. componit de caltha luteola. Nā nisi. ¶ Luteola.) Septimus sit casus, non stat versus. ¶ Mollia autem, tactus plumei. s. Hoc dicens, ex colorum diuersitate quærit ornatum. ¶ Cana legā tenera lanugine mala.) Mala dicit cydonea: quæ lanuginis plena sunt: sed non pter obliquitatē. Nam in Æneide diximus, apud Cretenses, infamiæ genus iuuenibus fuerat, non amatos fuisse. Et verecunde rē inhonestam supprimit: quam Theocritus aperte commemorat. ¶ Castaneasq; nuces.) Bene speciē addidit: dicens castaneas. Nam. ¶ Nuces.) Generaliter dicuntur omnia tecta corio duriore. vt auellanæ, amygdalæ, iuglandes, castaneę. sicut contra dicuntur poma, omnia molliora. ¶ Mea quas Amaryllis amab.) Ne eas viles existimes, quas Amaryllis est amare dignata, nam apud illam in ingēti fuerit honore. ¶ Cerea pruna.) Aut cerei coloris: aut mollia. Horatius, Cerea Telephi laudat brachia. ¶ Honos erit huic quoq; pomo.) Si a te dilectum fuerit: sicut castaneæ in honore fuerunt amatę Amaryllidi. ¶ O lauri.) Licet Horatius dixerit, Depone sub lauru mea: melius tamē est iuxta secundam formam inflectere: nam melius sonat. ¶ Proxima myrte.) Vel vicina lauro: vel ad odorem proxima. potest enim vtrunque intelligi. ¶ Sic positæ quoniam suaues miscetis odores.) Quoniam permistione vestra suauem odorem creatis.

ASCENSIVS.

¶ Huc ades, &c.) Rursum Alexin allicit, inuitatq; ad concedendum in agrum, dicēs ei: paratos esse flores suauissimos, atq; herbas maxime odoriferas, quos, & quas nymphæ illi vltro adferent si venerit additurum preterea se sertum ex varijs floribus, herbis, & fructibus. ¶ Ordo est. O formose puer Alexi: ades. i. adsis, aduenias: huc i. ad me: ecce, si munera nostra tibi sordēt, nymphæ. i. deæ, hoc est rerum naturalium productrices: ferunt. i. obuiam, aut afferunt tibi lilia plenis calathis. i. vasculis vimineis: Nais. i. dea illa: candida. i. decens, & formosa: carpēs, id est legēs: carpendo, id est summis digitis abrumpendo: violas pallenteis, & ita amanti congruas: & summa papauera. i. summitatē papauerum: iungit, id est conserit: insertum colligit: narcissum, florē illum, in quē Narcissus puer transformatus fingitur: & florē anethi, herbæ videlicet: bene. i. suauiter: olentis. i. fragrantis: tum i. deinde, aut insuper, ipsa intexēs. s. sertum ipsum, hoc est in medio suffulciens intertexēdo, casia, herba illa suaui, atq; alijs herbis suauibus: pingit. i. componit: aut potius in morē pictoris, diuersarum herbarum coloribus, diuersis exornat componendo: vacinia. i. flores vacciniorum: mollia. i. plumei tactus: caltha. i. flore illius herbæ: luteola. i. aliquantulum lutei coloris: qui color est in vnguibus, aut cornu oris merulę. est. n. ruber cum croceo: aut sic, tū. i. insup. Nais intexēs vacinia mollia, casia, atq; alijs suauibus herbis: pingit, sup. ea caltha luteola. Ipse ego. i. egomet: legam. i. ex arbore molliter, ne lędātur, excerpam: mala cana. i. canescentia, quæ cotonea, a doctis: ab imperitis (licet alia sint) cocta na vocātur: tenera lanugine. i. quibus adhęret quędā lanugo tenera: & castaneas, quas nuces. aut castaneas existētes nuces: Amaryllis mea. s. amica. amabat, sup. tūc, cū a me amaretur, & erat fastidiosissima, vnde non nisi delicatissima amasse putanda est: ego addam pruna cerea. i. cerei coloris: & honos. i. decor: erit quoq. i. etiam: huic pomo. s. pruno, quod pomum est: quia corticem mollem habet. Et o lauri (monstrat amatorie lauros, quas Alexi iampridē destinat) ego carpam vos: &, o mirte, arbor odorifera, Veneri sacra: pxima. i. quę proxima lauro es: ego carpam. i. decerptam te, sup. nunc, quāuis nunc molliter seruē, ac custodiam: quoniam vos. i. laurus: & myrtus: positę sic. i. circum mala, & poma iam dicta miscetis suaues odores. Multa hic Seruius subtiliter differit: non pauca Mancinellus, quibus ne vbiq; longus sim, contentus sum. Tametsi quatuor modis dici potest hęc & consimilis locutio, Malum tenerum lanuginem: quod nimis Grecum, ac poeticum est. Tenerum lanugine: quod historico permittitur, & Tenerę lanuginis: quod maxime grammaticū est. & Tenera lanugine, quod maxime Latinum est: tamen qui oratorie ac Latine loqui volet, vltimum modum, nisi concentui repugnet, amplectetur: vt alibi latius dicam. Regula.

Ordo.

PIERIVS.

¶ Addā cerea pruna, & honos erit huic quoq; pomo:) Licet hinc eorum obscuram diligentiam deprehendere, qui cum passim in veteribus exemplaribus legerēt, Addam cerea pruna, honos erit: absq; particula coniunctiua, eam, ne versus infirmus esset, inseruerunt: Qui, si non animaduertebant, eam inesse vim adspirationi, vt præcedentem vocalem sustinere possit: certe pleraq; toto opere eodem modo, sine vlla collisione posita, & Homeri & aliorum poetarum tam Grecorum, q̄ Latinorum exēplo cognoscerēt. Sane, &, particula in nullo ex his antiquis exēplaribus inuenitur. Idq; manifestum in Romano codice, & in Longobardico: & in Mediceo: in reliquis aliena manu & atramento intrusa. Atq; vt hos eo timore absoluam, sit exemplum, vocales non semper abijci per alterius collisionem. Credimus, an qui amant: q si non has figuras admittamus, adspiratiuus dubio procul exēplum eo versu est, Ille latus niueum molli fultus hyacintho. Sed obijciet forte aliquis Nigidij figuli commentaria. In quibus ille. h non esse literam tradiderit, Sed adspirationis notam, obseruatum a Victorino. Cui qui respondent, Græcos aiunt numeros suos per literarum figuras adnotare: ac veluti per α vnum, per β duo per γ tria & sic de reliquis: ita per ͱ, quæ apud eos figura est aspirationis ἑκατὸν, hoc est centū describunt: eā numerorum literarū honore decorātes. Latini vero, octauum illi locum in literarum ordine nō temere adscripsere: & in inscriptionibus: in quibus singulis tantum literis vti solent, H, vtuntur sępissime, perinde ac ēt literis alijs quippe si hic, hęc, hoc, pronomina significanda sint, siue Hęredes, siue hora: vel quid hmōi: vt. H. M. H. N. S. hoc monumentū hęredes non sequetur. siue. quod alibi est: sequitur & S. H. L, quod secundum hanc legem interpretatur: & H. H, quod significat: hac hora. Quę, si litera non esset, neq; in numeris centenam vocem, vt in eo nomine primæ: neq; in his alijs, quidq̄ significaret, præter spiritum, voces vero ipsę per vocales in vnaquaq; dictione primas notarentur. Habet pterea H sonum proprium, quē licet Catullus videatur elusisse, nobis tū temporibus. (Nā quo pacto prisci pronūciauerint audisse nō possumus)

quotquot literati sunt, mihi, & nihil, h tantũ inter duo illa ii in-
tercipientes scribunt. Eas tamen dictiones propemodum pronũ-
ciãt, ac si præter h, c, etiam insertum esset, quod quidem ipsius h
literæ, vim & sonum proprium ostendit. Quare Vel. Lõgus ait,
H & ante vocalẽ, & post vocalẽ nescio quid propriũ sonare: hęc
tamen, vt pleraq; alia corrupta sunt apud Velũ. Quid vero il-
lud, quod literę tot in h, abeūt, & ipsum h, mõ in hanc, mõ in il-
lam literã cõmutatur? Id.n. pręcipue literarũ esse cõstat, vt hæc
illi succedat, altę detur in aliarũ locum: pro idiomatum quippe
nationũ, gentiũ, atq; ẽt ætatum conditione, consuetudineue: vel
quia multæ inter eas cognationes intercedant. Hinc alij per q,
Periqulum: per c alij, periculũ scripsere: sic aquipenser, & pequ-
niam in ancipenserem, & pecuniam abiere. Eadem in c, & g literis
affinitas: vnde cortyna, & gortyna indifferenter scriptum inue-
nias: & q̃ per C, caieta, Cneus, Caius, curculio, notantur per g,
tñ enunciantur. Sic in transijt in b cũ ex scamno, scabellum, faci-
mus: sic p, sic d, etiã in b versę, cum ex duello, bellũ: ex Pyrrho,
burrhus, effectũ est. Quid memorem, T, & D, tam arctę cogna-
tionis literas? Nam vt reliqua dissimulem, q̃ per t, prius Alessan-
tes, & Cassantra, scribi solita, iam per d, Alexander, & Cassan-
dra, quo mollius enuncientur, notari videmus. Ipsum vero d,
quod in loquutionibus in l verti patitur: cum lingua ex digua,
a dico: cum sella, ex sedda, a sedeo exprimuntur. Quoties eadẽ in
r literę locũ data? nonne lemures, qui a remo, remures? nonne
Meridies, ex medidie factum? R autem ex s, bona veterum no-
minũ parte fecimus. vt Aurelius, ex Auselius. Ara plurimus ma-
iores feriæ lases, quę prius per s, Asa plusimus, maioses fesię la-
ses: & tot huiusmodi. tam primo & medio, quã vltimo vocum
loco scriptitari solita. sic & h, multarum & ipsa literarũ vicaria
reperitur, in hanc & illam ipsa quoq; literas transmutatur: vt cũ
ex veho, vexi: ex traho, traxi, facimus: nunc in v, vt hesper, vesp-
nunc in f, vt hanula, fanula: formæ, pro hormæ, quod circa eas,
crebrę, tutęq; stationes essent, vt apud Verrium. contra vero, F
in h mutatum, vt in nominibus, quę a Sabinis accepta Romani
in ciuitatem adsciuere. Cuiusmodi sunt trafu, veso, fircus, for-
reum, fosus, tolba, & alia pleraq;, quę Romani cum in ciuitate
adsciscerent, alia quadam litera velut toga sua, vel pretexta do-
nata, insigniri voluere. Quid vero ludicrũ illud veluti certamẽ
quoddam, quo f, in b transilijt, ut cum Bruges, priora quędam sę-
cula pronunciarunt, quę posteri per f, fruges scribere maluerũt.
In alijs aliquot, h in b: vt q̃ Helena prius fuit, apud Romanos
Belena dicesetur. An, nisi litera esset, tantũ iuris vt modo in hãc,
modo in illam literã abiret, cõcederet? An consonãtes alię, vice
versa dignatę essent in eam transcribi, nisi quid saperet literarium?
Longum uero esset enumerare, quot huiusmodi sint mutatio-
nes, quę mihi ex literis in literas ita fieri videntur, uti cum quis
ex plebe ad equestrem, & ex equestri ordine ad senatorium pro-
uehitur: ac uice uersa: vel cẽsoris alicuius notatione, vel suo nõ-
nunq; ex commodo ex senatu ad plebem transitur, nãidẽ quo-
quouersum rapiatur, conditiones mutat, nõ naturam. Sic h, sic
v, & i, & aliquot alię nonnunq; literę, nũc uno, nunc alio ordine
recensentur: quin tamen literæ sint, non aliter quisquam vice-
rit, q̃ qui eum, cui purpurę usu interdictum, aut ademptus in
censu equus fuerit, non hominem amplius esse contendat. Sunt
enim qui ea ratione, h non esse literã conantur ostendere, quia
neq; in uocalium, neque in semiuocalium, neq; in mutarum or-
dine locũ habeat: quod quidem, vt in eadem persistemus similitu-
dine tantundẽ mihi est, ac si diceremus, Sosiam, aut Dauũ, ideo
non esse homines, quia Romę neq; inter senatores, neque inter
equitum centurias, neq; ulla in tribu recenseantur, verum adeo
ne absurdum erit vnã inueniri literã, quæ inter uocaleis & con-
sonantes, medium quendam locũ habeat: aut alterius cuiuspiã
sit cõditionis, ueluti apud Gręcos, σ, quam licet per se sonare,
suisq; uiribus pollere, neq; alterius cuiuspiam literæ auxilio: ut
enunciaretur: indigere nõ negabãt, nequaquam tamen inter vo-
caleis enumerauere. Cũ uero cõsonantes in semiuocaleis & mu-
tas diuiderent: tripliciterq; mutas partirentur, semiuocales du-
plicentur. Sigma, ab aliarum veluti cõsortio segregata, ἄσημον
appellarunt: cui neq; signũ, neq; notam ullam, inuri posse uide-
rent, quod ea suę cuiusdam potestatis esset. Quæ uero inudia
sit apud Latinos, unam esse literã, quę suę, & ipsa quodãmodo
potestatis, medium inter uocaleis & cõsonanteis locũ obtineat:
nonnunq; etiã, si adhibuerit, nec litera esse uelit, cum alię quoq;
literæ nulla ui, nullo sono euanescere: aliæ aliter scribi, aliter
sonare deprẽdantur. His itaque confutatis, sunt qui a finitione,
H non esse literam, argumententur: quia, scilicet h, sit humani
spiritus

spiritus, flatusue collecti sonus intelligibilis. Sed.n. vel quæ-
cunq; figura hac finitione describetur, perinde litera nõ erit, vel
si qua nota: cui ea cõpetat finitio litera erit. H, quoq; literã esse,
consentaneum erit. Nam si animatum quid sit: ac rationis parti-
ceps, & morti obnoxiũ, id dubio procul erit, homo. Socrates igi-
tur homo. At qui literę, C, F, R, & S, iisdem circũscribuntur ter-
minis, vt earum vnaquęq; sit humani spiritus, flatusue collecti,
sonus intelligibilis. Differunt tamen ex eo, quod accidit huic, vel
illi, vt Æthiopi, nigrum esse, Scythæ, album, Socrati simũ, Pla-
toni latos humeros habere. Ita adspirationi (de nota.n. loquor,
nõ de re, q̃ nõnullis ansam cauillandi dedit) id accidit, vt densius
& crassius enuncietus. C, vt pressius, & exilius emittatur. F, vt
vastiore quodã sono pferatur. R, vt asperius, & per vim quodã-
modo elidi videatur. S, vt incitatius, & sono magis propitiario
nulloq; pronũcietur impedimento. Fateburur vero aliqui, vel
hãc: vel illam ex huiõi notis, vtputa s, non esse literam, sed sibi-
lum tantum. Nam s, raro Capri testimonio apud Hetruscos ex-
primitur: & ex Latinis locutionibus nonnunq; euanescit. F, nõ
omnium gentium esse literam, facile comprobabunt. Quibus
quidem si vel s, vel f, non esse literas, ideo concesserimus, quod
rarus fuerit earum apud hos vel illos visus. Age etiam q, ex lite-
rarum ordinibus submoueamus, non enim ea apud Gręcos in-
uenitur, K etiam exigamus, id enim vel Fab. Quintiliano teste,
a Romanis olim repudiatum est. Digãmon vero æolicũ, ex ve-
terum, quę tot extant monumentis eradamus, eã enim literam
non omnes gẽtes admisere, ac pinde Latinis eam vsurpare non
licuit. Quinetiam o vocalem eijciamus. Nam eam quędã Italię
populi non habuere, quod si digammon ipsum intes literas rece-
setus. Si K, per innumeras ætates pro litera habita, quod tot sę-
culorum continuatione in maiorũ nostrorum inscriptionib. oc-
culta fide conspicimus, ita s, apud gentes, nationesq; omnes li-
teræ sonũ, figuram, & vim, siue potestatem dicere maluerimus,
obtinet, ita & h, iam recepta, quæ tanta est s literæ cognatiõe co-
pulata, vt plerisque in locutionibus & s in h, & h in s, inuicẽ cõ-
mutentus: videturq; propemodum humanus sermo tãtundẽ m
existimasse: vtrum quid per s, an per h, scriberetur: vnde Latini
sal: satis: sex: septem: se pronomen, & sexcenta huiusmodi per s,
scribenda censuere, quę nationes aliæ scripserint per adspiratio-
nis notam, ἅλς ἅλος ἕξ ἑπτά: id puto minime factum, si h, nõ
esse literam, sed flatilis cuiusdã spiritus, notam tantum esse cen-
suissent. Idq; potius credendũ iudicasse eos, & s, & h, eiusdem
propemodum esse prerogatiuæ: quodq; s, literę accidit, vt nõ-
nunquam elidatur in versu faciendo, nonnunquã syllabis admi-
niculo sit, ita & adspirationi, vt nonnunquã ociosa sit, nonnun-
quam vires, vt hoc loco, suas ostentet. scio in ijs quę postremo
loco exẽpla retulimus, erunt qui maiores nostros figura dece-
ptos, dicent: quod quę nota vocalibus nunc superadditur, adspi-
rationis loco eadem sit figura: qua σίγμα, nunc vulgo scripti-
tamus, (, quippe ad latinæ literæ, c, secundę consonantis effigiẽ.
Sed enim prius fuere nomina hęc per s, notata apud Latinos, q̃
corrupta illius literę forma: quæ facta est posteriore sæculo:
diuulgaretur. Sed eorum non ego errores incessam, qui scriptis
tradiderunt figuram h, prius fuisse mox dissectam in dasean &
psilen: quę in veterum libris & monumẽtis: hoc modo figurẽ-
tur ⊢, ⊣. Cum potius Latini ex duabus illis notis in vnam
contractis, copulatisq; suam conflarint literam, quæ eam figura
iure latij donatã insignẽ esse voluerit. Meritoq; Valerius Probus
magnę authoritatis grammaticus in arte, H, literam inter nouẽ
mutas enumerat: quam præter peculiarem figuram & nomen
quod his literis expressit, H, sonum etiã retinere potestatis suæ,
certum asserit. vtputa, honos: nũquid nam onos: aut cætera ta-
lia? & ideo qui aliter sentiant non recte existimasse notãdos ait.
Neq; tamen negat interdum h, pro adspirationis nota poni pos-
se, prętertim cum iuncta cũ alijs mutis, vocali concurrerit: vtpu-
ta, pulcher: in cuiusmodi rationis nominib⁹: h nõ aliter euane-
scit: ac u uocalis in locutionibus, lingua. Torqueo: & similib. aut
s in eo loco. Ponite spes sibi quisq; suas: & alijs eiusmodi. Nam
qui magis liceat i, & u, mõ esse vocalibus, modo in consonãteis
abire, modo loco cedere: deserere ordines: subducere se, atq; au-
fugere: si alijs quibusdã literis authoritatem suam longo autho-
rum vsu cõcessam inuiderimus. Sed quoniam in re, nihili, vt de
litera hac vulgo dici solet: animi gratia: quasi marinas cõchulas
colligentes, euagati sumus, vnũ illud dicam: eos qui omni cona-
tu id maxime sunt cõtendere visi: vt ius literæ notę huic adime-
sent: tamen cũ manifesta negare nõ possent, eam sapere aliquid
quod sit literę nihil quidq; inficiari. Ac vt ad carminum & loci
qui

qui præ manibus est: rationem deueniamus, consentiunt Grammatici Virgilium literæ vim & potestatem, naturamq; in h esse, tunc ostendere voluisse, cum scripsit, Stant & iuniperi: & castaneæ hirsutæ. Quare cum neque præter exempla, neque præter rationem sit legere: Pruna honos: tot venerandæ antiquitatis codicibus adstipulantibus: & particulam ab alijs intrusam, audacter ego sustulerim. Accedit huc rhythmica quædam consyderatio, quod sententia finitur in pruna. Trimetrumq; absoluit non indecore: & antea q̃ membrum alterum resumamus, latum satis temporis interuallum interponitur. Vt si etiam hemistichium illud, a simplici vocali incipiat, commodum respirandi locum habere possit.

Rusticus es Corydon, nec munera curat Alexis,
Nec si muneribus certes, concedat Iolas.
Eheu quid volui misero mihi? floribus Austrum
Perditus, & liquidis immisi fontibus apros.
Quem fugis ah demens? habitarunt dij quoq; syluas,
Dardaniusq; Paris. Pallas quas condidit arces,
Ipsa colat, nobis placeant ante omnia syluæ.
Torua leæna lupum sequitur, lupus ipse capellam,
Florentem cythisum sequitur lasciua capella,
Te Corydon, o Alexi, trahit sua quenq; voluptas.

SERVIVS.

¶Rusticus es Corydon.) Arguit se stultitiæ, quod eum se sperat placare muneribus, q potest habere meliora. nam supra ait, Delicias dñi. ¶Iolas.) vel ditior amator: vel eius dominus. ¶Eheu quid volui misero mihi?) Quomodo eû dissuadere dicit, quem supra cum eo diximus non fuisse? Nam ait solus montibus & syluis: sed ratione non caret. Epicurei.n. dicunt (quod etiã Cicero tractat) geminam esse voluptatẽ: Vnam quę percipitur: & alteram imaginariam. s. eá quæ nascitur ex cogitatione, Vnde ita debemus accipere hunc versum per cogitationem, illa imaginaria voluptate: qua & cernere & alloqui videbatur absentem. Sed postquam obiurgatione sua in naturalem prudentiam est reuersus, caruit vtiq; illa imaginaria voluptate, vbi nunc sibi se obfuisse dicit per hanc ratiocinationem, Rusticus es Corydon: nec munera curat Alexis. Nec si muneribus certes, cõcedat Iolas. ¶Floribus austrum.) Quo facilius arescunt. ¶Fontibus apros.) Qui puros fontes cœnosos efficiunt. ¶Quem fugis ah demens?) Iterum per phantasiam quasi ad præsentem loquitur: & quasi ille dixisset syluas, hic infert. ¶Habitarunt dij quoq; syluas, Dardaniusq; Paris.) Et Paris habitauit syluas, qui de dearum pulchritudine iudicauit. ¶Pallas quas condidit arces, ipsa colat.) Ideo dea artium Minerua dicitur, quia de capite Iouis nata est, sed quia dea est artium, & ingenij, ideo ista finguntur. Nihil enim est excellentius ingenio, quippe quo reguntur vniuersa. ¶Torua leæna lupum.) Theocriti sunt hi versus. Et bene se reuocat ad rusticas comparationes: pene enim fuerat lapsus, dicendo, Pallas quas condidit arces. Leæna autem dictum est, sicut dracæna. Et quod ait, Torua leæna lupum sequitur: verum est. Nam necesse est vt veniente lupo, aduentus agno fiat ur leonis. ¶Cythisus.) Herba est. ¶Lasciua.) Voluptuosa & desidiosa. ¶Te Corydon o Alexi.) don o a, antibacchius est: sed o breuis fit: quia vocalis vocalẽ sequitur. sic Homerus, πλάγχθη ἐπεὶ τροίης ἱερὸν. ¶Trahit sua quenq; voluptas.) Notabatur a Criticis, q hanc sententiam dederit rustico supra Bucolici carminis legem, aut possibilitatem.

ASCENSIVS.

¶Rusticus es Corydon.) Graphice admodum, vt cętera omnia, perdite amantem exprimit Maro: nunc sanę mentis, nunc furentis videtur: nam per interualla quæ recta sunt consilia, amplectitur: & rursus deserit, quod & Phædria Terentianus, lepide in se demonstrat. Quasi ergo interuallum bonæ mentis nactus Corydon, dicit, seipsum alloquens: O Corydon, tu es rusticus: Alexis autem, puer vrbanior, quocirca nihil illi iucundũ offerre possis, sordent enim munera tua, illi, qui muneribus obtinẽdus non est: & si ea via obtinendus sit, adhuc nihil profeceris, quia Iolas con riualis tuus, te multo ditior, munere te vinceret: proinde stulte operã das talibus amoribus: quod cognoscẽs exclamat, Heu heu: aut Eheu, quid volui mihi misero? qui perditus, rem surgentem deieci: & lympidam turbaui, sicut qui floribus, Austrum: & fontibus apros immittit. Deinde, irrepente rursus amore, quasi Alexis quem præsentem imaginabatur, ob tale dictum aufugerit: exclamat, Alexi, quem fugis? Nunquid quia rusticus sum, ne me fugis? Ah demens, hoc est, peruersæ mentis puer, qui non recte sapis, si habitantes in syluis, ob id solum q in syluis habitent, fugis: quia habitarunt dij quoq; syluas, Dardaniusq; Paris: proinde cum tu rusticus sis (id enim innuit. Et ideo manifestum est, quia non ita de Alexandro, Pollionis puero, loquitur. quin ad alium referri possit. Non.n. quod quidam perperam criminantur, amores suos in pueros fatetur Maro) egoq; rusticus sim, sinamus Pallada vrbem quam condidit, habitare: & colamus nos syluas, quod fieri decere probat exemplis, & inductione quadam non perfecta, dicens, quia Leæna sequitur lupum: lupus, capellam: capella, cythisum: & Corydon, Alexin: quia Quẽq; sua voluptas trahit, quę sententia licet a criticis.i. rigidis censoribus notatur: tamen a Corydone non abhorret, qui & Amphiona, & Parin, & Pallada, & cæteros quos nominat quodammodo nouit: vnde non omnino rusticus aut imperitus existimabitur, vt non posset prouerbium, etiã si non intelligat, proferre. Ordo ¶Ordo est. O Corydon, tu es rusticus, & ita non places per te: nec Alexis curat munera, & ita non captabis eum munere: nec Iolas, pastor ille diues, & riualis tuus (vnde non placet Pollionem, per Iolam intelligere, etiam si per Alexin, Alexandrum Pollionis puerum, intelligam) concedet, sup. te vincere, aut potiri optato: si certes, id est contendas: muneribus.i. per munera Alexin allicere. hoc autem dicit per apostrophen, ad se: deinde, in sua: hoc est, in prima persona, dicit: Eheu, vel Heu heu: dolentis interiectio) quid volui mihi misero: q.d. maximum malum, dum tales amores inceptarem: nam ego perditus immisi floribus.i. rebus tranquillitatem amantibus vt flores amant: Austrum.i. ventum turbulentum, & eos decutientem, hoc est tranquillo statui summam commotionem (allegoricos enim loquitur) & immisi fontibus.i. rebus claris, & lympidis, ac pellucidis, seu transparentibus cuiusmodi sunt fontes, apros.i. porcos syluestres, & immundos sues, omnia turpantes, & contaminãtes. est enim (vt dicit Flaccus in .j. libro epist.) Amica luto sus. Et ita constituit resipiscere: sed mox quasi p hoc, puer indignatus aufugeret: iterum furens dicit, Quem fugis? (visus enim est sibi, puerum videre) ah demens.i. malę & peruersæ mentis Alexi, qui syluas fugis: quia quoq;.i. etiam dij, non solum homines summi: habitarunt.i. incoluerunt syluas, vt fauni, & panes, ac satyri: & Paris Dardanius.i. heros, ex alto sanguine Dardani, progenitus, supp. habitauit syluas: ipsa Pallas.i. Minerua, quæ græce Athena dicitur: colas arces: quas condidit.i. Athenas. q.d. vacet philosophię, & syluę placeant nobis, qui.s. pastores sumus ante omnia.i. ante omneis res. Neq; vero moleste feres, si te amore captus sequor: quia leęna torua.i. feroci, & immiti aspectu, sequitur lupum (id autem Seruius euenire docet) & ipse lupus sequitur capellam, qua.s. lubẽtissime vescitur: & capella lasciua.i. petulãs & lubrica: sequitur cythisum herbam, aut fruticẽ dulcẽ, & succi plenam: & o Alexi Corydon, sup. sequitur: hoc est, ego sequor te: quia Quẽq; sua voluptas trahit. ¶Dij quoq;.) Adnotandum vbi dicit, Habitarunt dij quoq; syluas: q gentilitas, deos syluestres posuit; quos semideos vocauit, videlicet faunos, & satyros nemorum. Ægipanes desertorum Æthiopię, qui sunt nudi leues, caprinos pedes habẽteis, qualeis diuo Antonio occurrisse dicitur. Syluanos, syluarum: & Panas, agrorum: sed confunduntur hæc: vnde author noster, Et vos agrestium præsentia numina fauni, Ouidi. Sunt mihi semidei, sunt rustica numina nymphæ, Et fauni, satyriq;, & monticolæ syluani, Quos quoniam cœli nondum dignamur honore, Quas dedimus certe, terras habitare sinamus. Pomponius Mela scribit, vltra Atlantem, Mauritaniæ montem, noctu persępe visa lumina, & crepitus cymbalorum, ac fistularum cantus auditos, nec die repertum quẽquã. idcirco pro constanti habitum, hos faunos esse, ac satyros, & eius generis animalia. Dii. ¶Dardaniusq; Paris.) Dardanus Iouis ex Electra filius in Phrygiam migrauit. vbi author generis Priamidarum fuit: itaq; Paris, qui & Alexander dicitur, Priami filius, recte Dardanius dicitur. Is autem cum adhuc a matre gestaretur, futuri excidij Troię indicium tulit. Nam visus est matri, facem ardentem in ore gestare: vnde tota incenderetur ciuitas: quod visum cum Priamo marito suo reuelasset, iussit partum occidi: sed miseratione seruatus, syluis expositus est: vbi pastor, Oeno em nymphã amauit: donec fortissimus pugil cũ Hectore cõgressus: & ab indignãte: q ab eo superatus esset: pene occisus: & tandem agnitus: Paris.

agnitus: promissam a Venere praedam, abstulit Myceni Helenā, Menelai coniugē: cuius raptum secutum est Troianū excidium.

Pallas, ⸿ Pallas quas condidit, &c.) Cum contentio esset inter Pallada, seu Mineruam, & Neptunum: vter ciuitati iam ab eis cōstructę, aut instauratę, nomen daret: eo peruenit, vt vter produceret pulchriorē foetum, & respu. magis vtilē, ciuitatē de se nominaret. Neptunus ergo, ratus equū maxime cōmodū, ꝙ & paci & bello prodesset, percussa terra tridēte equū ꝓduxit. Minerua, equū esse belli indicem: vnde viso equo exclamat Anchises. iij. Æneid. Bello armantur equi: bellū o terra hospita portas: & sciens oliuā eē significatiuā pacis: & luminis medicinalē, eā produxit. quā ciues sibi cōmodiorem rati voluerunt, vt ab ea quæ Grece Athena dicitur, Athenæ denominarētur. Cętera Mancinellus explanauit.

Regulę. Prima regula est: eheu, absolute ponitur: hei, cū datiuo: heu, cū nominatiuo, & frequentius cū accusatiuo: heus, quod est reuocādi aduerbiū, cū vocatiuo. Primi: vt hic: Eheu, quid volui misero mihi: & Eclo. iij. Eheu ꝗ̄ pingui macer est mihi taurus in aruo: Secūdi: vt. ij. Æneid. Hei mihi q̄lis, &c. Tertij: vt eiusdē. vi. Heu pietas: heu prisca fides, &c. & alibi, Heu stirpē inuisam. Quarti: vt eiusdē. j. Heus iuuenes monstrate, &c. Secunda. quia relatiuū sine ancedente construi nequit, oportet antecedēs post rectū sępe preconstrui: vt hic, Quemq; sua voluptas trahit.

PIERIUS.

⸿ Rusticus es Corydon: nec munera curat Alexis.) Es, quidem secunda persona passim legitur, preterꝗ̄ in Ro. codice, vbi est, habetur persona tertia: vt duo dicat: quę maxime obsint neqꝗ̄ ꝓficiant, Alexin esse rusticū, nec munera curare. Et apud Ouidiū in huiusmodi significatum, Helena loquit̄ in epistolis.

Nec dubito quin hęc, cum sit tam iusta, vocetur
  Rustica iudicio nostra querela tuo.
Rustica sim sane, dum non oblita pudoris.

Neq; tamen displicet, vt Corydon iam resipiscens semetipsum rusticitatis arguat: quod pro stultitia, & rerum imperitia ponitur.

tur. ⸿ Nec si muneribus certes, concedet Iolas) In Romano codice, certet, legitur: quod nō placet. Illud nō improbarim, quod mihi videtur elegāter dictū, concedat, in eodem codice. ⸿ Eheu quid volui.) In singulis pene codicibus, varie scriptum inuenias interiectionē hanc, Eheu: de qua, loco alio plura: Hic mihi non displicet, quod in Romano codice integra interiectio duplicata est, Heu heu: vt apud Theocritum non semel Αἲ αἴ. quāuis Valerius Probus, heu, & eheu, vtranq; simplicem agnoscit. ⸿ Perditus, & liquidis.) Quod Latina locutio, Perditus, in Romano codice, Perditos, per os, scriptū habeat: ea de causa factū, quod, vt apud Velium longum est, antiqui, o, & u, confusas literas habuere. Idq; ex eo apparet, quod cōsul, per o, vltima syllaba quondam scribi solitum: Cum tamen (vt ipse ait) per u legeretur, variumq; scripturæ modum plerisq; in nominibus huiusmodi fuisse dicit: & fontes, funtes; & frondes, & frundes: modo per o, modo per u, apud hos & illos scriptū. Pręterea Victorinus, cuius fragmenta quędam de orthographia mihi dono data sunt a Iano Parrhasio: obseruasse ait se in antiquis libris, & in legibus duodecī tabularum: quę, vt eius verba ponam, tametsi frequenti trāscriptione aliquid mutarunt, tamen retinent obliquitatem, o positum pro u: vt popolos Romanus. vbi enim nunc populus ibi popolos, vbi piaculū, ibi piaculō: vbi funus, ibi fonus: & ita pleraq; alia. quare, ꝑditos, numero singulari, nominatiuo casu, vt non uti nunc auius fuerim, ita in antiquissimo codice scriptum nequaꝗ̄ improbauerim. Sed quoniam de hac re sępe dicēdum, cum frequentissima sit in antiquis codicibus id genus scriptura pauca hęc nunc attigisse sufficiat. ⸿ Pallas quas cōdidit arces Ipsa colat.) In Romano codice, quę condidit, legitur: nēpe ad homœoteleuton euitandum, Pallas quas. Habet ꝑterea nescio qd. poeticę venustatis dicendi modus, Palas collat arces, quę condidit, siue velis, quas res: siue ipsa quę condidit, intelligere. Nō tamen abradenda est vulgata lectio, quas condidit arces. Est pręterea in Romano codice, colāt, una plus litera temere adiectitia.

SERVIUS.

Aspice aratra iugo referunt suspensa iuuenci.
Et sol crescenteis decedens duplicat vmbras,
Me tamen vrit amor, quis enim modus adsit amori!
Ah Corydon Corydon, quæ te dementia cepit!
Semiputata tibi frondosa vitis in vlmo est.
Quin tu aliquid saltem potius, quorum indiget vsus,
Viminibus, molliq; paras detexere iunco!
Inuenies alium, si te hic fastidit Alexis.

⸿ Aratra iugo Referunt suspensa iuuēci.) Horatius, uidere fessos uomerē uersum Boues collo trahentes lāguido. Et hoc uult dicere, Oīa excepto amore finiuntur. ⸿ Et sol crescentes decedēs duplicat umbras. Variauit, nam ait supra, Maioresq; cadūt altis de montibus umbrę. Duplicat autem, auget Sallustius, Et Marius inctus duplicauerat bellū. ⸿ Me tū urit amor.) Cum iam calor sit solis exhaustus ⸿ Quę te dementia cepit?) i. cur amoribus uacas, cū multa sint q̄ debes in agro perficere? Semiputata tibi frondosa uitis in ulmo est.) Plus est, ꝙ si imputata diceret. tolerabilius est. n. nō incipere aliqd, quā incepta deserere. Hinc est illud in primo, Mene incepto desistere uictā? Itē in Georgicis. Atq; opere in medio defixa reliquit aratra. Sane geminam arguit negligentiam. & ꝙ semiputata uitis sit: & quod frondosa ulmus: nam utriq; obest. Vnde ē in Georgicis, Bis uitibus ingruit umbra. Et aut simpliciter intelligimus hunc locum: ut suam arguat negligentiam; Aut certe illud est, Non mirum me esse dementem, qui habeo uites semiputatas. Nam in sacris dicitur quod corripiatur furore, qui sacrificauerit de uino quod est de uitibus imputatis. ⸿ Quin tu.) Quin immo, hortantis est. ⸿ Quorum indiget usus.) Id est quę usus rusticus requirit. Sane & eget illa re, dicimus: & eget illo senatu: & eget illius rei. unde est indiget. Nam & hoc utriq; iungitur casui. ⸿ Detexere.) Perficere, finire, multum texere. nam. ⸿ De.) Modo non minuentis est, sed augentis. ⸿ Inuenies alium.) Si te hic fastidit Alexis. Alium Alexim, alium puerū formosissimum, qui te minime spernat. Et uolunt quidam in hoc loco esse allegoriam antiquā in Augustum: ut intelligamus, Inuenies alium imperatorem, si te Augustus contemnit pro agris rogantem. Sed melius simpliciter accipimus hunc locū. Nam nihil habet quod possit ad Cæsarem trahi: illud uero paulopost pene aperte dicitur in Augustum Cęsarem. Quoniā sors omnia uersat.

ASCENSIUS.

⸿ Aspice aratra iugo referunt suspensa iuuenci, &c.) Aut ad se, aut ad puerum loquitur. Si ad se, sensus est, Aspice infelix Corydon: quo decidisti: cum ardoris tui nullū sit refrigerium: & ita stulte amās, te & p tua dis: proinde, hoc vnum est remedium, vt sicut claus, clauo retunditur: ita amore nouo, veterem expellas: vnde, Inuenies alium, si te hic fastidit Alexis: quia (vt dicit Ouidius) Successore nouo vincitur oīs amans. Si ad puerum sit principium, vsq; ad illud, Ah Corydon Corydon, quæ te dementia. &c, sensus est. Si vis scire, quomodo te sequar Alexi, & q̄ ardenter amen, aspice, quia cum boues aratorij domum redeunt, ego ardore amoris inflāmor. Et hic sensus placet, quia si ad se loqueretur, diceret, Te tū vrit amor. ⸿ Ordo est. Aspice, o Alexi, qd iuuenci iuniores boues: referunt, i. retrahūt domū aratra suspensa iugo. & sol decedens. i. occidens: duplicat vmbras crescenteis, i. aduesperascit; & nox humida, refrigeriū adducit; tamē amor vrit me; enim, pro quia; quis modus. i. quę moderatio, aut finis adsit amori? q. d. nullus, nisi eū dederis. deinde, iterū conuersus, ad se, dicit, Ah Corydon Corydon, quę. i. qualis, & q̄ vehemēs dementia cepit. i. inuasit te? Vitis semiputata. i. ad dimidiū resecta: est tibi. i. tu habes eam: in vlmo frondosa. i. plena frondiū, cū vitis deberet putari ante electionem frondium: hoc est, ergo per stultos amores, eunt res tuę perditū. Quin. i. qui non paras potius detexere, i. valde texere: viminibus, & molli iunco, saltē aliquid sup. eorū, quorum, hoc est earū rerum, quarum vsus. s. tuus, indiget: hoc est cur nō contexeris corbes ad vinum mustū vehendū, aut vuas decerptas? Tu inuenies alium. s. Alexin: si hic Alexis fastidit. i. cum superbia & fastu aspernatur te. Cętera dicit Mancinellus. Regula prima est: in relatiuis, si sine ancedente ponantur, relatiuū generale, vt hic, aut is, aut ens, &c. intelligetur: vt hic aliqd quorū, vbi subauditur eorum. Secūda: indigeo, & egeo, genitiuo & ablatiuo construuntur.

PIERIUS.

⸿ Et sol crescenteis decedens duplicat vmbras.) In antiquis aliquot codicibus, discedēs, legi: sed, decedens, lectio castior. Est & crescentis, in Romano codice, quę scriptura ibi plurimum reperitur, Quid vero duplicat pp, geminato in codicib. nōnullis manu scriptis: nempe isti veriti sunt mutam, & liquidā nō satis esse

ad syllabam producendam, nisi ad eiusmodi parenthesin confugerent. ┌Ah Corydon Corydon.) Dictum iam ex Probi Grammatici sententia, a, sine aspiratione affectum significare, & eo modo scriptum in antiquis codicibus plurimum haberi. Sumpta vero figura est ex Theocrito, ὦ κύκλωψ κύκλωψ πᾶ τὰς φρένας ἐκπεπότασαι. Hinc in Mediceo codice scriptum est per, o aduerbium, O Corydon, quod Theocritianæ dictioni proximum est. Sed enim cum Fab. Quintilianus dicat geminationē, hoc loco esse miserandi causa factam, mihi minime dubium relinquitur eum, lectionem quę vulgata est, A Corydon, agnouisse. ┌Inuenies alium, si te hic fastidit Alexis.) In hoc versu tria sunt: quæ Romanus codex aliter legit, quam vulgata habeant exemplaria. Primo quidem, Inuenies, cum nota syllabam esse longā denotante, quod multi legunt Inuenies, participii voce. Alterū, quod nonnullis negocium facessit, est verbum, fastidat, per syncopam: pro, fastidiat, quod iam antiquatum est. Elocutionem vero eiusmodi figurę No. Marcellus apud Ennium obseruauit. Tertium est, Alexin: quarto casu, quod ideo probādum videtur, quia recipitur a Seruio. In Longobardico abrasa est litera, quę post i succedebat. In Oblongo, i, & s, vltimę literę, alieno sunt atramento & manu. In Romano vero, Alexim, per m, Latino declinatu, scriptum est.

SECVNDÆ ECLOGÆ FINIS.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN PALÆMONEM VIRGILII.

❡Tertia certantum censore Palæmone litem
Æqualem dirimens, fugere exhortatur amores.

ASCENSIVS.

Tertia certantum, &c.) Ecloga.iii.ex.iiii.&.v. Theocriti potissimum sumpta, Damoetę, & Menalcæ pastorum cantandi peritissimorum. Primū, ex æmulatione conuitia. Deinde, musicum certamen, iuxta amoebei carminis legem. Et nouissimo Palæmonis sententiam in qua ęqualem eis cantandi gloriam adiudicat: & ęqualiter eis: aliisque omnibus amores fugiendos concludit dicēs. Et quisquis amores, Aut metuet dulces: aut experiet amaros. ❡Ordo aut versiculorum nostrorum est. Tertia, sup. Ecloga Maronis dirimēs i. decidens, & terminans: Palæmone censore. i. iudice, aut iudicāte: hoc est, secundū iudicium Palęmonis: litē. i. contētionē arte musica: qualē. i. ęqualis artis & glorię: certantum. i. contendentium pastorū Menalcę & Damoetę: exhortatur fugere amores. i. lubricos & lasciuos: nam castum amorem singulariter dicimus.

ECLOGA TERTIA QVAE DAMOETAS, SEV PALAEMON INSCRIBITVR.

MENALCAS DAMOETAS ET PALÆMON Interlocutores.

ME. Dic mihi Damœta, cuiū pecus? an Meliboei?
DA. Non, verum Ægonis, nuper mihi tradidit Ægon.
ME. Infelix o semper ouis pecus, ipse Neæram
Dum fouet, ac ne me sibi præferat illa, veretur:
Hic alienus oues custos, bis mulget in hora,
Et succus pecori, & lac subducitur agnis.

SERVIVS.

Dic mihi Damoeta.) Trāsit in Eclogā plenā litigii, & pastoralium conuitiorū. Qui n. Bucolica scribit, curare debet añ oia, ne similes sibi sint Eclogę: quod etiam Virgilius fecit. Nam prima, habet vnius ociū: & alterius, qui de suo agro pellitur, conquestionē. Secunda, amantem exprimit rusticum. Hęc vero, lites habet & altercationem. Vnde etiam dramatico charactere scripta est, nā nusquā poeta loquitur: introductæ personæ tantum. Nouimus autem tres esse characteres dicendi: vnum exegematicum, in quo tantum poeta loquitur: vt est in tribus libris Georgicorum. Alium dramaticum, in quo nusquam poeta loquitur: vt est in comœdiis & tragœdiis. Tertium mistum, vt est in Æneide: nam & poeta illic, & introductę personę loquitur. Hos autem omnes characteres in Bucolico esse conuenit carmine: sicut liber etiam iste demonstrat. Nam habet illum exegematicum, in quo tantum poeta loquitur. vt, Sicelides musę, paulo maiora canamus. Habet mistū, vt, Extremum hunc Arethusa mihi concede laborē. Nam etiam Gallum illic inducit loquentem. Habet dramaticum, vt in prima Ecloga: item in hac, quam miro ordine ex rebus communibus venientem composuit. Habet enim in ipso quasi primo occursu, lites & iurgia: Inde quęritur iudex, quo pręsente, habeant conflictum & disceptationem. Sequitur inde sententia, quæ vniuersa concludit. ┌Cuium pecus? Ab amaritudine cœpit.) Nam dicendo, cuium pecus, ostendit eum esse mercenarium. Est autem Theocriti carmen. εἰπέ μοι ὦ κορύδων τίνος αἱ βόες ἦ ῥα φιλώνδα, οὔκ, ἀλλ' Αἴγωνος. Cuium autem, antique ait, vitans ὁμοιοτέλευτον, ne diceret cuius pecus: quod modo trium est generum. Antiqui dicebant sicut meus mea meum, sic cuius cuia cuium. Terentius. Quid virgo, cuia est? ┌Non verū Ægonis.) Amare etiam hæc riualis eius pecora esse dicit: vt & diuitias illius ostendat: & dicat duras esse huius partes, siquidem riualis eius, traditis ouibus, solus amicę communis amoribus vacet. ┌Mihi tradidit.) Meę fidei commisit & credidit. ┌Infelix o semper ouis pecus.) Ordo est, o infelix pecus semper ouis: id est, semper futurum imbecille. ┌Neæram.) Amicam communem suam & Menalcę. ┌Dum fouet.) Dum amplectitur. ┌Præferat illa, veretur.) Ac si diceret, ideo timet ab illa discedere; quia scit me pręferri, si ipse discesserit. ┌Bis mulget in hora.) Quod vix per totum diem potest in ouibus fœcūdis fieri. Nā pro laude in Georgicis posuit, bis ad diem mulgeri oues: dicens, Quod surgente die mulsere, horisque diurnis, Nocte premūt: quod iā tenebris & sole cadēte, Sub lucem exportāt calathis. Quid aūt sit Bis mulget in hora, ipse dicit. ┌Et succus pecori, & lac subducitur agnis.)

ASCENSIVS.

❡Dic mihi Damoeta, cuium pecus? an Meliboei? Non, verum Ægonis, nuper, &c.) Ad futuram contentionem, quæ erit de peritia cantandi inducenda, præmittuntur pastorū conuitia, ex ęmulatiōe quadā riuali orientia: vnde cū Menalcas filiusfamilias, & gregis patris sui custos, Damoetā mercenarium egregium pecus pascere videret, motus inuidia: vel quod eū cum riuali suo Ægone cōmercium habere sciret: vel quod illū in arte cantandi ęmulum haberet: vel quod pecoris fœcūditatem illi inuideret, A conuitio, & exprobratione incipiens, inquit, Dic mihi Damoeta: cuiū pecus? an Meliboei? hoc est, scio, quia tuū non est, cū miser, & pauper sis: est ne furte Meliboei illius pastoris, quē profugū, prius dixerat Virgi. Maro. q. d. forte ab iniquo milite, iniquus pastor boni pecoris. sed alieni curā suscepisti. Itaque eū, & paupertatis, & furti quodāmodo arguit. Quod intelligēs Damoetas regerit conuitia in Menalcā eū amare mordens, ac dicēs, Nō est Meliboei, sed Ægonis, riualis tui: vt. s. noris, quam duram prouinciam agas, qui tam potentem, ac diuitem virum ęmulum habes quasi dicat, si ergo mercenarius sum: tu tamen infelicior, & miserior es, qui cum domino meo contendis. Riualis autem (ne quid titubes) est, qui cū altero ad eundē amoris riuum: hoc est, ad eandem amicam, non sine æmulatione contendit: sicut tauri, dum ad eundem riuum aquantur, concertare solēt. Ad hoc Menalcas, O infelix pecus, quod dum dominus Neæram fouet, veritus ne me sibi præferat illa, mercenarius bis mulget in hora: & ita & succus pecori, & lac subducitur agnis: ad quod Damoetas, Parcius, &c. ❡Ordo est. Loquitur Menalcas, o Damoeta: dic mihi, cuium, supple est hoc pecus. i. hic grex ouium: an. i. nonne est Meliboei. i. quod Meliboeo subreptum est? Respondet Damoetas, Nō, sup. est Meliboei: verum. i. sed: est, supp. Ægonis, illius diuitis pastoris conriualis tui: nam Ægon tradidit mihi nuper. i. a paucis diebus. Ad quod, inquit Menal. O ouis, tu, sup. es infelix pecus: Ordo.

cus: semper .i. siue a domino amoribus perdito, & negligenter custodiente: siue a mercenario iure pascaris: quia dum ipse .s. Ægon dominus, fouet .i. molliter amplectitur, & educat: Neæram .s. amicam nobis communem: & veretur ne illa .s. Neæra: præferat sibi me: quod .s. faceret, si semel illinc pedem amoueret: hic .s. Damoetas (Monstrat enim eum: & non loquitur ad eũ, sed de eo, quasi ad alium loquatur. Nam sicut beneuolentiæ sæpe indicium est ad absentem per apostrophen loqui, ita inuidiæ, nolle ad præsentem, sed potius de præsente ad alium loqui.) existens custos ouis alienus, id est mercenarius, ad quem nihil de ouibus spectat, mulget bis in hora .i. quasi per singulas horas: & ita: & .i. simul: succus .i. naturalis humor ad viuacitatem necessarius: subducitur .i. subtrahitur: pecori .s. matribus (quia cũ sedula natura in id quod exhaustum est, quidquid vndecunque coaceruare potest, conuertit: sicut in frequenter coeunte, in sperma sanguinem: ita in lactante pecude, succum in lac: atque ita sæpe mulgẽdo, succus subtrahitur pecori) & lac subducitur .i. clam subtrahitur: agnis, .s. lactentibus adhuc. Succus (inquit Landinus) proprie, humor est, quo animalis corpus alitur, ac sustentatur. Terẽtius. Corpus solidum, & succi plenum. Qui vero corruptus est, humor, pus dicitur. Cætera, præter Ser. explicat Mancinel. Regula prima est: cum omnis genitiuus, aut passiue tantum: aut actiue, seu possessiue tantum: aut

Regulæ. vtroque modo, significet mei, tui, sui, nostri, & vestri: etiam nunc tantum passiue significant, mis, tis, sis, olim: & nostrum, & vestrum: etiam nunc tantum actiue, seu possessiue: cæteri omnes vtroque modo significant. Secunda: quia mis, tis, sis, ab vsu recesserunt, loco eorum vtimur meus, tuus, suus: & loco nostrum, & vestrum, interdum noster, & vester, in significatione actiua, aut possessiua. Itaque dices. Pecus meum, non mei: creatio mei, non mea: quia tu non creas, sed crearis: amor tui, si amaris: amor tuus, si amas. Tertia: quia omnis conformitas casuum, a dictione regente dependet: nec omnis dictio, omnem dictionem in eodem casu regere potest, contingit interrogatiuum & responsiuum, & dictiones per coniunctionem copulatiuam, aut disiunctiuam copulatas: aut continue, sine coniunctione positas, diuersorum casuum esse. Itaque interrogatus, Cuium pecus? respondere potest, Ægonis: & Cuius hic fundus? meus & fratris. & continuo dicere, mea solius opera id factum est: tuam ipsius animam pertransibit gladius: sed de his apud Vallam latius locuti sumus. Quarta: Quia quoties, &, dum, partim, si, aut, ve, vel, an, neque, & similes particulæ, geminatæ, aut multiplicatæ, vni, aut alteri coniunctorum præponuntur: etiam reliquo, aut reliquis præponi volunt: non dices, Et succus pecori lac &c: sed, & lac subducitur agnis: licet vocalis ante vocalem, neque corripiatur, neque absumatur: sicut nec ibi in Actæo Aracyntho: vt illic docuimus.

PIERIVS.

¶ Infelix, o semper ouis pecus.) In Romano codice, oues, scriptum est: & ita prius erat in Longobardico: postea e abrasum fuit, quod adhuc discernitur, & appositum i, alio atramento. Habet porro nescio quid, venustius oratio hæc, o oues, per appositionem, Infelix pecus. Quod si ouis, pro ouium, cuipiam magis placuerit, suo vnusquisque arbitratu faciat. ¶ Hic alienus ouis custos bis mulget in horas.) Quod eadem dictione oues, in Longobardico legitur accusatiuum esse casum, ouis, vel oueis, indicat. Non enim dicendum, custos ouis: sed, bis mulget oueis. ¶ Et succus pecori, & lac subducitur agnis.) Passim inoleuit, vt succus duplici cc scribatur. In antiquis tamen his codicibus omnibus, & his ipsis, qui literas geminare etiam sine delectu gaudent, sucus, vnico c scribitur, quod & ipsa analogia exposcere videtur: nisi quis, non a sugo, sed a suctu, succum deduci velit: & propterea geminari cc contendat. Notat vero versum hunc Val. Probus in quo nulla fiat synalœphe, cum plerunque vocales inter se concurrant, neque tamen vlla elidatur.

Parcius, ista viris tamen obiicienda memento. DA.
Nouimus & qui te, transuersa tuentibus hircis,
Et quo (sed faciles nymphæ risere) sacello.
Tum credo, cum me arbustũ videre Myconis ME.
Atque mala vites incidere falce nouellas.
Aut hic, ad veteres phagos, cũ Daphnidis arcũ DA.
Fregisti, & calamos, quæ tu peruerse Menalca,
Et cum vidisti, puero donata, dolebas:
Et si nun aliqua nocuisses, mortuus esses.

SERVIVS.

¶ Parcius.) Melius hic distinguitur: licet possit dici etiam, parcius ista. Sensus autem est, Noli valde hæc obiicere, tamẽ scias viris fortibus obiiciendas rapinas. Ipse enim ait in nono, Conuectare iuuat prædas, & viuere rapto. ¶ Nouimus & qui te.) Subaudi corruperunt. quod suppressit verecunde: licet Theocritus aperte ipsam turpitudinem ponat & exprimat. ἢ οὐ μέμνασαι ὅκ' ἐγώ τυ κατύλαζον, κἀ τὺ σεσαρὼς εὖ πότε κιγκλίζευ. ¶ Sacello.) i. in quodam sacro. nam diminutione dictũ est. ¶ Transuersa tuentibus hircis.) Hircos .i. capros, libidinosa constat esse animalia. Vnde Horatius, Libidinosus immolabitur caper, & agna tempestatibus. Quod etiam Plinius secundus dicit, Hirci si casu aliquo coeuntes vident, adeo indignantur, vt in eos pene impetum faciant. Hinc est, Transuersa tuentibus hircis .i. vestram turpitudinem indignantibus. Alij hoc improbant, & legunt hirquis. Hirqui autem sunt oculorum anguli, secundum Suetonium Tranquillũ, in vitiis corporalibus: vt sit sensus, Nouimus qui te corruperit, hirquis transuersa tuentibus: & est Hypallage, pro, oculis in hirquos retortis: quam rem solet libido perficere. Vnde Iuuenalis, Oculosque in fine trementis. Persius, Patranti fractus ocello. ¶ Sed faciles nymphæ risere.) Ideo (inquit) indulsere nymphæ, quia mites sunt & exorabiles. Sic in Georgicis, Et faciles venerare Napæas. ¶ Tum credo.) Et rustice & naturaliter respondet. nõ enim ante purgat obiecta, sed alia obiicit. Ita enim irati facere consueuerunt, cum aut non potuerint, aut noluerint obiecta dissoluere. ¶ Mala falce.) Qua tu male vteris. Et dictum est ex affectu vtentis: sicut, Inutile ferrum Cingitur. In hoc autem maximum nefas est, quod ait, vites nouellas. Nam vetulæ & cum vtilitate inciduntur. Fuerat autem capitale supplicium arbores alienas incidere. Et. ¶ Arbustum.) quidam locum in quo arbores sunt volunt accipere: sicut salictum. ¶ Arcum, & calamos.) Nam habent arma pastores: vt in Georgicis ducuit, Armaque, amycleumque canem, Cressasque pharetras. ¶ Peruerse Menalca.) Aut conuerse ad turpitudinem. aut intelligamus quendam fuisse Menalcam nobilem: vt istum peruersum Menalcam dixerit, illius comparatione. Sic Sallustius, Sæuus iste Romulus. ¶ Aliqua nocuisses.) Id est aliquatenus, aliqua ratione.

ASCENSIVS.

¶ Parcius, &c.) Respõdet ad obiecta Damoeta, dicens, O Menalca: tu deberes ista, scilicet tua, aut turpia flagitia, parcius obiicere viris, vt mihi, & aliis, qui vlcisci possemus: tamen memento ea obiicienda esse tibi, videlicet effœminato, & tui similibus: nam scimus te effœminatum esse. nouimus enim, & qui te stuprauerunt hircis indignantibus: aut oculis tuis in fine trementibus, & quo sacello, quia in pastoralium nympharum sacello id fecerunt: sed nymphæ faciles .s. per sexum benignæ, riserunt, cum dete vlcisci deberent, si in seueræ cuiuspiam deæ, vt Palladis, aut Mineruæ phanis commisisses. Respondet Menalcas non purgando sibi obiectum crimen: sed per rusticam vlciscendi cupiditatem, aliud crimen illi obiiciendo: sic: credo, quod tunc riserint nymphæ faciles, quando viderunt me incidere vites nouellas, & arbores vitiferas Myconis, quod per ironiam dicit: quia non Menalcas, sed Damoetas id fecerat, quod vtique constabat: erat autẽ capitale. vnde respondet Menalcas: aut sic, tunc non riserint: quia non viderunt te nymphæ id facere: sed vis dicere, quod me viderint, id facere: tunc riserunt quando fregisti per malitiosam inuidiam: & æmulationẽ arcum Daphnidis indulgentissimi pueri: tam innata .n. est tibi peruerse Menalca malitia: vt si non in aliquo nocuisses, mortuus esses. Ad quod exclamat Menalcas. Quid dñi &c.

Ordo. ¶ Ordo est: Ista .s. turpia facinora: quæ in te sunt: & mihi tamen obiicis: parcius .i. modestius: & temperatius: supp. sunt: obiicienda viris .i. maribus virilibus: & fortibus a viribus, aut virtute dictis cuiusmodi ego sum, & tamen memento ea obiiciẽda, supp. esse aliquibus, quia tibi effœminato: nam nos nouimus, sup. omnia .i. pariter, supp. eos, qui te supp. stuprauerunt (sed id honestatis gratia subticuit: cum moris sit etiam inter turpes turpia reticere. quasi nota) & hoc hircis .i. masculis caprarũ tuentibus transuersa: in transuersum, nec ex directo dignantibus vos aspicere: aut potius hirquis .i. angulis oculorum tuorum: tuẽtibus transuersa .i. in transuersum, & libidinose se circũagitantibus. (Dixi potius, quia si in sacello id factum est, non poterant hirci videre.) & nouimus quo sacello .i. paruo phano consecrato: seu ædicula sacra:

sacra: quam barbari capellam vocant. sup. te subegerunt: sed nymphę. i. deę aquarum, aut montium: faciles. s. ad ignoscendum: risere, id est riserunt turpitudinem tuam quam grauiter vlcisci debuerunt. Ad quod Menalcas: ego (inquit) credo: tum. i. quod tunc riserunt nymphę: cum. i. quando: videre. i. viderunt me (quod tamen ego nō feci, sed tu) incidere falce mala. i. ad vsum malum applicata: arbustum. i. nouellas arbores, ad vites ferendas consitas: atq; nouellas vites. i. palmites bonos, & racemiferos: Myconis. i. illius viri diuitis, vicini nostri: cui tu inuidens, vites eius incidisti. Ad quod Damoetas: aut si supp. tunc non riserunt: hic, supp. riserunt. s. ad ueteres phagos. cum, id est quando tu fregisti, sup. ibi arcum, & calamos Daphnidis, illius pueri pulcherrimi: & quę. i. quas res, cum tu o peruerse Menalca, uidisti donata puero, scilicet Daphnidi, dolebas: & si non nocuisses aliq̃, sup. parte, aut uia, aut re, aut ratione: tu esses mortuus, scilicet ex inuidia. sicut dicetur, Inuidia rumpantur vt ilia Codro. Item legitur apud Theocritum: ut dicit Mancinellus: unde est etiam illud, Iuuena. saty. iij. Ebrius, aut petulās, qui nullum forte cecidit, Dat poenas (quia seipsum torquet, ut ibi subditur) noctem patitur lugentis amicum Pelidæ, &c. Reprehenditur Ser. quia succinctius de arbusto loquitur a Beroal. sic dicente, Mutilata hęc est interpretatiō. Nam non omnis locus, in quo sunt arbores, nominatur arbustum. Quid si essent quercus, ilices, q̃plurimæ? quid si innumerabiles? quid si sylua? an significanter arbustum nuncupabimus? Minime. Etenim arbustum, ut ego accuratius aiaduerti, proprie significat arbores uitibus maritatas, atque uitiferas, quę in ordinem rediguntur: ut docet Ply. Colu. atq; Palladius, scribentes quomodo arbustum sit faciendum: unde uitis arbustiua, & uinum, mustumq; arbustiuum appellatum, ex huiusmōi arboribus collectū. Cato quoq; collocat arbustū in octauo loco prędiorum: & ne quispiā existimet eum intelligere de sylua, subiunxit loco nono, ponēdā esse glandiariā syluā. Claudius Quadrigarius, locū in quo sunt arbores plurimæ, inusitato vocabulo, arboretum appellat: quod ipse nimis licēter peperisse, ac formasse creditur. Apud Palladium legi arbustum, pro castaneto positū quod non longe abest a Seruij significatione. Sic ille. De reliqs, audistis Mancinel. Regula est. Res turpis, & lubrica, aut re-
Regula ticenda, aut per metaphoram, honestamq; translationem significanda est, Reticenda: ut hic, & in Eunucho, Ego Eunuchum illū uel sobrius, sup. subagitarem: per translationem significanda: ut Georgi. iij. de armentis ante coitum emacerandis & fatigandis locutus dicit, Hoc faciunt nimio ne luxu obtusior usus, Sit genitali aruo, & sulcos oblimet inertes, Sed rapiat sitiens uenerē, interiusq; recondat, ubi de receptaculo seminis honeste loquitur, vocans genitale aruum & sulcos.

PIERIVS.

❡ Obijcienda memento.) In antiqs oībus codi. obijcienda, unico i in secunda syllaba legitur, & ita reliqua omnia q̃ a iacio cōponuntur, nempe quia putabant duas esse uocaleis, neq; cōmode pronunciari posse, si ambę ponerentur: neq; aduerterūt mētem, dum uni consulunt incōmodo maiori se affici detrimēto, syllaba prima corruente: nisi alterius i, quæ cōsonantis loco sit, quasi pedamento suffulciatur. Sed de hac scribēdi ratione, plura alibi dicta. Est etiā coma aduertenda, quę in antiquis plerisq; codicibus post, Parcius, notata est: Vt uno inde membro legatur, Ista viris tamen obijcienda memento. ❡ Transuersa tuentib⁹ hircis.) Oblongus codex omnino legit hirquis, quod a nonnullis receptum, ait Seruius: Romanus vero & alter peruetus cū Mediceo, hircis. Et ita erat in Longobardico, quāuis alio atramēto sit, nescio quid, insertum. Sed. n. hoc a Theocrito sumptum videtur, sententia tamen honestius translata, cum dicat ille, dum res turpis ageretur, capellas elanguescere quodāmodo coepisse, liuentesq; eas inisse. Qui vero de oculorum hircis hoc dictum volunt: inde etiam Theocrito innituntur, qui dixerit, caprarū viso hirco capellas inscendente oculis intabescere: ait enim, τάκεται ὀφθαλμώς. Sed. n. prior sententia magis placet, quia scimus antiquos dixisse hirquos, per q & u, quos nos hircos, dicimus. Eiúsq; scripturæ rationē remanere adhuc in deriuatiōe nominis, quod hinc tractū est, vt hirquitallos eos vocamus, qui iam coeperint adultioris ætatis esse, proptereaq; axilas olere incipiant, hirquorum more: de quo Catullus, Lædit te quædā mala fabula, qua tibi fertur, Valle sub alarum trux habitare caper. Hunc metuūt omnes, neq; mirū, nam mala valde Bestia, nec qui cū bella puella cubet. Quare siue hircis, siue hirquis legas, pro vno, eodemq; sensu: prout apud Theocritū, eo presertim Idyllio, quod sibi Virgilius in hoc fingendo videtur proposuisse, accipi poterit. Illud vero nouimus & qui te, figura est breuitatis per detractionem, non tamen ἀποσιώπησις, vt ait Quinti. Nam in aposiopesi, qd taceatur, incertum est: aut longiore sermone explicandum, hic vnum tantum verbum, & manifestum quidem desideratur. ❡ Cum Daphnidis arcum.) Vale. Probus legit, Daphnidos, græca declinatione.

Quid domini facient, audent cum talia fures! ME.
Non ego te vidi Damonis pessime caprum
Excipere insidijs multum latrante lycisca!
Et cum clamarem, quo nunc se proripit ille!
Tityre coge pecus, tu post carecta latebas.
An mihi cantando victus non redderet ille, DA
Quem mea carminibus meruisset fistula caprum!
Si nescis, meus ille caper fuit, & mihi Damon
Ipse fatebatur, sed reddere posse negabat.

SERVIVS.

❡ Quid domini facient, audent cum talia fures?) Plerunq; personæ suis nominibus exprimuntur, plerunque per officia designantur. vt si dicas, philosophus: nomen ipsum ponis. Si aūt velis dicere sapientiæ operā dās: personā exprimis p officium, sicut hoc loco fecit. Nā pro seruo, furē posuit. Furta. n. specialiter seruorū sunt. Sic Plautus de seruo. Tu triū literarū hō vituperas me? Id est fur. ❡ Non ego te vidi.) Manifeste eum furti arguit, dicendo, vidi. ❡ Excipere.) Dolo capere: vt, Excipit incautū insidijs. ❡ Latrante lycisca?) Lyciscæ sunt, vt ēt Plynius dicit, canes nati ex lupis & canibus, cū inter se forte miscent. ❡ Proripit.) Id est aufugit: & a cōspectu aufert, vel errat. ❡ Ille.) Id est caper. ❡ Tityre.) Alius pastor. ❡ Coge.) Id est collige & in vnum redige. ❡ Post carecta latebas.) Loca caricis plena. Carex aūt herba ē acuta & durissima, spartho similis. Alibi Et carice pastus acuta. Sane super hoc loco superfluā volunt esse allegoriā, dicentes rem nusq; lectā de Virgilio. aiunt. n. hoc, Varus tragoediarū scriptor habuit vxorē literatissimam: cum qua Virgilius adulterium solebat admittere: cui etiā dedit scriptā tragoediam: quā illa marito dedit, tanquam a se scriptam. Hanc recitauit pro sua Varus: quam rem Virgilius dicit per allegoriam. nā tragoedię premium caper fuerat, Horatius, Carmine qui tragico vilem certauit ob hircum. Sed melius simpliciter accipimus. refutandæ enim sunt allegoriæ in Bucolico carmine: nisi, vt supra diximus, ex aliqua agrorum perditorum necessitate descendunt. ❡ Meus caper.) Debitus merito victoriæ. ❡ Reddere posse) scilicet ne suo iudicio videretur esse superatus.

ASCENSIVS.

❡ Quid: &c.) Menalcas indignatus, q talia tā petulanter sibi a seruo obijcerent: quid (inquit) facient dñi cum fures, id est serui, qui fere fures sunt, talia audent dicere? dein de furē probat esse, quia Damonis caprum furatum deprehenderat, quē Damoetas fatetur quidē abstulisse: sed ob id se furtum cōmisisse negat: cū eum cantando lucratus fuerit, quod Menalcas irridēs dicit, Cantando tu illum? &c. ❡ Ordo est. Quid domini faciēt, cū, Ordo
id est quandoquidē ita est, quod fures, id est serui furaces: audēt talia, scilicet fingere, & dicere, in ingenuos & filios familias? & forte visus est Damoetas ęgre ferre: quod furem dixerit: vnde illud pbat Menalcas, dicens. Nōne, o pessime. s. Damoeta, vidi ego te excipere, insidijs, id est per insidias; & furtiuā abactionē, caprū Damonis? & hoc lycisca, id est cane ex lupo genita, quę acris esse solet, & ad custodiā pecoris apta, latrante multū: & cum clamarē quo ille, scilicet fur, se pripit, id est pcul rapit: & dixi, supp. mercenario meo, Tityre, coge, id est in vnum compelle, pecus, supp. nostrum, dum, scilicet illum persequor: aut ne nostras quoque pecudes dispersas excipiat, tu latebas, id est occultabaris: post carecta, id est densam congeriem caricum, id est herbarum asperarum in palude crescentium? Respondet Damoetas cum indignatione, ægre ferens se furti accusari, pro re quam iuste sibi vendicasset: An ille victus cantando, id est dum mecum canebat: non redderet, id est nō debebat reddere caprum, quem mea fistula meruisset carminibus, id est aut pluribus bonis: aut totidem, sed melioribus, quasi dicat, si id scis, iniquus es. at si nescis, ille caper, quem, scilicet abstuli, fuit meus: & Damon ipse. s. ad quem

quem maxime spectabat negocium, fatebatur mihi, scilicet ꝙ eum lucratus erã: sed negabat posse reddere, quia eius non erat: rem enim non suam deposuerat, & amiserat. Nihil, hic expositio
Regula. nis eget quod non sit satis apertum per Ser. aut Manci. Regula est. Si coniunctio, dum conditionalis est, subiunctiuũ modum: dum causalis, indicatiuum efflagitat: vt, Si nescires, dicerem tibi: Si nescis: dico tibi.

PIERIVS.

¶ Quid domini facient?) Romanus, & alter peruetus codex faciant, habent. In Oblongo, & in Mediceo, a litera superinducta. In Longobardico abrasa dictio est. Quod vero subsequitur. Nonne ego te vidi. Est aliqua in respondendo figura, vt Quintilianus ait: Cum aliud interroganti, ad aliud: quia sic vtilius videatur, occurritur. tum augendi criminis gratia, vt testis rogatus an ab reo vapulasset? respondit, innocens. Tum declinandi, vt quæro an occideris hominem? respondetur, latronẽ. Et in Buco. dicenti, Nonne ego te vidi? respondetur, An mihi cantando victus?

ME. ſCantando tu illum? aut vnq̃ tibi fistula cera
Iuncta fuit? non tu in triuijs indocte solebas,
Stridenti miserum stipula disperdere carmen?

DA. ſVis ergo inter nos, quid possit vterq;, vicissim
Experiamur? ego hanc vitulam (ne forte recuses,
Bis venit ad mulctram, binos alit vbere fœtus)
Depono. tu dic mecum quo pignore certes.

SERVIVS.

¶ Cantando tu illũ?) Imperitus peritum. ſ Cera iuncta fuit.) Supra, Pan primus calamos cera cõiũgere plures Instituit. ſ In triuns.) Cõsuetudo. n. fuerat vt per triuia et q̃driuia vlularent, & flebile quidam in honorẽ Dianæ canerent rustici, ad reddendã Cereris imitationem, quæ raptã Proserpinã in triuns clamore requirebat. Nouimus autem eandẽ esse Proserpinã quam Dianã. sic in Æneide, Nocturnisq; Hecate triuns vlulata per vrbes. ſ Miserum carmen.) Triste. flebile, quale canunt stipulæ: & quod congruit ad imitationem matris orbatæ. ſ Vis ergo inter nos.) Aut nostri comparatione: aut, quod melius est, nullo iudice præsente. postea enim ex improuiso Palæmon adueniet. ſ Vicissim experiamur.) Id est amœbæo carmine. Amœbæum autẽ est, quot es ij qui canunt & æquali numero versuum vtuntur, & ita se habet ipsa responsio, vt aut maius, aut contrarium aliquid dicat: sicut hic sequentia indicabunt. ſ Ego hanc vitulã.) Subdistingue, vt ita intelligamus, ne eã vilẽ existimes. ſ Bis venit ad mulctram: binos alit vbere fœtus.) Vt eã laudare ex fœtu & ex ætate videatur. Male. n. quidã quæstionem mouent dicentes, vitulã paruam esse: nec congruere vt eam iam enixam esse dicamus: sed debere nos iuuencam subaudire: vt sit, Ego hanc iuuencam depono, vitulam ne forte recuses. Nam & vitula, a viridiore ætate dicta est, sicut virgo: vt paulo post ipse dicturus est. Si ad vitulã spectas, nihil est quod pocula laudes. Item, Et vitula tu dignus, & hic. Vnde & iuuencam subaudire non possumus: sed secundum superiorem sensum intelligamus. Vitula. n. est nomen ætatis: nõ quod tantũ ante partum vaccæ possideant. ſ Mulctrã.) Et fœminneo genere dicimus hęc mulctra: & neutro, hoc mulctrale. Vnde in Georgicis, Implebunt mulctralia vaccæ. Alij faciũt discretionẽ: vt sit mulctra: tẽpus quo mulgent animalia. mulctrale, vas in quod mulgentur. ſ Depono.) In sponsione colloco, sequestro.

ASCENSIVS.

¶ Cantando tu illũ?) Menalcas indignatus, quod Damœtas Damonem vicisse gloriaretur: dicit ipsum, õino imperitũ artis cantandi; ex quo nascitur Damœtæ occasio prouocandi Menalcã ad certamen musicũ: quod principaliter a poeta in hac Ecloga prætenditur. Tria ait prima verba, sub distinctione quadam legenda sunt. Nã singula pondus suũ habent. Primo, quia dicit, Cantando, ac si dicat, pugnando fortassis, aut currendo, aut operatione alia quauis mechanica, illum superare potuisses: sed nõ cãtando, cũ tu sis cãtandi imperitissimus; ille contra peritissimus. Nã imperitum te esse plane cõstat, q̃ nunq̃ nisi vniformi, ac simplici stipula: & id miserum carmẽ in triuns dispdere soleas. At quod Da
Crdo, mœtas, Vis ergo &c. ¶ Ordo est. Tu, id est tu ne qui imperitissimus es, vicisti, supple illũ, scilicet Damona, virũ peritissimũ: cantando: id est in arte musica? aut supple credã tibi, ꝙ fistula fuit tibi vnq̃; iuncta, id est cõpacta: cera, id est per cerã: vt sit varietas, ac discretio vocũ. Num, id est nonne: tu indocte, id est imperite cantandi. solebas disperdere, id est diffundere per diuũ: & in auras vanas, cum nullus auscultare vellet: in triuns, id est locis vulgaribus, quo tres viæ ducunt. & quo plebei ac ignari conuenire solẽt, qui te tamen audire recusarunt, solebas, inquã, disperdere stipula, id est culmo, stridenti, id est dissone crepitanti, carmen miserũ: quia licet fortasse cum alterius authoris esset bonũ, fuerat tamen miserũ, quia a te imperito, atq; inepto disperdebatur. (Nam miserum, fere in bonam accipimus partem: hoc est ꝓ paupere, aut afflicto quidẽ, sed miseratione digno, vnde illud Æneidos. ij. Nec si miserum fortuna Sinonem Finxit, &c.) Aut sic, carmen miserum, id est de miserijs compositum: quales sunt nęnię, id est lamentationes funebres: & elegiæ, id est carmina de miserijs amaritium: aut casus sepultorum, quæ epitaphia dicuntur: (hæc enim elegiaco primum dicebantur. vnde Flaccus in arte, Versibus impariter iunctis, querimonia primum, Post etiam inclusa est voti sententia compos.) Respondet Damœtas. Ergo, hoc est quia tibi persuasum est, quod cãtandi imperitus sim vis vt, supple experiamur inter nos, id est faciamus periculum vicissim, id est per vices canendo iuxta legem Amœbæi carminis, (Id enim est, quoties alterni canunt, ea lege, vt secundus totidem versus dicat: sed aut maius, aut contrarium significantes. Nam ἀμοιβαδὶς καὶ ἀμοιβαδὸν, dicitur vicissim. & ἀμοιβαῖος, mutuus: & ἀμοιβῶ, mutuo. Ideo autem sequẽs, plus aut contrariũ debet canere, quia difficilius est excogitare, & primũ inuenire, q̃ imitari: atq; ita vt ęquę sint vtriusq; partes, ea lex sancita est) quid vterq;, sup. nostrum possit. s. in carmine; & ne forte dicas, quia mercenarius sum, quod nolo mecũ gratis & sine spe lucri, si viceris, cõtendere: ego depono hanc vitulam. i. virentẽ & iuuenem vacam: aut pro vitula, aut contra vitulã tuã & ne forte recuses: quia dixi, vitula ipsa venit bis ad mulctram. i. ad vas in quod mulgetur (. s. alterum, secundum quosdam, vber) & alit binos. i. singulis diebus: duos fœtus. s. suos: vbere. s. altero (nam secundum eos: vt idem vber, bis mulgeatur: et tamẽ binos fœtus alat, fidẽ excedit.) Alijs autem sensus videtur, ꝙ bis mulgeat, aut binos fœtus: alat non simul, sed vnum velimus vt. s. secundũ, sit declaratiuũ prioris. Nã si dicat Menalcas, quãlibet vitulam, aut iuuencã posse venire bis ad mulctrã, modicum. s. lactis daturã. ad hoc respõdet, quod tantum lactis dat, vt si velis, binos alat vbere fœtus. Verum me iudice, sensum eorum qui dicũt bis venire ad mulctram quotidie, & alere binos fœtus vbere non altero, sed vtroq;. i. vbertate ac fœcunditate mamillarum suarũ nõ damnabitur: nam etiam oues, quia lac ab agnis non plane exugitur: ne quod remanet eis, noceat, & sterilitatem lactis pariat: licet alant agnos, tamen mulgentur, quod & vitulæ concedi potest: quia tamẽ pro vacca, quę nondum fœtum produxerat, accipi solet: posuit Seruius etiã expositionẽ quã modo recitauimus: vt sit ego hanc iuuẽcam depono vitulam. i. pro vitula, licet melior sit: quod & nobis dicendum est: nisi velimus vitulã, eã quę iam enixa est dicere. tu dic quo pignore certes mecum. i. quid velis deponere vt mecũ certes. ſ Deponere.) Est de se, hoc est seor- Depono
sum a se, & extra suam potestatem ponere in arbitrium ludi, aut exitus eius: pro quo barbari, vadiare dicunt. Regula est. Vbi de Regula.
vtraq; parte, aut de pluribus partibus propositi, ęqualiter dubitatur, sic vt etiam ambę, aut omnes negari possint: recte vtimur, aut ve, & vel: sed si inter parteis dubitetur, certum tamen sit vnam esse concedendam: vtendum sitne, siue an. Exemplum prioris: vt putas Aristotelem logicę: aut physicę imperitum fuisse? q. d. neutrius imperitus fuit: & hoc loco, Tu illum cantando? hoc est, credam, ꝙ tu illum cantando vicisti: aut, ꝙ vnquã tibi fistula cera iuncta fuit? q. d. neutrum credam. Exemplum secundi, vt quia certum est, patrem meum viuere, aut mortuum esse: nõ dicã, nescio: pater meus mortuus sit, aut viuat, sed an viuat: aut sic, nescio viuat necne pater meus.

PIERIVS.

¶ Aut vnquam tibi fistula cera Iuncta fuit? ſ In Ro. codice, & in aliquot alijs, legere est, Vincta fuit: placet tamẽ, Iuncta, multo magis: vt Pan primus calamos cera coniungere plures Instituit. In Mediceo aũt codice sententia per, haud, aduerbium negandi est, vt interrogatio sit per reticentiam, Cantando tu illum? Inde aduersario aduenięte subiungat, Haud vnquã tibi fistula cera iuncta fuit. Inde per alteram interrogationem, Num tu in Triuijs? argumentetur, minime fieri potuisse, vt cantando vinceret.

[De grege non ausim quicquam deponere tecũ, ME.
Est mihi nanq; domi pater, est iniusta nouerca:
Bisq; die numerant ambo pecus, alter et hœdos.
Verum id quod multo tute ipse fatebere maius,
(Insanire libet quoniam tibi) pocula ponam
Phagina, cælatum diuini opus Alcimedontis,
Lenta quibus torno facili superaddita vitis,
Diffusos hedera vestit pallente corymbos.
In medio duo signa, Conon. et, quis fuit alter?
Descripsit radio totum qui gentibus orbem,
Tempora quæ messor, quæ curuus arator haberet.
Nec dum illis labra admoui, sed condita seruo.
[Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit, DA.
Et molli circum est ansas amplexus acantho,
Orpheaq; in medio posuit, syluasq; sequentes.
Nec dum illis labra admoui, sed condita seruo.
Si ad vitulam spectes, nihil est quod pocula laudes.

SERVIVS

¶De grege non ausim quidquam deponere tecum.) Supra enim eum aliena pascere dixit animalia:, vt, Dic mihi Damoeta, cuiũ pecus? [Iniusta nouerca.) Epitheton generale nouercarum. [Bisq; die numerãt ambo pecus.) Et dũ vadit ad pascua: & dum inde reuertitur. [Alter et hœdos.) Male quidã priuignum accipiunt. alter enim, de duobus dicimus, non de tribus: vnde alter, de nouerca intelligam. Nec nos moueat q alter dixit de fœmina: nam & in subauditione ponuntur ea quæ non possumus, dicere, & scimus: quia quoties hæc duo genera iunguntur: masculinũ præponderat fœminino. [Insanire libet quoniã tibi.) Vel sub sponsione contendere: vel, quod melius est, carmina componere. Nã insani dicuntur poetę. [Diuini opus Alcimedontis.) Laus ab artifice. Cicero, Polycreti esse dicebãt. [Pocula autem. Phagina.) quasi rem maximam. [Quibus torno facilis.) Donatus sic legit. Legitur tamen, & torno facili: ad excludenda duo epitheta: quod est in latinitate vitiosum, si sit, lenta facilis vitis. [Corymbos.) Vuas hederarum. [Conon.) Dux fuit: cuius nomen dicit, quia in omnium ore versatur, nam philosophi tacet, quod non facile potest ad rusticum peruenire. & bene ea dicit philosophi q̃ ad rusticum pertinent: vt, Tempora quę messor, quę curuus: arator haberet. [Radio.) Id est virga philosophorum, qua geometrę lineas indicant. Inuenta autem hęc est ars tempore quo Nilus plus ęquo crescẽs confudit terminos possessionum: ad quos innouandos adhibiti sunt philosophi, qui lineis diuiserunt agros: inde geometria dicitur: cum non tantum terræ, sed & maris, & coeli, & aeris spatia metiri consueuerit. Significat aũt aut Aratũ, aut Ptolemęum, aut Eudoxum. [Nec dum illis labra admoui.) Hypallage. pocula enim labris adhibemus: vt Dare classibus austros. Et tantam in eis dicit venerationem, vt necdum illis vsus fuerit. [Idem Alcimedon.) Irrisio est facta iteratione verborũ, & mire omnia in vituperationem trahit, quæ ille laudauit. [Et nobis fecit.) Ac si diceret, Putas te solum habere pocula: cui.n. Alcimedon non fecit? tu pro reuerentia ea non tangis: ego ideo quia vilia esse existimo. [Molli acantho.) Genus est floris: quia ille dixerat, lenta vitis. [Syluasq; sequentes.) Non secutas: sed quasi adhuc sequentes: vt peritiam artificis laudet.

ASCENSIVS.

¶De grege non ausim, &c.) Menalcas filius (vt dixi) familias, prouocatus ad certamen musicum, se quidem certare paratum ostendit: sed non habere quod deponat: in quo, vt in aliis multis, poeta graphice depingit mores hominum: ostenditq; quid intersit inter ingenuum, liberumq;, & seruilis, ac mercenariæ conditionis hominem. Nam Damoetas mercenarius, confessus pecus quod pascebat esse Ægonis, audet de ipso egregiam deponere vitulam: Menalcas autem, quia filiusfamilias, veritus patrem, ac formidans nouercam, non audet quidquam deponere de grege paterno, sed de peculio: pocula videlicet, quæ ab Alchimedonte, sibi peculiariter obtinuerat. In quo ostenditur in filio, plus boni timoris, q̃ in seruo esse. Nam, vt sine offensione patris pocula deponat, ea summopere commendat, & ab artifice, & ab artificio: sed (vt in sequentibus dicam) cum nollet Damoetas pocula deponi, ne litem timore fugere putetur etiam cum timore offensionis paternæ, dicit se vitulam quoque depositurum: quasi amor laudis, plus vrgeat q̃ patris. sicut in Andria dicit Pamphilus, Si poterit fieri, vt ne pater per me stetisse credat, quo minus hæ fierent nuptię, volo: sed si id non poterit, id faciam in procliue, quod est, per me stetisse vt credat. ¶Ordo est. Ego non ausim deponere quidquam, id est quamuis rem, siue magnam, siue paruam: de grege, scilicet paterno. Nanq;, pro quia: pater est mihi domi, id est habeo domi patrem: & nouerca iniusta, aut quia omnis iniusta, aut quia hæc pręcipue iniusta est mihi domi: & ambo, scilicet. tam pater, q̃ nouerca, numerant die, id est quotidie: bis, scilicet mane & vesperi: pecus, id est gregem

gem ouium: alter, supp. eorũ, scilicet nouerca, numerat: &, id est etiam, præter oues hœdos: verum, id est sed: quoniã libet tibi insanire, id est furore poetico rapi: aut insanum laborẽ inire (vnde videlicet, nec lucrum, nec honorẽ consequaris) ego ponam, id est deponam tibi, id quod tute. i. tu ipse fatebere, supp. esse: maius multo, scilicet q̃ vitulam: appositione, pocula. i. vasa potoria: phagina, id est ex phago cęlata: iterum per appositionẽ, opus: quasi dicat existẽtia opus: cęlatum. i. exculptum: diuini. i. pręstantissimi, & diuino ingenio: pręditi Alcimedontis illius artificis, aut cęlatoris: quibus, id est in quibus poculis: aut ad quorum decoramentum, vitis lenta flexibilis, superaddita torno facili. i. agili, & molliter sculpenti: vestit. i. cooperit, aut amplectitur: corymbos. i. fructus hedere: diffusos i. in diuersa dispersos. hedera, pallente, id est circumerrante: aut, quia ex Theocrito sumptum est, apud quem legitur, Labris pallens inflectitur amplis: hinc hedera: dicamus hedera pallente. i. subalbida: alba enim laudatur, vnde dicetur, hedera formosior alba. duo signa. i. duæ imagines exculptæ sunt, sup. in medio poculorum, scilicet Conon. i. Samius mathematicus. & (volebat etiam alterius nomen dicere: sed per simplicitatem, ac rusticitatem pastoralem, oblitus propri nominis alterius, dicit apud se) quis fuit alter? & cum non posset meminisse nomen eius, circũloquitur, dicens, est supp. is qui descripsit gentibus totum orbem: radio, id est virga geometrica, qui fuit Anaximander Milesius, & qui descripsit radio tempora: quę messor haberet, & q̃ arator curuus. i. incuruatus, dum arat, haberet. i. quibus temporibus arandum & quibus metendum esset. Necdum. i. & non adhuc: & ego non admoui adhuc illis labra: sed seruo condita, id est recondita & abstruse tanquam rem pretiosissimam. Ad hoc (inquit Damoetas) non paruifaciens Alcimedontis pocula. Idem Alcimedon, quem tu, scilicet diuinum dicis, fecit: & . i. etiã, nobis duo pocula. &: amplexus est circum, id est in circuitu, hoc est, circundedit ansas. i. si sic dicamus manubria: hoc est, quibus pocula manu tenentur. (Vnde in Sileno dictum est, Et grauis attrita pendebat cantharus ansa.) molli. i. flexibili: acantho. i. herba illa vrbana, aut virgulto extremitates eius: ad quod nascitur ambire & circumplecti solita, aut solito (hoc est, sculpsit in circuitu acanthum, cuius sculptura & difficilior, & speciosior est: non tamen conuenientior poculo, quia solent ad pocula adhiberi, quæ potum, aut generant, vt vites: aut consumunt, vt capri, vnde est illud Iuuenalis, Et stantem extra pocula caprum. Quia ergo non potuit conuenientiorem ambitum dare: dat conuenientiora signa: nam musicis, magis quadrat Orpheus diuinus vates, q̃ Conon, siue rex, siue astrologus intelligatur: Licet nullius rei verus poeta totus expers sit.) & posuit Orphea, id est musicum illum diuinum in medio: & syluas sequentes. i. tam graphice cęlatas, vt ipsum sequi videantur: necdum, id est & non adhuc: & ego nõ admoui illis adhuc labra: aut quia non tanti facio: aut potius, quia etiam pretiosissima iudico, & tuis pretiosiora: vnde & ego seruo ea condita, verum si spectes ad vitulam, quam scilicet deponam: nihil est, quod laudes pocula quantumuis bona & artificiosa. [Tute.) Compositum est, ex tu, pronomine, & syllaba adiectione te: valetq; idem quod tumet: sed in recto non reperitur tumet, sed tumet, & tibimet passim: soletq; dici tute, vbi tu, pręmissum est: vt si dicas fratri, cur patri nostro egeno non subuenis: respondere possit, cur tute id non facies? [Torno.) Tornus est quo tornando, & circũgirando, abraditur asperitas ligni, & fit leue, ac planum, vnde in Georgicis, Et torno rasile buxum. Est autem grecum. nam grece τόρνος dicitur: & torela sculptura & toreuma, opus torno sculptum. & toreno, orno, & sculpo. [Conon.) Conon, dux (inquit Seruius) fuit, &c. Ad quod Beroaldus: Quis nescit Cononem fuisse Atheniensium ducem, omnibus insulis præfuisse, Lacedæmonios profligasse, Athenas in pristinam libertatem restituisse? de quo Aemilius, Iustinus, Plutarchus,

Tute. Torno. Conon.

tarchus, multa tradiderunt. Sed diligentius, accuratiusque considerandum fuit, an apud Virgilium de hoc Conone foret intelligendum, an potius de Conone astrologo: Quocirca verius, & eruditius interpretatur Virgilianum carmen Probus grammaticus, cuius hęc sunt verba: Conon Samius mathematicus, sed quãuis plures fuerunt mathematici, eleganter erratem rusticum inducit, dicentem, Quis fuit alter? alter enim accipitur vnus de duobus. Is autem Conon de astrologia libros septem reliquit, hactenus Probus. huius Cononis mathematici meminit Higinius, scribens, ab eo dictum esse, Ptolæmeo, quemadmodũ ipse viderat crinem Berenices reginæ inter sydera collocatũ de qua re scripsit Callimachus carmen elegiacum, quod Catullus interpretatus est: in quibus versibus ita de Conone hoc scriptũ est: Idẽ me ille Conon cœlesti numine vidit: E Bereniceo vertice cęsariẽ. De hoc Conone, intellexisse Propertium existimo, cum scripsit i. iiii. Me rotat Archytę soboles: babylonius Orops, Orõ & a proauo ducta Conone domus. Exponamus itaque apud Virgiliũ de hoc Conone astrologo, sicut recte exponit Probus: non autem de Conone duce Atheniensiũ: vt perperam existimat Seruius. hęc Beroaldus. Si tamen ad Seruium addatur vna particula, ego dictis eius adhærerem: si videlicet dicatur Conon, etiã dux fuit: cuius nomen dicit, quia in ore omnium versatur: vt sit sensus, quod Conon, quidem mathematicus, seu astrologus sit hic sculptus: sed eius nomen meminerit Menalcas, quia etiã dux fuit. ¶ Necdum illis labra.) Quãdo autem dicit, Necdum illis labra admoui, videtur hypallage esse: actiuũ pro passiuo. i. necdũ admota sunt labris meis. Landinus tamen negat his verbis. Censeo non hypallage visum esse: sed voluisse, vel venerationem qua pocula coleret, demonstrare (nam huiusmodi rebus solemus ob reuerentiam potius labra admouere, quam illas labris) vel morem rusticorum, qui adeo solent pocula implere, vt veriti ne intermouendum aliquid inde excutiatur, os ad illa demittunt, nõ illa ad os attollunt. Nec puto vt hæc dicat, quia velit vilitatem afferre poculis: sed, vt ostendat se non minus acceptum Alcimedonti fuisse: & quanto pluris illa facit, tanto pluris vitula facienda sit, quam illi prefert. Hæc Landinus. ¶ Syluasque sequentes.) Præterea magna laus est sculpturæ, quod syluas sequentes effinxit, vt videlicet sequi videantur. Dicunt autem Orphea tam dulciter modulatum fuisse, vt rigidas quercus ad se traheret: per quas Horatius in arte, syluestreis homines intelligẽdos, docet his verbis: Syluestres homines sacer interpresque deorũ Cędibus & victu fœdo deterruit Orpheus, Dictus ob hoc lenire tigres, rabidosque leones. Regula est. Verbum, sum, es, est, quando significat habere, construuntur decenter cum datiuo: & id fere in capite locutionis: vt, Sunt nobis mitia poma: Est mihi disparibus septẽ compacta cicutis Fistula: Est mihi nanque domi pater, est iniusta nouerca: Sunt mihi bis septem præstanti corpore nymphæ: Sunt nobis fortia bello Pectora, &c.

Alibi me creat. *Regula.*

PIERIVS.

¶ Insanire libet quoniam tibi.) Hoc totum omnes fere per interpositionem legunt. Et ad Damœtam referri volunt, qui sub sponsione certare velit cum præstantiore. In Longobardico tria tantum verba parenthesi includuntur (Insanire libet quoniam) inde est alterum membrum dimetrum anapæsticũ hypercatalecticum, Tibi pocula ponam. In Mediceo vna cõma claudũtur verba duo tantum, Insanire libet: eadem sentẽtia. Quare Menalcas si lectionem hanc admittamus, Insanire de se dixit, qui depositurus sit contra vitulã id, quod aduersarius ipse multo maius eẽ fateatur. vnde Damœtę locus est argumenti a comparatione, quod eiusdẽ artificis, & eiusdem pene operis & pretii habeat pocula; nihil ea tamen ad vitulam. Reliquum est Menalcam, non nisi ex æstimatione sua pretium poculis facere potuisse. ¶ Quibus torno facili.) Facili, quidem in veteribus omnibus exemplaribus, vno excepto Romano scriptum est. In eo enim, fragilis, habetur corrupte, satis: nam vbi epitheto huiusmodi non conuenit, quare facili torno, legas. ¶ Diffusos hedera vesti pallẽ corymb.) Præteriissem quod corruptissime legitur, hedera, per ę diphthon, prima syllaba: nisi me interpellasset adspiratio. Nam qui diphthongon posuere eam nominis etymologiam secuti sunt, quam imaginatus est Apuleius grammaticus, hederam, ab hęreo deduci: cum tamen alii ab, edo, es, dictam velint, quod ea consumet, quibus inhæreſcit. Accessisse tamen adspirationem nomini Pontanus putat, vt in quibusdam vocibus, nomen a verbo dinoscatur. ¶ Duo pocula fecit.) In Longobardico, fecit, cum nota diphthongi scriptum est, nequid a facio deteratur. Sed vsus per e simplex scribit. ¶ Si ad vitulam spectes, nihil est quod pocula laudes.) Et spectes, & laudes: coniunctio modo, in omnibus fere legitur exemplaribus. In Lõgobardico vero, spectas, & laudas: fatendi forma: quippe nihil est quod laudas pocula. i. quas conditiones, quasue dotes in poculis enumeras. In Mediceo, spectas, tantum ea forma est.

Nunq̃ hodie effugies, veniã quocũque vocaris. **ME.**
Audiat hæc tantum, vel qui venit: ecce Palæmon:
Efficiam, posthac ne quenquam voce lacessas.
Quin age, siqd habes, in me mora nõ erit vlla: **DA.**
Nec quẽquam fugio. tantum vicine Palæmon
Sensibus hæc imis (res est non parua) reponas.
Dicite, qñquidem in molli consedimus herba: **PA.**
Et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos,
Nunc frondent syluæ, nunc formosissimus annus.
Incipe Damœta: tu deinde sequere Menalca,
Alternis dicetis, amant alterna camœnæ.

SERVIVS

¶ Nunq̃ hodie effugies.) Ac si diceret, Ne contendas: excusationes requiris: non quia æstimas vilia pocula. ¶ Veniam.) Descendam. ¶ Audiat hęc tantum.) Subaudi, aliquis. tantum autem, quia suspicatur eum victum non posse cedere, qui ita etiam ante certamen est cõtumax. ¶ Vel qui.) Quasi requirẽtis est, cum subito venit Palęmon. Alii distinguunt, vel qui venit. Bene ait dubitat: ne cum ipse immissus videatur, & sit credibile quod ad eius iudicet gratiam. Hoc etiam Damœtas sentiẽs dicit. ¶ Nec quenquam fugio.) Id est consensio etiam ad editituum iudicẽ. Edititius aũt est iudex quem vna pars eligit. ¶ Vicine Palæmon.) Beneuolum reddit ex vicinitatis commemoratione. Terẽtius, Vel virtus me tua, vel vicinitas, quod ego in propinqua parte amicitię puto. ¶ Et nunc omnis ager.) Nunc omnis parturit arbos. Ipse alibi, Parturit almus ager. Sane bene subdidit. ¶ Nunc frondẽt syluę.) Referẽs ad arbores steriles: nam parturiunt de pomiferis dicimus. Vult aũt tempus exprimere quo & delicię sunt in agris, & rustici minus laborant: Vt sit duplex ad cantilenam inuitatio. ¶ Alternis dicetis.) Quia quasi iratus fuerat, quod Damœtę prior locus dabatur: idcirco ait, alternis dicetis. In Amœbęo enim carmine difficilior pars respondentis est: qui non pro suo arbitrio aliquid dicit, sed aut maiorem aut contrariam format responsionẽ: vt diximus supra. ¶ Camœnę.) Musę, quibus a cantu nomen est inditum.

ASCENSIVS.

¶ Nunquam hodie, &c.) Artificiose prę se fert Menalcas fiduciam, quasi vero Damœtas occasionẽ quęritaret effugiẽdi: & ob id pocula vituperare, vt certamen euitet. Vnde dicit, Tu non effugies. i. non deuitabis sic, ad quod me prouocasti certamẽ, quia veniam. i. descendam, & congrediar tecum, quocunque deposito vocaris. q. d. ego etiam vitulam tanti faciendam: quanti tuam deponο: adsit duntaxat bonus censor, & arbiter: etiã hic qui venit, quicunque is est: cum autẽ propius adesset, & cognosceret, quod Palęmon, dicit, Ecce Palæmon: hoc est, vide Palemon, vicinus noster optimus, & iustissimus vir, aduenit. Et ideo, quia iustum iudiciũ daturus est, efficiã ne petulantia tua & procacitate sermonis quenquã posthac lacessas. q. d. sic te vincam, vt non audeas posthac te iactare, musicę peritum, aut cum docto concertare posse. Ad quod Damœtas: Quin age: siquid habes: hoc est, fac quicquid potes, expone totas vireis, totamque artem tuam: ego te nõ effugiã: quia in me mora non erit vlla. Sed, o Palęmon vicine, recognosce seuero iudicio, & animaduerte diligenter ad ea quę dicturi sumus: quia res est nõ parua, amittere s. vitulam, famam & gloriã. Ad quod Palęmon intelligens se ab vtroque ad arbitriũ electum, non grauans illis operã suam, dicit, Dicite quãdoquidẽ, &c. neque vero propterea quod Damœtam priorem dicere monet, grauetur Menalcas, vt Seruio videtur, si non adiunxisset, Alternis dicetis quia prior, ad placitum dicit: nam si posterior quoque ad placitũ diceret, longe facilius esset imitari, quam excogitare: vt ergo ęqua lege contẽdant, alternis, id est amœbęis carminibus, eos concertare monet. ¶ Ordo est. Tu nunquam effugies hodie. i. in nulla parte hodierni diei elaberis, quo minus tecũ certem: licet quæras occasionem effugiendi: ego veniã. i. descendam in certamẽ, & congrediar

Ordo.

alter tecum, quocunq;, scilicet deposito: aut, quacunq; conditione: aut, ad quécunq; locum: seu arbitrium vocaris.i.vocaueris, sup. me. sed mallem dicere: quocunq;, sup. præmio deponendo. vt sit nomen, ꝗ quocunq;.i. ad quécunq; locum, seu arbitrum: quia hoc dicendo, innuitur deposuisse vitulam: quam depositã, vidisse intelligitur Palęmon dicturus: & vitula tu dignus & hic: quod non diceret, si alter tantum deposuisset (tantum, id est tantummodo, sup. hoc dicitur: vt aliquis, sup. audiat: hæc.i. hanc disputationem nostram, vel.i. etiam: is, sup. qui venit) videbat enĩ Palæmona aduentare. sed eum nondum cognouit: quo cognito cum propius esset, dicit.) Ecce Palæmon.i. bonus ille vicinus noster, supp. adest nobis, qui nimirum iuste iudicabit: & ita efficiam.i. perfecte faciam: ne tu lacessas.i. laceratum eas, & prouoces posthac.i. post hoc tẽpus, quenquã.i. quécunq; etiam imperitum: voce.i. garrulitate, & dicacitate tua, cũ rei parum habeas. Ad hoc Damoetas, quin.i. quinimo: age.i. fac demonstres: si quid.i. aliquid, supp. artis habes, vlla mora non erit in me: hoc est: præsto sum: nec fugio quenq̃, supp. censorem: dũmodo tamẽ iustus & peritus sit, qualem Palæmona cognouit, & ideo conuersus ad eũ dicit: tantum.i. duntaxat id desidero, O Palęmon vicine, sup. noster: vt, sup. reponas.i. recõdas ad bene disquirendũ, hæc.i. hanc litem nostrã, sensibus imis.i. vt profundo examine, & scrutatione diligente, priusq̃ iudices disquiras, & perpẽdas artem nostrã: quia res est non parua (immo per liptotem sane magna deponere.s. tam boni vitulam cum fama & gloria) hoc audito consedit.i. locum accepit Palæmon: dicens, dicite.i. per artẽ eloquini: & litem, causamq; protegite, dicendo: quandoquidem nos consedimus.i. iam locum cepimus. (A consido enim deductũ est) quod consedi in præterito habet: sicut consideo secundum Vallam) in molli herba: & quando quidem.i. quoniam nunc omnis ager: parturit.s. segetem, aut herbam: & omnis arbos, id est arbor: parturit nũc.s. frondes, aut flores: syluę, id est arbores syluarum: frondent. nunc annus, sup. est nunc formosissimus.i. nũc maxime: varijs ornatus decoribus: tu Damoeta incipe.i. exordire certamẽ: & tu Menalca, sequere deinde.i. posterius: vos dicetis, id est artificiose pronunciabitis quæ vultis, alternis, sup. carminibus.i. amoebæis, q\[uia\] camoenæ.i. Musæ, quę cantãtibus psunt: amant alterna.s. carmina.i. alternatim dicta: ne vnius perpetua continuatio fastidium pariat. Atq; ita quia visus est plus Damoetæ concedere, ꝙ eum priorem cantare iussit. non, vt Seruius dicit: quia facilius omnino esset: sed, quia maioris dignitatis, maiorisq; voluptatis est: posse ad placitũ inceptare, q̃ ad alterius arbitrium, aut in simili maius, aut in dissimili contrariũ dicere. Regula est. Vel, tam apud Ciceronem, q̃ apud posteros eius, pro ẽt accipi solet authore Valla. Et duntaxat apud posteros, Virgiliũ, Quintilianum, & coæuos eorum. Itaq; hic dici posset. Vel, qui venit.i. etiam qui venit.

Regula.

PIERIVS.

Dicite, quandoquidem molli consedimus herba.) Ita quidẽ absque, in, particula propositiua, in exemplaribus aliquot habetur. In nonnullis autem antiquissimis legere est, quandoquidem in molli. qui numerus videtur prurire lasciuius.

Ab Ioue principiũ Musæ: Iouis omnia plena. DA.
Ille colit terras, illi mea carmina curæ.
Et me Phoeb' amat, Phoebo sua semp apud me, ME.
Munera sunt, lauriq;, et suaue rubens hyacinthus.

SERVIVS.

Ab Ioue principiũ musę.) Vel musæ meæ ab Ioue est principium. vel, O musę sumamus ab Ioue principium. Est autẽ Arati, qui ait.

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέ ποτ᾽ ἄνδρες ἐῶμεν
ἄρρητον. μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαί.
πᾶσαι δ᾽ ἀνθρώπων ἀγοραὶ, μεστὴ δὲ θάλασσα,
καὶ λιμένες πάντη δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες.

Iouis oĩa plena.) Lucanus, Iuppiter est quodcũq; vides, quocũq; moueris. Ipse alibi, Spũs intus alit, totãq; infusa per artus Mens agitat molẽ. Ipse.n. est spũs, sine quo nihil mouetur aut regitur. Colit terras.) Amat. Cæterũ superior, colitur: nõ colit inferiorẽ. Sic alibi, Vnã posthabita coluisse Samo. Id est amasse. Nec mirum si rusticus sumpsit ab Ioue principium: quem amare terras constat, & habere carminum curam. Et me Phoebus amat.) Aut simile est quod dicit: quia vnicuiq; deus is quem colit, summus videtur: vt, Summe deũ sancti custos Soractis Apollo. vt Apollinem exæquauerit Ioui. Aut certe ordo sit talis, Me & Phoebus amat: vt & plus dicat, nec Ioui videatur Apollinem comparare. Sua munera.) Ipsi grata.i. laurus & hyacinthus. Nam scimus & Daphnem Ladonis fluminis Arcadiæ filiam, dilectam ab Apolline: & Terræ miseratione in laurum conuersam. Et Hyacinthum amatum tam a Borea, q̃ ab Apolline. qui cum magis Apollinis amore lętaretur: dum exerceretur disco, ab irato Borea eodem disco, est interemptus, & mutatus in florem nominis sui.

ASCENSIVS.

Ab Ioue principiũ Musæ.) Ingrediẽs itaq; (vt iussus erat) Damoetas musicum certamen, exorditur ab Ioue: ꝙ is summus deorũ habitus sit: crediderintq; etiam Ethnici, sine deo adiutore, & præside, nullum rite fundari exordium. Dicit aũt, sumẽdũ esse exordium ab Ioue: propter triplex beneficiũ: Vniuersale videlicet, quia, Iouis omnia plena. Nã, vt dicetur Georgico. iiij. & Æneid. vi. creditus est summus deus, esse anima, seu animus mũdi (vnde in noto opusculo dicitur, Si deus est aius.) sine æquo quidem animo, nihil aut viuere, aut conseruari posset. & ideo, quia sine Ioue nihil possumus, bene dicit, ab Ioue principiũ Musæ. Iterum speciale: quia, Ille colit terras. Nam Iuppiter: planeta oppositus sęuitiæ Saturni benignus est, & terrigenis fautor: deus autẽ Iuppiter, quem summum putauerunt, omnia cõseruat: nec cõseruaret, nisi coleret, hoc est amaret. vnde Seruius recte exponit, colit.i. amat. Et singulare: quia, Illi mea carmina curę. Solemus.n. omnes ijs beneficia nostra impendere, quibus grata accepta, & iucũda esse speramus. Argute ergo exorsus est Damoetas vsq; adeo, vt difficillimũ sit iuxta legẽ Amoebęi carminis, ei rũdere. Nã summo deo, neq; ęquiualẽs dat', quod nõ sit idipsum quod

quod ipse est: neq; contrariũ quod tam plane summũ malum sit, vt ipse summum bonum.i. infinitum: inuenit tñ Menalcas, quod illi responderet, dicens, Et me Phoebus amat, &c. In quo, vt sciamus quo lex seruetur.i. aut consimile. sed maius, aut contrarium dicatur. ęquipollens affert. Seruius duas vias: in quarũ altera, Phoebus diceretur summus de': quia suus cuiq; deus, summus est: sicut & Phoebus, seu Apollo, in Aeneid. summus appellatus: cum dicitur, Summe deum sancte custos Soractis Apollo. & ita si permittatur Phoebus esse eiusdem ponderis cum Ioue, sal'ẽ apud poetam, qui in tutela Phoebi est, in simili plus diceret Menalcas: quia plus esset a Phoebo amari, & eius muneribus ornari, q̃ Ioui duntaxat curæ esse. cũ nemo ametur, qui non sit curę: & curare possumus etiam, quę aut timemus, aut odio prosequimur. Veruntamen, quia omnium consensu, Iuppiter summus habitus est: vsqueadeo, vt ne oracula quidem Phoebo addicantur: quia ea ab Ioue discere, perhibetur Æneid. iij. Quę Phoebo pater omnipotẽs, mihi Phoebus Apollo Prędixit, &c. Ideo ponit Seruius secundã viã saluandę legis: vt videlicet dictio, &, accipiatur pro etiam. & sit sensus: non solũ Ioui mea carmina curę sunt, sed ẽt Phoebus amat me. Ad quod siquis obijciat, ꝙ potestas Phoebi.i. inferioris numinis, cum potestate Iouis non maior est, q̃ solius Iouis: q\[uia\], si summus deus est, eius potestas infinita est, ad quam nihil accedere potest: debeãq; cõcedere id, Ethnicis quoq; exploratum fuisse (quod paucissimis philosophis cõcedam: pastoribus tamen, & agricolis negem) adhuc est larga euadendi via: quia si non plus esset curę eẽ Ioui & Apollini, q̃ Ioui soli: tamen plus esset ab Ioue, & Apolline amari, q̃ curę esse: cum plus sit amari, q̃ curę esse: & se amari, q̃ carmina sua curę esse. Simile ergo dicit Menalcas: sed in tribus videtur excedere. primo, quia se, non solum Ioui, sed etiam Phoebo curę esse innuit, dicẽs: Et.i. etiam, Phoebus amat me. Deinde, quia plus est cuiq; se amari, q̃ carmina sua: quia sæpe opera amamus propter artificium, quorum artifices odio prosequimur: non solũ ergo (inquit Menalcas) diligit carmina mea Iuppiter, sed etiã Phoebus amat me. Tertio, quia nõ vulgariter amat Menalcã, & opera eius Phoebus. sed sic amat, vt munera sua sic apud eũ reposuerit, vt illic ea semper parata habeat. Sed hęc hactenus, poterunt alij etiam argutiora adducere: verum, vt ordinem conseruemus, addamus vnum vocabulum, videlicet Musę a quibusdam: de quorum numero est Mancinellus, censeri datiui casus, & singularis numeri: vt sit, Principium est Musę ab Ioue.i. Musa habet principium ab Ioue. Secundũ alios, genitiui casus: vt sit, Principium est ab Ioue. sed meo iudicio, cui posterior expositio Seruiana consonat, erit vocatiui casus, & numeri pluralis: vt Ordo sit: O Musę sumamus principiũ ab Ioue, vel principium

Ordo. cipium nostrum sit ab Ioue. Sic enim quasi facta inuocatione cũ maiore reuerentia, de Ioue loquitur. ℭ Ordo igitur est. O Musæ. s. Iouis, & Mnemosynes. i. Memorię filię: sumamus, sup. principium: aut, principium nostrum sit ab Ioue. i. summo deo patre vestro. nam omnia sunt plena Iouis. i. summi dei (interpretatur Iuppit. autem Iuppiter, iuuans pater: vnde, quia omnia presentia numinis sui iuuat, & conseruat. bene, dicitur, ꝙ Iouis omnia plena: vñ a nostris, dicitur deus vbiq; esse.) Ille. s. Iuppiter: colit. i. diligit, & fauorabiliter protegit: terras. i. res terrenas: & carmina mea sunt illi curæ. i. ad curam. Respondet Menalcas: Et. i. etiam, Phoebus, non solum Iuppiter amat: non solum curæ habet me, non solum carmina mea: & Phœbo sunt sua. i. propria munera apud me: quę. s. in me contulit, aut quibus me donauit, aut quæ ab eo accepisse merui, videlicet: q;, pro &: (Nam legẽdum volunt, lauriq; propter vocalem sequẽtem. dic ergo) & lauri, & hyacinthus, flos ille rubens. i. purpurei coloris: suaue. i. suauiter, hoc est cum suauitate odoris: colit, diligit. Regula puerorum est, Nomẽ comparabile neutri generis, potest in tribus gradibus pro aduerbio vsurpari: quamuis legitime a tertia declinatione, fiat aduerbium positiuum in, ter: & a secunda in, e: vt suaue, suauius, suauissimũ: vnde hic, suaue, dicitur: pro suauiter. sicut contra, duriter, ampliter, largiter: & similia sæpe leguntur. Dic ergo, suaue, id est suauiter: ne duo sint epitheta, sine coniunctione media dure cohærentia, cum hyacinthus, suaue dici nequeat. Regula.

Malo me Galatea petit lasciua puella, DA.
Et fugit ad salices, & se cupit ante videri.
At mihi sese offert vltro meus ignis, Amyntas, ME.
Notior vt iam sit canibus non Delia nostris.

SERVIVS.

ℭ Ante videri.) A me, antequam lateat, Horatius, Nunc & latentis proditor intimo Gratus puellæ risus ab angulo. ℭ Offert vltro.) Iste plus dicit lege Amœbæi carminis. ℭ Delia nostris.) Deliam alij amicam priorem volunt: alij Dianam, quę est a Delo: quę est canibus nota, per quos venamur, quasi dea venationis. Nam si ad amicam referas, hoc dicit, Sic frequenter ad me Amyntas venit, vt canibus meis notior sit, ꝙ amica Delia.

ASCENSIVS.

ℭ Malo me, &c.) Auspicatus Damoetas carmen de amica. Et licet ad placitum loquatur, tamen videtur habuisse rationem ordinis. nam vt primum. i. honestissimum, atque saluberrimum est, a Deo amari quod iam docuit: ita proximum, atq; suauissimum est, ab amico, atque amica diligi: quod nunc proponit, dicens se, a Galatea amica appeti, & inuitari, pomo iniecto: quod ipsa inijcit fugitura ad salices, postquã visa fuerit, vt scilicet sequatur. Cui respondet Menalcas, in simili plus dicens, & ita legem seruans: se videlicet sic amari ab Amynta puero: vt ille vltro. i. non inuitatus, se tam frequenter obuiã ferat: vt Delia quæ summa venatrix est nõ sit notior canibus, ꝙ ipse Amyntas, qui videlicet, non rarius ab eis visus sit. Est pręterea contentio, & contrarietas pro parte: quia fugere, & vltro obuiam venire, contraria sunt. Est ergo similitudo in re: quia vtriusque carmen est de amore. sed contrarietas in modo: quia, alter a fugiente inuitatur: alter, a se vltro offerente. ℭ Ordo est. Galatea, puella lasciua. i. petulans, & appetẽs viri. petit, id est prouocat me, & inuitat ad coitum: malo. i. pomo iniecto. & ipsa postquam me petijt pomo. i. iniecit in me pomum fugit ad salices: & petit se videri, supp. a me: ante. s. ꝙ fugiat, vt sequar. Respõdet Menalcas: At. i. sed (est autem aduersatiua (vt diximus) particula contentioni. i. locutionum cõtrarietati apta.) Amyntas, puer ille: meus ignis, id est qui me amore sui incendit: offert vltro, id est non rogatus: mihi se ita, scilicet frequenter: vt Delia, i. Diana, dea venationis, aut notissima amica mea, quam quotidianam habeo: non sit tam notior nostris canibus, ꝙ Amyntas. Ordo.

Parta meæ Veneri sunt munera, nanq; notaui. DA.
Ipse locum, aeriæ quo congessere palumbes.
Quod potui, puero syluestri ex arbore lecta ME.
Aurea mala decem misi, cras altera mittam.

SERVIVS.

ℭ Parta.) Præparata. ℭ Meæ Veneri.) Meę amicę. ℭ Aerię.) Aerei coloris. ℭ Congessere.) Nidificauere. ℭ Aurea mala decem misi.) Plus dicit. nam cum ille dixisset se esse missurum: iste iam misisse cõfirmat. Aurea autem, aurei coloris. Et volunt quidam hoc loco esse allegoriam ad Augustum de decẽ eclogis: quod superfluum est: quę. n. necessitas hoc loco allegorię?

ASCENSIVS.

ℭ Parta meę Veneri, &c.) Docuit Damoetas se amari ab amica, nunc redamare eam. & ita gaudet inuenisse palumbinos pullos, quos illi dono daturus est. Ad quod Menalcas, qui se quoq; amari docuit, in simili plus dicit: quia videlicet: non solũ daturus sit puero amato munuscula: sed, quod dederit. & daturus sit quod nimirum plus est, & ita legem seruat. ℭ Ordo est. Munera sunt Ordo. parta, id est labore inuenta, & acquisita Veneri, id est amicę meę, quę scilicet illi dono daturus sum; nanque, pro quia: ipse, id est ego notaui locum: quo, id est ad quem: palumbes aeriæ, id est columbi aeri expositi, hoc est syluestres, aut sublimes, aut siquis color aeri permisto est aerij coloris (nam talis est eis fere color, qualis aeri condensato: qui sub noctem ad montes videtur.) congessere, id est simul gesserunt, scilicet nidum suum. Respondet Menalcas: Ego quod potui, quasi dicat non solum quod fortassis potero, sed quod iam potui: misi puero. i. dilecto, videlicet Amyntę, decem mala, quę vulgo poma dicuntur: aurea, id est aurei coloris, quæ Grecis chrysomela dicuntur: lecta. i. collecta, leniter, ne lędantur: ex arbore syluestri. i. in syluis nascenti (vt, scilicet ex difficultate, & raritate pretium pendatur: quia rarum est, in syluis aurea mala inuenire. pręterea, vt correspõderet illi, ꝙ palumbes aerias notasse dixerat se Damoetas) & ego mittam cras altera. s. decem poma. Regula est. Alterum, vter, vterq;, & cõparatiue & partitiue tenta, quę de duobus enunciari volunt, non refugiunt plura, dũmodo bipartita sint. Vnde hic, Cras altera mittã, quia dena poma. i. bis decem poma significat: quorũ decem iam miserat, decem missurus est. Cõsimiliter, de omnibus hominibus dicere possum: quia maior pars meliorem deprauat. Regula.

PIERIVS.

ℭ Aurea mala decem misi.) In Ro. codi. familiari quadam mutatione ex e, in i: atq; ita vicissim ex i, in e, scriptum est, decim, per i, vltima sylla. Quod quidem nomen hoc eodem modo scriptũ apud Asprum grammaticum (cuius antiquissimum codicem in manibus habui) pluribus locis obseruaui: vt puta, Decim verborum modi. & ita reliqua. Et ita in veteri Liuiano codice, Decim, scribitur. Ætas tamen nostra maluit, decem enunciare per e, vtranque syllabam.

O quoties, & quæ nobis Galatea locuta est, DA.
Partem aliquam venti diuum referatis ad aureis.
Quid pdest, ꝙ me ipse ai o nõ spernis Amynta! ME.
Si, dum tu sectaris apros, ego retia seruo?

SERVIVS.

ℭ Diuum referatis ad aures.) Ita, inquit, mecum dulce locuta est Galatea, vt deorum auditu eius digna sint verba. ℭ Animo non spernis.) i. libentissime amas. Et est Liptote figura. sicut. Munera nec sperno. Et multi hunc locũ allegoricõs accipiunt: vt videatur Augusto dicere, Quid prodest quia me diligis: si ad capiendus hostes pergens, in ocio me relinquis? Dicitur. n. Virgilium sequi voluisse Augusti cõtra Antoniũ ad Actiaca bella properantẽ. ℭ Retia seruo.) Qui; res in venatione minus possidet voluptatis. ℭ Amynta.) Vocatiuus grecus est. Et sciendum, Greca nomina in as exeuntia, siue crescant, siue non crescant in genitiuo, vocatiuum in a mittere: vt Æneas Ænee, o Ænea, Pallas Pallantis, o Palla. vt, Non hęc o Palla dederas promissa parenti.

ASCENSIVS.

ℭ O quoties, &c.) Proponit Damoetas, dicens, sibi tã dulcia, tãq; aurea verba dicta ab amica sua Galatea, vt digna sint diuorũ auribus: ideoq; quasi dij talia non haberent, precatur ventos, ut partem aliquam ad eorũ aureis ferant. Cui respondet Menalcas, per amaram irrisionem, contrariũ innuens, nihil prodesse ea verba, inaniáq; esse talibus lętari. q. d. illud Ouidianum, Pollicitis diues quilibet esse potest. Vnde de dilecto suo loquens, dicit, Quid prodest Amynta, ꝙ me non spernis animo (immo vnice amas? quod plus est, ꝙ dulcia ac blanda verba loqui) si dum tu sectaris apros ego retia seruo? i. si semper

si semper disiungimur: quasi dicat nihil, innuens per hoc nihil prodesse Damoetae, quod aurea verba locuta sit Galatea: quia eius potiundae facultatem non habet cum confessus sit eam ad salices fugere. Atque ita & plus & contrarium dicit: sed de suo amore loquens, Damoetam taxat. ¶ Ordo est, O, admirantis interiectio: quoties, q. d. frequentissime: & quae, i. qualia, quasi dicat plane aurea, atque diuina verba, locuta est Galatea nobis: o venti, referatis, id est recenseatis, aut repraesentetis aliquam partem, ad aureis diuum, id est diuorum. Ad hoc Menalcas ait: O Amynta, puer indulgentissime, quid prodest, supple mihi: quod ipse, i. tu: non spernis me animo, id est quod amas me, si ego seruo retia: dum tu sectaris apros, id est si corpore semper distinguimur, q. d. nihil: sicut nec Damoetae prodest, quod Galatea illi bona loquitur, quando quidem ea locuta fugit.

Ordo.

PIERIVS.

¶ O quoties, & quae.) Iam vsu inoleuit t vt, quoties, veluti milies, decies, absque n intera scribatur. In omnibus tamen codicibus antiquis quos euoluerim, quotiens per ns scriptum obseruaui: quibus adstipulatur Caper grammaticus, vbi dicit: sine n, scribenda sunt, milies, centies, decies: Totiens, & quotiens, cum scribuntur per n scribenda sunt. In cuius sententiam Victorinus etiam descendit, dum ait: Aduerbia vero cum n, scribenda sunt, vt toties, quotiens.

SERVIVS.

¶ Phyllida mitte mihi.) Amicam communem, causa natalis diei: in cuius tantum sacrificio licebat voluptatibus operam dare. Nam in alijs sacrificijs erat castitatis obseruatio: quod et sequentia indicant: vbi dicit. ¶ Cum faciam vitula pro frugibus) id est cum pro frugibus sacrificare coepero, tu tantummodo venito. Sane cum. ¶ Natalis.) Apud maiores plenius fuit, posteritas. ¶ Natalis dies.) coepit. Nam cum Horatius dixerit, Natalis grate numeras. Iuuenalis ait, Natali Coruine die mihi dulcior haec lux. ¶ Cum faciam vitula pro frugibus, ipse venito.) Cum sacrificauero. Et figurate, faciam vitula ait, vt faciam thure, vt faciam agna. Hora. Seu poscat agna, siue malit hoedo. Dicitur autem hoc sacrificium Ambaruale: quod arua ambiat victima. Sic & ipse in Georgicis, Terque nouas circum felix ea hostia fruges. Sicut amburbale, vel amburbium dicitur sacrificium, quo vrbem circuit, & ambit victima. ¶ Vale vale, inquit, Iola.) Hic pastor ait habuit duo nomina: (nam supra cum Menalcam dixit) aut certe Iolam eum, quasi pastorem optimum appellauit a quodam pastore nobilissimo: sicut virum fortem plerunque Achillem: adulterum, Parim vocamus. Sane. ¶ Longum vale.) ita ait, vt totum clamat. pro aduerbio nomen posuit. Vale vale inquit, le, corripit sequens vocalis: vt, Te Corydon o Alexi.

Phyllida mitte mihi, meus est natalis, Iola DA
Cum faciam vitula pro frugibus, ipse venito.
Phyllida amo ante alias, nam me discedere fleuit, ME
Et longum formose, vale, vale, inquit Iola,

per hyperbolem dicit, Natali Coruine die, mihi dulcior haec lux, &c. Et Persius. Hunc macrine diem numera meliore lapillo, Qui tibi labentes appo nit candidus annos, Funde merum genio, &c. Gentiles ergo, quo nascebantur die, voluptati operam dabant, plurimi quidem: nam sunt, qui flendum putabant. Christiani autem, diem felicis obitus, & ad aeternam vitam emigrationis celebrant: natalitia vocantes, quod sint quaedam nascendi in melius formae. Cum. i. quando: ego faciam, sup. sacrificium: vitula. i. mactando vitulas: pro frugibus. i. de e frugum, videlicet Cereri, quae nuptias exosa, castitatem amat: ipse. i. tu venito: quia tunc amicae operam dare non potero (plurimis enim diebus festis, a concubitu etiam legitimo abstinebant: vnde Iuuenal. saty. vj. Ille petit veniam quoties non abstinet vxor concubitu sacris, obseruandisque diebus. Nouem autem diebus abstinebant, quae Isidi sacrificare volebant: in Ambarualibus quoque castos esse decuit.) Respondet Menalcas, quem Iolam vocauit. Ego amo Phyllida ante alias. i. plusque alias: nam ipsa fleuit me discedere. i. que ego discederem. q. d. id signum erat vehementis amoris in me, & ita redamo eam: & ipsa (inquit) o formose Iola vale longum. i. per longum tempus: hoc est, quod longum videbitur mihi, etiam si cito redieris: deinde per affectionem, singularemque amorem repetit dicens, iterum vale Iola. Et ita plus est amicam habuisse, quam sperare te aliquando habiturum: & ita amari ab ea vt fleat, dum ab ea discedas, vt vix per singultus, vale dicere possit. Regula prima. Adiectiua per se posita, eius sunt generis, cuius substantiuum, quod aperte intelligitur: quod si nullum est, ad neutrum genus transire debet, vt hic natalis subaudi dies. Hic molaris, subaudi dens aut lapis. Hic aedilis, subaudi magistratus. Hic September, October, Nouember, December, Aprilis, Quintilis, & Sextilis, subaudi mensis. Hic Tybris, Araris, Sequana, subaudi fluuius. & hic confluens, subaudi geminus. aut multiplex fluuius, &c. haec consonans, subaudi litera: haec praegnans, subaudi foemella; haec continens, subaudi terra. haec pirus, subaudi arbor: haec Babylon, subaudi ciuitas: haec Delos subaudi insula. Quando autem natale dicitur: potest subaudiri tempus: sed potius absolute, & quasi fixe (vt dicunt) poni censebitur: sicut triste, & dulce, in sequentibus. Secunda est: Quicunque graphice, atque diserte loqui volet, rem depingere conabitur: animumque loquentis verbis eius exprimere: sicut puellae a quo descendit amatus, vt declarabimus: quae res, non nisi ab optimis quibusque perpenditur: cum tamen maximi momenti sit: quocirca quicunque, quamuis personam rite exprimere volet seipsum illam esse fingat. Format enim natura, prius nos intus ad omnem fortunarum habitum, iuuat aut impellit ad iram. Aut, ad humum moerore graui deducit, & angit, Post effert animi motus, interprete lingua: vt dicit Flaccus in arte.

Regula.

ASCENSIVS.

¶ Phyllida mitte, &c.) Alterius amicae amores recenset Damoetas: videturque dicere, non omneis amicas fugere solitas: qua Phyllidis consuetudinem se habere docet his verbis, Phyllida mitte, &c. ea. n. erat Damoetae, & Menalcae, qui alio nomine Iolas dicebatur, communis amica: qua vicissim abutebatur, cum ergo natalis Damoetae adesset, in quo voluptati, ac genio, relique venereae maxime indulgebant, petit eam ad se dimitti. Ad quod Menalcas, plus in simili afferens, dicit, se non solum potiturum Phyllide: sed iam potitum esse, cum summo eius consensu, imo oblectatione: vsque adeo, vt in discessu fleret diceretque, Longum formose vale, vale, Iola: quae verba plena amoris sunt, & inenarrabili artificio contexta. Primo siquidem est is modulus pedum, quem in delicatis sententijs Virgilius obseruat. Sicut illic, Formosam resonare doces Amaryllida syluas. Et illic, o crudelis Alexi, &c. & illic, Malo me Galatea, &c. Nam quod penthemimeri fieri solet, hephthemimeri facit, ita videlicet decidens, vt prima quarti pedis, fit vltima dictionis, vt in tertio pede fieri solet: deinde, qua duo, longum: quod aduerbium ad tempus pertinet: sicut, longe ad loci, significat ergo tempus longum sibi visum iri, quo aberit, etiam si breue sit: Tum, quia dicit, formose: tum, quia vale dicit: tum, quia bis ponit, vale, vt maiorem affectionem significet: quia syllabam longam corripit, non obiicit: & quasi per interuallum pronunciatum ponit, per hoc enim significantur singultus, & fletus, vale, dicentis puellae: vsque adeo, vt qui hoc carmen bono iudicio legerit, videat eam cum fletu ea verba proferre. Et nouissimo, qua nomen amati viri, nouissimo loco positum, vix enunciare potest. ad. quam moram significandam, interiecta est particula, inquit: quae diligentia cui difficilis sit, fateatur oportet. Sed nos ordinem ponamus, qui talis est. ¶ O Iola, mitte mihi. i. ad me: Phyllida. i. amicam nostram communem: dignam eius Phyllidis nomine, quae se suspendit ob impatientiam amoris. meus natalis, Cdies est, hoc est quo natus sum: & ita voluptati indulgere debeo. Vnde Iuuenalis quasi per

Longum. Longe.

Ordo

PIERIVS.

¶ Cum faciam vitula.) In antiquis aliquot exemplaribus vitula, quidem est ablatiuo casu. In Romano tamen, & in Mediceo, vitulam. In Longobardico, altera manu, & atramento apex, a, literae superadditus, Vitula vero legendum, ablatiuo casu, recte Seruius admonet. Ambarualem vero bestiam, ait Verrius, quae rei diuinae causa circum arua ducitur, ab ijs qui pro frugibus faciunt. Huius sacrificij meminit inferius Poeta, vbi dicit. Et cum lustrabimus agros. De Ambaruali vero sacrificio, plura apud Macrobium legas.

SERVIVS.

¶ Triste) Tristis res. ¶ Dulce). Dulcis res. ¶ Satis) Segetibus. ¶ Depulsis.) A lacte prohibitis vt, Depulsos a lacte domi quae clauderet agnos.

Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres: DA,
Arboribus venti, nobis Amaryllidis irae,

ASCENSIVS

Triste lupus stabulis, &c.) Quia Damoetas vidit Menalcam paratum in amore narrando

Dulce satis humor, depulsis arbutus hœdis,
Lenta salix fœto pecori, mihi solus Amyntas. ME.

sando sequi, trāsfert se ad con trarium amoris, videlicet ad offensionem & iram: dicens, quod lupus, res tristis est stabulis, id est armētis, & capris: & imber frugibus maturis, & venti arboribus, & pręcipue florentibus: unde in Alexi dictum est, Floribus Austrum Perditus, & liquidis immisi fontibus apros. Et irę Amaryllidis nobis, unde videtur idem esse amator Amaryllidis, & in.j. & in.ij. & in.iij. scilicet Virgilius. In.j. per Tityrū: in.ij. per Corydona: & in hac.iij. per Damoetam significatus. at qꝫ ita quo magis immunem ab amore puerorum, Virgilium censeas se amore puellæ, videlicet Galateæ, Phyllidis, aut Amaryllidis captum, dicit. non puerorum sicut Menalcas, quem in

Regulę. principio eius turpitudinis inculauit: quasi iam passus sit. Respondet igitur Menalcas per contrarium, dicens, Dulce satis humor, &c. ubi non debet legi, humor est; quia humor, primam producit: plus etiam videtur dicere, quia præstantius est dulce esse, q̄ triste: eo qꝫ bonum, & appetibile præstat malo, & fugibili. Auget etiam qꝫ dicit, Solus Amyntas, unde dulcor, qui nascitur ex fruitione Amyntæ, maior est, q̄ tristitia nata ex iris Amaryllidis: eo qꝫ non dicit, quod solius Amaryllidis iræ sibi tristes sint: plus autem ponderis habere videtur, triste, & dulce, q̄ tristis, & dulcis: quia neutrum genus, etiam subiectum, saltem universale connotat. est enim quasi res tristis, & dulcis: sicut bonum est mihi, lex oris tui: plus videtur q̄ si dicat, bona, Stabula autem proprie sunt armentorum, & eorum quæ fere stant potissimum vescendo, ut sunt equi, boues, cerui. Cubilia autem, eorum quæ cubant. sed caprilia, sunt custodię, aut domicilia, seu septa caprarum. bouilia, boum. ouilia, ouium, equilia, equorum. ¶ Ordo est. Lupus, supple est, triste, id est res tristis, & incommoda: stabulis, id est eorum quę sunt in stabulis: & imber, supple est triste, id est res tristis, frugibus maturis: & venti, supple sunt: tristes, id est res tristis: arboribus, nam rami deciduntur: & flores, ac fructus pereunt, & iræ Amaryllidis (de quibus dictum est in Alexide, Tristis Amaryllidis iras.) Respondet Menalcas, humor. i. pluuia recens, aut irrigatio, est, supple dulce. i. res dulcis: satis. i. segetibus, paulo ante satis: aut saltem nondum maturis: arbutus. i. virgultum arboris vitiferæ, est, supple dulce. i. res dulcis: hœdis. i. fœtibus caprarum: depulsis, scilicet a lacte materno & iam ablactatis. & salix lenta. i. flexibilis: & ita adhuc tenera est, supple dulce. i. res dulcis: pecori fœto. i. aut prægnanti: aut iam enixæ. & solus Amyntas: est, supple dulce. i. res dulcis nobis. Regula est. Adiectiua in neutro genere substantiuata, quę & plenius, & dulcius quid significare videntur, tripliciter resolui solent: aut in substantiuum generale, cuiusmodi sunt, res, & ens: ut dulce. i. res, aut ens dulce: aut per abstractum, ut set uantissimus æqui. i. ęquitatis: aut per id quod est pars, si capiatur partitiue: ut aliquid vini. i. aliqua pars vini.

Stabula
Cubilia
Ordo.
Regula.

Pollio amat nostram, quāuis sit rustica, musam. DA.
Pierides vitulam lectori pascite vestro.
Pollio & ipse facit noua carmina. pascite taurū, ME.
Iam cornu petat, & pedibus qui spargat harenam.

SERVIVS.

¶ Pollio amat nostrā, quāuis sit rustica musam.) Blanditur iam Pollioni patrono: quem tragœdiarum & historiarum scriptorem Horatius fuisse testatur. Nam in secundo carminum dicit de historijs, Periculosę plenum opus aleę Tractas, & incedis per ignes Suppositos cineri doloso. Item paulo post, Paulum seueręe musa tragœdiæ Desit theatris. Quem, carmen suum, licet rusticum, tamen amare cōfirmat. ¶ Pierides vitulam lectori pascite vestro.) i. pascite eius armenta, quia legit hoc carmen: vel vitulam ei nutrite pro præmio. ¶ Pollio.) Sane alij legunt Pollio, ut prima producatur: alij Polio. ¶ Noua carmina.) Magna miranda. ¶ Pascite taurum.) Hic auget: nam vitulam dixerat.

ASCENSIVS.

¶ Pollio amat.) Ab Ioue, & amica, qui nobis dilectissimi esse solent (nam Iuppiter. i. summus deus, est supra nos, & toto corde amandus. Amica autem est, quasi id quod nos: tam propter commistionem, q̄ propter amicitiam.) transit ad morem amicorum. & id quomodo prius de amore dei locutus est; nam sicut primum docuit amorem actiuum, quo Iuppiter colit. i. amat terras: ita hic primum loquitur de amore Asinij Pollionis, actiuo, dicens, Pollio amat nostram, &c. & in sequenti, de eiusdem amore passiuo: quo, scilicet amandus est dicturus, Qui te

Ordo. Pollio amat, &c. sentētię notę sunt. ¶ Ordo est Pollio. s. Asinius, vir consulari dignitate, & multa virtute, ac literatura pręditus: & quo intercessore Virgilius agrum suum receperat: amat nostram musam. i. cantilenam aut phrasim: ac venam in carmine: quāuis sit rustica, id est de rebus rusticanis tractis. Et ideo, o Pierides. i. Musæ, in Pierio monte ab Ioue ex Mnemosyne genitæ: pascite vestro lectori, id est Pollioni, qui carmina mihi a vobis inspirata: libenter legit, vitulam. i. iuuencam intactā. Respōdet Menalcas plus afferens, quia licet nemo totus amusus. i. expers Musarum, & gratiæ, libenter carmina legat: aut eis oblectetur, tamen plus est carmina facere, q̄ legere, & ideo ostendit ei plus præmij debitum, videlicet non vitulam pascendam, sed taurum pinguem. In quo triplex est excessus in sexu, quia ille fœmellam, hic marem. in ętate, quia, ille vitulam, hic taurum: & in habitudine, quia, ille vitulam omnino pascendam hic destinat illi taurum, non vetulū quidem, quia dicit, pascite: sed iam pinguem, & iustę ętatis, ut qui iam cornu petat, & pedibus qui spargat harenā. ¶ Ordo est. Pollio. &. i. etiam ipse facit noua carmina. i. insolito artificio: & ideo, o Pierides, pascite illi taurum: non quidem pusillum, aut macrum, sed qui iam petat. i. aggrediatur, aut insiliat quemlibet cornu. s. vtroque: & qui spargat harenam pedibus, dum. s. animosus ingreditur. Proprie autem dicit, qꝫ carmina facit: nā facere, proprie dicuntur Poetæ, dum rem noui effingunt: unde Teren. in prologo Andrię, Populo ut placerent quas fecisset fabulas. Quinetiā poetę nomē sumptum est a verbo Gręco, quod est ποιῶ, seu ποιέω, hoc est pieo, seu pio quod significat idem quod, facio, ac creo: unde in symbolo nos deū, factorem cœli & terrę vocamus: Gręci ποιητήν.

Ordo.
Facio.
Poeta.

PIERIVS.

¶ Quamuis sit rustica.) Sit, quidem in vete. aliquot exemp. pręsertimq; in Longobardico legitur. Sed non displicet, quamuis est rustica: quod habetur in Romano codice.

Qui te Pollio amat, vēiat, quò te quoq; gaudet; DA.
Mella fluant illi, ferat & rubus asper amomum.
Qui Bauiū non odit, amet tua carmina Mœui, ME.
Atq; idem iungat vulpes, & mulgeat hircos.

SERVIVS.

¶ Quo te quoque gaudet.) Subaudi venisse. peruenerat aūt ad consulatū post triumphum Dalmaticum. Nam vicerat Salonas ciuitatem Dalmatię. Horatius, Cui laurus ęternos honores Dalmatico peperit triumpho. ¶ Amomum.) Flos est Assyrius: ut Lucanus, Vicinę messis amomum. ¶ Qui Bauium non odit.) Pro pœna ei contingat ut diligat Mœuium peiorem poetam. Nam Mœuius, & Bauius pessimi fuerunt poetæ, inimici tam Horatio q̄ Virgilio. Unde Horatius, Mala soluta nauis exit alite, Ferens olentem Mœuium. ¶ Mulgeat hircos.) Faciat ea quę contra naturam sunt.

ASCENSIVS.

¶ Qui te Pollio &c.) Incepit (ut dixi) ab amore actiuo summi amici Pollionis: nūc prosequitur eiusdē amorē passiuum, quo. s. a suis amatur: exoptans omnibus eius amantibus, aut amaturis, aut Pollionis pręsentia frui, aut dignitate fungi. Duplex enim est horum versuum expositio. prior est Seruij, secundum quem sensus est. o Pollio qui te amat, veniat ad eam dignitatem, ad quā tu peruenisti: &, Mella fluant, &c. Secūda expositio est, ut pro summo beneficio dari optet, ut qui Pollionem amat, eius quoq; pręsentia gaudeat, & fruatur: & veniat eo. i. ad eum locū, quo gaudeat eo, id est eius pręsentia: optat pręterea, ut illi, scilicet loco: hoc est illic fluant mella, &c. Quæ sentētia, cur potius placeat, multiplex est ratio. Et quia indecorum videtur, ut tantam dignitatem amatori exoptes, quantam summa virtute obtinuerit amicus. Et quia posterior versus, priori non quadret, si de consulatu intelligatur. Et quia maxime quadrat, si de fruitione praesentię Pollionis intelligamus. Per hoc enim significatur, tam dulcis, suauis, ac comis esse amicus Pollio, ut abunde beatus sit, quęcunq; eius

eius præsentia gaudeat. Et quia lex minus seruata videretur, si prior velit amatores Pollionis ad cōsulatum euehi: & posterior Bauij amatores solummodo ad Moeuianorum carminum amationem compelli: non etiam tam amara potest esse eorum amatio, q̃ suauis esset consulatus aditio. Ea autem seruetur, si de præsentia Pollionis intelligatur: nam per contrarium tantundem, aut plus respondeat Menalcas. Tam amara enim possit esse Moeuij, aut carminum eius amatio, q̃ dulcis Pollionis præsentia, & tam tristis conditio eius qui ob amorem Bauij, ac Moeuij, cogatur vulpes iungere: & hircos mulgere, q̃ læta eius: qui, quia Pollionem amat, in præsentia eius mella fluentia, & amomum ex rubo legat. Plus præterea est, quod dicit Qui Bauium non odit. q̃ si diceret, qui Bauium amat. Multi enim non amasse poterant, qui tamē non oderant: vnde, quicunque amat Bauium, non odit eum: sed non econuerso. quia qui eum non cognoscit: aut ab eo offensus non est, odit eum. & tamen non amat: lex ergo plene seruatur, si posteriori modo legatur: sed vnum obest, quia sic potius diceretur gaudeat, q̃ gaudet: nisi, vt veniat eo quo gaudet te: dū, scilicet præsens est. Construamus ergo vtroq; modo posteriori sic. O Pollio, is, supple qui amat te: veniat, supple eo. i. ad eum locum: quo. i. in quo gaudet: quoque. i. etiam: te. i. in præsentiam tui, in qua de te gaudet: & mella fluant illi, supple loco: aut illi, pro illic: & rubus asper. i. frutex ille spinosus, & hirsutus ferat amomum. i. aut arbusculam illam, aut herbam, aut florem eius (vt frutex pro flore ponatur.) Secundum Seruium autem construeretur sic, O Pollio, is qui te amat veniat Ordo, quoque. i. etiam, supple eo. i. ad eum statum: quo. i. ad quem gaudet te, supple venisse. i. ad consularem: & mella fluant illi: & rubus asper ferat illi amomum. Respondet Menalcas: Is qui non odit Bauium. s. Marcum, pessimum hominem: inuidumq; poetam: amet o Moeui, tua carmina. i. luat eam pœnam, vt cogatur sua carmina amare: quę tam mala sunt: vt durissimus sit cruciatus ei, qui id cogatur facere. Atq; idem, qui. s. Bauium non odit, & carmina Moeuij amat: iungat. i. ad iugum coniungere cogatur, vulpes. i. animalia illa astuta, & veloci pede currentia: vt difficillimum sit ea coniungere: & mulgeat hircos. i. masculos caprarum, qui nihil lactis, sed plurimum fœtoris habent: sicut & Moeuiana carmina nihil boni succi, sed atræ lolliginis. i. inuidentiæ, plurimum habent: vnde & eum olentem dicit Flaccus: qui & in. j. sermo. eum inuidum detractorem docet his verbis: Moeuius absentē Nouium dum carperet, heu tu (Quidam ait) ignoras te: an tu ignotum dare nobis verba putas? Egomet mi ignosco: Moeuius inquit. Beroaldus Seruium notat, in eo quod dicit, amomum, flos est Assyrius: vt Lucanus vicinæ messis amomum. vnde dicit: Miror Seruium authoritate Lucani fulcire sententiam, tanquam a Lucano dicatur, amomum, florem esse Assyrium: qui more poetico, amomum quidē nominat in. x. sed quid sit, haud quaquā aperte demonstrat. Debuisset itaq; Seruius Plinium consulere, qui eum edocuisset, amomum, non esse florem, sed arbusculam: qui in. xij. scribens de peregrinis arboribus, amomum, arborem esse commemorat: & eius vuam in vsu esse: formā est vite labrusca, frutice venenoso, palmis altitudine laudatur, q̃ maxime parit amomum punici mali folijs simile, colore rufo. Secunda bonitas pallida est: herba, cœtum peius, pessimū, candidum, quod & vetustate euenit. Hæc Beroaldus. Verum, nō omnes amomum, arbusculam dicunt: nam Dioscorides, herbæ genus esse docet, quę florem habet album: quid ergo prohibet herbam pro flore capi: pręsertim cum dicat, q rubus ferat? Verū (vt Landinus recitat) Dioscorides dicit, quia in circuitu cuiuslibet arboris, nascitur ramulos habens siccos, & duros virgulis assimiles: vnde hic dici posset: ferat & rubus asper amomū. Regula prima est: Odi, verbum defectiuum, in voce vtriusq; tēporis, Regula. significationem gerit: & pręteriti, & præsentis temporis: nec reperitur apud idoneos perfectū, nisi semel apud Ciceronē odiui: Non ergo dices, odiui te: sed, odi te. Secunda est: Licet arborū nomina, quę in um exeunt, non legitime fœminina sint: fruticū tamen, & in um exeuntia, vocis genus seruant. Exemplū de fœmininis: vt hęc buxus, hebenus, balsamus, pomus. Exemplū de fruticibus: vt hic dumus, rubus, hi sentes, vepres, hoc siler, thus, &c. Exemplū de, um: vt hoc buxum: hebenum: balsamum: pomum etiam pro arbore: hoc viburnum, salictum, &c.

PIERIVS.

¶ Qui Bauium non odit.) Hoc quoque nomen pronunciatione Græca, per v, quippe digammon habetur in Romano codi. Vauium. Ita apud Liuium, vbi in vulgatis codicibus libro. viij. primæ Decadis scriptum est, Vitrubius Bacchus. In vetusto codi. Vaccus, per digammon habetur. & inferius, Quæ Vacci prata. Frequentissime autem apud hunc & alios scriptum, veluti veteres, Fauiū, pro Fabio dicebant obseruatum ab Adamantio. Huic vero malo poetæ Marco nomen fuit: de quo Eusebius, Marcus Bauius poeta, quem Virgilius in Buco. notat in Cappadocia moritur. ¶ Et mulgeat hircos.) In Roma. codi. & in altero peruetere, mulctat, per c scriptum est. In Longobardico, vt omnino discernitur, ita quoque legebatur, verum altera manu & atramento factum est, mulgeat, per g. Neque mirum multis in dictionibus, c, pro g, positam esse. Quam literam non fuisse, longa annorum serie apud latinos, inuentam vero a Spurio Carbilio noua forma, & Scaurus, & Victorinus affirmant.

[Qui legitis flores, & humi nascentia fraga, DA.
Frigidus, o pueri fugite hinc, latet anguis in herba.
[Parcite oues, nimium procedere, non bene ripæ ME.
Creditur: ipse aries etiam nunc vellera siccat.

SERVIVS.

¶ Fraga.) Mora quæ in herbis nascūtur. Ideo dixit. ¶ Humi nascentia. latet anguis in herba.) Allegoria est: nam videtur hoc ad Mantuanos dicere, qui inter milites versabantur armatos: quos sicut anguis mortem inferre posse non dubium est. ¶ Non bene ripæ Creditur. ipse aries etiam nunc vellera siccat.) Allegoria ad illud quod supra diximus, pertinet: quia post acceptos agros, ab Ario centurione pene est interemptus, nisi se præcipitasset in fluuium. ¶ Parcite.) autē, prohibete. ¶ Procedere.) i. seruate ne procedat. vt, Gnatis parce tuis.

ASCENSIVS.

¶ Qui legitis flores,) Aliud genus carminis tentat Damœtas, quo aduersarium vincat: in quo licet aperta sit sententia, non nihil tamen allegoriæ est. Nam angueis latere in herbis naturale est: idq; docet quæ de Eurydice Orphei coniuge legitur fabula: eam enim cum Aristeus insequeretur, serpens in herbis delitescens morsu necauit. Dicit ergo Damœtas. O pueri, qui legitis flores, & fraga, fugite hinc. i. ex amœnis, & iucundis rebus: quia latet anguis in herba: hoc est, extremum gaudij luctus occupat: quo verbo possit intelligi Menalcam taxare, qui se amoribus potitum iactauit: vnde Menalcas reijcit in Damœtam grauius malum, dicens, O pueri, arcete gregem a ripis: quia ipse aries, iam vellera siccat, hoc est Damœtas, seu Tityrus qui agrū suū recepisse gloriatus est: ab Arrio expulsus, nisi pernicius aufugisset, interemisset. Sicut autem grauius, & certius est malum iam acceptū, q̃ quod quis minatur futurū, ita plus dicit Menalcas, siue simpliciter, siue per allegoriam intelligatur, q̃ Damœtas. Nam prior malum, nisi fugeris, imminere docet posterior etiam euenisse. ¶ Ordo est. O pueri, qui legitis flores: & fraga, id est mora, in herbis nascentia: humi. i. in humili loco: ad terram fugite hinc. i. ab hoc loco: quia anguis, id est serpens frigidus, id est mortifex, aut venenosus: nam venenum, frigidum est, latet in herba Menalcas ad hoc. O pueri, parcite, id est Ordo. prohibete: oues procedere. i. ne procedant nimium: quia non creditur bene. i. tute ripæ. i. margini fluuiorum. Nam ipse aries, id est dux gregis (videlicet Damœtas, Virgilium significans, qui se Tityrum appellauit: quasi arietem præuium ad intercedendum ad Augustum, pro reliquorum Mantuanorum agris recipiendis.) siccat etiam, id est nedum minores oues: nunc vellera, quæ res probat ipsum in flumen incidisse. Licet ergo Mancinellus malit simpliciter dictum censeri, eo quod ex Theocrito, vbi simpliciter dicitur sumptum est, plus tamen neruī haberet, si allegoricos intelligeretur. Sępe etenim quę ab vno simpliciter: ab alio, allegoricos dicuntur. Sicut ab Iuuenale, Actoris Arunci spolium, &c.

[Tityre pascentes a flumine reijce capellas, DA.
Ipse vbi tempus erit, omnes in fonte lauabo.

SERVIVS.

¶ Tityre pascentes a flumine reijce capellas.) Id est o Mantua, noli mō velle aliqd agere de repetēdis agris. Nam cū opportunū fuerit. ¶ Ego omnes lauabo.) Id est purgabo apud Cæsarē, cum de Actiaco

prfho reuersus fuerit. Et bene
in fonte: ipse.n. per amicos Cæ
saris agrũ meruerat: tanq̃ per
riuulos quos iã nũc ait. Man/

[Cogite oues pueri, si lac præceperit æstus: ME.
Vt nuper frustra pressabimus vbera palmis.

tuanis beneficiũ dicit se ab ipso Imperatore meriturum. Reijce
capellas.) reijce est, proceleumaticus est pro dactylo: & sic est po
situs vt Genua labat. Iae, arietat in portas. Cogite oues.) In oui
lia colligite. vt Tityre coge pecus. Præceperit.) Præoccupaue/
rit. nam naturale est vt lac augeatur frigore, calore minuatur.

ASCENSIVS.

Tityre pascentes.) Hoc quoq; carmen, simpliciter legendum
secundum Mancinellum est. sed multo maior sit eius vis, si sub al
legoria legatur: vt videlicet Damoetas intelligẽs in se dictum eẽ,
Ipse aries etiam nunc vellera siccat: respondeat: tametsi semel p̃/
cipitem se in Mincium dederit, non tamen desperare: cum speret
adhuc recuperare: non solum suos, sed & omnium Mantuano/
rum agros, cum eos in fonte purgauerit. i. innocentiam eorũ Au/
gusto ostenderit: vnde dicit, Tityre pascentes, &c. vt per capel/
las, Mantuanos intelligamus. Ad quod Menalcas, id amare ri/
dens: quia videlicet solam spem habeant, dicit: pueri cogite oues,
id est nolite eas in spe dilatatas diuagari, quia si æstus præripuerit
lac. i. si furor militum ingruerit, vt nuper, frustra pressabimus hu
bera palmis. i. frustra rem perditam recuperare conabimur. plus
ergo mali passum dicit gregem Menalcas, q̃ boni habiturum Da
moetas. vnde & cõtrarium, & plus dicens, legem seruat. Ordo
Ordo. est. O Tityre, reijce. i. amoue: arce capellas pascẽtes a flumine. i. no
li committere per desperationem, vt Mantuani immergãtur ad/
uersitatibus. ipse. i. ego lauabo. i. purgabo: omnes in fonte. i. corã
principe Augusto: vbi. i. quando tempus. i. opportunitas erit. Re/
spõdet Menalcas. O pueri, cogite. i. compellite: in vnum locum. s.
sub vmbras: quia si æstus. i. feruens calor solis: præceperit. i. pre/
ripuerit, ac consumpserit lac, vt nuper, supp. fecit: nos pressabi/
mus. i. frequẽter comprimemus: palmis. i. manuum nostrarum:
frustra. i. in vanum: hubera. i. ouium. Regulæ sunt prima. Iacio,
Regulæ. quia in compositione, a, in i, mutat, gemino i scribi debet: quorũ
prius est consonum: metri tamen causa, nonnulli alterum abiece/
runt. Secunda, quæ ergo in consonantem desinentia, cum iacio
componuntur: licet breuia fuerint producuntur: vt adijcio, cõi/
cio, subijcio: nisi subicit, dicatur per vnum i. Tertia i, consonum
in principio dictionis positum: licet per compositionem in me/
dio

dio duarum vocalium pona/
tur, manet tamen simplex, vt ã
bigus, primam corripit. Quar
ta, quæ in vocalem desinentia
cum iacio componuntur, suam quantitatem seruant: vt proncio/
prima longa: & reijcio, prima breui: vnde recte secundum artem
hic proceleumaticum Seruius censet: licet alij, aliter doceat. Nam
Virgilius alibi fere primam producit.

PIERIVS.

Reijce capellas.) Seruius dicit, reijce capellas, proceleumati/
cus est. Antiqui q; omnes cod. Reice, scribunt vnico i. Quiq;
hanc scribendi rationem amant, dicunt (vt apud Velium est) li/
teram i, inter duas vocales, per se plenam, & satis sonoram esse:
sed neq; quidem esse necessarium, cum, eicit scribimus: i, ratio/
ne producendi, syllabam geminare, quod satis literæ potestas
ipsa sibi sufficiat. In plerisq; vero huiusmodi, Cicero videtur au/
ditu emensus scriptionem, qui & Aiiacem, & Maiiam, per duo ii
scribenda existimauit, vt pressius & plenius sonarent. Sed enim
quod ad, Reice, pertinet: nemo negarit in eo quod est, iace: pro
a, esse i, substitutum: &, ice, dici necessario: cui adiecta præposi/
tione, re, reice, integrum fit. In quo, re, non magis longa, q̃
in reieci: & in, reiectus, habeatur. Quod si duo ii, in vnum co/
re faciamus, media syllaba longa erit necessario, cum synære/
sis fieri non possit, nisi in longam. Quare, si codicum authorita/
tem defendere voluerimus: aut dicendum erit, primam i, quod
vim duplicis consonantis habebat, ex regula illa generali expun/
ctum esse: aut syncopam, a litera detrita factam: atque ita i, tam
vocalem breuis locum retinuisse. Omnes in fonte lauabo.) Fon
te quidem vetera habent exemplaria, Romano excepto, in quo
fronte legitur, quod alij viderint. Apud Theocritum sane, vnde
locus hic desumptus, dubio procul fontis mentio fit. Ait enim
Αὔριον ὔμμε πάσας ἐγὼ λουσῶ συβαρίτιδος ἔνδοθι κράνας: quare, fonte omnino legendum est. Cogite oueis pueri, si
lac præceperit æstus.) In antiquis aliquot exempl. cum antiquis/
simo maioris notæ æstas, legitur: quod non placet. Cogite vero,
quod Seruius exponit, in ouilia colligite, No. Marcellus, mul/
gete, interpretatur. Subiungit enim Poeta causam, cur festinan/
dum sit. Si lac præceperit æstus, vt nuper, frustra pressabimus hu
bera palmis, Eadem autem dictiõe variatum in. ij. Georgicon eo
loco, Aut grauis incumbens scopulis arentibus æstas.

SERVIVS.

Vix ossibus hærent.) Vix os
sa eorum cohærent. Teneros
oculus mihi fascinat agnos.)
Dicit causam maciei. & per
transitum pulchrum se habe
re pecus significat, quod vtiq;
meruit fascinari.

[Eheu q̃ pingui macer est mihi taurus in eruo! DA.
Idem amor exitium est pecori, pecorisq; magistro.
[His certe neq; amor causa est: vix ossibus hærẽt, ME.
Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.

sui concedens: fascinationem,
scilicet quæ nõ nisi lætis & pin
guibus per inuidiam inferri so
let: nam summa petit liuor:
perflant altissima vẽti. Et quis
infelix est, cui non inuidetur,
dicit Martialis. Omnibus inui
deas liuide, nemo tibi. Ordo

ASCENSIVS.

Eheu q̃ pingui.) Rursum carpit Menalcam, qui se amoribus
potitum dixit: docens ipsum, & pecus eius, ob eos deperire: ad
quod Menalcas, Non amoribus, inquit: sed fascino emaceratum
est pecus meum. Per hoc innuens, ipsum inuidiam propter pul/
chritudinem meruisse, atq; ita contrarium dicit, quia negat amo
rem: & plus, quia concedit fascinum. Potest & priorum versuum
esse hæc sententia, vt Damoetas de suo amore loquatur: glorio/
sum censens amoribus elanguere, vt sit per iactantiam dictum.
q̃ ipse, & pecus, amore deperiret. Ad quod Menalcas, His certe,
hoc est nescio, quid de tuis dicam: sed meis certe amor, causa nõ
est sed fascinatio: quæ non nisi speciosis infertur, cum etiam mi/
serrima quæq; amore concutiantur. Ordo est. Eheu (dolentis
Ordo. interiectio) q̃, id est quantum: macer, quasi dicat, macerrimus
est mihi: taurus in aruo, id est prato: aut, eruo, id est legumine il/
lo: pingui, id est lubere, & læto, aut pinguem facere solito. Idem
amor est exitium. i. generat finem vitæ, pecori, & magistro peco
ris, scilicet mihi. Sed (vt dixi) aut de se loquitur, glorians quia
amat: aut sub suo nomine, Menalcam taxat: sicut in principio,
Menalcas ipsum taxauerat, dicens, Tum credo cum me arbu/
stum videre Miconis, &c. Ad hoc autem respondet Menalcas,
amorem negans: sed potiorem causam emacerationis, pecoris
sui

igitur est. Certe amor non est causa his. i. meis ouibus: vt, scilicet
emacerentur: & tamen vix hærent ossibus, id est vix habẽt ossa
cohærẽtia. Est enim ablatiuus casus, non datiuus, sicut hoc friget
manibus, id est habet manus frigentes. sed nescio, quis oculus fa/
scinat. i. inuida & inimica inspectione inficit, & deprauat agnos tẽ
neros, qui fascinari facilius possunt: vt ex iis quæ Mancinellus &
Landinus adducunt, patet.

PIERIVS.

Eheu q̃ pingui macer est mihi taurus in eruo.) Romanus co/
dex vna cum Longobardico, & aliquot alijs legunt, in aruo. In
aliquot. in quibus, eruo, scriptum fuerat, a, litera superne addi/
ta. Sed enim, eruo, & Columella, & Plinio, legumine eo pecus
pinguescere asserentibus, magis omnino receptum. &, aruo, ne/
scio quid ociosum habetur. Exitium est pecori, pecorisq; magi
stro.) Verbum, est, in hoc versu valde inconstans reperitur apud
codices manu scriptos. Nam velut plebeius notatus, modo in
hanc, modo in illam, transfertur tribum. In Romano, enim, exi/
tium est. In Mediceo, & quibusdam alijs, pecori est. In Oblon/
go, Vaticano, & in Longobardico, magistro est, habetur. Id, & si
minus vetabat, quin eadem esset sententia, notandum tamẽ fuit
ob structuræ varietatem, cuius apud eruditos viros diligẽtissi/
ma solet esse pensitatio.

SERVIVS.

Eris mihi magn° Apollo.)
Relicto certamine sibi propo
nunt ænigmata. Bñ autẽ ait,
Eris

[Dic qb⁹ in terris (& eris mihi magnus Apollo) DA.
Tres pateat coeli spatium non amplius vlnas.

Eris mihi Apollo: quia in re/
bus incertis sola opus est diui
natiõe. Tres pateat coeli spa
tium non amplius vlnas.)
Vlna,

Dic quibus in terris inscripti nomina regum **ME.**
Nascantur flores, & Phyllida solus habeto.

Vlna, ꝓprie est spatiū in quātū vtraq; extenditur manus. Dicta vlna ἀπὸ τῶν ὠλενῶν .i. a brachijs. vñ & λευκώλενος ἥρα dicitur. licet Suetonius vnū cubitum velit eē tantūmodo. Sane hęc quęstio varie soluitur. Nam alij dicunt significare eum sepulchrum Coelij luxuriosi cuiusdam, qui vēditis omnibus rebus & consumptis, tantummodo sibi spatium, reseruauit, quod sepulchro sufficeret: & voluisse eum errorē facere ex coeli & Coelij similitudine: vt sit, Dic mihi vbi nam sepultus est Coelius, cuius tribus vlnis continetur sepulchrum? Alij vero volunt puteum significari, qui est in Syene parte Ægypti: quē ad hoc nimię altitudinis philosophi effoderunt, vt probarent locum illum esse solum, quem recto Sol intuitu irradiaret. Nam octauo Calend. Iul. die, quando in centro suo est Sol, lumine suo tam imam quoq; illius putei, q̄ summam terram irradiat. Sed neutrum horum conuenit rustico. Vnde simpliciter intelligendus est cuiuslibet loci puteus: in quē cum quis descēderit, tantum coeli conspicit spatium, quantum putei latitudo permiserit. ¶ Dic quibus in terris inscripti nomina regum Nascantur flores.) Quia soluere non potuit, ipse aliam obijcit quęstionem: & captiose, quibus in terris dixit. Hyacinthus .n. vbiq; nascitur, flos qui natus est primo de Hyacinthi sanguine, postea de Aiacis, sicut et Ouidius docet. Est aūt quasi lilium rubrum, designans primam Hyacinthi literam. Regum autē nomina, non quoniam ipsi reges fuerunt, sed quia regum filij: vt, Magnum reginę sed .n. miseratus amorē. cum de Ariadne diceret Pasiphaes reginę filia. Sane multi volunt nomina regum, pro nomine Regis positum: vt sit quēadmodum illud in Terentio, Non perpeti meretricum contumelias, cum de vna loqueretur. Nam flos ille Hyacinthi tantum, & non Aiacis nomē retinet. Tamē sciendum ęnigmata hęc, sicut fere omnia, carere aperta solutione. ¶ Phyllida solus habeto.) Amicam cōmunē, quod plus est, q̄ esse Apollinē. Nam esse Apollinem impossibile est, quod ille promiserat: hic vero, possibilia pollicetur.

ASCENSIVS.

¶ Dic quibus in terris.) Quia Menalcam respōdere paratum videt, ne perpetuum esset carmē: proponit ęnigma, quod indissolubile putat: cuius si solutionē paratam haberet, Menalcas vinceretur nimirū Damoetas: sed cū eam ignoraret: iuxta pręceptū rhetoricorū alterū proponit: & id quidē difficilius, adiecto maiore si dissoluatur ꝑmio. Rhetoricorū .n. pręceptum est: vt quoties ad interrogata ridere nequeas, ęque difficilia interroges: quo Pythias illa Terētiana in Eunucho, cum nesciret quid diceret ad id quod Eunuchus responderet Phedrię interroganti. Eho tu .n. ego te: emisti: interrogat: venistin' hodie ad nos? & ipsa pro illo respondet. Proponit ergo Damoetas tale ęnigma, Dic, quibus in terris spatium coeli pateat, nō amplius tribus vlnis: & si id mihi dicere poteris, eris mihi .i. reputaberis, a me magnus Apollo .q. d. princeps omnium diuinantium. Nam Apollo, is est, qui oracula ex adytis olim dabat. futura q; etiam occultissima denunciabat. Ad quod Menalcas, Dic quibus in terris nascantur flores habētes nomina regum inscripta: & si id feceris habebis solus Phyllida, amicam nobis communē, dixi: difficilius proponi a Menalca, & maius premiū: difficilius .n. est scire, vbi tales flores nascantur, q̄ vbi spatium coeli treis vlnas duntaxat pateat. id .n. fit in omnibus puteis profundis, & fumarijs .i. (vt vulgo dicunt, licet aliud sint) caminis quorum orificia sunt duntaxat trium vlnarum: his qui in fundo sunt: nam si per extremam altitudinē viderint, nihil officeret orificij angustia, quo minus coeli quantitatem videant. Maius quoq; pręmium est, quēuis habere amicam cōmunē sibi peculiarē & propriam: q̄ si a rustico pastore reputetur Apollo. Nō enim Apollo esse potest: nec magnū esset Apollo cēseri a rustico. ¶ Ordo est. O Menalca: dic, in quibus terris spatium coeli pateat treis vlnas: non amplius: & sup. si mihi dixeris tu eris mihi .i. reputaberis a me magnus Apollo .i. vt magnus Apollo arcanorum reuelator. Ad hoc Menalcas: dic Damoeta: in quibus terris nascantur flores inscripti .i. habētes inscripta nomina regum .i. puerorū regiorum (sicut in hyacintho inscriptum videtur nomē pueri, in ipsum versi.) Nam licet Aiax, vt Ouidius attestatur lib. xiij. Metamorpho. in eundē florē; postea versus sit, tamen nomē solius hyacinthi in eo scriptum videtur: & habeto .i. permittam, vt habeas solus. Phyllida .i. amicam communē nobis. Regula est. Verba distantię, aut mēsurę, accusatiuum, aut ablatiuum regunt: vt, Spatium coeli patet treis vlnas: aut, tribus vlnis. Ordo Regula.

PIERIVS.

¶ Non amplius vlnas.) In Ro. cod. vllas, ea mutatione, qua nūc quoq; vocabula multa, n, in l, transmutāt. & Vallus, & Vannus, apud veteres idē est: vt in Georgicis ostēdum. ¶ Nascūtur flores.) In Oblongo codice, in Mediceo, in Longobardico, nascuntur, est, fatendi modo. In Ro. nascantur, coniunctiuo.

Non, nostrum inter vos tantas cōponere lites. **PA.**
Et vitula tu dignus. & hic, & quisquis amores,
Aut metuet dulceis, aut experietur amaros.
Claudite iam riuos pueri, sat prata biberunt.

SERVIVS.

¶ Non.) Hic distinguēdū est: vt sit sensus, Officium iudicis est ferre sniam, non eorum qui inter se contēdunt. Vnde male quidā totū iungunt, Non nostrū inter vos tantas cōponere lites. nam nō negat se facturum esse quod faciet: iudicaturus .n. est eos esse pares, dicēs, Et vitula tu dignus, & hic. ¶ Componere.) Finire. vt, Ante diem clauso componet vesper olympo. Id est finiet. ¶ Et quisquis amores.) Aut metuet dulces, aut experietur amaros. Et tu & hic digni estis vitula: & quicunq; similis vestri est. Nā supra vnus dixerat, Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres. Arboribus venti, nobis Amaryllidis irę. Itē alter. Dulce satis humor, depulsis arbutus hoedis, Lęta salix foeto pecori, mihi solus Amyntas. Ad cuius amatoris similitudinem pertinet. Aut metuet dulces. Nāq; hic Menalcas & amabat & amabatur: sed tanq̄ prudēs timebat ne vnquā posset amor ille dissolui. Et contra Damoetas amaritudinē amoris expertus fuerat ex amicę Amaryllidis iracūdia. ¶ Metuet dulces.) Timebit pro dulcibus ne eos amittat. ¶ Sat prata biberūt.) Aut intelligimus hunc exisse, ut iuberet pueris suis ut arua irrigarent: quod illis cantantibus factum est. aut: & re uera, dicit riuos claudite. aut certe allegoricōs hoc dicit, iam cantare desinite: satiati enim audiendo sumus.

ASCENSIVS.

¶ Non, nostrum, &c.) Hic habetur iudicium Palęmonis, in quo quatuor facit: dehortatur .n. primo a lite, aut sentētię dicēdę, potestatē contendentibus negat: deinde, fert sententiam in qua eos ęquales in arte canēdi pronunciat: tum ab amoribus dehortatur, & nouissimo ad pueros reuersus, eis cessare imperat. Primi autē posuit duo membra: nam (vt Landinus docet) componere, uarie accipitur. Aliquādo .n. est finire: ut hic secundum eum &. j. Ænei. Ante diem clauso componet uesper Olympo: quod inde tractum videtur, quia dum res componitur, artificis labor finitur. Aliquido, tranquillum reddere: ut hic secundum quosdā: &. j. Ænei. Sed motos pręstat componere fluctus. uerū, dum fluctus dispersi cōponuntur, subsequitur trāquillitas. Itē, comparare: ut, Prius sic paruis componere magna solebam. & apud Sallu. ubi Metelli dicta, cum factis composuit. Verum composita, & collata, facilius comparari possunt. Aliquando ornare: ut illic, Dulcis compositis spirauit crinibus aura. sed res decēter composita, ornatum parit. Itē, coniungere, & simul ponere, quę natiua est significatio, a qua reliquę parum abscedūt: ut, Componēs, manibusq; manus, atq; oribus ora. Significat etiam quodammodo fingere ad dissimulandum: unde est illud .ij. Æneid. Composito rumpit uocē, &c. Hic ergo aut sensus est: non .s. est uestrū, sed nostrum est componere .i. finire: & decidere tātas lites inter uos, hoc est uobis non est authoritas iudicandi inter uos, sed nobis. Iuxta quę, Quintus Rhenius Palęmon Vicētinus grammaticus insignis, Quintiliano contēporaneus, ut ipse li. j. institutionum attestatur: tantę arrogantię fuit: ut secundum Suetoniū in lib. de grāmaticis, Marcum Varronē, porcum appellaret: secum & natas, & morituras literas iactaret: nomen suum: in Bucolicis, non temere positum: sed pręsagiēte Virgilio fore quando q; omniū poetarū, ac poematum Palęmonē iudicem: gloriareturq; latrones quosdam, sibi propter nominis celebritatem pepercisse. Hęc authore Suetonio. Si ergo Palęmon, qui multo post uenit: iactauit sibi iudicium Poetaꝝ, hoc loco per pręsagium addictum sensus esse potest: q̄ ipsius solius sit componere .i. finire liteis inter poetas. Aut, q̄ arceret, & dehortaretur eos a lite, dicēs: uestrum non est, o pastores componere .i. excitare & construere, ac concitare tantas liteis inter uos .i. uos non deberetis ita hostiliter contēdere. Secundo (ut dixi) dat sententiam, dicēs, Vtrūq; esse dignum uitula: in Compono.

3 qua significatur vterque deposuisse vitulã: & amœbei carminis legẽ seruasse. Tertio, salubriter, & eos, & ceteros mortales cohortatur, dicẽs, & quisquis. i. quicunque is est non solum vos, sed omnis mortalis: aut, metuet amores dulceis. i. voluptuosos: aut experietur amaros. i. aut abstinebit amoribus dum dulces videbũtur: aut si in eis perstiterit experietur amaros, unde sumunt amplissimum elegiaci argumentũ. Amores aũt pluraliter lubricos, & lasciuos, fere dicimus: amorẽ etiã castum. Quarto, monet pueros cessare ab opere instituto, quod potius simpliciter intelligam, quã per allegoriã. Nam iãdudũ cessabant Damoetas, & Menalcas: nõ ergo admonito opus erat. ¶ Ordo est. O pastores, non, sup. est ve-
Ordo. strũ. i. non pertinet ad vos componere. i. finire, & dirimere tantas liteis inter Vos: sed, sup. nostrũ est: aut sic non, sup. est vestrum. i. non pertinet ad officium vestrum, qui simul amicabiliter viuere debeatis: componere. i. constituere, & fouere, inter vos tantas. i. tam hostiles: lites. i. altercationes, controuersias, aut contẽtiones. Additum. n. reperi ad Seruium. Non distinguendũ esse: vt sit: nõ, supp. est vestrum sed nostrum, &c. & tu, sup. dignus es vitula: & hic, sup. dignus est: & quisquis. i. quicũque sit: siue vos, siue alij: aut metuet. i. vitabit, aut formidabit amplecti amores dulces. i. dum dulces videntur. aut experietur, sup. eos amaros: pueri. i. o ministri mei: claudite iam riuos. i. nolite amplius deriuare aquas in prata: quia biberũt sat. i. satis, hoc est satis irrigata sunt, ad quę irriganda videtur exisse Palemon, quod mallem dicere, quã allegoriã cuius meminit Mancinellus.

PIERIVS.

¶ Aut metuet dulcis.) In Med. cod. metuat, scriptũ est: spẽ non ineleganti. Sed, metuet: cum altero, experietur, conuenit.

ECLOGÆ TERTIÆ FINIS.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN POLLIO. VIRGILII.

¶ Quarta Sibyllini repetens oracula cantus
Atque Genethliacon modulans collaudat Iesum.

ASCENSIVS.

Qvarta Sibyllini.) Magna est inter doctos, sanctosque viros controuersia de carminis huius argumẽto: alijs contendentibus Christianum genethliacon. i. natalitiũ carmen de Christi natiuitate posse censeri. alijs id pernegantibus: cum ante Christianum natalem, hoc carmen diu compositum sit, quippe ab eo qui ante eum obierat, quomodo ergo inquiunt de Christo loqui potuisset Poeta? Nostra aũt sententia est, de Christo quidẽ dictum, ac decantatum hoc carmẽ: sed a nesciente Poeta: qui eius tpis felicitatẽ quę sub Christi aduentũ erat, animaduertens eam Augusto addixit. Verũ, quia dicit, Vltima Cumęi venit iam carminis ętas. hoc est qã Sibyllę quę de Christo locuta est, vaticinia repetit: ipse quoque licet ignorans de Christo loquitur pretendens, siue Augustũ siue Pollionem siue Saloninum, Pollionis filiũ, siue Marcellũ Augusti adoptiuum filium, siue omnes hos collaudare. Nã multa sunt quę Pollionis filio non quadrant: nam sic eum maiorẽ fore etiã Augusto censeret. Videtur autem non absurdum, si de Marcello. Octauiæ Augusti sororis filio: quem Augustus sibi adoptauit, intelligatur. Nam tẽporis rã tatio patitur. & spes quę de illo erat, suadet. vt de eius natiuitate dictum putem. cuius obitum in. vj. Æneid. defiet egregie Poeta noster. In hac ergo. iiij. Eclo. ex Sibyllino carmine describuntur, aurea secula quę sub Augusto erant, in quibus in signum vniuersalis pacis: templum Iani claudebatur: eaque propediem futura sperabantur, quę Sibylla Cumana aliqñ fore predixerat: vt. s. Saturnia tempora redirent, in quibus spõte sua tellus omnia ferret: nec animatia inter se sęuirẽt: verũ, ea concordia conuerterẽt: quam etiã allegoricos fore præcinuerat diuinus vates Esaias cap. ix. in aduentu Christi dicens, Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hœdo accubabit. Vitulus, & leo, & ouis, simul morabit eos. Vitulus, & vrsus, pascentur. simul requiescent catuli eorum, & leo quasi bos comedet paleas. Et delectabitur infans ab vbere, sup foramina aspidis: & in cauerna reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet. Non nocebunt, & non occident, &c. quæ non dissona sunt ijs quæ dicentur, Occidet & serpens & fallax herba veneni. Et alibi, Cum canibus timidi venięt ad pocula damæ. Verum nauutus quispiam malum ducet, qp sacra prophanis commisceo: verum intelligat pius lector hęc non adducta esse a me, quasi ea Poeta legerit: sed, quia Sibyllina carmina se recensere attestatur: quibus catholica sępe correspondẽt: quod vt ostenderem, Esaiæ verba citaui. Ordo versiculorum nostrorum est. Quarta, sup. Ecloga, repetens. i. recensens, aut recitans: oracula. i. vaticinia, & diuina responsa orantibus data: cantus. i. carminis: Sibyllini. i. a Sibylla Cumana olim editi: & modulans. i. sub modulis canens: genethliacon, id est carmen natalitium, hoc est de natali, aut Salonini Pollionis: aut potius Marcelli Octauiæ (vt dixi) filij: collaudat, id est simul laudat: licet Poeta ignorat. Iesum, id est saluatorem nostrum, cuius salutiferæ natiuitati, ea felicitas temporum nimirum debebatur. Genethliacos dicitur natalitius. Nam γενέθλη. Hoc est genethle, dicitur genus: & genethlia, celebritas: quæ fit in natali alicuius: & genethlion, natalitium. Iesus, quia Græce scribitur: Ἰησοῦς, trissyllabon est secundam producens.

ECLOGA QVARTA QVAE POLLIO SEV AVGVSTVS INSCRIBITVR.

IN QVA LOQVITVR SOLVS POETA.

Sicelides Musę paulo maiora canamus.
Non omnes arbusta iuuant, humilesque myricæ.
Si canimus syluas, syluæ sint consule dignæ.
Vltima Cumæi venit iam carminis ætas:
Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo:
Iam redit & virgo, redeunt Saturnia regna:
Iam noua progenies cœlo demittitur alto.
Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
Desinet, ac toto surget gens aurea mundo:
Casta faue Lucina, tuus iam regnat Apollo.

SERVIVS.

Sicelides musæ, paulo maiora canamus.) Asinius Pollio ductor germanici exercitus cum post captas Salonas Dalmatiæ ciuitatem primo meruisset lauream: post etiam consulatum adeptus fuisset: eodem anno suscepit filium: quem a capta ciuitate Saloninũ vocauit cui nunc Virgilius genethliacon dicit: quem constat natum risisse statim: quod parentibus omen est infelicitatis, nam ipsum puerum inter ipsa primordia perisse manifestum est. ¶ Sicelides musæ.) Sicelides autem grecum est. Nã latine Sicilienses facit. i. Theocritię. Nã Theocritus Syracusanus fuit: quem in hoc ope Virgilius imitatur, vt diximus supra. ¶ Paulo maiora canamus.) Bñ paulo dicit. nam licet hæc Ecloga discedat a Bucolico carmine: tamen inserit aliqua apta ei operi. ¶ Myricæ.) Virgulta sunt humillima. ¶ Vltima Cumæi venit iam carminis ętas.) Sibyllini, id est Sibyllæ quę Cumana fuit. Et sęcula p metalla diuisit. dixit etiam qs quo sęculo imperaret: & solem vltimum, id est decimum voluit. Nouimus autem eundem esse Apollinem. Vnde dicit, Tuus iam regnat Apollo. Dixit ẽt, finitis omnibus sęculis rursus eadem renouari: quam rem etiam philosophi hac disputatione colligunt, dicẽtes cõpleto magno anno, oia sydera in ortus suos redire, & referri rursus eodem motu. Quod si est idẽ syderum motus, necesse est vt omnia quæ fuerunt, habeant iterationem. Vniuersa. n. ex astrorum motu pendere manifestum est. Hoc secutus Virgilius, dicit reuerti aurea sęcula, & iterari omnia quę fuerunt. ¶ Ab integro.) Denuo. ¶ Sęclorũ.) Syncresis, pro sęculorum. ¶ Redit & virgo.) Iustitia, quę Erigone fuit. Et permiscet laudes tam pueri, quã Pollionis, quãque Augusti. Nam felicitas temporum ad imperatoris pertinet laudem.

¶ Iam

Iam noua progenies coelo demittitur alto.) Vt videantur homines non ex mortalibus nati, sed ex numinibus, & quasi e coelo lapsi. Et hinc concit fore aurea secula, quod Augustus imperat: quod talis est natus puer quod consul est Pollio. Quo.) Deest nascente. Nisi hoc dicit, faue ei Lucina, cuius ortus secula immutabit, aureis. s. ferrea. Casta faue Lucina.) Modo Dianam accipimus. Sic Horatius, Siue Lucinam probas vocari. Terentius Iunonem Lucinam dicit: vt, Iuno Lucina fer opem: serua me obsecro. Tamen ambae vnum sunt. Tuus iam regnat Apollo.) Et vltimum seculum ostendit, quod Sibylla solis esse memorauit: & tangit Augustum, cuius simulachrum factum est cum Apollinis cunctis insignibus.

ASCENSIVS.

Sicelides Musae.) Cum venia, & honesta praefatione a Bucolici carminis humilitare, transgreditur Poeta ad genethliacon describendum: eius videlicet: cuius ductu, ea quae sub Augusto accepta erat, perfici sperabatur felicitas: qua habita, & pastoribus, & agricolis, longe candidior esset conditio: vnde ad rem pastoralem nonnihil facit. Alloquitur autem Sicelides. i. Musas Theocriticas, inuitans eas ad paulo maiora, quam Theocritus. s. cecinerat, aut ipse hactenus cecinit canenda: quia non omnes oblectantur rebus tam humilibus, & rebus pastoralibus: non tamen diuino (inquit) argumentum Bucolica: qa, Si canimus syluas, syluae sunt consule dignae. Deinde exorditur carmen, dicens, Vltima cumaei venit iam carminis aetas. i. transacta est vltima tempestas, quae ferrea est: quia venit: est praeteriti temporis: & redit noua, quae aurea erit propter felicitatem: nam ea erat: quae sub Saturno dicta est fuisse: quia tellus omnia sponte ferebat, & iustitia summa inter mortaleis resonabat. vnde tunc dii cum hominibus conuersabantur, donec exactis, & expulsis ceteris numinibus: astraea quoque. i. iustitia quae inter colonos diu delituit ad superos, vltima concessit. Nam (vt inquit Ouid.) Vltima coelestum terras astrea reliquit. quam nunc author noster, dicit, redire: & totum ordinem rerum renasci: ita, vt Saturnia quoque redeant regna. Dicit praeterea, nouam progeniem de coelo demitti: quasi vt apud Creteñses, Thraces, Arcades, Aegyptios, & caeteros populos, olim dii regnauerunt: ita iam noua deorum soboles, apud Romanos sit regnatura. Et ergo precatur Lucinam. i. Lunam, seu Dianam, quae in lucem venientibus, hoc est nascentibus praeest: vt nascenti puero, quo ferrea gens desinet: & aurea surget, toto mundo faueat: eo quod Apollo eius frater. i. Augustus, qui se Apollinem appellari gauisus est, regnaret. Ordo est, o Musae Sicelides. i. Siculae, aut Siciliẽses, q. s. Theocrito Siculo, Bucolica carmina dictitastis: canamus paulo maiora. i. altiora, quam. s. Theocritus cecinit, aut quam stylus Bucolici carminis, exigat, arbusta. i. humilia virgulta: & myricae. i. frutices: humiles. i. humiles materiae: non iuuant. i. delectant: oes. i. quoscunque, hoc est non oes delectatur tut legendo res mere pastorales. Si nos canimus syluas. i. carmina syluestria. i. Bucolica, seu pastoralia (vt in. j. Syluestrem tenui musam meditaris auena.) syluae sunt dignae consule. s. Pollione, (eius enim iussu Bucolicum carmen scribere incepit: vnde dictum est. Pollio amat nostram quamuis sit rustica musam.) Per hoc autem manifest: probat, quod hanc Eclogam, in laudem Pollionis praecipue, non scribat, sed Augusti, innuens tamen pastoralem Pollione, sed non Augusto dignam. Vltima aetas. s. ferrea: carminis Cumaei. i. oraculi, aut vaticinij: Sibyllae Cumanae, hoc est quam Sibylla vltimam fore pronunciauit: & deinde ad primam fore regressum: venit. i. transacta est: nam s. a paucis diebus: magnus ordo seculorum. i. innouatio totius vniuersi nascitur. i. innouatur, iam ab integro, id est de toto. Et virgo. s. astrea, significans iustitiam: redit. i. reuertitur: et regna Saturnia. i. liberrima, & plane aurea, qualia sub Saturno fuisse perhibentur, redeunt iam. Et progenies noua. i. noua generatio deorum demittitur. i. deorsum mittitur, caelo alto. Hoc verissime Christi aduentui quadrat: sed Poeta non intellexit de Christo, sed de Caesarum progenie, quantum perspicere possum. Tu o Lucina, id est Diana, aut Luna, seu Iuno, dea partus, quae parientibus & in lucem venientibus praeest: casta. i. perpetua virgo: faue modo puero nascenti: quo. s. puero: gens ferrea. i. dura, & immanis: desinet superesse. i. exterminabitur primum. & gens Aurea. i. splendidis, & bonis moribus, multisque virtutibus praedita: surget. i. orietur: toto mundo, id est per totum mundum.

PIERIVS.

Sicelides Musae, paulo maiora canamus.) Primum illud non praeteribo, quod loco Lemmatis scriptum est in Romano codice, Seculi noui interpretatio. Eadem sententia, alia verborum specie. In Longobardico, De interpretatione seculi noui. Mox illud animaduertendum antiquos plerosque codices, Sicilides, Eadem vocali, tribus primis syllabis scriptum ostendere: vti etiam in primitiuo nomine, Sicilia, scriptitamus: quod quidem quam tenue, atque exile sonet. neminem esse arbitror, qui non statim animaduertat. Quare longe illi melius mihi scripsisse videntur: qui, Sicelides, ea euphonia, quam apud Graecos esse animaduerterant, scribendum curarunt. σικελία enim apud eos, secunda syllaba per ε, scribit. Humilesque myricae.) In Mediceo. Humilesque genestae: positum est. Seruius, Myricae agnoscit. Virgultum vero id non multum a genesta distat. Syluae sint consule dignae.) Vt missum faciam, Siluae, per i: quas a silentio dictas, nostri voluit: verbum, fatendi, modo positum est in codicibus plerisque antiquioribus: Siluae sunt consule dignae. Vltima Cumaei.) Veteres plerique codices scriptionem Graecam retinent in vocabulo, Cymaei: ita in. vi. Aenei. Cymea Sibylla, Latini tamen libentius, y, in u, commutarunt: quod in hoc praesertim nomine vsu corroboratum est: tametsi pleraque alia graece scribere delectamur.

Teque adeo decus hoc aeui, te consule inibit
Pollio, & incipient magni procedere menses.
Te duce, siqua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua soluent formidine terras.
Ille deum vitam accipiet, diuisque videbit
Permistos heroas, & ipse videbitur illis,
Pacatumque reget patrijs virtutibus orbem.

SERVIVS.

Inibit.) Inchoabit, exordium accipiet: aureum. s. seculum. Incipient magni procedere menses.) Illud tangit quod Iulius & Augustus menses in honorem Caesaris & Augusti, acceperunt nomina. Nam antea Quintilis & Sextilis dicti sunt. Et hoc etiam trahit ad argumentum aurei seculi. Te duce.) Vel Auguste, vel Pollio, vel Salonine. Sceleris vestigia nostri.) Bene nullum vult esse praesentium temporum vitium: sed reliquias dicit esse superioris aetatis. Sic in Geor. cum laudaret Augustum, & carpsisset tempora, dicens, vicinae ruptis inter se legibus vrbes Arma ferunt: saeuit toto Mars impiobus orbe: Intulit, Fertur equis auriga, neque audit currus habenas: vt ostenderet tantas esse reliquias praeteritorum malorum, vt ne ab optimo quidem rectore sedari posse viderentur. Vestigia autem scelerum dicit bella ciuilia, quae gessit Augustus contra Antonium apud Mutinam: contra L. Antonium fratrem huius Antonij apud Perusium: contra Sextum Pompeium filium Pompeij in freto Siciliensi: contra Brutum & Cassium in Thessalia: contra Antonium & Cleopatram in Epiro apud Actium promontorium. Irrita.) Ad nihilum deducta vestigia. & non dicit, Iam irrita soluent terras formidine: sed, fient irrita, & soluent terras timore, vel formidine. Perpetua.) est autem longa. Ille deum vitam accipiet.) Sicut supra artificiose laudem confundit, vt possit esse communis, nam ad quemuis potest referri. Ille.) Vel ad Augustum, vel ad Saloninum. Pacatumque reget patrijs virtutibus orbem.) Vel Augustus Caesar vel Saloninus Pollionis virtute pacatum orbem tenebit. Et mira laus vtriusque est, & eius qui pacauit, & qui pacatum tuetur.

ASCENSIVS.

Teque adeo, &c.) Pollio, hic locus manifeste docet: quia praecipue laus ad Pollionem non tendit. Nam videtur quatuor secula, totidem hominum generibus significare: Ferreum sceleratis hominibus: cum dicet. Sceleri vestigia nostri, Aeneum heroibus. id est optimis, viris, sed mortalibus: cum dicit, Permistos heroas. Argenteum diuis. i. deis ex hominibus assumptis: quia ille deum vitam accipiet, & aureum regnante mero deo, eo videlicet de quo dictum est, Iam noua progenies coelo demittitur alto. Hi sunt ergo, quos ponit hominum gradus: vt primo loco sunt ferrei, ob quorum scelera ciuilia bella, bellorumque mala contigerant: quos Pollione duce, & Augusto principe, dicit sic piandos: vt Sceleris vestigia irrita perpetua soluant formidine terras. Secundo, sint optimi viri, vt Pollio: qui cum corpore sint mortales, animorum tamen virtutibus immortalitatem meruere, heroesque possunt appellari. Nam praeter eam rationem quam Beroaldus ex diuo Augustino affert, vt Mancinel. recitat: est & alia, cur heroes dicantur, quia videlicet, altero parente mortali, altero immortali progeniti sint, vt Hercules, Aeneas, Achilles, Castor, Pollux, Phrygus, & alij multi: aut quia corpore, mortales gestorum claritudine, immortalem gloriam obtinuere, quomodo Augustum dicit versaturum inter heroas, Pollionem videlicet, Agrippam, Mecoenatem, & reliquos Romanos

Romanæ militię proceres. Tertio, sint diui, vt diuus Augustus,
iam pro Apolline habitus: quem dicit accepturum vitam deo/
rum, & recturum orbem pacatum patrijs virtutib⁹, hoc est aut
patris Iulij Cęsaris, videlicet militari peritia, aut patrię, scilicet
Romę, cuius proprium esse indicat mundo imperare, & impe
rio regere: dicet●ur.vj. Æneid. Excudent alij spirantia mollius
ęra, &c. Tu regere imperio populum Romane memento, Hę ti
bi erunt artes, pacisq́ imponere morem, Parcere subiectis, & de
bellare superbos. Quarto autem loco, sit merus deus a deo, scili
cet Apolline, hoc est Augusto adoptatus: aut quem cum hęc scri
beret, ab eo gignendum putabat quo iam regnante aurea forent
sęcula. non subito quidem oborta, sed cum virtute noui pueri
paulatim adolentia, & crescentia: vnde dicit ad puerum, At tibi
prima puer, &c. non ergo placet, vt tantam felicitatem Pollio/
nis puero attribuat: vt & ipsum Pollionem, & diuum Augustū
superet, sed Augusti filio saltem adoptiuo: quo defuncto, attri/
buet aurei sęculi gloriam, non Pollioni, nec Pollionis filio, sed
Augusto, dicturus Æneid. vi. Hic vir, hic est tibi quem promitti
sępius audis: Augustus Cæsar, diuum genus aurea condet Sęcu
la, &c. Ordo est. Pollio, hoc decus ęui. i. hoc ornamentum aurei
sęculi: inibit. i. initium capiet adeo. i. certe, aut omnino: te consu
le. i. in consulatu tuo: nā felicitas temporū solebat cōsulibus ad/
dici: vnde Cice. d. sene. O fortunatā natā me cōsule Romam: &
magni menses. s. Iulius, & Augustus, s̄m cōmentarios (sed nun
quid maiores tunc erant, cū Iulius, & Augustus appellabantur,
Ordo. q̄ cum Quintilis & Sextilis? certe mihi non satisfit: vt ideo di/
cat, magnos menses processuros, quia in Iulio, & Augusto mē/
ses magni: hoc est dies longi sint. nam illi non incipiebant tum
primum procedere: semper enim a primo tempore fuerant sua
tempestate: vnde videtur mihi aliud significare, deorum, videli
cēt vitam, cuius menses magni sunt, quia non subiacent vicissi/
tudini, nec rerum mutabilitati: vult ergo dicere, q cum puer il/
le, qui aurea sęcula producet, in consulatu Pollionis natus sit: iā
tunc inciperent procedere magni mēses. s. Iulius & Aug. qui tūc
quasi perpetui erunt: eo q mellis, quę in illis colligi solet vbiq́
& semper erit: nam molli paulatim flauescet campus arista, In/
cultisq́ rubens pēdebit sentibus vua, &c.) Magni ergo menses
s. Iulius, & Augustus, quorū, tūc perpetuus erit ꝓuętus: inci/
piēt ꝓcedere. i. oriri. Et o Pollio si q̄. i. aliq̄ vestigia sceleris no/
stri, q in ferreo sęculo nati sum⁹: manēt. i. reliqua sunt: ipsa irrita
. i. irritata, & in nihilū redacta: te duce. i. ꝑ auspiciū, & ductu tuū
soluent. i. liberabunt: terras. i. terrigenas perpetua formidine, ita
vt nemo formidet ea aliqñ reditura, quia cū formidine nō stat
plena felicitas. Ille. s. qui nunc regnat Apollo, hoc est Augustus
Cæsar: accipiet vitā deū. i. deorū trāsformabitur in deum: & vi
debit heroas. i. principes viros: aut spiritus aerios: sed potius (vt
dixi) semideos: permistos diuis. i. ijs qui in deos assumpti sunt:
& ipse videbitur illis. i. ab illis, aut inter illos: & reget orbem. s.
terrarum: pacatum. i. ad pacē & tranquillitatē ꝑductū: virtutib⁹
patrijs. i. militaribus, quę & in patre tuo adoptiuo Iulio Cæsa/
re, & in patria tua Roma pręcipue sunt & fuerunt. Regula est,
Quoties geminæ locutiones de supposito & verbo fierent in/ Regula.
tercedente: si, quia, dū, postq̄, aut simili particula, venustum est
alterā mutare in geminos ablatiuos, in designatione sequelę po
sitos, & septimos casus dictos: quorum, qui ex supposito fit no
minalis, aut pronominalis, qui loco verbi participialis, aut ver/
balis esse solet. verbi gratia: loco huius, dū tu consules, & popu
lum duces, hęc fient. dicere possum, cōsule te, & duce: aut te con
sulente, & ducente, hęc fient, &c.

PIERIVS.

Pacatumq́ reget patrijs virtutibus orbem.) Quamuis vetu
stissimi cod. aliquot, patris, legunt: magis tamen acceptum, pa/
trijs, intelligo.

At tibi prima puer nullo munuscula cultu
Erranteis hederas passim cum baccare tellus,
Mistaq́ ridenti colocasia fundet acantho.
Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ,
Vbera nec magnos metuent armenta leones.
Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
Occidet & serpens, & fallax herba veneni
Occidet: Assyrium vulgo nascetur amomum.
At simul heroum laudes, & facta parentis
Iam legere, & quæ sit, poteris cognoscere virtus;
Molli paulatim flauescet campus arista:
Incultisq́ rubens pendebit sentibus vua,
Et duræ quercus sudabunt roscida mella,

SERVIVS.

At tibi prima puer nullo munuscula cultu.) Rhetorice
digesta laudatio. nō enim im
prouide in principio vniuer/
sa conscripsit, sed paulatim fe
cit laudem cum ætate proce/
dere. Munuscula.) Bene in
rebus minoris ætatis vsus est
diminutione. Errantes hede
ras passim cum baccare tel/
lus.) Passim vagantes. Vnde
antiqui lyrici dixerunt, flexi
pedes hederas: quod hac atq́
illac vagantur. Mire autem
puerum laudat ex ipsis mune
ribus. Nam hedera indicat fu
turum poetam: vt, Pastores
hedera nascētē ornate poetā.
Baccar vero, herba est quę fa
scinum depellit. vt, Baccare frontem Cingite, ne vati noceat ma
la lingua futuro. Per quod pulchrum indicat puerum. Riden/
ti acantho.) Lęto. & est herba quæ in Ægypto nascitur. Ipsæ
lacte domum referent.) Quid enim est aptius infantibus lacte?
Et laus in hoc est, q ait, Ipsæ referent. Nec magnos metuēt ar/
menta leones.) bona vsus est moderatione, dicens, Erunt qui/
dem magni leones: sed minime armentis nocebunt. Cunabu/
la.) Lectuli in quibus infantes iacere consueuerunt: vel loca in
quibus nascuntur, quasi cynabula. Nam κύειν est græce præ/
gnantem esse, & eniti. i. parere. Et fallax herba veneni.) Non
cicutam dicit, quæ oībus nota est, sed illā sardoniam, quę apia/
stri similis homines decipit: vel aconita: vt, Nec miseros fallunt
aconita legētes. Assyrium vulgo nascetur amomū.) Amomū
herba est suauissimi odoris, quę tantū in Assyria nascitur. Vul/
go.) Passim, abundanter. Heroū laudes & facta parētis.) Si sit
epexegesis, melior sensus ē, Quę erūt heroū laudes, tui virtutes
parentis. Quę sit poteris cognoscere virtus.) Accessu. n. ętatis
quanta sit virtus agnoscitur, & cuius glorię. Flauescet.) Albe/
scet. Arista.) Seges inculta, quæ a nullo colitur. Rubēs.) Ma/
tura. Sentibus.) Spinis, & asperis frutetis. Sudabunt.) De/
fluent. Roscida mella.) Id est Fragrantia.

ASCENSIVS.

At tibi prima puer,) Bono ordine ad laudem pueri iam nati,
siue is Saloninus, seu potius Marcellus sit, progreditur. Nam
Pollione consule, & duce, do
cuit vitia abolitum iri. & di/
uo Augusto imperante, totū
mundum pacatum iri. Restat
ergo, vt notificet quid am/
plius ex noui pueri natali spe
remus, vnde dicit, pedeten/
tim, paulatimq́ ad summam
felicitatem, atq́ aurea sęcula
peruentum iri: vt, scilicet pue
ri virtutibus acceptum refe/
ramus: si & eni simul ac subi/
to obuenisset, nō virtutis, sed
fortunæ censeri posset. Erunt
igitur (inqt) tibi o puer diui/
ne, primū parua munera pue
rili ętati congrua: vt sunt co/
ronæ ex hedera ad dignita/
tis indicium, e baccare cōtra
fascinum, & ex Acātho, & Co
locasijs ad decus, ac specimen, puerisq́ oblectationē. Itē lactis
copiā, ad pueri educationē. Deinde, docet aīalia ferocia: quę ta/
men ad decus, ac ornamentum naturę sunt non interitura, sed
mitiora fore: ita, vt magnos non metuant armenta leones. Ini
mica autem, & penitus perniciosa interitura: vnde subdit, Occi/
det & serpens, & fallax herba veneni. Tum docet quędam odo
rifera, nunc paucis in locis reperta, tunc vulgo oritura, vt amo/
mum, quod nunc potissimum in Assyria colligitur. Et hęc qui/
dem in infantia & pueritia iā nati pueri: sed simulac. i. immedia
te, postq̄ ad annos pubertatis & discretionis peruenerit, frumē
ta, vina, & mella, sponte sua nullo colente nascentur. Ordo est
At. i. sed: o puer: tellus, id est dea terrę, hoc est ipsa terra: fundet,
i. germinando emittet abūde tibi, passim. i. per singulos fere pas/ Ordo.
sus: nullo cultu. i. non colendo eam: hoc est spōte sua: prima mu
nuscula, scilicet hederas: errantes, id est per obliquum rebus ad
quas nascuntur adhęrentes: cum baccare, id est herba illa cōtra
fascinū apta: et fundet Colocasia, idest herbas illas maxime odo
riferas, in Ægypto nascentes. mista. i. commista. Acantho, id est
frutici illi, aut virgulto ridenti. id est semper florēti, & amoeno.
Ipsę capellæ referent domum hubera, sup. sua: distenta, id est in
diuersa extēta, seu extēsa: lacte, id est propter copiam lactis (res
enim tenax, vt corium, & pannus, dum, vltra consuetam capaci
tatem impletur, distenditur.) nec armenta metuent magnos leo
nes. i. pascentur, ac errabunt libere, ac tute. Nam licet magni leo/
nes

nes tunc quo q̄ futuri sunt, nō tamē nocebunt. Ipsa cunabula.i.
cunæ, seu lecti, in quibus reponuntur infantes. fundēt.i.abunde
producēt: tibi.i.ad tuū honorem, ac vtilitatē: flores blandos.i.
molles in attractu, & per odorē adlicientes. Et serpens fallax: oc
cidet.i.interibit, & herba venenū.i.venenata, vt, aconitum fallax
.i.difficulter nūc cognoscibilis, & nos assidue fallēs, ac decipiēs:
Occido. occidet.i.interibit (ab ob, & cado: vnde legitur secunda breui.)
& amomū.i.virgultū odoriferū: Assyrium.i.quod nūc precipue
in Assyria nascitur: nascetur vulgo.i.passim: ita vt ēt vulgo ei⁹
copia fiat: ac, pro &: aut at, pro sed: simul.i.statim postq̄ tu po/
teris legere laudes heroū.i.optimorū virorū: & facta.i.inclyta
gesta parētis.s.Augusti, saltē adoptiui, & hoc loquendo de Mar
cello, aut Pollionis loquēdo de Salonino, (quod tū mihi nō pla
cet: vt dixi) & poteris cognoscere legēdo.i.quæ sit virtus parē/
tis.s.hoc est cum incipies imitari virtutē parentis: campus.i.ca/
pax

pax ager, seu aruū: flauescet, id est fiet flauus paulatim, aristā mol
li, id est delicata, & matura: & vua rubens, id est matura: pende/
bit, sup. de, aut in sentibus.i. spinis, & dumetis incultis, & quer/
cus duræ, sudabunt.i.distillabunt: & effundent in morem sudo/
ris: mella roscida.i.qualia nunc ab apibus colliguntur, e floribus
rore cœlesti aspersis.

PIERIVS.

¶ At tibi.) In Ro.cod. Ac tibi. Et ita inferius vbi, At simul, Ac si
mul, habetur: cum tamen in antiquis aliis cod. At, vtrobiq; lega
tur. ¶ Assyrium vulgo nascetur amomum.) In Longo.cod. lege
re est, Assyrium & vulgo. vt, Thestylis & rapido. Sed etiā absq;
particula copulatiua, oratio ipsa & candida & venusta est. Amo
mū vero in Assyria tm̄ nasci, tradit Ser. verum id etiā in Media,
& in Ponto nasci Plin. tradit. ¶ Parentis.) In Ro. codi. parentū
est, numero multitudinis. quod si placuerit, Seruij tolles ambi/
guitatē super epexegesi.

SERVIVS.

¶ Suberunt vestigia.) i.erūt,
sed latenter & bene. ¶ Priscę
fraudis.) Ad suorū tempori
excusationē: sicut diximus su
pra. ¶ Quę tentare Tethyn ra
tibus, quæ cingere muris Op
pida.) A sequentibus ostendit
precedentia: quę vitauit qua
si laudi incōgrua. Nam p na/
uigationem ostendit fore aua
ritiā, q̄ homines nauigare cō/
pellit. per muros, bella signi/
ficat. per agriculturam, famis
ostēdit timorē. ¶ Alter erit tū
tiphys.) Spālia pro generali/
bus ponit. Nā p Tiphyn, quē/
cūq; gubernatorē accipim⁹:
per Argo, quācūq; nauē: per
Troiam, quācunq; ciuitatē:
per Achillem: quencūq; virū
fortem. Videtur tamen locus
hic dictus p ἀποκατάστασιν,
i. per oīum rerū volubilitatē

Pauca tamen suberunt priscæ vestigia fraudis.
Quæ tentare Tethyn ratibus, quæ cingere muris
Oppida, quæ iubeant telluri infindere sulcos.
Alter erit tum Tiphys: & altera quæ vehat Argo
Delectos heroas: erunt etiam altera bella,
Atq; iterum ad Troiam magnus mittetur Achilles.
Hinc vbi iam firmata virum te fecerit ætas,
Cedet & ipse mari vector, nec nautica pinus
Mutabit merces, omnis feret omnia tellus:
Non rastros patietur humus, non vinea falcem,
Robustus quoq; iam tauris iuga soluet arator,
Nec varios discet mentiri lana colores:
Ipse sed in pratis aries iam suaue rubenti
Murice: iam croceo mutabit vellera luto.
Sponte sua sandyx pascenteis vestiet agnos.
Talia secla suis dixerunt currite fusis
Concordes stabili fatorum numine Parcę.

cet: quę omnia erunt: quibus
nobis opus erit, contenti erī
m⁹, atq; ita aurea sęcula erit
quę Parcæ properare iusse/
runt. ¶ Ordo est. Tamen.i.ta Ordo
metsi, & fruges, & vina, &
mella spōte nascentur: tamē
pauca uestigia.i. paucę reliqę
& pauca semina, seu exēpla/
ria: priscę.i.prioris gui: frau/
dis.i.fallacię, & deceptionis:
seu uitij.s.ambitionis, & aua/
ritiæ: suberunt.i.latebunt in
quibusdā: q̄.s.vestigia: iubeāt
tentare ratibus Tethyn.i.ma
ria.i.quę impellent nauigare,
& merces peregrinas nauibus
transuehi: & quę iubeant cin/
gere.i.circūdare: oppida, id ē
munitiōes vrbiū circūclusas
muris.i.mœnibus: & quę iu/
beant infindere.i.impingere:
findēdo telluri.i. terrę: sulcos
.i.fissuras aratro factas. Alter

ex syderum ratione venientem, vt diximus supra. ¶ Cedet & ip/
se mari vector.) Necessario siquidē. ¶ Omnis feret oīa tellus.)
Nauigatio ex mercimonij ratione descendit. ¶ Discet mentiri la/
na colores.) Cū enim tingit, mētitur alienū colorē. ¶ Murice.)
Coclea, vnde tingitur purpura. ¶ Mutabit:) Tinget, inficiet per
naturā. ¶ Luto croceo.) Rubicundo. & est Hyppallage, pro cro/
co luteo. Nā crocū, lutei coloris est, Vnde & allutea pellis. ¶ San
dyx.) Herba est, de qua sandycinus tingitur color: quā varanam
rustici dicunt. ¶ Talia secla suis dixerūt currite fusis.) Quidā vo
lunt curritas dici vates deas: quę suis fusis .i. vaticinationib⁹, or
dinent oia, & prędicant futura: & esse gręcum nominatiuum.
¶ Currite.) Melius tamen est currite, imperatiuū esse modū. vt
sit sensus, Dixerunt Parcæ cōcordes, suis fusis, id est vaticinatio
nibus, currite talia secla: hoc ordine & euētu vestro estote. ¶ Sta
bili.) Hic immutabili & semper manenti. ¶ Fatorum numine.)
Fata dicta a fando: quia quę Parcę dixerunt, hęc credebantur
euenire mortalibus. Numine autem, id est potestate diuinatiōe,
ac maiestate. ¶ Parcę.) Quæ & furiæ infernales, dictę Parcæ, κα
τ᾽ ἀντίφρασιν, quia nulli parcūt. ¶ Concordes stabili fatorum
numine Parcæ.) Nam & quod vna dixerit, duę sequuntur: & fi/
xa sunt statuta fatorum. Horatius, Quod semel dictū, stabilisq;
rerum terminus seruet.

ASCENSIVS.

¶ Pauca tamē, &c.) Tametsi quo tēpore puer hic adolescet, pa
triamq; virtutē cognoscet: atq; imitabitur ea, quę vsui humano
maxime accōmoda sunt, ut frumenta pro pane, uina pro potu,
& mella pro obsonijs, sponte nascentur: tamen (inquit) adhuc
suberunt uestigia priscę fraudis.i.non omnino exterminabitur
ferrei sęculi auaritia, & ambitio: quia adhuc quærentur peregri
nę merces, nauibus: & gloria quęretur bellis & seditionib⁹: sed
si animus humanus ijs contētus esset, quibus naturę satisfit, nō
opus esset pręter ea quæ sponte nascentur alia quęrere: q̄ ergo
alia adhuc q̄rentur, ad priscam fraudem pertinet. Sed tandē, ubi
in perfectum virum euaserit, & vitium ferrei sæculi extinctum
erit: neq; merces aliunde q̄rentur, neq; terra subigetur, neq; co
lores adulterini imbuentur: sed ijs quæ spōte sua natura produ/
cet:

Tiphis.i.vector, erit tūc: & altera Argo.i.nauis oblōga, q̄ vehat
delectos heroas: sicut Argo vexit olim Argonautas, qui erāt he/
roes.i.Herculē, Castorē, Pollucē, &c. & erunt etiā altera bella;
atq; magnus Achilles mittetur iterum ad Troiā, hoc est, aut si/
milia his erunt, aut omnia cū suis causis redibunt. Hinc.i.ex hoc
tempore: hoc est, post hoc tempus in quo hęc fient: vbi.i.postq̄:
ætas.s.tua, o diuine puer. firmata.i.stabilita: iam fecerit te viri:
&.i.pariter: ipse vector cedet mari.i.discedet a mari, nō amplius
nauigaturus: nec pinus nautica.i.nauis ex pino facta, & nautis
seruire solita: mutabit.i.ad cōmutationē transuehet (Ante vsum
pecunię, omnis venditio fiebat cōmutando) merces.s.peregri/
nas, quia omnis tellus feret omnia. nunc aūt, vt in Geor. dicetur.
Suus cuiq; terræ Genius est, & virtus pductiua. & ita ijs q̄ apud
nos abundāt, quærimus ea quæ nobis desunt: atque alijs quib⁹
nostra desunt, abūdant. Humus.i.terra: non patietur rastros, id
est instrumenta dētata quibus radatur: & vinea nō patietur fal
cē, q̄.s.putet: & arator robustus soluet iā tauris iuga.i.nō ampli⁹
vtetur tauris ad arationē, nec lana discet mētiri.i.mēdaciter im
bibere, varios.s.adulterinos colores: sed ipse aries.i.quęuis ouis
sed masculo: plus lanæ est, q̄ fœmellę, mutabit iam.i.colorabit,
mutando albū colorē in alium: vellera.i.lanā, aut lanitiū velleris
sui: in pratis.i.pascuis: murice.i.purpura: rubenti.i.ruborem ha/
benti. suaue.i.suauiter, aut cum suauitate odoris: quoq; pro &:
mutabit vellera sua luto croceo.i.croco luteo, seu lutei: hoc est,
subrubri coloris (Lutum, pro genere coloris crocei, aut subrufi, Lutum.
producit priorē: quā, pro cœno corripit: vnde est plebeius ver/
siculus, Sus immunda luto gaudet meretricula luto.) Sandix.i.
herba, vnde fit color sandycinus: vestiet.i.ornabit: colore sua
spōte.i.sine tinctoris officio: agnos pascentes.i.ipsam carpentes.
Parcę.i.tres deæ fatales.i.originē medij, & exitūs omniū rerū,
sm̄ gentiles, disponentes: quarum prima, quæ Clotho dicitur,
baiulat colum.i.vnde filum vitę deducitur: & Lachesis, q̄ secū/
da dicitur: trahit, & deducitur filū in fusum suū: & Atropos vlti/
ma occat.i.abrūpit filum, cum vita. vnde est versiculus inepti⁹,
Clotho, colum gestat: Lachesis, trahit: Atropos, occat. dictas au
tem volunt per antiphrasim: quia nemini parcūt. Parcę, inquā, Parcæ.
concordes

concordes.i.consentientes stabili numine.i.firmo,& irreuocabili nutu,ac potestate fatorum:dixerunt.i.iusserunt:dicentes,suis fusis instrumentis,quibus filum circumfunditur dum nent : dixerunt (inquam) o fusi,sup.currite,i.celeri cursu vestro adducite;talia.i.tam aurea & tam felicia.secla,i.saecula.

PIERIVS.

Quę iubeant telluri infindere sulcos.) In Ro.codi.legere est tellure infindere sulco. In Oblongo,Vaticano,sulcis. Longobardicus,Mediceus,& aliquot alii,vulgatam sequuntur lectionem. Talia secla suis dixerunt currite fusis.) In Mediceo codice legere est dixerunt

dixerunt currere:vt sit,dixerunt:pro,edixerunt:vel affirmauerunt ea figura,qua dicti alibi Donat,habere.Seruius tn imperatiuu agnoscit,currite. Neq; illud prętereundum est,quod ętate maxime nostra,coeptu est scribi,sęculum,absq; diphthongo,cuius quidé scripturę rationé grámatici nónulli subiecere,a sequendo nomen deductum esse. Cú tamen antiquiora marmora, sęculu, per æ dipht.notent;quo itidé pacto in Ro cod.scriptum est. In nummis etiam antiquorum plurimum per ę diph.nomen id obseruęs,vt in P.Septimii Getæ,sęcularia. In faustinę, Sæculi felicitas. Eodé modo in plerisq; aliis: quáuis in argenteo Othonis, Sęculi,per e solum habetur.

SERVIVS.

Iouis incrementu.) Nutrimentu:& est vulgare,quod Bucolico couenit carmini. Nutantem mudum.) Nutat, pręsentibus malis : lætus est,bonis futuris. Conuexo.) Curuo,inclinato. O mihi tá longę maneat pars vltima vitę.) Vtinam possim frui vita longissima,& habere tanti spiritum,quantus possit sufficere ad tuæ virtutis commemorationem. Non me carminib' vincet nec Thracius Orphe'.) genere styli sese Orpheo, vel Lino fore aequalem commemorat. Nam nó sibi arrogat;

Aggredere o magnos(aderit iam tempus)honores,
Chara deum soboles,magnum Iouis incrementum,
Aspice conuexo nutantem pondere mundum,
Terrasq;,tractusq; maris,cœlumq; profundum:
Aspice,venturo lætentur vt omnia sęclo.
O mihi tam longæ maneat pars vltima vitæ:
Spiritus & quantum sat erit tua dicere facta.
Non me carminibus vincet,nec Thracius Orpheus,
Nec Linus,huic mater quáuis : atq; huic pater adsit,
Orphei Calliopeia,Lino formosus Apollo.
Pan etiam Arcadia mecum si iudice certet,
Pan etiam Arcadia dicat se iudice victum.

sed hoc dicit,Táta est materies tuæ laudis,vt etiá humile ingeniú in ea supra oés possit excellere. Lino.) Linus cú nomé hominis dicimus, Li breuis est. Statius,Medio Linus intertextus acantho. Cú liniú dicimus,filum significantes, Li longa est,cum producatur apud Græcos. Pan etiá.) Redit ad noia rustica:nam satis excesserat dicédo Liniú poetam,Orpheaq; theologiú. Arcadia iudice.) Quę ei fauet,vbi colitur.

ASCENSIVS.

Aggredere o mag.&c.) Secundum commentarios Augustum affatur:meo tamen iudicio,puerum recens natum Augusti for tassis filium alloquitur. Nam Augustus iam magnos,scilicet diuinos honores,aderat.vnde dictu est,Tuus iam regnat Apollo.quocirca,ne citra necessitatem ad diuersos ex abrupto dirigatur oratio,placet ad eundem conferre: vt sit,quia in fatis est ea tempora properare.o diuine puer:aggredere magnos honores, quia tempus a Parcis prędefinitum iam aderit:ad cuius felicitatem futuram exultant omnia quæ præsentium malorum pondere premuntur. Optat igitur Poeta,sibi tantum vitæ dari, vt possit aliquando eius inclyta gesta carminibus prosequi:qa si id detur,nulli poetarum cedere vellet:non quia plus artis,quam illi haberet;sed quia copiosius,atq; vberius,lógeq; clarius subiectum,seu argumentum,nam scripturarum dignitas,sæpe ab

Spondaicus versus. argumento deumitur. Secúdus versus huius lectionis est spondaicus,hoc est spondeu pedem(vt Hora.dicit)stabilé:ex duab' s.longis constanté,in quinto loco habens:cuius ea lex est,vt pręcedens pes,qui quartus est,dactylus sit:& sentétia ipsa,pondus ac grauitaté habeat:vt hic,Magnum Iouis incrementum.& in

Ordo. Æneid.Constitit atq; oculis phrygia agmina circúspexit. Ordo est.O chara soboles deum.i.deorú progenies :magnú incrementum.i.(sm Ser.)nutrimentum Iouis : aut potius , magnú incrementú,i.augmentum Iouis.i.generis,aut progeniei eius; vt sit sensus,quod progenies Iouis multú incrementi ex Augusti,

Augusti genealogia. aut illius pueri natiuitate,acceperit. Et bene, Iouis, Nam Augustus,a Iulio Cęsare adoptatus:hunc puerú(vt dixi)adoptauit, Iulius aút,ab Iulo,Æneæ filio:genus & nomen traxit; vñ est illud Ænei.i. Iulius a magno demissum nomen Iulo. Æneas aút ab Anchise & venere procreatus est.sed Anchises,a Dardano Iouis,ex Electra,filio processit. Venus aút,ab Ioue,ex Dione, genita est. Ad magnam ergo gloriá processit generatio Iouis,dú ad hunc vsq; puerum perducta est: vnde dicit, O chara soboles deum,appositione:magnum increméntum Iouis:aggredere magnos.i.diuinos honores:tempus.s.constitutum a Parcis;aderit iam.i.proped.em. Aspice mundum nutantem.i.vacillanté:pondere,s.malorum præsentium,aut exultanté lętitia bonorú futurorum:conuexo.i.in humeros eius deuoluto:& aspice terras & tractus.i.regiones maris:& coelum profundum.i.aeré,qui profundus,respectu coeli:aut etiá coelum,quod profundum est id est

id est procul a fundo:sup.nutantia conuexo pondere :& aspice: vt.i.qualiter : oia sup.hęc prędicta:lætentur.i.exultent:sęclo futuro.i.de felicitate sęculi, quod imminere uidét. O.i.vtinam :ultima pars vitę maneat mihi tam longe, & utinam spiritus maneat mihi tantum,sup. uel utiná spiritus.i.mens diuina. & spiritus poeticus,sup.fit mihi tantus,quantum sat.i.satis erit: dicere,i.ornate prosequi:tua facta.i.inclyta facinora tua: quęres,si,sup.mihi erit. Nó,sup. quisq; me uincet carminib'. Aut legamus sine subauditio ne.(quia vt in regulis dicemus,duę,aut plures negationes debite positę,non plus efficiunt quam vna.)non me vincet carminib' nec Orpheus, vates ille pręclarissimus: Thracius.i.ex Thracia oriundus:nec Linus,id est alter diuinus vates supp'. vincet me carminibus: quamuis mater,scilicet Calliopeia Musa : adsit,id est auxilio sit:huic,id est alteri eorú,videlicet Orphi,pro Orpheo: & quáuis pater,scilicet formosus Apollo:adsit huic,scilicet Lino.aut sic,quáuis mater adsit huic, scilicet prius dicto,& pater adsit huic,scilicet posterius dicto:quod declarat,dicens, quáuis Calliopeia Musa mater Orphei adsit Orphi,& quamuis formosus Apollo,pater Lini,adsit Lino. Si Pan,deus ille Arcadię,& princeps musicorum(quia,vt dictum est,Pan primus calamos cera coniungere plures Instituit.)certet mecum etiam Arcadia iudice,id est iudicante: quę tamen deo suo faueret :tamen Pan,dicat se victum,scilicet a me,tua facta canente, etiá Arcadia iudice,quasi dicat tanta erit gestorum tuorum gloria,vt et ab humili Poeta descripta,omné poesim exuperét. Multa hic notatu digna sunt,quorú non pauca a Mancinello explicátur. Regula prima est. Spondaicus versus,dactylum in quarto loco,& sentétiæ pondus,aut loquentis languidum animú efflagitat. Pondus,vt hic,& in illo a Persio adducto: Si costá lógo subducimus Appennino: Languoré,vt in prius citato. Constitit,&c. Secunda,que,particula,a Virgilio fere cóis ponit,vt hic,Terrasq;,tractusq;,&c. quod si productam positione dixeris,propter tr,in sequétis dictionis principio posita:quam tñ positionem,nó omnes approbát: adducam illud.in Æne. Liminaq;,Laurusq; dei,totusq; moueri Mons circú,&c. Tertia cóiunctio encletica,vt,que,ve,ne,quoties pori parti cóiungédæ adhęret,posteriori,et adhęrere vult, Itaq; semper in fine interdú etiam in medio nunq; in principio poni vult. E diuerso,& nunq; in fine,semper in medio,interdum etiá in principio ponetur; vnde dices, Tu puer q; tuus: aut, Tuq; puerq; tuus.nó,Tuq; puer tuus.nec,q; tu puerq; tuus, Item, tu & puer tuus.aut,& tu & puer tuus:non aút,& tu puer tuus,&c. Quarta,quæ est Vallensis, Tres aliquñ negationes,non plus efficiút quam duæ,collatione ipsa dictionum id efficiente: vt, Nunq; mihi, nec offuisti,nec profuisti.vbi principalis negatio non posset in fine poni sic,nec offuisti,nec profuisti mihi nunq;.ná sic dicédú eét. vnq;.Et hic non me vincet,nec Thracius Orpheus,nec Linus,&c.bene dicitur.sed si diceretur,nec Orpheus,nec Linus non vincet me,male diceret. Auferéda.n.esset negatio:sic, nec Orphe', nec Linus vincet me. Quita, Græca in eus,apud nos sępe exeút in es longum: vnde obliquos,nunc ab eus nunc ab es,deductos inuenimus, vt Odysseus,latine dicitur Vlysses: vnde in genitiuo Vlyssęis,sed Vlyssi reperitur,pro Vlyssei,per synæresin,quasi ab nominatiuo Vlysseis:sic & Achilles,Achilli:quia grçce,Achille' dicitur.& hic in datiuo Orphi.a nominatiuo Orphęs,aut grecus est datiuus per syngresin,pro latino.

Duarum negationum effectus.

Pan.

Regulę.

Pierius

PIERIVS.

¶ Chara deum soboles.) In Ro.codice.suboles, per u, pria syllaba: cuiusmodi scripturę rationem alibi copiosius recitauimus. Hic illud tantum attingam, quod apud Pomp. Festum, dispositis per literarū ordinē vocabulis, inter subuerbustā, & subucu lam, vocabulum: suboles, scriptum est: quod nomen ab, olescendo.i.crescendo, dictum asserit: vt adolescens quoq;, & adultus, & indoles dicitur. Lucil.v. Siue viri suboles, siue est muliebris origo. Virgi. Clara deum suboles, magnum Iouis incremētum: vt obserues illud etiam, quod in vulgatis, Chara, scriptum est, in codice eo Festi, Clara, haberi. ¶ Terrasq;, tractusq; maris.) Sunt antiqui cod. in quibus, Terram, vnitatis numero legas: sed multo magnificentius est plurali dicere. ¶ Aspice, venturo lętentur vt omnia sęclo.) In Roma.codice, lætantur: est, indicādi specie, quod magis implet aureis: & longe magis mouet, dum cuncta oculis subiicere videtur. ¶ O mihi tam longæ maneat pars vltima vitę.) In Longobar. & in Mediceo, tum longe, scriptum est. Sed enim, tam longæ vitę, casta omnino lectio est. quam Seruius etiam cognoscit. ¶ Orphei Calliopea.) In Roma.codice, et in Mediceo, Orphi legitur per synęresin. In aliis Orphei. In Longobardico etiam Orphei, prius scriptum erat: inde abrasis literis, factum est Orphi. Sane Priscianus hic gr ce dictum ait, ὀρφεῖ, ὀρφεῖ: quare vel vnico i scribendum, aut ita pronunciādum ac si vnico scriptum esset, vt diphthong i sonus sit: latine tamen scripturę ratione seruata: quanquam nihil prohibet, Orphei, dimensione dactyli pronunciare, cum datiuus sit casus, vt etiam, Lino: & apud Gręcos vltima breuis est in huiusmodi datiuis: vt δαφνίδι, τῷ χαρίεντι. ¶ Pan etiam Arcadia mecum si iudice certet: Pan etiam Arcadia dicat se iudice victum.) Non inficior vtrunq; versum in Roma.codice, in Mediceo, & aliquot aliis, eodem modo legi, Pan etiam Arcadia. licet in Roma. versus inferior, vna abundet litera. Sed enim mihi non displicet, quod in Oblongo codi. legitur, Pan deus Arcadia mecum si iudice certat, Pan etiam Arcadia dicat se iudice victum. Magnam enim emphasim habere videtur, Pan deus. Et aduerte in huiusmodi lectione inferiore versu, Pan, suspendendum esse. Sicut vero magis placeat iteratio totius hemistichii, non laboro. nam & ea quoque lepida & suauis est.

SERVIVS.

Incipe parue puer risu cognoscere matrem,
Matri longa decem tulerint fastidia menses.
Incipe parue puer, cui non risere parentes,
Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

¶ Risu cognoscere matrem.) Alludit ad id quod factū est: & rem naturalem ait. Sicut enim maiores natu, sermone: ita infantes risu se indicāt agnoscere. Ergo hoc dicit, Incipe parentibus arridere: & ei spe boni ominis detrahere solicitudinē: vt & ipsi tibi arrideāt. ¶ Tulerunt.) Alii, tulerint legunt: vt sit sensus, Si riseris, abstulerint decem menses matri tuę longa fastidia. matri enim decē menses attulerunt longa fastidia. ¶ Cui non risere parētes.) Nec de⁹ hunc mensa, dea nec dignata cubili est. Sicut Vulcano contigit. q cum deformis esset, & Iuno ei minime arrisisset: ab Ioue est pcipitatus in insulam Lemnum. Illic nutritus ab Sintiis, cum Ioui fulmina fabricasset, non est admissus ad epulas deorum. Postea cum rogaret vt vel Mineruæ coniugium sortiret: spretus ab ea est. Vnde diuinos honores nō meruit: ad quos per conuiuiū numinum, aut p coniunctionē venitur dearum. Hinc est q Iunoni agit in primo Æolus gratias, q per eius beneficiū diuinos honores meruit: vt, Tu das epulis accūbere diuū. ¶ Non deus.) Id est Iuppiter. ¶ Nec dea.) Id est Minerua.

ASCENSIVS.

¶ Incipe parue puer.) Finis huius Eclogæ, sane q difficilis est, atq; adeo, vt nō facile sit bonā sententiā cum grāmaticorū ordine excerpere. Nā Seruianam interpretationē quidā explodūt, vt Angelus Politianus capite. lxxxix. Miscellaneorū, cuius uerba sunt, In Bucolicis Virgilianis, hi duo sic uersiculi legūt, Incipe parue puer, cui nō risere parentes, Nec deus hunc mensa dea nec dignata cubili ē. quos enarrans Ser. haud inceleber Grāmaticus & verā lectionē, quod eius pace dixerim, cōtaminat: & fabulā sibi ex parte, cōmodoq; suo confingit, contra omnē ueterum authoritatē. Neq;.n. cui: sed, qui, legendū. hoc est nō casu datiuo singulariq; numero: sed plurali nōatiuo, quiq; utrobiq; apud veteres eadē uox, iisdemq; notata literis: sicut in.i. Quintil. de institutione oratoria, nō oscitās lector inueniet. ex quo etiamnū versiculus in. vii. Valerii Flacci Argonauticon lib. Curaq; cui pfuga forsan tenet alta carina. Etiānū inquā, iste uersiculus, cui retinet: nō, qui. tā. s. in uetustissimo codice, de quo reliq fluxere: q in his quoq; puulgationibus. quod aūt dicimus, qui, legendum: non, cui: docet idē Quintilianus in. ix. figurā esse declarans hic in numero: sic, ut plurali singularis subiungat, Ex illis enim, inquit, Qui nō risere hūc non dignata. Quis aūt dubitet, quin de Virgilianę lectionis incolumitate Quintiliano credendū sit, potius q Seruio: præsertim, qui manum quoq; Virgilii citet, aliqn & Ciceronis? Quocirca manifestū est quod diximus, mēdose locū a Seruio adduci. ¶ Nec de⁹.) Fabulā autem sibi eundē ex proposito cōmodoq; finxisse, quis nō uideat: cū nusq ob id pręcipitatū fuisse Vulcanū legamus, quoniā deformis natus, quoniamq; ei non Iuno adriserit. Et.n. poeta Homerus ob id ait, q matri contra Ioué patrem suppetias tulerit. Natus.n. ex Ioue & Iunone, sm Home. Vulcanus: licet ex Iunone, sola fingat Hesio. in Theog. sicut ex solo Ioue, Minerua dr̄ ἀπάτορα a Theocri. uocatur in ępigrāmate, cui βώμος inscriptio. Quare parētes ad Ioué, Iunonēq; uix satis ēt propriē referētur. Sed & illud sane q frigide Seruius idem, q neq; admissum ad epulas deorum Vulcanum

Vulcanū dicit: neq; diuinos honores meruisse: quē Varro etiam inter selectos deos numerat septimum. Tum ne pcesserit quidē, vel isto pacto quod molitur Seruius: quando non ob id ait præcipitatū, q haud riserit: sed q ipsi haud arrisum. Viderimus vtrūne ipse mox credibiliora suspicer scerte iā Seruius verissimus reuincit. Et quidē si ego legerim, sic enarrauerim. Parentes Salonini pueri, de quo hic agit: ut sit parentes, uocandi casus: hūc q non risere, neq; deus mēnsa dignatus, neq; dea cubili. hoc ē nec Genius, nec Iuno, uitalib⁹ auris dignū putauere, hunc ex illis q nō risere: ut sit figurate dictū (Quintiliano teste) pro eo qđ est, hunc qui nō risit: uel, qui e numero est eorū qui nō risere. Credebatur.n. habere quisq; suū deum, suamq; deā: hoc est suū Genium, suamq; Iunonē, uitæ pręsides. Hos igitur indicauit Maro catexochen. ¶ Mensa.) Mensa.n. Genio conuenit: ut, Fūde merū Genio, Iunoni lectus; Quod Iunius quoq; Philargyrius docet: hunc ipsum ita interpretās locū, Pueris (inquit) nobilibus editis in atrio Iunonis Lucinę lectus ponitur, Herculis mensura. Sed & apud Varronē lectum est, initiari pueros, Educæ, & Potinæ, & Cubę, diuis edendi, potandi, & cubandi, vbi primum a lacte, & cunis trāsferunt. quā Varronis authoritatē Donatus in Phormionē Terentianā adducēs, etiā hunc ipsum citauit Maronis versiculū: atq; idem Probū quoq; retulit adnotasse. Mensā igitur, & lectus, argumēta vitalitatis, quod initiis ipsis adhiberent. Cæterū habet homo suā sibi ridendi proprietatē. Qui vero nā rideant, ei qui potest esse vita vitalis: ut ait Ennius, Deū vero, deamq; ad has referre Varronis, Educam Potinam, Cubamq; nequeas: q hæ fœminę oēs: vt Aug. etiā in vi. lib. de ciui. dei: declarauit. Sed nec ad Pilumnū, ratione pari: & Pitumnū, cōiugales deos: quib⁹, vt ait Varronē scribere, Martia. in. ii. lib. de vita patrū: natus, si erat vitalis, simul ab obstetrice fuerat sublatus, & in terra stratus, ut esse rectus auspicaretur. Sternere ēt in ędibus, lectū consueuerunt. Restat igit uti, quod de Genio & Iunone dixim⁹: authoritatū quoq; tibicinibus fulciatur. Plinius itaq; naturalis historiæ. i. Cū singuli (inquit) ex semetipsis totidē deos faciant, Genios, Iunonesq; adoptando sibi. Seneca epistolarū ad Lucil. xix. ita tamen ait, Hoc Seponas volo, vt memineris maiores nostros, q crediderit Stoicos fuisse. Singulis.n. Genium, & Iunonē dederunt. vnde arbitror Iuuena. & per Iunonē (inquit) domini iurante ministro. Hoc.n. reprehendit Satyricus poeta, q nō per Geniū, sed per Iunonē domini minister iuraret, uidelicet more muliebri. Quocirca, sic illa apud Petroniū Arbitrū, Quartilla loqtur, Iunonē meā iratā habeam, si unquā me meminerim uirginē fuisse. Nā infans, cum paribus inquinata sum: & subinde pcedentibus annis, maiorib⁹ me pueris applicui: donec ad hanc ętatem perueni. Hinc etiam puto natum prouerbium illud, ut dicūt. Posset taurum tollere, qui uitulum sustulerit. Cęterum si detur modo, non iniquā plane a nobis peragi reprehensionem: labascereq; iam cōmentum illud Seruianum, quod anteq talia prodebamus, pro indubitato obtinuerat. Reliqua in medium, ne nobis blandiamur, libera opinaturis relinquemus. Hæc ille. E quibus patet q difficilis sit hic locus: quodq; de Salonino intelligendum sit: quod (vt in superioribus

Geniū, Iunonēq; cur anti q dedere.

Prouerbium.

perioribus dixi) mihi non placet: verum, vt omissis ambagibus, friam nostrā paucis explicemus. Quia & Augusto, & Pollioni, et puero nato, blāditus est Poeta: ne matrem preteriisse culpetur, in eius assentationē inuitat puerū ad adridendum matri: aut matrē ad adridendum puero. Nā dupliciter, posset intelligi, q̄ puer risu, agnosceret matrē: aut, quia ipse rideret, aut quia mater. ☞ Tulerint,) Preterea quidā legunt, tulerint: & tamen graues viri legunt, tulerunt: docētes secundā corripi pretee naturā: vt significetur subita longi dolores fuga, & correptio: sicut subitus, inquit, horror significatus est in versu illo. iij. Æneid. Obstupui, steteruntq́; comę, & vox faucibus hęsit, in correptione, videlicet medię syllabę illius verbi, steterūt. ❡ Cōstruemus igitur dupliciter. Prio sic: O parue puer. s. Marcelle, aut Salonine: incipe cognoscere risu. i. dum rides matrē: & si hoc feceris, decē menses tulerint. i. cito transegerint, matri longa fastidia; aut, si hoc facies, decē mēses tulerunt. i. iam transegerunt celerrime matri longa fastidia. Aut sic: O parue puer, incipe cognoscere matrem risu. s. tuo: quia decē mēses tulerūt. i. attulerunt matri longa fastidia: quę abierint, si adriseris, Incipe (inquam) puer cognoscere matrem risu. i. alli adridendo, vt tibi rursum adrideat: quia nec deus. s. Genius, dignatus est mensa, hunc cui non risere parentes: nec dea. s. Iuno cubili. Secundo modo sic. O parue puer incipe cognoscere matrem risu. s. mutuo: dum tu illi. & illa tibi ridet. nam cum incassum loquatur, mater infanti ridet. quod aūt rideat, docet: quia decem menses tulerunt i. cito abstulerunt, matri longa fastidia id est (vt dicunt) nauseam, & ęgritudinē animi, omnia fastidientis prę tędio. O parue puer, incipe (inquā) deinde, quasi volens solicitare parentes, vt inducat puerū ad risum, cōuerso sermone ad eos, dicit. O parētes, facite, sup. vt rideat, quia nec deus. s. Genius: dignatus est hunc, sup. eorū, qui non risere mensa: nec dea. s. Iuno: cubili. i. vitalis non fuit, quisquis alienus natus est a risu, sicut Marcello contigisse videtur: ex eo quod dicet. vj. Æneid. Sed frōs lęta parū, & deiecto lumina vultu. & paulopost, Sed nox atra caput tristi circumuolat vmbra, &c. Quasi ergo Virg. nunc admonere velit Octauiā, Augusti sororem: vt omen illud, & indiciū breuis vitæ, quod frons tristis portendit, auertat risu; dicit, o parentes, facite vt puer rideat: quia quisquis est eorū qui nō risere, nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est. Et hic sensus videtur Quintiliani: cui & Politianus assentitur: nec dissentit Mancinellus, vt vidimus. Regula est. Dignor, verbū cōmune, in actiua quidē significatiōe, accusatiuum cum ablatiuo regit. in passiua, duos ablatiuos: alterū mediante a, vel ab: vt, Deus dignatus est hunc mēsa. Item Æneid. j. Non equidē tali me dignor honore. Secundi, vt Æneid. iij. Coniugio Anchisa Veneris dignate superbo. s. ab Ioue.

Tulerūt

Ordo.

Regula Dignor.

PIERIVS.

❡ Matri longa decem tulerunt fastidia menses.) Tulerunt, quidem in Romano codice legitur. In Longobardico, & in Oblongo, tulerant. In Mediceo, & aliquot alijs peruetenbus, tulerint. Neque desunt, qui (teste Seruio) abstulerint, legant. Sed enim Donatus in Eunuchi prologo, locum hunc citat: &, tulerunt, pene vltima correpta legit ad similitudinem illius Terentiani versus, Postq̄ ædiles emerunt. vbi necesse est vltimum saltem pedem esse iambum. Agnoscit & Probus, tulerunt: & metaplasmum esse dicit, media correpta syllaba, quæ natura longa sit. Est &, decim, per i: de quo superius. ☞ Cui non risere parentes.) Non me fugit quo pacto Quintilianus lectionem hanc acceperit, quam hic in numero figuram esse dixerit. Quantumq́; viri peritissimi sibi super hoc loco applaudere visi sint: quæ vero in hoc disputent, alij viderint. Nos antiquissima hæc omnia exemplaria contulimus, in quibus omnibus scriptum obseruauimus, cui, datiuo casu. In aliquot etiam, quoi, Catulliano more: vt alibi, Quoi non dictus Hylas. Quo de genere scriptionis Quintilianus, veteres ante se ait, cui: quod tribus iam literis enotari cœptum erat Quoi, ad pinguem sonum vsos, tantum vt ab illo, qui, distingueretur. ☞ Dea nec dignata cubili est.) In Romano codice scriptum est, cubil' est, Plautino more. In altero peruetere, cubili: absque verbo, est. Sed ea synalæpha quæ fit in cubili est: huic humili generi maxime cōuenire videtur: & nescio quid suauitatis in eorum auribus relinquere, qui musicis Poetarum numeris insuerint.

QVARTÆ ECLOGÆ FINIS.

ASCENSIVS.

QVinta canit, &c.) In v. Ecloga principaliter canitur nęnia. i. funebre, atq; exequale carmen Daphnidis: per quē non dubie Cæsar intelligit: tametsi Daphnis, apud Theocritū quoq; defleatur a Thyrside. Sunt aūt qui canūt inter se amici, Menalcas, & Mopsus, sibi inuicē cedētes: & mutuis honoribus, ac muneribus donātes: quę res non absurde monet Augustū, vt p Daphnidis. i. Cęsaris funebri carmine, pmiū canentibus retribuat. ❡ Ordo versiculorū nostro. est. Quinta, sup. Ecloga: canit Daphnin. s. pastorē optimū, per quē intelligitur Cęsar imperator maximus: cæsum. i. occisum: vulnere crudeli. i. a crudelibus, videlicet q̄bus aliq̄n pepercerat illato: & cōmēdat. i. laudat; Menalcā. s. & Mopsum, pastores amicos inter se ferentes. i. conferētes: mutua dona. i. munera: ob meritū. i. quia sic mereri visi sunt. Ea aūt videtur intentio Poetę, vt amicitię legē, quę vult vt sibi mutuo cedant, & beneficia conferant, & defunctum defleant, explicet: & ad præmium conferendum, Augustum honeste commoneat.

Ordo.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN DAPHNIN VIRGILII.

❡ Quinta canit cæsum crudeli funere Daphnin:
Mutuaq; ob meritum commendat dona ferentes.

SERVIVS.

CVr non Mopse, boni q̄m conuenimus ambo.) Inducuntur duo amici pastores canere ad delectationē: Vnde & laudat se, & sibi inuicē cedūt. ☞ Boni.) aūt, docti. & figurate ait, boni ambo. ☞ Tu calamos inflare leues: ego dicere versus.) Hic corylis mistas, inter cōsedimus vlmos: Ordo ē, Cur nō Mopse hic cōsedimus iter vlmos mistas corylis. s. vt canamus. Sane. ☞ Inter.) prępositio, qa p̄posita est, mutauit accentū, sicut circum. ☞ Siue sub icertas Zephyris motātib⁹ vmbras.) Dicit qdē verecūde se illi obtēperare debere: ostendit tn̄ qd sibi placeat. Nā ex ipsa laude antri, & ex arborū vituperatione, quarū incertas vmbras dicit: ostendit suam sententiam esse meliorē. Incertę autem vmbræ sunt & ex solis circuitu, & ex mobilitate ventorum, quod in se ēt dicit, Zephyris motātibus. ☞ Labrusca.) Vitis agrestis: q̄, qa in terrę marginibus nascit, labrusca dicta est, a labris & extremitatibus terræ.

Labrusca.

P. VIRGI. MARONIS, DAPHNIS QVAE EST ECLOGA. V. INTERLOQVVNTVR MENALCAS ET MOPSVS AMICI. M.

CVr non Mopse (boni quoniam conuenimus ambo,
Tu calamos inflare leueis, ego dicere versus)
Hic corylis mistas iter cōsedim⁹ vlmos?
Tu maior, tibi me est æquum parere Menalca: MO.
Siue sub incertas, zephyris motantibus vmbras,
Siue antro potius succedimus, aspice vt antrum
Syluestris raris sparsit labrusca racemis.

ASCENSIVS.

❡ Cur non Mopse boni &c.) Inducūt duo pastores vt dixi inter se amici Menalcas maior, & Mopsus minor decore cedēs, & obsequēs maiori, tota Ecloga actiua est: nā nusq̄ poeta loqtur, dicit ergo Menalcas pueꝝ Mopsum opportune laudās a pitia canēdi (nā laudari optāt pueri laudataq́; virtus crescit, & imēsum gloria calcar habet) o Mopse q̄m nos piti in musica cōuenimus ambo, cur nō cōsedimus. i. locū cepimus ēt hic iter vlmos mistas corylis, vt melius cōcinamus? Ad quod Mopsus. Menalca inquit cū sis maior tuū est pręire, & prius locū capere meū sequi te, quocūq; ieris siue sub vmbras, quæ tamen incertæ sunt,

ſunt, ſiue potius ſub antrū quod tā amœnū eſt, nā labruſcis exornatur. ℭ Ordo eſt. O Mopſe (inqt Menalcas) qm̄ nos ambo boni.i.docti & periti, tu ſup. bonus hoc eſt doctus, inflare calamos leues.i.graciles, ego ſup. bonus & doctus, dicere.i. ad dicendum verſus, cōuenimus.i.ſimul iam venimus (eſt.n. præteriti temporis) hoc eſt qm̄ congregati ſumus, cur nō conſedimus.i.iam etiā locū ad ſedendū cepimus. (Eſt.n. etiam preteriti temporis cōſedimus, ſiue a conſido, ſiue a conſideo, nā in præſentia cōſido eēt cōſidimus: quomodo verſus ſtaret: & ſententia, & a cōſideo conſedimus, quod metri rō damnat?) cur inquā non cōſedimus aut conſidimus hic inter vlmos miſtas corylis.i.ſub vmbrā amœnā, & ita vmbrā laudat. Ad quod Mopſus. Tu inqt, o Menalca es maior.i.ſenior, & prouectior & ideo o Menalca æquū eſt me parere.i.vt pareā tibi, ſiue nos ſuccedimus ſub vmbras incertas.i. dubias & inſtabiles, & hoc zephyris.i.vētis illis verno tpe flare ſolitis, mōtātibus.i.frequēter mouētibus.ſ. ramos arborū quos vmbra ſequit̄, ſiue nos ſuccedimus potius.i.cū maiori cōmodo antro.i.ad antrū hoc, aſpice.i.vide, vt.i.q̄liter labruſca ſylueſtris.i.vitis inculta in labris.i.extremitatibus agrorū ſpōte naſcēs in ſparſit.i.ſparſim ornauit antrū racemis raris, p quod innuit, & amœnū eſſe ſub antrū cōcedere, & triſte ſub vmbras incertas, qa vmbrarū titubatio, & frequēs mutatio memoriç canentū officeret, & p abſentiā vmbrarū ēt ſol irrueret. ℭ Regula ē. Multa verba repetita, cū quā cōponunt̄ ppoſitiōe, ppoſitiōis caſum regūt, q̄ ſi non repetant̄, datiuū regant, vt hic ſuccedimus ſub vmbras & antro.i.ſub antrū. De ꝓlepſi, quę eſt in principio, nos cōuenimus ambo boni, tu inflare calamos, ego dicere verſus, alibi dedimus regulam. Regula.

PIERIVS.

ℭ Conuenimus ambo.) In Oblongo codice cōſedimus legitur oīno corrupte. Nam conuenire huic ſententiæ congruit. ℭ Sparſit labruſca.) Vſus hic Virg. genere fœmin. qui ge. neutro plurali nu. dixit in Culice. Dēſaq; virgultis audet labruſca petitur.

Montibus in noſtris ſolus tibi certat Amyntas. ME.
Quid, ſi idē certet Phœbum ſuperare canendo? MO.
Incipe, Mopſe prior, ſi quos aut Phyllidis ignes, ME.
Aut Alconis habes laudes, aut iurgia Codri.
Incipe, paſcentes ſeruabit Tityrus hœdos.
Immo hæc, in viridi nuper quæ cortice phagi MO.
Carmina deſcripſi, & modulans alterna notaui,
Experiar. tu deinde iubeto certet Amyntas.
Lenta ſalix quantum pallenti cedit oliuæ: ME.
Puniceis humilis quantum ſaliunca roſetis:
Iudicio noſtro tantum tibi cedit Amyntas.
Sed tu deſine plura puer, ſucceſſimus antro.

SERVIVS.

ℭ Montibus in nrīs.) Ac ſi diceret, in hoc territorio. ℭ Tibi certat.) Vſurpatū eſt, nā hodie certo tecū dicimus. ℭ Quid ſi idē certet Phœbū ſuperare canendo?) Offenſus cōparatiōe inferioris, hoc dixit: licet non amare Menalcas dixerit, Solus tibi certet Amyntas. quod tñ quia hic aſpere accepit, ille paulopoſt curat, dicens, Lenta ſalix quantū pallenti cedit oliuç. ℭ Phyllidis ignes. Phyllis regina Thracum fuit. Hæc Demophoontem Theſei filiū regē Athenienſiū redeuntem de Troiano prelio dilexit, & in coniugium ſuū rogauit. ille ait ante ſe ordinaturū rem ſuā: & ſic ad eius nuptias reuerſurū. Profectus itaq; cū tardaret. Phyllis & amoris impatientia, & doloris impulſu, q ſe ſpretā eſſe credebat: laqueo vitam finiuit, & conuerſa eſt in arborē ſui nominis.i.amygdalū ſine foliis. Poſtea reuerſus Demophoon, cognita re, eius amplexus eſt truncū, qui, velut ſponſi ſentiret aduentū, folia emiſit. Vnde etiā Phylla ſunt dicta a Phyllide, quę ante petala dicebātur. Sic Ouidius in Metamorphoſeon libris. ℭ Alconis laudes.) Hic Cretenſis ſagittarius fuit, cuius cū filium draco inuaſiſſet, tanta arte direxit ſagittam, vt ea currens, in ſerpētis deficeret vulnere, nec trāſiret in filiū. ℭ Iurgia Codri.) Codrus dux Athenienſiū fuit. qui orto bello inter Lacones & Athenienſes: cū reſpondiſſet oraculum: illos poſſe vincere quorū dux periſſet: habitu humili profectus eſt ad hoſtiū vicina tentoria: & illic iurgio eos in ſuā cędē inſtigauit, & a nullo cognitus fecit locū oraculo. ℭ Cortice phagi.) Vbi enim debuit magis ruſticus ſcribere? ℭ Modulans alterna.) Secundū rythmum cōponens. Alterna autē, varia, ꝓpter muſicam: cuius ſonus varius inuenitur ex pedū diſſimilitudine. Significat autē cantaturū ſe epicedion & epitaphion. Nā epicedion eſt quod dicitur cadauere nondum ſepulto. vt, Extinctum nymphę crudeli funere Daphnin. Epitaphion autē poſt completam ſepulturā dicitur. vt, Daphnis ego in ſyluis hinc vſq; ad ſydera notus. ℭ Lenta ſalix quantum pallēti cędit oliuę) Ruſtici vtitur comparationibus. Salix autem viliſſima eſt arbor, oliuę comparatione. ℭ Saliunca.) Herbę genus, quam orcitunicam vulgo vocant. ℭ Roſetis.) Vbi roſę naſcuntur. ℭ Iudicio noſtro.) Ac ſi diceret, Quid alii ſentiant, videris. ℭ Deſine plura puer.) Ceſſa te excuſando, & alia dicendo. & ſubauditur obtendere vel dicere.

ASCENSIVS.

ℭ Montibus in noſtris.) Inter eundem ad antrum iterum cohortatur Menalcas Mopſum iuniorem, laudans eum prudēter quia ſic vt non ſibi omnino placeat nec ſecurus deſideat, dicens mōtibus in noſtris ſolus tibi certat Amyntas, hoc eſt ſolū Amyntam æmulum habes in his regionibus qui tecum audeat cōtendere de laude cātilenæ. Ad quod Mopſus indignatus puerili auiditate laudis. Quid ſi idem certet Phœbum ſuperare canendo? quaſi dicat, nunquid propterea Phœbo timendus ſit. Quod intelligens Menalcas ne ab inſtituto diuertatur omiſſa illius purgatione iterum cohortat̄ dicēs. Incipe Mopſe prior &c. quibus verbis tangit triplicē materiam quæ a poetis ſolet decantari. Amores.i. Phyllidis q ab amaſiis poetis verſu elegiaco, & propter infelicē exitū a tragicis deſcribi poſſunt. Laudens Alconis in peritia ſagittādi quæ lyrici carminis materies eſt. vnde Flaccus in arte Muſa dedit fidibus diuos pueroſq; deorum, Et pugilem victorem, & equum in certamine primum. Fidibus.n. canuntur hymni.i. laudes deorū, & victorum. Et iurgia Codri quæ ad heroicum carmen ſpectant: nam fortiter obiit pro repu. quales ab heroicis laudari & decantari ſolent. Bene ergo ad quāuis harum trium materiarū decantationem cohortatur puerum. At ille dicit ſibi parata eſſe longe alia carmina intelligēs de nece Daphnidis, quibus propter argumenti atque ſubiecti de quo ſunt, nobilitatē tantū tribuit, vt nō dubitet ſe illis Amyntā ſuperaſſe: vnde inſultans quodam modo dicit, tu deinde iubeto certet Amyntas, verum Menalcas intelligens ſtomachum pueri glorię cupidi nondū ſedatum placat eū dicens. Lenta ſalix &c. ℭ Ordo eſt. Solus Amyntas paſtor ille ęmulus de quo dictum eſt inuidit ſtultus Amyntas. Et hęc eadē vt ſciret quid non faciebat Amyntas? vnde non dubium quin per Amintam intelligatur quiſpiam poetę ęmulus. certat tibi, contendit tecum de laude cantilenarum, in noſtris montibus. Ad Siciliam reſpicit. Ad quod Mopſus. Quid ſup. diceres ſi idem, ſcilicet Amyntas ſed inuidioſe non nominat eum: certet id eſt conetur ſuperare Phœbum. id eſt principem muſicorū) qa Virgilius de muſis loquens dicit, In medio reſidens complectitur omnia Phœbus. Vnde Flaccus in arte. Ne forte pudori ſit tibi muſa, lyræ ſolers & cantor Apollo. Quinetiam ſm̄ Plintū heroici carminis authorem, nam ipſum oraculo debemus) quaſi dicat ſi forte certet non tamen ideo ſuperet eum ita nec me ſuperat, licet mecum contendere audet. Menalcas autem prudenter dehortans ab ęmulatione & ad cantilenā cohortās dicit. Mopſe incipe prior, quaſi dicat, ſubſequar, & te iuuabo, ſed incipe prior .i. ante me (duo enim ſunt) ſi tu habes aut quos.i. aliquos amores Phyllidis.i. argumentum de amoribus quales erant Phyllidis reginæ Thracię, aut ſi habes ſupp. aliquas laudes Alconis illius optimi ſagittarii.i. argumentum lyricum de laude alicuius artis aut victoris, aut ſi habes ſupp. aliqua iurgia Codri.i. qualia Codrus rex Athenienſium excitauit vt pro rep. fortiter oppeteret, hoc eſt ſi habes carmina elegiaca tragica lyrica aut heroica, incipe, quia Tityrus mercenarius noſter ſeruabit, id eſt cuſtodiet agnos paſcentes. Aut ideo dicit ſi quos aut Phyllidis &c. qa quilibet ea libenter canit quæ ipſe habet: vnde Amaſius poeta ſere amores canit, ſed pręſtat prior expoſitio, vt hęc pro omnibus ſimilibus argumentis ponantur. Reſpōdet Mopſus Immo ego experiar.i. faciam experimentum, & periculum an benę condita Phœb°. muſic°.

ſint

sint haec carmina quę ego descripsi nuper in viridi cortice phagi, illius arboris, per quam poetam intelligi dat, q sub phago dictus est recubuisse: & q̄ ego modulans.i.cantando componēs ad modulos, & certas mesuras alterna.i.alternatim vt ex varietate deprehenderetur cōcentus, tu o Menalca iubeto deinde.i.postq̄ ea expertus fuero, vt sup. Amyntas certet mecum sup.q.d. tantū est in eis propter argumenti nobilitatem artis & suauitatis, vt etiam æmulus de se victum fateatur, vnde dicit Menalcas placans eum. Quantum salix lenta.i.flexibilis in paludibus nascens (quia dum solida sit, lane longa est) cedit oliuę.i.vincitur ab oliua pallenti.s.cortice iam vetere, & quantum saliunca, herba illa humilis.i.humi nascens nec multum assurgēs, cedit rosetis.i.fruticibus rosiferis, puniceis.i.rubicundis, tantum tibi cedit Amyntas, nostro iudicio.i.quantum nos iudicare possumus.q.d. videris tamen quid alii de te iudicēt, quod dicit ne securitas de victoria negligentē reddat. Sed tu puer desine plura sup. obloqui, nos successimus antro.i.peruenimus sub antrū vbi cantare delegimus.

Regula. gramaticalis. ¶ Regula est. Verba ad certamen aut cōgressum pertinentia apud Virgilium sæpe cum datiuo construuntur, quę apud alios fere cum ablatiuo mediante præpositione cum, cōstrui solent. Vt hic certat tibi. pro tecum, & Æneid.j. infelix puer atque impar congressus Achilli, id est cū Achille. Et eiusdem.iiij. placido ne ét pugnabis amori? i.cum amore &c.

PIERIUS.

¶ Solus tibi Certet Amyntas.) In Mediceo & omnibus fere codi. antiquis, Certat, legitur Indicatiuo modo. Sed in Oblongo Certet, vt in vulgatis est. & ita etiam est in citato versu apud Arusianum messum. ¶ Quid si idē Phœbū certet superare.) In Medic. & aliquot aliis antiquis codicibus mutatis dictionibus legitur, Quid si idem certet Phœbum superare. quod parui momēti est. ¶ Aut iurgia Codri.) Seruius ait. Orto bello inter Laconas & Athenienses. At Plutarchus in parallelis ex historico Socrate bellum hoc aduersus Thracenses ponit. Codrumq; vno ex hostibus falce interempto concitasse alios in cędem suam. Tu quę multa, Iustinus de Codri morte exequtur, videris. ¶ Iubeto certet Amyntas.) In Roma. cod. in Longobardico, & in Mediceo legitur Iubeto vt certet. Sed enim absque vt, elocutio venustior videtur bonae eruditorum parti.

MO.

Extinctum nymphæ crudeli funere Daphnin
Flebant, vos coryli testes, & flumina nymphis,
Cum complexa sui corpus miserabile nati:
Atq; deos, atq; astra vocat crudelia mater.
Non vlli pastos illis egere diebus
Frigida Daphni boues ad flumina: nulla neq; amnem
Libauit quadrupes: nec graminis attigit herbam.
Daphni tuum Pœnos etiam ingemuisse leones
Interitum, montesq; feri, syluæq; loquuntur.
Daphnis & Armenias curru subiungere tigres
Instituit, Daphnis thyasos inducere Baccho,
Et folijs lentas intexere mollibus hastas.

SERVIUS.

¶ Extinctum nymphę crudeli funere Daphnin.) Multi dicunt simpliciter hoc loco deflеri Daphnin quēdā pastorē. Alii dicunt significari per allegoriam C. Iulium Cęsarem, qui in senatu a Cassio & Bruto vigintiquatuor vulneribus interēptus est. Vnde &. ¶ Crudeli funere.) volunt dictum. Alii volunt Quintilium Varum significari cognatum Virgilii. de quo etiam Horatius, Ergo Quintilium perpetuus sopor vrget. Tamen. ¶ Crudeli funere.) ad quēuis potest referri. ¶ Vos coryli testes & flumina nymphis. Bene testimoniis vtitur in rebus incredibilibus. Nam fletum facile dearum persona non recipit. Et bonis vsus est gradibus: fleuerunt nymphę, quibus insita est naturaliter pietas. homines, ad quos mortis peruenit dolor. Pecudes, quę licet ratione careant, tamen non carent sensu. Ferę, crudelitate gaudentes. Quā rē rursus quia incredibilis est, testimonio cōprobat, dicēs. Hoc & mōtes loquūtur, & syluę. Quod aūt ait, coryli testes, & flumina, vsurpatū est, nam testes flumina non dicimus. Quę.n. in is exeunt, neutrum in e mittunt: vt agilis & hoc agile. Sed nec hoc teste, & hęc testia possumus dicere. Vnde per diffinitionem debemus dicere, testes mihi sunt hę res coryli & flumina. Sic Horatius, Testis Metaurū flumē. Propertius, Testes sunt sydera nobis. ¶ Astra crudelia.) Quae accelerauerunt Daphnidis mortem. ¶ Cōplexa sui corpus miserabile nati.) Lugentium est vt & corpori inhæreant. ¶ Nulla quadrupes.) Hic & hęc quadrupes dicimus: alibi, Saucius at q̄drupes nota intra tecta refugit. ¶ Montesq; feri syluęq; loquuntur. Hyperbolicos dixit. Et notandum q cum dicere cœperit eius apotheosin, contra lętitiā rebus omnibus dabit, quas nunc in mœrore fuisse memorauit. ¶ Daphnis & armenias curru subiungere tigres.) Hoc aperte ad Cæsarem pertinet: quem constat primū sacra Liberi patris transtulisse Romam. ¶ Curru.) Pro currui. ¶ Thiasos.) Saltationes, choreas. Liberi.i.liberalia.

ASCENSIUS.

¶ Extinctum nymphę &c.) Postq̄ ergo consederāt incipit Mopsus experiri ea carmina quę se descripsisse in cortice phagi p̄dixerat, quibus deflet necem Daphnidis qui habitus est optimus pastor intelligens haud dubie Cæsarem quem innuit optimum Romanorum imperatorem & dignitatis Romanę custodē: atq; ita per matrem Daphnidis quae nympha erat allegoricos Romā intelligere possumus: quae orba tanta prole in luctum concidit. Quod vero post mortē Daphnidis dicit pecudes mœrore contabuisse, & arua sterilitate, eo pertinet vt reipub. iacturam per mortem Cæsaris significet, per quam eius salus sperabatur. Nam post eum non libera mansit: sed a triumuiris occupata multis ciuilibus bellis attrita est, nec obstat q dicturus est & puer ipse fuit: nā vt illic dicā, eius potest esse alius sensus. Quę vocabula expositiōis egent, aut in Seruio, aut in Mancinello declarantur. Sciendum aūt est quia Mopsus iunior deflet necem Daphnidis; & Menalcas exultat ob diuinitatē eius quā per emigrationē ac transitum ad superos' adeptus est.

Nymphae. ¶ Ordo ē nymphę.i. deę fluminum, fontium, montium, aut syluarum, sed nympha dicitur etiam spōsa, vnde paranymphus dicitur pronubus, quo circa allegoricos intelligendę sunt matronę Romanę, flebant.i.deplorabant, & illachrymabant Daphnin, pastorem illū optimū & pulcherrimum Apollinis & nimphae filiū allegoricos Cęsarē p̄stātissimum.i.imperatorem extinctum, id est occisum extincto calore vitali, vulnere crudeli, id crudeliter illato ab iis, videlicet quibus ipse pepercerat, vos Coryli & flumina estis sup. testes.i.perhibetis testimoniū nymphis (hoc est scitis quam moestitiam nymphę inter corylos & ad flumina, hoc est ad loca secreta ne ab interfectoribus deprehenderentur exercuerunt) flebant inquam nymphę cū.i.quando aut interea dum mater complexa.i.inter brachia vt fit continens, corpus nati, id est filii sui Daphnidis, miserabile, id est miseratione dignum, vocat atque deos atque astra.i.& deos & astra vel tam deos q̄ astra crudelia. (Id autem solent qui charissimum quę q; amiserunt, vnde Æneas post amissam coniugem Æneid.ii. Quē non incusaui amens hominumq; deorumq;?) Non vlli &c. conuertit sermonem ad Daphnin quasi in cōsolationem eius: sed videntur mihi hęc carmina sic condita esse quasi sint excogitata ad legem amœbęi carminis; procedunt enim per clausulas, quarum significauit eorum author dicens, & modulans alterna notaui.

Ordo. ¶ Ordo igitur est. O Daphni vlli sup. Bucolici seu armentarii: non egere, id est egerunt: hoc est minauerunt illis diebus, quibus.s. te nymphae materq; flebant, boues pastos, id est licet pasti essent, ad flumina frigida.i. ad refrigeratiua & temperatiua pasturę, vnde grauem iacturam facere poterant quia, pasti nō adaquabantur, & nulla quadrupes.i.pecus. neq; libauit.i. etiam modicum degustauit amnem.i.fluuium circūnantem, nec attigit herbam graminis.i.frondem aut comam herbę vulgaris.) Hic iterum tres negationes non plus efficiunt q̄ duę facerent si dictio nulla in fine poneretur. diceretur enim sic, neq; amnem libauit, neq; herbā attigit quadrupes vlla, nō nulla.) O Daphni: & montes feri.i.in quibus versantur ferę allegoricos p̄ceres immites & coniurati, & syluæ.i.syluestres.i.agrestes, loquunt.i.phibent & attestātur, etiam leones pœnos.i.punicos, qui iubati & ferocissimi sunt.i. ipsos sicarios qui te trucidauerunt, ingemuisse.i.multum gemuisse, hoc est multo gemitu prosecutos esse: tuum interitum. (Si ad Theocritum respexerimus: dixerimus omnia simpliciter dicta. Nam ille eadem de Daphnide fere, dicit verum multa est Maronis ars qui Theocritū imitādo institutum suum persequi nouit) Daphnis & Armenias &c. Incipit, vt dixi quasi nouū carmen nec superioribus continuatū, vnde & personā mutat in tertia persona nunc loquēs, & si, vt Seruius docet, hęc sequentia

tia manifeste de Cęsare dicta sint, non video, cur reliqua de eo dicta negem. ¶ Ordo est. Daphnis instituit. i. primus ordinauit (quod Cęsar Romę primus fecit) subiungere curru. i. subiugare ad currum, &. i. etiam, armenias. i. hyrcanas tigres q̄ ferocissimę sunt, & Daphnis instituit inducere, aut Daphnis inducere ꝑ inducebat thyasos. i. saltationes coelestes Bacchi. i. q̄ fieri solent in honoré Bacchi, & instituit intexere hastas lentas. i. molles thyrsos, folijs. i. frondibus mollib⁹. s. vitiū, hoc est pampinis, sic eni

Regula. vocantur. ¶ Regula est. Nomina quartæ declinationis legitime inflectuntur, si mittant genitiuum in us, & datiuum in u, aut genitiuum in uis, & datiuum in ui: ita vt in eis pares sint syllabę. At nunc genitiuum in us, & datiuum in ui, duntaxat mouemus, licet veteres illum in uis, diuisas syllabas & tūc in u, frequentius inflexerint, vnde est apud Comicū anuis causa. Et hic curru subiungere pro currui, vt quidam volunt.

PIERIVS.

¶ Extinctum nymphę crudeli funere Daphnin flebant.) In Romano codice, quia putabant adspirationé non nisi vocalibus applicari, nomé hoc passim adspiratione, vel sublata, vel translata post n, scripserunt Dapnhin: In aliquot absq; vlla adspiratione scribitur Dapnin. vt in Mediceo habetur Daphnidis porro mortem ex amore prouenienté Theocritus late scribit in Ode Thyrsidis. Quod vero hic Quintilius intelligatur sub Daphnidis psona ostendere videtur Hora. vbi de Quintilio ait. Nulli flebilior q̄ tibi Virgili. Solent. n. poetę libenter alludere ad amicorū opera. Eaq; suo ita testimonio apud posteros commendare. Fuit ve

ro

ro Quintilius hic Cremonēsis. de quo Euseb. in lib. de temporibus. Quintilius Cremonensis Virgilij & Horatij familiaris, loqtur. ¶ Frigida Daphni boues ad flumina: nulla neq; amnem.) In Longobardico legitur. Ad flumina vlla ne q; amné. absq; collisione in quarto pede, quod nescio qd magis miserabile sapit. ea exilitate ꝓlatū, puncti prętertim interpositu suspésione. ¶ Libauit q̄drupes.) In Ro cod. passim legitur. Quadripes. per i. in penultima. vt bipes. Tripes. In vsu vero remisit. Quadrupes. ꝑ u, vt ex cōtumace cūtumax. Aucupiū ex Aucipio, de q̄bus alibi. ¶ Pœnos et ingemuisse leones.) In Ro. codice legere est. Gemuisse. Sed ingemuisse maioré hét vim, & numerus ipse magis delectat. ¶ Syluęq; loquuntur.) In Ro. cod. & in Longobar. locūtur ꝑ c, quia veteres, q, literá ignorabāt. ¶ Armenias curru subiungere Tigres.) Ita quidem legendū. Sed in Roma. codice legitur. Armenia, puto scriptoris negligentia: reliquę dictiones permistæ sunt, & pūctis male distinctę. Est. n. Currus vbi iungere Tigres. Quod nōnulli nūc eius codicis authoritate moti exponere volūt hoc ordine. Daphnis instituit iungere Tigres Armenias, vel vt in Romano, Armenia: In ea quippe prouincia: currus vbi. s. ét iūxit. Sed vulgata lectio castior. ¶ Inducere Baccho.) Baccho passim habetur in impressis codicib. In antiquis omnib⁹. Bacchi vt sit Thyasos bacchi. In Longobar. vltima litera abrasa est. Et o, repositum, aliena manu, & atramēto: videt́ vero Bacchi fuisse prius. Si tñ malis Baccho acquisitiue legere, nō laboro. ¶ Mollibus hastas. In Longobardico, & aliquot veteribus codicibus. Atlas passim legas absq; adspiratione. Nomini tñ huic accessit adspiratio ex antiquo vsu.

Vitis vt arboribus decori est, vt vitibus vuæ,
Vt gregibus tauri, segetes vt pinguibus aruis:
Tu decus omne tuis. postq̄ te fata tulerunt,
Ipsa Pales agros: atq; ipse reliquit Apollo.
Grandia sæpe quibus mandauimus hordea sulcis,
Infelix lolium, & steriles dominantur auenæ.
Pro molli viola, pro purpureo narcisso,
Carduus, & spinis surgit paliurus acutis.
Spargite humum folijs: inducite fontibus vmbras
Pastores: mandat fieri sibi talia Daphnis.
Et tumulum facite: & tumulo superaddite carmen.
Daphnis, ego in syluis, hinc vsq; ad sydera notus,
Formosi pecoris custos, formosior ipse.

SERVIVS.

¶ Vitis vt arboribus.) Locus Theocriti est. ¶ Tuis.) Si Romanis, Cæsar: si pastoribus, Daphnis. ¶ Pales.) Dea pabulorū. ¶ Apollinē.) aut dicit νόμιον. i. pastoralé. N. i Admeti regis pauit armenta. & hoc dicit, Nec pabula nascentur, nec pecora. ¶ Grandia hordea.) Vsurpatiue metri cā dixit. nā tritici, hordeū, vinū, mel, numeri tm̄ singularis sunt. Vnde plurali in prosa vti non possumus. vina tm̄ possumus dicere Ciceronis exéplo, qui ait in ṗtura, Vina, cęteraq; quę in Asia facile cōparantur. ¶ Mādauimus.) Commendauimus vel seminauimus. & recte dicitur reddituris. ¶ Infelix lolium.) Inutile, infœcundū. ¶ Steriles.) auté auenas sm̄ situm Italiæ dixit. Nam in Thracia fructuosę sunt. Hęc auté dicit cōtingere, vt ostendat terrā dolere quoq; Daphnidis morté. ¶ Paliurus.) Herba asperrima & spinosa. ¶ Spargite.) Implete. vt Spargit & tellus lachrymis. Et dicit ornandum esse sepulchri locū ex voluntate defuncti. ¶ Inducite fontibus vmbras.) Facite nemora circa fontes. & hoc ideo, quia, vt diximus, heroū animę habitant vel in fontibus, vel in nemoribus. vt, Lucis habitamus opacis, Riparumq; toros, & prata recentia riuis Incolimus. ¶ Superaddite carmen.) Duos versus carmen vocauit. Nec mirum: cum etiam de vno carmine dixerit: vt, Et rem carmine signo, Æneas hęc de Danais victoribus arma. ¶ Daphnis ego in syluis, hinc usq; ad sydera notus.) In syluis notus: & hinc usq; ad sydera. ¶ Formosi pecoris custos, formosior ipse.) Si ad Cæsarem referas, hoc dicit, Boni populi optimus imperator.

ASCENSIVS.

¶ Vitis vt arboribus decori est.) Recitat adhuc carmina sua de Daphnidis interitu Mopsus, sed ut dixi uarias sententias interserit ita ut per interualla pronuncianda uideantur & quasi alternatim canenda. Vtens ergo iuxta exigentiam & decorum Bucolici carminis comparatione rerum agrestium, dicit, Daphnin fuisse decus omne atque ornamentum suis; non dicens quib⁹ vt ad Cæsarem referri posset, ꝓbat autem & decus & saluté fuisse aruis & pascuis: quę eius morte a numinibus suis destituta sunt: per quam rem ostenditur q̄ necessaria fuerat Daphnidis ṗsentia: innuens damnosissimam reipu. fuisse Cęsaris necem, concludens autem carmen suum ponit epitaphium inscribendum tumulo Daphnidis in quo manifesta est allegoria vt sub ordine dicam: qui talis est. Vt. i. quemadmodū. vitis est arboribus. s. vl

mis

mis pręcipue quibus maritatur in Italia atq; adhæret vitis: decori. i. ad decus & ornamentum quod arboribus sterilibus rusticus nullum iudicat esse nisi uitem sustentet et ut. i. qualiter uuę. i. racemi aut botri: sunt uitibus decori, & ut tauri, id est maiores boues aut quia submissam, sunt gregibus, scilicet armentorū: (unde grex generaliter est quorū uis animalium congregatio) decori: & ut segetes sunt aruis. i. agris aratis pinguibus. i. opimis, decori, ita supp. o Daphni es tu tuis. s. amicis, & notis ac subditis: omne decus. i. ornamentū, probat quia post q̄ fata tulerunt. i. abstulerunt te. i. post q̄ mors abstulit nobis te, ipsa Pales. i. dea pabulorū ac pascuoꝝ quę ea curare maximope deberet, (vnde ipsa & ipse hic emphasim habét) atq; ipse Apollo. s. nomius hoc est pastoralis (qa Apollo dicitur pauisse armentum Admeti) reliquit agros. Et ideo quia sine numinibus erant, lolium, id est herba illa nociua quę & zizania dicitur, infelix, id est infelicitatem ac pauperiem inferens colonis, & auenę steriles, id est exiguę & modicæ aut uanę, & inanes ac sterilitatem inducentes: dominantur sępe sulcis, id est fissuris aratri hoc est ui sua oppressis melioribus satis oriuntur in illis sulcis: quib⁹ mandauimus. i. credidimus & cōmisimus quasi ad usurā ut plus reddant q̄ acceperint: hordea. i. frumenta illa grandia. i. magna respectu auenę. (Non mirum sit si hordea frumentū dico: quia generali appellatiōe oīa semina quibus fruimur fruméta uocātur licet Galli fere pro tritico accipiant.) Et carduus, id est tribul⁹ & herba spinosa, & paliurus, id est frutex ille acutis spinis, id est habens acutas spinas, aut paliurus surgit, supp. cum acutis spinis suis, pro molli uiola & pro Narcisso purpureo, id est purpurei coloris, hoc est loco uiolę & Narcissi seu ubi uiolę & Narcissi surgere deberét. Sparg te, &c. Inceptat iterum aliud carmen inuitans pastores ad mollem sepulturam Daphnidi extruendam, quam ad beatitudiné defunctorū pertinere stulta credidit gētilitas, unde est illud Persianum. Assensere uiri: nunc non cinis ille poetę Felix non leuior cippus nunc imprimit ossa. Laudat cōuiuę nunc non e manibus illis. Nūc non e tumulo fortunataq; fauilla. Nascentur uiolæ. Et illud Iuuenalis. Dij maiorum umbris tenuem & sine pondere terram, Spirantesq; crocos & in urna perpetuum uer. Qui præceptorem sancti uoluere parentis. Esse loco. Et Martialis. Sit tibi terra leuis mollisq; tegaris arena. Tibullus autem ecōtrario pro maledicto imprecatur dicés,

O tu qui venerem docuisti vendere, primus Quisquis es infelix vrgeat ossa Lapis. ¶ Ordo igitur est. O pastores spargite.i. cooperite spargendo humū, id est terram, foliis, id est frondibus arborum, aut foliis florum inducite: fontibus vmbras, id est facite lucum circum fontes, quia Daphnis mādat talia fieri sibi, & facite, sup. Daphnidi, tumulum.i. sepulturam habentem tumorem. tantum enim erigitur terra quantum est quod imponitur corpus, & superaddite tumulo carmen.i. inscriptionem ac epitaphiū sequēs, Ego sup. q hic sepelior sum Daphnis notus in syluis .i. in locis syluestribus aut in oīum rerū congerie: hinc.i. ab hoc loco vsq ad sydera, ipse.i. ego qui sum custos pecoris formosi: formosior sup. eo.i. boni populi optimus imperator. Et hoc si ad Cæsarē referatur. Ad quod aptum est vocabulum illud in syluis. Nam syluæ dicuntur ab hyle s'm quosdam: accipitur nōnunq̄ pro horoscopo, vnde allegoricos dictum volunt. Cui mater media sese tulit obuia sylua. Itaque Cęsar diceret se in primordijs rerum notum.

PIERIVS.

¶ Grādia sępe quibus mādauimus hordea sulcis.) In aliquot codicibus antiqs legere est. Sæpe quidem mādauimus. Sed qb⁹ receptum magis. Hordea vero per adspirationē scribēdū ex antiquis plerisq codicib. & ex historia, nā fordeū prius dicebat, inde f, in h, transeunte hordeū. ¶ Infelix loliū & steriles, dominant auenę.) dominant. In impressis tn̄ codicibus legi. In antiqs vero omnib⁹ quotquot habere cōtigit. nascuntur eius loco positū obseruaui: Dominantur.n. quod numerosius est, omnino habet in Georgicis, qui stylus supra Bucolicū nōnihil extollitur. Steriles vero auenas dixit ea de causa: quia frumēti vitiū est auena, & hordeum quoq in eā degenerat, quod quidē vitiū Soli maxime coeliq humore euenire tradit Pli. li. xviij. naturalis historię, sequentēq causā esse seminis imbecillitatē, cū diutius retentū est terra priusq erumpat. Eadē est ratio si chariosum fuerit, cum sereretur. Neq.n. inficias ierim auenā eē genus segetis. Sed hoc loco de ijs quæ degenerant, Poeta loquitur. Hæc ideo libuit inserere: quia non satis placebant, quæ ponuntur ab interpretibus. ¶ Pro molli viola, pro purpureo Narcisso.) In Ro. codice additum est. Et legiturq. Pro molli viola, & pro purpureo narcisso. Sed absq ea particula copulatiua lectio mihi videtur elegātior. Quod vero sequitur de Paliuro, quā Seruius herbam asperrimam, & spinosam esse dicit. Theophrastus fruticem. Plin. arborem agnoscit: in Cyrenaica maxime regione late prouenientem. Nihil tamen prohibet, quin & herba sit, quāuis in Cyrenaica regione ad speciem & magnitudinem fruticis assurgat. Nam & lotos herba atque itidem arbor est. ¶ Inducite fontibus vmbras.) Ita pleraque antiqua legunt exemplaria, quod etiam in vulgatis codicibus habetur. In Romano tamen, aras, non vmbras, legitur, & aliquot exemplaria non fontibus, sed frondibus, habent: quamuis & alicubi frondibus per u. sit, vt non iniuria mustelegas, Inducite frondibus aras. N.i inducere vestire etiam significat, vt apud Suetonium in Augusto, Calceum præpostere inductū legas. Hæc tamen ita dicta sint vt minime displiceat vulgata lectio. Fontibus vmbras.

Tale tuum carmen nobis diuine poeta, ME.
Quale sopor fessis in gramine, quale per æstum
Dulcis aquæ saliente sitim restinguere riuo.
Nec calamis solum ęquiparas, sed voce magistrum.
Fortunate puer, tu nunc eris alter ab illo,
Nos tamen hęc quocunq modo tibi nostra vicissim
Dicemus, Daphninq tuum tollemus ad astra:
Daphnin ad astra ferem⁹, amauit nos quoq Daphnis.
An quicq̄ nobis tali sit munere maius? MO.
Et puer ipse fuit cantari dignus, & ista
Iam pridem Stimicon laudauit carmina nobis.

SERVIVS.

¶ Tale tuū carmen.) Laudat se inuicem, vt diximus supra. ¶ Quale sopor.) qualis res. vt, Dulce satis humor. ¶ Fessis.) Fatigatis labore. ¶ Nec calamis solū ęquiparas, sed voce magistrū.) Vt allegoria q̄si ad Theocritū & Virgiliū respicere: hinc est, Nunc eris alter ab illo.i. tu solus post illum, Bucolicū carmen scribis. ¶ Quocūq mō.) Prout possumus. Et dicit se Daphnidis dicturū apotheosin.i. relationē, in deos. s. ptinētem ad diuinitatē, cū hoies inter deos cōmemoram⁹. vt, ¶ Daphninq tuū tollem⁹ ad astra. Tuū.i. quē diligis. ¶ Tali munere.) Si amicū laudaueris. ¶ Puer ipse.) Mō Daphnin itelligimus. nā Cęsar nō puer occisus est, sed maioris ætatis. ¶ Iā pridē Stimicō laudauit carmina nobis. ¶ Ac si diceret, scio eē optima q̄ dicturus es: frustra verbis extenuas: quia ille supra verecūde dixerat. Quocūq mō tibi nr̄a vicissim.

ASCENSIVS.

¶ Tale tuū carmē, &c.) Menalcas vt cādidus.i. minime liuidus poeta laudat Mopsi iunioris amici carmen: quo ipsum ad maiora incenderet. Et modeste innuit sibi quoque carmen esse quo respondeat sicut receperat. Ad quod audiendum se auidū ostendit Mopsus vt mutuam amicitiam facile inter eos agnoscas. Sane per Menalcā videtur poetę hic intelligi, sicut in Meri. ¶ Ordo est. O Mopse diuine poeta. Bene vocat poetam diuinum: qa omnis poeta vates nec potest verus poeta dici cui non sit mens diuinior q̄ cæteris, vnde Flaccus in primo sermonum de poeta dicit. Ingenium cui mens diuinior atque os Magna sonaturum, des nominis huius honorem. Mentem autem diuinam habent poetæ, aut quia diuinandi peritiam, aut quia deo possessam. vnde Ouid. Est deus in nobis, agitante calescimus illo. Et qa spiritus diuinus in eis pdominatur ita vt deo potius authore q̄ hoie cātare putentur, dicuntur ēt insani & furere diuino furore. Aut qa diuini officij imitatricem, nā sicut deus solus ex nihilo creat, ita poetę sępe quasi de nihilo fingunt. Sed ordinem prosequamur, o diuine poeta tuū carmē est, sup. nobis tale.i. res tā suauis ac delectabilis quale.i. q̄ suauis, ac delectabilis res est fessis.i. defatigatis: sopor in gramine, & q̄le.i. q̄lis res est: restinguere.i. sedare sitim per æstum.i. vehementiam sitis ex calore prouenientē, riuo dulcis aq̄ salientis.i. emicantis ac scaturientis. Nec pro quia non (nam nec idem est quod & non, & ait videtur interdum p qa capi) quia tu æquiparas magistrum.i. te ęqualē facis magistro, j. Bucolici carminis hoc est Theocrito, non solum calamis, id est fistulis pluribus ex calamis seu culmis factis: sed sup. etiam voce.s. tua q̄ humana est: hoc est nō solum scis fistula, ac tibijs sed etiam voce plurimum vales, O puer fortunate.i. beate & pspera fortuna vse. tu eris nunc.i. posthac alter.i. secundus & proximus ab illo.s. nobilissimo magistro, hoc ē Theocrito, hoc est proxima laus in canendo Bucolico debebitur tibi & ita eris fortunat⁹. Quo verbo moraliter significatur vnūquenq reponere beatitudinem in eo quod maxime diligit, sed q ad carmē nati sunt: videntur ipsum maximopere diligere: vn̄ Flac. in p'mo carminū. Me doctarū hederę pmia frontiū Dijs miscēt supis. Et paulopost. Quod si me lyricis vatib⁹ inseris Sublimi feriā vertice sydera. Menalcas ergo, aut vt puerū ad carmē incēderet, aut qa reuera beatū putaret: q̄squis musices pitus esset: fortunatū vocat eo q laudē Theocriti assecut⁹ sit, Deinde modeste extenuās cātilenā tuā dicit, Tametsi pxime ad laudē Theocriti acedis: tā nos dicem⁹ tibi vicissim hęc nr̄a sup. carmina, quocūq mō.i. q̄litercunq poterimus licet ruditer ac incondite, & tollemus.i. extollemus & trāsferemus Daphnin tuū, i. quē tātopere amas: ad astra.i. ostendemus ipsum receptū esse in numerū deorū. Feremus inq̄ Daphnin ad astra, qa Daphnis amauit quoq.i. ēt nos. q. d. nō soluite. Ad quod Mopsus. An sup. putas o Menalca, q qcq̄.i. q̄uis res aut quoduis munus aut donū, sit nobis.i. reputabitur a nobis maius.i. pręstantius, & acceptius tali munere.i. quali feret Daphnis me⁹ in astra, q. d. nihil gratius nobis contingere posset, quia ipse.s. Daphnis fuit dign⁹ cantari & .i. etiā puer.i. cū adhuc puer esset nedum mō in coelū translatus, & Stimicon vir ille cātādi peritus laudauit nobis iāpridem.i. pridem laudauit & adhuc laudaret si de eis sermo incideret, ista.i. tua carmina. Quibus verbis (vt prædixi) nō prohibemur per Daphnin Cęsarem intelligere, licet ille non occiderat puer. quia & accipitur hic pro etiā vt sit non solum prouectior sed ēt puer fuit dignus cantari: ad quod suffragatur verbū pteriti tēporis. Si etenim de eo q puer obierat loqueretur, diceret nō fuit sed est: quia iam inter deos habitus. Præterea notandū quia iampridem non semper verbo præsentis temporis iungitur p̄teritum cum verbi significatio non actu sed habitu psistit vt hic. iampridē laudauit. Nō.n. iā actu laudabat Stimicon, & tamen si mentio incideret laudaret. Pręterea ista non dixit ad contemptum, sed ad secundam personam referendo.

Poeta diuin⁹.

Regula

PIERIVS.

¶ Quale sopor fessis,) In Ro. cod. Lassis hoc alterum ex his paraphrasis esse debuit.

Candidus insuetum miratur limen Olympi: ME.
Sub pedibusq; videt nubes, & sydera Daphnis.
Ergo alacreis syluas, & cætera rura voluptas.
Panaq;, Pastoresq; tenet, Dryadasq; puellas.
Nec lupus insidias pecori, nec retia ceruis
Vlla dolum meditantur. amat bonus ocia Daphnis.
Ipsi lætitia voces ad sydera iactant
Intonsi montes: ipsę iam carmina rupes,
Ipsa sonant arbusta, deus deus ille Menalca.
Sis bonus o felixq; tuis. en quattuor aras:
Ecce duas tibi Daphni: duoq; altaria Phœbo.
Pocula bina nouo spumantia lacte quotannis,
Craterasq; duos statuam tibi pinguis oliui:
Et multo in primis hilarans conuiuia Baccho,
Ante focum, si frigus erit, si messis in vmbra,
Vina nouum fundam calathis aruisia nectar.
Cantabunt mihi Damœtas, & Lyctius Ægon:
Saltantes Satyros imitabitur Alphesibœus.
Hęc tibi semper erunt, & cum solennia vota
Reddemus nymphis, & cum lustrabimus agros.
Dum iuga montis aper, fluuios dum piscis amabit:
Dumq; thymo pascentur apes, dum rore cicadæ:
Semper honos, nomenq; tuum, laudesq; manebunt.
Vt Baccho, Cererique, tibi sic vota quotannis
Agricolę facient: damnabis tu quoq; votis.

SERVIVS.

❡ Candidus.) i. deus. Vnde contra nigros, mortuos dicimus. Significat & bonus & benignus: sicut contra, malos nigros dicimus. Horatius, Hic niger est, hunc tu Romane caueto. ❡ Sub pedibusq; videt nubes et sydera Daphnis.) Meritum eius ostendit, qui summos circulos, & coeli secreta conscendit. ❡ Ergo alacreis syluas, & cętera rura voluptas.) Quæ superius occupauerat mœror, vt, Ipsa Pales agros atque ipse reliqt Apollo. ❡ Tenet.) id est moratur, amplectitur.) Nec retia ceruis vlla dolum meditantur.) Adeo placet simplicitas Daphnidi, vt ét ille dolus qui voluptati ante fuerat, conquiescat, scilicet venationis & est Hyperbole. ❡ Intonsi.) Syluosi, incęduí. ❡ Deus deus ille Menalca.) Hoc sonat. Deus deus est Daphnis. ❡ Sis bonus o felixq; tuis. ❡ Pastoribus; si Daphnin accipis. si Cæsarem, bene ait tuis, suis enim percussoribus nocentissimus fuit: Nã Augustus eius filius omnes est persecutus. ❡ Felix.) autem, propitius: vt, Sis felix, nostrumq; leues quęcunq; laborem. Item contra Iuno, Quæ potui infelix. i. irata Deos enim felices vel infelices ex reb⁹ q̃s pręstãt vocam⁹. ❡ En q̃tuor aras, Ecce duas tibi Daphni, duosq; altaria Phœbo.) Feci inqt aras quatuor. tibi o Daphni duas, & duas aras Apollini, q̃ sint altaria. Nouimus. n. aras & diis esse superis & inferis consecratas: Altaria vero esse superorũ tm̃ deorũ: q̃ ab altitudine cõstat esse noiata, q̃ nũc dat Apollini quasi deo: Daphnidi vero, aras ponit. Nã licet eum dixerit deũ, tñ mortalẽ fuisse manifestum est. Sane quæritur cur duo altaria Apolloni se positurum dicat, cũ cõstat supernos deos impari gaudere numero: inferos vero pari. vt, Numero deus impare gaudet. Quod ét pontificales indicant libri. Sed constat sm̃ Porphyrij librũ, quem Solem appellauit, triplicẽ esse Apollinis potestatẽ: & eundẽ esse solem apud superos, Liberum patrem in terris, Apollinem apud inferos. Vnde ét tria insignia circa eius simulachrũ videmus, Lyrã, q̃ nobis coelestis harmonię imaginem mõstrat, Crypheneũ, qđ & terrenum numen ostendit: Sagittas, q̃bus infernus deus & noxius indicatur: Vnde & Apollo dict⁹ est ἀπὸ τοῦ ἀπολλύειν. Hinc ét et Homerus eundẽ tã pestilentię dicit q̃ salutis esse authorẽ. Et Horatius ait, Condito mitis placidusq; telo, Supplices audi pueros Apollo. Vnde Virgilius rationis huius peritus, per altaria, supernũ numen ostendit. per parẽ numerũ, infernã indicat potestatẽ. ❡ Bina.) Duo. ❡ Quotannis.) Singulis q̃busq; annis. ❡ Pinguis oliui.) Quod Græci λιπάλαιον dicunt. ❡ Hilarans.) Participium est ab eo quod est hilaro. Sane sciendũ nomen vnde venit. i. hilarus vel hilaris, a græco descendere: nam ἱλαρὸς facit. ❡ Vina nouum fundam calathis.) Ordo est, vina fundã calathis. i. calicibus, quę vina sint nouum nectar. i. magna dulcedo. ❡ Aruisia.) autem. i. chia, a promontorio Chij insulę Aruisio. ❡ Lyctius Ægon.) Cretensis: vt, Lyctius Idomeneus. ❡ Saltantes Satyros imitabitur Alphesibœus.) Pastor quidam. Sane quidem vt in religionibus saltaretur, hęc ratio est, quod nullam maiores nostri partem corporis esse voluerunt quæ non sentiret religionem. Nam cãtus ad animum, saltatio ad mobilitatem pertinet corporis. ❡ Et cum lustrabimus agros.) Sic supra, Cum faciam vitula pro frugibus. ❡ Dum iuga montis aper.) Sic in freta dum fluuij currẽt. ❡ Vt Baccho Cererique.) Hęc enim duo sunt numina, quæ & rustici maxime colunt, & quorum numina communia sunt mortalibus cunctis. Sic in Georgicis, Vestro si munere tellus Chaoniã pinguẽ glãdem mutauit arista. ❡ Damnabis tu quoq; votis.) i. cum tu deus præstare aliqua hoibus cœperis, obnoxios tibi eos facies ad vota soluenda: quę ante q̃ soluantur, obligatos & quasi damnatos homines retinent.

ASCENSIVS.

❡ Candidus insuetum miratur limen olympi.) Decenter poeta personarum decora obseruat, qui puerum Mopsum Daphnidis interim mœstũ inducit, & Menalcam, quasi virum prudentem de eius apotheosi, id est deificatione. (Vnde ἀποθεόω deifico, & ἀποθέωσις deificatio.) Nam pueri, & rerum imperiti de sanctorum virorum obitu dolẽt. p̃fecti gaudent scientes q̃ bene cum eis actum est qui feliciter vitam finiuerint, quod etiã ethnicis persuasum est. Docet ergo Menalcas Daphnin, id est Cæsarem in sydera translatũ adhuc veterem seruare clemẽtiam: animiq; candorem, cum etiam feris bello interdicat, p̃ quod innuit Clementem imperatorem tranquillitatẽ reipu. amasse. Sententię ex ordine declarabuntur qui talis est. Daphnis candidus, id est deificatus, & nulla inuidia motus, miratur limen Olympi insuetũ, scilicet sibi cũ in terris ageret, & videt nubes & sydera. i. planetas sub pedibus sup. suis, i. exaltatus est supra nubes, & sydera errantia saltem, aut si demus ei consortium deorum supra omnia sydera. Ergo, id est & ideo quia Daphnis deificatus & in coelum translatus est voluptas, id est lætitia coelitus infusa tenet, id est occupat syluas alacreis, id est lætas & cętera rura, sup. alacria, id est omnia loca in quibus Daphnis solitus est conuersari, & quę ob eius mortem doluerunt, gaudent nunc de eius apotheosi. & voluptas tenet Pana, id est deum pastorum, & pastores & puellas, id est nymphas dryadas, id est arboreas, nec lupus meditatur pecori insidias: nec vlla retia meditantur ceruis dolum. i. captionem dolosam, id est ob Daphnidis hoc est Cęsaris apotheosim, tanta est in terris lætitia, vt etiã ferę, id est seuissimi ciues inter se pacem agant. quia Daphnis bonus, id est candidus & pacis amator placidus. s. & benignus amat ocia. i. intermissionem laborũ & cessationem a bellis & insidiis. Ipsi lętitia, &c. Mira arte p̃cedit quia ferocia cũ prodesse nequeant docet (qđ satis est) nõ nocere. mitia autem & inanima docet hyperbolicos nõ solũ non nocere: sed vltro lętari. dicit ergo. Ipsi montes intonsi. i. syluosi iactãt voces ad sydera lætitia. i. prę lętitia & gaudio. i. quicunq; in mõtib⁹ & syluis habitant p̃ lętitia, & vocem ad cœlum extollunt, ipsę rupes. i. asperitates montium abruptæ vetustate aut sæuitia coeli, ac imbrium sonant. i. referunt iam carmina, & ipsa arbusta. i. arbores vitiferæ sonant. i. referunt ac canunt mihi o Menalca ille. s. quem extinctum credebam, hoc est Daphnis, deus supp. est, deus inquã est (ad certitudinem bis ponitur deus) & ideo o Daphni sis bon⁹, id est clemens & propitius ne iuste punias, & sis fœlix, id est beneficus vt bona conferas tuis. s. deditiĳs. en. q. d. pręter opinionem cum te extinctum vulgus crediderit, quattuor aras (pot construi cum verbo statuam sic) en ergo statuã quattuor aras: ecce o Daphni ego statuã. i. constituã tibi duas sup. aras hoc est numero pari eo q̃ corpus tuũ in terris & simulachrum apud inferos sit (sed de coelesti dicitur q̃ numero de⁹ impare gaudet) & constituam Phœbo. s. Apollini duo altaria (duo quidẽ qa ét apud inferos versatur vbi Apollo dr̃ quia ἀπόλλω hoc est Apollo dicitur perdo & destruo, altaria aũt quia altũ numen habet cui altare debetur) & statuã. i. constituã tibi. i. ad honorẽ aut vtilitatẽ tuã o Daphni quotannis. i. quoq; anno hoc ẽ singulis annis bina pocula spumãtia nouo lacte, & id quidem propter corpus ad quod anim⁹ vocatur lacte vt in Æneid. docetur, & constituã duos crateras. i. pocula maiora pinguis olui. i. in quo fit pingue oleum, fructus videlicet oleę aut oliuę arboris, hoc autẽ ad vstionẽ pertinet, & ego hilarans. i. lętificãs in primis. i. præcipue quasi inter primaria officia: conuiuia. i. parẽtationẽ aut visceratione aut epulationẽ quã dabo in die anniuersarij tui, multo baccho. i. vino, fundã calathis, id est

corbibus integris aut calicibus vina aruisia.i.chia ex aruisio promõtorio chię insulæ,appositorię,nouũ nectar.i.quæ aruisia vina sunt nouũ.i.insolitũ nectar.i.potus deorũ.fundã dico,ante focũ, id est locum in quo ignis fouetur:si erit frigus,& in vmbra si erit messis.i.calor q̃lis esse solet in messe. Videtur quibusdam respicere ad necẽ Cæsaris,quia ad tertiũ calendas martias incerta est tẽpestas nunc frigida nunc calida non tamen sic calida vt in vmbris agendũ sit,vnde ad libitũ diliget diẽ sacrificio.Et ita potius dicã in vmbra sacrificare constituisse dum lustrabit agros. Damoetas & Ægon Lyctius.i.cretensis pastores illi cãtare piti cãtabunt mihi.i.ad voluntatẽ meã,& Alphesiboeus pastor ille imitabitur satyros saltantes.i.saltabit ad cantũ Damoetę & Ægonis ad morẽ satyrorũ,hęc.s.sacrificia iã dicta cũ cantu & saltatiõe,erunt tibi semper,&.i.pariter cũ.i.quando nos reddemus nymphis.i.deabus locorũ in q̃bus versamur numinibus & potissimũ riuũ & pluuiarũ directricib⁹,vota solẽnia.i.q̃ oĩbus annis p̃stare solemus,& .i.pariter,cũ.i.q̃n nos lustrabimus.i.lustrando & circũeundo piabimus agros,hoc est dum celebrabimus ambaruialia dũ.i.donec aut q̃diu aper.i.porcus syluestris,amabit iuga montis,& dũ pisces amabit fluuios,& dũ apes pascentur thymo.i.herba illa mellifero flore,& dũ cicadę pascentur rore.i.quãdiu stabit rerũ natura.honos.i.veneratio & nomen tuũ & laudes supp. tuę manebunt semper.Et agricolę facient quotannis tibi.i.in honorem tuũ vota.vt.i.quemadmodum supple faciunt Baccho deo vini & Cereri deæ frugũ:& quoq̃.i.etiam, nõ solũ Bacchus & Ceres,dãnabis.i.obnoxios facies,votis.i.ad vota persoluenda postq̃ p̃stiteris pro quibus impetrandis vouerint.

PIERIVS.

¶Dryadasq̃ puellas.) In Romano codice Dryades latino declinatu. ¶Nec retia ceruis vlla dolũ meditantur.) In codicib⁹ aliquot antiquis.malum.non dolum est.quia vero, retia, positum est,magis placet,dolũ,crediderim vero malum ab interpretibus κατὰ παράφρασιν adscriptum,ideo:quia dolus,& bon⁹ & malus est,& Antitheton sequitur. Amat bonus ocia Daphnis. ¶Ipsę iam carmina rupes.) In Romano codice,&,copula particula inserta est. Ipse & iam carmina rupes. Quod non placet. ¶De⁹ deus ille Menalca.) In Longobardico,& in Mediceo ipse legitur. Sed ille maiorem emphasin habere videtur. ¶En quattuor Aras,ecce duas tibi Daphni duoq̃ altaria Phoebo.) vide an erudite admodũ legatur in Longobardico ecce duas tibi Daphni,duas altaria Phoebo,vt altaria per appositionem legamus, conuenient q̃ omnia cũ eo quod dictũ est.En quattuor aras,postea dicat,ecce duas tibi Daphni:duas autem Phoebo, quę tamen Altaria sint. Illud addã,in antiquis aliquot codicibus duo Altaria. absque particula copulatiua huiusmodi pleraq̃ inuenies numeri variandi cã poetis. ¶Craterasq̃ duos statuam tibi.) Duos quidem in codicibus aliquot veteribus legitur,quãuis in Oblongo, & plerisq̃ aliis duas insolito genere legatur. In Roma.tamen duo. ad sibilum euitandum,quod statuam sequitur. In altero peruetere dictio abrasa est. Duo tamen prius fuisse apparet,& quamuis duo etiam accusatiuo casu pluralis numeri vltimam corripiat vt ex eo versu manifestum. Si duo præterea tales idea tulisset. Hic tamen tam ratione loci,quam etiam ob consonantes duas,quę subsequuntur longa esset omnino. ¶Hilarans conuiuia Baccho.) In Mediceo codice,Hilarans altaria Baccho,reliqui omnes cõuiuia. ¶Vina nouum fundam calathis aruisia nectar.) In Oblongo quidem infundam legitur. Sed id mihi negocium facessit, quod aruisia dictio nunsquam legitur. Eodem modo in codicibus antiquis. Siquidem in antiquissimo notæ maioris,& in Oblongo. Aruisia legitur. In altero vero peruetere,atque iisdem in Longobardico medię illę literę abrasæ sunt. vt quid haberet antiqua lectio non discernas. In Mediceo Arusia. media tamen abrasa syllaba legitur. Sunt alii codices,in quibus Aretusia legas. Alii qui corruptius quid ostendant. Quod vero interpretes authores citant de vino Aruisio in insulę Chii promontorio:cuius etiam Strabo mentionem fecerit, Inuenio ego apud authores Gręcos aliquot ἀρουσίαν eum locum nuncupari, vinumque in ea optimu ἀρούσιον. Eamque esse regionem illam apud Strabone τραχεῖαν καὶ ἀλίμενον σταδίων ὅσα τῶν καὶ τριακοσίων οἶνον ἄριστον φέρουσαν τῶν ἑλληνικῶν. tametsi in impressis ab Aldo codicibus ἀριούσια χώρα legatur. Quod nisi pro comperto habeã latinos vocabulum mutasse, quod in plerisque aliis facere consueuerunt: vel.Arsysia legendum contenderim, vt apud Stephanum est,codicibus Virgilianis pręsertim antiquis, vel variantibus, vel manifeste adeo contaminatis: vel cum Romano codice,& aliquot aliis veteribus. Arusia prout etiam in Strabonis codicibus vulgatis legitur. vide tamen Plinianos codices vetustos.lib.xiiii.ca.vii. Nam in impressis est. In summa gloria post Homerica illa,de quibus supra diximus,fuere Thasium Chiumq̃ ex Chio quod Aruisium vocant. ¶Saltantes satyros imitabitur Alphesiboeus.) In Romano codice more suo saturos per u, scriptum habetur, Verio enim Flacco,vt hic quoque veteri opiniones referamus, eadem esse videtur apud nos u,quæ apud Græcos υ. Nanq̃ his exemplis argumentatur. Quod illi dicũt κύμινον nos Cuminũ,quam illi κυπάρισσον,nos Cupressum.illi κυβερνήτην nos gubernatorem u,enim cum g,cõsentire alibi dictũ Nec non ex eiusmodi θησεὺς Theseus,πηλεύς Peleus. Quare multi y,psilon literã superuacuam latino sermoni putauere. Sed cum quędam ait Scaurus,Græca nomina in nostrum sermonem admissa sint:in quibus huius literæ sonus euidenter exprimitur vt Hyperbatũ.& Hymnus.& Hyacinthus. In eisdem hac lra fungimur necessario. Satyros igitur eadẽ ratiõe per y scribemus. Nã & Victorinus ea quę Gręci per y scribunt,si exigat ratio per y,potius quã p u scribenda pręcipit,vt Berythus,non Berutus. Hylas. nõ Hulas. Hæc ille posuit exẽpla. Verrii vero Flacci rationẽ apud Velium Longum videre poteris.

SERVIVS.

¶Reddã p carmine dona?) Ille eũ supra tm̃ laudauerat: hic & laudat,& de munere ẽt cogitat. ¶Sibilus.) Hic sibilus dicitur res ipsa. Nã sibila ora, participaliter dictũ est p sibilatia. ¶Hac te nos fragili donabim⁹ añ cicuta.) Bene anticipat & offert munus,qd ille se facturũ esse promiserat. ¶Sume pedũ.) Virga incurua, vñ retinẽt pecudũ pedes. ¶Non tulit Antigenes,& erat tũ dignus amari.) Aut pastorem quendam pulcherrimum dicit,aut Choraulã significat,quem legimus admodum a Virgilio fuisse dilectum. ¶Paribus nodis.) Pari & ęquali tumore nodosum. Et honeste locutus est formosum nobis vel ære. vt si dicas,pulcher est equus frenis. ¶Menalca.) Vocatiuus est.

Quę tibi,quæ tali reddam pro carmine dona? MO.
Nam neq̃ me tantum venientis sibilus austri,
Nec percussa iuuant fluctu tam litora,nec quæ
Saxosas inter decurrunt flumina valles.
Hac te nos fragili donabimus ante cicuta. ME.
Hæc nos,formosum Corydon ardebat Alexin:
Hæc eadem docuit,cuium pecus?an Meliboei?
At tu sume pedũ(quod me cum sępe rogaret, MO.
Non tulit Antigenes,& erat tum dignus amari)
Formosum paribus nodis,atq̃ ære Menalca.

ASCENSIVS.

¶Quæ tibi &c.) vt in principio diximus qui hic canunt amici sunt atque ita certant mutuis se donare muneribus mutuoq̃ sese commendant,vnde Mopsus (vt simul ordinem contexam.) Quæ inquit o Menalca.quę dono reddam ego tibi pro tali carmine,quasi dicat, nescio,nam neque sibilus, id est dulcis spirit⁹ cum stridore ac sonitu quodam flans:austri illius venti venientis, id est molliter ac leniter accidentis,supp.iuuat me tantũ, id est intantum,nec litora percussa fluctu,id est resonantia, & dulcia murmura quę sunt ad litora ad quę fluctus cõfriguntur iuuant,id est delectant me,tam,id est intantum nec flumina quę currũt inter valles saxosas iuuant me tantum quantum,supp. tua carmina. Ad quod Menalcas. Nos inquit donabimus te ante, scilicet priusquam aliquid muneris in nos contuleris: hac fragili cicuta, id est fistula exigua ex cicuta cõpacta,hæc.s.fistula docuit nos.i.in ea modulati sumus,formosum Corydõ ardebat Alexin.i.secundam Eclogã,totum aũt illud(vt dicunt grãmatici)ponitur materialiter loco accusatiui,ac si dicã, Christ⁹ docuit nos Pater noster,&c. Hęc eadẽ,scilicet cicuta aut fistula docuit nos, cuium pecus an Meliboei, id est tertiam Eclogam suprapositam,id est hac cicuta modulati sumus duas Eclogas iam suprapositas,vnde manifestum est per Menalcam Virgilium intelligi. Vnde animaduertendum est q̃ nusquam poeta in sua psona puerorum amores fateatur:sicut in persona Mopsi dicentis. At tu o Menalca:sume,id est sponte quasi tibi debitum cape pedum,id est baculum quo pedes ouium a pastoribus cõprehẽduntur

Cicuta qd sit.

dantur, dum eas ad se trahere volunt, sume inquam pedum formosum.i.ornatum & honestatum nodis paribus.i.pari distantia distinctis, ac formosum ære quod ad finem est, & in nodis ipsis. quod supple pedum Antigenes, aut pastor, aut cantor ille mollis, non tulit.i.abstulit a me, & tulit secum.i.non obtinuit a me cum rogaret,

rogaret.i.quando aut quamuis rogaret me sæpe.i.quamuis peteret sępe a me, & id est attamen ipse erat tum dignus amari.i.formosus & delicatus puer.

QVINTÆ ECLOGÆ FINIS.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN SEXTAM ECLOGAM, QVÆ VARVS, AVT POTIVS SILENVS INSCRIBITVR.

Sexta canens Varum recitat primordia rerum:
Plurima, quæ Phœbo constant, cantante Sileno.

ASCENSIVS.

SExta canens, vt varietate placeat poeta, ne in singulis carminibus rem ex cōmodo suo finxisse dicatur, in. vj. Ecloga cum honorifica prefatione ad Varum amicum habita: recitat rerum primordia fabulosa nonnulla inferferēs. Et quia pastorum peritiam ea res transcendit, non in pastorum: sed in sua persona commemorat ne tamen a Bucolico officio alienum sit carmen docet a pastoribus Sileno extortum, vnde quia facilius est recitare

recitare quam excogitare carmen de rebus philosophicis prudenter Silenum, id excogitasse docet. Ordo versiculorum nostrorum est. Sexta supple, Ecloga canens.i.laudans & commendās hoc carmine: Varum amicum Virgilio virū & coauditorem Syronis epicurei recitat plurima primordia, id est principia & prima exordia rerum, quæ cōstant.i. manifesta sunt Sileno: & hoc Phœbo cantante. Nam ea Phœbus cantauerat ad Eurotam. vt ad finem Eclogæ dicetur.

P. VIRGILII SILENVS, LOQVITVR VIRGILIVS IPSE.

PRima Siracusio dignata ē ludere versu
Nostra, nec erubuit syluas habitare Thalia.
Cum canerem reges, & prælia, Cynthius aurem
Vellit, & admonuit, pastorum Tityre, pingues
Pascere oportet oues, deductum dicere carmen.
Nunc ego (nanq; super tibi erunt, qui dicere laudes
Vare tuas cupiant, & tristia condere bella)
Agrestem tenui meditabor arundine musam.
Non iniussa cano: siquis tamen hæc quoq;, siquis
Captus amore, leget: te nostræ Vare myricæ,
Te nemus omne canet: nec Phœbo gratior vlla est,
Quàm sibi quæ Vari præscripsit pagina nomen.)

SERVIVS.

PRima Syracusio dignata est ludere versu.) Nostra inquit musa nō erubuit se syluis ante committere.i.imitari Theocritum Syracusanum & Bucolica scribere. Syracusio autem grece ait: nam latine Syracusanus dicimus. Nostra id est Romana: vt, Tu quoq; litorib⁹ nostris. Et dignata est, sic dixit, quasi ex loco superiore. ☞ Syluas habitare.) Sicut, Atque humiles habitare casas. ☞ Thalia.) Musa.s.& græce ait θάλεια, nam latine Thalea debuit dicere, sicut κυθέρεια, cytherea: sed propter euphoniam contempsit ius regulæ: & ideo in græcitate permansit. ☞ Cum canerem reges & pręlia.) Cum canere vellem. Et significat aut Æneidem, aut gesta regum Albanorum: quę cœpta, omisit, nominum asperitate deterritus. ☞ Cynthius.) Apollo a Cyntho monte Deli, in quo natus est. ☞ Aurem vellit.) Id est mouit. vt alibi, Postesq; a cardine vellit. Aurem aūt ideo, quia memorię consecrata est, vt frons Genio, digiti Mineruę, genua Misericordiæ. ☞ Deductum dicere carmen.) Tenue. Translatio a lana, quę deducitur in tenuitatem. ☞ Nunc ego.) Ordo est. Nunc ego agrestem tenui. ☞ Meditabor arundine musam.) Id est carmen rusticū scribā. ☞ Nanq; super tibi erunt.) Superabundabunt tibi, inquit, O Vare, qui ambiant tua facta describere. Hic autem Varus Germanos vicerat, & exinde maximam fuerat & gloriam & pecuniam consecutus: per quem Virgilius meruerat plurima. ☞ Tristia condere bella.) Epitheton perpetuum bellorum. ☞ Non iniussa cano.) Vel a Pollione, vel ab Augusto, vel a Mecœnate. ☞ Hęc quoque.) Licet vilia, sicut Theocriti. Et hoc dicit, Siquis, licet rustica, legere fuerit illa dignatus; tuas tamen in his laudes inueniet. Nam per myricas & nemora, Bucolica significat. ☞ Nec Phœbo gratior vlla est.) Nec enim pagina vlla Apollini est gratior, q̃ quæ Vari nomen gestat in titulo. Quod ideo dicit, quia hanc Eclogam constat in honorem Vari esse perscriptam. Dicitur autem ingenti fauore a Virgilio fuisse recitata: adeo vt cum eam postea Cytheris cantasset in theatro, quem in fine Lycoridem vocat: stupefactus Cicero, cuius esset, in theatro requireret. & cum eum tandem aliquando vidisset; dixisse dicitur & ad suam & ad illius laudē, Magnæ spes altera Romæ. Quod iste postea ad Ascanium transtulit, sicut commentatores loquuntur.

ASCENSIVS.

☞ Prima syracusio.) In huius sextę Eclogę pncipio poeta in sua persona loquens videtur quasi in totum Bucolicum carmē exordiri, vnde nunnulli hanc primam Eclogam esse voluerunt. Alloquitur autem Varum amicum & contubernalem dicens. Nostra Thalia,

Thalia, id est florida musa dignata est prima, id est ante omnes alias, hoc est licet sit materia humilis, tamen non aspernata est ludere, id est tenuiter canere versu Siracusio, id est Theocriti poetę Syracusani: neq; erubuit.i. turpe putauit aut verecundata est habitare syluas, id est immorari in rebus pastoralibus & syluestribus describendis. Cum, id est quando canerem.i.canere vellem reges & prępla.i. heroica carmina, quibus reges & eorum prępla decantari solent, Cynthius, id est Apollo vellit aurem, & pro, id est admonuit (quia qui admonitos faciunt aures vellere solent) admonuit autem dicens o Tityre oportet, id est decet pastorem pascere pinguis oues, & dicere carmen deductum, id est extenuatum et gracile quale est Bucolicum. Et ideo supple o Vare nanq; supererunt.i.supra q̃ satis erunt tibi qui cupiant dicere.i.diserte consequi tuas laudes & condere, id est condite enunciare, bella tristia non tibi sed quibus ea intulisti. Nā quę aliis & pręcipue matribus tristia sunt alios iuuant & delectant bella: vnde dicit Hora. j. carmi. Multos castra iuuant & lituo tubę Permistus sonitus bellaq; matribus. Detestanda. honestius autem de Varo dicit, q̃ multi cupient dicere q̃ si dixisset q̃ multi dicent. Nam per hoc q̃ dicit multos cupere innuit claritudinem gestorum Vari illorū conatus superaturam, quia ergo multi cupiēt dicere tuas laudes, ego meditabor.i. exercebor nunc agresti arundine.i.stylo gracili & agresti musam agrestem.i.carmen Bucolicum. Et si dicat Varus. At qui non potius Cęsaris arma canis, dicit non cano iniussa, imo cano iussa ab Aug. & tamen siquis leget quoque.i.etiam hęc.s.humilia, siquis inq; leget captus amore, scilicet nostri aut musæ nostræ, cuius ornatu ac specie capi nemo potest, vt innuit, O Vare nostræ myricę.i.argumenta humilia & materię Bucolicæ supple canent te, & omne nemus.i.sylua amœna canet te nec vlla pagina.i.charta supple erit gratior.i.acceptior Phœbo.i.Apollini musarum prȩsidi. q̃ supp. ea quę pręscripsit.i.in fronte aut titulo scripsit sibi nomē Vari. q.d. nihil Phœbo inuito de Varo cecinero cum rerum ab eo gestarum claritate adiuter.

PIERIVS.

☞ Inscriptio huius Idylii in Ant. Roma. codice ad hunc modū habet Fauonrum. Satyrorū, & Silenorum, Delectatio. ☞ Prima syracusio.) In Ro. co. syracosio. per o. in antepe. legitur. quod etiā Ser. adnotauit. In Longo. & aliis, syracusio, quod iam ab omnibus receptū est. ☞ Nostra nec erubuit syluas habitare Thalia.) In Ro. cod. Syluis, legit, & Thalea. Ea ratione qua diximus alibi eā diphth. in e, longā abire plurimum apud latinos, vocali pſertim subsequente.

subsequente. Sed enim vt Thalia græco sono per i, scribatur, iam acceptum a Latinis. ¶ Cum canere reges & prælia.) In antiquissimo codice Ro. prœlia per œ diphth. legitur, vt in aliquot antiquis marmoribus habetur. ¶ Vellit & admonuit.) In Longobardico, velit, vnico l, scriptum vt multa huiusmodi, antiquorum more. In eodem Longobardico, & in Mediceo. Ammonuit, duplici m, quod et habetur in Oblongo codice, adeo dura visa est illi seculo pronunciatio, qua literæ m, d, præponeretur. ¶ Vare tuas cupiant.) In Longobardico, Vare, semper vnico r, scriptum est. quod iam recipi video. Tametsi Victorinus, quo vitium hoc emendaret dupliciter r, scribendum præceperit non secus ac, Arruntium, currum, & ferrum. Eundem vero esse volunt, quem Horatius, Varium appellat. Scriberis Vario, fortis, & impiger, Scribit vero Dionysius Historicus, Quintilium Varrum in Germania victoriam adeptum, postea proditum, post magnam cladem ipsummet sibi manum conscivisse. De eodem apud Suetonium, in Augusto plura.

SERVIVS.

Pergite Pierides Chromis & Mnasylus in antro
Silenum pueri somno videre iacentem,
Inflatum hesterno venas (vt semper) Iaccho.
Serta procul tantum capiti delapsa iacebant,
Et grauis attrita pendebat cantharus ansa.
Aggressi (nam sæpe senex spe carminis ambo
Luserat) iniiciunt ipsis ex vincula sertis.
Addit se sociam, timidisque superuenit Ægle,
Ægle Naiadum pulcherrima, iamque videnti
Sanguineis frontem moris, & tempora pingit.
Ille dolum ridens, quo vincula nectitis? inquit.
Soluite me pueri, satis est potuisse videri,
Carmina, quæ vultis, cognoscite, carmina vobis,
Huic aliud mercedis erit. simul incipit ipse.

¶ Pergite Pierides.) Hortatur musam ad referenda ea quæ Silennus cantauerat pueris. Nam vult exequi sectam Epicuream quam didicerant tam Virgilius quam Varus, docente Sirone: & quasi sub persona Sileni, Sironem introducit loquentem. Chromim autem & Mnasylum se & Varum vult accipi. Quibus ideo coniungit puellam, vt ostendat plenam sectam Epicuream, quæ nihil sine voluptate vult esse perfectum. ¶ Chromis & Mnasylus.) Isti pueri satyri sunt. ¶ Inflatum.) Impletum venas, figurate. ¶ Iaccho.) Aut vino, aut Libero patre, qui etiam Iacchus uocatur. ¶ Serta procul.) Modo prope. Nam intulit. ¶ Tantum capiti delapsa: vt ostenderet non longius prouolutam esse coronam. ¶ Attrita ansa.) Frequenti, scilicet potu. ¶ Ipsis ex.) Ex ipsis, vt transtra per & remos. i. per transtra. ¶ Timidis.) Pro timentibus. Nam timidus est qui semper timet: Timens vero qui ad tempus formidat ex causa. Aut re vera timidis: quia pueris per ætatem naturaliter timor est insitus. ¶ Soluite me pueri, satis est potuisse videri.) Sufficit enim quia potui a uobis uideri. Quod ideo dicit, quia semidei, cum volunt tantum, videntur, vt Fauni, Nymphæ, Silenus. Potest & aliter intelligi, Soluite me: sufficit quod talis vobis visus sum, ut ligari possim. ¶ Huic aliud mercedis erit.) Nymphæ minatur stuprum latenter: quod uerecunde dixit Virgilius.

ASCENSIVS.

¶ Pergite Pierides.) Per modum inuocationis quartatur musas, vt pergant, id est peragant & perficiant quod prætendit enarrare, videlicet quo pacto Silenum inuenerint pastores & quæ carmina ab eo audierint, quod dixi cum decoro fingit poeta, & si Seruio credimus per Chromin Varum & se per Mnasyllum intelligit per Silenum autem Syronem epicureum sub quo simul sectam epicuream didicerant. Ex ordine patebit sententia. Ordo autem talis est. O Pierides, id est musæ rerum indagatrices, pergite, id est peragite aut pergite, & ad optatum finem dirigite, quod dictum velim, inde quasi incipiant. musæ incipit narrare dicens. Chromis & Mnasylus satyri illi pueri, id est adhuc in ætate puerili existentes (intelligit autem Varum & se) videre Silenum, satyrum illum nutritorem Bacchi iacentem in antro somno, id est propter somnum, inflatum venas, id est habentem venas inflatas Iaccho, id est Baccho hoc est vino, hesterno. i. pridiano hoc est quod pridie eius diei biberat, vt semper, scilicet solitum iacere inflatum Serta, id est coronæ ex pampinis quas sibi poturo imponere solebat, iacebant procul, id est longe ab ipso delapsa capiti. i. de capite tantum. i. intantum & tam longe (quia rarum est procul accipi pro eo quod est prope: si tamen hic ita accipiendum est, vt Seruius uult sit ordo. Serta iacebant procul. i. prope delapsa tantum . i. tantummodo capiti) & cantharus. i. poculum potissimum vt uidetur fictile, grauis. i. magnæ capacitatis, attrita ansa. i. habens ansam attritam pendebat sup. illic: aut potius: pendebat ansa attrita. i. per ansam attritam ex frequenti vsu, est. n. ansa quo accipitur poculum in manum circulus, & pueri, sup. aggressi. i. adorti vt terribilem iniiciunt sup. ipsi vincula ex ipsis sertis: unde patet quod serta remotius iacebant: nam si propius iacuissent non eis ad vincula conficienda vsi fuissent, cum ut dicetur timidi essent. Aggressi autem sunt, nam s. Silenus luserat. i. deceperat & fefellerat sæpe ambos. s. pueros, spe carminis, hoc est promiserat eis sæpe carmen quod reddere recusauerat, Ægle nympha splendida addit se sociam & superuenit timidis, sup. pueris Ægle inquam pulcherrima . i. formosissima naiadum, id est nympharum aquarum pingit ipsi iamque uidenti, aut addit se sociam namque ipsa pingit. s. Sileno iam experrecto frontem, & tempora. i. latera capitis, moris sanguineis. i. sanguinei coloris. Ille. s. Silenus ridens dolum, id est quia per dolum utpote cum dormiret ipsum uinxerant, inquit o pueri quo, id est ad quid, & ad quem finem nectitis vincula, id est arcte ligatis me? soluite me satis est potuisse videri, id est (quod potui a uobis uideri cum non uisus essem si noluissem, semidei enim ut fauni, & satyri, & nymphæ non uidebantur nisi dum uolebant) Cognoscite, id est accipite a me carmina, quæ uultis, id est scio quod carmina uultis, dissoluite ergo me & canam uobis. carmina supple erunt uobis pueri merces, id est in mercedem quod me solueritis, aliud mercedis, scilicet stuprum aut concubitus erit huic, scilicet puellæ Ægle, & simul hoc. i. dicens, ipse incipit supple carmen suum aut canere. ¶ Regula est. Venustius dictiones partitiuæ ad neutrum genus redactæ & quasi fixæ tantæ, substantiua sua in genitiuo regunt, quam si cum eis in eodem casu regantur. vnde uenustius dixeris. Aliud mercedis erit huic quam alia merces.

PIERIVS.

¶ Chromis & Mnasylus.) In Ro. cod. scribitur, Mnasillus. duplicato ll. & per. i. Præterea Vale. Probus Mnasylos. per os, legit. ¶ Sæpe carminis ambos luserat.) In codicibus antiq. ambo, legitur quod magis placet eruditis: & ita scriptum a Virgil. asserit Carisius. Alibique diximus etiam oratores eo declinatu libenter usos. Quodque nunc succurrit in uetusto codi. apud Liuium legi in calce tertiæ Deca. j. Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet, Ambo exercitus veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper noua uictoria elatum. ¶ Iamque uidenti.) In aliquot antiquis codicibus. Nanque uidenti. ¶ Quo uincula nectitis.) In anti. aliquot codici. Quid vincula. Sed id ex paraphrasi. Pro quo, ad quid. ¶ Iniiciunt ipsis ex uincula sertis.) In antiquis omnibus. Iniciunt i, secunda syllaba minime geminato, ea quam superius attulimus ratione.

SERVIVS.

Tum vero in numerum, Faunosque ferasque videres
Ludere: tum rigidas motare cacumina quercus.
Nec tantum Phœbo gaudet Parnasia rupes:
Nec tantum Rhodope miratur, & Ismarus Orphea:
Quantum omnis mundus gaudet cantante Sileno,
Nanque canebat, vti magnum per inane coacta
Semina, terrarumque, animæque, marisque fuissent,
Et liquidi simul ignis, vt his exordia primis

¶ In numerum ludere.) i. saltare ad modum rhythmi & cantilenæ. ¶ Motare cacumina.) Quasi hoc genus saltationis vult esse in arboribus cacuminum motu. ¶ Parnasia rupes.) Mons est Thessaliæ Apollini consecratus. ¶ Rhodope & Ismarus.) montes Thraciæ, in quibus Orpheus consueuerat canere. Et hoc dicit, Non tantum isti montes gaudent cantante Apolline vel Orpheo, quantum cantante Sileno lætatus est mundus. Namque etiam paulo post dicturus est, Et inuito processit vesper Olympo. ¶ Nanque canebat vti magnum per inane coacta semina.) Variæ sunt philosophorum opiniones de rerum origine. Nam alii dicunt omnia ex igne procreari, vt Anaxagoras. Alii ex humore, vt Thales Milesius

Omnia,& ipse tener mundi concreuerit orbis.
Tum durare solum,& discludere Nerea ponto
Cœperit,& rerum paulatim sumere formas,
Iamq; nouum terræ stupeant lucescere solem:
Altius atque cadunt summotis nubibus imbres.
Incipiant syluę cum primum surgere:cumq;
Rara per ignotos errent animalia montes.

sius: vñ est, Oceanumq; patrē. Alij ex quatuor elementis, vt Empedocles: secundum quē ait Lucretius, Ex imbri terra, atque anima nascuntur & igni. Epicurei vero quos nunc sequitur, nihil horum comprobāt: sed dicunt duo esse rerum pncipia, corpus & inane. Omne enim quod est, aut cōtinet, aut continetur.& corpus volunt esse atomos.i. quasdam minutissimas partes quæ τομὴν.i. sectionem non recipiunt. Vnde & atomi dictę sunt, quas Lucretius minutiores dicit esse illis corpusculis, quę infusis per fenestram radijs solis videmus. dicit enim illis nec visum posse accidere. Inane vero dicunt spatiū in quo sunt atomi De his itaq; duobus principijs volunt ista quatuor pcreari, ignē, aerem, aquam, terram: & ex his cætera: vt illa duo elementa sint: hæc vero quatuor syntheta.i. composita ex alijs duobus, pręstēt originem alijs omnibus rebus. Hac autem ratione comprobant ex atomis & inani omnia esse: q nihil est in rerum natura quod non & corpus habeat,& quia non recipit sectionem, indicet etiam inanitatem. ℾ Vti magnum per inane coacta semina.) Canebat inquit mundi principium.i. quemadmodum coactæ & collectæ atomi per magnum inane fuissent origo ignis, aeris, terrarum,& maris. nam semina, atomos dicit. Dicimus hæc atomus,& hę atomi. ℾ Animæq;.) id est aeris: vnde & uenti sunt. ℾ Liquidi ignis.) puri.i. ætherei. ℾ Omnia & ipse tener mundi cōcreuerit orbis.) Aīt orbis: & sic oia q̄ in orbe sunt. Nā mutato ordine ait, primo oia: & sic orbis. ℾ Concreuerit.) Collectus & iformatus sit. ℾ Tū durare solū,& discludere Nerea ponto.) Canebat ēt quemadmodū terra rerū sumpserit formā. ℾ Iamq; nouum terrę stupeant lucescere solē.) Canebat quēadmodum post hæc stupeant terrę solis ortum: & quēadmodum cadant imbres nubib° in altum leuatis. Naturale.n. est vt nubes cum cœperint soli esse vicinę, eius calore soluantur in pluuias. Vnde & in Georgicis ait, de signis serenitatis, At nebulæ magis ima petunt. ℾ Incipiant syluę.) Bonum sane sequutus est ordinē: ut post solis & pluuiarū cōmemorationē diceret ortas syluas & animalia cuncta procreata.

ASCENSIVS.

☾ Tū uero in numerū &c.) Recitat igitur ut instituerat carmē ipsius Sileni, cuius tantā dulcedinē esse docet ut tot° mūdus eo gaudeat, in qua re satis aperta est allegoria, nā si Silenus est nutritor Bacchi, Bacchus autē pro uino accipiť, quod amœnitate & grata tēperie nutritus, nō est mirandū si eo cantante totus mund° gaudeat: cū sub amœna serenitate etiam volucrū sit cōcētus in agris, ut alibi docet author noster. ☾ Ordo est. Tū uero.i. maxime tunc uideres.i. quilibet uidere potuisset, & Faunos.i. deos illos syluestres a fando dictos & feras, ludere.i. saltare.in, i. secundum numerum.i. modulos carminis,& uideres, tum.i. tunc quercus rigidas.i. duras,& difficulter flexibiles, motare.i. frequenter mouere & nutare cacumina.i. summitates suas. Nec rupes parnasia quę ē in Parnaso monte Phocidis gaudet.i. exultat tantum.i. in tantum Phœbo.i. Apolline, nec Rhodope & Ismarus mons uterq; Thracię miratur tantū.i. in tantū Orphea.i. uatem sui clarissimū, qui syluas & saxa post se dulcedine cantus sui traxit, quantum ois mundus gaudet Sileno cantante.i. dum Silenus cantat. Nanq; pro qa sup. Silenus canebat uti.i. quemadmodum semina.i. prima elemēta hoc est atomi sm̄ Lucre.& ante eum Democritū, fuissent coacta.i. concreta,& conglutinata, per magnum inane.i. spacium capax rerum priusquā essent semina inquam terrarum,& animæ.i. aeris,& maris.i. aquarum.& simul.i. pariter liquidi, id est elementaris & puri ignis,& canebat, ut.i. quemadmodum omnia exordia.i. origines & principia rerum, sup. concreuerint.i. confecta aut cōposita sint, ex supp. his primis.i. seminibus atq; elementis,& ut ipse orbis.i. globus mūdi tener.i. adhuc fluidus, nec satis solid° concreuerit.i. consolidatus sit atq; coaluerit his primis, scilicet elementis uocatis saltem. Tū.i. deinde sup. canebat ut supp. orbis mūdi cœperit.i. inceperit durare.i. durū efficere solū.i. terram quę solida est,& discludere Nerea.i. aquas fluuiales Pōto.i. ab aqs salsis & marinis,& ut sup. orbis mūdi cœperit sumere paulatī formas rerum, quæ oia meta.j. Ouid. graphice describit, nec illic, aut hic dicta multum abhorrent ab Genesi catholica, nisi quod creationem ex nihilo nō potuit in animos ethnicorum cadere. itaque chaos aut atomos aut hylen ab ęterno posuerunt. Et canebat ut supp. terrę.i. genura in terris stupeant solem nouum.i. recens ortum, ac formatum: lucescere.i. lucem suam diffundere, altius.i. in regione altiore sitū. atque ut sup. hymbres cadant.i. decidant in terras,& hoc nubibus summotis.i. sublatis. hoc aūt est aut sursum latis. qa uapores trahūtur sursum unde nubes fiant,& id physice dictum esset, aut cla amotis,& id secundum uulgus imperitū: quod cum neq; scientiam neq; experientiam haberet, stupebat quo nubes diffugerint ignorans quod in pluuias resolutę essent, cum.i. quo tempore syluę incipiant primum surgere.i. oriri ex pluuia.s.& cum animalia rara, quia nondum per propagationem multiplicata, cum secundum æthnicos prima ex sole & limo procreata essent occulta uirtute cœlesti,& secundum fidē a deo creata essent: errent per montes ignotos.i. in quibus nunquam prius fuerant cum iam tum primum pducta essent. Mancinellus tamen uult ut ordo sit. Et canebat, cum.i. quo tempore syluę incipiant primum surgere,& cum primum rara animalia errent per ignotos montes: sed non minus concinna est cōstructio atq; sentētia, si dicatur ut prius, canebat ut hymbres cadant ex nubibus summotis.i. sursum latis tunc cum syluæ incipiant primum surgere,& cum aialia errent primum per ignotos montes: quia secundum physicos ex pluuia nascuntur syluæ. hoc est pullulant arbores,& nascuntur gramina quę ut pascātur errare cœperunt animalia per ignotos montes, aut etia ipsa, ut dixi, post pluuiā ex limo p solē sm̄ gentiles tunc primū formata erāt. ℾ Regula est. Propriorū noium prima potissimum syllaba cuius quantitas generali regula non agnoscitur ad placitum fere ponitur, vnde pitus Silenum pueri prima longa, Et hic cantante Sileno eadem correpta dicit. In Æneide autem Sichęus pma cōmuni pfertur. Dico eius quātitas &c. quia si positione aut diphthongo pducatur non possit corripi ut Scylla Dædalus. Regula.

PIERIVS

☾ Motare cacumina quercus.) Motare quidem in antiquis alijs codicibus, sed in Longobardico. Mutare habetur. Quod si admittas cacumina montium intelligas. Transire quippe arbores de monte ad montem. Sequitur enim comparatio ad Orphea, quem arbores secutę, umbram feruntur prębuisse uati: ut in appendicibus Virgilij legitur, magis tamen placet Motare, quia de saltatione sermo est. ℾ Nec tantum Rhodope miratur & Ismarus Orphea.) In Romano codice,& in Oblongo, Mirantur. uerbo numeri multitudinis īter duo singularia posito. Alcmanica figura: quā etiam apud Home. Porphyrius agnoscit. ℾ Altius atque cadant.) In Romano codice, vtq;, legitur. Sed atque receptum. ℾ Summotis nubibus imbres.) In Roma. codi. Summotis ignibus legitur. Quod significaret, ęstate summota, esset q; sermo de temporum cardinibus uere, ęstate, autūno,& hyeme, quę παρὰ τὸ ὕειν hoc est pluo nūcupatur. Exacta enim ęstate imbres solere latius effundi, ita ut omnia plenis rura natent fossis, iam omnibus exploratum est, ℾ Rara per ignotos errent animalia montes.) In Roma. codice legitur per ignaros. Dictionemq; hanc Aulus Gellius inter eas recenset, quę passiue ēt accipiuntur, pro ignorato quippe, uel ignoto. Quanquam uersum illum, qui ab eo citatus est exempli gratia. Ignarum Laurens habet ora mimanta. posse aliter legi suo loco ostendimus. In castigationibus Æneidos.

SERVIVS.

Hinc lapides Pyrrhæ iactos, Sàturnia regna,
Caucaseasq; refert volucres, furtumq; Promethei.
His adiungit Hylam, nautę quo fonte relictum
Clamassent, vt littus Hyla Hyla omne sonaret.

☾ Hinc lapides.) Quęstio est hoc loco. Nam relictis prudētibus rebus de mundi origine: subito ad fabulas transitū fecit. Sed dicimus aut exprimere eum uoluisse sectā Epicuri, quę rebus serijs inserit semper uoluptates: aut fabulis plenis admirationis puerorum corda mulcere. Nam fabulę, causa delectationis inuentę sunt: ut ipse in Georgicis docet dicens, Cętera quę uacuas tenuissent carmina mentes. Q̄d autem dicit. ℾ Regna Saturnia.) fabularū ordinē uertit. Nā quo tpe Saturn° regnauit, in terris nō fuit diluuiū: sed sub Ogige Rege Thebanorū. Secundū aūt diluuiū fuit sub Deucalione & Pyrrha. Sane sciendum & per

diluuium & per ecpyreosin significari temporum mutationem.
Caucaseasq; refert volucres, furtumq; Promethei. Et hic fabu
læ ordinem vertit, quæ talis est, Prometheus post factos a se ho
mines, dicitur auxilio Mineruę coelum ascendisse: & adhibita
facula ad rotam Solis, ignem furatus: quem hominibus indica
uit. Ob quam causam irati dii, duo mala immiserunt terris, fe/
bres & morbos: sicut & Sappho & Hesiodus memorant, ἀλλὰ
δὲ μυρία λυγρὰ κατ᾽ ἀνθρώπους ἀλάλεται πλείη μὲν γὰρ
γῆα κακῶν πλείη δὲ θάλασσα. Quod tangit & Horat. dicens,
Post ignem æthereа domo Subductum, macies & noua febriũ
Terris incubuit cohors. Ipsum etiam Prometheum per Mer/
curium in monte Caucaso religauerunt ad saxum: & adhibita
est aquila, quæ eius cor exederet. Hęc autem omnia non sine
ratione finguntur. Nam Prometheus vir prudentissimus fuit.
Vnde etiam Prometheus dictus est ἀπὸ τῆς προμηθείας, id
est a prouidentia. Hic primus astrologiam Assyris indicauit: quã
residens in monte altissimo Caucaso, nimia cura & solicitudine
deprehenderat. Hic autem mons positus est circa assyrios: vici/
nus pene syderibus. Vnde etiam maiora astra demonstrat: & di
ligenter eorum ortus occasusque significat. Dicitur autem aquila
cor eius exedere, quod ἄχος est solicitudo: qua ille affectus, sy/
derum omnes deprehenderat motus. Et hoc quia per prudentiã
fecit, duce Mercurio, qui prudentiæ & rationis deus est, ad sa/
xum dicitur esse religatus. Deprehendit pręterea rationem fulmi
num, & hominibus indicauit: vnde coelestem ignem dicitur esse
furatus: nam quadam arte ab eodem monstrata, supernus ignis
eliciebatur: qui mortalibus profuit, donec eo bene vsi sunt. Nam
postea malo hominum vsu in perniciem eorum versus est. si/
cut in Liuio lectum est de Tullo Hostilio qui eo igni exustus est
cum omnibus suis: Numa vero Pompilius impune eo vsus est,
tantum in sacris deorum. Hinc est quod igne rapto ab iratis nu
minibus morbi hominibus dicuntur immissi. His adiũgit Hy
lam.) Puerum comitem Herculis: quem perdidit in finibus Io
niis iuxta Mysiam: nec vnquam potuit reperire. Postea cũ esset
cognitum quod periisset in fonte, et instituta sunt sacra, in qui/
bus mos fuerat, vt eius nomen clamaretur in fontibus. Ad quã
imitationem nunc dicit, Vt litus Hyla Hyla omne sonaret.) Po
stremum autem La breue est, ideo quia vocalis vocalem sequi/
tur. Nam omnis vocatiuus gręcus a masculino veniens, in A ter/
minatus longus est: vt Ænea, Hyla, Palla.

ASCENSIVS.

Hinc lapides &c.) Post physicam narrationem poeticã ac fa/
bulosam interserit, quę nõ minus ad delectationem ac voluptatẽ
quam pueri illi potissimũ expetebant faciunt. Neque tamen nihil
ad poetę institutum, nam si ipsis duntaxat philosophica recitas/
set: non Bucolicam: sed philosophiam profiteri videretur. Pręte/
rea fabularum fere interpretatio ex physica dependet ratiõe. Fa/
bulas autem dilucide enarrant cõmentarii, quocirca satis sit no/
bis ordinem posuisse qui talis est. Silenus sup. refert. i. recitat can/
tando hinc. i. post dictam rerum Genesim, lapides pyrrhæ iactos
sub ipso tpe diluuii quod sub Deucalione fuisse perhibetur, aut la
pides iactos Pyrrhę. i. a Pyrrha vt sit datiuus pro ablatiuo, sicut
apud Horatium. Scribens vario pro a vario &c. refert regna Sa/
turnia. i. aurea qualia erant tempore Saturni, & volucres cauca/
seas. i. quę in caucaso monte scythiæ secur Promethei exedunt &
furtum Promethei qui ignem de coelo furatus dicitur in ferula.
Et ipse adiungit his Hylam, id est fabulã aut narrationem de Hy/
la puero ab Hercule dilecto, adiungit inquam quo fonte relictũ
Hylam nautæ clamassent ita supp. vt omne litus sonaret, & refer
ret per sonũ echo hyla hyla. i. referendo eas voces quas nautę q̃/
rentes hylã emiserint. Corripitur aũt in posteriore hyla posterior
syllaba propter vocalem sequentem, non aũt abiicitur. In priore
vero neq; corripitur neq; abiicitur aut quia per interualla pronũ
ciandum aut, qa aspiratio vim literę obtinet, sicut & illic in. j. Æ/
neid. Posthabita coluisse samo hic illius arma, Fabulas vt dixi cõ/
mentarii explicant.

PIERIVS

Caucaseasq; refert volucres.) In cod. cibus aliquot antiquissi/
mis, In Roma. in Mediceo. Caucasias per i, pene ultima habeť &
ita in secundo Georg. Caucasio, multa tamen euiusmodi libentius
per e Latini protulere. His adiũgit Hylam.) Hylan per n, omnia
vetera scribunt exemplaria. Vt litus Hylan.) Vt taceam Hul in
antiquis codicibus de quo alibi. Est etiam, quo litus legere in ali Tmolũ.
quot manu scriptis sed, vt, omnino melius.

Et fortunatam, si nunquam armenta fuissent,
Pasiphaen niuei solatur amore iuuenci.
Ah virgo infelix, quæ te dementia cœpit!
Prœtides implerunt falsis mugitibus agros:
At non tam turpes pecudum tamen vlla secuta est
Concubitus: quamuis collo timuisset aratrum,
Et sæpe in leui quæsisset cornua fronte.
Ah virgo infelix, tu nunc in montibus erras:
Ille latus niueum molli fultus hiacyntho,
Ilice sub nigra pallentes ruminat herbas:
Aut aliquã in magno sequtur grege. claudite nymphæ
Dictææ, nymphę nemorum iam claudite saltus.
Si qua forte ferant oculis sese obuia nostris
Errabunda bouis vestigia. forsitan illum
Aut herba captum viridi, aut armenta secutum
Perducant aliquæ stabula ad Cortynia vaccæ.

SERVIVS.

Pasiphaen.) Nota fabula: Cretẽsium Reginam Minois vxorem, quæ tauri amore fla/ grauit. Ah virgo infelix.) Ad hoc pertinet quod ait. Sola/ tur:) vt quod amat taurũ, for tunę magis videatur esse, q̃ morum. Virgo autem (vt dixi mus supra) a viridiore ętate: nam iam mater fuerat Phæ/ dræ, Ariadnes, Androgei. Prœtides iplerũt falsis mu/ gitib9 agros.) Prœtides, Prœ ti & Sthenoboeæ, siue Antio/ pę sm Homerũ filię fuerunt. hę se Iunoni in pulchritudi/ ne cum prętulissent: illa irata hunc errorem earum immisit mentibus, vt se vaccas puta/ rent, adeo vt plerũq; mugirẽt & timerẽt aratra. has Melam pus postea purgasse perhibe/ tur. Ilice sub nigra.) Vel vmbrosa, vel re vera nigra: nam talis est. Pallentes ruminat herbas.) Reuomit, & denuo consumit. Ruminatio autem dicta est a ruma eminente gutturis parte: per quam demissus cibus a certis reuocatur animalibus. Pallenteis autem vel aridas: vel quę ventris calore propria viriditate ca/ ruerunt. Aliquam in magno sequitur grege.) Ac si diceret, Ha/ bes aliquid spei: siquidem nouit amare quem diligis. Notandũ autem Gregem eum de bobus dixisse, cum Armenta.) dicamus Licet grex sit quorumlibet animalium congregatio. Sic Cice/ ro in Philippicis, Fudit Apothecas, cecidit greges armentorum. Claudite nymphæ.) Melius hoc a persona Pasiphaes dictum accipimus: vt dicat Silenus, hoc illam aliquando dixisse. Erra/ bunda bouis vestigia.) Illud expressit quod vno verbo Homer9 ait, εἰλίποδας βοῦς, hoc est flexis pedibus incedentes. Ad Cortynia. Nam apud Gnosum imperabat Minos eius maritus in Creta. Vnde illuc tauri non vult venire: sed ad Corthy/ non, vbi fuerant aliquando Solis armenta. Sardis.

ASCENSIVS.

Et fortunatam natam &c.) Prosequitur fabulã Pasiphaes quam Seruius prolixe explica bit ad principium. vj. Æneid. Signanter autẽ dicit poeta so/ laẗ, q̃si nõ fabulã narrare sed rẽ ipsam gerere videaẗ. Or do est. Et sup. Silenus, solatur, i. tã graphice canit vt solari vi deatur, supp. de amore niuei iu uenci. i. tauri candidissimi, aut solatur amore, qa docet non amplexãdũ amorem tauri. In amore. n. fit duplex solatium, aut dum potiundi datur con/ silũ, aut dũ euitandi remediũ per detestationẽ, vt hoc loco Solaẗ inq; Pasiphaen reginã Cretẽsem Minois coniugẽ & solis filiã fortunatã, beatã, & felicẽ i. q̃ fortunata & felix fuisset, si nunq; armẽta fuissent. Solatur aũt condolendo, ac dehortãdo. Ah virgo. i. puella adhuc in viridi ęta/ te ac vigore degens, quę. i. q̃lis, demẽtia. i. furor, cępit. i. inuasit te? q. d. maxime detestabilis. Nã Prœtides. i. Prœti filię impleuerunt agros falsis mugitibus. i. boatibus, hoc est credebant quidẽ se vac cas esse, attamen vlla supp. Prœtidum quæ tres erant non est secu ta tam turpes concubitus pecudum. i. iuuencorum aut taurorum vt tu, quãuis ipsa. s. quęlibet illarum trium timuisset collo ara/ trum. i. iugum ad ducendum aratrum, & quamuis quæsisset sæ/ pe cornua in fronte leui. i. polita & ęquali in qua nihil extabat ne/ que asperum erat. Ah o Pasiphę infelix virgo. i. iuuencula tu erras i. vagaris nunc in montibus, Ille. s. iuuencus aut taurus quem quę ris eius amore capta fultus latus niueum. i. habens latus niueum fultum. i. sustentatũ hiacyntho. i. flore illo ab hiacyntho denoiato. molli

molli, scilicet in attactu, ruminat.i.remasticat ac remandit herbas pallentes.i.semicoctas in aluo, sub ilice.i.arbore illa glandifera, nigra.i. vmbris obsita.i.dum tu misera in asperrimis montibus vagaris ille in vmbris recubat ruminans & nihil amoris sentiens, atque ita locus hic manifestam contentionem habet, aut (si amat non te amat) sed sequitur aliquam, scilicet vaccam in magno grege, scilicet armentorum o nymphae claudite, nymphę inquit Pasiphoę dictę, id est cretenses claudite saltus in quibus ferę salunt hoc est aufugia ferarum, & pecudum, nemorum.i.qui sunt in nemoribus, si forte vestigia bouis errabunda, id est bouis errabundi & quae bouem errabundum ostentent, ferant si qua, id est aliqua forte, id est fortuna vt sit nomen a nominatiuo haec fors, vnde est, Forte sua lybicis tempestas appulit oris, aut ferant forte se, qua, id est aliqua via obuia, id est obuiam facta nostris oculis, forsitan aliquę vaccę perducat illum captum viridi herba aut secutum, id est sequentem armenta ad stabula cortynia.i.cretensia, hoc est si non oberrauerit in saltus, forsitan se domum recipiet, quod misere amans mulier summopere desiderabat, vt eius salRegula. tem videndi potestas esset. Regula est. Timeo & metuo datiuũ cui.i.ad cuius vtilitatem & accusatiuum ad quem aut ablatiuum a quo regunt, vt hic timuisset collo aratrum. Itaq; dices cum co mico, timeo vitę tuę.i.ne ei quicquam mali eueniat & timeo hostem ne.s.malum inferat, & coniunctim timeo mihi hostẽ, metuo mihi ab hoste, Addamus & illud plerosq; textus hoc loco habere suffultus vt cum vocali abijciatur sicut in plerisque locis Virgilij quos tamen quia Seruius talem eclipsim non probat, mutauit, vt inter se coiisse viros, & decernere ferro legit cernere. Hic specus horrendus & seui spiracula ditis, legit horrendum &c. Et si hic legatur fultus erit loco consonantis.

PIERIVS.

Et fortunatam si nunquam armẽta fuissent, Pasiphaẽ.) In vealiquot exẽplaribus omnino Pasiphen trisyllabum legas: quod quidem quosdam satis literatos viros in errorem traxit. Cum dubio ꝓcul πασιφαῆ quadrisyllabum sit. Ab virgo infelix.) Diximus Probum grammaticum subscribere Ro.cod.ne a, vel si cuiã interiectio sit, cum aspiratione scribatur. At non tam turpes.) In Ro. & aliquot alijs plerisq; codicibus. Turpis, Vetusto more, de qua scribẽdi ratione alibi disputatum. Stabula ad cortynia.) In Longobardico, & in Mediceo. Cortynia per, c, vt multi iã scribere coeperũt. Sed γόρτυν vrbs Cretę p g, scribitur, & apud Stephanum, & in Homeri catalogo. Datur tamen auribus latinis plerũq;, c, pro, g, recipere. Cognatae enim sunt, vt Scaurus scribit.

Tum canit hesperidum miratam mala puellam.
Tum Phaethontiadas musco circundat amarae
Corticis, atq; solo proceras erigit alnos.
Tum canit errantem Permessi ad flumina Gallum
Aonas in montes vt duxerit vna sororum,
Vtq; viro Phoebi chorus assurrexerit omnis,
Vt Linus hęc illi diuino carmine pastor,
Floribus, atq; apio crines ornatus amaro
Dixerit. hos tibi dant calamos (en accipe) musae,
Ascraeo quos ante seni, quibus ille solebat
Cantando rigidas deducere montibus ornos.
His tibi Grynaei nemoris dicatur origo:
Ne quis sit lucus, quo se plus iactet Apollo.

SERVIVS.

Tum canit Hesperidum miratam mala puellam.) Mala quibus acceptis a Venere, Hippomenes vicit Atalãtam puellam Cyriam cursu potentem: quę multos spõsos superatos occiderat: quod plenius in Æneide.in.ii.memorauimus. Phaetontiadas.) Clymenes & Solis filias: quae dum extinctum fratrem flerent, conuersę sunt in arbores, vt hoc loco dicit, in alnos: vt in decimo, in populos. vbi etiam plenius hanc diximus fabulam. Mira autem est canentis laus vt quasi non factam rem cantet: sed ipse eam cantando facere videatur. Amarę Corticis.) Alibi ait, Raptus de subere cortex: quod magis sequi debemus, vt masculino vtamur. Permessi ad flumina Gallũ.) Helicon mons est Boeotię, quę & Aonia dicitur. de hoc plurima cadunt flumina: inter q̃ ẽt Permessus iuxta quẽ dicit ambulantẽ, Gallũ ab vna Musa ad cęteras esse deductũ, & illic esse factũ poetã. Assurrexerit.) Honorẽ ꝓbuerit vt, Tmolus assurgit, quibus & rex ipse Phaneus.i.cedit. Vt linus.) Apollinis filius: quẽ supra memorauit. Diuino carmine.)i.vaticinijs. Ascręo quos ante seni.) Hesiodo, qui Ascręus fuerat: quẽ dicuntur Musę raptũ de monte Parnasso poetã fecisse munere calamorum. Grynęi nemoris dicatur origo.) Gryneũ nemus, est in finibus Ionis Apollini consecratum: in quo aliquando Calchas & Mopsus dicuntur de peritia diuinandi inter se habuisse certamẽ. Et cum de pomorum cuiusdam arboris contenderẽt numero, stetit gloria Mopso: cuius rei dolore Calchas interijt. Hoc autẽ Euphorionis continent carmina, quae Gallus transtulit in sermonem latinum. Vnde est illud in fine, vbi Gallus loquitur, Ibo, & Chalcidico, quę sunt mihi condita versu Carmina. Nam Chalcis ciuitas est Euboeae, de qua fuerat Euphorion. Ne quis sit lucus quo se plus iactet Apollo.) Sensus hic est, Si tu Gryneum laudaueris nemus, in nullo se tantum Apollo iactabit.

ASCENSIVS.

Tum canit &c.) Prosequitur alias fabulas & fabulosas metamorphoses seu transformationes, Et primo fabulam Atalantę Phaethõ puellae, Deinde metamorphosin Phaethontidum seu Phaethontiades. tiadum hoc est sororũ Phaethontis, est.n.a fratre deductum patronymicum, adiecta propter metrum syllaba. Nam Phaethontis deberet dici vbi nunc dicitur Phaethontias. Sicut Amphitrioniades pro Amphitrionides dicitur Hercules. Dicit autem eas in alnos versas cum alij in populos versas praedicent sane tam alni q̃ populi ad padum qui & Eridanus dicitur nascantur vnde & fabulae datus est locus. Tum canit errantem Permessi ad flumina Gallum, quem singulari amore prosecutus est Virgilius, sicut alibi dicetur. Nouissime prosequitur & alias fabulas quas in sequentibus explicabimus, hae autem ex commentarijs notissimę sunt.

sunt. Ordo igitur est Silenus canit tum, id est post praedictas fabulas, puellam, scilicet Atalantam miratam, id est immoratam stupendo mala, id est poma aurea, hesperidum, id est quae hesperides in horto Atlantis in Æthiopia custodiebant. Tum, id est deinde circũdat, id est tam graphice canit vt circundare videatur Phaethõtiadas, id est sorores Phaethontis (accusatiuus est tertiae declinatiõis, & ideo vltimam corripit) corticis amarę, scilicet alni arboris cuius amarus, aut vt hic dicitur amara est cortex. (Forte tamen ordo eẽ posset. circundat musco corticis amarae, scilicet arboris) atq; erigit.i.erectas canit solo, id est in terra iuxta padum, alnos, id est arbores illas quae aluntur amnibus, proceras.i.directas & extensas. hoc est canit quomodo phaethontiades in eas mutatę sunt propter moerorem submersi fratris. Videretur tamen nimia periphrasi vti si a pastore excogitata, & dicta recitarentur, sed Sileno Bacchi nutritio ars omnis congrua est. Tum.i. postea canit Gallum poetam illum cui Virgilius bene voluit errantem ad, id est iuxta flumina.i.fluenta aut fluctus Permessi illius fluuij in Boeotia ab Helicone (vt Seruius docet) profluentis. & canit vt, id est qualiter vna sororum.i.musarũ quae inter se sorores sunt & per excellentiam sorores dicuntur quia inter se summopere consentiũt licet in re diuersa. duxerit.s.Gallum in montes Aonas.i.Boeotios quos Aones olim habitarãt, & vt.i. qualiter omnis chorus Phoebi, id est totus cętus musarum assurrexerit.i.assurgendo reuerentiam, & honorem fecerit, viro.s.Gallo. Et vt.i.qualiter, Linus pastor ornatus crines.i.habens capillos ornatos floribus.s.hederaceis atq; apio amaro.i.cuius succus amarus est, aut cuius acquisitio difficilis atq; ita amara est. (Difficilis Apium. autem est quia in ludis nemęis victoribus in premium dabatur qui eo coronabantur, vnde macer. Est apium dictum q apex hoc ferre solebat, Victoris veterum fieret dum more triũphus) dixerit, videlicet ad Varum, en o Vare musę dant tibi hos calamos accipe, supp. eos quos supp. dederant ante.i.prius seni Ascraeo, id est Hesiodo cuius pater Ascram habitabat quam ipse sic apud Stra- Ascra bonem libro.ix.damnat Ascram rus miserum penes hic Heliconia colebat, Hiberno dirum, triste ęstu, optabile nunquã. Et cui in ea visę sunt musę quibus visis, & ad fontes sacros perductus statim poeta euaserat, vt innuit Persius dicens, nec fonte labra &c. Et Ouidius. Ecce deas &c. hic autem dicitur accepisse a musis calamos. Accipe ergo calamos, quibus ille.s.Hesiodus, solebat deducere, id est deorsum ducere cantando de montibus.s.ornos.i.arbores illas, rigidas.i.duras & difficulter flexibiles. Origo dicatur tibi his.i.per calamos nemoris Grinaei.i.quod in Æolia habitauit Apollo hoc est volunt musae vt per eos dicaris oriundus ex grineo nemore, ne quis, id est aliqs lucus sit quo Apollo iactet plus q̃.s.

q̃.s.de grineo nemore se iactet si eius oriundus sit, nam gloria patrię, ex claritudine in ea genitorum acquiritur, tanta autem est Vari in poetica claritas vt si grineus sit Apollo poetarum summus ama:or (vnde dictum est & me Phoebus amat &c.) & fautor grineum nemus omnibus lucis praeferat. iis autem calamis forte illic natis Varus videretur grineus eo q̃ illic ab Apolline videretur musicam doctus.

PIERIVS.

Tum Phaethon. musco circundat amarae Corticis.) Et in hoc quoq; nomine multi decepti sunt. Quod in anti.cod.cibus, scriptum obseruassent Phaethontiadas, Errore geminato, quiuis nó negarim duas syllabas primas in vnam coire posse, vbi aliqua necessitas cogat. Notat sane Quintilianus συναλοιφήν. quam complexionem interpretatur, apud Varronem. Quo te flagranti deiectum fulmine Phaethon, Sed hoc loco non est huius figurę vsus. Obserua & amarę corticis, apud eum qui medio cortice dixerit, q̃ si amari corticis hic fecisset compositionem peccasset. Aonas in montes vt duxerit vna sororũ.) In anti.cod.manu scripto legere est, absq; in, prępositióe. Aonios montes vt duxerit vna sororũ vt Italiam venit. Sed longe melius est. Aonas in montes vt vulgata habent exemplaria. Vtq; viro Phoebi chorus Assurrexerit ois, apud Arusianũ messium, legas, atq; viro. Phoe.Cho. assurrexerit.

Quid loquar, aut Scyllam Nisi: quã fama secuta est
Candida succinctam latrantibus inguina monstris,
Dulichias vexasse rates, & gurgite in alto
Ah timidos nautas canibus lacerasse marinis,
Aut vt mutatos Terei narrauerit artus!
Quas illi Philomena dapes: quae dona pararit:
Quo cursu deserta petiuerit, & quibus ante
Infelix sua tecta superuolitauerit alis!
Omnia, quae Phoebo quondam meditante beatus
Audijt Eurotas, iussitq; ediscere lauros.
Ille canit, pulsae referunt ad sydera valles.
Cogere donec oues stabulis, numerumq; referre
Iussit, & inuito processit Vesper Olympo.

SERVIVS.

Quid loquar aut Scyllam Nisi, quã fama secuta ẽ.) Scyllę duę fuerunt, vna Phorci & Creteidos Nymphae filia pulcherrima, quam cum amaret Glaucus deus marinus, dũ ipse amaretur a Circe, & eã conténeret: illa irata fonté in quo Scylla solebat se abluere, infecit venenis, in qué eum descendisset puella, media sui parte in feram mutata est. Hanc postea Glaucus fecit deã marinã: quae classem Vlyssis, & socios euertisse narratur. Altera vero Scylla fuit, Nisi Megarensium Regis filia: cótra quos dũ deuictis iã Atheniensibus pugnaret Minos, propter filij Androgei interitũ, qué Athenienses & Megarenses dolo necauerant: amatus est a Scylla Nisi filia: quae vt hosti posset placere, comam purpureã parentis abscissam ei obtulit: quam Nisus ita habuerat consecratam, vt tádiu regno potiretur, quãdiu illam habuisset intactã. Postea & Scylla a Minoe contempta, dolore in auem cóuersa est: & Nisus extinctus deorũ miseratione, in auis mutatus est formam. quę aues hodie, vt ipse in Georgicis docet, flagrant inter se magna discordia. Modo ergo Virgilius aut poetarũ more miscuit fabulas: & nomen posuit pro nomine, vt diceret Scyllam Nisi, pro Phorci: sicut alibi Domitus Pollucis habenis Cyllarus: cũ Castor, equorum domitor fuerit. Item, Et manibus Progne pectus signata cruentis: cum Philomelae, non Prognę, abscissa sit lingua. aut certe sit Hysteron Proteron: vt quasi vtriusque fabulae videatur facere commemorationem, vt intelligamus, Quid loquar aut Scyllam Nisi, aut quam fama secuta est, Candida succinctam latrantibus inguina mõstris, Dulichias vexasse rates. Aut certe vt bis accipiamus. Quid loquar aut Scyllam Nisi, aut quam fama secuta est: vt est illud in primo, Non ignara mali, miseris succurrere disco. Dulichias vexasse rates.) Ithacenses a monte. Dulichium insula est, vbi mons est Ithacus: in qua fertur habitasse Vlysses: eo'q; et ipse Dulichius, & Dulichias habuisse rates dicitur. Vexasse autem rates per Tapinosin dictum est. Nam nó vexauit, sed euertit. quod Probus vult hac ratione defendere: dicés. Vexasse.) Venire ab eo quod est veho, vecto, vexo, vt vexasse sit portasse, & sine dubio pro arbitrio suo euertisse. Teri.) Pro Terei. nam per synaeresim dictum est, sicut supra, Furtumq; Promethi, pro Promethei. Tereus autem Rex Thracum fuit. qui cum Pandionis Athenarum regis filiam Progné nomine duxisset vxoré: & post aliquãtum tempus ab ea rogaretur vt sibi Philomelam sororé videndam accerseret: profectus Athenas dum adducit puellam, eam vitiauit in itinere: & ei linguam, ne facinus indicaret, abscidit. Illa tamen rem in veste suo cruore descriptam misit sorori: qua re cognita Progne Itym filium interemit, & patri epulandum apposuit. Postea omnes in aues mutati sunt, Tereus in vpupam, Itys in phasianum, Progne in hyrundinem, Philomela in lusciniam. Philomela dapes.) At qui hoc Progne fecit: sed aut abutitur nomine: aut illi imputat ꝓpter quam factum est. Eurotas.) Fluuius Laconum, qui ab Apolline instructus suas edocet lauros, quibus eius plenae sunt ripae. Et inuito processit vesper Olympo.) Et ex eo q̃ dies inuitus abscessit. & ex eo quod nimio audiendi desiderio vesper exortus est cantilenę voluptas ostenditur. Olympo.) i.coelo.

ASCENSIVS.

Quid loquar &c.) Aut verba sint Sileni a poeta recitata dicentis videlicet pueris, Quid loquar aut Scyllam Nisi &c. quasi dicat has fabulas nostis pueri, aut poetę dicentis. Quid loquar aut Scyllam Nisi. i. ad qd dicam quomodo cecinerit fabulam de Scylla Nisi filia, aut supp. de Scylla Phorci, quasi dicat nõ dubium quin vtráq; graphice cecinerit: quam constructioné approbat quod dicet. Ille canit &c. Sane subtractio huius particulae, aut difficultaté in primo carmine parit. Si & enim sic legeretur (vt meo iudicio legi debet.) Quid aut Scyllam Nisi, aut quã fama secu. est &c. nulla eet ambiguitas neq; fabulę confusio. Licet autem is poetarum mos sit, vt vni attribuant quęcũq; a quouis eius nominis gesta sunt vt vni Saturno, Ioui, Mercurio, Herculi, Veneri, Marti, Baccho, &c. quae multorũ sunt, tamen vbicunq; potest vitanda est confusio. Fabulę satis explicantur a Commẽtarijs. Ordo igitur est. Quid. i. ad quid. (Non enim ponitur interrogatiue vt sit, quid vultis loquar aut Scyllam &c. quia tunc diceret, an Scyllam non aut. vt Valla docet) aut vt. i. Silenus narrauerit Scyllam Nisi. i. fabulam de Scylla Nisi Megarensium regis filia, aut supple Scyllam supple illam. s. Phorci filiam quam fama secuta est. i. quae diffamata est succincta inguina. i. habentem succincta inguina. i. partes pudendas, candida, scilicet ꝓpter fluctuum spumam, monstris latrantibus, scilicet canibus qui ab eius vétre latratum edunt, vexasse. i. molestando sursum deorsumq; frequenter vexisse. (Nam Aulus Gellius docet contra Annęum Cornutum qui hunc locum reprehédit quasi mitius sit verbum q̃; vt tali monstro conueniat, esse verbum vehemens & graue, cum vexari sit alieni arbitrij) rates dulichias. i. Vlyssis, qui dulichius fuit, & lacerasse in alto gurgite. s. maris, canibus marinis, ah (dolentis est) miseros nautas. Ad quid loquar. vt. s. Silenus narrauerit artus Teri pro Terei (aut scribatur Terei & pronuncietur dissyllabum) aut supple vt narrauerit quas dapes quia ex ipsius filio decoctas, & quae dona. Philomela soror Prognes coniugis eius pararit pro parauerit illi saltem occasionaliter. quia qui causam damni dat damnum fecisse censetur. Phylomela autem a Tereo stuprata causam dedit cur Progne Itym filium Terei & suum Tereo epulandum proponeret. Sunt etiam qui reuera Philomelae non Prognes facinus asserant, aut quid loquar, vt narrauerit, quo cursu tam Philomela q̃; Progne & q̃; Tereus ac Itys petiuerit deserta, quia non cursu pedum sed alarũ. quod exponit dicens, & quibus alis ipse. i. Tereus superuolitauerit ante. i. prius q̃; deserta aut syluas peteret, sua. i. regia tecta, quia per phantasiam videtur poeta innuere Terea iam in auem vpupam (cui pro crista adhuc corona est) mutatum moestum dereliquisse regiã suã, et volitasse diu per tecta, prius q̃; syluas peteret. Innuit autem non debere se id solum dicere, quia ille. s. Silenus canit omnia, quę Eurotas fluuius ille laconię, beatus. i. fortunatus, & bene habens, audijt quondam Phoebo meditante. i. exercitante musam suam, & quae, scilicet Phoebus iussit lauros quę ad eurotam plurimae sunt ediscere. i. memorię commendare. Ille inquam canit & valles pulsę. i. verberatae & ex impulsu vocis Sileni, & referunt sup. vocem aut cantum eius ad sydera. i. ad coelos, aut prius optatum est, ad aures diuum donec ipse iussit. s. pueris Chromi, & Mnasilo. cogere. i. compellere oues stabulis. i. ad stabula, ac ouilia, & referre numerum. s. ouium illis a parentibus aut heris commissum, & donec vesper processit inuito coelo q̃ gestijt adhuc audire cantũ Sileni vnde non immerito dictum est, totus mundus q̃ gaudeat.

eũ

eo cantante. Non absurda esset sententia nec durus ordo si dicatur, sic. donec vesper. i. stella vespertina hoc est hesperus seu vesperus, iussit. i. apparendo admonuit pueros illos cogere oues stabulis & referre numerum stabulis. & ipse processit inuito Olympo. i. coelo. Stabulis est hic vt dicunt octauus casus, hoc est datiuus lo-
Regula, calis. ¶ Regula est. Quoties hę particulę aut, ve, vel, ne, nec, neq;, &, tum, seu, siue, neu, neue, & similes ante prius, aut primum coniungẽdorum ponuntur, volunt etiã ante reliquum aut reliquam poni. vnde videtur hic repeti, Aut Scyllam Nisi, aut &c.

PIERIUS.

¶ Quam fama secuta est.) In cod. aliquot antiquis. Secuta'st, legitur, vt plerunque etiam in veterum monumentis. Et ita Ecloga decima per; horrida castra secuta'st. ¶ Quid loquar? aut Scyllam Nisi.) In Roma. cod. vt Scyllam, habetur, quod non placet,
quamuis

quamuis poetarum mos sit interdum fabulas confundere. Id si cui tamen adrideat. Quid loquar. vt narrauerit Scyllam Nisi, aut vt mutatos. In pastorali enim persona non dedecet ex duabus Scyllis alteram pro altera nominare. Vetustus etiam codex manu scriptus ita legit. Quid loquar? Quid Scyllam Nisi, aut quam fama secuta est. Vide vero tale aliquid apud Seruium. Adde quod narrauerat, non narrauerit. In Roma. codice scriptum est, sed scriptoris adscripserim Inscitiæ. ¶ Super volitauerit alis.) In Romano codice Supra legitur, & quod scriptoris vitio factum est hoc. Ales, non alis. Legas tamen, quibus Alis, quippe quæ penna tæ non sunt vt aliarum volucrum, vnde ioco locus in fabulis datus. ¶ Iussitq; ediscere lauros.) Sunt veteres codices in quibus ramos, non lauros habetur. Sed longe melius Lauros cuiusmodi locus Phœbum addeceat.

ASCENSIUS.

Septima cantantes, &c.) In hac septima Ecloga ex Theocrito fere sumpta, recitatur cantilena, pastorum inæquali arte contendentium nam Thyrsis vincitur cum lege Amœbæi carminis assequi nequiret, vt suis locis ostendemus, vnde ab aliis Thyrsis ab aliis a victore Corydon inscribitur. Sunt qui per Thyrsim poetæ æmulum intelligant, sed alij malint simpliciter intelligere, Nam in principio lo-
quitur

quitur poeta in persona Meliboei vt illic dicemus veruntamen si nulla esset allegoria quomodo ĩtelligerem* Daphnin ad Mincium fuisse qui siculus nimirum erat? Aperiemus ergo mentem nostram ante ordinem primi carminis. ¶ Ordo versiculorum nostrorum est. Septima supp. Ecloga censet. i. indicat Thyrsim et Corydona quos Daphnis audit cum Meliboeo cantantes inęquales, scilicet in arte cantandi quia victoria confertur Corydoni.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN CORYDONA, SEV THYRSIM QVÆ EST ECLO. VT NVNC PONVNTVR, SEPTIMA.

Septima cantantes quos Daphnis cum Melibœo
Audit inæquales Thyrsim Corydonaq; censet.

SERVIUS.

Forte sub arguta cõsederat ilice Daphnis.) Ecloga hęc pene tota Theocriti est: nam & ipsam transtulit, & multa ad eã de aliis congessit. ¶ Arguta.) Autẽ modo canora stridula. Alibi argutũ, breue significat: vt, Argutũq; caput. ¶ Daphnis.) Diuinum hunc inducit, quippe filiũ Mercurij: vt diximus supra. Nam hinc est quod paulo post dicturus est: Caper tibi saluus & hœdi. quasi diuinus. ¶ Compulerantq;.) Compellere proprie est in vnum locum vel diuersa, vel diuersorũ animalia cogere. ¶ Arcades ambo.) Non re vera Arcades: nam apud Mantuam res agitur: sed sic periti, vt eos Arcades putares. Nam & paulo post dicturus est, Soli cantare periti Arcades. ¶ Et cãtare pares, & respondere parati.) Hoc est, qui possent etiam continuum carmen dicere. Nam hoc est cantare: vt Extinctum Nymphæ crudeli funere Daphnin, vel, Candidus insuetum miratur limẽ Olympi. Et Amœbęum referre, vt, Et me Phœbus amat, Phœbo sua semper apud me Munera sunt lauri. ¶ Huc mihi.) Scilicet circa eam partem in qua Daphnis sedebat, ¶ Teneras defendo a frigore myrtos.) Varie hic locus exponitur. Nam alij simpliciter accipiunt. Dum myrtos tego, & tueor, ne eas frigus exurat, Alij qui æstatis illud fuisse asseritur tempus, dicunt, Defendo a frigore, id est tego contra frigus futurum. Alij dicunt, Dum defendo, id est dum mihi ad defensaculum præparo myrtos a frigore, id est quæ sunt sine frigoribus. Solent enim pastores vendicare sibi loca aliqua propter frigus futurum. ¶ Vir gregis.) Abusiue: nam tantum hominum est. Sicut alibi, Quem legere virum. Sic Horatius, Et olentis vxores mariti. Acyrologia est; quod tamen ad Theocriti imitatio-
nem

nem dictum est: qui ait, ὦ τράγε τᾶν λευκᾶν αἰγᾶν ἄνερ. ¶ Caper tibi saluus, & hœdi.) Aut quia in capro est spes hœdorum: aut intelligimus istũ etiam hœdos perdidisse, sed nescire: quod tamen ille quasi diuinus indicat. Potest tamen etiam scire, sed leuius damnum maioris contemplatione contemnere. ¶ Et siquid cessare potes.) Si potes tibi breue ocium persuadere. Nã loquitur ad hominem amantem laboris. ¶ Requiesce sub vmbra.) Mecũ scilicet. ¶ Huc ipsi potum venient per prata iuuenci.) Ipsi, id est spõte sua. Et intelligimus istum præter capellarum gregem, iuuencos habuisse peculiares. aut certe Ipsi referamus ad hœdos & caprum. vt, Per prata iuuenci. ¶ Mincius.) Fluuius. intelligamus qui Venetię est. ¶ Eq; sacra.) Et de sacra: vt, Eq; chao densos diuũ enumerabat amores. Id est a chao. ¶ Neque ego Alcippen, neque Phyllida habebã.) Has duas intelligamus amicas esse cantantium. Nam hoc dicit, Nec Alcippen habebam, vt ille: nec Phyllida, vt alter. ¶ Certamẽ erat, Corydon cum Thyrside, magnum.) Figurate locutus est, Magnum certamen, ille cum illo erat. ac si dicas, Magna contentio est, cum Cicerone Virgilius. ¶ Mea seria.) Necessitatẽ capri inquirendi, vel hœdorũ. ¶ Ludo.) Cantilena. vt, Ipsum Ludere quę vellẽ calamo permisit agresti. ¶ Alternis igitur, contendere versibus ambo.) Hoc est quod ait supra, Et respondere parati. ¶ Alternos Musę meminisse volebant.) Si volebant: sensus est, Musę vtriusq; meminerant: vt, Amant alterna camoenæ. Sed multi volebam legunt: vt, sit Optabam o Musæ meminisse alternos. i. omnia quę dixerunt, tenere. Nam & in fine dicturus est, Hæc memini. ¶ Referebat.) Amœbęi carminis lege, vt diximus supra.

ECLO. VII. MELIBOEVS DAPHNIS CORYDON, THYRSIS.

Forte sub arguta consederat ilice Daphnis, ME.
Cõpulerantq; greges Corydon, & Thyrsis in vnum,
Thyrsis oues, Corydon distentas lacte capellas.
Ambo florentes ętatibus, Arcades ambo,
Et cantare pares: & respondere parati.
Hic mihi, dum teneras defendo a' frigore myrtos,
Vir gregis ipse caper deerrauerat: atq; ego Daphnin
Aspicio, ille vbi me contrà videt: ocyus inquit, DA.
Huc ades o' Melibœe (caper tibi saluus, & hœdi)
Et siquid cessare potes, requiesce sub vmbra.
Huc ipsi potum venient per prata iuuenci,
Hic viridis tenera prætexit arundine ripas
Mincius, eq; sacra resonant examina quercu.
Quid facerẽ! neq; ego Alcippẽ, nec Phyllida habebã,
Depulsos a' lacte domi quæ clauderet agnos.
Et certamen erat, Corydon cum Thyrside, magnum.
Posthabui tamen illorum mea seria ludo.
Alternis igitur contendere versibus ambo
Cœpere: alternos musæ meminisse volebant.
Hos Corydon illos referebat in ordine Thyrsis.

Ascensius

ASCENSIVS.

¶ Forte sub arguta.) Hæc Ecloga videt mere Bucolica ex Theocrito sumpta. Non nihil tamen quod per allegoriam ad rem poetæ trahi posset continens. Nā vt Seruius docet quidam per Daphnin Augustum intelligunt nec absurde. nam is quoque putabatur aut Apollo Aut Apollinis filius, per Corydona autem Virgilium qui vicerat, quia agros receperat, per Thyrsim victū æmulū poetæ, per Melibœum aūt Mantuanum quemuis saltem ex agro fugatum in prima dictum est, qui hic inducitur quærere caprum oberrantem: quia nondum agros suos receperat, quos illi recipiendos pollicetur Daphnis, id est Augustus. In hoc igitur principio Melibœus qui custos boum dicitur gregem quærens dicit se inter quærendum offendisse Daphnin, qui immoratus est ipsum ad certamen musicum quod inter Thyrsim & Corydona erat audiēdū, pollicitus gregē Melibœi eo saltum venturū, quia quod filius Apollinis per diuinandi peritiam facile nosse potuit. ¶ Ordo est. Daphnis pastor ille diuinus Apollinis ex nympha filius per quem videtur Augustus intelligi, consederat. i. quiescendi aut audiēdi locum (Sicut apud Ouidium & Iuuenalē consedere duces) Cœperat: forte. i. a casu (non quia casuale erat ipsum cōsedisse, sed tūc consedisse cum ea Melibœus qui hęc recitat transiret) sub ilice arguta, id est stridula & leni vento crepitante, Et Corydō, & Thyrsis pastores illi compulerant. i. coegerant greges sup. suos in vnū sup. locum. Thyrsis supple compulerat oues, & Corydon compulerat supp. capellas distētas. i. habētes hubera distenta lacte. Ambo supp. existentes florentes ętatibus. i. per ętatem, & ambo arcades. i. tam periti vt arcades putentur parati pares. i. pariformia, & cantare, id est proponere carmē, & respondere, aut sic, pares. i. pari forma periti & cantare & respondere, Dum ego defendo. i. munio quodam integumento, hic. i. hoc tempore myrtos teneras. i. recenter plantatas a frigore. i. a frigido vēto, vir. i. princeps & ductor gregis ipse caper deerrauerat.) Placet ita potius interpretari quam intelligere per virum masculum & progenitorem, tum quia caper dicitur a capiendo quia coleos non habet quibus captus est, tum quia dicturus est, caper tibi saluus & hœdi, vt videlicet per virum ductorem pręuium intelligamus quē hœdi secuti erant, vnde satis fuerat dixisse viro oberrasse; quod & Daphnis innuit dicens caper tibi saluus & hœdi.), i. de loco statuto errauerat, atque ego, dum. s. caprum quęro, aspicio Daphnin, Ille. s. Daphnis vbi, i. quo tēpore aut qn̄ videt me contra, i. vicissim aut ex opposito, inqt. O Melibœe ades, i. adueni ocius, i. cito & velociter huc. i. ad me, caper sup. est saluus tibi, & hœdi. sup. sunt salui. Et si tu potes cessare qd. i. aliquantulū tēporis, requiesce sub vmbra. s. ilicis, iuuēci. i. iuniores pecudes, vt capri aut boues, veniēt ipsi. i. vt dicunt per se & sua sponte per prata potum huc, i. ad hunc locū secundū quem Mincius fluuius errat, vnde prius diximus ambos Arcades fuisse. i. tā peritos vt Arcades censeri possent: qa res iuxta Mantuam agitur. Nihil tamen prohibet etiā Arcades pastores mercenarios illic tunc fuisse vbi & nunc aphricos plurimos videmus atque ęthiopas. Maior difficultas est, quomō illic Daphnis fuisse intelligatur nisi allegoricos per eum Augustus intelligatur, (vt dixi) Mincius. i. fluuius ille iuxta Mantuam incidens in Padum, prętexit. i. abscondit hic ripas tenera arundine, & examina. i. conuolatus aut fœturæ simul eductarum apum, resonante quercu sacra. s. Ioui, aut ob vetustatem religiosa & concaua. (In quercum autem concauam cogerūt aliquando apes mella sua, solet præterea res, vt vetustate ita religione, pollere apud ethnicos, vnde est, iuxtaq; veterrima laurus Religione patrum multos seruata per annos, vetustas autem concauitatem generat.) Quid facerem. i. dubitabam quid facere deberem, quia ego neque habebā Alcippem. s. coniugē, nec Phyllida. s. amicam quę clauderet domi agnos depulsos a lacte, id est monebat, hinc quidem redire domum vt clauderem agnos ne matres infestarent, hinc vero inuitabar ad audiendum certamen cantantium, vnde sequitur, Et Corydon erat magnum certamen emphaticos. i. causa magni certaminis, aut magnopere certaturus cum Thyrside. Tamen. i. tametsi vrgebat redire domum, tamen posthabui. i. minoris feci, & postposui. Aut sic tamen. i. tandem post longiusculam deliberationem posthabui mea seria, id est res seriosas, id est seorsum a risu & anxias quæ me vrgebant ire domum (quod potius dixero q̄ vt cū Mancinello propter caprum amissum dictum putem, sic enim nō haberet fidem Daphnidi qui eum saluum pronunciauit.). Igitur continuatiuum est aut causale, vt sit ideo quia viderunt me & Daphnin interfuturos tāq; censores, ipsi cœpere. i. inceperunt ambo cōtendere alternis versibus, hoc est amœbęis quia musæ. i. camœnę & opportunitates canēdi volebāt eos meminisse. i. ad memoriam reduxisse versus suos alternos. i. alternatim. Aut si sit volebam, legendum. ¶ Ordo est. O musæ, ego volebam. i. optabam eos meminisse alternos aut volebam meminisse. i. recordari alternos. i. alternatim prolatos. Corydon sup. tulit ac proposuit hos. i. proxime sequentes & semper priores versus, & Thyrsis referebat. s. in responsionem illos, id est subsequētes versus, qui post Corydonis ponuntur, Regula est. In zeugmate debet tertium cōformari proximiori constructibili. Proximus autem est quod pręcedit aut immediati⁹ sequitur, vt caper tibi saluus & hœdi. Illic autem. Compulerantq; greges. Thyrsis oues Corydon distentas lacte capellas, Prolepsis est.

Volebā legi docet.

Regula.

PIERIVS.

¶ A superiori Ecloga vsq; ad eū versum qui incipit. Naiades indigno cum Gallus. a. p. desunt omnes paginæ in codice illo antiquissimo maioris notæ. Quantum vero ad idilij pertinet inscriptionem animaduertendum in vita Virgil. quæ Donato adscribitur, vbi singularum Eclogarum argumenta, & tituli recensentur, hęc corrupte legi, Septima Pharmaceutria. Octaua amores diuersorum sexuum, & dicitur Damon. Ea tu ita restitue. Septima amores diuersorum sexuum, & dicitur Corydon. Octaua Pharmaceutria, & dicitur Damon. Sunt tamen qui pro Corydone Melibœū inscribant. ¶ Compulerantq; greges Corydon & Thyrsis in vnū) In antiquo codice manu scripto, Gregem. vnitatis numero habetur: vt sit Corydon, & Thyrsis compulerāt in vnum gregē Thyrsis oues, Corydon capellas. Sed melius Greges vterque suū. Est vero, vbi, ouis, legas, Sed hoc loco, oues per es, dulcius sonare videtur. ¶ Hic mihi dum teneras.) In Mediceo, Huc, scriptum est. Sed hic melius, hoc est eo tempore quo teneras defendo a frigore Myrtos. ¶ Eq; sacra resonant examina quercu.) In Longobardico prius erat, atque sacra. prout etiam in citato hoc eodem versu ab Arusiano. Sed enim Seruius mauult. Eq; sacra. In commentarijs vero aliquot, Eq; caua resonant, scriptum inuenias.

Nymphę (nr̄ amor) Libethrides, aut mihi carmē, CO
Quale meo Codro, concedite (proxima Phœbi
Versibus ille facit) aut si non possumus omnes:
Hic arguta sacra pendebit fistula pinu.
Pastores hedera crescentem ornate poetam TH.
Arcades, inuidia rumpantur vt ilia Codro.
Aut si vltra placitum laudarit, baccare frontem
Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.

SERVIVS.

¶ Nymphę nr̄ amor, Libethrides.) Libethros fons ē vbi colunt Musę; & sic ait Libethrides, ac si diceret Hippocrenides a fonte Hippocrene. Vt autem poetę inuocēt Nymphas (sicut hoc loco: Itē in fine, Extremū hunc Arethusa mihi cōcede laborē) hęc ratio ē, q̄ sm̄ Varronē, ipsæ sunt Nymphæ q̄ & Musę. nec inmerito. Nam aq̄ motus musicā efficit; vt in hydria vitrea videmus. Sane sciendum quod idem Varro tres tantum Musas esse commemorat: Vnam quæ ex aquæ nascitur motu. Alteram: quam aeris ictū efficit sonus: Tertiam quæ mera tantum voce consistit. Et multi volunt in hac Ecloga esse allegoriam, vt Daphnis sit Cæsar: Corydon Virgilius: Thyrsis vero qui vincitur, Virgilij obtrectator, aut Bauius, aut Anser, aut Meuius poetę. ¶ Proxima Phœbi.) Subaudias carmina. ¶ Aut si non possumus omnes,) Secundum illud dixit, Non omnia possumus omnes. Nam debuit dicere, Aut si ego nō possum. ¶ Sacra pinu.) Matri deum consecrata. Sic supra, Sacra quercu, scilicet Ioui dicata. ¶ Nascentem poetam.) Verecūde locutus est, non iam poetam dicēs sed nascentem. Sane hoc loco carmē exprimitur Amœbęū. Nam cum Corydon petijsset vt esset Codri similis: hic se adeo Codrum superare dicit, vt in se eius inuidiam possit mouere. Hedera autem coronantur poetæ, vel quasi Libero consecrati, qui & vt Bacchę, insaniunt (Sic Horatius, vt male sanos ascripsit Satyris Faunisq; poetas) vel quod semper virent hederę, sicut carmina ęternitatem merentur. ¶ Rumpantur vt ilia.) Sicut etiem in Aeneide diximus, hoc ile, & hęc ilia facit. Vnde etiā Iuuenalis ait, Vis frater ab ipsis Ilibus? Nam Marylus mimographus contempsit artem, ad iocum mouendum: & parasito dixit, Tu vt Hector ab Ilio nunquam recedis. Est autē hoc dictum

dict am per amaritudinem rusticam. ¶ Vltra placitum.) i. nimie. Irrisione, Vltra q̃ placeo & mereor. ¶ Mala lingua.) Fascinatoria, nocendi scilicet studio.

ASCENSIVS.

¶ Nymphę noster amor.) Quaternis versibus contendunt vt in Damoeta binis, incipiens itaq; Corydon facit quandã inuocatiunculam ad musas petens sibi tale carmen donari, quale Codro donauerint, aut minans se non amplius cantaturum, sed ad pinum fistulam cum arte suspensurum. Solent. n. qui in quauis exercitatione emeritos se significare volunt, neq; illam amplius exercere: illius arma hoc est instrumenta ad totum ac postem numinis quod illi preest pẽdere, vt pueri pretextam laribus, puellę puppã Veneri, pugiles cestus Polluci. bellatores scutũ & ensem Herculi: nautę remum & cõtum Neptuno, musici aũt fistulam aut lyram musis. Per hoc aũt prefert Corydon fiduciam Codro ęquari posse. Si enim dubitaret non se ad artis omissionem astringeret. Ad hoc respondet Thyrsis & contrarium & plus dicens atq; ita legẽ seruans. Contrarium quidem dicens quia Corydon optauit Codro amico ęquari. hic autem eum ad inuidiam prouocare cõtendit. Plus aũt quia sic Codrũ superare vult vt pre inuidia dirumpatur. Significat preterea se & dignũ hedera, & inuidia, cõtra quã
Ordo. vult baccare cingi. ¶ Ordo est. O nymphæ libethrides. i. o musæ, Libethrum fontem in Magnesia frequẽtare solitę, appositione noster ampr. i. quę estis vnicum desiderium, sola voluptas & peculiares delicię nostrę, aut concedite mihi carmen supp. tale quale supp. concediitis Codro meo, scilicet amico. Ille enim facit supp. carmina proxima versibus Phoebi. i. accedentia q̃ proxime ad artem Apollinis, qui princeps heroici carminis est (vnde in arte Flaccus. Lyrę solers & cantor Apollo &c.) Aut si non omnes possimus supp. tale carmen facere, quia poetę nasci censentur, et iis poetica ars perquam paucis data, mea fistula arguta. i. sonora aut reprehensa & deuicta, pendebit hic supp. de pinu sacra. i. consecrata matri deum. Ad quod Thyrsis etiam in hoc plus dicens q̃ non inuocat: vt poeta sit, sed se iam poetam quidẽ esse verum ne immodeste id dicat, adhuc crescẽtem respondet. O pastores arcades q. i. s. vt alibi dicetur soli piti estis cantare, & ita pro merito quęuis hedera donare potestis ac scitis, ornate poetam, scilicet me videlicet Thyrsim, & crescentem. i. surgentem & nondum consummatum hedera, ita vt ilia rumpantur Codro inuidia. i. præ inuidia, quia videbit se a me superatum. Aut si tanta supp. erit mihi in cantulenis gloria vt inuidiam gloria superauero, & ita ipse laudarit vltra placitum. i. inuitus cum defamare non audeat, cingite vati, scilicet mihi frontem baccare. i. illa herba quæ valet contra fascinum, ne lingua mala. i. nociua, & fascinatoria, noceat mihi vati futuro. hoc est si forte me coactus laudauerit contra placitum suum, & tamen liuorem dissimulauerit, ne lingua eius me fascinet cingite frontem baccare. Hęc potior sententia visa est q̃ vt dicta contra placitum. i. vltra ęquum. sic. n. non plus diceret, sed minus contra legem. ¶ Regula est, efficiens naturalis sępe regitur a verbo in ablatiuo sine prępositiõe. vt rumpor inuidia, rubeo pudore, algeo pauore, taceo pudore &c. Regula.

PIERIVS.

¶ Crescentẽ ornate poetam.) In Lõgobar. & in Mediceo legere est. Nascentẽ: horum alterum Paraphrasis fuit. Crescentem vero omnino castior lectio existimatur. ¶ Aut si vltra placitum laudarit.) In Longobar. legitur placidũ, quod minime admittimus.

Setosi caput hoc apri tibi Delia paruus, CO.
Et ramosa Mycon viuacis cornua cerui.
Si proprium hoc fuerit, leui de marmore tota
Puniceo stabis suras euincta cothurno.
Sinum lactis, & hęc te liba Priape quotannis TH.
Expectare sat est: custos es pauperis horti.
Nunc te marmoreum pro tempore fecimus. at tu
Si foetura gregem suppleuerit, aureus esto.

SERVIVS.

¶ Mycon.) Vel eius filius, vel patronus. ¶ Viuacis cerui.) Vt enim Plinius dicit in naturali historia, Cum se cerui grauatos ętate cognouerint, serpentes requirunt, & eos flatu ad se tractos, cũ comederint, reuertuntur rursus ad ætatem priorem. ¶ Si proprium hoc fuerit.) Quod supra petierat scilicet, vt talia carmina faceret qualia Codrus effecerat. ¶ Leui de marmore tota.) Solent enim plerunq; caput tantum, vel thoraca facere. ¶ Suras euincta cothurno.) Iõ singulari vsus est numero, quia hoc genus calceamenti vtrique aptum est pedi. Sic in primo Æneidos, Purpureoq; alte suras vincire cothurno. ¶ Sinum lactis.) Sinus, genus est vasis: quod cum significamus, si producitur. cum vero gremium significamus, si corripimus. Sane notandum, haberi considerationem diuinarum personarum. Nam ille supra cum veneratione locutus est apud numen seuerũ: contra hic iocatur, quia loquitur numini: quod iocis gaudere manifestum est. ¶ Priapus.) autem, deus Lampsacenus est Hellesponti, qui hortos tuetur. ¶ Liba.) placentas. ¶ Pro tempore.) Pro necessitate. ¶ Si foetura gregem suppleuerit.) Si tot agnos habuero quot oues: hoc est enim gregem suppleri per foeturam. Foetura enim est prouentus. i. ipse foetus.

ASCENSIVS.

¶ Setosi caput hoc apri &c.) A musarum inuocatione ad pastorale numẽ laudandum transit ad Dianam videlicet: quę quia venatrix canibus quorum pastoribus summa cura est præficitur. vnde in Damoeta Notior vt iam sit canibus non Delia nostris. Dicit autem Myconem puerum suum Dianæ iam nunc afferre caput apri. & cornua cerui quibus se venationi deditum & eius deditissimum significat, polliceturq; ei vt Apollinis sorori si carmina qualia Codrus hoc est proxima Phoebeis facere possit, statuam marmoream facere euinctam, quia venatrix est suris cothurno purpureo, Ad quod Thyrsis in simili plus dicens respondet, se iam Priapum marmoreum fecisse, facturum autem aureum, quia ergo plus est fecisse q̃ facturum esse, & plus aureum q̃ mar-
Ordo. moreum nimirum plus dicit. ¶ Ordo est. O Delia, id est Diana venatrix ante Apollinem sed ex eadem matre eodemq; puerperio in Delo insula genita: paruus Mycon, id est puer meus humilis (nisi idem sit qui & Corydon) supple offert ac dicat tibi. hoc caput apri setosi, id est setis multis quod feritatis signum est obsiti, & hæc cornua ramosa, id est multis ramis ornata, vsque enim ad sextum annum dicunt vnum accrescere, & ideo bene

bene dicit. cerui viuacis, aut quia omnes diu viuunt, aut quia pręcipue diu vixerit, vnde munera sua prudẽter commendat, primo quia hic dicit se aut puerum suum partum quo significat se velle maiora dare si posset, deinde quia caput & cornua quæ a venatoribus asseruari solent in laudem & gloriam: tum quia caput apri quod difficile acquisitu est, & potissimum setosi, id est adulti iam & ferocis, Tum quia viuacis cerui, & nouissimo, quia ramosa vt annosum significet ceruum, & ita fugę peritum fuisse & aprum ferocitate munitum, a difficultate ergo munera sua commendat. Addit autem. Si hoc scilicet facere carmina qualia Codrus (nisi ad artem venandi referas.) Non enim ab Diana videtur expectanda ars poetica, & præterea vt superioribus respondet, non minoris facit habere proprium venandi studium, q̃ faciendi carminis peritiam, fuerit proprium, id est mihi peculiariter datum, vt scilicet solus tali carmine, aut tali venandi arte excellam, tu stabis, id est erigeris in statua tota de marmore leui, id est leuigato & polito, euincta suras, id est habens euinctas suras cothurno, id est alto calciamento genuum tenus fere protenso, puniceo, id est purpurei coloris, eo autem gaudent venatores. vnde Ænei. j. Venus venatrici similis dicit. Virginibus tyriis mos est gestare pharetrã, Purpureoq; alte suras vincire cothurno. Ad hæc Thyrsis. O Priape. i. deus hortorum (quẽ forte inuocat quia hedera & baccare cingi cupiebat quę in hortis nascuntur.) sat. i. satis est expectare quotannis. i. singulis annis a nobis sinum. i. vas mulctrale (sitellam per diminutionem vocit) lactis & hęc liba. i. placentas, quia tu es custos pauperis horti. q. d. si plura possem plura darem. Nos fecimus nunc te marmoreum pro tempore. i. iuxta egestatem nostram in qua sumus hoc tẽpore, at. i. sed si foetura. i. propagatio & educatio suppleuerit. i. ęquauerit gregẽ: ita vt singulæ matres singulam prolem educent, tu esto. i. iubeo vt tunc sis, aureus. i. ex solo auro formatus. Potest etiam Dianã tanquam Bucolici pręsidem inuocare.

PIERIVS.

¶ Sinũ lactis & hęc te liba Priape quotannis Expectare sat est.) In pluribus quidẽ antiquis cod. legitur, te, Sed in Oblõgo. Tibi, quippe satis est, vel oblata tibi. Sino vero pro vase, vtitur & Plautus in Curguliõe. Intergere in me liquores tuos Sino doctum. Quod vero Vergilius Liba genere neutro dixit, Nigidius libos genere masculino dicere maluit. Quot annis vti sæpe dictum, distinctis dictionibus scribitur in antiquis exemplaribus.

Nerine Galatea thymo mihi dulcior hyblę, CO.
Candidior cycnis, hedera formosior alba,
Cum primum pasti repetent pręsepia tauri,
Siqua tui Corydonis habet te cura: venito.
Immo ego Sardois videar tibi amarior herbis, TH.
Horridior rusco, proiecta vilior alga,
Si mihi non hęc lux toto iam longior anno est.
Ite domum pasti, siquis pudor, ite iuuenci.

SERVIVS.

¶Nerine Galatea.) O amica quæ talis es, qualis fuit Galatea quã Cyclops amauit. Nerine autem patronymicum est Grecum. Nam foeminina patronymica aut in ias exeunt, vt Pelias: aut in eis, vt Atreis: aut in e, vt Nerine, Adrastine. ¶Thymo mihi dulcior hyblę.) Vel odore thymi hyblęi, vel melle hyblęo, vt a materia rem ipsam dixerit. Nam apibus, non hominibus dulcis est thymus. ¶Hedera formosior alba.) Quia sunt & nigræ hederę: vt, Aut hederę pandunt vestigia nigrę. Nigra autem, vel alba hedera, non ex foliis, sed ex ligno cognoscitur. ¶Tui Corydonis.) Plenum affectus est: vt Siquis amatæ Tangit honos animum. ¶Sardois herbis.) In Sardinia enim nascitur quędam herba, vt Salustius dicit, quæ sardon dicitur, apiastri similis. hæc ora hominum ictus dolore contrahit, & quasi ridentes interimit. ¶Ite domum pasti, siquis pudor, ite iuuenci.) Qui ad pascendum audissimi sunt. Ideo autem increpat tauros tarde redeuntes ad stabula, quia superius ille dixerat tunc amicam suam venire debere, cum tauri ad pręsepia fuissent reuersi.

ASCENSIVS.

¶Nerine &c.) Post vtrunque numen & musices & venationis quarum pastores studiosi, proxima cura est amicæ quam nunc Corydon inuitat: precaturq; vt vesperi ad se veniat. Idem ferre respondet Thyrsis, sed plus dicit: quia se vehementius amare, vtpote qui nequeat ad vesperam vsque amorem differre, nec nihil contrarij interserit, quia cum ille de dulcibus, hic de amaris loquitur. Itaque adhuc vtcunque legem seruat. ¶Ordo est.
Ordo. O Galatea Nerine, id est Nerei filia, (Est enim patronymicum in ne) existẽs mihi dulcior thymo hyblę, id est nato ad Hyblam oppidum Siciliæ vbi propter eius copiam fragrantissimi mellis plurimum est, existens etiam candidior cycnis, id est oloribus, cum enim sit quasi lactis dea per lac significatur albedinem cycnorum superare, & cum sit dea addere splendorem, & formosior alba

alba hedera quæ gemmis in fructu simillima est. Cum primum, id est vbi primum vel vt primum, tauri pasti repetent, id est iterum petent & adibunt præsepia. venito supple, ad me siqua, id est aliqua cura tui Corydonis: habet, id est tenet & occupat te. Ad quod Thyrsis. Immo ego videar, id est volo vt videar tibi non vt sim amarior herbis sardois, id est quæ nascuntur in Sardinia, & horridior, id est asperior rusco, id est herba illa horridissima, & vilior, id est abiectior, alga proiecta, id est herbis aut iuncis a procellis ad litus appulsis & proiectis, si hęc lux. i. hęc dies quo Nerinem expecto quæ mihi noctem promisit, non sit, id est non videatur mihi longior toto anno, o iuuenci pasti. i. qui iandudum satis pasti estis. ite domum, ite inquam siquis. i. aliquis pudor est vobis. i. si quicquã verecundamini vltra iustum pasti. Et ita monet iuuẽcos vt domum abeant quo possit amica potiri ac frui quam se ille patienter expectare significauit.

PIERIVS.

¶Immo ego Sardois videar tibi amarior herbis.) Oblongus codex ille antiquus, atq; alter peruetus expositus Sardiniis legunt. vt latina dictio sit, neque quid in syllabis desideretur, cum receptũ illud sit, & in medio Tybure Sardinia est. Quod ideo dictum volui, quia in codice Lõgobardico, & in Mediceo, Sardoniis, leguntur, qua forma possessiuum id nomen apud Græcos effertur. Quod si admittas figura erit Synizesis duorum, ij, cum dubio procul σαρδῶος per. ω. μέγα. scribatur, Nisi factum sit ea ratione, qua Sidonium eiusdem naturę nomen corripimus. quãquam καὶ σαρδῷος Stephano obseruatum est, & multis adeo locis Virgilius Græcã declinatione & figura vtitur. ¶Si mihi non hęc lux toto iam longior anno est.) Obseruat Nonius Foeminino genere Lucem, hoc loco dictum a Virgilio, pro die a Plauto vero in Aulularia Luce claro virili genere, ita etiam a Varrone, et a. M. T. deniq; libro de offi. ij. & cum prior ire luci claro non queo.

Muscosi fontes, & somno mollior herba, CO.
Et quę vos rara viridis tegit arbutus vmbra,
Solstitium pecori defendite. iam venit ęstas
Torrida, iam læto turgent in palmite gemmæ.
Hic focus, & tedę pingues: hic plurimus ignis TH.
Semper: & assidua postes fuligine nigri.
Hic tantum Boreę curamus frigora, quantum
Aut numerum lupus, aut torrentia flumina ripas.

SERVIVS.

¶Muscosi fontes.) Lanugine viridiore coopti. ¶Arbutus.) Genus arboris frondibus raris. ¶Iam venit ęstas.) Iã aduenit, iam appropinquat: non enim dicit æstatẽ esse cum adhuc tergere gẽmarũ palmites dicat. Et bene tarde frondere vites cõmemorat in Venetia: q̃ est prouincia frigidior. ¶Hic focus, & tedę pingues.) Contraria iste dicit. Pingues aũt tedas aut desudantes picem. ¶Numerum lupus,) Quia solam considerat lupus prędam. ¶Torrentia flumina ripas.) Quę aucta, riparum munimina spernunt.

ASCENSIVS.

¶Muscosi fontes &c.) Tandem ad gregem suum respicit Corydon comprecans ne calore solstitiali cõficiatur allegoricos Thyrsim eiusq; amores taxans, quippe qui se impatientissimum significauit & totum ardere a quorum ardore se & suos defendi precatur Corydon. Contra quod Thyrsis respondet. Contrarium & plus. Contrarium quidem quia cum ille de calore locutus sit, hic de frigore loquitur, plus autem quia cum ille se defendi precetur: hic se defensum gloriatur ac sic munitum: vt ne officere quidem possit. Nondum ergo victus est. ¶Ordo autem est.
Ordo. O fontes muscosi. i. musco tecti cum situs in vmbris, & herba mollior somno vos inquam & viridis arbutus quæ vos tegit, id est cum

cum viridi arbuto qua tegimini, defendite, id est arcete. pecori, id est a pecore meo, solstitium, id est calorem solstitialem, & qui est in solstitio æstiualt, quia æstas torrida. i. omnia torrens, aut quę a sole torretur, venit iam quia gemmę. i. grossi & propaginis nodi turgent. i. inflantur & extinguerũt, iam in palmite (quod signum futuræ ęstatis etiam saluator noster dedit.) Respondit Thyrsis, hic supple est focus, id est locus ad ignem fouendum aptus, & tedæ. i. ligna picis ac resinæ plena, vnde pingues dicit. sunt hic, scilicet ad ignem extruendum apta materies, hic est semper plurimus ignis, & postes sunt hic nigri assidua. i. continua fuligine. i. nigredine pinguis fumi. nos curamus. i. consideramus aut timemus hic tantum. i. intantum duntaxat frigora borę illius venti septentrionalis de quo in Georgi. & borę penetrabile frigus adurit, quantum aut lupus curat numerum, aut flumina torrentia. i. abundantia & eleuata tumoribus aquarum curant supp. ripas, quod nihil est.

PIERIVS.

¶Turgent in palmite gemmę.) In Longobardico. Turguent, u, post g, inserta, ita semper in Romano, Vrguet tinguit, & similia, omnia Attiano more, quem reprobat Caper. Sed de hac ratione scribendi latius in. vj. Æneidos dictum, eo loco, Quibus ve Vrgẽtur poenis.

Stant & iuniperi, & castaneę hirsutę: CO.
Strata iacent passim sua quæq; sub arbore poma.
Omnia nunc rident. at si formosus Alexis
Montibus his abeat: videas & flumina sicca.
Aret Ager: vitio moriens sitit aeris herba: TH.

SERVIVS.

¶Stant & iuniperi.) Modo, plenæ sunt: alias, horrent. vt. Stant lumina flamma: Alias vero stant: vt, Stant manibus aræ. ¶Castaneę hirsutæ.) Adhuc inter suos echinos locatæ. ¶Rident.) Læta

ta sunt: vt, Mistaq; ridenti colocasia fundet acantho. Horatius, Ille terrarum mihi præter omnes Angulus ridet. ¶Flumina sicca.) ὑπερβολικῶς etiam iuges aquas & perpetuo fluentes siccari conspicias. ¶Aret ager.) Ordo ẽ, aret

Liber pampineas inuidit collibus vmbras.
Phyllidis aduentu nostræ nemus, omne virebit:
Iuppiter & læto descendet plurimus imbri.

ager & sitit herba moriēs vitio aeris, id est pestilentia, corrupti aeris affligitur. ¶ Liber pāpineas inuidit collibus vmbras.) Exiccatæ sunt vites nimio æstu, & folia amiserunt. ¶ Inuidit collibus vmbras. (Vt, Te ne inquit miserande puer, cum læta veniret, Inuidit fortuna mihi? Nam inuideo tibi illam rem dicimus. Sane sciendum, has pampinos nunquam Virgilium dicere: sed Varronem foeminino vti frequentius. ¶ Iuppiter & læto descendet plurimus imbri.) Sic alibi, Coniugis in gremium lætæ descendit. Aer enim in pluuias soluitur.

ASCENSIVS.

¶ Stant & iuniperi &c.) Corydon hic vt eundem censeas qui se in secunda Alexim adamare confessus est in gratiam Alexidis dicit omnia eius presentia plena esse, atque leta, que eius absentia, & inania & arida moerore fiat. Contra Thyrsis dicit omnia tristia atque arida esse, sed aduentu Phyllidis amicę suæ, lęta atque plena fore: in qua re pro parte vincitur: quia licet contrarium dicat, nō tamen plus immo minus est quod futurum promittitur quam quod præsens est: nec tam efficax est ratio mali quā boni.

Ordo ¶ Ordo est. Et, id est simul iuniperi, id est frutices illi quarum acinis vescuntur ficedulę, stant. i. plenę sunt vt saccus turgidus, & castaneę hirsutę, id est quę in calicibus hirsutis nascuntur, stant supple. (Est autem spondaicus artificii plenus: nam iuxta regulam prius positam spōdeū precedit dactylus, & pondus est in sentētijs ac lāguor quodammodo in arboribus quę pondere fatiscunt. Nec abijcitur vltima vocalis in castaneę propter adspirationem vim literę obtinentem) & poma. i. fructus arborum quecunq; mollem corticē habent iacent strata passim. i. per aliquid interualli: sub arbore quęq; sua. i. propria. s. ipsi arbori: est autem sua nominatiui casus, quia corripitur. Omnia rident. i. letitiam prę se ferunt, nūc quia. s. Alexis adest. At. i. sed si formosus Alexis abeat his montibus. i. discedat hinc, tu videas. i. quilibet videre possit, &. i. etiā flumina sicca. Ad hoc Thyrsis, ager aret. i. iam aridus & siccus atq; exustus est, & herba moriēs vitio. i. corruptione & infectione aeris, sitit. i. desiccatur, & siccitate cōficitur. Liber. i. Bacchus qui quarum inuentor est vitium amator esse debet, inuidit, id est per inuidiam abstulit collibus (quos tamē amare deberet: quia dicitur in Georgicis denique apertos Bacchus amat colles.) i. mōticulos, vmbras pampineas. i. pampinorum quę vitium frondes sunt, hoc est etiā vites frondibus propter ariditatem spoliatæ sunt: sed omne nemus virebit aduentu nostræ Phyllidis, & Iuppiter. i. iuuans aer & rerum naturalium pater, descendet plurimus. i. abundantissimus sup. cum imbri, lęto. i. omnia lętificante & vegetante.

Populus Alcidæ gratissima: vitis Iaccho: CO.
Formosæ myrtus Veneri, sua laurea Phoebo:
Phyllis amat Corylos, illas dum Phyllis amabit,
Nec myrtus vincet Corylos, nec laurea Phoebi.
Fraxinus in syluis pulcherrima, pinus in hortis. TH.
Populus in fluuijs, abies in montibus altis.
Sæpius at si me Lycida formose reuisas,
Fraxinus in syluis cedet tibi, pinus in hortis.
Hæc memini, & victū frustra cōtēdere Thyrsim. ME.
Ex illo Corydon, Corydon est tempore nobis.

SERVIVS.

¶ Fraxinus in syluis cedet tibi, pinus in hortis.) Non fuerunt pulchrę arbores in suis locis, hoc est sibi aptis creatæ: sicut tu, si ad me frequenter venire curaueris. ¶ Hæc memini.) Et memini illam rē dicimus, & memini illius rei: vt, Nec veterū memini, lętorue malorū. Itē numeros memini. ¶ Ex illo Corydon, Corydon est tēpe nobis.) Victor, nobilis supra omnes: quam rem quasi rusticus implere non potuit.

ASCENSIVS.

¶ Populus &c.) Ne Phyllidis amore superbiret Thyrsis docet Corydon se non minoris Phyllida facere, vt quæq; ei placerent omnibus præferenda censeret, non quia meliora sint, sed quia illi placeant, nam populus inquit arbor est gratissima Herculi, eo q; virtutis eius significatiua est in frondium colore quia introrsum virides extrorsum albicant: eis quoq; coronatus inferos petisse dicitur. Vitis est gratissima Baccho, quia inuenit eam. Myrtus veneri, quia in litore nascitur maris, e mari autem nata Venus est, & laurus est gratissima Phoebo, in quam Daphne eius amica conuersa fingitur. Ea autem arbor in sole nascitur libenter, nec æstu eius folia pallent aut decidunt, sed quia Phyllis amat Corylos, quę viles quidem sunt arbores ferentes nuculas quas auellanas vocant, sed dum illas inquit Phyllis amabit nulla eas arbor superabit. Ad quod Thyrsis consimile nec maius proferens plane vincitur, quia non seruat legem carminis Amoebei, de quo in Damoeta dictum est q; sequens aut contrarium aut plus afferre debet: hic autem simile affert vt manifestum est nec plus, immo potius minus, quia plus est quod Corydon dixit, videlicet Corylos viles quidem arbores propterea & Phyllidi placerent, & Herculi & Baccho, & Apollini maximis nimirum apud gentiles numinibus sacras arbores vincere, q̄ quod Thyrsis dicit, videlicet q; fraxinus, pinus populus & abies Lycidę amico cedant, vnde parum laudis Licidæ acquiritur. Videtur ergo effoetus animus eius, ita vt quod caneret, non haberet, quod intelligens Meliboeus hoc est poeta dicit, hæc memini, & victum frustra contendere Thyrsim. Et Corydon est nobis ex illo tempore, subaudit Seruius victor nobilis quod per rusticam simplicitatem Meliboeus exprimere non potuit, aut vt Mancinellus innuit. Corydon est nobis Corydon, id est dulcis cantor hoc est vt nomine ita re comprobatus est mihi Corydon esse. Et ideo bis ponitur quasi alludat ad nominis interpretationem, sicut Bernardus dicēs. O Iesu esto mihi Iesus, quid est enim Iesus nisi saluator: &c. Corydon ergo est nobis Corydon, id est dulcis cantor approbatus ex illo tempore. Quia autem dicit Meliboeus hæc memini, videtur superius legendum, alternos meminisse volebam, vt ibi tactum est.

Ordo. ¶ Ordo est, Populus, id est arbor illa gratissima. Alcidę, id est Herculi qui aut ab Alcæo auo saltem putatiuo dicitur, aut est ab alce, id est virtute. Vitis est gratissima Iaccho, myrtus est gratissima formosæ Veneri, & Phoebo est sua, id est propria laurea, scilicet arbor aut corona: hoc est laurus arbor est gratissima sed supp. Phyllis amica mea amat Corylos, id est illas arbusculas alioqui viles: sed dū, id est quādiu Phyllis amabit illas, nec myrtus quanquam sit gratissima Veneri, vincet Corylos, nec laurea, id est laurus Phoebi vincet, id est superabit in æstimatione mea Corylos. Non dicit de vite, sed per argumentum quod a fortiori vocant facile conuincitur: q; nec vitis eas vicerit. Non enim sic Bacchus vitem vt Phoebus laurum amare videtur: cum in eam versa sit amarissima puella. Respondet Thyrsis. Fraxinus est pulcherrima in syluis, pinus est pulcherrima, scilicet arbor in hortis, populus est pulcherrima in fluuijs, & abies, scilicet quam sapinum vocant: est pulcherrima in altis montibus. (Est autem & alia species abietum quę in paludibus potius nascuntur.) At. i. sed o formose Lycida si tu reuisas me sæpe, fraxinus cedat tibi. i. vincatur in pulchritudine, pinus cedet tibi in hortis, dura sane & inepta comparatio. Vnde addit Meliboeus. Ego memini, id est memorię commendaui hæc & memini Thyrsim victum, id est superatum contendere. i. eniti frustra, quia licet fateri nolebat manifeste tamen victus erat, Corydon est nobis. i. reputatus est a me ex illo. s. tempore. i. post illud tempus seu propter eam victoriam. Corydon. i. dulcis, & aptus cantor.

PIERIVS.

¶ Formosæ myrtus Veneri.) Imperite nonnulli huic nomini Myrthus adspirant, ea vero arbor Veneri. Ea de causa sacra dicitur, Authore Plinio, quia litora amat, & venus orta mari fertur, vel quia prodest multis mulierum necessitatibus. ¶ Fraxinus in Syluis cedet tibi.) In Longobardico. Cedat. ¶ Hæc memini, & victum frustra contendere Thyrsim.) In Oblongo codice dictionum ordo hoc habet numero. Hæc memini victum & frustra contendere Thyrsim. Vulgata tamen lectio reijcienda non est.

ECLOGÆ SEPTIMÆ

FINIS.

ASCENSIVS.

Musam Octaua, &c. In.viii. Eclo.q aut Damon, aut Pharmaceutria inscribitur recitantur carmina duorum pastorum Damonis, & Alphesiboei. Quorum prior deflet indignum amorem Nisae, quae Mopso nupserat, & posterior reuocat Daphnin ab vrbe ad rura, vbi coniux degit & id quidem magica arte, vnde Pharmaceutriae nomen sumpsit. Quia vero ars magica Romanis semper displicuit vetitaq; fuit, vnde in.iiii. Æneid. dicit se Dido magicas inuitam accingier artes, arguta vtitur phantasia Virgilius qui hic carmen Alphesiboei a musis expetit, quasi ipse ignoret. Alphesiboeus autem interpretatur quaestor aut inuestigator boum, vnde ei conuenit qui Daphnin ab vrbe reuocat.i.per allegoriam Augusti gratiam ad agros cum bobus recipiendos implorat. Damon vero is videtur quem Damoetas se vicisse gloriatus est & Alphesiboeus. de quo in Daphni de dictum est Saltantes satyros imitabitur Alphesiboeus. Est autem hic mistum poematis genus. Nam & poeta loquitur, & personae introductae. Loquitur autem ad Augustum cuius gratiam in principio captat vt illic videbimus. ¶ Ordo versiculorum meorum est. Octaua supp. Ecloga refert, id est recenset, recitat, musam, id est cantilenam musicam Damonis & Alphesiboei; illorum pastorum. Quorum hic.i.prior dictus. hoc est Damon flet.i.conqueritur Nisam.s.quam procatus erat alteri nuptam, & ille posterior.s.Alphesiboeus vocat, scilicet domum, hoc est ad agros Daphnin morantem, scilicet in vrbe, dicturus enim saepe est Ducite, ab vrbe domum mea carmina, ducite Daphnin.

Alphesiboeus.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN PHARMACEVTRIAM, SEV DAMONA, QVÆ EST ECLOGA. VIII.

Musam octaua refert Damonis, & Alphesiboei.
Quorum hic flet Nisam, Daphnin vocat ille morantem.

DAMON VEL PHARMACEVTRIA QVÆ EST ECLOGA VIII. IN QVA LOQVVNTVR POETA, DAMON, ET ALPHESIBOEVS, POETA.

Pastorum musam Damonis, & Alphesiboei.
Immemor herbarum, quos est mirata iuuenca.
Certanteis, quorum stupefactae carmine lynces,
Et mutata suos requierunt flumina cursus.
Damonis musam dicemus, & Alphesiboei.
Tu mihi, seu magni superas iam saxa Timaui,
Siue oram Illyrici legis aequoris, en erit vnquam
Ille dies, mihi cum liceat tua dicere facta!
En erit, vt liceat totum mihi ferre per orbem,
Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno!
A te principium, tibi desinet, accipe iussis
Carmina coepta tuis, atq; hanc sine tempora circum
Inter victrices hederam tibi serpere lauros.

SERVIVS.

Pastorum musam Damonis.) Apud Theocritum est vna Ecloga: quae appellatur φαρμακεύτρια: In qua inducitur mulier quaedam sacris quibusdam peruertens mentem amatoris a quo spernebatur: quam Virgilius transtulit ad huius Eclogae vltimam partem. Prima enim eius pars conquestionem solam habet amatoris decepti: quem nubendo alteri, antiqua sponsa fefellerat. ¶ Musam.) Cantilenam amorum quos inter se cecinerunt. ¶ Immemor herbarum quos est mirata iuuenca.) Qui cantilenae suauitate coegerunt etiam ea animalia obliuisci pascuorum, quae sunt pascendi auidissima. Nam supra ait, Ite domum pasti, si quis pudor, ite iuuenci. ¶ Stupefactae carmine lynces.) Paulatim ad augmenta procedit, dicens, Iuuencae oblitae sunt pascuorum: stupuerunt ferae: flumina etiam sensu carentia cursus proprios tardauerunt. ¶ Requierunt flumina cursus.) Cursus proprios retardauerunt, & quietos esse fecerunt. Sic Sallustius, Paululum requietis militibus, Quiesco ego enim aliter: & alter quiesco seruum.i.quiescere facio. ¶ Tu mihi, seu magni superas iam saxa Timaui.) Vbi vbi es o Auguste, siue Venetiae fluenta transcendis (nam Timauus fluuius Venetiae est) siue prope Illyricum nauigas mare.i.per Dalmatiam putas vnquam erit tempus quo mihi liceat tua facta describere? En erit.) Ecce iam aderit. Nam en vnum optantis est, aliud confirmantis. ¶ Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno.) Ac si diceret, Quanquam impar sit ingenium meum laudibus tuis, nam tuae laudes merentur exprimi Sophocleo tantum cothurno, Sophocles autem tragoediographus fuit altisonus. ¶ A te principium, tibi desinet.) Sic & Homerus, ἐν σοι μὲν λήξω, καὶ ἄρξομαι, Horatius, Prima dicte mihi, summa dicende camoena. ¶ Iussis carmina coepta tuis.) Supra.n.dixerat, Non iniussa cano. ¶ Atq; hanc sine tempora circum. Inter victrices hederam tibi serpere lauros.) Allegoricos dicit, Debet et carmen meum florere inter tuos plures triumphos. Nam victores imperatores, lauro: hedera coronantur poetae. Verecunde autem ait. ¶ Serpere.) Hoc est humiliter procedere.

ASCENSIVS.

¶ Pastorum musam, &c.) In hac Ecloga quae propter carminum differendorum difficilem relationem non nihil difficultatis habet, poeta quatuor facit. Primo proponit dicens Damonis musam dicemus & Alphesiboei. deinde loco inuocationis captat beneuolentiam ab Augusto, cuius egregia facinora innuit se velle describere vbi exercitatior erit dicens, Tu mihi &c. Tum proponit carmen Damonis, & nouissimo, vt Alphesiboei musam recitent musas inuocat. Vt vero in regula dicam quia multa interiecta sunt post primum carmen, non addit nudum verbum quod defuerat, sed repetit dicens Damonis &c. Facit autem auditorem attentum, beneuolum & docilem. Attentum quia rem miram se dicturum dicit: quia certantes quorum stupefactae carmine lynces &c. Beneuolum, qui rem tam iocosam narraturum vtpote immemores herbarum, quos est mirata iuuenca. Et docilem quia quae et quo ordine dicturus est proponit. ¶ Ordo est. Nos dicemus musam, id est cantilenam. Damonis & Alphesiboei pastorum, quos iuuenca est mirata, existens immemor herbarum, & quorum carmine Lynces certantes, i. quae prius certabant sup. sunt stupefactae, & ita a certamine desiuerunt, (Sunt qui sic construant quos certantes.i. contendentes: sed in his carminibus non videtur aemulatio nec contentio. Praeterea maior vis atq; proprietas est si lynces certantes dixeris) & quorum carmine flumina mutata.s.in natura quae stare & quiescere nescit. Est autem mira vis apertaq; auxesis in sermone, Nam cum iuuenca a iuniore aetate dicatur & pasturae auidissima sit, vnde supra dictum est. Ite domum pasti si quis pudor, ite iuuenci, mirandum est quod immemor facta herbarum eos mirata sit. Plus tamen mirandum: quod lynces animalia perniciosa & ferocia tunc cum certarent stupefactae sint, multo autem maxime, quod flumina a fluendo dicta retinuerunt cursus suos, quod quia praeter naturam est, dicit ea mutata: hoc est quasi aliam naturam induisse) flumina ergo mutata; requierunt.i.quiescendo retinuerunt suos cursus, nos inquam dicemus musam Damonis & Alphesiboei. Tu o Auguste, mihi supp. numen sis, aut faueas, aut aspires, vbicunq; es, seu.i.siue superas iam saxa magni Timaui illius fluuii per Aquileiam labentis, siue legis.s.nauigando oram.i.extremitatem aequoris.i.maris equi & plani Illyrici.i.quod pertenditur ad Illyricum vsque litus, En haec optantis est erit ille.s.optatissimus mihi dies vnquam: cum.i.quo liceat mihi dicere tua facta. en.i.certe erit vt liceat mihi ferre.i.efferre per totum orbem tua carmina sola digna, id est quae sola digna sunt cothurno sophocleo.i. vt agantur in cothurno altissimo quo sophoclea carmina agi meruerunt, cum praestantissima sint. diximus alibi quia versus pedibus constant eorum qualitatem distingui pedum ornamentis, vt cothurno, socco, & planis.i.non sublatis pedibus. Principium supple poesis nostrae aut carminum nostrorum erit supp. aut exorditur, a te, id est a laude tua, & desinet tibi, id est in laudem tuam (vnde hic videmus

Ordo.

detur constituisse eo ordine quo ꝓcessit procedere, vt sup. iuxta styli & exercitationum qualitatẽ surgat opus, nam Bucolicũ vt dixi primo agrestiũ officio competit. Georgicũ medio, & heroicũ in quo prælia canuntur iam durato, & malis assueto, definit autẽ poesis Virgiliana in laudem Augusti ut notum est. Sunt tamen qui nisi hoc hic poneretur ad Pollionem referre velint, q & Dalmatas vicerat, vnde & per Illyricũ redire poterat, & tragœdiam scripsit, vnde dictum est. Pollio & ipse facit noua carmina. Seruio autẽ videtur sententia esse, ꝙ sola carmina tua, non quę tu facis sed quæ de te fiunt, sunt digna sophocleo cothurno seu stylo, sed Beroaldus cuius verba statim ponam argutius censet Augustũ etiam carmina fecisse, vnde duplex ei corona assignatur, laurea propter bellicã gloriam, & hederacea propter poeticam) accipe carmina supp. cœpta .i. incepta tuis iussis .i. propter iussa tua, atque sine, id est permitte hanc hederam .i. coronam quæ poetis debetur, serpere circum tempora .s. capitis tui, inter lauros, id est laureas coronas, victrices, id est victoriæ & triumphi significatrices, hoc est accipe carmina, quæ quia cœpta sunt iussis tuis, tua sunt, ita si hedera mihi ab ea debeatur ea quoque tua sit, aut accipe carmina, id est amplectendo rem poeticã permitte vt non solum lauro ob egregie facta, sed etiam hedera ob egregie dicta

Beroaldus coroneris, quia tua carmina digna sunt sophocleo cothurno. Beroaldi verba de qbus dixi sunt hęc. Sola sophocleo, &c. Ego opinor eo versu a Virgil. laudari carmina Cęsaris Augusti qui floruit in poetica, qui vt author est Tranquillus, reliquit librum exametris versibus conscriptum cuius titulus est Sicilia, & libellum epigrammatum. Præterea tragœdiam Aiacem exorsus est magno impetu, volens igitur poeta laudare Augusti poe-

Sophocles. ma stylumq; grandiloquum dixit, illius carmina digna esse sophocleo cothurno, id est stylo & sublimitate, qua vsus est Sophocles in tragœdijs scriptitandis, fuit enim apud Græcos haud dubie princeps tragici poematis, quod etiam memorat Plinius, in. vij. hinc etiam illud in honorem Augusti a poeta dictum est,

Atque

Atque hanc sine tempora circum, Inter victrices hederam tibi serpere lauros, tãquam Augustus hederacea corona, hoc est poetica, non minus coronari mereatur, quam laurea, hoc est triumphali. Celebratur a Macro, atque Tranquillo locus Augusti, qui cum interrogaretur: quid ageret Aiax tragœdia quam quod displicuisset, ipse deleuerat, respondit Aiacem suum in spongiam incubuisse. Audiui qui dicerent se vidisse poema Sophoclis ab Augusto donatum Romana lingua, quod si verum est, poterit commodissime ad id etiam referri carmen Maronianum. hæc ille. ¶ Regula est quoties aliquam clausulam semiplenam multis declaramus priusquam principale verbum posuerimus, post interposita quę a principali uerbo determinari deberent eam repetemus, quod in oratione soluta sępe facimus addentes particulam inquam: aut dico, aut similem, vnde hic post primum versum, pastorum musam, repetit Damonis musam dicemus, & Alphesibœi. Regula.

PIERIVS.

¶ Pastorum musam Damonis & Alphesibœi.) Seruius ait primã partẽ, solans amatoris decepti habere cõquestionẽ. Sed enim in ea narratur etiam principiũ & origo amoris, q locus a Theocrito circa finem tractatur. ¶ Suos requierũt flumina cursus.) Verbum, Requierunt ea loquendi figura nonnullis negocium facessit. Et liquerunt, codices aliquot manu scripti legunt, Verũ exẽplaria probatiora, Requierunt, habent, & eam lectionem agnoscit Seruius. quę, multum venustatis pręse ferens inter elocutionum exempla redigitur ab Arusiano. ¶ Inter victrices hederam tibi serpere lauros.) C. Iulius, & aliquot alij vete. grammatici, laurus, loco hoc agnoscunt, quamuis alibi declinatione secunda. Et vos o lauri carpam. &, illum etiam lauri, etiam fleuere myricę, &, Munera sunt lauri, &c. Faciemq; simillima lauro. dictum a Virgilio minime negent. Ablatiuum tamen singularem datiuo similem non habere afferentę Plinio, huic lauro, & tamen ab hac lauru, & laurũum facere.

Frigida vix cœlo noctis decesserat vmbra,
Cum ros in tenera pecori gratissimus herba est:
Incumbens tereti Damon, sic cœpit, oliuę.
DA. Nascere, præq; diẽ veniens age Lucifer almum:
Coniugis indigno Nisę deceptus amore
Dum queror, & diuos (quãquã nil testibus illis
Profeci) extrema moriens tamen alloquor hora.
Incipe mænalios mecum mea tibia versus.
Mænalus, argutumq; nemus, pinosq; loquentes
Semper habet: semper pastorum ille audit amores,
Panaq;, qui primus calamos non passus inertes,

SERVIVS.

¶ Frigida vix cœlo noctis decesserat vmbra.) Stati, simul atq; decesserat. Et bene ostendit amatorem tota nocte vigilasse. Siquidẽ ortum luciferi primus aspexit: & ad eum, qppe vt ad Veneris stellã, locutus est. ¶ Cũ ros gratissimus) Masculini generis, secundum quod etiã in Æneide ait, Spargit rapida vngula rores Sanguineos. ¶ Tereti.) Teres est rotundum & oblongum, vt columna, arbor. ¶ Pręq; diẽ veniens age lucifer almum.) Pręueniens age diem clarissimum. sic alibi, Ducebatq; diem, Et hoc dicit, Nascere dum queror Coniugis Nisę indigno deceptus amore, & moriens alloquor diuos: quanq; mihi nihil profuerit ꝙ sum eos sępe testatus. Quam rem ſm Epicureos ait, qui dicũt, Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur ira. ¶ Coniugis,) Non quę erat, sed quę fore sperabatur. Sic enim in quarto Æneidos, Quos ego sum toties iã dedignata maritos. ¶ Extrema moriens tamen alloquor hora, Id est paulopost moriturus. Sic in quarto, Incubuitq; thoro, dixitq; nouissima verba. ¶ Incipe Męnalios mecum mea tibia versus. i. Arcadicos. Nam Męnalus mons est Arcadię. Dicitur autem hic versus intercalaris, qui frequenter post aliquot interponitur versus: sicut intercalares dies aut mẽses uocantur, qui interponuntur, vt ratio lunæ solisq; cõueniat. Fecit autem hunc uersum ad imitationem Theocriti, qui frequenter dicit in Pharmaceutria. ἴυγξ ἕλκε τὺ τῆνον ἐμὸν ποτὶ δῶμα τὸν ἄνδρα. O turbo maritum meum domum adducito. sicut in sequentibus, Ducite ab vrbe domum mea carmina, ducite Daphnin. ¶ Mea tibia.) Mea musa. ¶ Męnalus.) Ille mons ¶ Argutumq; nemus.) Garrulum, stridulum, ut, Forte sub arguta consederat ilice Daphnis. ¶ Pinosq; loquentes.) Ideo hoc ausus est dicere, quia dicturus est. ¶ Semper pastorum ille audit amores.) Sic etiam in prima Ecloga, Formosam resonare doces Amaryllida syluas. Sic in Æneide, Dant sonitum rauci per stagna loquentia cygni.

ASCENSIVS.

¶ Frigida, &c.) Adhuc sunt uerba poetę describentis, quo tempore Damon querelam suã fecerat de Nisa, quã misere amatam amiserat dicentis, quia ꝑmo mane sub ipso diluculo: q tempus summo delectu ei dãtur quẽ spes de re vxoria fefellerat, quasi ĩpatiẽs amoris & secubitus excubias fecerit, vnde optat aduentũ luciferi, vt q̃relas suas apud deos deponere rite possit. In q̃ re est non nihil veteris relegiõis, aut potius superstitionis quasi nõ nisi pręsente sole ratæ sint ꝑces aut imprecatiões. Vnde Dido iiij. Æneid. Sol qui terrarum flammis opera omnia lustras, Tuq; harum interpres curarum & conscia Iuno Accipite hæc, &c. Eadem præterea vt ibidem dictum erat ante verba iam posita. Testatur moritura deos & conscia fati Sydera, tum siquod non æquo fœdere amantes Curę numen habet iustumq; memorq; precatur. Ibi tamen sequitur. Nox erat. vnde infelicem habuit exitum. ¶ Ordo est frigida vmbra noctis vix decesserat cœlo .i. vix erat diluculum cũ .i. quando ros est gratissimus pecori in herba tenera ea .s. nocte creta cum sup. Damon pastor. ille cuius amica alteri nupserat, incumbens pręægritudine .s. animi quia amore languebat se fulciens incumbendo oliuæ, id est arbori illi tereti .i. oblongę & rotundę cœpit sic sup. queri & lamentari. O lucifer .i. stella matutina quæ Veneris est. Venus asit dea amoris, nascere .i. orire, & præueniẽs age .i. impelle diem, dum, id est donec & interea dum ego deceptus indigno amore .i. eius quæ indigna fuit amari: quia non redamauit, videlicet Nisæ coniungis .s. ex affectione non quæ erat, sed quam coniugẽ esse volebam (sicut lib. ij. Ænei. dicitur de Chorebo. Qui gener auxilium Priamo phrygibusq; ferebat) dum ergo ego deceptus indigno amore Nisę coniugis q̃ror .i. querelas meas depono, & dum ego diuos (quãquã nil ꝓfeci illis testibus, i. ꝙ eos testatus sum, aut ꝙ eos testes fecerim, fidei mihi a Nisa datę) tamen moriens alloquor extrema hora. Qui quo leguntur ordine dictiones constructas velit, debeat non nihil subaudire atque repetere sic. dum moriẽs alloquor diuos, quãq; nil profeci illis testibus .i. illorũ testimonio, tamẽ alloquor super. illos extrema hora. O mea tibia incipe mecum versus Mænalios, id est ver-

sus Arcadicos, hoc est quales Arcades faciũt qui soli cantare periti, vt autem significet quid sit arcadicos versus dicere subiungit. Mænalus mons ille in Arcadia, habet semper nemus argutum, id est stridulum & sonorum in eo canentium sonitu crepitans, & pinos loquentes, aut hyperbolicos dicit sicut in sileno, Iussitq; edicere lauros aut loquentes, id est loquentes ac loquelas eorum referentes, ideo autem habet pinos loquẽtes, qa ille audit semp amores pastorum, & Pana qui primus non est passus calamos, supp. esse inertes, id est sine arte factos, hoc est simplices & vnisonos, vnde in Alexide, Pan primus calamos cera coniungere plures Instituit, hæc autem quasi preludia sunt & fere inuocatoria. Quæ lucis egent a Mancinello præter Seruianam lucernã elucidantur,

Pierius

PIERIVS.

¶ Decesserat vmbra.) Ita antiqua plurimum legũt exemplaria. Sed in Oblongo cod. Discesserat, habetur, magis tamen placet a Decedo ductum, vt illud, Et sol decedens, quãq; ibi quoq; variũ. ¶ Cum ros, in tenera pecori gratissimus herba est.) In Longobardico, in Mediceo, & alijs antiquis non habetur, est, quod quidem hoc loco preteritum, nescio quid gratius habere videtur. ¶ Incumbens tereti Damon sic cœpit oliuę.) Cœpit, varie scribitur in exemplaribus antiquis tam a capio quã ab incipio. Sed enim Caper in libello de elegantijs, Cœpit, per œ, diphth. ab incipio, cępit vero per æ, a capio deduci monet. Quam vero differentiam idem inter oleam, Oliuam, & Oleum ponit, iam hic minus re receptã videmus, vbi oliua pro arbore dubio procul posita est.

Incipe Mænalios mecum mea tibia versus.
Mopso Nisa datur: quid non speremus amantes?
Iungentur iam gryphes equis: æuoq; sequenti
Cum canibus timidi venient ad pocula damæ.
Mopse nouas incide faces: tibi ducitur vxor.
Sparge marite nuces, tibi deserit Hesperus Oetam:
Incipe Mænalios mecum mea tibia versus.
O digno coniuncta viro, dum despicis omnes,
Dumq; tibi est odio mea fistula, dumq; capellæ,
Hirsutumq; supercilium, prolixaq; barba,
Nec curare deum credis mortalia quẽquam.

SERVIVS.

¶ Mopso Nisa datur,) Honesta turpissimo, pulchra deformi ¶ Non speremus.) Difficile esse putamus, qui aliqd amamus, vt ea quę amamus assequi possumus? ¶ Iungenť iam gryphes equis.) Hoc genus ferarum in Hyperboreis nascitur montibus. omni parte leones sunt, alis & facie aqlis similes, eqs vehementer infestę. Apollini consecratę. ¶ Æuoq; sequenti.) Id est accessu tẽporis non solum pulchrę deformibus nubent: sed etiam contrariæ naturæ animalia iungentur. ¶ Cum canibus timidi veniẽt ad pocula damę.) Id est non solum pulchrę deformibus coniungentur, sed etiam contraria animalia alterius naturæ animalibus sociabuntur. Et hic alludit ad personas. Nam Mopsum quasi canem, Nisam quasi damã vult. Et damas masculino genere posuit. sic alibi, Timidi damę, ceruiq; fugaces. Horatius fœmineo ait, Et superiecto pauidę natarunt ęquore damę. ¶ Mopse nouas incide faces. ¶ Quę solent præire nubentes puellas. Sane Varro in nuptijs dicit ideo faces pręire, quod antea non nisi per noctem nubentes ducebantur a sponsis. Quas ẽt ideo limen ait non tangere, ne a sacrilegio inchoarent, si deposituræ virginitatẽ, calcent rem Vestę. i. numini castissimo consecratam. ¶ Tibi ducitur vxor.) i. sub tuo nomine alijs ducitur: vt eam non ipsi, sed alijs seruituram significet esse. s. eius corruptoribus. ¶ Sparge marite nuces.) Idem Varro spargendarum nucum hanc dicit esse rationem, vt Iouis omine matrimonium celebretur, vt nupta matrona sit sicut Iuno. Nam nuces in tutela sunt Iouis. Vnde & iuglandes vocantur, quasi Iouis glandes. Nam illud vulgare est, ideo spargi nuces, vt a rapientibus pueris fiat strepitus: ne puellę vox virginitatem deponentis possit audiri. Modo tamen ideo ait, Sparge marite nuces, vt eum culparet infamiæ. Nam meritorij pueri, id est catamiti, quibus licenter vtebantur antiqui, recedentes a turpi seruitio, nuces spargebant, id est ludum pueritię, vt significarent se puerilia cuncta iam spernere. Vnde & illud est, Tibi ducitur vxor, id est sub tuo nomine alijs ducitur. ¶ Tibi deserit Hesperus Oetam. (Montem Thessaliæ, in quo stellę videntur occidere, sicut de Ida nasci: vt, Iamq; iugis summę surgebat lucifer Idæ. Et hoc dicit: tibi, id est per te nox aduenit. ¶ O digno coniuncta viro.) Iam insultat puellæ. ¶ Viro.) Mopso scilicet rustico & deformi, qualem tu quęsisti. ¶ Dum despicis omnes.) Et iracunde dicit eam omnes despicere, cum se solum despiciat. ¶ Mea fistula.) Cantilena. ¶ Dum capellę.) Scilicet tibi dum sunt odio. Hirsutumq; supercilium.) Per incultum corpus ostendit fortitudinem suam. ¶ Prolixaq; barba.) Demissa barba. ¶ Nec curare deum credis mortalia quẽquam,) Superbia tua damnata est turpi marito, dum credis nullum deorum curare mortalia. Quam rem secundum Stoicos dixit.

ASCENSIVS.

¶ Incipe Mænalios.) Eundem uersum ante singulos versus quibus vniformis sententia complectitur repetit, vnde qui materias discernit, aut potius quia in musico instrumento intercapedinẽ facit intercalaris dicitur, dicit ergo, Mopso Nisa datur. quid non speremus amantes? cuius propter uerbi speremus ęquiuocationem duplex potest esse sententia: Altera quę minus placet mihi quidem, est hęc, si Mopso turpissimo viro datur, scilicet nuptum Nisa pulcherrima puella: quid non speremus amantes? q. d. nihil, & ita omnes bene sperare debemus; cum tantum boni forte pręter spem Mopso contigerit. Altera est cum Mopso qđ minime verearis (est enim turpissimus) Nisa detur quid non speremus. i. timeamus amantes, quasi dicat omnia nobis timenda sunt, vnde recte dicit Ouid. Res est solliciti plena timoris amor. Nec caret exẽplo ꝙ sperare pro timere accipiatur, nã. j. Æneid. dicitur. At sperate deos memores fandi atq; nefandi. Est ergo manifestus sensus omnia amãtibus timenda esse, cũ ẽt Mopso Nisa nupserit, ꝙ priusq; fieret iã (si ita dicã) impossibile videbať: q̃; si gryphes iũgantur eqs & cũ canib⁹ timidi uenirẽt ad pocula damę. Quod aũt dicit Mopse nouas, &c. in irrisionẽ eius dicit, cũ non virũ sed effœminatũ innuat: vnde postea animum suũ aperiens dicit ad Nisam. O digno coniuncta viro. q. d. ei q nõ virilia agere: sed muliebria pati soleat: vñ nuces eũ spargere monet, aut vt Iouis omine nuptię fecundenť, & id p ironiã, aut vt fides nuptialis firma & munita sit, vt nucleus in iuglande, aut vt puellę dũ deuirgineť ploratus nõ pcipiatur, & id quoq; irrisorie, aut qa catamit⁹ est Mopsus & iã puerilẽ turpitudinẽ vna cũ nucibus relictur⁹ est iuxta illud Persianũ, Cũ sapimus patruos & nucibus facimus quæcũq; relictis, aut simul propter hæc omnia. Nam Mopsum puerũ turpem esse nec plane virum ostendit ex contrario. docet. n. se displicere ꝙ virilis esset: hoc est quia hirsutus & barbatus innuens ineptũ imberbem & leuem ob id placere. quo errore dignam censet Nisam quæ per superbiã deos nedũ se contẽpserit. ¶ Ordo est. O mea tibia incipe mecum dicere aut canere versus Mænalios. i. arcadicos. Nisa formosissima videlicet mulier dať sup. nuptũ, Mopso ineptissimo & turpissimo homini, quid nos amãtes, non speremus. i. timeamus: quasi dicat, nihil nõ timere debemus sed omnia: cum etiam turpissimus mihi prę fera tur. Gryphes aues illæ aduncis naribus, & leonibus in posteriori parte perq; similes & equis infestissimę iungentur: nam. i. postq; Nisa Mopso iuncta est: equis & damæ timidi. s. naturaliter veniẽt æuo sequenti. i. proxime venturo ad pocula cum canibus. O Mopse incide nouas faces. i. tedas: vxor ducitur tibi. i. a te, aut tibi, id est sub tuo nomine. sed ad aliũ. O marite. s. turpissime & turpissima passe: sparge nuces, ostende te velle relinquere pueritiã & turpitudinem puerilem nuces spargendo, aut ad bonum omen nuptiarum sparge nuces, quia hesperus. i. stella vespertina deserit tibi, aut in perniciem tuam quia instat tempus vt nouæ nuptę debitum persoluas, quod non poteris aut ironice ad cõmodum tuum quia habiturus es pulcherrimam coniugem, oetam, montem illũ Thessaliæ quẽ ab occidente habebat qui hęc dicit. Incipe mea tibia mecum versus Mænalios. O, sup. Nisa coniuncta viro digno s. te. i. qualem digna es habere, cum turpis & effœminatus sit, dũ. i. quandoquidem tu despicis. i. aspernaris & vilipẽdis omnes, & dum mea fistula. i. cantilena mea (quę tamen plurimum valere solet ad conciliandos amores) vnde Corydon, Canto quæ solitus si quando armenta vocabat Amphion dircęus, &c. & dum capellę supp. meę sunt sup. tibi odio. i. molestiæ & displicentię. p capellas autẽ vult significare diuitias suas sicut Corydon per oues dicens, despectus tibi sum, nec qui sim quæris Alexi Qui diues niuei pecoris q̃; lactis abundans, & dum odio est tibi hirsutum supercilium. s. meum & barba prolixa. i. forma mea virilis quę tibi cordi esse debebat, vnde & Corydõ. Nec sum adeo informis, &c.

Spero.

A tribu

A tribus ergo se vt ille cõmendat, a musica seu cantu, a diuitijs & a forma, quæ tamen illa despexit, at ne id merito fecisse putetur docet ꝙ per petulantiam fecerit. cum etiam ea quę nemo paruifacere debeat, videlicet fidem & religionẽ cõtempserit: vnde subdit, nec credis quenꝗ deum. i. deorum curare mortalia. i. credis ꝙ deus non aspiciat facta mortalium & ita nõ puniat piuria, vnde & ab alio dictum est, quia Iuppiter periuria ridet amantum. Per hæc autem innuit sibi datum ab ea fidem, quam non seruauerit: in cuius punitionem dij eam Mopso coniunxerint. Est aũt Epicureorum sententia deos non curare mortalia, quã secutus Flaccus dicit in primo sermonum. Nãq; deos didici securum agere æuũ, didicit aũt ab Epicuro cuius sectator erat. vnde primo epistolaꝝ Me pinguẽ & nitidum bene curata cute vises. Cum ridere voles Epicuri de grege porcum. Epicurus vero iactabat se leuasse mortalium genus duobus maximis malis, religione. s. in presenti vita, cum dij non curent mortalia, & timore futuri, cum docuerit animos cum corporibus interire: quorum vtrũq; maxime erroneum est. vnde & hic propter eam falsam fidem dicit Damon Nisam in eam miseriam incidisse vt Mopso nuberet.

PIERIVS.

❡ Incipe Męnalios mecum mea tibia versus.) Męnalios ideo dixit, quia q̃ canunt hic, in Arcadia se aliq̃n audiuisse inferius ostendent. ¶ Sparge marite nuces.) Lege causam huius instituti apud Plinium. L. xv. ¶ Cum canibus timidi uenient ad pocula Damę.) Sosipater Carisius, vbi agit de Soloecismo, eum etiã fieri per genera nominum ait, vt, Timidi uenient ad pocula Damæ. pro timidę, ex quo Horatium proprium protulisse genus constat, & superiecto pauidę natarunt ęquore Damę. ¶ Promissaq; barba.) Quamuis, Promissa, minime displiceat. quod eo significato frequenter apud Latinos authores inuenatur, in antiquis tamen omnibus cod. quotquot habui, Prolixa, legitur, eadem autem uarietas dictionis eiusdem in cod. liuianis habetur li. vij. de secũdo bello punico. Ad hoc prolixa barba & capilli efferauerãt speciẽ oris, noscitabatur tamen in tanta deformitate, vetus codex Promissa; legit, & pro Noscitabatur, Noscebatur. Sed loco hoc frequentatiua illa uerbi species sententiam auget.

SERVIVS.

❡ Roscida mala.) Matutini roris humore perfusa. ¶ Dux ego uester eram.) Aut dux pꝛibam, Aut capellas alloquitur. ¶ Alter ab undecimo tum me iam ceperat annus,) id est tertiꝰ decimus. Alter. n. de duobus dicimus. Et uult se significare iam tunc uicinum fuisse pubertati, ut unus ab undecimo, sit duodecimus; alter, tertiusdecimus. Nam pubertati uicinum se fuisse significare uult, quod de duodecimo anno procedere non põt. ¶ Iam fragiles poteram a terra contingere ramos.) Nec dum magnos & altos. & hoc dicit, Tãtę altitudinis erã iam, ut possem attingere minores & fragiles adhuc arboris ramos. Et bene cũ annis iũgit habitum corporis. Nã iure pubertas ex utroque colligitur. ¶ Vt uidi ut perij.) unum est temporis, aliud qualitatis. Nam hoc dicit, Mox ut vidi, quemadmodum perij. ¶ Malus error.) Diffinitio amoris. Nam amor errare plerunque compellit. ¶ Nunc scio quid sit amor.) Vel quasi iam iuuenis, vel quasi spretus. Grauior enim amor fit ex despectione, vel ex desperatione. Terẽtius, Perij: quãto minus spei est, tãto magis amo. ¶ Ismarus aut Rhodope.) Mõtes sunt Thracię asperrimi. Et perite vituperat amorem ab origine. Item a gestis rebus. ut, Sæuus amor docuit. Nam de exitu circa deum vituperatio non cadit. ¶ Extremi Garamantes.) Populi sunt Africę. Extremi autem, scil, quasi a consortio humanitatis remoti. ut, Extremiq; hominum Morini, Rhenusq; bicornis. ¶ Nec nostri generis puerum, nec sanguinis edunt.) i. nihil habentem in se humanitatis. Nam non dicit, non mortalem. ¶ Sęuus amor docuit natorum sanguine matrem Cõmaculare manus.) Quasi nouam artẽ insinuauit, & infudit. ¶ Natorum sanguine.) Bene fabulã omnibus notã per transitum tetigit. Quis enim ignorat Medeam ab Iasone contemptã suos filios interemisse? ¶ Cõmaculare.) Polluere. ¶ Crudelis tu quoque mater.) Vtitur optima moderatione. Nã nec totum amori imputat, ne defendat parricidam: nec totum matri, ne amorem eximat culpę: sed & illam quæ paruit, & illum qui coegit, incusat. ¶ Improbus ille puer: crudelis tu quoque mater.) Nõ est superflua hęc uerborũ iteratio. Nam syllogismus est plenus, qui constat ex propositione, assumptione, & cõclusiõe.

Incipe Mænalios mecum mea tibia versus.
Sepibus in nostris paruam te roscida mala,
(Dux ego vester eram) vidi cum matre legentem.
Alter ab vndecimo tum me iam ceperat annus,
Iam fragiles poteram a terra contingere ramos.
Vt vidi, vt perij, vt me malus abstulit error.
Incipe Mænalios mecum mea tibia versus:
Nunc scio, quid sit amor, duris in cotibus illum
Ismarus, aut Rhodope, aut extremi Garamantes,
Nec nostri generis puerum, nec sanguinis edunt.
Incipe Mænalios mecum mea tibia versus.
Sæuus amor docuit natorum sanguine matrem
Commaculare manus, crudelis tu quoq; mater,
Crudelis mater magis, an puer improbus ille?
Improbus ille puer, crudelis tu quoq; mater.

ASCENSIVS.

❡ Incipe &c. Sepibus docet quõ eius amore primum captus sit. ꝑmus aũt amor feruẽtissimus est ad quod significandũ dicit amatius poeta: Delia me primum cupidis decepit ocellis, Contactũ nullis ante cupidinibus. ❡ Ordo igiť vt simul sñias explicem hic est. Incipe mea tibia mecũ uersus Męnalios, Ego uidi (erã. n. dux. i. conductor vester. s. mris, & filię, quod potius dixero ꝙ ut capellas alloquatur) te paruã. i. cũ adhuc paruula esses legentẽ cum matre. mala roscida. i. rore ꝑfusa, in nr̃is sepibus, i. intra pomeria nr̃a sepibus munita. annus alter. i. secundus: ab undecimo. i. decimustertius ceperat. i. acceperat me ingredientẽ sc: iam tum. i. tũc primum, & ego poteram iam contingere ramos fragiles. s. inferiores q sole destituti propter interpositionem fragiles fiunt, ut. i. postꝗ̃ uidi te, ut. i. q̃liter perij. q. d. miserrimus, & ut. i. qualiter malus error abstulit me. Aut sic, ut. i. quãtum cito uidi, ut. i. tantũ cito malꝰ error. i. insanus amor abstulit me. Incipe &c. Declarat quis sit malus error quia amor dicens ego scio nũc qd sit amor. q. d. deus impientissimus. quia Ismarus & Rhodope montes illi Thracię aut Garamãtes extremi. i. remotissimi a nobis, ut qui ultra getulos sunt, edũt illum, scilicet amorem existẽtem puerum non nostri, id est humani generis nec nostri sanguinis. i. nihil habentem humanitatis. Incipe &c. ut autem ostendat sæuitiam amoris adducit exemplum Medeę quę per impatientiam amoris filios absumpsit aut gladio aut igne, ut Mancinellus recitat. Sæuus igitur amor docuit matrem. s. Medeam cũmaculare manus sanguine natorum. i. ex ea genitorum, o mater. s. Medea. tu quoq;. i. et tu crudelis sup. es. q. d. nisi & natura crudelis & impia fuisses, non potuisset te amor ad tantum facinus induxisse. ut filios occideres, est ergo mater etiam crudelis, sed an mater. s. Medea quę facinus peregit ẽ magis crudelis? an puer. s. amor. s. cupido cui est perpetua iuuenta aut pueritia (nam sępe amorem seu cupidinem puerum legimus uocatũ, vnde de Venere & ipso dicitur. iiij. Æneid. Tuq; puerq; tuus) est sup. magis improbus? q. d. id quidem nescio, sed scio quod ille puer. s. Cupido, q persuasit, aut te o Medea ad hoc induxit, extat impius, sed tu o mater, scilicet Medea tu quoque, id ẽ etiam tu supp. es crudelis.

❡ Prima regula est verba ad loquelam spectantia quando obscuritatem nullam pariunt, venuste omittuntur vt hæc Damon sup. dixit aut cecinit aut proposuit. Secunda. A substantiuis sapientibꝰ naturam adiectiuorum formari possunt formæ diminutiuæ adiectiue tentę, vt a mas masculus, la. lum. vt hic Mascula thura. Nã mas quodammodo adiectiue ponitur apud Hora. Tyrrhenusq; mares animos. i. viriles. Et apud Persium marem strepitum. i. virilem. hinc mascula Sappho dicitur, & masculus animus dico formę diminutiuę. non tamen sunt sic vera diminutiua, quia significatio deest. At cum hic dico hic pusillus non mas, sed masculus est censendus, iam verum est diminutiuum, Sicut & masculus animus aut sonus si non plane virilem sed aliquo modo intellexeris. Tertia secundum diuersam originem est sępe diuersa scriptura, nam Tus si a tũdendo vt Var. vult dicatur sine h scribatur sin a thyoo θυόω quod est odorem facio aut θύω thyo quod est sacrifico, per h scribetur thus. Quarta Vel tam apud posteros quã apud Ciceronem ponitur pro etiam, potissimum vbi emphaticos loquimur, vt Carmina vel coelo possunt deducere lunam, Nã vtrunque mirum, & quod de coelo quicquam deduci potest, & ꝙ luna quæ suum habet coelum, id est orbem ac sphęram. Quinta. De pręposito in his quę ad locũ deorsum spectant venuste deorsum Regulę

ferri connotat, vt deducere lunam cœlo, est ipsam deorsum du/cere, sed deducere lanā est ipsam extenuare & in subtiliores par/tes carptim distrahere. Sexta. Vt prius patuit gerundium in do quando absolute ponitur venuste passiue significat, vt cantando dum incantatur.

PIERIVS.

¶ Tum me iam ceperat annus.) In Longobardico cod. Tum iam me ceperat. In aliquot alijs acceperat, & adceperat, habetur. ¶ Poteram a terra contingere ramos.) In Longobardico exemplari Cōiungere, habetur, quod a nemine receptum obseruaui. ¶ Ismarus aut Rhodope aut extremi Garamantes.) Sunt politioris huius elegantiæ viri studiosissimi, qui locum hunc antiquo cod. legi aliter obseruarint. Quippe, Aut Tmarus aut Rhodope, vt duorum montium asperitate amoris sæuitiam probet, & a loci demū longinquitate, dum infert, aut extremi Garamantes. nam Ismaron vrbem esse manifestum, de qua sic Harpocration. ἔστι μὲν τοι καὶ πόλις ἐν θράκῃ μαρωνεία ἥν φασιν εἶναι τὴν ὑφ' ὁμήρου ἴσμαρον καλουμένην. Tmarus autem, qui & tomarus Straboni, mons Dodonis, est asperrimus atque sæuissimus non minus quam Rhodope Thraciæ, vulgatam tamen lectionem Valerius Probus, summæ diligentiæ grammaticus, in institutis agnoscit, & inter ea quæ apud latinos quoque, os breuem finalē syllabam habent, ex eo quoque versu exemplum citat Ismaros aut Rhodope aut extremi Garamātes. Neque. n. quid prohibeat Ismaron tam pro monte quam pro vrbe poni, quod si volunt pro vrbe tantum accipi, nihil quicquam sententiam immutabit. Ismaron sane Cicones gens immanis & inhospitalis, Homero damnata coluerunt, ad quos Vlysses Ilio digressus primum appulsus est a quibus male acceptus, coactus est magna trepidatione socios in naues cogere, & quam maxima potuit festinatione sese in altum subducere, vnde Virgi. cum velit immanitatem ferītatemque amoris ostendere, illum accolis Ismari inhospitalibus comparat. Qui alibi etiam duas eas locutiones in vno versu ponit, nec tantum Rhodope mirātur & Ismarus Orphea. ¶ Nec nostri generis puerum.) In Longo. in Mediceo, & aliquot alijs cod. manu scriptis numerus in hunc dictionum ordinē mutatus est. Nec generis nostri puerum, qui ordo etiam apud Seruium est.

SERVIVS.

¶ Oues vltro fugiat lupus.) Optat omnia fieri contra naturam: vt, scilicet quia illa pulcherrima turpissimo marito nupsit, quod bene contra naturam videbatur, cum esset ipsa honesta: consequens sit vt sint & alia cōtra naturam: vt fugiat lupus oues, vt ferant quercus aurea mala, & reliqua quæ dicit. ¶ Electra pinguia.) Id est succinæ gemmæ. ¶ Myricæ.) Arbusta vilissima. ¶ Certent & cycnis vlulæ.) Aues ἀπὸ τοῦ ὀλολύζειν, id est a fletu, vel vlulatu nominatæ. ¶ Sit Tityrus Orpheus,) Vilissimus rusticus, Orpheus, scilicet putetur in syluis, Arion vero inter delphinas. Hic autem Lesbius a Lesbo cytharœdus optimus fuit: qui cum Tarento Corinthum cum multis opibus peteret. & videret sibi in mari tendi a nautis insidias: petijt vt cithara paululum caneret: ad cuius sonum cum Delphini conuenissent, excussit se supra vnum: & ita imminens vitauit periculum. ¶ Delphinas.) Nas ideo breuis est, quia græca declinatio est, sicut Arcadas accensos montu. Nam omnia græca nomina quæ nominatiuum pluralem es terminant, vt Arcades, Delphines, Naiades, accusatiuum pluralem corripiunt. ¶ Omnia vel medium fiant mare.) Aut omnis terra operiatur fluctibus maris, aut medium: optat enim confusionem elementorum. ¶ Viuite syluæ.) Id est valete. Nam non bene optantis est, sed renunciantis. Ordo est. Præceps deferar in vndas de specula aerij montis. ¶ Extremum hoc munus morientis habeto.) Id est moriar in inuidiam tuam. Nam amare ait. ¶ Munus.) Sic Mezentius. Et hæc tibi porto Dona prius.

Incipe Mænalios mecum mea tibia versus.
Nunc & oues vltro fugiat lupus, aurea duræ
Mala ferant quercus, Narcisso floreat alnus,
Pinguia corticibus sudent electra myricæ.
Certent & cycnis vlulæ: sit Tityrus Orpheus:
Orpheus in syluis, inter delphinas Arion.
Incipe Mænalios mecum mea tibia versus.
Omnia vel medium fiant mare: viuite syluæ.
Præceps aerij specula de montis in vndas
Deferar: extremum hoc munus morientis habeto.
Desine Mænalios iam desine tibia versus:

virgulta aut humillimi frutices sudēt, id est sudando emittant & distillēt corticibus supple suis, electra pinguia, id est succina. Et vlulæ aues ab vlulatu dictæ certent, scilicet in cantu cycnis, id est cum oloribus quibus moribundis præcipue est suauissimus cantus. Tityrus, id est Bucolicus & pastoralis, & ob id rudis cantor sit, id est reputetur Orpheus, id est optimus musicus, sit in. ij. Orpheus in syluis quas, scilicet ad se traxisse fingitur, quia vt dicit Horatius in arte. Syluestres homines sacer, interpresque deorum Cædibus & victu fœdo deterruit Orpheus. Dictus ob id lenire tigres rabidosque leones &c. sit Arion. i. qualis Arion Lesbius ille citharœdus peritissimus, inter delphinas pisces illos marinos (declinatur hic Delphin huius delphinos, vnde fit nominatiuus hic delphinus delphini. In accusatiuo habet hunc delphina, vnde pluralis hos delphinas) inter delphinas autē modulatus dicitur tam dulciter Arion, vt eum saluum in dorso suo ad litus perueherent. Incipe &c. Omnia fiant vel. i. etiam medium mare: hoc est tam altis aquis obruantur, vt quæ sunt in medio mari, vos syluæ viuite. i. valete & discedite, quasi dicat, nolo amplius inter vos conuersari &, id quidem secundum mentem Seruianam quam Landinus approbat. Sequitur ergo, Ego deferar præceps. i. præcipitabor de specula. i. alta rupe, vnde speculari liceat, montis aerij in aera multum exaltati, in vndas. i. submergar, habeto. s. Nisa hoc extremum munus. i. donum inuidiosum morientis. i. quia in inuidiam eius mori constitui. Desine iam mea tibia Mænalios versus, per hunc finem significatur carmen hoc amatorium esse compositū non ab amatore vero, sed nomine eius, vnde non intelligemus Damona se præcipitare destinasse, sed cecinisse carmen nomine eius qui id destinauerit, vnde & Alphesibœus non suas, sed coniugis alicuius partes agit in carmine. Sunt tamen qui ad Damonis personam applicēt, propterea quod dictum est eum diluculo cecinisse, quod nō oportuisset si alterius rem ageret. Sunt etiam qui intelligant illud, viuite syluæ in gratiam syluarum dictum, quasi cum omnia obruenda optet: solas syluas recipiat, sed tutius est ab authoritate non discedere, nisi ratio vrgeat.

ASCENSIVS.

¶ Nunc &c.) Optat omnia contra naturam immutari per impatientiam amoris sibi exitium destināns, vt ex ordine aperietur qui talis est. Lupus fugiat nunc vltro. i. non fugatus a canibus aut pastoribus, sed sua sponte oues imbelles. fugiat dico nunc. i. posthac ex quo me Nisa decepit & mori cupio, & quercus duræ ferant aurea. i. aurei coloris mala. i. poma quæ in tenerrima arbore nascuntur. Alnus arbor amaro vt dictum est cortice & fronde deferente, floreat Narcisso supple, flore myricæ, id est arida & humilia virgulta

SERVIVS.

¶ Hæc Damon.) Subaudi dixit, vel cecinit. ¶ Dicite Pierides.) Bñ animos erigit audito rū dicēdo, Superiora vtcunque dicta sunt: sequētia, non nisi a numinibus poterunt explanari. Sane id debemus accipe pastores hos referre, quod aliquā in Arcadia audierunt. Vnde & superius ait, Incipe Mænalios mecū mea tibia versus. i. Arcadicos. ¶ Nō omnia possumus oēs.) Sic Cicero, Vnū sustinere vix pauci possunt: vtrunque nemo. ¶ Effer aquam.) Hic inducit mulierem sacris quibusdam peruertentem mētē amatoris a quo spernebatur. ¶ Adole.) Incende, sed κατ' εὐφημισμόν. nam adole est auge. ¶ Sanos sensus.) Nō amātes. Vnde contra amantes insanos vocamus. ¶ Auertere.) ait, a sanitate mutare. aut auertere ait, pro conuertere, vt sit mutata præpositio.

Hæc Damon. vos, quæ responderit Alphesibœus:
Dicite Pierides: non omnia possumus omnes.
AL. Effer aquam: & molli cinge hæc altaria vitta:
Verbenasque adole pingues, & mascula thura,
Coniugis vt magicis sanos auertere sacris
Experiar sensus: nihil hic nisi carmina desunt.
Ducite ab vrbe domū mea carmina, ducite Daphnin.
Carmina vel cœlo possunt deducere lunam.
Carminibus Circe socios mutauit Vlyssi.

Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.
Ducite ab vrbe domũ mea carmina, ducite Daphnin.

positio, ¶ Experiar.) Coner, probem, incipiam. ¶ Carmina vel coelo possunt deducere Lunam.) Vel.i.etiam: vt, vel Priamo miserãda manus. Est autem argumentum a maiore ad minus, Si hæc possunt facere carmina: cur non etiam facilia impleantur? quid.n. facilius q̃, vt Daphnis ex vrbe rus redeat, vt ciuitatẽ desérat rusticus? ¶ Frigidus in pratis.) Nocens: vt, Frigida Saturni sese quo stella receptet. ¶ Cantando.) Dũ ei incantatur. Nam gerundiuus modus ab omni verbo similiter procreatur. Vnde modo. ¶ Cantando.) a passiuo ait, cum supra ab actiuo dixerit: vt, Cantando tu illum? Tale est illud in Sallustio, Cum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur.i.vt ei imperaretur.

ASCENSIVS.

¶ Hęc Damon. Vos quæ responderit Alphesiboeus, dicite Pierides, non omnia possumus &c.) Arguta vt dixi phantasia qua carmen quod ad magicam artem spectet non potuisse aut noluisse memorię suæ commendare, significat musas vt ipsę id recitent cohortans. Nam sic & pastoralis personę decorum seruat cui difficile nimis fuisset tot carmina ex vna recitatiõe edidicisse, & se q̃bus Romanis interdictum erat magicis artibus non implicuisse significat. Sunt preterea carmina q̃ Alphesiboeus cantasse dicitur non suo nomine (non enim illi Daphnis coniunxerat cum vterque mas esset) sed eius quę cum rustica esset, habebat maritũ in vrbe morantem. docet ergo eam primo praecepisse, vt omnia rite ad magicam seu incantationem disponerentur, deinde magica carmina postulat, sperans ei maritum posse ab vrbe reuocari, quibus etiã luna de coelo deduceretur, & serpentes necarent. vnde argumẽtatur a fortiori, quia si carmine difficilius possunt, poterunt etiã, Ad quod facilius est. ¶ Ordo est. Damon sup. cecinit aut recitauit a pastoribus arcadicis audita haec.s.iam dicta carmina, vos o Pierides dicite, sup. ea q̃ Alphesiboeus responderit.i.cõtra recitauerit, dicite inquã.i. recensete, & narrate nobis: quia nõ oẽs possumus oĩa.i. non oĩbus datum est omnia posse, & tã pręstantem memoriam habere, vt oĩa audita memorent. Incipit autem carmẽ quasi a musis recitantibus verba vxoris ad ancillam fidelẽ Amaryllida, videlicet quam unicam ad eã rem adhibet dicens. O supp. Amarylli, effer.s.e loco vbi hactenus occulta fuit: aquã.s.ad magica sacra aptã, & cinge hęc altaria molli vitta.i.sertis ex herbis, aut floribus, & adole.i.incende & vre, verbenas.i. herbas sacras, pĩgues.i.oleo vt incẽdi possent ꝑfusas, & thura mascula

scula.i.testes masculoꝝ habẽtiũ, vt ego experiar.i.experiẽdo coner, auertere.s.ab usu rationis.sanos.i.nõ amãtes sensus cõiugis.i.mariti mei Daphnidis, auertere inq̃; sacris magicis, i.incantatorijs. Et q̃a videt oĩa disposita dicit. Nihil sup. deest hic nisi q̃d carmina desunt.) Retulit aũt verbũ per zeugma ad vicinius suppositũ.) Et ideo q̃a carmina desunt, q̃si vocans ea dicit. O mea carmina ducite Daphnin maritũ.s.meũ, domũ ab vrbe.q.d. id facillimũ erit vobis, cũ nihil sit facilius q̃ rustico ꝑsuadere aut eũ inducere, vt ab vrbe domũ redeat, ꝙ autem id possent carmina ꝓbat a fortiori dicens. Carmina possunt deducere.i.deorsum ducere & ducere de coelo, vel.i.etiam lunam. (Id aũt credebat antiq̃ superstitio, vnde in Thessalia vbi plurima veneficia & incãtamenta fieri solebãt, quoties lunã laborantẽ, & ad eclipsim tendentem videbant ęrea tintinabula ac pelues pulsabãt, vt videlicet crepitu vis verborũ impediretur ne lunã pertingeret, ad quod alludens dicit Iuuenal. saty. vj. Tot pariter pelues & tintinabula dicas Pulsari, iã nemo tubas, nemo ęra fatiget. Vna laboranti poterit succurrere lunæ. Vnde Tibullus. Cantus & e curru lunã deducere tentat, Et faceret si non æra repulsa sonent. Leges aũt vetãtes nequis messem pelliceat aut magicis artibus traducat, aut grãdine concutiat, docent nõ nihil eis aliq̃ñ factum.) Circe venefica illa solis filia q̃ verbis & potentibus herbis dicitur socios Vlyssis in varias feras mutasse, vt ad principiũ septimi Æneid. latius dicetur. vnde dicit hic Circe mutauit carminibus.i. incitamentis socios Vlyssis, non aũt Vlyssem, q̃a abstinuit a poculis eius q̃ amatoria seu Philtra cõtinebãt.i. potionem magica arte confectã & ad amoris insaniam impellentẽ. Anguis frigidus.i. nocens ac veneni quod frigidum est plenus, aut frigore.i. morte afficiens, rumpitur in pratis cantando.i.ꝑ incantamenta ꝙ sentiens aures occulit, alteram cauda, alterã terra ad quã eam applicat, ducite, &c. ¶ Regula est. Gerundia in do sępe, ponuntur absolute in significatiõe passiua, vt hic cantando.i. dum incantatur. & in Geor. vritq̃; vidẽdo. Foemina, id est dum videtur.

Magica vis in lunam. *Regula.*

PIERIVS.

¶ Tinge hęc altaria vitta.) In Oblongo vaticano codice. Victa ꝑ c, & ita in alijs quibusdã habetur. In aliquot, vitta tt, geminato, hoc quidem ex consuetudine, alterum illud ex analogia. ¶ Carmina vel coelo possunt deducere Lunam.) In antiquis aliquot exemplaribus legere est. Carmina & e coelo possunt deducere Lunam.

Terna tibi hæc primum triplici diuersa colore
Licia circundo: terq̃; hæc altaria circum
Effigiem duco. numero deus impare gaudet.
Ducite ab vrbe domũ mea carmina, ducite Daphnin.
Necte tribus nodis ternos Amarylli colores:
Necte Amarylli modo, & Veneris, dic, vincula necto.
Ducite ab vrbe domũ mea carmina, ducite Daphnin.
Limus vt hic durescit, & hæc vt cera liquescit
Vno, eodemq̃; igni: sic nostro Daphnis amore:
Sparge molam: & fragileis incende bitumine lauros.
Daphnis me malus vrit: ego hãc in Daphnide laurũ.
Ducite ab vrbe domũ mea carmina, ducite Daphnin.

SERVIVS.

Licia. ¶ Licia circundo.) Bene vtitur licijs, quæ ita stamen implicãt, vt hęc adulescentis mẽtẽ implicare cõtendit. ¶ Effigiem duco.) Amatoris dicit effigiẽ. Sic Dido, Effigiẽq̃; viro locat, haud ignara futuri. ¶ Numero de⁹ impare gaudet.) Aut quẽcunq̃; superorum: aut Hecatẽ dicit: cuius triplex potestas eẽ perhibetur: Vnde est. Tria virginis ora Dianę. Nam ut supra dictum est, superi dij, ĩpari numero: ĩferi, pari gaudẽt. ¶ Impare) autem ꝓpter metrũ ait. Nam ab hoc impari dicimus. ¶ Necte) Cõiunge: vt ita implicetur mens amatoris, sicut implicantur & connectuntur illi colores inuicẽ. ¶ Tribus modis.) Alligationibus. ¶ Amarylli.) Vocatiuus grecus. Hic Amaryllis est ea quam Gręci σύμμυσιν dicunt. ¶ Veneris, dic, vincula necto.) Anapæsticus est trimeter hypercatalecticus. Hoc autem metrum est Cupidini consecratum. ¶ Limus vt hic indurescit.) Fecerat illa duas imagines, alteram ex limo, qui ex igne fit durior: alteram ex cera quę igne soluitur: vt videlicet mens amatoris ita duresceret ad illam, quã tunc amabat, omnesq̃; alias, sicut ad ignem limus: & ad se ita molliretur & solueretur amore, vt cera ad ignem liquescit. ¶ Sic nostro Daphnis amore.) Subaudi durescat & liquescat: vt scilicet quam appetit deserens, me potius amet. ¶ Sparge molam.) Far & salem ¶ Et fragiles incende bitumine lauros.) Id est lauros diuino igne consume. Nam bitumen ex fulmine dicitur procreari. Vnde iuxta
Bitumẽ Babyloniam, quia frequentia cadunt fulmina, hac re lacus redundat: adeo vt inde fabricasse muros Semiramis dicatur. ¶ In Daphnide

phnide laurum.) Aut Archaismos est, pro in Daphnidẽ: aut intelligamus supra Daphnidis effigiem eã laurũ incendere, ꝓpter nominis similitudinem. Laurus.

ASCENSIVS.

¶ Terra &c. Tangit modum quo sacra magica peregerat adhibens illis ternarium numerum quem ad sacra aptũ esse etiam philosophus in de coelo & mundo docet, & vt Mancinellus recitauit: Plinius impares numeros ad omnia vehementiores credit. Imparium autem numerorum primus est ternarius. Nam vnitas nõ est numerus: sed principium numeri. Ternarius autem nobis in sancta trinitate venerabilis est. ¶ Ordo est. Ego circundo primum tibi o Daphni, supp. id est ad irretiendum te, hęc terna licia, scilicet ad quæ implicantur stamina, diuersa, id est distincta triplici colore, & ego duco effigiẽ, id est imaginem ad uiuum effictam circum hęc altaria, duco inquam ter, quia deus praecipue superus gaudet numero impare. Ducite ab vrbe, O Amarylli necte ternos colores quę sunt in licijs tribus nodis, necte inquam modo & dic ego necto vincula Veneris, id est conciliandæ veneris atque amoris. Ducite &c. vt, id est quemadmodum hic limus, id est terra pinguis & lutosa, durescit, id est fit dura, & vt hęc cera liquescit pro liquefit.i. fit liquida vno & eodem igni. (Notanda est syllabę correptio, nam eodem debe- Eodem. ret secundam producere quam tamen corripit sicut & ille. Non eodem cursu respondent vltima primis. Verum vt illic subitam rerum mutationem syllabę correptione depinctã volunt, ita hic dicere liceret subitam ignis operationem significatam sic supple

durescat aut liquescat aut potius vtrunq; faciat, Daphnis nostro amore.i.igne nostri amoris, quo.s.ipsum amo (vnde dixit nostro non nostri. Sane ad diuersa referuntur hęc in Daphnide. Nā vult eū durescere.i.stabilē fieri in amore sui. & liquescere in amore vrbis aut mulieris vrbanę: Vtrunq; aūt fit ab igne amoris. Qui enī quēuis ardenter amat nec facile alium amat, vnde durescit vehemētia amoris & amore languet. vnde liqścit ac diffluit virtus ei⁹) O Amarylli sparge molā.i.confectionem ex farre & sale molito sine qua nullum rite fiebat sacrificium. & incende bitumine.i.illitas bitumine lauros fragiles.i.desiccatas quia Daphnis malus, id est perniciosus aut iniustus cū sit sine redamatione, aut dic amor Daphnis malus. (Indifferenter ergo dicitur huius Daphnis & huius Daphnidis.) Ego sup. comburo hanc laurū in Daphnide.i.sup effigiē Daphnidis de q̄ dictū est. Terq; hæc altaria circū, Effigiem duco, & ita non erit arcaismos. nec antiptosis, aut si sensus est, ego cōburo in perniciem Daphnidis aut contra Daphnin erit casus ꝓ casu in Daphnide proin Daphniden, aut Daphnin. Ducite &c.

PIERIVS.

¶ Terq; hæc altaria circum.) In cod. Longobar. legitur. Hanc vt iungatur eū eo effigiē duco. Sed enim. Hęc melius. ¶ Necte Amarylli modo, & Veneris dic vincula necto.) Cuperē ego maxime vetus exemplar, Vnde pleriq;, modos, pro modo, legendū ꝑsuaderent. Nā in his antiquissimis cod. quotquot præ manibus mihi fuere. Modo, passim scriptū animaduerti, q̄q̄ huius generis figuratos versus alibi etiā apud Virgiliū obseruaui, de quibus suo loco dictū. Quod vero Seruiū aiunt dicere versum esse anapæsticum trimetrum hyhypercatalecticū, metrum Cupidini consecratū, non intellexerunt eūde Tome loq, Veneris dic vincula necto, q bus tm̄ verbis id metri genus constat. quod Seruius adnotauit, quod si nódos illos huc adnectas, supra ēt tetrametrū versus exporrigetur, neq; anapęsticus erit. ¶ Et fragilis incende bitumine lauros.) In Oblongo cod. peruetert non lauros, sed ramos, legitur, longe magis tn̄ placet lauros ex Theocri. πᾶ μοι ταὶ δάφναι & inferi⁹, Δέλφις ἔμ' ἀνίασεν, ἐγὼ δ' ἐπὶ Δέλφιδι δάφναν αἴθω quod ita poeta noster trāstulit Daphnis me malus vrit. ego hanc in Daphnide laurum. Sed enim in Longobar. danis, scriptum est & danide, supra vero, a, apex quidam tremulus loco literæ, φ, fitus est, vnde in codicibus aliȷs error eorum, qui notam huiuimodi non intellexerunt.

SERVIVS.

¶ Bucula.) Bouis est diminutio. Sane Bos anomalū nomē est. Nā hic bos, & o bos producit: sicut his bobus, & ab his bobus. Nā reliqui oēs casus breuem habēt syllabā primā. ¶ Propter aquę riuum.) Iuxta. ¶ Perdita.) Amore cōsumpta. ¶ Nec sit mihi cura mederi.) Aut nolim ei magicis artibus subuenire: aut nolim cum ipso cōcumbere. ab vtroq;.n. medicina amantibus venit. ¶ Perfidus.) Nunc scilicet perfidus. ¶ Limine in ipso.) Loco sacro, sicut supra diximus, Veste. ¶ Atq; satas alio vidi traducere messes.) Magicis quibusdam artibus hoc fiebat. Vnde ē in.xiȷ.tabulis, Ne ve alienam segetem pellexeris.

Talis amor Daphnin: qualis, cum fessa iuuencum
Per nemora atq; altos quęrendo bucula lucos
Propter aquę riuum viridi procumbit in vlua
Perdita: nec seræ meminit decedere nocti:
Talis amor teneat: nec sit mihi cura mederi.
Ducite ab vrbe domū mea carmina, ducite Daphnin.
Has olim exuuias mihi perfidus ille reliquit,
Pignora chara sui: quæ nunc ego limine in ipso
Terra tibi mando: debent hæc pignora Daphnin.
Ducite ab vrbe domū mea carmina, ducite Daphnin.
Has herbas, atq; hæc ponto mihi lecta venena,
Ipse dedit Mœris, nascuntur plurima Ponto.
His ego sępe lupum fieri, & se condere syluis
Mœrin, sępe animas imis excire sepulchris,
Atq; satas aliò vidi traducere messes.
Ducite ab vrbe domū mea carmina, ducite Daphnin.

sponderet amori meo (& ita malim ītelligere vt loquat̄ de amore suo q̄ Daphnidis.) Ducite &c. Ille ꝑfidus per inuidiā non noiat eum, de Daphnide tamen loquit̄, reliquit mihi olī .i.tēpore longe ante acto & id ex affectione amātis, has exuuias.i.indumenta sua q̄ exuit, Sic ēt Dido de vestib⁹ ab Aenea relictis, dulces exuuiæ dū fata deusq; sinebant, appositorie pignora.i.monumenta chara sui.i.vt me sui admoneant. quæ sup. pignora o terra ego mando.i.credo & cōmitto tibi nūc in ipso limine.i.in ingressu dom⁹, qa hęc pignora debent mihi Daphnin. sup. restituere.i.ita tractabo vt mihi eū restituant. Ducite &c. Ipse Mœris emphasim hēt ipse.q.d. peritissimus in veneficiȷs &

ASCENSIVS.

¶ Talis amor Daphnin.) Talis inquit amor teneat Daphnin qualis solet buculam tenere, nec sit mihi cura mederi.i.nolim remedium amoris: tunc quia mutuus gratissimus fuerit. q.d. nunc quia sola amo, nec redamor alterum expeto, aut eius amore dissolui, aut potiri quod Dido de Æ̃nea sic dicit. Qui mihi reddat eū, vel eo me soluat amantem. In Seruianis verbis cum dicit aut nolim magicis artibus subuenire aut nolim secum concumbere, sensus est nolim amori Daphnidis subuenire per magicam artem, nec meo per concubitum quia satietas concubitus amorem sedat, est autem mala reciprocatio vbi dicit secum concumbere pro eū eo. Deinde ingreditur iterum aliud argumentū dicens. has olim &c. quod si connecti possit superioribus: vt sit nolim quidem tunc remedium quærere amori, quod nunc quærendum est, ad id autem conducent exuuiæ eius quę mihi Daphnin debent.i.quę tali arte tractabo vt Daphnin venire compellant. Artem vero indicat dicens eas se in terra condituram, & herbas quas a Mœri probatas dicit, & ad magicam multum valere periculoso facto cognouit superiectura. ¶ Ordo est. Talis amor teneat Daphnin qualis sup. tenet buculam, id est iuuencam cum, id est quando bucula fessa, id est defatigata quærendo iuuencum, id est taurum iuniorem ꝑ nemora atque altos lucos, procumbit, scilicet amplius stare aut currere nequens & amore lāguēs ꝓsternitur in viridi vlua.i.herba palustri ꝓpter.i.iuxta riuū aquę, vnde tn̄ refrigeriū si non amaret caperet, nec ipsa ꝑdita.s.amoris impatiētia meminit decedere nocti serę.i.q̄uis sero & tarde aduentāti vt significet̄ longitudo dierū in qua vaccę calescunt, aut serę.i.aliquātulū ꝓgressę, hoc est q̄uis plurimū nigresceret & nox tota irrueret. Talis inq; amor teneat Daphnin nec cura sit mihi mederi.i. & noli tūc non amare qa re sponderet arte magica & in cōponēdis Philtris dedit mihi has herbas atq; hęc venena.i.venenosas herbas, lecta.i.collectas, Pōto.i.in insula pontica, plurima sup. venena nascuntur pōto. Ego vidi Mœrim.s. veneficum fieri sępe his herbis.i.per has herbas lupum.i.mutare effigiem lupi & cōdere se.i.abscondere se ab incursu hominū & cauum syluis.i.in syluis, & vidi ipsum Mœrim exire.i.euocare sæpe his herbis animas.i.manes imis.i.profundis sepulchris & traducere messes satas alio, id est in alium agrum. Ducite &c. De mutatione in lupum præter ea quę Manci. dixit addamus & hęc Landini sic dicentis, Aug. in lib. de ciui. dei refert Marcum Varronem scribere de arcadibus quod illusorie ducti transnatant q̄d dam stagnum vt ibi in lupos conuertantur, & cum similibus feris viuant. Si vero in carne humana nō vescantur rursus post nouem annos remeato eodē stagno reformantur in hoīes, deniq; quēdam Lemene Parrhasium tum gustasse de sacrificio quod Arcades immolato puero faciunt deo suo Lycæo in lupum conuersum &.x. anno in humanā effigiem reuersum in Olympia pugilem victoria meruisse, nec propter aliam causam & Lycęū Iouem & Lycęum pana in Arcadia vocari existimat Varro nisi ꝙ ea non alia vi quam diuina fieri posse existimat. Addit idem Augu. mulieres fuisse in Italia quæ dantes aliquid in caseo homines in iumenta mutabant, quę necessaria quęq; portabant, deinde ꝑfuncti opera ad se redibant, nec tamen sensus rationabiles in eis mutabantur. Hęc ille. Quod autem dicit animas imis exire sepulchris, non dissimile est illi quod legitur.j. Regum.xxviij. de pythonissa quę animam Samuelis exciuit.

PIERIVS.

¶ Procumbit in herba.) In Longobardico legere est. in vlua, sed herba vsitatius.

SERVIVS.

¶ Ne respexeris.) Nolunt enim se videri numina, nisi ex nimia necessitate. Vnde ꝑ miraculo dictum est, Alma parens confessa deam, quod nō faceret, nisi in periculo filiȷ. ¶ Nihil ille deos, nil carmina curat

Fer cineres Amarylli foras, riuoq; fluenti,
Transq; caput iace: ne respexeris: hic ego Daphnin

Aggrediar:nihil ille deos,nil carmina curat.
Ducite ab vrbe domũ mea carmina,ducite Daphnin.
Aspice,corripuit tremulis altaria flammis
Sponte sua,dum ferre moror,cinis ipse bonum sit.
Nescio,quid certe est:& Hylax in limine latrat.
Credimus?an qui amant,ipsi sibi somnia fingunt?
Parcite,ab vrbe venit,iam parcite carmina Dapnis.

curat.) Satis est quod putat artem magicã nil valere. ¶ Corripuit tremulis altaria flammis. Hoc vxori Ciceronis dicitur contigisse: cum post peractum sacrificiũ libare vellet in cinere uisa est flamma quæ flamma eodem anno Cõsulẽ futurum ostẽdit eius maritũ: sicut Cicero in suo testatur poemate. ¶ Bonum sit.) Ideo dubitat, & optat, vt hoc signum bonum sit: quia ignis medius est, & qui possit etiam nocere. ¶ In limine latrat.) In loco vbi amati vestes obruerat. ¶ Ipsi sibi somnia fingunt.) Omnia quæ supra dixerat de arte magica, destruit dicendo, hæc vera desiderantibus tantum videri: quod per prouerbium est locutus.

ASCENSIVS.

¶ Fer cineres Amarylli foras &c.) Significat per acta magica sacra atque deportandos non sine magica superstitione cineres: quod muneris Amaryllidis indit, quę secundum Mancinellum dum cineres auferre conatur videt eos iterum inflammari, vnde dicit aspice corripuit, &c. vt tamen vniformis sit contextus malint nonnulli omnia vxoris verba censere, vt ipsa dicat ad Amaryllida, aspice Amarylli, dum moror, id est differo ferre, id est auferre cineres, vt humeris tuis imponam, ipse cinis sponte sua corripuit hæc altaria tremulis flammis, quod cum nouum sit addubitat quid portendat dicens, nescio an bonum sit. est certe aliquid, quod per hoc portenditur, & videtur quod aduentum mariti significet, ad hoc accepit quod hylax canis latrat in limine & ita dicit, credimus supple id bonum, scilicet aduentum mariti portendi, sed dubitamus, an ridiculum dicendum sit: eo quod qui amant ipsi sibi somnia fingunt, vtcunque tamen est, parcite mea carmina, id est nolite officere marito meo, quia vt spero, ipse venit ab vrbe. Qui vero dixerit ea verba, Aspice &c. esse Amaryllidis vt etiam Landinus consentit erit alius ordo. Est ergo duplex, alter, vt dixi, dando hęc omnia vxori sic. O Amarylli fer foras, id est effer cineres, & iace, id est proice eos riuo fluenti, id est in profluentẽ trans caput, id est vltra verticem capitis tui, & caue supple ne respexeris, Ego aggrediar, id est tanquam terribilem & durum hominem inuadam his, scilicet sacris amatorijs & magicis, quia ille nihil curat deos & nil curat carmina, quasi dicat videtur omnia contemnere, & ideo aggrediar animosus eum, latenter autem innuit poeta magicis carminibus nullam eẽ virtutẽ, cum ne rusticũ qdẽ mouere possint. Ducite &c. Dum hęc pręcepisset domina volebat collige cineres vt eos ancillę imponeret efferendos, sed nouũ videt portẽtũ, vnde dicit, Aspice o Amarylli dũ ego moror. i. per cunctor & differo ferre. i. extollere cineres vt tibi imponã ipse cinis corripuit. i. celeriter rapuit sua sponte per se, & nullo inflãmante altaria tremulis. i. titubantibus & scintillantibus ac micãtibus flãmis, nescio an sup. sit bonum aut pcor vt sit bonum, sed nescio qd sit, certe est quid. i. aliqd, &. i. insuper preter hoc portentũ, hylax. i. canis noster latrat in limine vbi. s. infoderat exuuias Daphnidis, & per quod venire debeat. Credimus sup. ipsum venire, hoc est vtrum credã ipsum venire, an ipsi q amant sibi fingunt sibi somnia. i. quę cupiũt in somnis vidẽt, ostẽdit nõ se credere. vnde cõcludit. Parcite o mea carmina parcite. i. abstinete & cauete. s. violenter & hostiliter adducere Daphnin (qa dixerat his ego Daphnin aggrediar) nã Daphnis venit. i. redit (in pñsenti. s. tẽpore quia priorem corripit) ab vrbe. Secundo modo ordo erit, vt cum domina pręcepisset, efferri cineres & ancilla paululum cũctata & postea cineres inflãmantes conspicata redierit ad dominam dicens. Aspice o domina ignis corripuit sua sponte ipsa altaria tremulis flammis, dum ego moror & differo ferre, id est efferre ipsum vt iussisti nescio an sit bonum certe. quid, id ẽ aliquid supple portenditur, & insuper hylax latrat in limine. Ad quod domina, Credimus, s. bonum portendi & Daphnin venire deinde quasi se leuitatis argueret dicit. An ipsi qui amant fingunt sibi somnia, id est an potius credam hęc quasi somnia mihi cõtingere. Et innuit quod non, vnde subdit. Parcite ab vrbe venit, &c.

PIERIVS.

¶ Ne respexeris.) In Oblongo codice vaticano, nec, habet. ¶ Parcite ab vrbe venit, iam parcite carmina Daphnis.) In Oblongo vaticano trãspositę dictiones. Iam carmina parcite quod tantundẽ est. Sed structura illa suauior. Parcite, ab vrbe venit, iam parcite. In Mediceo per uerbi reticentiam legere est. Parcite ab vrbe domum. Iam parcite carmina Daphnis.

ECLOGÆ OCTAVÆ
FINIS.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM
IN MOERIM, QVÆ EST
ECLOGA NONA.

Nona refert obiter Mœrim Lycidamq; canentes.
Deflentesq; sui deperdita rura Menalcæ.

ASCENSIVS.

Nona refert obit. &c. hac nona Ecloga, Lycida & Moeris casu cõgressi simul in vrbem proficiscuntur. inter eundum autẽ abrupta & semiplena quædã carmina enunciare conantur, ita, vt nimis graphice beniuolum eius animum depictum videas uolentis videlicet nunc Iulij nunc Augusti laudes canere: sed mole tristitiarum oppressi: nec efficere quod maximopere cuperet valentis. Multa pręterea in Menalcę, id est poetę nostri commendationem dicuntur, cuius agrorum iniusta occupatio defletur. Nam post recuperatos agros fuerat vi ab Arrio extrusus, & nisi se pcipitem in Mincium fluuium dedisset interfectus fuisset. Agit ergo id pricipaliter poeta, & vt agros suos recipiat, & Augusto rem gratã faciat Iulij Cęsaris patris eius putatiui honesti mẽtionẽ faciendo. Ordo versiculorum nostrorum est. Nona supp. Ecloga refert. i. recitat Moerim & Lycidam canentes obiter. i. inter eundum ad vrbẽ, & deflentes rura Menalcę sui. s. quem & laudabant, & amabant. deperdita, id est amissa per occupationem iniqui militis.

SERVIVS.

Quo te Moeri pedes? an, quo via ducit, in vrbem?) Hæc Ecloga cõtinuum nõ habet carmen, sed de diuersis locis Theocriti aliqua ad eã contulit. Sane hoc continet, Virgilius postquam pene occisus ẽ ab Arrio centurione, Romam reuertẽs, mandauit procuratoribus suis ut tuerent agros, & ad pręsens obsequerentur Arrio. Modo ergo Moeris procurator eius, secundum præceptum patroni portat hoedos Mantuam: quos Arrio offerat. Sequitur alter pastor & eum quo pergat interrogat: ille deflet suas miserias: & hinc iam varie pręstatur occasio cantilenę. ¶ Quo te Moeri pedes? Subaudi, ducunt. & est zeugma a posterioribus. ¶ Viui peruenimus.) Id ẽ diu viuendo ad ista peruenimus. Et ostendit plerunque obesse hominibus vitę lõginquitatẽ, quę interdum causa est miseriarum. ¶ Quod nunquam veriti sumus. ¶ Quia inopinata grauiora sunt mala. Vñ ait Dido, Hunc ego si potui tantũ sperare dolorem, Et perferre soror potero. ¶ Nunc victi.) i. impotes voti. Nã quomodo victores

ECLOGA NONA, QVÆ MOERIS INSCRIBITVR, INTERLOQVVNTVR LYCIDAS ET MOERIS AMICI.

LYCI.

Quò te Moeri pedes? an, quò via ducit? in vrbem?

MOE.

O Lycida viui peruenimus, aduena nostri,
(Quod nunquam veriti sumus) vt possessor agelli
Diceret, hæc mea sunt, veteres migrate coloni.
Nunc victi tristes: quoniam sors omnia versat:

Hos illi (quod nec bene vertat) mittimus hoedos.
Certe equidem audierã: qua se subducere colles **LY.**
Incipiunt, molliq; iugum demittere cliuo,
Vsq; ad aquã, & veteris iam fracta cacumina phagi:
Omnia carminibus vestrum seruasse Menalcam.
Audieras, & fama fuit, sed carmina tantum **MOE.**
Nostra valent Lycida tela inter martia, quantum
Chaonias dicunt aquila veniente columbas.

do victores dicimus voti cõpotes, qui quod volũt faciũt: sic victos econtrario voti impotes, qui nõ põt facere quod volunt. Cęterum quomodo victi sunt Mantuani, qui nec bella gesserũt? ⁋ Sors oĩa uersat. ⁋ Nisi hoc ad personam rusticam redigas, aspere contra Augustum dictum est, cui' felicitatem, sicut omnia, dicit posse mutari. ⁋ Illi.) Arrio cẽturioni. ⁋ Quod nec bene vertat.) Quę res eius in perniciem vertatur, id est vt malo omine hoc munus accipiat. Tractum autem hoc est ab Hectore & Aiace. Nam Hector dedit Aiaci gladiũ: quo se Aiax postea interemit. Hector vero Baltheum accepit ab Aiace: q̃ eo circa muros patrios tractus est. Postea inde & illud comicũ ortum est, Dij bene vortant quod agas. Plerunque. enim bona in peius, mala mutantur in melius. ⁋ Subducere colles incipiũt.) Ex alto in campos dissolui. ⁋ Vsque ad aquam.) Mincij fluminis scilicet. ⁋ Omnia.) Quæ supra dixit. Intelligamus autem, aut Virgilij tantum agrum: aut totius Mantuę situm esse descriptũ. ⁋ Seruasse.) Recuperasse. ⁋ Audieras & fama fuit.) Beneuolentiam quidem Augusti etiam fama vulgauit, sed eam belli necessitas impediuit. ⁋ Vestrum Menalcam.) Id est Virgilium. ⁋ Sed carmina tantum, nostra valent Lycida tela inter Martia quantũ.) Hoc etiã Cicero ait in Miloniana, Silent enim leges iter arma. ⁋ Chaonias dicunt aquila veniẽte columbas.) Minora enim auguria maioribus cedunt, nec vllarum sunt virium: licet priora sint. Chaonias autem Epiroticas. Nam in Epiro dicitur nemus fuisse, in quo responsa dabant columbę. quod ideo fingitur, quia lingua Thessala Peliades & columbæ vaticinatrices vocantur.

ASCENSIVS.

¶ Quo te Moeri pedes. Moeris (quod nomen a moerore nõ inepte deductum putes) mercennarius olim aut potius (vt statim dicam) pater Virgilij, nunc vero postquam Virgilius agros semel recuperatos iterum amiserat extrusus ab Arrio milite, eius Arrij mercennarius & uillicus Mantuam proficiscitur ad domini occupatorem: videlicet agrorum afferens illi hoedulos, ad quẽ accedens, & eo etiam iter habens Lycidas inter eundum multa cõqueruntur de iniqua conditione Mantuanorum, variaque ad leuandas curas inceptant carmina in laudem potissimum Cæsaris & Augusti, & in commendationem Maronis, quæ omnia eo tendunt vt occupatos agros sibi iterum vendicet Maro & gratiam Augusti mereatur inire. posset forsan Moeris dici non mercennarius Virgilij sed vicinus & hoedulos ad alium suorum agrorum incubatorem ferre: sed quia Lycidas ad illud veteres migrate coloni: respondet de Virgiliano agro. Certe equidem audieram &c. & quia Moeris Virgiliana carmina quasi sua censet, dicens, sed carmina tantũ nostra valent &c, videtur Virgilij mercennarius. Aut certe pater. cui & augurum peritiam attribuit, & quẽ Menalcæ præponit dicens. Nec tuus hic Moeris nec viueret ipse Menalcas. Annosum autẽ se innuet vbi dicet. Omnia fert ętas &c. Primo ergo versu accedens Lycidas inquit. Quo te Moeri pedes supple ducunt? & quia frustra queritur quod videtur. possetq; dicere Moeris vides quo me ducat via subiungit? an quo ducit via in urbem, Miratur enim quid diligens rusticus, & agrorum cultor in urbem proficiscatur. ¶ Ordo igitur est. O Moeri quo supple ducunt te pedes, id est quo proficisceris? (Nisi significanter ita dictum censeas. vt significetur animus eius alio distractus i. aut non ab animi ratione, sed a pedum usu & uiæ directione in urbem proficiscatur) an supple ducunt eo quo uia ducit te, uidelicet urbem, uel an ducunt te in urbem. quo, id est ad quam ducit te uia. Respondet Moeris ad id quod illa mirabatur, quod uidelicet inualens, in urbem proficisceretur. O Lycida nos uiui, id est diu uiuendo, peruenimus supple ad id quod nunquam ueriti fuimus (unde maior est calamitas q̃a mala præuisa minus ledũt.) Est ergo pathos ab eo quod est preter opinionem. Est preterea seuera sententia. quia uita diu beata hic esse nequit, unde qui diu uiuunt in calamitatem aliquam necesse est incidant: quod Iuuenalis, vt Mancinellus recitat graphice docet, & Cherea Terentianus in Eunucho qui in beatitudine præsenti, mori optat, dicens. Nunc tempus est profecto interfici, cum perpeti me possim ne hoc gaudium contaminet uita ęgritudine aliqua. Probat item per hoc se annosum esse, unde poetę patrem censeam (ut uidelicet aduena, & forte Gallus, aut externus miles, effectus, scilicet possessor nostri agelli) quia mercennarij res herorum suas vocant, sed potius nostri quia pater & filius vnius rei possessores sunt, diceret hęc sunt mea, id est hęc arua hęc domus, & possessiones & omnia quę hic sunt, sunt mea, vos coloni veteres migrate, id est traducite alio habitatiões vestras & euacuate nostras. Nos ergo victi, id est violenter extrusi, quoniam sors versat omnia, id est quia nulla certa hic possessio nec firma rerum conditio (vt Ofellius rusticus apud Horatium secundo sermonum sic docet.) Nam propriæ telluris herum natura neque illum, Nec me, nec quenquam statuit nos expulit ille: Illũ autem nequicies aut vafri inscitia iuris. Postremum expellet certe viuacior hæres. Nunc ager vmbreni sub nomine nuper Ofelli. Dictus erit nulli proprius sed cedet in vsum. Nunc mihi, nunc alij, quo circa viuite fortes. Fortiaque aduersis opponite pectora rebus. est aũt dictum istud per amaritudinẽ rusticanam non quidem respiciendo ad Augustum. Nam qui sua perdiderunt, cẽsent omnia perdita. vnde Dido cui fides seruata non erat inquit, nusquam tuta fides) nos ergo victi mittimus nunc existentes tristes) construenda enim sunt ea epitheata victi tristes, diuisim nisi forte legendum sit. Nunc victi & tristes, aut nunc victi tristes quoniam sors. vt sit tristis sors, illi, scilicet aduenę, videlicet Arrio, qui nos migrare fecit hos hœdos, quos. s. in humeros portabat, quod. s. quæ res nec bene vertat supple se, id est non vertatur illi in bonum sed in perniciem quasi optet vt post eos hœdos non amplius edat. Respondet Lycida ostendens, vt dixi Moerim esse mercennarium aut potius patrem Menalcæ per quem poeta intelligendus est. Equidem, id est ego quidem certe audieram Menalcã vestrum, scilicet herum aut potius herilem filium, & ita propter vtrunque parentem pluraliter loquatur, aut quia Virgilio fuerãt plures mercennarij, seruasse, id est recepisse sibi, carminibus, id est per carmina sua omnia supp. loca vt arua & pascua, ab ea sup. parte qua colles, id est monticuli incipiunt subducere se, id est dissolui in æquor, hoc est planos campos, & demittere. i. deorsum mittere, & relinquere iugũ. i. summitatem molli cliuo. i. facili descensu, nec saxosa, vsq; ad aquam. s. Mincij fluminis & vsq; ad cacumina. i. summitatem phagi veteris (de qua dictum est. Tityre tu patulæ recubans sub tegmine phagi. vnde dicit iam fracta, quasi tunc cum sub vmbra iaceret non essent fracta, innuens per allegoriam nunc possessiones esse fractas quæ per phagum vt illic dictũ est recte intelliguntur) iam ergo fracta. s. vi inuasoris potius q̃ vetustate. Nam quod dicit veteris pathos habet sicut ibi. Veteres migrate coloni, durum. n. est diu habita derelinquere. Respõdet Moeris. Audieras. s. Menalcã hoc est Virgilium ea omnia seruasse, & fama fuit. Sed o Lycida, nostra heri aut filij mei & mea (nã ipse canit) carmina valent inter tela Martia. i. bellica & militaria signa tantum. i. intantum. s. præcise, hoc est & non amplius, quantũ dicunt. s. historiarum aut augurij periti, columbas chaonias. i. epiroticas, valere sup. veniẽte aquila. i. dum aquila inuolat in eas quod nihil est, aut aquila veniente. i. dum aquila conspicitur ab auguribus, quia vero rusticus licet augurij non imperitus, quia dictũ est ipsum etiam mage peritum fuisse, tamen qui tali augurio fidem, non adhibet, aut quia non suę sed augurum authoritati innititur, bene addit dicunt. Sensus autem sm̃ Mancinellũ est q̃ minus augurium per maius vincitur. Sed est non inepta nec extorta allegoria. Nam per chaonias colũbas Iouis sacerdotes significantur, per aquilam vero Romanorum signa, sed columbę Iouis quæ oracula dabant. i. mitia responsa Augu. Vnde dictum est, hic mihi respõsum prius dedit &c. Parum valent contra aquilam. i. militarẽ violentiam. quod nimirum prætendit.

PIERIVS.

¶ Quoniam sors omnia versat.) In anti. aliquot codi. fors, legitur, quod omnino tantundem est. ⁋ Quod nec bene vertat.) In Oblongo codice numerus hic iambicus hemistichius est.. Quod nec vertat bene. ⁋ Molliq;. i. d. c. In antiquis aliquot codic. dimittere. Sed hoc ex vicissitudinaria illa mutatione, qua. i, in e, & e, in i, passim abire videmus. Nam hoc loco sententia poscit demittere, legatur per e. ⁋ Vsque ad aquam & vete. iam fra. ca. u. pha.) Citatur a Quint. versus, apud quem non vno in codice scriptum animaduerti. veteris Confracta c, t. Sed minime displicet, veteris iam aut Iam fracta, vtri. n. ea particula accommodari põt.

Seruius

Quod nisi me quacunq; nouas incidere lites
Ante sinistra caua monuisset ab ilice cornix:
Nec tuus hic Mœris: nec viueret ipse Menalcas.
Heu cadit in quẽquã tantũ scelus: heu tua nobis LY.
Pene simul tecum solatia rapta Menalca.
Quis caneret nymphas? quis humũ florẽtibus herbis
Spargeret? aut viridi fontes induceret vmbra?
Vel quæ sublegi tacitus tibi carmina nuper,
Cum te ad delitias ferres Amaryllida nostras.
Tityre dum redeo (breuis est via) pasce capellas.
Et potum pastas age Tityre, & inter agendum
Occursare capro (cornu ferit ille) caueto.
Immo hæc, quæ Varo nec dũ pfecta canebat. MOE.
Vare tuum nomen (superet modo Mantua nobis:
Mantua ve miseræ nimium vicina Cremonæ)
Cantantes sublime ferent ad sydera cycni.

SERVIVS.

¶ Quacunq;.) Subaudi ratione. Et bene augurij peritiam dat ei de quo supra ait, His ego sępe lupum fieri, & se condere syluis, Mœrim, sępe animas imis excire sepulchris. ¶ Nouas lites.) Magnas. i. militaria iurgia. ¶ Ante sinistra caua monuisset ab ilice cornix.) Hoc ad auguralẽ pertinet disciplinam. Augures. n. designant spatia lituo: & eis dant nomina: vt prima pars dicatur antica, posterior postica: item dextra & sinistra. Mõ ergo cornicẽ de nulla hap parte venisse dicit, sed ab antica. i. sinistrã partẽ volasse: & in caua ilice consedisse: quę res agrorũ damnum significat. Ilex. n. glandifera arbor est: quę quoniã vitiosa est, vitiũ possessionis ostẽdit fore per milites clamore gaudẽtes & litibus, sicut Cornix. Nã hæc auis & clamore lętatur: & alias frequẽter inuadit. Hoc ergo nunc dicit, augurio se esse admonitum vt abstineret ab occursu litigiosi militis, qui retenturus fuerat possessionẽ. ¶ Tuus Mœris.) Tuus amicus. ¶ Heu cadit in quẽquã tantum scelus?) Postq̃ audit occidi potuisse Virgilium, quasi obstupuit. Hoc generaliter dicit, Pot in quẽquã tantum scelus venire, vt Virgilium necare contendat? ¶ Pene simul tecum solatia rapta Menalca?) Cum suis. n. solatijs perijt poeta. qui nec dum editis carminibus moritur. Virgilius autem illo tẽpore nondum aliquod opus scripserat. Et dicẽdo. ¶ Solatia.) latenter tẽpora carpit Augusti, quibus carmina non oblectamento fuere, sed solatio: quod infelicium esse cõsueuit. ¶ Quis humum florẽtibus herbis spargeret.) Sic est dictũ, vt, Tunc Phaetontiadas musco circundat amaræ Corticis, atq; solo proceras erigit alnos. ¶ Fõtes induceret vmbra.) Tegeret, cooperiret. ¶ Vel quæ sublegi tacitus tibi carmina nuper.) Rustica affectione remi ausci se illorum carminũ fingit, quæ aliquando a Virgilio, licet inuito Romam eunti abstulerat. nam. ¶ Sublegi.) est furatus sum. Vnde & sacrilegus dicitur, qui sacra legit. i. furatur. ¶ Delitias nostras.) Id est communem amicam. ¶ Tityre, dum redeo (breuis est via) pasce capellas.) Theocriti sunt versus, ad verbum translati: sed tamen Virgilij negocium continẽtes. nam allegoricõs imperat suis, vt rem tueantur: nec tamen audeant contra Arrij præceptum venire. τίτυρ᾽ ἐμὶν τὸ καλὸν πεφιλαμένε βόσκε τὰς αἶγας καὶ ποτὶ τὰν κράναν ἄγε τίτυρε καὶ τὸν ἐνόρχαν, τὸν Λιβυκὸν κνάκωνα φυλάσσεο μή τυ κορύψῃ. ¶ Inter agendũ.) Dum agis. Et honesta locutio est, si dicamus inter cœnandum hoc sum locutus. ¶ Nec dũ perfecta.) Nimiæ familiaritatis est signũ, q̃ ei recitabat carmen nondum ad limam redactum. Dicit autem carmen, quod quasi cœperat in honorem Vari componere: & per transitum ponit diuersa schedia. ¶ Superet modo Mãtua nobis.) Supersit, reddatur. Et hoc dicit, Si nobis Mantua fuerit reddita, faciam vt te celebrent oẽs poetę. ¶ Mantua ve miserę nimiũ vicina Cremonę.) Bene ingemit Mantuanorũ infelicitatẽ: quibus sola obfuit vicinitas Cremonensium. Nam Cassij Bruti & Antonij copias Cremonenses susceperant: quos ẽt ipsos mire excusat, dicẽs, miserę Cremonę: quę etiam si vellet, minime tãtis copijs posset resistere. ¶ Nimium vicina.) Id est vsq; ad periculum. ¶ Vare tuũ nomẽ.) Ordo est, Vare tuũ nomẽ sublime ferent ad sydera. ¶ Cantantes cygni) Id est poetæ. sic Horatius de Pindaro, Multa Dircæum leuat aura cygnum.

ASCENSIVS.

¶ Quod nisi, me, &c.) Multa quę habentur inducunt me vt per Mœrim patrem Virgi. intelligam. rursumq; in eorum sniam incidam quę quod in prima dictum est. Fortunate senex ad eundem referunt eo q̃ cum vterq; Maro etiam vterq; Tityrus dici posset, vnde etiã illic inducitur augurij peritus dicẽs, Sępe malũ hoc nobis, si mens non leua fuisset. i. De cœlo tactas memini prędicere quercus. Vbi etiam secundum nõnulla exẽplaria habetur hic versus, Sępe sinistra caua prędixit ab ilice cornix, vt. s. eũdẽ agnoscas. Sed vt illũ locum prętermittam quę hic dicuntur manifestissime patri ipsius poetę conueniunt, non. n. mercẽnarij videntur litem timere, nec se (vt dicã) domino pręponere sicut hic faciet. Mœris dicturus. Nec tuus hic Mœris, nec viueret ipse Menalcas. Prę/

terea

terea longe alienum videtur a mercẽnarij officio habere augurij peritiam, quę patrifamilias vt homini libero optime competit. Cęterum si qua expositionis egent ex ordine patebunt quem priusq̃ posuero Beroaldi in Seruium annotationẽ, pręmittã, quę talis est. Virg. vtpote omnium disciplinarũ particeps omnis expers erroris legerat in augurum libris cornicem a sinistra parte ratum facere auspicium. Ideo sinistram cornicem appellauit, quasi a sinistra ratum faciẽtẽ, nõ q; vt Cicero scrib. in libris de diuinatiõe. Alijs auibus dextra, alijs lęua datũ est vt ratũ auspiciũ faciant, & alibi. Cur a dextra inquit coruus a sinistra cornix faciat ratum. Illud quoq; Plautinum in asinaria huic sniẽ cõuenit Picus & cornix est a lęua. Coruus porro a dextra, quod diligẽter videtur Maro obseruasse, & facũdissime transtulisse. Et hoc idem fortassis respexit Hora. sic scribens in carminibus. Teq; nec lęuus vetet ire picus, Nec vaga cornix. Nõ est hoc in loco prętereundum id quod a Pli. traditur lib. x. videlicet Cornicẽ esse aliter inauspicatã garrulitatis a quibusdam tamẽ laudatã, hęc oia a curioso interprete fuerant inuestigãda, & ad narrationẽ Virgilianã carminis publicãda. In eadẽ quoq; Ecloga. illud frigidiuscule exponit. Quis humum florentibus herbis Spargeret, cum poeta clanculum alludat ad carmen compositũ in Daphnidis laudationem vbi iste versiculus legitur. Spargite humũ folijs, inducite fontibus vmbras, hęc ille. ¶ Ordo est. Quod si cornix sinistra. i. a sinistra parte a qua ratum facit augurium volans non monuisset me, ante. i. prius ab ilice caua, in qua. s. sedebat incidere lites nouas i. magnas & rusticis insuetas, quia cũ militibus, nec hic tuus Mœris hoc est nec ego, nec ipse Menalcas. s. filius meus dulcissimus musicus viueret. Ad quod Lycidas, heu cadit tantum scelus in quẽquã. i. an fieri potest vt quisq̃ tam scelestus viuere possit qui te & Menalcam interimat? heu o Menalca, fuerant ne supp. tua solatia. i. carmina solatiosa, pene. i. quasi, rapta. i. ablata tecum. Quis (si tu raptus esses) caneret nymphas: vt Galateã Amaryllida, &c. quis spargeret herbis humum florẽtibus, aut quis induceret. i. delectaret aut cooperiret fontes vmbra, hoc est, quis caneret carmina quibus ea fierent sicut Menalcas cecinit dicens. Spargite humum folijs inducite fontibus vmbras &c. quasi dicat, alius nemo id posset, in quo consistit laus poetæ, & ideo a Lycida non a patre dicitur, vel quis supp. caneret carmina quæ ego tacitus. i. occultus, & secretus, cum tu, scilicet modulans carmina tua notares sublegi, id est suffuratus sum tibi cum tu ferres te ad Amaryllida appositone nostras delitias. i. cum tu profecturus ad Amaryllida, hoc est Romam, dicebas ad mercennarium tuum, Tityre pasce capellas dum redeo, redibo autem propediem, quia breuis est via, id autem dicere solẽt heri abeuntes ne absentia eorum seruos aut mercennarios negligentes efficiat, & o Tityre age, id est impelle super capellas, pastas. i. postquã pastę sunt: potũ. i. ad aquas vt potent. est enim supinum a poto, & caueto inter agen. i. dum ages tu eas potum occursare, id est obuiam currere capro Theocrito dicit, coleato vt Aulus Gellius attestatur sed qui vertit Maronem secutus caprum etiam dicit. Immo supp. potius dic. quis caneret ea carmina quæ Menalcas canebat Varo nec dum perfecta. i. quamuis nondum perfecta essent, per quod ostenditur magna amicitia inter vtrunq;, cum etiam imperfecta ei recitaret carmina. Ea autem sunt. O Vare cycni cantantes. i. poetæ, habet tamen nescio quid veneris ac gratię plus q̃ si poetas diceret, ferent sublime. i. in altum vt cycni volant, ad sydera tuum, nomen, modo. i. si modo aut dummodo Mantua superet. i. voti sui compos fiat Mantua inquã nimium vicina Cremonę, ve miserę. i. nimium miserę & miserabiliter afflictę, vnde videtur hic vna esse dictio ve miserę quod & Mancinellus sentit. Si quis duas cẽsuerit. Ordo est. O Mantua nimium vicina Cremonę. ve tibi supp. miserę: sed concinnior est ordo prior.

Cornix sinistra.

PIERIVS.

¶ Necdum perfecta.) Codices aliquot antiqui. Nondum perfecta, legunt sed necdum, magis acceptum.

Sic tua Cyrnęas fugiant examina taxos: **LY.**
Sic cythiso pastæ distentent vbera vaccæ,
Incipe, si quid habes. & me fecere poetam
Pierides, sunt & mihi carmina, me quoq; dicunt
Vatem pastores, sed non ego credulus illis.
Nam neq; adhuc Varo videor, nec dicere Cinna
Digna, sed argutos inter strepere anser olores.
Id q̄dē ago, & tacit⁹ Lycida mecū ipse voluto, **MOE.**
Si valeam meminisse: neq; est ignobile carmen.
Huc ades o Galatea: quis est nam ludus in vndis?
Hic ver purpureum, varios hic flumina circum
Fundit humus flores: hic candida populus antro
Imminet, & lentæ texunt vmbracula vites.
Huc ades, insani feriant sine littora fluctus.

SERVIVS.

¶Sic tua Cyrnæas fugiant examina taxos.) Taxus venenata arbor est, quę abundat in Corsica. hęc autem insula grę ce Cyrne dicitur. Vnde fecit hanc derivationem Cyrneas taxos, quibus pastæ apes, mel amarissimum faciunt. ¶Distentent vbera.) Plurimum lactis reportent. ¶Me quoq; dicunt vatem pastores.) Magna verecundia suum meritum extenuat. Nec enim ait, ꝓbant, sed dicit: nec docti, sed pastores: quibus tamen ipse non credo. ¶Vario videor.) Varius poeta fuit. de hoc Horatius, Varius dicit molle atq; facetum. Itē, Scriberis Vario fortis, & hostium Victor. Nam Varus dux fuit, cui supra blanditur. ¶Cinna digna.) Etiam Cinna poeta optimus fuit, qui scripsit Smyrnam; quem libellum decem annis elimauit. ¶Sed argutos inter strepere anser olores.) Argutos canoros: vt, Forte sub arguta consederat ilice cornix. Et alludit ad Anserem quendam Antonij poetam, qui eius laudes scribebat: quem ob hoc per transitum carpsit. De hoc etiam Cicero in Philippicis dixit, Ex agro Falerno anseres depellantur. ipsum enim agrum ei donarat Antonius. ¶Id quidem ago.) Id est vt carmē in memoriam possit redire. ¶Si valeam meminisse.) Vt etiam in Æneide diximus, ideo ista iunxit tempora, quia defectiuum est verbū memini. ¶Huc ades o Galatea.) Theocriti versus sunt, ἐξέλθοις γαλάτεια, καὶ ἐξελθοῖσα λάθοιο. quibus inducit Cyclopem visum, cum in scopulo sedens, amicam suam Galateam de fluctibus inuitaret ad terram. Cyclops enim dicitur Nympham amasse Galateam: quæ cum quendam Acin pastorem amaret, & Polyphemum sperneret: ille iratus Acin necauit: qui postea Galateæ miseratione in fontem mutatus est: qui hodie latine Acilius dicitur. ¶Quis est nam ludus in vndis?) Hic ver purpureum, varios hic flumina circum Fundit humus flores. Ad maiorem terrarum laudem dicit in mari nullam esse voluptatem. nam hęc est plena laus, quæ contrariarum rerum continet vituperationem. ¶Insani fluctus.) Id est magni: vt, Insano iuuat indulgere dolori.

ASCENSIVS.

¶Sic tua &c.) Lycidas illectus fragmento carminis in laudem Vari decantat & Moeri nunc recitanti ardet desiderio plura ab eo audiendi vnde precatur suppliciter dicens cum obsecratione. Sic tua &c. Sic autem particula precantibus aptissima est, vt apud Flaccum in primo carminum. Sic te diua potens Cypri, sic fratres Helenæ lucida sydera. Ventorumq; regat pater. & Ecloga sequenti. Sic tibi cum fluctus subter labere sicanos, Doris amara suam non intermisceat vndam. Obsecrat præterea per summam, rusticorum spem & ne ille causetur se nolle indigna canere aut tam aurea carmina recensere dicit, & me fecere poetam &c. Plus autem est vatem esse q̄ poetam, quia omnis vates poeta, sed non e diuerso, qui enim sine diuino furore ac diuinandi dono elegantia carmina facit, poeta vt cunque dici potest, sicut Comicus dicens Poeta cum primum &c. non tamen vates, vnde fatetur se factum poetam, dictumq; vatem. sed non credere dicentibus tantum de se. Quibus inductus Moeris conatur ad memoriam reuocare carmina. adductisq; fragmentum carminis amatorij quod summa arte fit ne ex composito omnino poeta rem suam agere videatur. ¶Ordo est. Sic supple precor vt tua examina, id est fœturę apum tuarum fugiant taxos, id est amarissimas arbores Cyrneas, id est Corsicę e quibus quę non necentur mel insipidum referent, & precor vt vaccę supple tuę pastæ cytiso, id est frutice succoso & dulci, distentent, id est multum impleant, vsque ad distentionem videlicet vbera supple sua, sic supple vt canes, sed malim vt cum precatiua sit particula, incipe si quid habes supple carminis ad manum quia ne me forte putes indignum qui carmina tua audiam. Pierides, id est musæ fecerunt, &, id est etiam me poetam & carmina sunt mihi, id est & habeo etiam carmina, & pastores dicunt me quoq; vatem. i. diuinum poetam: sed ego non supple sum. credulus illis. Nam ego neq; videor adhuc dicere digna Varo, nec Cynna, id est quæ comparentur illis optimis poetis: sed videor strepere anser. i. vt anser poeta, aut potius auis, inter argutos. i. canoros olores, id est cygnos, hoc est suauissimos poetas. Respondet Moeris. Quidem. i. certe ego ago. i. conor & meditor incipere, & pro. i. o Lycida. ipse. i. ego tacitus. i. tacens voluto, id est reuoluo: & agito mecum si valeam meminisse. i. ad memoriam reducere carmen, scilicet quod incipere paro, neq; est ignobile. i. aut dignum quod noscatur quia insigne, aut satis notum: deinde quasi iam eius in mentem venerit incipit carmen Polyphemi ad Galateam. O Galatea ades. i. accedas huc. i. ad me, nam quis ludus. i. quę voluptas. (Intelligit autem Veneream) est in vndis? quasi dicat, nulla, & contra hic. i. in terris est ver purpureum, id est tempestas verna purpureis floribus ornata & humus fundit hic circum flumina varios flores. & populus candida, scilicet in cortice. imminet hic antro. i. in antrum declinat, vnde & placidum congressum habere posset in vmbra populea, & rem Veneream in antro & vites lentę. i. flexibiles.) Dixit alibi, Aspice vt antrum Syluestris raris sparsit labrusca racemis) intelligit ergo labruscas, texunt. i. contextę aut ex contextu suo efficiunt vmbracula. i. vmbrarum receptacula. Huc inquam ades o Galatea, & sine. i. permitte, vt supp. fluctus. i. aut magni aut rabidi & furētes. aut ideo insani quia litora percutientes se potius illudunt, nec quicquam commodi aut sibi aut litoribus faciunt. aut insani. i. insensati, non absurda tamen est Seruiana expositio, id est magni quia vehemens sensibile aut obiectum corrumpit sensum, & ideo quia pro voluptate dictum est in Daphnide. Nec percussa iuuant fluctu tam littora, nec quę Saxosas inter decurrunt flumina valles, ne temperati fluctus voluptatē pariant. dicit sine vt insani fluctus. i. magni & vehementes feriant. i. percutiant litora, hoc autem dicit quasi Galatea nympha eos impediret, & ita tristi ministerio addicta sit. Bona est phantasia, quia senex difficulter meminerit eius carminis, aut quia adolescentiæ potius quadrat cum de amoribus sit ad quos senectus inutilis est, quia Frigidus in Venerē senior. aut quia vt dicet omnia fert ętas animum quoq; &c.

PIERIVS.

¶Distētēt vbe. vac.) Sunt codi. ant. in quibus Distēdant legitur. Sed distentēt pleniorē ostendit vbertatem.

Quid? quæ te pura solum sub nocte canentem **LY.**
Audieram? numeros memini si verba tenerem.
Daphni, qd antiquos signorū suspicis ortus? **MOE.**
Ecce Dionęi processit Cæsaris astrum:
Astrum, quo segetes gauderent frugibus: & quo
Duceret apricis in collibus vua colorem.
Insere Daphni piros, carpent tua poma nepotes.
Omnia fert ętas: animum quoq; sæpe ego longos
Cantando puerum memini me condere soles.
Nunc oblita mihi tot carmina, vox quoq; Moerin

SERVIVS.

¶Pura sub nocte.) Serena. ¶Numeros memini.) Metra. rhythmos. ¶Daphni, quid antiquos signoꝝ suspicis ortus? Ecce Dionęi processit Cęsaris astrū.) Cū Augustus Cęsar ludos funebres patri celebraret, die medio stella apparuit: ille eam eē confirmauit parētis. Vñ sunt versus isti compositi. ¶Dionæi) autē, longe repetitum est, a matre Veneris Dione. Sane astrum grece dixit: nam stellam debuit dicē. ¶Quo segetes gauderēt frugibus.) Ad mēsem alludit Iulium: qui dictus est in honorē Cęsaris: quo & vuę & frumēta maturescunt. ¶Carpēt tua poma nepotes.) Ac si diceret, Nihil ē qđ possis timere. nā illud respicit qđ supra sīuid ose ait, Insere nūc Melibœe pyros, pone ordine vites: Item eneę quōdā felix pecus: ite capellę: Non ego vos posthac viridi proiectus in antro

stro Dumosa pendere, procul de rupe videbo. ⁋ Omnia fert ętas.) Id est auferet. nam intelligamus eum subito obticuisse: nec quod cœperat, implere potuisse. ⁋ Animū quoq;.) Etiam memoriam. ⁋ Longos soles.) Id est æstiuos dies finire: vt, Tres adeo incertos cęca caligine soles. ⁋ Condere.) Finire, vsq; ad occasum ducere. ⁋ Lupi Mœrin videre priores.) Hoc etiam physici confirmant, quod voce deseratur is quem prior viderit lupus. Vnde etiam prouerbium hoc natum est, Lupus est in fabula: quoties superuenit ille de quo loquimur, & nobis sui pręsentia amputat facultatem loquendi.

Iam fugit ipsa: lupi Mœrin videre priores.
Sed tamen ista satis, referet tibi sæpe Menalcas.

ASCENSIVS.

⁋ Quid? quę te pura) Lycidas familiaris ipsius Mœris iuuenilis memoria præditus, reducit seni ad memoriam carmen Menalcæ hoc est Virgilij, quod dicit Mœrim aliquando sub nocte cecinisse aspiciendo videlicet sydera, In qua re mira est subtilitas quasi vero non iam solum ex composito, sed etiam domi cum ociosus esset solitus esset decantare carmina in laudem Cæsaris a Virgi. confecta. Reductus ergo ad memoriam repetit carmen de Cæsare nec perficit & senij & mœroris præsentis mole confectus. Vnde non valens plura meminisse, dicit omnia fert ætas &c. Vbi dicit Ser. fert, id est aufert. Hora. tamen accepit ferunt pro eo quod est afferunt dicens in arte. Multa ferunt anni venientes commoda secum. Multa recedentes adimunt &c. verum simplex neq; affert, neq; auferre per se significat, sed vtrūq; per respectum, verbi gratia ferat rusticus agnum, & sit in medio vię donec ad me peruenerit, afferre dicetur, & vbi pertransierit auferre. semper tamen vniformiter feret, sic tempus fert omnia quæ in eo fiunt, quia tempora labuntur more fluentis aquę, vita auté nostra virilis est quasi in medio cursu nostro persistens. eo vsq; ferunt anni. i. afferunt nobis & animi & corporis vires, sed pertranseuntes auferunt eas quia ergo medium vitæ transgressus est Mœris dicit omnia fert hoc est secum fert, & ita quia vita me deserit, aufert mihi omnia commoda iuuétę, etiam animum in quem tamen mirum est quomodo tempus habeat imperium nisi quia organis pellucet, & secundum eorum dispositionem, aut perspicit, aut caligat. Vox quoque Mœrim. Nam fugit ipsa. Contra Cicero de senectute. Defendi legé voconiam magna voce, bonis q; lateribus. Et videtis annos meos. ⁋ Ordo est. Quid, id est cur & ad quid supple non memoras ea quæ ego audiueram te canentem solum, id est cum tu caneres, & esses solus, sub nocte pura. i. suda & serena contemplans, videlicet astra, & ita memor factus astri Cæsarei, ego memini numeros. i. modulos cantus si. i. vtinam aut si tenerem verba supple vt numeros diceré tibi. hoc audito incipit Mœris idem carmen repetens memorans videlicet quid sub nocte solebat canere. Canebat autem o Daphni quid, id est ad quid suspicis, id est sursum inspicis, sicut illic. (Attenuati sunt oculi mei suspicientes in excelso) antiquos ortus signorū, id est ortus signorum antiquorum, aut antiquos, id est solitos ortus signorum cum sit nouus ortus admirandus. vnde addit. Ecce (quod in re subita & miranda poni solet. Astrū, id est id est sydus Cæsaris Dionæi, id est a Dionæ orti. vnde Venus cuius sydus clarissimum processit orta est.) Astrum inquam quo segetes, id est herbæ satæ gauderent frugibus. i. implerentur granis (id auté fit in Iulio) & quo vua. i. botrus, racemus duceret, id est attraheret colorem, scilicet purpureum. hoc est maturesceret in collibus apricis, id est soli expositis nihil vmbrę habentibus. O Daphni insere piros, quia nepotes, id est posteri tui carpent poma tua, id est arboris per te insitæ. volebat plura dicere, sed nequibat oblitus præ senio & curis, longe autem plus est, q̄ si multa caneret: omniaq; repetisse confiteretur: tunc enim non videretur tot carmina Virgi. in laudem Cæsaris & Augusti cecinisse. Videtur enim hoc secundum ad laudem Augusti pertinere, qui agros reddiderat quibus habitis cum spe perpetuę possessionis dixerit Maro. Insere Daphni piros, sicut contra Meliboeus in prima profugus per amaritudinem dicit. Insere nunc Melibœe piros: pone ordine vites &c. Sciet autem lector imperitus versuum istbus & aliarum Eclogarum quosdam vocari cantilenas quia sunt mera carmina, vt Tityre dum redeo. & Huc ades, o Galatea & Daphni quid antiquos. Et Insere Daphni &c. quosdam autem rem narrare: qui pro se orationis munere funguntur: vt sequentes. omnia fert ætas non enim eos vt cantilenam recitat: id interceptus obliuioni. docet se non amplius posse dicens quia ætas. i. longæuitas vitæ fert supple secum hoc est aufert nobis omnia, scilicet iuuentæ bona quoque. i. etiam animum, id est memoriam & mentem ipsam nedum corporalia. ego memini me puerum, id est cum essem puer condere, id est abscondere cantando, soles longos. i. diu super hemisperium nostrum apparentes, & tarde occidentes, hoc est cantasse donec sol in longis diebus occideret & conderetur per interpositionem terrę, vt Seruius dicit. Condere. i. finire (sicut in primo Æneid. Ante diem clauso componet vesper Olympo, vtrunque enim tractum est a fabris, qui dum componunt aut condunt materiam paratum opus absoluunt: vnde & carmina componere & condere dicuntur qui ea absoluunt) longos soles. i. dies ęstiuos, & id quoque in gratiam Iulij & Augusti quasi tunc lętior cecinerit quando magni menses illi processere. Nunc tot carmina, sup. sunt oblita mihi. i. a me aut in damnum meum Et quoq;. i. etiam ipsa vox fugit. i. deficit & deserit Mœrin. i. me sed plus ponderis est in proprio nomine, quasi dicat, illum nobilem cantorem, & id emphaticos. Lupi videre Mœrin priores. i. priusq̄ ab eo viderētur, & ita (vt eorum dicitur esse natura) fecerunt Mœrin raucescere, hoc est credo q lupi viderint me priores, quia sic raucesco vt qui ab eis prius visi dicuntur. Sed tamé. i. quamuis ego amplius non possim: Menalcas referet tibi satis sępe. ista, scilicet quę desideras carmina, aut sic, sed tamé ista satis supple sint, quia Menalcas referet sępe tibi supp. ea. Patet manifeste, q sub etiam téporis nō semper accusatiuum postulat, vbi, scilicet est statio & quies, vt hic sub pura nocte. i. in ipsa nocte. Addi potest regula. Quia plurima deponent alia actiue significantia olim communia fuerunt, vnde hic passiue dixit. Oblita mihi tot carmina.

Cōdere

Componere.

SERVIVS.

⁋ Causando nostros in longum ducis amores.) Causas nectendo, differs nostra desideria. ⁋ Tibi.) In tuam gratiā. Et hoc dicit, Vt possis canere. cuncta siluerunt. Quod quidem ex Theocrito sumptum est. τὰ δ' ἐν καλὰ κύματα φωνῇ ἀσυχα καχλάζοντα. ⁋ Bianoris.) Hic est q & dictus Ocnus est: de quo ait in decimo, Fatidicæ Mantus & Thusci filius Amnis. Conditor Mātuę dictus ē Bianor: quasi animo & corpore fortissim⁹. ἀπὸ τῶν βίας καὶ ἀνορέας. ⁋ Stringunt frondes.) Amputant, decutiunt. Ipse in Georgicis, Sed tamé & quernas glandes tunc stringere. ⁋ Tamé veniemus in vrbem.) Etiam si paululum quiescétes dederimus operam cantilenæ. ⁋ Nox pluuiam ne colligat ante, veremur.) Aer. n. cum occasu mutatur frequéter: quod in Æneide etiam sępius indicatur. ⁋ Vsq; eamus.) Iugiter eamus, sed. ⁋ Cantantes:) ita. n. minoré itineris sentiemus laboré. ⁋ Hoc te fasce leuabo.) Si cantantes ierimus, hœdorum te onere ipse releuabo. Nam fascé ait onus. Sic in Georgicis, Iniusto sub fasce viam dum carpit. ⁋ Define plura puer.) Ac si diceret, Nimij desiderij es. ⁋ Quod nūc instat agam⁹.) Nos centurioné placemus: nā canere, ociosum est. ⁋ Cum venerit ipse.) Vel Virgilius, cuius aduétu sperabat securitaté: vel ipse Augustus, qui Actiacis bellis erat occupatus.

LY. Causando nostros in longum ducis amores.
Et nunc omne tibi stratum silet æquor: & omnes
(Aspice) ventosi ceciderunt murmuris auræ.
Hinc adeo media est nobis via. namq; sepulchrum
Incipit apparere Bianoris. hic, vbi densas
Agricolæ stringunt frondes: hic Mœri canamus.
Hic hœdos depone: tamen veniemus in vrbem.
Aut si nox pluuiam ne colligat ante vremur,
Cantantes licet vsq; (minus via lędet) eamus.
Cantantes vt eamus: ego hoc te fasce leuabo.
MOE. Desine plura puer: & quod nūc instar agamus.
Carmina tum melius, cum venerit ipse, canemus.

ASCENSIVS.

⁋ Causando puer auidus cantilenæ quo Mœrin minus posse videt eo vrgentius instat. Ea enim est hominum natura: quia nitimur in vetitum semper cupimusq; negata. Moleste ergo patitur q ille senium suum excusat. vnde dicit. O Mœri tu ducis in longum, id est protrahis & differs. nostros amores, id est res quas summe amo causando, id est annectédo

annectẽdo causas in excusationẽ, aut excusando qa reus dum causas dicit purgat se. Aut sensus esse põt: vt quia puer nõ audet dicere eũ odiosum, ac molestũ esse causationibus suis dicat verecũde tu ducis in longũ nr̃os amores. i. non pateris vt te nunc amem qa excusationes tuę displicẽt, & is quidẽ sensus argutior est. Et. i. tamen quauis canere recusas, oẽ ęquor. i. locus ęquus siue in mari siue in terra stratum. i. sedatum & ęquatum, silet tibi. i. in gratiam tuam. i. quia nullus est ventus: certum est ęquor fluminis, & ita tam in mari q̃ in terris est amoenitas. Aut. n. padũ ęquor vocat respectu Mincii, aut ex trãquillitate Padi indicat tranquillitatẽ maris Adriatici quod illinc videre non potest, neq; de alia vrbe quã de Mantua loquitur cũ dicat sepulchrũ Bianoris apparere, & pro. i. omnes aurę ventosi murmuris. i. procellę aut cõmotiones quas ventus facere solet cecidere. i. sedatę sunt. Hinc est adeo. i. omnino & ad id quod expetitur vt sit media via nobis. i. nos peregimus medium itineris cum simus in media via: nam sepulchrum Bianoris. i. Ocni filii fatidicę Mãtus incipit apparere, & agricolę stringunt. i. abstrahunt aut excidunt tibi. i. ad solamen tuum: hic frondes densas. i. luxuriantes, vnde posset in prima dictum intelligi de rustico. (Hinc alta de rupe canet frondator ad auras) o Moeri canemus hic, depone. hic hoedos. s. quos ad Arrium fers. tamen. i. tametsi requieueris modicum nos veniemus in vrbem, sup. tempori, ac satis tempestiue aut si nos veremur ne nox colligat ante, id est priusq̃ peruenerimus ad vrbem pluuiam quæ vehementẽ serenitatem sequi solet: licet. i. licitum est vt eamus vsq; i. semper cantantes; quia via lędet. i. offendet & fatigabit nos minus. s. q̃ si tristes incederemus quia vt est in mimis Publii. Comes facundus in via pro vehiculo est, vt autem eamus cantantes. i. vt tu cantes, ego leuabo te hoc fasce. i. portabo hoedos tuos. Ad hoc Moeris reprimens auiditatem pueri. O puer desine plura, supp. expetere a me, & agamus quod nũc instat. i. vrget nos. i. ꝓficiscamur ocyus. Nos canemus melius carmina, tum. i. tunc cum. i. quando ipse. s. cuius mentionem fecimus aut nobilissimus musicus, aut caput lętitię nostrę, aut author carminum nostrorum, Menalcas. s. venerit videlicet ab vrbe Romana, quo profectus est pro recuperandis iterum agris suis.

ECLOGÆ NONÆ FINIS.

ASCENSIVS.

Vltima quæ &c.) In hac vltima Ecloga canit Maro amores Galli poetæ eximii in Cytheridem quam hic Lycorim vocat: quam immutatam permisit Augustus licet Gallum oderit: quia in dedecus Galli cedit q̃ tam misere amarit libertinę cõditionis, mulierem Antonium postea secutam. De Gallo autem Seruius & Mancinellus ad principium Eclogę satis dicent quidem est ex parte in laudem Galli in re poetica: quem & musis curę & sibi cordi eẽ poeta prędicat. ¶ Ordo versiculorum meorum est. Vltima Ecloga quæ decima est. canit te Galle depereuntem, id est amantem vsque ad deperditionem ah nimium misere, id est afflictum. & foede, id est turpiter Lycorim, puellam illam libertam olim Volumnii, quæ & Cytheris vocata est, sed solent puellis amatis nomina mutari, vnde sunt Delia, Corynna, Lesbia &c.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM IN GALLVM, QVÆ EST DECIMA ET VLTIMA ECLOGA.

Vltima (quę decima est) canit Ecloga depereuntem
Ah misere, & foede nimium te Galle Lycorim.

SERVIVS.

Extremum hunc Arethusa mihi concede laborẽ.) Gallus ante oẽs primus Ægypti ꝓfectus, fuit poeta eximius; nã & Euphorionẽ (vt supra diximus) transtulit in latinum sermonem: et amorum suorũ de Cytheride scripsit libros quatuor. Hic ꝑmũ i amicis Augusti Cęsaris fuit, postea cũ venisset in suspicionem quod contra eum coniuraret, occisus est. Fuit autem amicus Virgilii, adeo vt quartus Georgicorũ a medio vsq; ad finem eius laudes teneret: quas postea iubente Augusto in Aristei fabulã cõmutauit. Hic Gallus amauit Cytheridẽ meretricẽ libertã Volumnii. q̃ eo spreto, Antonium euntem ad Gallias est secuta: propter quod dolorem Galli nunc videtur consolari Virgilius. Nec nos debet mouere, q̃ cum mutauerit partem quarti Georgicorum, hanc Eclogam sic reliquit. Nam licet consoletur in ea Gallum, tamen altius intuenti vituperatio est. nam & in Gallo impatientia turpis amoris ostenditur: & aperte hic Antonius carpitur inimicus Augusti, quem contra Romanum morem Cytheris est in castra comitata. ¶ Extremum laborem.) Non quod mihi laboriosum est (nam scribere, apud poetas lusus est: vt, Et ipsum Ludere quæ vellem calamo permisit agresti) sed rem tibi laboriosam, scilicet vt Nympha virginitate gaudens pręstes de amoribus cantilenam. Vnde & rogat dicens. ¶ Concede.) Et verecunde pauca postulat, & eam adiurat etiam. ¶ Sic tibi cum fluctus subter labere sicanos.) Per Arethusam autem Musam siculam. i. Bucolicum Theocritum inuocat carmẽ. Sane Arethusa secundum latinitatem in penultima habet accentum: secundum rationem græcam, in tertia a fine, sic vt Creũsa, & Creusa. ¶ Pauca meo Gallo.) Non ad cæterarum Eclogarum comparationem: sed pauca quantum ad Galli pertinet scripta, quæ (vt supra diximus) de suo amore composuit. ¶ Sic tibi cum fluctus subter labere sicanos.) Varia enim opinio est. Nã alii dicũt Arethusam nympham Sicilię, Alpheum de Elide venire per maria. secũdum quos alibi dixit, Alpheum fama est huc Elidis amnem Occultas egisse vias subter mare. Alii dicunt ipsam Arethusam iam in fontem mutatam Alpheum fugere, & de Elide ad Siciliam venire: quod nũc est secutus. ¶ Doris amara.) Mater Nympharum est. quam ꝑ mari posuit. ¶ Sollicitos.) Sollicitatos, plenos solicitudinis post Cytheridis abscessum, quã Lycorim vocat. Fuerunt autẽ vno tp̃e nobiles meretrices tres: Cytheris, Origo, Arbuscula. Horatius, Explosa Arbuscula dixit. Idẽ. Vt quondã Marseus amator Originis, ille Qui patriũ mimę donat fundumq; laremq;. ¶ Simę.) Grecum nomẽ est. i. pressis naribus. Vñ & simias dicimus: quod epitheton Theocritus dat pręcipue apibus. ὥς τένιν αἱ σιμαὶ λειμωνόθεν φέρβον ἰοῖσαι κέδρον ἐς ἁδεῖαν μαλακοῖσ᾽ ἄνθεσσι μέλισσαι. ¶ Respondent omnia syluę.) Per Echo. i. vocis imitationem nos solatur.

DECIMA ET VLTIMA ECLOGA QVÆ DICITVR GALLVS, LOQVITVR POETA, SED NOMINE PASTORIS.

POETA.

Extremum hunc Arethusa mihi concede laborem.
Pauca meo Gallo, sed quæ legat ipsa Lycoris:
Carmina sunt dicenda, neget quis carmina Gallo!
Sic tibi, cum fluctus subter labere Sicanos.
Doris amara suam non intermisceat vndam.
Incipe, sollicitos Galli dicamus amores,
Dum tenera attondent simæ virgulta capellę.
Non canimus surdis, respondent omnia syluæ.

ASCENSIVS.

¶ Extremũ hunc, &c.) Decantaturus poeta miseros amores Galli amici, & impositurus extremam manum operi suo deprecatur culpam ab Arethusa nympha Siciliensi: per quam eam musam. i. gratiam infusam intelligemus quam Theocritus siculus in describendis Bucolicis carminibus habuit, vnde prius dictum est. Sicelides musæ paulo maiora canamus. Sicelidum autem princeps est Arethusa. Inuitat ergo eum ad extremum laborẽ. i. compositionem amorum qui nymphę castę laboriosi sint. Et ideo ponit obsecrationem dicens. Sic tibi &c. Ostẽditq; Gallum dignum esse, cui carmina fiant. ¶ Ordo est. O Arethusa nympha sicula concede mihi hunc extremum laborem. i. qui tibi extremus labor erit (quia non plura Bucolica carmina conficere statuit) pauca carmina

carmina sunt dicenda meo.s.familiari,& amico Gallo; sed supp. talia q̃ legat ipsa Lycoris.i.q̃ sint in detestationẽ pfidię & inconstantię eius,quã Gallus tot carminibus laudauerit, & tñ aliũ secuta est,qs neget carmina Gallo q.d.nemo cũ sit poeta eximius et hõ suauis ac beneficus. Sic,cõprecatiua hęc est particula. Aut sic mihi carmina dictabis,& incipies:Doris.i.aq̃ marina,amara.i.salsa, non intermisceat tibi.i.aqs dulcibus:suam.i.marinã & ita amarã vndam,cum.i.quãdo subterlabere.i.flues,fugitans Alpheũ fluuiũ subter fluctus sicanos.i.maris sicani seu siciliẽsis.(Nota puer subterlabere penultima lõga pferre,quia futuri indicatiui est) Incipe igitur,dicamus.i.dicta:vt dicam sollicitos amores Galli,id est quos Gallus in Lycorim seu Citherida confert, dum.i.donec capellæ simę.i.nasum depressum,& incuruum habentes,attondent tenera virgulta,& ita erit pastori canendi locus, nos non canimus surdis,quia sylue respondent omnia, quod non facerent,si surdę essent, vt visum est pastori,loquitur enim poeta nomine pastoris.alios subinde loqui faciens.vnde mistum poematis genus est.Respondent autem syluæ per echo.i.resonantiam,& redundantiam vocis.

Quæ nemora,aut qui vos saltus habuere puellæ
Naiades?indigno cum Gallus amore periret?
Nam neq; Parnasi vobis iuga,nam neq; Pindi
Vlla moram fecere,neq; Aoniæ Aganippe.
Illum etiam lauri,etiam fleuere myricæ:
Pinifer illum etiam sola sub rupe iacentem
Mænalus,& gelidi fleuerunt saxa Lycæi.
Stant & oues circum,nostri nec pœnitet illas.
Nec te pœniteat pecoris diuine poeta.
Et formosus oues ad flumina pauit Adonis.

SERVIVS.

Quę nemora.)Est quędam Theocriti Ecloga,in qua suos amores deflere Daphnis inducitur.huius omnem ordinem ad hanc Eclogam transtulit. Saltus habuere puellæ Naiades.) Nymphas simpliciter accipiamus. nam si proprie loqueretur,Oreades diceret Naiades enim,fontium:Oreades montium Nymphę sunt. Sane quia diximus easdem esse Nymphas quas etiã Musas: videtur hoc dicere, Quia si cũ ipso fuissent Musæ.i.si dedisset operã scribendis carminibus:non incidisset in tantas amoris angustias. Indigno.) Vel meretricio, vel magno. Nam & Ennius ait, Indignas turres,id est magnas. Neq; Parnassi vobis iuga.nam neq; Pindi.) Montes Thessalię sunt Parnassus & Pindus,Apollini & Musis cõsecrati. Aonia Aganippe.) Nominatiui singulares sunt.Aganippe aũt fons ẽ Boeotiæ,quæ & Aonia dicit.Aonia aũt breuis fit ni:quia sequitur vocalis vocalẽ. Sola sub rupe deserta.) Męnalus autẽ & Lycęus sunt Arcadiæ montes. Stant & oues circũ.)s.circa Gallũ,eius amorem stupentes, Sensus aũt est,sicut oues o Galle circa te stare non poenitet,ita nec te illarũ poeniteat.nam etiã Adonis quondã ouiũ extitit pastor.Et q̃ ait. Nostri,) miscuit suam personã: vt frequẽter facere consueuit:nã erat integrũ, Tui nec poeniteat illas. Nec te poeniteat pecoris diuine poeta. Allegoricos hoc dicit,Nec tu erubescas Bucolica scribere. Adonis.) A habet accẽtũ, q̃a grecũ est nomen:tñ & latine sic dicimus.nam adon nusquã lectum est.

ASCENSIVS.

Quæ nemora aut qui uos saltus habuere puellæ, Incipit igitur cantare alloquens primum musas, rogansque vbi fuerint, cum Gallus sic deperiret,quasi vero musarum presentia amores cohibuisset. Nam,vt in.ii. Æneid.diuinus poeta docet, numina casti cum Venere non habent commercium, vnde non potuit ea videre Æneas,donec Venus abierat,sed hic amantem conueniunt numina amatoria:vt ex ordine patebit qui talis est. O Naiades,id est fontium deæ,hoc est musę quæ & fontibus præestis:nam secundum Varronem eædem sunt musę & nymphæ, puellę,id est castę & perpetua virginitate florentes.(vnde, vt Catullus inquit, Castum esse decet Poetam ipsum) quæ nemora,& qui saltus habuere,id est tenuerunt vos tanquam rem charam (vnde potius habuere quam tenuere dixit, quãuis dictũ sit. Tenui eum nec dimittam) cum,id est quando, Gallus periret amore indigno,scilicet tali viro,quasi dicat certum est quod tunc non respexistis ad Gallum poetam.nam neque iuga Parnasi montis, musis sacri in Boeotia,neque iuga Pindi montis Thessalię,etiam musis sacri,fecere vobis vllam moram,id est non detinuerũt vos quo minus ad Gallum vobis charissimum veniretis, neque Aganippe,supple fons Aonię illius regionis in Boeotia, supple fecit vobis moram.(Attende puer Seruius dicit nominatiuos singulares quasi Aonie Aonies dicatur. Mancinellus vult genitiuos esse:tunc autem diceretur Aganippes nisi latine dicatur in recto hæc Aganippa:nos vero construximus,vt alterum sit casus genitiui substantiue tenti,alterum nominatiui,hoc est neque Aganippe fons ille Aonię,scilicet regionis in Boeotia,supple fecit tibi moram.Non autem fit sinaloephe,sicut nec ibi in actæo aracintho.) Etiam lauri quasi dicat non solum nymphę & homines, sed etiã lauri.Et etiam myricę,id est si ad allegoriam respexeris,& summi quiq; & infimi fleuere,id est fleuerunt illũ,scilicet Gallum,& Męnalus mons ille Arcadię pinifer, id est in cuius vertice plurimæ pinus nascuntur,& saxa Lycęi montis etiam in Arcadia: gelidi,id est vento horrentis:fleuerunt etiam illum, scilicet Gallum iacentem sub sola,id est deserta rupe quod desperantis amatoris est: vnde de Corydone. Ibi hæc incondita solus, Mõtibus & syluis studio iactabat inani.Et oues stant circũ.i. in circuitu vbi Gallus amore lãguens decubabat,nec poenitet.i.pudet illas.s.oues,nostri.i.tui & mei amantium, vt quod Gallo fit sibi fieri censeat,nisi dicere malis,nec poenitet illas nostri pecoris,sed malo sic, nec poenitet oues nostri.s.pastorũ amãtium nec te poeniteat o diuine poeta pecoris.s. ouium quas nostri nõ poenitet.i.nõ pudeat uos Bucolica & pastoralia tractare:q̃uis tu sis diuinus poeta: q̃a Et.i.etiam Adonis puer ille Veneri dilectissimus: quia formosus, pauit oues,ad,id est iuxta flumina. Credo poetã fecisse carmen illud etiam sic. Illum etiã lauri:illũ ẽt fleuere myricæ, quomõ maior est gratia,q̃ vt mutatum est,necnon,&c. Sed nos a veteri nihil mutare constituimus.

PIERIVS.

Naiades.) Ita quidem exemplaria quędam habent. Sed in peruetere exposito codice,& in Romano,& in Longobardico, Naides,& id recte. Valerius enim Probus, vbi de nominibus. Is, pura terminatis agit:eodem mõ poni dicit Lais Laidis: Thais Thaidis: Nais Naidis. Virgilium tamen poetice Naiadis declinasse eo loco. Ægle Naiadum pulcherrima. Indigno cum Gallus amore periret.) In Romano codice, Peribat legitur, quod Theocritiane respondet figuræ. πᾶ ποκ' ἄρ' ἦθ' ὅκα Δάφνις ἐτάκετο πᾶ ποκα νύμφαι. In Longobardico tamen est, periret, Recte vero Poeta argumentum hoc accommodauit Gallo, quod de sponte moriente Daphnide Theocritus decãtauit. Corneliũ enim Galliũ primum Ægypti presidem, post eam in prouinciam ab Augusto redactã ipsum sibi mortẽ consciuisse superius ostendimus ex Eusebio: q̃uis Seruius eũ ab aliis occisum dicat, Accedit Eusebi. Ouidii etiam testimonium ita dicentis in Epitaphio Tibulli.

Tu quoq;,si falsum est temerati crimen amici,
Sanguinis atq; animæ prodige Galle tuę.

Quod vero Cornelius Gallus passim scribitur, obserues apud Strabonem libro tertio. Aelium Gallum trunca dictione scriptum. Nam neque Parnasi vobis iuga.) Quamuis παρνάσσος duplici σσ passim apud Grecos scribatur, antiqua tamẽ omnia exemplaria, Parnasi legunt vnico,s, quod nemo mirabitur, si legitur apud Vel. Longum. Veteres neque quidem in his fuisse, iuisse, abesse & similibus,ss geminasse, adeo putabant eam literã, vel vnicam satis per se sonare. Neque Aonia Aganippe.) In Longobardico. Aonię, cum diph.hongo in vltima. In altero peruetere codice abrasa est vltima syllaba. Sane Aonia Aganippe, vtrunque Seruius nominatiui casus esse dicit. Quibusdam vero tametsi non improbent, Aonia nihil absurdum videtur: vt qui dixerat: Iuga Pindi & Parnasi, dicat etiam eadem figura. Aganippe Aonię, sitq; hoc genitiui casus ne versus adeo elanguescat. Sed enim Aonię Aganippes, legendum esse indicat Probus, qui loco hoc dicit geminas vocales ab vna excipi, adeoque syllabam vltimam in Aoniæ: non elidi sed communem fieri, produci vero subsequente vocali breui corripi si longa excipiat, vt eo loco Insulæ Ionio in magno. Huius sententię Sosipater etiam subscribit. Illum etiam lauri etiam fleuere myricę.) In Romano codice, legitur. Illum etiam lauri illum fleuere. In Longobardico vna plus dictione pleniore versu est. Illum etiam lauri illum etiã fleuere myricę, idque ter repetitum cum, Pinifer illum etiam, maiorem habere mouendi vehementiam videtur, quamuis nõ displiceat. Illum etiam lauri,etiam fleuere: quod ea exilitas proprie sit,& Bucolici characteris, & personę miserabiliter aliquid deplorantis.

Seruius.

Venit & vpilio, tardi venere subulci:
Vuidus hyberna venit de glande Menalcas.
Omnes, vnde amor iste, rogant tibi venit Apollo.
Galle quid insanis? inquit tua cura Lycoris
Perq; niues alium, perq; horrida castra secuta est.
Venit & agresti capitis Syluanus honore,
Florentes ferulas, & grandia lilia quassans.
Pan deus Arcadiæ venit, quem vidimus ipsi
Sanguineis ebuli baccis, minioq; rubentem.
Et quis erit modus inquit? amor non talia curat.
Nec lachrymis crudelis amor, nec gramina riuis,
Nec cythiso saturantur apes, nec fronde capellæ.

SERVIVS.

¶ Venit & vpilio.) Propter metrū ait vpilio: nā opilio dicimus. & greco vsus est schemate: sicut illi dicūt οὔρεα pro eo quod est ὄρη, & οὔνομα pro eo quod est ὄνομα. ¶ Tardi venere bubulci.) Id est stulti. Terētius in ἑαυτὸν τιμωρουμένῳ, Tardus est. i. stultus. Nā porci cito ambulāt. ¶ Vuidus hyberna venit de glāde Menalcas.) Pinguis. Et humidū est quod extrinsecus habet aliqd humoris: Vuidū vero quod intrinsecus. vñ et vuę dictę sunt, quod tū plerūq; cōfundūt poetę. ¶ Amor iste.) Tā impatiens, tā turpis. ¶ Tua cura Lycoris.) Pene irrisorie dictū est. ¶ Tua cura.) i. pro qua tu ita es solicitus, te reliquit. Et bñ cū alij interrogent, quasi deus Apollo diuinat. ¶ Perq; horrida castra.) Hic tāgit Antoniū, vt diximus supra. ¶ Quassans.) Concutiēs. ¶ Quē vidimus ipsi.) Solēt numina plerūq; se rusticis offerre. Vñ est, Satis est potuisse videri. Notādū sane q ea numina q plerūq; amauerūt, dicit ad amatorē venire. Nā Apollo amauit Daphnē, Pan Syringā, Syluanus Cupressum. ¶ Sanguineis ebuli baccis, minioq; rubētē. Facile. n. rubea pingitur Pan: propter ętheris similitudinem. Æther autē est Iuppiter, Vnde et triūphātes habēt omnia Iouis insignia, sceptrū palmatā togam, qua vtebātur illi qui palmā merebātur. Vnde ait Iuue. In tunica Iouis. Faciē quoq; de rubrica illinunt instar coloris ętherei. ¶ Amor non talia curat.) Quasi expertus loquitur.

ASCENSIVS.

¶ Venit & Vpilio.) Docet ergo (vt dixi) qui ad Gallū sic pręamore decumbentē peruenerit, & primo loco ponit Vpilionem, id est ouium pastorē, deinde subulcos tum Menalcam, tum numina pastoralia & agrestia quę amasse leguntur. Apollinem videlicet qui Daphnē puellam adamauit, is autem quia diuinus & summus rerum occultarum index, significat Gallo Lycorim secutā esse Marcum Antonium. Itē Syluanū qui Cyparissum adamasse legitur, & Pana Syringę amatorē quē se vidisse dicit innuēs se in persona pastorali loqui. ¶ Ordo est: Vpilio. i. ouiū pastor venit, & . i. ēt cū pecore. s. nam dictū est. Stant & oues circū. subulci. i. suum hoc est porcorum custodes, tardi, stulti & stolidi secundum Seruiū qui vult porcus cito ambulare, aut quia dū pascuntur tardius eunt, sunt ēt incessu tardi, & Menalcas pastor ille, venit vuidus. i. pinguis & intrinsecus pingui perfusus, de glande hyberna. i. iam matura (nisi forte Menalcam velit esse porcorum custodē qui glandē collegerit hyberno tempore atq; inter legendum humefactus sit, vt sit vuidus pro humido.) Oēs. s. isti, vt rustici & repugnari nescii diuini rogāt. i. interrogant, vñ iste. s. tam vilis, tam indignus amor sup. sit tibi, venit sup. ēt Apollo, & sup. inquit o Galle quid. i. ad quid, insanis. i. furis amore: q. d. id frustra facis qd scuit qa diuinus, Lycoris tua cura. i. quę cor tuū vrit, secuta est alium. s. Antoniū in Galliā per niues. s. alpium, & per horrida castra. Venit &. i. ēt Syluanus, supp. cū agresti honore. i. ornatu capitis quassans. s. ferulas. i. ramalia ferularum quæ sunt leuissimi frutices: florentes. i. iam flores emittentes, & lilia grandia, pro modulo. s. capitis, & Pan deus Arcadię venit, sup. ad Gallum: quē ipsi. i. nos pastores (. q. d. Gallus nō vidi cæcus amore numina, vnde non eis: sed pastoribus respondet) vidimus rubentem, baccis. i. acinis ebuli, illius herbę, sanguineis. i. sanguinei coloris, qui color Pani totā rerum naturam pręsentanti cōgruit, propter ętheris colorē, & rubentem minio. i. illo metalli genere, quod terra rubra videtur, & sacris rebus aptum est. Et. s. Pan, quia deus pastorū, & ita curam habens de salute Galli inter pastores iacentis inquit, quis modus. i. quis finis aut quę moderatio amoris erit, amor non curat talia. i. non mitigatur afflictionibus aut lachrymis misere amantium. Vnde dicit. Nec crudelis amor saturatur lachrymis, nec gramina saturantur riuis, nec apes saturātur cythiso. i. flore cythisi fruticis dulcissimi & succi pleni: ne capellæ saturantur fronde pręcipue cythisi.

PIERIVS.

¶ Venit & vpilio.) Quāuis Seruius poetā græco schemate vsum dicat, vt apud Home. οὔλυμπον, pro ὄλυμπον. & similia. Antiquissimus tamē codex Lōgobardicus, neq; nō Mediceus, Opilio legunt per o, syllaba prima. Idq; Caprum grammaticū solicitū habuit, qui dictionē hanc per o, vocale quartam non per u, scribēdam esse pręcipit. ¶ Tardi venere bubulci.) In Roma. codice, in Mediceo, & aliquot alijs, Subulci, legitur. Sed. n. si figura respondet Theocritianę sententię, quę est, ἦνθον τοὶ βοῦται τοὶ ποιμένες ᾡ' πολοι ἦνθον. dubio procul, Bubulci, legendum est, quibus & epitheton tardi conuenit, cum pręcipue ingressus boum tarditate notet. ¶ Vuidus hyberna venit de glande Menalcas.) In Roma. codice, Vmidus, & absq; aspiratione, vti mos eius est in plerisq; alijs: nā &, Vmor, in eodē codice sine adspiratione scribitur, quod siue ab Humeo siue ἀπὸ τοῦ ὕω descēdat, adspirationem omnino recipit. Loco vero hoc. Vuidus, casta lectio.

Tristis at ille tamen, cantabitis Arcades, inquit,
Montibus hæc vestris: soli cantare periti
Arcades. ô mihi tum quam molliter ossa quiescant,
Vestra meos olim si fistula dicat amores.
Atq; vtinam ex vobis vnus, vestriq; fuissem
Aut custos gregis, aut maturæ vinitor vuæ.
Certe siue mihi Phyllis, siue esset Amyntas,
Seu quicunq; furor (quid tum, si fuscus Amyntas?
Et nigræ violæ sunt, & vacinia nigra)
Mecum inter salices lenta sub vite iaceret,
Serta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
Hic gelidi fontes, hic mollia prata Lycori,
Hic nemus, hic ipso tecum consumerer æuo.
Nunc insanus amor, duri me Martis in armis
Tela inter media, atq; aduersos detinet hostes.
Tu procul a patria (nec sit mihi credere tantum)
Alpinas ah dura niues, & frigora Rheni
Me sine sola vides: ah te ne frigora lędant:
Ah tibi ne teneras glacies secet aspera plantas.

SERVIVS.

¶ Tristis at ille tamen, Cantabitis.) Alij Tamē superioribus iungunt: sed melius vt sic legamus. Tñ cantabitis; vt sit sensus, Licet ego duro amore consumar, tñ erit solatium, quia meus amor erit vestra cantilena qñq;. ¶ Ossa quiescāt.) Nā se dicit esse moriturū. ¶ Olim.) Futuri tēporis est mō. ¶ Aut custos gregis.) Ac si diceret, Quid mihi cum vrbibus, vbi sunt meretrices tā pulchrę q̄ perfidę? ¶ Quicunq; furor.) Ois. n. amor plenus furoris ē. ¶ Hic gelidi fontes, hic mollia prata Lycori.) Ac si diceret, Quid te iuuat inter frigora Gallicana demorari? ¶ Nūc insanus amor.) Hinc vsq; ad finē, amatoris, inconstātia exprimit: cui electa displicent stati. ¶ Tela inter media, atq; aduersos detinet hostes. Ex affectu amātis ibi se esse putat, vbi amica est. vt. Me. fit meum animum. ¶ Nec fit mihi credere, tantum.) Ordo est, Tu tantum procul a ciuitate, quæ solebas solis vrbibus frui. & per parēthesim dictū ē, nec sit mihi credere. i. quod vtinā non credam. Hi aūt oēs versus, Galli sūt, de ipsi⁹ trāslati carminib⁹. ¶ Ah dura.) Quæ amatorē spernis, & Gallicana potes frigora sustinere. ¶ Me sine sola vides.) Hinc est, Sola domo mœret vacua.

ASCENSIVS.

¶ Tristis at ille tamē.) Hic ponitur responsio miseri Galli reputātis pro magno beneficio a pastoribus se, & amorem suum diffamari: optatq; illorum similis esse: quod ab historia dependet, nam si secundum Euse. sibi mortē consciuit postquā Augusto suspectus erat, potuit tunc merito optasse pastoralem exercuisse vitam, nam per carmina arguitiora ad eam dignitatē peruenit vnde Augusto suspectus est. Si vero pastoralem vitam egisset facile amores inuenisset comparabiles modica re: quibus saturatus resipuisset, habuissetq; vt sentit Lycorim amicam suam in summa tranquillitate

litate: quam nunc animo quidē nō pedibus sequitur inter tela hostium: inter quę illa diuersari & summo frigore affici cōqueritur.

Ordo. ¶ Ordo est. Ille.s. Gallus tristis.i. amore languēs: inquit.i. respondit non, vt dixi, deis quos excęcatus amore non vidit, sed pastoribus & subulcis rogantibus, vnde amor iste quo circa necesse est Gallum putasse verba Apollinis & Panos fuisse pastoris quibus inquit: attamē.i. quāuis indignus sit amor meus. nec lachrymis saturatur: tamen vos Arcades cantabitis hęc, vřis montibus.i. erūt vobis argumenta carminum, vos, inquam Arcades soli periti cantare, o q̄.i. quantum molliter quiescent. tum.i. tunc mea ossa (de molli sepultura in Daphnide diximus) si vestra fistula dicat olim meos amores. (Hic patet caecitas eius qui diffamari cupit amores foedos, & miseros, quia vix cuiq; sua vitia sordēt, quod si eēt iam resipisceret.) Atq; vtinā ego fuissem vnus ex vobis.i. pastor, agrestisq; musicus (non caret hęc optatio futuri mali pśagio, nā sicut Iuuenalis de Cicerone dicit, ꝙ facile vitasset gladios Marci Antonii, si nō disertius locutus fuisset, q̄ cum dicebat o fortunatā natam me consule Romam, non enim ad consularem dignitatē euectus fuisset, ita & Gallus facile Augusti indignationem, qua ad mortē compulsus est euitasset, si per elegantiā sermonis, & morū ad magistratum non fuisset promotus. Gallus autem optat id vt amoribus eximatur) & vtinam fuissem aut custos vestri gregis aut vinitor.i. vindemiator maturę vuae. Certe siue tunc Phyllis puella illa amasia, siue Amyntas seu quicunq;, supp. alius esset furor.i. amor vehemens (cum aūt hoc dixit, quin Amyntas deformis & niger erat, quasi aut conscietia, aut astantiū quinis dixisset, atqui Galle, posses tam deformem amasse ad hoc respondet extenuans deformitatem Amyntae, sicut Horat. docet in.j. sermo. morem esse amantium, & dicit, quid tum.i. tunc hoc est, quid tum postea, vt dicunt vulgares, si Amyntas supple est, non dicit niger, aut deformis, sed fuscus, quia & violae sunt nigrae, & vacinia sunt nigra, & tamen leguntur, vt in Corydone dictum est) si ergo quicunque alius furor esset, ipse iaceret mecum inter salices sub lenta vite. quia in Italia etiam salices vitibus maritantur. praecipue iuxta Mantuam & Ferrariam, & Phyllis legeret mihi serta.i. flores & herbas ad conficienda serta, Amyntas cantaret (erat enim musicę studiosus vnde dictum est: nec te poeniteat calamo triuisse labellum. Haec eadem vt sciret quid non faciebat Amyntas?) O Lycori hic supp. sunt fontes gelidi.i. refrigeratiui, & prata mollia, id est herbosa. hic nemus, scilicet vmbrosum supple est: ego consumerer.i. ego confici consumi & mori velim hic tecum. Aut ego cōsumerer hic tecum si adesses, ipso aeuo.i. toto tēpore vitę meę, per quod innuit se nunquam eam deserturum sicut ille Terentianus, hanc nisi mors mihi adimet nemo, aut innuit se tam ardenter amaturum, vt consumeretur, quia fortis vt mors dilectio. Nunc amor insanus.i. insanum faciens aut vehemens, sicut insani feriant sine litora fluctus, detinet me per imaginationem.s. quia vbi est thesaurus tuus.i. res dilecta, illic est & cor tuū, vbi autem cor, ibi & tu quodammodo es. detinet ergo me nunc in armis martis: quae longe abhorrent a mollibus pratis, & inter media tela, hoc est medium inter tela, quae longe discrepant a gelidis fontibus, atq; inter hostes aduersos.i. e regione vt nos inuadant positos, aut aduersos.i. multum inimicos, qui sane discrepāt a nemore amoeno. Tu vides sola (quomodo sola si inter martia tela?) ideo sola, quia sine me, existens procul a patria, vides inquam, ah existens dura, quia quę vix robustissimi, & malo assueti milites perferre possunt perfers, niues.s. alpinas.i. quę sunt in alpibus montibus Italiam a Gallis & Germania dirimentibus, & frigora Rheni, illius fluuii Galliam a Germania dirimentis: ad quę loca tunc Marcus Antonius agebat. vides inquam sola, nec sit mihi credere tantum.i. tantam duritiam de te hoc est vtinam non credam, vel nec.i. non tantum.i. tantum modo sit mihi non credere. hoc est vtcunq; agere constituisti id tantum velim vt nō credam, quia quibus fidem non adhibemus non cruciant animū nostrum. discruciabatur autem Gallus quia credebat verum esse quod audierat Lycorim videlicet Marcum Antonium per alpinas niues & Rheni frigora secutam. vnde exclamat ah caue, supple ne frigora laedant te: ah caue supp. ne glacies aspera secet.i. discindat, & dilaceret aut disrumpat tibi plantas teneras. Id autem nimis amatorie, vt miserum Galli animum agnoscas. vnde bene dictum est, quae legat ipsa Lycoris. Sunt enim quasi in detestationem perfidiae Lycoridis, sed non parum taxant Gallū, nec minus Marcum Antonium qui pręter morem Romanum, vt Seruius supra dixit puellas in exercitu habuit.

PIERIVS.

¶ O mihi tum q̄ mollitet ossa quiescent.) In codic. aliquot antiquis omnino quiescent, Indicatiuo modo habetur. Sed quod in Ro. cod. & in Mediceo quiescāt, Optandi modo legitur, longe magis placet.

Ibo, & Chalcidico quae sunt mihi condita versu
Carmina, pastoris Siculi modulabor auena.
Certum est, in syluis, inter spelaea ferarum
Malle pati: tenerisq; meos incidere amores
Arboribus. crescent illae, crescetis amores.
Interea mistis lustrabo Maenala nymphis:
Aut acres venabor apros: non me vlla vetabunt
Frigora, Parthenios canibus circundare saltus.
Iam mihi per rupes videor, lucosq; sonanteis
Ire, libet Partho torquere cydonia cornu
Spicula, tanquam haec sit nostri medicina furoris:
Aut deus ille malis hominum mitescere discat.
Iam neq; Hamadryades rursus, nec carmina nobis
Ipsa placent, ipsae rursus concedite syluae.
Non illum vestri possunt mutare labores.
Nec si frigoribus mediis, Ebrumq; bibamus,
Scythoniasq; niues hyemis subeamus aquosae:
Nec si, cum moriens alta liber aret in vlmo:
Æthiopum versemus oues sub sydere cancri.
Omnia vincit amor, & nos cedamus amori.

SERVIVS.

¶ Ibo, & chalcidico quę sunt mihi condita versu Carmina, pastoris Siculi modulabor auena.) Euboea insula est, in qua Chalcis ciuitas est: de qua fuit Euphorion, quem transtulit Gallus. Et hoc dicit, Ibo, & theocritio stylo canam carmina Euphorionis. ¶ Spelaea.) Graece ait, id est σπήλαια pro speluncis. ¶ Crescēt illę.) Quasi ei iterum displicet: ne cum arboribus, eius crescant amores. ¶ Parthenios canibus circundare saltus.) Parthenius mons est Arcadię, dictus a virginibus.i. ἀπὸ τῶν παρθένων, quę illic venari consueuerant. ¶ Tanquam haec sit nostri medicina laboris. Iam quasi ad se recurrit: & illud quod supra audit, respicit, Amor non talia curat. ¶ Hamadryades.) Nymphę quae cum arboribus nascuntur, & pereunt, ἀπὸ τοῦ ἅμα καὶ τῶν δρυῶν, qualis fuit illa quam Erisicthon occidit: qui cum arbores incideret, & vox inde erupit, & sanguis. sicut docet Ouidius. Dryades vero sunt quae inter arbores habitant. Hoc autem ad superiora pertinet, quia dixerat, Mistis, lustrabo Maenala nymphis, ¶ Nec carmina nobis ipsa placent.) Quia dixerat, Carmina pastoris Siculi modulabor auena. ¶ Ipse rursus concedite syluae.) Propter illud. Iam mihi per rupes videor, lucosq; sonantes Ire. ¶ Non illum vestri possunt mutare labores.) Nec si frigoribus mediis Ebrumq; bibamus. Manifeste hoc dicit, amore se carere non posse, nec si Ebrum Thraciae fluuium mediis frigoribus bibat: nec si aestibus nimiis fuerit in ardenti prouincia. Dicit autem hoc secūdum physicos, qui morbos a contrariis aut a similibus asserunt posse depelli. Sic Theocritus, ὅκα δ' ἰδωνῶν μὲν ἐν ὤρεσι χείματι μέσσῳ Ἕβρον παρ' ποταμὸν τετραμμένος ἐγγύθεν ἄρκτου. Ἐν δὲ θέρει βυμάτοισι παρ' αἰθιόπεσσι νομεύοι. ¶ Sythoniasq; niues.) Sython mons est Thracię. ¶ Liber.) Corticis pars interior. ¶ Versemus.) Pascamus.

ASCENSIVS.

¶ Ibo, &c.) Miser amator varia, sed nihil profutura suis erroribus quaerit remedia: dicit se modulaturum cantilenam ex Euphorione chalciden. traducti more pastorali ad auenam. & si dicas quo modo generosum animum ad pastoralem vitam submittere posset, atque inter pastores versari, respondet, quia certum est, id est omnino constitutum potius pati in syluis, & inter speluncas ferarum q̄ tali amore discruciari. Versando autem in syluis, vt miser amator non oblitus amorum, dicit se incisurū eos in teneris corticibus, quod ad summam dementiam pertinet, nam quanto accuratius amores vitant tāto magis vrgent, vnde summum remedium est nullum conari adhibere remedium atque quo ad fieri potest obliuisci, vnde etiam ipsi displicet consilium coeptum, quia

quia cum arboribus sic crescerent amores, quocirca quasi senior effectus ostendit se velle, atque anniti, vt eorum obliuiscatur, ob quod dicit, se venationi operam nauaturum, sed concludit ne eā quidem adhibituram remedium furori suo, vnde infert, neq; syluas, neq; syluarum numina, neq; venationem, neque venationis arma sibi, vt nihil profutura placere. Nihil autem profutura docet, quia neq; summo calore: neq; summo frigore extingui possit amoris incendium, cum tamen alios ignes, & ignis, & frigus expellat, vnde exusti solent se applicare igni, aut rei summe frigidę. Summum autem frigus est in niuibus Thracię, & summus calor in ardore Æthiopię sub sydere cancri in solstitio.s.ęstiuali, & quia neutrum mederi pōt amori, infert Omnia vincit amor, & nos cedamus amori. & ita miser amator victum se fatetur, atque herbam dat amori. Sunt qui vt quantitatem seruēt legunt, Omnia vincit amor, nos &, sed verior lectio est & nos. Nam Virgil. quoq; licet raro primam tertij pedis, si sit vltima dictionis, quāuis breuem, pro longa ponit, sicut ibi. desine plura puer, & quod nunc instat agamus. ❡ Ordo est. Ego (inquit Gallus) ibo & modulabor auena pastoris siculi.i. Theocriti.i. modulis carminis Bucolici, carmina quę sunt cōdita.i. composita mihi.i. a me: aut quę sunt mihi.i. quę habeo cōdita.i. composita Versu chalcidico.i. Euphorionis chalcidensis, nam certum est.i. decretum est mihi, malle.i. magis velle, & pręeligere pati in syluis, inter spelęa.i. speluncas, & lustra ac lauibula, seu latebras ferarum, ꝗ̃ supp. in tali amore persistere (hoc est non solum paterer nostrū carmen ita degenerare, vt pastorali auena decantetur, verum, & ipse ego potius in syluis inter feras oberrem, ꝗ̃ hunc amoris ignem perpetiar. Innuit autem Gallum esse alti animi) & certum est, me malle incidere amores meos teneris arboribus.i. in corticibus tenerarum arborum (Valla docet recte dici. incidere in arboribus, sed non in ęre, cum solum dicatur incido in ęs. Verum qui diligentius authores legerunt, etiam incidi in ęre dictum inuenerunt) illę.i. arbores tenere crescent, & vos amores crescetis. quod aut demens amans optat, aut iam senior effectus veretur, vnde consilium displicet, quia nihil est inconstantius, & sui dissimilius amante. Ego lustrabo interea.s. dum amores crescent męnala.i. montem illum Arcadię, mistus nymphis.i. per nymphas, aut inter nymphas mistus. aut ego mistus nymphis lustrabo.i. circumibo mænala, aut venabor acres.i. feroces, & acriter inuadentes apros, & vlla frigora non vetabunt me, circundare.i. obsidere canibus. saltus parthenios, qui sunt in Partheno mōte Arcadię. ego videor mihi iā ire per rupes, & lucos sonantes.i. in Arcadia, in montibus dictis, & libet.i. voluptas, & libido est mihi. torquere cornu.i. arcu partho.i. parthico, in cuius extremis angulis cornu est, sunt autem parti optimi sagittarij. spicula cydonia.i. sagittas creticas per modum spicarum factas. tanquam hæc, scilicet dicta, hoc est venatio, & ferarum sectandarum defatigatio, sit medicina nostri furoris.i. insani amoris, aut tanquam ille deus.i. amor, aut cupido discat mitescere.i. mitis fieri malis.i. incommodis & cruciatibus hominū. Rursus nec hamadryades.i. deę syluarum: & per consequens immo a fortiori nec syluę, nec ipsa carmina placent iam nobis, ipsę syluę quę.i. placuistis, concedite.i. simul cum nymphis, & feris vestris cedite, quia nostri.i. humani (aut de suis solius loquitur laboribus) labores.i. aut mala, aut conatus non possunt mutare, illū, scilicet deum, hoc est cupidinem. nec.i. non etiam si bibamus, Hebrum fluuium illum Thracię continuis niuibus inundantem, mediis frigoribus, et si subeamus niues sythonias.i. thracias, hyemis.i. tēpestatis aquosa.i. quę cadunt cum aquis, aut quę generant aquam, nec si versemus.i. pascēdo circum agamus oues Æthiopū sub sydere cancri.i. in solstitio ęstiuali, tunc cum.i. quando liber.i. cortex moriens aret.i. desiccatur in alta vlmo.s. p̄ calore, & ęstu. quia amor vincit omnia, cedamus ergo, &.i. etiam nos amori, & ita se victum fatetur Gallus.

PIERIVS.

❡ Inter spelea ferarum.) In Romano cod, absq; diphthōgo Spelea veluti etiam in veterum monumentis, non vno loco, neque vna ætate scriptum obserues, vt illud Romæ in.b. Mariæ transpontinæ. Sacerdos dei Brotontis & hecatæ hoc speleum constituit. Huic, reliquis pręteritis illud addam, ex oppido siculi Dioc. Vrbeuentanę Soli inuicto Mythrę Tiberius Claudius Tiberi filius Thermodorus Speleum cum Signis & Ara cæterisq; uoti compos Dedit. ❡ Non illum vestri possunt mutare labores.) In codicibus aliquot ant. Nostri. ❡ Torquere cydonia.) In Romano Cydonea. & ita in Oblongo perueteri. ❡ Neq; carmina.) In Romano codice, & aliquot aliis, Nec habet. ❡ Omnia vincit amor.) In Romano vicit. Sed pręsenti tempore plus dicit.

Hæc sat erit diuę vestrum cecinisse poetam,
Dum sedet, & gracili fiscellam texit hibisco,
Pierides: vos hęc facietis maxima Gallo:
Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas:
Quantum vere nouo viridis se subijcit alnus.
Surgamus: solet esse grauis cantantibus vmbra:
Iuniperi grauis vmbra, nocent & frugibus vmbrę.
Ite domum saturæ (venit Hesperus) ite capellę.

SERVIVS.

❡ Hæc sat erit.) Iam ad Musas loquitur. ❡ Gracili fiscellā texit hibisco.) Ac si diceret, Nisi hac re occupatus, minime canerem. Allegoricos autem significat se cōposuisse hunc libellū tenuissimo stylo. ❡ Quātum vere nouo viridis se subijcit alnus.) Amo inquit Gallū, sed latenter sicut arbores crescunt. Nam cōparatio ista hoc significat.s. propter Cæsarem. ❡ Et frugibus vmbræ.) Quanto magis hominibus? Vnde est in Georgicis, Et ruris opaci Falce premes vmbram. ❡ Ite domum saturæ, venit hesperus, ite capellę.) Verecunde se capellarum dicit esse pastorem, id est vilissimorum animalium, nam Bucolica scribens, debuit dicere boum esse pastorem: sed vitans arrogantiam, vltimum se esse voluit, non principem in scribendis Bucolicis.

ASCENSIVS.

❡ Hęc sat erit diuæ &c.) Finiturus cantum alloquitur musas & dicit se quidem pro modulis ingenij sui satis cecinisse, precans, vt musę cętera defleant: deinde quasi ipse dum pastoralia canit pastor esset monet capellas vt iam saturę redeāt domum per quod innuit se non plures Eclogas quæ a capris dicta sunt decantaturum. ❡ Ordo est. O diuę Pierides.i. musę in pierio antro genitæ, & conuersari solitę sat.i. satis erit vestrum poetam, scilicet me, loquitur enim de se poeta, hęc, scilicet dicta carmina, dum sedet & texit fiscellam.i. vas vimineum. gracili.i. tenui hibisco.i. virgulto. hoc est dum de tenui argumento gracile carmen conficit, vos autem facietis Gallo hęc maxima, scilicet quę nos possumus, facietis inquam hęc Gallo cuius amor crescit mihi in horas, id est per singulas horas tantum, id est intantum. quantum alnus viridis subijcit.i. sursum iacit & surgit se nouo vere.i. in principio veris flāte fauonio seu zephyro. Surgam⁹ aut suos alloquitur aut musas, vmbra solet eē grauis cantantibus. vmbra iuniperi.i. etiam minimi virgulti aut pręcipue iuniperi est grauis.i. molesta, aut graues efficiens, & vmbrę nocent frugibus. & ita nunc impositurus finem musę syluestri detestatur vmbras o capellę saturæ ite domum, ite inquam quia hesperus venit.i. aduesperascit: quasi dicat iam opus ad extremum perduximus: satisq; capellis vnde iam saturæ sunt cecinimus.

PIERIVS.

❡ Surgamus: solet esse grauis cantantibus vmbra: Iuniperi grauis vmbra: nocēt, & frugibus vmbrę.) In Codi. aliquot antiquis totus ille versus. Iuniperi grauis vmbra no. & fru. vm. desideratur. Sed.n. & numerus ipse, & figura, & repetitio collectioq; pastoralis adeo videtur, vt non sine inuidia demi possit.

BVCOLICORVM

FINIS.

MAVRI SERVII HONORATI IN PRIMVM GEORGICON COMMENTARIVS.

Virgilius in operibus suis diuersos est secutus poetas: Homerum, in Æneide: quem, licet longo interuallo, secutus est tamen: Theocritum in Bucolicis, a quo non longe abest: Hesiodum in libris, quem penitus reliquit. Hic autem Hesiodus fuit de Ascra ciuitate, qui scripsit ad fratrem suũ Persen librum quẽ appellauit ἔργα καὶ ἡμέραι, id est opera & dies. Hic aũt liber continet, quemadmodum agri, & quibus tẽporibus sint colendi: cuius titulum transferre noluit, sicut Bucolicorũ transtulit: sicut Æneidem appellauit ad imitationem Odysseę: & tamẽ eum per periphrasim primo exprimit versu dicens, Indicabo quo opere, & quibus temporibus ager colendus sit. Ingenti autem egit arte, vt potentiã nobis sui indicaret ingenij coartãdo lata, & angustiora dilatãdo. Nã cũ Homeri & Theocriti prolixitatem in breuitatẽ collegerit vnũ Hesiodi librum diuisit in quatuor, quod ratione non caret. nã omnis terra (vt ẽt Varro docet) quadrifariã diuidit. Aut.n. aruus est ager .i. sationalis: aut cõsitus .i. aptus arboribus: aut pascuus, q herbis tantum & animalibus vacat: aut floreus, in quo sunt horti apibus congruentes & floribus.

P. VIRGILII MARONIS. GEORGICON LIBER PRIMVS AD MECOENATEM.

QVID FACIAT lætas segetes: quo sydere terram
Vertere Mecoenas, vlmis'que adiungere vites
Conueniat, quæ cura boum, qui cultus habendo
Sit pecori: atque apibus quanta experientia parcis:
Hinc canere incipiam. Vos ò clarissima mundi

Male aũt quidam Georgicorum duos tantum esse asserũt libros: dicentes Georgicam esse .s. γῆς ἔργον .i. terrę operam: quã primi duo continent libri nesciẽtes tertium & quartũ, licet Georgicam non habeant, tamẽ ad vtilitatem rusticã pertinere. nã & pecora & apes habere, studij est rustici: licet possumus agriculturam etiã in his duobus sequẽtibus inuenire. Nã farrago sine cultura non nascitur: & in hortis colendis non minorẽ, q̃ circa terras, cõstat impendi laborẽ. Et hi libri didascalici sunt. Vnde necesse est vt ad aliquẽ scribantur. nam pręceptũ & doctoris & discipuli personã requirit. Vnde ad Mecoenatẽ scribit: sicut Hesiodus ad Persen: Lucretius ad Memmiũ. Sane agriculturę huius pręcepta non ad oẽs pertinẽt terras, sed ad solũ situm Italię, & pręcipue Venetię, teste ipso Virgilio qui ait, Tibi res antiquę laudis, & artis Ingredior. cũ de Italia diceret. ⸿ Quid faciat lętas segetes.) Quę res terras pingues efficiat. nã segetẽ modo pro terra posuit: sicut alibi, Horrescit strictis seges ensibus. Pingues autem efficit terras (sicut paulo post dicturus est) cinis, intermissio arandi, incẽsio stipularum, stercoratio. Vnde etiam lætas ait. Nam fimus, qui per agros iacitur, vulgo letamen vocatur. ⸿ Quo sydere terram.) Quo tempore. ex syderibus enim tempora colliguntur. Et sciendum quatuor primis versibus textum sequentium quatuor librorum per ordinem contineri. ⸿ Vlmisq; adiungere vites.) Secundum Italię sitũ locutus est. in qua vites altius eleuantur. sic alibi, Non eadẽ arboribus pendet vindemia nostris. ⸿ Quę cura boum, qui cultus habendo sit pecori.) Aut in sequẽti epexegesis est: vt hoc sit, Qui cultus habẽdo sit pecori: quod est: quę cura bouum. Aut certe κατ' ἐξοχὴν ait boues, & postea intulit cętera pecora: vt maius animal separet a minoribus: sicut de hominibus facit, dicens, Reliquas Danaum, atq; immitis Achilli. ⸿ Habendo pecori.) Hoc est vt habeatur pecus. ⸿ Experientia.) Vsu nata doctrina. ⸿ Parcis.) Aut seruatricibus frugum, aut frugi, quæ mella custodiunt.

ASCENSIVS.

⸿ Quid faciat lętas segetes &c.) Quandoquidem titulus operis per Mancinellum quem integrum apposituri sumus notus est, nec de numero librorum ambigitur, authorisq; vita ex Bucolicorum præambulis notissima est, multaq; per Ser. graphice & diserte elucidantur, ne nihil dicam, pauca in fasciculum colligero. Notum est ex Horatio de arte quod aut prodesse volunt aut delectare poetę, aut simul & iucunda & idonea dicere vitę, quæ omnia vbiq; Maro noster perquam anxie obseruauit, nã vbiq; & prodest & delectat plurimum, sic tamen, vt in quibusdam plus ad delectationem, in quibusdam plus ad vtilitatem, in quibusdam quasi ęquis oculis ad vtranque respexisse videatur. In Bucolicis enim tametsi prosit & priuatę rei, nam agros suos recepit, & publicę Mantuanorum, quibus commiserationem impetrauit, potius tamen (vt carmen institutum est) delectat hic contra, nam tametsi delectet maxime cum omnia iucundissime describat & fabulamenta iucundissima vt de Aristęo inserat, plus tamẽ prodest. Quia agriculturam cui secundã & proximam diuinę contemplationi cõtribuit gloriam, edocet, vtpote, qua nihil vtilius nihil salubrius, nihilq; laudabilius ad philosophiã aspirare nõ valentibus contingere posset, Est inquam, vtilissima, nẽpe quod ab ea tota vitę nostrę alimenta dependeant, nihilq; nec in ciuitatibus nec in agris, sine ea subsistere posset. Est præterea saluberrima, vt quæ per honestam exercitationem corpus & animũ vegetet, & incolumitate beet, quo circa Æsculapius ille medicinarum deus in agro sibi sedem delegisse putatus est. Est ad hoc apprime laudabilis, nam & egregie laudatum Prisci Romani putabãt quem bonum agricolam censerent primoresq; sibi a leguminibus quę optime seuerant, titulum comparabãt, vnde, Cicerones, Fabij, Lentuli, atq; alij multi. Quin adeo saluator noster nisi agricolam laudandum censuisset, non dixisset, pater meus est agricola. Ego vitis vera: Ego pastor bonus. Nec Nue Abraham, Loth, Moyses, Dauid cęteriq; laudatorum proceres, aut pasturę, aut agriculturę incubuissent siquid dedecoris, vt alijs multis adiectum vidissent. Sed ne in re nota laborem, perspicuum est Maronẽ in hoc opere profuisse plurimum, in Æneide vero, vt illic dicemus ex ęquo & profuisse & delectasse, videtur ergo constituisse, vt alibi potius delectaret, alibi prodesset, alibi vtrũq; faceret. ⸿ Item, vt (sicut in Bucolicis dictum est) totam rusticorum vitam describeret, Pastoralem, videlicet arualem & militarem. Pręterea, vt Gręcorum gloriam in Latium traduceret, eosq; imitaretur, sicut hic Hesiodum, quem longe omnium consensu superat. Qualitas carminis est doctrinalis in mediocri stylo, versata, vnde & triplicem stylum obseruare constituit, vt alibi quoq; diximus. Argumẽtum operis est agricultura. Atq; vt quadruplex est ager, sationalis .s. quem quia aratur aruum vocamus, arboribus consitus, quem arbustum vocamus, pascuus, & floridus, ita quatuor libros conscripsit quos pręlibauit in principio dicens. Quid faciat lętas segetes, quo sydere terram Vertere .s. cõueniat, vbi & aruum describit & primi lib. argumentum tangit. Vlmisq; adiungere vites Conueniat, vbi arbustum exprimit, nam arbustum dicitur vitibus arboribusq; consitus ager: vnde signanter dicit vlmisq; adiungere vites. Quę cura &c. vbi pascua tangunt, & tertij libri materię, Atq; apibus, &c. quę .s. in florido agro versantur: vnde est quarti libri farrago. Proponit ergo more latinorum poetarum, & deinde inuocat, ibi, Vos o clarissima mundi lumina, captat beneuolentiam Mecoenatis statim in principio compellans eum, vt cui opus nuncupet. Sed & Augustum Cæsarem inuocat ibi. Tuq; adeo &c. Deinde exequitur propositum, ibi. Vere nouo. Est ergo duplex pars procemialis, & executiua. Verum quia omnia satis declarantur binis commentarijs: satis erit ordinem posuisse cum explanatione familiari.

Propositum authoris. Qualitas carminis. Argũ.

⸿ Ordo igitur argumenti Ouidiani est. Virgi. supp. aut primus liber Georgi. edocuit .i. expresse, & dilucide docuit, quid .i. quæ res faciat segetes .i. secundum Seruium terras satas, aut segetes .i. herbas seminum satorum, lætas .i. pingues, ab vbertate lætitiam inspicientibus afferentes, & quæ sydera agricola seruet .i. seruare debeat, vt proscindat .i. ante sationem scindat & sulcet terram fa- Ordo.

dicem.i.paratam, conuenientem. & cito quod postulat facienté, aratris, id est vomere, & reliquis instrumentis arandi. & quomodo semina sup. sint iacienda.i.deijcienda in terra, hoc est quomodo seminandum sit. & edocuit cultus.i.culturas, & vt imperitiores dicunt cultiuationes, locorum.i.tractuum, & regionum, hoc est quis cultus cuiq; loco conueniat, & docuit messes reddi.i.satoribus cum magno fœnore.i.excremento, & vsura. Ordo text⁹ authoris est. O Mecœnas ego incipiam canere hinc, id est ab hoc loco deinceps.i.in hoc toto tempore, quid faciat segetes.i.aut terras, aut herbas seminum satorum, lętas.i.pingues, & vbertate animum inspicientium lætificantes, & quo sydere.i. qua constellatione, aut in cuius sy deris ortu conueniat.i. conueniens, ac decens sit. (Aliquando conuenire est congredi, & citare cōuentum, & id cum accusatiuo. aliquando in consensu esse, vt h,c conuenit inter nos.i.in hoc non dissentimus) vertere.s.arando terram, & id quidem in.j.lib. & quo sydere conuenit adiungere vites, vlmis, id est arboribus alijs raris frondibus: quibus conuenienter adiunguntur vites, & hoc in.ij.lib. & quę cura, sup. sit boum, & qui cultus.i.quę cura, & quæ diligentia sit pecori habendo.i.vt habeat, quod ad tertium librum pertinet, & quanta experientia.i.quantū experimentum ex industria naturali sit apibus parcis quæ.s.inuentis abstinent, & in medium reponunt, quæ res ad quartum librum respicit, cętera in sequentibus explicabuntur.

PIERIVS.

¶ Quo sydere terram vertere Mecœnas.) Hoc primum obseruatione dignum in hac parte visum, quod Mecœnatis nomē (id enim oculis statim oblatum) varie scriptum apud authores fere omnes inueniebam. dum alij œ, diphthongon, alij æ. scribunt, neque prima an secunda syllaba sit diphthongus ea notanda inter eos conuenit. Sane vero in Ro.codi. passim prima syllaba per ę, diphth. scripta. In aliquot alijs per œ. vsus tamen nonnullorū etiā bene literatorum obtinuit, vt secunda per œ, scriberetur. Quod quidem qua sit ab eis ratione factum, viderint ipsi. Ego.n.in veterum monumentis, quęq; in hortis Mecœnatis eruta sunt, nomen id per ę, diphth. prima syllaba per e, simplex secunda scriptū obseruaui. Sic.n.in eo frusto, quod nunc in hortis Colotianis visitur. habetur Permissu c, Mecœnatis. Quod si demum eo ventum est vt nostrorum quoq; nominum rationes a Gręcis repetere cogamur, apud eos μαικήνας scriptum inuenimus p αι, prima sylaba, & per η media. Quare cum Ro.cod. Mæcenas, ego potius scripserim. ¶ Quę cura boum quis cultus.) In Ro.cod.in Longobardico, in Mediceo, & aliquot alijs antiquis. Qui cultus legitur. ¶ Sit pecori atq; apibus quanta experientia.) Antiquiores omnes cod. quos viderim, Romanus quippe Oblongus vaticanę bibliothecę, mediceus, & plerisq; alij versum húc absq; cōiunctione atq; ponunt, vt eo modo legatur absq; sinalepha, quo etiā versus ille. Orchades. & alij & amara pausia bacca. &, Ter sunt conati imponere pelio ossam. &, Stant & iuniperi, & castaneæ hirsutæ. ita in his cod. scriptum est. Sit pecori apibus quanta experētia parcis. Tametsi nonnulli sunt ex eruditis, qui loco hoc tolli, atq; minime velint, ne ipso statim operis initio versus incipiant (quod aiunt) elanguescere. Sed.n.hos mihi futuros ęquiores puto, cum animaduerterint Virgilium dictionem hanc ipsam, pecori, absq; sinalœpha sæpius posuisse, vt in Buco. Et succus pecori & lac subducitur agnis. In hoc ipso opere. Arcebis grando pecori armentaq; palces. Quibus fere omnibus in co.long. addita est q; tantum particula, vt, hoc loco legitur. Sit pecoriq;. Quod qui legerunt, cum encletice non esse loci animaduerterent, compositam coniunctionem illā inculcarunt, neq; tamen hoc ita dixerim, vt phabere velim, ne vnusquisque suo satis ingenio faciat.

Lumina, labantem cœlo quæ ducitis annum:
Liber, & alma Ceres, vestro si munere tellus
Chaoniam pingui glandem mutauit arista:
Poculaq; inuentis Acheloia miscuit vuis:
Et vos agrestum præsentia numina Fauni:
Ferte simul: Faunīq; pedem, Dryadesq; puellæ,
Munera vestra cano. tuq; o cui prima frementem
Fudit equum magno tellus percussa tridenti,
Neptune: & cultor nemorum, cui pinguia Cææ
Tercentum niuei tondent dumeta iuuenci.

SERVIVS.

¶ Vos o clarissima mūdi Lumina, Liber, & alma Ceres.) Stoici dicūt non esse nisi vnū deū, & vnam deam; eandémq; esse potestatem, quę pro ratione officiorum nostrorum, varijs nominibus appellatur. Vnde eundem Solem, eundē Liberum, eundem Apollinem vocant. Item Lunam, eandem Dianam, eandem Cererē, eandem Iunonem, eandem Proserpinā dicunt: secundū quos, p Sole & Luna, Liberū & Cererem inuocauit. ¶ Quę ducitis annum.) Quorum cursu tempora computantur. Nam per Lunam mēsis: per Solem, annus ostēditur. ¶ Alma Ceres.) Alma ab alendo: Ceres, a creando dicta. ¶ Si munere.) Siquidem, nam si confirmantis est. ¶ Chaoniam pingui glandem mutauit arista.) Epiroticam a loco in quo abūdant glandes, quibus antea homines vescebantur. Et modo speciem pro genere posuit. non enim aut in Epiro tantum glandes fuerunt: aut de solo Acheloo homines potare consueuerant. Sane Acheloia non præter rationem dixit. Nā sicut Orpheus docet, generaliter aquam veteres Acheloum vocabant. Seu quia specialiter quidem fluuius Achelous dicitur, aut spēs est p genere; aut secundum antiquitatem est locutus. ¶ Pingui arista.) Aristā modo pro frumento posuit. Et affectate ait pinguem aristam: cum proprie arista ab ariditate sit dicta. ¶ Et vos agrestum præsentia numina fauni.) i.propitia: vt, Nec tam pręsentes alibi cognoscere diuos. quorum pręsentia fauor est. Et bene de diuersis rebus dicturus, diuersa inuocat numina. ¶ Ferte simul faunīq; pedem.) Ferte, aut simul venite: aut date carmini meo facultatem, quod vtiq; pedibus continetur: vt sit, Ferte pedē, metricam prębete rationem. ¶ Cui prima frementem Fudit equum magno tellus percussa tridenti.) Fabula talis ē, Cū Neptun⁹ & Minerua de Athenarum nomine contenderēt, placuit dijs ut eius nomine ciuitas appellaretur, qui munus melius mortalibus obtulisset. Tunc Neptunus percusso litore equum animal bellis aptum produxit: Minerua, iacta hasta, oliuam creauit: quę res est melior comprobata & pacis insigne. Vt autem modo Neptunum inuocet: causa eius muneris facit, quia de equis est dicturus in tertio: alioquin incongruum est, si de agricultura locuturus numen inuocet maris. Equum autem a Neptuno progenitum alij Scythium, alij Sysonem, Alij Adrionem dicunt fuisse nominatum. Et ideo dicitur equum inuenisse: quia velox est eius numen, & mobile, sicut mare. Vnde etiam Castor & Pollux, quia eorum velocissimæ stellę sunt, equos in tutela habere dicuntur. ¶ Et cultor nemorum, cui pinguia Cęę.) Aristęum inuocat.i.Apollinis & Cyrenes filiū: quē Hesiodus dicit Apollinem pastoralem. Hic (vt etiam Salustius docet) post laniatum a canibus Acteonem filium, matris instinctu, Thebas reliquit; & Cæam insulam tenuit primo adhuc hominibus uacuam: postea ea relicta, cum Dædalo ad Sardiniam transitum fecit.

ASCENSIVS.

¶ Vos o clarissima, &c.) Post plibationē ac propositionem rerū describendarum inuocat author diuersa numina, Cererem propter primi libri argumentū, Liberū, Faunos, dryadas, & cętera numina syluestria & Pallada ppter secundi. Liberum quidem propter vites, & cætera propter arbores quibus maritatur: & Palladą ppter oliuas. Itē Neptunū ppter tertij. pduxit.n.equū & Aristęū ppter quarti argumentum, sed & nymphas propter oia, nam omnibus pluuię conducunt. Cęsarem autem Augustum pręcipue propter messem, quę ad primum librum spectat. Inuocat præterea Solem & Lunam, quę in generationibus & productionibus rerum potissimum valent, efficaciusq; q̄ causę particulares, vnde primo loco inuocatur. ¶ Ordo itaq; est. O vos clarissima lumina mundi.s. Sol qui & Apollo, & Luna q̄ & Diana, Sed Seruius vult ex authoritate Stoicorum Liberum eē Solē, sicut & Apollinem, Cererem etiā Dianam, ac Lunam, iuxta quod, & ordo esset, o Liber & Ceres, appositiue, clarissima lumina mundi quæ ducitis.i.vicissim traducitis. (Fecit.n.deus duo luminaria magna, alterum ut pręesset diei, alterum vt nocti) annum labentem.i.decidentem & dependentem, cœlo.i.a primo motore, ac motu primi mobilis (cessante.n.motu non perciperetur tps.) Sed melius est fm Mancinellum, ut diuisim construas, & o Liber deus vini, & Ceres alma.i.altrix nostra, quia dea frugum, si.i.siquidem aut quia, tellus, quę dea terrę sed ponitur quodammodo pro terra, mutauit munere.i.beneficio, & inuento vestro, glandem Chaoniā.i.epiroticam.i.quæ in sylua Chaonia crescente, homines ante inuentum frumentū vescebantur, arista.i.fruge matura, pigui, hoc est adipe frumenti: & miscuit.i.diluit, ac temperauit pocula acheloia

achelois.i.potum aquę vuis inuentis.i.in vino a se inuento. (Mire & erudite hoc dicit, nam vt temperantiam priscorum significet, dicit non vinum aquis miscuisse, sed aquas vino, vt plus aquę bibisse significet, de priscis autem loqui se docet etiam ex hoc, qd Acheloum pro aqua ponit, quomodo prisci Gręci secundũ Macrobium locuti sunt. debent autem collectum construi.i. vt sit ꝑpositio cathegorica de copulato extremo, non hypothetica copulatiua. non enim Cereris munere inuentum est vinum, nec Bacchi frumentum, Bacchi tamen & Cereris munere inuenta sunt vinum & frumentum reddendo vtrique suum, & ita dices coniunctum, si vestro munere tellus mutauit glandem arista, & miscuit pocula uuis, &c.) Et vos o Fauni, id est dij syluarum & pecorum custodes, appositorie numina pręsentia, id est propitia, & cito quod conducit procurantia numina inquam agrestum pro agrestium (per syncopã sicut apud Ouid. vltima coelestũ terras Astrea reliquit) id est agros colẽtium, vos inquã Fauni & puellę .i. nymphę Dryades, id est arborum potissimum quercuum, quarũ glande etiam nunc sues vescuntur, ferte pedem, id est conuenite in auxilium meum, quia ego cano vestra munera, id est inuenta mortalibus a vobis collata, scilicet glandes & frondes quibus pascuntur pecora. Et tu o Neptune cui, id est ad cuius honorem & iussum, aut cui.i. a quo tellus percussa magno tridenti.i. sceptro hoc est fuscina tres dentes habente (vt significetur triplex Neptuni potestas, sicut fulmen trisulcum triplicem Iouis potestatem, & Cerberus triceps Plutonis indicat) fudit primum, id est antequã cuiquã alteri, equum, id est animal illud humano vsui maxime accommodatum, & sup. o tu cultor nemorum, scilicet o tu Aristaee, cui ad cuius vtilitatem tercentum, id est trecenti iuuenci niuei, id est candidi ac relucentes eo quod pingues aut mundi, aut reuera albi vnde triumphales fieri possint victimę, tondent.i. pascuntur, & pascendo abrodunt, & carpunt dumeta, id est loca dumis & spinis referta pinguia.i. succosa, & oues ac capras pingues reddẽtia, Caeae, id est illius insulae in mari Ægeo sup. ferte pedẽ huc. Vt gratiam ineat commendat eorum inuenta, potissimum Aristaei a pastura, quia tondent pinguia dumeta. Ab aetate quia iuuenci. a qualitate quia niuei. a numero quia tercentum, dicimus autem tercẽtum sicut ter quinquaginta aut declinabiliter trecenti tae ta. vtrũque tantum pluraliter.

Tenetur tuum deorũ putes.

Pierius.

PIERIVS.

❡ Vos o clarissima mundi lumina la. coe. q̃ du. an. liber. & al. ce.) In Oblongo antiquo cod. Qui legit. s. Liber & alma Ceres. Quauis non imperitos esse plerosque scio, qui Solẽ & Lunã, de qbus ait Virgilius. Vos o clarissima mundi Lumina labentem coelo q̃ ducitis annum. seiungunt a duobus Dijs, qui subsequuntur, Liber & alma Ceres, in qua lectione praeiectum esse punctum volunt, quod ideo crediderim ab eis assertum, quia forsan apud Varronem obseruarint de dijs his factã separatim mentionẽ. Apud quẽ ex duodecim Agricolarum dijs, Iuppiter, & Tellus inuocantur primo, secundo Sol & Luna, tertio Ceres, & Liber. Sed enim qui apud Orpheũ legerint. ἥλιον ὃν Διόνυσον ἐπίκλησιν καλέουσι. & apud Euripidem & Aristotelem eũdem Solem & Bacchũ esse. Id quod & Eusebius & Macrobius, & plerique alij qui saxum hoc uoluere conati sunt, tradidere, dum Dionysium eundem & Bacchum & Liberum nuncupant, igneam Solis uim quę fructus maturat, interpretantes, facile persuasum habere poterunt, intellectũ a Virgilio, vt, Liber & alma Ceres ea sint clarissima mundi lumina labentem coelo quae annum ducunt, sed vt ad rem nostram reuertamur, cõdices alij, quae legunt. s. lumina. ❡ Cui pinguia Cęę.) Impressi oẽs cod. quos uiderim Cęę. scribunt ae, diphthongo vtraque syllaba notata. In Ro. cęę per e, longam in pene ultima ex mutatione diphthongi ει, quae fuerat in dictione gręca κεῖος, κεῖα, κεῖον. vt in nomine αἰνείας nos Æneas, & in κιχόρειον. cicorea pene ultima longa. Hora. me cicorea leuesque maluę, qui uersus est Dactylicus Alcmanius, licet uero nomen hoc, de quo agit, apud Graecos multipliciter & scribatur & formetur, quippe resoluta diphthongo. κώιος κῶος, κέως per geminum εε, & κέεος vltimo in ω μέγα mutato, & κέεως, & κώιος bisyllabũ, quã inscriptionem ex itinerario Vrbani patrui mei ita notatam excerpsi, κωίων πόλεως & alibi. Α βουλὰ καὶ ὁ δᾶμος τᾶς λαμπροτάτας τῶν κωίων πόλεως & id argenteo nũmo, quẽ apud Lycinũ Arnutium contubernalem meum uidi cancer est cum inscriptione κωίων. Interne Λευκιππος. Vbi tamen κεῖος, aut κεῖα, per ει, scribatur: apud Gręcos nondum inueni. Romanos vero solitos, ω, diphthongum impropriam in oe, uertere, multa indicant uocabula, Comoedia ex κωμῳδία, & similia. Quare uel, coeę: per oe, diphthongum, uel per, e, longum, ut in Romano habetur codice, cęę scribendum.

Ipse nemus linquens patrium, saltusque Lycęi
Pan ouium custos, tua si tibi Męnala curę:
Adsis o Tegaee fauens: oleaeque Minerua
Inuentrix: vncique puer monstrator aratri:
Et teneram ab radice ferens Syluane cupressum.
Dijque deęque omnes, studium quibus arua tueri:
Quique nouas alitis nonnullo semine fruges:
Quique satis largum coelo demittitis imbrem.

SERVIVS.

❡ Lycęi.) Mõtis Arcadię. ❡ Si tibi.) Si quidẽ. Męnala. Mons Arcadię: dictus ἀπὸ τῶν μήλων .i. ab ouibus, qbus plenus est. ❡ Tegaee.) Vocatiuus est, a deriuatione Tegei oppidi Arcadię, & Tegeum, tribrachus est: Tegaee Pęan tertius. ❡ Vncique puer monstrator aratri.) Alij Triptolemũ, alij Osirim uolũt, quod magis uerũ est. Nã Triptolemus frumẽta diuisit. Bene autem tacuit de noie, & generaliter ait. ❡ Puer.) nã nõ unus aratrum in toto orbe, mõstrauit, sed diuersi in diuersis locis. ❡ Et teneram ab radice ferens Syluane cupressum.) Syluanus deus ẽ syluarum. Hic amauit puerum Cyparissum nomine, q habebat mansuetissimam ceruam. Hanc cum Syluanus nescius occidisset puer est extinctus dolore. quem amator deus in cupressum arborem eius nominis uertit, quã pro solatio portare dicitur. ❡ Dijque deaeque omnes.) Post specialem inuocationem, transit ad generalitatem: ne quod numen pręteteat. Quod autem dicit. ❡ Studium quibus arua tueri.) noia hęc numinum in Indigitamentis inueniuntur. i. in libris pontificalibus, qui & nomina deorum, & rationes ipsorum numinum continent: quę etiam Varro dicit. Nã (vt supra diximus) nomina numinibus ex officijs constat imposita. Verbi causa, ut ab occasione, deus Occator dicatur: a Sarritione, deus Sarritor. a stercoratione, Sterquilinius: a satione, Sator. ❡ Nõ nullo semie.).i. aliquo. & hoc dicit. Qui a nobis iacta seminalibus seminibus alitis. Semina aũt dicit deorum coeli tẽperiẽ, pluuias, tẽporẽ seu rorẽ. ❡ Satis. Segetibus: ut Sata lęta, boumque labores.

ASCENSIVS.

❡ Ipse nemus &c.) Continuo inuocat ea numina quę (ut dixi) alicui generi aruorum conducunt, nunc ergo Pana pastorum deum inuocat Mineruam oleę inuentricem, ac Syluanum syluarum, ac pecorum custodem, deinde ne praetermittendo quoduis numen iratum sibi constituat omnia simul inuocat, quia uero nihil difficile est quod non declaretur in commentarijs. Ordinem habeto. O Pan tegęe.i. arcadice ex tegęa urbe Arcadię. si.i. tametsi Maenala sup. sint. tibi curę.i. licet Maenalũ montẽ Arcadiae pręcipue colas, & inhabites, tñ sup. ipse.i. tu linquens nemus patrium. quo natus diceris hoc ẽ arcadicum, & pro.i. saltus Lycaei.i. montis in Arcadia, adsis.i. auxilio & praesens sis, sup. nobis fauẽs, & o Minerua.i. Pallas inuentrix oleę, supp. adsis fauens & puer. s. Triptoleme, aut Osyri, aut Briges monstrator.i. inuentor aratri vnci.i. incurui, & vncũ in stiua habentis, sup. adsis fauens: & o Syluane ferens cupressum.i. arborẽ in quã Cyparissus puer a te conuersus est, ab tenera radice.i. pullulantẽ ex tenera radice. s. delicatissimi pueri, aut quã adhuc teneras radices habentẽ euellisti sup. adsis fauens. Et vos oẽs dij, & deae, quibus est studium.i. cura & diligentia, tueri.i. protegere arua, & qui alitis fruges nonnullo.i. quodam semine.i. natiuo alimento & secreta virtute naturę, fruges nouas.i. paulo ante satas, & quę demittitis.i. deorsum mittitis coelo, hoc est coelitus: satis.i. ad vtilitatẽ satorũ (quia in Bucolicis dicitur. Dulce satis humor &c. est ergo datiuus casus) imbrẽ largum.i. pluuiam foecunditatem largiẽtem, ita vt potius dicatur, largus a largiendo q̃ a largitate, nimius. n. imber noceret, vnde sunt qui intelligant satis.i. competenter largum & vt imber demittatur, non solum in sata. sed & in arbores sponte nascentes.

PIERIVS.

❡ Quique nouas alitis nonnullo semine fruges.) In Ro. codice ꝑperam est. Non vllo de semine. quod alibi, nullo de semine, habetur, vt sui quoque Genij statuantur ijs, quę sponte sua veniunt, quarumque semina nobis sunt incognita. Nam de ijs quae seruntur statim subdit. Quique satis largũ coelo demittitis imbrẽ. Seruius, nõ nullo agnoscit, & pro aliquo interpretatur, vtra cui lectio magis placuerit, non laboro.

Tuq; adeo, quem mox quæ sint habitura deorum
Concilia, incertum est, vrbis ne inuisere Cæsar,
Terrarumq; velis curam: & te maximus orbis
Authorem frugum, tempestatumq; potentem
Accipiat, cingens materna tempora myrto:
An deus immensi venias maris: ac tua nautæ
Numina sola colant: tibi seruiat vltima Thule:
Teq; sibi generum Tethys emat omnibus vndis.
An ne nouum tardis sydus te mensibus addas:
Qua locus Erigonen inter, chelasq; sequentes
Panditur. ipse tibi iam brachia contrahit ardens
Scorpius: & cœli iusta plus parte relinquit.
Quicquid eris (nam te nec sperent Tartara regem:
Nec tibi regnandi veniat tam dira cupido:
Quãuis Elysios miretur Græcia campos:
Nec repetita sequi curet Proserpina matrem.)
Da facilem cursum: atq; audacibus annue cœptis:
Ignarosq; viæ mecum miseratus agrestes
Ingredere: & votis iam nunc assuesce vocari.

SERVIVS.

¶ Tuq; adeo, quẽ mox q̃ sint habitura deo⁊ Concilia, incer tum est.) Iam adulatur Augusto: quem inter deos inuocat. Nec totum tñ dandũ est adulationi, sed & veritati. nã cum oẽs Imperatores post mortẽ sint inter deos relati, August⁹ viuus diuinos honores meruit. quod & Horatius testat dicẽs, Præsenti tibi maturos largimur honores: Iurãdasq; tuũ per nomẽ ponimus aras. Vnde male quidã culpant Virgilium, dicentes eũ auiditate laudãdi citũ interitum Augusto optasse: cũ eum constet ad rẽ, quę tũc fiebat, respexisse. ¶ Mox.) tñ possumus ꝓ postea accipere: vt Horati⁹, Mox daturus Progeniẽ vitiosiorẽ. Id est postea. Potest tñ Mox ad vitæ humanę breuitatẽ referri. Nam ipse ait in decimo, Rhœbe diu (res si q̃ diu mortalibus vlla est) Viximus. Sane sciendum mire eum laudasse, quod ait, Quem mox quæ sint habitura deorum Concilia incertum est. Id est, nondum scimus quis deus esse velis. nam deum fieri maximum est. in potestate autẽ habere, quis deus velis fieri, plus esse quam maximum constat. ¶ Vrbis ne inuisere Cæsar.) Vtrum velis terrarum, an maris, an cœli imperium possidere. ¶ Tempestatumq; potentem.) Aut bonarum tempestatum: vt, Vnde hęc tam clara repente Tempestas? Aut tempestatum ait temporũ: sicut vbiq; Salustius. ¶ Materna myrto.) Quæ in honore est Veneris, a qua Augustus originem ducit. ¶ Numina sola colant.) Id est magna: quasi melior sit futur⁹ & Neptuno & ceteris diis marinis. ¶ Thule.) Insula est Oceani inter septentrionalem & occidentalem plagam, vltra Britanniam, Hiberniam & Orchadas. est aũt insula in Oceano vltima: in qua cum Sol in Cancro est, perpetui dies sine noctibus esse dicũtur. ¶ Tethys emat omnibus vndis.) Tethys vxor est Oceani, nympharum mater. Quod autem ait. ¶ Emat.) ad antiquum nuptiarũ pertinet ritum, quo se maritus & vxor inuicem emebant, sicut habemus in iure. ¶ Tardis sydus te mensibus addas.) id est ęstiuis. ¶ Qua locus Erigonem inter, chelasq; sequentes,) Ægyptii duodecim esse asserunt signa: Chaldæi vero vndecim. Nam Scorpium & libram vnum signum accipiunt. Chelę enim Scorpii Libram faciunt. Iidem Chaldæi volunt ęquales esse partes in omnibus signis: sed pro qualitate siti, aliud signum xx. aliud xl. habere: cum Ægyptii tricenas esse partes in omnibus velint. Modo ergo secundum Chaldæos locutus est, dicens posse eum habere locum inter Scorpium & Virginem. nam Erigone ipsa est Virgo. Sciendum deinde est voluisse maiores in his signis esse deorum domicilia: vt Solis est Leo: Lunę vero Cancer. Cęterorum vero quinque planetarum bina sunt signa: prout se ratio syderum sequitur. Nam primus circulus a terra, Lunę est, secũdus Mercurii, tertius Veneris, quartus Solis, quintus Martis, sextus Iouis, Saturni vltimus. Sed remotis Sole & Luna, quorum sunt domicilia Leo & Cancer. hi quinq; ordine quo eorum sunt circuli, bina possident signa, vnum a sequẽtibus, & vnum a superioribus, vt Mercurii sint Virgo & Gemini, Veneris Libra & Taurus, Martis Scorpius & Aries, Iouis Sagittarius & Pisces, Saturni Capricornus & Aquarius. Vnde per hæc loca syderũ, Augustum & fortem ꝓpter Scorpiũ. i. Martis domiciliũ, & iustum. propter Libram, & prudentem, propter vicinam Virginem. i. Mercurii domicilium fore significat. Bene autẽ Augusto inter Virginem & Scorpiũ. i. inter iustitiam & virtutem locum tribuit. Nam Chelæ, Scorpii brachia sunt: q̃ sexaginta partes in cœlo sunt: solum fore significat. ¶ Panditur ipse tibi.) Ordo est, Qua locus ipse tibi panditur. Tibi autẽ, in tuum honorem & gratiam. ¶ Ardens Scorpius.) Ardens ad illud refertur, quia Martis est domicilium: nã Scorpii tempus frigidum est. quippe cuius Nouẽber mensis est. ¶ Iusta plus parte.) Secundum Chaldæos qui Scorpium dicunt spatium duorum signorum tenere. ¶ Quicquid eris.) Ordo est, Quicquid eris, da facilem cursum. Cętera. n. per parenthesin dicta sunt. ¶ Nec sperent tartara regem, Nec tibi regnandi veniat tam dira cupido.) Allegoricos

goricos dicit illum nec debere mori velle, nec posse. ¶ Quãuis Elysios miretur Grecia cãpos.) Licet præferatur inferi a Grecis poetis. ¶ Nec repetita seq curet Proserpina matrẽ.) Ceres cum raptam a Plutone Proserpinam filiam diu quæsisset: tandem aliquando eam eẽ apud inferos comperit: ꝓ qua re cũ Iouis implorasset auxilium, ille respondit posse eam reuerti, si nihil apud inferos gustauisset. Illa autem iã Punici mali in Elysio grana gustauerat: quam rem Ascalaphus Stygis filius prodidit. Vnde Proserpina ad superos remeare non potuit. Hinc ait Lucanus, Quæ te detineant Ætnęa dapes. Quã necessitatẽ modo Virgilius Proserpinę tribuit volũtati. Sane Ceres a Ioue postea meruisse dicitur vt Proserpina sex esset cum matre mensibus, sex cum marito: quod ideo fingitur, quia Proserpina ipsa est quę & Luna, quę toto anno sex mensibus crescit, sed deficit. s. per singulos menses quindenis diebus: vt crescens apud superos, deficiens apud inferos esse videatur. ¶ Da facilem cursum.) Meo. s. poemati. ¶ Audacibus annue cœptis.) Vereciide suas vites extenuat. ¶ Ignarosq; vię mecum miseratus agrestes Ingredere.) Aut mecum vię (id est rationis) ignaros intelligas: aut rusticis ignaris faue mecũ. i. quibus et ego his scriptis collatur⁹ sum: aut mecũ ignaros agricolas miserare: aut eis mecum faue. ¶ Iam nunc.) i. viuus adhuc. Nam (vt diximus) Augustus viuus diuinos honores emeruit.

ASCENSIVS.

¶ Tuq; adeo quẽ &c.) Inuocat Aug. Cęsarem quẽ videlicet deũ in Bucolicis nuncupauit, dubitare aũt se significat cũ adhuc viuat in quem deorũ cœtum ipse uolet assumi, ubi decesserit, Assignat aũt ei locũ in cœlo conuenientẽ quia vbi est Romani imperii sedes inter Erigonẽ. s. hoc est Virginem, & brachia Scorpii, quæ dicit se cõtractura vt Cęsari Augusto locũ relinquat. Argutissime autẽ a Mancinello locus elucidat᷑. ¶ Ordo igitur est. Et tu o Cęsar s. Auguste adeo. i. oĩno da facilẽ cursum quod inferius multo ponetur, nisi dicas a superioribus adsis sup. q. d. id facile (cũ p̃sens sis) poteris tu inq; quem incertũ est quę concilia, qui cœtus, aut q̃ conuenticula deorũ sint habitura: tanq̃. s. decus & specimẽ, an uideli cet uelis inuisere. i. uisitare urbis. i. ciuitates, & uelis curã. i. protectionem terrarũ. s. assumere, hoc est an uelis coli in urbib⁹ ab his q eas inhabitant tanq̃ eorũ ꝓtector, an ab oĩbus in terris, hoc est in agris degẽtibus, & maxim⁹ orbis. i. totus mũdus aut maxima pars mundi accipiat te authorẽ frugũ, & potentẽ. i. potentiã & dominationẽ habentem, tẽpestatum. i. temporum, aut tempestatũ q̃ agris ingruere solent. An tu cingens tempora. s. capitis tui myrto materno. i. qui in tutela Veneris Iuliæ domus genitricis est, & in litoribus maris nascitur, uenias. i. efficiaris & euadas deus immẽsi maris, & nautę colant numina tua sola. i. q̃ magna sunt, & quæ sine alterius accessione quod uolent efficient, aut sola. i. solummodo tua: quia Thule. i. insula ultima. i. extrema: hoc est etiam extremi hominũ: ut qui sunt ultra penitus toto diuisos orbe Britãnos, seruiat tibi, & Tethys. i. magna maris dea: emat. i. cõparet te sibi generum, oĩbus undis. i. dote undarum omnium quarum dominus efficieris. An ne sed nõne potius addes te nouum sydus, id est astrum, mensibus tardis. i. syderibus quibus tardi menses cõpetunt. s. Erigonę & Scorpioni, hoc est an potius imperii Romani locum occupaturus es in cœlo, in ea. s. parte, qua locus panditur. i. aperitur tibi inter Erigonen. i. virginem. (Scribitur aũt per n, a nominatiuo Erigone. Nam per m, esset malus uersus) & chelas seq̃ntes, id est brachia Scorpii subsequentia: quia ipse Scorpius. q. d. ultro & uolens, ardens. s. ardore quo Mars cuius domiciliũ est, cõtrahit. i. constringit, & prius extẽsa ad se trahit iam tibi. i. ad honorem, & cõmodum tuũ brachia. i. chelas suas, & reliquit. s. postquã contraxit iã tibi plus cœli. i. de cœlo (aut construat an licet post regatur sic reliquit tibi cœli. i. de cœlo, regi tur. n. ex tri partitionis vt dicunt) plus pte iuxta. s. ad hoc ut nouũ sydus recipiat. Quicqd

eris

eris.i.quodcũq; numen. (Dubitabat.n.an coeli,an maris,an terrę: ne tñ id dubitasse videatur ,ppterea ꝙ nesciat an velit deus inferorum esse subdit) nam nec tartara.i.obscura inferoꝝ sperent te regẽ,nec tam dira cupido regnandi veniat tibi vt.s.inferis domina ri velis: q̃uis grecia.q.d.fabulatrix,& mendax , miretur.i.laudet campos elysios.i.beatorum sedes apud inferos , nec.i.& nõ quãuis Proserpina.s.filia Cereris & vxor Plutonis effecta repetita .i. a mře Cerere,non curet sequi matrem.i , nolit redire ad superos quod faceret tñ nisi beatiorẽ inferoꝝ locũ censeret (hoc aũt p parenthesim insertum est.) Quicqd inquã eris da.s. aspirando facilẽ cursum & annue.i.faue annuendo,coeptis.i.orsis meis,audacibus i.supra vires nisi arriseris, molientibus,& tu miseratus mecũ agrestes ignaros uię.i.rationis colẽdi,ingredere.i.adsis vt numẽ & assuesce iam nunc.i.dũ adhuc in terris es,vocari votis.i.per vota tibi facta,aut votis.i.ad vota nostra perficienda.

PIERIVS.

¶ Quem mox quę sint hab.deorum Concilia.) Veteres plerique codices consilia per s,scribunt. Grammatici distinguunt & hoc significato malunt concilia. Neque vero prætereundum videtur quod loco hoc mox procito positum , ait Criso , Carisio teste. Quod alij paulopost,volunt ,vt Teren. Nam vt mox reuertare ¶ Tibi seruiat vltima Thule. Sane nomen hoc per θ,& ου,diphth. scribitur, nonnunquam tamen priore vocali ex diphthongo dispuncta, thyle , scriptum inuenies, vt habetur in Roman. codice. De hac aduerte Strabonis verba male a quibusdam interpretata, ita legi debere. Hanc siquidem super omnes fama vulgatas magis atque magis ad septentrionem expositam locant. ¶ An ne nouum tardis sydus te men.ad.) Sunt aliquot antiqui codices , in q̃bus atque nouum ,legitur, vt in Oblongo Vaticanæ Bibliothecæ Sed longe melius, an ne. Quia posita quæstione , sit ne terris imperaturus, an Deus immensi veniat maris quęrit demum an tertiam mundi sedẽ, quippe coelum sit habiturus . Duos vero signat in coelo locos Cęsaris apotheosi destinatos, vt nostro illuceat orbi, si quippe sedẽ, aut ad Polum arcticum, aut ad æquinoctialem statuerit, minime vero vult eum antarcticum incolere, quem polum sub pedibus Styx atra videt, manesq; profundi. ¶ Iam brachia contrahit ardens Scorpius & coe.iu.plus par.relinquit .) In Ro.cod. Scorpios, scriptum est per os, voce gręcanica. Nam & in vocabulis gręcis huiusmodi desinentiam Veteres adamasse ostẽsum sępius . Sane vero Probus Valerius hic Scorpios agnoscit dum in artium institutis, hoc ipso loco teste , corripi in nonnullis nominibus os, in recto probat. In eodem Ro. codice reliquit, est tempore prætento, quasi olim numen illuc prætenserit accessurum. Sed melius pręsens, vt contrahit. ¶ Nam te nec sperẽt tartare.) In Roma. Sperant. In Longobardico, Iam te. Quia.i.iam decretum sit te apud superos futurum . Sed vulgata lectio. Nam te nec sperent. In longe pluribus habetur exemplaribus . ¶ Quãuis elysios mi.gręc.cam.) In Mediceo codice, in Longobar.& quibusdã alijs elyseos, per, e, in pene ultima scriptũ est, vt ex αἰθέριος, ętherens, quę mutatio Ionum more placuit maioribus nostris. Nunc autem & ętherius per i, scribitur a plerisq; . & ab omnibus elysios eadem vocali.

Vere nouo, gelidus canis cum montibus humor
Liquitur: & zephyro putris se gleba resoluit:
Depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro
Ingemere, & sulco attritus splendescere vomer,
Illa seges demum votis respondet auari
Agricolæ, bis quę solem, bis frigora sensit:
Illius immensæ ruperunt horrea messes.

SERVIVS.

¶ Vere nouo gelidus canis cũ montibus humor Liquitur.) Nouum Ver ideo ait, quia anni initiũ mẽsis est Martius. Et sciendũ decem tñ mẽses fuisse apud maiores. Martiũ autẽ anni principium habere voluerũt, ppter Martẽ suę gẽtis authorẽ. Aprilis dict⁹, q̃si terras tẽpore aperiẽs . Maius a Maia. Iunius a Iunone, quãq; alij a maioribus & a Iunioribus hos duos mẽses velint esse noiatos. Nam añ populus Ro. in cẽturias iunioꝝ & seniorũ diuisus fuerat. Reliqui iam a numero noiabantur. Quintilis, Sextilis, Septẽber, October, Nouẽber , & Decẽber, & hi erant tñ decẽ menses. Duo vero, ppter rationem signorum anni, intercalabantur, qui postea a Iano & a Februo noiati sunt. Februus autẽ Ditis est pater: cui eo mense sacrificabatur. Quintilis & Sextilis mutati sunt postea in honorẽ Iulij Cæsaris & Augusti. Vnde sunt Iulius & August⁹. Sic Ouid. in fastis. Ergo. ¶ Vere nouo.) & anni initium accipimus, & primã partem Veris . Nam anni quatuor sunt tempora diuisa in ternos menses: quod ipsorũ temporum faciunt discretionem: ut primo mense Veris, nouum dicatur Ver: secundo, adultum. tertio pręceps . Sicut etiam Sallustius dicit ubique. Item noua æstas , adulta , præceps vel extrema. Sic Autumnus nouus, adultus , præceps . Item Hyems noua, adulta, pręceps vel extrema. Vnde est , Extremæ sub casu hyemis. Sane sciendum Xenophontem scripsisse unum librum Oeconomicum: cuius pars ultima agriculturam continet : de qua parte multa ad hoc opus Virgilius transtulit , sicut etiam de Georgicis Magonis Afri, Catonis, Varronis , Ciceronis quoque libro tertio Oeconomicorum , qui agriculturam continet. Nam primus pręcepta habet quemadmodum debeat mater familias domi agere. Secundus quemadmodum foris pater familias. Illud quoque sciendum est in his libris non esse obscuritatem in quęstionibus, sicut in Æneide, nisi in paucis admodum locis. Sed in hoc tantum esse difficultatem ut res positas intelligamus , id est τὸ ἀείσειν, sicut hęc prima quoque eius pręcepta significãt. Nam hoc dicit, agrum fertilem , id est pinguem & herbosum , bis debere arari: semel Verno tempore, ut & herbę adhuc tenerę & sine semine auellantur: & ęstatis calore, ut superfluus humor siccetur, uel glebarum putrefiat durities: & semel Autumnali cum seminibus, Agrum uero tenuem & sterilem Autumnali tantum tempore arandum: ne si etiã Verno araueris, exiguus eius humor siccetur ęstate, ¶ Canis montibus.) Id est albis ex niue . ¶ Liquit.) Liquor, cum nomen est, Li, breuis est: cum ad uerbum venerit, producitur: ut liquor liquens liquitur: nam mutauit naturam , sicut humus, u, breuis est: humanus producitur. Item itur, i, producit: itunus, corripitur. ¶ Liquitur,) Desluit. ¶ Et zephyro putris se gleba resoluit.) Quo tempore Fauonij flatu arua laxantur, quæ fuerant præclusa frigoribus. Ipse alibi, Rura gelo tum claudit hyems. ¶ Putris gleba.) Solubilis. ¶ Depresso incipiat iã tum mihi taurus aratro Ingemere,) Aliud pendet ex alio: nam altius impressum aratrũ boues cogit ingemere : quod genus arationis , pingui conuenit terrę: nam contra paulopost infoecunda terra dicturus est, Tenui sat erit suspẽdere sulco. ¶ Mihi) autem, aut vacat: ut Cicero, Qui mihi accubantes in conuiuijs. Aut . ¶ Mihi.) hoc est rustico amanti terras . Et. ¶ Taurum bouem fortissimum accipimus: nã tauri difficile ad aratra iunguntur . ¶ Attritus splendescere vomer.) A frequenti aratione atteritur & decrescit. Lucretius , Occulto decrescit uomer in aruo. Dicimus autem & hic uomer, & hic uomis: sed ab utroque, huius uomeris facit . ¶ Illa seges demum.) Seges modo terra. ¶ Demum.) autem, nouissime , Vere specialiter. ¶ Votis respondet.) Immane est quod ait. ¶ Votis.) nã plerunque plus optamus q̃ speramus posse contingere. ¶ Respondet.) autem, consentit: ut, Dictis respondent cętera matris . ¶ Bis quę solem, bis frigora sensit.) Quæ bis & dierum calorem, & noctium senserit frigora. Per quod duplicem ostendit arationem, Vernalem & Autumnalem , nec enim ad tempora ęstatis uel hyemis referre possumus quod ait, Bis solem , bis frigora : quia nõ sunt in Italia in uno anno duæ æstates , & duæ hyemes : sicut geometræ dicunt esse in quadam parte Indię in insula Taprobane. ¶ Ruperunt horrea.) Plus est q̃ si diceret impleuerunt.

ASCENSIVS.

¶ Vere nouo gelidus &c.) Hæc est pars executiua in qua author incipit docere agriculturam, & primo quo tempore terra proscindenda sit dicens, quod uere nouo, deinde quoto sulco sit aranda, docens quod quarto sulco, quem faciũdum dicit sic, ut bis solem, & bis frigora sentiat. Eum enim maximus sequeretur prouentus, quomodo autem intelligendum sit quod dicit bis quę solem, &c. sic docet Philippus Beroaldus in Seruium, post Seruiana uerba, Potior apud me est authoritas Plin. qui Virgilianum uersum sec⁹ q̃ Seruius interpretatur. in xviij. sic scribens. Quarto seri sulco Virgilius existimatur uoluisse, cum dixit optimam esse segetem, quę bis solem bis frigora sensisset. Futilis est me Hercle Seruij interpretatio ut de calore diurno, & frigore nocturno loquatur , cum poeta de Sole æstiuo & frigoribus hybernis. Et Probus grammaticus mihi uidetur elegantius atque, eruditius enodasse nodũ Maronianum scribens, poetam loqui de agro quẽ noualẽ uocamus, qui sub exitu hyemis, hoc est initio ueris proscinditur, & ita æstate, q̃ sequit, siccatur, deinde sub introitu hyemis semẽte facta seqn̄ti æstate reddidit fructũ, & ita bis sentit frigus semel ante ęstate p Beroal.

deficiente hyeme: initio veris, iterum post sementem, bis Solem semel aestate qua cessat. Itemque, qua fructũ refert. Hęc ille. De q̃ re diligentius adhuc loquit' Mancinellus, docens terrã pscindi effringi, offringi, & lirari. Proscindi quidem inter vernũ aequinoctium, & Virgiliarum exortum & solstitium. Effringi autem inter solstitium & caniculã, Offringi vero inter caniculam & aequinoctium autumnale. Porro ab ęqui noctio autũnali lirari vsque post brumã. Proscinditur dum primum scinditur aratro, Effringitur dũ ex trãsuerso glebę effringuntur. Offringuntur (quod quidã occari vocãt) dum q̃si dentalib⁹ obsitũ planantur. Lirat' aũt dũ in liras.i.sulcos finditur. ℭ Ordo est. Taurus incipiat mihi.i.cuius aranti (Sępe.n.datiuus pnominalis, vt Valla docet, nihil certi demonstrat, aut refert, vt si dicas hic mihi semp dormit) ingemere.i.multum gemere aratro depresso.i.deorsum in terrã pfunde impresso, iam tunc.s.vere nouo, cũ.i.q̃n humor gelidus.s.niues dissolute liquitur, i.liquendo defluit sup. de montibus canis.i.niue adhuc in vertice tectis, & gleba putris.i.putrefacta zephyro.i.fauonio vento q ve re flat, resoluit.i.aperit se (Posset ordo esse sicut iacent verba vere nouo cum humor liquitur, canis montibus & gleba putris resoluit se zephyro, iam tunc incipiat mihi taurus ingemere aratro depresso, & vomer qui.s.terram vomit, & etiã vomis dicitur, incipiat mihi iam tunc splendescere.i.splendens fieri attritus.i.ppter attritionem & vsum arandi. Illa seges, id est satio frugum respondet demum.i.tandem votis.i.desiderijs (quod magnũ est) agricolae auari, vt qui foenus multum exigat, alibi videlicet trigesimũ, alibi sexagesimum, alibi centesimum, vocat etiam eum auarum, in fronte Aenei.dicens. Et quamuis auido parerent arua colono. Gratum opus agricolis: quae.s.seges sensit priusquã videlicet fereretur bis, scilicet vernum & ęstiuum, & bis frigora.s.autumnale vsque ad brumam.i.quę quarto sulco scinditur. Ideo autem respondet.i.satisfacit, & correspondet votis agricolę: quia messes immensę ruperunt horrea illius: hoc autem plus est q̃ impleuisset quia res arida & fragilis, dum vltra capacitatem impletur rũpitur vbi tenax & fortis vt corium distenditur.

Ac prius ignotum ferro q̃ scindimus aequor:
Ventos, & varium coeli praediscere morem
Cura sit, ac patrios, cultusque habitusque locorum:
Et quid quaeque ferat regio, & quid quaeque recuset.
Hic segetes, illic veniunt felicius vuę:
Arborei foetus alibi, atque iniussa virescunt
Gramina, nonne vides, croceos, vt Tmolus odores,
India mittit ebur, molles sua thura Sabaei!
At Chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus
Castorea, Eliadum palmas Epeiros equarum!

SERVIVS.

ℭ Ac prius, ignotum ferro q̃ scindimus aequor.) i.antequã facias⁹ veruactum. Aequor autem modo terrã accipe, ab ęq̃litate dictum. vnde & maria, ęquora dicũt'. ⸿ Vẽtos.) Quia diuersis locis diuersi pręualẽt venti. Et hoc dicit, Debes scire ager cui vento subiaceat. ⸿ Varium coeli praediscere morẽ.) Id est aeris. Lucretius, In hoc coelo qui dicitur aer. Et hoc dicit, Debes ẽt coeli qualitatẽ nosse, vtrũ pluuijs gaudeat an tempore vel frigore. ⸿ Patrios cultusque, habitusque locorũ. Duas res dicit, Sciendũ est, ager & quemadmodum a maioribus cultus sit, & quid melius ferre consueuerit. nanque habitus locorum, possibilitates⁹ accipimus. ⸿ Veniunt.) Crescunt. vt, Et pulchro veniens in corpore virtus. ⸿ Arborei foetus alibi.) Id est poma⁹. ⸿ Iniussa virescunt gramina.) Bene iniussa: nam frumenta studio iussa nascuntur. Vnde est, Atque imperat aruis. ⸿ Nonne vides.) Argumentatur, quasi hoc dicens, Si vna prouincia ferre non potest omnia: quanto magis vnus ager? ⸿ Vt Tmolus.) Mons est Ciliciae, in quo nascitur crocum praecipue: nam loca cũmemorat, vbi plus prouenit & melius aliquid. Nam crocum & in Africa nascitur, sed nõ tale, nec tanti, vel quale in Cilicia. ⸿ India mittit ebur. Et in Africa fuerunt elephantis, sed maiores⁹ in India. Hinc est⁹ quod ait Terentius, Elephantis quem Indicis praefecerat. Id est maximis. ⸿ Molles sua thura Sabęi?) Sabaei populi sunt iuxta Syriam & Arabiam: dicti Sabęi ἀπὸ τοῦ θύεσθαι, quod apud eos thus nascitur, quo deos placamus. Molles autem ideo ait, aut quod sub aere clementiore sunt. (Nam vt ait Lucanus, Quicquid ad Eoos tractus mundique teporem Labitur, emollit gentes clementia coeli.) aut certe quia Alexander Macedo dicitur obscoenos omnes de suo exercitu segregatos, illic condidisse. Sane thus modo sine adspiratione dicimus. nam antiqui thus dicebant ἀπὸ τοῦ θύειν. quod displicuit: thura enim a tundendo dicta esse voluerunt, a glebis tunsis. cum quibus dicitur fluens de arboribus coelescere. ⸿ At Chalybes nudi ferrum.) Populi sunt apud quos nascitur ferrum. Vnde abusiue dicitur chalybs, ipsa materies, vt Vulnificusque chalybs. Nudi autem, aut apud quos arbores non sunt: aut vere nudi, propter ferri cędendi studium. Nã legimus, Brontesque Steropesque, & nudus membra Pyragmon. ⸿ Virosaque Pontus castorea.) Fibri, canes sunt Pontici, quorum testes apti sunt medicaminibus, propter quos vbi se requiri senserunt, eos secant. De his Cicero, Redimunt se ea parte corporis, propter quã maxime expetuntur. Iuuenalis, Qui se eunuchum ipse facit, cupiens euadere damno Testiculi. Castores autem a castrando dicti sunt. ⸿ Virosa.) autem, venenata. Nam licet sint multis remedio, tamen pręgnantes eorum odore obijciunt & egerunt partum. Et a viro dicta ab eo quod est virus. Alij fortia accipiunt, a viribus. ⸿ Eliadum palmas Epiros equarum.) Hypallage est: nam haec dicit, Epirus creat equas optimas, quae apud Elidem palmas merentur in Iouis Olympici curuli certamine. Sane Epiros grece profertur: vnde etiam e habet accentum. Nam si latinum esset, Epirus Epiri, P I haberet, quia longa est. Nec mireris equas currere, nam vt dicit Plinius, velociores sunt ideo q in cursu vrinam faciunt.

ASCENSIVS.

ℭ At prius &c.) Quia quarto sulco serendum docuit: prim⁹ autem fiat proscindendo, docet quid attendendum sit pro scissuro, ęquor, id est campũ ęquum & planum, de q̃ nullum experimentum habet dicens: quia prospicere conuenit ventos & coeli varietatem ne pluuia impeditus operam interrumpere cogatur. Deinde quis cuique rei cultus adhibendus, & nouissimo qua regione quęque res libentius nascatur. Nam neque terrę omnes ferre omnia possunt, quod exemplis his probat. Seruius autẽ i Tmoli montis descriptione reprehenditur a Beroaldo sic Plin. in. v. refert Tmolum montem esse non Cilicię vt Seruius opinatur, sed Lydię qui ante Tymolus vocabatur, & erat vitibus consitus. Strabo quoque & Soli. idem sentiunt quod Plin. Tmolum in Lydia collocantes, de quo sic scribit Ouid. Riget aridus alto Tmol⁹ in ascensu cliuoque extensus vtroque Sardibus hinc illinc paruis finitur hypepis. Iuxta sardis positum esse Tmolum indicant Ouidij versus. Sardis autem vrbem esse in Lydia celeberrimam Herodoti & Plinij testimonio notissimum est. Praeterea non absurdum fortassis foret illud Virgilianum croceos & Tmolus odores ad vinum referre. Nam cum Tmoli vineta laudentur a Priscis tanquam generosissima videtur poeta appellasse croceos odores, id est vinum Tmoli quod odoris & coloris croceí sit: quale vinũ in primis laudatur a Palladio vtpote saluberrimum, & in hãc sententiam vadit Porphirio dicens croceum pro vino positum esse a Virgilio, & allegat illud hemistichion: hoc ideo dixi vt aliquid argutius reconditiusque memorarem, nõ vt Seruij expositionem refellere vellem: quae Probi & Solini atque Columellę authoritate corroboratur, qui scribunt Tmolum esse croco florentissimum. Sed quia interdum gratę sunt studiosis argutiores interpretationes: hęc pauca libuit his commentarijs intexere, sequatur vnusquisque quod velit. Haec ille. ℭ Ordo est. At, id est sed cura sit, id est curandum est nobis priusquam scindamus aequor, id est campum ęquum, ignotum, id est de quo nullum adhuc fecimus periculum ferro, scilicet aratri, cura inquam sit pręedicere ventos, id est aut cui vento subiaceat, aut qui venti pluuiam, qui serenitatem allaturi sunt, & pro, id est varium more coeli, id est aeris nisi dicas variam influentiam coelestium corporum: ac cura sit praedicere cultus patrios, id est qui quorumlibet patrię, id est loco natiuo conueniant & habitus, id est qualitates locorum. Et cura sit pręedicere quid quaeque regio ferat, & quid quęque recuset, supp. ferre qua segetes veniunt, id est nascuntur felicius, id foecundius & huberius, hic.i.hoc loco, & vuę veniunt felicius, illic, id est illo loco, foetus arborei veniunt felicius, alibi. Atque gramina virescũt iniussa, id est sponte nullo serente aut cogente, nonne vides vt, id est quemadmodum. Tmolus mons ille Lydie mittit odores croceos, id est crocum, & vt India mittit ebur & Sabaei molles, scilicet in tepida semper regione versantes mittãt sua, id est propria & peculiaria thura, qa solis est thurea virga Sabęis. At.i.sed, calybes, populi illi aut in Põto, aut poti⁹ in Hispania nudi.i.nudis mẽbris calybẽ, hoc est ferrũ mulcentes. cũ sabęi tenerrime vestiti thura

Tmolũ.

Sardis.

ra legant epithetis ergo antithesim facit sup. mittunt ferrum, sci/ licet calybem & pontus illa insula, mittit castorea, id est medica/ menta ex testiculis castoris facta, virosa, id est virium plena, aut vi rus quoddã habentia Epiros. i. insula mittit sup. palmas equarum eliadũ. i. equas e quibus gignantur equi in elide vincere soliti, & ita palmas mœreri. Elis aũt ciuitas est Achaię. vbi iuxta Alpheũ agitabant olim ludi Olympici. Elias ergo patronymicũ est a pa/ tria deductum. Et ita annotandum est patronymicũ patriũ: nõ. n. filium aut nepoté nec filiam, aut nepté, sed rem in patria genitã si gnificat: videlicet equas sicut in Bucolico musæ dictæ sunt siceli/ des a patria: & alibi helyconides & castalides &c.

PIERIVS.

¶ Ac patrios cultus q; habitus q; loc.) In Oblongo vaticanę Bi/ bliothecæ cod. cultus habitus q;, legitur, particula, q;, semel tantũ posita. In Longo. q; post, cultus, adscripta erat, abrasa est. Vetera exẽplaria reliqua, cultus q;, habitus q;, legũt, & pticula illa vtriq; vocabulo adiecta, versui decorum, & grauitatem addere mihi vi detur. ¶ Et quid quę q; ferat regio quod quę q; recenset. In nõnul/ lis antiquis codicibus legere est. Quid ferre recuset. Quod ergo crediderim

crediderim ex Paraphrasi desumptum. ¶ Hic segetes illic veniũt felicius vuæ. Antiquos admodum codices vidi, in quibus ver/ sus hoc numero legitur. Hic segetes veniũt vuę felicius illic. Sed enim vulgata lectio magis aures implet, & longe suauior vide tur. ¶ Atq; iniussa virescunt gramina.) In Lõgobar. exemplari a/ rasa est dictio iniussa, eius q; loco repositum, inulta: sed iniussa omnino lectio castior est, quam & Seruius agnoscit. ¶ Eliadum, palmas Epirus equarum.) In Longobardico, & plerisque aliis co dicibus, epirus, per us, legitur. Latina terminatione. In Romano epiros, per os, vt grece, & ita legendum Seruius censet. Præte, rea cur equarum potius fœminino genere quam equorum ma/ sculino dixerit, quærit Probus, Sed in reddenda ratione, quid si/ bi velit difficulter intelligas, adeo omnia eius scripta mutilata/ sunt, licet vero dicat corpora præcipue matrum legenda, ex q/ bus Sobolem tollas, non satis ad sententiam facit. Quare legas apud Plinium de equis, scythas per bella fœminis vti malle, quod vrinam cursu non impedito reddunt, ad quos respexisse crediderim Virgilium quum hic pręsertim de cursu & velocita te loqui videatur.

Continuo has leges, ęternaq; fœdera certis
Imposuit natura locis: quo tempore primum
Deucalion vacuum lapides iactauit in orbem:
Vnde homines nati, durum genus. ergo age terræ
Pingue solum primis extemplo a mensibus anni
Fortes inuertant tauri: glebasq; iacentes
Puluerulenta coquat maturis solibus æstas
At si non fuerit tellus fœcunda, sub ipsum
Arcturũ, tenui sat erit suspendere sulco.
Illic officiat lætis ne frugibus herbæ,
Hic sterilem exiguus ne deserat humor arenam.

SERVIVS.

¶ Continuo has leges.) Iu/ giter in æternũ, ad perpetuũ: sicut sequentia indicat, nam di cturus est, Æternaq; fœdera. ¶ Deucalion vacuum lapides iactauit in orbem.) Iam tran/ sit ad fabulam: & poetice di/ cit., Ista tum primum statuta, quæ ab initio mundi constat fuisse. ¶ Vnde homines nati du rũ genus. Expressit τὸ αἴτιον, idest accusatiuum. Nam & gręce populi λαοὶ dicuntur a lapi dibus. λᾶες enim lapides dicũ tur. ¶ Ergo age terræ pingue solum.) Iam redit ad causam. ¶ Primis a mẽsibus anni.) Hoc est (quod dixit, Vere nouo. ¶ Puluerulenta coquat maturis solibus æstas.) Quæ glebas soluit in puluerem. Et reddit causam cur hoc debeat fieri. ¶ Maturis autem solibus.) id est vehementer feruidis, magnis. ¶ Sub ipsum arcturum.) Id est autumnali tempore, quo Arcturus oritur. Et sciendum quod. ¶ Sub) præpositio, quando tempus significat, accusatiuo gaudet: vt hoc loco Sub arcturum id est circa arcturum. Item, At sub lucem densa inter nubila sese Et, Sub noctem exportant calathis. ¶ Sulco.) Id est aratione. Et aliter, Arcturus, qui ex Arctophylax, id est Bootes, post Vrsæ caudam locatus: quem alii Arcadem fuisse filium Calisthonis & Iouis dicũt: qui cum matrem in figuram vrsæ ira Iunonis trans figuratam vellet occidere, ambos a Ioue in cœlum esse transla/ tos, ille Arcturus, illa Elice dicta. Alii Icarum hunc volunt esse: qui a pastoribus, quos vino tunc primum reperto ebrios fece/ rat, velut dato veneno, fuerat occisus. Arcturus autem, quod post caudam vrsæ locatus sit ἀπὸ τῆς οὐρᾶς τῆς ἄρκτου. Bootes, q boues cum plaustro agat, dictus est. Oritur autem idem arcturus ante xv. Cal. Octobris: atque exinde pluuię incipiunt. quod ipse aperuit dicendo. Hic sterilem exiguus ne deserat humor arenam. Arcturum autem pluuiarum & tempestatum esse authorem. & Plautus ostendit in Rudente, cum eundem ipsum dicentem fa/ cit, Increpui hybernum, & fluctus moui maritimos. ¶ Illic.) In terra pingui. ¶ Hic.) In sterili, & tenui, & infœcunda. & (vt supra diximus) omnia pręcepta quę commemorat, ad illum pertinét quod ait, Quid faciat lętas segetes. ¶ Arenam.) Aridam terram, q est sicut arena.

ASCENSIVS.

¶ Cõtinuo has leges. Docet varietatem terrarum in producen/ do naturalem esse, ac insitam ab eo tempore, quo Deucalionis di/ luuium fuerat, vnde vt rigorem doctrinę mitigaret per digres/ siunculam non ineptam fabulam inserit, quæ a Landino sic expli/ catur. Deucalionis diluuium non fuit vniuersale, ut diluuium Noe, Fuit autem ut ait Varro regnante Crinao Cecropis succe sore, ut Eusebius & Hieronymus nondum defuncto Cecrope. Dictum autem Deucalionis, quoniam maxime eius regioné op pressit, ad Ægyptum autem & eius vicina non peruenit. Factum est anno mundi septimo supra tria millia, & sexcentos ac septua ginta, cum uniuersale diluuium quod fuit tempore Noe fuerit anno. xxxij. supra duo millia ac ducentos. Dictus est autem Deu calion

calion lapides in homines cõ/ uertisse, quia qui ex diluuio superfuerant timentes iterum diluuium se in montibus con/ tinebant aspero & ferino mo/ do uiuentes. At ille verbis pau latim emolliuit, & in planum deducens ad mitiorem, & hu manum cultum traduxit. Deu calionis auté filium fuisse di/ cunt Hellenem a quo Græci Hellenes sunt dicti. Thessaliæ autem imperauit Deucalion. Hæc ille. qa uero æternas do cet naturę leges: ita ut sua cui/ que loco uis semel insita ppe/ tua sit (nam & Porphirius locum generatorum principium & genus censet) cohortatur vt secundum eam rem terrę arẽtur, pin gues, videlicet & condensę a primis mensibus, hoc est ab Ianua rio & Februario ut sole, & uentis mutuis humor, qui nimiam lu xuriam pariat exiccetur, & pingue superfluum absumatur. ipsę q; terræ fiant putres ac puluerulentę. Macræ uero & deficę vsque ad sationis tempus non scindantur profundius sed suspendantur tenui & quasi (vt dicunt) superficiali sulco, ne hudum & pingue quod modicum habet & fertilitati necessarium est penitus exu/ det. ¶ Ordo est. Natura imposuit certis, id est suis quibusque lo/ cis has leges. i. uires legitimas & a virtute superiore, hoc est coele sti concessas ut. s. alię alia ferant & hęc ęterna fœdera. i. hęc pacta hunc consensum quo inter se consentiunt, ita ut alię aliarum mu/ nus non vsurpent, quinetiam per hęc homines quodammodo fœ dera seruant, nam si ferat omnia tellus neq; aliis aliorum egerét longe maior esset inter mortales principes Fastus ita vt q opti/ ma quę q; haberent aliis non communicarent, sed potius aditum negarent, sed rerum penuria etiam cum thurcis & ethnicis cómer cia nobis facit. Imposuit ergo hęc fœdera continuo. i. iugiter, & ad perpetuum, aut vt Galli dicunt incontinenti, hoc est ilico & e uestigio & sine intercapedine temporis eo tépore quo Deucalion rex Thessalię, iactauit in orbem. i. in mundum vacuum. i. vastatũ aquis & hominibus carenté, lapides, scilicet post tergum iactos. vnde. i. e quibus lapidibus nati homines sunt sup. durũ genus, aut vniuersos respicit, quia ferrea nũc dicuntur sæcula, aut Thessalos pcipue qui duri & immites pędicantur. ubi Lapithę & centauri, & Dolopes, & Myrmidones, & id genus hoies duri & feroces. Er go. i. qñquidé æternę & incõmutabiles sunt leges nec frustreris si secundum naturæ exigentiã terram coluens. ¶ Age.) Adhortandi adurerbium, de quo Valla nõ recte cẽset, q videlicet tñ singulare verbũ expostulet & agite tñ plurale: sed agendũ vtrunq;: nam & hic dicitur inuertant) fortes. i. robusti tauri: inuertãt. i. proscindãt extẽplo. i. illicò e uestigio (tractum ab auspicibus qui lituo tem/ plum designabant ad contemplandum. i. inspiciendũ auium vola tum, quo designato dicebant extemplo: eoq; dicto nequis obsit oés se prompuerunt) a primis mensibus anni. i. a Ianuario & Fe bruario, solum pingue. i. terrã pinguem opimã quę solum dicitur quia oĩum sustentaculum est a soliditate (vñ quicquid aliquid su stentat illi solum est ut mare piscibus, & aer auibus & ęstas pul/ uerulenta. i. plena pulueribus & quæ per rarefactionem & pu/ trefactionem

Deuca- lió qui fuerit.

Age.

Extéplo

Solum.

trefactionem multos pulueres excitauit. coquat glebas.i.terras pingues iacentes.i.aut inertes nisi sole maturescant, aut graues & ponderosas. At.i.sed si tellus non fuerit fœcunda.i.si solū fuerit macrum: sat.i.satis erit suspendere .i.suspensam tenere, scilicet terram: sub, id est vsque ipsum arcturum, id est ortum arcturi seu Bootis qui oritur.xj.diebus ante æquinoctiū autumnale hoc est xiii. Septembris quo tempore satio fit: tenui, id est modico & exili sulco, id est non arabitur donec seminandum erit nisi vno & eo quidem tenui sulco: ne herbę scilicet sponte in solo pingui supercrescentes officiant, id est noceant, lætis, id est pinguibus frugibus: illic.i.prius dicto: hoc est in solo pingui, & ne humor exiguus, id est qui in terra sterili & macra, exiguus, id est modicus est: deserat, id est penitus destituat, & derelinquat arenam, id est terram arenosam, & quę penitus in arenam exiccetur, hic, id est in terra minus foecunda & macra. Exiguum est quod quia modicum facile exigitur.

PIERIVS.

¶ Puluerulenta coquat maturis solibus ęstas.) In Roma.co. legere est, maturis frugibus. Seruius, solibus, agnoscit: cum alijs plerisque codicibus antiquis. ¶ At si non fuerit te foecun.) In Longobardico &, sed, at, melius.

Alternis idem tonsas cessare nouales,
Et segnem patiere situ durescere campum.
Aut ibi flaua seres mutato sydere farra:
Vnde prius lætum siliqua quassante legumen:
Aut tenues fœtus viciç, tristisq; lupini
Sustuleris fragileis calamos, syluamq; sonantem.
Vrit enim lini campum seges, vrit auenæ:
Vrunt lethæo perfusa papauera somno.
Sed tamen alternis facilis labor: arida tantum
Ne saturare fimo pingui pudeat sola, ne'ue
Effœtos cinerem immundum iactare per agros.
Sic quoque mutatis requiescunt fœtibus arua.
Nec nulla interea est inaratæ gratia terrę.

SERVIVS.

¶ Alternis.) Id est alternatim. ¶ Idem.) Scagricola. ¶ Tonsas nouales.) Agros messos. Dicimus aūt & has nouales & hęc noualia. Proprie nouales sunt primū arua proscissa, & primū segetē ferentia. ¶ Patiere.) Pátieris. ¶ Situ durescere cāpū.) Vt redeat in vires priores. Sane sciendū & Ciceronē in dialogis, & ceteros philosophos tractare nō qd deb. at fieri, sed quid potissimum fieri. quā rē nunc Virgilius sequitur. Nam cū dicat multa remedia agrorum recreandorū, ponit pro oībus intermissionē. Vnde eā rem frequenter iterat. ¶ Aut ibi flaua seres mutato sydere farra..) Si te terrarum cogit angustia, & non habes vbi intermisso agro rursus seras: ibi frumenta seras, Vnde legumina sustulisti. Aut si tibi est opus frumento, stercora sparge, & cinerē, vel incēde stipulas. ¶ Sydere.) Mutato anno. ¶ Lętū legumen.) Fertile. Et ¶ Lętus.) prout res fuerit accipimus: vt lætus homo, id est hilaris, lætum pecus, id est pingue, lętum legumen, vt diximus, fertile: & sic in reliquis. ¶ Siliqua.) Teca leguminis. ¶ Quassante.) id est quassa. ¶ Legumen.) Legumen dicitur quod manu legitur, nec sectionem requirit. Frumenta vero sunt omnia quę ex se emittit aristas. Nam quod supra ait. ¶ Farra.) Frumenta accipimus: species est enim pro genere. Far enim proprie genus est frumenti optimi. Dicitur frumentum a frumine, quod est gulę prominens pars. ¶ Aut tenues foetus vicię.) Mire ait tenues: nam vicia vix ad triplicem peruenit fructum, cum alia legumina prouentum habeant felicissimum & fertilem. ¶ Tristis q; lupini.) Amari: nam incoctus amarus est. ¶ Vrit enim lini campum seges.) Bene excerpsit linū, auenas, papauer: & dicit post hęc, frumenta serenda non esse. nam licet manu legantur, & sint inter legumina: viribus tamen frumentis exæquantur. ¶ Lethęo perfusa papauera somno.) Plena obliuionis. Nam Ceres, Ioue admonente, dicitur cibo papaueris orbitatis oblita, (& re uera papauer gignit soporem) cum iam Proserpinā captam a Plutone ex inferno recipere nō potuisset. ¶ Alternis facilis labor.) Redit rursus ad præceptū quod scit esse pręcipuum, id est ad intermissionem. ¶ Alternis.) Intermissis: subaudi agris. ¶ Facilis.) Vtilis. ¶ Ne.) Pro non. ¶ Saturare.) Recreare & reparare. ¶ Pīgui fimo.) Vel humido, vel fertili. ¶ Sola.) Terras. ¶ Effoetos per agros.) Continua fertilitate lassatos: sicut etiam frequēti partu effœta dicitur mulier. ¶ Cinerem immundum.) Dicit ad discretionem illius quo vtuntur puellę: de quibus cinerib⁹ in Bucolicis, Fer cineres Amarylli foras. ¶ Mutatis foetibus.) Vt omni anno proferunt, sed diuersa: nam eadem fere semper non possunt, nisi intermittant. ¶ Requiescunt foetibus arua.) Non etiam roborantur: quod intermissio efficit arationis: quam rem rursus repetit, dicendo. ¶ Nec nulla interea est inaratæ gratia terrę.) Nā liptote figura est, id est maxima & pręcipua: vt, Munera nec sperno. ¶ Inaratę.) Intermissę.

ro nisi cessaueris ab satione, operam luseris, nam penitus sterilem reddideris. Quocirca nunc de terris docet quomodo sint post messem tractandę, dicēs quod aut alternis annis cessabunt, vires & succum recuperantes, aut genere frumenti minus exedentis serentur, aut stercorabuntur. Et ita triplex inuenit cultura. ¶ Ordo est. Tu idem q, scilicet suo tempore terram vtranque arasti, patiere, id est permittes nouales, id est terras innouatas, aut de nouo satas tonsas, id est messas, cessare, scilicet ab onere ferendi, alternis sup. annis. (Notum est quod annalis, notalis, natalis, molaris, maxillaris, ędilis, quintilis, & alia multa adiectiua, sunt in eo genere proferenda in quo ponitur substantiuū subauditum, vnde si dico hunc natalem intelligo diem, hunc molarem dentem: hunc quintilem mensem, hos nouales agros, has nouales terras, hæc noualia arua: sed neutrum quoque per se plenum est, & ideo frequentius eo vtimur sine substantiuo: non raro tamen dicimus has nouales: quia facile intelligimus terras.) Et tu patiere campum segnem, id est effœtum & infœcundum, qui iacet & nihil exurgere facit (vnde segnis dicitur qđ sit seorsum ab igni qui actuosissimus est) durescere, id est durū fieri & obduci situ, id est lanugine & limo, vt vires recipiat: aut tu seres, id est seminabis. (Non ergo scribitur feres) farra flaua, id est quę flauescunt dum matura sunt sydere, id est anno mutato, aut potius sydere, id est qualitate temporis mutata. nam alio tempore farra, alio legumen seritur. seres dico ibi vnde tu sustuleris, id est collegeris (nam legumen dicitur quicquid legitur manibus vt, pisum, faba, lupinus) prius quia legumina citius colliguntur: legumen lętum, id est pingue & abundans siliqua, id est tunica aut teca leguminum quassante, id est concutiente pondere suo ipsum legumen grāde & maturum hoc est si videris produxisse densum & amplū legumen, poteris tempore suo superinserere farra, aut ibi vnde tu sustuleris foetus tenuis vicię, id est eius leguminis de genere lentis, & foetus, id est prouentum lupini, id est illius leguminis tristis, id est amari ante maturitatem, appositorie calamos, fragiles, id est faciles fractu & syluam sonantem. s. ariditate inducta. Si quæras quare nō superinseram linum & auenam vt farra, aut quare non superinseram farra post linum & auenā, sicut post prædicta, aut quare non faciat mentionem de lino & auena, dicit qđ ideo enim pro quia seges lini vrit, id est arefacit & exiccat campum, & seges auenę vrit campū & papauera perfusa somno Letheo.i.obliuioso.i.quę somnum & obliuionē inducunt vrunt campū, & ideo nō esset vtile eodem anno far superinseri sed tñ facilis labor alternis sup. annis.i. postq̃ annus cessauerit, poteris, vñ linū sustuleris etiā farra serere tñ.i.tātūmodo ne pudeat (qa sordidū munus est) saturare pingui fimo.i.stercore vsque ad saturitatē sola arida.i.terras macras, ex antithesi ergo ornatum cōparat, ve pro uel ne pudeat iactare cinerē immundū.i. limosum & pinguem (quod epitheton adiecit secundum cōmentarios propter cinerē quo puellę in expoliendis capillis utuntur: aut poti⁹ ideo dicit immundum vt causa sit, cur dixerit ne pudeat) per agros effœtos.i.emaceratos, & de qbus omnis fœcunditas emulcta est. Arua requiescent quoq;.i.etiam sic.i.stercorando, foetibus mutatis.i.mutando foetus, hoc est si non idē genus frumenti aut leguminis seratur continue nec vlla.i.nonnulla imo (per liptotē) plurima gratia.i.relatio beneficij est terræ inaratę.i.non aratę, interea.s.dum cessat quia se pinguem faciat, ad futuros prouentus, Regula.

ASCENSIVS.

¶ Alternis idem &c.) Pręcepta Georgica.s.quę ad te rę opus & culturam pertinent pro terrarum diuersitate diuersa sunt habenda, ideoq; prius docuit: alio tempore terras optimas, alio macras esse proscindendas, verum quod nunc affert documētum de terrarum cessatione seu intermissione ad omnem videtur pertinere regionem, sic tamen vt alibi sit fere necessaria, alibi tantum vtilis. Nam in terra pingui, si intermissionem feceris, pinguiorem effeceris: in qua tamen cautio sit ne nimium luxuriet. in macra ve-

& herbis

& herbis pecora pascit, quod non exprimit, ne alterius libri farraginem huc ingerat & opus confundat. Seruius autem legit nec minus interea. Sed plures nec nulla.

PIERIVS.

¶ Aut ibi flaua feres mutato sidere farra.) In Romano codice mutato semine, legitur. Sed sidere agnoscit Seruius, cum tamé nulla sit causa cur Semine sit expungendum, cum statim Virgilius ea connumeret semina, quibus far inde succedere sit ex fertilitate, & quæ contra seminata prius, campum adurant. Sed enim reliqui codices omnino. Sidere. legunt. ¶ Vnde prius lætum siliqua, quassante legumen.) Quamuis Seruius Lętū agnoscit, vide tamen an recte in Romano codice, lectum, legatur, vt ibi serenda farra dicat, vnde prius legumen legeris, verbum vero sustuleris viciæ satum & lupino seruiat. ¶ Requiescunt foetibus.) In Romano codice. Requiescent foetibus. Futuro tempore scriptum, in aliis pręsenti.

SERVIVS.

Sæpe etiam steriles incendere profuit agros:
Atq; leuem stipulam crepitantibus vrere flammis.
Siue inde occultas vires, & pabula terræ,
Pinguia concipiunt. siue illis omne per ignem
Excoquitur vitium, atq; exudat inutilis humor.
Seu plures calor ille vias, & cæca relaxat
Spiramenta, nouas veniat qua succus in herbas.
Seu durat magis, & venas astringit hianteis:
Ne tenues pluuiæ, rapidi've potentia solis
Acrior, aut Boreæ penetrabile frigus adurat.

¶ Incendere profuit agros.) Non agros, sed ea quæ in agris sunt, id est stipulas vel quisquilias: hoc est purgamenta terrarum, & alia inutilia cōcremare. Nam vt videmus, si in agris qui incendendi sunt desint stipulæ, aliunde illuc nutrimenta portantur incendij. ¶ Atque leuem stipulam crepitantibus vrere flammis. ἐξβασις poetica, vel superflua verbi repetitio. Nam stipula per se leuitatem significat. vnde leuem stipulam vocamus. ¶ Siue inde occultas vires.) Inde, id est ex igni: occultas autem, arcana quadam ratione cælatas. In hoc autem sensu sequitur Heracliti opinionem, qui dicit omnia ex igni procreari: quem nunc terris alimēta prębere commemorat. ¶ Vitium.) Quod foecunditatem impedit. ¶ Exudat inutilis humor.) Noue locutus est. Nam non ipse humor, sed terra desudat. vnde exudat pro exudatur accipimus. ¶ Cæca relaxat spiramenta.) Breues cauernas, per quas sudor emanat, quæ tenuitate sui non possunt videri. ¶ Relaxat.) Aperit. ¶ Qua.) Pro quo. ¶ Durat.) actiuum est hic. Dicimus enim & duro & duror: duro neutraliter, & duresco. ¶ Hiantes.) Apertas & patentes. ¶ Ne tenues pluuiæ.) Aut lentæ & penetrabiles: aut epitheton est aquarum. Aquæ enim naturaliter tenues sunt. sic alibi, Aut in aquas tenues, dilapsus abibit. ¶ Rapidi.) Feruidi & ardentis. ¶ Acrior.) Validior. ¶ Boreæ.) Venti aquilonaris. ¶ Penetrabile frigus.) Quod omnia penetrat. ¶ Adurat.) Hoc ad solem & ad frigus pertinet: nam vno sermone duo diuersa conclusit, quæ tamen vnum effectum habent. nam & frigoris finis, est caloris initium, & summus calor, frigoris est principium. Vnde quasi vnus effectus est & frigoris & caloris.

ASCENSIVS.

¶ Sæpe etiam steriles &c.) Docuit quædam remedia contra sterilitatem terræ hoc est, quod proposuit: docuit quid faciat lætas segetes. ex parte, quia stercoratio intermissio, & cinerum sparsio. Nunc alia apponit dicens quia profuit interdum incendisse steriles terras hoc est radices & herbas cespitum desiccatorum quæ manent in terra sterili iam desiccata post arationem. Cuius exustionis causas varias assignat: summam autem Pli. putat vt herbarum semen exuratur. ¶ Ordo est. Profuit, id est vtile fuit & conduxit etiam, id est pręter dictas causas sæpe incendere agros steriles, id est stipulas & cespitum ac herbarum radicumq; reliquias in agris sterilibus post arationem super extantes. Atq; pro, id est (exponit enim quomodo agri vrantur) vrere stipulam leuem, id est desiccatam, aut quia in sterili terra genitam flammis crepitantibus propter materię enim repugnantiam crepitant flammæ, quarum crepitus non fit sine comburendorum motu terræ non inutili. (Quia vero grammaticarum rerum curiosis nihil satis dictum est. Norint multa verba esse semiimpersonalia quæ si præponantur impersonalia censeantur: si infinitiuum pro supposito habeant personalia, vt iuuat me legere impersonale quodammodo est legere iuuat me personale. Sic profuit incendere & vrere, impersonale est. Incendere agros profuit & vrere profuit personale) profuit inquam siue quia terræ concipiunt inde occultas vires & pinguia pabula, id est nutrimenta, siue quia omne vitium excoquitur, id est coquendo expellitur & consumitur illis, scilicet terris per ignem; atque humor inutilis exudat. i. exudando consumitur, expellit enim ignis humorem vnde exudare videtur humor vnde in thermis exudam°, quod verbum componitur ab ex & sudo, sed quia post x, non scribitur, s, dicimus exudo & exulto exero, pro exsudo exsulto & exsero. Seu quia ille calor, relaxat, id est relaxando terras facit (habet enim ignis etiam vim relaxatiuam vt patet in asseribus, & bacillis qui ad ignem laxati incuruantur) verum videtur terram constringere: quod quidem verum si sit tenax & pinguis plures vias, scilicet obtrusas prius per inutilem humorem, & relaxat, spiramenta, id est spiracula cęca, id est occlusa & occulta. (Cęcū enim nunc est quod non videt vt animal: nunc quod non videtur vt hic cęca spiracula, nunc quod non permittat videre. vt Cęcus amor) hoc est secretos & occultos meatus per quos spiritus aeris intret, & humor noxius euaporet qua, scilicet parte succus veniat in nouas herbas, seu quia ignis durat, id est indurat magis & astringit, id est claudit venas hyantes, id est rimas scissuras aperturas terrarum: quę res conducit, ne pluuiæ tenues, & ideo multum penetratiuę, ve pro vel potentia solis & rapidi acrior. i. vehementior q̄ terrę parum humoris habenti conducat aut frigus boreę, id est illius venti septentrionalis a Thracia flantis penetrabile, id est facile penetrans, habet enim hic significationem actiuam adurat, scilicet tenues venas.

PIERIVS.

¶ Exudat inutilis humor.) Dum interim aliquid occurrat, quod maioris alicuius momenti sit, non pigeat de ratione scribendi aliquid disputare, vbi pręsertim ea sese offerūt, in quibus aliqua manifesta mutatio facta sit, cuiusmodi ea est, quæ in hoc verbo exudat apparet. Nam nostri fere omnes vbicunque, ex, præpositiua particula cum dictione aliqua, quæ ab, s, litera incipiat componatur, s, ipsam excludere coeperunt, offensi. s. sibilo, quem ea pronunciato vocabulo resultare dicunt, duabus vix dictionibus, exsulo & exspecto, in quibus, s, non elidat, designatis. Sed enim antiqui scriptores non modo composita in sua in columitate conseruarunt, vt exsudat, & alia huiusmodi verum etiam ipsi literę, x, quotiescūq; occurreret, vel in simplicibus nominibus, de industria, s, addere gaudebant, hinc felixs, hinc Alexsander, hinc cappadoxs, & pleraque huiusmodi, quę passim in veterum monumētis obseruantur. Quę quidem consuetudo cum plurimum inualuisset compulsus est Terentius Scaurus aduersum hos pręcepta tradere, eosq; peccare ait, qui, nuxs, & truxs, & feroxs, in, s, nouissimam literam dirigunt, cum alioqui duplex sufficiat, quæ intra se &, s, literam habeat, sane vero qui genus hoc scriptionis innouarunt credidere nimirum figuram nostrę literę x, eam esse, quæ apud Græcos pro, ch: figuratur, x, & ad sonum, quem audiebant necessariam esse literā, s, existimarunt: siquis enim scribat truchs, & nuchs, eodem pene sono excipientur, ac si trux, & nux, per, x, scripta enuncientur, sed fuerit sua cuiq; ętati consuetudo, nostris placuit ea simplicia nomina per, x, tantum annotare. composita vero non vsquequaq; eiusmodi regulę subiiciuntur, sed pleraq;, s, retinuerunt, vt appareret originatio, quare si modo eodem exsudat scripserim, vt veteres pene omnes codices habent, neq; vllus pronunciationis harmoniam me offendisse crediderim, neq; alienum quid a scribendi vsu protulisse.

SERVIVS.

Multum adeò, rastris glebas qui frangit inertes
Vimineasq; trahit crates, iuuat arua, neq; illum
Flaua Ceres alto ne quicquam spectat Olympo:

¶ Adeo.) Valde. ¶ Rastris.) Et hos rastros dicimus, & hec rastra. Legimus enim, At istos rastros interea depone: in Terentio. Item, Rastraq; & incuruis sęuū tribuere ligones. Et rastra dicta, q̄ terrā radant. ¶ Glebas inertes.) Pigras, nihil creātes. Et trāsit ad aliud pręceptum.

¶ Vimineasq;

Et, qui, proscisso quæ suscitat æquore terga,
Rursus in obliquum verso perrumpit aratro:
Exercetq; frequens tellurem, atq; imperat aruis,
Humida solstitia, atq; hyemes orate serenas
Agricolæ: hyberno lætissima puluere farra:
Lætus ager: nullo tantum se Mœsia cultu
Iactat, & ipsa suas mirantur Gargara messes,

¶ Vimineasq; trahit crates.) Ad agrorum scilicet exequationem. Et hic transit ad aliud præceptum. ¶ Flaua Ceres.) Flaua dicitur propter aristarum maturitatem. Et Ceres nomen est quod in polysyllabis in nominatiuo singulari pducit vltimam, cum in obliquis corripiat. ¶ Alto.) De alto. ¶ Ne quicquam.) Non sine causa. Nam semper duæ negatiuæ vnam confirmatiuam faciunt. Vnde male quidam locum illum legunt in Terentio, Pater adest, caue ne te tristem sentiat. Si enim hoc est, dicit vide vt te tristem esse sentiat: quod procedere minime potest. sed ita legendum est. Caue te tristem sentiat. Nam & . Ne . & Caue prohibentis est. ¶ Spectat.) Respicit. ¶ Quæ suscitat æquore terga.) Id est terram quam arauerat. ¶ Rursus in obliquum verso prorumpit aratro.) Scilicet Autumnali tempore, quo iam cum seminibus aratur. Nam hoc præcipit, vt cum denuo aramus, tunc per obliquum aratra ducamus. nemo enim vno tempore bis arat. ¶ Atque imperat aruis.) Id est, vt tantum ferant quantum ipse desiderat. Et hoc est quod ait supra, Illa seges demum votis respondet auari Agricolę. ¶ Humida solstitia, atque hyemes optate serenas.) Duo sunt solstitia. Vnum æstiuum viii. Calen. Iulii die: quo tempore remeare sol ad inferiores incipit circulos. Et aliud hyemale viii. Cal. Ianuarii die: quo tempore sol altiores incipit circulos petere. Vnde hyemalis solstitii dies minimus, sicut æstiui maximus inuenitur. Videtur ergo contrarium esse quod dicit, Optate pluuias per solstitia, & per hyemem serenitatem: cum (vt diximus) vnum ęstiuum sit, & aliud hyemale solstitium. Sed sciendum modo annum in quatuor partes esse diuisum: in duo solstitia, & duo ęquinoctia: vnũ vernale, aliud & autumnale. quæ Gręci ἰσομερίαν vocant. Sũt autem viii. Calen. Aprilis. & viii. Calen. Octobris die, qui annus olim in duas tantum partes diuidebatur, hoc est in ęstiuum, & in hyemale solstitium, & in duo hemisperia. vt intelligamus omnia eum tempora voluisse complecti. Nam hoc dicit, Optandum rusticis vt autumnali & hyemali tempore sit serenitas: quæ duo tempora pro vno habebantur secundum Hemycicli rationem, vt diximus. Vernali vero, & ęstiuo tempore vt sint pluuię: quę & ipsa duo tempora pro vno erant. Tamen si diligenter attendamus: poetica licentia vsus est, vt pluralem numerum pro singulari poneret. nam solstitia pro solstitio, & hyemes pro hyeme posuit. dicit autem, Optanda hęc quę per naturam non sunt: quo possit vtriusq; tẽporis asperitas mitigari: & ęstatis calor pluuiis: & frigus hyemis serenitatis tempore. ¶ Hyberno puluere.) Hyberna serenitate, eo q̃ nimia serenitas puluerem creat. ¶ Lętus ager.) Hyberno scilicet sereno. ¶ Nullo tantum se Mœsia cultus Iactat.) Constat quidem Mœsiam circa culturam esse diligentem: sed nõ ei cultus suus tantum prodest, quantum hyberna serenitas. Mysia autem prouincia est: Mœsia vero ciuitas Phrygię, haud longe a Troia: quã magis debemus accipere propter Gargara montes Phrygios. ¶ Mirantur Gargara messes.) Phantasia est poetica, rei inanimatę sensum dare: sic alibi, Miraturq; nouas frondes, & non sua poma.

ASCENSIVS.

¶ Multum adeo rastris.) Docet alios colendæ terrę modos, dicens multum prodesse, qui rastris hoc est magnis dentalibus glebas frangunt, aut cratibus super tractis, aut qui ex transuerso iterum ducto sulco terram intercipit & diuidit. Optanda autem est inquit agricolis serenitas & siccitas in hyberno tempore, quo circa vult vt agricolę optent vt hyemales pluuię in ęstatem transferantur: non sic tamen secundum Mancinellum vt reuera pluuias ęstiuales optet, sed quia hyemales nimium deprecetur, atque abesse velit, non tamen videtur quid in locis calidis & siccis obesse possint ante maturitatem frugum pluuię. quo circa posset vtrinq; optare vt & hyeme serenitas sit, & in ęstate saltem incipiẽte: hoc est vsq; ad finẽ Maii mediocris pluuia. Sed huic expositioni obstat quod dicit humida solstitia quod de principio ęstatis & fine veris intelligi non possunt: vnde si nullo modo humida solstitia recipienda censeas, posset exponi sic, agricolæ optate solstitia humida. i. quę fere humida sunt supp. serena, & optate hyemes. i. tempestates pluuiales serenas: tam dicit prodesse vt nullus cultus ei comparandus sit, nullaq; res plus ad copiam quę in Mysia est faciat. Commentarii fere Mysia legendum putant textus, tamen passim Mœsia habent. Priusq̃ ordinem pollicero recitabo verba

verba Beroaldi in Seruiu contra id quod dicit de, ne, particula quę sunt. Quamuis hoc exigere videatur regula grammatices quod a Seruio pręcipitur, tamen veteres scriptores sępissime ita locuti sunt vt hic particulam ne cum verbo caueo copularent Hora. Vade, vale, caue, ne titubes mandataq; frangas. Plin. Terram cariosam caue ne plaustro ne ve pecore impellas. Ouid. ne fallare caue proximus ater erit: itaq; vtroq; modo & recte & latine dicitur, cum auctoritas veterum pro regula sit, & honestissimus sit error magnos duces sequentibus. Itẽ Virgilianus versus vtpote eruditione refertissimus eruditiorem expolcebat enarrationem. cõcisus est interdum Seruius in rebus magnis. copiosus in paruis. Quis enim eliciet veram archanãq; Virgiliani carminis sententiam ex tali interpretatione? Gargara sunt montes phrygii. Nemo eruditus ignorat Gargara esse montes vel potius cacumen montis Idę, sed curioso commentatori inquirendum fuerat curiosius, & pensitandum diligẽtius, an poeta posuerit Gargara pro monte, quę fertilitatis esse dicit exemplar, ego apud Macrobium animaduerti Maronianum carmen explicari accuratissime, & longe secus quam tradatur a Seruio atq; copiosius. Ait. n. Gargara nomẽ esse cacuminis montis Idę, & oppidum, & Virgilium non de summo monte, sed de oppido loqui in Georgicis. nam apud Gargara ciuitatem: tanta erat frugũ copia, vt qui magnum cuiusq; rei numerum vellet exprimere p multitudine immẽsa Gargara nominaret, ita Alceus, Aristophanes, & Varro. Gargara p multitudine posuerunt, & de his intellexit Oui. illo versu. Garga. quot segetes, quot habet methymna racemos, Non ergo Gargara p monte apud Virg. accipere debemus prout accipit Serui. sed pro oppido, vt sentiunt eruditi, quod positum est in imis radicibus Idę montis & defluentibus inde humoribus Gargara irrigantur suntq; feracissima. Confirmat Macro. sententiam Plin. scribens in quinto. Gargara esse montem & oppidum. Et Strab. in xiii. inquit. Gargarus in superioribus Idæ partibus locus ostenditur a quo Gargara dicuntur ęolica ciuitas facessat itaq; mutilata expositio, quam Seruius & Probus tradiderũt, qui ambo nihil dixerunt nisi Gargara esse montẽ. ¶ Ordo est, Is sup. qui frangit rastris. i. dentalibus glebas Inertes. i. inutiles & quasi sine arte, aliquid lucrandi aut pducendi & trahit. s. super glebas. i. terram concretam crates vimineas. i. ex viminibus & sudibus factas, iuuat. i. adiuuat, adeo. i. valde multũ arua, neq; nequicquã. i. & non frustra Ceres flaua. s. vt arista frumenti colorata, spectat sup. de, aut ex alto olympo. i. coelo illum. s. qui id facit, & sup. illum qui prumpit. i. proscindit rursum. i. iterum aratro verso in obliquum. i. transuersum, ea sup. terga. i. culmina sulcorũ quę suscitat. i. sursum prius leuat, ęquore. i. campo plano & æquo pscisso. i. prius scissu & sulcato. i. qui post sulcum ductũ recte ducit altero ex transuerso: & supp. eum, hoc est neq; frustra spectat, qui exercet frequens tellurẽ, atq; iperat agris. i. sic domat eos vt sibi audientes. i. quasi ad imperium quantum vult referentes faciat. O agricole optate solstitia. s. ęstiualia secundum Seruium, aut solstitia humida. i. hyemalia, & p. i. hyemes serenas. i. vt serenitas sit tempore hyberno, quia farra supp. sunt lętissima puluere. s. per siccitatem producto hyberno, & ager est lętus hyberno puluere, & Mœsia oppidum aut Mysia regio, nullo. i. non vllo, nõ iactat se tantum. i. in tantum vllo cultu, quantum supp. serenitate hyberna, & gargara. i. loca decliuia in Mysia non mirantur tantum suas messes vllo cultu, quantum serenitate hyberni temporis: hoc est nullo cultu tantum prouentum habet, quantum serenitate hyberna, & tamen est illic maximus prouentus.

PIERIVS.

¶ Rursus in obliquum verso prorumpit aratro.) Veterum bona pars codicum, perrumpit, legunt: quod sententiæ videtur accommodatius. Sed in mediceo nota illa quæ. Pro. significabat abrasa est, &, p, litera alio atramento inferne recisa iam perrumpit facit, sunt etiam exẽplaria, quę, oblicum, per, c, scribunt exemplo iam antiquato, licet ad hanc diem in Italia populi sint, qui, q, literam nondum admisere. ¶ Nullo tantum se Mœsia cultu.) In Roma. codice, & altero peruetéri Mysia, per, y, prima syllaba scriptum est, veluti apud Stephanum μυσία χῶρα καὶ πόλις. Quod vero passim scribi cœptum Mœsia, per œ, diphthongum a Seruio defluxit, qui ciuitatem a regione ea scriptura distingui tradidit.

Beroal. Ne.

Gargara

Quid dicam, iacto qui semine comminus arua
Insequitur: cumulosq; ruit male pinguis arenæ?
Deinde satis fluuium inducit, riuosq; sequentes?
Et, cum exustus ager morientibus æstuat herbis:
Ecce supercilio cliuosi tramitis vndam
Elicit. illa cadens raucum per leuia murmur
Saxa ciet: scatebrisq; arentia temperat arua.
Quid, qui, ne grauidis procumbat culmus aristis:
Luxuriem segetum tenera depascit iu herba:
Cum primum sulcos æquant sata? quiq; paludis
Collectum humorem bibula deducit arena?
Præsertim incertis si mensibus amnis abundans
Exit: & obducto late tenet omnia limo.
Vnde cauæ tepido sudant humore lacunæ.

SERVIVS.

¶ Comminus.) Id est statim, sine intermissione. ¶ Insequitur.) Prosequitur, & non sinit quiescere. ¶ Cumulos ruit.) Euertit, dissipat. & nunc est actiuum ruit. vt, vna Eurusq;, Notusq; ruunt. nam aliter dictum est, Ruit alto a culmine Troia. ¶ Male pinguis.) Non pinguis, id est sterilis. ¶ Deinde satis fluuium inducit, riuosq; sequentes. Post commemoratam generalem agriculturam, transit ad species & culturas venientes ex tempore. Nam arare, cinerem iacere, incendere æternum est: irrigare autem non nisi nimię siccitatis est: sicut siccare etiā aut ex magnis pluuijs aut ex fluminis eruptione compellimur. ¶ Satis.) Segetibus, agris satis: nam participium est. ¶ Sequētes.) Iuges: aut certe riuorum est epitheton. ¶ Exustus ager.) Æstatis calore. ¶ Morientibus herbis.) Secundū Pythagoricos, qui dicunt omne quod crescit habere animā: Vnde est, Atq; interfice messes. ¶ Ecce.) Id est ex improuiso. ¶ Supercilio.) Altitudine, summitate terrarum. ¶ Raucum per leuia murmur saxa ciet.) Non solum vtilitati hanc rem dicit fore, sed etiam voluptati. ¶ Leuia.) Lubrica, detrita, nitida. ¶ Scatebris.) Ebullitionibus, quę fiunt cum aqua in aliquas rimas defluxerit. Vnde et vasa ęstuantia calore, scaturire dicuntur. ¶ Quid.) Subaudi, de illo dicendum est, aut quantum illi prodest. ¶ Grauidis aristis.) Grauidas aristas periphrasticos pro spicis posuit. Dicimus autē & hic spicus, & hęc spica, & hoc spicū. Cicero in Arato, Spicum illustre ferens insigni corpore virgo. Sed scire debemus in vsu esse a masculino vtrūq; numerum: a neutro vero raro, & tantum singularem inueniri, nam pluralis nunquam lectus est. ¶ Culmus.) Iuctio spicarum. ¶ Luxuriem segetum.) Bene luxuriem, vt ostendat rem superfluam, & nocituram nisi amputetur. ¶ Cum primum sulcos æquant sata.) Cum adhuc herbę sunt tenerę. i. antequam cogātur in culmos. Et est Virgilij hoc hemistichion vnū de inuictis. ¶ Deducit.) Siccat, detrahit. Sic paulopost, Quos deducere nulla religio vetuit. i. siccare. ¶ Presertim.) Maxime, pręcipue. ¶ Incertis mēsibus.) In opportunis. Incerti autē menses sunt veris & autumni, nam & hyemis certum est frigus, & æstatis certus est calor: Veris vero & autumni nunc frigus, nunc calor est. ¶ Obducto late tenet omnia limo.) Superlito, superfuso. ¶ Tenet.) occupat & operit. ¶ Vnde.) De huiusmodi inundatione scilicet amnis. ¶ Tepido humore.) Noxio, inutili. ¶ Lacunę.) autem sunt fossę in quibus collecta aqua stare consueuit.

ASCENSIVS.

¶ Quid dicam iacto &c.) Prosequitur intentum, videlicet quid faciat lætas segetes dicens cum admiratione. quid dicam supple de illo, hoc est quantum ille profit aruis. qui iacto semine. i. postquam iecit semen insequitur arua comminus. i. de prope, & statim quasi conseris manibus, & ruit. i. dissipat cumulos i. globos arenæ malę. i. nō aut sine commodo pinguis, quasi dicat, plurimum nimirum prodest, & qui deinde inducit satis, id est segetibus aut seminatis fluuiumq; pro. i.) Est enim epexegesis. i. expositio prioris per posterius) riuos sequentes id est defluentes in agrum, & cum ager exustus, scilicet nimio calore ęstuat, id est feruet & hoc herbis morientibus prae nimia, scilicet siccitate. Ecce, quasi dicat, præter opinionē, & cū minime speretur quod, scilicet illic aquę preterfluerēt vbi pauloante tanta siccitas erat vt omnia exarescerent. ipse elicit. i. per aqueductus aut canales educit supercilio. i. ex editiore loco, quia aliter nequiret deriuare, montis cliuosi. i. multos cliuos habentis vndam. i. aquam exundantē. Illa. s. aqua, cadens. i. defluens, ciet. i. excitat murmur raucum. i. infractum per saxa læuia. i. polita frequenti impetu. & temperat scatebris. i. scaturiginibus & ebullitionibus ac venis aquas effundentibus: arua arentia. s. siccitate. Quid supp. de illo dicam quantum iuuet arua qui ne culmus: herba spicam sustentans procumbat grauidis aristis, ipse depascit. i. pascendo pecora absumit luxuriem. i. vegetē copiam, & superabundātiam segetum. i. pinguium culmorum, ac stipularum, in tenera herba. i. priusq; sese in spicæ collegerit formam: cum. i. quando sata ęquant. i. cooperiunt per ęqualem altitudinem sulcos. Et quid supp. dicam de illo qui deducit. i. aufert arena bibula. i. per suppositionem arenæ multum aquæ bibentis: humorem paludis, hoc est palustrem qui præcipue nocet, deducit inquā presertim. i. pręcipue, si amnis. i. fluuius ex imbre subito genitus (qui a circūnatādo dicitur circumfluit. n. agros) abundans. i. superexcrescens exit. s. ripas & limites suos mensibus incertis. i. vernis aut autumnalibus quibus tēpestas incerta est nunc pluuiosa, nunc sicca, nisi sit sensus in mensibus certis. i. quibusdam & non omnibus, quia si frequens aut iugis esset inundatio, frustra fieret desiccatio. Si ergo amnis exit aut incertis mensibus aut in mēsibus certis, sed maior manus legentium est, incertis vna dictiōe quā duabus & tenet omnia limo obducto. i. superducto, late. i. ampliter aut in latum, vnde. i. a quo limo lacunæ, id est receptacula aquarum: cauę. i. excauata, aut capacia vt caua videantur: sudant. i. distillant humore tepido. i. pluuia cū quodam tepore decidente. Ebulum

PIERIVS.

¶ Riuosq; sequentes.) In Roma. codi. legere est. Riuosq; fluentes, sumptum id nimirum ex paraphrasi. ¶ Ecce supercilio cliuosi tramitis vndam. Elicit.) In Roma. cod. Eligit, scriptum, ea, scilicet cognatione quę intercedit inter g, & c, cum elicit, omnino sit calla lectio,

Nec tamen (hęc cum sint hominumq;, boūq; labores
Versando terram experti) nihil improbus anser,
Strymoniæq; grues, & amaris intyba fibris
Officiunt, aut vmbra nocet. Pater ipse colendi
Haud facilem esse viam voluit, primusq; per artem
Mouit agros curis acuens mortalia corda:
Nec torpere graui passus sua regna veterno.
Ante Iouem nulli subigebant arua coloni:
Nec signare quidem, aut partiri limite campum
Fas erat. in medium quærebant, ipsaq; tellus
Omnia liberius nullo poscente ferebat.
Ille malum virus serpentibus addidit atris:
Prędariq; lupos iussit. pontumq; moueri:
Mellaq; decussit folijs, ignemq; remouit:
Et passim riuis currentia vina repressit:
Vt varias vsus meditando extunderet artes

SERVIVS.

¶ Nec tamen, hęc cum sint hominumq; boumq; labores.) Ordo est a sequētibus, Nec tamen nihil officiunt. Et hoc dicit, Licet hæc omnia quę dixi, arando sint experti & hominum & boum labores: tamen sunt adhuc aliqua quę obsunt, nisi prouideris. s. vt aues absint, aut vmbra arborū. ¶ Improbus anser.) Insatiabilis, nulli probandus. Et dicit anseres agrestes. ¶ Strymoniæq; grues.) Thraciæ, a fluuio Strymone. Et amaris ityba fibris.) Vt etiam Donatus dicit, male quidam intybam auē quandā amari secoris accipiunt, nā intyba dicit cicorea, herbas quasdā noxias, quarū radices multę & tenues ambiunt segetes & necant. Fibris autē abusiue ait, quod radices intyborum hac atq; illac decurrunt vt fibrę per iecur. i. venæ quædam & nerui. ¶ Amaris.) aūt nocētibus. Vt, Hostis amari. ¶ Aut vmbra nocet.) Vt, Nocēt et frugibus vmbre. ¶ Viam.) Rationē & artē colendi. ¶ Mouit agros curis acuens mortalia corda.) Dicturus est Iouē fecisse multa, quę possunt in vituperationē venire: & ea hoc colore defendit, quod dicat voluisse eum ingenium mortalibus ex necessitate pstare, ne torperent ocio: quod ex rerum abundantia procreatur. ¶ Acuens.) Exercens. ¶ Veterno.) Pigritia,) nam veternus dicitur morbus intercus. i. ὑδρωψ qui hoies efficit pigros, & dicitur, intercus in tercutis.

Paulatim:& sulcis frumenti quæreret herbam:
Et silicis venis abstrusum excuderet ignem.

tercutis.¶ Subigeb.&.) Suo la/
bore colebāt arua.¶ Nec signa
re quidē,aut partiri.) Diuide/
re & designare. ¶ Fas.) i.lex.
¶ In mediū quęreb.it.) In cōe.¶ Omnia liberius.) quia supra ait,
Atq; imperat aruis.Bñ.tunc.n.libere cuncta sponte ferebāt:nunc
aūt imperante alio per laborē culturę feruūt.¶ Malum virus.)
Bene addidit malum ad discretionē epitheton.Nam virus & bo/
num & malum est,sicut venenū:nam idē est.Venit aūt a Græco:
nam & illi φάρμακον mediū habēt.i.bonum & malum.Sane vi/
rus,hodie tres tm̄ habet casus:hoc virus,hoc virus,o virus.Anti
qui hoc virus,huius viri dicebāt.Lucretius,Tetri primordia viri.
¶ Ignḗq; remouit.) Non penitus sustulit,sed; occuluit. Vnde est,
Quęrit pars semina flammę Abstrusa in venis silicis. ¶ Passim.)
Abūdanter,vbiq;.¶ Riuis.) Fluminibus.¶ Excuderet.) Studiose
reperiret,& coleret.¶ Frumēti herbam.) Periphrasis segetis.

ASCENSIVS.

¶ Nec tñ hęc &c.) Postq̃ edocuit diligentiā agricolis in colēdo
agro seruandā,subiungit misera eoꝝ fata.vt quibus officiūt ac no/
cēt plurima vt aues herbę & vmbrę.Veꝝ ne temere omnia cōtin
gere censeas dicit a Ioue id institutū vt non torpescerēt homines
simul ꝙ cū agro se colerēt exercitationibus assiduis.Nā si vt sub
Saturno quondā omnis ferat omnia tellus & id quidē spōte ne/
mo agꝝ coleret:dicit ergo Iouē Saturni filium immutasse tēpora
patris sui,qua occasione præstita transit ad varia diuersoꝝ inuēta
agricolis pleri m vtilia,sed ne in re manifesta ꝓlixior sim.¶ Or/
do est.Nec pro & non,& cum hæc.i.prius dicta sint labores & ho
minum & boum experti.i.inuēti & in experientiam adducti (po/
nitur.n.in significatione passiua cum sit verbum commune expe
rior) versando.i.arādo & colēdo terram tamē anser improbus.i.
improbandus & detestandus,vt qui vbi nihil seuerit decerpat &
vastet & grues strymoniæ.i.circa strymonem lacum,aut amnem
in confinibus Thraciæ & Macedonię versari plurimum solitę,&
intyba.i.herbę amaris fibris.i.quę habēt amaras et nociuas fibras
quibus fruges attrahuntur,officiunt.i.nocent & contrarium eius
quod deberēt faciunt.(Nam cum officium in bonam partē acci/
piatur fere quęras quomodo officere sit nocere. Sed sunt qui offi
cium ab efficiendo deductum velint alijs dicentibus huius prępo
sitionis ob esse duplex significatum, alterum.n.quod quasi,pro/
pter,vt ob pietatē.i.propter pietatem,& sic officium est,propter
quod quicq̃ institutum & factum est,alterum vero quasi contra
vnde obsum,obsto,obdo,oppono,officio,quasi contra sum sto,
do,& pono & facio contra id
quod debeo) aut vmbra nocet
sed ipse pater.s.Iupiter qui di/
citur iuuans pater,haud.i.non
voluit viam.i.modum & rationē colēdi esse facilē,immo voluit
esse difficilē & ipse Iupiter mouit primus agros.i.primus exer/
cuit per labores,acuēs corda mortalia curis,nec passus sua regna
i.homines sui tēporis torpere.i.pigrescere,graui.i.nociuo & mo/
lesto,veterno.i.vicio somnolētię & obesitatis ex torpore ꝓcrea/
to.Nulli coloni.i.agricolę,subigebant.i.domabant.Vnde dictum
est,atq; imperat aruis,subigit aūt aruū qui ipsum ad iussum suū
quia vult ferre facit,ante Iouem.i.priusq̃ ea Iupiter subegisset.
Nec fas erat signare quid.in campum,aut partiri campum limi/
te.i.lapide ad dirimendos agros in confinio posito,sed sup.homi
nes:quęrebant.i.reponebāt in medium,& ipsa tellus ferebat om/
nia liberius.i.omnino libere,& non subacta hoc est nullo poscen/
te.i.exigente,sponte videlicet sua,ille.s.Iupiter addidit serpenti/
bus atris.i.nociuis,virus.i.venenum suum,& iussit lupos prędæ/
ri.i.prędas auferre,& iussit pontum.i.mare moueri.s.per nauiga
tionē auaritiæ potissimum causa inuentam.Et ipse decussit.i.deor
sum,& in terram excussit mella,folijs.s.arboꝝ hoc est frondibus,
in quibus copiose prius reperiebantur,& remouit.s.ab vsu mor/
talium ignem,& repressit.i.coercuit vina currētia passim riuis.i.
per riuos, vt.s.vsus.i.opus & vtilitas extunderet.i.extorqueret,
& violēter pararet,varias artes meditando.i.excitādo,& vt vsus
quęreret,paulatim.i.paulotenus,& successiue postq̃.s.Ceres do/
cuerat herbam frumēti in sulcis.i.per arationem & cultum terrę,
& vt excuderet.i.cudēdo & concutiendo eliceret ignē abstrusum
i.delitentē;in supp.venis silicis.i.lapidis illius prędurj.

PIERIVS.

¶ Et amaris intyba fibris.) Scribēdum,intuba,per,u,ex antiquis
plerisq; codicibus tam Virgilianis,q̃ Plinianis,latina enim dictio
est,neq; admittit,y,nisi quantum Gręci sic,v,nostrū breue ea so/
lent nota figurare. Sed de hoc plura in.iiij.Georgicō.¶ Nec signa/
re quidem.) In Roma.codi.Ne signare quidem,legitur, vna mi/
nus litera.¶ Extunderet artes.) Antiqua aliquot exemplaria,excu
deret,legunt,eaq; dictio,nescio qua prius abrasa,in Longobardi/
co codice superinducta. Sed enim Extunderet,in probatioribus
codicibus, Romano,Mediceo & alijs habetur.¶ Et silicis venis.)
Antiqua omnia exemplaria quæ præ manibus fuere nobis,vt sili
cis,legunt,tam & si non displicet,&,vt illi membro cohæreat,&
sulcis frumenti quęreret herbam.

Tunc alnos primum fluuij sensere cauatas:
Nauita tum stellis numeros,& nomina fecit:
Pleiadas,Hyadas,claramq; Lycaonis Arcton.
Tum laqueis captare feras,& fallere visco
Inuentum:& magnos canibus circu ndare saltus.
Atq; alius latum funda iam verberat amnem
Alta petens:pelagoq; alius trahit humida lina.
Tum ferri rigor,atq; argutæ lamina serræ.
Nam primi cuneis scindebant fissile lignum:
Tum varię venēre artes.labor omnia vincit
Improbus,& duris vrgens in rebus egestas,

SERVIVS.

¶ Nauita.) Pro nauta: sicut
Mauors pro Mars.¶ Nume/
ros & nomina fecit) Nume/
ros aut currendi modos.i.or/
tus & occasus:quod si est, q̄si
rem philosophorum pręter/
misit: nam tantum de nomi/
nibus dicit,vt Pleiadas,Hya/
das, Aut certe re vera aut nu/
meros:nam Hipparchus scri/
psit de signis: & commemo/
rauit etiam,vnumquodq; si/
gnum quot claras,quot secun
dę lucis,quot obscuras stellas
habeat, secundum quod bene
commemoratis signis,quasi notum stellarum numerum pręter/
misit.Et in eo quod dicit nautam stellis numeros & nomina fecis
se:significat,necessitate quęrendarum rerum,quę ante sponte sua
cunctis prouenie bant, homines nauigandi peritiam & studium
reperisse:& ex eo quod sequitur,id quod pręcedit ostēdit, Naui/
gandi quippe peritiam sequitur studium motus,& ratiōes sydeꝝ
cognoscendi,propter tempestatē maris,& vētoꝝ motus.¶ Ple/
iadas.) Signum est ante genua Tauri, quod ortu suo primæ na/
uigationis tempus ostendit.Vnde græce pleiades dicuntur ἀπὸ
τοῦ πλεῖν:latine Vergiliæ,a verni temporis significatione, quo
oriuntur.¶ Hyadas.) Signum est in fronte Tauri, quod ortu suo
efficit pluuias: vnde ipsę stellæ,Hyades vocantur ἀπὸ τοῦ ὕει/
τοῦ, quas Latini Suculas appellauerunt, ¶ Claramq; Lycaonis
Arcton.) Elicem dicit.i.maiorem septentrionem:nam minor ap/
pellatur Cynosura.Lycaonis autem,subaudi filiam.vt, Deipho/
be Glauci.Lycaon enim rex Arcadiæ habuit filiam Calisto:quam
cum vitiasset Iupiter, Iuno in vrsam conuertit:& postea Iupiter
miseratus
miseratus in signum coeleste
transtulit.¶ Tū laqueis capta/
re feras,& fallere visco Inuen
tum.) Vnus sensus est diuisus
interpositione alterius.Nā La
queis captare feras ad venatio
nē pertinet.i.illaqueare feras
in curuatis arboribus. Fallere
visco,ad aucupium.Itē ad ve
nationē.¶ Et magnos canibus
circundare saltus.) Male autē
de aucupio quidam respiunt,
totum referētes ad venatio/
nē:& dicunt,Fallere visco, ꝓ
visceratione positum. Cōstat
enim luparios carnib⁹ tinctis
veneno lupos necare,quod ideo non procedit, quia hoc viscum
huius visci facit,sicut templum tēpli.vnde est Fallere visco. Vi/
scus vero.i.caro,visceris facit,vt pecus pecoris.Et si de carne lo/
quebatur,viscere debuit dicere.Lucretius,Permistus viscere san/
guis. Itē ipse,Viscus gigni,sanguēq; creari.Primo de nautis,& na
uigio inuento:postea de venatione dixit:nunc de piscatoribus lo
quitur,cuncta.n.hæc necessitas inuenit.¶ Funda iam verberat.)
Genus est retis dictum a fundendo,id est retiaculum quod dici/
tur βόλος.¶ Humida lina.) Verriculum significat.¶ Rigor.) Du
rities.Vnde & rigidus durus homo dicitur.¶ Argutæ serræ.) Stri
dulæ,sonoræ.Et dicitur Perdix,sororis Dedali filius, inuenisse
Circinum & serram.¶ Fissile.) Quod findi potest.¶ Tum variæ
venere artes.) Ex necessitate scilicet diuersarum rerum,quibus ho
mines repressa spontanea cunctarum rerum origine,& terrarum
fructificatione cœperūt egere.¶ Labor improbus.) Vel magnus,
vel nulli probabilis,nullus est enim amator laboris.¶ Duris vr/
gens in rebus.) Vrgens,id est cogens & quasi importune insistēs.
¶ Egestas.)

Egestas.) Indigétia rerum. Persius, Magister artis ingeniiq; largitor Venter. negatas artifex sequi voces.

ASCENSIVS.

¶ Tunc alnos, &c.) Docet igitur varia inuenta per egestaté, & primo nauigationé & propter eam syderum obseruationé, deinde aucupium, & piscationé sunt arma mechanicorum operum, & tandé omnia per egestatem inuenta concludit: Signanter autem dicit alnos cauatas tunc primum excogitatas, quia in paludibus prima nauigatio fuit, & ea lynthribus ex alno, videlicet cauata, ea enim arbor cum sit fragilissima, aeri exposita, in aquis tamé prędura est, vt ergo foecundo ingenio eum poeta etiam ordiné rerú inuentarum tangit, post scaphas auté & lynthres inuentę sunt rates, quibus se etiam mari credebant, vnde Hora. j. car. Illi robur & ęs triplex circum pectus erat, qui fragilé truci commisit pelago raté, primus, tum naues, quarum quę prima fuerit dictum est in Bucolico ibi. Et altera quę vehat argo. ¶ Ordo autem est. Fluuii (quia mari nondum se crediderant mortales) sensere. i. si sensum habuissent sentire potuissent túc primum. s. postq̃ Iuppiter rerum penuriá induxerat, alnos cauatas. i. scaphas et lynthres ex alnis cauatis, vnde postea naues excogitatę sunt, senserunt autem, quia naues immissę aquis sulcant eas. Tum. i. deinde nauita. i. is qui nauibus vsus est, per syncopam autem loquitur, qui nauitam dicit, fecit stellis numeros. i. constituit quot stellæ signum facerét & nomina. i. quarum rerum & potissimum animantium nominibus appellarentur: vnde discedit a fictionibus poeticis in re seria, nam poetę fingunt varia animalia in sydera translata, poeta auté hic innuit ea primum fuisse, sed aliquando nomina accepisse propter effigies animalium, quas representant (vtitur autem eleganti breuitate quia per id quod dicit, id quod non dicit intelligitur. Si enim nauita stellis numeros & nomina fecit, id fecisse constat vt earum directione nauiget, vnde nauem inuentam esse significat sine qua nauita dici nequiret) nomina inquam fecit, videlicet pleiadas. i. vocauit quasdam pleiadas, quę vij. stellę in cauda tauri sunt, & a nřis Vergilię vocantur, & hyadas quę circa cornua tauri etiam septé sunt, & hyades primum, deinde suculę aliquando vocatę, a pluuijs autem dictę sunt (Sunt autem accusatiui Gręci tertię declinationis ac si sit, hæc pleias huius pleiados & hæc hyas huius hyados in plurali hę pleiades & hyades) & Arcton. i. vrsam maiorem Lycaonis. s. filiam claram quia stellas habet xxj. aut illustré & multis versibus memoratam. Tum. i. deinde inuentum est captare feras laqueis. s. pedicis, & fallere. s. aues præcipue visco, & inuentum est circundare magnos saltus, quia tunc parum terrę habitabatur, canibus. s. venaticis. Atque alius verberat iam. i. interea dum venationi student, latum amnem funda. i. iaculo & rete petés alta. i. profunda vbi maiores sint pisces, & alius trahit pelago. i. e mari, lina humida. i. retia linea humefacta per immissionem in aquas ad captandos pisces. Tum. i. deinde post dicta rigor ferri, supple inuentus est, & id quidem argute dicit, nam ferrum fuisse & eo vsos fuisse etiam in nauibus fabricandis verisimile est, sed postea inuentus est rigor ferri. i. modus indurandi ferrum, & temperandi more chalybum, & lamina ferrę argutæ. i. subtiliter excogitatę aut sonorę dum quid ea secatur. Ná primi, supp. mortales scindebant lignum fissile. i. quod faciliter finditur, cuneis. i. eiusmodi instrumétis quę a lato in angustum & acutum desinunt, & ex ligno duriore ac ferro fiunt. Tum. i. deinde paulatim varię artes venere. i. excogitatę sunt, aut venere in vsum hominis, labor improbus. i. insatiabilis & modum nesciens, vincit. i. superat, & domat omnia, nihil est quod longo labore non inueniatur, aut fiat ab homine, inueniendi autem causa est egestas, vñ subdit, & egestas vrgens in rebus duris. i. quas durum est pati aut quibus durum est carere, vincit omnia.

PIERIVS.

¶ Nam primi cuneis scindebant fissile lignum.) In Mediceo codice & aliquot alijs antiquis. Nam primum, habetur. In Roma. schindebant, quod sono asperum videatur, per, ch, & hic & alibi scriptum, quod verbum id σχίζω græce dicitur per. χ. literam dentiam, alij Scindo malunt ἀπὸ τοῦ σκινδάλζω dici, & idcirco aspirationé non apponunt, atq; ita omnino mollius enúciatur. Labor omnia vincit.) In Roma. codi. vicit, legitur, specie perfecta. Nam & Venere artes, dixerat. In Mediceo, vincit, est. Sed literę, n, subditum est punctum, quod eam indicet expungédam. vtcunq; tamen legas, parui est momenti.

Prima Ceres ferro mortales vertere terram
Instituit: cum iam glandes, atq; arbuta, sacræ
Deficerent syluę, & victum Dodona negaret.
Mox & frumentis labor additus, vt mala culmos
Esset rubigo, segnisq; horreret in aruis
Carduus: intereunt segetes: subit aspera sylua.
Lappæq;, tribuliq;, interq; nitentia culta
Infelix lolium, & steriles dominantur auenæ.
Quod, nisi & assiduis terram insectabere rastris
Et sonitu terrebis aues, & ruris opaci
Falce premes vmbras, votisq; vocaueris imbrem:
Heu magnum alterius frustra spectabis aceruum:
Concussaq; famem in syluis solabere quercu.

SERVIVS.

¶ Prima Ceres ferro mortales vertere terram Instituit.) Prima Ceres omne genus agriculturę hominibus indicauit. superfluo enim quęstioné mouet quidam commentarij, dicentes Osirim vel Triptolemum aratrum inuenisse, ná aliud est vnam rem inuenire, & aliud omné agriculturam docere: quod fecit Ceres. Ná ferrum dicendo, cuncta generaliter rusticorum arma complectitur. Sacrę Deficeret syluæ.) Emphasis est. i. ét sacræ: quarum sterilitas, cęterarum quoq; significat infoecunditaté. Arbuta.) auté sunt rubra poma syluarum, quæ Plinius vnedones vocat: quòd asperitate sua plura edi non possunt. Victum dodona negaret.) Dodona ciuitas Epiri: iuxta quam nemus est Ioui sacratum, & abundans glandibus semper. Vnde κατ' ἐξοχὴν Dodonę facit mentionem. Et totum quod dicit hic, hoc est, Prius homines vt legimus pasti glandibus sunt, nec aliud ad victum quærebant. Cum igitur iam deficerent glandes, & non solum quęlibet syluę, sed etiam sacræ victum hominibus negarent: & cum alijs syluis ipsa quoq; Dodona ciuitas, quę iuxta se nemus Ioui consecratum habebat, glandes vsibus humanis subtraheret: Ceres prima omne genus agriculturæ hominibus indicauit. Labor additus.) Aut datus: vt nihil mali ante habuerint, aut re vera additus: quia ante erat quidem labor, sed tantum herbarum, imbrium: postea accessit rubiginis, carduorum. Esset.) Consumeret: vt, Est mollis flamma medullas. Rubigo.) auté genus est vitij quo culmi pereunt, sed abusiue rubigo dicitur. Nam proprie rubigo est (vt Varro dicit) vitium obscœnę libidinis quod vlcus vocatur: id auté abundantia & superfluitate humoris solet nasci, quæ gręce σατυρίασιν dicitur. Segnis carduus.) Inutilis, infoecundus. Aspera sylua.) Notandum, etiam de herbis syluam dictam. Infelix lolium.) Infoecundum.

Infoecundum. contra, Felicemq; trahit limum. Steriles auenæ.) Ad discretionem earum quæ seruntur. Quod nisi & assiduis terram insectabere rastris. Iam concludit, & hoc dicit, Nisi sæpe sarrieris: propter illud, Et amaris intyba fibris Officiunt: Nisi aues fugaueris: propter illud, Improbus anser Strymoniæq; grues. Nisi falce amputaueris ramos: propter illud, Aut vmbra nocet: Nisi votis inuocaueris pluuias: propter, Humida solstitia, atq; hyemes orate serenas: sine causa ingétes frumenti alterius aceruos aspicies. Propter quod ostendit rusticum sua inertia famé, nó anni vitio, sustinere. Insectabere.) Pro insectatus fueris. Futurum indicatiui pro futuro subiunctiui. Rastris.) Sarculis. Terrebis.) Pro terrueris. Premes vmbras.) Coartabis & imminues. Vmbras.) i. ramos arborum incumbétes segetibus amputans. Votisq; vocaueris imbré.) Vt inuoces fore tibi pluuiam. Alterius aceruum.) Qui nec accurate egerit. Frustra spectabis.) In alio cernés quod ipse non habeas. Famem solabere.) Ac si diceret, Ne glandibus quidé satiaberis: quia dixerat, Et victum Dodona negaret.

ASCENSIVS.

¶ Prima Ceres ferro.) Redit ad institutum suum, vt. s. agriculturę authorem significet, dicens Cererem eam inuenisse tangens paucis eius difficultatem, vt diligentem reddat agricolam, additurus mox arma seu instrumenta quibus agricolis vtendú est. ¶ Ordo igitur est. Ceres instituit. i. statuit & docuit prima, id est priusq̃ alius quispiam, mortalis, scilicet homines cum ipsa per inuétum suú immortalitaté meruerit, & dea frugú habita sit, vertere. i. vertédo colere terrá, ferro. i. qbuscúq; armis ac instrumétis ex ferro factis, aut ferro munitis vt vomere, bidéte, marris fossorijs &c. tunc sup. cum glandes atq; arbuta. i. fructus arbutorú, & quicunq;

quicunque sylvestres, deficerent.i.deessent sylue sacre.i. Ioui consecrate, cu minime defore putabantur, & Dodona.i.sylua illa sacra in Epiro negaret.s.mortalibus victum quia tunc glande vesci solebant, Labor.i.difficultas & calamitas, est additus, scilicet a Ioue qui noluit facilem esse viam colendi agros &.i.etiam frumentis, ita supple vt mala.i.nociua & perniciosa rubigo esset.i.consumeret (ab edo es est) culmos, scilicet frumenti, quod prius letius veniebat, & vt carduus.i.herba spinosa florem hirsutum ferens de genere tribulorum, in cuius folijs semper aqua inuenitur, vnde graece dipsacos, i.sitiens, dicitur, segnis.i.infoecundus & nihil boni afferens, horreret.i.horridus staret in aruis & supp. postquam is horrere coepit segetes intereūt, & sylua aspera, scilicet veprium tribulorum, spinarum, lapparum & similium, subit.i. per se subsecuta est. Sylua dico appositione lappae & tribuli, aut sylua lappae, & tribuli, vt sint genitiui singulares, & loliū infelix.i.zizania infelicitatem pariens, & auenae steriles.i.ventosae & sterilitatem inducentes, dominantur inter culta, scilicet arua nitentia.i.splendentia frequenti opera agricolę, ita, vt non vitium sed calamitas sit agricolę. Dominantur autem vsqueadeo quod nisi tu insectabere terram assiduis rastris.i.nisi assidue raseris, & eradicaueris herbas nociuas, & nisi terebis aues sonitu, scilicet arcus aut vocis, & nisi premes, id est diminues & exscindes falce, id est cultro incuruo vmbras ruris opaci, id est arboribus circumsepti, & nisi vocaueris imbrem votis, scilicet dijs factis, heu (dolentis interiectio) tu spectabis frustra, id est sine commodo tuo immo cum dolore cū solus careas, magnum aceruum, scilicet frumenti, alterius, scilicet vicini tui qui eam diligentiam adhibuit & solabere.i.mitigabis sed non penitus sedabis nec placabis famem, scilicet tuam & tuorum, quercu concussa, id est agitata ad habendam glandem in syluis, vbi videlicet nascitur.

PIERIVS.

¶Deficerent syluae.) In codi. nonnullis admodum vetustis, defuerant, legitur: Sed Deficerent, magis placet. ¶Vt mala culmos esset rubigo.) In Roma. codi. & hic, & alibi, robigo, per, o, prima syllaba scriptum est. Vnde robigalia sacra robigo deo instituta a Numa anno regni sui. xj. vt author est Plinius. ¶Horreret i aruis carduus.) In antiquis aliquot codicibus carduos, vt sexcenta huiusmodi exempla in veterum monumentis. ¶Et steriles dominantur auenae.) Hic suum habet locum, dominantur, quod in Bucolicis nascuntur extant, codicibus legi diximus. ¶Quod nisi & assiduis.) In Romano cod. adsiduis, idque perperam scriptum ex Carisij sententia, Quod vero sequitur, terram, insectabere rastris. In Mediceo codice herbam insectabere scriptum est. ¶Frustra spectabis aceruum.) Vt missum faciam, aceruom, ex antiquis codicibus. In Mediceo nō spectabis, sed expectabis, habetur, id enim spectandi auget significatum.

SERVIVS.

¶Duris agrestibus.) Quia in labore durant. ¶Arma.) Instrumenta: vt alibi, Cerealiaque arma. ¶Quis sine.) Sine quibus. ¶Seri.) Seminari. ¶Surgere.) Crescere. ¶Vomis.) Et ab eo quod est vomer, & ab eo quod est vomis, vomeris facit: sed rationis est vomer, nam vomis vsurpatum est, earum enim est vt in eis exeuntia, ri in obliquis recipiant: vt cinis, puluis. Talis est & in Gręcis ratio: nā actin & actis dicunt delphin & delphis, Eleusin & Eleusis: sed veriis in n desinunt: quod in obliquis habent, vt actiuos, Eleusinos, delphinos. ¶Graue robur aratri,) Propter sulcos altius imprimēdos. ¶Inflexi.) autē pro flexi posuit: nā, in, abundat.

Dicendum, & quae sint duris agrestibus arma:
Quis sine, nec potuere seri, nec surgere messes.
Vomis & inflexi primum graue robur aratri,
Tardaque Eleusinae matris voluentia plaustra.
Tribulaque, traheaeque, & iniquo pondere rastri:
Virgea pręterea Celei, vilisque supellex.
Arbuteae crates, & mystica vannus Iacchi.
Omnia quae multo ante memor prouisa repones:
Si te digna manet diuini gloria ruris.
Continuo in syluis magna vi flexa domatur
In burim, & curui formam accipit vlmus aratri.
Huic a stirpe pedes temo protentus in octo:
Binae aures, duplici aptantur dentalia dorso.
Cęditur & tilia ante iugo leuis, altaque phagus
Stiuaque, quę currus a tergo torqueat imos.
Et suspensa focis exploret robora fumus.

est Liber pater, in cuius mysterijs vannus est: quia vt diximus animas purgat. Vnde & Liber ab eo quod liberet dictus est, quem Orpheus a gigantibus dixit eē discerptum. ¶Ante memor prouisa repones.) Antequam agriculturam exerceas, ante praeparabis hęc omnia, quae in illius rei sunt vsum necessaria. ¶Prouisa.) id est pręparata. ¶Repones.) Recondes, & salua custodies. ¶Manet.) Expectat. ¶Diuini gloria ruris.) Id est si tu gloriam diuini ruris vis adipiscit aut si id tibi concessum est coelitus, vt gloriam ruris habeas. ¶Diuini.) autem a dijs conditi: vel quia terra, dea dicitur. ¶Continuo.) Principio statim, aut priusquam agriculturam coeperis. ¶Vi.) Virtute.

¶Tardaque Eleusinę matris.) Eleusin ciuitas est Atticę prouinciae, non longe ab Athenis: in qua cū regnaret Celeus, & Cererē filiam quęrente liberalissime hospitio suscepisset, illa pro munere ostendit ei omne genus agriculturę, filium etiam eius Triptolemum recēs natum per noctē igne fouit, per diē diuino lacte nutriuit. & eum alatis serpentibus super positum, per totum orbē misit ad vsum frumentorum hominibus indicandum. Ergo hoc dicit, plaustra volubilia matris Eleusinę.i.qualia ostendit Ceres apud Eleusina, aut certe, qualibus mater deorum colitur, nam ipsa est etiam Ceres. ¶Tribula.) Genus vehiculi quo teruntur in area fruges maturae. ¶Traheaeque.) Epenthesis est trahee pro trahę. sicut nauita pro nauta. Est vero traha genus vehiculi dictum a trahēdo: nam non habet rotas. ¶Iniquo pondere rastri.) Pro iniqui ponderis.i.magni.s. vt sine labore rustici glebas possint infringere. ¶Virgea pręterea Celei vilisque supellex.) i. vasa de vimine facta, qualia Ceres Celeo aliquando monstrauit: vt qualos, corbes, & cętera. Sane hęc corbis dicendum est foeminino genere, secundum Tulliū, qui ait, Messoria se corbe contexit. Sane. Supellex) vsurpatum est, nā artis est, haec supellectilis. Genitiuus enim aut par debet esse nominatiuo, aut maior vna syllaba vt, musa musae: doctor doctoris. Si duabus maiorem inuenerimus, contra artē id esse manifestum est: vt anceps, pręceps, & pauca alia. ¶Arbuteae crates.) Ex arbuto factę. ¶Et mystica vannus Iacchi.) i. cribrum areale. Legimus autem & vallus secundum Varronem, quod id nihilominus significat. Mystica autem Iacchi ideo ait, quod apud antiquos Liberi patris quem nunc Iacchum vocat, sacra ad purgationem animae pertinebant: & sic homines eius mysterijs purgabantur, sicut vannis frumenta purgantur. Hinc est quod dicitur Osiridis membra a Typhone dilaniata Isis cribro superposuisse. nam idem est

¶Domatur.) Vsui seruire cogitur. ¶In burim.) In curuaturam. Nam buris est curuamentum aratri, dictum quasi βοὸς οὐρὰ quod fit in similitudinem caudę bouis. ¶Formam.) Modum. ¶Huic.) id est aratro. ¶A stirpe.) A radice, vel ima summitate. ¶Temo.) Ad quem ligantur, vel iunguntur boues. ¶Pedes protentus in octo.) Subaudi aptatur. ¶Binae.) Duę, quibus latior sulcus efficiatur. ¶Duplici dentalia dorso.) Dentale est lignum ad quod vomer includitur. Duplici autem dorso dicitur, aut lato, vt Ad duplex agitur per lumbos spina, aut re vera Duplici: cuius vtrunque eminet latus. Et fere huiusmodi sunt omnes vomeres in Italia. ¶Iugo.) i. ad iugū. ¶Leuis.) Ideo leuis, ne boues laborent. ¶Stiua.) Manica aratri qua regitur. Cicero in Scauriana, Ab ipsa stiua mecum homines loquebantur. ¶Currus imos.) Currus dixit, propter morem prouincię suę, in qua aratra habent rotas quibus iuuantur. ¶A tergo.) Post tergum. ¶Torqueat.) Vertat. ¶Suspēsa focis exploret robora fumus.) Probatę enim soliditatis sunt ligna, si fumo rimas minime effecerint, niquique ad exudandum fumū adhibita si rimas faciunt & scissuras, mala sunt & infirma. Totus aūt hic locus de aratro, Hesiodi est. τῆμος ἀρύλοτο μῆν μεμνημένος ὥριον ἔργον, ὄλμον μὲν τριπόδην τάμνειν, ὕπερον δὲ τρίπηχυν ἄξονα δ' ἑπταπόδην.

ASCENSIVS.

¶Dicēdum & q̄ sint &c.) Conuenięter postquam docuit, quō & qua diligentia terra colenda sit, docet quibus armis seu instrumentis. Nā arma dicuntur omniū artificum instrumēta: vulgo tamē pro munimētis pręcipue armorum accipi solent. Quae autem arma describat, ex ordine patebit qui talis est. Dicendū, supp. est.i.dicere oportet, &.i.etiā quę arma.i.instrumēta sint agrestibus.i.in agro degētibus agricolis.s.duris.i.labore induratis, & malo assuetis. Quis sine

fine.i.fine quibus, messes.i.fruges metendę & secandę nec potuere seri.i.seminari, nec surgere.i.crescere in altum. Primum sup.est vomis.i.qui terram vomit, & graue.i.ponderosum & forte robor.i.lignum aratri inflexi.i.incurui, & plaustra.i.vehicula, matris eleusinae.i.Cereris, quę apud eleusinam ciuitatē vbi colitur, vehicula ad auehendas messes instituit, voluēta sup.se, aut voluētia.i.volubilia, tarda, pro tarde, supp.sunt rusticis necessaria aut quid simile, & tribula.i.instrumenta triturandi & traheae, pro trahę, quę sunt instrumenta, quę trahuntur sine rotis, & rastri.i.dentalia pondere iniquo.i.aut grandi aut inęquali, quia secundū ter-
Ablatiui rę qualitatē dentes, & pōdus habēt, (Seruius passim innuit septimos casus, quos ablatiuos ex vi demonstrationis appellant loco genitiuorum poni vt est rastri iniquo pondere pro iniqui ponderis, & lato venabula ferro pro lati ferri, Ænei.iiij. verūtamē honestior est per ablatiuum q̄ per genitiuum locutio) pręterea.i.p̄ter hoc est supp.& rusticis habenda, supellex virgea, & vilis.i.vtensile ex virgis factum, & ideo vile.quia virgę non magno veneunt rusticis. Celei.i.q̄ Celeus rex Eleusinus tempore Triptolemi regnans postea vsus est, supellex, inq̄ virgea videlicet crates arbuteę.i.ex arbuteis virgis consertę & contextę, & vannus.i.cribrum ad ventilanda & purganda frumēta, mystica.i.qua etiam vtebantur in mysticis sacris Iacchi.i.Bacchi, quę omnia.s.dicta instrumēta tu memor.s.indigentię pręteritę repones.i.loca bis in repositorio suo, prouisa multo ante.s.q̄ vtaris. si gloria digna.i.p̄stans diuini ruris.i.quod dij aliquando coluere aut fertilis, manet.i.expectat aut delectat & immoratur te. Sed solemus dicere id manere, quod certe futurum iudicamus etiam malum, vt in Achilleide statim. Quid maneat populos vbi tanta iniuria primos. Degrassata duces? Continuo.i.statim dum adhuc tenera est vlmus.i.arbor illa flexa in syluis.i.adhuc crescens magna vi.i.violentia domatur.i.curuatur in burim.i.formam buris, hoc est incuruamētū aratri, & accipit formam aratri curui, temo.i.lignum oblongum, ad quod rotę connectuntur, protentus.i.porro tentus hoc est extensus in octo pedes.i.ad longitudinem octo pedum, & aures.i.ferra aut ligna latiora in morē aurium vtrinq; affixa, vt latiorē sulcum faciant binę.i.duę, aut singulis instrumentis sulcandi duę, & dentalia.i.ligna in quibus vomer infigitur, duplici dorso.i.angulo cum sint quadrangularia, aptantur.i.applicantur huic.s.aratro. Et tilia leuis.i.lignum tilię arboris parum ponderosę, cęditur, ante.i.priusq̄ opus sit ea vti. cęditur.i.amputatur iugo.i.ad iugum, id est vt ex ea fiat iugum. Est enim dandi casus, & fagus alta.i.procera cęditur iugo & stiua.i.manicula aratri a stando dicta, cęditur supp.quae torqueat.i.torquēdo dirigat imos cur.a ter.i.a parte post.e.sequitur enim aratrum arans. Et sup.explo.i.probet & siccet ac vires exquirat, rob.i.ligna fortia suspen.fo.i.iuxta fumarium, in quo loco ignis fouetur.

PIERIVS.

¶ Et my.van.iacchi.) In Ro.co. Mystica Vallus, legitur Mystica, quidē, vt alibi dict.i mutatione τοῦ, υ, in, v, quia veteres peregrinas literas abhorrebant. Eodem modo in anti. Liuiano co. corcvram pro corcyram legitur, & huiusmodi pleraq;. Vallus vero ex Varro est, apud quē Vallus, quę apud alios, vannus, & in li. de ling. latina a volatu dictum asserit, quod cum id iactant, volant inde ligna. ¶ Prouisa repo.) In Mediceo co. repones, per modum imperandi. ¶ Explo.rob.su.) In Rom.cod. & in Oblongo Vetustissi. Explorat, legitur, vt cum cęditur procedat, altera tamen lectio non reijcitur.

Possum multa tibi veterum pręcepta referre,
Ni refugis, tenuesq; piget cognoscere curas.
Area cum primis ingenti ęquanda cylindro:
Et vertenda manu, & creta solidanda tenaci:
Ne subeant herbę, neu puluere victa fatiscat:
Tum varię illudunt pestes. sępe exiguus mus
Sub terris, posuitq; domos, atq; horrea fecit:
Aut oculis capti fodere cubilia talpę.
Inuentusq; cauis bufo, & quę plurima terrę
Monstra ferunt, populatq; ingentem farris aceruum
Curgulio, atq; inopi metuens formica senectę.

SERVIVS.

¶ Ni refugis.) Nisi graue tibi sit. ¶ Tenues.) Leues. ¶ Piget.) Pigrum est. ¶ Area cū p̄mis.) In primis. ¶ Ingēti ęquāda cylindro, Et vertenda manu & creta solidāda tenaci.) Haec p Hysteron proteron dicuntur. Nā primum est vt manu terra vertatur: deinde solidetur glarea: postremo aequetur. ¶ Cylindro,) id est lapide tereti, in modum columnae, qui a volubilitate nomē accepit. κυλίνδειν enim est verti. ¶ Neu puluere victa fatiscat.) Hypallage est pro ne victa fatiscat in puluerem. ¶ Tum.) i.etiam. ¶ Varię illudunt pestes.) Per ludum nocent. ¶ Exiguus mus.) Nitela, cuius Cicero meminit in Sextiana. Et quia hic Virgilius vilium animalium mentionem fecit: ideo pręmisit, Ni refugis tenuesq; piget cognoscere curas. ¶ Aut oculis capti fodere cubilia talpae.) Hoc est oculis debiles. Cum enim talpę ceci nascantur, quomodo capti oculis? illi enim capti dicuntur, qui aliquando viderunt. Et mutauit genus. nam hęc talpa dicitur: sicut etiam de damis fecit: vt Et timidi venient ad pocula damę. ¶ Cauis.) Cauernis, & locis cauatis. ¶ Bufo.) Rana terrestris, nimię magnitudinis. ¶ Mōstra.) Id est & alia purgamenta terrarum. ¶ Ferunt.) Gignunt. ¶ Farris.) Frumenti. Et hic speciale posuit pro generali, nam non solum far, sed etiā alias fruges & segetes, hęc monstra vel vermes populantur. ¶ Curgulio.) Varro ait hoc nomen per Antithichon dictum: quasi gurgulio eo q̄ nihil pene aliud sit q̄ guttur. ¶ Inopi metuens formica senectę.) Senectus semper alienum quaerit auxilium: nam inopi, non tantum ad formicam pertinet, sed generale epitheton est senectutis.

ASCENSIVS.

¶ Possum multa.) Sunt inquit alia multa agricolis necessaria & a veteribus tradita, quorum est areae, id est soli plani & aridi vbi frumenta teruntur, & flagellantur structura, quam caute docet facere, ne mures, aut talpę similesq; beluę subterraneę mále compactam penetrent & grana furentur dicens. Ego possum referre, id est recensere & narrare tibi, scilicet auditori, multa p̄cepta veterum, scilicet qui de agricultura scripserūt, ni.i.si non refugis, id est renuis, & si non piget supp.te cognoscere tenuis.i.tenuium rerum curas.i.accurationes, & structuras, Area tum primum legit Seruius. Mancinellus cum primis cum A. Gellio Area igitur est ęquanda.i.plananda ingenti cylindro.i.lapide terete & volubili (non dices cum cylindro) sed cum primis supp.rebus, id est inter praecipuas res, & ipsa est vertenda.i. tractanda manu, & solidāda tenaci certa, ne herbę subeant.i.suboriantur, neu, id est neue ipsa victa.i.obsita aut debilitata puluere qui fieret ex terra macra & non fatiscat.i.affatim hiscat & aperiatur, quia variae pestes.i.monstra pestifera illudunt.i.imponunt, ipsi, scilicet agricolę, hoc est decipiunt ipsum: tum, id est, tunc quando area fatiscat nimis, quia mus exiguus qui terrenus sorex dicitur et rostrum acutum habuit posuit sępe domos sub terris atq; fecit horrea.i.granaria sub terris (Qui de venustate carminis p̄cipiunt, negant monosyllaba fini carminis, nisi sint animalium nomina, vt nascetur riduculus mus, & amica luto sus apud Hora. flaccum, & hic exiguus mus, & alibi inuenta sub ilicibus sus) & talpę capti oculis.i.qui oculos quidem habent sed captos quia eis vti non possunt (vnde & vestales quę suę potestatis non manent capi dicuntur, sicut & amantes. Locutus autē est per masculinum genus, sicut in Buco. Cum canibus timidi venient ad pocula damę) fodere cubilia sub terris, & buffo.i.rana terrestris & venenosa, inuentus supp.est in cauis.i.cauernis terrę, & male solidatis areis, plurima monstra, supp.alia quę terrę ferunt.i.producunt, & curgulio.i.vermis gutturosus frumenti rapax, populat.i.furatur (vtitur etiam actiua voce primo Æneid. Non nos aut ferro libycos populare penates Venimus, cum alij fere populo. dicant) ingentem aceruum, id est cumulum ab aggerendo dictum, farris.i.illius frumenti, & formica metuens senectę inopi.i.pro senectu inope, cum amplius acquirere non valeat, supp.populat ingentem.i.valde magnum, quasi extra gentem.i. genus solitum aceruum.s.farris.

PIERIVS.

¶ Tenuisq; piget cognoscere, curas,) In Oblōgo codice, causas habetur. ¶ Area cū primis ingēti est ęquāda cylindro.) In Mediceo cod. & plerisq; alijs veteribus versus is ita legitur. Area cum primis ingenti ęquanda cylindro, absq;, est, Vide vero apud Au. Gellium.li.xvij.c.ij. sicut, cum primis, pro in primis dicebant. Ad hęc Carisius soloecismum esse transmutatione qualitatis in p̄positionibus ait, vt in hoc versu, vbi cum primis, pro, cum in primis positum sit. ¶ Tum varię illudunt pestes.) In Romano codice & aliquot alijs antiquis illudant habetur, quāquā non displicet illudunt, vt vertatur alio sermo. ¶ Posuitq;, domos.) In Longob. codice, domus est, vt quartae sit declinationis, quod etiam apud

apud oratores habetur, vt in veteri codice Liuiano lib. iii. primae decadis, vbi de Quinctij triumpho. epulae instructae fuisse dicuntur ante omnium domus. Sed enim verborum mutatus propinquitate praeterire non possum, quod statim subsequitur in eodem antiquo exemplari. Epulantesque cum carmine triumphali, ex solennibus locis comessantium modo, currum, secuti sunt. vulgata exemplaria nescio quos solennes iocos habent. ¶ Populatque ingentē farris aceruū curgulio.) In Mediceo codice nō habetur, que, particula, quę superne addita est aliena manu. Ante vero populat pūctus est, qui periodum claudit. Qui vero syllabae timuerunt, que, illud vt sępe alibi addiderunt. Scribendum vero per. C. curgulio licet. G. audiatur vt in Caieta Caio, & aliquot alijs.

SERVIVS.

Contemplator item, cum se nux plurima syluis
Induet in florem, & ramos curuabit olentes:
Si superant foetus: pariter frumenta sequentur:
Magnaque cum magno veniet tritura calore.
At si luxuria foliorum exuberat vmbra,
Nequicquam pingueis paleae teret area culmos,

¶ Contēplator itē.) Prognosticon est anni fertilis, vel fecundi. Contēplator [illegible] modi imperatiuj est: futurum pro praesenti Contēplare, vt: Contēplator aquas dulces, Terentius, Loquitur paucula, pro loquere. ¶ Nux plurima.) Id est longa. significat autē amygdalum: sed hoc graecum est, τὸ ἀμύγδαλον καὶ τὰ ἀμύγδαλα. Et cum flos induat nucem, id est vestiat, figurate hoc dicit. ¶ Syluis.) In syluis. ¶ Induet in florē.) Se effunderet in florem. Et bene elegit arborem quae solus prima vestitur. ¶ Ramos curuabit olētes.) Multitudine & densitate florum. ¶ Olentes.) autem odoriferos. ¶ Si superant foetus,) Id est si flores in fructus vertuntur, & si ipsi crescant & abundent, nam proprie superant abundant est. ¶ Pariter frumenta sequentur.) Et frumenta copiosa prouenient. ¶ Pariter.) hic pro similiter. Plautus in Aulularia, Pariter moratus vt pater auusque fuit eius. ¶ Magnaque cum magno veniet tritura calore.) Aut aestus nimios futuros significat cum abundantia frugum. Aut certe per calorem festinationem operis significat: vt alibi, Feruet opus, vt ostendat eo anno pro copia frugum festinatam & studiosam trituram futuram. ¶ Luxuria foliorum exuberat.) Superabūdat, & amplior est. ¶ Nequicquam pingues paleę teret area culmos.) Non pingues, id est sine frugibus: vt alibi, Nequicquam seros exercet noctua cantus, id est non. Et notandum, paleam dictam numero singulari contra artem, non ea quę ex pluribus cōstant, numeri tātum pluralis sunt, secundum artem: vt cancelli, bigae, scopę: licet abutantur poetae.

ASCENSIVS.

¶ Contemplator item, &c.) Interserit breue prognosticon quo futurę messis vbertatem prędiscere possumus, dicens agrorum foeturam atque prouentum esse similem foetui Amygdalino, nam si plurimę nascantur amygdalę, ita vt fructus multi frondes vero paucae sint, signum est magni prouentus in agro, at si contra magna fuerit frondiū luxuries, & fructuum raritas, rarus quoque frugum sequetur prouentus. ¶ Ordo est. Tu item. i. identidem, subinde, interdū, aut etiā contemplator. i. aspicito si cū nux plurima. i. longissima, hoc est Amygdalus induet se in florē. i. florebit in syluis, sed speciosius dixit induet se in florē, quia amygdalus videt tota floribus amiciri (vñ non dicā cū nux plurima. i. frequentissima syluis, i. corylus induet se in florē, cuius ab ea quoque rustici qui Amygdalos nō habent prognosticū faciant) & curuabit ramos olentes (hoc quasi ad iuglandes spectat, sed olere cōe est, vnde & bene & male quid olere dicitur.) Si inquā tunc foetus. i. ipsi fructus Amygdalini superāt. i. abundant frumēta sequentur pariter. i. pari mensura. i. superabundāter, & magna tritura. i. frumenti, veniet cum magno calore. i. feruore, feruet enī opus copiosum, friget exiguum, aut calorē aestatis significat in quo est tritura, cum flores Amygdalini sint in Februario plurimi. At. i. sed e diuerso, si vmbra exuberat. i. valde vber est, luxuria. i. superabundantia inutili foliorum. i. frondium nec. i. & ne, & area teret culmos paleę nequicquā. i. frustra pinguis quia licet palea sit pīguis luxurians, rara tamen habet grana, & ita est conformior similitudo cum Amygdalo, cuius dum plurimae sunt frondes pauci sunt fructus. Seruius autem sic intelligit, area teret culmos paleę. i. folliculi granorum, nequicquam. i. non pinguis.

PIERIVS.

¶ At si luxuria foliorum exuberat vmbra.) In Mediceo codice exuberet coniunctiuo modo legitur. In Romano codice luxurię. Quod ego prius fuisse crediderim, Luxurię, a nominatiuo luxuries. Plinius Secundus sermonis dubij libr. sexto, vt apud Carisium legimus, in ijs quę recitat ex Caij Iulij Romani analogia, amicities, vt planicies (inquit) luxuries mollicies, & similia, veteri dignitate caeterum rationis via debet amicitia dici. In reliquis sane codicibus Luxuria legitur. ¶ Nequicquā pinguis paleę teret area culmos.) In Romano codice, & in Mediceo palea terit legitur, & palea ablatiuum non temere agnoscit Seruius.

SERVIVS.

Semina vidi equidem multos medicare serentes:
Et nitro prius, & nigra perfundere amurca,
Grandior vt foetus siliquis fallacibus esset:
Et quāuis igni exiguo properata maderent.
Vidi lecta diu, & multo spectata labore
Degenerare tamen: ni vis humana quotannis
Maxima quaeque manu legeret, sic omnia fatis
In peius ruere: ac retro sublapsa referri.
Non aliter, quā qui aduerso vix flumine lembum
Remigijs subigit: si brachia forte remisit:
Atque illum in praeceps prono rapit alueus amne,

¶ Semina vidi equidem multos medicare serentes.) Incipit dicere de medicandis seminibus leguminum, quemadmodum & maiora fiunt, & modico igni soluantur. Bene autem ait. ¶ Equidē.) vt a praeiudicio inchoaret. Nam hoc dicit, Equidē hęc vidi fieri: sed sic quoque legumina degenerant, nisi singulis quibusque annis hoc fiat. Inde. n. est. Sic omnia fatis In peius ruere ac retro sublapsa referri. ¶ Medicare.) autē antique dixit, nā maiores medico & medicor dicebāt: vt populo & populor: quae verba modo ab vitaque significatione passiuę sunt declinationis. Sed vt medicare pro medicari diceret, metri necessitas fecit. Sane medicor accusatiuum regit, vt medicor illam rem: medeor vero illi rei dicimus, medeor illā rem figuratum est. ¶ Et nitro prius.) Nitrū ex aqua in modum salis coalescit, & ad solē liquescit: quod aptum est ad lauandum. ¶ Nigra perfundere amurca.) Olei sordibus, sed his quę praecedunt, nam sordes quę oleum sequuntur, fęces vocantur. Et amurca per ç scribitur, & per g pronunciatur, vt C. Gaius. Cn. Gneus. ¶ Grandior & foetus.) Abundantior & maior fructus. ¶ Siliquis fallacibus.) Quę fallere plerunque solent. Interdum enim leguminum folliculi maiores videntur, cum inanes sint. ¶ Exiguo.) Modico. ¶ Properata maderent.) Festināter coquerentur, & cito. ¶ Spectata.) Probata: vt, Et rebus spectata iuuentus. ¶ Degenerare tamen.) Cum ex bonis fuerint seminibus, mala effici & praua. ¶ Ni vis humana.) Possibilitas. Sallustius, Sed nostra omnis vis in animo & corpore sita est. Aut certe multitudo Tamen verius est, vt vis quasi violentia sit in rebus, quae contra naturam vertuntur in melius. Sic enim & Donatus sensit dicēs, Nisi violentia fiat naturae, omnia in deterius cadunt. ¶ Manu legeret.) Hinc quidam volunt dictum legumen. ¶ In peius ruere ac retro sublapsa referri.) δὶς τὸ αὐτό. Nam bis idem dixit. ¶ Aduerso flumine.) Contra vim & cursum fluminis. ¶ Lembum.) Nauiculam admodum breuem. ¶ Subigit.) Aut sursum agitat, vt, Et corpora saltu Subijciūt in equos. Aut certe subigit, est vrget, impellit. ¶ Atque illum in pręceps.) Atque, id est statim. Et hoc dicit, Ita omnia quae terra profert, nisi continuum in eis studium agricola exerceat, licet medicentur & grandia plerunque nascantur, in peius ruunt: & sic ferūtur, sicut qui contra cursum fluminis & vi natim agere vult, si aliquantulum manus & brachia remiserit, & fessus vel modice ab opere cessauerit, statim agente vim fluminis & naturali cursu relabitur: nec potest sursum ire, sed in praeceps vadit. Nam proprie praeceps id significat.

ASCENSIVS.

¶ Semina vidi, &c.) Hic docet semina medelis iuuanda, quod ne aspernetur agricola iterum infert difficultatē prouētus amplius obtinendi nisi id fecerit: cui ergo auidus sit semper colonus facile

le ad id persuaderi posse videtur, quo neglecto omnia in peius ruerent, vt qui aduerso vortice nare vellet. ¶ Ordo est. Equidē. i. ego qdē vidi multos serentes. i. seminatores, vel cum sererēt medicare. i. medicamēto iuuare semina, & pfundere supp. ea prius. s. quę ferantur fece olei. i. nitro cuius natura pa॰a sale distat, & amurca. i. coenosa vt grandior foetus. i. granū grādius esset siliqs. i. tunicis eius fallacibus. i. assidue fallentibus: qa grandes paruum granū saepe continent, & mollescerent properata. i. festinata igni quāuis. i. qtūuis exiguo hoc est vt facillimę sint coctōis ad quā dicta medicatio valet. Ego vidi. s. semina lecta. i. electa diu, & spectata. i. probata multo labore. i. accuratione, & opera multa tñ. i. nihilominus degenerare. i. minora & deteriora fieri, ni. i. nisi vis i. virtus aut violentia humana: qa ars quodāmodo naturae imperat, legeret quotannis. i. singulis annis añ sationē, maxima quaeq; sup. semina. i. oia quae praeter cętera essent magna. Sic. s. vidi (aut intelligi solent, aut dic ruere p ruebant & referri pro referebant) omnia ruere. i. decidere in peius. i. in deterius: quia de bono locutus est: ac vidi oia sublapsa referri retro. i. retrorsum. i. in deteriorem & postponendā conditionē, nō aliter quam, id est ita vt sup. is qui subigit, id est sursum agit & impellit, vix. i. cum difficultate summa remigiis. i. ministerio remorum, aut remigiū, lembum, id est scapham hoc est nauiculam flumine aduerso. i. per flumen aduersum seu oppositum, hoc est contra fluxum ac impetum eius, si ipse remisit forte brachia. i. a remigādo atq;. i. statim aut simul rapit alueus. i. impetus intra alueū contētus amni prono. i. decliui & inclinato, in pceps. i. pcipitium & descensum, hoc est sicut ille descendit nisi continuo brachia rigida contra impetū aquarum remigando tenuerit ita semina etiam grādia & electa degenerant nisi quotannis fiat electio.

PIERIVS.

¶ Atque illū in praeceps prono rapit alueus amne.) In Roman. codice trahit alueus, legitur, quod puto sumptum ex paraphrasi aliqua, Cum Mediceus & reliqui, rapit, habeant, est & amni. In antiquis codicibus frequentissimum, & grammaticis antiquis Carisio, & aliquot aliis agnitum, legitur etiam atque illum in prono praeceps rapit alueus amne, quod nequaquam approbatur.

Praeterea tam sunt Arcturi sydera nobis,
Haedorumq; dies seruandi: & lucidus anguis:
Quàm, quibus in patriam vētosa per ęquora vectis
Pontus, & ostriferi fauces tentantur Abydi
Libra die, somniq; pares vbi fecerit horas:
Et medium luci, atq; vmbris iam diuidit orbem,
Exercete viri tauros, serite ordea campis,
Vsq; sub extremum brumae intractabilis imbrem.
Nec non & lini segetem, & cereale papauer
Tempus humo tegere, & iamdudum incūbere aratris.
Dum sicca tellure licet: dum nubila pendent.

SERVIVS.

¶ Praeterea tam sunt Arcturi sydera nobis.) Iam dicit astrologiam rusticum, ita vt nauigantē, scire debere: vt sicut nauigandi tempus & ventorum atq; tempestatum motus ille ex syderum compositione cognoscit: ita & iste terram colēdi congrua tempora, & casus diuersos, vel caloris. s. vel frigoris, aut pluuiarum ex stellis agnoscat. ¶ Arcturus.) autem stella est in signo Bootae post septentrionem: cuius ortus & occasus tēpestates grauissimas facit. Vnde ait. ¶ Sydera.) i. tempestates, Vt alibi, Scit triste Mineruae Sydus. ¶ Haedorumq; dies.) Quibus oriūtur. ¶ Seruandi.) Obseruandi. Aurigę signum est haud longe a Septentrione, cuius pedem cum cornu Tauri vna stella cōiungit. Hic in manu sinistra fert hoedos, in humeris capram, quae aluisse dicitur Iouem. Hoc quoque signum tam ortu quam occasu suo efficit tempestates. Bene autē ait. ¶ Dies.) quia & magnitudine sui multis diebus oritur: & tempestas aut pręcedit signum, aut sequitur, aut cum eo est. Sane sciendum omnes astrologos, pro ratione climatum dissentire in ortu syderum: sed ipsa dissensio vltra septem dies non procedit: septem enim sunt ipsaquoque climata. Hinc est quod Solem ad vnumquodq; signum alij quintodecimo kal. die dicūt venire: alij quartodecimo: & infra vsq; ad. viij. nec quisquā procedit vlterius. ¶ Lucidus anguis.) Tres sunt angues in coelo, vnus qui in septētrione est: alter Ophiuchi: tertius australis: in quo sunt Crater & Coruus, de quo nunc proprie ait anguis: nam ὕδρα dicitur graece. Et scimus angues aquarum esse serpentes terrarum. Hęc autem signa generaliter posuit. nō enim hęc tria tantum, sed omnia pręcipit obseruanda. ¶ Quibus in patriam ventos per ęquora vectis.) Sic ab agricolis obseruāda signa esse dicit, sicut ab his qui in periculosissimis maris locis nauigant. ¶ Ventosa aequora.) In quibus venti dominantur. ¶ Vectis.) His qui vehuntur vult significare: quia latina locutio non habet pręsens participiū passiue significationis. ¶ Pōtus & ostriferi fauces tentātur Abydi.) Sestos & Abydos ciuitates sunt Hellesponti, quę angusto & periculoso mari segregantur. Vnde elegit locum periculosiorē, quem pro omni poneret pelago. Sane secundum artem hęc ostrea, & hę ostreę dicimus. Nullum enim habet latinitas nomen animalis quod neutri sit generis, sicut grę ce τὸ κῆτος, καὶ τὰ κήτη. Licet & Horatius dixerit, Ostrea Circeis, Miseno oriuntur echini. & Iuuenalis, Grandia quae mediis iam noctibus ostrea mordet, quos tamen possumus grece locutos accipere: ita enim dicunt ipsi τὸ ὄστρεον καὶ τὰ ὄστρεα. ¶ Libra die.) Hic iam incipit disputare de cognitiōe tēporum ex syderibus. ¶ Die.) non est Apocope, p diei: sed secundū antiquos regularis genitiuus. Nam secundū illos obliqui casus singularis numeri, non debēt esse maiores nominatiuo plurali: quod verū esse Salustius probat, qui in prosa ait, Dubitauit acie pars. Hinc est & illud, Curruq; abscissa duo॰ Suspēdit capita. Sed mō dies diei dicimus. Vnde iuxta pręsentem vsum die posuit p diei. ¶ Sōniq;.) i. noctis, nam ab officio tēporis, ipm tēpus demōstrat. Di-

cit

cit aūt equinoctium autumnale, quod fit Sole in Libra posito. Vernale quippe ęquinoctiū Sol in Ariete efficit. Dicit autē frumenta serenda esse autumnali tempore: legumina vero vsque ad veris initiu. ¶ Luci.) diei. ¶ Vmbris.) Nocti. ¶ Diuidit orbem.) Vt orbem videlicet coeli medium teneat Sol, medium luna. ¶ Exercete viri Tauros.) Ad aratra iungite. ¶ Tauros) autem, boues fortes accipe. ¶ Ordea.) Vsurpatiue pro singulari pluralem. Et sciēdum in his tres tantū casus vsurpari, haec ordea, hęc ordea, o ordea: sicut vina, vina, vina: & mella, mella, mella. ¶ Cāpis.) In campis. ¶ Vsq; subextremū brumę.) i. nō vsq; ad brumę finē, sed circa Nā bruma finitur. viij. kal. Ianuarij die: & iste nō vsq; ad ipsum diē dicit eē serendū. ¶ Intractabilis.) aūt, propter frigus durę & asperę. ¶ Cereale papauer.) Vel quod est esui, sicut frumētū: vel quo Ceres vsa est ad obliuionem doloris. ¶ Tēpus.) Tunc. s. est. ¶ Iādudū.) Quā primū. Et dicit serendū esse eo tēpore, non quo non pluit, sed quo iminēt pluuię incūbere aratris.) Insistere arationi. ¶ Dū sicca tellure licet.) ¶ Dū adhuc nondū pluit, sed iā est vicinū. ¶ Dū nubila pēdēt.) Dū pene iā videtur nubila pēdere, & expectare vt effundāt pluuias.

ASCENSIVS.

¶ Praeterea tam sunt &c.) Ostendit non solum terrarum, & seminum diligentem curam agricolis necessariam, sed & astrorum obseruationem, quę rustico talium rerum imperito longe difficillima est, quocirca non causas, sed effectus talium rustico notandos monet dicens. Praeterea, id est praeter terrae culturam, & seminum medicamen sydera, id est tempora ortus & occasus, arcturi, id est illius syderis, & dies hoedorum, id est quibus hoedi, id est stellę in manu aurigae sitę oriuntur, & occidunt, & anguis, id est signum habens figuram anguis, vnde dicitur lucidus, id est resplendens, cum sint angues non lucidi, sunt curandi nobis, scilicet qui rem rusticam & agrariam tractamus tam, id est intantum, quam, id inquantum supple sunt seruandi, iis. quibus vectis, id est dum vehuntur in patriam per ęquora ventosa pontus, id est mare ponticum & fauces, id est voraces introitus & accessus, abydi, id est illius oppidi in hellesponto, ostriferi, id est iuxta quod in mari praeterfluente nascuntur plurima ostrea, tentantur, id est experiuntur dum ingrediuntur. Maximopere ergo debet rusticus obseruare ortum & occasum arcturi hoedorum & anguis. Item signi Lib. Quia, vbi, id est postquam Libra fecerit horas die pro diei & somni, id est noctis quando dormitur, pares id est ęquales, id est vbi constituerit ęquinoctium & diuidit luci, & vmbris iam medium diem, id est quando fecerit ęquinoctiū autumnale) vt in commentariis patebit. A. Gellius legit dies pro diei, quomodo possit esse accusandi casus, vt sit vbi Libra fecerit dies & horas noctis pares, sed Seruius & Priscianus legunt die quomodo legendum puto aurium iudicio inductus etiam si authoritas nō moueret. (Nam dies pares nescio quid crassiori sonit ac sibili haberet) o viri, id est cordati & fortes agricolę, exercete supple tunc Tauros, scilicet aratorios, serite hordea campis, vt

que sub, id est ad extremum imbrem, id est pluuiam, & hyeme, brumæ. i. breuissimæ tẽpestatis dierũ ac lucis. Necnon. i. & etiã tẽpus sup. est iam regere humo segetẽ lini, quę tamẽ alibi alio tẽpore seritur, & papauer cereale. i. candidũ quod Cereri. i. pani cõficiendo admiscetur, & tẽpus est incũbere. i. inniti & vehementẽ operã dare, iãdudum. i. iam a paucis diebus aratris. i. arationi dũ i. donec licet. i. licitum est tellure sup. existẽte sicca, & dum. i. donec nubila pendent. i. suspensa sunt, & pendent in aere minantia pluuiam imminentem.

PIERIVS.

¶ Libra die so. q. pa. v. s. horas.) In Romano codice scriptum est, Libra diei, per ει diphthõgum. In reliquis die veteri declinatione, quę geminum per abiectionem, i. literæ enũciare solebat, vt quędam apud græcos cuius sententie fuisse Valerium Probum cõperio, Sallustiumq; declinationis huiusce modum non adspernatum, qui scripserit. Dubitauit acie pars, & vix decima parte die veluti Hora. constantis iuuenem fide gygem, & Ouidius ubi de Tereo, Vtq; fide pignus dextras vtriusque poposcit. Ita ẽt in rosa, quæ Maroni adscribitur, quę cuiuscunque fuerit, & docte est & luculenter scripta. Ad primos radios interitura die, aliter tamen locus hic Virgilianus legitur a C. Iulio Roma. In libello, quem Sosipater recitat de Analogia, ita enim habetur dn, pro die, seu, diei. Virg. Libra dn. So. q. pa. vbi fe. horas. Sunt enim ex veterib. grãmaticis qui dn, semper legendum esse definiant. Bona tamen literatorum qui nunc vigent, pars. Die malunt legere. ¶ Et iamdudum Incumbere aratris. In Mediceo codice, & aliquot aliis antiquis exemplaribus, legere est. Incumbere Rastris est, &, vbi. Aratris, legas, quod, agnoscitur a Seruio.

SERVIVS.

¶ Vere fabis.) Tẽpore Veris. ¶ Satio,) Semẽtis. Et declinatur sicut nauis, hæc semẽtis, huius sementis. ¶ Tũc te quoq; medica putres Accipiunt sulci.) Ad ipsam herbã Apostrophẽ facit. Hæc aũt herba a Medis translata est in Græciã, quo tpe eã inuaserunt. Huius plena Venetia est. &, vt dicit Dionysius, trium foliorum est, semperq; virens. Quod aũt ait. ¶ Putres sulci.) Naturam ipsius herbæ respicit: nam vno anno frequenter seritur: & postea aliquot annis sponte procreatur, quod et sequens indicat versus: nam dicendo. ¶ Et milio venit annua cura.) ostendit medicę curam non esse annuam. Hæc aũt herba vulgo dicitur Sylla. ¶ Venit annua cura.) Vere. ¶ Candidus auratis aperit cũ cornibus annum Taurus.) Quo tempore annum aperit candidus Taurus, qui est cum auratis cornibus, nam aperit cornibus, non procedit. non. n. a capite aut a fronte, sed a dorso oritur, id est a medio sui: vnde incipit apparere. nam ea parte qua latus est, oritur, non a fronte. Aperit autem ideo ait, aut quia Aprili mense Sol in Thauro est, quo cuncta aperiuntur: & aliud est aperire annum, & aliud est inchoare: nam nullus dubitabat Martio mense, vt supra diximus, annũ inchoari, & hoc est melius. Aut certe aperit annum dixit, qa vnumquodq; signum põt inchoare annum, & finire: vt aperit annum dixerit. s. iiium: nam & a Tauro vsque ap Taurum, & a Geminis vsque ad Geminos, annus est. ¶ Auerso autem astro:) Duplex lectio est nam alii diuerso legunt, cum Cane enim nascitur Syrius, qui est terris aduersus, de quo legimus, Ille sitim morbosq; ferens mortalibus ęgris. Nascitur, vt Aduerso sit pestifero & contrario mortalibus. Si aute Auerso legerimus. Cum subaudiamus necesse est, vt atque Ixionii vento rota constitit orbis, id est cum vento. Vt sit sensus, quo tẽpore etiam canis cedens, occidit cum auerso astro, id est cum Argo, quę & ipsa media est, sicut Taurus: & a puppi oritur, cui Canem constat esse coniunctum. Et. ¶ Cedens Canis.) non recedens, sed incedens accipimus, & se mouens. Tempore enim quo Taurus cum Sole est etiam Canis ad ortum ferebat. Quod autem ait. ¶ Occidit.) ad aspectum nostrum retulit, nam ortus & occasus duo sunt, Vnus ἡλιακὸς, id est solaris, & alter κοσμικὸς. i. mundanus. vnde fit vt ea signa, quæ cum Sole oriuntur: a nobis non possint videri, & ea quę videmus quantum ad solis rationem pertinet, videantur occidere: secundum quod nũc ait. ¶ Occidit Canis.) Nam canis paranatolon est Cancri. Id est cum eo oritur. Cancer autem quo tempore Sol in Tauro est, post horam quartam diei oritur. Nam Taurus & Gemini binas horas tenent: sic ergo fit, vt Canis nobis occidat, quantum autẽ ad Solis pertinet cursum, in ortu esse videatur. Secundum hanc rationem etiam paulo post dicturus est, Ante tibi Eoę Atlantides abscondantur. Nam Eoas ait in ortu Heliaco positas. vnde & Tibi abscondantur intulit.

Vere fabis satio, tunc te quoq; medica putres
Accipiunt sulci, & milio venit annua cura:
Candidus auratis aperit cum cornibus annum
Taurus, & aduerso cedens Canis occidit astro.

dos esse agricolis. Docuitq; qđ in ppositione dixit, quo lydere terram vertere conueniat, nunc autem docet quo lydere & quo tẽpore seminandum sit, & id quidem primo de leguminibus dicens, qp fabę seri volunt in vere maxĩmopere in tractu traspadanę Italiæ, medica aũt quam Varro & vulgares melcam vocant eadem fere tempestate in solo putri & hyeme decocto & stercorato, milium autem ad ortum Tauri, cum. s. aperit annum cornibus auratis. i. stellis feris, vbi scies cũ esse temporis aduerbium non ppositionem vnde non dicit aperit cum cornibus, id enim minus latine fecerit, sed cum aperit cornibus. Etiam secundum Seruium sententia deprauaret si comitantiam significet non enim, aperit cũ cornibus, quia a dorso non a capite oritur, &, id quidem ad. xi. aut. xv. kal. Maias, vt Mancinellus latius explicat. ¶ Ordo ait est. Satio, id est tempus opportunum sationi, est supple fabis. i. illi legumini, vere, id est tpe verno & o medica legumen a medis trãslatum sulci putres, id est resoluti per hyemale frigus, & fauonii spiramẽta ac stercoratione, accipiunt, quoq;. i. etiã, tum. i. tunc. s. in vere, te hoc est tu tunc quoq; sereris tempestiue, & cura annua, id est qđ singulis annis innouari vult, cum medica, vno satu amplius triicenis annis duret, venit milio, id est illi legumini, modicis sed plurimis granis fertili venit dico tunc supp. cum. i. quando Taurus candidus. s. p quem Iuppiter Europam transuexit & auexit, aperit. i. resoluit & pulueru lentum facit, annum. i. solũ quotãnis tunc resolu solitum) videtur. n. annũ accepisse non pro tẽpore sed p qualitate tẽporis, sicut in Bucolicis, nunc formosissimus annus, vbi formositas ad agros & prata spectat, non ad tempus quod formam non hẽbet. Sicut hic resolutio & apertio anni ad solũ seu terram.) Non enim aperit inchoat Taurus annum, cui initium, aut in Martio, aut in Ianuario est, nisi dicat ipsum aperire annum suum, quod milium places, nam ideo vult milium seri sub ortu tali, quia tunc terra aperta est, nam, vere nouo putris se gleba resoluit, sed vere adulto aperitur, aperit dico cornibus auratis, id est quę aurata habere fingitur propter fulgorem, potissimum, tamen sol tunc aperit, vnde & Aprilis secundum Ouid ab aperiendo dictus est, quia sole tunc aperitur annus, & cum canis cedens sub. cum astro, id est tauro, cuius auersus est incessus, aut cedens, id est locum dans astro auerso, id est argo naui etiam auerse incedenti, occidit. s. cosmice, quantum ad aspectum nostrũ, q occasus agricolis facilior est annotatu qꝫ heliacus. i. solaris. Pulchre autem alludit ad naturam tauri, cuius est cornibus terra ape rire, vnde dictũ est in Buc. Iam cornu petat, & pedibus, qui spargat arenam, cum enim cornibus terra impingitur, quodammodo aperitur, & cum aperitur resoluitur & aperta plurima producit: vt fit in Aprili, qui secundum vnam opinionem Ouid. ab aperiendo dictus est, vt patuit.

PIERIVS.

¶ Et aduerso cedens canis occidit astro.) In Ro. quidẽ & in Longobar. aduerso. In aliis vero auerso. In Mediceo auerso incedẽs sumptum puto, ex Seruiana paraphrasi.

ASCENSIVS.

¶ Vere fabis sa.) Dixit lydera quorũdã ortus, & occasus obseruãdos

SERVIVS.

¶ Triticeam in messem.) Ad messe tritici, vel segetis. ¶ Robustaq; farra.) Frumẽta, quæ plus habẽt virium, qꝫ legumina: quo tpe nobis Atlantides occiduũt, sunt serenda. Atlantides aũt, licet. vij. fuisse dicantur. vj. tamen videntur in coelo, quę Nouembri mense nobis incipiunt non videri. Hæ autem, vt alii volunt, Iouis: vt alii, Liberi nutrices fuerunt: alii ipsas fuisse asserunt Hesperidas. ¶ Exercebis.) Pro exercueris. ¶ Solisq; instabis aristis

At si triticeam in messem, robustaq; farra
Exercebis humum, solisq; instabis aristis:
Ante tibi Eoæ Atlantides abscondantur:
Gnosiaq; ardentis decedat stella coronæ:
Debita quam sulcis committas semina: quamq;

Inuitæ properes anni spem credere terræ.
Multi ante occasum Maię cœpere: sed illos
Expectata seges vanis elusit auernis.
Si vero, viciamq; feres, vilemq; fasellum:
Nec Pelusiacæ curam aspernabere lentis:
Haud obscura cadens mittet tibi signa Bootes:
Incipe, & ad medias sementem extende pruinas.

aristis.) Non leguminibus, sed solis segetibus. ¶ Instabis.) p institeris. ¶ Aristis.) Et hic sicut supra, p aristas frumēta signi ficat. ¶ Gnosiaq; ardētis.) Cū liber pater Ariadnem Minois regis Cretę filiā vxorē duce/ret: Vulcanus ei coronā obtu/lit, quā ille ad vxoris insigne inter sydera collocauit. Et hic stellam poetica licentia dicit. cæterum sex sunt, quibus in cœlo corona declaratur. ¶ Gnosia.) autē Cretica ab vrbe Cretę, quæ Gnosis dicitur. Et stella dicitur Cretica, quia ad laudem illius quę Cretici regis filia fuit: in cœlo ē posita ipsa corona. ¶ Sulcis.) Ara tionibus. ¶ Committas.) Quasi custodibus fidis. ¶ Inuitę terrę. Quę quasi coacta rusticorū labore, & nō sponte, fructus profert. ¶ Anni spem.) Vnde tu annum speres posse deducere. ¶ Ante occa sum Maię.) Antequā Atlantides occidāt. Nam Maia vna est earū. ¶ Vanis.) Vacuis. ¶ Elusit.) Decepit. ¶ Vilem.) Abundantē, nā om/ne quod abundat, vile est, vt, Vilibus aut onerat pomis. ¶ Nec pe lusiacę curā aspernabere lentis.) Pelusiū vnum est de septē ostiis Nili, vbi optima lens nascitur. Vnde κατ' ἐξοχὴν locutus est. ¶ As pernabere.) Contēnes. ¶ Lentis.) Ac si dicat, Eiā inter alia lentē feras. ¶ Haud obscura.) Non obscura, hoc est clara. ¶ Mittet tibi si gna Bootes.) Si viciam, & faselū, & lentem serere volueris, occi dente Boote debes incipere. ¶ Cadēs.) Occidens, Verno. s. tempo/re. Tunc enim Bootes occidit. Quod autem subdidit. ¶ Incipe & ad medias sementē extende pruinas.) Omnia cōplexus est tēpo/ra: & Vernum scilicet, quo legumen seritur: & Autumnale, quo frumentum. Et multi volunt ita hanc partem astrologiæ libras/se Virgilium, vt in omnibus vtrūq; tēpus significaret, Vernale & Autumnale. vñ & supra bina signa memorauit. Taurum cum Ca ne: Atlantidas cum corona. Tamē nos, quantum ad necessitatem huius loci pertinet: hęc dixisse sufficiat: nam maioris prudentiæ est ad subtilem harum rerum scientiam peruenire: adeo vt sequen tem rationem zonarum Metrodorus philosophus vix quinque expresserit libris, insertis tam Astronomię quam Geometrię par tibus, sine cuius lineis haud facile zonarum deprehenditur ratio. Idem etiam Metrodorus asserit frustra culpari a plerisque Vir/gilium, quasi ignarum astrologię: cum eū constet operis lege cō/pulsum: vt quędam exponeret quæ obscura videntur ideo, qa a naturali ordine remota sunt, vt autem omnia non diceret, rusti carum personarum habuit considerationem: & ipsius est operis breuitate compulsus.

ASCENSIVS.

¶ At si triti. in mes.) Docet nunc quo tempore frumentum feras: dicens quod non ante occasum Atlantidum seu virgiltarum hoc est circiter nonum kal Nouembris. Monet præterea vt stella ar dentis coronę prius discedat e radiis solis: quod nunc fieri do/cet. Mā a. xxiii. die oc. Hoc autē tempus expectandum docet poe ta iis qui triticum aut far serent. At qui viciam & fasellum aut lē/tem serere volent obseruabunt occasum Boote qui fit in vere. iii. no. Martias: quo tempore sunt fere medię pruinę, quę hyeme nō sunt. & summo vere in rorem vertuntur. aut hoc dicit vt fiat sa/tio in tempore sereno qd pruinę denotant quę in pluuiosa non fiunt, quam rem diligen/ter exequuntur Manci. ¶ Ordo igitur ē. At. i. sed, si tu exerce/bis. i. coles & arabis humū in. i. ad messem triticeā. i. vt ide triticū metas (quia pręcipue intētio arantis nō est satio sed messis, & i farra robusta. i. grā dia, id est vt farra metas, & si tu instabis. i. instanter incumbes so/lis aristis supple metendis. i. si non petis legumina sed frumenta, Atlantides, id est pleiades & virgilię ex Pleione & Atlāte genitæ, hoc est septem stellæ nominibus Atlantidum insignitę, eoę, id est orientales aut matutinę abscondantur ita vt non amplius eas vi deas: ante. i. priusq̃ cōmittas sulcis semina debita. i. quasi merita propter præparationem & capacitatē eorum, hoc est antequā se/ras: & anteq̃ properes credere. i. committere fidei vt plus q̃ ac/ceperit reddat terræ inuitę. i. sationem adhuc naturaliter refugiē/ti: spem anni. i. messis hoc est semen, quia qui parce seminat, par/ce & metet, & qui importune serit, incōmode, & parū metet: & stellę, scilicet pręcipue fulgida gnosia. i. cretensis: hoc est quę pre/lucet in corona cretēsi puellę videlicet Ariadnæ data: vnde dicit coronæ ardentis. i. resplendētis decedat. s. a radiis solis. i. sit vltra medium octo. anteq̃ cōmittas sulcis semina debita & anteq̃ pro peres credere terræ inuitæ spes anni. Multi. s. agricolę cœpere, sci licet serere ante occasum Maię. i. Atlantidum quia simul occidūt, earum autē maia vna est: sed seges expectata. s. triticea, aut adorea elusit. i. ludibrio manifesto affecit & decepit illos: auenis vanis. i. syluestribus & parum grani aut nihil habentibus. Vero pro sed: si tu seres viciam. i. illud tenue legumē & faselum vulgo fasolum vocant per diminutionem) vilem quia parum conducit & multū officit, & ita non magni fit: facile tamen nascitur, & si tu nō asper nabere curam lētis pelusiacę. i. quę in pelusio Nili ostio precipua & plurima nascitur. Bootes. i. stella illi post vrsam maiorē Boo/tes autē dicit & Arctophylax, id est vrsæ custos, qa sequitur plau strum. i. maiorē vrsam & bubulcus, quia boues plaustrū trahere solēt, quas bubulcus dirigit) Bootes ergo cadens. i. occidēs dabit tibi signa haud. i. non obscura. imo clara indicia sationis faciendæ dabit. Incipe igitur, & extende sementē. i. sationē ad medias prui nas. i. siue autumnali tempore triticū & far, siue verno viciam fa/seolum aut lentem seueris, expecta tempus serenum, quale est ad medias pruinas. i. cum iam plusculos dies pruinauerit, & vero si/mile est totidē pruinaturū esse, & ita ad omniū sationem spectet, aut extende sationē vicię faseli, & lētis ad medias pruinas verni temporis. i. vsq; ad occasum Bootis, & tempus serenum.

PIERIVS

¶ Vanis elusit auenis.) In Roma. codic. legere est. Illusit aristis. In quibusdam aliis elusit aristis. Magis vero placet Auenis, vt ha betur in Mediceo, quia frumenti vitium est auena. Atque hic ser/mo est de iis quæ degenerant, cum tamen alioqui auena inter se/getes suam speciem obtineat, vti alibi ¶ Ad medias sementem ex/tende pruinas.) In Roma. codice. Expende, legitur, quod signifi/cat suspēsas tene, eodem pene significato cum extende, acceptior tamen est vulgata lectio.

Iccirco certis dimensum partibus orbem
Per duodena regit mundi Sol aureus astra.
Quinque tenent cœlū zonę, quarum vna corusco
Semper sole rubens. & torrida semper ab igni:
Quam circum extrema dextra, læuaq; trahuntur
Cœrulea glacie concretæ, atq; imbribus atris.
Has inter, mediamq;, duæ mortalibus ægris
Munere concessę diuum. & via secta per ambas:
Obliquus qua se signorum verteret ordo,
Mundus vt ad Scythiam, Riphæasq; arduus arces
Consurgit, premitur Libyę deuexus in austros,
Hic vertex nobis, semper sublimis, at illum
Sub pedibus Styx atra videt, manesq; profundi.

SERVIVS.

¶ Dimēsum partibus orbē.) Annū diuisum in quatuor tem pora. Et p. xii. signa duodecim mēses accipimus.) Quinq; te nent cœlū zonę.) Circuli, qui cœlū ac terrā veluti zonę, cin/gunt. Translatiue, Nā proprie zonę in terris. sed p paralle/lis. i. circulis posuit. Septētrio nalis, æstiualis, ęquinoctialis, brumalis, australis. ¶ Rubēs.) Ardens, ¶ Torrida.) i. accensa. Quā circū extremę.) Bene extremę addidit, ne eas intelli geremus, q̃ circa igneā sunt: quas constat esse temperatas vicinitate caloris & frigoris. quarum vnam habitamus, al/terá antipodes: ad quos hinc torrēte zona, hinc frigidis ire prohi bemur. Antipodes autem dicũtur q contrá nos positi sunt cōtra riis vestigiis. Terrá n. dicit vn diq; cœlo & aere cingi. Per has autem duas zonas in obli quum vertitur signifer circu/lus: qui solis cōtinet cursum. Vnde ēt fit, vt duę zonę frigi/dissimę sint, ad quas nunquā accedit. vna feruens, a q̃ nun/quā pene recedit: duę tempe/ratę: ad q̃s vicissim venit. Per ambas.) Cum vitet vtranque temperatā, ipsa præpositio. ¶ Per.) p inter accipienda est: ¶ Qua.) per quam. ¶ Mundus vt ad Scythiam.) Iam hic de/finitio est nostri climatis. i. no/stræ habitatiōis: quę a Septen trione incipiēs. in Australi pla ga desinit. Riphęas autem ar/ces, Scythiam dicit: cuius sunt montes Riphæi. ¶ Ardu9.) Excel/sus & summo vertice arctatus. ¶ Vertex nobis semp sublimis.) i.

hæc pars mundi a nobis semper videtur. At illum sub pedibus Styx atra videt.) i. axem noticum. i. australem, qui a nobis nunq̃ videtur: sicut Boreus. i. Septẽtrionalis a nobis semper videtur. Et sicut variæ sunt philosophorum opiniones: ita & hic varie loquitur. Nam alii dicũt, a nobis abscẽdẽte solẽ ire ad Antipodas, alij negant, & volunt illic tenebras esse perpetuas. Mire autẽ ait quasi de inferis. Styx atra videt: manesq; profundi.) vt ostẽderet illud quod dicunt philosophi, recedentes hinc animas & illic alia corpora sortiri. Vnde & Lucanus ait, Regit idẽ spũs artus Orbe alio. Quod verisimile est, quia dicitur anima, aut igni, aut vento, aut aqua purgari: quod vt fiat necesse est, dum per aut frigidas plagas, aut igneam transeunt. Et licet hoc alij a Virgilio dictũ per poeticam licentiam velint: tamen sciendum est eum poeticę licentię inseruisse philosophiam.

ASCENSIVS.

Icirco certis &c.) Quia poeta ostendit agricolis syderũ quorundam ortus, & occasus obseruãdos, docet sphæram coelestem in. xij. signa diuisam, & terram in quinq; zonas. Quarum (vt inquit Ouid. meta. j.) quę media est, nõ est habitabilis ęstu. Nix tegit alta duas, totidem inter vtranq; locauit, Temperiemq; dedit mista cum frigore flamma, &c. Earũ ergo duę habitabiles sunt, quarum alteram nos habitamus, alteram qui habitent, nescimus. Per habitabilem autem zodiacus. i. quo sunt. xij. pręcipue obseruanda agricolis signa, clauditurq; duobus polis quorum alterũ, qui ab vrsis arcticus dicitur, semper videre possumus. Alterum qui in austrum abscessit, & antarcticus contra arcticum positus dr̃, nunquã in coelo mutauerimus. Is enim ab antipodib⁹ nostris videtur. Ordo est. Icirco. s. vt discernamus tempora, Sol aureus. i. splendidus, & apprime vtilis regit orbẽ mundi, id ẽ sphęram coelestem, dimensum, id est commensuratum certis ptibus per astra, id est signa duodena, id est duodecim aut quæ quotannis pertransit vt pro orbe. i. anno conficiendo duodenis egeat. Quinq; zonæ, id est circuli coelum cingentes, tenent. i. circuncingunt coelum, quarum. s. zonarum, vna videlicet media, & eadem maxima ist, supp. semper rubens Solẽ corusco. i. rutilant, & est semper torrida ab igni, scilicet coelesti, quem ex directo supra se habet, quia circum, pro circum quam trahuntur. i. ducũtur, extremæ. i. remotissimæ duę dextra sup. parte, & lęua. i. sinistra. (Si coelitus in terram despexeris capite in orientem protẽio, dextra fuerit austrina, læua septentrionalis. Siue terris coelum aspexeris, cõtra) trahuntur dico duæ, concretæ. i. congelatæ glacie coerulea. i. marina: aut marini coloris, atq; atris. i. densis, & nubilosis imbribus, duę sup. alię zone, concessæ sup. sunt ęgris. i. miseris & laboriosis mortalibus inter has. s. extremas & mediam: videlicet torridam: concessę dico munere. i. beneficio, & dono diuum. i. diuorum, seu deorum, & via est secta. i. diuisa per pro inter ambas, q̃. i. per quam viam, obliquus ordo signorum. i. zodiacus verteret, id est circumageret se, vt mundus. i. orbis coelestis consurgit arduus ad Scythiam, & arces riphęas. i. sublimitates montium riphæorum, qui sunt in Scythia, septentrionẽ versus, ita sup. premitur deuexus. i. deuolutus, & decliuis in austros. i. australem regionem Libyę. i. Libyam versus, & id quidem respectu nostri, & climatis nostri, nam respectu totius vniuersi auster non minus arduus q̃ septentrio dicetur, hic. s. ꝑus dictus, id est scythicus seu septentrionalis vertex. i. polus, ad quem sphæra vertitur, est sup. nobis semper sublimis. i. altus, & supra caput, at. i. sed styx atra. i. palus infernalis videt illum sub pedib⁹. s. nostris, hoc est adparet antipodibus nostris, & manes profundi, id est dij inferi, sup. vident semper illum.

PIERIVS.

Coerulea glacie concretę.) In plerisq; veteribus exemplarib⁹ legere est casu recto numero multitudinis. Coerulę, pũcto mox interfito, vt quod sequitur Glacie concretę, atque imbribus atris, exposito sit, cur zonę illę coeruleæ sint. In codi. Mediceo prius Coerulęę legebatur, sed inde aliena manu linea superinducta, vt vltima litera fieret, a. Sunt etiam cod. manu scripti, In quib⁹ coerulęę & glacie legatur, quę mihi lectio nequaquã probatur. Ostẽdit tamen epitheton non cum glacie, sed cum zonis accõmodatũ zonę coerulę.

Maximus hic flexu sinuoso elabitur anguis
Circum, perq; duas in morem fluminis arctos:
Arctos, Oceani metuentes æquore tingi.
Illic (vt perhibent) aut intempesta silet nox
Semper, & obtenta densentur nocte tenebræ:
Aut redit a nobis aurora, diemq; reducit:
Nosq; vbi primus equis oriens afflauit anhelis:
Illic sera rubens accendit lumina vesper.
Hinc tempestates dubio prædiscere coelo
Possumus: hinc messisq; diem, tempusq; serendi:
Et quando infidum remis impellere marmor
Conueniat, quando armatas deducere classes:
Aut tempestiuam syluis euertere pinum.
Nec frustra signorum obitus speculamur, & ortus:
Temporibusq; parem diuersis quattuor annum.

SERVIVS.

Maximus anguis.) Quia ipse cęteris est maior. Hic.) Pro illic. Circũ perq; duas) Et circũ. n. est, & p: nã p vtrãq; labitur, maiorẽ cauda tãgens, aluo complectens minorem. In morem fluminis arctos. Hesiod⁹ ποταμῷ ῥέοντι ἐοικώς. Oceani metuẽtes ęquore tingi.) Hoc refert ad fabulam. Nã hę duę pellices Iunonis fuisse dicũtur, quas postq̃ Iuppiter in syderum numerũ retulit, Iuno rogauit Tethin suam nutricem, ne vnquã eas pateretur occidere. Vnde nũc metuentes dixit. s. nutricẽ Iunonis. Nam reliqua signa dicuntur omni noct: in Oceano tingi. Vt perhibent.) Scilicet poetę: nam in rebus dubijs suam denegãt fidem. Intempesta.) Inactuosa, alta, densa, crassa, qualis est intempesta. Posse autem hoc fieri in aliqua parte mundi, vt pene totum sibi vendicet nox, probat Britania: quæ lucis diues, vix quoddam spatium noctibus cedit. Obtenta.) Obducta. Diemq; reducit.) Vt quando discedit a nobis, & dies clauditur: tunc illic fit Aurora. Afflauit anhelis.) Cursu anhelantibus. Sera.) Nocti vicina. Vesper.) Stella, quę & Venus & Lucifer dicitur, Nam vesper eo quod quibusdam mensibus vespere: Lucifer autem dicitur, quod quibusdam mane oriatur. Hinc.) Id est ex ratione astrologię. Et est conclusio: Nam hoc dicit, Non sine causa intuemur syderum ortus & occasus: hinc enim vniuersa noscuntur. Tempestates.) Varios euentus & pericula. Dubio coelo.) Id est etiã dubio. Et dubio quod nunc prospera, nunc aduersa ingerit. Messis diem.) Id ẽ quando sit metendi tempus opportunum. Serendi.) Seminandi. Infidum.) Cui nullus potest, aut debet committere fidem. nam subito fallit hominem. Marmor.) Mare. Quando armatas deducere classes.) Id est quando sit tempus ad agendũ nauale prælium. Tempestiuam pinum.) Opportunam, nam tempore iportuno cęsę arbores cito termites faciunt, ita. n. ligni vermes vocãtur. (Syluis.) In syluis. Euertere.) Excidere. Obitus.) Occasus. Temporibusq; parem.) De rebus contrarijs fecit declamationẽ, dicẽdo parem ex diuersis. Re vera. n. nihil ẽ tã cõtrariũ inter se, q̃ ęstas & hyems: & tamen de his annus efficitur.

ASCENSIVS.

Maximus hic flexu, &c.) Apud polum inquit arcticum est draco ille sinuosus, q trũ anguium perhibet maximus inter ipsas videlicet arctos. s. vrsas, sed apud Polum antarcticum, aut sunt perpetuę tenebræ, aut potius vicissitudo lucis vt Sol eo hinc abeat, & illinc huc redeat. Ex hoc autem Solis ꝑ signa trãsitu licet inq̃t prędiscere tẽpora opportuna varijs negocijs pagẽdis, vt nõ sine ratione iussisse videatur, nos ortus, & occasus syderum debere inspicere, & varias anni, qui alteri anno simillimus est partes. Nisi omnia adamussim dicta compensissem prolixior fuissem: at nunc ne sus (vt aiunt) Mineruam, ordinem tantũ posuero qui talis est. Maximus anguis. s. draco dictus labitur hic. i. apud polum arcticum flexu sinuoso. i. annuloso circum, & p. i. inter duas arctos, id est vrsas, maiorẽ. s. minorem, in morẽ. i. similitudinẽ aut modum fluminis quod nimirum sinuosum ac tortuosum est: vnde littora peculiari epitheto dicuntur curua & sinuosa. Arctos inquam (dicit poeta) metuẽtes tingi, id est ibui & lauari ęquore, id est planicie & ęqualitate Oceani. s. maris propter offensam. s. Iunonem, vt Ser. docet. Illic. i. apud polũ antarcticon & antipodas nostros aut nox intempesta. i. tam caliginosa vt nulli rei faciundę opportuna sit, silet, semper tenebrę densantur nocte obtenta. i. opacitate tenta & obstruẽa, vt perhibent, supple quidam, quasi dicat, id non omnino affirmo, aut aurora. i. claritas matutinalis redit, sup. illuc a nobis, & reducit. s. ad nos quem aduexerat illuc diem, id est lucem diurnam, & vbi. i. quando oriens. s. sol primus. i. vt primũ oriens sol, afflauit equis anhelis, id est perfudit afflatu equorum anhelantiũ

anh.lantium, qui quidem quatuor sunt pyrois huius pyroentis, id est ignitus, eous ab aurora dictus, ethos quasi vrens & phlegon ardens, de quibus Ouid. meta. ij. Interea volucres pyrois, eous, & ethon Solis equi, quartusq; phlegon hinnitibus auras

Solis eq Flammiferis implent &c. vesper rubens ostendit illic. i. apud antipodas sera lumina. i. crepuscula, & vltimam diei lucē. Nos possumus prædiscere hinc, id est ex harum rerum cognitione tempestates. i. qualitates futuras temporum pluuias, & serenitatem coelo. s. existente dubio, id est incerto, & nondum indicante, quæ futura sit tempestas, quia serenitatem sępe subita sequitur tempestas (vnde Æneid. v. Heu nimiū coelo confise sereno &c) & nos possumus prędiscere hinc diem. i. tempus messis quę prior est in intentione & tempus serendi, quod prius est in executione nisi ad diuersa retuleris, vt sit dies messis ex satione præterita & tempus sationis futuræ. Et licet prędiscere hinc quando conueniat, id est opportunū sit impellere remis, id est diuerberare marmor id est mare (vt quæ & marmoreo fert monstra sub æquore &c.) infidum, id est nulli seruanti fidem, hoc est periculosum, & quando conueniat, deducere scilicet a litore in altum, vnde quia deducere sæpe ė deorsum ducere potius diducere legam classes armatas, id est naues a ligno aut sonitu dictas, aut ordines armatorum in nauibus existentes, aut euertere, scilicet incidendo in syluis pinum tempestiuam, id est eo tempore cædendam, nec id est & nō & nos speculamur frustra, id est sine vtilitate obitus, id est occasus & ortus signorum & annum parem, id est vniformē aut quantum ad formam totalem aut alteri anno, quatuor diuersis temporibus, id est ex quatuor diuersis temporibus constantem, vere s. ęstate autumno & hyeme. Sed si ver & autumnus in tēpore cōueniunt, differunt tamen quia illud ornat arbores & arua florib⁹ frondibus herbis & segetibus, hic spoliat.

PIERIVS.

Densantur nocte.) In Romano codi. in Medi. & aliquot alijs. Densentur a denseo ses. Prædiscere.) In Romano codice. Prædicere, quod non probatur. Messisq; diem tempusq; serendi) Quamuis Ser. diem messis agnoscere videatur, & exemplaria pleraque vetera eodem exemplo, cum vulgatis legant, Messisq; diē. Non tamen pretereundum fuit, quod in Mediceo codice scriptū legi, Mensisq; dies, quippe bonos, aut malos: cuius rei cognitio inter Agriculturæ pręcepta locum obtinet suum. Et Hesiodus partem eam tanti fecit vt opus ἔργα καὶ ἡμέραι inscripserit, neque Virg. eandem partem dissimulauit, tam & si aliquanto breuius rē attigerit. Sane vero in Daphnide codex idem Mediceus eo versu. Ante focum, si frigus erit, si messis in vmbra. Mensis, scriptum habuit, quod modo emendatum est, vbi dubio procul Messis, eē debet. Quare errorem huiusmodi ex antiquo scribendi mō crediderim emanasse: q Sicilicon geminandę consonantis signum soliti essent veteres apponere, quę nota fuerit ab imperitis loco, n, literę deinde accepta, vt ita multa alibi. Aut tempestiuam in syluis euertere pinum.) In Mediceo codice & aliquot alijs antiquis absq; prępositione in, legere est Tempestiuam syluis, quod Virgiliane phrasi propius est.

SERVIVS.

Frigidus agricolam siquando continet imber:
Multa, forent quæ mox coelo properanda sereno,
Maturare datur. durum procudit arator
Vomeris obtusi dentem: cauat arbore lintres:
Aut pecori signum, aut numeros impressit aceruis.
Exacuunt alii vallos, furcasq; bicornes,
Atq; amerina parant lentæ retinacula viti.
Nunc facilis rubea texatur fiscina virga:
Nunc torrete igni fruges: nunc frangite saxo.
Quippe etiam festis quædam exercere diebus,
Fas & iura sinunt: riuos deducere nulla
Relligio vetuit, segeti prætendere sępem:
Insidias auibus moliri: incendere vepres:
Balantumq; gregem fluuio mersare salubri.
Sæpe oleo tardi costas agitator aselli,
Vilibus aut onerat pomis: lapidemq; reuertens
Incusum, aut atræ massam picis vrbe reportat.

Agricolam continet.) Vt nō possit propter frigus & imbrem, agriculturam exercere. Continet.) autem, Detinet, & impedit. Multa forēt, quę mox coelo properanda sereno, maturare datē. Ordo est Multa datur maturare, quæ forent properanda sereno coelo, id est in serenitate. Nam male quidam. Forent.) pręsentis temporis esse volunt: vt sit sensus. Multa sunt quę maturare datur, mox coelo sereno properanda, id est in vsum sereni coeli. Quod non est idoneum, licet re vera. Fore tātum semper futuri temporis sit, nam foret, & præteritum & pręsens & futurum complectitur. Sallustius: Ni virtus fidesq; vestra spectata mihi foret: id ē, esset. Ordo ē, Multa maturare datur, & diligenter facere: quæ si velis coelo sereno properanter facere, non diligenter poteris facere, dum festinas: & tardius ad laborem redibis. Oportet ergo vt dum domi [illegible], ea quę tibi prępaare potes, & necessaria vides, parare [illegible]: vt cum fuerit serenitas data, statim ad laborem prodeas. [illegible] cudit.) Cudendo extenuat. Vomeris obtusi dentē. Antiqui tamen n, addebant, quod nos ppter euphoniam in aliquibus detraximus, vt obtusus: in aliquibus remansit, vt tunsus. Obtusi autem, reuerberati, & acumine carentis. Dentem.) Acumen. Arbore.) De arbore. Lintres.) Fluuiales nauiculas. Aut pecori signum, aut numeros impressit aceruis.) Id est facit aut characteres, quibus pecora signantur: aut tesseras quibus frumentorum numerus designatur, nam numerus pro literis posuit, quibus numeri continentur. Amerina retinacula.) Virgas de quibus vites religantur, quę virgę abundant circa Ameriam oppidum Italię, cuius crebram in Rosciana facit Cicero mentionem. Lēte.) Flexebili. Hic computat ea quę quilibet domi potest facere, dum ab agricultura pluuijs impeditur, aut nimiū frigus terram constringit, cuncta enim vtilia sunt humano vsui quæ hic dicit, & quouis tempore possunt fieri. Exacuunt.) Repurgant & reformant in altitudinem pristinam. Vallos.) Fossas, & muros de terra factos & glebis, qui fiunt in circuitu cohortium & vinearū: aut quibus aquæ ducuntur de locis aquosis. Bicornes.) Duorum cornuum. Facilis fiscina.) Leuis ad faciendum. Rubea virga.) Quæ abundat circa Rubos Italiæ oppidum. Horatius, Inde Rubos fessi peruenimus. Id est ea virga quæ apud Rubos plu-
rima

rima nascitur. Nunc torrete igni fruges.) Siccate. Frangite saxo.) Hysteron proteron: tanquā dicat. Torrete.) igni coquite panes: & postea inferat frangite saxo: cum prius sit frumentum molere, & deinde factos panes coquere. Sed recte & ordinate dixit. Nam torrete fruges.) non de coquendis panibus, sed de siccandis frugibus dixit: quod fit primum, & postea siccatę fruges moluntur. Et pręcipit parandum esse panem, quo vtendum⁹ sit sereno coelo, ne ea res tunc sit impedimento. Quippe etiam festis quædam exercere diebus.) Non mirum est rusticum aliqua facere debere per pluuias, cum sint quædam quæ facere possit etiam festis diebus. Fas & iura sinunt.) Diuina humanaq; iura permittunt. Nam fas ad religionem, iura pertinent ad homines. Riuos deducere nulla Relligio vetuit: segeti prætendere sępem, Insidias auibus moliri incendere vepres. Deducere.) Id est siccare. Nā irrigare inducere ē. vt, Deinde satis fluuium inducit. Sane sciendum secundum Varronem contra religionem esse, vel si irrigentur agri, vel lauentur animalia festis diebus. Nymphę enim sine piaculo non possunt moueri. Sed scimus necessitati religionem cedere: Vnde perite Virgilius ait. Balantumq; gregem fluuio mersare salubri.) Id est salutifero. Nam dicturus est in tertio scabie tentari animalia, nisi lauentur. De irrigatione vero nihil ad hunc pertinet locum, quia. Deducere.) vt diximus significat siccare. Vetuit.) Prohibuit. Prętēdere sępem.) Circūdare, & opponere. Et subaudi nulla religio vetuit. Insidias auibus moliri.) Id est aucupia facere. Incendere vepres.) Hoc etiam sicut & priora licet festis diebus agere. Balantumq; gregem.) Id est ouiū. Mersare.) Frequēter mergere, ppter scabiē. Costas aselli.) Aut re vera costas, aut clitellas. vt Hora. Hinc muli Capuę clitellas tpe ponunt. Agitator.) Verberator, Dict⁹ ab agēdo. Vilib⁹ pomis.) Abūdātibus, qa vulgo nascūt, vt vileq; fasellū. Lapidē incusum.) Manualē molcudendo asperatū. Massam picis vrbe reportat.) Aut qa oleū vel poma portauerat ad vrbē: aut certe ideo. Reportat.) qa pix in agris nascit, & in vrbe distracta, in agria plerisq; reportatur.

ASCENSIVS

Frigidus agricolam &c.) Docet quid agendum agricolis domi nterea dum p coelis sęuitiam in agro laborare non permittuntur

dicẽs solerte agricolã pluuiã impe diente agro seclusum posse domi multa mature.i.neq; serius neq; citius q̃ decet sed cũ quodã teperamento agere, q̃ forẽt paulo post pperanda, in ipsa serenitate. Nã & ferrũ vomeris obtusum frequẽti, aut longo vsu acuere põt, aut lintres cauare in vsum porcorũ, aut pecus signare & aceruos, aut vallos, aut furcas acuere, aut fiscellã texere ac corbes, aut fruges desiccare & molere. ℭ Ordo est. Si imber frigidus quia frigere hoc est cessare ab opere faciẽs, aut qa cũ frigore cadẽs, aut qa nociuus: aut ppter hęc oĩa, continet.i.domi & intra tectũ: agricolam.i.colonũ: daẽ.i.conceditur sup.ei maturare.i.mature & sine festina agitatiõe facere multa q̃ forent.i.essent properanda.i.festinãter transigẽda mox.i.paulo post coelo sup.existẽte sereno, qa arator.i.is cui arãdũ paulo post ẽ, pcudit.i.pus cudit & acuit dentẽ durũ.i.partẽ anteriorẽ quę mordet vt dẽs, cui infigitur vomeris obtusi.f.ex opera longa, & sup.alius, cauat.i.cauando facit lintres.i.escaria suũ aut nauias vindemiatorũ arbore.i.ex arbore vt piro aut alno: aut ĩpressit pecori.f.ouiũ signũ.i.characterẽ & notam aut aceruis numerũ.f.modiorũ vt prouentus rationẽ facere possit. Alij.f.quib^o studiũ est vindemiarũ, exacuũt vallos.i.palos hoc est stipites ad quos vites alligantur, aut furcas bicornes.i.bina cornua habentes, ad sustinẽdas perticas, atq; parãt viti lẽtæ, i.debili q̃ sese sustinere nequiret retinacula amerina.i.ligaturas salignas quales sũt iuxta Ameriã vrbẽ Vmbrorũ plurimę, ꝗs aut alligantur vites ad palos aut ornos. Nũc.i.altqñ fiscina.i.vas vimineum quo res feruntur cuius diminutiuũ est fiscella texatur.f.ab rusticis (quod verbũ malim frequẽtatiuũ cẽsere & indicatiuũ: q̃ primitiuũ & imperatiuũ aut optatiuũ ne modũ mutet cum dicit parãt & texatur) texaẽ inq̃, virga rubea aut rubri coloris aut qualis frequens est apud rubos vrbẽ Italię in cãpania videlicet quod libẽtius dixero cũ Acrone, qa amerina retinacula dixerat, vt vtrũque epithetũ patriũ sit. & o agricolę, torrete.i.desiccate nunc.i.aliquãdo fruges igni, & frangite nunc.i.aliqñ saxo.i.mollite, licet.n. quippe.i.quia certe fas.i.pmissio diuina, & iura.f.humana, finũt.i. permittunt exercere quędã ẽt festis diebus. Nã nulla relligio vetuit.i.prohibuit deducere.i.detergere potius q̃; ducere in agros aut prata: riuos.i.amniũ aut fontiũ & prætendere.i.ad munimentum contra bestias tendere sępe: & moliri auibus insidias, & incẽdere vepres & mersare.i.frequenter immergere fluuio salubri.i.d est salutẽ & incolumitatẽ afferẽti: gregẽ balantum, f.ouiũ, & agitator.i.ipulsor tardi aselli onerat sæpe costas tardi aselli oleo q̃d f.venum fert, aut pomis vilibus.i.paruo constantibus. Et ideo nõ est cõmodiũ ea profestis inuehere: dũ alijs operã nauare posset, & ipse reuertens.f.ex vrbe reportat lapidẽ incusum.i.cudendo incisum quo vtuntur in molẽdis frugibus. Aut portat massam atrę picis.f.ad picanda vasa & ad alios vsus, de quib^o Beroaldus Secũdi notis, ita dicit. Poeta significare volẽs vsũ picis agricolis eẽ necessariũ, dixit picẽ eos solitos in vrbe mercari & ex vrbe in agrum reportare asello dorsuario, non aũt vt exponit Ser. agricolas picẽ in vrbẽ deferre venalẽ, & reportare nõ vẽditam. Nã si aduertisset diligẽtius Ser. consuetudinẽ Priscorũ agricolarũ q pice ad res q̃plurimas vtebãtur, dixisset pfecto secus: sniamq; mutasset. Nãq; Prisci vtebantur in villa pice potissimũ ad vina condienda, vt author est Plin. scribens in.xiiij pice, ac resina condire musta vulgare est, & ab eodẽ, ratio traditur condiendi musta aspersa picis vt odor vino contingat, & saporis acumina. Columella & Palladi^o picẽ ad vasa picãda, & q̃plurimis in reb^o vtilissimã eẽ tradiderũt. Porci^o Cato admonet agricolas vt vasa habeãt bene picata, vnde ĩpicare, & oppicare, q̃d significat pice linere verba deriuãtur, qb^o scriptores rei rusticę frequẽter vtunẽ, hęc & id gen^o alia i expositiõe Maronianã versus ab erudito interprete fuerãt referẽda, cũ illa Ser. enarratio nec poeta nec cõmẽtatore digna sit. Hæc ille. Beroal.

PIERIVS.

ℭ Exacuunt alij vallos.) Fossas & muros de terra factos exponit Ser. at q neq; hęc acuunẽ, neq; p imbres fieri possunt, tu palos siue sudes, quorũ plurimũ in agris vsus, præparari intelligas. ℱ Nunc frangite saxo.) In Ro.co. saxis: est. Sed vnitatis numero melius, quod in reliquis codicibus habetur.

SERVIVS.

Ipsa dies alios alio dedit ordine luna
Felices operum: quintam fuge. pallidus Orcus,
Eumenidesq; satæ, tum partu terra nefando
Coeumq; Iapetumq; creat, sęuumq; Typhoea.
Et coniuratos coelum rescindere fratres,
Ter sunt conati, imponere Pelio Ossam,
Scilicet atq; Ossæ frondosum inuoluere Olympum.
Ter pater extructos disiecit fulmine montes.
Septima post decimam felix, & ponere vites,
Et prensos domitare boues, & licia telæ
Addere, nona fugę melior contraria furtis.

ℭ ℱ Ipsa dies alios.) Plenissime de lunæ diebus oĩbus expressit Hesiodus, ἤματα δ' ἐκ Διόθεν πεφυλαγμένος εὖ κατὰ μοῖραν. πεφραδέμεν δμώεσσι, τριηκάδα μηνὸς ἀρίστην ἔργα τ' ἐποπτεύειν, ἠδ' ἁρμαλιὴν δατέασθαι. quam rẽ iste plibat breuiter. ℱ Alio ordine.) Hoc est non oẽs dies facit æquales: sed diuersi ordinis & modi, cũ ipsa sit vna & eadẽ. ℱ Felices operũ.) Quib^o feliciter possunt opa exercæri, vel ad opera sumenda: vel certe. ℱ Felices.) aptos felicibus opibus. ℱ Quintã fuge.) Vt quinta luna nulli^o operis initiũ sumas. Dicitur aũt hic numerus Minerue esse consecrat^o, quã sterilẽ esse cõstat. Vnde etiã oĩa sterilia quinta luna nasci dicuntur. vt Orcus, Furię, Gigãtes. ℱ Pallidus.) Quia pallidos facit. ℱ Orcus.) Pluton, deus inferni. ℱ Eumenides.) Vt sępe diximus κατὰ εὐφημισμὸν, Eumenides vocãtur. ℱ Nefando.) Sacrilego. ℱ Coeũ.) Nomina sunt Gigantum, per Coeum autem & Iapetum & Typhoeum, omnes gigantes intelliguntur: quos quinta luna dicit esse natos. ℱ Et coniuratos coelum rescindere fratres.) Othum & Ephialtem dicit, qui fuerunt filij Neptuni, & nouem digitis singulis crescebant mensibus, qua freti altitudine coelum voluerunt euertere: sed confixi sunt sagittis Apollinis & Dianæ. ℱ Pelio ossam.) Monti Thessaliæ. Pelio, o longa est, sed fit breuis sequẽte vocali. vt, sub Ilio alto. ℱ Ossam.) Alium montem Thracię. ℱ Olympum.) Tertium montem Macedoniæ: & tertium quasi maiorem inuoluere ait. ℱ Pater.) Iupiter. ℱ Disiecit.) Deiecit. ℱ Septima post decimam felix.) Aut septimam decimam dicit, aut hoc dicit, Felix quidem est septima, sed felicior decima: vt primum locum decimæ tribuat, quæ sit valde felix, secundum septimę, quæ post decimę felicitatem sit secunda: vt ea nulla sit felicior, excepta decima. Aut certe sicut quidam volunt, quartamdecimam dicit ut felix sit septima duplicata, id est cuius numerus post decimam inuenitur: quo die re uera melius vites ponimus. ℱ Domitare boues.) Instruere, quo modo possint ferre laborem arandi: & sciant ad iugum pariter incedere. ℱ Nona fugę melior, contraria furtis.) Non vt quibusdam imperitis videtur, Virgilius aut fugam seruis suadet, aut eis indicat dies quibus se a rapinis abstineant. Nam & fugam de profectione & cursu legimus: vt, Simul arua fuga, simul ęquora verrunt. vnde velocẽ equũ fugacem dicimus, & fuga põt etiam honesta esse, vt si quis hostem, si quis imminentem tyrannum, si quis sæuum iudicem fugiat. Contraria autem furtis illuc spectat, vt domino sit spes inueniendi quod amiserit, & seruus rapere aliquid aufugiens formidet.

ASCENSIVS.

ℭ ℱ Ipsa dies &c.) Ex superstitione veterum quam Hesiodus exactius descripsit, docet quosdam dies ex respectu lunę, & potissimum dum luna est quinta, alios felices, sed infelicitatem poeticis figmentis probat vt poeticum & fictitium innuat. ℭ Ordo est. Ipsa luna quæ.f. dominatur multis terrenis dedit alios dies felices operum, id est in operis perficiendis. alio.i.diuerso ordine, hoc ẽ secundum diuersum ordinem & numerum facit diuersitatem felicitatis ac infelicitatis. Fugę igitur quintam supple lunam, quia supple orcus.i.inferus ab vrgendo dictus quasi vrgens: pallidus, quia vmbrarum dominus & Eumenides, id est furię infernales. satæ supp. sunt tum.i.tunc.f.luna quinta, & terra creat.i.procreauit (nisi hoc dicit, quia eadem est malignitas qa olim crearat, vt quinta luna quasi semper procreare videatur) creat inquam partu nefando.i.detestando, Coeum, Iapetum. & Typhoea, sęuum.i.immittem & impium, hoc est gigantes illos, & fratres.f. Oethum & Ephialtẽ coniuratos.i.qui coniurauerant rescindere.i.resecare, & scindendo disrumpere coelum) & quidem tempore giganteo vide commentarios. Subaudi qui, nam Virgilius sępe relatiuum subiicet, ut primo Æneid. dicit enim ter, Vrbs antiqua fuit, tyrij tenuere coloni, subaudi quã. Est in secessu longo, locus, insula portum. Efficit obiectu laterum. Est locus, Hesperiam graij cognomine dicunt, subaudi quem uel quam.) Qui.i. fratres gigantes sunt conati ter imponere pelio, id est illi monti Thessaliæ ossam.i. aliũ montem non longe distantem, atque inuoluere.i. uoluendo super ingerere Ossę.f. Pelio iam impositę, Olympum.i. mõtem illum in

in confinibus Thessaliæ, frondosum, quia arboribus consitum, sed pater. i. Iuppiter, disiecit, id est prostrauit fulmine ter. s. toties quoties construxerát, montes extructos, id est extra alios in altū accumulatos vt coelum pertingerent, innuit ergo monstra immania quinta luna nasci. Septima supple luna felix est post decimā. id est proxime ad decimā quę felicior adhuc est, aut septima post decimam, id est decima septima est felix, id est opportuna, &c. i. simul ponere. i. ad ponendas vites, & domitare boues présos. i. captos pro eo q͏̄ est prehensos & addere telæ licia Noua. s. luna est melior. i. opportunior fugę. s. faciendæ, & est contraria furtis, quia facit cum furto deprehendi, quæ superstitiosa sunt, sed poetarum est etiam rusticis credita interdū inserere, vt Quid tantum Oceano properent se tingere soles, hyberni &c.

PIERIVS

¶ Pallidus orcus.) Scribendum orchus, ex aliquot antiq. codicibus, & ex Valerii Probi p̄cepto. Qui tria noīa latina post C. aspirationem recipere tradit. Lurcho pulcher. & orchus, & ita antiquores scripsisse testatur. ¶ Extructos disiecit sul. mōtes.) In Roma. codice legere est. Deiecit, extructi enim erant montes, ita inferius, aut alta ceraunia telo Deiecit. Maiorem tamen vim, & validiorē impetum ostendit verbum disiecit, vt excussos eos alio alium dicat. ¶ Septima post decimam felix.) In ant. cod. legere est, Septuma post decumā huiusmodi pleraq͏̄. Sed nō ab re fuerit loci hic apertius explicare, finis iam statuatur eorū solicitudini qui tam hic anxię quærunt, vtrum Virg. eam intellexerit lunam, quæ tam in decrementum abit, an quid aliud sibi voluerit. Sane vero septimam separatim a decima intelligere monemur Hesiodi carmine. Quem Virgi. imitatur. Ait enim ille καὶ ἑβδόμη ἱερὸν ἦμαρ. Quartamdecimam vero idem domandis bubus & curandis canibus & mulis aptam dicit. ¶ Felix & ponere vites.) In Longob. felix est ponere vites. Græcanica figura, qua sæpe Virgilius & Horatius vtuntur. Sed prior lectio magis placet, quia omnino verbum est subintelligitur, & ea lectio in Longobardico aliena manu contaminata est.

SERVIVS.

¶ Adeo.) Valde. Terentius, Adolescentem adeo nobilem. ¶ Melius se noctę dedere.) per noctem melius nostro obsequuntur labori. Nocte autem non est aduerbium, sed nomē ablatiuiq͏̄ casus, adeo vt et Horatius iunxerit præpositionem: vt, Vt iugulent homines surgunt de nocte latrones: nā aduerbium Noctu facit, sicut Diu. Salustius, Diu noctuq͏̄ laborare, festinare. ¶ Sole nouo.) Oriente die, & Sole adhuc recenti, necdum feruenti. ¶ Irrorat.) Illustrat. Aut simpliciter irrorat. matutino enim tempore ros cadit. Et dicit hoc loco, & die & noctu insistendū labori. ¶ Eous.) Id est Lucifer, de quo etiam Cinna in Smyrna sic ait, Te matutinus flentem conspexit, Eous. Et flentem paulo vidit post Hesperus idem. ¶ Arida prata.) Iam matura. ¶ Tondentur.) Secantur. ¶ Noctis.) Accusatiuus pluralis. ¶ Non deficit.) Non deserit. Vnde & qui deserunt exercitum ad hostes transeuntes, defectores vocatur. ¶ Seros ignes) Nocturnos. ¶ Faces inspicat.) Incidit ad spici & aristarum imaginē. ¶ Arguto.) Sonoro, stridulo. ¶ Aut dulcis musti.) Vulcano decoquit humorem. Hypermetrus versus est: vnde & sequens a vocali inchoat. Bene autem ait. ¶ Decoquit humorem.) Id est rem superfluam, sicut supra posuit, Luxuriem segetum tenera depascit in herba. Aheni. Vasis in quo coquitur vinum. ¶ Et tepidum.) dicitur: q͏̄a quod bullit, quasi tremere videtur. ¶ Aheni.) Ex ære facti.

Multa adeo melius gelida se nocte dedere:
Aut cum sole nouo terras irrorat Eous.
Nocte leues stipulæ melius, nocte arida prata
Tondentur: noctis lentus non deficit humor.
Et quidam seros hyberni ad luminis ignes
Peruigilat: ferroq͏̄; faces inspicat acuto.
Interea longum cantu solata laborem
Arguto coniux percurrit pectine telas:
Aut dulcis musti Vulcano decoquit humorem:
Et foliis vndam tepidi despumat aheni.

id ē deserit noctis, id est ipsas. Et quidam, scilicet vindemiator peruigilat, id est totam noctem, vigilat & inspicat, id est in formam spicarum incidit acuto ferro, id est cultro, faces id est tedas, ad ignes seros luminis hyberni, id est quo hyberno tempore vti conuenit. Est autem duplex sensus, aut inspicat ad ignes, id est vt faciat ignes in hyeme, aut peruigilat ad ignes, sed verisimilius est poetam voluisse ipsum tūc incidere faces quibus vtatur in hyeme. Et coniunx supple eius solata longum laborem cantu, id est quę in solatium laboris sui cantat, percurrit interea, scilicet dum maritus inspicat faces, telas, id est texturam exercet arguto, id est subtili aut stridulo pectine, id est eo texendi instrumento per cuius medium subtegmen trahitur, aut decoquit, id est purgat & absumit, Vulcano, id est igni humorem musti, id est vini noui dulcis. Licet autem mustum sit nouum vinum, tamen non continuo vt recte dixeris dulce mustum ita recte dixeris dulce nouum vinum, (hic autem versus est hypermeter, id est abundans in mēsura, vnius syllabæ quem, fere dum Maro facit abundans syllaba per vocalem in principio sequentis positam absumitur, vt hic tumorem. Et &c. & pro, id est despumat foliis vndam, id est superabundantiam & inundationē aheni, tepidi, id est mediocriter feruentis.

ASCENSIVS.

¶ Multa adeo.) Docuit quota quæq͏̄ luna peragi volunt, at nūc docet etiam noctu quędam peragenda vt sunt collectio stipularum & sectio fœni in loco arido, despumatio vini dum coquitur atq͏̄; id genus alia, post quę ostensurus est quę sub calore, & quæ sub frigore peragenda sunt, quæ vero noctu fieri vult humorem amant. ¶ Ordo est. Adeo. i. valde multa dederunt. i. exhibuerunt se operanti. i. melius, nocte gelida. i. subfrigida & humida, supp. q͏̄ sub æstu diurno aut quæ dederunt se melius cum. i. quando Eous id est lucifer matutinus, irrorat. i. superfundit in morem roris sole nouo. i. iam recens orto, aut nondum orto sicut res noua dicitur quia nondum vsi sumus. Stipulę, id est culmi leues. i. fragiles & aridi tondentur. i. secantur melius nocte q͏̄. s. diurno tempore & prata arida tondentur melius nocte, quia humor noctis lentus. i. laxans & lentificans aut lente decidens, nō deficit. i. nō absumitur, aut noctis accusandi est casus vt sit lentus humor nō deficit id est

PIERIVS.

¶ Multa adeo melius gelida se nocte dedere.) In Medi. co. & aliquot aliis antiq. dictiões ita transpositę. Multa adeo gelida melius, vtraq͏̄; lectio & suauis & elegans est. ¶ Aut cū sole nouo.) In veteribus aliquot cod. Vel cum scriptum est, sed aut, in pluribus. ¶ Nocte leues stipulæ melius.) Antiq codices quotquot legi hoc ordine legunt, Nocte leues melius stipulę, quod aliquanto ornatius est. ¶ Noctis lentus non deficit humor.) In Ro. codi. noctes, legitur, & in Longobardi. nocte, vna minus litera. Sed. n. noctes, aut noctis accusatiui casus, lectio castior, ex Arusiano Messo dignoscitur, qui in Libello de elocutionibus Virgilianis in exemplū quod eleganter deficit illā rem dicere possumus, Virgiliano hinc vtitur testimonio. Noctes lentus nō deficit humor. adde vero quod Seruius exponit Deficit, deserit, quod proxime accedit ad Messum. ¶ Et foliis vndā trepidi despumat aheni.) In Ro. cod. legere est, Trepidis despumat ahenis. Et trepidum agnoscit Ser. In Med. & aliquot aliis Trepidi, scriptum obseruaui. Humore. n. late ebulliente ahenum tremere necessarium est.

SERVIVS.

¶ Ceres.) Frumētū. ¶ Medio æstu.) i. per diem, quando æstus est. ¶ Nudus ara, sere nudus.) Sic Hesiodus, γυμνὸν σπείρειν, γυμνὸν δὲ βοωτεῖν, γυμνὸν δ᾽ ἀμάεσθαι. i. adeo sereno coelo vt vestimētis nō egeas. Sane quidam post hoc hemistichium dicitur subsecutus, Habebis frigore febres. Nam non dicit nudū esse debere, q͏̄si aliter non oporteat aut possit sed sub tanta serenitate dicit hęc agenda, vt & amictus possit cōtēni. ¶ Hyems ignaua colono.) Quę ignauum reddit colonum. ¶ Parto.) Parato. ¶ Agricolę pler͏̄uq͏̄; fruuntur.) Dicit Agricolas per hyemē his frui q̄ æstate parauerint. Plerūque autē dicit, quia dictur⁹ est

At rubicunda Ceres medio succeditur æstu:
Et medio tostas æstu terit area fruges.
Nudus ara, sere nudus, hyems ignaua colono.
Frigoribus parto agricolę plerunque fruuntur:
Mutuaq͏̄; inter se læti conuiuia curant.
Inuitat genialis hyems, curasq͏̄; resoluit.
Ceu pressæ cum iam portum tetigere carinæ,
Puppibus & læti nautæ imposuere coronas:

Sed tamen & quernas glandes tunc stringere tempus:
Et lauri bacas, oleamq́; cruentaq́; myrta:
Tunc gruibus pedicas, & retia ponere ceruis:
Auritosq́; sequi lepores: tum figere damas,
Stupea torquentem balearis verbera fundæ:
Cum nix alta iacet: glaciem cum flumina trudũt.

aliqua quę rusticus ẽt hyeme possit efficere. ¶ Genialis hyẽs) Conuiualis, voluptuosa. Nã quoties voluptati operam damus, indulgere dicimur Genio. Vnde & e contrario habemus in Terentio, Suum defraudans Genium. Genium ãt dicebant antiqui naturalem deum vniuscuiusque loci, vel rei, aut hominis. ¶ Curasq́; resoluit.) Quiescere facit a labore & curis. ¶ Pressæ carinæ.) Onerariæ. ¶ Cum iam portum tetigere.) Dat comparationem de nauigantibus: q̃ sicut illi expleta iam nauigatione, & positis in sicco nauibus lętantur, & epulis vacant: sic etiam rustici finitis completisq́; ęstiuis laboribus hyeme conuiuia celebrant, & a curis soluũtur. ¶ Imposuere coronas.) Aut re vera coronas, aut spiras funiũ accipimus. ¶ Sed tamen & quernas glandes.) Sunt aliquæ deriuationes ex vsu magis quam ex ratione venientes: vt quernus, ficulnus, ilignus, colurnus, a corylo, ilice, ficu, quercu. ¶ Cruenta.) Matura. Cruenta autem ideo, quia matura, cruoris colorem imitantur. ¶ Pedicas.) Laqueos quibus pedes illaqueantur. ¶ Auritos lepores.) Maiores aures habentes. Horatius aliter ait, Doctum & auritas fidibus canoris Ducere quercus. Sensum audiendi habentes. ¶ Balearis fundæ.) Hispanicę, a balearibus insulis Hispaniæ, vbi inuenta est funda.

stipatæq́; mercibus tetigere iã portum, aut pressæ, id est tempestatibus & procellis ad scopulos allisę, quia post pericula dulcissimus est portus, & ipsi nautę lęti imposuere puppibus coronas tanquam. s. victricibus tẽpestatum, aut potius in signa quod large potaturi sint, quia id facturi vina, craterasq́; coronant. Sed tamen tempus est nunc, scilicet in hyeme, stringere, id est decerpere, aut stringendo ramos, decutere glandes quernas, id est in quercubus crescentes, & bacas. i. fructus in morem bacarum lauri illius arboris, cuius grana ab ebrietate pręseruant, & oleam & myrta, id est fructus myrtorum cruenta, id est cruoris excreationem fœdantia, tempus etiam est tunc ponere gruibus pedicas, id est laqueos pedum, & ceruis retia, & sequi, id est sectari, & venari lepores, auritos, id est quibus magnę sunt aures pro modulo corporum, tempus etiam est tum, id est tunc figere, id est transfigere & iaculari, damas, & stupea verbera, id est flagella, & chordæ ex stupa factæ, balearis, id est hyspanicæ fundæ, id est qua baleares, in extremis Hispaniæ oris plurimum valent: torquentur, id est exercentur, aut complicantur, tunc cum, id est quando nix iacet alta, & cũ flumina trudunt glaciem, id est cum glacies supernatat aqs impetuosis.

ASCENSIVS.

¶ At rubi. &c. Docuit quę noctis humorem postulant nũc quæ & calorem & serenitatem subiungens quædam quę hyberno tẽpore opportune fiant. ¶ Ordo igitur est. At. i. sed Ceres rubicunda, id est matura, succinditur, id est secatur, æstu. i. tempore calido & diurno, quod illic fit vbi stipulas seorsum, amputant, nec straminum (vt dicunt) vsum expostulant, & area. i. locus ad trituram frugum, vt prius patuit extructus terit fruges tostas. i. desiccatas calore solis, medio ęstu, vt, scilicet e paleis & tunicis facilius exeatur. Ara nudus. i. tempore quo a pluuia nudus, esse possis, cũ nulla sit, quia hyems, id est tempestas pluuiosa ac hyberna, est ignaua. i. nihil grauans. i. boni operis faciens colono, id est agricolæ. Agricolæ enim fruuntur plerunque. i. plurimum, parto. i. rebus acquisitis cum labore frigoribus. i. tempore frigoris, hoc est tẽpore hyberno, & ipsi læti. i. exhilarentes se curant inter se mutua conuiuia, quia hyems genialis. i. Genio, hoc est deo naturę concedens & indulgere cohortans, inuitat, id est allicit agricolas ad lætius viuendum, & resoluit curas. s. eorum, qua cæteris temporibus inferendis, & colligendis frugibus habent, ceu, id est tanquã aut veluti nautę supple resoluunt curas, cum carinæ pressę, id est cõpressę stipataeq́;

PIERIVS

¶ Hyems igna. colo.) In Romano cod. & pleri. aliis manu scri. Hyems per sonum gręce literę ψ, finalem scribitur, de qua scribẽdi ratione Teren. Scau. adeo solicitus fuit, vt in pręceptis suis hęc tradiderit. Hyems quoque carere p, litera debet, quia in versibus nunquam p, nęc b, propinqua eius respondet, sine quarum altera nusquam in latinis ea nomina declinantur, per ψ, gręcam vocem efferuntur, vt princeps, celebs, quia principis, & celebis, scribitur. Hyems vero hyemis facit. Est & colono, vnitatis numero in antiquis codicibus omnibus obseruatum. In Mediceo vna plus dictione colono est, legitur. ¶ Curasq́; re.) In veteri. aliquot codici. curam, vnitatis numero legitur, sed melius curas. ¶ Stupea tor. balea. verber. fun.) In Romano codice & aliquot aliis antiq. Stuppea, duplici p, scriptum, vt apud Gręcos. Est etiam in Romano codice torquentes, numero multitudinis, quod non ita placet. Quod vero balearem fundam appellauit, dictum a plurimo eius vsu qui apud baleares est, quę sola gentis arma esse Trogus ait. Non autem, quod ibi inuenta sit funda, cuius inuentores Pli. Syrophœnices memorat. Strab. vero Ætolos. ¶ Cum nix al. ia.) In Romano codice tegit, vna tamen corrupta litera, sed iacet omnino melius.

Quid tempestates autumni, & sydera dicam?
Atque vbi iam breuior dies, & mollior æstas:
Quæ vigilanda viris: vel cũ ruit imbriferum ver:
Spicea iam campis cum messis inhorruit, & cum
Frumenta in viridi stipula lactentia turgent.
Sæpe ego, cum flauis messorem induceret aruis
Agricola, & fragili iam stringeret hordea culmo.
Omnia ventorum concurrere prælia vidi,
Quæ grauidam late segetem ab radicibus imis
Sublime expulsam eruerent: ita turbine nigro
Ferret hyems, culmumq́; leuem, stipulasq́; volantes.
Sæpe etiam immensum cœlo venit agmen aquarum:
Et fœdam glomerant tempestatem imbribus atris
Collectæ ex alto nubes: ruit ardus æther:
Et pluuia ingenti sata læta, boumq́; labores
Diluit: implentur fossæ, & caua flmina crescunt
Cum sonitu: feruetq́; fretis spirantibus æquor.

SERVIVS.

¶ Quid tempestates autumni.) Verno & autumnali tẽpore fiunt tempestates, quando nec plena ęstas est, nec plena hyems. Vnde medium & confine vtriusq́; temporis ex coniunctione contrariarum rerũ tempestates efficit. Sane sciendum vltimas partes tam autumni, quam veris significare, quibus fiunt procellę. q̃ de autũno, hic indicat versus, Atque vbi iã breuiorq́; dies, & mollior æstas de vere hic, Spicea iam campis cum messis inhorruit. Deinde ait. ¶ Ruit.) Id est præcipitatur, in fine est. Et in hoc talis est sensus, Quid dicam quantum oporteat solicitum & studiosum esse agricolam tempore autumni, & veris: ¶ Vigilanda, viris.) Vigilanter prouidenda. ¶ Spicea messis.) Spicos de maturis frugibus abusiue dicimus. Nam proprie est spicus, cum per culmi folliculum, id est extremum tumorem, aristę adhuc tenues in modum spiculi eminent. ¶ Inhorruit.) Intremiscit. ¶ Frumenta lactentia.) Adhuc tenuia, & lactis plena. Sane sciendum Varronem in libris diuinarum rerum dicere, Lactitem deum esse, qui se infundit segetibus, & eas facit lactescere. Et sciẽdum inter lactantem & lactentem hoc interesse: quod Lactans est quæ lac prębet: Lactens cui lac prębetur. ¶ Flauis.) Maturis. ¶ Et fragili culmo.) Id est quę in fragili culmo erant. ¶ Stringeret.) Secaret. vt, Hic vbi densas Agricolę stringunt frondes. ¶ Omnia ventorum concurrere.) Inter se, vt, Mutati transuersa fremũt. ¶ Sublime expulsam eruerent.) Per sublime portarent erutam segetem. ¶ Turbine nigro.) Tempestate noxia. Horatius, Hic niger est, hunc tu Romane caueto. ¶ Culmumq́; leuem.) Culmus dicitur ipse calamus: stipulę vero folia quæ ambiunt culmum. ¶ Agmen aquarum.) Impetus: vt, Leni fluit agmine Thybris. Est autẽ hic Ecbasis poetica ad describendũ tempestatem. ¶ Collectę ex alto nubes.) Ab aquilone, qui vtiq; de alto flat. i. a septentrione: & tempestates grauissimas facit. Nam Auster humilis est: vt, Mundus vt ad Scythiam, Ryphęasq́; arduus arces Cõsurgit, premitur Libyę deuexus in Austros. ¶ Ruit arduus æther.) Tonitrubus percrepat: vt, Cœliq́; ruina. ¶ Caua flumina.) Profunda & alta. Lucanus, Rutubamq́; cauum. ¶ Fretis spirantibus.) In motu

positis. Albi, Qua vada non spirat, nec fracta remurmurat vnda.

ASCENSIVS.

Hesiod' ad laborē inuitans.

❡ Quid tempestates, autumni, &c.) Postq̄ docuit poeta agricolæ nullo tempore cessandum esse, subtiliter infert causam eius rei, quia nullo tempore res agraria tuta est, quolibet. n. tempore tempestates oriri & calamitatem facere possunt, quo circa ne segnitie torpens egestatem incurrat, monet eum totis viribus anniti, quam rem ex Hesiodo transtulit qui fratrem ad grauitatem cohortatur his verbis sic translatis. Ergo age frater ades generoso sanguine Perse Neu fuge fraternos monitus, operare laborem. Inuideat tibi dira fames, spicatq; recenti, Alma Ceres ornata caput, sua dona ministret. Sic tibi plena domus segnē crudelis egestas Opprimit, hunc homines odio semperq; sequuntur Torpēti similem fucco, cui spicula surgunt Horrida dissensumq; fauis cōsumit edendo Semen apum, piger ipse sedet vetatq; laborem. Tu modo curam operi quantum potes adijce frater. Horrea sic rumpunt messes, sic copia rerum, Sic pecus augetur, sic tu mortalib⁹ & dijs Gratus eris, segnes animos & inertia corda Oderunt. operi laus est imponere curam. Turpe sed hinc prohibere manus, incumbe labori. Forsitan ad studium torpentia pectora vertes. Dū partas ostendis opes. virtutis adeptus Nomen & æternum laudis decus, vtere quęso. Arte para victū, violare aliena nefandum est. Fac superis æquandus eas incumbe labori. Ne pudeat pudor hic multus inhonestus egentes Secum habet, auget opes fiducia, qua melior res. A superis nouit. proh rerum insana cupido Prophanimis infusa lues, iam nulla pudoris Cura, iacet passim longe post terga relictus. Tu coleris duce te. paulatim corruit ille Dijs inuisus homo cui mens intenta rapinis, Inuigilat, neque enim semper felicia durant. hęc & plura notatu dignissima illic. Quia ergo non semper felicia durant, nec pulchra messis semper horrea rumpit prudenter infert poeta tempestatum incertitudinem quæ omni tempore oriri possunt, vt nunquam securus, & nunquā ociosus sit agricola. vtitur autem in principio figurata interrogatione dicens. Quid dicam tempestates autumni &c, veris: q. d. id frustra fecero cum etiam in æstate quando minus sperantur sæpe suboriantur, vnde declarat multis versibus quorum ordo & explanatio est. Quid. i. ad quid dicam tempestates autumni. i. quæ fieri solent tempore autumnali & quid dicā sydera. i. tempestatem tunc concitantia. Atq; quid dicam tempestates sup. eius temporis vbi. i. in quo supp. est iam breuior dies. s. quam in autumno & ęstas mollior. i. minor & exilior aut ęstas. i. calor est mollior. i. delectabilior, quia frigus vrgentius hoc est in bruma, quæ supp. est vigilanda. i. vigilando transigenda, quia breuissima tempestas est, aut quę est vigilanda. i. vigilanter prospiciē da, quia tempestatis plena, vel quid dicam tempestates & sydera supp. temporis, cum id est quando, vel in quo, vel imbriferum, id est assiduis imbribus madens (vnde September quasi septim⁹ ab imbri, hoc est Martio dicitur) ruit, id est pręceps cadit in agro & quid dicam tempestates & sydera quę fiunt cum messis spicea, id est iam in spicas formata inhorruit, id est rigida & aspera facta fit campis. i. in aruis, & cum frumenta lactantia. i. lactis plena & dulcia ac mollia adhuc turgent. i. inflantur. & augescunt in stipula. i. culmorum stipite adhuc viridi. i. in fine veris & in principio æstatis? q. d. id frustra fecero cum tunc certæ sint tempestates, & potius dicendum sit de his quæ pręter opinionem oboriri possunt, vnde subdit. Ego vidi sępe omnia pręlia, id est certamina & ex diuerso concursus ventorum concurrere. i. confolui, cum agricola induceret messorē flauis aruis. i. in arua aristis maturis flauescentia. i. cum iam instaret tempus messis quo minime sperātur venti, & maxime obsunt: quia grana excutiunt & cum ipse iā stringeret, id est velleret aut secaret hordea fragili culmo, id est habentia culmum fragilem propter ariditatem quę est maturis frugibus, quæ, scilicet pręlia ventorum: eruerent. i. eruebant aut eruere possent imis radicibus segetem grauidam, id est oneratam granis expulsam sublime. i. in altū. Magna ergo vis ventorum qui eruit radicatam & grauidam segetem, & vidi q̄ hyems. i. tēpestas pluuiosa ferret. i. aueheret ita culmum leuem, & stipulas volātes, ferret dico turbine, id est agitatione ventorum, nigro, id est nubilo. Immensum, id est abundantissimum, & sine mensura, agmen, id est impetus aquarum venit. i. descendit, aut decidit etiam sæpe: coelo. i. coelitus & nubes collectę glomerant. i. in globi aut glomeris formam pręcipitant ex alto, scilicet aere tempestatem foedam, id est immundam & nociuā, atris imbribus. i. propter atros imbres, ęther arduus, id est superior aer in nubem collectus ruit, i. pręceps cadit & diluit. i. madefacit & irrigat ingenti pluuia, sata lęta. i. pinguia & pro, id est labores boum. i. quę labore boum & fertilitate terrę iam parata erant. Fossæ implentur, & flumina caua: quia siccitate exhausta crescunt cum sonitu (bene cum sonitu, quia non instrumentum sed cum comitantia significatur, non enī sonitu sed aquis crescunt, verum dum crescunt, sonitus fit aquarū pręcipitanter defluentum) crescunt ergo cum sonitu & ęquor, id est mare ante planum & ęquū feruet. i. fit feruidum & quasi ebulliens, vnde fretum dictum volunt cum feruet, cum tranquillū est ęquor, fretis. i. fluctibus feruentibus, spirantibus. i. procellas excitantibus aut in motu existentibus.

PIERIVS.

❡ Oīa vēto. concu. prę. vidi.) In Ro. co. Consurgerē habetur. Sed concurrere ex Plin. castior lectio cognoscitur apud quem ita habetur. Virg. messe ipsa concu. prę. vento. damnosā imperitis refert tradunt Democritum mœrente fratre eius Damaso ardentissimo ęstu, orasse, vt reliquę segeti parceret, raperetq; desecta sub tectū, paucis mox horis sęuo imbre vaticinatio est approbata.

Ipse pater media nimborum in nocte, corusca
Fulmina molitur dextra. quo maxima motu
Terra tremit: fugere feræ: & mortalia corda
Per gentes humilis strauit pauor: ille flagranti
Aut Athon, aut Rhodopen, aut alta ceraunia telo
Deiicit, ingeminant austri, & densissimus imber:
Nunc nemora ingenti vento, nunc littora plangunt.
Hoc metuens, coeli menses, & sydera serua:
Frigida Saturni sese quo stella receptet:
Quos ignis coeli Cyllenius erret in orbes.

SERVIVS.

❡ Corusca fulmina.) Coruscantia, vt, Sibila lambebāt linguis vibrantibus ora. ❡ Molitur.) Agitat, & iacit. ❡ Terra tremit.) Terræmotus efficit. Vel tremit terra, i. Tremere videtur: & pauent hi qui terram colūt. ❡ Humilis pauor.) Qui humiles reddit, vt Pallidus Orcus. ❡ Ille flagranti. Aut Atho, aut Rhodopen.) Secundum Epicureos per transitum loquitur, qui dicūt fulmina non iudicio deorum, sed ex nubibus fieri, nam montes quid necesse fuerat fulminari? Athos autem mons est Græciæ, Rhodope mons Thraciæ. ❡ Aut alta Ceraunia.) Mōtes sunt Epiri, a crebris fulminibus, dicti. Vnum enim fulmen quod colorat, aliud quod transfigit, aliud quod afflat: vt est, Ex quo me diuum pater, atque hominum rex Fulminis afflauit ventis. ❡ Ingeminant austri.) Repetunt suos flatus venti. ❡ Plangit.) Resonare facit. Alij, legunt. ❡ Plangunt.) vt sit, nemora & littora plangunt, id est resonant. ❡ Hoc metuens, coeli menses & sydera serua.) Id est duodecim signa quibus menses cognoscimus. ❡ Sydera) autem vel tempestates, vel planetarum motus. Sciendum autem vt (diximus) de planetis quinque, duos esse nocuos, Martem, & Saturnum: duos bonos, Iouem & Venerem: Mercurius vero talis est, qualis ille cui iungitur. Vnde etiam fingitur minister esse deorum, quod eorum obtemperat potestati. Hinc est quod dicit. ❡ Quos ignis coeli Cyllenius erret in orbes.) Id est vtrum in septentrionalem, an in Australem partem inclinetur: aut cui planetarū cohęreat, vt qualitatem Mercurii ex illo possis agnoscere. Cyllenius autem ignis propter stellam Mercurialem dicitur, quia in Cylleno monte Arcadiæ dicitur nat⁹ esse Mercurius. ❡ Frigida Saturni sese quo stella receptet.) Id ē nocens. vt, Frigidus, o pueri fugite hinc, latet anguis in herba. Ideo autem hoc dicit, quia Saturnus deus pluuiarum est. Vnde etiam senex fingitur: nam senes semper nouimus esse gelidos, hic autem in Capricorno facit grauissimas pluuias, & pręcipue in Italia. Vnde & Horatius ait, Seu tyrannus Hesperię Capricornus vndę. vt in Scorpio grandines. item in alio fulmina: in alio ventos. Vnde pręcipit nos scire debere, in quod se signum recipiat sydus Saturni. Sane perite ait. ❡ Receptet.) vt ex frequentatiuo verbo nobis ostenderet Saturnum bis ad vnum quodq; signum reuerti: quod alij planetę minime faciunt. Solus enim est qui & longius a sole discedat, & bis ad vnumquodq; signum recurrat. ❡ Quos ignis coeli Cyllenius erret in orbes. Ordo est, in quos orbes coeli erret Cyllenius ignis. Et bene erret, nā planetę vocantur ἀπὸ τῶν πλάνων .i. ab errore. Nam interdum, ad austrum, interdum

interdum ad septentrionem, plerunq; contra mundum, nonnunq; cum mundo feruntur.

ASCENSIVS.

¶ Ipse pater. Continue exequitur tempestatis insolitae grauitatem, monés agricolam, ne a tali obruatur, signorum, ac planetarum naturas, & ortus, atq; occasus obseruet, nó vt impediat coeli saeuitiam, sed vt frumentum cuius metat, aut protegat, aut precibus hauriat. Possem quę ab alijs dicta sunt repetere, sed breuitati studens ordinem sic posuero. Ipse, scilicet Iupiter, qui pater qui iuuans pater dicitur, & imbrium ac fulminum praecipue potens creditur, molitur, id est cum mole: & pódere excitat in media nocte nimborum, id est tempestatum, aut in media nocte, id est caligine & obscuritate, nimborum, id est nubium ventis commissarum molitur dico fulmina, dextera, scilicet manu, corusca, id est coruscante, ac rutila, quo motu, id est ipetu fulminis, & tonitrui maxima terra, id est pars maxima terrae tremit, & ferae, id est belluę syluestres, & indomitae, fugere, scilicet priusq; terra tremeret, quia tempestatem imminere praesagientes, abdunt se in speluncas suas (vnde non ab re tempus mutauit poeta dicés, tremit, & fugere) & pauor humilis, id est humiles efficiens (quia vt dicitur in hecyra Teren. Profecto hoc sic est, vt puta omnibus nobis vt res dant sese, ita magni, atque humiles sumus, ergo in tanta calamitate, & fulminatione nimirú humiles sumus) aut pauor strauit per gentes humilis, id est humilitas, aut humi versantes cum tonitruo in sublimi fiant corda mortalia, id est mortaliú animos. Ille scilicet Iupiter deiicit, id est deorsum iaciendo fulmina percutit, telo, id est iaculo fulminis trisulci, flagranti, id est ardenti, aut Athon montem illum Macedoniae, aut Rhodopem, montem illum Thracię, aut ceraunia montes altissimos Epiri, continuo fulmine (quod grece ceraunos dicitur) cócussos, alta, id est sublimia austri, id est australes, venti ingeminant, scilicet se, aut multiplicatur, & imber densissimus ingeminat, supple se & nemora plágút, nunc, id est aliquando ingenti, vento & littora plangunt nunc, id est vicissim ingenti vento. Tu ergo metues hoc, scilicet ne talis tépestas te imparatum obruat, serua menses coeli. i. xii. signa cómensurata certis licet non ęqualibus, spacijs, & sydera, id est insuétas syderum, & serua quo, id est in quá partem coeli aut ad quorú cóiunctionem aut aspectum stella Saturni frigida, scilicet ab effectu receptet se, & in quos orbis, id est circulos & sphęras coeli ignis cyllenius, id est Mercurius erret aut coelo. i. per coelum quod cú planeta sit ei propium dicitur cum tamen nihil minus secundum Plinium planetis erret.

PIERIVS.

¶ Nimborum in nocte.) Sunt quidem codices antiquissimi, in quibus nimborum nocte absque, In, legatur, sed nimborum in nocte, vt in Mediceo & plerisque alijs habetur longe numerosius, & elegantius mihi videtur. ¶ Aut Atho aut Rhodopen.) In Romano codice, in Mediceo & aliquot alijs antiquis. Athon scriptum é refragante syllaba. Nam de declinationis viu, deq; nominatiuo nominis, alibi dictum. ¶ Nunc littora plangunt.) In Romano co. & peruetéribus aliquot alijs plangit scriptum est vnitatis numero, cuius suppositum est densissimus imber. Preterea Seruı⁹ hoc idem agnoscere videtur, cum exponit plangit, resonare facit, licet & alterú nó iprobet. In Med. abrasus é apex supra, g, litera, & , t, vocalis, tñ supra, t, apposita. Qđ quidé, plágunt, pus fuisse ostendit. Est paraphrasis addita superne: scindút, vt sit actiue austri, & iber plangit littora nó át littora plágunt. i. resonát absolute. Nam ita prius legédú ońdit paraphrasis, q supra dictioné austri, atque déssissimus sita est. Quippe & copulatiua.

In primis venerare deos: atq; annua magnae
Sacra refer Cereri, lętis operatus in herbis.
Extremae sub casu hyemis, iam vere sereno:
Tunc agni pingues: & tunc mollissima vina:
Tunc somni dulces, densaeq; in montibus vmbrae.
Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret.
Cui tu lacte fauos, & miti dilue Baccho:
Terq; nouas circum felix ea hostia fruges.
Omnis quam chorus, & socii comitentur ouantes:
Et Cererem clamore vocent in tecta: neq; ante
Falcem maturis quisquam supponat aristis:
Quàm Cereri torta redimitus tempora quercu
Det motus incompositos: & carmina dicat.

SERVIVS.

¶ In primis venerare deos.) Post hęc cognita da praecipue operá sacrificijs, qbus tépestates & pluuię possint repelli. Et mire hoc illatum subiunxit: qa occurrebat⁹, quid prodest tempestates futuras videre? Et bene ait. ¶ In primis.) pręcipue, & ante omnia, nam alia neglecta possunt habere emendationem: tempestas aduenıens, nisi ante pręuideris, vniuersa subuertit. ¶ Annua sacra refer Cereri.) Anniuersaria magna, sicut in Aenei. Annua q differre nefas. Et Ambaruale sacrificiú dicit. ¶ Lętis operatus, in herbis. Aut dans operam conuiuijs: aut, postquam opera cuncta compleueris. ¶ Extremę sub casum hyemis.) Circa finem hyemis, antequam ver incipiat. ¶ Iam vere sereno. Ver.) pluuiale tempus est: sed, circa finem incipit esse serenum. Dicit ergo, Vere sereno, vt sit iam tunc & ver & serenum. ¶ Tunc agni pingues.) Subaudi sunt: qui aut epulis aut sacrificijs sunt apti. ¶ Mollissima vina.) Carétia asperitate, & defecata. ¶ Dénsę in montibus vmbrę.) Quia tunc incipiunt arbores frondescere. ¶ Tibi.) In honorem tuum, & in tuam gratiam. ¶ Cui tu lacte fauos & miti dilue Baccho.) Id est cui tu liba de lacte, melle, & vino. Nam superfluum est quod quidam dicunt, contra religioné dixisse Virgilium, licere Cereri de vino sacrificare. Pontificales nanque hoc non vetant libri. Quod auté ait Plautus in Aulularia cuius ipsi vtuntur exemplo, Cererine nuptias facturi estis? quia temetu nihil allatum intelligo. non est huic loco contrarium: nam aliud est sacrificium, aliud nuptias Cereri celebrare: in quibus re vera vinum adhiberi nefas erat, quae Orci nuptię dicebantur, quas praesentia sui pontifices ingenti solennitate celebrabát. Alij hunc locum aliter accipiunt, vt. ¶ Miti Baccho,) nó sit septimus casus, sed datiuus: & duo nomina intelligimus, Liberi & Cereris. nam supra quoq; ait, In primis venerare deos, vt sit sensus, cui Cereri, & mit. Baccho fauos lacte dilue, id é eis sacrificia melle & vino permixtis. ¶ Felix hostia.) Id est foecunda. Et dicit Ambaruale sacrificium: quod saepe de porca foecunda & grauida fieri consueuerat, vel felicem dicit, cuius sacrificio & immolatione foecunditas agrorum merebatur. ¶ Omnis quam chorus.) Chorus proprie est coaeuorum cantus atq; saltatio. ¶ Cererem clamore vocent.) Inuocent dari copiam frumentorú. ¶ Torta redimit⁹ tempora quercu.) i. habens in memoria victum priorem, a quo Cereris reuocatus est benignitate. Nam olim homines glandibus vescebantur. ¶ Det motus incompositos.) i. saltationem aptam religiói, nec ex vlla arte venientem. Sallusti⁹, Saltare elegantius, q necesse est probe. ¶ Carmina dicat.) Hymnos.

ASCENSIVS

¶ In primis venerare deos, qa ergo metuenda est tépestas nociua nec opib⁹ humanis ppelli potest, iploranda docet deorú auxilia, quod & Hesiodus hortat, vbi translatus est his verbis. Thure pio venerare deos, ijs tempore in omni Et munde, & pure liba, cum clara nitescit Sole dies, aut cum nox circúfusa tenebris. Abscondet terras casto torrenda sub igne Hostia mactetur hymnos cane, thura ministra. Vt tibi dij faueant diuersaq; copia rerum, Hinc tibi nascat multis vt egentibus ipse, Subuenias, non vt viuas germane rapina. Hec ille. Poeta aút noster docet et modum sacrificandi & tempus dicens venerare in primis. i. ante oía deos atq; refer. i. iterum offer Cereri magnę. i. agricolis qa suus cuiq; de⁹ magn⁹ é, annua sacra. i. sacrificia q quot annis fieri debét, tu inq; operatus. i. iam operás. i. sacrificans) vnde Propert. Cynthia iá noctes est operata decé. Hora. Vnico gaudens mulier marito Prodeat iustis operata sacris) in herbis lętis, sub casu. i. in ipso casu extremę hyemis & vere sereno. i. tempestate verna serena existente, hoc est in fine hyemis & in principio veris, quia agni sunt sup. tunc pingues & vina sup. sunt túc mollissima. i. suauissima & decocta nec tñ pendula, nec acerba, aut acetosa, somni sunt tunc dulces, quia minor sollicitudo est agricolis & profundior etiá ex tépeste sopor, & vmbrae sunt tunc densę in montibus, quia arbores, frondibus opacę sunt. Cuncta pubes, id est multitudo pubescentium, agrestis. i. rustica adoret tibi, id est ad tuum iussum, aut cómodum, aut domi tuae. Cererem, scilicet deam frugum. Cultu dilue, id est misce & tempera fauos, id est mella lacte & Baccho miti suaui, hoc est mulso, & hostia felix, id est aut eximia, qa porcus dicitur eximius, bos intactus, ouis lecta quę sacris conuenit, aut laeta & pinguis, aut ob felicitatem & fertilitatem habendam mactanda est, id est ducatur non trahatur, ter, quia ternarius religioni maxime accommodatus est, circum nouas fruges, adhuc scilicet in agro existentes quam

quì, scilicet hostiam omnis chorus, id est multitudo pubescētiū & canentium, & oēs socij. s. laboris aut v. cini ouātes. i. mediocriter læti, comitentur & vocēt clamore, Cererē. i. deam frugum cū frugibus aut ipsas fruges, in tecta. i. horrea sua. s. clamando & inuocando deā mereantur colligere fruges in horrea sua neq; quisquam supponat aristis maturis falcem, id est cultrum messorium qui incuruus est, ante, id ē priusquā ipse redimitus tempora, id est habens tempora capitis sui redimita, quercu torta, id est in torquem conuoluta in morem coronæ, aut serti, quod propter glandem ex quercu Cereri sacrificantes gestant det, scilicet Cereri motus incompositos, id est saltationes quibus in sacrificiis vtebantur nequa corporis pars cesset & immunis sit a re sacra, incompositos autem dicit, vt non ad voluptatem, sed ad religionem pertineant, aut vt rusticorum notet morem, & dicat carmina, id est hymnos.

PIERIVS.

¶ Extremæ sub casum hyemis.) Antiqui codices manu scripti, quotquot versauimus, Sub casu legunt, latino casu. Præter Mediceum in quo casum accusatiuus est, idq; omnino melius. ¶ Tunc agni pingues & tunc mollissima vina.) Antiqua omnia exemplaria, quotquot habui vno exemplo legunt. Pingues agni & absq; synalœpha, neque temere tot manus diuersis locis, atque temporibus conuenire credendum, bona vero pars, non tunc, sed tum vtroque loco legunt, tum agni & tum mol. vi. tum somni dulces. In Mediceo quidem pingues agni, &, habetur. Sed tunc duobus locis superioribus. Tertio vero tum, scriptum aduerte, vero etiā apud Seruium eundem esse verborum ordinem quem in veteribus exemplaribus ostendimus inueniri, sicui tamen ea lectio magis placuerit, quæ in vulgatis codicibus habetur, nihil quicquam obstamus, nam & elegans, & venusta ea quoq; structura est.

Pierius

SERVIVS.

¶ Mēstrua luna.) Vnde & mensis dicitur. ¶ Caderent austri.) Desinerēt venti. Ex hoc ēt loco prognostica sunt translata de Arato, pauca de multis. ¶ ventis surgētibus.) Flare incipiētibus. Vnde ecōtrario, Cū venti posuere. i. flare desierīt. ¶ Aut freta ponti.) Littora pelagi, q̄ feriuntur fluctibus. Duo autem dicit naturalia, Futura enim tempestate, & ante ventum, fluctus mouetur: & fragor auditur ex syluis, arcana quadam ratione naturę. ¶ Aridus fragor.) Sonitus qualis solet fieri ex aridis, cum franguntur arboribus. Ergo aridus nimius. omne enim quod aridum est, cum frangi cœperit, nimium efficit sonum. Fragor etiam a fractarū rerum nominatus est sonitu. ¶ Aut resonantia longe Littora misceri.) δὶς τὸ αὐτό. i. bis idem, dixit. ¶ Misceri) autem, perturbari. vt, Miscet agens telis.

Atq; hæc vt certis possimus discere signis,
Æstusq; pluuiasq;, & agentes frigora ventos,
Ipse pater statuit, quid menstrua luna moneret:
Quo signo caderent austri: quid sæpe videntes
Agricolæ propius stabulis armenta tenerent.
Continuo ventis surgentibus, aut freta ponti
Incipiunt agitata tumescere: & aridus altis
Montibus audiri fragor: aut resonantia longe
Littora misceri, & nemorum increbescere murmur.

ASCENSIVS.

¶ Atq; hæc vt certis &c. Postquā docuit tempestatem metuendā, & sacrificiis auertendā, aut sedandā, docet certis signis noscendam. Nō enim rustici oēs Saturni cursus, cursuumq; significationes noscere possunt, quo circa confugit ad naturalia, quę in rebus notis fiunt prognostica, atq; indicia, quæ ex Arato fere deprompsit. ¶ Ordo autem est. At vt nos. i. agricolę, possimus noscere certis signis hæc. s. sequentia: videlicet & ęstus. i. vehementes calores, & pluuias, & ventos agentes. i. impellentes frigora, ipse pater. s. rerum Iupiter statuit. i. constituit significandum quod luna menstrua. i. mensium constitutrix moneret. i. indicaret, quo signo austri. i. illi venti ex meridie flantes, caderent. i. cessarent, & quid, i. quod signū, aut quā rem, agricolę videntes sępe, supp. contigere, tenerent armēta. i. boues, quibus magni sunt propius stabulis, a stando, scilicet dictis, vnde stantium sunt: sicut cubilia cubantium. (Prope nomen datiuo iungitur, vt prope est dominus omnibus inuocantibus eum, inde propius aduerbium, hic etiam dādi casui iunctum est. Prope præpositio accusatiuo, sicut proxime aduerbium. Sallustius, Proxime Hispaniā Mauri sunt.) Continuo ventis surgentibus, id est dum venti surgere tentant, aut de propinquo surrectura sunt freta, id est vndę, pōti, id ē maris agitata, id est commota, incipiunt tumescere, id est inflari, & fragor aridus. i. qualis est in aridis frōdibus incipit audiri in altis mōtibus, aut littora resonantia lōge. i. q̄ lōge stātes percipere possunt, incipiunt sup. misceri. i. perturbari, & murmur nemorum incipit, sup. increbescere. i. crebrū fieri, aut esse, q̄ omnia signa ventorum ac turbinum sunt a Pli. diligēter annotata, vt Beroal. in Seruiū annotauit, cuius verba sunt. Si Seruius curiose, pensiculateq; annotasset prognostica, tēpestatū, q̄ a Virg. referunt, quę exequitur Lucanus, q̄ enumerat Plinius: profecto nō dixisset bis idem dici a poeta in expositione carminis Maroniani. Nanq; aliud est. Haud dubie fragor in montibus, tumor in mari, aliud sonitus littorum, aliud mugitus nemorum, proinde ad expositionem Virgilianam, prognosticorū subiungemus verba Pli. ex libro. xviij. quæ ita aperte, ita eleganter enarrant dicta poetæ, vt ab interprete nullo apertius, elegantius ve possint enarrari. verba Plinij sunt hæc, est & aquarū significatio. Mare si murmurauerit intra se ventum prædicit, si idē idem, & hyemem, & imbrē littoris, ripęq;, si resonabunt tranquilla, asperam tempestatem, & mox paulo, sæpe & silentio mare intumescit, flatusq; altius solito iam intra se ventos fatetur. Equidem, & montium sonitus, nemorumq; mugitus prædicūt tempestatem. hæc verba Pli. adeo poetæ carminibus conueniunt, adeo quadrant, vt alter ab altero mutuatus esse videatur, & Lucanus Virgilium vt arbitror imitatus talia quoq; ipse tempestatum presagia recenset in. v. scribēs Sed mihi nec motus nemorū nec littoris ictus, & paulopost, Turbida testantur conceptos ęquora ventos. si murmura ponti consulimus cori verrent mari. Hęc ille.

Stabulū prope.

PIERIVS

¶ Atq; hæc vt certis possimus discere signis.) In Ro. codice possemus dicere, legitur. Sed possimus discere, magis receptum. Nā quę sequuntur, pertinēt ad disciplinam, & pari errore legit paulo inferius in impressis codicibus aliquot. Quod menstrua luna moueret. Cum dubio procul moneret, ex congruitate sententiæ, atque ex antiquis omnibus codicibus sit legendum, poeta enim loquitur de presignificatione futurę tempestatis per sydera, quā disciplinam Græci προχειμάζειν vocāt, vt tradit Plinius. ¶ Quid sępe videntes.) In antiquis aliquot exemplaribus, quod, habetur, lectio Seruio agnita. In Romano tamen & in Mediceo. Quid in de finitum. ¶ Et aridus altis montibus audiri fragor.) In Roman. codice. Arduus habetur, sed lōge castior lectio est, aridus, vt in Mediceo & aliis scriptum, quod quidē Homericum est, ἄμον ἄνοτον cuius rei antitheton est Persianum illud, maligne Respondet viridi non cocta fidelia limo, eādem lectionem agnoscit Seruius.

SERVIVS.

¶ Iam sibi tum curuis male temperat vnda carinis.) Scias inquit in pelago esse grauissimam tempestatem cum mergi ad littora confugiunt. Poetice autem ait, Iam sibi tū vnda male temperat curuis carinis, id est sibi non parcit, sed crescit in perniciem suam, nā in carinam scindendam cōsurgit. ¶ Clamoremq; ferunt.) id est si cum clamore reuertuntur, nam plerunque plura dicit signa e quibus vnum nō sufficit, sed omnia animaduertenda: vt, Tum cornix plena pluuiam vocat improba voce, Et sola in sicca secum spatiatur arena. Marinę fulicę.) Ad discretionem fluuialium. ¶ Altam supra volat ardea nubem.) Ardea dicta est quasi ardua: quæ cū altius volauerit, significat tempestatem. Lucanus, Aut siccum quod mergus amat

Iam sibi tum curuis male temperat vnda carinis,
Cum medio celeres reuolant ex æquore mergi:
Clamoremq; ferunt ad littora: cumq; marinæ
In sicco ludunt fulicæ: notasq; paludes
Deserit, atq; altam supra volat ardea nubem.
Sæpe etiam stellas vento impendente videbis
Præcipites cœlo labi: noctisq; per vmbras
Flammarum longos à tergo albescere tractus:
Sæpe leuem paleam, & frondes volitare caducas:

amat.quodq; ausa volare Ardea, sublimis pennę confisa natanti. Praecipites coelo labi.) Sequitur vulgi opinionem, non enim omnia prudenter a poeta dicenda sunt. Quod autem videmus e coelo stellas quasi labi, ἀπόῤῥοιαι sunt ignis ętherij, quę fiunt cum vehementior ventus altiora conscenderit: & trahere exinde aliquas particulas coeperit, quę simulant casum stellarum. Nam stellae cadere non possunt: quarum natura est vt stent semper, vnde & stellę vocantur. Sane sciendum est ab illa parte vẽtum flaturum, in quam ille ignis ceciderit. ⸿ Colludere

Aut summa nantes in aqua colludere plumas.
At Boreae de parte trucis cum fulminat: & cum
Euriq;, zephyriq; tonat domus, omnia plenis
Rura natant fossis: atque omnis nauita ponto
Humida vela legit: nunquã imprudentibus imber
Obfuit: aut illum surgentem vallibus imis
Aeriae fugere grues: aut bucula coelum
Suspiciens, patulis captauit naribus auras:
Aut arguta lacus circumuolitauit hirundo:
Et veterem in limo ranae cecinere querelam.
Saepius & tectis penetralibus extulit oua
Angustum formica terens iter, & bibit ingens
Arquus: & e pastu decedens agmine magno
Coruorum increpuit densis exercitus alis.

rere coelo.i.per aerẽ vento impellẽte, q statim in terras, ac maria decesurus ẽ, & videbis lõgos tractus flãmarũ.i.flammas in longum tractus albescere a tergo per vmbras noctis: quia interdiu videri nequirent: Et tu videbis paleã leuẽ, i.desiccatã, & frõdes caducas volitare.i.per aera ferri, aut videbis plumas nantes.i.supernatantes colludere.i.in morẽ ludentium agitare nunc huc, nũc illuc occulta vi ventorũ in summa aqua. In quibus locutionibus ex more quãlibet rem certam narrantium ponitur secũda persona ẽt singularis numeri p qualibet, hoc est p quolibet

plumas.) Moueri. Terentius, Congrum istum maximum in aqua finito ludere. Id est moueri, Virgilius, Ludere prudentes pueros. ⸿ At Boreę de parte trucis cum fulminat.) Hoc vult dicere, vbiq; ingentes efficit pluuias ab istis ventis mota tempestas. ⸿ Nunquã imprudentibus imber Obfuit.) Alij Im vacare volunt. alij augentis habere significationẽ: vt sit, Nunq; imber obfuit valde prudentibus. quę res valde non sunt idoneę. Vnde melius est ita intelligere, Nunquam imber obfuit non ante prouisus: tam clara sui dat signa: vt. ⸿ Imprudentibus.) Ignaris accipiamus, nam hoc dicit, Nunquam nescienti nocet imber, quia se signat ante venturum, & scimus leuiora esse mala, quae ex opinione contingunt. ⸿ Aeriae fugere grues.) Aeri coloris, aut altum volantes. Dicit autẽ grues de vallibus fugere, non pluuiam de vallibus surgere. ⸿ Aut bucula coelum suspiciens patulis. Hic locus omnis de Varrone est. Ille enim sic.

Tum liceat pelagi volucres, tardęq; paludis
Cernere inexpleto studio certare lauandi:
Et velut insolitum pennis infundere rorem:
Aut arguta lacus circũuolitauit hirundo,
Et bos suspiciens coelum (mirabile visu)
Naribus aerium patulis decerpsit odorem.
Nec tenuis formica cauis non euehit oua.

⸿ Et veterem in limo ranae cecinere querelam.) Fabula duplex est. Nã, vt Ouid. dicit, Ceres cum Proserpinam quaereret, ad releuandã sitim accessit ad quendã fontẽ, tunc eã Lycij rustici a potu prohibere coeperunt, & conturbantes pedibus fontẽ, cum contra eã emitterent turpem naribus sonum, illa irata eos conuertit in ranas: quę nunc quoque ad illius soni imitationem coaxãt. Sed hoc non est valde aptum. Nam illa magis insultatio fuerat, q; querela: & poenam sacrilegij iuste pertulerunt. Vnde magis Aesopus est sequendus qui dicit hoc, Cum Iupiter oĩbus animalib⁹ reges daret: & ranis, ni fallor, colendum breuissimum lignum dedisset, illę questae & aspernatę sunt eum, & tunc eis hydrum iratus dedit, qui vescit ranis. ⸿ Bibit ingens arquus.) Sequit iterũ vulgi opinionem. ⸿ Coruorum exercitus.) Multitudo.

ASCENSIVS.

⸿ Iam sibi cum curuis. Docet alia tẽpestatũ prognostica dicens Vnda.s.maris: male.i.nõ tẽperat.i.parcit sibi, quia concutit se, & collidit carinis curuis.i.ventribus nauium i.i.i.tunc, cum.i.quando mergi.s.aues a mergendo dictae reuolant celeres ex aequore medio, vbi.s.futuram noscunt tempestatem, & ferunt clamorem ad littora.i.cum clamore volant ad littora, & cum fulice.i.aues illae marinae.i.in mari versari solitę, ludũt in sicco.i.i arena littoris, & cum ardea auis nota deserit paludes notas, in quibus piscari solet, & volat supra altam nubem. Tu videbis etiam saepe stellas, hoc ẽ impressiões, & faces stellis similes. labi, id est decidere, & percurrere

aut quibuslibet, praesente vel psentibus, vt etiam Aeneid. iiij. Migrantis cernas, totaq; ex vrbe ruentes, Cernas inq̃, si adsis, & nõ magis tu, q̃ quilibet alius. Sed reuertamur ad ordinem. At.i.sed, cũ.i.quando fulminat. id ẽ. fulmen cadit de parte borę illius venti, trucis.i.terribilis, hoc est septentrionali regione: & cum dom⁹ euri, qui ab oriente flat, q; pro & zephyri qui ab occidente tonat, tunc, sup. omnia rura natant.i.aquis obruuntur, & inundantur, fossis.i.aquarum receptaculis existentibus plenis, ita q; ampli⁹ capere nõ possent. Nouę tñ dicuntur rura natare, cũ quę natantur, ferantur aquis aut super aquã, aut aerẽ, vnde forte accipit rura p his, quę in rure sunt, sicut de pado dictum est: q; cum stabulis armenta trahit. Aut reciprocus ẽ illis sensus sicut in quibusdã alijs, vt sicut dicimus flores spargi sup lectũ & lectũ floribus, ita dicamus aquas natare super rura & rura natare aquis. Sane legendum putẽ. Euriq; zephyriq; &c. & nõ Euriq; & zephyri, nullius.n. necessitatis est addere particulã, &, cum particula, q;, alibi sępe longa legatur, vt Aeneid. iij. Liminaq; laurusq; dei, totusq; moueri, &c. Atque tunc oĩs nauita.i.nauta, legit.i.colligit dum stringit vela humida ex pluuia.s.quę subsecuta est, imber nunquam obfuit.i.nocuit imprudentibus.i.valde prudentibus aut prudentiã sua his prognosticis impendẽtibus, aut nunquã nocuit imprudentibus.i.incautis, & vt Galli dicunt nõ prẹauisatis hoc est non pręmonitis quia omnes admonent̃ pũis signis, quam expositionẽ approbat q̃ sequitur. Nã vt grues aeriae.i.in altum se tollentes, aut aereae fere coloris, fugere illum.s.imbrem surgentem.i.orientem aut venturum, imis.i.decliuis, vallibus. aut bucula.i.vacca aut iuuenca suspiciens coelum, id est sursum aspiciens quod illi naturę nõ est, captauit auras, naribus patulis.i.semp & multũ patentibus, aut hirundo auis nota, arguta.i.canora, aut stridula pennis circumuolitauit lacus, & ranę cecinere in limo querelam veterem.i.a multis annis eis consuetã (nisi ad fabulã retuleris) & formica terẽs angustum iter.i.callem, aut viam extulit sępius tectis penetralibus.i.arcanis & quę ipsa sola penetrant oua.s.sua verita.i.ne madefiant, & ingens.i.valde magnus arquus.s.coelestis quã irim vocãt, bibit.i.attrahit materiã nubis & exercitus. i.grex coruorũ decedẽs e pastu magno agmine.i.turmatim aut agminatim: increpuit.i.crepitum fecit & stridorem, alijs densis.i.coniunctis, quia cominus volant, & quasi connexis alijs.

PIERIVS

⸿ Iam sibi tum curuis.) In Ro.cod. Iam sibi tum a curuis, legitur vna plus praepositione, vt in Aenei.ij. Temperat a lachrymis. Idq; Seruius ẽt videtur agnouisse. ⸿ Noctisq; p vmbras.) In Romano codic. & in Medic. per. vmbram, legitur vnitatis numero quod hoc loco melius. ⸿ Atque omnis nauita põ.hu.ve.legit.) In anti. aliquot exemp. legunt, est plurali nume. ⸿ Et veterẽ i limo.) In codicibus aliquot anti. aut veterẽ, legitur. In vulgatis &, vtrũque procedit.

SERVIVS.

⸿ Iã varias pelagi volucres, & quae Asia circum, Dulcibus in stagnis rimãtur prata Caystri.) Hęc vera lectio: & sensus talis est, Iam varias pelagi volucres, & eas quę circũ prata rimantur in dulcibus stagnis Caystri, videas certatim largos humeris ĩfundere rores

Iam varias pelagi volucres, & quę Asia circum
Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri:
Certatim largos humeris infundere rores:
Nunc caput obiectare fretis, nunc currere in vndas,
Et studio incassum videas gestire lauandi.
Tum cornix plena pluuiam vocat improba voce:
Et sola in sicca secum spatiatur arena.

rores. Nam si Iam variae legeris, sensus nulla ratione procedit. Caystrus aũt Asię fluuius est. Asia vero, palus: Vnde fecit Asia prata. Et de palude Asia, A lõga est, nã de prouincia corripit. vt, Europa atq; Asia pulsus, & est Homericus versus ἀσίῳ ἐν λειμῶνι καϋστρίου ἀμφὶ ῥέεθρα. ⸿ Rimantur prata.)

Et caput obiectat querulum venientibus vndis.
Nec nocturna quidem carpentes pensa puellæ
Nesciuere hyemem: testa cum ardente viderent
Scintillare oleum; & putres concrescere fungos.

ta.) Pascuntur in pratis, cibũ p terræ rimas requirentes. Nam rimari hinc tractũ est a porcis, qui glandes rimatur de rimis terrarum. ⁋ Et studio gestire lauandi.) Gestire est lętitiam suã corporis habitu significare, nam vt homines verbis lætitiam suã exprimunt, ita aues corporis gesticulatione. Incassum autem ideo ait, quia plumarum compositio aquam minime ad corp᷒. admittit. ⁋ Rauca) Pluuia vocat improba voces. Rauca contra naturam suam. Et. ⁋ Vocat.) poetice ait: non enim vocat, sed denunciat pluuiam. Et notandum cornicem, & rauca voce, & solam, pluuiam prædicere: Coruos vero serenum & plures & voce tenui ac purissima contra naturam suam: vt, Tũ liquidas corui presso ter gutture voces. ⁋ Testa cum ardente viderẽt.) Propter vtilitatem noluit dicere lucernam, nec iterum Lychnum: sicut in heroico carmine: vt, Dependent lychni. Medius vero in his libris est stylus, sicut diximus supra. ⁋ Putris concrescere fungos.) Nam, vt dicit Plinius, cum aer humidus esse cœperit, fauilla quæ cum fumo solet egredi, prohibita aeris crassitate in lucernis residet, & quasdam velut fungorum imitatur imagines.

aspersiões aquarũ prius haustarũ, & videas, eas, obiectare nunc. i. aliqñ: fretis. i. mari feruenti caput. i. suũ, & se immergere, & nũc. i. aliqñ currere in vndas, & gestire. i. gestu suũ desideriũ indicare, studio. i. cupiditate: lauãdi. i. vt lauẽtur, aut lauãdi sup. se & id incassum. i. frustra, qa frustra laboriose quærit, quod mox gratis, & abundãter offerretur, sed cũ ita se lauant volucres sunt pluuię pximæ: quod libẽtius dixero quã Seruianũ cõmentum, & cornix iproba. i. iprobanda, aut insatiabilis vocat tũ. i. tũc plena voce pluuiã, & spaciatur secũ sola. i. sine aliarũ auiũ comitatu, in sicca harena, & obiectat caput querulũ, q. d. garrulũ, vndis venientib᷒. i. surgentibus. Nec nocturna quidẽ, recitat prognosticũ ex inanimis, hoc est ex igni sumendũ dicẽs. Nec puellę quidẽ, sine etiam puellæ carpentes. i. deducentes pensa nocturna. i. lanã: quã noctu carpunt pẽsum, referendũ nesciuere. i. ignorauere, hoc est bene sciuerit, quia duæ negationes, vt sunt, nec nesciuere ęquipollent affirmatioi, hyemem. i. futuram tẽpestatem pluuialem ab hyo, quod est pluo dictũ, cũ. i. quãdo, ipsæ viderũt oleũ scintillare. i. scintillas q̃si iniecta aqua emittere: & cũ viderent fungos, i. fungorum figuras ex fuligine, concrescere. i. simul nasci.

ASCENSIVS.

❡ Iam varias &c. Eandem rem prosequitur ostendens videlicet alia tempestatum signa, quę hoc ordine patebunt, Tu videas, id est videre possis, est autem secunda persona pro quauis iam, scilicet imminente pluuia: quam arcus pluuialis collegerat volucres pelagi, id est in mari versari solitas, & supple eas quę rimantur circum, id est per circuitum Asia prata, id est Asiana quæ adiacẽt Asiæ paludi quæ in Mæonia est non longe a Caystro, & ideo addit in dulcibus stagnis Caystri. i. fluuii in Mæonia. (Declinatur autem hic Cayster aut Caystrus quo Seruius vtitur, nam græca in ros apud nos vtrunque habent, vt Teucer & Teucrus &c.) tu videas inquam has volucres dictas infundere certatim. i. cũ certamine, humeris. i. i humeros suos, largos rores. i. aspergines seu aspersiões

PIERIVS.

❡ Iam varias pelagi volucres, & quę Asia circũ.) In aliquot veteribus exẽplaribus ita habet dictionum ordo. Iam volucres pelagi varias, quod tantundem est. In aliquot pro, & quę Asia legere est, atque Asia. Sed omnino inemendate. In Romano codice, variæ, quod non placet, quia enunciatum est huius verbi, videas, nisi quis varie, aduerbium maluerit, vt ad varios lauationis modos, quos enumerat, referatur, rores quippe certatim humeris infundere, fretis caput obiectare, in vndas currere, & lauandi incassum studio gestire. Sed enim castior omnino lectio est. varias pelagi volucres, epitheto proprio. ⁋ Nunc currere in vndas.) Vetusti codices partim vndis, partim vndas, habent, vtrunque plurali numero. ⁋ Nec nocturna quidẽ.) In Romano codice ne nocturna, sed Nec, melius.

Nec minus ex imbri soles, & aperta serena
Prospicere, & certis poteris cognoscere signis.
Nam neq; tum stellis acies obtusa videtur:
Nec fratris radiis obnoxia surgere luna:
Tenuia nec lanę per cœlum vellera ferri.
Non tepidum ad solem pennas in littore pandunt
Dilectæ Thetidi Halcyones, non ore solutos
Immundi meminere sues iactare maniplos.
At nebulæ magis ima petunt, campoq; recumbunt.
Solis & occasum seruans, de culmine summo
Nequicquam seros exercet noctua cantus.
Apparet liquido sublimis in aere Nisus:
Et pro purpureo pœnas dat Scylla capillo.
Quacunq; illa leuem fugiens secat æthera pennis:
Ecce inimicus atrox magno stridore per auras,
Insequitur Nisus: qua se fert Nisus ad aures
Illa leuem fugiens raptim secat æthera pennis.
Tum liquidas corui, presso ter gutture voces,
Aut quater ingeminant, & sæpe cubilibus altis
Nescio qua prœter solitum dulcedine læti,
Inter se foliis strepitant, iuuat imbribus actis
Progeniem paruam, dulcesq; reuisere nidos.

SERVIVS.

❡ Nec minus ex imbri soles.) Id est serenitates. Et versa vice dat prognostica quibus agnoscamus ex tempestuoso cœlo serenitatem futuram. ⁋ Aperta serena.) Aer enim densatur nubilo, & rarescit sereno. vt, Denset erãt quę rara modo. & quę densa, relaxet. ⁋ Nec fratris radiis obnoxia surgere luna.) Obtusa subaudi a siderobus, nã hoc dicit, Nec tamen luna videt obtusa, quę ẽ radiis Solis obnoxia, nã vt dicũt physici, ab eo accipit lumen. ⁋ Tenuia.) Proceleusmaticus est p dactylo, quã ob rẽ quotiescunque facit Virgilius, seruat loci Synizesi: vt tenuia: Itẽ &, Genua labant. ⁋ Dilectæ Thetidi Halcyones.) Ceix filius Luciferi habuit vxorẽ Halcyonẽ: a qua cum prohibitus iisset ad cõsulendũ Apollinem de statu regni, naufragio periit. Cuius corpus cum ad vxorem delatum fuisset, illa se pręcipitauit in pelagus. Postea miseratione Thetidis & Luciferi cõuersi sunt ambo in aues marinas, quæ Halcyones vocantur. Sane sciendum est quod cum de muliere dicimus, hęc Halcyone facit: Cum de auibus, hic & hęc Halcyon, hi & hę Halcyones. Istę autem aues nidos faciunt in mari media hyeme. Quibus diebus tanta est tranquillitas, vt penitus nihil in mari possit moueri. Inde etiam dies ipsi, Halcyonia nominantur. ⁋ Non ore solutos.) Scilicet manipulos. Aliq. ⁋ Soluto ore) accipiunt, id est nimium patenti. ⁋ Immundi) autem, Luto gaudentes. Horatius, Et amica luto sus. ⁋ Magis ima petunt.) Deprimuntur ad valles. ⁋ Nequicquam seros exercet noctua cantus.) id est non, Persius, Nequicq̃ fundo suspiret nummus in imo. Item Virg. Et summo clypei nequicquam vmbone pependit. Noctua autem auis est lucifuga: quæ significat pluuiã si cecinerit post solis occasum. De hac aũt talis est fabula, Nyctymene postquam cũ patre cõcubuit, & agnouit facin᷒ eẽ, in syluis se abdidit, & lucẽ refugit. vbi deorum voluntate conuersa est in auem: quę pro tanto facinore omnibus auib᷒ est admirationi. ⁋ Sublimis in aere Nisus.) Nisus rex Megarensium pater Scyllæ, de quo plenius in Bucolicis diximus. ⁋ Pœnas dat.) Aduersante sibi patre Scylla eiusdem Nisi filia, q̃ patri suo abscissam comã purpureã Minoi obtulit cõtra patrẽ pugnãti, & inde in auẽ cõuersa est, q̃s aues dicit nũc discordes nimis eẽ inť se. ⁋ Fugiẽs.) Patrẽ. s. ⁋ Æthera) Aerẽ. ⁋ Atrox.) Crudelis & immitis. ⁋ Stridore.) Sonitu alarũ. ⁋ Tũ liqdas corui p̃sso ter gutture voces, aut q̃ter ingeminant.) Pli. in natu. historia dicit coruos eẽ obliuiosos, & plerũq; minime ad nidos suos reuerti: sed quadã rõne naturæ hęc congerũt ad suos nidos quę vermes possint creare, ex qbus, relicti eorũ pulli aluntur interdũ. Horũ obliuionem probat etiam ex rebus, quas cum abscõderint, derelinquunt. quod etiam Mustellæ dicuntur efficere.

ASCENSIVS.

❡ Nec minus. Postq̃ docuit varia indicia ac signa futurę hyemis seu tempestatis, docet signa serenitatis dicens ea nõ minus certa esse q̃ sit hyemis. ⁋ Ordo aũt ne prolixus sim est. Nec minus. i. pariformiter poteris prospicere. i. prẽuidere ex imbri. i. plu

tia praeuia hoc est post imbrem solis.i.apparationē solis, & sudi/tatem, & pro.i.serena.s.tempora, aut loca coeli & aeris aperta.i. nullis nubibus cooperta, & tu poteris non minus cognoscere.s.iā dicta signis certis, id est infallibilibus. Nam neque acies, videtur tunc stellis obtusa, id est stellae non videntur tunc habere aciē obtusam nec luna obnoxia radijs fratris, id est Phoebi hoc est solis cui obnoxia est, quia ab eo illuminatū, videtur surgere.i.oriri tum i.tunc obtusa nec tenuia vellera lanae.i.lanuginis arborum popu/li aut spinę videntur tunc ferri per coelum, & Halcyones.s.aues i mari tempore summae tranquillitatis nidificantes ob quam rem dicuntur dilectę Thetidi, id est nymphę illi ac deae maris non pā dunt, id est explicant in litore pennas, scilicet alarum suarum, & sues, id est porci immundi, id est obscoeni & coeno gaudentes ac foedi non meminere, id est nō meditantur iactare ore, scilicet suo maniplos pro manipulos, id est fasciculos stramentorum quanti manibus comprehendi solent, solutos, id est dissipatos ore, scilicet suum. (Potest enim bis construi.) At, id est sed nebulę petūt magis ima, & ita humiditas aeris vincitur solis radijs vnde nascitur serenitas, & ipsae nebulę recumbūt campo, Et noctua auis ea noctu volare solita, seruans, id est obseruans occasum solis ante quem non euolat exercet nequicquam, id est non, quasi sit nequaquā cantus seros.i.serotinos cantus, Et Nisus auis illa in quā Ni/sus Megarensium rex conuersus fingitur, & Halietus dicitur, ap/paret sublimis.i.altus & per sublime volās in liqdo aere: & Scyl/la.s.filia Nisi dat poenas, quia pfligatur a patre p capillo purpu/reo.i.purpurei coloris quē pater cōsecratum habebat, Quacūque s.parte, illa.s.Scylla fugiens.s.patrē Nisum secat.i.sulcat & diui/dit aera pennis.s. alarum, ecce.q.d.derepēte & improuiso Nisus inimicus

inimicus insequitur sup.eam, existens inimicus sup. cum magno stridore, & qua sup.parte. Nisus fert se ad auras.i.aperte volat, il/la.s.Scylla fugiens.s.Nisum leuē.i.celerem, secat raptim.i. celeriter aethera.i.sublimē aerē pennis.s.suis. Tū.i.praeterea corui ingeminant ter aut quater gutture rauco, voces liqdas.i.pter morē claras vt facile serenitatis indicium agnoscas. & ipsi lęti sępe in altis cubili/bus.s.arborū aut rupiū strepitant in folijs: inter se nescio qua dulcedine.s.vocis, pter solitū.i.vltra q̄ solet eis vox dulcis esse nisi sit, Nescio q̄ dulcedine. s.tpis ipsi lęti crepitant inter se iuuat.i.delectat sup.eos reuisere pgeniem paruam.i.pullos, q̄ pro.i.nidos dulces. Ideo autem dulces qa progeniem cōtinent & hoc imbribus actis.i.transactis. Mire exprimit naturam coruorū quib° pullorum est obliuio nisi serenitate commoneantur.

PIERIVS.

Nec minus ex imbri soles.) Antiqui aliquot codices, ex im/bres soles, legunt, ea compositione qua, exlex, & exspes, dicitur. Sed ita deesset aliquid. Quare melior est lectio, quae in Mediceo codice, cum vulgatis sentit, dicente praesertim Seruio dari etiam pręcepta, quibus e tempestuoso coelo futuram serenitatem agnoscamus. Sublimis in aere Nisus.) In Romano codice, in ęthere. Sed omnino melius in aere, quia paulopost sequitur, secat ęthera pennis, missum facio. Sublimis, b, in, l, mutata, q̄ plerique codices antiqui scribunt. Inter se folijs strepitant) In Mediceo, & anti/quis fere omnibus exemplaribus, legitur, Inter se folijs, Nam in, omnino desiderabatur, quanquam etiam absque prępositio/ne non aliena lectio sit a Virgiliana phrasi, ita. Quod paulo in/ferius est, sin ortu in quarto, vetera omnia exemplaria, quę legi, sin ortu, quarto absque, in, legunt, quod elegantius existi/matur.

Haud equidem credo, quia sit diuinitus illis
Ingenium, aut rerum fato prudentia maior.
Verum vbi tempestas, & coeli mobilis humor
Mutauere vias, & Iupiter humidus austris
Densat, erant quae rara modo, & quę densa relaxat,
Vertuntur species animorum: & pectora motus
Nunc alios, alios dum nubila ventus agebat:
Concipiunt, hinc ille auium concentus in agris:
Et lętę pecudes, & ouantes gutture corui.

SERVIVS.

Haud equidē credo.) Proponit sibi quęstionē acerrimā, & de intima philosophia: quā tñ totā facilitate dissoluit. Nā quęrit cur hoies, quos cōstat esse prudentiores aialib°, p se nō sentiant qualitatē aeris futurā: sed eā magis ex alijs aialib° colligant. Et hoc dicit, homines prudentiā habere naturalē, & suo iudicio posse vel lętos esse, vel tristes, quae res in haec animalia cadere minime possunt, quę nihil suum habentia, naturam aeris sequuntur: & p eius qualitate aut lęta videntur aut tristia: nec pręd icere aeris naturam vidētur, sed eam vel prosperam vel aduersam aduenientē sequuntur. Nos vero & lęti inter nubila esse possumus, & in serenitate soliciti. Aut rerum fato prudentia maior.) i.nō est illis diuinitus concessum ingenium, nec prudētia, quae est maior rerum fato. Alibi, Metus omneis, & inexorabile fatum Subiecit pedibus. Iupiter.) Aer: vt Horatius. Manet sub Ioue frigido Venator. Auium concentus.) Cōmistus cātus.i.symphonia. Lętę pecudes.) Aeris serenitate gaudentes.

ASCENSIVS.

Haud equidē credo &c.) Quia dictū est aues & feras tēpesta/tem psagire eāq; hoibus indicare, quęri pōt quo id fiat cū homo excellentissimo ingenio praeditus debeat eam prius percepiscere & caeteris aiantibus indicare. Ad hoc respondet verum quidē eē q nulli aiantiū diuinius sit ingenium q̄ homini: sed qa hō libertate arbitrij sui contra influentiā coelestē se aut lętitia aut tristitia aut alia quauis passione afficere pōt, nec naturali inclinationi semper obtēperat, cęterae aūt aiantes solius naturae atque coelorū influentię habenis cohibirę, & rationis expertes nō possunt nō gestire, & coelo obtēperare: quocirca imminente serenitate exultāt & seuitia ingruente moerent, eo q ante mutationem aeris mutātur causae quae sunt syderū influentię, quas bestię per rōnis discursum ad alia non distinctae facillime percipiscunt: hoiesq; sit attē/derent non minus sentirent. Ordo autem est. Equidem, id est ego quidem haud, id est non credo, quia ingenium.i.perspicacitas & prudentia ingenita & connaturalis sit illis.s.iam dictis belluis diuinius.i.diuinae perfectioni aut pudentię conformius: aut qa maior prudentia rerum sit illis.s.belluis quam sup.hoibus, fato i.deorum voluntate, aut necessitudine coelesti, hoc est per fatum: quo nō regitur is ablatiuus ex vi comparatiua, vnde non esset sensus fato.i.quam fatum habeat. Nec quam fatum sit. Veruntamen Seruius intelligit vt sit aut quia prudentia maior fato.i.quę maior est quam fatum sit illis diuinitus.i.a deo infusa. Est enim prudentia maior fato, id est influentia coelesti, quia sapiens dominabit astris, vnde dicturus est poeta. Felix qui potuit rerum cognoscere causas. Atque metus omnis, & inexorabile fatum, Subiecit pedibus. Itaque secundum Seruium legendum est diuinitus vt sit. Equidem ego haud credo quod ingenium sit illis diuinitus, hoc est q habeant ingenium diuinitus infusum, aut quia prudentia rerum quę, scilicet maior fato sit illis, veruntamen, quia vt dicturus est in quarto huius, Esse apibus partem diuinę mentis & haustus Aethereos dixere deū, nanque ire per omnes Terrasque tractusque maris &c.in.vj. Aenei. de omnibus animantibus, quod Igneus est ollis vigor & coele/stis origo, non male forsan legeret qui diceret quia sit diuinius illis, ingenium, scilicet quam hominibus sicut Flaccus in primo sermonum poetis mentem diuiniorem quam ceteris hoibus cōcedit dicens. Ingenium cui sit, cui mēs diuinior, atque os Magna sonaturum des nois huius honorē, legamus ergo, aut cum Ser. aut sicut prius exposuimus. Verum.i.sed vbi.i.quo tempore (nam localia & temporalia aduerbia fere cōmuniter ponunt) tempestas & humor coeli.i.aeris mobilis.i.mutabilis, mutauere vias.i.abierunt & alio se receperunt, & Iupiter.i.aer humidus, denset aut potius densat (nam denseo proprie neutrum, aut passiuum est ab intrinsecus nata passione, significat enim id quod est dēsus sum aut fio, denso vero actiuum significans densum facio, vt hic (densat, id est densa facit austris.i.per austros ventos desiccatiuos ea quae erant modo.i.pauloante rara, & relaxat quę erant densa, tūc sup. species animorum.s.brutorum, vertuntur cum qualitate aeris, & pectora concipiunt nunc.s.tpe serenitatis futurę alios motus.i.affectus, & alios sup.concipiebant dum ventus agebat nubila.i.impellebat nubes tempestiferas hic.i.ex hac aiorum cū tempestate immutatione nascitur. ille.s.notissimus & suauissimus, concent° i.melodia aut symphonia auium.s.concinentium in agris, q bene addit vt non quaestus gratia aut victus, sed naturali influentia cātare credas, & hinc sup.sunt pecudes lętę, & corui sunt ouantes, id est lętitiam vocalem significantes gutture. s.suo. quod raucum prius dixit.

PIERIVS.

Et pectora motus concipiunt.) In antiquis aliquot cod. pectore, legitur sing. ablatiuo: vt species sit suppositum. In Med. pectore, est alia scriptione.

Si vero solem ad rapidum, lunasq; sequentes
Ordine respicies, nunquã te crastina fallet
Hora, nec insidijs noctis capiere serenę.
Luna reuertentes cum primum colligit ignes:
Si nigrum obscuro comprenderit aera cornu:
Maximus agricolis, pelagoq; parabitur imber,
At si virgineum suffuderit ore ruborem,
Ventus erit, vento semper rubet aurea Phoebe,
Sin ortu in quarto (nanq; is certissimus author)
Pura, nec obtusis per coelum cornibus ibit:
Totus & ille dies, & qui nascentur ab illo,
Exactum ad mensem, pluuia, ventisq; carebunt:
Votaq; seruati soluent in littore nautæ
Glauco, & Panopeæ, & Inoo Melicertæ.

SERVIVS.

¶ Solem ad rapidum.) Velocem. Et notandum, hæc signa magis fida & subtiliora esse, quę ex sole & luna colligimus. ¶ Lunasq; sequẽtes ordine respicies. ¶ Non ordinem respicies, sed Ordine, id est rationabiliter solem sequentes. Luna enim solis circulum sequitur: licet ipsa sit inferior. Donatus dicit Lunas, noctes accipiendas: sed male. non enim signa quę dicturus est, ex nocte sed ex Luna colligimus. ¶ Nunquam te crastina fallet hora.) Hyperbole est: ne hora quidẽ te decipiet. ¶ Neq; insidijs noctis capierę serenę. Decipieris. Nã Aphęresis est, & plerũq; scim⁹ nos decipi serenitate. ¶ Reuertentes cum primũ colligit ignes.) Cũ incipit renasci. ¶ Obscuro cornu.) Non clare lucenti. ¶ Maximus agricolis, pelagoq; parabitur imber.) Id est si nõ habuerit pura cornua, & intra eam nigrum aerem videris, erit vbiq; pluuia: sicut supra, Omnia plena rura natant fossis, atq; omnis nauita ponto. ¶ Si virgineũ suffuderit ore ruborẽ.) Si forinsecus habuerit ruborẽ, nam de interiori parte infuderit diceret. ¶ Aurea.) Id est pulchra. vt, At non Ven⁹ aurea contra. ¶ Phoebe.) Id est Luna. Venit autem ab eo quod est Phoebus. Et sciendum quędam propria nomina foemininum ex se facere, neutrum autem nulla: vt Phoebus, Phoebe: Iulius, Iulia: Tullius, Tullia, non vt appellatiuum, doctus docta doctũ. ¶ Sin ortu quarto.) Aratus tertiam dicit animaduertendam esse lunam: hic quartam, non illud improbans, sed hoc magis probans, nam ad hoc pertinet. ¶ Nanq; is certissimus author. Exactum ad mensem.) Vsq; ad mensis vltimam partem. Vnde & exacti menses dicuntur, qui circa partum sunt. Ipse in sequentibus, Exactis grauidę cum mensibus errant. ¶ Glauco, & Panopeę, & Inoo Melicertę.) Glaucus piscator fuit de Anthedonę ciuitate: qui cum captos pisces super herbam posuisset in littore: & illi recepto spiritu rursus mare petissent: sensit quarundam herbarum potentiam, quibus esis conuersus est in numen marinum. Panopea autem est nympha marina. ¶ Inoo.) autem patronymicum est a matre Ino. Melicerta proprium numinis. Sane Ino & Melicerta filius, postq̃ sunt in numina cõmutati, gręce Palęmon & Leucothoe sunt appellati: latine Portun⁹, & mater matuta. His ergo numinib⁹ dicit mox sacrificaturos nautas i littore eis dieb⁹ quibus prędicta serenitas affuerit, eo q̃ sint in mari seruati.

ASCENSIVS.

¶ Si vero ad solẽ. Docet certissima signa ex solis & lunę obseruatione haberi. Prius tñ de lunæ q̃ de solis indicijs loqtur dicẽs: Vero pro sed si tu respicies ad solem rapidũ. i. velocẽ quod illi perpetuum est epitheton, vnde, vt Ouid. docet, equus illi sacrificatur, Ne detur celeri victima tarda deo, & ad lunas sequentes. i. futuras aut succedentes ordine. s. naturali hora crastina. i. postridiana, cuius pridie ad leceris, nunq̃ fallet. i. decipiet te neq; capieris. i. decipieris insidijs serenę noctis quę. s. serenitatem diei pmitte re fallenter videtur. Si cum. i. quando luna colligit primum ignes reuertentes. i. splẽdorẽ suum. i. si post nouilunium luna comprenderit obscuro cornu aerea nigrum. i. nimbosum tunc sup. maximus imber parabitur agricolis. s. in agro & pelago, id est nautis. pelagus frequentantibus. At. i. sed si sup. luna suffuderit ore. i. forinsecus expresserit ruborem virginiũ. i. qualis in vultu virgineo esse solet, cũ calorẽ adhuc plenũ habeat tũc sup. ventus erit: erit Phoebe. i. luna aurea. i. rutila & pulchra, rubet semper vento, scilicet futuro, quia aer dẽsus & nubilosus radios eius in rubedinẽ trahit. Sin. i. sed si sup. luna ibit. i. decurret p coelum pura. i. sine nimbo aut circulo densi aeris, neq; obtusis cornibus sed acutis & hoc ortu quarto. s. post nouilunũ (nam is. s. quartus ort⁹, ẽ certissimus author. s. serenitatis pnunciãdæ quem Ægyptii etiam summopere obseruant) si inquam sic ibit, &c. i. simul totus ille dies & omnes supple qui nascentur ab illo. i. post illum. s. quarti ortus vsque supple ad mensem exactum. i. consummatum carebunt ventis & pluuia & nautę seruati, scilicet a submersione soluent in littore vota Glauco deo illi marino, & Panopeę nymphę illi marinæ, & Melicertę deo quoq; marino, Inoo. i. Inus filio.

PIERIVS.

¶ Hora nec insidijs.) In Mediceo & alijs antiquis codici. neq;. ¶ Si nigrum obscuro cõprehẽderit aere cornu.) Mediceus codex & antiqua omnia exẽplaria, quæ legi, aera, habent quarto casu, manifestum enim est obscuritatẽ eam, quæ lunaribus cornibus obuenit. Aere ex obfuscato procedere. Sed enim Varro obatrum cornu appellat, vt Virgi. nigrum. Obseruat enim ille modo summum, modo infimũ, modo vtrunq; cornu obatrum, modo mediam inter vtrunq; partem obfuscatam, varijs iisdem temporibus pluuias portendere, quare magis placet ea lectio, quæ nigrũ ait cornu obscuro aere. ¶ Pura nec obtusis.) In veteribus codici. neq; obtusis legitur, collisione illa nescio quid mollius sonante. ¶ Et qui nascentur ab illo.) In Ro. co. nascetur, vnitatis num. qđ nõ probatur, sicuti neq; etiã nascuntur, instanti tpe, vt habetur in Longo. ¶ Votaq; ser. sol. in littore nautæ.) In Ro. co. ad littora legitur, quo. s. fuerat appellendum, vt seruarẽtur, q̃q̃ nõ displiceat in littore vota solui. ¶ Glauco & Panopeę & Inoo Melicertę.) Vt infirmioribus etiã manũ porrigamus, scandendus est versus, quem grammatici nõnulli male dudum, sic igitur dicamus more Aspri, Glauco. spõ. & pano, dact. peæ, & dact. inu, spon. o meli. dact. certę. spõ. panopęa vero ex vi nominis serenitatis deam & tranquillitatis authorem significat, prospectũq; vndecunq; clarũ & apertum. Nam q̃ pcelloso coelo clausa fuerant, dispulsis nubibus cuncta aperiuntur, obtutuiq; nostro liquido se offerunt, idq; ostendit πανταχόθεν ὁπτὸν ὤπα.

Sol quoq; & exoriens, & cum se condet in vndas:
Signa dabit: solem certissima signa sequentur,
Et quæ mane refert, & quæ surgentibus astris.
Ille vbi nascentem maculis variauerit ortum
Conditus in nubem, medioq; refugerit orbe:
Suspecti tibi sint imbres, nanque vrget ab alto
Arboribusq; satisq; notus pecorisq; sinister.
Aut vbi sub lucem densa inter nubila sese
Diuersi erumpent radii: aut vbi pallida surgit
Tithoni croceum linquens aurora cubile:
Heu male tum mites defendet pampinus vuas:
Tam multa in tectis crepitans salit horrida grando.
Hoc etiam, emenso cum iam decedet Olympo,
Profuerit meminisse magis. nam sæpe videmus
Ipsius in vultu varios errare colores.

SERVIVS.

¶ Sol quoq; & exoriẽs, & cũ se cõdet in vndas.) Dicitur. n. occidens sol se in mare tinguere. ¶ Signa dabit.) pluuiarum vel serenitatis. ¶ Certissima signa.) De quibus nemini sit necesse dubitare. ¶ Et quæ mane refert.) Ortu diei. ¶ Surgentibus astris.) Superueniente nocte. ¶ Maculis variauerit ortum.) Non clara & pura luce resplendens in ortu suo. ¶ Cõditus in nubẽ.) i. si orbis eius quasi cõcauus fuerit. quod ipse exprimit dicẽs. ¶ Medioq; refugerit orbe.) Auster. ¶ Vrget ab alto. ¶ Imminet & insistit. ¶ Satisq;.) Segetib⁹. ¶ Not⁹.) Vẽt⁹. ¶ Sinister.) Noxius. ¶ Sub lucem.) Oriente luce. ¶ Densa inter nubila.) Operto sole nubibus. ¶ Diuersi rumpent radij) Abscondito sole & operto diuersi radij per nubẽ erumpent. ¶ Tithoni croceum linquens aurora cubile.) Tithonus frater Laomedõtis Regis, adamatus est ab aurora. Cumque optasset prolixiorẽ vitam conuersus est in cicadam. ¶ Male defendet pampinus vuas.) Id est nõ defendet, nam decussis pampinis etiam vim grandinis patitur. ¶ Emenso Olympo.) Percurso & perlustrato coelo, cũ iã decẽdet ad occasum. ¶ Profuerit meminisse magis. Ideo magis q̃ a sole venientia vespertina

sub

signa

Cœruleus pluuiam denunciat, igneus Euros:
Sin maculæ incipient rutilo immiscerier igni:
Omnia tunc pariter vento, nimbisq; videbis
Feruere, non illa quisquam me nocte per altum
Ire, neq; a terra moneat conuellere funem.
At si, cum referetq; diem, condetq; relatum,
Lucidus orbis erit: frustra terrebere nimbis:
Et claro syluas cernes aquilone moueri.

signa, meliora sunt. ¶ Ceruleꝰ pluuiam denunciat. ¶ Breuiter collecta conclusio. ¶ Omnia tū pariter vento.) Id est vbiq; & pluuie & venti erunt. ¶ Feruere.) Æstuare & impleri. Cūcta hęc erunt in occasu consideranda. ¶ Me noct.) Gratiorem sensum fecit, interposita suæ personę commemoratione, nam hoc dicit, nulli se suadere illa noct. nauigare. ¶ At si cum referetq; diem, condetq; relatum.) Hoc ad futurę serenitatis pertinet signum, nam si de ipso die dicas, de quo premisit: stultissimum est. ¶ Claro aquilone.) Sereneſico: quia est & nubilus, sicut fere omnes venti. Horatius, Albus vt obscuro deterget nubila cœlo. Sępe Notus, neque parturit imbres perpetuos.

ASCENSIVS.

¶ Sol quoque & exoriēs &c.) Nouissimo loco signa q̃ a sole deprehenduntur recitat nō p̄ter rhetoricorū institutum: qui maximi quęq; ponderis ad finem dicenda monent. Certissima autem atq; eadem maxime futurę tempestatis indicia solis sunt. Quin etiam ad id quod prætendit maxime conducit q̄ vltimo loco solis significationem recitat, vt.s. nactus occasionem in gratulationem Augusti signa Cęsaris mortem in sole prosequatur. Dicit ergo solis esse certissima signa & in ortu & in occasu quæ variis eius coloribus quorum significatiōes ponit explicātur. ¶ Ordo aūt est. Sol quoq;.i. ēt sol nedū luna & cęteri planetæ dabit signa, id est indicia tēpestatis, &.i. simul exoriens.i. quando exorit̃, & cū.i. quando condet.i. abscondet seu pręcipitabit se in vndas.i. cum occidit (nam vulgus credit ipsum in vndas maris occidere & pręcipitari) certissima signa sequent̃ solem, & sup. ea q̃ ipse refert.i. repræsentat mane.i. tpe matutino, & quę ipse refert astris surgētibus.i. incipientibus apparere nobis, hoc est tpe vespertino Ille.s. sol de quo.s. sermo est, vbi.i. quando variauerit maculis.i. offuscatione nō integra sed intercisa q̃ facit vt sol minus sit illustris ortū nascentē.s. primū & matutinū. Oritur.n. vsque ad meridiē sol existens conditus in nubē.s. pro parte media & refulserit medio orbe: tūc sup. imbres sint tibi suspecti, quia statim futuri sunt. nanq; notus ventus ille pluuiam excitās latine auster dictus sinister.i. inimicus arboribus & satis.i. segetibus & pecori vrget.s. imbres hoc est impellit eos, ab alto.s. aere vt p̄cipitent̃. Aut vbi.i. quando diuersi.i. discolores radii rumpent sese inter nubila, sub lucem.i. paulo ante lucē & tpe vergente in lucē: aut vbi.i. qn aurora.i. dea matutini temporis: linquēs cubile Tithoni mariti.s. sui crocreū.i. crocei coloris surgit pallida.i. pallorē inducēs in auras heu dolentis est, pāpinus.i. frōs vitiū, mitis.i. tenera adhuc (Reperitur hic aut hęc pampinus, sed Virg. nusq̃ epithetū ponit quo genus discernas innuens per hoc dubiis supersedendū) defendet, id est p̄teget a grādine, male.i. nō, aut dic pāpinus male.i. non defendet, mitis.i. teneras aut maturas vuas, q̄a dicturus est. Et iā maturis metuenda Iuppiter vuis: tū.i. tunc multa horrida grando salit crepitans in tectis hic videntur multa epitheta, sed non sunt vitiose posita, nā multa cum sit numerale non est plenum epithetum, licet.n. dicere, multi deserti viri: & pauci casti viri, crepitans autē diuisim construitur ab horrida interiecto verbo salit. Sunt qui legant tam multa vt sit tam multa vt pāpinus non possit vuas defendere. Hoc etiam &c. nunc de sole occidēte loquitur dicēs. Profuerit.i. vtile fuerit etiam meminisse.i. annotasse hoc.s. quod de sole oriente dictum est, cū decedet iā olympo.i. hemispherio nostro emenso.i. transcurso.i. cum sol occiderit, profuerit dico magis quia vespertina signa in sole validiora sunt. Nā nos videmus sępe varios colores errare.i. spargi. & mutari in eius.s. solis vultu. Cœruleus color solis, id est marinus: denunciat pluuiā color igneus.i. rutilus: denunciat euros.i. ventos orientales. Sin, id ē sed si maculę incipient immisceri igni rutilo, tu videbis tum.i. tunc omnia feruere.i. increbrescere pariter vēto & nimbis.i. pluuiosis nubibus. Quisquam, id est quicunq; is fuerit, non moneat: quia frustra id fecerit me ire illa nocte, qua scilicet talia signa apparuerint per altum, scilicet mare neque cōuellere, id est dirripere & dissoluere, funem, id est retinacula nauium: a terra quibus terræ affiguntur naues. At.i. sed si orbis.i. globus.s. solaris erit lucidus.i. illustris, q; pro &, & pariter, cum.i. quando referet, id est reducet diem.i. claritatem diurnam, & cum condet, id est abscondet aut finiet & componet.s. diem relatum, id est ad nos reductum, hoc est si in ortu & in occasu lucidus erit globus solaris: tu terrebere frustra nimbis: & tu cernes syluas moueri, aquilone.s. vento, claro.i. serenitatem inducente.

PIERIVS.

¶ Solem certissima signa sequentur.) In Ro. co. & in Mediceo, & Longobardico p̄senti tpe legitur sequuntur: quod maioris est dignitatis complectiturq; ita in se & pręteritum & futurum. ¶ Diuersi erumpent radii.) In Ro. cod. rumpunt, bissyllabum presenti tpe. In Med. & aliquot aliis peruetustis diuersi erumpēt, est & diuorsi. Et asper grammaticus eo loco, vbi disputat aduersus eos qui passim geminum ii, per vnū tm̄ scribere volebant, vt radi, p̄ radii, dum duo necessario oportere scribi contendit, versum hūc citat, & rumpēt, omnino scribit. ¶ Aut vbi pallida surgit.) In Medic. & aliquot aliis antiquis surget, futuro tempore. Sunt tamen & qui surgit, pręsenti legant. ¶ Heu male tum mitis defendit, pāpinus vuas.) In medic. & aliis fere omnibus antiquis defendet, habetur: per, e, futuro quippe tempore, vti superius surget, Prognostica enim de futuris esse debent. ¶ Sin maculę incipient.) In antiquis aliquot incipiunt, & superius decedit, sed futurum in vtroque receptum magis.

SERVIVS.

Deniq; quid vesper serus vehat, vnde serenas,
Ventus agat nubes, quid cogat & humidus Auster,
Sol tibi signa dabit, solem quis dicere falsum
Audeat! ille etiam cæcos instare tumultus
Sæpe monet, fraudemq;, & operta tumescere bella.
Ille etiam extincto miseratus Cęsare Romam,
Quum caput obscura nitidum ferrugine texit.
Impiaq; æternam timuerunt sæcula noctem.
Tempore quanq̃ illo tellus quoq;: & ęquora ponti,
Obscœniq; canes, importunęq; volucres
Signa dabant: quoties Cyclopum efferuere in agros,
Vidimus vndantem ruptis fornacibus Ætnam!
Flammarumq; globos, liquefactaq; voluere saxa:
Armorum sonitum toto Germania cœlo
Audiit, insolitis tremuerunt montibus Alpes.
Vox quoq; per lucos vulgo exaudita silentes
Ingens, & simulachra modis pallentia miris
Visa sub obscurum noctis, pecudesq; locutę
(Infandum) sistunt amnes, terræq; dehiscunt.

¶ Deniq; qd vesper serus vehat.) Cōclusio est. q̃ hoc continet, Signa q̃ possumus ex stellis vel ex ventis colligere, melius ex sole colligimꝰ. ¶ Quid cogitet humidus Auster.) i. in quā partē se flectat, vtrū ad serenitatē, an ad pluuias, vt diximus supra. ¶ Solem quis dicere falsum audeat.) i. fallacem. Sallust., Ambitio multos mortales falsos heri coegit. ¶ Cęcos tumultꝰ.) Cōiurationēs & latentes insidias. ¶ Ille etiam extincto miseratus Cęsare Romam.) Bonum epilogi reperit locum. vt in augusti gra iā defleat Cęsaris mortem. Constat autem occiso Cęsare in senatu, pridie Iduum Martiarū Solis fuisse defectum, ab hora sexta vsque ad noctem, quod quia multis protractū est horis, dicit in sequentibus, Æternam timuerunt sęcula noctē. ¶ Ferrugine texit.) Ferrugo, est purpura nigrior, Hispania Alibi, Et ferrugine clarus Hibera. ¶ Impia sęcula.) Quibus fuerat Cæsar occisus. ¶ Æternam timuerit sæcula noctē.) Propter diutinum, & prolixū solis defectū.s. timuerunt, ne semper ille defectus maneret. ¶ Tempore quanquam illo tellus.) Ac si diceret, quāquam illo tempore non solum sol defecerit, sed etiam diuersę res, & elementa quasi fleuerint Cęsaris mortem, & inaudita portēta fuerint: vt ex reliquorum comparatione, minus mirum videat̃ solē defecisse. ¶ Æquora ponti.) Non sine causa addidit. Ponti, quia sunt & campi ęquora. vt, Ac prius ignotum ferro quam scindimus ęquor. ¶ Importunęq; volucres.) In alienū tempus ruentes: vt stri

ges

Et moestum illachrymat templis ebur, æraq́; sudant.
Proluit insano contorquens vertice syluas
Fluuiorum rex Eridanus, camposq́; per omneis
Cum stabulis armenta tulit, nec tempore eodem
Tristibus aut extis fibræ apparere minaces:
Aut puteis manare cruor cessauit. & altæ
Per noctem resonare lupis vlulantibus vrbes.

ges, aut bubones nocte gaudẽtes per diem possent videri. ¶ Vidimus vndãtẽ ruptis fornacib⁹ Ætnã.) Malum.n.omẽ est, quoties Ætna mõs Siciliæ non fumũ sed flãmarum egerit globos. &, vt dicit Liuius, tanta flamma ante mortẽ Cesaris ex Ætna monte defluxit, vt non tantum vicinæ vrbes, sed etiam Regina ciuitas afflaretur. ¶ Vndantẽ) autem, Vndæ modo flammas euomentem. ¶ Liquefacta saxa.) Igne soluta. ¶ Sonitum toto Germania coelo Audit.) Bene Germania, quam vicerat Cæsar: vt eo occiso, in rebellionẽ videretur exurgere. ¶ Insolitis tremuerunt mõtibus alpes.) Aut nouis.i.nunquam antea in alpibus factis, aut magnis & maioribus solito. ¶ Sub obscurũ noctis.) Circa nobis obscurum. ¶ Pecudesq́; locutę Infandum.) Aut infanda verba protulerunt: aut hoc ipsum infandum fuit, quod sunt contra naturam locutę. ¶ Illachrymat templis ebur.) Scilicet simulachrorum. ¶ Æraq́; sudant.) Signa sunt laboris futuri. ¶ Insano.) Magno. vt, Quid tantum insano iuuat indulgere labori? Et sciendum flumina, cum supra modum crescunt, non tantum ad præsens inferre damnum, sed etiam alia futura significare. ¶ Fluuiorum rex Eridanus.) Padum dicit. Fluuiorum autem rex, per Italiam, aut certe per totum orbem secũdum quod dicit Lucanus, qui ait cum de isto flumine loqueretur, Non minor hic Nilo, si non per plana iacentis Ægypti Libycas Nilus stagnaret arenas. Non minor hic Istro, nisi q̃, dum permeat orbẽ, Ister casuros in quęlibet ęquora fontes Accipit & Scythicas exit non solus in vndas. Dicit ergo tantum tunc excreuisse Eridanum, vt etiam syluas moueret, & erueret arbores. ¶ Tristibus extis.) Visceribus pecorum tristia portendẽtibus. ¶ Fibrę minaces.) Fibras dicit venas aliquas, quæ si forte apparerent in visceribus, malũ omen erat. q̃ nunc apparuere. ¶ Aut puteis manare cruor.) Nec cessauerunt eodem tempore aut fibrę minaces apparere, aut vt puteis manare cruor. ¶ Altæ vrbes.) Magnæ.

ASCENSIVS.

¶ Deniq; quid &c.) Cõcludit omnia ex sole melius cognosci q̃ ex astris minoribus, & quo id probet, transit non inepte ad alias significationes solis quib⁹ mortem Iulii Cęsaris prenotasse creditus est. ¶ Ordo est. Deniq;.i. vt semel dicã aut vt omnia cõcludam & vno verbo explicem, sol dabit tibi signa.i. indicabit tibi quid vesper.i. hesperus seu vesperus serus.i. tardus, vehat.i. afferat aut ingerat seu indicet nobis, & vnde.s. flans ventus agat serenas nubes, & q̃d auster seu notus humidus.i. humorem in nubem colligens, cogitet.i. congreget. Est.n. frequẽtatiuum a cogo quod significat simul agere & cõpellere, aut quid cogitet.i. pretendat, quia nimirum imbres & pluuiam.i. q̃dq̃d per sydera aut ventos pręd icere potes etiam a sole disces, & quidem certius: nam q̃s audeat dicere.i. affirmare solem falsum.i. deceptorium & non veraciter indicantẽ, & id in significatione actiua. Ille.s. (quo magis naturalia & quę naturæ subiecta sunt credas) monet sępe etiam tumultus cęcos.i. excęcãtes aut ignotos prius q̃ oriantur instare.i. de proximo aduentare, & monet sępe fraudẽ.i. deceptionem instare, & mouet bella operta.i. latentia & fraude tecta, vnde posset construi fraudem, & bella operta.i. bellorum opertorũ tumescere.i. crescere. Ille.s. sol etiã miseratus sup. est Romam.i. remp. Romanã

Romanã Cęsare.i. Iullo extincto.i. multis vulnerib⁹ interẽpto i senatu, cũ.i. q̃n.s. sol texit.i. velauit caput nitidum.i. illustre & splendidũ prius ferrugine.i. caligine ferruginei coloris, obscura.i. subnigra & pulla. (Alludit ergo ad vestes lugubres q̃si sol ob necẽ Cęsaris in luctu fuerit, nã ferrugo est purpura hispanica subnigra) & sęcula impia in q̃bus tã bonus princeps tam crudeliter occisus erat, timuerunt ęternã noctẽ, quod reuera in saluatoris nostri obitu multo post cõtigit, quanq̃.i. sol signa dedit, nihilomin⁹ tellus & ęquora.i. aq̃ prius ęque ponti.i. maris, & canes obscoeni.i. obscoene vlulantes, aut horribilia portendentes & volucres importunę.i. nõ suo tpe volantes nec consueta naturæ faciẽtes (dicerẽ q̃, si Manci. taceret) dabat quoq;.i. etiam nedũ sol, signa.i. prodigia illo tpe.s. quo Cęsar occisus fuerat pauloante aut paulopost. Quoties vidimus.q.d. frequentissime, Ætnam.s. montẽ Sicilię perpetuas flãmas euomentẽ vndantem.i. ebullientẽ ac eructantẽ flãmarum globos in morem superundantis aquę efferuere, idest feruorem extendere in.i. vsq; ad cãpos Cyclopũ.i. siculos in quib⁹ Cyclopes olim versati dicuntur, & quoties vidimus Ætnã, voluere.i. eructare globos flãmarũ & saxa liquefacta.i. in calcẽ ac cinerem fere resoluta ex feruore ignis inclusi Germania.i. populus Germanię audit sonitũ armorũ toto coelo & alpes montes inter Italiã & Galliã, tremuerunt insolitis motibus. Quoq; pro & vox ingens.i. valde magna est exaudita.i. clare audita & excepta vulgo.i. a vulgo aut passim, per lucos.i. syluas sacras & inceduas, & silentes.i. q̃bus cũ syluę sint silẽtiũ esse solebat & simulachra pallẽtia miris modis, visa sup. sunt, sub.i. pauloante obscurũ.i. caliginem & obscuritatẽ seu tenebras noctis & pecudes locutæ sunt infandũ, interiectio obstupentis.q.d. quod fari nõ licet. Amnes sistunt.s. se aut cursum suũ vnde mũdatio miranda facta est ipsius Tyberis: q̃ stupore visus est sistere cursum suũ, & terræ dehiscunt.i. magnũ hiatũ faciunt, & ebur.s. simulachrorũ moestum.i. moestitiã suã indicãs: illachrymat.i. lachrymis & guttis madet in tẽplis, & ęra.i. simulachra ęrea sudant.i. sudorem emittunt. Eridanus.i. Padus rex fluuiorũ.s. Italię. (Est autẽ anapestus i primo loco pro dactylo) pluit.i. porro lauit & inũdauit syluas contorquens eas, insano.i. valde magno. Vortice.i. gyro & vertigine aquarũ, & tulit.i. vexit armenta cũ stabulis.s. eorum per oẽs campos.s. vicinos, nec fibræ.i. extremitates aut venę extorũ cessarunt sup. eodem tẽpore apparere minaces.i. malũ portendentes extis tristibus.i. rem tristẽ indicantibus, aut cruor non cessauit manare.i. diffluere puteis & vrbes non cessauerunt resonare per noctem altæ: & hoc lupis vlulantibus, quę omnia tristissimi euentus prodigia sunt, vt a Mancinello explicatur.

PIERIVS.

¶ Deniq; quid vesper serus vehat.) In Roma. cod. ferat, legitur, quod paraphrastice positũ fuisse crediderim. ¶ Quid cogites humidus auster.) Sunt qui legendum disputent. Quid cogat & humidus auster. Sed passim in ant. exemplaribus, cogitet, habetur. ¶ Et moestum illachrymat templis ebur.) In Oblongo illo antiquo, lachryma, Sed in Roma. in Mediceo, & aliquot aliis anti. illachrymat, specie magis Virgiliana, gaudet etiam poeta noster q̃s prępositiuas particulas nominibus abstulerit, eas verbis explicare

Non alias coelo ceciderunt plura sereno
Fulgura, nec diri toties arsere cometæ.
Ergo inter sese paribus concurrere telis
Romanas acies iterum videre Philippi:
Nec fuit indignum superis, bis sanguine nostro
Emathiam, & lætos Æmi pinguescere campos.
Scilicet & tempus veniet: cum finibus illis
Agricola incuruo terram molitus aratro,
Exesa inueniet scabra rubigine pila:
Aut grauibus rastris galeas pulsabit inanes,
Grandiaq́; effossis mirabitur ossa sepulchris.

SERVIVS.

¶ Non alias coelo ceciderunt plura sereno.) Omen est in eo, & quia sereno coelo missa sũt fulgura, & q̃ plura missa sũt. ¶ Diri cometę.) Criniti, & pessimi: quia sunt & boni, vt diximus in Æneide, facti ex Ioue vel Venere, quam rẽ plenissime Auienus exequitur. ¶ Paribus concurrere telis.) Quia in ciuili bello Romani cõtra Romanos eisdem & similibus telis armisq́; pugnauerunt. Lucanus, Pares aquilas, & pila minantia pilis. ¶ Iterum videre Philippi.) Ciuitas est Thessaliæ: in qua primo Cæsar & Pompeius, postea Augustus & Brutus cũ Cassio dimicauerunt. ¶ Nec fuit

fuit indignũ superis.) Quasi exclamatio est ad deos. ¶ Emathiã & latos Aemi pinguescere cãpos. Emathia Thessalia ẽ dicta ab Emathio rege. Aem⁹ aũt mõs est Thessaliæ. Pinguescere vero aut foecundos fieri ex humano cruore, aut Pinguescere dixit poetice: quasi humana corpora terra deuorans pinguis effici potuerit, sicut ex carnium commestione frequenter humana caro piguescit. ¶ Incuruo). Vna pars orationis est. ¶ Scabra rubigine. Aspera, vnde & scabies dicitur a corporis asperitate. ¶ Galeas manes.) Concauas: vt, Galeã añ pedes proiecit inanem. ¶ Grandiaq́; ossa.) Aut multa,

aut ingentia: quasi antiquorum heroum.

ASCENSIVS.

¶ Non alias &c. Prosequitur institutū signa videlicet & ꝓdigia q̄ Cæsaris necē præcesserunt & mala quę subsecuta sunt q̄ oia in nuit solem prænotasse. ¶ Ordo aūt est. Plura fulgura.s.tunc non cecidere alias.i.alio quouis tempore, coelo sup. existente sereno, quod ad prodigium nō ad naturam pertinet, nec cometæ.i.stellę crinitæ & comatæ, diri.i.rem diram vt principis interitum signi ficantes: non arsere alias toties. Ergo quia id præsignatum erat Philippi.s.campi Thessaliæ videre acies Romanas cōcurrere ite rum: quia semel ante mortem Cęsaris cum ipse cum Pompeio magno dimicaret, & semel post mortem eius, cum Augustus cū Cassio & Bruto eius occisoribus pugnaret, concurrere dico inter se, id est mutuo & intestino ac ciuili bello, paribus telis.i.armis, vnde eminus inuadere possent, loquitur aūt de pilis quę sunt Ro manorum tela. Nec fuit indignum superis.i.ita dignū duxerūt su peri, Emathiam.i.Macedoniam & latos campos Æmi qui in cō finio sunt pinguescere.i.pingues fieri, nostro.i.Romano sanguine.i.cruore illic effuso, Scilicet.i.scire licet (hoc dicendo significat se non immemorem agriculturæ quamuis digressus sit) &.i.etiam tempus veniet cum.i.quando vel quo tempore agricola molit* terram incuruo aratro.i.arans ac sulcans terram inueniet, pila, id est tela Romana, exesa.i.corrosa scabra rubigine quam.s.vligo & contactus terræ generat: aut quando ipse pulsabit rastris.i.denta libus grauibus.i.ponderosis inanes galeas, quia consumptis capi tibus cum quibus sepultæ erant, mirabitur ossa grandia quia pre supponebant ossa hominum in singulos annos futura minora, quod & Homerus docuit, vnde Satyricus. Terra malos homines nunc educat atq; pusillos: magna ergo ossa respectu eorum quæ tunc forēt, & hoc sepulchris ustensis, id est læsis, aut effossis.i.effo diendo apertis.

PIERIVS.

¶ Scabra rubigine pila.) In antiquis plerisque codicibus, robigi ne, per, o, de quo dictum, Attius, pella, militum per ei scribendū instituit.

Dii patrii, Indigetes, & Romule, Vestaq; mater,
Quę Thuscum Tyberim, & Romana palatia seruas:
Hunc saltem euerso iuuenem succurrere sæclo
Ne prohibete, satis iam pridem sanguine nostro
Laomedonteæ luimus periuria Troiæ.
Iampridem nobis coeli te regia Cæsar
Inuidet: atq; hominum queritur curare triumphos:
Quippe tibi fas versum atq; nefas, tot bella per orbem
Tam multæ scelerum facies, non vllus aratro
Dignus honos: squalent abductis arua colonis:
Et curuæ rigidum falces conflantur in ensem.
Hinc mouet Euphrates, illinc Germania bellum:
Vicinæ ruptis inter se legibus vrbes
Arma ferunt: sæuit toto Mars impius orbe.
Vt cum carceribus sese effugere quadrigæ:
Addunt in spatia, & frustra retinacula tendens
Fertur equis auriga: neque audit currus habenas.

SERVIVS

¶ Dij patrij idigetes, & Romule, Vestaq; mr.) Patrii dij, sunt qui præsunt singulis ciui tatibus: vt Minerua Athenis, Iuno Chartagini. Indigetes autē, ꝓprie sunt dij ex hoibus facti, quasi in dijs agētes. Abu siue autem omnes dij genera liter possunt dici Indigetes, tā quam nullius rei egentes. Ro mulum autem ideo inuocat, quia sæpe iam inter deos cole batur. Et recte eum ad Augu sti salutē inuocat, q̄si ex eo de scendentis, & qui illius sit vr bis imperator, quam Romu lus condiderat. ¶ Vestaq; ma ter, Quæ Thuscū Tyberim, & Romana palatia seruas.) Poe tice. Nam verum nomen eius numinis quod vrbi Romę pręesset, sciri sacrorum lege ꝓhi bet, quod ausus quidam tribu nus plebis enunciare, in crucem leuatus est. ¶ Laomedonteæ lui m⁹ periuria Troiæ.) Excusat Augusti tempora, & eum dicit suis viribus non compensare damna reipub. quę ex malorum vi tijs descendisse confirmat. Horatius, Negligis immeritis nocitu ram postmodo natis Te fraudē committere. ¶ Atq; hoium queri tur.) Cū coelestes ꝓossis mereri. ¶ Vbi fas versum atq; nefas.) Apud hoīes scilicet, qui spernunt licita appetentes illicita. ¶ Squa lent abductis arua colonis.) Ad bella scilicet. vt, Et latos vastant cultoribus agros. ¶ Hinc mouet Euphrates, illinc Germania bel lum.) Vndiq; belli mouetur. ¶ Euphrates.) nāq; orientis est flu uius: Germania aūt occidentis prouincia. ¶ Vicinę ruptis inter se legibus vrbes Arma ferūt.) Et externa & ciuilia bella desęuiunt. ¶ Vt cum carceribus.) Hoc vult dicere, Res quidem publica ha bet optimum imperatorem: sed tanta sunt vitia tēporum pręteri torū, quæ in dies singulos aucta sunt, quemadmodum in proces su equorum cursus augetur, vt ea licet optimus rector, refrenare non possis. sicut & auriga a feruenti cursu equos plerunque non potest reuocare. ¶ Addunt in spatia.) i. currendo plus eorum cur sus augetur. ¶ Neq; audit currus habenas.) Currus.i.equi. Sane sciendum translationem hanc esse, non comparationem: quæ si ponatur in fine, vitiosum est.

ASCENSIVS

¶ Dij patrij &c.) Expositis malis q̄ sol futura indicauit post Cæ saris necē ꝓcatur deos patrios vt saltē Augusti in res salutē atque Romani imperij cōseruationē diutius viuere sinant, cum is opti mus sit eius gubernator tametsi sint q gubernent pessimi. ¶ Or do est. O dij patrij.i.ad patriā pertinētes, aut e patria nostra, Indi getes.i.nunc inter deos æternos agētes, & nullius indigentes, vt Ianus, Faunus, Æneas, Romulus, Ilia &c. & sup. tu o Romule, pater videlicet vrbis, & vesta mater.i.ptectrix materna, affectio ne aut vesta.s. Ilia rhea virgo, vestalis mater.s. Romuli & per eū Romani iperij, quæ seruas.i.custodis & cōseruas Tyberim Thu scum.i.per Etruriā ex appēninis montibus fluentem. (Ad Tybe rim autē sepulta fuit Rhea ilia adhuc viua: vnde ab Hora.in.j.car mi. dicitur vxorius amnis, q̄ si illæ maritus sit, verba eius sunt. Vidimus Flauum Tybe rim retortis, Littore Etrusco violenter vndis. Ire deiecta monumenta regis Templaq; vestę. Ilię dum se nimium q̄ renti Iactat vltorem vagus & sinistra Labitur ripa Ioue non probante Vxorius amnis) & quæ seruas Romana pala tia, ne ꝓhibete.i.ne prohibea tis saltem hunc Iuuenem.i. Au gustum succurrere.i.opitulari & ne corruat succurrendo au xiliari (tractum est enim ab in fantibus aut ædificijs casum minantibus, quibus priusquā cadant succurritur ab his q rui nam prospiciunt) nos luimus satis iampridem.i.iam a plu sculis annis, nostro sanguine.i. effusione sanguinis Romani a Troianis oriundis: periuria Troiæ Laomedonteæ.i.ab Laomedonte rege denoīatæ (Id deli gens poeta fere obseruat vt cōdignis appellationibus Troianos nuncupet. Nā vbi mollitiem exprobrat phryges aut phrygias ap pellat, vt o vere phrygię neq;.n.phryges, vbi virtutē dardani das vt Dardanidę duri quæ vos a stirpe parentū Prima tullit tel lus &c. vbi perfidia notat Laomedōtiadas, vt hic &.iij. Æne. Lao medontiadæ bellū ne inferre paratis? Et eiusdē.iiij. Necdū Lao medontęæ sentis periuria gentis) O Cæsar.s. Auguste (quod pou* cum Seruio dixero q; vt cum Mancinello de Iulio intelligā. Nā pręsentis tēporis verbum, & aduerbiū iampridem indicant cōti nuatam esse actionem, ita vt nunc quoq; inuideat atq; queratur curare triumphos humanos, non curauisse solum. Sensus ergo ē q; dij inuidentes hominibus præsentiam Cæsaris Augusti quem vt malos iustius puniat, in coelos translatum velit quasi vero ob Augusti præsentiam cohibeantur dij a sæuiore vltione) o Cæsar igitur Auguste, regia coeli.i.regnum coeleste (Est autem regia do mus quam reges habitāt quasi subaudiatur domus at ędes grę ce dicitur αὐλὴ. i.aule) inuidet.i.moleste permittit iāpridē no bis te, & queritur.i.cōqueritur te curare triūphos hoium, cum sis dignus coelestibus. Quippe.i. vtpote vbi.i.postq̄ phas.i.licitum & a dijs approbatum, versum sup. est.i.in nephas, hoc est reputa tur ac si sit nephas atq; nephas versum sit, ita vt phas putetur, & vbi tot bella.i.geruntur per orbem.i.mundum hunc & tā multę facies.i.species scelerum sup. fiunt per orbem, & vllus honos.i.re uerētia aut cultus nō est.s.amplius aratro.i.agriculturæ dignus, i.debitus, aut non vllus honos dignus aratro est aratro, & vbi ar ua squalent.i.squalida fiunt ac situ vincuntur, colonis.i.agrico lis, abductis.s.ab aratro in bellum ciuile & vbi falces, id est cul tri messorum, curuæ cōflantur.i.flatu follium fabrorum conuertun tur in rigidum, id est induratum & difficulter flexibilem, ensem, id est mucronem, & Euphrates.i.accola Euphratis populus, scili cet maioris Armenię & Parthiæ, mouet bellū hinc.i.ab vna par te & Germania.i.populus teutonum rheni accola, mouet bellum illinc, id est ab altera parte, & vrbes vicinę.i. Italiæ & sociales q̄si in medio

In medio imperij positæ ferunt.i.cōferunt arma,hoc est bella gerunt inter se,id est intestina & socialia,legibus, id est fœderibus quibus inter se cōfœderatæ erant ruptis,id est violatis.Mars impius,id est ad impia bella,vt sunt intestina instigās,sæuit,id est ęqualitatem suam exercet toto orbe & ideo vt per Augustum pacetur optat poeta vt diutius apud se maneat. Vnde dictum est in Buc. Pacatumq; reget patrijs virtutibus orbem. Vt,id est quemadmodum,cum quadrigæ.i.quaterni equi currum trahere soliti effudere,id est effusi prorupuere se, carceribus.i.repagulis quibus a cursu donec signū daretur,arcebantur,addunt se in spatia.s.intra metas constituta,& auriga.i.rector equorū tendēs.i.contrahens & tensa tenens frustra quia impar viribus eorum fertur.i. violenter ptrahitur equis.s.suis,neq; currus.i.equus currēs,aut quadrigæ audit.s.obtēperanter, hoc est contemnit habenas quibus haberi & contineri debeat.Sane sicut eques pro equo aliquando reperitur,ita & hic currus nisi metaphora sit. Ideo aūt curulia certamina instituta sunt vt sint aurigandi cōplures periti:nā e curribus olim dimicabant,sicut in bello Troiano factum docet Home.Et hęc in primum librum Georgicon succinctius emissa sunt.

PIERIVS.

¶ Vt cum carceribus sese effudere quadrigę.) Seruius negat esse comparationē,quę si ponatur in fine, vitiosum habeatur. Quintilianus tamen vult esse cōparationem,quia interdum præcedit rem,cui comparatur,interdū sequitur. Quod quidem in Homero Porphyrius obseruauit,&,vt,dictio sæpe signum est comparationis.¶ Addunt se in spatia.) In codi.Mediceo,& aliquot alijs ant.legere est.Addunt in spatia,absq; se, pronomine,id quod ab eruditis quibusdam agnitum.

GEORGICORVM LIBRI PRIMI FINIS.

ARGVMENTVM ASCENSIANVM.

Hact.nº aruorum cultus &c.vt perpetuo tenore.P.Vir.Maronis textū explicare possim, cūitum argumentorum,quæ ab Ouidio & Mācinello collecta sunt ordinem atq; facilem explanationem premittere.Argumentum itaq; Ouidianū ē tetrastichon.i.quaternariū, quatenus enim versibus cōplectitur in singulis libris totā materiam quod quoties singulis fit carminibus monosticha dicit,quoties binis disticha:quoties ternis tristicha, quoties quaternis tetrasticha, quoties quinis pentasticha & ita deinceps.Nā monos dicitur vnum seu solū dyo duo. tris tres,tetras quatuor penta quinq;.stichos autem versus. ¶ Ordo autem ē

Argumentum Ouidianum. Tetrastichon.

P. OVIDII NASONIS IN SECVNDVM GEORGICON VIRGILII TETRASTICON.

Hactenus aruorum cultus,& sydera coeli:
Pampineas canit inde comas,collesq; virenteis,
Descriptasq; locis viteis, & dona Lyæi,
Atque oleæ ramos pomorum ex ordine lectos.

ANTONII MANCINELLI IN EVNDEM ARGVMENTVM.

Proponit,Bacchum q; vocat Maro rite secundo
Arboribus diuersa datur natura creandis.
Panditur insitio:vitis diuersa notatur:
Italię laudes,species telluris habentur,
Quo vitis ponenda modo,quo tempore,quid ver
Afferat, hinc viti qualis sit cultus habēdus.

ille.s.poeta nobilis videlicet Maro hactenus supp. cecinit cultus aruorum,id est agriculturam,& syd ra coeli.i.quę sunt in coelo, hoc est syderum obseruationem & prognostica,& canit.s.modo in hoc.s.l.comas pampineas.i.frondes, vites & colles virentes .i.habentes arbores virides & virentes, vites loci descriptas, id loca vitium descriptarum in quibus,scilicet optime nascantur nisi legēdum sit locis,& sensus canit vites descriptas,id est per scripta assignatas locis,scilicet quasq; suis,atque canit dona Lyęi,id est Bacchi,hoc est vinum cura resoluens & canit ex ordine lętos, id est foecundos & vberes & fertiles ramos oleę & pomorum, alij legūt lectos,vt sit canit ramos oleę lectos,id est interceptos ex ordine pomorum.i.pomiferarum per insitionem videlicet, alij læto lęto.i.pulchro ordine.

Proponit &c. ¶ Ordo est.Maro.i.Virg.proponit.s.narranda,secūdo scilicet libro:& vocat.i.inuocat,rite,id est decenter secūdum priscam poetarum consuetudinem,Bacchum,scilicet vitilatorem vbi de vitibus pręcipue locutus est, & id quidē primo loco facit:proponit inquam,& inuocat. Natura dat arboribus creandis.i. diuersa describitur natura arborum procreandarum, & id itatum prima parte executionis. Insitio, id est modus inserendi & insitas faciendi,panditur,scilicet in secunda parte executionis. Vitis diuersa.i.diuersæ naturę & bonitatis notatur.s. in tertia parte executiōis. Laudes Italię habentur,id est tractantur,scilicet in quarta parte. Et species telluris habentur.s.in quinta,& quo vitis sup.sit ponenda.i.conserenda habetur supple in sexta,scilicet parte,& quo tpe & id in septima,& quid ver afferat,habetur supp.& hoc in octaua parte,& scilicet Maro monstrat,id est ostēdit, & docet videlicet in nona parte,qualis cultus sit habendus, id est adhibendus viti,& monstrat .s.in decima parte commoda syluarum,scilicet olearum & aliarum arborum sponte nascentium & nō tantopere coli exigentium vt vites. Et agrestes,id est in agris versantes, laudantur.s.in vltima parte huius secundi libri.Et ita singulæ tere materię in toto libro pertractantur suo ordine,scilicet quo ibi explicitę sunt.Restat igitur authoris explanatio,ante cuius textū tetrastichon Ouidianum sicut in omnibus fere codicibus reperitur ponemus.

SERVIVS.

Hactenus aruorum cultus & sydera coeli: Nūc te Bacche canam.) Mire iterauit illū versum, Quid faciat lętas segetes, quo sydere terram. In hoc aūt libro exequitur culturam agri consiti, qui omnium arborum continet genera.Et sciēdum est Virgilium vites quo pręarbores dicere.vt, Nec secus omnis in vnguem Arboribus positis secto via limite quadret,& Hactenus, vt multi volunt, vna pars orationis est,& est aduerbium significans hucusq;.Alij duas partes volunt,pronomē & aduerbiū: vt sit tenus hac: sicut, Et crurum tenus a mento palearia pendent, sed melius est vnam partem accipere orationis. ¶ Hactenus sydera coeli.) Pleonasmos.nec enim alibi,quā in coelo sunt sydera. ¶ Bacche.) Inuentorem pro vitibus posuit,de quibus κατ᾽ ἐξοχὴν in hoc libro loquitur. nam vites præsunt, licet & aliarum arborū faciat cōmemorationē. ¶ Nec non syluestria tecum virgulta.) Id est infoecūdas arbores, quibus pręcipue in Italia vites cohęrent. ¶ Tarde crescētis oliuę.) Res enī diu duratura tardius crescit. ¶ Huc pater o Lenæe.) Pater, licet generale sit omnium deorum, tamen proprie Libero semper cohęret. nam Liber pater vocatur. ¶ Lenæus.) autē ἀπὸ τοῦ λῆνου.i. a lacu. Nam quod Donatus dicit ab eo,quod mentem leniat non procedit,nec.n.pōt gręcū nomen latinae etymologiæ recipere. ¶ Tuis hic oīa plena muneribus.) Tuis muneribus hic sunt oīa plena: & ea vbiq; requiruntur. ¶ Pāpineo autūno.) Cuius tempore vites folijs & fructibus plenę sunt.& sub quo maturę fiunt.Et pāpineo pro pāpinoso dixit,vt nemus frondeum pro frondosum. ¶ Tibi floret.) In hono rem

P. VIRG. MARONIS GEORGICORVM LIBER SECVNDVS.

Hactenus aruorū cultus,& sydera coeli.
Nunc te Bacche canam, necnō syluestria tecum
Virgulta,& plē tarde crescentis oliuæ.
Huc pater o Lenęe(tuis hic oīa plena:
Muneribus:tibi pampineo grauidus autumno
Floret ager,spumat plenis vindemia labris)
Huc pater o Lenee veni:nudataq; musto
Tinge nouo mecum direptis crura cothurnis.

rem tuum exultat & lętus est. Nam autumnali tempore re vera florere non potest ager. Vindemia.) Cum vindemiā numero singulari dicimus, vnius anni significamus: cum plurali, multorum: vt messem, messes, hyemem, hyemes. haec enim semel tantum annis quibusq; contingunt. Multi tamen volunt Videmiam esse totius orbis generaliter, Vindemias singularium partium: vt plus significet singularis, q̄ pluralis numeris. sicut plus est cum dicimus, per terram pluit, quam per terras. tunc enim omne elementum per singularem numerum, non terras aliquas significamus. Musto, mustum numero tantū singulari dicimus, sicut & vinum: licet Ouidius abusiue dixerit musta. Sed hoc ille plus fecit, q̄ & mustus dixit. cum (vt diximus) de his nominibus tres casus tantum vsurpari consueuerint.

ASCENSIVS.

¶ Hactenus aruorū cultus &c. Postq̄ in primo libro ostēsum est: Quid faciat lętas segetes, quo sydere terram Vertere conueniat: nūc docturus vlmis adiungere vites: arbustaq; descripturus: facit continuationē sequentiū cū pręcedentibus dicēs: hacten⁹ descripsi cultus aruorū, & sydera coeli, nūc te Bacche canā &c. Itaq; proponit in pncipio, inuocat ibi, huc pr̄o Lenaee: & prosequitur ibi, principio arboribus. In primo aūt libro agriculturā executus est: quia ea magis necessaria est mortalibus q̄ vitium plantatio, priorq; inuenta. Sane sm̄ Mancinellū mesozeugma est in primi versus elocutione. De quo qd sentiā puerulis paucis explicauero. Zeugma fit quoties duorū aut plurīū construcbiliū tertium expressum cōformatur viciniori aut vicinissimo in debitis accidentibus & ad reliquū aut reliqua reduci pōt facta accidentiū cōformitate. Quoties aūt tertiū i pncipio ponit̄, dicitur ꝓtozeugma, hoc est anterius zeugma quod Ser. vocat zeugma a superiori: vt si dicam. Fleuit mater & filij eius: quoties in medio mesozeugma: nā meson mediū dicunt Graeci, vt mater fleuit, & filij eius, Quoties vero in fine dicitur hypozeugma seu subzeugma: hoc ē zeugma ab inferiori, vt mater & filij eius fleuerunt: hic ergo quia tertiū hoc est verbum in fine ponitur, vr̄ potius hypozeugma dicendum. Neq; id quidem in accidente congruitatem mutante. hoc ē in genere aut numero, aut persona, aut casu, sed in tp̄e dūtaxat: nā in

Zeugma.

in verbo canam intelligitur verbū cecini, eiusdē numeri & personę: sed diuersi temporis. Ser. quoq; attestatur pleonasmon, cum dicit sydera coeli: quia non sunt alibi q̄ in coelo sydera, vt inquit: abundat ergo particula coeli: verūtamen nō difficilis est eius rei purgatio. Sed nos ordinē ꝓsequamur q talis est. Ego inquit Virg. hactenus. i. ad hunc vsq; locum, subaudi cecini cultus aruorū & sydera coeli. i. occasus & ortus syderū in coelo existentiū, & qualem quaeq; tempestatem cient. Nunc. i. deinceps. i. in hoc secundo libro: o Bacche ego canam te. i. tua dona, hoc est vitē. Possemus a vocādi casu incipere sic, o Bacche ego cecini hactenus cultus &c. nunc canam te necnon. i. & etiā canā tecū: virgulta syluestria. i. arbores in syluis nasci solitas, & prolē oliuae. s. arboris quae & olea dicitur, crescentis tarde. O pater Lenęe. i. torcularis aut torculari praefect⁹, hoc est Bacche veni huc. i. ad me, & in auxiliū meū oīa sup. sunt hic. i. in hoc opere, plena tuis muneribus. i. inuētis, & donis, hoc est plurima eorū q̄ hic describentur vt vites & earum arbores sunt tua munera. ager grauidus. i. onustus autūno pāpinis: hoc est vitiū frondibus aut folijs decorato: floret tibi. i. in honorē tuū, aut tibi, tanquā authori aut inuētori suo. Vindemia spumat tibi labris. i. vasis labratis quibus vinum mustum trāsfunditur: plenis, scilicet musti recens pressi. Veni inquam huc o pater Lenęe, & tinge mecum, id est vt ego crura nudata. i. nuda facta cothurnis. i. altis illis calciamentis quę etiam suras ambiunt, & quibus agricolę fere vtuntur, sicut & venatores & omnes quibus inter spinas & vepres currendum est. significat autem se poeta in hoc opere agricolam & vinitorem pro loci qualitate: cothurnis inquam direptis, id est raptim depositis: tinge dico musto, id est vino nouo: quia nondum in vas suum misso: hoc est aspira mihi rem variam tractanti.

PIERIVS.

¶ Multa nimirū in hoc libro deerit: qa paginę nōnullę in co. Romanis literis scripto, cui potissimū innitimur desiderant̄. Quoad vero licuit, alijs codi. adiuti sum⁹, & oīno multa obseruatione digna deprehendimus, q̄ si non oīa ad lectionis emendationē, certe ad sententiarū illustrationē faciant. qdqd id fuerit, Lectorē rogatum velim, vt boni consulat.

Principio arboribus varia est natura creandis.
Nanq; aliae nullis hominum cogentibus, ipsae
Sponte sua veniunt, camposq;, & flumina late
Curua tenent: vt molle siler, lentaeq; genistae,
Populus, & glauca canentia fronde salicta.
Pars autem posito surgunt de semine, vt altae
Castaneae, nemorumq; Ioui quae maxima frondet
Æsculus, atque habitae Graiis oracula quercus.
Pullulat ab radice aliis densissima sylua:
Vt cerasis, vlmisq; etiam Parnasia laurus
Parua sub ingenti matris se subiicit vmbra.

SERVIVS.

¶ Pricipio arboribus.) Creādarum arborum naturaliter sunt tria genera. Aut enim sua sponte nascuntur: aut ex seminibus fortuito iacentibus surgunt, aut ex radicibus pullulant. nam caetera vsus inuenit fauente natura. Sponte sua.) Sponte modo nomenē: quia iunctum est ei genus, q̄ caret semper aduerbium. Veniunt.) Crescunt: vt alibi, Illic veniunt felicius vuae. Cāposq; & flumina late Curua tenent.) Per transitum ostendit in quibus locis arbores sponte nascantur, scilicet in humidis. Nam terra mater est rerum omnium, & seminum cunctorū creatrix. Vt molle siler.) Arboris genus est Siler, & notandum genus neutrum de arbore: quod est admodum rarum. Glauca canentia fronde salicta. Locum salicum pro ipsis arboribus posuit. bene autem ait. Et glauca & canentia. Nam salix ab vna parte alba est, ab altera viridis. Sane Cacephaton est glauca canentia. Pars autem posito de semine surgunt.) Quacunque ratione ꝓiecto, vel ab auibus, vel ab hominibus: ne incipiat esse industriae. Dicit quippe plerasque arbores ex semine nasci non studio hominum iacto, sed quocunque modo & euentu. Pars surgunt.) Pro surgit. Nemorumq; Ioui quę maxima frondet Æsculus.) Ordo est, Nemorumq; maxima ęsculus, quę Ioui frōdet, id est quę crescit in Dodonęo nemore, quod erat Ioui consecratum. Atq; habitae Graijs oracula quercus.) Nam in Dodonęo nemore arbores dantes responsa fuisse dicuntur. Habitę autem Graijs.) Vel quasi non credens dixit, vel quasi Italus, qui loca illa nesciret. vel re vera quondam habitae, quia illo iam tempore silebant. Pullulat ab radice.) Mira in singulis proprietas, nam ait, sponte sua veniunt, surgunt de semine, pullulat ab radicibus. Vt cerasis vlmisq;.) Haec cerasus his cerasis facit. Sane Cerasus ciuitas est Pōti: quam cum delesset Lucullus, genus hoc pomi inde auexit, & a ciuitate Cerasum appellauit. Nam arbor cerasus pomū cerasum dicitur.

dicitur. Hoc aūt etiā ante Lucullum erat in Italia, sed durum: & cornum appellabatur quod postea misto nomine, cornocerasum dictū est. Parnasia laurus.) A Parnasso mōte Apollini consecrato.

ASCENSIVS.

¶ Principio arboribus &c.) Hęc est pars executiua in q̄ incipit tractare de arborib⁹ fructiferis viuiferis et cęteris. Nulla. n. est arbor quę nihil agricolis cōferat. Syluestres. n. & steriles se prębent, hoc est materiā aut ędificiorum aut ignis. Ostendit autē variam arborum naturā, vt qua via eas sibi agricola comparet noscat. ¶ Ordo est. Principio. s. canā aut describā quia varia &c. Aut principio. i. in primis notandis agricolę, est varia natura creandis arboribus, id est ad creandas, & producendas arbores, aut arboribus creandis, id est quae creātur. Nam pro qa, aliae, id est aliquę veniunt, id est oriuntur ipsae, id est per se nullis hominum. i. nullis hominibus. (Elegantius tamen & significantius dixit quam si dixisset nullis hominibus, nā nullis hominum qui partitionem denotat idem est ac si dicat, ne vnus quidem homo quicunq; is sit) cogentibus. i. compellentibus per artem aut laborem, & tenent. i. occupant late. i. ampliter campos & flumina curua. i. ripas fluminum quę fere curuę sunt, vt siler. i. illud genus fruticis, molle. i. tenerum & flexibiles genistae lentae. i. flexibiles, & tenerę & populus arbor iuxta ripas sponte nascens & salicta canentia, id est albicantia. s. in cortice, frōde glauca, id est coerulei ac viridis coloris, Et hae quidem sponte. Autem ꝓ sed, pars scilicet arborum, hoc est arbores partim surgunt. i. pullulant & exoriuntur de semine, vt castaneae altę, id est sublimes & aesculus quę frondet Ioui, id est in honorem aut tutelam Iouis maxima idest maximis floribus, aut vberrimis, nemorum. i. inter nemora Ioui sacra & quercus habitae. i. existimatę, graijs. i. grecis oracula. i. pro oraculis & responsis deorum. credunt enim Greci in Dodona sylua quercus vocales oracula edidisse. Densissima sylua: s.

maxima

maxima congeries arborum nouellarum pullulat alijs, ab radice vt cerasis & vlmis, etiam laurus Parnasia, id est quæ plurima nascitur in Parnaso in gratiam Phœbi, parua.i. cum adhuc parua est, subijcit, id est sursum iacit & attollit se sub ingenti vmbra matris. id est maioris laurus e cultis radice, pullulat. Sunt ergo triplices, naturæ arboribus creandis. Nam aliæ nascuntur sine semine, & radice, aliæ ex semine, aliæ ex radice, addi potest quarta sed mista earum quæ ex semine & ex radice nascuntur, nam fere quæ ex semine, etiam ex radice nascuntur.

Hos natura modos primum dedit: his genus omne
Syluarum, fruticumq; viret, nemorumq; sacrorum.
Sũt alij, quos ipse via sibi repperit vsus.
Hic plantas tenero abscindens de corpore matrum
Deposuit sulcis. hic stirpes obruit aruo,
Quadrifidasq; sudes, & acuto robore vallos.
Syluarumq; aliæ pressos propaginis arcus
Expectant, & viua sua plantaria terra.
Nil radicis egent aliæ, summumq; putator
Haud dubitat terræ referens mandare cacumen.
Quin & caudicibus sectis (mirabile dictu)
Truditur e sicco radix oleagina ligno.
Et sæpe alterius ramos impune videmus
Vertere in alterius: mutatamq; insita mala
Ferre pyrum: & prunis lapidosa rubescere corna:
Quare agite o' proprios generatim discite cultus
Agricolæ, fructusq; feros mollire colendo:
Neu segnes iaceant terræ. iuuat Ismara Baccho
Conserere, atque olea magnum vestire Taburnum.

SERVIVS.

¶Hos natura primũ dedit.) Bene primũ. Nam vt etiam supra diximus, fauor naturæ fuit et ad alios inueniẽdos. contra naturam enim nihil hominum inuentum valeret. ¶Via sibi repperit vsus.) Ratione. vt, Inueni germana viam. ¶Hic plantas tenero.) Inter plantas & plantaria, hoc interest, quod plantæ raptæ sunt de arboribus. Plantaria vero, quæ ex seminibus nata cum radicibus & terra propria transferunt: vt, Et viua sua plantaria terra. ¶Sulcis.) Fossis: vt, Ausim vel tenui vitem cõmittere sulco. ¶Hic stirpes obruit aruo.) Altius deponit validiores cũ radicibus plãtas. ¶Quadrifidasq; sudes.) Ita robustas vt possint in quatuor partes diuidi. ¶Et acuto robore.) Pro acuti roboris accipimus. Et bis idem est dictum. nam & valli, & sudes idẽ sunt. ¶Syluarumq; aliæ pressos ꝓpaginis arcus Expectant.) Propago præcipue vitibus cõgruit. vnde apparet syluas eum etiam de vitibus dicere. ¶Et viua sua plantaria terra.) Et aliæ syluarum expectant plantaria cum sua terra vita, id est naturali, vt, Viuoq; sedilia saxo, id est naturali. Inde est, Mutata ignorent subito ne semina matrem. ¶Quin & caudicibus sectis.) Caudicibus posuit pro codicibus sicut caulem, pro colem: sauricem, ꝓ sorice dicimus. Fit autem quod nunc dicit de oliua & myrto: quarum sicci stipites secantur vsque ad medullam, & terræ infossi ex se arbores creant: quod sine dubio mirum est. ¶Truditur.) Vrgẽte natura ꝓcreatur. ¶Ex sicco ligno.) Ex arido. ¶Radix oleagina. Deriuatum ab olea. ¶Impune videmus.) Sine damno sui. Et lo. ꝓuit de insitione. Sane insitas arbores dicimus: incertas vero causas aut fabulas. ¶Lapidosa corna.) Dura. Alibi, Lapidosaq; corna Dãt rami. ¶Proprios generatĩ.) Generatim, ꝑ singula genera. Generaliter aũt est ĩ mul oĩa. γενικῶς, καὶ κατὰ γένος. ¶Segnes terræ.) Pigræ, infœcundæ. & docet posse industria etiã loca asperrima ad fertilitatẽ perduci. ¶Ismara.) Mõtes Thraciæ. ¶Oleas magnum vestire Taburnũ.) Per hos mõtes significat etiam montuosa & aspera loca tentanda esse. Taburnus aũt mons Cãpaniæ. ¶Vestire.) Vero, implere significat.

ASCENSIVS.

¶Hos natura modos primũ &c.) Sunt itaq; inq̃t tres modi arborum naturaliter nascentiũ, quibus quartũ adiecit ars q̃ triplex est, nã aut alteri arbori per incisionẽ infigit̃ virgultũ: aut abscissũ terræ cõmittitur eiq; cõglutinatur, per transplantationẽ plantaria nouã naturã induunt. Quinetiã radix, aut truncus interdũ ꝓ plãta terræ cõmittitur. ¶Ordo est. Natura dedit primũ. s. priusq̃ ars inuenta esset quæ naturã imitatur: hos. s. dictos modos arborum videlicet creandarũ, oẽ genus syluarũ. i. magnarum arborũ in quibus sunt alta silentia, & fruticũ. i. humiliũ virgultorũ quæ ad mensuram iustã arbori nõ assurgunt, hyeme tñ non intereũt, & sacrorum nemorũ. i. lucorum viret his. s. modis dictis. Alij. s. modi, sũt. i. extant & reperiuntur quos, ipse vsus. i. experiẽtia repperit sibi. i. ad suũ cõmodum via. i. ratione & exercitatione: hic. i. quis plantator abscindẽs plãtas. i. ramos aut virgulta vt plantẽtur, de tenero corpore matrum deposuit. i. credidit & cõmisit sulcis. i. scrobibus hic. i. alius, obruit. i. sepeliuit & cooperuit aruo. i. terra qualis est in aruo stirpes. i. truncos crassos cum radicibus, & sudes, id est perticas, quadrifidas, id est in quatuor partes fissas, & vallos. i. palos & stipites robores, id est trunco acuto quomodo salices in sepib⁹ nascuntur. Et aliæ syluarum. i. aliæ syluæ, expectant, id est desiderant vt ꝓcreentur arcus. i. curuaturas seu ramos circũflexos, propaginis. i. vitis, vt primus citreæ aliarumq; ex propagine nascentiũ, & expectant plantaria. i. plantas cum radicibus viua, id est virentia sua terra. i. per suã propriã & natiuam terram aut expectant plantaria vita cum sua terra. i. volunt vt radices transferantur vna cũ terra in qua primum natæ sunt sunt. Aliæ. s. arbores, nil. i. non alicuius, non egent alicuius radicis, aut nil, i. non egent radicis, & putator, id est amputator & decisor referens, summũ cacumen. i. virgultũ ex vertice arboris, haud. i. non dubitat, id est veret̃ aut formidat, mandare. i. cõmittere terræ. s. ipsum cacumẽ vt radices iaciat, & pullulat. Quin. i. quinetiam, q. d. & quod plus est radix oleagina. i. oleæ arboris, truditur. i. pullulat vbertĩ e ligno sicco, cui. s. inclusa ẽ. & hoc caudicibus. i. codicib⁹ hoc est truncis sectis. i. fissis & diuisis mirabile. i. quæ res est mirabilis dictu, id est dum dicitur, aut vt dicatur. (Codicem pro trunco accipi notum est ex illo Iuuenalis residens in codice pellex, pro volumine vero, accipitur eo quod sicut in codice, id est trunco, sunt multi libri, id est interiores cortices in quibus, vt in membranis olim scriptitabãt, ita in codice, sunt multa folia ex libro olim constantia. Reprehenditur autẽ hoc loco Seruius a Beroaldo his verbis. Dicitur a Seruio hoc in loco ea quæ nec vera sunt, nec verisimilia, nec ab vllo scriptorum memorata, neque Virgilianis, versibus conuenientia, nanque poeta illis versibus loquitur de insitiõe qua leuigatur falce truncus, & aut inter corticem lignumq; inseritur calamus, aut fisso trunco imprimitur medullæ, cuius rei tota disciplina tradita est a Columella, in tertio, a Plinio, in. xvii. a Palladio pluribus in locis, & tanta est vis insitionis, vt etiam satiuæ syluestrium radicibus inserantur natura siccioribus. aptissima enim est insitis siccitas, vt author est Plinius. Inde dictũ est a poeta, Truditur e sicco radix oleagina ligno. i. olea inseritur & radices agens, viuiscit etiam in sicco ligno, quod est mirabile dictu. Cato præcipit inseri oleas luna sicca. Hæc ille. Ex quibus patet quod non lignum sectum pullulat: sed in ligno sicco secto inclusum virgultum: sed ad ordinem redeo.) Et nos videmus impune. i. passim sicut quod impune fit, passim fieri solet, vertere. i. transmutare ramos alterius, id est vnius arboris. in. s. ramos alterius. s. arboris, & nos videm⁹, pyrum mutatam. s. in natura per insitionem ferre mala insita, ramorum insitorum fructus a pyris longe diuersos, & nos videm⁹ sæpe corna lapidosa. i. lapidibus seu ossibus, plena, rubescere prunis, id est ferre pruna rubicundula. Quare, id est quamobrẽ quod s. sua est cuiq; natura & naturæ sequit̃ semina quæq; suæ. Agite, adhortandi aduerbiũ, o agricolæ discite generatim. i. per singula genera, proprios cultus. s. arborũ. i. quomõ coli, volũt vt ferant mites fructus, vnde sequitur, & mollite. i. molles & mites facite fructus feros. i. syluestres, colendo. i. per cultũ. (Capitur aũt hoc loco colendo actiue apud Quintilianũ passiue cũ dicit. Sed memoria excolendo sicut cætera, omnia augetur) neu. i. neue terræ iaceãt segnes. i. ignauæ, & inutiles nihil frugũ, aut bonorum fructuũ ferentes) nisi forte malis dicere, neu fructus iaceãt segnes terræ. i. in terra hoc est humi) iuuat. i. adiuuat rẽ agricolæ & delectat, cõserere Ismara montẽ Thraciæ Baccho. i. arbutis, vt vites Baccho dicatas ferãt, & iuuant, vestire taburnũ. i. montẽ illũ Apuliæ olea, cui⁹ ferax est. Iuuat aũt. i. delectat quia iucundũ est videre lætos fructus, aut iuuat. i. prodest, quia vtile est feraces terras conserere.

Codex.

Beroal.

PIERIVS.

¶Sũt alij quos ipse via sibi repperit vsus.) In Lõgo. exẽplari viã legit̃ accusatiuo casu, qđ forte nõ displiceat, si ordinẽ feceris, Sũt, alij, quippe modi, quos vsus reppit sibi viã. Ser. tñ agnoscit viã. i. rõne vt Inueni germana viã, alij dicunt, via, inter eundũ quippe in ipso ꝓgressu rerũ & experientia. In Medi. paraphrasis est, via, igenio.

Tuq; ades inceptum q; vna decurre laborem,
O decus, o famæ merito pars maxima nostræ
Mecœnas, pelagoq; volans da vela patenti.
Non ego cuncta meis amplecti versibus opto:
Non mihi si linguæ centum sint, oraq; centum,
Ferrea vox, ades, & primi lege litoris oram.
In manibus terræ: non hic te carmine ficto,
Atq; per ambages, & longa exorsa tenebo.

SERVIVS.

Tuq; ades Mecœnas.) Adesto, & inceptum fauorẽ omnibus libris impendito, nam vbiq; eum inuocat. O decus, o famæ merito pars maxima nostræ.) Horatius, O & præsidium & dulce decus meum. Pelagoq; volans da vela patenti.) Simplici generi carminis præsta fauorem: vt vela fauorẽ accipiamus. Patẽs pelagus.) carminis facilitatẽ, Hoc autẽ carmẽ facile eẽ ipse significat dicens, &c. In manib⁹ terræ.) hoc est i facili & in promptu res posita ẽ. & Nõ ego cũcta meis amplecti versib⁹ opto.) i. Nõ sum vniuersa dictur⁹: nec.n. possum, q̃re & suã verecunde extenuat possibilitatẽ, & Mecœnatis auribus ex sui carminis breuitate blãdit. Alij aliter accipiũt. Cõstat Mecœnatẽ fuisse literarũ peritũ, & plura cõposuisse carmina. nã ẽt Augusti Cæsaris gesta descripsit, q̃ testat Hora. dicẽs. Tuq; pedestribus Dicis historijs prælia Cæsaris Mecœnas meli⁹, ductaq; per vias Regũ colla minaciũ, vt hoc nũc dicat. Inceptũ vna decurre laborẽ.) i. adesto, & simul scribamus. licet.n. q̃ tu scribis, cõstet esse ingẽtia: meũ aũt carmen & breue sit, & totũ id explicare non possim, debes tamen fauere minoribus, vt pelagoq; volãs da vela patẽti, sũ ingẽtia scribe. Et primi lege litoris oram.) Faue mihi nota scribẽti. Non ego cuncta meis. Lucretij versus, sed ille ænea vox ait, nõ ferrea. Primi lege litoris orã.) Lege nautic⁹ sermo est, qui nũc & ad nauigandũ, & ad lectionẽ põt referri. Nã hoc dicit, faueto principio, vel humilitati carminis mei. In manib⁹ terræ.) Id est in facili & in prõptu est terrarũ descriptio, quod πρόχειρον Græci dicunt. Nõ hic te carmine ficto, atq; p ambages, & lõga exorsa tenebo.) Id ẽ simpliciter vniuersa describã. neq; vt i Æneide, aliq̃bus figmentis, aut illis vtar ambagib⁹. Longa autẽ exorsa.) dicit procemia longe repetita: quæ constat esse vitiosa.

ASCENSIVS.

Tuq; ades.) Quẽ primo volumine duntaxat nũcupauit dicens, quo sydere terras Vertere Mecœnas &c. hic inuocat Mecœnatẽ nõ vt numen sed vt amicũ numinis. Inuocat aũt q̃a supra vires videtur arborũ naturas exeq, quo circa dixerat prius generatiũ discite cult⁹ agricolæ, & ne temere rẽ tãtã conat⁹ culparet, dicit nõ ego cũcta meis amplecti versibus opto. Ne tñ breuitati desit vtilitas dicit se recisurũ superflua hoc mõ, Nõ hic te carmine ficto. Atq; per ambages & longa exorsa tenebo. Tum incipit docere de arboribus

ribus sponte nascẽtibus, vt in sequẽti pticula videbim⁹. Ordo aũt in hac particula ẽ. Tuq; i. & tu hoc est etiã tu nõ solum August⁹, o Mecœnas decus. i. ornamentũ. s. meũ & merito. s. tuo pars maxima nostræ famæ ades. i. adsis cũ fauore tuo, & decurre mecũ laborẽ inceptũ. i. adiuua me inceptũ op⁹ ad finem celerius pducere, & tu volans. s. mecũ. i. celerẽ operã nauans da pelago patẽti. i. per metaphorã materiæ expositæ, vela. i. secundũ processum & auxiliũ sicut naues velis celeri⁹ puehuntur q̃ remis duntaxat. Ego nõ opto amplecti. i. psequi meis versibus. i. carminib⁹ cũcta. s. ad arbores pertinentia. Nõ. s. optarẽ amplecti cuncta aũt nõ possem exeq cuncta, si. i. tametsi linguæ sint mihi centũ & vox ferrea. i. infrãgibilis & firmissima (Lucre. tñ dixit ærea) ades inq̃ & lege oram. i. extremitatẽ, primi litoris. i. proximã primo litori regionẽ (perstat in metaphora sumpta a nautis ab eo vbi dixit, pelagoq; volans da vela patenti. Nã qui egregie laborant dicuntur nauare, q̃si nauibus quibus cõmode & abunde multa ad portum peruehuntur id agant: non minoribus vehiculis, lege ergo orã primi litoris mecũ. i. statim a principio ingredere mecum hoc patẽs pelag⁹ in tam vastam, atq; amplam de arboribus creandis materiã quã non penitus percurremus sed generatim capita dicemus, ita vt in primo litore semper versari videamur) Lege inq̃ oram in manibus. i. in sinu & cõplexu terræ, hoc est non profundã naturaliũ rerum scrutationem, sed facilem, & apertã trademus. vnde ego nõ tenebo. i. immorabor, & suspensum faciam te, hic. i. in hac materia carmine ficto. i. figmentis poeticis ornato, atq; non tenebo te hic per ambages. i. verborũ circuitus & inuolucra, hoc est per dubias sententias, & per longa exorsa. i. exordia & per longas insinuationes, quibus in causa honesta vti non decet.

PIERIVS.

O decus: o famæ merito pars max. nostræ Mecœnas. In codicibus aliquot antiquis, nostri, legitur, quod si admitteretur, necessarium esset legere, vt nonnulli censent. O decus o fama & me. ps max. nostri. Sed enim in Medic. o, & alijs castigationibus exemplaribus famæ nostræ, legitur. Quod vero, Mæcenas, non Mecœnas scribendum sit, ostensum alibi, nimium vero est, quod in codicibus nõnullis habetur. O deus o famæ me. pars max. nostræ.) potius enim cum Horatio, decus, legendum, o & præsidiũ & dulce decus meum.

Sponte sua quæ se tollunt in luminis auras:
Infœcunda quidem: sed læta & fortia surgunt.
Quippe solo natura subest. tamen hæc quoq; si quis
Inserat, aut scrobibus mandet mutata subactis:
Exuerint syluestrem animum, cultuq; frequenti
In quascunq; voces artes, haud tarda sequentur.
Necnon & sterilis quæ stirpibus exit ab imis,
Hoc faciet, vacuos si sit digesta per agros:
Nunc altæ frondes, & rami matris opacant:
Crescentiq; adimunt fœtus, vruntq; ferentem.
Nam quæ seminibus iactis se sustulit arbos:
Tarda venit, seris factura nepotibus vmbram:
Pomaq; degenerant succos oblita priores:
Et turpeis auibus prædam fert vua racemos.
Scilicet omnibus est labor impendendus: & omnes
Cogendæ in sulcum, ac multa mercede domandæ.
Sed truncis oleæ melius, propagine vites
Respondent, solido Paphiæ de robore myrtus.
Plantis & duræ coryli nascuntur, & ingens
Fraxinus, Herculeæq; arbos vmbrosa coronæ,
Chaoniiq; patris glandes, etiam ardua palma
Nascitur, & casus abies visura marinos.

SERVIVS.

Sponte sua &c.) Ad illud quod omiserat redit, & exequitur qualitatem trium generum, quæ supra memorauit, arborum scilicet sponte natarum, procreatarum ex semine, & earum quæ de radicibus pullulant. Infœcunda quidem.) Fœtu carẽtia, & p transitum rem physicam tangit nam semel salicis esum, dicit infœcunditatẽ gignere. Et supra ait, Glauca canentia fronde salicta. Læta & fortia.) Quasi hoc in ipsis arboribus genus sit fœcũditatis. Quippe solo natura subest.) Quia vt supra diximus, naturaliter, rerũ omnium mater est terra & vniuersa intra se cõtinet semina. Hinc est, Quippe solo natura subest. Nam natura dicta est ab eo quod nasci aliqd faciat. Mire aũt ait. Subest.) Id est, inest latenter: quia non apparet. Vnde Epicurei dicunt nihil eẽ, quod non habeat originẽ sui. Nam hoc est, Gigni de nihilo nihil, in nihilum nil posse reuerti. Scrobib⁹ mãdet mutata subactis.) Nos scrobes genere dicim⁹ masculino, licet Luca. dixerit cõtra artem, Exigua posuit scrobe. Exuerint syluestrẽ animum.) Naturalem asperitatẽ & infœconditatem. Artes.) Fœcunditates ex arte venientes. Hoc faciet.) Id est erit fœcunda, si inde transferetur. Vruntq; ferentẽ.) Quæ ferre põt: si ei vmbra non noceat. Pomaq; degenerant.) Modo degenerãt, in pei⁹ vertunt, alias in melius. Poma vero arborum ex semine procreatarũ dicit: quas cõstat, nisi trãslatæ aut insitæ fuerint, non respõdere qualitati seminis sui. Fert vua racemos.) Vuã pro vite posuit. i. fructum pro arbore. Sane racemus botryonis est pars, & botryo græcum est, & sic vuã pro vite posuit, sicut Horatius pro vino: nã sic ait. Cecubum & prælo domitam Caleno Tu bibes vuam. Cogendæ in sulcum.) In ordinem componendæ, aut certe arandæ. Multa mercede. Multo labore, a sequente, q̃d præcedit intellige. Sed trũcis oleæ melius.) Quia supra ait, Truditur e sicco radix oleagina ligno. Et iã redit ad eos modos quos inuenit industria. Dicẽdo aũt Melius, ostendit ẽt alias arbores ex truncis posse creari. Sane olea

olea est arbor ipsa: vnde deriuatio est oleum. Oliua vero fructus ipse, vnde oliuum dicitur. Legimus tñ & oliuam de arbore. vt, In cubens tereti Damon sic coepit oliuę. ❡ Solido Paphiæ de robore myrtus.) Sicut & olea. Paphię autẽ Veneris, a Papho insula, in qua Venus colitur. Huic autẽ myrtus consecrata est, vel q̃, hęc arbor gaudet litoribus, & Ven⁹ de mari dr̃ procreata: vel q̃, vt medicorum indicant libri, hæc arbor apta est mulierum necessitatib⁹ plurimis. ❡ Plãtis & duræ coryli nascũtur.) Duras dixit, nõ ad lignũ, sed ad fructũ ipsarum referens. Alij edurę legũt, q̃si, nõ durę, vt paulopost, Enodes trũci. i. sine nodis. vt, E, modo minuẽtis non augentis habeat significationem. Sane coryli ꝓprie dicuntur. nam auellanę ab Auellano Campaniæ oppido, vbi abundãt, nominatæ sunt. ❡ Herculeę q; arbos vmbrosa coronę.) Ipse alibi, Herculea bicolor cum populus vmbra. ❡ Chaonij q; patris.) Iouis Epirotici. ❡ Ardua palma.) Aut alta, aut ad quam difficile peruenitur. ❡ Casus abies visura marinos.) Est enim abietis species apta nauibus, quam Sappinum Vulgo vocant.

ASCENSIVS.

❡ Sponte sua &c.) Incipit ergo narrare, & prĩo de sponte. i. sine semine ac radice nascentibus dicens eas robora læta. i. pulchra & procera habere: cuius rei causam interrogatus Æsopus. At qui videlicet herbæ & arbores natiuę pulchriores sint satius respondit has a matre, illas ab aliena educari. vnde Maro hic dicit quippe solo natura subest. Inest. n. inq̃t sua cuiq; vis atq; naturalis potẽtia, quam amittunt quæ illinc transferuntur alio. Verũtamen si transferantur mitiores fiunt & fructus si quos ferũt mitiores edẽt q̃si domita luxuriantis naturæ ferocitate. Simile quoq; iudiciũ censet de his quæ ex radicibus pullulant vt ex ordine textus patebit, q talis est. Ea sup. quę tollunt. i. erigunt se sua sponte. i. spõtanea natura nullo cogente nec serente nec plantante sine semine & radice in auras luminis. i. in aera, hoc est in sublime surgunt quidẽ infoecunda. i. sterilia aut foecunditatẽ impedientia, aut immites & inutiles fructus quantum ad esum fere afferentia, sed surgunt lęta, id est in bona habitudine, hoc est pulchra & nitida sicut sunt fere alia lęte viuentia, & oĩa sui aspectu lætitiã nobis afferentia & fortia. i. robusta hoc est sunt sterilia quidẽ sed fortia & pulchra & ita materiam vtilẽ præstent non fructum, ideo aũt lęta & fortia surgunt, q̃ppe. i. quia certe natura. i. naturalis vis producendi subest. i. occulte inest solo. i. terræ natiuæ, tamẽ si q̃s inserat. i. per isitionẽ in alium truncũ transferat, aut mandet. i. cõmittat ea scrobib⁹. i. fossis subactis. i. aptis, ipsa mutata. i. q̃n mutata fuerint & exuerint animum syluestrẽ, aut ipsa exuerint animũ. i. naturam syluestrẽ, iam mutata. s. ad mitiorem naturã, & ipsa sequentur haud tarda. i. non cunctantia nec immorantia aut repugnantia, frequenti cultu. i. per frequẽtẽ cultũ in quascũq; artes voces. i. vocaueris ea. Necnon. i. & sup. arbor sterilis. i. infoecũda, quæ exit. i. pullulat ab imis stirpibus. i. radicibus faciet hoc. i. exuet syluestrẽ animũ & sequetur in quascunq; voces artes, frequenti cultu, & id q̃dẽ, si sit digesta. i. domita & mitificata per agros vacuos. i. apricos & soli expositos vt a sole coquatur. Nam frondes altæ & rami matris opacant. s. vmbris, nunc. s. in syluis stantem, & adimunt. i. impediunt, ipsi crescenti foetus. i. fructus & vrunt. i. opprimunt & macerant, ferentem. i. ferre parantem & flores emittentem. Nam arbos quę sustulit, id est sursum tulit, id est erexit & extulit se ex seminibus iactis vt quercus venit, id est crescit tarda, factura vmbrã nepotibus seris. i. diu post eam venientibus, hoc est diu est, antequã largos fructus habeat & diutius antequam alias arbores aut ex fructu aut ex radice sua creet, quibus vmbram faciat. Et poma degenerant, id est generositatem seu nobilitatem virtutem q; suã amittunt, oblita priores succos, id est per inumbrationem aut diuturnum in vno loco situm, & per longam propagationẽ fiunt poma minora & deteriora quam in prima plantatione aut insitione fuerant. Et vua. i. neglecta & syluestris fert auibus prædam: videlicet turpeis racemos quos homines colligere refugiunt. Scilicet, id est scire licet, cur id fiat, quia labor est impendendus omnibus. s. arboribus, vnde fructum bonum expectas, & omnes, scilicet arbores, cogendæ supple sunt in sulcum. i. liram & ordinem interuallo signato per vomerem, & domandæ sunt multa mercede. i. foenore & lucro quod domanti eas obuenerit. Sed oleæ. i. arbores oliuæ respondent melius, scilicet votis nostris truncis, id melius nascuntur e truncis, & vites respõdent melius. s. desiderio nostro, propagine. i. per propaginem. i. palmitem propagantẽ. (Sane ꝓpago pro progenie primam corripit, quam pro vite producit.) Myrtus Paphię. i. Veneri paphię. i. cyprię dedicatę aut quę iuxta Paphum plurę im nascuntur, nascuntur de solido robore, id ẽ nõ de ramali aut surculo, aut coryli edurę. i. non satis durę, aut & duræ. s. in fructu, sed plures eduræ legunt. i. extra duritiem positæ, hoc est fragiles nascuntur plantis, & fraxinus arbor illa ingens. i. valde magna nascitur. s. plantis & arbos vmbrosa Herculeę coronæ. i. populus e cuius frondibus Hercules sibi coronam consuit, & glãdes patris Chaonij. i. Epirotici, videlicet Iouis, hoc ẽ glandes nascuntur etiam plantis, & palma ardua nascitur etiã plãtis, & abies. i. arbor, vnde fere naues texunt potissimũ ex ea quæ in mõtibus nascitur (nã est palustris ẽt mollior) visura casus marinos. i. pericula & naufragia in mari, nascitur plantis, posset fortassis construi vt sit coryli durę in fructu videlicet, nascũtur e plãtis & ita de alijs repeteretur e, propositio, sed dura esset postpositio plantis e, vbi posset dicere e plãtis, stante versu. Quo circa cõsultius Mancinellum sequeris.

PIERIVS.

❡ Infoecunda quidem.) Quod ait Seruius semen salicis esum infoecunditatem mulieribus gignere, idem & Plin. affirmat, quanquam de folijs nõ de semine loquatur, ait enim folia salicis contrita, & pota, intemperantiam libidinis coercere, atq; ita in totũ auferre vsum sępius sumpta. Atq; alibi, semen salicis mulieri sterilitatis medicamentum esse, Salicis vero semen exiguum admodum, vt diligentiores scriptores tradunt, in folijs est, nam sunt q nullum esse salici semen putent. ❡ In quascunq; voces artes.) In codicibus aliquot antiq̃s legere est, In quascunq; voles artis, In quibusdam, velis, sed enĩ voces, magis omnino placet eruditis. ❡ Plantis & durę coryli nascuntur.) In codicibus aliquot antiq. edurę coryli, legitur. Seruius vtranque lectionem agnoscit. Sed exemplaria vetera maiori ex parte cum vulgata lectione, & durę, habent.

SERVIVS.

Inseritur vero ex foetu nucis arbutus horrida:
Et steriles platani malos gessere valentes.
Castaneæ fagos, ornusq; incanuit albo
Flore pyri: glandemq; sues fregere sub vlmis.
Nec modus: inserere atque oculos imponere, simplex.
Nam qua se medio trudunt de cortice gemmæ
Et tenues rumpunt tunicas: angustus in ipso
Fit nido sinus. huc aliena ex arbore germẽ
Includunt: vdoq; docent inolescere libro.
Aut rursum enodes trunci resecantur: & alte
Finditur in solidum cuneis via. deinde feraces
Plantę immittuntur: nec longũ tempus: & ingens
Exiit ad coelum ramis felicibus arbos:
Miraturq; nouas frondes, & non sua poma.

❡ Foetu nucis arbutus horrida.) Versus dactylic⁹. nam male quidam horrens legũt. Horrida autẽ, hispida. Et iam transit ad insitionem, quę duplex est. Nam aut insitio dr̃ cũ insito trunco surculus foecundæ arboris sterili inseritur: aut oculorum impositio, cum inciso cortice libro alienę arboris germen inserimus. ❡ Et steriles platani malos gessere valentes, Castaneæ fagos, ornus q; incanuit albo Flore pyri.) Dicit q̃d in quam arborem debeamus inserere. In arbuto nucem, in platano malum, in fago castaneam, in orno pyrum. Sed castaneæ fagos, eget expositione, non. n. in castanea fertili infoecunda fagus inseritur. vnde aut hypallage ẽ, vt, Castaneæ fagos, sit pro fagi castaneas gessere, aut est mutanda distinctio, vt sit, Et steriles platani malos gessere valẽtes Castaneę. Hoc est infoecundæ arbores platani fortes ramos castaneę portauerunt. ❡ Fagos, ornus q; incanuit albo flore pyri. Secundum quam dictionem fagos, licet breuis sit gos, finalitatis tamen ratione producitur. Fagos. n. incipit esse nominatiu⁹ casus grecus singularis, nõ pluralis, noster accusatiuus. Alij neutrum probant: & ita accipiunt, Castaneæ flore fagos, incanunt: Pyri flore ornus incanuit: vt similiter fagos nominatiuus sit grecus. ❡ Nec modus inserere, atq; oculos imponere simplex.) Aut non est simplex aut fortuita ratio, sed ea quę ingenti labore colligitur, aut hoc dicit, Nõ est idẽ inserere, quod & oculos imponere: quarum rerum discretionem hoc loco cõmemorat, sicut nos diximus supra. ❡ Trudunt.) Propellunt, eijciunt. ❡ Tunicas.) i. arborũ inte-

riores libros. ¶ Huc includunt.) Quia ait ex aliena arbore: & est mutatio, ideo non ait hic includunt, sed huc. Sic Cicero. Includitur in carcerem condemnati. vtiq; qui illuc fuerant aliunde deducti. ¶ Inolescere.) Concrescere. συμφύειν. ¶ Mirata estq; nouas frondes, & non sua poma.) Ingens phantasia. Et sane Mirata estq; legendũ est, vt stet versus.

ASCENSIVS.

¶ Inseritur vero ex foetu &c.) Postq̃ elocutus est de naturali arborum procreatione, nunc loqtur de artificiali, quã tñ natura & inuenit & perficit videlicet de insitione, quę tribus modis fit semine insitu & inoculatione. Semine quoties arbori puluerulentę aut putri incidit aut inseritur semẽ quod germinat: germinisq; radices principali trunco conglutinant ita vt ab eisdem radicib⁹ postea nutriantur. De insitu autẽ & inoculatione Ser. disserit, quia vero non videtur Seruio approbabile arborẽ sterilẽ foecũdę inseri, vt fagum castaneę nec hypallage locus satis aptus est in mediocri stylo & re seria, maluit dictionem fagos esse nominatiui casus singularis numeri vt fit ordo. Steriles platani gessere malos, id est ramos castaneę valentes. i. tam validos vt mali. i. arbores nauium esse possint & fagos, id est arbor illa glandifera, & ornus incanuit. i. albicauit albo flore pyri. verum Mancinellus sentit castaneę syluestri & parum fertili insitas esse fagos vt glandem ferat quę suibus vtilior sit, quo modo ordo erit. Vero pro sed, arbut⁹. i. arbor illa horrida. i. hispida, inseritur. i. recipit insitionẽ ex foetu . i. surculo aut fructu nucis. i. nux aut surculus eius põt per insitionem arbuto conglutinari, & platani arbores, illę a latitudine foliorum, dictę gessere malos. i. arbores pomiferas valentes. i. vtiles & fertiles (nisi mauis Seruium ꝑus expositum imitari) & castaneę. s. syluestres gessere fagos. i. arbores glandiferas in vsũ porcorum, aut ad materiam habendam (materies enim fagorum cęlatoribus magno vsui est, vnde in Bucolicis. Pocula ponam Fagina, cęlatum diuini opus Alcimedontis. Pręterea posset loqui de insitione naturali, si videlicet aut auis glandem fagi in castaneę specum detulerit, aut ipsa deciderit, vt poeta naturam rerum exprimat, & nõ solum quod agricolis conducat) & ornus arbor illa sterilis

sterilis incanuit. i. albicauit albo flore pyri & sues fregere glãdẽ sub vlmis) ergo in glandium vsum facta est insitio, vnde non mirum si fagum castaneę insitam dicit pręsertim illic vbi nimia castanearum copia) nec modus inserere. i. inserendi & insitionem faciendi est simplex. i. vniformis & vnus, & modus imponere. i. imponẽdi oculos. i. modus inoculandi non est simplex. Nam q̃ sup. parte gẽmę. i. grossi noduli seu gemmę, e quibus frondes & fructus exeunt, trudunt se de cortice medio &, rumpunt tenues tunicas. i. librum seu corticem interiorẽ, ea sup. parte fit angustus sinus. i. oculus & receptaculum in ipso nodo & ipsi insitores, includunt huc, id est in hunc sinum seu oculum, germen. i. surculũ aut virgulã, quę quia inseritur insita dicit & docent. s. germẽ insitum, inolescere. i. cõcrescere & consolidari, libro. i. interiore cortice, vdo. i. humorẽ & succũ intrinsecus habente & ita vegeto ac vesco. Aut trunci enodes. i. nullũ nodũ habentes, resecantur. i. finduntur, rursum. i. iterũ, & via. i. rima & apertura. finditur. i. findendo fit alte. i. ꝓfunde in solidũ. i. in robur & lignum ipsum nedum in corticem ac librum finditur dico cuneis, qui ossei pręcipiuntur esse, deinde. i. post aperturam, plantę feraces immittuntur. i. inseruntur nec longũ tps sup. intercidit, aut elapsum est & ingens arbor exijt ad coelum. i. exorta est, felicibus. i. foecundis & fertilibus ramis, & est mirata. s. arbor prior nouas frondes. s. arboris insitę, & poma non sua. i. suę naturę conformia.

PIERIVS.

¶ Et steriles platani malos gessere valentes Castaneę fagos, ornusq;, incanuit albo Flore pyri.) In aliquot Prisciani codic. antiquioribus, ijsq; pręsertim, quos ab Hieronymo Aleandro contubernali meo viro literatissimo accepi, vno exemplo lectionẽ hãc ita citatam inueni, castaneę, cum puncto, vt genitiui sit casus dictioni, malos applicandi, mox fagus ornusq;, incanuit albo flore pyri. Quam lectionem etiam Seruius agnoscit, dum fagos, nominatiuum esse graecum, dicit, dum, os. finalitatis ratione produci posset, licet alioqui breuis sit. In Med. co. ita scriptũ, vt in vulgatis codicib⁹ habet. ¶ Plãtę immittitur.) Sunt antiq. codi. in quib⁹ legere est immittantur, reliqua tñ oia ꝑ indicatiuũ modũ dicta, & lõge melius est, immittuntur.

SERVIVS.

¶ Pręterea genus haud vnũ.) Docet nunc etiam, in singulis arborum specbus esse aliquam varietatem. ¶ Lotoq;.) Lotos Nympha quędam fuit, quam cum amatam Priapus persequeretur, illa deorum miseratione in arborem conuersa est quę vulgo faba syriaca dicit.

Prӕterea genus haud vnum nec fortibusq; vlmis,
Nec salici, lotoq;, nec Idӕis cyparissis:
Nec pingues vnam in faciem nascuntur oliuӕ.
Orchades, & radii, & amara pausia baca
Pomaq;, & Alcinoi syluӕ: nec surculus idem
Crustumis, Syrisq; pyris, grauibusq; volemis.

rotę fieri solent. i. nec salici, nec loto, nec cyparissis idęis. i. in Ida plurimũ nascentib⁹. s. vnũ genus est, nec oliuę pingues nascuntur in vnã faciem. i. speciẽ aut formam. s. orchites. i. bacę oliuę pingues multũ olei habentes & a testiculis quorum formã habent denoiatę & radij. i. oliuę oblongę, & pausia, id est oliua carnosa (quam Plin. posiam vocat, sed au in o, passim mutatur) amara baca, id est habens amara bacam & poma supple non nascuntur in vnã faciem, & syluę Alcynoi. i. quales coluit Alcynous Phoeacũ rex, hoc est arbores pomiferę, non nascunt in vnam faciem, nec idẽ surculus. i. germẽ aut virgultũ est pyris crustumijs. i. ab illo oppido i Latio denominatis, & syris a patria sic vocatis, aut quia subnigra sunt, & volemis. s. pyris, grauibus. i. ponderosis & volã. i. interiorem partem manus implentibus, vnde dicta putantur, hoc est non satis est scire diuersos inserendi modos, sed oportet nosse, quę arbores in vlmum, quę in salicem, quę i loton, & quę in cyparissum inseri velint. Neq; id quidem satis, nam dato q vlmo noris oliuam recte inseri, non cõtinuo quãlibet speciem oliuę inseres sed noris prius an orchites an radios an posias habere velis & cui arbori conueniat. Item si pyrum habere velis non satis est insitionem facere, sed ꝓ volemis habendis opus erit surculo volemi & ita de reliquis.

¶ Vnã in faciẽ.) In eãdẽ similitudinẽ. ¶ Orchites.) a gręca etymologia, sed obscoena. i. a testiculis qui ὄρχεις dicunt. ¶ Radij.) Oliuę ita a lõginquitate noiatę. ¶ Amara pausia baca.) Oliua a pauiẽdo dicta. i. tundendo. aliter. n. ex se oleũ non facit. Amara autẽ baca viridi, vt alibi, Floribus atq; apio crines ornatus amaro. i. viridi, nam de pausia viride oleũ fit, vnde contra dulce dicitur nõ viride. ¶ Pomaq;.) Subaudi a superiorib⁹, Non vnã nascuntur in faciem. ¶ Alcinoi syluę.) Id est pomiferę arbores. nã Alcinous rex Phęacũ fuit diligẽs cultor hortorum, vnde per eius syluas, arbores pomiferas intelligimus: de quo Home. ait, quod haberet καὶ ὄχνη ἐπ᾽ ὄχνῃ γηράσκει, μῆλον δ᾽ ἐπὶ μήλῳ, αὐτὰρ ἐπὶ σταφυλῇ σταφυλὴ, σῦκον δ᾽ ἐπὶ σύκῳ. ¶ Crustumijs.) Crustumia pyra sunt ex parte rubẽtia ab oppido Crustumio noiata. ¶ Syrijsq; pyris, grauibusq; volemis.) Id est magnis. Nam & volema ab eo q volam impleant dicta sunt. Vnde & inuolare dicimus.

ASCENSIVS.

¶ Pręterea, postq̃ ꝑnotauit varios inserẽdi modos, monet varietatẽ eẽ in singulis arborũ speciebus dũ inserantur, q̃ qualis sit nõ exequit sed ne inmotus culpetur ꝓmuniuit sese dicens. Non ego cũcta meis amplecti versibus opto & quare agite o ꝓprios generatim discite cult⁹, Agricolę &c. Noiat ergo arbores quę varie inseri volunt, quas quia cõmentarij satis describunt, Ordinem tãtũ cõpegero qui talis est, pręterea. i. pręter hoc quod fit diuersus inserendi modus, genus. s. inserẽdarum arborum est haud. i. nõ vnũ sed sup. diuersum nec vlmis fortibus. i. diu durantibus e quibus rotę

PIERIVS.

¶ Nascuntur oliuę Orchites & radij.) Quãuis Ser. orchites agnoscit, in Mediceo tñ & alijs antiquis codicib⁹ manu scriptis, Orchades habetur. Nã cũ ὄρχις ὄρχεως testiculus dicatur p ι, quę vocalis apud Grecos non grauate plerunq; trãsit in A, vocalẽ ancipitẽ, facile inde potuit Orchas Orchadis fieri, sed puto grãmaticos voluisse insulas a fructu ea scriptione distinguere. Itaq; apud Catonẽ, Varronẽ, & Iunij Moderatũ & Orchis & Orchate passim legitur, eamq; nominis formam Iouianus Pontanus ẽt agnoscit, quãuis alibi variet.

SERVIVS.

¶ Non eadem arboribus pendet vindemia nostris.) Id e. vites quoq; diuersę sunt. ¶ Nostris autem Italis. Et bene pendet dixit. Nulla enim vitis in Italia est quę non pendeat. ¶ Quam Methymnӕo carpit de

Non eadem arboribus pendet vindemia nostris.
Quã methymnӕo carpit de palmite Lesbos.

Sunt Thasiæ vites: sunt & Mareotides albæ
Pinguibus hæ terris habiles: leuioribus illę.
Et passo Psithia vtilior, tenuisq́; Lageos
Tentatura pedes olim vincturaq́; linguam:
Purpureæ, Preciæq́;, & quo te carmine dicam
Rhœtica? ne cællis ideo contende Falernis.
Sunt & Aminneæ vites firmissima vina:
Tmolus & assurgit quibus, & rex ipse Phanæus:
Argitisq́; minor: cui non certauerit vlla,
Aut tantum fluere, aut totidem durare per annos.
Non ego te mensis, & diis accepta secundis,
Transierim Rhodia, & tumidis Bumasthe racemis.
Sed neq; q̃ multæ species, nec nomina quæ sint,
Est numerus. neq; enim numero comprendere refert.
Quem qui scire velit, Libyci velit æquoris idem
Discere, q̃ multæ Zephyro turbantur arenæ:
Aut vbi nauigiis violentior incidit Eurus,
Nosse quot Ionii veniant ad litora fluctus.

de palmite Lesbos.) Lesbos insula est, cuius ciuitas Methimna habens pretiosissimum vinum. ⁋ Thasiæ vites.) A Thaso insula nominatæ. ⁋ Mareotides albæ.) Ægyptiæ. Mareotis enim pars est Ægypti, & dicendo Albæ ostendit etiam esse purpureas, vel alterius coloris. ⁋ Pinguibus hæ terris habiles, leuioribus illę.) Pinguibus Thasiæ, leuioribus Mareotides. Nã ordinem positũ sequimur, cum aperte aliquid non commemoratur. ⁋ Passo Psithia vtilior.) Bene vtilior, vt ostendat etiam de alia vua posse passum fieri, sed melius de Psithia. passum aũt dicitur a patiendo. Nam decoquitur musthũ, & inde fit passum. hinc Defrutum dictũ est quod defraudatur, & quasi fraudem patitur. ⁋ Tenuisque Lageos.) Lageos est quę latine leporaria dicitur. Tenuis autem, penetrabilis, quę cito descendit ad omnes venas. ⁋ Tentura pedes.) Terentius, Neque pes, neque mens suum satis officium facit. Oli autem aduerbium est cuiuslibet temporis. ⁋ Purpureæ.) Purpurei coloris. ⁋ Preciæq́;.) Hę cito maturescunt. vnde & precię dictę sunt, quasi pręcoquę: quod ante alias coquantur. ⁋ Quo te carmine dicam Rhœtica?) Hanc vuam Cato præcipue laudat in libris, quos scripsit ad filium: contra Catullus eã vituperat, & dicit nulli rei aptam esse, miraturq́; cur eam laudauerit Cato. Sciens ergo vtrunque Virgilius, medium tenuit, dicens, Quo te carmine dicam Rhœtica? ⁋ Nec cęllis ideo cõtende Falernis.) Licet sis a Catone laudata, tamen vino te Campano pręferre non debes. Cęllis autem, Apothecis dicit. nam cellas vinarias dicimus. Et Falernus mons est Campanię in quo optima vina nascuntur. ⁋ Sunt & Aminneæ vites firmissima vina.) Aminneum vinum dictum est, q̃si sine minio, id est rubore, nam album est. Sane Amineum dici versus probat, qui stare non potest, si Aminneum dixerimus. ⁋ Tmolus & assurgit quibus & rex ipse Phanęus.) Assurgit, Duplex est hoc loco expositio, nam alii volunt sine vitio in subauditione eẽ posita, quę aperte dicere non possumus, vt sit, quibus vinis assurgit, id est cedit Tmolus & Phanęus. Quod si aperte dicatur, est vtrunque vitiosum, tamen vinis de gręco traxit: nam οἰνοσ dicit. Pleraque autem subaudiri quæ aperte non possumus dicere, & ipse alibi docet dicens, Nec dextrę erranti deus adfuit. Et Sallusti⁹ qui ait, Quis a Sertorio triplices insidię, per idoneos saltus positę erant. Prima autem & subaudiendum reliquit insidię: quod penitus dicere non possumus. Alii ad superiora referunt, vt Quib⁹, nõ ad vina referamus, sed ad vites, vt sit qbus vitibus cedit Tmolus & Phanæus, montes vitibus consiti. Et est figura: qualis illa in Æneide, Me puer Ascanius capitisq́; iniuria chari: Quem regno Hesperiæ fraudo, scilicet Ascanium, non, quem caput. Tmolus mon est Sicilię. Phanęus mons est in ꝓmontorio Chii: dictus a Phanęo rege. Vt autem assurgit, cedit sit, tractum est a sedentibus, qui in honorẽ alicuius, assurgere consueuerunt. ⁋ Rex ipse Phanæus.) De Lucilio hoc tractum est, qui ait, χιοσ τὸ δύνασται, id est οἰνοσ ⁋ Argitisq́; minor.) Quantum ad solam pertinet speciem. ⁋ Mensis & diis accepta secundis.) Grata sacrificiis & mensis secundis, pomorum, scilicet. ⁋ Bumasthe.) Vua in mammę bouis similitudinem. ⁋ Sed neque quam multę species, nec nomina quę sint Est numerus.) Scit apud diuersos lecta esse innumerabilia vitium genera, quibus offensus ait, Colligere tanta vitium genera, nec vtile est nec possibile. Qui enim conatur vniuersa cognoscere, debet etiam impossibilia scire, vt est arenarium vel fluctuum numerus.

ASCENSIVS.

⸿ Non eadem arborib⁹ &c.) Nunc vitibus quoq; varietatẽ essẽ ostẽdit, earũq́; varias spẽs enumerat, dicens. Non eadem, id est illa ipsa vindemia, id est non eadem vitis vindemianda pendet nřis, i. Italicis (loquit.n. Italicis) arborib⁹, quibus.s. maritantur vites nõ eadem dico quam Lesbos. i. vindemiator Lesbius carpit. i. carpim aufert de palmite methymnæo. i. iuxta Methymnã Lesbi ciuitatẽ crescẽte, vites Thasię, a Thaso insula maris Æg. i olim etiã vel

vel etria dicta denoiatę: sunt sup. sed nõ eędẽ cũ iis quæ pẽdent in nostris arborib⁹. Et sũt Mareotides. s. vuę aut vites Ægyptiacę: albę. s. in colore, & hę. s. Thasiæ vites sunt habiles. i. coaptabiles terris pinguibus: qa in illis plantari volunt & illę. s. Mareotides sunt habiles: terris leuioribus. i. puluerulẽtis, et psythia. s. vua vtilior passo. s. faciẽdo (quod quomõ fiat ex Beroal. in Seruiũ statim disces) sup. est & lageos. s. vua tenuis. i. subtilis: tentatura. i. titubare & vaccillare factura olim pedes. s. poti & vinctura. i. connexura, & ipeditura linguam. s. eius qui eius vinũ subtile & penetratiuũ immodice biberit, & sup. sunt purpureæ. s. vuæ, & precię, & ꝓcoces. i. ꝓter cæteras coctę & mites, ac maturę, & o Rhœtica q̃ carmine. s. an laudatiuo cũ Catone, an vituperatiuo cũ Catullo, dicam. i. describam te? q. d. id dubito, nec contendo, ideo qa. s. laudaris a Catone, cællis. s. vinariis, falernis. i. quib⁹ sunt vina falerna, a falerno, monte campanię Italicæ vbi nascuntur denominata. Et sunt vites aminneæ a regione potius quam a colore, sic dictę, appositorie, firmissima vina, qbus. s. vitibus (nã, vinis nõ vtimur) Tmolus mons ille Lydię. Sed Nestor Tmolus legit hoc loco, ꝓter aliorum morẽ, dicitq́; errorẽ Seruianum secutus Ciliciæ mõtem esse. Est ꝑterea cõtrouersia de significatiõe huius verbi assurgit. Nã Manci. ita interpretatur, vt sit iactet se, vel eleuatur, & crescit. Altior. n. (inquit) mons ipse videtur vitibus adultis. Ser. autẽ exponit assurgit. i. cedit, & reuerentiã facit, in cuius sniam libẽter eo, non tã ꝙ ita legi apud Iuue. Si iuuenis vetulo nõ assurrexerit &c. q̃ ꝙ vberior fit snia, & maior ornatus. Nã laudem aminearũ vitium dicit, ꝙ Tmolus & Phanæus, assurgunt. i. tanq̃ melioribus reuerentiã prębent. Quin si a loco dicuntur aminneę, nõ accumulantur eis Tmolus & Phanæus. Ornatus aũt mirus est in vocabulo rex. Magnę. n. dignitatis sunt, quibus rex assurgit. i. reuerẽtiã prębet. nõ quibus altior fit. Itaq; haud dubie poetę mẽs est vites amineas præstantiores esse iis, quæ in Tmolo, & Phango crescunt: Ordo igitur est. Quibus. s. vitibus Tmolus mõs ille Lydiæ assurgit. i. assurgendo reuerentiã facit tanq̃ melioribus, & quib⁹ ipse Phauæus, portus. s. Chię insulę a rege denominatus, in Chio aũt sunt optima vina, optima aũt quæq; solẽt in portũ deferri, vt vendantur, per portũ ergo oĩa vina illius insulę intelligit. Et ẽ argitis. s. vua cãdida minor. s. in molle, & extẽsione: sed, qa acinos modicos habet, & pelliculã tenuẽ, succũ vero subtilem dicit', cui. i. cum qua vlla. s. alia vua nõ certauerit. i. cõtenderit, aut fluere tãtum. i. in fluxu tanto, hoc est in reddendo tanto vino, aut durare. i. in durando ꝑ totidẽ annos, reddit, ergo plurimũ vini, quod diutissime conseruari põt. Et o rhodia. s. vua aut vitis a Rhodo insula Licię dicta, accepta. i. grata diis. s. in sacrificiis, & secũdis mẽsis, qñ. s. bellaria & dulciora vina exponebant, ego nõ trãsuersim. i. silẽtio pręterierim, hoc est ꝑtermisisse velim te, & o bumasthe vua dicta & bouis mãma, tumidis. i. amplis & inflatis racemis, ego nõ trãsierim te. i. sine tui mẽtione. Quia vero harũ mentionẽ facit ne culpet aliarũ nõ meminisse dicit. Sed neq; refert. i. interest ad rẽ facit scire q̃ multę sint spẽs. s. vitiũ, nec q̃ sũt noĩa. s. earũ. est numerus. s. vitium: neq; refert cõprehendere sup. eas numero quem. s. numer: i. qui velit scire, idem velit discere. i. tantundẽ ꝑfecerit ac si velit discere q̃ multæ arenę litoris Libyci turbentur zephyro. i. vento illo ab occidente flante, aut idem velit nosse. i. nouisse & scire seu cognoscere quod Ionii fluctus aut quot fluct⁹. i. procellę, Ionii. s. maris: veniant. i. appellantur ad litora, vbi, id ẽ quando Eurus ventus ille ab oriente flans incidit. violentior. i. valde impetuosus, &, violentior solito incidit dico nauigiis. i. in nauigia. quoniã scire vt difficillimum ita minime vtile foret: quocirca dehortatur a numero vitium comprehendendo. Assurgo

PIERIVS.

⸿ Et quo te carmine dicam Rhœtica? ne cællis, ideo cõtende falernis.) In cod. aliquot ant. legere est, ne cellis adeo, vt etiam citatum est ab Arusiano: Quod nescio quid elegantius habere videtur

positione illius. Velleraq; vt fo. cuius verba recitabantur ibi vn ctos salire p vtres, quia simul reprehenduntur. ¶ Ordo hic est, Nec vero, id est non etiam omnes terrę possunt ferre omnia quia salices nascuntur in fluminibus, alni nascuntur in crassis paludibus, orni steriles nascuntur in saxosis montibus. Litora sunt lætissima, id est acceptissima myrthetis, id est myrthis ipsis denique, id est vt ad institutum redeam: Bacchus.i. vitis amat colles apertos.i. apricos, & soli expositos, taxi arbores in corsica plurimæ nascentes amant aquilonem & frigora, aspice orbem.i. globũ terræ domitum.i. subactum, & cultum extremis cultoribus.i. vsq; in extremum eius extensis (quod in Augusti gratiam dicit p quẽ tunc licebat etiam extremos cultores orbis aspicere, videtur enĩ commentariis sententia, vt orbis dicatur domitus cum cultoribus, hoc est vt etiam cultores domiti dicantur: veruntamen posset sensus esse, quod orbis sit domitus cultoribus, & tamen adhuc seruet naturam suam, ita vt nec omnes terrę ferre omnia possint, quantũcunq; domitę & subactæ sint) & aspice domos eoas, id est orietales, Arabum, id est quas Arabes ad mare rubrum protẽti habitant, & aspice Gelonos, populos illos Scythię pictos more.s. agathyrsorũ (de quib⁹ Manci.) & sup. videbis quia patriæ, id est terræ naturę sunt arboribus diuisæ.i. distinctę, id est quod sua cuique arbori sit patria. Nam sola India fert hebenum.i. lignum illud nigrum (p arbore autem vitua dicitur Hebenus mareotica &c.) Virga turea, id est turifera est solis Sabęis populis illis in cõfinibus Arabiæ. Quid, id est ad quid referam.i. recenseam & narrem tibi, &.i. pariter balsama sudantia ligno odorato.i. odorifero &.i. simul Bacas.i. fructus syluestres sparsim nascentes, acãthi, illius virgulti semper frondẽtis? Quid.i. ad quid dicã tibi nemora Æthiopum canẽtia.i. albicãtia, molli lana, q̃ non multo a lino discedit, & quid dicã, vt.i. qualiter Seres populi illi ad estiuũ orientẽ protenti, depectũt.i. decerpũt pectinibus foliis.i. de frondibus arborũ, tenuia vellera.s. lanæ vnde fiunt vestes sericeę tenuissimę bombicinis non dissimiles, aut qd dicã, quos lucos.i. quas arbores India ppior.i. valde vicina. Oceano.s. mari, appositione sin⁹ extremi orbis gerit.i. pducit, vbi.i. in quo loco vllę sagittæ, haud.i. nõ potuere vincere.i. superare & excedere tactu.i. pictu ex arcu, summum aera, ad quẽ.s. arbores ptingunt, & quidem.i. tamẽ certe, illa gens est nõ tarda, imo apprime strenua pharetris sumptis.s. ad sagittandũ quia optimi sunt sagittarii, & tñ non ita altũ iacere possunt telum, vt summitatẽ arborũ in aerea extensarum attingere possent, vnde notum est mirã esse celsitudinem eorũ, sed qd inquit dicã.i. prolixius describam hęc q.d. Id frustra fecero tum in nostris regionibus non nascantur: & ita perstat in causa reddenda, cur non prosit comprehendere vites numero.

PIERIVS.

¶ Eoasq; domos.) In Longobar. domus, quarta declinatione legitur, quod & apud .T. Liuium in antiquis codicibus obseruatũ. ¶ Solis est turea vi. fa.) In Longobar. Solis & thurea, sed inemẽdate. Turea vero absq; adspiratiõe in antiquis codicibus: quod multi fuere, qui tus latinum esse vocabulum, & a tundendo dictum voluere.

Media fert tristes succos, tardumq; saporem
Felicis mali: quo non præsentius vllum,
Pocula siquando sæuæ infecere nouercæ:
Miscueruntq; herbas, & non innoxia verba:
Auxilium venit: ac membris agit atra venena,
Ipsa ingens arbos, faciemq; simillima lauro:
Et si non alium late iactaret odorem,
Laurus erat: folia haud vllis labentia ventis:
Flos apprima tenax: animas, & olentia Medi
Ora fouent illo: & senibus medicantur anhelis.

SERVIVS.

¶ Media fert tristes succos.) Di, sine sibylo proferenda est: græcum enim nomen est, & Media prouincia est. ¶ Tristes succos.) Amaros. Vt, Tristisq; lupini. ¶ Tardumq; saporem Felicis mali.) Apud Medas nascitur quædam arbor ferẽs mala, quæ medica vocatur: quam per Periphrasim ostendit, eius supprimens nomen. Hanc pleriq; citrum volunt, quod negat Apuleius in libris quos de arboribus scripsit: & docet longe aliud genus arboris esse. ¶ Tardum autem saporẽ.) dicit, vix intelligibilem quod illi ad carnem mediam citri referunt. Nam prima & interior facile suum ostendit saporem. ¶ Felicis mali.) Secundum eos qui dicunt citrum foecundum: nam hęc arbor, id est citri, omni pene tempore plena est pomis, quæ in ea partim matura, partim acerba, partim adhuc in flore sunt posita. Aut certe Felicis salubris. Nulla enim efficacior res est ad venena pellenda. ¶ Sęuæ nouercæ.) Aut hę quæ sæuæ sunt. aut epitheton est omnium nouercarum. ¶ Non innoxia verba.) Liptotes, id est nocentissima. Et est argumentum quasi parum putet venena miscere, nisi etiam magicos cantus addiderint. ¶ Membris agit atra venena.) Radices, nuces, lupini, citrum, apium prosunt contra futurum, non contra iam acceptum venenum. Vnde etiã antiquitus ante vllas alias epulas, hęc solebant mensis apponi, apparet ergo non eum de citro loqui in pręsenti, cum dicit. Mẽbris agit atra venena. Iam data. ¶ Faciemq; simillima lauro.) Figura Ciceronis, qui ait in Cesarianis, Sed simillimum deo iudico. Sane etiam hæc probat citrum non esse: nam citri arbor & multum non pót crescere, & multo habet folia maiora quam laurus. ¶ Alium late iactaret odorem.) Et infinitum emittit suũ odorem, & longe alium quam laurus. ¶ Flos apprima tenax.) Apprima, id est maxime. Et est nomen pro aduerbio. sicut, Et pede terrã Crebra ferit, pro crebro. ¶ Animas.) δυσπνοίαν, id est pulmonis vitiosum anhelitum, quod exprimit subdens. Senib⁹ medicantur anhelis. ¶ Olẽtia ora.) Putentia, id est δυσωδίαν oris: Notandum sane huic vni tantum arbori incubuisse Virgilium & expressisse vbi sit, qualis sit, cuius potestatis sit, sicut in quarto de herba amello, quod qui de arboribus aut herbis scripserũt, in omnibus exequuntur.

ASCENSIVS.

¶ Media fert.) Describit plixius vnius mali virtutem, quod alii citrum, alii patrio noie medicum malum appellandũ putant, alii rosam lauream, de qua re Mancinelli videbis citationes. Seruius summopere contẽdit non esse citrum, contra Macrobius sentit, et qui cum Plinio medicum malum appellabit errare non poterit, nascitur.n. in Media. Eius aũt describẽdi videtur hęc rõ, vt significet multas esse arborum species, variasq; naturas, quas Italia nõ fert, Ideoq; frustra describi. q.d. qd prosit nosse, quia Media fert tristes succos, &c. ¶ Ordo est. Media.s. regio a Medo Medeæ filio denominata: fert succos tristes.i. amaros: & saporem tardum, id est immorantem & hebetãtem gustum mali.i. pomi felicis.i. salubris, quo.s. malo, vllũ auxiliũ nõ venit pręsentius.i. salubrius, & citius, aut melius adiuuãs, sępe nouercæ infecere qñ.i. aliqñ pocula.s. priuignorũ, hoc est liberorũ, & si miscuerũt herbas.s. non innoxias, hoc est toxica & verba nõ innoxia. imo maxime noxia, & fascinatoria, ac pro, & sup. quo vllũ aliud auxiliũ, non agit.i. expellit mẽbris.i. a corporibus sumẽtiũ non agit dico præsentius.i. citius & melius, q̃.s. dictũ pomũ venena. (Vix poetam interdum rẽ depingere, ac syllabę mutatione sniam innuere, vt illic, Matri longa decẽ tulerunt fastidia mẽses, &c. in. Æne. Obstupui. steteruntq; comę, & vox faucibus hæsit. in quibus syllaba media pręter naturam correpta videtur, subitũ motũ significare, sicut & hic penultima in dictione miscuerũt, quę cum lõga sit, tñ corripitur forte, vt subitã nouercę ad facinus accinctionẽ depingat, atq; mali dexteritatẽ in medẽdo. Nec audiendus erit, qui miscuerint, leget, qa tunc dixisset, nõ infecere sed infecerint) Ipsa arbos.s. medica, q̃ hoc pomũ fert, est sup. ingens.i. valde magna, & simillima faciem.i. habens faciẽ, hoc est facturã, & effigiẽ corporis simillimam lauro (vnde rosam lauream quidã intelligunt. Est autẽ figurara locutio faciem simillima, quæ synedoche a plerisq; dicitur. Facies aũt totã corporis descriptionẽ, ac facturam significat. vnde. v. Æneid. qbus aspera quondã Visa maris facies.) Et si.s. arbor non iactaret.i. a se emitteret late.i. protense alium odorem quã.s. laurus, erat, id esset laurus. (Erat apud Oui. non semel legẽs pro foret, aut, esset positum, & apud Flac. j. ser. saty. iii. Decies centena dedisses huic parco, & paucis cõtento. v. diebus. Nil erat in loculis) folia sup. haud.i. non labentia.i. defluẽtia aut decidẽtia vllis ventis, flos est tenax apprima pro apprime, nomen pro aduerbio.i. valde (quasi ad primos gradus tenacitatis. Iungitur autem nominibus non verbis. Habetq; mediam sicut primã. Comicus. Apprime vtile in vita) Medi.i. populi Medię, fouent illo.s. flore, aĩas.i. halitũ anhelitũ, & ora olentia.s. grauiter, & medicantur, id est medent, senibus anhelis.i. aĩam, aut anhelitũ ægre trahẽtibus. Et ita hoc pomũ peculiariter describit, ac laudat, vt nanciscat occasionem laudũ Italię inserendarum. Cum enim apprime vtile sit, & in sola Media repertum videtur singularis esse Mediæ gloria. Si ergo percuncteris quid simile in Italia reperiatur, Respondeat

deat longe excellentiora. vnde infert. Sed neq; Medorum syluę &c. vt in sequentibus explanabimus.

PIERIVS.

¶ Quo non pręsentius vllum.) In Longoba. codic. pstantius legitur. Sed pręsenti⁹ magis placet eruditis. ¶ Miscuerūtq; herbas.) In Oblon. pueteri cod. atq; ēt in Long. miscuerant, legitur, quod minime placet. In altero antiquo miscuerint, habet. Sed ego nūquā lectionē primā reijcerē, cū in Bucolicis, tulerunt, & apud Terentiū, emerūt, eadē figura legat. ¶ Flos apprima tenax.) Quātūis nōnulli codices habeant apprime., magis tñ placet, quod in vetustioribus legit, adprima, eamq; lectionē mihi videtur agnouisse Arusianus, Et in antiquo Terēti cod. manu scripto legitur. Meis me omnibus scio esse adprima obsequentem: est vero graeca figura non inelegans κατὰ τὰ πρῶτα. Quoniā vero multi ad hanc ętatē quod nam hoc malum sit quod a Virgilio describitur, non ociose quaerunt quid ego sentiam dicam, bona eorum venia, qui aliter iudicant. Nā medicum malum, pomum id esse Virgilio videtur. quod vulgo Naranzium apud Venetos, apud Romanos & campanos ab angulorū densitate, quibus succus intrinsecus dispescitur, in folliculos suos collectus. Malangulum appellabatur, ab alijs in citriorum spēs acceptum. Hāc sane arborē & huiusmodi fructum Vir. pingit dum tristis succos memorat, dum tardum saporē. dum sterilitatē, dum medicamenti vim contra venena habere (quod a Nicandro acceptum mutuo) dū simillimā esse lauro, dum folia indecidua virore ęterno: dum floris tenacissimam, dum grauem animam emendare dicit, vbi aūt Nicander ait. μῆδον τε καὶ ἐμπρίοντα σίνηται. Sunt. q μῆλον legunt. Sed enim interpres μῆδον agnoscit, & addit. ἔστι δὲ τὸ μηδικὸν ὅ ἐστι τὸ νεράντζιον dictione ita subbarbarice scripta: quo sententia magis oibus innotesceret. Eandē porro arborē & Macrobius & Pli. esse ostendunt, quā ēt apud Persas esse ea fructuū commendatione dicunt, vt poma, pręcarpantur, alia interim maturescant, alia subnascātur: sitq; denique arbor ipsa omnibus horis pomifera. Addunt mala venenis contraria, odore praecellentia. Esculētis cōmēdandi halitus gratia, incoqui solita. Illud pterea in ipsis citrijs experimur (qn nomen hoc in id genus oia iam receptum est) quod de foliorum odore Plinius tradit, transire quippe in vestes vna conditū, arcereq; aialium noxia. Quod vero Ser. ideo cōiecturā facit nō eē citriū, quia dicit poeta. Ac membris agit atra venena, leue est. nō. n. intelligendū inferre venenū mēbris, sed pcul a mēbris agere. Quā quidē opinionē meā eo audētius sum propalare adgressus, quod virū & literatura pręstantē, & felicitate igenij stiliq; candore oibus admirandum Iacobū sincerū attium idem sentire admueni. cū ego Neapolim ad salutandum hominē Romā profectus essem.

SERVIVS.

Sed neq; Medorum syluae: ditissima terra,
Nec pulcher Ganges, atque auro turbidus Hermus,
Laudibus Italiae certent: non Bactra, neq; Indi,
Totaq; turiferis Panchaia pinguis arenis,
Haec loca non tauri spirantes naribus ignem
Inuertere satis immanis dentibus hydri.
Nec galeis, densisq; virū seges horruit hastis.
Sed grauidae fruges, & Bacchi Massicus humor
Impleuere: tenent oleaeq;, armentaq; lęta.
Hinc bellator equus campo sese arduus infert,
Hinc albi Clitumne greges, & maxima Taurus
Victima, saepe tuo perfusi flumine sacro
Romanos ad templa deum duxere triumphos.
Hic ver assiduum: atq; alienis mensibus ęstas:
Bis grauidae pecudes: bis pomis vtilis arbos.

¶ Sed neq; Medorum syluae.) Iam incipit laus Italię: quam exequitur secūdum praecepta rhetorica. Nā dicit eam & habere bona oia, & carere malis vniuersis. ¶ Ganges.) Indię fluuius, per quam pūincia significatur. ¶ Hermus.) Lydię fluuius, arenas aureas trahens. ¶ Laudibus Italiae certent.) Figurate. nam certo tecum dicimus. ¶ Bactra.) Regio iuxta Assyrios: vn̄ & populi Bactriani dicunt. ¶ Panchaia.) Arabia, vt diximus supra. ¶ Non tauri spirantes naribus ignē.) Quales fuerūt in Colchide ciuitate Scythię. nā hoc habet fabula, Iason Colchos pfectus ad tollēdū vellus aureū quod dicauerat Marti Phryxus, fretus Medeae auxilio: & peruigilē draconem occidit, & eius dentes seuit iunctis tauris ignē afflantib⁹, vnde nati sunt armati, qui primum fecerunt impetum in Iasonē frustra: postea mutuis vulneribus conciderūt. Has aūt conditiones Oeta rex proposuerat, cui Apollo responderat, tandiu eū fuisse regnaturum, quādiu illud vellus fuisset in tēplo. ¶ Seges horruit.) Non placuit. Seges aūt quia de semine. ¶ Grauidae fruges.) Large abundantes. ¶ Massicus humor.) Vinum Campanū a Massico mōte Cāpaniae. ¶ Hinc albi Clitumne greges.) Vocatiuus est Clitumne. Clitūnus autē fluuius est in Meuania, quę pars est Vmbriae partis Thuscię, de quo fluuio, vt dicit Plinius in historia naturali, animalia quę potauerint, albos foetus creāt. ¶ Maxima taurus Victima.) Quia triumphantes de albis tauris sacrificabant. ¶ Perfusi flumine sacro.) Fluento. Perfusi autem tauri qañ triūphantes vsque ad templa ducebantur. Aut certe Perfusi greges intelligamus: quod ad equos triumphales potest referri. ¶ Duxere triumphos.) Si equi, duxerunt: si boues, deduxerunt. ¶ Hic ver assiduum.) Verna temperies: nam ver, assiduum esse nō potest. Horatius, Ver vbi longum tepidasq; praebet Iuppiter vmbras. ¶ Bis grauidae pecudes.) Verum est. vnde enim in Bucolicis, Lac mihi non aestate nouum, non frigore defit. ¶ Bis pomis vtilis arbos.) Biferę sunt arbores.

ASCENSIVS.

¶ Sed neq; Medorū, &c.) Apte ingredit laudes Italię, ne videlicet patrię suę immemor culpetur, vbi laudarit alias. Laudat aūt eā plena laude, ostēdens videlicet, & mala abesse, quę tñ alijs sunt & bona fere aliarū adesse. Quā rē ēt Pli. approbat, vt ostendēt verba Manci. suis locis ponenda. Sane si ad singula bona respexeris, inuenies ea in multis regionibus vberiora, aut meliora: si ad oia sit, nulq;, cū non desint, qbus ēt peculiariter vincat. ¶ Ordo est. Sed neq; syluę. s. pomiferę, Medorum: appositorie ditissima terra, qa vt Iusti. scri. flumina exhauriebant medis, nō diuitię sub Xerxe rege. Nec Gāges fluui⁹ Indię pulcher. i. spectabilis i magnitudine, aut varijs diuitijs ornatus atq; Hermus fluuius Moeoniae, turbid⁹. i. turbulentus auro. i. aureis arenis immi ssis certent. i. merito cōtēdant laudibus, & titulis Italię, non Bactra vrbs Scythię, & regio vicina, nō sup. certet laudibus Italię: neq; Indi, sup. certent, hoc est regiōes Indię, & tota Panchaia pinguis arenis turiferis, sup. non certet. Quia tauri spirātes. i. efflātes narib⁹. i. p nares ignē, nō iuertere haec. s. Italię loca, sicut in Colchide ciuitate Scythiae, & hoc dētib⁹ immanis. i. efferacissimi hydri. i. anguis aq̄tici, satis. i. seminatis nec seges. i. satio, virū horruit. i. horrida creuit, dēsis galeis, & hastis, sicut in Colchide ēt contigit: Sed fruges grauidae. i. foecūdę & grādes, foecūdę qdē ad alias pcreandas, grādes aūt ad vsum seruiunt, & humor Bacchi. i. vini massicus. i. cāpanus a mōte Italię denoiatus, impleuere sup. hęc loca. s. Italiae, & oleę sup. lętę, & armēta laeta. i. pinguia & incolumia, ac nitida tenēt hęc loca. Equus bellator. i. belliger infert hinc. i. ex his locis Italiae sese. i. semetipsum, cāpo. i. in cāpū, existens arduus. i. altus, & erectus. Et o Clitūne (amnis in phalisco apud Meuaniā defluēs) albi gregis. s. equorum, aut iuuencorum, & p. i. taur⁹. i. albus. appositorie maxima victima, hoc est q̄ Ioui a triūphante offert, pfusi tuo flumine sacro. i. ad sacrificiū eos a potestate (quia poti eo fluēto albescunt) duxere sępe hic. i. ex his locis Italię triūphos. i. triūphantes Romanos, ad templū deū. i. deorū. s. capitoliū Insidebant. n. equis albis sacrificatum iuuencū intactū, & album. (Sane si per albos greges iuuencos intelligit dicēdo, & maxima taurus, victima, ostendit taurū eē egregiū, seorsum a grege nominandū, sicut Achillē, dicēs Troas relliquias Danaū, atq; immitis Achilli, & ita expositiue ponit particula, &, si vero de equis loquitur duo dicit) hic. s. in Italia est ver. i. tēperies verna, qa nunq̄ est intēsissimū frigus, aut cauma assiduū. i. ppetua, atq; ęstas. i. calor ęstiuus, mēsibus alienis. s. in qbus alibi hyēs est, pecudes sunt bis grauidae, hinc. s. in Italia. vnde in Buco. Lac mihi non aestate nouū non frigore defit, & arbos. i. arbor est bis fertilis pomis. i. bis fert quotannis poma. i. bifera est, sicut plurimae sunt ficus.

PIERIVS.

¶ Tenent oleęq; armentaq; lęta.) In Mediceo, & antiquioribus aliquot codic. & ijs praesertim, qui particulam, q; ,germinare gaudent legere est. Tenet oleae, armentaq; laeta. absq; ue particula, q;, post dictionem oleę. ¶ Bis pomis vtilis arbos.) In Mediceo arbor. agnitam vero differentiam inter arbor, & arbos a veterum nōnullis, alio loco diximus. Quod attinet ad sententiā desumpta ea, est ex Varrone, vbi dicit: Malus biferae, vt in agro cōsentino.

Seruius

At rabidæ tigres absunt,& sæua leonum
Semina,nec miseros fallunt aconita legentes:
Nec rapit immensos orbes per humum:neq; tanto
Squammeus in spiram tractu se colligit anguis.
Adde tot egregias vrbes,operumq; laborem:
Tot congesta manu præruptis oppida saxis:
Fluminaq; antiquos subter labentia muros.
An mare quod supra memorem,quodq; alluit infra?
An ne lacus tantos? te Lari maxime,teq;
Fluctibus,& fremitu assurgens Benace marino?
An memorem portus? Lucrinoq; addita claustra?
Atq; indignatum magnis stridoribus æquor?
Iulia qua ponto longe sonat vnda refuso:
Tyrrhenusq; fretis immittitur æstus auernis.

SERVIVS.

¶ At rabidæ tigres absunt.) Malũ Armeniæ. ¶ Et sæua leonum semina.) Malum Libyę. Semina,Genera. Et est Lucretij sermo. Nam quod ait. Sæua aut cruenta accipimus,aut re vera sæua semina. Vt enĩ dicit Plinius, Animalia hæc quę sunt cum acutis vnguibus,frequenter parere non possunt, vitiantur enim intrinsecus se mouentibus pullis. ¶ Nec miseros fallunt aconita legentes. Mira arte vsus est vt excusaret rem quam negare non potuit. Nam aconita nascuntur in Italia,sed non ea obesse dicit, quia sunt omnibus nota. Hæc autẽ herba dicitur nata esse de spumis Cerberi,quo tempore eum Hercules ab inferis traxit. Quæ quia in saxis & cotibus nascitur,aconitum dicitur. ἀπὸ τῆς ἀκόνης,id est a cote: & dicimus,τὸ ἀκόνιτον καὶ τὰ ἀκόνιτα. ¶ Neq; tãto squame⁹.) Sunt quidem serpentes in Italia,sed non tales quales in Ægypto aut in Africa. ¶ In spiram autẽ,in collectionem volubilitatis: qđ est a funibus tractum. ¶ Adde tot egregias vrbes.) Laudat Italiã a ciuitatibus,quas & plures habet,& maximas & opportunissime collocatas. ¶ Fluminaq; antiquos subter labẽtia muros.) Qđ laudat etiam Cicero in libris de repub. ¶ An mare quod supra.) Id est Adriaticum. ¶ Quodq; alluit infra.) Id est Tyrrhenũ. ¶ Te Lari maxime.) Larius est lacus vicinus Alpibus,quod iuxta Catonẽ in originib⁹,per sexaginta tendit͛ milia. Et Lari⁹ Lari vocatiuus facit,sicut Iulius Iuli,Mercurius Mercuri. ¶ Fluctibus & fremitu assurgens Benace Marino? Benacus lacus est Italiæ, qui magnitudine sui tempestates imitatur marinas. Assurgens autem vocatiuus est casus,vt sit, Memorem & te o Benace assurgens,id est tumescens fremitu marino. Aut certe Antiptosis sit,pro assurgentem. ¶ An memorem portus Lucrinoq; addita claustra?). In Baiano sinu Campanię contra Puteolanam ciuitatem lacus sunt duo, Auernus,& Lucrinus: qui olim propter copiam piscium vectigalia magna pręstabant. Sed cum maris impetus plerunque irrumpens exinde pisces excluderet,& redemptores grauia damna paterentur,supplicauerunt senatui: & profectus C. Iulius Cęsar,ductis brachijs exclusit partẽ maris: quę antea infesta esse consueuerat,reliquitq; breue spatium per Auernum,qua & piscium posset copia intrare,& Fluctus non essent molesti. quod opus, Iulium dictum est.sed hic ambitiose vndam Iuliam appellauit frementẽ contra moles a Iulio oppositas. ¶ Indignatum magnis stridoribus ęquore.) A solita exclusum licentia, & indignationẽ suam stridoribus prodens.

ASCENSIVS.

¶ At rapidæ tygres &c.) Iterum in laudẽ Italiæ ostendit illi mala & incõmoda aliarum regionũ deesse & bona abũdare, dicens illic nec tigres, nec leones,nec aconita venenata,atq; immanes serpẽtes esse sed egregias vrbes,amoena & vtilia flumina,lac⁹ & prata & duplex mare semper & inferum .i.adrianum & tyrrhenũ. ¶ Ordo est. At.i.sed tygres rapidę.i.pernicissimę & immanissimę vt sũt in armenta,absunt.s.ab Italia, & sæua.i.ferocia semina leonũ vt sunt in Africa absunt.s.ab Italia,nec aconita.s.venenata vt sunt in Põto,fallunt.s.i Italia legentes.i.colligentes miseros.i.ignaros nec prætendentes malum,& ita miseratione dignos. Nec anguis squãmeus .i.squãmosus rapit per humũ, i.terram.s. Italię immẽsos.i.maximos orbes.i.sinus & annulos i quos se colligit,neq; colligit se in spirã.i. collectionẽ volubilitatis,hoc est vt iterũ dicat in annulos,tãto tractu quãto alibi videlicet in Africa aut Ægypto. adde.s.ad pecudum foecũditatẽ aut ad vacationem incõmodorum,tot egregias vrbes, & labores operum,id est laboriosa,ac laborata opera,& tot oppida congesta.i. accumulata,saxis pręruptis manu,& ad flumina subter labentia antiquos muros. An memorem? quasi dicat non opus esse (cum nemo sit qui ignoret) id est recitem,mare, scilicet Adrianũ quod alluit,scilicet Italiam supra,id est ad partem superiorem,hoc est orientem versus ad Venetias,scilicet an mare, quod alluit infra; id est a parte inferiore,hoc est mare Tyrrhenum quod inferũ vocant ad Caietam occidentem versus. An ne,scilicet memorem potius,tantos lacus,id est stagna aquarum videlicet o Lari maxime id est amplissime (est autẽ in Gallia cisalpina prope Comum, supple memorem te,& te o Benace,lacus, scilicet Italiæ assurgens; id est eleuans fluctibus & fremitu marino, id est instar & in formam maris. An memorem portus & claustra,id est obstacula & obices,addita, scilicet ab Iulio Cęsare Lucrino, scilicet lacui,& memorem æquor.i.mare indignatum.s.iter sibi præclusum esse indignatum dico magnis stridoribus, qua.s.parte vnda Iulia.i.a Iulio Cęsare occlusa,ad portum Iuliũ,sonat longe,& hoc Ponto,id est mari refuso,id est iterum infuso ruptis obstaculis, vnde Hora. in arte. Debemur morti nos nostraq;, siue receptus Terra Neptunus classes aquilonibus,arcet Regis opus,sterilisq; diu palus aptaq; remis &c.) & qua scilicet parte, Tyrrhenus ęstus,id est feruor maris Tyrrheni,immittitur fretis auernis,id est in freta auerna,hoc est in feruorem & inundationem atque accessum maris in auernum,id est lacum vicinum Baijs: iuxta quem dicitur descẽsus ad inferos.

PIERIVS.

¶ At rabidę tygres absunt.) Non displicet quod in Mediceo & antiquis alijs legitur. At rapidæ tigres: ea enim animalia & pernicitate cursus,& truculẽtia notantur.

Hæc eadem argenti riuos,ærisq; metalla
Ostendit venis,atq; auro plurima fluxit.
Hæc genus acre virum,Marsos,pubemq; Sabellam,
Assuetumq; malo Ligurem,Volscosq; verutos
Extulit: hæc Decios,Marios,magnosq; Camillos,
Sciapadas duros bello,& te maxime Cæsar:
Qui nunc extremis Asiæ iam victor in oris
Imbellem auertis Romanis arcibus Indum.
Salue magna parens frugum Saturnia tellus,
Magna virum.tibi res antiquæ laudis,& artis
Ingredior,sanctos ausus recludere fonteis:
Ascræumq; cano Romana per oppida carmen.

SERVIVS.

¶ Auro plurima fluxit.) Copiosior fuit in rem pretiosiorem. ¶ Assuetumq; malo Ligurẽ.) Id est labori. ¶ Volscosq; verutos.) Italiæ populi sunt. Extulit hæc Decios.) Creauit. Decij autem duo fuerunt, quorum vnus bello Italico, alter Gallico se deuouere pro repub. ¶ Marios.) Marij multi fuerunt: quorũ vnus septies fuit consul. ¶ Camillos.) Abusiue. Nam vnus fuit qui a Gallis sublata signa reuocauit. ¶ Scipiadas.) Pro Scipiõibus dixit: sicut Amazonidum ꝓ Amazonum alibi posuit. Scipiones autem duo fuerunt, auus & nepos. quorum vnus leges victæ Carthagini imposuit. alter eandem diruit. Hæc autem omnia plenius in sexto memorauimus. ¶ Imbellem auertis.) Id est auertendo reddis imbellem. ¶ Romanis autem arcibus.) Romanis vrbibus a Romano imperio. ¶ Magna virum.) Virorũ fortiũ. Iã cõcludit laudis a viris,a fertilitate rerũ,a Saturni imperio. ¶ Tibi res antiquæ laudis,& artis ingredior.) In tuam vtilitatem scribo carmen Georgicon. Antiquæ autem laudis, vel magnæ,vel quod apud maiores in ingenti honore fuerat Agricultura. ¶ Ascręũ carmẽ.) Hesiodicum. Nã Hesio. de ciuitate Ascra fuit.

ASCENSIVS.

¶ Hęc eadẽ &c.) Cõtinue laudat Italiã,sed nũc a venis & viris dicẽs. hęc eadẽ.s. Italia ostẽdit & tñ nõ scrutatur,riuos argẽti.i.argẽtiferos,aut riuos.i.venas argẽti, & ostendit venis.i.in venis terræ metalla ęris,& fluxit plurima auro: hæc.s. Italia extulit.i.sublimauit & ad gloriã deduxit acre genus virum.i.virorũ.s. Marsos & pubem.i.iuuentutẽ Sabellã.i.samnitũ,& Ligurẽ popu

lum

lum inferioris Italiæ, assuetū malo.i.labori & durę vitę, & Volscos illos populos Italiæ, verutos.i.qui veru & sudes prgustas in prelia ferre solebant. hi sunt populi de quibus generaliter locutus est, hæc.s. Italia extulit decios.s.patrē & filiū qui se ambo ꝓ rep. deuouerunt, & Marios & Camillos prestātissimos Romanarum duces, & extulit Scipiadas.i.Sciplones, duros.i.fortes & inuincibiles bello.i.ad bellum, & extulit te o maxime Cesar.s.Auguste, qui existens nunc victor in extremis oris.i.regiōibus Asiæ auertis Indū.s.populum, imbellem.i.qui facis ipsum imbellem auertendo arcibus Romanis: ita ꝙ in eas moliri nihil audeat, ꝗsi vero illic status sit ita vt cum Horatio dicat. Nihil tale ortū aut oriturum, & quod in sexto dicturus est. Nimium Romana propago visa potens superis, & præ gaudio & admiratione exclamet salutans Italiam his verbis. O tellus.s. Italica saturnia quę.s. ab eo ꝙ illic Saturnus aliquando latuit, latium, appellatur, magna parens frugum, & magna parens virum.i.virorum videlicet prestantium, salue.i.salua & incolumis sis, ego ingredior.i.exordior tibi.i.in tuam gloriam res antiquæ laudis & artis.s.agrariā, hoc est agriculturam, ausus recludere.i.aperire, sanctos.i.inuiolabiles fontes videlicet musarum, aut abstrusos locos rei sanctæ, & cano per oppida Romana, carmen Ascręum.i.Geor. quale Hesiodus Ascręus primus scripsit. Dixi in regulis Bucolici carminis, re particulam quoties verbo ad velamen aut clausuram pertinenti coniungitur contrarium importare, vt claudo & recludo velo & reuelo &c.

PIERIVS.

¶ Imbellē auertis Romanis arcibus indū.) Ad id respexit aiunt nōnulli, qđ Indi cum Antonio & Cleopatra veniebāt: vt in. viii. Æne. habet. omnis eo terrore Ægypt⁹, & Indi, Omnis arabs, oēs verterunt terga Sabęi. dicūt itaꝗ, auertis & imbellē facis, aut imbellem victū iam nec bellantē. Cęterū quid grāde. si auertis imbellē? Quare id potius tactū crediderim, ꝙ Suetonius in vita Augusti memorat. Eum virtutis, moderatiōisꝗ fama: Indos ēt ac Scythas auditu mō cognitos pellexisse ad amicitiā suā: populiꝗ Romani vltro per legatos petendā. Imbellē igitur absꝗ vllo belli negocio. Quāuis non sum nescius Lucanum dicere eos coeli clementia molliores fieri.

Nunc locus aruorum ingeniis, quę robora cuiꝗ:
Quis color, & quæ sit rebus natura ferendis.
Difficiles primum terræ, collesꝗ; maligni,
Tenuis vbi argilla, & dumosis calculus aruis:
Palladia gaudent sylua viuacis oliuæ.
Indicio est tractu surgens oleaster eodem
Plurimus, & strati bacis syluestribus agri.
At quæ pinguis humus, dulciꝗ; vligine læta:
Quiꝗ; frequens herbis, & fertilis vbere campus:
(Qualem sæpe caua montis conualle solemus
Despicere: huc summis liquuntur rupibus amnes:
Feliceꝗ; trahunt limum; quiꝗ; editus Austro:
Et filicem curuis inuisam pascit aratris)
Hic tibi præualidas olim, multoꝗ; fluentes
Sufficiet Baccho vites: hic fertilis vuæ:
Hic laticis: qualem pateris libamus, & auro,
Inflauit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras:
Lancibus & pandis fumantia reddimus exta.

SERVIVS.

¶ Nunc locus aruorum ingeniis.) Naturis. Tempus est inquit naturam agrorum describere. Et multi hoc loco culpāt Virgilium, quod in vnum coegit quatuor librorum propositionem. Nam & de aruo, & de consito⁹, & de pascuo, & de floreo isto in loco commemorat. quod ideo non est reprehendendum, quia non ea late exequitur: sed carptim & breuiter transit. quæ latius explanat in singulis. ¶ Quę robora cuique.) Quę sit possibilitas vniuscuiusꝗ. ¶ Quis color.) Quæ species. quomodo dicimus, quo colore ille recitauit: licet breuiter etiam sit dicturus de colore terrarum. ¶ Difficiles primum.) Pene steriles, parum creantes. ¶ Maligni.) Infoecundi. ¶ Tenuis vbi argilla.) Sine humore, quia est pinguis. ¶ Calculus.) Lapis breuis terrę admistus. Dictus calculus quod sine molestia sui breuitate calcetur. ¶ Viuacis oliuę.) Diu viuentis. Hinc supra, Tardæ crescentis oliuę. Res enim diu duratura tarde crescat necesse est. ¶ Tractu.) Plaga, regione. ¶ Dulciꝗ vligine lęta.) Vligo proprie est naturalis humor terrę, ex ea nunꝗ recedens. Bene autem dulci addidit, ad discretionem amaræ. Vliginosus ergo ager ē semper viridus, nā viridus dicitur qui aliquando siccatur. ¶ Felicem limum.) Terrarum scilicet, id est fertilem, nam fluminum limus est noxius. ¶ Huc.) Illuc. ¶ Et filicem curuis inuisam.) Radices enim eius sibi inuicē sunt nexę, & auulsę renascuntur. ¶ Olim.) Quouis tempore. ¶ Pateris & auro.) Pateris aureis. ἓν διὰ δυοῖν. vt Molemꝗ & mōtes. ¶ Pinguis Tyrrhenus.) Victimarum, scilicet carnibus. ¶ Inflauit ebur.) Tibiarum quibus in aurem sacerdotis cani solebat. ¶ Lancibus pandis.) Aut patulis, aut extorum pondere curuatis. ¶ Fumantia reddimus exta.) Sacerdotum vsus est verbo. Reddi enim dicebantur exta, cū probata & elixa arę superponebantur.

ASCENSIVS.

¶ Nunc locus ar. inge. Facto honesto ad institutā materiā regressu poeta incipit recludere sanctos fontes, hoc est subtiles ad rem agrariā pertinentes indagines, ꝗles sunt de terrarū ingeniis atꝗ naturis, ꝗ nō sine subtiliore scrutatione deprehendūtur. ¶ Ordo igitur ē nunc locus.s. est ingeniis.i. ingenitis naturis & viribus aruorū.s. describendis, hoc est describenda sunt ingenia aruorꝫ, ꝗ videlicet robora.i. quę vires sint cuiꝗ.s.aruo, & quis color.i. quę qualitas quæ ex colore deprehenditur, & ꝗ natura sit rebus ferēdis, id est ꝓducendis, tam ergo de fertilibus videlicet aruis ꝗ̄ de ferēdis ferēdis.s.vitibus & pomiferis arboribus ꝗ ferunt & feruntur loꝗ ꝑtendi. Primū.s.cano aut scire oportet ꝙ terrę difficiles & colles maligni.s.ad frugum ꝓductionē vbi.i.in quib⁹ est argilla.i.terra cretacea tenuis, id ē nō piguis, & vbi est aruis dumosis.i.veprosis calculus, lapillus freques q calce offenditur gaudent sylua oliuę viuacis.i.diu durantis anteꝗ moriat. Pallida.i. a Pallade seu Minerua inuēta, hoc ē vbi terra ad fruges inutilis videt aptissima est ferendis oleis, vnde oleaster.i.imitator oleę, hoc ē olea syluestris: surgens eodē tractu.i.in eadē regione coeli plurim⁹.i.frequentissimus, est indicio.i.ad indiciū. hoc est indicat illic oleā quoꝗ faciliter nasci posse, & agri strati.i.conspersi & oppleti bacis.i.oliuis syluestrib⁹ quę.s. ab oleastris decident sup. sunt indicio. At.i.sed humus.i.terra, verbum ponetur ibi. Sufficiet Baccho vites &c. quę erit pinguis & læta vligine.i.naturali humore & cāpus ꝗ frequens est herbis.i.multas herbas sponte ꝓducēs, & fertilis vbere.i.foecūditate sua naturali, qualē nos solemus despicere.i.despicientes hoc est deorsum inspicientes videre sępe in caua cōualle mōtis (qa sup. amnes liquūtur.i.defluūt dulciter, huc.s.ad hmōi campum sup. de summis rupibus.i.montibus saxosis & ꝓruptis &.s.amnes trahunt huc.i.ad hunc quē diximus cāpum limū felicē.i.foecundū, quiꝗ duę sunt dictiones.i.& hic sup. cāpus q est editus.i.expositus in altiore loco austro.i.vento meridionali & q pascit felicē.i.herbā illā inuisam.i.molestā aratris. quia radices eius obsunt aratris hic dico campus & hęc humus sufficiet.i.abunde subministrabit tibi oli vires preualidas.i.prę cæteris validas & fluētes multo Baccho.i.vino hic.s.cāpus est fertilis vuæ.i.bene fert vuā hic sup. est fertilis laticis.i.liquoris in vua latētis, hoc ē vini, qualē.s.liquorē aut laticē, nos libamus.i.offerimus, pateris & auro, ꝓ pateris aureis per endiadin ꝗ fit quoties inter dictionē regentem & rectū ponitur cōiunctio faciens ambo substantiua eiusdē casus quæ deberent esse diuersi casus, aut alterū in adiectiuū verti vt molem & mōtes ꝓ molē mōtiū &c. Sunt aūt pateræ vasa ampliter patentia, cū.i.qn: tyrrhenus.i. lydius aut thuscus ex tyrrhenis seu lydis oriundus pinguis aut ex frequenti sacrificio aut pinguis apparet dum inflat, quia maxillę inflantib⁹ tubas inflant, cū ergo inflauit ebur.i. tybias eburneas & inflando visus est pinguis ad.i. iuxta aras & cū i. quādo nos reddimus.i.offerimus lancibus dandis.i.in curuum patentibus exta, id est intestina extantia fumantia.s.ab igne quo cremebantur, aut recens exempta.

Sin armenta magis studium, vitulosꝗ; tueri,
Aut foetus ouium, aut vrentes culta capellas:

SERVIVS.

¶ Aut vrentis culta capellas.) Omne enim quod momorderint, vrūt, vnde est, Et admorso signata in stirpe cicatrix. ¶ Saturi tarenti.) Aut foecundi, aut quod est iuxta oppidū Saturum. Tarentum enim & Saturū

Saltus,& saturi petito longinqua Tarenti,
Et qualem infelix amisit Mantua campum,
Pascentem niueos herboso flumine cycnos.
Non liquidi gregibus fontes,non gramina desunt:
Et quantum longis carpent armenta diebus,
Exigua tantum gelidus ros nocte reponet.

Saturum vicinae sunt Calabriae ciuitates. Horatius, Me Saturiano vectari rura caballo. ❡ Liquidi fontes.) Puri, sine pestilentia. ❡ Et quantum longis.) Vt in Aeneide diximus, hoc dicit Varro fuisse in Rosulano agro, postquã velinus siccatus est lacus: vbi longam perticam magnitudo superabat herbarum.

ASCENSIVS.

❡ Sin armenta magis studium. Quia constituit describere ingenia terrarum,& cuius rei, quaelibet fertilis sit, subinfert naturam etiam terrae pascuae atque herbiferae, ostendens quo in loco praestet: dicens qa iuxta Tarentum & Mantuam iterumq; per transitum non inutilem plangit Mantuanorum iacturam qui citra culpam tam felicia prata amiserant. Sane in qua re Mancinellus disputat difficultatemq; facit, alij facili pede elabuntur, legentes neq; aut ouiũ foetum neq; aut ouiũ foetus, sed aut foetus ouium Ser. summopere cõtendit Vir. nõ vsum esse elipsi huius literae s, quã tñ veteres frequentissime vsurpant. Vbi ergo alij eius literae assumptionẽ censent, vt in illo. Inter se coijsse viros & decernere ferro, quõ multi legunt, Ser. iudicat legendũ & cernere ferro, Et vbi quibusdã legendũ videtur. Hic specus horrẽdus,& saeui spiracula ditis, Ser. legendũ censet, hic specus horrendũ: cui lectioni et sonoritas suffragatur, q̃ & huic loco negat legendũ aut ouiũ foetum, legamus ergo, Aut foetus ouiũ. ❡ Ordo est. Sin.i. sed si studium sup. est tibi.i. studes & optas magis. s. q̃ vineã tueri. s. a fame & inedia armenta & vitulos, aut foetus ouiũ.i. agnos aut capellas vrentes. s. morsu suo, qa quidquid mordent arescit, culta. s. aut vineas aut arbusta, aut segetẽ petito saltus & lõginqua.i. longinquas regiones Tarenti saturi.i. quod est iuxta saturam paludem vnde & saturũ fieri potest,& quod saturas reddit pecudes & petito campum qualem Mantua infelix.i. disfortunata q̃ citra culpam agros & prata amisit, amisit dico pascentem flumine herboso, cygnos.i. holores niueos.i. sane candidos,& vbi sup. fontes liquidi non desunt gregibus. s. ad potũ, & gramina non desunt imo abũdant per liptotẽ ad escam & vbi ros gelidus.i. frigore matutinali concretus reponet.i. restituet tantũ.i. herbarum exigua.i. modica & breui nocte. s. aestiua, hoc est spatio etiã breuissime noctis, tantum dico: quantũ armenta vt boues bubuli vaccae tauri, equi,& similia animalia carpent.i. abrodent lõgis diebus. s. aestiuis, est ergo antitheton lõgis diebus & exigua nocte. Reponere autem est restituere ablatũ, tractum a nummularijs quibus dum satis fit reponitur quod prius posuerant,& ita est gratiã aut debitum referre. vnde Iuthurna haec rapta pro virginitate reponis. Sane sicut ponere est aliquando materiam quamuis primũ describere, ita reponere est interdum quod semel scriptum est iterũ scribere: quo id emendatius fiat. vnde Hora. in arte. Scriptor honoratum si forte reponis Achillem.& Iuue. nunquam ne reponam? &c.

PIERIVS

❡ Aut foetus ouium, aut vrentis culta capellas.) In ant. oĩbus codi. manu scriptis, quos versare cõtigerit scriptum obseruaui. Aut ouium foetus aut vrentis culta capellas, vbi, Tus, prout in veteribus poetis saepe accidit, eliditur. De caprarum vero halitu arboribus exitiali plerique multa dixere, hac porro de causa apud veteres, siquis locaret praedium, excipiebatur, vt Varro ait, ne colonus teneret capras.

Nigra fere,& presso pinguis sub vomere terra,
Et cui putre solum (nãque hoc imitamur arando)
Optima frumentis, non vllo ex aequore cernes.
Plura domum tardis decedere plaustra iuuencis,
Aut vnde iratus syluas deuexit arator:
Et nemora euertit multos ignaua per annos:
Antiquasq; domos auium, cum stirpibus imis
Eruit: illae altum nidis petiere relictis:
Aut rudis enituit impulso vomere campus.
Nam ieiuna quidem cliuosi glarea ruris,
Vix humiles apibus casias, roremq; ministrat:
Et tophus scaber,& nigris exesa chelydris
Creta, negant alios aeque serpentibus agros
Dulcem ferre cibum,& curuas praebere latebras.
Quae tenuem exhalat nebulam, fumosq; volucres:
Et bibit humorem,& cum vult, ex seipsa remittit:
Quaeq; suo viridi semper se gramine vestit:
Nec scabie,& salsa laedit rubigine ferrum:
Illa tibi laetus intexet vitibus vlmos:
Illa ferax oleae est: illam experiere colendo
Et facilem pecori,& patientem vomeris vnci.
Talem diues arat Capua,& vicina Vesuuo
Ora iugo,& vacuis Clanius non aequus Acerris.

SERVIVS.

❡ Aut vnde iratus.) Infoecunditate diuturna. ❡ Antiquasq; domos.) Aut reuera antiquas, aut charas. Sallustius, Tantum antiquitatis curaeq; maioribus pro Italica gente fuit. Est autẽ ecbasis in ista descriptiõe. ❡ Ieiuna glarea. Sicca & sterilis terra. ❡ Casias rorẽq;.) Casia,& Rosmarinus apibus aptae sũt herbae. ❡ Tophus scaber.) Lapis asperrimus, vnde & scabies dicit̃ ab aspitate. ❡ Nigris.) Nocentibus. ❡ Necant.) Nicander & Solinus, q de his rebus scripserunt. ❡ Quae tenuẽ exhalat nebulã. Dicit agrum oĩum rerum feracẽ. Quatuor enim genera agrorũ imitatur qui solus potest quod illi quatuor: sicut sequentia indicat. ❡ Fumosq; volucres.) Quasi fumos. s. ex humore. ❡ Suo gramine.) Naturali scilicet, nõ coacto. ❡ Nec scabie,& salsa laedit rubigine ferri.) Proprie. Nã rubigo q̃si scabies ferri ẽ. ❡ Diues Capua.) Ideo diues, quia talem arat. ❡ Vesuuo.) Vesuuus mons est Liguriae, sub alpibus positus, nam Campaniae, Vesuuius dicitur: pro quo multi Veseuum esse positum volunt. ❡ Et vacuis Clanius non aequus Acerris.) Acerrae ciuitas Campaniae, haud longe a Neapoli: quam Clanius praeterfluit fluuius, cuius frequens inundatio eam exhaurit. Vnde ait. ❡ Vacuis.) i. infrequentibus.

ASCENSIVS.

❡ Nigra fere &c. Ostendit quae terra vitibus & quae pascuis congruat, nunc docet, quae frumento conueniat dicens, quod nigra & pinguis sic tamen vt sit putris nõ nimis compacta. Item quae prius arboribus consita erutis illis noualis facta sit, deinde iterũ redit ad arbustorum.i. arborũ vitibus maritandarum terram. Itẽ ad eam in qua oleae vberius nascantur, vt ex ordine patebit q talis est. Terra nigra fere.i. pulla & fusca & pinguis sub vomere presso.i. profundius immisso,& cui. s. terrae est sup. solum.i. sustentaculum glebae putre.i. resolutum,& non nimis compactum (nãq; pro quia, nos imitamur arando efficere terram putrem sicut nonnulla naturaliter est) huiusmodi inquã terra est sup. optima.i. conuenientissima frumentis.i. varijs frugibus vt tritico & hordeo ac farri, tu nõ cernes.i. nemo cernet plura plaustra.i. frugũ vehicula decedere ex vllo aequore.i. ex campo aequo & plano decedentes redire domum, id est in horreum tuum & hoc iuuencis, id est bobus iunioribus & ita fortioribus & agilioribus ea iniuẽta, sed tardis, id est tarditatis põdere & onere frugũ quas domum auehunt plura dico q̃ ex tali terra hoc est illa terra maximam faciet tibi vsuram frumenti. Aut sup. vtilis est ille cãpus vnde arator iratus. s. sterilitati arborum deuexit syluã.i. cunctas arbores,& euertit.i. funditus eruit, nemora ignaua.i. inutilia,& nullum fructum afferentia, per multos annos,& eruit cũ imis stirpibus.i. radicibus antiquas domos.i. habitationes auiũ.i. arbores excelsas,& illae. s. aues, petiere altũ. s. aera, relictis nidis, at.i. sed campus rudis.i. sterilis & macer aut reuera adhuc incultus, enituit.i. incanuit & albicauit. s. paulo post vomere impulso. Nã glarea ieiuna.i. terra macra lapillis im mista, quidẽ.i. certe ruris cliuosi.i. qualis ẽ in rure cliuoso, vix ministrat apibus casias.i. herbas illas odoriferas qbus apes vescuntur humiles.i. humi nascentes, parumq; propter sterilitatem illic surgentes,& vix ministrat rorem. s. marinum. Et tophus.i. lapis ille scaber.i. asper & cauernosus, hoc est terra in qua frequens tophus est & creta.i. terra cretacea exesa.i. cõsumpta chelydris.i. serpentibus illis nigris.i. nociuis. Est aũt cõstructio semiplena, non.n. videtur referendũ ad illud vix humiles apibus &c. vnde subaudiẽ dum

du n mihi videtur tales sunt q̃ qui d: agricultura scribunt, vt Nican der & Solinus, negent alios a gros ferre cibum ęque.i.æqualiter dulcem serpentibus & præbere latebras curuas, serpentibus.s.hoc est talis terra est aptissima latebris & escis serpentũ nõ frugibus ferendis. (Si in textu esset vt tophus vbi est & tophus, facile reperiretur ordo, sic videlicet negãt, alios agros ferre aquę dulcem cibum, vt tophus scaber, sup. fert quod quia non exprimitur est locutio minus grammatica. Sit ergo in subauditione quod diximus.) Illa.s.terra q̃ exhalat, id est expirat & emittit tenuem, id est modicam & exilem nebulam & fumos volucres.i. faciliter euanescentes, & quę bibit.i.attrahit humorem & quæ ipsa.i.p se nullo adiuuante remittit ex se.s.humorem dũ ipsa vult (non dices ex seipsa vna dictione, quia si ipsa esset ablatiui casus produceretur vbi nunc quia nominatiui casus corripitur) quæq; i. & quæ (sunt enim duæ dictiones) vestit se semper suo gramine viridi.i.terra herbifera sponte sua nec lædit ferrũ.s.aratri, scabie & rubigine salsa.i.ex salsedine nascẽti, illa dico intexit vlmos vitibus lętis.i.foecundis & iocundis aspectu & illa.s.eadem est ferax oleæ, & tu experiere.i.inuenies colendo.i.dum colis illam & i.simul facilem.i.parabilem, & benignam quia multum herbiferam pecori & patientẽ (nomen est).i.toleratiuã, vomeris vnci.i. incurui, & sic adiectiuum est, aut vnci.i.dentis ipsius vomeris, vt substantiuũ sit. Capua.i.tractus iuxta Capuã quę ciuitas est Italiæ Cãpanię caput diues.s.fertilitate agrorũ arat talẽ.s.agrum & ora.i.regio vicina iugo Veseuo.s.mõti in Cãpania & Clani⁹.i.accola Clanij qui est fluuius Cãpanię nõ ęquus.i.iniurius, Acerris, i.ciuitati illi Campaniæ, vacuis.i.euacuatis, ex frequenti inundatione Clanij q̃ si nulla esset nihil esset illarũ agro fertilius, arat ergo talem.s.terram in omnibus autem ponitur continens pro cõtentis, agri pro colonis quorum est arare.

PIERIVS.

¶ Et cui putre solũ.) Et cui, dactylũ esse videt Valerius Probus asseuerare, dũ cui, ex duabus breuibus constare affirmat, nõnunq̃ vero in iambum crescere, fieri etiam iterdum synaloepham. ¶ Roremq; ministrat. Pli. xix. Ros marinus locis putridis, ac macris seritur. ¶ Aut, vnde iratus syluã deuexit arator.) In Medi. codic. deiecit legitur. ¶ Et tophus scaber & nigris exesa chelydris.) Ita in veteribus oĩbus habet, male vero posuere, qui, scaber, nigrisq; publicandum curauerunt. ¶ Quęq; suo viridi semper se gramine vestit.) In antiquissimo codice Romano, numerus ita habet, quę q; suo semper viridi se gr. v. ¶ Et salsa lędit rubigine ferrũ.) In Ro. codice, vti sępe dictum Robigine, per o, legitur, prima syllaba. ¶ Illa ferax oleę est.) In antiquissimo codice Romanæ notę, & in Mediceo, oleo, legitur, & ita in quodã alio vetustissimo habetur, ex qua dictione vltima syllaba abrasa fuit, & oleæ repositum. ¶ Et vicina vesęuo ora iugo.) In Ro. vesęuo, scriptum est corrupte, falsum vero est, quod apud Seruium legitur, veseuum montem esse Ligurię sub alpibus positum. Nam ille vesulus appellatur, de quo Virgilius alibi, vesulus quem pinifer affert, veseuus vero de quo hic Virgilius, Campanię mons qui & vesuui⁹ & vesuius, dicitur.

SERVIVS.

¶ Supra morem⁹) Abũdãter, plus ęquo. Isti aũt versus incõparabiles sunt, tantã habẽt sine aliqua perissologia repetitionem. ¶ Densa magis Cereri.) Bene addidit magis, nam hoc vult ostendere qd vbi'melius nascit, põt enim & frumẽtum in rara, & vinum in dẽsa, sed nõ feliciter, aut nasci. ¶ Capies.) Eliges. vt, Aut capere, aut captas iã despectare videntur. ¶ In solido.) Ne ager sit cõcauus. ¶ Aptius vber erit.) Aptior vbertas & fertilitas. ¶ Glebas cũctãtes.) Validas, graues magnas: vt, Auidusq; refringit Cũctãtem. ¶ Expecta.) Proba. vt, Et rebus spectata iuuẽt⁹ ¶ Nec mãsuescit arãdo.) Dum aratur, alibi de arboribus ita, Exuerĩt syluestrẽ aium. ¶ Sua nomina.) Propriã generositatẽ. vt, Et nos aliquod noméq; decusq; Gessim⁹. ¶ Specimẽ.) Dignam probationem. ¶ Spisso vimine. ¶ Spissi viminis. ¶ Qualos, Colaq; prælorũ.) Qualos, per quos vinum defluit: qui & ipsi a colando dicti sunt. Pręla aũt trabes sunt quib⁹ vua iã calcata premitur. ¶ Eluctabitur.) Cum mora egredietur. ¶ Amaror.) Amaritudo, & est sermo Lucretij, & vera lectio ipsa est. Nam multi Amaro legunt: vt sit, sensu amaro.

Nunc, quo quãq; modo possis cognoscere, dicam
Rara sit, an supra morem si densa requiras:
Altera frumentis quoniam fauet, altera Baccho:
Densa magis Cereri, rarissima quæq; Lyæo:
Ante locum capies oculis: alteq; iubebis
In solido puteum demitti, omnemq; repones
Rursus humum: & pedibus summas æquabis arenas.
Si deerunt, rarum pecoriq; & vitibus almis
Aptius vber erit: sin in sua posse negabunt
Ire loca, & scrobibus superabit terra repletis:
Spissus ager: glebas cunctantes, crassaq; terga
Expecta: & validis terram proscinde iuuencis.
Salsa autem tellus, & quæ perhibetur amara
Frugibus infelix: ea nec mansuescit arando:
Nec Baccho genus aut pomis sua nomina seruat:
Tale dabit specimen, tu spisso vimine qualos,
Colaq; prælorum fumosis deripe tectis.
Huc ager ille malus, dulcesq; a' fontibus vndæ
Ad plenum calcentur: aqua eluctabitur omnis
Scilicet: & grandes ibunt per vimina guttæ,
At sapor indicium faciet manifestus, & ora
Tristia tentantum sensu torquebit amaror.

ASCENSIVS.

¶ Nunc quo quanq; modo. Docuit, quæ terrę quibus rebus cõgruant, nunc docet, quomodo tales esse noscantur dicens, ego dicam, id est describam, nunc, id est deinceps quomodo tu possis, id est quilibet possit cognoscere quan q; id est quamlibet terram Igitur. Si tu requiras, id est disquiras & nosse velis, an scilicet terra sit rara, an densa supra morem, id est modum, & mensuram, hoc est immodice, requirere autem potes, quia altera, scilicet dẽsa fauet magis Cereri, id est frumento, & altera, scilicet rara fauet magis Baccho, id est vino, aut vitibus, quod exponit dicens densa, scilicet fauet magis Cereri & quęq; rarissima, id est omnis, valde rara, supp. fauet Lyęo, id est Baccho, hoc est vino, aut vitibus. Si tu ergo id requiras, tu capies oculis, id est deliges ante, id est priusquam agas, hoc est primum, & iubebis puteum demitti, id est deorsum mitti in solido, scilicet loco, hoc est pleno & non cauernoso, nec rimoso, demitti dico alte, id est ꝓfunde, & repones rursus omnẽ humum.i.terrã & tu æquabis.i.planabis pedibus.i.conculando & suppeditando summas arenas.i.summitatem terrę iam parũ deficcatę, si.s.arenę, deerũt.i.deficient, ita q̃ non poterũt fossã replere: rarum sup. est illud, vber, & erit aptius pecori.i.pascuis aut arboribus, q̃bus pec⁹ vescitur, & vitibus almis.i.altricibus aut Baccho sacris. Sin i.sed si.s.arenę negabunt posse ire.i.redire in sua loca.i.in fossam vnde paulo ante effossæ erant, & terra supabit.i.superextabit & abundabit, repletis scrobibus.i. postq̃ scrobes & fossę fuerĩt repletę, ager.s.ille est spissus.i.dẽsus, & expecta a tali agro post aratione glebas cũctantes.i.graues & q̃ te immorari possent & terga crassa.i.porcas, hoc ẽ terras ab aratro proiectas crassas, & dẽsas & ꝓscinde terram iuuencis validis, id ẽ robustis. Autem pro sed, tellus salsa, & quę amara, perhibetur, id est dicitur infelix, id est infausta, frugib⁹ (nã ea nec mansuescit, id est mansuefit arando, id est dum aratur, nec seruat Baccho genus, id est propaginem quia ex vitibus illic satis nemo plantaria seruet cum immite vinum ferrent, aut non seruat pomis sua nomina quæ, scilicet a loco nobili denominari solent, vt punica persica, picentina) ea dico terra dabit tale specimen, id est experimentũ, & indiciũ spectabile, tu diripe, id est rapiendo assume tectis fumosis vbi, scilicet pendet in futurã vindemiam qualos, id est calathos & corbes vimine spisso, id est dense conserto & diripe colla prędorum, id est vasa viminea quę ad præla, hoc est ligna quibus vuę ꝓmuntur extenduntur, & ille malus, id est salsus, & amarus ager, hoc est terra sumpta ex illo agro, & dulces vndę, a fontibus, scilicet sumptæ, calcentur, id est stipentur calcibus huc, id est in hæc vasa viminea ad plenum, id est donec plena fuerint. Scilicet, id est scire licet, cur id præcipiat, quia omnis aqua eluctabitur, id est expelletur vi pedum, cũ quibus luctari videtur, & grandes guttę, scilicet aquę ibunt.i. manabunt per vimina, at.i.sed, sapor manifestus faciet indicium, s.sui, an dulcis an vero salsus atq; amarus sit, & amaror.i.amaricies seu amaritudo si sit, torquebit ora tentantiũ.i.periculũ faciẽtium sensu.i.per sensum. Sunt q legant sensu amaro. sed A. Gelli⁹

coniungit

conuincit legendum esse amaror. Multa ergo sunt abstracta hu⁹ cōcreti amarus videlicet amaritas, amaritudo, amaricies, & amaror amaroris, sicut dulcor dulcoris.

PIERIVS.

¶ Nunc quo quanque modo.) In codicibus fere omnibus antiquis quocūq; modo legitur, quæ lectio: minime recepta est. ¶ Alteq; iubebis in solido puteum demitti.) In Mediceo videbis, legitur: vt domini curam & diligentiam ad opus recte faciendum innuat: vnde statim subijcit. Et pedibus summas æquabis harenas, quod properam in codi. aliquot legitur pedibus summis. Est & puteū dimitti, legere. Sed demitti per e, hoc est deorsum mitti longe melius. ¶ Si deerit.) In Mediceo & antiquis alijs, Deerunt, & derunt, facta synæresi ex duobus ee, in vnū. ¶ Crassaq; terga expecta.) In Ro. codi. legas, exerce, sed longe melius expecta, vt i cęteris codicibus habetur. ¶ Tu spisso vimine qualos.) In Longob. spissos vimine qualos, legitur, sed magis placet, spisso vimine, vt in Medi. & alijs habetur. ¶ Aqua eluctabit̄ oīs.) In antiquis plerisq; codi. luctabitur, legit̄, quod nō ita ꝓbatur, cum eluctabitur rē magis pingere, videatur. ¶ Sensu torquebit amaror.) Quāuis Ser. & aliquot alij veram hanc esse lectionē asserant, & a Lucretio sumptam. Cū tuemur misceri absinthia tangit, amaror, Accedantq; codicū nonnullorū peruetertū testimonia, multaq; in hāc lectionē Aulus Gellius congesserit, displicere tamē nō pōt quod in antiquissimo codi. Roma. amaro, legit̄. Sapor enim vtriq; verbo suppositum esse potest. In Longobar. etiam amaro scriptum erat. Sed enim r, litera altera manu & atramento apposita est, idē factum in Mediceo.

SERVIVS.

¶ Habendo.) Dū habet̄. ¶ Lētescit.) Cohæret. ¶ Iusto lætior.) Vltra modū, plusq̄ oportet. ¶ Ah nimiū ne sit mihi fertilis illa.) Ne herbę plus ęquo crescentes spem adimant frumetoq;. Vnde ait in primo, Luxuriem segetum tenera depascit in herba. ¶ Primis aristis.) Herbis surgentibus, quarum luxuries futuris frugibus nocet: quas culmi tenues ferre non possunt. ¶ Et quisquis color.) Vera lectio hæc est, nā male qdam. Et quis cuiq; legunt,

Pinguis item quę sit tellus, hoc deniq; pacto
Discimus. haud vnq̄ manibus iactata fatiscit:
Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo.
Humida maiores herbas alit: ipsaq; iusto
Lætior: ah nimium ne sit mihi fertilis illa:
Neu se prævalidam primis ostendat aristis.
Quæ grauis est, ipso tacitam se pōdere prodit:
Quæq; leuis promptum est oculis prædiscere nigrā:
Et quisquis color: at sceleratum exquirere frigus
Difficile est: piceæ tantum, taxiq; nocentes
Interdum: aut ederæ pandunt vestigia nigrę.

ipsa ē lętior. i. vegetior iusto, .i. quam iustum est & quam oportet ah ne, illa. s. humida sit mihi, nimium fertilis. i. ferax, aut luxurians neu, id ē neue illa ostendat se prævalidā, id est pręter cęteras, validam & huberem in primis aristis. s. cum primum exurgent spicę. Cognoscitur ergo humida ex abundantia herbarū & segetū. Contra arida ex raritate earū. Terra sup. quę grauis est q̄q; .i. & quæ leuis, prodit. i. manifestat se tacitā. i. tacentē aut licet nihil de ea dicat̄, ipō pōdē .i. grauitate & ponderositate. Promptum. i. facile est prædiscere. s. priusq̄ aliquis dicat oculis .i. visu, nigrā. s. terram quę terra nigra sit & quisquis. i. quicunq; sit supp. terræ color. At. i. sed, requirere id est exquisite nosse, frigus sceleratum. i. infestum & nociuum occulte nocens more sceleratorum, est difficile, tantum. i. tātummodo piceæ, scilicet arbores & taxi etiam arbores quę frigora amāt nocentes, imo interdū sola vmbra necantes, & hederæ nigrę (qa sunt etiam albæ, vnde in Bucolicis, Hedera formosior alba) pandunt, id est manifestant & palam ostendunt interdum vestigia, id est indicia frigoris, quæ sic frigidam terram esse indicant, vt vestigia gressum eius cuius sunt. Et hęc de terrarum ingenijs & qualitatibus.

excludentes at: vt sit, Et quis cuiq; color, sceleratū exquirere frigus Difficile est. Alij colos legunt, vt exclusos, fiat synalœpha: & scandamus ita, Et quis cuiq; col' at sceleratum: vt sic sit, quemadmodum, Inter se coisse viros & decernere ferro, quod non procedit. Tunc enim, r, in, s, mutatur, cum longa opus est syllaba, vt color colos, labor labos, honor & honos. hic autem non solū longam non facit syllabam: sed etiam excluditur s cum superiore vocali, vnde legendum est quisquis color, quod nec obscuritatem affert, nec fidem derogat lectioni. ¶ Sceleratū.) Nocens, omnia exurens. ¶ Hederæ pandunt vestigia nigrę.) Hederæ indicant figus, Nam vestigia, appellauit indicia. Nigrę autem, ad albarum discretionem, vt Hedera formosior alba.

ASCENSIVS.

¶ Pinguis item & c.) Eandem rem prosequitur ostendens videlicet qua via possemus terrarum qualitates deprehendere. Vnde ordo est. Item nos discimus deniq; hoc pacto. i. modo quæ tell⁹ sit pinguis. Nā ea sup. Iactata manibus haud. i. nō fatiscit. i. dissoluitur & aperitur, sed lētescit. i. fit lenta, hoc est cohæret ad digitos habendo, id est dum habetur in morem picis, sicut pix quæ se tāgentibus hęret. Et per sensum a contrario dat intelligere quod quæ fatiscit & resoluitur in pulverem macra fit. Humida alit herbas maiores quam supp. arida, aut maiores, id est sane magnas, & ipsa

PIERIVS.

¶ Neu prævalidam.) In Romano codice, in Mediceo & aliquot alijs, nec habetur. In quibusdam alijs, ne. ¶ Ipso tacitum, se pondere prodit.) tacitum, vel aduerbialiter, vel in supini figura, vt cur longe repetere debeamus, non video, cum antiqua omnia exemplaria, Tacitam, habeant. ¶ Et quisquis color, at sceleratum exquirere frigus Difficile.) In codicibus nonnullis admodum vetustis legere est, Et quis cui ve color sceleratum.) In Mediceo. Et quis cuiq; colos at, vt sit abiectio illa quam tangit Ser. q tamen lectionem illam magis approbat, quæ vulgatis in exemplaribus habetur.

SERVIVS.

¶ His aiaduersis.) i. agri qualitate deprehēsa. ¶ Terrā multo ante memēto Excoquere.) Hoc dicit, nō esse eo anno ponendas vites, quo fodiuntur scrobes: sed post annum. vt calore, frigore, & labore rustici possit terra putriefieri. ¶ Infodias.) Obruas. ¶ Et labefacta mouens.) Hypallage. mouens & labefaciens. ¶ Ante locū similē exquirit.) Dicit, in trāslatiōe arboꝝ similē terram esse reqrendā. ¶ Arboribus seges.) Quia de seminario loqtur arboꝝ bene segetem appellauit. ¶ Digesta. i. ordinata. vt, Digerit in numerum. ¶ Matrem.) Terram. vt, Antiquam exquirite matrē. ¶ Qua terga obuerterit axi.) Septentrioni. Nā gręce ἄμαξα dicitur. ¶ Collibus, an

His animaduersis, terram multo ante memento
Excoquere: & magnos scrobibus concidere montes:
Ante supinatas Aquiloni ostendere glebas:
Quam lætum infodias vitis genus: optima putri
Arua solo, id venti curant, gelidæq; pruinæ,
Et labefacta mouens robustus iugera fossor,
At si quos haud vlla viros vigilantia fugit:
Ante locum similem exquirunt: vbi prima paretur
Arboribus seges: & quo mox digesta feratur:
Mutata ignorent subito ne semina matrem.
Quinetiam cœli regionem in cortice signant:
Vt quo quæq; modo steterit: qua parte calores
Austrinos tulerit, quæ terga obuerterit axi:
Restituant. adeo in teneris consuescere multum est.
Collibus, an plano melius sit ponere vites:
Quære prius: si pinguis agros metabere campi,
Densa sere, in denso non segnior vbere Bacchus,

an plano melius sit ponere vitem Quære.) Atqui supra ait, Deniq; apertos Bacchus amat colles, sed ēt i vallib⁹ poni posse vites superi⁹ idicauit. vt, Hic tibi ꝑualidas olī multoq; fluētes Sufficiet Baccho vites. Vnū mō vtrūq; cōplectit̄ & dicit quēadmodū i plano, quēadmodū i collib⁹ vites ponē debem⁹. ¶ Metabere.) Eliges. & lōge alia significatio ē metor metaris. (vn̄ Lu. Hesperios audax veniā metator i agros.) & alia Metior metiris. Illud. n. metat⁹ sū: hoc mēsus sū facit. ¶ Densa.) Pro dēse. vt, Et pede terram Crebra ferit. ꝑ crebro. ¶ Indulge ordinibus.) Da operā: vt, Indulgēt vino. & eos effice largiores. Nam de plano ait, Densa sere. ¶ In vnguem.) Ad perfectiōem. Et est

 translatio

translatio a marmorarijs, qui iuncturas vnguibus probant. Horat. Ad vnguem Factus homo. ¶ Arboribus positis.) Vitibus ordinatis. ¶ Secto limite) Ducto. Vnde & secte philosophorum dicitur, id e ductus. ¶ Quadret.) Consentiat, congruat. Translatio a quadris lapidib⁹, qui sibi bene cõueniũt. ¶ Fluctuat.) Splẽdet. ¶ Numeris.) Ordinationibus. ¶ Pascat prospectus.) Delectet, vt, Atq; animũ pictura pascit inani.

Sin tumulis accliue solum: collesq; supinos:
Indulge ordinibus: nec secius omnis in vnguem
Arboribus positis secto via limite quadret.
Vt sæpe ingenti bello cum longa cohorteis
Explicuit legio: & campo stetit agmen aperto,
Directæq; acies: ac late fluctuat omnis
Aere renidenti tellus: nec dum horrida miscent
Prælia: sed dubius mediis Mars errat in armis.
Omnia sint paribus numeris dimensa viarum,
Non animo modo vti pascat prospectus inanem:
Sed quia non aliter vites dabit omnibus æquas
Terra: neque in vacuum poterunt se extendere rami.

Vt.i. quemadmodum cũ lõgio explicuit.i. ordinauit sæpe & ingenti bello cohortes.i. classes suas, & agmen.i. quę a duce in prẽliũ iamiam agi potest multitudo, stetit in campo aperto, & acies directæ.s. sunt & omnis tellus fluctuat.i. micat late.i. ampliter, ęre renitenti.i. armis ęreis obnitentibus a nitor nõ a niteo. Ipsi sup. sic instructi necdum.i. nõ adhuc miscent p̃lia.i. cõserunt man⁹, sed Mars dubius.i. incertus an eos in p̃lia inflãmabit an ad cõcordiã redire sinet, errat in mediis

ASCENSIVS.

¶ His aiaduersis &c.) Postq̃ naturas terrarum edocuit, pręscribit quo pacto terra colenda sit potissimum pro vitibus serendis: quod peritissime facit ne primi libri partes in hunc congessisse culpetur. Nam in hoc libro eaten⁹ licet agriculturam describere quatenus ad vitium aut arborum sationem conducit. ¶ Ordo igitur est. His.s. prædictis de terrarũ ingenijs animaduersis, id est consideratis & cognitis, id est postq̃ nosti quę sit sua cuiq; terræ natura, & quorum feliciter ferax sit, tu memento quoque, id est etiam excoquere.s. solibus terram, & concidere scrobibus.i. in scrobes, hoc est fossas, magnos montes, & memento ostendere aquiloni glebas supinatas, id est qua parte terram spectabat in coelum versas, ante, id est priusquã infodias, id est plantes aut obruas in fossam genus vitis lętũ.i. fertile & lætitiam tibi allaturũ, arua sunt optima solo putri.i. putrefacto & resoluto, venti & gelidę pruinæ curant id.s. vt solum putrefiat, & ideo inuertendũ & ventis ac solibus pruinisq; exponendum est, & fossor robustus.i. purus & fortis mouẽs iugera.i. terrã quantũ qp.i. par boum singulis diebus arare potest labefacta, id est effossa & subacta, hoc est subigens & mouens ea, vt sit sm Seruium hypallage, labefacta pro labefaciens passiuum pro actiuo, aut labefacta.i. mollificata priusq̃ moueat aut inuertat. at.i. sed si vlla vigilantia, haud.i. non fugit.i. præterit (est enim preteriti temporis quia primam producit) quos.i. aliquos viros.i. siqui adhibuerint oẽm diligentiam ipsi exquirunt ante.s. q̃ trãsferant vites aut arbores, locum similem, vbi.i. in quo prima seges.i. satio paretur arboribus, & quo.i. ad quem ipsa seges digesta.i. adulta feratur, id est transferatur, mox, id est paulo post.s. curabunt vt locus, vbi p̃ma erit satio aut plantatio arborũ sit similis illi quo mox transferatur ne femina, id est plantaria mutata subito ignorent matrẽ.i. primam productricem. Quinetiam.i. insuper, illi vigilantissimi, signant in cortice.s. arboris transferendę, regionem.i. faciem & situm coeli, vt quomodo quęq; i. quęlibet.s. arbor aut vitis steterit.s. in priore solo, & qua parte tulerit, id est perpessa sit, calores austrinos.i. adustionem venti australis, & quæ terga ipsa obuerterit axi.s. septentrionali eo supple modo & ab ea parte, restituãt eam terrę adeo.i. intantum est multum consuescere.i. consuetum esset in teneris, scilicet annis & naturis, quia prima quęq; tenacius hęrent, atq; consuetudo est altera natura, quære, id est disquire etiã prius an melius sit ponere vites supple in collibus an in plano: quia dictum est, denique apertos Bacchus amat colles. Situ metabere, id est parabis aut eliges ad parandum: sicut qui castra metantur locum capiunt: agros campi.i. loci capacis & pinguis fere densa, pro eo quod est dense & mistim quia Bacchus.i. vitis ẽ nõ segnior vbere, id est foecunditate campi in denso.s. loco, hoc est vitis, respondet vbertati terrę. Sin, id est sed si supple metabere, solum in quo feras vineam: accliue.i. assurgens paulo collibus, idest monticulis & collis seu colles supinos.i. ad coelum erectos indulge, id est da operam ordinibus.i. vt in ordinem digerantur: nec secius.i. non aliter omnis via.i. situs arborum quadret in vnguem i. perfecte in formam quadrangularem: fiat arboribus positis.i. dispositis, limite secto.i. diuiso in lineas directas & quadrangulas. Vt armis.i. sic construuntur in ordinem vites vt solẽt ante prẽlium instrui exercitus qui signo dato mox conseruntur. Sint ergo omnia dimensa.i. cõmensurata, parib⁹ numeris.i. ordinationibus nõ sup. ideo vti.i. vt p̃spectus.i. pulcher, de longe hoc est porro aspectus. (Est enim pulchrũ videre arbores vitiferas in ordinẽ confertas) pascat.i. delectet animũ inanẽ.i. sese rebus inutilibus oblectantẽ: sicut.j. Æneid. Atq; animũ pictura pascit inani, Sed supple ideo quia terra non dabit aliter.s. q̃ in ordinem digestis, omnib⁹.s. arboribus & vitibus ęquas.i. ęquales vires, hoc est ęqualia nutrimenta neq; rami.s. arbor, poterunt se aliter extẽdere in vacuũ, quia si confuse & mistim ferantur alia aliã impediret, & ita neq; solem similiter exciperent, neq; nutrimentum a terra æquale haberent, neq; ramos impeditos extenderent.

PIERIVS.

¶ Et magnos scrobibus concidere montes.) In codice Romano circundare montis, legitur, quod suos habet amatores. In Medi. absq; &, legitur, Excoquere magnos scrobibus cõcidere mõtes. Nam & mẽbrum, quod sequitur absq; copula, est. ¶ Mutata ignorent subito ne semina matrem.) Aliquot ab hinc annis, omnes ad vnum conuenere, vt, Mutata, scriberent, & ad semina referri vellent, cum tamen in veteribus omnibus exemplaribus, manu scriptis, Mutatam, quippe matrẽ legat, easq; de causa Virgilius similem locum exquirendũ admoneat, ne accidat seminibus, quod & infantibus, vbi vel matris, vel nutricis vbera mutaueris. Fit enĩ, vt alias reformident, easq; pertinaciter reposcant, quibus a teneris insueuerint. Nam quod semina mutata, de loco ad locũ trãslata interpretari volunt, ineptũ est. In Med. cod. apex ille compendiariæ notæ, qui pro M finali illitus erat, nunc abrasus est. De diligentia vero q̃ sit adhibenda, ne vites deteriore feram⁹ solo, multa apud Col. & Theophra. ¶ Adeo a teneris consuescere multum est.) In Ro. cod. mult' est. Antiquorũ more scriptum est vt multa apud Plautũ, est ẽt in teneris, lectio codicis Medicei. ¶ Collib⁹ an plano melius sit ponere vites.) In codi. aliquot anti. cũ Mediceo, vitẽ vnitatis numero legas: qd figuratius est. ¶ Directęq; acies.) In Ro. cod. & hic, & alibi. Derectę legitur eadẽq; lectio est in Mediceo. ¶ Ære renidenti tellus.) In codicibus aliquot Renitenti, syllaba refragante legitur. Sed n. Renidenti, cum Roma. codic. & quibusdam alijs legendũ. Renidere enim p̃prium ęris est, cum politum & leuigatum fuerit, cuiusmodi esse arma decorum est, quod a Vegetio p̃cipitur, Nam & Seruius. Fluctuat, splendet exponit, vt ab hac sententia nõ recedat. Quãuis id per metaphorã potius dictum videtur, eo quod Instructæ acies fluctuũ marinorum instar moueri videntur. Renidere vero q̃uis, apud Catullũ & Statium, ad blanditionem quandã significare videt, apud Horatium tamen eo significato dictũ quo hic Virg. vtitur, Nõ ebur, neq; aureũ mea renidet in domo lacunar. ¶ Terra neq; in vacuũ poterunt se extendere rami.) In Ro. co. absq; pronomine, se, legitur, Poterunt extendere, vt alibi ferro accingunt, absq; se, & lateri adglomerant nostro, eodem modo. In Mediceo tamen & alijs id pronomen habetur.

SERVIVS.

¶ Forsitan & scrobibus quæ sint fastigia quæras.) Vt etiam supra diximus, scrobes sunt masculini generis, nam Cicero in Oeconomicis sic dicit: & Plautus ait Sexagenos scrobes. Minor autẽ est Lucani, & Gracchi authoritas. Nã Luca. ait, Exigua posuit scrobe. Gracchus, Abide fossa scrobis est, quod exẽplum in Terentiano est. ¶ Quæ sint fastigia q̃ras.) Fastigium & summæ & imæ partis possumus dicere: sicut altũ & mare & coelũ dicimus. Hinc est, Coelumq; profundũ Cũ & puteus sit profundus.

Forsitan & scrobibus, quæ sint fastigia quæras:
Ausim vel tenui vitem committere sulco.
Altius, ac penitus terræ defigitur arbos:
Æsculus in primis, quæ quantum vertice ad auras
Ætherias, tantum radice in tartara tendit.
Ergo non hyemes illam, non flabra, neq; imbres

¶ Ausi

Conuellunt:immota manet,multosq; per annos
Multa virum voluens durando sæcula vincit.
Tam fortes late ramos,& brachia tendens
Huc illuc,media ipsa ingentem sustinet vmbram
Neue tibi ad solem vergant vineta cadentem:
Neue inter vites corylum sere:neue flagella
Summa pete:aut summas defringe ex arbore plantas.
(Tantus amor terræ)neu ferro læde retuso
Semina:neue oleæ syluestres insere truncos.
Nam sæpe incautis pastoribus excidit ignis:
Qui furtim pingui primum sub cortice tectus,
Robora comprendit:frondesq; elapsus in altas
Ingentem cœlo sonitum dedit,inde secutus
Per ramos victor,perq; alta cacumina regnat:
Et totum inuoluit flammis nemus:& ruit atram
Ad cœlum picea crassus caligine nubem.
Præsertim si tempestas a' vertice syluis
Incubuit:glomeratq; ferens incendia ventus.
Hoc vbi:non a' stirpe valent:cæsæq; reuerti
Possunt:atque ima similes reuirescere terra.
Infelix superat foliis oleaster amaris.

Ausim.) Ausus sim,audebo. Sulco.) i.fossa. Æsculus in primis.) Arbor est glandifera, quæ licet ab esu dicta sit,tamē per æ,scribitur, sicut & cælatū licet a celo celas habeat deriuationem. Nō flabra.) Hoc nomē tm̄ pluralem recipit numerum, ab eo vero quod est flamina,flamen possumus dicere,licet sit vitādum propter aliā significationē. Nā dicitur flamen Dialis,flamen Martialis. Neue iter vites,corylum sere.) Radices.n.eius nocent vitibus. Neue flagella summa pete.) Flagella dicunt summæ arborum partes,ab eo qđ ventorum crebros sustinēt flatus. Tantus amor terræ.) Sic diligenter a rusticis ager est colendus. Ferro læde retuso.) Retuso,obtuso,quo vitesiq̄ssantur potius quam putantur. Neue oleæ syluestres insere truncos.) Nō quod nō prosit, sed vt etiā ipse dicit ꝓpter casum incēdii. Incautis pastoribus.) Neglegētibus,circa alia occupatis. Et ruit atram.) Egerit, emittit,& ruere facit. Nā modo ruit agentis est. A vertice.) Ab Aquilone.vt,Hic vertex nobis semp sublimis. Ferens.) Flans. vt, Fieret vēto mora nequa ferēti. Hoc vbi.) Subaudi cōtigerit Superat.) Superest.vt, Quid puer Ascanius superatne?

ASCENSIVS.

Forsitan & scrobibus &c.) Quia pręmonuit scrobes pręfodere,& vites in ordinem disponere: docet scrobium profunditatē, dicens. Tu quęras,id est percuncteris forsitan,&,id est etiam quæ sunt fastigia,id est altitudines,seu profunditates, scrobibus,scilicet fodiendis,hoc est q̄ profunde effodi debeat. Ad quod respondet,ego ausim committere vitem,&.i.etiam tenui sulco, sed arbor,cui vitis maritatur,defigitur,id est deorsum infigitur terrę altius.i.profundius,& penitus.i.pene intus,& visceribꝰ terrę,& ęsculus.s.arbor in primis.i.inter primas,hoc est pręcipue ęsculus infigitur alte,quę,scilicet æsculus tendit tantum,id est intantum radice,id est per radicem in tartara.i.ad inferna,quantū tendit vertice.i.summitate,& cacumine: ad auras ęthereas,id est coelū versus. Ergo quia tam firmiter radicata est,hyemes, id est tempestates non conuellunt illam,scilicet æsculum,non flabra, id est venti neq; imbres.i.pluuię,sed manet immota,& vincit,id est voti cōpos permanet durando per multos annos voluens,id est transfigens multa sæcula virum,id est virorum,aut legamus multosq; nepotes.& ipsa voluens durādo multa sæcula virum vincit multos nepotes.i.posteriores eorum,tum.i.deinde postquam sic radicata,est,ipsa tendens.i.extendens huc illuc.i.in diuersas partes ramos fortis,& pro.i.brachia supp.fortia,ipsa existens media sustinet ingentem vmbram.s.ramorum suorum. Neue &c. Docet q̄ loco,& quo respectu ad coelum vites serendę sint,dicens, Neue sere Corylum,id est auellanam inter vites,neue pete summa,idest extrema flagella.i.ramalia,aut ne defringe plantas,id est surculos & virgulas inferendas ex summa arbore,id est ex summitate arboris,tantus,id est,tam magnus est amor terrę.s.ꝙ q̄ ei viciniora sint omnia eo sint fertiliora,neu.i.neue lęde semina,id est virgultum inferendū,ferro retuso.i.hebeti,neue insere syluestres trūcos oleę.s.inter vites,& arbusta,nā ignis excedit sępe pastoribꝰ incautis.i.non recte cauentibꝰ,nec prospiciētibus,qui.s.ignis tectus primum furtim.i.more furti sub pingui cortice, videlicet oleæ cōprendit.i.inuadit postea, & simul occupat,robora.i.trūcū & elapsus sursum, & extra lapsus.cōponitur.n.ab extra,in altas frōdes.s.oleę,dedit coelo.i.aeri ingentē sonitū.i.crepitum & fragorē,eo.n.qđ frondes virides sunt,crepitat,& qa pingues cremari possunt,& ipse ignis victor secutus inde.i.post cōbustionē frondium,regnat per ramos,& p alta cacumina.i.summitatē arborū, & inuoluit.i.amplicat,totū nemꝰ flāmis,& ipse crassus caligine .i.fuligine picea.i.qualē pix generat,ruit.i.pijcit (Capitur.n. hic actiue) atrā nubem.i.fumū ad coelum pręsertim si tempestas.s.vētoru, incubuit.i.ingruit syluis.i.in syluas a vertice.i.septentriōe sm Manci.aut potius desuper ita,vt ignis a summitate vi ventorum deiciat in truncos & inde in vicinas arbores,& si ventus ferens.i.inflans glomerat incendia.i.flāmarum globos per cacumina. Vbi.i. in quo loco aut tempore,hoc sup.euenerit, ipsę oleæ non valent reuirescere a stirpe,& cęsę.i.amputatæ,non possunt reuerti,& reuirescere similes in ima terra & ita oleaster infelix.i.infœcundus, superat.i.superabundant folijs amaris.i.habens amara folia,q̄ dominantur extinctis oleis.

PIERIVS.

Altius ac terræ penitus defigit arbor Æsculus.) Antiqua exemplaria sunt,in q̄bus Altior,legatur. Quæ quidē lectio in Medi.codi. subditicia est cū prius,altius,scriptū esset. Multosq; per annos.) Multa virū voluens durādo sęcula vincit.) In Ro.cod.legere est. Multosq; nepotes,multa virū. Neue inter vites Corylū sere.) In antiquis exēplarib. Corulū per u,scribi, quaq; ratiōe,diximus in Buc.sunt vero qui intelligant pręceptū hoc,q̄a Coryli sunt exiles,neq; diuturnę,minimeq; idonę,quibus vites applicent. Sed enim potior est causa quia vitibus nocent, quare inferius in antipharmacū dixit. Et in veribus torrebimus exta colurnis,vt hostia nocens eo pcipue virgulto coquat,quod itidem vitibus nocet,ea enim de causa Caper Baccho immolabat. Aut summas defrige ex arbore plantas.) In veteribus aliquot codicib. summas oino legitur, In quibus &,Destringe,non defringe habetur. In Ro.vero & aliquot alijs antiquoribus. Sūma vnitatis numero, sexto casu legit. Ex arbore enim, Summa & ima eleganter dicere solemꝰ. Neu ferro lęde retuso.) In exēplaribus antiquioribus,retunso, legitur,vt vomeris,obtunsi,de quo alibi. Frondesq; elapsus in altas.) Nōnulla ex veteribus elabsus,scribunt per,b, characteristicum thematis,ita etiam in.iij.labsus,& alibi eodem modo. Harum vero literarum,b,&,p,vicissitudinarium cōsensum superius ostendimus, vnum addam exemplum,quod econtrario carpo,& scribo,cum pręteritum faciunt characteristicum pręsentis in sibi cognatam mutant,vt scribo scripsi,facit:cōtra vero carpo carbsi per b,enim peræteritum verbi huius enunciari Terentius Scaurus attestatur,sed & scribsi per b,in antiquis & approbatis exemplaribus inuenio,vt in Terentiano codice Vaticano,quem pleriq; omnes docti homines magni faciunt,scriptum est. Tu te his rebꝰ finem præscribsti pater. Quare mihi non sit mirum in tanta,sententiarum varietate,vt labor verbum characteristicum suum in præterito retinere possit.

Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat author:
Tellurem Borea rigidam spirante mouere.
Rura gelu tum claudit hyems:nec semine iacto
Concretam patitur radicem affigere terræ.
Optima vinetis satio est:cum vere rubenti
Candida venit auis longis inuisa colubris.
Prima vel autumni sub frigora:cum rapidus sol

SERVIVS.

Nec tibi tā prudēs q̄squā.) Dicit quo tēpore vites ponendæ sint,& ꝓbat tolerabilē autūno melius verno, nā dicturus, Ver adeo frondi nemorū, ver vtile syluis. Cōcretā radicem.) Ante enim quasi gutta quędā est ex terra & humore ꝓcreata,quę postea tēditur in radicem. Vere rubenti.) Floribus splendido. Candida venit auis.) Iuuenalis, Serpente Ciconia pullos Nutrit. Vere tument terræ.) Asper simpliciter accepit,vt terræ nominatiuus sit pluralis. Donatus vero terræ genitiuum vult esse singularem:vt sit sensus mutata distinctione, Vere tument,syl/

Nondum hyemem contingit equis. iá præterit æstas.
Ver adeo frondi nemorum, ver vtile syluis:
Vere tument terræ, & genitalia semina poscunt.
Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther,
Coniugis in gremium læte descendit, & omnes
Magnus alit magno commistus corpore, fœtus.
Auia tum resonant auibus virgulta canoris:
Et Venerem certis repetunt armenta diebus.
Parturit almus ager, Zephyriq; tepentibus auris
Laxant arua sinus, superat tener omnibus humor:
Inq; nouos soles audent se gramina tuto
Credere, nec metuit surgentes pampinus Austros:
Aut actum cœlo magnis aquilonibus imbrem,
Sed trudit gemmas, & frondes explicat omneis.

uæ. s. a superioribus: terræ, & genitalia semina poscunt. i. tument syluæ & genitalia semina terrarum requirũt. Sed melius Asperũ sequimur: vt, ꝩ Genitalia semina, quæ nos iacimus intelligamus, non quę ex terra syluæ suscipiunt. Genitalia autem dicimus semina, quibꝰ aliquid procreatur & gignitur. ꝩ Tument.) Suspenduntur ꝩ Pater omnipotens fœcundis.) Interdum, pro aere Iuno, & pro æthere Iupiter accipitur. Aliquoties & pro aere æthere Iupiter. Iuno vero ꝑ terra & aqua: sicut hoc loco itelligimꝰ. Nã æther nõ habet pluuias, vnde ętherẽ ꝑ Ioue accipimus: cui tribuuntur aer & æther: quę duo mista terrę & humori vniuersa procreant. Dicit aũt verno tempore esse pluuias, quibus cuncta nascuntur: vnde fœcundis imbribus dixit: quibus terra fœcundatur. ꝩ Magno cõmistus corpore fœtus.) Pro corpori. vt, Heret pede pes. Item alibi, Et magno se corpore miscet. Licet possimus accipere, Commistus terræ magno suo corpore .i. æthereo. ꝩ Certis diebus.) Statutis, legitimis, a natura arcana quadam ratione dispositis: vt tractat Lucretius, qui dicit rationẽ hanc ex ętherio calore descẽdere. ꝩ Almus.) age. Ab eo quod nos alat. ꝩ Zephyri.) Fauonij, alibi, Et zephyro putris se gleba resoluit. Horatius, Soluitur acris hyems grata vice veris, & Fauonij. ꝩ Nouos soles.) Dies vernales. ꝩ Nec metuit surgentes pampinus austros.) Varie. Nam supra ait, Audent se gramina tuto Credere. ꝩ Trudit.) Propellit, effundit in folia.

ASCENSIVS.

℄ Nec tibi &c.) Docet quo vento flãte arãdę aut fodiẽdę sint terrę dicens quia non Borea sed Zephyro qui veris tempore flat in cuius laudem parumper digreditur. ℄ Ordo est. Nec quisquam author tam prudens. i. quantumcunq; prudens habeatur, persuadeat tibi mouere. i. aperire arando aut fodiendo tellurem. i. terrã rigidam. i. constrictam gelu, & hoc Borea. i. vento illo septentrionali spirante. i. cum spiritu & sibilo flãte, quia hyems. i. tempestas hyberna ac pluuiosa, claudit, tum. i. tunc. i. cum Boreas flat gelu, nec patitur. i. non permittit aut sinit affigere terrę radicem cõcretam. & hoc semine iacto. i. postq̃ iactum sit semen. Optima autẽ satio est vinetis. i. vitibus vere rubenti. s. floribus, vnde & purpureum alibi dicitur, cũ. i. quando auis candida. s. ciconia inuisa colubris lõgis quibus. s. pascitur, venit. s. ad nos vel sub. i. pauloante ꝓma frigora autumni, cũ. i. quãdo sol rapidus. s. ad se humores attrahentes aut celeriter sẽper currens nondum contingit equis suis hyemem. i. lineã aut signũ vbi existens hyemẽ facere solet, & cum iam æstas præterit. i. inter cauma & frigꝰ intensum Ver est adeo. i. valde multum vtile, frondi nemoꝝ, ver est adeo vtile syluis: terrę tument. i. grauidæ fiunt vere, & poscunt semina genitalia .i. qbus cõceptis generẽt quia ęther. i. aer tepidus, hoc est Iupiter existẽs pater omnipotẽs descendit tum. i. tunc. s. tempore verno, læte. i. lętanter in gremium coniugis. i. Iunonis quę ꝑ terra ponit vnde & terrenorũ regnorum moderatrix a poetis censet, sup. cum imbribus fœcundis. i. fertilibus aut fœcunditatẽ parientibus, & ipse. s. Iupiter cuius oĩa plena sunt, commistus. s. cũ magno corpore. s. totiꝰ terræ, alit oẽs. s. terras, & virgulta auia .i. in qbus nulla est via, hoc est syluestria, resonant, tũ. i. tũc auibus canoris, & armenta repetunt tũc certis diebus (Cęteris. n. in coitu satietas est, homini pene nulla.) Venerẽ. i. rẽ naturalẽ ad ꝓpagãdam prolẽ. Et ager almus. i. quo alimur parturit tũc. s. in vere, & arua laxãt sinus. i. gremiũ & receptaculũ seminũ laxãt dico. i. aperiunt & dissoluunt, auris Zephyri tepẽtibus. i. teporem afferentibꝰ humor tener. i. molliculus, superat oĩbus. s. viuentibus, & gramina audẽt credere. i. cõmittere se, tuto. i. sine piculo, nec pãpinus. i. si frondes vitiũ, metuit sup. tũc austros surgẽtes, aut imbrẽ .i. copiam pluuiæ, actũ. i. impulsum sup. de cœlo sup. cum magnis aquilonibꝰ sed trudit. i. propellit & effundit in folia, gẽmas. i. vitium oculos aut modulos, & explicat. i. pandit, omnes frondes, quibus. s. opus est arboribus fructiferis.

PIERIVS.

℄ Tellurem borea rigidã spirante mouere.) In Ro. cod. moueri, legitur, quod minime displicet. Impersonale enim habet nescio quod magis generale ex Seruij sententia. Nã ẽt in segetũ cultu ꝓceptum hmõi dedit & borea flante neq; arandũ, neq; serendum monent agricolatiõis magistri. ꝩ Zephyriq; tepentibꝰ auris laxãt arua sinus.) In Ro. cod. & in Med. tremẽtibus, legitur, q̃ si admittas dictũ erit ab effectu, magis vero placet, tepentibus, ob rationẽ physicã, quod calidi sit aperire, vt frigidi cõdensare. ꝩ Audẽt se gramina tuto credere.) Celsus aũt Virgilium scriptum reliquisse germina, quare male gramina repositũ est, loquitur. n. de arborũ omnium fœtu.

Non alios prima crescentis origine mundi
Illuxisse dies: aliumúe habuisse tenorem
Crediderim, ver illud erat: ver magnus agebat
Orbis: & hybernis parcebant flatibus Euri:
Cum primum lucem pecudes hausere, virumq;
Ferrea progenies duris caput extulit aruis:
Immissæq; feræ syluis, & sydera cœlo.
Nec res hunc teneræ possent perferre laborem:
Si non tanta quies iret frigusq; caloremq;
Inter: & exciperet cœli indulgentia terras.

SERVIVS.

℄ Non alios prima.) Hoc secundum licentiam poeticam dixit, nam falsum est. Constat enim post factũ mundum ex qualitate cursus solis tempora esse diuisa. ꝩ Tenorem.) Ductum. ꝩ Ver illud erat.) Absoluta elocutio: quidquid illud fuit, ver fuit. ꝩ Hybernis flatibus.) Asperis, sæuis. ꝩ Viriq; ferrea progenies.) Procreata ex lapidibus ad laborem alibi, Vnde homines nati durum genus. ꝩ Immissęq; ferę syluis.) Hunc ordinem propter Arcadas tenuit, qui se Proselenos esse asserunt, id est ante lunam natos: quod & Cicero in Fundaniana commemorat: & Statius qui ait Arcades astris lunaq; priores. ꝩ Hunc laborem.) Vel frigoris, vel caloris. ꝩ Quies.) Tranquillitas. Et est veris definitio, Cœli indulgentia.

ASCENSIVS.

℄ Non alios &c.) Quo facilius persuadeat vernam temperiẽ esse in rebus ineuntibus & iam primum creandis aptissimã dicit etiã mundi totius originem in verno tẽpore fuisse, non quia iam ver esset cũ mũdus fieret, sed qa prima tẽperies quę iam ꝓducto mũdo fuerat verna erat, primiq; qui illuxerint soles vernales. Consentit ergo cũ fide mũdum esse creatum, & aliquãdo icepisse, & statum eo creato vel fuisse, hoiesq; vltimo loco creatos, sed poetice dicit ferreos, sicut lib. j. de lapidibus iactis loquens. Vnde homines nati durum genꝰ, verum tamen meo iudicio de his omnibus qui tempore Pyrrhę erant non loquitur sed de primis, nam loquitur de his q statim post productionem primarũ pecudũ ꝓgeniti sunt quos ferreã ꝓgenie forte appellat, qa ꝓgenitores erãt ferreoꝝ vt ꝓgenies nõ solũ ꝓgenitos sed & ꝓgenitores significet. Inde .n. cęteri ꝓgeniti dicuntur. Ordo est, Ego crediderim non alios dies, id est soles qui dies faciunt non alios dico q̃ vernos illuxisse sup. in prima origine mundi crescentis. i. vt primum mundus creatus ad aliarum rerum propagationem crescere cœpit, vel pro vel, ego crediderim, id est ausim credere dies in prima origine mundi, crescentis non habuisse alium tenorem, id est ductum alium quam vernum illud, scilicet quidquid fuit in prima origine mundi erat ver magnus orbis, id est principium magnę reuolutionis, totius, scilicet mundi agebat ver, id est tempestatẽ vernam, & Euri, id est venti illi orientales frigidi & contrarij Zephyro seu Fauonio in vere flãti, parcebant, id est abstinebãt, hybernis flatibus, tunc. s. cum, id est quando pecudes hausere primum. i. vt dicunt primitus, lucẽ. i. claritatẽ diei (quia pecudes erant ante homines formatę) & cum ꝓgenies ferrea. i. dura quasi robore aut lapidibus

pidibus primum genita, aut potius, vt dixi: progenies ferrea, id est ferreos progenitura, virum, id est virorum, extulit caput duris aruis, scilicet saxosis, & ferae sunt immissę syluis, id est in syluas, & sydera sunt missa coelo (nisi dicas ferae immissę sydera, id ē immittendo effectę sydera coelo, id est ad ornatum coeli. fabulantur enim signa coelestia feras ferme fuisse, sed prior constructio melior est.) Nec res tenerę, id est recens genitae possent perferre hūc .i. talem laborem ventorum .s. & frigoris, si tanta quies .i. temperies, & concordia non iret .i. intercederet inter frigus, qđ .s. in hyeme est, & calorē qui est in estate dominātur, & si indulgentia, .i. benigna influentia, & quasi clementia, coeli .i. aeris nō exciperet .s. ab aduersis, & nociuis terras.

PIERIVS.

¶ Cum primum lucē pecudes. Roma. & Mediceus co. Cum primę lucem pecudes, legunt, quod non displicet. ¶ Virūq; Ferrea progenies duris caput extulit aruis.) Lactā. li. j. lectionē agnoscit, terra, vbi dicit. Illud hoc loco praeterire nō possum: quod errantes quidam philosophi aiunt hoīes, caeteraq; aīalia sine vllo artifice orta esse de terra. Vnde illud Virgilianū. Terrea progenies duris caput extulit aruis. Sed quantū pertinet ad terreā, tam instrumenti nostri monumentis cōsonum est: q; a philosophorū antiquoribus scholis non alienū Aegyptijs, Arabis, & plerisq; alijs nationibus, apud quas rerū naturalium disciplina claruerit, in eandem sniam facile concedentibus. In quibusdā vero Lactantij codicibus verba illa. Procreata est ex lapidibus. Ex Seruij commentario importune videas inserta Virgiliano carmini. Illud autem terrea, eruditis auribus non satisfacit qui putant Lactantij codicem deprauatum: cum ferrea, sententiam nihil immutet.

SERVIVS.

Quod superest, quaecunq; premes virgulta per agros,
Sparge fimo pingui & multa memor occule terra:
Aut lapidem bibulum, aut squalenteis infode conchas.
Inter enim labentur aquae, tenuisq; subibit
Halitus, atq; animos tollent sata, iamq; reperti,
Qui saxo super, atque ingentis pondere testae
Vrgerent. hoc effusos munimen ad imbres,
Hoc, vbi hiulca siti findit canis aestifer arua.
Seminibus positis superest deducere terram,
Saepius ad capita, & duros iactare bidentes,
Aut presso exercere solum sub vomere, & ipsa
Flectere luctantes inter vineta iuuencos,
Tum leues calamos, & rasae hastilia virgae,
Fraxineasq; aptare sudes, furcasq; bicornes,
Viribus eniti quarum, & contemnere ventos
Assuescant, summasq; sequi tabulata per vlmos.
Ac dum prima nouis adolescit frondibus aetas,
Parcendum teneris, & dum se laetus ad auras
Palmes agit laxis per purum immissus habenis,
Ipsa acie falcis nondum tentanda, sed vncis
Carpendę manibus frondes, interq; legendę.
Inde iam vbi validis amplexae stirpibus vlmos,
Exierint, tunc stringe comas: tum brachia tonde:
Ante reformidant ferrum, tunc deniq; dura
Exerce imperia, & ramos compesce fluenteis.

¶ Quod superest.) Non quod deest, sed quod sequitur. ¶ Premes.) Demerges, infodies. ¶ Quęcūq; virgulta.) Siue de plantarijs, siue de arboribus. ¶ Lapidem bibulū.) Qui arenarius vocatur. ¶ Aut squalentes infode cōchas.) Cocleę autem propter admittenda spiramina infodiunt. Lapis vero arenarius, & ppter spiramina, & ppter hauriēdū humorē, si forte nimi⁹ fuerit. Squalentes Sordidas. ¶ Animos tollent.) Sument ab his rebus magnanimitatē. ¶ Iamq; reperti.) Scilicet diligētiores. ¶ Effusos munimen ad imbres.) Contra nimias pluuias. ¶ Hiulca.) Nimijs caloribus fissa. ¶ Ad capita.) Positarū .s. vitium. ¶ Iactare autem bidētes.) Hoc ad cōminuendas pertinet glebas. ¶ Flectere luctantes.) Cum quadam moderatione ducere, ne tenera adhuc virgulta concutiant. ¶ Leues calamos.) Nitidos. Dicit autem & cannas & virgas radendas, ne ex corticibus rubigo aduersa vitib⁹ possit creari. ¶ Sequi tabulata.) Tabulata sunt rami effusiores & in plana tēdentes, non in altiora crescentes. ¶ Per purum.) Per aerem. ¶ Ipsa acie falcis nondū tentanda.) Si acies, sensus hic est, Teneris adhuc vitibus, nō est falcis acies necessaria si Acie, subaudiumus virgulta: vt sit, Ipsa virgulta nondum falcis acie tentanda sunt. ¶ Stirpibus.) Solidiorib⁹ palmitibus .i. truncis. ¶ Frons tenera.) Frondis vera lectio est. Lucret. Frōdiferasq; domos auiū. Apud antiquiores .n. singularis nominatiu⁹ erat frōdis: hodie vero & a frōte & a frōde vn⁹ ē noiatiuus frōs, sicut ēt lens a lente, & a lēde capitis breuiore pediculo.

ASCENSIVS.

¶ Quod superest. Redit ad institutum suum docens quo pacto terrę vitibus ferendis aptandę sint. ¶ Ordo autem est. Quod .i. vt agamus quod superest .i. agendum & docendum restat: quęcūque virgulta tu premes .i. pressa plantabis per agros sparge supp. ea fimo pingui, & tu memor, aut praecepti mei, aut infelicitatis alter plantatorum, occule .i. occulta & absconde ea, multa terra, & infode, id est simul cum vitibus in eadem fossa fode aut lapidem bibulū .s. aquae, hoc est arenarium, aut conchas squalentes .i. sordidas, vt .s. per testas fiant spiramēta, enim pro quia, aquę .s. pluuię aut deriuatae: labentur inter .s. conchas, & tenuis halitus .i. spiritus subibit .i. clanculum intrabit & sata .i. seminaria plantarum tollent .i. erigent animos .i. vigorem suum. Et iam reperti, .s. sunt qui superurgerent .i. premerent saxo atq; pondere, ingentis testę quia hoc .s. aut saxum, aut testā magnam superponere, est munimen .i. protectio, ad .i. cōtra imbres perfusos .i. nimis impetuosos hoc .i. etiam munimen est contra ęstum cum .i. quando canis ęstifer in quo signo sole existente intēsissimus solet esse calor, findit, id est secat & diuidit arua hiulca .i. hianta siti, id est siccitate. ¶ Seminibus positis docet qđ agēdum sit postquam semina posita sunt, dicēs seminibus positis .i. postquā semina posita sunt, superest .i. reliquum est, deducere .i. deorsum ducere, saepius terram ad capita .s. seminum, & iactare .s. superinijcere bidentes instrumenta vinitorum duos dentes habentia, duros quia ex ferro aut respectu glebarum & hoc ad glebas discutiendas & dissoluendas, aut exercere solum .i. terram sub vomere presso .i. altius immisso, & flectere, id est cum moderatione, ducere iuuencos luctātes .i. petulcos & qui luctarentur si non flecterentur inter vineta, id est loca in quibus vites nascuntur. Loquitur de situ Italico, vbi inter ordines vinearum agri frugiferi satis derelinquntur vt arari possit. Habent enim fere in eodem solo vinū frumentum & fructus arborum. Tum, id est deinde superest aptare .s. ad vites sustentandas, calamos leues, id est nitidos ac politos seu leuigatos, hoc est decorticatos, producitur enim prima, & pro, id est hastilia, id est perticas virgae rasę, id est decoriatae & sudes fraxineas vnde pali fiunt & furcas bicornes, id est bina cornua habentes, ad suffulciendas vites aut impositas perticas, quarum, scilicet furcarum viribus, id est sustentaculis, scilicet vites assuescāt, id est assuetę fiant, eniti, id est erigi cum quodam annixu, & contemnere ventos, vnde deijcerentur, si non haberent fulcimen, & assuescant sequi tabulata (quę vulgus solaria vocat, quia solum faciunt quasi per aerem euntibus: sed tabulata dicuntur, quia ex tabulis super trabes positis conficitur, vitium autem testudines tabulata dicuntur: quia perticae pro trabibus, & vites cum frondibus ac fructibus tabularum vicem pręstant) tabulata igitur .i. connexiones perticarum in morem tabulatorū, per vlmos summas .i. quę sunt in summitatibus vlmorum. Ac dum, id est quādiu prima aetas adolescit frondibus nouis .i. quādiu frondes tenerae ac nouae & nondum adultae sunt, parcendum .s. est .i. parcere oportet, teneris frondibus vitium videlicet, hoc est pampinis, & .i. etiā dum palmes laetus .i. vegetus ait se ad auras .i. erigitur, & multum adhuc crescit immissus per purū .i. liquidum aerem & hoc habenis laxis .i. libero excremento, ipsa acies falcis nondum .s. est tentanda .s. in putandis vitibus .i. nōdum putādae sunt vites: ferro ipsius falcis, .i. cultri incurui quo vites putari solent: sed frōdes .s. luxuriantes & superflue pāpini: carpendę sunt manibus vncis .i. incuruatis aptis videlicet constrictis digitulis, & frōdes sunt inter legendae .i. tollendę de medio non temere sed cum delectu, inde .i. postmodum vbi ado'euerint vites, vbi .s. frondes exierint stringe .i. decerpe stringendo, tum .i. tunc comas .i. pampinos, quę sunt vitium comę, & tonde .i. reseca & puta tum, id est tunc brachia .i. palmites. Nam ipsa brachia .s. reformidant ante .i. priusquā

emiserint frondes, ferrum.s.falcis, deniq; .i. vt semel præcipiam, exerce tum.i.tunc: dura imperia.s.amputando (nam durus imperator est qui in capita suorum animaduertit) & pro.i.compesce, s.putando ramos fluentes: id est luxuriantes, hoc est qui effluerēt luxuriose, nisi compescerentur.

PIERIVS.

❡ Superest deducere terram.) In Ro.codic.diducere. In aliquot alijs, educere. Sed vulgata lectio castior. ❡ Furcasq; bicornes.) In Romano codice legere est. Furcasq; valentis, quod mihi non satisfacit, tametsi in aliquot alijs codi.ea lectio reperiatur. ❡ Palmes agit.) In Mediceo codice aget, futuro tempore legitur. ❡ Ipsa acie falcis nondum tentāda.) In Romano codice numerus ita habet ipsa acie nondū falcis. In aliquot alijs. Ipsa acies, legitur, sententiam vero hanc Quintilianus sibi desumpsit institutionum libro.ij. Quod etiam rusticis notum est, qui frondibus teneris nō putant adhibendam esse falcem, quia reformidare ferrum videntur, & nondum cicatricem pati posse. ❡ Et ramos compesce fluētes.) In anti.codi.Roma.legere est, ramos compesce valentis, pręcepto, phrasiq; ex Varrone sumpta, qui primo de agricultura ait. Vites pampinari, sed a sciente, nam id, quam putare, maius, neq; in arbusto sed in vinea fieri, pampinare est fermento coles qui nati sunt de ijs qui plurimum valent, secundum, nonnunquam & & tertium relinquere, reliquos decerpere ne relictis colibus sarmentum nequeat ministrare succum.

SERVIVS.

❡ Texendę sępes etiam.) Alij hic distingunt. alij separant texendę, sępes etiā & pecus omne tenendum. ❡ Solem potentem.) Intolerabilē, grauē. ❡ Indignas autem hyemes.) Sæuas. ❡ Syluestres vri.) Id est boues agrestes, qui in Pirenæo mōte nascūtur inter Gallias & Hispanias posito. Sunt autem exceptis elephantis, maiores aīalibus cæteris. dicti vri ἀπὸ τῶν ὀρῶν.i.a montibus. ❡ Capreæq; sequaces.) Id est persecutrices. vt, Maleæq; sequacibus vndis. ❡ Incumbens scopulis.) Etiam saxa caloribus penetrans. ❡ Admorso.) Participium est, ac si diceret abroso. ❡ Non aliam obscuram.) Victimæ numinibus aut per similitudinem, aut per contrarietatem immolantur. Per similitudinem, vt nigrum pecus Plutoni. Per contrarietatem, vt porca, quę obest frugibus, Cereri: & caper qui obest vitibus Libero. Item capra Æsculapio qui est deus salutis: cum capra nunquam sine febre sit. ❡ Aris autem omnibus) non sine causa dixit, Nam cum numinibus cæteris varie pro qualitate regionum sacrificetur, vt Veneri Paphię tantum de ture. vnde est, Haud equidem tali me dignor honore. Genitrici vero, id est Romanæ, etiā de victimis: Libero vbique caper immolatur. ❡ Veteres ineunt proscenia ludi. Primi ludi theatrales ex liberalibus nati sunt: Ideo ait veteres ludi. Proscenia, autem sunt pulpita ante scenam in quibus ludrica exercentur. ❡ Pagos & compita circum.) Id est per quadriuia quæ compita appellantur, ab eo quod multę vię in vnā confluūt: & villas, quę pagi ἀπὸ τῶν πηγῶν appellantur, id est a fontib⁹ circa quos villę consueuerant condi. vnde & pagani dicti sunt, q̄si ex vno fonte potantes. Cōpita autem sunt vnde ludi compitalitij vocantur. ❡ Thesidę.) Athenienses. qui primi ludos instituere liberales. ❡ Mollib⁹ in pratis vnctos saluere per vtres.) Vnctos vel oleo vel lexiuia. In pratis, aūt ideo ne lęderent cadētes. vtres, vero fiebant ad insultationem etiā mortuorū captorum, ne quid ex his esset quod non sentiret iniuriā. Saliere. Secundum artē locutus est. Nam salio salui dicebant: vnde & Cicero ait, in Milonia na, Cū hic de rheda reiecta penula desiluisset, Sic ēt ab eo q̄d ē Cano, nō cecini, sed canui dicebāt, vnde Sallu., Cornua occanuerūt.

Texendæ, sępes etiam, & pecus omne tenendum:
Præcipue dum frons tenera, imprudensq; laborum,
Cui super indignas hyemes, solemq; potentem,
Syluestres vri assidue, capreæq; sequaces
Illudunt: pascuntur oues, auidæq; iuuencæ:
Frigora nec tantum cana concreta pruina,
Aut grauis incumbens scopulis arentibus æstas,
Quantum illi nocuere greges, duriq; venenum
Dentis, & admorso signata in stirpe cicatrix.
Non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris
Cæditur: & veteres ineunt proscenia ludi:
Præmiaq; ingentes pagos, & compita circum
Theseidę posuere atque inter pocula læti
Mollibus in pratis vnctos saliere per vtres.

ASCENSIVS.

❡ Texendæ sępes &c.) Adhortatur premunire vineas sæpibus ab hircorum caprarumq; incursibus: facturis inde transitum ad sacrificia rusticorum describenda. ❡ Ordo est. Sępes.i.munitiones ex virgultis in cratium morem complicatis vineas sepiētes, sup. sunt etiam texendæ, & omne pecus est tenendum.i.arcendum a vineis præcipue dum.i.donec seu quādiu, frons est tenera & imprudens.i.inexperta, laborum.i.incōmodorum, cuiusmodi sunt hyemes venti, grandines morsus, infractiones putatiōes &c. Cui scilicet frōdi, vri.i.id genus bouis, syluestres.i.petulci, & indomiti, & capreę.i.caprę syluestres, sequaces.i.psecutrices, aut quæ vineas insequuntur illudunt.i.nocent & officiunt, sup.i.vltra aut pręter, indignas.i.nimis magnas, hyemes.i.tempestates pluuiosas, & solem potentem.s.in ardore atq; æstu, oues pascuntur.s.vineas & iuuencę aridę.s.cibi pascuntur.i.vineas, Nec.i.non, & frigora concreta.i.constricta pruina cana.i.per pruinā albicātē aut ęstas grauis.i.calor vehementer æstiuus, incumbens.i.violēter ingruēs scopulis.i.saxis in mari sitis arentibus.s.pre siccitate, & ita vehementi calore fissis, nocuere.s. frondi aut vitibus tantū.i.intātum, quantum illi greges.s.caprearū pcipue, & quantum.s. nocuit, venenū dentis duri.i.capreæ q̄cquid abrodit simul exurit, & cicatrix.i. stigma duri dentis signata.i.infixa, in stirpe.i.trunco & stipite, admorso.i.mordicib⁹ abroso. Caper cęditur.i.mactatur Baccho exīstens sacer aut execrabilis aut sacrificabilis: ceditur dico omnibus aris cū alijs numinib⁹ varie mactenť hostię ac victimę ob non aliam causam.i.ob eā causam q̄a.i.vitem abrodit & inurit, vnde Ouid.in Fast. Rode caper vitem, tamen hinc cū stabis ad aram, In tua q̄d spargi cornua possit, erit: & ludi veteres imo vetustissimi, quia primi creduntur fuisse, ineunt proscenia.i.loca ante scenas.i.vmbracula pro quibus agebantur aut ludebantur fabellę, & Thesidę, id est Athenienses a Theseo in ciuitatem collecti, posuere pręmia.s.caprarum, vnde Horat. Carmine qui tragico vilem certauit ob hircum, ingentes.i.valde magnos, pagos.i.vicos circa fontem in agro existentes. (Galli villagia vocant) & circum compita. i. loca quo plures cōpetunt.s.quo plures conueniunt, ut sunt triuia, atq; ipsi læti inter pocula.i.post epulationem & cōpotationē saliere in pratis mollibus.i.herbosis per utres.i.saccos ex corio factos & uino impletos, unctos.i.pingues & lubricos. De his autem latius disquirit Beroaldus in Seruium, cuius verba simul cum his quæ de sericis lanis annotauit in hunc locū recepi. Sunt autē in illa uerba Seruiana. Apud seras sunt in arborib⁹ uermes, qui in aranearū morē fila tenuissima deducunt unde est sericum. Cōtra q̄ Beroaldus & historici omnes dissentire uidentur a Seruio, sua scribentes quēadmodum apud Seras sunt arbores lanigerę sine uermib⁹ q̄rum frōdibus caniciem depectunt aqua perfusam, ex quo uellere vestimenta cōficianť, q̄ serica nuncupātur, vt author est Pli. cuius verba libuit subtexere ex lib.vj. Seres lanitio syluarū nobiles pfusam aqua depectētes frōdiū caniciē, vnde gemin⁹ foeminis nr̄is Beroal.
labor redordiendi fila rursumq; texēdi, tā multiplici opere tā lōginquo orbe petitur, vt in publico matrona trāsluceat. Hoc idem Solin. in collectaneis tradit. Et pfecto Plinij ac Solini verba ita Virgiliano carmini conueniunt, vt ab illo mutuati esse videātur: nanq; poeta sic scribit, Velleraq; vt folijs depectant tenuia Seres, quo quidē versu apertissime demōstrat vellera & lanitiū apud Seras colligi ex folijs, nō aūt cōfici a bombicibus vermiculis sicut Sericū
exponit Seruı⁹. Enimuero bōbices nō apud Seras sed in Assyrię insula, Coo peculiariter puenıunt, qui quidem bōbices vermiculi sunt, telasq; aranearū modo texunt ad vestē luxūq; foeminarū quę bombicina appellantur, cuius mentio fit apud Iuuenalem, Quarum delitias vel panniculus bombicinus vrit. Prima eas vestes texisse in insula Coo Pamphyla Platys filia dicitur, vt author est Aristoteles in quinto de animalibus, & repetitum est a Plinio in xi. vnde vestis Coa noiatur, cuius crebro meminerunt poetę, & in primis Ouid. atque Propertius, Pręterea non satisfacit mihi Seruius in enarratione illius Virgiliani Bōbicis
carminis, vnctos saliere per vtres: cum hic locus ab vnico tantum Higinio (quod quidem legerim) optime declaretur: adeo vt nihil Virgilianæ sententiæ sic accommodatius, Scribit enim in libro de signis, Bacchum, vinum, & vitem, & uuam Icaro tradidisse, vt ostenderet hominibus quomodo sereretur, & quod

& quod ex ea nasceretur, hic cum seuisset vitem hircus in vineam se coniiciens tenerrima queq; folia decerpsit ex quo facto Icarus indignabundus hircum interfecit, & eius pelle vtrem cõfecit quẽ vino plenum coniecit in medium. Sodalesq; suos circa eum salire coegit. Alii tradunt Icarum cũ a Libero patre vinum accepisset: statim vtres plenos in plaustrũ ĩposuisse. Ex hac Hyginii narratione, vt ego sentio, Maronianum carmen apertissime illustratur, & sententia efficitur manifestaria. Hæc ille, quorum quidem Mancinellus huc assumpsit.

PIERIVS.

❡ Et pecus omne tenendum est.) In Ro. co. tuendum habes. In Mediceo, tenendum, absque, est. ❡ Pręcipue dum frons tenera.) aduerte loco hoc Seruii corrupta esse verba, quæ vt per te incolumitati suæ restituere possis, quid sup hoc nomine veteres tradiderint apponam. Carisius ait, frundes, & frundibus, veteres, per v, dixisse: cuius rei exemplum ponit Ennii ex annalium libro septimo rurescant frundes, nõ, frondes, mutatum vero, v, in, o, monet Plinius, & nominatiuum absq; n, litera in vtroque loqui, frus, fros, nam fros, τὸ μέτωπον. ❡ Syluestres vri assidue, capreæq; sequaces illudunt.) In Romano codice adsidue, quã scriptionem improbat Carisius, cum nomen sit ab esse. Quod vero Seruius vros in Pyrenæis nasci dicit Plin. eos, quos inter equos etiam enumerat, ad septentriones statuit, quorum cornibus barbari illi potent, Cæsar in hercinia sylua Germaniæ. ❡ Aut grauis incumbens scopulis arentibus ęstas,) In codice mediceo æstus, legitur. Quod frigori respondet per antitheti proprietatem, & eadem locutione variatum in Palęmone, si lac præceperit æstus, ❡ Et admorso signata in stirpe cicatrix.) Admorso quidem in veteribus aliquot codici. habetur, in plerisque vero, d, litera abrasa est, imperite, vt mihi videtur, nisi sit, quod in antiquis aliis, a morsu, legitur. Sane Romanus codex, admorsu, vnica dictione, verbali nomine legit. In Mediceo etiam prius scriptum erat, admorsu, per, v, inde illita est circularis linea alio atramento, vt admorso dicat. Sed enim Seruius, admorso, participium agnoscit, ac si diceret, abroso stirpe. Quamuis negat Donatus stirpem apud Virgilium, reperiri fœminino genere, quam sententiam & Carisius & alii plerique reiecerunt, vt alibi dictum. ❡ Nõ aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris Cæditur, & veteres ineunt proscenia ludi. Pręmia q; ingentes pagos, & compita circum Teseidę posuere.) Sunt qui epitheton, ingentis, ociosum esse, vel importunum iudicent, quod non in ingentibus tantum pagis, sed in omnibus ea sacra fieri pietas illa vetus exposcebat: neque distinguendum, vt per compita, minores pagos intelligamus, cum sit eiusdem sententię dilatatio, vt etiam apud Horatium Quis circum pagos, & circum compita victor, quin pagus paucissimis etiam casis constare potest, compita, cum triuiorum plateas requirant, pluribus itidem constare domibus ęquũ est: quare lectionem illam summopere approbarim, quam in codicibus omnium quos versauerim antiquissimis obseruaui. Pręmiaq;, ingeniis pagos & compita circum Thesidę posuere: vt intelligas de tragœdiis, quarum scriptoribus hircus pręmium fuerit propositum, Horatio dicente, Carmine qui tragico vilem certauit ob hircum, & his ludis poemata cani solita, idem Horatius ostendit dum Thespin ait plaustris vexisse poemata, de Tragœdię inuentore loquens. dicamus igitur Athenienses posuisse præmia ingeniis pagos & cõpita circum, quia vero sunt qui Virgilium negent vsum ingenii vocabulo, pro ea vi mentis, quæ sit docilitatis, meditationis, inuentionis & prudentiæ capax: eo significato, quod apud Horatium est, Grans ingenium, & apud Sallustium. Sed quia prouenere ibi præclara ingenia, omne punctum me tulisse fateantur, si dixero apud Virgilium eodem significato accipi. Haud equidem credo quia sit diuinitus illis ingenium, ad eorum enim opinionem refellendam, hoc ait, q putabant multis & prudentię, & docilitatis signis in aurum genere perspectis, ea pollere mente, cuius sententię Democritum fuisse tradunt, si quis vero Virgilii sententiam inspiciat, neminem tam stupidum esse crediderim, qui non fateantur eo loco, ingenium pro vi mentis accipi quę sit docilitatis, & prudentię capax. Quod si etiam nusquã alibi Virgilius eo vocabulo vsus fuisset latinissimæ illius ętatis consensus, qua. M. Tullius, Sallustius, Horatius claruere facit, vt hoc loco non incongrue in hanc sententiam poni potuerit, etiam si rei tactę pulchritudo eruditioq; ipsa, & veterum codicum testimonia non accederent. ❡ Vnctos salire per vtres.) Seruianis temporibus pręteritum a salio salui, pronunciabant, idem tamen salii, secundum artem dictum asserit a Virgilio, quod veteres salui faciebant, hinc nonnulli, saluere scribunt. In codicibus tamen antiquis manu scriptis, saliere, legitur, eiusmodique præteriti forma agnoscitur a Prisciano hoc eodẽ citato versu, eum vero saliendi morem videas apud Higinium de figuris, vbi de Arctophylace loquitur.

SERVIVS.

Necnon Ausonii Troia gens missa coloni
Versibus incomptis ludunt, risuq; soluto:
Oraq; corticibus sumunt horrenda cauatis:
Et te Bacche vocant per carmina læta: tibiq;
Oscilla ex alta suspendunt mollia pinu.
Hinc omnis largo pubescit vinea fœtu:
Complentur vallesq; cauæ, saltusq; profundi:
Et quocunq; deus circum caput egit honestum.
Ergo rite suum Baccho dicemus honorem
Carminibus patriis: lances & liba feremus:
Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram:
Pinguiaq; in veribus torrebimus exta columis.

❡ Necnõ Ausonii Troia gẽs.) Hoc est etiam Romani hæc sacra celebrant & canunt. nã hoc est. ❡ Versibus incomptis ludũt.) Id est carminibus Saturnio metro compositis, quod ad rhythmum solũ vulgares cõponere cõsueuerunt. Horatius, Libertasq; recurrentes accepta per annos Lusit amabiliter. ❡ Risuq; soluto.) Id est cachinno.) Oraq; corticibus sumunt.) Quia necesse erat pro ratione sacrorum aliqua ludrica & turpia fieri quibus posset populo risus moueri: qui ea exercebant ꝓpter verecundię remediũ hoc adhibuerunt, ne agnoscerentur, vt personas factas de arboꝝ corticibus sumerẽt. ❡ Et te Bacche vocant.) Hymnos in tuũ canũt honorem. ❡ Tibiq; oscilla.) Mollia, pensilia. vt, Pilentis matres in mollibus. Oscillorũ, sũt varię sunt opiniones, Nã alii hanc asserũt fabulã, Icari⁹ Atheniensis pater Erigones, cũ acceptũ a Libero patre vinum mortalibus indicaret, occisus est a rusticis: q cũ plus ęquo potassent, inebriati venenũ se accepisse crediderant, huius canis est reuersus ad Erigonẽ filiã, q cum eius comitata vestigia peruenisset ad patris cadauer, laqueo vitã finiuit. Hęc deoꝝ voluntate inter astra relata ẽ, quam vocant virginẽ. Canis quoq; ille est inter sydera collocatus. Sed post aliquantũ tempus Atheniensibus morbus imissus ẽ talis, vt eorũ virgines furore quodam cõpellerent ad laqueum: respondit oraculum sedari posse pestilentiã illã, si Erigonis & Icarii cadauera requirerent: quę cũ diu quęsita nusquã inuenirẽt, ad ostendendum suã deuotionẽ Athenienses, vt etiam in alieno ea q̃rere viderentur elemento suspenderunt de arboribus funem, ad quem se tenentes homines, hac atque illac agitabantur: vt quasi etiã per aerem illorum cadauera quęrere viderent. Sed cum inde plerique caderẽt, inuẽtum est vt formas, ad oris sui similitudinem facerent, & eas pro se suspensas mouerẽt. vnde & oscilla dicta sunt ab eo, quod in his cillerentur, id est mouerentur ora, nam cillere ẽ mouere: vnde & furcillæ dictæ sunt, quibus frumenta cillentur. Alii dicunt oscilla membra esse virilia de floribus facta, quę suspẽdebantur per intercolumnia: ita vt in ea homines acceptis clausis personis impigerent, & ea ore cillerent, id est mouerẽt ad risum populo commouendum, & hoc in Orpheo lectum est. Prudentioribus tamen aliud placet, qui dicũt sacra Liberi patris ad purgationem animę pertinere, omnis autem purgatio aut per aquã fit, aut per ignẽ, aut per aerẽ: sicut & in sexto ait, Alię panduntur inanes Suspensę ad ventos, aliis sub gurgite vasto Infectũ eluitur scelus: aut exuritur igni. Vt nunc per oscilla genus purgationis, videlicet aeris: quod est maximum intelligamus. Nam primum aquæ est, secundum est ignis, tertium aeris. ❡ Hinc omnis largo pubescit vinea fœtu.) Post hæc sacra celebrata. ❡ Ergo rite suũ Baccho dicemus honorem.) Iuste igitur Liberi celebrabimus sacra. ❡ Honestũ.) Pulchrũ. ❡ Carminibus patriis.) Id ẽ Romana ligua, pleraq;.n. sacra, pro gentiũ qualitate: pleraq; ꝑm suũ ritum colũtur, nã hymni Libero apud Gręcos gręca, apud Latinos latina voce dicuntur. Hymni vero matris deũ vbiq; ꝓpriã, id est græcam linguam requirunt. ❡ Stabit sacer.) Placebit. Tunc.n. est aptum sacrificium, cum dedicatũ aial victimæ patiens inuenitur, vnde & alibi sic ait, Et statuam ante aras aurata fronte iuuencum. i. placere faciam. Contra Lucanus, Discussa fugit ab ara Taurus

nus, Sacer, autem execrabilis. vt, Auri sacra fames. ┌ In verubus torrentibus extra columnis.) Quia sicut etiam caper est inimicus vitibus, ita eis nocet & corylus. Vnde & ait supra, Neue inter vites corylum sere.

ASCENSIVS.

ℭ Necnon Ausonij.) Atheniensi tanquit ritum Ausonij quoq; coloni assumpserūt. Quia vero per hoc videretur sentire Romanos a Graecis & originem & ritum traxisse: quoniam Ausonij ab Ausone Vlyssis & Circes filio dicti sunt, subiunxit Troia gens missa: q.d. tametsi generaliter Ausonij nominentur ab Ausone, tamen Romani praecipuam originem traxerunt a Troianis. ℭ Ordo est Necnon. i. etiam. q.d. nō solum Athenienses, sed etiam coloni ausoni. i. agricolę Italici & potissimum Romani (Appositio restringendę generalitatis gratia) gēs missa Troia. i. ab vrbe Troia post destructionem eius, hoc est Romani ludunt versibus incomptis. i. inornatis & pedestribus exordijs & risu soluto. i. cachinno rustico hoc est vero & non dissimulato, & sumunt horrenda ora. i. personas, per quarum medium sonant verba (Galli appellant, faulx visages) corticibus cauatis. i. vt faciei applicentur factis foraminibus pro oculis naribus & ore, & vocant, id est inuocāt te o Bacche o carmina laeta. i. lętitiam eorum post vinum indicantia, & suspendunt tibi. i. in honorem tuum ob memoriam Icari, & Erigones, quibus fauisti, Oscylla. i. facierū simulachra parua mollia. i. pensilia aut ex molli materia effecta, ex pinu alta. Hinc, id est ex his sacrificijs aut post haec sacrificia, omnis vinea pubescit, id ē germinat ac floret largo. i. abundanti & fertili foetu, hoc est fit q̄les pubescentes puellae quę facile grandae fiunt atque concipiūt, & ita valles cauae, & saltus profundi non solum colles, complentur. i. implentur simul largo. s. foetu vinearum, & sup. omnia loca complentur quocunque. i. in quęcunque deus. s. Bacchus, circum egit. i. duxit & quassauit, caput honestum. i. pulchrum. Ergo quia. s. Baccho fauente omnia complentur dicemus rite. i. secundum ritum & debitum morem Baccho suum, id est proprium honorem, id est hymnum & canticum laudis carminibus patrijs, id est Romana lingua & nos feremus lances, id est vasa sacrificijs apta, & liba, id est molam, & hircus ductus (non tractus sponte adductus stabit) sacer, id est erit placens & conueniens sacrificio, ad aram, scilicet Baccho extructam, & nos torrebimus exta pinguia, vt non abiectam offerant hostiam in verubus, id est paxillis, columnis, scilicet ex corylo factis, corylus autem vitibus obest vt caper, & ita congruit in sacrificijs Bacchi eam amputare vt fiāt verna.

PIERIVS.

ℭ Ergo rite suum Baccho dicemus honorem.) In veteribus aliquot codicibus legere est, suos honores, quod rem splendidiorē efficit. ┌ In verubus torrebimus exta columnis.) In codic. Medic. torquebimus, legitur, quod ipsius rei ministerium videtur, exprimere. Sed enim torrebimus, receptius.

SERVIVS.

ℭ Est etiā ille labor.) Iā paulatim tēdit ad vitium vituperationē, dicēs, & infinitū esse eax laborē, vt, Cui nunq̄ exhausti satis est. & icertū fructū, vt, Et iā maturis metuendus Iupiter vuis, & ipsum ēt fructum pniciosum: vt, Bacchus & ad culpā causas dedit. ┌ Exhausti satis est.) Exhaustionis, finitionis, quod qa asperū visum est, se ad figurā trāstulit, & ait, Exhausti, vt seruātissimus aequi: pro aequitatis. ┌ Omne solum.) Cōtinēs. s. vites. ┌ Æternum.) Semper, ꝑpetuo. Et absolute

Est etiam ille labor curandis vitibus alter:
Cui nunquā exhausti satis est, nāq; omne quotannis
Terq; quaterq; solum scindendum, glebaq; versis
Æternum frangenda bidentibus: omne leuandum
Fronde nemus: redit agricolis labor actus in orbem:
Atque in se sua per vestigia voluitur annus:
Et iam olim, seras posuit cum vinea frondes:
Frigidus & syluis aquilo decussit honorem:
Iam tum acer curas venientem extendit in annum
Rusticus, & curuo Saturni dente relictam
Persequitur vitem attondens: fingitq; putando.

rationem tendit vt plenius oleas laudet, quę & sine multo labore nascunt, & facile cōseruantur & salubrem ferunt fructū. ℭ Ordo est. Est etiā ille alter labor curādis vitibus. i. ad curādas apte vites. s. labori nū quā est satis exhausti. i. peractę & cōsummatę aut impēse operę: nā omne solum continens. s. vites est scindendū. i. sulcandū aut aperiendū, quotanis, id est singulis annis ter & quater. i. frequenter, & omne nemus. s. tam arborum q̄ vitium est leuandum fronde. i. stringendum, & fronde priuandum vt

locutus est. ┌ Leuandum fronde nemus.) Releuandum, spoliandum. Omne autem nemus dicit & arborum & vitium. Vnde paulo post dicturus est, Bis vitibus ingruit vmbra. ┌ Labor actus i orbem.) i. in anni circulum labor se inuicem sequitur rusticorum ┌ Olim.) Quandoque. Significat autem finale tempus autumni. ┌ Seras frōdes.) Sero cadentes. Tarde enim spoliant vites frōdibus. ┌ Frigidus & syluis Aquilo decussit honorem.) Varronis hic versus est. ┌ Acer.) Nō quilibet, sed diligens. ┌ Curas venientem extendit in annū.) Quasi in tempore alieno ꝑmeditatur futurum laborem. ┌ Et curuo Saturni dente.).) Id est falce quę est in ei⁹ tutela. Nam Saturnus dicitur, patri coelo virilia falce amputasse, q̄ in mare cadentia Venerem creauerunt: quod ideo fingitur, quia nisi humor de coelo in terras descenderit, nihil creatur. Alij Saturnum deum esse temporum dicunt, quę sicut falx, in se recurrunt. alij vero dicunt Saturnum in progressu nihil nocere: cum retrogradus est, esse periculosum. Ideoq; eum habere falcem in tutela, quod & ipsa protenta nihil valet: retro acta vero, quidquid ei occurrerit secat. ┌ Relictā.) Scilicet a se, paulo ante desertā. ┌ Fingitq; putando.) Componit. vt, Fingitq; premendo.

ASCENSIVS.

ℭ Est ēt ille labor &c.) Vt Ser. docet paulatim ad vitium v ipe rationem

botri solem excipiant, labor redit agricolis, actus, id est impulsus & reductus in orbem, id est circulum atq;. i. & aut atq;, id est pariformiter vt annus voluitur in se per sua vestigia, id est vt a vere per aestatem autumnum & hyemem fit semper reditio in ver. Ac iam cum, id est quando vinea posuit. i. deposuit, olim frondes seras. i. quas sero & tarde deponit, & Aquilo, scilicet ventus frigidus qui a septentrione flans decussit syluis honorem. i. ornatum frondium, iam tum rusticus acer, id est strenuus, extendit. i. dilatat curas in annum venientem. i. incipit curare quae anno sequenti peragenda sunt, & prosequitur curuo dente Saturni, id est falce quali Saturnus visus dicitur vitem relictam, id est paulo a se desertam, vel cuius culturam paulum intermiserat & attondens. s. eam hoc est vitem fingit. i. componit putando. i. resecando superflua & coaptando vtilia.

PIERIVS.

ℭ Et iam olim seras.) In Romano codi. legere est, ac iam olim. In aliquot alijs, at iam, quarum lectionem nullam improbarim. ┌ Curas venientem extendit in annum rusticus.) In Romano codice, pro, rusticus, agricola legitur: magis vero placet, rusticus, tum quia sic habetur in reliquis exemplaribus, tum ex Tibulli sy nepeia, ipse seram teneras maturo tempore vites Rusticus.

SERVIVS.

ℭ Primum humum fodito.) Hoc est ad laborē primum te esse conuenit, vltimum ad fructus legendos. Vinū enim factum de imaturis cito acescit: & hoc loco inest vitiū vituperatio quarum fructus aut imaturi collecti depereūt: aut si earū fuerit expectata maturitas, nihilominus pereunt. Nam dictus est, Et iam maturis metuendus

Primus humum fodito, primus deuecta cremato
Sarmenta: & vallos primus sub tecta referto,
Postremus metito: bis vitibus ingruit vmbra:
Bis segetem densis obducunt sentibus herbae.
Durus vterq; labor, laudato ingentia rura:
Exiguum colito, necnon etiam aspera rusci
Vimina per syluam, & ripis fluuialis arundo
Caeditur, incultiq; exercet cura salicti.

tuendus Iupiter vuis. ┌ Et vallos primus sub tecta referto.) Vitium fulsētacula, quę in nōnullis locis, in tecta portātur, ne imbribus depereant cito. ┌ Merito.) Vindemiato. ┌ Bis vitibus ingruit vmbra.) Vitis & arboris, vt dēpta folia solē admittāt, quo possint vuę maturescere. ┌ Bis segetē dēsis obducunt sētibus herbę.) Semel autumnali, semel vernali tēpore.

Iam vinctæ vites, iam falcem arbusta reponunt:
Iam canit extremos effoetus vinitor antes.
Sollicitanda tamen tellus: puluisq́; mouendus:
Et iam maturis metuendus Iupiter vuis.

re. ¶ Dur⁹ vterq; labor.) Et vel lendarum herbarũ & frondiũ secandarũ. ¶ Laudato ingentia rura, Exiguũ colito.) Hoc etiã Cato ait in libris ad filium de agricultura: quod ideo dictũ est vel quia maiores, agros incultos rura dicebãt, id est syluas, & pascua: agrum vero, qui colebatur: vt intelligamus, Laudato ingentes syluas, colito agrũ minorem, vel, quod melius est, quia ait in primo. Alternis idem tonsas cessare nouales, Et segnem patiere situ durescere campum: quod fieri non potest nisi fuerint spatia maiora terrarum. Nam & Cato, vt diximus, & Cicero in Oeconomicis ob hoc laudant prædia latifundia, vel q vt dicit Donatus, etiam non culta præstant aliquid domino. ¶ Rusci.) Ruscum virgultum est vnde vites ligantur. Et commemorat labores qui licet circa alia, tamen pro vitibus exercentur. ¶ Incultiq; exercet cura salicti.) Quasi cum indignatione ait, Causa vitium, cura nos etiam sponte nascentium rerum fatigat. ¶ Falcem arbusta reponent.) Putatę sunt, nec falcem requirunt. ¶ Iam canit extremos effoetus vinitor antes.) Melius est effoetus legere, qu am effoetos: vt quidam legunt. Et Antes alij extremos vinearum ordines accipiunt: alij macerias quibus vineta clauduntur: quæ macerię fiunt de assis, id est siccis lapidibus, vnde assæ tibiæ dicuntur, quibus canitur sine chori voce. Dicuntur autem Antes a lapidibus eminentioribus, qui interponuntur ad maceriam sustinendam: nam proprie Antes sunt eminentes lapides, vel columnę vltimæ, quibus fabrica sustinetur, & appellantur Antes ἀπὸ τοῦ ἀντισῆναι: ad quam etymologiam etiam extremos ordines vitium possumus trahere, qui ante stant. Hoc autem dicit, Iam cantat rusticus labore finito: tamen deesse non potest quod exercere circa culturam vitium debeat. ¶ Puluisq; mouendus.) Genus ipsum culturæ pulueratio vocatur, quo imminutæ glebę vitib⁹ applicantur. ¶ Maturis metuendus Iupiter vuis. Aer, more suo, cuius varietas plerunq; laborem decipit rusticorum. Et tacite videtur admonere, quod in primo aperte dixit sacrificijs tempestates esse pellendas.

ASCENSIVS.

¶ Primus humũ &c.) Docet diligentẽ vinitorẽ & qui multũ vini expetit debere esse primũ in labore, & vltimũ in messe seu vindemia, quare iterum ꝓbat difficultatẽ laboriosam in vitibus esse. ¶ Ordo est. Tu fodito primus humũ, vbi. s. vitem plantes aut stercores, & cremato primus Sarmenta. i. amputamenta, hoc est superfluos & resectos palmites, deuecta. s. a vinea domũ. In quo verbo est ẽ fortũda breuitas. Nã multa simul dicit, nõ. n. poteris ꝓmo⁹ sarmenta domũ vehere, & cremare, nisi & ꝓmus putaueris, nã rarissim⁹ quisq; sarmenta iã putata i vineis dereliquit, & referto prim⁹ sub tecta ne. s. putrescãt vallos. i. palos qbus vites sustinentur ful ciuntur, hoc est stipites, & metito. i. vindemiato postrem⁹. i. vltimus. vmbra. s. frondiũ aut pampinorũ ingruit vitibus bis. i. bis eiciunt vites frondes (quod manifestariũ est: vnde libentius dixero sic q̃ bis. i. duarũ quia arboris & vitis, sic. n. de vitib⁹ ad vallos fixis nõ ꝓcederet) & herbę obducũt. i. cooperiunt bis segetẽ. i. seminaria, hoc est nouellas vitiũ plantas, bis. s. vere & autũno lentibus. i. herbis spinosis, & nociuis, densis. s. dense nascẽtibus, vterq; labor. s. q est in amouẽdis pãpinis & sentibus est durus. i. molest⁹ & grandis & ergo laudato ingẽtia rura. s. aliorũ, aut ingentia rura tibi ad variũ usum accõmoda, ut eorũ multum pascuis, & multũ syluis cędutis parũ autẽ uineis deputes, unde subdit colito exiguũ. s. rus ad uinũ aut frumentũ habendũ. Necnon. i. etiã aut insuper, aspera uimina rusci illius fruticis lenti de genere ueprũ quo uites ligantur, cęduntur. s. a rusticis & arundo fluuialis cęditur. i. amputatur ripis. i. in marginibus fluuiorũ, arundinibus aũt faciunt Itali sepimenta in hortis suis, & cura salicti inculti. i. salicũ incultarum, hoc est sponte nascentiũ exercet. s. cultorẽ uitium, iam uites supp. sunt uinctæ i. ad palos ligatę. i. ponatur tp̃s quo id uerũ sit dicere & quo iam arbusta. i. arbores uitibus maritatę reponunt. i. requiescere faciunt falcẽ, quia nolunt putari amplius, & quo uinitor, id est uineæ curator, effoetus. i. lassus & uiriũ expers canit. i. laudat canendo, antes. i. ordines uineaꝝ extremos. i. ad cõsummationẽ ꝑductos, & tamen tellus est solicitanda. s. rastris, & puluis est mouendus ut. s. eo obducantur uuę priusq̃ maturę sint, & Iupiter. i. aer, hoc est tẽpestas dij, hoc est coeli seu aeris est metuendus vuis maturis, quia marcescunt pluuia uinumq; hebescit.

PIERIVS.

¶ Et uallos sub tecta referto.) In hanc sententiam Varro lib. j. de agricultura, dominus simulac uidit occipi iũ uindemiatoris furculas reducit hybernarum in tecta, ut sine sumptu harũ opera altero anno uti possit. ¶ Iam canit extremos effoetus uinitor antes.) Carminis huius lectio in antiquis codicibus uaria est, nam in co. Roma. Iam canit effectos extremus uinitor, uerum id improbatur a Seruio, q mauult effoetus, legere. In Longob. atq; etiam in Mediceo, canit effoetus extremos, aliqui timentes syllabę dictionum ordinem transmutarunt, multaq; ita, ut uidimus, toto opere ausi sunt aggredi.

Contra, non vlla est oleis cultura: neque illæ
Procuruam expectant falcem, rastrosq; tenaces
Cum semel hæserunt aruis, aurasq́; tulerunt.
Ipsa satis tellus, cum dente recluditur vnco,
Sufficit humorem, & grauidas cum vomere fruges.
Hoc pinguem, & placitam paci nutritor oliuam,
Poma quoq;, vt primum truncos sensere valentes
Et vires habuere suas, ad sydera raptim
Vi propria nituntur, opisq́; haud indiga nostræ.
Nec minus interea foetu nemus omne grauescit,
Sanguineisq́; inculta rubent auiaria bacis,
Tondentur cythisi, tedas sylua alta ministrat,
Pascunturq́; ignes nocturni & lumina fundunt,
Et dubitant homines serere, atq; impendere curam.

SERVIVS.

¶ Non ulla.) Idest nulla. Alij nõ nulla legit, id est aliqua: nõ ut in uitibus nimia. ¶ Procuruam expectant falcem.) Vt putentur: quod tamen ad curam refertur anniuersariam, inãne cesse est, licet tarde, oliuam putari. ¶ Rastrosq; tenaces.) Ad fodiendum scilicet. Negligentiam autem ferunt oleæ cum iam coeperunt esse ualẽtiores: nam adhuc paruę nimiam curam requirunt. ¶ Aurasq; tulerunt.) Ferre auras proprie est assuescere aeris uarietati, quę obest rebus teneris nimium. ¶ Ipsa satis tellus.) Hoc dicit, Aratum oliuetũ & oleis prodest, & exinde frumẽta gignuntur. ¶ Sufficit humorẽ.) Scilicet subministrat arborib⁹. ¶ Grauidas cum uomere fruges.) Cum abundat,: nam hoc dicit, Subministra fruges uomere, id est per uomerẽ. Ennius, Effudit uoces proprio cum pectore sancto, id est proprio pectore. Nam Cum, uacat. Vrbanus tamen sic accipit. Grauidas cum uomere, id est statim post arationem. ¶ Hoc.) Hac re. ¶ Nutritor.) aũt pro nutri. nã ꝓ actiui imperatiuo præsenti, passiuũ futurũ posuit. Et uires habuere suas.) Quia tenera uirgulta solent religari fustibus ualidioribus, sicut supra ait de uitibus, Viribus eniti quarũ & contemnere uentos. ¶ Foetu nemus omne grauescit.) Foetu. i. utilitate: nam ois utilitas foetus est, Illuc aũt tendit laus ista syluarũ, ut & ꝓbet non mirum esse si & poma & oliuę sine ulla cultura ꝓbeantur, & crescat uitium uituperatio circa quas tãtus impenditur labor. ¶ Auiaria.) Secreta nemora, q̃ aues frequentãt. ¶ Bacas) autẽ ¶ Sanguineas.) accipimus poma syluestria. ¶ Tondentur cythisi.) Virgulta a Cytho insula ubi abundant nominata.

ASCENSIVS.

¶ Contra non ulla &c.) Ingreditur laudes olearum quę nullo labore conseruãtur, diutius uiuunt, largos & eosdem salubres fructus afferunt, affert præterea & alia arborum commoda, quę ex ordine patebunt. is autem talis est. Contra, id est econtrario, quia. s. uitibus maxima est non ulla. i. nulla penitus cultura est oleis: neque illę hoc est oleæ expectãt, id est desiderant falcem & rastros tenaces. i. cui incussi sunt donec eruerint ac eradicauerint tenentes cum. i. postquã, scilicet oleæ hęserunt semel aruis, id est radicatę sunt in terra, & tulerunt auras, id est impetus uentorum. Et ipsa tell⁹ cũ, id est quando recluditur, id est aperitũ, dente unco. i. ligno incuruo sufficit. s. sufficienter facit & ministrat satis. i. consitis & plantatis arboribus humorem, & cum recluditur, id est sulcatur uomere sufficit grauidas fruges, & ita non abundat particula cum, nec est prępositio sed aduerbium temporis. Nutritor autem secundum commentarios & personale est uerbum futuri imperatiui uocis deponentalis, pro qua nunc actiue dicimus nutrito, si quis autem impersonaliter cõstruxerit ut sit nutritor, id est homines fere nutibi humo

Nutri//tor.

munimen, & melli, id est mellificādib⁹ apibus pabula, id est nutrimenta, vnde Ecloga. j. Hibleis apibus florem depasta salicti & iuuat, id est delectat & vtile est, spectare, Cytorum montem illum Paphlagoniæ, vndantem, id est abundantem, aut in morem vndarum se habentem, buxo. i. illo genere arbuscularum, quarum materies vtilissima est torno laborantibus, & lucos. i. arbores feraces picis naricię. i. qualis plurima est in Naricia patria Vlyssis: vbi plurimæ sunt piceę arbores, & iuuat videre arua, id est loca vt arua nobis vtilia non obnoxia. i. nihil debentia nec obligata rastris, id est dentalibus quibus terra raditur cum hæc loca inculta sint, & non obnoxia vlli curę hominum quia negliguntur, & tamen prosunt plurimum. Ipsę syluę steriles in vertice caucaseo, id est et arbores in caucaso monte Scythię cuius vertex hyeme inaccessibilis est. confitæ quas. s. syluas Euri, id est venti illi animosi, id est impetuosi frangunt & ferunt, id est impellunt assidue, dant foet⁹ aliæ alias. i. diuersę diuersos, quæq; suos, nam dant vtile lignum nauigiis, scilicet pinus, & dant lignum vtile domibus, scilicet construendis: vt cedrum & cupressos. Agricolę triuere, id est tornauere hinc, id est ex his syluis aut his, hoc est aliquibus arboribus harum syluarum rotis, id est ad rotas construendas, radios, id est ligna quæ sunt inter axem & circunferentiam, aut canthos rotarum qui radii dicti quod vt radii a globo solis, ita ab axe deducuntur, & triuere hinc. i. ex aliis arboribus harum syluarum, plaustris. i. vehiculis tympana, id est integumenta, ita vehicula obtegētia, vt etiam tympana coriis obtegunt, & posuere ratibus carinas, id est alnos aut trabes earum infimas pandas, id est incuruas, & salices sunt fœcundæ viminibus, id est vimina dant pro fœtu; ex viminibus autem varia intexuntur vasa agricolis necessaria, vanni & corbes, vlmi sunt fœcundę frōdibus quibus & terra pinguior fit, vnde & vicibus deliguntur. Et myrtus supple est fœcunda validis hastilibus, & cornus est bona, id est vtilis bello, id ē ad bellum: quia ex ea hastilia fiunt atque alia tela, taxi torquentur. i. curuantur in arcus itureos. i. in formam arcuū optimorum quales habent Iturei populi Syrię, necnon, id est etiā tilię leues, id est planę, & non asperę, & buxum rasile. i. quod faciliter radi potest torno. i. versatili instrumento accipiant formam. s. valorum aut instrumentorū nobis vtilium, nam tilię iugis faciendis congruūt, & buxum pyxidibus lagenis aliisq; multis, vnde addit & cauantur acuto ferro. Necnon, id est etiam alnus arbor illa leuis. i. fragilis prę siccitate si extra solum aut aquas fit, aut sic alnus missa pado, id est a quouis flumine in cuius ripis fere nascitur annatat leuis, id est agilis & cita, vndam torrentem. i. pręcipitanter fluentē necnon. i. etiam apes condunt, id est abscondunt, & locant examina, id est fœtus suos qui dum educuntur, examen dicuntur: i corticibus cauis & aluo ilicis, id est illius arboris glandiferæ vitiosę, id est putrefactæ. Si ergo vitiosa huic vsui est quanto magis integra in alium cedit? Quid ęque memorandum, id est æque dignū quod memoretur & laudetur, tulerūt dona bacchea, hoc ē a Baccho inuentę vites? q. d. nihil, & . i. insup. Bacchus, hoc ē inuentū Bacchi, videlicet vinum dedit causas. i. occasionē ad culpam. s. cōmittendam per ebrietatem. Ille. s. Bacchus per vinum domuit letho, id est morte, centauros. i. populos illos Thessaliæ furentis. s. ebrietate aut auiditate vini habendi. quod Olę fecerant. cētauros dico vt Rhetū & Pholum & Hileum minantē Lapithis. i. populis illis uicinis, quibus cum centauris sępe certamen erat, unde centauri poti (cum. s. fortiores sibi uisi sunt) poculo illis minitabantur magno cratere. i. poculo capaci, qd inter bibendū in manu habebat. Itaq; vinum difficulter acquiritur, periculose nascitur, & cum periculo absumitur. Cū alię alięq; multę arbores sponte fere nascantur nullo labore conseruentur, & usum sine periculo prędent.

PIERIVS.

¶ Humilesq; genistæ.) Antiquiora omnia exemplaria, genestæ, per e, in pene ultima legunt, ut etiam superius adnotatum est. ¶ Aut pastoribus umbram.) In ueteribus omnibus codicibus scriptū obseruaui, umbras, numero multitudinis. ¶ Ipsę caucaseo.) In anti. caucassio, ut Olympius. ¶ Cedrosq; cupressosq;.) In Romano, in Mediceo, & aliis antiquiorib⁹ codicib. legitur. Cedrūq; cupressosq;: quanq; in Longob. cupressos, absq; particula encliica scriptū sit, scriptoris negligentia. ¶ Vitiosęq; ilicis aluo.) In Romano codi. legitur, alueo, quod mirifice placet. ¶ Et torno rasile buxum.) Signant grāmatici dictionē buxum neutro genere dictā a Virgilio, quā fœminino Ennius, & plerique alii ex ueteribus protulere. Sed. n. aliis buxus arbor est, buxum materia, atq; ita recte etiā alibi dictum, mirata uolubile buxū. ¶ Ithyreos taxi curuantur in arcus.) Inuenies oino in aliquot codicibus antiquis, curuant. Sed in Mediceo, torquentur habetur. in aliquot, Itureos per u, & absq; adspiratione, quā addere nonnulli grammatici commenti sunt, nomen ἀπὸ τοῦ ϑύειν deduci asserentes. Sed. n. apud Dionysium & Strabonem, in codicibus manu scriptis per, τ, & ου, nomen scriptum inueni, ἰτουραῖοι, quis in codicibus Aldinis per, δ, notatum sit, errore librarii, καὶ μὲν οὖν ὀρεινὰ χουσι πάντα ἰδουραῖοι τὲ καὶ ἄραβες, est & ubi, tyręos legas, sed inemendate. sunt enim in Arcadia Thyræi, & in Isthmo Tarentini promontorii, de ituræis uero sagittariis habetur in epistola Valeriani Imp. ad Aurelianum, habes sagittarios itureos trecentos, recitatum a Flauio Vopisco. ¶ Ille furentes cētauros letho domuit Rhœtūq; Pholumq;.) In antiquis aliquot codicibus, centaurus, gręco more casu terminato ut in ueterum monumentis, sæpissime legas, uixit annis, pro annos: & pleraq; alia similia, scribendū uero uidetur rhœcō per c, ex Callimachi commentariis, quem locum in memoriam mihi redegit Petreius Zancus, doctissimus adolescēs quanquam sunt qui Virgilium uolunt nominis eius asperitatem emollire uoluisse.

SERVIVS.

O fortunatos nimium, sua si bona norint,
Agricolas: quibus ipsa, procul discordibus armis
Fundit humo facilem victum iustissima tellus.
Si non ingentem foribus domus alta superbis
Mane salutantum totis vomit ædibus vndam:
Nec varios inhiant pulchra testudine postes,
Illusasq; auro vestes, Ephyreiaq; æra,
Alba nec Assyrio fucatur lana veneno,
Nec casia liquidi corrumpitur vsus oliui:
At secura quies, & nescia fallere vita,
Diues opum variarum, at latis ocia fundis.
Speluncæ, viuiq; lacus, at frigida Tempe,
Mugitusq; boum, mollesq; sub arbore somni,
Non absunt illis saltus; ac lustra ferarum,
Et patiens operum, paruoq; assueta iuuentus,
Sacra deum, sanctiq; patres, extrema per illos,
Iustitia excedens terris vestigia fecit.

¶ O fortunatos nimiū sua si bona norint Agricolas.) Non est abruptus transitus ad laudem uitæ rusticæ: nam ad superiora pertinet. post uituperationem quippe uini, ista q̄si consolatio est: per quam ostenditur quātas uoluptates rusticis, natura præstiterit. Quod autem Fortunatos nimiū ait, nō ad fortunā, sed ad fortunæ pertinet quantitatē: nam hoc dicit, Quantū in re est, maximas eius natura præstitit uoluptates: quas si nossent, essent non fortunati, sicut nūc sunt sed nimiū fortunati. ¶ Procul discordibus armis.) Longe a ciuitatibus, plenis iurgio & rapinis. ¶ Iustissima tellus.) p̄prie. nā si iustus est qui quod acceperit reddit, terra utiq; iustissima est, quę maiore fœnore semina accepta restituit. ¶ Si nō ingentē foribus domus alta superbis.) Vt etiam in laudem fecit Italiæ, nō solum uitam laudat rusticam, sed etiam contrariam. i. urbanam, uituperat. Nam ista q̄ de urbibus dicit, opinabilia sunt bona: non uera, sicut rustica. Multum enim interest inter uerum & opinatum malum, seu bonum. Vnde Iuuenalis, Pauci dignoscere possunt Vera bona. ¶ Inhiant.) Habere desiderant. Et dicimus inhio illā rem. ¶ Pulchra testudine.) i. Indica, unde postes ornabātur uel lectuli. Lucan⁹, Foribus testudinis Indi Terga sedent fuluo maculas distincta smaragdo. ¶ Illusasq; auro uestes.) In quibus artifex ludens, auro aliqua depinxerat. Male autem quidam inclusas legunt. ¶ Ephyręaq; ęra.) Corinthia, quę laudat et Cicero. nam Ephyrus est Corinthus. ¶ Alba nec Assyrio fucatur lana ueneno.) Assyrij populi sunt adiacentes Syrię, apud quos primum vsus inuētus est purpurę. ¶ Veneno.) Colore. ¶ Nec casia liquidi corrumpitur usus oliui.) casia est herba, de qua fit unguentum. Mire autem ait vsus oliui corrumpitur, nam oleum generalem usum habet, quod cum in unguētum fuerit corruptum, uni rei tantum esse aptum incipit. ¶ Et nescia fallere uita.) Aut quia innocentes sunt, aut quorum immobilis est status uitę eorum. Vrbanorum enim fortuna, aut insidiis, aut proscriptiōe uariatur. ¶ Latis otia fundis.) Fundus dicitur

tur ab eo quod sit rerum omnium fundamentum. ¶ Speluncę vi uiq; lacus.) i. bona naturalia, non sicut in vrbibus labore quęsita. vnde Iuuenalis, Et speluncas dissimiles veris. ¶ Frigida Tempe.) Tempe proprie sunt loca amoena Thessalię. Abusiue cuiusuis loci amoenitas. ¶ Mollesq; sub arbore somni.) μαλακοὶ δ' ὑπὸ δένδρεσιν ὕπνοι. ¶ Illic saltus.) Venationes quae penitus i vrbibus non sunt. ¶ Lustra ferarũ.) Bene ferarũ addidit, quoniã sunt in vrbibus lustra meretriciũ. ¶ Paruoq; assueta.) Id est non vt vrbana, quę est segnis & prodiga. ¶ Sacra deũ sanctiq; patres.) Duo dicit, Sacra deorũ sancta apud illos sunt, sancti etiã parentes. ¶ Extrema per illos iustitia excedens terris vestigia fecit.) Hoc Aratus dicit, Iustitiam primo & in vrbibus, postea in agris tantũ fuisse: vbi eam inducit loquentem cur abscedat e terris.

ASCENSIVS.

¶ O fortunatos &c.) Quia varios ostendit vinitorũ labores dubiosq; nec eos semp faustos fructus ne eos infelices per hoc cens fuisse putetur atq; ita rem quam laudare debeat vituperasse culpetur cum exclamatione quadam dicit agricolas esse felices, qui tot bona sponte nascentia haberent, licet viribus magnus sit impendendus labor, & qui ab vrbanorum curis longe grauioribus minusq; fere salutaribus liberi ad immunes sunt, vnde fasces & vestium ac cęterarum rerum luxus superfluusq; splendor, nõ vera sunt bona sed bona apparentia: vnde ea deesse agricolis pro beneficio deputat. ¶ Ordo autem est. O Agricolas fortunatos nimium si norint, id est cognouerint sua bona, id est commoda quę percipiscunt ex agricultura & rusticana vita. (Notum est o, tribus casibus iungi, & expressum maiorẽ habere vim in significando. Si tamẽ scrupulosus & anxius grãmaticus verbum desiderat habeat: censeo, aut iudico. vt sit o q̃ fortunatos censeam agricolas si sua bona norint; sed qui nil subaudierit minus ineptus erit, vt enim vulgares ita & latine locutiones quędam in affectu sunt nec perficiuntur effectu) quibus, scilicet agricolis ipsa tellus iustissima quia plus reddit q̃ accipit, sed non q̃ debet: fundit procul, id est longe a discordibus armis neq; in mari: sed humo victum facilem, id est parabilem & sine difficultate acquisibilem. Si, id est tametsi domus alta qualis est in vrbibus cum rusticorum sit humiles habitare casas, superbis foribus. i. habentes superbas, hoc est magnificas & superbe ornatas fores, in quibus, scilicet spolia hostium & ferarum atq; sculpturae varię conspici solent, vomit totis aedibus ingentem, id est sane magnam, vndam, id est multitudinem vndatim prouentem salutantum mane, scilicet pria hora diei (vnde Martialis. Prima salutantes atq; altera continet hora &c. de qua consuetudine apud Iuuenalem, Satyra prima vbi de sportula loquitur plenius est videre) nec, id est & non & si supple non inhiant, id est cum hiatu ferino se concupiscere indicant postes varios, id est ornatos aut forte iaspidos, pulchra testudine, id est quę sunt in pulchra testudine, testudo autem est circumuolutio & curuatura camerę, vt dicunt in morem testudinis deuexa (vulgus voltã appellat) Mira est in omnibus vrbanis pompis vituperatio & a rustica simplicitate laus, Nam Epithetis singulis res eleuat. atq; damnat, vt postes, quia varij sunt; varietas enim ad pompam & prospectũ inanem non ad vtilitatẽ pertinet, fores damnat superbiae: vndã salutantũ molestię: quid. n. miserius q̃ tot salutantibus aures accõmodare sub primã lucẽ? Vestes aũt non decenter ornatas: sed illusas auro dicit: ęs Corynthium propter vrbis luxũ & immodestam hominũ appetitionẽ taxat. Nam eiusmodi cõmistionem eo quod noua esset multi pluris q̃ solidũ aurum siue argentũ faciebant, solebantq; ex eo conflare signa preciosissima. Sane aes Corynthiũ illud erat quod post deflagrationem Corynthij ex varijs metallis cõmistum post incendiũ compertum est. Preterea quod lana fucatur oliuũ corrumpitur manifestam habet vituperationẽ: sed ad ordinẽ redeo. Et si non inhiat vestes illusas. i. ad illusionem intextas auro. i. filis auratis & ęra ephyreia. i. Corynthia varia mistiõe ex incendio vrbis nata misere placentia. Nec vsus oliui liquidi. i. puri liquoris corrumpitur. s. a rusticis casia. i. admistione vnguenti ex casia facti vt fit ab vrbanis. At, id est sed quies secura, id est separata a curis, & vita nescia fallere, id est fallendi ignara, & speluncae, id est antra amoena, & lacus viui, id est fluentes nec arte, sed natura comparati & Tẽpe, id est loca amoena & temperata qualia sunt Tempe in Thessalia frigida, scilicet frigore opaco de quo in Buc. Hic inter flumina nota Et fontes sacros frigus captabis opacũ, & mugitus boum grata, scilicet pastoribus, & molles, id est sine anxietate somni sub arbore, id est in vmbris arborum, non absunt, scilicet a rure. Imo adsunt abunde saltus supp. sunt, illic, scilicet ruri, & lustra. i. latibula & diuersoria ferarum sunt illic, & iuuentus, id est multitudo iuuenum, patiens operum, id est operationum, hoc est laborum nõ vt vrbana delitijs assueta, & assueta paruo. s. sumptu & expensis modicis, supple est illic & sacra deum. i. deorum rusticorum pręcipue sunt illic sancta, & patres sunt illic sancti, & iustitia, scilicet virgo Astrea excedens terris. i. derelinquens ob scelera hominum terras & in coelum facessens, fecit extrema vestigia per illos. s. sanctos patres ruri degentes.

PIERIVS.

¶ Totis vomit ędibus vndã.) In Mediceo codice, vomat, scriptũ, quod nescio quid elegantius sonat. ¶ Illusasq; auro vestes.) In codicibus aliquot antiquis legere est, inclusasq; auro, quã tamen lectionem improbat Seruius, &, Illusas, In antiquiorib. omnino est. ¶ Alba nec Assyrio.) In Mediceo, & aliquot alijs antiq. neque Assyrio, legitur. ¶ Et nescia fallere vita.) In Roma. codi. vitam, legitur: cuius suppositum erit quies. In reliquis tñ omnib exẽplaribus habetur, vita, & longe melius. ¶ At secura quies, & at frigida Tempe.) In Longobar. ac, vtrobique scriptum. sed magis placet, At, id vero in Roma. co. per d, vt sępe solet scriptum inuenies. ¶ At latis ocia fundis.) Scribendũ, otia, per, t, ex Med. codi. & marmorum consensu, est etiam, ac, pro At, quod non ęque probatur. ¶ Nõ absunt illis saltus ac lustra ferarũ.) Vetera oĩa exemplaria quotquot habere contigit nõ illis, sed illic legunt: quod mirifice placet, idq; etiã Ser. agnouisse videtur: dum quę rure quęq; i vrbe sunt memorat. ¶ Paruoq; assueta iuuentus.) In Ro. co. legit exiguoq;, adsueta, verum ideo magis placet. Paruo, vt in reliqs exemplaribus habetur: quia frequentissimo auctorum vsu dicit, contentus paruo.

Me vero primum dulces ante omnia musae,
Quarum sacra fero ingenti percussus amore:
Accipiant: coeliq; vias, & sydera monstrent:
Defectus solis varios, lunaeq; labores:
Vnde tremor terris: qua vi maria alta tumescant
Obicibus ruptis: rursusq; in seipsa residant.
Quid tantum Oceano properent se tinguere soles
Hyberni: vel quae tardis mora noctibus obstet.
Sin, has ne possim naturae accedere parteis,
Frigidus obstiterit circum praecordia sanguis:
Rura mihi, & rigui placeant in vallibus amnes:
Flumina amem, syluasq; inglorius. o, vbi campi
Sperchiusq;, & virginibus bacchata Lacaenis
Taygeta: o, qui me gelidis in vallibus Haemi
Sistat: & ingenti ramorum protegat vmbra.

SERVIVS.

¶ Me vero.) Diu quęsitũ est vtrum philosophiae, an rusticitatis esset vita felicior, vnde nunc dicit primam esse philosophiam: post ipsam rusticam vitam. Suam autem personã pro quocunq; ponit. sic paulo post, Rura mihi: pro cuilibet. Sic in primo, Non illa quisquã me nocte per altum Ire iuuat, In tertio, Ne mihi tunc molles sub diuo carpere somnos. Et hoc est quod dicit Horatius in arte poetica, Hoc amet, hoc spernat promissi carminis auctor. ¶ Quarum sacra fero.) Poeta enim quasi musarũ sacerdos est. ¶ Coeliq; vias.) aut artes. vt, Iuuenci Germana viã Aut certe circulos quibus sydera continentur. ¶ Defectus solis varios.) Atqui vno modo tantum sol deficere nobis videtur, tunc, scilicet cum luna plena e regione eius obstiterit radijs, & eos nobis fecerit non videri. Vnde varios accipimus defectus, nõ quia varia ratione contingant (nam ratio vna est, vt diximus) sed quia vel varijs temporibus fiunt, vel varie. interdum enĩ duobus, interdum quatuor, interdum pluribus deficit digitis. ¶ Lunaeq; labores.) Vel errores: quia non recta incedit. vel defectus, qui cõtingunt lunę, quoties terrę altitudo interueniens radijs solis, eam illuminari non patitur, a quibus dicitur lumen accipere. ¶ Vnde tremor terris.) Varię sunt opiniones. Alij dicunt ventum eẽ in concauis terrae, qui motus etiam terram mouet. Sallustius, Venti per caua terrae citari. Lucanus, Quaerentem erumpere ventum Credidit. Alij aquam dicunt genitalem sub terris moueri, & simul eas concutere, sicut vas ęque: vt dicit Lucretius. Alij σφογγοειδῆ terram volunt, cuius plerunque Latentes ruinae, supposita cuncta concutiũt

tiunt. ꝛ Qua vi maria alta tumescant Obicibus ruptis.) Alij sic accipiunt, quod ruptis obicibus, id est Calpe & Atlante montib⁹ Hispaniæ & Mauritaniæ, Oceanus eruperit, & ista fecerit maria: quod non procedit. Si enim hoc esset, non diceret tumescant, sed tumuerunt: cum eruperunt Oceani maria. Vnde æstuaria Oceani accipimus qui per Gallias & Hispanias in infinitum erumpit cõtenta lege riparum, ad quas rursus recurrit. Cuius rei opiniones Lucanus in primo commemorat dicens, Ventus ab extremo pelagus sic axe volutet, Destituatq; ferens in sydere mota secundo Tethyos, vnda vagę lunaribus æstuat horis: Flammiger an Titan vt alentes hauriat vndas: Erigat Oceanum, fluctusq; ad sydera tollat. ꝛ Quid tantum Oceano properent se tinguere soles Hyberni.) Circulorum hoc efficit ratio, vt etiam in Æneide dixim⁹. ꝛ Tardis mora noctibus.) Tarde venientibus, id est ęstiuis. ꝛ Sin has ne possim naturæ accedere partes.) Physicæ philosophię vnde sunt illa quæ dixit. ꝛ Frigidus obstiterit circum præcordia sanguis.) Secundum physicos, qui dicunt stultos homines esse frigidioris sanguinis, prudentes, calidi. Vnde & senes, in quibus iam friget, & pueri in quibus necdum calet, minus sapiunt. ꝛ Inglorius.) Comparatione philosophię. sic in Æneide. Et mutas agitare inglorius artes. Non quod nulla gloria medicinæ est, sed quod minor quam diuinitatis & augurandi, quæ ei Apollo obtulerat munera. vt, Auguriũ citharamq; dedit, celeresq; sagittas. ꝛ Sperchiusq;.) Fluuius Thessalię. ꝛ Taygeta.) Mons Laconum Libero id est Baccho sacratus. ꝛ Hæmi.) Montis Thessalię: in quo etiam sunt Tempe.

ASCENSIVS.

¶ Me vero &c.) Quia tantopere rusticam vitam laudauit, ne illam etiam philosophicę, & contemplatiuæ prętulisse videatur, dicit se quidem pręferre rusticanę vitę philosophicam, & musarum diuina inuenta, sed si ad ea feliciter adspirare nequiret, nullã esse, in praxi vitam, quã rusticanę ꝑtulerit: primas ergo partes diuinarũ, humanarumq; rerum contẽplationi, hoc est philosophię attribuit, proximas agriculturæ, dicens. Verũ ꝓ sed musæ .i. deæ rerũ inuentrices, hoc est diuinarũ rerũ contẽplationes dulces ante omnia exercitia humana: quarũ ego perculsus .i. affectus ingenti amore fero sacra, vt .s. sacerdos accipiat me primum, id est ꝑmo & pręcipuo loco, qa nihil gratius, aut iucũdius contingat, & monstrent mihi vias .i. cursus, aut meatus cœli & sydera .i. syderũ virtutem, & significationem, & varios defectus .i. eclipses solis, & labores .i. eclipses, & luminis imminutiones lunę, & monstrent mihi, vnde tremor .s. accidat terris, & qua vi tumescãt .i. inflentur, & extollantur. maria alta .i. eleuata, & hoc obijcibus .i. obstaculis vt litoribus, ruptis .i. dissipatis, & deiectis: & residant .i. descendant vt locum capiant, rursus in seipsa .i. in propria receptacula, prioresq; alueos, & ambitus. Et mõstrent quid .i. ad quid soles hyberni, id est qui illucent tempore hyberno, hoc est hyemali, properẽt id est festinent tantum .i. intãtum, tingere se Oceano .i. magno mari terram ambienti, & id dicit secundum opinionem vulgi. credẽtis, solem in Oceanum sui lauandi causa decidere, vel quę mora obstet non noctibus hyemalibus, tardis, id est tarde decedentibus sed ęstiuis tardis .i. tarde venientibus (eadem in fine, primi Æneí. reperies.) Sin, id est sed si, sanguis frigidus circum precordia, id ẽ tarditas ingenij ex sanguine frigido circa cor producta (vnde Iuuenalis, q̃ leuæ in parte mamillę Nil salit arcadico iuueni) obstiterit .i. obsistendo effecerit, ne .i. vt non, vel quominus possim accedere .s. intelligendo, has partes naturę .i. rerũ cœlestium, hoc ẽ causam rerum. Rura .i. id est res rusticanæ, & amnes rigui .i. irrigatiui placeant mihi in vallibus, id est accedam ad delicias rusticanas, & amen flumina .i. amœnitatem fluminum, & syluas, existens inglorius, id est sine gloria, quę causas rerum inuenientibus debetur. O optantis est interiectio, scribunt quidam oh. O qui me sistat .i. cõstituat & vt dicunt representet, vbi .s. sunt campi .s. amœni & Sperchius .s. fluuius Thessaliæ ad quem Orpheus canticorum sacra peregit, & taygeta (declinatur sicut hysmarus hic taygetus, & pluraliter hęc taygeta) mons Laconiæ in Achaia: bacchata, id est a bacchantibus frequentata: virginibus Lacænis. O qui sistat me in gelidis, id est refrigeratiuis vallibus Hæmi, illius montis Thraciæ, & protegat me ingenti vmbra ramorum .i. quis dabit vt naturali locorum dictorum ac consimilium perfruar amœnitate? q.d. se beatum fore si id contigerit.

PIERIVS.

¶ Quarum sacra fero ingenti perculsus amore.) Io cod. Longo. tantum legitur, perculsus. Sed in Ro. in Mediceo, & alijs antiquoribus percussus prout etiam dicitur, amore saucius: siue quia passim locutiones illę percussus, & perculsus apud authores confunduntur. ꝛ Qua vi maria alta tumescant.) In Longobardico, tumescunt, legitur, sed elegantius est tumescant. ꝛ Oceano properent se tingere soles tinguere.) Vt in veteribus habetur scribendũ cẽ ostẽdit. distinguo (aiunt veteres grammatici) de quo nemo dubitat, id vero diuersis coloribus tinguere significat, ac perinde secernere, & disseparare. ꝛ Rura mihi & rigui placeãt in vallibus amnes) Io Romano codice rigidi, legitur. sed enim non videtur amnibus conuenire, vbi agitur de amœnitate, rigor enim glaciei potius cõgruit, vt ibi glacie riget horrida barba, nisi rigidi pro gelidi positũ sit, sed omnino fuit hic asperitas euitanda.

SERVIVS.

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas,
Atq; metus omneis, & inexorabile fatum
Subiecit pedibus, strepitumq; Acherontis auari.
Fortunatus & ille, deos qui nouit agrestes,
Panaq;, Syluanumq; senem, nymphasq; sorores.
Illum non populi fasces, non purpura regum
Flexit, & infidos agitans discordia fratres,
Aut coniurato descendens Dacus ab Istro,
Non res Romanę, perituraq; regna: neque ille
Addoluit miserans inopem: aut inuidit habenti.
Quos rami fructus, quos ipsa volentia rura
Sponte tulere sua, carpsit: nec ferrea iura,
Insanumq; forum, aut populi tabularia vidit.

¶ Felix qui potuit rerum cognoscere causas.) Repetitio ẽ superioris coloris: nam hoc dicit, Et rustici felices sunt, & qui tribuunt operam philosophię. ꝛ Rerum causas.) Id est physicam philophiam. ꝛ Inexorabile fatum.) Alibi. Fortuna omnipotens & ineluctabile fatũ. ꝛ Subiecit pedibus.) Calcauit. ꝛ Fatum.) Ex fato venientia. ꝛ Acherontis auari.) Omnem mundum in mortem trahentis. ꝛ Deos qui nouit agrestes.) Qui abstinet ciuicis malis, & aut rura habitat, aut cum suis numinibus rura descripsit. ꝛ Nymphasq; sorores.) Non Panis vel Syluani: sed inter se sorores, vt Ætnęos fratres: inter se scilicet. ꝛ Populi fasces.) Honores qui a populo pręstant. Proprie autem locutus est, vt fasces populi, regũ purpuram diceret. ꝛ Infidos agitans discordia fratres.) Discordiam posuit pro auaritia. Ab eo quod præcedit id quod sequitur. Infidos autem fratres ideo ait quod auaritię causa dissentiunt. ꝛ Aut coniurato descendens. Dacus ab Istro.) Id est nõ eum solicitat coniuratio barbarorum. Ister autem, fluuius est Scythię. ꝛ Non res Romanæ, perituraq; regna.) Regna scilicet Barbarorum. Nam duo dicit, Rusticum nec Romanum imperium mouet, id est ad ambitũ cogit. nec barbororum regna peritura. Non enim Romano maledixit imperio, licet hoc alij dictum velint ex generali venire sententia: quod omnis magnitudo imperij periculis subiacet: vnde etiã Iuuenalis ait, Ad generum Ceteris sine cęde & sanguine pauci descẽdũt reges, & sicca morte Tyranni. ꝛ Aut doluit miserans inopem: aut inuidit habenti.) Cicero in Tusculanarũ qnto lib. hoc tractat, dicẽs, in quem cadit vna mẽtis perturbatio, posse in eũ oẽs cadere: sicut põt omni virtute pollere, cui virtus vna contigerit. vnde nũc Virg. noluit rustico assignare misericordiã, ne ei daret ẽt cęteras animi passiones, quas nouim⁹ & a bonis, & a malis rebus venire. A bonis opinatis duas: vnam pręsentis temporis, vt gladium: & vnã futuri, spem. A malis similiter duas: vnam pręsentis, vt dolorem: & vnam futuri, vt metum. quas passiones esse animi non dubium est. vnde & ipse ait in sexto, Hinc metuunt cupiuntq;, dolent gaudentq;. Sallustius etiam in Catilinæ bello ait, Omnes homines qui de rebus dubijs consultant: ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. nam animus haud facile verum prouidet vbi illa officiunt. Ergo aut secundum Ciceronis tractatum hoc dixit: aut quod absolutius est, intelligamus ideo rusticum paupertatem non dolere, quod eam malum esse non credit, sed minus deorum. Lucanus de paupertate, Et munera nondum intellecta deum. Est & aliud quod possumus accipere, ideo rusticum nec bonis nec malis alienis moueri, quia eius non interest. quippe qui ab vrbibus est remotus. ꝛ Ferrea iura.) Dura, inexorabilia, immutabilia. ꝛ Insanumq; forum)

forum.) Litigiosum. ¶ Populi tabularia.) Vbi actus publici continentur. Significat autem templum Saturni, in quo & ærarium fuerat, & vbi reponebantur acta quæ susceptis liberis faciebãt parentes. Iuuenalis, Tollis enim, & titulis actorum aspergere gaudes Argumenta viri.

ASCENSIVS.

¶ Felix qui &c.) Sicut primum musis vacare optauit deinde agriculturę ita docet primam felicitatem quæ, quidem in terris contingere potest, in musis ac philosophia consistere, proxima in re rustica. ¶ Ordo est. Felix sup. est qui potuit cognoscere causas rerum per quas musas & philosophiam deprehẽdimus. atq; qui. s. subiecit pedibus omnis metus, &, id est etiã fatum inexorabile. i. necessitatem moriendi, is profecto felix est qui vere cum apostolo dicere põt. Cupio dissolui & esse cũ Christo, & q subiecit pedibus strepitũ Acherontis, .i. fluuii aut principis infernalis, auari, quia oium audi, Nã serius aut citius sedẽ properamus in vnam, hoc est oẽs descẽdimus in mortẽ, si non oẽs in infernũ, oẽsq; in Acheronta, qui sine lętitia dicitur fluuius, dum mortis gustamus amara, sed felix cuius tam munda & purgata est per philosophiã ſm illos & ſm nos per gratiam vita, vt nec inferorum concutiatur metu. Fortunatus sup. est. i. beatus. (Nam fortunare in bonã partem accipitur) &. i. etiam ille qui nouit. s. per experiẽtiã, deos agrestes. i. agrestium deorum munera, hoc est qui intelligit & cognoscit quantũ boni habeat agricolarum parsimonia, atq; continentia, non. n. omnia quę bona sunt, continuo ab omnibus intelliguntur qui ea vident, vnde de paupertate Lucr. Et munera nondum, Intellecta deũ. Qui inq; nouit, Pana deum pastorũ, & Syluanum senẽ, deũ. s. syluarum & nymphas. s. montiũ, fontium, fluminum, aut syluarum sorores. s. inter se. Ideo aũt fortunatus est qa fasces populi. i. quos per populum in populũ ferunt magistratus, aut honores populares, non supp flexerunt illum. s. qui deos agrestes nouit, & purpura regũ. s. indumentum, non flexit. i. sollicitauit aut attraxit & inclinauit ad se illum. i. animum illius, & discordia. s. ex auaritia, aut ambitione nata agitans. i. vexans fratres infidos. i. inique sua distribuentes, vt qui nec partem posuere suis quę plurima turba est, aut Dacus populus a Germanis Danubio diuisus descendens ab Istro cõiurato. i. ab accolis Istri, vt Dacis, Getis, Germanis in Romanos cõspirantibus, & cõiuratis. i. timor illorũ, non flexit supp. Et res. Romanę & regna peritura. i. inquit Ser. Barbarorum, quasi Romana peritura non sint, cum dicturus sit Iupiter in primo Æneid. de Romanis. His ergo nec metas rerũ nec tẽpora pono. Imperium sine fine dedi, sed diuus Augustinus vt ad dictum locum primi Æneid. dicemus. Hunc locũ atq; illũ de verbis domini Ser. .xxix. argutius capit dicens ex persona poetę dictũ eẽ regna peritura & ex persona Iouis, quasi fallacis numinis. Imperium sine fine dedi. Nõ absurdũ tñ esset ꝓ sententia poetæ dicere, & quę res Romanę. i. administrationes rerũ quas Romani possidẽt, & regna. s. Barbarorũ peritura. i. a Romanis subigenda & ad Romanũ imperium trãsferenda sup. nõ flexerit. Alii enim laborant res partas possidere, alii vt possideãt parere. Nec ille. s. Agricola q nouit deos agrestes aut doluit miserans inopem, i. miseratus quidẽ est inopem, sed non cũ dolore. i. animi cruciatu, ita vt paupertatem tanq; rem malam misere metuat, cũ sit paucis contentus, aut inuidit habenti, hoc est medium, in affectionibus tenuit, ita vt neq; turpiter crucietur visis miseriis neq; inuidet visis aliorum diuitiis, sed supp. carpsit fructus quos rami tulere sua sponte, quos ipsa rura tulere volentia. i. non coacta & quia illis contentus erat, non doluit miseratus inopem, quia paupertatem non putauit esse malum, & est altera expositio Seruii, nec vidit rura ferrea, id est dura & inflexibilia, nec forum, scilicet iudiciale insanum, id est litigiosum, aut tabularia, id est loca vbi tabulę, id est instrumenta, hoc est literæ publicæ ponuntur, vnde dicit populi, id est quæ sunt de rebus populi, hoc est de rebus publicis.

PIERIVS.

¶ Atq; metus omnis & inexorabile fatũ, Subiecit pedibus.) In Ro. co. legitur, ineluctabile fatum, quod & alibi positum a Virg. magis tamen eruditi probant, quod varium est ad fertilioris facundiæ copiam.

SERVIVS.

¶ Cæca freta.) Subito in tempestatem surgentia. ¶ Penetrant aulas & limina regum.) Profitentur satellitium. Limina autem ait interiorem familiaritatem. Sic Turnus, Stirpẽ admisceri Phrygiam, se limine pelli. ¶ Petit excidiis vrbem.) Incertum, alienam, an suam. ¶ Gemma bibat.) Gemmeo poculo, non gemmato. ¶ Sarrano dormiat ostro.) Tyria, purpura. quæ enim nunc Tyros dicitur, olim Sarra vocabatur, a pisce quodam, qui illic abundat: quem lingua sua Sar appellant. Iuuenalis, Aut pictæ sarrana ferentem Ex humeris aulæa togæ. ¶ Hic stupet attonitus rostris.) s. vt concionetur. ¶ Per cuneos (geminatus enim plebisq; patrumq;.) Corripuit.) Ordo est. Corripuit enim hunc geminatus per cuneos, plausus & plebis & patrum. ¶ Exilioq; domos.) Voluntario. s. propter auaritiã. ¶ Alio sub sole.) Sub alio climate.

Sollicitant alii remis freta cæca: ruuntq;
In ferrum: penetrant aulas, & limina regum.
Hic petit excidiis vrbem, miserosq; penates:
Vt gemma bibat: & Sarrano dormiat ostro.
Condit opes alius: defossoq; incubat auro:
Hic stupet attonitus rostris: hunc plausus hiantem
Per cuneos (geminatus enim plebisq;, patrumq;)
Corripuit: gaudent perfusi sanguine fratrum:
Exilioq; domos, & dulcia limina mutant:
Atq; alio patriam quærunt sub sole iacentem.

ostro sarrano. i. purpura tyria nam tyros olim sarra dicta ẽ, ea ait purpura præstat ceteris cũ sit dibaphia. i. bis tincta. s. vt habeat, lectum coopertũ purpura tyria aut tapetis purpureis, alius condit, id est abscondit opes & incubat auro defosso. i. incubãdo inuoluit se i aurum quod prius infossum vt nunc cõspiciat defodit, vnde Hora. sermone primo congestis vndiq; saccis, idormis hians, & tanq; parcere sacris Cogeris aut pictis tanquam gaudere tabellis. his attonitus. i. stupefactus & rapt⁹ admiratione indigna, stupet rostris. i. magistratib⁹ ꝓ rostris gerẽdis. Plausus corripuit. i. totũ ad se rapuit, hũc. i. aliũ, hiantẽ. i. auiditate gloriæ captũ, ita vt more canis sitibũdę vix os occludere posset, corripuit dico per cuneos. i. populorũ receptacula, enim ꝓ quia geminat⁹, q. d. nec id mirum. qa geminatus (& est faceta irrisio, sicut illa Horatii in Tygilliũ Mœsti, ac sollicitum est cantoris morte Tygilli. Quippe benignus erat.) plebis & patrũ, qui. s. magnus & multũ appetendus videt. Alii sup. gaudent perfusi. i. qñ perfusi sunt sanguine fratrũ & mutant domos. s. paternas & limina dulcia. i. quæ merito dulcia sint, exilio. i. pro dulcib⁹ domibus exulãt vltro vt. s. diuitias acquirant aut post effusionẽ sanguinis fraterni, vt scelerati voti cõpotes fiãt, & quęrunt patriã iacentẽ sub alio sole. i. sub alio climate, sed fœcundius dicit sole. Nã si in diuerso climate eẽt idem sol. i. idem respectus & eadẽ influentia solis leuior esset mutatio loci, q; vbi alius est sol. i. diuersus influxus eius.

ASCENSIVS.

¶ Sollicitant alii remis freta.) Vt pleniꝰ rusticorum quietem & continentiam laudet inuehitur in aliorum commotiones & luxum dicens. Alii. s. vrbani rerum & honorum plus quã sat est cupidi. sollicitant remis freta cęca, id est occulta & latentia, & ruũt, id est pręcipites currunt in ferrum, id est in arma, & penetrãt aulas, id est theatra aut regias & limina regum, id est fiunt aulici ut fauore regum emergant, id est quiuis eorum petit, id est adoritur vrbem insidiis, id est per insidias affectat gubernacula vrbis & petit miseros penates, id est domesticos deos aut optima quęq; miserorum & penitissime custodita ab eis, vt bibat gẽma, id est aut poculo gemmato, aut (quod plus esset) gemmeo, & vt dormiat ostro

PIERIVS.

¶ Hũc plausus hiantẽ, ꝑ cuneos (geminat. n. plebisq;, patrũq;) corripuit.) Roma. codex, Medi. Longo. & plerisq; alii, geminat⁹; legunt, quod ẽt approbat a Seruio.

SERVIVS.

¶ Hinc anni labor.) Ex agricultura habet totius anni substantiam. ¶ Hinc patriam.) Donatus villam intelligit, non re vera patriam. ¶ Meritosq; iuuencos.) Sui consortes laboris. ¶ Nec requies.) Id est nũq; põt rusticus omni parte destitui. ¶ Cerealis mergite culmi.) Manipulos spicarũ merges dicimus. ¶ Sicyonia baca

Agricola incuruo terram dimouit aratro.
Hinc anni labor: hinc patriam, paruosq; nepotes
Sustinet: hinc armenta boum, meritosq; iuuencos.
Nec requies, quin aut pomis exuberet annus,

ca trapetis.) Oliua, a ciuitate Laconiæ Sicyone, vbi abũdãt olea. Trapetis autem, molis oliuaribus. Et declinatur trapetum sicut templum. Terẽtianus, Quos super insidens trapetos signa gyris temperat. Quod metrum aptum est oliuam terẽtibus. ¶ Arbuta.) Poma syluestria. ¶ Pendent circũ oscula nati.) Contra illud, Exilioq; domos & dulcia limina mutant. ¶ Casta pudicitiã seruat domus.. Non vt in vrbib⁹ impudica. ¶ Ipse dies agitat.) Suspendendum. & sic inferendum festos: nã hoc dicit, oẽs dies sic habet vt festos putes, Alij dicunt, festos dies cum religione concelebrant. ¶ Agresti palæstra.) Rustica luctatione. Palęstra autẽ dicta est vel ἀπὸ τῶν μάλων.i.a luctatione: vel ἀπὸ τοῦ μάλλειν, hoc est a motu vrnæ: nam ducti sorte luctantur.

Aut foetu pecorum, aut cerealis mergite culmi:
Prouentuq; oneret sulcos, atq; horrea vincat.
Venit hyems: teritur Sicyonia baca trapetis:
Glande sues læti redeunt, dant arbuta syluæ:
Et varios ponit foetus autumnus: & alte
Mitis in apricis coquitur vindemia saxis.
Interea pendens dulces circum oscula nati:
Casta pudicitiam seruat domus: vbera vaccæ
Lactea demittunt: pinguesq; in gramine lęto,
Inter se aduersis luctantur cornibus hœdi.
Ipse dies agitat festos: fususq; per herbam
Ignis vbi in medio: & socii cratera coronant:
Te libans Lænee vocat: pecorisq; magistris
Velocis iaculi certamina ponit in vlmo:
Corporaq; agresti nudat prędura palæstra.

riperetur, sed meo iudicio melior sensus est: vt dicamus agricolæ quidẽ requiẽ esse: q̃juis prius dictũ sit. redit agricolis labor actus in orbẽ: nã & nunc dicit, At secura quies, & nescia fallere vita, saltẽ in animo sed non anno, ita vt intermittente agricola parũper operas suas annus nõ intermittat ꝓuentus. Nã sententię accipiendæ sunt pro locis: quomodo autẽ agriculturã laudet si dicat agricolę nullam esse requiẽ nisi dicamus non esse requiẽ in colligendis quãq̃ sit pariendis fructibus & frugibus. Venit hyẽs .i. vbi hyẽs venit .i. iã accessit (ẽ .n. ꝑteriti tẽporis) baca Sicyonia .i. oliua quæ nascitur plurima ad Sicyonia Achaię oppidum. teritur .i. premit̃ trapetis .i. molis oliuarijs, & sues .i. porci redeunt lęti .i. pingues glande, quam .s. sub quercubus rimati sunt, syluæ dant arbuta .i. fructus arborum, & autũnus ponit varios foetus. is .n. pomifer ac vinifer dicitur, & vindemia mitis .i. botrus aut vua vindemianda, coquit̃ alte in saxis apricis .i. soli expositis. Interea .s. dũ foris nascuntur fruct⁹, & fruges: dulces nati pendent circum vbera .s. matrum, & domus .i. familia, & pręcipue coniux casta: seruat pudicitiam, vaccæ demittunt .i. deorsum mittunt iam distenta vbera lactea .i. lactis plena quasi lactosa, sed, sed id quia insuetius. vitauit, & hœdi pigues luctantur inter se cornibus aduersis .i. ex aduerso obiectis in gramine læto .i. pingui. Ipse .s. paterfamilias & princeps domus agricola, agitat dies festos, & fusus .i. ꝓstratus & recubans per herbã, .i. pratum herbosum. vbi .s. in medio ignis ad sacrificium .s. cremandum, & vbi socij .s. laboris coronant cratera poculũ magnũ ampliter poturi: o Lenęe .i. Bacche ipse libans .i. sacrificans, vocat .i. inuocat te, & ponit magistris pecoris .i. primis pastoribus certamina iaculi velocis, id est sagittarum, hoc est signum quod sagittis certatim deijcit in vlmo .i. alta quauis arbore. Et .s. socij nudant corpora prędura .s. sole & vẽto indurata palęstra .i. luctatiõe agresti .i. rudiũ & agrestiũ, si legendũ est palæstræ dic palęstrę .i. ad palęstrã.

ASCENSIVS.

¶ Agricolas incuruo ter. &c.) Docet agricolã non ociosum esse necessitate sed lõge lætioribus exercitationibus teneri. Quia vbi sup. seu postq̃ agricola dimouit .i. cũ non in aduersas partes mouit & discidit, terram aratro incuruo .i. postquam arauit & coluit vt decet terram, hinc, id est ex hac re, hoc est ex agricultura est labor anni, id est toto anno non distinetur alio labore q̃ qui i agros sit aut ad agrum quodãmodo pertineat, & sustinet hinc, id est ex hac re patriam: quia omnes viuunt ex agricultura. fueruntq; agricolę sæpe bellis gerendis optimi & sustinet, id est sustentat, & educat hinc paruos nepotes, id est liberorum suorum liberos, & sustinet hinc armenta, & iuuencos meritos, id est boues aratorios, q meruerunt ex fructu, quem pepererunt labore suo sustentari, nec requies, id est intermissio. vlla supp. est, quin .i. quo minus, hoc est vt non, vt sit nunq̃ est, quin annus exuberet .i. valde vber & foecũdus sit. aut pomis, aut foetu pecorũ, aut mergite .i. manipulo, culmi, id est calami, cerealis, id est frumẽtacei a Cerere inuenti, & qn annus oneret sulcos prouentu .i. frugibus abunde ꝓuenientib⁹, aut vincat, id est superet horrea, quod; plus est q̃ si horrea rumpat. Nam vincere horrea dicuntur fruges, cum tot sunt, vt nulla sit spes in horrea posse ingeri, sed in agro reponuntur, rumpi aũt cum paulo ampliores quam capere possent horrea, sint, ita vt vi ingerantur. Mancin. exponit, quin pro vt, ac si dicat, nec requies ẽ supp. agricolę .i. nunquã cessat, quin .i. vt annus ante exuberet, &c. non est legendum exuperet, propter syllabam secundam quę cor riperetur

PIERIVS.

¶ Interea pendent dulces circum oscula nati.) Oẽs antiqui codices hoc ordine legunt, Interea dulces pendent. In aliquot etiam codicibus ex antiquioribus. Obscula, quia grãmatici obsculũ, qd ob os petatur, dictum volunt. Sed enim ea dura nimis est enunciatio. ¶ Corporaq; agresti nudat ꝑdura palęstra.) In Roma. co. in Mediceo, & antiquissimis alijs. Nudant, numero multitudinis, legitur.

SERVIVS.

¶ Sic fortis Hetruria creuit.) Secundũ historiã enim cõstat, Tuscos vsq; ad fretum Siculũ omnia possedisse. ¶ Ante etiã sceptrum Dictæi regis. Anteq̃ regnaret Iupiter, qui ẽ in Dictęo monte Cretensi nutritus. ¶ Impia quam cæsis gens est epulata iuuẽcis.) Arati est hoc qui dicit quod maiores bouẽ comesse nefas putabãt. ¶ Necdũ impositos duris.) Iuuenalis, Nescierant primi gladios excudere fabri. ¶ Et iam tẽpus equũ fumantia soluere colla.) Allegoricos hoc dicit. Debemus fatigato ingenio parcere, & facere finem carmini. Sane non est comparatio, sed translatio. sicut & in primi fine diximus. Et plerique volũt ideo eum dixisse hoc loco carmini Georgico finem se esse facturum, q duo sequentes libri, pastorales sunt, non Georgici, vt etiam in prima huius carminis parte memorauimus.

Hanc olim veteres vitam coluere Sabini:
Hanc Remus, & frater: sic fortis Etruria creuit:
Scilicet & rerum facta est pulcherrima Roma:
Septemq; vna sibi muro circundedit arces.
Ante etiam sceptrum Dictæi regis: & ante
Impia q̃ cæsis gens est epulata iuuencis:
Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat.
Necdum etiam audierant inflari classica: necdum
Impositos duris crepitare incudibus enses.
Sed nos immensum spatiis confecimus ęquor:
Et iam tempus equum fumantia soluere colla.

res Sabini .i. populi illi Italiæ sane antiq coluere oli hanc vitam .s. Rusticanã & Remus, & frater .s. Romulus, coluere hãc vitã pręcipue pastoralẽ, & Etruria fortis creuit sic .i. p agriculturã .s. id est scire licet quod agricultura põt, quia & .i. etiã Roma pulcherrima facta est .s. sic .i. p agricolas, & pastorales. aut Roma facta est .i. euasit sic .i. p agriculturã pulcherrima rerum, qa agricolæ multũ decoris ac roboris attulerunt rebus Romanis, q, p, &, Roma circundedit sic &c. aut q̃ .s. Roma circũdedit vna sibi .i. ad decus, & ornatũ suũ septẽ arces .i. colles, muro .s. vno, hoc est vnis mœnibus. Saturnus et aureus .i. optimus aurea sæcula instituẽs agebat in terris hãc .i. rusticanã vitã ante sceptrũ .i. regnũ Dictæi .i. Cretẽsis regis .s. Iouis, hoc est ante quã Iupiter expulso patre sibi regnũ vsurparet, & anteq̃ gẽs impia .i. scelerata, est epulata .i. epulũ publicũ cõstituit iuuẽcis cæsis .i. mactatis qd impiũ videtur, cũ sint socij laboris, hunc ꝑcipitur, Thure deum placa, vitulũ sine crescat aratro. Etiã sup. hoies necdum .i. nõ adhuc nõ audierãt adhuc, classica .i. signa bellica vt tubas, lituos, & cornua inflari .s. cũ hęc vita in honore esset sub Saturno, & necdũ audierãt enses ipositos duris incudibus .s. vt cudant crepitare

ASCENSIVS.

¶ Hanc oli Veteres vitã coluere Sabini. Laudat agriculturam ab antiquitate, & veterũ authoritate, oĩum .n. consensu vetustissimi mores approbatissimi sunt: vñ Phauorinus apud. A. Gel. li. j. c. x. Viue moribus ꝑteritis, loquere verbis ꝑsentibus. ¶ Ordo est. Vete res

crepitare.i.crepitũ, & sonitũ dum percutiebant dare, sed nos cõfe cim⁹ ęquor imensum spatijs.i.absoluimus imensam materiá aut nauauim⁹ magná operá in ęquore.i.re rustica, q̃ vt ęquor plana est. Et tps est iá soluere.i.a iugo eximere, hoc é tps est soluẽdi, exi mendi colla equũ.i.equorũ, fumátia.s.ex diuturno labore, hoc é iá faciendus est finis, materiæ pactæ & ad metam perductæ.

PIERIVS.

¶ Sic fortis Etruria creuit.) Sunt qui nomini adspirẽt Hetruria, sunt qui Ethruria scribunt⁹. Apud veteres ego nulla adspiratione Etruriá scriptum obseruaui, Imperiũ vero Etruscorũ, vt ait Liui⁹ fuit ab alpibus, vsq; ad fretũ Siculũ, vnde totũ mare quod a dextera Italici litoris est Tyrrhenũ, appellat, atq; hoc est quod Virgili⁹ ait. Sic fortis Etruria creuit. ¶ Scilicet & rerũ facta é pulcherrima Roma.) Sunt antiqui codices, in qbus Pulcerrima absq; adspiratione inueniatur: de qua scribendi rõne. M. Tulliũ in hoc nomine solicitũ fuisse, vel ipsius in oratore testimonio manifestum est: cui cum vnũ ratio, alterum consuetudo dictaret, coactum se vsui cedere profitetur. Sed.n. quid super hoc Terẽtius Scaur⁹ tradiderit, recitare non pigeat, vt etiam locum in eius codice mancũ resarciam⁹, aut obscurũ nimis adiecta paraphrasi dilucidem⁹. ait ita q; is, Et pulchrum quáuis in consuetudine adspiretur, nihilominus tñ ratio exiliter & enunciandum & scribendum persuadet. Ne vna omnino dictio aduersus latini sermonis naturam media adspiretur, quáuis alij a Græcis putent esse translatum, quasi e pulchrum πολλὸν χρῶμα quippe multum nitoris, & elegãtiæ significaret. Sunt tñ non habetis ingenij viri, qui nomina huiõi in Crum, excũtia a verbis deduci velint, a Fulcio fulcrum, a sepelio sepulcrum, ita a Polio polcrum, mox cõsuetudine pulchrũ. ¶ Et iam tẽpus, equum fumantia soluere colla.) Sunt veteres codi. in quibus quom, scribitur. In Roma. & aliquot alijs. Spumantia, legitur. Quá esse cum translatione allegoriam Quint. ait in octauo. Et fumantia, habetur apud Carisium, vbi de allegoria.

GEORGICORVM LIBRI SECVNDI FINIS.

P. OVIDII ARGVMENTVM IN TERTIVM LIB. GEORGICON.

Teq; Pales, & te pastor memorande per orbem,
Et pecorum cultus, & gramina pascua lęta,
Quis habitent armenta locis, stabulentur & agni.
Omnia diuino monstrauit carmine vates.

ANTONII MANCINELLI IN EVNDEM ARGVMENTVM.

Panditur apta boum, vel equum tibi forma notanda:
Post vitulum curam monstrat, curamq; parentum,
Tradit equis aliam. Vim postea pandit amoris.
Curat oueis, caprasq;, simul lactis, quoque lanę
Mentio. Cura canum, serpentum cura notatur.
Morborum quoq; te causas & signa docebit.
Communemq; luem cunctis animalibus olim.

ASCENSIVS.

Teq; Pales &c.) Vt morem institutum obseruem argumenta librorum paucis explanabo priusquam rem aggrediar. Ouidiani autem argumenti explanatio huiusmodi est que pro &, Vates, id est diuinus poeta Virgilius monstrauit, diuino, id est artificiosissimo carmine, omnia & te o Pales, scilicet dea pabulorũ, hoc est vos pabula & te sup. pastorum, id est inter pastores memorande, id est digne qui memoreris & prędiceris. per orbem, hoc est te o Apollo deus pastorum, & cultus, id est custodiam & curam pecorum & pascua læta, id est iocunda aspectu & fœcunda gramine, & quis, id est quibus locis arméta id est maiora animalia quibus armi extant, vt boues, equi, & asini, habitẽt scilicet stationem suam, hoc est vbi pascantur & stabulentur, & quis locis stabulẽtur agni. Bene agni qui ꝑpter teneritudiné in stabulis aut potius caulis & septis, hoc est ouilib⁹ detinent noctu cũ armenta menta per prata vagentur sub dio. stabulentur ergo, id est in stabulis locentur. Stabulũ autem a stando dictum est, vnde státibus fere attribuitur. equis bobus & nonnunq; ouib⁹. Mácinellus qui singulas partes explicat ex ordine argumentum construit sic. Aperta, id est conueniens forma boũ vel equũ, id est equorũ, panditur.i.reseratur & manifestatur.s. in hoc lib. notanda tibi, id est cuiuis pastorali cura detento, & supple poeta monstrat post, id est postea ex ordine curam vitulum, id est vitulorum, & curá parentum, scilicet ipsorum & tradit aliam, scilicet curam equis & pandit postea vim, id é violẽtiam amoris, & curat oueis.i. docet curare. (Est enim accusatiui casus pluralis numeri) & capras simul & fit mentio, lactis quoque pro & lanę, & fit cura canum, & notatur cura serpentum, & docebit, scilicet ad finem operis te causas & signa, id é indicia morborum & luem, id est pestem communem olim, id est quæ olim contingit cũctis animalibus.

P. VIRGILII MARONIS GEORGICON LIBER TERTIVS.

Te quoque magna Pales, & te memorande canemus
Pastor ab Amphryso, vos syluæ, amnesq; Lycæi.
Cætera, quæ vacuas tenuissent carmina mentes:
Omnia iam vulgata. quis aut Eurysthea durum,
Aut illaudati nescit Busiridis aras?
Cui non dictus Hylas puer, & Latonia Delos?
Hippodameq;, humeroq; Pelops insignis eburno
Acer equis? tentanda via est: qua me quoque possim
Tollere humo, victorq;, virum volitare per ora.

SERVIVS.

Te quoque magna Pales.) Inuocat deá pabuli, dicturus de animalibus: sicut de frumentis dicturus & vitibus, Cererem inuocauit & Liberũ. Sane non est mirandum esse vsum cum procemio, sicut est vsus in primo. nam aliud quodammodo inchoaturus est carmé, pastorale.s. post completũ Georgicum. deinde etiam si vnum sit, scimus concessum esse scribẽtibus, vt iteratiõe procemij legentium interdũ reficiant laborem. Nam & Liuius frequẽter innouat principia. vt, Incẽsa a Gallis vrbe. vt, Completis cõsulibus. Et Cicero in Verrinis: qui in frumentaria cõci hauit auditorum animos, iteratione principij. vt, Omnes q alterum iudicát. Pales autem vt diximus, dea est pabuli: quam alij Vestam, alij matrem deum vocant. hanc Virgilius genere foeminino appellat. Alij, inter quas Varro, masculino genere, vt hic Pales. Huic sacra soluuntur. xj. Calen. Maias die, quę Palilia vocantur. ¶ Pastor ab Amphryso.) Amphrysus fluuius Thessaliæ, apud quem Apollo spoliatus diuinitate, ob occisos Cyclopas, Admeto regi pauisse arméta dicitur. vñ eum eũ nunc inuocat, qui Nomius vocat, vel ἀπὸ τῶν νομῶν.i. a pascuis: vel ἀπὸ τῶν νόμων i. a lege chordarũ. ¶ Syluæ amnesq; Lycęi.) κατ᾽ ἐξοχὴν montem Arcadię posuit: vel qa pecorosa, vel qa Pan illic é rusticum numẽ. ¶ Cętera quæ vacuas tenuissent carmina mẽtes.) Hoc est fabulę quæ delectationi esse poterant, & occupare mẽtes curis solutas, iam descriptę a multis in omnium ore versantur. ¶ Quis aut Eurysthea durum.) Eurystheus rex fuit Gręcię Persei genus, qui Iunonis instinctu imperabat Herculi vt varia monstra superaret, quib⁹ posset perire. vnde eum durum appellauit, qui potuit ad complendũ odium nouercale sufficere. ¶ Aut illaudati nescit Busiridis aras? Busiris rex fuit Ægypti: qui cum susceptos hospites immolaret, ab Hercule interemptus est, cum etiam eum voluisset, occidere. huius laudes scripsit Isocrates: vnde illaudati participium est pro nomine: vt sit illaudabilis, non qui laudatus non sit, sed qui lauderi non meruit: vt est illud in. vij. Æneidos, Diues inaccesos vbi solis filia lucos. Pro inaccessibiles: non ad quos nullus accessit, sed ad quos nullus accedere

dere debeat. ⸿ Cui nō dictus Hylas puer.) Id est a quo. Hora. Scriberis Vario fortis & hostiū. Pro a Vario. Hylas aūt socius Herculis fuit, qui aquatū profect⁹, raptus est a Nymphis in Mysia. ⸿ Latonia Delos.) In qua Latona enixa est Appollinem & Dianā, quā insulā ante vagam Apollo, vt in.iii.legimus, Mycone celsa Gyaroq́ʒ reuinxit. vbi fabulā plenius diximus, stabilem fecit. ⸿ Hippodameq́ʒ) Græca q̄ in a exeūt plerūqʒ ipsum a in IA soluūt: vt Hippodame Hippodamia: Penelope Penelopeia. Fabula talis ē, Hippodame filia fuit Oenomai regis Elidis & Pisarum: hic equos habuit velocissimos, vtpote ventoꝝ flatu creatos, quo procos filiæ multos necauit: sub hac conditiōe ꝓuocatos ad curule certamen, vt aut victus traderet filiā, aut victos necaret. Postea cū Pelopem amasset Hippodamia, corrupit Myrtilū aurigā patris, primi coitus pactione: qui factis cereis axibus cū victore Pelope a puella promissum posceret præmiū, ab eius marito præcipitatus in mare est, cui nomen imposuit. nā ab eo Myrteū dicitur pelag⁹. ⸿ Humeroq́ʒ Pelops insignis eburno.) Tantalus pater Pelopis, volens deorū tentare diuinitatem, inuitatis filium suū epulandum apposuit: a quo oēs alii abstinuerunt, excepta Cerere, quæ brachiū eius consumpsit. Postea punito Tantalo cū dii voluissent eius filiū reuocare ab inferis. Ceres ei eburneū brachiū restituit. Q̄d ideo fingitur, [illegible] Ceres ipsa est terra, quæ corpora vniuersa cōsumit, ossa tantum reseruans. ⸿ Acer equis.) Victor etiā Oenomai. ⸿ Via.) Ratio. ⸿ Me quoqʒ possim.) Sicut se alii sustulerūt carminis merito. ⸿ Victor.) Effector propositi: Sic paulopost, illi victor ego.

ASCENSIVS.

⸿ Te quoqʒ magna Pales.) In hoc.iii.lib. descripturus pascua & pecora inuocat eorum numina, & fere inuocat & proponit more Græcorum. Nam per metonomiā deorū dearumq́ʒ nomina pro rebus quib⁹ præsunt poni solent, quocirca dicēs te quoqʒ &c. duo facit, nā inuocat venerabili illa cōpellatione ac affatione, simulq́ʒ proponit, quia non numina sed res q̄bus p̄esse putabantur describturus intelligitur. ⸿ Ordo igitur est. O magna (q̄a suū cuiqʒ numen magnum est) Pales.i.dea pabulorum, nos canem⁹.i.cum laude tua describemus carmine te.i.dona & munera tua, hoc est pabula & te o pastor.s.Apollo memorāde.i. denominande & memoria digne ab Amphryso fluuio illo Thessaliæ.i.propterea ꝙ illic Admeti regis gregem pauisse perhiberis: vnde nomios.i.pastorum deus habitus es, & nos canemus vos o syluę & amnes Lycæi.i.Arcadici, apud quos.s.Pan & cæteri pastores plurimū diuersati sunt, hoc est in hoc opere pascua & pecora.i.rē pastoralē pertractabimus. Cętera quę vacuas &c. Nequis calumnietur poetā rem vilem minusq́ʒ delectabilem descripturum ꝙ pecoris curā suscipiat, iocundaq́ʒ figmenta ac poetarum fabulamenta pretereat: innuit se hanc rē descripturū non ignobilitate quadā animi sed summa generositate, quippe q̄ falcē in facilē messem immittere nolit, nec alioꝝ inuēta sectari. Nā licet Hesiodū imitetur, eum tñ longe pręterit atqʒ præcellit, q̄a ergo cætera quæ vacuas tenuissent carmina mētes Oia iam vulgata, tentāda inquit est via, q̄ me quoqʒ possim tollere humo victorq́ʒ & virum volitare per ora.i. excogitanda est mihi materia nō ignobilis, aut in re tenui elaborādum est vt non tenuis sit gloria sicut in quarto dicturus est. In tenui labor, at tenuis non gloria &c. ⸿ Ordo aūt est. Cętera carmina.i.cęterę res carmine describendæ, q̄ tenuissent.i.occupate potuissent mentes vacuas.i.securas nec de lodice paranda sollicitas sed ociosas & liberas, sunt iā oia vulgata.i.ipsę res sunt vulgo expositę & notę, frequenterq́ʒ descriptę. Nā quis nescit. q.d. nemo, aut Euristhea regē Græcię, hoc est Mycenarū & Lacedęmoniorū, durū.s.in Herculē quē ad tot labores īplacat⁹ īpulit, aut q̄s nescit aras.s.in q̄bus hospites immolauit aut arces.i.aulā tyrannicā Busiridis.s.regis Ægypti illaudati.i.illaudabilis aut nunq̄ iuste laudati. Cui nō est dictus.i.narrat⁹ & recitat⁹ carmine Hylas puer.i.s.Herculi dilectus, & cui nō est dicta Delos.i.insula illa Latonia.i.in qua Latona Dianā & Apollinē enixa dr̄, & cui non est dicta Hyppodame.s.puella dicta q̄si equorū domitrix aut bellicosa, & cui nō est dictus Pelops.s.filius Tātali a q̄ Peloponesos dicta est acer.i.strenuus equis.i.bellator domitor Oenomai in equis is sup.insignis.i.clarus & famatus humero eburno; quē.s.illi restituisse dicunt̄ dii exeso a Cerere eius ꝓprio, cui inq̄ hæc oia non sunt dicta? q.d.nemini, quia oēs norūt. (Sunt q̄ ne vitiosum sit bina epitheta sine cōiunctione vni dedisse dicāt legendum, humeroq́ʒ Pelops insignis eburno, & Acer equis) q̄a ergo cętera iam nota sunt & diuulgata tentāda.i.attētanda est via qua ego possim tollere.i.erigere humo .i.a re humili q̄lis est alioꝝ inuētus dūtaxat, inniti quoqʒ.i.ēt me sicut cęteraꝝ rerū inuentores se extulerunt, & q̄ ego victor.i.compos voti, possim volitare per ora virū.i.viroꝝ.i.p̄stantiū, quia a viribus ac virtute dicunt̄ viri: sed pulchrum est a laudatis laudari, vt Hector Neuianus inquit, authore etiam Cicerone.

PIERIVS.

⸿ Cęteras quæ vacuas tenuissent carmina mentes. Oia iam vulgata.) Quāuis, cārmina, nō īprobarim, in cod. tñ aliq̄t manu scriptis legit̄, carmine, septimo casu. Nō.n.dicit cętera carmina iā vulgata sunt, sed cętera oia, q̄ versib⁹ pāgi potuissent, quęq́ʒ plurimū in poetaꝝ argumēta venire solēt, mox ea q̄ nā sint, recēset. ⸿ Euristhea durū.) Ne quē transuersum agit, qui dirū malunt ad hois crudelitatē ostēdendā: durū, castā esse lectionē oñdit Val. Flacci parodia. Sed duro sęuę sub rege Mycenę. ⸿ Aut illaudati nescit Busiridis aras.) In Ro.co. in Med. & in Lon. Inlaudati, per in, scriptū est more veteꝝ: ac de illaudato quidē legas apud Gel.li.ii.c.vi. Locū vero hūc No. Marcellus expositur⁹ ait, Laudare significat etiā noiare. V.r. Aut illaudati nescit Busiridis aras.i.nec noiandi. Plau. in captiuis. Id vt scias Iouē supremū testē laudo Ægio. Sunt qui illaudatū ferū, & immanē interpretētur. Non defuerūt olim, qui Virgilio vitio verterent, q̄si ociosum epithetō imanissimo oium Tyranno attribuerit. Sed.n.tot inter opiniones primas obtinere videtur Isocratis oratio dicentis eum qui Busiridē laudare conatus fuerat, id demum effecisse, vt & vituperabilis, & odio magis dignus, ob eā cōmendationem videretur. Eius vero verba subtexere visum est non importunum, ἀλλ' οὖν ἔγωγε τὸν ὑπὸ σοῦ λεγόμενον οὕτως ἀγανακτήσειν, ὥστε μηδεμιᾶς ἂν ἀποσχέσθαι τιμωρίας. καίτοι πῶς οὐκ αἰσχύνεσθαι μᾶλλον ἢ σεμνύνεσθαι προσήκει, τὸν παρὰ τοῖς λοιδορουμένοις ὑπ' αὐτοῦ μᾶλλον ἀγαπώμενον, ἢ παρὰ τοῖς ἐγκωμιαζομένοις. quoꝝ sentētia est eiusmodi. Verūenimuero, quę a te dicta sunt, ea tā indigne ferre debet, ac si nullum inde sit honorem consecutus, cur vero quis nō vituperatione se affectum potius q̄ laudatū iudicet, qui propter ea, quæ in se maledice contorta sunt maiorem apud homines gratiam consequatur, q̄ propter ea, quę fuerint præcipue laudata? Quare si Virgilium dixerimus, dum Busiridem illaudatum appellat, locum hunc Isocratis perstrinxisse, nō inepte forsitan locum interpretari iudicabimur. Alii Ouidio freti dicunt illaudatum Busiridem ea de causa dici, quia Iupiter eius sacrificia nunquam approbauerit. Sed vereor, ne dum tam multa super illaudato, perquirimus, nos quoqʒ illaudandi iudicemur.

Primus ego in patriam mecum (modo vita supersit)
Aonio rediens deducam vertice musas:
Primus Idumæas referam tibi Mantua palmas:
Et viridi in campo templum de marmore ponam
Propter aquam, tardis ingens vbi flexibus errat
Mincius, & tenera prætexit arundine ripas.
In medio mihi Cæsar erit, templumq́ʒ tenebit.
Illi victor ego, & Tyrio conspectus in ostro,
Centum quadriiugos agitabo ad flumina currus.
Cuncta mihi Alphæum linquens, lucosq́ʒ Molorchi,
Cursibus. & crudo decernet Græcia cæstu.

SERVIVS.

⸿ Primus ego in patriam.) Ideo primus ꝙ an̄ illum nullus Mātuanus poeta fuit, aut quia nullus exinde talis emersit. ⸿ Modo.) Tantummodo. ⸿ Aonio vertice.) Bœotio. Eliconia ipsa est Bœotia, in q̄ est Elicon mons musis dicatus. ⸿ Idumęas palmas.) Abundātes, quantæ sunt apud Idumē ciuitatē Phœnicis, Lucanus. Et arbusto palmarum diues Idume. ⸿ In medio mihi Cæsar erit, templumq́ʒ tenebit.) Id est ipsi tēplum dabo. Et verbo vsus est pontificali. Nam qui templum dicabat postem tenens dare se dicebat numini, quod ab alio necesse fuerat iam teneri, & ab humano iure discedere. Quod autem dicit. ⸿ In medio mihi.) eius templum fore significat. nā semper ei sacratus numini locus est, cuius simulachrū in medio collocat̄: alia enim ad ornatum tantum pertinent. ⸿ Tyrio cōspect⁹ in ostro.) In habitu pōtificis: cuius se officiū dicit i cōsecratione sumpturum. ⸿ Centum q̄driiugos agitabo ad flumina.) Id est vnius diei exhibebo Circenses: quia vt Varro dicit in libris de gente populi Romani, olim vigintiquinque missus fiebant, sed vigesimusquintus dicebatur ærarius, eo quod de collatione populi exhibebatur. qui desiit esse, postquam confe

rendę pecunię est consuetudo sublata: vnde hodieq́ permansit, vt vltimus missus, appelletur ęrarius. Ego centum currus secundũ antiquitatem dixit, sicut etiam ad flumina. Olim enim in littore fluminis Circenses agitabantur: in altero latere positis gladiis, vt ab vtraq́ parte esset ignauiæ pręsentis periculum. vnde & Circẽses dicti sunt, quia exhibebantur in circuitu ensibus positis: licet alii a circumeundo dicant Circenses vocari. ¶ Cuncta mihi.) In honorem meum. Et hoc dicit, Ex aliis agonibus ad me certatura Gręcorum multitudo conuenit. Per Alphæum autem, Iouis, Olympici agonem significat. Nam Alphæus fluuius est Elidis, q̃ ciuitas iuxta Pisas est, in q̃ colitur Olympicus Iupiter, ¶ Lucosq́ molorchi.) Id est syluam Nemeam, in qua celebratur Agon I honorem Archemori. Molorchus autem pastor fuit, qui Herculẽ venientem ad occidendum Nemeum leonem suscepit hospitio. ¶ Crudo cæstu. Duro. vt, Seu crudo fidit pugnã cõmittere cęstu.

ASCENSIVS.

¶ Primus ego in pa. &c.) Ostendit: qua via speret se victorem fore, & humo efferri posse, si videlicet primus Mantuã musas transferat, eisq́ illic ędem dicet, quod se facturum dicit in honorẽ Augu. Cæsaris, qua occasione describit sacrificii concepti põpam, & Cęsaris triumphalia insignia, cuius etiam egregia facinora se descripturum pollicetur. Ordo igitur est. Ego rediens nõ illinc, vbi fuerit corpore, sed contemplatione, & animi exercitatione, deducã vertice Aonio. i. ab Helicone monte Aoniæ, quę Bœotiæ pars est, deducã dico primus mecũ musas in patriam. s. meam, hoc est Mantuam, vbi natus, & quasi si id dicam: paratus sum modo. i. dummodo vita supersit, & o Mantua ego referam tibi, id est ad te, & ad honorem tuum primus palmas Idumeas, id est gloriam & laudem, qualem habent palmis coronati, quarum idumeę, pręstantissimæ habentur, hoc est primus merebor nobili palma coronatus in patriam meam redire, Et ego ponam, id est constituam templum, id est ędem sacram contemplationi, dicatam de marmore. s. constructum, sup. in campo virili, propter. i. iuxta aquã, vbi. s. locus purgatior & amœnior esse solet, vbi. i. in q̃ loco Myncius fluuius ille apud Mantuam in Padum incidens errat. i. circũfluit, non recto tramite erranti similis: tardis flexibus, hoc est ipsum tardantibus, cuius tarditas in cõmodum accolarum vergit. Nam fluuii pręcipites negant reditũ cum difficillimum sit aduerso flumine quicq̃ vehere, & vbi Myncius pretexit. i. cooperit, & munit ripas tenera arundine Cęsar. s. Augu. erit mihi. i. ad votũ meũ in medio. s. templi, quasi princeps eius, & tenebit. s. tanquã rem sibi dicatam templũ. Ego victor. i. voti compos, illi. i. in illius honorem, aut conspectus illi. i. ab illo in ostro tyrio, id est purpura tyria, vt præses ludorũ agitabo ad flumina centũ currus quadriiugos. i. habentes quaternos equos, hoc est exhibebo vnius diei ludos Circenses, & cuncta Græcia. i. pubes Gręcorũ linquens Alphęum, scilicet amnem Elidis, ad quem curules ludi fieri solebant, & lucos, id est syluas ceduas, Molorchi. i. quę sunt in Arcadia, a Molorcho denominati. certet mihi, id est ad votũ meum cursibus. s. equorum vt apud Alphęum solet, & cæstu, id est munimine manuum, quo pugiles se inuicem, cædunt, crudo, id est ex corio crudo, & plumbi pleno facto, quomodo apud Molorchum certare solebant Arcades in ludis nemæis.

PIERIVS.

¶ Illi victor ego, & tyrio conspectus in ostro Centum quadriiugos agitabo ad flumina currus.) In Roma. in Medic. & aliquot antiquissimis codic. Illic, hoc est Mantuę, in patria mea: quo primus ego musas ab Aonia deduxero. In Longobar. abrasum est, c, imperiti nescio cuius temeritate. Quanquam nihil prohibet, qn illi, pro illic, accipi possit, vt in secundo Æneidos, illi mea tristia facta, quod pro illic positum Grammatici veteres obseruarunt. ¶ Et crudo decernet Græcia cęstu.) In Romano codice, Duro cęstu legitur, sed enim in quinto Æneidos, seu crudo fidit pugnam committere cęstu, Pręterea in Mediceo, in Longobardico, & in quibusdam. Decertet habetur: vt alibi decertare palęstra, quod vero obiiciunt alii, decernere ferro, id loco suo examinabitur.

Ipse caput tonsæ foliis ornatus oliuæ
Dona feram: iam nunc solennes ducere pompas
Ad delubra iuuat: cæsosq́ videre iuuencos:
Vel scena vt versis discedat frontibus: vtq́
Purpurea intexti tollant aulæa Britani.
In foribus pugnam ex auro, solidoq́ elephanto
Gangaridum faciam, victorisq́ arma Quirini.
Atque hic vndantem bello, magnumq́ fluentem
Nilum, ac nauali surgentes ære columnas.
Addam vrbes Asiæ domitas, pulsumq́ Niphatem,
Fidentemq́ fuga Parthum, versisq́ sagittis,
Et duo rapta manu diuerso ex hoste trophæa,
Bisq́ triumphatas vtroq́ ab litore gentes.

SERVIVS.

¶ Tonsæ oliuæ.) Minutis foliis compositę. vt, Tonsisq́ ferunt mantilia villis. Habiturũ se autem coronam tonsilem dicit. ¶ Vel scena vt versis.) Apud maiores, theatri gradus tantum fuerunt. Nã scena de lignis tãtum ad tempus fiebat, vnde hodieq́ permãsit consuetudo, vt componãtur pęgmata a ludorum theatraliũ editoribus. Scena autẽ quæ fiebat, aut versilis erat aut ductilis. Versilis tunc erat, cum subito tota machinis quibusdã conuertebatur: & aliam picturæ faciẽ ostendebat. Ductilis tunc cum tractis tabulatis hac atq́ illac species picturę nudabatur interior. Vnde perite vtrunque tetigit, dicens. Versis discedat frontibus: singula singulis cõplectẽs sermonibus. Quod Varro, & Suetonius commemorant. ¶ purpurea intexti tollant aulęa Britani.) Hoc secundum historiã est locutus. Nam Augustus postquam vicit Britaniam, plurimos de captiuis quos adduxerat, donauit ad officia theatralia: dedit etiam aulęa, id est velamina in quibus depinxerat Victorias suas, & quẽadmodum Britani ab eo Donati, eadem vela portarẽt: quæ re vera portare consueuerant, quam rem mira expressit ambiguitate, dicens. ¶ Intexti tollant.) Nã in velis ipsi erant picti qui eadem vela portabant. Aulęa aũt dicta sunt ab aula Attali, in q̃ primũ inuenta sunt vela ingentia, postq̃ is populum Romanum scripsit hęredem. ¶ Solido elephanto. ¶ Ebore integro: non sectili. ¶ Cangaridum.) Gangaridę populi sunt inter Indos & Assyrios habitantes circa Gangem fluuium. vnde etiam Gangaridę dicti sunt. Hos deuicit Augustus. vnde est, Imbellem auertis Romanis arcibus Indum. Gangaridum vero pro Gãgaridarum posuit, quia hic Gangarida facit. Quod autem ait, Victorisq́ arma Quirini, Non est contrarium, nam vt etiam in primo Æneidos diximus, Suetonius Tranquillus hoc de Augusto commemorat, Quodam tempore tres partes populi consentiente senatu obtulisse ei tria nomina: Quirini, Augusti, Cæsaris: ille ne vnum eligendo, alias offenderet partes: primo Quirinus est dictus: inde Cęsar: post in noĩe permansit Augusti. Vnde eum Virgilius omnibus istis appellat nominibus. Nam Quirinũ, Romulum accipere non possum9 quia Gangaridas penitus ignorauit. ¶ Vndantem bello.) Quasi non vndas, sed bella portantem: propter Antonii & Cleopatrę grauissimum prelium. ¶ Magnumq́ fluentẽ.) Magnę vt, Toruiq́ repente clamat. ¶ Ac nauali surgentes ęre colũnas.) Augustus victor totius Ægypti quam Cęsar pro parte superauerat, multa de nauali certamine sustulit rostra, quibus, cõflatis quatuor effecit columnas, quę postea a Domitiano in Capitolio sunt locatę: quas hodieq́ conspicimus. vnde ait, Natali surgentes ære columnas Nam rostratas Iulius Cæsar posuit victis Pœnis nauali certamine. e quibus vnam in rostris, alteram ante arcum videmus a parte ianuarum. ¶ Niphatem.) Niphates & fluuius est & mons. vt, Et Cimini cum monte lacum. Per Niphatem autem, populos iuxta habitantes accipimus. Nam nec fluuius nec mons vnquam potest pelli. ¶ Fidentemq́ fuga Parthum.) Tunc enim melius iaculantur sagittas. ¶ Rapta tropęa.) Raptim & sine labore quæsita. ¶ Diuerso autem ex hoste.) Orientis & occidentis accipimus. Vnde ait, Vtroque ab litore: Orientis, propter Gangaridarum, Occidentis, propter Britanorum triumphum.

ASCENSIVS.

¶ Ipse caput &c.) Ostendit mirifice poeta, se super se vehi ac rapi in gloriam, ac laudationem Augusti. vt qui quo illi decẽtius obsequatur, sibi ornatum omnem vendicet per imaginationem ac phantasiã quandam quasi ex desiderio obsequendi ortam. Sed ne cum commentariis qui prolixi sed non superflui sunt opus imẽsum faciam. ¶ Ordo est. Ipse, id est ego Maro. est enim apud nostrum personarum, sicut αὐτὸς apud Gręcos ornatus caput. s. habens caput ornatum foliis. i. frondibus oliuę tonsę, id est decerptę e frondibus tonsilib9: feram. i. offeram dona. s. Augusto templi ipsius pręsidi, iuuat. i. delectat iam nunc. s. etiam ante constitutum templum ducere. i. per phantasiã & imaginationem ducere. s.

te.s.sponte accedentes, ad delubra.i.templa in quibus sunt deorũ sacra, pompas solennes.i.quales in solennibus sacrificijs duci consueuere, & videre.s.animo, iuuencos cæsos.i.mactatos, vel.i.etiã aut vicissim iuuat videre vt.i.quo pacto aut qualiter scena.i.vmbraculum ad ludos scenicos exhibendos extructum discedat.s.a loco priore: frontibus versis.s.in scena versatili aut versili de qua Valla & Manci.hicq; pro & vt.i.qualiter Britani.i.qui nunc Angli dicuntur intexti.s.in aulæis, tollant.i.ferant, hoc est sic acu picti, & intexti aulęis vt videantur ferre aulęa.i.velamenta parietum aularum quæ si prosternantur tapetes dici solent: cum vero pendent aulęa purpurea.i.ex purpuraceo filo contexta. posset forte dici q Britani tollant.i.extollant & erigant cũ grãdiores sint. Ego faciã in foribus.s.tẽpli, hoc est in vestibulis ex auro & elephãto.i.dente elephantino solido.i.non integro sed duro, hoc est ex ebore inaurato. pugnã gangaridũ pro gangaridarum.i.qua gangaridæ populi inter Indos & Assyrios ab Augusto deuicti sunt & faciã.s.ex auro & ebore, arma Quirini.i.Augusti, Quirini appellationem populus obtulit victoris.s.Indorum Parthorum & reliquorum fere populorumq;, atq; sup.faciã hic Nilũ fluuium Ægypti, cuius reginam Cleopatrã & M. Antoniũ deuicit Augustus vndantẽ ergo.i.abundantẽ bello.i.rebus bellicis, vt armis & nauibus & fluentem magnum.i.magne, & faciam columnas surgentes, id est editiores ex ære nauali.i.rostris nauium victarũ detracto & addam.s.in sculptura: vrbes Asiæ domitas.s.ab Augusto & Niphatẽ.i.accolam niphatis fluuij & montis in Armenia pulsum & Parthum fidentem fuga.i.in fugiendo & sagittis versis.s.inter fugiẽdum in hoste, & addam duo trophęa.i.spolia quasi opima. rapta manu.s.Cæsaris victoris ex diuerso hoste.s.tam orientali q̃ occidentali, & gentes triumphatas.i.in triumphum actas & de qbus triũphatũ est bis.s.sub Cæsare & sub Augusto. Ab littore.s.Oceani vtroq;.s.tam orientali q̃ occidentali, & ita raptim Augusti triũphos commemorat.

PIERIVS.

Rapta manu diuerso ex hoste trophæa.) In Romano codice, & aliquot alijs antiquioribus, Tropęa, absque vlla scriptum est adspiratione, & id quidem recte.

Stabunt & Parij lapides spirantia signa,
Assaraci proles, demissæq; ab Ioue gentis
Nomina, Trosq; parens, & Troiæ Cynthius author.
Inuidia infelix furias amnemq; seuerum
Cocyti metuet, tortosq; Ixionis angues,
Immanemq; rotam, & non exuperabile saxum.

SERVIVS.

Stabũt & parij lapides spirantia signa.) In templo Cæsaris maiorum statuas eius dicit se esse positurum, quas commendat, & a pretioso marmore, & ab arte, dicens, Spirantia signa, sic alibi, Viuos ducẽt de marmore vultus. Item parius ue lapis circundatur auro. Assaraci proles, dimissæq; ab Ioue gentis Nomina.) Ponam inquit eorũ statuas, qui a Ioue vsq; ad Assaracũ, & ab Assaraco vsq; ad Augustum originẽ ducunt. Assaracus auit auus Anchisæ, pater Capis fuit. Trosq; parens.) Troianorum rex, Ganymedis pater, a quo Troia noiata est. Troię Cynthius author.) Vel Apollinem dicit propter muros: vel Cynthium regem Troiæ quẽ in Troicis suis Nero commemorat. Inuidia infelix.) Quæ inuidẽtes efficit infelices. Dicit autem se talia scripturũ vel facturum, vt magnitudine sui mereantur inuidiam: ipsam tamen inuidiã nihil esse nocituram timore pœnarum. Amnemq; seuerum.) Tristẽ. Contra Terẽtius. Tristis seueritas inest in vultu, atq; in verbis fides. Tortosq; Ixionis angues.) Quibus religatus ad rotam est, postq̃; illicitos Iunonis petiuit amplexus. Et non exuperabile saxum.) Quod contra montem Sisyphus voluit. Et non exuperabile dixit, non quod superari non potest, sed quod exuperare non valet summum montis cacumen.

ASCENSIVS.

Stabunt & parij, &c.) Eiusdem templi quod animo cõceperat exornationem prosequitur poeta, non qui se diuinis carminibus i.lapidibus construendũ putarit, dicit ergo & lapides parij.i.sculpturę ex marmore candido quod in Paro insula plurimũ nascit, stabunt.s.ad ornatũ templi in foribus, aut alibi appositorie, signa spirantia.i.quasi spiritum habeant spirare visa. vnde in.vi. Credo equidẽ viuos ducent de marmore vultus, & proles.i.progenies Assaraci illius principis Troiani, vnde Iulius & August⁹ originem traxerunt, stabit sup.ex marmore illo exsculpta, q; p̃.i.nomina.i.stemmata aut tituli, gentis demissę.i.deductę ab Ioue.s.p Dardanũ & Electrã (vide Mancinellũ) & Tros parens.s.Assarici, & ab eo descendentiũ, & Cynthius.i.Apollo author.i.fabricator Troię cũ Neptuno, sed Phœbũ, Apollinem fingit poeta Troianis semper propitium fuisse, vnde est. Phœbe graues Troię semp miserate labores Dardana qui Paridis direxti tela manusq;. Neptunũ auit aduersum & sęuum, vnde est Neptunus muros magnosq; emota tridenti Fundamenta quatit &c. qđ quantũ ad Apollinẽ, ideo mihi videtur finxisse q in illius templo Achilles occisus est, & q̃; postea Augustus eius personã induerat, in eiusdẽ tutelã se cõmiserat cui & ędẽ sacrauerat.) Inuidia infelix quia se plus q̃; inuisum cruciat metuet furias & amnẽ seuerum imo implacabilẽ Cocyti.i.fluuij illius infernalis a perpetuo luctu denoiati, & angues Ixionis (Mancinel. Ixionis scripsit).i.qui dependent ad rotã Ixionis tortos.i.implicitos, & rotã immanẽ, & saxum.s.Sisyphi aut quod Sisyphus voluit non exuperabile.i.qđ nunq̃; ad quietẽ deduci potest, hoc est quisquis inuidia concutiet ob has Cæsaris laudes ęterna sibi supplicia timere debet, aut tanta erit gloria Cæsaris vt multi rumpendi sint præ inuidia: quod apud inferos, ęterna manent supplicia, de quibus in.vi. Æned. latius & Mancinellus abunde.

PIERIVS.

Tortosq; Ixionis angues.) In Romano codice, orbes legitur, quod si admittas figura erit ὑποθέσεως quia sequitur, immanemq; rotam. In alijs, Tortos angues, quod agnoscit Seruius. Nõ exuperabile saxum.) In antiquis exemplaribus. Exsuperabile. Iuniores maluerunt in huiusmodi compositis verbis, s, literam, x, prætecta excludere.

Interea Dryadum syluas, saltusq; sequamur
Intactos tua Mecœnas haud mollia iussa:
Te sine nil altum mens inchoat. en age segneis
Rumpe moras, vocat ingenti clamore Citheron,
Taygetiq; canes, domitrixq; Epidaurus equorum:
Et vox assensu nemorum ingeminata remugit.
Mox tamen ardenteis accingar dicere pugnas,
Cæsaris & nomen fama tot ferre per annos.
Tithoni prima quot abest ab origine Cæsar.

SERVIVS.

Interea Dryadum syluas.) Donec laudandi Cæsaris tempus adueniat, interim Georgica scribo. Intactos autem ait saltus, quod ante ipsum nullus latine carmen georgicum scripsit. Te sine nil altũ mens inchoat.) Ac si diceret, Non meo ingenio, sed tuo fretus imperio ad hoc carmen accessi. Vocat ingenti clamore Citheron.) Hortatur nos ad scribendum illi montes, qui animalibus sunt referti. Citheron autem pars est Parnassi. Taygetiq; canes.) Id est Lacones: nam Taygeta ciuitas est Laconię. Et hoc ideo quia dicturus est, Nec tibi cura canum fuerit postrema. Domitrixq; Epidaurus equorum.) Epiri ciuitas est equis nobilis. Vox ingeminata remugit.) Duplicata per Echo. Alibi, Nõ canimus surdis, respondent omnia syluæ. Mox tamen.) Id est postq̃; Georgica conscripsero. Et ardentis pugnas legendum est: nam male quidam ardentis Cęsaris accipiunt, vt Is communis fit syllaba. Tithoni prima q̃t abest ab origine Cæsar.) Id est tua facta tot annis celebrabuntur, quot anni sunt a te vsq; ad mũdi principiũ. Et mõ Tithonũ pro sole posuit.i.pro Tithane Nam Tithonus frater Laomedontis fuit, quem prælian tem Aurora dilexit, & rapuit, a quo vsq; ad Cęsarẽ nõ valde multum tempus est.

ASCENSIVS.

Interea Dryadũ &c.) Redit ad institutũ suũ quod est Georgicam describere. Non modo quæ est in agricultura sed quæcunque ea sit dicens, interea dum hęc moliar iustoq; apparatu templum Augusto constituam sequamur syluas Dryadum, id est rem agrestem, verum quia de syluis locutus fuit in.ij. libro bene adijcit saltusq; sequamur intactos, vt.s. de syluis & saltibus se locutum significet, quatenus ad rem pecuariam & ad pabula pertineant, aut vt metaphoricos loqui innuat, de materia videlicet cõfusa & a Latinis scriptoribus adhuc intacta. Nominat autem saltus

Beroal. Epidaurus. tus quosdam cuiusmodi sunt Cytheron in Bœotia propter bo/ues. Taygeta in Laconia propter canes & Epidaurum inter Acha/iam & Peloponnesum propter equos. Notatur autem Seruius in descriptione Epidauri, a Beroaldo his verbis. Quemadmodum in Cytori expositione errauit Seruius, vel potius ipsius adulte/rata volumina, ita in Epidauri enarratione turpis est error cum ciuitas fuerit non in Epiro, sed in Peloponneso, vt Plin. Stra. omnesq; geographi testantur, & fuit in Saronico sinu Epidaurum op/ Epidānꝰ pidum locatum Aesculapij templo celeberrimum alio nomine vocatur Epitaurus, verum opinor, Seruium similitudine nominis fuisse deceptum, cum epidannus inueniatur & Epidaurus, de Epidauro iam dictum est. Epidannus autem cuius meminit Plautus in Menechmis. Ciuitas est Epiri quam Romani, vt in.iij. scri/bit. Plin. propter inauspicatum nomen Dyrrhachium appellaue/runt, de cuius conditoribus ita scribit Appianus Epidannus rex vr/ Lucani Locus. bem condidit quæ ab ipso nomen assumpsit, huius ex filia nepos Dyrrhachꝰ portum vrbi adiecit qꝫ Dyrrhachium appellatur. Epi/danni meminit Lucan. in. x. ad campos Epidāne tuos, quæ dictio in omnibus fere codicibus deprauata legitur. & pro Epidāne pas/sim scriptum est Epidaure, quod nec historię, nec Lucani senten/tię conuenit. Cum de Sceua Centurione loquatur, qui apud Dyr/rhachiū, hoc est Epidānum in partibus Cæsaris viriliter dimica/uerat, & memorabile facinus quod historici omnes cōcelebrant, audacia prope incredibili patrauerat, Hæc ille. ℭ Ordo autem est. O Mecœnas nos sequamur interea. s. dum Cæsari molia templū & pompam triumphalem syluas Dryadum. i. dearum arborum, hoc est quas illę frequentant. i. versemur in syluis vbi sunt pecorū quorundam pabula, vt suum in glandibus & boum in frondibus & saltus, scilicet armentorum intactos. i. non prius descriptos ab Latinis poetis appositorie tua iussa aut mollia. i. non facilia nec paruipendenda, quia mens. s. nostra nil. i. non aliquid, non incho/at aliquid altum sine te. i. sine authoritate tua, aut assensu tuo. En age adhortandi aduerbium est age, en vero ad nouos conatus per/tinet, rumpe moras segnes, id est quę segnes efficiunt, quia Cythe/ron saltus ille in Bœotia vbi boum ac hederę copia est, & Bacchi cum musis ratio vocat. s. nos ad se describendum ingenti clamo/re, & canes Taygeti. i. Laconici vacant nos, & Epidaurus. s. ciuitas iuxta Peloponnesum domitrix equorum. s. prestātium & animo/sorū (quia aliorum aut inutilis aut facilis est domatio) supp. vo/cat nos, & vox, id est sonitus dictorum remugit, id est reboat aut resonat ingeminata, id est duplicata assensu nemorū, quia nemo/ra resonando & respondendo idem quod acceperunt videntur assentire, idem velle atque iuidem clamare. Ego tamen accingar, id est disponar & habilitabor, mox, id est paulopost peracto. s. cu/ret hoc opere, dicere id est laudare carminibus meis pugnas Cę/saris, scilicet Augusti ardentis, id est fulminanter factas in prælio Martio ardore, & accingar ferre, id est extollere nomen Cęsaris per tot annos, quot Cęsar abest a prima origine Tithoni, patrui aut fratris Priami, cuius prima origo ſm Manei. fuit a Dardano & Electra: sed & Dardanus & Electra originem habuerunt vsque adeo vt ad primum hominem secundum veritatem recurrendū esset. Quocirca ſm rigorem verborū, quia nō dicit ab origine, sed a prima origine significat Cęsarē fuisse in medio tēporum: tan/tumq; eius famā duraturā, quantum mundus durauerit, sed du/plex pōt esse expositio illius genitiui Tithoni actiua, scilicet qua Tithonus Cęsarē procreauit & tūc minor est tēpestas, aut passiua qua Tithonus ꝓductus est a primis parentibꝰ quod qa poeta la/tuit, accipiamus simpliciter vt cæteri cōmentarij tēpus finitum pro infinito positum.

Seu quis Olympiacæ miratus pręmia palmæ
Pascit equos, seu quis fortes ad aratra iuuencos,
Corpora pręcipue matrum legat, optima toruæ
Forma bouis, cui turpe caput, cui plurima ceruix,
Et crurum tenus à mento palearia pendent.
Tum longo nullus lateri modus, omnia magna,
Pes etiam, & camuris hirtæ sub cornibus aures.
Nec mihi displiceat maculis insignis & albo,
Aut iuga detrectans, interdumq; aspera cornu,
Et faciem tauro propior quæq; ardua tota,
Et gradiens ima verrit vestigia cauda.

SERVIVS.

ℭ Seu quis Olympiacę.) Di/ctu rus est de armentis & gregibꝰ. Armenta aūt sunt equorū & buum, qꝫ hæc animalia apta sunt armis: vt, scutis boum coria, eq; prelio. Greges vero ca/pellarū & ouiū sunt. ipse pau/lopost, Hęc satis armentis su/perat pars altera curæ. Lanigeros agitare greges hirtasq; ca/pellas. ℭ Hęc tamen.) Id est armenta & greges. Sciendum qꝫ plerunq; cōfundit authoritas. ℭ Olympiacæ miratus pręmia palmę.) Studiosis curulis cer/taminis, qđ geritur apud Pisas in honorē Iouis Olympici. ℭ Cor/pora pręcipue matrū legat.) Magis matrum, per quod ostēditur etiā patrū corpora esse requirenda. ℭ Toruę forma bouis.) Paulo post, Et faciē tauro propior. i. tauro similis. ℭ Toruæ.) Terribilis. ℭ Turpe caput.) Magnum. vt, Turpes pascit sub gurgite phocas. ℭ Plurima ceruix.) Longa. vt, Cū se nux plurima syluis Induet in florem. ℭ Crurū tenus.) Vsq; ad crura. Et modo tenus aduerbium est. nā si esset prępositio, ablatiuo cohęreret. Palearia autē sunt pelles dependentes e gutture. ℭ Et camuris hyrtę sub cornibꝰ au/res.) i. curuis, vnde & camerę appellantur. Præcepit autem aures & magnas & hirsutas esse debere. ℭ Nec mihi displiceat.) Lipto/tes figura est. i. valde placeat. vt, Munera nec sperno. (Faciē tauro propior.) Imaginem, similitudinem, totam.

ASCENSIVS.

ℭ Seu quis &c.) Hęc est pars executiua in qua incipiens determi/nare de animalibus nobis præcipue conducentibus, de equis, sci/licet & bobus docet primum, quibus matribus procreari debe/ant, deinde quo tempore illæ habiles sint partui. ℭ Ordo est. Seu, id est siue quis, id aliquis miratus, id est cum admiratiōe affectus præmia palmæ olympiacæ, id est quæ olim dabantur equis vi/ctoribus in Achaia iuxta Alphęum pascit equos, scilicet quibus ea pręmia mereatur, seu quis pascit, scilicet iuuencos fortes, id ē ido/neos, ad aratra legat. i. deligat pręcipua corpora matrum, id est ꝓspiciat pręcipue qua matre velit eos procreari. Forma bouis, id ē vaccæ toruę, id est obtortę frontis, & immitis est supple optima, cui caput supple est turpe, id ē toruum aut magnum pro modulo corporis, cui ceruix ē plurima, id est sane longa, & cui palearia, id est pelles laxæ, pē/dent a mento tenus crurū, id ē vsq; ad crura, tū, id est deinde cui. s. ē latere lōgo. i. in latere ꝓ lōgo nullus modus. i. mēsura proportionabilis cæteris mē/bris, & cui, scilicet sunt omnia, magna, etiam pes quasi dicat, nedum alia membra, aut qui breuior in multis placere so/let, & aures hirtę, id est hirsu/tę, hoc est pilosę sub cornibus camuris. i. incuruis & intortis, nec. i. & non, & . s. bos insignis. i. notata maculis, & albo. i. albo colore immistis, non displicebit. i. ꝑ liptotem multū placebit, mihi, aut. s. bos aut vacca (loquitur enī de matre) detrectans, id est refugiens præ toruitate & proteruia, iuga & aspera interdum cornu. i. cornupetens aliquando & mini/tans & propior. i. vicinior & similior tauro, scilicet qꝫ vaccæ, hoc est masculo qꝫ formellę faciem. i. facie aut secundum faciem ꝑ sy/necdochen, hoc est habens faciem similiorem tauro quam vaccę, quęq;. i. & quæ, & sup. ea nō displicebit mihi, quæ est tota ardua, & quę gradiens. i. ingrediens, verrit. i. delet sicut scopis verritur atrium vestigia, scilicet pedum suorum antecedentium cauda ima id est vsque ad terram demissa.

PIERIVS.

ℭ Et crurum tenus a mento palearia pendēt.) Tenus si pręposi/tio sit, ablatiuo casui cohęrere dicit Ser. esseq; hic aduerbium. Sed .n. tenus, cum noie, quod sit numero multitudinis, genitiuo sępꝰ iunctum aiaduerti. Quintilianus, Aurium tenus in vsum lingua perceperit. Catullus Nutricum tenus extantes. Ita enim is appel/lat papillas, quod inepte simul & inuerecunde quidam legunt, Id crurum tenus extantes. ℭ Aut iuga detractans.) In Roma. in Me/diceo, & in alijs antiquissimis vno tantum excepto, scriptum in/ueni detractans. quod etiam in Oratorum exemplaribus antiqs obseruaui, pręsertimq; apud Liuium, & detractant, & detractare, sępissime. ℭ Et faciem tauro propior.) In codi. Longo. proprior legitur. Sed vulgata lectio, propior, a prope, castior est.

Ætas Lucinam, iustosq; pati Hymenæos,
Desinit ante decem, post quatuor incipit annos:
Cætera nec fœturæ habilis, nec fortis aratris.

SERVIVS.

ℭ Lucinam iustosq; pati Hy/menęos.) Hysteron proteron est. Ante. n. ē Hymenęus, post Lucina consequit. Item Hy/steron proteron est, Desinit ante decē, post quatuor īcipit an/nos. Ante. n. incipit, sic desinit. ℭ Cętera

Interea, superat gregibus dum læta iuuentus:
Solue mares, mitte in Venerem pecuaria primus:
Atq; aliam ex alia generando suffice prolem.
Optima quæq; dies miseris mortalibus æui
Prima fugit: subeunt morbi, tristisq; senectus:
Et labor, & duræ rapit inclementia mortis.
Semper erunt, quarum mutari corpora malis:
Semper enim refice: ac ne post amissa requiras,
Anteueni: & sobolem armento sortire quotannis.

Cætera.) Ætas scilicet quæ est vel ante quartum, vel post decimū annum. Et bene ostendit per hæc tempora posse quidem armentis, sed inutilem prouenire foeturam. Superat gregibus dum læta iuuentus.) Dum suppetit. Et dicit iuuenili ætate eas debere concumbere, quia cito tempora meliora depereunt. Pecuaria.) Ab eo quod est pecuare venit: nam pecua, vt ait in Pōpeiana Cicero, ab eo quod est pecu venit: vt genu, genua. Suffice prolem.) Subministra. Vnde etiā suffectos consules dicimus. Miseris mortalibus æui Prima fugit.) Ista sententia non solum ad aīalia pertinet, sed generaliter ad omnia. Subeunt morbi tristisq; senectus.) Naturalem ordinem tenuit, dicēs, aduenire morbum, senectutem, mortem. Inclementia.) Inexorabilitas & duritia. Semper enim refice.) Vacat enim. Sane dicit ante veniendum esse, vt antequam pereant reparentur armenta. Sobolem armento sortire quotannis.) Substitue, subministra. Et est verbum iudiciorum: nam subsortiti dicuntur iudices, qui occupatorū funguntur officio.

ASCENSIVS.

Ætas lucinam.) Docuit qua facie matres eligendę sint ad sufficiendam prolē, nūc significat qua ætate ad partum habiles sint dicens. Ætas pati.i.patiendi aut idonea ad patiendum, Lucinā.i.partum, vt sit dea partus pro partu, & hymenæos.i.coitus iustos, desinit ante.x.annos, & icipit post quatuor annos, est ergo inter.iiij. &.x.annos. Cętera.i.reliqua ętas (dicimus autem cętera i foemi, nino, & cęterum in neutro etiā singulariter, sed cæterus, aut cæter in masculino non legitur) nec est habilis.i.idonea, fœturę.i.propagationi, nec est fortis.i.per defectum fortitudinis non est conueniens aratris.i.ad aratioēm. Interea autem.i.inter quartum & decimum annū: dum.i.donec, iuuentus pro iuuenta ætate, superat.i.superstes est gregibus.s.boum & equoȝ, vnde Cicero dixit gregem armentorū (est enim generale) solue mares.s.in Venerē, hoc est ad opus venereū exhibendum, & mitte primus.i.cum primū congruerit, nō expectans experimentū ab aliis, pecuaria.i.pecora in Venerē.i.opus venereum, & suffice.i.substitue, generādo.i.per generationē pecuariā, prolē aliā ex alia quod vulgo dicunt vnā ex alia, ita vt per propagationē fit cōseruatio speciei quę per indiuidua decedentia esse nō pōt. Nā optima quęq; dies.i.tēpestas ad oia conuenientissima, fugit.i.elabit miseris mortalib⁹ æuī cūctis, prima & morbi subeunt.i.subsequunt & senectus tristis subit.i.subsequitur & labor.s.subsequit, & inclemētia.i.rigorosa sæuitia & duritia mortis durę.i.amarissimę aut dirę.i.crudelis, rapit.s.de medio, hoc est delet & extinguit, enim pro qa, quia semp erunt sup.matres, & pręcipue vaccæ: quarū corpora tu mauis.i.quilibet mauult aut malit mutari.s.in melius: refice.i.reforma in melius ac repara quod vetustate degeneratū est. (Quia particula.n.non suo ordine ponitur dicitur a Seruio vaccare.i.superflua esse, sed quo ordine a nobis posita est nō vacat, verum si esset. Semper itē refice minor esset in cōstructione obscuritas) ac anteueni.i.pueni, & sortire.i.elige, quot annis.i.singulis annis armento.s.reficiendo, sobolem.i.propagationem nouam ne requiras post.i.postea amissa.i.genus bonoȝ armentorū degenerando ad interitum intendisse.

PIERIVS.

Desinit ante decem.) In Longo. Desinet futuro tēpore legitur, In Rom. decim, suo quoda scribendi more, vt aurea mala decim, qđ vt diximus, ēt apud Asprū est. Leta iuuētus.) In Med. & antiquis plerisq; codi. iuuētas, de quo alibi satis dictū. Quarū mutari corpora mauis.) In anti. cod malis est, quod venustius videt. Quā lectionē etiā apud Carisiū obseruaui, vbi fieri Soloecismū, ait transmutatione qualitatis in coniunctionibus, vt eo loco semper erūt, quarum mutari corpora malis, semper enim refice, pro semper itaq;. Ante veni: & sobolem armento sortire quotannis. (In Mediceo, & in Longo absq; &, Ante veni sobolē, In aliquot cod. Anteueni, vnica dictio. In Roma. Mediceo, & quibusdā aliis codi. antiquis, Subolem, passim inuenias, de quo satis alibi disputatum.

Necnon & pecori est idem delectus equino.
Tu modo, quos in spem statues submittere gentis:
Præcipuum iam inde a teneris impende laborem.
Continuo pecoris generosi pullus in aruis
Altius ingreditur, & mollia crura reponit.
Primus & ire viam, & fluuios tentare minaces
Audet: & ignoto sese committere Ponti.
Nec vanos horret strepitus: illi ardua ceruix:
Argutumq; caput, breuis aluus, obesaq; terga:
Luxuriatq; toris animosum pectus: honesti
Spadices, glauciq; color deterrimus albis,
Et giluo: tum, siqua sonum procul arma dedere,
Stare loco nescit: micat auribus, & tremit artus:
Collectumq; premens voluit sub naribus ignem.
Densa iuba, & dextro iactata recumbit in armo:
At duplex agitur per lumbos spina: cauatq;
Tellurem, & solido grauiter sonat vngula cornu.

SERVIVS.

Est item delectus equino.) Vt habeant matres optimas. In spem statues summittere gentis.) Id est quos vis admissarios fieri. Notanda sane exquisita varietas: nam in bobus matres ante descripsit: in equis admissarios ante commemorat. Altius ingredit.) Cū exultatione quadam incedit. Mollia crura reponit.) Ennius de gruibus dicit, Perq; fabam repunt, & mollia crura reponit. Primus & ire viā.) Matris pire vestigia. Ignoto pōti.) Per quā nunq; trāsierat. Argutū.) Breue. Luxuriatq; toris aiosum pectus.) Nodosum & eminēs pulpis. Spadices.) Quos phœniciatos vocāt pro fessos myrteos. Glauci autem sunt felineis oculis.i.splēdore perfusis. Color deterrimus albis & giluo.) Atqui albis ait. Qui candore niues anteirent. Sed aliud est candidum esse, id est quadā nitenti luce perfusum: aliud album, quod pallori constat esse vicinum. Giluus autem melin⁹ est color. Multi tamen ita legunt, Albis & giluo: vt non album & giluum: sed albo giluum vituperet, quod si singuli colores vitupe randi sunt: quanto magis mistus vter q; id est albo giuus. Tremit artus.) Figurate, pro artubus tremit. Voluit sub narib⁹ ignē.) Flatu indicat magnanimitatē suā. Duplex spina.) Aut re vera duplex, aut lata, vt, Duplicem gēmis auroq; coronā. Item, Et duplici aptantur dentalia dorso.

ASCENSIVS.

Necnon & pecori &c.) Postquam de boum generatione locutus est, prosequitur equinā de q̄ Landinus sic. Mira inquit varietas: nam in bubulo pecore a matribus, in equino a patribus incipit. Sunt hæc tria pecorum genera oibus præcipua. Bos.n. nobis terram colit, sine cuius opera agricultura oino difficilis esset. Equ⁹ & cōmode nos vehit, & in bello auxiliatur egregie, & in multis rebus comes est homini, atque in vecturis & veterrimos habem⁹ equos & iumēta. Docilitas maxima est in equo. Admissos luget dominos, desideriis lachrymas mittit, interfecto Nicodeme rege, ei⁹ equ⁹ inedia vitā finiuit. refert Philarchus Centaretrium e Galathis occiso in pugna Antiocho potitum eq̄ eius illum ascendisse. at equū Indignatione ascensum præcipitem in abrupta isse, ac se eqtem & perdidisse. Bucephalus Alexandri equus neminem ornatu regio insignitum præter ipsum Alexandrum accipere voluit, in expugnatione Thebarum vulneratus Alexādrum in alium equū transire non est passus. Equus Cæsaris nullum nisi ipsum Cæsarem dorso accipere voluit. Hic anteriores pedes humanos habebat. Semiramis equum vsque in coitum amauit, vt ait Iuba. Aristoteles autem in lib. de animalibus, Equum equamq; post hominem reliquis animalibus salaciorem esse dicit. Addit etiam ipsum xl. dētes habere primores quatuor. xxx. mense mutare. Anno deinde post binos, vtrinque superne & inferne. Item alio anno. iiij. item alio. iiij. Completis annis. iiij. & mensibus. vi. non emittit, & tunc idoneum tēpus ad procreādum habet: refert pręterea equū oibus

oībus & donec viuit coire. Idem facere fœminā. Dicit ꝑterea ętatem ad .xviij. annū ꝓtendi in equo. Sed ad longum ad .xxx. vsque produci: in nōnullis etiā ad quinquagesimū: sed minus viuere qui domi aluntur ꝙ gregarij. Albertus autem cognomento magnus ait equū biennio inire incipere: sed meliorem esse, fœtū post triennium vsque ad .xx. qui est arctus ſm quē minori cōiunctione iunguntur Iupiter & Saturnꝰ. Inire aūt vsq; ad .xx. annū & equā concipere ꝙuis debiliter vsq; .xl. quod fere spatiū est suę vitę ꝙuis olim inuētus sit equus .lxx. annoꝝ. ipse aūt Albertus refert vidisse se equū ex maioribus apud militē qui adhuc robustus excesserit annū sexagesimū. Hæc ille.) Ordo est, nec nō .i. ēt idem delectus .i. ad eligendū disquisitio, est pecori, equino .i. circa pecus equinū, hoc est circa equos, hoc est eadē diligentia habenda est in parentibus boni equi deligendis & quotannis reficiendis. Tu impende sū inde vsq; a teneris .s. annis, aut mēbris laborē pręcipuum .i. præcipuā diligentiā & curā sup. illis equis quos tu statuis modo .i. proponis & ꝓtendis in .i. ad spem gentis .i. generis sicut ibi illa de gente creatos &c. submittere .s. supermittere, hoc est admissarios facere .i. qui admittantur ad generationē vt autē a teneris annis generosum equi animū agnoscamus dicit. Pullus generosi pecoris, ingreditur continuo .i. mox vt natus est altius .i. ceruice erecta, in aruis vbi .s. libere ingreditur, & reponit crura mollia .i. molliter mouere genuā, aut mollia, hoc est decenter flexibilia. Et audet ire viam .s. insolitā & piculosam, primus .i. ante alios nec expectat vt alij periculū faciant seu experiantur, & audet tentare fluuios minaces .s. ꝓfunditate aut pręcipiti cursu, & audet cōmittere se ponto .i. mari ignoto .i. per quē pontū aut quod mare non prius transiuerat. Ego in pluribus legi ponti: atq; ita legendum putē, quia pro aqs satis est dixisse, fluuios tentare minaces, solent autē equi meticulosi difficulter primi transire pontem. Nec .s. pullus generosi equi horret .i. cū horrore formidat, strepitus vanos .i. futiles & inanes vt arborū vēto concussarū aut similium. Ceruix supple est illi ardua .i. erecta & sublimis, & caput argutū .i. breue ac politū: aluus sup. est breuis, & terga sup. sunt obesa .i. pinguia, & pingui imorata, & pectus aiosum luxuriat toris .i. abundat pulpis. Honesti, idest pulchri sup. sunt pulli aut eq. spadices .i. punicei seu phœnicei hoc est rubri cū splendore, & glauci .i. cœrulei, hoc est subuirides cum nigro immisto, color deterrimis est albis, & giluo, in est qui i albo giluas, hoc est buxeas ac subcroceas habent maculas, buxeus autem color est qui in buxo ligno noti coloris, aut deterrimus color est albis .i. pallidulis, & giluo .i. buxeo & semiluteo. Tum .s. equus nō deterrimꝰ: sed generosius, nescit stare .i. requiescere, loco .s. vno & eodē. si qua arma dedere ꝑcussionū: qa cōtinuo crepitat, micat auribus .i. arrigit, & rursum deprimit aures: sicut q digitis micāt .i. diuinandi ludū exercēt, nūc eos ꝑmunt, nūc erigūt, & tremit artus .i. habet artus trementes, ex vehemētia .s. spiritus atque animorū, & ipse fremens voluit sub naribus ignē .i. calidū flatum: atq; anhelitū collectū .s. inspirando. Iuba sup. est illi dēsa, & recubit .i. quiescit, aut reponitur iactata in armo .i. humero, dextero .i. dexteri lateris. At .i. sed, duplex .i. lata spina: agit .i. deducitur per lumbos & ipse ingrediens pręcipue currēdo, cauat tellurē .i. eruit terrā & vngula .s. eius cornu solido .i. duro aut integro, nec fisso, .i. habens cornu solidum, sonat grauiter .i. vehementer.

PIERIVS.

Quos in spem statuis submittere gentis.) In Ro. codi. & in quibusdam alijs statues futuro tempore legitur. Ita correctum. In Mediceo. Et ignoto sese committere Ponto.) In Roma. in Lon. & quibusdam alijs vno cōsensu Ponti, legitur. Quid enim equis cum mari? cum fluminibus vero & pontibus sæpe negocium. Quāuis in Calabriæ & Apuliæ locis equorum generositatem eo experimento probent, si ad mare impulsos, contra aduenientes fluctus impauidos aspexerint, ideoq; pullos in natationibus adsuefaciunt. est autem, Ponto, scriptum in cod. Mediceo. Nec vanos horret strepitus.) Quintil. libro. viij. ordinem esse dicit. Nec vanos horret strepitus. Tum siqua sonum procul arma dedere, stare loco nescit. Cætera vero, quæ totam eiusmodi equi faciem describunt. Illi ardua ceruix, vsque ad eum locum Color deterrimus albis, & giluo, per interpositionem collocata, quare parenthesis vtroq; adhibenda loco est. Collectumq; fremens voluit sub naribus ignem.) In Med. codice correctū est, fremens. Sed .n. prius recte, Premens, scriptum erat, vt in alijs emendatoribꝰ habetur. Et solido grauiter sonat vngula cornu.) In Roma. Quatit vngula, habetur. Sed magis placet sonat, quia dicit, Solido cornu, omnia enim solida validꝰ sonāt estq; & Iuuenalis synepeia. Quo tondente grauis iuueni mihi barba sonabat, non .n. ibi (hoc .n. κατὰ πάρεργον addemus) grauis barba mihi Iuueni: sed grauis, ꝓ grauiter sonabat. legēdū est, vt ostēdat eū: neq; quidē artis suę perita potuisse adeo ditari, vt patricios iam oēs opibus ꝓuocaret: & pondus habet, Iuueni mihi, cui vel lanugo vel mollior barba, sine stridore abradi potuisset, si quam profitebatur artem, tonsor calluisset.

Talis Amyclæi domitus Pollucis habenis
Cyllarus, & quorum Graii meminere poetæ,
Martis equi biiuges, & magni currus Achillis.
Talis & ipse iubam ceruice effudit equina.
Coniugis aduentu pernix Saturnus: & altum
Pelion hinnitu fugiens impleuit acuto.
Hūc quoq;, vbi aut morbo grauis: aut iā segnior annis
Deficit, abde domo: nec turpi ignosce senectæ.
Frigidus in Venerem senior, frustraq; laborem
Ingratum trahit: & siquando ad prælia ventum est:
Vt quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
Incassum furit, ergo animos, æuumq; notabis
Præcipue: hinc alias artes, prolemq; parentum,
Et quis cuique dolor victor quæ gloria palmæ.
Nonne vides! cum præcepti certamine campum
Corripuere, ruuntq; effusi carcere currus:
Cum spes arrectæ iuuenum, exultantiaq; haurit
Corda pauor pulsans: illi instant verbere torto:
Et proni dant lora: volat vi feruidus axis.
Iamq; humiles, iamq; elati sublime videntur
Aera per vacuum ferri: atq; assurgere in auras.
Nec mora, nec requies: at fuluæ nimbus arenę
Tollitur: humescunt spumis, flatuq; sequentum:
Tantus amor laudum, tantæ est victoria curæ.

SERVIVS.

Amyclęi domitus Pollucis habenis Cyllarus.) At qui Castor equorū domitor fuit. sed fratrē pro fratre posuit poetica licentia. vt, Quas illi Philomela dapes, ꝓ Progne. Item, reuocato a sanguine Teucri, pro Dardani. Aut certe ideo Pollucē ꝓ castore posuit, qa ambo licenter & Polluces & Castores vocantur: nam & ludi & templum & stellę castorum vocātur. Martis equi.) Δεῖμος καὶ φόβος. Et magni currus Achillis.) Pro eqs: Baliarchus & Xanthus. Coniugis aduētu pernix Saturnus.) Dū cum amata Phylira Saturnus coiret, Ops eius vxor aduenit: cuius præsentiam veritus, se in equum cōuertit, qualem potuit numē imitari, exinde natus est Chiron dimidia parte homo, dimidia equus. Sane Ops cū de vxore Saturni dicimus, o corripitur, vt ops opis. cum vero de Nympha dicimus, opis lōga ē o. vt, Opis ad æthereum pennis aufertur olympum. Pernix autem ad equum refertur: nam Saturni stella tardissima est. Peliō mōtem Thessalię, in quo Chyron habitauit. Nunc quoque.) Licet bonum & tot signis probatū. Morbo grauis aut iam segnior.) Duo sunt quibus minuuntur corporis vires: senectꝰ, & morbus, vnde mire vtrunq; complexus est. Abde domo.) In, domo, nā si aduerbialiter vellet loqui, domi diceret. Tale ē illud in quarto, Non Libyę nō ante Tyro. Nec turpi ignosce senectę.) Cicero in Catone maiore & laudat & vituperat senectutem: vnde dupliciter hūc locum intelligimus: aut, Nec ignosce turpi senectę: aut, Nō turpi senectę ignosce .i. abde, & ignosce senectę, quæ turpis nō est, quia per naturam venit. Ad prælia ventum est.) Alibi, Nocturnaq; bella. Animꝰ æuumque notabis.) Præcipue ante omnia ætatē & magnanimitatem requires. Post cætera.) Id est parētes & studium. Et quis cuique dolor victo: quæ gloria palmæ.) Vult probari equos vel amissione, vel acquisitione victoriæ, nam eo tendit sequens iste decursus. Vnde & paulopost. Tantus amor laudum, tanta est victoria curæ. Lucanus, Quantum clamore iuuatur Eleus sonipes. Effusi carcere currus.) Vsurpatiue pro carceribus, qui ab arcendo dicti sunt. Nā carcer est custodia noxiorum. Iuuenum.) Aurigarum, vel spectantium

ctantium.*Haurit.) Ferit. vt, Latus haurit apertum. *Verbere torto.) Frequenti. s. iteratione. *Feruidus axis.) Alibi, Frenaq; feruentesq; rotas. Nam tam rotę quam axis cursu calescunt.

ASCENSIVS.

*Talis amyclei.) Adducit exempla laudatissimorum equorum quos tamen non semper permansisse docet in eadem praestantia vt admissarii conuenienter fiant: per quod innuit summam diligentiam adhibendam in deligendo bono equo admissario: cum etiam laudatissimi degenerent, nisi summa cura reficiantur quot annis. *Ordo est. Talis. s. erat cyllarus. i. equus ille nobilis, domitus habenis Pollucis fratris. s. Castoris, & filii Iouis ex Laeda: Amyclei, id est apud Amyclas Laconum ciuitatem orti: sed Seruius vult fratrem pro fratre positum esse, hoc est Pollucem pro Castore, & tales supple fuerunt illi quorum poetae Graii. i. Graeci meminere. i. mentionem fecere, scilicet equi Martis biiuges. i. bini iugum trahentes in curru Martis, sunt autem Dimos & Phobos secundum Seruium appellati, & talis. s. fuit currus. i. equus cursarius, aut potius equi trahentes currum, magni Achillis, & ipse Saturnus pernix. i. celeriter currens, aduentu coniugis. i. cum aduentantem sentiret coniugem Opim. s. effudit talis. s. effectus equus iubam. i. comam colli ceruice equina. i. per ceruicem equinam in quam suam transformauerat ne a coniuge agnosceretur, rem cum Phylyra habens, & ipse Saturnus fugiens. s. a facie coniugis, impleuit Pelion montem illum Thessaliae altum, id est excelsum, hinnitu acuto. i. sonitu equino in signum ferocis animi prolato. Abde. i. occulta & segrega ab equabus ne coeat, quoq; id est etiam hunc talem (sicut Aeneid. ix. Hic ego te Euryale aspicio) hoc est licet optimum dum iuuenta & valetudine praestaret, abde tamen domo. i. contine domi, vbi. i. quando ipse deficit. i. deficitur a viribus, & impotens efficitur, aut grauis. i. grauatus morbo, aut segnior, id est tardior & iacentior annis. i. annositate, nec. i. & non, non ignosce senectae turpi. i. deformi secundum Iuuenalem cum iuuenta in omnibus placida sit, aut ignosce. i. indulge senectae non turpi sed debili sed prior expositio mihi gratior est, licet enim senes non sint turpes in moribus, sunt tamen aspectu quae turpitudo in pecore sat est, nam quid ad pecus quod moraliter non turpis senectus per naturam non per animi vitium eueniat: non ergo ignosce, id est ne indulgeas senectae turpi, id est ne sis clementior in senectam turpem, ita vt dicas, fuit admissarius iunior validosq; procreauit, quo circa & senior admittetur, ea enim stulta est clementia, cum nec equo nec rebus tuis consulueris: quia senior. i. plusquam sat est senex, est frigidus. i. segnis quasi seorsum ab igni venereo, in Venerem, id est ad coitum, & trahit. i. longo tractu vix peragit, frustra laborem ingratum. i. inutilem vtrisque & minus acceptum foemellę calenti & si ventum est) quando. i. aliquando ad praelia. i. concertamina equorum, ipse furit. i. excandescit incassum. i. inuaniter quia non potest rebellare aut saltem expugnare, vt. i. quemadmodum, ignis magnus furit quondam. i. aliquando in stipulis. i. materia leui, sine viribus, id est quia cum ipsum combustibile non sit capax vehementis caloris nec habeat vim resistendi cito extinguitur & languet ignis, ergo tu notabis. s. in equo admissario, hoc est quem admittas ad procreationem, praecipue animos. i. animositatem, & aeuum. i. aetatem & notabis hinc. i. deinde & secundo loco, alias artes. s. ad quas eos destines & notabis prolem parentum, id est qualem prolem parentes eius progenuerint olim, hoc est, & quis cuique dolor supposit victo. i. dum victus est, & quę gloria palmę, id est dum vincit, hoc est qua generositate animi sint, an videlicet gaudeant victores, & doleant victi quod in generosis equis accidit, qui etiam sessore nobili gaudent & animos extollunt, vnde subdit, Nonne vides, quasi dicat videre quidem potes, cum, scilicet equi corripuere, id est simul rapuere campum. i. locum designatum intra metas capacem & amplum certamine, scilicet curuli precipiti, id est in quo praecipites currunt & cum, id est quando currus, id est ipsi quadrigae ruunt, id est protrahuntur quasi ruant effusi. i. fusim emissi, carcere pro carceribus, id est loco vbi prius arcebantur, & cum, id est quando spes iuuenum. s. aurigarum aut spectantium, arrectę, id est attentę sunt ad victoriam, & pauor, id est metus ne vincantur quibus fauens aut prosunt, pulsans. i. sollicitans, haurit. i. inuadit, corda exultantia. s. de spe victoriae, sunt ergo spemq; metumq; inter dubii, exultant de victoria sperata, pauent ob formidatam iacturam illi. s. iuuenes aurigę instant verbere torto. i. flagello ex chordis intortis, & proni. i. inclinato capite quasi protrahant equos, graphice effingit gestum & situm aurigarum agitantium equos suos, dant. i. laxant, lora. i. habenas, axis feruidus. s. ex subito motu volat. i. iam preceps fertur, vt volare videatur, vi, id est vehementi tractu equorum, & ipsi aurigae videntur iam humiles & iam elati, situ & animo, situ quidem quia volatus auium & cursus equorum fere in morem vndarum ascendendo, & descendendo fit, animo aut quia vt dicit Terentius in Hecyra. Profecto hoc sic est vt puto omnibus modis, vt res dant sese ita magni atque humiles sumus, ipsi ergo iam elati & iam humiles videtur ferri sublime, id est sublimiter per aera vacuum. i. capacem ac si vacuus sit, atq; assurgere. i. erigi in auras nec mora nec requies est. s. aurigis & equis. at. i. sed nimbus. i. globus in morem nubis, harenę flauae. i. ex harena flata collectus, tollitur, id est erigitur a pedibus animosorum equorum excitatus, nam generosi equi est terram profundius carpere & ipsi equi humescunt, id est humefiunt & irrigantur spumis, scilicet proprii sudoris & flatu, id est anhelitu sequentum, id est sequentium equorum, tantus amor, id est tanta auiditas laudum est supple equis, & victoria est tantae curae, vt scilicet sine intermissione & requie tam pręcipites currant vt volare videantur, vnde facile concluditur equos animorum suorum indicia facere.

PIERIVS.

*Graii meminere.) In pluribus co. antiquis vnico, i, Grai, scriptum inuenias, ex eorum sententia qui, i, inter duas vocales per se plenam & satis sonoram esse iudicabant. Ideoq; Graius, vnico, i, scriptum. Graii in casibus aliis per synęresin facere debere. Cum tamen aliquius sententię Ciceronem fuisse tradit Vellius Longus, similia per geminatum u, pronunciarent, vt Maiia, Graiius, vnde Graii. Sed & ipsa declinationis proportio expetit, vt, us, vltimę syllabae finales literę in genitiuo secundae abeant in, i, Eandemq; vocem esse etiam nominatiui pluralis consentiunt omnes, quare Graii, duplicato, i, scribendum fuerit, cum nulla regula, i, priorem consonantis loco positam elidi praeceperit, subsecuta vero ętas cum non intelligeret ex duobus, ii, priorem loco consonantis positam, sed pro vocali acciperet, synaeresin fecit, atque hinc Grai, per vnum i, *Iubam ceruice effudit equina.) In Romano & quibusdam aliis. Effundit, praesenti tempore legitur. In aliquot aliis, fudit. Sed effudit legendum de praeterito ipse narrationis ordo exposcere videtur, subsequitur enim, & impleuit. Quod vero sequitur, coniugis aduentu, quod in antiquis aliquot codicibus per t, notatum est, atuentu, Victorinus ait, desiisse nos per t, scribere. *Hunc quoque vbi aut morbo grauis aut iam segnior annis deficit. In Romano codice segnior ętas legitur: sed nitidior est elocutio: vbi deficit aut morbo grauis, aut annis segnior. *Vt quondam in stipulis magnus sine viribus ignis.) In Romano codice legitur: in stipula, vnitatis numero: intellectionis figura. In aliis plurale est. *Cum pręcipiti certamine campum Corripuere ruuntq;.) In veteribus aliquot exemplaribus, praecipiti conamine, legitur: quod mihi paraphrasis videtur: & vti veteres scribere consueuerunt. In iisdem antiquis notatum est, corripuere ruuntq;. *Atque assurgere in auras.) In Romano codice exurgere, legitur. In Longobardico & in Oblongo insurgere. In reliquis tum, assurgere, tum adsurgere, & hoc magis receptum. Sed nullum ego velim improbare, codicum reuerentia. Legas etiam in aliquot & his antiquis, in aures, sed auras, omnino casta lectio.

Primus Erichthonius currus, & quattuor vsus
Iungere equos: rapidisq; rotis insistere victor.
Frena Pelethronii Lapithę, gyrosq; dedere
Impositi dorso atque equitem docuere sub armis
Insultare solo: & gressus glomerare superbos.
Aequus vterq; labor: aeque iuuenemq; magistri
Exquirunt, calidumq; animis, & cursibus acrem.
Quamuis saepe fuga versos ille egerit hosteis,

SERVIVS.

*Primus Erichthonius.) Vulcanus impetrato a Ioue Mineruae coniugio, illa reluctante, effectum libidinis proiecit in terram: inde natus est puer draconteis pedibus, qui appellatus est Erichthonius, quasi de terra & lite procreatus. Nam ἔρις est lis, & χθὼν terra. Hic ad tegendam pedum foeditatem, iunctis equis vsus est curru quo tegeret sui corporis turpitudinem. *Rapidus.) Velox. *Victor.) Sui propositi effector. *Frena Pelethronii.) Peletronium oppidum est Thessaliae, vbi primum domandorum equorum repertus est vsus. Nam cum quidam Thessalus rex bobus Oestro agitatis satellites suos ad eos reuocandos ire iussisset, illiq; cursu non sufficerent, ascenderunt equos, & eorum velocitate

Et patriam Epeirum referat:fortesq; Mycenas,
Neptuniq; ipsa deducat origine gentem.
His animaduersis,instant sub tempus:& omnes
Impendunt curas denso distendere pingui,
Quem legere ducem:& pecori dixere maritum:
Florentesq; secant herbas:fluuiosq; ministrant,
Farraq;:ne blando nequeant superesse labori:
Inualidiq; patrum referant ieiunia nati.

tate boues secuti,eos stimulis ad tecta reuocarunt.Sed hi visi,aut cum irent velociter,aut cū eorum equi circa flumen Peneon potarent,capitibus inclinatis locum fabulę dederunt: vt Centauri esse crederentur, q dicti sunt centauri ἀπὸ τοῦ κεντᾶν τοὺς ταύρους.Alij dicunt Centaurorum fabulam esse confictam,ad exprimēdā humanæ vitæ velocitatē,qa equum constat esse velocissimū.Bene autem Peletronij addidit:quia sunt & alij Lapithæ. ⸿Equitē.) Equum.p equo,rectorē posuit. ⸿Gressus glomerare superbos.) Vt cū disciplina incedat'. ⸿Quamuis sępe fuga versos.) Ordo est. Quāuis sit sępe victor,quāuis nobili genere procreatus,tamē a magistris est ętas magnanimitasq; requirenda:,quæ si nō fuerint,illa nihil prosunt. ⸿Neptuniq; ipsa deducat origine gentē.) Ab eq Neptuni qui natus est tridentis percussiōe. ⸿His animaduersis.) Moribus & ætate deprehensis. ⸿Instant sub tempus.) Coeundi .s.quo eis cura maior adhibeatur. ⸿Denso distendere pingui.) Nō laxo,quod quibusdam potionibus per fraudem Agasones facere consueuerunt.vnde ait,Denso pingui:id est viribus pleno'. Sane Pingue est generis neutri : & ita in omnibus idoneis inuenitur. Nā nec pinguedo nec pinguetudo latinum est. ⸿Pubētesq; secant herbas.) Adultas, maturiores:quibus robur acquiritur. ⸿Blando labori.) Periphrasis est coitus. ⸿Ieiunia.) Infirmitatē venientem ex inedia.

ASCENSIVS.

Primus Erichthonius &c.) Quia generositatem animi exquirendam docuit in certamine curuli docet incidentaliter qui primi fuerint equorum domitores , rediturus ad institutum quod est per annos & animos admissarij diligenter annotandos esse. Erichthonius autem secundum diuum Augustinum in libro de ciuitate dei, vt recitat hic Landinus fuit infans inuentus in Vulcani Mineruæq; templo serpente implicatus , quod quia illi regnum portendere iudicatum est ,diligenter enutritus & dictorū, hoc est Vulcani & Mineruæ filius habitus , vnde fabulæ locus.
Ordo est.Erichthonius vir ille anguineis pedibus,ausus supple est primus iungere currus,& quatuor equos,id est quadrigas aut equos quadriiugos,& ipse victor.i.voti compos,aut victor aliorum in curuli certamine ausus est primus insistere rotis rapidis , id est raptim procurrentibus. Lapithæ populi illi Thessalię: Peletronij, id est Peletronio oppido vicini impositi dorso.s.equino,aut equorum,dedere.s.equis frena,& gyros,id est modum ducendi eos in gyros:atq; docuere equitem.i.equum (aut reuera equitē,qa directorē vt eques dicatur fecisse qdquid eius imperio equus fecerit) insultare.i.insultū facere solo.i.terrę,sub armis,& glomerare.i.in gyrū,& glomeris formā facere ingressus supbos .i.supbi & elati animi indices, vterq; labor.s.ducēdi insultū & ingressum , vt insultus sit ętatis iuuenilis,ingressus superb' animi nobilis indiciū, q; pro &,magistri.s.armentorū procreandorum,exquirunt ęque,id est æqualiter iuuenē.s.equū calidū annis vnde insultet,& aciē cursibus vt sciat gressus glomerare superbos,exquirunt aūt ad hoc vt admissarium faciāt: quāuis.i.quāuis ,ille.s.nobilis equus , egerit fuga.i.fugauerit,aut egerit in fugā (potest.n.bis cōstrui ablatiuus fuga) & quāuis referat Epeirum patriā.i.iactet se ortū in Epeiro,& quāuis referat Mycenas,fortis vnde.s.fortis Agamēnon fuit & vbi Argolici equi sunt fortes & generosi, & quamuis deducant gentē .i.genus suum ipa origine Neptuni.i.de eo quē primū Neptunus pduxit
pduxit percussa tridente terra,aut de pcreato ex coitu Neptuni in equū versi cum Cerere in equam versa, Aut sic quāuis.i.licet ille &c. tū magistri exquirunt æque iuuenem & cursibus acrem,&c. His aiaduersis. Prosequitur eādē rem dicens vbi in equo admissario annotauerūt ętatē & mores ipsi magistri inuēto boni animi bonæq; ętatis equo, student illi vires addere sedula accuratione. Ordo aūt est. His.s.annis,& aīs aiduersis.i.cōsideratis,& annotatis in equo.i.postq; annotauerūt equū nō esse nimis annosū,& satis aiosum, ipsi magistri.s.armentorum instant.i.diligenter curāt.sub .i.ante tēpus.s.coitus,& pro.i.impendunt curas.i.curāt, distēdere .i.farcire & implere, denso.i.solido, & non turgido, aut inflato pingui sup.eum equū: quē legere.i.elegerunt ducem.i.armenti, hoc ē principem & patrē: & quem dixere.i.addixerunt pecori maritū, & secant.i. abscindunt ei herbas florentis.i.succosas adhuc in flore existentes, & ministrant fluuios.i.aquam fluuialem qua pigues fiant, & farra, id est ea frumēta pinguia, ne.i.vt nō, vt scilicet equ' admissarius:non nequeat.i.possit superesse, id est.i.super quam satis est esse, hoc est sufficere labori blādo.i.venereo qui blande impenditur, & nati, id est pulli, inualidi referant, id est reprępsentāt ieiunia, id est macilentiā patrum, id est progenitorum suorum. Hęc de patribus reprehenditur a Beroaldo Seruius , eo quod negat pinguedinem & pinguitudinem dici, his verbis. Si vera est Seruij sententia non latine locutus est. M. Varro latinorum omnium, vt ita dicam latinissimus, qui in secundo de re rustica sic scriptum reliquit. Sus præ pinguedine carnis non modo surgere nō pusset. Idem in tertio. Motus earū & lux pinguedini inimica. Pli. quoq; non latine si Seruium sequitur scripsit qui haud dubie latinam linguā locupletauit , cuius verba hęc sunt ex lib. xj. In corde summa pinguitudo est quędā lętis exitus, & alibi plerisq; animaliū est pinguitudo sine sensu. Colu. in Barbaralexin.i.dictionē lapsus est scribens in .xiij. non sola exprimitur amurca sed & aliquid secū pinguitudinis attrahit, & alibi . Repulit olei pinguitudo materiam, qualis est gummi . Et Palladius pinguedine inquit sua brachium quoque proximū debilitauerit, quid multa: eruditorum libri scatent pinguedine, cū quibus equidem malim errare quam cum Seruij commentarijs, recte sentire.

PIERIVS.

⸿Rapidisq; rotis insistere victor.) In Romano codice legit. Rapidus, quod & Seruius agnoscit. ⸿Neptuniq; ipsa deducat origine gentem.) In Romano codice non gentem, sed, nomen, legitur. Quod vero equos vllos a Neptuno deducere dicat originem. Nō quod tridentis percussione equus exilierit , in quo Seruius falsus est corrupto codice Ouidiano. neque quod Ceres in equam mutauerit, ita a Neptuno compressa , vnde generosos equos genitos ait Probus , Sed quia Neptunus quorundam equorum author fuit, vt Pegasi, & alterius in Thracia percusso scopulo, veluti Medusa Arionis, Ceres Odorinis, quem Adrastus habuit. ⸿Florentesq; secant herbas.) In codicibus aliquot antiquis legere est. pubentesq;, quale pabulū longe delicatius est . Nam moderat' equorum gregibus pascua mollibus potius quam proceris herbis abundantia præcipit eligenda. ⸿Ne blando nequeant superesse labori.) In Romano & antiquissimis aliquot codicibus Nequeat, singulari numero legitur ,de eo enim loquitur. Quem legere ducem & pecori dixere maritum.

Ipsa autem macie tenuant armenta volentes:
Atque vbi concubitus primos iam nota voluptas
Sollicitat:frondesq; negant:& fontibus arcent:
Sæpe etiam cursu quatiunt,& sola fatigant:
Cum grauiter tunsis gemit area frugibus:& cum
Surgentem ad Zephyrum paleæ iactantur inanes,
Hoc faciunt:nimio ne luxu obtusior vsus
Sit genitali aruo:& sulcos oblimet inertes.
Sed rapiat sitiens Venerem:interiusq; recondat
Rursus,cura patrum cadere,& succedere matrum
Incipit:exactis grauidæ cum mensibus errant.

SERVIVS.

Iam nota voluptas sollicitat.) Dicendo nota,p transitū tetigit rem ab alijs diligenter expressam . Nam equæ pullæ cū primū coeūt, si macrę sint, & debilitantur, & debiles creant : post primū autem partū tenues esse debent. ⸿Frōdesq; negant,& fontibus arcēt.) Cōtra illud, Florentesq; secāt herbas,fluuiosq; minist āt. ⸿Cū grauiter.) Hoc est die medio. Hoc aūt ad exprimēdum diei tempus est positum. nō quod quę
equę æstatis tempore coeant. ⸿Nimio ne luxu.) Nimio, pingui. Et bene rem turpem aperte a Lucretio tractatā vitauit translationibus , quas oēs ab agricultura traxit. ⸿Luxu.) Propter luxuriē segetū. ⸿Genitali aruo.) Pro muliebri folliculo, quem scilicet vuluā vocant , vt etiam Plinius docet: nam folliculus ante dicebat. ⸿Sulcos oblimet inertes.) Claudit meatus. Et hoc similiter p translationē dixit , nā legimus supra , Et obducto late tenet oia

Non illas grauibus quisquam iuga ducere plaustris,
Non saltu superare viam sit passus:& acri
Carpere prata fuga,fluuiosq; innare rapaces.
Saltibus in vacuis pascant,& plena secundum
Flumina:muscus vbi & viridissima gramine ripa
Speluncæq; tegant,& saxea procubet vmbra.
Est lucos Silari circa,illicibusq; virentem
Plurimus Alburnum volitans,cui nomen Asilo
Romanum est:Oestron Graii vertere vocantes
Asper, acerba sonans:quo tota exterrita syluis
Diffugiunt armenta:furit mugitibus æther
Concussus,syluæq;,& sicci ripa Tanagri.
Hoc quondam monstro horribiles exercuit iras
Inachiæ Iuno pestem meditata iuuencæ.
Hunc quoq;(nam mediis feruoribus acrior instat)
Arcebis grauido pecori:armentaq; pasces
Sole recens orto,aut noctem ducentibus astris.

ora limo.¶ Exactis grauidę cū mensibus errant.) Vicinis partui,tunc enim diligentius tractandę sunt,ne abigant. ¶ Saltus superare viam.) Quod solet fieri cum pascunt pedibus impeditis. ¶ Vacuis.) Magnis. ¶ Plena flumina.) Ne inclinēt ad potū. ¶ Est lucos silari circa illicibusq; virētē Plurim° Alburnū volitans.) Ordo talis ē. Circa lucos silari fluminis Lucaniæ & Alburnū eius mōtē, est plurimus volitans:ac si diceret,est multa musca. Volitās autem modo nomen est, non participiū. ¶ Oestrū Graij vertere vocātes.) Vertere ex soni similitudine, Onomatopoeiā facere. Nō enim possumus accipere,ex latina lingua mutauere,cū constet grēcam primā fuisse. Oestrum aūt graecū est: latine Asilus, vulgo Tabanus vocatur. ¶ Cui nomē Asilo.) vt Cui Remulo cognomen erat. ¶ Sicci tanagri.) Non multum valentis. Tenager autem fluuius est Lucaniæ. Et hoc dicit, armentorū mugitu cuncta resonare. ¶ Hoc quondam monstro.) Argumentur ab exemplo, dicens, oestro contra pellicem se defendisse Iunonē. Nota autem est fabula: Iouis Inachi filiam a Ioue Iunonis aduētu cōuersam esse in vaccam, cui Iuno immisit oestrum: quo toto orbe fatigata tandem aliquando venit ad Ægyptum, & illic Isim conuersa est. Transit autem per mare Augustum, quod Bosphorō appellatum est, nunc Hellespontum nominatur. ¶ Pestem meditata iuuencæ.) Vel quam pestem ante excogitauerat, vel meditata inferens & exercens accipiamus. Horatius, Horrendaq; cultis Diluuium meditatur agris, id est infert, exercet. Nam & in ipsa meditatione exercitium est. ¶ Hunc quoq;.) Id est etiam hoc malum remoue. ¶ Feruoribus acrior instat.) Tunc est acrior. Et dicendo tempus, ostendit quemadmodum possit euitari. ¶ Grauido pecori.) A grauido pecore. Nam arceo a te dicimus. ¶ Sole regens orto.) Statim. Sallustius. Coria recens detracta veluti glutino adolescebāt.

vbi est ripa viridissima gramine.i.herba in ea nascēte, & vbi sup.speluncę tegant.s.equas a sole & vmbra saxea, id est a saxis deriuata, procubet, id ē lōge lę extendatur, vt in ea grauidę recubent. Est lucos silari &c. Docet cur vmbrę diligēdę sint vt videlicet vespę & asili arceātur dicēs, volitans, scilicet vermis aut asilus (& est masculini generis, cum volucris sit foeminini teutones quoque muscas volitantes vocant) plurimus, id est frequentissimus, est circa lucos Silari illius fluuij Italię qui veterem campaniā a picentibus diuidit, & circa alburnum Lucanię portum virentem ilicibus, id est vbi sunt plurimæ ilices virentes cui, scilicet volitanti, est asilo nomen Romanum, id ē vocabulo Romano Graij, id est Graeci, vertere, scilicet a sono volatus vocantes oestrum aut vertere a re quia furorem quem oestron vocant animalibus quae persequitur inducit, volitans dico asper, scilicet aculeo aut morsu, & sonans acerba.i.acerbe.s.volatu quo tota armēta exterrita diffugiūt syluis.i.per syluas, ęther concussus mugitibus.s.taurorū & boum aut generaliter oium armentorū, furit, id est furorem illorum resonat, & syluę sup.percussę fuerunt & ripa tanagri, illius torrentis Lucaniæ, sicci.s.in ęstate, supp.furit. Iuno meditata.i.exercens & inferens pestem.i.furorem, iuuencę, id est iuniori vaccæ, inachiæ.i.in quā Io Inachi Argiuorum regis filia in adulterio cum Ioue deprehēsa cōuersa, fingitur exercuit quōdam.i.aliquando horribiles iras.s.suas in pellicem, hoc mōstro.i.oestro quo vaccam illā persequebatur vsq; in Ægyptum. Tu arcebis pecori grauido vt equę vaccę & cuilibet alii quoque.i.etiam hunc.s.volitantem, hoc est oestrum aut asilum seu tabanum, & tu pasces armenta sole orto recens.i.recenter, hoc est sub prima luce, & astra ducentibus noctem.i.sub crepusculo, nam ipse volitās instat.i.ingruit acrior mediis feruoribus.i.sub medio ęstu solis q fere est paulopost meridiem.

ASCENSIVS.

¶ Ipsa aūt macie &c.) Postq; de cura patrū equorum locutus est, psequitur de cura matrū, additurus & curā natorum. ¶ Ordo autē est. Ipsi sup.magistri armentorū extenuant.i.tenuia faciunt, macie volentes.i.voluntarie & scientes & ex deliberatiōe, ipsa armēta quæ foetus concipiant atq; vbi voluptas iam nota.i.antea attētata solicitat, i.procurat primos concubitus.i.vbi primum coire cupiunt ipsi magistri.s.negant frondes, & arcent supp.ea frontib° & quatiunt.i.concitant etiā saepe cursu & fatigant sole.i.ęstu solari, tunc.s.cum area.i.locus aridus trituræ frugum aptus gemit, id est more gementium pmitur grauiter.i.moleste frugibus tonsis quę tonsæ & intercisæ iā sunt, nō tōsis p tōdendis, hoc est in medio die cū fruges tōsę flagellis excuti solēt, & cū paleę inanes, scilicet frugibus excussis, iactātur.s.ad purgationē frugū ad zephyrū, i.ventum dulcem & calidum surgentē.i.flantē mollius, & supple magistri, faciunt hoc.s.quod dictū est, hoc est extenuant sic equas ne vsus sit obtusior.i.hebetior q decet aruo genitali.i.folliculæ matricis aut vuluæ, nimio luxu.i.ppter nimiū luxū, hoc est super abundantē pinguedinem, & ne luxus.s.oblimet.i.oppleat quasi limo, sulcos.i.receptacula seminum, inertes.i.hebetata & obtuse facta, sed vt supple aruum illud genitale, hoc est vulua. rapiat sitiēs id est appetens, venerem.i.semē, & recondat interius.i.in intimis cellulis. Rursus, id est iterum post susceptū semen, cura patrum incipit cadere.i.deficere, & cura matrū incipit succedere.i.post conceptum habenda est cura praecipua de matribus, vt post partū de pullis. Cum.i.quando matres.s.errant.i.pascuntur adhibitum existentes grauidæ.i.pgnantes mensibus exactis.i.perfectis & partui vicinis, quisq; nō sit passus.i.nemo patiatur illas ducere iuga grauibus plaustris & quisq; non sit passus illas superare viam saltu, & carpere.i.carptim transire prata acri fuga.i.cursu veloci fugienti simili, & innare fluuios rapaces.i.pręcipites oia immissa secum rapientes, sed supp.magistri pascāt eas in saltibus vacuis.i.campis magnis carentibus obstaculis, & secundum.i.ppe flumina plena ne se fatigent inclināndo ad hauriendū potum vbi.s.est muscus, &

vbi

PIERIVS.

¶ Frondesq; negant & frontibus arcent.) In codi.aliquot antiquis perperam omnino Frondibus, legitur, sententia frustra repetita. ¶ Cum grauiter tunsis gemit area frugibus.) In Romano codice vbi n, plerunq; videtur abundare, tusis, tamen hoc loco scriptum est. In quibusdam aliis Tonsis, sed enim hic loquitur de tritura, quę fit in Agro Mantuano, & euganea fere omni, circunductis per aream equis, qui spicas pedibus pertundant. Eiusdem speciei est quod sequitur. Obtusior vsus. Nam in Romano codic. & quibusdam aliis, obtunsior, habetur, vt superius, obtunsi, p obtusi posuit. Qd vero dixit, sit Genitali aruo, metaphora est ad ornatum, vt parū speciosa dictu honestius proferantur, vt Quintilianus obseruauit. ¶ Cui nomen asilo Romanum est: Oestrū Graij vertere vocantes.) In antiquis aliquot codicibus, quoi. Nam hęc quoque sunt obseruanda quamuis penitus ex vsu recesserint. In Romano codice, Romanumst, more veterum scriptum habetur, facta collisione ex vocali, quæ in, est, repetitur. In Longobardico vertere vocando, id est nomen imponendo per formam gerundii, vt, fingitq; premendo. In nonnullis etiam oestrum, per, O non indecenter scriptum inuenias, vt ipsa etiam declinationis forma sententiæ correspondeat. ¶ Hoc quondam monstro horribiles exercuit iras.) In antiquis cod. horribilis, per vnicū, i, finali syllaba, ex Velii Longi snia. Quod vero in Ius fabula recēsenda Seruius dicit. Transit aūt per mare Angustū, quod Bosphoron ab ea appellatum est nunc Hellespontus nominatur, vltima illa verba Nunc Hellespontus noīatur, adulterina esse crediderim. Nō enim adduci possum eum ignorasse aliū esse Bosphoron aliū Hellespōtum, atq; alterū ab altero longe distare: cum Bosphorus Thracius, vbi eius bouis transitus fuisse traditur, ad fines Euxini maris dubio procul sit, inde Propontis late diffusa interiaceat, cui mox subiungitur Hellespontus. ¶ Inachię Iuno pestem meditata iuuencæ.) Apud Horatium eodem significato legitur, diluuiē meditatur agris. quanquam sunt, qui Minitatur, eo loco legendum autument.

Seruius

Post partum, in vitulos cura traducitur omnis
Continuoq; notas, & nomina gentis inurunt:
Et quos aut pecori malint submittere habendo
Aut aris seruare sacris: aut scindere terram:
Et campum horrentem fractis inuertere glebis.
Cætera pascuntur virides armenta per herbas.
Tu quos ad studium, atq; vsum formabis agrestem:
Iam vitulos hortare: viamq; insiste domandi:
Dum faciles animi iuuenum, dum mobilis ætas.
Ac primum laxos tenui de vimine circlos
Ceruici subnecte, dehinc, vbi libera colla
Seruitio assuerint, ipsis e' torquibus aptos
Iunge pares: & coge gradum conferre iuuencos.
Atq; illis iam sæpe rotæ ducantur inanes
Per terram, & summo vestigia puluere signent.
Post valido nitens sub pondere faginus axis
Instrepat, & iunctos temo trahat æreus orbes:
Interea pubi indomitæ, non gramina tantum,
Nec vescas salicum frondes, vluamq; palustrem,
Sed frumenta manu carpes sata: nec tibi fœtæ
More patrum niuea implebunt mulctralia vaccæ,
Sed tota in dulces consument vbera natos.

SERVIVS.

¶ In vitulos.) Modo generaliter & de equis & de bob⁹ accipimus. ¶ Notas.) Characteres. ¶ Pecori habendo submittere.) Admissarios facere. ¶ Et campum horrentē fractis inuertere glebis.) Phrasis poetica. Suffecerat enim, aut scindere terrā. ¶ Cætera pascuntur.) Per hoc intelligimus illa oia, quæ dixit animalia domi esse seruada. ¶ Tu quos ad studiū) Locus de bobus domandis. ¶ Viamq; insiste domādi.) Institue artem domandi. ¶ Circlos.) Circus est pricipale, vnde fit circulus, & per syncopā circlus. sicut periculum & periclum, seculū & seclū. ¶ Gradum conferre.) Pariter incedere. ¶ Rotæ inanes.) Sine pōdere. ¶ Temo Æreus.) Fortis, sic in quinto, Ærea quē obliquū rota transit. Item Horatius, Inclusam Danaē turris ærea. ¶ Pubi indomitæ.) Hoc ad iuuencos tantum pertinet. Nam de equis contra dicturus est. vt, Nanq; ante domandum Ingentes tollent animos.) Vescas frōdes.) Siccas & teneras. Nam vescum hoc est proprie, vnde & telæ aranearum vescæ vocantur. ¶ Frumenta manu.) Eis etiam farraginem dabis.

ASCENSIVS.

¶ Post partū cura in vitulos &c.) Postq; docuit in generādis vitulis primā curā adhibendā matribus, & in generandis pullis equis patribus, post cōceptum aūt vtrorunq; matribus, nunc docet post partū pręcipuā curam adhibendā natis tam vitulis q̄ pullis & primo vitulis dicens. Omnis cura traducitur. i. transfertur post partū, a matribus. s. in vitulos, & supp. magistri pecoris aut diligētes custodes aut pastores, inurunt continuo. i. vt primū nati sunt notas. i. signa & noia gentis. i. generis & inurunt notas, id ē notāt quos. s. vitulos, malint submittere. i. supermittere pecori habēdo. i. ad habendā prolē & ꝓpagationem, aut quos malint seruare. s. intactos, aris sacris. i. ad sacrificia aris imponenda, aut sup. quibus malint scindere aut potius quos seruant scindere. i. ad scindēdam & sulcandā terrā, & inuertere glebis fractis. i. dissolutis, campum horrentē. i. asperū herbosum ac tribulosum, Cætera armenta, scilicet iuniora pascuntur per herbas virides. i. in pratis sine cura domationis, sed tu hortare iā vitulos. i. cum adhuc vituli sunt super eos quos formabis ad studiū. i. exercitium & vsum agrestē. i. agrorū colendorq;, & insiste. i. instutue, viā. i. rationē domandi dū. i. donec vel quādiu anni iuuenū. i. iuuēcorum sunt faciles. i. flexibiles, & dociles ad faciēdum quod volumus, & dum ætas est mobilis quod ad oia aīalia etiam ad homines spectare potest, Ac (vt hēas viā domandi) subnecte primum ceruici ciclos. i. circulos laxos. i. solutos nec dure ꝑmentes de tenui vimine, vt. s. ceruices assuetas haberet vinculis. dehinc. i. postmodum, vbi. i. qn̄ colla libera. i. nō abluctantia, sed domita, & libera, hoc est vltro se submittentia, assuerint. i. assuefacta fuerint iam seruitio (mire dicit Seruitium cui assuetus sis libertatem esse, quia nihil seruile quod libens feceris) iunge iuuencos pares, id est consentientes ac pariter trahentes [illegible]lium videlicet virium ac corporum animorumq; quoad eius fieri potest, aptos, id est aptatos ex ipsis torquibus, id est circulis, hoc est ex eo quod pares circulos perpessi sunt, aut statim postq; circulos deposueris, & coge iuuencos conferre, id est simul ferre gradum, vt ęque velociter ingrediantur, quia secus altero ducente alter cessaret, atque rotę inanes, id ē nō onustæ, ducātur illis, id est ab illis iam, scilicet vbi domiti sunt sępe per terram & signent vestigia summo puluere, id est ducant celerius incedere, nam qui pondere pressi sunt altius figunt vestigia firmiusq; incedunt sed longe tardius, vbi autem celeritatem induerint firmitudinem iniicet pondus atque onus quo prementur. Post, id est postea vbi, vt dixi celeres effecti sunt axis faginus, id est ex fago factus, nitens, id est laborans sub valido pondere, instrepitat, id est strepitum ac crepitum validum faciat, & temo ęreus, id est fortis & ære munitus, trahat orbes iunctos. i. rotas sibi annexas. Interea, scilicet dum ista moliris, carpes pubi. i. iuuencis indomitę, id ē adhuc domandis, non tantum id est non solum gramina, id ē herbas vulgo crescentes, nec frondes salicum vescas. i. minutas & vluam. i. herbam vilē palustrem, id est quæ in paludibus nascitur, sed carpes sup. etiam frumenta sata manu, id est legumina meliora, vel carpes manu legumina sata non sponte nascentia, hoc est hordea & farra aut farraginē, nec vaccæ fœtæ, id est quę iam pepererunt, implebunt more patrum, id est sicut patribus, hoc est maioribus nostris solebāt, qui lactis studiosi erant mulctra, id est vasa quę mulgetur, niuea a candore. s. lactis, hoc ē non mulgebis matres, sed consument. i. expendent, tota hubera. i. totū lac huberum suorum in dulces natos. i. vitulos ad aratra destinatos. ¶ Capit Ser. in expositiōe hui⁹ vocabuli vescas a Beroaldo his verbis. Vescum quid sit optime intelligimus si eius originē, & etymologiam diligenter perscrutati fuerimus. Nā vescum ex ve particula & esca copulatū est vt author est Gel. lib. xv. noctium atticarum, & cum ve particula tum intensionē significet tum minutionē, ita vescum vtriusq; diuersæ significationis vim capit, aliter enim Lucretius vescū salem dicit, ex edendi intentione, aliter Lucilius vescū appellat cum edendi fastidio, vescum itaq; id significat, quod in esca & cibatu appetitur, & id q̄d fastidiosum est in altero, hęc particula ve intendit, in altero minuit. Et ita Virg. appellat vescum papauer ab edendi intensione, quod videlicet in cibis adhibeatur, & vescas salicum frondes, quę. s. escas iuuencorum sunt accommodatę. Festus quoq; scri. vescū fastidiosum significare & edacem. Pręterea vt aliquid de interioribus literis depromamus, vescus apud Priscos pro pusillo vsurpabatur, quod declarat Ouid. in fastis sic scribens. Ve grandia farra coloni, Quę male creuerūt vescaq; parua vocant & vesculi male curati & graciles hoies nuncupantur, nanque antiqui, ve, syllabam rei paruę ꝓponebant, vnde ve Iouis ꝓ pusillo Ioue dictus est, q̄uis in alia significatione, vt mox docebimus, accipiat & ve grandem fabam, pro minuta vocitauerunt, & apud Ausonium ve grandes messes legimus pro paruis, & a Varrone scriptū est in re rustica. Oues fiunt vegrandes, ac imbecillę. In hac significatiōe vt equidem arbitror, accipitur apud Plin. qui scribit in. vii. Corpore vescos esse sed eximiis viribus. Seruii autem expositio, vt dicam, quod sentio, non solum non vera esse videtur, sed etiam sibi ipsi discors, cum vescas salicum frondes interpretatur siccas & teneras cum siccum tenero contrarium esse videatur. Exponamus igitur Vescas frondes vel quod esca sunt & cibaria iuuencorum, vel vt exponit Nonius Marcellus, quod fastidiosę sunt. Cōmentatoris officium fuerat diligentius sciusq; Virgilianum carmen arbitrari, & super hac dictione vescum cum vetustatem redoleat, & eruditionem reconditam, prę se ferat, copiosius disputare & eruditius. Hęc ille.

Beroal. Vescum

PIERIVS.

¶ Post partum in vitulos cura traducitur omnis.) In Romano codice, in Mediceo, in Longobardico, & aliquot aliis versus hoc numero legitur. Post partum cura in vitulos trad. om. Præterea in Oblungo illo codice. quem Pomp. Lętus delicias suas aiebat, deducitur, pro traducitur, habetur: sed alterum melius. ¶ Aut, aris seruare sacris aut scindere terram.) In Romano, & in Mediceo codice, sacros, legitur, quod minime displicet. Sane & in Longobardico, sacros, prius legebatur: inde abrasa, o litteræ parte, sacris legi voluerunt. ¶ Tu quos ad studium atque vsum formabis agrestem.) In Romano codice, legitur, ad studia; sed, hoc significato melius, studium, singulare. ¶ Ipsis e torquibus aptos.) In antiquissimo codice Oblongo, de torquibus. legitur. In Longobardico, ipsis & torquibus aptos. ¶ Et iunctos temo trahat æreus

orbes

orbes.) In antiquissimis vinctos, & orbis. ℣ Vluamq́; palustrem) In Romano codice, syluam, legitur. sed, vluam, magis acceptum. ℣ More patrum niuea implebunt mulctralia vaccae.) In Romano codice, in Oblongo, & in aliquot alijs, mulctraria, legitur: quáuis in aliquibus deest litera, c, ante, t, quod in Mediceo videtur, in uenimus & in aliquot codic. antiquissimis, mulgaria, qua dictióe vsus est Valgius, sed nos. Ante casam tepidi mulgaria lactis. In Lõgobardico prius erat, multralia, quę dictio abrasa leuiter est, & mulgaria repositum.

Sin ad bella magis studium, turmasq́; feroces,
Aut Alphæa rotis præ labi flumina Pisæ:
Et Iouis in luco currus agitare volantes:
Primus equi labor est, animos atque arma videre
Bellantum: lituosq́; pati, tractuq́; gementem
Ferre rotam: & stabulo frenos audire sonanteis.
Tum magis, atque magis blandis gaudere magistri
Laudibus, & plausæ sonitum ceruicis amare,
Atq; hæc iam primo depulsus ab vbere matris
Audiat, inq́; vicem det mollibus ora capistris
Inualidus: etiamq́; tremens etiam inscius æui.

SERVIVS.

℣ Prælabi flumina Pisæ.) Quia vt supra diximus, circa ripas fluminum, agitabatur curule certamen. ℣ Inq́; vicem.) Frenorum scilicet, ne adhuc tenera ora lędantur. ℣ Etiam inscius æui.) Nõdum habens ab annis fiduciam.

ASCENSIVS.

℣ Sin ad bella magis &c.) Docuit quæ cura sit circa boues generãdos educãdos & domãdos habenda, idq; primo loco eo φ agriculturã presertim in Italia maxime conducant magisq; agriculturam q̃ bella probet: nunc tamen curam pullorum prosequitur qui bello aptantur. vnde dicturus est Anchises Ænei. iij. Bello armantur equi, bellum, terra hospita portas. Sed tamen idem olim curru succedere sueti. Itaq; non nihil ad agriculturã faciunt: cũ in multis locis boum munus in arãdo expleant. ℣ Ordo est. Sin. i. sed, si studium supp. est tibi magis ad bella, q̃ ad turmas. i. acies feroces. s. hostiles aut studium est prelabi. i. celeri cursu preuolare, rotis. s. in curuli certamine, flumina Alphea. i. alphęũ fluentum Pisę, illius ciuitatis Elidis. Et pro. i. agitare currus volãtes. i. celerrime decurrentes in luco Iouis. s. olympici dum olympica aguntur certamina. Primus labor. i. prima exercitatio equi, est videre animos. i. gestus qui animos bellantum indicant, atque arma bellantum. i. clangorem armorum & strepitum cornuum clamoremq; virorum animose bellantium & pati lituos. i. tubas incuruas clareq; sonantes quibus equites accendi solent, & ferre rotam gementem tractu. i. dum trahitur, & audire in stabulo frenos. s. areos, sonantes. i. crepitantes. Tum. i. deinde. s. studium est gaudere magis atque magis. i. in dies aut i horas magis blandis laudibus magistri, s. equorum, & amare. i. affectare, sonitum ceruicis plausę, id ẽ molliter palpitatę. Atq; pullus. s. audiat hęc. s. dicta depulsus iam a primo hubere mr̃is, i. vt primum ab hubere matris depellitur & ablactatur, & det inuicem, scilicet frenorum quę dura sunt capistris mollibus, id est non asperis ora, scilicet sua existens iã. i. adhuc inualidius. s. corpore, & iamq; tremens. s. animo etiã inscius æui. i. moris viuẽdi vnde non habeat fiduciã quam habent experti, quia nihil id facere dubitat quod se bene didicisse confidit.

PIERIVS.

℣ Inualidus etiamq; tremens etiam inscius æui.) In codicibus nonnullis antiquioribus, & iam, per distinctas dictiones coniunctionem & aduerbium vtroque loco scriptum obseruaui. Quam quidem lectionem etiam Comminianus scriptor, vt Carisius ait, diligentissimus agnoscit. Nam vbi solœcismum per partes orationis fieri ait, versum hunc citat, eo quod dicebamus modo scriptum. Exponitq; iam, pro etiam, nunc coniunctio posita pro aduerbio. Eodem modo illud etiam crediderim accipiendum. vij. Æneid. Aut pingui flumine Nilus Cum refluit campis & iam se condidit alueo, de quo loco suo dictum.

At tribus exactis, vbi quarta accesserit ætas:
Carpere mox gyrum incipiat, gradibusq́; sonare
Compositis, sinuetq́; alterna volumina crurum.
Sitq́; laboranti similis. tum cursibus auras
Prouocet, ac per aperta volans, ceu liber habenis,
Æquora, vix summa vestigia ponat arena,
Qualis Hyperboreis Aquilo cum densus ab oris
Incubuit, Scythięq́; hyemes, atque arida differt
Nubila, tum segetes altæ, campiq́; natantes
Lenibus horrescunt flabris, summæq́; sonorem
Dant syluę, longiq́; vrgent ad littora fluctus.
Ille volat: simul arua fuga: simul æquora verrens.
Hinc vel ad Elei metas, & maxima campi
Sudabit spatia, & spumas aget ore cruentas:
Belgica vel molli melius feret esseda collo.
Tum demum crassa magnum farragine corpus
Crescere iam domitis sinito, nanq; ante domandum
Ingentes tollent animos, prensiq́; negabunt
Verbera lenta pati, & duris parere lupatis.

SERVIVS

℣ Vbi quarta accesserit ętas.) Quartus annus. Nã ętatẽ plerũq; generaliter dicimus pro anno, p̃ trigita, p̃ cẽtũ, p̃ quouis tp̃e. ℣ Sitq; laboranti similis.) Preparet ad futurũ laborẽ. ℣ Qualis Hypboreis.) Hyperborei mõtes sunt Scythię: sic dicti φ supra. i. vltra eos flat Boreas. Dicit autem, sic currat equus, vt vẽtus. ℣ Arida aũt nubila,) sine pluuijs. ℣ Differt.) Dissipat. ℣ Horrescũt.) Contremiscunt. Persius, Scis comitẽ horridulum trita donare lacerna. i. tremẽtem. ℣ Ille volat.) s. ventus. ℣ Verrens.) Trahens. ℣ Ad Elei metas.) i. Circi. Elis autẽ ciuitas Arcadię, i qua agebat curule certamẽ, & est species p̃ genere. ℣ Spumas aget ore cruẽtas.) Quod ẽ signũ eq fortissimi, si velut rubras egerit spumas. ℣ Belgica esseda.) Gallicana vehicula. Nã Belgæ ciuitas est Galliæ in q̃ huiuscemodi vehiculi repert⁹ ẽ vsus. ℣ Molli collo.) Domito. vt, Mollia colla reflectit. ℣ Duris parere lupatis.) Frenis asperrimis. Dicta aũt lupata a lupinis dẽtibus q inęq̃les sunt, vnde etiam eorum morsus vehementer obest.

ASCENSIVS.

℣ At tribus exactis vbi q̃rta accesserit ętas &c.) Docet quo pacto triennio equus sit instruendus dicens. At. i. sed vbi. i. postq̃ quarta ętas. i. quartus annus (alij ęstas legunt sed veri textus habent ętas nec ab re, nã in q̃rtũ vsq; annũ esse videt̃ noua ętas, vnde & anniculos, bimulos trimos, & q̃drimos dicim⁹ nõ vltra procedentes. Anniculi sunt mollius educandi, bimi ablactandi, trimi domãdi & instituendi, quadrimi vsibus applicandi) accesserit. i. aduẽtauerit: tribus exactis. i. expletis & trãsactis sup. equus, incipiat mox. i. statim carpere. i. carptim efficere gyrum. i. gressum in morem gyri & sonare. i. sonitum facere gradibus compositis. i. arte factis & decentibus & sinuet. i. volutet in sinum colligat atq; incuruet alterna volumina, id est inflexiones crurum, & sit similis laboranti. i. sic ingrediatur vt laborans, tum. i. deinde equus ille prouocet. i. lacessat auras cursibus, quasi velit cũ ipsis cõtendere velocitate cursus, & volans per ęquora aperta. i. campos patentes, ceu tanquam liber habenis ponat vix vestigia supp. in summa harena, vt. s. peruolasse videatur q̃lis sup. peruolat Aquilo. i. ventus ille cum. i. quando ipse dẽsus. i. nubilosus & pluuiosus, incubuit. s. mari ac terris ab oris. i. regionibus Hyperboreis. i. Scythicis sup quas flat Boreas (Alij legunt cõdensus, vt sit q̃lis Aquilo cõdensus. i. condensatus incubuit ab Hyperboreis oris, sed quia sequit̃ nõ distulit sed differt verior mihi lectio videt̃ cũ dẽsus (vt q̃lis Aquilo volat cũ ipse dẽsus incubuit ab oris Hyperboreis, & q̃lis Aquilo differt. i. dissipat & in diuersas regiões fert. i. tẽpestates Scythię atq; nubila arida. i. sine pluuijs aut exiccatiuã vim p̃pter p̃tes terrestres admistas habẽtia, tũ. i. deinde segetes altę & cãpi natãtes, id ẽ more natãtiũ diffluẽtes ventoȝ inundatione horrescũt. i. contremiscũt lenib⁹. i. ęqualiter ingruẽtibus flabris. i. ventis & syluæ summæ. i. supterna flagella arboȝ dãt sonorẽ. i. sonoritatẽ & crepitũ, & fluct⁹ lõgi. i. in longũ tracti, vrgent. i. ipellunt sup. se ad littora, Ille. s. vẽtus Aq̃lo videlicet, volat, verrẽs. i. trahẽs aut ęquãs & q̃si scopis purgans simul arua & simul ęquora. i. (hoc loco) maria, hic. s. equus q sic vt Aq̃lo supuolat vel sudabit ad metas & maxima

ma spatia elei capi.i.in curuli certamine quod in Elide fit, & aget ore.i.excutiet cruētas spumas, quod signū videlicet est magni roboris atq; animi vel feret.i.trahet, melius q̄ cæteri, aut valde bene essedа.i.vehicula belgica.i.Galliæ belgicę quę inter Sequanam & Scaldim est, collo molli.i.non rebelli, domito. Sinit o.i.permittito tum demum.i.tunc primum equis supp.domitis iam corpus .s.eorum magnum crescere farragine.i.nutrimento ex farre facto crassa.i.pingui, dixit iam domitis, nanq; ipsi tollent ante domandum.i.priusq̄ domiti fuerint, ingētes.i.valde magnos aios, si sic farragine crassa crescerent, & ipsi prensi.s.ad domandū negabunt i.nolent pati verbera.i.scuticas & flagella, lenta.i.flexibilia, & parere.i.obtemperare, lupatis.i.frenis a lupinis dentibus denoiatis, vocanturq; vulgo morsus asperi, duris.i.asperis & dure tractantibus ora equorum.

PIERIVS.

¶ Vbi quarta accesserit ætas.) Hæc vtiq; lectio oium fere codicum antiquorū est, vno illo vetustissimo excepto quē Romanum appellamus, in quo legit. Vbi quarta acceperit æstas, cęterū, ętas agnoscit Seruius, exponitq; quarta ętas, quartus ann°, q velit ętatem accipi multipliciter: neq; ignorat Varronis pceptū, post annū trinum melius esse pullum domare: mihi vero neq; acceperit, neq; æstas displicent, in tā vetusti codicis testimonio, q fidē apud me eotenus facit, cum integras variat dictiōes. in literis vero nonnunq̄ corruptissimus est, sed vt de Ennio Virgilius profiteri solitus, ex eo stercore aurum plerunq; colligit. ¶ Lōgeq; vrgēt ad littora fluctus.) In codicibus aliquot antiquis cū Mediceo Longe, legitur, vt sit aduerbiū pro valde, vrguēt vero Attiano more adhuc quædam scribūt exemplaria. ¶ Hic vel ad Elei metas, & maxima campi sudabit spatia.) In Longobardico cod. & in altero p. uetusto. Hic vel ad, prout vulgata legunt exemplaria legitur. In Romano, Hinc & ad Elei, hoc est ex huiusmodi cura emissus ad certamina. In Oblongo etiam est, &, non, vel.

SERVIVS.

¶ Cæci amoris.) Latentis Cupidinis. ¶ Relegant.) Remouēt ¶ Flumina lata.) Ne natatus sit facilis. ¶ Vidēdo.) Dum videtur. Gerundij modus a passiuo. ¶ In magna sylua.) Alij Si la legunt: vt sit mōs Lucaniæ. quod modo nulla necessitas cogit: vt in Æneide, Ac velut ingenti Sila sub monte Taburno. Vbi vtrūq; speciale ē. ¶ Reboant syluæ.) Resultant, remugiunt. Est autem græcum verbum, nam apud Latinos, nullum verbū est quod ante o finalem, habeat o: excepto Inchoo: quod tamen maiores aliter scribebant, adspirationem interponentes duabus vocalibus, & dicebant incoho, tria enim habebant noia in qbus c literā sequeretur adspiratio, sepulchrum, orchus, pulcher, e quibus pulcher tantum hodie recipit aspirationē. ¶ Exulat.) Extra suū solū habitat. ¶ Aspectans.) Cicero de Catilina, Retorquet oculos profecto sæpe ad hanc vrbem, quā e suis manibus ereptam esse luget. ¶ Vires exercet.) Ab incultu robur acqrit. ¶ Pernix.) Modo perseuerans. Horati. Pernicis vxor Apuli. Pernix autem perseuerans a pernitēdo tractum ēst. ¶ Carice acuta.) Herba durissima. ¶ Oblitum.) Iam securum ex ante acta victoria. ¶ Immane.) Aduerbium est. ¶ Fluctus vt in medio.) Sic paulati taurus mouetur ad prelia.

Sed non vlla magis vires industria firmat,
Quàm Venerem, & cæci stimulos auertere amoris:
Siue boum, siue est cui gratior vsus equorum.
Atq; ideo tauros procul, atque in sola relegant
Pascua, post montem oppositū, & trans flumina lata,
Aut intus clausos satura ad præsepia seruant.
Carpit enim vires paulatim, vritq; videndo
Fœmina, nec nemorū patitur meminisse, nec herbæ.
Dulcibus illa quidem illecebris, & sępe superbos,
Cornibus inter se subigit decernere amantes.
Pascitur in magna sylua formosa iuuenca.
Illi alternantes multa vi prælia miscent
Vulneribus crebris: lauit ater corpora sanguis:
Versaq; in obnixos vrgentur cornua vasto
Cum gemitu reboant syluæq; & magnus olympus.
Nec mos bellantes vnà stabulare. sed alter
Victus abit, longeq; ignotis exulat oris,
Multa gemens, ignominiam, plagasq; superbi
Victoris, tum quos amisit inultus amores:
Et stabula aspectans regnis excessit auitis.
Ergo omni cura vires exercet: & inter
Dura iacet pernox instrato saxa cubili:
Frondibus hirsutis, & carice pastus acuta:
Et tentat sese: atq; irasci in cornua discit
Arboris obnixus trunco: ventosq; lacessit
Ictibus, & sparsa ad pugnam proludit arena,
Post, vbi collectum robur, viresq; receptæ:
Signa mouet, præcepsq; oblitum fertur in hostem.
Fluctus vt in medio cœpit cum albescere ponto
Longius: ex altoq; sinum trahit: vtq; volutus
Ad terras, immane sonat per saxa: nec ipso
Monte minor procumbit: at ima exæstuat vnda
Vorticibus: nigramq; alte subiectat arenam.

ASCENSIVS.

¶ Sed nō vlla magis &c.) Apta digressione vim amorum interserit docens vires masculorum præcipue amoribus dissolui atq; eneruari, ideoq; monet a Venere arcendos seruato ordine quo in superioribus processit, nā pri° de tauris q̄ cęteris loquitur cum boues sint præcipue agricolis vsui, qui & labore & carne & cornu psunt. ¶ Ordo est. Sed vlla industria.i.subtilitas a natura inducta, nō firmat.i.roborat magis vires siue boum siue equorum sicui vsus equorum est gratior, id ē vtilior & acceptior q̄ supple boum (quod quia paucis accidit, q̄si præter opinionem contingat addubitare videtur) non vlla dico industria auertere, id est amouere præueniendo Venerem, id ē rem venereạm, & stimulos cęci, id est latentis aut excęcantis amoris, videtur quibusdam amorem præcedere veneremq; sequi, sed non ab re amorem, id est cupidinem Veneris non patrem, sed filium dixerunt maiores. Nam natura, quidem excitat ad actum, sed actus, inflammat, & ita fitit Venus ebria semper paritq; visus insanus amorem. At ideo, scilicet quia tanta est vis amoris magistri, scilicet pecorum: relegant, id est remouent aut potius remittunt & ablegant tauros procul, scilicet a vaccis: atque i pascua sola, scilicet a vaccis vacua, post montem oppositum, scilicet a conspectu vaccarum, & trās flumina lata aut seruant tauros clausos intus. s. in stabulis ad pręsepia satura, id est plena, & ipsos saturantia, Enim pro quia, foemina, scilicet vacca & quętis alia carpit vires, scilicet masculorum, paulatim, id est lenta vi amoris, & vrit, id est incendit aios marium: videndo, id est dum videtur, quasi dicat, solo aspectu, passiuo, id est dum solummodo aspicitur, nec patitur. s. masculum vt taurum meminisse nemorum propter frondes, nec herbę, scilicet i pascuis Illa quidē, id est certe, aut exceptiua est particula, vt sit, illa quidem illecebris &c. sed illi alternantes &c. Illa igitur, scilicet foemella vt vacca subigit, id est compellit dulcibus illecebris, id est illectionibus venereis superbos, scilicet tauros amantes, id est amore iuuencæ captos decernere, id est decertare inter se cornibus aut decernere cornibus, id est diiudicare & dignoscere per certamen vtri illa cedat, docet autē quomodo illa subigat, quia nō vi nec imperio sed videndo, id est dum videtur etiam nescia, vnde dicit Iuuenca formosa, pascitur in magna sylua, secura, scilicet armorum, illi, scilicet tauri amantes alternantes, id ē alternatim vim inferentes, multa vi, id est violentia miscent prælia crebris vulneribus.i.se crebro vulnerando: sanguis ater.i.cruor concretus, lauit.i.inficit, & inbuit corpora.s.taurorum, & cornua versa.i.obuersa in alterutrum: cum vasto.i.valde amplo gemitu.i.pressura, vnde gemitus nasci solet, vrgentur.i.imprimuntur in obnoxios.i.obnitentes, & obluctantes tauros syluæ.s.vicinę reboant.i.boatum referunt, & mugitū per sonū echo, & olympus.s.mōs aut quiuis alius vicinus, magnus sup.reboat. Nec mos.i.consuetudo, est sup.pastoralem rem tractantibus stabulare.i.stabulis locare bellantes.i. contendentes de iuuenca tauros vna.i. simul in eodem videlicet stabulo, sed alter.s.taurorum, victus.i.is qui victus est, abit.i.discedit præ ignominia & exulat.i.extra solū suum vitam agit in oris ignotis, longe.s.positis a patria gemens multa, id est multum, aut gemens multa videlicet ignominiā & plagas

plagas.i.vulnera victoris.s.tauri a quo victus est superbi.i.elati & ferocientis, ppter victoriã, quia geminat victoria vires. (Notãter preponit ignominiã plagis, quia eã generosus amicus indigni⁹ fert) tum.i.deinde ipse aspectans, amores quos amisit inultus, id est amicã iuuencã quã amisit & nondum vltionem cepit, & aspectans stabula.s.in qbus victor cum illa cõuersatur, excessit.i.exit quasi ab excesso aut pteritũ ab excedo, excessit.i.abijt regnis auitis.i.in quib⁹ maiores sui dominati sunt (Mirus artifex poeta, nã vt Home.in deis hoium vitam edocuit. ita hic in pecore. si enim pecori dolet ignominiose vinci, viresq; recuperat & contumeliã deleat victorẽq; euadat, turpe esset homini si non idem faceret, qđ & ij fecisse leguntur qui ab Annibale interclusi sub iugum missi leguntur Romani) Ergo quia.s.impatienter fert ignominiam illatã exercet vires, scilicet suas omni cura, & ipse pernix.i.perseuerãs & quasi pernoctans, iacet inter saxa dura cubili instrato, id est nõ strato æquato, sed aspero, pastus frondibus hirsutis.i. spinosis & veprosis, & carice herba illa acuta.i.aspera, & tentat.i.experit̃ sese .i.semetipsum, atq; discit irasci in cornua.s.sua obnixus.i.obnitẽs & insultans aut impetens trunco arboris, & lacessit.i.discindit & prouocat ictibus.s.cornuum, ventos.i.auras, & proludit.i.facit p ludium & exordiũ ad pugnã, arena sparsa.s.pedibus. vnde in Buco. Iã cornu petat, & pedibus qui spargat harenã. Post, id ẽ postea vbi.i.quo tpe, robur collectum sup.est & vires receptæ.s.exercitio nõ indulgentia q̃ res notatu digna est, ipse mouet signa more videlicet dulcis ac principis militiæ, & ipse præceps, id est impetuosus fertur in hostẽ oblitum.i.negligenter ppter partam victoriam agentẽ, & ingenio indulgentẽ, vt.i.quẽdmodum (Est enim aduerbium similitudinis cuius prima corripit̃) fluctus cum cœ-
pit

pit albescere, id est albus fieri, supple in medio Ponto, id est mari trahit signũ.i.volubilitatẽ lõgius & ex alto.i.mari, hoc est vt fluctus excitatus in medio maris leniter paulatimq; per aquas depellitur, q; pro &, vt, id est postquam volutus sup.est ad terras sonat immane, id est immaniter & nimis impetuose per saxa: neque .i.& non procumbit non minor ipso monte.i.æqualis ipsi monti: at vnda ima.i.in imo sita, exæstuat, id est ebullit & efferuet vorticibus.i.gyris & scaturiginibus & subiectat, id est erigit & sursum iactat alte arenam nigram, quia humidam, aut terræ profundæ permistam.

PIERIUS.

¶ Sed non vlla magis vires industria firmat.) In veteribus aliquot codicibus, seruat, legitur, sed longe plures, firmat, habent. ¶ Meminisse nec herbæ.) In Oblongo codice, neque, quod mollius videtur. ¶ Iacet pernox.) Cur, pernox innouari debeat, non video, cum vetera omnia exemplaria manu scripta, de his loquor, quorum mihi copia fuerit) vno consensu legant, pernix: idq; tam manifeste agnoscat Seruius, & a pernitendo dictum velit. ¶ Ictibus & sparsa.) Non placet quod in Romano legitur: aut sparsa. ¶ Fluctus vt in medio cœpit cum albescere Ponto.) In Romano, in Mediceo, in Longobardico, & quibusdam alijs peruete ribus codicibus legere est, Fluctus vti medio, absque, in. Sed in Oblongo suauiori numero legitur, fluctus vti in medio. ¶ Nec ipso monte minor.) In Longobardico, in Mediceo quod dulcius est, neque ipso. ¶ Verticibus nigramq; alte subiectat arenam.) In Romano, in Mediceo codice, Verticibus, more suo, contra Capri sententiam, & quod forte non displiceat, subuectat, in Romano est.

SERVIUS.

¶ Amor oibus.) i.in vnoquoque genere vnus est amor.i.similis, vtputa in lupis vnus est amor.i.similis. Itẽ in equis & alijs oibus p qualitate sui generis, sicut alibi ait, Sopor su⁹ occupat artus.i.ipsis aptus. Nã in oibus aialibus nõ est amor vnus atq; idem, sed in singulis generibus, p qualitate naturæ. ¶ Catulorum oblita.) Vt scilicet nimij amoris. ¶ Leæna) autẽ græcũ est, sicut dracæna, nã nos hic & hæc leo dicim⁹. (leæna nanq; vsurpatum est.) qa in o exeuntia, fœminina ex se non faciunt, vt fullo, latro, leo. ¶ Informes vrsi.) Vel magni: vel q tẽpore quo nascuntur, forma carent, dicitur enim quẽdã caro nasci, quam mater lãbendo

Omne adeo genus in terris hominumq;, ferarumq;,
Et genus æquoreum, pecudes, pictæq;, volucres,
In furias, ignemq; ruunt. amor omnibus idem.
Tempore non alio catulorum oblita leæna
Sæuior errauit campis: nec funera vulgo
Tam multa informes vrsi stragemq; dedere.
Per syluam tum sæuus aper, tum pessima tygris.
Heu male tum Libyæ solis erratur in agris.
Non'ne vides, vt tota tremor pertentet equorum
Corpora: si tantum notas odor attulit auras!
Ac neq; eos iam frena virum, nec verbera sæua,
Non scopuli, rupesq; cauæ, atque obiecta retardant
Flumina, correptos vnda torquentia montes,
Ipse ruit dentesq; sabellicus exacuit sus:
Et pede prosubigit terram: fricat arbore costas:
Atque hinc, atque illinc, humeros ad vulnera durat.

in mẽbra componit. ¶ Solis.) Desertis. ¶ Libyæ autem in aruis.) Serpentibus plenis. ¶ Tota tremor pertẽtet equorũ corpora.) Signatis sermonibus vtitur ad vim amoris exaggerandũ, dicens & tota corpora, & pertentet.i.penitus tentet: cum dicat leuẽ odorẽ equarũ. ¶ Notas odor attulit auras.) Hypallage est pro auræ odorem apportauerint notum. ¶ Frena virũ.) pro virorum fortium. ¶ Rupesq; cauæ, atq; obiecta retardant.) Ad illud superius respicit, Post montẽ oppositũ, & trans flumina lata. ¶ Sabellicus exacuit sus.) Sabinus. & est species pro genere. Dicit autẽ suem domesticum, quem cicurem vocant, nam de apris supra ait. Tunc sæu⁹ aper, hoc enim vult probare non tantum feras, sed & mansueta animalia amore in furorem moueri. ¶ Prosubigit.) Fodit, & pedibus impellit alternis, quod pugnaturi sues facere consueuerunt ad acquirendum robur. Vnde etiam latera & costas terentes, durant ea in futura certamina. ¶ Hinc atq; illinc.) Et ad pedum motum, & ad attritionem costarum.

ASCENSIUS.

¶ Omne adeo genus, in terris, &c.) Locutus est de amoribus taurorum, nunc eos omnibus animantibus cõem docet pestem, hominibus, feris syluestribus, æquoreis, terrestribus, & volucribus, Prius tamen de belluis inducit cum sit belluina voluptas, deinde de hominibus. ¶ Ordo est. Adeo, id est omnino & vsq; ad vnum omne genus hominum & ferarum, id est brutorum in terris, idest animal terrestre, & omne genus æquoreum.i.marinum, & pecudes quæ ferocitatem non habent, nec tamen ratioñe, & volucres
quæ

quæ in aere versantur, pictæ.i. pulchræ, ruũt.i.præcipites currunt in furias & ignem, id est in ignem amoris excitantem furorem quendam, idem amor est omnib⁹.i.omnia hæc amãt non tamen, videtur omnibus idem, vt Manci. vult.i.eodem modo sæuus & vehemẽs, Leæna non errauit campis.i.p cõposalio tẽpore, scilicet q̃ quo amat sæuior.i.immanior & ferocior existens oblita catulorũ in qua re maxima vis amoris venerei ostenditur, qui maternũ expellit, nec vrsi informes, id est turpes & qui quasi sine forma in globum nascuntur, non dedere alio tempore vulgo, id est passim tam multa funera & tãtam stragẽ.i.prostrationẽ cadauerũ p syluas: ac.s. tempore amorũ, tygris aĩal illud pernicissimũ & inimicum est sup. tũc pessima.i.immanissima, heu dolentis ẽ male.i.periculose erratur.s.a quouis, tunc.s.cũ tygres sunt in amore, in aruis solis.i. desertis Libyæ, vel potius erratur solis.i.ab ijs qui soli sunt male in aruis Libyæ.i.Aphricæ. Nonne vides vt tremor.s.ex amore natus. (Galli vocant, Les fieures blanches) pertentet.i.afficiat, tota corpora equorũ, si tantũ.i.tantummodo, odor.s.ab equabus diffusus attulit auras notas.s.equis qui noscunt quando ab equa appetente venerẽ diffunduntur, ac nonne vides supp. vt neq; frena virum.i.virorum nedum puerorũ, neq; sæua verbera. non scopuli & rupes cauæ, atque flumina obiecta.i.interposita, retardant, id est immorant̃ eos.s.equos quo minus accedat ad equas. ideo autẽ dictũ est de tauris trans flumina lata, non tam vt non videant q̃ vt non olfaciant vaccas nec flumina torquentia.i.voluentia montes.i.saxa & scopulos correptos vnda.i.quæ etiam rupes & saxa impetu ferunt, non retardant eos, ipse sus.i.porcus sabellicus.i.q plurimus est in Sabinis ruit.i.præceps fertur tempore amorum, & exacuit dentes & prosubigit.i.porro.i.de longe subigit, & effodit terram & fricat costas.s.suas arbore.i.ad arborem in quã transuersus currit iratus, atq; durat humeros ad.i.contra vulnera hinc atq; illinc.i.vtrinq;, aut ex diuersis.

PIERIUS.

¶ Heu male tunc Libyæ solis erratur in agris.) In antiquissimo codice versatur, legitur, quod non placet, nam errare pertinet ad solitudinem, versari ad frequentiam. In Medic. errant, habetur,
Sed

Sed neque id acceptũ. Flumina correptos vnda torquentia mõtes.) In Mediceo, in Romano, in Longo. & in aliquot aliis veteribus codi. legere est, correptosq; vnda. Nam cum dixerit, obiecta retardant flumina, non incongrue alterum participium subiũgat, quippe Torquentia montes correptos vnda, cui particula adiungitur copulatiua. ℣ Humeros ad vulnera durat.) In Roman. in Medi. & aliquot aliis antiquis legere est, Humerosq; ad vulnera vt illud vno membro concludatur. Fricat arbore costas. Atque hinc, atque illinc.

Quid iuuenis, magnum cui versat in ossibus ignem
Durus amor? nempe abruptis turbata procellis
Cæca nocte natat serus freta: quem super ingens
Porta tonat cœli: & scopulis illisa reclamant
Aequora: nec miseri possunt reuocare parentes,
Nec moritura super crudeli funere virgo.
Quid lynces Bacchi variæ, & genus acre luporum,
Atque canum? quid quæ imbelles dant prælia cerui?
Scilicet ante omnes furor est insignis equarum:
Et mentem Venus ipsa dedit: quo tempore Glauci
Potniades malis membra absumpsere quadrigæ.
Illas ducit amor trans Gargara, transq; sonantem
Ascanium: superant montes, & flumina tranant
Continuoq; auidis vbi subdita flamma medullis
Vere magis, quia vere calor redit, ossibus illę
Ore omnes versæ in Zephyrum, stant rupibus altis,
Exceptantq; leueis auras, & sæpe sine vllis
Coniugiis vento grauidæ (mirabile dictu)
Saxa per & scopulos & depressas conualles
Diffugiunt non Eure tuos, neque solis ad ortus
In Boręam, Caurumq;, aut inde nigerrimus auster
Nascitur, & pluuio contristat frigore coelum.
Hinc demum (Hippomanes vero quod nomine dicunt
Pastores) lentum distillat ab inguine virus.
Hippomanes, quod sæpe malæ legere nouercæ,
Miscueruntq; herbas, & non innoxia verba.

SERVIVS.

℣ Quid iuuenis.) Ne forte occurreret illa animalia carere ratiõe, dicit etiam grauius homines in amore moueri. Fabula talis est: Leander Abydenus & Hero Sestias fuerunt inuicem se amantes. Sed Leander ad Hero natatu ire consueuerat per fretum Hellespontiacũ, quod Seston & Abydon ciuitates interfluit. Cum igitur iuuenis oppressi tempestate cadauer ad puellam delatũ fuisset, illa se pręcipitauit e turri. ℣ Porta tonat cœli.) Aer nubibus plenus, per quem iter in cœlũ est. ℣ Nec miseri possunt reuocare parentes.) Hoc est amor parentum. ℣ Imbelles.) Licet imbelles, tamen mouentur in pugnam. ℣ Furor insignis.) Notabilis & pręcipuus. ℣ Glauci Potniades malis mẽbra absumpsere quadrigæ.) Potnia ciuitas est, de qua fuit Glaucus: qui cum sacra Veneris sperneret, illa irata, equabus eius immisit furorẽ, quibus vtebatur ad currum, & eũ morsibus dilacerauerunt. Ordo autem talis est, Quo tẽpore Glauci mẽbra malis absumpserunt Potniades quadrigæ. Hoc autẽ ideo fingitur quod eis furorem Venus immiserit, quia dilaniatus est Glaucus effrenatis nimia cupiditate equabus, cum eas cohiberet a coitu, vt essent velociores. ℣ Trans gargara, transq; sonantem Ascanium.) Gargara pro quibuslibet mõtibus, sicut Ascanium pro quibuslibet fluminibus posuit: quod et sequentia indicant. ℣ Superant montes, & flumina tranãt.) Hoc ẽt Varro dicit, in Hispania vlteriore verno tẽpore equas nimio ardore cõmotas, contra frigidiores ventos ora patefacere ad sedandũ calorem, & eas exinde cõcipere & edere pullos, licet veloces, diu tamen minime duraturos. Nam breuis admodũ vitæ sunt. ℣ Exceptant.) Frequenter excipiunt. ℣ Caurum.) Pro corum, sicut saurex pro sorex, caulis pro colis. ℣ Hinc demum Hippomanes.) Scit lectum esse apud Hesiodum herbam esse quandam quę Hippomanes vocatur, quasi ἵππου μανία. si enim eam comederint equi, furorem patiuntur. vnde nunc adiecit, Vero quod nomine dicunt. Nam vult illam herbam abusiue Hippomanes dictam, ꝙ possint equi furere & alia quacunque ratione. Reuera aũt Hippomanes dicit esse virus defluens ex equarum inguinibus, quo tempore feruntur amoris furore, vt sit Hippomanes virus natum, ἀπὸ τῆς μανίας τοῦ ἵππου. ℣ Lentum virus.) Viscidum. ℣ Miscueruntq; herbas, & non innoxia verba.) Exprimat augmenta malitię nouercarum, quæ virus herbis, & cãtibus herbarum armant venena.

ASCENSIVS.

℣ Quid iuuenis magnum &c.) Ostendit idẽ in hominibus quod in feris ostensum est, nullam. s. esse pestem: quę magis ac citius in furorem rapiat ꝙ amorem insanum, idq; exemplo Leãdri quem amor impulit ad amicam Hero tranare sub sęuissima tempestate, & aquarum commotione. Quid iuuenis supe regit? q. d. nonne vides aut nosti quid iuuenis, scilicet Leander egit, cui durus, idest ad dura impellens amor versat, id est excitat & stimulat ignem, scilicet amoris, magnũ in ossibus. i. in medullis, quia vt dicitur in. iiii. Est mollis flamma medullas, quasi dicat, si nescis, nempe. i. certe ipse natat. i. tranatat, existens serus. i. tardus, & post intempestam noctem, quia nocte cæca: freta turbata, procellis abruptis, omnia signanter & ad pathos dicta, & quia serus quo lõgam expectationem significat, & etiam desperationem auxilii, & nocte, & cæca, id est caliginosa, & freta, a feruore dicta non ęquora, & turbata, non tranquilla, & procellis. i. nubibus vento immissis & abruptis. Quia si perpetuo tenore essent melius perducant & etiam minus obruant aut submergant, super quem. s. iuuenem, ingens porta cœli, id est cataracta cœli. i. aeris tonat. i. tonitru minatur submersionem & ęquora, id est maria quę prius erant æquora illisa, scopulis. i. saxis in aquis existentibus, reclamant. i. magnũ sonitum contra mittunt: nec parentes miseri possunt reuocare. s. a profectione ad amicam, nec virgo. s. Hero moritura. s. quę postmodũ mortua est: aut quę decreuerat iam tum mori, vt scribit ad eum apud Ouidium super funere crudeliter illato aut parẽtibus rebelli & elemẽtis. Quid sup. dicam quæ prælia dant lynces varię. i. maculosæ Bacchi. i. quę sunt in tutela Bacchi, & quæ dat acre genus luporũ atq; canum? q. d. non opus est, quia etiam non amãtes ferę sunt, quid dicam quæ pręlia dant cerui imbelles. s. lassas? q. d. notum est, ꝙuis sint ĩbelles, tũc tamen pręlia gestare. Scilicet, id est scire licet, quod furor equarum est insignis. i. infamis & notatus, ante omnes, scilicet alios amores, & ipsa Venus dedit mentem, id est talem impetum amoris eo tempore quo quadrigę. i. equę quadriiuges: potniades. i. in Potnia Bœotia ciuitate a Glauco educatę, absumpsere. i. deuorauerũt: malis. s. maxillis & mordicus: membra Glauci. s. educatoris & domitoris earum, id enim fecerunt incitatę a Venere. Amor ducit. i. fert & impellit, illas. s. equas quaslibet trãs gargara, id est quoslibet montes non solum Mysię & trans Ascaniũ id est quemuis fluuium, non solum Ascanium fluuium Mysię, sonantem. s. impetu aquarum, ipsæ equæ superant. i. transcendunt montes & tranant flumina continuo. i. statim vbi flamma est subdita. i. subtus data. i. immissa medullis calidis. s. igni amoris. Id autem magis vere. i. tempore verno, quia calor redit ossibus vere, id est tempore veris. illę. s. equæ stant omnes in altis rupibus versæ ore. i. habentes os versum in Zephyrum. i. fauonium ventum illum dulcem ex occidente tẽpore verno flantẽ, & exceptant. i. cõcipiunt auras leues. i. vento motas, & ipsæ sępe grauidę vento sine vllis coniugiis. i. masculorum semine aut commistione (mirabile dictu. i. quæ res est mirabilis dictu) diffugiunt. i. celeriter discurrunt per saxa: per scopulos & conualles depressas. i. humiles, non Eure quia ventus orientalis es ad tuos ortus neque ad ortus solis, sed supp. in Boream. i. ventum septentrionalem & caurum. i. corum ventũ occidentalẽ ab occasu solstitiali, aut sup. eo vnde auster nascitur nigerrimus. i. densissimus & caliginosissimus, & cõtristat cœlũ. i. aerẽ frigore pluuio. i. ex pluuiali aut cum pluuia nato Demum, id est vt tandem vehementiã & venenum amoris dicam virus lentũ. i. lente agens (quod pastores dicunt vero nomine Hippomanes quia Hippos equus est & equa, mano aũt dissyllo, sed mano priorẽ producit, cũ tamen Hippomanes penul. corripiat, vnde non a mano, sed a mania. i. furore deducitur) distillat hinc. i. ex hoc furore libidinis ab inguine. i. pudibundis equę Hippomanes idicit quod nouercę malę, vel quæ male sunt, vel quia omnes male legere, id est collegerunt sępe & miscuerunt (iterum penul. corr. præter morem) herbas sup. non innoxias, & verba nõ innoxia (Regula est, vt quoties res sint inanimæ venusse transferatur adiectiuum ad neutrum genus. Item vt tertium respõdeat vicinori)

vicinlori.)i.nouercę fecerunt sępe ex eo quod distillat ab inguine equę cum sint in coitu amatorium virus atq; aliud ad inficiédos priuignos aut alliciendos maritos, vnde Iuue.sat.vj.vt dicet Mácinellus,Hippomanes,&c.

PIERIVS.

❡ Cæca nocte natat serus freta.) Ordo numerusq; harũ dictionũ varius admodum in anti.exemplaribus inuenitur. In Ro.enim codice,in Mediceo,& in Longo.sic habet. Nocte natat cæca serus freta. Alcmanio numero tetrametro hypercatalectico. In Oblongo, dictiones vltimæ ita variant. Nocte natat cęca freta serus. Alcmanio tetrametro catalectico numero, Eo vero numero, qui passim habetur in impressis nusq; scriptũ obseruaui in antiquis his,quos habere contigit exéplaribus. Sed.n.hæc ad eos tantum pertinent, qui figurarum,quę ex structura fiunt, varietate delectatur. ❡ Quo tempore Glauci Potniades malis mébra assumpsere quadrigę.) De Glauco,præter ea, quæ a Seruio & a Probo referuntur,sunt qui scribant Glaucum Sisyphi,cum ad inimicum certamen quadrigas duceret ad vicum Bœotiæ Potnias applicuisse, fuisse vero ibi fontem sacrum: ex quo qui biberent, insanirent, aut furore corriperentur,equas eo potum a Glauco per ignorantiam ductas, a potuq; furore correptas, in ipso certamine curru dominum effudisse, ac morsibus dilaniasse. Virgilius pro commodo suo rem furori adscribit venereo. ❡ Vere magis, quia vere calor redit ossibus.) In Romano codice, quia vere redit calor, quod parui refert. ❡ Illæ ore omnes versæ in Zephyrum.) In Romano codice quod versæ ad Zephyrum legatur, nequaquam displicet, quanquam non improbem, in Zephyrum. ❡ In Boream caurumq;.) In Roma.codi.chaurum, per, ch, aspiratum scribitur. In Longobardico, chorum, vt ex aula, ola: atque ita sępe pro vento apud alios etiam authores, adspiratione tantum excepta. ❡ Et pluuio constristat frigore cœlum.) In Romano codi.pluuio sidere, legitur: sed hoc loco magis placet, frigore, eruditis, vt cum eo faciat & agentes frigora ventos. ❡ Hinc demum Hippomanes.) In Romano, & in Mediceo codice, hic, hoc est hoc tempore distillat. ❡ Lentum distillat ab inguine virus.) In Romano, in Mediceo, in Longobardico, & aliquot aliis codicibus antiquis, destillat, per de, scribit: a loco enim est motus. ❡ Miscuerũtq; herbas.) In Romano codice, miscuerintq;, scriptum est, subiunctiuo modo: veluti etiam superiore libro, vbi loquitur de malo Mediceo, sed enim, miscuerunt, doctorum omnium consensu receptum est.

Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus,
Singula dum capti circũuectamur amore.
Hoc satis armentis: superat pars altera curæ,
Lanigeros agitare greges, hirtasq; capellas,
Hinc labor, hinc laudem fortes sperate coloni.
Nec sum animi dubius, verbis ea vincere, magnum
Quàm sit, & angustis hunc addere rebus honorem,
Sed me Parnasi deserta per ardua dulcis
Raptat amor: iuuat ire iugis, quia nulla priorum
Castaliam molli diuertitur orbita cliuo.
Nunc veneranda Pales, magno nunc ore sonandum.

SERVIVS.

❡ Singula dum capti circumuectamur amore.) Dum speciatim singula describimus. ❡ Hirtasq; capellas.) Id est setosas: vt, Hirsutumq; supercilium. ❡ Hic labor, hinc laudẽ.) Ad tuenda imbecilliora animalia. ❡ Et Angustis húc addere rebus honorem.) humilem materiam alto sermone decorare. Sic illud in quarto est, In tenui labor, ac tenuis non gloria. ❡ Sed me Parnasi deserta per ardua.) Per Parnasi ardua, Heliconem & Citheroné montes musis dicatos significat. & hoc dicit. Scribendi amor rapit me ad opus arduum, & a nullo ante descriptum. Quod per periphrasim & allegoriam poeticam indicat. ❡ Iugis.) Per iuga. ❡ Qua nulla priorum.) Dispono ire ad fontem Castaliã, per eam viam, per quam nullus ante egit orbitã suam. Ordo autẽ est, Qua nulla priorum orbita Castaliam diuertitur. ❡ Molli cliuo.) Id est facili itinere & descensione. Hic autem locus totus de Lucretio translatus est. ❡ Nunc veneranda pales.) Id est dea pabuli inuocãda nunc maxime.

ASCENSIVS.

❡ Sed fugit &c.) Regreditur ab amoribus ad aliarũ rerum quæ ad rem pastoralem faciunt descriptioné, dicens. sed tempus fugit .i.prę terit interea tẽpus inquit irreparabile quo circa a prudẽtib⁹ care & anxie expendendum est, fugit interea dum nos capti amore.s.suscepti operis (Liuius in præfatione. Cæterũ aut me amor suscepti negocij fallit aut &c.) circũuectamur singula.i. vectamur circa singulas res, hoc.s.dictum est satis armentis.i.de maioribus animalibus, vt bobus.& equis altera pars curæ.i.negocij suscepti superat.i.superest ac reliqua est: aut restat.s.agitare, supple verbis hoc est describere, greges lanigeros, vt oues, & capellas hirtas, id est setosas aut pilosas, hinc.i.ex harum pecudum, cura est, sup.aut nascit' labor: sed vos o coloni fortes.i.perseuerãtes in labore, sperate hinc laudem, quia quo res factu difficilior est', eo maiore cũ laude perficitur, si modo bona sit. Nec sum dubius animi, .i.non dubito q̃ magni.i.quãtum difficile sit vincere.i.superare, aut extollere verbis, ea.i. eas res exiguas & addere húc honorem rebus angustis.i.exiguis, sed dulcis amor.s.suscepti negocij, aut gloriæ sperate raptat me per ardua deserta.s. a poetis latinis loca Parnasi.i. montis illius in Phocide musis cõsecrati, hoc est trahit me ad contemplandas res poeticõ scrutinio, & eiusmodi inuẽtiões cuiusmodi se Gręci i Parnaso adeptas gloriantur, dicit autem deserta Parnasi, eo q; nullus latinorum poetarum hanc partem, qua de agricultura ageretur attigerit, nec quisquam Græcorum post Hesiodum plene de ea locutus sit, vnde si in Parnaso per fictionem quandam sint omnes scientiarum thesauri cum Phœbo & musis reconditi hęc pars quę de agricultura est, deserta videtur, iuuat.i.delectat igitur (inquit Maro) me ire iugis.i.per iuga Parnasi montis supple ea parte qua, nulla orbita.i.semita priorum.i.veterum poetarum, diuertitur.i.traducit Castaliam, id est ad fontem illum musis sacrũ, molli, id est trito cliuo quia nullus ingressus est per eiusmodi cliuum, quocirca mollis non est, & quia id perq; difficile est rursus inuocat, dicens. O Pales dea pabulorum, veneranda, id est digna veneratione, sonandum est.i.sonare decet nunc dico.s.in re tenui, & abstrusa ora magno, id est carmine res paruas extollente: aut Pales est nunc veneranda.

PIERIVS.

❡ Hinc labor hinc laudem.) In antiquis aliquot codi.legere est, Hic labor hinc laudem.q.d.fatemur quidẽ inesse laborẽ in ea cura, sed huius laboris præmium sit certa, quę subsequitur laus, plura tamen exẽplaria cũ Medi.hinc de loco scribunt. ❡ Castaliam molli diuertitur orbita cliuo.) Vetera omnia exẽplaria manu scripta, quotquot in manus nostras deuenere, deuertitur, per, de, nõ per di, scribunt, hoc est de loco eo vertitur, quod optime sententiæ quadrat.

Incipiens, stabulis edico in mollibus herbam
Carpere oueis, dum mox frondosa reducitur æstas,
Et multa duram stipula, filicumq; maniplis
Sternere subter humum, glacies ne frigida lædat
Molle pecus, scabiemq; ferat, turpeisq; podagras.
Post hinc digressus, iubeo frondentia capris
Arbuta sufficere, & fluuios præbere recentes,
Et stabula a' ventis hyberno opponere soli
Ad medium conuersa diem, cum frigidus olim
Iam cadit, extremoq; irrorat Aquarius anno.
Hæc quoq; non cura nobis leuiore tuenda,

SERVIVS

❡ Stabulis in mollibus.) Clemẽtioribus, & aeris tẽperati vel propter plagã australẽ, vel propter suppositas herbas animalibus. ❡ Frondosa reducit' æstas.) Donec vernum tẽpus adueniat. Nam vt etiam in primo diximus, ver & æstas, sicut etiam hyems & autũnus, vnum fuerunt secundum rõnẽ hemisphęrij. ❡ Turpesq; podagras.) Respexit ad curã quę sine pannis & medicaminibus sordidis non fit. ❡ Post hinc.) Cum hoc feceris. & Post hinc, vnum vacat: sicut, Primus ibi ante omnes. ❡ Fluuios præbere recentes.) Id ẽ aquã statim haustam. Nisi si pigram potauerint, statim contrahunt morbum. ❡ Stabula a ventis.) Figu sate.s.ventos non perferẽtia. ❡ Hyberno soli.) Contra plagam meridianam, per quã sol currit per hyemem: quod explanat dicens, Ad medium cõuersa diem. ❡ Extremo anno.) Mense Ianuario, qui est penultimus. Nam vt etiã in primo diximus,

Nec minor vsus erit, quamuis Milesia magno
Vellera mutentur, Tyrios incocta rubores.

dicimus, Vt primis extemplo a mensibus anni, a Martio mēse inchoabat annus apud maiores. Ergo extremo anno, Extrema parte anni. ☞ Hæc quoque non cura.) Cum de capellis loquitur, figurate neutro vsus est gn̄e. Nam integrum erat. ☞ Hæ quoq; non cura nobis leuiore tuendæ.) Sane perite quoniam scit planā esse ouium vtilitatē, eam præterit, & exaggerat maritum capellarum, vt dictis in lucem promat rem per se minus patentē. ☞ Milesia vellera.) Lanę pretiosissimæ, nam Miletus ciuitas est Asiæ, vbi tinguntur lanę optimæ. Ipse in quarto, Milesia vellera Nymphæ Carpebant. Cicero in verrem, Quid a Milesiis lanæ fustulerit. ☞ Magno autem mutentur.) Ingenti pretio comparentur. Nam apud maiores omne mercimonium in permutatione constabat: quod & Caius Homerico confirmat exēplo. ☞ Tyrios incocta rubores.) Figurate: quæ coquendo Tyrium traxit руборē, id est migrauit in purpuram.

ASCENSIVS.

❡ Incipiens &c.) Incipit ergo quo ordine proposuerat de ouibus loqui dicens. Ego incipiens, scilicet pręcipere, aut altius sonare edico (quod maiorum est) id est manifeste & publice præcipio ouis, accusatiuus est, id est oues carpere, id est vt oues carpāt in sta stabulis mollibus .i. temperatis a frigore & stratis, herbam .i. fœnum, dum .i. donec æstas frondosa .i. frondibus plena, reducitur mox .i. paulopost, & edico sternere humum duram, subter .s. oues multa stipula .i. straminibus, & maniplis pro manipulis .i. fasciculis filicum .i. illarū herbarum ne glacies frigida lędat pecus molle, id est tenerum, & ferat, id est inferat scabiem, & podagras, id ē pedum ægritudines turpes, post, id est deinde, ego digressus hinc, id est ab ouium pręceptione iubeo sufficere, id est abunde subministrare capris, arbuta frondentia, id est frondes arbutorum, & prębere fluuios recētes, & opponere stabula, id est aptur.s eorum soli hyberno a venus, id est (abeant solem incumbētem & ventū & tergo, hoc est a septentrione a vento munita sint, & meridiei exposita conuersa .s. ad medium diem .i. ad eum locū in quo sol nobis videt̄ in meridie. tunc .s. cum Aquarius frigidus olim .s. in Ianuario, aut circiter, cadit .i. occidit vt ad mediū Martij, hoc est circa ęquinoctiū vernale, tunc .n. soli in meridie ex directo opponitur septentrioni, & irrorat .i. rorē inducit anno extremo .i. circa principiū Martij, vbi olim erat, & principiū anni, pruinæq; in locis calidis in rorē cōmutantur. hæc quoq; .i. etiā hęc pecora videlicet caprina erunt tuenda .i. protegenda nobis non leuiore .i. minore cura q̄ .s. oues, nec vsus .i. vtilitas erit minor .s. in capris q̄ in ouibus: quāuis vellera Milesia .s. quæ ferunt oues iuxta Mileton Ionię regionis caput: incocta .i. tingendo incoctos habentia Tyrios rubores .i. liquorem purpureum, mutentur .s. cum alijs mercibus: aut pecunia, sed more antiquo dicit mutentur, magno, scilicet pretio aut aliarum mercium cumulo, hoc est quāuis Milesia vellera in summo pretio sint. eo quod eorum lanæ molles ad purpuram aptissimę sunt: tamen non minor est vsus in capris. quod probat sequentibus.

PIERIVS.

❡ Hæc quoq; non cura nobis leuiore tuenda.) In Roma. codic. Hæc & tuendę, legitur: & ita prius erat in in cod. Mediceo. In Lōgobardic. Hæ, fœminino genere, vt de capellis intelligat. Seruius tamen mauult poetam vsum neutro genere, locutumq; figurate, prout habetur in Ro. cod. veteribus enim aiūt fuisse morē, vt neutra fœmininis iungerent. ☞ Tyrios incocta rubores.) In Ro. co. & aliquot alijs peruetcribus, colores legitur. In Medic, quidem rubores, est, sed supra, co, notatum antiqua manu figuratius tamen est, rubores legere.

Densior hinc soboles, hinc largi copia lactis,
Quàm magis exhausto spumauerit vbere mulctra,
Lęta magis pressis manabunt flumina mammis.
Nec minus interea barbas, incanaq; menta
Cinyphii tondent hirci, setasq; comanteis
Vsum in castrorum, & miseris velamina nautis.
Pascuntur vero syluas: & summa Lycęi,
Horrenteisq; rubos, & amantes ardua dumos,
Atq; ipsæ memores redeunt in tecta, suosq;
Ducunt, & grauido superant vix vbere limen.
Ergo omni studio glaciem, ventosq; niuales:
Quo minus est illis curæ mortalis egestas,
Auertes, victumq; feres, & virgea lętus
Pabula: nec tota claudes fœnilia bruma.

SERVIVS.

❡ Dēsior hinc suboles.) Binos enim pariunt capellę plerūq;. ☞ Barbas.) sic de q̄drupedibus Nā hoium barbam vocamus. ☞ Incana.) aūt dicit nimiū cana. ☞ Cinyphij hirci.) Libyes, a fluuio Cinyphe. ☞ Miseris nautis.) Qui frequenter patiūtur picula. In vsum aūt castrorū ideo dixit, & qa de Ciliciis poliūtur lorice, & teguntur tabulata turriū, ne iactis facibus ignis possit adhęrere. Et bene laudat capellas, dicens. Ciliciorum vium & in mari, & in terra prodesse mortalibus: hoc est in duobus elementis concessis hominibus. ☞ Pascuntur syluas.) Et pasco & pascor illam rem dicimus. ☞ Summa Lycæi.) Montis Arcadię, & est species pro genere. ☞ Suosq; ducunt.) Educunt foetus proprios & enutriunt. vnde & educatos dicimus. ☞ Quo minus est illi curæ.) Ordo est, Igitur omni studio auerte ab eis vētos, & glaciem, quo egestas, mortalis, id est necessitas mortalitatis minus est illis curæ: hoc est minus ad ipsarum pertinet curam. nam hoc dicit, Quāto illæ sibi adesse non possunt, tanto eis a te impendenda est major diligentia.

ASCENSIVS.

❡ Densior hinc.) Docet (vt dixi) vtilitatem quam capræ plusquā oues afferunt, dicens eas & foetu & lacte pręstare & tamen ex pilis earum etiam integumenta fieri contra pluuiam vtilia: deinde quia minori cura atque custodia pascuntur ęstate, & minori impensa hyeme. ❡ Ordo autem est. Densior soboles, id est proles aut foetus est supp. hinc, id est ex capris quę binos fere pariunt quam ex ouibus quæ fere singulos, & copia lactis largi est hinc, scilicet ex capris maior quam ex ouibus. Et q̄, id est quanto magis mulctra, id est vas mulctrale in quod .s. mulgetur, spumauerit hubere exhausto, id est emulcto, extracto .s. omni lacte, supple. tanto magis hubera .s. earum manabunt, id est distilabunt lacte māmis pressis, scilicet palmis, exprimendo lac, quam rem oues non patiuntur. vnde dictum est in Buco. Et succus pecori, & lac subducitur agnis. Nec minus, id est quentiam hirci Cinyphei tondent, id est tondentur barbas, id est habent barbas tonsas, & id quo modo Priscia. iterpretatur aūt pastores tondent barbas & incana, id est multum cana menta & setas comantes, id est fructificantes & oblongas hirci Cinyphei, id est Libyci, sunt enim plurimi in Libya etiam tonsili villo. videtur autem a nominatiuo Cinyps scribendū, Cinypei nam a Cinype fieret Cinypei penul. longa. Nota est in lana & friuola cōtrouersia eorum qui de lana caprina contendunt dicentibus, alijs lana, alijs villum, alijs pilū alijs setam dici. Sane lana est mollior villus in ouibus, villus crispās pilus in leone, & quibusdam canibus, seta durus admodum & rigens pilus vt in porco. Pilus autem inter setam & lanam medius, vt in equo, cane, homine, atque alijs multis, tondent dico in vsum castrorum vt, scilicet fiāt integumenta contra pluuiam, & tondent miseris nautis supple in velamenta, id est cooperimenta & integumenta, corporum vero pro sed, capræ, scilicet & hirci pascuntur syluas & summa, id est verticem & summitatem Lycæi .s. montis Arcadiæ, & pascuntur rubos .i. vepres horrentis .i. asperos, & hirsutos, & dumos amantes, id est appetentes ardua .s. loca, hoc est capræ non carpunt prata, quorum fœnum pretiosum fit, sed frondes quę nisi carpserint in nihilum deciderint, itaq; nihil constant earum fere pabula. nec molesta est custodia, vnde subdit. Atque ipsę .s. sine custode aut pastore, memores .s. caprilium suorum redeunt in tecta, & ducunt .s. secum in tecta, suos .s. foetus, hoc est hœdulos, aut ducunt .i. educant, & vix superant .i. supertransire possunt, hubere grauido .i. lacte distento, & onusto, limen .i. lignum transuersum in introitu. Ergo quia tanto sunt vsui, tu auertes .s. ab eis omni studio .i. conamine, & diligentia glaciem, & ventos niuales, supple eo diligentius, quo egestas .i. necessitas, & labor mortalis, id est mortalitatis, & quæ aut qui mortalibus fere comes est: est illis minor curę, id est quantum ad curā, hoc est minori curę si legatur quo minus, &c. facilior esset constructio. Sensus autē est: quia capręsunt, sui cultus negligentes, minusq; prouidę circa miserias mortalium, eo diligentius nobis curandę sunt, tu ergo auertes glaciem, & ventos niuales, id est qui cum niuibus decidunt, & tu lętus, id est libens

bens,& bene volens feres.s.in stabula,victu,& pro.i.pabula virgea.i.virgarũ frõdes,aut comas in pabula eaꝝ decerptas,nec claudes fœnilia.i.loca in quibus fœnũ reponitur,tota bruma.i.medię hyemis tpe,hoc est non negabis eis fœnum saltẽ deuterũ.i.secundę sectionis quod Cordum vocant,secaturq; in autumno.

PIERIVS.

¶ Quã magis exhausto spumauerit vbere mulctra.) In Romano codice,& in aliquot aliis peruetustis legitur. Quo magis idq; vt mihi videtur,eleganter,missas vero facio dictiones quasdam inscitia librariꝫ perperam notatas.¶ Læta magis pressis manabũt flumina mammis.) In Romano codice,in Longobar.& aliquot aliis sane quam veteribus,non flumina,sed,vbera,legitur. Qui legerant vbere in superiore versu,veriti sunt repetitionem eiusdem vocabuli ariditatem orationis præ se ferre,ideoq; flumina supposuerunt. Sed enim,si animum aduertas, color ille dicendi non modo nõ aridus videtur,sed & venustatis plurimũ habere:quandoquidem metaphorica ea hyperbole,flumina loco huic optime conueniat,& incõparabilem exprimat hubertatem.¶ Cinyphii tondẽt hirci. In Romano codi.hircis,legitur,ab eis.n.laniciꝫ genus id demitur. Sunt etiam codices antiqui,in quibus scriptum est hirquis vt in Bucolicis etiam ostendimus hircũ,& hirquum eundẽ,sed si figuram agnoscit Priscianus,tond ent,pro tondentur, quare hirci melius,de Cinyphiis hircis apud Herodotum mentio. Aduerte vero scriptionem,quod quamuis in Græcis diuersorũ auctorum codicibus impressis κινύφιος scriptum sit prima per ἰῶτα,secunda per,υ,ψιλὸν,tamen in iis,qui manu scripti sunt κυνίφιος prima per,υ,altera per,ι,habetur.

At vero zephyris cum læta vocantibus æstas:
In saltus vtrunq; gregem,atque in pascua mittes.
Luciferi primo cum sydere,frigida rura
Carpamus:dum mane nouum,dum gramina canent:
Et ros in tenera pecori gratissimus herba.
Inde,vbi quarta sitim cœli collegerit hora:
Et cantu querulæ rumpent arbusta cicadæ:
Ad puteos,aut alta greges ad stagna iubeto:
Currentem ilignis potare canalibus vndam.
Æstibus at mediis vmbrosam exquirere vallem:
Sicubi magna Iouis antiquo robore quercus
Ingentes tendat ramos:aut sicubi nigrum
Ilicibus crebris sacra nemus accubet vmbra.
Tum tenues dare rursus aquas:& pascere rursus
Solis ad occasum:cum frigidus aera Vesper
Temperat:& saltus reficit iam roscida luna:
Litoraq; Halcyonen resonent:& Acanthida dumi.

SERVIVS.

¶ At vero zephyris cum læta vocantibus æstas.) Subaudi aduenerit. Dicit autem ver quo flare Zephyrus incipit:vt in primo,Et Zephyro putris se gleba resoluit.¶ Fridida rura Carpamus.) Id est carpere cogamus animalia. Et mane pasci oues pręcipit secundum morem suę prouinciæ. Nam in aliquibus locis morbũ contrahũt nisi iam siccato rore pascantur.¶ Dũ gramina canẽt.) Nocturnis & matutinis lucẽtes roribus herbæ.¶ Querulæ cicadæ.¶ Canoræ. Horatius Sub cantu querulæ despice tibiæ. Aut certe querulę dr̃ propter illam fabulã,q̃ Tithonus maritus Aurorę post optatã longissimam vitam, i Cicadã dicitur esse cõuersus.¶ Rũpẽt arbusta.) Nimio clamore. Iuuenalis,Et Assiduo ruptę lectore colũnę. Persius,Findor, vt Arcadiæ pecuaria rudere dicas.¶ Ilignis canalibus.) Factis ex ilice. Sane canalis melius genere fœminino q̃ masculino ꝓferimus.¶ Sicubi mag. Io.ant.rob.quer.) Quia omnis q̃rcus Ioui est cõsecrata. Quod aũt dicit Iouis q̃rcus,& Ilicibus crebris sacra nem⁹ accubat vmbra,Non reuera consecratos lucos dicit nos petere debere:sed ita densos quales sunt illi quos religio defendit. Vnde apparet quercũ Iouis,& sacrã vmbrã,generalia esse non specialia epitheta.nã vt diximus,& omnis q̃rcus Ioui est consecrata,& omnis lucus Dianę.¶ Tenues aquas.) Epitheton est aquaꝝ. Albi,Aut in aq̃s tenues dilapsus abibit.¶ Aera Vesper Tẽperat.) Refrigerat ęstatis calorẽ.¶ Reficit.) Recreat.¶ Luna.) Nox.¶ Litoraq; Halcyonẽ resonant,& acanthida dumi.) Quo tpe resonat per litora Halcyon auis,cuius fabulã in primo memorauim⁹. Per Dumos vero Acanthidis,quã alii Luciniã esse volunt,alii vero carduelum,quę spinis & carduis pascitur,vt inde etiam apud Gręcos,ἀκανθὶς dicta sit ἀπὸ τῶν ἀκανθῶν.i.spinis quibus pascitur.

ASCENSIVS.

¶ At vero zephyris &c.) Docuit quo pacto tpe hyberno educandę sint caprę,sed & oues fere eadẽ postulant nutrimẽta,nunc docet qɓ tẽporibus reliquis pascẽdę sint,factur⁹ de varietate pascẽdi,& de diuersitate cœli non iniucũdã nec ineptã digressionem. ¶ Ordo est. At vero.i.sed certe cũ æstas lęta.s.quæ est in fine Aprilis & in Maio,sup.est aut aduenit,tu mittes vtrunq; gregẽ.s.tam ouium q̃ capraꝝ,in saltus atq; in pascua,& hoc zephyris vocantibus.i.inuitantibus te & gregem. Carpamus.i.carpere cogamus,rura frigida.s.nocturno frigore cũ primo sydere.i.cum primũ apparet sydus luciferi.i.stellę lucem ferẽtis & solẽ tẽpore matutino pręcedentis vespertino aũt sequentis,dum.i.quãdiu mane.i.tẽpus matutinũ,est nouũ & dum.i.quãdiu gramina canent.s.pruina & dum ros est gratissimus pecori in tenera herba, & id ſm morem patrię suę pręcepit poeta,inde vbi.i.postq̃ quarta hora.s.post ortum solis,collegerit sitim.i.siccitatẽ,cœli.i.aeris,& cicadę querulæ rumpent.i.diffindent cantu.s.suo,arbusta.i.arbores vicinas, de qɓus in.n.Eclo.Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis (hyperbole autẽ est in hoc quod dicit arbusta cantu rumpi quasi vero tãto impetu emittant crepitus suos vt arbores diffindant,quã imitatus est Iuuenal. sat.prima dicens Frontonis platani conuulsaq; marmora clamant. Semp,& assiduo ruptę lectore colũnę) cũ ergo cauma instabit,iubeto potare.i.ad potũ agere greges ad puteos aut alta.i.ꝓfunda stagna,ad vndã currentẽ.i.defluentẽ canalib⁹.i.turbis cauatis,ilignis.i.ex ilice factis. At.i. sed iubeto sup.gregẽ exquirere vmbrosã vallẽ mediis æstibus.i.dũ medii sunt ęst⁹ sicubi.i.si alicubi magna querc⁹ Iouis.i. Ioui sacra,tẽdat antiquo robore.i.ex trũco lõgęuo & grãdi, ramos ingentis.i.valde amplos & extensos, aut si nemus.i.arboretũ nigrũ.i.caliginosum vmbra sacra.i.tali qualis solet esse in lucis sacris,accubet.i.vicinũ iaceat,crebris ilicibus.i.illis arboribus cõdense positis,a quib⁹ nascit̃ vmbra ex aduerso.s.solis & tu iubebis dare rursus.i.iterũ, tum.i.tũc dum se sub vmbrã receperint,aquas.i.potũ aquaꝝ,& pascere rursus ad occasum solis cum vesper.i.hesperus seu vesperus stella vespertina frigidus.i.frigus nocturnũ afferens,tẽperat.s.ab ęstu aera,& luna roscida.i.humore nocturno perfundẽs terrã reficit iam saltus,& cum litora resonãt.i.referunt cantantẽ Halcyonẽ auiculã illam quę in mari in summa trãquillitate nidificare solet,& dumi referunt Acanthida auiculam illam dumis gaudentem,hoc est cãtum eius quem repetit ęstu diurno sedato.

PIERIVS.

¶ Ad puteos aut alta greges ad stagna.) In Ro.co. At puteos adq; alta greges ad stagna. In plerisq;.n.pręcipue ex his antiquis semp ad, prępositio per t,scribit̃. Sed q̃ adq;,in eo codice legitur apud Non.Marcellũ in libello de indiscretis generib⁹ aut, legit̃, vt vulgata habent exẽplaria. quod vero Virgi.puteos genere masculino dixit,Var.maluit neutro dicere putea.vt maria, vt apud Gręcos φρέαρ neutri generis est eodẽ significato.¶ Currente ilignis potare canalib⁹ vndã.) In Ro.co.lignis,non ilignis scriptũ est. Verũ ligneis fuisse prius videt̃ in aliquot cod.n nonnullis, ilignεις,est per ει,diphthon.vt amicεις suεις,in veteꝝ monumentis, sed.n.vt etiã in Medi.est,ilignis,agnoscit Ser.& proprietatẽ poeticã refert ea cõpositio.¶ Æstib⁹ at mediis vmbrosam exquirere vallẽ.) In co. Longo. Æstibus aũt mediis,legitur.in quibusdã aliis antiq.ac mediis. In Longo.adquirere.quod nõ ita placet. Non tñ displicet at, vbi aut,habet̃:vt q̃tuor sint ꝓcepta vno quoq; die seruãda. Quippe vt mane pascantur,hora q̃ta ꝓpotũ ministremus, meridie sub vmbra cõtineantur:vesperi vero iterũ in pascua mittant̃.¶ Tum tenues dare rursus aquas.) In Ro.co. Tũc tenues,sed Tũ, multos magis placet.¶ Resonant & acanthida dumi.) Vel vt alii acanthida. Scio fore,vt multi mihi negociũ facessant,si dixero in antiq̃s oĩbus codic.quotquot ad manus meas peruenere,vno cõsensu legi,acalanthida dumi,Ita enim in Romano,ita in Oblungo codicebus antiquissimis, ita in Mediceo, ita denique habetur in plerisque aliis. Præterea videtur Probus lectionem hanc agnouisse, si modo fidelem codicem nanciscare, dum dicit Acalanthis ea est q̃ gręce ἀκανθὶς dicta est. Latine carduelis a carduo. Neque vero ignari sumus ex Plinio,atque etiam ex Aristotele Acanthin in spinis viuere, odisse asinos ideo quod flores spinę libenter deuorent.

Quid tibi pastores Libyæ, quid pascua versu
Prosequar? & raris habitata mapalia tectis?
Sæpe diem, noctemq;, & totum ex ordine mensem
Pascitur: itq; pecus longa in deserta sine vllis
Hospitiis: tantum campi iacet: omnia secum
Armentarius Apher agit, tectumq;, laremq;,
Armaq;, Amyclæumq; canem, Cressamq; pharetram.
Non secus ac patriis acer Romanus in armis:
Iniusto sub fasce viam cum carpit: & hosti
Ante expectatum positis stat in agmine castris.

SERVIVS.

¶ Quid tibi pastores Libyę.) Dicit pro qualitate prouinciarum diuersa esse genera pastionum. ¶ Sine vllis hospitiis.) Sine vllis stabulis. ¶ Armentarius.) Abusiue. nam de gregibus loquitur. ¶ Tectumq; laremq;.) Tentoria more militiæ: ac si casam diceret. ¶ Amyclæumq; canem.) Laconicū. Et est species pro genere. Amyclæ autem ciuitas est Laconię: vnde est, Talis Amyclæi domitus Pollucis habenis Cyllarus. ¶ Patriis acer Romanus in armis.) Generaliter sibi cōcessis: ac si diceret Martis. ¶ Iniusto sub fasce) Sub magno onere. vt, Ego hoc te fasce leuabo. Magnū aūt onus dicit propter arma, alimenta, vestitū. ¶ Ante expectatum.) Dicto citius, anteq̄ eius expectetur aduentus. Et est vna pars orationis: hoc est aduerbium. ¶ Stat.) Obstat. nam Aphęresis est.

ASCENSIVS.

¶ Quid tibi pastores &c.) Quia qualitatē aeris obseruandam pastoribus significauit: docet diuersa genera pastionū in diuersis esse regionibus, longeq; aliter in Libya æstu assiduo fere cōcussa, aliterq; in Scythia perpetuo frigore horrente pecora esse pascenda. Significat tñ id non apprime necessarium esse cognitu, cū Italici pastores quibus tēperatior est regio ad illorū morem nō pascant, dicit ergo. quid. i. ad quid, ꝓsequar tibi versu. i. decantē, aut describam carmine pastores, & pascua Libyę, & mapalia q̄ & magalia, sed magalia primā producit, mapalia corripit, vtrūq; autē singulari caret. i. casas & humilia domicilia Libyæ habitata raris tectis q. d. id inutiliter faciā cum pastoribus Italicis nō conducat id nosse. Per transitū tamen tangit dicens. Pecus pascitur. s. in Libya sæpe diē, & noctem, & totū mensem ex ordine, & it. i. errat pascēdo in lōga deserta sine vllis hospitiis. i. septis aut caulis seu ouilib⁹ caprilibus ve tantū cāpi. i. tam amplius & capax cāpus iacet. i. regesit a satione & pascuis exponit. s. illic, vt sic diuagari permittatur pec⁹ armentarius. i. custos armenti, Apher. i. ex Africa vt Libycus agit. i. ante se ipellit oia. i. omnes res suas, & tectū & larē. i. rem familiarē & arma. i. instrumēta sua, & canē Amyclęū. i. Laconicum & pharetrā Cressam. i. Cretensem, cydoniis sagittis refertā non secus. i. nō aliter, ac. i. q̄ Romanus. s. miles, acer. i. strenuus in armis patriis. i. Martiis sup. agit secū oia, cū. i. qñ carpit viā sub fasce iniusto. i. iniquo, hoc ē nimis pōderoso, & stat hosti. i. ī perniciē, & malum hostiū ante expectatum. i. añ expectationē, hoc est priusq̄ expectatus fuerit. stat dico castris positis in agmine. Ser. vult vnam esse partē oratiōis, sed certe sicut ablatiui ipersonaliū participiorum in vsu sunt cū dicitur. Et dicto citius tumida æquora placat, haud auspicato aduenit &c. insperato accidit: ita q̄d raren̄ter fit ac cusatiuū hic vsurpare vī Virg. cum ꝓpositione vt fit añ expectatū. i. priusq̄ expectet. Et ita ꝑ transitū suos laudat poeta.

PIERIVS.

¶ Omnia secū armētarius Apher agit, tectumq; larēq; armaq; Amyclæūq; canem.) In Ro. cod. legit, tectumq; laboreq;, armaq;: vbi quid sibi velit, laborē, viderint alii, mihi enim larē, ex antiquę religiōis cultu, summo ope placet. ¶ Iniusto sub fasce viā cū carpit.) In Roma. co. quom hoc loco scriptū est, prout moris fuit apud veteres: sed enim Victorinus in orthographię pręceptis ita monet, cū aūt si fuerit aduerbiū tēporis per, q, &, v, siue vnū siue duo scribatis, vt quum primum &, qum facerē. ¶ Et hosti ante expectatū positis stat in agmine castris.) Vegetius. j. de re militari, vbi de pondere agit cui se miles debeat assuefacere, locū hunc Virgilianū citans. Et hostē ante expectatū, legit, vtrumq; accusatiuo casu. Vt sit ante expectatū hostem, huiusq; lectionē, & in veteri codice apud Ianū Parrhasium, & in Vaticana bibliotheca, eo exēplari quē Francisci Petrachæ fuisse aiunt. Quantū vero ad scribēdi rōnem pertinet, expectatū, absq; s, litera, ante, p, posita vulgata fere oia habent exēplaria. Sed. n. in Roma. cod. exspectatū, legitur, s, adseruata, & ita scribendum monet Terent. Scaurus, ne per detractionē peccetur, si, s, litera submoueatur, quum adiecta pręꝑpositiōe. ait ille, saluū esse initium dictionis, q̄ subsequitur, debeat. ait vero Velius Longus quosdā differentiā posuisse, vt quādo expecto opperior significat, per, x, &, p, absq;, s, scribat. Quādo vero a specto spectas est, seruet, s, sed neq; veterū monumenta, neq; totius pene antiquitatis codices huic se regulæ submisere, sed in vtroq; significato passim per, x, &, s, exspecto scriptū inuenies. Sane Arusianus Messus locū hunc ita interpretatur: vt añ exspectatum, anteq̄ expectatus exponat, Ibiq; pro stat in agmine, scriptū est, stat i ordine. In quo admirabiliorē Romani militis virtutē intuemur: nam cum agmē incondita sæpe sit multitudo. etiam temere contracta, ordo nunquam est sine duce, imperatore, præfecto, tribunoue. Quare videtur hic Virgilius summam disciplinæ militaris obseruātiam in Romanis admirari, cum dicit eos hosti obuiam factos, priusquā illum aspiciant, expeditissimo opere simul, & vallum fixisse, neque solum arma corripuisse, sed veluti si nihil aliud negocii intercurrisset, in ordine iam consistere paratum nō tātum ad vallū defendendum, sed etiam ad ipsam hostium aciem inuadendam: sed quāuis ita legatur apud Arusianum, bona tamen veterum codicū pars, agmine, legit: idque magis eruditorum auribus satisfacere videtur.

At non, qua Scythiæ gentes, Mæoticaq; vnda,
Turbidus & torquens flauentes Ister arenas:
Quaq; radit medium Rhodope porrecta sub axem.
Illic clausa tenent stabulis armenta, neque vllæ
Aut herbæ campo apparent, aut arbore frondes:
Sed iacet aggeribus niueis informis, & alto
Terra gelu late, septemq; assurgit in vlnas.
Semper hyems, semper spirantes frigora Cauri,
Tum sol pallentes haud vnquam discutit vmbras.
Nec cum inuectus equis altum petit æthera: nec cum
Præcipitem Oceani rubro lauit æquore currum,
Concrescunt subitæ currenti in flumine crustæ:
Vndaq; iam tergo ferratos sustinet orbes:
Puppibus illa prius patulis, nunc hospita plaustris:
Æraq; dissiliunt vulgo, vestesq; rigescunt
Indutæ: cæduntq; securibus humida vina:
Et totæ solidam in glaciem vertere lacunæ:
Stiriaq; impexis induruit horrida barbis.

SERVIVS.

¶ At non qua Scithię gētes.) subaudi talis est pastio. ¶ Mæoticaq;.) Mæotis palus est Scythię frigore congelascens. ¶ Ister.) Fluuius Scythiæ qui & Danubius noiat. ¶ Quaq; redit medium Rhodope porrecta sub axem.) Qua Rhodope mons Thraciæ protentus in orientalem plagam, Garamaides in septētrionalem reflectitur. Nam ideo ait. ¶ Redit sub axem.) Nam axis est septētrio: qui græce ἅμαξα nominatur. ¶ Informis terra.) Niuis superfusione, carens varietate formarum, nullisq; agnoscenda limitibus. ¶ Septem assurgit in vlnas.) Crescit in septem vlnas. Vlna autem, vt diximus, secundū alios, vtriusq; manus extēsio est: secundum alios, cubitus, quod magis verum est. quia græce ὠλένη dicitur cubitus: vnde est λευκώλενος ῞Ηρα. ¶ Pallentes haud vnq̄.) Nunquam nubes dissoluit. Nam, pallentes vmbræ sunt, non ex nocte, sed ex nubibus factę. ¶ Concrescunt subitę currenti in flumine crustæ.) Aquę congelascunt fluentes. Notandum tamen, quia cum hęc crusta dicimus fœminino genere, lapidis, aut ligni, aut gelu partem significamus. Cum vero crustum dicimus, edulium aliqd significam⁹, partem panis vel placentæ. Ipse in septimo, Orbem fatalis crusti. Horatius, Dant crustula blandi Doctores. Iuuenalis, Nos colaphum incutimus lambenti crustula seruo. ¶ Hospita plaustris.) Facilis. Vnde & hospitalis homo dicitur hospiti apte seruiens. ¶ Æraq; dissiliunt vulgo.) Passim crepant. nam tam nimio frigore quam calore æra rumpuntur. Persius, Findit infantes statuas. ¶ Vestesq; rigescūt) Durantur, vt frangi potius q̄ scindi posse videantur. ¶ Cæduntq; securibus humida vina.) Etiam vinum naturaliter calidū illic gelatur. Intelligimus autem peregrinum: nam illic non nascitur

tur, sicut paulopost ipse docet, dicens, Fermento atq; acidis imitantur vitea sorbis. Sane volunt physici vinum non gelari: vnde hoc loco aut Hyperbole est: Aut quia dixit Humida, aquæ mista intelligamus. Ita enim gelari dicuntur. ¶ Totæ solidã in glaciem vertere lacunæ.) Fossæ ad siccandos agros paratę, cum alibi tantum incrustentur, illic vsque ad imum congelantur. ¶ Striaq; impexis.) Stiria, id est gutta, inde fit diminutiuum, vt dicamus stilla. Inde est distillat, & stillicidium. Sensus autem duplex est, Nam aut hoc dixit. De impexis barbis pecudum pendens gutta duraĩ. Aut certe de tectis & arboribus gutta horrida induruit in modum barbarum.

ASCENSIVS.

¶ At non qua Scythiæ gentes, &c.) Docet diuersum esse pastionis genus apud Scythas, longeq; aliam aeri qualitatem & pastoribus viuendi formam quam in Libya. ¶ Ordo est. At, id est sed non. s. sic it pecus in longa deserta sine vllis hospitijs sicut in Africa (dependet enim ordo a superioribus) supple in ea parte mundi qua, scilicet sunt gentes Scythiæ, & vnda Męotica. i. Męotis, palus Scythiæ, supple est, & qua Ister fluuius ille qui suis locis Danubius dicitur, turbidus & torquens. i. voluens arenas flauentes. i. flaui coloris, & qua Rhodope mõs aut rupes Thraciæ redit. i. sursum tendit porrecta. i. extenta in mediũ axem. i. in mediam regionem septentrionis. Non dico sic it pecus, quia pastores tenent illic armenta clausa stabulis, neq; aut vllę herbę apparent sup. in campo, aut vllæ frondes sup. apparẽt in arbore. sed terra iacet informis. i. sine ornatu & varietate formaꝝ aggeribus niueis. i. niue aggestis cumulis, & alto gelu late. i. ampliter & in longũ ambitũ, & assurgit, i. crescit. s. gelu aut glacies seu nix in septem vlnas, hyems supple est illic semper & cauri spirantes, id est efflantes aut flando producentes frigora semper supp. sunt illic. Tum, id est præterea sol, id est radius solaris haud, id est non discutit. i. amouet, vmbras pallentes, id est pallorem inducentes, quia interdiu non est caligo mera sed pallida lux ex niue & nube mistim producta, nec, id est neque tunc supple discutit vmbras, cum, id est quando ipse, scilicet sol petit altum æthera, id est oritur, inuectus, scilicet in hemispherium nostrũ equis. s. suis nec supple tunc cum lauit. i. tingit (sm opinionem vulgi & est præsentis temporis a lauo lauis lauere) currum præcipitem. i. præcipitanter currentem, lauit dico æquore Oceani rubro. i. quod rubrũ mare seu Æthiopicum appellant: quod austrũ versus effunditur, sed crustę. i. fragmenta glaciei, concrescunt. i. congelanĩ subitę in flumine currenti, idq; vt quidã sentiunt in fundo vbi minor est aquarũ motus, & vnda sustinet iam tergo. i. in superficie sua orbes. i. rotarũ, hoc est circunferentias & canthos ferratos. i. ferro contra asperitatẽ & quo firmius currant munitos, illa. s. vnda supp. fuit prius hospita. i. tranabilis, puppib⁹ patulis. i. amplis & semper patentibus, & nunc supp. est hospita. i. transmeabilis, aut supermeabilis, plaustris. i. vehiculis aut curribus, & æra, id est instrumenta ærea dissiliunt. i. disrumpuntur subita vi frigoris, ita vt in diuersa dissiliant fragmẽta, vulgo. i. passim & in pluribus locis, & vestes indutæ. i. quas homines induti sunt rigescunt. s. congelatæ: & ipsi cædunt. i. secant securibus vina humida. i. aquosa aut vapida, aut vina humida cedunt. i. locũ dant, quod parum esset, quia vbique cederent, sed non vbiq; cęduntur securibus vina, & lacunæ. i. receptiones aquarum totæ. i. ad fundum vsque vertere supp. se in solidam glaciem. i. vt vnus sit globus glaciei nihil fluidę, aquę permistũ habens & stiria. i. glacies ex stillis nasi aut halitus concreta, induruit. i. congelata est horrida. i. aspera; barbis. s. Scytharum impexis. i. horridis & incultis. Id autem potius placet ꝙ vt de stirijs tectorum intelligam.

PIERIVS.

¶ Mæoticaq; vnda.) In Roma. in Medi. & alijs plerisq; codicibus antiquis. Mæotiaq; legi: sed enim Stephano λεγίτου τὸ κτητικὸν μαιωτικὸς μαιῶται populi, μαιώτις palus. In Longobardico, Meotica, sed absque diphthongo, quam sæpe negligit. ¶ Quaq; radit medium Rhodope porrecta sub axem.) Radit, quidem in plerisq; codicibus etiã diligenter impressis legeris. In antiquissimo tamẽ codice. Quaq; redit, legitur, atq; etiam in Mediceo, & id Seruius agnoscit, ratione etiam adiecta, quod is mons protentus in orientalẽ plagã in septentrionalẽ mox reflectatur. ¶ Spirãtes frigora cauri.) In Romano codi. chauri. In Longobardico, chori, vti superius. ¶ Cęduntq; securibus humida vina.) Sæpe dictum, in antiquis codi. non adspirari huic vocabulo, vmida, contra omnium grãmaticorum pręcepta, quod vero Seruius hic humida propter immistam aquã dictum putat, quę in causa sit, vt gelascant vina. Quintilianus vult hoc loco humida vina additum esse otiosum epitheton, sicut dentibus albis. ¶ Et totę solidã in glaciem vertere lacunę.) In Romano codice legitur. Et totæ in solidam: sed, solidam in glaciem omnino venustius est.

Interea toto non secius aere ningit:
Intereunt pecudes: stant circunfusa pruinis
Corpora magna boum: confertoq; agmine cerui
Torpent mole noua: & summis vix cornibus extant.
Hos non immissis canibus, non cassibus vllis,
Puniceæ'ue agitant pauidos formidine pennæ:
Sed frustra oppositum trudentes pectore montem,
Cominus obtruncant ferro: grauiterq; rudentes
Cædunt, & magno læti clamore reportant.
Ipsi in defossis specubus, secura sub alta
Otia agunt terra: congestaq; robora totas
Aduoluere focis vlmos, igniq; dedere.
Hic noctem ludo ducunt, & pocula læti
Fermento, atque acidis imitantur vitea sorbis.
Talis Hyperboreo septem subiecta Trioni
Gens effrena virum Riphæo tunditur Euro:
Et pecudum fuluis velantur corpora setis.

SERVIVS.

¶ Non secius.) Nõ segnius ꝙ inchoauerat. ¶ Pruinis.) Abusiue niuibus. nã pruina est matutini temporis frigus. ¶ Conferto agmine cerui.) Coniuncto. Cerui enim congregatiõe gratulatur. ¶ Mole noua.) Nimia magnitudine. ¶ Cassibus.) Id est retibus. Hinc est quod & in cassum dicimus, id est sine causa, quasi sine cassibus: sine, quibus venatio est inanis. ¶ Grauiterq; rudẽtes.) Ru enim more suo corripuit. vt in septimo, Et cera sub nocte rudẽtũ. Persius pducit, Findor, vt Arcadiæ pecuaria rudẽ dicas. ¶ Specubus.) Artis fuerat specibus quia quarta declinatio in, datiuo & ablatiuo pluralibus, u, in i, vertit: & ita facit datiui pluralẽ vt ab fluctu, his fluctibus, sed quia pinguius sonat & melius, specubus dicimus, vnũ tñ nomen est quod aliter non dicim⁹ vt tribubus. ¶ Hic noctẽ ludo ducũt.) Quasi perpetuitatẽ noctis sub terris locati ludo concelebrant. ¶ Fermento atque acidis imitantur vitea sorbis.) Potionis genus est quod ceruisia nũcupatur, & consequens est vt vinum per naturam calidum in prouincia frigida non possit creari. ¶ Septẽ subiecta Trioni.) Tmesis. pro septẽtrioni. ¶ Gens effrena virum.) Sæua, rectorẽ recusans. ¶ Riphęo. Euro.) Scythico vento. Riphęi aũt montes Scythię, vt diximus, a perpetuo ventorum flatu nominati. Nam ῥιφὴ gręce impetus & ὁρμὴ dicitur, ἀπὸ τοῦ ῥιπτειν. ¶ Pecudum fuluis velãtur corpora setis.) Rhenonibus. Nam vt Sallustius dicit in historijs, vestes de pellibus Rhenones vocantur.

ASCENSIVS.

¶ Interea &c.) Prosequitur institutum docens qualem vitã degant Scythæ cęteriq; frigidę zonę in septentrione vicini, ostendens adhuc vim frigoris, ac dicens. Interea. s. dũ sic congelascunt aquæ ningit, id ẽ nix cadit, non secius. i. nõ minus aut segnius, cum tamen in summo frigore alibi non ningat toto aere, ita vt totus niue caliginosus, pecudes intereũt, id est emoriuntur frigore, scilicet inedia, & magna corpora boum, stanĩ. i. rigescunt circunfusa pruinis, & cerui torpent, id est pigritantur, & constringuntur, frigore, noua mole. s. non corporis, sed niuium, & glaciei, & hoc agmine conferto, quia agminatim pasci, & vagari cupiunt cerui, & extant. i. eminẽt & extra niues apparẽt vix summis cornib⁹, & ipsi Scythę non agitant. i. venantur & persequuntur, hos. s. ceruos pauidos. i. naturaliter timidos canib⁹ immissis, & nõ agitant hos vllis cassibus. i. retibus, ve pro vel, formidine pennę puniceę. i. rubri coloris, quam funibus tensis affigunt vt cerui terreti & in neutram partem declinãtes recta in casses incidant, sed ipsi obtruncant ferro cominus, id est de prope ꝗsi conserta manu, supple ceruos trudentes, id est impellentes pectore, frustra: quia propellere nequeũt montẽ. i. niuis cumulũ oppositũ & cędunt. i. occidunt ceruos rudentes grauiter & ipsi lęti reportant eos supp. cũ magno clamore, & ipsi. s. qui hęc faciunt Scythę, agunt otia secura sub alta terra in specubus, id est antris & speluncis defossis, & aduoluere fossis robora, id est truncos arborum

congesta, id est accumulatos, & dedere igni tota, id est integras vlmos, id est arbores illas, & ipsi ducunt hic, id est in huiusmodi specubus ante ignem, noctem, id est tempus caliginosum ludo, id est ludendo & ipsi lęti imitātur pocula vitea, id est potum quem vitis profert, hoc est vina, frumento atq; sorbis.i. fructibus illis acidis, id est habentibus succum acidum saporem vini vtcunque imitantem. Gens effrena, id est genus syluestre, & sine freno honestæ conuersationis vagans: virum, id est virorum, subiecta septentrioni, hyperporeo, id est super quem Boreas flat, tunditur, id est feritur & concutitur, Euro.i. vento Riphæo, id est Scythico a Riphæis montibus flante, & supple ipsi (aut quia collectiuum est nomen, gens dedit illi plurale) velantur corpora, id est habent corpora non decenter vestita, sed velata & tecta, setis, id est duris pilis fuluis, id est fului coloris, quales sunt ceruorum, sed dicit pecudum, de ouibus intelligens, quarum lanæ subrufæ illic sunt, ex nimium aquis corrupto, candore, possemus tamen & ceruum pecudem dicere, cum pecus sit quicquid animalium humana caret effigie.

Pierius

PIERIVS.

¶ Nō secius aere ningit.) In antiquioribus omnibus, ninguit, vnde ninguidus Lucretio & alijs veteribus, Capro reclamāte. ¶ Cōfertoq; agmine cerui.) In Roma. codice, confecto legitur. In Mediceo, & alijs omnibus antiquioribus, conferto, vt sępe legere est apud historicos, confertum agmen, confertissimos hostes, & confertum opus, quod ita densum est, vt coniunctum videatur. ¶ Formidine pennę.) In Romano pinnæ, more suo contra Capri sententiam. ¶ Sed frustra oppositum trudentes pectore montem.) In Roma. co. Et frustra. ¶ Congestaq; robora totas aduoluere focis vlmos.) Totas, absque particula copulatiua in multis veteribus codicibus legitur. Sed in Romano, in Mediceo, & in Longobardico, totasq; legitur, quę lectio & eruditior est, & elegantior. Item in antiquissimo atuoluere, per, t, loco, d, vt pleraq; alia quæ vltro pręterimus. ¶ Et pecudum fuluis velantur corpora setis.) In Roma. codi. velatur, numero vnitatis habetur, vt cum eo quadret quod superius est. Tunditur. In altero etiam peruetusto, velatur: legere erat: sed altera inde manu, n, superaddita.

Si tibi lanicium curæ, primum aspera sylua,
Lappæq;, tribuliq; absint: fuge pabula læta:
Continuoq; greges villis lege mollibus albos.
Illum autem (quāuis aries sit candidus ipse)
Nigra subest vdo, tantum cui lingua palato,
Reiice: ne maculis infuscet vellera pullis
Nascentum: plenoq; alium circumspice campo:
Munere sic niueo lanæ (si credere signum est)
Pan deus Arcadiæ captam te Luna fefellit,
In nemora alta vocans: nec tu aspernata vocantem.
At cui lactis amor: cythisum lotosq; frequentes
Ipse manu, salsasq; ferat pręsepibus herbas.
Hinc & amant fluuios magis: & magis vbera tendunt:
Et salis occultum referunt in lacte saporem.
Multi iam excretos prohibent a' matribus hoedos,
Primaq; ferratis præfigunt ora capistris.
Quod surgente die mulsere, horisq; diurnis,
Nocte premunt: quod iam tenebris, & sole cadente,
Sub lucem exportant calathis (adit oppida pastor)
Aut parco sale contingunt; hyemiq; reponunt.

SERVIVS.

¶ Si tibi laniciū curę.) Et hæc lana dicimus, & hoc lanicium: sicut fuga & effugiūm. Qd autē dicit oues lanę cā non debere pinguescere, physicū est. Oē.n. pingue aīal caret pilis: quod hirsutū efficit macies. ¶ Lappæq; tribuliq;.) A qbus rebus lana decerpitur. ¶ Villis lege mollibus albos.) Lana.n. alba ꝑciosior est, quippe susceptura aliū quēlibet colorem. Quod autē hic per transitū tangit, in alijs plenius legitur, maritum pecoris, & cornu, & vngulis & palato albū esse debere. Alioquin licet sit candidus lanis, constat ex eo pullos nigros creari. ¶ Aries sit cādid⁹ ipse.) Bene addidit Ipse, quasi q aut dn̄s gregis est, aut q antea pro dn̄o capitali dari cōsueuerat. Nāapud maiores, homicidij poenā noxius, arietis dāno luebat: quod in regum legibus legitur. ¶ Pullis.) Nigris. ¶ Vdo palato.) Semper humido. Alibi, Et vdę vocis iter. ¶ Reiice.) Reii: aut quasi monosyllabum producit licenter: aut vt supra diximus, quia cum faciat reieci, i, pro pro duplici habetur, & ren efficit longam. Ideo & in alijs modis presumit sibi productionem. ¶ Munere sic niueo lanę.) Mutat fabulam. Nam non Pan, sed Endymion amasse dicitur Lunam: qui spretus pauit pecora candidissima, & sic eam in suos illexit amplexus. cuius rei mysticam volunt quandam secretam esse rationē. ¶ Si credere dignum est.) Tantum de Luna sacrilegium. ¶ Salsasq; ferat pręsepibus herbas.) Et vt multum potantes, reddant plurimum lactis, & ipsum lac non sit fatuum, sed habeat salis occultū saporem.i. vix intelligibilem & non statim apparentem. ¶ Excretos.) Validiores. ¶ Ferratis capistris.) i. duris. ¶ Nocte ꝑmūt.) Cogunt in caseos. ¶ Calathis.) Vasis æreis: in quibus lac vel recēs caseus in vrbe distrahitur. ¶ Aut parco sale.) Aut modico sale: aut re vera parco.i. seruat ori: quia omne in quod mittitur seruat. Nā & homo frugi, parcus vocatur. Aut certe parco dixit pro parce, vt sit nomen pro aduerbio.

ASCENSIVS.

¶ Sit tibi &c.) Reddit ad institutum a pastoribus ad rem eoꝝ trāsiens, ostendens, quō & plurimam, & sane albam lanam habere possint pastores si vellera conseruentur ne vepribus distrahātur, & si agnorum generatio a mere candido ariete fiat. deinde docet quomodo copia lactis cōparabitur, & qđ ex eo facient pastores. ¶ Ordo est. Si laniciū.i. lana aut vtilitas & exercitiū lanaꝝ est tibi curę primū, sylua aspera.i. dentosa & spinosa, vt vepres, spinæ, & lappæ, & tribuli.i. herbæ asperę absint.s. a pascuis ouiū, & fuge pabula læta.i. nimis pinguia aut pingues faciētia, & lege cōtinuo.i. statim a prima ętate eoꝝ aut a prima custodia tua, greges albos villis.i. velleribꝰ aut globulis lanaꝝ mollibus, aūt pro sed, reiice.i.

repelle

repelle illū.s. arietem admissarium cui tanti.i. tantūmō lingua subest.i. occulte ē nigra sub palato vdo q̄uis ipse aries.i. exterior facies eius tota sit candidus.i. cū candore albicans, reiice dico ne infuscet.i. fusca faciat & denigret, vellera nascentum.s. agnoꝝ, maculis pullis.i. subnigris, & circūspice.i. circūspiciēdo delige aliū.s. arietem, in cāpo pleno vbi.s. ex oī parte eum inspicere potes, aut ex pleno grege in cāpo existente. Vt aūt sciamus quātū pecus album eligēdū sit docet, quia ēt Luna eius capta desiderio pani cōsensit, aut vt sciamus quā diligēter inspiciendū sit ne macula subsit docet, quia etiā Luna quæ ob arietem album sui copiam fecerat a pane decepta est, vnde dicit. O Luna Pan de⁹ Arcadię fefellit te captam munere lanę.i. ariete lanigero niueo.i. valde candido, fefellit dico sic.i. per hoc quod suberat macula nigra palato vocans te in alta nemora, vbi, scilicet tui copiam facias arietem candidum in mercedem receptura, nec tu aspernata es vocantem, id est etiā secuta es si dignum est credere, quod prudenter addit quia poeticum est figmentum, nec cum decoro lunę. At.i. sed ille cui amor, id est cupiditas lactis, scilicet habendi est, ferat pręsepibus, id ē ad præsepia, cythisum fruticem illum dulcem & succosum, & lotos, .i. frondes loti frequētes.i. frequēter adhibitas, & herbas salsas.i. sale aspersas qa.s. oues & cęterę pecudes amant magis hinc, id est ex sale aut salsis herbis, fluuios, id est frequētius potant, vnde pl⁹ lactis habent, ac tendunt, id est distendunt magis hubera & referunt in lacte occultum saporē salis, quia lac est sapidius. Multi ꝓhibent, id est arcent, hoedos excretos.i. matusculos & validiores, vt trimestres, a matribus.i. ablactant eos, & pręfigunt prima ora .i. extrema labra capistris ferratis.i. ferro vt clauis munitis, vnde sugere volentes matrem lædant, & sup. multi aut pastores premunt.i. coagulant & in formam casei constringunt, quem a forma nonnulli formaginem appellant, vnde est gallicum vocabulum, premunt ergo nocte, id est ante lucem illud.s. lac (vnde in Bucolicis, & pressi copia lactis) quod mulsere.i. mulgendo extraxere die.i. luce aut sole surgente, & horis diurnis.s. ad meridiem sic vbi ter mulgeant. & exportant sub.i. ante lucem calathis, id est vasculis vimineis in quibus formam casei accepit illud, scilicet lactis quod mulsere supple iam tenebris sup. existentibus aut ingruentibus & sole cadente, pastor adit oppida.s. vt vendat, vnde in Buco. & ingratę premeretur caseus vrbi &c. aut supp. pastores cōtingūt id est respergunt lac pressum sale parco, id est cōseruatiuo aut modico: & reponunt.i. reseruant repositum, hyemi, id est ad hyemē aut hybernum tempus, in quo non omnes copiam lactis habent, vnde per excellentiam dicit ille. Lac mihi non æstate nouum non

frigore

frigore desit.

PIERIUS.

¶ Si tibi lanicium curę, primum aspera sylua. Lappęq; tribuliq; absint.) In Roma.co. lanitium, per, t, silua per, i, latinũ, & triboli, per, o, in pene vltima. Neque praeterierim illud, quod Laberius lanitia lanitiae genere foeminino vsus est. Nihil refert molle, e lanitia attica, an pecore ex hircorũ, vestitum geras. ¶ Lotosq; frequẽtes ipse manu salsasq; ferat praesepibus herbas.) In Roma. & in Medi. codic. ille manu salsasq; ferat. s. cui lactis amor: q̃uis ipse, maioris esse ponderis diligentiorisq; curae videatur.

Nec tibi cura canum fuerit postrema: sed vna:
Veloces Spartae catulos, acremq; Molossum
Pasce sero pingui: nunquam custodibus illis
Nocturnum stabulis furem, incursusq; luporum,
Aut impacatos a tergo horrebis Iberos.
Saepe etiam cursu timidos agitabis onagros:
Et canibus leporem, canibus venabere damas.
Sępe volutabris pulsos syluestribus apros
Latratu turbabis agens: montesq; per altos
Ingentem clamore premes ad retia ceruum.

SERVIUS.

¶ Nec tibi cura canum fuerit.) Liptotes, pro magna tibi cura sit canũ. ¶ Postrema.) Vilis. ¶ Veloces spartae catulos acremq; molossum. In illis velocitas, in his fortitudo laudatur. Sparta autem Laconiae est ciuitas. Molossia ciuitas Epiri. ¶ Pasce sero pingui.) Aq̃ lactis, quae pingues efficit canes. ¶ Nocturnum furem.) Noctis opportunitatem captantem. Fur autẽ a furuo dictus est, id est nigro. Nam noctis vtitur tempore. Horatius, Quam pene vidimus furuae regna Proserpinę. Aut certe a gręco venit. nã fur φὼρ vocatur. ¶ Iberos.) Abactores. fere enim Hispani omnes acerrimi abactores sunt.) Onagros.) Agrestes asinos. ¶ Et est laus canũ. ¶ Saepe volutabris syluestribus.) Volutabra, loca sunt in quibus se apri voluunt. Syluestribus, autem ideo, quia & circa casas esse, & in ciuitatibus possunt.

ASCENSIUS.

¶ Nec tibi cura ca. &c.) Post boum, equorum, ouium, & caprarũ descriptionẽ transit ad canes quos dicit curãdos & diligẽter nutriẽdos. sunt. n. pastoribus magno vsui. ¶ Ordo est. Nec cura canũ fuerit tibi. s. pastori, postrema. i. minima & vltimo loco habenda: sed pasce vna. i. simul veloces catulos Spartę. i. Laconię, & Molossũ. i. canem Epiroticũ acrẽ. i. strenuũ ad venatum & custodiam pecoris, pasce sero. i. liquore a caseo aut lacte defluẽte pingui. i. quo pingues fiunt canes, tu nunq̃ horrebis. i. cũ horrore expauebis, illis custodibus. i. custodientib' pecus tuũ nõ horrebis dico stabulis. i. pecori tuo in stabulis existenti. (Est autẽ datiui casus nam sicut timeo & metuo tibi aduersitatẽ dicimus, ita & horreo) furem nocturnum. i. noctu adorientem, & incursus luporum qui nocte grassantur, aut nunquam horrebis a tergo. i. per insidias gregem quẽ minaueris insequentes Iberos. i. illos populos Hispaniae, impacatos. i. impacabiles, qui abigei & fures nunquam pacati sunt, licet dissimulent, quandiu quod furẽtur habeas. Tu etiam agitabis canibus cursu, id est sequẽdo cum eis onagros. i. asinos syluestres, timidos. s. ex natura, & tu venabere canibus leporem, & damas, & tu agens. id est persequens apros. i. porcos syluestres pulsos ex volutabris, id est locis coenosis in quibus obuolui solẽt syluestribus: turbabis sup. eos ne infestent segetem aut pecus tuum latratu, scilicet canum, & premes, id est compelles clamore. s. tuo cum latratu canum ad retia. s. tensa, per altos montes ceruum ingentem, id est valde magnum, & ita constat canes per quam vtiles non negligenter curandos esse.

PIERIUS.

¶ Saepe volutabris pulsos syluestribus apros, latratu turbabis agens.) In Roma.co. scriptum est. Latratu terrebis: sed. n. turbabis, pleniorem sententiam reddit.

Disce & odoratam stabulis accendere cedrum:
Galbaneoq; agitare graues nidore chelydros.
Saepe sub immotis pręsepibus, aut mala tactu
Vipera delituit, coelumq; exterrita fugit.
Aut tecto assuetus coluber succedere, & vmbrae,
Pestis acerba boum, pecoriq; aspergere virus,
Fouit humum. cape saxa manu, cape robora pastor:
Tollentemq; minas, & sibila colla tumentem
Deiice: iamq; fuga timidum caput abdidit alte:
Cum medii nexus, extremaeq; agmina caudae
Soluuntur: tardosq; trahit sinus vltimus orbes.
Est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis,
Squamea conuoluens sublato pectore terga,
Atque notis longam maculosus grandibus aluum.
Qui dum amnes vlli rumpuntur fontibus, & dum
Vere madent vdo terrae, ac pluuialibus austris:
Stagna colit, ripisq; habitans, hic piscibus atram
Improbus ingluuiem, ranisq; loquacibus explet.
Postquam exhausta palus, terraeq; ardore dehiscunt:
Exilit in siccum, & flammantia lumina torquens
Saeuit agris, asperq; siti, atque exterritus ęstu.
Ne mihi tum molles sub dio carpere somnos,
Neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas:
Cum positis nouus exuuiis, nitidusq; iuuenta
Voluitur, aut catulos tectis, aut oua relinquens
Arduus ad solem, & linguis micat ore trisulcis.

SERVIUS.

¶ Odoratam stabulis.) Pro odoriferam. & loquitur de serpentum remediis, q ingressi tecta, animalibus, nocẽt. ¶ Agitare.) Persequi. ¶ Graui nidore.) Serpentibus. s. noxio. ¶ Galbaneoq;.) Galbanũ spẽs est multis apta medicaminib'. ¶ Chelydros.) Chelydri dicti sunt q̃ si chersydri: quia in aquis & in terris morẽtur. Nam χέρσον dicimus terram, ὕδωρ autem aquã. ¶ Aut mala tactu.) Quae & tacta nocet, & est perniciosa dum tangit. Vipera autẽ species est serpentis, quae vi parit. nam corrosis eius lateribus exeunt pulli cum matris interitu. Lucanus, Viperei coeunt abrupto corpore nodi. ¶ Coelum exterrita fugit.) Gaudet tectis, vt sunt ἀγαθοὶ δαίμονες, quos Latini genios vocant. ¶ Fouit humum.) Amplexa terram est in qua possit latere. ¶ Timidum caput abdidit alte.) Cum timet. Nam vt dicit Plinius, serpentis caput etiam si cum duobus euaserit digitis nihilominus viuit. ¶ Agmina caudę.) Motus. Et hoc dicit, Caede serpentem donec caudae volubilitas conquiescat. ¶ Squamea conuoluens sublato pectore terga.) Id est erectus: quod ad expressionẽ generis serpentis posuit. Alii enim repunt toto corpore. Alii erigũtur corporis parte. Lucanus, Et contentus iter cauda sulcare parias. ¶ Vdo vere. Alibi, Cum ruit imbriferum ver. ¶ Improbus.) Insatiabilis. ¶ Ingluuiem.) Ventris capacitatem. ¶ Ranis loquacibus.) Clamosis. Loquacibus ideo, quia ex hominibus factę sunt, vt dicit Oui. ¶ Asperq; siti.) Saliu. Quod gen', sit: magis quam alia re accẽdit. ¶ Mihi.) Cuicunq;. vt, Non illa q̃quam me nocte per altum ire. ¶ Nitidusq; iuuenta.) Pelle. n. deposita redit ad ętatẽ priorẽ. ¶ Catulos.) Abusiue dicit. Nã catuli proprie sunt canum.

ASCENSIUS.

¶ Disce & odoratã &c.) Post vtilium animalium educationem & custodiam cõgrue docet nocentium depulsionem, & praecipue serpentum, qui pecoribus saepe molesti sunt. Ordo est. Disce accendere stabulis cedrum, illam arborem, cuius etiam scobe, id est minutissimis particulis, quae a scobina seu lima, aut serra decidũt, serpentes fugantur, odoratã, id est odoriferam, & magnos odores a se demittentem, cuius succo illita a carie conseruantur, disce agitare, id est profugare, chelydros, id est serpentes tam in terris quam in aqs versari solitos: graues. i. molestos agitare dico nidore, id est graui, & fumoso odore, galbaneo. i. galbani fruticis in Syria in Amano monte plurimum nascentis, nam aut vipera serpens venenatissimus vi pariens mala, id est nociua tactu. i. dum tangitur, delituit. i. occulta latuit saepe sub pręsepibus immotis. i. sub quibus fimus, & immundicię diu iacuerunt immotae, & ipsa exterrita. s. a conspectu hominum aut lucis fugit coelum. i. aerem perspicuum, aut coluber. i. serpens oblongus

oblongus assuetus succedere.i.locum capere sub tecto & vmbra appositione, existens pestis boum acerba & sup.assuetus aspergere pecoris v.rus: fouit humum.i.incubat terram quam amplexus est, o pastor qui talem offendis cape saxa manu cape robora.i.ligna dura & deijce, id est deorsum iaciendo saxum aut deprimendo caput eius iactu tuo occide sup.ipsam viperam aut ipsum colubrum tollentem.i.erigentem iras.i.collum & caput iratum, & tumentem colla, id est habenté colla sibila.i.sibilantia tumentia: iamq;.i.& iam cum.i.quando ipse abdidit alte.i.profunde fuga, id est fugę loco, aut dum fugere tentat caput timidum.i.cui præcipue timet, & cum medij nexus.i.reuolutiones & collectiones in annulos, & agmina.i.circuli qui inuicem aguntur extremę caudæ soluuntur.i.quando caput abditur & media mébra dissoluuntur ab extremis & explicando sic mébra sua fingit se serpés motuum & vltimus sinus.i.vltimus annulus aut spira trahit iam extremos orbes ita vt non videatur se amplius moturus: tunc sup. deice caput quod fuga abdidit: quia capite saluo cętera membra facile conglutinauerit. Est etiam ille anguis, id est notissimus & cuius tam meminit.s.chelidrus, malus.i.nociuus in saltib⁹ calabris, id est Calabrię regionis Italię vbi primus est conuoluens, id é complicans terga squamea, id est squamosa pectore sublato, id est erecto atque maculosus aluum longam.i.habens aluum longam seu ventrem longum maculosam, seu maculosum grandibus notis, id est maculis, qui.i.anguis, dum, id est quandiu vlli amnes rumpuntur, id est d. fluit fontibus, id est per fontes, & dum terrę madent vere hudo, id est irriguo & austris, id est ventis illis pluuialibus, id est quandiu riuos & aquas offendit in campis & pratis, colit, id est habitat & frequentat stagna, id est aquas stagnantes aut stantes, & ipse improbus, id est insatiabilis habitans, scilicet hic in ripis explet atram ingluuiem, id est voracitatem gulæ, scilicet ac ventris capacitatem foedam piscibus & ranis loquacibus, id est q̃rulis, vt prius dictum est, sed postquam palus exhausta.s.calore solis & terræ dehiscunt.i.finduntur & fatiscunt ardore, ipse exilit, id est extra paludes, & lacus ac stagna salit in siccum, & ipse torqués id est inuoluens lumina flammantia, id est oculos ignitos sæuit, id est sæuitiam & ferocitatem suá exercet agris, existens asper. i. irritatus & infestus siti, id est propter sitim, atque exercitus ęstu, id est vehementi ardore ne libeat, id est nolim libeat, id est libido sit

do fit mihi aut cuicunque alteri carpere mollis somnos, id est securam dormitionem sub dio, id est sub Ioue, id é sub aere aut coelo, neue iacuisse in dorso, id est in marginenemoris in vmbra, scilicet per herbas. Mancinellus tamen vult, nec refragor, sic cóstrui, ne libeat mihi iam iacuisse dorso, id est super dorsum vt resupin⁹ iaceam per herbas nemoris, ne libeat inquam iacuisse, tum, id est tunc. cum, id est quando ipse chelidrus, scilicet nouus, id est innouatus & hoc exuuiis, id est vetere pelle positis, id est deposita, vnde Elegiacus. Crudelis diu serpens nouus exuuit annos. Formę non vllam fata dedere moram, & cum ipse nitidus iuuenta, id est pellicula nitida & noua qualem habuit in iuuenta, voluitur ardu⁹ ad solem, id est soli expositus, & micat, id est sine ordine per vices mouetur aut nunc micantium ludum exercet ore linguis trisulcis id est in tris sulcos fissis, hoc est nunc exerit, nunc inserit linguas, sicut micantes nunc erigunt, nunc deprimunt digitos: micat dico relinquens tectis catulos, id est foetus suos aut oua.s.sua: vnde foetus edat. Seruius legit non graues nidore, sed graui: verum sic duo sint epitheta graui & galbaneo: itaq; alij legunt graues, & hęc de serpentibus.

PIERIVS.

❡ Galbaneoq; agitare graui nidore chelydros.) Lege, grauis. q̃ppe chelydros, ex veterum codicum testimonio, & structuræ ipsi⁹ concinnitate. ❡ Saepe sub immotis præsepibus.) In Romano codice, legitur, ignotis: quod nos, scilicet ignoramus viperam sub illis delitescere. Sed, immotis, melius. ❡ Fouit humú. In codicibus aliquot manu scriptis, fodit, legitur. Sed fouit Seruius agnoscit, & vetera sic habent exéplaria. ❡ Vere madent vdo terrę, ac pluuialibus austris.) In Roma.cod. & pluuialibus. ❡ Ranisq; loquacibus explet.) Plures ex antiquioribus codicib⁹, implet, legunt. Sed pl⁹ est, Explet dicere. ❡ Postquá exhausta palus, terręq; ardore dehiscunt.) In Roma.codi. in Oblongo, in Longob. & aliquot alijs nó indecenter legitur, Exusta. Sed enim Exhausta proprie dictum videtur, & ita erat in Medi. nunc, a, litera abrasa est. Sunt quib⁹ magis placeat, Exusta. ardore quippe desiccata: quam sententiam cótinuat, dum subiungit, terręq; ardore dehiscunt, paludes porro exhauriri etiam possunt, absq; calore aeris, aut exustione terrę. ❡ Exilit in siccum.) In codice Longobar. atq; etiam in Mediceo exijt, habetur: sed id nimis segniter. cócitati⁹ vero mihi videtur, exilit.

Morborum quoque te causas,& signa docebo.
Turpis oues tentat scabies: vbi frigidus imber
Altius ad viuum persedit,& horrida cano
Bruma gelu, vel cum tonsis illotus adhæsit
Sudor:& hirsuti secuerunt corpora vepres.
Dulcibus idcirco fluuiis pecus omne magistri
Perfundunt: vdisq; aries in gurgite villis
Mersatur: missusq; secundo defluit amni,
Aut tonsum tristi contingunt corpus amurca:
Et spumas miscent argenti,& sulfura viua,
Idæasq; pisces,& pingueis vnguine ceras,
Scyllamq;,Elleborosq; graues, nigrumq; bitumen.
Non tamen vlla magis præsens fortuna laborum est:
Quam siquis ferro potuit rescindere summum
Vlceris os: alitur vitium: viuitq; tegendo
Dum medicas adhibere manus ad vulnera pastor
Abnegat:& meliora deos sedet omnia poscens.

SERVIVS.

❡ Morború quoq; te causas, & signa docebo.) Tria, dicit signa morbor, causas, & remedia: sed non seruat legitimum ordiné. Ná post remedia morborum, signa commemorat. ❡ Turpis scabies.) Quę asperú & turpe efficit corpus. ❡ Et altius ad vitiú persedit.) Medullas & ossa penetrauit. ❡ Illot⁹ adhęsit sudor.) Lotus vel lautus dicimus. inde est & lautum eo. Ná illud ab Horatio satis licenter dictú est, Ast vbi me fessum sol acrior ire lauatum, Admonuit. ❡ Dulcibus fluuijs.) Salsa eni aqua magis pruriginé creat. ❡ Vdisq; aries in gurgite villis Mersat.) Musmonem dicit ducé gregis, qué ita & Varro cómemorat. hunc autem partem aliquam lanæ pastores solent relinquere. vnde ait vdis villis. Nam semper oues tonsæ lauantur. ❡ Secundo amni.) Defluenti, cum aqua scilicet. ❡ Tristi amurca.) Amaris olei sordibus. Hoc autem est contra scabiem, & contra lęsum vepribus corpus. ❡ Viuaq; sulfura.) dactylic⁹ versus. ❡ Idæasq; pices.) Liquidas quæ in Ida Phrygiæ monte nascuntur. ❡ Scyllamq; elleboros.) Genera herbarum sunt. ❡ Presens fortuna.) Efficax, vtilis profutura. Et dicit incidendú esse vulnus si medicaminibus emolliri minime potuerit. ❡ Summum vlceris os.) Ergo tunc secandú est cum os habuerit. ❡ Et meliora deos sedet omnia. ❡ Maiores.n. expugnantes religionem, totum in experientia collocabant. Sallustius, Non votis neque supplicijs muliebribus deorum auxilia comparantur, vigilando, laborando, prospere omnia cedunt, vbi socordię tete atque ignauiæ tradideris, nequicquam deos implo res

res, irati infestiq; sunt.

ASCENSIVS.

❡ Morború quoq; &c.) Núc morbos pecorú eorúq; remedia docet, & primo ouium, dicens. Ego docebo te, scilicet q̃ uis pastorem, causas & signa, id est indicia morborum, id est habituum naturalem incolumitatem deprauantium. Scabies turpis, id est turpes efficiens tentat, id est afficit & molestat atque inficit oues vbi, id est quoties vel postquam imber frigidus persedit, id est per secte sed.t a persido, id é locú coepit aut a persideo, id est affixus transit ad viuum, id est vsque ad interiora, videlicet ad medullas vsque penetrans & cú horrida bruma, id est hyés horrere, hoc est frigere faciés, gelu cano, id est pruina albicante vel cum sudor illotus, id est non ablutus, aut lauádo nó detersus, adhęsit ossibus, & cú vepres hirsuti.i.dentati secuerunt, dilacerauerút corpora.s.ouiú magistri .i.periti pastores, idcirco.i.propter hanc contagioné quę nascitur ex sudore indeterso: perfundunt omne pecus fluuijs dulcibus, & aries mersatur.i.frequéter immergitur ab eis villis vdis. i.habés villos vdos saltem dum remittitur, & ipse aries missus.s.in fluuiú defluit.i.deorsum fluit amni secundo.i.descendente & nó contra impetú eius quia id aries pondere lanæ pressus nequiret. Aut, scilicet magistri contingunt.i.molliter inungunt, & fricant corpus.s. ouis tonsum amurca.i.olei fece tristi.i.ad doloré afferente aut amara, & miscent spumas argenti.i.viui, & sulfura viua. (Ser. attestatur legendum esse viuaq; sulfura. non & sulfura viua) & pisces Idęas.i.quales plurimę nascunt in Ida aut distillant ex arborib⁹ in Ida

in Ida Phrygiae nascentibus,& miscent ceras pingues vnguine.i. viscositate,quidam sunt qui de butyro loqui censeant,&, miscent scyllam.i.herbã illam & elleboros etiã herbas in Antycira plurimum nascentes,& bitumen.i.illud genus visci nigrum,quia id cõtra scabiẽ sicut elleborus niger valet,dicitur autẽ etiam hoc elleborum seu elborum genere neutro. Tum vlla fortuna laborũ.i. vlla meditatio fortuita non est magis praesens.i.efficacior,hoc est citius & melius curãs scabiem,quam siquis potuit rescindere,id est resecare & aperire summum os vlceris,id est putredinis clausae,& intrinsecus inflatae. Nam vitium,id est corruptio alitur,id est fouetur,& augmentatur,& viuit,id est vegetatur & crescit tegendo.i.dum tegitur,dum scilicet pastor abnegat adhibere man⁹ medicas,id est medicatrices,ad vulnera, id est vlcera ouium aut sedet.i.cessat & ocio indulget, poscẽs deos oĩa meliora.s.q̃s habeat nec quicq̃ operãs:verũ dij cooperant̃ nõ operãtur nobis omnia.

PIERIVS.

Turpis oues tẽtat scabies vbi frigidus imber Altius ad viuũ.) In Romano codice temptat scabies cum frigidus, imber alti⁹ ad viuum. Ex his non reiecerim, cum, licet, vbi non displiceat. Nam sequitur, vel cũ Tonsis illutus adhaesit sudor, addã illud. In Ro.codi. Illutus, legi. In aliquot plerisq; codi. Adlutus, quod non probatur. In alijs dictio est magis corrupta. Et spumas miscenti argenti viuaq; sulfura.) In Ro.co.scriptum est, argenti & sulfura viua, sulpura quidem, quia graecam esse dictionem arbitrati sunt,& in similibus nõ adsueuerint adspirationẽ admittere, vt triump⁹ Pilipus,& Hypsipyle. Quod vero pertinet ad numerũ, in Medic. atq; etiam in Longo.cod.legit̃,& sulphura viua. Sed membrana abrasa, ita tamẽ vt duos illos dactylos, viuaq; sulphura, prt⁹ fuisse conieceres, In Longo.librarius quid faceret ambigu⁹ fuisse videtur,& vtranq; miscuit, videt̃ tamẽ adonũ recepisse,& ac, nõ &, adscripsit. Argenti ac sulphura viua. Sed.n. acquieuerim ego Seruio & alijs quibusdã grãmaticis antiquis Dactylicũ esse versum asserentibus. Et meliora deos sedet omnia poscen.) In Roman. codice aut, pro, &, pro omnia, omina, legitur: qđ non aeque placet.

SERVIVS.

Artus depascitur.) Et pasco & pascor illam rem dicimus. Arida febris.) Quae arida efficit corpora. Tamen sciẽdum febrem licet a feruore dicta sit esse etiam frigidam. vnde modo ad diastolen ait aridã.) Incensos aestus.) i.febrẽ. Inter Ima ferire pedis salientẽ.) Id est mobilem. Dicit autẽ illam venã esse feriendã q̃ supra vngulã est aĩalis, tam lata q̃ mobilis. Bisaltae quo more.) Populi Scytharũ: qui fugiẽtes equorum sanguine aluntur lacte p̃mixto. Cum fugit.) Vel re vera fugit: vel pergit celeriter. Carpentem ignauius.) Neglegentius, sine auiditate. Culpã ferro compesce.) Atq; habere morbũ culpa non est, sed hoc dicit, occidendo eã, tuã culpam compesce.i. vita crimen in quod potes incidere, si, dum vni parcis, fuerit totus grex eius cõtagione corruptus. Incautum vulgus.) Qđ morbosi pecoris contagione abstinere non nouit.

Quinetiam ima dolor balantum lapsus ad ossa
Cum furit, atque artus depascitur arida febris,
Profuit incensos aestus auertere;& inter
Ima ferire pedis salientem sanguine venam,
Bisaltae quo more solent, acerq; Gelonus.
Cum fugit in Rhodopen, atque in deserta Getarum:
Et lac concretum cum sanguine potat equino.
Quàm procul aut molli succedere saepius vmbra
Videris, aut summas carpentem ignauius herbas;
Extremamq; sequi, aut medio procumbere campo
Pascentem:& serae solam decedere nocti:
Continuo ferro culpam compesce: priusquam
Dira per incautum serpant contagia vulgus.

ASCENSIVS.

Quinetiã &c.) Docet oues nõ solũ scabie sed & febre nõnunquã tẽtari, datq; signũ cõceptae infirmitatis in oue factur⁹ transitũ ad grauẽ pestilentiã q̃ olim fere pecora absumpsit in Italia. Ordo ẽ. Quinetiã.i. insuper cũ dolor lapsus ad ima ossa.i. ad medulla vsq; furit.i. debacchatur & saeuit,& febris arida.i. lenta tabe consumẽs & desiccãs ossa, depascitur.i. absumit: artus.i. mẽbra pecoris, túc sup. profuit.i. vtile fuit, auertere.i. depellere, aut potius expellere aestus.s. febriũ, incensos.s. in sanguine & medulla,& ferire.i. percutere & apire percutiẽdo, venã salientẽ.i. scatentẽ sanguine inter ima.i. plantã pedis, q̃ more Bisaltae.i. populi illi in Macedonia Scythiae vicini,& Gelonus.s. populus, acer.s. ad praelia, solẽt.s. ferire venã, vt sãguinẽ hauriãt, cũ.s. Bisalta aut Gelonus fugit in Rhodopẽ, montẽ Thraciae atq; in deserta getarũ, illoꝝ populoꝝ Thraciae confinib⁹,& potat lac concretũ cũ sanguine equo: quo.s. anhelitũ fortiorẽ habeat. Quã procul, &c. Docet quo latentẽ morbũ in pecude deprehẽdas, dicens, cõpesce.i. cõprime aut reseca, ferro.i. cultro aut cauterio, culpã.s. cõtagii futuri nisi auerteris sup. ei⁹ pecudis, quã tu videris saepi⁹ procul.i. de lõge, hoc est extremã in grege incedẽtẽ, aut succedere saepi⁹ molli vmbra.i. sub mollẽ vmbrã, aut quã videris carpentẽ ignaui⁹.i. segni⁹ summas herbas,& sequi.s. gregẽ, extremã.i. vltimã,& decedere solã, nocti serae.i. tardae aduentanti cõpesce dico culpã tuam continuo priusquã dira contagia.i. infectiões ex cõtactu nascẽtes, serpant.i. lente diffundãtur per vulgus incautũ.i. per caeteꝝ corpus gregis tui cauere secreta nocumẽta nescientis. Non.n. vitant oues scabiẽ aut morbum latentẽ sicut lupum fugiunt, quem natura docet inimicum.

PIERIVS.

Aut summas carpentem ignauius herbas.) In Ro.co. segnius Sed ignauius agnoscit Ser. Et serae so.de.nocti.) In anti.cod. Sera nocte. Sed datiuo melius. Continuo ferro culpã cõpesce.) In Ro. in Medic,& in quibusdã alijs peruetustis codicibus dictionũ, ordo est, continuo culpam ferro.

SERVIVS.

Tota aestiua.) Loca posuit pro animalibus. Aestiua autẽ sunt loca vmbrosa, in quibus per aestatem pecora vitãt solis calorem. Statius, Et vmbrosi patuere aestiua lycei. Spemq; gregemq; simul.) Agnos cum matribus. Tunc sciat, aerias alpes, Norica si quis.) Sensus hic est, Siquis est qui sciat ista loca qualia tunc fuerunt, cum pecoribus erant referta, nunc quoq; ea vacantia videat: licet plurimum a pestilentia fluxerit tẽpus. Hic quondam morbo coeli miseranda coorta est) Describit pestilẽtiam Venetiae, Galliae, Illyrici, nã quodã tempore cum Nilus plus aequo excreuisset,& diu permansisset in campis, ex aqua fluminis & calore prouinciae diuersa,& plurima i limo animalia sunt creata, q̃ recedente in alueos suos Nilo,& integra,& quae semiplena fuerat putrefacta sunt: exinde corrupto aere nata pestilentia ẽ, quã Auster flãs primo ex Aegypto ad Atticam prouinciam pepulit. Mox inde in tractum Venetiae & Illyrici, vsq; quaq; vniuersa vastauit. Hãc aũt pestilẽtiam ordine quo diximus plenissime Lucretius est execut⁹. Aerias Alpes.). Galliam. Et dicẽdo aerias, verbum expressit ex verbo. Nam Gallorum lingua alti montes alpes vocãtur. Norica si quis.) Noricum pars est Illyrici. Et Iapidis arua Timaui.) i. Venetiam. Nã Iapidia pars est Venetiae dicta ab Iapido oppido. Sallu. Primam modo Iapidiam ingressus. Huius est fluuius Timau⁹. vnde male quidam Iapigis legunt, cum Iapigia sit Apulia.

Non tam creber, agens hyemem, ruit aequore turbo
Quàm multae pecudum pestes, nec singula morbi
Corpora corripiunt, sed tota aestiua repente,
Spemq; gregemq; simul, cunctamq; ab origine gentẽ,
Tum sciat, aerias alpes,& Norica siquis
Castella in tumulis,& Iapidis arua Timaui,
Nunc quoque post tanto videat, desertaq; regna
Pastorum,& longe saltus, lateq; vacantes.
Hic quondam morbo coeli, miseranda cohorta est
Tempestas, totoq; autumni incanduit aestu,
Et genus omne neci pecudum dedit, omne ferarum:
Corrupitq; lacus, infecit pabula tabo.
Nec via mortis erat simplex: sed vbi ignea venis
Omnibus acta sitis, miseros adduxerat artus;
Rursus abundabat fluidus liquor, omniaq; in se
Ossa minutatim morbo collapsa trahebat.

Miseranda tempestas.) Pessima, ferens rem digna miseratione. Totoq; autumni incanduit aestu.) Exarsit prima autumni parte,

te, quæ semper grauem efficit pestilentiam. Vt autem autumnus abundet morbis, facit confine frigoris & caloris: quod licet etiã vernum tempus habeat, caret morbo: quia tunc corpora præcedẽti durata sunt frigore, quę autumnus corrumpit, laxiora inueniẽs potestatis calore. ¶ Corrupitq; lacus, infecit pabula tabo.) Ordinem secutus est, quem & Lucanus tenuit & Sallustius, Primo aerem, inde aquã, post pabula esse corrupta. ¶ Nec via mortis erat simplex.) Nec moriebantur ex vsu.i.secũdum naturalem ordinẽ, non tantum fuga animę, sed etiam corporis resolutione. Est autẽ Sallustij, qui ait, Ne simplici quidem morte moriebantur. ¶ Ignea venis omnibus acta sitis.) Feruidus calor: ab eo quod præcedit, id quod sequit. ¶ Fluidus liquor.) Humor sordidus. ¶ Ossa.) Etiã ossa. Et per Hyperbolem totum hominem significat.

ASCENSIVS.

¶ Non iam creber agens &c.) Docet, vt dixi, generalem pestilentiam quę olim in Italia & etiam Gallia fuisse perhibetur, imitatatus vt Mancinellus dicit Lucretium in.vj. ¶ Ordo est. Nec turbo, id est ventorum ex diuerso flantium commotio, agens hyemẽ id est tempestatem, aut calamitatem grandinis æquore, id est in ęquore, id est mari, aut per ęquor, id est campos ęquos ruit tam creber, id est crebris grandinibus, q̃, id est quantum multæ pestes pecudum supple sunt. Nec morbi corripiunt, id est raptim inuadunt singula corpora, sed inuadunt repente tota æstiua, id est omnia pecora ęstuantia in ęstiuis locis, hoc est vmbrosis in quib⁹ ab æstu proteguntur vmbris, aguntq; æstatem (Posuit ergo locum pro locatis) & corripisit spem, scilicet gregis, hoc est agnos & hœdos, & gregem, scilicet parentes & cunctam gentem, id est totam speciem aut totam propagationem ab origine, id est a primis vsque ad summas. Sciquis supple viderit.) Est enim zeugma ab inferiore in tempore) aut vidisset tum, id est tunc cum hęc pestis incideret alpes aerias, id est valde altas, hoc est summos motes Italiam a Gallis & Germaniam dirimentes, & castella Norica, id est Illyrica in tumulis, id est colliculis sita, & viderit aut vidisset tũc arua Timaui, scilicet fluuij Iapidis, id ẽ qui in Iapidia regione Venetię vidisset, dico tunc, & videat quoq;, id est etiam nunc tanto, id est tam longo tempore post, id est quamuis tantum temporis interlapsum sit vt pecus instaurari potuisset, & videat regna pastorum (qui etiam tuguria & septa regna vocant, vt post aliquot mea regna videns mirabor aristas) & saltus, id est campos in quibus salire possent pecudes vacantes.i. vastos & vacuos modo lõge & late, is supple sciat quod dictum est, scilicet q̃ morbi non singula sed vniuersa sæpe corripiunt corpora: vnde sequitur. Tempestas.s. pestilentialis miseranda.i. pessima inferens rem dignam miseratione, coorta.i. simul orta est quondã.i. superioribus temporibus hic.i. in dictis regionibus, morbo.i. infectione & corruptione coeli.i. aeris, & ipsa pestis incanduit.i. efferbuit, toto æstu.i. incendio febrium, & morborum autumni.i. quale solet esse in autũno, vt Iuuenal. attestatur, & dedit neci.i. necauit omne genus pecudũ.i. animalium cicurũ precipue.i. domesticorum, & omne gen⁹ ferarum.i. syluestrium quę fera sunt vt plurimũ & corrupit lacus, id est pascua tabo.i. corrupto succo. Nec via, id est aditus mortis.i. ad mortem vel qua mors ingruebat & grassabatur erat simplex, id ẽ vniformis aut naturalis & sine malo extrinsecus adueniente, sed vbi sitis ignea, id est ardentissima, hoc est tabes aut siccitas penetrantissima ex calore generata acta, id est impulsa omnibus venis, id est per omnes venas, aut ad omnes venas abduxerat, scilicet a proprio & naturali situ, hoc est contraxerat miseros artus.i. membra miserorq; animalium, liquor fluidus.i. superfluus & corruptus, abũdabat rursus & trahebat omnia ossa collapsa in se minutatim, id est per minutas particulas morbo.i. per violentiam morbi, hoc est ex corruptione aeris sanguis & succus bonus desiccabatur, & in tabem contrahebatur, sed annitente natura) quę quantum põt: ad conseruationem indiuiduorum nititur) & conante deperditũ succum instaurare cum nimium sit inualida, non solidum succum, sed ventorum, & superfluum liquorem colligit: vnde post omnia ossa resoluta collabuntur.

PIERIVS.

¶ Et Iapidis arma Timaui.) Non negarim Iapidis legendum, & Iampidiam, Venetiæ proximam regionem appellatam, quo vocabulo etiam Sallustius sit vsus. Non tamen reiiciendum est quod in Romano codice atque etiam in Mediceo legitur, Iapygis, quã uis improbetur a Seruio qui Iapygiam ab Iapidia scriptione distinguit. Nam Hecatęus duas ponit Iapygias, quarum vna sit in Apulia, altera in Illyrico, a quarum vtraque Iapyx, & Iapygius, deriuetur. ¶ Corripuitq; lacus.) In Romano, in Mediceo, & antiquis alijs codicibus, corrupit, habetur.

Sæpe in honore deum medio stans hostia ad aram,
Lanea dum niuea circundatur infula vitta:
Inter cunctantes cecidit moribunda ministros.
Aut siquam ferro mactauerat ante sacerdos;
Inde neq; impositis ardent altaria fibris:
Nec responsa potest consultus reddere vates:
Ac vix suppositi tinguntur sanguine cultri:
Summaq; ieiuna sanie infuscatur arena.
Hinc lętis vituli vulgo moriuntur in herbis:
Et dulces animas plena ad præsepia reddunt:
Hinc canibus blandis rabies venit, & quatit ægros
Tussis anhela sues: ac faucibus angit obesis.
Labitur infelix studiorum atque immemor herbę
Victor equus: fontesq; auertitur, & pede terram
Crebra ferit: demissa aures: incertus ibidem
Sudor, & ille quidem morituris, frigidus: aret
Pellis, & ad tactum tractanti dura resistit.
Hęc ante exitium primis dant signa diebus.
Sin in processu cœpit crudescere morbus:
Tum vero ardentes oculi: atque attractus ab alto
Spiritus, interdum gemitu grauis: imaq; longo
Ilia singultu tendunt: it naribus ater
Sanguis, & obsessas fauces premit aspera lingua.

SERVIVS.

¶ In honore deum medio.) In sacrificijs: vt, Haud equidẽ tali me dignor honore. ¶ Lanea.) i. victima. Nam non stat versus, si linea vitta dixeris: ¶ Mactauerat ante sacerdos.) Eius scilicet mortẽ preueniẽs. ¶ Ardent altaria fibris.) Quia vt dicit Plinius secundus, morbosa caro non coquitur. ¶ Nec responsa potest consultus reddere vates.) Colligi enim nisi ex sana victima, futura nõ possunt. ¶ Suppositi tinguntur sanguine cultri. Sic & i sexto, Supponunt alij cultros. Id est iugulant hostias. Dicendo autem Suppositi, feriendi genus ostẽdit. Nam interdum ab inferiori parte, interdum desuper feriebantur. ¶ Summaq; ieiuna sanie infuscatur arena.) Signatis vsus est verbis, nimiumq; libratis. ¶ Vulgo.) Vbique passim & cateruatim. ¶ In lætis autem verbis.) ideo, ne eos fame perisse putaremus. ¶ Hinc canibus blandis.) Etiã blandis canibus rabies ex pestilentia nascitur. ¶ Quatit ęgros tussis anhela sues.) Proprie. nã tussis commouet corpora. ¶ Et faucibus angit obesis.) Tumentibus. Angit aũt, bene ait. Nam angina dicit̃ porcorum morbus qui occupat fauces. Plautus, Vellem me in anginam verti, vt huic aniculæ faucẽ preoccuparẽ. ¶ Crebra ferit.) Crebro, nomen p aduerbio. ¶ Incertus ibidẽ sudor.) Irrationabilis, sine labore, cuius causa nõ apparet. ¶ Morituris, frigidus.) Frigidus sudor mortis futuræ signũ est, & moritur⁹ figuræ plen⁹ est. ¶ Tractãti dura resistit.) Frigida est, nec coheret digitis ¶ Cœpit crudescere morbus.) Validior fieri vt, Deiecta crudescit pugna Camilla: & iã dat signa morbi validioris. ¶ Obsessas fauces.) i. clausas. ¶ Aspera lingua.) s. nimia siccitate.

ASCENSIVS.

¶ Sępe in honore deũ medio &c.) Prosequit̃ quod instituit docens quã miserãda fuerit lues, ac dicẽs. Hostia.i. pec⁹ mactanda stans in medio honore deũ.i. deorum ad aram.s. hoc ẽ parata in honorem deorũ, mactetur dum infula lanea.i. fascia in modum diadematis a qua vittę vtrinq; dependent. (Diadema autem erat panniculus interdum lineus super quem coronę imponebantur) his autẽ quę sacrificari debebant imponebantur vittę (vnde Ænei.ij. Si non ad victimam expostulatus dicit: mihi sacra parari, Et falsę fruges, & circum tempora vittę) circundatur vitta, id ẽ velamine capitis vtrinque dependente, niuea, id est candidissima, cecidit sæpe moribunda, id ẽ moriens inter ministros id est sacrificulos cunctantes, id est immorantes & segnius ferientes. Aut si sacerdos videlicet sacrificulus mactauerat ferro, quam, id est aliquam hostiam, ante, id est priusquam moribunda caderet, hoc est si festinando preuenerat mortem, neq;, id est non, altaria non ardent inde, id est ex tali hostia fibris

bris.s.extorum impositis.s.ad cremandum, hoc est exta illa corruptissima nolebant inflãmari aut incendi, nec vates.s.aruspex.cõsultus.i.interrogat⁹ cõsiliũ põt reddere, respõsa inde.i.ex inspectione taliũ extorum, ac cultri suppositi.s.vt in eos quasi sponte iret, victima tinguntur.i.imbuuntur vix sanguine, quia totus lenta tabe absumptus fuerat, & arena summa.i.superficialis, infuscatur.i.fit fusca sanie.i.corrupto sanguine, ieiuna, id est macilento & modico, hinc.i.ex hac tanta corruptione, aut postquam hæc portenta in sacrificando visa sunt, vituli, id est iuuenci, moriũtur vulgo, id est passim in herbis lætis.i.pinguibus, & reddunt animas, id est vitas dulcis ad presepia plena.s.pabulorũ, hinc, idest ex hac corruptione aut ignea fiti rabies venit canibus blandis, id est domino suo blandiri solitis, & tussis anhela.id est anhelitum trahens miserè quatit.i.concutit & tremere facit sues.i.porcos ægros.i.morbo affectos ac tangit.i.strangulat faucibus obesis.i.aut pinguibus vt inedia putentur mori, aut sic inflatis vt pingues putentur. Equ⁹ victor.i.vincere solitus in curuli certamine, labitur infelix studiorum.i.certaminum, quę non amplius exercebit, sicut o felix animi iuuenis, aut equus victor labitur infelix existẽs immemor studiorum atq; herbæ, sed prior constructio licet rarior magis tamẽ quadrat contextui. si enim dixeris equus infelix victor, iam duo sunt epitheta sine coniunctione. Si sic equus victor labitur infelix immemor studiorũ atq; herbę, iterũ totidem sunt. At si sic, Equ⁹ victor labitur infelix atq; immemor studiorũ, herbę: deerit coniunctio genitiuis, nec satis est q̃ participium existẽs subaudiri potest vt si labitur infelix existens immemor studiorũ atq; herbæ. Quia ergo alibi consimiliter loquitur, & felix cum genitiuo construit maiorq; est significantia dicendo infelix studiorum quam immemor studiorum. Nam priore modo significatur infeliciter studuisse alios equos vincere: cum iam a fœdissimo morbo vincatur, & ipse equus auertitur, id est aspernatur, & indignatur aspicere fontes, id ẽ aquas lympidas, & puras, & ferit, id est cõcutit pede terram crebra, id est crebro, aures.s.equi languentis, demissę sunt, quas validus erigere solebat, & sudor est ibidem, id est interea dum aures demittit incertus.i.cuius causa latet cum non eueniat ex calore aut agitatione seu labore, & ille, scilicet sudor incertus: quidem, id est certe. est sup. eqs moriturus frigidus pellis aret & resistit tractanti existens dura.i.rigida & aspera ad tactum, id est dum quis attingit ea, quod signum est exhausti succi, vnde nõ cutem sed pellem dixit, nam habent, vt Iuuenalis de sene dixit. deformem pro cute pellem, vnde & Persius, Cute perditus &c. Contra de se Horat. in epistolis. Me pinguem & nitidum bene curata cute vises cum redire voles Epicurei de grege porcum, &.s. equi morituri dant hæc signa primis diebus ante exitum.i.mortem & vitę exitum, hoc est vbi primum incipiunt languere, sin.i. sed si morbus cœpit crudescere, id est crudior & sęuior fieri i successu, id est continuatione, tum vero, id est præcipue & ad verũ tunc supple fiunt oculi ardentes atque spiritus grauis, id est molestus, attractus supp. est aliquando ab gemitu alto.i.ab alto, pectore sumpto & Ilia ima.i.intestina interiora tendunt.i.tentãtur singultu longo.i.longe, tracto, aut equi tendunt.i.trahunt ilia lõgo singultu. Sanguis ater.s.corruptus: it.i.defluit naribus & lingua aspera, id est ex nimia siccitate rigens premit.i.tentat fauces obsessas.i.conclusas & obstructas.

PIERIVS.

¶ Linea dum niuea circundatur infula vitta.) In Medi. in Longo. & quibusdam aliis anti. codic. Lanea, legitur: qđ agnoscit Ser. ¶ Inter cunct. decid. morib. ministros.) In Ro. cod. magistros legitur, de sacerdote enim loquitur, q̃ si ferire cunctarentur. ¶ Crebra ferit.) In Longo. crebro ferit. Neq; timendũ syllabę, cum Carisius tertio. Aduerbiũ pro dactylo agnoscat, & sero trochęi dimẽsione fit apud Statium. ¶ Et ad Tactum.) In Ro. at, vt solet, in Longo: & ad tractum.

Profuit inserto latices infundere cornu
Lenęos, ea visa salus morientibus vna.
Mox erat hoc ipsum exitio: furiisq; refecti
Ardebant: ipsiq; suos, iam morte sub ęgra.
(Dii meliora piis, erroremq; hostibus illum)
Discissos nudis laniabant dentibus artus.
Ecce autem duro fumans sub vomere taurus
Concidit, & mistum spumis vomit ore cruorem:
Extremosq; ciet gemitus: it tristis arator
Mœrentem abiungens fraterna morte iuuencum:
Atq; opere in medio defixa relinquit aratra.
Non vmbræ altorum nemorum, non mollia possunt
Prata mouere animum: non qui per saxa volutus
Purior electro campum petit amnis: at ima
Soluuntur latera: atque oculos stupor vrget inerteis:
Ad terramq; fluit deuexo pondere ceruix.
Quid labor, aut benefacta iuuant? quid vomere terras
Inuertisse graues? atqui non Massica Bacchi
Munera non illis epulæ nocuere repostæ.
Frondibus, & victu pascuntur simplicis herbæ:
Pocula sunt fontes liquidi, atque exercita cursu
Flumina: nec somnos abrumpit cura salubres.
Tempore non alio dicunt regionibus illis
Quæsitas ad sacra boues Iunonis, & vris
Imparibus ductos alta ad donaria currus.
Ergo ægre rastris terram rimantur, & ipsis
Vnguibus infodiunt fruges, montesq; per altos
Contenta ceruice trahunt stridentia plaustra.

SERVIVS.

¶ Profuit Incerto latices infundere cornu.) Non semper sed aliquido, nam hoc solum est quod morbo liberat, aut cõmouet in furorem. ¶ Mox erat hoc ipsum exitio.) Quod saluti esse putabat. Et hoc est quod paulopost dictum est, Quęsitæq; nocent artes. ¶ Furiisq; refecti.) Quia languentia corpora in vires quodammodo excitat furor, & facit ea in exitium conualescere. ¶ Dii meliora piis.) Per parenthesim in execrationem hostium hanc torquet insaniam. ¶ Fumans sub vomere taurus.) Per hoc ostendit etiam fortes tauros repente morbo concidere. Nemo enim pestilentem ad aratra ducit iuuẽcum. ¶ Extremosq; ciet gemitus.) Vltimum gemuit. Sane ciet modo Dat significat, sicut in tertio de Andromache, Lachrymasq; ciebat. cum ciere proprie sit alteri aliquid commouere. ¶ Fraterna morte iuuencum.) Consortis interitu. Et ex affectu dictum est rustici. ¶ Mouere animum.) In suum desiderium allicere. ¶ Purior electro campum petit amnis. Nã sicut electrum defęcatius est metallis omnibus, ita & currens aqua cęteris purior. ¶ Ad terramq; fluit.) Luc. Fessumq; caput se ferre recusat. ¶ Quid labor, aut benefacta iuuant?) Si neutrum mortem repellit, nec corporis exercitium, nec mentis religio. Nam si generalis est sententia, secundum Epicureos contra religionẽ est. Si autem tantum ad bouem refertur, hoc dicit, Quid ei prodest labore suo aluisse mortales? ¶ Atqui non Massica Bacchi Munera.) Vina pretiosa a Massico mõte Cãpanię. Et p transitũ tãgit illa, q̃ dicũt physici, morbos venire ex cibi & pot⁹ nimietate, vel mutatione, ex nimiis vigiliis & multa sollicitudine. Dicuntq; ẽt sine his nasci ęgritudinẽ. nã in aialibus cũ nihil horum sit, tamẽ ęgritudines cernimus. ¶ Epulæ repositę.) Aut abundãtes, aut varię. ¶ Simplicis herbę.) Propter varietates epularũ dixit simplicis herbę. ¶ Nec somnos abrumpit cura salubres.) Ex cura enim nimia vigilię generantur. ¶ Et vris imparib⁹ ductos alta.) Bob⁹ agrestibus, & ipsis inęqualib⁹. Nã vri agrestes boues sunt, vt diximus supra. Et hoc poetice dicit. Cæterum veritas hęc est. Cum mos esset sacerdotẽ Argiuam iunctis bobus ire ad tẽpla Iunonis, & solẽni die boues nõ inuenirentur (pestilẽtia enim quę per Atticam transierat, vniuersa consumpserat) duo sacerdotis filii Cleobis & Biton, matrem subeuntes, iugo ad templa duxere. Tum Iuno probans eorum religionẽ, obtulit matri vt quod vellet posceret filiis, illa pia responsione ait, vt quod sciret dea vtile mortalibus, ipsa præstaret. Altero itaque die sacerdotis filii iuuenes reperti sũt mortui. Ex quo probatum est nihil esse morte præstantius, quod Herodotus apud Grçcos plenissime cõmemorat in prima historia. ¶ Donaria.) Donaria proprie loca sunt in quibus dona reponuntur deorum. Abusiue templa. Nam ita & puluinaria pro templis accepimus, cum sint proprie lectuli sterni qui in templis consueuerant plerisq;. ¶ Ægre.) Difficulter. ¶ Rimantur.) In rimas agunt. ¶ Ipsis vnguibus.) Hyperbolicos. Id est manibus.

Ascensius

ASCENSIVS.

¶ Profuit inserto.) Exaggerat pestis quam narrat, sæuitiam cum nullo medicamine sedari potuerit, quando & ea quæ contra pestes valere consueuerant contra eam inualida fuerint. ¶ Ordo est. Profuit. s. alias, hoc est in aliis horis & pestilentiis, aut potius in principio huius pestilentię infundere. s. in pecus languens, cornu inserto. i. ori immisso, hoc est per cornu insertum, latices lenæos, id est Bacchicos, hoc est vinum quod latex dicitur, quia in vuis latet, & lenęum, quia a Baccho inuentum, & ea salus est visa vna, id est sola morientibus, id est mortalibus aut contra mortem hoc ipsum. s. infundere vinum erat exitio, id est ad exitium, id est mortem, & scilicet equi refecti, id est recreati & validiores apparentes furiis, id est per furorem qui vires afferre videtur, sed non diu duraturas, ardebant, id est incendebantur maioribus furiis & ipsi laniabant dentibus nudis, id est denudatis, id enim equi solent mordere volentes suos, id est proprios artus discissos, id est dilaniatos, iam sub morte ægra, id est ægros faciente, aut extrema cum non amplius possint. Dii supp. concedant piis, id est bonis, & deorum cultoribus meliora, scilicet omnia aut euenta & inferant supple hostibus. s. regionis & patriæ pietatis, illum errorem. i. furorem quem tum equi perpessi sunt. Honesta est paréthesis affectionis plena, & per aposiopesim verbum subticés, vt in patheticis locutionibus solet. Autem pro sed, ecce quasi de repente & ex improuiso taurus concidit. i. mortuus cecidit fumans, id est cum fumaret & impense laboraret sub duro vomere, & vomit ore cruorem mistum spumis, & ciet, id est excitat & ex imo pectore retrahit extremos gemitus, arator it. i. abit & discedit tristis abiungés. i. separans, & ab iugo dissoluens, iuuencum. s. alterum mœrenté, id est dolentem & mœstum morte fraterna, id est coniugalis sui quo quasi fratre in labore vsus fuerat, atque arator relinquit, quod si legendum est vt fere textus habent reliquit, ordo est, atque, id é postquam iuuencus, scilicet reliquit aratra defixa in medio opere, vmbræ aliorum nemorum non possunt mouere animum eius & mollia prata non possunt mouere animum eius, & amnis, id est riuus qui volutus per saxa: petit campum existens purior, id est defæcatior electro, id est illo genere metalli purissimo, at, id est sed, latera eius ima, id est inferiora soluuntur, id est labascunt, & stupor, id est hebetudo, vrget, id est obsidet, oculos inertes, id est parū videntes prę stupore & vertigine ex molestato cerebro procreata, ceruix, scilicet eius qui sic stupet fluit, id est circumfertur & voluitur in morem fluminis, ad terram pondere, scilicet corporis aut capitis, deuexo, id est deuoluto, quid labor supple iuuat? quid bene facta iuuant, id est prosunt, quid iuuat inuertisse terras graues, id est pingues, vomere, id est ea parte aratri ab eo quod terrá vomit dicta. q. d. nihil. Atque, id est sed quomodo supp. id euenit? q. d. id mirari licet, nam munera Bacchi, id est vina massica, id est in Massico mõte Campaniæ crescere solita quæ fortia sunt, & homini nocere sueta, non nocuere illis. s. iuuencis aratoriis, & epulę repostę. i. abundantes & variæ, aut sæpe sumptę, aut recoctę, non nocuere illis, quia pascuntur frondibus, & victu simplicis herbæ fontes liquidi sunt illis pocula. i. potus atque flumina exercita. i. purificata & vegetata nec torpentia, cursu, id est repentino fluxu, nec cura abrumpit somnos salubres: sicut hominibus solet, dicit. s. seniores, aut qui res priscas repetunt boues quęsitas, id est desideratas nec inuentas esse in illis regionibus, ad sacra Iunonis: nõ alio tempore quam, scilicet hoc quo cunctę perierant, & dicunt currus esse ductos ad donaria. i. sacraria, hoc est repositoria rerũ quæ diis donantur, alta, scilicet in capitolio constituta, vris. i. bobus syluestribus imparibus, id est indomitis & ob id impariter trahentibus, aut reuera imparibus: quia ne vri quidem pares tunc reperiri poterant (Alludit quidem poeta ad historiam Cleobis & Bitonis: sed non continuo loquitur de his, nam non fuerant illis regionibus, hoc est in Italia, & confinio eius, potuit autem fieri vt consimili modo Romæ sacrificarent Iunoni, cumq́; boues deessent vris vterentur. (Ergo quasi. s. deerant boues aratorii: agricolę sup. rimantur. i. sulcāt ægre. i. cum difficultate, terram rastris. i. rastellis ligonibus & marris, dentatis, & infodiunt fruges ipsis vnguibus, & trahunt per altos montes plaustra. i. vehicula stridétia: ceruice contenta. i. contracta propter pressuram.

PIERIVS.

¶ Erroremq́; hostibus illum.) In Roma. ardorem. Nam de morbi genere dictum est, ardebant. ¶ Non gramina possunt grata, mouere animum.) Legendum ex veteribus omnibus codicibus. Nõ mollia possunt prata mouere animum, quæ lectio maxime probatur ab eruditis omnibus. ¶ Et victu pascuntur simplicis herbę.) In Longobardico, victum non ineleganter.

Non lupus insidias explorat ouilia circum:
Nec gregibus nocturnus obambulat. acrior illum
Cura domat, timidi damę, ceruiq́; fugaces,
Nunc interq́; canes, & circum tecta vagantur.
Iam maris immensi prolem, & genus omne natantum
Littore in extremo, ceu naufraga corpora fluctus
Proluit. insolitæ fugiunt in flumina phocæ.
Interit & curuis frustra defensa latebris
Vipera, & attoniti squamis astantibus hydri.
Ipsis est aer auibus non æquus, & illæ
Præcipites alta vitam sub nube relinquunt.
Præterea nec iam mutari pabula refert,
Quæsitæq́; nocent artes, cessere magistri,
Phyllirides Chiron, Amythaoniusq́; Melampus.
Sæuit & in lucem Stygiis emissa tenebris
Pallida Tisiphone, morbos agit ante metumq́;:
Inq́; dies auidum surgens caput altius effert.
Balatu pecorum, & crebris mugitibus amnes,
Arentesq́; sonant ripæ, colles supini.
Iamq́; cateruatim dat stragem, atque exaggerat ipsis
In stabulis, turpi dilapsa cadauera tabo.
Donec humo tegere, ac foueis abscondere discunt.
Nam neq; erat coriis vsus: nec viscera quisquam,
Aut vndis abolere potest, aut vincere flamma.
Nec tondere quidem morbo, illuuieq; peresa,
Vellera, nec telas possunt attingere putres.
Verum etiam inuisos siquis tentarat amictus:
Ardentes papulę, atque immundus olentia sudor

SERVIUS.

¶ Nocturnus obābulat.) Insidiatur. Quod auté ait nocturnus, figurate rem temporis, ad personam trāstulit. ¶ Cura domāt.) i. pestilétiæ. ¶ Timidi Damæ.) Mutauit genus, vt vitaret ὁμοιοτέλευτον. Horatius Et superiecto pauidæ natarū æquore damæ. Dicēdo damas & ceruos errare cum canibus duo ostendit, hos timoris, & illos ferocitatis esse oblitos ¶ Fugiunt in flumina phocæ.) Quasi timentes marinam pestiléntiam. ¶ Ipsis auibus.) Suis quodammodo quę alarum velocitate supergredi poterāt aerem pestilentem. ¶ Phyllirides Chiron.) Medicinæ inuentor, Saturni & Phyllirę filius. ¶ Amythaoniusq́; Melampus.) Amythaonis filius, καθαρτής. i. purgator. Nā Prœtidas ipse purgauit lustrationibus quas inuenerat. Hoc dicit, conualescente morbo nec medicinam prodesse, nec religioné. ¶ Arentesq́; sonant ripæ.) Velut pestilentiam etiam elementa sentire, sic in tertio, Arebant herbę, & victum seges ęgra negabat. Nam segetem pro terra posuit ¶ Nam neque erat coriis vsus. Quippe morbo putrefactis. Nec viscera quisquam aut vndis abolere potest.) Nec lauari nec coqui poterāt. Caro enim corrupta morbo, quēdam habet mucorem, qui non ablui potest: quoniam omne possidet corpus. Item igni superposita, aut putrescit, aut durescit, nam non coquitur. ¶ Ardentes papulę.) Id est carbūculi. ¶ Immūd9 sudor.) Morb9 pedicularis φθειρίασις. ¶ Sacer ignis) Quē Gręci ἱερὸν νόσον vocāt.

ASCENSIVS.

¶ Nō lupus insidias.) Docuit pecudum. i. cicurum seu domesticorum animalium per dirā pestem absumptionem, nunc docet ferarū quoq; tam terrestrium quam marinarum atq; aeriarū miserabilem stragé atque lué. ¶ Ordo auté est. Lupus non explorat, id est non facit explorādo insidias circum ouilia, nec obambulat, id est circumambulat gregibus, id est perniciem gregum, nocturnus id est tempore nocturno, vt solet dum valet, quia acrior cura scilicet instantis mortis, domat illum. Damę timidi & cerui fugaces, id est assidue fugientes, & quibus tota salus est in fuga, nunc (pro tunc) in hac quam narro tempestate, & inter canes & circum tecta fluctus proluit, id est prouoluit ad litora, aut aspergit super natanté iam prolem immensi maris

Membra ſequebantur:nec longo deinde moranti
Tempore, contactos artus ſacer ignis edebat.

maris,& pro.i.omne gen⁹ natiuum,id eſt naturę ſolicitorũ, proluit dico in litore extremo ceu corpora naufraga. i. poſt naufragium proiecta ad litora,phocę inſolitę,ſcilicet magnitudinis aut raro viſę,ſunt autem vituli marini,fugiunt in flumina, & vipera,id eſt ſerpens illa nociua defenſa fruſtra, id eſt nequicquã latebris curuis,vnde extrahi & in quibus occidi non poterat,interit,ſcilicet peſtilentia:& hydri,id eſt ſerpentes aquatici attoniti,id eſt ſtupefacti,ſquamis aſtantibus,id eſt erectis & auxiliantib⁹ quidem contra externa ſi qua vim inferrent,ſed non contra peſtem intrinſecus graſſantem.Aer eſt non æquus,id eſt iniquus & peſtilẽs, ipſis auibus quibus tamen proprium eſt ſolũ,& illæ,ſcilicet aues præcipites,id eſt præcipitanter in terra decedentes,relinquunt vitam,id eſt animam ſed anima interit cum vita: vnde recte vitam dixit,non quia derelicta maneret,ſed quia quam illic habebant in terris non haberent ſub alta nube,id eſt regione nubium. Prætereà,id eſt preter hęc mala,nec refert,id eſt quicquam ad rem facit aut rei,id eſt commodum fert.pabula iam mutari & artes quæſite nocent,id eſt officiunt,magiſtri,id eſt peritiſſimi medici hoc eſt iuuenta eorum,ceſſere,id eſt victi ſunt a morbo,& ſuccubuerunt chiron,ſcilicet centaurus ille iuſtiſſimus Phyllirides,id eſt Phyllirę ex Neptuno filius,& Melampus purgator ille Proetidum cũ furore agitarentur,Amythaonius,id eſt Amythaonis filius ſupple ceſſit,Tiſiphone.id eſt furia illa infernalis & pœnam & cędem inferens,pallida,ſcilicet ab effectu,aut quia in vmbris verſata,ſęuit id eſt crudeſcit,& ſęua atq; immanis fit & ipſa emiſſa tenebris ſtygijs,id eſt triſtitię infernalis,in lucem, id eſt ad regionem noſtrã agit.ſ.ante ſe morbos & metum,id eſt mortem quę ex metu vel cum metu conſpicitur,& ipſa ſurgens;,id eſt ſurſum agens ſe,effert,id eſt extollit,caput,ſcilicet ſuum auidum,ſcilicet cędis, & ſanguinis,& in dies altius(bene addit altius,quia in dies & in horas particulam exceſſiuam expoſtulant)hoc eſt in dies ſingulos maior eſt vis dirę peſtis a Tiſiphone excitata,amnes,& ripæ arẽtes, ſcilicet æſtu aeris corrupti & colles ſupini,id eſt editiores,hoc eſt omnia loca in quibus pecora paſci ſolebant,ſonant,id eſt reſonãt balatu pecorum,hoc eſt ouium,& crebris mugitibus,ſcilicet taurorum morientium,& ſ.Tiſiphone dat iam ſtragem,id eſt cumulum proſtratorum ac morientium,cateruatim,id eſt per cateruas non per ſingula capita,atque aggerat.i.accumulat in ipſis ſtabulis quia efferri nequeunt prę multitudine, ipſa cadauera delapſa,id eſt quæ occiderant,turpi tabo donec.ſ.homines diſcũt tegere.ſ.cadauera humo.i.inhumare,& abſcondere foueis,diſcunt autem experiendo quia multa infectio & nulla vtilitas ex conſeruatiõe cadauerum proueniret. Nam neque vſus.i.vtilitas,erat corijs,.i.pellibus e quibus coria paratur,nec quiſq; poteſt aut abolere.i.purgare,viſcera.i.carnes vndis,aut vincere.i.excoquere,flãma.i.igni. Nec.ſ.paſtores poſſunt quidem.i.ſaltẽ tondere vellera pereſa morbo & illuuie.i.ſanie & corruptione illuente.i.intrinſecus imbuente,nec poſſunt attingere.i.per laborem peruenire ad hoc,vt ex eis habeant telas etiam putres, verumetiam.i.inſuper,ſi quis tẽtarat.i.conatus fuerat facere,amict⁹ inuiſos.ſ.a natura,hoc eſt quos natura inuidit & negauit mortalibus,papulę.i.carbunculi & puſtulæ ardentes.ſ.ſacro igni,atq; ſudor,immundus.i.corrupt⁹ ſequebatur.i.perſequebat & conficiebat, mẽbra olentia.i.grauiter,hoc eſt fœtida,& ignis ſacer.i.execrabilis & peſtilentialis,edebat.i.abſumebat deinde tẽpore non lõgo.i.nõ longũ, aut diu moranti,ſed ſtatim ſubſequenti,hoc eſt paulopoſt artus cõtractos.ſ. ab illis amictib⁹,hoc qui talibus veſtiebantur etiã inficiebantur. Et hæc de his quę in tertium Georgicon adducta volumus.

PIERIVS.

¶ Inſolitę fugiunt in flumina phocę.) In Longobardico legitur, ad flumina. Sed ſi,in flumina. Intelligimus eas immergi,neq; audere in ſiccum prodire,ſi,ad flumina,ſubaudiendum, a quib⁹ auxilium petere viderentur:¶ Arentesq; ſonant ripę.) In Romano codice, Horrentesq;,ob tetros,ſcilicet mugitus animaliũ,ſi,arentes,erit, vt illud, Aridus altis montibus audiri fragor.¶ At foueis abſcondere diſcunt.) In antiquiſſimo quidem codi.foſſis, legere eſt. Sed ad valla & muros retinent foſſę. Hoc tamen loco non tolerãda tantũ,verumetiam decoris,& dignitatis plurimum habere videtur improprietas huiuſmodi, ad cadauerum multitudinẽ, quæ magno numero congregabantur, indicãdam, quibus condendis capaciore opus eſſet loco. Nemo vero ignorat foſſas amplioribus ſpatijs produci ſolere,cum fouea quid anguſtius ſignificet, vtputa ſcrobem, vel luporum decipulas, vel quid huiuſmodi ad modicos vſus.¶ Verum etiam inuiſos.) In Roma.codi.legitur,quin etiam inuiſos.¶ Contactos artus ſacer ignis edebat.) Vulgata quædam exemplaria legunt,contractos artus. Sed in Romano legitur mutato etiam numero,contactos ſacer artus,ac quantum ad contactum pertinet,quod de contagioſa vi,peſtilentiæ dicitur. Apud Liuium etiam in codicibus antiquis legas, vulgantiq; contactu in homines morbi. Quod in impreſſis, attactu,non ita proprie habetur.

GEORGICORVM LIBRI TERTII FINIS.

P. OVIDII ARGVMENTVM IN VLTIMVM GEORGICON LIBRVM.

Protinus aerii mellis redolentia regna,
Hyblæas & apes,alueorum & cerea tecta,
Quiq; albi flores,examina quæq; legenda,
Indicat:humenteisq; fauos,cœleſtia dona.

ANTONII MANCINELLI IN QVARTVM GEORGICON ARGVMENTVM.

Quæ ſedes apibus,ſtatio'ue paranda reponit.
Languentum quoque ſigna docet,medicamq; ſalutem.
Naſcendiq; modum,Nympharum nomina multa,
Pandit Ariſtæi luctum,matriſq; fauorem,
Tum vatis Protei patriam,mores,ſpecieſq;
Orpheus Euridicem ſtygia ut reuocarat ab vnda,
Examenq; apium tandem reparare docemur.

ASCENSIVS.

¶ Primus aerij mellis, Tetraſtichis Ouidiani. ¶ Ordo eſt. Vates ſupple ſeu Poeta Virgilius,indicat,id ẽ notificat hoc quarto libro, protinus, id eſt ſtatim,aut protinus,id eſt amplitet,regna,id eſt apum(quæ regem habent & ita aulam & regna)aluearia mellis aerij,id eſt ex aere collecti redolentia, id eſt ſuauiter fragrantia,& apes hybleas,id eſt optima mella facientes quales ſunt Hyblę in Sicilia,& tecta cerea,id eſt fauos aluorum pro alueorum,hoc eſt quę ſunt in alueis ſeu alueariibus earum, q;,pro &,flores qui albi, ſcilicet naſcuntur q; apud Hyblam vbi copia thymi naſcitur, & indicat quæ examina ſint legenda .i.colligenda vt habeatur mella aut reparanda,& indicat fauos humenteis,id eſt melle fluentes dona cœleſtia.i.beneficio cœli,aut rore cœleſti collecta. ¶ Quę ſedes apibus &c.heptaſticorum carminum Mancin. vberius ex ordine quę toto libro continẽtur explicantiũ ordo ẽ. Poeta reponit.i.doct⁹ ac emẽdatius ſcribit hoc quarto libro quę ſedes ve pro vel, quę ſtatio ſit paranda apibus, & docet quoq;.i.etiã ſigna languentũ.i.languentiũ apium.ſ.& ſalutẽ medicã.i.ex medicina cõparandam,& modũ naſcendi, vt.ſ.ſine concubitu ore,legant natos,& multa noĩa Nympharũ inter quas Ariſtęi matrẽ nominat & pandit luctũ Ariſtęi ob demortuas.ſ.apes & fauorem matris,quę conſiliũ dederat adoriundi Protei abs quo reparationẽ didicit. Tũ.i.deinde pandit patriam.ſ.carpathũ Protei vatis, id eſt diuinatoris ac futura vaticinãtis,& mores.i.inſtituta eius & ſpecies:ſ quas ſcilicet ſe tranſmutauerat & pandit,vt id eſt qualiter Orpheus reuocarat Euridicem cõiugem ſuã:ab vnda ſtygia.i.infernali,quod fecit threicia fretus cithara, & nos docemur tandem,reparare, id eſt inſtaurare examen,id eſt fœtum apium, ſcilicet extinctarum.

P. VIRGI. MARONIS GEORGICON LIBER QVARTVS.

Protinus aerii mellis coelestia dona
Exequar, hanc etiam Mecœnas aspice partem.
Admiranda tibi leuium spectacula rerũ
Magnanimosq́; duces, totiusq́; ex ordine gentis
Mores, & studia, & populos, & prçlia dicam.
In tenui labor: at tenuis non gloria: si quem
Numina læua sinunt, auditq́; vocatus Apollo.

SERVIVS.

Protinus aerij mellis coelestia dona Exequar.) Rhetorice dicturus de minoribus rebus magna pmittit, vt et leuẽ materia subleuet & attentum faciat auditorem. Sane perite, quoniam scit breue esse opus hoc de apibus, & intra paucos versus posse cõsumi: vsus est trãslationibus ad dilatandam materiam, dicens apes habere reges, prętoria, vrbes, & populus. Sane sciendũ, vt supra diximus, vltimã partẽ huius libri esse mutatam, nã laudes Galli habuit locus ille, qui nũc Orphei continet fabulam, quę inserta est postquam irato Augusto Gallus occisus est. ❡ Protinus.) Deinceps, Exinde. Floreũ agrum exequar, sicut sum cæteros executus. ❡ Aerij mellis.) Nam mel ex rore colligitur, qui vtique ex aere defluit, vnde est. ❡ Coelestia dona.) Id est munus deorum. Ante enim mel inueniebatur in folijs: vt, Mellaq́; decussit folijs. ❡ Hanc etiam.) Sicut superiores. ❡ Admiranda tibi leuium spectacula rerum. Audies ex leuib⁹ rebus digna stupore esse, in apibus proceres, & tanta certamina. ❡ Mores.) Quia castę sunt, vt illum adeo placuisse mirabere morem. ❡ Et studia.) vt, Tantus amor florum & generandi gloria mellis. ❡ Et populos.) vt, Vt binę regum facies, ita corpora plebis. ❡ Prælia dicam.) vt, Erumpunt portis, concurritur ęthere in alto. ❡ In tenui labor: at tenuis non gloria.) Comparatio est laboris qui magnam dat gloriam si fuerit materia exilis ornata. ❡ Numina lęua.) Prospera. vt alibi, Intonuit lęuum. ❡ Auditq́; vocatus Apollo.) Aut quasi poetam Apollinem inuocat, aut quasi deum pastoralem. Nam Apollo, Nomius dicitur.

ASCENSIVS.

❡ Protinus aerij mellis.) Admirabili artificio rem tenuem extollit Poeta, sic enim de apibus tractat, vt res diuinas & heroicas aptissim: inserat, diuinas quidẽ vt vbi dicturus est. Esse apibus partem diuinæ mentis & haustus Æthereos heroicas quidem, quia admiranda tibi leuium spectacula rerũ, Magnanimosq́; duces &c. ❡ Ordo est. O Mecœnas ego exequar, id est in executione cœpti operis perscribam, protinus. i. statim, vel omnino, & quasi porro tenus, id est ampliter dona coelestia, id est beneficio coeli, aut in aere collecta mellis aerij, id est quod rore & floribus in aere vt dixit de apibus colligitur, aspice, scilicet fauenter etiam hanc partẽ sicut supple reliquas aspexisti, quia statim in principio primi libri Mecœnatem nuncupauit. Aspice inquam, quia ego dicam tibi spectacula rerum leuium vtpote apum quę inter animalia nobis commoda minima habent corpuscula, admirãda, id est digna admiratione, quia admirabere morem, quod nec concubitu indulgent, item quod rege incolumi mens omnibus vna est atque alia multa, & duces magnanimos qui animas in vulnere linquunt, & mores & studia totius gentis, id est generis apum videlicet quæ more humano instituta & exercitamenta habent, & dicam populos. i. vulgus apum & prelia quæ. s. ab eis committuntur, quia illis ira modum supra est. Labor sup. erit mihi. s. in tenui. i. in re exili & modica: at, id est sed, gloria non supp. erit tenuis, id est exilis & modica si numina læua. i. gloriæ humanæ inimica, sinunt quẽ. i. aliquem gloriose dicere, hoc est si numina inimica inferorum nõ obstiterint, & si Apollo qui deus superus est & poetis beneuolus, esse solet, vocatus in auxilium meum: audit, id est exaudit, scilicet me, hoc est si aspirat cœptis meis: hæc de mente Auli Gellij, vt Beroal. in Ser. annotauit sic scribens. Romani antiquitus deos quosdã, vt pdessent colebant, quosdã vero ne obessent placabant.
Cũ

Cum Iouem igitur & diiouẽ a iuuando noĩa essent veioue appellauerũt, dempta atq; detracta iuuãdi facultate, vt author est Gellius in. v. simulachrũ. n. veiouis sagittas tenet q̃ sunt videlicet paratę ad nocendũ, quapropter eũ deũ plerique Apollinem esse dixerunt, præterea Virgiliũ quoq; aiũt multę antiquitatis hominem sine ostentationis odio peritũ, numina lęua deprecari in his versibus. In tenui labor, at tenuis non gloria siquem Numina læua sinunt, auditq́; vocatus Apollo. Significat enim quandã vim esse huiusmõi deorum in lędendo, magis q̃ in iuuando potentẽ. Et ita sm̃ Gellium, authorẽ, qui per cum scite, & adamussim Virgilianam maiestatem pensitauit. Exponemus potius, Numina lædẽtia q̃ iuuantia. Et quoniã in Gellij mentionẽ incidimus, admonendi sunt illius scriptoris sectatores, vt locũ emendent in eo capite, in quo de veioue disserit deprauatũ, cum in omnibus passim codicibus Gellianis, hęc verba legant. In his dijs, quos placari oportet, vti mala a nobis, vel a frugib⁹, natis amoueantur arungus, ha & robigus. Mendum est maximũ in nouissimis tribus verbis, qđ nisi emendentur, difficultates pariet inextricabiles, nos vero Marte nostro, ita correximus. Auerunc⁹ habetur, & robigus, & ita corrigendũ esse censemus fulti authoritate eruditissimorũ: nanq; Auerũcus deus est, qui malorũ auertendorum causa colebatᷣ ab auerruncando nominatus, vt docet. M. Varro in libris de lingua latina: auerũcare aiũt vocabulo antiquo significat auertere atq; depellere, quã dictionem vsurpat Liuius sic scribens in. viij. placuit ad auerruncandam deũ iram victimas cędi, & in. x. prodigiorũ auerũcandorum causa supplicationes in biduum senatus decernit. Cice. ad Atticum in epistolis sic scribit. Certe contra igitᷣ iniquis dĩj auerũcent. Cato quoq; in re rustica viduertatẽ inquit vastitudinemq́; calamitates, intemperiasq; prohibebis defendas, auerunces q; . Et Fest. pacuuianũ dictum amentiã auertuncassent tuã interpretatur. i. auertissent. Aueruncũ itaq; deũ Romani colebant, & ab eo precabatur vt pericula auertuncaret, hoc est auerteret amoliretur atq; propulsaret, legatur ergo apud Gelliũ, Auertuncus, non autẽ arungus. Cum arungus nihil significet, & dictio sit illiterata, Aruncus apud Pliniũ accipitur pro illo qui a capellarũ mento dependet. Sed hoc & id genus sexcenta alia q̃ apud scriptores in latina lingua repertuntur partim obscura, partim deprauata tractantur ac enodantur a nobis vberiori volumine quod quotidie cudimus: & adhuc sub incude est quod edetᷣ in tẽpore. in quo omni studio ac vigilantia contendimus laboramus enitimur pro virili parte de latinæ lingue sectatoribus bene mereri. Hæc ille.

PIERIVS.

❡ Totiusq́; ex ordine.) In Ro. codi. atque etiam in Medi. legitur absq; ex, præpositiua particula, Totiusq; ordine. In alijs antiq. codici. ex, habet, in quo animaduertendũ esse synæresin ex duab⁹ vltimis syllabis, in Totius, si lectio ea, Totiusq; ex ordine gentis, admittatur. Veri. ego cred. deesse ex, insertũ ex Paraphrasi, recteq; legi. Dicam ordine. ❡ Mores & studia, & populos, & prçlia dicam.) In Rom. proelia, per, oe, & in antiquissimo alio cod. vno minus & legitur q̃ in vulgatis habeatur exẽplaribus, in hunc modum, Mores & studia populos & prçlia dicam. Voluerunt enim studia suspendere & absque, &, coniunctiuæ particulæ interiectu sententię reliquum subiungere. Sed enim particula illa ter iterata me nihil offendit, & præter quod numerosiorem versum facit figuram etiam non inelegantem adstruit.

SERVIVS.

❡ Principio sedes.) Dicit vbi aluearia ponenda sint: i quare satis perite & ea quę abesse debent ne noceant apibus: & ea q̃ adesse, vt possint pdessę, cõmemorat. Sane quoniam supra ait, Magnanimosq; duces: ideo intulit modo, Sedes, stationiq; quã translationẽ diligenter reseruat. ❡ Hœdiq; petulci.) Lasciui, Exultantes. Et petulci dicti ab appetendo, vnde & meretrices petulcas dicim⁹ ❡ Picti terga.) Picti terga habentes. ❡ Pinguibus stabulis.) Plenis: sicut inanes res, tenues nominamus e contrario. ❡ Meropesq;, aliæq; volucres.) Dicendo. Aliæq; volucres: ostendit etiam aues esse merupes. Sunt autem virides, & vocantur

Principio, sedes apibus, statioq́; petenda,
Quo neque sit ventis aditus (nam pabula venti
Ferre domum prohibent) neque oues, hœdiq́; petulci
Floribus insultent, aut errans bucula campo
Decutiat rorem, & surgentes atterat herbas.
Absint & picti squalentia terga lacerti
Pinguibus a' stabulis, meropesq́;, aliæq́; volucres,
Et manibus Progne pectus signata cruentis.

Omnia nam late vastant, ipsasq; volantes
Ore ferunt, dulcem nidis immitibus escam.

tur apiastrę: quia apes comedunt. ¶ Et manib' Progne pectus signata cruentis. Nomen posuit pro noie. Nam Philomela in hirundinem versa est: pro qua Prognē vel quasi sororem posuit, vel quasi eā quae fuerat illius sceleris causa. Nā ipsa Tereū miserat ad ducendam sororem. ¶ Dulcē nidis immitibus escam.) Id est crudelibus pullis qui apum morte nutriūtur.

ASCENSIVS.

¶ Principio sedes &c.) Haec est prima pars executiōis in hoc opere, in qua vt a Mancinello praenotatum est poeta de sedibus seu stationibus apum differit, dicens. Principio, id est pro primo praecepto sedes & statio.i.habitatio (sed exeūtibus iunioribus videt statio, ea.n.est vbi naues ad tempus stant residentibus autē senioribus sedes est) est petēda.i.diligenda apib' datiuus est vtilitatis non passionis, hoc est nū ab apib' (non.n.illis pręcipit) sed ab agricolis pro apibus. Quo.i.ad quā sedem & stationē aduerbium pro nomine neq; sit aditus.i.afflatus ventis (nā venti prohibent.i.impediunt ferre domū pabula, vt thymum & etiā mella) neq; ouesve pro vel hoedi petulci.i.petulantes & lasciui cuncta lacessentes insultent.i.frequenter insiliant floribus, & ita.s.decutiant rorē aut neq; sup.bucula.i.iuuenca, aut iunior bos, errans.i.pascens vagādo, campo.i.per campum decutiat.i.concutiendo deiiciat rorem, & atterat herbas surgentes e quibus.s.pabula atq; fauos colligerent apes. Et lacerti picti, terga squalentia.i.lubrica & immunda, hoc est habentes terga picta.i.maculis distincta, absint a stabulis, .i.aluearibus in quibus stationē habent, vt dictum est, apes, piguibus.i.plenis & melle distentis, & meropes, volucres & illae aliae volucres quę.s.apes deuorant & Progne, hoc est hirundo in qui versa putatur signata pectus.i.pectus habens signatum manibus cruentis.s.sanguine filij quē patri epulandum dederat, sup.absint a pinguibus stabulis. Nam huiusmodi vastant omnia late & ferunt ore ipsas, volantes, scilicet apes appositorie escam vel in escam dulcem immitibus nidis.i.in quibus pulli sunt ex rapina pascendi, posset etiam ordo esse, ferunt nidis, idest ad nidos. Item sic & ipsae aues volantes ferunt ipsas.s.apes, quia volando captādo apes, sed in idem redij.

PIERIVS.

¶ Meropesq; aliaeq; volucres.) In Medi.codic.non est geminata particula, q;, sed meropes aliaeq; ve legit, magis tamen placet geminari, vt in alijs codicibus habetur. ¶ Et manibus Progne pectus signata.) In Ro.codi.& aliquot alijs antiquissimis, Procne, scriptū est, veluti Graeci faciunt πρόκνη. Quos & Romani sequuti sunt, vt ex antiquis inscriptionibus quas Romę obseruauimus, videre licet. In Quirinali enim haec ita habentur.

P. VALERIVS BASSVS PRÆFECTVS FABRVM CÆCILIA PROCNEDIANÆ VALERIANÆ, D.D.

Quod epigramma ideo libuit adnotare. quia memineram Iouianum Pontanum literatissimum priori aetate virum solicitum super hac dictione fuisse, quia Prochne per ch. in Apulia scriptū reperisset. Quod vero malunt nunc, Progne, per, g, septimam literam scribi non difficulter admiserim, quia, c, cognationem habere cum, g, & saepe eas inuicem succedere alibi demonstratum est.

At liquidi fontes, & stagna virentia musco
Adsint, & tenuis, fugiens per gramina riuus.
Palmaq; vestibulum, aut ingens oleaster obumbret.
Vt cum prima noui ducent examina reges
Vere suo, ludetq; fauis emissa iuuentus,
Vicina inuitet decedere ripa calori:
Obuiaq; hospitiis teneat frondentibus arbos.
In medium, seu stabit iners, seu profluet humor,
Transuersas salices, & grandia conice saxa:
Pontibus vt crebris possint consistere, & alas
Pandere ad aestiuum solem, si forte moranteis
Sparserit, aut praeceps Neptuno immerserit Eurus.
Haec circum casiae virides, & olentia late
Serpilla, & grauiter spirantis copia thymbrae
Floreat, irriguumq; bibant violaria fontem.

SERVIVS.

¶ Et tenuis fugiens per gramina riuus.) Suspendendū est Tenuis, ne incipiat esse duo epitheta, quod apud Latinos constat esse vitiosum. ¶ Vere suo.) Sibi grato & aptissimo. ¶ Decedere ripa calori. Vt aestus possint aquarum vicinitate vitare. ¶ In Medium.) Ordo est, in medium transuersas salices, & grandia conice saxa. ¶ Pontibus vt crebris.) Veluti pontibus: nam non sunt pontes. ¶ Si forte morātes.) Tarde remeātes ex pascuis. ¶ Neptuno immerserit.) Deum pro aquis posuit ¶ Grauiter spirātis copia tymbrę.) Genus ē herbę abundātis ī Phrygia. Grauiter aūt modo bene, & multū significat: alias male. vt, Aut vbi odor grauis. Item, Graue olentis Auerni. ¶ Violaria.) Loca in quibus nascuntur violę.

ASCENSIVS.

¶ At liquidi fontes.) Postq̄ descripsit q̄ abesse debeant apib' atq; aluearijs nūc quę adesse velit describit, dicēs. At.i.sed fontes liqdi .i.puri & lympidi, & stagna virētia musco.i.in qbus crescit musc' viridis & riuus tenuis.i.exilis ne murmure.s.aquę ipetuose decurrentis offendātur apes fugiēs.i.recurrens per gramina adsint.s.ad aluearia, & sedem stationēq; apiū, & palma.i.arbor illa longissimis frondibus aut oleaster.i.olea syluestris ingens.i.ingentes ramos expandēs, obumbret vestibulū.i.paruum stabulū, hoc est primū introitū stationis, vt cum.i.quādo reges.i.primores apū regali more viuentes, noui.s.ad nouā pubē regendā, electi ducēt.i.educēt suo.i.opportuno & debito vere, prima examina.i.primos foetus apū & iuuētus.i.multitudo iuniorū apum emissa.i.educta tūc primū, ludet fauis.s.a se collectis, ripa vicina inuitet.i.alliciat, decedere calori ad frigus opacū in ripis, & vt arbos.s.palma aut oleaster obuia.i.obiecta decedere volentibus teneat.i.immoret, hospitijs.i.sedibus frondentibus nuper captis frondibus.i.ramorū frondentium, hoc est vt ꝓpter amoenitatem ripaꝝ alliciant' extra aluearijs, sed propter amoenitatē arboris redeāt nec sedes mutēt. Seu.i.siue humor.i.aq̄ vicina, stabit.i.stagnabit, iners, i.torpens seu profluat, conice salices transuersas.i.transuersū & saxa grandia in mediū.s.ei' hoc est humoris, seu aquę vt.s. apes possint consistere.i.requiescere crebris pontibus.i.lignis aut lapidibus iniectis quib', vt homines pontibus vtantur, & possint pandere.i.explicare alas ad solē ęstiuum, si forte Eurus ventus ille ipetuosus sparserit.i.dispersrit, scilicet apes moranteis, tardius redeuntes, dum enim incumbentem pluuiam percipiscunt non solent abire a stabulis longius saltem, & si forte abiuerint praecipites redire, si quae aūt immoratę fuerint ne alijs humidis immergāt dū aquā peruolare cupiant monet pontes cōstituere, & si Eurus pręceps.i.pręcipitanter flans & ingruens, immerserit Neptuno, id est aquis quibus Neptunus praeest, Casię, id est herbę illae odoriferę virides floreant supple circum hęc, scilicet dicta loca ac stabula apum, & serpilla olentia late, & copia, id est abundantia & vbertas, thymbrę in Phrygia abundantis a qua Apollo Thymbraeus dictus est, spirantis.i.fragrantis grauiter.i.potēter, floreat circum haec, & violaria, id est violarum frutices, aut copia earum aut loca in quibus nascuntur, bibant circum hęc, fontem irriguum, id est irrigantem, hoc est habeant etiam herbas odoriferas in confinio ad pastum & mellificium.

PIERIVS.

¶ Aut ingens oleaster obumbret.) In Ro.cod.& in quibusdā alijs peruetustis codicibus, Inumbret, legitur, sed plures obumbret, habent. ¶ Vicina inuitet decedere ripa calori.) In Ro.cod.discedere est. Sed decedere magis probatur, & signatissime positum est. ¶ Et olentia late serpilla.) In Ro.codi. Serpulla, de qua scriptione plura diximus in Alexi.

Ipsa autem seu corticibus tibi suta cauatis,
Seu lento fuerint aluearia vimine texta,
Angustos habeant aditus, nam frigore mella
Cogit hyems, eademq; calor liquefacta remittit.

SERVIVS.

¶ Vtraq; vis, apibus pariter metuēda. ¶ Tam caloris q̄ frigoris. Quod licet vtrisq; ęquali modo metuēdum sit, tamē dissimiliter nocet. Nam calore liquefacta defluunt mella, quę si fuerint frigore condurata constrictas apes interimunt ¶ Spiramenta.) Exitus. Alibi. Seu spiracula ditis. ¶ Fucosq;. Genus est herbę, vnde tingun.

tur vestes. Fucum autẽ & flores procera posuit quã ex his colligunt rebus. ¶ Hæc ipsa ad munera.) Ad officia coangustandarum cauernarum. ¶ Et visco & Phrygiæ seruant pice lentius Idę.) Ordo est, Seruãt gluten, quod est lentius & visco, & Phrygiæ Idę pice. Seruãt autem mire ait: nam pilas quasdam in aluearibus faciũt, de qbus postea cerea tecta cõponunt. ¶ Si vera est fama.) Si credendum est apes posse terras effodere. ¶ E leui rimosa cubilia limo. Aliï ¶ Et leui legũt. Vnus tamen sensus est. Nã hoc dicit, Quod illę nimio labore perficiunt, tu e leui vngue rimosa cubilia circũfouens limo, etiam raras frondes superinijce. Quod ideo fit ne vel limus crepet, vel cauernæ aut solę penetrentur aut frigore. ¶ Taxum fine.) Venenatam arborem. Ipse in Bucolicis, Si tua cyrneas fugiant examina taxos. Mel enim pessimũ exinde gignitur. ¶ Rubentes cancros.) Odore enim ipso pereunt. Rubentes autem cum vruntur: non quia per naturam sint huius coloris. ¶ Altę neu crede paludi.) Ne facile mergantur. ¶ Vocisq; offensa.) Resonat Echo repercussa: quam apes vehementer horrere manifestum est.

Vtraque vis apibus pariter metuenda, neque illæ
Nequicquam in tectis certatim tenuia cera
Spiramenta linunt, fucoq; & floribus oras
Explent, collectumq; hæc ipsa ad munera gluten,
Et visco, & Phrygiæ seruant pice lentius Idæ.
Sæpe etiam effossis (si vera est fama) latebris
Sub terra fodere larem, penitusq; repertæ
Pumicibusq; cauis, exesæq; arboris antro.
Tu tamen e leui rimosa cubilia limo,
Vngue fouens circum, & raras super inijce frondes.
Neu propius tectis taxum sine, neue rubentes
Vre foco cancros, altę neu crede paludi:
Aut vbi odor cœni grauis, aut vbi concaua pulsu
Saxa sonant: vocisq; offensa resultat imago.

ASCENSIVS.

¶ Ipsa autem, seu corticibus, &c.) Docet aluearia conficere ostẽdens ex qua re & qua forma fieri debeant. ¶ Ordo est. Autem, pro sed, ipsa aluearia (si non scribendum est aluaria, quod ab aluo formetur, sicut ab alueo aluearia dicimus, est contractio vocalium in vnam syllabam, & pronunciandum quasi aluearia,) id est domicilia apum: seu fuerint tibi suta, id est consuta, & consuetudo formata, supp. ex corticibus cauatis, extractis, scilicet ilignis, seu fuerint texta, id est contexta vimine lento, id est flexibili, sicut ex culmis frumentaceis etiam fiunt, ex quacunq; ergo materia formata fuerint, habeant angustos, id est constrictos, aditus. i. accessus. Nã hyems cogit, id est cõstringit & cõtrahit mella frigora, quod. scilicet per lætos aditus intraret, & calor. s. æstiuus, remittit, id est defluere facit eadem. s. mella liquefacta. i. resoluta, & vtraque vis .i. violentia aut abundantia tam frigoris q̃ caloris est metuenda pariformiter, apibus ne. s. illis officiat. Neq; illæ. s. apes nequicquã .i. frustra, hoc est non ab re, sed summa ratione linunt. i. obstruunt cera, certatim. i. cum magno conamine sicut fit vbi pro laude certatur, in tectis. i. aluearibus, aut aluearijs suis, spiramenta. i. rimas per quę spiritus. i. ventus intret, tenuia. i. q̃tumuis tenues, & modicas, & explent. i. opplẽt, oras. i. extremas fissuras, fuco, idest herba illa rubea, & floribus. i. cera ex floribus collecta, aut re vera foliolis florum, & ipsę seruant gluten, id est genus, conglutinationis collecti. s. ex floribus & herbis, ad hęc ipsa munera. i. officia, hoc est ad obstruendas rimas lentius. i. viscosius, & .i. simul viscoso & pice Idę Phrygię. i. quę colligitur ex arborib⁹ piceis in Ida Phrygia abundantibus. Apes etiam fodere sępe (si fama est vera, quia non est verisimile apes fodisse) sub terra larem, id est foramẽ aut domum, & hoc latebris. i. cauernis terræ, effosis. i. fodiendo apertis, & repertę. s. sunt supp. in pumicibus. i. lapidibus illis spõgiosis penit⁹, id est valde & pene intus, cauis. i. cauatis & i antro arboris exesę, scilicet a carie aut vetustate, hoc est apes summum quidem studium adhibent ad obstruẽdas rimas aluearíorum, tamen &, id est ẽt tu vnge cubilia rimosa, id ẽ hiantia & rimas ac fissuras habẽtia limo leui, id est molli & faciliter leuigabili, fouens circũ, id est in circuitu, & superinijce raras frondes ne, scilicet deficcatus limus dissoluatur, neu sine, id est & nõ permittas, taxũ arborem illam in corsica freq̃ntem & mella deprauantem propius, id est vicinius quam satis sit, aut valde vicine, tectis, scilicet aluearium, neue vre, id est vel ne vras foco, id est igni aut in foco id est loco vbi ignis fouetur cancros, id est pisciculos illos rubentis, scilicet dum cocti sunt, hæc autem vetat ne graui odore necentur apes neu crede, id est committe, scilicet apes paludi altæ, idest profundę ne, scilicet immergantur peruolantes, cum nõ possint saxa eminentia inijci, aut ne graui odore exhalante suffocentur, aut ne credes apes suppleilli loco, vbi est odor grauis cœni, id ẽ luti, aut, vbi sonent pulsu, id est ex impulsu aquarum, saxa concaua, id est excauata pulsu, id est per impetum & impulsum aquarum & vbi imago vocis, id est Echo referens eandem vocem quã acceperat, resultat, id est repercutitur offensa, scilicet ab obstaculo loci concaui, quia vt graui odore ita vehementi sono obtũduntur apes.

PIERIVS.

¶ Seu lento fuerint aluearia vimine texta.) Quamuis, aluearia, quinque syllabarum numero per synizesin dictione, integra scribendum esse nonnullorũ codicum consensu, & Capri grammatici obseruatione monemur. Pleraq; tamen exemplaria vetera, aluaria, legunt, quã lectionem Flauius Sosipater agnoscit vbi dicit, aluaria, neutraliter dicuntur. Virgilius, seu lento fuerint aluaria vimine texta, quamuis Cicero dixerit, apes in aluearium concesserant, in Oeconomico, singulariter. Aduertendum vero, nunquid apud Sosipatrum codex mendosus sit ea dictione neutraliter dicuntur, pro pluraliler, vt respondeat ad illud quod Cicero singulariter protulit. In antiquo sane codice Carisn, neutraliter legi, & aluaria quadrisyllabũ. ¶ Collectumq; hæc ipsa ad munera gluten.) Obseruat Carisius Gluten a Virgilio dictum, quod alij Glutinum dixere. vt apud Scaurum legere est Dędalum inuenisse glutinum. & apud Sallustium quasi glutino adolescebant. ¶ Sub terra fodere larem.) Sunt codices, in quibus, sub terram sit, In Mediceo, sub terras. Atque etiam souere larem, quod satis videbatur superiore versu, ac eodem membro dictum, effosis latebris. ¶ Exesæq; arboris antro.) In codicibus nonnullis manu scriptis legere est. Arboris aruo. Sed antro, per Hyperbolem longe melius videtur, ac figuratius. ¶ Neu propius tectis taxum sine.) In Oblongo codice Vaticano, legere est. Neu propius. Taxum tectis sine, propter sibilum vero duorum, ss, crediderim ea transposita.

SERVIVS.

¶ Pulsam hyemem sol aure⁹ egit.) Secũdum physicos: qui dicunt q̃ o tempore hic hyẽs est, æstatẽ esse sub terris: & versa vice cum hic ęstas, illic hyemem. Quod etiam Lucretius exequit, & trahit i argumẽtũ putealẽ aquã, q̃ ęstate frigidissima ẽ: hyeme vero calidissima. ¶ Metũt flores.) Secãt. Vñ & messores dicti sũt. Sane meto metis, facit p̃teritũ p̃fectũ messui. ¶ Hic.) Ex florib⁹. s. ex quib⁹ p̃rio mel, mox pullos efficiunt. ¶ Nescio qua dulcedine lętę. Quadam arcana ratione naturę. ¶ Mella tenacia figũt.) Quia cũ inuersi sunt faui, mel tamen inde nõ funditur. Vnde ait Tenacia, quę in resupinaris fauis cohęrent. ¶ Caueis.) Aluearibus. ¶ Æstatẽ liquidã suspexeris agmen.) Per versere num. ¶ Contemplor. Pro intuere, nam tempus futurum pro præsenti posuit ab imperatiuo modo. ¶ Aquas dulcis, & frondea semper.) Propter hoc ait supra, Et tenuis fugiens per gramina riuus. ¶ Palmamq; vestibulum. ¶ Trita meliphylla.) Varro hanc, herbam apiastrũ dicit in. j. libro opis rustici. ¶ Cerynthę ignobile gramen.) Vile, vbique nascens.

Quod superest, vbi pulsam hyemem sol aureus egit
Sub terras, cœlumq; æstiua luce reclusit:
Illę continuo saltus, syluasq; peragrant:
Purpureosq; metunt flores, & flumina libant
Summa leues: hinc nescio qua dulcedine lætę
Progeniem, nidosq; fouent: hinc arte recentes
Excudunt ceras, & mella tenacia fingunt.
Hinc vbi iam emissum caueis ad sydera cœli
Nare per ęstatem liquidam suspexeris agmen:
Obscuramq; trahi vento mirabere nubem:
Contemplator, aquas dulceis, & frondea semper
Tecta petunt. huc tu iussos asperge sapores,
Trita melisphylla, & Cerynthæ ignobile gramen.

¶ Matris

Tinnitusq; cie, & matris quate cymbala circum.
Ipsę consident medicatis sedibus: ipsæ
Intima more suo sese in cunabula condent.

¶ Matris cymbala.) Quę î ei⁹ tutela sunt, ideo quod similia sunt hemyclis coeli, quibus cingitur terra, quę est mater deorum. ¶ More suo.) Naturali ratione, cuius causa nõ redditur. Quis enim nouit cur aeris sono re/deant in aluearia? licet ipse paulopost dicit, crepitantiaq; gra secutę Dictæo coeli regem paue re sub antro

ASCENSIVS.

¶ Quod superest.) Docet reliqua ad apes pertinentia quomodo videlicet educant foetus, & quo medicamento retinendæ sint ne diuagentur. ¶ Ordo est respiciens ad id, principio sed es apibus &c. vt sit illud quidẽ in principio faciendũ est, sed vt quod supest .i. quod reliquum est, aut quod restat, præcipiã, vbi .i. postquã, sol aureus, id est rutilus, egit sub terras .i. exegit conspectu suo hyemẽ id est frigus, & pluuias hyemis, pulsam, id est exactam: & reclusit, id est aperuit luce ęstiua .i. splendore æstiuali, illę .s. apes peragrãt, id est peruolant continuo saltus, & syluas, & metunt .i. exugunt flores purpureos, id est purpurei coloris, aut pulchros vt purpura est, & ipsæ leues .i. agiles, & veloces libant, id degustant aut attin/gunt flumina summa, id est summitatem fluminum, & ipsę letę nescio qua dulcedine .i. delectatione naturali, fouent hinc .i. ex florib⁹ & flumine progeniẽ .i. foetum & nidos .i. fauos, & excudunt hinc, arte .i. artificiose recentes ceras, & figunt .i. affigunt, aut fingunt, id est cõponunt mella tenacia hinc .i. deinde, vbi suspexeris .i. suspiciẽdo, hoc est sursum inspiciendo videris agmen, id est examen apium agminatim volantium, emissum, caueis, scilicet aluęis ad sydera coeli, id est in altum aera videris dico nare, scilicet remigio alarum, hoc est volare, qa sic aere vtitur volucris vt natans aquis, per ęstatem liquidam, id est ver tepidum & serenum, & mirabere nubem, obscuram trahi vento, id est si tunc vbi emissę sunt apes, oborta fuerit tempestas nubilosa aut mirabere nubem obscuram trahi vento, cum non sit nubes, sed examen apium emissarum, vt autem scias quo consi/dant, contemplator, id est respice, & attende, quia ipsę petunt dulcis aquas, & tecta frondea, scilicet arbores, id est vmbrosas, asper/ge tu huc .i. ad hanc rem quam sponte petunt sapores iussos .s. a rei rusticę preceptoribus, videlicet melisphylla, id est apiastrũ quod apis folium interpretatur trita, id est contusa, vt saporem mellis, quem cõtinent edant, & gramen ignobile .i. vile quo ad alios vsus & vulgo nascens, cerinthę, illius herbæ, & cie .i. excita tinnitus, id est crepitus peluium, & quate .i. concute circũ .i. per circuitũ cym/bala .i. instrumẽta sonora matris .s. deũ, hoc est cybeles seu cybelis ipsę .s. apes excitę aut cõsitæ consident .i. sedẽ simul capient sedib⁹ medicatis, id est dictis herbis illitis, & ipsæ, id est sponte sua non coactæ condent, id est recipient se suo more, scilicet naturali in intima cunabula, id est pentissimas cellas suas. Et ita docet quomo/do reuocari possunt quoties serenitate euocantur.

Sin autem ad pugnam exierint (nam sæpe duobus
Regibus incessit magno discordia motu)
Continuoq; animos vulgi, & trepidantia bello
Corda, licet longe præsciscere: nanque morantes
Martius ille æris rauci canor increpat: & vox
Auditur, fractos sonitus imitata tubarum.
Tum trepidæ inter se coeunt: pennisq; coruscant:
Spiculaq; exacuunt rostris: aptantq; lacertos:
Et circa regem, atque ipsa ad prætoria densæ
Miscentur: magnisq; vocant clamoribus hostem.
Ergo vbi ver nactæ sudum, camposq; patentes
Erumpunt portis: concurritur æthere in alto.
Fit sonitus: magnum mistæ glomerantur in orbem,
Præcipitesq; cadunt. non densior aere grando,
Nec de concussa tantum pluit ilice glandis.
Ipsi per medias acies, insignibus alis,
Ingentes animos angusto in pectore versant,
Vsqueadeo obnixi non cedere: dum grauis, aut hos,
Aut hos, versa fuga victor dare terga coegit.
Hi motus animorum, atque hæc certamina tanta,
Pulueris exigui iactu compressa quiescent.

SERVIVS.

¶ Incessit.) Ingruit, inuasit. Alibi, Incessi muros, ignes ad recta volare. Et incessit regib⁹ figuratũ est: nã icessit reges dicim⁹. ¶ Trepidãtia bello corda.) Alacritate pugnãdi: nõ timore Alibi, Exultãtiaq; haurit Corda pauor pulsãs. ¶ Morantes.) Tarde incedentes. ¶ Fractos.) Collisos. ¶ Trepide coeũt.) Festinãt inter se in aluearib⁹. ¶ Pẽnisq; coruscãt.) Quẽadmodũ secura milites cõmouent. ¶ Vocãt clamoribus hostẽ.) Prouocant. ¶ Ver nactę sudũ.) Serenũ post pluuias. vt, Per sudũ rutilare vidẽt. ¶ Cãposq; patẽtes) Id est per aerẽ purũ & liqdũ, non nubib⁹ clausũ: & ita aer, campus est apũ, vt mare nautũ hominũ solũ. Ipse m. v. Subterhiturq; solũ. ¶ Glomerãtur in orbẽ.) More bellantiũ. ¶ Non dẽsior aere grãdo.) In aliis .n. bellis victi tantum pereunt: in certamine vero apũ ẽt victrices. Nã dicturus est, Animasq; in vulnere ponunt. ¶ Tantum pluit ilice glandis. Erit nominatiuus hęc glans. ¶ Ingentis aios.) Statius, Maior in exiguo regnabat corpore virtus. Homerus μικρὸς μὲν ἔην δέμας ἀλλὰ μαχητής. ¶ Pulueris exigui iactu.) Quia cũ puluerẽ viderint, sperãt tẽpestatẽ futurã, q̃ eis plurimũ nocet.

ASCENSIVS.

¶ Sin autem ad pugnã.) Quia docuit apes euocari aliquando se/renitate, docet consequenter eas etiã ad pugnam excitari & exci/tatas modica re, vt puta iactu pulueris posse sedari. Ordo est. Sin id est sed si sup. apes exierint ad pugnam (nam ne id mireris) di/scordia incessit, id est irrepsit sæpe duobus regibus .s. apum magno motu .i. cum tumultu populi .s. pręsciscere, & prędicere continuo animos vulgi .i. reliquarum apum quę respectu regum vul/gus .i. vilis populus sunt & corda trepidantia bello longe .s. ante quã ineãt prelia. Nãq; ille .s. notissimus & inclitus canor, id ẽ clangor. Martius .i. bellicus, æris, id est litui aut tubę greæ, rauci .i. rau/ce sonantis, hoc est murmur & strepitus apum bellicum clango/rem imitans increpat .i. carpit & exprobat cum crepitu quodam morantis, scilicet intra cellas aut aluearia sua non statim prorue/ntis. (Est autem accusatiuus pluralis numeri, exponit, quis sit canor dicens) & pro .i. vox imitata .i. imitans & effingens sonitus tubarum fractos, scilicet raucitate canentis cum stupore auditur, scilicet inter apes, tũ ipsę apes coeunt .i. congrediuntur, & conuẽtum faciunt inter se existentes trepidæ .i. festinæ cum tremore sicut in bello tumultuario homines solent, & coruscãt, id est micant pennis .i. vibrantib⁹ alis, & exacuunt, rostris spicula .i. aculeos suos, & aptãt suos lacertos ad insultus faciẽdos & recipiendos & miscentur circa regẽ densę, & ad ipsa prætoria .s. vbi pretor .i. prĩceps belli & iudex locum habet, hoc est sũma cura custodiunt regẽ & ductorẽ suum in qua re, vt dixi, Poeta p apes docet qd hominibus faciendũ est, quodq; peculiari quadam laude Galli hactenus obseruãt, & vocãt .i. prouocãt magnis clamoribus hostem aut singularis est pro plurali, quia pl⁹ significat, aut multo significantius hostem, id est regem caput belli & discordię quasi dicat, vt ad sui regis custodiã seruent, ita in aduersarij perniciẽ ardẽt. Ergo qa, scilicet nonnunquam ad pugnã exire solent vbi ipsæ apes .s. nactæ supple sunt .i. obtinuerunt, vel sudũ id est seorsum ab vdo est clarum & serenum & campos patent es vbi .s. ęquo Marte pugnent, hoc est data opportunitate temporis, & loci, ipsę erumpunt, id est visę emittunt portis (Allusio ad ciui/tes) & concurritur, id est concursus fit, scilicet ab vtroque exerci/tu in alto ęthere, & sonitus, scilicet pugnantium fit, & ipsæ mistæ glomerantur, id est conuoluuntur in magnum orbem, id est glomus, & cadunt pręcipites, scilicet mutuis vulneribus interem/ptæ & amissis potissimum spiculis, grando non cadit, aut nõ pluit densior aere, q̃ scilicet apes, nec tantum .i. tã multũ glandis pluit de ilice concussa quantum, scilicet apium cadit ex tali conflictu (& est apta similitudo, nam corpuscula apum grandinis, & glandis fere instar sunt) Ipsi, scilicet reges, & primi ductores versant in angusto corpore ingentes animos (pulchrum antitheton) obnixi, id est obnitentes & constituentes vsqueadeo, id est omnino nõ cedere, dum, id est donec victor grauis, id est molestus & grauiter vrgens subegit, aut hos, hoc est aut vnos, aut alteros dare ter/ga versa .i. obuersa fuga, id est per fugam, hi, scilicet immensi motus animorum atque hęc tanta certamina, scilicet apũ, quiescent, id est sedabuntur compressa iactu, id est per iniectionẽ exigui pulueris, credunt enim aut grãdinem aut imbrem decidere, & est ite/rum

rum antitheton, tanta, id est tam magna certamina & exigui pulueris &c. Antitheton autem, vt sępe admonui dicitur contra positum, hoc est contrariorum positio, quæ plurimum splendoris habet, vnde ab inanibus causidicis plus iusto affectari solet, dicente. Persio. pedius quid? Crimina rasis librat in antithetis, doctas posuisse figuras Laudatur. Sane ex huiusmodi coloribus, quibus hic sparsim vtitur poeta liquet in mediocri dicendi charactere etiam exornationibus esse locum, dummodo non sint affectatæ nec penitus impertinentes, sed ad continuam translationem pertinętes Quales sunt quibus in hoc potissimum quarto libro vtitur Maro noster. Ná nisi metaphoricos loquatur, non posset exhibere, qđ in frŏnte receperat admiranda leuiũ spectacula rerũ. Op⁹ enim erat in apibus animalium vtilium facile minimis res regales imo plus quam heroicas fingere, vnde dicturus est, esse apibus partem diuinæ mentis & haustus Ætherios dixere. Vnde nunc reges apum describens, reges hominum graphice depingit non minus arguta inuentione quam Homerus, qui in deorum factis humana perscribit. Artificiosius enim est in minimis animalium summos hominũm describere q̃ in deis homines. Omnia itaq; belli inter reges gerendi officia præscribit. Nam animosi duces, nõ sinũt se castris aut mœnibus includi, sed statim in hostem prodeunt, quod quia nõ fecerunt Troiani eis vitio daturus est in nono, vocaturus eos non Phryges, sed phrygias, muliercularũ enim est includi vnde nunc dicit. Sin autem ad pugnam exierint, & discordia magno motu, quæras quomodo magno motu, cum tantilla sint illis corpuscula? Nempe animorum quia regibus incessit. Illud autem incessit videtur præsentis temporis. Nam dicitur, incesso incessis, cũ dandi casu, vt incessit mihi Cupido &c. Animos vulgi. Id quoq; ductorum optimorum est. Vnde ante prælia committenda fere contionem habere inducuntur: vt militum animos prænoscant. Trepidantia aut Martio furore concussa, aut spemq; metumq; inter dubia longe præsciscere quia longe dicit, certum est non esse inchoatiuũ verbum, non enim longa est inchoatio, sed pro principali ponit. dicere etiam potuisset prædiscere. Martius, id est bellicus, aut quali Mars suos accendere solet. Multum autem ad bellum posse clangoré tubarum indicat illud, quod in sexto Æneid. de Miseno docet. Ære ciere viros, Martemq; accendere cantu. Quia vero apes nõ vtuntur tibiis apte dicit, vox auditur fractos sonitus imitata tubarum. Vbi miram vim depingendi etiam qui pingi non potest sonitus habet vocabulum fractos, nam subraucum & bellicum sonantis tubæ sonitum, aut militis clamorem tremulum, & subaridum indicat. Coruscãt pennis vt milites armis. Natura autem hoc omnibus animalibus dedit, vt quibus maxime, valent minentur, antequã prœlium committant. Sic enim canes dentes, feles vngues, tauri, & arietes cornua ostentant, vt milites hastas suas vibrant, quia vero apes pennis, quæ alarum sunt tibicines, plurimum possunt, nam fractis illis & penitus inutiles sint. Non ab re eas explicant, spiculaq; exacuunt rostris, &c. Et circa regem quippe cuius cura ipsis pręcipua est, quia rege incolumi mẽs omnibus vna est amisso rupere fidé, tota itaq; respub. salus in regis salute cõsistit. Ad ipsa prætoria .i. tabernacula & tẽtoria regis. Ná pretoris est quicunq; in castris ius dicit, siue rex, siue imperator, siue dux, siue consul, alioqui sit. Vocãt ergo fiduciã præ se ferunt, quod militibus faciendũ est, eo q̄ multi possunt, quia posse videntur. Apte etiã dicit hostem non hostes, aut qa plus sępe p singularem significam⁹, aut quia ad totũ exercitum hostilé respicit, aut potissimũ, quia ad alteri⁹ factionis regem, sicut.n. in sui cuiusq; regis incolumitate salus est, ita in alterius regis nece victoria. Ergo vbi ver nactę sudũ. Ideo serenitatem expectãt, quia ventus officit volatui, nec cõsilio sed naturę stimulis ad pręlia impellunť. Sudũ autem dicitur seorsum ab hudo, aut sine vdo, vnde & Plautus. Quin tu in paludé is, exagitasq; arundiné, qui pertegamus, villam: dum sudum est. Irrumpunt portis, alludit ad portas castrorũ, vnde nullus mihi tam inepte fuerit sciolus vt dicat inepte dictas portas de alueorũ rimulis. Ná summo artificio res minimas vt maximas effert. Alludit etiã ad militũ bellicosorum animos q. non expectãt donec educantur sed prorũpunt. Ipsi quippe, q magni, quia reges. Ipsi enim emphasim habet. Obnixi, id est obnitentes. Possemus plura etiam in sequẽtem partem, immo in totum opus afferre sed breuitati studentes interdum monuisse cõtenti sum⁹, multo plura q̃ a cõmentariis afferantur esse ab diligente interprete afferenda. Nos aũt ideo breuiores sum⁹, qđ culpamur a nonnullis nimis aperti & faciles esse, atq; vtinã id solũ sit i nostris vitii. Multa aũt argute dicunť a cõmentariis reliquis, e quibus non oscitabundus lector plura discere poterit: vt ex illo Seruiano quod dicturus est ad aliud vela trahum, & terris festinem. aduertere proram, vbi illũ (inquit) allegoriã respicit qua est vsus ĩ. principio ades, & primi lege litoris orã. Item pelagoq; volans da vela patenti &c. Traximus quod modo diximus allusiões. & metaphoras conuenienter esse continuas.

PIERIVS.

¶ Victor dare terga coegit.) In omnibus iis codicibus quos habere potuimus, Subegit, scriptum obseruauimus p coegit. ¶ Pulueris exigui iactu compressa quiescent.) In Mediceo, & antiquis plerisque codicibus, quiescunt, pręsenti tempore legitur, vt præcepta hæc magis asseuerare videatur.

Verum, vbi ductores acie reuocaueris ambos:
Deterior qui visus, eum, ne prodigus obsit
Dede neci, melior vacua sine regnet in aula.
Alter erit maculis auro squalentibus ardens:
(Nam duo sunt genera) hic melior, insignis & ore,
Et rutilis clarus squamis: ille horridus alter
Desidia, latamq; trahens inglorius aluum.
Vt binę regum facies, ita corpora gentis.
Nanq; aliæ turpes horrent, ceu puluere ab alto
Cum venit: & terram sicco spuit ore viator
Aridus: elucent aliæ, & fulgore coruscant
Ardentes auro, & paribus lita corpora guttis.
Hæc potior soboles, hinc cœli tempore certo
Dulcia mella premes, nec tantum dulcia, quantum
Et liquida, & durum Bacchi domitura saporem.
At cum incerta volant, cœloq; examina ludunt,
Contemnuntq; fauos, & frigida tecta relinquunt,
Instabiles animos ludo prohibebis inani.
Nec magnus prohibere labor: tu regibus alas
Eripe, non illis quisquam cunctantibus altum
Ire iter, aut castris audebit vellere signa.

SERVIVS.

¶ Deterior qui visus.) Peior a malo dicť: deterior a meliore. ¶ Prodigus.) Nõ mella cõficiens, sed mella consumens. Ideo autem regem solum pręcipit occidendũ, quia eo amisso suis dissipatur exercitus. Nam & Binæ regũ facies, ita & corpora plebis. ¶ Squalentibus.) Splendentibus: quod a squamis venit. vt, Squamis ruroq; trilicem. Nam a squallore, sordidũ significat. vt, Squallentem barbam. ¶ Terram sicco spuit ore viator.) Aut in terram: aut re vera terrã, propter puluerem. ¶ Paribus lita corpora guttis.) Similibus .i. aureis habentes distincta corpora. Nam lita, est illita, distincta. ¶ Potior soboles.) Ad mella scilicet procreanda. ¶ Cœli tempore certo.) Et cum oriuntur. Pleiades, & cum occidũt: idest verno & autumno. ¶ Dulcia mella.) Non est supernum epitheton. Nam ideo ait dulcia, quia etiam sunt amara, vt corsicana, sicut in Bucolicis diximus. ¶ Liquida.) Defęcata, sine sordibus, nõ quę fluunt, ná mala sunt. ¶ Durũ Bacchi domitura saporé Apta mulso. Bene autem ait durum saporem: quia maiores vina asperrima mellis dulcedine tẽperabãt. ¶ Frigida tecta.) Melle vacua, inoperosa: cõtra, Feruet opus. ¶ Instabiles animos. Suadentes inanem vagandi licentiam. ¶ Quisquam.) Subaudi militum: aut certe quisquã de exercitu. ¶ Altum ire iter.) Aut ludendo in altum volare aut in bella procedere, alias nõ audebat.

ASCENSIVS.

¶ Verum vbi ductores acie, &c.) Docet duorum regum pręstantiorem esse eligẽdum, & signa quibus is dignosci posset, deteriorem autem occidẽdum ne prodigus obsit, dicẽs. Verum .i. sed vbi .i. postquã tu reuocaueris acie .i. a pugna per iactum .s. pulueris, ambos ductores, id ẽ principes belli, hoc est reges dede neci, id est occide eum qui visus suple fuerit aut qui videbitur, deterior .i. minus bonus ne ipse prodigus .i. dissipator rerũ & exercitus sui obsit .i. noceat reipub. suæ & rei tuæ priuatę, & sine .i. permitte vt sup. melior .i. pręstantior eorũ regnet in aula vacua .s. ab hoste qui iã occisus fuerit. Bene aũt dř in aula quę proprie regia dicitur, licet pro atrio vulgo accipiať. Alter, scilicet regũ, hoc est pręstantior

præstantior, erit ardens.i.coruscans & resplendens maculis squalentibus, id est splendentibus more squamarum in piscibus, auro, id est colore fuluo (dico inquit alter, nam duo sunt genera, scilicet regum) hic, scilicet de quo loquitur videlicet insignis, id est insignitus & decoratus ore, id est facie. Est autẽ diastole, id est positio breuis pro longa, iambus pro spondeo in quarto pede, melior insignis &c. & clarus squamis rutilis, id est maculis in morem auri, ille alter, scilicet deterior, horridus desidia, id est segnicie, & etiam ignauia torpens, & trahens sup. erit inglorius aluum latam, id est obesam & oblongam. Vt.i.quemadmodum binę supple sunt facies, id est facturę & formæ corporum regum, ita supple bina sunt corpora plebis, id est vulgi, hoc est reliquarum apũ, namque aliæ.i.aliquæ horrent existẽtes turpes, ceu.i.veluti, cum viator aridus, scilicet desiccatione aut siti, venit ab alto puluere.i. postquam permeauit terram puluerulentam, & spuit ore sicco, id est per puluerem saliuę concretũ exiccato, terram.i.puluerẽ cum saliua, vt dixi, concretum, aliæ.s.apes elucent.i. coruscant fulgore ardentes, id est resplendentes auro, id est fulgore auri fulgorem imitante, & corpora supple earum lita supp. sunt, paribus guttis, id est maculis quasi guttatim sparsis, hæc.s.posterior soboles est potior.i.potius eligenda, tu premes.i.coges hinc.i.ex hac posteriore sobole, certo tempore.i.dispositione cœli, mella dulcia nec tantum dulcia quantũ &.i.pariter liquida.i.defęcata, & dom itura durum saporem Bacchi.i.acre vinum faciendo mulsum, hoc est quę quidem dulcia erunt sed tamen magis liquida & ad mulsum conficiendum vtilia. ☞ At cũ incerta volant, tangit tertiũ euolandi modum, nam non solum euolant dũ educuntur aut dum ad pugnam exercitantur, sed etiam ad ludum inanem quem prohibere monet, dicens. At, id sed cum, id est quando examina, scilicet apum volãt incerta, id est vagabunda sine certa ratione euolatus & ludũt cœlo, id est in aere, & contemnunt fauos & relinquunt tecta sua, scilicet frigida, vtpote ab operatione cessantes, nam feruet opus redolentq; thymo fragrantia mella, tu prohibebis animos, scilicet apũ instabilis, id est vagos, & inconstantes nec ad rem intentos supple ab ludo inani, nec magnus labor, id est & non magna difficultas ẽ prohibere, pro eo quod est prohibendi, tu eripe, id est deme regibus alas & supple prohibueris, quia quisquam.s.de plebe. nũ audebit ire iter altum, id est euolare per aera, aut vellere signa castris id est egredi ad pugnam, illis, scilicet regibus cunctantibus.i.ammorantibus in tectis.

PIERIVS.

☙ Verum vbi ductores acie reuocaueris ambos.) In antiquis plerisque codicibus ambo, per, o, legitur, quam syncera m, & emaculatam lectionem Sosipater Carisius agnoscit, addita etiam ratione quod hoc Græcos secuti dicimus, quia illi τοὺς δύο & τοὺς ἄμφω dicunt, neq; respuit Terentius eundẽ hunc modum, vt in Andria. Hem Charine ambo opportune vos volo, quod vero in Adelphis est, vsque a pueris curaui ambos sedulo. Helenius acrõ in eadem fabula locum ex Sallustij lib. iiij. historiarum citat. Inter me atque Lucullum prope inopia rursus ambos incessit. Verrumq; dicit errare, qui putat hos ambo, dici debere. Indifferenter autem locutos veteres ex multis auctorum exemplis. Carisi⁹ ostendit. ☞ Cum venit & terram sicco spuit ore viator.) In antiquis aliquot codicibus, & sicco terram spuit.

SERVIVS.

☙ Croceis floribus horti.) Tã odoris optimi quam coloris: non enim dicit illic crocum solum esse debere. ☞ Falce saligna.) Facta de salice: quasi in simulachro ligneo. ☞ Hellespontiaci seruet tutela Priapi.) Nõ dicit Priapum illic esse debere, sed præcipit tales eẽ hortos vt mereamur deum habere custodẽ. Hic aũt Priapus fuit de Lampsaco ciuitate Hellesponti: de qua pulsus ꝓpter virilis membri magnitudinem, post in numerum deorũ receptus, meruit numen esse hortorum. De hoc Horatius, Nam fures extra coercet, Obscœnoq; rubet porrectus ab inguine palus: Ast importunas volucres in vertice arundo Terret fixa Dicitur autẽ pręesse hortis propter eorũ fœcunditatẽ, nã cum alia terra semel creet aliquid, horti nunq̃ sine fructu sunt. ☞ Ipse thymum.) Diligens rusticus, & cultor hortorũ. ☞ Irriget imbres.) Id est aquas,.. Iuuenalis, In tenuis plantas facili diffunditur haustu. ☞ Vela traham, & terris festinẽ aduertere proram.) Illam allegoriam respicit qua est vsus in primo, Addes, & primi lege littoris oram. Item, Pelagoq; volans da vela patenti. ☞ Pingues hortos.) Fœcundos. ☞ Biferiq; rosaria Pęsti.) Pęstum oppidum est Calabriæ, in quo vno anno bis nascitur rosa. ☞ Cresceret in ventrem cucumis.) In curuaturam. Ideo aũt sic qui per herbã, nam rectᵘˢ crescit si pendeat. Sane hic cucumis huius cucumis declinatur, sicut agilis, secundum Idoneos. Nam Neoterici huius cucumeris dixerunt: sicut puluis pulueris. ☞ Nec sera comãtem Narcissum.) Sero flores habentem.

Inuitent croceis halantes floribus horti,
Et custos furum, atque auium, cum falce saligna.
Hellespontiaci seruet tutela Priapi.
Ipse thymum, pinosq; ferens de montibus altis,
Tecta ferat late circum: cui talia curæ:
Ipse labore manum duro terat ipse feraces,
Figat humo plantas, & amicos irriget imbres.
Atque equidem, extremo ni iam sub fine laborum
Vela traham, & terris festinem aduertere proram:
Forsitan & pingues hortos quæ cura colendi
Ornaret, canerem: biferiq; rosaria Pæsti,
Quoq; modo potis gauderent intyba riuis.
Et virides apio ripæ: tortusq; per herbam
Cresceret in ventrem cucumis, nec sera comantem
Narcissum, aut flexi tacuissem vimen acanthi,
Pallentesq; ederas, & amantes littora myrtos.

ASCENSIVS.

☙ Inuitent cro. &c.) Admonuit subitos tumultus atque inanis lusus apum prohibendos, nunc monet ad mellificationem eliciendos & croceis floribus inuitandos facturus digressiunculam de hortorum cultu subiuncturusq; cuiusdam senis. fœcundam in ea re diligentiam. ☙ Ordo est. Horti halantes, id est fragrantes & spirantes floribus croceis, id est aut reuera croci aut crocei coloris, inuitent.i.alliciant & attrahant apes ad se. & custos furum atque auium, scilicet importunarum cum falce saligna, id est qui pingi solet cum arundine aut falce ex salice facta, hoc est Priapus quãuis falx Saturno detur appositorie tutela, quasi dicat, qui custos sit & tutela Priapi Hellespõtiaci, id est ex Hellespõto oriundi, & illic summopere culti. seruet.s. hortos, aut tales sint vt seruari mereantur, ipse, scilicet diligens rusticus, ferens, scilicet ad aluearia, de altis montibus thymum, id est herbam illam apibus gratissimam & pręcipue ĩ montibus natam quia dulcior est, & pinos, scilicet ad ceras conficiendas & thymum ad mella, & is. s.cui talia. s.mella & cerę, sunt curę, ferat late circumtecta. s.thymum & pinos, hoc est frondes pinorum, ipse, scilicet rusticus apum curator, terat manum duro labore, & ipse figat, id est affigat humo, plantas feraces, & irriget, id est superfundat, imbres amicos.i.salubres. Atque equidem id est ego certeni, id est nisi ego traham iam vela, id est sim iuxta nauigationis institutæ portum, hoc est sub extremo fine laborum, & nisi festinem aduertere terris, id est ad terram proram, id est posteriorem nauis partem, quod faciunt qui in statione nõ diu mansuri sunt, vt Æneid. vj. Obuertunt pelago proras, ego forsitã canerẽ, &.i.simul quæ cura colendi.i.in colendo, ornaret hortos pinguis, id est fœcundos, & rosaria.i.rosarum copiam aut plantaria, Pæsti.i.illius oppidi in Calabria biferi, id est bis quotannis fructus ferentis, quoq; (duæ sunt voces).i.& quomodo intyba gauderent.i.læta essent riuis potis, id est absumptis & ibibitis, & quomodo ripę virides gauderent apio, id est herba illa viridi, & cucumis herba illa tortus.i.implicata per herbam cresceret in ventrẽ, id est latum ventrem acciperet, nec tacuissem, id est etiam cecinissem, Narcissum.i.herbam illam eiusdẽ nominis florem ferentem comantem.i.frondentem aut florentẽ sero, id est tarde & vimen acanthi, illius fruticis spinosi, flexi.i.flexibilis aut reuera flexi i hortis & hederas pallentes.i.albas, aut pallere facientes, & myrtos amantis littora.i. feliciter nascentes in littoribus quare in Veneris quę nata in mari est dicuntur tutela.

PIERIVS.

☙ Quoq; modo potis gauderent intyba riuis.) In Longo. versus ita legitur. Quoq; modo positis gauderent intyba fibris. q̃q̃ fibris, superadditum eadem tamen manu, & atramẽto non dissimili. No. Marcellus in libro de indiscretis generibus, hoc citato versu, riuis agnoscit. Hic enim loquitur de latiuo, nonne scimus verо alibi dictũ. & amaris intyba fibris. Sed enim Priscianus, vbi potus per syncopã a potatus melius dici docet, Virgilij locũ hũc ci/

tat. Quoq; modo potis gauderent intyba fibris, velut illud. Huc ipsi potum venient per prata iuuenci. Quod vero Vir. & Plauty bũ genere neutro protulere, Lucilius & Pomponius genere masculino ponere maluerunt, Sed & illud nõ pteribo codices plerosque ex antiquioribus legere intuba, per, u, & apud Plinium in vetustis codi. intubum passim haberi, & ita dubio procul scribendũ est apud Latinos, cum intubũ, & Dioscoridis, & Galeni, & aliorũ quorundam authorum attestatione sit Romana dictio. Literã vero, y, nequaquam esse Romanam manifestum est. Verum Graecos u, breue prȩsertim ex dictionibus nostris ea litera scribere instituisse, quare qui ἴντυβον apud Graecos legerant, vt apud Galenum κηπώριον τὸ ῥωμαῖοι λεγόμενον ἴντυβον λάχανον. Apud Dioscoridem vero ῥωμαῖοι ἴντυβον ἀγρίσιν. Et ita apud alios nihil animaduertentes eam latinam esse dictionem graece scribere maluerunt, quam eam Romanae scriptioni reddere. ℣ Nec sero comantem Narcissum.) Superius dictum est, crebro, vltima breui positum in Longobardico exemplari, ita etiam hoc loco sero comantem, tam in eo quam etiam in Mediceo codice habetur. Nam & apud Statium, sero memor thalami legas, & aduerte etiam apud Seruium legi debere, sero flores habentem. Hoc enim ille tantum dixit, non taciturus quidem, si sera pro sero figuratam elocutionem agnouisset.

SERVIVS.

℃ Oebaliȩ turribus altis.) Oebalia ipsa est Laconia. vnde de Castore & Polluce ait Statius Oebalide fratres. ℣ Galesus) vero fluuius est Calabriȩ, qui iuxta ciuitatem labitur Tarentinam, in qua se hortos optimos vidisse commemorat. Oebaliȩ autem turres ait quas condiderant hi qui de Oebalia venerant. Nam vt etiam in tertio Æneidos diximus, Laconas diu bello attriti ab Atheniensibus, & inopiam timentes virorum, prȩceperunt vt virgines cum quibuscunq; concumberent, quo facto cum post victoriam iuuenes de incertis parẽtibus nati erubescerent originem suam. (nam & Partheniatȩ appellabantur) duce Phalanto octauo ab Hercule nautigns profecti venerunt ad oppidum Calabriȩ, quod Taras Neptuni filius condiderat: & id auctum habitauerunt. ℣ Corycium vidisse senem.) A Cilicia. Corycos enim ciuitas est Ciliciȩ, in qua antrum illud famosum pene ab omnibus celebratum. Et per transitum tangit historiam memoratam a Suetonio. Pompeius enim victis piratis Cilicibus, partim ibidem, partim in Graecia, partim in Calabria agros donauit. Vnde Lucanus, An melius figent piratae magne coloni. Male autẽ quidã Corycium proprium asserunt esse nomen, cum sit appellatiuũ eius qui more Corycio hortos excoluit. Quod etiam Plinii testimonio cõprobatur. ℣ Vidisse senẽ.) Ordo est, Memini vidisse. dicimus autem & memini videre. Terentius, Memini videre, quo ȩquior sum Pamphilo si se illam in somnis. ℣ Relicti.) Deserti atq; contempti. Quis enim agrum non sperneret nulli rei aptum, non vitibus, non frumentis vel pascuis? ℣ Rarum olus.) Id est plãtatile. ℣ Vescumq; papauer.) Quo vescimur. Nã est aliud lethȩũ quo nõ vtimur. nã vescas salicum frõdes alter dictum est. ℣ Regũ ȩquabat opes animis.) Bene animis, non potestate, quia regũ more cibis non comparatis vtebatur. ℣ Frigore saxa rumperet.) Vnus est enim, vt diximus, effectus & caloris & frigoris. ℣ Glacie cursus frenaret aquarum.) Mira varietas. Nam supra ait, Concrescunt subitȩ currenti in flumine crustae. ℣ Æstatem increpitans seram.) Tarde venientem, cum ille iam eius carperet fructus.

Nanque sub Oebaliae memini me turribus altis,
Quà niger humectat flauentia culta Galesus:
Corytium vidisse senem, cui pauca relicti
Iugera ruris erant, nec fertilis illa iuuencis,
Nec pecori opportuna seges, nec commoda Baccho,
Hic rarum tamen in dumis olus, albaq; circum
Lilia, verbenasq; premens, vescumq; papauer,
Regum aequabat opes animis, seraq; reuertens
Nocte domum: dapibus mensas onerabat inemptis.
Primus vere rosam, atque autumno carpere poma.
Et, cum tristis hyems etiam nunc frigore saxa
Rumperet, & glacie cursus frenaret aquarum:
Ille comam mollis iam tum tondebat acanthi,
Æstatem increpitans seram, zephyrosq; morantes.

mirabilem rarisq; inuentu vbi memini apud Idoneos cũ verbo prȩteriti temporis cõstruatur, cum totus sermo de praeterito fit) id est quod viderim aliquando, sub altis turribus Oebaliȩ, id est Tarentinae vrbis Calabriae ab oebaliis, hoc ẽ laconibus extructȩ in ea, scilicet parte qua Galesus fluuius ille Calabriȩ niger. i. coeruleus, aut profundus, humectat id ẽ irrigat, culta, scilicet arua flauẽtia, scilicet ex flaua cerere, hoc est segete, vidisse dico senẽ Corycium. i. cilicẽ, hoc est ex Coryco Ciliciae oppido piratam tarentinȩ cum aliis colonũ effectũ, cui, scilicet seni erãt pauca iugera ruris relicti, id est deserti & propter sterilitatem a nemine occupati nec culti. Illa seges, id est terra non dat opportuna, id est accommoda, & grata iuuencis, id est armentis non pecori, scilicet gregario, nec erat commoda Baccho, id est vitibus, tamen ille premens. i. vi cõserens, in dumis olus rarum, id est plantatile & premens alba lilia & verbenas, id est herbas quibus in sacris vti solebant, circum. i. per circuitum olerum, & papauer vescum. i. imminutum & paruȩ escȩ accommodũ, aut quo vesci posset ȩquabat animis, quia re ipsa nõ potuit, opes. i. diuitias & facultates regum. i. ditissimorum, & ipse reuertens, id est rediens ex illo agro sterili, domum nocte sera, id est suprema luce postquã totã diem culturȩ impartiuerat onerabat mensas. s. suas dapibus. i. escis inemptis. i. non emptis sed ex agro suo collectis, quia forte moretum aut aliud placentȩ genus ex holeribus & herbis cõfecerat. Ipse carpere, id est carpebat. (Figura historiis apta qua infinitum pro indicatiuo ponimus) primus rosam vere, id est tempore verno, atq; carpebat primus poma autumno, id est tempore autumnali, & cum hyemis tristis rũperet etiam nunc. i. ipso puncto temporis saxa frigore. i. gelu asperrimo & frenaret cursus aquarum. i. constringeret aquas currere solitas glacie, ille tondebat. i. metebat iam iam tum comam. i. recentem frondem aut summitatem, acanthi mollis. i. tenerae & eo anno natȩ increpitans. i. cum crepitu exprobrans aestatẽ seram. i. tarde aduentantẽ, & zephyros ventos illos dulces vernam tẽpestatem afflare solitos & fauonios latine dictos morantes. i. tardantes venire, & flare sua tempestate.

ASCENSIVS.

℃ Nanq; sub Oebaliȩ &c.) Vt paucis nos inuitet ad hortorũ culturam ostendit quantum valeat per senem quendam qui in Italia sterilem locum alioquin cultu diligenti iam fertilem fecerat: vt ex eo sibi victum compararet, variosq; ornatus haberet, vnde dicit. Cancrem quidem praedicta: nanque pro quia ego meminu
M. mini id est memoria repeto, me vidisse. (Agretius dicit hunc locum eẽ mirabilem

PIERIVS.

℃ Hic rarum tamen in dumis olus.) In Longobardico codice legere est, hinc, hoc est ex paucis illis iugeribus, quae nec pabulo nec segeti, nec vitibus ẽt opportuna. In reliquis, hic. ℣ Et cum tristis hyems ẽt nunc.) In codicibus nonnullis, ẽt num, quȩ dictio frequentissima apud Pliniũ, ex eo, quod Grȩci ἔτι, καὶ νῦν dicunt.

SERVIVS.

℃ Ergo apibus foetis idem, atque examine multo.) Ne sine causa hortos descripsisse videretur. ℣ Illi tiliȩ, atque vberrima pinus.) Illi, vberrima, scilicet: Nam per naturam & tiliȩ & pinus steriles esse dicuntur. ℣ Seras.) Maiores: quod nimiȩ difficultatis est. ℣ In versum.) In ordinem. vt, Triplici pubes quã Dardana versum impellunt. ℣ Distulit.) Transtulit. Nã mutauit praepositionem. ℣ Eduram.) Nimiũ duram, validam. ℣ Et spinos iam pruna ferentes.) Prunorum arbor vocat spinus, gñe masculino. Nã sentes, has spinas dicimus. ℣ Spatiis iniquis.) Angustis. vt, Spatiosq; subsit Ser. gestus iniquo. Et dicit se carminis breuitate constrictum hortos plenũ nõ posse describere. ℣ Aliis.) Cargelium

Ergo apibus foetis idem, atque examine multo
Primus abundare, & spumantia cogere pressis
Mella fauis: illi tiliae, atque vberrima pinus,
Quoq; in flore nouo pomis se fertilis arbos
Induerat, totidem autumno matura tenebat.
Ille etiam seras in versum distulit vlmos,
Eduramq; pyrum, & spinos iam pruna ferentes,
Iamq; ministrantem platanum potantibus vmbram.

gelium & Martialem signifi/cat.

Verum hæc ipse equidem spatiis disclusus iniquis
Prætereo, atq; aliis post commemoranda relinquo.

ASCENSIVS.

¶ Ergo apibus &c.) Ne preter institutum diuagatus culpetur applicat quę de sene corycio elocutus est ad præpositam materiam dicens. Ergo quia, scilicet dili gens fuerat hortorum cultor idem, scilicet senex Corycius, abundare, id est abundabat primus apibus fœtis, id est enixis partum atque multo examine, id est foetu educendo, & ipse cogere, id est cogebat, hoc est constipabat primus fauis pressis mella spumantia scilicet ex pressura aut ex impetu & vehementi casu, pondus eni aquarum & præceps casus spumam procreat, tilię supp. fuerant illi, atque pinus vberrima supple fuerat illi quot q;.i.& quot pomis arbos.i.arbor fertilis induerat.i.ornauerat & vestierat se i flore nouo.i.quot flores produxerat arbor, ipse senex tenebat totidē .s.poma matura in autumno, & ita nullus flos peritum deciderat. Ille.s.idē senex, distulit.i.tråstulit & disposuit etiā vlmos seras, id est grandes & diutinas, in versum.i.ordinē, & lineam ab qua directe vertatur, & pyrum edurā.i.valde duram, & spinos ferentes iā pruna, hoc est iam foecundos. Nam Seruius vult genere masculino dici arborē spinam, putatur tamen voluisse dicere voce masculina sub us.s.non, a, & distulit ēt platanum arborem ablatis ta malibus dicti ministrantē potantibus.s.sub eā vmbrā. Nam is præcipuus eius arboris vsus verū.i.sed ipse.i.ego quidem.i. certe exclusus.s.ab huiusmodi rerum executione iniquis.i.inęqualibus, hoc est nimis breuibus & angustis spatijs.i.metis aut vitæ, aut carminis, aut alijs negocijs vrgentibus prætereo hæc atque relinquo commemoranda.i.recensenda post.s. huius opis editionē, aut consummationem, alijs.s.poetis, & scriptoribus.

PIERIVS.

¶ Iamq; ministrantē platanum potantibus vmbram.) Veteres oēs codi. vmbras habent numero multitudinis, forte vt spatiosi° aliquod ostendat, quod memoria proditum plures olim turmas. sub vna platano condi solitas. de hac autem Varro, Iucunda, eius vmbra haud alia lætius operiente toros. Pli. Platanus arbor nulli rei, nisi vmbræ vtilis. ¶ Spatiis disclusus iniquis.) Veteres omnes codices, exclusus, habent, quod & Columellæ parodia confirmatur, discludere enim aliud significat. ¶ Atque alijs post commemoranda relinquo.) In codici. aliquot legas, post hæc memoranda, sed cōmemoranda, Longobardicus, & aliquot alij codices habent. Sunt qui post memoranda legant, vt in Medi c. cod. habetur, quam lectionem videtur agnouisse Columella.

SERVIVS.

¶ Naturas apibus quas Iuppiter ipse Addidit.) Naturas pro moribus posuit. Addidit autem, aut dedit: aut re uera addidit. Necesse enim est eas etiam ante habuisse mores aliquos pprios. ¶ Pro qua mercede canoros.) Ordo est, Expediam naturas apum: quæ canoros Curetum sonitus Crepitantiaq; æra secutæ, Dictęū, coeli regem pauere sub antro. ¶ Pro qua mercede.) id est gratia vel labore. ¶ Solę communes natos, consortia tecta vrbis habēt.) Nam vt etiam Donatus dicit, tragicum est, & vltra carmen Georgicon si accipiamus pro qua mercede, exclamationem esse: vt sit, pro quanta hoc mercede fecerunt? scilicet vt Iouem alerent: quem Ops Saturni vxor Curetibus, Coribantibus, & Idæis dactylis custodiendum dedit in monte Cretæ Dictęo: ne eum Saturnus consumeret, vt filios omnes solebat. Quod ideo fingitur, quia Saturnus, vt diximus, temporum deus est, quę in se reuoluuntur in æternum. Tunc itaque apes æris secutæ sonum, Iouem melle aluisse dicuntur: pro qua re eis postea pręstitit Iuppiter, vt haberent liberos sine vllo concubitu. ¶ Solę communes natos.) Plato in libris quos περὶ πολιτείας scripsit, dicit amori reipublicę esse nihil pręponendum. Omnes pręterea & vxores & liberos, ita nos tanquam communes habere debere. vt charitas sit non libido confusa. Quod pręceptum dicit nullum pter apes seruare potuisse. ¶ Magnis legibus.) Id est ęternis, nūq̄ mutabilibus. Iidem enim legibus semper vtuntur: nec eas, vt homines, sæpe commutant. ¶ Nouere penates.) Charissima habent, vt, Hic inter flumina nota, id est chara. ¶ In medium quæsita reponunt.) Quæsita & parta in commune conseruant. Ipse alibi, In medium quęrebant. ¶ Victu.) Victui. ¶ Foedere.) Pacto, vt vicissim in aluearibus, vel in agris laborent. ¶ Narcissi lachrymam.) Narcissi humorem. Quod autem ait Narcissi lachrymam, allusit ad fabulam: quia, vt diximus, de puero est conuersus in florem. ¶ Prima fauis ponunt fundamina, gręce πρόπολιν locant, duriore cera, quæ vix ferro potest frangi, quam colligūt de gummi arborum, & rasis lapidibus. vnde paulopost dicet, Sępe etiam duris errando in cotibus alas Attriuere. ¶ Tenaces ceras.) Mella retinētes. ¶ Adultos educūt foet°.) Educēdo adultos faciūt. ¶ Cecidit custodia sorti.) Ex sorte. Nam aduerbiū est, quod traxit a militia. Legimus enim, Partibus ęquabat iustis, aut sorte trahebat.

Nunc age, naturas apibus quas Iuppiter ipse
Addidit, expediam: pro qua mercede canoros
Curetum sonitus, crepitantiaq; ære secutæ,
Dictæo coeli regem pauere sub antro.
Solæ communeis natos, consortia tecta
Vrbis habent, magnisq; agitant sub legibus æuum:
Et patriam solæ, & certos nouere penates:
Venturæq; hyemis memores, ęstate laborem
Experiuntur, & in medium quęsita reponunt.
Nanq; alię victu inuigilant: & fœdere pacto
Exercentur agris: pars intra septa domorum
Narcissi lachrymam, & lentum de cortice gluten
Prima fauis ponunt fundamina: deinde tenaceis
Suspendunt ceras: alię spem gentis adultos
Educunt foetus: aliæ purissima mella
Stipant: & liquido distendunt nectare cellas.
Sunt quibus ad portas cecidit custodia sorti:
Inq; vicem speculantur aquas, & nubila coeli:
Aut onera accipiunt venientum: aut agmine facto
Ignauum fucos pecus a præsepibus arcent.
Feruet opus, redolentq; thymo fragrantia mella.

ASCENSIVS.

¶ Nūc age &c.) Ingreditur ergo ad describendas naturas apum & mores sane mirabiles, dicens. Nunc age adhortandi ē ad auditorem spectans aut etiā primam personam respiciens, expediam, id est paucis aperiā naturas quas Iuppiter ipse, scilicet qui maximus est & præcipue potest, addidit. s. ad priores naturas, & pro qua mercede.i. quid mercedis accepturæ ipsę secutę canoros sonitus curetum illorum populorū Cretę, qui Iouem in Dictęo monte alendum susceperant, & secutę æra crepitantia.i. cum crepitu sonantia dum a curetibus pulsabantur ne Saturnus, vagitum Iouis perciperet (habuerunt ergo iam tunc apes naturam sequendi crepitum pelunū sed addidit, Iuppiter vt solę cōmunes natos haberent, & vt sine concubitu ederent foetus) quod ergo ipsę secutę ęra crepitantia, pauere regem coeli videlicet Iouem, sub antro Dictæo, id est qui in Dicte monte Cretensi absconditus erat. Incipit ergo narrare naturas superadditas mores apum, dicens. Solæ, scilicet apes habent natos communes etiam a multis partos & genitos, & habent tecta vrbis, id est habitationis consortia, id est communia & ad communem sortem pertinētia, & agitant æuum sub magnis legibus, quia sub legibus naturę, & ipsę solæ, scilicet inter animantia rationis expertia nouere patriam ita vt ad eam redeāt & certos penates, id est lares apud quos nascuntur, & ipsę memores, id est prouidę venturæ hyemis experiuntur laborem ęstate (non dicit hic quod solę id faciāt, nam & formicis ea natura est) & reponunt quęsita, id est parta & accumulata in medium, id est in commune sicut communiter laborant. Nanque alię, id est aliquę, inuigilant victu (dādiuus est) id est victui habendo, & exercētur agris, id est per agros in acquirendo victu, foedere pacto, scilicet inter eas vt non sibi solis sed omnibus victum quęrerent, pars id est alię ponūt intra septa domorum, id est aluearioium lachrymam, id est rorem, aut tenuem succum (sed lachrymam signanter dici quod is flos ex puero lachymante prouenit) Narcissi illi° floris in quem puer flens conuersus fingitur, & gluten, id est glutinum & viscum, lentum, id est fluidum aut liquidum de cortice, scilicet sumptum vt durius fit, appositorie prima fundamina, id est quę res sint prima fundamenta, fauis quos primum construunt, deinde suspendunt ceras tenacis, id est pinguiores & firmius adhęrentes, alię educūt foetus adultos, appositorie spem gregis, id est

id est in quibus est spes de cõseruando grege aliæ stipant, id est cõdensant mella purissima, & distendunt, id est sic farciunt vt distendi cogantur, cellas, id est fauorum receptacula, nectare, melle liquido, id est puro & pellucente. Sunt supple, aliæ quibus custodia ad portas, id ẽ excubiꝰ cecidit sorti, id est in sortem, & speculantur inuicem, id est vicissim aquas vt scilicet inde prognostica capiant, & nubila coeli, ne scilicet operariæ exeant imminente imbre. Aut accipiunt onera venientium, quia non eædem stipant & colligit mella, aut ipsæ facto agmine, id est manu conferta, arcent, id est amouent & abigunt a præsepibus, id est aluearibus suis fucos (appositorie) pecus ignauum, id est nullius grauitatis, hoc est industriæ & laboris, nihil agens, & aliena consumens. Sunt enim fuci vespę ignobiles non mellificantes, sed tñ melle vescentes. Opꝰ, id est exercitatio omnium earum feruet, id est cum feruore fit & mella fragrantia, id est redolentia & molliter spirantia redolent thymo, id est trahunt odorem thymi, vnde collecta sunt: & apes apes pastæ.

PIERIVS.

¶ Et patriam solæ & certos nouere penates.) In codicibus aliquot legere est a patriam solę, & certos nouere penates, non enĩ a, semper dolentis interiectio, sed admirationem interdum significat, scribit vero, a, sine adspiratione ex Probo alibi notatum. In Longobardico non est, &, secundo loco legitur vero, Et patriam solę certos nouere penates. sed enim qui dictionem, &, hinc auferunt, venustatem etiam omnem a versu auferũt. ⁋ Narcissi lachrymam, & lentum de cortice glutem.) In codici. aliquot antiquis & præser im in Longobardico, lectum, legitur, non lentum plurimarum enim arborum cortices gluteo exsudant, vt resinam, succinũ, quibus vtuntur apes, in opere suo construendo ad firmitatem, sed & lentum placet, quod proprium est glutinis epitheton. ⁋ Redolentq; thymo fragrantia mella.) In Longobardico, flagrantia, scriptum est, quod non probatur ex grammaticorum distinctione.

SERVIVS.

¶ Ac veluti lentis Cyclopes fulmina.) Comparatio ad festinationem pertinens solam. ⁋ Cecropias.) Id est Athenienses a rege Cecrope Atticę, vbi optima mella nascitur. ⁋ Innatus.) Insitus. ⁋ Vrget.) Premit. Grandæuis oppida curæ.) Sicut senes muros tuentur, nec in bella prorumpunt. ⁋ Dędala tecta.) Ingeniosa. vt Dædala circe. ⁋ Crocumq; rubentem.) Sallustius in historiis ait, In qua crocum gignitur. genere neutro secundum artem vsus est. hic poetice masculino, referens se ad puerum qui in hunc florem dicitur esse conuersus. ⁋ Ferrugineos hyacinthos. ⁋ Ferruginei, id est nigri coloris. ⁋ Corpora curãt.) Se reficiũt. vt, Fessiq; & equos & corpora curant. Sane curare corpus, si de hominibus dicimus, & cibo & lauacro intelligimꝰ, vel alterutro, si de apibus, tantum cibo accipimus ⁋ Sopor suus.) Ipsis aptus. ⁋ Aut credunt coelo.) Scilicet suos volatus. ⁋ Aquantur.) Aquam hauriunt ex vicino. ⁋ Instabiles.) Fluctuantes.

Ac veluti lentis Cyclopes fulmina massis
Cum properant: alii taurinis follibus auras
Accipiunt, redduntq;: alii stridentia tingunt
Aera lacu: gemit impositis incudibus Ætna.
Illi inter sese magna vi brachia tollunt
In numerum: versantq; tenaci forcipe ferrum.
Non aliter (si parua licet componere magnis)
Cecropias innatus apes amor vrget habendi,
Munere quamq; suo. grandæuis oppida curæ,
Et munire fauos, & Dædala fingere tecta.
At fessæ multa referunt se nocte minores,
Crura thymo plenæ: pascuntur & arbuta passim
Et glaucas salices, casiamq;, crocumq; rubentem
Et pinguem tiliam, & ferrugineos hyacinthos.
Omnibus vna quies operum, labor omnibus vnus,
Mane ruũt portis: nusquam mora: rursus easdem
Vesper vbi ẽ pastu tandem decedere campis
Admonuit, tum tecta petunt: tum corpora curant.
Fit sonitus: mussantq; oras, & limina circum.
Post vbi iam thalamis se composuere: siletur
In noctem: fessosq; sopor suus occupat artus.
Nec vero a' stabulis pluuia impendente recedunt
Longius, aut credunt coelo aduentantibus Euris:
Sed circum tutæ sub moenibus vrbis aquantur,
Excursusq; breues tentant: & sæpe lapillos,
Vt cymbæ instabiles fluctu iactante saburram,
Tollunt: his sese per inania nubila librant.

ASCENSIVS.

¶ Ac veluti lentis &c.) Facit digressiunculã adducẽdo similitudinem sumptã a Cyclopibus qui ministri Vulcani cum eo in antro Vulcani dicuntur Ioui arma & fulmina fabricare. quod dicit poeta non maiori cum festinatione nec molimine ac ordine faciunt, atque si parua licet componere magnis, hoc est reddendo singula singulis, apes pro virili sua mellificio intendunt. Nam sicut Cyclopum alius flando massam calefacit, alius ferit, imo plures feriunt in numerum, id est secundum proportionẽ musicam quam Pythagoras ex ictibus inuenisse dicitur, alius extinguit & suo quisque muneri intẽtissimus est, ita & apum suum quęq; munus summa cum diligentia summoq; conamine non sine ordine deplet. ¶ Ordo verborum talis est. Ac veluti, id est quemadmodum cum, id est quando Cyclopes, id est populi illi olim in Sicilia vnum oculum habere reperti properant, id est properanter fabricant, massis lentis. i. mitigatis & mulcendo lætificatis, fulmina. s. Iouis, alii, id est quidam eorum accipiunt & reddunt auras. i. flatus & reflatus follibus taurinis. i. corio taurino munitis & circumseptis. Alii tingunt, id est extingunt æra. i. quæuis metalla stridentia. i. quæ stridorem emittunt & crepitum dum extinguuntur lacu, id est aqua coenosa aut reuera lacu cum naturalis sit huiusmodi fabricatio Ætna, mons ille Siciliæ perpetuo ardore æstuans) vnde propter sulfur & cæteram materiam fulminis cujus illic copia, datus est fabulę locus vt fulmina Iouis illic fabricare dicantur) gemit, id est fatiscit aut resonat quasi gemitum referens, illi, scilicet scilicet Cyclopes, tollunt, id ẽ erigunt inter sese in numerum. i. secundum ordinem & concentum musicum qui ex proportione & apta vicissitudine resultat brachia scilicet sua magna vi, id est molimine ingenti, & versãt ferrum. s. quod cudunt forcipe, id est instrumento (quam tenellã quidam vocant, ab eo autem quod forũ. i. calidum capiat nomen sumpsit) quo calida capi possunt non aliter, id est consimiliter (si licet componere. i. conferre & comparare parua, quantę sunt apes magnis, quãti sũt Cyclopes. Contra in Bucolicis. Sic paruis componere magna solebam) amor habendi, scilicet mel, aut mellis & fauorum, innatus, id est connaturalis & ita non vitiosus vt est sæpe in hominibꝰ vrget, id ẽ impellit & instigat, apes cecropias, id est atticas quę in Hymeto monte Atticæ regionis, vbi optimi mellis copia est natæ dicuntur, aut cecropias q̃si. Palladias & Dędalias, id ẽ subtiles & operosas, in contexendis fauis, vrget dico quanque id est quamlibet apium, suo. i. proprio munere, quod, scilicet ei sorti cecidit oppida, id est aluearia operta in quibus sunt varia domicilia, sunt curę, id est ad curam deputata, grandæuis. i. prouectioribꝰ apibus, & munire. s. cõtra frigus, calorem & fures fauos, & fingere, id est componere, tecta Dędala, id est subtilia quasi a Dędalo fabricata essent, at, id est sed minores, id est iuniores fessę, scilicet ex onere & labore, referunt. s. alis [illegible], hoc est seipsas cum melle suo, referunt autem domum, multa nocte. i. cũ iam plurima, pars noctis, transacta sit computando noctem respectu aliarum volucrum quæ ante vesperum considunt ad concubitũ: referunt dico se plenę crura, id est habentes crura plena. i. onusta, aut onerata thymo, id est melle ex Thymo collecto aut flore eius & . s. apes pascitur. i. depabulantur passim. i. in plurimis passibus & locis, & . i. etiam arbuta. i. frundes aut flores arbutorum, & salices glaucas. i. glauci, hoc est viridis ac coerulei coloris, hoc est flores salicum, vnde in Bucol. hyblęis apibus florẽ depasta salicti, & pascuntur casiam herbam illam odoriferam aut florẽ eius & crocum rubentum. s. filo florum, & tiliã. s. arborem, pinguẽ. s. in fronde viscosa, & hyacinthos. s. flores ferrugineos. i. coeruleos ac subnigri admisto rubro coloris. Vna quies operum. i. ab operatione est omnibus. i. omnes simul quiescunt, labor est omnibus vnus, id est eodem tempore. Ipsę ruunt, id est celeriter excurrũt mane portis (Alludit semper ad homines grauos) nusq̃. i. in nulla parte est mora. rursus vbi, id est postquã vesper, id est stella vespertina admonuit easdem, scilicet apes decedere tandẽ. i. post multam moram

ram campis e pastu, tum.i.tunc, petunt.i.repetunt tecta, id est do mos suas, & curant.i.molliter tractant ac reficiunt corpora.s.sua sonitus fit & mussant.i.obstrepunt circum oras & limina.s.regni sui quasi hostē terrentes, post, id est postea vbi ipsę composuere se thalamis.i.cubilibus, siletur.s.ab omnibus, in noctem.i.ad conticinium noctis perficiendum, & suus.i.proprius & conueniens sopor.i.profundior somnus, aut dormitio occupat, id est sopit art⁹ fessos.s.ex labore diurno. Nec vero.i. & certe non recedunt longius a stabulis.i.aluearibus suis, pluuia impendente.i.imminēte q quasi in nubibus pendeat, aut non credunt.i.nō cōmittunt sup. se aut non credunt.i.confidunt coelo.i.sereno aeri (vnde ad Palinurum in fine quinti. heu nimium coelo confise sereno) & hoc Euris.i.ventis illis pluuiā afflare solitis aduētantibus.i.ingruentibus sed ipsae aquantur.i.potantur tutae.i.protectae a pluuia & vento, circum.i.in circuitu, sub moenibus vrbis tutae.i.defendentis & tu tantis eas a pluuia & vento. (Nam tutum communiter dicitur & quod defendit vt locus, & quod defensum est vt homo) & tentāt .i.attētant & cū anxietate faciūt excursus breues, & tollūt.i.asportant sępe lapillos quibus.s.contra impetum ventorum, ferantur, vt cymbae.i.nauculae instabiles.i.mobiles & vento agitabiles & fluctuantes, hoc est, minima nauigia tollunt saburram.i. arenam & grauē terram fluctu iactante.i.huc illuc impellente eas, vñ subuerterentur nisi pondere saburrae stabilirentur, & apes sup. librant .i.ęquis alis firmant & stabiliunt sese his.s.lapillis, per nubila inania.i.per aerem nubilosum & ventosum.

PIERIVS.

❡ Cum properant alij taurinis follibus auras Accipiunt.) In Longobardi, totum hoc desideratur, alij taurinis follibus auras, quae lectio nimis detruncata esset. ❡ Gemit impositis incudib⁹ Ætna.) In Longob. in Medi. & aliquot alijs codi. anti. non Ætna: sed antrum habetur.

SERVIVS.

❡ Concubitu.) Pro concubitui. Nā indulgeo illi dicimus. ❡ Nec corpora segnes In Venerem soluunt.) Id est in libidinem non resoluuntur. Persius Ille in Venerem putris. ❡ Nixibus.) Partubus. Vnde & enixa dicimus. ❡ Refugiunt.) Fugiunt. ❡ Sub fasce.) Sub onere. vt, Iniusto sub fasce viam dicit Cicero. ❡ Tantus amor florum.) Supra de equis, Tantus amor laudum, tanta est victoria curae. ❡ At genus immortale manet) Genus manet, scilicet per successionem. ❡ Domus.) Familia. vt, Da propriam Tymbree domum. ❡ Medus Hydaspes.) Fluuius Mediae. De his autem gentibus Sallustius dicit, Adeo illis ingenita est sanctitas regij nominis: quas tamen, apes dicit amore circa regem superare Virgilius. ❡ Obseruant.) Venerantur. Alias obseruare est callide aduertere. Terentius, Obserues filium, quid agat, quid cum illo consilii captat. ❡ Mens oībus vna est.) Id est concordanter operātur & viuunt. ❡ Deripuere ipsę.) Quę etiā ipsę animam colligēdo mel impendere consueuerunt. vt, Vltroq; animā sub fasce dederunt. ❡ Stipantq; frequentes.) Quasi quondam satellitio ambiunt. ❡ Sępe attollunt humeris.) Æstate.s.fessum. ❡ Pulchram mortē.) Gloriosam: quippe quae pro rege suscipitur. Traxit autem hoc de Celtiberorum more, qui vt in Sallustio legimus, se regibus deuouēt, & post eos vitam refutant.

Illum adeo placuisse apibus mirabere morem:
Quod nec concubitu indulgent: nec corpora segnes
In venerem soluunt: aut foetus nixibus edunt.
Verum ipsae ē foliis natos, & suauibus herbis
Ore legunt: ipsae regem, paruosq; quirites
Sufficiunt: aulasq; & cerea regna refigunt.
Sæpe etiam duris errando in cotibus alas
Attriuere: vltroq; animam sub fasce dedere:
Tantus amor florum: & generandi gloria mellis.
Ergo ipsas quamuis angustus terminus ęui
Excipiat (neq; enim plus septima ducitur ęstas)
At genus immortale manet: multosq; per annos
Stat fortuna domus: & aui numerantur auorum.
Pręterea regem non sic Ægyptus, & ingens
Lydia, nec populi Parthorum, aut medus Hydaspes
Obseruant: rege incolumi, mens omnibus vna est:
Amisso, rupere fidem, constructaq; mella
Diripuere ipsę, & crates soluere fauorum.
Ille operum custos: illum admirantur: & omnes
Circunstant fremitu denso: stipantq; frequentes:
Et sępe attollunt humeris: & corpora bello
Obiectant, pulchramq; petunt per vulnera mortem.

ASCENSIVS.

❡ Illum adeo &c.) Prosequitur reliquam apum naturam cum proxime ad humana instituta accedentem imo in multis excellentem vt in eo quod sine concubitu procreant & regem inuiolata fide semper obseruant. ❡ Ordo est. Tu mirabere.i.mirari poteris & quilibet alius, illum morem quem dicturus est placuisse adeo.i.omnino apibus videlicet quod nec indulgent.i.incumbunt concubitu.i.coitui. (Nota est regula qua pręcipitur datiuum non debere maiorem esse genitiuo, vnde a genitiuo anus & senatus legitimus datiuus est anui & senatui, a genitiuo autem anus & senatus, anu & senatu, vnde hic concubitu in dandi casu positū volunt, quam formationem Seruius legitimam censet negans obliquos singulares in quarta excedere posse nominatiuum pluralem. Verum in multis locis vbi datiui in, u, formatum interpretes dicunt posse ablatiuum censeri. vt sic hoc loco subaudiatur natis, qp nec indulgent natis, concubitu, id est per concubitum, & illic curruq; volans dat lora secundo, vt subaudiatur equis, sic & volans secundo curru dat equis lora, & parce metu pro abstine a metu, verumetiam in hoc quarto manifeste datiuum in, u, reperimus) nec ipsae apes segnes, id est torpentes & pigritantes (nam Ocia si tollas periere Cupidinis artes, seu arcus) soluunt corpora in Venerem, id est luxuriam & coitum, & haud.i.non edunt.i.in lucē producunt foetus.s.suos, nixibus, i.partubus & corporum molimine, verū ipsę legunt.i.colligunt ore natos.i.semen natorū vnde nascantur & incubando formentur apes e folijs & herbis suauibus tam gustu q̄ odoratu. Ipsę.s.apes (dicitur autē per emphasim.q.d.non alieno labore adiutę nec aliena authoritate fretę, sed vt dicit̄ p se & proprijs viribus) sufficiūt .i.sufficienter faciunt & constituunt ac procreant regem, qui non nascitur vermiculus, sed statim penniger, & paruos quirites.i.ciues quales erant Quirites.i.Romani sub Quirino.i. Romulo qui sibi regem constituerunt & refigunt.i.diligēt⁹ figunt aulas, id est regias suas & regna cerea.i.in cera constituta & quibus moenia sunt fere cerea, hoc est ex cera facta aut ea munita. Apes attriuere etiā sępe alas in duris cotib⁹.i. saxis & rupibus, & dedere vltro.i.non ab extremo sed vi ppria impulsae, animā.i.vitā sub fasce.i.onere mellis & pabuli quod afferunt, tantus.i.tam magn⁹us (vt.s.moriantur vltro, aut acclamatio est) amor florū est sup. apibus, & tanta gloria.i.cupido gloriae mellis generandi.i.quā obtinere sperāt in generando melle. Loquitur, vt dixi, fere ex affectione hominū qui gloriae cupidissimi sunt. Ergo.i.quia intantū student proli procreandę & regno augendo & ditando, q̄uis terminus angusti.i.breuis & paruo spatio contenti ęui, excipiat.i.cōprehendat, ipsas.s.apes, enim pro qa, qa septima ęstas ducitur.i.degitur apibus, neq; plus.i.& non ampli⁹ at genus.i.progenies & propagatio, manet immortale.i.in perpetuum, & aui auorum numerant.s.inter apes simul superstites qđ in hominibus quibus longissima est vita raro contingit. Praeterea Ægyptus & ingens Lydia nec populi Parthorū aut Medus, ve p vel Hydaspes.i. Indus, vt sit fluuius pro accolis. (Legi in vetusto codice Hydaspesue, nam Medus nō est Hydaspes, nisi quia ex India ad Medos pertingit, si tamen velimus poetā sentire Hydaspē esse medię quoq; fluuiū legatur sine particula ue, vt non sit hypermeter sic (aut Hydaspes Medus.i.ad Medos vsq; pertingens non obseruant.i.venerantur, & custodiunt sic regem vt.s.apes. Nam rege incolumi.i.quandiu rex est incolumis & sanus, mens est omnibus, vna.i.simul viuendi rempub. augēdi, & regi obsequendi, sed rupere fidem.i.foedus & concordiam rege sup. amisso, & diripuere mella constructa.s.sub rege, & ipsae quae.s.collegerant, soluere, id est dissipauere crates.i.contextus fauorum. Ille.s.rex sup. est custos.i.conseruator non opera, sed authoritate & venerantur illū, scilicet regem, & omnes circum. stāt illum.i.ad illius obsequium satellitium prębēt, denso fremitu, scilicet indignatę si quisq; vim inferat aut diligentius se obsequatur, & ipsae frequentes, id est cōdensę stipant, id est arte sepiunt regem, & ipsae attollunt, id est erigunt & portant sępe regem humeris, & obiectant, id est frequenter obijciunt bello.i.periculis bellicis, corpora.s.sua pro rege, &

petunt pulchram.i.gloriosam mortem p vulnera, suscepta.s.p re ge, quam laudē Ser, Celtiberis concedit, nec quisq Gallus iuste ab stulerit. Siquis aūt haec oīa penitioribus oculis inspicere velit di xerit (quoniā res Romana ad monarchiam iā tunc redacta erat, ipseq Maro Augusto volēti rerū administrationē derelinquere persuaserat nihil melius q̄ vt respub. ab vno regatur, dūmodo is princeps bonus sit) poetam inuitare Romanos ad Augusti obser uationē, cum etiam apes doceat optimum esse respu. statum, vbi vnus sit rex, hoc est monarcha seu solus princeps.

PIERIVS.

❡ Quod nec cōcubitu indulgent.) In Roma.cod.& aliquot aliis neq. Obseruandum vero est, concubitu, casu tertio per abiectio nem literę vltimę positum vt alias sępe, teq aspectu ne subtrahe nostro, quem casum neque. M. Tul. aspernatus est, vt eo loco, qui bus subito impetu, ac latricinio parricidarum resistat. Praeterea Cęsar in huiusmodi omnibus, i, literam censuit abiiciendam, do mitatusq, ac ornatu, & ita reliqua esse & scribēda, & proferenda. ❡ Verū ipsę foliis natos, & suauibus herbis.) In cod. aliquot muta to numero legas, ipsę natos foliis. In Roma. vero ipsae e foliis, nō inuenuste. ❡ Et cerea regna refigit.) Quid sit refigere nulli puto non innotuisse, q legerit in Virgiliano carmine fixit leges ptio, at que refixit. Quare placet qd in Ro.co.in Medi. & quibusdā aliis anti. exem. refingit, legitur. est.n. superius, & Dędala fingere tecta quare fortasse, & Serui codex corrigendus. Aduertendū etiā ex loco desumptū argumentū, quod in Longo. exemplari sic habet, aluorū & cera regna: quod in vulgatis, cerea tecta, legitur. ❡ Ergo ipsas q̄uis angustus terminus eui.) In Ro.co.in Medi. & alii om nibus codi. quotquot habere potui, vno consensu, angusti termin⁹ aeui, legitur. Res enim quae terminatur aut angusta, aut lata est. ❡ Et ingēs Lydia.) In Roma.codi. ludia, vt cumba murta, corul⁹, & similia.

His quidam signis: atq haec exempla secuti,
Esse apibus partem diuinae mentis, & haustus
Aetherios dixere. deum nanq ire per omnes
Terrasq; tractusq; maris, coelumq; profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum
Quenq; sibi tenueis nascentem arcessere vitas:
Scilicet huc reddi deinde: ac resoluta referri
Omnia: nec morti esse locum, sed viua volare
Syderis in numerum: atq alto succedere coelo.

SERVIVS.

❡ His quidam signis atq haec exempla secuti.) Locum hunc plenius est executus in sexto, quem hoc loco breuiter col ligit, vt probet etiam apes par tem habere diuinitatis. Nanq omnia animalia ex quatuor elementis & diuino spiritu cō stare manifestum est. Trahunt enim a terra carnem, ab aqua humorem, ab aere anhelitū, ab igne feruorē, a diuino spiri tu ingenium. Quod quia est in apibus sicut etiam in hominibus (nanq metuūt, cupiunt, dolēt, gaudent: quę probantur ex his quę faciunt: dimicant enim: col ligunt flores, praeuident pluuias) fateamur necesse est etiam apes partem habere diuinitatis. Vt autem hoc exemplis, id est rebus si milibus comprobaret, Lucretium secutus est, qui dicit ea quę in ter se probare non possumus, a similibus comprobanda. Ventum nanque docet corporalem esse: non q eum tenere vel cernere pos sumus, sed qd ei⁹ similis atq aquę effectus est, quam corporalē esse manifestum est. ❡ Haustus Aethereos.) Diuinos spirit⁹. ❡ Deū nanque ire per omnes.) Ipse in sexto, Coelum ac terras cāposq liquentes Spiritus intus alit. Lucanus, Iuppiter est quodcunq vi des, quocunq moueris. ❡ Hinc pecudes.) Hinc.i.ex deo, ex diui no spiritu sumunt omnia cū nasci coeperint, vitam: caeterū corpus ex quatuor elemētis est, vt diximus. ❡ Scilicet huc reddi.) Sine du bio etiā cuncta dissolui & redire rursus in originē suā necesse est. ❡ Locū morti.) Id est perditioni. Nihil est enim quod perire fun ditus possit, cum sit τὸ πᾶν, id est omne in quod redeunt vniuer sa resoluta. Res autem haec quae mors vocatur, non est mors: qp pe quae nihil perire facit, sed resolutio. Vnde mire a plerisq bene interitus dicta est, quasi interueniens, & mistarum rerum conne xionem resoluēs. Lucretius, Continuo hoc mors est illius, quod fuit ante connexio.

ASCENSIVS.

❡ His quidam signis &c.) Quia quae de apibus dixit belluinam naturam supercedere videntur maioraq q̄ vt apibus cōueniant cum sint rationis expertes, ex secta Pythagorica innuit eundē esse spiritum in apibus atq hominibus, cum spiritus immortalis de corpore in corpus migret, & ex homine in pecus atque e diuer so pręterea omnis animos vbicuq sint esse particeps diuinę mē tis, acciperęq infusionē eius qui in omnibus est dei: cum tamen inter philosophos magna sit quęstio an de⁹ sit in vniuerso ipsum inanimans, an extrinsecus ipsum gubernans, nam vt de fide lo quar, manifestum est simplicissimum esse deum, & ante cuncta creata, omnia tamē, cum vbi que sit conseruare, sed poeta censet omnium vitam depen dere a deo ab ipso originem habere, & ad ipsum tendere, nullamq animam interire qd quantum ad fidem spectat, er roneum est. Nam spiritus pe corum cum ipsis extinguitur. ❡ Ordo est. Quidam, scilicet philosophi aut rerum indaga tores his signis, id est propter haec signa, aut inducti sup. his signis pręd ictis, & secuti, idest considerantes haec exempla, id est argumenta in approbationem & declarationem rei dixere partem, id est participationem diui nae mentis, id est magnę animę mundi & haustus ęthereos, id est spiritus ex ęthere haustos & sumptos esse apibus: nanque supple dixere deum ire.i.extendi per omnes terras, & tractus maris, & coelum profundum.i.aerem qui procul a fundo est & dixere pe cudes.i.animalia gregaria & armenta & viros.i.homines & om ne genus ferarum quēq.i.quēlibet horum (masculinū enim prae ponderat) nascentem.i.dum nascitur arcessere.i.accire & attrahe re sibi. hinc.i.ex deo aut spiritu diuino per omnia diffuso, animas tenueis.i.spiritus vitales & subtiles, quibus etiam secundum or gani dispositionē in disquirendo vti possit (secundū mētem vide licet Pythagorę, quae nimirū erronea est, sed poetam interpreta ri non est errorē approbare, cum & ipse varias sectas secutus, nūc hoc nunc illud sequatur) Scilicet.i.scire licet quomodo id dixerit quia dixere omnia reddi deinde huc, id est in deū & principia sua, (quia vnumquodq compositum probatur ex eo in quod resol uitur, si ergo animus omnis coelos petit inde sumptus videtur) & omnia resoluta, non dicit mortua aut interempta, sed resoluta per animę a corpore separationē, referri huc, scilicet in deum & aethera, nec locum esse morti, id est interitui, aut annihilationi spi rituum, sed omnia, scilicet vitalia volare viua, aut sed omnia vi ua, id est principia viuendi, hoc est omnis spiritus vitales volare in numerum syderis.i.inter comparia sydera aut in ordinem sy derum, atq succedere alto coelo.i.ad altum coelum, propter diffe rentiā profundi coeli iā nunc pro aere positi cum tamē alti & pro fundi respectu diuersarum vna sit appellatio, vnde elatum dicit altum, & procul a fundo profundum.

PIERIVS.

❡ Quēq sibi tenues nascentē arcessere vitas.) In codi. aliquot an tiq. accersere, habet. Teren. Scau. vtcunq scribatur, siue accerso, siue arcesso, ad eandē significationē ptinere putat, vt alibi dictū. ❡ Syderis in numerū, atq alto succedere coelo.) In Roma. alto se condere coelo, pro succedere.

Siquando sedem augustam, seruataq; mella
Thesauris relines: prius haustus sparsus aquarum
Ore foue, fumosq; manu praetende sequaces.
Bis grauidos cogunt foetus duo tempora messis,
Taygete simul os terris ostendit honestum
Pleias, & Oceani spretos pede reppulit amnes,
Aut eadem sydus fugiens vbi piscis aquosi,
Tristior hybernas coelo descendit in vndas.

SERVIVS.

❡ Si quando sedem augustā.) Id est aluearia. Et proprie Au gustum est tectum augurio cō secratum. Abusiue nobile, q̄si maiestatis plenum. ❡ Thesau ris.) Id est repositionibus: ac si diceret apothecis. ❡ Spar sus.) Spargens. Participium ē pro participio. ❡ Ore foue.) Ipso haustu scilicet. Et hoc di cit, Spargendo aquam imita re pluuiam. Alii Ore faue le gunt, vt sit tace. etiam ipse in quinto, Ore fauete omnes. Ho rat. Fauete linguis. ❡ Fumosq manu pretēde.) Fumū etiam pręfer. Quibus rebus cum ter ritę illę discesserint, ipune po teris mella colligere. ❡ Fumos sequaces. Quippe apū persecu tores. vt, Maleq sequacib⁹ vndis. ❡ Bis grauidos cogunt foetus.) Gemina ē foecūditas mellis

Illis ira modum supra est: læsæq; venenum
Morsibus inspirāt: & spicula cæca relinquunt,
Affixæ venis, animasq; in vulnere ponunt:

mellis. Duo tēpora messis.) Id est fructus. Iuuenalis, Veram deprendere messem si libet. Taygete simul os.) Taygete vna est de Pleiadibus septem. vt autem etiam supra diximus, bis mel præcipit colligendum, orientibus Pleiadibus, id est verno: Item cum occidunt, autumnali, scilicet tēpore. Oceani amnes. (Homeri est, παρ' ὠκεανοῖο ῥοάων. Amnes autem bene ait, quia in morem fluminis eius fluenta reditura prorumpunt. Aut eadem sydus.) Australem piscem significat, qui aquarij vndam ore suscipit. Vnde & aquosi addidit. Tunc enim piscis hic oritur quo tempore Pleiades occidūt. Tristior.) vel propter occasum, vel propter propinquantem iā hyemis asperitatem. Illis ira modum supra est.) Excedunt modum. nam cum suo interitu irascuntur. Spicula cæca.) Breuia, q̄ possint latere. In vulnere ponūt.) Nō suo sed a se illato, & Amphibolicōs dictū est, vt cum Turni iniuria matrē admonuit, quā inferebat. sed non quā inferebant validiores. Item Sallu. Iniuria validiorum. s. quam inferebant validiores.

ASCENSIVS.

Si quando &c.) Ostēsa apum natura redit poeta ad earum curam, & custodiam, quæ eius operis principalis est institutio dicens. Si tu relinques, id est eximes quando. i. aliquando, thesauris id est expositoris, hoc est aluearibus sedem augustam. i. quasi augurio consecratam regalem, aut angustam & mella seruata. s. ab apibus tu sparsus. i. spargēs, aut sparsus haustus. i. habens haustus aquarum sparsos. s. thesauros, ore. s. in spargēdo haustus acceptos & prætende, id est ante te extende manu fumos sequaces. i. persecutores apum, vnde. s. apes enecantur, aut qui se continuo subsequuntur: sensus ergo est, priusq̄ eximes mella insperges ore haustus aquarum vt apes verentes pluuiā se contineant intra aluearia, deinde prætende fumos quibus aliquæ necentur: vt illis suffocatis mella diripias: non enim ablato melle superuiuere omnes permittuntur. nam hyeme inedia intereunt. Apes autem cogunt, id est cōgregāt ac stipant bis. s. quot annis, hoc est in vere & autumno, fœtus grauidos. i. mella ponderosa & abundātia, & duo sup. sunt tempora messis. i. colligendi, aut eximendi mellis, videlicet simul. i. continuo postq̄ Taygete Pleias. i. vna de Pleiadibus ex Pleione & Atlante genita, & in stellam versa ostendit terris os honestum

honestum. i. pulchrū nec pudibundū vt cōsororis, quæ mortali nupta se abscondit, aut honestum. i. pulchrū propter lętitiā, vnde Statius in Achilleide, o quantū gaudia formę adijciunt, lęti. n. videntur pulchriores tristibus, vnde statim sequit. Tristior hybernas, &c. hoc est ad nonas Maias quando Vergilię oriuntur, & cū ipsa reppulit pede. i. cōculcauit amnes Oceani. i. maris fluct' e quibus oriri videtur, spretos cū. s. ortum magis diligat. Aut sup. tunc tempus messis est vbi eadem. s. Taygete fugiens sydus piscis aquosi. i. aquas dum orit' inducentis, descendit existens tristior, descendit dico coelo in vndas hybernas. i. quas a vulgo eo tempore occupare putatur. Docet q̄re occidebant aut iterum redit ad naturam earum describendam dicens. Ira est illis supra modum, &, ipsæ læsę. i. offensæ, aut lęsæ ab apibus inimicis, inspirant morsibus, venenum. i. vim inflandi, & relinquunt spicula. i. aculeos, cæca. i. breuia & exilia quæ latere possunt affixa in venis. s. inimicarum. & ponūt animas. i. vitas in vulnere, quia exēpto aculeo sæpe necantur, & ita debent apes languidę reddi fumo sequaci.

PIERIVS.

Si quando sedem augustam.) In Longobardico, & in alijs aliquot cod. legere est angustam, s. d enim Seruius, augustam, agnoscit, & nobilem interpretatur. Thesauris.) In Roma. codi. Thensauris, de quo dictum in Alexi. Prius haustus sparsus aquarum ore foue.) In Romano codi. haustu, legitur: & in Longobardico prius ita fuisse videtur, quia, s, litera alieno est atramento illita. In eodem legitur, ora foue, quod agnoscitur a Seruio, quanquā haustus accusatiuo casu videatur approbare. Illis ira modum supra est.) In antiquis aliquot codicibus, modum super est, legitur, sed supra castior lectio. Affixæ venis animasq; in vulnere ponunt.) In peruetеri codice legi, Adfixa venis, quippe spicula; syllabæ enim locus in trithimimeri communis est, vt pectoribus inhians & similia. In Oblongo tamen codic. adnixæ. Præterea in Roma. codi. & aliquot alijs legere est. In vulnera quarto casu numero multitudinis, quod nescio quid efficacius habet, Serui' vulnere ablatiuo casu omnino legit. In hanc sententiam Plinius aculeo infixo, aliqui eas mori putant, aliqui non nisi ita infixo, vt intestini pars adhæserit, sed fucos postea esse, nec mellificare.

SERVIVS.

Sin duram metues hyemem: parcesq; futuro:
Contusosq; animos, & res miserabere fractas:
Aut suffire thymo, cerasq; recidere inanes
Quis dubitet? nam sæpe fauos ignotus adedit
Stellio: lucifugis congesta cubilia blattis:
Immunisq; sedens aliena ad pabula fucus,
Aut asper crabro imparibus se immiscuit armis,
Aut durum tineæ genus: aut inuisa Mineruæ,
In foribus laxos suspendit aranea casses.
Quo magis exhaustę fuerint: hoc acrius omnes
Incumbent generis lapsi sarcire ruinas:
Complebuntq; foros: & floribus horrea texent.

Parces futuro.) Scilicet tēpore. Contusos animos.) Confractos. Res miserabere fractas.) idest afflictas. Suffire thymo.) Id est fumigare: vt exinde inimica illis animalia fugiant. Cerasq; recidere inanes.) Sane hoc dicit, si nihil habuerint in aluearibus vel te tollente, vel ex edentibus prauis animalibus, apibus minutatim icisam cera minuitra. Stelliones vero & cętera, thymi fumo ab eis repelle. Ignotus.) Ignobilis, vel ex improuiso veniens. Adedit.) Consumpsit. Lucifugis blattis.) Per noctem vagantibus. Immunisq; fucus.) A labore, scilicet ventri tantum indulgens. Imparibus armis.) Inæquali consilio. Nam apes laborantes consumit. Alibi, Et quærere conscius arma. Id est consilium. Foribus suspendit aranea casses.) Virgili' quidem confundit: tamen sciendum maiores animal ipsum masculino genere appellasse: hic araneus: retia vero quæ faciunt, fœminino. Inuisa Mineruæ.) Ideo ait, Mineruæ inuisa, quod ab ea in hoc animal puella Lydia cōmutata est, cum deam lanificio prouocasset inferior.

ASCENSIVS.

Sin duram, &c.) Docet in adimēdo melle dispositionem, atq; prouidentiam adhibendam, & apibus succurrendum esse dicens. Sin. i. sed, si tu metues duram. i. longam hyemē, & tu parces futuro. i. quo in futurum opus erit, & miserabere animos. s. apum, cōuulsos, id est labefactus, & concussos timore famis, & inediæ, qs dubitet? q. d. merito nullus, aut suffire. i. subfumigare contra fures thymo, q3 pro vel (forte legēdum est, cerasue &c.) recidere. i. resecare ceras inanes. i. vacuas ne illis visis animi apum contun-

dantur

dantur timore famis, ostēdit, cur suffire iusserit, dicens. nam stellio. i. lacerta stellatis maculis ignotus. i. ignobilis, aut reuera latens, & non perceptus ab apib' cum adoriatur ab inferiore parte, adedit. i. absumpsit fauos, & cubilia sup. sunt congesta. i. ex congerie herbarum, aut foliorum constructa videlicet in aluearibus, blattis illis verminibus pēnatis a nocēdo dictis, lucifugis. i. lucē fugiētib' & in tenebris aluearū vbi sępe gignuntur diuersitātibus, & fucus. i. vespa, aut apes ignaua sedēs. i. residens & cessitans, immunis. i. non particeps operis, & sine munere laboris, ad pabula aliena. i. alieno labore, vtpote apū congesta & parta, aut crabro etiā vespæ genus: asper. i. rigidus & immitis hostis immiscuit se. s. apib' armis. i. aculeis, imparibus. i. longe maiorib' q̄ apes habeant, aut genus tineę. i. vermis oia exedētis, & ob id dirū. i. execrabile, q1 immite sup. adedit fauos aut sedens, sup. est immunis ad aliena pabula aut aranea (respicit ad Arachnē puellam Lydā, vnde fœminino vtitur genere, cum vermicul' araneus dicatur genere masculino. Inde araneolus diminutiuū: quo vtitur in culice. Atq; vt araneoli tenuem formauimus orsum) aranea igitur. i. Arachne puella Lyda in araneum versa, inuisa Mineruæ. i. Palladi ꝓpter ęmulationē in arte texendi, suspendit in foribus. i. pro portis, & introitib', atq; egressibus casses laxos. i. retia laxa, q̄ laxa suspenduntur, vt forti' implicent, nā tensa obstāt, sed non irretiunt tā faciliter. quo. i. quāto magis apes fuerint exhaustę. i. euacuatę, recisis fauis, ac ceris inanibus, & ab animalibus nociuis exesis, hoc. i. tanto acrius incūbēt. i. animentur oēs sarcire. i. instaurare, & reparare, seu reficere, ruinas. i. iacturā, & dāna, generis lapsi. i. ad interitum decidentis, &

complebunt foros.i.loca, per quæ inferunt mella sua, sicut nautę per foros inferunt mercimonia, hoc est cellas vsque ad foros, & texent.i.conficient denuo horrea.i.receptacula mellis fauos, videlicet, floribus.i.ex foliolis florum, vt dictum est.

PIERIVS.

¶ Sin duram metues hyemem.) In codi.aliquot, metuēs, legit; participij forma, cui duo supponantur verba, parcesq; futuro, contusosq; animos, & res miserabere fractas, tum ea fuerint peragenda, quæ subiungit, suffire thymo, cerasq; recidere. Quo vero pacto hæc accipiantur a Prisciano viderint alij. Quandoquidem (ait ille) parcesq; futuro pro parce, & miserabile pro miserator indicatiuis, pro imperatiuis positis exponi debere, mihi quidem non displicet, metues parces & miserabere, vna continuatione eodē modo, & tēpore legi. Sane vero in codice Longob. mirabere, prius legebatur, mox, se, syllaba secunda superaddita est, quod reliqui habent codices. ¶ Aut suffire thymo.) In codi. aliquot anti. at, non, aut, legitur: & subferre, pro suffire, omnino id corrupte, sed enim at, periti pleriq; viri non expungunt, quæ lectio etiam codicis

codicis est Medicei. ¶ Nam sępe fauos ignotus adedit stellio.) In Romano codic. adhęsit corrupte (vt mea fert opinio) legitur. Nā de his loquitur, q̄ de pascendo mel exhauriunt, aduertendū vero codices oēs legere subsequentem versum per creticū pedem primo loco stellio, & lucifugis congesta cubilia blattis. ¶ Aut durum tineæ genus.) Sunt codices admodū veteres in quibus legat. Aut dirum tineæ genus: sed durum magis placet, vt abrodendi vim, quę tinearum propria est, indicet, q̄uis, durū, non relecerim omninium epitheton, & ijs precipue oībus aptum quæ dānum inferant. Sane quidem in Medi.cod. durū, prius scriptum fuit, mox parte primę vocalis abrasa, dirū, factum est. ¶ In foribus laxos suspendit aranea cass.s.) Antiqua oīa exemplaria, quę versam°, hoc numero legunt. Laxos in foribus suspēdit aranea casses, superior quidem numerus elegantior. sed hic alter pressiori stylo, cuiusmodi in didascalico requiritur argumento, magis accommodatus, & ita Nonius Marcellus legisse videtur in libro de discretis generibus, vbi araneam fœminino genere positam a Virgilio ait, Quam Plautus non semel virili genere appellant.

Si vero (quoniam casus apibus quoq; nostros
Vita tulit) tristi languebunt corpora morbo:
Quod iam non dubiis poteris cognoscere signis.
Continuo est ęgris alius color: horrida vultum
Deformat macies: tum corpora luce carentum
Exportant tectis, & tristia funera ducunt:
Aut illæ pedibus connexæ ad limina pendent:
Aut intus clausis cunctantur in ædibus omnes,
Ignauæq; fame & contracto frigore pigræ.
Tum sonus auditur grauior: tractimq; susurrant:
Frigidus vt quondam syluis immurmurat auster:
Vt mare sollicitum stridet refluentibus vndis.
Æstuat vt clausis rapidus fornacibus ignis.
Hic iam Galbaneos suadebo incendere odores,
Mellaq; arundineis inferre canalibus vltro
Hortantem, & fessas ad pabula nota vocantem.
Proderit & tunsum gallæ admiscere saporem,
Arentesq; rosas, aut igni pinguia multo
Defruta, vel psythia passos de vite racemos
Cecropiumq; thymum, & graue olentia centaurea.
Est etiam flos in pratis, cui nomen Amello
Fecere agricolæ: facilis quærentibus herba:
Nanq; vno ingentem tollit de cespite syluam.
Aureus ipse: sed in foliis, quæ plurima circum
Funduntur: violæ sublucet purpura nigrę.
Sæpe deum nexis ornatæ torquibus aræ:
Asper in ore sapor. tonsis in vallibus illum
Pastores, & curua legunt propè flumina Mellę.
Huius odorato radices incoque Baccho:
Pabulaq; in foribus plenis appone canistris.

SERVIVS.

¶ Vita tulit.) Vitę longitudo morborum creatrix. Sic in Bucolicis, O Lycida viui peruenimus. ¶ Alius color.) Id est pallidus, quia dixit supra, Ardentes auro, & paribus lita corpora guttis. ¶ Funera ducunt.) Cum exequiali, scilicet pompa. Et ducere, proprie funerū est. Persius, Nemo iam tertia ducitur vxor. ¶ Pedibus connexę.) Hinc multi dictas apes volunt, quod se pedibus inuicem nectant: licet crebrior sit illa opinio: q; sine pedibus primo esse dicuntur. vt, Trunca pedum primo. ¶ Tract.m.) Sine intermissione, iugiter. ¶ Frigidus vt quondā syluis immurmurat auster. ¶ Tres comparationes singulis impletæ versiculis de Homero trāslatę sunt quas ille binis versibus posuit. ¶ Hic iā Galbaneos.) Id est cum hic processerit morbus, galbanus incēdenda est, non vt supra dixit, thymus, mel etiam in aluearia medicatum, tamē inferēdum: non vt supra ceræ inanes. ¶ Gallę saporem.) Multi pilas cypariſsi accipiunt. Est ēt flos in pratis. Plene hanc herbam, vt etiā supra arborē felicis mali exequitur, Nam dicit vbi creetur, qualis sit, qd possit. ¶ Aureus ipse.) Flos, scilicet. ¶ Violę sublucet purpura nigræ.) Mire aut sublucet: vt ostendat purpurei coloris folia quodam virore esse perfusa. ¶ Tonsis in vallibus illum.) Non syluosis. Vnde est contra, Intonsi montes. ¶ Prope flumina Mellę.) Mella fluuius Gallię est, iuxta quē herba hęc plurima nascitur. Vnde & Amello dicitur, sicut etiam populi habitantes iuxta Lemannum fluuiū Alemāni dicuntur. Lucan°, Deseruere cauo tentoria fixa Lemanno.

ASCENSIVS.

¶ Si vero &c.) Docet apum morbos, morborumq; signa & remedia. Mire autem dicit in principio. Quoniam casus apib° quoque nr̄os Vita tulit. Quasi vero morbi infirmitates cęteręq; miserię homini debitę, & nō cęteris aiantib°. Sed vt in.iij.lib. vbi de pestilentia locutus est innuit, homines fere sibi sunt causa morborum, nam varijs & vltra modum sese ingurgitant cibis, pecudes autem & boues simplici cibo & salubriter potu temperantius victitant, Quia igitur apes neq; cibo nimio, neq; potu, neq; ocio aut torpore, morbum contrahunt, videntur merito a morbis immunes fore, præsertim cum tam charę sint Ioui vt illis hoc dede

rit

rit quod sine concubitu procreent. Vita ergo tulit apibus quoque casus nostros.i.nobis ad immoderatum, & varium victum deditos. Est autem in principio vt signauimus duplex parenthesis, nam illis sublatis sententia manet integra sic. Si vero tristi lāgu.b.t corpora morbo. Hinc iam Galbaneos suadebo incendere odores, vt cum ordine repetā. Sane ex hoc loco patet odores non semper in plurali significare species aromaticas odoriferas, nam galbaneos odores ponit pro his qui galbano incensio fiunt. Et tamen idem ac si dicat galbanum odoriferum inferre canalib°. Quia canalis primam corripit scribendum est vnico n. ¶ Ordo autē est. Si vero tristi languebunt corpora morbo, hic iam galbaneos suadebo icendere odores, cętera aūt quasi per parenthesim inserta sunt, q̄ etiā construendo interserere possum°. sic, Vero pro sed, si corpora.s. apum languebunt tristi.i.lętali morbo, quoniā vita.s.longior, quę tamen apibus respectu hominum perquam breuis est tulit.i.attulit quoque.i. etiam apibus nostros.i.humanos casus.i.miserias & aduersitates per morbus aduentantes quod.s.corpora apum languere tristi morbo, tu poteris cognoscere signis non dubijs, id est certis nam color alius, quam, scilicet fuerat sanis est, cōtinuo ęgris macies horrida, id est aspera rugosa & horrorem generans, deformat, id est deformem facit vultum.i.os aut faciem apum, tum.i.prasterea aut post mortem reliquæ res exportāt tectis corpora carentum luce.i.vita functarū & ducunt tristia funera tempore, (alludit ad humanos ritus) aut illæ.s.morbosę & languidæ, pendēt ad limina.i.ad introitus, connexę.i.complicatę & condependentes, pedibus, aut inter se aut potius ad limina quia si non connecterent sese deciderent prę languore, aut ipsę omnes cunctantur.i.immorantur intus in ędibus clausis, hoc est non egrediūtur ad opus, & ignauæ sunt supp.i.sine industria & labore fame, id est propter famē quę nascitur ex inedia & pigrę.i.torpentes frigore contracto ex desidia.s.& languore, tum, id est ad hoc sonus grauior.i.tristior & fractior auditur, & susurrant tract.m.i.per longos tractus vt languidi solent qui suspiria ex imo pectore trahunt (non dicā ergo tractim.i.cōtinue, nec iugiter aut sine intermissione, cum verior & conuenientior sit proprius significatus)

vt

vt.i.quemadmodum auster frigidus immurmurat.i.longe & tractim resonans murmur facit in syluis, & vt mare, solicitum.i.ex solito.i.integro citatum & commotum stridet.i.stridoré procul stantibus affert vndis refluétibus, & vt ignis rapidus.i.vehemens æstuat.i.feruet cum sonitu obscuro & concauo, fornacibus clausis, id est occlusis & opertis, nam clarior sonus editur ab apertis, hic.i.modo cum talia morborum signa videris, ego suadebo incendere odores galbaneos, id est incendendo galbanum disperge re odores eius, aut odores posuit pro odoramétis & rebus odoriferis sicut Media mittit odores, & ego suadebo te hortanté vltro.i.sponte apes fessas & vocantem eas ad pabula nota.i.qualia ipsæ sibi comparare solent, inferre.s.in aluearia canalibus arundineis.i.fistulis ex arundine factis mella.s.in pabulum quæ sunt pabula nota, ea autem adhibentur ad instaurandas vires tum corporum tum animorum, odores autem ad recreandos spiritus. Proderit.i.vtile erit, &.i.etiam admiscere saporem gallæ tunsum.i.cótusam gallam, vt magis sapida fit, & rosas arentes desiccatas.s.in sole, aut defruta.s.vina pinguia, multo igni.i.decocta, & recocta, vel racemos de vite psythia passus, id est vuam passam quæ est ex vite Psythia quæ suauis est, & saporem melius referens, & thymú cecropium.i.atticum, & centaurea herbas calidas & siccas, olentia graue.i.grauiter & multum. Est etiam flos in pratis, cui amello agricolæ fecere nomen, liceret dicere cui agricolę fecere nomen amellum, amelli, & forte amellus herba, scilicet quæ eum florem fert. est facilis, id est faciliter reperibilis quęrentibus. Nanque tollit, id est erigit, & extollit & excrescere facit ingentem syluam, scilicet foliorum & caulium de vno cespite, id est de radice in vno cespite contenta, ipse, scilicet flos est aureus, id est aurei coloris, sed purpura, id est purpureus color violæ nigræ, hoc est ferrugineæ, sublucet, id est parum lucet, quia fuscus est in foliis, quæ funduntur plurima circum, id est per circuitum, aræ deum, id est deorum sępe sup. sunt ornatę torquibus, id est circulis intortis, nexis, id est complicatis ex huiusmodi floribus & foliis, sapor est asper in ore pastores legunt.i.colligunt illum, scilicet florem in vallibus, tonsis, id est apricis, & non syluosis & prope flumina curua.i.per littora curua defluentia, Mellæ illius fluenti in Gallia, tu incoque Baccho.i.vino odorato, id est forti & odoré magnum exhalante quale est vetus amineum, de quo prius, sunt & aminę vites firmissima vina, radices huius.s.floris aut herbæ & appone.s.apibus, pabula.i.nutrimenta ex tali decoctione, plenis canistris.i.sportellis aut calathis, vasis.s.vimineis.

PIERIVS.

¶ Si vero (quoniam casus apibus quoque nostros vita tulit) tristi languebunt corpora morbo.) In Oblongo codice, sin, legitur, quod si admittas, superius, si duram, legendum erit. Nam cum ex duobus causis melli calamitas inferatur, vel quia furto pereat, vel quia apes morbo languescant prioris detrimenti remedium, suffire thymo dixit. Ita enim fugari noxia animalia, post hæc ad reparandas exhaustas apes sufficere ipsarum apum solicitudinem & abundantem mellificationem. Quod vero pertinet ad earum morbos, nostrum esse negocium vt conualescant, vnde sequitur, hic iam Galbaneos suadebo incendere odores, quare, vt hæc oia connectantur, legere, sin, & secundo loco non displiceat: nā periodus illa quæ incipit a siquando sedem, ibi claudi videtur. Animasq; in vulnera ponunt, pręterea parenthesis quędam longior, & in decem versuum numerum producta, non temere videtur obseruanda, quippe ab eo versu, continuo est ægris alius color, vsq; ad, ęstuat vt clausis rapidus fornacibus ignis, ea comprehenditur, estq; ordo. Sin vero tristi languebūt corpora morbo, quod non iam dubiis poteris cognoscere signis, vt iam pręteream parenthesin alteram (quoniam casus apibus quoq; nostros vita tulit) eousq; procurres, hic iam Galbaneos suadebo incendere odores. Quantum vero pertinet ad sententię varietatem in hac periodo adnotatur, casus apibus quoq; nostros, In aliquot antiquis codicibus, nostris. quod ad blandiendum dictum esset, ac nimirum humiliter, castior autem lectio, & erectioris sententię est legere vt vulgata habent exemplaria, casus nostros, quę enim humano generi accidunt mortaliumq; mores, & effectus statim enumerat. ¶ Ignauæq; famę.) legitur, & ignaua, quę, scilicet aut ignauus accidat, aut ignauos reddat. ¶ Aut illę pedibus.) In codicibus aliquot antiquis, atq; illę. ¶ Frigidus vt quondam syluis immurmurat auster.) In Longoba. syluas, quippe murmurat in syluas. ¶ Vt mare sollicitum.) In Mediceo codi. aut mare, legitur: sed quia sequitur tertium membrum per, Vt, quippe. Æstuat vt clausis rapidus fornacibus ignis, magis probatur. Vt mare, particula ea ter repetita. ¶ Hic iam galbaneos.) In antiquis aliquot codicibus, calbaneos, per, c, propter cognationem, scilicet vt gortynia, & cortynia. ¶ Nanq; vno ingentem tollit de cespite syluam.) Vt veteres pręteream codices, in quibus, de vertice, scriptum est, id minime dissimulādum, quod in plerisq; manuscriptis exemplaribus, imo ingentem tollit de cespite, scriptum inuenimus. ¶ Et curua legunt prope flumina Mellę.) In Rom. cod. per flumina, legitur: est vero Mella fluuius in Gallia Cisalpina Brixię opulentissimo municipio vicinus emissus ex monte Breuno. Quod vero Seruius de Lemano fluuio, vnde Alemani populi dicti sint, sibi comminiscatur, lacum non fluuium esse scimus, quem magna ex parte Heluetii, Sequaniq; circundat, populi Adlemanum vulgo mox Allemani vocari cœpti, a quibus id nominis in totam inde Germaniā propagatum est, vt apud eosdem Italia a viciniore regione Longobardi omnes nuncupantur. ¶ Pabulaq; in foribus plenis appone canistris.) In Romano codi. & aliquot aliis, expone, legitur: quod ideo probauerim, quia dixit in foribus, nihilo secius & adpóne, idem significabit.

Sed siquem proles subito defecerit omnis:
Nec genus inde nouæ stirpis reuocetur, habebit,
Tempus, & Arcadii memoranda inuenta magistri
Pandere: quoq; modo cęsis iam sæpe iuuencis
Insyncerus apes tulerit cruor: altius omnem
Expediam, prima repetens ab origine famam.
Nam, qua Pellei gens fortunata Canopi
Accolit effuso stagnantem flumine Nilum;
Et circum pictis vehitur sua rura phaselis:
Quaq; pharetratæ vicina Persidis vrget:
Et viridem Aegyptum nigra fœcundat arena,
Et diuersa ruens septem discurrit in ora,
Vsq; coloratis amnis deuexus ab Indis.
Omnis in hac certam regio iacit arte salutem,

SERVIVS.

¶ Sed siqué proles subito defecerit omnis.) Miro vsus est ordine. Nam primo ait quéadmodum animalia apibus inimica pellenda sint: deinde quibus medicaminibus morbo possint carere. nunc dicit penitus amissę qua possint ratione reparari. ¶ Tépus.) subaudi est nunc. ¶ Arcadii magistri.) Aristei. ¶ Cęsis iuuencis.) Verberibus occisis. Bono aút sermone vsus est: ná cędi interdum occidi, interdū verberari significat. ¶ Insyncerus cruor.) Vitiatus, corruptus. Ná ideo verberátur vt ex putrefacto cruore vermes creentur, vnde apes sint. ¶ Altius oém Expediá.) Cōtra in Æneide, Sed summa sequar fastigia rerum. Sane sciendum Plinium dicere de bobus apes, de equis crabrones, de mulis fucos, de asinis vespas procreari. ¶ Pellæi Canopi.) Canopus ciuitas est iuxta Alexandriam, quam Alexander condidit instar chlamydis suę: qui fuit de ciuitate Macedonię quę Apella nominatur. Canopus autem dicta est quasi Canobus, a Canobo Menelai gubernatore illic sepulto. ¶ Phaselis.) Breuibus nauiculis quibus vtuntur cum stagnauerit Nilus. ¶ Nigra fœcundat arena.) Nouum enim semper limum trahat, qui efficit fœcunditatem. Vnde & Nilus dictus est quasi νέαν ἰλὺν.i. trahens nouum limum. Ná antea Nilus latine Melo dicebatur. ¶ Iacit saluté.) Ponit apú reparādarū salutem, Cic. Iacta sunt fundamenta defensionis meę.

ASCENSIVS.

¶ Sed siquidé proles &c.) Docet reparandarum apium vbi penitus extinctæ fuerint modum. Nam notum est non oia animalia per propagationé gigni, cum multa gignantur per putrefactionem. hoc est ex materia putrefacta p virtuté coelestem, & præcipue solis quem ideo patrem rerum appellauit Homerus. Vt aūt id doceat latam fabulam ingredietur repetendo, videlicet quomodo Aristęus, amissis apibus matré adiit, qua authore, & cohortante Protea deum marinum & vatem adiit, & in vincula coniecit, abs quo tandem didicerat causam apum interemptarum esse, quę ipsis petulantia Euridice Orphei coniux, & nympharum napæarum, hoc est florum in choreis ducendis, socia a serpente interempta ad inferos descenderat: cum vero ad placandas nymphas iussu matris sacrificaret simul apes recuperauit, vt suo loco dicet. Ordo est. Sed si omnis proles.i. tota progenies apum defecerit.i. destituerit, aut deliquerit, qué.i. aliqué, subito.i. ex improuiso & subito interitu, nec

nec habebit.s.aliquas apes, aut aliud quoduis, vnde genus nouae stirpis &.i.progeniei aut prolis reuocetur.s.ab interitu. tempus, supple est pandere.i.manifestare, &.i.simul inuenta magistri Arcadis.s.Aristei, qui in Arcadia regnauit, memoranda.i.digna memoratu, aut tempus est pandere & memoranda sunt.i.ad memoriam reducenda, quoq;.i.quomodo cruor insyncerus.i.immundus & corruptus tulerit, id est produxerit saepe apes iuuencis caesis.i.occisis, & in pelle derelictis, & ideo sup.inquit poeta, ego expediam id est expedite enarrabo, omnē famam.i.quicquid de ea re fama ad nos attulit, altius.i.longius aut profundius repetens.i.recensens a prima origine, Nam omnis regio (vt dicitur ibi omnis in hac) ab ea supple parte qua gens fortunata.i.largas fortunas, ac diuitias habens Canopi oppidi Pellei.i.ab Alexandro Pelleo conditi.i.Macedonico secundum Solin. aut Pellaei.i.vicini Alexandriae Pellei videlicet Alexandri regię accolit Nilum fluuium illum Ægypti stagnantem.i.inundantem, & in campos effluentem (vbi ad tempus stagna & fertilitatem parit, vnde fortunatam gentem dixit) flumine effuso.s.in agros, & vehitur circum sua rura phaselis .i.scaphis pictis.i.ornatis aut picatis, sed etiam testaceis vtuntur illic scaphis, quaq;.i.qua.s.parte amnis.s.Nilus vrget vicina Persi- dis

dis regionis pharetratae.i.cuius incolę pharetris & sagittis multū valent, Nilus vrget, & foecundat Ægyptum viridem.s.segete, aut herbis post inundationem, arena nigra.i.limo nigro quem illic relinquit, & ruens diuersa.i.in diuersas partes, aut ruens.i.defluens discurrit in septem ora.i.ostia diuersa, amnis dico deuexus.i.defluens & deorsum ductus, vsq; ab vndis coloratis.i.nigris, qui color fortis est. Ab ea dico parte omnis regio iacit.i.constituit, & ponit in hac arte, quam.s.dicturus est certam salutem.s.reparandarū apum. Eam autem artem ex sacrificio pro placandis nymphis instituto inuentam suo loco author docebit.

PIERIVS.

¶ Sed siquem proles subito defecerit omnis.) In Mediceo, & aliquot antiquis codicibus legere est. Sed siquidē proles subito defecerit omnis. ¶ Et viridem Ægyptū nigra foecundat arena.) Versus hic Romano codice, locum habet post versum, vsq; coloratis, hoc scilicet ordine.

Quaq; pharetratae vicinia Persidis vrget.
Et diuersa ruens septem discurrit in ora,
Vsq; coloratis amnis deuexus ab Indis:
Et viridem Ægyptum nigra foecundat arena.

SERVIVS.

¶ Ipsos contractus.) Ad sustinendum tantum & coarctādum bouis cadauer. ¶ Angustiq; imbrice tecti.) Licet & hic imbrex lectum sit, melius tamen secūdum Plautum, haec imbrex dicimus: Nanque ait: Fregisti imbrices meas dum te dignam sectaris simiā. ¶ Obliqua luce fenestras.) Quae ex obliquo lumen infundunt, vt in horreis cernimus. ¶ Multa reluctanti.) Pro multum, nomen est pro aduerbio. ¶ Soluuntur viscera pellem.) Liquescunt & putrescunt. ¶ Ramea fragmenta.) De ramis fracta, id est fragmina ramorum. Dicimus autem & hic ramus & hoc ramale. Persius, Vt ramale vetus. ¶ Casiasq; recentes.) Statim carptas. ¶ Zephyris primum impellentibus vndas.) Incipiente vnda. ¶ Teneris tepefactus in ossibus humor.) Vtpote bimi vituli in quo plurimum feruentis est sanguinis:

Exiguus primum, atq; ipsos contractus in vsus
Eligitur locus: hunc angustiq; imbrice tecti
Parietibusq; premunt arctis: & quattuor addunt
Quattuor a ventis obliqua luce fenestras.
Tum vitulus bima curuans iam cornua fronte
Quaeritur: huic geminae nares, & spiritus oris
Multa reluctanti obstruitur: plagisq; perempto
Tunsa per integram soluuntur viscera pellem.
Sic positum in clauso linquunt: & ramea costis
Subijciunt fragmenta, thymum, casiasq; virentes.
Hoc geritur zephyris primum impellentibus vndas:
Ante nouis rubeant q̄ prata coloribus: ante
Garrula q̄ tignis nidum suspendat hirundo.
Interea teneris tepefactus in ossibus humor
Aestuat, & visenda modis animalia miris,
Trunca pedum primo, mox & stridentia pennis,
Miscentur: tenuemq; magis, magis aera carpunt
Donec, vt ęstiuis effusus nubibus imber,
Erupere: aut vt neruo pulsante sagittae,
Prima leues ineunt siquando praelia Parthi.

¶ Visenda modis animalia miris.) Et q' ex cadauere nascūtur animalia, & q' apes ex vermibus procreātur. ¶ Trūca pedū).i.sine pedibus. Et bene addidit primo. Nā postea tam pinnas q̄ pedes accipiūt. ¶ Pinnis miscētur.) Inter se, pinnarum leuitate conueniunt.

ASCENSIVS.

¶ Exiguus primum &c.) Exequitur quam praelibauit materiam dicens. Locus exiguus.i.modicus & angustus atq; contractus.i.constrictus in ipsos vsus.i.ad hāc ipsam vtilitatem vt.s.in eo bos putrescat eligitur primum ab his.i.qui apes reparare praetendunt & ipsi premunt.i. obstringunt, hunc.s.locum imbrice.i. integumento contra imbres tecti angusti, & parietibus arctis.i.angustis .s.tectum tepidum tenentibus. (Est autem proceleumaticus in primo loco positus) & addunt quatuor fenestras luce obliqua.i. ex obliquo infusa, & intermedia non directe aspecta a quatuor ventis.s.principalibus qui forte frigus non teporem generēt si ex directo intrent. Tum.i.deinde postq̄ locus sic constitutus est, vitulus curuantiam cornua in fronte bima, id est bienni, hoc est ipse vitulus bimus, & ita tener & sanguinis ac succi plenus, quaeritur.s. ab his qui apes reparare volunt, Nares geminae.i.ambae & pares obstruuntur supp.huic.s.vitulo & spiritus, id est anhelitus oris obstruitur huic reluctanti multa, id est multum, & viscera.i.carnes omnes, tonsa, id est percussa & contusa, soluuntur, id est laxantur, huic.s.vitulo perempto plagis.i.fustigatione. soluuntur dico per pellem integram.i.solidam ne spiritus aut succus aut sanguis exhaletur, & ipsi qui haec fecerunt linquunt, id est relinquunt, scilicet vitulum positum sic in clauso, id est occluso loco, & subijciunt costis.s.vituli ne pellis putrescat, fragmenta ramea, id est ramo- rum,

rum, & thymum & casias recentes, id est statim carptas, hoc, scilicet quod dictum est geritur, id est fit zephyris impellentibus primum vndas, id est in principio veris, antequam prata rubeant coloribus nouis, id est nouorum florum, & antequam hirūdo garrula suspendat nidum tignis, id est ad tigna domorum. interea.s. dum zephyri flant, & hirundo nidificat humor.s.vituli tepefactus in ossibus teneris & aestate & fustigatione, aestuat.i.efferuet, & animalia visenda.i.quae postea visuntur & miscentur miris modis existentia primo trunca pedum, id est pedibus carentia, vnde apes quidam dictas volunt.) Est autem inusitata grammatica, trunca pedum) & stridentia mox.i. paulopost pennis, & carpunt.i.inspirāt magis, & magis tenuem auram.s.vitalē donec erupere.i. vel euolauere ex corio vitulino, vt imber supple erumpit, effusis nubibus ęstiuis, quę subitę & impetuosae fere sunt. cum aer purior eas continere non valeat, & velut sagittę supple erumpunt aut potius emittuntur seu eiaculantur, neruo.i.arcu neruis munito pulsante.i.impellente, si Parthi.i. populi illi leues.s.in fuga confidentes, ineunt.i.inceptant, q̄n.i.aliq̄n prima pręlia.i.pręludia pliorū: tūc.n.sagittis, q̄bus multū valet, obnitūtur.

PIERIVS.

¶ Parietibusq; premunt arctis.) Quantum ad versum pertinet quaerunt multi quae sit huius metrici numeri ratio, parietibus, sed vt aliorum opiniones praeteream, satis nunc fuerit eam posuisse, quam FL. Sosipater Carisius comminiscitur, fieri quippe syllabam positione longam etiam si post breuem vocalem subiuncta sit consonanti vocalis, & correptam vocalem habeat consequentem, vt parietibus textum caecis iter. ¶ Thymū casiasq; virentes.) Antiqua omnia exemplaria quotquot legi, recentes habent pro, virentes: puto vero recentes, paraphrasin fuisse. ¶ Ante nouis rubeant q̄ prata coloribus, ante Garrula q̄.) In antiquo codice legere est, coloribus, & ante, facta ex, u, &, s, collisione more veterum, quod apud Virgilium, & in sequentem ętatem inuentu rarissimum, elocutio haec praeterea absq; vlla copula elegantior est, nec dignitatis expers. ¶ Mox & stridentia pennis Miscentur, tenuemq; magis, magis aera carpunt.) In antiquis aliquot codicibus, pinnis, vti saepe dictum reclamante Capro: & tenuemq; magis, peonico primo in tertia sede posito, emq;, magis vel secūdo, quarta, quod in hac elocutionis figura copula semper interponi consuerit. neq; mirandum alios pedes pręter dactylū, & spōdeum ingredi versum heroicum, missum.n.facio Proceleumaticum,

maticum, qui ratione temporum cum dactylo, & spondeo consentit. Sed de his loquor qui temporibus quinq; constant, quos Terentianus adnotauit: sed enim haec locis quaeq; suis recitabuntur. Illud quod maioris est momenti referam scriptum esse in antiquis cod. aera captit pro carpsit, vti frigus captabis opacũ, & captaunt naribus auras. q̃q̃ &, auras vitalis carpis, alibi legat. ☞ Erupere: aut vt neruo.) In cod. aliquot antiquis, eripuere, legitur imperfecto sensu. In aliquot alijs, Erupere velut, hoc suauius, illud vero primum numerosius.

Quis deus hanc musae, quis nobis extudit artem?
Vnde noua ingressus, hominum experientia, coepit?
Pastor Aristaeus fugiens Peneia tempe,
Amissis (vt fama) apibus, morboq;, fameq;,
Tristis ad extremi sacrum caput astitit amnis.
Multa querens: atq; hac affatus voce parentem.
Mater Cyrene, mater quae gurgitis huius
Ima tenes: quid me praeclara stirpe deorum
(Si modo, quẽ perhibes, pater est Tymbraeus Apollo)
Inuisum fatis genuisti? aut quò tibi nostri
Pulsus amor? quid me coelum sperare iubebas?
En etiam hunc ipsum vitę mortalis honorem,
Quem mihi vix frugum, & pecudum custodia solers
Omnia tentanti extuderat: te matre relinquo.
Quin age, & ipsa manu felices erue syluas:
Fer stabulis inimicum ignem: atq; interfice messes:
Vre sata: & validam in vites molire bipennem:
Tanta meae si te ceperunt taedia laudis.

SERVIVS.

☙ Extudit.) Studiose reperit. ☞ Ingressus.) exordia. ☞ Noua experientia.) Nullo docente, ars per vsum reperta. ☞ Pastor.) Aristaeus. Filius fuit Apollinis & Cyrenes filiae Penei fluminis Thessaliae. qui cũ Eurydicẽ nympham vxorem Orphei vitiare voluisset, & illa fugiẽs a serpẽte fuisset occisa, Nympharum iracundia cunctis animalibus pditis fundistus & cunctis apibus, matris auxilium petit. ☞ Extremi amnis.) Id est summi, vnde nascitur, & sic dicimus, Proh supme Iuppiter. ☞ Mater Cyrene, mater.) Inuidiosum est nomine parentes vocare. Vnde est paulo post, Et te crudelem nomine dicit. Sic in duodecimo in desperatione ait, Ruitq; implorãs nomine Turnum. ☞ Gurgitis huius.) Id est Penei fluminis. ☞ Inuisum fatis genuisti.) Si natus ex dijs, inuisus est fatis. Sic in primo aenei. Nos tua progenies, coeli quibus annuis arcem. Item, Quis te nate dea per tãta pericula casus Insequitur? ☞ Vitae mortalis honorem.) Bene honorem ait, quia arare, animalia pascere, apes etiam habere, erat honor. Nam in ingenti honore fuit rusticitas. Alibi, Non vllus aratro Dignus honos. ☞ Custodia solers.) Diligens & perita industria. ☞ Te matre relinquo.) Ac si diceret, Sub ea perdo vsum laboris, sub qua augere debueram. ☞ Felices.) Fertiles. ☞ Fer.) Infer. ☞ Interfice messes.) Secundum Pythagoram, qui habere animam dicit cuncta crescentia. Vnde & alibi, Aret ager vitio moriens. ☞ In vites.) Contra vites. ☞ Molire bipennem.) Vt eas succidas. ☞ Taedia laudis.) Taedium est angor mẽtis & animi, non corporis inualetudo.

ASCENSIVS.

☙ Quis deus hanc musę &c. Apte ingreditur fabulam Aristęi, cũ enim supra humanas vires videatur inuentum vt ex vitulo putrefacto generentur apes, merito confugit ad diuinas. Quaerit ergo a musis, omnium gnaris & inuentricibus, quis deus eam artem primus extuderit? Ad quod quasi musa responderit, incipit narrare quo pacto Aristaeus apes semel omnes amiserat, querelasq; apud matrẽ nympham deposuerat, cuius tãdem consilio Protea deum marinum & vatẽ aggressus hic artem tandẽ didicit, sed fabulam multis exornat, vt nympharum descriptione, & Orphei fabula, nunc ergo Aristęi lamenta declarabimus, hoc ordine. O musae dicite supple quis deus quis inquam deus extudit. i. cum labore & molimine quasi saepe obtundendo caput suum, reperit nobis. i. ad vtilitatẽ nostram, cum deo nullum sit ex ea commodum, hãc artem. s. reparandarum apum ex vitulo, vnde. i. a quo, noua experientia hominum, cepit. i. accepit ingressus. i. exordia, & principia? Respondet Aristaeus Apollinis ille & Cyrenes nymphae filius, pastor fugiens, hoc est celeriter quasi ex odio deserens, tempe amoenissima loca Thessalię, Peneia. i. circum quae Peneus auus illi maternus circunfluit (vbi annotãdum quod nihil dulce & amoenum fit agricolis sua amittentibus, cum Aristaeus tempe etiam Peneia fugeret) fugiens dico apibus amissis, id est postquam apes suas
fames amiserat, & morbo, & fame (modo quintus est) vt fama est, quod addit, quia fabulam Orphei recitaturus est, astitit tristis, ad sacrũ caput amnis. s. Penei, extremi, id est summi, videlicet iuxta Pindum montem vbi ortum habet, astitit dico querens, id est cõquerens multa. i. multum atq; affatus, id est alloquens, parentem, scilicet matrem: hac voce, id est hac oratione. O Cyrene mater, mater (dicit) quę tenes, id est habitas Ima, id est profunda huius gurgitis, scilicet Penei fluminis, quid, id est ad quid genuisti me inuisum fatis. i. dijs diffauentibus supple de pręclara stirpe deorum, si modo. i. dico me genitum de pręclara stirpe deorum, dum modo Apollo Tymbręus. i. a copia Tymbrę in Phrygia vbi pręcipue colitur dictus, quẽ perhibes. i. attestaris & asseris mihi patrẽ, est mihi pater, aut si deorũ progenies sum nec fatis inuisus, quo. i. ad quem locum. amor nostri. i. qui fit de nobis: pulsus supp. est, tibi. i. a te, quid. i. ad quid iubebas me sperare coelũ. i. quod reciperer in deorum numerũ, en indignantis est demonstratio, ego relinquo. i. amitto, q̃a aliter nõ relinquerẽ, te matre. i. cum tamẽ tu mihi mater sis quia de matre nihil ambigitur cũ pater sępe incertus sit: etiã hunc ipsum honorem mortalis vitę. i. quem inter mortales merui, quem. s. solers. i. diligẽs & solidę. i. plenę artis, custodia. i. accuratio, frugũ & pecudũ, vix. i. cum summa difficultate extuderat. i. pepererat, & parauerat) venit vt opinor ab extũdo extudi. Nam excudo secundam producit, vt aeneid. vj. Excudent alij spirantia mollius aera. Et a cudo pręteritum antiquum est cusi, aut vt nunc dicimus, cudi priore longa, esset ergo contra naturã si excuderat legatur, quomodo fere textus habent: sed nec immutare ausus sum) extuderat igitur mihi, tentanti. i. attentanti & disquirenti omnia. Quin age amara adhortatio eius qui cũ minora detestetur ad maiora cohortatur, si tãta tędia meę laudis ceperunt te vt. s. permittas meis laboribus parta interimi, &. i. etiã, tu quę cum mater sis mihi fauere debes, erue manu syluas. i. arbores, felices. i. fertiles: fer. i. infer stabulis ignem inimicum. i. sacrũ quo pecus inficiatur: aut nocentem quo stabula comburãtur: atq; interfice. i. emori procura, messes. i. segetem maturam vnde messis fieret. Vre. i. combure sata. s. nouella & molire. i. cum molimine infer validam non putatoriam sed incisoriam, bipennem. i. cultrũ duas pennas habentem, in vites. s. meas, hoc est si felicitas mea & gloria parta tibi dolori est abole omnia quę habeo.

PIERIVS.

☙ Quis deus hanc musae, quis nobis extrudit artem.) In codice Longobar. & in Mediceo, extulit, legitur: sed enim extudit, agnoscit Seruius. Sunt etiam veteres codices, in quibus, Quis non geminatur: sed, qui nobis, habetur. ☞ Tristis ad extremi sacrũ caput astitit amnis.) In codici. aliquot antiquis legere est, ad extremum quippe caput: solent enim flumina pluribus esse capitibus praedita: quod vero extremum est, nomen plerunq; solet incedere, quiuis idem significare ad caput amnis extremi quod pluribus est in exempla. ☞ Pręclara stir. deo.) In Rom. co. a stirpe legitur: in quodam alio, a, cum circunflexo accentu cernitur. ☞ Quem mi. vix fru. & pecu. custo. solers omnia tentan. extuderat.) Quatuor dictiões in hoc membro aliter q̃ vulgata habeant exemplaria leguntur. In codici. antiquis primum est, pecorum, pro pecudum, vt armenta etiam complectatur. Alterum, sollers, duplici, ll, vt plerisq; alijs locis. Tertium, temptanti, inserto, p, ex cuiusdam gratis consuetudine. Quartum exstuduerat, s, post, x, apposita, cum verbum ab, s, non incipiat. Id quod Scaurus, & Velius reprehendant: sed, vt alia quę per abusum inualuere missa faciamus, non est id pretereundum, quod sollers duplici, ll, recte scribi ex eo conncimus, quod sollum oscum nomen, a quo & arte, deductum nomen fatentur omnes, duplicato, ll, scribi Verrius Flaccus ostendit, vbi de immolatione quę solitaurilia dicebantur, disputat, cur nomen id tãtum ex his quę a solo veniunt vnico, l, scriptum inueniretur: sed enim eius verba ex antiquo Pompe. Fest. codice subiunxisse minime videatur importunum: quod si a sollo. & tauris, earum bestiarũ ductum est nomen, antiquę consuetudinis per vnum, l, enunciari nõ est mirum, quia nulla tunc geminabatur litera in scribẽdo. Quam cõsuetudinem Ennius mutauisse fertur, vtpote grecus gręco more vsus, quod illi aeque scribentes, ac legentes duplicabant mutas & semiuocales.

At mater sonitum thalamo sub fluminis alti
Sensit: eam circum Milesia vellera nymphæ
Carpebant hyali, saturo fucata colore,
Drymoq;, Xanthoq;, Ligeaq;, Phyllodoceq;,
Cæsariem effusæ nitidam per candida colla,
Nesæe, Spioq;, Thaliaq;, Cymodoceq;,
Cydippe, & flaua Lycorias, altera virgo,
Altera tum primos Lucinæ experta labores,
Clioq;, & Beroe soror, Oceanitides ambæ,
Ambæ auro, pictis incinctę pellibus ambæ,
Atq; Ephyre, atq; Opis, atq; Asia Deiopea,
Et tandem positis velox Arethusa sagittis.
Inter quas curam Clymene narrabat inanem
Vulcani, Martisq; dolos, & dulcia furta:
Atq; chao densos diuum numerabat amores,
Carmine quo captæ, dum fusis mollia pensa
Deuoluunt: iterum maternas impulit aures
Luctus Aristæi: vitreisq; sedilibus omnes
Obstupuere: sed ante alias Arethusa sorores
Prospiciens, summa flauum caput extulit vnda.
Et procul: o gemitu non frustra exterrita tanto,
Cyrene soror, ipse tibi tua maxima cura
Tristis Aristæus, Penei genitoris ad vndam
Stat lachrymans: & te crudelem nomine dicit.

SERVIVS.

¶ Sonitum thalamo sub fluminis alti.) Cur non etiam vocem audiuit? Scilicet quia in ima fluminis parte erat, lanificijs occupata. ¶ Milesia vellera nymphę.) Pretiosa. Cicero, Nam quid a Milesijs lanæ publicę abstulerit? ¶ Hyali Saturno fucata colore.) Vitreo, viridi, nymphis apto. ¶ Saturo) autem Largo, abũdãti: aut certe Tarentino, ab oppido Satureo. iuxta Tarẽtum enim sunt Baphia, in quibus tingitur lana. ¶ Drymoq; Xanthoq;.) Hæ sunt, vt multi volunt, de quibus ait Iuno, Sunt mihi bis septem præstanti corpore nymphæ. Sed magis poetice conficta nomina accipiamus. Sane mira varietate vsus est: nam ne continuatio nominum posset creare fastidium, in alijs habitum, in alijs commemorat virginitatem, in alijs pulchritudinem. ¶ Pictis incinctę pellibus ambæ.) Nebridas habẽtes, sed hic venatricum est habitus: quem ideo Nymphis dat, quia multas eas legimus ex venatricibus factas. vt, Et tandem positis velox Arethusa sagittis. Notanda autem est figura honestissima facta ex repetitione sermonis. vt. ¶ Oceanitides ambæ auro, pictis incinctæ pellibus ambę. ¶ Curam inanem.) Definitio est amoris. ¶ Vulcani Martisq; dolos.) Secundum Donatum hic est distinguendum. vt Dolos ad Vulcanũ. ¶ Furta dulcia) id est adulterium, referamus ad Martem. Scimus enim q̃ Sole indicante, Mars cum Venere per artem Vulcani est religatus catenis. ¶ Atq; Chao.) Et a Chao narrabat crebros amores deorum. ¶ Summa flauum caput extulit vnda.) Mire per trãsitum veritatem tetigit. Nanq; Arethusę fons dulcia fluenta inter medios habet fluctus. ¶ Cyrene soror.) Propter similitudinẽ potestatis, ait soror. Nam Cyrene, Thessaliæ: Arethusa vero de Elide. ¶ Tua maxima cura.) Quem plurimum diligis. ¶ Penei genitoris ad vndam.) Aut tui genitoris, aut honoris est. vt, Tybri pater.

ASCENSIVS.

¶ At mater, &c. Priusquam matris responsum describat, graphice describit eius exercitationem, quo studio tenebatur, inter quas nymphas diuersabatur, & quomodo ad secundos questus Aristæi vna nympharum excitata caput extulerit. Mirum est vbique poetæ artificium mirumq; decorum. Nam quia fabellis detentas dixit ad sexum pertinet muliebrem qui talibus gaudet: lanificio intentas esse ad conditionem nympharum honestarum quę non indulgebant ocio, sicut nec Lucretia illa Romana cum honestissimis matronis apud Romanos decantata: quæ vero de ornatu vario nympharum affert, ad carminis quoque ornatum & varietatem faciunt: sed & asperitatem nominum temperat epithetis, ipsa autem nomina etiam aptum significatum habent: nam vt Sipontinus docet, drymos dicitur sylua: vnde drymo nympha aquarum quasi per syluas fluens. Xantho autem a colore, nam Xanthon subrubeum interpretatur: cuius coloris est aqua inter syluarum frondes defluens. Ligea autem a cantus suauitate dicitur, nam ligyros suauis dicitur: suauitas autem talis est in nymphis, vnde in Bucolicis, Nec percussa iuuant fluctu tam littora, nec quæ Saxosas inter decurrunt flumina valles. Phyllodoce a folijs capiendis, nam phyllon folium dicitur, & dechome capio. Nesæe a natando: nam neo cuius futurum est νέω hoc est neso significat nato. Spio ἀπὸ τῶν σπίων, id est a specubus propter maris cauernas aut rumpendis fluctibus: nam spome significat idem quod rumpo. Thalia dicitur virens & læta, aquis enim omnia virent: thallo autem vireo & lętor significat: sed, l, abijcitur in Thalia. Cymodoce a recipiendis & sedandis vndis. Nam cyma dicitur vnda, & vt dixi, dechome recipio. Cydippe excellentia & gloria equorum. Nam cydos gloria, & hippos equus dicitur. Lycorias a destruẽdis mõtibus: nam Lycoo dicitur destruo, & oros mons: Clio gloria interpretatur. Beroe a voracitate: nam boro dicitur cibus & vorago, & boros edax: aquę autem plurima exedũt. Ephyre etiam Corinthi antiquum est nomen, ephydatios autem aquaticus dicitur. Opis & Asia nympharum nomina primã producunt, vt hic. Opis autẽ dicitur cura, & opizo obseruo, curo, vereor. Asia autem limus, & cœnum. Deiopeia a contentione vocis. Nã deis dicitur pugna, & contẽtio & ops vox. Arethusa a complacendo: nã aresco dicitur cõplaceo, vnde dicitur, ante alias Arethusa sorores Prospiciens. Clymene celebritate, nam clyo celebro significat, vnde bene dicitur. Inter quas Clymene curam narrabat inanem, Vulcani &c. Sed ne longius diuager. Ordo est, At.i. sed mater.s. Cyrene sensit sonitum.s. lamentationum Aristæi, sed non vocem, quia vox dicitur prout articulata est: sonus aũt quia genus soni vocis, & non vocis quicquid sonat, licet ergo sonũ eum audiuit, qui & vox erat, tamen audiuit eũ, vt nõ vocem, non aiit vt vocẽ ideo quia erat sub thalamo alti fluminis. Nymphę.s. aquarũ, seu fluminũ, quę paulopost enumerabuntur carpebat circa eã.s. Cyrenẽ, vellera milesia.i. tã pretiosa, ac sunt milesia fucata.i. imbuta, & tincta colore saturo.i. abũdãte, & saturãte, aut Tarẽtino, quia Tarentinũ oppidũ est Satureũ vbi & lanę bonę sunt, & Baphia.i. tincturę loca, a colore dicit hyali.i. vitri hoc est aquarũ colori correspõdenti, quo nymphę aquarũ gaudent nymphę dico Drymo: & Xantho, & ligea, & Phillodoce effusæ Cęsariem nitidã.i. habentes Cæsariem.i. comam ventis: quibus cedat diffusam, nitidã per colla candida, qualia sunt fere in locis frigidioribus. Itẽ Nesęi, & Spio, & Thalia, & Cymodoce, & Cydippe: & Lycorias flaua.i. flaui coloris, altera.s. Cydippe existẽs virgo.i. adhuc intacta. Nã hoc loco virgo accipitur nõ a viridiore ętate tm̃, sic enim Lycorias virgo diceretur, sicut Pasiphae in Buc. Ah virgo infelix quę te dementia cepit, sed etiam nondum experta virum) altero ergo.i. Lycorias experta tum.i. tũc, hoc est paulo ante illud tempus, primos labores Lucinæ.i. q̃bus præest Lucina, hoc est partus. Item Clio & Beroe sorores existentes, ambæ oceanides pro oceanitides.i. Oceani filię, & ambæ incinctæ auro & ambę incinctę pellibus pictis.s. hinulorum quę Nebrides vocantur. Atq; Ephyre, & Opis, & Asia, & Deiopeia, & Arethusa velox.s. in cursu, dũ Alphęum fugit, sagittis, quibus.s. in venando vsa fuerat posita.i. depositis, aut repositis tandem.i. post longum exercitium, inter quas.s. nymphas Clymene narrabat curam.i. sollicitudinem de Venere vxore custodienda, Vulcani, inanem.i. frustra susceptã, & dolos.i. furtiuos amores cõcubitus Martis.s. cũ Venere, & p.i. dulcia furta, & numerabat dẽsos.i. frequẽtes amores diuum, a Chao.i. a mũdi initio, vel a primo deorum, quo carmine.i. cuius carminis delectatione, dũ ipsę.s. nymphæ captæ deuoluunt fusis mollia.i. mollis lanę pensa dum enim deuoluunt: minus attentæ sunt q̃ dum nent) luctus.i. lamentatio Aristæi impulit.i. percussit iterũ aures maternas.s. tanq̃ magis solicitas, & omnes.s. alię, & ipsa simul obstupuere in sedilibus vitreis.i. vitrei coloris, in quibus sedebant in aquis.s. Arethusa, quæ velox & cõplacens dicitur, prospiciens ante alias sorores.i. nymphas, extulit caput flauum.i. flauis capillis decoratum, vnde summa, & procul .i. longe priusq̃ rediret, cum esset adhuc sub medio reditu, sup. inquit. O Cyrene soror nõ exterrita frustra tanto gemitu, quia ipse Aristæus tristis existens tibi tua maxima cura stat lachrymans ad vndã Penei.s. fluminis genitoris.s. tui, & aui sui, & dicet te nomine.i. noiatim, crudelem.i. immitem, quod signum amẽtię est per impatientiam ortæ, sicut pius Æneas amissa cõiuge inquit ęneid. ij. Quem non incusaui amens hominumq;, deorumq;, Aut quid in euersa vidi crudelius vrbe, quasi dicat nullum, & nihil. Incusare tamen deos per impatientiam non est hominis, sapientis etiam secundum stoicos, & præcipue Epictetum. Et ideo poeta inducit eos,

Margin notes: Drymo. Xantho. Ligea. Phyllodoce. Nesęe. Spio. Thalia. Cymodoce. Cydippe. lycorias. Clio. Beroe. Ephyre. Opis. Asia. Deiopeia. Arethusa. Clymene. Virgo. Vide seruium.

eos, qui deos incusant vehementer commotos Aristæum iuuenem per amissionem rerum a se inuentarum, & Æneam per amissionem coniugis.

PIERIVS.

¶ At mater sonitum thalamo sub fluminis, alti sensit.) In codicibus aliquot anti. sentit, est, præsenti tempore, quod non ita placet. ¶ Carpebant hyale saturo fucata colore.) satyro est per, y, in media syllaba scriptione græca. Nam cum non inficietur Seruius Saturum colorem ab oppido Satureo, iuxta Tarentum, nūcu pari Greci oppidum id σατύριον dicunt ἐστὶ δὲ χώρα πλησίον τάραντος, apud Stephanum. Inde Virgilius saturum, y, in, u, latino more verso, quod Greci σατύριον καὶ σατύρηνον, denominauere. ¶ Ligeaq;.) In Longobardi. & in Medic. legea, legitur λυγεὰ tamen per ἰῶτα prima syllaba scribitur apud Græcos. ¶ Nesæe Spioq; Thaliaq; Cymodoceq;.) In cod. aliquot totus versus desideratur, qui tamē nō sine carminis iniuria demi potest. ¶ Cydippe & flaua Lycorias.) In Longob. Cydippeq;, & flaua Licor. quæ phrasis est Virgiliana, & figura græcanica, vt illud apud Hesiodum νυσάντας καὶ ἀντιάν: & illud. πουλυβότειρα καὶ αὐτονόμου. ¶ Atq; Ephyre atq; Opis, atq; Asia, & Deiopea.) Qui versum corrigere voluere ita scripserunt. Atq; Asia Deiopea, sublato, &, at non aduerterunt ex antiquis codi. legi debere. Atq; Ephyre, atq; Opis &, Asia Deiopea. In Ephyre enim nulla synaloepha, sed spondeus est, re at, inde dactylus, q;, opis & inde alij duo dactyli cum pede bissyllabo finali Asia Deiopea. ¶ Inter quas curam Clymene narrabat inanem.) In antiquo exemplari curas inanis, numero multitudinis. ¶ Vulcani Martisq; dolos.) In antiquis codicibus, Volcani, prout eius exigit etymologia. ¶ Atq; chao densos diuum numerabat amores.) In vetustis aliquot exemplaribus Atq; legere est. Quod etiam habetur in exemplis Arusiani, sed enim mihi non satis facit, cæterum, Eque chao legendum esse colligitur ex Seruio, vbi in Bucolicis versum hunc citat in eiusdē elocutionis argumentum quæ est Ecloga septima, e que caua resonāt examina quercu, ait enim e que sacra, & de sacra: vt e que Chao densos diuū enumerabat amores. i. a chao, vltimum hoc multi postea in contextum recepere. Illud etiam obseruatione dignum quod enumerabat, non inuenisse legitur a Seruio, qui numerus in hoc genere carminis multum decoris & venustatis habet. Placet tamen aque chao, vt pleraq; habent exemplaria. ¶ Prospiciēs summa placidū caput extulit vnda.) Minime placet quod in plerisq; cod. antiquioribus Flauum caput, legitur, Epitheton quidē cultui muliebri congruum. Nam placidum hic ociosum videretur. Quod alibi Neptuno signate est attributum procellosa depulsa tempestate tranquillitatem inducturo.

Huic perculsa noua mentem formidine mater,
Duc age: duc ad nos: fas illi limina diuum
Tangere, ait: simul alta iubet discedere late
Flumina, qua iuuenis gressus inferret: at illum
Curuata in montis faciem circumstetit vnda:
Accepitq; sinu vasto: misitq; sub amnem.
Iamq; domum mirans genitricis, & humida regna,
Speluncisq; lacus clausos, lucosq; sonantes,
Ibat: & ingenti motu stupefactus aquarum,
Omnia sub magna labentia flumina terra
Spectabat diuersa locis, Phasimq;, Lycumq;
Et caput, vnde altus primum se erumpit Enipeus,
Vnde pater Tyberinus, & vnde Aniena fluenta,
Saxosumq; sonans Hypanis, Mysusq; Caycus,
Et gemina auratus taurino cornua vultu
Eridanus, quo non alius per pinguia culta
In mare purpureum violentior influit amnis.
Postquam est in thalami pendentia pumice tecta
Peruentum: & nati fletus cognouit inanes
Cyrene: manibus liquidos dant ordine fontes
Germanæ: tonsisq; ferunt mantilia villis.
Pars epulis onerant mensas: & plena reponunt
Pocula: Panchæis adolescunt ignibus aræ.
Et mater, cape Mæonii carchesia Bacchi:
Oceano libemus, ait. simul ipsa precatur
Oceanumq; patrem rerum, nymphasq; sorores,
Centum quæ syluas, centum quæ flumina seruant.
Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam:
Ter flamma ad summum tecti subiecta reluxit.
Omine quo firmans animum, sic incipit ipsa.

SERVIVS.

¶ Noua formidine matér.) Magna. vt, Pollio & ipse facit noua carmina. ¶ Fas illi limina diuū tangere.) Vtroq; enim deo parente nascebatur. ¶ Speluncisq; lacus clausos.) Mirans, per omnia subaudimus. Lacus autem dicit fontium & fluuiorum receptacula. Hæc autem non sunt per poeticam licentiā dicta, sed ex Ægyptiis tracta sunt sacris. Nili pueri de sacris parentibus nati, a sacerdotibus nymphis dabantur: qui cum adoleuissent, redditi narrabant lucos esse sub terris, & immensam aquam omnia continentem, ex qua cuncta procreantur. Vnde est illud secundum Thaleta, Oceanumq; patrem rerum. ¶ Phasimq;.) Fluuius Colchidis. ¶ Lycumq;.) Fluuius Asiæ. ¶ Enipeus.) Thessaliæ fluuius. ¶ Pater Tyberin⁹.) Tyberis & Anio Italiæ sunt fluuij. ¶ Saxosumq; sonans Hypanis.) Ponti fluuius. Et saxosum legendum est, non saxosus, ne sint duo epitheta. quod apud latinos vitiosum ē. ¶ Mysusq; Caicus.) Qui per Mysiam labitur. ¶ Eridanus.) Fluuius Italiæ, qui & Padus vocatur. ¶ Purpureum) autem nigrum ex altitudine accipimus. Nam Padus non in Rubrum mare, sed iuxta Rauēnā in Adriaticum cadit. Et purpureum græcū est epitheton. mare rubrum etiam dixit Homerus, ἅλα πορφυρέοισαν. Vnde apparet Victorinum hoc loco errasse, qui purpureum mare rubrum esse dixit, quod est iuxta Indiā. ¶ Fletus inanes.) His enim mouebantur rebus quarum erat facilis reparatio. ¶ Dant ordine fontes.) Rite secundum ordinem epularum. ¶ Mantilia.) Quibus manus terguntur. ¶ Plena reponunt pocula.) Iterant, sæpe offerunt. ¶ Panchæis adolescūt ignibus aræ.) Id est ture, Arabicis odoribus. Adolescunt autem pro incenduntur. κατ' εὐφημισμὸν ponitur. ¶ Mæonij Bacchi.) Lydi vini. ¶ Carchesia) autem poculorum sunt genera. ¶ Oceano libemus, ait.) Quasi nympha Oceano sacrificat. ¶ Oceanumq; patrem.) Secundum Thaleta, vt supra diximus. ¶ Centum quę syluas, centum quę flumina seruant. Aut ducentas esse dicit: aut finitus est numerus pro infinito. ¶ Perfudit nectare vestam.) Id est in ignē vinum purissimum fudit: post quod quia magis flamma conualuit, bonum omen ostendit.

ASCENSIVS.

¶ Hic pcussa &c.) Docet quomodo susceptus sit i thalamos maternus Aristęus vtq; exposita querela, eaq; mara intellecta post epulationē Oceano libabant. ¶ Ordo est. Mater sup. Aristęi videlicet Cyrene, percussa mentem noua. i. magna aut insolita cum filio illatenus prospera fuissent omnia, formidine. i. habens mentem attonitam & percussam nouo metu ait. s. ad Arethusam talia nūciāti. age adhortandi est duc, duc inquit ad nos sup. Aristęū, quia fas est illi cum sit de sanguine diuum tangere limina diuum .i. diuorum aut diuarum, & simul. i. cum hæc diceret, iubet flumina alta, idest profunda discedere late, ab ea supple parte qua iuuenis, scilicet Aristæus, inferret ingressus, id est ingrederetur, at. i. sed vnda. s. fluminis circumstetit illum. s. Aristæum curuata in faciem, id est similitudinem aut formam mōtis (quod reuera Mosi & cęteris israeliticis contigit in exitu Israel de Ægypto) & accepit iuuenē sinu. i. receptorio vasto .i. valde amplo & capaci, & misit sub amnē & ipse ibat, iā mirans. i. admiratis domum & humida regna genitricis, & lacus clausos, speluncis, id est abditis penetralibus terrę & lucos, id est syluas inceduas & omnium fluminum ac arborum semina atque elementa: sonātes, scilicet suo vento subterraneo videlicet & ibat stupefactus ingenti motu aquarum, & spectabat omnia flumina labentia sub magna terra diuersa, id est distincta etiam sub terra locis, & p hasim Asiæ fluuium qui in Colchidem defertur & Lycum fluuium inter Asiam & Bithyniam, & spectabat caput vnde Enipeus fluuius ille Thessaliæ altus. i. profundus erupit. i. extulit se primum, & spectabat supple locū vnde Tyberinus, scilicet fluuius Italiæ erupit sup. aut habeat caput, id est ortum & vnde fluēta Aniena. i. Anienis fluminis Italię in Tyberim incidētis. habeant supple caput & vnde Hypanis fluuius Indię apud Scythas ortus & in Pontum defluens sonans saxosum, id est saxose, id est vt sonant

nãt flumina inter saxa decurrẽtia, & Caicus mysius.i.qui per Mysiam labitur sup.habeant caput atq; ortum, & vnde Eridanus.i. Padus de quo prius fluuiorũ rex Eridanus, auratus gemina cornua.i.habens geminas ripas cornibus persimiles auratas.i. pretiosas, aut propter greges, aut potius propter vrbes, vultu taurino.i.fluxu medio taurinum mugitum imitante, alludit autem ad fabulam Acheloi, cui propter fertilitatem cornu copiae ablatum ab Hercule fingitur, quasi dicat veriorẽ esse causam in Pado seu Eridano cui gemina cornua & ea quidem aurata assignentur: vnde subdit quo.s.Eridano non alius amnis influit violentior in mare purpureum.i.ferrugineum aut coeruleum per culta pinguia.i. arua & rura pinguia & culta vt & naturae benignitatem & agricolarum industriam & diligentiam laudet. Postq; peruentum est.s. ab Aristęo & comitibus in tecta thalami.s.Cyrenes pendentia.i. pensilia aut suspensa pumice.i.in saxo cauernoso, & aquis corroso, & Cyrene cognouit flet* gnati.i.filij sui inanes.i.facile remediabiles germanę.i.sorores dãt ordine.s.ministratorio manib*.s.lauãdis, fontes liquidos.i.limpidos & dulces: salsi eñi crassiores sunt, & ferunt mantilia villis tonsis.i.quorum villi erant tonsi, iis autem tergebãt manus, pars.i.quaedam ex eis onerant mensas epulis & reponunt.i.iterum ponunt postquam exhausta fuerant pocula plena & arę adolescunt.i.augentur, & incenduntur ignibus.i. odoribus, quos ignis excitat pancheis.i.ex thure panchaico diffusis. & mater ait, o fili cape carchesia.i.pocula illa gręcis nota, Bacchi.i.vini, moeonij.i.lydij: quod bonum est, & libemus.i.sacrificemus Oceano.s.deo maris & simul.i.cum hoc diceret ipsa precatur Oceanum patrem rerum.s.omnium quę augescunt, quia ex humore procreantur secundum Thaletem & Nymphas sorores inter se, aut etiam Cyrenes: sed potius inter se, quia si Cyrenes, non tacuisset vnu tot sorores fuisse, cẽtum dico nymphas quę seruant.i.habitant aut conseruant syluas, vt sunt dryades, & centum quae seruant flumina, vt sunt naiades seu nereides, & ipsa perfudit ter, quia numero deus impare gaudet, vestam.i.ignem ardentem .s.victimam, nectare.i.vino liquido.i.purissimo, & flamma.s.vino, aucta, subiecta.i.sursum iacta & exiliens, reluxit ter ad summum tecti, quod signum erat litationis & accepti sacrificij, quo omine.i.indicio suscepti sacrificij & praesentis numinis, vt ęneid.ij.in flãma qua Ascanij lambere visa comas, ipsa.s.dea perita eius rei firmans.i.corroborans & confortans animum incipit sic.i.vt sequitur sup.fari aut sermonem suum.

PIERIVS.

¶ Huic percussa noua mentem formidine mater. In Medice. & nonnullis alijs codicibus peruetustis, percussa legitur, de quo alibi. ¶ Et caput vnde altus primum se erumpit Enipeus.) In Romano codi.legere est, primum se rumpit. In Oblongo illo, quẽ Pomponius Lętus delicias suas est appellare solitus, primum erumpit sine vlla prorsus collisione, & ita erat prius in codice Mediceo, in aliquot alijs: eniphcus, est per, φ, sunt enim qui Eniphea, fluuij nomen ab Eniphęo Troiano viro cuius Homerus mentionẽ fecerit, hac scriptura distinguant. ¶ Saxosumq; sonans Hypanis mysusq; Caicus.) In Rom.cod. Saxosus legitur: quod improbat Seruius, ne duo sint epitheta, quod apud Latinos vitiosum est: erat tamen in Oblongo peruetere atq; etiam in Med. saxosus, aliena inde manu saxosum, est repositũ. Sed quod Seruius ait de duobus epithetis videtur, sonans loco verbi positus q̃ pro epitheto positum, neq; huius elocutionis exempla desunt. Quod vero misus, per ιωτα scribitur in cod.nõnullis. Antiqui aliquot per, y, scribũt. μυσία χώρα ἐστι πόλιο apud Stephanum reperitur. Quod autẽ ad denominatiuum pertinet, & Mysij populi dicuntur, & eorum lingua mysadin, Illud addam in Long. pro hypanis hypanus, per u, legi vltima syllaba, ita etiam in Med. ¶ In mare purpureũ violentior influit amnis.) In Ro. & in codi. peruetertibus, effluit, legitur: quod veriti sunt, in, geminatum vitiosum esse, cum tamen huiusmodi exempla pleraq; etiam apud oratores inueniantur, quae longum esset enumerare.

Est in Carpathio Neptuni gurgite vates
Coeruleus Proteus: magnum qui piscibus aequor,
Et iuncto bipedum curru metitur equorum.
Hic nunc Emathię portus: patriamq; reuisit
Pallenen: hunc & nymphae veneramur: & ipse
Grandęuus Nereus: nouit nanq; omnia vates,
Quae sint, quae fuerint, quae mox ventura trahantur.
Quippe ita Neptuno visum est, immania cuius
Armenta, & turpes pascit sub gurgite phocas.
Hic tibi nate prius vinclis capiendus: vt omnem
Expediat morbi causam: euentusq; secundet.
Nam sine vi non vlla dabit praecepta, neq; illum
Orando flectes, vim duram, & vincula capto
Tende: doli circum haec demum frangentur inanes.
Ipsa ego te, medios cum sol accenderit aestus:
Cum sitiunt herbae, & pecori iam gratior vmbra est:
In secreta senis ducam, quo fessus ab vndis
Se recipit, facile vt somno aggrediare iacentem.
Verum vbi correptum manibus, vinclisq; tenebis,
Tum variae illudent species, atq; ora ferarum,
Fiet enim subito sus horridus, atraq; tigris,
Squamosusq; draco, & fulua ceruice leęna,
Aut acrem flammae sonitum dabit, atq; ita vinclis
Excidet, aut in aquas tenues dilapsus abibit.
Sed quanto ille magis formas se vertet in omneis:
Tanto nate magis contende tenacia vincla,
Donec talis erit mutato corpore, qualem
Videris: incepto tegeret cum lumina somno.

SERVIVS.

¶ Est in Carpathio Neptuni gurgite vates.) Carpathos, insula contra Aegyptum, a qua vicinum pelagus Carpathium appellatum est. Hic aliquando regnauit Proteus relicta Pallene ciuitate Thessaliae, ad quã tamẽ reuersus est postea: quod ostendit hoc loco, dicens, Patriamq; reuisit Pallenen. ¶ Magnum qui piscibus ęquor.) Dij enim marini prima parte equi sunt, postrema resoluuntur in pisces. ¶ Quę sint, quę fuerint) vt Home. ὃς ᾔδη τά τ᾽ ἐόντα τά τ᾽ ἐσσόμενα πρό τ᾽ ἐόντα. ¶ Ita Neptuno.) Vbi deest ratio, sic loquitur. Nam ita & in tertio dixit, Sic visum superis, cum pręmisisset immeritam. ¶ Armenta & turpes phocas.) Magnas, vt, Cui turpe caput. Phocae sunt boues marini. ¶ Expediat morbi causam: euẽtusq; secundet.) Duo enim ista requiruntur in oraculis causa mali, & remedium. ¶ Sine vi non vlla dabit praecepta.) Ne eũ speraret posse precibus flecti. ¶ Doli circum hęc demũ.) Circa vincula nouissime eius desinent doli.i.formarum varietates. cuius figmentum physicam volũt esse rationẽ: nam homo habet in se libidinẽ, stultitiam, ferocitatẽ, dolum: quae dum in eo vigẽt, pars illa quae vicina diuinitati, id est prudentia, non apparet: quae tunc potest suas vires tenere cum fuerint illa religata.i.cum quis caruerit omnibus vitijs. Vnde sacerdotem hunc dicit posse vaticinari, & suscipere diuinitatem, cum religata in eo fuerint syluestris cupiditas, asperitas, lapsusq; animi aquarum mobilitati similis. ¶ Medios cum sol accenderit aestus.) Fere enim numina tum videntur. Lucanus, Medio cum Phoebus in axe est, Aut coelum nox atra tenet: tunc ipse sacerdos Accessum dominumq; timet deprendere luci. ¶ In secreta senis ducam.) Fere omnes dij marini senes sunt. Albent enim eorum capita spumis aquarum. ¶ Atra tigris.) id est saeua. ¶ Tanto nate magis.) Alij legunt, Tantum nate magis.

ASCENSIVS.

¶ Est in Carpathio, &c.) In hac parte habetur oratio Cyrenes ad filium, in qua docet eum, quo pacto amissarum apum recuperationem a Proteo ediscat, & primo vbi eum inueniat dicens, Proteus deus ille marinus, & vates coeruleus, id est marinus, est in gurgite Carpathio, id est maris Carpathij, Neptuni, id est in quo Neptuni pecus custodiat, qui scilicet Proteus metitur, id est tranat, magnum aequor piscibus, id est vectus a piscibus, & curru equorum bipedum, scilicet marinorum tantum in anteriori parte, in qua equis similes sunt pedes habentium, cum in posteriori piscibus similes pedes non habeant, iuncto, scilicet ad iugum, hic, scilicet vates coeruleus reuisit nunc portus Emathiae, id est Tehssaliae, aut Macedoniae, patriam, id est natale solum ipsius, scilicet Protei, hunc veneramur, & id est etiam nos nymphae, & ipse Nereus deus aquarum Oceani & Thetyos filius grandaeuus, id est secundum Orphea antiquissimus

quissimus diuorum, sup. veneratur hunc, namq; ipse vates nouit omnia, quae sint, scilicet in praesentia, quae fuerint, scilicet praeterita, & quae trahantur ventura mox, id est paulopost. Quippe, quia certe ita visum est, id est ita placuit Neptuno, id est magno deo nostro: quasi dicat nescio, cur eum Neptunus praetulerit, sed quia ita visum est deo censendum est aequum esse) quae sententia sane quam theologica est, licet falsis diis attributa, vnde libro .ij. aeneid. Occidit & Peleus iustissimus vnus. Qui fuit in Teucris, & seruantissimus aequi. Diis aliter visum. Et in principio tertij Postquam res Asiae, Priamiq; euertere gentem Immeritam visum superis, Sane quaestionem habet quomodo aeneid. iii. Quae Phoebo, pater omnipotens, mihi Phoebus Apollo, Praedixit, vobis furiarum ego maxima pando, per quae omnem diuinam peritiam ab Ioue, abs quo fata pēdent pendere, & ne Apollinem quidem nisi prius ab Ioue acceperit, diuinare demonstrat, quomodo ergo Neptuno eadem sit potestas? Verum sciemus haec tria numina, Iouem dico, Neptunum, & Plutonem triplicem apud gētiles theologos habere potestatem quę in Ioue fulmine trisulco, in Neptuno tridente, in Plutone Cerbero tricipiti significatur, ideoq; pro Plutone Iouem infernum & stygium dictum legimus. Quapropter nympha quę sub ditione Neptuni est, Neptunum vt summum deorum venerata, etiam eā potestatem ei attribuit, quę Iouis est, quasi vero vt Iupiter pro Neptuno, ita Neptunus pro Ioue poni possit, cū deus sit vnus, nomina vero diuersa, sed sub eo noie colatur sub quo eius potestati subijcimur, aut numine egemus, verum plus q̃ constitueram diuagor.) Est ergo ita visum Neptuno qui nymphis cum oceano pro summo numine est, cuius, scilicet Neptuni ille pascit sub gurgite. s. Carpathio, armēta immania. i. ita magna vt tāq; mala terrori sint, & phocas, id est vitulos marinos, turpes. i. torpentes somno aut magnas, hic. s. vates omnate est capiendus tibi. i. debet capi a vinclis. i. in vincula, prius. s. q̃ quicq; ab eo petas: vt ipse expediat. i. expedire dicat, omnem causam morbi. (Quanto prudentius hęc admonuit, q̃ nunc pleriq; facimus, qui remedium morborum petimus, nolentes causam

Nota abolere: scimus enim quia quicquid patimur peccata nostra meruerunt: & tamen quando precamur finem malorum, non facimus finem peccandi. Quia ergo nympha non potuit dare malorū remediū nisi cessaret causa ꝓpter quā inducta fuerat. prudēter admonet filium vt causam disquirat, ea aūt fuit mors Eurydices quam violare voluerat, vt suo loco dicetur) & vt secundet. i. secūdos faciat aut annunciet euentus. i. quae postea eueniant. i. remedia: dicimus ergo etiam euentus, quãuis Valla euenta dicendum doceat, ad bonum autem omen pertinet quod dicit secundet, nō enim certi sumus dum precamur vtrum dij secundent, at ita sperandum est. Nam sine vi &c. causam reddit cur vinclis prius capiendus sit, quia videlicet ipse non dabit vlla praecepta sine vi. i. violentia, neq; tu flectes illum orando. i. per orationem & preces, tende ergo illi capto duram vim. i. violentiam, sine remissione & vincula. s. sine relaxatione doli. i. illusiones eius inanes. i. frustra accepta per eum frangentur, id est frustrabuntur demum, id est tandem, circum haec, id est dum haec fient, aut circum hęc vincula. Ipsa, id est egomet ducam te in secreta, id est arcanos thalamos senis, scilicet Protei, tunc cum sol accenderit medios aestus, id est in meridie cum herbę sitiunt, id est desiccantur calore qui in nobis sitim generat, & cum vmbra est iam gratior, scilicet q̃ herbę pecori in secreta dicit, quo. i. ad quae ipse senex fessus ab vndis aut recipit se tanquam in tutiora aut amoeniora loca ab vndis, vt tu aggrediare. i. inuadas facile, id est faciliter ipsum iacētem. s. oppressum somno. i. sopore, verum, id est sed, vbi. i. quando tenebis ipsum correptum, id est celeriter & quasi simul totum raptum, manibus & vinclis pro vinculis tum, id est tunc variae species, id est rerū apparitiones & imagines atq; ora. i. facies & formę ferarum eludent. i. te, enim pro quia ipse fiet subito sus horridus rigētibus. s. setis & spumans vt aper, hoc est sus syluester & fiet tygris atra. i. infesta & inimica, & draco squamosus. i. squamis multus tectus, & leęna ceruice fulua, id est rutila, aut dabit acrem sonitum, id est crepitum flammę, id est ignis ardētis similitudinem induet, atq; excidet, id est cito elabetur sic vinclis, aut abibit delapsus, scilicet e vinculis in aquas tenues, id est transparentes, sed o nate, id est fili: quanto magis ille vertet se in omnis formas tanto magis contende, id est contrahe & cōstringe vincla tenacia, id est ipsum assidue & semper tenentia, donec ipse erit. i. videbitur talis corpore mutato. i. reducto in pristinam figuram qualem videris ipsum cum tegeret lumina, id est sopiret oculos somno incepto, cum scilicet ipsum primum adoriebaris.

PIERIVS.

¶ Orando flectes.) In Mediceo codice orando vinces, legere est. Alterum ex his paraphrasis omnino fuit. ¶ Doli demum circum haec frangentur inanes.) In Medi. dictionum ordo ita habet doli circum haec demum. meliori numero. ¶ Tum varię illudent species.) Hoc loco plurimum variatur. Nam in Roma. codic. ludent. In Oblong. peruetere, eludunt, praesenti tempore. In Longob., in Medic. & plerisque aliis, eludent, futuro. Neque vero reticenda sunt hoc loco, quę de Proteo Augustinus contra academicos disputat in hunc modum. Proteus enim ille, vt vos adolescentes non penitus poetas a philosophia contemnendos videatis, in imaginem veritatis inducitur. Veritatis inquam Proteus in carminibus ostentat, sustinetq; personam, quam obtinere nemo potest, si falsis imaginibus deceptus, comprehēsionis nodos, vel laxauerit, vel dimiserit. Sunt enim istae imagines, quę consuetudine rerum corporalium, per istos, quibus ad necessaria huius vitae vtimur, sensus etiam cum veritas tenetur, & quasi habetur in manibus, decipere, atq; illudere moliuntur, hic vides D. Augustinum paraphrasi hac, illudent, agnouisse, quod si, ludent legas non nihil sententia remittet.

SERVIVS.

¶ Liquidum ambrosiae diffudit odorem. Vnxit eum, quo posset esse videndi numinis capax. ¶ Habilis.) Vegetabilis. ¶ Specus ingens.) In singulari numero hoc specus, in plurali hi specus dicimus. ¶ Deprensis.) Periclitantibus. ¶ Tegit.) Tegere consueuit. Nam tunc illic non erat. ¶ Obice.) Obiectione. Et melius hic obex, quā hęc obex dicimus. ¶ Auersum a lumine. Paululum obliquum a lumine. Et sciendum Proteum temporalem sucipere diuinitatem, alioquin potuit Aristeum cognoscere latitantem. ¶ Iam rapidus.) Hic distinguēdū propter duo epitheta. ¶ Sirius autem stella est in ore Canis, per quam nimios ęstus accipimus. ¶ Sitientes Indos.) Populos subsolanos. ¶ Caua flumina.) Alta. Lucanus, Deseruere cauo tētoria fixa Lemanno. ¶ Vix defessa senem passus componere membra.) Audi-

Hæc ait, & liquidum ambrosiæ diffundit odorem.
Quo totum nati corpus perduxit: at illi
Dulcis compositis spirauit crinibus aura,
Atq; habilis membris venit vigor. Est specus ingens
Exesi latere in montis, quo plurima vento
Cogitur, inq; sinus scindit sese vnda reductos,
Deprensis olim statio tutissima nautis.
Intus se vasti Proteus tegit obice saxi,
Hic iuuenem in latebris auersum a lumine nympha
Collocat, ipsa procul nebulis obscura recessit.
Iam rapidus torrens sitientes Sirius Indos
Ardebat coelo: & medium sol igneus orbem
Hauserat: arebant herbę, & caua flumina siccis
Faucibus ad limum radij tepefacta coquebant:
Cum Proteus consueta petens e fluctibus antra
Ibat: eum vasti circum gens humida ponti
Exultans, rorem late dispergit amarum.
Sternunt se somno diuerso in littore Phocæ.
Ipse (velut stabuli custos in montibus olim,
Vesper vbi e pastu vitulos ad tecta reducit:
Auditiq; lupos acuunt balatibus agni)

tatem exprimit tenere cupientis. Vnde eum contra matris praeceptum cito in Proteum impetum fecisse dicit, ꝑ quod incontinentes animos hominum docet poeta.

ASCENSIVS.

¶ Haec ait, & liquidum ambrosię diffundit odorē. Quo totum &c.) Postquam mater Cyrene filium edocuit quomodo Protea adoriri, id est per insidias inuadere & comprehēdere debeat, reddidit eum aptum qui eum & videat & capiat. Nam vt vetus erat superstitio semidei non semper, sed duntaxat quando volebant videbātur a mortalibus, vnde in Buco. Silenus: Soluite me pueri, satis est potuisse videri. Reddit autem ipsum aptū ambrosia herba odorifera & suaui ad modū qua dij refecti credunt, sed cōmunicatione diuini cibi credebātur mortales in deorū consortium assumi, vnde Æolus aenei. j. Tu das epulis accumbere

Consedit scopulo medius, numerumq; recenset,
Cuius Aristæo quoniam est oblata facultas:
Vix defessa senem passus componere membra,
Cum clamore ruit magno, manicisq; iacentem
Occupat, ille suæ contra non immemor artis,
Omnia transformat sese in miracula rerum,
Ignemq;, horribilemq; feram, fluuiumq; liquentem.

bere diuum. Sane oĩa quę hic habentur figmenta profundissimæ Æthnicoꝝ theologiæ q̃ drãt. Nã q diuinus ille Homerus Protea dicit coactũ ab Agamẽnone illi nec aliter futura prædixisse; significat q vates nõ sui cõpotes sed a diuino spiritu coacti vera dicãt vt de Balaã latissime sacræ attestantur literæ, & de Sibylla Maro noster Æneid. vj. Quin & regũ historia Saulẽ inuitum inter prophetas raptum attestatur. Per Psotea autem qui ad moralem sensum referunt fere veritatem intelligunt quam omnes philosophi in suis opinionibus perquirunt, varijs eludentem figuris, vnde tot sunt in omni scientia opiniones inter se quam maxime discrepantes, cum tamen veritas veritati semp quadret, sed ea diuersitas aut discrepãtia est in ingressu
Veritas. duntaxat, qui perseuerauerit & vinculis manibus q. i. toto conamine veris scientiis cõprehendendis studuerit, tandẽ eas in propria forma cõprehẽdet, nam nihil est ipsa veritate fortius vt in sanProteꝰ. ctis literis legimus, ipsa tandẽ semper præualet atq; omnia monstra errorũ & mẽdaciorũ deprimit, de qua Cice. O magna vis veritatis quæ contra omniũ ingenia, calliditatẽ, solertiã, contraq; fictas hominũ insidias per seipsa defẽdit. De Proteo autẽ licet multa iam vidimus addã ex Landino hæc. Proteus aiit deus marinꝰ, Oceani & Tethyos filius fuit & vates qui ab Agamennone vi coactus sm̃ Homerum futura prædixit. Sunt qui dicunt ex Pallene fuisse & apud Ægyptios regnasse, & ad eum post excidium Troianũ tẽpestate compulsum deuenisse Agamennona. Sed Herodotus scribit Parim rapta Helena, tẽpestate in Ægyptũ apud Canopicũ Nili ostium delatũ, & ab Othone ostij custode ad Proteũ deductũ esse, at Protea cognita rapina Helenam Menelao restituendã cum rebus eius retinuisse, ac triduo Parim abire iussisse, Menelaũ deinde expugnata Troia Helenaq; in ea vrbe non inuenta in Ægyptũ venisse atq; illam a Proteo recepisse, hęc ille quę multũ ab his quæ Homerus & Virgilius tradunt discrepant, sicut & alia multa inter Græcos historiographos, vnde nõ ab re ab Iuuenale dictũ est, Et quicquid Gręcia mendax Audet in historia. Idẽ Landinus Protea senem dicit, qa nihil antiquius veritate, ad eũ ductũ Aristæũ a matre per quam rationẽ intelligit: ratio.n. inquit & nõ appetitus optima dux est ad veri inquisitionẽ, eundẽ in antro latere, quia veritas in obscuro latet. In varias formas mutari, quia decipimur specie recti, donec in formã humanã. i. ad verum rectius iudicium per longã inquisitionẽ redire cogimur, sed satis superq; philosophati sumus. Nemo est tam infoecundi ingenij qui in re tã fertili nihil frugis bonę inuenerit. ¶ Ordo igitur est. Supple Cyrene mater Aristæi ait hæc. s. quæ dicta sunt, & diffundit odorẽ ambrosiæ. i. ambrosiam ipsam odoriferã, liquidũ. i. fluentem & mundum: quo. s. odore ipsa perduxit. i. imbuit (tractum ab iis qui inaurant. Vnde Persius Saty. ij. Auro sacras q ouato perducis facies) totũ corpus nati. i. filij videlicet Aristæi, atq;. i. sed dulcis aura, id est fragor per auram diffusus aut ventus spirauit illi. s. Aristæo sic perfuso, & hoc crinibus cõpositis (vt. n. deorum prognatũ genere significaret filiũ nec a Proteo respueretur aut vt mortalis perciperetur imbuit capillos eius eo odore quo deoꝝ imbui solet, Vnde Venus Æneid. ij. volens se dum abiret significare deã ambrosię odorẽ capillis suis dedit, vnde dicit ibidem, Ambrosiæq; comæ diuinum vertice odorẽ Spirauere.) Atq; vigor habilis. i. vegetus & agilitans deoq; cõueniens. (Nam incessu & agitatione corporis etiã dij apparere solent, vnde Æneid. j. Et vera incessu patuit dea) venit. i. accessit per imbutionẽ ambrosiæ membris. s. Aristæi specus. i. antrum ingens, est in latere montis exesi. s. vetustate aut impetu aquaꝝ. De antro aũt Chironis dicit Statius in Achilleide. Pars exhausta manu partẽ sua ruperat ętas) quo. i. ad quod specꝰ aut quẽ specũ (vtrunq;. n. dicitur) plurima vnda cogitur. i. impellitur, vento, & ipsa scindit sese. i. seipsam in sinꝰ reductos. i. refluos ita vt vltra fluere nequeat vnda, vnde addit, quæ sup. vnda est aut appositorie, vnda dico existens statio. i. locus vbi ad tempus stant naues, tutissima. s. a periculo procellarum & ventoꝝ, nautis deprẽsis. i. in ipsa tẽpestate in mari offensis, & ita oppressis olim. i. quouis tempore. Deprendere dixit pro deprehendere sicut prẽdere ꝓ prehendere. Est aũt deprehendere, aliquẽ offendere in ipso facto,
Deprendere. vt qui alterum in ipso facto inuenit deprendit ipsum seu deprehẽdit ipsum. Vnde Horatius. j. sermo. Deprendi miserum est Fabio
Rescire. vel iudice vincam. Rescimus autem post factũ. Quia ergo nautæ in ipso facto audacię. s. qua audẽt coelo turbido mare ingredi, a tẽpestatibus opprimuntur aptissime dicuntur deprendi. Proteus tegit se intus. i. in ipso antro medio obice. i. obiectione, vasti. i. valde ampli saxi. Nympha. s. Cyrene, collocat hic, id ẽ hoc dicto, iuuenẽ. s. Aristæũ in latebris auersum a lumine. i. ab ea parte qua saxum obiectum erat lumini, & ipsa resistit procul nebulis existens obscura, hoc est sepsit se & filium nebulis ne a Proteo videantur sicut. Ænei. j. Venus, Æneam, cum Achate nebulis obduxit. Sirius. i. stella ardẽs in ore canis rapidus. i. raptim ęstiuans, ardebat. i. ardenter splendebat coelo. i. per coelum torrẽs, id est inurens, Indos. i. populos Indiæ, sitientis. s. ex æstu & ariditate, cum sint subsolani, & sol igneus. i. ardens & rutilans vt ignis hauserat, id est expleuerat, medium orbem. i. dimidium cursus sui diurni hoc est iã transactus erat meridies, quo sol est in medio coeli, herbę arebant. i. desiccabantur, & radij. s. solares coquebant, id est more eorũ quæ coquuntur ebulliebant flumina caua. i. profunda exhaustis aquis caua apparentia, & tepefacta ad limum. i. vsq; ad fundum, & faucibus siccis. i. aqua destitutis tunc dico, cũ. i. quãdo Proteus ibat e fluctibus petens antra consueta gens humida. i. genus animalium, hoc est piscium humidorũ, ponti vasti. i. ampli, id est in ponto versari soliti exultans dispersit late circũ eũ rorem amarum. i. marinum qui amarus est. Phocæ. i. vituli marini in quibus profundissimus est sopor, sternunt se somno. i. propter somnum quo opprimuntur in littore, quia tam in terris q̃ in aquis degunt. Ipse. s. Proteus consedit. i. locum sedendi cepit medius. i. inter pecora sua scopulo. i. lapide extante in aquis & recenset. i. enumerat, & ad sensum redegit aut renouat, numerum. s. pecorum sibi commissorũ, velut custos stabuli. i. qui curã habet numerandorum pecoꝝ supp. recenset numerũ eũ olim. i. quouis tẽpore in mõtibus. i. in ijs locis vbi pecus per totã æstatem in montibus contineri solet, tunc dico recenset, vbi. i. quando vesper reducit e pastu ad tecta. i. stabula vitulos, & vbi agni auditi. s. a lupis acuũt. i. acriori famæ irritant lupos, balatibus. s. suis, hoc est sic sedet Proteꝰ ad numerandos vitulos marinos & reliquũ pecus sibi a Neptuno cõmissum, vt pastores in montibus sedent ad numerandos vitulos & agnos suos. Cuius. s. Protei, quoniã facultas. i. facilitas capiendi & opportunitas est oblata Aristęo, ipse supple Aristęus vix passus senem cõponere mẽbra defessa, ruit sup. in eum clamore magno. (In qua re seruatur decorũ ętatis, iuuenes enim auidiores sunt in principio rerũ gerendaꝝ, & ideo prius dixit Aristęũ iuuenẽ dicẽs. Hic iuuenem in latebris &c.) & occupat manicis. i. manuũ vinculis iacentẽ. s. Protea. Ille. s. Proteus nõ immemor, imo q̃ maxime memor, suæ artis, qua. s. elabi solebat contra. i. ex aduerso obnitendo transformat. i. transfigurat sese, in omnia miracula rerũ. i. in omnes formas mirandas & horrendas, de quibus prius dictum est, sup. & in ignem & feram horribilem & in fluuium liquentem. i. fluidum, non q talis esset, sed quia talis apparebat.

PIERIVS.

¶ Hæc ait & liquidũ ambrosiæ diffudit odorẽ.) Quo totũ nati corpus perduxit. Vtrunq; verbũ in Roma. cod. diuersum est, vbi legitur, depromit odorẽ, & corpus perfudit. In aliquibꝰ etiã Ambrosia ablatiuo casu, integrũ autẽ lectoribus sit, quam maluerint lectionẽ admittere, cum neq; hęc, neq; illa mihi reprensione digna videatur. ¶ Spirauit crinibus aura.) In Roma. codi. auras est, quod non placet. ¶ Auersum a lumine Nympha Collocat.) Romanus codex, & pleriq; peruetere, auersum lumine, absq; a, praepositione separatiua legunt. In aliquot, auersum a limine, habetur. ¶ Ipsa procul nebulis obscura recessit.) Vetera oĩa exẽplaria, quotquot habui, resistit, legunt. Hoc est retro vel in recessu sistit. ¶ Iam rapidus torrens sitientis Sirius Indos.) Sirius, forsitan negocium facessat, quia serius, in codicibus aliquot antiquioribꝰ legitur. Sed enim id ea de causa factum, quod cum σείριος. græce per, ει, diphthongum prima syllaba scribatur. ex Latinis alij primã, ex diphthongo, alij secunda vocalẽ acceperunt, syllaba tamen nihil immi nuta. Quia vero sunt, qui Sirium in hoc loco importune insertũ a poeta suspicentur, his responsum facio, Virgilium ad antiquorum eruditionem respexisse, siquidem sol & σείρ & σείριος & σείριος apud veteres appellabantur, quinetiã Ibycus poeta lyricus, astra omnia siria vocat. ¶ Dispergit amarum.) In mediceo & aliquot alijs, & dispersit, præterito legitur. ¶ Sternunt se somno diuerso in littore phocę.) In Romano codice & aliquot alijs de meliore nota. Diuersæ, quod & venustius, & doctorum sermoni accõmodatius

datius videtur. ⁋ Auditisque lupos acuunt balatibus agni.) Hoc est placet, quod in Romano, in Mediceo codice legitur. Auditis, qppe balatibus. ⁋ Consedit scopulo medius.) In Romano codice legere est, Considit, mutatione solita eius manus. Sed quid illud qđ in

in Longobardico, Recensiit, pro recensuit, vtcunque scribere voluerint, versu dactylico reperitur, Aristæo enim statim irruente iamunus ipse senex suum peregerat, seque tradiderat quieti. Sed eni recenset. in probationibus habetur exemplaribus.

Verum vbi nulla fugam reperit fallacia: victus
In sese redit: atque hominis tandem ore locutus.
Nam quis te iuuenum confidentissime nostras
Iussit adire domos? quidue hinc petis? inquit. at i lle
Scis Proteu, scis ipse: neque est te fallere cuiquam,
Sed tu desi ne velle: deum præcepta secuti
Venimus huc: lapsis quæsitum oracula rebus.
Tantum effatus. ad hæc vates vi denique multa
Ardentes oculos intorsit lumine glauco:
Et grauiter frendens sic fatis ora resoluit.
Non te nullius exercent numinis iræ:
Magna lues commissa: tibi has miserabilis Orpheus
Haudquaquam ob meritum pœnas (ni fata resistãt)
Suscitat, & rapta grauiter pro coniuge sæuit.
Illa quidem dum te fugeret per flumina præceps,
Immanem ante pedes hydrum moritura puella
Seruantem ripas alta non vidit in herba.
At chorus æqualis Dryadum clamore supremos
Implerunt montes: flerunt Rhodopeiæ arces,
Altaque Pangæa, & Rhesi Mauortia tellus,
Atque Getæ, atque Hebrus, atque Actias Orithyia.
Ipse caua solans ægrum testudine amorem,
Te dulcis coniux: te solo in littore secum,
Te veniente die, te decedente canebat.

SERVIVS.

¶ Hominis ore.) Humana scilicet voce. ⁋ Nam quis te iuuenum confidentissime nostras.) Id est quisnam. Hodie enim. Nam particula postponitur, antea præponebatur. Terentius in Phormione, Nã quæ est hæc anus a fratre egressa meo? ⁋ Proteu) Vocatiuus græcus est, vt Orpheu. ⁋ Fallere cuiquam.) Alii quicquam legunt. Hoc autem dicit, Cum omnia noueris, desine aduentus mei causam velle cognoscere. ⁋ Deum præcepta.) Propter matrem hoc posuit nomen. ⁋ Grauiter frendẽs. ⁋ Cũ ingenti tumultu. ⁋ Non te nullius.) Id est non humilis, sed magni. ⁋ Magna lues cõmissa tibi.) Id est magnorum scelerum est ista persolutio. Et alii ita distingunt, vt sit, A te commissa. ⁋ Alii tibi has miserabilis Orpheus. ⁋ Non humile autem numen dicit Tisiphonem, id est mortis vltricem. nam ideo Tisiphone dicta est, quasi cui cura ẽ τίσιν φονοῦ, id est mortis vltio. ⁋ Haudquaquam ob meritũ.) Id est non tales quales mereris. Nam eius vxori causa mortis fuisti. Inferret autem digna supplicia, nisi fata prohiberent. quibus fauentibus ira numinum minora infert, licet maiora non possit. ⁋ Moritura puella. ⁋ Merito non vidit: quippe moritura. ⁋ Seruantem ripas.) Tenentem. vt Tantas seruabat filia sedes. ⁋ At chorus æqualis Dryadum.) Ergo & Eurydice Dryas: & bono compendio, ei᷒ prætermisit interitum. ⁋ Supremos montes.) Summos. vt, Proh supreme Iuppiter. ⁋ Rhodopeiæ arces, altaque Pangæa.) Rhodope mons est Thraciæ sicut Pangæa. ⁋ Rhesi Mauortia tellus.) Quam postea Rhesus tenuit. & est Prolepsis ex persona poetæ. Quo. n. tempore Orpheus fuit, Rhesus necdum regnabat in Thracia. ⁋ Hebrus.) Fluuius Thraciæ gelidissimus. ⁋ Actias Orithya.) Atheniẽsis nympha, quam Boreas in suum matrimonium rapuit. ⁋ Caua testudine.) Periphrasis cytharæ, cuius vsus repert᷒ est hoc modo, Cum regrediens Nilus in suos meatus varia in terris reliquisset animalia, relicta etiam testudo est: quæ cum putrefacta esset, & nerui eius remansissent extenti intra corium, percussa a Mercurio sonitum dedit: ex cuius imitatiõe cithara est composita. ⁋ Aegrum amorem. ⁋ Mœstum, deceptum. ⁋ Solo in litore.) Deserto in quo sine vxore morabatur.

ASCENSIVS.

¶ Verum vbi nulla fugam &c.) Ostendit quomodo Proteus cõstantia & pertinaci oppressione Aristæi victus in formam humanam redit & edocuit cur dii passi sint apes eius interisse, quod euenisse dicit ob mortem Eurydices coniugis Orphei, quam dũ Aristæus opprimere volens persequeretur, a serpente morsam & extinctam ad inferos descendisse docet, & ab Orpheo frustra repetitam, quam rem late exequitur poeta, nam in eam finem operis in quo Galli laudes continebantur conuenit. Reperit est hoc præsentis, nam in præterito solet p, duplici scribi & primam producere. Confidens & confidentia in malam partem, accipi solent, fiducia in bonam, confidimus autem aliis, fidimus in nobis. ¶ Ordo est. Verum, id est sed, vbi, id est postquã nulla fallacia, scilicet Protei, reperit, id est inuenit & obtinet, fugam, id est fugiendi facultatem, ipse Aristæus victus redit in sese, id est seipsum, atque ipse locutus, id est loquens tandem ore hominis, id est humano, inquit o confidentissime & maximam cõfidentiam habens, ita vt nullis monstris deterrearis quo minus inceptum peragas, nam qs pro quisnam iussit te adire nostras domos, quidue petis huc, id est in nostris

nostris domibus? At, id est sed ille, scilicet Aristæus supple inquit aut respondit, o Proteu tu scis ipse inquam, id est tu per te nullo docente cũ sis vates & tam præsentium q̃ futurorum scius, scis, scilicet quid petam neque cuiquam est supple permissum aut datum fallere te aut neque est, id est contingit te fallere quicquam, id est in quouis aut cuiquam, id est cuius est fallere te, sed tu desine velle, scilicet causam aduentus mei ex me cognoscere, cum scilicet omnia per te noscas. Aut tu desine velle supple fallere me tot monstris & elusionib᷒, hoc est sicut nec falli potes a quoquam ita nec fallere debes quẽq̃. (Sed qres si oia nouit Proteus quomodo non nouit aduentum Aristæi, & se in vincula ab eo conciendi? aut quomodo deus vinci potuit? Verum scies quod prius diximus Protea diuinandi potestatem a se non habere, vnde dictũ ẽ, Quippe ita Neptuno visum nec semper diuinandi furore rapi, sed tunc tantum cũ ira percitus eo quod vinculis detentus supra se rapiebat, quocirca vt propheticum furorem cõcipiat consuluit mater quæ eius mores nouit ipsum in vincula cõtrahere & adoriri: potuit autem Aristæus & quia iuuenis & ille senex, & quia deorum quoque stirpe creatus, & quia vt dictum est, postquam ambrosia perfusus erat habilis membris venit vigor) nos secuti præcepta deum, id est deorum & potissimum matris venimus. i. accessimus huc, id est in hunc locum vbi nunc sumus quæsitum, id est ad inquirendum rebus lapsis, id est deperditis, oracula, id est deorum consilia & respõsa per quæ remedium obtineamus. Tantum, id est duntaxat hoc effatus supple est Aristæ᷒ (aptum est autem diuinationibus verbum effatus) vates, scilicet Proteus intorsit denique. i. tandem ad hæc, scilicet effata & verba Aristæi, quia scilicet audierat deus id velle: intorsit dico multa vi, id est violentia oculos ardentis ex commotione animi lumine glauco, id est cœruleo, & frendens grauiter, id est cum ingẽti tumultu, resoluit ora fatis, scilicet dicendis, id est oraculis pronunciandis, id est incepit effari oracula diui, tu luis, id est persoluendo purgas magna commissa (sic Mancinellus alii lues legunt vt sit magna lues est cõmissa tibi) Orpheus miserabilis, id est dignus miseratione suscitat, id est excitat & procurat tibi continuo ita vt vna pœna sedata altera exoriatur) hoc eni est suscitare pœnas) has pœnas, scilicet quas dedisti, & dabis ni, id est nisi fata resistant, id est aliter disponant, haudquaquam, id est nullo pacto ob, id est secundum meritum quia maiores longe meruisti, & sæuit grauiter pro coniuge. i. Eurydice rapta, scilicet ab inferis postquã ipse retrospexerat. (Ego malim dicere eam restrictioné, ni fata resistant respicere ad verbum suscitat, sicut dixi q Orpheus eas pœnas semper excitaret nisi fata resistant quam sicut Mancinellus vult vt sit ordo, sæuit pro sæuiret nisi fata resistant, quia reuera sæuit, sed si fata obsistant nec quicquam & frustra quia nocere non posset sed potius placari cogeretur.) Ostendit cur sæuiat pro coniuge rapta dicens. Illa, scilicet coniux Orphei Eurydice, quidem id est certe dum fugeret, id præcipitanter sine consideratione p flumina te insequenté, vt scilicet opprimas eam, ipsa puella, id est adhuc iuuencula coniux Orphei moritura, id est pperans ad mortem quamuis nesciret non vidit in alta herba ante pedes. i. suos, cũ oculos in te retorqueat hydrum. id est serpentem aquatilem immanem, id est valde magnum & sæuum seruantem. i. defendenté nequis accedat ripas. i. margines fluminum. At, id est sed chorus, Dryadum

Dryadum, nympharum arborum aequalis.i.coetuus, hoc est nymphe coęuę Eurydices implerunt clamore.i. vlulatu ob morte Eurydices, montes supremos, id est altissimos, arces, id est summitates, Rhodopeiae, id est Rhodopes montis Thraciae fleruit, & Pangea alta.i. mons Thraciae fleruut) declinatur autem hic Pangaeus, & pluraliter hęc Pãggęa: sicut Ismarus Taygetus Dindymus Gargarus & alia multa) & tellus Mauortia.i. in qua Mars potissimũ dominatur, & quã postea Rhesus habitauit & tenuit in Thracia, vbi Mars gradiuus dicif (quod vocabulũ neq; graecũ neq; latinũ est. Est ergo, vt Seruius dicit prolepsis ex persona poetę, nã quo tempore nymphae Eurydices mortem fleuerunt Rhesus nõdum natus erat, qui postea ad bellum Troianum venisse dicitur, nõ autem est eiusmodi vitiosa, sicut si ex persona loquentiũ esset) tellus ergo Mauortia vnde.i. Mars oriundus dicitur, Rhesi illius regis qui postea eam partem Thracię tenuit supple fleuit. Atq; Getę.i. vicini Thracię populi, atq; Hebr° fluui° Thracię & Orythyia nympha illa Atthias.i. Atthica seu Atheniensis in Thraciã a Borea rapta sup. fleuerunt. (Est autem patronymicũ a patria deductum Atthias sicut Medea colclas dicif, & Troianae mulieres Iliades: Mãcinellus sentit scribendũ Atthis, quod Tortellius negat. (Ipse.i. Orpheus, solans, amorẽ aegrũ.i. misere affligentem testudine caua.i. cheli, aut cithara in morẽ testudinis facta aut ex testudinis imitatione inuenta, o dulcis coniux.i. Eurydice canebat te, canebat inquam te in littore.i. vbi ipse solus quia sine te erat, & ita canebat tecum canebat dico te die veniente & canebat te die decedẽte, id est occidente sole.

PIERIVS.

❡Verum vbi nulla fugam reperit fallacia.) In aliquot anti.codi. pellacia, scriptũ est. In Medi. vtrũq; &, pellacia, & fallacia, notatum est. ❡Atque hominis tandẽ ore locutus.) Nimirũ est quod in codi. aliquot antiquis post, Tandem, habetur, importune inculcatum est, cum huius suppositu, quod est, locutus, verbũ, inquit, terno sit versu collocatum. ❡Scis Proteu scis ipse.) Sunt antiqui co. manu scripti, in quibus legif, Prote° vocatiuo casu, Atticorũ idiomate. ὦ πρώτευ. Sed Proteu κοινῶς, receptũ est Latinis. ❡Deũ praecepta secuti Venimus huc lapsis quaesitum oracula rebus.) In Ro. & aliquot aliis codi. antiquioribus, non huc, sed hinc, legitur, mẽbraq; ita disposita sunt, vt deum pręcepta secuti Venimus, cõtinenter legatur, mox hypodiastole signata. Hinc lapsis quaesitũ oracula rebus, subiungatur, quamuis in Oblongo, lassis legatur, & in aliquot aliis, labsis, per characteribcon pręsentis. Erat etiam in Mediceo prius hinc, scriptum aliena inde manu factum, huc, altera lectiõe abrasa. ❡Tantum effatus ad haec vates.) Quod in Lõgobardico legitur, Tantus ad hoc fatus vates. In memoriam mihi adduxit Terent. Scaurum super hoc solicitũ fuisse, quo pacto, effatus, scribendum esset, vbi semiuocales ait geminare, ideoq; effatus, non exfatus, vel ecfatus, dicendum, Sane crediderim aliqd huiusmodi fuisse prius in eo codice, Vnde Longobardic. exscribebatur, datamq; inde ansam reliqua subuertendi. ❡At chorus ęqualis Dryadum clamore supremus Implerunt montes.) In Romano codice, & aliquot aliis, Supremo, legitur, vt clamoris magnitudo declaretur. Sed enim supremos, quippe montes, Ser. agnoscit, vt illud, pro supreme Iuppiter. ❡Altaq; Pangęa & Rhesi Mauortia tellus.) In codicibus aliquot antiquis, Panchai, legitur, vt sit alia tellus Panchai, & mauortia tellus Rhesi. Sed enim παγγαῖον, est montis nomen, casta igitur lectio, pangaea, panchaia.n. pertinet ad Arabiam de qua libro secundo Georgico. Totaq; thuriferis panchaia pinguis arenis. ❡Atq; Getę, atq; Hebrus, atq; Actias Orythyia.) Hic quoq; versus in codicib. omnibus antiquis quos versare potuimus, eodem modo habet, quo superior ille, atq; Ephyre, atq; Opis, & Asia Deiopeia, ita enim legitur atq; Getae atq; Hebrus, & Actias Orythyia, nulla in trithimemeri collisiõe facta, cuius pedes ita diścludi debent, atq; Getę atq; Hebrus & Actias Orithyia, si cui tamen atque illud ter repetitum magis placeat, quod ita versus scriptus sit in Valerii Probi codice, maliq; in pentimemeri potius breuem ꝓ longa positam, vt locus ille cõmunis est, non laboro. Orithyiam vero quadrissyllabã esse dictionem, ea dimensione, quia poeonicum quartum a maiori circũscribimus duabus mediis syllabis per diphthongum notatis. Indicant Homeri versus. μαῖρα, καὶ ὠρείθυια, & alibi, ἔνθ' Ἀδάμας ... τάματα καὶ ὠρείθυια. ❡Te veniente die, te decedẽte canebat.) In Mediceo, & aliquot aliis antiquis, discedente, habef. Sed.n. decedente receptum est.

SERVIVS.

❡Tęnarias etiam fauces.) Tęnarus Laconiae promontoriũ est circa finem Maleae, vbi inferorũ dicitur esse descensus. ❡Manesq; adiit, regemq; tremendum.) Haec omnia ad laudem pertinẽt citharę, qua Iretus ista tupauit. ❡Nesciaq; humanis. (Ad exitum futurę rei respexit, nõ ad principiũ. Nã primo meruit Eurydicẽ. ❡Erebi de sedibus imis.) De interioribus tenebris inferorũ.) Implexae.) Inuolutae, implicitae. ἐμπεπλεγμέναι. ❡Ixionei vento rota constitit.) Deest, cũ & hoc dicit cum vento suo rota consistit, id est cũ causa volubilitatis quieuit.

Taenarias etiam fauces, alta hostia Ditis,
Et caligantem nigra formidine lucum
Ingressus manesq; adiit, regemq; tremendum,
Nesciaq; humanis precibus mansuescere corda.
At cantu commotae Erebi de sedibus imis
Vmbrae ibant tenues, simulachraq; luce carentum,
Quam multa in syluis auium se millia condunt:
Vesper vbi, aut hybernus agit de montibus imber:
Matres, atq; viri, defunctaq; corpora vita
Magnanimum heroum, pueri, innuptaeq; puellae,
Impositiq; rogis iuuenes ante ora parentum,
Quos circum limus niger, & deformis arundo
Cocyti tardaq; palus innabilis vnda
Alligat: & nouies Styx interfusa coercet.
Quin ipsę stupuere domus, atq; intima Lethi
Tartara, coeruleosq; amplexae crinibus angues
Eumenides: tenuitq; inhians tria Cerberus ora:
Atq; Ixionei vento rota constitit orbis.

ASCENSIVS.

❡Taenarias, &c.) Prosequit materiam inceptam ostendẽs quomodo Orpheus ad inferos descendens coniugem recupauerat ea lege, vt non retrospiceret, quam retrospiciendo tamen amiserat, quam rem satis modulate Boetius quoque concinit in de consolatione philosophica, nec difficilis excogitatu est allegoria, si animaduerterimus quod in sanctis literis sit retrospicere, & quid canis reuersus ad vomitum: & quid vxor Loth eũ retrospiceret in salis statuam versa: & id genus alia. Nam si Eurydicen animam rationalem dixerimus Orpheo, id est carni nuptam, & ab Aristaeo.i. ratione cum in herbis, id est deliciis ageret insecutam, & a serpente, id est peccatis occisam, & modulis, ac lachrymis mariti confitentis, & contriti, scilicet ad superos, id est in gratię statum reductam, ea lege, vt non retrospiciat, id est recidat in peccatum, quia tunc essent nouissima peiora prioribus, forte nimis christiani videremur iis qui negent Ethnicos intellexisse animam nostrã etiã carni nuptã ab ea in vitia allici, & ab ratione retrahi, & quae dixi alia. Sed ordinẽ prosequamur, qui talis ẽ. Orpheus ingressus etiam fauces tęnarias, id est tęnari promontorii in Laconia vnde descensus dicitur ad inferos, appositione, ostia, id est ianuas, alta, id est profundas, Ditis, idest Plutonis, & lucum, id est syluam incęduam, hoc est q̃ nunquam cęditur nec amputatur, caligantem, id est tenebricantem formidine nigra, id est nigredine formidolosa, adiit, & manes, id est animas apud inferos manentes, vnde secundũ veterum theologiam ad nos manant, & regem tremẽdum quippe quem nullius miserescit, videlicet Plutonem & corda nescia mansuescere humanis pręcibus. At.i. sed, quamuis, scilicet nequeant flecti precib° vmbrę. tenues, quia nõ corpora sed simulachra corpo.ii defunctorũ, hoc est animę cõmotę cantu.s. Orphico ibant de imis sedibus Erebi.i. caliginis infernalis, & simulachra.i. effigies sup. hominum carentũ luce.i. vita, ibant sup. tam multa, quia multa millia auiũ condunt se in syluis vbi vesper aut imber hybernus.i. longus, & cõtinuus agit.i. impellit eas de montib° in syluas, simulachra dico, videlicet matres.i. foeminę atq; viri & corpora magnanimum pro magnanimorum heroũ.i. principum virorum, defuncta vita, id est munere vitę, & pueri & puellę innuptę & iuuenes impositi rogis, id est ignibus, & pyris incẽsis ante ora parentum, id est omne genus hominum cuiuscunq; aetatis sexus aut cõditionis fuerint circum quos limus niger & arundo deformis, cocyti,.i. illius paludis.i. infernalis: & palus innabilis.i. per quã nare nemo põt, vnda tarda.i. propter tardationem vndę q̃ immoratur & immergit natare conantes, frequentior tamẽ & vt puto verior

lectio

lectio est inamabilis.i.non amabilis,quia nullá causam cur ametur habet,est enim tristis & obscœna,alligat.i.detinet,& stix.i.palus illa tristitiæ infernalis interfusa nouies.i.per nouem circulos (quę res sexto Aenei.ad vnguem pertractanda est)coercet,id est constringit ne exeant,quin,id est quinimmo ipsę domus, scilicet infernales stupuere,scilicet ob cantum Orphei,atq; tartara,id est tenebrarum loca intima,id est profundissima,læti.i.mortis supp. obstupuere,& eumenides.i.furię infernales implexę crinibus angues cœruleos.i.habentes angues cœruleos implicitos in capillis sup.stupuere,& cerberus,canis ille infernalis triceps significans, vt dixi triplicē Plutonis potestatem, cœlestiū terrestriū & infernorum,tenuit,id est continuit a latratu tria ora atq; rota orbis Ixionei,id est circūuolutionis aut circumferentiæ quam apud inferos voluit Ixion,vt dicitur.vj.Aeneid.constitit vento.i.stetit cū vento,non opus est intelligere cum quia ponitur in verbo constitit. Idem enim est,consto tibi & sto tecum,hoc est omnes pœnæ & omnia tormenta inferorum cessauerunt ad cātum Orphei ita, vt nec aditum nec egressum prohiberet Cerberus Eurydicę,vt in sequentibus,latius dicam.

PIERIVS.

Tænarias etiam fauces.) In antiquis aliquot,modo fauces,modo valles inueni,quę consulto prætereo,cum omnino,fauces scribendum videatur. At cantu commotę herebi de sedibus imis vmbrę.) In codicibus nonnullis antiquioribus, cantum,legas, nempe quod,at coniunctionem,vel eo modo per,t,scriptā præpositionem esse crediderint.Sed enim,cantu,lectio castior habet In Mediceo,&,copulatiua erat prius,inde factum. Quā multa in syluis auium se millia condunt.) In antiquis omnibus exemplaribus quę versauimus, In folijs, non in syluis legitur, & milia, vnico,l,tam hic,quam in veterum monumentis sępe legit. Sunt qui substātiuum,mille,& adiectiuum scriptione distinguūt. Pręterea In Romano codice tres versus superabundant, ex Aeneid.sexto,huc importune trāslati,quod'q; magis indigneris,corruptissime scripti. Tarda'q; palus inamabilis vnda.) Sunt codices in quibus innabilis,legatur.Sed enim probatiores omnes inamabilis,legunt.Et Aulus Gellius eandem hanc lectionem, agnoscit,dum dicit Virgilium stygiam paludem inamabilem dixisse, κατὰ στέρησιν amoris. Sicut illaudatum, κατὰ τοῦ ἐπαίνου στέρησιν. Sed enim de hoc dictum loco suo. Alligat & nouies) In codicibus aliquot manu scriptis,At ligat, In alijs,Adligat obserues,quam antiquam non esse scriptionem,ex eo possumus cōiectare.(Neque enim hic antiquitatem intelligo, vel Ennij,vel Pacuuij temporibus,Sed quæ circa Octauij Augusti tempora vigebat(quod Terentius Scaurus antiquos,pelligo,non perlego.Colligo,non conligo,alligo,non adligo,dixisse asserit, huius'q; pronunciationis exempla sibi ex Virgilio desumit. Quare alligat geminato,ll,scribere deberemus. Cœruleos'q; implexę crinibus angues.) In codice Longobardico,& aliquot alijs, amplexę, legitur. In Oblongo,& altero admodum Cariosō, implexę, In Romano,innexæ,quem prætuleris,non laboro. Tenuit'q; inhiās in tria Cerberus ora.) In antiquioribus aliquot codicibus,legi,tenuit inhians,nulla interposita particula copulatiua. Nam & locus semiquinarię communis est,siquis syllabę timeat & sentētię concinnitas ipsum quoddammodo hiatum reprę sentat cui si,q;, illud inserueris,fauces propemodū videberis obstruxisse. Nō prætenbo etiam,Tenuit'q; minans,alicubi legi, sed id inemendate. Atque Ixionei vento rota cōstitit orbis.) In codicibus aliquod cantu rota legitur. Sed agnoscit,vento,Seruius.

Iamq; pedem referens,casus euaserat omneis:
Redditaq; Euridice,superas veniebat ad auras,
Pone sequens(nanq; hanc dederat Proserpina legem)
Cum subita incautum dementia cepit amantem,
Ignoscenda quidem,scirent si ignoscere manes.
Restitit:Eurydicemq; suam iam luce sub ipsa
Immemor heu,victusq; animi respexit:ibi omnis
Effusus labor:atq; immitis rupta Tyranni
Fœdera:terq; fragor stagnis auditus auernis,
Illa,quis & me inquit,miserā & te perdidit Orpheu!
Quis tantus furor!en iterum crudelia retro
Fata vocant:conditq; latantia numina somnus:
Iamq; vale feror ingenti circundata nocte,
Inualidasq; tibi tendens,heu non tua,palmas
Dixit,& ex oculis subito,seu fumus in auras
Commistus tenues fugit diuersa,neq; illum
Prensantem nequicquam vmbras, & multa volentem
Dicere præterea vidit,nec portitor Orci
Amplius obiectam passus transire paludem.
Quid faceret!quo se rapta bis coniuge ferret!
Quo fletu manes,qua numina voce moueret!
Illa quidem Stygia nabat iam frigida cymba.

SERVIVS.

Incautum amentem.) Epitheton amantis est. Ignoscēda quidem,scirent si ignoscere manes.) Participium sine verbi origine, non enim facit ignoscor, sicut nec triūphor, regnor. Euridicen'q; suā iā.) Alij legunt, Iam luce sub ipsa Victus'q; animi.) Sic hoc loco dixit,O pręstās animi. Respexit.) i.cōmisit in legē. Ibi omnis effusus.) id est funct° & frustratus. Tyrāni.) Id est Plutonis. Ter'q; fragor stagnis auditus auernis.) Quasi exultarēt vmbrę reditum Eurydices. Lucanus dicit in Orpheo strepitum factum redeūte Eurydice ob hoc quia gaudent a luce relictam Eurydicē iterum sperantes Orphea manes. Iterū crudelia retro fata vocāt.) Ouid. Bis raptē, vixit'q; semel. Natantia lumina.) In mortem reducta. Inualidas palmas. In vmbrę tenuitatem redactas. Heu non tua.) Quia supra dixit, Eurydicen'q; suā iā. Fugit diuersa.) Id est per diuersa. Præterea.) Postea.vt, Et quisquam numen Iunonis adoret Pręterea? Amplius obiectam passus transire paludem.) Mysticum est. Dicitur enim bis eandem vmbram euocari non licere.

ASCENSIVS.

Iam'q; pedem referens &c.) Docet Proteus quomodo Orpheus threicia fretus cythara fidibus'q; canoris, coniugem eduxerat ex inferorum carcere,& quomodo eam iterum amisit contra legem datam per impatientiā amoris retrospiciendo dicens, Iā'q;, id est & iam Orpheus supple aut Eurydice,sed potius Orpheus referens pedem,scilicet ab inferis euaserat omnes casus,id est difficultates,quia & canem placauerat & cum Plutone & cum Proserpina,Plutonis coniuge ad quem de fœmina magis spectabat pactus fuerat,& Eurydice coniux,scilicet eius reddita,scilicet ei, veniebat ad auras superas sequens.s.maritum,pone,id est prope, sed post eum nanque Proserpina,quæ est inferorum regina Cereris filiam qua Pluto rapuerat,dederat hanc legem,vt scilicet post maritum rediret nec ab eo respiceretur,veniebat dico iam ad auras superas,cum subita dementia cepit,id est inuasit ac vicit amantem incautum atque ideo incautum qa amantem,sunt enim amantes cæci & amentes fere,dementia dico ignoscenda,idest vt dicunt condonanda & remittenda quidem, id est certe, quia non per prauitatē sed per vim amoris legem trangressus est, si manes scirent ignoscere, id est veniam dare dementia autem erat,quia restitit,id est immoratus est & ipse immemor (heu condolentis est) & vict° animi, id est habens animum victum(genitiuus apud Virgilium fere ponitur vbi in patiente est intrinseca actio, vt pręstans animi qui sibi animū pręstat,victus animi qui animum suum sibi vicit,maturus eui,qui sibi euum maturat,infelix animi qui animum sibi infelicem facit) vict° ergo animi quia ipsum per impatientiam amoris vicit,respexit suam,scilicet amantissimam coniugem Eurydicen,iam sub ipsa luce,idest vbi iam lucem intrasset cum coniuge si eam non respexisset,nam non debebat retrospicere donec ad lucem peruenissent (in qua quid aliud innuitur, quam quia vanum est ante lucem surgere.) Sane secundum Seruium duplex est distinctio,nam alij legūt. Eurydicen'q; iam quasi quę prius non fuisset eius,sed inferorū, quā lectionem videtur approbare ipsa Eurydice vbi dicit. Iam'q; vale,feror ingenti circundata nocte Inualidas'q; tibi tendens,heu nō tua palmas,quasi dicat,iam tua eram sed modo non sum tua. Alij ponunt particulam iam cum sequentibus, videlicet iam luce sub ipsa, Ibi, id est in ea re aut in eo loco vbi coniugem respexit omnis labor effusus supple est,id est frustratus & perditus,& foedera,id est pacta immitis tyranni,scilicet Plutonis rupta,irrita facta sunt,& fragor,scilicet vocum acclamantium auditus est ter in stagnis auernis,id est infernalibus quia gaudebant manes Eurydi

gem redire vt iterum Orphea audirent. (Gaudent autem reuera ex sola inuidia multos damnari, cum tamen non verum gaudium sed incrementum dolorum inde habent.) Illa.s.Eurydice sentiēs se trahi ad infernam inquit, o Orpheu quis perdidit me miseram & te quis inquam tantus furor, quasi dicat, non amantis sed amētis & furentis, id est en crudelia fata vocant me iterum retro, id ē retrorsum, & somnus, scilicet mortis, condit, id est sopit lumina natantia, id est oculos stygio humore sopitos, aut madentes. Iāq; id est & iam aut posthac vale quod discedentis est, ego feror, id ē auferor abs circundata ingenti nocte, id est caligine, tendens tibi, id est ad te, heu non tua, id est non amplius tui iuris aut in potestate tua palmas.i.manus inualidas, id est in vmbrarū tenuitatē redactas, & ob id resistere nequeuntes, dixit.s.Eurydice & fugit subito ex oculis in auras ceu fumus tenuis cōmixtus.s.aeri fugit in diuersa, id est diuersas partes aeris, ita vt nihil fumi amplius appareat neque vidit praeterea, id est praeter ea (vt dicunt) vicē, hoc est postea, illum, scilicet Orphea prensantem, id est captantem sed non capientem, prensantem ergo, id est frequenter prendere conantem nequicquam, id est frustra vmbras, id est coniugem quę iam in vmbras diffusa erat, & volentem dicere multa, nec portitor Orci, id est inferni, scilicet Charon passus ē supple Orphea trāsire amplius paludem, scilicet stygem obiectam, id est interpositam & regionem viuorum ac mortuorū separantem. Quod Seruius dicit mysticum esse, id est arcanum, sumptum ex superstitione potius quam ex religione prisca qua dicitur bis eandem vmbram euocari non licere. Quasi non Eurydicen sed vmbram eius euocarit Orpheus carminibus & incantationibus sacris: Sane euocandarū vmbrarum mentio fit etiam in libris regnorum vbi iussu Saulis euocata est vmbra Samuelis, de qua quid theologi nostri censeant apud eos & praesertim diuum Augustinum videndum est. Quid facere (aporesim Orphei recitat) hoc est quid putat eum tunc facere debuisse, vel dubitat tunc Orpheus quid faceret, & quo ferret se coniuge bis erepta, id est vi amissa semel a serpēte, & semel ab inferis, quo fletu moueret.i.qua miseratione afficeret manes, id est inferos, & qua voce moueret numina, scilicet supera, quidem, id est certe, illa, scilicet propter quam haec dicebat nabat iam frigida, id est mortua & exanguis, cymba stygia, id est qua traducebatur per stygem paludem, de qua.vj.Æneid. plenius dicendum erit.

PIERIVS.

¶ Cum subita incautū dementia cepit amantem.) In Roma.co. & in aliquot aliis subito, legitur, quod quidē aduerbium eo loco non displicet. ¶ Terq; fragor stagnis auditus auernis.) In Roma. codi.legitur. Terq; fragor stagni est auditus auerni, caeterū in eo literae omnino aliquot superfluae. In Medi.auernis erat, nunc, s, vltima litera abrasa est, vt cum Seruio sentiret lectio. ¶ Quid faceret? quo se rapta bis cōiuge ferret?) Nonnulli veteres codi.legūt. Quo se bis rapta coniuge, vt euitarent vocē in continuatione sermonis, quae cōmunis est: cum, Rapta bis a rapto raptas, sed monossyllabū, bis, plenissyllabicis illis dictionibus interiectū, modulatius videtur adsonare. ¶ Quo fletu manes, qui numina voce moueret.) In Roma.cod.legere est, Quos fletu manis quae numina voce moueret. Nā illi amplius adeundi non erāt, a quibus diutissime cōditionis leges acceperat. Quāquam non displiceat, quo fletu & qua voce.

SERVIVS.

¶ Ex ordine.) Sine ītermissione. ¶ Deserti.) Asperi, inculti. Strymon aūt fluuius est Thraciae, circa quem ad extinguendum amoris morabat̄ calorē. ¶ Hęc.) Id est talia q̄lia ipse cōmemorat. ¶ Agentē carmine quercus.) i.mouentē. ¶ Philomela.) Pro quauis aue. Nā species ē p genere. ¶ Flet noctē.) Iugi nocte, cōtinuo fletu. ¶ Tanaimq; niualē.) Fluuiū Scythię. ¶ Nūq̄ viduata pruinis.) Sēper niuibus plena. ¶ Quo munere matres.) Nuptiali.s. ¶ Cicones) aūt thraces mulieres sunt: q̄ ab Orpheo spretae discerpsere eū p Liberi sacra simulata. ¶ Marmorea caput a ceruice reuulsum.) i.pulchra. Sane alludit ad id qd̄ dicit Ouidi⁹, qa cū caput eius ad ripā delatū mordere voluisset, est cōuersus in lapidē. ¶ Oeagri⁹ Hebrus.) Oeagrius fluuius est, pater Orphei: de quo Hebrus nascitur, vnde eum appellauit Oeagrum.

Septem illum totos perhibent ex ordine menses
Rupe sub aeria, deserti ad Strymonis vndam
Fleuisse: & gelidis haec euoluisse sub antris,
Mulcentem tigres, & agentem carmine quercus.
Qualis populea moerens Philomela sub vmbra
Amissosquaeritur foetus, quos durus arator
Obseruans nido implumes detraxit. at illa
Flet noctem, ramoq; sedens miserabile carmen
Integrat, & moestis late loca questibus implet.
Nulla Venus, nulliq; animum flexere hymenaei.
Solus Hyperboreos glacies, Tanaimq; niualem,
Aruaq; Rhiphaeis nunquam viduata pruinis
Lustrabat, raptam Eurydicen, atq; irrita Ditis
Dona querens, spretę Ciconum quo munere matres
Inter sacra deum, nocturnaq; orgia Bacchi
Discerptum latos iuuenem sparsere per agros.
Tum quoque marmorea caput a' ceruice reuulsum
Gurgite cum medio portans Oeagrius Hebrus
Volueret: Eurydicen vox ipsa & frigida lingua,
Ah miseram Eurydicen, anima fugiente vocabat,
Eurydicen toto referebant flumine ripae.

ASCENSIVS.

¶ Septem illum.) Docet quę deinceps egit Orpheus, vt iustam in se conferet animaduersionem Aristęus qui tot malorū caput erat. Ordo est. Perhibent.scilicet poetę aut historiographi, illum, scilicet Orphea fleuisse septem menses totos, id est integros ex ordine, id est sine intermissione sub rupe aeria, id est alta ad, id est iuxta vndam, id est fluētum aut lucum strimonis illius fluuij Thracię, deserti, scilicet ab hominibus cum latas paludes, faciat, quas grues habitant, vnde dictum est, Strimoniaeq; grues, &c. & perhibent eum euoluisse haec, scilicet quę de Eurydice dicta sunt, sub gelidis antris eum dico mulcentem carmine, id est dulcedine cantus, tygres, id est ferocissima animalia, & quercus, id est rigidissimas arbores, quam fabulam Hora. in arte sic explicat. Syluestres homines sacer interpresq; deorū Caedibus & victu foedo deteruit Orpheus Dictus ob hoc lenire tygres rabidosq; leones. Perhibent dico fleuisse talem, qualis Philomela auis illa dulciter querula, (vnde licet species pro genere.i.ea pro quauis aue ponatur, tamen videtur quidam delectus esse cum ea ob iniuriam illatam potissimum queratur) moerens, id est tristata sub vmbra populea id est populorum arborum iuxta quas.s.nidum fecerat queritur, id ē voce quarula deflet foetus, id est pullos amissos, quos arator durus.i. immitis obseruans.s. matrem quo cibum afferret detraxit nido implumes, scilicet priusquam volare scirent, at.i.sed, illa, scilicet Philomela flet noctem, scilicet totam & sedens ramo vnde nidus ablatus est, integrat, id ē saepe repetit & ex integro canit carmen miserabile, & implet loca vicina late questubus.i.querelis, moestis.i.moestitiā indicantibus, & nulla Venus.i. appetitus coeundi, & nulli hymenęi.i. nouae nuptię flexere animum.s.Philomelę & etiā Orphei, & Orpheus solus lustrabat.i.circuibat solus glacies Hyperboreas.i.q̄ fere sunt circa mōtes Hyperboreos super quos, scilicet Boreas flat & Tanaim fluuium Europam ab Asia dirimentem niualem, id est niuibus tectum, & arua nunquam viduata, id est priuata, pruinis.i.gelu concreto, Riphaeis.i.in Riphaeis montibus existentibus querens.i.conquerens Eurydicen raptā, atq; dona Ditis qui donauerat vt in lucem rediret, si nō respexit eam irrita.i.frustrata per respectionē quo munere.i.quo officio querendi cū Orpheus vituperaretur, matres Ciconum populorum Thracię spretae.s.ab Orpheo qui nequiens animum ad nouos amores applicare foeminas detestatus, fingitur ad amores puerorum se transtulisse, sparsere iuuenem, scilicet Orpheum adhuc iuuenē & ita amabilem, per agros discerptum late inter sacra deum, id est deorum & orgia, id est festa a concitatis celebrari solita Bacchi nocturni.i. noctu coli soliti, cum, id est quādo Hebrus Oeagrius.i.ex Oeagro patre Orphei nascēs, aut ab Orpheo Oeagrio dictus Oeagri⁹ portans caput.s.Orphei reuulsum.s.per mulieres, a ceruice marmorea.i.candida & tereti, volueret ipsum medio gurgite.i.flumine Hebri vox ipsa & lingua frigida.i.moribunda vocabat quoq;.i. etiā tum.i.tunc, Eurydicen vocabat dico anima fugiente sub vmbras, scilicet per indignationem eo quod violenta esset mors, ripę referebant.i.resonabant toto flumine Eurydicen.i.nomen eius ab eo moriente saepe repetitum.

PIERIVS.

¶ Septem illum totos perhibent ex ordine menses. Rupe sub aeria deserti ad Strymonis vndam Fleuisse.) In Romano codice legere est, fl.sse sibi, quippe solitarium deserti ad Strimonis vndam non amplius ad manes, Deos'ue inferos exorandos, non ad contrahendas feras, & superuolantes aues, non ad agrestium hominum feta corda mitiganda, moresq; componendos, expoliandosq;. Sed sibi, sed ad calamitatis suae lamentationem, sed ad inferorum duriciem incusandam, Flesse sibi, vt tanti doloris lenimen tum aliquod inueniret musarum beneficio, cum quibus ortas ait Hesiodus. λησμοσύνην τε κακῶν ἄμπαυμά τε μερμηράων. ¶ Et gelidis haec euoluisse sub antris.) In Romano codice & aliquot aliis sub astris, legitur. Astra nimirum gelida appellat Septentrionalia, sequitur enim. Solus hyperboreas glacies Tanaimq; niualem, Aruaq; ripheis nunquam viduata pruinis Lustrabat. Quae omnia loca in septentriones deflexa sunt. ¶ Qualis populea moerens rens Philomela sub vmbra.) Philomelam Seruius pro aue qualibet positam ait. Sed cur non proprie de Luscinia intelligamus, cui a lugubri cantu nomen inditum, eadem'que flet noctem? nisi ea de causa dictum a Seruio quisquam opinetur, quia nonnulli volunt ex duabus sororibus Procnem in lusciniam, Philomelam in hirundinem esse conuersam, vt eo loco habetur. Et manibus Procne pectus signata cruentis, quod etiam tradit Varro. ¶ Nulla Venus nulliq; animum flexere Hymenaei.) In Romano codice, in Mediceo, & aliquot aliis antiquis legere est, Nulla Venus non vlli animum. ¶ Spretae ciconum quo munere matres.) Aliquot antiqui codices spreto, legunt, vt sit spretis ab Orpheo nuptiis. Seruius mauult, spretae matres. ¶ Nocturnaq; orgia Bacchi.) In codicibus aliquot antiquis nocturniq;, legitur per hypallagem, quamuis nonnulli ex peritioribus, nocturna, receperint, qua lectione nulla fiet collisio in, nocturna'que orgia. Sane vero in Mediceo nocturni, scriptum est.

Haec Proteus: & se iactu dedit aequor in altum:
Quaq; dedit, spumantem vndam sub vertice torsit.
At non Cyrene, nanq; vltro affata timentem.
Nate licet tristes animo deponere curas.
Haec omnis morbi causa, hinc miserabile nymphae,
Cum quibus illa choros lucis agitabat in altis
Exitium misere apibus, tu munera supplex
Tende, petens pacem, & faciles venerare Napaeas.
Nanq; dabunt veniam votis, irasq; remittent.
Sed modus orandi qui sit, prius ordine dicam.
Quattuor eximios praestanti corpore tauros,
Qui tibi nunc viridis depascunt summa Lycaei,
Delige, & intacta totidem ceruice iuuencas.
Quattuor his aras alta ad delubra dearum
Constitue, & sacrum iugulis demitte cruorem,
Corporaq; ipsa boum frondoso desere luco.
Post, vbi nona suos aurora ostenderit ortus,
Inferias Orphei Lethaea papauera mittes,
Et nigram mactabis ouem, lucumq; reuises:
Placatam Eurydicen vitula venerabere caesa.
Haud mora: continuo matris praecepta facessit.
Ad delubra venit, monstratas excitat aras:
Quattuor eximios praestanti corpore tauros
Ducit, & intacta totidem ceruice iuuencas.
Post, vbi nona suos aurora induxerat ortus:
Inferias Orphei mittit: lucumq; reuisit.
Hic vero subitum, ac dictu mirabile, monstrum
Aspiciunt: liquefacta boum per viscera, toto
Stridere apes vtero, & ruptis efferuere costis:
Immensasq; trahi nubes: iamq; arbore summa
Confluere: & lentis vuam demittere ramis.

SERVIVS.

¶ Haec Proteus.) Subaudi dixit. ¶ At non Cyrene.) Deest territa est: quod ex sequentibus datur intelligi. ¶ Pacem petens.) Beneficium, beneuolentiam. ¶ Faciles Napaeas.) Exorabiles nymphas, ad ignoscendum paratas. Sane sciendũ easdẽ esse Napaeas, quae & Dryades sunt. Nam supra ait. At chorus aequalis Dryadum. ¶ Intacta ceruice.) Indomita. Et dicit animalium sacrificium esse faciendum, vt non tantum occidantur hostiȩ. ¶ Orphei.) Datiuus Grȩcus est. ¶ Lethaea papauera mittes.) Agrestia. ¶ Placatã Eurydicen vitula venerabere cȩsa.) Hypallage, pro veneratam placabis. ¶ Praecepta facessit.) Facit: frequẽtatiuum est ꝓ principali. Aut certe ideo facessit, quia plures hostias immolauit.

ASCENSIVS.

¶ Haec Proteus &c. Enarratis quae compulsus erat enarrare a diuino spiritu Proteus sese in vndas deiecit tanquam qui iuuenem confidentem abs quo iniuriam passus erat ignoratione remedii punire vellet cum causam malorum edocuisset, quocirca artificiose praestructum est a poeta vt Cyrene capta nebulis, adesset, omniaq; intelligeret, quȩ intelligẽs nymphas placandas, & sciens quo sacrificio apum instaurandarũ modum inuenit, quia ex vitulis mactatis & in nonum diem derelictis subortae sunt. Ordo est. Haec Proteus supra dixit quaq;, id est & qua, & dedit se iactu, id est impetu magno in altum aequor, & torsit sub vertice aut capitis, quia se praecipitem dedit aut sub vertice, id est reuolutione aquarum vndam spumantem supra in ea parte qua dedit se in altum. At, id est sed Cyrene non, scilicet dedit se in altum, hoc est nõ aufugit licet esset nympha aquatilis derelinquens filium inconsultum & dubium sicut Proteus (& ita malim dicere quam ꝙ quaestio timuit) nanque ipsa est affata vltro (quod longe abest vt aufugeret) timentem, scilicet Aristaeum. O nate licet, id est licitum est deponere animo curas tristis, id est quae te tristem reddunt, haec, scilicet quam Proteus dixit, est omnis causa morbi, & nymphae cum quibus illa, scilicet Euridice, agitabat choros, id est choreas & festiuitates, in altis lucis, id est syluis sacris & incaeduis misere, id est immiserunt (media longa, est enim verbum praeteriti perfecti temporis) hinc, id est ex hac causa apibus, scilicet tuis exitiũ, id est internecionem miserabile, id est miseratione dignam, tu supplex petens pacem, scilicet a nymphis & Eurydicen, tende, id est praetende offer munera, id est sacrificia, & venerare, scilicet muneribus, napeas, id est florum & virgultorum nymphas faciles id est cito exorabiles, & quod preceris facientes, nanque dabunt veniam, votis, id est propter vota, sed ego dicam prius quam oraueris, scilicet eas, qui sit modus orandi. delige, id est de multis elige quatuor tauros eximios, id est ex aliis exẽptos (sed proprie porci dicuntur eximii secũdum Donatum & tauri intacti vt bidentes lectȩ) prȩstanti corpore, id est habentes praestans corpus, & delige totidem iuuencas, ceruice intacta, scilicet a iugo, id est quȩ nunquam iugum traxerunt, quae depascunt, id est carpunt tibi nunc summa, id est summitatem Lycei, scilicet montis Arcadiae, viridis, id est herbosi, ꝑ quod ostendit vernam esse tempestatem qua apes ita instaurandas prius docuit & constitue his: scilicet dictis quatuor aras ad, id est iuxta alta delubra.i. templa dearum, (In quibus, scilicet earum simulachra, vt quidam dicunt, decorticata sunt) & demitte, id est extrahe deorsum, iugulis, id est ex anteriori parte colli, cruorem sacrum, scilicet deabus & desere ipsa corpora boum, scilicet cũ pellibus in luco frondoso, vt scilicet locus sit tepidus & tectus qualem supra descripsit, & post, id est postea vbi aurora nona, id est noni diei (is enim etiam tunc obseruabatur in funebribus rebus & sacrificiis) ostenderit suos ortos, id est illuxerit tu mittes Orphei, pro Orpheo inferias, id est sacrificia quae manibus apud inferos competunt, scilicet papauera Lethaea, id est obliuionem inducentia, Seruius dicit agrestia, cum sint etiam vesca, id est quibus vescimur (posset Orphi legi in datiuo a nominatiuo Orphes, item Orphei in genitiuo vt sit diphthongus graeca sicut eus in nominatiuo, & ordo est, mittes Lethaea papauera appositone inferias Orphei) & tu mactabis ouem nigram inferis, scilicet gratam, & tu reuises lucum vbi boues derelicti erunt, & tu venerabere Eurydicen placatam. id est quam tibi polliceor sic placandam, vitula caesa, id est mactata. Haud mora significat matrem abiisse aut conticuisse illis dictis, haud.i. non mora supp. fit, & Aristaeus facessit.i. factum it, continuo.i. illico & e uestigio. praecepta matris, & venit, id est accedit ad delubra, & excitat, id est innuuat aras monstratas, scilicet a matre, & ducit, scilicet ad eas, quatuor tauros eximios praestanti corpore & totidem, id est etiam quatuor iuuencas ceruice intacta, & post vbi aurora

nona induxerat suos ortus mittit, Orphi.i. Orpheo inferias, id est sacrificia inferis apta, & reuisit lucum in quo.s. dereliquerat boues, vero pro sed Aristæus.s. & qui aderant vt sacrificulus aspiciunt hic. id est in hoc loco & tempore.s. nona die monstrũ subitum id est subito exorium & mirabile dictu, id est dum dicitur, videlicet apes stridere per viscera boũ liquefacta, id est resoluta & putrefacta toto vtero, & efferuere, id est feruenter euolare costis ruptis (efferuere & stridere tertiæ sunt hic inflexionis ab efferuo & strido) & nubes immensas, id est valde magnas, hoc est examina apium in morem nubis volantium trahi, id est cõtrahi, & cõfluere, id est confluxum facere iam sup. in arborem summã, & demittere ram.s lentis, id est pondere vibrantibus, id est deprendere in ramis lentis, vuam, id est examen apum in morem racemorum condependentium.

PIERIVS.

¶ Quattuor eximios praestanti corpore tauros.) In Roma. cod. legitur, eximio praestantis corpore, quod tantundem est. ¶ Delige & intacta totidem ceruice iuuencos.) In Longobardico, dilige, legitur, quod etiã superius habuim⁹ eodem significato. Sed & intactas, quippe Iuuencas, per syllepsim legitur. In Roma. co. sermone magis poetico. Quanquã & illud venuste dictum. Intacta ceruice, quod agnoscit Seruius. ¶ Inferias Orphei lethæa papauera mittes.) In Romano tantum codi. Orpheo. datiuo declinatu scriptũ est, quod per synæresin, accipietur, vt aluearia, & ferreiq; eumenidum thalami. In alijs tamẽ, Orphei, per diphthongon est, vt græce ὀρφεῖ cuiusmodi illud etiam apud Catullum. Qualis adest thetidi, qualis concordia pelei. Subsequitur inde versus.

Placatã Eurydicen vitula venerabere cæsa. Post hunc,
Et nigram mactabis ouem, lucumq; reuises.

Hoc ordine habentur in codi. Longobardico, & ita disponendos esse nemo non videt, cum præsertim hæc rite perfecta, quo præceptum fuerat ordine, cognosci possit ex eo versu, qui totã periodum complectitur.

Inferias Orphei mittit, lucumq; reuisit.
Quattuor eximios præstanti corpore Tauros
Delige & intacta totidem ceruice iuuencos.

Eodem modo quo superius. Eximio præstantis, & intactas, & ita inferias Orpheo. In Romano codice.

Hæc super aruorum cultu, pecorumq; canebam,
Et super arboribus: Cæsar dum magnus ad altum
Fulminat Euphraten bello: victorq; volenteis
Per populos dat iura: viamq; affectat Olympo.
Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope studiis florentem ignobilis oci:
Carmina qui lusi pastorum: audaxq; iuuenta
Tityre te patulæ cecini sub tegmine phagi.

SERVIVS.

¶ Hæc super aruorũ cultu.) Primum librũ per hoc significat: per pecora autem, tertium & quartum, quia & apes pecora sunt. Per arbores secũdũ. Et hoc dicit: Hæc ego, id est Georgica scripsi dum Cæsar in oriente pugnaret. ¶ Euphraten.) Orientis fluuium. ¶ Fulminat.) Fortiter facit. ¶ Victorq; volẽtis per populos.) Vnũ virtutis est, aliud iustitiæ. Nam vincere, virtutis est: volentibus imperare, iustitiæ. ¶ Viamq; affectat Olympo.) Præparat sibi diuinos honores. ¶ Parthenope.) Id est Neapolis, quæ primo ex corpore vnius Syrenis illic sepultæ Parthenope est appellata. ¶ Studijs florentem ignobilis oci.) Id est artis poeticæ. quam ocium appellauit ignobile, ne qd de se videretur arrogans dicere. ¶ Carmina qui lusi pastorum.) Qui etiam Bucolica scripsi. ¶ Audaxq; iuuenta.) Ætate iuuenili. Nam, vt diximus supra, vigintiocto annorum. Et bene breuiter a se scriptarum rerum executus est titulum.

ASCENSIVS.

¶ Hæc super aruo. &c.) Perorans poeta operũ a se tunc compositorum meminit, veritus forte (quod plerisq; alijs cõtigit) aut sua alijs, aut aliena sibi ascribi posse, simulq; cum summa modestia studium suum Aug. studio comparat, dicẽs ocium suum. i. exercitium poeticum quod in ocio & quiete atq; in vmbris fit ignobile non quidem simpliciter sed respectu bellicæ gloriæ, quæ Romanis summa visa est. vnde cum Romæ forum vasto specu hiaret nec alio q̃, quo plurimum Roma. populus posset, oppleri posse vates canerent ferunt (inquit Liuius ad principium. vii. lib. decadis primæ) tũ Marcum Curtium iuuenem bello egregium castigasse dubitantes an vllum maius Rõnis bonum arma virtusq; esset. Silentioq; facto templa deorum immortalium, q̃ foro imminent capitoliumq; intuentem & manus nunc in cœlũ, nunc in patẽtes terræ hiatus ad deos manes porrigentẽ se deuouisse, equo deinde q̃ poterat maxime exornato insidentem, armatũ se in specũ immisisse, hæc ille. quocirca & Maro noster lib. vj. Tu regere imperio populum Romane memento, Hæ tibi erunt artes, paciq; imponere morem, Parcere subiectis, & debellare superbos. Et q[uia] summam gloriam in armis cõstituit, prius arma q̃ virum prælibat dicens. Arma virumq; cano, cum tamẽ virum prius exequat, vnde & arma descripturus in septimo inquit Maius opus moueo, &c. Respectu ergo bellorũ ab Augusto gestorum ocium literarũ ignobile censet sicut & medicinæ peritum inglorium appellat, dicens Aeneid. xii. Scire potestates herbarum vsumq; medendi, Maluit, & mutas agitare inglorius artes. Quia igitur studium poetarum tranquillitatem amat, ideo ocium vocat, quia vero in laudẽ Augusti censet gloriosius esse bene agere q̃ bene scribere: quia q bene agunt dum etiam viuunt nobiles fiunt, qui vero bene scribunt plerunque post obitum duntaxat noscitantur, cum viuentes studio dediti lateant, aut inuidia obruatur. Sed de hac re satis. ¶ Ordo igitur est. Ego Virgilius sup. canebam hæc, scilicet quæ præmissa sunt, super, id est de cultu aruorum, vt in primo libro, & pecorum, vt in tertio, & sub arboribus vt in secundo (& quod nõ op⁹ est dicere nunc de apibus quæ etiam pecora sunt) canebã inquit sup. tunc dum Cæsar. s. Augustus magnus. s. præter ceteros: fulminat bello. i. vt fulmẽ psternit obstantes: ad Euphraten. i. fluuium Armeniæ maioris altum. i. profundum, & ipse victor. i. voti cõpos dat iura, per populos volentes, id ẽ vltro se legibus eius submittẽtes, & affectat viam. i. iter hoc loco, Olympo. i. cœlo, hoc est ad diuinos honores (Est autem datiuus localis, quem nonnulli octauum vocãt casum resolubilis in accusatiuum mediãte ad vel in) vt affectat Olympo. i. ad Olympum (Olympum autẽ p cœlo vsurpari alibi dictum est) Parthenope. i. Neapolis, hoc est ciuitas noua dicta Parthenope a Syrene illic sepulta, dulcis. i. amœna & grata ppter studiũ alebat illo tempore quo. i. Cæsar ad Euphratem fulminaret. me. s. Virgilium authorem huius operis, florentem studijs oci pro ocij, hoc est vacationis ignobilis. i. dum fit, aut respectu gloriæ bellicæ quam Cæsar meretur: qui. s. Virgilius, lusi, id est graciliter, & facili stilo scripsi, carmina pastorum. i. Bucolica, & qui audax iuuenta, id est iuuenili ætate, quæ minus periculi sentiens, & minus mali experta audacior esse solet, cecini te o Tityre recubantem supple sub tegmine phagi patulæ, vt in primo bucolico carmine patuit.

PIERIVS.

¶ Illo Virgilium: me tempore dulcis alebat Parthenope.) Non alienum fuerit a suscepti operis negocio, & quomodo Virgilij nomen sit scribendum, ipse quoque cum tot alijs, qui argumentum huiusmodi amplexi sunt, quæsiero, i, siquidem, an, e, potius, sit huius nominis vocalis prima, literatissimis illis, qui superiori ætate clauere viris, haud parum negocij facessit. Atque illud inprimis non ierim inficias, In Romano codi. passim Virgilium, & Vergiliũ, per, e, vocalem secundã scribi. Sed enim id ea go de causa factum crediderim, q mutatio literæ, i, in, e, atq; itidem, e, in, i, sit toto eo codice frequentissima, vt sublimes in æthere Nisus, pro sublimis. Quisq; nouas alites, pro altits. aut Phyllides ignes pro Phyllidis. Tum Regidas motare cacumina quercus, pro rigidas, fuerunt enim sæcula, quæ, i, literam odio quodammodo prosequi visa sunt. contra, quæ libentius, e, per, i, literam proferre mallent. hic Mircurius, ab antiquis dictus, Varrone teste, q nunc Mercurius: & ex eadem originatione cõmircia illi, per, i, secunda syllaba, quod nos commercia per, e, libentius enunciare volumus. Quid quod, eliganter secunda syllaba per, i, scribendum præcipit Caper, quod ab eligo descendat. Nemo vnus tamen dictionem ita proferre nunc auderet. Pari modo idem author, exinterauit, quod ex interioribus verbum emanarit, & scribendum, & pronunciandum monet, cum nos tamen τὰ ἔντερα dictionem græcam agnoscamus, vnde verbum id conformauerimus. Et ne tædium afferat singulorum nomenclatura, sexcenta huiusmodi præteribimus: vt minus me moueat, quod in pandectis quoque illis, quæ nunc Florẽtiæ publice asseruanẽ, libro ipso Iustiniani principis, vt creditur archetypo, nõ aliter quam per, e, nomen id notetur, sint cõmentaria Tyberij Donati grandioribus notata characteribus

racteribus. Sint codices alij, atq; alij, huius, vel illius authoris, in quibus, Vergilius, per, e, scriptum inueniatur: ætatis quippe id consuetudine, non ratione factum contenderim, tot alijs nominibus quod ad has literas pertinet, pro temporum varietate variantibus. Quod si aliqua reperiantur monumenta, in quibus Vergilij nomen per, e, notatum sit, certe longe plura sunt, in quibus Virgilius, per, i, legatur. Et ne de Marone dictum dubitemus, visebatur in foro Traiani proximis his annis monumẽtum id, quod Honn. Impp. in Claudiani Poetę luculentissimi memoriam erexerant, in quo pręter latinam inscriptionem, quę facti consilium, & Claudiani meritum indicaret, græce insuper κατ᾽ ἐπιτομὴν incisum distichon legebatur huiusmodi.

ΕΙΝ ΕΝΙ ΒΙΡΓΙΛΙΟΙΟ ΝΟΟΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΑΝ
ΟΜΗΡΟΥ ΚΛΑΥΔΙΑΝΟΝ ΡΩΜΗ ΚΑΙ
ΒΑΣΙΛΕΙΣ ΕΘΕΣΑΝ.

Ex quo manifestum est, Virgilij Maronis nomen in monumentis publicis per, i, notatum fuisse. An vero memorem græcos codices in quibus Virgilij nomen habeatur? Sane apud Stephanum in dictio ne μάντυα nomen hoc per ἰῶτα legitur non per ἐψιλόν, ἐξ ἧς τῆς ἦν βιργίλιος ὁ ποιητής. Sed hæc perquirere non est cõsilium. Nam obijcient in Suidæ collectaneis Vergilij Maronis nomen p e, legi in dictione ἀρριανός. qui Virgilij Georgicon metaphrasim fecit. Sed id magis absurdum, quod in eodem loco Vergillius, ll, geminato legitur, βιργίλλιος, vbi etiam in antiquis aliquot monumentis non negarim inueniri, quanquam id ea ratione factum est (de vocali tantum loquor) q̃ Vergilium a virga pleriq; dictum agnoscebant, id scilicet a matris somnio desumptum. virgam vero recentiora illa tempora per, e, vt nunc quoq; vulgo dicitur, vergam, primo dicere, inde Vergilium eadem scribiligine scribere coeperunt. Sed enim si ab etymo nominis huius rationem petamus, Virgilio nomen a virginali facie, vel modestia inditum interpretes affirmant, eumq; Partheniata vocatum, tam veterum scripta q̃ inscriptiones librorum eius ostendunt, in quibus tot codicibus vetustis notatum inspicitur.

P. PARTHENIATIS VIRGILII MARONIS.

Accedit huc epigramma gręcum, quo Dido queri videtur, alienũ quid Virgilium a sui nominis significatione fecisse, cum pudicissimæ foeminæ tam foedas impudicitiæ notas inussit, ad id enim adludit finis ille.

πιερίδες τί μοι ἁγνὸν ἐφοπλίσατ᾽ αὐθὶς μάρωνα
τοῖα καθ᾽ ἡμετέρης ψεύσατο σωφροσύνης.

Quare siue etymon a virga, siue a virginali specie, vnde illi tam celebre nomen, Virgilius per, i, scribi debere videtur. Quod vero apud Romanos in antiquorum monumentis nomen id per e, nõnunquam notatum inueniatur, vt apud Angelum Colotium in eius hortis.

C. VERGILLIVS MARONIS COLONVS.

Hos, ęquo aliquo dato iudice, percunctari velim, si tantum illis monumentis tribuunt, vt quicquid in illis inspexerint, pro lege habeant, cur non & reliqua eodem modo scribenda censent, quo singula eodem marmore scripta sunt, quippe Vergillius, ll, geminato, bonę, & carę, absq; diphthongo in acquisitiuo casu cur, quia in alio marmore peruetusto Romę, Q. Bergilius, legitur, non itidem præcipiunt, Bergilius, per b, mutã nõ per, u, digammon scribẽdum esse. Nam quod alibi legatur.

M. VERGILIVS NARCISSVS
VIXIT ANN. XIIII.

Non magis me mouerit q̃ verginia, & verginius, præter analogię rationem per e, quodam in monumento scriptum. Pari sententia, hodie haud quaq; ego deana scripserim, quod ad. D. Eustachij legerim. Deanę. D. D. Neq; Meneruia, leber, & Magester, quę per e, protulisse veteres, Fabius attestatur. Neq; Ioue datiuo casu tã & si Amerię intra ędem sancti Secundi notatum sit.

IOVE OPTVMO MAXVMO
T. PETTIVS. T. F

Neq; itidem die, & victore, pro dij, & victori. quę idem apud veteres Quintilianus agnoscit. Verum ego plurima, quę super hoc dici possent, de industria prætermitto. Qui certo sciam clarissimos literatura viros quorum lucubrationes propediem in lucem spero prodituras, satis superq; his, qui e, literam in eo nomine adamarunt, respondisse. Nos lucubrationibus nostris in Bucolica, atque Georgica modum imponemus, si duo tantum ex antiquis codicibus addiderimus. Ou, in aliquibus legi. In Romano hoc tãtum loco Oci. Sed super hoc ecloga prima disputatum est, & illud, Tityre te patulæ cecinit sub tegmine fagi. mutato ordine, verbiq; persona in codicibus aliquot antiquis haberi, Tityre te cecini patulę sub tegmine fagi, De se enim totum hoc loqui poetam, id ostendit, quod superius dixerat. Illo Virgilium me tempore dulcis alebat Parthenope.

P. Virgilij Maronis poetarum clarissimi Bucolicorum, & Georgicorum finis cum Seruij & Ascensij commentarijs, necnon & castigationibus uarietatibusq; Virgilianę lectionis per Io. Pierium Valerianum excerptis, quę in Aeneide ob id omisimus, quo piã Donatus suæ integritati restitutus accedit, ne (quod præcipue curaui mus in immensum volumẽ excresceret.

CARTHAGO
GANIMEDES
CLOTHO
LACHESIS
IVPITER
VIRGILIVS
HEBE
MVSA
VENVS
PARIS

SERVII MAVRI HONORATI GRAMMATICI IN P. V. MARONIS ÆNEIDA COMMENTARIORVM LIBER I.

IN exponendis authoribus hęc cōsideranda sunt: Poetæ vita, Titulus operis, Qualitas carminis, Scribentis intentio, Numerus librorum, explanatio. Virgilij vita est hæc. Ortus fuit patre Virgilio, matre vero Maia: fuit ciuis Mantuanus, quæ ciuitas est Venetiæ. Diuersis in locis literis operā dedit. nam & Cremonę, & Mediolani, & Neapoli studuit. Adeo autem verecundissimus fuit, vt ex moribus cognomen acciperet. Nam dictus est parthenias omni vita probatus. Vno tamen morbo laborabat. nam impatiens libidinis fuit. primum a Virgilio hoc distichon factum est in Balistam latronem, Monte sub hoc lapidum tegitur Balista sepultus. Nocte dieq; tutū carpe viator iter. Scripsit etiam, octo libros hos, Cirinam, Ætnā, Culicem, Priapeiam, Catalecton, Epigrammata, Coppam, Diras. Postea ortis ciuilibus bellis inter Antonium & Augustum, Augustus victor Cremonensium agros qui pro Antonio senserant, dedit militibus suis: qui cum non sufficerent: his addidit agros Mantuanos, sublatos non propter ciuium culpam, sed propter vicinitatem Cremonensium. Vnde ipse in Buco. Mantua ue miserę nimiū vicina Cremonę. Amissis ergo agris Romam venit, & vsus patrocinio Pollionis & Mecœnatis, solus agrum quem amiserat, recipere meruit: tunc ei proposuit Pollio vt carmen Bucolicum scriberet: quod eum constat triennio scripsisse & emendasse. Item proposuit Mecœnas Georg. quæ scripsit & emendauit septem annis. Postea ab Augusto Æneidem propositam scripsit annis. xj. sed nō emendauit nec edidit: vnde eam moriens pręcepit incendi. Augustus vero ne tantum opus periret, Tuccam & Varrum hac lege iussit emendare, vt superflua demerent, nil adderent tamen: vnde & semiplenos inuenimus eius versiculos, vt hic currus fuit & aliquos detractos, vt in principio: Nam ab armis non incepit: sed sic.

Ille ego qui quondam gracili modulatus auena
Carmen, & egressus syluis vicina coegi,
Vt quamuis auido parerent arua colono:
Gratum opus agricolis, at nunc horrentia Martis
Arma virumq; cano,
Et in secundo constat hos versus esse detractos,
Aut ignibus ægra dedere.
Iamq; adeo super vnus eram cum limina Vestæ
Seruantem, & tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida aspicio: dant clara incendia lucem
Erranti passimq; oculos per cuncta ferenti.
Illa sibi infestos euersa ob pergama Teucros,
Et Danaum pœnam, & deserti coniugis iras
Permetuens, Troiæ, & patriæ communis Erynnis
Abdiderat sese atq; aris inuisa sedebat.
Exarsere ignes animo: subit ira cadentem
Vlcisci patriam, & sceleratas sumere poenas:
Scilicet hęc Spartam incolumis: patriasq; Mycenas
Aspiciet: partoq; ibit regina triumpho?
Coniugiumq; domumq; patres natosq; videbit,
Iliadum turba, & Phrygiis comitata ministris?
Occiderit ferro Priamus, Troia arserit igni?
Dardanium toties sudarit sanguine littus?
Non ita. nanq; & si nullum memorabile nomen
Fœminea in pœna est, nec habet victoria laudem
Extinxisse nefas, tamen & sumpsisse merentis
Laudabor poenas: animumq; explesse iuuabit
Vltricis flammæ, & cineres satiasse meorum.
Talia iactabam & furiata mente ferebar,
Cum mihi se non ante alias &c.

¶ Perijt autem Tarenti in Apuliæ ciuitate. Nam dum Metaportum cupit videre valetudinem ex solis ardore cotraxit. Sepultus autem Neapoli, in cuius tumulo ab ipso compositū est tale distichon, Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc Parthenope: cecini pascua, rura, duces. ¶ Titulus est Æneis deriuatum ab Ænea vt a Theseo Theseis. sic Iuuena. Vexatus toties rauci Theseide codri. Qualitas carminis patet: nam est metrum heroicum, & actus mistus vbi & poeta loquitur, & alios inducit loquentes: est autem heroicum quod constat ex diuinis humanisq; personis continens vera cum fictis. Nam Æneam ad Italiam venisse manifestum est, Venerem vero locutā cum Ioue. missum ue Mercuriū constat esse compositum. Est autem stilus grandiloquus qui cōstat alto sermone magnisq; sententijs. Scimus enim tria esse genera dicendi, Humile, Medium, Grandiloquum. Intentio Virgilij hæc est, Homerum imitari, & Augustum laudare a parentibus. Nanq; est filius Actiæ quæ nata est de Iulia sorore Cæsaris. Iulius autem ab Iulo filio Æneæ originem ducit: vt confirmat ipse Virgilius dicens a magno demissum nomen Iulo. De numero librorum hic nulla quæstio est, licet in alijs inueniatur authoribus. Nam Plautum alij dicunt scripsisse fabulas. xxj. alij. xl. alij centū. Ordo quoque manifestus est: licet quidam superflue dicant secundum primum esse, tertium secundum, & primum tertium. Ideo quia primum Ilium concidit, post errauit Aeneas, inde ad Didonis regna peruenit, nescientes hanc esse artem poeticam, vt a medijs incipientes per narrationem prima reddamus, & nonnunquam futura pręoccupemus: vt per vaticinationem. Quod & Horatius sic præcipit in arte poetica dicens, Vt iam nunc dicat, iam nunc debentia dici Pleraq; differat, & præsens in tempus omittat. Vnde constat perite fecisse Virgilium. sola superest explanatio, quę in sequenti expositione probabitur: hæc quantum ad Aeneidem pertinet dixisse sufficiat. Nam in Buco. & Georgicis alia ratio est, licet eadem sit obseruatio. Sciendum præterea quod sicut nunc dictum thema proponimus: ita veteres incipiebant carmen a titulo carminis sui vtpote, Arma virumq; cano. Luc. bella per ęma. Stat. Fraternas acies alternaq; re.

TYBERII CLAVDII DONATI AD TYBERIUM Claudium Maximum Donatianum filium interpretationum Virgilianæ Æneidos Liber. j.

POst illos qui Mantuani vatis mihi carmina tradiderunt, postq; illos, a quibus in Aeneidos libris quasi quidam solus & purior intellectus expressus est, silere melius erat, q̄ loquendo, crimen arrogātis incurrere: sed cum aduerterem nihil magistros discipulis cōferre quod sapiat, scriptores autem commentariorum non docendi studio, sed memoriæ suæ causa quędam fauorabili studio, multa tamen inuolute reliquisse: hæc fili carissime tui causa conscripsi, non vt sola perlegas, sed vt collatione habita, intelligas, quid tibi ex illorum, quid'ue ex paterno labore sequendum sit. Non enim aut illi omnia complexi sunt, vt res ipsa indicat, aut ego tanta composui, quę te possint ad pleni intellectus effectum competenter instruere. Quocirca vt dictum est, lege omnia: & si forte nostra alijs displicebunt, tibi certe complaceant, quę filio pater sine fraude transmisi.

PRimum igitur & ante omnia sciendum est, quod materiæ genus Maro noster aggressus sit. hoc. n. nisi inter initia fuerit cognitum, vehementer errabitur, & certe laudandū est, quod idcirco incognitum est & latens, quia miro artis genere, laudationis ipsius dum gesta Aeneæ percurreret, incidentia quoque aliarum materiarum genera complexus ostenditur, nec tamen aliena a partibus laudis: nam idcirco assumpta sunt, vt Aeneæ laudationi proficerent. Hoc loco quisquis Virgilij ingenium, moralitatem, dicendi notitiam, scientiā, mores, peritiamq; rhetoricæ disciplinæ metiri volet, necessario primū debet aduertere, quē susceperit carmine suo laudandū, quantum laborē, quāq; periculosum carmē aggressus sit. Talem. n. mōstrare Aeneam debuit, vt dignus Cęsari, in cuius honorem hęc scribebantur parens & author generis præberetur, cūq; ipsum memoriæ fuisset traditurus, extitisse Romani imperij conditorem proculdubio vt fecit, & vacuum oī culpa, & magno pręconio præferendum debuit demonstrare. Dicamus ergo quæ ipsius Aeneæ personam deformare potuissent: nullum. n. Virgiliani carminis apparebit ingenium, nisi in persona suscepti herois fuerint enumerata contraria. Incertum quippe esse nō potest, Aeneam sic ex Asię partibus recessisse amissa patria quā defensare nō potuit, perditis opibus regni, tāta & illic apud Iliū, & cum genitali solo truderetur esse perpessum, vt cuiuis credibile

esse possit talia illum non fuisse passurũ, nisi iure deos omnes habuisset infestos, quod est proculdubio criminosum, & qui sic vitã suam duxerit, vt displiceret omnibus superis, nullumq; fautorem ne ipsum quidem auum suum Iouem habere voluerit. Purgat ergo hæc mira arte Virgilius, & non tantum collecta in primis versibus, vt mox apparebit: verum etiam sparsa per omnes libros excusabili assertione, & (quod est summi oratoris) confitetur illa quæ negari non poterant: & summotam criminationem conuertit in laudem, vt inde Æneam multiplici ratione pręcipuum redderet, vnde in ipsum posset obtrectatio conuenire. Itaq; composuit non vt alii putant, carminis caput, sed vt nos asserimus, carminis thema, tanta subtilitate artis, vt in eodem hoc in eius breuitate latitudinem magnam futuri operis demonstraret. Commendat in prima propositione carmen suum, personamq; suam, & gesta eius, quem purgandum, laudandumq; susceperat: simulq; partitur quid fato, quid extra fatum perpessus sit: subtiliter monstrans, quę accidunt fato, nullius posse virtutibus superari, perinde q̃ nõ esset illius crimen, si expugnare fata non valuit: illa vero quę extra fatum imponebantur aduersantibus superis & Iunone, patientia & virtute animi transmisisse: nullum interea Ænę speciale meritum fuisse ostendit, vt Iunonem prius, dehinc omnes deos sentiret inimicos. Nam & Iunonem strictim in themate ipso, latius autem in carmine, frustra aduersus Æneam inimicitias suscepisse & deos cęteros prodidit, non quasi sęuę Æneas mentis excitator, sed reginę suę qualicunq; studio obsecutor, vt dictum est sese promitteret, quę Æneas idem in terra quę in fluctibus aduersa pertulerit. Purgata persona, quam propria defensione Virgilius tuebatur, quod ad oratoris officium pertinet, diuersę partis, hoc est inimicę fuerit deformanda. huic enim & sęuitię crimẽ obiecit, & diuturnitatis retentarum inimicitiarum apposuit, addens in fine thematis ingentem inuidiam. s. Romani imperij felicitatem emersuram non fuisse, si Æneas author eius, & conditor, Iunonis factione ad plenum fuisset oppressus. Hęc te summatim nosse cõueniat, nec arbitreris me circumuentione vsum. Cum enim aduerterem, tyrocinia tua nouitate, ac breuitate expositionis, instrui non posse, aliquantulum augeri debui, vt iam ipse quasi quoddam preludiũ futurę interpretationis pręmitterem, melius existimans, loquacitate quadam te facere doctiorem, q̃ tenebrosę breuitatis vitio in erroribus linquere. Quem perfectum cupido cuiq; mei laboris opusculum, peculiaris animi quasi quoddam hęreditarium munus, & iura trasmitto. Ac ne forte nescias, quid tibi commodi ex hac traditione possit accedere, paucis accipe. Si Maronis carmina competenter attenderis, & eorum mentem congrue comprehenderis: inuenies in poeta rhetorem summum, atq; inde intelligas Virgilium non grammaticos, sed oratores pręcipuos tradere debuisse. Idem enim tibi (vt aliquibus locis exẽpli causa posuimus) artem plenissimam dicendi demonstrabit. amato eum qui multorum diuersorumq; scripta complexus est, erit operępretium non errare per plurimos: & si id placebit, laudabis eum, cui licuit vniuersa percurrere, qui se diuersę professionis, & diuersarum sectatoribus artium, beneuolum prębuit peritissimumq; doctorem: habet deniq; ex eo nauta quod discat in officiorum ratione, habẽt quod inuenientur patres & filij, mariti & vxores, imperator & miles, ciuis optimus, & patrię spectatissimus cultor, in laboribusq; reipub. optimum quenq; & apud suos primum fortunas & salutẽ suam debere contemnere, magisterio eius instrui possunt, qui se aptant ad deorum cultum, futuraq; noscenda, hic habent imitandam laudem qui illęsas amicitias amant, habent quam metuant notam, qui fluxa fide aut amicum fefellerint aut propinquum. Docet quales debeant esse homines, quorum pręsidia in necessitatibus postulantur, ne arrogantię aut inhumanitatis crimen incursant, non erubescendum si potior inferiorem roget, cum fuerit necessarium. Postremo quoniam non possumus Maronianę virtutis omnia numerata percurrere, exempli causa ista dixisse sufficiat. Facilius enim cętera legendo & considerãdo reperies, si prędicta fueris assecutus. Omnia certe quę ex eis arripere placuit, suis quibusq; locis explicando tractabimus: nec te perturbent imperitorum vel obtrectatorum Virgiliani carminis voces inimicæ. Scio nonnullos calumniari q̃ sententias suas Virgilius velut contraria sentiendo dissoluit. In his quippe reperiuntur qui relictis perspicuis rebus, argumentis velint contraria ipsa firmare, atq; ita fictionibus suis ostendunt sese a vero intellectu longe esse discretos. Virgilius enim si dixit deos esse, & rursum non esse memorauit: alio autem loco posuit esse, sed nihil curare: alio vero esse, & curare q̃ homines agant. Esse fatum, & non esse, statuta die homines mori, & interdum ante pręfinitum tempus extingui. Sentire aliqd mortuos, vel nihil esse post mortem non asserentis officio ductus est, & pro tempore, pro persona, pro loco, pro causa, aut abstraxit, aut certe dissoluit. Deniq; si ad propositum thema redeamus, inueniemus Virgilium id esse professum, vt gesta Ænę percurrere, non vt aliquam scientię interioris. vel philosophię partem, quasi assertor assumeret. Interea hoc quoq; mirandum debet aduerti, sic Ænę laudem esse dispositam, vt in ipsa exquisita arte omnia materiarum genera conuenirent: quo fit vt Virgiliani carminis lector rhetoricis pręceptis instrui possit, & omnia viuendi agendiq; officia reperire. Restat vt ante dispositionis inferioris ingressum, & iam hoc debeat nosci. Ordinationẽ operis sui sic collocasse Virgilium, vt posteriora primitus, & prima posterius poneret: nã Siciliensi in parte naufragium descriptum non inter primos labores Ænę numerabatur, vsq; adeo vt ipse idem diceret iactatos ęquore toto Troas relliquias Danaum, atq; immitis Achilli, Arcebat lõge Latio multosq; per annos Errabant acti fatis maria omnia circum. Et ex Ænę persona, O socii (neq; enim ignari sumus ante malorum) O passi grauiora, dabit deus his quoq; finem, Vos & Scyllęam rabiem, penitusq; sonantes Accestis scopulos, vos & Cyclopeia saxa Experti. Et ex persona Didonis, Nam te iam septima portat Omnibus errantem terris, & fluctibus ęstas. Hęc ergo quę posterioris temporis fuere, posuit prima, & in aliud tempus superiora distulit, vt in conuiuio Didonis narrarentur, ne si prima ponerẽtur, odiosum foret, hęc eadem inquirente Didone repetere quæ prolixitatis causa vitandę semel dici conuenerat. Interpretemur igitur quod diximus thema, cuius prima pars est.

IODOCI BADII ASCENSII IN P. V. MARONIS ÆNEIDA PERQVAM FAMILIARES COMMENTARII.

QVandoquidem poetę vita notior est tum ex Donati, tum ex Seruij, tum ex Mancinelli, tũ ex nostris in Bucolica commentarijs q̃; vt iterum notificetur, ne quem crambe toties apposita enecet exponere supersedero. Verũ tametsi titulus quoq; manifestarius, tamen quia rudi adhuc pubi nihil satis expositum, sciet literaturæ tyrunculus, titulum. i. subscriptionẽ solere sumi a nobiliori & principaliori, vnde hic ab Ænea deductus est, eo quod in rebus gerendis, primas nimirum partes obtinet, poetęq; intentioni maxime conducit eum q̃ gloriosissimum efficere, vt iamiam dicemus. Formari autem solent nomina librorum vt patronymica fœminina eo quod libri pater videtur qui res pręclaras quę in eo describuntur patrauit, verum quia libro & viro, vnum esset nomen, licet varia inflexio si Æneas inscriberetur sicut ilias, non formauit ipsum a nominatiuo Latino Æneas, vnde patronymicum masculinum Æneadas, vt Æneadæ duri &c. a quo per ablationem de syllabę fieret hęc Æneas huius Æneidos, sed a nominatiuo grȩco Aeneus, vnde fit hic Aenides contrahendo. s. diphthongum ei, in i, longum, vt hęc satis Aeneide &c. a quo rursus per ablationem de syllabę & resolutionem ei, diphthongi in ei diuisas syllabas fit hęc Aeneis nomen libri huius, cuius accusatiuum hanc Aeneida qui putant esse pluralem dicunt in libris, Aeneidorum &c. Sicut ergo a Theseus fit hęc Theseis, & ab Achilleus (sic enim grȩce dicitur) hęc Achilleis, ita ab Aeneus hęc Aeneis. Qualitas carminis est heroica exametra, & ob id grandiloqua. Intentio authoris quam potissimum pręnotare intendo, & quę cęteris fere datur est nimirum, vt & reipub. & sibi q̃ plurimum per huius operis editionem prosit. quam & feliciter, & abũde consecutus est. Nam constituisse videtur simul & iucunda & idonea dicere vitę. Quia enim nouit nihil reipub. esse vtilius q̃ & clementẽ & prudẽtẽ, & fortẽ, & tẽperatum, & iustũ, & cęteris virtutibus pręditum habere principem, talem in Aenea Augusto imitandum depinxit, forte. vt Xenophon de Cyro fecisse perhibetur, non semper qualis fuit, sed qualem fuisse decuit perscribens. Iniiciens per hoc Augusto magnam eius imitandi necessitatem cũ ab eo qui summe pius, iustus, fortis, temperatus &c. fuisse perhibetur originem traxerit, turpeq; sit a maiorum honestis institutis & virtutibus degenerare. Quinadeo quia (vt ad sextum huius dicturus est Seruius) nouit nullum opus Romanis acceptum quod bonis moribus & reipub. incolumitati nihil conferret, in ipso sexto & sontibus pœnas, & iustis pręmia iam sancte constituit, vt Paulo nostro non indigna q̃ scribit pleraq; censeri mereantur. Sibi quoq; nec parum profuit qui tantum in rempublicam contulit quiq; honesto studio immortalem gloriam meruit. Et hæc communis est omnibus bona, & bene scribentibus intentio. Sed & speciales atq; peculiares

peculiares videntur authori nostro fuisse plurimæ. Quarum vna est vt sicut in Buco. humile genus scribendi primę agrestium ętati, quę pastoralis est, competens attigit: & in Georgicis mediocre medię illorum ętati, hoc est agricolarię congruum consecutus est, ita hic sublime genus consummatę, sed non decrepitę ętati hoc est bellicę virtuti debitum consequatur. Altera, vt sicut in Buc. Theocritum, & in Georgicis, Hesiodum ęquiparauerit: ita hic principē poetarum, & fontem ingeniorum Homerum ęquiparet, seq; foecunditate ingenii, illi pręstare demonstrat. Nam quod ille vigenis quaternis libris, hoc poeta noster senis effecit, in sex siquidē prioribus libris Odysseam, hoc est virum expressit: in reliquis sex Iliada, hoc est arma consecutus. Sicut ergo Homero propositum videtur, vt & vitam contemplatiuam quę in Vlysse significata est, & actiuam quæ in bello Troiano prudenter gesto expressa est explicet: ita & poetę nostro, vt vtranq; vitam sed in vno (quod gloriosius est) homine nobis depingat. Quocirca vt Homerus in Hectore tracto substitit, calamumq; repressit, ne progressus eius ignobilem interitum cogeretur meminisse: ita Maro noster in Turno deuicto constitit, ne Æneę quoq; submersionem tristem deflere cogeretur: qui etenim quēuis summopere laudare cōtendit, in summa eius laude calamum sistet, vt ille in Hectore tracto, & hic in Turno deuicto. Errant ergo misere qui poetam, vltro progressum somniant, ni morte pręuentus fuisset, cum iam operis finem sed non castigationem attigerit. Tertia est vt in viro totam vitam humanam depingat, infantiam quę periculis subiecta est in primo vbi naufragia, & ventorum procellę. Pueritiam quę pręceptorū ferulis multisq; infirmitatum flagellis subiacet, in secundo vbi excidium Troię declaratur. Adolescentiā cuius, Salomone teste, via incertissima est, in tertio vbi errorum Æneę narratur compendiū. Iuuentam quę perditis sępe amoribus obruitur: vt misera Dido in quarto. Virilitatem quę glorię studet, vt qui in quinto in anniuersario Anchisę celebrant ludos. Senectam quę mortis admonetur, vt qui in. vj. descendit ad inferos, totumq; inferorum cōtemplatur statum vnde rediisse non inepte fingitur animo siquidem nondum a corpore separato, sed per contemplationem abstracto descendit, de qua re pulchre disputat Philelphus primo epistolarum ad Cyriacum. Addere possumus, q omnes fere libros terminat exitu vitę. Est enim mors vltima linea rerum, vt primum morte Priami & Hectoris, vbi inducitur Dido multa super Priamo rogitans super Hectore multa, Secūdum mortem Creusę, Tertium Anchisę, Quartum Didonis, Quintum Palinuri, Sextum Caietæ. Quinetiam totum opus morte Turni claudit: in qua summa erat Æneę gloria iam cōsummata. Neq; vero minus est in. vj. reliquis libris artificii, vbi videlicet deorū hominumq; grauissimæ & plurimæ habentur conciones, varia bellorum euenta, miserandę stragęs, rerum antiquissimarum commemorationes. Obsessorum trepidationes, securorum necem, & multa id genus alia tum artificiose, tum difficilia dicta: vsq; adeo vt arma prosecuturus dixeris maius opus moueo &c.

PRimus habet Libycam &c. Vt iuxta morem in superioribus obseruatum argumenta explicem totius operis hęc summa est, Æneas Anchisæ & Veneris filius, gener Priami, quia maritus Creusę quę Priami filia erat, & pater Iulii Ascanii vnde domus Iulia Romę capta Troia & Ilio incēso Idam tenuit, vbi collecta manu ad exilium parata Antandrum petiit, Ibiq; fabricatis nauibus in Thraciam concessit, inde prodigiis actus in Delum peruenit: vnde diis monētibus in Cretam per errorem patris Anchisę appulsus est: atq; inde peste fatigatus ex responso penatum venit ad Strophadas insulas, vbi harpyis vexatus est: inde maritima Gręcię pręteruectus in Epirum profectus Heleni qui Priami filius & vates erat hospitio susceptus est. Ab Epiro venit in Calabriam, illincq; aduētu Diomedis territus nauigauit ad Scyllam & Charibdim quę Ætnę vicinę sunt: atq; circuita magna Sicilię parte Drepanum venit, vbi sm poetam perdidit patrem: inde venit ad Elisam quę & Dido dicitur: inde ab Ioue per Mercurium reuocatus in Italiam, prius tamē ad Siciliam repulsus patri anniuersarium celebrauit: quo peracto in Italiam ad Cumas appulsus duce Sibylla ad inferos descēdit patrem visurus a quo genus suum didicit. inde ad Italiā a diis promissam recta perueniens, per ceruam ab Iulo occisam Iuno discordiam excitauit cum Latino, cui & Turnus Lauinię procus, & a matre Amata nomine, maritus destinatus, suppetias tulit. qua propter Æneas ad Euandrum qui tunc eas oras vbi nunc Roma est tenuit, concessit. Vnde Pallante filio adiutus ad vrbem nouam quam in Italia condiderat, & in qua Ascanius cum cętera pube obsidebatur festinat, cum iam eam Turnus inuasisset, vt tamen repulsus erat. Postea cum Mezentio & comitibus eius bella gessit: quibus superatis Rutulos cum Camilla deuicit: & tandem Turno occiso voti compos sm Maronem Lauiniam Latini filiam obtinuit vxorem. Et hic est ordo rerum gestarum, aut quę pro gestis a poeta recitantur, verum alius longe ordo a poeta obseruatur. Nam vt dicunt versiculi, primus liber habet, vt. i. qualiter Troes venerīt in vrbem Libycam videlicet Carthaginem, quod contigit sēptimo anno: Secundus edocet excidium & cladem Troię narrante. i. Ænea & audiente Didone. Tertius. s. liber canit Teucros. i. Troianos vectos ęquore a Troia. Quartus narrat item. i. consimiliter duo, vulnera. s. amoris & gladii quo se occidit Elisę. i. Didonis miseræ, honores. s. funebres & anniuersarii celebrantur in quinto. i. libro, manibus. s. Anchisę, ad tumulum sup. eius in Sicilia. Sextus memorat. i. recitat Æneam visentem tartara. i. inferna. Septimus armat iam bello. s. suscepto, Italiam. i. Italos in. i. contra Phrygas. i. Troianos. Octauus dat Æneæ simul socios. i. Arcadas, & arma. s. a Vulcano fabricata, Daunius. i. Dauni filius. Turnus expugnat nono sup. libro, noua moenia Troię, hoc est moenia nouę Troię, quam in primo aduentu condiderat Æneas. Decimus exponit pugnas Thuscorum. i. Etruscorum, vt Mezentii & sociorum in littore. i. ad litus. Rutuli qui populi Turni erant superantur. Vndecimo sup. libro, morte Camillę virginis bellatricis. Vltimus. s. liber imponit finem bello nece. i. per necem Turni in primo libro vt recitant versiculi satis protriti & expositi, Æneas septimo errorum suorū anno sperans ex Sicilia in Italiam peruenire Iunone inuidente ventis ad Libyam repulsus est, vbi refectis sociis disquisiuit qui eam regionem teneāt cui mater media sese tulit obuia sylua, edocuitq; Elisam ea regna tenere, nouasq; sedes illic locasse, verum, interea dum Æneas hęc a matre incognita disquirit Dido quę nouam classem appulsam audierat verita hostes esse eam expugnare iusserat, vnde Ilioneus vir inter primos facundus, quesitum venerat cum Æneas septus a matre nebulis, non visus adesset, qui tandem apparens benigno suscipitur hospitio, & ab Elisa rogatus Troianum excidium narrare parat, quod in secundo exequitur, vt illic videbimus.

ARGVMENTA IN XII ÆNEIDOS LIBROS.

PRimus habet Libycam veniāt vt Troes in vrbem.
Edocet excidium Troiæ cladem q; secundus.
Tertius a Troia vectos canit æquore Teucros.
Quartus item miseræ duo vulnera narrat Elisæ.
Manibus ad tumulum quinto celebrantur honores.
Aeneam memorat visentem tartara sextus.
In Phrygas Italiam bello iam septimus armat.
Dat simul Aeneæ socios octauus, & arma.
Daunius expugnat nono noua moenia Troiæ.
Exponit decimus Thuscorum in littore pugnas.
Vndecimo Rutuli superantur morte Camillæ.
Vltimus imponit bello Turni nece finem.

EOLVS
IVNO
NEPTVNVS
ENEAS

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER PRIMVS.

Ille ego, qui quondam gracili modulatus auena
Carmen, & egressus syluis, vicina coegi,
(Vt quãuis auido parerent arua colono)
Gratum opus agricolis. At nunc horrentia Martis
ARMA VIRVMQVE cano, Troiæ qui primus ab oris
Italiã, fato profugus, Lauinaq; venit
Littora. multum ille & terris iactatus, & alto
Vi superum, sæuæ memorem Iunonis ob iram.
Multa quoq; & bello passus, dũ conderet vrbẽ,
Inferretq; deos Latio, genus vnde Latinum,
Albaniq; patres, atque altę mœnia Romæ.

IN LIB. PRIMVM ÆNEI. COMMENTARIA SERVII.

Arma.) Multi varie differũt cur ab armis Virgilius cœperit: omnes tamen in hanc sententiã ire manifestum est, cum eum constet aliunde sumpsisse principiũ, sicut in præmissa eius vita mõstratum est. Per arma aũt bellũ significat, & est tropus Metonymia. Nam arma quibus in bello vtimur, pro bello posuit. Sic toga qua in pace vtimur, pro pace ponit̃: vt Cicero, Cedãt arma togę. i. bellum paci. ¶ Arma virumq;.) Figura vsitata est, vt non eo ordine respondeamus, quo proposuimus. Nã prius de erroribus Æneæ dixit: post de bello. Hac aũt figura etiam in prosa vtimur. Sic Cicero in Verrinis, Nã sine vllo sumptu nostro copijs, tunicis, frumentoq; suppeditato, maximos exercit⁹ nostros vestiuit, aluit, armauit. ¶ Virum.) Non dicit quem: sed circunstantijs ostendit Æneam. ¶ Cano.) Polysemus sermo est. Tria. n. significat. Aliquando laudo. vt, Regemq; canebant. Aliquando diuino. vt, Ipsa canas oro. Aliquãdo cãto, vt in hoc loco. Nam ꝓprie canto significat, quia cantãda sunt carmina. ¶ Troiæ.) Troia regio est Asiæ, Ilium ciuitas est Asiæ. Plerũq; tamen vsurpant poetæ, & pro ciuitate vel regionem, vel prouinciam ponunt. Iuuenalis, Et flammis Asiam ferroq; cadẽtẽ. ¶ Qui primus.) Quęrunt multi cur Æneam primum ad Italiam venisse dixerit, cum paulopost dixerit Antenorem ante aduentum Ænee fundasse ciuitatẽ. Constat quidem, sed habita temporum ratione peritissime dixit Virgilius. Nanq; illo tempore quo Æneas ad Italiam venit, finis erat Italiæ vsq; ad Rubiconẽ fluuium. Cuius rei meminit Lucanus, Et Gallica certus Limes ab Ausonijs disterminat arua colonis. Vnde apparet Antenorem non ad Italiam venisse, sed ad Galliam Cisalpinam, in qua Venetia est. Postea vero promotis vsque ad Alpes Italię finibus, nouitas creauit errorem. Pleriq; tamen quæstionem hanc volunt ex sequentibus solui, vt videatur ob hoc addidisse Virgilius ad Lauina littora, ne significaret Antenorem. Melior tamen est superior expositio. ¶ Italiam.) Ars quidẽ hoc exigit, vt nominibus prouinciarum prępositionem addamus, ciuitatum nunq̃. Tamen plerunq; peruerso ordine lectum est. Nam ecce hoc loco detraxit prouincię pręposiționem, dicẽs, Italiam venit. Tullius in Verrinis, Ea die Verres ad Messanam venit, pro Messanam venit. Sane sciendũ est vsurpari ab authoribus vt vel addant, vel detrahant pręposiționes. Nãque ait Virgilius, Syluis te Tyrrhene feras. Pro in syluis. Vt ergo illic loco detraxit pręposiționem, sic hic prouinciæ: & est figura. Italia autem pars Europę est. Italus enim rex Siculorum profectus de Sicilia, venit ad loca quę sunt iuxta Tyberim, & ex nomine suo appellauit Italiam. Ibi autem habitasse Siculos vbi est Laurolauinium, manifestum est: sicut ipse alio loco dicit, Siculi veteresq; Sicani. Item, Et gentes venere Sicanę Sępius. ¶ Fato profugus.) Fatum ad vtrunque pertinet, & quod fugit, & quod ad Italiam venit. Et bene addidit fato, ne videatur aut causa criminis patriam deseruisse, aut noui imperij cupiditate. Profugus autẽ, proprie dicitur q procul a sedibus suis vagatur quasi porro fugatus. Multi tamen ita definiunt, vt profugos eos dicant q exclusi necessitate de suis sedibus, adhuc vagantur: & simulac inuenerint sedes, non dicantur profugi, sed exules. Sed vtrũq; falsum est. Nam & Profugus lectus est, qui iam sedes locauit. vt in Lucano, Profugi quę a gente vetusta Gallorum Celtę miscentes nomen Iberis. Et exul qui adhuc vagatur. vt in Sallustio, Qui nullo certo exilio vacabantur adeo exilium est ipsa vagatio. ¶ Lauinaq; venit littora.) Hæc ciuitas tria habuit nomina. Nam primum Lauinium dicta est a Lauino fratre Latini. Postea Laurentum a lauro inuẽta a Latino. dum adepto imperio post fratris mortem ciuitatem augeret. Postea Lauinium a Lauinia vxore Æneæ. Ergo Lauina legendũ est, non Lauinia, quia post aduentum Æneæ Lauinium nomen accepit. Ergo aut Lauinum debuit dicere, sicut dixit: aut Laurentũ. quamuis quidam superfluo esse Prolepsim velint. ¶ Littora.) Laurolauinium constat. viij. millibus a mari remotum. Nec nos debet fallere quia dixit Lauia littora. Littus enim dicitur terra queq; mari vicina: sicut ipse Virgilius in quarto, Cui littus arandum, cum per naturam littus arari non possit. Ergo scire debemus littus posse terrã dici. ¶ Multum ille.) Collisio est, & ille hoc loco abundat. Est enim interposita particula ꝓpter metri necessitatẽ: nam si detrahas ille, stat sensus. Qui primus enim ad omnia possumus trahere. Sic alio loco, Nunc dextra ingeminãs ictus, nunc ille sinistra. Est autẽ Archaismos. ¶ Et terris iactat⁹.) Fatigatus est enim apud Thraciam monstro illo quod de tumulo Polydori sanguis emanauit: apud Cretam pestilentia: apud Strophadas insulas Harpijs: tempestate vero & in primo, & in tertio. Iactamur autẽ in maris fluctibus, fatigamur in terris, & bene duorũ elementorum mala vno sermone complexus est. ¶ Et alto.) Modo mari. Altum tamẽ sciendũ est q & superiorem, & inferiorẽ altitudinẽ significat. Nanq; mẽsurę nomen est altitudo. ¶ Vi superum.) Violentia deorum secundum Homerum qui dicit a Iunone rogatos esse deos in odium Troianorũ: quod & Virgilius tetigit, dicens, Vos quoque Pergameę iam fas est parcere genti Dijq; Deęq; omnes. Latenter autẽ defendit hac ratiõe Troianos q non suo merito eos insequebantur numina, sed Iunonis impulsu. ¶ Sæuę.) Cum a iuuando dicta sit Iuno, quęrunt multi cur iam dixerit sæuam: & putant temporale esse epitheton quasi sæuam circa Troianos: nescientes q sæuam dicebãt veteres magnam. vt Ennius, Induta fuit sęua stola. Item Virgi. cũ vbiq; pium inducat Æneã ait, Maternis sęuus in armis Æneas, id est magnus. ¶ Memorem Iunonis ob iram.) Constat multa in authoribus inueniri pes contrarium significantia, pro actiuis passiua. vt Pictis bellantur Amazones armis, pro bellant. Pro passiuis actiua. vt, Populatq; ingentem farris aceruum, pro populat̃. Et hęc varietas vel potius contrarietas, inuenitur etiam in alijs partibus oratiõis, vt sit aduerbium pro aduerbio, vt est, Hoc tũc pater ignipotens cœlo descẽdit ab alto. pro huc. Et in participio. vt, Et qua vectus abas, pro vehebatur. Et in nomine: vt, Memorem Iunonis ob iram. non quę meminerat, sed quę in memoria erat. De his autem hæc tantum quę lecta sunt ponimus: nam ad eorum exemplum alia formamus. ¶ Multa quoq; & bello passus.) Duas coniunctiones separatas naturaliter nemo coniungit, sed hoc plerunq; a poetis causa metri fit. Ergo hic vna vacat: sicut alio loco, Dixitq;: & pręlia voce diremit. ¶ Bello passus.) Cõtra Turnum quod gessit. ¶ Dum conderet vrbem.) Tres hic sunt significationes. Aut enim Troiam dicit, quam, vt primum venit in Italiam, fecit Æneas. de qua ait, Castrorum in morem pinnis atque aggere cingit. Et alio loco Mercurius, Nec te Troia capit. Troiam autem dici quam primum fecit Æneas, & Liuius in primo, & Cato in originibus testãtur. Dum enim hęc fieret, ab agrestibus ob vulneratum regium ceruum mota sunt bella. Aut Laurolauinium. Et significat. ¶ Dum.) donec. tandiu enim dimicauit quandiu tempus faciendæ ciuitatis veniret, id est donec Turnus occumberet. Aut Romam. Et est sensus. Dummodo dum conderet vrbem: aut Troiam, aut Laurolauinium, aut Romam significat. ¶ Inferretq; deos Latio.) Latium duplex est, vnum a Tybe

ri vsque ad fundos. Aliud inde, vsque ad Vulturnum: Latium autem dictum est, quod illic Saturnus latuerit. ¶ Inferretque deos Latio.) Hoc est in Latium. Et est figura vsitata apud Virgilium. Quod enim per accusatiuum cum præpositione dicimus, ille per datiuum ponit sine præpositione. sicut alibi, It clamor cœlo, pro in cœlum. ¶ Genus vnde Latinum.) Si iam fuerunt Latini, & iam Latium dicebatur, cōtrarium est quod dicit ab Ænea Latinos originem ducere. Prima est iucunda absolutio, vt inde non referas ad personam, sed ad locum. nanq; vnde aduerbium est de loco, non deducto a persona. Tamen Cato in originibus dicit hoc, cuius authoritatem Sallustius sequitur in bello Catilinæ, primo Italiam tenuisse quosdam qui appellabantur Aborigines. hos postea aduentu Aeneæ Phrygibus iunctos, Latinos vno nomine nuncupatos. Ergo descendunt Latini non tantum a Troianis, sed etiam ab Aboriginibus. Est autem vera expositio hæc. Nouimus quod victi victorum nomen accipiunt, potuit ergo victore Aenea perire nomen Latinum. Sed volens sibi fauorem Latini conciliare, nomen Latinum non solum illis non sustulit, sed etiam Troianis imposuit. Merito ergo illi tribuit quod in ipso fuerat, vt posset perire. vnde & ipse inducit in duodecimo libro rogantem Iunonem ne pereat nomen Latinum. Item in execratione Didonis legimus, Nec cum se sub leges pacis iniquæ Tradiderit. Iniqua enim pax est in qua nomen amittit ille qui vicit. ¶ Albaniq; patres.) Albam ab Ascanio conditam constat: sed a quo, incertum, vtrum a Creusæ an Lauinię filio: de qua re Liui⁹ dubitat. Hanc autem cum euertisset Tullus Hostilius: omnes nobiles familias Romam transtulit. Et sciendum bene hunc ordinem seruare Virgilium, vt ante dicat Latium, inde Albam, post Romam. Quod & hoc loco fecit: & in v. Priscos docuit celebrare Latinos. Et deinde, Albani docuere suos, nunc maxima porro Accepit Roma, & patriū seruauit honorem. Itē in. vij. Mos erat Hesperio in Latio quem protinus vrbes Albanę coluere sacrum: nunc maxima rerum Roma colit. ¶ Altæ mœnia Romę.) Aut ꝓpter gloriam, aut propter ædificia ingentia: aut quia in montib⁹ collocata est.

IN LIB. ÆNEID. COMMENTARIA DONATI.

Arma virumq; cano.) In hac breuitate & angusta propositione multa complexus est, nam & posuit, & diuisit, & in eo ipso sese commendat, quod non ludicra vel turpia vt alij, sed spectata elegerit ad scribendum. ¶ Arma.) Scilicet, hoc est scutum & alia quæ Aeneæ Vulcanum fabricasse perscripsit. ¶ Virum.) non vt sexum significaret, sed virum qui talia arma, tam magna pulchra habere vel gestare potuit. ¶ Virum.) qui Romani imperij author & conditor esse debuerit, vel meruerit. ¶ Virum.) qui terra mariq; iactatus multa aduersa tolerando ac ferendo transmiserit. Hoc loco plerique arbitrantur errasse Virgilium, vt primo rem, deinde personam poneret, qui si Sallustium considerarent liberum ratione metrorum sic historiam cœpisse vt primo rem, deinde populi Romani personam poneret, nunquā Virgilium criminarentur, quem constat in propositione liberā ordinandi habuisse licentiā, exequendi vero alium ordinem tribuisse, nam quod ait cano, quasi iam carmine completo loqueretur, ostēdit ex aperto thema esse, quod plenum atq; perfectum futurę cōscriptioi carminis pręparauerat. ¶ Cano.) bis accipit. Cano arma Cano virum, sed armorum descriptionem primo propositā sequenti disputationi seruauit, & cœpit a gestis viri adiungens hæc secundæ propositioni, ne hiulcam faceret narrationem, Sequitur altera cum propositione diuisio, vt ostendat quid Aeneas fatali ratione, quid extra fatum perpessus sit, nam fuit fati, vt perdita patria sua ire ad Italiam, & in eam venire cogeretur, quo loco Virgilius Aeneam proditæ ciuitatis crimine absoluit. nulla. n. culpa est defensare nequiisse, quod fataliter interisse dubitari nō poterat, simul monstrat non pœnam fuisse, quod Asię finibus exclusus Aeneas amisso genitali solo, quasi exul trahebatur in alienas terras sed gloriam, optimum quippe est, idcirco paruum perdere vnūquenq;, vt minore percussus detrimento, maioris rei emolumenta cōquirat. certe & illud sentiendū, nō malo fato, voto, ibē si iperio excidiū extitisse, sed ne esset qd in Asiæ partibus eū detineret, qui cōstituendo Romano iperio dignus author & cōditor parabatur. Ergo quod ait. ¶ Troię. q. p. ab. o. Ita. f. p. l. q; v. Litto.) Fato ꝙd ratione cōtigisse non dubium est, sed q̄rendū est cur posuerit, Lauinaq; venit Littora, cū nondū fuisset hoc loci nomē, eo ꝗtpe, quo Aeneas venit ad Italiā, non ergo iā tunc fuerant Lauinia littora, sed tūc cū gesta veteribus sęculis Virg. replicabat. alia Virgilio fuit cā, qua dixit primū Aeneā ad Italiam, cū constet etiā alios esse perductos eo ante q̄ Aeneas Italiam tetigisset, & verū est, sed non ad eā Italiæ parte, in qua sunt Lauina littora. ergo, & primus fato, quia alij ex euentu ad Italiam fuerāt delati, Aeneas vero cōpulsus, quia sicut multis locis est positū, aliam terrā tenere nō poterat, cui fuerat decreta Italia in ea parte in qua ab eo Lauinium oppidum conditū est. ergo colligitur intellectus, vt. s. fato, non semel accipiatur, vt sit, fato perdidit patriam, fato expulsus, Fato peruenit ad Italiæ partem, in qua vocitari cœperunt Lauina littora. ¶ Multum il. & t. ia.) Aliā tenet cū propositione diuisionem, nam specialiter scripsit in carmine suo quę in terris, quæ in pelago perpessus sit Aeneas, & hęc ipsa asserit extra fatum fuisse, adde. ¶ Vi sup.) Vis. n. nō est nisi cum sit aliquid extra leges, hoc est contra fatū, vt autem ex hoc quoq; excusaret Aeneā, qui nihil tale de superis meruerat, addidit. ¶ Sęuæ. m. I. o. i.) Hoc est nō ꝓpter Aeneæ aliquā culpam hęc superos fecisse, sed vt obsequerentur studio & voluntati Iunonis. Cui vtpote reginæ, vniuersi in quā vellent partem, consentire debuerāt, & idem velle, quod illa pręsumpserat. Purgatus ēt ergo ex ista parte Aeneas, restat vt ipsam quoq; Iunonē frustra aduersus ipsum odium suscepisse mōstremus, in quo ipso non tantū purgatio est susceptæ personæ, verū etiā deformatio Iunonis, quam e diuerso poeta cōstituit. ait. n. ¶ Sæuæ me. Iu. o. i.) Non. n. sęuā potentē dixit, vt alij voluit, sed reuera sęuā, q̄ persequeretur innocentem, & eū q nihil admisisset, & esset deorū omniū, perindeq; ipsius quoq; Iunonis antistes & cultor. onerat eā etiā alterius criminis inuidia, ꝙ inimicitias ipsas nulla ex culpa susceptas diutissime ac tenaciter retineret, ꝑindeq; Indicauit honestis & probis etiam iustarum inimicitiarum lōgęuam non conuenire memoriam. hunc locum apertius notat in. v. libro. nam cum Venus apud Neptunum de ipsa Iunone quereret ait inter cætera, Iunonis grauis ira neq; exaturabile pectus, Quā nec longa dies, pietas nec mitigat vlla. Concludit mire thema ipsum, & omnem aduersus Iunonem inuidiam competenter exaggerat, dicendo. ¶ Multa. q. &. b. p. dum. c. v. In. q;. d. &c.) Vt etiam tunc bello Aeneam appetisset, cum ciuitatem in Italia conderet, cum inferret deos Romano imperio & statui publico profuturos contraq; si obtinuisset Iuno, nec Latinum genus, nec Albanos ꝓncipes, atq; ipsam Romā emersuram fuisse, perindeq; nec ipsū Cęsarem Romani imperij habiturū. Vrbem de hac dictū est, moliri iam tecta videt, iam fidere terrę, cuius dolore commota Iuno excitauit per furiam bellum proposito noua inuentione themate in quo nō solū q̄ esset dicturus ostendit, verūetiā multiformi ratiōe diuisionis vsus est. cōmendauit carmen suū, oi liberū crimine demōstrauit Aeneā, & Iunonē ex diuerso mōstrauit multis modis graui ꝑuri inuidia. Ipsum aggredit̄ ab inuocatione musę sui carminis caput, cui nisi instruendi lectoris cā thema pręmisisset, ꝑdidisset profecto gratiā laboris sui cū qd dictur⁹ esset, lector ipse nesciret. Interea ꝓposito themeti nō mirandū ē in oibus nō vidisse Virgiliū, cum. n. libros suos, disposita ordinatione ꝑscriberet, fine viuendi circūuentus, intentionē ꝓfessionis suæ complere non potuit, Albaniq; patres, atq; altę mœnia Romæ, non scripsit. Exposuimus thematis textū, iā nunc ad originē carminis, caputq; redeamus, vt ostendamus Virgilium poetaꝝ more, quod erat scripturus ab inuocatione musæ cœpisse.

IN LIB. I. ÆNEI. COMMENTARIA ASCENSII.

Arma, virumq; cano.) Ordo (vt dixi) dependet a superiori carmine. At nūc horrentia Martis Arma, virumq; cano. quo circa non eā in Donati sententiam qui dicit arma .i. scutum, & reliqua, quę Aeneę fabricauit Vulcanus: Nam Martis non Vulcani arma, dicit, intelligens non arma ipsa: sed bella in armis, Martio furore gesta. ¶ Horrentia.) Horrentia autem dicit ab effectu, quia horrorem inducunt: vnde Flaccus. i. carminum: Multos castra iuuāt & lituo turbæ Permistus sonitus bellaq; matribus detestata. Signanter autem Martis arma dicit, quasi a viris Martijs. i. bellicosis gesta ne ab ijs gesta putent̄ ad quos dicetur. O vere Phrygię, neque enim Phryges, & tympana vos buxusq; inuitant berecynthia matris Ideę, &c. quasi vero iam tunc Mars gentem illam fouerit, cuius author futurus erat, dicente Liuio in pręfatione: Sicut populo licere oportet consecrare origines suas, & ad deos referre authores, ea belli gloria est populo Romano, vt cum suum conditorisq; sui parentem Martem potissimum ferat, tam hoc gentes humanę patiantur æquo animo, quam patiunt̄ imperium. ¶ Vtrumq;.) Vir, dicitur (secundū Ciceronem) a virtute: veruntñ (vt grammatici dicunt) vir notat ętatem, vir sexū & proprietatē. hic vero nō ætatē notat, nec (vt Donatus dicit) sexum, sed excellentiā q̄ ad ꝓprietatē pertinet. Ergo (inquit

Arma.
Horrentia.
Maris.
Vir.

(inquit Donat.) virum qui talia arma & tam pulchra & habere & gerere potuerit, qui Romani imperij author esset meruerit, q Iunonis inimicitias, & reliquorum deorum factiones superauerit, qui tot aduersa mari perpessus tolerando trāsmiserit. Hęc Dona. Diximus cur proponendo arma premiserit, verum est etiā altera ratio, nam cū de viro ꝓsequi constituerit durum fuisset, etiā si per metrum potuisset, Virum & arma cano, Troiæ qui primus ab oris. Nā relatiua ad vicinius antecedens referri solēt.

Cano.

(Cano.) Cano (inquit Ser.) est Polysemus sermo .i. multa significans. Nā graece πολυσημάντος εἰς πολύσημος .i. Polysemātos & Polysemos, latine dicitur plura, seu multa significans. Cano tā vnū per se quod & notum est significat, sed ex consequenti plura: nā quia insignium virorum facinora decantari solent, & decātando laudari, accipitur pro laudo, sed carmine: & ita pro eo quod ē describo carmine: sicut, quia dicimus ex arte, quoties autem artē adhibemus, fere laudamus: (Nā in vituperando vno, nisi alterū laudemus, parum fructus consequamur.) ideo dicere, accipit̃ ꝓ eo quod est laudare. vnde Flaccus: Prima dicte mihi summa dicende camoena. Hinc exijt ille vulgaris versiculus: Laudo, cano, describo, cano, dic & cano, canto, Troiæ q primus ab oris, &c. Quia nihil sententiosius est Donato non possum eius verba preterire, dicit autem hoc loco sic. Altera cum propositione diuisio, vt ostēdat quid Aeneas fatali ratione compulsus, & quid extra fatum ꝑpessus sit.

Dico.

Fato.

(Fato.) Fati enim fuit vt relicta Troia Italiam peteret. Ergo crimine desertæ patrię absoluitur. Non potuit defendi quę fato interitura erat. Sed neq; poena fuit, ꝙ sit Asia pulsus, sed gloria. Nā minori detrimento affectus, maius est emolumētum consequutus .s. vt Romanum imperium conderet, non ergo malo fatorū patriam perdidit, sed ne ab ea detineatur Aeneas q Roma non imperio constituendo dignus author parabatur.

Lauina.

(Lauina littora.) Cum alij ante Aneā in Italiā venerint, ille tā, primus venit ad eam partem vbi deinde fuerunt littora Lauina. Hæc Donatus. Per quę soluitur q̄stio quā Seruius proponit, q̄uo .i. Aeneas dicatur primus venisse in Italiam, quādoquidē ante eū (vt dicet Venus) Antenor potuit, medijs elapsus Achiuis, Illyricos penetrare sinus, atque intima tutus Regna liburnorum, & fontem superare Timaui, &c. vbi Patauium (vt ibi consequenter dicitur) locauit, quia ille quidem venit primus in Italiam, sed non in eam partem vbi Lauina sunt littora, vt .s. q; ponatur expositiue vt sit, venit Italiam, q; pro .i. Lauina littora, aut poti⁹ non copulatiue sed copulatim, vt sit, venit ꝑmus in Italiam, & in Lauina littora post excidium Troianū. Sicut Christus, primus venit in lymbū patrū & spoliauit, non tamē primus venit in lymbum. Aut si Antenor quoq; in Italiam profugus venit, non tā fato, quia fata non censuerunt Troianorū imperium per Antenora, sed per Æneā auspicandum. Itaque non deorum fauore, profugus factus est Antenor vt Aeneas. Aldus Manutius asserit Lauinia legendum, idque in Bibliotheca summi pontificis compertum.

(Venit.) Præteriti est temporis. (Littora.) Poetico more appellatiuo præpositionem detraxit. Multū ille & artificiose versum difficilē in quo & consonans & vocalis absumitur: & monossyllabū ponitur, confecit vt rei molem depingat. sicut Flaccus, O & pręsidiū, & dulce meum.

Altum.

(Alto.) Altum mare dicitur profundum, quia superficies aquæ profundæ multum erigitur a fundo, sed proprie altum dicitur mare in medio, quia corpus sphæricum in medio sui alti⁹ est: tota aqua naturaliter est altior terra. (Vi superum.) Ergo nō ob demerita, nec in perniciem (vt dicit Donatus) sed in gloriam, quia ex leuiore damno maius emolumentum consecutus est, nisi enim Troia decidisset: nunquam Roma exorta fuisset.

Vis.

(Vi.) Vis (inquit Donatus) est cum fit aliquid contra leges, id est contra fatum: vt autem ostendat nihil tale de superis meruisse Aeneā addit. (Sęue memorem Iunonis ob iram.) Ergo, nō propter culpam Aeneæ fecerunt superi, sed vt obsequerentur Iunoni omnium reginę: purgatur igitur Aeneas, & deformatur Iuno aduersaria.

Sæuus.
Inimicitię lōgę indignę probis.

(Sęuę.) Id est crudelis, quę persequitur innocentem vt qui deorum omnium, atque ipsius etiam cultor sit. Onerat autem eū quod inimicitias nulla Aeneæ culpa susceptas diutissime, tenaciterq; retineret, cum ne id quidem etiam si iustæ sint inimicitię, facere probis conueniat. Hæc latius in .v. sic. Iunonis grauis ira, nec exaturabile pectus. Quam nec longa dies, pietas nec mitigat vlla. Hæc Donatus qui fictionem poetæ argutissime declarat. Sed cā fingendi, cum multiplex esse potuerit, hæc mihi nūc potissima videtur, quia (secutus Homerum) poeta, Iouem deorum, & Iunonem dearum, summam ponit. In Iunonis quidem potestate sūt regna: honor autem (vt Homerus inquit) ab Ioue est, quia ergo in omni sexu, vir prępollet. nihilq; est proximus viro, quam eiusdem sexus: foemella ideo Romani imperij Iouem assertorem asserit. Charthaginis autem Romę inprimis æmulæ Iunonē, quæ vt Carthago tandem deleta est, tandem succubuisse fingitur. In gloriam autem pugnantiū effictū est deos his aut illis, aut deorū alios alijs fauisse, quia & gloriosum est eos qui a dijs tutantur vicisse, & minus contumeliosum ab eo cui potentius numen fauet victum esse. Cęterum, quia (vt Homerus) ex deorum descriptione hominum vitam describit, innuit mulierum consilio probos multa passos: sed tamen vicisse tandē. (Dum conderet vrbem.) Dona. exaggerat (inquit) ꝙ Aeneam bello appetisset cum conderet vrbē, & deos imperio publico profuturos inferret, quod si Iuno obtinuisset, nec Latinum genus, nec Albani principes, nec Romanum imperium fuisset futurum, nec Cęsar imperij culmē habiturus. Indoluit enim cum moliri iam tecta videret iam fidere terrę, & bellum per furiam excitauit. Per Alecto (scilicet vt dicetur in .vj.) Propositione autem ista, non solum quę dictur⁹ sit ostendit. sed multiformi ratione diuersionis vtitur, commendat carmen: Aeneam a culpa liberat: Iunonem multa variaq; inuidia obruit. Caput carminis ab inuocatione Musę aggreditur, cum nisi lectoris instruendi causa, thema pręmisisset, laboris gratiam perdidisset: cum quid lecturus esset, nesciret, quod si cuncta non impleuit, morti immaturę attribuendum est. Nam quę tangit dicendo, Albaniq; patres, atque altę mœnia Romę, non scripsit. Hęc argutissimus Donatus, quorum ei refragantur alij, quod sentit eum Albanos patres, atque mœnia Romæ, aliter quam scripserit descripturum, nam in hac propositione, nō dicit poeta se descripturum mœnia Romæ, sed virum, genus vnde Latinū, Albaniq; patres, atq; altæ mœnia Romę. Taxat etiam Beroaldus, Seruium in descriptione Latij & in eo quod dicit, quia victi victorū nomē accipiunt: veruntamē in hoc secūdo, quia Seruius quid poeta sentiret, potius q̄; quid historię fides haberet, explanare constituit, minus a Beroaldo reprehenditur. scit enim quod Virgilius cēsuit eos, Latinos prius dictos, q̄; Aeneas in Italiam veniret, qui eos Latinos perduci permisit. Verba Beroaldi sunt. A Seruio dissentit, Pli. scri. in .iij. natura. histor. lib. Latium antiquū Tyberi vsque Circeios fuisse seruatum, deinde vsq; ad Lirim fluuium processisse. quod etiā refert Solinus in collectaneis Serui. (Gen⁹ vnde Latinum.) Nouimus, ꝙ victi Victorum nomē accipiūt, &c. Melius & verius locum Virgilianum declarant verba Liuij ita scribētis.

Latinū.

Aeneas aduersus tanti belli terrorem, vt animos Aboriginū sibi conciliaret, ne sub eodem iure solum: sed ēt noīe oēs essent, Latinos vtranq; gentem appellauit. hoc idem a Strabone in .v. refertur: & Iustinus quoq; in .xxx. sic inquit: Quid Latinos populos qui ab Aenea conditi videntur? Et his manifestissime apparet cur poeta dixerit, Genus vnde Latinum. Nō inficior tamē a Virgilio, Latinos populos appellari: tanq̄; ita nuncuparentur ante aduentū Ænee, cuius rei vel ille versus argumento sit: Nec vetus indignas nomen mutare Latinos, quod si verum, id est quod Liuius Iustinus, ac Strabo memorant, apparet non Latinos ante Aeneā fuisse nūcupatos, sed Aborigines, ac Laurētes, q̄s postea Aeneas Latinos nuncupauerit. prætereea apud scriptores idoneos, nō memini legisse, ꝙ Victores victis noīa immutarent, id quisq; secum poterit pensitare, & sequi quod probabilius iudicabit. Hæc ille.

Ordo.

❡ Ordo autē est. At .i. sed ego cano .i. carmine heroico describo. & id in laudem, arma Martis .i. qualia Mars tractat aut Martis .i. belli per metonymiā qua deus pro re cui p̄est poni solet horrētia .i. horrorem incutientia & virū .s. Aeneam talia tractare solitū qui profugus fato .i. non propter culpam aut crimen, sed deo ita volente (qui constituerat per destructionem Troię tandem Romam extruere, quia destructo vnius fere gñatio est alterius) venit prim⁹ fato .i. per fatum, hoc est deorum pręordinationē, ab oris .i. regionibus Troię illius prouincię, aut ciuitatis in Phrygia (nā pro Ilio aliqñ accipitur, vt quis Troię nesciat vrbem) sup. ad aut in Italiam .i. regionem illam pręclaram in Europa. & pro .i. aut vt dixi, copulatim venit primus in Italiam & littora Lauina .i. tunc sic denominata & postea Lauinia. multum ille &c. s̃m Seruium ille vacat & reuera sine eo posset plena esse constructio, sed metri causa interponitur: & quia, vt dixi, ꝓ̄dus & difficultatem rei ostendit durior Scansio carminis. Ille igitur .s. nobilis & p̄clarus vir quē cano: iactatus sup. est, multum .i. abūde, & .i. simul: terris (iterū subtraxit ꝓpositionē) .i. in terris vt in Thracia, Creta, Sicilia, Africa, & tandē in Italia, & .i. Mari .i. profundo (vt dicetur ibi Vix e conspectu siculę telluris in altū Vela dabant lęti &c) vi .i. violentia superum pro superorum .s. deorum (qui tamen bona conferre debeant, cum inferi noceant, sed videntur superi illi aduersum Aeneā fuisse qui de Iunonis factione erant, aut reuera

etiam fauentes Æneæ superi permiserunt eum iactari vt ex aduersitate maiorē gloriā nanciscatur, vtq́ꝫ clarior sit Romana gēs de qua d'cit Tantę molis erat Romanā condere gētem) & ob irā memorem Iunonis sęuæ.i.immitis & implacabilis pro Iunonis memoria, aut ob irā memorē.i.vltricem & implacabilem q̄ ignoscere nunq̄ꝫ voluit. Iunonis sæuę.i.vt dixi crudelis aut magnæ q̄ statim de se dicit, Ast ego quæ diuum incendo Regina, Iouisq́ꝫ. Et soror & coniux, & ille sup.passus sup.est, quoq́ꝫ.i.etiā multa.i. multum bellum.i.per bellū in Italia gestum, dum conderet.i.extrueret vrbem.i.oppidum, in Italia non tñ suo tempore Romā quam Romulus multo post condidit, sed Troiā aut Laurolauinium, veruntñ quia Romam precipue spectabat: & eius fundamenta iecit in filio suo, vult Dathus de Roma intelligēdū & dum inferret Lat'o.i.in Latium (Est aūt datiuus localis frequens apud hunc authorē, qué nonnulli Octauū vocant) deos, vnde.i.vt Seruius sentit a quo Latio, sed cū id in laudem viri quē canere constituit non cedat, dicemus a quo viro, genus Latinū.i.qui nunc Latini vocantur sup.denominationē aut cōfirmationē nominis traxerunt, nam vtranq́ꝫ gentem.s. Aboriginum & Troianorū Latinos appellauit, aut si Aborigines prius quoque appellati fuerant Latini vt semper ita appellētur censuit, & ita eius nominis author extitit, & vnde.s.orti sunt, patres.i.principes & reges Albani.i.qui in Alba ciuitate ab Alba siue denominata regnarunt, & Romuli ac Remi multorumq́ꝫ aliorum Romanorum patres ac progenitores fuerunt. Nā auus Romuli Numitor Albanorū rex erat: & cū Alba ab Romanis dirueretur plurimi propter originē in ciuitatē recepti sunt, & vnde sub originé traxerunt moenia altę Romę nō ꝙ ab Ænea extructa fuerant: sed qa qui ea extruxerunt ab eo originē traxerunt. Verū nimiū prolixus fierem si singula exequi vellim quibus suus erit postea locus. De Albanis tamen (ne nihil dicā) dicit Strb.lib.v.sic Albani Romanis initio in vnū conspirabāt cū & [illegible] & eiusdē linguæ simul essent, vterq́ꝫ vero per se suū obtineb[illegible] imperiū. Nec minus tñ connubia sacraq́ꝫ cōia erant: & reliqua iu[illegible]nalia. Posteriori deinde tēpore cōflato inter eos bello Alba diruta est, templo duntaxat excepto. Albani vero Romana ciuitate donati sunt &c.

Musa mihi causas memora: quō numine læso,
Quidue dolens Regina deum, tot voluere casus
Insignem pietate virum, tot adire labores,
Impulerit: tantę'ne animis coelestibus iræ!

SERVIVS.

¶ Musa mihi causas memora.) Poetę in tres partes diuidunt carmen suū, proponunt, inuocant, narrant. Plerūq́ꝫ tamen duas res faciūt, & ipsam propositionem miscent inuocationi: quod in vtroq́ꝫ opere Homerus fecit: nanq́ꝫ hoc melius est. Lucanus tamen ordinem vertit: primo enim proposuit, deinde narrauit, postea inuocauit. vt est, Nec si te pectore vates Accipio. Sane obseruandū est, vt non in oībus carminibus numen aliquod inuocetur, nisi cum aliquid vltra humanam possibilitatem requirimus. Hinc in arte poetica Horatius, Nec deus intersit, nisi dignus vindice nodus Inciderit. Bene ergo inuocat Virgilius: non enim poterat per se iram numinis nosse. Item in nono libro nisi adderet, Iuno vires animúsq́ꝫ ministrat: quis crederet Turnum euasisse de castris: ¶ Quo numine lęso.) Quo, in quo, in qua causa. Et est septimus casus, & cōmunis elocutio. Dicimus enim, quo te lęsi: & est alia expositio. nanque Iuno multa habet numina. Est Curetis, quę vtitur curru, & hasta, vt est, Hic illius arma, Hic currus fuit. Est Lucina, quæ partubus pręest, vt Teren.ius', Iuno Lucina fer opem. Est regina. vt, Quę diuum incedo regina. Sunt & alia eius numina. Merito ergo dubitat quod eius læserit numen Æneas. Alii tamen dicunt separandum esse, vt de odio Iunonis non dubitet, quærat autem quod aliud numen est lęsum. ¶ Quo numine.) Ideo trahitur in ambiguitatem, & requirit in quo Iunonis numen lęsit Æneas, quia in ipsum certa non erant odia, sed in gentem propter causas paulopost dicendas. ¶ Voluere casus.) Id est casibus volui. Et est figura Hypallage: quę fit quoticūq́ꝫ verba per contrarium intelliguntur. Sic alibi, Dare classibus austros: cum ventis naues demus, non nauibus ventos. Item, Animumq́ꝫ labantem Impulit, Hoc est impellendo fecit labantem. ¶ Insignem pietate virum.) Quia patrē & deos penates de Troia liberauit. Et hic ostendit merito se inuocasse musam. Nam si iustus est Aeneas, cur odio deorum laborat? ¶ Tantæ ne animis coelestibus irę? ¶ Hic iam non de qualitate iracundię quęrit, sed de quantitate. Nimia etenim ira est, quę pietatis non habet considerationem. & hoc quidem secundum Stoicos dicit: sed miratur cur tantum. Nam Epicurei dicunt deos humana penitus nō curare. ¶ Tantę ne.) Quasi exclamatio est mirantis. ¶ Animis coelestibus.) Diis superis. nam apud inferos constat esse iracūdiam, vbi sunt furię.

DONATVS.

¶ Musa, inquit, mi.e.me.&c.) Rogatur musa, quoniā deum nihil latere conuenerat, vt odiorum Iunonis aduersus Æneam diceret causas. Nulli enim iustum odium est, nisi quod delinquētis præcessit culpa, verum quod numé, vel ipsam Iunonē lacessisset Aeneas, vt cum nulla esset inuenta, confirmaret Iunonis sęuitiam, ideoq́ꝫ opposuit, insi[illegible]ē pietate virum, hoc est deorum cultorē & spect[illegible] tę vitæ hominē, quo loco possumus conijcere quid factura esset delinquenti, quando sic afflixit innoxium, quę oīa sic in vnum rediguntur, nam irasci cum irascendi causa non suppetat & non satiari innumeris tormētis, alienis & grauissimis casib⁹, sæuitia est non ferenda. quod autem in themate posuit, sæue memorem Iunonis ob iram, hic quoque confirmat, interea hoc dicēdo instruit homines ad bonam viuendi rationē. bonum enim virum iustus dolor debet commouere, & sic in vltione sit moderat⁹, nec ipsas quamuis iustas inimicitias diutius in animo retineat, hoc hominū gen⁹ meliore testimonio Sallusti⁹ persequit̄, & cōtrarios occulte reprehēdit dicens, & iniuria accepta ignoscere q̄ꝫ perseq malebant, q̄ꝫtum ergo reprehendēda est Iuno q̄ nec accepit Ænee iniuriā, & sic persecuta est innocētem: etiā diu inimicitias tenuit nulla pęcedente offensiōe susceptas, nec tot poenis & cruciatibus insontis potuit sanari. ¶ Tantę ne.a.c.it) In deoꝝ mēnbus lenitas ac misericordia & pronū ad benefaciendum votū esse cōuenit. Inde Vir. admiratur cum dicit. Tantę ne animus coelestibus irę? Quia nec frustra irasci debent, nec cōmotionē suam immoderata vltionē pēsare, ne grauius reprehēdatur in diis, quod in hoibus displicet. Post inuocationē, quā non in adiumētum sui carminis, sed in fauorē suscepti sui, Virg. posuit. Incipit causas enumerare, quas lector, vel auditor aduertēs, inter initia ipsa cognoscat, & Iunonē sęuā, & deos cæteros malo studio eiusdē Iunonis nō recte assensos, & Æneā non sua culpa perpessum esse, quę passus est.

ASCENSIVS.

¶ Musa mihi causas memora &c.) Poetę heroici qa res supra humanas vires se pertractare significat, inuocāt, Græci quidē simul & proponunt: Latini vero proponunt, & deinde inuocant, vnde Home. in Iliade μῆνιν ἄειδε θεὰ. Irā pāde mihi dea, & ī odyssea ἄνδρα μοι &c.i. vt Hora. trāstulit dic mihi musa virū captæ post tēpora Troię Qui mores hominū multoꝝ vidit, & vrbes, vt aūt Philelph⁹ sic, Callentē dic musa viꝝ qd moenia sacrę Diruta post Troiæ multumq́ꝫ diuq́ꝫ pererrans, Et mētes hominū multorum vidit & vrbes. Poeta ergo prius ꝑposuit vt quid lecturi sumus, noscamus, deinde quasi minime potēs ea exequi inuocat, dicens. Musa, mihi causas memora. q.d. scio quidem virum insignē pietate & armis multa passum ob irā Iunonis, at ignoro causas irarū: & ita illud quo numine lęso non accipiā generaliter de quocunq́ꝫ numine quia ꝑmisit Iunonē esse lęsam: sed in Iunone cū varia sint numina.i. potestates quibus ad nutū facit: dubitat quod in ea lęsum sit ꝙ virū bonū ad tot mala impulerit, de q̄ re Donatus sic. ¶ Musa ab inuocatione musę quod erat scriptur⁹ incepit, quam cum deasit nihil latere oportet. Interrogat ergo vt cum nulla in Ænea culpa inueniatur, confirmet Iunonis sæuitiam. Hęc Donatus, Nihil musas latere innuit author dicens Aene.d.vii. Et meministis enim diuę, & memorare potestis. Dictę.n. sunt sunt musę vel a verbo μάω quod est quęro, sunt enim rerū indagatrices: vel a μυέω, quod est instruo & in sacris initio iuxta quod dictum est Georgicorum secundo, Me vero primum dulces ante omnia musæ, Quarum sacra fero ingenti perculsus amore Accipiant, coeliq́ꝫ vias & sydera monstrent. Quod autem sint & quomodo dictæ, aperuimus in opusculo de musarum inuentis. Quidue dolens Regina deum. Magna laus Aeneę, cui⁹ virtus ac gloria a fatis illis prędestinata Reginę deū dolori esse potuit. cum ergo id humanum captum excedat bene musam consulit. Tot voluere casus, Seruius Hyppallagē censet, id est actiuum, pro passiuo: vt sit dictum pro eo quod est insignem pietate viri volui a tot casibus, sed longe maior laus est Aeneæ: quē nō casus voluerunt: sed qui casus voluit: fuit enim in omnibus victor quia infracto animo, itaque casus voluit qui pusillanimos & inconstantes voluere solet. Donatus sic. ¶ Insignem pietate virum.) Id est deorum

deorum cultorem & spectatæ vitæ, quid ergo delinquenti fecisset cum ita insectetur innoxium. Ergo collige. Nam cum irascendi causa non sit, & non possit satiari innumeris tormentis & grauissimis casibus probat illam esse sæuam. His dictis instruit homines ad bonam viuendi rationem. Bonum.n. virum iustus dolor mouerat, & tamen non erat in vltione immoderatus, nec iustas iras diutius retinebat. Vnde Sallustius, Et iniuria accepta ignoscere q̄ persequi malebant. (Tantæ ne animis cœlestibus iræ?) Admiratur hoc poeta cum dii lenes esse soleant & misericordes q̄ reprehendatur in eis, quod in hominibus displicet. Hæc Donatus. ¶ Ordo est. O musa.i. dea rerum occultarum inuentrix, & doctrix aut historiarū perita, videlicet Clio, aut heroici carminis præses, vt Calliope, memora.i. recēse & ad memoriā reduc, mihi causas.s. cur multum ille & terris iactatus & alto, quo numine.i. qua parte diuinitatis aut qua potestate Iunonis (nam vt dixi) si exponeretur quo numine, id est quo deo iam quæreret quod ipse prædixerat, dictum enim est, qa sæuæ memorem Iunonis ob irā, sed cū multæ sint Iunonis potestates, est enim regnorū & partus p̄ses, deorumq; regina, & soror, & cōiux Iouis q̄rit in quo sit offensa) læsa.i. offensa: ab Aenea.s. vel p̄ vel: si i nullo læsa est ab eo. Quid regina deū.i. deorū, Iuno dolens.i. ægreferens (nā inuidia non semper ab iniuria aut læsione nascitur: vt qui ad iustum regnū a deo exaltatur multis inuidiosus: at nulli iniuriosus est) ipulerit.i. coegerit virum insignē.i. illustrem & p̄ter cæteros p̄ditum pietate.i. religiosa obseruatione in deos & in parentis voluere.i. tractare circūagere tot casus.i. ærūnas & aduersitates, cum tñ ab eis volutus non sit, quia victus non fuit, & impulerit adire (quod fortis animi est qui terribilia constanter sed & prudenter aggreditur) tot labores signanter & per quam diserte dictum, vir enim prudens adit labores quippe per quos ad virtutem itur, & qui ipsi mali non sunt, non autem adit casus, sed adeuntes voluit, obluctando enim vincit deos, vnde dictum est, superanda omnis fortuna ferendo est. Ne, id est tantæ sunt supple iræ animis cœlestibus, idest habent ne animi cœlestes tantas iras vt etiam in virum insignem virtute odia exercere valeant? quasi dicat id perspicere non possum. Itaque musa mihi causas memora.

Vrbs antiqua fuit: Tyrii tenuere coloni,
Carthago, Italiam contra, Tyberinaq; longe
Ostia, diues opum, studiisq; asperrima belli:
Quam Iuno fertur terris magis omnibus vnam
Posthabita coluisse Samo, Hic illius arma,
Hic currus fuit: hoc regnum dea gentibus esse,
(Siqua fata sinant) iam tum tenditq; fouetq;.
Progeniem sed enim Troiano a sanguine duci
Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces.
Hinc populum late regem, belloq; superbum
Venturum excidio Libyæ, sic voluere parcas.
Id metuens, veterisq; memor, Saturnia belli,
Prima quod ad Troiam pro charis gesserat Argis:
Nec dum etiam causæ irarum, sæuiq; dolores
Exciderant animo: manet alta mente repostum
Iudicium Paridis, spretæq; iniuria formæ,
Et genus inuisum, & rapti Ganymedis honores.
His accensa super, iactatos æquore toto
Troas reliquias Danaum, atque immitis Achilli
Arcebat longe Latio, multosq; per annos
Errabant acti fatis maria omnia circum.
Tantæ molis erat Romanam condere gentem.

SERVIVS.

¶ (Vrbs antiqua fuit.) Vrbs dicta ab orbe: quod antiquæ ciuitates in orbem fiebāt: vel ab Vrbo parte aratri, quo muri designabātur. & Antiqua autē & fuit, bene dixit: nanq; & ante .lxx. annos vrbis Romæ cōdita erat: & eam deleuerat Aemylius Scipio. quæ autē nunc est, postea a Romanis est condita: vnde Antiquā accipe & ad cōparationē istius quæ nūc est, & Roma antiquiorem. (Tyrii tenuere coloni.) Deest Quam. Amant nanq; antiqui per Epexegesin dicere, quod nos interposito p̄nomine exprimimus. Itē, Est locus, Italiam Graii cognomine dicūt. deest quē. Coloni autē dicuntur cultores aduenæ, & hos de Tyrio cōstat venisse, q Carthaginē condiderit. (Italiam cōtra.) Cōstat tria latera habere Italiā, superi maris, inferi, & alpiū. vnde tollendi erroris causa adiecit, Contra Tyberina ostia, quæ in infero mari sunt. (Longe.) Valde. Sallustius, Longe alia mihi mens est patres conscripti. (Diues opum.) Modo tantum diues dicimus, antiqui adiungebant cui⁹ rei, vt diues equum, diues pictai vestis & auri. iungentes tantum genetiuo casui. (Studiisq; asperrima belli.) Causam ostendit mirabilem, dicens hos esse & bellicosos & diuites, cum otiosa sit semper opulentia. Iure ergo hanc diligit Iuno, & vult orbis regna sortiri. (Studiis.) Nō studio, qui ter rebellauit contra populū Romanū. (Fertur.) Dicitur. Et ingenti arte Virgilius vtitur, ne rebus fabulosis aperte vtatur, licentia poetarum quasi opinionē sequitur: & per transitum poetico vtitur more. (Posthabita.) Nō contempta: sed in secundis habita. Nanque in superiori versu dixit magis omnibus, vt etiā Samo originali loco seruetur affectio. Sic Iuuenalis, Et Samia genitrix quæ delectat arena. (Hic illius arma.) Figura creberrima, aduerbium pro aduerbio posuit, loci præsentis pro absentis. debuit enim dicere illic, sicut habemus in superioribus. (Arma.) Instructam armis Iunonem alio loco testatur: ipse: vt, Ferro accincta vocat. (Currus.) Aut vere currum, quo secundum Homerum in bello vtitur. aut thensam significat, qua deorum simulachra portātur. Thensa autē cum adspiratione scribitur, ἀπὸ τοῦ θείου, id est a re diuina. (Hic illius arma, hic currus fuit.) Quotiescunque nomina singularis & pluralis numeri cōnectuntur, respondemus viciniori: vt ecce hoc loco, currui, nō armis respondit. Eadem & in diuersis generibus est obseruatio, vt magis vicino siue masculinum sit siue fœmininum respōdeamus, vt puta vir & mulier magna ad me venit. Si aūt plurali numero velimus vti, ad masculinū transeamus necesse est. vt, vir & mulier magni ad me venerunt. (Si qua fata sināt.) Qua vacat, & est ornatus causa positum. vt quæ tandem, gentium, locorū & reliqua: vt, Dixitq;, & p̄lia voce diremit. (Iam tum.) Ex quo constitit, id est a Tyriis colonis. (Tenditq; fouetq;.) Figurate dixit. Non iam regnū fouet, sed tēdit, & fouet, vt regnum esse possit. (Duci.) Ductum iri: infinitiui modi a passiuo tempus præsens pro futuro posuit, & verbum p̄ verbo, vt supra ostensum est. (Audierat.) A Ioue, aut a fatis. Nō enim omnia numina habēt diuinandi facultatem. deniq; nec ipse quidem Apollo sua sponte diuinat. vt est, Quæ Phœbo pater omnipotens, mihi Phœbus Apollo Prædixit. Et perite audierat. In Ennio enim inducitur Iuppiter promittēs Romanis excidium Carthaginis. (Tyrias arces.) Carthaginem dicit quam Tyrii condiderūt. (Olim.) Quandoq;. Tria enī tēpora significat, Præteritum, vt olim arbos. præsens, vt Tumidis quod fluctibus olim Tunditur. futurum, vt Nunc olim quodcunque dabunt se tempore vires. (Hinc populū late regē.) A Romanis. Laudat autem eorum imperium dicendo populum regem. (Superbum.) Nobilem. vt, Ceciditq; superbum Ilium. (Venturum excidio.) Ad excidium nota figura. (Libyæ.) Carthaginis. Et prouinciam pro ciuitate posuit. Dicta autem Libya, vel quod inde Libs flat, hoc est, Africus. vel vt Varo ait, quasi λιπούσα τοῦ ὕειν, id est egens pluuiæ. vnde & Sallustius, Cœlo terraq; penuria aquarum. (Voluere Parcas.) A filo traxit voluere. vna enim loquitur, altera scribit, tertia fila deducit. Et dictæ sunt κατὰ ἀντίφρασιν: quod nulli parcant. sicut lucus a non lucendo: & bellum a nulla re bella. (Id metuens.) Id timens. de futuro enim timor est: Odium, de præteritis: Metuebat ergo Carthagini: Odium autem habebat propter causas sequentes, & est de vtroque exemplum, Conueniunt quibus aut odiū crudele tyranni, Aut metus acer erat. (Veteris belli.) Quantum ad Virgilium pertinet, antiqui si ad Iunonem referas, diu gesti. Tunc autem ad personam referendum est, cum ipsa loquitur: quod si nulla persona sit, ad poetam refertur. Nunc ego veteris, ex persona poetæ intelligendum est. sic ipse alibi, Mirantur dona Aeneæ, mirantur Iulum, Flagrantisq; dei vultus, partem ad se retulit, partem ad Tyrios qui deum esse nesciebant. (Saturnia.) Antonomasia est, non epitheton: quæ fit quoties pro proprio nomine ponitur quod potest esse cum proprio nomine, & epitheto dici. (Prima.) Atqui Hercules prior contra Troianos pugnauit: vnde modo prima princeps accipienda est. Nam plerunque poeta significationem nominis dat participiis: vel econtra: vt, Voluentibus annis. Significat enim volubilibus. hac licentia & in hoc nomine vsus est, vt

prima pro principe poneret. ¶ Ad Troiam.) Ad & apud accusati/
uæ sunt præpositiones. Sed apud semper in loco significat, ad, &
in loco, & ad locum. In loco: vt, Ad quē rū Iuno supplex his vo/
cibus vsa est. Et Cicero, Decem fiscos ad senatorem quendam re
lictos. Item, Ad Marcum Leccam te habitare velle dixisti. ¶ Cha
ris Argis.) Illic enim eam coli omnibus notum est. Argos autem
in numero singulari generis neutri est; vt Hora. Aptū dicet equis
Argos ditesq; Mycenas. In plurali vero masculini, vt hi Argi. Cę
terum deriuatio nois Argiuos facit, non Argos. ¶ Causæ irarum)
Nunc de pręteritis loquit. ¶ Alta mente.) Secreta, recondita. ¶ Re
postum.) autem syncopa est. vnam enim de medio syllabam tu/
lit. Sed cum omnes sermones aut integri sint, aut pathos habeāt
hi qui pathos habent, ita vt lecti sunt debent poni, quod etiam
Maro facit. nam repostus & porgite de Ennio trāstulit. integris
autem & ipsis vtimur, & eorum exemplo aliis. ¶ Iudicium Pa/
ridis.) Nota fabula Paridem pro Venere contra Iunonem Mi/
neruamq; iudicasse. ¶ Spretæq; iniuria formæ.) Epexegesis est.
Hoc enim fuit iudicium Paridis: vt que particula vacet, vt alibi:
Dixitq;, & prælia voce diremit. Licet nonnulli separent, dicentes
aliud esse. Nunquam enim coniunct. oponitur nisi inter duas res.
Et spretæ formæ referunt ad Antigonam Laomedontis filiam,
quam a Iunone propter formę arrogantiam in ciconiam constat
esse conuersam. Et genus inuisum.) Propter Dardanum Iouis &
Electrę filię Atlantis filium: a quo origo Troiana deducitur. ¶ Ra
pti.) Stuprati. vt est, Rapta Garamantide nympha. Item, Raptas
sine more Sabinas. ¶ Ganymedis honores.) Trois, regis Troiano
rum filii. Honores autem dixit, vel propter ministerium poculo
rum, ad quod receptus est, remota Hebe filia Iunonis, quæ Io/
ui bibere ministrabat. vel ob hoc quod inter sydera collocatus, a/
quarii nomen accepit. ¶ His accensa super.) Super his, aut de his:
aut super metum Carthaginis, his quoque accensa. ¶ Relliquias.)
Vt stet versus geminauit, l, nam in prosa reliquias dicimus. ¶ At/
que immitis Achilli.) Bene secundum Homerum segregauit du/
cem a populo. sic Aeneas in secundo, post omnium casum, Pria/
mi separauit interitum. vt, Forsitan & Priami fuerint quę fata re
quiras. Immitem autem dixit etiam circa extinctum crudelem.
Achilli, propter ὁμοιοτέλευτον detraxit, s, literam, quę plerunq;
pro sibilo habetur, non solum necessitatis, sed etiam euphoniæ
causa. vt Sallustius, A principio vrbis, ad bellum Persi Macedo/
nicum detrahitur autem, s, tertię declinationis genitiuo. ¶ Acti fa
tis.) Si odio Iunonis, quomodo acti fatis? Sed hoc ipsum Iuno/
nis odium fatale est. laborat enim Virgilius nil Troianorum me/
ritis, sed omnia fatis adscribere. Est & alter sensus: nam fatum vo/
luntatem legimus. vt, Fatis Iunonis iniquæ, id est voluntate. vt
hic intelligamus, agebantur fatis Iunonis, id est voluntate. ¶ Ma
ria omnia circum.) In fine accentum ponimus contra morem La
tinum: sed corruptio hoc facit. nanq; pręposit io post posita, cor/
rupta est sine dubio. ¶ Molis.) Difficultatis. ¶ Romanā condere
gentem.) Latenter ostendit hinc odium Iunonis Aeneā pertulisse
quod Romanę gentis author extabat.

DONATVS.

¶ Vrbs antiqua fuit.) Primam & principalem cām odiorum Iu
nonis dicit, quam contra dispositionem fatorum susceperat Iu/
no, vt quod nunc Romanum imperium tenet, non ipsa, sed Car/
thago habuisset, sed angebatur fortissimo scrupulo, & futurorū
genera sciebat fatorum ratione impediri, suosq; ꝙ emersurus fo
ret ex sanguine Troianorum, qui opes eiusdem Carthaginis per/
deret, ideoq; cupiebat Troianos extingui, ne ad illius tempora
Troiana successio perueniret, cui Carthaginis debebatur excidiū,
ecce ipsa principalis causa Aeneā specialiter non tenet in crimine.
Cęteras videamus quas incidentes enumerat, quę ne ipsę quidē
possunt eius innocentiam maculare, hęc tamen enumerantur ad
iniquitatem Iunonis exprimendam. cęterum sola illa, Carthagi/
nis fuit, q̄ inimicam in odium Troianorum vehemēter vrgebat.
cęterum si alię non essent, necesse erat incitari ex illa sola Iuno/
nem, vt quod instituerat aduersus Troianos exerceret, sed ꝓpte/
rea aliæ sunt causę propositæ, vt cum omnes fuisse ab Aeneę spe
ciali culpa dixisset, ipse Æneas purgetur melius, & Iunonis fa/
ctio conatib⁹ iniquissimis noscatur esse suscepta. Laudat hic Car
thago, dum situs eius & cętera describuntur, vt ostendatur emer
gens Romanorum imperium multiplici ratione opprimere po/
tuisse, vel maxime fulta fauore Iunonis præsentis. ¶ Vrbs antiq̄
fuit.) Antiquam debemus accipere, non magnam, vt nonnullis vi
detur, sed prolixi temporis, vt annositate ipsa roborata sit, atque
firmata, perindeq; potuerit Romanum imperium nascens lōgæ/
uis viribus premere. ¶ Tyrii. t. c.) Vt pręter incolas aucta sit etiā
accessione Tyriorum. Laudatur etiam a loco ac situ. ¶ Italiam. c.
t. q. l. h.) A fortuna, diues opum, hoc est cui substātia propria nō
deesset, nec quæreret alienam, a natura, & moribus, studiisq; as/
perrima belli: hanc igitur parabat æmula Iuno, cui omnis ad in/
ferendum bellum Romano imperio patebat occasio, Iunonis fu
ror, locorum proximitas, rei familiaris substantia, bellatorū nu/
merus, & fiducia naturalis, & innatum studium dimicādi. ¶ Quā
Iuno. f. t. m. o. v. p. h. c. s. hic. il. a. hic. c. fu. &c.) Tanta ostentatione
Iuno contra Romanorum imperium nitebatur faciens pro Car/
thaginis opibus vt omnibus eam terris & ipsis quoque genitali/
bus præposuisset, denique insignia numinis sui & omne quod po
terat in ea collocauerat. Vertere, hęc habet intellectus expressam
rationem, vt nihil post excidium supersit, denique sic & alio lo/
co ait, quæ te genitor sententia vertit? hoc est sic mutauit, vt nihil
pietatis remansisset in sensibus Iouis. itē omne mihi visum consi
dere in ignes Ilium, & ex imo verti Neptunia Troia quoniā con
stabat nihil eius remansisse post flammas. Hęc vt dictum est prin
cipalis fuerat, quæ etiam si sola extaret, sola posset aduersus Tro
ianos animum Iunonis vrgere, faciebant aliæ cumulum, & odiū
ex ꝑore causa susceptū magis ac magis angebat: hoc ostēdit poe/
ta dicendo. ¶ Id metuens. Vt firmaret quod diximus fuisse vnā
& principalem causam, quam primo loco posuit, incipit iam alias
dicere. Ait enim. ¶ Veterisq; memor sa. b. p. q. a. t. p. c. g. a.) Vt ostē
deret Iunonem pernicioso studio laborare, ne Troianis con/
tingeret, impune euasisse post excidium Troię, vel viribus repa/
ratis aduersus Gręcos armari, quos iliensi bello confouerat, uel
fines obtinere Italiæ propter Carthaginis meritum. Addidit sub
inde aliā causam miro artis ingenio, vt ex vno Paridis facto non
vnum, sed aliud crimen videretur exortū, q̄ quidem vexarēt Iu/
nonis aium, non tn̄ quę adscribi Æneę potuissent. sic. n. plurali v/
sus numero vnā causam duplicē facit, nā cum Iuno in iudicio Pa
ridis offensa sit, ꝙ in malo aureo minorē prætulit deam quasi sit
ingeniū dicētis aliam, cum dicit. ¶ Iudiciū Pa. s. q. i. f.) Vt iniquū
non sufficeret iudiciū Paridis, qui potiori, hoc est reginę deorum
omnium prętulit inferiorem, accesserit & formę iniuria, malū
quippe aureum dicitur inscriptum fuisse, hoc munus formosior
habeto, cum ergo datum fuisset Veneri dupliciter offensa est Iu/
no, vt cum esset soror Iouis, natu maior, regina deorum, cū iniu
ria famę suę obtinere nequiuerit. Causæ ergo irarum fuerunt, si/
cuti dictum est in iudicio mali aurei duę, vna quia non obtinuit,
altera quia pulchrior iudicata est Venus. Ira ꝑtinet ad illā partem
quia non vicit, Sęui autem dolores ad iniuriam formæ reuocat.
Grauissime quippe fœminę offendūtur si fœdę iudicentur, deni/
que satiat ipsam partē Virg. dicendo. ¶ Manet. a. m. r. I. p. s. q. i. f.)
Vt non tm̄ irata videatur ꝙ victa est, quantū in illa parte q̄ ad in/
iuriam formę pertinebat, manet ergo qđ dixit ad oia pertinet, iu
dicium Paridis, iudiciū. s. corruptū libidinis ꝑmio. Paridis vero
sic accipiendū, vt cōuitiū sit non hominis nomē. s. sed quasi vena
lis, & inhonesti. Manet alta mēte iniuria formæ, hoc loco docto
res falluntur. nam tradūt iniuriā formæ sic. Dicunt. n. Antigonam
Priami filiam ingressam Iunonis tēplum formā corporis sui ꝓ/
tulisse simulachro deę, quod cōtra est, nā melius est intelligere,
quod Virg. habet, q̄ fabulosa sectari, vt iniuria formę Paridis sit
non Antigonę. Adde. ¶ Et ge. in.) Vt ad principalē causam gemen/
tis ęstus reduceret. ¶ Et ra. Gany. ho.) Propterea qđ turpiter ama
tus sit a Ioue, hoc loco fœdum est intelligere aliqd de zodiaco
circulo, in quo Ganymedes dicit collocat⁹, ne infames & effœmi
nati inter sancta sydera numerentur, & sentiamus quod poeta nō
dixit, exposuit omnes causas & ostendit vniuersas alienas ab Ae/
nea, atq; ut posterius dictas ostenderet incidentes, ait. ¶ His accē/
sa super.) Hoc est his accensa sup illam quę fuit propter excidiū
Carthaginis, & bene dixit accensa. ignis. n. nō acceditur nisi ex nu
trimentis habuerit adiumentū, incipit uero narrare labores Ae/
neæ, & casus referens, non prima, ut in themate exposuimus, sed
sequentia. constabat. n. ipso tpe quo in Tyrrheno mari nauigabat
Æneas annum septimū, currere ab excidio, deniq; ipse Poeta sic
posuit ut ostenderet multa ꝑcessisse, q̄ non ꝑtermittentis aio fi/
luit, sed ratiōe obseruati carminis seruauit hęc ad Didonis cōuui
um. ¶ Iactatos ęq. to. re. d. atq; i. a. Ar. la.) Hæc oīa ad exprimen/
dā Iunonis iniquitatē posuit, ut satiaret odioꝝ unā & solā fuisse
Carthaginis causam, q̄ exagitata nec misereri desinebat nec dese/
rere intentionē suā: quę qm̄ nouerat expugnari se ratione fatorū
nec posse obtinere, cupiat tn̄ ab iis terris eos longe arcere malum
reparādum quibus per posteros Romanum debebatur imperiū,
atq; ut simul iniquitatem Iunonis & sęuitiam demonstraret ait,
iactatos ęquore toto Troas, relliquias Danaum, atq; immitis A/
chilli

chilli arcebat longe Latio.nouerat.n.contra rationem fatorũ se se certare,qua causa propellere cupiebat Troianos a terris Italię, quos ad plenum superare non poterat,inde factum est vt nec miseratione moueretur,vt iactatos toto mari,& eos qui ex infinito numero ad paucos fuissent redacti,quosq; e manibus sęuissimorum hostium fortuna seruauerat insidijs non deficiẽtibus obtereret,quod autem posuit relliquias Danaum exprimitur crudelitas inimicitiæ quæ cladibus satiari non potuit, & acquiritur Aeneę laus maxima,quod de reliquijs Troiæ Romanum quæsiuit imperium,perindeq; Poeta confirmat Æneam defendere potuisse patriam suam,si fata non obstitissent,cum asserit in alienis terris imperium quęsiuisse.¶ Multosq; per an. Errabant acti fa.m.o.ci.Tantę mo.e.ro.c.g.) Ne fatorum ratiõe passi videantur, quæ contra fatum Iuno faciebat,sic ordinatur sensus narrantis,ad cõdendam Romanam gentem multos per annos errabant maria omnia circum,Tantæ molis erat Romanã condere gentem. Laudatur hic quoq; eorum virtus,qui nec malis frãgebant, nec diuturnitate tẽporis, & oĩa fortit tolerabãt,& superatis aduersis ad retentionem debiti imperij prorumpebant.

ASCENSIVS.

¶ Vrbs antiqua fuit &c.) Hęc est pars executiua in qua velut musa narrante recitãtur primum diuersę causæ irarum. Nõ enim (vt quidam censent) potuit quamuis vnam satis efficacem cõminisci ad tantas iras Iunonis in Æneã sicut ecõtrario Homero,satis visa est,vna causa irarum Achillis in Agamemnona, rapt⁹ videlicet Briseidos indulgẽtissimę atq; amantissimę puellę. Nihil.n.mortalis aĩos tam concitat q̃ amor occupatio,verum alię fuerũt Iunoni irascendi causę,sed si ꝓpius inspiciantur ad hanc vnam redeũt quã postea sic Iuno dictura est. Vincor ab Aenea,& quã hic sic dicet,Me ne incepto, desistere victam,nec posse Italia Teucrorum auertere regem? Quippe vetor fatis. vna ergo fuit irascendi causa quod fatis iuuantibus ab Aenea vincebatur. Suscepti autem furoris atq; odij causę duę fuerunt,altera quod Paris iudicium ꝓ Venere contra Iunonem & Pallada dederat, altera q Hebe Iunonis filia repudiata erat,postquam Ganymedes puer Troianus & Trois regis filius ab Ioue raptus in eius locum suffectus erat, in quarum secunda duplex est iniuria: quia & Hebe prælatus est in officio Pincernę & Iunoni,quia raptus est ad stuprum. Ex tunc ergo Iuno semper conata erat gẽtem Troianam penitus delere: egerrime ferens q in fatis esset eam aliquando rerum potiturã: ad quod impediendum in bello contra Troianos a Græcis gesto summa fuit Græcorum adiutrix,si forte totam gentem delere posset. Carthaginem etiam summopere fouit, vt quam Italię vbi imperium tandem constituẽdum a Troianis in fatis erat maximo incõmodo futuram pręuiderat. Verum cum relliquias Troiani generis superesse videret: ne eas fatis obsistentibus submergere posset,orauit,vt saltem dispergatur: quia quod inuiti videremus si penitus abolere nequiuimus differre conamur. Itaque cũ iam post longos errores accederent ad portum Italiæ a ventorum deo tempestate exorta iterum in Carthaginem redire compulsis sperãs aut regnũ suũ illic constituere aut Romanum quod futurũ norat impedire. Sed cũ inde auocaretur Aeneas & iterum suborta tempestate in Siciliam redierat curauit Iuno, vt classes comburerentur quibus in Italiam trancerentur, sed tantum abfuit vt voti compos per id facta sit: vt etiam suis votis per id obstiterit: nam matres & inualidi propterea duntaxat in Sicilia mãserant, veruntamen cum in Italia venisse videret & vrbem iam condere acriori dolore mota causas belli per Alecto furiam infernalem inuenit, Turnumq; & Amatam Latini coniugem in Aeneam concitauit: tandem tamen fatis victa concessit: quod significat vt dixi: Carthaginem aliquando a Romanis delendam: verum cur Iuno regnoꝝ dea dicatur, quidã volunt quod inferiorẽ significat aerem: ac faciem terrę. Iupiter aũt eã partem vbi tonitrua fiunt & nubes: vnde in Georg. Coniugis in gremiũ late descẽdit: qñ imber in terrã decidit: super terrã aũt omnia geruntur regna. Sed hęc ſm suum cuiq; captũ exposita sint: deligat sibi qsq; quam sequi velit sententiã. Sed audiamus Donatũ. Post inuocationem in adiumentũ carminis & in fauorẽ suscepti sui operis positam, causas enumerat quibus lector in initio auertat: & Iunonẽ sęuã: & deos malo studio Iunonis motos: & Æneã non sua culpa hęc esse passum. Vrbs antiqua. Primã odiorũ Iunonis causam qua Æneã insectatur dicit: qm̃ ab eo gens oritura erat quę imperium quod ipsa Carthagini seruari cupiebat pręreptura esset. volebat ergo si posset illũ extingui. Igitur hæc sola causa satis erat ad odia excitanda: verũ alię quoq; enumerantur vt cum sint procul a culpa Æneæ & ipse purgetur & Iunonis factum iniquissi-

mum cognoscatur. Laudatur multipliciter Carthago vt ostendatur illa Romanum imperium opprimere potuisse maxime annitente Iunone. Antiqua non magna vt multi dicunt, sed prolapsis tẽporibus vt annositate corroborata imperium Romanum nascens longęuus viribus premeret. Coloni: vt pręter incolas etiã aucta sit colonis. Italiam contra.laus est a situ. Diues a fortuna studijsq; a natura & a moribus,ergo omnis erat occasio Iunonis fauor locorum proximitas: substantia rei familiaris,bellatorum numerus,fiducia naturalis,& innatum studium dimicandi. Posthabita coluisse Samo. Tanta obstinatione contra Romanorum imperium nitebatur pro Carthaginis opibus,vt omnib⁹ terris,& ipsi loco genitali illam pręposuerit & insignia sui numinis & quidquid potuit in ea collocauerit. Tyrias olim quæ verteret arces. verteret eam habet significationem vt nihil post excidium superset, vnde alibi. Quę te genitor sententia vertit: id est penitus ita immutauerit vt nihil in illo pietatis relictum sit: Item, Et omnis humo verti Neptunia Troia &c. Id metuens: vt firmet primam fuisse principalem causam incepit dicere alias. Timet ergo ne Troiani ab excidio liberati vel vires aduersus Gręcos reparẽt vel in Italia consistentes Carthagini officiant. Artificiose deinde aliam causam addit iudicium Paridis: & vnam iniuriã facit duplicem. s. quod offensa sit in eo iudicio quod minori sit postposita: & quod sit spreta forma sua quia in pomo scriptũ erat, Pulchriori detur. Hoc maxime vexat mulieres. Hanc igitur partem facit Virgili⁹: cum dicit manet alta mẽte repostum Iudicium Paridis, spretæq; iniuria formę: Vt nõ tantũ irascatur quod victa est, quãtum q forma sua sit spreta. Manet ergo ad omnia pertinet. Repostũ aũt ad iudiciũ Paridis. Iudicium. s. corruptum libidinis pręmio Paridis, vt conuitij sit, non hominis nomen. s. quasi abiecti, venalis, vulgaris, & inhonesti. Falluntur aũt qui referunt, iniuria formæ, ad Antigonem. vnde addit, Et genus inuisum, vt principalem causam gẽtis ęstus reduceret, Ganymedis. Qui turpiter amatus est a Ioue. Est aũt fœdum hoc loco aliquid intelligere de zodiaco, in quo Ganymedes dicitur collocatus, ne infames, inter sãcta sydera sint collocati, & sentiamus id quod poeta nõ dixit. Oñdit omnes has causas esse alienas ab Ænea, atq; vt posterius dictas ostenderet incidentes, ait, His ac. su. i. super illam quę fuit ob excidium Carthaginis, Iactatos ęquore, hęc omnia ad exprimendam Iunonis iniquitatem pertinent, vt ostendat excidium Carthaginis solam causam fuisse, ne ipsa misereretur, nec differeret intentionem suam quę cognoscens non posse expugnare fata, cupiebat saltem illos arcere, quos ad plenum superare nõ poterat. Nõ miserabatur igitur vt iactatos toto ęquore & eos qui ex infinito numero ad paucos redacti essent, quos e manibus sęuissimorum hoĩum fortuna seruauerat, insidijs, assiduis obtereret. Relliqas Danaum. Magna crudelitas: quę nullis cladibus satiari poterat. Laus autem Ænęę magna, quod de solis reliquijs Troianorũ imperium Romanum condere potuerit. Ergo ni fata obstitissent patriam integris opibus defendisset, cum in aliena terra imperium condiderit. Acti fatis. i. ipsi qui fatis agebantur in Italia errabant Iunonis inimicitijs. Tantę molis. Non fiunt sine magno labore magna. Laudatur autem Æneas: qui nullo labore nulla diuturnitate erroris desistebat ab incepto. Hęc Donatus, quibus nihil dissertius. Addere potest quod colonus is dicitur quia quouis imperio mittitur ad occupanda arua aut oppida expulsis hostibus vacantia: ne scilicet ab inimicis occupentur: aut vt qui illic reliqui sunt in fide permaneant. vt autem ordinem & constructionem textus faciliter capiat puer, meminerit tria. Primũ, quod hæc verba tanquam a musa dicta causas quas poeta exquisiuerat recitat. Secundum, quia moris est Virgiliani priusquam ad quæsitum respondeat locum in quo res super qua quæritur facta sit describere. Sicut in Bucolicis, Vrbem quam dicunt Romam &c. & in hoc primo. Est in secessu longo locus &c. Tertium, quod poeta sępe relatiuum subijcit, vt hic, Vrbs antiqua fuit, Tyrii tenuere, subaudi quam & in dicto loco. Est in secessu, subaudi quem &c. ¶ Ordo autem est. Fuit vrbs antiqua, id est longiusculo tempore corroborata & ditata priusquam Romanum imperium ortum erat, scilicet Carthago. (Constructio sumenda est interdum ex consuetudine loquendi, nam vt secundum grammaticorum regulas dicam: Vrbs antiqua fuit Carthago: aut Carthago fuit antiqua vrbs omnino non placet, aufert enim & verbis dignitatem & sententię pondus) Fuit ergo vrbs antiqua, scilicet Carthago, aut vrbs antiqua scilicet Carthago fuit, scilicet superioribus temporibus. nam tempore poetę deleta fuerat illa & antiqua Carthago, subaudi quam Coloni, id est aduenæ cultores pręter incolas, Tyrii, id est Tyro missi seu profecti tenuere, id est possederunt, & ita

Diues.

Paris.

Ordo

laus est eius a multitudine inhabitantium:contra Italiam, id est ex aduerso Italiæ,laus a situ.quasi vero Iuno elegerit eam eo quod cum sit contra Italiam sita,et plurimum officere posset.quia affines contra affines pugnare semper incommodum fuit,& longe.i. longo tractu ut sine multa manu ostia obsidere posset cum procul esset Romanus contra ostia.i.receptacula fluuiorum, quæ quasi ora & ostia marium sunt,quibus.s.aquas ingurgitat, tyberina.i. per quæ Tyberis in mare defluit. Tyberis aūt Romam perfluit, unde Carthago plurimū Romanis obesse potuit obsidēdo ostia Tyberina,diues opum.i.fortunarum,laus a fortunis,& asperrima

La° Carthaginis & et° cā laus a natura,quasi dicatur acerrima:studns belli,laus ab arte & exercitio.)Hæc tota laus in gloriam Romanorum cedit qui talē ciuitatē delere potuerunt sicut in gloriā Æneę Turnus vbique fortis & valēs inducit̄,vt in laudē Achillis Hector ab Homero: de qua re sic dicit Hora.ser.lib.j.saty.vij. Hoc etenim sunt oēs iure molesti, Quo fortes quib° aduersum bellum incidit:inter Hectora Priamidē aīosum atque inter Achillē Ira fuit capitalis vt vltima diuideret mors , Non aliam ob causam nisi quod virtus in vtroque summa fuit:duo si discordia vexet inertes. Aut si disparib° bellū incidat vt Diomedi Cū Lyceo Glauco , discedat pigrior vltro Muneribus missis &c.) Quam vnam,scilicet vrbem dicit Iuno ferri,id est dicitur coluisse magis omnibus terris. (Non tamen eam solam coluit.sed magis omnibus alns terris eam vnam coluit:vnde potius dixero. Quam vnam Iuno fertur coluisse quasi sic, quam Iuno fertur coluisse vnā magis omnibus terris) & hoc ēt Samo,id est patria Iunonis,hoc est in qua nata dicitur,posthabita,id est secundo loco habita & minus culta:arma.i.insignia,illi°, scilicet Iunonis:aut reuera arma quibus cum sit regnorum dea etiam vtitur:vnde in.ii.huius, Hic Iuno Sceas sæuissima portas Prima tenet,sociumque furēs a nauibus agmen, Ferro accincta vocat,sup.fuerunt.(Est enim zeugma ab inferiore) hic.i.in hac de qua loquor vrbe:aut hic pro illic:& currus illius fuit hic.currus aute quo aut bellatrix vtitur,aut simulachrum eius vehitur .Et ipsa dea,id est cum sit dea quasi authoritate diuina, vnde in vocabulo pondus est:tendit.i.prætendit animos,& fouet.i.adiuuat ope & adium:nto:iam tum.i.tunc,hoc est a primordns vrbis, & a prima ædificatione:hoc.i.hanc vrbem, esse gentibus.s.omnibus regnum.i.caput monarchię,& principatus totius mundi si fata sinant.i.permittant,qua.i.quauis via aut ratione.(Non vacat,meo

Qui. iudicio,licet Ser.id velit)particula,qua,sed summam vim habet, quasi dicat nihil pretermittat Iuno,si qua,id est quacunque via,aut aliqua via fata sinant.vnde ipsa in.vii. Flectere si nequeo superos Acheronta mouebo.Est autem ablatiui,aut septimi casus,vt & me trum indicat,& fœminini generis:non dices ergo,si qua.i.aliqua fata:sed si fata sinent,qua.i.aliqua via aut ratione:sicut in Bucoli. Et si non aliqua nocuisses mortuus esses. Præter ea quæ Seruius vacare docet vt gentium & locorum tandem : non sic vacant qn aliquid ad vim sententiæ adnciant,vt licet tals fuerit dicere nusquam est tamen quod attentius dictum videtur nusquam gentiū sicut vbique locorum quam vbique:& quousque tandem Catilina,quam quousque Catilina. Potius dicerem particulam enim vacare cum dicit,sed enim nisi vna sit pars orationis posita,pro eo quod est,

Duci. sed certe,aut nisi perficiatur sic,sed supple nouit fata non finere: audierat enim progeniem duci vbi nullo modo dicerem duci positum.pro eo quod est ductum iri:non tam quam fatis omnia præsentia sint,vnde quę nobis futura sint ipsis,iam tunc ducunt quod quod multo magis vrgeat Iunonem quam audierat progeniem duci.i.iā ortam produci vsque ad eum qui Tyrias olim arces verteret, vt, scilicet in Æneam grauius excandescat verita,ne is sit a quo progenies ducatur.) Sed enim.i.sed certe,audierat.s.ex fatorum reuelatione) Ridiculum autem est quod Seruius dicit, quod apud Enniū Iupiter Romanis promittit excidium Carthaginis:non enim id audierat,sed forte auditura erat,sed Ennius id vaticinio tali,pronunciat,quo Maro multa,post factum.s.) progeniem duci.i.deduci & protrahi a sanguine Troiano,quæ verteret.i.funditus deleret:olim.i.quouis tempore futuro arces Tyrias.i. Carthaginēs quas Tyrii coloni tunc tenebant,& audierat populum regem.i.regentem,late.i.ample,& superbum.i.nobilem,et elatum bello.i. gloria bellica,aut re militari venturum,hinc,id est ex hac Troianorum progenie,excidio,id est in excidium & euersionem , Libyæ.i. Carthaginis,quæ caput erat Libyę.(Alii sic construūt.Audierat populum venturum hinc late:& audierat regem superbū bello venturum hinc &c.)& audierat parcas.i.deas fatales (quæ quia nemini parcunt aut a partu dictæ sunt,de quibus in Bucolicis,late dictum est) voluere.s.fila aut stamina sua,sic.i.ad talē exitum rerum.Et ipsa Saturnia.s.Iuno Saturni filia metuens id.s.exicidium Carthaginis per genus Troianum imminere, & memor belli veteris.i.ādiu gesti,quod ipsa gesserat prima.i.pcipua , aut principalis, ad.i.iuxta Troiam , pro Argis.i. Argiuis.i. Græcis, charis.i.dilectis,eo quod Troianis inimicarentur. Nec dum.i.& non adhuc,& causæ irarum.i.ob quas primum Troianis irasci coeperat,& sæui dolores quos tunc cum primum læderet passa erat: nō exciderant etiā adhuc aīo.s.Iunonis , hoc est cum ira renouabat causas irarum, vnde iudiciū Paridis,quod pro Venere cōtra Iunonem & Pallada seu Mineruam dederat ob mercedem Helenes a Venere promissę:manet repostum.i.repositū & reseruatū, alta,i.profunda, mente.s. Iunonis.) Tracta metaphora a vasis ac alns repositorns altis,e quibus reposita non tam facile excidunt vt quę in superficie rei minus profunde locantur) & iniuria formę.i.pulchritudinis spretę.i.contēptę a Paride qui Venerem formosissimam iudicauit,supp.manet reposta &c.Donatus in Teren.

Forma. formam,non a morphe græco , sed a formo vocabulo latino quod calidum significat,deducit,eo quod sanguis calidus formositatē parit.Fabula de iudicio Paridis notissima est: dicunt.n.Bellonam, ac Martē,quod a nuptns Thetidis exclusi essent p Mercuriū pomū misisse,in quo scriptum erat. Detur pulchriori,aut pulcherrimæ, cum ergo tres summę deę, Iuno,Pallas,& Venus de ea re cōtēderent,& quælibet pomum vendicaret,tandem ad Parim,qui Idæ pastor tunc erat,retulerunt:qui proposito a singulis premio,a Iunone regno,a Pallade sapientia,& a Venere pulcherrima puella Veneri concessit & pomum adiudicauit:hinc ergo iratæ deæ qua fabula significatur Parim plus Veneri,id est luxuriæ, quam regnorū gloriæ,ac sapientię studuisse:quo circa regnum Troianum excidium tulit.Et genus.s.Troianum,inuisum, Iunoni videlicet propter Dardanum Iouis ex Electra Iunonis pellice filium , sed Iunoni maxime inuisi erant, pellicum filn, vnde & Herculem persecuta est,& Phryxum,& Hellem,supp.manet repostum , & honores.s.quos habuit prælatus Hebe, Ganymedis pueri Troiani , raptis.s.ab Ioue ad stuprum supple manent repostū pro repositū per syncopam:&hæc quasi per parenthesim dicta sunt, & ipsa Iuno accensa super his.i.de his rebus,aut accensa his.s.dictis,iam causis sup.i.vltra illam prius dictum de excidio Carthaginis : arcebat.i. distinebat & amouebat lōge Latio.i.ab Italia Troas.i. Troianos (proprium pro absoluto,sicut & Teucri,& Dardani dicitur. Est autem accusatiuus pluralis tertię declinat. a nominatiuo Troes cui° singularis est Tros Trois,sicut Minos Minois,& Heros Herois)iactatos toto equore.i.per diuersa maria,appositoriæ,relliquias.i.residuos & derelictos Danaum pro Danaorum,id ē Græcorum , atque Achilli pro Achillis,immitis,id est sæui qui in Troilum & Hectora sæuit:separat autem ducem a populo & exercitu:nam Achilles Danaus dicitur generaliter sumpto vocabulo:geminatur quoque,l.in dictione relliquias metri causa , & aufertur s,litera in Achilli,concentus gratia,ne is syllaba sibilum pariat:quidam a nominatiuo Achilleus deductum volunt. Danaum vero p syncopam dixit pro Danaorum. Dicuntur autem Græci a Virgilio his fere nominibus Danai, Pelasgi, Argi, Argiui, Achiui . Troiani autem Troes , Teucri, Dardanidæ, Phryges, Laomedontiadę , & supp. Troes acti.i.impulsi fatis quę non dabant alias sedes quam vnde Iuno arcebat, vnde dicturus est in hoc primo Æneas: Per casus varios, per tot discrimina rerum Tendimus in Latium, sedes vbi fata quietas Ostendunt: illic fas regna resurgere Troię,acti er go fatis,errabant per multos annos,qui per septem circum omnia maria. vnde acclamat poeta, Tantæ , id est tam magnę molis, id est difficultatis,& tanti molirimis erat , condere.i.constituere gentem Romanam, vnde quia tam difficilem habeant ortum,inuuit poeta Romanorum præstātiam,quia (vt dicit Donatus) Nō fiunt sine magno labore magna. Quę autem difficulter fiunt,difficulter quoque destruuntur. Est quoque laus Æneę,vt in Donato vi dimus.Sane non placet quod Dathus dicit necesse Aeneā quo age retur cum manifeste dicat se Italiam quęrere patriam.

SERVIVS.

Vix'e' conspectu Siculæ telluris in altum
Vela dabant læti,& spumas salis ære ruebant:
Cum Iuno æternum seruans sub pectore vulnus,

Vix.) Hoc loco mox & statim significat. E conspectu.) Vt adhuc de Sicilia possent videri. Læti.) Vel alacres & veloces. vt est, Et lætus Eois Eurus equis. Item , Et virgea lętus pabula , id est festinus , & cum intentione. Vel re vera lęti: quanquam incongruum

Hęc secum. Me'ne incepto desistere victam? **IVNO**
Nec posse Italia Teucrorum auertere regem?
Quippe vetor fatis. Pallas'ne exurere classem
Argiuum? atq; ipsos potuit summergere ponto,
Vnius ob noxam? & furias Aiacis Oilei?
Ipsa Iouis rapidum iaculata è nubibus ignem,
Disiecitq; rates, euertitq; æquora ventis.
Illum expirantem transfixo pectore flammas,
Turbine corripuit, scopuloq; infixit acuto.
Ast ego quæ diuum incedo regina, Iouisq;
Et soror, & coniux, vna cum gente tot annos
Bella gero, & quisquam numen Iunonis adoret
Præterea? aut supplex aris imponat honorem?

sit post Anchisæ mortem, sed & interitus senum minus dolet, & magis lætos intelligendum est, vt sit causa maioris iracundiæ, sic enim & in septimo irascitur, vbi lætum Aeneam Siculo prospexit ab vsque Pachynno. Salis.) Maris, secundum Homerum. Salem ait quo vtimur singulari numero tantum dicimus: cum iocos significamus, pluralem tantum ponimus numerum secūdum Lucanum, qui ait, Non soliti lusere sales. Aliquando etiam & vrbanitatem per singularem numerum significamus: vt Terentius, qui habet salem quod in te est, id est quæ res in te est. Masculini enim generis est, non neutri: & neutra triptota sunt, nec ab hoc accusatiuo nominatiuus esse potest hoc sale. Vulnus.) De præterito dolorem dixit: de futuro metum, Ad vtrunque vulnus retulit. Hæc secum.) Subaudimus, locuta est, deest enim. Et hoc fictum est, vt superius diximus. vnde enim hoc sciret poeta? Bene autem impatientiam doloris ostendit detrahendo ei solatia: vt in quarto solam inducit Didonem, En quid ago? Me'ne.) Ne, non vacat: significat enim ergo, & est coniunctio rationalis. Incepto desistere.) Tolerabilius est enim non inchoare, quam incepta deserere.) Nec posse Italia Teucrorum auertere regem.) Sic & in septimo, Vincor ab Aenea. Et detraxit more suo præpositionem prouinciæ. Non enim dixit, de Italia: sed, Italia. Quippe vetor fatis.) Re vera inquit fata me prohibent, ergo Iuno ignorat vim fatorum. Sed hoc non possumus dicere, quia superius lectum est, Si qua fata sinant. Et, Progeniem sed enim Troiano a sanguine duci Audierat. Hoc ergo est, omnes res hominum, aut ex nostra voluntate descendunt, vtputa sedere, surgere: aut ex fati necessitate, vtputa nasci, mori: aut ex deorum voluntate, vtputa nauigare, vel honoribus frui. Nunc de nauigatione agitur: & bene, inuidiose, quasi etiam huius rei potestatem ei possint fata detrahere. Est & aliter latens sensus vt speret se regina contra exulum fata posse aliquid, si Minerua numen inferius valuit contra fata victorum. Pallas'ne.) Minerua. ἀπὸ τοῦ πάλλειν τὸ δόρυ, id est ab hastæ concussione: vel quod Pallantem gigantem occiderit. Classem.) Ad inuidiam posuit, vt pro vna naui classem dicat. sic Venus, nauibus infandum amissis: cum Orontes solus periisset, aut re vera vnam nauem significat, vt Horatius, Me vel extremos Numidarum in agros classe releget. Classis enim dicta est ἀπὸ τῶν κάλων, id est a lignis, vnde & calones dicuntur qui militibus ligna portant, & καλοπόδια. Potuit.) Ad illud refertur quod superius dixit, Nec posse. Vnius ob noxam.) In istis sermonibus vnius, illius, ipsius naturaliter producitur media syllaba: sed cum opus est, corripitur hac excusatione, quod quoties vocalem longam vocalis sequitur, superiori vires detrahit: vt est, Insulæ Ionio in magno. Et, Sub Ilio alto. Et ob hoc mutat accentum, in latino enim sermone cum penultima corripitur, antepenultima habet accentum, vt hoc loco. Vnius ob noxam.) Et contra, Nauibus infandum amissis vnius ob iram Prodimur. Noxam.) Pro noxiam. Et hoc interest inter noxam & noxiam, quod noxia culpa est, id est peccatum: Noxa autem pœna. Et furias). Amorem. vt in Bucolicis, Seu quicunq; furor. Oilei.) Oilei non vacat. Nam & duo Aiaces fuerunt, & ambo perierunt: sed ira Telamonius, hic amore. Et est Græca figura si dicamus Aeneas Anchisæ, & subaudiamus filius. Hac autem figura vtimur circa patres, & circa maritos tantum, vt Virgilius, Deiphobe Glauci, id est filia. Idem, Hectoris Andromache, id est vxor. Ipsa.) Bene ipsa: dulcis est enim propria manu quæsita vindicta. Vnde plus dolet Iuno alienis se viribus niti vt Aeoli: vel inferorum, sicut ipsa, Flectere si nequeo superos, Acheronta mouebo. Rapidum.) Velocem: vt est, Cum rapidus sol nondum hyemem contigit equis, Iam præterit æstas. Item, Rapidi'ue potentia solis. Iaculata.) In libris Etruscorum lectum est, iactus fulminum manubias dici: & certa esse numina possidentia fulminum iactus, vt Iouem, Vulcanum, Mineruam. Vnde cauendū est ne aliis hæc numinibus demus. E nubibus.) Secundum physicos, qui dicunt collisione nubium fulmen creari. Rates.) Abusiue, naues: nam proprie rates sunt connexæ inuicem trabes. Illum.) Authorem, scilicet criminis. Expirantem flammas.) Non animam dicit flammas, sed cum anima fulminis flammam euomētē. Et vt superius pleno nomini adiecit opum, idest diues opū: sic hic verbo, cum enim plenū sit Expirat, addidit. Flammas. vt alio loco, Animas.) vt, Cōfixi expirant animas. Turbine.) Volubilitate ventorum. Scopulo.) Saxo eminēti. Scopulus autem aut a speculando dictus est: aut a tegumento nauiū, ἀπὸ τοῦ σκεπάζειν. Contigerunt autē ista circa Caphareum montem Euboeæ. Ast ego.) Nunc comparat singula. Et ne leue esset quod dixerat Ego, addidit. Diuū regina.) sic Salustius, Nos autem. hoc est populus Romanus. Incedo.) Incedere proprie est nobilium personarum. Iouisq; & soror & coniux.) Physici Iouem ætherem, id est ignem volunt intelligi. Iunonem vero aerem. & quoniam tenuitate hęc elementa paria sunt, dixerunt esse germana. Sed quia Iuno hoc est aer, est subiectus igni, idest Ioui: iure superposito elemento mariti traditum nomē est. Iouem autem a iuuando dixerūt, nulla enim res sic fouet omnia quemadmodum calor. Tot annos.) Licenter in istis locutionibus & accusatiuo vtimur & ablatiuo. Dicimus enim & tota nocte legi, & totam noctem legi. Honestior tamen elocutio est per accusatiuum. Aut quisq;.) Non Troianorum, sed omnium generaliter. Pręterea.) Postea. vt, Pręterea vidit nec portitor orci Amplius obiectam passus transire paludem.

DONATVS.

Vix e con. si. te. in al. Vela da. lę.) Ordinatur sensus sic. E conspectu siculę telluris in altum vela dabāt vix lęti. perierat enim in Sicilia Anchises, & proxima erat Italia dolebant Anchisis casum, lętabantur autē q haud procul esset Italia. Temperauit igitur vtrunq; Virgilius & expressit vtrunq; vt diceret. Vix lęti. Cū Iuno ęter. ser. s. p. vul. Hęc se.) Cum enim aduertisset Iuno Troianos de proximitate Italię gratulari vulnere animi, quod perpetuum retinebat, magisq; cœpit vrgeri. exclusa igitur ab inuentione nocendi, exclusa loco, & tempore, sic animi sui dolores & gemitus intimis sensibus enumerabat. Me ne in.(Quales vetus & pertinax inimica cogitationes habere debuerit, non sine rhetorica disciplina poeta composuit. inducturus enim sequentis deficientes inuentiones ad nocendum, inducto comparatiuę qualitatis statu per exempla aliena nocendi consilia inuenta commemorat. comparat ergo Iuno personas, hoc est suam & Mineruę, Troianorum & Gręcorū, inimicitiarum quoq; causas confert, Gręcorum pœnam Minerua irascente completam, cum Troianorum suppliciis quę obtinere non potuerunt enumerare non cessat, quę plenius per singula disseremus. Me ne, inquit, in pronominibus est magnum dicendi pōdus, vt quod non apertius dicitur intelligatur, Me ne ergo, hoc est reginam deoꝝ & sororē Iouis & cōiugē, sicut infra cum dolores suos persequeretur, apparuit dicendo. Ast egoq̄ diuum incedo regina, Iouisq; Et soror & cōiux. Hoc est Me ne, quod est. Ast ego, Intellectus. n. pronominum ipsoꝝ vnus est. Incepto desistere victam? Incepta sunt dispositiones & destinationes animorū sicuti Sallustius ait. Nam talia incepta consultorem vertissent reipub. pestem factura, dolet ergo intentionem suā sine effectu defecisse, nec superesse iam nocēdi cōsilii vel tēpus. Interea bonoꝝ est incepta desistere, si tñ aut prece flectantur, aut spōte ignoscant. hoc dolet se vtrāq; occasionē perdidisse, & incidisse quod doleret, cū ludibrio .s. vt superata. Inde est quod ait. Desistere victā, Nō posse Italia t. a. re.) Hoc est dicere, si perdere nō potui, debui vel superare Teucroꝝ regem, Italia producte proferenda vt sit ab Italia, deducta præpositione, vt est alio loco. Bellum ingens geret Italia, hoc est in Italia, ita est hic intelligendum ab Italia, aggreditur & cōparationem pœnaꝝ, vt qui perire non potuit, vel recederetur a terris Italię, fit & numeri cōparatio, vt si plures non potuit opprimere vel iuxta vnum obtineret Aeneam, sciebat. n. stirpi eius deberi Romanū imperiū, & Carthaginis euersionē. Quippe vetor fatis.) Venit ad cōparationē suam & Mineruæ, si. n. fata impediebant ne obtineret Iuno, nec Mineruę quę sunt inferior permitti debuit, vt quod vellet efficeret. sic ergo dixit. Pallas'ne?) Quę non esset tanti nec tantæ potestatis. Exurere classem ar. atq; ip. po. sub. pon.)

Hęc

Hęc est comparatio pœnarum. Minerua potuit & naues Gręcorũ & Gręcos ipsos exurere. Ego unum ne occidere potui, nec auertere ab Italia. Exurere plus est q̃ vrere. Vrere est enim lędere aliqd flammis. Exurere autem penitus abolere incẽdio, hoc loco & omni occasione confirmat poeta, Aeneę stirpi fuisse decretum imperium Italię, cum de solo inducit Iunonem loquẽtem. Quippe vetor fatis. Venit rursus ad comparationem suam & Mineruæ simul etiam vltro sibi obiectat, quod sciebat obiici posse, quod est in causa artificiosum, vt proponas vltro atq; dissoluas, quod potuit formidare ne preteritum, vel certe suppressum dicatur purgationis desperatione transitum. ❡ Pallas ne.e.c.ar.atq;.i.p.sub.po.) In ipsa cõparatione persistens vtitur argumento a minore ad maius, minor.n. fuerat Minerua ętate & potestate, cui si fata cesserũt, vt in eos quos oderat pœnas exerceret, multo magis ętate pręcedenti Iunoni sorori & coniugi Iouis, reginę quoq; deorum omnium debuerat nocendi sinere facultatem. Fit comparatio alia cũ dixit. ❡ Vnius ob noxam & fu.) Illa propter vnum multos cũ ipsis nauibus perdidit, ego in plurimorum offensa vnum ab Italia auertere non possum? Hic quoq; laus exprimitur Aeneę, cuius tãtum meritum fuit, vt eius facultatem Iuno cũ omnibus dijs non valuerit superare. Cum igitur diceret. Quippe vetor fatis, addidit vt dictum est exemplum Mineruę, Gręcorumq; ab ea perditorũ existimans meorum in te fata esse permutata, vt licuerit uolẽti inferre perniciem, quam fata non sinebant, maiorem dolorem Iunonis assignat, q̃ in eodem fato Mineruam monstrat tantum in suis doloribus potuisse, ut in ultione sui etiam fulmine Iouis usa uideatur, pœnamq; ipsam sic exprimit, ut delicti ipsius defendat authorem, quę defensio iram Iunonis exaggerat. qui enim potuit defendi, iniuste grauissimum supplicium pertulit, multo magis socij eius qui cum nauibus perierunt. ❡ Vnius ob noxam.) Interea pro arbitrio suo, & pro pręsumpta Carthaginis causa uult cum rege suo hoc est Aenea reos tenere Troianos, qui etiam nihil ipsi cõmeruissent. Videamus nunc quemadmodum Aiacis excuset offensam vt magis sese dolendo affligeret, si in eo facto acerbitas pœnę cõpleta esse videatur, in quo non fuit grauis delicti uel culpę substantia. Furias, inquit, Oilei. Aiax ingressus templum Mineruę incestatus cęde & hominum sanguine, quia amore Cassandrę tenebatur, atq; per hęc nesciebat quid mali cõmitteret ab ipsis altaribus tractam stupro sacram virginẽ violauit, & quod erat grauius sub ipsis oculis Mineruę, defenditur iste veniali statu, facti enim manifestum non purgatur, nisi hoc genere, vt dicatur, si deliquit Aiax non erat suę mentis, nec sui consilij. furebat enim, hoc est amabat, quod pathos, vt dictum est, venialiter defenditur: quicquid enim per pathos ipsum admittitur, non ascribitur homini, qui maiore vi coactus aliquid efficit, quod contrahat crimen. Aiacis ergo factum leuius facit, vt ostendat veluti grauiora peccata Troianorũ, quę non erant. deniq; cum enumeraret poeta superius incidenus iracũdię causas, alios dixit deliquisse, qui eo tempore quo Aeneas cum suis nauigabat, non affuerant, deniq; nec Paris pręsens fuit, nec Ganymedes, quorum ex facto vtiq; non debuit alios opprimere, qui nihil admiserant. In facto tamen Mineruę consideratur irascentis iniusta sententia, quę non tractauit innocentium in illa pœna consortium, dummodo cum illorum iniusto supplicio perderet inimicum. ❡ Disiecitq; rates euertitq; ęquora ventis.) Ne si forte alicui contigisset euadere haberet nauigandi subsidium, alieno imperio vsa, hoc est cum Iouis fulmen acciperet, & imperium Neptuni fratris sui, habuitq; in ventos iubendi potestatem, qui alterius imperio regebantur. exprimitur hic magis ac magis irascentis Mineruę violentia, cum Aiacis ipsius demonstratur interitus, vnde Iunonis animus torquebatur. perditis enim Gręcis nauibus & innoxijs hominibus naufragio pressis, debuit authoris offensæ grauius supplicium demonstrari, ne reus cum insontibus vna pariq; pœna videretur afflictus. ❡ Illum, inquit, expirantem.) Illum quod dixit, & eius nomen suppressit, hoc est quod plurimis locis diximus magnum intellectum ex pronominibus nasci: nam dicendo illum, hoc vult intelligi. Illum temerarium, illum inconsideratum, illum sacrilegum, illum prophanum, illum qui in tẽplo deę, in templo virginis, ante ipsas aras, in conspectu numinis, regiam sacerdotem intactam stupro violauit: expirantem transfixo pectore flammas, sine dubio flammas anima expirantem. ❡ Transfixo.) scilicet, ea corporis parte qua percussa facilius vniuscuiusq; interitus prouenit. Turbine corripuit, scopuloq; infixit acuto. figi enim non potuit nisi ingenti turbine, cum pondere atq; magno ictu saxo fuisset illisus, & hoc ad irascentis animum pertinet, vt cum in acutum scopulum etiam molesto fluctu iactatus hęrere potuisset, adderetur maior uis, quo facilius fieret, quod volebat offensa, hic illud etiam intelligi potest, idcirco eum infixum scopulo, ne delatus fortassis ad littus sepulturę saltem beneficium reperiret. Hæc igitur suppliciorum genera propter acerbitatem Iunoni displicẽt quæ volebat Aiacem potuisse defendi, quo magis sese excruciat insontem furore peccasse diiudicans, & arbitrata crimini obnoxios tenendos esse Troianos, qui non erant rei. concludit mire cõparationem ipsam a persona sua, dicens. ❡ Ast ego.) Et quam vim tenent pronomina ipse poeta monstrauit, cum sequentia necteret. Ait enim. ❡ Quæ di.in.re. Iouisq; Et soror & coniux.) Ostendit ergo quid sit quod dixit, ❡ Ast ego.) Scilicet quę omni genere Mineruam præcedo, reginam enim constabat cęteris esse potiorem, accedente eo quoq;, q̃ etiam si nullam reginæ haberet potestatẽ, deberet ab eo qui frater esset, & maritus, aliquod meritum consequi. constat enim mulieres amantis acquirere dignitatem, si magni sint & in summo honore, aut potestate fuerint: per maritum autẽ accedere, si nullus fuerit dignitatis. Cum igitur & ipsa esset regina & deorum rex esset, qui ei & mariti cõsortio & germanitatis vinculo teneretur, vehementissime mouebatur, quod desiderata non valeret implere: ut autem rationem suam in vnum colligeret, vtitur anacephaleosi. Nam me ne, quod in capite posuit, hoc est, Ast ego, quod dixit in principijs, Incepto desistere victam, non posse Italia Teucrorum auertere regem: hoc est quod memorauit, Vna cum gente tot annos bella gero? Græci enim cum Aiace mox ut Minerua rata est in vno ictu perierunt. Complectitur ergo inter dolores suos & hoc quod ipsa quasi cum æqualibus bello contendens, per continuos annos continuas inimicitias exercens obtinere non potuerit. recte autem posuit. ❡ Bella gero.) Quasi cum resistentibus, quasi cum ijs, qui sperarent de Iunone uictoriam, deniq; vt hoc probaret, ait. ❡ Et quisquam nu. Iu.a. Preterea? aut su. a.im.ho.) Hoc idcirco posuit, ut ostenderet per coniecturam Troianos idcirco Iunonis numen non adorare, aut aris eius non imponere sacrificia, quod sperarent ea retinẽdo superaturos, hic quãta arte in medio posuerit, preterea, debet ostendi. nam sic esse debuit, preterea quisq; numen Iunonis adoret, aut supplex aris imponat honorem? sed ut diximus honestius in medio posuit praeterea, vt vtraq; connecteret. Certe & hoc pluribus locis ostẽdimus vnam orationis partem non semel, sed sępius accipiendam, dicemus. preterea aut quisq; numen Iunonis adoret? preterea aut supplex aris imponat honorem: vt preterea bis accipiatur, vt certe ordinato sensu semel ponatur in capite.

ASCENSIVS.

❡ Vix e conspectu &c. Ostensis irarum causis docet quomodo Iuno in Troianos sæuit, & quid in eos molita est, dicens quod cum iam septimum agerent Troiani in erroribus annum & ex Sicilia (quæ proxima Italię est vsq; adeo vt continens aliquando fuisse perhibeatur) vbi Aeneas patrem sepeliuerat classem ad Italiam appellerent, & cum vix in altum vela darent læti cum Iuno æternum &c. hæc secum supple ait. Quæ oratio muliebrem animum perquam graphice exprimit, nihil enim mulieri molestius quam inceptis, etiam prauis cogi desistere, & cum id omnibus doleat multo magis Iunoni docere potuit, quę diuum regina, & soror & coniux Iouis presertim cum Pallas minus offensa plura potuerit. Nam offensa tantum fuit ab Aiace qui per impatientiam amoris Cassandram filiam Priami & vatem in templo Palladis oppressit. Sunt tamen qui non oppressam, sed solummodo a templo abstractam dicant, iuxta illud secundi huius. Ecce trahebatur passis Priameia virgo Crinibus a templo Cassandra adytisq; Mineruę Ad coelum tendens ardentia lumina frustra. Ob hãc ergo iniuriam polluti, aut violati templi irata dea ad radices Capharei montis in Euboia insula altissimi disiecit atq; prostrauit, obruitq; plurimas Gręcorũ naues, vnde Diomedes.xj. huius, Scit triste Mineruę Sydus, & Euboicę cautes vltorq; Caphareus: vbi tamen ad vtranq; opinionem alluditur. Nam plurimi dicunt, non pp violationẽ tẽpli Mineruę, sed pp necẽ Palamedis filij Naupli regis Euboię quẽ per inuidiam & factionem Vlysses (vt ad principium.ij. huius dicetur) occidi curauerat illic Græcos naufragia passos: nam cũ post Troianũ excidium Argiuorũ classis ad Euboiam appulsa esset: intelligeretq; Nauplus eam tẽpestate laborare volens ulcisci mortem filij facem in Caphareo monte cuius radices asperrimis cautibus & scopulis oppletæ erant accendi iussit: qua visa Gręci sperãtes portum, aut stationẽ illic tutam esse, omnes eo contenderunt uentis & uelis, atq; ita plurimi naufragium fecerunt: unde quia tempestate prius exorta id contigit, ideo deæ ascribitur. & quia per fraudem Naupli etiam Nauplo, verum poeta opiniones proposito suo conducẽtes tangit, bene autem hic dicitur Aiacis Oilei, quia erat & Aiax Thelamonius, seu Thelamo-

nis

tis filius qui maior eo q̄ esset fortior & præstantior dictus est, sed etiam furore raptus propter perdita Achillis arma seipsum interemit, & in florem hiacynthum, secundum Ouid. lib. xiij. trāsformatus est. Hic autem Oilei filius minor appellatus pernix admodum fuit in cursu & uibrādæ hastæ peritissimus, vt attestatur Homer. Iliad. ij. Verum ne in immensum crescat opus audiamus argutissimum Donatum cuius verba sunt. Vix e conspectu. A septimo anno incipit narrationem vt priora referuet ad conuiuium Didonis. Vix lęti. vtrunq; temperat. Nam lęti erant q̄ essent propinqui Italię: Sed morte Anchisæ contristati vix erant lęti. Cum Iuno ęternum ser. s. p. u. aduertens Iuno Troianos de proximitate Italię laborare, recrudescebat vulnus, & exclusa ab inuentione nocendi, & a loco & a tempore sic suos dolores intimis sensibus enumerat. Me ne, componit summa arte quales habere debuerit cogitationes carens inuentione ad nocendum, & inducto qualitatis statu per exempla aliena inuenta consilia enumerat, & comparat personam suam cum persona Mineruæ & Troianorum & Græcorum & inimicitiarum causas. Mene, emphasim habet pronomen, & magnam dicendi pondus, quod infra aperuit cum dicit, Ast ego quę diuum incedo Regina Iouisq; Et soror & coniux. **Incepta** Inceptis desistere victam, incepta sunt animorum destinationes. Sallu. Nam talia incepta non consultorem vertissent reipub. pestē factura. Dolet igitur intentionem suam sine effectu defecisse, nec superesse nocendi consilium vel tempus, & quia bonorum est incepta delerere, si aut prece flectantur, aut sponte ignoscant, ostendit vtranq; occasionem perdidisse, & incidisse in ludibrium. Vt. s. superata discederet. Regem. i. si perdere non potui debui superare Teucrorum regem. Italia. i. ab Italia. Sic alibi, Bellum ingens geret Italia, ergo si non poterat perdere saltem disiungere ab Italia, & si non omnes perirent saltem id obtineret iuxta vnum Aeneā, cuius stirpi deberi sciebat imperium Romanum. Quippe vetor fatis. ergo magis debuit vetari Minerua fatis Græcorum Pallas'ne, **Vrere** **Exurere** quæ non esset tanti meriti aut potestatis. Exurere classem. Comparatio pœnarum. Minerua potuit naues Gręcorū & ipsos exurere. vrere est aliquid lędere incendio: exurere est penitus abolere incendio. confirmat autem poeta soli Aeneę deberi imperium, cū de ipso solo laboret Iuno. Ilium expirantem alla propter vnum plurimos perdidit, ego a plurimis offensa vnum ab Italia arcere non possum, & quod auget dolorem ostendit Mineruam minorem deam Iouis fulmine vti potuisse, & in pœna delicti defendit authorem. Si ergo iniuste grauissimum pertulit supplicium, multo magis eius socij. Defendit autem culpam in amorem rejciens. **Venialis status.** & vtitur uenali statu. Factum enim quod manifestum est nō purgatur, nisi dicatur non erat suæ mentis nec sui consilij Aiax, sed furore amoris trahebatur. Nam quicquid fit per pathos, non ascribitur homini. Disiecit'q; rates. Ne si alicui contigisset euadere, haberet nauigandi subsidium. Euertit'q; ęquora ventis, alieno est vsa imperio: nam Iouis fulmen arripuit, & Neptuni imperiū: habuit enim potestatem in ventos qui alieno subiecti sunt imperio. Illū, emphasim pronomen habet quasi temerarium, consideratum sacrilegum, prophanum qui in templo deæ virginis ante aras in cōspectu numinis regiam sacerdotem intactam violauit. Pectore, **Violatio Cassandrę.** quo uulnus omnino letale esset. Turbine corripuit, nam aliter infigi non poterat & ostendit vim irę in tanto impulsu. Voluit infigi scopulo: ne ad littus deueniens saltem sepulturam acquireret. Ast ego quę diuum incedo regina Iouisq; Et soror & coniux. Declarat quid illud sit. Ast ego. s. quę in omni genere rerum Mineruam supero. Sum enim regina. sum soror & coniux Iouis. Vnde deberem ab eo qui frater est & maritus, omnia impetrare. Vna cū gente tot annos cum Minerua vno ictu potuerit. Preterea, in medio positi & bis est repetenda, Hęc Donatus, quibus addamus quę in Seruium sic dicit Beroaldus, Apud eruditos & idoneos scriptores noxa pro culpa repentur frequentius q̄ pro pœna: q̄ iurisconsul. **Noxa.** apertissime ostendit scribens de verbo. signi. Noxæ appellatione omne delictum contineri, inde noxales actiones nominātur a noxa, hoc est maleficio & peccato seruorum. Quin. in declamationibus inquit manifestissima quoq; noxa. i. delicto. Oui. Inuidia i noxæ detrahit illa meę. i. culpę. Liuius. Ob quam meam noxam. i. delictum, & ita passim apud eruditos noxa accipitur, vnde Virg. proprie locutus est vnius ob noxam. i. culpam, nec exponendum est prout exponit Seruius noxam pro noxiam, quin etiam noxa significat damnum & periculum ac detrimentum, in qua significatione sępissime apud priscos repertur. Ouidius. Nocte nocent potæ sine noxa luce bibuntur. Colu. nebulas ac pruinam sine noxa perfert, & alibi omnem iniuriam sine noxa patitur. Sueton. Sine vlla sua noxa adessent idus Martiæ. Noxia vero sępius adiectiuum est q̄ substantiuum & significat nocentem, cuius rei plena sunt omnia & noxij sontes nuncupantur. Curiosus profecto lector ex frequenti antiquorum lectione comperiet id verissimum esse quod a nobis traditur, & differentiam illam Seruij vtpote futilem ac prę rancidam esse repudiandam. hęc ille. ¶ Ordo est. Troes supp. seu Aeneadę, hoc est Aeneas cum socijs. læti. s. propter vicinitatē Italiæ quam septennio quęsiuerant, & immemores Anchisæ forsan **Ordo.** **Lęti.** q̄ in discessu lęti accepti fuerant ab Aceste Siculorum rege, qui etiam abeuntibus vina dederat. vnde statim dicetur: Vina bonus quæ deinde cadis onerarat Acestes Littore Trinacrio dederat'q; abeuntibus heros. Diuidit. Non ind core ergo post opiparum epulum q̄ Acestem dedisse verosimile est lætos dicit poeta ingeniosissimus, hoc innuens quia fere extremum gaudij luctus occupat, ipsi ergo læti & vicinitate Italię & Baccho exhilarati dabant vix e conspectu siculę telluris vela in altum. s. mare. i. vix verum fuit dicere q̄ ab in Sicilię portu stantibus non amplius videri possent, verum tamen fuit. Donatus argute construxit vix cum nomine lęti: ut sint non plane læti sed uix lęti: at ego (quia vbi Troiani Italiam lęti aspiciebant: vt in tertio, Italiam lęto socij clamore salutant: neq; ab re cum vnumquodq; naturaliter in locum natiuum, ac vnde originem traxit redeat) malim dicere plane lętos propter causas dictas & ruebant. i. proruebant secundo & pleno cursu, spumas salis. i. maris salsi quas pręcipiti sulcatione faciebant., ære, id est rostris æratis, hoc est ęre munitis iam tunc sup. cum. i. quando, Iuno seruans sub pectore vulnus. i. fomitem iracundię quo uulnerabatur, ęternum. i. implacabilem, ait supple aut meditata est hęc q̄ sequuntur, secum. i. in animo suo. Mene. i. numquid ęquū aut decens aut tolerabile est me. s. quę vt dicet diuum incedo regina &c. (Quia secum & incensa furore loquitur dea: apta vtitur Eclipsi) desistere incepto quod tristius, & turpius est q̄ non incepisse, incepit autem genus Troianum extinguere & Carthaginem ad monarchiam sublimare, victam, quod tristius est q̄ si sponte, mutato consilio desistat, sicut factura est tandem vt pollicetur Iupiter dicens paulo inferius. Quin aspera Iuno Quę mare nunc terrasq; metu cœlum'q; fatigat, Consilia in melius referet, mecum'q; fouebit Romanos rerum dominos gētem'q; togatam, nec posse quod tristius est q̄ nolle auertere Italia quod indignius est q̄ si vetatur occidere solum: virtute autem pręposititionis constituitur cum ablatiuo aut subauditur ab vt vult Donatus vt sit ab Italia. q. d. non a toto mundo sed ab Italia duntaxat quę nihil ad eum pertineat: regem Teucrorum, non dicit Dardanidarum quippe qui inde originem traxerunt ne sit eis iustum redeundi desiderium, vocat autem Æneam regem in gloriam Iulię domus, quia gloriosum est ab hoste laudari, vnde Dido ad finem huius primi, Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat. Quippe. i. quia certe, aut ironia est, cum Pallas contra fatum maiora fecerit: nam in fatis erat Græcos uictores in patriam reuersuros, quod paucissimis datum est, sed fatis factum tamen fatis, quę a Proteo Cassandra & Calchante de Troiano excidio prodita fuerant. Innuit ergo se fatis non astringi licet fata obstent: nam frustra tenderet atque foueret imperium Carthaginense si sciret fata obstare, nec uinci posse. Cum ergo dictum sit, Siqua fata sinant iam tum tendit'q; fouet'q;, certum est q̄ sciuit fata obstare, sed sperauit ea contrarijs fatis vincere posse. Nam vt maiora numina minoribus pręiudicant, ita secundū Aethnicos fata fatis. Probat ergo se posse fata vincere: nam si Pallas inferior dea maiora contra fata (vt videtur) potuit: quis negabit Iunonem superiorem minora posse? (dicit ergo) Pallas'ne, quasi dicat nonne uerum est q̄ Pallas potuit exurere, id est funditus vrere, classem, id est confluxum nauium Argiuum, pro Argiuorum, atque submerge, ipsos, scilicet Argiuos ponto, id est mari Euboico iuxta Capharea montem, ob, id est propter noxam, id est culpam, & pro, id est furias, id est insanos amores, propter quos Cassandram uitiauit, aut a templo Mineruę abstraxit, vnius, scilicet hominis, videlicet Aiacis, Oilei supple filij aut ob noxam & furias unius, id est solius Aiacis Oilei, quasi dicat maxime, cum ego offensa a multis non possum unum auertere ab Italia: iusta est ergo Iunonis querela, cum ipsa maior sit, & minus petat: minus enim est auertere quam submergere & exurere: & minus auertere, Teucros ab Italia quæ ad eos nihil pertinet, quam Argiuos ab Argis. (Scribitur autem Oilei, & profertur Oili: est enim ει diphthongus græca pro qua Græci i proferunt. Et si quis dicat submergere aut obruere classem non pertinere ad Iunonem quę non maris sed aeris inferioris aut terrarum dea est. Respondet q̄ Pallas non suis, sed Iouis & Neptuni freta est opibus. Nam vt physice. i. naturaliter loquamur Pallas significat æthera, id est supremum & purissimum aerē, vnde ę cerebro Iouis nata fingitur, &

dea

dea sapientię, Iupiter autem aerem medium in quo fulmina & tonitrua exercetur, Iuno vt dixi, inferiorem aerem. & ideo quia fulmina potissimum in media regione fiunt, & raro ad supremã ascẽdunt, ideo Minerua dicitur Vsa fulmine Iouis, quia vero generantur in terris sulphuratis & pinguibus qualis est Aethna & vbi Vulcanus Iouis fulmina fabricare fingitur, ideo faber Iouis fingitur, & quia venti non ascendunt vltra mediam regionem: vnde quia non attingunt verticem olympi montis in Thessalia vbi cineres holocaustorum ventis non aguntur: nam annum totum immoti manent, sed in media regione aeris postquam ex terra exhalaue sunt potissimum exercentur, ideo dicet Aeolus ad Iunonẽ Nymborumq; facis tempestatumq; potentem, dicit ergo in augmentum rei) Ipsa scilicet Pallas non implorans alia numina quorum interesset, sed ut di unt ipsamet & in propria persona, quod vindictæ cupidis dulcissimum est. Iaculata, id est iaculans aut deiciens e nubibus rapidum ignem Iouis. i. fulmen, ad Iouem pertinens qui & frater & coniunx: disiecit, id est prostrauit aut dispersitq; id est simul rates, id est naues (hoc loco) q; pro & euertit. i. ab imo sursum uertit, æquora, id est maria prius æqua, id est tranquilla, & corripuit, id est celeriter rapuit turbine, id est volubilitate ventorum, illum scilicet qui caput inimiciæ aut irarum erat Aiacem videlicet, expirantem, id est animam efflantem, & hoc pectore transfixo. (Ideo autem, prius corripuit eum turbine vt turbatum & exanimatum faceret, quia fulmina secundum Plinium non prosternunt nisi metu exanimatos) & infixit, id est illisit scopulo acuto (Scopulus est saxum in aquis eminens) Ast, id est sed: ego quæ incedo regina diuum, id est diuorum, & soror & coniux Iouis, gero bella tot annos, scilicet continuo eos persequendo, vbi Minerua vno Impetu de suis aduersariis vltionem sumpserit cum vna gente, scilicet Troiana vbi Pallas multam Gręcorum gentem disiecerit, & id est & putas quod quisquam, id est quiuis mortaliũ adorat, id est adorabit præterea, id est postea, posthac aut amplius numẽ, id est diuinam potestatem Iunonis, quia ad nutum aliquid gerere putabitur, quasi dicat minime, quia vbi cõstabit Iunonem (hoc est me, loquitur enim Iuno) non posse tam paruam rem cũ maxime velit, quis ei diuinam potestatem concedet, aut quis supplex, id est supplicans & se humilians imponit pro imponet (quidã legũt adoret & imponat) præterea. i. post hæc aut pter hãc vicẽ aris. s. Iunonis (hoc est meis inqt Iuno) honorẽ. s. dns debitũ. q. d. nullus qa credat nil posse si hoc nõ potero, & ita vilis & abiecta habebor apud omneis mortales.

SERVIVS.

Talia flammato secum dea corde volutans,
Nymborum in patriam, loca fœta furentibus austris,
Aeoliam venit. hic vasto rex Aeolus antro
Luctanteis ventos, tempestatesq; sonoras
Imperio premit, ac vinclis & carcere frenat.
Illi indignantes magno cum murmure montis
Circum claustra fremunt. celsa sedet Aeolus arce
Sceptra tenens, mollitq; animos, & temperat iras.
Ni faciat, maria, ac terras, cœlumq; profundum
Quippe ferant rapidi secum, verrantq; per auras.
Sed pater omnipotens speluncis abdidit atris,
Hoc metuens, molemq; & montes insuper altos
Imposuit, regemq; dedit, qui fœdere certo
Et premere, & laxas sciret dare iussus habenas.
Ad quem tum Iuno supplex his vocibus vsa est.

Talia flammato.) Quod superius intermiserat, nunc reddit, nã dixerat superius. Hæc secũ. & modo ait. Volutis,) id est cogitans. Nymborũ.) Nymbi nunc ventos significãt plerunq; nubes & pluuias, ergo prout locus fuerit, intelligendum est. Proprie tamen dicuntur nymbi repẽtinę & pręcipites pluuię, nã pluuias vocamus lentas & iuges. Loca fœta.) Nunc plena, vt alio loco, Fœta armis. Sciendum est autem dici fœtam & grauidã, & partu liberatam. vt, Fecerat & viridi fœtã Mauortis in antro. Enixam autem eam fuisse lac, quod pueris præbebatur, ostendit. Item fœtam grauidã, in illo loco ostẽdit, Nõ insueta grauis tentabunt pabula fœtas. Ergo quia fœta medius sermo est, bene hoc loco epitheton discreuit, dicens, Grauis fœtas: vt bonum facinus, & malum facinus dicimus, & bonum venenum & malum venenum. Austris.) Figura est celebrata apud Virgilium: & est species pro genere. Legerat apud Ennium, Furentibus ventis: sed quasi asperum fugit, & posuit. Austris) pro ventis. Aeoliam venit.) Nouem insulæ quæ sunt post fretum Siciliæ, appellantur Aeoliæ ab Aeolo rege Hippotæ filio: licet habeant & propria nomina. Vnde Virgilius ait, Aeoliam Liparem. Poetæ quidem fingunt hunc regem esse ventorum, sed ut Varro dixit, rex fuit insularum, ex quarum nebulis & fumo Vulcaniæ insulæ prædicens futura flabra ventorum, ab imperitis visus est ventos sua potestate retinere. Hic.) Illic: ut superius, Hic currus fuit. Vasto antro.) Physica ratione hoc fingit poeta: naturale enim est ut loca concaua plena sint ventis. Luctantes.) Elaborantes egredi. Sonoras.) Grauisonas. Et est tempestatis epitheton. Ordo autem talis est, Aeolus ventos & tempestates sonoras vasto antro premit. Ac uinclis & carcere frenat.) Translatio est per poeticam licentiam facta. Carcer autem est undecunque prohibemur exire, dictus quasi arcer ab arcendo. Locum autem in quo seruantur noxij, carcerem dicimus numero tantum singulari: unde uero erumpunt quadrigæ, carceres dicimus numero tantum plurali: licet plerunque usurpet poeta, ut est, Ruuntq; effusi carcere currus. Illi indignantes.) Hic aperte ostendit quid sit luctantes. Magno cum murmure montis.) Nõ circum montis claustra, sed cum magno montis murmure fremebant, & est maior sensus, sic fremebant, ut etiam antra possent sonare. Celsa arce.) Secundum q; superius diximus. Venti enim melius deprehenduntur ex alto. Sedet.) Non ociatur, sed curat. Apud antiquos enim sedet, considerat significabat. vt alio loco ait, Turnus sacrata ualle sedebat. Mollitq; animos.) Id est uentos, ἀπὸ τοῦ ἀνέμου. ut alibi, Quantum ignes animiq; ualent. & Horatius, Impellunt animæ lintea Thraciæ. Mollit autem ideo dixit ut per transitum ostenderet uitia naturæ nulla ratione mutari, sed mitigari aliquatenus posse. Maria ac terras cœlumq; profundum) Atqui quatuor elemẽta sunt: Terra, Aqua, Aer, Aether. Sed hoc loco rite prętermisit ętherem: quia uenti non turbãt superiora, vt ait Lucan. Pacem summa tenent, sed aut terras, aut maria, aut aerem. Nam cœlum hoc loco pro aere posuit, vt Lucretius, In hoc cœlo qui dicitur aer. Ferant.) Auferãt. Et est aphęresis. Rapidi.) Veloces, ut supra. Verrãtq;.) verrere ẽ trahere: a rete, quod verriculum dicitur. Est autem principalitas uerbi uerro uerris, præteritum uersi: unde & fit participium uersus, hinc alibi, Et uersa puluis inscribitur hasta, id est tracta. Id metuẽs.) Timens. Ergo Iupiter timet: non sibi, sed elementis, ne turbentur eruptione ventorum, ut si belorum tempore dicas virum fortem timere, non sibi, sed liberis suis. Molemq; & montes.) id est molem montis. Et est figura endyadis, ut una res in duas diuidatur, metri causa interposita coniunctione. ut alibi, Pateris libamus & auro, id est pateris aureis. Fœdere.) Modo lege: alias pace, quæ fit inter dimicantes. Fœdus autem dictum vel a fœcialibus, id est sacerdotibus, per quos fiunt fœdera: uel a porca fœde, hoc est lapidibus cæsa. ut ipse alibi: Et cæsa iungebat fœdera porca. Et premere & laxas sciret dare iussus habenas.) Permansit in translatione. Iussus autem ob hoc posuit, quia suo nihil facit imperio. Nam tolle hoc, & maior est omnibus diis, si ad eius uoluntatem possint elementa confundi, ut ipse Aeolus, Mihi iussa capessere fas est. Simul uentorum ostenditur vis, quibus parum fuit superponi montem, nisi & regem acciperent, qui ipse quoque alieno pareret imperio. Ad quem.) Pro apud quem, vt supra.

DONATVS.

Talia flammato secum dea corde uolutans.) Cum hæc Iuno tractaret, taliaq; secum conferret, ipsa quoque nocendi consilium reperit, nec laborauit inquirere, quando illi exemplum Mineruæ quod esset necessarium faciendum mature suggerit: sed prius poeta debuit demonstrare quantum irascentis ardores excreuerint disputando: superius quippe cum initia cogitationum eius enumeraret, his inquit accensa super, hic ait, Talia flammato secum dea corde uolutans: plus est enim flammatum q; accensum, unde manifesta ut dictum est, ratione monstratur, quantum doloris Iunoni accesserit ex comparatione tot modis & generibus facta. Hæc igitur cum tractaret Iuno accepit de exẽplo nocendi consilium: iuuabatur autem eius intentio, q; Troiani per id tempus nauigabant. Nymborum in patriam, &c.) Seruauit hic Virgilius personæ rationem miro artis ingenio: sed in ea parte non quæ competeret reginæ, sed quæ conueniret iratæ & ei, quæ nollet occasionem loci & temporis perdere. nam si personam

personam vellet ostendere reginę, mittere aliquem ad Æolum debuit & iubere quod fieret: neglecta ergo potestatis ratione totum assignat iratę, & ei quam cogebat vltionis spes in euidenti constituta, & licet iratis & flammatis ęstibus animorum, non detur integra consiliorum intentio, tamen totum miscet in persona Iunonis, vt irata non cōsideraret iniuriam suam, & deorum regina, Iouisq; vxor & soror ad Æolum pergeret, sed his vt dictū est, omnibus spretis ipsa euaderet, curaret pręsens, quod desiderabat impleri. mandata enim si extitissent, aut negligi possent, aut non pro voluntate Iunonis procederent, aut emergente dilatione facti nocendi periret occasio, quo loco Virgilius docet per nosmetipsos agēdum, quod rectius cupimus prouenire, & quando inferior persona nobis necessaria est, ad pręstandum quod habet in potestate seruemus & honorificentiam competentem, vt maiori studio compleat quod fuerit necessarium. gratulatur enim sibi a potiore esse delatum: cætera quę sequuntur eam rationem tenent, vt sciamus ventos cauis terrę vel montium contineri, Æolum regem poetice inducit, dictiq; ad eum Iunonem supplicem locutam, cum verba eius non essent iubentis, sed supplicis, ergo intelligendum, ꝙ ipsa ad eum venit. ⁋ Ad quem tum Iu. su.) Artificiose dixit tum supplex, nam tum primum neq; alio tempore fuit supplex Iuno, vt indicaret propter odium Troianorum, reginam iusse supplicem deorum pene minimo, & locuta est hęc.

ASCENSIVS.

❡ Talia flammato &c. Bene inquit flammato, quia plus est inflammatum esse ꝗ̄ accensum: prius enim accēditur aut incenditur rogus aut pyra, quā inflāmetur, quia non potest flammam emittere quod incensum non est: vnde in.iiij. æenei. His dictis incensum animum inflāmauit amore: prius ergo propter iniurias illatas incensa aut accensa erat Iuno, vnde dictum est his accensa super. nūc autem vbi animaduertit etiā cōtumeliā quę sibi oriretur si incepto cogeretur desistere, inflāmata dicitur. Sed hæc & alia multa ingeniose explicat Dona. cuius verba sunt. Flāmato: superius dicit accensa, sed plus est flammato. p. Vt ostendat quantum accreuerat ira ex comparatione Mineruæ, nocendi autem consilium de Mineruæ exemplo cepit, præsertim cū Troianos videret nauigātes. Nymborum in patriam habet rationem personę non reginæ, sed iratæ quę occasionē nolit amittere loci & temporis. Nam si rationem reginę haberet, mitteret aliquem, qui Aeolo iuberet, sed quia mandata, nisi ipsa adesset poterant aut negligētius agi, aut differri, & sic preteriret nocendi occasio, omisit personam reginę, & sic monet poeta per nosipsos agendū quod rectius curari volumus, & inferiori personæ exhibendum honorem, si illa indigemus. Nā gratatur sibi a potiore esse delatum. Cętera significant ventos e cauis terrę oriri. ⁋ Supplex.) Non quia supplicantis verba sit locuta, sed quia venit: hęc Donatus. per nos autem negocia nostra rectius fieri, ꝗ̄ per alios docet graphice apud Aulum Gellium. Aesopus ca. xxix. lib. ij. vbi habetur Apologus de Cassita auicula, quæ pullos non transferendos docuit, donec ipse dominus messis minatus erat falcem in segetem suam mittere: vt illic quiuis videre potest, huc autem deducam verba Beroaldi in Seruiū, quę huiusmodi sunt. Geographi omnes scribunt insulas Æolias esse numero
Aeoliæ septem, non nouem: quarū nōia hęc sunt, Lipara, Hiera, Strongyle, Didyme, Eriphusa, Phenicusa, & nouissima Euonymos. Strab. in. vj. Plin. in. iij. Solinus. Mella de Æoliis, quę aliis nōibus, Vulcaniæ, Lipariæ, Ephestiadę nuncupantur scribentes numero tantummodo septem esse dixerunt, quibus vtpote orbis situm describentibus credere malim, ꝗ̄ Seruio grammatici partes vsurpanti hęc Beroaldus. ❡ Ordo est. Dea. s. Iuno. voluttās. i. agitans, & versans secum, talia. i. tales iniurias, & contumelias, corde flammato. i. flammis flagrante. venit. i. ꝓficiscitur, in Æoliam, patriam. i. quę est patria, nymborū. i. ventorum cum nubibus ortorum, aut commistorum appositorie loca foeta. i. referta: aut foecunda, austris. i. ꝗbusuis ventis nymbosis, furentibus. i. indignantibus, ꝙ inclusi essent, aut furentibus dum erumpunt, foecunda inquam ventis. i. materia ventorū: sm physicam rationem: sed secūdū poeticā fictionē etiā ventis ipsis, qui finguntur in terris inclusi ab Æolo contineri. (Elegit tamen doctissimus poeta vocabulum naturæ conueniens. Nam foeta dicuntur loca ventis, quę foetus continent ventorum, licet nondum mereantur dici venti: sicut mulier foeta, quę embrionem concepit, licet necdum homo sit.) Aeolus rex. s. ventorū: premit hic. i. in hac dicta regione, videlicet Aeolia. antro vasto. i. valde amplo, & capaci, ventos luctanteis. i. erumpere nitenteis: & tēpestateis sonoras. i. quę cum sonitu emittuntur: aut quæ etiam illic sonoræ sunt: Vnde dictum est in. iiij. Georg. aquas esse sub terris, lucosq; sonanteis. Premit dico, imperio. i. maiestate imperiali. (Creditur Aeolus ventis imperare, ꝙ cum syluam cęderet, quæ in promontorio erat, eos mari immisisse visus sit, quos illinc renata sylua rursus exclusit, aut quia insulas ventosas, & vix aliud possideret, dictus est vētorū rex in derisionem, vnde Neptunus statim dicet: Illa se iactet in aula Aeolus, & clauso ventorum carcere regnet.) & frenat ventos vinclis, & carcere: inde ergo furere dicuntur vnde subdit: Illi. s. venti, indignantes. i. indigne ferentes. s. claudi: & vinciri fremunt circum claustro, cum magno murmure montis. i. quod nascitur non a monte, sed ex relatione, aut repercussione montis, aut a ventis in ipso monte, sub quo includuntur, Aeolus. s. rex sedet in celsa arce, tenens sceptra. i. insignia regalia & mollit. i. mitigat & mollificat animos. s. ventorum, & tēperat. i. moderatur iras (hoc ergo officium est boni regis duram gentem gubernantis) quippe. i. quia certe, ni. i. nisi supp. Æolus faciat. s. quod dictum est. i. nisi temperet iras ventorum, ipsi rapidi, ferant. i. propellant secum & verrant. i. trahāt per auras, maria, ac terras, & coelum profundum. i. aerem, hoc est omnia elementa ad quæ peruenire possunt, nam ignem elementarem non attingunt. Sed pater omnipotens. i. Iupiter summus deus, qui ad ceteros dicit, Coelicolæ mea mēbra dei, ipse enim caput est, abdidit. i. occlusit. s. ventos, speluncis atris. i. caliginosis, metuēs hoc. i. quod omnia secum traherent, si ad libitum emitterentur, & imposuit insuper molem, & altos monteis. i. molem altorum montium. (Licet hoc poeticum sit, certum est tamē patrem omnipotentem deum ipsum verum, & maria, & ventos suis limitibus continere: qui aliter vniuersam terram obruerent) & omnipotens pater Iupiter. s. dedit. s. ventis, regem, videlicet Aeolum qui sciret. & i. simul premere. i. arctius constringere ventos. s. foedere. i. pacto certo. i. a deo constituto & sciret dare iussus. i. quando a deo, aut Iunone, hoc est a superiore numine mandatum haberet, habenas laxas. i. liberam eruptionem, metaphora sumpta ab equis, qui laxis habenis excurrunt. Ad quem. s. regem, aut deum ventorum. Iuno supplex. i. supplici similis, cum non ipsam venire decebat, sed quemuis ad Aeolum mittere, aut fingēs se supplicem, vt copiosius impetraret supplex, quam exegisset imperiosa, vsa est tum. s. vbi ad eū venerat, aut cum Aeolum in tali imperio videret. his vocibus. i. hac oratione sequente.

IVNO

Aeole (nāq; tibi diuum pater, atq; hoīum rex
Et mulcere dedit fluctus, & tollere vento.)
Gens inimica mihi Tyrrhenum nauigat æquor,
Ilium in Italiam portans, victosq; penates:
Incute vim ventis, submersasq; obrue puppes,
Aut age diuersas, & disiice corpora ponto.
Sunt mihi bis septem præstanti corpore nymphæ,
Quarum, quæ forma pulcherrima, Deiopeiam
Connubio iungam stabili, propriamq; dicabo:
Omneis vt tecum meritis pro talibus annos
Exigat, & pulchra faciat te prole parentem.

SERVIVS.

❡ Aeole.) Rhetoricum est in omni petitione hoc obseruare, vt possit pręstari quod petitur. i. vt sit possibilitas, & sit res iusta quæ petitur: vt habeat modum petitio, vt sequatur remuneratio. Et sciendum, secundum hūc ordinem omnes petitiones formare Virgilium, vt in hoc loco possibilitas est, Et mulcere dedit fluctus, & tollere vento. Iusta petitio est. Gēs inimica mihi, Tyrrhenum nauigat æquor. Omne enim quod cōtra inimicos petimus, iustum est. Modus est petitionis, Incute vim ventis, Et disiice corpora ponto. Remuneratio, Sunt mihi bis septem præstanti. Aeole incute vim ventis, Ordo ipse est, & est figura parēthesis. Inter parenthesim & eclypsim hoc interest, ꝙ parenthesis est quoties remota de medio sentētia integer ꝑdurat sermo. Plenum nanque est, Aeole incute vim ventis. Item, Aeneas rapidum ad naues præmittit Achatem. Eclypsis autem est quoties remotis interpositis, deest aliqd. vt est, Quos ego. deest enim affligam. ⁋ Diuum pater atq; hominum rex.) Periphrasis est, id est circumlocutio. ⁋ Et mulcere dedit fluctus, & tollere vento.) Aliud pendet ex alio: Nam qui potest mulcere potest & tollere, id est erigere in tempestatem. ⁋ Gens.) Sermo hic, & nationem significat & familiam, sed nunc ad vtrunq; potest referri, nam aut ad familiam Aeneæ, aut ad Troianam gentem

tem refertur. ¶ Tyrrhenum.) Tyrrhenum mare dictum est, vel q Thusciam alluit.i. Tyrrheniã. vel a Tyrrhenis nautis, qui se in hoc mare præcipitauerunt. Nanq; hoc habet fabula. Dormientem in littore Liberum patrem puerum nautas abstulisse Tyrrhenos, qui cum esset experrectus in naui, quo duceretur interrogauit: responderunt illi, quo vellet. Liber ait, Ad Naxum insulam sibi sacratam, Sed cum alio vela deflecterent, iratum numen tigres sibi sacratas visibus eorum obiecit, quo terrore se illi in fluctus dedere præcipites. ¶ Nauigat æquor.) Figura græca est. Nos enim dicimus, per æquor nauigat. Similiter etiam alio loco Terram, mare, sydera iuro: cum latinitas exigat, vt addatur præpositio. Et non vacat, quod Tyrrhenum addidit, videtur enim dicere iam eis Italiam esse vicinam. ¶ Ilium in Italiam portans.) Id est tres Ilienses. Et inuidiose dicit Ilium, quasi ipsam cernat ciuitatem, cum Troianos aspexerit. ¶ Victos'que penates.) Tacite occurrit quæstioni, Portat quidem & deos: sed victos, & contemnendos. ¶ Incute vim ventis.) Duplex sensus est. Incute enim, iniice significat. Ventis, datiuus est casus. Si autem Fac, septimus casus est: & erit sensus, fac vim Troianis per ventos. ¶ Submersasq; obrue puppes.) Ordo est in sensu confusus: ante enim est vt obruantur fluctibus, & sic submergantur. Tota autem Iunonis petitio in sequentibus explanatur. ¶ Corpora ponto.) Tam virorum quam nauium: vt ipse alio loco, cum de nauibus loqueretur, Et toto descendit corpore pestis. Sciendum sane est artem hanc esse petitionis, vt minora impetrare cupientes, maiora poscamus: quod etiam nunc Iuno facit, scit nanque se fatis obstare non posse, sed hoc agit vt eos arceat ab Italia. ¶ Sunt mihi bis septem.) Non sine ratione Iuno nymphas dicitur sua potestate retinere: ipsa est enim aer, de quo nubes creantur. vt est, Atque in nubem cogitur aer. Ex nubibus, aquæ: quas Nymphas esse dubium non est. Ideo autem Nympham Aeolo pollicetur, quia ventorum rex est, qui aquę motu creantur. Bene ergo ei iungitur origo ventorum. Sane notant Virgilium Critici qui merito promittit vxorem: quod excusat regia licentia, vt Sallustius, Denas alii, alii plures habent, sed reges eo amplius. ¶ Præstanti corpore nymphæ.) Bene etiam istas laudat, vt maior sit in Deiopeia pulchritudinis gloria. Laudabilius est enim superare laudatos, vt ipse ad maiorem Aeneæ gloriam laudat & Turnum. Harum autem quatuordecim nomina, vt quidam volũt, in Georgicis inuenimus. ¶ Connubio iungam.) Connubium est ius legitimi matrimonii. Et bene Connubio iungam, dicit, vt hanc ab aliis segregaret, quę a regibus sine lege habentur: solent enim reges inter plures vni pręcipuum dare nomen vxoris. Et connubio, nu, breuem posuit, cum naturaliter longa sit. Nubo enim vnde habet originem, longa est. Sed est tropus Systole: qui fit quotiescunque longa corripitur syllaba, propter metri necessitatem. Ipse alio loco longam posuit, vt est, Hectoris Andromache Pyrrhin' connubia seruas? Item, Cuique loci leges dedimus, connubia nostra Reppulit. Et, Per connubia nostra. Et, Numadumq; petam connubia supplex. Sciendum tamen est quia plerunque in compositione vel deriuatione principalitatis natura corrumpitur. Cõnubio iungam stabili, propriamq; dicabo. Multa in vnum contulit versum, quæ Iuno promittit. Dicendo enim Connubio, ostendit legitimum. Dicendo. ¶ Stabili,) longam promittit concordiam, id est quæ diuortio careat. Dicendo. ¶ Propriam,) adulterii remouet suspicionem. Quod autem adiecit. ¶ Dicabo,) obsequentem eam fore demonstrat. In vsu enim est, vt dicamus sacerdos dicatus est numini: hoc est ad obsequium datus est. ¶ Meritis.) Præstitis. vt alibi, Nec te regina negabo Promeritam, id est pręstitisse. Et alterum pendet ex altero: meritum enim non nisi ex præstantis descendit beneficio. ¶ Pulchra prole.) Notanda figura: frequenter enim hac vtitur, nã quod nos per genitiuum singularem dicimus, antiqui per septimum dicebant, vt hoc loco, parentem pulchra prole.i. pulchrę prolis. Et simpliciter intelligendum est: errant nanq; qui dicunt ideo pulchra dixisse, propter Canacem & Macareum in se inuicem turpissimos fratres, illi enim alterius Aeoli filii fuerunt.

DONATVS.

¶ Aeole nanq; ti.d.p.atq; ho.) Hunc locum siquis attentius, diligentiusq; discutiat, nihil qđ non miretur inueniet. est enim arte & subtilitate dicentis admodum satiatus, nam cœpit a nomine, q ipsam nec Iunonem humilem, nec Aeolo iniuriam facit, potior quippe si inferiorem suo nomine vocet, & se beneuolam monstret, & illi vnde gaudeat subministret, pulchrum est.n. si inferiore in loco positus cognitus sit potiori, perindeq; carus acceptusq; mõstratur. fecit enim secundum artis pręcepta. Beneuolum facit & attentum, cum dicit. Nanq; tibi diuum pater atq; hominũ rex, Et mulcere dedit fluctus, & tollere ventos, nam exinde conijcere Aeolus potuit, officium suum Iunoni esse necessarium, cum subtilitate circumuentus audiuisset habere se in ventos plenissimam potestatẽ. Ne autem arrogantem faceret Iunonem, ait. Diuum pater atq; hominum rex, non dixit frater meus atq; maritus meus, vt supra posuit. Ast ego quę diuum incedo regina, Iouisq; Et soror & coniux, illic enim vbi secum locuta est, si specialiter hoc posuit nullo audiẽte, arrogans iudicari non potuit, hic vero cum dicit, Nanq; tibi diuum pater atq; hominum rex, intelligi potius voluit q̃ dici. non enim apud eum loquebatur qui non eam nosset, dictio autem ipsa ne esset prolixa, & plurimum tẽporis teneret, ipsa exculte sibi proponit, quę ab Aeolo possent excusationis causa prętendi, & ipsa illis respondet ita, vt vlterius accedi non posset, denique ne diceret Aeolus, non sunt venti in potestate, pręuenit antea &, ait, plenã habes in ventos licentiam, & tenendi, & dimittendi, erigẽdi fluctus, & placandi potestatẽ. Nam tibi eam deorum omnium & hoium rex concessit, & tradidit, ne diceret Aeolus, habeo quidem in ventos potestatem, sed non mihi licet mare perturbare, quod est sub alterius regno, idcirco dixit & potestatẽ accepisti in ventos & maria cum volueris perturbare immissis ventis, vel placare cum eos retinueris. Certe & illud sentiendum est, nec metuas Neptunõ hac in parte quia potior est Iupiter, qui tibi hanc licentiam dedit, incipit iam insinuare ipsam causam dicens. ¶ Gens inimica mihi.) Oĩa proponentis & respondentis studio memorantur. hic enim nõ nominauit Aeneam, ne diceret Aeolus, nõ possum aliquid moliri aduersus nepotem Iouis, qui mihi imperiũ dedit. Ait ergo. ¶ Gens.) Quę generalitas nomen speciale suppressit, quod poterat impedire desiderium. addidit enim inimica mihi, non dixit ego sum illius inimica, sed ipsam constituit inimicam, quasi inferiores potiorem prouocarent. Grauauit hoc genere Troianos, vt etiam ipse Æolus rerum indignitate permotus, iracundiam suam Iunonis commotioni coniungeret. ¶ Mihi.) vero quod ait hoc est reginę sorori Iouis & coniugi, quę omnia per pronomen intelligi voluit, & ꝓpter arrogantiam non apertius posuit. ¶ Tyrrhenum na.æq.) Vel quod facilius moueri in perniciem nauigantium posset, vel quod vicinum esset Italię. ¶ Ilium in Ita.port.) Omnes opes suas omneq; substantiam secum portans, quę si periisset per idem tempus nouari posterius non potuisset, ne vero excusaret Aeolus deorũ causa, quibus cogebatur inferre violentiam, addidit. ¶ Victosq; penates.) scilicet metuendos non esse qui nec sibi nec suis prodesse potuerant desideriis, dehinc summa subnectitur. ¶ Incute.v.v.s.q;.o.p.Aut.a.d.&.d.c.p.) Expressit plenam potestatem. nam si eo ordine, quo locuta est, vellemus intelligere, non cohęret. si enim ordinatam posset commota proferre dictionem sic loqui inciperet. Aeole, gens inimica mihi, Tyrrhenum nauigat æquor, Iliũ in Italiam portans, victosq; penates, Incute vim ventis submersasq; obrue puppes. Aut age diuersos & disiice corpora ponto, Nãq; tibi diuum pater, atque hominum rex, Et mulcere dedit fluctus & tollere ventos. Ante omnia tamen consideranda sunt q̃ Iuno perfici cupiebat, dicta quidem, sed nõ ordine suo, vt apparet, eam per commotionem nimiam, ordinationem rebus ipsis dare nequisse. dixit. Incute vim ventis submersasq; obrue puppes, & disiice corpora ponto. Quod fieri necesse erat nauibus submersis, atque ita nouissimum ponere. ¶ Aut age diuersos.) Vt esset, sicut diximus, oratio recte cõposita hoc modo, Incute vim ventis submersasq; obrue puppes, & disiice corpora ponto. Aut age diuersos deniq; hoc & ipsę coniunctiones ostendunt cum dicit. Incute vim ventis. Et ponit que vt coniungat facto factum, Submersasq; obrue puppes adsociat, & vt compleat effectum submersarum nauium, & proueniat inde, Disiice corpora ponto, Ecce ponit, Aut, diuersę naturę coniunctionem, hoc est disiunctiuam, vt faciat separationẽ pœnę, vt si prouenire non posset, Submersasq; obrue puppes, & disiice corpora ponto, proueniret saltem, Aut age diuersos, quoniam sparsi nihil audere posterius poterant, nec ad Italiam peruenire. ¶ Sunt.m.b.s.p.c.n.) Vt cupiditatem & ardorem explicandæ rei, qua Iuno vrgebatur ostenderet, ad authoritatem iubentis addit & pręmium vt multifariã de effectu securior redderetur, sed hęc dictio obliqua est: pulsat enim Veneris munus, & qa propter Helenã, quę fuit in alieno matrimonio, & Gręci & Troiani perierant, nec poterat esse matrimonium inter ipsam & Paridem, & si remota apud ipsum foret, legitimam sobolem vtpote adulteram procreare non possit, vsq; proponit econtrario potuerunt, acute subtiliterq; rñdit singulis anteq̃ dicerentur occurrens. ¶ Sunt, inquit, mihi.) Hoc est non inuadã te ꝓpter alienum, quod cum dedero posterius perdas, sed dabo quod habeo ꝓpriũ. Subiecit deinde laudem muneris sui, & eam ipsam multis extollit, Primo a nume

ro.¶ Bis septem.) Qualitate.¶ Præstanti corpore.) Quod difficile fuit omnes formosas memorat, & eã pollicetur, q̃ pulchritudine cæteras anteiret, dehinc a genere cum dicit.¶ Nymphas.) Vt Helenam ratione sanguinis superaret, adiũgit.¶ Cõnubio iũgam stabili.) Vt esset legitimo matrimonio sociata, & honestis nuptiis iuncta, quod cũ sit stabile matrimonium esset vnius consortio dedicatum, subnectit ex huiuſ cõiũctione quales possint procreari liberi.¶ Et pulchra faciat te prole parẽtem.) Paris.n.nec diu retinere potuit, quod male fuerat cõsecutus, & sicut dictum est, si apud ipsum Helena viuo marito suo diutius mansisset, ac partum aliquem edidisset, pater ex eo dici non posset, ex adultero.n.concepti non habẽt legitimum patrem. Proinde illa est pulchra proles, quam profert honesta coniunctio, hoc loco maior intellectus hominis amisso Virgilii puro & vero, sic suspicionibus in falsam interpretationem ducit, vt asserant pulchram prolem idcirco Iunonem pollicitam, q̃ Aeolus iam turpes filios habuisset, cum viuo ei, & perpetui tp̃is matrimoniũ promisisset, & pulchram prolem hoc est non corporis, sed generis honestate decoratã, denique ostendemus pulchrã prolem non in corporis forma Iunonẽ esse pollicitam, sed in ipso matris honesto cõsortio. Alio qppe in loco ipse Virgilius, cũ originem Cæsaris assereret a Troianis descendere, & hanc partem inter laudes eius poneret. Nascetur, inquit, pulchra Troianus origine Cęsar.s.pulchra nõ corpore, sed natalium honestate, hoc loco Virgilius docet cõtẽnenda esse apud nos, quæ magna sunt, vt obtineamus, quę magnopere desideramus impleri.

ASCENSIVS.

¶ Aeole (nãq; &c.) Plena artificii est hæc oratio: nihil.n.prætermittit Iuno, quod ad eam rem, quam exorare vult, facere posset. Cum enim posset imperare, rogat, & in beneuolentię signum proprio nomine compellat. nec se dominam Aeoli, sed amicam gerit, captans per hoc beneuolentiam eius: quę prima iis, qui aliquid impetrare volunt, captanda, cum opportunitate quam captasse innuitur in superiori versiculo, vbi dictum est, Ad quem tum Iuno, quasi tunc cum optimum erat: deinde (vt Seruius docet) ostendit quod petit fieri posse, atque in eius a quo petit, esse potestate, dicens.¶ Tibi diuum pater, atq; hominum rex Et mulcere dedit fluctus, & tollere vento.) Ostendit iustum esse, quia contra gentem inimicam, contra quam iustam petat vltionem, ostendit modum, quo fieri posset, dicens.¶ Submersasq; obrue puppes &c.) Prætermittens quę potissimum velit, & descendens ad ea, quę prioribus negatis, velit: quasi dicat, si submergere non datur, saltem puppes age diuersas, & disiice corpora ponto. Et postremo addit pręmium, seu remunerationem, dicens.¶ Sunt mihi bis septem præstanti corpore nymphæ, Quarum, quæ forma pulcherrima, Deiopeiam &c.) Hęc autem in omnibus petitionibus, rite obseruãda docet Seruius. Multa etiam arguta addit Donatus, cuius verba sunt. Aeole, omnia in hac oratione sociata sunt summo artificio. Incipit a nomine, quod nec Iunonem humilem facit & Aeolo gratum est. Ostendit enim illi beneuolentiam, cum norit nomen: & ipse lætatur se potiori notum, perindeq; acceptum, atq; charum: ergo captat beneuolentiam Iuno, facit item attentum. Cum idem coniiciat Aeolus, officium Iunoni esse necessarium, cum subtiliter intellexisset, habere in ventos plenissimam potestatem. Diuum pater, ne arrogantem faceret Iunonem, si dixisset, maritus, & frater, vt supra: cum locuta est secum: ergo hic satius fuit, id intelligi posse, q̃ dici: ne autem prolixior esset futura oratio, ipsa occulte sibi proponit, quæ excusationis causa potuisset Aeolus opponere, & illis respondet, ne vlterius accedi possit, & negaret Aeolus, vẽtos esse in potestate sua: præuenit ostendens plenam illum a Ioue in eos habere potestatem.¶ Gens.) Hic non nominauit Aeneam: ne responderet Aeolus, non audeo in nepotem Iouis a quo imperium sumpsi.¶ Speciale igitur subtraxit, generale posuit.¶ Inimica.) Non dicit se genti inimicam, sed gentem sibi, quasi inferiores potiorem prouocẽt, quæ res etiam Aeolo indignationem moueat, vt Iunoni auxiliaretur.¶ Mihi.) Quasi dicat, reginæ, & Iouis sorori, & coniugi: quod, ne arrogans videretur, subtraxit.¶ Tyrrhenum.) Quod & facilius concitatur, & Italię vicinus est.¶ Ilium.) Quasi dicat, omnes opes suas, si amisisset, non esset facultas recuperandi. Ne autem excusaret Aeolus, deorum causam addidit.¶ Victosq; penates.) Nam quamuis dii sint, tamen quia victi contemnendi.¶ Incute vim ventis.) Expressit pathos, propter quod non explicat rem ordine. Dixit ergo, quæ cupiebat: sed propter perturbationem sine ordine, qui erat. Incute.v.v.sub.q;.o.p. Et disiice corpora ponto, quod necesse erat fieri, nauibus submersis. Deinde ponere aut age diuersas, vt si non posset prouenire primum, proueniat secundum: quoniam sparsi nequicquam audere, nec ad Italiam peruenire poterant.¶ Sunt mihi.) Addit munus, vt explicetur ardor cupiditatis eius. Et ex obliquo pulsat Veneris munus in Paridem quæ dedit mulierem, quæ non erat in potestate sua: vnde cõtra Iuno hic dicit: Sunt mihi nec Helena esse propria vxor, nec inde creari legitima potest soboles, ergo acute dixit: Sunt mihi. Et connubio iungam sta.pro.q;.d.O.vt.t.m.p.t.a.Ex.&.p.f.t.pro.p. Quarum rerum nulla fuit in Helena: non enim erat Veneris: ergo non potuit dare stabilem, nec legitime collocare.¶ Faciat te prole.p.) Nam ex legitimo, & stabili connubio hæc proles erat speranda. Extollit etiam munus primum a numero bis septem, deinde a qualitate.¶ Præstanti corpore.) Omnes pulchræ sunt: quod difficile est, ipsa autem omnium pulcherrima: in Paride autem non erant talia, quia ex adulterio non potest dici pater, nec legitima est proles: ergo non pulchra. Nam pulchritudinem hanc non in corpore ponit, sed in honestate natalium, sic alibi: Nascetur pulchra Troianus origine Cæsar. Ostendit autem poeta, debere nos dare ea, quæ magna sunt apud nos, vt voto potiamur. Hæc ille.

¶ Ordo est. Aeole, gens inimica mihi nauigat, ęquor Tyrrhenum, id est mare superum. denominatum a Tyrrheno Lydorum, qui in Etruriam venerunt, & illic sedes posuerunt, duce. portans Ilium, id est nouam Troiam, aut gentem superbam, & luxuriosam, quales erant Ilienses: aut Ilium, q; pro.i.penates victos. Vnde Hector.in.huius. Sacra, suosq; tibi commendat Troia penates, Hos cape fatorum comites. Bene autem addit victos, ne durum videatur Aeolo contra penates deos tempestatem excitare. Incute igitur ventis.s.tuis, qui sub imperio tuo sunt: vim.i.imperium, aut vires, vt iis freti violentius exeant: nam vis subditorum fere in principe est, incute inquam, nanq; pater diuum, id est diuorum Iupiter: & rex, id est dominus, & rector hominum. Apte Iouem deorum patrem, & hominum regem, dicit) dedit tibi, id est fecit tibi potestatem, aut concessit tibi: &.i.simul: mulcere.i.sedare, fluctus.s.turbatos, & commotos, & tollere.i.excitare, & commouere prius tranquillos: vento.i.impetu ventorum: ergo incute nanque potes, & iustum est, quia gens inimica, & obrue.i.obuolue aquis, & arenis, & sepeli: puppes submersas.i.prius immersas aquis: aut (si id non datur propter fata, quod tamen prudenter tacet: quia orator non debet dicere ea, quæ sibi obesse possent.) age.i.impelle puppes diuersas.i.in diuersas partes, ne videlicet collecta manu Italiam inuadant: quia sperauit Iuno si pauci Italiam inuasissent, expulsum iri, & disiice.i.in diuersa iace: & impelle corpora.s.tam nauium, q̃ hominum (& ignominiose corpora, quasi mera corpora, cum in nauibus nihil, pręter simulachra, sit diuinitatis, nec in hominibus boni animi.) ponto.i.per pontum, qui in tua ditione quodammodo est. Et si hoc feceris, bis septem.i.quatuordecim nymphę (quas quidam ad finem quarti Georg. nominatas volunt.) pręstanti corpore.i. habentes corpus pręstans: (hoc dicit, quia nouit iudicium Paridis Veneri fauisse, propter præstantiam puellę a Venere promissę.) sunt mihi.i.ego habeo eas, quarũ vnã, sup.s.Deiopeiam, quę pulcherrima, sup. est forma.i.formositate, aut forma corporis. (Est autem pulcherrima, nominatiui casus, & forma, ablatiui) iungam, id est coniungam tibi stabili, id est firmo, & indissolubili connubio, non ad tempus, quale fuit Paridis cum Helena: & dicabo, id est sacrabo tibi propriam: cum Helena Menelai fuerit, & etiam Deiphobo Paridis, seu Alexandri fratri nupserit: vt ipsa exigat, id est extra agat, hoc est complete, & ad extremum vsque vitæ agat tecum, omneis annos, scilicet vitę, pro talibus meritis, quæ scilicet de me merueris: &, vt faciat te parentem pulchra prole, quod dulcissimum est in matrimonio bonum. Sane: quia Iuno est aer in quo nubes generantur, & nymphæ sunt quasi nymbi, aut nubes in flumina, aut maria resolutæ: ideo physice, Iuno, nympharum domina, fingitur.

SERVIVS.

¶ Aeolus hæc.) Subaudi dixit, quod ex posterioribus intelligitur, vt supra notauimus. ¶ Regina.) Inferioris personæ reuerentia est, maiorem meritis appellare, non nomine. Cõtra, maioris est minorem nomine tñ vocare. qui ordo non nisi per indignationem corrũpitur: vt in duodecimo, Seges in extremis rebus, Turnũ, non

Aeolus hæc cõtra. tuus o regina quid optes POETA
Explorare labor, mihi iussa capessere fas est. ÆOLVS
Tu mihi (quodcunq; hoc regni) tu sceptra Iouemq;
Concilias, tu das epulis accumbere diuum,

Nymborumq; facis, tempestatumq; potentem.
[Hæc vbi dicta, cauũ cõuersa cuspide montẽ **POETA**
Impulit in latus: ac venti velut agmine facto,
Qua data porta, ruunt, & terras turbine perflant.
Incubuere mari, totumq; à sedibus imis
Vna Eurusq;, Notusq; ruunt, creberq; procellis
Aphricus, & vastos voluunt ad littora fluctus,
Insequitur clamorq; virum, stridorq; rudentum.
Eripiunt subito nubes, cœlumq;, diemq;
Teucrorum ex oculis: ponto nox incubat atra.
Intonuere poli, & crebris micat ignibus æther,
Præsentemq; viris intentant omnia mortem.

regem vocat: vt, Ruitq; implorans nomine Turnum. Et alibi de Aristęo, Et te crudelem nomine dicit. ⁋ Explorare.) Deliberare. Superius nanq; multa poposcerat Iuno. hoc ergo dicit, Tuum est deliberare quid velis. ⁋ Mihi iussa capessere fas est.) figura est liptotes, quę fit quotiescunq; minus dicimus, & plus significamus per cõtrariũ intelligẽtes, vt hóc loco, nõ ait, licet mihi implere quę ꝓcipis: sed, nefas est nõ implere q̃ iusseris. Itẽ, Munera nec sperno, id est libenter accipio. ⁋ Tu mihi quodcunq; hoc regni.) Rediit ad physicam rationem, nam motus aeris, id est Iunonis, ventos creat, quibus Æolus præest. Dicendo autem quodcunq;, aut verecunde ait, ne videatur arrogans: aut latenter pene iocatur poeta, quis enim potest ventos, id est rem inanem tenere? ⁋ Iouemq; concilias.) Hysteron proteron in sensu est. non enim Iupiter conciliatur Æolo, sed Æolus Ioui, quasi superiori conciliatur. Conciliantur autem noui, reconciliantur antiqui. ⁋ Tu das epulis accumbere diuum.) Hoc est, tu me deum facis, duplici enim ratione diuinos honores meremur, dearum coniugio, & deorum conuiuio, vnde & in Bucolicis legimus, Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est. ⁋ Hæc vbi dicta.) Et a Iunone & ab Æolo. ⁋ Cauum.) Ordo est, Conuersa cuspide cauum montem in latus impulit. Et alibi, In latus inq; feri curuam compagibus aluum Contorsit, quasi in rem quæ facile cedit ictui. ⁋ Agmine.) Vel impetu, vel multitudine. Agmen enim sermo polysemus est, nam impetum significat. vt, Illi agmine facto Laocoonta petunt. Multitudinem. vt, Vocat agmina sæua sororum. Etiam exercitum incedentem, agmen vocamus. ⁋ Porta.) Omnis exitus porta dicitur, quasi qua potest vel importari vel exportari aliquid. ⁋ Turbine.) Vi ventorum. Et sciendum est, ꝙ quãdo appellatiuum est, facit turbinis: sed si sit nomen proprium, turbonis facit: vt Hora. Turbonis in armis. ⁋ Eurusq; Notusq;.) Cardinales quatuor venti sunt, de quibus nunc tres ponit: paulo post vnum, quem omiserat, reddidit, Stridens aquilone procella. ⁋ Procellis.) Procella est vis ventorum cum pluuia. dicta procella ab eo ꝙ omnia percellat. ⁋ Insequitur clamorq; virum.) Quia præcesserat ventorum sonus. quem & ipsum clamorem possumus dicere. ⁋ Stridorq; rudentum.) Proprie, Nam in funibus stridor est. ⁋ Teucrorum ex oculis. Nunq; enim totum cœlum nubibus tegitur, sed illa pars contra quam flauerint venti. Quod autẽ dixit diem eripi, ad videntium oculos retulit, non ad naturam. ⁋ Nox incubat.) Nox dicta quia oculis noceat. ⁋ Incubat) autem ideo dixit ꝙ alienum tempus inuasit. Nam incubare proprie dicitur per vim rem alienam tenere. ⁋ Poli.) Axes, id est extremę partes cœli. ⁋ Aether.) Aetherẽ hoc loco pro aere posuit, nubes enim vnde & fulmina, aeris sunt, non ætheris, & frequenter Virgilius duo ista confundit. ⁋ Intentant.) Minantur. ⁋ Omnia) autem ad superiora retulit.

DONATVS.

❡ Aeolus hęc contra.) Quod ait contra non contra voluntatẽ Iunonis, sed contra verba, noluit quippe ei parti respondere, qua Iuno pręmium promisit, neq; enim dixit bene me accipis, aut gratias ago promissis tuis, ne videretur etiam ipse vt Paris libidinis munere prouocatus, voluntati Iunonis obsecutus. item intelligi etiam potest sic contra, quia illa dicit. Nanq; tibi diuum pater, atq; hominum rex, Et mulcere dedit fluctus, & tollere ventos. Aeolus ergo quomodo contra responderit, differamus. sed prius vidẽdum est quomodo etiam ipse beneuolum se fecit, ait enim. ⁋ Tuus o re. quid op. Explorare labor. m. i. c. f. e.) Vt est, inquit, discretio inter personarum merita, sic & officia discernuntur. tu regina hoc est officium tuum iubendo, meum vero exequendo completur. ⁋ Tui laboris est, hoc est tuæ curę inuenire, quid iubeas, solicitudinis autem meę, dare pręceptis effectum. & quod ait fas est, licebit facere, etiã si illicita iubeas fieri. Illa. n. dixit, Victosq; penates. Aeolus sic videtur contra respondisse, etiam si victi nõ essent facerem, quia cum fieri aliquid non licet, incipit licere, si eius fiat iussu cui iubendi plena ptãs est. Ecce exempli causa ponamus iudicium publicum, Non licet hoiem verberare aut torquere, & qui hęc fecerit plectit̃, sed si iussu iudicis fiant, nullũ admittitur crimen, hoc voluit ẽt Aeolus dicere, illicita, si me iubeas facere, faciã & ĩpune faciam,

faciam, quia regina iubẽte nulla obsequentẽ pœna sequetur. item contra respondit dicẽdo. ⁋ Tu mihi. q. q;. h. r. tu. sce. i. q;. Con.) Illa. n. dixit a Ioue accepisti potestatem, ille in voce officiosa persistens, ipsius Iunonis vult esse quod poterat. Addidit. ⁋ Tu das. e. a. di. f. i. q;. e.) Ipsum, inquit, Iouem vt propitium habeam tu facis, & vt memorem se omnium beneficiorum Iunonis ostẽderet addidit. ⁋ Tu das. e. a. d.) Vnũ videtur posuisse beneficium pręstitæ humanitatis, sed cumulatur alio, si conuiuium cum potiore misceatur, Tertio si cum potioribus plurimis, Quarto si inferior persona non sedeat, vt fieri solet, sed accumbat posuit in fine, & hoc quod desideras tutum est, & in tua positum potestate, personarum in vtraq; oratione loci quoq; & temporis habitam rationem dubitari non potest. s. Iunonis, Aeoli, Troianorum, penatum victorum, Veneris, Helenæ, Paridis, Deiopeę, loci propter nobilitatem Tyrrheni maris, & Italię proximitatem. Temporis vero, ne multiloquio tractum tempus opportunitatem nocendi corrumperet, deniq; breuiter Iuno desiderium suum prosecuta, & breuius respondet Aeolus, & ꝓmisit effectũ. ⁋ Hęc vbi dicta.) & cętera quæ sequuntur, hoc est vbi Iuno & Aeolus hoc dixerunt, cœpit Aeolus iussa complere, quę fuerunt hęc. Incute vim ventis submersasq; obrue puppes, Et disiice corpora ponto, aut age diuersos. Patefecit igitur exitum ventis, plurimos simul atque diuersę naturę, hoc est contrarium flantes, atque impugnantes sese fecit exire, vt confligentibus inter se fluctibus regendis nauibus corpora disiicerentur. Aut age diuersos, impleri non posset, nisi venti vt supra dictum est impugnantes sese, Troianos discretos per diuersa distraherent. deniq; ait. ⁋ Incubuere mari, &c.) Vt simul complerentur quæ Iuno mandauerat, accessit ad violentiam maris aliorum quoq; elementorum plenissima perturbatio, dixit quippe. ⁋ Eripiunt subito nubes.) Hæc solis Teucris acciderát, & in solo mari fuerát tenebræ. Confusio quippe elementorum & tetra pelagi facies sustulerat diem Troianis & cœlum. Confunditur inquit cum tenebris dies, subtrahitur lux ex alienis temporibus, nox importune succedit, ne contra mala reperiri consilium posset, eripitur cœlum, & vt quam in partẽ niterentur gubernatores ipsi nescirent, eo amplius tonitrua mittebantur, & fulgura, & vt inter multiplices metus Troiani desperatiõe possessi nihil aliud sperarent q̃ mortem, idcirco dixit. ⁋ Intonuere poli.) Inter hæc quales cogitationes habuerit Aeneas, vel cuiusmodi animo aut corpore senserit pathos poeta describit. Ait enim.

ASCENSIVS.

❡ Aeolus hæc contra.) Ponit responsionem Aeoli, quam Donatus argutissime declarat, dicens, quomodo contra dicta Iunonis responderit: nam mutuis beneficiis certant: cum enim Iuno dixerit, Aeolum tenere regnum ventorum, & accepisse ab Ioue, fatetur se id Aeolus ab Iunone obtinuisse, & cum illa pręmium pro meritis ꝓmitteret: hic se obnoxium fatetur, vt cui nihil pręmii debeatur, cum debitum, duntaxat persoluat. habent autem ambo rationem loci, & temporis: nam cum modicum maris esset transfretandum, ne longa oratione opportunitatem nocendi perderet, breuiter proposuit Iuno, sed breuius respondet Aeolus. Sed hæc omnia a Donato cõpletius audies: cuius verba sunt. ⁋ Aeolus hęc contra.) Non contra voluntatem Iunonis, sed cõtra verba: non enim ad pręmia respondet, ne videatur moueri libidine, vt Paris. Reddit beneuolam, cum dicit discernendo officia: Tuum ẽst iubere: meum complere iussa, fas est: licebit facere, etiam si illicita iusseris. Respondet contra, veluti si dicat: etiam si victi non sint penates, licebit facere. Nam cum qui potestatem habet, iubet, illicita fiunt licita inferiori. Vel dixit contra: quia Iuno dixit illum habere imperium a Ioue, hic respõdet habere ab ipsa Iunone: & vt videatur memor beneficiorum addit, ⁋ Tu sceptra, Iouemq;, Tu mihi quodcunq;.) Vult esse Iunonis: quæ Iuno illum a Ioue accepisse memorauit. ⁋ Das epulis.) Superius beneficium humanitatis accumulatur, si conuiuium cum potiore misceatur. Tertio si cum potioribus plurimis: quarto si inferior persona non sedeat, vt fieri solet, sed accumbat: posuit In fine hoc, quod deis desideratissimum est. Personarum igitur in vtraq; oratione, rationem habuit, scilicet Iunonis, Aeoli, Troianorum, Penatum,

natium, victorum, Veneris, Helene, Paridis & Deiopeie. Itē loci, propter mobilitatem Tyrrheni maris, & proximitatem Italie. Item temporis, nam & Iuno breuiter orauit, & Aeolus breui͛ respondit, ne longitudine tempus nocendi subtraheretur: hęc vbi, post vtriusque orationem, cœpit Aeolus iussa complere. Emisit plurimos ac contrarios ventos, vt confligentibus inter se fluctib͛ regendis nauibus consilium non suppeteret: & deficiente industria, facilius mergerentur: & mersis nauibus, corpora disiicerentur: & vt complerentur iussa Iunonis, accessit ad violentiam maris, aliorum quoque elementorum perturbatio: nam nox eripuit coelum, ac lucem: vt esset eadem facies maris, & terrae: ne cōtra mala consilium suscipi posset, neue scirent gubernatores, in quam partem mitterentur. Mittebantur tonitrua, & fulgura, vt multiplici metu Troiani desperantes, nihil aliud quam mortem expectarent. ¶ Ordo est. Aeolus, supple respondit, contra hęc, scilicet prius dicta a Iunone: aut Aeolus respondit hęc cōtra, id est econtrario, vel ex aduerso: regina (bene secūdum Seruium dicit: non o Iuno, sed o regina: quia minores compellant maiores suos nomine dignitatis, & maiores inferiorem nomine proprio. Vnde prius Iuno, Aeole, namque, &c. Quando autem contra fit, indignationis signum est. Vnde Aristęus in quarto Georgico. Cyrene mater, Cyrene: quia matri succensus proprium nomen expresse tulit & matris suppressit, quod pater, quia Arethusa paulo post dicit ad eam: & te crudele nomine dicit.) tuus labor, id est tuę partes, tuum officium, supp. est, explorare, id est indagare, & inquirere: quid optes, id est optare, & iubere debeas: & fas est mihi (imo nefas est) non capessere, id est suscipere, & captum ire: iussa, scilicet tua. Nam tu mihi, sup. das & confers, aut concilias hoc: quodcunque, id est quidquid, regni supple. est: tu supple confers, sceptra, id est insignia regalia, que pro &, tu concilias, id est confoederas mihi Iouem, pro eo quod est me Ioui: nam minores cōciliātur maioribus: tu das accumbere (quod plus est quā assidere, aut astare: nam accumbunt principes mensarum.) epulis diuum, id est diuorum: & facis me potentem, id est compotem, nymborum. i. nubium ventis immistarum, & tempestatum: quas. s. excitat, aut sedat Aeolus, potens, hic in nomen migrat, & ita genitiuum regit. Vbi, id est vt primum hęc, scilicet pauca verba: dicta, supple fuerunt: ipse Aeolus impulit in latus montem cauum. s. ab ore antri, & disiecit in latus alterum montem cauum: quia dictum est, Molemque & montes insuper altos Imposuit, aut impulit. i. impellendo infregit latus, & aperuit montem cauum: in cuius. s. cauernis erant venti: ac venti ruunt, id est erumpunt, supple ea qua porta supple est data, id est exitus est datus, hoc est quacunque permittebantur exilire (quia est ablatiui casus, poniturque pro aduerbio per locum: data porta, nominatiui casus: recta a verbo est subintellecto) & perflant terras turbine, id est gyro, ex diuersis ventis orto, & omnia conturbante: incubuere mari, scilicet venti, id est alienū elementum occupauere. Vnde incubatores dicuntur Tyranni, & Eurus, & Notus, & Africus, scilicet ventus, creber procellis, id est crebras procellas excitare solitus, ruunt, id est euertunt, vna, id est simul, & quasi dicas, vna vice, aut vna manu, totum, scilicet mare, & voluūt ad littora fluctus: vastos, id est valde magnos. Et clamor virum, id est virorum, & stridor id est strepitus, aut fragor rudētum, id est chordarum, aut funium quibus vela ad malos ligabantur: insequitur, scilicet impetum ventorum: mire insequitur dicit: nam non praecedit stridor rudentum, nec multo post sequitur, sed quasi in ipso impetu ventorum. Nubes eripiunt subito ex oculis Teucrorum, id est Troianorum, a Teucro oriundorum, & coelum, & diem, id est claritatem diurnam, nox atra, id est caligo, qualis noctu esse solet, incubat Ponto, id est occupat mare, poli, id est cardines coelorum, intonuere, id est multū tonuere, ęther. i. aer superior, micat, id est resplendet, & coruscat, aut nunc videtur, nunc absconditur, sicut digiti micantium: crebris ignibus, id ē fulgoribus, & coruscationibus: & omnia. s. elementa, ignis, aer, & aqua, cum terra desit aut omnia quae sunt, intentant. i. minantur, aut praetendunt, viris. s. Troianis, mortem praesentem. i. instantē, & vrgentem.

SERVIVS.

Extemplo Aeneae soluuntur frigore membra,
Ingemit, & duplices tendens ad sydera palmas,
Talia voce refert. O terque, quaterque beati, ÆNEAS
Queis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis
Contigit oppetere. o Danaum fortissime gentis
Tydide, me 'ne Iliacis occumbere campis
Non potuisse! tuaque animam hanc effundere dextra!
Saeuus vbi Aeacidae telo iacet Hector, vbi ingens
Sarpedon, vbi tot Simois correpta sub vndis
Scuta virum, galeasque, & fortia corpora voluit.

¶ Extēplo.) Illico. Et est augurum sermo. Templum enim dicitur locus manu designat͛ in aere, post quem factum illico captant auguria. ¶ Æneae.) Seruauit dignitatem τὸ πρόσωπον, vt Æneā vltimū territū dicat. ¶ Frigore.) Timore. Et ē reciproca trāslatio. Nam & timor pro frigore, & frigus pro timore ponitur. vt in Terentio, Vxorē tui prauitate aiunt non timore, sed laborare frigorib͛ vtrūque enim in vnum exitum cadit, sicut & de calore & frigore vrere dicimus, vt ē, Aut Boreae penetrabile frigus adurat. ¶ Ingemit.) Non propter mortem, sequitur enim, O terque quaterque beati, sed propter mortis genus, graue est enim secundum Homerum, perire naufragio, quia anima ignea est: & extingui videtur in mari, id est elemento contrario, vt igneus est ollis vigor. ¶ Duplices.) Duas, secundum morem antiquum, nam duplices duas dicebat, vt hoc loco, & binos, duos: & vtrosque pro vtrunque, vt Cicero, Binos habebā, iubeo promi vtrosque. Item Sallustius cum de duobus loqueretur, Hi vtrique ad vrbē imperatores erant. ¶ O terque quaterque.) i. sępius. Finitus numerus pro infinito. ¶ Queis.) Quis & quibus vnū significat: secundum artem enim dicimus. Ab eo enim quod est a qui: in bus mittit: ab eo quod est a quo, in is mittit, sed a tertia declinatione in vsu sunt datiuus & ablatiuum pluralis: licet antiqui omnib. vsi sunt casibus. Denique Cato in originibus ait, Si ques sunt populi. Et declinauit ques quium: sicut puppes puppium. ¶ Moenibus altis.) Propter pergama, quę altissima fuerunt: ex quibus omnia alta ędificia, pergama vocantur, sicut Æschylus dicit. ¶ Oppetere.) Ore terra petere, id est mori. Possumus autem sic vti hoc sermone, & vt per se plenus sit, & recipiat adiectionem. Ergo dicimus & oppetit, & mortem oppetit: sicut & expirat, & animā expirat. ¶ Fortissime gentis.) Atque in artib͛ legim͛ superlatiuū gradū nō nisi genitiuo plurali iungi, constat quidē: sed gens nomen est enunciatione singulare, intellectu plurale. Bene ergo iunxit, in gente enim plures sunt, vt alibi, Ipse ditissimus agri Phoenicum, non enim vnius est ager Phoenicum. Item Sallustius, Romani generis disertissimus. Sane quęritur cur Diomedem fortissimū dixerit, cum post Achillem & Aiacem ipse sit tertius, vnde etiam Sallustius ait primum Gręcorum. Achillem multi dicunt ideo fortissimum, quia iuxta Homerum & Venerē vulnerauit & Martem. Alii ad gentem referunt, quod Achilles Thessalos fuit, Aiax Graecus, Diomedes Danaus. Multi ad excusationem Aeneę volunt fortissimum dictum: a quo eū constat esse percussum. ¶ Tydide.) Vocatiuus graecus est, si enim latine diceret, o Tydida debuit ponere. Omnia enim patronymica quae in des exeunt apud Latinos primę sunt declinationis, vt Sęuus vbi Aeacide telo iacet Hector. ¶ Animam hanc.) Quasi cum dolore hanc animam dixit, ac si diceret, quę ad laborem nata est. ¶ Effundere.) Secundum eos qui dicunt sanguinem esse animam, vt ipse alibi, Purpuream vomit ille animam. Nam alio loco aliorum opinionem sequitur, qui dicunt spiritum esse animam. vnde est. Atque in ventos vita recessit. ¶ Sęuus.) Magnus, vt superius dictum est. Et bene elegit cum quibus perisse debuerit. Ipse enim & fortis est & numinum proles. Recte ergo his iungitur, in quibus talia fuerunt. ¶ Sarpedon.) Et in vltima possumus accentum ponere, & in penultima: nam Homerus & Sarpedonis declinauit: & Sarpedontis, vnde & uarius accentus est. Sarpedonis autem ante penultima habet accentum. Sarpedontis penultima, sed Sarpedontis vsurpauit, naturalis enim declinatio est Sarpedon Sarpedonis, vt Memnon Memnonis, Simon Simonis. Si autem genitiuum in dontis miserit, a circumflexo venit: qui est in ultima syllaba nominatiui, ut Demophōn Demophōntis, Lycaōn Lycaōntis: sic ergo & Sarpedōntis. Est autem Sarpedō filius Iouis & Laodamiae, occisus a Patroclo. ¶ Simois.) Hoc nomen integrum ad nos transiit, vnde suo est accentu proferendum. Nam si esset latinum, antepenultima haberet accentum, quia secunda a fine breuis est. ¶ Sub undis.) Et sub undis legimus, & sub undas. Sed si sub vndas. ¶ Correpta.) intellige: si sub undis. ¶ Voluit.) Varia ergo distinctio est. ¶ Fortia corpora.) Hoc est virorum fortium corpora, nulla enim est in mortuis fortitudo.

DONATVS.

¶ Extemplo Ænee.) Alij frigus pro timore intelligunt positum, quod contra est, nam si timuit Aeneas mortem, derogatũ est virtuti ac meritis eius. Frigus ergo dixit proprie, quod nascebatur non ex casu euidentissimæ mortis, sed ex leui genere, quod cruciebat animum viri fortis, qui optabat potius gloriose in campo occumbere, q̃ in fluctibus ignobiliter interire. Recte ergo non timorem, sed verum frigus debemus intelligere, quod oriebat ex tot aduersis, quæ corporis calores extorserant. Incipit iam dolores suos exprimere, vt appareat, quod in illis periculis gemeret. ¶ O terq; quaterq; beati.) hoc est multifariam felices, dicuntur iam causæ. ¶ Quis ante ora pa.) Ex his quę secundo libro scripta sunt, conncere possumus Polytis illum fecisse mentionem, qui ante patrem suum Priamum Pyrrhi cęde procubuit, & quia patria potiore loco inter parentes numeratur. ¶ Troiæ, inquit, sub moenibus altis.) Hoc est cum altitudo moenium staret. ¶ Contigit oppetere.) Id est contigit interire, reliquerunt ergo incolumẽ, quod bono ciui gloriosum solatium est in interitu suo integrum statum ciuitatis propriæ reliquisse. Altis ergo posuit vt ostenderet integram adhuc ciuitatem, ipse enim Aeneas campos nõ altitudinem dimisit. nam in tertio libro cum ingenti gemitu ait, Et campos vbi Troia fuit. Et quia pathetica fuit continua dictio perseuerare non potuit, cum dicturum fuisse intelligamus, quod dolebat. Id est ego autem amissa patria, in fluctibus perdita gloria, moriturus sum, atque vt hoc confirmaret ait. ¶ O Danaum fortissime gentis.) Tamen rursum ad aliud raptus est, dicens. ¶ Tydide, me ne iliacis.) Ex his infelicem se existimans, qui hunc exitum vitæ habere non meruit, & ignobili mortis genere vir fortis in pelago fuerat moriturus, hoc ne complere quod coniectura colligimus, fluctus interuenit, qui vocem loquentis occluderet, esset. n. vitium poetæ, si finitis querelis Aeneæ, fluctum faceret superuenisse, denique similia alijs locis etiam. Poeta poneret. Ait quippe, Hæc dum Dardanio Aeneæ miranda videntur, & alibi, Talia fundebat lachrymas, dum enim consideraret Aeneas picturas templi, dum Andromache loqueretur sermones suos aut dolores, imperfectis his Dido ad templum processit, & Helenus extra vrbem, ergo ait.

ASCENSIVS.

¶ Extemplo Aeneę soluuntur frigore membra, &c.) Mirandam ostendit vim tempestatis, quę etiam Aeneam metu cõcussit: sed sm Ser. seruat τὸ πρέπον. i. ipsum decorum: nam eum vltimum territum ponit: quia de cęteris dictum est, Insequitur clamorq; virum, &c. Verum Donatus interpretatur frigore, non timore, sed naturali frigore: verba eius sunt. ¶ Extẽplo Aeneæ.) Exprimit quale et animi, & corporis sentit pathos. ¶ Frigore.) nõ ꝑ timore posuit: nam derogaretur eius virtuti: ergo frigus dixit proprie q̃d oriebatur, non ex casu euidentissimę mortis, sed ex tot aduersis, quę corporis calorem extinxerunt, quia cruciabatur animus. Viri fortis, qui maluisset gloriosius in campo occumbere q̃ ignobiliter in fluctibus interire. ¶ O terq; quaterq;.) id est multifariã. ¶ Quis ante ora.) De Polyte ex his, quæ in. ij. dicuntur, intelligemus: qui cęde Pyrrhi in conspectu patris occubuit. ¶ Altis.) Quasi dicat integra adhuc ciuitate: ipse enim Aeneas non Troiam altam, sed campos vbi Troia fuit, reliquit, & in fluctibus periclitaturus est. ¶ O Danaum fortissime gentis.) Ex illo ad aliud raptus est, existimans se infelicem, qui & hunc exitum vitę sortiatur, & ignobili morte periturus. ¶ Me ne Iliacis, ex his se infelicem existimans, qui huic exitum vitę non habuerit, sed vir fortis in pelago esset moriturus. Non potuit autem explere rationem, interueniente fluctu. Esset autem vitium poetę: si finitis querelis, fluctus interuenisset. Semper ergo imperfectas reliquit querelas: vt, Hęc dum Dardanio Aeneę miranda videntur: Et alibi, Talia fundebat lachrymans. Beroaldus autem dicit vtrunque: nam Donatus id etiam dicit sic, Eruditis auribus non satisfacit Seruij interpretatio perinde ac vulgaris, & frigidiuscula. Elegantius & eruditius Virgilianum carmen interpretatus est Macro. qui in primo in somnium Scipionis, cum septenarium numerum esse perfectissimum docuisset, deq; eius vi, ac potestate, multa disseruisset, ita subiunxit. vnde Virgilius nullius disciplinę expers, & per omnia beatos exprimere volens, ait, O terq; quaterq; beati. Hactenus Macrobius cuius sententię adstipullatur Tibullus illo versu, O mihi felicem terq; quaterq; diem: qui quidem versiculus, nõ secus a Tibullo pronunciatus est: q̃ a Virg. o terq;, quaterq; beati: quod ęmulatus est (vt opinor) Silius sic scribens: Felix o terq;, quaterq; frater. Non me pręterit Strab. enarrantem illud Home. cum terq; die reuomit scribere, ꝙ talis superlatio ab oĩbus vsurpatur: vnde Home. ait, Ter beati Danai, ter exorabiles, & terq;, quaterq; beati. Hęc ille. ¶ Ordo est. Membra Aeneę, vt genitiui casus, potest tamen & datiui casus esse, vt si dicatur: Membra soluunt Aeneæ, sed sm Donati mentem, melius dicetur genitiui casus: vt non ab Aenea, ne in Aeneæ vituperiũ, sed a natura solui intelligit: soluuntur extemplo. i. illico, & subito propter periculũ. vt Ser. vult. Frigore. i. horrore ꝑpter metum: nã quia metu præcordia laborant, eoq; totus sanguis succurrit: frigent naturaliter timentes, nec est contra decorũ Aeneæ, ꝙ timens inducatur, quia etiã Iuno timuisse legitur, nec timuit Aeneas mortem, sed genus mortis tã ignobile: nihil autem timere: non fortis, sed temerarij esset: potuit ergo timere Aeneas, qui etiam gubernandæ nauis peritus pꝛicula intellexit: vnde sibi mortem ignobilẽ instare veritus, beatos dicit, qui gloriose apud Troiã occiderint. Qui tamen cum Donato, frigus Aeneę fuisse dicet, quia in aquis versanti, & inter nubes ac imbres nihil a me quidem dãnabitur: quia tamen addidit extẽplo, quod potius ad timorem q̃ ad frigus naturale pertinet: cõcederem Seruio, soluuntur ergo frigore. i. horrore, qui et a frigore, & a timore nascitur. Ingemit. i. in animo gemit, non propter mortẽ, sed mortis genus, & tendens ad sydera palmas dupliceis. i. complicatas, & compressas, refert voce. i. eloquitur: (nam animo prius voluisse significat verbum ingemit) talia. s. qualia sequuntur. O terq;, quaterq;. i. perfecte, & consumate, quia perfectio septenario numero significatur beati: queis, id est quibus, contigit, id est cum difficultate a dijs concessum est (sicut de Polyte in. ij. dicetur, secundum Donatum, qui mortuus est ante ora parentum, sed intra moenia; non sub moenibus.) oppetere. s. terram mordicus: nam ne cadentes vocem viro indignam emitteredt, oppetierunt ore terrã eãq; momorderunt: vnde est & humum semel ore momordit, hoc est oppetendo terram occidere, & necari ante ora parentum, quasi dulce sit filijs pro patria & parentibus, ante eorum conspectum; mori. Vnde Horatius, Dulce, & decorum est, pro patria mori: idque lacenæ mulieres plurimę ostenderunt: sub moenibus Troię altis, id est adhuc stantibus, & ab occidentibus defensus. O Tydide, pro Tytide, id est o Diomedes, vel Diomede, fortissime gẽtis, Danaum pro Danaorum, id est Grecorum, (habuerat enim cum Aenea congressum Diomedes. Vnde dicturus est de Aenea. li. xj. Stetimus tela aspera contra, Contulimusq; manus, experto credite, quantus In clypeum assurgat, quo turbine torqueat hastam. Si duo pręterea tales Idęa tulisset Terra viros, vltro Inachias venisset ad vrbes Dardanus &c. Laudant ergo se mutuo, vt vtrinque gloriosum sit, neutrũ succubuisse) me ne, id est ita ne dijs visum est? aut ita ne decuit. me non potuisse occumbere, id est obire mortem: occumbendo supple in campis Iliacis. i. Troianis, & me non potuisse effundere tua. q. d. viri fortissimi dextra: hanc. i. meã animam. i. sanguinem meum: qui sedes animę. i. vitę, est) Gloriosum videtur a viro forti occidi. Vnde in. xi. quasi inuideat tã ignobili, tam nobilem mortem, dicit dea ad Aruntẽ: Tu ne etiam telis moriere Dianę?) campis dico Iliacis: vbi. i. in quibus Hector sæuus. i. terribilis, aut magnanimus dũ viueret: nisi hyperbolicos dixerit etiam mortuum terribilẽ aspectu fuisse: iacet. s. prostratus telo. i. hasta, quia eminus adortus est eum: Aeacide. i. Achillis, nepotis Aeaci: vbi. s. iacet, ingens. i. valde magnus, Sarpedon vir ille Troianus, cęsus a Patroclo socio Achillis, & vbi. i. sub quibus moenibus, Symois fluuius ille Troianus: (declinatur autem huius Simoentis, huic Simoenti, & hunc Simoenta) voluit sub vndis tot scuta virum, pro virorum. s. fortium: correpta. i. simul rapta cum corporibus, quia non proiecerunt scuta: vnde addit, & galeas. i. integmenta capitum, cassides. s. & fortia, corpora. i. fortium virorũ, qui occisi cum armis ab hostibus in Simoenta: vt a suis viderent, proiecti erant: & ita neq; arma neq; locum deseruerant, sed oppetierant pro patria: quorum similem se optat Aeneas, vir quidem (vt a Virgilio vbique inducitur) plusquã heroica virtute, pręditus. Qui videtur voluisse plura dixisse: sed fluctibus impeditus sermonem non absoluit. Vnde ait poeta quę sequuntur.

Right margin: terq; quaterq; · Ordo.

SERVIVS.

¶ Talia iactanti.) Inaniter loquenti: vt alibi, Atq; irrita iurgia iactat. &, Voces dum iactat inanes. ¶ Aquilone.) Ab Aquilone. ¶ Aduersa.) Contraria, quia ad Italiam nauigantibus Aquilo contrarius est. ¶ Franguntur remi.) Vel gubernacula: vel, quod melius est, re vera

POETA

Talia iactanti, stridens Aquilone procella,
Velum aduersa ferit, fluctusq; ad sydera tollit.
Franguntur remi, tum prora auertit, & vndis

Dat latus: insequitur cumulo præruptus aquæ mons.
Hi summo in fluctu pendent, his vnda dehiscens
Terram inter fluctus aperit, furit æstus arenis.
Treis notus abreptas in saxa latentia torquet.
(Saxa vocant Itali mediis quæ in fluctibus aras)
Dorsum immane mari summo. treis Eurus ab alto
In Breuia, & Syrteis vrget (miserabile visu)
Illiditq; vadis, atq; aggere cingit arenæ.
Vnam, quę Lycios, fidumq; vehebat Orontem,
Ipsius ante oculos ingens a vertice pontus
In puppim ferit. excutitur pronusq; magister
Voluitur in caput. ast illam ter fluctus ibidem
Torquet agens circũ, & rapidus vorat æquore vortex.
Apparent rari nantes in gurgite vasto,
Arma virum, tabulæq; & Troia gaza per vndas.
Iam validam Ilionei nauem, iam fortis Achatæ,
Et qua vectus Abas, & qua grandæuus Alethes
Vicit hyems. laxis laterum compagibus omnes
Accipiunt inimicum imbrem, rimisq; fatiscunt.

ra remi. Antiqua enim velis remisq; nauigabant. vt, Validisq; incumbere remis: Obliquatq; sinus in ventos. ⁋ Auertit.) pro auertitur. Et est figura creberrima, potest nanq; pro actiui verbi significatione passiuũ poni: vt est, Et pictis bellantur Amazones armis, pro bellant. Nec nos debet mouere quod bellor non facit, natura enim hoc prohibuit. Nam compone hoc verbum, & inuenitur actiuum, facit enim debello. Et cõtra pro passiui verbi significatione, actiuum ponitur: vt est hoc loco auertit pro auertitur. &, Insinuat pauor, ꝓ insinuatur. &, Nox humida coelo Præcipitat, ꝓ pręcipitatur. Sed hæc verba tantummodo pro se inuicem ponuntur, quę & actiua esse possunt & passiua. vt est auerto & auertor, præcipito & præcipitor. Ergo non possumus dicere, quod quidam artigraphus, declinationes actiui verbi & passiui pro se inuicem poni. Nam & neutralis verbi declinatio actiua est, & communis deponentis ve passiua: & aliud est esse actiuum verbum, & aliud habere actiui verbi declinationem. ⁋ Dat latus.) Inclinatur. ⁋ Cumulo.) Altitudine. ⁋ Præruptus.) In altum leuatus. ⁋ Dehiscens.) Id est valde hiscens. de enim augentis est, vt in Terentio, Deamo te Syre. ⁋ Aperit.) Ostendit. Sallustius, Caput aperire solitus, id est nudare, ostẽdere. ⁋ Arenis.) Et ab arenis, & cum arenis, id est vel ab imo mouebatur mare, vel cum ipsis arenis, vt in tẽpestate solet. ⁋ Tris.) Latinum est, genitiuus enim pluralis quoties in ium, exit, accusatiuum pluralem in is mittit, vt puppium puppis. Quoties in um, exit, in es mittit, vt patrum patres. ⁋ Saxa latentia.) Propter tempestatem, hæc autem saxa inter Africam & Sardiniam sunt, quæ saxa ob hoc Itali aras vocant, quod ibi Afri, & Romani foedus inierunt, & fines imperii sui illic esse voluerunt. Vnde & Dido, Littora litoribus contraria, fluctibus vndas Imprecor. Quę aræ a Sisenna propitiæ vocantur. ⁋ Saxa, vocant Itali mediis quę in fluctibus aras.) Ordo est, Quę saxa latentia in mediis fluctibus, Itali aras vocant. ⁋ Dorsum immane.) Eminens, altum, secundum Homerum. ⁋ Mari summo.) Vel in summo, vel in placido. ⁋ In Breuia & Syrtes.) Id est in Breuia Syrtium: quo modo Molemq; & montes. ⁋ Breuia) autem vadosa dicit, per quæ possumus vadere. Et Syrtes Syrtium sinus duo sunt pares natura, impares magnitudine, vt Sallustius dicit. ⁋ Lycios.) Hi Troię ad auxiliũ venerant, qui mortuo rege Pandaro Aeneam secuti sunt, vnde & in secundo ait, Comitum adfluxisse nouorum. ⁋ Fidum.) Fidelem: vtrunque nomen idẽ significat. ⁋ Ipsius ante oculos.) Ad maiorẽ dolorem, vnde alibi, Quęq; ipse miserrima vidi. Item, Qui nati corã me cernere lętum fecisti. ⁋ Ingens pontus.) Magna pars ponti. Et est tropus Synedoche. ⁋ A vertice.) Aut a puppi quæ vertex nauis est: aut ab Aquilone qui flat a mundi vertice, hoc est a septentrione: vt ipse alibi, Hic vertex nobis semper sublimis. ⁋ Magister.) Leucaspis: vt in sexto libro, Leucaspin, & Lycię, ductorem classis Orontem. ⁋ Ter.) Sępius: finitus numerus pro infinito, crebros enim fluctus facit Aquilo, vt Sallustius, Crebritate fluctuũ, vt Aquilo solet. ⁋ Ibidem.) Ibidem & vbinã multi dubitant vbi debeat esse accentus, quia vbi & ibi naturaliter breues sunt: sed ratione finalitatis plerunq; producuntur in versu: nescientes hanc esse rationem, quia pronunciationis causa contra vsum latinum syllabis vltimis, quibus particulæ adiunguntur, accentus tribuitur: vt musaq;, illene, huiusce. sic ergo & ibidem. ⁋ Apparent.) Aliud est parere, & aliud apparere. Parere enĩ est obedire, vt Paret amor dictis. Apparere autem, videri: vt, Apparet liquido sublimis in aere Nisus. Et hæc obseruatio diligenter custodiri debet, licet eam authores metri causa, vel clausulæ plerunque corrumpant. ⁋ Rari.) Vel propter maris magnitudinẽ, vel quia vna perierat nauis. ⁋ Nantes.) Prima verbi positio est, no nas nat. vnde est, Nare per ęstatem liquidã, & prima syllaba naturaliter longa est: licet Natare, Na breuis sit in eadẽ significatione. ⁋ In gurgite vasto.) Tapinosis est, id est rei magnę humilis expositio, prudenter tamen Virgilius humilitatem sermonis epitheto subleuat, vt hoc loco, Vasto addidit. Item cum de equo loqueretur, ait Cauernas ingentis. ⁋ Arma virum.) Bene addidit virum. Arma enim dicuntur cunctarum artium instrumenta: vt, Cerealiaq; arma. Item, Colligere arma iubet. Item & alio loco dicẽdum. Et quæ sint duris agrestibus arma. ⁋ Troia.) Differẽtia in hoc sermone est, & i sensu, & in syllabis. Nam cum ꝓuinciam dicimus, & principale est nomẽ, breuis est Tro. quũ autem nõ est principale, & deriuatio ẽ: lõga est Tro. vt Troius Aeneas. ⁋ Gaza.) Persicus sermo est, & significat diuitias est autẽ generis foeminini, vt, Gaza lętus agresti, quo exemplo apparet quoq; superfluo quæri a multis quemadmodũ potuerit aurum natare, nesciẽbus gazas, id est opes, dici omne quod possidemus. ⁋ Iam validã &c.) Vicit hyems.) Zeugma est ab inferioribus, quod fit & a superioribus & a medio, plerunque & ad vtrunque respondet: vt Troiugena interpres diuum, qui numina Phoebi, Qui tripodas Clarii lauros, qui sydera sentis. Ecce hoc loco Sentis, & antedicta & sequentia concludit. ⁋ Ilionei.) Antiptosis est, pro genitiuo enĩ datiuum posuit: nam constat huiuscemodi græca nomina datiuũ singularem in ei diphthongum mittere, vt Orphei, nam illa solutio est, Cum Orphei dicimus, nec modo Ilionei possumus dicere, astrictum esse genitiuum, vt ipse sit qui & datiuus, quod & si forte contingat, non regula mutatur, sed Antiptosis fit, qua plerũque vtuntur poetę: vt, Vrbem quam statuo vestra est: pro vrbs, & Heret pede pes: pro pedi. ⁋ Vectus.) Qua vehebatur significat. Et pro præsenti participio quod non habemus, præteritum posuit. In Latino enim sermone a passiuo verbo præsens participiũ non est, neque ab actiuo præteritum, sed quod vno sermone explicare non possumus, aut circunlocutione ostẽdimus: aut si hoc nolum, participiũ ꝓ participio ponimus, sed vsurpatiue, vt hoc loco factum est. ⁋ Vicit hyems.) Hyems duas res significat: aut tẽpus aut vim venti, ergo pro loco intelligendum est. ⁋ Imbrem.) Imber dicitur humor omnis: vt Lucretius, Ex igni, terra, atq; anima nascuntur & imbri, id est humore fatiscunt.) Abundanter aperiuntur. Fatim enim abundanter dicimus, vnde & affatim. Hiscere autem aperire.

DONATVS.

⁋ Talia iactanti.) Hoc est, adhuc loquenti interuenit vis fluctuũ, nec fuit Aeneã explicare, quę voluit. Cęterũ si complesset, diceret felices qui in Troia perierunt, & infelicẽ qui esset periturus in fluctibus. ⁋ Stridens Aquilone.) Descripsit aduersa omnia, quæ nauigantibus accidunt cum e diuerso tempestas interuenit. ⁋ Hi summo in fluctu pendent.) Fluctibus vario motu venientibus aut erigebantur naues alię per tumorem maris, & in sublime ferebant, aut vsque ad imum deprimebãtur aliæ, cum vi vndę subsiderẽt. ⁋ Furit ęstus arenis.) Non solum vndę, verumetiam ima pelagi, tempestatum furoribus exagitabantur. Fit iam quod Iuno voluerat, nam coeperunt diuersi agi, denique posuit ⁋ Tris notus arreptas.) Quasi peritus locorum & nauigatiõis posuit ab alto Eurus ducebat in Syrtes, hoc est de medio pelago, aliter enim non põt, vtpote qui flatus habeat ex orientis partibus in quibus sunt & Syrtes, eo nauigia cogere vnde potuit reuocare, sex igitur naues alienatæ sunt a cæteris vna turbata primi° in qua nauigabat Aeneas, nunc casus octauę describitur. ⁋ Vnam, inquit, quæ Lycios, fidumq;, &c.) Vt compleretur quod positum est, submersasq; obrue puppes, & disiice corpora ponto, perit ergo amicus Aenee & ante ipsius oculos, quia illi non contigerat, interire naufragio fidum sibi perisse conspiceret, atque eo casu dolore afficeretur, excusatur Orontes, ne per imprudentiam nauem secum ꝑdidisse putaretur, nam cum ingens pontus, hoc est vis maior & veniens a vertice nauem opperuisset quod a dorso fuerat, caueri non potuit. ⁋ Iam validam Ilionei nauem, iã fortis Achatę, Et qua vectus abas.) Has specialiter cum eorum nominibus posuit,

qui in his potiores nauigabant, & vno casu ferebantur dicendo
¶ Omnes accipiunt.) Ostendit vnam omnium causam, & similē
fuisse fortunam, vt autem non plene obtineret factum secun/
dum mandatum Iunonis, Neptuni datur occasio, qui non tan/
tum iniuriam suam reuocaret; verumetiam Troianis pereunti/
bus subueniret, Ibique describitur complesse Aeolum, quę Iuno
mandauerat cum dicit.

ACENSIVS.

¶ Talia iactanti, &c.) Etiam hoc participium approbat Seruia/
nam sententiam, prius.s.timore frixisse Aeneam: nam ideo dici/
tur iactasse talia, hoc est quasi inutilia fudisse, φ timore captus
esset, sicut se amentia captum, propter amissam coniugem: atte/
statur in.ii.sic, Quem non incusaui amens hominumq; deorumq;?
¶ Stridens Aquilone.) Hic quarti venti principalis fit mentio: nā
supra aliorum trium meminit. ¶ Procella.) Procella autem di/
citur vnda ventis immista. a procellendo dicta. ¶ Tum prora a/
uertit.) Alij legunt, proram, vt sit, procella auertit proram nauis
& dat latus: quod si prora legendum est, erit prora auertit, pro
auertitur, aut auertit supple se. Sed diligenter Seruium, & Dona/
tum perspicientes vocabula, facile intelligent. Donati verba sunt:
Iactanti, adhuc loquenti interuenit vis fluctus. nec permisit ex/
plicare, felices, qui in Troia perierunt. Se infelicem, qui in fluctu/
bus sit periturus. ¶ Hi summo in fluctu.) Fluctibus vario motu
venientibus: aliæ erigebantur tumore fluctuum, alię deprimeban
tur. ¶ Ab alto.) Peritus locorum. Eurum dixit ducere in Syrtes
ab alto, id est pelago. Aliter enim non posset, cum flatus habeat
ab Orientis partibus, in quibus sunt Syrtes eo nauigia cogere, vn/
de potuit reuocare. Sex igitur naues alienatæ sunt a cæteris vna
turbata premitur vbi erat Aeneas. Nunc casus octauæ describit.
¶ Apparent.r.n.) Vt compleatur, id submersasq; obrue.p. Perijt
ergo Amycus, & fidus, & in eius conspectu excutiatur Orontes, q
non imprudentia: sed vi tempestatis perierit: In puppim feri,
hos specialiter, cum eorum nominibus ponit, qui in ijs po/
tiores nauigabant: & vno casu ferebantur. Omnes accipiunt ini/
micum imbrem id est vna omnium causa, ac similis fortuna fuit.

Ordo ¶ Ordo autem est. Aeneas supple iactanti, id est dum Aeneas, ia/
ctaret.i.inaniter, ac nequicquam effutiret talia, qualia.s.præmis/
sa sunt, procella.i. vnda, & impetus aquarum: stridens Aquilone,
i. vento illo fert aduersa, id est ex aduerso, vt sit nomen pro ad/
uerbio: aut fert existens aduersa, id est ex aduerso, & opposito ve
niens, distinguenda autem sunt epitheta, ita vt alterum ante ver/
bum, & alterum postponatur, quia vitiosum esset duo epitheta
sine coniunctione media vni ab vna parte adijci: & tollit.i. erigit,
& subleuat fluctus ad sydera: hyperbolicos.i. quam altissime po/
test: remi quibus scilicet aduersantibus ventis, strictis velis incum
bebant: franguntur.s.a scopulis: tum.i. deinde, prora, id est prior
pars nauis. a proruendis aquis dicta: auertit, supple se, aut auer/
tit, pro auertitur, & dat latus.s.nauis, vndis, id est in vndas, mons
aquæ.i. globus aquarum, præruptus.s. vi vētorum ab alijs aquis
intercisus: insequitur cumulo.i. impulsu magno: hi.i. aliqui eorū,
pendent, id est suspenduntur, in summo fluxu, id est maxime exal
tato, & vnda dehiscens, id est magnum hiatum faciens, his.i. alijs
aut aperit.i. aperire facit, his.i. alijs terram inter fluctus, æstus, id
est ebullitio & feruor aquarum furit.i. cōcitatur in morē furen/
tis arenis.i. inter arenas, Notus.i. ventus ille, vrget.i. torquet, & i/
pellit, tres, sup. naues, abreptas.s.a se, aut abreptas ab alijs, in sa/
xa latentia.i. occulta: quę saxa supp. existentia in medijs fluctibus
Itali vocant aras.s. propitias, appositione imane, id est valde ma/
gnum, & terribile dorsum.i. eminentem scopulum, supp. in mari
summo. Eurus.i. alius ventus, ab oriente flans, vrget.i. impellit,
tres.i. alias naues, alto.s. pelago, in Breuia, & Syrteis, id est in
Breuia vada Syrtium, quæ Breuia dicuntur, quia breui spatio, hic
profunda, illic arenosa, illic scopulosa sunt: miserabile visu, id est
quę res est miserabilis, id est miseratione digna visu.i. dum videt.
& Eurus illidit vadis.s. breuibus illis, atque cingit aggere, arenæ
concitæ.s. quia dictum est, furit æstus arenis, vnam supp. nauem,
septimam videlicet, quæ vehebat Lycios socios.s. Pandari olim,
& Orontem fidum.i. Aeneę, ante oculos ipsius.s. Aeneę, ingēs pō
tus, id est valde magna pars ponti, & est totum pro parte, ferit.i.
incutit, in puppim.i. posteriorem partem nauis, a vertice.i. ab A/
quilone, qui a vertice flat. Magister.i. director nauis.s. Leucaspis,
excutitur.s.e naui: & voluitur pronus.i. præceps in caput: ast, id ē
sed fluctus.i. impetus vndarum, torquet.i. impingit, illam.s. nauē
Leucaspis, ter.i. frequenter agens.i. impellens, & versans circum
.i. per circuitum, & vortex.i. gyrus, vertigo, aut reuolutio aquaꝝ,
rapidus.i. omnia secum rapiens, & attrahens, vorat.i. ingurgitat
illam. Nantes.i. natantes, in gurgite.i. impetu aquarū, vasto, id est
valde amplo, apparent.i. eminent, & videntur rari, ideo rari, quia
in vasto gurgite, nam multum, & paucum, magnum, & paruum,
secundum philosophum, per respectum ad aliquid dicuntur. Ar/
ma.i. instrumenta, virum, pro virorum, & tabulę, super quas se
debeant, aut quibus nauis cooperta fuerat: & gaza Troia.i. Troia
na, hoc est opes, aut diuitię Troianę, & vestes, & consimilia. (Est
autem trissyllabum, & adiectiuum, Troius, Troia, Troium, cum
Troia substantiuum dissyllabum sit: estq; in substantiuo, i, duplex
consonum: in adiectiuo vocale, & tamen prima producitur, quia
etiam Troes, primam producit.) supple apparent, aut aguntur p
vndas: hyems.i. tempestas pluuiosa, vicit.i. superauit, & a cursu
suo eiecit, iam validam nauem Ilioni, pro Ilionei: (aut scribendū
est Ilonei, vt sit diphthongus greca) illius oratoris, qui ad finem
primi orationem ad Didonem habebit, & vicit iam nauem Acha/
tę illius uiri fortis, quod forte ad differentiam fidi dicitur: ut di/
cetur ibi, Defessi Aeneadæ, &c. & supple vicit eam nauem, qua A/
bas uir ille Troianus (scribitur uno b, quia priorem corripit, & fa
cit huius Abantis.) vectus supple illucusque fuerat, aut qua uect⁹,
pro qua uehebatur, secundum Seruium. Ego tamen quoties sal/
ua sententia, proprius potest haberi sermo: nollem figuratum di
ci) & supple eam qua Alethes, uir ille grandæuus, id est grandis
ęui. hoc est senex, supple uectus erat, pro uehebatur, aut illucusq;
uectus erat) cum iam oppressa eos non amplius ueheret, quod.n.
quiescit, proprie non uehit, licet sustineat: tunc autem illisa scopu/
lis sisti potuit: omnes, scilicet naues, accipiunt, id est admittunt ad
se, & capiunt, imbrem inimicum, id est aquam marinam insilien/
tem: ideo autem dicit inimicum, quia non desuper incumbentem
sed a latere ad orientem, nam (ut Seruius per Lucretium probat)
omnis humor imber dici potest: ueruntamen est, cur in illo Lu/
cretiano imber ponatur ratio: ut attendenti faciliter apparere po
test, sicut & hic: Nam in morem imbris, quia aliquando a nautis
ut aquam dulcem habeant: colligitur: aqua guttatim intrabat, &
ita erat species imbris, sed inimici, quia imber cœlestis, qui ab eis
colligitur amicus est, & commodus.) omnes ergo accipiunt im/
brem inimicum, id est incommodum, & molestum, & hoc com/
pagibus, id est iuncturis compactis, laterum, laxis, id est dissolu/
tis, ita ut per rimas aqua influeret: & fatiscunt, id est affatim, hoc
est abunde, hiscunt.i. hiant, & aperiunt, rimis.i.p rimas: & ita nisi
paulopost sedata fuisset tempestas, omnes submersę fuissent, qua
propter sequitur, Interea &c.

Interea magno misceri murmure pontum,
Emissamq; hyemem sensit Neptunus, & imis
Stagna refusa vadis, grauiter commotus, & alto
Prospiciens, summa placidum caput extulit vnda:
Disiectam Aeneæ toto videt æquore classem,
Fluctibus oppressos Troas, cœliq; ruina:
Nec latuere doli fratrem Iunonis, & irę.
Eurum ad se, Zephyrumq; vocat, dehinc talia fatur.
[Tanta'ne vos generis tenuit fiducia vestri! NEPTV.
Iam cœlum, terramq; meo sine numine venti
Miscere, & tantas audetis tollere moles!
Quos ego. sed motos præstat componere fluctus.

SERVIVS.

¶ Imis.) Bene in imo voluit
esse Neptunum, vt iam factā
cognosceret tempestatem, nō
incipientē vetaret. ¶ Stagna.)
Stagnum dicitur aqua stans,
sed nūc profunda maris signi
ficat, ab eo quod non nisi ni/
mia tempestate turbantur. Er
go Stagna & imis vadis refu/
sa, aliud pendet ex alto, quia
immobilis aqua in imo maris
tantummodo est ¶ Et alto p/
spiciens.) Aut ē mari erigens
caput, aut mari prouidens.
¶ Placidum caput.) Quærunt
multi quemadmodum placi/
dum, si grauiter commotus;
quasi non possit fieri vt irasca/
tur ventis, propitius sit Troia
nis. Vno autem epitheto more
suo, habitum futurę oratio/
nis ostēdit: vt alibi vno sermo
ne, Tunc quassans caput. ¶ Cœ
liq; ruina.) Id est tonitribus;
quorum sonus similis est rui/
nis. ¶ Nec latuere doli fratrem
Iunonis, & irę.) Aut doli Iu/
nonis: aut fratrem Iunonis,
gemina ergo distinctio ē. ¶ Eu
rum ad se, Zephyrumq; vo/
cat.) Per hos, omnes itellige:
isti enim sunt cardinales. ¶ Ge/
neris fiducia vestri?) Astreus
enim

enim vnus de Titanibus, qui contra deos arma sumpserat, cum Aurora concubuit, vnde nati sunt venti secundum Hesiodum. Et hoc loco fiduciam pro confidentia posuit, cum fiducia in bonis sit, confidentia in malis. ꝑ Iam coelum terramq;.) Aut ordo ē, Ausi estis

Post mihi non simili pœna commissa luetis.
Maturate fugam, regiq; hæc dicite vestro,
Non illi imperium pelagi, sæuumq; tridentem,
Sed mihi sorte datum. tenet ille immania saxa,
Vestras Eure domos: illa se iactet in aula
Aeolus, & clauso ventorum carcere regnet.

tiorib⁹ diis, & cum in deos diceret, excogitabat pœnā, ne in se faceret, nihilominus praece dit vltionem fore ne si eos dimitteret, vel ne inulsū demonstraret, si neq; vltus esset in præsentia, haud futurę vltionis non pmitteret metum, ad dens cās dilatę pœnę, ꝙ esset

fine meo numine tantas moles tollere, aut coelum terramq; turbare? aut certe illud est, quod tria hæc numina, licet diuisa imperia teneant, videntur tamen inuicem regni totius habere potestatem: sicut & ipsa elementa quæ retinent, physica inter se quadam ratione iunguntur: quod & ipsorum numinum sceptra significat. Iuppiter enim trifido vtitur fulmine: Pluton, Cerbero, Neptun⁹ tridente. Multi enim quærunt cur modo Neptunus de alienis conqueratur elementis. ꝑ Quos ego.) Deficit hoc loco sermo. Et congrue, quasi irati & turbatæ mentis. vt alibi, Me me adsum. Similiter, Incipit effari, mediaq; in voce resistit. Terentius, Quem qui dem ego si sensero. His enim affectibus tantum sermonis defectio congruit. ꝑ Sed motos præstat componere fluctus.) Prudenter ait, plus est enim innocentibus succurrere, quam nocentium delicta punire. ꝑ Præstat.) Melius est. vt, Præstat Trinacrii metas lustrare Pachyni. Et notandus sermo: nam & per se plenus est, & tam accusatiuo iungitur, quam septimo. Dicimus enim & præstat illum, & præstat illo. ꝑ Post mihi non simili pœna commissa luetis.) Aut non simili pœna, id est non ea, qua Troianos affecistis, aut certe. ꝑ Mihi non simili.) Id est vehementer irato. ꝑ Luetis.) Persoluetis. Et hic sermo a pecunia descendit, antiquorum enim omnes pœnę pecuniariæ fuerunt. ꝑ Maturate fugam.) Cum maturitate, id est cum tranquillitate discedite. Quo modo dicimus, Matura iracundiam tuam, id est mitiga. pernitiosum enim Troianis est si maturent fugam, hoc est si accelerent. ꝑ Sæuūq;.) Vel magnum, vt superius: vel vere sæuum in ventos, quia minatur. ꝑ Sorte.) Ac si diceret, potuisse se etiam coelum tenere: Aeolū vero bene sciebat etiam carceris regna meruisse. ꝑ Immania.) Aspera. Manes enim antiqui bonum dicebant: vnde & mane dicitur: quid.n. meliusꝰ Et per antiphrasim manes inferi, quia non sunt boni. ꝑ Vras Eure domos.) Irascentium est vti proprio noīe, vt Terenti⁹, Ego te in pistrinum Daue de dam. Aut quasi contra principem tempestatis irascitur, quem primum constat egressum. Quod autem dixit. ꝑ Saxa immania, vestras domos: de Pseudulo Plauti tractū ē. vbi ait, Nisi carcerem aliquando effregeritis vestram domū. ꝑ Aula.) Irrisio est: sequitur enim Carcere, & nihil tam contrarium simpliciter intelligimus. ꝑ Clauso.) Quia dimittere ventos non ipsius est, sed iubentis. ꝑ Carcere regnet.) Licet carcer sit, tamē regnum est Aeoli: hæc enim pro affectu possidentis intelligēda sūt: vt alibi cum de rure loqueretur, Post aliquot mea regna videns mirabor, aristas.

Mane. ... Comm. ... Manes. ... antiphrasis ... [illegible]

DONATVS.

¶Disiectam Aeneæ.) Statim sentit vnde hęc, hoc est cuius dolo essent perfecta, fratrem enim sororis pessimum studium non latebat, vocauit ventos ad sese & huiusmodi habuit obiurgationem quę erit pathetica, vt pote commoti & irati, abscisa, hoc est nō continua, nec composita, breuis etiam, subuenientis enim in tali casu beneficium, multiloquium non quęrebat. ꝑ Tanta ne vos generis.) Incipit ab inuentione. Hoc enim genus materiæ non habet principium & crimē exaggerat dicens, eos non solum sua, sed hę reditariam quoq; sectari temeritatē, quod genus vitij quoniā naturale est, non potest emendari. volunt.n. ventos patres habuisse, qui cū bellū diis intulissent, diuersis supplicijs perierunt. Ait ergo. ꝑ Tanta ne vos.) Vt ipsorum esset crimen quod admiserant, esset etiā originale sanguinis, & generis. ꝑ Tenuit. fidu. ve.) Et licet parētum pessimorum gesta non maculent filios, polluūt tū si patrum suorum instituta sectentur. ꝑ Iam coelū terraq;.) Obscura dictio eius ac breuis, qui lo quebaf iratus, & q ad sedandū tumorē pelagi festinaret, deniq; transit, & ab aliorum iniuria elementorum, a quibus eū constat alienū, venit iam ad speciale admissum quod regnū eius imperiumq; turbauerat. ꝑ Meo, inquit, fine nu. ven.) Meo sine numine, hoc est contempto me, vel contra voluntatem meā. Venti abiecte pronuntiandū est, vt conuitium sit nomē, pro batio autem admissi criminis admirabiliter posita, vt quod vrgebat nō afferet verbis, sed ipsis aspectibus subderet dicēdo. ꝑ Tātas audetis tollere mo.) Duo pronomina cum pondere suo. nam quos, hoc est sceleratos, & ex pessimis genitos, & cetera, quæ sentiri similiter possunt. Ego idem imperator loci, & qui sum de potioribus

melius primo dilata cōponere, dehinc redire ad vindictam. Ait ergo. ꝑ Sed motos pręs.com.flu.) Si aliquid sequenti tpe ausi fueritis, non vt nunc verbis vos argui, sed vos seuerius iudicabo. ꝑ Maturate fugam, hoc est celeriter remeate. Regiq; hæc dicite ve.) Sæuumq; tridentem, Metuendum. mittit ipsi regi conuitia ac mādata, deformans regni ipsius potestatē & personā. ꝑ Tenet ille immania saxa, illa se iactet in aula Aeolus, & clau. ven. car. reg.) Non regnum. habet rex vester, inquit, sed saxa deserta, nec habet aulam, sed custos est carceris.

ASCENSIVS.

¶Interea mag. m. m. p. E. q. h. sensit Neptunus, &c.) In figmentis poeticis, quibus plurimum delectat Maro, & tantundem prodest, (nam prudēns principis officium ad vnguem depingit.) aut ad historiam alludit, aut ad rem physicam: historiam quidē hic respicit, quod Aeneam in Italiam venisse dicit, nec ab ea horret, ꝙ in Syrtes incidisse dicit: verum physica ratio docet, quomō Neptunus ventos fugauent. post pluuias enim sedari solet, quo circa vis aquarum, quæ per Neptunum intelligitur ventos sedat, at que ita Neptunus mare placatum reddidit: sed quia, quæ ad sententiam pertinent, Donatus erudite exequitur: quæ vero ad sermonem, Seruius sane quam diserte, satis videor instituto meo fecisse, si post Donati verba, & Beroaldi in Ser. annotationum, ordinem cū facili explanatione subiunxero. Donati itaque verba sunt. ꝑ Interea.) Neptuno datur occasio, ne penitus Iunonis iussa implerentur. ꝑ Nec latuere.) Fratrem sororis studia non latebant. Ergo vocatis ventis, orationem habuit patheticam: vtpote cōmoti animi. Abscissam. i. nec continuam, nec compositam. Fuit breuis: quia subuenientis in hoc casu, non erat multa loqui. ꝑ Tantane.) Hoc genus inuectionis, non habet principium, & crimē exaggerat, ostendens illos non tantum suam, sed hereditariam sectari temeritatem: quod vitium, quia naturale est, non potest emendari. Sunt enim venti, a gigantibus, qui bellum diis inferre ausi sūt, sed pœnas reddidere. Ostendit igitur, eorum esse crimen, quod admiserant, etiam originale sanguinis. ꝑ Generis.) Non maculant filios paterna scelera: polluūtur tamen, si illa sectantur. ꝑ Iam coelum.) Obscura, breuis qs oratio: & quia iratus erat, & ad succurrē dum properabat. Deniq; transit ab aliorum elementorum iniuria, a quibus erat alienum, & venit ad propriam. ꝑ Meo.) Quasi dicat, me contempto. ꝑ Venti.) Abiecte pronunciandum, vt cōuitium sit, non nomen. ꝑ Tantas moles.) Mira probatio criminis, vt non solum afferat verbis, sed ipsis aspectibus subdat. ꝑ Quos e.) Duo pronomina cum pondere maximo. ꝑ Quos:) Scilicet sceleratos, & ex pessimis ortos: & q similes itelligi possunt. ꝑ Ego.) Scilicet imperator loci, & de potioribus diis. Non vlciscitur, sed nō dimittit eos sine metu futuræ pœnę, ne se inualidum demonstraret. ꝑ Sed motos p.) Addit cām dilatę pœnę. ꝑ Post mihi.) Si quid deinceps ausi fueritis, re non verbis puniam. ꝑ Maturate.) Celerius remeate. ꝑ Regi.) Inijcit & regi conuitia, deformans regis ipsius potestatem, & personam, asserens non habere regnum, sed saxa: non aulam, sed esse custodem carceris. Beroaldi annotatio est. Insulsa, medius fidius hæc est expositio tanq; maturitas significet tranquillitatem, & mature tranquillum facere: magis itaque Macrobio credendum est: qui in texto Saturnalium illud Virgilianum declarans, sic scribit: Maturum est quod neque citi⁹, neque serius, sed medium quiddam, & temperatum est: & paulo post, sic ergo & Virgilius inducit Neptunum discessum ventis imperantem, vt & tam cito discedant: & tamen flandi mediocritate in regressu teneant: tanquam mature, id est temperate abeuntes: Apud Gellium caput est, & elegantissimum, quo quid mature, & maturare significet, abunde monstratur. Cuius verba mutuat⁹ est Macrobius. ¶Ordo autem est. Neptunus, deus maris, sensit id ē percepit, interea, scilicet dum venti ita sęuiebant, & naues disijciebant pontum, id est mare. (est autem græcum vocabulum.) misceri, id est turbari & confundi, supple cum magno murmure, id est sonoritate: & sensit hyemem, id est tempestatem nimbosam: emissam, scilicet ex antris, & cauernis terrę: & sensit stagna, id est stantes aquas, hoc est quę prius steterant. (nam in præcipitijs, & profundissimis

Venti.
Vita paterna.

Maturo

Ordo.

profundissimis antris maris aquæ interclusæ, neque fluunt, neque refluunt: cum etiam in fluuijs minor fiat commotio ad fundum: vbi glacies tempore hyberno congelari solet,) refusa, id est emissa: sicut prius fuerant infusa: vadis imis, id est præcipitijs breuium vadorum, quæ in illis locis sunt: qui sup. commotus grauiter, aut multum, aut potius, vt virum grauem decet, qui commouetur dum bonis iniuriam inferri videt. Vnde dicetur: Tum pietate grauem, ac meritis, &c. Et prospiciens, i. porro aspiciens, alto, id ē aut ex alto mari, aut in altum, aut per altum mare, extulit caput suū placidum. (Quæres, quomodo placidum, si grauiter commotus erat. Sed (vt dixi) grauiter exponi potest, pro eo quod est cū grauitate decenti: aut commotus fuit in vētos, & placidus respectu Aeneæ: aut potissimum placidus, quia dum cōmotus ventis obstat eis, placidum redditur mare: vnde in Bucol. Cum placidum vētis staret mare, placidum ergo, quia mare placaturum: quamuis a placeo, non a placo deducatur.) extulit dico, summa vnda, & videt classem Aeneæ (hoc dicitur ex persona poetę, qui nouit classem Aeneę fuisse: aut etiam, quia Neptuno notus erat Aeneas, qui e mari oriundus erat: nam Venus e mari genita fingitur. Vnde ipse ad eam ad finem quinti: Fas omne est Cytherea meis te fidere regnis, Vnde genus ducis. merui quoque sępe furores Compressi, & rabiē tantā, cœliq;, marisq;, quod illic non diceret, hoc est, quod illic non induceretur dicere, nisi hic poeta vellet, eum nosse classem esse Aeneæ.) disiectam. i. dispersam iactu procellarum, toto ęquore. i. per totum mare, quod post sedationem vētorum æquor fiebat: & videt Troas oppressos fluctibus. s. marinis, & ruina cœli. i. pręcipitatione imbrium de cœlo. i. aere. Nec doli, & iræ Iunonis latuere. i. cęlatæ sunt fratrem Iunonis, scilicet Neptunū: & supp. ipse cognoscēs dolos, & iras Iunonis, vocat ad se (quod signum prīcipantis est) Eurum & Zephyrum, ventos, scilicet inter se contrarios: & ita mare plurimum turbantes, & fatur dehinc, scilicet postquam aderant, talia. i. verba, qualia sequuntur (dehinc hic monosyllabum profertur. Et secundū mentē Donati, quę mihi placet: non construeretur sic vt venti sit vocandi casus. Ne pro an, o venti: sed sic (ne pro an fiducia vestri generis. i. qui fidius in genus vestrum perniciosum: tenuit vos tanta. i. tam magna: vt scilicet hæc audeatis. Vnde subdit: Audetis, supple, ne vos venti, id est qui nihil nisi venti estis, & humilibus natalibus orti, audetis tam sine meo numine, id nutu. i. voluntate: aut mea authoritate non annuente, miscere, id est turbare iam cœlum, & terram: & audetis tollere, id ē excitare, & erigere tantas. i. tam magnas moles. s. globos aquarum fluctuum: quia dictum est: Ingens
a vertice

a vertice pontus In puppim ferit. Vos dico venti, quos ego, supple sic puniam, vt exēplo omnibus sitis, aut quid simile (quod intelligendum reliquit per aposiopisin, id est reticentiam, sm Ciceronem: aut obticentiam, sm Celsum: aut interruptionem, sm quosdam: authore Quintiliano: quæ iratis conuenientissima est (potissimum dum aut se reprimunt, ne quid indignum viro probo imprecentur, aut tempus comminandi deesse videtur: vt hic, nam sequit̃) sed motos pręstat componere fluctus: quod verbum Seruius docte interpretatur: sed præstat. i. melius ē cōponere, id est q̄ componam, fluctus motos. i. excitatos, & diruptos, vos autem luetis. i. purgabitis, pœna. i. pœnam dando, seu persoluendo, post. i. posthac, aut postquam composuero fluctus: mihi non simili. i. non sicut nunc irato, sed temperato animo: cōmissa, s. crimina, supple vestra. In hoc autem verbo docet poeta: virum prudentem non statim vlcisci, donec ad tranquillitatem redierit. Vnde consultum aiunt Augusto, vt quoties ira percitus excandesceret, nihil aut dicat, aut faciat, priusquam vigintiquatuor literas græcas ex ordine pronunciauerit, & ita sancta est sententia, & cęteris quadrans: aut simili non erit datiui casus, sed ablatiui, vt sit: Luetis, mihi non simili pœna quali nunc afficimini, quę videlicet in verbis minosis cōsistit: sed acriore quæ cū effectu erit, quia supplicijs affligemini. Maturate, scilicet nunc, idest facite cum maturitate & temperamento, ita vt neque citius, neque serius, quam vtile dispersis nauibus fiat, fugam: & dicite hęc. s. quæ dicam vestro regi, quasi dicat tantum abest, vt vos timeam, vt ne regē quidem vestrum verear: dicite ergo regi vestro, imperium pelagi, & tridentem sęuum, id est magnificū (habet enim Neptunus p̄ sceptro fuscinā tridētē, qua significatur triplex eius potestas) Quia vero dens, & pes, masculini sunt generis: etiam in eo substantiuātur: vt tripes, tridens, bidens: nisi intelligatur ouis:) esse datum mihi sorte, id est per sortem, qua Iouis cœlum, aut ignis, cum superiore aere: Iunoni aer inferior. Neptuno mare & Plutoni inferna obuenerunt: ille, scilicet rex vester, tenet saxa immania, id est vasta, & valde ampla, nec cuiquam bonum afferentia, aut cedentia: o Eure vestras domos, hoc est tenet saxa, appositione; vestras domos. Aeolus ergo rex vester, iactet se in illa aula, id est regia, scilicet saxorum (& id ironicos) & regnet carcere ventorum clauso, id est postquam occluserit carcerem ventorum, quasi dicat eum illic tyrannidem, potius quam regnum habere, nec in dignos, qui nobili regi subijciātur, sed in ventos. Itaque Neptunus ęgreferens in suo regno quicquam præter authoritatem suam gestum, contumelijs afficit ventos.

Sic ait, & dicto citius tumida æquora placat, POE.
Collectasq; fugat nubes, solemq; reducit.
Cymothoe simul, & Triton adnixus acuto
Detrudunt naues scopulo, leuat ipse tridenti,
Et vastas aperit Syrtes, & temperat æquor.
Atque rotis summas leuibus perlabitur vndas.
Ac veluti magno in populo cum sępe coorta est
Seditio, sęuitq; animis ignobile vulgus,
Iamq; faces & saxa volant: furor arma ministrat.
Tum pietate grauem, ac meritis, si forte virum quem
Conspexere, silent, arrectisq; auribus astant.
Ille regit dictis animos, & pectora mulcet.
Si cunctus pelagi cecidit fragor, æquora postquam
Prospiciens genitor, cœloq; inuectus aperto
Flectit equos, curruq; volans dat lora secundo.

SERVIVS.

¶ Dicto citius.) Non antequā diceret: dixit enim Sic ait. sed citius quam dici potest. ¶ Placat.) Sub poetica licentia physicam quoque tangit rationē. Mare enim dicitur esse Neptunus: quem superius dixit grauiter commotum, quia tempestas erat. nunc ait, Placat, quia iam sedari cœperant maria. ¶ Collectas.) Aut nunc collegit ac fugauit, aut ante a ventis collectas fugauit, id est resoluit. ¶ Cymothoe.) Nomina deorum plerunque de causis sunt ficta ab elementis, quę numina dici voluere maiores, Vt, Cymothoe, id est cursus fluctum, ἀπὸ τοῦ θέειν τὸ κῦμα. ¶ Triton.) Deus marinus, Neptuni & Salacię deæ marinæ filius, ab aqua salsa dictę. ¶ Adnixus.) Antiquum est, vt connixus, quibus hodie non vtimur. Dicimus enim adnisus, & connisus. sed & multa alia vsus contra antiquitatem vindicauit: illi enim Parci dicebant, nos dicimus Peperci. Item nos dicimus Suscepi, illi autem succepi. vt, Succepitq; ignem folijs. ¶ Leuat.) Leues ac nauigabiles facit: vt, Nostrumq; leues quæcunque laborem. Et scire debemus prudenter poetam pro causis, vel tendere vel corripere orationem: vt hoc loco periclitantibus Troianis, tota celeritate dicit esse subuentum. Contra in quinto libro, vbi nullum periculum est, latius describit placantem maria Neptunum. Item in secundo libro, quoniam imminet periculum, vno versu ait, Quo res summa loco Panthu?
quam

quam prendimus arcē? ¶ Perlabitur vndas:) Figura est, Q nā enim nos modo dicimus per prępositionem nomini copulatam sequente verbo, antiqui vero ordine prępositionē detractam nomini, iungebāt verbo, ita tamen vt esset vna pars orationis, & faciebant honestā elocutionē. Nos dicimus, Per vndas labitur: illi dicebāt Per labitur vndas. Item, per forū curro: & percurro forum. Notandum plane quod plerunq; suum regit casum, plerunque ad ablatiuum transit. ¶ Ac veluti magno in populo.) Virgilius tempestati, populi motū comparat. Tullius populo tēpestatem, pro Milone, Equidem cęteras tempestates & procellas in illis duntaxat fluctibus concionum. Ideo autem Magno addidit, quia vbi frequens est populus, ibi & crebra seditio. ¶ Animis ignobile vulgus.) Id est [illegible] cōtra nobilem animum prudentium dicimus. ideo etiam [illegible] post ait, Arrectis auribus. Sumpsit enim translationem ab a[illegible]bus. ¶ Vulgus.) Et masculini generis & neutrum lectum est, ge[illegible] neutri hoc loco: alibi masculini. vt, In vulgum ambiguas. E[illegible] est artis [illegible] masculino vtamur, quia omnia latina nomina in us [illegible] exeuntia, [illegible] neutra fuerint, tertiæ sunt declinationis, ut pecus pecoris: si a[illegible] secūdę fuerint declinationis, masculina sunt. uulgi autem fac[illegible] uulgeris, ut docti, clari. Vsurpatum tamen est ut neutrum [illegible] sit propter unum grecum nomen, id est pelagus. Cum enim pelagi
faciat

faciat, neutri tamen est generis. ¶ Furor arma ministrat.) Sic alibi, Rimanti telum ira facit. ¶ Grauem.) Venerabilem: vnde & contéptibiles leues dicimus. & bene seruat circa hunc rhetoricam diffinitionem, cui dat & iustitiam & peritiam dicendi: vt, Tum pietate grauem. &, Ille regit dictis animos. Orator enim ita diffinitur, Vir bonus, dicendi peritus. ¶ Genitor.) Venerabilis: vt, Tybri pater. Ergo hoc nomen & ad verum patrem pertinet, & ad honoré refertur. ¶ Coeloq́ʒ inuectus aperto.) Non per coelum vectus, sed coelo iam sereno, vectus per maria. ¶ Curru.) Non vt quidam putant, pro currui posuit, nec est Apocope: sed ratio artis antiquæ, quia omnis nominatiuus pluralis regit genitiuum singularem, & isosyllabus esse debet, vt hę musę, huius musę, hi docti, hu° docti. Item a genitiuo singulari datiuus regitur singularis, vt isosyllabus sit: vt huius docti, huic docto. Inde ergo est, Curruq́ʒ abscissa duorum Suspendit capita. Et, Libra die. ne si diei fecisset, maior esset nominatiuo plurali. ¶ Secundo.) Troianis obsequéti. Et tractus est sermo a sequentibus seruis, id est pedissequis secundis. Vnde & secundam fortunam dicimus: quod secundum nos est, id est prope nos.

DONATVS.

¶ Dicto citius tumi. ęquo. pla.) Effectus obiurgationis & dilatę poenę continuo extitit, vt dicto citius placidú fieret mare. ¶ Collectasq́ʒ fu. nu. so. redu.) Omnium elementorum remouit iniuriá datur huic fato poetarum more comparatio, atqʒ ex ea occasióe tractatur cuius meriti & grauitatis esse debeat, qui in patria sua retinet principatum. ¶ Ac veluti magno.) Nam cú sęuientibus populis iam ventú é ad perniciem & furentes viderint virum præstantem meritis dicto eius & persuasionibus acquiescunt. Sic omnis pelagi fragor cóquieuit sub authoritate rectoris. Præstitit interea Neptunus quod potuit, liberauit naues & procurata pelagi tranquillitate saluté Troianis post pericula dedit, fugatis quoque nubibus & reducto sole. hoc positum est, quia meminerat se Virgilius dixisse, Eripiunt subito nubes coelumq́ʒ diemq́ʒ. Hoc quidé Neptunus præstitit, sed aliud euentus aduexit. Ná delati sunt ad oras Libyę, hoc est ad eam terrarú partem, in qua Iuno colebať inimica, perindeq́ʒ in casum deteriorem coniecti sunt.

ASCENSIVS.

¶ Sic ait, &c.) Docet quantum potuit Neptuni grauiter locuti authoritas: docés id cęteros potentat° posse: dúmodo decenté grauitaté teneant: sed priusq́ʒ ordiné poná: pręmittam Donati verba, q́ hęc sunt. ¶ Dicto citi°. Effect° statim apparet obiurgationis, & dilatę poenę, vt dicto citius placidú fiat mare, & oium elementorú remouet iniuriá, ac veluti: hac cóparatione dať occasio, vt ostendat cui° meriti & grauitatis debeat eé, qui in ciuitate sua princeps est. Ná cum ventú est ad furoré, si virú pręstanté meritis audiút, eius dictis reqescunt. ¶ Seditio.) Vt popul° furés, motus grauitate viri, qescit: sic mare, authoritate rectoris, qeuit. ¶ Coelo aperto.) Quia dixerat, eripiút subito coelú. Liberauit igiť a tépestate Troianos, Neptunus: sed euétus aliud attulit. Ná illos in Libyem terrrá inimicę Iunonis detulit. Ergo in casum deterioré deuecti sunt. Hęc ille. ¶ Ordo é. Neptun°, sup. ait sic, vt pmissú est: & placat. i. sedat, ęquora tumida. i. inflata, & pcellosa: citi° dicto. i. q́ʒ dici° posset: & fugat nubes collectas. s. a vétis, vt tépestaté citét: & inducit solé. i. solis aspectú, amotis. s. nubib. Cymothoe. i. nympha, significás fluxú currenté: & Triton de° ille marinus, annix°. i. annitens simul detrudit scopulo, sup qué. s. sedebat, naues. s. Troianorú: ipse, p emphasin. q. d. & de°, & rex leuat. i. erigit. s. naues, tridéti. i. tridéte sceptro, & aperit Syrtes vastas. i. capaces, & valde amplas: & téperat. i. téperatú, & tráquillú reddit ęquor atqʒ plabitur. i. molliter pcurrit, summas vndas. i. summitaté vndaꝶ, rotis leuib°. i. more rerú leuiú celeriter motis. Ac p &, veluti. i. queádmodú: cú. i. qń seditio est coorta: sępe. i. qd sępe fieri solet, in magno populo. Et vulgus ignobile, q́si sine noie, & incognitú, sęuit. i. sęuitiá, & ferocitaté suá ostédit, aís. i. voluntatib. aut aiositatib. & faces volát iá, & saxa volant iá. i. præcipitanter iaciunť, furor. i. vehemés animorú mot°: ministrat arma. i. id sibi quisqʒ assumebat, quod furor accipe suadebat, & ita p furoré oia arma propria visa sunt: tum. i. tunc si. s. populi cóspexere forte: qué. i. aliquem, aut qué vis virú graué: pietate. i. religióe, & obseruantia in deú, ac meritis: si dico cóspexere talé virú, ipsi silent, & astant aurib. arrectis. s. ad audiendú. Ille. s. vir grauis, regit dictis. i. ordinatione aios. s. vulgi, & mulcet pectora sic. i. eodé modo: cunct° fragor. i. vehemens crepitus, gńatus ex fractióe vndarú pelagi. i. maris: cecidit. i. cedatus est, & resedit posteąʒ genitor. s. Neptun° (qué patré vocat, aut veneratióis cá, aut quia oium pater a physicis diciť: sicut in Geor. iiij. dixit: Oceanumq́ʒ patré rerú: & præcipue in mari pť vocatur) prospiciens. i. procul inspiciés: æquora. i. maria: & inuectus. i. qui inuehebatur, coelo aperto: amotis. s. nubibus, flectit equos. s. marinos: & volans. i. celerrime percurrés: curru secundo. i. secúdo flumine, & prospere, & cómode curréte, dat. s. equis, lora. i. habenas ex corio secundum Seruium qui vult curru esse datiui casus, ordo esset: & volans dat lora secundo curru, id est secundum Troianis obsequenti: vt sit metaphora a pedissequis: aut (vt dixi) commodo, quia secundum fluctus currenti.

Defessi Aeneadæ quæ proxima littora, cursu
Contendunt petere, & Libyæ vertuntur ad oras.
Est in secessu longo locus, insula portum
Efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto
Frangitur, inq́ʒ sinus scindit sese vnda reductos.
Hinc atqʒ hinc vastæ rupes, geminiq́ʒ minantur
In coelum scopuli, quorum sub vertice late
Aequora tuta silent, tum syluis scena coruscis
Desuper, horrentiq́ʒ atrum nemus imminet vmbra,
Fronte sub aduersa scopulis pendentibus, antrum,
Intus aquæ dulces, viuoq́ʒ sedilia saxo,
Nympharum domus, hic fessas non vincula naueis
Vlla tenent, vnco non alligat anchora morsu.
Huc septem Aeneas collectis nauibus omni
Ex numero subit, ac magno Telluris amore
Egressi optata potiuntur Troes arena,
Et sale tabenteis artus in littore ponunt.
Ac primum silicis scintillam excudit Achates,
Succepitq́ʒ ignem foliis, atqʒ arida circum
Nutrimenta dedit, rapuitq́ʒ in fomite flammam.
Tunc Cererem corruptam vndis, cerealiaq́ʒ arma
Expediunt fessi rerum, frugesq́ʒ receptas
Et torrere parant flammis, & frangere saxo.

SERVIVS.

¶ Defessi Æneadæ.) Núc Troiani. aliquando Romani: vt, Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant. ¶ Cursu.) Aut secundum quod superius diximus, Proxima cursu. i. cursui. Aut contendunt cursu petere. Et est septimus casus. ¶ Vertútur.) A proposito itinere: hoc est ab Italia. ¶ Et in secessu longo.) Est Topothesia. i. fictus secúdum poeticam licentiam locus. Ne aút videretur penitus a veritate discedere, Hispaniensis Carthaginis portum descripsit. Cęterú húc locum in Africa nusquam esse constat: nec incongrue propter nominis similitudinem posuit. Ná Topographia est rei veræ descriptio. ¶ Secessu.) Sinu secreto. ¶ Locus.) Subaudis qué vt superius, Vrbs antiqua fuit. Et sciendum est, quoties præmittimus nomé cuiuslibet generis, & interposito pronomine sequitur nomen alterius generis: medium illud pronomen, propter nominis genus sequitur, vt Sallustius, Est in carcere locus, quod Tullianum appellatur. Ecce proprio iunxit, non appellatiuo. Tullianú enim proprium nomen est: carcer, appellatiuum. Si autem vtraque nomina appellatiua fuerint licenter cui volumus respondemus. ¶ Inq́ʒ sinus scindit sese vnda reductos.) Diuidit se vnda in sinus reductos, id est replicabiles. ¶ Gemini.) Pares, similes. interdum & duos significat. ¶ Minantur.) Eminent: vt, Minasq́ʒ murorú ingentes. ¶ Item, Illa vsque minatur. ¶ Sub vertice.) Hoc est circa radices montis, quę ad rectam lineam suscipiunt cacumé, id est verticem. ¶ Tum syluis scena coruscis.) Syluis coruscis: hoc est syluarum coruscarum, id est crispantium. vt, Iuuenalis, Lóga coruscat Sarraco veniente abies. Et posuit septimum pro genitiuo, vt superi°: Pulchra prole. ¶ Scena) Inumbratio. Et dicta scena ἀπὸ τῶν σκιῶν. Apud antiqʒ enim theatralis scena parieté nó habuit: sed de frondib° vmbracula quærebant: postea tabulata componere cœperunt in modum parietis. ¶ Horrenti.) Horror plerunqʒ ad odiú pertinet: plerunque ad venerationem, vt hoc loco. sic Lucanus, Arboribus suis horror inest. ¶ Atrum nemus.) Tropus est: per atrum, nigrum ostendit: per ni

grum, vmbrosum: per vmbrosum, densum, id est frondibus plenum. ¶ Viuo.) Naturali: vt, Viuo prætervehor hostia saxo. ¶ Nympharum domus.) Aut verum dicit, & est historia: aut ad laudem pertinet loci. Talis, inquit, locus est, vt domus credatur esse Nympharum. Hic pro illic more suo. ¶ Anchora morsu.) Hoc nomen cum in græco, vnde originem ducit, aspirationem non habeat, in latino aspiratur: quod est contrarium. nam magis Græcorum est aspiratio. Sed hoc in paucis nominibus inuenitur. Morsu autem de anchoris bene dixit: cum alio loco inueniamus: Tum dente tenaci Anchora fundebat naues. ¶ Telluris amore.) Cuiuscunque post pericula. vnde & superius dixit. Quæ proxima littora cursu Contendunt. Et paulopost infert, Optata potiuntur Troes arena. Tellurem autem pro terra posuit, cum Tellurem deam dicamus: terram elementum, vt plerunque Vulcanum ponimus pro igni, Cererem pro frumento, Liberum pro vino. ¶ Arena.) Quæritur, habeat necne nomen hoc adspirationem. & Varro sic diffinit, Si ab ariditate dicitur, non habet: si ab hærendo, vt in fabricis videmus, habet: melior tamen est superior etymologia. ¶ Sale tabentes.) Madefactos aspergine. ¶ Ac primum silicis scintillam excudit Achates.) Bene adiecit speciem, quia in certis lapidibus inuenitur ignis. Excudit autem est feriendo eiecit: quia cudere est ferire. vnde & incus dicitur: quod illic aliquid cudamus, id est feriamus. ¶ Achates.) Allusit ad nomen. Nam Achates lapidis species est. Bene ergo ipsum dicit ignem excudisse, vnde & Achatem ei comitem dixit. Lectum est enim in naturali historia Plinii, quod si quis hunc lapidem in annulo habuerit, gratiosior esse videatur. ¶ Succepit.) Pro suscepit: vt diximus supra. ¶ Rapuitque in fomite flammam. Pene soloecophanes est. nam cum mutationem verbum significet, ablatiuo vsus est: sed hoc soluit, aut antiqua circa communes præpositiones licentia. vt est, Conditus in vrbem. contra, Et nota conduntur in aluo. Item, Sæua sedens super arma. Et, Gemina super arbore sidunt. Cicero, Quod ille in capite ab hostium duce acceperat. Item, Et si fortes fueritis in eo, quem nemo sit ausus defendere. Aut Rapuit, raptim fecit flammam in fomite, id est celeriter. ¶ In fomite.) Fomites sunt assulæ ex arboribus dum cæduntur excussæ: dictæ quod in eo opere occupati cibis potuque confouentur. At Opilius exustas iam vites vocari existimat fomites. Alii vocari putant scintillas quæ ex ferro candenti malleis excutiuntur. dictæ autem ita quia igni sunt confotæ: pari modo assulæ quæ sunt securibus excussæ. ¶ Corruptam vndis.) Aqua emollitam. ¶ Cerealiaque arma.) Fugiens vilia, ad generalitatem transit, propter carminis dignitatem, & rem vilem auxit honestate sermonis. vt alibi, ne lucernam diceret, ait Testa cum ardente videret Scintillare oleum. Et sciendum est iudice Euphonia dici Cerealia, vel Cerialia: Typhoea, vel Typhoia. Cæsareanus, vel Cæsarianus. In his ergo licentia deriuationis est ¶ Fessi rerum.) Hoc est penuria fatigati. Et fessus generale est: dicimus enim fessus animo: vt, Ter fessus valle resedit. & fessus corpore, quod magis est proprium. Et fessus rerum a fortuna venientium, vt hoc loco. Epitheta enim nunquam vacant: sed aut ad augmentum, aut ad diminutionem, aut ad discretionem poni solent. ¶ Fruges.) Generaliter fruges omnes dicuntur: & errant qui discernunt frumenta a frugibus. Nam Cicero ait, Olei, & frugum minutarum: cum de leguminibus diceret, vt ostenderet etiam frumenta fruges vocari. Frugum autem nomen tractum est a frumine, id est ab eminente sub mento gutturis parte. ¶ Receptas.) Liberatas. vt, Medioque ex hoste recepit, id est liberauit. ¶ Et torrere parant flammis, & frangere saxo. Multi Hysteron proteron putant, non respicientes superiora: quia dixit vndis Cererem esse corruptam, quam necesse fuerat ante siccari. Qui etiam tamen contra hoc illo se tuentur exemplo, Nunc torrete igni fruges: nunc frangite saxo. Et voluit etiam hic Hysteron proteron esse, quod falsum est. Nam & hodie siccari ante fruges, & sic frangi videmus. Et quia apud maiores nostros molarum vsus non erat, frumenta torrebant, & ea in pilas missa pinsebant: & hoc erat genus molendi. vnde & pinsores dicti sunt, qui nunc pistores vocantur. Pinsere autem dici Persius probat, vt, A tergo quem nulla ciconia pinsit.

DONATVS.

¶ Defessi Æneadæ.) Defessi, hoc est licet fessi admodum, nitebantur, tamen tendere ad terram, nequa iterum vis emergeret, quam cum proxima littora capere maturius properabant, Contendunt posuit, vt ostenderet ipsius cursus difficultatem, quem satis fessi complere nitebantur, vel maxime, quia in aqua difficilior gressus est properantibus cursum. ¶ Est in secessu longo. Fit loci descriptio, non superflua sed negocio ipsi necessaria: nam non omnia eius, sed aliqua referuntur. placiditas quippe fuerat pelagi procuranda, propter contracta nauium vitia, & horrendi quassationem, hanc præbebat obiectus laterum, secretum vero perficiebat ad eam partem, qua cauendum erat propter regiones incognitas hoc dabat longitudo secessus, aqua vero & copiosa, & optima, propter vsus hominum hanc efferebat Nympharum domus, propter ardores autem solis necessaria fuerant quæ præberent hominibus defensionem, ministrabat istam naturale antrum, & opacitas nemorum, tantumque poterat opportunitas loci, vt illic naues, nec retinaculis tenerentur, nec ponderibus anchorarum, Idcirco præmisit. Quibus omnis ab alto frangitur locus. Sed omnis vnda ab alto. Inque sinus scindit sese vnda reductos. non omnis ab alto frangitur & sese in sinus scindit, procurante hoc ipsum altitudine laterum, Ab alto, id est ab ea parte, qua continuum fuerat mare. admiranda ergo breuitas & continens omnia necessaria. quod autem omnis locus, qui in descriptionibus venit, quatuor habeat partes, descriptæ sunt omnes. nam ostendit latera duo, dicens. Obiectu laterum, Tertiam partem a tergo qua fuit aggressus. Quibus omnis ab alto frangitur, Inque sinus scindit sese vnda reductos, Hinc atque hinc vastæ rupes, geminique minantur in coelum scopuli, quorum sub vertice late æquora tuta silent, tum syluis scena coruscis Desuper, horrentique atrum nemus iminet vmbra. Omnia hæc tribus lateribus aptantur. Quartam partem ex aduerso posuit, dicens, Fronte sub aduersa scopulis pendentibus antrum. Intus aquæ dulces viuoque sedilia saxo, Nympharum domus. Competentia sedilia & loco, & personis, in nympharum domo, vt dulcedo aquæ, & sedendi opportunitas venientem reficeret, non tantum animo, verumetiam corpore. Intelligere autem debemus, quod in omnibus locorum descriptionibus curandum est locum illum sic poetam descripsisse vt ingredientem. hunc morem etiam Sallustium tenuisse manifestum est. vbi dexteram vel læuam dicit a tergo, & a fronte se velut consistentem in vno loco faciat. quæ omnia mutabuntur, si describens mutet speciem standi. nam si sese conuertat, fit sinistra quæ descripta est dextera, quæ fuerat læua. Fit rursum a fronte quod posterius fuit, & quod fuit a fronte in posteriorem speciem commutatur. Addidit descriptioni fuisse scopulos duos altitudinis immensæ. necessaria enim fuerat huic negocio altitudo aliqua, ex qua latitudo pelagi posset attendi, eorum inquirendorum causa, qui ab Aenea fuerant cum nauibus separati, nemorum quoque densorum fit commemoratio, & præter oculorum & animi delectationem, tuitionem quoque metuentibus exhiberent, & receptos facerent non videri. Hunc igitur locum Aeneas ingressus est, collectis vt superius ait septem nauibus ex omni numero, scilicet ex decem & nouem, vna enim de viginti sub oculis ipsius perierat, recte autem collectis dixit, in locis quippe diuersis fuerat, vna scilicet in qua ipse Aeneas fuit, tres vero de saxis, & de syrtibus tres. Videamus quid Aeneæ adscribatur, quia virtutes eius non occasione laudantur, vel quid assignetur ceteris. ¶ Egressi, inquit, optata potiuntur. Troes arena.) Recte dixit optata potiuntur Troes arena. Qui contraria in perturbatione pelagi viderant, cum eorum nauigio vsque ad imum deprimerentur. Subiiciuntur iam actus ipsorum, alii inquit corpora sua & tabida sale membra solatio littorum confouebant. quod autem dixit, artus tabentes sale, a contrario posuit. sal enim carnem corrumpi non patitur, sed inuentus est casus quo fieri posset, vt tabescat sale, quod seruari conuenit, aqua enim maris quamuis salsa, cum corpus non seruaret, admisit corruptionem. Alii ergo dixit fusi per littora. ¶ Ac primum silicis scintillam.) Achates, inquit, procurabat ignem, vt corruptum fluctibus & aqua madidum frumentum siccari, & frangi posset. Hic errant male interpretantes & disputando pessime suum confitentur errorem, dicendo præposteram ordinationem posuisse Virgilium. Cum prius sit frangere saxo, hoc est molere, postea vero torrere flammis, quasi panem coquere, sed cum torrere constet dixisse Virgilium, non coquere, proculdubio recte posuit torrere prius, & post frangere. meminerat enim se de naufragiis loqui, & dixisse superius. Omnes accipiunt inimicum imbrem rimisque fatiscunt. per indeque madidum habuisse frumentum, quod nisi igne mature siccari non posset, nec posset madidum moli, recte ergo dixit parant prius torrere, vt posset saxo confringi. Descripsit actus aliorum Videamus quos Aeneas habuerit, & cum quanta eius laude describantur. Iste enim solus aut non sensit vim pelagi, aut solus de refectione animæ aut corporis non cogitauit, quin potius alium quoque laborem arripuit. intelligendum hoc loco altitudinem scopulorum idcirco esse in loci descriptione propositam, vt non tantum esse maior prospectus ex summo, verumetiam vt Aeneæ laudationi altitudo ipsa proficeret, cuius virtus, & animi, & corporis tanta extitit, vt lassis omnibus, & de cibo, & requie cogitantibus, solus non fugeret laborem, & difficiles ascensus & perplexos aggressus sit. Arripuit ergo altitudinem scopuli, neque ab ascendendi labore reuocatus est. Dummodo locus ille ex summo socios forsitan in subiecta latitudine pelagi demonstraret errantes.

Ascensius

ASCENSIVS.

¶ Defes.) Describit portum in quẽ sese receperunt Troiani, potissimum, qui Æneæ tunc coniuncti erant. Nam cæteri, ita dispersi erant, vt nesciret Aeneas viuerent nec ne: sicut & illi de ipso dubitabant. Fecit autem aptam digressionem in descriptione portus, seu stationis, vt vero simile sit naues Aeneæ potuisse illic abscondi: dum naues Ilionei, ac sociorum, a Tyrijs igne peterentur. Sane accuratius annotandum est, quæ naues cum Aenea receptæ fuerant. Donatus dicit septem, quas Virgi. receptas dicit fuisse vnam, in qua ipse Aeneas erat: & tres de saxis, & tres de Syrtibus ereptas: de quibus videlicet dictum est, Treis notus arreptas in saxa latentia torquet. Treis Eurus ab alto In Breuia & Syrteis vrget. Sed incidit quæstio de Achate, qui hic Aeneæ comes datur: & tamen non erat in illis nauibus: nam dictum est, Iam validam Ilionei nauem iam fortis Achatę, Vicit hyems, &c. vnde aut dicendum est, non eas septem fuisse, quas Donatus commemorat: aut duos esse Achatas: alterum quem forte appellat, alterum quem fidum, vt sint epitheta discretiua. nam videtur ille fortis Achates fuisse in comitatu Ilionei Gyæ, Cloanthi, Cayci, & Orontis. Sed audiamus Donatum, cuius verba sunt. ¶ Defessi.) Licet fessi nitebantur proximam terram attingere, ne interea aliquis casus emergeret. ¶ Contẽdũt.) Ostendit cursus difficultatem, quem fessi complere nitebãtur, maxime quia in aqua difficilior gressus est properantibus cursum. ¶ Est in secessu.) Loci hęc descriptio negocio necessaria est. Placiditas enim fuerat pelagi procuranda propter corruptas naueis. Hanc prębebat obiectus laterum. Secretum vero proficiebat, quia cauendum erat propter regiones incognitas. Hoc dabat longitudo secessus. Nympharum domus, aquarum copiam præstat. Sunt & defensacula aduersus solem, antrum, & nemus. Tantaq; erat opportunitas loci, vt naues anchoris non essent retinendæ. ¶ Ab alto.) A mari. mira igitur breuitas quę contineat omnia necessaria. Cum autem locus contineatur quatuor partibus, ponit duo latera, & ingressum, quartam deinde partem posuit, Fronte sub aduersa. Semper autem loca sic poeta describit, vt ingrediens: sic facit Sal. Quę omnia mutabuntur, si aut recedens scribat. Addit autẽ descriptioni, duos altos scopulos, vt sit. Vnde latus prospectus in pelagus appareat, ad inquirendas naueis ab Aenea separatas. Opacitas autem, vt minus ab externis conspiciatur, facit. ¶ Septem.) Vna in qua ipse erat: tres de saxis: tres de Syrtibus, ereptæ. ¶ Optata.) Quia contrariam in perturbatione pelagi viderant, cum nauigia ad imum vsq; deprimerentur. ¶ Tabenteis sale.) A contrario. Sal enim conseruat. Sed inuentus est casus, vt tabescat sale, quod seruari cõuenit. Aqua enim maris, quamuis salsa, admittit corruptionem. ¶ Achates.) Achates ignem fieri curabat, vt madidas fruges torreret, vt sic siccatę frangi possent. Non ergo est pręposlera ordinatio. Neq; dixit coquere, sed torrere. Nam meminerat dixisse:
Ordo Omnes accipiunt inimicum imbrem. ¶ Ordo est. Aeneadę. i. Troiani, sub Aenea principe Italiam petentes, & ab eo denominati: defessi. i. multum fessi. & defatigati ex longa contra ventos & procellis reluctatione: contendunt petere cursu. i. per cursum, (quo verbo ostenditur quam sperata sit terra nautis deprehensis: vt etiam defessi, currere faciant naues. Sane mallem, cursu ablatiui, q̃ datiui casus censere: atq; ita non dicam, quę proxima cursu.) ea, sup. littora, quę, supple erant proxima. i. vicinissima: quia nullo discrimine habito, quæ prima occurrerent, constituerant petere: & vertuntur ad oras. i. extremas regiones Libyę. s. ad eam partem vbi Carthago. Locus est in longo secessu. i. tractu ad quem licet secedere. i. seorsum ab alijs incedere, supple quem, aut de quo, insula, quę illic intersita iacet: efficit portum. i. speciem portus: obiectu. i. ex obiectione, seu oppositione laterum. i. quia duo latera habet, opportune opposita: quibus. s. lateribus: omnis vnda. i. impetus aquarum, frangitur. i. separatur: ab alto. i. profundo, seu medio maris (illic enim profundum est.) & scindit. i. diuidit se, in sinus. i. angulos littorũ: reductos. i. replicabileis: quia non progrediuntur aquę propter latera: & quia vastę. i. valde amplę rupes: ꝙ pro. i. scopuli gemini. i. duo saxa ęqualiter eminentia in aquis: minantur. i. minas hoc est eminentias suas, extendunt in coelum. i. coelum versus: aut si hyperbole est, in coelum vsq; hinc. & hinc, id est ab vtraq; parte: aut gemini scopuli minantur in coelum, id est quia tam alte protenduntur, videntur minari se casuros in suspicientes: nam his qui altissimos scopulos suspiciunt, videntur summitates eorum nutare, & casum minari, sub quorum. s. scopulorum uertice, id est summitate reflexa, & prominente, hoc est a radice, & pede scopulorũ: ubi ab impetu aquarum partim exhaustę sunt, ꝙ uertex superincumbere uideatur, his qui ad radicem sunt: sub uertice ergo scopulorum, silent ęquora tuta, scilicet ab incursu uentorum, & procellarum: quia uenti accedere nequeant: & omnis aquarum impetus priusquam eo perueniant, frangitur: tum, id est insuper, aut præterea: scena, id est umbraculum, aut inumbratio coruscis syluis. i. habens syluas coruscas, id est crispantibus: imminet, id est incumbit desuper: & nemus atrum vmbra horrenti. i. contremenli, leni agitatione uentorum: aut horrenti. i. placida, ut sentit Seruius, appositorie atrum. i. quod atrũ nemus est: & quasi antrum imminet sub fronte aduersa. i. opposita: & hoc scopulis pendentibus. s. in montem antri. Intus. i. in medio scopulorum: sunt, supple aquę dulces: & sedilia saxo uiuo. i. naturali: appositorie domus nympharum. i. quam nymphę habitant: aut tam amoena, ut digna sit a nymphis habitari. Vlla uincula, non tenent hic. i. hoc loco, naueis fessas, quia sponte tenentur, & ulla anchora, id est instrumentum uncis dentibus, quo in terra, non saxosa naueis fessas, aut fluctu agitatas, nautæ alligantnon alligat. supple eas morsu unco, id est dente incuruo: qui terram dum extrahit, erodit, & quodammodo mordet. Aeneas subit huc, id est ad hunc locum, aut portum: septem nauibus collectis, ex omni numero: & Troes egressi magno amore telluris, id est terrę potiuntur harena optata, id est quam in periculo tanto optauerant: & ponunt. i. reponunt in littore artus. s. suos: tabenteis sale. i. aspergine aquę salsę: ac Achates uir ille fidus (alludit tamen ad lapidem) excudit primum. i. ubi primum in terram descenderat scintillam silicis. i. particulam ignis, quæ erat in silice, aut in uenis silicis: & suscepit, id est lẽte cepit, aut sursum cepit (uis enim ignis semper ascendit) ignem folijs. s. desiccatis: atque dedit circa arida nutrimenta. i. combustibilia, sicca: & rapuit flammam, id est rapidam fecit flammam: in fomite. i. quę (ut dicitur) radicaliter, & originaliter erat in fomite: aut rapuit in fomite, hoc est in illo quo ignis fouebatur flammam ad se (& neutro modo est soloecophanes. nam nõ, rapuit in fomitem, sed eam quę erat in fomite rapuit ad se) tum. i. deinde, Aeneadę. s. (non Aeneas) quia uile est ministerium (fessi rerum. s. multitudine, aut aduersitate, aut rerũ pro rebus, sicut felix animi.) expediunt. i. expedite efferunt. Cererem. i. frumentum, aut panem: corruptam undis: & arma. i. instrumenta: Cerealia, id est quibus Ceres. i. frumentum tractatur, aut quibus Ceres. i. panis fit: & parant torrere. i. desiccare flammis. s. ab Achate exceptis: & frangere saxo. i. pinsere, aut molere quodãmodo, non tamen proprie, quia molę usum non habebant.

Aeneas scopulum interea conscendit, & omnem
Prospectum late pelago petit, Antea, si qua
Iactatum vento videat, Phrygiasq; biremes,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caici.
Nauim in conspecto nullam, treis littore ceruos
Prospicit erranteis, hos tota armenta sequuntur
A tergo, & longum per valleis pascitur agmen.
Constitit hic, arcumq; manu, celereisq; sagittas
Corripuit, fidus quæ tela gerebat Achates.
Ductoresq; ipsos primum capita alta ferenteis
Cornibus arboreis sternit. tum vulgus, & omnem
Miscet agens telis nemora inter frondea turbam.
Nec prius absistit q̃ septem ingentia victor
Corpora fundat humi, & numerũ cum nauibus ęquet.

SERVIUS.

¶ Æneas.) Merita personarum Vilibus officijs interesse non debent: quod bene obseruat, vbique Virgilius, ut in hoc loco. Item in sexto cum diuersis officijs Troianos diceret occupatos, ait, At pius Aeneas arces quibus altus Apollo Præsidet. Nisi cum causa pietatis interuenit, ut ad sepeliendum socios miscendo se operi hortatur. Necnon Aeneas opera inter talia primus Hortatur socios, paribusq; accingitur armis. ¶ Scopulum.) id est speculam. Et quando speculationem significamus generis est foeminini: ut, Specula Misenus ab alta. Speculum autem in quo nos intuemur generis est neutri: vt Iuuenalis, Speculum ciuilis sarcina belli. ¶ Late petit.) In quantũ potest. ¶ Pelago.) in pelagus: ut, Inferretq; deos Latio. ¶ Antea, si quem.) Aut ordo est, Ascendit scopulum requisiturus Antea, Capyn, Caicum. si quem uideat. Et usus est hoc genere elocutionis quo & Terent. qui dixit, Quod pleriq; omnes faciunt adolescentuli, ut animum ad aliquod studium adiungant, plerique equos alere, plerıq; canes. Aut certe quem uacat, ut superius diximus, istas frequenter uacare particulas. ut ipse Virgilius,

Rhebe

Hinc portum petit, & socios partitur in omneis.
Vina bonus quæ deinde cadis onerarat Acestes
Littore Trinacrio, dederatq; abeuntibus heros,
Diuidit, & dictis mœrentia pectora mulcet.

Rhebe diu res si qua diu mortalibus vlla est. nemo dicit si qua vlla, sed, si vlla. Vacat ergo Qua. Item in Lucilio, Ecquem Pamphilum quæris: Quem vacat. nam de vno loquebatur.

¶ Biremes.) Naues habentes remorum ordinem geminum: vt alibi, Triplici pubes quam Dardana versu Impellunt. ¶ In puppibus arma Caici.) Quia nauigantium militum est mos puppibus arma religare: vt alibi, Pacem orare manu, præfigere puppibus arma. ¶ Erranteis.) Pascentes: vt alibi, Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ. Re vera enim dum pascuntur, vagantur. Et in septimo de ceruo, Errabat syluis. ¶ Ceruos.) Cerui dicti sunt ἀπὸ τῶν κεράτων, id est a cornibus. Sciendum etiam latina nomina, græcam plerunque etymologiam recipere: sed cerui non sunt in prouincia proconsulari, ad quam venit Aeneas. Aut ergo fictum est secundum poeticum morem: aut ob hoc dictum, quia heroicis temporibus vbique omnia nascebantur: vt ipse, Omnis feret omnia tellus. ¶ Tota.) Inter totum & omne hoc interest, quod totum dicimus vnius corporis plenitudinem: omne de vniuersis dicimus, vtputa Totum auditorium habet scholasticos: hoc est, plenum est auditorium scholasticis. omne auditorium habet scholasticos, id est omnia auditoria. Vsurpant tamen poetę & ista cõfundunt, vt hoc loco tota pro omnibus posuit: & cõtra pro toto omnem posuit: vt est, Omnemq; reuerti per Troiam. Statius, Et totos in pœnam ordire nepotes, id est omnes. Pleriq; deriuationem dicunt ab eo quod est tot totus, vt est ab eo quod est quot, quotus. Sed illud notandum quod in deriuatione mutat plerunq; naturam: nam cum tot naturaliter breuis sit, totus producitur: quotus vero secundum originem suam breuis remanet. ¶ Agmen.) Agmen proprie dicitur ordinata multitudo, vt est ambulantis exercitus. neq; enim in vno loco stans, agmen vocatur: aut si inuentũ fuerit, vsurpatum est: vnde bene adiecit Longum, vt incedentium ostenderet significationem. ¶ Constitit.) Con secundum naturam breuis est semper, excepto cum f, litera, vel s, sequitur. tunc enim tantũ producitur, sicut in syllaba insula, infula. ¶ Corripuit.) Aut de pharetra Corripuit: vt est, Corripit hic subita trepidus formidine ferrũ. Aut ab Achate, vt eum secutum esse per silentium intelligamus: vt illo loco. Ni iam præmissus Achates Afforet. Item, Nunc repeto Anchises fatorum arcana reliquit. ¶ Gerebat.) Aut tunc: aut quę gerere consueuerat. ¶ Cornibus arboreis.) Aut subaudi cum, vt illo loco, Atq; Ixionij vento rota constitit orbis. i. cum vento. Aut certe secundum supra dictam figurã Cornibus arboreis, pro Cornuum arboreorum. Melius tamen est, vt cum subaudias. ¶ Tum vulgus.) Bene vulgus, ductoribus interemptis. ¶ Miscet.) Perturbat, circumagit, insequitur. ¶ Frondea.) Pro frondosa posuit. plerunq; enim dum varietati declinationis student poetæ, mutant proprietatem: nam frondeum est totum de frondibus, vt torus, Frondosus vero est lucus: licet enim abundet frondibus, non tamen est de frodibus totus, vt saxeus & saxosus. ¶ Quam septẽ.) Bene definiuit numerum: necessitatis enim est hęc venatio, nõ voluptatis, in qua plura requiruntur. ¶ Victor.) Hoc loco, propositi effector: vt est, Atq; rotis insistere victor. ¶ Fundat humi.) Per humum. Et est aduerbialiter positum: vt, Humi nitens, id est per humum. ¶ Cum nauibus.) Cacephaton in sermone: quod fit si cum particulam N litera sequatur. ¶ Hinc.) Pro inde, Abutitur enim aduerbio, more suo. ¶ Partitur.) Sallustius ait, Prouincias inter se partiuerant. Nam & partio, & partior dicimus. Et est verbum de his, quæ cum vtranq; recipiant declinationem, pro nostra voluntate, actiuę tamen sunt significationis, vt punio punior, fabrico fabricor, lauo lauor: quanquam tentauerit Probus facere differentiam inter actiuam passiuamq; significationem: vt dicamus, tondeo alterum, tondeor ab altero: sed hoc in alijs verbis dicere non possumus, vt fabrico fabricor, pasco pascor. nam legimus, Florẽ depasta salicti: &, Pascuntur vero dumos. Sunt autem alia verba quæ actiuæ declinationis significationisq; sunt, vt cedo. Sunt quæ passiuæ, vt cedor. Inuenimus tamen actiuam declinationem habere passiuam significationem, vt uapulo: & cõtra declinationẽ passiuam, actiuam habere significationem, vt loquor. Hęc ergo ab illis caute segreganda sunt verbis. ¶ Vina bonus quæ deinde cadis onerarat Acestes.) Ordo est. Deinde vina partitur, quę Acestes dederat. Trinacrio. Gręcum est propter tria ἄκρα. i. promontoria: Lilybeum, Pachynnum, Pelorum. Latine autem triquetra dicitur. ¶ Heros.) Vir fortis, semideus, plus ab homine habens, vt ait Hesiod. Ζηνὸς κρονίδεω ποίησε δικαιότερον ἄρειον ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἳ καλέονται ἡμίθεοι.

Donatus

DONATVS.

¶ Æneas scopulum interea cõscendit &c.) Quod ait nauim in conspectu nullam treis littore ceruos prospicit, prospicit bis accipiendum est, vt sit nauim nullam prospicit, sed ceruos. Fidus quæ tela gerebat Achates, aut in præsenti aderat, & gerebat, aut quia ipse excudendo igni operam dabat, & remanserat. merito dictum gerebat, vt Æneas tunc portaret tela quæ Achates solitus erat ferre. Cum igitur nullum ei nauigium in latitudine subiecta pelagi apparuisset, euentus ceruorum gregem repente monstrauit, quod ipsum opportunum visum est, non ad vsum superfluum, neque ad aliquam venandi voluptatem, sed quia inde procurari potuit indigentibus ac fessis subsidium victus, vt ex his aliquos Æneas occideret. septem ergo maiores strauit, in quibus alimoniæ maior posset esse substantia, multos præterea paruulos interemit. Interea videamus quemadmodum de ipsis ceruis locutus sit poeta. Reprehendunt enim temerariorum voce, quod dixit, a tergo sequuntur, & reuera vitium est, non poetæ, sed pessime pronuntiantium. nam tres ceruos errantes in littore sequebantur alij, alij a tergo per valles pascebantur; ponamus iam verba ipsa cum pronuntiatione ipsa, & ordinatione. Tris littore ceruos prospicit errantes, hos tota armenta sequuntur. Eos scilicet tres, cum ipsis qui per littus errabant, alios vero a tergo pascentes describit, per valles vt sit ordo, & a tergo longum per valles pascitur agmen, non enim omnes errabant, aut omnes pascebantur, sed alij subrepti fuerant ex oculis eius, alij vero fuerat post ipsum, subijciamus exemplum, simili ei vsus est Thestylis &, hoc est Et Thestylis, & rapido fessis messoribus ęstu Puppibus & læti nautæ imposuere coronas. & puppibus. Item subito cum tabida membris, hoc est cum subito, ipsi quoque numeri gregum diuersitatem significant. de errantibus quippe pluraliter dixit, Armenta sequuntur: de pascentibus vero ait. Et a tergo longum per valles pascitur agmen. peius autem poetæ vitium foret si non fecisset locorum & numerorum separationem, nec fieri hoc vitium debuit, nec factum esse manifestum est, tanquam immemor sui, singulari numero concluderet, quod pluralem sumpserat descriptionem. In littore enim positos dixit pluraliter, hos tota armenta sequuntur, in vallibus vero pascitur agmen, singulari numero expressit. huc accedit, quia qui pascitur non errat, & qui errat non pascitur, peracta necessaria ceruorum strage, hoc est quæ omnibus Troianis vberem victus substantiam præbere potuisset. ¶ Hinc portum petit.) Remeat ad naues inquit, & ceruos, quos interfecerat, diuisit inter socios. hic intelligitur quod breuiandæ narrationis causa, prætermisit Virgilius translationem corporum: ait enim occidit ceruos & perrexit ad portum, & viritim dedit socijs, cum vtique partiri non posset, nisi quod fuisset ante translatum, ex eo ipso tamen intelligitur factum, licet dictum non sit, vel certe conscriptum. partitus ergo ceruorum corpora inter omnes: non enim quenq; debuit prætermittere. Tantus autem amor eius in socios fuit, vt sibi non fecerit partem. ¶ Vina bonus &c.) Ordinatur sensus sic: deinde diuidit vina, quę bonus Acestes onerarat cadis littore Trinacrio atque abeuntibus dederat: bonum interea debemus intelligere, bonum ciuem, bonum largitorem. deniq; idcirco posuit, cadis onerarat, vt ostẽderet ex ipsa cadorum pręter missa numeri taxatione significari, plurimum vini fuisse quod datum est. quod autem dixit onerarat, hoc intelligẽdum, vinum accipientibus profecisse, non quantum bonus largitor dare voluit, sed quantum Troiani ferre potuerunt, quos iam species ipsa honorauerat. quod vero posuit, littore Trinacrio, intelligere possumus dãdi substantiam prębuisse vbertatem soli, quod iuuabat dantis voluntatem. Dederatq; abeuntibus. Excepto scilicet eo quod in ipsos iam fuerat impensum, cum ibidem degerent, Iis dederat affatim, quos non fuisset iterum visurus, perindeq; non habiturus occasionem alteram largiendi. Hic conijci potest ab ipso Aceste datum esse frumentum, quoniam supra dixit, Tum Cererem corruptam vndis, Et torrere parant flammis, & frangere saxo non enim puterat fieri, vt vir tam copiosæ liberalitatis solum vinum suis abeuntibus daret. ¶ Et dictus mœ. pe. mul.) Quis enim in tædio animi & in calamitatibus positus libenter cibum sumeret? Sed quoties ista sunt, illa sunt, illa persona solet interuenire consolantis, quæ ab ipsis malis aliena est, sed istic & locus, & tempus, & persona consideranda sunt. nam locus similitudinis fuit, temporis ratio vrgebat, vt deberent alimonia confoueri, quos superius fessos asseruit, persona quoq; extrinsecus deerat, quę consolatione uteretur: reuocatur ergo consolandi officiũ ad Aeneę personam

tanta

tanto moderamine, vt neq; se satis tristem ostenderet, atq; ipsos a consolatione deijceret, neq; a doloribus immunem, ne in sua causa a mœroribus se ostenderet alienum. Tractatur hic & eorũ personas, quos dixerat fessos. recens enim pathos non poterat mœrentium pectoribus semel eradi. Dictis, inquit, mulcet quod enim penitus grauissime fuerat inflictum, non valebat auferri, sed mulceri potuit, vt cibus sumeretur. sumpto enim cibo, qui prouisus affatim fuit, accedente etiam vino & multo & bono, sperabatur more humani ingenij ventura relaxatio animorum. Certe quantum distet ipsa consolatio, quæ ab ea persona proficiscitur, non quę sit ipsis mœroribus vacua, sed quę malorum societate iungatur, ipse Virgilius demonstrat. Vacuę quippe a doloribus personę potest e diuerso responderi Terẽtiano dicto, Tu si hic sis, aliter sentias. Cũ autem a socio malorum omnium pręfertur, & accipi attẽtius potest, & patienter audiri. deniq; sic cœpit.

ASCENSIVS.

(Aeneas.) Postquam cęterorum ministeria descripsit, tractat officium ducis. s. Aeneę, qui de salute sociorum quos in summo periculo dereliquerat, solicitus, veritusq; , ne aut submersi sint aut in manus hostium inciderint, scopulum conscendit: vnde cum naues prospicere non posset, videret tamen ceruos, conuertit se ad eos capiendos, vt socijs receptis, epulum daret, eorumq; & animos & corpora reficeret. De qua re audiamus Donatum: cuius verba sunt. Reliqui igitur seipsos curabant. Aeneas autem anxius de salute sociorum, labori non pepercit, sed altitudinem scopuli, ascendit: non ergo tantum ad prospectum descripta altitudo scopuli, quantum ad laudem Aeneæ. Qui aut non prospexit vim pelagi, aut de refectione corporis non curauit: & vt salutem sociorum procuraret, nullo victus labore, tantam altitudinem ascendit. (Prospicit.) Bis accipe: vt nauem nullam prospicit, sed tamen prospicit ceruos. (Gerebat.) Vel tunc præsens, vel portabat Æneas tela, quæ Achates intentus igni, excitando reliquerat. Non vidit naues, sed euentus ostendit ceruos, quæ res non ad venandi voluptatem, sed ad victus necessitatem, recepta est. Septem ergo maiores strauit in quibus alimoniæ maior esset copia. Multos deinde paruulos intermisit. Reprehendunt autem temerarij ꝙ poeta dixit: A tergo sequuntur. Error est interpretantium. Nam treis ceruos errantes in littore sequebantur armenta: alij per valleis a tergo pascebantur. Ita ergo legitur: Prospicit treis ceruos & hos sequuntur tota armenta. A tergo vero totum agmen pascitur. Ergo illi errabant, hi pascebantur. Neq; enim omnes errabant, aut omnes pascebantur. sed alij erant, subiecti oculis eius: alij fuerant post ipsum. Similis autem versus est: Thestylis & rapido fessis messoribus, & hæc est & Thestylis. Item: Puppibus & læti nautæ. c. id est puppibus. Ipsi quoq; numeri gregum, diuersitatem significant. De errantibus enim pluraliter dixit: de pascentibus vero ait, a tergo, & longum per valleis pascitur agmen. Ergo in littore positos pluraliter dixit. In vallibus vero, pascitur agmen. Huc accedit ꝙ qui pascitur, non errat: & qui errat, non pascitur. (Hinc portum petit.) Peracta ceruorum strage, quę Troianis satis fit, remeat ad naues. (Bonus.) Bonus ciuis, & bonus largitor. (Cadis.) Prætermissu cadorum numero ostenditur vini copia. (Onerarat.) Ostenditur non quantum voluerit largitor datum, sed quantum Troiani ferre potuerunt. (Abeuntibus.) Quasi dicat præter id q̃d manentibus dederat. Dictis: non poterant in maximo mœrore cibum capere. Ergo adhibenda cõsolatio erat. Verum a persona aliena, a mœrore: sed hęc in solitudine non reperiebat. Hãc igitur subdit Aeneas, qui animi pręstantia, mœrore vincere poterat. Hic ita se gerit, vt neq; se satis tristem ostenderet, ne a consolatione illos deijceret, neq; omnino doloribus immunem. Ne in sua causa omnino alienus videretur. (Mulcet.) Nam grauissime inflictus mœror penitus remoueri non poterat. Sumpto autem cibo, & vino, more humani ingenij, speratur animorum ventura relaxatio. Si autem hæc consolatio ab alieno fit, posset responderi Terentianũ illud: Tu si hic sis aliter sentias. Cum autem a socio malorum potest attente audiri. Hæc ille. Quibus addamus quæ in Seruij de

Beroaldus Pleriq;, & Heroe intepretationem annotauit Beroaldus dicens, Istæc morosa nimis Seruij distinctio, Terentij verba obscurat, & ex apertis facit non aperta, ex nitidis sordida, ex manifestis ambigua: nam modus loquendi est apud eruditos, vt ita dicant, pleriq; omnes, pro vna parte orationis: quod diligenter animaduertit Donatus apud Terentium: & curiosis auribus demonstrauit, scribẽs, ꝙ plerique omnes, pro vna parte orationis dixerunt veteres, vt plus satis: allegatq; illud Neuianum: Pleriq; omnes subigunt sub suum iudicium, hoc locutionis genus vsurpant locupletissimi scriptores: inter quos haud dubie numeratur Gellius, qui ita scriptum reliquit in primo. Versus istos ex Georgicis pleriq; omnes sic legunt. & alibi, Pleraq; omnia veterum literarum quæsita. & Macrobius, Vultis ne diem sequentem, quem plerique omnes Abaco, & latrunculis conterunt. **Pleriq; omnes.** Item, nimis concisus est Seruius in explanatione Heroum: nec absolutam expressit rem in non parua significatione: audiatur itaque copiosissime docẽs qui sint Heroes Augustinus libro. x. de ciuitate Dei, his verbis: Nomen Heroum **Heros** a Iunone dicitur tractum, quod græce Iuno, Hera appellatur: & ideo, nescio quis filius eius, secundum Græcorum fabulas, Heros fuit nuncupatus: hoc videlicet mysticum significante fabula: ꝙ aer Iunoni deputetur: vbi volunt cum dæmonibus Heroas habitare: quo nomine appellant alicuius meriti animas defunctorum. Idem in septimo, Inter lunæ gyrum, & nymborum, ac vẽtorum cacumina, aerias esse animas, sed ea animo, non oculis videri, & vocari Heroas, & Lares, & Genios: ex his liquido patet qui sint Heroes, & vnde nomen sortiantur. Trimegistus quoque author est, Heroas habitare inter aeris purissimam partem supra nos, & terram, vbi nullus est nebulis locus. Minime prætereundum est id quod Martianus Capella tradit in nuptijs Philologię: Heroas, videlicet ab hera, quæ terra dicitur esse nuncupatos: ista, curioso interpreti, fuerant vestiganda, & enarranda: nisi forte Seruius existimauit satis, superque esse id quod tractabat mutilatum tradere atque concisum: cum boni tamen grammatici officium sit etymologias verborum, significatáque vbertim explicare. Hæc ille. **Ordo** Ordo autem est, Æneas conscendit interea, scilicet dum Aeneadæ fruges parabant, & cerealibus rebus intendebant: & petit, id est dirigit late, id est in latum, aut per latum, omnem prospectum, id est totam virtutem prospiciendi: pelago, id est in pelagus. (vt sit datiuus ad locum: vt etiam Seruius sentit, qui Antea vult esse accusatiui casus a nominatiuo Anteus. Erat enim Anteus etiã vnus ex Troianis. sunt tamen qui velint esse aduerbium, sicut postea, quæ quia composita sunt, ex pronominibus retinent quantitatem, hoc est vltimam corripiunt: nam nomina, dum aduerbia fiunt, quantitatem seruant: vt, antea hodie transuersa crebra, &c. Vel sic petit omnem prospectum, si videat quem iactatum antea pelago, id est per pelagus: vento, id est a vento: sed prior constructio mihi conformior videtur, sicut & sequentium hæc.) ideo petit si videat, id est vt forte videat: aut vt experiatur si videat: quem id est aliquem iactatum antea, id est paulo ante vento, id est a vento: & si videat biremes, supple naues, quæ duorum remigum ordine impelluntur: Phrygias, id est Troianas, aut Troianorum, aut Capyn, aut arma, id est insignia Capyi illius Troiani: in celsis, id est sublimibus: puppibus, id est posterioribus partibus nauium, in quibus directores, quos patronos nunc vocant, considunt: suntq; altiores cæteris: vt in tertio dicitur, Stans celsa in puppi. (Seruius autem censet particulam, quem vacare: & Antea nomen esse sic: Si videat Antea iactatum pelago: & biremeis Phrygias iactatas pelago. Aut Capyn, aut arma Capyi in celsis puppibus, scilicet fixa.) Nullam. i. non vllam, Æneas, supple non prospicit vllam nauem in conspectu: sed, supp. prospicit treis ceruos erranteis. i. libere pascenteis, erratium more nunc procedẽdo, nunc retrocedẽdo, nunc in transuersum diuertendo in littore. (Eleganter omisit particulã, sed: nam non dices: Nullam nauem prospicit, sed treis ceruos prospicit: verum sic, Nullam nauẽ prospicit, sed treis ceruos. Aut sic, nauem non prospicit, treis ceruos prospicit.) tota armẽta. s. ceruorum reliquorũ. (quia gaudent gregatim pasci, & errare vsq; adeo (vt authore diuo Augustino) dum flumina transeunt, onera cornuum sequentiũ pręcedentes, vicissim supportent.) sequuntur ergo a tergo. i. directo tramite: ita vt non a latere, nam sequi non possent, licet nõ præcise a tergo: vidimus tñ Donatum aliter sentire, qui nõ vult a tergo dicantur sequi, sed agmẽ pasci a tergo per valles. (Quæres autem quomodo illic ceruos dicat poeta, cum sm̃ Herodotum, ceruis & apris omnis Libya careat, cum tñ habeat leones, elephantes, vrsos, serpentes, & asinos cornua habentes. Ad hoc autẽ respondet (vt Seruius) aut in superiori Libya ceruos nõ esse: in citeriore vero, in qua Carthago est, non deesse.) & lõgum agmen. s. ceruorum, pascitur per valles a tergo. s. trium ductorum: nam ductor, & agmen, correlatiua sunt: nam agmen ab agẽdo dicitur: agitur. n. sed a duce, hoc est ab eo, cui ducendi animus esse debet, licet agat: duces quoq; pręum fere sunt: actores aũt sequẽtes. Quęri posset, quomodo dicatur sequi & pasci: sed notum est, quia pascẽtes incedunt, vnde & pasci, & insequi, idẽ possent dici. Æneas cõstitit. i. firmauit & repressit incessum: hic, id est vbi vidit ceruos: & corripuit manu arcum, & sagittas celeres. i. quas celeriter emittere peritus erat, & Achates solebat: quę tela. i. quas sagittas. (Eleganter enim sequenti non præcedenti conformatur relatiuum.)

Achates

Achates fidus, scilicet comes, qui nusquam Aeneam dereliquit: vnde intelligendum est, quod postquam ignem excuderat, relictis aliis ad humiliora ministeria deputatis, Aeneam secutus sit: ad quod innuendum additum est primum, vt scilicet in primo ingressu, excuderit ignem, & postea Aeneam secutus sit: sicut etiam post refectionem corporis Aeneae comes ibit in disquirendis locis: quia vero dicit eum celeres sagittas gestare solitum, posset idem intelligi hic fidus, qui supra fortis dictus est, vt eius nauis prius dispersa, sed postea collecta, intelligatur, inter eas, de quibus dictu est. Huc septem Aeneas collectis nauibus, omni Ex numero subit) & sternit, id est prosternit: primum ipsos ductores, ferentes capita alta, cornibus arboreis, id est ramosis: tum, id est deinde: miscet, id est mistim persequitur, aut re uera miscet: vt ad acies alludat quae caeso ductore misceri, & confundi solent, nec in suo ordine persistere; miscet ergo, id est confundit vulgus, scilicet ceruorum, & omnem turbam, id est turbatam multitudinem: agens, id est persequens .s. eam telis, id est sagittis: inter nemora frondea, pro eo quod est frondosa, id est inter syluas, aut arboreta, nec absistit, scilicet a persecutione, prius quam ipse victor .i. voti compos: fundat, pro fuderit: humi .i. per humum, septem ingentia .i. valde magna: corpora .s. ceruorum, & aequet .i. aequauerit: aut aequaret .i. aequalem fecerit, numerum .s. ceruorum prostratorum: cum nauibus, quas septem collectas supra meminit poeta. Hinc .i. ab hoc loco, aut facto: ipse Aeneas .s. petit portum: vbi videlicet socii erant, & partitur .s. ceruos in omneis socios: & diuidit deinde vina quae Acestes .i. Siciliae rex: bonus .i. beneficus: onerarat cadis .i. per cados: hoc est uasa uinaria, quibus onerauit naues: quia quantum oneris poterant portare, tantum uini dederat, & quae ipse heros .i. princeps magnificus, & heroica uirtute praeditus: dederat, id est donauerat: abeuntibus, id est discedentibus littore Trinacrio .i. Siciliensi: & hoc modo littore Trinacrio, regitur a dictione abeuntibus virtute praepositionis: aut si ordo est, dederat littore Trinacrio more poetico, subtraxit appellatiuo praepositionem, Sicut ibi littore ahena locant alii: & ipse mulcet .i. mitigat: & solatur pectora .s. sociorum: moerentia .i. moesta: ob casum consociorum: dictis .i. sermone sequenti: de qua re, sicut de aliis multis subtilissime locutus est Donatus, vt iam vidimus,

O socij (neque enim ignari sumus ante malorum) ÆNE.
O passi grauiora, dabit deus his quoque finem.
Vos & Scyllaeam rabiem, penitusque sonanteis
Accestis scopulos, vos & Cyclopea saxa
Experti, reuocate animos, moestumque timorem
Mittite, forsan & haec olim meminisse iuuabit,
Per varios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
Ostendunt, illic fas regna resurgere Troiae.
Durate, & vosmet rebus seruate secundis,

SERVIVS,

O socij.) Ordo est, O socii, reuocate animos. Bene autem socios dixit, ut se eis exaequaret. Ignari.) Immemores. Et est Acyrologia. Ignarus enim est qui ignorat: immemor qui oblitus est. Antemalorum.) ὑφὲν est: ut alibi, Coeli subterlabentia signa. O passi grauiora.) Arte magna utitur, vult .n. eos meminisse grauissimorum, vt praesentia facilius tolerent, Et bene grauiora dicit esse transacta, ut futura ostendat esse leuiora. His quoque.) Scilicet sicut & grauioribus. Scyllaeam rabiem.) Exempla pro negociorum qualitate sumere debemus: vt hoc loco, in maritimis periculis ponit peractae tempestatis exempla. Penitusque sonantis accestis scopulos.) Id est valde, & aut valde sonantes, aut valde accessistis, id est iuxta. Et bene ait accessistis, non enim passi sunt haec pericula, sed his fuere vicini. Cyclopea saxa, Aut quae Cyclops in Vlyssem iecit: aut certe Siciliam dicit, in qua Cyclopes habitauerunt, ut ipse, Centum alii curua haec habitant ad littora vulgo. Possumus tamen Ætnam accipere: nam & ipse in tertio ait, Nocte illa tecti syluis immania monstra Perferimus, Moestumque timorem.) Quod moestos & solicitos faciat; ut mors pallida, & tristis senectus. Mittite.) Omittite. Et est tropus Aphaeresis, quomodo temnere pro contemnere. Forsan.) Fortasse, fortassis, forsitan, forte, & fors vnum significant: sed uarie pro metri ratione ponuntur. Olim.) Modo temporis futuri est. Meminisse.) Memini, & genitiuum regit & accusatiuum, Dicimus enim & memini malorum, & memini mala, & iusta ratione: nam memoriae obliuio contraria est. Et obliuiscor similiter & genitiuum regit & accusatiuum. vt, Obliuiscere caedis; atque incendiorum, & obliuiscor iniurias tuas o Clodi, Sic Tullius Cicero. Iuuabit.) Futuri temporis est. Huius autem uerbi praeteritum perfectum anomalum est. nam cum primae coniugationis uerba in tempore perfecto, aut in Aui exeant, ut amaui. aut in ui solutam, vt tonui: hoc uerbum neque in aui facit, neque in ui, sed uui, ut iuui. ut Lucanus, Iuuit sumpta ducem, iuuit dimissa potestas. Per uarios casus.) Argumentum a compensatione, Sedes quietas.) Non uacat quod adiecit quietas. habuit enim sedes & in Thracia & in Creta, sed non quietas. Illic fas regna resurgere Troiae.) Figura est etiam antedicta, qua per contrarium aliquid intelligimus. Dicendo enim illic fas, ostendit alibi nefas, ut occurreret cogitationi sociorum, ne fatigati tot malis quascunque requirerent sedes, quod etiam in quinto factum est, nauibus incensis. Durate.) Duri estote ad sustinendos labores. sic Horatii. Vix durare possint imperiosius aequor. Vosmet.) Met παρέλκον est. Sciendum autem est his particulas met, piam, te, vt egomet, quispiam, tute, & similia, ornatus causa poni. Sunt enim aduerbia. quicquid enim ab illis septem recesserit partibus, aduerbium fit necesse est. Item quemadmodum probamus aduerbia esse, quia dicimus docte facio, docte feci, docte fecisti, & mutato uerbo remanet aduerbium: ergo si sic & in istis particulis inuenimus, ut egomet, nosmet, ut mutatis casibus, uel personis eadem permaneant, aduerbia sine dubio sunt: nulla enim hoc alia pars orationis admittit. Notandum sane quod hae particulae plerunque naturam suam habent non syllabarum. Nam cum Te & Met longae sint, tu te met dactylus inuenitur: nec possumus harum partium naturam discutere, quia sub regulis non sunt,

DONATVS.

O socii neque enim igna.) Magno artis ingenio Aeneae personam dicentis inducit: nouerat enim odiosum illum esse laborantibus, utpote, cuius causa vniuersi trahebantur per tot aduersa, & tantorum temporum tractu. ponit ergo primum, O socii, socios hoc in loco melius intelligimus laborum, quam congregationis. hoc enim dicere uidetur, socius uester sum, in perferendis malis, nihil sine me aduersi sensistis, omnium vobiscum particeps fui, debetis audire quae dicam, quia uobiscum haec pertuli. diximus ergo quid significet socii. dicemus admirandam consolandi inuentionem. Nam cum sit infortuniorum dura commemoratio & discriminum repetitio vehementer odiosa, exulcerans magis eorum corda, qui passi sunt, commemorationi iungit poeta comparationem, vt dicta ipsa medicinae potius animorum, quam exulcerationi proficerent. Aliter enim doloris praesentis asperitas leniri non posset, nisi grauiorum malorum inducta enumeratio ostenderet, ferenda esse in praesenti, quae leuius accidissent. addidit sustinendi consuetudinem nutrisse sine dubio patientiam, dum assidue mala ferendo transmissa sunt. non ergo superflue, sed necessario posuit duo, neque enim ignari sumus ante malorum, O passi grauiora, propter ferendi consuetudinem, propter malorum comparationem: Omnis enim incommodorum nouitas grauius animos peruertit, ferendi vero consuetudo quicquid acciderit facilius tolerat. Dabit deus his quoque finé.) Vltro ipse respondendi rationi occurrit: potuit enim dici, quamdiu haec patiemur? vel, quando mala ipsa inuenient finem? Incipit iam facta malorum ipsorum comparatione grauare, praeterea & praesentia tenuare, vt hoc genere persuaderet moerentibus quod volebat, & a generali propositione ad enumerationem specialem transitum facit. Vos, inquit, Scyllaeam rabiem.) Scyllam esse constat in pelago, sed non vt poetae describunt, neque vt ipse Virgilius posuit vsque ad pubem, sub humani corporis forma, & ab inguinibus vsque ad finem canibus armatam: sed locum saeuis horrendisque saxis obsessum, quem quis si incurrerit perit. Troianis contigisse Virgilius posuit euasisse loci illius immanitatem, quam non euasissent, nisi quia successibus prosperis seruabantur. Addidit. Penitusque sonantes Accestis scopulos.) Vt ostenderetur existente fortunae suffragio, ex intima saxorum ipsorum parte liberatos. Vos & Cyclopea saxa Experti.) Cyclopes humana specie, sed vltra humani corporis formam, hos plenissime poeta ipse eorumque feritatem in tertio libro scripsit cum uno oculo, cruda autem carne, membris quoque occisorum hominum vescentes, quos euasisse Troianorum futura prosperitas fecit, Velut ergo Aeneas haec fuisse grauiora a quibus cum iam Troiani dissimulassent persuadet dissimulanda esse quae uolebat esse leuiora. Forsan & haec olim.) Delectabit nos cum ad prospera ueniemus

etiam hęc inter mala numerare. Hic sciendum est olim habere significationem trium temporum, pręteriti, pręsentis, & futuri, ex quibus prisco more olim manifestum est pręteritum tēpus ostendere. Virgilius nunc ait, olim meminisse iuuabit, vt significaret futurum: pręsens vero tempus ostendit dicendo, Est procul in pelago saxum, spumantia contra, Littora quod tumidis submersum tunditur olim Fluctibus, hyberni cōdunt vbi sydera Cauri. Hoc est eum occidentium syderum fuerint tempestates exortę tēditur insuper. ⁋ Per varios casus.) Quando necesse est ad bona per mala transiri, prosperarum spe toleranda sunt aduersa: vel maxime cū spondetur ocium sempiternum. a tempore fecit comparationem bonorum & malorum. Cum enim in aduersis sit breuissimum tēpus, tranquillitatis vero perpetuum, facile persuadere potuit, ut amicos a mœrore reuocaret. Post hęc respondet ipse his quę possent opponi e diuerso, atq; ita quę dicenda necessario fuerant opportunius obtinerent. Facilius enim persuasio necessariis fulcta roboratur, si vltra ingeras. sed iuste dissoluas quod de diuerso ad victoriam parabatur. Quippe Troiani laborem, & salutis pericula metuentes, dicere poterant, quolibet loco constituamus idem & non trahamur cū exitio nostro per diuersa, idcirco ipse posuit, Tēdimus in Latium, sedes vbi fata quietas Ostēdunt illic fas regna resurgere Troię. Dicendo Troię fata, proculdubio demonstrat fatalem dispositionem humanis nixibus superari non posse. Proinde esse acquiescendum rebus fatali ratione definitis. Interea cum dicit fata quietas ostendunt & euadendi & perueniendi spem hoc genere pollicetur, effectum quoq; ocium magno effectu concludit dicendo, Illic fas regna resurgere Troię. Sola illa terra, inquit, digna est in qua resurgat imperium Troię. Durate & vosmet rebus seruate secundis. Durate, vt transactis incommodis surgentem Troiam nobis uidere contingat & perpetua tranquillitate gaudentem. Seruat adhuc poeta rationem decurso persuasionis textu. Ait enim.

ASCENSIVS.

O socii (neq;.) Oratio hęc consolatoria, in genere deliberatiuo constituta, grauitatis, & prudētię, uirum talem, qualis Æneas est, decentis plena est. Nihil enim praetermittitur, q a prudenti, & eloquenti viro dici debeat: vt ex Donato discere possumus: cuius verba sunt. ⁋ O socii.) scilicet laboris. Mira arte loquitur. Norat enim odiosum illud esse laborantibus, vtpote cuius causa vniuersi trahebantur, per tot, & tam diuturnas calamitates. Ponit ergo praemium. o socii laborum. q. d. qui nil sine me passi estis: ergo debetis audire quae dicam. ⁋ Ignari.) Mira consolatio: nam cum odiosa sit infortuniorum dura commemoratio, exulcerans eorum corda qui passi sunt, adiungit poeta commemorationi comparationem: vt dicta ipsa potius medicinae sint, q exulcerationi. Nam enumeratio pręteritorum malorum, ac grauiorum, ostendit ferenda esse praesentia. Addit, & sustinendi consuetudinem, nutrisse patiētiam. ⁋ Grauiora.) Vt incommodorum nouitas grauius peruertit: sic ferendi cōsuetudo quicquid acciderit facilius tolerat. ⁋ Dabit deus.) Vltro respondit, si quererent quando hæc mala inuenient finem, & post comparationem grauat praeterita, & leuat praesentia, & a generali ad specialem rationem uenit. ⁋ Scyllæam.) In mari Siculo est, locus horrendis saxis obsessus. Non autem mulier vsque ad pubem humani corporis: inferius vero canibus armata. ⁋ Accestis.) Ostendit fortunae suffragio ex intima saxorum parte liberatos. ⁋ Forsan & hæc.) Delectabit nos, cum ad prospera venerimus etiam hæc inter mala enumerare. ⁋ Olim.) Tria tempora significat, praeteritum, praesens, & futurum. ⁋ Durate.) Quando per mala ad bona transeundum est, spe bonorum toleranda sunt aduersa, pręsertim vbi spondetur per breuissimum tempus ocium sempiternum. ⁋ Fata.) Ergo parendum est: nam illis obsisti non potest. ⁋ Illic fas.) Et euadendi, & perueniendi, spem pollicetur: & asserit Italiam solam esse quę digna sit, in qua Troię imperium resurgat. Hæc ille. Ordo est. O socii. s. errorum, & laborum, per quā appellationem sibi illos conciliat, vt qui se illis parem existimet: ordo autem sic conferendus est: o socii reuocate animos &c. nam cętera per parenthesim inserta sunt. q. d. ut socii estis in aduersitate, uolo socii sitis in magnanimitate, tolerando aduersa: neq; enim sumus. i. nam certe nos non sumus ignari. i. immemores secūdum Seruium, vt sit acyrologia. i. improprietas sermonis, sed meo iudicio: sic dicit, vt Dido dicet: Non ignara mali, miseris succurrere disco. Ignarus enim est malorum, qui nunq ea passus est. non sumus ergo ignari. i. nescii: ante malorum, vna est particula. i. malorum pręteritorum, & quę antehac passi sumus. O passi grauiora. s. mala: quorum deus finem dedit: quia aliter non dicerentur passi, sed adhuc pati: vnde subinfert, deus dabit quoq;. i. etiam: his scilicet malis minus grauibus: finem. i. exitum, & terminum, ac desitionem: q autem grauiora passi sint, probat dicēs: vos, &. i. simul accestis, pro accessistis: rabiem Scyllęam. i. quę inter Scyllam & Charybdim est, in mari Siculo, Cuius dextrum Scylla latus lęuū implacata, Charybdis Obsidet: & scopulos sonanteis penitus, id est ualde, & quasi pene intus: & hoc est, cur Scyllæam rabiem dixit, quia sonitu aquarum imitantur scopuli latratum canum rabiosorum: vos &, idest simul experti estis: saxa Cyclopeia, id est a Cyclopibus in Sicilia obsessa. O socii igitur, quia non ignari ante malorum, & grauiora passi. (Est autem oratio intricata, quasi a turbato animo prolata, qualis erit in. ii. huius, ubi socios ad arma cohortabitur: atq; summum artificium est, ubi ab imperitis minus artis censetur.) reuocate animos, quibus. s. grauiora tulistis, ut & hęc feratis. & mittite. i. deponite: & reiicite, ac omittite: timorem mœstum, qui vos mœstos facit: aut mœstum. i. detestabilem: cum sit timor approbandus, qualis erat dum in periculo fuerant: vnde dictum est, Extemplo Aeneæ soluuntur frigore membra. iuuabit. s. animos, id est delectabit, & iucundum erit forsan. olim. i. tempore futuro, ubi omnibus periculis defuncti erimus: meminisse. i. aut memorare, id est recitare, aut recordari: &. i. etiam hęc. s. pręsentia mala: quia iuuat euasisse mala, plus q non incidisse: vnde in. iii. Iuuat euasisse tot vrbes Argolicas, mediosq; viam tenuisse per hosteis. Nos tendimus in Latium. i. in patriam nobis fatalem, vnde originē traximus, & ubi Saturnus latuisse perhibetur: per uarios casus, & tot discrimina. i. pericula rerū: fas est, id est a fatis permissum: regna Troię resurgere. i. reparari & renasci illic. s. in Latio: nō in Creta, non in Delo, non in Sicilia, ubi fata. i. deorum praeordinationes, & uoluntates, nobis pręfata, id est uaticinio significata: ostēdit. i. indicant uaticinio maiorum: vt in. iii. dicetur. sedes quietas. i. immutandas: quales non erant in Creta. de quibus in tertio, Mutandę sedes, non hęc tibi littora suasit Delius, &c. Durate, id est perdurate, aut durate animos uestros contra mala: (& sitis duri ad tolerandos labores donec obtinueritis: sedes quietas iuxta oracula Penatum, qui uobis dixerunt: ut recitabitur in. iii. huius: Dardanidę duri, quæ uos a stirpe parentum Prima tulit Tellus, eadem uos ubere læto Accipiet reduces, antiquam exquirite matrem.) & seruate uosmet, id est uosipsos: rebus secundis, idest prosperis. post aduersas, quæ nunc uos premunt: & est sententia sane moralis, & cuius facile esset ad allegoriam transferre: ut per Latium. patriam coelestem intelligat, ad quam per casus uarios, per tot discrimina rerum, tendimus: & sedes ubi fata quietas ostendunt.

Ordo

SERVIVS.

Voce refert) Pleonasmō est, qui fit quoties adduntur superflua: ut alibi, Vocemq; his auribus hausi. Terē. His oculis egomet uidi. ⁋ Curis.) Cura dicta eo q cor urat. denique paulo post ait, Premit altū corde dolorē. ⁋ Aeger.) Aeger est & tristis, & male ualēs. Aegrotus autē sine ęgrotans, tantummodo male ualens. ⁋ Spem.) Lętitiā. Et est crebra apud Virgilium figura, q fit quoties significatur ab eo q pręcedit id quod sequitur. Nam spem lętitia sequitur: spes vero in vultu non uidetur, sed lętitia. Hęc autē figura & versa uice fit, vt intelligamus ab eo q sequitur, id quod pręcedit: vt, Meritęq; expectet pręmia palmę. Palmā pro uirtute posuit, quę primum meretur, & palmā post accipit. ⁋ Predę.) Ad prędā: ut, Inferretq; deos Latio. ⁋ Accingunt.) Studiose parant: vt alibi, Accingunt operi. Accinctos. n. industrios dicimus: vt Horat. Altius ac nos pręcincti sumus. Sicut contra negligentes discinctos uocamus. ut, Discinctos Mulciber Afros. ⁋ Dapibusq; futu.) Ambitiose dixit q sint cerui dapes futurae.

POETA

Talia voce refert, curisq; ingentibus æger
Spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.
Illi se prædæ accingunt, dapibusq; futuris,
Tergora diripiunt costis, & viscera nudant.
Pars in frusta secant, veribusq; trementia figunt,
Littore ahena locant alii, flammasq; ministrant.
Tum victu reuocant vires, fusiq; per herbam
Implentur veteris Bacchi, pinguisq; ferinę.
Postq exempta fames epulis, mensæq; remotæ,
Amissos longo socios sermone requirunt,
Spemq;, metumq; inter dubii, seu viuere credant,
Siue extrema pati, nec iam exaudire vocatos.

Praecipue plus Aeneas, nunc acris Oronti,
Nunc Amyci casum gemit, & crudelia secum
Fata Lyci, fortemq; Gyan, fortemq; Cloanthum.

futurę. ¶ Tergora.) Tergus tergoris, vnde tergora corium significat. tergum vero tergi, vt templum tēpli, dorsum significat. vt Sallust. Scilicet quia tergis abstinetur. ¶ Viscera nudant.) Viscera non tantum intestina dicimus, sed quicquid sub corio est. vt, In Albano Latinis visceratio dabatur. i. caro. Est autem nominatiuus singularis hoc viscus huius visceris: vt Lucretius, Viscus gigni sanguenq; creari. Sanguen autē ideo dixit, quia sanguinis facit, vt carmē carminis. Si enim sanguis diceret, par esset nominatiuus genitiuo, vt anguis, pinguis. ¶ Veribus.) Ecce nomen de his quae in numero singulari indeclinabilia sunt, vt veru, cornu, genu. ¶ Trementia.) Palpitantia adhuc. ¶ Ahena locant.) Quibus vtebantur non ad elixandas carnes, sed ad se lauandos. Heroicis enim temporibus carne non vescebantur elixa. Huic autem nomini maiores aspirationem dabant, nam ahena dicebant. ¶ Tunc.) Id est postquam se lauerunt. ¶ Victu.) Cibo. vnde & conuictores dicimus. vt Horatius, Nō quia sum tibi Mecoenas conuictor. Nam conuiuę a conuiuio dicuntur. ¶ Fusi.) Polysemus sermo est. significat enim & discumbentes, vt hoc loco: & fugatos, & occisos. ¶ Implentur. Impleor duos casus regit. dicimus enim & impleor illius rei, vt Cicero, Squaloris plenus ac pulueris. Et Terentius, Plenus rimarum sum. Et impleor illa re, vt hoc loco. & alibi, Plenaq; sagittis Threicis. Et Iuuenalis, Lectica Mathonis Plena ipso. ¶ Ferinae.) Feras dicimus, aut quod omni corpore feruntur, aut quod naturali vtuntur libertate, & pro desiderio suo feruntur. ¶ Postquam exempta fames.) Caute in moestitia cibis famem exemptam dicit, id est fugatam non ad effluentiam quęsitam. ¶ Mensaeq; remotae.) Quia apud maiores ipsas mensas apponebant pro discis. vnde est, Et mensae grata secundae. Duas enim habebant mensas: vnam carnis, alteram pomorum. ¶ Amissos.) Non re vera, sed vt illo tempore putabant. ¶ Exaudire vocatos.) Aut subaudimus deos, & quasi conquestio est, quod non flectantur precibus. Aut certe hoc dicit, Non solum perisse eos, sed nec sepulturam habere ad quam vocentur. Nouimus enim quod mortuorum vmbrae ad sepulchra vocabantur, vt est, Manesq; vocabat Hectoreum ad tumulum. Et est figura, ab eo quod praecedit, id quod sequitur: quia post facta sepulchra manes vocantur. ¶ Pręcipue.) Inter oēs, quasi aliis magis pius. ¶ Orōti.) Pro Orontis. vt, Immitis Achilli. ¶ Secū.) Propter socios. vt supra, Spem vultu simulat.

DONATVS.

¶ Talia voce refert.) Non enim, quod locutus est hoc animo retinebat. Mētitus est, inquit, vultum suum, vt quos fregerat moeror, regius sermo firmaret. Angebatur inquit, dolore q̄ maximo, & hunc altis sensibus retinebat abstrusum. Videri enim debuit persuasor ante omnes reiecisse moestitię partem, ne persuasionis effectū perderet, si ipse intelligeretur tenere sensibus suis, quod aliorum mentibus aliqua ex parte desiderabat excludere. Vtrunq; ergo seruauit, & quod sociis ad consolationem fuerat necessariū, & quod regi congrueret. Nam satis reprehensibilem faceret Aeneae personam si sine fraude hilarem diceret, aut purgato doloribus corde, quem conueniebat in sua causa plus affligi, q̄ cęteros. Dehinc ostēditur quantum potuit illa cōsolatio. ¶ Illi, inquit, se pręde accin.) Quod nō faceret nisi moerore deposito. Anxius enim amicus nec victum nec refectionem aliquam quęrit. Incipit iam diuidi per officia procuratio epularum. Neq; enim deliciosę dapes, aut irritamenta gulę fuerant adhibenda, sed refectio procuranda naufragorum & eorum quos inedia & mala pelagi omnis moras compellebant abrumpere. ¶ Tergora diripiunt co.) Vtrunq; eodem tempore faciebant, alii detrahebant coria, & nudabant carnem, & anteq̄ omne corpus appareret, alii execabant partes, & vt plenam properationem monstraret, addidit. ¶ Verubusq; tremen. fig.) Figebat, inquit, virgis ferreis trementia viscera. hoc est in quibus adhuc aliquis spiritus teneretur, quod factum ostendit eos de torrenda carne cogitasse. ¶ Littore ahena locant alii.) Alii vero cum aqua imponebant igni uasa ęnea vt elixam facerent carnem. hęc enim coquēdis visceribus maturitatem praestant. deniq; mox epularum prouentu procurato, vires labore & fame perditas reuocabant, inuadentes in ea quę ferina pinguis. & vini copiosi & veteris atq; optimi bonitas suggerebat. hoc est quod ait. ¶ Tum victu reuo. vi.) Tanta autem illis aduersa sic in obliuionem venerant, vt per herbas fusi plus sibi indulgerent, q̄ refectio postulabat. id autem pręstitit ipsa persuasio consulti regis. Ferina caro, quam praestare caeteris manifestum est, eademq; pinguis, hoc est quae non tantum natura, verum etiam qualitate appetentium animos irritabat. viniq; etiam species cui multiplex accesserat gratia a tempore, qualitate & quantitate, nam & vetus fuerat & optimum & abūdans, denique sic posuit. ¶ Implentur vete. Bac.) Vltra malū sibi simul omnia ingerebant intantū, vt non sufficeret occursum esse naturę, sed vltra modum sumerentur, quae suppeditantium bonitas & copia suggerebat. subnectitur dehinc moralitas & aliud alii regi datur. Positum est quippe. ¶ Postquam exem. fam.) Cum enim fame & lassitudine premerentur, desperassent etiam de salute sua nullius eos nisi propria cura tangebat. refectis ergo venit in mentem recordatio sociorū, quorum de morte fuerant incerti. quod autem dixit, Inter spem & metum incerti, spes pertinet ad vitam, metus ad mortē, Aeneae contra maior animi virtus exprimitur, qui nec cibum sumpsit, nec dissimulare a perditis potuit, nec eorum curam deposuit, qui forsitan poterant superesse, idcirco ait. ¶ Pręcipue pius Aeneas.) Quod ait supra, spem vultu simulat, premit altum corde dolorem. hoc etiam ipse dixit, secum gemebat singulorum casum, ne frangeret animos caeterorum, & cum maximus apud eum dolor esset, tamen virtute tegebat gemitus suos.

ASCENSIVS.

¶ Talia voce refert.) Post consolationem verbalem, additur solatium epularum, & uini, quo & animus, & corpus refici solet. Seruius censet pleonasmon esse, id est superfluitatem illius particulae, voce: sat enim fuerat dixisse, Talia refert. Veruntamen mihi nequaquam superfluum videtur, sed discretiuum: vt sit, Refert quidem uoce: sed longe aliter referebat: & reuoluebat casus suorum animo, vt ex ordine patebit. quem priusquam posuero Donati verba subiiciam, quae sunt. ¶ Curisq; ingentibus aeger.) Persuasoris erat, ut metum dissimularet, cum spem persuadere tentaret, & regis erat afferre consolationem vtrunque ergo praestitit, neque oportebat illum in sua causa sine cura esse. ¶ Illi.) Ostenditur quid potuerit consolatio. Nam nisi moeror sublatus fuisset, refectionem aliquam non quaesisset. ¶ Tergora diripiunt.) Diuiditur per officia procuratio epularum: neque delitiosae dapes, aut irritamenta gulae erant iis paranda, qui naufragio, & inedia laborauerant. Tergora: eodem tempore alii detrahebant coria. Alii, antequam tota corpora apparerent, resecabant parteis: & vt plenam properationem ostendat, addit. ¶ Verubusque trementia figunt.) Hoc est, quibus adhuc aliquid spiritus teneretur. ¶ Ahena.) Aquam imponebant igni, vt elixam facerent carnem. Haec coquendis uisceribus celeritatem pręstant. Denique epulis paratis, vireis, labore & fame perditas, reuocant. ¶ Fusique per.) Adeo aduersariorum obliti erant, vt fusi per herbam plus cibi ingererent, quam refectio postulabat. Hoc autem praestitit persuasio consulti regis. ¶ Ferina.) Per se suauis caro est haec, sed additur pinguedo, ut suauior animos appetentium irritet. Vino autem accesserat gratia, a tempore, qualitate, & quantitate. Nam & vetus, & optimum, & abundans fuerat. Hinc dixit: Implentur veteris Bacchi. ¶ Postquam exempta.) Fame, & lassitudine oppressos, nullius cura tangebat. Refectis vero, venit in mentem recordatio sociorum, quorum cum de morte incerti essent, erant inter spem uitae, & metum mortis. Aeneae autem maior ponitur virtus, qui nec cibum sumpsit, nec dissimulare a perditis potuit, nec eorum curam posuit, qui & superesse poterant. ¶ Secum.) Nam apud alios, spem uultu simulat. ¶ Ordo est. Aeneas, supple refert, id est recitat: & exprimit talia, uoce, id est sermone vocali: cum alia longe referret sermone mentali, & ipse aeger, id est saucius, & dolore affectus: ingentibus, id est ualde magnis: curis id est solicitudinibus, cor eius vrentibus: simulat, id est fingit, (non enim omnis simulatio vitiosa est: vnde & saluator finxit se longius ire.) & per similitudinem indicat, & prae se fert vultu, id est dispositione faciei: qua voluntas prodi solet: spem scilicet melioris euentus, aut rerum recuperandarum, & premit, corde, id est in pectore: altum, id est profundum dolorem. Illi scilicet socii eius sic consolati: accingunt, id est apparant se praedae, id est ad praedam parandam: & diripiunt, id est raptim distrahunt: costis, scilicet ceruorum, ab Aenea occisorum: futuris dapibus, id est ad futuras dapeis, aut appositorie quae erant futurae dapes: tergora, id est pelles, aut cutes tergorum: & pro, id est nudant viscera, id est carnes interiores: videtur tamen seniorum partes expressisse poeta: nam tergora, id est, quibus terga teguntur, diripiunt, id est vno tractu abstrahunt: sed pelles quibus viscera, id est intestina obteguntur: non tam faciliter abstrahunt: vnde nudant, dixit: Pars, scilicet sociorum, id est partim socii:

ciisecant, id est incidunt carneis: in frusta, id est particulas: & figũt verubus (alii veribus legunt, sed plures verubus.) frusta, sup. trementia. i. adhuc palpitantia, & spiritu vitali mota. Alii locant, scilicet ad lauandas carnes: ahena supple uasa, id est lebetes, aut cacabos ex ære factos: littore, pro in littore: & ministrant, id est subiiciunt. flammas, quas. s. ex combustibilibus excitant: tum, id est deinde. peracto. s. officio coquendi. ipsi reuocant. i. reparant, & in loca pristina alliciunt: vireis. s. suas: victu, id est cibo: & fusi, id est ꝓstrati per herbam: quia sedilia non habebant, nec toros extructos. implentur Bacchi. i. vini: veteris quod præstantius ab omnibus cẽseri solet: & ferinæ. s. carnis. hoc est carnis ceruinę: pinguis. s. quia septem ingentia corpora fuderat humi. (Sicut plenus genitiuo & ablatiuo iungitur, ita & verba a pleo composita, vt hic implétur veteris Bacchi.) Postq̃ fames est exempta. i. fugata & perempta: epulis. i. epulando: & mensę. i. ferculorum, aut obsoniorum, duo genera quę mensis. i. cum mensuris appunebantur, aut in quadris, aut in lancibus (vnde de quadris dicetur in. iii. Ambesas subigat malis absumere mensas. Et in. vii. En etiam mẽsas consumpsimus, inquit Iulus. Nam quadram, ex crusto panis facere solebant. Non ergo loquitur in iis locis de tabulis super quas cœnatur.) & postq̃ igitur mensę. i. quadræ, aut lances cibis onustę: remotę, sup. erant ipsi: requirunt longo sermone socios amissos: existentes dubii inter spem, & metum seu credant viuere, quod scilicet sperabant: siue pati extrema, supple fata, id est mortem, quod metuebãt: nec, id est & non: & credant eos vocatos, scilicet a sociis ad tumulos: non exaudire, id est respondere, vt scirent defunctos esse: aut sic, nec exaudire, id est non exaudiebant iam vocatos ad tumulum. s. vt sit infinitiuus modus pro indicatiuo: vel potius sic: siue credãt eos extrema pati: nec vocatos, id est licet vocentur exaudire: iam, id est amplius: aut deinceps cum mortui sint. Præcipue, id est prę ter cæteros, & plus q̃ cæteri: Aeneas pius, aut Aeneas præcipue pius: sed melius Aeneas, quia pius gemit præcipue: nunc casum Oronti, pro Orontis: acris, id est strenui, qui cum Leucaspe submersus erat: & Amyci. id est illius Troiani, etiam acris: & nunc gemit secum, id est animo suo: quia spem vultu simulat: crudelia. i. immitia: & sęua fata. i. mortem Lyci. id est aut illius viri, aut populi Lycii: quia dixit supra, submersam esse vnam, quę Lycios, fidumq; vehebat Orontem: & gemit Gyam, virum illum fortem: & Cloanthum fortem, id est casus eorum, qui tamen non erant submersi, vt patebit in quinto, vbi nauium directores erunt.

Et iam finis erat, cum Iuppiter æthere summo
Despiciens mare veliuolum, terrasq́; iacentes,
Littoraq́;, & latos populos, sic vertice cœli
Constitit, & Libyæ defixit lumina regnis.
Atq; illum tales iactantem pectore curas
Tristior, & lachrymis oculos suffusa nitentes
Alloquitur Venus. O, qui res hoĩumq́;, deumq́; VE.
Aeternis regis imperiis, & fulmine terres,
Quid meus Aeneas in te committere tantum,
Quid Troes potuere? quibus tot funera passis,
Cunctus ob Italiam, terrarum clauditur orbis.
Certe hinc Romanos olim voluentibus annis
Hinc fore ductores, reuocato a sanguine Teucri,
Qui mare, qui terras omni ditione tenerent,
Pollicitus, quæ te genitor sententia vertit?
Hoc equidem occasum Troię, tristesq; ruinas
Solabar, fatis contraria fata rependens.
Nunc eadem fortuna viros tot casibus actos
Insequitur. quem das finem rex magne laborum?

SERVIVS.

Finis.) Vel fabularum, vel diei. sequitur nanq; paulopost, Aeneas per noctem plurima voluens. Et sciendum est Virgilium non semper dicere ortum vel occasum diei, sed aut intellectui relinquere, vt hoc loco: aut negociis tempora significare. est auté poetica [illegible], non omnia exprimere. unde ait Horatius in arte poetica, Nec verbum verbo curabis reddere fidus Interpres. q̃uis pleriq; de translatione gręcitatis hoc asserant dictum. Homerus sane ista contemnens tempora uniuersa describit. Cum Iuppiter æthere summo Despiciens.) Oeconomiam istam secundum Mathesim videtur ordinasse Virgilius. Nã Ioue in altitudine sua posito cũ Venere, significatur q̃ per mulierem aliqua felicitas possit euenire. Ergo quoniam Aeneas in partem regni admittetur a Didone per occasionẽ coniugii, idcirco hęc poeta pręmisit. Sane & illud animaduertendum quod peritissime dixit tristiorem Venerem fuisse cum Ioue, ex quo significat exitum vxoris infelicem futurum: nam se vtiq; Dido interemit. Quod autem Mercurium facit a Ioue defluenté ad occasum descendere. i. ad ima terrarum: ostendit amicitias quidem fore, sed minime diuturno tempore permanere. Illud etiam mathematici dicunt, Venere in Virgine posita misericordem fœminam nasci, atq; ideo Virgilius fingit in habitu virginis venatricis, Venerem occurrisse filio: quod & misericordem postea reginam probauit Aeneas, & in venatione cum ea permistus est. Aethere summo.) Qui summus. Et proprium ætheri epitheton dedit: quia omnibus superior est. Despiciens.) Deorsum aspiciẽs, sicut suspiciens, sursum aspiciens. Notandum sane quia si dispiciẽs dixerimus, diligenter inquirens significamus, sicut deduco & diduco. Nam deduco est prosequor, diduco vero diuido. Veliuolum.) Duas res significat, & quod velis volatur, vt hoc loco: & quod velis volat. vt Ennius, Naues veliuolas, qui & proprie dixit. Et est ista reciproca translatio nauiũ & auium. Legimus enim, Et uelorum pandimus alas: & contra de apibus, Nare per ęstatem liquidam; cum natatus nauium sit, alæ uero auium. Et sciendum est esse reciprocas translationes & partis vnius. Iacenteis.) Aut in longum expositas, aut proprium epitheton est terrarum. nam cum cętera elementa mobilia sint, sola terra stabilis est. unde & bruta dicuntur. Latos populos.) Cum populos numero plurali dicimus, vrbes significamus; cum uero populum, vnius multitudinem ciuitatis intelligimus. Sic.) Quid est sic? id est vt ista conspiceret. Et Libyæ defixit lumina regnis.) Pulchra prooeconomia, id est dispositio carminis. Vituperabile enim fuerat si ex abrupto transitum faceret, quod in nono fecit, Atq; ea diuersa penitus dum parte geruntur. quæ res tamen excusatur vno sermone, Atq; ea, id est eodem tẽpore, quod solum est interpositum. Nunc vero bene transiit, quia inducit Iouem & de rebus humanis cogitantem, & Africam respicientem, ad quã venere Troiani. Vnde honestus color est, vt Venus adeat Iouem, timens ne Romana fata Carthagini concedant: felix enim euentus sequitur loca quæ respexerit Iuppiter: vnde in secundo ait, Aspice nos: hoc tantum. Et alibi, Atque oculos Rutulorum reiicit aruis. ubi erat futura victoria. Taleis.) De rebus humanis. Iactãtem pectore curas.) Nũc secundum Stoicos loquitur, qui deos dicunt humana curare. interdum secundum Epicureos, poetica utens licentia. Tristior.) Cõparatiuum posuit pro positiuo. quando enim tristis est Venus, vt nunc tristior diceretur? Oculos suffusa nitentes.) Nitidos oculos lachrymis perfusos habens. Et est figura quæ fit quoties participio præteriti temporis a passiuo iungimus casum accusatiuum, vt, Deiectus animum, mœsta vultum. Dicendo autem Nitenteis, expressit etiam nimiam in lachrymis pulchritudinem: sicut de Euryalo, Lachrymæq; decoræ. Aeternis regis imperiis, & fulmine terres.) Volunt quidam superfluo Regis ad deos referri, Terres ad homines nescientes maioris esse potestatis, idem posse circa deos quod circa homines. Et fulmine terres.) Non sine causa adiecit Terres. Est enim fulmen quod terret, est quod afflet: vt, Fulminis afflauit ventis. est quod puniat, vt, Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad vmbras. Peremptorii autem fulminis late patet significatio. est quod pręsagit. Meus.) Subaudi filius, vt, Aiacis Cilei, vt ante diximus. In te.) Modo contra te. alibi Pro significat: vt, Benignum accipit in Teucros animum, mentemq; benignam, id est pro Teucris. Quid Troes potuere?) Argumentum ab impossibili. vt alibi, Non ea vis animo. & est validius quam a voluntate. plus enim est non posse quam nolle. Troes.) Erit nominatiuus, Tros. Et hæc breuiter sciendа regula est, quia omnia nomina monosyllaba græca, quæ in latinum sermonem transeunt, tertiæ sunt tantum declinationis, & tam latine quam græce declinari possunt. vt Tros Trois & Troos, Pan Panis & Panos. ut, Arcadici dictum Panos de more Lycæi. Ob Italiam.) Ne ad Italiam perueniant, toto orbe pelluntur. Atqui in Africa sunt. sed si diligenter requiras, etiam inde pelluntur: ait nanque, Hospitio prohibemur arenæ. Certe hinc Romanos.) Atqui nusquam hoc legimus, sed per silentium intelligimus, vt superius de Iunone, audierat.

dierat. ¶ Voluentibus.) Volubilibus. Et est participium pro nomi-
ne. Voluens enim est qui voluit: volubilis autem qui voluitur.
Anni autem voluuntur, non uoluunt: ut est, Atque in se sua per
vestigia voluitur annus. ¶ Fore.) Futuros esse. Et est de verbis
defectiuis. ¶ Reuocato.) Dicendo reuocato, ostendit Italiam vn-
de Dardanus fuerat. ¶ A sanguine Teucri.) Teucrum pro Darda-
no posuit, Dardanus enim de Italia profectus est, Teucer de Cre-
ta: quia solent poetæ nomina, de prouincijs vicinis, vel personis
vsurpare, vt, Domitus Pollucis habenis Cyllarus, cum Castor
equorum domitor fuerit. Item, Et manibus Progne pectus signa-
ta cruentum, pro Philomela. Item Didonem dicit Sidoniam,
cum sit Tyria, a loci vicinitate. Itē, Quid loquar aut Scyllam Ni-
si: cum Phorci fuerit. Et sciendum inter fabulam & argumentum,
hoc est historiam, hoc interesse: quod fabula est dicta res contra
naturam, siue facta, siue non facta: vt de Pasiphae. Historia est,
quicquid secundum naturam dicitur, siue factum, siue non fa-
ctum, vt de Phędra. ¶ Omni ditione.) Melius omni quam omnis: ut
significet omni potestate, id est pace, legibus, bello. ¶ Pollici-
tus.) Pollicemur sponte, rogati promittimus. ¶ Quae te genitor
sententia vertit?) Verecunde agit Venus. nec enim conueniebat, vt
aperte contra vxorem ageret apud maritum. vnde & similiter re-
spondet Iupiter, Neque me sententia vertit. ¶ Hoc.) Hac re. ¶ Re-
pendens.) Compensans. Et est translatio a pecunia. ¶ Eadem.) Si-
milis, qualis ab initio fuit: ut ostendat nec longitudinem tempo-
ris prodesse Troianis. ¶ Finem.) Ac si diceret, non regnum requiri-
mus, sed finem laborum.

DONATVS.

¶ Et iam finis erat.) Epularum scilicet & fabularum. ¶ Cum Iu-
piter æthe. sum.) Iupiter ex superiori parte, hoc est coeli, respiciēs
mare ac terras intuebatur actus hominum, & quid gererent consi-
derabat, qua occasione arrepta Venus Troianis, amplius quam antea
tristior & lachrymis internos animi dolores attestans, sic ad ip-
sum instituit loqui. Ipse est enim verus & maximus dolor, qui
ante vocis exortum lachrymis præcedentibus nunciatur. Oppor-
tunitas autem fuerat interpellandi, quia tunc Iupiter curabat quę
agerentur in terris, quas Troiani tenuerant. ¶ O qui res homi-
numque deumque.) Hæc materia vehementer artis subtilitatis ple-
na est, & habet non tantum personarum, verum etiam rerum dili-
gentissime seruatam rationem, hic enim loquitur Venus ad Io-
uem si priuatam personam ponamus filiam apud patrem, si pu-
blicam inferiorem deam apud deorum omnium & cunctorum
hominum regem, & certe vicit quod publicum fuit. tractat ergo
personas ut dictum est, & subtilem inuidiam concitat, quod cum sit
deorum omnium Iupiter, & hominum rector, ac non immerito
debeat curare quid dij, quid homines agant, omiserit verum Ae-
neæ causa iudicium, ac dissimulatione interposita patiatur inno-
xium multis & aduersis vexari tormentis: Verum quia duplex
fuerat utraque persona, ut iam dictum est: loquebatur enim infe-
rior dea cum rege, & filia cum patre: pręponitur publica, & priua-
ta subnectitur. Hoc enim exigebat causa. Apud patrem enim non
potuit conqueri de dijs, sed iustius eos pulsabat apud regem, de-
nique sic cœpit. O qui res hominumque deumque Æternis regis impe-
rijs, & fulmine terres. Duo autem proposuit, & singula singulis de-
dit, deorum personę applicauit, Æternis regis imperijs, hominū
vero & fulmine terres. Vt authoritate regātur dij, homines autem
fulmine terreantur & compellantur ad venerationem: Interea cū
dicit, Æternis regis imperijs, illud intelligi potest, quia contemni
non debet potestas, quæ perpetuo manet, illa enim reuera negligi
potest, quæ aliquo fine temporis concluditur. Proinde ait, cur ve-
niunt dij contra ea quæ sunt fatali lege disposita? Quid meus Ae-
neas in te committere tātum? Quid Troes potuere? Secura quod cau-
sam diceret insontium delicti. Dehinc exigit nomen, quoniam no-
uerat nihil admisisse Troianos, vt cum nullum esset inuentum, cō-
staret immeritos hæc passos esse, vel pati. Ait ergo, Quid meus
Aeneas? specialiter nomen eius attigit, atque a specie transit ad ge-
ralitatem dicendo, Quid Troes potuere. Quod uero ait in te com-
mittere, pronomen significat, Te regem deorum & hominum, Te
qui omnia habes in potestatę, Te promissorem imperij noui, &
spei melioris authorem, Te quem omnes dij suspiciūt, & homines
fulmine territi venerātur, quod posuit meus Æneas, meus quam
vim vel quid ponderis habeat, in euidenti est noscere. Meus enim
hoc est filius meus, perindeque nepos tuus, pius, & deorum om-
nium cultor. Quid Troes tantum potuere? Tantum, bis intelligen-
dum est. quid tātum Aeneas commisit? quid tantum Troes potue-
re? Tantum, hoc est tam graue, tam magnum, tam immane, & qui
tot pœnis expiari non possit, quo scelere admissi arcere Troianos
debeat ab Italia. propterea posuit. Quibus tot funera passis Cun-
ctus ob Italiam terrarum clauditur orbis. quod ad id redigitur,
vt nec alicubi consistendi Troianis potestas sit, nec ad Italiam per-
ueniendi. Terrarum clauditur orbis. Cum negatur, inquit, totius
orbis terrarum nec ad Italiam veniendi potestas est, quid super-
est: nisi vt in fluctibus semper exagitentur? ¶ Certe hinc Roma-
nos. (Conuenit id ex fide veteris promissi, immo potius antiquæ
pollicitationis. Turpe est enim decedere de fide, turpissimum cui-
uis dictam mutare sententiam, quanto magis deorum & hominū
regi, qui omne quod loquitur, quod spondet, sententiæ retinere de-
bet pondus, uel maxime in ea causa, in qua filię & nepotis uerte-
batur commodum. sequitur. ¶ Quę te geni. sen. uer.) Posuit, post
regis nomen etiam patris, ut appareat illum publicam priuatamque
personam retinentem non debere aliqua perfidię permutatione
transduci, Ordinatur autem sensus hoc modo. Certe hinc Roma-
nos olim uoluentibus annis, qui mare & terras tenerent omni di-
tione reuocato a sanguine Teucri, olim pollicitus, Reuocato a san-
guine Teucri, Ideo quoniam Teucer Italus cum ad Italiam perueniret
a Troia eius originem eo redituram pollicitus fuerat Iupiter. Pol-
licitus, inquit, pollicitationes enim tenent debitorem etiam si nolit
exoluere. Promissa uero in arbitrio sunt posita volentis uel inuiti.
proinde tractatur contra pollicitationem non debere interuenire
perfidiam, vel maxime in pręsenti causa, in qua persona deorū re-
gis esset, cuius conueniebat fixam esse sentētiam, ne quod est inter
homines turpe, ęquius reprehēdatur in eo, qui deorum & hoīum
teneret principatum. Verbum uertit sumptum est ex eo quod cum vas
aliquod uersatum fuerit, effundit omne quod habet. in Ioue igitur
per istiusmodi uerbum uoluit demonstrare, ut ostēderet sic animū
ca persuasione peruersum, ut in sensibus eius nihil pietatis reman-
sisset, quam integram filię debebat & nepoti. Completis iam par-
tibus personę publicum gerentis officium conuenit eum ut patrē,
quod nomen plurimum ponderis habet etiam in causa promissi,
& eius, quod non tantum liberis, verum etiam posteris sit omni-
bus profuturi. Idcirco igitur posuit, Quę te genitor sententia uer-
tit? Quasi si diceret, quis est te potior, qui potuit vertere sententiā
tuam. ¶ Hoc eq. oc. tro.) Allusit quasi lances ponderum retineret.
si enim post damna consequatur lucrum & plus habeat aut meri-
ti quod lucratiuum est, aut si tantundem quantum perijt, procul-
dubio dissimulādum est in causa damni. cum id quod amissum est
alterius commodi ratione pensatur: nam inde cōpensatio dicitur,
ubi quis tantum ponderis recipit in alia specie, quantum in alia ui-
debatur amisisse. ponit ergo hanc partem ex persona eius, quę do-
lebat amissum, & habebat consolationem de promissorum spe &
ponit cum omni miseratione dicens, occasum Troię, & ostēderet
rem maximam & nobilissimam interisse: casus enim rei est paruę
uel inferioris personę, occasus uero diuinę rei uel superioris perso-
nę: nam solis & lunę occasum dicimus, & cū uiri pręclari. uel spe-
ctati meriti obierint, non pręuenti morte, sed occidisse dicūtur. Ad-
didit tristisque ruinas solabar, ut affectum maioris miserationis au-
geret: non enim est ulla ruina non tristis. Fatis contraria fata repē-
dens. fatis, inquit, malis rependens fata contraria, hoc est compa-
rans, & exęquans mala fata fatis contrarijs, sed contrarijs nō quasi
aduersis dixit, sed contra mala profuturis, hoc est bonis: malo. n.
contrarium est bonum, ut album nigro, ut amaro dulce, ut turba-
to tranquillum. ¶ Nunc eadem for. vi. tot casi.) Non tantū, inquit,
bona promissa non ueniunt, uerum etiam mala perdurant. ¶ Quē
das finem rex magne laborum?) Vnde cœpit, illo conclusit, nam
regem appellans, & quod est amplius magnum, ostendit & posse
illum, & debere filię praestare quod petebatur, & intelligendū mō-
strat, non sine subtili inuidia positum, ut expectaret preces, qui id
quod poterat non spōte pręstabat insonti, & quod erat potius suo.
Quem das finem laborum? Quia is a quo petitur malorum finis,
& qui potest postulata complere, efficere potuit ne aliquando ac-
ciderent. potest & sic intelligi, quem das finem? quando Troiani
venient ad Italiam? aut si id non datur, quando autem carebunt
malis, & in tranquillo collocabuntur? Exemplis iam cumulat do-
lores suos, & comparatione a minore ad maius facta, querelas
proprij mœroris exaggerat, personarum, & locorum quoque fa-
ciens collationem.

ASCENSIVS.

¶ Et iam finis erat.) Postquam mortales, quod poterant, effecerant:
nec erat reuocandorum sociorum, vlla spes reliqua: apte induci-
tur diuinum auxilium, quod suos in necessitatibus non destituit: ue-
rum Seruius argute docet rē physicam esse: & ex visceribus astro-
logię, fictionem hanc exceptam: nam dum Iupiter Venerem bene-
uole aspicit, significat ei, qui eos in Horoscopo habet, bonum per
mulierem

mulierem euenturū. Donati autem verba sunt. ¶ Finis.) Epularū, vel fabularum, vel lucis. ¶ Despiciens.) Iuppiter ex alto actus hominum considerabat. Venus aūt, arrepta occasione, eum alloquitur. ¶ Tristior, & lachrymis oculos suffusa nitentes Allo. Ve.) q̄ antea lachrymis: ille est maximus dolor, qui ante vocis exortum lachrymis pręcedentib⁹ nunciatur. ¶ Tales.) Res plena subtili arte vbi personarū non solū, sed & rerū habetur ratio. Loquitur Venus ad Iouē si priuata filia ad patrē: si publica inferior dea apud summum deorū. Vicit aūt, quod publicum fuit. Concitat subtilem inuidiam, ꝙ Iuppiter, cuius sit iuste curare, quid dij, quid homines agant, omiserit, verū in Aeneā iudicium, & innoxiū, tot tormentis dissimulans, vexari sinat: præponitur ergo publica persona, & subnectitur priuata: apud enim patrem non potuit conqueri de dijs, sed apud deorum regem. Dijs autem applicauit Æternis regis imperijs, & hominibus fulmine terres. ¶ Æternis.) Ergo non sunt contēnenda, veluti ea, quæ ad tempus sunt. q.d. non veniunt dij contra fata. ¶ Quid.) Freta innocentia Troianorum, quærit nomen delicti, quo non inuento, constet eos immeritos pati. ¶ Aeneas.) Speciale ponit nomen, atq; inde transit ad genus. ¶ In te regē d. & h.) Quia omnia habes in potestate, auum suum, promissorem noui imperij, quem omnes dij suspiciunt, & homines fulmine territi venerantur. ¶ Meus.) Scilicet filius tuus nepos. ¶ Tantum.) Bis repete, quid Aeneas, & quid tantum Troes. Tantum: tam immane. ¶ Cunctus.) Ad id redigitur, vt nec alibi stare, nec in Italiā venire possit. Ergo restat, vt in fluctibus, semper exagitetur. ¶ Pollicitus.) Conuenit ex veteris promissi: imo pollicitationis fide. Turpe enim est, decedere de fide: turpissimū: cuiuis mutare sententiam. Quid ergo tanto deo, præsertim vbi si liæ, nepotisq; vertatur incommodum? ¶ Genitor.) Ponit post publicam personam, patrem, vt appareat neutram illarum ducere, pfidia traduci. ¶ Vertit. Cum vas vertitur, omne quod habet effunditur. Ergo ostēdit, ꝙ Iuppiter inimica persuasione, ita sit versus, vt nihil pietatis sit in eo relictum. Quam integram filiæ præstare debuit. ¶ Genitor.) Multum valet hęc persona in promissis: quæ, non liberis solum verum, & posteris sint profutura. ¶ Quæ sentētia.) Quasi dicat, quis te potior est, q te possit vertere? ¶ Hoc equidem.) Dissimulandū est damnū, si quod amissum est alteri⁹, cōmodi ratione pensatur: vnde compensatio dicitur, velutisi in altera lance damno posito, in altera cōmodum par, vel maius ponatur.

Cōpensatio.

¶ Occasum Troię.) Ostendit rem maximā perisse. Casus enim paruæ rei est, vel personæ inferioris. Occasus, diuinę rei vel personæ superioris.

Casus. Occasus

Nam solem, lunamq; occidere, & viros præclaros occidisse dicimus. ¶ Rependens.) Cōparans, & exæquans mala fata bonis. ¶ Nunc eadem.) Non solum non veniunt bona, sed manent mala. ¶ Quem das finem.) Quia Iuppiter potest postulata complere: & potuit efficere, ne aliquando acciderent, potest & sic intelligi, Quē das finem. i. quando Troiani venient i Italiam, aut quando carebunt his malis. ¶ Ordo aūt est. Etiam erat finis. s. sermonis longi, quo socios amissos requisiuerant, ac diei, quia non est verisimile, vna luce potuisse eos iam tempestatem passos in terram descendisse: ignem excudisse: frugem deficcasse: Aeneam tot ceruos fudisse, socios consolatum esse, vina dedisse, esculenta a socijs parata esse: coenatum & conquestū esse: Aeneam loca explorasse: ad Didonem aduenisse, quę tunc datura ius ad forū cōscederat, quod mane fieri solet. Vnde Persius, His mane edictum post prandia Calliroendo. Et, vt Martialis dicit, Hora tertia dei, Nam exercet raucos tertia causidicos. Ipso ergo die, quo appulsi erant in ea, Nympharum domo. i. amœnissimo loco, quē prius descripsit poeta, manserant vbi nunc coenati erant, cum finis esset sermonis, & diei: postridie aūt Aeneas loca disquirebat, vnde dicetur, Vt primum lux alma data est exire, locosq; Explorare nouos. Non est ergo dubium, diem fuisse exactū, cū vesperi coenare soleant: & cū manifeste dicatur Aeneam, exorta luce, explorasse nouos locos, finis igitur erat iam longi sermonis, q̄ diei cum. i. quando, Iuppiter despiciens. i. deorsum inspiciens, de æthere summo: mare veliuolum. i. in quo vela volant, aut quod velis peruoluatur, aut voluitur, & terras iacenteis. i. humileis, & prostratas: & littora, & populos latos. i. late habitanteis: constitit sic. i. in tali affectione, quę dicetur, sup. in vertice coeli, & defixit lumina. i. oculos, deorsum iniecit regnis. i. regna Libyæ, illius, scilicet partis, in qua Aeneas tunc erat. Atque, pro &, Venus (scilicet illi occurrens, inuenta opportunitate.) tristior. s. q̄ decuit: aut valde tristis (quod & Valla sentit: Nam, vt cum Landino, secundū Priscianum, subtristē & parum tristem, dicas, non placet: non enī parum tristis censeri potest, lachrymis oculos suffusa nitenteis:) & suffusa oculos nitenteis. i. habens oculos nitenteis: suffusos, id est parū superfusos lachrymis. alloquitur illū. s. Iouē, iactantem pectore. i. versantem, taleis. i. humanarum rerum curas. Alloquitur autem sic: O scilicet Iuppiter, hoc est iuuans pater, & rex magne: qui regis ęternis imperijs, cū mortalia facta pereant: vñ in Geor. Perituraq; regna res hominum, & deumq;, pro deorum, alij legunt, deorū, vt sit hypermeter versus, qui hic vitiosus non esset, quia syllaba abundans, absumi potest per vocalem sequentē, & q terres res hoīum, & deorum: fulmine. s. tuo trisulco, quod etiam superi timēt, vñ Venus ad Cupidinē, in hoc primo: Solus nate patris summi, qui tela Typhoea Temnis: quid Aeneas meus. s. filius, & tuus nepos: potuit, sup. cōmittere. i. cōmereri: & peccare tm̄. i. tam magnum scelus: in te. i. contra te? & quid Troes potuere cōmittere in te? q.d. nihil. Plus aūt est, non potuisse cōmittere, q̄ cōmisisse: Troes dico, quibus passis tot funera. i. mortes suorum, nā vero simile est neminem superstitē esse, qui neminem suorum in bello Troiano amiserit: cunctus orbis terrarum: quia nusq̄ consistere a Iunone permittuntur: id ego inuidiose in Iunonem dicit, sed tacite dictura expresse, si coniux non esset: clauditur. s. ab introitu: ob Italiam. i. vt arceantur ab Italia. Certe tu pollicit⁹ supple es: cum Troiam perire permisimus. Romanos fore. i. futuros esse, hinc: hinc dico, id est ex hoc Aenea, aut ex his Troianis: annis voluentibus. s. vices rerum, aut voluentibus. s. se, aut volubilibus olim. i. aliquando, sed tempore futuro, a sanguine Teucri reuocato: cuius verbi duplex est expositio, nam Seruius, qui vult Teucrum pro Dardano poni: ita exponit a sanguine Teucri, pro Dardani reuocato. i. iterum in Italiam vocato: nam Dardanus ex Italia oriundus erat, non Teucer: vnde dictum est: Dardanidæ duri antiquam exquirere matrem. Ego vero, qui quod proprie dictū tueri possum, nihil per acyrologiam accipiam, dixero a sanguine Teucri reuocato. i. reiecto. i. postq̄ sanguinem Teucri reuocauerat & reiecerat: Dardani autem sublimauerat, & ad imperium orbis prędestinauerat: nam Troiani partim a Teucro Cretensi, partim a Dardano Italo, originem traxerīt: & visus est Iuppiter aliquādo Teucros, in imperium vocasse, nunc vero absumptis Dardanidis, reuocare, id est reijcere, sicut reuocamus, & recantam⁹, q̄d perperam, aut vocauimus, aut cantauimus (tu lector delige, vtrā voles sententiam. Nam sunt qui non legant, reuocato a sanguine, sed reuocato sanguine Teucri) q. s. Romani, aut ductores, ex Troianis oriundi, tenerent, id possiderent mare: & quid tenerent, id ē possiderent terras omni ditione, id est potestate: vt pace, bello, & legib⁹: o genitor quæ sententia vertit. i. a proposito vi abduxit te: id in Iunonem latenter dicit: sed vide quam subtiliter ingrediatur Venus. Prius enim, vt ostendat eum quę promiserit, aut pollicitus sit, posse exequi, dixit: o qui res hominumq; deorumq;, &c. nunc vero vt ostēdat eum debere id velle pro suis, pręsertim inquit, quę te genitor sententia vertit? vt turpe sit regem hominū & deorum a proposito, ac promisso verti, & impium patrem a filia, & auum a nepote abduci. Equidem. i. ego quidē, quę de te opinionem bonam habebam: solebar. i. pro solatio tolerabam, occasum. i. excidium Troię: hoc. i. ex hac re. i. hac pollicitatione: quia pollicitus eras ex occasu Troiæ Romam oriri. q.d. siquis mihi obijciebat, ꝙ præmiseram Troiam meam occidere, q̄ res mihi tristitię esse debebat, ego solabar hoc. i. hac re: ꝙ sciui te pollicitū esse Troianos aliq in Italia rerum potituros, rependens. i. recōpensans, fata contraria fatis. i. modeste tolerans fata, quæ erant de excidio Troię: ob fata de institutione Romę. Nunc. q.d. multum abest, vt pro aduersis læta obtineant Troiani, quia eadem fortuna. s. persecutrix, & inimica, insequitur nunc, id est hactenus, viros actos, tot casibus, id est ruinis, ęrumnis, & aduersitatibus, o rex magne qui, & potes, & velle debes, quem finem laborum das. q.d. vt regna promissa omittam (quod alibi dictura est) quē finem laborum das. q.d. nullum, cum in dies magnis laborent.

Antenor potuit medijs elapsus Achiuis
Illyricos penetrare sinus, atque intima tutus
Regna Liburnorum, & fontem superare Timaui.
Vnde per ora nouem vasto cum murmure montis

SERVIVS.

¶ Antenor potuit.) Non sine causa Antenoris posuit exemplum, cū multi euaserint Troianorum periculū: vt Capys qui Campaniam tenuit, Helenus qui Macedoniam, vt alij qui Sardiniam secūdum Sallustium. sed propter hoc ne forte illud occurreret, iure hoc vexat, tanq̄ proditorem patriæ. Elegit ergo similem personā:

It mare præruptum,& pelago premit arua sonanti.
Hic tamen ille vrbem Pataui,sedesq; locauit
Teucrorum,& genti nomen dedit, armaq; fixit
Troia,nunc placida compostus pace quiescit.
Nos tua progenies,coeli quibus annuis arcem,
Nauibus(infandum)amissis,vnius ob iram
Prodimur,atq; Italis longe disiungimur oris.
Hic pietatis honos?sic nos in sceptra reponis?

hi enim duo Troiam prodidisse dicuntur secũdum Liuium: quod & Virgilius per transitum tangit.vt,Se quoq; principibus permixtum agnouit Achiuis. Et excusat Horatius dicẽs. Ardẽtẽ sine fraude Troiam,hoc est sine proditione,q̃ quidẽ excusatio non vacat.nõ .n.excusat nisi rem plenam suspicionis.Sisenna tamen dicit solum Antenorem prodidisse: quem si velimus sequi,augemus exemplum:Si regnat proditor, cur pius vagatur? Ob hoc autem creditur Grẹcis Antenor patriã prodidisse,quia & legatos qui propter Helenam venerant,suscepit hospitio:& Vlyssem in mendici habitu cognitum non prodidit.¶ Illyricos penetrare sinus.) Antenor non Illyricum,non Liburniam,sed Venetiam tenuit. Ideo autem Virgilius dicit Illyricos sinus,quod inde venit quidam Henetus rex qui Venetiam tenuit,a cuius nomine Henetiam dictam,posteri Venetiam nominauerunt.¶ Tutus.) Ideo tutus,quia Rhetij Vindelici ipsi sunt Liburni,sæuissimi admodum populi,contra quos missus est Drusus.Hi autem ab Amazonibus originem ducunt,vt etiam Horatius dicit:Quibus mos vnde ductus,per omne tempus Amazonia securi dextras obarmet quærere distuli.hoc ergo nunc ad augmentum pertinet,quod tutus est , etiam inter sæuos populos. ¶ Fontem Timaui.¶ Amant poetẹ rem vnius sermonis,circunlocutionibus dicere.vt pro Troia,dicãt vrbem Troianam,pro Buthroto,arcem Buthroti.sic & modo pro Timauo ait fontẽ Timaui.Et paulo post,vrbem Pataui,id est Patauium . ¶ Vnde per ora no.) Multi septẽ esse dicũt.quod si incerta fides est,finitus est numerus pro infinito.¶ Vasto cum murmure montis.) Tanta vi exit in mare,vt etiam resonet vicinus mons.Et sic dictum est,sicut superius, Illi indignantes magno cum murmure montis Circum claustra fremunt.¶ Mare.)Amat poeta rem historię carmini suo coniungere.Varro enim dicit hunc fluuium . b incolis mare nominari.¶ Proruptum.) Id est effusum,fluens.Et melius est proruptum quam pręruptum legere.Bene autem diffiniuit quid est largus fons:solutum mare.¶ Pelago.) Aquarum abundantia. ¶ Premit.) Populatur,vastat.¶ Hic tamen.)Hoc est etiam in hoc loco difficili.¶ Vrbem Pataui.)Hoc est Patauium. Patauium autem dictum,vel a Padi vicinitate,quasi Paduuium,vel ἀπὸ τοῦ πέτεσθαι,quod captato augurio dicitur conditum : vel quod auem telo petisse dicitur,& eo loco condidisse ciuitatẽ.¶ Sedesq; locauit.)Ex votis suis facit inuidiã,dicens id concessum Antenori,quod ipsa desiderat.¶ Et genti nomen dedit.) Hoc est,quod ne victori quidem concederetur Aeneæ:quod scimus a Iunone esse perfectum.contra quam oblique loquitur,propter considerationem mariti.Hi autem primis temporibus ab Antenore dicti sunt Antenoridẹ.¶ Armaq; fixit Troia.) Hoc est,securus est:quia solẽt missi militia , siue gladiatura , quibuslibet templis arma suspendere.vt Horatius,Vranius armis Herculis ad postem fixis.¶ Cõpostus.) Syncope est.detraxit enim de medio syllabam,vt,Et pocula porgite dextris.¶ Nos tua progenies.) Sic loquitur quasi vna sit de Troianis.nam aliter sensus non procedit . Quod autem dixit.¶ Tua progenies.) Epexegesis est.vt,Ast ego quę diuum incedo regina.¶ Annuis.) Quia nutu semper promittit aliquid Iuppiter.¶ Infandum.) Pro infande.vt in vi.Miserum septena quotannis. Item,Toruumq; repente clamat.pro torue.Et est figura, quę fit quoties nomen pro aduerbio ponitur.magis autem poetica est:in prosa aut rara , aut nunq̃, tamen hoc loco Infandum potest esse etiam interiectio dolentis.¶ Vnius.) Produxit hic penultimam . ¶ Prodimur.) Multa quidem hic sermo significat, sed modo porro damur : scilicet ab Italia . Et sciendum est,omnium authorum esse consuetudinem , res dubie positas , in sequentibus explanare , & plenius dicere . vt hoc loco : nam quid est prodimur . ostendit dicens , Atque Italis longe disiungimur oris.¶ Hic.) Id est talis . vt.Hunc ego te Euryale aspicio,id est talem.¶ Honos.) Cõtra artem dicamus honor,lepor:plerunque poetę r,in s,mutant causa metri.os enim longa est,or breuis.hoc quidem habet ratio : sed in hoc loco etiam sine metri necessitate honos dixit. Item Sallustius pene vbique labos posuit ,quem nulla necessitas coegit.Melius tamen est seruire regulę.¶ Sic nos in sceptra reponis .) In sceptra , aut ad imperia reseruas sic,hoc est per naufragia. Aut certe antiqua est licentia communium præpositionum.

DONATVS.

¶ Antenor potuit med . elapsus Ac.) In Antenoris noie nõ solum significatio est exẽpli,nõ de fabula cõcinnata figmẽtis, sed venientis de veritate,verũ etiã assignantis humilẽ inferioremq; personã,vt inde magis dolere videat,quod inferiori licuit post excidiũ Troię p tot difficilia cõsequi plenissimam requiẽ.Antenor ergo hõ alienus a necessitudine tua humilis atq; depressus e medio hostiũ labi potuit,& eorũ manus effugere,quib9 Ilium concidit,& multi nobiles perierunt,ad Illyricũ etiã penetrare cũ dicit ad Illyricũ,& dicit etiã penetrare,& prolixitatẽ terrarum longissime remotarum intelligendũ est monstrare voluisse, & difficultatẽ perueniẽdi,simul etiã ad hostiles partes penetrãdi,quę oia faciat dictis posterius annexis.penetrare est.n.penitus intrare : & addidit sinus recessus.s.terrarũ longissime remotarũ,quib9 clausus non potuisset euadere,si pericula extitissent & vt maior esset Veneris dolor de felicitate Antenoris,euadere,inquit,potuit hostiles manus,ac p medios hostiũ globos,& per inimicorũ regna tutus ,securusq; transire,superauit,inquit,& fontẽ Timaui,miro verbo vsa ẽ superauit,superare est.n. sine cuiusquã molestia vel ipedimento peruenire,quo quisq; cõtenderit.Et qa leuissimũ fuit transisse fontem fontis.n.significatio nullã demõstrat difficultatẽ superatã,idcirco, coposuit,Vñ per ora nouẽ vasto cum murmure mõtis It mare proruptũ,& pelago premit arua sonanti.Nequis arbitraret fontem fuisse mediocrẽ,nam sic sine aliquo labore transiri potuisset. tantę illũ fontẽ virtutis esse cõmemorat,vt per nouem illius ora periculis oĩbus liber Antenor transierit,ad exprimendũ vndarũ molem nexuit,Vasto cum murmure montis It mare proruptũ, & pelago premit arua sonanti,Vt fons esset in solo vocabulo,rerũ vera abundantia sui opertis terris in alieno elemẽto faciẽ pelago demõstraret.Interea qa semel positũ ẽ potuit,nos tñ hoc semel sed sæpius debemus accipere hoc mõ.Antenor,inquit, potuit hostes euadere,potuit Illyricos sinus penetrare,potuit regna Liburnorum superare,potuit fontẽ Timaui trãsmittere,& superare nõ semel accipiendũ est,vt sit superare regna Liburnorũ.hic tñ ille in vno aduerbio & pronoie grande pondus doloris adiecit,hic,inquit,hoc est in regionibus hostilibus,& per tot difficultates sine cuiusquã molestia superatis. Ille,hoc est homo inferioris meriti, cui abũdare deberet,quod in Troia Graecorũ manus euaserat,tm felicitatis eẽt adeptus,vt tutus transierit,tutus peruenerit,tutus ciuitatẽ Teucris condiderit,tutus noie Troiano vocitari indigenas fecerit,tutus arma Troiana,hoc est victa in eorum partibus fixerit,quos constaret victores extitisse,tutus in plenissima quiete perduret.Ecce ostẽdimus semel dicta pro sępius dictis accipiẽda,ab enumeratione prosperitatis alienæ,transit ad cõparationẽ personę suæ,atq; Aeneæ,& malorũ de quibus querebatur . ait.n.nos, exponit quid sit nos,quãquã & si nõ dixisset posset intelligi. Tua inquit,progenies,hoc est,eius,qui deos omnes,& hoies habes in potestate,apud quẽ priuilegium primi gradus habere debuim9. ¶ Coeli quibus an.ar.) Dum spe ducimur promissorũ tuorum,& naues amisimus,& promissam Italiã tenere non possumus . qđ autem ait Vnius ob irã optime ad finẽ dictiõis est reseruatũ.cum omni.n.cautela & ordine suo debuit,q̃uis oblique,pulsare Iunonis malitiã,ne si inter initia diceretur offensus Iuppiter ex eundẽ ti coniugis & sororis suę iniuria desideria & necessitates gemẽtis non libenter audiret.Ergo melius fuit in fine intelligi quid sit Vnius ob iram,quam dici ex aperto vnius,& dicẽdo nomẽ Iunonis oblique tangẽdo,nec læsit eius animum,quẽ debuit tunc vel maxime habere prẹcipuum,& meliore arte vsa est , vt suppresso nomine,quod sine impedimẽto desidiij sui noiare nõ poterat,ad numerorum rõnem pergeret,sic enim planissima potuit iniquitas cõprobari,vt vnius causa iniustas inimicitias excrescẽtis plurimi affligerẽtur insontes.sequitur inuidiosa conclusio necessitudinis appellatione cooperta.¶ Hic pietatis honos?) An nunqd error inquit?& hoc putandum est melius esse quod trahimur?& hoc ẽ consulẽtis officium?& hoc arbitraris?sese regnandi culmẽ,errare semper & sine fine laboris affligi?

ASCENSIVS.

¶ Antenor potuit.&c.) Quia Antenori,concessit Iuppiter , vt in Italiã,lętus perueniret,sedesq; locaret,videt id Aeneę,debere concedere.Non ait placet mihi,quod Ser.dicit , vtrũq; proditorem fuisse

fuisse, idque authoritate Liuiana, nam Liuius id non asserit, cuius verba, in principio operis sunt: Iam primum omnium, satis constat Troia capta in caeteros, saeuitum esse Troianos, duobus, Aenea, Antenoreque, & vetusti iure hospitij: & quia pacis, reddendaeque Helenae, semper authores fuerunt omne ius belli Achiuos abstinuisse. Casibus deinde variis, Antenorem cum multitudine Henetum, qui seditione e Paphlagonia pulsi, & sedes, & ducem, rege Philemene, ad Troiam amisso, quaerebant, venisse in intimũ maris Adriatici sinum. Euganeisque, qui inter mare, Alpesque incolebant, pulsis, Henetos Troianosque eas tenuisse: & in quem primũ egressi sunt locum, Troia vocatur: Pagoque inde Troiano, nomen est, gens vniuersa, Veneti appellati, Aeneam ab simili clade, domo profugum, sed ad maiora rerum initia ducentibus fatis, primum in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quaerentem sedes delatum. A Sicilia classe, Laurentem agrum tenuisse. ¶ Troia.) Et huic loco nomẽ est. Haec ille, qui nullam proditionem in Aenea, aut Antenore asserit: vnde, licet succinctius: castius tamẽ rem tractat Donatus, cuius verba sunt. ¶ Antenor.) Pro comparatione a minore ad maius, exaggerat moerorem. Antenor ergo, alienus a necessitudine tua, homo & humilis, & depressus, manus hostium potuit effugere. ¶ Illyricos penetrare.) Voluit demonstrare difficultatem perueniendi, & ad hostiles partes penetrandi, quae omnia

Penetrare. facit, dictis posterius annexis. ¶ Penetrare.) Penetrare enim est penitus intrare, & sinus, sunt recessus terrarum: penitus remota, quibus clausis, non potuisset euadere si pericula extitissent, & miro verbo vsa est, transire, quod est sine molestia, vel impedimento quo vis peruenire. Et quia fontem superare, difficultatẽ nõ demonstat, addit. ¶ Vnde per ora nouẽ &c.) Et cõmemorat tantae illũ fontẽ virtutis esse, Vt per nouẽ illius ora, tutus transiret. ¶ Vasto cũ m. m. It. m. pr.) Vt fons, solo vocabulo, reuera sui abundantia, in terris pelagi faciẽ ostenderet. Repete: ergo potuit hostes euadere: potuit penetrare: & ille potuit superare f. t. ¶ Hic.) Scilicet in regionibus, & per omnes difficultates. Ergo, vnũ aduerbium & pronomen, graue pondus doloris adiecit: ille, minoris dignitatis cur tñ felicitatis adeptus est, vt tutus trãsierit, tutus puenerit, tutus vrbẽ suis condiderit, tutus nomine Troiano vocitari indigenas fecerit, tutus arma Troiana. i. victa in eorũ partibus fixerit: quos nõ constat victores fuisse. ¶ Nos.) Trãsit ad comparationẽ. ¶ Tua progenies.) interpretatio est. Tua: qui deos & hoies in potestate habes. Apud quem priuilegiũ, primi gradus habere debemus, Dum spe promissorum ducimur, naues amisimus: & promissam Italiam, tenere nõ possumus. ¶ Vnius ob irã.) Id optime ad finẽ orationis reseruauit: ne si inter initia dixisset offensus, Iupiter sororis, & coniugis, iniuria alienaretur, nec ẽt nomen Iunonis posuit, vt sine offensa, ad iniuriarum numerũ perueniret. Haec ille. Beroaldus vero in Seruiũ sic dicit: Admiror Seruium in tam manifestarium errorem incidisse: idque scripsisse, quod a nullo historicorũ traditum sit, cum omnes idonei scriptores, cõsono ore cõscribant, in Paphlagonia, regiõe Asiatica fuisse populos Henetos nominatos: a quibus in Italia oriundi, sint cognomines eorũ Veneti. Heneti. hoc Liuius in. j. Plinius in. vi. Cornelius Nepos, & Qu. Curtius, memoriae prodiderunt: Strabo vero opinatur Venetos Italicos, a Venetis Galliae populis, Coloniam fuisse deductos: istorũ omniũ (vt arbitror) merito Seruij, est explosa sñia. ¶ Ordo autẽ Ordo. est. Antenor, vir ille Troianus, elapsus. i. subtiliter liberatus, & ereptus, medijs Achiuis. i. Graecis: hoc est e medio inimicorum: potuit penetrare. i. penitus intrare: sinus Illyricos. i. Illyricae orae angustias: atque potuit tutus. s. ab insidijs hostium, & odijs Iunonis, penetrare intima regna Liburnorum. i. illorũ populorum, ad mare Ionicum. Sinus autem Ionicus, Adriatici maris pars est, cuius a dextera pars Illyriam facit, cui Liburnia vicina est: & potuit superare fontem Timaui, id est Tymauum, fluuium Venetiae: aut fõtem. i. impetum aquarum, quae effunduntur, vnde mare praeruptũ aut proruptum. it. i. profluit: per nouem ora. i. magna ostia: cũ magno murmure montis. s. vicini: & premit. i. concutit, arua. s. vicina: pelago. i. abundantia aquarũ, quasi pelagus. i. mare constituentiũ: sonante. i. cum murmure, & sonitu erũpenti: tñ. i. tametsi tãtus sit impetus aquarũ: ille. s. Antenor, respectu Aeneae humilis, & abiectus: locauit hic. i. hoc loco, quẽ dico (inquit Venus) tã difficili: vrbẽ Pataui. i. Patauiũ, quod nũc a Pado, Padua vulgo dicitur, & sedes Teucrorũ. i. Troianorũ, a Teucro oriundorũ: & dedit genti nomẽ. s. sui, quia Antenoridas primũ vocauit. Sicut Aeneas inquit, in iij. Aeneadasque meo nomẽ de nomine fingo: & fixit arma Troia quasi victricia, in signũ pacificae possessionis: nos, progenies tua, quibus annuis. i. nutu concedis, arcẽ. i. sublimitatẽ coeli: prodimur. i. porrodamur: aut in manus hostium, videlicet Carthagin. tradimur, ob irã, non ob culpam: vnius, non dicit cuius: intelligit tñ Iunonẽ: & hoc nauibus amissis infandum. i. quae res infanda. & detestãda ac ĩdigna (vt dicatur) est: nõ erat tñ, nisi vna amissa: vt Seruius recte exponit: atque disiungimur longe (quod. n. nostris sit liberis, id nobis fieri censemus, (ostendit quod voluit significare, cum dixit, prodimur, atque igitur, pro. i. non disiungimur longe, oris, id est regionibus extremis: Italis, pro Italicis, aut Italiae. Est supple hic, huiusmodi honos pietati. i. quae debet pietati. i. pio cultui deorum: in quo Aeneae praecipue laus est: reponis. i. restituis, ne sic. i. per exilium, & prohibitionem: nos in sceptra. i. regna amissa, vt in noua recipiamur. q. d. non aeque id fieri: & hoc dicto, quasi dolore, & impatientia victa, obticuit Venus. Vnde sequitur.

POE. [Olli subridens hominum sator, atque deorũ,
Vultu, quo coelum, tempestatesque serenat,
Oscula libauit natae, dehinc talia fatur.
IVP. [Parce metu Cytherea, manent immota tuorũ
Fata tibi, cernes vrbem, & promissa Lauini
Moenia, sublimemque feres ad sydera coeli
Magnanimum Aeneam, neque me sententia vertit.
Hic (tibi fabor enim: quando haec te cura remordet,
Longius, & voluens fatorum arcana mouebo)
Bellum ingens geret Italia, populosque feroces
Contundet, moresque viris, & moenia ponet:
Tertia dum Latio regnantem viderit aestas,
Ternaque transierint Rutulis hyberna subactis.

SERVIVS.

¶ Olli.) Modo tunc, propter sequentia. pronomẽ enim nõ debet poni cum nomine, sed pro ipso nomine. nullus enim dicit. illi natae. Alias tamẽ Olli illi significat. vt, Olli dura quies oculos: & ferreus vrget Somnus. ¶ Subridens.) Laetum ostẽdit Iouem. & talem qualis esse solet cum facit serenum. Poetarum enim est, elementorum habitum dare numinibus, vt supra de Neptuno dictum est. ¶ Serenat.) Hoc verbum de his est, quae carent prima positione: quod si in his quae in nostra non sunt potestate, vt tono, fulmino, pluo, haec enim non possumus dicere, nisi forte persona induatur eius qui potest, vt tale aliquid Iuppiter dicat. ¶ Oscula libauit natae.) Leuiter tetigit. Et sciendum osculum, religionis esse suauium voluptatis. ¶ Parce metu.) Quoties in causis arguimur, añ nos purgare debemus, & sic ad actionem descendere, quod & hoc loco Iuppiter facit: ante enim obiecta purgat, & sic venit ad promissionem. Et est parce metu elocutio vsualis, id est dimitte metum. quomodo dicimus parce verbis, parce iniurijs. ¶ Cytherea.) Omnia quae apud Graecos αι diphthongon habent apud Latinos in E productum conuertuntur. Κυθέρεια, Cytherea. Μήδεια, Medea. Omnia autem quae dicit Iuppiter, ad solutionem pertinent antedictorum, Ideo autem nunc dicit, Parce metu: quia superius dixerat Tristior. ¶ Manent immota.) Quia dixerat, Quae te genitor sententia vertit? Et simul per transitũ dogma Stoicorum ostendit, nulla ratione posse fata mutari. ¶ Tuorum) Vel Troianorum, vel Romanorum. ¶ Fata tibi.) Non propter te. Fati enim immobilis ratio est. sed aut vacat tibi, vt, Qui mihi accubantes in conuiuijs. Aut certe tuta sũt tibi fata non tamen propter te. ¶ Cernes vrbem.) Aut Romã significat: quia cum proprietate detrahimus, quod magnum est, significamus. vt si dicas, legi oratorem: nec addas quem: intelligo Ciceronem. Et ne longa sit expectatio, adiecit. ¶ Et promissa Lauini moenia.) Aut certe detrahe ET, sicut multi, & Epexegesin facis. ¶ Cernes vrbẽ.) Id est promissa Lauini moenia. ¶ Sublimemque feres ad sydera coeli.) Propter illud, Coeli quibus annuis arcẽ. Aeneas enim secundum quosdam, in Numicum cecidit fluuium: secũdum Ouidium in coelum raptus est, appellatusque est Iuppiter indiges. ¶ Magnanimum.) Magnus & paruus: quorundam mensurae sunt, ad animum non nisi κατὰ χρηστικῶς adhibentur. ¶ Hic.) Id est Aeneas. Et est ordo, Hic bellum ingens geret Italia. ¶ Tibi fabor enim.) Hoc loco excusat quaestionem futuram, quasi Veneri dolenti quae vera sunt dicat, sed aliter loquetur cunctis praesentibus dijs: dicet enim in decimo, Abnueram bello Italiam cõcurrere Teucris. ¶ Quando.)

do.) Siquidem. ¶ Remordet.) Solicitat. Terentius, Par pari referto, quod eam remordeat. ¶ Arcana.) Secreta. Vnde & arca & arx dicta. quasi res secretæ. ¶ Italia.) In Italia & detraxit præpositionem more suo. sic & illo loco, Non Libyæ, non ante Tyro despectus Hiarbas. Id est in Tyro, nam si aduerbialiter vellet, Tyri diceret. ¶ Populosq; feroces Contundet.) Incongruum fuerat in consolatione bella prædicere: ob hoc ergo etiam victoriam pollicetur. ¶ Moresq; viris & mœnia ponet.) Hysteron proteron in sensu. ante enim ciuitas, post iura conduntur. Leges autem etiam mores dici non dubium est. ¶ Tertia dum Latio regnantem viderit æstas.) Rhetorice, ne breue esset, si triennium diceret, tempora diuisit in speciem. Ordo autem est longissimus: nam aliter non procedit, Sublimemq; feres ad sydera coeli Magnanimum Aeneam, Tertia dum Latio regnantem viderit æstas.

DONATVS.

¶ Olli subridens.) Sicuti antequam loqueretur Venus lachrymis præeuntibus vocem, ostendit quid doloris in imis sensibus ferret, qd ve esset editura per verba, ita etiam Iouem inducit signis innumeris ostendisse, quod optata omnia dicturus fuisset, ante enim quam eueniret ad verba, debuit animum filiæ duris angoribus pressum componere vt vocem patris, curato ex maxima parte animo posset audire, nec oportuit causam narrationis differri, ne diutius anxia cremaretur. Locuturus, inquit, Iuppiter subrisit. risit enim quasi vulgare est nec conuenit hic motus animi his personis, penes quas summa potestas est. sed temperauit, vt diceret, subrisit. vt pars esset seruata publicæ reuerentiæ, pars exhibita beneuolentiæ, quæ filiorum debent & arte tribui. hoc ipsum ipse Virgilius ostendit, cur plenus nõ fuerit risus, hominum, inquit, sator, atque deorum plene ridere non debuit, quia turpe istud homini deorumq; imperium retinenti. certe & illud intelligendum idcirco eum non ad plenum risisse, ne in malis suorum, filia quoque lachrymante & gemente, ipsum se alienum a tantis cladib⁹ demonstraret. temperauit ergo dicendo, subridens. Vt partẽ daret Troianorum casibus, reseruaret lætitiæ partem illis, quæ fuerat ꝓmissurus. ¶ Vultu quo coelum.) Exhibens talem vultum filiæ, qualem habet cum omnia elementa tranquillat. ¶ Oscula libauit natæ.) Ecce aliud bonæ spei signum, in quo parũ fuit publicasse beneuolentiam suam, nisi hæc iterum ac sæpius repetẽdo firmaret, quod internis sensibus tenebatur. ¶ Dehinc talia fatur.) Cũ dicit ostendit non frustra quæ diximus esse præmissa, signa. s. quæ Veneris adimerent metum, & hanc ad audiendum recte componerent. ¶ Parce metu Cytherea.) Quam cito mœrentis animũ fuluit, quod si hoc solum dixisset, abunde suffecisset, nam & securã reddidit, & nihil mutatum de superioribus promissis expressit, sed huic dat poeta personã regis non patris. De futuris. n. loqui, & significare ventura, non nisi deorũ rex poterat. ait. n. parce metu, hoc est timori parce, vt sit locutionis genus, & intelligatur noli timere, vsq; adeo ex persona publica induxit loquentẽ Iouem, vt Cytherea non filia diceret, & tuorũ poneret non nostrorũ. Manent immota tuorũ fata tibi. cum sufficere posset quod dixit, Manent tibi fata, vt satiaret quod asserebat addidit Immota. Incipit tã enumerare spãliter, quod clausa generalitate prędixerat. rñdẽs his quoq; quæ Veneris querimonia cõprehenderat. ¶ Cernes vrbem, & pro. lati. mœnia.) Propter quod dictum est, Cunctus ob Italiã terrarũ clauditur orbis, & quia dixerat Venus coeli quibus annuis arcem. ait Iuppiter. ¶ Sublimemq; feres ad syde. coe. Magnani. Aeneã.) Vt responderet illi parti, qua dictum est, Quæ te genitor sñia vertit? Vt autẽ apertiorẽ faceret specialitatẽ ipsam, addidit ẽtipse Iuppiter fatorũ dispositionem, & oẽm futuri temporis cursum, & dum hæc plena ordinatione ponunt', in breui complexione monstratur, qd cõtextus Virgiliani carminis esset habiturus. Gesta. n. tetigit quæ seculis oĩbus ab Aenea vsq; ad Cæsaris tẽpora & ipsius Cæsaris scribere disposuerat. Sed hæc in ipsi⁹ carmine idcirco perquiri nõ debent, qa fine viuendi conclusus proposita nequiuit implere. dispositionem suam tñ in hoc libro firmauit. hic licet inspicere, qua arte carmina sua Virgilius repleat. supra. n. vt cito securã Venerẽ faceret, vsus est breuitate, vbi securã succincta dictione perfecit, promisit futurorũ longã fore insinuationẽ, quæ pro auditura persona odiosa esse non potuit. Libenter. n. Venus ꝓlixitatis illius fastidiũ respueret, quæ cõposito animo cognouerat se res prosperas auditurã. hoc esse seruandũ in talib⁹ causis et Teren. docet, qui dixit in Andria. Sed vbi inueniã Pãphilum, vt metum in quo nunc est adimam, atq; expleã animũ gaudio? non enim conuertere animum quispiam potest, nisi fuerit in timoris causa securior factus. ¶ Hic tibi fabor.) Dicturus arcana fatorum, quæ nulli fas esset nosse, commendat sensibus filiæ, & id se inclyte facere affirmat, vt illa melius nosceret beneuolum studium patris, & secreta cõtegeret. Hic, inquit, tibi fabor. tibi ait, quoniam filia mea es, tibi, quam vehementer solicitam video, tibi, quam nolo vexari angoribus diuturnis tibi fabor, quod præter te nullum conuenit nosse. ¶ Quando hæc te cura re. Longi⁹ euoluens fatorũ arcana mouebo.) Ego, inquit, paucis te instructã reddere debui, sed quia ægritudo animi tui nõ potest penitus breuitate sermonis excludi, vtar ꝓlixitate narrãdi, vt docta in omnib⁹ tuorũ fata condiscens, læteris prosperis, & penitus animi mœrores excludas. hic locus ordinatur sic. hic tibi fabor, inquit, enim quũ hæc te cura remordet, bellum ingens geret Italia, non Italiam dicit gesturã bellum, sicuti alij putant, sed Aeneã gesturũ bellum in Italia, deducta enim in præpositione dixit, Geret Italia bellum, hoc est in Italia. denique sequitur. ¶ Populosq; feroces Contundet.) Pronunciat futuram quidem ingentem belli curam, sed bona prouentura posterius iterum posuit dicens. ¶ Tertia dum Latio reg. vide.) Id est modico tempore regnaturum Aeneam, hoc est triennio. cumq; hoc dicit, ostendit ꝓculdubio moriturũ, sed qđ fuit triste prętermissum est, sequente tamen ipsius sermonis cursu ponit.

ASCENSIVS.

¶ Olli subridens hominum sator, atq; deorum.) Ponit responsionem Iouis, ostendens ex circunstantia, vultus eius, qualis futura sit: quia vultu sereno, & hilari, beneuola solet reddi responsio: de qua re, vt de cęteris, argute differit Donatus: dicens: Olli subri. vt Venus lachrymis antequã loqueretur, significauit dolorem internum: & quid dictura esset: Sic Iuppiter statim debuit hilaritate vultus, & osculo, & prima parte orationis demere angorem filię: nec oportuit eam circuitione deferri. ¶ Subrisit.) Risu vtitur, vt eam exhilararet: sed subrisit, vt maiestatem seruaret ex modestia. Nam satori hominum, & deorum turpis erat plenus risus. ¶ Subrisit.) Vt partem daret Troianorum casibus, partem reseruaret illis quæ erat promissurus. ¶ Vultu quo coelum.) Tali qualem habet cum elementa tranquillat. ¶ Oscula.) Signum optimum, cum beneuolentiam suam osculo publicat. ¶ Dehinc. Ostendit signa ista non frustra fuisse præmissa: q̃ Veneris metus leuarent. ¶ Parce.) Si solum hoc dixisset, abũde suffecerat ad demulcendum animum. Reddit. n. securam, & se nihil immutatum esse demonstrat. Dat autem huic poeta, personam regis, non patris. De futuris enim, non nisi deus loquitur. Ergo Cytherea dixit, & non filia, & tuorum, & non nostrorum. ¶ Manent tibi fata.) Hoc sat erat, sed vt satiaret quod asserebat, addidit immota. Deinde enumerat specialiter, quod generaliter clauserat. Respõdet etiam querimoniis Veneris. Nam cum illa dixisset: Cũctus ob Italiam terrarum clauditur orbis, hic cernes vrbẽ. Et ad id coeli. q. a. a. ponitur. Magnanimũ Aeneã sublimem feres ad sydera coeli. Vt autẽ apertiore faceret generalitatem: addit fatorum dispositionem. Tãgit autem gesta ab Aenea ad Cęsarem, & tẽpora Cęsaris. Quæ scribenda cum proposuisset, morte præuentus, non impleuit. breui igitur oratione securã facit Venerem: longo deinde ordine futura explicat. Non enim ociose audisset Venus: quæ ptinerent ad gaudium: nisi prius amotus esset metus. Sic Teren. Vbi inueniam Pamphilum, vt metum, in quo nunc est, adimam, atq; expleam animum gaudio? ¶ Fabor. Arcana fatorum, quæ nulli fas est nosse, commendat sensibus filię, & se illicite facere demonstrat, vt cognoscat illa beneuolum studium patris. ¶ Tibi.) Quia filia es: quia solicita: quia nolo te vexari angorib⁹: tu docta tuorum fata, læta beris. ¶ Bellum.) Proponit curam belli, sed bona ventura promittit. Mortem autem Aeneæ, quod erat triste, subiicet. Hęc ille.

¶ Ordo autem est. Sator, id est productor, & genitor hominum atque deorum, scilicet Iuppiter, qui solus & deos, & homines ꝓgenuisse dicitur: cum ceteri aut deos tantum, aut homines tãtum progenuisse fingantur, libauit, id est modice tangendo prębuit natę, id est filię, videlicet Veneri: oscula subridens, id est modice: sed blande arridens, olli, id est illi, aut, secundum Seruium, ordo est: sator hominum, atque deorum, subridens olli, id est illi, tunc & illo tempore libauit natę oscula, nam certe, olli natę, vtrunque exprimendo, non dicemus, & fatur dehinc. i. postquam oscula libauerat: talia, qualia sequuntur, quod autem dictum est dedisse oscula, non Veneri, sed natę, pendet a persona poeta, nam Iuppiter (vt argutissime docuit Donatus) hic, personã regis fatorũ nõ patris gerit, vnde fatur talia. O Cytherea, id est o Venus: sic a Cytheris dicta: parce, id est abstine, & supercede metu, id est a timore. Sunt tamen qui putent, metu, pro metui esse: sed si non ingeniũ poetę non diceret parce metui, etiam si versus pateretur, fata tuorum, scilicet Troianorũ, vt Aeneæ filij tui, & Ascanij, cęterorũq;

tibi

tibi charorum, manent tibi, id est ad tuum commodum aut placitum immota, id est immutata, sicut prius erant constituta. Tu cernes urbem, scilicet promissam a fatis, hoc est Romam, & moenia Lauini, pro Lauinij: quę priora condentur, sed posteriora intenduntur, quæ autem prima sunt in intentione pręponi solēt, vt diximus ibi, Arma, virumq; cano: quamuis vltima sint in executione: & tu feres magnanimum Aeneam, filium tuum, sublimem, id est excelsum, & gloriosum, ad sydera coeli, quia fiet deus indiges: neque sententia vertit me: quod tamen præsupponit Venus, quęrens, q̄ te genitor sententia vertit? Hic, scilicet de quo loquor, Aeneas (fabor enim tibi, hoc est quia volo tibi secreta pandere, & te nihil celare, quando, id est quandoquidem, hęc cura, scilicet de Aenea, & eius futuro regno, remordet, idest sollicitat te, & ego voluens. i. reuoluens, & repetens longius, id est per longum rerū gerendarum tractum, mouebo, id est excitabo, aut monebo arcana, id est abscondita, & secreta fatorum: hoc est, dicam tibi quid fata de ipso Aenea constituerunt) hic inquam geret Italia, id est in Italia bellum ingens. i. valde magnum, & quasi extra genus bellorū solitorum & contundet, quasi malleo conteret: & pessundabit populos feroces, id est acres, ne parum gloriæ sit imbelles vicisse, & immites, ne impium sit humanos suppeditasse: & ponet viris, id est iis quibus ob virtutem parcet: mores, id est leges, & instituta: & moenia, id est vrbes nouas: vnde Horatius in arte: Fuit hæc sapientia quondam oppida moliri: Leges incidere ligno. Ponet, dico moenia: aut potius, tu feres eum in coelum: dum tertia ętas viderit ipsum regnātem Latio. i. in Latio, hoc est in Italia, aut dominantem Latio, id est Italię: & dum terna. i. tria hyberna. s. tempora transierint, Rutulis subactis. i. postquam rutulos subegerit: hoc est post triennium transferetur in coelum: sed maluit, vt argute Seruius docet, in duas partes distinguere, annum, quā triennium solum dicere. Fides quoq; historica (vt idem recitat) longe alia est. Nec dicit eum tunc moriturum, sed Ascaniū illi successurum, quod tamen, sine eius decessu, fieri non posset. Vnde addit: At puer Ascanius, &c. vt in sequentibus declarabim⁹.

At puer Ascanius (cui nunc cognomen Iulo
Additur, Ilus erat, dum res stetit Ilia regno)
Triginta magnos voluendis mensibus orbes
Imperio explebit, regnumq; a' sede Lauini
Transferet, & longam multa vi muniet Albam.
Hic iam tercentum totos regnabitur annos,
Gente sub Hectorea, donec regina sacerdos
Marte grauis geminam partu dabit Ilia prolem.
Inde lupæ fuluo nutricis tegmine lætus
Romulus excipiet gentem, & Mauortia condet
Moenia, Romanosq; suo de nomine dicet.
His ergo nec metas rerum, nec tempora pono,
Imperium sine fine dedi: quin aspera Iuno,
Quę mare nunc, terrasq; metu, coelumq; fatigat,
Consilia in melius referet, mecumq; fouebit
Romanos rerum dominos, gentemq; togatam.
Sic placitum, veniet lustris labentibus ętas,
Cum domus Assaraci Phthiam, clarasq; Mycenas
Seruitio premet, ac victis dominabitur Argis.

SERVIVS

¶ At puer Ascanius.) Prudenter exitum Aeneæ & ostendit, & tacuit tacendo filium postea regnaturum. ¶ Cui nunc cognomen Iulo Additur.) Secundum Catonē historiæ hoc habet fides, Aeneam cum patre ad Italiam venisse, & propter inuasos agros contra Latinum Turnumq; pugnasse, in quo prælio perit Latinus. Turnum postea ad Mezentiū confugisse, eiusq; fretum auxilio bella renouasse, quibus Aeneas Turnusq; pariter rapti sunt. Migrasse postea in Ascanium & Mezentium bella, sed eos singulari certamine dimicasse. Et occiso Mezentio Ascanium Iulum coeptū vocari a prima barbæ lanugine, quæ ei tempore victorię nascebatur. Sciendum est autem hūc primo Ascanium dictum a Phrygiæ flumine Ascanio. vt, Transq; sonantem Ascaniū. Deinde Ilum dictum a rege Ilo, vnde & Ilium. Postea Iulum occiso Mezentio. de quibus nominibus hoc loco dicit. ¶ At puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo.) Additur. ¶ Ilus erat.) Ab hac autem historia ita discedit Virgilius, vt aliquibus locis ostendat non se per ignorantiam, sed per artem poeticam hoc fecisse. vt illo loco, Quo magis Italia mecum lętere reperta. Ecce ἀμφιβολικῶς dixit: ostendit tamē Anchisem ad Italiam peruenisse. Sic autem omnia contra hanc historiam ficta sunt, vt illud vbi dicitur Aeneam vidisse Carthaginem, cum constet eam. lxx. annos ante vrbem Romam conditam. Inter excidium vero Troię & ortum vrbis Romę, anni inueniuntur. cccxl. ¶ Cognomen Iulo.) Si proprie loqueretur, agnomen diceret, non cognomen. sed magis ad familiam respexit: quia omnis gens Iulia inde originem ducit. Dicimus autem & nomen mihi est Cicero. vt, Hecyra est huic nomen fabulę, & Ciceronis. vt Sallustius. Cui nomen obliuionis condiderat. & Ciceroni: vt Cui Romulo cognomen erat. & Ciceronem: vt, Æneadasq; meo nomen de nomine fingo. Melius tamen est datiuo vti. ¶ Magnos orbes.) Tria sunt genera annorum: aut enim lunaris annus est. xxx. dierum, aut solstitialis. xij. mensium: aut secundum Tullium magnus. qui tenet. xij. millia quingentos. liiij. annos, vt in Hortensio, Et horum annorum, quos in Fastis habem⁹, magnus. xij. millia quingentos. liiij amplectitur. Hoc ergo loco magnum dicit comparatione lunaris. Et alibi, Interea magnum sol circumuoluitur annum. Annus autem dictus quasi anus, id est annulus, quod in se redeat. vt ē, Atq; in se sua per vestigia voluit annus. Vel ἀπὸ ἀνανεοῦσθαι, id est ab innouatione. ¶ Voluēdis.) Volubilibus. vt supra. ¶ Ab sede Lauini transferet.) Verum est: vitans enim nouercalem inuidiam, deseruit Lauinium, & Albā longam condidit: dictā ab omine albę porcę repertę, vel situ ciuitatis, vi. Mō virtute. nā multa significat. ¶ Hic iā.) Pręterea. ¶ Tercētū.) Quō tercentū annos dicit cū eam quadringētis regnasse constet sub Albanis regibus? Sed cū pręscriptione ait tercētum. s. vsq; ad ortū vrbis Romę. ait nanq;, Donec regina sacerdos Marte grauis. Et cōstat in regno Romuli & Numę, & Tulli Ostilii, qui euertit Albā centū annos quibus parit' Roma & Alba regnauerunt, eē cōsumptos. ¶ Totos. Id est sine intermissione. ¶ Gente sub Hectorea.) Id est Troiana. sed debuit dicere Aenea. Diximus superius poeta nomina ex vicino vsurpare. ¶ Donec regina sacerdos.) Historia hoc habet. Amulius & Numitor frēs fuerunt. Amulius fratrem imperio pepulit, & filium eius necauit: filiam vero eius Iliam Vestę sacerdotem fecit, vt spem sobolis auferret, a qua se puniri posse cognouerat. Hanc, vt multi dicunt, Mars compressit, vnde sunt nati Rem⁹ & Romus: quos cū matre Amulius pręcipitari iussit in Tyberim fluuium, vt quidam dicunt', Iliam sibi Amen fecit vxorē: vt alii, inter quos Horatius, Tyberis. vnde ait, Vxorius amnis. Pueri vero expositi ad vicinā ripā sunt. hos Faustulus reperit pastor, cuius vxor erat nuper meretrix, Acca Laurētia, quę susceptos aluit pueros. Hi postea auum suū Numitorem occiso Amulio in regna reuocarunt: quibus dum cum eo angustum Albę videretur imperiū, recesserunt, & captatis auguriis vrbē condiderunt. Sed Remus prior sex vultures vidit, Rom⁹ postea duodecim, quę res bellum creauit, in quo extinctus est Rem⁹: & a Romi nomine Romani appellati. Vt autem pro Romo, Romulus diceretur, blandimenti gratia factum est, quod gaudet diminutione. Quod autem a lupa dicuntur alti, fabulosum figmētum est, ad celandam authorum Romani generis turpitudinem. nec incongrue fictum est: nam & meretrices lupas vocamus: vnde & lupanaria. Et constat hoc animal in tutela esse Martis. ¶ Regina.) Regis filia. abusiue aut more poetico. vt alibi, Magnum reginæ sed enim miseratus amorem, id est regis filię Pasiphaes. ¶ Marte grauis.) Grauida. vt, Non insueta grauis tentabunt pabula foetas. ¶ Inde.) Deinde. ¶ Fuluo tegmine.) Id est pelle lupę, q̄ vtebatur more pastorum. sed hoc multi reprehendunt cur nutricis tegmine vsus sit. qui gemina ratione refutantur: vel falsitate fabulę, vel exemplo Iouis, qui capræ nutricis vtitur pellę. ¶ Excipiet gentem.) Remo, scilicet interempto. post cuius mortem natam constat pestilentiam: vnde consulta oracula dixerunt, placandos esse manes fratris extincti: ob quam rem sella curulis cum sceptro & corona, & cæteris regni insignibus semper iuxta sancientem aliquid Romulum ponebatur, vt pariter imperare videretur. vnde est, Remo cum fratre Quirinus iura dabunt. ¶ Romanosq; suo de nomine.) Perite: nō ait Romam, sed Romanos. Vrbis enim illius verum nomen, nemo vel in sacris enunciat. Denique tribunus plebis quidam, vt ait Varro, hoc nomen ausus enūciare, in crucem leuatus est: quod ne Iginus quidem cum de situ

vrbis loqueretur, expressit. ℣ Nec metas rerum, nec tempora pono.) Metas, ad terras retulit: Tempora, ad annos. Lauinio enĩ & Albæ finem statuit, Romanis æternitatem. ℣ Quin.) Quinetiam. Minus enim est etiam, nam plenũ est quinetiam. vt, Quin etiam hyberno moliris sydere classem. ℣ Aspera Iuno.) Tolerabilius hoc Iuppiter dicit. ℣ Metu.) vt supra, id est metuẽs. ℣ Terras coelumqꝫ fatigat.) Alibi, Absumptæ in Teucros vires coeliqꝫ marisqꝫ. ℣ Consilia in melius referet.) Quia bello Punico secũdo, Iuno placata: vt ait Ennius, coepit fauere Romanis. ℣ Gentemqꝫ togatam.) Bene gentem, quia & sexus omnis & conditio toga vtebatur: sed serui nec colobia nec calceos habebant. Togas autem etiam foeminas habuisse, cycladum & recini vsus ostẽdit. Reciniꝰ autem dicitur ab eo quod post tergum reiicitur, quod vulgo Mauorte dicunt. ℣ Sic placitum.) Vel fatis, vel mihi. nam impersonale est. ℣ Lustris.) Quinquennijs, Et bene Olympiadibꝰ computant tempora, quia nondum erant vel Roma, vel consules. Lustrum autem dictum, quod post quinquennium vnaqueqꝫ ciuitas lustrabatur. ℣ Domus Assaraci.) Id est familia Troiana. Nam Assaracus Capyn genuit, Capys Anchisem: vnde Aeneas author Romani generis: ex quibus Mummius qui Achaiam vicit. ℣ Phthiam.) Achillis patriam, ℣ Mycenas.) Agamemnonis patriã vt Agamemnoniasqꝫ Mycenas.

DONATVS.

❡ At puer Ascanius.) Vt ostenderet Aeneę non extraneum, sed filium successurum, quod est omnibus optabile parentibus, eũ denique feliciorem fore in tantum vt quod pater triennio tenuisset ille haberet per annos triginta, Rursum cum finẽ pollicetur imperij anno trigesimo transacto ostendit etiam ipsum Ascanium moriturum, sed vt dictum est, prętermissum est, quod fuerat luctuosum, verum ne specialiter per singulas personas excurrẽs nimiũ tenderet narrationẽ, quædam generaliter miscet. Ait n. ℣ Hic iam tercentum.) Non iam per Aeneã aut Ascaniũ posteros, tamen & proximos Hectoris, nec ipsos vtique alienos, siquidem Creusa mater Ascanij soror fuit Hectoris post triennium igitur Aeneę, & triginta annos Ascanij. post trecentos Hectoreę gentis. ℣ Regina, inquit, sacer. Mar. gra. gemi.) Ventura significabat Romuli tempora, Ilia & Marte parentibus genitis, qui licet duo fuissent vno partu prolati, vnum tamen, hoc est Romulum imperium retenturum dicit. Remus enim fraterna manu significabatur interitus, qui postea Quirinus appellatus ẽ, vt obscurari paricidiũ posset. hunc Romulum conditurum Romam dicit, & eos, qui sub eiꝰ imperio futuri essent, appellaturum Romanos tanta felicitate regnaturos, vt ipsorum potestas esset Infinita, & nulli alterorꝫ regum temporũ clauderetur, perindeqꝫ felicitatem ipsam perpetuo mãsuram. Quod autem Venus oblique posuit Vnius ob iram prodimur, hoc Iuppiter intellecto, vt lætiorem Venerem faceret, ait. ℣ Quin aspera Iu. Quę ma. nu. ter.) In tantum pollicetur omnia fore prosperrima, vt ipsam quoqꝫ acerrimam inimicam Iunonẽ & deposituram diceret inimicitias, & fauturam ei generi, qđ fuerat persecuta. Ad Aeneæ accedebat meritũ, quod Iuppiter pmittebat Iunonem nec obtenturam fuisse, & fuisse potius Troianis curam maleuolentię studio permutato, additur in fine proximorum quod maiorem lętitiam pareret. ℣ Cum domus Assaraci, inquit, Phthiam. Vt qui ad tempus victores esse videbantur, seruituri essent ijs, quos primitus vicerant. Ecce respondit ad illud, qđ de Antenore fuerat dictum, vt cum ille ex eo diceretur felix, ꝙ in partibus Græcię, & condere potuit ciuitatem, & ibidem regnare, isti dicantur imperaturi omnibus Gręcis, & cunctos perpetua ditione pressuri. Gradatim igitur Troianis generis stirpem & felicitatem plenam memorat esse venturam. Primo enim Aeneę triẽnium dedit, Ascanio triginta, alij trecentos annos. Cæsari Aeneidẽ scribebat, hic aperuit quod in posterioribꝰ libris poeta noster fuisset positurus, quę quidam vt dictũ est, cum supradictis scribere non potuit. nã secuta post Turni mortem, & gesta triũ & triginta & trecentorũ annorũ, ac deinceps vsqꝫ ad ipsius Cæsaris tempora, factaqꝫ eius, fuerat suis carminibus conditurus, & prouectus Troiani generis futuros nascẽdo meliores, deniqꝫ alios partes aliquas orbis retenturos fuisse, Cęsarem vero sic amplificaturum Romanum imperium, vt nihil reliqui faceret, quod non subactum se esse fateretur. Idcirco ait.

ASCENSIVS.

❡ At puer Ascanius, &c.) Prosequitur quod inceperat Iuppiter, historiam tangens vsque ad Augusti tempora. Vnde dixerat: altiꝰ, & voluens fatorum arcana &c. Quod quia facit, non videtur mihi instituisse res Augusti persequi: licet Donatus id velit: cuiꝰ verba sunt: At puer, ostendit quod optabile est Aeneæ, non externũ, sed filium successurum, eo feliciorem, vt non triennio, vt ipse, sed triginta annos sit regnaturus. Hic iam tercentum post triennium Aeneæ. xxx. Ascanio, & ccc. Hectoreę gẽti datur. Regina quæ qꝫ uis geminos pariat: ad vnum Romulum imperium peruenturũ ostendit, & paricidium occultat, & Romanos a Romo appellatum iri: qui tanta sint felicitate regnaturi, vt nulli alternorum regum temporum terminis claudantur. ℣ Aspera Iu.) Aperte posuit, quod Venus vnius ob iram dixit, ergo tantam felicitatẽ pollicetur, vt acerrima inimica, posito odio, amica futura sit. ℣ Cum domus Assa.) Extremus cumulus lætitię: vt qui ad tempus victores erant, ijs quos vicerant seruituri essent, quod est plusquam Antenorem inter victores populos consedisse: & per medios Achiuos prolapsum esse. Verum hæc quia in honorem Cęsaris scribebat, aperuit quod in posterioribus fuisset scripturus: nisi mors puenisset. Nam post mortem Turni sequebantur. xxx. ac. ccc. annorum gesta: ac deinceps vsque ad Cęsaris tempora facta. Et Cęsarem ita amplificaturum Romanum imperium, vt nihil relinqueret quod non a se subactum fatetur. Hęc ille. ❡ Ordo est. At, id est sed, Ascanius puer, id est adhuc impubis: cui Iulo additur nũc cognomen, id est ꝙ transit in cognomen. i. cognationis nomen, nã domus Iulia, inde dicta est. Sane norit lector in externis nominibus, i, in principio dictionis cum vocali sequenti, diuisas facere syllabas, vt Iulus trissyllabũ, Iason, Iosephus, Iasius, Iesus, (Iãbus quoqꝫ, sed eius est alia ratio.) Iacobus, Iacynthus, Iolas, Io. &c. In Latinis solere coniungi, vt Ianus, Iulius, Iustinus, Iuturna, Iouinianus. Notum etiam est & pueris, latine dici, cui nunc cognomen, Iulo, & Iulus, & Iuli: sed ad ordinem redeo. Puer ergo Ascanius, a fluuio sic denominatus, cui Iulo additur cognomen nunc, quia erat Ilus dum res Ilia. i. Iliensis, hoc est Troiana stetit regno, id est in dignitate, & maiestate regali. Sunt qui putẽt ordinem esse: At puer Ascanius, cui cognomen supple est Iulo nũc: nam supp. Ilus erat, dum res Ilia stetit regno, additur, scilicet patri per successionem, sed tunc verbo explebit, deerit suppositum, melior est ergo constructio sic: puer Ascanius explebit ita: vt cætera quasi per parenthesim dicta habeantur. (Puer igitur Ascaniꝰ, qui & Ilus, & Iulus, agnominatus est explebit imperio, id est regnando. xxx. magnos orbes. s. solares: hoc est. xxx. annos mẽsibus voluendis, id est volubilibus, aut qui voluentur: & transferet regna a sede Lauini pro Lauinij) de qua re sic habet Liuius in. j. Ambigam hiccine (scilicet Lauinię filius) fuerit. Ascanius (. s. qui post mortẽ Aeneæ rerum potitus est.) an maior, ꝙ hic Creusa matre Ilio incolumi natus: comesqꝫ inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem, Iulia gens, authorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius vbicunque, & quacunque matre genitus (certe natum Aenea constat.) abundantem Lauinij multitudine, florentem iam (vt tum res erant.) atque opulentam vrbẽ matri, seu nouercę reliquit: nouam ipse aliam sub Albano monte condidit, quę ab situ porrectę in dorso vrbis, longa Alba appellata, inter Lauinium, & Albam longam, Coloniam deductam. xxx. fere interfuere anni: tantum tñ opes creuerant, maxime fusis Ethruscis, vt ne morte quidem Aeneę, nec deinde inter muliebrem tutelam, rudimentumqꝫ primum, puerilis regni mouere arma: aut Mezẽtius Ethruscique, aut vlli alij accolę, ausi sint. Pax ita cõuenerat vt Ethruscis, Latinisqꝫ fluuius Albula, quem nunc Tyberim vocant, finis esset. Hęc Liuius, qui dubitabat vter Ascanius, an Creusę, an Lauinię filius regnauerit: cuius dubij ratio si non alia hæc vna potuit fuisse: quia si Lauiniæ filium regnare affirmaret, iam inaniter gloriaretur domus Iulia ab Iulo hæreditario iure in regnum successisse, si in Creusæ, incubatorem illũ, atqꝫ iniquum fuisse. Verum, poeta noster, qui in laudẽ Iulię domus hanc operam assumpsit, incunctãter Creusę filium asserit, Lauinij quasi moderatorem fuisse. quod quia iuste obtinere non posset, dereliquit. Albamqꝫ cõdidit: eoqꝫ cum pręstaret virtute, imperiũ transtulit, veruntñ successio regũ Albanorũ, videtur ab Ascanio Lauinię deducta: nam is Syluiꝰ dictus est, eo ꝙ post mortẽ patris mr̃ de eo grauidas in syluas Ascanij Creusæ enixa fugisset. Vñ. vj. huius: Syluius Albanum nomẽ, tua posthuma proles. Huic quoque Ascanio, natus est filius Syluius, a quo cæteri reges Albani, Syluij sunt dicti. Quocirca si concedendum est (quod hic dicitur) Ascanium Creusę Albam condidisse, illicqꝫ regnasse, dicendum etiam erit post mortem illiꝰ, Ascanium minorẽ, Lauiniæ videlicet filium cum tota prole, vsque ad Romulũ vrbis cõditorem regnasse. Sed opiniones varias recitat Landinus, cuius verba sunt. Refert Liuius Albã longã nomẽ sumpsisse ab Alba porca, cuius omine condita est, & a situ vrbis, qm̃ in montis iugo, in longitudinẽ porrecta sit: & conditam esse ab Ascanio Aeneę filio. Sed vtrũ ab eo, quem ex Creusa in Phrygia

Ordo.

Ascaniꝰ.

Albula.

sed

Stēma. an ab alio quē ex Lauinia in Italia genuerat, ambigit. Tū ita pro/
Syluiop sequitur. Is Ascanius, quacunq; sit matre natus, abundante Laui/
nij multitudine, Albam condidit: atq; inter Lauinium & Albam,
triginta interfuere anni. Syluius deinde regnat Ascanij filius casu
quodam in syluis natus. Is Aeneam Syluium creat: inde Latinū
Syluium, a quo aliquot Coloniæ deductæ, Prisci Latini sunt ap/
pellati. Mansit deinceps Syluius omnibus cognomen. Alba ex La
tino ortus, & ex Alba, Atys, ex Atv: Capys, ex Capy: Capetus, ex
Capeto, Tyberinus: qui in traiectu Albulæ submersus, nomē suū
flumini reliquit, Ex Tyberino, oritur Agrippa: & ex Agrippa, Ro/
mulus: qui fulmine ictus, perijt: ex quo est Auentinus, a q̄ mons
Auentinus (quia in illo sepultus est) nomen sumpsit. Auentini fi/
lius Procas est, qui Numitorem creat & Amulium, Amulius, Nu
mitorem (cui regnum legatum erat.) quoniam grandior esset na
tu, pellit: filiumq; interimit: & filiam vestalem virginem facit: q̄
grauida facta, Martem (siue quod ita crederet: siue vt quia deus
author culpę honestior esset) patrem nuncupat. Eius partu, natus
est Romulus & Remus. Hæc Liui. Dion. autem Halycarnasse[us], re/
fert Ascanium Creusæ filium, qui antea Euryleon vocabatur, Al/
bam condidisse. Erat Ænec & alter filius: sed ex Lauinia. Hic, Syl
uius vocabatur, quoniam mater Ilia, metuens priuignū illū, clan
culum in syluis alendum curauerat: tradens illo Tyrrheno pasto/
ri, quem Latino sciebat fuisse acceptum. Mortuo autem Ascanio,
certabant de regno hic Syluius, & Iulus Ascanij filius: sed popu/
lus litem diremit, Syluiumq; regnare iussit: Iulo autem, regni lo/
co, sacrā quandā potestatē attribuit: honorē periculis imperij va/
cantem. Quem idem Diony. scribit, in domo Iuliorū ad suā vs/
que ętatem durasse: in qua Cæsar mirifice floruit. Regnauit autē
Syluius vnde triginta annis. Aeneas Syluius. xxxi. Latinus. lj. Al/
bæ. xl. Capys. xxviij. Post hunc ponit Dyonisius, regnasse Cape/
tum annos. xiij. Tyberinum. viij. Agrippā. xxxiij. Post hunc, loco
Tp̄s Al/ Romuli, ponit Alladrū, tyrannica violentia virū, qui deos contē/
be & re nens, fulminum & tonitruū imitationibus, se deū credi cupiebat:
gum. verū imbribus & fulminibus in eius domū cadētibus, & lacu iu/
xta quem habitabat in eius domū exūdante, cū tota domo absor
ptus est. Auentinus regnauit annos. xxx vij. Procas. xxiij. Amuli[us],
qui fratri regnū eripuit. xliij. regnauit annos. Eusebius ait, Ascaniū
Albam condidisse, anno mundi. xxvij. supra. iiij. millia: & regnasse
annos. xxxviij. Deinde Syluium Posthumū. xxix. Æneam Syluiū
xxxj. Latinum. l. Albam. xxxix. Atym siue Ægyptum. xxiiij. Ca/
pym. xxxviij. Capetum. xiij. Tyberinum viij. Agrippam. xl. Are/
mulum, quem alibi Remulum, vel Romulum. xxxix. Auentinum
xxxvij. Procam. xxiij. Amulium. xliiij. Hæc ille. Nos ad ordinem
redimus, qui talis est. Transferet ergo Ascanius, Iulus: regnum a
sede Lauini (quamuis Dyonisius dicat, non regnū, sed sacrā pote/
statem filiū obtinuisse) & muniet multa vi. i. potestate aut muni/
mine: Albā longā: quę Alba, a porca alba dicta est, & longa a situ,
vt vidimus in Liuio. Regnabitur) impersonaliter loquitur prudē
ter: ne Iulo aut regnum mendaciter addicat, aut turpiter auferat:
regnabitur ergo, siue a Creusæ, siue a Lauiniæ stirpe) hic. i. Albæ
ccc. annos totos. i. integros sub gente Hectorea. i. Troiana, & ani
Rhea. mosa, atq; bellicosa, vti erat Hector: donec sacerdos. s. Ilia, Rhea/
Ilia. virgo Vestalis: regina quia regis. s. Numitoris filia vnica, interfe/
cto videlicet fratre Lauso: grauis. i. prægnans, & grauida effecta/
Marte: De qua re Liuius sic. Procas, Numitorē atq; Amulium p̄
creat: Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Syl
uiæ gentis legat. plus tū vis potuit, quā voluntas patris aut vere/
cundia ętatis. Pulso fratre Amulius regnat: addit sceleri scelus:
stirpem fratris virilē interimit: fratris filiæ Rheæ Syluiæ per spe
ciem honoris, cū Vestalē eam legisset, perpetuo virginitate spem
partus adimit. Sed debebatur (vt opinor) fatis tātę origo vrbis:
maximiq; s̄m deorum opes imperij principium: vt cōpressa Ve/
stalis, cum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia deus
author culpæ honestior erat, Martē, incertæ stirpis patrē nuncu/
pat. Sed nec dij, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate
regia vindicant. Sacerdos vincta in custodiā datur: pueros in pro
fluentē aquam mitti iubet: Hęc ille, qui persequitur, quomodo ge
melli in littore dimissi: a lupa nutriti. donec a faustulo reperti, &
Laurentię educandi traditi sint, vbi addit: Sunt qui Laurentiam
vulgato corpore lupam vocatam inter pastores putent: ita locū
fabulę atque miraculo datum &c. Sane priusq̄ ad ordinē redeā,
pręnotabo trienniū imperij Æneæ, diligenter excogitatū a poe/
ta. Nā ternarius numerus, q primus impar, & ex primo pari, atq;
vnitate cōstat, perfectissimus habetur: denarius autē consumma/
tissimus: vt supra quē non sit, nisi priores repetantur: Itaq; ter/
nariū Ænec, denarijs binis multiplicat, quorū priorē, dat Laui/
nio, posteriorē Albę: vt tertiū p̄ quē infinitū imperiū innuit, Ro/
mę recipiat. Treis igitur annos regnare promittit Æneam: decies
ter Ascanium: quia triginta annos, & decies triginta. hoc est tercē
tum annos Albanum duraturum regnum: & si consimili propor
tione procedatur, decies, tercentum. i. tria millia annorum, quib[us]
infinitum significatur imperium, Romanos regnaturos, qui nu/
merus nondum completus est cum iam imperium in Germanos
translatum videamus. Verum certiora de præteritis q̄ de futuris
inducunt poetę vaticinia. Nam mentitus est Iuppiter, dicens, Im
perium sine fine dedi. De qua re diuus Augustinus, de verbis do/
mini, ser. xxix. ita loquitur: Habent mutationes regna. Veniet ille Regn
de quo dictum est, Et regni eius non erit finis. Qui hoc regnis ter peun
renis p̄miserunt, non veritate ducti: sed adulatione mentiti sunt.
Poeta illorum quidem, induxit Iouem, & ait de Romanis: His
ego nec metas rerū, nec tēpora pono. Imperium sine fine dedi.
Non plane ita respondet veritas. Regnum hoc quod sine fine de/
disti, in terra est, an in coelo? Vtiq; in terra. Et si esset in coelo, coelū
& terra transiēt. Trāsient quę fecit ipse deus, quanto citius quod
cōdidit Romulus? Forte si velimus hinc exagitare Virgiliū, & in/
sultare, quare hoc dixerit: in parte tolleret nos, & diceret nobis.
Et ego scio. Sed quid facerē qui Romanis verba vendebā: nisi hac
adulātiōe aliquid promitterē, quod falsum erat? Et tū in hoc cau/
tus fui qn̄ dixi, Imperium sine fine: Iouē ipsorū induxi: qui hoc
diceret: non ex persona mea, dixerim falsa: sed Ioui imposui fal/
sitatis personam. Sicut deus falsus erat, ita vates mendax erat. Nā
vultis nosse, quia ista nouerā: alio loco, qn̄ non Iouem, lapidē in/
duxi loquentem: sed ex persona mea locutus sum, dixi: Non res
Romanę: perituraq; regna videte, quia dixit peritura regna. Dixit
peritura regna: non tacuit peritura, veritatē non tacuit: semp̄ mā/ vestales
sura adulatione promisit. Non ergo deficiamus fratres, finis erit
terrenis omnibus regnis. Nūc si finis est: deus videt &c. Hæc ille.
Nos ad ordinem reuertimur, q talis est. Regnabitur hic. i. in Alba
longa: sub gente Hectorea. i. Troiana: tercentū. i. tercentos annos:
totos. i. continuos, & sine interruptione: nā Romę fuerunt sępe in
ter regna, regnabitur dico tantisper donec sacerdos, regina. i. regis
filia: videlicet Ilia Numitoris filia, & virgo Vestalis, quā Monia/
lē nostri vocant (eę aūt Vestæ, quæ dea ignis purioris, hoc est flā/
mæ est dicatę: perpetuā virginitatem conseruabant: aut pollutæ
defodiebātur viuę) grauis. i. grauida effecta: Marte. i. deo bello:
quia bellicosam genuit prolē: aut forte: quia a viro belligero com
pressa, dabit partu. s. vno: prolē geminā. s. Romum, & Remū fr̄es
gemellos (Tā Donatus q̄ Seruius, pronunciant Romū, a quo Ro
ma deducitur: blandimenti aūt causa. Romulū vocatum vult Ser
uius: veruntū, blandimenta solent esse temporanea, & loco con/
gruētia. nō perpetua) inde. i. post partū Ilię: Romulus: alter e ge/
mellis: lętus: qa Martius iam tum animus in eo erat, vt se facile
Martis filiū probaret: tegmine fuluo. i. rutilo, quasi leonino: lupę
nutricis. s. suę: a qua primum nutritus erat (sed argutissime rē ape
rit poeta: nā quota quęq; lupa fulua est. At meretrices, vt author
est in Teren. Donatus, fuluo inducuntur amictu, auaritia notatę,
propter fuluū auri colorē) excipiet. i. extra alios capiet, vt extra
sortē fraternā: aut extra pericula, & latronū insultus: cum & eo[rum]
plurimi latrones fuerint, & condet moenia Mauortia. s. Romana
quæ se Martē iactent habere authorem, vt Liuius in præfatione
attestatur: & dicet. i. nuncupabit: Romanos: de suo nomine: quod
in consolationē Æneæ dicitur, cui id negatū erat: cum tū dictum
sit, q̄ Antenor, gēti nomen dedit. Ego, inquit Iuppiter: habet aūt
emphasin pronomen. q. d. fatorū conditor, & qui res hominū &
deorum, ęternis imperijs rego, nec pono. i. constituo: his, Roma/
nis: metas. i. terminos rerū, quia erit aliqn̄ Iulius, imperium Ocea
no famā qui terminet astris: Et si dicas Oceanū saltem esse termi/
num imperij: dicemus Romanos ēt mari dominatos. Sed si tunc
extremum Oceanum, terminū voces, dicā illum a natura, non a
fatis, positū. Quod si maior esset mundus: maius fuisset s̄m Io/
uis promissionem Romanorum imperiū. Nec dicit se non pone/
re metas imperij, sed metas rerū, quia semper res plures acquire/
re poterant Romani, cū quotidie nouę producitur: & si nō aliud,
saltē gloriam augere poterant. Ego igitur, nec pono his metas re
rum, nec tp̄a, quibus eas possideant, sicut Albanis iam terminum
statui: sed dedi. s. dum fata cōderem, imperiū sine fine (ita. n. tunc
erat in spe, sicq; visum poetę: qui si aliter sensisset, nō id etiam ex
persona Iouis dixisset) nā poeta non minus Iouem q̄ se falsidi/
cum negasset (vidimus tamen quid Augustinus sentiat) quin, Id
est quinetiam: Iuno aspera, id est inaccessibilis Troianis, & ita im
placabilis (tractum a spinis, & rupibus asperis, quę inaccessibiles
sunt: qui vero aditum negant placari nolunt. Incusat ergo Iuno/

pem, vt Venus dictura in quinto, Quam nec lōga dies, pietas nec mitigat vlla) quę fatigat mare metu, quasi dicat, inani, cum fata mouere nequeat: mare & terras, id est regiones omnes hominibus concessas: & coelum, id est aerem, aut reuera coelum, quia etiā superos solicitat: aut coelum propter Aeolum dixit, nam venti in aere dominantur: referet, id est reducet. consilia. s. sua: in meli⁹, id est in meliorem sententiam, quia tandem placabitur, & fouebit mecum: Romanos dominos rerum, scilicet omnium: & gentem togatam, id est Latinam potissimum Romanam, quæ in togis tempore pacis versari solet. Sic placitum. Confirmat Iuppiter fata Veneri promissa, dicēs ea deorū placito stabilita: Addit Troianos non solum in Latio regnaturos, sed etiam Græcis dominaturos: quod respicit ad illud, Hoc equidem occasum Troię, tristeis'q; ruinas Solabar, fatis contraria fata rependens. Nam vbi Venus dixerat se solatā de occasu regni Troiani, per hoc quod nouerat Romanum oriturum: & ita rependens fata contraria fatis: nō non quod inter fata sit repugnantia: sed quia respectu diuersorū, promittunt contraria. Nam vinci, & vincere: regnare, & seruitio premi, quodammodo contraria sunt. In fatis autem erat, Troianos in Troia vinci: sed rursus in Italia regnare. Cum ergo cōtenta fuerit videre Romanum imperium, addit Iuppiter, etiā i Graecos vltionem: vt par pari referre videatur Troiani: quo nihil dulcius Veneri contigere posset. Dicit ergo: sic placitum. sup. est deorum concilio: ętas .i. æuum quoddam: veniet lustris labentibus, id est lapsu & successu temporum: quæ lustris .i. quinquennaris, computabuntur: cum, id est quando, aut qua ætate, seu quo ęuo: domus Assaraci, id est Æneta, ab Assaraco deducta: premet, seruitio. s. subiugabit: Phthiam, id est patriam Achillis euersoris Troię, & Mycenas, patriam Agamemnonis. claras. s. tanta prole, & dominabitur Argis victis .i. dominiū exercebit in Argos .i. Arguos, seu Grecos victos, & subactos qui nunc victores sunt. Vnde in secundo huius: Ferus omnia Iuppiter Argos Transtulit.

Nascetur pulchra Troianus origine Cęsar,
Imperium Oceano, famam qui terminet astris,
Iulius, a' magno demissum nomen Iulo.
Hunc tu olim coelo spoliis Orientis honustum
Accipies secura: vocabitur hic quoque votis.
Aspera tum positis mitescent sæcula bellis,
Cana fides, & Vesta, Remo cum fratre Quirinus
Iura dabunt, dirę ferro, & compagibus arctis
Claudentur belli portæ: furor impius intus
Sæua sedens super arma, & centum vinctus ahenis
Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.

SERVIVS.

¶ Nascetur.) Ad illud respondet, Certe hinc Romanos. Et omnis poetæ intentio, vt in qualitate carminis diximus, ad laudem tendit Augusti: sicut & in Sexti Catalogo, & in Clypei descriptione. Hæc autem Iouis allocutio, partim obiecta purgat, partim aliqua pollicetur. ¶ Pulchra.) Allusit propter Venerem. ¶ Troianus.) Ac si diceret, etiam Cęsar Troianus est. ¶ Cæsar.) Hic est qui dictus est Caius Iulius Cæsar. Caius pronomen est: Iulius ab Iulo: Cęsar vel ꝙ cęso matris ventre natus est, vel ꝙ auus eius in Africa manu propria occidit elephantē, qui Cęsar dicitur Poenorū lingua. ¶ Imperiū Oceano, famam qui terminet astris.) Aut ad laudē dictum est, aut certe est sm historiam. Re vera .n. & Britanos qui in Oceano sunt, vicit: & post mortē eius cū ludi funebres ab Augusto eius adoptiuo filio darentur, stella medio die visa est. Vnde est, Ecce Dionęi processit Cæsaris astrū. ¶ A magno.) Sicut Alexander, sicut Pompeius. ¶ Olim.) Modo futuri est. ¶ Coelo.) In coelum. ¶ Spoliis oriētis.) Victo Pharnace Mithridatis filio, qui re vera fuit in oriente. Cęterum Ægyptus in q̄ Ptolemęum vicit, in Australi est plaga. ¶ Honustū.) Inter honustum & oneratum hoc interest, quod Oneratus est qualicunq; p̄ssus pondere: Honustus vero cui onus ipsum honori est, vt siquis hostiū spolia ferat. Sed oneratus aspirationē non habet, qa ab onere venit: honustus vero quia etiā ab honore descendit, retinet aspirationem. ¶ Accipies secura.) Quia post mortē Cæsar meruit arā, fastigium, flaminem, vt Cice. in Philippicis. ¶ Hic quoq;.) Potest intelligi sicut Romulus: sed melius sicut Aeneas, de quo superius ait, Sublimem'q; feres ad sydera coeli Magnanimū Aeneā. Quoq; autem semper ad similitudinem ponitur: vt, Tu quoq; littoribus nostris. ¶ Votis.) Vel ad vota, vel votis vocabitur. ¶ Aspera tūc.) Id est Cęsare consecrato, cum Augustus regnare coeperit, clauso iam templo, pax erit per orbem. Constat autem templū hoc ter esse clausum. Primum regnante Numa: item post bellum Punicū secundum: tertio post bella Actiaca quæ confecit Augustus, quo tempore pax quidem fuit, quantum ad exteras pertinet gentes: sed bella flagrauere ciuilia, quod & ipse per transitum tangit, dicens. ¶ Furor impius intus.) Huius autem aperiendi vel claudendi templi ratio varia est, alii dicunt Romulo contra Sabinos pugnante, cum in eo esset vt vinceretur, calidam aquam ex eodem loco erupisse, quę fugauit exercitum Sabinorum. Hinc ergo tractum morem, vt pugnaturi aperirent templum, quod in eo loco fuerat constitutum, quasi ad spem pristini auxilii. Alii dicunt Tatium & Romulum facto foedere, hoc templum ædificasse. vnde & Ianus ipse duas facies habet, quasi vt ostendat duorum regum coitionem: vel quod ad bellum ituri debent de pace cogitare. Est alia melior ratio, quod ad pręlium ituri optent reuersionem. ¶ Cana fides, & vesta.) Subaudis erit. Canam autem fidem dixit, vel quod in canis hominibus inuenitur: vel quod ei albo panno inuoluta manu sacrificatur, per quod ostenditur fidem debere esse secretam. vnde & Horatius, Et albo rara fides colitur velata'q; panno. Vestam vero Religionem: quia nullum sacrificium sine igne est, vnde & ipsa & Ianus in omnibus sacrificiis sacrificiis inuocantur. ¶ Vesta.) aūt dicta vel ἀπὸ τῆς ἑστίας: vt digammos sit adiecta. sicut her, ver, henetus, Venetus. vel quod variis vestita sit rebus. Ipsa enim esse dicit terra quā: ignem habere non dubium est. vt ex Ætna, Vulcano'q; datur intelligi. ¶ Remo cum fratre Quirinus iura dabunt. ¶ Multi sic intelligere volunt, vt supra diximus: quia post pestilētiam ad placandos fratris manes geminus omnibus visus est Romulus. vnde est, Viden⁹ vt geminæ stent vertice cristæ? Sed hoc esse non potest, quia iteratio est antedictorum, aut ordo præposterus, si post dictum Cęsarem, Romulum repetit. Cōstat preterea Iani templum patuisse sub Romulo. Alii volunt p hos, Romanos intelligi. Vera tamen hoc habet ratio: Quirinum Augustum esse, Remum vero pro Agrippa positum, qui sororem Augusti duxit vxorē: & cum ea pariter bella tractauit. vnde est, Parte alia diis & ventis Agrippa secundis. Nam adulans popul⁹ Romanus Octauiano, tria ei obtulit nomina: vtrū vellet Quirinus; an Cęsar, an Augustus vocari. Ille ne vnum eligendo partē læderet quæ aliud offerre cupiebat, diuerso tēpore omnibus vsus est. Et primo Quirinus dictus est, inde Cęsar, postea quod & obtinuit Augustus, sicut Suetonius probat, & in Georgi. ostendit Virgilius. Nam cum de Gangaridū victoria diceret, qui iuxta Gangem sunt, qui'q; ab Augusto victi sunt, ait: Victoris'q; arma Quirini. Vt autem pro Agrippa Remum poneret, poetico vsus est more, nā nomen ex vicino sumpsit. Hoc ergo dicit, Cum coeperit Iuli⁹ Cęsar coelum tenere patratis omnibus bellis, iura dabunt Augustus & Agrippa. Romulus autem ideo Quirinus dictus est, vel ꝙ hasta vtebatur, quę Sabinorum lingua curis dicitur. Hasta enim, id est curis, telum longum est: vnde & securis quasi semicuris, vel ꝙ grece κοίρανος rex dicitur. Constat autem Gręcos fuisse Romanos, vel propter generis nobilitatem. Mars enim cum sæuit, Gradiuus dicitur, cum tranquillus, Quirinus. Denique in vrbe duo eius templa sunt, vnum Quirini intra vrbem, quasi custodis & tranquilli, aliud in Appia via extra vrbem prope portam, quasi bellatoris vel Gradiui. ¶ Dirę.) Cum apertæ sunt. ¶ Compagib⁹.) Ambages & compages antiqui tantum dicebant: posteritas admisit vt etiam compaga dicatur: sed non quia varius esse potest nominatiuus, debet etiam declinato mutari, quemadmodum nec in istis nominibus, arbor, arbos, vomer, vomis: nā & arboris, & vomeris tantum facit. Ergo compages compagis, quoniam compago vsurpatum est: compaginis enim nemo peritus dicit. ¶ Furor impius intus.) Vt superius diximus, propter bella ciuilia, quę gesta sunt contra Brutū & Cassium ab Augusto in Philippis: cōtra Sextū Pompeiū ab Augusto in Sicilia. ¶ Sęua sedēs super arma.) Secundum antiquam licentiam. Sciendum tamen hodie in, & sub tantum cōmunes esse præpositiones, cæterum super, & subter, iā accusatiuæ sunt, sicut clam, & post, quæ antea communes fuerunt: nunc in his mutata natura est. ¶ Ahenis nodis.) Non cētum nodis, sed cathenis, quas circunlocutione significauit, quia sunt cathenę nodi plures.

DONATVS.

¶ Nascet pulchra Troian⁹ origine Cæsar.) Optima. s. & honesta Vi non

vt non corporis, sed originis intelligatur pulchritudo. ¶ Imperiũ oceano.) Vt tantum Cęsar pugnando esset obtenturus, vt nihil nõ domitũ relinqueret, & fama nominis ac triumphorum eius vsq; ad coelum perueniret, diceretur'q; is est Cęsar trahens a magno demissum nomen Iulo: in tantum autem domaturum omnes gentes, vt existentibus triumphis eius, pax dehinc & fides perpetua permaneret, hoc est quod ait. ¶ Aspera tum positis mite. secu. bel.) Id est leges Romuli perdurabunt. ¶ Dirę ferro & compa. ar. &c.) Cessura omnia mala felicitate Cęsaris dixit, furorem. s. necessitatem'q; bellandi, promissione futurorum, exposita prouideri securitas debuit, ne naufragi in alienis terris & incognitis, atq; in quibus constaret inimicam Iunonem vehementissime coli, aliquam violentiam paterentur. hanc partem incipit sic.

ASCENSIVS.

¶ Nascetur pulchra Troianus origine Cæsar.) Pergit Iuppiter, perueniens ad id, quod maxime dictum voluit poeta: non enim (vt sæpe iam diximus) constituerat aliud dici q̃ dixerit: sed suis locis Iulij & Augusti laudes, inserit: vt hic in vaticinio Iouis. in sexto in prophetia Anchisæ: & in. viij. in clypeo Vulcani, itaq; non recipitur a melioribus sententia Donati, sentientis constituisse res Albanas & Romanas vsque ad Augustum perscribere. Donati autem verba hæc sunt. ¶ Pulchra.) Optima & honesta: vt non corporis sit, sed originis. ¶ Iulius.) Cæsar trahens nomen demissum: in tantum autem domiturum omnes gentes, vt existentibus triumphis eius, pax dehinc & fides perpetua permaneret. ¶ Iura dabũt) id est leges Romuli perdurabunt. Et deniq; cessura, omnia mala, felicitate Cæsaris, dixit furorem. s. & bellandi necessitatem. Hæc ille. Beroaldus autem in Seruium dicit sic: Celeberrimi scriptores & potissimum Tranquillus, ac Plutarchus, scribunt Cæsarem matri Aurelię olim dixisse: mater aut pontificem, aut exulem filium, hodie videbis: eadem laudatur, q̃ nurum semper obseruauerit, & singulari pudicitia fuerit prędita, atq; vixerit, floruerit'q; viuente,

Cęsar

atq; florente filio Cæsare: pręterea non ipse Iulius Cęsar dictator apud Romanos, primus hoc nomine decoratus est: sed Scipio Africanus, vt author est Plin. cuius verba hęc sunt ex lib. vij. Auspicatius enecta parente gignuntur, sicut Scipio Africanus, prior natus: primus'q; Cęsar, a cęso matris vtero dictus. Solinus idem scribẽs, Plinij verba corroborat. Hoc in loco memorandum est id, quod a Spartiano de Cęsarum nomine refertur: qui in Elio Vero imperatore tradidit eum qui primus Cęsar appellatus sit: hoc nomen esse sortitum ab elephanto: qui lingua Maurorum Cęsar dicitur: in pręlio cęso: vel quia mortua matre, cęso ventre, sit natus: vel cum magnis crinibus, sit vtero parentis effusus: vel q̃ oculos cęsios habuerit &c. Quæ vero in eundem, de declinatione huius nominis

Compago

compago, & de nominibus Augusto oblatis, annotauit: hęc sunt. Sententiam Seruij refellit Manilius in primo astronomicon, scribens: Interdum ęquali laterum compagine ductus. Item in eodẽ: Aeriam in nebulam clara compagine versus. Et Ouid. in. j. Metam. Atq; ita disparibus calamis compagine cerę. & Seneca in. xiiij. epistolarum ad Lucilium, cuius hęc verba sunt: Siue flammarum violentia compaginem soli rupit, siue vetustas. Inde cõpaginatio, & cõpaginatus deriuantur, qua dictione vtitur sępius Hieronymus, Augustinus, & Iosephi interpres Rufinus. Item cum talia in commentarijs Seruij, lego in eam sententiam, pedibus vado: vt existimem eos fuisse adulteratos, & in plurimis locis corruptos, mutilatos, inuersos: etenim Suetonius nusq; hoc refert. Cęterũ sic scribit in Augusto infanti, cognomen Thurino, inditum fuisse, postea

Augusti nola. Thurin.

Caij Cęsaris: deinde Augusti cognomen assumpsisse, alterum testamento maioris auunculi, alterum Numatij Planci sententia, cũ quibusdam censentibus Romulum appellari oportere: quasi & ipsum cõditorem vrbis pręualuisse, vt Augustus potius vocaretur. Thurinus autem vocatus fuerat a Pago Thurino, nulla mẽtio, nullum verbum a Suetonio fit: q̃ Quirinus fuerit nominatus, nisi fortassis credere velimus in alijs a Tranquillo scriptis opusculis, huiusce rei habitam esse mentionem, quod existimare ridiculum est: nanq; in commentarijs Seruij: etiam Plinius sępissime allegatur, sed perperam: de his rebus quarũ nulla penitus, apud Plin. fit mentio, quemadmodum de Lycisca scribens Seruius ait: Lyciscæ sunt

Lycisca

(vt etiam Plinius dicit) canes nati ex lupis & canibus: hoc nusquã apud Plinium reperitur, nusq; in Plinio lectum est, qui quidem refert canes in Gallia e lupis concipi: sicut apud Indos e tigrib. sed appellari Lyciscas minime tradit. Idem Crocutas nuncupat ex cane lupoq; conceptos. quinetiam dicit Seruius a Plinio, in na. mentionem fieri de lauandis cadaueribus, & conclamandis: cum apud Plinium nullum super hoc verbum fit scribentem de his qui dicti sunt reuixisse. Libuit hæc duo exempli causa ponere: cum sæpissime (vt diximus) Plinium falso citet Seruius, qui Ouidij quoque allegat Metamorpho. referens fabulam Phyllidis, cuius rei nulla penitus mentio in eo opere facta reperit: ex his itaque ego coniecto, aut mutilatos fuisse Seruij commentarios, aut non fideliter exscriptos: non enim ausim firmare tantum alioquin virum tam pueriliter delirasse, nisi fortassis idem Seruio crimini damus quod Senecæ dat Quintilianus: videlicet q̃ his quibus inquirenda quædam mandabat, deceptus fuerit: nos ad propositum institutum redeamus. Hæc ille. Cæterum, vt perpetuo tenore ordinem ponam, addamus & Landini verba, de portis belli clausis, quæ hæc sunt. Scribit Piso in annalibus ædificatum templum a Numa Põpilio inter Romanum, boarium'q; forum, Iano gemino fuisse, & ab eo institutum, vt eius porta clausa, pacem: aperta, bellum significaret. Clausa est ter. Primo suo tempore. Secundo in primo bello Punico a Luctatio finito. Tertio sub Augusto finitis bellis ciuilibus. Ianus (vt refert Macrobius) siue sol, siue mundus putetur, ab eundo dicitur, quia mundus semper est in motu. Appellatur'q; Ianus. Item, pater geminus. Item, Iunonius: quia calendarum est princeps qua Iunoni dicatæ sunt: Vnde illi (vt ait Varro) duodecim aræ, pro duodecim mensibus dicatæ erant. Dicitur Consiuius a conserendo, scilicet propaginem generis humani. Item Quirinus, quia belli sit portus: dicitur Patulcius, & Clausius, quia bello valuæ eius pateant, & pace claudantur. Volebant Romani in bello Sabino quod raptis virginibus gestum est portam, quę erat in radicibus collis viminalis: deinde ab euentu ianualem vocatã claudere. Sed cum ter clausissent, & toties sua sponte pateret, armati ingressum custodiebant, mox cum audirent ab alia parte suos, a Tatio fugatos fuga arrepta custodiam deseruerunt. Erant irrupturi Sabini: cum extemplo per hanc portam, magna vis torrentium scatentibus vndis erupit, & multas cateruas hostium, aut feruentibus vstas, aut vasta voragine deuoratas ferunt. Hic mos mansit Iani, ianuam in bello ad auxilium patere. Hæc ille. Cęterum Sueto. de Iano ab Augusto clauso, dicit sic: Ianum Quirinum, semel, atq; iterum a condita vrbe, ante memoriam suam, clausum in multo breuiore temporis spatio terra, mari'q; pace parta ter clausit. Hæc ille. Vbi Beroaldus Numa secundus Romanorum rex Iani templum, ad infimum Argiletum extruxit, qui index pacis foret & belli, vt apertus in armis, clausus in pace, ciuitatem esse significaret. Semel ab ipso Numa clausus fuit: iterum post primum Punicum perfectum bellum: tertio post bellum Actiacum ab imperatore Cæsare Augusto, pace, mari, terra'q; parta: quod nostrę, inquit Liuius, ætati, dij dederunt, vt videremus ad quod allusit Virgilius in illo versu, Claudentur belli portæ. Sed diligenter animaduerte Tranquillum scripsisse Ianum, ter clausum fuisse ab Augusto propter historiam quam viri alioquin eruditi parum diligẽter obseruauerunt. Scito igitur Augustum Cæsarem ab Oriente post Antonium Cleopatram'q; deuictos: cum victoria redeuntẽ tum primum clausisse Iani portas, quo die primum Augustus cõsalutatus est. Mox profecturus in Hispanias cum exercitu aduersus Cantabros, aperuit belli portas: quas iterum claustro cohibuit in honorem Cantabricæ victorię. Deinde cum ab Oriente in Occidentem, a Septentione in Meridiem, ac per totum Oceani circulum, cunctæ gentes vna pace compositæ forent, Iani portas tertio Augustus clausit: & ita clausus est Ianus quinquies. Semel a Numa Pompilio: iterum Tito Manlio consule, & ter per Augustum Cæsarem multo breuiore tempore: quam bis clausum fuisset a superioribus. historia traditur explicate ab Horosio lib. vj. historiarum: cuius authoritate subnixi censemus legendum esse, ter clausit, sicut emendati codices habent: & quadrat historiæ cuius incuriosi legunt, tertio clausit: existimantes nihil aliud esse subintelligendum q̃ quod tertio loco Augustus clauserit, Ianum in sacris veteres Romani inuocabant Ianum Quirinum, Ianum Patulcium & Clausium: Quirinum autem cognominabant, quasi bellorum potentem, ab hasta quam Sabini curim vocant: Patulcium. & Clausium, quia bello portæ eius patent, pace clauduntur. Hæc ille. Cur autem bello aperiantur, aperuit Landinus: quia videlicet ab eo auxilium sperabant. Hic autem consimili ratione dictus est Romulus, qua & Ianus, Quirinus: sed si singula persequar longe prolixior, q̃ constitueram fiam. ¶ Ordo igitur est. Cęsar, scilicet Troianus pulchra origine, id est per pulchram originem, aut quia a pulchra Venere, secundum Seruium deducta: aut honestam, quia legitimam, vt sentit Dona. sicut ibi, & pulchra faciat te prole parentem, nascetur. s. lustris labentibus, & temporis successu, qui. i. tanq̃ is qui, aut. i. vt is sit qui terminet. i. claudat. imperium. s. Romanũ, Oceano. i. orbe terrarũ quẽ mare Oceanum ambit. & qui terminet, famã astris. Vnde in Buco. Daphnis ego in syluis

Ianus. Iunoni. Consiui. Quirin. Patulci. Clausi.

Ianus clausus ter ab Augusto

Quinquies clausus. Ianus.

Ordo

tis, hinc vsq; ad sydera notus. quinetiam inter sydera, vnde dictū est: Ecce Dionei processit Cæsaris astrum. Cæsar dico Iulius appositorie nomen, aut quod nomen demissum supple est. i. deductum ab Iulo. s. Ascanio magno. s. fine pari, sicut & Alexander, & Pompeius, magni dicti sunt; vt Cæsari etiam ab origine ostendatur deberi, quod Pompeio concessum est: vt secura. i. sine cura, aut seorsum a cura (nam dictum est quando hæc te cura remordet) accipies. s. in coetum deorum olim, id est tēpore futuro, coelo. i. in coelum & in numerum coelestium, hunc. s. Iulium Cæsarem, honestū id est honeste oneratum spoliis Orientis, id est quæ ex Oriente victo Pharnace Mithridatis filio retulit, & hic. s. Iulius Cæsar: vocabitur. i. inuocabitur, quoque, id est etiam nedum Æneas votis, id est ad vota suscipienda, vel in votis faciendis. Secula aspera, id est dura & tristia propter bella, tum ciuilia, tum externa, mitescent. i. fient mitia, tum, id est deinde regnante. s. iam Augusto: & hoc bellis. s. omnibus de quibus iam per Beroal. mentio facta est, positis, i. depositis, aut sedatis, & pacatis: fides cana. i. antiqua & cādida. i. simplex, & sine fuco, ac liuore, & Vesta. i. casta religio, & Quirinus. i. virtus bellica per Quirinum significata, aut Romulus ipse primus rex, & senatus legumq; creator, cum Remo fratre. i. cum authoritate fraterna: licet interēptus erat, sicut Seruius recitat. (Aut allegoricos intelligimus, vt sicut per intestinam æmulationem, & fraternum odium, Romulus fratrem occidens, semina belli vsque ad ea tēpora dedit, ita recōciliatis iam eorum manibus gētes cunctæ in gratiam pacis coeant, vnde sequitur) dabunt iura. i. leges & instituta dire portę belli. i. templi Iani, quę apertę bellum significabant: claudentur ferro. i. ferreis repagulis, & compagibus arctis. i. arcte compingentibus (vbi dicit dirę portę claudentur ferro, propter repetitionem literę, quam caninam & irritatiuam vocat: etiam in vocabulis ipsis est quidam terror, ac diritas depicta, sicut in illis Ennianis: Postquam discordia tetra Belli ferratos postes, portasq; refregit, in quibus (vt inquit Flaccus) inuenies etiā disiecti membra poetæ) furor. i. bellicus impius, quia intestinus, aut impietatem procreans. vt templorum prophanationem, deuirginationes, stupra, homicidia, rapinas, & id genus alia, sedens intus. i. in ipso templo Iani conclusus: super arma sæua. i. bellica, quæ cū eo concludentur: & ipse vinctus post tergum, id est habens manus post tergum vinctas, centum supple catenis, nodis ahenis. i. ęreis. hoc est duris: quia æs non tam facile frangitur, aut rubigine absumitur, vt ferrum, licet ferrum durius sit: fremet cruento ore, horridus, id est existens horridus, & cruentus, atque ægre ferens tandiu includi. Nam, vt recitauit Beroaldus, ter clausit Augustus templum Iani, & reuera tertio, longa pace orbem moderatus, sub cuius imperio venit author pacis in mundum, quia tunc exiit edictum a Cæsare Augusto vt describeretur vniuersus orbis: vt Lucas nos docet.

POETA

[Hæc ait, & Maiæ genitū demittit ab alto,
Vt terræ, vtq; nouæ pateant Carthaginis arces
Hospitio Teucris, ne fati nescia Dido
Finibus arceret. volat ille per aera magnum
Remigio alarum, ac Libyæ citus astitit oris.
Et iam iussa facit: ponuntq; ferocia Pœni
Corda, volente deo: in primis regina, quietum
Accipit in Teucros animum, mentemq; benignam.

SERVIVS.

¶ Et Maia genitum.) Mercurium. Et est periphrasis. Cicero in libro de deorum natura, plures esse dicit Mercurios: sed in deorum ratione, fabulę sequendæ sunt: nam veritas ignoratur. Simul allusit poeta, quia per caduceatores, id est internuntios, pax solet fieri. ¶ Vt terræ.) Propter illud quod sequitur, Hospitio prohibemur arenæ. ¶ Pateant.) Propter illud, Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis. ¶ Hospitio.) Ad hospitium. ¶ Ne fati nescia Dido.) Non sui. Nam si sciret exitū suum, multo magis vetaret, sed Fati dixit, voluntatis Iouis. sicut, Fatis Iunonis iniquæ. Aut certe fati Troianorum, qui non sponte, sed necessitate ad Africam venerant: quod vtique ignorabat Dido. Illo enim tempore inuadendarum terrarum causa fuerat nauiga[tum], vt Sallustius meminit: facili tum mutatione sedium: quod [iam] excusant Troiani, Non nos aut ferro Libycos populare penates Venimus. Ergo hoc agitur vt discat Dido eos ad Italiam tendere. Quomodo ergo se iungit Aeneæ? Sed furoris illud est, non consilij. Nam nec sacerdotibus credidit. Vnde est, Quid vota furentem, Quid delubra iuuant? ¶ Remigio alarum.) Translatio reciproca, vt supra diximus. ¶ Citus.) Cum enim alia signa tarde ad ortus suos recurrant, Mercurius decimooctauo die in ortu suo inuenitur. ¶ Pœni.) ἀντὶ τοῦ φοίνικες est quasi phœni. ¶ Volente deo.) Mercurio vel Ioue. ¶ In primis.) Præcipue. ¶ In Teucros.) Pro Teucris, vt supra diximus.

DONATVS.

¶ Hæc ait & Maia genitum.) Procuratur Troianis securitas per duos, quorum alter auus esset, alter affinis. nam Maia Mercurij mater, vt in octauo libro apertius dictum est, Troianorum generi nectebatur. Debuit ergo ad effectus implendos talis mitti persona, quæ præceptorum authoritatem duplici ratione ducta celerius maturaret, alarum vel maxime iuuante subsidio. subnectitur dehinc causa mittendi & definitio mandatorum. ¶ Vt terræ, vtq; nouæ.) Nouas arces ideo posuit, quia nouitas regni cuncta potest habere suspecta, vt ipse Virgilius ait ex persona Didonis, Res dura & regni nouitas, me talia cogunt Moliri, & late fines custode tueri. Item potest intelligi & hoc modo, vt terræ Carthaginis pateant hospitio Teucris, & nouitas imperfectorum ædificiorum. solus tum efficere Iuppiter ministro Mercurio potuit, vt inimicos suos Carthago susciperet contra Iunonis studium, quam colebat. In omnibus igitur celeritate opus fuit, quæ non est prætermissa. nam eandem breui sermone complexus est dicendo, Vt terræ, vtq; nouæ pateant Carthaginis arces Hospitio Teucris. Terras dixit ne forte in regionibus Carthaginis, aut in littoribus a gentibus Troiani vexarentur. Nouas arces etiam sic accipimus, ne ad ipsam Carthaginem incogniti venientes aduersa paterentur, sed magis exciperentur hospitio. Mercurium interea celeriter diffiniuit obsecutum iussis. ¶ Volat ille per aera magnum.) Atq; vt esset fides volasse per aera Mercurium, addidit. ¶ Remigio alarum.) Aliter enim coeli partibus missus, ad terras venire non posset, nisi remigio alarū adiutus. non enim per inane aeris pedibus ire potuit. fructus executionis impletæ vt manifestius appareret, adiecit. ¶ Et iā iussa facit.) Propter Aeneæ commodum, repente ex ferocia in lenitatem hominū corda mutantur. Addidit. ¶ Volēte deo.) hoc est Ioue, vel Mercurio. illi enim naturalem ferociam repente, abiicere non possent, nisi interuenisset coelestis authoritas. Secūdo loco ipsius reginę posuit partes, sed hęc ne notabile fieret, vt secundo loco regina placaretur, ait in primis regina ipsa quippe primo fuerat lenienda, quę vel iubere aliquid in contrarium posset, vel emergentem violentiam pro potestate compescere. ¶ In primis regina quietum Acci.) Accipiunt ergo in Teucros, ipsa in primis quietum animum mentemq; benignam. Librauit magna moderatione Virg. quemadmodum hanc poneret partem. ponunt, inquit, ferocia corda Pœni, & accipiunt quietum animum in Teucros & mentem benignam. non dixit cœperunt amare Troianos, quod fieri simul non poterat, vt eodem temporis puncto, & ferocitatem ponerent & amarent. suffecerat enim ad necessitatem partis, vt a cogitationibus pessimis tēperarent, quod ait ponūtq; ferocia Pœni corda, meritum eius monstrari voluit, propter quem impossibilia curabantur, vt mala hominum natura verteretur in bonam, non iuxta oēs hoīes, sed iuxta Troianos tantūmodo. His inter Iouem, Venerem, & Mercurium gestis, redit ad ea a quibus interim recesserat, ab illa. s. Æneę cogitatione, qua dixit, Pręcipue pius Æneas, nūc acris Oronti, nūc Amyci casum gemit & crudelia secū Fata Lyci, fortemq; Gyan, fortemq; Cloanthū. hęc ergo Æneas cogitabat per diem, & quia dixit, Et iā finis erat vel conuiuii, vel fabularum, vel lucis: videamus quas cogitationū curas etiam per noctis tēpus habuerit, qđ ipsum laudabile est satis, si in tot laboribus in aliquam quietem flecti non potuit, neq; tunc saltē requiescere dormiendo, cum animalia omnia post fatigationem animorum & corporum soluuntur in somnos. Quæ res ostendit quanta cura tueatur Virgilius Æneam, cui inuentis occasionibus omnia genera virtutum, animi scilicet & corporis applicare non cessat. deniq; solum posuit ascendisse montem, & montem altissimū, & eo tēporis ascēdisse, quo cęteri tabidis corporibus & solutis iacebant in littore. Ecce etiā solus vtilitatem oīum cogitat, solus vigilat, solus agenda pertractat, solus ad ea cōplēda pgere disponit.

ASCENSIVS.

¶ Hæc ait.) Post consolationem Veneris misit Iuppiter Mercurium deorum nuncium ad conciliandos animos mortalium, & præcipue Didonis cum Troianis, de quo sic ait Donatus. ¶ Hæc ait, & Maiæ.) Exposita futurorū promissione prouideri securitas defuit,

desiuit, ne naufragi in terris alienis, & in quibus inimica regnabat Iuno, aliquam violentiam paterentur. Procuratur autem Troianis securitas per duos, quorum alter auus, alter affinis est. Nã Maia, Mercurij mater, Troianorum generi, nectebatur. Debuit ergo ad affectus implẽdos talis mitti persona, quę preceptorum authoritate, duplici ratione deducta, celerius maturaret alarum iuuante subsidio. ¶ Nouę.) Quia nouitas regni cuncta habet suspecta, vt ipsa, Res dura & regni nouitas.m.t.c.m. Vel lege: vt, Terrę Carthaginis, & nouitas ędificiorum pateat Teucris: solus autem Iuppiter, ministro Mercurio, potuit praestare, vt inimicos suos Carthago susciperet: sed omnia cum celeritate erant agenda: quam breui sermone est amplexus. Terras autem dixit, ne in regionibus Carthaginis, aut in littoribus a gentibus vexarentur. ¶ Nouę ar.) Etiã sic accipimus, ne Carthaginem incogniti venientes aduersa paterentur. ¶ Remigio alarum.) Aliter enim volare non potuisset. ¶ Et iam iussa.) Fructum executionis implere posuit. ¶ Ponunt ferocia corda.) Natura ferox in lenitatem mutatur. ¶ Volente deo.) Nam nisi dei.i. Iouis, vel Mercurij iussus, intercessisset, natura ferox immutari non potuit, & quia reginę partes in secundo loco posuit, correxit, dicendo, in primis. Nam ipsa fuit lenienda, quę vel incitare illos posset, vel violentiam comprimere. Et quoniam fieri non poterat, vt eodem temporis puncto, ferocitatẽ ponerent, & amarent librauit verba: & non dixit amant, sed ponunt corda ferocia.

¶ Ordo

¶ Ordo est. Iuppiter, supple ait. Hęc quę.s. dicta sunt & demittit, id est deorsum mittit: ab alto.s. coelo: genitum Maiæ, aut Maia.i. Mercurium, filium Maię, vt terrę Carthaginis, & vt nouæ arces Carthaginis, pateant Teucris hospitio.i. in hospitium, cum tamen nouę arces soleant paucis patere, cum multis inuisę sint: vnde Dido postea reddens rationem, quare iusserit classem Troianã exurere dicet. Res dura, & regni nouitas me talia cogunt Moliri, & late fines custode tueri: ne Dido nescia fati.i. quæ nesciuit: quod fato in Italiam profugere constituerit, & verita se ab eis expelli: aut nescia fatale esse Aeneam regna Troiana reparaturum aliquando arceret, id est prohiberet: Troianos: finibus.i. limitibus regni sui. Ille .s. Mercurius Maiæ filius, volat per aera, magnum.s. respectu terrę: centuplo enim maior est: remigio, id est fretus auxilio, vt naues feruntur in aquis remigio alarum, ac ipse citus, id est festinus: astitit oris.i. regionibus extremis: Libyæ: in ea.s. parte, in qua Carthago erat. Et facit iam iussa.i. mandata Iouis, hoc est conciliat Teucris, animos Poenorum, & Poeni.i. populi Punici, hoc est Carthaginenses: ponunt.i. deponunt, deo.s. Ioue, aut Mercurio, volente, id est inspirante, & persuadente. corda ferocia.i. alioquin ferocia, vnde ferus Annibal dictus est, & reuera natio illa ferox est: & regina in primis.i. inter primos, aut pręcipue: accipit.s. ab inspiratione Mercurij: animum quietum, id est pacatum, in.i. erga Teucros, & mentem.i. affectionem benignam.i. clementem. Ordo

At pius Aeneas per noctem plurima voluens,
Vt primum lux alma data est, exire locosq;
Explorare nouos, quas vento accesserit oras,
Qui teneant (nam inculta videt) hoĩes ne, feræ ne,
Quærere constituit, sociisq; exacta referre.
Classem in conuexo nemorum sub rupe cauata
Arboribus clausam circum, atq; horrentibus vmbris
Occulit, ipse vno graditur comitatus Achate,
Bina manu lato crispans hastilia ferro:
Cui mater media sese tulit obuia sylua,
Virginis os, habitumq; gerens, & virginis arma
Spartanæ, vel qualis equos Threissa fatigat
Harpalice, volucremq; fuga præuertitur Hebrum.
Nanq; humeris de more habilem suspenderat arcum
Venatrix, dederatq; comas diffundere ventis,
Nuda genu, nodoq; sinus collecta fluenteis.
Ac prior. [Heus (inquit) iuuenes, mõstrate mearũ VE.
Vidistis siquam hic errantem forte sororum,
Succinctam pharetra, & maculosæ tegmine lyncis,
Aut spumantis apri cursum clamore prementem.

SERVIVS.

¶ Per noctem.) Decet enim pro cunctis regem esse solicitum. ¶ Alma.) Alma lux dicta quod alat vniuersa, vnde & alma Ceres, quod nos alat. Nã physici dicunt omnia per diem crescere: quomodo igitur Virgilius ait, Exigua tantum gelidus ros nocte reponit? sed hoc pro miraculo positum est & amplius sentit. ¶ Locos.) Et locos & loca dicimus, cum in numero singulari locus tantum dicamus. Simile est & iocus: nam & ioca facit & iocos: vt ioca atque seria cum humillimis exercere. Et, Quam multa ioca solent esse in epistolis. Et, Tum iuuenes agitare iocos. ¶ Quas vento accesserit oras.) Diximus superius figuram fieri cum præpositio detracta nomini, verbo copulatur: & plerunque eam suam retinere naturam, plerunque conuertere. Hoc igitur sciendum est, quod cum casum suum retinet, Hysterologia est, vt hoc loco: cum autem mutat, figura est. vt, Cumãrum adlabitur oris. Oris enim pro oras posuit. Plerunque etiam superfluas ponunt præpositiones. ¶ Qui teneant.) Iure dubitat, cum omnia cernat inculta. Est autem ordo, Qui teneant, homines ne, feræ ne. Media per parenthesim dicta sunt. ¶ Exacta.) Exquisita. ¶ In conuexo nemorum.) Proœconomia est ad causam pertinens. Non enim tenebitur ab Afris, vt Ilionei. ¶ Conuexo) autem, curuo: vnde etiam conuexum dicimus coelum. Sane subaudimus, loco, vt alibi, Castrorum & campi medio, id est spatio. ¶ Sub rupe cauata.) Periphrasis est speluncæ. ¶ Arboribus, atque horrentibus vmbris.) Vmbris arboribus, quomodo Molemq; & montes, aut certe arboribus & vmbris speluncæ. ¶ Comitatus Achate.) Diximus quæri cur Achates Aeneæ sit comes, varia quidem dicuntur, melius tamen hoc fingitur, vt tractum nomen sit a Græca etymologia. ἄχος enim dicitur solicitudo, quæ regum semper est comes. ¶ Bina.) Si ad vtrunque referas, bene dixit bina: si ad Æneam tantum, antiquus mos est, vt supra diximus, bina pro duobus poni, sicut & duplices. ¶ Lato ferro.) Id est lati ferri: vt Pulchra prole. ¶ Media sese tulit obuia sylua.) Quam Græci ὕλην vocant, poetæ nominant syluam, id est elementorum congeriem, vnde cuncta procreantur. Et multi volunt Æneam in Horoscopo Virginem habuisse: bene ergo in media sylua virginis habitu et Venerem poeta facit occurrere: quia vt supra diximus, Venerem in Virgine constituta,

& misericordes

& misericordes procreantur fœminæ, & viri per mulieres felices sunt futuri, vt probamus in Ænea. ¶ Virginis os, habitumq; gerens.) Vultum & amictum. ¶ Spartanæ.) Lacænæ. Sparta enim ciuitas est Laconiæ, vbi sunt puellę venatrices. Redditur autem causa cur virgo sit in syluis.s. propter venatum. ¶ Threissa.) Thracia, & est solutio: nam Threissa facit, sicut Cressa genus pholoe. Veniunt autem ab eo quod est Cres, Thres. Vt autem Cressa non faciat, illud est quia Cressa per s scribitur, nec potest recipere solutionem. Threissa vero per ei diphthõgon, vnde & resoluitur. ¶ Fatigat.) Suo.s. cursu. ¶ Harpalice.) Hęc ẽ quæ patrem suum captum a Getis, multitudine collecta liberauit celerius, q̃ de fœmina potest credi. Vnde & flumina dicitur celeritate transire: multum autem epithetõ fluminis eius addidit laudi. ¶ Præuertitur).i. transit: dicimus autem & pręuertit & pręuertitur, noua ratione. Nam passiua declinatione vtimur in actiua significatione, vt hoc loco: cum autem actiua declinatio est, passiuam habet significationem, vt, ille me pręuertit. ¶ Nanq; humeris de more.) Vt ostendatur esse venatrix. ¶ Habilem.) Aptum sexui. Vnusquisq;.n. arcũ habet pro viribus suis. ¶ Comam diffundere.) Vt diffunderet. Græca autem figura est. sic alibi, Argenti magnum dat ferre talentum, vnde da bibere vsus obtinuit: quod facere non debemus, ne duo uerba iũgantur, nisi in poemate. ¶ Nuda genu.) Nudũ genu habẽs, ut si dicas, bonus aĩum, & est gręca figura: sed nõ ea, quã diximus fieri per participium pręteriti tẽporis, & casum accusatiuum. hæc enim per nomen fit, quamuis ad unam significationem recurrãt. ¶ Sinus collecta.) Vt, Oculos suffusa nitentes. ¶ Ac prior.) Paulo post sequitur. ¶ Heus inquit.) Heus aduerbium vocantis, alias interiectio est dolentis, ut, Heus etiam mensas consumimus inquit Iulus. ¶ Errantem.) Inuestigantem. ¶ Succinctam.) Instructam, uel, ut alij dicunt, in cingulo, habentem pharetram & pellem. ¶ Maculosæ lyncis.) Lyncus rex Scythiæ fuit, qui missum a Cerere Triptolemum, ut hominibus frumenta monstraret, susceptũ hospitio, ut in se gloria tanta migraret, interimere cogitauit, ob quam rem irata Ceres, eũ cõuertit in lyncẽ feram uarij coloris, ut ipse uarię mentis extiterat. Et erit nominatiuus hęc lynx: ut Pan, Tros, quę in genitiuo una syllaba crescit. ¶ Cursum clamore prementem.) Plerũq; duo diuersa in unum exitum cadunt, licet contraria

traria

traria significent, vt hoc loco. Vidistis enim, etiam ad vocem pertinet, quod etiam ex Æneæ responsione colligitur.

DONATVS.

¶ At pius Aeneas.) Reuoluenda sunt interposita, quę Venus ad Iouem & ad Venerem Iuppiter habuit, quęq; dicta sunt, & erit vna narratio quę Venus ad Iouē & ad Venerē Iuppiter habuit, quęq; dicta sunt, & erit vna narratio quę videtur ad tempus esse diuisa: sic enim connectitur. si retractis medijs superioribus inferiora iungantur: dixit enim supra, Pręcipue pius Æneas nunc acris Orōti, Nunc Amyci casum gemit &c. Completis igitur, quę necessario videntur interposita, redit, vt omnes Aeneę curas ac diligentiam monstret, & cautelam optimi regis ostēdat. ait igitur, At pius Aeneas per noctem plurima voluens. De plurimis generaliter positis specialiter aliqua persequitur, quę necessario essent inuestigationis industria colligenda. Tractatu ergu habito diffinit quę essent requirenda loca. s. vel quę essent terrarum partes, vel qui tenerent. discretionis enim coniectura in incertum rapiebatur, vtrum illa loca ferę an homines inhabitarent. Interea multa quęrenda Virgil. diffiniens diuersis generibus executus est. i. masculino, foeminino, & neutro, & responsurus omnibus neutro plurali conclusit locus inquit nouos, quas oras, qui teneant homines. ¶ Classem in conuexo nemorum.) Occulit, ipse vno graditur comitatus Achate Bina manu lato crispans hastilia ferro. Exiturus cum solo Achate, nec in totum armatus ne timidus videretur, cum solis hastilibus geminis, & vno socio. hoc enim expediebat ei, qui iturus esset in solitudines, vt esset expeditus propter inquisitionem celerem & maturū reditum, ad omnia circunspectus socios suos omni cautela cōmuniens: nam consulendi viam prębuit occasio loci, quem superius descripsit, cum dixit, Est in secessu longo locus. Vt appareat nō superfluam, sed necessariam fuisse descriptionem, propterea dixit. Ecce & hic Aeneę virtutes & animi, & corporis numerantur. Classem in conuexo nemorum sub rupe cauata Arboribus clausam circum, atq; horrentibus vmbris, Occulit. Quietis enim omnibus, & diligenter absconditis, solus cum vno ad incertum pergit. Additur ei a loco, a tempore, a persona, aliud ad laudem. nam cum se ei obtulisset media insula, composita ad fallendum foemina, sub virginis habitu & forma, quasi venatrix, motus in libidinem nō est, cui dabant omnia audendi facultatem, locus, virginitas, pulchritudo, vestitus, accedebat ad hominis castitatem malorum tantorum sæua congeries, quę etiam libidinosos reuocat a Veneris voluptatibus, vt Terentius ait. Nulla adeo ex re istud fit nisi ex nimio ocio. ait ergo. ¶ Cui mater media &c. Ecce quanta irritamenta libidinis Aeneam non mouerunt. nam fuit pulchra, bene vestita, capillis diffusis, & genu nuda. dehinc quod se in illa solitudine ad conferēdas cum viris fabulas prior ingessit. Quod vero generaliter dictū est, Virginis os habitumq; gerens, hoc est quod specialiter enumerauit, quid sit virginis os, quid habitus: nam suspendere arcum, & comam ventis dare, virginum est species. Nuda genu, nodoq; sinus collecta fluentis. Ad habitum pertinet, genera sunt locutionum, vt ornatior fiat oratio. ¶ Ac prior heus in.) Prior enim debuit Venus offerre loquendi fiduciam, ne illis improbum forsan videretur, cū virgine, cum sola tunc esse putaretur, miscere colloquium. certe & illud ad fallendum proficiebat, vt illa non tantum specie virginis, verum etiam sermone transduceret imprudentes, & ad interrogandi necessitatem venire potuissent. Ipsa ergo prior coepit. ¶ Heus, inquit iuuenes monstrate mearum Vidistis siquam.) Interrogatione breuissima ęque tamen necessaria continetur ad fallendum. nam & sororum dixit, & signa vestitus, atq; habitus expressit. Breuius ipse respondit atq; ita vt a propositis nō erraret.

ASCENSIVS.

¶ At pius Aeneas &c.) Vt poeta inquit: Turpe duci totam somno perducere noctem, licet ergo dea mater, deusq; auus, pro filio & nepote soliciti essent: non tamen sibi prouidus heros defuit: quippe qui nouit, ꝙ dormitantibus dij auxiliatores non sint, ipse noctu præuidit quid postridie faciendum esset: atq; ita prima luce egreditur exploraturus regionem, illucq; matrem obuiam habuit in media sylua: quę fictio astrologica ratione non vacat: nam innuit Venerem fuisse Aeneę in medio Horoscopi, & dominā coeli in natiuitate eius. Vnde Veneris filius existimatus est. Ad quod accedit, quod dicitur obuenisse in media sylua: nam syluā ab Hyle, quæ est rerum omnium congeries, & prima materia deductā, plurimi attestantur. Per syluam igitur, significatur nobis diuersitas influentiarum, in qua difficile est illum aureum ramum, de quo in sexto mentio fiet, inuenire. Quæ ergo a poetis finguntur, altioris sapientiæ medullas continent. Sed quæres si ideo Veneris filius sit Æneas, ꝙ eam in Horoscopo dominam habuerit: non sine matre fuerat Aeneas, quæ enim alia sit non proditur, ibi dicam sic Aeneam esse Veneris filium, vt Romulum Martis: quia enim non constabat de patre eius, & præ se ferret virtutem Martiam, materq; assereret se a viro bellicoso, id est Martio oppressam: creditus est Martis filius: sic quia Anchises Aeneam ex ignota, aut illegitima matre genuit. idq; Veneris incitatione, isq; genitus per Venerem gratiam in oculis multorum habuerit, dictus est filius Veneris, vt fortunæ filium dicunt, cui fortuna fauet. Sed ne in immensum crescat opus, audiamus Donatum sic differentem. ¶ At pius Aeneas.) Interposita narrationi, fuerant verba Veneris & Iouis in luctu Troianorum: nunc ad narrationem redit eo vnde digressus fuerat, scilicet Et tam finis erat Exacta, proposuerat plura, in mascu. & foemi. Hęc aūt vt cōplecteretur, posuit neutrū. ¶ Clas. in con.) Exiturus cum solo Achate, nec omnino inermis fuit vt temerarius, nec omnino armatus vt timidus: cum solis igitur, inquit hastilibus, & vno socio, in solitudinem enim iturus debebat esse expeditus propter requisitionem celerem & maturum reditum. Ad omnia circunspectus socios omni cautela occultat. Cui rei inseruit descriptio portus. Classem in conuexo nemorū. Quanta ergo diligentia fuit qui non antea profectus q̄; sociorum saluti consuluisset. Et cum vno ad incertum pergit. Additur ad laudem a loco, tempore, & persona. Nam cum sese foemina ad fallendum composita sola in sylua obtulisset motus libidine, non est, quamuis virginitas, pulchritudo, & vestitus accenderet. Accedebat ad castitatem congeries calamitatum quę etiam libidinosos coercet, vnde Terentius, Nulla adeo ex re istud fit, nisi ex nimio ocio. Debuit Venus offerre loquendi fiduciam, ne improbum videretur: ꝙ cum virgine cum sola tunc esse putaretur, misceret colloquiū, sed ad fallendum quoq; pertinebat, vt non solum specie, sed etiam sermone imprudentes traduceret, vt ad interrogandi necessitatem venire potuisset. ¶ Monstra.) Interrogatio est breuissima, quæ tamen necessaria ad fallendum continet. Dixit & signa vestitus & habitum expressit. Breuius autem respondet Æneas: nec tamē a propositis oberrat. ¶ Ordo est. At. i. sed Aeneas pius voluens. i. agitās & reputans secum: plurima. i. plurimas res: per noctem constituit quærere. i. indagare, explorare, aut inquirere: vt primum. i. vbi primum, aut cum primum lux alma. i. quę cunctos per laborem alit: data. i. a dijs concessa est tempore. s. matutino: exire. i. ad exeundū, & explorare. i. ad explorandum locos nouos. i. quos recenter accesserint (hinc patere potest, locos terrę etiam diti: licet prius dixerit, loca foeta furentibus austris) constituit dico quęrere quas oras. i. regiones accesserit) non sponte, quia stultum fuisset petere locos ignotos) sed vento. i. vi ventorum impellentium: & qui teneant. i. possideant supple eas oras: ne pro an homines: ne pro an feræ, id est belluæ syluestres, quod ideo quęrere constituit: nam videt inculta, id est locos incultos: non enim ita dudum Dido in eam regionem venerat, & ita constituit referre, id est recitare, & vt dicūt reportare: socijs. s. suis: exacta, id est exquisita, aut reperta: & occulit, id est occultat. (scius fraudis humanę) classem supple suam: in conuexo nemorum sub rupe cauata clausam circum, id est per circuitum, hoc est occlusam aut septam arboribus, atq; vmbris horrentibus, aut vt prius dixit, placidis, aut horrorem propter solitudinem inducentibus ipse: comitatus vno. i. Achate, viro illo fido: sed ad lapillum, vt prius dictum est, respicit, graditur. i. ingreditur: crispans. i. vibrans (distinctim autem construuntur epitheta alterum ante verbum, & alterum post ipsum: ne ab vna parte duo sint sine coniunctione media.) manu sup. sua, videlicet altera bina hastilia. i. iacula: lato ferro. i. habentia latum ferrum vt habent venabula, id est cuspides venatoriæ cui. s. Aeneæ mater. s. Venus obuia, id est obuiam veniens tulit se. i. ingressa est media sylua. i. per mediam syluam: gerens. i. præ se ferens: os. i. aspectum & pudorem, aut habitum virginis: & arma. i. instrumenta venatoria: uirginis Spartanę. i. Laconicę. Nam ex instituto & pręcepto Lycurgi mulieres Spartanę cogebantur virilibus officijs exerceri, vnde & Parthenos mons in Laconia dictus est quod in eo virgines venari soleant. παρθένος enim uirgo est, unde Proper. Multa tuæ Spartæ miramur iura Palæstræ, Sed mage uirginei tot bona gymnasij: de hoc monte latius in Geor. ibi Parthenios canibus circūdare saltus. παρθενὼν autem locus est vbi habitāt uirgines. Virginis ergo Sparthanæ. i. Lacęnæ uenatricis, uel sup. existens talis qualis Harpalice, filia ut quidā uolūt Boreæ: certe regis Thraciæ: unde subdit, Threissa. i. Thressa, hoc est ex Thracia: fatigata equos: dum. s. patrem a Getis liberatura eos insequebatur, & pręuertitur. i. antecedit: fuga. i. cursu: aut præuertitur Hebrum. i. fluuium illum Thraciæ rapidissimum, unde addit uolucrem fuga. i. quasi uolantem pręcipiti cursu, defluit enim ex montibus, niuibusq; auctus celer-

rime

time fertur. Ideo autem erat similis Harpalicae, aut Spartanae virgini, nanque pro quia, suspenderat humeris arcum habilem, id est aptum virgini: unde addit de more. i. ut illis moris erat: existens venatrix: & dederat ventis diffundere. i. dispergere comam, aut dederat comam diffundere. i. ut coma diffunderetur: ventis. i. per ventos, hoc est, exposuit comam ventis diffundendam, existēs nuda genu. i. habens genu nudum & collecta sinus fluenteis. i. habēs sinus fluenteis collectos: nodo. i. in nodū, at ipsa prior inquit heus quod revocādi est adverbium) iuvenes quod benevole viro a muliere dicitur, cum iam Aeneas provectior esset, monstrate. i. indicate si vidistis forte, quam. i. aliquam, mearum sororum. i. simili studio intentarum, aut revera sororum (id autem percunctatur Venus ut non agnosceretur: nam voluit effingere morem virginum, ac caeterorum meticulosorum, qui dum in nemore deprehenduntur, etiam si nullam habeat societatem aut comitivam percunctatur: an ne viderint comites, ut minor sit invadendi audacia) vidistis ne ergo aliquam mearum sororum, quasi illic multas habeat: errantem hic. i. in hoc nemore discurrentem post feras, & succinctam pharetra, & tegmine. i. pelle, Lyncis. i. illius ferae maculosae. i. variis maculis inspersae: quam ferebant qui eam detraxerant, aut prementem. i. retinentem & immorantem clamore. s. valido: cursum apri. i. porci sylvestris: spumantis. i. spumam emittentis exagitatione & ira pereciti? q. d. se tales habere in vicino sorores, quae & Lyncem, & aprum invadere audeant.

SERVIVS.

¶ Orsus.) Nunc coepit, alias finit. ut, Sic Iuppiter orsus. Sed illic proprie posuit, hic usurpatum est. Praeteritum enim participium est. ¶ Audita neque visa) Hinc probatur, quia superius hoc interrogaverat Venus. ¶ O quam te.) Quae dea sit, dubitat, nā deam esse confidit. ¶ Nec vox hominem sonat.) Graeca figura est. ¶ O dea certe.) Conclusio est syllogismi, qui cōstat ex propositione, assumptione, & conclusione: nam si nec vox

Sic Venus. at Veneris cōtra sic filius orsus. POETA
Nulla tuarum audita mihi, neque visa sororum. ÆNE.
O quam te memorem virgo? nanque haud tibi vultus
Mortalis, nec vox hominem sonat: o dea certe.
An Phoebi soror, an nympharum sanguinis una,
Sis felix, nostrumque leves quaecunque laborem,
Et quo sub coelo tandem, & quibus orbis in oris
Iactemur, doceas. ignari hominumque locorumque
Erramus, vento huc, vastis & fluctibus acti.
Multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.

rum procellę, ad incognita cōpulerūt. ¶ Multa tibi ante aras. Reddemus aris tuis pro meritis vicem multarum hostiarū vota solventes, & ne oblatio sacrificiorum simpliciter promissa levius fieret, addidit multa hostia. Cogebat ratio interrogatam respondere, quia & ipsa ignorantes cupiebat instruere. sed primo, non primis, sed novissimis occurrit. si enim oblationem profecto in extrema parte positam tacendo acceptasset, profecto se confirmasset deam, secundo ergo ad quaesita respondet.

nec vultus mortalis est, restat ut dea sit. ¶ An Phoebi soror.) Diana: nam venatrix est. bene autem suspicatur pro loco, & qualitate, habitus, personaeque. ¶ An nympharum sanguinis.) i. generis. ¶ Sis felix.) Propitia. Felix enim dicitur & qui habet felicitatem, & qui facit esse felicem, ut in Bucolicis: Sis bonus o felixque tuis. Unde & contra Iuno in. vii. dicit, Quae potui infelix. i. adversa Troianis. ¶ Leves.) Levem facias. ut, Levat ipse tridenti. ¶ Quaecunque.) Seu Diana, seu nympha. ¶ Quo sub coelo.) Aut sub qua parte coeli, aut secundum Epicureos dixit, qui plures esse volunt coelos, ut Cicero in Hortensio. ¶ Tandem.) Hoc loco vacat Tandem. Sciendum sane multas particulas ad ornatum pertinere tantum modo, utputa enim, dum, gentium, locorum, terrarum. ¶ Hominumque locorumque.) Hypermetrus versus: unam enim plus habet syllabam, qui quoties fit, debet sequens versus a vocali incipere: ut hoc loco. item, Omnia Mercurio similis vocemque coloremque, Et crines flavos. Nisi forte synęresis fiat in fine, id est vocalium collisio: ut est, Nec cura peculi. Hic enim non est necesse, ut sequens versus a vocali incipiat. ¶ Hostia dextra.) Hostiae dicuntur sacrificia, quae ab his fiunt, qui in hostem pergunt. Victimę vero, sacrificia quę post victoriam fiunt. Sed hęc licenter confundit authoritas.

DONATVS.

¶ Nulla tua. audita mi. neque vis. so.) Nec vidimus aliquam sororum tuarum, nec audivimus clamantē. ipsis verbis respondit, quibus cucurrit interrogatio. nam illa dixit si forte aliquam vidistis aut audistis, huic responsum est, nec vidimus, neque audivimus. Completo igitur responso ęstimationis, quam de ipsa Aeneas habuit, coepit seriem explicare. ¶ O quam te memorem virgo.) Cū pronūtiatum fuerit, o dea. Sic debet dici, certe an Phoebi soror, an nympharum sanguinis una, ut sit, certe an Phoebi, an nympharū sanguinis una, Sis felix, nostrumque leves quęcunque laborem. quęcunque. i. sive soror Phoebi, sive nympharum, descripsit incertum. descripsit verisimilia suspicionibus colligentem, quę inquit, in te video, vel cum loqueris auribus sumo, non te humanae conditionis assignant: arbitror enim te esse deam. sed in eo errat iudicium meum, quia quę sis nescio, utrum sis soror Apollinis, hoc est Diana, an una nympharum, hic Æneę plurimum datur sciētię religionum. non enim posset divinum aliquid intelligere in hominis forma, nisi quia pollebat scientia oium sacrorum. ¶ Sis felix nostrūque leves.) Sis inquit, prospera quęcunque, & ne diu laboremus errando, atque inquirendo, quod nosse cupimus, referas. s. sub qua parte coeli agamus, vel ad quas partes terrarum simus appulsi. neque. n. loca ista aut homines novimus. Quippe quos vis maris, ac ventorum

ASCENSIVS.

¶ Sic Venus.) Ostendit quam ęstimationem de Venere nō agnita habuerit Æneas, quidque ille responderit, ut Don. explanat his verbis. ¶ O quā te memo.) Cōpleto respōso explicat seriē ęstimationis, quā de ea habuit. ¶ O dea. Cū hoc pronunciatum sit, sequatur certe an Phoebi soror. ¶ Quęcunque.) Sive Diana, sive nympha. Hic autem Æneę datur scientia religionum, non enim posset aliquid divinum intelligere in hominis forma, nisi quia pollebat oi scientia sacrorum. Hęc ille. ¶ Ordo est: Venus, supp. locuta est sic: & filius Veneris. s. Aeneas orsus est. i. incepit loqui contra. i. vicissim, aut respondendo. Nulla tuarum sororum, supp. est audita aut visa mihi. i. a me: debebat dicere reverētię causa aut dea, aut virgo, aut domina: nam ineptum est nulla dignitatis compellatione quemvis dignitate prędinum compellare: sed excusat ignorantiam suā, quia videlicet nescit qualem compellet, dicēs: O quasi addere vellet dea, aut virgo, sed dubitans ait quam. i. qualem s̄m nonnullos memorem. i. compellem te: alii dicunt quam. i. quantum ego memorem. i. tui memoriam celebrem, sed invertunt filum & contextum verborum: dicamus ergo simpliciter, o virgo quam memorem. i. compellem te, hoc est an deam, an mortalem? quasi dicat videris quidem virgo ut de illo non dubitem: sed nescio an mortalem, an immortalem censeam, nanque vultus est, supp. tibi: haud. i. non mortalis. i. qualis mortali competat: nec vox sonat. i. repręsentat hominem. i. humanum sermonem (quo cognito, licet more venatricis incesserit: concludit deam esse, dicens) o certe dea, sed licet nesciam an soror Phoebi. i. Diana, quę venatrix est, an una sanguinis. i. de sanguine nympharum: tamen sis felix. i. auxiliatrix: aut revera felix. i. beata (ut duo optet, & illi bene esse & sibi) sis ergo felix, & leves nostrum laborem. s. indagādę regionis huius quęcūque sup. es, seu Phoebi soror, seu alia dea, leves dicit nostrum laborem & pro. i. doceas sub quo coelo. i. in quo climate, & in quibus oris. i. regionibus orbis, quia non de parte sed de universo ut maior sit commiseratio dubitare se significat: & si revera dubitat excusatur, quia ęca caligine illuc appulsus, cum tamen syderum peritus esset, nos iactemur tandem. i. post tot naufragia, & errores nostros: nos enim erramus ignari hominum & locorum. (Hypermeter est versus in quo syllaba abundans sequenti vocali absumitur) acti. i. impulsi huc vento & vastis fluctibus. i. procellis: multa hostia. i. plurimum sacrificii cadet tibi. i. in honorem tuū ante aras: nostra dextra. i. cum a nobis mactabitur & aris tibi extructis imponetur: & ita nihil dubitat Aeneas eam esse deam. quam peritiam habere potuit, ait Dona. ut vidimus eo quod heros dea matre genitus. Ordo

SERVIVS.

¶ Tali me dignor honore.) Id est sacrificio. Et aut vult se probare non numen, sed vir-

Tū Venus. haud equidē tali me dignor honore. POE.
Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram, VE.

ginem Tyriam: aut certe quia Paphiae Veneri quae Cyprico litur, ture tantum sacrificatur & floribus. ¶ Dignor.) Dignam me

Purpureoq; alte suras vincire cothurno.
Punica regna vides, Tyrios, & Agenoris vrbem,
Sed fines Libyci, genus intractabile bello.
Imperium Dido Tyria regit vrbe profecta,
Germanum fugiens, longa est iniuria, longæ
Ambages, sed summa sequar fastigia rerum,
Huic coniux Sichęus erat ditissimus agri.
Phœnicum, & magno miseræ dilectus amore,
Cui pater intactam dederat, primisq; iugarat
Ominibus, sed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, scelere ante alios immanior omneis:
Quos inter medius venit furor, ille Sichæum
Impius ante aras, atq; auri cæcus amore
Clam ferro incautum superat, securus amorum
Germanæ, factumq; diu celauit, & ægram
Multa malus simulans, vana spe lusit amantem.
Ipsa sed in somnis inhumati venit imago
Coniugis, ora modis attollens pallida miris,
Crudeleis aras, traiectaq; pectora ferro
Nudauit, cæcumq; domus scelus omne retexit.
Tum celerare fugam, patriaq; excedere suadet,
Auxiliumq; viæ, veteres tellure recludit
Thesauros, ignotum argenti pondus, & auri.

me iudico, vt, Coniugio Anchi se Veneris dignate superbo. i. digne habite. ¶ Purpureo.) Aut pulchro, aut rosei coloris. ¶ Suras vincere cothurno.) Cothurni sunt calceamenta venatoria, crura quoq; vincientia: quorũ quiuis vtrique aptus est pedi. Ideo & numero visus est singulari. ¶ Punica regna vides.) Hic attentum facit Aeneam. ¶ Tyrios.) Nihil interest vtrum Tyrios an Sidonios dicat: nomina enim vt diximus de vicino mutuantur. ¶ Et Agenoris vrbẽ.) Quã fecerunt Agenoridæ. Agenor autem rex Phœnicis fuit. Et sic dictum est vt, Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris. i. ad Cumas quas fecerunt hi qui de Chalcide venerant ciuitate Euboeę. ¶ Sed fines Libyci.) Antedicta dubia esse potuerunt: nunc aperte regioné ostẽdit, dicendo Libycos fines. Tyrij. n. alibi esse potuerunt. ¶ Intractabile.) Insuperabile, asperum, sęuum. ¶ Germanum fugiens.) Hoc loco quasi stupuit Æneas vnde auditoris auidita tẽ prescribit Venus, dicens longam esse iniuriam. i. causam: ab eo quod sequitur, id quod pręcedit, vt supra, Spem vultu simulat. ¶ Longę ambages) i. circuitus. ¶ Fastigia.) Primordia. Quia scit longam esse historiam Carthaginis, vt Sallust. Sed de Carthagine silere melius puto, quàm parum dicere. ¶ Huic coniux Sichęus erat.) Quoties poeta aspera inuenit nomina. vel in metro non stantia, aut mutat ea, aut de his aliquid mutilat. Nam Sichęus Sicharbas dictus est. Belus Didonis pater Methres. Carthago a cartha vt lectum est & in historia Poenorum, & in Liuio. Sane Sichęus, Si, breuis est per naturam: sed hoc in loco Ectasim fecit, ea licentia quæ est in proprijs nominibus, licet enim in quauis proprij nominis parte syllabę mutare naturam: quod & in appellatiuis euenit, si tamen de proprijs originem ducant, vt Sicanio prætenta sinu: quia venit a Sicano rege Siciliæ. ¶ Miseræ.) Datiuus est, non aduerbiũ. ¶ Ominibus.) Augurijs. Et secũdum Romanos locutus est, qui nil nisi captatis faciebãt augurijs, & pręcipue nuptias. Lucanus, Contentiq; auspice bruto. Iuuenalis, Veniet cum signatoribus auspex. ¶ Tyri.) Aduerbium est. ¶ Scelere ante alios immanior omneis, Quos inter medius venit furor.) Iunge totum: nam aliter nõ procedit, si segreges. Quos inter medius venit furor: cum ipse dicat, Licet simulatas, fuisse tamen amicitias: simul nanq; sacrificabant, ac si diceret, Sceleratior Atreo & Thyeste, vel Eteocle, & Polynice. ¶ Ille Sichęum.) Si, hoc loco secundum naturam posuit. ¶ Impius ante aras.) Probauit impium, quia ante aras. ¶ Securus amorum germanæ.) Aut contemnens amorem sororis. vt, Securi pelagi atq; mei, id est contemptores. Aut certe securus erat de amore germanæ circa maritum nimio, ob quem se post mortem Sichęi interimere posse credebatur, nec enim sequitur, vt occiso Sichæo ipse statim potiretur auri, nisi etiam Dido periret. ¶ Amores autem plurali numero ad voluptatem pertinent. vt, Securus amorum, Qui iuuenum sibi semper erant. Singulari etiam ad religionem. ¶ Aegram.) Moestam, anxiam. ¶ Multa malus simulans, vana spe lusit amantem.) Atqui legimus, Quis fallere possit amantem: Sed hic nimia Pygmalionis ostenditur malitia, quę etiam amantem fefellit. ¶ Vana spe.) Quia dicebat eum reuerti. ¶ Lusit.) Decepit. ¶ Insomnis.) Si ab eo quod est somniũ, Synęresis est: vt peculi pro peculij. Si autem a somno venit, in somnis, id est dum somnos caperet. ¶ Crudelis aras.) Epitheton hoc de causa est, nam aræ piæ sunt. ¶ Nudauit.) Indicauit. vnde contra in sexto habemus, Et vulnera dira tegentem, hoc est celantem. Quid enim tegeret vndique truncatus? ¶ Retexit.) Ecce hic planius quid sit. ¶ Nudauit.) Ostendit. ¶ Tum celerare fugam.) Celeriter abire, vt dicimus cursum celero. ¶ Suadet.) Secundum naturam duæ sunt syllabæ, sed multi trisyllabum putant: quod enim si inueniatur, solutio dicenda est: quo modo dicimus æna & ahena. Hoc autem solum huiuscemodi verbum in Latino inuenitur.

nitur.

nitur. ¶ Thesauros.) Hoc nomen, n, non habet, sicut Atlas, Troas, Abas, Pallas: licet in obliquis casibus inueniatur, sicut nec formosus, quia deriuatum est a forma: vt a specie speciosus, ab odio odiosus, velut a genere generosus, vt a scelere scelerosus. ¶ Ignotum argenti pondus & auri.) Aut quod ignorabat Dido, aut certe ad magnitudinem pertinet. i. tantum quantum nullus vnquam nouit.

DONATVS.

¶ Haud equidem me tali dig. hono.) Et si mereor inquit a vobis honorificentiam talem, mereor quæ conueniat homini, nõ tamen quę numinibus debeat exhiberi quia suspicari etiam ipsa potuit, quibus signis illam putauerint deam, ait, Virginibus Tyrijs mos est gestare pharetram, purpureoq; alte suras vicire cothurno. ecce qua causa suspiciones eius conatᷣ auertere vt adhuc non intelligat se loqui cum matre, habitus iste inquit, quo me existimatis deam, non meus est tantummodo, sed omnium virginum Tyriarum, quę in istis regionibus commorãtur, pharetram nobis & hoc calciamentorum genus imposuit patrius mos. & facile potuit hoc ipsum pro vero persuadere. quia Aeneas superius dixit nec regiones se, nec homines noscere, nescienti ergo bene mentita est. Dehinc longarum rerum incipit breuis & concinna narratio. non enim sub incerto diutius detineri debuit, cum hęc & ipse vellet, & desideraret. mater igitur eo ordine respõdet, quo interrogatio proposita est. ait enim ille. Quo sub coelo, quibus in oris. Idcirco hæc dicit. ¶ Punica regna vides.) Designato loco, dicit personas. ¶ Tyrios, inquit, addidit. Agenoris vrbem.) Vt etiã superioris nomen ostenderet. ¶ Sed fines Libyci.) Illic etiam occurrente pelago Africæ termini ex vno latere claudũtur. ¶ Genus insuperabile bello.) Meminerat enim Virgilius se ex persona sua dixisse, studijsq; asperrima belli. Hic tamen non est repetitio eiusdem rei, quoniam & dici necesse fuit, & ex alterius persona nunc dictum est. ¶ Imperium Dido Tyria regit vrbe profecta.) Hac angustia verborum quãtam latitudinem tenuit? Complexa est enim præsens tempus, & præteritum dicendo, vbi sit, & vnde venerit. dixit quæ vocaretur, & quid ageret, quæ illic tenebat imperium. Compendij autem causa ne interrogationibus & responsionibus plusq; necesse fuerat tererent tempus, & prolixũ fieret, quod maturo debuit fine concludi, ipsa omnibus, quę perquiri per interrogationem poterant compendio faciliore respondit, ergo dixit imperium Dido Tyria regit vrbe profecta. Et quęri potuit causa, qua compulsa est relinquere eam sedem, in qua fuit, & sectari longinquam quod fuerat, pro sexus foeminini ratione difficile, adiunxit. ¶ Germa. fugi.) Hoc quoq;, quia fuit incredibile tantam interuenire potuisse causam, quę sororem coegerat dura sectari fugientem secum, a quo debuerat adiuuari, dixit. ¶ Longa est iniu. lon. Am. se. sum. se. fasti. re.) Ea positura est, quę fuerat dictura, sed artificio narrantis, multa sese prętermissuram simulat, vt ille spe futurę breuitatis cuncta attentius audiret. ¶ Huic coniux Sichęus erat.) Apud Phoenices optime, inquit, & copiosissime possidentem maritum habuit Sichæum. dehinc amoris inter coniuges honestas inferit causas. amabat inquit hominem, secuta iudiciũ patris, & probum, & eum, cui intacta nupsisset, & primis auspicijs iunctam esse constaret. multum enim differt inter affectum Virginum nuptiarum, & earum, quæ secunda coniunctione nectuntur. Plurimum vero meriti habent, quas intactæ filiæ arbitrio suo perficit pater. idcirco igitur posuit. Et magno miseræ dilectus amore, Cui pater intactam dederat primisq; iugarat. hoc est nullis alijs, sed solis, transit ad personam Pygmalionis, vt ad ipsam procederet causam, quæ Didonem proprijs sedibus truserat. ¶ Sed regna Tyri ger. ha. Pyg.) Tyri inquit tenebat imperium frater Didonis Pygmalion. qualis iste, vel quorum morum fuerit, consequenter ostendit. Germanus habebat Pygmalion. ¶ Scelere, inquit, ante

alios

alios im.om. Quos inter me.ve.fu.) Hoc loco sic est retinenda pronuntiatio, ne sic intelligamus vt Pygmalioni in scelere commisso defensio relinquatur per venialem statum. sic enim plurimi imprudentes volunt, vt furor medius inter Sichęum & Pygmalionem venerit. Hoc si ita est, defendi potest Pygmalionis factum, si non voluntate, sed furore peccauit, & videbitur Sichęus Pygmalionē furentem potuisse perimere, ac per hoc fient pares, quod ne ita sit, sic pronuntiandum est vt Sichæus, vt fuit innoxius, Pygmalion vero sceleratior alijs omnibus demonstretur, quos in facinus impulit furor. Alij, inquit Virgilius, si in crimina grauissima ceciderunt, furor fecit, hoc est amor, aut insania, aut animi dolor, & possunt habere veniam. Pygmalion vero inde sceleratior per aliorū comparationem demonstratur, quia voluntate, non casu, aut necessitate scelus admisit, quod ipsum vt melius astrueret, paucis expressit, vt alijs perpetrandi sceleris diceret causas, quę reum multorum criminum Pygmalionem fortissime detinerent. ¶ Ille Sichę.imp.an.ar.) Dixit vnam eandem causam fuisse, quę ex vitio naturę descenderet. sed cui alia quoq; crimina necterentur. nanq; vt Sallu. ait, auaritia, fidem, probitatem, cęterasq; bonas artes subuertit. pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere, edocuit. & cętera auaritię. ergo crudelitas communis est, perfidiaq; coniuncta, quę cum hominem tenuerat cędit inde quicquid inter homines sanctum est. non potest enim auaritia habere quod concupierit, nisi ad id scelere ꝑpetrato peruenerit. huius exēpla aliquot locis poeta noster inserui. habemus in pſenti libro Pygmalionis, in.iij. Polymnestoris, qui Polydorum propter aurum abiurandum necauit. In.vj. qui accepto auro patriam vendidit, & multa alia, quę locis suis plenius exequemur, vt ostēdamus quot crimina teneantur admissa. Interea redeamus ad tractatum praesentem in quo illud ante omnia noscēdum est, nil esse in prima narrationis parte positum, quod esse superfluū videatur. Ille Sichæū impius ante aras atq; auri cęcus amore. Inuitauit in scelus naturę pessimę hominē, opulentia diuitis. ait enim, Ditissimus agri Phoenicum. quod autem dixit: Et magno miserę dilectus amore. vt inde factum Pygmalionis magis magisq; grauaretur, ꝙ charissimū sorori necauerit virum, Cui pater intactam dederat, vt in Sichaei nece etiam contra iudicium patris scelus admisisse videatur. ¶ Clā ferro incautum.) clam quod posuit grauat Pygmalionis causam. nullus enim aliquid in occulto admittit, nisi qui scit se illicita commissurum, pręter hoc etiam illud intelligi potest, ideo clam, quia si palam aliquid conaretur admittere salus innocentis posset a plurimis defendi contra videntium consilium. Ergo scelerati hominis fuit, clam cogitatum facinus perpetrare, vt omni coniectura cessante lęteur author admissi. quis enim crederet sororis virum sorori amabilem nullis inimicitijs interuenientibus innoxiū semper, Pygmalionis sęuitia iugulatum: quo loco plenissime crudelitatis reus Pygmalion ostenditur, siquidem sciens admisit, quod credibile futurum non putabat. Postremo vtiq; se tutum esse credebat ex regali potentia: nam idcirco pręmisit poeta, ꝙ regna Tyri ipse retinebat. dicit ergo inde immanior cęteris. quia vt dictum est, occidit eum qui esset innocēs, & qui nullas cum eo inimicitias habuisset, occidit sororis virum, qui sororem eius nunꝗ̄ læsisset, & quę esset amabilis, occidit ante aras, occidit propter solam auaritiam, occidit nulla (vtpote rex) coactus inopię necessitate, & eo facilius incautum aggressus, ꝙ Sichęus nihil tale ausurū putabat vxoris fratrē. Ecce oratoria in poeta virtus, vnū admissum quantis criminum generibus aggregauit. quemadmodum loci communis partes ingressus, latius discussit, quas aptius dixit non omissa breuitate necessaria, pro loco, pro tempore, pro persona. Aeneas enim in sylua naufragus suum & naufragorū sociorū negocium gerens, per id tempus quo miserijs suis cupiebat aliquatenus subueniri, tenendus non fuit longo contextu sermonis, tamen si consideraretur ipsa breuitas, latissimum dabit intellectum rhetoricorū pręceptorum. ait enim ille, hoc est sceleratus, & nefarius ille a quo nil sceleris sperabatur, ille rex quem nulla ad implendum scelus cogebat inopia, cuiq; superarent opes regię, ille, quem conuenerat amare sororis suę virum, ille, qui germanā suam viro priuare non dubitauit, qui seruare affinem potius debuit, ꝗ̄ necare Sichęū hominem innoxium, quem generum dignum iudicauit, cui traderet filiam adhuc virginem, & alterius amorem nesciētem, eos prima matrimonij consecratione coniunctos, acceptam patri, amabilem sorori, faciens contra naturę religionem, faciens contra iudiciū patris rupto humanitatis & affinitatis vinculo, necauit insontem, necauit incautum, atq; eo facilius ꝙ talia non putaretur ausurus. Occidit ante aras, vt sacrilegium quoq; his sceleribus necteret. Occidit ante aras, hoc est dijs respicientibus, quos humana cęde funestare non debuit. post hęc, vt facti ipsius demonstratione expressa causam scelerati hominis premeret, ait: Atq; auri cęcus amore, vt nullam ei defensionis partem relinqueret, qua vti possunt, qui aliqua violentia pressi, aut in se aut in alios verterunt impias manus. ¶ Clam superat.) Nullus enim secreto aliquid sceleris conficit, nisi qui sciat se illicita perpetraturum: quod autem ait cęcus, non ad corpus, sed ad animum Pygmalionis reuocandum est. auaritia.n. tractus in scelera non considerauit quid faceret, vel in quem, vbi, vel quo in loco, aut quibus pręsentibus. Hoc loco Virgilius docet, nihil sancti esse apud eos, quos possederit auaritia. hāc enim sic diffinit, satiari non posse nisi humana & diuina iura fuerint violata, neq; vno loco hęc sed plurimis posuit, crudelitatem atq; auaritiā nullo modo posse a se discerni. denique vt dictum est, & Polydori exitio hoc idem docuit: non enim esset occisus nisi auri cupiditas crudelis hominis sęuitiam prouocasset: item alio loco auaritię scelere proditam patriam posuit dicendo, Vendidit hic auro patriā. ¶ Securus amorum germanę.) Omnia augendi criminis causa conscripta sunt. Tanto enim sceleratior tenetur Pygmalion, quanto certissimus fuerat, nihil Didonem de fratre sensuram. Perinde nō erat in tale scelus casurum se fuisse, quod ne in suspicionem quidē venire deberet. ¶ Factumq; diu celauit.) Occultatio facti post admissum fuerat necessaria propter duplicem causam, quarum vna fuit, ne publicato interitu Sichęi ad authorem sceleris aliqua via veniretur, altera quia inuadendi in thesauros occasio interibat, si anteq; auro potiretur, cuius cupidus tot sceleribus se inuoluerat, denique de homicidio & de authore constaret. ¶ Et ęgram Multa malus simu.) Solicitam vehementer de statu amantissimi coniugis sororem suam compositis per dolum mendacijs fallebat Pygmalion, donec ipsi etiam thesauros incaute auferret. ¶ Ipsa sed in somnis inhumati venit imago Coniugis.) Quia neq; suspicio in Pygmalionem esse poterat propter affinitatis causam, neq; extabat aliquis gnarus facti, qui proderet reum, inducitur imago ipsius occisi vniuersa in somnis pandentis vxori. Et quod ait inhumati, crudelitatem voluit etiam in hac parte demonstrare Pygmalionis, & desperationem plenissimam, vt post multimodum scelus admissum occisi non curauerit sepulturam, quam procurare debuerat, vt nefarium factum viuentium oculis vel terra subtraheret. Quod vero ait. ¶ Ora modis attollens pallida miris.) Vt per expositionem & narrationis contextum eum qui vixit, intelligere possit occisum. ¶ Crudelis aras.) Sic debemus accipere, vt aliquid verbis relatum, aliquid oculis videatur fuisse subiectum, obijcisse potuit oculis pectus ferro transfossum: aras vero, quę non erant in pręsenti, verbis potuisse monstrare. ¶ Cęcumq; domus scelus om.rete.) Ne iterum diceret poeta, quod iam fuerat dictum, strictim posuit omnia retulisse, quę negocio fuerant: nam & authorē sceleris proculdubio prodidit, & vniuersa narrauit, designatis igitur facto, loco, persona, tempore: quoniam malum omne ab affine processerat, & impietas dijs testibus perimpleta est, nec prohiberi valuit, nec vltione pensari, atq; in eo in quo id.m dij neq; hominis innocentis vitam seruare, nec sanguinem fusum, nec suam vlcisci iniuriam potuerunt, fugam potius suadet vxori: nihil enim religionis remansisse putauit apud eum, qui tanta impietate sęuisset, ne a cognati morte, ad necem quoq; sororis simili crudelitate transiret. Quia igitur vbi Pygmalion fuit, Dido tuta esse non potuit, nec sibi aduersus immanitatem fratris assistere: suadet potius Sichęus fugam proposita necessitate fugiendi, addidit facilitatem dicendo. ¶ Auxiliumq; vię.) Ostendere voluit sufficientes ad auxilium fugę, qui tanti fuerunt, vt eorum pondus ignorauerint extra net, & Sichęo, & vxori ipsi fuerint incogniti: consulendi ergo in praesenti, & fugiendi mandatum fuit, & prospiciendi in futurum thesaurorum pręcepta translatio.

ASCENSIVS.

¶ Tum Ve.) Vt quę vellet conuenientius indicaret filio, noluit se deam fateri: itaq; illi primum occurrit, vt argute docet Dona. his verbis. ¶ Haud equidem.) Cogebat non ad interrogata responderе, quia & ipsa ignorātes cupiebat instruere: sed primo nō primis, sed nouissimis occurrit. Nam si in oblationē sacrificij in extremo positā tacendo acceptasset, cōfirmasset se deā, quod cōfutare festinat. ¶ Tali.) Nā si honorificētiā mereor talis erit, quę homini pręstanda nō deo exhibēda sit. ¶ Virg. Ty.) Quia Venus suspicari poterat qbus signis illi deā se putabāt. Idcirco illa conat̄ auertere, Habitus.n. quo me deā suspicamini, nō meus est inqt, sed oīum Tyriarū virginum, quae in his regionibus sunt. Ergo patrius mos pharetrā & cothurnos pbet. Hoc aūt facile poterat illa psuadere, qa Aeneas se regiones ac hoies ignorare dixerat. ¶ Pu.rervi.) Breuis & concinna narratio. Nō enim debuit Aeneas sub incerto diutius te-

neri

id eſt a miſera Didone magno amore:quia primo (primus autem quiſq; amor maximus eſſe ſolet, vnde ipſa in . iiij. Ille meos primus qui me ſibi iūxit amores Abſtulit:ille habeat ſecum ſeruetq; ſepulchro) Cui.ſ.Sichæo:pater.ſ.Methres , aut Belus.ij. dederat ſupple eam nuptui intactam,id eſt virginem inuiolatam & iugarat.i.coniugauerat:primis ominibus.i.auſpicijs, vel augurijs. Sed Pygmalion german⁹ eius immanior.ſ.ſæuior & inhumanior.ſcelere.i.propter ſcelus commiſſum ante omnes alios.ſ.fratres inter quos venit furor medius.i.qui per furorē mediantē inter ſeſe fuerunt ſæui:cuiuſmodi fuerunt Atreus & Thyeſtes,Eteocles & Polynices quorū poſteriorū ſęuitiam Stati⁹ deſcribit,ſed Pygmaliō non furore percitus,ſed auri cęcus amore rem patrauit:hic ergo Pygmalion,habebat dū Dido ſic coniugē ſuum Sichęū amabat, aut dū ei a patre cōiungerentur:regna Tyri:quia maſculus & maximus natu ille.ſ.Pygmalion exiſtens impius:quia violator templi,& affinitatis deorū authoritate cōtractæ:& cæc⁹ amore auri, ſuperat.i.adorit & vincit ferro.i.fica aut mucrone:clam.i.ex inſidijs & incautū ante aras.ſ.deorū omnibus modis purgat Sicheū ab ignauia & ibecillitate:ne forte Aeneę viro forti diſpliceat Dido,ſi prius imbelli nupta fuiſſet.Si enim Aeneas dixerit quomodo ſuperauit vir virum tam faciliter:reſpondet:quia clam & ferro q.d.ſi prouiſus fuiſſet,aut armatum inuaſiſſet,vbi inermē adortus eſt,nō ita ſuperaſſet eū.At ſi nunc dixeris,nō prouidi eſſe viri, ſolū.i.ſine cuſtode,& inermē incedere (purgat hoc , q̄a ante aras, rebus.n.diuinis intentum nō decuit armari: vnde in.ij.huius.Tu genitor cape ſacra manu,patrioſq; penates Me bello ex tanto digreſſum,& cęde recenti Attrectare nephas,donec me flumine viuo Abluero.) ſuperat inquam ſecurus amorum.i.nihil curans de amoribus germanę,hoc eſt nulla pietate motus in germanā licet ſciret eā miſere coniugem deperire,aut ſecurus.i.certus amorum germanæ.i.ſororis ſuæ:& ita ſperans eā per impatientiā amoris etiā obituram, q̄d ſperabat vt ſolus rerū potiretur:quod tñ nō obtinuit, vnde dicet, Portantur auari Pygmalionis opes pelago:nō q̄ eius erant:ſed quas ſuas eſſe ſperabat,ac iam tū ducebat:& ipſe germanus.ſ.Pygmalion celauit.i.occultum & ignotum tenuit factū.i.parricidiū (nam fratricidiū non dicimus) & ipſe malus.i.iniquus:ſimulans.i.fingens,multa.i.multas cauſas de abſentia. Sichæi:luſit.i.illuſit:amantem.ſ.Didonem ęgrā.ſ.animo.i.miſere pereuntē vana ſpe,quia dicebat eum propediē affore quærēs occaſionem obtinendi theſauri:quē vi auferre non audebat,aut nolebat,ſperans ſe id propediē ſine tumultu inuenta opportunitate facturum. Sed ipſa imago cōiugis.ſ.Sichęi occiſi,inhumati,aut nō humati,quia honore ſepulturę,& exequijs funebribus nondum affecti,aut multum humati.i.humo tecti:ne cadauer eius inueniretur,ſed cum Dona. dixerim nondum humati ſaltem rite : venit inſomnis.i.apparuit per inſomnia,aut dum ſomno tenebatur:attollens,vt.ſ.videantur:ora Pallida.ſ. Pallore mortis : miris modis.i.mirabiliter:& nudauit.i.aperuit,& ſignis indicauit:aras crudeles,id eſt ante quas crudeliter occiſus eſt:vel quarum dij id crudeliter permiſerant,aut iam non vlciſcebantur : & pectora.ſ.ſua: traiecta ferro:& retexit.i.reuelauit & aperuit ſeu oſtendit ſcel⁹ cæcum.i.occultum,domus.ſ.eius,hoc eſt quod domi eius patratum erat:omne,id eſt totum,hoc eſt ſignis quibuſdam ſignificauit Didoni quomodo a fratre eius Pygmalione ante aras occiſus erat, & vbi ſepultus,& ſuadet tum.i.deinde:celerare.i.celeriter facere fugam & excedere patria.i.licet patria quę chara omnib⁹ eſt. Nā non quęuis regio,ſed eam duntaxat in qua natus eſt : ſua cuique patria eſt:& recludit id eſt aperit,& recludere docet:Tellure,id ē e terra auxilium viæ.i.viaticum.ſ.veteres theſauros:appoſitorie pondus auri & argenti ignotum.i.aut quod Dido ignorauerat,illic eſſe,aut ipſum dum viueret poſſediſſe:aut tam magnū vt nullus vnquam tantum nouerit,ſicut rem ſine pari inauditā dicim⁹.

SERVIVS.

His commota fugam Dido,ſocioſq; parabat.
Conueniunt,quibus aut odium crudele tyranni,
Aut metus acer erat,naueis quæ forte paratæ
Corripiunt,onerantq; auro,portantur auari
Pygmalionis opes pelago:dux fœmina facti.
Deuenere locos,vbi nunc ingentia cernes
Mœnia,ſurgentemq; nouæ Carthaginis arcem,
Mercatiq; ſolum,facti de nomine Byrſam,
Taurino quantum poſſent circundare tergo.
Sed vos qui tandem?quibus aut veniſtis ab oris?
Quóue tenetis iter?[Quærenti talibus,ille POETA
Suſpirans,imoq; trahens a pectore vocem

¶His commota.) Supradictis omnibus. ¶ Conueniunt, quibus aut odium crudele tyranni, Aut metus acer erat.) Oderant læſi,Metuebant lædendi,hoc eſt qui timebant ne lęderentur.vnde eſt illud in.iiij. Quos Sidonia vix vrbe reuelli,quia non voluntate,ſed aut odio,aut timore cōuenerant. Odium crudele tyranni. Id eſt crudelis tyranni , Et figura eſt Hypallage:nam in tyrannum iuſtum odium eſt.¶ Portātur auari Pygmalionis opes pelago .) Quas Pygmalion iam ſuas putabat,vnde eſt in quarto, Vita virum. Quę enim auaro maior pœna ,quam pecuniam, propter quam deliquerat , perdere ? Remoue hoc , & falſum eſt Vita virum. Sciendum autem quod clam tangit hiſtoriam . Moris enim erat,vt de pecunia publica Phœnices miſſo a rege auro de peregrinis frumenta coemerent . Dido autem a Pygmalione ad hunc vſum paratas naues abſtulerat , quam cum fugientem a fratre miſſi ſequerentur,aurum illa precipitauit in mare , qua reuiſa,ſequentes reuerſi ſunt.¶ Deuenere locos.) Ad minus eſt.¶ Surgentem.) Erigentem ſe,vt, Surgentem in cornua ceruum . ¶ Nouę Carthaginis.) Carthago enim eſt lingua Pœnorum noua ciuitas, vt Liuius docet.¶ Mercatiq; ſolum , facti de nomine Byrſam.) Appulſa ad Libyam Dido,cum ab Hiarba pelleretur,petijt callide vt emeret tantum terrę,quātum poſſet corium bouis tenere,quod cum ille permiſiſſet , corium in tenuiſſimas corigias ſectum tetendit,occupauitq; ſtadia.xxij.quam rem leuiter tangit Virgilius,dicendo facti de nomine,& non tegere,ſed circundare.¶ Facti de nomine.) De cauſę qualitate . ¶ Tergo.) Pro tergore.¶ Sed vos qui tandem?) Vacat hoc loco tandem. Et eſt naturalis interrogatio,qui eſtis? vnde? vel quo itur ? Sicut ipſe in.viij.licet mutato ordine, Quo tenditis inquit? Qui genus? vnde domo? ¶ Imoq; trahens a pectore vocem.) Deeſt dixit . Et quoties longe reſpondet , Parentheſis eſt , quoties nuſquam , Eclipſis dicit, vt hoc loco.

DONATVS.

¶His commota fugam Dido .) Publicato ſcelere atque eius authore per Didonem prodito,ſocij fugę poterant congregari.non enim erat cōſilium,petere mulierem ſine comitibus fugam, vel maxime quę fugitura cū theſauris fuerat , metuebatur enim Pygmalion , ne amiſſa ſpe theſaurorum ſequeretur , & in peregrinis faceret , quod in ſedibus occiſi cōplere nō potuit . ¶ Conueniunt quibus.) Duo genera hominum propoſuit fugiturę Didoni eſſe ſociata, vnū quod odiſſet Pygmalionem , alterū quod timeret. Odium debemus accipere eorum fuiſſe, qui nonnullis viribus ei reſiſtere potuiſſent, metum vero eorum, qui inferiore loco & fortuna conſtituti, cū reniti atq; obluctari non poſſent,facilius ſe arbitrabātur interituros.alij ergo pp odium iuuabant Didonis neceſſitatem , ne Pygmaliō obtineret,quod volebat & theſauris inuaſis fieret fortior alij pp metum,quibus offerebatur occaſio , vt carerent hominis ſęuiſſimi dominatiōe.¶ Naues quę forte paratę.) Hoc eſt magna properatione in vnum colligunt naues,quę forte in pręſenti, fuerant paratę.non enim tales quęrebat neceſſitas,quę deſiderarent fabricam,aut indigerent aliquibus armamentis,ſed quę eſſent paratę.ſi.n.videretur aliquid nouari in nauigijs,aut eadem nōnullis inſtrui dabatur aperta ſuſpicio,q fugę ſubſidium,& tranſuectiōi copia pararet.differebatur quoq; q̄d fuerat maturandū . ¶ Onerantq; auro.) Sichæum ſuperius dixit retuliſſe, aurum atq; argentum incogniti ponderis fuiſſe in theſauris, & oīa eum transferenda mandaſſe, ne ex illis aliquid remaneret, q̄d in hominis ſęuiſſimi lucra conuerti potuiſſet. ſed ne vbi ad ipſam fugā ventum eſt, fugituri, quale cōſilium habuerint, poeta cōmemorat. ſi.n. vellēt totum aurū ferre, & omne argentū, maior numerus nauium fuerat neceſſarius, quē conſtabat in promptu non eſſe. nō ergo ipoſitum eſt totum, ſed quod pro modo nauiū potuit ferri nec pretij inferioris ſpecies, ſed ea quę potioris meriti fuit. Auro inquit naues onerant. melius.n. fuit, vt argentum teneret ,cuius pretium in cōparatione auri conſtat eſſe inferioris. onerant inquit, vt oſtēderet, & amplius impoſitū, q̄ naues ferre potuerant , vt infinitum cū argento. quod trāſferri nō potuit, aliter diuitiarū copia exprimi non potuit, niſi dicerent ad exportandā theſaurorū ſubſtātiā, nec naues ſufficere potuiſſe, vt vel aurum ſolum valeret auferri.

Portantur auari Pyg. op. pe.) Oē hoc eo redigit̃, vt probet̃ qđ est dictum. Ditissim⁹ agri Phoenicū fuerat Sichęus, Ignotū pondus argenti & auri habuit, portantur auari Pygmalionis opes pelago. Tantū ponderis fuit vt pp auri tantūmodo spēs transferendas, & hāc non oē mare fuisset necessariū. Qđ aūt dixit Pygmalionis opes, nō ꝙ ex bonis Pygmalionis descenderent, sed quas arbitrabat̃ ad auiditatē suā mox esse venturas, in quo nō imerito affligeretur cruciatibus auaritiæ, q̄ sic dolitura esset, quasi reuera propriū fuisset amissa. Dux foe. fa.) Ipsa.n. potior oībus fuit, & pp ipsius cām & necessitatē ibant oēs, qui ascenderant naues. certe & hoc ad insultationem positū possumus intelligere. vt duce foemina perdiderit, qđ propriū putabat effectum. Laudatur interea fugientium consilium, quos nō tenuit cupiditas amplius afferendi, quia nec poterant ferri, nec debuerant imorari. Deuenere locos.) Prius dixit, vbi nunc ingentia cernes Moenia, surgentēq; nouę Carthaginis arcem, & secūdo loco posuit, mercatiq; solum cum ædificium instrui non potuerit, nisi emptio loci primitus puenisset. Et est reuera quod moueat q̄diu ad ordinatiōem sensus venatur, quia facta patebit dictiōis integritas. ordinatur ergo sic. Deuenere locos, mercatiq; solum, vbi nunc ingentia cernes Moenia, surgentemq; nouæ Carthaginis arcē. pręsens tps ostendit. Ergo integre posuit primo emerunt, & sic cœperunt ędificare taurino quantū possent circūdare tergo. huius loci diuersa traditio ē. alij dicunt pecuniā tunc ex corio bubulo fuisse, & inde pecuniā dictā, ꝙ ex pecore originē duceret, tātumq; fuisse in pretio loci, q̄tum bouis vnius coriū cōficere potuisset, alia traditio talis est, ꝙ venditor loci hac fraude deceptus sit, vt tm̄ agri venderet, q̄tum coriū bouis circundare potuisset. illū nihil fraudis suspicatū arbitratū esse, tm̄ sedis traxisse, q̄tū posset occupare integrū coriū, si per terrā iaceret. emptores vero fraude quæsito cōmento in corrigiam tenuē solidū coriū duxisse, pindeq; factū, vt amplius q̄ debuerat teneretur, sed oīa hæc fabulosa sunt magis q̄ vera. nā si cōsideremus, Vbi nunc ingētia cernes Moenia, surgentēq; nouę Carthaginis arcē. Et quod inferius dixit, Instāt ardētes Tyrij, pars ducere muros, Moliriq; arcē, & manib⁹ subuoluere saxa, Pars optare locū tecto, & concludere sulco, Iura magistratusq; legūt, sanctumq; senatū. Hic portus alij effodiunt, hic alta theatri Fundamenta locant alij, imanisq; colūnas Rupibus excidunt, scenis decora alta futuris. Hic templū Iunoni ingens Sidonia Dido Cōdidit. Inueniemus tanta ac tā magna nō potuisse, nisi locis latiorib. condi, quæ cōparari sine dubio nō possent ex vnius corij vtraq; parte, licet ipse poeta addiderit veri similitudinē, qua credibile faceret factum dicendo, de noie Byrsam, facti de noie Byrsam, q̄si locū ipsum condendæ ciuitati necessariū, atq; emptum cogitauerint Byrsam, quæ appellatio & lingua græca, vnde Dido fuit, & punica, hoc est ipsius regionis in qua res gesta ferebatur, significabat coriū. Byrsa qppe græca appellatione coriū est, & bursalis punica elocutione coriū significat̃. cōpendio tamē sufficit noscere peregrinos homines ex empto habuisse, illa loca nō inuasa p violentiam. Sed vos qui tandem?) Mira breuitas interrogatiōis, q̄ toto vno versu cōplexa est. s. vt dicerent qui essent, vn̄ venirent, quod ipsum in responsione monstrabit̃. interrogatio tn̄ ipsa nō caret fraude. nā idcirco immissa est, vt adhuc Aeneas nō deā, sed hominem crederet, quod reuera nō pu:nit, nā, Aeneam assignat poeta non trāsduci calliditate fallentis, sed in eo perseuerare, vt deam credat, nam ipsi parti primo, dehinc quæsitis cum magna animi laceratione respondet. nullus.n. mala sua & ea in q̄bus adhuc voluatur sine dolore commemorat. ait ergo.

ASCENSIVS

His cōmo. &c.) Pergit Venus docens paucis quomodo Dido in eam regionem venerat, ciuitatisq; fundamenta illic iecerat, vt graphice declarat Dona. his verbis. Odium.) Eorum qui nōnullis virib. potuissent resistere. Metus.) Eorum qui aliquid crudelitatis expectarent. Ergo alij fauebant Didoni ne ille occupato auro fieret fortior. Alij propter metum quibus ferebat occasio vt carerent sęuissimi hominis dominatione. Paratæ.) Si enim aliqd innouassent in nauigijs dabatur aperta suspicio. Onerant auro.) Aurum oē & argentum iusserat tolli Sichęus, Sed isti quia maior nautū copia ad omne tollendū opus fuisset: id tulerunt quod naues capere possent. Ergo auro quidē pretiosius est & nō argēto. Onerant vt plus etiā q̄ naues ferre possent impositū esse videat̃. Quanta ergo fuit Thesaurorū copia cū relicto argento, ne totum quidē aurū naues ferre possunt. Auari Pyg.) Omne illuc tendit, vt probetur quod dictū est. Sed quomodo Pygmalionis? Quia illas suas futuras aīo conceperat, propter quod sibi ereptas iniquē ferret. Dux foemina.) Ad insultationem Pygmalionis dictū: vt ea duce pdiderit quæ assequuturū se putabat. Deuenere locos.) Ordina sic: Deuenere locos, Mercatiq; solum. u. n. in. c. Moe. Nam ædificium institui non potuit, nisi prius empto solo. Tau. quantū.) Alij dicunt pecuniam, tūc ex corio bubulo fuisse, & pecuniam dictā ꝙ ex pecore originē duceret. tantūq; fuisse in pretio loci: q̄tum bouis coriū conficere potuisset: alij fraudē emptoris ponunt qui tantū mercatus sit quantum corio bouis possit circundari: at venditor nihil tale suspicans arbitratus est tm̄ dedisse quantū integrum coriū posset occupare. Emptores vero in tenuē corrigiā illud secantes plusquā deberent occupantes, sed fabulosa sunt omnia: nam si attendatur magnitudo vrbis: & quanta a Virgilio describitur, nō poterat, nisi latiorib. locis condi: licet poeta hoc crēdibile faciat, dicendo, facti de noie Byrsam, quod & lingua græca vnde fuit Dido: & punica. i. ipsius regionis in qua res gesta, coriū significat. Sed vos. Mira breuitas interrogantis: nec fraude caret. Nam conatur ostendere se nō esse deā, sed non fallit Aeneam. Nam cum magna animi laceratione respōdet. Hęc ille. Ordo ē. Dido cōmota his. s. ostentis ac visis nocturnis parabat fugā. i. opportunitatem fugiendi: & socios. i. comites fugæ, aut reuera socios, qui tyrannum fugere volebant etiā sua non solius Didonis cā, nam sequitur, conueniunt. s. socij quibus erat, aut odium tyranni crudele. i. in crudelem tyrānnum.) Siquis tamen proprie, & sine Hypallage interpretari vol:t, sensus erit. Odium fuisse crudele. i. acre & crudeliter crucians quia inuidia & liuor torquet eos in q̄bus est) aut metus acer. i. vehemens, & vehementer affligens, vt consimili ratiōe dictū sit: odium crudele: qa acre (vt dixi) hoc est oēs cōueniebant, & qui eū oderūt ppter iniuriā iam sibi illatā, & q acriter metuebat ne consimilem inferat: quia, vt dicit Horatius, Tūc tua res agitur paries cum proximus ardet. Et ipsi corripiūt. i. simul rapiunt naues quæ paratæ supp. erant forte. i. a fortuna, & onerant sup. eas auro, hoc est tantum auri ingesserunt quātum naues ferre possent opes Pygmalionis auari. i. & quas Pygmaliō iam suas putabat: portātur pelago, id est trāsuehuntur pelag⁹: foemina. s. Dido, supp. est dux. i. ductrix, & princeps: facti. s. tam insignis, quia pulchrum est vlcisci auarum, & scelestum hominem: id autem dicit ad insultationem Pygmalionis in execrationē auaritię eius & in laudem Didonis quam Aeneę conciliare. iamdudū Venus eius rei perita parat. Ipsi ergo nauibus aurum auehentes: deuenere locos. i. venerunt ad locos seu loca. vbi. i. in quibus, tu cernes nunc. i. statim moenia ingentia. i. valde magna: & arcem. i. propugnacula, & castella quæ in ciuitatibus esse solent: alludit ad arcem Capitolinam: Carthaginis nouę. i. cuius pauloante fundamenta primum erant iacta; surgentem. i. erigentē. s. opera extruentium eam: deuenere dico locos & mercati sunt solū. i. terram aut fundum solidum in quo arcem & moenia extruerent: appositone Byrsam. i. coriū (sm Dona) de noie facti, i. a facto denominatā: nā mercati sunt solum tantū quantum possent circundare, tergo pro tergore. i. corio tergi: taurino. i. a tauro detracto. Sed supp. dicite tādem: vos qui sup. estis, aut a quib⁹ oris venistis, ve pro vel, quo tenetis iter. i. quo tenditis? Ille. i. Aeneas, suspirans & trahēs vocē a pectore imo: vt faciunt q cum moerore loquuntur, sup. respondit talibus quęrenti. s. Veneri, quā tamen nō agnoscebat: respōdit autē quæ sequuntur: sed verbū respondit, aut dixit, per eclipsim honestā omittitur: honesta autē est, quoties quod subauditur facilē est intellectu, qualia sunt generalia verba: vt sunt gero, facio: vt, Nunc fama minores Italiam dixisse: fama, sup. est naues quę forte paratę: subaudi erant, Talia per Latium: subaudi gerebant. Piscaris, an venaris, an studes, an simul omnia: subaudi facis. Itē verba ad loquelam spectantia nunc ponuntur sine suppositis, vt, Vrbem quam dicunt Romam Moelibeæ putaui. Extremam vt perhibent: ita aiunt &c. nunc supposita sine ipsis, vt sic Venus: & hic quærenti talibus, vbi talibus po: est regi, & a participio quęrenti, & a verbo respondit subintellecto: & quęrenti potest esse septimi casus in designatione sequelę positi, vt sit quærenti, supp. Venere, id est dum Venus quęreret: sicut talia iactanti, id est dum Aeneas talia iactaret: & datiui vt regatur a verbo subintellecto.

Ordo.

SERVIVS.

O dea.) Perseuerat in opinione sua: ita tamē vt & illius orationi aliquando concedat. Nam paulopost ait, Si vestras forte per aures Troiæ nomen ijt. Aut certe illud est quod superius dixerat, An nympharū sanguinis

O dea, si prima repetens ab origine pergam,
Et vacet annales nostrorum audire laborum

Ante diem clauso componet vesper Olympo.
Nos Troia antiqua (vestras si forte per aureis
Troiæ nomen iit) diuersa per æquora vectos
Forte sua Libycis tempestas appulit oris.
Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste penates
Classe veho mecum, fama super æthera notus.
Italiam quæro patriam, & genus ab Ioue summo.
Bis denis Phrygium conscendi nauibus ęquor,
Matre dea monstrante viam, data fata secutus,
Vix septem conuulsæ vndis, Euroq; supersunt.
Ipse ignotus, egens, Libyę deserta peragro,
Europa atq; Asia pulsus. [Nec plura, querētem POE.
Passa Venus, medio sic interfata dolore est.

sanguinis vna, quę non omnia sciunt; nam & moriuntur secūdū Aristotelem, vt Fauni Panesq;. ¶ Ab origine.) A raptu Helenæ. ¶ Pergam.) Perseuerem, hoc est vniuersa dicam. ¶ Annales.) Inter annales & historiam, hoc interest, Historia est eorum temporum quæ vel vidimus vel videre potuimus, dicta ἀπὸ τοῦ ἱστορεῖν Id est videre. Annales vero sūt eorum annorum & temporū, quæ ętas nostra non nouit, vnde Liuius ex Annalibus & historia constat. Hęc tñ confunduntur licenter, vt hoc loco ꝑ historia ingt Annales. ¶ Clauso.) More poetico qui dicunt coelum per noctem claudi, & aperiri per diem, vnde est, Porta tonat coeli, & Confidunt tectis bipatentibus. ¶ Componet.) Finiet. vt, Oblato gaudens componi foedere bellum. ¶ Vesper.) Proprie est stella. cum autem vesperi dicimus, aduerbium temporis est. Et sciēdum ꝙ omnia nomina, quę de Gręcis in os exeuntibus ad nos transeūt, apud nos aut in us, tantum exeūt, vt Delos Delus: aut in er, vt ἀγρός ager: aut in vtranque, vt Euandros Euandrus Euander. ¶ Troia antiqua.) Nobili, venerabili: more suo. alibi, Terra antiqua. i. nobilis: nec enim eē poterat noua. Item, Tēpla dei saxo venerabar structa vetusto. ¶ Forte sua.) Casu suo, id est quo solet. Forte autem nomen est a nominatiuo fors, vt Terent. Fors fuat pol. ¶ Libycis.) Iam sciunt, audiuit enim, Sed fines Libyci. ¶ Appulit oris.) Figura supradicta. ¶ Sum pius Aeneas.) Non est hoc loco arrogantia, sed indicium. Nam scientibus aliquid de se dicere, arrogantiæ est: ignotis, indicium. Aut certe herouum secutus est morem, quibus ꝙ mentiri turpe fuerat, tam vera reticere. Deniq; Vlysses in Homero ait suam famam vsq; ad coelū venisse: vnde & iste, Fama super ętherа notus. ¶ Ex hoste penates.) Optima elocutio est: plusq; significat de pluralitate ad singularitatem transire, vt venor multis canibus, & multo cane. vt Hora. Aut trudit hinc acris & hinc multo cane apros in obstantis plagas. ¶ Italiam quæro.) Hoc loco distinguendum est: nam si iunxeris. ¶ Patriam.) non procedit. Patria enim. i. ciuitas, in prouincia esse potest: non tamen vt ipsa ꝓuincia, patria fit. licet in Sallustio lectum sit, Hispaniam sibi antiquam patriam esse: sed illic ad laudem pertinet, non ad veritatē. Tria ergo dicit, prouinciam quęro, hoc est Italiam: Patriam, hoc est Corinthum Tuscię ciuitatem, vnde Dardanus fuit. ¶ Gen⁹ ab Ioue summo.) Ideo quia ex Electra & Ioue Dardanus Iasiusq; nati sunt. Dardanus autem author est Troię. Et bene ad tria interrogata respondet, qui esset, vnde venisset, quo tenderet. ¶ Phrygiū ęquor.) Id ē Hellespontū. ¶ Cōscendi.) Bñ conscēdi sm physicos, q dicunt terrā inferiorē esse aqua: qa omne qđ continetur supra illud est qđ cōtinet. vnde est, Humilemq; videmus Italiam.) ¶ Matre dea mōstrante viam.) Hoc loco per transitū tāgit historiam, quam per legem artis poeticæ aperte nō potest punere. Nā Varro in secundo rerum diuinarū dicit, Et quo de Troia est egressus Aeneas, Veneris eum per diem quotidie stellam vidisse, donec ad agrum Laurentum veniret, in quo eam non vidit vlterius: quare cognouit terras esse fatales. Vnde Virgili⁹ hoc loco, Matre dea mōstrante viā. Item, nusq; abero, & tutum patrio te limine sistā, & Iamq; iugis summæ surgebat lucifer Idę. Quod autem diximus eum poetica arte prohiberi, ne aperte ponat historiā, certum est. Luca. nanq; ideo in numero poetarū esse non meruit: quia videtur historiam cōposuisse, non poema. ¶ Data fata secutus.) Scilicet a Ioue. ¶ Conuulsę.) Aut conuulsę vndis. Euroq;. Aut ideo quia habes supra, Laxis laterum cōpagibus. ¶ Ignot⁹.) Deest q̄si. Nam contrarium est quod dixit, Fama super ęthera notus. Facit autem hoc frequēter Virgilius vt hanc particulam subtrahat: vt, Medias inter cędes exultat Amazon, quasi Amazon. nā Volsca fuit. ¶ Peragro.) Per habet accentum, nam, a, longa quidem est, sed non solida positione, muta enim & liquida quoties ponūtur, metrum iuuant, non accentum. ¶ Europa atq; Asia pulsus.) Aut orbem in tres partes diuisit, & absolutum est, aut si Europam tātum & Asiam intelligimus, inuidiose locutus est. vt supra Venus, Cunctus ob Italiam terrarum claudit orbis, quasi cum indignatione dicat, per Troiam Asia careo: per Italiam Europa. Denique non passa Venus, eius interrupit querelas. ¶ Dolore est.) Aut narrantis

rantis Aeneæ, aut certe suo dolore, Æquum. n. est malis filij etiam ipsam moueri.

DONATVS.

¶ O dea si prima repetens.) Deam, iquit, te esse certissimū est, quæ autē cupis audire, & multa sunt, & prolixa. duo. n. sunt quæ impediunt. vnū quia non vacat, alterum quia narrationem malorum vnius diei tempus impleri non patitur. properabat. n. redire ad suos, & in locis incognitis & desertis post finem diei separat⁹ ab ipsis inueniri non debuit. Hęc ergo breuissima principia fuerunt, in quibus beneuolentiā fecit, & honorificentiam cum deam appellat, & fecit attentam cū dicit, multa esse mala, quæ referre cogebatur, & eo genere ostendit se non omnia, sed aliqua esse dicturum. incipit iam ipsam narrationem, & respondet propositis, sed non eo ordine, quo quęsita sunt. illa. n. dixit. Sed vos qui tandem? Ille secundo respondet, & sic primæ. in secunda enim inquisitionem dixit. Quibus aut venistis ab oris? ¶ Nos troia antiqua &c.) Ecce secundæ interrogationi satisfecit. Ostendit. n. ex qua parte orbis venissent. nos, inqt, a Troia profecti sumus, dicit & eius laudem, antiqua, inquit, quā credimus te opinione noscere. magna. n. magnæ sunt opinionis, perindeq; fama currente oībus nota, & licet anni vnius cōmemorationem professus sit tm̄ fuisse prolixū, vt totus dies eam complecti non posset, tamen vsus admiranda breuitate labores simul oium conclusit amorum, dicendo enim discedendo de littoribus Troiæ tetigit primam tēporis partē. Forte sua Libycis tēpestas appulit oris. Hinc gnarus effectus quia Veneris verbis audiuit, sed fines Libyci. dicit iam qui sit ipse qui loquatur. ¶ Sum pius Aeneas.) Et quia cum dea se arbitrabat loqui, cōmēdat personā suā dicendo. ¶ Raptos qui ex ho. pena.) Vt ostēderet in excidio patrię hoc se habuisse pręcipuum, quod ante alia penates liberaret. ¶ Fama super ęthera notus.) Famam me die posuit euidēter assignās qualis fama, quoniam multi etiam ex mala fama noti sunt. quali autem fama notus fuerit Aeneas ipse Virgilius alio genere demōstrauit. dixit enim esse pium & religiosum iuxta deos. Fama sup æthera notus. cum laboribus, inquit, & moribus meis notus factus essem toto orbi, fama nominis mei sine fine discurrens, cum iam quo tenderetur non haberet, ad coelum & superos etiam venit. Tertia inquisitio superat, quoue tenetis iter? etiam ipsi respondet dicens. ¶ Italiam quæro pa.) Dixit ergo quo tenderet, addidit quod quæsitum non fuerat ornaturus meritum suum dicendo. ¶ Genus ab Io. sum.) Quęro bis accipiendum est, vt sit Italiam q̄ro patriam, & genus quęro, quod a Ioue summo descēdit. His adiungit aliqua de causa sui erroris & ea, quæ tenerent profectionis initia, & pręsentis temporis mala. ¶ Bis denis Phrygium cōs. naui. æquor. Matre dea mon. viam da. fa. secu.) Cum numerū nauium diceret, ambitiosum fuit quod dixit bis denis, quam si diceret viginti, sicuti pro nihilo posuit. Vix septem cōuulsæ vndis Euroq; supersunt, Matre dea monstrante viam. Quam breuiter auditus est, ꝙ gratias ageret matri, licet ipse quasi apud incognitam commendationis suę causa, hoc voluit dicere, ꝙ ex dea sit genit⁹ ipsa enim viam monstrauit dicendo in secundo libro, Eripe nate fugam, finemq; impone labori. Nusquam abero, & tutum patrio te limine sistam. Hic ostendit poeta etiam illud, quod Aeneas de Troiæ littoribus non voluntate nauigauerit iungendo, Data fata secutus. quoniam fatalibus dispositionibus cōsentiendum magis est, quam inefficaciter resistendum, ecce præterita strictim trāsiit, & in pręsenti immoratus propter maiorē misericordiam cōmouendam. ¶ Vix septem conuulsę vn. eu. q;. super. Ipse igno. egens.) Singula verba, quā teneant vim, quemue habeant intellectum, necessario noscendum est. ait. n. bis denis nauibus veniebā, designatione numeri, magnis copijs motam nauigationē, voluit demonstrare. Vix septem conuulsę vndis Euroq; supersunt. Qui vult animum dolentis cōpetenter excutere, separatis singulis ꝓnunciare debet. Vix, vt ostēderet se cum magna difficultate euasisse, Septem, vt ex magno numero exiguum quid superesset. Conuulsę vndis Euroq; supersunt. Hoc est dissolutę duplici malo vi maris & tempestatum. ad approbandum vero calamitatē suam, vtitur occasione loci, ac temporis, dicendo. Ipse ignotus, quod ē in rebus

In rebus humanis extremum, In alienis nullius habere notitiam, Egens. quod fuit infelicitatis argumentum, si enim nõ egeret non esset ei cuiusquam notitia necessaria. Iuncta igitur fuerunt mala duo, vt incognitus fuisset, & egens, & additum est ad cumulum malorum, vt solitudo quoq; & deserta concurrerent, vt nihil ad victum vel ex agresti solitudine suppeteret nec inueniretur quispiam, qui misereri posset, Europa atq; Asia pulsus duas partes orbis nominauit, de tertia parte conticuit, quæ Aphricæ fuit, & in ipsa positus loquebatur. dicturus etiam alia malorum suorũ fuit, sed quia vniuersa habuit nota, vel quia non libenter hæc patiebatur vlterius enumerari, vel quia consulendi via ante noctem fuerat maturanda, ait. ¶ Nec plura queren. passa ve.) Quia de solitudine ac desertiõe nauigiorũ, de inopia quoq; fuerat conquestus, & incognitum sese narrauerat omnib⁹, Venus occurrit, & in omnibus securum præstat.

ASCENSIVS.

¶ O dea &c.) Hæc est responsio Aeneæ miserationem excitantis, & ad singula interrogata Veneris breuiter, sed non eo ordine quo interrogauerat, respondentis, quod autem dicit: Sum pius Æneas argute defenditur ab arrogantia per Seruiũ. nam quod de pietate dicit indicium inquit est: vnde scimus Aeneã tam insigni pietate fuisse, vt vulgo pius agnominaretur. Itaque dicẽdo, sum pius Aeneas non arrogat sibi, sed indicat quis sit, hoc est dicit se eum esse, qui vulgo pius Aeneas appellatur: de fama autem qua dicit se, super ęthera notum, dicere possumus cum Ser. ꝙ cũ heros esset debebat vera fateri, cum & Vlysses apud Homerũ dicat famã suam ad coelũ vsq; venisse, aut de pietate intelligendũ esse, quã & in deos q super ęthera sunt, & homines exercuisset. Aut re uera dicere interdum esse collaudare. Nam si rex ignotus inciderit in manus populi, q ipsi regi parcerent, cum priuato obessent, decenter se regem fateretur. Cum ergo Aeneas audisset quod dixerat Venus: Sed fines Libyci genus intractabile bello: ne forte ignotus intercipiatur, potuit dignitatem suam ostendere: pręsertim coram ea a qua beneficium acceperat, vt significaret se nõ indignum esse, cui virgo responderit tam beneuole. Sed de his audiendus est Dona. dicens sic: O dea. Duo dicit impedire. Vnum qa nõ vacat. Alterũ quia breuitas temporis narrationem expleri nõ patitur: properat redire ad suos a quib⁹ in locis desertus noctu separari non debuit. Beneuolã autem facit & honorificã cum deam appellat. Et attentã cum multitudinem calamitatum suarum proponit, & non tamen oẽs se dicturũ, Re pundet ad oia sed non ordine. Primo enim respondet secundæ. Quib⁹ aut venistis ab oris. Et quamuis narratione totius diei non posse expleri calamitates dixerit: tamen breuitate miranda labores omnium conclusit annorum. Nam dicendo nos Troia antiqua: primam temporis partem posuit. Dum autem Diuersa per æ. u. tãgit mediam: & forte sua Libycis ponit postremam, & simul ostendit, quod Violentia fluctuum illuc appulerit: & quia cum dea putabat se loqui: commendat personam suam dicendo. ¶ Raptos qui. e. h. p. C. u. m.) Fama medie posuit, nec dixit, qua fama, nam & multi mala fama noti sunt, sed qua fama intelligat, ponit, cum illum religione in deos fama super æthera notus dicit: Cum enim laboribus meis essem notus toti orbi, fama nominis mei sine fine decurrens ad coelum venit. ¶ Italiam quaero.) Ad id, Quoue tenetis iter: & ꝯnaturus genus addit, quod non quæsitum fuerat. ¶ Et genus ab Ioue summo Matre dea.) Libenter auditur quod gratias agat matri quasi absenti data fata: ergo non voluntarie a patria discesserat. Sic pręterita strictim tangit: & in pręsenti immoratur, vt maiorem moueat misericordiam. ¶ Bis denis.) Ostendit magnum numerum, Sunt autem si dolentis animum excutere volumus separatim singula cogitanda: vix ostendit quanta difficultate euasit. ¶ Ignot⁹.) Summa in humanis miseria: in alienis terris nullius habere notitiam. Augetur autem si sit egens. Nam si non egeret, non esset ei cuiusquã notitia necessaria: ad hęc duo mala, ignotus & egẽs: additur tertium, solitudo: vt nihil ad victum suppeteret: nec inueniretur qui daret. ¶ Europa, atq; Asia.) Tacuit de Africa: quia in ipsa erat. Venus autem sermonem interrupit: vel quia norat cũcta: vel quia non libenter audiebat: vel quia maturandum, quoniam ante noctem via mõstranda erat. Hęc ille. Beroaldus autẽ dicit in Seruiũ sic. Et si Seruio in hac re, Isido. lib. j. etymolo. suffragat: tamen apud me pluris est authoritas Ciceronis, & Gellij, qui (vt opinor) & Seruio, & Isidoro, doctiores extiterũt. Etenim Gel. in v. illos arguens: qui de historia, & annalib. idẽ quod Ser. tradiderunt: inquit annales oino id esse quod historię sint: historias non oino id esse quod annales sint tanquam alterum speciale nomen sit: alterum generale: itaq; historia erit rerum gestarũ expositio. Annales vero libri sunt id quod factũ quoq; anno, gestũue sit cõtinentes: historia quo consilio qua ratione res gestæ sint: demonstrat: habet affectus, auditorem cõmouet. Annales autẽ nudi sunt, nihil habent incitamenti: nec commouere quicquam possunt: simpliciter sine vllis ornamentis: sine fuco: sine affectibus res gestas continentes: de quibus annalibus ita scribit Cicero lib. ij. de Ora. Erat historia annalium confectio, res omnes singulorum annorũ mandabat literis pontifex maximus, efferebatq; in album, & ꝓponebat tabulã domi, potestas vt esset populo cognoscendi: hi q; annales maximi nominantur. Virgilius itaq;, omnium rerum peritissimus, ex persona Aeneæ tanquam pontificis dixit in. j. Et vacet annales nostrorum audire laborum: nam cum pontifex annales conficiat: & Aeneas a poeta, perinde ac põtifex inducatur: merito annales appellat historiam rerum suarum, & hic Maronian⁹ versus a Macrobio cum diligentia lectus est, & erudiitissime expositus, enucleatusq;, a Seruio autem parum curiose examinatus, pensitatusq;. ¶ Ordo autem est. O dea (fatetur enim adhuc deã, licet illa dissimulauerat: nõ enim plane negauerat se deam) si ego repetens a prima origine pergam. i. peragam. i. ad finem vsq; dirigam filum & contextum historię quam interrogas: & si vacet, id est vacans, velis audire annales. i. recitationem, quasi ex annalib⁹, id est libris quotannis scriptam laborum nostrorum, hoc est si & mihi dicendi, & tibi audiẽdi ocium sit: vesper. i. stella vespertina, quæ cum Veneris sit Veneri grata nuncupatur: componet. i. claudet & finiet: ante. i. priusquam peregero sermonem inceptum diẽ id est lucem diurnam: & hoc Olympo. i. coelo clauso, quia noctu (secundum poetas) clauditur: aut si de monte intelligatur, & hoc Olympo clauso. i. obtruso, ita vt videri non possit postq; reb. nox abstulit atra colorem. Tempestas appulit sua sorte. i. fortuna, & casu inopinato: bene vtitur Verbo actiuo cum accusatiuo: errant enim qui dicunt nauis illius, aut ille appulit heri, aut applicuit: cũ dicendum sit nauis appulsa, aut applicita est, quam hac, aut ille appulit, aut applicuit. appulit ergo nos vectos per diuersa ęquora, supple a Troia antiqua, id est nobili: aut si de illo loquitur Troia antiqua: quia dictum est: Surgentemq; nouę Carthaginis arcem quasi dicat non mirum si surgat, quia noua: sed vt in secundo dicitur: Vrbs antiqua ruit multos dominata per annos: aut ideo antiquam dicit, vt notam significet (de qua re tamen ex more se dubitare significans: propterea quod ea loca inculta essent: vnde exierat exploraturus loca ea: Qui teneant (nam inculta videt) homines ne, ferę ne) addit ergo: si forte nomẽ Troiæ, it per vestras aures. i. siquid vnquãde Troia audiuistis in istis locis loqui. Nec est contra pręceptum grammaticum ꝙ pluraliter loquitur dicẽs, non tuas, sed vestras: nam licet ad vnam loquitur: tamen de pluribus loquitur, hoc est de omnibus. Tyrijs qui ea loca iam tenebant. Sicut prius ad Eurum, Vestras eure domos: non enim de solius Euri, sed de omnium ventorum domibus loquens, vestras dixit. Quod autem dicit forte sua ex persona sua dicit Aeneas q nesciuit factione Iunonis id factum: aut si reuera, cum heros esset id scire poterat, tamen dissimulandum erat, cum iam in regione Iunoni charissima esset: quod vero addit Libycis oris ex eo pendet, quod dixerat Venus. Sed fines Libyci: nam nisi id iam ab ea didicisset, incongrue dixisset, cum sicut prius visum est ipse, cũ Achate exiuerit exploraturus, quas vento accessent oras: vnde ipse pauloante hunc locum ad Venerem: Et quo sub coelo, tandem & quibus orbis in oris Iactemur, doceas: ignari hominumq; locorumq; Erramus. Est ergo ac si dicat: appulit nos vt audio: oris Libycis, id est ad oras Libycas: est enim datiuus ad locum, & per hoc, responsum est ad illud, quibus aut venistis ab oris. Nunc respondens ad id. Sed vos qui. dicit, Sum pius Aeneas qui veho mecum classe penates, id est deos domesticos, & quasi penes nos natos: vt sunt dij proprij ciuitatis Troię: raptos. i. ereptos: ab hoste, id est e manu, aut occupatione ostium. i. Gręcorum existens notus fama. s. huius pietatis, super æthera. q. d. etiam in consilijs deorum: aut hyperbole est. Ad id autem quod quęsitum est, Quoue tenetis iter: respondet, Ego quęro Italiam patriam. i. vnde originem traxi. Ser. vult non appositionem esse, vt Italiam intelligamus esse patriam Aeneæ, sed distinguendum esse: quoties enim multa & diuersa copulare volumus, satis est coniunctionem ante vltimum ponere: vt, Ioannes, Petrus, & Iacobus in transfiguratione dominica fuerunt: dicetur ergo, ego quęro Italiam. s. promissam a dijs, & patriam. i. Corythum: & genus a Ioue summo, sup. quęro, hoc est quęro cunabula gentilis meorum qui ab Ioue deducti sunt: nam dicetur in. iij. de Italia: Antiquam exquirite matrem: & Corythum, terrasq; requirit Ausonias: & hinc Dardanus ortus Iasiusq; pater, aut ego existens genus. i. progenies, deducta

ducta a Ioue summo cõscendi ęquor Phrygium.s.Hellespontii: bis denis.i.viginti nauibus secutus.i.sequens fata data.i.concessa mihi a dijs vt fati sit exceptum esse & non proditionis:& hoc matre dea.s.Venere (cum qua iam ignota loquitur, & ita gratum se ostendit matri quod illi acceptum est) monstrante viam. Septem sup.naues ex illis viginti:nec integre,sed conuulsae vndis & Euro id est procellis supersunt.i.reliquiae mihi sunt. vix.i.quod cũ summa difficultate mihi contigit: aut vix supersunt: quia non totę, cũ remi fracti sint & mali. Ipse.i.ego:ignotus in his locis ꝗuis sim fama super aethera notus, peragro deserta Libyae, quae.s.dicis esse Libyae

Libyae,egens.i.qui egeo (vnde Dido dictura est in exprobrationẽ eius. Nusquã tuta fides, eiectum & littore egentẽ Excepi: & regni demens in parte locaui. Amissam classem sociosq; a morte reduxi.) & sup.pulsus Europa.s.ad quam tendere parabat, & Asia.s.a qua profugus fato venerat:in Africam vento pulsus: volebat autẽ plura dicere, nec.i.& non: & Venus non passa querentem.i.queri, aut conqueri volentem plura interfata est sic, vt.s.sequitur medio quia nondum absoluto sermone: dixisset enim casus suos quos iã in mari passus erat, qui quia dicti sunt incongrue repeterentur, vnde subtiliter inducit Venerem interrupisse sermonem eius.

Quisqs es (haud credo inuisus coelestibus, auras VE.
Vitaleis carpis, Tyriam qui adueneris vrbem)
Perge modo, atq; hinc te reginae ad limina perfer.
Nanq; tibi reduces socios, classemq; relatam
Nuncio, & in tutum versis aquilonibus actam,
Ni frustra augurium vani docuere parentes,
Aspice bis senos laetanteis agmine cygnos,
Aetheria quos lapsa plaga Iouis ales aperto
Turbabat coelo, nunc terras ordine longo
Aut capere, aut captas iam despectare videntur.
Vt reduces illi ludunt stridentibus alis,
Et coetu cinxere polum, cantusq; dedere:
Haud aliter puppesq; tuę, pubesq; tuorum
Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo.
Perge modo, & qua te ducit via, dirige gressum.

SERVIUS.

¶ Quisqs es.) Pleraq; per cõcessionẽ sic tradit poeta, vt argumentum faciat: sicut hoc loco. Audierat Venus, Sum pius Aeneas fama super aethera notus. dicit tamẽ Quisqs es: hoc est etiã si hęc in te nõ sint, hinc tamen constat te esse felicem. ꝙ venisti Carthaginem. Item in secundo, Quisquis es, amissos hinc iam obliuiscere Graios: hoc est qualibet ratiõe cõtra nos bella susceperis. Haud credo inuisus coelestib⁹. Liptotes figura per cõtrarium significãs, id est credo te esse charissimum superis: vt supra, Mihi iussa capessere fas est. Coelestibus autem ſm Pythagorã & praecipue Platonem dixit, qui confirmẽt viuos esse superis charos, mortuos vero inferis. Vnde & Virgilius de Pallante. Et nil iam coelestibus vllis Debentem. Item contra, Vos o mihi manes Este boni, quoniam superis auersa voluntas. ¶ Auras vitales carpis.) Quibus viuimus. Nihil est enim aliud vita nisi reciproc⁹ spiritus: vnde Iuppiter quo constant omnia, vocatur ζηνος ἀπὸ τῶν ζώων, id est vita. ¶ Carpis.) Accipis: vt, Et placidam carpebant membra quietem. ¶ Tyriam.) Carthaginem a colonis. ¶ Adueneris vrbem.) Hysterologia, vt supra. ¶ Perge modo.) Tantum modo: hoc est, hęc tibi sola sit cura, nã liberatae sũt naues. ¶ Perfer.) Imperatiuus mod⁹ est: vt, Fer cineres Amarylli foras. ¶ Reduces.) Proprie reduces dicuntur, qui pericula euadũt: sic infra, Vt reduces illi ludunt: scilicet post periculum illatum ab aquila. ¶ Versis aquilonibus.) Quia postquã ad Africam iter verterũt, aduersus ante Aquilo coepit esse prosperior. ¶ Ni frustra augurium vani docuere parentes.) Hoc ad confirmandum errorem Aeneae dixit, ne diuinando dea esse crederetur. Quod autem dicit. ¶ Vani parentes, aut hypallage est.i. vanum augurium: vt, Dare classibus austros, & Ibant obscuri sola sub nocte, pro ipsi soli per obscuram noctem. Aut certe vani parentes, qui res falsas & inanes docent. Et per hoc plerunq; decipere ostendit auguria. Multi volunt ad nimium hoc amorem parentum referri, qui teneritudine affecti, etiam superflua liberos docent. ¶ Bis senos cycnos.) Cycnos nauibus comparat, aquilam tempestati. In augurijs autem considerandae sunt non solum aues, sed etiam volatus, vt in praepetibus: &, cantus, vt in oscinibus: quia nec omnes, nec omnibus dant auguria, vt columbę non nisi regibus dant, quia nunquam singulę volant, sicut rex nunquam solus incedit. vnde est in sexto Maternas agnouit aues, per transitum ostendit regis augurium. Itẽ cycni nullis dant, nisi nautis: sicut lectũ est in ὀρνιθογονίᾳ, Cycnus in augurijs nautis gratissimus ales: Hanc optant semper quia nunquam mergitur vndis. ¶ Laetanteis.) Post periculum. ¶ Agmine.) Volatu, impetu. Agmen autem apud Virgilium, est cuiuslibet rei impetus: vt, Illi agminẽ certo. Et, Vocat agmina saeua sororum. ¶ Iouis ales.) Aquila, quae in tutela Iouis est: quia dicitur dimicanti ei cõtra Gigantes fulmina ministrasse, quod ideo fingitur, quia per naturam nimij est caloris, adeo vt & oua quib⁹ super sedet, possit coquere, nisi admoueat gagatem lapidem frigidissimum, vt testatur Lucanus, Foeta tepefacta sub alite saxa. ¶ Capere.) Eligere: vt, Ante locum capies oculis. ¶ Stridẽtibus alis.) Signum augurij est. ¶ Coetu.) Dicit Plinius secundus in naturali historia, omnes aues colli longioris, aut recto ordine volare, vt pondus capitis praecedentis cauda sustentet: vnde & prima plerunque deficiens, relicto loco incipit esse postrema, aut in coetu se omnes

omnes inuicem sustinere. Hoc autem volatu imitatur literas quasdã, vnde Lucanus, Et turbata perit dispersis litera pennis. ¶ Cantusq; dedere.) Allusit ad nautas. ¶ Puppesq; tuę, pubesq; tuorum.) Tropus synecdoche, a parte totum significat: Terentius, O lepidum caput, id est o lepid⁹ homo. ¶ Ostia.) Proprie ostia dicuntur exitus fluuiorum: sed mõ abusus est, quia plerunq; ostia ipsa pro portu sunt.

DONATVS.

¶ Quisquis es, inquit, perseuerat adhuc, quasi cum incognito loquat, quasi diceret, siue Aeneas es, siue Troian⁹. Haud cred. inui. coele. au. Vita carp. tyr. qui adue. vrb.) Dijs inquit propitijs constat te viam tuã ducere, quando post infinita aduersa visurus es Carthaginẽ. haec inferendo proculdubio spondebat effectum eorum, de quibus Aeneas fuerat conquestus. nam & colligebatur, & notitiam hominum, & futurã celebritatẽ loci, & humanitatem promisisse. ¶ Perge modo &c.) Hortatur eum, vt non secundũ intentionem suam ad naues & ad socios redeat, sed magis pergat ad ciuitatem, & ipsam reginam, atq; vt hoc ipsum solicito & anxio persuaderet, facit lętum, facit per omnia securũ dicens. ¶ Nanq; tibi reduces.) Qũo id potuerit fieri, vel quomõ nũ illa scire potuerit, potuit, inquit, ait. ꝙ conquereris perdita, mota iteratione ventorũ ex indignis partibus tuta loca tenuerunt, dixit ergo & ventũ, quo euaserãt. vnde id scire consequenter exequitur. ¶ Ni frustra auguriũ.) Ne vanos intelligamus, hoc est quasi stultos, qui prudenter auguria repererunt, ordinandus est sensus sic, atq; ita sentiendum, si non fuerunt vani parentes nostri, hoc est maiores, & non frustra nos auguria docuerunt. ¶ Aspice bis senos.) Ecce duodecim cycni numero nauium, quę coęquantur, quas Aeneas putabat oppressas. ¶ Aetheria quos lapsa plaga.) Dicit cycnos ipsos post aquilę perturbationem, vt naues tempestatibus constabat esse turbatas, hoc est dispersas, hilaritatẽ omnem, lętitiamq; recepisse, & vt cycni ordine soluto securi volitant, sic, inquit, & naues tuae & omnes tui securi degunt, ac tuti sunt. ¶ Perge modo.) Posset Aeneas dicere, non noui quo eam, hoc illa praeripuit dicendo. via tibi monstrabit quo tendas gressus tuos.

ASCENSIVS.

¶ Quisquis es, haud credo &c.) Nunc qua gratia venerat exequitur Venus, docet enim socios fere cum classe saluos esse recipiendos: monetq; Didonem accedant. Quod vero dicit: Quisquis es, non derogat fidem Aeneae, sed auget fidem dicendis. Nam sensus est, id quod dictura sum, non ideo dicam, quia dicis te piũ Aeneã fama super aethera notum: sed quia augurij perita certissime nosco te dijs acceptum, qui post tantam tempestatem incolumis classem recipies, sed ne dicta dicam, audiamus Donat. cuius verba sunt: Quisquis es: adhuc veluti cum ignoto loquitur, haud equidem oportet te dijs charum esse, quoniam Carthaginem veneris, haec verba omnium spondebant effectum, de quibus conquestus erat. Nam & notitiam sui, & celebritatem, & humanitatem pollicetur. ¶ Perge.) Hortatur ne redeat ad suos, vt proposuerat: sed eat Carthaginem. ¶ Nanq; tibi.) Demit solicitudinem de socijs salutem illorum, augurio nuncians. ¶ Ni frustra.a.va.d.p.) Ordina sic, ni vani fuere parentes, id est maiores nostri, & frustra nos docuerunt. ¶ Bissenos.) Numero nauium coaequantur, quas Aeneas putabat oppressas. ¶ Aetheria.) Quos vt cygni post per

turbationem illatam, ab aquila liberati suo ordine læti, volantes terram captam petunt, sic tui a tempestate erepti tuti sunt. ⸿ Et qua te ducit via.) Ne ille diceret, non nouiter. ¶ Ordo autem ē. Quisquis, id est quicunque es, hoc est etiam si non sis ille pius Aeneas, quem te prędicas, & te esse satis credo: tamen ex solo augurio, & rerum euentu edocta, ego credo, quod supple tu, haud, id est non inuisus, imo charus cœlestibus, id est dijs superis, carpis auras vitales, id est quibus respirando viuitur: qui adueneris, id est propterea ꝙ aduenisti vrbem Tyriam. s. Carthaginem, id est hoc solum: ꝙ dij voluerunt appulsum, ad vrbē Tyriam, vbi aduentus tuus gratus, & acceptus erit, significat te non inuisum superis, quia si tibi superi inuiderent, non tantum boni sub specie incommodi, contulissent, & ita cohortatur eum subtiliter, vt ad Didonem eat, vnde subdit: Perge. i. perfice iter tuum: modo, id est solummodo. q. d. nihil aliud cures, nam si modo perueneris ad hanc vrbem, omnia tibi prospere cedent: perge ergo, atq; perfer te hinc. i. ab hac sylua ad limina reginæ: nam ego nuncio. i. prædico: & significo socios, scilicet tuos reduces, id est reductos: & saluos: & classem, scilicet quam amissam cēses: receptam, scilicet ex periculis ad tutiora loca: vnde receptui canunt, qui ex prælio in castra conuocant, & nuncio classem tuam actam, id est impulsam aquilonib. i. ventis, contra Africam, & ex aduerso Africę flantibus in tutum. i. locum, vbi tuta sit: ni, id est nisi parentes. s. mei (inquit Venus, sub specie virginis venatricis) vani. i. mendaces, & futiles docuere frustra, id est nequicquam, & in vanum augurium, id est artem augurandi. Et ne id confidentius, sine ratione dixisse putetur, addit aspice. q. d. si tu etiam Augurij peritus es, poteris respicere an quæ dixerim vera sint. Aspice. n. bissenos. i. duodecim:) Tot enim naues fuerant, quas amissas Aeneas verebatur cum saluæ essent. Nam dixit se viginti habuisse, quarum vnam perire vidit ante oculos suos, & septem ipse in portum perduxit: vnde restabant duodecim.) cygnos, id est holores, q quia non submerguntur, & in aquis versantur, nautis pro augurio sunt, lętantes agmine. i. cœtu, aut conuolatu agminatim ꝓcedente, cum prius turmatim dispersi auolarent: quos. s. cygnos, ales Iouis, id est aquila lapsa. i. quæ descendit plaga. i. regione, aut ora ætheria. i. cœlesti, aut aeria, turbabat. s. paulo ante, aut dum naues tuæ paterentur: cœlo aperto. i. sereno apparenti: qui, sup. (Aut est greca locutio, qua viciniori damus, quod alterius est: vt apud Comicum, Scis me quid velim: pro eo, quod est, scis quid ego velim: ita aspice bissenos cygnos: Aut capere, aut captas iam despectare videntur, pro eo, quod est, aspice bisseni cygni &c.) videntur nunc, aut capere. i. deligere ad considendum terras longo ordine. Nam plusculo interuallo: aut despectare, id est frequēter aspicere, captas, id est electas. s. terras: vt, id est quemadmodum illi. i. cygni, reduces, id est reducti, aut reuersi a persecutione aquilę: ludunt, id est lætitiam suam indicant: alis stridentibus: & cinxere polum. i. cœlum: cœtu id est conuolatu, & dederunt cantu. s. in signum lætitię: haud aliter, id est eodem modo, & puppes tuæ, & pubes, id est iuuentus pubescens tuorum. s. amicorum, aut tenet (zeugma ab inferiore: quod sic perficitur, & puppes: aut tenent portū, aut subeunt ostia plena velo: aut pubes tenet:) portum, aut subit ostia. i. aperturam & ingressum portus, pleno. i. passo, & extenso velo, quod nō extenditur totum ventis, quoties quicquam periculi timetur. Cōcludit ergo, dicens, Perge. i. perfice iter tuum, modo. i. solummodo: & si dicat Aeneas: quo pergam, cum nesciam viam: addit, & dirige gressum, ea qua via te ducit. i. sequere viam, quę ducet ī vrbem: sicut factum est in Bucol. Quo te Mœri pedes, an quo via ducit &c.

POE. Dixit, & auertens rosea ceruice refulsit,
Ambrosiæq; comæ diuinum vertice odorem
Spirauere, pedes vestis defluxit ad imos,
Et vera incessu patuit dea. ille, vbi matrem
Agnouit, tali fugientem est voce secutus.
ÆNE. Quid natum toties crudelis tu quoq; falsis
Ludis imaginibus? cur dextræ iungere dextram
Non datur? ac veras audire, & reddere voces?
POE. Talibus incusat, gressumq; ad moenia tendit.
At Venus obscuro gradienteis aere sepsit,
Et multo nebulæ circum Dea fudit amictu,
Cernere nequis eos, neu quis contingere posset,
Moliri'ue moram, aut veniendi poscere causas.
Ipsa Paphum sublimis abit, sedesq; reuisit
Lęta suas, vbi templum illi, centumq; Sabęo
Ture calent aræ, sertisq; recentibus halant.

SERVIUS.

¶ Auertēs.) se subaudi, hoc est cum auerteretur: vt, Tum prorā auertit. ⸿ Rosea.) Id est pulchra. ⸿ Ambrosiæq; comę.) Aut deorum vnguēto oblitæ, hoc est ambrosia: aut certe abusiue dixit diuinę comę. ⸿ Spirauere.) Exhalauere. ⸿ Vestis defluxit.) Quia dixit supra, Sinus collecta fluentis. ⸿ Vera.) Bene vera, de qua ante dubitabatur. ⸿ Matrē agnouit.) Nūc matrem cognoscit. Nā deam esse superius dixerat. ⸿ Fugiētem.) Celeriter abscedentem. ⸿ Quid toties.) Sępe: & aut κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus sępe eum esse delusum aut certe secundum ipsum Virgilium, qui ait in secundo, Cū mihi se non ante oculis tā claram videndam Obtulit. Multi tamen volunt in hoc ipso loco sæpe eum esse deceptum: vt in habitu, in interrogatione, responsioneq;, in augurijs. ⸿ Tu quoque.) Sicut Iuno, cęteriq;, dei q Troianis inimici sunt. ⸿ Cur dextræ iūgere deatram.) Maiorum enim hæc fuerat salutatio: cuius rei τὸ αἴτιον, id est causam Varro, Callimachum secutus, exposuit asserens omnem eorum honorem dexterarum constitisse virtute: ob quam rem hac se venerabantur corporis parte. ⸿ Veras audire, & reddere voces?) Sunt multæ reciprocæ elocutiones: vt hoc loco, sunt multę vnius partis vtriq; sufficientes: vt, tenemur amicitijs. ridiculum enim est si addas mutuis: cum amicitijs vtrumque significet, sicut Fronto testatur. Item sunt elocutiones, quarum vna pars plena est: quæ si conuertantur, habent aliquid superfluum: vt in Sallustio, In tugurio mulieris ancillę: bene addidit ancillæ. At si dicas, in tugurio ancillæ mulieris: erit superfluū mulieris. ancilla enim & conditionem ostēdit, & sexum. Item, Res erat pretoribus nota solis. hoc suffecerat, male ergo addidit: Ignorabatur a cęteris. Quod si conuertas, nil esse superfluū inuenitur. ⸿ Talibus incusat.) Redarguit. Incusare proprie est superiorem arguere: vt in Terentio pater ad filium, Quid me incusas Clitipho? Accusare vero, vel parē vel inferiorē: vt ī eodē ad maritū vxor, Me miserā, q̄ nūc quā ob cām accuser nescio. Et hęc proprietatis est: licet vsus ista male corrūpat. Sciendū tñ est Terentium propter solam proprietatē oībus comicis esse prepositum: quibus est, quantū ad cętera spectat, inferior. ⸿ At Venus.) Ordo est, At Venus dea. ⸿ Obscuro aere.) i. nebula, cuius diffinitio est. ⸿ Circum dea fudit.) Figura Tmesis est: quę fit, cum secto vno sermone aliquid iterponimus: vt alibi. Septem subiecta trioni. Sed hoc tolerabile est in sermone cōposito: cęterum in simplici, nimis est asperum: quod tamen faciebat antiquitas: vt, Saxo cere comminuit brum. ⸿ Aut veniēdi poscere causas.) Scilicet ne sępe narrando crebrum patiatur dolorem. Vnde melius ad Aeneam refert, Medio sic interfata dolore est. ⸿ Ipsa Paphum.) Ciuitatē Cypri. ⸿ Sublimis.) Diuino incessu. ⸿ Lęta.) Proprium Veneris epitheton. ⸿ Sabęo.) Arabico. Arabię autē tres sunt, Inferior, Petrodes, Eudemon in qua populi sunt Sabæi, apud quos nascitur tus. Dicti autem Sabęi ἀπὸ τοῦ σέβεσθαι, id est venerari, quod deos per ipsorum rura venerantur. ⸿ Ture calent aræ, sertisq; recentib⁹ halant.) Ecce vnde supra dixit, Haud equidē tali me dignor honore. Quod aīt dicit. ⸿ Recētib⁹.) Laus est loci, qui semper flore vestitur. ⸿ Sertis.) Sertū & serta, cū nihil adijcitur, dicimus: vt hoc loco. Item alij expressius, Serta ꝓcul tantum capiti delapsa iacebant. Si autem sertos dixero, Flores addo. Si sertas: addo Coronas: vt Lucanus, Accipiunt sertas nardo florente coronas. Et hoc in multis noībus obseruandum est, vt genus ex adiectione formetur, qua detracta, in neutrum cadit necesse est, vt piscinalis locus, piscinalis cella, piscinale, saginarius mulus, saginaria mula, saginarium.

DONATUS.

¶ Dixit, & auertens.) Remota Aeneæ suspicione, veram cōstituit deam, completis quę voluit, dimisit instructum & recedens plurimis signis monstrauit filio, quę esset, vt pleno visu aduerteret cum qua sibi fuisset colloquium: nam refulsit splendore, quo fuit & relaxata veste vsque ad vestigia ipsa est contecta. supra enim dixit, Nuda genu nodoq; sinus collecta fluentes, Odoribus quoque deam se esse monstrauit: Sic enim eius comę se effuderant, vt ipsa præsens putaretur ambrosia, quam mulieres vnguentis admiscent. Ordinatur sensus sic. Ambrosię q; comę odorem spirauere.

⸿ Ille

¶ Ille vbi matrem agnouit.) Ecce non tantum deam se cõstituit, verumetiam matrem, sed ne præsentem fraudis argueret, proripuit eadem sese, sed illa quando repentino intersitio eam gradiẽdo vel currendo sequi non potuit, secutus est voce. ¶ Quid natum toties.) incusatio est non contumeliosa, aut de amaritudine veniens, sed de religione & affectu. Cur, inquit, ante hoc nomẽ tuũ mater confiteri noluisti? cur quasi aliena locuta es mecum? An nunquid tam infelix sum, vt in me etiam materno pectore crudelitas orta sit, quanto melius erat vt miseriæ meę ex aperto matris fabulis leuarentur: & congressu dexterarum pietas cognosceretur? nec semel hoc fecisti, sed sæpius. constabat enim inter ipsos multa & varia fuisse colloquia, in quibus Aeneas & vultu matris & habitu, & sermonibus falsus est. Longa post fugientem incusatio esse non debuit, sed tanta, quanta posset peruenire ad aures tota celeritate recedentis. Hinc igitur mature decessit carpens viam ad ipsa moenia tendentem. Idcirco positum est. ¶ Talibus incusat. Addidit, At Venus.) Non tamen sufficit matri, quod verbis instruxerat filium, licet sciret, eadem omnia composuisse Mercuriũ nam quatuor causis mota, euntes nube multa circundedit, ne antequã ad ipsam Didonem peruenirent aut viderent ab aliquo, aut cõtingerentur aut visos quisq; interrogatiõibus varijs detineret, vel certe veniendi causas exquirẽs properantibus morã afferret, ante noctis.n. tenebras peruenire debuerant. ¶ Ipsa pa. sub. abit.) Descriptio loci inducit, qui opportunus incurrerat ad ciuitatẽ venientibus. huius altitudo euidenter expressa est, quæ solet eẽ collis, in quos non est difficilis ascensus, prospectui tamen vt explorandis rebus aptissimus. huius latera sic fuerunt fusa, vt prolixiora essent ab ea parte, qua ciuitas fuit, deniq; aduersę arces inde appareant, hoc est obiectę oculis, & cõtra positæ, in collis edito stantes, inde Aeneas magna cum admiratione cernens operantes plurimos in ea regione, in qua non putabat aliquem commorari. Idcirco positum est.

ASCENSIVS

¶ Dixit, & auertens.) Docet quomodo Venus abiens, agnita est quod opportunum fuit, vt dictis fidem habeat Aeneas, vtque ab ea nebulis septus sit: cuius rei assignat quatuor causas Donatus, cuius verba sunt. ¶ Et vera incessu. p. d.) Completis quæ voluit, dimisit lætum, & instructum, & plurimis signis se manifestauit, & splendore, & odore, & defluxu vestis. ¶ Ambrosiæq; co.) Sic eius comę se effuderant, vt putarentur Ambrosia: quam mulieres in vnguentis admiscent perfusæ. ¶ Voce.) Quando gradiendo, vel currendo non potuit. ¶ Quid.) Incusatio non contumeliosa: sed ex affectu & religione procedens. Ergo mater nomen tuũ confiteri noluisti: & quasi aliena locuta mecum, maternis verbis, miserias meas, non leuasti? nec semel hoc fecisti, sed sępe. Constabat enim inter ipsos, multa & varia fuisse colloquia, in quibus ille vultu, habitu, & colloquio matris, falsus est. Debuit autem incusatio ad abeuntem, non esse longior, quam vt ad celeriter fugientis aures, puenire posset. ¶ Obscuro aere.) Nõ satis fuit verbis instruxisse filiũ licet sciret omnia eadem composuisse Mercuriũ, sed quatuor de causis texit, ne viderentur, ne tangerentur, ne interrogationibus varijs detinerentur, vel veniendi causas quærentes eos, qui ante noctem venire debebant, detinerent. Beroaldi autem in Seruium, verba sunt hęc: Quis non videt falsam, ac penitus inanem esse differentiam, quam Seruius nobis persuadere contendit: nemo fere eruditorum in latina lingua, ita loquitur: nemo hanc differentiam obseruat, quinimmo sæpissime secus legitur. Cęsar in primo commentario, omnium ordinum adhibitis, ad id consilium centurionibus, vehementer eos incusauit. Certe Cęsar, militibus suis maior est, non minor: & tamen cõtra Seruij disciplinam, dicit se illos incusasse: & profecto latinissime locutus est. Incusare enim significat reprehendere, vel culpare, sine aliquo discrimine, hinc Cornelius Tacitus inquit: Intemperiem coeli incusantes, & apud Diomedem legitur: Incusante Cicerone Catilina conuictus est, quod quidem exemplum, de maiore in minorem dici, nemo inficiatur: cum consul Cicero fuerit, & Catilina priuatus. Accusare vero, ab authoribus idoneis vsurpatur, nusquam obseruata fetutina illa, & rancida Seruij obseruatione, qua de re exempla ideo ponere supersedeo, quia talibus scatent scriptorum cuncta volumina. ¶ Ordo est. Dixit, scilicet Venus, id est finiuit sermonem suum, & auertens, supple se refulsit, id est resplenduit ceruice rosea, id est pulchra aspectu, qualis est rosa, & comę ambrosię, id est ambrosia imbutę: spirauere, id est emiserunt, & diffuderunt, aut exhalauerunt, quasi spirando: diuinum, id est diuinitatis, aut qualem dij, & deę diffundere solent odorem: vestis, scilicet eius de qua dictum est, Nodoq; sinus collecta fluentis: defluxit ad imos pedes, & patuit incessu, id est incedendo vera dea, cum prius de ea aliquantulum dubitasset (hęc autem sunt signa diuinitatis: de quibus etiam in quinto dicit: Diuini signa decoris, Ardentesq; notate oculos qui spiritus illi, Qui vultus, vocisue sonus, vel gressus eunti?) ille, scilicet Aeneas vbi agnouit matrem, scilicet esse non solum quamuis deam: secutus est, supple eam fugientem: tali voce, id est sermone: nam pedibus non potuit eam assequi. Quid o mater, tu quoque, id est etiam tu crudelis, id est immitis: (nam ex impatientia, omnia crudelia vocamus: vnde in Bucol. Atque deos, atque astra vocat crudelia mater. Item, O crudelis Alexi. Item Amasius poeta: Crudeles, diui serpens nouos exuit annos, Formæ non vllam fata dedere moram.) ludis, id est illudis: natum, id est filium, scilicet me toties: falsis, id est ficticijs, & aliud quam sit simulantibus imaginibus, id est speciebus: cur non datur, id est negatur: & non conceditur mihi, iungere dextrę. supp. tuæ: dextram supple meam: (cum etiam osculum dare filio licere videatur.) & audire, & reddere voces veras. i. non sub aliena persona occultatas: hoc est matris, & filij, vt a matre, & a filio, Aeneas incusat, supple matrem, talibus, scilicet dictis, & tendit, id est dirigit gressum ad moenia. s. Carthaginẽsia, aut Carthaginiensia) vtrunq; enim reperitur.) At. i. sed, Venus sepsit. i. circundedit gradientes. s. Aeneã cum Achate.) Est autẽ accusatiui casus pluralis numeri) aere obscuro. i. denso, & opaco, & dea. i. ipsa quæ potuit, cum sit dea: circunfudit, supple eos multo amictu. i. tegmento nebulæ: nequis possit cernere eos: neu. i. neue quis posset contingere eos: ve pro vel, moliri, cum molimine, & molestia facere moram. i. detinere eos, & exquirere, causas veniẽdi. Ipsa. s. Venus hoc facto: abijt sublimis. i. sublata, vel per altum volans in signum lętitię pro bene actis rebus: Paphum. i. ad ciuitatem illam Cypri, & ipsa lęta reuisit suas sedes. i. vbi pręcipue quiescit, ac colitur. Sed ingeniose alludit poeta ad historiam: nam Venus dicitur fuisse regina Cypri, quę corpus suum diuulgabat: & quę illic sepulta est: sedes autem pro sepulchro accipi solet: vt in sexto, Sedibus hunc refer ante suis, vbi templũ, sup. est illi. s. Veneri: & vbi centum arę calent illi ture ture Sabæo, id est quod in Saba nascitur, nam solis est turea virga Sabęis: & halant, id est spirant, & fragrant sertis, scilicet florum, recentibus, id est recenter appositis a puellis, quę eas frequenter innouant.

Ordo.

SERVIVS.

¶ Corripuere viam.) Officium eundi celeriter arripuerũt. Neq; enim via corripit. ¶ Qui plurimus.) Id longus, vt ipse alio loco, Cui plurima ceruix. Item, Cum se nux plurima, id est amygdala: longa nãque est. ¶ Aspectat.) Rei insensibili dat sensum. Vnde est illud in quarto de Atlante. Item Sallustius, Lyciæ Pisidięq; agros despectantem. ¶ Miratur molem Æneas.) Hoc ad ipsum refertur. ¶ Magalia quondam.) Hoc ad poetã. Nec enim hoc nouit Æneas. Magalia vero antistoechon est. Nam debuit magaria dicere: quia magar, non magal, Poenorum lingua villam significat. ¶ Instant ardentes Tyrij.) Multum festinãtes. Alij ingeniosi intelligũt. Nam per contrarium segnem, id est sine igni, ingenio carentem dicimus: vnde & a græco venit catus, id est ingeniosus, ἀπὸ τοῦ αἴθεσθαι. ¶ Ducere muros.) Ædificare. ¶ Moliriq; arcem.) Molibus factis extollere. ¶ Optare.) Eligere: vt, Tuus o regina quid optes, Explorare labor. ¶ Tecto.) Ad tectum: nota figura. ¶ Sulco.) Fossa. Ciuitas. n. non dom⁹, circundatur sulco: vt alibi, Ausim vel tenui vitem committere sulco. ¶ Legunt.) Eligũt. ¶ Por

Corripuere viam interea, qua semita monstrat.
Iamq; ascendebant collem, qui plurimus vrbi
Imminet, aduersasq; aspectat desuper arces.
Miratur molem Aeneas, magalia quondam,
Miratur portas, strepitumq;, & strata viarum.
Instant ardentes Tyrii, pars ducere muros,
Moliriq; arcem, & manibus subuoluere saxa,
Pars aptare locum tecto, & concludere sulco.
Iura magistratusq; legunt, sanctumq; senatum.
Hic portus alii effodiunt, hic alta theatri
Fundamenta locant alii, immanesq; columnas
Rupibus excidunt, scenis decora alta futuris.
Qualis apes æstate noua per florea rura
Exercet sub sole labor, cum gentis adultos

Educunt foetus, aut cum liquentia mella
Stipant, & dulci distendunt nectare cellas,
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignauum fucos pecus a' praesepibus arcent.
Feruet opus, redolentq; thymo fragrantia mella.
O fortunati, quorum iam moenia surgunt:
Aeneas ait: & fastigia suspicit vrbis.
Infert se septus nebula (mirabile dictu)
Per medios: miscetq; viris: neq; cernitur vlli.

tus effodiunt.) Id est côthona faciunt. ¶ Alta theatri Fundamenta.) Hinc futura magnitudo cognoscit. ¶ Qualis apes.) Tertię declinationis genitiuus pluralis, & in iũ, & in um exit, sed tum pro nostro arbitrio cũ nominatiuus singularis fuerit n, & s, terminatus: vt amãs & amantum & amantium dicimus. Cum autem nominatiuus singularis er & ur fuerit terminatus, tantum in um exit: vt pater patrum, murmur murmurum. Reliqua vero nomina authoritate firmamus: vt apis apum, vel apium. ¶ Aestate noua.) Bene noua, quia & est adulta & pręceps secundum Sallustium. ¶ Florea.) Pro florida: vt, Nemora inter frondea turbam. ¶ Rura.) Gręce ἄρουρα dicuntur. Aphaeresis ergo sermonem fecit latinum. ¶ Exercet.) Fatigat: vt, Nate Iliacis exercite fatis. Hoc autem participium ab exercitu, id ẽ militum multitudine, declinatione discernimus: nam nomen, quartae declinatiõis ẽ: participiũ, secundae. vt visus, hu᷒ visus vel visi: passus, hu᷒ passus vel passi: audit᷒, auditi vel audit᷒, adit᷒ hu᷒ aditu;, vel aditi. ¶ Sub sole.) In sole: vt, Nanque sub ingenti lustrat dum singula templo. ¶ Cum gentis foetus.) Ad laudem apũ hoc pertinet: quod in quarto Georgicorum melius intelligitur. ¶ Liquentia.) Defęcata, sine sordibus: vt, Nec tantum dulcia, quantũ & liquida, id est pura: nam dura mella constat esse meliora. ¶ Stipant.) Densant: translatio a nauibus, in quibus stupa interponitur vasis, quam stipam dicunt. ¶ Distendunt.) Implent: vt, Et denso distendere pingui. ¶ Nectare.) Melle: abusus est, propter suauitatis similitudinem. ¶ Cellas.) Et hic abusus est, vt fauorum cauernas cellas vocaret. Traxit autẽ a reponendi similitudine: vt a celando, vnde cellam appellauerunt. ¶ Agmine.) Nunc impetu. ¶ Ignauum.) Inutile, non aptum industriae. Nam industrios, gnauos dicimus. ¶ Fucos.) Secundum Plinium, apum multa sunt genera. Proprie tamen apes vocantur ortę de bobus: fuci, de equis: crabrones, de mulis: vespae, de asinis. Fucus autem est secũdum Aemilium Marcum, maior ape, crabrone minor. ¶ Pecus.) Pecus.n. dicimus omne quod humana lingua & effigie caret. Vnde Horatius, Omne cum Proteus pecus egit. ¶ Praesepibus.) Aluearijs. Et est translatio: quae fit quoties, vel deest verborum proprietas, vel vitatur iteratio. ¶ Feruet.) Cum celebratur: vt contra. ¶ Friget.) cum cessat dicimus:: vt Terentius, Nimirum hic homines frigẽt. ¶ Fragrantia.) Quoties incendium significatur: ꝙ flatu alitur, vel a flãma, per, l, dicitur, quoties odor qui fracta specie maior est, per r, dicimus. Sciendũ sane nil in hac vacare cõparatione. Nã Poenorum operi, apum labor: custodię littorũ, fucorũ cõparatur expulsio. ¶ O fortunati, quorũ iam moenia surgunt.) Bene fortunati, qui iã faciunt, quod ipse desiderat. ¶ Fastigia.) Nunc operis summitates alibi ima significant: vt, Forsitan & scrobibus q̃ sint fastigia quaeras. ¶ Suspicit.) Miratur: vt econtrario, despicit, contẽnit significat. ¶ Mirabile dictu.) Ob hoc quod sequitur: quia mistus cunctis latebat. ¶ Per medios.) Figura est: nam planũ fuerat, medijs se inferri. ¶ Neq; cernitur vlli.) Id est ab vllo: & est gręcũ: vt Horati᷒, Scriberis vario, id est scribet te Varius.

DONATVS.

❡ Miratur molem Aeneas.) Haec generaliter sunt posita, omnes .n. vię feruebant, portę oẽs, & oium quę inter vniuersos gerebãtur, strepitus personabat. itur iam per species operũ & operantiũ. ¶ Instant ardentes Tyrij.) Laudantur qa non inuiti laborabant. ¶ Pars ducere muros.) Curabant, inquit, primitus quę aduersus hostes conseruationi salutis fuerant necessaria. ¶ Et manibus subuoluere saxa.) Nec terrebantur asperitate laborandi, & manibus suis saxa voluebant quieti publicae profuturã. ¶ Pars optare locum te. & conclu. sul.) Secũdo loco priuata aedificia curabantur. ¶ Iura magi. q; legunt, san. q; sena.) Disponebant leges, & honores curiales, & ipsam curiam. ¶ Hic portus alij effodiunt.) Et hoc pertinet ad salutẽ salutisq; subsidium. ¶ Hic alta theatri Funda. locant alij.) Post omnia, quieti publicae, quę possent vel saluti vel honoribus pficere, de voluptatibus iã & de delicijs cogitabãt, qđ nõ fit, nisi in ea ciuitate, in qua ociosa sunt oia, ꝙ Aeneę fuerat necessarium. Alta fundamenta, ideo qa magni operis moles pedamẽtis debet fortissimis sustineri. ¶ Immanesq; colũ. ru. exci.) Vt nõ tantũ theatri gesta iuuarent vnũquenq;, verũetiã aspectus pulcherrimi operis delectaret. ¶ Qualis apes aesta. no.) Immittit apum cõparatione, qđ genus animalis nunq̃ a laborib᷒ est vacuũ, & in plurimo numero cõstitutũ est, vnanimi societate concordiã quodq; habeat prudentiã, & partiendi laboris naturalẽ industriam, vsq; adeo astutũ, vt fucũ pellat a sedibus suis, qđ genus aĩalis nõ tantũ est iners & desidiosum, verũ etiam aliena bene parta consumit. Quę cũ viderit Aeneas nõ inuidet alienae felicitati, sed hanc psecutus est laudẽ, quam collegit ex cõparatione fortunę suę dicens. ¶ O fortunati quorũ iam moe. sur.) Hoc est. s. qñ & ego ad hanc felicitatem peruenio? ¶ Infert se septus nebula.) Tãtum valuit prouisio matris vt misceret Aeneas oibus Achate socio, vt viderent oẽs, & is a nemine videretur. quod ait, his accipiendum est, infert se, & permiscet se.

ASCENSIVS.

❡ Corripuere, &c.) Docet igressum Aeneę, nihil autẽ in sentẽtijs dubiũ occurrit, qđ nõ a Donato explicet, cuius verba sunt. ¶ Miratur.) Ponit generaliter ꝙ oẽs viae & portę feruebãt, & strepitus agentiũ psonabant. ¶ Instãt.) Itur iã per spẽs: laudant aũt, ꝙ nõ inuiti agebãt. ¶ Pars.) Ducere primo curabãt, q̃ aduersus hostis fuerãt necessaria. ¶ Locũ.) Tectu: priuata aedificia curabant. ¶ Iura.) Disponit leges, & honores curiales. ¶ Portus.) Et hoc ad salutis subsidiũ. ¶ Alta theatri.) Postea q̃ ad salutẽ, & honorẽ ptinẽt, prospicit voluptatib᷒ ppter scenas, quod non nisi in ociosa ciuitate, qđ Aeneę erat necessariũ. ¶ Colũnas. Vt non solum theatri gesta, verũ aspectus operis iuuaret. Ponit apũ cõparationẽ, q̃ & industria, & labore, & eqtate operis, & cõcordia, excellentes sunt, & quę fucos aĩal nõ solũ iners, verũetiã vorax a sedibus pellãt. ¶ O fortunati.) Nõ inuidet alienae felicitati: sed psequit laude. q. d. qñ ego ad hãc felicitatẽ pueniã? an vrbe, an vmbra: nihil refert.

❡ Ordo aũt est. Aeneas, supp. & Achates, corripuere. i. rapuere simul viã. i. iter suũ, aut corripuere. i. carpsere, raptim viã. s. mõstratã: interea dũ Venus Paphũ abiret: ea, sup. qua semita. i. semis ita. i. dimidiata via: (nã in syluis erãt: & vrbs adhuc noua erat, quocirca nõdũ amplę, & tritę vię ad eã e syluis ducebãt.) mõstrat. i. indicat eũdũ esse iuxta monitũ matris: & ipsi ascẽdebãt iam collẽ, q. s. collis existẽs plurimus. i. lõgissimus: iminet vrbi. i. tendit, aut vergit in vrbẽ: aut q iminet in vrbẽ plurimus. i. p plurima parte. Et spectat desup. i. ab alto, & editiore loco, arces aduersas. i. ex aduerso sitas: Aeneas miraẽ mollẽ. i. magnitudinẽ nouę vrbis: quod omẽ erat futurę difficultatis in ea a Romanis expugnãda: appositorie: quondã. i. aliqñ. s. ante aduẽtum Didonis, magalia. i. humiles casas, q̃ & mapalia dicunẽ, & miratur portas, & strepitũ. s. ingredientiũ, & strata. i. pauimenta viarũ. s. publicarũ q̃ lata erant: Tyrij. i. populi illi a Tyro, cũ Didone psecti: ardẽtes. i. festinantes: instãt. i. instãter incũbunt operi, pars, sup. instat, aut instãt: ducere. i. pducere & extendere muros. s. cõtra insultũ hostiũ: & moliri. i. cũ molimine, & mole magna extruere: arcẽ. i. munitionem pcipuã vrbis, & subuoluere. i. sursum, hoc ẽ sursum voluere saxa manib᷒. s. suis, cũ nondũ arma oia, ad hoc idonea, haberẽt. Pars sup. instãt (nisi dicam᷒ infinitiuos, p imperfectis indicatiui: vt ducere, p ducebat: & moliri, p moliebatur, & subuoluere p subuoluebat: & optare, p optabat, & cõcludere. p concludebat, &c.) optare. i. deligere, aut eligere, tecto. i. ad tectũ extruendũ locũ, & cõcludere. s. ambitũ vrbis: sulco. s. aratro circũducto (nã qui primũ vrbẽ extruebãt, circũarabant: sulcũq; per circuitũ faciebant, p primis fossis, nisi vbi portã extruendã censebant: illic. n. aratrũ portabant: vñ portã a portando dictã volunt. Varro tñ ab iportandis reb᷒. Et e diuerso q ciuitatẽ funditus destruere volebant, eamq; euertebant tandẽ aratrũ immiserunt. Vnde in ij. Thraces arant, vbi Troia fuit. Quinetiã Ser. vrbẽ ab vrbo, parte aratri, dictã vult) Et sup. pars. aut alij: legunt. i. eligunt: iura. i. iuridicos viros, penes quos leges & iura essent in noua ciuitate, & magistratus. i. vt dicunt nunc officiarios. i. qui aliquo magistratu fungerentur: & senatũ sanctũ. i. inuiolabilem. (Alludit aũt ad Romanũ statum) Alij effodiunt hic. i. hoc loco qui inter mare, & ciuitatẽ erat portus. i. effodiendo aptant portus, & alij locant. i. iaciunt, hic. i. alio loco: alta fundamẽta theatri. i. pro ludis, & spectaculis exhibendis, & alij excidunt rupibus. s. vicinis in colle iam dicto: colũnas imanes. i. valde magnas: ita vt immanes᷒ videantur: appositorie: alta decora. i. ornamenta, scenis futuris. i. ad extruendas scenas in amphitheatro. (Scenę autem, sunt vmbracula, e quibus prodibant acturi fabulas.) Tales, sup. instant: aut talis fuit eorum labor, qualis labor exercet sub sole apes in noua aestate, id est in fine veris, aut in principio aestatis per rura florea. i. florida, cũ, id est quando ipsę apes educũt adultos

tos.i.maturos & prouectioris ætatis: foetus gentis, id est, generis sui.i.quando examina e foetura sua educunt: aut cum.i.quando ipsæ apes stipant, id est condensant: mella liquentia.i.defæcata, & pura (vt in.iiij. Georgico expositum est.) & distendunt.i. vsq; ad distentionem farciunt, cellas scilicet fauorum, nectare dulci.i.melle purissimo. Vnde mulsum, nectareum, fieri posse videtur: aut cum accipiunt onera venientum.s.apum, euolare solitarum: nam non eædem colligunt, & stipant mella, aut extruunt fauos: aut cum ipsi arcent.i.prohibent, & depellunt fucos.i.apes degeneres: appositorie pecus ignauum.i.sine gnauitate.i.operositate solertia præsepibus.s.suis.i.pabuli sui receptaculis, & hoc agmine facto, quia nõ possent singulæ singulis obsistere, cum longe minores sint, q̃ fuci, tum: tum, sup.opus, id est exercitatio apum: aut reuera opus, id est id quod operantur: feruet.i.cum feruore fit: & mella fragrantia, id est odorifera: redolent.i.suauiter respirant, thymo vnde collecta sunt saltem fundamina fauorum. Cum ergo hęc videret Æneas ait, o fortunati, sup.sunt, quorum moenia surgunt: iam.i.in pręsentia: & suspicit, id est sursum aspicit: fastigia, id est sublimitatem vrbis, scilicet Carthaginis: & infert se per medios, existens septus, id est circũdatus nebula: & miscet se viris: neq;.i.& tamen non: cernitur vlli, id est ab vllo: quod quia mirandum est, pręmisit per parenthesim, mirabile dictu.i.quæ res est mirabilis dictu, hoc est, dum dicitur, quo circa prudens poeta, id Veneris ope, factum prædixit, cum humana id fieri posse, haud credibile videatur.

SERVIVS.

Lucus in vrbe fuit media, lætissimus vmbra,
Quo primum iactati vndis, & turbine Poeni
Effodere loco signum, quod regia Iuno
Monstrarat, caput acris equi, sic nam fore bello
Egregiam, & facilem victu per sęcula gentem.
Hic templum Iunoni ingens Sidonia Dido
Condebat, donis opulentum, & numine diuæ,
Aerea cui gradibus surgebant limina, nexæq;
Aere trabes, foribus cardo stridebat ahenis.
Hoc primum in luco noua res oblata timorem
Leniit: hic primum Aeneas sperare salutem
Ausus, & afflictis melius confidere rebus.
Nanq; sub ingenti lustrat dum singula templo,
Reginam opperiens, dum quæ fortuna sit vrbi,
Artificumq; manus inter se, operumq; laborem
Miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas,
Bellaq; iam fama totum vulgata per orbem,
Atridas, Priamumq;, & sęuum ambobus Achillem.
Cõstitit, & lachrymãs. Quis iã loc⁹ (inqt) Achate, AEN.
Quæ regio in terris nostri non plena laboris?
En Priamus: sunt hic etiam sua prǣmia laudi,
Sunt lachrymæ rerum, & mentem mortalia tangunt.
Solue metus, feret hæc aliquam tibi fama salutem,

Lucus.) Vbicunq; Virgilius lucum ponit, sequitur etiã consecratio: vt, Luco tum forte parẽtis Pilũni Turnus sacrata valle sedebat. Vnde & i sexto, Nulli certa domus, lucis habitam⁹ opacis. Dicũtur enim heroum animæ lucos tenere. Lucus aũt dicitur quod non luceat: non quod sint ibi lumina causa religionis, vt quidam volũt. In vrbe fuit media.) Nunc iam in media. Lætissimus vmbra.) Aut septimus casus est: aut s̃m Probum genitiuus: vt sit lętissimus vmbrę: sicut Sallust. Frugũ pabuliq; lætus ager. Quo primum.) Hoc est simul ac venerunt, nec.n.secundo ad Africã ventũ est. Effodere loco signũ.) Historia hoc habet, quã more suo Virg. per transitũ tangit. Dido cum trãsiret per quãdã insulã Iunonis, illic accepit oraculũ: & sacerdotẽ eius secũ abstulit: cum ei parum crederet promittenti Carthaginis sedes. quo cũ venissent, sacerdos elegit locum faciendæ vrbis: quo effosso, inuẽtum est caput bouis. quod cum displicuisset (quia bos semper subiugatus est) alio loco effosso, caput equi inuẽtum placuit: quia hoc animal licet subiugetur, bellicosum tamen est, & vincit, & plerunq; concordat: vt ipse ostendit plenissime in illo loco, Bello armantur equi, bellum hęc armenta minantur, Sed tamen iidem olim curru succedere sueti Quadrupedes, & frena iugo concordia ferre: Spes est pacis, ait. Illic ergo Iunoni templa fecerunt. Vnde & bellicosa est Carthago per equi omen: & fertilis, per bouis. Quod regia Iuno Monstrarat.) Monstro dederat: & vt diximus, tangit historiam. Et facilem victu.) Propter bouem, quod licet non dicat, tamen ex historia sumit. Sidonia.) Pro Tyria. Donis opulentum, & numine diuę.) Aut simulachrũ quoq; aureum fuit: & numen pro simulachro posuit: vt Cicero, Sese iam ne deos quidem, ad quos confugerent, habere. Aut vult ostendere plenum esse præsentia numinis templum. Ærea.) Ærea ideo, vel q̃ æs magis in vsu veteres habebant: vel q̃ religioni magis apta est hæc materies. Deniq; flamen Dialis ęreis cultris tondebatur: aut certe ęrea sęcula significãtur. Nam vt Hesiodus dicit, Tempore quo hęc gesta sunt, ęreum sęculũ fuit. Foribus.) Fores proprie dicuntur quę foras aperiuntur: sicut apud veteres fuit. Valuæ autem sunt (vt dicit Varro) quæ reuoluuntur, & se velant. Ianua autem est primus domus ingressus, dicta quia Iano consecratum est omne principium. cętera intra ianuam, ostia vocantur generaliter, siue valuę sint, siue fores, quamuis vsus ista corruperit. Cardo.) Dictus est quasi cor ianuæ quo mouetur. Stridebat ahenis.) Ad sua retulit tempora. Cautum enim fuerat, post proditum hostibus a Tarpeia virgine Capitolium, vt ærei cardines fierent, quorum stridor posset aperta ostia omnibus indicare. Hoc primum in luco. (Secuta sunt enim & alia quę detraxere formidinẽ. Timorem.) Multi quęrũt cur post visam matrem quicq; timuerit. Quod tamen alii sic soluunt, vt dicant ne tum quidem Æneam Venerem quam viderat, esse credidisse: cuius vt ipse putabat, agnitæ nulla verba perceperat. Sed vera solutio hęc est, Venus nil de Afrorũ moribus, vnde nunc formidat Æneas, sed de classe liberata dixerat filio. Sciẽdum tamẽ est, in Virgilio interdum validiora esse obiecta purgatis: vel cõtra, vt hoc loco. Leniit.) Quartę coniugationis tẽpus pręteritum perfectum vel in vi iunctum exit: vel sublato digammo, in ii, pro nostro arbitrio: vt leniui, leniit: audiui, audiui. Sane cum in ui exit, penultima longa est, & ipsa accẽtum retinet: cum vero in ii, penultima breuis est, & perdit accentum: quia, vt supra diximus, Vnius ob noxam: quoties vocalis vocalem sequitur, detrahit longitudinem pręcedenti: sed hoc in metro vbi necessitas cogit. Nam in prosa & naturã suam & accentum retinet. Nũc ergo Leniit, tertia a fine habet accentum, quia penultima breuis est. Sane plerunq; accentũ suum retinet etiam sermo corruptus: vt Mercuri, Domiti, Ouidi, tertia a fine habere debuit accentum, quia penultima breuis est: sed cõstat hęc nomina apocopen pertulisse: nam apud maiores erat idẽ nominatiuus qui & vocatiuus, vt hic Mercurius, o Mercurius, vnde cu licet breuis sit, etiam post apocopen suum seruat accentum. Ausus.) Bene ausus, qa inter incerta fatis audacter salus speratur. Afflictis.) De afflictis. nec enim esse septimus casus potest. Confidere.) Fido & confido datiuum regit: vt, Et fidere nocti. Sane optima figura est, quæ nunquam a principalitate discedit: vt, Atq; humiles habitare casas: accusatiuo iunxit, quia habeo domũ dicimus, vnde est habito frequentatiuum. Sub templo.) Hoc est in tẽplo: vt supra, Exercet sub sole labor.i.in sole. Reginam opperiens.) Expectans aut quã intelligebat ventura ex artificum festinatione: aut certe videndę reginę occasionem requirens. Quę fortuna sit vrbi.) Felicitas. Artificumq; manus inter se.) Hoc est habebat artificum cõparationem. Ex ordine. Hoc loco ostendit omnem pugnam esse depictam: sed hęc tantum dicit, quę aut Diomedes gessit, aut Achilles, per quod excusatur Æneas si est a fortibus victus. Fama totum vulgata per orbem.) Quia Europa intulit, Asia passa est, Africa iam depingit. Atridas.) Atrei filios, Agamemnonem, & Menelaum: sed vsurpatum est, nã Philisthenis filii fuisse dicuntur. Sęuum ambobus Achillẽ.) Atqui tres dixit: sed Atridas pro vno accipe, quos vnius partis cõstat fuisse. Plena laboris.) Plenus genitiuo melius iungitur, vt Teren. Plenus rimarũ sum. En Priamus.) Laus picturę est, per quã non imago, sed ipse ostenditur Priamus. Sũt hic etiã sua pręmia.) Vt supra diximus, Ois Æneę solicitudo de moribus Afrorũ erat, quam nunc picturę contemplatione deponit. Qui.n. depingunt bella, & virtutem diligunt, & miseratione tãguntur. Sua.) Id est congrua: vt, Struerentq; suis altaria donis. Laudi.) Virtuti. vt, Primam merui qui laude coronam. Mortalia.) Aduersa: quibus cõstat subiacere mortales. Solue metus.) Collectio est. Nam vbi virtus pręmia, aduersa miserationem merentur: rite formido deponitur. Feret.) Pro afferet.

Donatus.

DONATVS.

¶ Lucus in vrbe fuit media.) Nihil interest an lucus media in vrbe fuerit, an vmbra fuerit medio in luco. ¶ Quo primum iactati vndis.) Omni occasione Virg. docet, quemadmodum futura noscantur: supra quippe cycnorum posuit exemplum, hic asserit Poenos delatos vi tempestatis & turbine in eo loco, ad quem primo peruenerant, cum fundamenta effoderunt, equi caput inuenisse. In cuius forma luceret quædam signorum vis, quę acre animal demonstraret, interpretatio signi talis extiterat, quod illa gens futura esset in certaminibus bellicis fortis, & subsidijs victus semper copiosissima. & hoc signum constabat Iunonis suffragio demonstratum. ¶ Hic inquit tē. iu. ing.) Oportuit enim deam in eo loco habere honestissimam sedem, in quo virtutem suę maiestatis ostenderet. Cōdebat inquit templum Dido, & cum nondum perfecisset, tāta iam reuerentia colebatur, vt & donis copiosissimum esset, & dea ipsa pręsens esse crederetur, propterea posuit. ¶ Donis opu. & nu. di.) Omne hoc opulentiam & deuotionem condentis demonstrat, & potentiam vel meritum numinis. ¶ Hoc primum in lu.) Genus est propositionis: dicturus est.n. quod viderit, vnde sperauerit aliqd boni, vnde metus ejus lenitus est, non dixit vnde securus sit redditus, sed vnde timor eius imminutus. semel.n. totus eradi non potuit. ¶ Noua res oblata.) hoc est contra spem visa, quippe eius oculis tanta spes occurrerat, qui paulo ante omnia vidisset deserta, vel ideo noua quia videbat illic picta Trojani belli pugnarumq́; certamina. Incipit iam reddere sationem, vt ostendat, quid illud fuerat, quod leniebat Aeneę metum, & spem inopinam promittebat. ¶ Nanq; sub ing. &c.) Tuetur hic Æneam Virg. ne inanibus captus videatur remansisse, quem cōuenerat reditum maturare ad socios suos, nec vlterius teneri illecebris felicitatis alienę. nanq;, inquit, sub ingenti lustrat dum singula templo Reginam opperiens. ecce dixit vnam necessariam causam, reginam opperiens, quam sperabat, vt factum est, ad opera videnda processuram. Ex hac autē occasione processuram, vt circūtulisset oculos, & singula consideraret, nec minus etiam illud fuerat cognitione pręcurrente necessarium, vt conditurus etiam ipse ciuitatem nouam aduerteret, quanto labore id constaret. considerabat etiam vrbis illius fortunam, q̃ surgebat ingenti substantia & pulchritudine operis, ac firmitate visentis placebat aspectibus, artificumq́; manus inter se, tanta oīum artium in illo templo venustas extabat, vt intuens nullam alijs pferre potuisset, ita omnes pariter vna gratia & pari subtilitate certabant. descripta magnitudine operis & fortitudine, ad ornatū & pulchritudinem transit, vt pictutas quoq; enumeret: sed miratur, cum semel sit positum non semel sed sępius, debet aduerti hoc modo. Dum quę fortuna sit vrbi miratur, artificumq́; manus inter se miratur, operumq́; laborem miratur. vidit Iliacas ex ordine pugnas, cum laboriosa diuersorum operum & subtilitatem singularum artium miratur, & quid ageretur explorat, aduertit picturam mōstrantem Iliacas pugnas, bellaq́;, quorum opinio per totum orbē fuerat vulgata. nam non pingeretur nisi quia ad ipsas partes fama currente peruenerant. sed consideranda est primo vis dicentis. Vidit inquit pugnas belli, quę fama per totum orbem vulgata erāt, vt non solum interitum Troię totus orbis cognouisset, verūetiam quis, & quemadmodum, & quo euentu certasset. hic versus propositionē tenet futurę descriptionis. ostensurus est enim quid sint pugnę, quid sint bella. Vtrunq; enim certamen hostile significat. diuersum tamen Virg. ostendit e diuerso genere fieri, bellum quippe est, quod inter plurimos geritur, pugna quę inter duos agitatus, ad eandem propositionem pertinet. Atridas Priamumq́; & sęuū ambobus Achillem. Sęuum ambobus, species est comparationis, vt sit sęuior fuit Achilles Agamemnone, & Menelao. ¶ Cōstitit & lachr.) Vbi hęc Æneas vidit, constitit mente. s. & corpore: turbatur vero vbi agnouit quę essent illa quę pictura esse monstrabat, doluit & quasi nescientibus socio indicauit & exposuit, & quomodo causa fuit doloris maxima, relationem eius & vocem lachrymę pcesserūt. dolebat quippe de aduersis suis imperijq́; Troiani & suorum interitu factas esse fabulas, quas loquerentur homines, & propter oblectationem suam pingerent, quę vides, inquit, digesta picturis, aduersa sunt nostra, quę res indicat nullum locum in orbe remansisse, qui clades nostras ignoret, quando etiam malorum nostrorum fama ad istas solitudines currendo peruenit. sic tamen dolenda protulit, vt partes etiam consolationis insereret. prius tamē agnationis ipsius ostendit initium, dicens, En Priamus. Dehinc adiungit. ¶ Sunt hic etiam &c.) Et in ista pictura quod dolorem moueat, est, quod malorum solatium ferat. hoc ipsum colligebat argumentis non vero iudicio. ¶ Solue, inquit, metus fe. h. aliq. ti. fa. sa.) Mala enim cuiusq; dum nota sunt, vel cū scitur qui fuerit, vel a fortuna deiectus sit, manifestum est ipso nasci miseratione, quoniam afflictis humanitas non negatur, vt compleret superiorē propositionem qua dixit, Hoc primum in luco noua res oblata timorem Leniit, hic primum Aeneas sperare salutem Ausus, & afflictis melius confidere rebus, En Priamus. Non tantum demonstrantis est, verumetiam dolentis. potest enim sic aduerti, vt videatur dixisse. ecce ad quam infelicitatem perductus est Priamus. cœpit iā dolores suos exponere, quos ex persona potentissimi regis senis, & quoq; soceri capiebat. Sunt his etiam sua pręmia laudi, Sunt lachrymæ rerum, & ipsa propositio est. nam specialiter dicturus est quæ laudanda, vel quæ dolenda sint. ¶ Et mentem mor. tan.) Absolute positum est tangunt, intellectus tamen ille est, mortalium mentem tangunt, quæcunq; aduersa mortalibus acciderint, deinde sequitur. Solue metus feret hæc aliquam tibi fama salutem. potuit enim ex eo nasci Didonis vel incolarum miseratio.

ASCENSIVS.

¶ Lucus in vrbe fuit.) Describit vrbem, & auspicium eius poeta, De quo subtilissime, vt de cæteris rebus, disquirit Dona. qui quia vocabula non semper exponit, ac historias protritas non repetit, imperitis frigidus videtur, cum nihil sit eo diligentius, aut feruentius, in argutijs sententiarum disquirendis. Verba eius sunt. ¶ Quo primū.) Vt supra, per cygnos demonstrata fuerat felicitas, sic nunc per Poenos, qui tempestate vexati, huc incolumes venerant, & fundamenta fodientes, caput equi inuenerant: signum habuerunt, vt in bellicis copijs essent futuri copiosi. ¶ Hic.) Oportuit enim deā in eo loco habere honestissimam sedem, in quo virtutem suæ maiestatis ostenderat. Et cum nondum perfectum esset, tanta reuerentia colebatur, vt & donis copiosum esset, & dea ipsa præsens esse crederetur. ¶ Hoc primum.) Propositionis genus est. Dicturus est enim, quod viderit: vnde aliquid sperarit: vnde sit lenitus metus. Nam totus eradi non potuit. ¶ Noua.) Vel contra spem: cum paulo ante vidisset omnia deserta, vel noua: quia videbat Troiana certamina depicta. ¶ Nanq;.) Reddit rationem, quid sit quod leniebat metum, & spem inopinam promittebat. ¶ Reginam op.) Non leuibus picturis tenebatur: sed quod necessarium erat, reginam opperiebatur. Ergo, ad sui excusationem hoc dixit. Circūspectabat etiam veluti & ipse nouam vrbem conditurus, vt aduerteret, quāto id labore constaret. ¶ Artificumq́; ma.) Ita omnes pariter vna gratia, & vna subtilitate certabant: vt intuens, nullam alijs præferre potuisset. Descripta autem magnitudine, & fortitudine, transit ad ornatum picturæ. ¶ Sęuum.) Comparationis species, vt sit sęuior fuit Achilles Agamemnone, & Menelao. ¶ Constitit.) Mente dolebat de aduersis suis, imperijq́; Troiani calamitatibus, & suorum interitu factas esse fabulas quas loquerentur, & oblectationis causa pingerent. Sic tamen ita dolenda, vt partes etiam consolationis insereret. ¶ Feret hęc aliquam. t. f. s.) Nam calamitas citat commiserationem. ¶ En.) Non tantum demonstrantis est, verūetiam dolentis. q. d. ecce ad quam infelicitatem perductus est Priamus. Exponit iam suos dolores: quos ex persona potentissimi regis, senis & soceri sumebat. ¶ Sunt hic etiā sua pręmia laudi.) Et hęc propositio. Dicturus est enim quę laudanda, & quę dolenda. ¶ Mortalia.) Quæcunq; aduersa mortalibus acciderint. ¶ Ordo est. Lucus. i. sylua incędua. i. quę propter religionem nunquam cæditur, aut amputatur a luce dicta, aut quia minime lucet, cum sit densissima sylua: fuit in media vrbe lætissimus, id est amœnissimus: vmbra, id est propter vmbram: bene dicit in media urbe fuisse lucum, cum enim propter insultum hostium primum mœnia extruxerint, nondum eruerant syluas, quę erant in medio vrbis, quo scilicet luco Poeni. i. populi Punici, iactati undis, & turbine: sicut nunc Æneadę fodere signum loco, id est ad locum capiendum: nisi malis dicere, quo loco effodere signum. s. consistendi: quod. s. signum Iuno regia: quia regina deorum, aut quia regnorum distributrix, monstrarat scilicet ipsis cum oracula consulerent, aut monstrarat, pro monstro dederat illud signum, uidelicet caput acris equi: nam, supp. signum erat gentem fore. i. futuram esse: sic. i. per tale portētum: si illic urbē extruerent, ubi tale signum inuenirent: egregiam. i. excellentem bello. i. arte bellica, & re militari, & facilem uictu. i. pro uictu habendo: per sæcula. i. aut in æternum, aut per plurima tempora: sed melius per plurima tēpora: nam tandē uicti sunt, & Carthago deleta: ideo aūt utrūq; portēdebat equus: quia (ut dicetur in. iij.) Bello armātur equi. unde significabat caput equi, egregiam fore bello. Sed tamen ijdem olim curru succedere sueti: unde significabat, facilem uictu per sęcula gentem. Dido Sidonia, id est a Sidone, urbe Tyri, oriunda. cōdebat. i. extruebat: hic. i. in hoc loco, ubi inuentum est caput acris equi. Iunoni. i. in honorem Iunonis pręmōstratricis, ac indicis, ingens. i. ualde magnum

Ordo

templum

templum: decenter: Didonem rebus diuinis intentam, dicit, cum cęteri humanis, videlicet vrbi extruendę distinerentur: condebat: dico templum: opulentum donis.i.quod donis opulentum efficit, & opulentum numine diuę.s. Iunonis: quę sua pręsentia illud decorabat: quia dictum est, Hic illius arma, hic currus fuit. Cui.s.templo: limina ęrea.i.ex ęre fabricata, surgebant.i.in altum extruebantur: gradibus.i.per gradus & trabes, sup. erant connexę, ęre.i.clauis ęreis, quę a rubigine minus lęduntur, q̃ ferreę. (Est autem Versus hypermeter, seu hypermetrus: sed quę syllaba abundans absumitur a vocali sequente: sequitur enim ęre trabes &c.) Cardo.i. quasi cor ianuę, quo mouetur, stridebat.i.crepitabat, ac stridorem dabat: foribus.i.valuis ahenis.i.æreis. Res noua oblata in hoc loco leniit.i.mitigauit imminuendo. primum.i.primo loco timorem .s. Ænee, qui non tam sibi, q̃ suis timuit: vnde timor, pro loco, & rebus etiam fortibus, datur: vt diximus ibi, Extemplo Æneæ soluuntur frigore mẽbra. Æneas ausus est hic.i.hoc loco, sperare primum.i.vt dicunt, primitus salutem. (Bene dicit, sperare, nõ optare: nam semper optare possumus, & debemus salutem: sed tunc tantum speramus, cum causam habemus, cur id faciamus.) & ausus est. Confidere rebus afflictis.i.aduersitate cõcussis, melius.s.q̃ prius, aut satis bene. Nanq;, pro quia: dum ipse lustrat.i.circunspicit singula.i.singulas res sub templo.s. Iunonis: ingenti.i.valde magno: opperiens.i.expectans reginam.s.Didonem: quam eo venturam, ex indicijs certis noscebat. (Seruius legit, Reginam expectãs: Donatus, opperiens: & puto Seruium mutilatum: & vtrunq; posuerat, videlicet, opperiens.i.expectans expositorium tantũ mansisse. Vult item sub templo.i.in templo, exponendum esse: sed cum ingens fuerit templum, videtur Æneas sub templo fuisse, ita vt altiores se contemplaretur: non tamen id omnino inaniter, quamuis deducturus est poeta, Atq; animum pictura pascit inani: quia propter aduentum reginæ illic immorari debebat: & quia etiam ciuitatem conditurus erat, non indecenter formam eius vrbis inspiciebat: non autem videtur ingressus templum: quia rei sacræ, ab eo factæ, non meminit poeta: quocirca, non in templo, sed sub templo, vt foris stetisse putetur: suspectans templum.) & dum ipse miratur: quæ fortuna, id est qualis felicitas, & prosperitas perficiendi sit vrbi.s.nouę, hoc est Carthagini, & manus artificum, & labores operum inter se.i.certo ordine, aut iusta, & ęquali proportiõe operantium: ita vt inter se consentirẽt, & opera iustis proportionibus dispartirentur: dum ergo hęc miratur, videt pugnas Iliacas.i.quę apud Ilium gestæ erant, ex ordine.s.quo gestæ erant, & videt bella, vulgata iam fama.i.per famam, per totum orbem: quod ex eo argumentabatur: quia si ad eum vsq; locũ, qui tam incultus erat, diuulgata iam fuerant: vero simile erat, ad alia loca diuersis populis habitata, peruenisse bellorum famam: & videt Atridas.i.Agamemnona, & Menelaon, Atrei filios, saltem putatiuos, vt tam a Graecis, q̃ a Latinis prædicantur: licet Seruius Plistenis filios dicat: & videt Priamum, & Achillem sæuum ambobus, id est respectu amborum. Donatus enim vult comparationem esse: vt sit sęuum ambobus, id est sæuiorem ambobus: nec id contra naturam sermonis. Nam, quia magnum, & paruum comparatiue dicuntur: res non dicitur mihi, id est respectu mei magna, nisi sit maior me. Si ergo Achilles est, sæuus ambobus.s.Atridis.i.respectu amborum.ipse est sæuior ambobus. Seruius autẽ vult, q̃ sęuior sit ambobus.s.Atridis, & Priamo. vt Atridæ sint pro vna parte, & Priamus pro altera. (Nam, reuera, fuit sęuus, & Atridis, & Priamo: & id, sęuum siue magnum animi, siue ferocis dicas. Atridis quidem, quia ira percitus, propter raptam Briseidæ: vtriq; contumelias dixit: nec prece, nec minis, nec donis potuit in Troianos ante mortẽ Patrocli excitari: vt Homerus in principio Iliados docet: Priamo autem, quia Hectora, Troilumq; interemerat. Cum ergo videret sic Achillem ferocem, & ab Atridis hinc orari vt in bellum prodeat: hinc a Priamo, vt corpus exangue Hectoris saltem vendat: constitit.i.firmauit gressum: & lachrymans, inquit, o Achate, quæ regio, sup. est in terris: non plena.i.quę non sit plena nostri laboris: quasi dicat nulla. En, commiserantis est, hoc est, ex commiseratione ostendentis. Priamus, sup. hic in sua dignitate depingitur: sua.i.iusta pręmia sunt etiam hic.i.vbi feri habitant populi: laudi.s.meritę per virtutem, hoc est virtuti, quasi dicat, quod Valerius in.iiii.q̃ magno vbiq; pretio virtus æstimatur. Nam & Priamus sic depictus erat, vt ob virtutem eius commiserti videantur Poeni: & lachrymę rerum.i.de rebus miseris sunt.i.conspiciuntur in pictura hac: hoc est, res miserę Priami lachrymis afficiũtur: & mortalia, id est miserabiles casus mortalium: tangunt.i.afficiunt: mentem.i.pręcordia eorum, qui hęc pinxerunt, aut pingere fecerunt, quia deflẽt miserabilem fortunam Priami: sic enim depictus erat, vt qui eum aspiciebant, lachrymis maderent, quasi fortunam eius deflentes. Solue.i.dissolue metus quos.s.de ferocitate Poenorum habes: & loquitur ad Achatem, aut forte ad se: hęc fama quę.s.de Priami laude est: feret, id est afferet tibi: hoc facit, cur potius dicã Æneam ad se loqui, quam ad Achatem: nam sibi potius, q̃ Achatę, ex ea re salutem sperabat. feret ergo tibi, o Ænea, aliquam salutem: quia, si virtus Troianorum hic in pretio est, & nota: cum & tua nota sit, miserebuntur & tui.

SERVIVS.

Inani.) Epitheton est picturæ: aut quia caret corporum, quæ imitatur, plenitudine: aut quia nullius est vtilitatis. Largoq; humectat flumine vultum.) Tapinosis est quod dixit Humectat. Largo nanq; flumine, est fluore.i. fluxu ipso. Pergama circum.) Abusiue. Non enim circa pergama, hoc est arcẽ: sed circa Troiam bella gerebantur. Troiana iuuentus.) Diffinitio est Hectoris: vt, Catillusq;, acerq; coras Argiua iuuentus. Et re vera sic pene vbiq; Homerus ponit, vt Hectori tantũ vel Achilli totus cedat exercitus. Hac Phryges.) Bñ vbiq; Virgilius pro negocij qualitate dat Troianis & nomina. nam timidos Phrygas vocat, vt hoc loco. Item, O veræ Phrygæ: neq; enim Phryges Dardanidas generosos: ut, Dardanidæ magni genus alto a sanguine diuum. Laomedontiadas perfidos: vt, Nondum Laomedonteæ sentis periuria gentis. Troas fortes: vt, Troes agunt, princeps turmas indugit asylas. hectoreos quoq; fortes:

[Sic ait, atq; animum pictura pascit inani POETA
Multa gemens, largoq; humectat flumine vultum.
Nanq; videbat vti bellantes pergama circum
Hac fugerent Graii, premeret Troiana iuuentus:
Hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.
Nec procul hinc, Rhoesi niueis tentoria velis
Agnoscit lachrymans, primo quæ prodita somno,
Tydides multa vastabat cæde cruentus,
Ardenteisq; auertit equos in castra, prius quam
Pabula gustassent Troiæ, Xanthumq; bibissent.
Parte alia fugiens amissis Troilus armis,
Infelix puer, atq; impar congressus Achilli,
Fertur equis, curruq; hæret resupinus inani,
Lora tenens tamen, huic ceruixq;, comæq; trahuntur
Per terram, & versa puluis inscribitur hasta.
Interea ad templum non æquæ Palladis ibant
Crinibus Iliades passis, peplumq; ferebant,
Suppliciter tristes, & tunsæ pectora palmis.
Diua solo fixos oculos auersa tenebat.'
Ter circum Iliacos raptauerat Hectora muros,
Exanimumq; auro corpus vendebat Achilles.
Tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo,
Vt spolia, vt currus, vtq; ipsum corpus amici,
Tendentemq; manus Priamum conspexit inermeis.
Se quoq; principibus permistum agnoscit Achiuis,

tes: ut, Nunc nunc insurgite remis Hectorei socii. Cristatus Achilles.) Secundum Homerum, qui dicit in Achillis cristis, terribile quiddam fuisse. Nec procul hinc Rhoesi.) Rhoesus rex Thraciæ fuit: qui cum ad Troiæ uenisset auxilia, clausisq; iam portis tentoria locauisset in littore, Dolone prodente Troiano, q missus fuerat speculator: a Diomede & Vlysse est interfectus, qui & ipsi speculatum venerãt: abductiq; sunt equi quibus pẽdebant fata Troiana. Primo somno.) Prima parte noctis: vt, Libra die, somniq; pares vbi fecerit horas. Tydides.) Id est Diomedes. Et bene Vlyssem celat propter Æneam, ut supra diximus: aut quia secundum Homerum occidẽte Diomede cadauera Vlysses trahebat. Ardentes.) Et candidos significat, & ueloces: ut, Pernicibus ignea plantis. si ignea, uelox est sine dubio & ardens. Xanthum.) fluuium Troiæ. Parte alia fugiẽs amissis troilus armis.) Veritas hoc habet: Troili amore Achillem ductum: palũbes ei quibus ille delectabatur

Eoasq; acies, & nigri Memnonis arma.
Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
Penthesilea furens, mediisq; in millibus ardet,
Aurea subnectens exertæ cingula mammæ
Bellatrix, audetq; viris concurrere virgo.

lectibatur, obiecisse: quas cum vellet tenere, captus ab Achille in eius amplexibus perit. Sed hoc quasi indignum heroo carmine mutauit poeta. ☞ Fugiés.) Fugere volens, acceptō iā vulnere. ☞ Infelix.) Multi hoc loco distinguunt: tamen etiam si iungas Puer, vnus est sensus. ☞ Atque impar.) Ac si diceret, etiam si puer non esset. ☞ Congressus Achilli.) Congredior tibi, antiqui dicebant: sicut pugno tibi, dimico tibi. Hodie dicimus congredior tecum, dimico tecum. ☞ Curru.) Curribus falcatis vsos esse maiores, & Liuius & Sallustius docent. ☞ Inani.) Sine rectore: nam corpus hærebat. ☞ Lora tenens tamen.) Quanquam mortuus. ☞ Versa.) Tracta, vt Plautus, Inueniant omnia versa, id est sparsa. Verrit autem ab eo quod est verro. ☞ Inscribitur.) Dilaceratur: vt Plautus, Corpus tuum virgis vlmeis inscribam. ☞ Hasta.) Hostili scilicet, quam transfixus trahebat. ☞ Interea.) Dum hæc geruntur. Et satis opportune a matribus festinatur ad templum: vt alibi, Necnon ad templum, summasq; ad Palladis arces. ☞ Non æquæ.) Id est iniquæ. Liptotes figura est: vt alibi, Et vacuis Clanius non æquus acerris. ☞ Passis.) Participium est ab eo quod est pādor. ideo autem non facit pansus: quia plerunque n, quod in prima verbi positione inuenitur, in præteriti participio non est: de qua re iudicat euphonia. vt ab eo quod est tundor, tunsus facit: vt, Tunsę pectora palmis. Et tusus: vt, Non obtusa adeo gestamus pectora Poeni. Sciendum tamen est, licet alia euphoniæ causa varientur vel in generibus, vel in numeris, nactus tamen & passus, n penitus nunquam accipere. ☞ Peplumq; ferebant.) Peplum proprie est palla picta fœminea, Mineruæ consecrata: vt Plautus, Nunquam ad ciuitatem venio, nisi cum infertur peplum. Hodie tamen multi abutuntur hoc nomine. ☞ Suppliciter tristes.) Vt decet rogantes. Et bene addidit suppliciter, quia & per iracundiam, & per grauitatem, & per religionem, & per dolorem tristes sumus. ☞ Tunsę pectora.) Vt oculos suffusa. ☞ Auersa.) Irata: nec enim poterat conuertere se simulachrum. sic alibi, Talia dicentem iandudum auersa tuetur. Quo modo auersa, nisi iratam intelligas? ☞ Ter circum Iliacos.) Apud authores multa ad sensum, non ad aspectum possunt referri. Tertio enim tractum intelligere possumus, non in pictura conspicere. vnde est & illud, Mulcere alternos & corpora fingere lingua. ☞ Raptauerat.) Bene forma vsus est frequētatiua, per quam ostendit quod per numerum dixerat. ☞ Exanimumq;.) Exanimus & exanimis dicimus: sicut & vnanimus & vnanimis, inermus & inermis. Ergo pro nostro arbitrio aut secundę declinationis erunt, aut tertię. sed a tertia, ablatiuum singularem in i, mittunt: quia communis sunt generis. Exanimis autem, est mortuus, vt hic indicat locus: Exanimatus vero, timens: vt, Exanimata sequens impingeret agmina muris. ☞ Vendebat.) Ingenti arte vtitur verbis. Nam huc loco quia pingi potuit, præsens tempus posuit: superius, quia pingi non potuit, sed referri, perfecto executus est tempore dicendo raptauerat, non raptabat. ☞ Tū vero ingentem gemitum.) Iam enim superius eum lachrymasse dixerat: hoc ergo addidit visum Hectoris corpus, vt etiam grauiter gemeret. ☞ Vt currus.) Quo tractus est. ☞ Amici.) Plus est quā si Hectoris diceret: vt alibi, Paruumq; patri tendebat Iulum: cum potuerit dicere mihi. ☞ Manus inermeis.) Aut sine insignibus regiis, sceptro, aut supplices: vt, Dextras tendamus inermes. Quod tractum est de historia. qui enim victi se dedunt, inermes supplicant. Aut re vera inermes tunc. Contra Pyrrhum enim processit armatus. Sane per transitum historiam tetigit: quia constat Priamum cum ad supplicandum, tentorium Achillis fuisset ingressus, dormientem Achillem excitasse: vt pro filii corpore rogaret eum, cum eum potuisset occidere: licet hoc Homerus propter Achillis turpitudinem supprimat. ☞ Se quoque principibus permistum agnouit Achiuis.) Aut latenter proditionem tāgit, vt supra dictum est: aut virtutem eius vult ostendere. nimię enim fortitudinis est inter hostium tela versari: vt Sallustius, Catilina longe a suis inter hostilia cadauera repertus est. Cornutus tamen dicit versu isto, Vadimus immisti Danais, hoc esse soluendum. ☞ Eoas.) E naturaliter longa est: fit tamen breuis interdum cum eam vocalis sequitur: vt, Primo surgebat Eoo. ☞ Nigri Memnonis arma.) Quia Tithonus frater Laomedontis raptus ab Aurora, filium suum Memnonem ex ipsa progenitum ad Troiæ misit auxilia. Nigri autem dixit, Æthiopis: vnde prima surgit Aurora. ☞ Arma.) Vulcania. vt ille indicat locus, Te potuit lachrymis Tithonia flectere coniux. ☞ Ducit Amazonidum.) Hoc est quod supra

pra dixit, Videt Iliacas ex ordine pugnas. Homerus enim hæc omnia tacuit, quæ facta sunt post Hectoris mortem. Amazonidum autem deriuatio est pro principalitate: sicut Scipiadas duros bello, pro Scipionibus. Sane Amazones dictę sunt quasi ἁμαζῶσιν, quod simul viuant sine viris: vel quod vnam mammam exustam habent, quasi ἄνευ μαζοῦ. Has autem iam non esse constat, vtpote extinctas partim ab Hercule, partim ab Achille. ☞ Peltis.) Scutis breuissimis in modum lunę, iam medię. ☞ Penthesilea furens.) Furentem ideo dixit, quia sororem suam in venatione confixit, simulans se ceruam ferire. Sed hoc per transitum tangit: nam furor bellicus intelligitur. ☞ Aurea.) Amphibolon est hoc loco, vtrum ipsa aurea, an aurea cingula. Sciendum tamen plerūq; amphibologiam metri ratione dissolui: vt, Aurea composuit sponda Dido: Aurea enim si ad spondam referas, non stat versus. ☞ Exertę.) Nudatę: nudant enim quam adusserunt mámam. ☞ Virgo.) Ætatem ostendit & sexum.

DONATVS.

¶ Sic ait &c.) Propositio enim mōstrat quę in illa pictura eius animum reficerent, quę ue acerbitatem doloris excitent. Vtrūq; tamen considerantis animum ducebat ad lachrymas. quo factū est, vt diceretur, Largoq; humectat flumine vultum. Dolet. n. quod licet egregie factum videretur perierit tamen, dolet etiā quod pręcessit aduersum, incipit iam respondere propositioni superiori. ☞ Nanq; videbat vti.) Ecce sicuti proposuit, ostendit bellum esse, quod inter plurimos geritur, simul etiam monstrat quid pro gloria Troianorum faceret, quid incurreret dolorē. Faciebat. n. pro gloria cū Troiani Gręcos insequebātur, & pro patria laborabāt, mouebatur dolor vbi Gręci superiores videbātur. quod expressit dicēs, Nec pcul hinc Rhoesi niueis tētoria velis Agnoscit lachrymis, primo quę prodita somno Tydides multa vastabat cęde cruētus. Ardentesq; auertit equos in castra, priusq; Pabula gustassent Troię Xanthumq; bibissent. Mox enim vt venit occisus est, & abducti sunt equi eius ad Gręcorum congregationem, castra. n. non soli parietes faciunt, verum etiam collecta in vnum militum multitudo. Idcirco autē dixit occisum Rhoesum, anteq; equi eius aut pabula degustassent Troiana, aut bibissent Xanthi vndā, vt exitū eius & vitę finē celerē in ipso aduentu demonstraret, cum dicit, Multa cęde vastabat Diomedes tētoria, ostēdit cū Rhoeso plurimos esse mactatos. non enim fieri potuit, vt solus ad auxilium venisset, aut solus in tentorio requiesceret. subnectit iam pugnā quę gesta est inter Achillē & Troilum. sic enim posuit. ☞ Parte alia fugiens ami. Troar. Infelix pu. atq; im. con. Ach.) Vnde infelix quia puer, & impar est ei quia iuuenis superare non posset. ☞ Fertur eq. cur. q; hę. resu. ina. Lora tenens.) Descriptio est eius qui supinus trahebatur. ☞ Interea ad tēplū.) Hoc est iratę ibāt crinibus Iliades passis peplūq; ferebāt Suppliciter tristes, & tunsę pectora palmis. peplū ferebāt, genus est vestis, pertinēs ad ritū sacrorum Minervę, alii scutū modicū dicunt. ☞ Diua solo fixos.) Quod faciunt irati, ne respiciant quod oderunt. his adiungit Achillis & Hectoris picturā, in qua non tantū dolor ostenditur cōsiderantis Ænee, verumetiam hostilis crudelitas grauiter reprehenditur. nam omne inimicitiarū virus inter hostes eousq; manere debet, donec interueniat finis vitę eius, qui fuerit superatus. ☞ Ter circum Iliacos.) Achilles exanimem per muros patrios Hectorem dedit pertrahendum, tantaq; eius immanitas demonstratur, vt hoc non semel sed sępius fecerit, nam p murorum ambitum ad insultationem plenam tertio circulo pertraxit. ☞ Ter cir. Ilia, ra. Hecto. mu. Exa. q; aur. cor. ven. Achil.) In singulis grande pondus est, intellectus ad exprimendum dolorem videntis. gemuit. n. primo occisi fortunam & tāti viri fortis: dehinc quod de eo triumphus est actus, & quod erat malis oībus peius, sub ipsis ciuitatis aspectibus, vt defensorem illum suum cerneret, tot aduersis additum. O, quanta indignitas rerum, trahebatur Hector ante muros exanimis, quos plena virtute defenderat, & circumducebatur toties nequis a cognitione illius durissimi casus remaneret exceptus, tantumq; potuit hostis immanitas, vt miserrimo patri auro venderet, orbitatem suam non respexit, quā ille dum dino moueri potuisset, vel funus captiui pignoris redimi totis opibus cupiebat. Interea pro dolētis animo cum hęc pronuntiamus, extollendum est Hectoris nomen, & Achillis deprimēdum. notatur quippe ipsius Achillis impietas & auaritia. quis. n. mortuum vendidit nisi impius? quis in regno positus, perindeq; locuples aurū desiderat, nisi auarus? ☞ Tum vero ingentem.) Cum dicit, Tū vero

to, ostendit aliquos animi dolores processisse, sed non tales, quales ex Hectoris casu dixerat. s. constitit & lachrymans quis iam locus, inquit, Achate? Quae regio in terris nostri non plena laboris? Item, Multa gemens, largoq; humectat flumine vultum. Rhoesi quoq; niueis tentoria velis Agnoscit lachrymas. Hic ergo vbi maiores causę doloris accesserant: tunc vero, inquit, Ab imo pectore gemitum dedit, dura & immoderata ac multiplici acerbitate percussus. viderat enim spolia erepta viro forti & ciui optimo. Amici etiam corpus & currus aut ipsius Hectoris currus, vt inter spolia haberentur, aut Achillis, quibus Hectorē traxit, & oībus dolorib⁹ Priamum tēdentem manus, hoc est rogantem. Quod autem ait, En Priamus: in eius noīe latissimum nobis dedit intelligendi tractatum. Priamus, inquit. s. qui fuerit grauioris aetatis, potestatis regiae, qui per infinita tēpora cum omni felicitate floruerit. dolebat in eo socerum ēt suum, patrē tot virtute prēditorū liberorū, auum quoq; multorum nepotum ad hāc necessitatē redactum, vt post amissa oīa in causa durissimę orbitatis hostem supplex rogare cogeretur. manibus, inquit, inermibus, aut simpliciter sine armis, aut certe sine insignibus regni: quia qui rogatum venerat, in omnibus se inferiorem debuerat demonstrare. ꝓ Se quoq; principibus.) Ad illam propositionē pertinet, qua dixit, Sunt hic etiam sua prēmia laudi. nā qp ita sese pictum aduertit, vt principibus Grēcis missum esse constaret, vtiq; fuit gloriosum, cateruas hostium, & confertissimos primorum cuneos non timuisse significat. ꝓ Eoasq; acies.) Agnouit. Non semel accipiendum est. Agnouit. n. se Aeneas, cognouit Eoas acies, agnouit nigri Memnonis arma. ꝓ Ducit Amazonidum.) Laudem dixit eius, quae in foeminino habitu virili audacia ducebatur. illa. n. tanta cōstantia fuit, vt congressiones bellicas viris certantibus non timeret, nec reuocaretur virginali verecundia: tāta autem fiducia venire videbatur, tantumq; ardere in bellum, vt quod secretum esse virginibus solet, illa offerret videntibus. s. cum exerta pupilla pugnaret. pertinet hoc autem ad prēliantis audaciam, vt pugnaret foemina quę munimine tegeretur armorum. Haec omnis picturarum, quę specialiter poeta describit, non solū fuerunt in templo, sed considerantis Ænee intentionem aduentus Didonis interueniens rupit, quod ipsum sic imperfectum poni cōuenerat, esset enim poetę vitium, si completo picturarum spectaculo, induxisset Didonem precessisse. deniq; sic posuit.

ASCENSIVS.

¶ Sic ait &c.) Pius Æneas, quae ab aliis, vtpote externis, vidit lachrymis donata: non potuit siccis oculis, cum ad se pertinerent inspicere. Itaque pascebat animum: quia, & alios commiserantes cōspiciebat, & largo humectat flumine vultum: quia non potuit fortunam suam, & suorum, sine lachrymis inspicere. Quod Donatus sic explicat. ꝓ Multa gemens. a. p. p. i.) Propositio. Monstrat, quae res in pictura, animum reficiat, & quae dolorem afferat. Vtrunq; tamen animum considerantis, ducebat ad lachrymas. ꝓ Nanq; videbat.) Ostendit vnde laetitiam caperet, scilicet hac fugerent Graii: & vnde dolorem, scilicet hac Phryges. ꝓ Prius quam Pabula gustassent Troiae, Xanthumq; bibissent.) Voluit ostendere celerem exitum, & finem eius. ꝓ Tentoria.) Vt ostendat plures fuisse mactatos. Non enim solus in tentoriis fuisset infelix, quia puer, & impar ei congressus est: quem iuuenis superare non potuisset. Est autem descriptio eius, qui supinus ferebatur. ꝓ Peplum.) Genus vestis pertinentis ad ritum sacrorum Mineruę: alii scutum modicum dicunt. ꝓ Oculos auersa. t.) Quod faciunt irati, ne videant quod oderunt. Achillis autem actio, non solum dolorem considerantis, sed etiam crudelitatem agentis exprimit, & auaritiā. Non enim odiū vltra mortem procedere debet. ꝓ Ter.) Augetur crudelitas, quod non semel, & qp circa eos muros quos defenderat. Gemuit ergo primo fortunam tanti viri: deinde, qp de eo triumphus actus est, &, quod peius erat, sub ipsis moenibus: vt ciuitas, defensorē suum in ea calamitate cerneret. Trahebatur ergo extinctus ante eos muros: quos tanta fortitudine defenderat & toties circunducebatur, ne quis ab ea cognitione subtraheretur: tantaq; fuit immanitas, vt patri orbitatem suam venderet. Est autem pro dolore, in pronunciando, extollendum Hectoris nomen, & Achillis deprimēdum. Quis enim mortuum vendidit, nisi impius? Quis in regno positus, ideoq; diues, aurum desiderat, nisi auarus? ergo impius, & auarus Achilles. ꝓ Tum vero.) Ex hoc ostendit aliquot animi doloribus progressus, hunc maiorem esse. nam dixerat: Constitit & lachrymans. Item, Multa gemens. Item, Agnoscit lachrymans. Hic autem addit. ꝓ Ingentem gemitum dat pectore ab imo.) Multiplici acerbitate percussus. Vidit enim spolia erepta viro forti, & ciui optimo. ꝓ Amici etiam corpus.) En Priamus, in eius nomine latissimum dedit intelligendi tractum, scilicet qui fuerit grauioris aetatis, potestatis regiae, & diu felix. Dolebat in eo socerum suum, & tot perditorum patrem, atque auum eo redactum: vt in summa orbitate, hostem rogare cogeretur, sine regiis insignibus. Nam qui rogatum venerat, omnibus inferiorem se monstrare debebat. ꝓ Se quoque.) Honorificum fuerat confertos hostes non timuisse.

¶ Ordo est. Sic ait. s. Æneas & pascit, id est fouet: &, vt dicunt, cōfortat animum, pictura inani. i. quę non res sed similitudines rerū exhibet: gemens multa, id est multum, vt sit nomē pro aduerbio: aut multa, id est multas res: & humectat vultum, id est faciē suā largo flumine, scilicet lachrymarum: more fluminis decurrentiū. Nanq; videbat vti. i. quemadmodum Graii bellantes circum Pergama. i. moenia Troiana: fugerent hac. i. per hanc partem, aut viā, & ita non solum victorię, sed & fugae Graecorum depictae erant, vnde iustos Poenorum in Teucros animos iudicabat, supple cum iuuentus Troiana. i. multitudo iuuenum, aut Hector, premeret. i. opprimeret. s. Graecos fugientes: & videbat vt Phryges. i. Troiani hac, sup. fugerent cum Achilles cristatus, id est cristas in galea ferens. instaret, id est instanter persequeretur Troianos fugiētes, curru. s. quo vehebatur: nam tunc viri fortes de curru pugnabant, & praeliabantur: quocirca vt aurigandi periti essent, instituti sunt ludi curules. Nec, id est & non, & ipse lachrymans propter miserum casum, quem Seruius narrat, agnoscit: non procul hinc. i. ab hoc loco vbi Priamus cū Atridis, & Achille depictus erat, tentoria Rhoesi, illius regis Thracię: niueis velis. i. quae ipse per simplicitatem fecerat, ex niueis. i. valde albis velis: cum his quibus clam incedendum est & noctu: nigra magis opportuna sint, quę tentoria, ergo niueis velis cum his quae in eis erant: Tydides, aut Euphoniae gratia, Tytides, hoc est Diomedes, Tydaei filius cruētus, id est sanguinolentus: vastabat, id est prosternebat, & vasta faciebat loca, in quibus antea fixa erant, prodita, id est indicata proditiose ab Vlysse: primo somno. i. prima parte noctis: aut sicut de Troię captione dicet, Tempus erat, cum prima quies mortalibus aegris Incipit, & dono diuum gratissima serpit. Tunc enim profundior est sopor, & facilior adorientibus via: & auertit. i. violenter abegit. (Abigunt enim clam, vnde sunt Abigei fures pecoris, aut armenti: auertunt autem raptores. Vnde statim dicet Ilioneus, Nō nos, aut Libycos ferro populare Penates venimus: aut raptas ad littora vertere prędas) equos ardentes, id est candore relucētes, vt Seruius dicit, aut feroces, aut indignantes a domino auerti & ita ira feruidos, in castra. s. sua: priusq; gustassent pabula Troiae, aut bibissent Xanthum fluuium illum qui Troiam perfluit. Troilus filius ille Priami indulgentissimus fugiens, alia parte. s. picturae amissis armis, id est non fugiturus, si adhuc arma habuisset: existens puer infelix. i. infortunatus, atq; pro quia: congressus Achilli, id est cum Achille: impar. i. cum esset tamen impar: quia imbecillior & inermis. (Et si verū est quod Ser. dicit, quia in amplexibus Achillis periit: res obscoena tangitur honeste a poeta, cum dicit, Atq; impar congressus. Nota est etiam grammaticorum regula: qp verba ad pugnam, aut certamen spectantia, apud hunc poetam saepe cum datiuo ponuntur, & apud alios in ablatiuo, mediante cum: vt, Montibus in nostris solus tibi certat Amyntas, Placidōne etiam pugnabis amori? vbi alii dicerent, certat tecum, & pugnabis cum amore) fertur. i. auehitur, equis, & haeret. i. pendet, resupinus. i. erecto pectore, quasi retrorsum casurus curru existente inani: cum ipse fere extra currum penderet: aut haeret curru, pro currui: inani. i. sine rectore, cum ipse fere exciderit: tenens tamē. i. qq̄uis mortuus, s̄m Seruium (Vnde duplex est sensus: aut vt dicamus ipsum Troilum sic ab equis tractū, cum mortuus esset, & ab Achille occisus, & lora tenere mortuum quae tenebat moriens, sicut in aquis submersi, quicquid viui arripuerint vix mortui dimittunt: aut dicamus morientem ita ferri, quod mihi quidem magis placet, quia dicit eum fugere. Vnde dicam) aut tenens tamen. i. tametsi ita preceps ferretur: lora. i. habenas ex corio factas: ceruix & comae trahuntur huic per terrā: quia auersus & resupinus, inclinato capite, ad terram vsq; trahebatur: & puluis inscribitur. i. sulcatur, & dilaceratur: hasta. s. qua traiectus erat: nam dictum est qp fugit amissis armis: versa. i. tracta & ducta in longum: a verror, & non a vertor. (Sane maluit poeta syllabae quantitate, licentiose abuti: puluis enim vltimam corripere debet, quam hic producit. q̄ situm naturalem coniunctionis mutare: nā dicere potuisset: Per terram versa, puluisq; inscribitur hasta: sed non tam venuste. Saepe autem etiam in Georgicis figuris vtitur, in correptione aut productione syllabarum.) Iliades, id est mulieres, ac virgines: & potius virgines, quia ad tēplum Palladis: sunt autem filiae Ilii dictae, sicut in sanctis literis filiae Sion dicuntur: passis crinibus. i. habentes crines passos: a pandor, aut pateo. i. dispersos: ibant interea, dum. s. ita Troilus vinceretur, ad templum

Palladis.i.Mineruæ,non æquæ.i.iniquæ:in Troianos, vt ipsis visum est,quia religiose ab eis colebatur, & tamen Græcis fauebat: vnde addit:ibant inquam,tristes.i.mœstæ,suppliciter.i.non ex ira aut indignatione,sed ex animi submissione: & tunsæ pectora.i.habentes pectora tunsa.i.percussa:palmis.s.suis:& ferebant peplum .i.vestem,aut Pallam,Palladi dicatam,& propriam:ideo autē inique erat:diua.i.dea Pallas,quia auersa.i.indignata,& irata in Troianas,ita vt eas aspicere dedignaretur : tenebat oculos fixos solo, hoc est despiciebat terram,nec aspexit supplicātes Iliadas. Et super cum hæc fierent Achilles raptauerat (quod in picturis fuisse Ser. negat:nam ter rapi,semel depingi,non potuit,raptauerat ergo pauloante ter) Hectora.i.corpus Hectoris:circū muros Iliacos.i.Ilij oppidi præcipui in Troia: & vendebat auro corpus exanimum.i. demortuum ipsius Hectoris.Ex qua pictura spem capit de Tyrijs Æneas : nam cum tantam turpitudinem Achillis depinxerint:notum erat,q̄ non plus Græcis,q̄ Troianis fauerent:cum de Troianis nihil turpe,sed multa miseratione digna depicta videret:cuiusmodi sunt Rhesi,per insidias mors, Troili raptus , Hectoris tractus,& eius corporis venditio:& Priami hæc omnia cernentis,& aurum offerentis misera contemplatio.Vnde sequitur. Tum vero .i.præcipue tunc:Æneas,sup.dat ingentem gemitum ab imo pectore.vt.i.postq̄ conspexit spolia, aut quibus Hector pauloante alios spoliauerat.legitur enim dum exuuias regi detraheret ab Achille dolo interceptus,cum sint qui Achillen ab Hectore occisum dicant: aut quibus Hector spoliabatur,ab Achille quasi paria faciēte:nam pauloante redierat Hector eius spolijs indutus. Vnde dicitur in.ii.Hei mihi qualis erat,quantum mutatus ab illo Hectore: qui redit exuuias indutus Achillis:Et vt conspexit currum & corpus amici.s.Hectoris:nam propter affinitatem (duxerat enim sororem eius Creusam:propter paria studia , & parem virtutem in bello,erat Æneas Hectori præcipua amicitia deuinctus) & vt conspexit Priamum tendentem.i.protendentem , & præbentem manus inermes,dum.s.aurum pro corpore Hectoris daret.Et Æneas agnouit:quoq;.i.etiam se permistum.i.implicitum principibus.s. viris Achiuis.i.Græcis,quibus cum congredi solebat , & agnoscit acies Eoas.i.orientales,a Tithono & Aurora,cum Memnone missas:& arma.s.a Vulcano fabricata: Memnonis nigri,quia ex Æthiopia,vbi nigri generantur homines: Penthesilea,regina illa Amazonidum:furens.s.Martio furore,& fœminea ira:ducit.s.in alia parte picturæ.agmina Amazonidum.i.illarum mulierum (de quibus Landi.dicit sic: Hoc genus mulierum apud Thermodoontem fluuium fuisse,testatur Diod.quæ simul cum viris bellicas artes tractabant:itaq; quędam ex his regia potestate potita,robore autem insignis,exercitum mulierum instruxit,& multas gentes debellauit.Qua fortuna elata,se e Marte genitam dixit: legemq́; tulit, vt viri muliebria,mulieres virilia exercerent. Ipsosq́; viros vt imbelles redderet cruribus brachijsq́; inutiles reddidit. Mulieribus autem dextram mamillam , vt in pugna expeditiores essent , inuri iussit: A qua re Amazones appellatę sunt. Vrbem quoq; Themiscyram,iuxta Thermodoontis ostia,condiderunt . Fuitq́; florentissimum illarum imperium , donec tandem Hercules ab Euristheo missus,& vt balteum illarum reginæ referret iussus , illas collatis signis superauit,Hippolytamq́; reginam captiuam abduxit. Quo conflictu ita extenuatæ earum vires sunt, vt a vicinis deinde populis vexatæ pene ad nihilum redierint. Paucis tamen annis post victoriam Herculis, Penthesilea quæ earum reliquiæ erant, reginæ consanguinea cæde polluta,exulās,pro Troianis pugnās,ab Achille interfecta est.Hæc Diodo.Herodo.autem scribit, victas Amazonas ,nauibus a Græcis impositas, verum illas cum altū tenuissent, viros a quibus ducebantur,interfecisse,& in Scythia nauigando, ad fonteis vsq; Mæotides delatas,primum ad Scythas liberos,deinde ad Mangones peruenisse,cum quibus post prælia coiere : & cum maritis Tanaim transiere: atq; inde natos fuisse Sauromatas, quorum mulieres ex instituto parentum,bellica exercent. Amazones autem a Scythis dictæ sunt Eorpatæ.i.viricidæ . Nam eorum lingua,eor,virum,& pata interficere significat. Longum autem esset scribere quæ a Strabone dicuntur . Qui autem gesta Alexandri scribunt,illum cum Talestria Amazonum regina concubuisse volunt.Hæc ille.) Ducit dico agmina Amazonidum.i.Amazonibus progenitarum: peltis.i.scutis breuibus: lunatis,aut lunis depictis, aut in formam lunæ concisis: & ipsa ardet.i.ardenter irruit aut fulminat.in medijs millibus.s.Græcorum,subnectens bellatrix,id est cum esset bellatrix,mammæ exertæ.i.intercisæ. ab ex & sero, fit exero, vnde frequentatiuum exerto: sed s deponitur, quia x præcedit: cingula aurea.i.balteum pulchrum, aut reuera aureum: & audet virgo.i.cum sit iuuencula & fœmina,concurrere viris. hoc autem pinxisse putari possunt Tyrij in gratulationem reginę suæ, de qua dictum est, Dux fœmina facti.

Amazones (margin) · Penthesilea. (margin)

SERVIVS.

Obtutuq;.) Aspectu. In vno.) In vnoquoq;: hoc est singula mirabatur. Forma pulcherrima.) vt, Pulchra prole. Stipante caterua.) Ad hoc tantum sequens pertinet comparatio, quam vituperant multi, nescientes exempla , vel parabolas, vel comparationes assumptas, non semper vsquequaq; congruere: sed interdum omni parte, interdum aliqua conuenire. Eurotę ripis.) Fluuius Laconię. Cynthi.) Montis Deli, i quo nata Diana memoratur. Exercet Diana choros.) Hoc non ad comparationem pertinet: sed est poeticę descriptiōis euagatio. Mille.) Finitus numerus pro infinito; nā de nympharum numero varia est opinio. Oreades.) Nymphę mōtium Oreades dicuntur: syluarum, Dryades: quæ cum syluis nascuntur, Hamadryades: fontium, Napeæ vel Naiades: maris vero Nereides. Tacitum) Maior enim est taciturnitatis affectus: vt supra, Hęc secum. Sic Terē. Vt mecum tacita gaudeam. Pertētant.) Modo vehementer tentāt. Alibi, leuiter: vt, Blanda vicissim gaudia pertentant mentem. Sunt.n.multa quæ pro locis intelliguntur: vt impotens, & satis & minus, & nihil potens significat. Instans operi.) Zeugma est ad sequētia pertinēs . Regnisq́; futuris.) Regnaturę Carthagini. Tum foribus diuę.) Instās pręcipue foribus, & hoc loco distinguēdū est . Magno enim studio & labore tēplorum fores fiebāt, quas quibusdam insignibant historijs: vt, In foribus letū Androgeo. Itē, In foribus pugnā ex auro solidoq́; elephanto q̄s uis quidam iungant Tum foribus diuę media testudine tēpli: Vt vnū intelligas tectum tēpli, & fores. qđ si est, sub medio tecto sunt fores . Sed prima melior est expositio. Testudine) Camera obliqua, quę sm̄ eos qui de ratione scripserūt tēplorū, ideo sic fit, vt simulacro cœli imaginē reddat, quod cōstat esse couexū. Septa armis.) Satellitū.s. Solio.) Solium proprie est armariū vno ligno factū, in quo reges sedebant propter tutelā corporis sui: dictū quasi solidū. Modo iam abusiue sellam regalē intelligimus. Alte.) Ac si diceret in tribunali. Subrixa.) Pro subrisa , vt supra diximus . Iura dabat, legesq́;.) Ius generale est , sed lex iuris est species. Non est ergo iteratio; ius ad non scripta etiam pertinet: leges ad ius scriptum. Quod autem dicit iuris , ad Didonis

Hæc dum Dardanio Aeneæ miranda videntur,
Dum stupet, obtutuq; hæret defixus in vno,
Regina ad templum forma pulcherrima Dido
Incessit, magna iuuenum stipante caterua.
Qualis in Eurotæ ripis, aut per iuga Cynthi
Exercet Diana choros, quam mille secutæ
Hinc atq; hinc glomerantur Oreades: illa pharetram
Fert humero, gradiensq; deas supereminet omneis.
Latonæ tacitum pertentant gaudia pectus.
Talis erat Dido, talem se læta ferebat
Per medios, instans operi, regnisq; futuris.
Tum foribus diuæ, media testudine templi
Septa armis, solioq; alte subnixa, resedit.
Iura dabat, legesq; viris: operumq; laborem
Partibus æquabat iustis, aut sorte trahebat.
Cum subito Aeneas concursu accedere magno
Antea, Sergestumq; videt, fortemq; Cloanthum,
Teucrorumq; alios, ater quos æquore turbo
Dispulerat, penitusq; alias aduexerat oras.
Obstupuit simul ipse, simul perculsus Achates
Lætitiaq;, metuq;, auidi coniungere dextras
Ardebant, sed res animos incognita turbat.
Dissimulant, & nube caua speculantur amicti,
Quæ fortuna viris, classem quo littore linquant,
Quid veniant, cuncti nam lecti nauibus ibant
Orantes veniam, & templum clamore petebant:

Didonis pertinet laudem. ¶ Sorte trahebat.) Proprie locutus est. trahuntur enim sortes, hoc est educuntur. ¶ Concursu accedere magno.) Cum magna Afrorum multitudine, & hoc est quod formidat Æneas, incertus qua eos mente comitentur. ¶ Dispulerat.) Segregauerat. Et magna est inter Di & Dis differentia, vt dictum est supra. ¶ Penitus.) Longe a regina remotos: quę res etiam insolentes custodes littorum facit. ¶ Obstupuit.) Et ad admirationem, & ad timorem hic pertinet sermo, quo dicenda praeoccupat. ¶ Lętitiaq; metusq;.) Lętitia, propter socios liberatos: metu, propter cócursum. ¶ Ardebant.) Cupiebant: vt, Formosum pastor Corydon ardebat Alexin. Ardeo autem & accusatiuum regit & ablatiuum. ¶ Res incognita.) Hoc est qua affectione Poenorum populus conueniret. ¶ Dissimulant.) Dissimulamus nota, simulamus ignota: vt Sal. Simulator ac dissimulator. ¶ Quę fortuna.) Vtrum prospera an aduersa. ¶ Cunctis nam lecti nauibus ibant.) Bene addidit lecti, ne penitus omnes intelligeremus. Nonnulli tamen lectis nauibus legunt. Quod si sit, hypallage est: & illuc sensus recurrit. Et sciendú plerunq;, vt hoc loco, addi aliquid generalitati, & fieri specialitatem: vt est si dicas, Omnes scholastici laborát, generalitas est. si addas isti, fit specialitas: vt Sal. Trásgressos omnes recepit mons Balleia. prudenter addidit transgressos. ¶ Orantes veniam.) Pacé, propter incendium nauium. & proprie verbum pontificale est. vnde est, Tu modo posce deos veniam. Et paulo post, Pacemq; p aras Exquirunt. Dicta autem venia ad eliciendum misericordiam. Meretur. n. beneuolentiá numinú, qui licet innocés sit, veniá táq; peccauerit petit. vnde est cófessio illa in Ter. Quid meritus es? crucé.

DONATVS.

¶ Hęc dum Dardanio Ænee.) Non dixit cum omnia cósideraret Æneas, sed dum miratur, dum stupet, dum omnia illa fixa intentione considerat, vt ostenderet superfuisse adhuc multa, quę considerari potuissent: magna tamen in poeta latitudo non multis, sed paucis expressa, vt vna res quadripartito posita breuissime diceretur. nam vt est summi doctoris res breues late differere, ita artificiosum est atq; subtile, latitudinem materię stricto sermone colligere. ¶ Regina ad templum.) Dum Æneas consideratione picturarum teneretur intentus, processit regina visura operis surgentis effectum, quę res & Ænee animum & studium cómutauit: nam debuit conuertere omnem intentioné suam ad ea, quę attulerat procedétis occasio. sed primo complet poeta processionem Didonis, Deinde redit ad Aeneę tractatum. Processit, inquit, regina ad templum magna stipante caterua. Duplex procedendi necessitas reginę, ne si esset superflua, vel maxime formosa quę cum multis viris incederet, inueniretur inuerecunda, quę facile nulla cogente causa publicis sese offerret aspectibus. Incessit, inquit, ad templum. Ecce religionis & venerationis causa, processit vt regina. hanc enim pro potestate tangebat videndi & considerandi necessitas, vt nosceret quantum operum templi perficerent, quod plena veneratione cupiebat esse perfectum. hanc poeta comparat Dianę, eiusq; formá, verecundiam, mores, iustitiamq; commendat, Aeneę iam pręstás laudem, qui ab ea suscipi hospitio & amari commeruit. ¶ Qualis in Eurotę ripis.) Comparatione & occasione istius expressit poeta, q̃ lęti sunt parétes cum prosperis successibus produci viderint liberos suos. ¶ Talis erat Dido.) Inter omnes viros ambulabat: & ne alienus a sexu ac per hoc inuerecundus eius putaretur incessus, addidit necessarias causas & honestas. ¶ Instans, inquit, operi, regnisq; futuris.) Vnam curam gerens, quę testaretur deuotionem faciendi templum: alteram, quę operantis instantiam demonstraret, Talis erat Dido, qualis erat Diana cum choris suis. Talem se lęta ferebat, lętam vult esse ex successu eorum, qui diuersarum fabricarum moles vegebant. Post hęc describitur ingressus eius in ipsum templum, in quo & sedere & de operum labore iudicare consueuerat. ¶ Tum foribus diuę.) Hic nisi ordinatio sensus quęratur, intellectus non poterit comprehendi. erit enim satis incertú, quid poeta descripserit. Nescietur quippe, vbi sederit Dido, & vbi armis septa sit. Ordinemus ergo sensum sic. Cum foribus diuę septa armis media testudine templi, solioq; alte subnixa resedit. Quomodo est officiorum omnium consuetudo, ducuntur iudices vsq; ad fores secretarii, ibidemq; officium remanet: illi vero ingressi soliú ascendunt, & sedent: omnes igitur qui in obsequio fuerant, cú procederet regina, armati ante fores remanserunt: illa ingressa est cú inermibus qui illam sequebantur: & vbi ad mediam testudinem tépli, hoc est ad mediam aream peruenit, ascédit solium quod ipsius causa fuerat collocatum, & primo alte consurgés sedit. interea bonorum reginę sic poeta meritum demonstrauit. cui enim tot viri obsequebatur, proculdubio animi virtutes habebat egregias, quae demonstrarentur in foemina, quas colerent, & quibus competenter obedirent. Ecce iam specialiter numerauit bona ipsa. ¶ Iura dabat, legesq; viris.) Iura dabat, sic alij exponunt imperabat, sed nó ita est: nam qui sub nouo agebant nondum habebant leges & iura quibus tenerentur. hęc ergo iura & leges dabat, hoc est constituebat. tenentibus quippe imperium plena potestas est, iura scribere, ac leges proferre, quibus viuant qui agunt sub imperio. non enim potest recte viuere, nisi quem tenet iuris legumq; necessitas: hoc igitur fuit principium in eius laudibus, cum scriberent leges & iura, quia acquiescebant viri iussis foeminę. ecce enim cum a publicis consultis etiam ad opera veniebatur, ostendebat ęquitatem suam, & in consulendo prudentiam, operum, inquit, laborem partibus ęquat iustis, aut sorte trahebat, aut iudicio suo operis partes singulis ascribebat, quę ęstimatione iustitię possent sine suspicione gratię definiri: quę autem natura sua ad plenum ęquari non poterant, retracto arbitrio suo, sortis iudicio dabat: vt ex vrna licet grauiorem accipiens laboris partem, non iam reginam incusaret, sed fortunam suam: & hęc sicut picturas non fecit poeta. nam cum multa ageret Dido, multaq; disponeret, non enarratis omnibus, quae agebat, interuenit repentinus euentus rerum, & alia sublata descriptio est. ¶ Cum subito Aeneas.) Agente adhuc Didone quę ad officium reginę pertinebant, subito Aeneas ad eam veniétes aduertit, quos in pelago putabat extinctos, ecce cópletum est quod Aeneae mater prędixerat. ¶ Obstupuit simul ipse.) Obstupuit & perculsus bis accipiédum est, obstupuit vterq; & perculsus est, denq; sic posuit. Simul ipse, hoc est Aeneas simul, & Achates. ¶ Lętitiaq; metusq;.) Bis ergo duobus animi motibus obstupuerunt & perculsi sunt, lętitia. s. & metus impellebat eos. Lętitia vt se ostenderent & suorum dextris iungerentur, reuocabat metus omnium rerú incertos, denq; subiungit metus ipsius causas. ¶ Dissimulant & nube caua spe. anim. &c.) Ecce quod posuit causas, quę Aeneá & Achatem incertos reddiderant, vnaq; lętitiam mouerant, quę fuerant manifesta sociis suis. merito ergo prudentię consilium fuit, primitus explorare, quę fecerant metum, vt sciretur. Quę fortuna viris, hoc est qua euaserant, vel quę eos fuisset exceptura. ¶ Classem quo lit. lin.) Rex enim non tantum de hominum, verum etiam de nauium incolumitate debuit esse solicitus, dicet & nouissimam causam. ¶ Quid ve.) Cum dicit cunctos, quos subnexuit. ¶ Cuncti. n. le. na. ib. Ora. ve.) Cunctos dixit eos omnes qui ad deprecandum Didonem venerant non omnes qui fuissent naufragio liberati: ná lecti, hoc est qui in talibus causis loqui possent, commodum tenere sermonem, Ibant orantes veniam, & téplum clamore petebát. Orantes & templum clamore petebant, nó cohęret: nam orare est ore aliquid suppliciter postulare: clamore petebant, cum strepitu inuerecundo voces claras emittebant. Causas igitur aduentus eorum (licet vterq; nesciret) conijciebant tamen ex ipsorum clamoribus magna eos vrgeri necessitate, vt ante clamosas voces effunderét, quá Didoné ipsam videre potuissent, & rogare, clamádi causas iustas fuisse non seditioné ipse Virg. docuit. ná Dido intus fuit, officium vero foris cú nullus nunciaret aliter ad scientiá eius peruenire nó poterant, nisi exclamantium vox fuisset audita, seqtur.

ASCENSIVS.

¶ Hæc dum &c.) Dictum est q̃ reginam opperibat, atq; expectabat Aeneas, quam venturam certis indiciis norat, aut quia solium eius ornari, aut mundum muliebrem afferri viderat: nunc igitur describitur aduentus reginæ, quæ ad templum venerat, ius daturæ cuius dicendi conueniens videtur hora: quia dictum est Aeneá abiisse a suis, vt primum lux alma data est: eundo autem & loquédo cum Venere, & ingrediendo ciuitatem, templumq; conspiciendo, forte treis horas assumpserant. Et siquis dicat non verisimile, non plus spatij fuisse inter naueis Aeneæ & vrbem: cum nihil de ea uiderent: dicere possumus ad hoc, dictum esse collem fuisse médium, qui plurimus vrbi imminet: quem Aeneas superare debuit priusquam vrbem uideret. Et siquis dicat aliquanto plus moræ fuisse, priusquam Dido aduenerit, id non magnopere inficias ierod dummodo sat temporis quo ea quæ postea facta sunt fierent, concedat. Sed audiamus Donatum, cuius uerba sunt. ¶ Haec, dum.) Non sola haec fuerant picta: sed aduentus reginæ interrupit, ne reliqua considerare posset. Est autem vna res quadripartito posita, breuissime dicta. Nam ut est summi oratoris, res breueis late differere, ita & latitudinem coercere. ¶ Regina ad templum.) Et quia regina, id est procuratrix negotij publici, & quia ad templum accedebat, meretur excusationé, q̃ publice mulier iuuenis se viris admisceret. Religio ergo & necessitas impulit, vt templi opera inspiceret. ad maturandum artifices cogeret. ¶ Latonæ tacitum.) Occasione comparationis expressit poeta, quam laeti sint parentes successibus filiorum. ¶ Instans.) Vna cura testabatur religionem perficiendi

ficiendi tepli. Altera, temperandis iustitiam ostendebat. ¶ Letam.) Ex successu rerum. ¶ Tum foribus. d. m. t. t. Septa ar.) Nisi ordinato sensu queratur intellectus: non poterit comprehendi. Erit satis incertum quid poeta descripserit. nesciret quippe vbi sederit Dido, & vbi armis septa sit. Ordinamus ergo sic: Tum foribus diuę Septa armis, media testudine templi, Solioq; alte subnixa resedit. Quomodo est iudiciorum omnium consuetudo. Ducuntur iudices vsq; ad fores secretarij ibidemq; officium remanet. Illi vero ingressi solium ascendunt & sedent. Omnes igitur qui progredientē comitabatur reginā, inermes erāt, & armati ante fores remāserūt. Illa ingressa, vbi ad mediā testudinē. i. ad mediam aram peruenit, ascendit solium, & alte sedit. ¶ Iura dabat.) Meritum reginæ. Non. n. tot viri, fœminę paruissent, nisi quia egregię in ea virtutes essent, sed specialiter ponit: Iura dabat, legesq; viris. Quod nū est exponendum imperat, sed constituebat iura. Pręcipua ergo laus, cum scriberet leges, & iura, quia acquiescebant viri iussis fœminę. Cum autem a publicis consultis ad operam veniebat, ostendebat ęquitatem suam & in consulendo prudentiam. ¶ Partibus ęquabat iustis, aut sorte trahebat.) Quę ęstimatione iustitię ęquari poterant, distribuebat. Quę autem natura sua ad plenum ęquari non poterant, sortis iudicio dabat, vt qui grauius onus subiret, fortunam suam, non reginam, accusaret. ¶ Antea, Sergestum.) Est adimpletum quod mater de saluis socijs dixerat. ¶ Dissimulant.) Consilium prudentię, vt euentum rei spectarent. ¶ Quę fortuna.) Quā euaserant, & quam essent accepturi. ¶ Cuncti.) Nō absolute. Nam cum venissent lecti, non omnes venerant, sed cuncti qui venerant. ¶ Orantes veniam, & templum clamore petebant.) Non conueniunt. Nam orare, est precibus petere. Clamare, est inuerecundo strepitu, vocem maiorem emittere. Concitebant igitur clamoribus, magna illos vrgeri necessitate. Hos effundebant, antea q̃ Didonem orare possent. Ergo iusta causa, & non seditione clamabāt. Nam cum nullus nunciaret Didoni: quę intus erat, non poterat nisi clamore, rem percipere Dido. Sed postq̃ intus fuere, seruatum est decorum in verbis, cum facta sit copia Didonis.

Orare
Clamare
Ordo

¶ Ordo est. Dum hæc, scilicet quæ depicta dixit, videntur Æneæ Dardanio. i. magnanimo, & Dardano simili: mirāda, id est admiratione digna: dum stupet, & hęret defixus in vno obtutu, id est aspectu (quod illi indecorum non fuit: quia nouit se non videri ab alijs. vnde dicetur, Dissimulant, & nube caua speculantur amicti.) Dido regina, pulcherrima forma, id est per formam (est enim pulcherrima, nominatiui casus, & forma, ablatiui.) incessit ad tēplum: & hoc magna caterua, id est magno coetu: iuuenum stipante. i. condense comitante. Qualis Diana exercet choros. i. choreas in ripis Eurotæ, fluuij illius in Laconia: aut per iuga, id est parteis illas sub vertice Cynthi. i. illius montis, in Delo vbi nata, & vnde Cynthia dicta est: quam. s. Dianam, venatricum deam, mille Oreades, id est montium nymphę: secutę, id est insequentes: glomerantur. i. in morem glomeris, circumeunt hinc, atq; hinc. i. vtrinq;. Illa. s. dea: fert humero pharetram. i. sagittarum, quibus in feras vtitur thecam, & gradiens. i. incedens supereminet omneis deas, sup. reliquas: gaudia, id est lętitię intrinsecę: pertentant, id est afficiunt titillatu quodam pectus tacitum. i. intima pręcordia. Latonę. i. illius deæ matris Apollinis, seu Phœbi, & Dianę. Talis erat Dido, (posset ordo incipi sic: Dido erat talis, qualis Diana exercet &c. tacitum autem pectus dicit, aut tacens, aut occultum, quia intimum.) & ipsa læta ferebat instans operi se talem. i. lōge supereminentē: per medios, aut instans operi per medios, quasi omnium manibus operans, & instans regnis futuris. i. regijs domibus: aut ciuitati cæteris olim dominaturę. Tum. i. deinde postquam per trāsitum cohortata est ad opus perficiendum: ipsa septa. i. circundata: armis. s. satellitum: resedit. i. locum sedendi cepit: in, supple foribus. i. vestibulis diuæ. i. tēpli Iunonis: in media testudine. i. conuexitate templi, hoc est camera incurua, quę erat in medio templi. (Sed quęstio est, quomodo dicatur consedisse in foribus, & in medio templi: verum multiplex est constructio. Nam Donatus sic distinguit: tum ipsa septa armis in foribus diuę, id est armatis stantibus in foribus diuę, (non. n. armati ingrediūtur templa, aut fora, vbi iura dicūtur: sed foris instāt.) resedit in media testudine templi: subnixa alte solio. Ser. aūt vult duplicem esse constructionem, priorem sic:) instat operi, instat regnis futuris, tum. i. pręcipue instat foribus diuę, quasi dicat, cum operi & regnis futuris: tum foribus diuæ instabat, (sed quomodo media testudine tēpli resedit, si nōdum essent fores perfectæ?) posteriorem sic: foribus diuę. i. media testudine templi: vt vnum intelligas tectum templi, & fores: sed primum (inquit Seruius) est melius, vbi diceret Valla, prius est melius, aut prior constructio melior. verum (vt ad sententiam respiciam) iudicio meo, buna est sententia Donati. Posset tamen sic dici, vt intra templum vbi populi contemplabantur: vnde testudinatū fiebat, vt coelum repręsentaret: essent fores diuę, hoc est sacelli, aut adyti diuę: & vt Dido pro foribus diuę in media testudine templi resederit: & quasi dea authore in conspectu eius, ius dixerit stantibus in templo: cum satellites in vestibulis starent: & forte circum solium, formidolosæ enim sunt mulieres: & pręcipue timendum erat Didoni: quæ & Iarbam, quem defraudauerat, & in cuius ditione noua regna moliretur & fratrem Pygmalionem: & populi incostantiam, vereri poterat. Dicamus ergo sic: Tum id est deinde regina septa: armis. s. satellitum stantium circum ipsam, resedit alte, vt ab omnibus cōspici posset in solio, id est sede regia, sic dicta: quod ex solido. i. integro ligno, aut lapide fieret, nequis insidias moliretur, eamq; tyranni inuenirent: resedit, dico, in media testudine templi, in foribus diuę. Aut nouissimo loco dici potest, poetam voluisse seruasse ordinem quo ingressa est. Nam primo, ingressa est, fores diuę, id est totius templi: secundo, peruenit ad mediam testudinem templi: & tertio, illic resedit alte in solio: ita, vt solium intelligatur in templo fuisse: & templum, penitius q̃ fores, quę quia foris sunt dicuntur. Et dabat, id est pronunciabat, & dicebat iura, & leges viris. s. cum ipsa esset mulier, quod summopere in eius laudem vergebat, & ęquabat, id est ęqualiter condiuidebat, laborem operum, scilicet publicorum: iustis partibus. i. proportionibus, quas quenq; iustum erat acceptare, & gerere, aut si partibus diuidendis dubium erat: cum viri, & merita corū ęqualia censeri possent: & labores inęquales trahebat sorte, id est faciebat eos per sortem partes laborum acceptare, ne cui iniuria fit: dabat inquam leges, & iura, tum cum, id est quādo Æneas videt Antea, virum illum (vnde Seruius prius exposuit illud: Antea siquē iactatum vento videat: de hoc viro non inepte.) & Serestum, & Cloanthum: & alios Teucrorum, id est alios Teucros: ergo & hi Teucri erant: quos ater, id est caliginosus, turbo, id est motus, & cōturbatus, seu conturbatio ventorum, Dispulerat, id est in diuersas parteis pepulerat: toto ęquore: & quos turbo aduexerat (tamē vt videre est, reduxerat: aut ipsi se) penitus alias oras. i. regiones: ipse. s. Æneas princeps: obstupuit, quod eos quos sic dispergi viderat, videre potuit: quocirca licet superius matrem appellauit fugientem, non sciuit, tamen certo matrem esse: quia dictum est, Et vera incessu patuit dea: non tamen patuit omnino Venus, sed Æneas suspicabatur Venerem: q̄ quia non certo sciebat adhuc, timuisse dicitur: nec in ea quęstione fortiora sunt obiecta purgatis, quod tamē illic Seruius sentit: & hic obstupuit Æneas, qui si matrem omnino credidisset, quę se augurij peritam significauerat, & socios reduces nunciauerat: modo non stupuisset, quod prius futurum certo sciuisset. Attendendus est ergo animus poetæ, nec temere cēsendus. simul. i. pariter: & Achates comes eius, obstupuit simul. i. vno impetu: quia tanto miraculo fuit res, vt simul obstuperent. sed dicitur Achates perculsus, id est attonitus: aut perculsus stupore, quod Ænee non competit: qui vir prudens, & aduersa, sine animi perculsione tolerare potuit, & lęta conspicere. Nam non minus exanimasse leguntur lęta, q̃ aduersa: sed illa præcipue mulieres, hæc viros. obstupuit ergo Achates perculsus, & lętitia: propter eorum liberationem, ac salutem, & metu: propter concursum, qui aliquid mali prę se ferebat: ipsi autem ambo auidi. i. cupidi, cōiungere dextras ardebant. i. vehementer cupiebant: sic tamē vt affectioni, seu passioni dominarentur: vnde sequitur: sed res incognita. i. quia nesciebant, quid sibi ille concursus vellet, & cur sic concurrerēt, turbat animos. s. Ænee, & Achatę: & ideo dissimulant. i. simulant se non vidisse socios. & ipsi amicti, nube caua. i. aere circumsepto speculantur. i. quasi e specula. i. altiore loco, vnde tute prospicere possint: prospiciunt, quę fortuna, sup. sit viris. i. sic cōcurrentibus: quo littore linquant, pro liquerant classem: aut linquant. i. liquisse velint: quid. i. ad quid veniant, pro veniebant. aut se venisse velint: nam cuncti ibant lecti. i. delecti: aut ex ordine nauibus. s. iuris, subauditur de, more poetico: orantes. i. implorantes, veniam, id est gratiam & misericordiam, ut liceat in aliena terra, tantisper consistere dum classem reficiant, ac dominum quęrant, & petebant templū. s. Iunonis a Didone constructum, clamore. s. magno. Posset intelligi concomitantiam notans: ut sit, petebant templum cum clamore. i. simul clamabant: sed magis propria est significantia, & uehementior, si casus instrumentalis intelligatur: ut sit, petebant tēplum clamore: quia clamorem pręmittebant, qui templum concuteret, uehementia aeris percussi, priusq; adessent: nam uerbum a uerberando dictum uolunt, q̄ ex aere percusso, ictu linguę generatur. Itaq; & pedibus, & clamore petebant templum: de qua re satis subtiliter differit Donatus, ut usum est.

Postquam introgressi,& coràm data copia fandi,
Maximus Ilioneus placido sic pectore cœpit.
[O regina,nouá cui cõdere Iuppiter vrbẽ, ILIONE.
Iustitiaq; dedit gentes frenare superbas,
Troes te miseri,ventis maria omnia vecti,
Oramus:prohibe infandos a' nauibus ignes:
Parce pio generi,& propius res aspice nostras.
Non nos aut ferro Libycos populare penates
Venimus,aut raptas ad littora vertere prædas.
Non ea'vis animo,nec tanta superbia victis.
Est locus,Hesperiam Graii cognomine dicunt,
Terra antiqua,potens armis,atque vbere glebæ,
Oenotri coluere viri,nunc fama minores
Italiam dixisse,ducis de nomine gentem.
Hic cursus fuit.
Cum subito assurgens fluctu,nymbosus Orion
Iam vada cæca tulit,penitusq; procacibus austris,
Perq; vndas superante salo,perq; inuia saxa
Dispulit.huc pauci vestris adnauimus oris.
Quod genus hoc hoium?quę ue hũc tã barbara morẽ
Permittit patria?hospitio prohibemur arenæ:
Bella cient,primaq; vetant cõsistere terra.
Si genus humanum,& mortalia temnitis arma,
At sperate deos memores fandi atque nefandi.

SERVIVS.

¶ Maximus Ilioneus.) Rebus omnibus maximus. Non enim aliquid addit:& nõ sine causa ipsum vbiq; inducit eloquente,vt enim Homerus dicit, Phorbas pater Ilionei semper Mercurio deo eloquẽtiæ fauente pugnauit:vt Horat°, Mercuri facunde nepos Atlantis. Merito ergo huic dat eloquentiam. ¶ Placido sic pectore cœpit.) More suo vno sermone habitum futuræ orationis expressit. ¶ O regina.) Secundum artem rhetoricam. Id et dat, quod impetrare desiderat. Nam eam per laudem beneuolam reddidit. ¶ Iustitia.) Bene considerauit sexum. Nec enim virtute dicere poterat. ¶ Frenare.) Continere: vt contra, Et Numidę infreni cingunt. ¶ Troes te miseri.) Tacitis occurrit quæstionibus: ne ad populationem venisse videantur, more qui tunc vigebat. ¶ Ventis maria omnia vecti.) Per maria:& est contra illud cur ad Africam venerint. ¶ Parce pio generi.) Quoties inuidiosę sunt præsentes personę, rhetoricum est ad alias cõfugere:vt hoc loco cõfugit ad genus. ¶ Et propius.) Id est vicinius.i.vt tanquã victi accipiant, nõ tales qualis Paris fuit in Spartæ expugnatione. raptuq; Helenæ, nam historię hoc habet veritas:non voluntate Helenam secutam sed raptam expugnata ciuitate: vnde & recipi meruit a marito. Tangit autem hoc latenter Virgilius illo loco: Me duce Dardani° Spartam expugnauit adulter. ¶ Populare.) Antiqui & populo dicebant,& populor: vnde est nunc populare: & populatq; ingentem farris aceruum Curculio. Nunc tamen passiua tãtum vtimur declinatione. ¶ Non ea vis animo.) Argumentum ab impossibili, vt, Quid Troes potuere? Vis autem est possibilitas. ¶ Est locus.) Comparatione orbis totius, Italia locus est. Nam prouincia, locus nõ potest dici. Minus autem est, quam vt Vrbs antiqua fuit. ¶ Hesperiam.) Hesperię sunt duæ: vna quæ Hispania dicitur, altera quę est in Italia. quæ hac ratione discernuntur, aut enim solam Hesperiam dicis,& significas Italiam, aut addis vltimã, & significas Hispaniam quę in occidentis est fine: vt Horatius, Qui nũc Hesperia sospes ab vltima. Et hęc est vera Hesperia ab Hespero dicta, id est stella occidentali. Cæterum Italia, Hesperia dicit a fratre Atlantis, qui pulsus a Germano Italiam tenuit: eique nomẽ pristinæ regionis imposuit, vt Higinus docet. ¶ Antiqua.) Nobilis: nec enim noua esse potest, licet primam terram suam esse dicant Athenienses. ¶ Vbere glebę.) Vber proprie est fœcunditas. Et bene Italię virtutem fœcunditatemq; collaudat: ne Africam petisse videantur. ¶ Oenotrij coluere viri.) Deest quam. Oenotria autem dicta est vel a vino optimo, quod in Italia nascitur: vel, vt Varro dicit, ab Oenotro rege Sabinorum. ¶ Fama subaudimus est. ¶ Minores.) Maiores & minores quoties de genere dicimus, numeri sunt tantum pluralis. ¶ Italiam.) Italus rex Siciliæ ad eam partem venit, in qua regnauit Turnus: quam a suo nomine appellauit Italiam. Vnde est, Fines super vsque Sicanos. Non vsq; ad Siciliam (nec enim poterat fieri) sed vsque ad ea loca quę tenuerunt Sicani, id est Siculi, a Sicano fratre Itali. ¶ Cum subito assurgens fluctu, nymbosus Orion.) Oenopion rex cum liberos non haberet, a Ioue, Neptuno,& Mercurio, quos hospitio susceperat, hortantibus vt ab his aliquid postularet: petiit vt sibi concederent filios: Illi, intra corium immolati sibi bouis vrina facta, præceperunt vt completis maternis mensibus solueretur, Quo facto inuentus est puer: cui nomen ab vrina impositum est, vt οὔρίων diceretur. Quod Dorica lingua commutatum est: vt ου diphthongus in ω verteretur. Quod autem plerunq; prima syllaba breuis inuenitur, vt hoc loco, cum sit naturaliter longa: græce ratiõis est. Nã detractho fit υ literę, & ο remanet breuis: quomõ ὄυρια τὸ κνιόεντα pro ὄρια & πόυρον, pro πόρον. Et hoc qa aut ω est naturaliter lõga: aut ου diphthongus. Cæterum si sit in proprio nomine dichronos, vt omnes latinæ sunt: pprio rum nominũ abutimur licentia, vt in artibus lectum est. Orion ergo postea venator factus, cum vellet cum Diana concũbere, vt Horatius dicit, eius sagittis, vt Lucanus, immisso scorpione periit:& deorum miseratione relatus in sydera, signum famosum tempestatibus fecit. Verisimilius autẽ est a scorpione interemptum: quo oriente occidit. Sane magnitudine sua multis oritur dieb. & ideo eius etiam apud peritos est incerta tempestas. Vnde dictum est, Cum subito assurgens, ad excusationem nõ pręuisæ tempestatis. Et multi superfluo quęrunt cur ortus cõmemoretur Orionis: cum sit a Iunone immissa tempestas. Sed Ilioneus ista non nouit, q̃ a poeta supradicta sunt, p musam, vt diximus, cognita. Et cõstat numina, nisi inuenta occasione, nocere nõ posse. Quod in omni suo opere Virgili° diligenter obseruat. ¶ In vada cęca.) Incognita, latentia. ¶ Procacibus austris.) Perseuerantib°. Et procax proprie petax est. Nam procare est petere. Vnde & proci petitores vocantur. ¶ Perq; vndas superante salo. (Eleuato mari,& in vndas diuiso, vt solet in tempestate. Salo autem ab eo venit quod est salum sali. Nam sale tabentes, ab eo quod est hic sal salis. ¶ Perq; inuia saxa.) Inuia.i. aspera, immania. Vñ & paulo post Dido, Quę vis immanibus applicat oris? Non.n. suos vituperat: sed naturam littoris culpat. ¶ Adnauimus oris.) Elegit verbum aptum naufragio ad eliciendam misericordiã: quamuis & de nauibus natat lectum sit: vt natat vncta carina. ¶ Quod genus hoc hominum?) Rhetorice vituperaturus mores, non ad Didonem loquitur, sed ad tertiã se confert personam. ¶ Hospitio prohibemur arenę.) Vt alibi, Littusq; rogamus. Occupantis est enim possessio littoris, vñ ostẽduntur crudeles qui etiam a cõmunibus prohibeãt. ¶ Primaq; vetãt consistere terra.) i. in littore. vt alibi: Tuq; o cui prima frementem Fudit equum magno tellus percussa tridenti. ¶ Mortalia arma.) Mortalem possibilitatem. Sane arma etiã consilia significant: vt, Quærere conscius arma. Sed terret hoc loco latenter propter Siciliam. Nam & paulopost ait, Sunt & Siculis regionibus vrbes, cum vnam habeant, in qua Acestes regnat: sed ad terrorem vrbes dixit. ¶ At sperate deos.) Abusiue timete: vt alibi, Hunc ego si potui tm̃ sperare dolorẽ. Cũ speremus bona, timeamus aduersa. ¶ Memores fandi, atque nefandi.) Iusti & iniusti. Et bene memores: quia etiam si non statim puniant crimina, sunt tamen memores: vt Hora, Raro antecedentem scelestum deseruit pede pœna claudo.

DONATVS.

¶ Postquam introgressi.) Recte hic poeta & locũ seruauit,& tẽpus,& personam,& hoc genere ostẽdit, nõ seditiosas voces emisisse eos, qui supplices venerant, clamabant, inquit, cum essent foris, sed postq̃ introgressi sunt,& tempus loquendi occasionẽ dedit, locuturo fiduciam tribuit, nec deerat persona, quę rogaretur ac postulata pręstaret loquendi modum, vel maxime in templo, & apud eam, quæ teneret summã rerum, temperauit, qui fuerat locuturus, hoc est Ilioneus, qui cum dicit cęteris fuisse meliorẽ, intelligere debemus, qualis ab ipso sermo proferri debuerit, Placido, inquit, sic pectore cœpit, foris clamoribus agebatur, vbi negabatur persona Didonis, quãdo data est fandi copia.i. quando cum pręsente regina coram licuit loqui, mutata sunt omnia, quę turbulenta videbantur. ¶ O regina, nouã) Magna dicendi arte locum istum poeta cõplexus est, primum oium, vt principia ipsa arctiore breuitate succingeret,& tamen plurima necessaria continerent, primo personã Didonis laudaret, subtilẽ obiurgationem nõ omitteret, redderet in ipsa obiurgatione beneuolam, inuidiam

humanitatis & superbiç reiiceret in alios, ipsam diceret iustam, neque eam læderet, cuius fuerat peciturus auxilium, singula ergo quę diximus quę sint, vel quomodo illustriora reddantur necessario prouidendū est. Ilioneus veniebat ad incognitā regionem, q loca illa hominesq̧ nesciret, perindeq̧ incertus oium, quemadmodum aliqua laude assumpta beneuolam fecit, coniectura collegit, senserat enim, & probauerat homines impios & inhumanos mores, quos in posteriore orationis suę parte euidenter expressit, suspicione vtiq̧ debuit duci, quod talis esset illa, cuius tenebatur imperio, sed hanc partē meliore rōne argumentandi correxit, nihilominus etiam ipsam obliquè contingens, vt ex aliena, hoc est suorum reprehensione confusa, erubesceret talis videri, & præstaret se beneuolam. Collectis igitur contrariis omnibus cōponitur duobus versibus plena laudatio. O regina quod est procul dubio difficillimum, fœminam regnare, ex difficultate igitur, fit laus, quod factum nisi diuino fauore peruenire non potuit. Nouam cui condere Iuppiter vrbem. Ecce secundum meritum quod ab eo vel maxime sine admiratione dici nequibat, eo loquente, quem constabat dolere, quod sibi id prouenire non poterat, sicut ex persona Aeneæ superius dictum est. O fortunati quorum iam mœnia surgunt. Cum igitur fœmina faceret, quod difficulter prouenire viris posset, apparebat proculdubio non humanis sed diuinis opibus fieri. surgebat quippe non fabrica speciei alicuius leuissimę, sed ingentis magnitudo ciuitatis, & duo miracula in laude sunt mulier regnat, & mulier ędificat ciuitatem nouam, addidit tertium, quod ageret admirationem, Iustitiaq̧ dedit gentes frenare superbas. Hoc est te solam appetere florere iustitia, nam pro frenis ęquitate, vt regas homines, quibus parendi studium natura sponte negauit, frenare autem cum dicit ostendit plenam gentium feritatem. quęcunque enim non succumbunt imperio, frenorum potestate franguntur, quę sponte non currant. In hominibus contra est, sic deterior cui extorqueretur contra naturam, quod nasci non meruit, mali homines non paribus sed contrariis superantur, humanitate, scilicet regentis, & voluntate, quas in Didone fuisse collegit sapientissimus Ilioneus, qui vituperando incolas, & inhumanitatis arguendo, laudat eam, cuius beneficia requirebat. Ecce tacite ostendit præsentem causam, & docet quemadmodum ad humanitatis partes rediguntur, & retinentur imperio, quibus obsequendi studium natura non tribuit, quantum ad beneuolentiam ducta est, cui dictum est quod alii frenis impositis nituntur efficere, tu humanitate cōples, & perficis leuitate principiorum ratione confecta, quibus laudauit reginam, & incolarū mores, ferociamq̧ graui inuidia perfudit, suam debuit purgare personam, quæ purgatio ad id reuocatur, ne iuste videantur passi violentiam. ⸿ Troes te miseri.) Quā cito & q̄ euidenter expressit & personā, & fortunam suā, & eius specialem significationē, quā rogabat, quod ait ait miseri, ostendere voluit nihil miseros audere potuisse vel posse, quod commodis Didonis officeret. ⸿ Ventis maria om. v. Ora.) Vt appareret illos ad illa littora nō spōte, sed necessitate esse delatos. Ecce totū breuitas tenuit ꝓ tēporis ratione & ꝓ persona loquentis. Incipit iam summa petitionis summa breuitate collecta tam iusta tā q̧ sine pręstantis detrimentis expressa, vt quiuis inhumanus & durus facillime flecteretur. ⸿ Prohibe infandos a naui. ig.) Ecce postulata sunt tria, ne incenderentur naues vt ostenderet se & necessitatē habere abeundi & voluntatem, atq̧ ex hoc ipso perdoceret casu potius, q̄ ad inferendā violētiā venisse, parce pio generi, reus. n. esse incipit, qui persecutus fuerit pium, quę sanctitas, inquit, eo amplius lædenda non est, ꝙ hanc naturam sanguinis & generis duci. non aliqua constricti lege seruamus. Et propius res aspice nostras. Tertia petitio generalis est, & quicquid ad cōmodum nostrū spectat oramus, vt pręstes. Hęc non ponendo per spēs, honestius complexus est, quam si designaret euidenter, intelligi tamen pōt illos oia consequi potuisse, si fauorem reginæ plenissimū fuissent cōsecuti, denique conciliata Dido & humana iuxta ipsos fuit, & recepit hospitio, & sponte infinita munera constitutis in nauibus misit. ⸿ Nō nos, &c.) Assertio innocentię, cū probatione sua, nec ad hoc, inquit, venimus, ne q̧ eius sumus naturę, vt in aliena exerceamus improbas manus, aut exerceamus direptione, & hoc si gereremus animos, quid audiremus victi? quantū miseri niti possemus? ad probationē istius innocētię pertinet, quod supra dixit. Ventis maria oia vecti. si. n. vellent aut possent facere violentiam, fecissent in aliquib⁹ terrarum partib⁹, & caruissent violentia maris, quā per omnia littora naufragando percenserant, nouissimum argumentum ꝓbabilis innocētię fuit, quod posterius posuit. Oramus. nullus enim negādo vult cōseq, nisi qui alienus est a cogitationibus violentię, & hoc, quod venerant, non esset voluptate, cuiuspiam factum: sed vi maris & necessitate turbinum, quibus constabat, Troianos non iam venisse ad Carthaginis partes, sed Carthaginis littora naufragantes ereptos, multis igitur ostendit suam suorūq̧ innocentiā, quæ oia fortiori argumento cumulauit dicendo. ⸿ Est locus, &c.) Et locorū & hominum Carthaginis plena deformatio, sed nō aperta, nam cum laudat partes, ad quas tendebat, illis sic derogat, ad quas inuitus eiectus est. Ibamus, inquit, ad optimas terras Italiæ vberes & copiosas, quas coluerunt Oenotri viri, qui nunc Itali dicuntur, optimi vtique & pręcipui, sed existente Orionis scelere sine dubio aduersa fortuna expugnante commodum nostrūm, cum violentiæ plagę non valeremus obsistere, in vestra littora, hoc est in solitudines & horrendam desertionem sumus appulsi, qui ergo relictis melioribus pergit ad deteriora: nisi qui non suo sed arbitrio compellitur alieno? si igitur non sponte venimus, apparet, nos nullū violentiæ studium gerere. qui enim hoc cogitat, destinata loca & ad prædam disposita, sponte aggreditur, sponte occupat, sponte inuadit, & aliquid eligit, in quo sit vberior prœda. Descriptionem naufragii non frustra posuit, nam huius adiectio potuit mouere misericordiam, paucorum autem idcirco mentionem fecit, vt firmaret Didonis animum, ꝙ nullam parassent violentiam. quid. n. audere possent, quibus nec animus fuit, nec substantia multitudinis? ecce omnem, qua laborabat, inuidiam violentię purgatis ad plenum partibus retorquet in partem calumniantium, vsus anticategoria. dicit enim ego non feci, aut mei, sed tui in innoxios exercuerunt violenti, denique sequitur. ⸿ Quod genus hoc hominū?) Sub iure querelarum, occasione & deformatiōe Tyriorum tenet & suam laudem. nam cui inhumanitas aliorum displicet, & ipse vtiq̧ humanus est, & qui alienos mores grauiter reprehendit, ab hisce se profitetur alienum vsqueadeo displicebant, vt nomen illorum inuenire nequiuerit, dicēdo. Quod genus hoc hominum? Omnes enim feros immanitate, vicerant Tyrii. Queue hunc tam barbara morem? hoc est quę vel cuius regionis in tantum sæua barbaries, & tanta feritate extitit, quanta tui vsi sunt aduersus nos? nomen ergo, quo eos appellaret non inuenit, exemplum non reperit quod erat grauius, potuerant enim defendi similitudine alterius gentis. Hospitio prohibemur arenę. Probatio plenissimæ inhumanitatis, prohibemur in arenis consistere. quid fieret, si humano more tectorum hospitium peteremus? Bella cient, non saltem leniter prohibent, sed more bellandi vtuntur hostilibus armis. Bella cient. bella, inquit, non patiuntur, sed inferunt. primaq̧ vetant consistere terra. dixerat enim ventis maria omnia vecti, vt misericordia dignos ostenderet in illa terra, quę licet inutilis & deserta, naufragos tamen prima susceperat, certe etiam si potest intelligi, primam esse terram littoris tractum. secundam, quæ longius progredientes excipit, vt satiaret, quod dixit. hospitio prohibemur arenæ, perseuerat in hac subtilitate dicendi, vt inhumanitatis etiam ipsam Didonem oblique criminetur, nam cum de his queritur, quos imperio Dido retinebat, & regno, ipsam quoq̧ appetit, & culpat, a qua iussa mandataq̧ proficisci dubitari non poterat, vsqueadeo hoc verū est, vt relicta subtilitate, in ipsi⁹ quoq̧ reginæ personam inuidiam oēm posterius torserit, addidit enim. ⸿ Si genus humanum & mortalia temnitis arma.) Non dixit temnunt, sed temnitis. ⸿ At sperate deos.) Ecce & hic sperate posuit, ipsam quoq̧ Didonem culpę inhumanitatis annectens, Si contēnitis homines, sunt dii, qui iniusta vendicent.

ASCENSIVS.

⸿ Postq̄ introgressi, coram data copia fandi, &c.) In hac parte habetur oratio Ilionei sane diserta, & elegans, vt Donatus intelligentibus adamussim probat: quę Ilioneo competit, ꝙ Phorbanti patri eius Mercurius, qui deus facundię est, (vnde Horat. Mercuri facunde nepos Atlantis, &c.) in bello Troiano fuisse, ab Homero dicitur. Verba Donati sunt. ⸿ O regina.) Magna omnino arte scribit. Primo, principia summa breuitate subiungit, quę tamē plurima necessaria continent: primo vero personam Didonis laudat: subtilem obiurgationem non omittit, & ipsa obiurgatione beneuolam reddit: inhumanitatem, & superbiam reiicit in alios. Ipsam iustam dicit: ne eam lędat a qua auxilium postulat. Veniebat igitur incognitus ad incognitam, unde ignarus omnium coniectura rimatur, quomodo aliqua laude illam sibi beneuolam faciat. Suspicione autem debuit duci: cum homines impii essent: ipsam quoque quæ imperaret iisdem moribus esse: sed de illis aperte dixit. Partem vero huius meliore ratione argumentandi correxit: tñ illam oblique tangit ex aliena. i. ex suorum reprehensione confusam. Collectis igitur contrariis, omnibus componitur duobus versibus, plena laudatio. O regina, a difficultate laus. Difficile

facile est enim foeminam regnare: nottam cui condere: alia magna laus, quod foemina faciat: q̃d difficulter viris euenire solet: duo ergo miracula. Primum regnat mulier: Secundum, condit vrbẽ: Addit tertium, vt regat homines: quibus natura parẽdi studium denegauit. Et sic ostendit plenam Aphrorum feritatem. Mali aũt homines, non paribus, sed contrariis superantur humanitate, scilicet regentis & voluntate. Quas in Didone fuisse colligit Ilioneus, qui vituperando incolas immanitatis, laudat eam, quam ostendit humanitate complere id, ad quod alii impositis frenis impelluntur. ⸿ Troes te miseri, ventis maria omnia vecti.) Collecta ratione principiorum, quibus mores incolarum vituperat, & reginam laudat, purgat Troianos ne violẽtiam iuste passi esse videantur. Ergo, q̃ cito, & quam euidenter expressit personam, & fortunam. ⸿ Miseri.) Per hoc ostendit miseros nihil audere posse, vel potuisse contra Didonem. ⸿ Ventis vecti.) Ergo non spõte venerant prohibere, simili breuitate summam petitiõis ponit iustam, & sine praestantis detrimento, quibus vel durissimus flectatur. Posita autẽ sunt tria, ne incenderentur naueis, voluntatem, & necessitatem abeundi, & casu venisse. ⸿ Pio generi.) Reus erit, qui pio nocebit: & maior nostra est pietas, quod illam natura sanguinis ducti non constricti lege, seruamus. ⸿ Propius res aspice nostras.) Tertia petitio gñalis: vt quidquid ad cõmodum nostrum spectat, praestes. Quam rem honestius non ponendo, per spẽs amplexus est. ⸿ Est locus.) Et locorum, & hominum Carthaginis plena deformatio: sed non aperta. Dicit ergo: Tendebamus in Italiã fertilem terram & potentem fortibus viris, & bonis. Itaque non venissemus ad solitudines has, & ad feros homines; nisi tempestate coacti. Ergo, non est studium in nobis violentię inferendae. Descriptio aũt naufragii, mouet misericordiam, & cum omnia, violentiae quę obiici possent, purgarit, retorquet inuidiam in calumniantes, vsus antiqua categoria. Dicit enim, non nos fecimus, sed tui in innoxios violenti fuerunt pauci: & misericordiam captat: & suspicionem violentię remouet. Quod genus sub querelis, & accusatione Tyriorum, suam tenet laudem. nam qui alienos mores grauiter reprehendit, ab iis se alienum demonstrat: adeo aũt displicent mores, vt mores non inueniat. Omnes. n. feros, immanitate vicerunt Tyrii. ⸿ Quaeue hunc.) Cuius regionis est tam saeua barbaries, quam est tuę? Nomen ergo quo eos appellaret, non inuenit. Exẽplum non reperitur, quod erat grauius: potuissent. n. defendi similitudine alterius gentis. ⸿ Hospitio arenae.) Quid ergo facerẽt, si humano more, tectorum peteremus hospitium? ⸿ Bella c.) Non patiuntur, sed inferunt: nec leuiter prohibent, sed bellantiũ more vtũtur armis. ⸿ Prima terra.) Vel quę prima naufragos ceperat post naufragium: & captat misericordiam. Vel, prima. i. littus, quae terra prima est e mari egressis: vt societ illud, Hospitio prohibemur arenę. Cum autem de Tyriis conqueritur, etiam conqueritur de Didone quę illos regit, Deinde relicta hac subtilitate, aperte Didonem taxat. dum dicit, Temnitis & sperate: & non, tẽnunt, & sperant. ¶ Ordo est. Postq̃, supple Troiani illi, de quibus iam dictum est, Anteus, scilicet Sergestus, Cloanthus, & reliqui: introgressi. s. sunt ad Didonem, vñ patet Aeneam adhuc foris stetisse: sed ingressus est post eos, vt finẽ rei videret: & copia. i. facultas: fandi. i. loquendi: coram. i. in psentia reginę: data. i. cõcessa est, Ilioneus, maximus orator inter eos non maior tamen in cęteris: saltem Aenea, coepit, supple orare sic pectore placido. i. summisso, & humili quale est placidis: O regina, cui Iuppiter dedit, id est concessit, quasi dicat, quod nobis promissum, ab eo speramus duntaxat: condere vrbẽ: & frenare iustitia genteis superbas: non. n. potuit de eis iuste conqueri, nisi eas iniustas criminaretur: nec a Didone salutem, & malorum remedium sperare, nisi eam iustam praedicaret. Prudẽter ergo, vtrũq; dicit, & eos iniustos qui naufragos tam inhumaniter tractarent, & eam iustam quę eos iustitia frenaret. Nos Troes miseri vecti. i. transuecti, aut vecti, supple per omnia maria; vt non ex instituto, aut deliberato animo illuc venisse: sed violenter appulsos esse intelligat: oramus te prohibe igneis infandos, id est detestabiles, & nefarios: a nauibus. s. nostris: parce gñi, supple nostro: pio. i. qui etiam a genere pii sumus: & aspice res nostras, propius, id circũspectius, & cum maiore attentione, ac commiseratiõe, quę ex pręcordiis procedit: vñ misericordia dicta est. Aspice inquam res nostras. i. institutum, & occeptum nostrum, quia nos nõ venim⁹ (pteriti est temporis, prima longa, & secunda breui: cũ contra in psenti fit.) aut populare. i. ad populandam, aut populatum, hoc est ad spoliandum, populatim, hoc est per singulos populos, penates. i. deos domesticos, & thesauros: Libycos. i. Libycorum populorum, hoc est, supellectilem, & thesauros eorum ferro, id est violentia armorum, ac grassatione: aut vertere, id est vt auertam⁹ prędas, scilicet pecoris & armentorum: raptas, scilicet a dominis suis: ad littora, scilicet maris, e quibus impellantur in naueis, vt auehantur: Ea vis. i. violentia: non, supp. est, animo, supple nostro, nec tanta superbia est, victis. i. nobis, qui victi, & profugi sumus: verum, vt scias. quid pretendamus, aut quo profecti simus. Est locus, supp. quem, aut quam Graii dicunt Hesperiam: cognomine. i. per cognomentum, ab Hespero duce, aut ẽt a stella Veneris. (quasi iuste innuat eam patriam ad Veneris progeniẽ pertinere.) Est inquã locus in Hesperia, quę est terra antiqua. i. nobilis: cũ noua esse non possit. nam omnis terra, antiqua est, vñ addit, Potens armis, atque vbere, id est foecunditate: glebę, id est terrę pinguis. (habet ergo ea quae caput acris equi in Carthagine fore portẽdit: vt visum est.) Oenotrii, id est viri ab Oenotro rege, q ex Arcadia in Italiam venit (vnde Landinus: ex Arcadia decem & septem aetatibus, ante Troiam obsessam, nauigauit Oenotrus, Lycaonis filius: qui quintus erat ab Aegeo, & Phoroneo, qui primi in Peloponnesso regnarunt: & venit cum suis in Italiam, non satisfaciente sibi in Gręcia portione. Nam cum essent, Lycaoni, viginti duo filii, in totidem parteis diuisa erat Arcadia: venit & cũ eo Peucetius, vnus ex fratribus: sed Peucetius sedes supra monteis Iapigios constituit: ab eoq; Peucetii sunt nominati. Oenotr⁹ autẽ, cum maiori exercitu, in sinum qui ex accolis Ausoniis, Auson dicebatur, enauigans: oram multam occupauit: eamq; Oenotriã vocauit: & populos Oenotrios: vt apparet in Sophoclis tragoedia Triptolemo. Si autem Aboriginibus populis, Gręca origo fuit, sicuti Catoni, & Sempronio placet, Oenotri progeniẽ fuisse arbitrabor. Hęc ait Dionysius Halycarnasseus: qui Oenotri progeniẽ sic ponit: Aegeus, & Phoroneus, primi in Polopõnesso regnarunt: Phoronea filia fuit Niobe, haec ex Ioue, Pelasgum peperit. Aegeo aũt, filius fuit Lycaon: & Lycaonis, Deianira: ex ea vero & Pelasgo: alter Lycaon, qui Oenotrium genuit. Sola aũt Oenotria (vt ait Strabo) Italia olim appellata est. Hęc ille. Licet ergo Graeci, vinum dicant Oenon, melius tñ ab Oenotro, Oenotriam dictam putabimus.) Oenotri igitur viri, ab Oenotro producti, coluere, supp. hanc terram: nunc fama, supple est: minores, id est posteriores: dixisse. i. denominasse: gentem Italiam, id est Italicã: aut denominasse Italiam, & gentem. s. Italicam: aut Italos: de nomine ducis. s. Itali: cursus fuit, supple nobis institutus: huc, id ẽ ad hanc regionem: hoc est ad Italiam (nõ igitur fuit Didoni iusta q̃rela, cum Troiani illinc abirent: quia id pręedixerant.) fuit inquam cursus nobis huc, id est in hanc, quam memoraui, regionem, sup. tunc: cum, id est quando, Orion, id est sydus Orionis: nymbosus, id est nubilosus: & nubes colligens: assurgens fluctu subito, id est ex improuiso nobis oborto: tulit nos in vada caeca, id est quae videri non poterant. (Id autem dicit nescius, quid a Iunone actum esset (vt sentit Seruius) aut quia non congrueret: etiam si sciret id in templo Iunonis dicere: de Orione quoque, sic dicit Landinus. de Orione iam audistis Seruium, Alii tamen dicunt, cum Dianae se comitem in venatione dedisset, & cum omnem feram superare auderet: Terra eum, scorpio immisso, interemit. Diana in syd⁹ coeleste transtulit, & canem suum syrium. Seruius alibi ait, hunc Oenopionis filium, habitum virum, immensae staturę, & venatorem. Verum cum Oenopionis filiam violare vellet, ab eo luminibus priuatum, qui inde ab oraculo accepit, si lumina recuperare vellet, per mare ita ad orientem tenderet, vt sinus oculorum soli semper opponeret: sic ergo duce sene ad Cyclopas accessit; & ab vno eorum humeris impositus, iussa oraculi peregit, & lumina recuperauit. Theodontius ait, eum Oenopionis, Siciliae regis, fuisse filium & a Venere, per quietẽ admonitum, vt eius quae sibi prima obuiam fieret, mulieris concubitum peteret: Surrexisseq; ex antro, ac sororẽ Candiopeiam, quae & ipsa venatrix esset, obuiam factam compressisse: ex ipsaq; Hypologum genuisse. Hic idem mox ob hoc exul factus, iubẽte oraculo, vt in Orientẽ tẽderet cũ Candiope & filio, in Thraciam enauigauit: vbiq; , subactis incolis, Neptuni filius habitus est. Higin. autem de configuratiõe sydeɤũ, ait, illum ab inundatione aquarũ, grece Orionẽ dici: quod eius tpe, hyems habeat ortũ, & mare, ac terras, tẽpestatibus turbet, Latini eum iugulam dicunt, q̃ sit, vt gladius armatorum, fulgore stellarum terribilis, qui si fulget, serenitatem: si obscuratur, tẽpestatem portendit. Hesiodus, illum Neptuni filium, ait: a quo accepit: vt mare, ita vt terrã, perambulare posset. Hunc Oenopi⁹ ob vitiatam filiam Meropem, excaecauit: ille in Lemnum profectus, & a Vulcano caballo accepto, ad ortus solis perrexit: ac ab eo lumen recepit, voluit vlcisci Oenopium: sed cum ille a ciuibus suis occultaretur in Cretam profectus est; verum cum nullam

Ordo.

ſe feram relicturum minaretur. Tellus indignata, ſcorpiú extulit, qui eum interemit: ſed a Ioue, ob virtutem ſuam, in aſtra relatus eſt. Habet aũt has ſtellas, in capite treis, ſed media eſt cęteris ſplẽdidior in ſingulis humeris, ſingulas claras, in dextro cubito, obſcuram vnam, in eadem manu, vnam: in zona treis: in gladio, quẽ manu tenet, treis: in ſingulis genib⁹, ſingulas. Hæc ille.) Cum igitur Orion nymboſus. i. ſydus Orionis, nymbos excitans, aſſurgẽs ſubito fluctu, tulit nos in vada cæca: & diſpulit nos auſtris, penitus. i. omnino procacibus. i. pertinacibus: & improbe perſeuerantibus: quæ. i. ſimul per vndas, & hoc ſalo. i. mari, ſuperante. i. ſe eri gente: & per ſaxa inuia. i. inter quæ nulli patet via. Quod. i. quale eſt hoc genus hominum. ve pro vel: quæ patria tam barbara permittit húc morem. ſ. naufragos perſequendi: nos prohibemur hoſpitio arenæ. i. non permittimur in arena, quę omnibus communis eſſe debet, habere ſtationẽ, & modicum hoſpitari: ſupp. hi populi, cient. i. excitãt, & prouocant bella. Ob conſimilẽ. n. rem dicit Troia prius deleta: quia, ſcilicet Herculi appulſo, cum Argo nautis aquam recentem negaſſent: & vetant conſiſtere, terra prima. i. proxima mari. Si vos temnitis. i. contẽnitis, & vilipenditis, gen⁹ humanum. i. etiã ſi neminẽ mortalium formidetis, & ſi tẽnitis arma mortalia. i. a mortalibus illata, quę fragilia ſunt: at. i. ſed, ſaltẽ ſperate. i. timete: ſicut ẽt a Iuuenale ponitur: aut reuera, quia duo dicit: quorum alterum ſperandum eſt bonis: alterum, timẽdum malis, & in talibus meliori ridemus, potius dixit ſperate, quã timete: nã boni debent ſperare deos memores eſſe fandi. i. liciti, & digni: de quo, plura dicantur: & mali timere deos memores eſſe nefandi: ſed quia pot⁹ voluit, vt Dido, pro fando. i. licito: pręmia ſperet q̃ pro nefando. i. illicito punitionẽ dixit: ſperate deos memores eſſe fandi, atq; nefandi, vt ſit dare conceptionẽ nedum in accidentibus, ſed ẽt in rebus ſignificatis: ideo aũt minatur deos vltores, quia vt ſequit, rex erat Aeneas nobis, qui ſcilicet deorũ ſanguine cretus, & eorum obſeruantiſſimus ſemper eſt habitus.

Rex erat Aeneas nobis, quo iuſtior alter
Nec pietate fuit, nec bello maior, & armis.
Quem ſi fata virum ſeruant, ſi veſcitur aura
Aetheria, nec adhuc crudelibus occubat vmbris,
Non metus, officio, nec te certaſſe priorem
Pœniteat. ſunt & Siculis regionibus vrbes,
Armaq;, Troianoq; a' ſanguine clarus Aceſtes.
Quaſſatam ventis liceat ſubducere claſſem,
Et ſyluis aptare trabes, & ſtringere remos
Si datur Italiam ſocijs, & rege recepto
Tendere, vt Italiam læti, Latiumq; petamus.
Sin abſumpta ſalus, & te pater optime Teucrum
Pontus habet Libyæ, nec ſpes iam reſtat Iuli,
At freta Sicaniæ ſaltem, ſedesq; paratas,
Vnde huc aduecti, regemq; petamus Aceſten.
[Talibus Ilioneus, cuncti ſimul ore fremebant POE.
Dardanidæ.

SERVIVS.

❡ Quo iuſtior alter Nec pietate fuit.) Multum intereſt inter iuſtitiam & pietatẽ. Nam pietas pars iuſtitię eſt: ſicut ſeueritas. Nunc ergo hoc dicit qua parte ſit iuſtus. i. pietate. Et bñ duo laudat in Aenea: pietatẽ, quam a Didone impetrare cõtendit: & virtutẽ qua vult timeri. ❡ Bello maior & armis) Non eſt iteratio: nam bellum & conſilium habet: Arma, tñ in actu ipſo ſunt. ❡ Si veſcitur aura.) Veſcor illa re: vt alibi, Veſcitur Aeneas ſimul & Troiana iuuentus Perpetui tergo bouis & luſtralibus extis. Nec nos decipiat, qđ dicit Plinius vt elocutiões ex ſimilibus formemus. Nam ecce, comedo illam rẽ dicimus: nec tamẽ veſcor illam rem. Et ipſe dicit nũ vſquequaq; hoc eſſe faciendũ. ❡ Non metus.) Hoc loco diſtinguendum eſt. Cuius aũt rei, ex ſequentibus probat. Nam vult eam non timere, ne inaniter præſtet. ❡ Officio nec te certaſſe priorem Pœniteat.) Nec tibi parum videatur prima beneficia præſtitiſſe: cum poſſis maiora recipere. Nam Pœniteat, parum videatur eſt: vt Terentius in Heauton timorumeno, At enim quantum hic operis fiat pœnitet. Hoc eſt parum videtur. ❡ Troianoq; a ſanguine clarus Aceſtes.) Cũ Laomedon promiſſam murorum mercedem Neptuno, & Apollini denegaſſet: Neptunus iratus. Troiæ immiſit cetos qui eam vaſtarent. Vnde Apollo conſultus cum & ipſe iraſceretur: contraria reſpondit dicens, Obijciendas nobiles puellas bellug. Quod cum fieret, timens Hippotes quidam nobilis filię Segeſtæ, cum Laomedontis regis Heſiona iam eſſet orta ſeditione religata: impoſitam eam naui miſit quo ſors tuliſſet. Hæc ad Siciliam delata a Crimniſeo fluuio, quem Crimniſum Virgilius poetica licentia vocat, conuerſo in vrſum vel canem compreſſa edidit Aceſtem: qui ex matris nomine ciuitatem Troianis cõdidit: quę hodie Segeſta nominatur. ❡ Quaſſatam ventis.) Iuſta petitio. ❡ Subducere.) In terram trahere. Deducere autem, in mare mittere: vt, Deducunt naues ſocij. ❡ Aptare.) Aptas legere. ❡ Stringere remos.) Aut deſrondare: vt Agricolę ſtringunt frondes: aut fractos ſtringere remos, id eſt ligare. ❡ Socijs, & rege recepto.) Syllepſis per numeros: vt Hic illius arma, Hic currus fuit. ❡ Sin abſumpta ſalus.) Hoc eſt ſi perijt Aeneas, qui Troianorum ſalus eſt. ❡ Nec ſpes iam reſtat Iuli.) Bene de Aſcanio ſpem dicit propter ætatem. ❡ Sedesq; paratas.) Propter Aceſtis cognationem. ❡ Regem.) Aut qui nunc rex eſt: aut qui etiam noſter futurus eſt. ❡ Talibus Ilioneus.) Aut ſubaudis loquebatur: aut ex poſterioribus fremebat intelligis. ❡ Ore fremebant.) Hoc eſt cõſentiebant, & bene Ore: quia & armis poſſumus fremere.

DONATVS.

❡ Rex erat Aeneas nobis.) In rege ſuo bona animi laudauit, & corporis. animi ſunt iuſtitia & pietas, virtus in exercitatione bellãdi, quæ non ſuperflue poſuit. nam pro benefactis promiſiſſe intelligitur conſimilẽ vicem ab eo, qui iuſtitia pręſtaret & pietate, pro malefactis vltionẽ, quã poſſet implere qui virtute cõfideret, q̃ pulchre aũt varietate vſus eſt, vt vnam tripliciter diceret ait enim, Quem ſi fata virum ſeruant, hoc eſt ſi viuit, ſi veſcitur aura ętheria. i. ſi incolumis manet, Neq; adhuc crudelib⁹ occubat vmbris. Hoc idẽ ſignificat. Agit interea magna arte, vt petat parua & ingens commodũ i viciſſitudine polliceatur, neq; hoc ſimpliciter facit. nam & reciprocam beneuolẽtiã ſpondet, & terret audaciã. Cũ. n. dicit poſſum tibi prodeſſe, atq; ita, vt te non pœniteat pręſtitiſſe, intelligitur ẽt illud aſſerere, poſſe & nocere ſi res exegerit hoc mõ, ſi viuit rex noſter. credim⁹. n. eũ ſupereſſe ranti. n. meriti fuit, vt ſi nihil aduerſi incurrerit, nihil eſt qđ metuere debeamus, ſi aũt receſſit ad ſuperos, habemus Aceſtẽ virum magnũ, & regẽ opulentum viris, armis, & ſubſtãtia omni copioſum, nec alienũ, ſed vnũ ex noſtris, perindeq; qui illud quod põt, negare non poſſit. e ccẽ in duobus tantis & talibus ponit ſpem, & inijcit metũ. ingerit tam ſummã petitionis non oneroſam præſtãdi. ❡ Quaſſatã ventis.) Da inquit, copiã vt deducamus naues in littora, & cedamus in ſyluis & neceſſaria fabricis, vt reparemus cõuulſa. quid compoſitis nauibus futurum eſſet, cõſequenter oſtẽdit. ait enim nauigandũ nobis erit, ſi contigerit regem habere incolumem, aut ſi id non fuerit, ad Siciliam atq; ad Aceſtem tendendum. Epilogis dehinc concludit, hac parte oſtendens ſolum poſſe Aeneam Italiã filio parare, & fecit apoſtrophen, vt animum Didonis ad miſerationis partes vrgeret. ſi inquit contra meritum tuum ſeceſſiſti a ſuperis, ſi funus tuum naufragia ſorbuerunt, ſi tuo miſerando caſu Iul⁹ deceptus eſt, & in te ſpes eius intercepta eſt, habemus regem alterum, ſed tamen ex noſtris, & proxime Siciliæ terras. ❡ Talibus Ilioneus.) Ilionei oratione cõcluſa, cæterorũ qui cum ipſo fuerãt conſenſus acceſſit, ſignificabat quippe eadem ſe poſcere, quę maximus ipſorum fuerat perſecutus.

ASCENSIVS.

❡ Rex erat Aeneas nobis, &c.) Docet (vt dixi) Ilioneus, cur minatus ſit deos vltores fore: quia. ſ. regem tam pium habuerãt, vt dij vltionẽ pro eo ſumpturi ſint: ſi ſublatus fuerit: & tam potentem, vt ſi ſuperuixerit, ipſe vltionẽ facere poſſit, de iniurijs & pręmia referre pro bñficio: quod idem & Aceſtẽ poſſe clam innuit. Sed Donatum audiamus, diſſerentẽ ſic. ❡ Rex erat.) In hoc virtutes animi laudat. ſ. iuſtitiã, & pietatem, & corporis, ſcilicet fortitudinem: quę eſt in exercitatione bellandi. Vult enim, pro benefactis, conſimilem vicẽ promittere, quæ eſt a iuſtitia, & pietate: & pro iniuria, vltionem, quę eſt a fortitudine. ❡ Quem ſi fata virũ.) Quã pulchre variando. Idẽ eſt, ſi viuit: tripliciter ꝓfert. Magna aũt arte, parua, petit: & magnã remunerationẽ promittit: & audientẽ terret: nã cũ demonſtramus poſſe multũ prodeſſe: intelligitur aſſerere poſſe, & multum nocere, ſi res exigat, hoc mõ, ſi Aeneas viuit: nihil nobis eſt metuẽdũ: ſin cõtra habemus Aceſtẽ, regem,

regẽ magnũ,& opulentum, viris, armis, diuitijs. His ergo, proponit spẽ,& ingerit metum. ❡ Quassatã ventis.) Ingerit summã petitionis, non onerosam danti. s. vt liceat in syluis resarcire conuulsas naueis: vt possit, si viuit Aeneas, in Italiã tẽdere. Sin aũt nõ viuit in Siciliã. ❡ Te pater.) Ex apostrophe captat commiserationẽ Didonis. ❡ Ordo est. Rex erat nobis, Aeneas, scilicet nomine: nec, id est & non: quo alter nõ fuit, scilicet dum hic viueret: iustior pietate. i. quantum ad pietatem in superos,& parentem: quiuis forte iustitia distributiua, quæ suum cuiq; ius adiudicat, alter maior fuerit: nec alter fuit maior bello, i. rebus bellicis, vt cõsilio,& prudentia;& armis, id est exercitio bellandi. Siquis tamen Hectorẽ meliorem dicat armis fuisse: quam Aeneam: possent omnia copulatim legi, vt sit propositio categorica de copulato extremo, non copulatiua, nam licet inueniendus sit maior iustitia: vnde ipse Aeneas dicturus est in secũdo, Occidit & Peleus iustissimus vnus Qui fuit in Teucris,& seruantissimus æqui,& maior bello,& armis: vnde idẽ in eodem ad Hectorẽ: O lux Dardaniæ, spes o fidissima Teucrũ,&c, vbi Hector: Si Pergama dextra defendi possent, etiam hac defensa fuissent; tamen non est dandus qui maior fuerit, simul & iustitia,& bello,& armis: hoc est, qui in his tribus Aeneam superet: quem virum, si fata seruant, supp. nobis, aut imperio illi promisso: si vescitur aura ætherea. i. si viuit adhuc respirando in æthere, hoc est regione nostra: nec occubat. i. iacet: obuolutus vmbris crudelibus, id est ipsum crudeliter,& impie detinẽtibus, cum nobis tam necessarius sit, an crudelibus. i. inexorabilibus. (legendum autem est, occubat, non occupat: nam occupo, accusatiuum efflagitaret, cum sit actiuum verbum: occubo autem absolutum est,& primæ coniugationis, quod tertiæ fieret, si susciperet m literam, vt occumbere.) non metus, supp. sit nobis: nec poeniteat. i. parũ videatur: aut doleat: te certasse, id est prouocasse nos, propter eum: priorem. i. priusquã aliquid meremur: officio. s. pietatis, aut beneficentiæ: hoc est beneficio: sed humanitatẽ,& beneficentiam, exhibere profligatis, cum in reliquis beneficium dicatur: põt in regibus officium vocari, cum illis id proprium sit munus. Et si Dido fortasse dicat, si ita est vt prædicatis, rex vester perierit: quis ergo beneficium rependat, aut vim repellat? dicit Ilioneus? Sunt &. i. etiam Siculis regionibus vrbes. i. etiam Siculæ regiones habent vrbeis, nobis fautrices;& arma sunt supp. etiam Siculis regionibus:& Acestes clarus, a Troiano sanguine: vt Sicut per vrbeis,& arma, ostenditur posse auxiliari: ita p necessitudinẽ sanguinis, doceatur velle debere: liceat igitur subducere, id est sursum ducere:& in littus siccum trahere: classem, quassatam vẽtis,& aptare trabes, scilicet classi idoneas: syluis, scilicet desertis:& a nemine adhuc occupatis: siquidem id Ilioneus iam perceperit: vt potuit,& liceat stringere remos. i. stringendo ramalia: aut minores arbores facere remos: stringere aũt est defrondare,& corticẽ detrahere: vt si datur tendere Italiam: pro in Italiam: rege recepto,& socijs supp. receptis: nos petamus læti: quia socijs,& rege recepto,& classe instaurata. (Semper aũt ad bonum omen, læti petebant Italiam: vt, Vix e conspectu Siculæ telluris in altum Vela dabant læti.& in iij. Italiam læto socij clamore salutant. Et in vj. Anchises ad Aeneam: Quo magis Italia mecum lætere reperta.) Italiam,& pro. i. Latiũ. i. potissimum eam partem, vbi Latiũ est, id est regio in qua Saturnus latuit. Sin. i. sed si salus est: absumpta. i. ablata: ablato eo. a quo salus nostra depẽdet:& pontus Libyæ. i. mare Libycum, habet te o optime pater Teucrum, p Teucrorum: hoc est, te, o Aenea, qui ob pietatem,& paternã affectionem, in tuos, pater potius quã rex, merebaris dici: (vnde alludit poeta ad statum Romanum, qui sua tẽpestate erat: nam gaudebant dici principes. i. primi patrum; aut patres patriæ: non reges, non domini, qui primi erant in republica, vt consules, ac imperatores summi: per apostrophẽ autẽ. i. conuersionem sermonis, absentem captat cõmiserationem: vt Donatus edocuit) nec spes Iuli. i. de Iulo restat, i. reliqua, aut superstes est: hoc est si etiam Iulus extinctus est, cui regnũ debebatur (vnde est, Et spẽ surgẽtis Iuli Quem regno Hesperio fraudo.) At. i. certe petamus saltẽ (si nõ aliud datur. tractumq; est a se d. dentibus, qui cũ aliud petere nõ auderent, salutẽ petunt: sed per syncopã, corruptum vocabulũ in aduerbium migrauit.) freta. i. maria: Sicaniæ. i. Siciliæ,& Acestẽ regem Siciliæ, qui & nobis rex futurus est. Ilioneus, sup. orabat (nã, vt ipse fremuisse dicatur, non placet. eo q præmissum est, placido sic pectore cœpit) Ilioneus igitur orabat,& dixit talibus, sup. verbis:& cuncti Dardanidæ. i. Troiani a Dardano oriundi,& eius imitatores, hoc est fortes,& magnanimi: fremebant simul ore: indignati. s. talẽ vim inferri, cum nihil mali prætenderent, nihilq; intulerint. Sane Ilioneus hic, quadrissyllabum est, desinẽs in eus diphthongon.

SERVIVS.

❡ Tum breuiter Dido.) Atqui non breuiter loquitur: sed breue & longum, paruum & magnum, perfectum nihil habẽt: sed per cõparationem intelliguntur: vt supra de prouincia: Est locus, orbis (vt diximus) comparatione. Item hoc loco Breuiter. i. minus quam Ilioneus. Et notandum regum eẽ breuiloquium, vt multis in Virgilij locis probatur:& fœminarum verecundiam. Vnde vtrũq; dedit Didoni. ❡ Vultum demissa.) nota figura est, vt oculos suffusa nitẽtes. ❡ Soluite corde metum Teucri.) Sicut supra Iouis oratio, partim obiecta purgat: partim petita promittit. Sciendum sane quia cum petũtur vel promittuntur aliqua, a validissimis inchoandum est: vt hoc loco. Et est genus argumẽti a necessario.

Tum breuiter Dido vultum demissa profatur.
[Soluite corde metum Teucri, secludite curas. DIDO
Res dura,& regni nouitas me talia cogunt
Moliri,& late fines custode tueri.
Quis genus Aeneadum? quis Troiæ nesciat vrbem?
Virtutesq; virosq;, aut tanti incendia belli?
Non obtusa adeo gestamus pectora Pœni,
Nec tam auersus equos Tyria sol iungit ab vrbe.
Seu vos Hesperiam magnam, Saturniaq; arua,
Siue Erycis fines, regemq; optatis Acestem,
Auxilio tutos dimittam, opibusq; iuuabo.
Vultis & his mecum pariter considere regnis?
Vrbem quam statuo? vestra est: subducite naueis,
Tros, Tyriusq; mihi nullo discrimine agetur.
Atq; vtinam rex ipse noto compulsus eodem
Afforet Aeneas: equidem per littora certos
Dimittam,& Libyæ lustrare extrema iubebo,
Siquibus eiectus syluis, aut vrbibus errat.

❡ Secludite curas. ❡ Iteratio est ad augmentum beneuolentiæ, Secludite vero, pro excludite, quod fit aut propter hiatũ, aut propter suauitatem: vt, Silice in nuda connixa reliquit. pro enixa. ❡ Res dura.) Ac si diceret, est quiddam.& duo formidat: vicinos barbaros,& fratris aduentum, quæ propter nouitatem personarũ generaliter dicens reliquit. ❡ Et regni nouitas.) Quæ semper habet timorem. ❡ Moliri.) Bene nõ facere, sed moliri: vt terroris sit, nõ crudelitatis. ❡ Quis genus Aeneadum?) Satis propere dixit Aeneadas: quanquam ab Ilioneo audierit: Rex erat Aeneas nobis. Nec hæc in opere inemendato miranda sunt. ❡ Quis Troiæ nesciat vrbẽ?) Aut Ilium dicit, quod in Troia, aut Troiæ vrbẽ vt vrbẽ Patauj, vrbem Buthroti. ❡ Incendia belli.) i. vim. Semper enim diluuio & incendio comparatur bellum: vt, In segetẽ veluti cũ flãma furentibus austris. Incidit, aut rapidus montano flumine Torrens. ❡ Non obtusa adeo.) Non adeo, aut nõ multũ. vt in Terentio, Adolescẽtẽ adeo nobilem: aut non adeo, id est non in tantũ vt tu dicis. Obtusa vero nõ stulta: sed crudelia. ❡ Nec tam auersus eqs.) Tyria sol iungit ab vrbe. Fabula quidem hoc habet. Atreum & Thyestem germanos, cum dissensione sibi nocere nõ possent; in simulatã gratiã redisse: qua occasione Thyestes cũ fratris vxore concubuit. Atre⁹ vero ei filium epulandum apposuit: quæ sol abominat⁹, ne pollueretur, aufugit. Sed veritas hæc est: Atreum apud Mycenas primũ solis eclipsim inuenisse. cui inuidens frater, ex vrbe discessit tempore quo eius probata sunt dicta. ❡ Seu vos Hesperiam magnam.) μεγάλη. n. ἑλλάς appellata est, quia a Tarento vsq; ad Cumas oẽs ciuitates Græci condiderunt. ❡ Siue Erycis fines.) Eryx Veneris & Butæ filius fuit, qui occisus ab Hercule, monti ex sepultura sua nomẽ imposuit. In quo matri fecerat templum: quod Aeneæ scribit poeta, dicens, Tum vicina astris Erycino in vertice sedes Fundat Veneri. In hoc autem monte dicitur etiam Anchises sepultus: licet secundũ Catonẽ ad Italiã venerit. ❡ Vrbẽ quã statuo) vestra ẽ. Multi Antiptosin volunt: vt sit p vrbs. sed si sic intelligamus. Quã nihilomin⁹ sequit: & Antiptosis fit per casus mutationẽ. Debuit. n. dicere, vrbs quæ statuitur, Meli⁹ ergo est Vultis bis intelligere: vt sit, vultis regnis considere? vultis Vrbẽ quã statuo? vestra ẽ. vt est

Erat ille Argos Agamēnoniasq; Mycenas. Ipsumq; Aeacidem: subaudis ille. Alter.n. Pyrrhū vicit: alter Mycenas. Item, Nō ignara mali miseris succurrere disco. ¶ Agetur.) Regetur. ¶ Noto compulsus eodem.) Aut quouis vento: aut re vera Noto, qui de Syrtibus Carthaginem ducit. Supra.n. Ilioneus, In vada cæca tulit: penitusq; procacibus austris. ¶ Eodem.) O naturaliter longa est: sed si corripiatur, metri est, vt Steteruntq; comę. ¶ Afforet.) Adueniat, temporis est futuri. ¶ Equidē.) In omni Virgilio, ego quidem significat: sed in aliis, & pro quidem tantū ponitur: vt Tullius, Ego equidem cæteras tepestates. Item Persius, Non equidē hoc dubites amborum fœdere certo Consentire vias. ¶ Certos.) Aut veloces: aut fideles. Vtrunq;.n. hoc loco significat. Aliqñ & firmos: vt Sallustius, Apud latera certos locauerat. Aliquando & deliberati iudicii, vt Certus iter & Libyę κατα χρησιμῶς. Nā Dido Libyæ regna non retinet. ¶ Eiectus.) Naufragus: vt Eiectū littore egentem.

DONATVS.

¶ Tum breuiter Dido.) Quod ait breuiter, hoc pōt intelligi propter personā locuturę mulieris, & sermonē facturæ ad viros & incognitos: Vultū demissa, potest sic accipi, vt non solum ꝓpter fœmineā verecundiā deiecerit, veruetiam propter adiecta. Denique hoc primū purgat, quæ ipsius personā, suorumq; fœdauerāt, grauius autem accepit, quæ dicta sunt, quia nō erant vera, & eo magis erubuit, quia nec inhumana fuit, vt Ilioneus dixit, nec barbara. vtitur arte plenissima vt gesta non negando, quoniā manifesta fuerant, sed purgando defendat. ¶ Soluite corde me. Teu.) Paucis admodū in responsione securos effecit, tunc.n. cætera libenter audiri potuerunt, quę illa sumpserat defensura, ¶ Res dura, & regni no.) Ecce posuit alterū: sed hic satis errant, qui rem durā nouitati regni coniungunt, quasi Virgilius vnā rem geminās, hoc idem dixerit, velut laboriosam esse nouitatē regni, solicitam fecerat, ne quisquā nondum firmatis rebus imparatos offenderet, metuebatur extrinsecus res dura, ne tanta in Sichęū crudelitate perfecta, se quereretur Pygmalion, qui sceleris sui mercedē sperabat quęsitur⁹, & necaturus sororē, quæ mariti auxilia perdidisset. Idcirco igitur rem durā dixit, mariti interitū ne diceret quod nefarie constabat admissum, vel ne diceretur verū, quod iam dictū est ex persona Veneris, & fieret rei iam cognitę repetitio. Oñdit ergo solicitudinē illā fuisse vehementissime necessariam, obiecta aūt a suis suorumq; moribus aliena confirmat dicēdo, cogunt, vt custodia cautior littorū repellendæ potius violentię cā facta videretur, quod Ilioneus cōquestus est, non inferendę, perindeq; non esset ex moribus aut natura vitiū, si vrgente duplici metu, diligentiores fuerint & soliciti, cōpetenter hoc ipsum vt melius probaret, purgatione subnexuit beneuolentiā, vt crederetur vera dixisse, vt turbatos congruę honorificentię ratione componeret dicēs. ¶ Quis genus Aeneadum.) Merita inquit vestra, & singulorū Troianorum virtutes, & aduersam fortunam Troiani excidii, quæ quasi nesciēti numerare voluistis, olim nouimus, & habemus plenissime cognita. Hæc dicendo dat humanitatis spem. Facile enim succurritur his, quorum aduersa sunt nota. ¶ Non obtusa adeo.) Corda inquit nostra non sunt ab humanitatis partibus aliena, nec sic viuimus, vt solis equitas cursūs suos a nobis auertant, cū aliquod apud nos nefarium gestus perspexerit. ¶ Seu vos Hesperiam magnam.) Prosequitur summam beneficiorum suorum, nihilominus & propositis respondens. dixerat enim Ilioneus, si regem receperim⁹ incolumem, tendemus ad Italiam, si autem contra meritum suum aliquid inhumanitatis acciderit, pergemus ad Siciliā, ait Dido, non faciam contra Troianorum voluntariam dispositionem, quocunque ire volueritis, nō tenebo inuitos, & omni subsidio adiuuabo nauigantes. ¶ Vultis & his mecum.) Ecce plena beneuolentia eos in societatem vocat regni, qui omnia desperauerant. ¶ Vrbem, quam statuo.) Primo dixit mecum considere regnis, nunc autem auxit studium beneuolentię, plenam illis possidendę vrbis offerens facultatem. Multi vitium putant esse, quia dixit Virgilius, vestra est vrbem, & reuera potest esse, si non remoueatur error, ordinatiōe sensus effecta. sic enim accipiendum est, Quam statuo vrbem vestra est. ¶ Subducite naues. Tros, Tyri⁹q; mihi.) Huic parti non plene respondet. Ilioneus quippe postulauerat. Quassatam ventis liceat subducere classem, Et syluis aptare trabes, & stringere remos, Dido cum responderet, non obtulit duo, vt subducerentur naues, & componerent. Subducite, inquit, voluit de componēdis aliquid loqui. nouerat enim se dixisse subducite naues, addens. ¶ Tros, Tyriusq; mihi nul. discri. age.) Ne arbitrarētur Troiani inferiores se fore, miro ingenio tentauit, vt diceret Troianos vno cum incolis futuros affectu, vt honorificam se ostenderet iuxta hospites, nō eos postponēdos Tyriis, nec deiiceret suos, & inter populos inimicitiarum causas immitteret, si peregrinos faceret potiores iis, qui cum ea de Tyro in tanta necessitate nauigauerant. ¶ Atque vtinam.) Quia aduertit Troianos satis de salute regis sui esse solicitos, vltro offert inquisitionis eius auxilium, & optat aduentum. ¶ Equidem per lit. cer. dimit.) Certos dixit, exploratæ diligentię homines, atque vt satiaret oblati beneficii gratiam, addidit. ¶ Et Libyæ lustrare extre.) Hoc ostendit Vir. sub Didonis imperio non illam tantum, quæ condebatur, sed multas alias fuisse ciuitates.

ASCENSIVS.

¶ Tum &c.) Hic habetur placida responsio Didonis: de q̃ Donat. sic. ¶ Breuiter.) Pōt intelligi propter personam locuturæ mulieris, & sermonē facturæ ad viros incognitos. ¶ Vultum de.) Non solum propter verecūdiam muliebrē, veruetiam ꝓpter obiecta: & eo magis erubescebat, quod nec barbara fuit. Artificiose autem nō negat quę manifesta sunt, sed purgat. ¶ Soluite.) Paucis securos reddit, vt cætera libentius audiant. ¶ Regni noui.) Errant qui rem durā, & nouitatē regni, vnum putant. Nam rem durā, interitum mariti, & metū fratris intelligit: ne regnū adhuc infirmum inuaderet: sed nec expressit, nec narrando quod Teucros latebat, vulnus antiquum refricaret, & scelus, domus detegeret. Consuluit etiā poeta, negocio suo, ne q̄ per Venerē narrauerat, iterum poneret. ¶ Cogunt.) Exprimit, quę fecisset esse a sua natura aliena, vt custodia littorum: non ad inferendam iniuriam, quod conqueritur Ilioneus, sed ad propulsandam posita videatur. ¶ Quis g.) Ostendit beneuolentiam, vt credatur vera dixisse: vt turbatos, cōgruę honorificentię ratione componeret. Nouimus (inqt) virtutes vr̃as, & aduersam Troię fortunam: quæ cum dicit humanitatis, spem prębet. Facile enim iis succurritur, quorum aduersa nota sint. ¶ Non obtusa adeo.) Non sunt corda nostra ab humanitate aliena: nec sic viuimus, vt solis ęquitas, a nobis auertat cursus suos, propter facinus quod videat. ¶ Seu vos.) Hic ꝓsequit̃ summam beneficiorum suorū: & propositis, respondet, vt quocunq; ire voluerint, auxilio prosequatur. ¶ Vultis.) Ecce plena beneuolētia, vt in societatē regni, eos vocet, qui omnia desperarint. ¶ Vr̃a est.) Auget studium beneuolentię, offerens plenam facultatem, possidendę vrbis. Lege aūt, ne sit error: Quam statuo vrbem, vr̃a est. ¶ Tros, Tyriusq;.) Mire tēperauit, dicens, Troianos cum incolis, vno futuros affectu, vt honorifica iuxta hospites, non illos postponeret: neue rursus deiiciens, suos, qui ex Tyro illam secuti erant, inter populos inimicitias excitaret. ¶ Atque vtinam.) Quia viderat Troianos anxios, de rege optat aduentum: & offert inquisitionis auxilium, & vt satiaret oblati beneficii gratiam addit. ¶ Libyę lustrare extrema iubebo.) Et in hoc loco ostendit Virgi. non solum Carthaginem, sed multas alias ciuitates esse sub Didone. ¶ Ordo est. Tum.i. deinde, postquam perorauerat Ilioneus Dido: demissa vultum.i. habens vultum demissum, id ē deorsum missum, in signum pudicitiæ matronalis. profatur: breuiter, id est sine cunctatione: vt quæ decreuerat, omnino eis succurrere, nec obstat, quod plusicula sunt verba. quia non ideo breuiter dicit̃ ꝓfata, quia paucis: sed quia incunctanter, & sine mora, & si ideo breuiter dicatur, quia breuibus, adhuc nihil mentiretur poeta, quia (vt Mar. dicit) Non sunt longa, quibus nihil est quod demere possis. O Teucri, soluite, id est dissoluite & amouete: corde, supple vestro: metum secludite.i. seorsum claudite: quasi ad alia negocia vtiles: aut excludite, & secludite a corde vestro: curas, id est solicitudines de saluandis nauibus. Res dura.s. fratris odium, & auaritia, aut metus quem de eo habeo: sed non expressit, quia dedecuit eos id scire, aut illam dicere: & prius per Venerem declaratum est Aeneę & nouitas regni, quæ in terra aliena summopere suspecta est: maxime cum dolose, solum emptum sit ab Iarba, qui se etiā littus dedisse, dicet in. iiii. sic: Fœmina quę nostris errans in finib⁹ vrbem Exiguam pretio posuit, cui littus arandum, Cuiq; loci leges dedimus, connubia nostra Reppulit. Quia ergo etiam, si Aeneas non venisset, decreuerat connubium Iarbę repellere: quia dicet de Aenea, Solus hic inflexit, sensus, animumq; labātē Impulit: & historia habet ipsam, ne Iarbę nuberet se in ignē deiecisse: bñ timuit regno suo adhuc nouo: ideoq; omnes aduētītes, suspectos habuit, res ergo dura propter fratrem: & nouitas regni propter Iarbam: & cæteros principes vicinos, quibus inuidiæ sit nouum regnum: cogunt me moliri.i. cum mole quasi inuitam facere: talia.s. qualia conquesti estis, vobis fieri, & tueri, id est protegere, & conseruare: fines.i. limites regni mei: late.i. per latum, & ampliter: custode.s. plurimo. plus aūt est, quā si diceret custodibus. Quis nesciat gen⁹ Aeneadū: pro Aeneadarum: quasi dicat: nemo

approbans

approbans quod Aeneas dixerat: Sum pius Aeneas, fama super æthera notus. ſane cũ de Aenea incerta eſſet, laudẽ retulit ad Aeneadas. (Corripitur aũt ſecunda, in noĩe Aeneades, quæ in Aeneas producitur.) & quis neſciat vrbem, Troię. ſ. prouincię, hoc eſt Ilium: aut vrbẽ Troię. i. Troiam: ſicut vrbem Pataui, pro eo qđ eſt Patauium, dixit, quaſi dicat etiam nemo: aut, quis neſciat virtutes, & viros. ſ. Troię, hoc eſt virtutes virorum, aut viros ſtudioſos, & virtute præditos. aut incẽdia. i. conflagrationem tanti belli? quaſi dicat, nemo: &, ſi qui ſint tales, non tñ nos, quia nos Poeni non geſtamus pectora adeo obtuſa. i. hebetia, & ignaua, vt, ſcilicet quę omnib⁹ manifeſtiſſima ſunt, ignoremus: nec ſol iũgit eq̃s ſuos tam auerſus. i. per indignationem in aliã partem verſus, ab vrbe Tyria. i. Carthagine: vt. ſ. tam frigido pectore ſimus: vt hæc non percipiſcamus. (& ita potius eam in ſniam Landini, dicentis: Placet fabula Atrei, quã. ſ. Seruius narrat, vt ſit: Sol non auertit ſe ab vrbe noſtra, ꝓpter ſcelus, & immanitatẽ noſtram, ſicut auerſus dicitur a Mycenis: Sed phyſici, oſtendunt regiones frigidiores, efficaciores homines producere conſueuiſſe. hæc ille, vnde & Seruius alibi dicit, In regionibus calidis, homines aſtutiores: ſed timidiores, quia pericula noſcunt naſci: vt in Africa, vbi vafri, & verſipelles ſunt: meo autẽ iudicio, quia forte fabulam Atrei ignoraſſe Didonem, vero ſimilius eſt, quam ad eam reſpexiſſe: dicerẽ ex deuerbio id eam protuliſſe: nam, quia ſol, vbi vicinus eſt beneuola ſua irradiatione, ſanguinem circa præcordia calefacit, qui ingenium bonum, ſecundum Empedoclem, facit: vnde dictum eſt, in Georgi. Frigidus obſtiterit circum præcordia ſanguis, ideo ex deuerbio dicebat ſolẽ, longe ab illius patria auerſum, qui obtuſo eſſet ingenio, quaſi frigidus obſtiterit ei quoq; ſanguis. Idem ergo bis dicit: Non obtuſa adeo geſtamus pectora Poeni: & nec tã auerſus. Legẽdũ eſt autẽ auerſus, non aduerſus: ſicut, Diua ſolo fixos oculos auerſa tenebat, vnde & Statius: Quid nota recondis? Scimus (ait) nec ſic auerſum fama Mycenis Vertit iter. (Seu. i. ſiue vos optatis, Heſperiam magnam. i. Italiã.) Italia. n. Heſperia magna dicta eſt, ad differẽtiã Hiſpaniæ, & ſm Seruium. μεγάλη ἑλλάς. i. magna Gręcia, & arua.) Saturnia. i. in quibus Saturnus latuit, hoc eſt Latium, ſiue fines Erycis. i. Siciliam, vbi Eryx frater Aeneæ, & Veneris filius, in Eryce monte ſepultus eſt: qui mõs nõ longe a Deprano eſt. (De genere Erycis dicit ſic Landinus: Neptunus Amycum genuit ex muliebre nympha. Hic a Polluce, arte pugili ſuperatus: cæſus q; eſt, relicto filio, qui Butes vocat⁹ eſt. Fuit autem rex Bebriacæ, quę poſt Bithyniã eſt. Butes aũt, poſt mortem patris, ab Argonautis, domo pulſus Drepanum, in Siciliã venit: vbi a Lycaſte, nobili meretrice, quia formoſus corpore eſſet, adamatus, ex ea Erycẽ genuit: verum cum Lycaſte, propter pulchritudinẽ Venus, appellaretur: Veneris filium, Erycem dixerũt: Hic & diuitijs matris, & viribus patris, inſolentior factus, ab Hercule, ex Hiſpania reuertente, occiſus: & in mõte propinquo, q ab eo Eryx dicitur, ſepultus eſt. Diomedes aũt ſic ait: Buten, regẽ Sicilię fuiſſe: & ex Venere, Erycem ſuſtuliſſe: qui ob genus maternũ in maxima gloria habitus eſt. Vrbemq; in alto loco a ſe denominatam condidit: atq; in arce templum matri poſuit. Cuius famã, non, vt alia pleraq; vetuſtas minuit, ſed indies auxit. Vnde & Aeneas in Italiam veniens vehementer honorauit: idem fecerunt, Carthaginenſes, magna parte inſulę potiti, multo aũt magis Romani: Nam. xvii. ex fideliſſimis vrbibus, huic templũ auro pendere iuſſerunt: & milites qui illud cuſtodirent poſuerunt.) Siue ergo optatis fines Erycis, & regẽ Aceſtẽ: ego dimittam vos tutos. auxilio. ſ. noſtro, & iuuabo opibus. i. facultatibus meis: & ſi vultis conſidere, aut cõſiſtere: pariter. i. pariformiter mecum. i. quo iure ego conſiſti: his regnis. ſ. meis: & vultis vrbem quã ſtatuo: ea, ſupp. eſt veſtra: ſubducite. i. ſurſum in terrã trahite naues: (nã licet aqua altior ſit terra, pręcipue in medio, cum ſit ſphæricę figurę: tamen ad littus inferior eſt.) Tros. i. Troianus, & Tyrius: agetur. i. regeť: mihi. i. a me: nullo diſcrimine. i. nulla differẽtia: qa eadem beneuolentia vtriſq; ꝓſuero: dicit aũt ageť, quia dux: vnde dictũ eſt: dux fœmina facti. Atq; vtinã ipſe Aeneas rex. ſ. veſter, afforet. i. adeſſet nobis: cõpulſus eodem Noto. i. vento illo nymboſo, quo vos compulſi eſtis: equidẽ. i. ego quidẽ, hoc eſt ego certe dimittã certos. i. fideles, qui fideliter munus expleant: aut veloces, qui id certe. i. incunctãter faciant: vt certi. i. deliberati: per littora. i. qui q̃rant eum per littora: & iubebo luſtrare. i. circũeundo indagare extrema Libyę: ſi ipſe eiectus. ſ. mari errat: quibus. i. aliquibus ſyluis, aut vrbibus. Ex hoc infert Dona. Virgiliũ ſentire nõ ſolum Carthaginẽ, ſed etiã alias multas ciuitates eſſe ſub Didone: veruntñ ex ijs quæ per Venerẽ narrata ſunt, veroſimilius eſt eam ſolam tunc tenuiſſe: nam dictũ eſt, Deuenere locos, vbi nunc ingẽtia cernes Mœnia: ſurgentẽq; nouæ Carthaginis arcẽ. Nam ſi prima arx, adhuc ſurgebat, non videtur aliã condidiſſe: nec cũ illuc, non ita dudum aduenerit, potuiſſe alias occupaſſe, aut commercio quouis obtinuiſſe, quas ſi obtinuerit, non diceret, Res dura & regni nouitas, me talia cogunt Moliri: Nec Iarbas diceret in. iiij. Cui littus arandum dedimus: ſi & vrbes dediſſet: cum beneficiũ illi exprobret, Dicemus ergo, eam potuiſſe dimittere certos. i. itineris peritos, & fidos per vrbeis alienas ipſum diſquiſituros.

His animũ arrecti dictis, & fortis Achates, POE.
Et pater Aeneas iandudum erumpere nubem
Ardebant, prior Aeneam compellat Achates.
Nate dea, quæ nũc animo ſententia ſurgit? ACH.
Omnia tuta vides, claſſem ſocioſq; receptos.
Vnus abeſt, medio in fluctu quem vidimus ipſi
Submerſum, dictis reſpondent cætera matris.
Vix ea fatus erat, cum circunfuſa repente POE.
Scindit ſe nubes, & in æthera purgat apertum.
Reſtitit Aeneas, claraq; in luce refulſit,
Os humeroſq; deo ſimilis: namq; ipſa decoram
Cæſariem nato genitrix, lumenq; iuuentæ
Purpureum, & lętos oculis afflarat honores.
Quale manus addunt ebori decus, aut vbi flauo
Argentum, Pariuſ'ue lapis circundatur auro.

SERVIUS.

Animum arrecti.) Nota figura eſt. Iandudum.) Et cito ſignificat, vt iandudum ſumite poenas. & olim: vt hoc loco. Surgit.) Oritur. Et eſt tranſlatio corporis ad animũ. vt alibi. Stat cõferre manum Aeneę. Quem vidimus ipſi ſubmerſum.) Quod añ doloris fuerat: vt, Ipſius ante oculos: nunc conſolationis eſt: cũ cernit oẽs incolumes. Dictis rñdent cætera matris.) Modo conſentiunt: quia dixerat ſupra, Naq; tibi reduces ſocios. Alibi, reſpondet, recipit. vt Reſpondet Gnoſia tellus. Scindit ſe nubes.) Nubes tantum dicimus: non nubs: licet dicamus trabs trabes: ſtirps ſtirpes: prex p̃ces: plebs plebes. Sed hoc de his tantum quę legimus ſunt ponenda. Non enim artis ſunt, ſed vſurpationis: quia metri cauſa vtũtur poetę, vt uel minuant, uel augeant nominatiuum. Inde eſt & ſupellex ſupellectilis. Reſtitit Aeneas.) Abſcẽdẽte. ſ. nube. Claraq; in luce refulſit.) Laus eſt nimiæ pulchritudinis, cui nec lucis claritas derogauit. Os, humeroſq; deo ſimilis.) Similes humeros habens deo. Et eſt gręca figura: vt diximus ſupra. Ipſa.) Aut quod ſequiť. Nato genitrix, aũt certe ipſa. i. pulchritudinis dea. Decoram Cęſariẽ.) A cędendo dicta Cęſaries. Ergo tñ uirorum eſt. Quod aũt dicit decoram, uult ẽt in Aenea naturalem fuiſſe pulchritudinem, ne ſi totum tribuat Veneri, nihil Aeneæ ſit reliquum. vel contra nihil relinquatur matris fauori: quod ſequens melius indicat comparatio. vt Horatius, Fortes creantur fortibus. Magna arte nec eruditioni aliqd, nec talibus derogat. Iuuentæ.) Iuuentus eſt multitudo iuuenum. Iuuentas dea ipſa: ſicut Libertas. Iuuenta vero ætas. ſed hæc a poetis confunduntur pleriq;. Purpureũ.) Pulchrum, vt Horatius. Purpureis ales oloribus. Lætos honores.) Non terribiles, vt eẽ in viris fortibus ſolẽt. Manus.) Vel artificis: vel ars ipſa. Ebori decus.) Ebur a barro dictum. i. elephanto, vt Horatius, Quid tibi vis mulier nigris digniſſima barris? Sane naturam huius nominis nec deriuatio, nec obliq caſus reſeruant. Et eboris enim, & eburneus facit, non eburis: ſicut murmur murmuris. Pariuſue lapis.) Candidiſſimus eſt Lygdius nomine qui apud Parum naſcitur.

DONATUS.

His ani. arrecti dictis.) Supra enim dixit, lætitiaq; metuq; auidi coniungere dextras Ardebãt, ſed res aĩos incognita turbat. Diſſimulant & nube caua ſpeculantur amicti, Quę fortuna viris, claſſem quo littore linquãt. Cum igitur oĩa cautius exploraſſent, ne Dido quaſi abſẽtẽ Aeneã iuberet inquiri, conſiliũ fuit, ut ultro ſeſe offerrent, q fuerant iam de ſua ac ſuorum ſalute ſecuri. Prior Aeneam.) Licet ſocius tñ quia fuit inferior, non nomine ſuo eum

appellauit, sed deum omni honorificentia omisso vero noie natũ dixit ex dea, reliqua breuiter explicat, q̃ eos solicitauerãt. ☞ Quæ nunc ani.sen.sur.) Confirmatio rebus prosperis, animo ardebant rupta nube, omnium se præsentare conspectibus, vt Didoni gratius fieret suscepisse se faciliori via, quẽ magno labore cupiebat inquiri. Considerandum est, quomodo hic quoque teneat poeta dicendi virtutem, quemadmodum locis suis personarum merita discernat, ac seruet, inferior Achates fuit, & meliorem prudẽtiam debuit Aneę tribuere, quẽ constabat esse potiorem, sic ergo induxit priorem Achatem loquentẽ, vt sine vitio eius & nota eius, cum quo fuerat locuturus, sermonẽ faceret. ne si prior loqui coepisset, videretur arrogans & superbus. Expectare enim debuit arbitrium potioris, nec debuit sensisse videri, quod ille non aduertisset, temperatur mire totum, & inducitur Achates non tam faciendum suggerens sed quid tum faciendum esset, seruata sine dubio honorificentia eius, qui consilio & authoritate præstaret. ☞ Quæ nunc ani.sen.sur.) Interrogantis hęc vox est, non iudicantis aut iubentis, ☞ Omnia tuta vides.) Ne specialitas properantibus prolixitate sua faceret moras, clause dixit classem, clause dixit socios, vt cito transiret. Dictis respondent cętera matris, quam cito p vniuersa transit, constabat enim illi, quam securitatem mater per auguria promisisset. ☞ Vix ea fatus erat.) Nõ dixit ex nube causa speculantur, sed nubes ab ipsis abscessit, vt ostenderet Aeneæ cõmodis etiam rerum naturam seruisse. tãdiu, inquit cęlati sunt nubis obtentu, quandiu necessitas fuit, vbi opus non erat, sponte discessit. ☞ Restitit Aeneas.) Quantum gratiæ dedit Aeneę, cum illum dicit suo splendore tribuisse lucem diei meliorẽ? Dicit iam, vnde tantus apparuisset. ☞ Os, inquit, humerosq́ d.si.) Beneficia hæc haud difficulter præstiterat, qa mater fuisset, & dea. ☞ Quale ma ad.eb.d.) Tantum inquit splendore suo Aeneas addidit gratię luci, quantũ ebori manus attribuit, vel q̃ñ addit aurũ argento.

ASCENSIVS.

☙ His, &c.) Docet, quę reliqua consecuta sunt: & quomodo Aeneas apparuit. De qua re Donatus sic. ☞ His animum.) Cum iam omnia tuta esse explorassent, statuunt se offerre, ne illa, inquirendi negocium, assumat. ☞ Nate dea.) Qui inferior, non proprio nomine appellat, sed honorifico. Et quãuis prior loquatur, nihil iubet, aut consulit. Sic.n. Aeneę prudẽtia inferior fuisset, & ille arrogans: sed interrogat tanquam prudentiorẽ. ☞ Omnia tuta vides.) Ne prolixitate morã afferret: perquam breuiter omnia transit. ☞ Scindit se nubes.) Nõ ipsi, ex nube progressi sunt: sed nubes discessit: vt oñdatur rerum natura cõmodis Aneę inseruire. Ergo, tandiu fuit tectus, q̃diu opus fuit. Deinde discessit nubes. ☞ Claraq́.) Dicit Aeneã splendore suo, lucem diei fecisse meliorẽ, Constitit, vt dictũ ẽ, sed pulchrior, q̃ fuit. Nã hoc curauit mr̃, propter Iunonia auspicia. Cõparat auro & argento, quę cũ per se splendeant arte tñ meliora fiũt. Cõparat deo, quia nepos Iouis est, & Veneris filius, & Cæsaris perinde affinis: quẽ omni occasione, poeta laudat. Virorũ aũt forma, & splendor corporis, iunguntur fortitudini. Pulchritudo.n. sola, plurimorũ obfuit famę. ☞ Nanq́ ipsa deco. Cę.) Ad pulchritudinẽ pertinet, Humeros, ad fortitudinẽ.

Ordo ☙ Ordo aũt est. Ipsi.s.&.i. simul fortis Achates, & pater Aeneas, (quęres cur priuatum regi præposuerit. Sed scies moris esse summis poetis virũ, quẽ egregium significare volunt, post gregẽ ponere: vt, Relliquias Danaũ, atq́ immitis Achilli. Item pauloañ: Socijs & rege recepto. Hic quoq́ & illud dici põt, q̃ quãuis in rebus pijs, & religiosis, honorificisq́ Aeneas primus fuerit habit⁹, vñ in.vj. Opera inter talia primus, tñ in alijs quæ dignitati eius nõ consulunt: sed necessitatis, aut affectionis duntaxat humanę, sũt, cęteri pręcedebant. Erat ergo hoc loco impatientior morę, & ardentior Achates, quam Aeneas, quocirca potuit eum priorẽ ponere poeta: sed non semper seruatur ordo dignitatis in nominandis personis. Patet autem hic manifeste, eundem esse quem prius fidũ, & fortem dixit.) arrecti animũ.i. habentes animũ arrectum, his dictis.s. Didonis: ardebant.i. ardenter cupiebant: iãdudum.i. iã, & pauloante: ab eo.s. momento quo primum audiebant, Soluite corde metum Teucri, &c. erumpere nubem.i. rumpendo nubem emergere ex ea Achates, quia ardentior: compellat.i. alloquitur, prio.s. q̃ Aeneas loqueretur: cõpellat aũt his verbis: O nate dea, quasi dicat, quid adhuc hęsitas, cum natus sis dea, & ea quæ tibi quosuis mulierum animos conciliare põt. (Est ergo poeta diligẽtissimus, non segniter legendus: nam multa quę ab ignaris censentur, pręter rationem quasi ex libito poetę dicta: maxime sunt apud peritos significantiæ: vt hic quasi dicere velit: Achates, meminisse debes: quia natus es ea dea, quæ mulierũ animos, cũ benigne insluit, conciliare potest: cum igitur iandudum benignam videas Didonem: cum matrem veridicam perspicias: ad qd subdit: Omnia tuta vides, quę nunc animo sententia surgit? quasi dicat, si non alia quam mihi: certe disrupta nube, erumpendum nobis est. Cæterum, quia maiorem nouit in Aenea, q̃ in se prudentiam: noluit fidus comes: & idem vir, haud tardo ingenio, sniam suam ingerere: sed modeste tamen significare, illius sententiã efflagitando. Sicut Mopsus, puer ille in Bucolicis, dicẽs: Tu maior, tibi me est ęquum parere Menalca, Siue sub incertas Zephyris mutantibus vmbras, Siue antro potius succedimus. Sed ad ordinem redeamus.) quę sententia surgit.i. oritur, nunc animo, id ẽ qd nobis nunc faciendum censes? tu vides omnia tuta: vides classem. supple receptam: & socios receptos, scilicet ex periculo in locum tutum, vnde natum est receptui canere. (Significat ergo recipere Recipe. multa. nunc se iterum in tutum reducere: nunc, cum cętera dem⁹, aliquid peculiariter excipere: hoc est, quod dicunt, reseruare: vt excepta coniuge, quam mihi recepi, omnia amicis communicaui. Nunc polliceri, vt sicut nunc dicere recepi, id est pollicitus sum: quasi cum alibi dicere potuissem, in hunc locum seruauerim. Nũc & id quidem principaliter significat iterum capere, vt recepi debitum: & accepi donum, sed quia re, particula, sępe vacat: ideo recipio, pro capio, nonnunquam ponitur: vt recepi literas tuas: vbi semel tamen acceperim, libentius dixero accepi: sed & mihi receptui canendum est: ne in immẽsum progrediar. (vnus, scilicet Orontes, & eius gubernator Leucaspis, cũ cæteris Lycijs (sed vnus hic dicitur deesse: & submersus añ ipsorũ oculos, ad eorundẽ consultationẽ imminuendo rem: cum vnus, videlicet princeps, pro multis computetur: sicut contra ad augendum dolorem, dictum est a Venere: Nauibus, infandum, amissis) abest.i. desideratur: quẽ nos ipsi vidimus submersum in medio fluctu: hoc nunc ad consolationem quoq́ pertinet, quasi dicat, is tantum submersus ẽ, quẽ submersum, certo sciuemus, cum id viderimus: cętera respõdent dictis matris, quam nunc matrem fuisse probata fide eius, incunctanter censet, dixerat autem Venus: Nanque tibi reduces socios, classemq́ relatam Nuncio, & in tutum versis Aquilonibus actã. Achates, vix fatus erat ea, cũ nubes circunfusa scindit, id est diuidit se repente, id est subito: & purgat se.i. euanescit in æthera apertũ id est aerem clarum ita, vt nihil nebulæ restaret, sed Aeneas restitit.i. absumpta nube: & refulsit.i. resplenduit in clara luce, similis deo os.i. sm vultum, quod ad decorem pertinet: & humeros qd ad fortitudinem, & robur, est aũt nota figura, similis os.i. habens os simile, &c. Nanq́ genitrix ipsa, aut quę magna est: aut quę potest id præcipue potest, vt sit excellentia: aut ipsa, id est vt dicunt in propria persona: & per se, ita vt alteri id muneris non cõmiserit: ipsa ergo genitrix.i. Venus, afflarat nato.i. filio suo Aneę: Cęsariem.i. comam, aut ventis expositam: aut qualem tonsores incidendo facere solent: & afflarat lumen purpureum.i. floridum & subridens. vt flores ridere dicuntur. iuuentæ.i. qualis in iuuenta esse solet: & honores.i. ornatus lętos.i. lętificantes: eum qui inspexerit, aut qui ex lętitia prouenire solet. vnde Statius in Achil. O quantum gaudia formę Adijciunt, dicimus autẽ honestum, p pulchro: & pulchrũ, pro honesto: vt, At pulchrum est digito monstrari, & honorem, pro pulchritudine: & econuerso: vnde Terentius, Honesta facie dicit puellam, pro formosa, ac pulchra: afflarat inquam tale decus, quale decus addunt manus, scilicet artificis: ebori, aut supple argento, & lapidi, pario, id est marmori candidissimo: vbi, id est quando, sup. aut ebur, aut argẽtum, aut lapis Parius, id est in Paro insula natus, circundatur auro flauo, id est inauratur aut obducitur auro, quod flauum est, ac fuluum.

Tum sic reginam alloquitur, cunctisq́; repente
Improuisus ait. [Coram quẽ quęritis, adsum ÆNE.
Troius Aeneas, Libycis ereptus ab vndis.
O sola infandos Troiæ miserata labores,
Quæ nos relliquias Danaum, terræq́; marisq́;

SERVIVS.

☙ Tum sic.) Quid est sic? Et sui gratia prępotens, & matris auxilio. ☞ Coram quem quæritis adsum.) Hoc loco distinguendum. Nam si vnum esset, adest diceret, nõ adsum. ☞ O sola.) Propter Polymestoris factũ: qui fide violata defecit in Gręcos, vt ostendit tertio. ☞ Miserata.) Et Miseror & misereor vnum significat: sed miseror accusatiuum regit: vt hoc loco. Item, Nec miseratus amantem est. Misereor genitiuum, Vnde est Miserere animi

animi non digna ferens.) Quę nos reliquias Danaum.) Si Troianos significat: simpliciter intelligit. si ad se refert: quod Achillem euasit fauore Neptuni. Terręq; marisq;.) Terrę propter Cretensem pestilentiam. Maris propter Orontis interitum. Omnium egenos.) Eget honestius genitiuo iungitur quam ablatiuo, cui iungit Cicero, vt Eget ille sena tu. Item contra Virgilius, Quorum indiget vsus. Vrbe, domo socias.) Hoc est publico & priuato dignaris hospitio. Non opis est nostrae Dido) Opis. i. possibilitatis. Et secundum Asteium Philologum, Opes numero tantum plurali, diuitias

Omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenos
Vrbe, domo socias: grates persoluere dignas
Non opis est nostrae Dido, nec quicquid vbiq; est
Gentis Dardaniae, magnum quae sparsa per orbem.
Dii tibi siqua pios respectant numina, siquid
Vsquam iustitiae est, & mens sibi conscia recti,
Praemia digna ferant: quae te tam laeta tulerunt
Saecula? qui tanti talem genuere parentes?
In freta dum fluuii current, dum montibus vmbrae
Lustrabunt, conuexa polus dum sydera pascet,
Semper honos, nomenq; tuum, laudesq; manebunt,
Quae me cunq; vocant terrae. [Sic fatus, amicum   POETA
Ilionea petit dextra, laeuaq; Serestum,
Post alios, fortemq; Gyan, fortemq; Cloanthum.

significant: vt, Troianas vt opes. Numero singulari, auxilium. Terentius, Iuno Lucina fer opem: serua me obsecro. Ab vtroq; possibilitatem. Nec quicquid vbiq; est.) Meminit historię. multi enim post excidium Troię, orbes diuersa tenuerunt: vt Helenus Epirum: Antenor Venetiam: alii Sardiniam secundum Sallustium: alii vicina Syrtibus loca secundum Lucanum: vt, Portusq; quietos. Ostendit Libyę Phrygio placuisse magistro. Siqua pios respectant numina.) Siquidem: vt Horatius, Si tamen impię non tangenda rates transiliunt vada. Nec enim congruit optare dubitantem. Aut certe ad se retulit: qui cum pius esset, tot laborabat incommodis. Siquid vsquam iustitiae est.) Si valet apud homines iustitia. Et mens sibi conscia recti.) Secundum Stoicos qui dicunt ipsam virtutem esse pro praemio: etiam si nulla sint pręmia. Quę te tam lęta tulerunt Saecula?) Alibi, Nati melioribus annis. Felicitas enim temporum ex nascentium meritis comprobatur. Qui tanti talem genuere parentes?) Secundum artem rhetoricam parentes quos ignorat, laudat ex liberis. Simul sciendum omnia hoc loco laudis pręcepta seruata. Nam & a parentibus laudat: vt, Qui tanti talem genuere parentes: Et ab ipsa: vt, Vrbe, domo socias. Et a futuro: vt, Nomenq; tuum laudesq; manebunt. In freta.) Abusiue modo maria. Nam proprie fretum est mare naturaliter mobile: ab vndarum feruore nominatum. Dum montibus vmbrę Lustrabunt conuexa.) Alii hoc loco distinguunt: & dicunt, quamdiu inclinata in montibus latera vmbrę pro Solis flexu circumibunt: vt, Lustrat Auentini montem. Aut lustrabunt, inumbrabunt. Vnde lustra & ferarum cubilia, & lupanaria per contrarium dicimus: quia parum illustrantur. Alii autem conuexa sydera volunt. i. pendentia: vt, Et coeli conuexa per auras. i. suspensa. Planetasq; intelligunt, quia non sunt fixi, sed in aere feruntur. Pasci autem aquis marinis sydera. i. ignes coelestes, Physici docent: secundum quos ait Lucanus, Atq; vnde plusquam quod disgregat aer. Quae me cunq; vocant terrę. i. vbicunq; terram habitauero. Est autem Tmesis quęcunq;.

DONATVS.

Tum sic re. al.) Tanta celeritate factum est, vt improuisus cunctis veniret ad verba, quem nudauerat nubis abscessus, quem monstrauerat naturalis lux, & proprius splendor, ipsa potior luce, completa suggestione, neq; Aeneas respondit. Praeuenit enim euentus rerum, qui eos reddidit luci, & quia iam venerant in hominum conspectum, mutata ratione temporis, rationem loquendi non immerito mutare debuerunt. Restitit Aeneas (vt dictum est) sed aliquanto melior quam fuit, hoc enim pollicita propter Iunonia hospitia, procurauerat mater, vt amore potius quam odio dignus videretur. comparatur deo, auro, ebori, & argento, quae cum per se splendeant, meliora tamen fiunt, si his vel artificis manus, vel gratia societatis accedat: quod autem comparatur deo, non fuit fauoris poetae, cum sit nepos Iouis, & filius Veneris, perindeq; & Caesaris ipsius affinis. Hunc autem omni occasione laudat Virgilius, atq; ita, vt pręcipui viri laudandi sunt: nam virorum forma, & splendor corporis iunguntur fortitudini. sola enim pulchritudo corporis sine fortitudine plurimorum obfuit famę, coniuncta vero ornare consueuit virum fortem, per corporis igitur partes, vt appareat in illo, quid decoris, quid fortitudinis fuerit, nam ipsa decoram Cęsariem nato genitrix lumenq; iuuentae purpureum, & latos oculos afflarat honores. Haec ad partes pulchritudinis pertinent, ad virtutis autem, quod supra laudauit humeros eius, vt fortitudinem corporis demonstraret. Nato, inquit, genitrix duo posuit nomina infinita inter se atq; inaestimabilis meriti, quicquid enim possunt parentes libenter conferunt filiis filius. interea comparatur. Venus artifici, quę sic ornauerat filium. Enumeratis igitur speciebus, Aeneas introducitur loquens. Tum sic reginam, inquit, al.) Prior. n. ipse debuit loqui ante omnia, vt quis esset nunciaret nescienti, deinde, vt gratias ageret ob eam causam, quam ipse oculis & auribus comprobasset, vt ostenderet illic se fuisse pręsentem, vnde sermonis sui sumpsit exordium. Coram quem quęritis adsum Troius Aeneas.) Omnibus quę audierat pręsens nec pleno versu respondit. Celeritate enim opus fuit, vt cito ad agendas gratias perueniret, dicendo, coram adsum, quem quęritis, & pluralem numerum tenendo, ostendit Aeneam & Didoni simul & Ilioneo respondisse. Ilioneus enim dixit, Quem si fata virum seruant, si vescitur aura Aetheria. Item sin assumpta salus, & te pater optime Teucrum. Dido vero dixerat, Equidem per littora certos Dimittam, & Libyae lustrare extrema iubebo, Si quibus eiectus syluis aut vrbibus errat. Quod autem ait, adsum Troius Aeneas, ne Didoni tantum videretur dixisse, cui fuit incognitus, Libycis ereptus ab vndis. Quia Ilioneus & Dido arbitrabantur eum violentia maris oppressum, vtrisq; intelligitur demonstrare. O sola infand.) Magna arte dixit hanc laudem, vsq; adeo vt & specialem praedicationem complexus sit, & cęteris laudibus dicendi instructam dederit formam. prima pars rhetoricę disciplinę fuit, quod loci, & temporis, & personae, optime gnarus loquens apud Carthaginem, hoc est in ciuitate, quae propter Iunonem potuisset esse inimica, loquens in ipso aduersariae templo, & apud eam, quę summam teneret imperii, atq; eo tempore, quo post naufragium terras ipsas cupiebat euadere, nihil sit de Iunonis factione conquestus, gratias agit nullum culpans, nullius commemorans impressionem: sola, inquit, miserata labores nostros, cum dicit solam iuxta Troianos extitisse beneuolam, & laudat factum, ex eo quia carebat exemplo, & miratur occulte illic inuentam requiem, vbi euidentissimum periculum sperari potuerat causas pręterit aduentus sui, quia has dudum regina Ilioneo narrante compererat, quę nos. i. nos reliquias Danaum, quomodo satis apertum est. nam infiniti eo tempore perierunt, quo etiam ipsa ciuitas concidit Troianorum, reliquias terrę idcirco dixit, quia fugiens de Troia, cum Cretam venisset multa suis contagione perdidit. Reliquias maris, quia constabat naufragio, quo in littora Carthaginis eiecti sunt, Orontem interisse. Omnibus exhaustos iam casi.) Currit per amplificationem pręstitorum, extollens in maius quod fuerant consecuti. Omnibus, inquit, exhaustos iam casibus, cum dicit se aduersis casibus exhaustum, ostendit inopiam non originalem, quasi abiectę personę, sed fortunę violentia extitisse. Omnium egenos.) Quod est inter mortales difficillimum tangi misericordia, cum quis inopem viderit & egentem, denique vt poeta comprobaret, hoc ipsum consecuta reprehensione Didonis complexus est, quę oratio misericordem in causa miserorum fecerit Didonem. Non ignara, inquit, mali mise. suc. di.) Argumentum laudis multiplicat dicens, vrbe, domo socias, ambulabat autem ad humanitatem demonstrandam, si in ciuitatem fuissent suscepti, suscepti sunt voluntate Didonis tanta benignitate, vt illos non tantum in hospitium, sed etiam in societatis foedera vocauisset. Hinc iam docet poeta, quae sunt curanda in laudibus. nam imparem se in reciprocis rependendis debuit demonstrare, sed cum hoc vellet exequi, inuenit occasionem, nec tamen a laudationis officio alienam, qua multitudinem Troianę gentis laudaret, quę per orbem sparsa apud Carthaginem in numero exiguo fuit. Idcirco ait. Grates persoluere dignas.) Neq;, inquit, nos pauci gratias competentes referre possumus beneficiis tuis, sed nec omnes nostri, si ex toto orbe, qui sparsi sunt, colligantur. Dii tibi, siqua pios.) Quoniam beneficiis tuis, multis, magnis, & singularibus, atque ceteris praeferendis, humanae vocis obsequia respondere non possunt, habeamus deos, qui tibi pro nobis, quae mereris exoluant. ipsi enim humanos actus & perpendere iustius possunt, & aequitate discernere. sequitur alter locus laudis. Quae te tam laeta tule. saecu.) Quibus, inquit, sęculis, tu sola talis prouenire meruisti? hoc est dicere, cur non & alii similes nati sunt? hoc est, quod superius dixit, O so-

sa infandos Troiae miserata labores, hoc vult obscure disputare Virgilius saeculorum esse, vt boni vel mali nascantur, vnde apparet dicentis intentio, qui hoc cupit adstruere quęrēdo secula, quibus Dido talis potuit nasci, quia cum per orbem totum Troiani iactati sint solam beneuolam humanam & largam inuenire potuerunt. ❡ Qui tanti talem ge. pa.) Quia nascendi ratio per parentes prouenit, horum est felicitas, si pręcipuos suscipiant liberos, quaeruntur secula, quęruntur parentes, Dido sola in toto orbe iustissima memoratur, vt totum singulare sit eius, quod summum est, nec habeat cum aliquo societatem vel comparationem, quod dixit. Dii tibi pręmia digna ferant. Conclusit verum, ne remittendo superius omnem reciprocam vicem, ipse videretur totam necessitudinem reiecisse, deorum, inquit, sit cura pręmia referre meritis tuis, quod humana mens exequi non potest, post non tacebo laudes tuas, Nam. ❡ In freta dum fluuii current &c.) Hoc genere ostēditur futurus omnium elementorum, & vniuersarum rerum finis cum dicitur, quādiu fluuii currendo miscebuntur fluctibus maris, quādiu stabit cum syderibus coelum, quādiu solis vmbra vel luna lustrauerint conuexa montium, deniq; & alio loco dixit, Dum domus Ęneę capitoli immobile saxum Accolet, imperiumq; pater Romanus habebit. ❡ Quę me cunq; vo. ter.) Hoc est quęcunq; terrae me vocant, subtiliter se nec cessaturum dixit, nec est pollicitus abiturum, ne lęderet Didonis animum offerentis societatem regni, aut de consensu teneretur. ❡ Sic fatus, amicum Ilionea petit dextra.) Recte amicum dixit, & hunc cęteris antepoluit. tunc enim melius probatur amicitię sicut Ilioneus fecit, vt amicus pręsens amici absentis causam sic tueatur ac seruet, ac si assistente eo videatur esse completum. ❡ Lęuaq; Serestū.) Intelligamus amicos ad ambos pertinere, sed pręlatum cui dextera porrecta est.

ASCENSIVS.

❡ Tum sic &c.) Hic habetur oratio artificiosa Ęneę ad Didonem qua illius animum, quod Venus maxime optabat, sibi Ęneas fortius deuinxit, cum ea & honesta esset, & decenter prolata, & a viro cui Venus omneis charitates, ac gratias afflauerat. Primum autem significat se omnia audisse, ne repetenda sint: & ita vult reginā leuare ab onere sui inquirendi: deinde gratias agit Didoni eamq; summopere laudat. Tum socius dextram prębet. de qua re differit Donatus sic. ❡ Tum sic reginam al.) Debuit loqui prior, vt & se indicaret, & ageret gratias: & vt ostenderet se affuisse. ❡ Corā.) Vno versu omnibus respondet: vt properaret ad gratias agendas. ❡ O sola infandos.) Summa arte loquitur, & habet rationem loci, temporis, & personae, loquebatur Carthagine, vrbe inimica, propter Iunonem, & in templo ipsius, apud eam quę summam teneret imperii: & eo tempore, quo post naufragium terras cupiebat. Ergo, nihil de Iunonis factione, conquestus est, Gratias agit, nullum culpans. ❡ Sola.) Laudat factum, quod fit sine exemplo & occulte miratur inuentam ibi requiem: vnde periculum fuisset timendū, causas aduentus, quia Ilioneus dixerat, pręterit. ❡ Quę nos) .s. relliquias Danaum relliquias terrę, relliquias maris. Demum, quia infiniti perierant, & vrbs ceciderat. ❡ Terrę.) Casibus exhaustas, dicit propter pestem Cretensem, qua multi perierāt. ❡ Maris.) Quia naufragio Orontes perierat. ❡ Vrbe, do.) Currit per amplificationem, extollens praestitum in maius: vt non solum in hospitium suscepti sint, sed etiam in societatis foedera vocati. ❡ Casibus exhaustos.) Ostendit inopiam non esse originalem quasi abiectae personae, sed fortunae violentia prouenisse. Docet, quae sunt curanda in laudibus, nam imparem se in reciprocis beneficiis, vt debuit, demonstrat. Inuenit tamen in hoc, occasionem a laudis officio non alienam: qua multitudinem quoq; Troianorum laudaret qui per orbem sparsi, exigui in numero Carthagine erant. ❡ Dii tibi.) Quoniam beneficiis tuis singularibus, & in ęternum pręferēdis, humana vox respondere nō potest. Dii, pro nobis quę mereris exoluāt. ❡ Quę te tam lęta tu. Secula?) Quis dicat, cur tu sola talis, & non alii similes, his seculis nati sunt? vt supra, O sola infandos, & occulte innuit seculorum esse, vt aut boni, aut mali nascantur; Quaerit igitur saecula quibus Dido talis potuit nasci? quia per totum orbē iactati Troiani, solam beneuolam, & liberalem illam inuenerunt. ❡ Qui tanti.) Quia nascendi ratio per parentes prouenit. Horum est felicitas, si pręcipuos suscipiant liberos. Quaeruntur secula: quęruntur parentes. Dido sola, in toto orbe iustissima, memoratur: vt quod summum est, etiam totum suum sit nec habeat parem. ❡ Dii tibi.) Ne omnem reciprocam vicem referendae gratiae omittat, deos rogat: vt quod ipse non potest, illi pręstent: quod autem ipse potest, non tacebit. ❡ In freta.) Ostendit omnium rerum finem futurum: cum illius honos nō stabit. Simile illud: Dum domus Ęneae Capitoli immobile saxum Accolet, imperiumq; pater Romanus habebit. ❡ Me.) Subtiliter se nec cessaturum dixit, nec est pollicitus abiturum: ne Didonem lęderet, vrbis societatem offerentē. ❡ Amicum.) Quod probauit amici absentis causam defendendo. Hęc ille. ❡ Ordo autem est, Ęneas alloquitur tunc, postq; .s. dissoluta nube restiterat: sic .i. in antedicto decore, os, humerosq; deo similis, reginam .s. Didonem: & ipse improuisus cunctis .i. a nemine pręuisus, aut repente, Ego Ęneas Troius .i. Troianus quem quęritis, adsum: coram .i. in conspectu vestro, ereptus ab vndis Libycis .i. maris Libyci. O Dido, sola miserata .i. quę sola miserata es infandos .i. tam magnos, vt enunciari non possint: aut tam indigne illatos, vt enunciari indigni sint: labores .i. casus, & miserias: Troiae .i. Troianorum, quae socias vrbe .s. communi: & domo .s. regia, & priuata; sed plus est sociare, quā hospitio suscipere: nam eos, & ciuitate, & regni iure donat sociando .i. in societatem regni eos accipiendo, socias, ergo vrbe & domo .i. socios facis in vrbe & domo: nos relliquias Danaum, pro Danaorum .i. Graecorum, i. nos qui relicti sumus a Danais, & Graecis: exhaustos .i. effoetos, aut attenuatos omnibus casibus .i. omnis generis: casibus .i. ęrumnis: & aduersitatibus terrae, & maris: & egenos omnium .s. rerum: o Dido inquā, quę hęc facis, ego ingenue fateor .s. quod persoluere grates .i. referre gratias dignas .i. ęquales meritis tuis: non est opis .i. facultatis nostrae .i. nostrum, qui hic sumus: nec, sup. eius gentis Dardanię: quicquid gentis Dardanię vbiq; .i. in quocunq; loco est: vt sit vbique, pro vbicunq; : aut quicquid gentis Dardaniae est vbiq; .i. iam fere in omni regione: quae gens Dardania .i. Troiana, est sparsa per magnum orbem: hoc est etiam si omnes Troiani adessemus, & anniteremur dignas referre gratias, id non possemus: quanto minus igitur nos, qui tam pauci sumus, respectu vbiq; dispersorum: verū, quia nos referre non possumus. Dii ferant tibi pręmia digna, siqua numina .i. siqui dii respectant .i. misericorditer: & id frequenter respiciunt: pios .i. eos qui erga pios pii sunt: & siquid .i. aliquid iustitiae est vsquam .i. in aliquo loco: & mens est sibi conscia, recti, idest aequitatis, & iustitiae: aut recte acti. Est autem diuersus intellectus. Nam alii sic intelligunt. Dii ferant tibi digna praemia, siqui in nos iusti sunt; nam videtur iniustos censere deos, qui pios ita persecuti sunt; vnde Iunonem praecipue iniquam, censet: alii rectius intelligunt, vt ad vitandam arrogantiam additum sit. Nam, quia dixit: siqua pios respectant numina: posset videri confidētius se, & suos pios dixisse, nisi adderet: siquid vsquam iustitiae est: per quod videtur hoc dicere: videmur quidem nobis pii: sed vix quicquam iustitiae est apud mortaleis: quod in conspectu deorum, satis pium, ac iustum censeatur: mens tamen nobis conscia recti est. Seruius autem illud ad Didonem retorquet, vt pro praemio illi sit: quia mens sibi conscia recti sit. Postq; itaq; gratias egit Ęneas, progreditur in laudem Didonis: addens quae, id est qualia secula: tam laeta tulerunt .i. produxerunt te: qui tanti .i. tam magni parentes, qui tātum boni produxerūt in mundo: progenuerunt te, talem .i. tot virtutibus pręditam, pręcipue iustitia, & misericordia. q. d. fuerunt nimirum, maximi meriti parentes, qui talem meruerint producere prolem. Et ideo dum, id est donec fluuii current .i. defluent: in freta .i. in maria: & dum vmbrę, lustrabūt .i. lustrationem, hoc est circuitum facient, aut lustra feris facient: in montibus, quia vt sol circumfertur: ita & vmbrę lustrant .i. circumuoluuntur: & dum polus pascet .i. sustinebit: sydera conuexa .i. in coelo conuexo existentia (quāuis sint qui construant, sic dum vmbrę lustrabunt .i. circuibunt in montibus conuexa .s. montium.) hoc est, donec coelorum, & elementorum permanebit natura: honos .i. honor, & nomen tuum & laudes tuę manebunt semper .s. in memoria: quęcunq; terrę vocent .i. vocauerint me .i. vbicūq; fuero, sic te pdicabo, vt illic perpetua sit tui memoria: nō aūt sensus est quod semp maneat memoria apud Ęneā qa sic se semp supstitē fore iactātius diceret, Ipse Ęneas fatus: sic petit dextra Ilionea, amicū .s. vir qui tā facūde Ęneā cōmēdauerat, & rebus Troianis cōsuluerat: & petit lęua .i. tāgit sinistra manu Serestum .s. amicū, & post .i. postea, sup. petit alios: & fortē Gyam, & fortem Cloanthum.

SERVIVS.

❡ Obstupuit.) Animo perdusa est: quod iam futuri amoris est signum. ❡ Primo aspectu.) id est pulchritudine. ❡ Casu deinde.) Id est miseratione. ❡ Et sic ore locuta est.) Pleonasmos: sicut, Vocemq; his auribus hausi. ❡ Quis te nate dea.) Quis qualis. Admirantis

Obstupuit primo aspectu Sidonia Dido,
Casu deinde viri tanto, & sic ore locuta est.
[Quis te nate dea per tanta pericula casus DIDO

Insequitur? quæ vis immanibus applicat oris?
Tu 'ne ille Aeneas, quem Dardanio Anchisæ
Alma Venus Prygii genuit Symoentis ad vndam?
Atq; equidem Teucrum memini Sidona venire
Finibus expulsum patriis, noua regna petentem
Auxilio Beli, genitor tum Belus opimam
Vastabat Cyprum, & victor ditione tenebat.
Tempore iam ex illo casus mihi cognitus vrbis
Troianæ, nomenq́; tuum, regesq́; Pelasgi.
Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat,
Seq; ortum antiqua Teucrorum à stirpe volebat.
Quare agite ò tectis iuuenes succedite nostris.
Me quoq; per multos similis fortuna labores
Iactatam, hac demum voluit consistere terra.
Non ignara mali, miseris succurrere disco.

tis enim est, non interrogantis: vt, Quis globus o ciues. Non enim interrogat ille qui nunciat. Hoc autem Dido, vt post indicat, ex Teucri narratione cognouit. ⸿Quæ vis.) Qualis. ⸿Immanibus oris.) vt Sallustius, Mare sæuum. i. importuosum. ⸿Applicat.) Secundum præsentem vsum, per d, prima syllaba scribitur: secundum antiquam orthographiam, quæ præpositionum vltimam literam in vicinam mutabat, per p, secundum Euphoniam, per a tantum. Præpositio enim cum ad compositionem transierit, aut vim suam retinet, vt Indico: aut mutat vltimam literã, vt sufficio: aut perdit, vt Coemo. ⸿Dardanio Anchisę.) Bene Anchisæ addidit, cum multis enim Venus concubuit. Sed sciendum, Anchisen pastorem fuisse: & cum eo amato Venerem concubuisse. Vnde Æneas circa Simoin fluuium natus est. Deæ enim vel nymphæ enituntur circa fluuios vel nemora quod cum iactaret Anchises: afflatus fulmine, oculoq́; priuatus est. ⸿Teucrum Sidona venire.) Historia hoc habet., Herculem cum Colchos iret, perdito Hyla post peragratam Mysiam nauibus Troiam venisse. A cuius portu cum eum Laomedon arceret, occisus est: & eius filia Hesiona belli iure sublata, comiti Telamoni tradita est: qui primus ascenderat murum. vnde Teucer natus est. Nam Aiacem ex alia constat esse procreatum. Tum Hercules Priamum quoq; redemptum a vicinis hostibus in paterno regno locauit. Vnde & Priamus dictus est ἀπὸ τοῦ πρίασθαι, emo. Cæterum quæ de liberata dicuntur Hesiona, constat esse fabulosa. Sed Teucer cum Troia euersa, sine fratre esset reuersus, qui se furore propter perdita Achillis arma interemerat, Salamina pulsus Sidona venit: ex quo Dido cuncta cognouit. Aiax autem Achillis patruelis frater fuerat: quoniam Telamon & Peleus fratres fuerunt Æaci filii. ⸿Vastabat Cyprum.) Quam subactam concessit Teucro, vt in ea collocaret imperium. ⸿Casus.) Hoc loco, ruinæ, non fortunæ intelligendus est casus. ⸿Ipse hostis Teucros.) Troianorum laudis exaggeratio: q etiam ab hoste laudantur. ⸿Ferebat.) Laudabat, præferebat. ⸿Teucrorum a stirpe volebat.) Propter genus maternum, vt supra diximus. Et plus est quod dixit volebat, quasi materno gaudens, refutaret genus paternum. ⸿Tectis succedite nostris.) Ad conuiuium vocat. Nam iam supra dixit Vrbe, domo socias. ⸿Similis fortuna), s. aduersa. ⸿Non ignara mali, miseris succurrere disco.) Quare non disco? Quia non sum ignara. Bis enim intelligimus. Non, vt supra diximus: sic Sallustius, Segnior neq; minus grauis & multiplex cura.

DONATVS.

¶Obstupuit primo aspectu Sido. Di.) Primo, inquit, aspectus Aeneæ sic Didonis animum commouit, vt obstupuerit visa eius forma, casum eius deniq; miraretur. Redeamus ad superiorem eius descriptionem, inueniemus stuporis eius causas: dixit enim, Os humerosq́; deo similis, & cætera: recte ergo commota Dido obstupuit. Casu deinde viri tanto primo, inquit, reginam tanti viri commouit aspectus, secundo casus, quo liberari potuit, & ad ipsam nullis visus repente peruenire, sic tamen & ipsa respondit. ⸿Quis te nate dea.) Dicendo in prima parte sermonis sui, nate dea, ostendit se aliquam generis eius habere notitiam, & hoc licet apud Aeneam possit esse mirabile, addidit indigne illum vt ex dea genitus, delatus sit per naufragia ad regiones suas. ⸿Tu 'ne ille Aeneas? &c.) Ecce & locorum tetigit, & Aeneæ ipsius nomen, & personam parentum. ostenditq́; se miseratione commoueri, cum dicit, per tanta pericula, quis te casus insequitur natum ex dea? miratur enim quę debuit potentia numinis sui demonstrari, aut tueri filium contra omnia incommoda, nec tamen fecit: vt autem Aeneæ admirationem auferret, qua idem teneri potuit, exponit ipsa, quomodo factum sit, vt & ipsum (quamuis opinione) & genus eius nosceret. ⸿Atq; equidem Teucrum.) Quando, inquit, Teucer pulsus patriis regnis ibat ad nouam sedem colendam, transiit per patrem meum, & susceptus hospitio retulit & casum Troiæ, & nomen tuum, & Græcorum commemorationem fecit, ex eo noui omnia, & memoria tenui, expositis causis, & narrato ordine fabulæ, offert vltro hospitium, maiorem humanitatis suæ gratiam sperans si eiusmodi beneficium non petita conferret. ⸿Quare agite o tectis.) Cũ dicit, Quare agite, hoc debet intelligi. Cum videatis vos non esse incognitos, nota autem esse mala vestra, & morem esse familiæ meę, vt venientes vos excipiat, sicut Teucer a patre meo susceptus est, ipsa quoq; vos tectis meis excipiã. ⸿Me quoque per multos.) Nec pudeat: inquit, q tantum vos attriuerit aduersa fortuna. cum enim interuenit maior vis, æquo animo sustinenda est, atq; vt hoc persuaderet, proponit exemplum suum, & dicit causas miserationis suæ. ait enim, Et me, quam videtis velut felicem, aliquando infelicitas pressit, qua factum est, vt iactata per infinita incommoda ad hæc loca fortuna cogente perducta sim, vt ostenderet etiam se inuitam in ipsis regionibus sedem collocasse. ⸿Non ignara mali mise. succurere di.) Non disco, inquit, quantum laborem sustineant, quos aduersa fortuna persequitur: didici enim malis meis quemadmodũ succurrere miseris debeam.

ASCENSIVS.

¶Obstupuit primo &c. Hic ponitur honorifica responsio Didonis, præmisso futuri, & iam pene incepti amoris indicio. Nam, q primum aspectu viri obstupuit, significat eam ad pulchritudinem eius intendisse animum, quod amantium est. De hac re disserit Donatus sic. ⸿Obstupuit.) Visa eius forma, & cum casum eius vehementer miraretur quomodo liberari potuerit, & ad ipsam nulli visus peruenire. ⸿Quis te nate dea.) Ex his verbis ostendit aliquã sui generis notitiam habere: & quamuis hoc apud Aeneam possit esse mirabile, ait indigne illum pati, vt dea genitus tempestate ad regiones sæuas delatus sit. ⸿Per tanta pericula.) Miratur pericula in eo, quem potentia numinis tueri debuit. ⸿Atq; equidem.) Exponit quomodo hæc scierit, quare. s. cum videatis vos non esse incognitos & morẽ esse familiæ meæ, vt venientes excipiat, vt Teucer a patre susceptus est. ⸿Me quoq;.) Quam nũc videtis felicem aliquando fortuna depressit, vt non pudeat calamitatum, quę sunt æquo animo ferendæ. Hæc ille. ¶Ordo est. Dido Sidonia, idest ex Sidone, profecta: obstupuit primo id est primum, seu primo loco: aspectu viri. s. Aeneę, cui Venus diuinos afflarat honores, & deinde tanto casu viri: & locuta est sic ore, quia prius obstupendo, multa secum locuta fuerat mente (non est ergo pleonasmos, nec vacat particula, ore, vt sentit Seruius) O nate dea, scilicet Venere, quod ex Teucro didicerat: quis, id est qualis: casus, id est aduersitas: insequitur, id est instanter persequitur te per tanta pericula. q. d. cum sis natus dea, deberes ab ea casibus eripi: nisi forte maioris numinis vis obstaret: iuxta quod (licet id nesciit Dido: sed veritas veritati quadrat) poeta, vt sæuæ memorem Iunonis ob iram: addit ergo, quæ, id est qualis: vis. i. violentia adplicat, id est appellit te oris: immanibus, id est sæuis, cuiusmodi sunt Libycæ, vbi Syrtes & Breuia sunt. Tu ne, sup. es (quod non interrogatiue sed admiratiue nũc dicit.) ille. s. nobilissimus Aeneas, quem alma Venus genuit Anchisę, Dardanio. s. magnanimo, & a Dardano orto: ad. i. iuxta vndam Symoentis illius fluuii: Phrygii. i. Troiani. Atq; equidẽ .i. ego certe: memini. i. memoria teneo: Teucrum venire. i. vt Teucer filius Telamonis: venerit (vt Agretius docet, memini, verbũ presentis temporis, efflagitat: vt memini dicere, memini videre, memini venire: non dixisse, vidisse, venisse: nisi rarius.) Sidona. i. in eam urbem Tyri, cuius erat Dido: expulsum finibus patriis. i. patrię suę, a qua per patrem, q sine fratre redierat, exclusus est: & petentem noua regna: auxilio Beli. s. patris mei: nam Belus, genitor meus: vastabat. i. vastam, & desolatam faciebat tunc, Cyprum, insulam illam, Veneri sacram: opimam. i. pinguem: & ipse victor tenebat, sup. eam, ditione, sup. sua: concessit autem Teucro casus, id est euersio vrbis Troianę, est cognitus mihi ex illo tempore. i. post illud tempus: & nomen tuum, sup. est mihi cognitum: & reges Pelasgi, vt Diomedes, & alii cum quibus congressus es, sup. sunt cogniti mihi. Ipse. s. Teucer hostis. i. cum esset hostis, ferebat. i. extollebat Teucros, insigni laude. hostis autem erat ex parte patris, sed ex matris parte, natura inuitabat eum ad beneuolentiam: nam mater eius soror Priami fuit: quę forte effecit, ut Teucer uocaretur a,

Teucro

Teucro illo antiquo, qui ex Creta Troiam venerat, ipse ergo Teucer hostis, quantum ad genus paternum, quod in gestis exterioribus preferre cōgruit: cum in Grecia natus sit, ferebat Teucros, vnde per matrē oriundus erat: laude insigni. i. rara, & excellēti: & volebat. i. libēter ferebat, & tolerabat: se ortū. i. oriundū a stirpe antiqua Teucrorū: quare agite: adhortandi aduerbium: o iuuenes, succedite nostris tectis. i. intretis tecta nostra. Similis. i. aduersa fortuna: voluit quoq;. i. etiā me iactatā per multos labores (posset legi, p multos multos simileis labores, nec essent duo epitheta, quia multū, non est plenum epithetum, licet. n. dicere, multi boni viri id consueuerunt.) consistere demū hac terra, ego non disco ignara. i. vt faciunt ignari mali. i. incōmodi: aut aduersitatis: succurrere miseris. i. didici per meipsam, succurrere miseris: quia id quisq; facile miseratur in alio, quod se passum difficulter meminit: non ergo discit ignara: quia neq; ignara est, neq; didicit: subaudiri ergo videtur, tāq; ignara: aut veluti ignara: vt sit, non disco tanq; ignara essem. aut veluti ignara discedere deberem,

POETA

Sic memorat, simul Aeneam in regia ducit
Tecta, simul diuum tempus indicit honorem.
Nec minus interea sociis ad littora mittit
Viginti tauros, magnorum horrentia centum
Terga suum, pingueis centum cum matribus agnos,
Munera, lætitiamq; dei.
At domus interior regali splendida luxu
Instruitur, mediisq; parant conuiuia tectis,
Arte laboratæ vestes, ostroq; superbo,
Ingens argentum mensis, cælataq; in auro
Fortia facta patrum. series longissima rerum,
Per tot ducta viros, antiquæ ab origine gentis,

SERVIVS.

¶ Indicit honorē) i. iussit fieri supplicationes. Et bene indicit, q3 Troiani inopinato venerāt. Ferię aut legitimę sunt, aut indictę. Indici autem dicitur, quia paupertas maiorū ex collatione sacrificabat, aut certe de bonis dānatorū. Vnde & supplicia dicuntur supplicatiōes, quę sunt de bonis supplicia passorū. Sallust. In suppliciis deorū magnifici. Hinc etiam sacrū & venerabile & execrandum intelligimus: quia sacrę res de bonis execrandorum fiebāt. ¶ Terga suum.) Non declinatio u, hoc loco geminat; sed ratio nominis in quo est u, sicut & in rum mittit genitiuum pluralem, non per declinationem, sed quia est in nomine r, vt patrum. Alituum vero vbi legimus, epenthesis est. sicut Mauortis vel induperatoris, Nam alituum facit, vel Martis, aut imperatoris. ¶ Munera, lætitiamq; dei) i. vinum, aut certe vt multi legunt, Lætitiamq; die, id est diei. Vt supra dicta munera, sint multorum dierum vsui sufficientia. Intelligamus autem missa aliqua etiam ad vsum diei. ¶ Luxu.) Modo abundantia: alibi luxuria. Et notandum quia affluentiam vbiq; exteris gentibus dat, Romanis frugalitatem, qui & duobus cibis tantum vtebatur, & in atriis edebant sedentes. Vnde Iuuenalis, Quis fercula septem Secreto cœnauit auus? Et Virgilius, Perpetuis soliti patres consedere mensis. ¶ Laboratæ vestes.) Labore perfectæ: vt, Laboratasq; premūt ad pectora ceras. Et est sermo in cōpendium coactus: sicut, Rapuitq; in fomite flammam, id est raptim fecit. ¶ Ingens argentum mensis.) Aut subaudis exponunt: aut mensas argenteas accipe, ¶ Cælataq; in auro.) Insculpta. Et nomen hoc in principali aliam habet naturam: in deriuatione mutat. Nam Cælum dicitur ferrum ipsum vnde operantur argentarii, quod producitur, naturaliter. Sed in deriuatione mutatur: diphthongus nanque est, cælata in auro. ¶ Series.) Ordo connexus. ¶ Per tot ducta viros.) A Belo primo rege Assyriorū; vt, Ab antiquo durātia cinnama Belo. Ab eo vsq; ad Belum patrem Didonis, qui & ipse Assyrius fuit, hinc est. Quā Belus & omnes a Belo soliti. cum inter patrem & filium medius nullus existat, & regis nomen ratione non caret. Nam omnes in illis partibus solem colunt, qui ipsorum lingua Hel dicitur: vnde & Helois Ergo addita digammo, & in fine facta deriuatione a Sole regi nomen imposuit.

DONATVS.

¶ Sic memorat simul Æneam &c.) Vt ostēderet plenam benignitatem animi, & Æneam duxit ad domum, & ob eius aduentū honorem templis indixit, vt esset publica gratulatio, & ad societatē fœderis illius, etiam deorum fauor accederet. dehinc moralitas sequitur, qua ostendatur humanitas plena. non enim omnes aderāt, aut vniuersi poterant Didonis interesse conuiuio: presentes igitur detenti sunt, qui epulas sumerent cum regina, absentibus & in littore constitutis misit necessaria victui, quæ abunde superessent, & quia munera cum ornatu suo Virgilius tangit, idcirco posuit. ¶ Nec minus interea.) Viginti, inquit, tauros, vt numero & genere animalium ornaret, quod laudare disposuerat. si enim taceret de tauris & eorum meritum, qui hos fuerāt percepturi. plerunq; enim pro accepturi persona, aut maioris meriti munera aut minora mittuntur. ¶ Magnorum horrentia centum terga suum.) Ecce & hic a numero auxit beneuolentiam dantis, & magnitudine laterum horrentia pro admirandis posuit, pinguis centū cum matribus agnos, non recessit a numeris, nec ab ipsa qualitate, pinguis agnos dixit, qui pingues non essent, nisi & eorum matres tales fuissent. Cito autem per centenarium numerum ducenta fuisse capita demonstrauit. Munera lętitiamq; dei. In vino tantum esse missum debemus intelligere, quantum congrueret cęteris, quę speciatim munera sunt.

sunt. Ordinatio sensus melius intellectum patefaciet, quæ est talis. Nec minus interea sociis ad littora mittit. & dicit q̄ sunt ipsa munera, Viginti, inquit, tauros, magnorum horrentia centum terga suum, & centum pingues cum matribus agnos lætitiamq; dei. Littorū fecit mentionem, vt intelligamus alios fuisse in secessu longo, alios in altero littore, qui cum Ilioneo fuerant liberati, ac per hoc omnibus intelligitur misisse, cū dicit ad littora. ¶ At domus interior.) Alia molitur ī descriptione regię domus: nam cum hospites in conuiuium vocamus, pro eorum meritis domum componimus, si mediocres personę sunt cū quotidiano ornatu instructio solita remanet, sin vero magnifice addimus multa repentina solitis, vt placeamus his, quos officio volumus promoueri Æneas cum ingenti tamen fama nominis sui veniebat. Domus, inquit, Didonis continuo vsu iam splendida instruebatur in meliorem faciem, ne displiceret Æneæ idcirco non pronunciandum est, vt simul vniuersa iungantur, sed separentur hoc modo. At domus interior regali splendida luxu, & interiecta mora dicamus, instruitur; Vt iam splendida ex vulgi consuetudine melius ornaretur propter Æneam, Didonis enim splendori assignari voluit, vel debuit hic ornatus, & Ænee contemplatio considerari, ne regina ante aduentum Ænee nullum regię ambitionis cultum videatur habuisse, vt Æneas humilis redderetur, si nihil propter ipsum præter cōsuetudinem iungeretur ornatui. Domus ergo interior excolebatur solito melius, idcirco dixit interior, quia in exteriorem partē domus interim Troianos induxerat regina, donec necessaria victui pararentur. ¶ Mediisq; parant con. te.) Quoniam futuri fuit plurimorum conuiuium, vt fieri solet, vbi omnes conuiuas non potuerunt capere, quęcunq; membra vel transitus fuerint, stratis plurimis occupantur, hoc est quod dixit, Mediis tectis parant conuiuia. Videamus iam accumbentium ipsorum rationem: hic enim virtus facultatum & diuitiarum reginę consideratur: & meritum singulorum, qui communicaturi conuiuiis fuerant: omnia, inquit, conuiuia miro splendore parabantur: sed fuit in ipso apparatu diuersitas propter distantiam personarum, parabant igitur conuiuia. ¶ Arte laboratæ ve.) Hunc locum ex subiectis exponemus, vt appareat, cur ostro superbo alia parata sint: alia vero Arte laboratæ vestis, cum enim omnis accumbentes describeret, ait: Cum venit, auleis iam se regina superbis Aurea composuit sponda, mediamq; locauit, Iam pater Æneas, & iam Troiana iuuentus Conueniunt, stratoq; super discumbitur ostro. Ecce ostendit quod dixit, ostroq; superbo. Item dixit, Necnon & Tyrii per limina læta frequentes, Conuenere toris iussi discumbere pictis. Vt respōderet illi parti qua posuit, Arte laboratę vestes. Honestius (vt sit) habendi sunt hospites, vt iisdem stratis, quibus & regina vterentur. Alii vero toris pictis, hoc est Tyrii. ¶ Ingens arg. m.) Idcirco adiecit mensis, vt ostenderet escarum argentum, ne putaretur in iis speciebus esse, quæ longe essent ab vsu mensarum. ¶ Collectaq; in auro Fo. fa. pa.) Hic multiplex argenti laudatio, nam fuit ingentis formę, perindeq; magni ponderis insignitum auro & decore mirabili, manu vero artificis ornatum, vt ars cum speciei pretio certare videretur, pictura autem speciebus ipsis adiecta, maiorum gesta Didonis, & originem continebat, quorum contemplatione meruit longissimo tempore reseruari supplementum laudis, & specierū, & ipsius dominæ, per tot ducta viros antiquę ab origine gentis. Dignę species, quę antiquitatem ac felicitatem maiorum Didonis picturis euidētissimis testarentur. Interea cum videret Æneas parari conuiuium, se intra tecta vocatum esse cum suis, tanta varietate munerum sociis missa, atq; in tuto.

Ascensius.

ASCENSIVS.

Sic memorat.) Post orationem Didonis, docet magnificentiam eius in Troianos, & apparatum conuiuii Æneę, & sociis exhibiti: vnde Donatus sic: Et quoniam non præsentibus, solum consulendum erat, mittit ad absentes munera. Laudat a magnitudine, quod tauri, & numero, quod viginti. Si enim boues dixisset, imminuisset gratiam. Pingues.) Et ergo pingues erant, & ducentia ostendit capita. Munera lætitiamque dei.) Vinum quod sufficeret omnibus. Ad littora.) Scilicet ad illos, quos reliquerat Æneas: & ad illos quos Ilioneus. At domus.) Ostendit, quod cum hospites recipimus, domus pro eorum meritis est componenda. Ergo cum accipiendus esset Æneas tantus vir, domum regali luxu per se splendidam: tamen additis multis repentinis ornauit. Ergo legendum, Domus splēdida regali luxu, & interiecta mora dicamus, Instruitur. Interim.) Quia interim in exteriorem partem Troianos induxerat. interior melius solito ornabatur. Mediis tectis.) Nam cum multa turba esset accipienda alibi tot triclinia sterni non poterant. Conuiuia.) Omnia conuiuia vehementer splendebāt: sed fuit in apparatu diuersitas, propter distantiam personarum. Nam hospites cum regina, recepti sunt in ostro superbo. Tyrii vero tanquam minoris dignitatis, in vestibus pictis, vt in textu videbis. Argentum m.) Adiecit mensis, vt ostenderet escarium argentum: ne putaretur in ea specie esse, quę longe esset ab vsu mensarum. Est multiplex argenti laudatio. Nam fuit magnum insignitum auro, & miro artificio, vt ars cum ipsius pretio certaret. Sculptura autem gesta maiorum continebat: quorum contemplatione, meruit longissimum tempus conseruari. Ordo est. Dido sup. memorat, id est recitat, sic. i. hoc modo, vt pręmissum est: & ducit simul Æneā in tecta regia, & indicit simul honorem. i. festiuitatem templis: diuum, pro diuorum: hoc est iubet ob lętum aduentum, & salutem Troianorum, diem festum agere, & ferias, seu vacationes facere: nec minus. i. & tamen etiam ipsa mittit interea, sociis. s. Æneæ, ad littora. i. quos in littore dereliquerat Æneas: eis enim succurrendum fuit, ne turpiter eorum, immemor factus culpetur, qui ob eorum salutem exiuerat, viginti tauros, & centum, terga suum. i. porcorum magnorum, horrentia. i. horrorem etiam inducentia, aut aspera sale, & centum agnos pingueis cum matribus, a quibus nutriri adhuc diutius poterant: nam decreuerat Æneam plusculos dies apud se detinere, donec classem reficeret: nondum enim de coniugio eius cogitauit: sicut post recitationem de bello Troiano, & mittit munera, & lętitiā dei. s. Bacchi: hoc est, vinum, quod lætificat cor hominis: aut die, pro diei: festi. s. vt & illi qui in littore erant: lætos conuiuas agerent: aut vt (Aulus Gellius legit) dii, pro diei eadem de causa: ea autem munera sunt vina, sine quibus læti esse nequeant, nisi acceperit ab Ænea, eos adhuc vini sat habere, quia vina bonus quæ deinde cadis onerarat Acestes. Misisse autē videtur ad vtrosque, tam ad septem naueis cum Ænea appulsas, quam ad alias, vnde viginti tauros misit: licet vna nauium perierit. At. i. sed: domus interior. i. aula seu regia splendida luxu. i. abundanti ornatu regali. i. regiam maiestatem decente instruitur: & parant conuiuia in mediis tectis. i. aut intra tecta, vt sub dio in area inter tecta conuixisse intelligantur: vnde dicturus est Æneas, suadentque cadentia sydera somnos: quod non apte intra tecta dixerit. Potest autem ordo esse, vt sit ministri Tyrii, parant tectis mediis conuiuia: vt vero depingeret celeritatem operantium: subticuit verba in sequentibus locutionibus, quæ sic supplebuntur: vestes laboratæ arte. i. artificiose factæ: vt sit laus ab artificio, & ostro superbo, id est purpura magnifica, vt sit laus a materia: & colore, sup. extenduntur, & argentum ingens, sup. exponitur mensis, & fortia facta patrum, cęlata in auro: & series longissima rerum. s. gestarum, ducta per tot viros, ab origine antiquę gentis, sup. exponuntur mensis: & hoc modo verbo, parant: deerit suppositum: & multis suppositis sequentibus verbum. Aut ordo sit, nihil subaudiendo talis. Vestes laboratę arte, & superbo ostro: parant. i. ornant conuiuia in mediis tectis, & ingens argentum. i. ingentia vasa, ex argento facta & fortia facta patrum. i. maiorum, a Belo primo, vsque ad Belum, Didonis patrem: cęlata in auro. i. vasis, aut toreumatis aureis, appositone, series rerum longissima, ducta ab origine antiquæ gentis per tot viros, parant conuiuia mensis. i. exhibent apparatū conuiualem, quantum ad mensas. Vt aulea parietes ornabant.

Aeneas (neque enim patrius consistere mentem
Passus amor) rapidum ad naueis præmittit Achatem
Ascanio, ferat hæc, ipsumque ad moenia ducat.
Omnis in Ascanio chari stat cura parentis.
Munera præterea Iliacis erepta ruinis
Ferre iubet, pallam signis, auroque rigentem,
Et circuntextum croceo velamen Acantho,
Ornatus Argiuæ Helenæ, quos illa Mycenis,
Pergama cum peteret, inconcessosque Hymenæos,
Extulerat, matris Ledæ mirabile donum.
Præterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim
Maxima natarum Priami, colloque monile
Baccatum, & duplicem gemmis, auroque coronam.
Hęc celerans iter ad naueis tendebat Achates.

SERVIVS.

Æneas.) Sequitur, Rapidū ad naues. Cętera per parenthesin dicta sunt. Rapidū ad naues præmittit Achatem.) Non præmittit (nec enim sequitur ipse) sed pręrapidum: quod ex affectu patris intelligendū est, nō ex Achatis velocitate. Et sic pręrapidum dixit, quo modo Teren. Perpol quam paucos, hoc est per quam paucos. Pol enim per se plenum est iurantis, aduerbium: cui prępositio separatim nunquā cohęret. Ferat.) Afferat, nunciet: vt, Feret hæc aliquā tibi fama salutē. Stat) Modo est: alias horret vt, Stāt lumina flamma. &, Stabat acuta silex. Item plenū est: vt, Iā puluere coelum Stare vident. Stant & iuniperi & castaneę hirsutę. Item positum est: vt, Stant manibus aræ. Item placet: vt Stat conferre manum. &, Stat casus renouare omnis. Pro loco ergo hic intelligendus est sermo. Iliacis erepta ruinis.) Commendat ex loci difficultate: vt, Nec tuta mihi valle reperti. Item ex persona, Ornatus Argiuę Helenę. &, Ilione quod gesserat olim. vt, Hoc Priami gestamen erat. Quemadmodum plerunque ex longitudine, vt Terentius, Ex Æthiopia est vsque ancilla hæc. Erepta.) Laborat hoc sermone probare ab Ænea non esse proditam patriam, si ornatus Helenę: quam cum Antenore Troiam prodidisse manifestū est, ex incendio eripuit, bellorum casu, non pro pręmio proditionis accepit. Signis auroque.) Signis aureis: vt Molemque & montis. Pallam rigentem.) Duram propter aurum, sicut & nouas vestes videmus. Significat autem tunicæ pallium: quod secundum Varronem palla dicta est ab irrugatione, & mobilitate, quę est circa finem huiusmodi vestium, ἀπὸ τοῦ πάλλειν. Velamen.) Cycladem significat. Acantho.) Genus virgulti flexuosum, quod vulgo Herbacanthum dicunt: In cuius imitationem arte vestis ornatur. Ornatus Argiuæ Helenæ.) A vicinitate dixit Argiuæ. Et paulo post Mycenis: cum Spartana fuerit, quæ ciuitas est in Laconia. Nam legimus, Me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter. Et vide iam omen infelicitatis futuræ: cum adulteræ suscipit munera. Inconcessosque Hymenæos.) Et fato & legibus. Hymenæus autem, vt alii dicunt, deus est nuptiarum. Vt alii, quidam iuuenis fuit, qui die nuptiarum oppressus ruina est. Vnde expiationis causa nominatur in nuptiis, sed falsum est. Nam vitari debuit magis nomen extincti. Sed hoc habet veritas, Hymenæus quidam apud Athenas inter bella sæuissima virgines liberauit: quā ob causam nubentes eius inuocant numen, quasi liberatoris virginitatis. Hinc etiam apud Romanos Talasio inuocatur. Cum enim raptu Sabinarum Plebeius quidem raptam pulcherrimam duceret: ne ei auferretur ab aliis, Talasionis eam ducis nobilis esse simulauit. cuius nomine fuit puellæ tuta virginitas. Matris Ledæ mirabile donum.) Vel quod ipsa filiæ, vel quod ei Iuppiter dederat. Præterea sceptrum, Ilione.) Bene offert munera apta personis, sicut etiam Latino in septimo. Maxima natarum Priami.) Quia ante etiam foeminæ regnabant: præsertim primogenitę, vnde est Maxima. Hęc autem vxor Polymnestoris fuit. Colloque monile.) Ornamentum gutturis, quod & segmentum dicunt: vt Iuuenalis, Segmenta & longos habitus. Licet segmentatas uestes dicamus: ut ipse, Et segmentatis dormisset paruula cunis. Baccatum.) Ornatum margaritis. Dicimus autem & hęc margarita, & hoc margaritum, & hęc margaris, quod gręcum est, quo modo Nais. Sane multi separant gemmam & margaritam, vt Cicero, Nullam gemmam aut margaritam, & gēmas volunt dici diuersi coloris, margaritas vero albas, vel gēmas integras, margaritas pertusas. Duplicem gemmis, auroque coronam.) Duplicem aut latum: vt, Duplici aptantur dentalia dorso. Item, Aut duplex agitur per lumbos

bos spina. Aut certe re vera, Duplicem gemmis & auro. ☞ Hæc celerans.) Celeriter facere cupiens.

DONATVS.

☙ ☞ Rapidũ, inquit, ad na. prę. ac. As. fe. hęc, ip. q; ad. m.) Hic ab his q verum intellectum non aduertunt exoritur quęstio, quia dicit pręmittit Achatem, cum ipse secuturus non esset, Rapidum pro valde rapidum intelligendum, hoc est satis velocem mittit proprie & necessarie positum est: vrgebatur.n. Æneas pietatis ratione, vt videret maturius filiũ rebus.s.in tuto collocatis, vrgebatur alia quoq; causa, nam cum vellet aliqua munera Didoni offerre opportunum tẽpus, quod tradendis muneribus ante horam cõuiuii esse debuit, nolebat amittere, Rapidum ergo Achatem pręmisit, hoc est mãdatis instructum, vt anteq̃ pranderetur veniret, & celeritate reditus prandio non pręueniente munera opportune pręferret. Ascanio ferat hęc, ipsum q; ad mœnia ducat. ☞ Omnis in Asca.) Securus de oĩbus effectus Æneas, de solo iam videndo filio cogitabat: denique misit, qui ei nunciaret, quę gererentur: & misit eũ de cuius relatione non dubitaret Ascanius. probamenta aũt tutę securitatis his indiciis fuerunt, q eum pater ad se venire pręcepit. eius.n. solius remanserat cura qui prudentia patris fuerat reparatus. ☞ Munera p̃terea.) Multiplex laudatio muneꝝ, quę pperabat Aeneas ante initũ cõuiuium dare: nã vt dictũ est, ob hãc causam pręmiserat, vt horã prandii pręueniret. Gratior.n. pransurus accũberet oblatis traditisq; muneribus tantis ac talibus. muneꝝ ergo ipsoꝝ laus inducitur, per quę ostentatio posset existere, vt quę fortuna & felicitas Troianoꝝ fuisset, posset ostendi: & probaretur aĩus largitoris, q talia habere vel donare potuisset; prima ergo ipsoꝝ laus est, q essent erepta de ruinis patrię cũ incendio superata concideret, q̃ ipsa duplici ratione intelliguntur, de magnis erepta, & plurimus. diximus.n. occasione specierum ipsaꝝ Aeneam laudari: si.n. casu, quod potuit, rapuit, intelligitur habuisse meliora illis, quę incẽdia consumpserant, aut ruina oppresserat: aut si habuit eligẽdi copiam, vt quod vellet eriperet, nõ abstulisset, nisi quod esset meriti potioris. ☞ Pallã, inquit, sig. a. q; r. Et cir.) Helenam ferunt Argiuam veteꝝ fabulę, & oĩum consensus authorũ fuisse pulcherrimam in tm̃, vt eius forma infinitoꝝ pictoꝝ & peritissimoꝝ redacto in vnũ maximo numero, fœminaꝝ quoq; propositis corporibus nudis pingi nequiuerit. Itaq; q̃cunq; fœmina formosa fuerat, Helenę nũcupabatur noĩe, etiã si pulchritudinis ratione Argiuę Helenę ęquari nõ poterat, vt vel nois similitudine iuuaretur, vt diceretur esse quod non erat. Idcirco Virg. ait, Ornatus Argiuę Helenę, vt regionis signo monstraret de ea loqui Helena, q̃ pingi non potuit: addẽs alia vt lecturos redderet certiores. ☞ Quos il. My.) Diximus ergo primum meritũ istiarum specierum esse, q sint ereptę de ruinis & casibus patrię, accedit aliud. ipsa.n. Helena cũ esset regis vxor, perindeq; locupletissima, cum iret ad Troiam, has vtpote pręcipuas secum sustulit, non redituram se sperans propter admissum adulterium. nã idcirco positum est, Quos illa Mycenis pergama cũ peteret inconcessosq; Hymenęos Extulerat, addidit etiã matris Ledæ mirabile donũ, vt tantę pulchritudinis, & tanti meriti species nisi a matre donari non potuerint: & cum donarentur miratos esse, q vidissent, cum laudare illas potuissent. Has ergo idcirco secum dixit auexisse, q ipsis vteretur, quoties volebat esse formosior ipsis, etiam sine dubio adultero suo melius placitura. Ecce meritũ munerũ quot generibus vel modis expressit q̃ superabãt formã, q̃ pingi non potuit, pulchrioremq; reddebant. dicendo ergo ornatus Argiuę Helenę, hoc intelligi Virg. voluit, speciebus ipsis superatã illius mulieris formam, redditamq; pulchriorem. ☞ Pręterea sceptrũ.) Huic quoq; additur meritũ sic. ☞ Ilione qđ gesserat olim.) Quod habuit, inquit, pręcipui & nobilis regis filia, & natu maxima. solẽt enim religiosi parentes, quę habẽt optima, filiis deferre maiorib⁹. ☞ Colloq; monile Baccatum.) Hęc quoq; admiranda debent intelligi. non enim dissimilia esse possent, quę tantus tãq; opulentissimus rex, & beneuolus pater filię natu maximę contulisse dicebat. ☞ Hęc celerãs.) Celerãs, inquit, laudat hoĩs diligentiã, qui mãdata cum celeritate cõplebat, quoꝝ effectus cũ pręd ictis causis ex ratione temporis vrgeretur, maturitatem plenissimam requirebat.

ASCENSIVS.

☙ Aeneas &c.) Vt paternæ personæ decorum quoq; describat & Iuli, quem pręcipue laudare ob Iulium Cęsarem constituit, honorificam mentionem facit poeta. Et docet quam circa illum habuerit Aeneas curam, vtq; regalibus donis, magnificæ munificentiæ Didonis responderit. Verba Donati de hac re sunt. ☞ Præmittit.) Non quia esset secuturus, nec intelligitur, prærapidum mittit: Sed præmittit, id est ante prandium mittit: vt maturius videret filiũ: & vt afferrentur munera, quæ Didoni dare volens, inter epulandum commodissime dabantur. Maior enim erat futura conuiuii voluptas, & præsentia Ascanii, & oblatione munerum. ☞ Omnis in Asca.) Nam reliquæ curæ iam semotæ erant. ☞ Munera.) Hæc conuiuium gratius factura erant, & poterant ostendere quanta vrbis fuisset felicitas. ☞ Erepta.) De magnis & plurimis, credendum est meliora rapuisse. ☞ Argiuę He.) Hanc adeo formosam fuisse dicunt, vt eius forma, redacto maximo peritissimorum pictorum in vnum numero, propositis etiam formosissimaꝝ mulieꝝ nudis corporibus pingi nequiuerit: ergo quęcunq; erat formosa, ab ea appellabatur Helena. Sed Virgi. Argiuę dixit, vt de illa sola intelligeretur. ☞ Extulerat.) Nam cũ esset regis vxor, & locupletissima, & iret ad Troiam, has vt pręcipuas secum abstulit, non redituram se sperans, propter admissum adulterium: propterea addidit incõcessos Hymenęos. Ledę mirabile.) Vt tam pulchra, nisi a matre donari non potuissent: & cum donarentur, miratos esse qui viderent. Adduxit autem vt his vteretur, quoties adultero formosior videri uolebat. Ergo, superabant formam quæ pingi non potuit, pulchrioremq; reddebant. ☞ Maxima.) Solent enim religiosi parentes, quæ habent optima filiis, deferre maioribus. ☞ Baccatũ) Neq; hæc dissimilia esse debebant, quæ optimus pater, & ditissimus maxime ille dederat. ☞ Hæc celerans.) Laudat hominis diligentiam.

☙ Ordo est. Aeneas præmittit, id est anteq̃ cœna cum apparatu suo totaliter extructa esset: aut priusquam Dido sociis ad littora, misit viginti tauros &c. id potius placet, quam vt cum Seruio dicam, misit prærapidum, & non præmisit, quia ipse secutus non est. Nam licet ipse secutus non est, alii tamen qui dona Didonis attulerũt, subsecuti sunt: pręmittitur ergo, antequã Didonis suos mitteret, rapidum Achatem ad naueis.s. quas ipse in littore dereliquerat: præmittit, dico, licet paulopost abituros eo sciebat ministros Didonis: enim, pro quia: amor patrius, id est paternus, non est passus mentem.s. Aeneę: consistere, id est quiescere, & tranquillam esse, tractum a mari, cui sæpe fluctuatio mentis comparatur, pręmittit, dico, supp. vt (quæ particula honeste reticeri solet) ferat.i. adferat: aut nunciet, & dicat, Ascanio.s. filio suo Iulo: hæc.s. quæ dicta, & facta sunt: quasi vero ipsum iam tunc ad imperium destinatum consiliorum suorum comitem effecerit, & vt ducat ipsum ad mœnia, scilicet Carthaginensia. Nam, supple omnis cura parentis chari, id est redamati a filio: stat, id est consistit in Ascanio: præterea ipse iubet ferre, id est afferre: munera, id est pretiosam supellectilem, vnde munera faciat: erepta ruinis Iliacis: cum iam in manus hostium ventura essent; id autem dicit: ne a suis iniuste abstulisse, aut a Græcis, ob proditionem ea accepisse damnetur: munera, dico, videlicet pallam.i. chlamydem muliebrem, rigentem.i. vix plicabilem, signis aureis: & velamen.i. Cycladem: Acantho croceo.i. flexuosum in morem Acanthi, & crocei coloris, circũtextum, id est quod circuntextum erat in fimbriis pallæ: appositorie, ornatus Helenæ Argiuæ, potius diceret Spartanæ, sed Argi Spartis vicini sunt, quos.s. ornatus, illa, scilicet Helena, extulerat Mycenis, pro Amyclis. cum, id est quando ipsa peteret pergama.i. Troiam: & Hymenæos.i. thalamos matrimoniales inconcessos.i. negatos a diis & legibus, quia alteri nupserat, extulerat, dico: per aliam appositionem: donum mirabile.i. admiratione dignum, matris Ledę, id est quod a Leda matre, aliquando dono acceperat, & ideo vt rem charissimam, & pretiosissimam, relictis cæteris, extulerat eam pallam. pręterea.i. insuper, supple ferre iubet, sceptrum.i. regalem virgam quod.s. sceptrum, Ilione maxima natarum Priami, quæ.s. inter filias se reginam gereret, gesserat olim.s. cum Troia vigeret: & ut ferat monile Baccatum.i. Baccis, hoc est vnionibus siue margaritis ornatum: collo.i. quod Ilione collo gesserat: & vt ferat coronam duplicem, gemmis & auro.i. quæ ex duobus constabat ex auro.s. & gẽmis.i. lapillis pretiosis, Achates celerãs.i. celeriter peragens hęc, tendebat iter ad naueis.

At Cytherea nouas arteis, noua pectore versat
Consilia, vt faciem mutatus, & ora Cupido
Pro dulci Ascanio veniat, donisq; furentem
Incendat reginam, atq; ossibus implicet ignem.

SERVIVS.

☙ At Cytherea.) ab insula quæ numero tantũ plurali dicitur: vt, Sunt alta Cythera. ☞ Nouas artes.) Ars τῶν μέσων est: vnde sine epitheto male ponitur, vt bonas artes, malasq; artes dicamus. ☞ Faciem mutatus.) Nota figura est. Quod autem addidit, & ora, perissologia est. Donisq; furentem Incendat reginam.) Incendat & furere

Quippe domum timet ambiguã Tyriosq; bilingueis.
Vrit atrox Iuno, & sub noctem cura recursat.
Ergo his aligerum dictis affatur Amorem.
[Nate meæ vires, mea magna potentia, solus VE.
Nate patris summi qui tela Typhoea temnis,
Ad te confugio, & supplex tua nomina posco.
Frater vt Aeneas pelago tuus omnia circum
Littora iactetur, odiis Iunonis iniquæ,
Nota tibi, & nostro doluisti sæpe dolore.
Hunc Phoenissa tenet Dido, blandisq; moratur
Vocibus: & vereor quó se Iunonia vertant
Hospitia, haud tanto cessabit cardine rerum.
Quocirca capere ante dolis, & cingere flamma
Reginam meditor, ne quo se numine mutet:
Sed magno Aeneæ mecum teneatur amore.

furere faciat, vt, Animumq; labantem impulit. ¶Quippe domum timet ambiguã.) In qua habitat mutabilis foemina: vt, Varium, & mutabile semper Foemina. Item Iuno in quarto, Suspectas habuisse domos Carthaginis altæ. ¶Tyriosq; bilingues.) Id est fallaces. Nec enim ad linguam retulit, sed ad mẽtem. ¶Sub noctem cura recursat.) Circa noctem. Et sciendum quia cum tempus significatur, sub præpositio accusatiuo cohæret: vt, Aut vbi sub lucem densa inter nubila sese Diuersi rũpẽt radij. ¶Ergo his aligerum dictis affatur amorem. Latini deum ipsum Cupidinẽ vocant: eo ꝙ facit amorem. Sed hic imitatus est Græcos: qui vno nominẽ utrunq; significant. Nam amorem dixit deum: sed discreuit epitheto. Sane nomẽ hoc ratione non caret. Nam & quia turpitudinis est stulta cupiditas, puer pingitur: vt inter quas curam Clymene narrabat inanem. i. amorem. Item quia imperfectus est in amantibus sermo sicut in puero: ut, Incipit effari, mediaq; in uoce resistit. Alatus aũt ideo, quia amantibus nec leuius aliquid, nec mutabilius inuenitur: vt in ipsa probatur Didone. Nam de eius interitu cogitat: cuius paulo ante amore deperibat: vt, Non potui arreptum diuellere corpus. Sagittas vero ideo gestare dicitur, quia & ipsæ incertæ veloces'que sunt. Et hæc ratio pene in omnibus alijs numinibus pro potestatum qualitate formatur. ¶Nate, meæ vires.) Aut quia Venerea voluptas exerceri sine amore non potest: aut secundum Simonidem, qui dicit Cupidinem ex Venere tantum esse progenitum. Quanq; alij dicant ex ipsa & Marte, alij ex ipsa & Vulcano: alij vero Chai & primæ rerum naturæ eũ esse filium velint. ¶Solus, Nate.) Qui Iouis contemnis fulmina, quæ dijs cæteris solent esse terrori. ¶Patris summi.) Nunc quidem de Ioue proprie dixit. Sciendum tamen pro qualitate rerum vel personarum, summum deum dici, vel patrem. Nam vnusquisq; summum putat esse eum quem colit: vt, Summe deum sancti custos Soractis Apollo. ¶Typhoea.) Multi Typhoia legunt: vt cerealia, & cerealea. Typhoea autem dixit, non quibus Typhoeus vsus est, sed qbus Iuppiter ĩ Typhoeũ: a spolijs, id est virtute & victoria, epitheton posuit. vt Scipio Africanus & Metellus Creticus. ¶Temnis.) Aphæresis est, pro contẽnis. Hac autem laude hoc agit, facile eum posse contemnere Iunonem, qui contemnit & Iouem. ¶Ad te confugio.) Personarum ratio facit laudis augmentum. ¶Tua numina.) Possibilitatem. Et notandum vniũ deum plura habere numina: vt supra diximus. ¶Frater vt Æneas.) Conciliatio a qualitate personæ: vt, autem est quẽadmodum: quod in pronunciatione extenditur, quando temporis non est. ¶Iactetur'q;.) Vacat'q;. ¶Odijs Iunonis iniquę.) Iusta causa petitionis ostenditur. Odium autem, o in nomine breue est: in verbo longum, vt Odi. Quemadmodum liquor, li, breuis est: liquitur longa. ¶Nota tibi.) Græca figura est: vt Terent. Mira vero militi quę placeant. ¶Et nostro doluisti sæpe dolore.) Nostro autem, eo quo & ego: aut doluisti, ideo quia me dolentem vidisti, vt doleo illa re. ¶Phoenissa) De Phœnissę. ¶Tenet.) Moratur. ¶Quo se Iunonia vertant hospitia.) Quo: in quam partem. Iunonia autẽ hospitia, Carthaginẽ dicit, vbi habitabat Iuno, vt, Hic illius arma. Aut certe hoc ipsum vereor ꝙ Ænee Carthago in hospitiũ patuit: vt est, Timeo Danaos & dona ferentes. ¶Haud tanto cessabit cardine rerum.) Aut ἀντιστοιχῶς dixit, ne intantum quidem, hoc est breui occasione cessabit. Aut simpliciter intelligendum est. Nõ poterit in tanta rerum opportunitate cessare. vt sit de prouerbio tractum, de quo dicitur, Res in cardine est, hoc est in articulo. ¶Quocirca.) Quapropter. ¶Meditor.) Mente pertracto. ¶Ne quo se numine mutet.) Quo vel vacat, vel pronomen est. Et bene supprimit numen Iunonis: ne eius frequenti commemoratione Cupidinem terreat. Magis enim vult eum intelligere ꝗ̃ audire Iunonem: aut certe aduerbium est: vt sit, Timeo ne se numine Dido aliquam cõmutet in partem. ¶Mecum.) id est cum officio Venereo, Nec potest intelligi, quemadmodum ego. Aliter enim a matre Æneas aliter amatur a Didone.

DONATVS.

¶At Cytherea.) Hoc est cum hęc gererentur. ¶Nouas artes.) Ma
gna

gna & necessaria metuentis Veneris deliberatio, cuius æstus augebat, consideratio loci, temporis, atq; personæ. Aeneas quippe Achatem miserat, qui mandata eius debuit implere, solicitabatur Venus, ꝙ iam teneretur Aeneas. Credẽdus eo & cũ mittendus non fuit nepos. quãuis enim fuissent Troes libẽter & tota humanitate suscepti, metuebatur tamen hominum natura infidelis & fallax, stimulabat Iunonis pessimum studiũ, ne temporis opportunitate captata, occasiõe quoq; loci suadente, qui Troianos in vnum congesserat, quos naufragium extinguere non potuit, faceret in terris Carthaginis interire. Exquiruntur igitur artes nouę, & consilia elaborata capiuntur, vt Ascanius non pergeret, & Achates tamen iussa compleret, quanta subtilitate vsa est Venus, vt deductorem ipsum primitus falleret, dehinc cęteros, ad quos fuerat Cupido venturus, sequenti etiam patrem hoc commentum proficiebat, esse illi parti, ꝙ solicitabant Venerem temporis ratio, & exiguæ substantię, quia nec resistendi copia fuit per paucos, nec fugiendi, ꝙ hyemis causa, & nauium vitijs impedirentur, quas constabat esse conuulsas. His itaq; cũ merito angeretur, prouidendum fuit, ne vbi filius eius cum periculo & leui amicitia tenebatur, mitteretur & nepos, ne si forte aliquid aduersi existeret, omnis progenies interiret. Magnum itaq; exigebat solicitudo ista tractatũ, vt neq; Ascanius pergeret, neq; Aenee preceptis negaretur effectus, nihilominus etiam ipsius Aenee salus vno eodemq; consilio collocaretur in tuto. Statuit ergo sm̃ definitionem tractatus sui Cupidinem in Ascanij figuram commutandum, atq; mittendum: vt hoc genere Ascanium subtraheret, amaret Aeneam Dido, Aeneas ipse tutior redderetur, vinceretur perinde inimicæ factio, vt etiam si aliquid aduersi niteretur, implere non posset, cessantibus vniuersis, per quos nocere posset. ¶Ergo his aligerum.) Cum inducitur allocutio Veneris ad Cupidinem, ibi consilia omnia noue inuenta panduntur, & quia exigebat ratio temporis breuitatem, paucis vsa est, sed multa complexa, seruata illa parte rhetoricę disciplinæ, sine qua orator nihil est. nam & personarum, & loci & temporis rationem tenuit, & quid vellet exposuit, & quo modo fieri posset ostẽdit, honestum quoq; facile & necessarium demonstrauit, quæstionibus, quæ impedimẽto esse negocio possent, quasi obiectis respondit, Duxit ergo a nomine naturali principium dicendo. ¶Nate.) Et mira arte hoc primum posuit. Officia enim sanguinis filij parentibus in quibuscũq; causis negare non debent: & tunc magis coguntur ad implẽdum, quod parentes voluerint, si blandimentis potius ꝗ̃ iubendi authoritate prouocentur. Sequitur. ¶Meę vires mea magna potentia.) Vendicat sibi, inquit, necessitudo parẽtum quicquid liberi possunt. hoc loco Virgilius docet, inter filios & parentes tale debere esse volendi aut nolendi studium, vt in multis licet corporibus voluntas vna & necessitudinis vinculum indistinctum integrumq; perduret. ¶Solus. nate patris summi &c.) Sunt qui ita distinguunt, mea magna potentia solus, sed tunc posset, cum melior ratio non occurreret. Idcirco enim positum est, solus nate patris summi qui tela Tiphoea temnis, vt ostenderetur facile esse, quod Venus effici cupiebat. qui enim potuit fulmen Iouis contemnere, & quibus Tiphoeus exarsit, facilius potuit mentem foeminę possidere. Et illud intelligi potest idcirco Iouis contempti factum esse commemorationem, ne ille se excusaret propter Iunonem. Si enim cõtemptus est aliquando Iuppiter & amori subiugatus, Iuno procul dubio contemni debuit, quam inferiorem esse constabat. fecit ergo beneuolum dicendo filium, fecit beneuolum dicendo, ꝙ potior esset ipso Ioue diuersis eum amoribus exagitando: fecit beneuolum dicendo, potẽtia mea, & quicquid virium habere me puto, per te habeo: arsit incẽdio tuo Iuppiter, nullius debes in desiderio meo cõtemplatione reuocari. Ecce addit alia, quibus eum ad complenda quę necessitas exigebat, ratione pietatis vrgeret. Ad te, inquit, confugio, si esset alter, qui tm̃ mihi deberet, aut tm̃ posset, quantũ tu potes, ipsum quærerem, nũc quia solus es qui debeas velle, & possis implere quod volo: non tantũ confugio ad te, verũetiam supplex tua numina posco. Ecce oẽs partes executa est, quippe & ad
monuit

monuit pietatis vt filium, & rogauit vt deum, vt omni ex parte coarctatus, non deesset obsequijs matris. Quid putamus ei oneris accessisse, cum rogatus est ab ea, quę authoritate parentis iubere debuerat? sed hoc necessitas fecit, vt ille precibus & necessitudine sanguinis flexus rebus rite complēdis operam daret, peracta principiorum parte, qua fecit beneuolum, consequenter facit attentū, qua occasione ostendit consilii sui causas dicens. ☞ Frater vt Æneas.) Posteaq̃ beneuolum fecit & attentum, incipit docilem facere subiuncta continuo narratione totius negocij, sed pręmittit necessaria, quibus animus audituri nō immerito mouetur, non recedēs a personarum ratione: nam in principijs se appellauit matrem & Cupidinē filium, hic Æneam noluit filium dicere, sed quod faciebat ad causam, frater, inquit, tuus, ostendens operam eius non in extranei alicuius negocio, sed in fratris esse necessariā, quod fuit sine dubio honestū, & pium, vt frater pro fratre laboraret, vel maxime in salutis causa, dicta Ænee persona, dicit labores eius cū miseratione, infortunia quoq; infanda commemorans. Et vt magis auxiliandi prouocaret affectum, dicit eum omnia immeritum pati, & deformat inimicę personam, quę persequeretur innoxiū. cū enim dicit, Frater vt Æneas pelago tuus omnia circum Littora, iactetur odijs Iunonis iniquę, iniquam dicendo ostendit, Æneae nullam culpam extare. Iniquus est enim quisquis non pręcedente peccato persequitur quenq̃, & perniciose persequitur, atq; vt vere iniquam probaret, & maiore oneraret inuidia. Persequitur, inquit, eum omnia circum littora, vt nullo loco nocendi occasionē prętermiserit, ac per hoc, nec in pręsenti omissurā intentionē odij sui. his addidit, nota tibi. & hoc ad laudem Cupidinis pertinebat. maximum. n. crimen eius esset, si fratris aduersa nesciret: vnde aūt Venus nota esse fratri fratris incōmoda diceret, ipsa euidēter affirmat dicēdo. ☞ Et nostro do. s. do.) Hoc genere compellit eum ad ea complenda, quę fratri essent profutura. si. n. pręteritis frequenter doluit, debet etiam nunc cauere, ne iterum dolenda succedant. ☞ Hunc Phœnissa tenet Dido.) Pręstruit sine labore posse perfici, quod erat dictura faciendum. Iam, inquit, tenet eū Dido vsq; adeo bona voluntate, vt fabulis blandis moras procuret, ne quoq; abscedat, ostendēs non esse difficile, vt teneatur animus eius affectu, ac per hoc non esse iam necessarium amoris initium, quod habere difficultatem posset, sed amoris argumentum, verum ne Cupido diceret, si iam amat, quid opus est vt ad eam pergam? vtrūq; poeta seruauit, & ostendit nullam esse in causa difficultatem, q̄ iā Dido amaret. Et dixit necessitatem, qua ipsius amoris desideraretur augmentum. Ait enim. ☞ Vereor quo se.) Cum hoc dicit, ostendit talē amorem Didonis fuisse, qui ratione Iunonis quę in illa ciuitate magna veneratione coleretur, posset abrumpi, proinde necessario quęri rebus iam collocatis fundamentum, vt talis amor imponeretur Cupidinis opera, quem inimicę potentis visus expugnare non posset, voluntarius quippe amoris assensus, & humano arbitrio exortus facile potuit eadem voluntate dissolui, etiam si Iuno e diuerso non esset, sin vero diuinis ardoribus fuisset iniectus, hūc nec Didonis perfidia rumpere potuisset, nec Iunonis authoritas. ☞ Haud tanto ces. car. re.) Cardo est proprie qui ianuam tenet, vel postis: hic fidem facit cum fores clauduntur, & tribuit firmitatem, denique ipse Virgilius cum patefactum Priameiæ domus vestibulum diceret. Et emoti, inquit, procumbunt cardine postes. Translatione igitur hic visus poeta ait, haud tanto cessabit cardine rerum. erat enim in potestate dissoluere amorem, quem voluntate susceperat. cæterum diuinitus impactus non posset humano arbitrio submoueri: asserit ergo necessarium esse remedium, cui omnis illa factio superata succumbat. Idcirco ait. ☞ Quo circa capere ante dolis.) Vt non tantum amet Æneam, quantum iudicio suo amādum putat, sed tantum maiore violentia cogatur in amorem, quantum mater amat filium, cuius amor nullius violētia numinis valet abrumpi. Quocirca capere ante dolis, tractat Virgilius pręuenienda remedio mala, quę metuimus ne accidant, q̃ velle afflictis rebus, & perditis subuenire. Narrata desideriorum summa, quæstionibusq; omnibus diligenti examinatione discussis, vt super effectu desiderij complendo, instructum Cupidinem redderet, necessaria protulit, plurimum enim prodest in rebus gerendis iuuare consilio eum, quem in negocio expediendo pręfecerit quisq;, libenter quippe mandata suscipiet, cum aduerterit impositum munus cōpendioso remedio releuatum. dicit ergo consilium suum instructum ratione personę, loci quoq;, & temporis, temporis quo Ascanius iussu patris venire præceptus est, hoc est quod ait.

ASCENSIVS.

¶ At Cytherea nouas arteis &c.) Interea (inquit) dū pro Ascanio missus accelerat Achates, Venus verita, ne Dido a Iunone solicitata, quicq̃ mali Æneę moliatur, vult eam capere amore Æneę: quocirca Cupidinem, deum amoris, qui se in mille formas transmutare nouit, qui & filius Veneris est: rogat vt pro Ascanio: ad Didonē ductus, illi occultum inspiret amorem quod & factum est. Vnde dicetur alibi, Ardet amans Dido. Dona. dicit hoc loco sic. ☞ At Cytherea) .i. dum hęc gererentur. Necessaria metuentis Veneris deliberatio, cuius ęstus augebat cōsideratio loci temporis & personę. Erant ab Achate perficienda iussa. Et periculosum credere nepotē, eidem periculo in quo erat Æneas, ne tota simul progenies interiret. Nam q̃uis Troiani essent humane suscepti: metuebatur fallax natura Tyriorum, & stimulus Iunonis, ne ipsa opportunitatē loci & occasionem temporis nacta, terra opprimeret, quos mari extinguere non poterat. ☞ Nouas arteis.) Artes ergo nouę .i. consilia elaborata exquiruntur, vt Ascanius non pergeret: & tamen Achates iussa faceret: fallit ergo omnes, & pręfert Ænee amorem, sibi cōcilians Didonem: nam neq; Æneas iratę resistere potuisset exigua substantia. Neq; conuulsis nauibus, & in hyeme effugere. ☞ Nate.) Breuiter omnia consilia sua exprimit: & q̃uo fieri posset, ostendit: & honestum, facile, & necessarium demonstrat. ☞ Meę vi.) Vendicat sibi necessitudo parentum, quicquid liberi possunt. Et docet inter filios & parentes, tale debere esse volendi, & nolendi studium: vt in multis licet corporibus, voluntas vna, & necessitudinis vinculum, indistinctum, integrumq; produret. ☞ Tela Typhoea.) Facile ostendit esse q̄ petit q̄ enim potuit Iouis fulmen contemnere: facilius poterit fœminę mentem possidere: ergo ita dixit, ne ille excusaret propter Iunonem. Fecit ergo beneuolum filium, dicendo nate item q̄ potior esset Ioue, & q̄ esset potentia sua. ☞ Ad te.) q. d. non est alter qui tantum aut debeat, aut possit. ☞ Supplex.) Admonuit pietatis, vt filium: rogauit, vt deū: quid igitur accessit oneris, cum est rogatus ab ea, quę authoritate parentis iubere poterat. ☞ Frater vt Æ.) Fecit beneuolum & attentum: nunc facit doclē, subiuncta narratione totius negocij: dixit, Frater tuus: vt appareat operam, non in extraneo exponēdam, sed in fratre esse necessariā. Ergo honestum, & pium, vt frater pro fratre laboret: pręsertim in causa salutis. Adiungit labores, vt moueat cōmiserationē: & ostendit iniuste pati: & deformat personam aduersarię, quę persequatur innoxium. ☞ Nota ti.) Hoc ad laudem Cupidinis pertinet: maximum enim crimen esset eius, si fratris periculum nesciret. ☞ Doluisti.) Si pręterita doluit, debet cauere ne rursus dolenda succedant. ☞ Dido tenet.) Ostendit facultatem petitionis: nam si iam Æneæ affecta est, non est opus initio amoris, in quo magna est difficultas, sed augmento: desideratur autem augmentum, quia timetur Iuno a qua amor talis posset abrumpi. ergo opus erat tali amore, qui non posset abrumpi a Iunone. ☞ Cardine.) Hic fidem facit, cū fores clauduntur: & tribuit firmitatem. Ergo dixit. ☞ Tanto cessabit. c. r.) Erat enim in potestate absoluere amorem, quem voluntate susceperat: sed diuinitus impactus, non posset humano arbitrio summoueri: asserit ergo necessarium remedium, quo omnis illa factio succumbat. ☞ Mecum.) Tanto amore amet: quanto mater amat filium, cuius amor nullius violentia numinis valet abrumpi. ☞ Capere ante.) Ostendit melius esse ventura propulsare, q̃ iis qui venerint, remedia quęrere. ¶ Ordo est. At .i. sed: Cytherea .i. Venus: versat, id est agitat: pectore. s. suo, arteis nouas, id est quales pro Ænea nondum exercuerat. & noua consilia: vt videlicet Cupido mutatus faciem .i. totius corporis facturam, & ora .i. eam partem, quę vulgo facies dicitur, habens mutata .i. in similitudinem Ascanij transfigurata, aut transformata, veniat pro Ascanio dulci .i. loco Ascanij, qui Æneæ dulcis est, & vt incendat donis reginam furentem .i. alioqui captam vehementi amore: dictum enim est, Obstupuit primo aspectu Sidonia Dido, vult autem incendi donis quæ Achates allaturus est: & ut implicet ignem. s. amoris: ossibus .i. medullis: quia dicetur in. iiij. Est mollis flamma medullas, Interea & tacitū uiuit sub pectore uulnus. Quippe .i. quia certe ipsa timet, domum ambiguam .i. cuius est ambigua fides, quia a fœmina regitur: sed vt in. iiij. dicetur: uarium & mutabile semper fœmina: & Tyrios bilingueis .i. fallaceis: aliud mente aliud ore continētes, sunt enim bilingues .i. aliud hic, & aliud illic dicentes, fraudulēti, quasi serpentinis linguis, quæ trisulcæ sunt, appropiantes: Iuno atrox, scilicet in Troianos: vrit, id est incendit curis: & cura. s. Veneris: recursat, id est redit celeriter in animum Veneris, sub noctem .i. paulo ante noctem, id. n. ex more facit cura: vt quo tempore alij se quieti dant, soliciti se crucient. Ergo, quia id ea de causa constituerat, ipsa alloquitur amorem aligerum .i. alas gerentem, & velocē; his dictis, id est uerbis sequentibus: vnde nomen est hic dictum, & non participium, o nate. s. Cupido fili, meæ vires, & mea magna potentia, quia sine amore parum faceret Venus, & o nate, qui

solus

ſolus téñis.i.contemnis:tela patris,ſummi.i.Iouis,Typhoea,aut Tryphoia.i.quæ Iuppiter in Tryphoea gigantem iniecerat, hoc eſt fulmina,quæ Cupido cum ipſe ignis ſit, non timet, alitur enim, non læditur talibus telis (Sane a nominatiuo Typheus,deduci debet Typheeus,quod fortaſſis & hic ſcribendum eſt:aut id mutauit poeta,propter frequentiam vocalium,& diphthõgum reſoluit:aut more Latino,qui oe ſcribunt,& e pferunt,vt ſit Typho° in principali,& Typheus in deriuatiuo : aut more græco, qui oe ſcribunt,& i proferunt:vt ſit Typhoius triſſyllabũ in primitiuo, & tetraſſyllabum in deriuatiuo. Priſcianus ſentit Typhea p Typhoeia:poſitum. In multis tamen non vitauit poeta huiuſmodi vocalium concurſum, vnde Tegeeæ, & Eeęq; inſula Circes,&c. Præterea ſi poſſeſſiuũ in primitiuum reſoluatur,erit licentioſa locutio,quia duo genitiui diuerſa ſignificãtes, vni ſine cõiunctione dabuntur:vt ſit,Tela Typhoei patris ſummi:non enim Typhoeus,pater ſumm° eſt,ſed dici poſſunt,Tela Typhoi,quia paſſus ẽ, & Tela Iouis,qui ea intulit:vnde melius per poſſeſſiuum locut° eſt,licet nõ frequens ſit tale loquendi genus,quale eſſet, Lego cõmentarios Virgilianos Seruii,id eſt quos Seruius edidit in Virgilium.)ego.ſ.dea,& mater tua,confugio ad te, & poſco, ſupplex cum imperare poſſem:tua numina,id eſt opes numinũ tuorum. Nota ſunt,ſup.tibi:aut nota,ſup.res eſt tibi,hoc ẽ tu noſti,aut nota recito tibi,vt.i.qualiter Aeneas frater tuus,iactetur pelago circũ oĩa littora,odiis.i.propter odia Iunonis iniquæ (Secundũ Seruium legitur, Iacteturq;:quo non alia de cauſa adderetur q;,q̃ vt ſyllaba:tur,producatur:nam ea licentia, qua in principio tertii pedis,quoties ſit vltima dictionis,recẽtiores crebro vtunť:maiores parcius vſi ſunt:qui non oĩno vacare velit.)poſſet & ſic cõſtruere, q; pro &,nota,ſup.ſunt:aut res eſt nota tibi: vt frater tu° Aeneas,&c.&.i.ſimul,doluiſti ſæpe noſtro dolore,id eſt quo nos .i.ego,& filius meus doluimus:hoc eſt condoluiſti nobis,& propter nos:Dido Phœniſſa.q.d.de genere Pœnorum,qui verſipelles ſunt,& id callide facit,cum.n.a ſpecie,& perſona ipſa,accuſare nõ non poſſumus:ad genus recurrimus,ſicut contra in purgatione dixerat Ilione°,Parce pio generi: Dido ergo Phœniſſa,id eſt ex Phœnicia profecta:tenet.i.quaſi in poteſtate habet nunc:hunc.ſ. fratrem tuum Aeneam,& moratur.i.detinet,blandis vocibus quibus parum fidei adhibendum eſt. Nã tunc præcipue blandiuntur mulieres,dum decipere volunt: & vereor quo.i.in quẽ exitũ vertant ſe hoſpitia Iunonia,id eſt Carthagineñſia,quibus Iuno præſidet:ipſa enim haud.i.non ceſſabit tanto.i.intantũ, aut tantiſper, dum Aeneas illinc abitum parabit:cardine.i.ab inſtitutione principali rerum.i.non deſinet Iuno agere, quod inſtituit etiã tantillo tempore:& ita legendum eſt: vt Seruius, tantũ, non tanto Vel legendo,tanto,ordo erit, Ipſa Iuno(quam propter odium non nominat:aut quia dixerat odiis Iunonis iniquæ,& quo ſe Iunonia vertant hoſpitia,fruſtra repeteret.)haud, id eſt non ceſſabit, tanto cardine rerum.i.cum res ad tantum cardinem perduxerit, i.cum iam caput totius odii ſui,in ciuitatem ſuam impulerit:q̃ſi ſoricem in muſcipulam illexerit.Donatus tamen ad Didonem referre videtur:vt patuit,vt ſit,Dido non ceſſabit amare tanto cardine, id eſt tanta firmitate, & fide rerum, quæ quaſi in cardine voluuntur:quocirca,id eſt quia vereor quo ſe Iunonia vertãt hoſpitia : ego meditor,id eſt concipio animo:capere reginam,ſcilicet Didonem:dolis,id eſt arte Cupidinea,& cingere,id eſt irretire:flamma.ſ.amoris:ante.i.priuſquam a Iunone., ſupp.in odium Aeneæ vertatur,& in eius perniciem quidquam faciat:ne mutet ſe quo.i.quouis numine,potiſſimum tamen de Iunonis odiis veretur:ſed teneatur mecum.i.vti ego.magno amore Aeneæ.i.indiſſolubili amore,amet Aeneam vt ego quæ eius mater ſum:ita vt Iunonis inſpiratio,non tantum poſſit,quantum vis cæci amoris: & per hanc fictionem docet poeta,nullum eſſe tantum mortaliũ animis furorem,ac Venerei amoris. Verũ Seruius vult,vt ſit mecum non meo amore,nec quo ego amo,ſed meo,hoc eſt, Veneris commercio. Nam,non idem amor in amica & in matre eſt.ſed nihil tam laſciuos amores conciliat,quam Venus.

Quo facere id poſſis,noſtram nunc accipe mentem,
Regius accitu chari genitoris,ad vrbem
Sidoniam puer ire parat,mea maxima cura,
Dona ferens pelago & flammis reſtantia Troiæ.
Hunc ego ſopitum ſomno ſuper alta Cythera,
Aut ſuper Idalium ſacrata ſede recondam,
Ne qua ſcire dolos,medius ue occurrere poſſit.
Tu faciem illius noctem non amplius vnam
Falle dolo,& notos pueri puer indue vultus,
Vt cum te gremio accipiet lætiſſima Dido
Regaleis inter menſas,laticemq; Lyæum,
Cum dabit amplexus,atq; oſcula dulcia figet,
Occultum inſpires ignem,fallasq; veneno,

SERVIVS.

❡ Qua.) Id eſt quomõ. ❡ Accipe.) Audi:vt econtra,Da,id eſt dic: vt,Da Tityre nobis. Da non indebita poſco. ❡ Mentẽ.) Diſpoſitionem,cõſilium. ❡ Accitu.) Euocatiõe,Et eſt quartæ declinatiõis. ❡ Vrbẽ Sidoniã.) Quam tenent Sidonii. ❡ Mea maxima cura.) Et Aeneas cura eſt,ſed Aſcanius maxima: cui regnum Italiæ, Romanaq; tellus debentur:& vbique Aſcanius maxima cura Veneris introducitur:vt Veneris iuſtiſſima cura. Item, Hunc tegere, & diræ valeam ſubducere pugnæ. ❡ Sopitum ſomno.) Vnũ quidem eſt ſapor & ſomnus: ſed modo ſopitum irrigatum intelligim°. ❡ Idalium.) Cypri nemus eſt,in quo oppidum breue,vt paulopoſt, Idaliæ lucos. Itẽ, Idaliumq; nemus. ❡ Sacrata ſede.) Vel templi,vel oppidi. ❡ Ne q̃ ſcire dolos.) Qua vacat,vt frequenter diximus. ❡ Medius.) Importunus,incongruus. ❡ Tu faciem illius.) Faciem pro vultu poſuit. Nullus enim faciem alterius poteſt accipere ſed vultum, qui pro mẽtis qualitate formatur. Vnde infra eſt,Et notos pueri puer indue vultus. ❡ Noctem non amplius vnam.) Vt ſupra diximus, artis poeticæ eſt non omnia dicere. Vnde nunc præmiſit noctem vnam. Nec enim dicturus eſt,aut abſceſſum Cupidinis,aut aduẽtum Aſcanii. ❡ Pueri puer.) Argumentum a facili. ❡ Regales inter menſas.) Epulas intemperantes,in quibus caſtitas rara eſt: & facilis amoris occaſio,vnde eſt illud Terentii,Sine Cerere & Libero friget Venus. ❡ Laticemq; Lyæum.) Latex proprie aqua eſt,ab eo quod intra terræ venas lateat:ſed & vinum latet intra vuam. Vnde nunc dixit laticem. Lyæum autem pro Lyæium dixit figurate, ponens principalitatem pro deriuatione. ❡ Occultum inſpires ignem.) Diffinitio amoris eſt,ignis occultus. ❡ Veneno.) Venenum dictum,q; per venas eat.

DONATVS.

❡ Regius accitu.) Perſonæ q; in cupidine & Aſcanio ætas cõſimilis eſſet,merito dixit puer ire parat,qa diſpoſuerat dicere, Et notos pueri puer indue vultus,præſtruebat,vt oſtenderet in cõmutatione tatione formæ ætatis commutationem nõ futuram eſſe difficilem, ad perſonæ rationem ẽt illud accedit, qđ conſilii ſpondebat effectum. Illi enim ſperabat reginã daturam oſcula vtpote puero,& dulcia, qa amabilis eſt ætas puerilis,cuius perſonæ gratiam auctura erat prælatio munerum, nam primo libenter gratiæ danti referuntur. In honore ẽt eſt ille, qui munerum perlator extitit ❡ Dona ferens pelago.) Talia, inqt,dona,quæ ex maiore vi ignis.ſ.& pelagi liberari nõ potuerint,vel ſupereſſe hoc ideo, vt viderentur intereſſe meliora, interea ad perſonæ rationẽ etiam hoc pertinet,quod ait,mea maxima cura.nolebat.n.mittere Aſcaniũ,ne duorum ſolicitudine frangeretur, vel ne eũ mitteret,qui exoriente violentia,vel dolo,ſibi per ætatẽ adeſſe nõ poſſet, vel quia vltra liberorũ affectum nepotes haberi dicuntur. Ne autem diceret Cupido,cũ ego perrexero,quid fiet,ſi ſequatur Aſcanius:ait. ❡ Hunc ego ſopitum ſomno.) Bene ſomno ſe dixit capturum puerũ, In quibus actibus illa ætas poſſet retineri,vel certe,qui pueri omni cura vacui altius & diutius dormiunt,& mora fuerat neceſſaria dum Cupido iniũcta matris cũpleret, annectit mandati ſummã ſimul etiã faciendi conſilium ſuggerit,opportunitate tẽporis expeditum & idoneũ ſatis ad capiendos mulieris animos.mulier quippe mandabat,quæ fœminarum metus optime noſſet.deſignat igitur tẽpus quod amoribus opportunum ẽ, deſignat ẽt locũ dicens. ❡ Tu faciem illius.) Huic ſententiæ etiam Teren.aſſentitur,qui dixit,Sine Cerere & Libero friget Venus, vñ hic facilior eſſe potuit mentis inclinatio,quia vtriq; ſuppetebat, vtpote in reginæ conuiuio,noctẽ non amplius vnã,vt oſtenderet non longi tẽporis operã neceſſariam,& mature id fieri debere,qa Aſcanius non potuit prolixo ſpatio ſomni occupationibus detineri. Cõpletis omnibus,quæ artifex & ſolicita loquebatur,videam° quid aſſignet perſonæ filii,nullum dat ille reſponſum.quid.n.perſonæ matris vel maxime in tali cauſa reſpõderet:& tempus facta non verba vel fabulas exigebat.

ASCENSIVS.

❡ Quo facere id possis.) Nostrā nūc accipe mentē. Eandē rem ꝑsequitur Venus, cuius orationis est hæc prosecutio: in qua docet viam, qua Cupido quod petit: peragere posset: vtitur ergo omni artificio ad persuadendū: nā ostendit honestū esse: vt ꝑ fratre cōtra Iunonē iniquā: & vtile, vt. s. fratris saluti cōsulat. & facile, qa viā docet: & ne forte Cupido, se Iouis vltionem timere excuset: præmissum est, ꝙ solus tela patris summi cōtemnere potest. Rogat ergo, vt pro Ascanio, quē ipsa tantisper in locis sibi sacris molliter fotura est, ad Didonem deduci velit, & ad eam deductus, arte sua, illam in Aeneā inflammare. Donatus sic. ☞ Puer ire parat.) Ostendit, in cōmutatione formæ ętatis, cōmutationem non fore difficilē. ☞ Maxima cura.) Nolebat mittere Ascanium, ne duoꝝ solicitudine frangeret: vel is mitteret: qui ex oriente tumultu, sibi, ꝑ ętatem cauere nō posset. ☞ Hunc ego.) Ne diceret Cupido qd fiet de Ascanio, si ibo. ☞ Sopitum.) Nam illa ætas multū, profundeq́ dormit: ergo erit sat temporis ad capiendos mulieris aīos. Designat etiā tēpus & locū amoribus aptum. Noctē. n. erat spatiū breue: sed erat properandū, ne lōgi tēporis opera esset necessaria: qa Ascanius lōgiori somno teneri non potuit. ❡ Ordo est. Accipe. i. intellige: sicut da. i. dic: nostrā mentē. i. conceptum nostrum: qua. s. via, & ratione. (non dices, qua mente: nā qua, plenum est, intelligitur tamē via: aut ratione: sicut, Si qua fata sinant &c.) tu possis facere, id. s. quod me velle, dixi: Puer regius. i. filius regis, cui regnū Hesperię debetur, parat ire ad vrbē Sidoniā (, hic secunda corripitur, quę fere ꝑducitur, vt Teucrū memini Sidona venire: & Sidonia Dido.) i. Carthaginē a Didone Sidonia conditā: accitu. i. aduocatu & citatione: genitoris. i. patris Aeneę chari. i. q illi char⁹ est, puer dico regius, appositorie, mea maxima cura: quia, scit illi regnum (vt dixi) a fatis promissum (vnde Iuppiter, At puer Ascanius, &c.) parat ire ad vrbem Sidoniam. ferens. i. adferens secum dona: restantia. i. quæ reliqua sunt, pelago. i. post iacturā factam in pelago: quia dictū est: Arma virū, tabulæq́, & Troia gaza ꝑ vndas: & flāmis Troiæ. i. post incendiū Troię: Iliacis erepta ruinis, ego recondā. i. abscondā, & reponā hunc. s. puerū regiū: sopitum, i. irrigatum, & immersum: somno. s. ꝓfundo: recondā dico, in sede sacrata. s. Veneri. Aut super alta Cythera, insulā vicinā Lacędemoni, contra Spartā, in qua Veneri tēplum a Phœnicibus cōditū dicunt. Aut super Idaliū nemus illud in Cypro: vbi ēt templum habuit Venus: sed antiquissimū, in Ascalone, vrbe Syriæ: nequa. i. ne aliqua ratione possit scire. i. percipere dolos. i. fraudē nostram ve pro vel possit, occurrere medius. i. iportunus. Est autē duplex sensus: aut enim ideo non vult puerum scire dolos, ne irrotetur, quia (vt dixit Iuuenalis) Nec tu pueri contēpseris annos: Sed tibi peccaturo obsistat paruulus infans, aut melius ideo ne puer nesciat celare, si scierit, & ita occurreret forsā medius, ita vt visis geminis Ascaniis Dido fraudē deprehenderet. Tu mutatus faciem. i. vultum illius. s. pueri Ascanii: hoc est habens per transmutationem vultum, & similitudinem faciei illius: vnam noctem, id est ꝑ spatium vnius noctis. (Omnia enim verba, accusatiuum & ablatiuum temporis regunt, sed accusatiuum pręcipue, dū responderi potest ad quandiu aut quandudum, & cum sit tempus cōtinuū, vtcunq́ Valla reclamet.) non amplius. s. ꝙ per vnam noctem: & ponitur absolute. falle. s. Didonem, dolo, id est deceptione: & tu puer (habent. n. Cupido, & Bacchus, perpetuā iuuentam.) indue vultus pueri. s. Ascanii, notos tibi, quia cum esset fratris filius, potuit eum satis nosse, vt cum. i. quando Dido lętissima: propter dona, & aduentū tāti hospitis & pulchritudinē pueri: accipiet te gremio. i. in gremium suum. (id autē est inter femora, sicut sinus inter brachia. Vnde iocunda est poetę fictio: quia illic nascitur fere mulierib⁹ Cupido.) Accipiet dico te gremio, inī mēsas regaleis. i. regali luxu splendidas & opiparas, quę certissimū Cupidini aditum parare solent: &, inter laticem. i. liquorem latentem in vuis: Lyęum, pro Lyæium. i. bacchicum, hoc est inter vina, & cum supple dabit amplexus: & figet. i. firmiter imprimet: oscula dulcia. i. suauia, tu inspires, supple tunc amorem occultum: & fallas veneno. i. incendio amoris, quod per venas, vt venenum, diffluit, vnde est in. iiij. in principio, Vulnus alit venis, & cęco carpitur igni.

Hic, vitiū obolisci erat quę nūc emendauimus.

Ordo.

POE.

Paret amor dictis charæ genitricis, & alas
Exuit, & gressu gaudens incedit Iuli.
At Venus Ascanio placidam per membra quietem
Irrigat, & fotum gremio dea tollit in altos
Idaliæ lucos, vbi mollis Amaracus illum
Floribus, & dulci aspirans complectitur vmbra.
Iamq́; ibat dicto parens: & dona Cupido
Regia portabat Tyrus duce lætus Achate.
Cum venit, aulæis iam se regina superbis
Aurea composuit sponda, mediamq́; locauit.

SERVIVS.

❡ Paret amor dictis.) Vt supra, pro Cupidine amorē posuit. ☞ Et alas Exuit.) Laus ingens Ascanii ꝑ trāsitū. Si quidē alis tantum depositis Ascani⁹ fuit. ☞ Placidā per mēbra quietē.) Aut epitheton est quietus: aut ideo placidam dixit, qa est quies q potest ēt somnioꝝ terrore turbari. ☞ Fotū.) Sublatū ☞ Amaracus.) Hic puer regius vnguētarius fuit, qui casu lapsus dū ferret vnguēta, maiorē ex cōfusione odorem creauit. Vnde optima vnguenta, amaricina dicuntur. Hic postea in herbā sampsucum versus est, quā nūc etiā amaracum dixit. ☞ Iāq́ ibat.) Cum vix Venus ista dixisset. Sane neq́ festinātib⁹ personis, neq́ minoribus est respondēdi facultas, vt hoc loco Cupidini, vt Mercurio supra. Idem in quarto, vt in septimo furiæ. ☞ Cum venit.) Aut pro cum veniret: aut cum, sit aduerbium temporis pro dū. Nec enim potest coniunctiui modi particula iūgi indicatiuo. Sane sciendum malo errore cum, & dum a Romanis esse confusa. ☞ Aulæis.) Velis pictis, quæ ideo aulęa dicta sunt, quod primum in aula Attali regis Asiæ, qui populum Romanum scripsit hæredem, inuenta sunt. Ideo autem etiam in domibus tendebantur aulęa, vt imitatio tentoriorum fieret: sub quibus bellantes semper habitauere maiores. Vnde & in thalamis hoc fieri hodie cōspicimus. Varro tamen dicit vela solere suspendi ad excipiendum puluerem, quia vsus camerę ignorabatur. Vnde Horatius, Interea suspensa grauis aulęa ruinas In patinam fecere, trahentia pulueris atri. Quantum non Aquilo Campanis excitat agris. Sciendum sane græca nomina in α exeuntia, cum deriuationē faciunt, α in æ diphthongum conuertere: vt αὐλή aulęa, ἰδέα idęa, ἀττικά ætnęa. ☞ Superbis.) Nobilibus. vt Ceciditq́ superbū Iliū. ☞ Aurea.) Si Dido aurea, pulchrā significat: & est nominatiuus Si sponda, septim⁹ qdē est, sed synęresis fit, & spōdeus est. ☞ Spōda. Antiq subadia nō habebant: sed stratis trib⁹ lectis epulabant. Vñ & triclinium sterni dicitur, sic Cicero, Sterni triclinia, & in foro sterni iubebat. Vñ apparet errare eos, qui triclinium dicunt ipsam basilicā, vel cœnationē. ☞ Mediāq́ locauit.) Ipse. n. apud maiores domini fuerat locus, vt aperte Salustius docet, Igitur discubuere, Sertorius inferior in medio: super eum, Tuscius Fabius Hispaniēsis senator ex ꝓscriptis, in summo Antonius: & infra Scriba Sertorii Versi⁹: & alter scriba Mecœnas in imo: medius inter Tarquiniū & dominum Perpenna.

DONATVS.

❡ Paret amor dictis. Officiosi filii partes commendat, quippe quē hortabatur matris affectus & fratris charitas excitabat. exuebat aūt alas, vt alienam speciē mentiri potuisset. Et gressu gaudens incedit Iuli, gaudentē inducit Cupidinem, vel ꝙ quasi Ascanius ibat ad patrem, vel quod plena voluntate iussa matris implebat. Hoc est enim pręcipuum obsequentis studium, si libens agat, quę præcepta sunt, nec inuitus cōpleat. Ergo Cupido agebat partes suas. ☞ At Venus Ascanio.) Tractatur natura hominis & ętatis, pueri enim facile dormiunt, vtpote securi quod facilius fit & diu si accedūt alia, quę animū cuiuscq́ diuerso suauitatis sensu magis ac magis inuitent. Prouidetur locus, mollicies quoque & flores, odor florum, recessus, silētium, & opacitas vmbrarum, dicit. ☞ Ibat duce lętus Achate.) Ecce subtilitas simulantis alienā personam ipsum primo Achatem fallit, qui aliū ducens pro alio transfigurationem factam non videbat portabat dona regia & lętus fuit, non fatigabatur puer onere munerum nec tædio ponderis aut itineris frangebatur. supra enim dixit, Pallam signis auroque rigentem, & sceptrū Ilione quod gesserat olim, vt ostēderet spēs quas puer pro leui ferre non posset. ☞ Cum venit aulęis.) Ecce ꝓuenit opportunitas loci & temporis quā prędixerat Venus, nam ea hora, qua Cupido pro Ascanio veniebat, cœperat discumbi. Et primum quidem discubuisse inducit cōuiuam dominā & ambitione quę conueniebat reginæ, eo vel maxime tempore, quo susceperat hospitio tantum regem, cęterosq́ Troianos, eo loco q potior apud veteres fuit, denicq́ & Sallust. Sertorii cōuiuium sic describit, vt ipsum quia potior fuit.

ASCENSIVS.

❡ Paret, &c.) Nullo dato responsio, nisi fortassis solo nutu Cupido

pido matris præcepta obiuit, in qua re docentur filij, parentū præceptis obtemperare debere: vsque adeo vt parētes, solo nutu certiores fiant, vt quod iusserint, facturi sint. Docet ergo, quomodo se Cupido in vultum Ascanii transformauit, de qua re Donat. sic. ¶ Paret.) Nō respōdet, quid. n. personæ matris, vel maxime in tali causa respōderet? & tēpus, facta, non fabulas, exigebat. Ergo se officiosum matri præstat. ¶ Gaudens.) Vel, vt filium exprimeret ad patrē euntem: vel qa plena voluntate, iussa matris implebat. ¶ At Venus.) Natura puerorū tangitur, qui securius, & diu dormiunt: si etiā accedant alia oblectamenta, vt secessus, flores, & odores, & mollicies, opacitasq; vmbræ. ¶ Duce Achate.) ergo hunc fallebat, & lætus portabat dona. Quia non frāgebat onere munerū, nec tedio viarū. Cum venit, executus est iussa mature: quia pꝑuerit conuiuium, & venit cum iam discumberent in aptissimo tēpe. ¶ Mediam.) Nam is locus potior apud veteres fuit. Nā Sallustius ita Sertorij conuiuiū describit: vt ipsum quia potior fuit collocasset in medio. Beroaldus aūt in Seruium, quantum ad definitionem triclinij, dicit sic. Errauit ergo Quintilianus qui in. xj. triclinium, pro cœnatione, & conclaui posuit, sic scribens: Vix eo limen egresso triclinium illud supra conuiuas corruit. His verbis haud dubie, Quintilianus triclinium appellat, id quod Cicero cōclaue noīauit in. ij. de oratore: vbi idem quod Quintilianus exēplum referens, inquit: hoc interim spatio conclaue illud vbi epularetur Scopas, concidisse. In eodē quoq; exemplo, enarrādo Valerius Maximus, ita scribit, Eo momento temporis, triclinium in quo Scopas epulabatur, collapsum est: vbi triclinium pro cœnatione apertissime ponitur, ꝙ si vera est opinio Seruij, errauit etiā Vitruuius architectus, qui in. vi. docet, quemadmodum triclinia partim æstiua, partim hyberna sint ædificanda: & in quā coeli partem vertenda. In expositione itaq; triclinij Seruio in parte suffragor, nanq; in eo ꝙ ait, triclinium sterni solitū fuisse, qm̄ antiq tribus stratis lectis epulabantur, hominī assentior. Vnde & apud Pliniū legimus triclinia Romę fuisse argentea, quę ꝓculdubio ꝓ ipsis lectis discubitoriis, ac tricliniaribus accipiuntur. Nam & Liuius idem ferens: ait, Lectos eratos, ab exercitu Asiatico Romam adductos, quod autem inficiatus Ser. nusquā triclinium ꝓ cœnatione reperiri: in hoc ab eo apertissime dissentio: & vt dissentirē, monuit me vetustissimorū scriptorū authoritas: quos testes citaui: quibus magis profecto credendū est q̄ Seruio. Tricliniū itaq; (vt breuiter cōcludā) ipsos lectos discubitorios significat, & ipsa cœnationem: & in vtraq; significatione, eleganter & erudite vsurpabimus. Hęc ille. ¶ Ordo est. Amor. i. Cupido, deus amoris, paret, id est obtemperat, & obedit: dictis. i. mandatis: quia tamen dixerat, supp. tua numina posco: potius dictis q̄ iussis dixit poeta: genitricis charę, vel quę illi pręcipue chara est: vel qa sua cuiq; genitrix chara esse debet: vt sit generale epitheton. Vnde vis quoq; est in vocabulo genitrix, vt ideo merito chara sit, quia genitrix, & exuit alas: pingitur enim alatus, & ipse gaudens, id est lætus incedit, id est ingreditur: cum volare soleat, gressu, id est incessu Iuli, id est quo Iulus ingredi solet, nam dijs peculiaris est incessus. Vnde prius, & vera incessu patuit dea. At, id est sed Venus irrigat, id est infundit per vapores: Ascanio. i. in Ascaniū quietem: placidam, id est non vehementem, quæ illi officiat, sed qua recreentur mēbra, scilicet singula: & dea, id est cum esset dea, tollit, id est in sublime fert, supple ipsum: fotum id est molliter complexū: gremio, scilicet suo, in altos lucos Idaliæ. s. syluę, vbi amaracus, id est herba in quam Amaracus puer conuersus est, mollis. s. attactu, & aspirans floribus, & dulci vmbra, id est suauiter fragranti: cōplectit illum, scilicet puerum Ascanium. Cupido ibat iam parens, id est obediens: dicto, id est mandato: aut Aeneę, aut Veneris, & ipse lętus portabat dona regia, aut regalia, aut ad regem pertinentia: Tyrijs. i. ad Tyrios, & hoc Achate duce. i. ducente, aut lęt⁹ Achate duce. Cum, id est quando venit, id est aduenit, aut cum, id est quādo venit, id est adest cum munerib⁹: regina aurea, id est pulcherrima, aut auro vestita: (Vix enim patitur versus, vt construatur, aurea sponda, nam ablatiuus primę, in a, productum definit, quod hic corripitur, nisi forte synæresis fiat.) composuit iam se, superbis. i. magnificis, & pretiosis, aulæis. i. ornamentis parietum, in aula Attali primum inuentis, quæ vulgo tapeta dicuntur: cum ea sint quę substernuntur, scabellis, aut sedibus, & locauit se mediam sponda id est triclinio, cum esset domina conuiuij: is enim locus regi conuiuij debetur. Quia vero nō dixit, mediam spondaq; locauit: sed sponda mediamq; locauit: & quia alibi sæpe synęresin facit poeta vt æreis, & ferreis, dissyllaba ponendo, ego auderem construere sic, regina composuit, id est composuerat iam se aurea: sponda. i. super spondam auream; (quia discumbebant super lectos discubitorios, vnde triclinium dictum, de quo Horatius in primo sermonum: Sæpe tribus videas lectis cœnare quaternos.) supple in aulęis superbis, id est nobilibus, aut magnifice ornatis, & locauit se mediam. s. in aurea illa sponda, & toto triclinio.

Iam pater Aeneas, & iam Troiana iuuentus
Conueniunt, stratoq́; super discumbitur ostro.
Dant famuli manibusq́; lymphas, Cereremq́; canistris
Expediunt, tonsisq́; ferunt mantilia villis.
Quinquaginta intus famulæ, quibus ordine longo
Cura penum struere, & flammis adolere penates.
Centum aliç, totidemq́; pares ætate ministri,
Qui dapibus mensas onerent, & pocula ponant.
Necnon & Tyrii per limina læta frequentes
Conuenere, toris iussi discumbere pictis.
Mirantur dona Aeneæ, mirantur Iulum,
Flagranteisq́; dei vultus, simulataq́; verba,
Pallamq́;, & pictum croceo velamen Acantho.
Præcipue infelix pesti deuota futuræ
Expleri mentem nequit, ardescitq́; tuendo
Phœnissa, & puero pariter, donisq́; mouetur.
Ille vbi complexu Aeneæ, colloq́; pependit,
Et magnum falsi impleuit genitoris amorem,
Reginam petit. hæc oculis, hæc pectore toto
Hæret, & interdum gremio fouet, inscia Dido,
Insideat quantum miseræ deus. at memor ille
Matris Acidaliæ, paulatim abolere Sichæum
Incipit, & viuo tentat præuertere amore
Iampridem resides animos, desuetaq́; corda.

SERVIVS.

¶ Iam pater Aeneas.) Religiosus: quia pater proprie omnium deorum est epithetō, vt ostendit vbiq; Virgi. ¶ Ostro.) Pro purpura posuit, vnde tingitur purpura. ¶ Dant manib⁹ famuli lymphas.) Humilis character, qui ἰσχνὸς dicitur. Vilia enim describuntur. ¶ Tōsisq; ferunt mātilia villis.) Vel minutis, vel compositis. Constat enim maiores, mappas habuisse villosas, mātilia vero a manibus, quo modo torale. Quod autē legimus, Nec turpe toral, apocope est. ¶ Quinquaginta intus famulę.) Hoc est multæ. ¶ Ordine longo.) id est dispositione secundum Tullium, qui in Oeconomicis dicit, quid vbi ponēdum sit. Nec enim debent vniuersę confundi. ¶ Cura penum.) Inter penum & cellarium hoc interest, quod cellarium est paucorum dierum, vnde & in cellam dicitur imperatum frumentum. Penus vero, temporis longi. Sane dicimus & hic & hæc & hoc penus, sed a masculino & a fœminino genere quarta est declinatio, a neutro tertia, quo modo pecus pecoris. Vnde Horatius, Portet frumenta penusq́; Masculino vero genere Plautus, Nisi mihi annuus penus datur. Fœminino Lucillius posuit, vt Vxori legata penus, Quartę autem declinationis esse Persius docet, vt In locuplete penu defensis pinguibus vmbris. ¶ Struere.) Ordinare: componere. Vnde & Structores dicūtur ferculorū compositores. ¶ Et flāmis adolere penates.) Colere. Sed adolere ꝓprie est augere. In sacris autem adolere per bonum omen dicitur. Nam in aris non adolētur aliqua, sed cremātur. ¶ Totidēq; pares ætate ministri.) Non numerus habet admirationē, sed ætatis q̄litas. ¶ Qui dapibus.) Dapes regum sunt: Epulę, priuatorum. ¶ Et pocula ponāt.) Secundum antiquum locutus est morem. ¶ Mirantur dona Aeneæ, mirantū Iulum.) Hoc ad Tyrios retulit. ¶ Flagrāteisq; dei vultus.) Hoc ad poetā refert. ¶ Simulataq; verba.) Cōposita in Ascanij similitudine.) Et hoc ex ꝑsona poetę accipiendū. ¶ Præcipue infelix.) Propter casum futurū, vt probant sequētia: Pesti deuota futuræ. ¶ Expleri mētem nequit. Gręca figura est. ¶ Tuēdo.) Dum intuetur. Et omnis gerundij modus tam ab agentis quam a patientis significatione similiter profertur, vt Cantando tu illum, id est dum cantas.

Tricli/nium. Ordo.

rē ad adiuuādā studiosorū scholasticorū eruditionē. Est itaq; penus, vt Cice. in. ij. de na. deo. elegantissime docet, oē quo vescūtur hoīes: cui suffragaē. Festus, scribēs, penora dici res necessarias ad victū quotidianū. Penarū vero (vt inqt Varro) appellarunt locū in quo penus seruabatur. Ciceronis, ac Festi authoritatē corroborāt verba Sceuolę iuriscōsulti, q ad demonstradā penum, ita scripsit: penus est (inqt) quod esculentū, aut potulentū est. Cæterum vnde ipsum penoris nomen deducaē, cōmodissime declarat Phauorinus apud Gelliū his verbis, Quę longe visionis gratia cōtrahunē & recōduntur, ex eo ꝙ nō in promptu sint, sed intus & penitus habeanē, penus dicta sunt: & apud iurisconsultos titul⁹ est de penu legata: vbi quę appellatione penus intelligātur, copiosissime disputatur. Præterea officiū fuerat diligentis cōmentatoris, illud quod a grāmaticis, ac litteratoribus quęri solet de Virgiliano versu nō tacere: vtrū. s. legendū sit, Quibus ordine longo Cura penum struere: vel, longā penum, vtrunq; .n. legi solitum est: huc adde ꝙ cellariū vix vnquā in ea significatione qua tradit Serui⁹, reperitur: videtur .n. cellariū illa figura dici, qua panarium. granarium, penarium: vt pro cella, ac repositorio potius accipiatur, q̄ ꝓ ipsis rebus recōditis: quēadmodū (inquit Varro) panarium dicitur, vbi panis seruatur: granariū vbi granū recondiē: & penariū vbi penora custodiūtur. hoc ita esse docet Dona. scribens, Cellariū dici a ponendis, celandisq; rebus esculētis, & potulētis: Quin & iurisconsultus digestis, de legatis, apertissime ostēdit Cellariū ipm esse locū, non res. Cuius verba hęc sunt, Itē Cellariū iūctum eidē dictæ ab hærede meo, ei concedi volo, apud Col. titulus ē, quēadmodū villica tractare debeat penora, siue cellaria: q quidē inscriptio, si non est subdititia, indicat Cellaria idē esse quod pen⁹ &, fere, congruit cum significatu Seruij. Cellarius vero masculino genere dicitur is qui præest cellario, & penoribus recondēdis: de quo videtur intellexisse Plautus, inquiens; Sum promus condus procurator peni. de hoc Martialis: Hinc cellarius experitur artes, & Colu. in. xij. quibus (inquit) studium fuit pistoris, & coci, non minus cellarij diligentiam suis pręceptis instituere: & alibi: Vt cibus (inquit) & potio sine fraude a cellarijs ꝓbeatur, ℭ Ordo est,

Ordo. Pater Aeneas, & iuuentus Troiana: cōueniunt, i. simul veniunt, id ad cōuiuiū. s. Didonis: & discūbitur ab oībus ipsis super ostro, id est. purpura strato. s. super tapeta (nam super, nunc accusatiuo iūgitur apud hūc authorē, tñ etiā ablatiuo, vt, Fronde super viridi; & gemina super arbore sidunt.) Famuli dant manibus lymphas, id est aquas lympidas, & puras: & expediunt. i. expedite ministrant; canistris. i. accipiendo e canistris: Cererē. i. panē, per metonymiā: & ferunt. i. adferunt mantilia, quibus manus tergerentur, villis tōsis. i. quibus villi erant tonsi: vt promptius tergerent: famulæ, id est ancillæ, aut ministrę erant intus: quinquaginta. s. numero quib⁹ erat: cura struere. i. instruere, & disponere longo ordine, penum, id est (vt dicunt) victualia: & annuam prouisionem: & adolere, id est colere: penates. i. intimos lares: flammis. i. ignibus. (Si proprie accipiuntur penates: sensus est, ꝙ illis officiū erat flāmis; hoc est ignibus sacris incensis: colere & venerari deos domesticos: sed si per metonymiā, penates accipiuntur, pro rebus domesticis quib⁹ præsunt: sensus est, eas flāmis purgare penates, ne aut acarie, aut tineis, alijsue vermibus consumantur; ita vt eduliorū, ne corrumpantur: & vestium, ac similium rerū, ne absumantur, curā habeāt. Verum, qa de præsenti ministerio loquitur, sensus verus est, quinquaginta illas famulas disposuisse, vt ex cellarijs, ac penu, edulia debite promantur: & vt penates. i. ędes flāmis illustrenē: vt, Noctem funalia vincant.) Centū aliæ, sup. famulæ, & totidē ministri . i. famuli, pares ætate, sup. qui. i. ideo vt onerent mensas: dapibus . i. cibarijs regalib⁹ & ponāt. i. propinēt: pocula. i. potū: aut ponāt . i. disponant: pocula. i. vasa potoria. Necnon. i. insuper: &. i. etiā Tyrij frequentes, conuenere per limina læta. i. letitiam indicantia, & splendida iussi discūbere toris. i. lectis pictis: non erant ergo tanti pretij, nec tantę dignitatis, quanti & quātę tori in quibus discūbebāt Troiani: de qbus dictum est, Stratoq; super discūbitur ostro: & ipsi Tyrij: mirantur dona Aeneę, & mirantur Iulum. i. Cupidinē, quē putabant esse Iulum: & id dicit ex persona Tyriorū: & mirantur vultus flagrantis. i. ardentis, ac resplendētis dei (potest autem flagranteis dici, accusatiui casus, vt coniungatur cum vultus: & genitiui cū dei: sed hoc ex persona sua dicit poeta, qui norat deū esse.) & verba simulata. i. per, simulationē: licet ipsi ignorabāt ꝓlata: (nam si sciuissent simulata esse, non fuissent mirati, & miranē pallam. i. indumentū muliebre Didoni datū, & velamen pictum, Acantho croceo. i. figurā quidē Acāthi habens, sed colorem vnde erat auri. Pręcipue. i. principaliter Phœnissa. i. Phœnicū regis filia Dido: infœlix, quia deuota. i. destinata, & addicta (Sæpe eni malo addicti, deuoti dicuntur vt mori, aut exitio: sed etiā pro bono vt ꝓ reip. salute, deuoti dicuntur: vt Decij pater & filius. Et quia Christo deuoti sumus, vt pro eius fide mori velimus: ideo non inepte Christiani noīs professores, deuoti dicti sunt, quasi martyrio. i. confessione ad mortem addicti.) pesti futurę. i. pestifero amori: quia medullas eius exedit, & ad mortē eā impulit: neqt expleri mentē. i. habere expletā: hoc est satiatā: & ardescit. i. ardore inceditur: tuendo. i. inspiciendo: & id actiue: & mouetur. i. excitatur ad amandum pariter puero. i. eo quē puerum esse putabat donis: ille. s. Cupido in forma, & specie Ascanij pueri: vbi. i. quādo pependit, sup. in collo, & cōplexu Aeneæ: & impleuit. i. plenis indicijs significauit amorē: falsi. i. simulati genitoris: nō enim erat genitor sed frater petit. i. oritur: & per isidias visus aggreditur reginā: ad hæc. s. regina: hęret. i. affixa est: & conglutinata illi oculis, & toto pectore, & ipsa Dido inscia. i. haud sciens, ꝙ Cupido esset: fouet interdum gremio, hoc est sentit illic vim amoris, quod honesta fictione poeta (vt dixi) inuoluit, Quantus, q̄ magnus putas deus amoris insideat, aut insidat miserę. s. Didoni. q. d. non dubiū, quin maximus cum ad hoc eo venerit: at. i. sed ille. s. deus amoris , s. Cupido memor matris Acidalię. i. Veneris: hoc est mandatorū eius incipit abolere. i. delere, & in desuetudinē ferre. Sichęum. i. memoriam, ac amorē Sichęi prioris coniugis: & tentat. i. conatur pręuertere. i. præoccupare; aut a desidia, & ignauia auertere: amore viuo: aut de viuente, aut vehementi, quia dicetur in. iiij. Est mollis flamma medullas. Interea & tacitum, viuit sub pectore vuln⁹: animos resides. i. segnes, & iacentes, nulloq; amore excitatos, iampridem. i. iam a plusculo tempore. s. a morte Sichęi: & corda desueta. s. ab officio amoris: hoc est incipit amouere amorem defuncti: qui eam segnem faciebat: & inserere amorem Aeneę viuentis, qui eam agilem faciat, & acriter instiget, nec torpere sinat.

SERVIVS.

ℭ Quies epulis.) Propter regalem affluentiam, Contra supra ait, Postquam exempta fames. ℭ Mensæq; remotę.) Licet sub extranea persona, Romanorum tamen exequiē morem, apud quos duæ mensæ erāt: vna epularum, altera poculorum. ℭ Crateras.) Gręcū est, ab eo quod est hic crater, Nam latine hęc cratera diciē. Vnde Persius, Si tibi crateras argenti incusaq; pingui Auro dona ferā. ℭ Et vina coronāt.) Vina pro poculis posuit, & ē tropus synecdoche, vt Cererē dicimus ꝓ frumēto. Sic Plautus, Vinū precemur: nam illic deus præsens adest. Coronant autem est aut implent vsq; ad marginem, aut qa antiqui coronabant pocula, & sic libabant. Vnde est, Magnum cratera corona induit, Impleuitq; mero. ℭ Fit strepitus tectis.) Idest ad tecta, vt it clamor cœlo. Legitur autem & Fit strepitus tecti. ℭ Atria.) Vt supra diximus, tāgit Romanam historiā. Nā vt ait Cato, & in atrio & duobus ferculis epulabanē antiqui. Vnde ait Iuuenalis. Quis fercula septem Secreto cœnauit auus? Ibi & pecunias habebant. Vnde qui honoratiores erant, liminum custodes adhibebantur: vt, Qui Dardano Anchisę Armiger ante fuit: fidusq; ad limina custos. Ibi & culina erat: vnde & atrium dictum est. atrum enim erat ex fumo. ℭ Lychni.) Gręco sermone vsus est: ne vile aliquid introferret

Postquam prima quies epulis, mensæq; remotæ,
Crateras magnos statuunt, & vina coronant.
Fit strepitus tectis, vocemq; per ampla volutant
Atria: dependent lychni laquearibus aureis
Incensi, & noctem flammis funalia vincunt.
Hic regina grauem gemmis, auroq; poposcit,
Impleuitq; mero pateram, quam Belus, & omnes
A Belo soliti. tum facta silentia tectis.
[Iuppiter (hospitibus nā te dare iura loquuntur) DI.
Hunc lætum, Tyriisq; diem, Troiaq; profectis
Esse velis, nostrosq; huius meminisse minores.
Adsis lætitiæ Bacchus dator, & bona Iuno,
Et vos ō cœtum Tyrii celebrate fauentes.
[Dixit, & in mensa laticū libauit honorem, POE.
Primaq; libato summo tenus attigit ore,
Tum Bitiæ dedit increpitans, ille impiger hausit

Spumantem pateram, & pleno se proluit auro:
Post alii proceres. cithara crinitus Iopas
Personat aurata, docuit quæ maximus Atlas.
Hic canit errantem lunam, solisq; labores,
Vnde hoium genus, & pecudes, vnde imber & ignes:
Arcturum, pluuiasq; Hyadas, geminosq; Triones:
Quid tantum Oceano properent se tingere soles
Hyberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet.

introferret. A lychno autem lu/
cerna dicta est, vnde & breuis
est lu, vt Iuuenalis, Dispositæ
pinguẽ nebulam vomuere lu/
cernę. Horat. Vngor oliuo Nõ
qu o fundatis immundus na/
sta lucernis. Si enim a luce di/
ceretur, non staret versus. ℾ La
quearibus.) Principaliter lac°
dicitur: vt Lucilius: Resultant
ędes; lacusq;. Diminutio la/
cunar facit. Horatius. Nec mea renidet in domo lacunar. Inde
fit alia diminutio lacũnarium, & per Antistichon lequeariũ. ℾ No/
ctem vincunt.) Luminis est exaggeratio. ℾ Funalia. ℾ Sunt quæ in
tra ceram sunt: dicta a funibus: quos ante vsum papyri cera circũ/
datos habuere maiores. Vnde & funera dicuntur, quod funes in/
censos mortuis præferebant. ℾ Hic.) Tunc. est ergo aduerbium tẽ
poris. ℾ Quam Belus.) Primus rex Assyriorum: vt supra dixim°
quos constat Saturnum quem & Solem dicunt, Iunonẽq; coluis/
se: quæ numina etiam apud Afros postea culta sunt. Vnde & lin/
gua Punica Bal dicitur. Apud Assyrios autem Bel dicitur quadã
sacrorũ ratiõe & Saturnus & Sol. ℾ Hospitibus nã te dare iura lo
quuntur.) Scilicet exemplo Lycaonis: qui cum hospites susceptos
hospitio necaret: a suscepto Ioue, postquam ei epulas humanas
apposuit, versus in lupum, ostendit hospitij iura non esse violan/
da. ℾ Troiaq; profectis.) Bene noluit ꝓfugis dicere. ℾ Esse velis.)
Secundum Hetruscam disciplinam locutus est. Sic enim dicunt,
Volens, propitiusq; sis. ℾ Adsit lætitię Bacchus dator.) Alij adsis
legunt. Secundum quos Bacchus, aut antiptosis est, aut antiquus
vocatiuus. vt Socer Arma Latinus habeto. ℾ Dator.) Bene autem
addidit dator lętitię quia est & dator furoris. ℾ Et bona Iuno.)
Aut propitia, id est non irata Troianis, vt, Sis bonus o felixq; tu/
is. Aut magis bona, cœlestis est enim & inferna: vt Iunoni infer/
nę dictus sacer. ℾ Laticum libauit honorem.) More sacrorum, &
tãgit ritum Romanorũ, qui paniceas, sacratasq; mẽsas habebant,
in quas libabant, vt est, Heus etiam mensas consueuimus inquit
Iulus. ℾ Libato.) Delibato. ℾ Summo tenus attigit ore.) Et vere/
cundiam reginæ ostendit: & morem Romanum. Nam apud ma/
iores nostros fœminæ non vtebantur vino, nisi sacrorum causa
certis diebus. Denique fœmina quæ sub Romulo vinum bibit, oc
cisa est a marito, Mezentius absolutus, id enim nomen marito.
Sic Granius Lucianus cœnæ suæ. ℾ Tum Bitię.) Per transitum
Pœnorum ducum nomina introducit. Nam Bitias classis Puni
cę fuit præfectus: vt docet Liuius. ℾ Iopas.) vero rex Afrorum
vn° de procis Didonis: vt Punica testatur historia. ℾ Increpitãs.)
Inclamans: vt Æstatem increpitans seram. Aut certe arguens fa/
miliariter segnitiem tarde accipientis, cum esset auidus in biben/
do. ℾ Hausit.) Modo accepit: nec possumus intelligere bibit, cum
hoc sequatur. ℾ Et pleno se proluit auro.) Alibi vidit: vt, Hausit
cœlum mentemq; recepit. Alibi audiuit: vt, Vocemq; his auri/
bus hausi. Alibi vulnerat: vt, Latus haurit apertum. Et multa alia
pro loco significat. ℾ Post alij proceres.) Ergo & Bitias vnus est
de proceribus. Nam Exoche sine similitudine nunquam fit. Sane
proceres de his est quę nominatiuum in vsu non habent: vt su/
pra, Et victor ditione tenebat. Nam nec hoc in vsu habet nomina
tiuum: licet, in compositione dicamus conditio. ℾ Proceres.) au/
tem ideo secundum Varronem, principes ciuitatis dicuntur: quia
eminent in ea, sicut in ædificijs mutuli quidam, hoc est capita tra/
bium, quę proceres nominantur. ℾ Crinitus Iopas.) Aut puerũ
intellige: aut imitabatur Apollinis formam, cuius fuerat etiam
artis imitator. ℾ Docuit quę maximus Atlas.) Quæ legendum,
non quem, nec enim istum docere potuit, qui Didonis erat tem/
poribus, sed docuit Herculem. Vnde & dicitur ab Atlante cœlum
sustinuisse susceptum, propter cœli scientiam traditam. Constat
enim Herculem fuisse philosophum. Et est ratio cur omnia illa
monstra vicisse dicatur. Sane Atlas Græcum est, sicut & Nilus,
Nam Ennius dicit Nilum Melonem vocari. Atlantem vero Te/
lamonem. ℾ Hic canit.) Bene philosophica introducitur cantile/
na in conuiuio reginæ adhuc castæ: contra, inter Nymphas ait,
Vulcani Martisq; dolos & dulcia furta. ℾ Errantem Lunã.) Quia
ἀλλοκότως, id est obliquo incedit cursu, non recto, vt Sol, scilicet
ne incidat in centrum terræ, & frequenter patiatur eclipsim. Vi/
cinus est enim eius circulus terræ. ℾ Solisq; labores.) Canit per
omnia intelligimus. Planetæ septem sunt, Saturnus, Iuppiter,
Mars, Sol, Venus, Mercurius, Luna. Sed quinq; cõtra mundum
feruntur, & cum mundo quãdo retrogradi sunt: Sol vero & Lu/
na

na semper contra mundum.
Ideo ergo dixit, Solis labo/
res. Laborat enim nitens con/
tra sphærę venientis volubili
tatem. Nec nos debet Home/
rus mouere qui ait ἠέλιον ἀκά
μαντα. Non, enim eum dixit
non laborare, sed laborem nõ
sentire. ℾ Vnde hominum ge/
nus.) Si fabulã respicis, a Pro/
metheo intellige: vel a Deuca/
lione & Pyrrha. Si autẽ veritatem requiris, varia est opinio philo
sophorum. Alij enim de humore dicunt: alij de igne: alij de ato/
mis: alij de quatuor elementis. ℾ Vnde imber.) Scilicet de nubi/
bus, quę secundum Lucretium nascuntur de terræ anhelitu, qui
nebulas creat, quæ cum altius fuerint eleuatæ, aut solis calore re/
solutę, aut vi ventorum compressæ, mittunt leues pluuias, vel
exprimunt concitatores. ℾ Et ignes.) Scilicet ex nubium collisio/
ne. Nam omnium rerum collisio ignem creat: vt in lapidibus cer
nimus, vel attritu rotarum, vel in syluis arborum. ℾ Arcturum.)
Stella est post caudam maioris Vrsę posita in signo Boote. Vnde
arcturus dicta est quasi ἄρκτου οὐρά. ℾ Pluuiasq; Hyadas.) Hya/
des stellę sunt in fronte Tauri, quę quoties nascuntur, pluuias
creant. Vnde & græce Hyades dictæ sunt ἀπὸ τοῦ ὕειν: Latine
suculę a succo. Sic ergo ait pluuiasq; Hyadas, vt Plemmyrium
vndosum. Alij dicunt Hyadas dictas ab y litera, vel ἀπὸ τοῦ ὕος
id est sue: in cuius formatę sunt faciem. Hæ autem fuerunt, vt alij
dicunt, Atlantis filię: vt alij, Liberi nutrices. ℾ Geminosq; trio/
nes.) Septentriones sunt boues aratorij. Non ergo incongrue di/
xit Triones: quia septentriones plaustra a nonnullis dicuntur.
ℾ Quid tantum Oceano properent se tingere soles Hyberni.)
Quid, quãobrem. Ratio hoc facit hemisphęrij, qa hyeme, breuio/
re Sol vtitur circulo. ℾ Tingere soles.) Demergere. Soles vero ꝓ
diebus posuit. vt, Tris adeo incertos, cęca caligine soles Erramus.
ℾ Vel quę tardis mora noctibus obstet.) Id est ęstiuis tarde veniẽ
tibus. Vel, enim disiunctiua est coniunctio: nec patitur bis eandem
tem dici. Ergo hoc dicit, quę causa est longorũ dierum: sed & hic
ratio hemisphęrij est.

DONATVS.

¶ Postq; exempta fames epu.) Mox prolixum & publicum cõ/
uiuium describitur, nam confectis epulis bibendi studiũ sequitur.
ℾ Fit strepitus tectis.) Sine strepitu. n. & clamoribus multitudinis
perpotantis esse non potuit. ℾ Dependent lychni laq. au. In.) Hu/
ius loci ordinatio talis est, dependent laquearibus aureis lychni, in
censi. ℾ Et noctem flammis fu. vin.) Consumato iam perpotatio/
nibus die, noctis tenebrę diuersitate procurati luminis vinceban/
tur. Funalia autem debemus accipere faces ex funibus præce/
ratas. ℾ Hic regina gra.) Hoc est poposcit pateram impleuitq; me
ro. Laus ipsius paterę. Ibi enim apparere poterant diuitię, ibi ve/
neratio si decora vel magni meriti fuerint, quibus deorum cult°
impletur: aurea, inquit, fuit & gẽmis ornata. ℾ Quam be. & om.
A Belo so.) Supplementũ laudis est, quia ipsa vsi sunt maiores Di
donis, & durãte merito vsq; ad ipsam per gradus succedẽdo trãs
missa est. ℾ Tũ fata silen. te.) Res diuinas actura Didone oium vox
& strepitus cõquieuit. supra. n. dixit fit strepitus tectis vocẽq; per
ampla volutãt atria. ℾ Iuppiter hospiti.) Dixit quẽ rogauit, dixit
& eius virtutẽ vel potestatem, hoc dicendo ostẽdit hospitiũ causa
se id facere, approbans factũ, ac demonstrans, ꝙ pleno voto Tro
ianos excepisset, vt initã societatẽ hospitalis Iuppiter suo testimo
nio & studio roboraret, cum hoc illi Troiani non ꝓmisissent, cũ
autẽ ipsa esset Sydonia quasi quodã mortis suę pręsagio. Tyriorũ
& Troianorum fecit tantũmodo mentionẽ, vt illis dies ille etiam
lętus, merito dei meminit, quod confirmabat & societatẽ per sa/
cra & conuiuium. Triste. n. fuit tenebras noiare vel noctẽ, vel ma
xime qa continuatio diẽ nocti cõiunxerat, & nondũ itũ erat ad re
quiem. ℾ Nostroq; huius memi. mi.) Sicuti factũ est, vt etiã nunc
duret de actibus Didonis fabula. ℾ Adsit lęti. Bac. da.) Vinũ intelli
gimus dictum, sine quo lętitia esse in conuiuijs non põt, licet alio
loco dixerit poeta ipse, Bacchus & ad culpã causas dedit, sed hoc
in potestate est hominis positũ, si eo bene & moderate, aut male
& intemperanter vtatur. Plerunq;. n. q̃ ad salutẽ inuenta sunt, dũ
male nonnulli vtuntur, in perniciẽ & exitiũ cadunt. ℾ Et bona Iu
no.) Nouerat enim inimicã fuisse Troianis, vt magis bona cũ so/
lito odio interesset. ℾ Et vos o cœtum Tyrij.) Ne esset aliqua inco
larum aduersus peregrinos æmulatio, quod ipsum quia nouerat
sępe fieri inter ipsas sacrorum religiones interdixit. ℾ Dixit & in
mensa

mensa.) In conuiuijs enim cum huiusmodi honorificentia numinibus exhibetur, pro ara mēsa succedit. ¶ Primaq; libato summo tenus attigit ore.) Prima propterea, vel quia ipsa libabat, vel quia ipsa potior omnibus fuit, vtpote regina, summo tenus attigit ore vt religionis potius, q̃ vini cupidā demōstraret, summis labris tetigit poculū. ¶ Tū Bitię dedit increpitans.) Hic de potioribus fuit denique in sequētibus dixit, post alij proceres, vt ostederet etiam Bitiam de numero fuisse maiorū. Increpitans, clara voce exhortās. Ideirco aūt hunc elegit, cui porrigeret paterā, q̃ sciret eū vini esse amatorē, quod ipsum probatur ex eo quod seqtur. ¶ Ille imp. ha. spu. pa.) Et pateram, inqt, vacuā fecit, & cū auide biberet, & tātū īfunderet quātū fauces eius trāsmittere nō possent, pfudit etiā se. ¶ Post alij pceres.) Intelligitur, ritui obsecuti sunt post exacta cōuiuia, post honores diuinos expletos, post consecratione fœdeꝝ, post cōsensum potioꝝ, hoc est Bitię & cęteꝝ pricipū, Inducitur ludoꝝ descriptio. hic. n. regibus vel psonis potioribus mos est, vt pactis cōuiuijs exhibeātur voluptates, q̄ ad pducēdā potationē homines teneāt, sed quales ludos habuerit regina videam⁹, nihil fiebat turpe nec dicebatur obscœnū. ¶ Cithara cri. Io. p. au.) Cōstat citharę artē inter honestas pfessiones numerari, denique p hāc Orpheus plurimū potuit. hāc ēt philosophi pculdubio graues & prudētes amāt, hanc diligūt musę, qbus tradētibus in vsus hoium venit, hęc in agonib⁹, hoc est sacris certaminibus coronatur. Ecce ars honesta, conuiuiū quoque non dissimile, videamus qualia canebat. ¶ Docuit, inquit, q̄ maximus Atlas.) Hoc est nō turpia aut obscœna sed venientia ex philosophiæ fonte quæ docuerat Atlas maximus, plenus virtutum & veræ philosophię, dicitur iā quē Atlas vel scripsit vel docuit. ¶ Errantē lu. so. q; lab.) Tractauit, inqt, cursus solis, & lunæ. ¶ Vnde hominū genus, &c.) Quę ille de rerū natura pertractans docuit, hęc Iopas & voce & iocunditate citharæ personabat. s. cursibus solis & lunę stare hoium genus & pecorū, tractauit & q̄o imbres existunt, vnde mittuntur fulgura vnde syderum transitus fiat, vel quib⁹ ex causis in breuitatē aut longitudinē cōmutentur dies & noctes, quę oia ad rerum naturā pertinent, & nisi a doctissimis tractari non possunt.

ASCENSIVS.

¶ Postquam prima quies epulis.) Ostendit morem exterarum gentium, & cętera, quæ in conuiuio dicta, & facta sunt, de quibus Donatus differit sic. ¶ Postquam prima q.) Cōuiuij prolixi, mos describitur. Nam confectis epulis, studium bibendi prosequuntur. ¶ Funalia.) Faces ex funibus procreatę. Grauem laudat a pōdere, & a materia. Deinde quod maiores Didonis vsi sint, & durante merito transierit ad Didonem. ¶ Facta silentia.) Rem diuinam actura, silentium indixit. ¶ Iuppiter.) Rogat Iouem, & eius virtutem narrat: vt ostēdat pleno voto Troianos excepisse. Cum initam societatem, testimonio hospitalis Iouis confirmet. Cum autem ipsa esset Sidonia, quasi mortis suæ præsagio. ¶ Tyriorū.) Solum & Troianorum meminit: & merito diei meminit, quo confirmabat societatem per sacra & conuiuium. Triste autem fuit, tenebras nominare, vel noctem, vel maxime, quia continuationem diei, nocti coniunxerat nondum itum erat ad requiem. ¶ Nostrosq; huius.) Et sic factum: vt etiam nūc duret de actibus Didonis fabula. ¶ Bacchus.) Vinum sine quo lætitia in conuiuijs esse non potest. Nam si alibi est, Bacchus, & ad culpam causas dedit, id nō vini vitium est: sed hois vino vti nescientis. ¶ Bona Iuno.) Nam norat illam inimicam Troianis: ergo vt sit bona & beneuola Tyrijs, ne esset aliqua incolarū aduersus peregrinos ęmulatio. ¶ In mensa.) In conuiuijs enim cum huiusmodi honorificentia numinibus exhibetur, pro ara, mensa succedit. ¶ Prima.) Vel quia libabat: vel quia potior omnibus fuit, vtpote regina. ¶ Summo tenus.) Summis labris, vt religionis, & non vini cupidam demonstraret. ¶ Increpitans.) Clara voce exhortans. hunc autem elegit, quia sciebat eum vini amatorem, vnde sequitur, Ille impiger hausit. ¶ Et pleno. s. p.) Et pateram (inquit) vacuam fecit, & cum auide biberet, & tantum infunderet, quantum fauces transmittere non possent, perfudit etiam se. ¶ Post.) Intellige ritum: execuri sunt post acta conuiuia: post consecrationem foederum. ¶ Cithara.) Ludorum autem fit descriptio: quibus reges per voluptatem, ad producendam potationem, vtuntur. Ludi autem Didonis, nihil turpe factu, nihil obscœnum dictu habuerunt. Nam citharę artem inter honestas numerari constat. Per hanc Orpheus plurimum potuit. Hanc graues, & prudētes amant. Hanc diligunt musæ, quibus tradentibus in vsum hominum venit Hęc in agonibus, id est in sacris certaminibus coronatur. Ars ergo honesta: conuiuium quoque non dissimile. ¶ Ordo est. Postquam prima quies, sup. facta erat epulis: & mensę. s. priores: hoc est lances, aut quadrę priores erant supp. remotę: ipsi conuiuę, supp. statuunt. s. ante se crateras. i. vasa potoria, magnos. i. valde capacia, & coronant vina, id est coronam imponunt poculis iam vini plenis. Strepitus. i. vehemens sonitus pedum fit tectis, id est per tecta, ab his qui ministrando cursitabant: & vina afferebāt, & ipsi volutāt. i. iactant: vocem, scilicet lętitię significatricem: vt fit in epiphania domini, dum reges bibunt: per atria ampla, id est magna, & sunt quas vulgo salas vocant: lychni, id est lucernæ ardentes, aut lampades: incensi pendent laquearibus aureis: quod plus est, q̃ si aurata diceret: & est hic synęresis, qualem diximus illic: Aurea cōposuit sponda: laquearia autem sunt connexiones trabium, in cameris cœnatorijs sæpe inaurari solitæ: lychni igitur incensi, depēdent a laquearibus aureis: & funalia, id est funes, seu chordæ ceratæ, & incensæ, vincunt flammis, id est lumine suo, noctem, id est tenebras, & caliginem noctis depellunt. Regina, scilicet Dido poposcit, hic, id est hoc tempore: quo sic omnes indulgebant genio suo: abundantius potando: pateram, id est vas potorium patulū, vulgo tarsia dicitur: grauem gemmis, & auro, quia gemmę erant auro inclusæ (quem morem Romanos accepisse dicit Iuuenalis sic. Nam vitro, vt multi, gemmas ad pocula transfert. A digitis.) & impleuit mero. i. puro vino: quā, scilicet pateram: Belus. s. magnus ille Assyriorum rex: & omnes, scilicet descendentes a Belo, videlicet, vsque ad patrem Didonis, qui etiam Belus dictus est, soliti supple sunt implere sic: tum. i. deinde silētia facta, supple sunt tectis: (nisi sint nominatiui casus in designatione sequelę, pro ablatiuis positi: quo modo sæpe ab ecclesiasticis positi leguntur (vt sit, facta silentia, pro factis silentiis: aut dicamus vt, supple facta sunt silentia, tectis. i. per tecta, Dido dixit, o Iuppiter: nam. i. quandoquidem: loquuntur. s. omnes mortales diuinarum rerum periti: te dare. i. quod tu das: hospitibus. i. recipientibus, & receptis hospitio, iura. s. hospitalitatis. Vnde Lycaona perfidū in lupum vertit, quia ergo, tu das iura hospitibus, id est quibus hospites inter se amicitiam colant, & fidem seruent, & se mutuo accipiant: precamur. s. vt velis: hunc. i. pręsentem diem, esse lętum. i. hilarem, & felicem boniq; ominis, atq; cādido lapillo notandum. Tyrijs, scilicet meis, quasi recipientibus hospitio: & profectis Troia, id est Troianis (sed forte religiosum, visum est dicere Troianis, quasi Iuppiter, cum illis regnum auferre promiserit, in illos iratus sit: vnde maluit dicere profectis Troia: quasi dicat si locum illū odio prosequeris: iam hi amoti sunt: & si hos prosecutus esses odio, non essent Troia profecti: sed illic cum tam multis millibus extincti.) & velis nostros minores. i. posteros nostros: meminisse. s. ob magnum bonum quod ex hac hospitalitate ciuitati obuenturum spero huius. s. diei, adsit Baccus dator lętitię, id est vini, quod lętificat cor hominis: & adsit Iuno bona, id est placata, & benigna: & vos o Tyrij celebrate cœtum, id est conuiuiū, & cōuentū, ac coitionem amicitię. i. cum fauore, seclusa inuidia, quasi in partem regni recipiantur Troiani dixit inquam Dido: & libauit. i. obtulit: & dicauit in mensa ne putetur derelicto conuiuio ad facellum, aut templum abscessisse: honorem laticum, id est vinum, qđ principatum inter latices omnes obtinet: & ipsa attigit prima tanquam sacerdos, & regina: sicut tunc iidem summi pontifices, & reges multi erant, attigit, dico, libato, id est postquam libauerat (vt sit ablatiuus ab impersonali, in designatione sequelę positus: nisi dicamus, attingo etiam datiuo posse cōstrui.) tenus summo ore. i. ad summa vsq; labella, tum. i. deinde: ipsa increpitans. i. cum increpatione arguens moram, aut segnitiam illius, & id tamen lęto: vt sit, animo dedit Bitię principi. s. familię suę, aut pręcipuo vini amatori, sup. pateram. ille. s. Bitias sic admonitus: hausit. i. auide accepit, existens impiger. i. strenuus & celer: hausit dico, pateram spumantem. s. ex vino infuso, ad plenum vsq;, & proluit. i. porro inuoluit se: hoc est totam faciem suam auro pleno. s. vini: sed vinum ebibit: & ita pateram auream super faciem suam inuertit: depingit ergo morem auide bibentis: & alij proceres. i. primores, & principes ciuitatis. (Ergo & Bitias vnus ex proceribus erat.) Post, id est postea ex ordine, supple idem fecerunt. i. ebiberunt pateram illam: Iopas: citharœdus ille: crinitus, aut longis crinibus, aut multis, personat cithara aurata. s. ea quæ Atlas, astrologus ille maximus, docuit. s. postquam inuenerat astrorum cursum, & rursus iudicia certa constituerat: hoc est cecinit res graues, & non ludicras: vti tali conuiuio conueniebat. hic igitur canit: lunam errantem, id est oblique incedentem, & subinde eclipsantem & nos varietate sua illudentem: & labores, id est defectus, & eclipses solis & canit vnde genus hominum, supple primum processit, de quo quid gentiles sentiant in Sileno visum est: quod fides habeat, in Genesi videndum est: vnde supple sint

pecudes,& vnde imber:& vndé ignes,id est fulgura,& coruscationes,cæteræq; impressiones igneæ,aut ignitæ,& canit arcturum sydus illud pluuias excitans,& Hyadas,, supple stellas pluuias,id est pluuiosas,& excitatiuas pluuiæ:& Triones,id est boues plaustra trahentes:geminos,id est duos qui in Septentrione sunt,vbi & axis:& canit quid,id est ad quid soles hyberni,id est hyberno tempore lucentes,properent.i.festinent,tantum.i.in tantum tingere se Oceano.i.magno mari,totum orbem circunfluente,in quod sol incidere rusticis videtur,id eum facere arbitrantib. vt se in vndis ab æstu diurno releuet:hoc est igitur cur tã cito occidat sol,tempore hyberno:& quæ mora.i.quę causa tantę morę obstet noctib us:tardis.i.ęstiuis,tarde venientibus,cum dies tantum perdurent? aut si de noctibus hybernis loquitur,dic noctib° tardis.i.tarde decedentibus,cum vix tertiam partem temporis soli concedat.

Ingeminant plausum Tyrii,Troesq; sequun tur.
Necnon & vario noctem sermone trahebat
Infelix Dido,longumq; bibebat amorem:
Multa super Priamo rogitans,super Hectore multa.
Nunc quibus Auroræ venisset filius armis,
Nunc quales Diomedis equi,nunc quantus Achilles,
[Immo age,& a' prima dic hospes origine nobis, DI.
Insidias(inquit)Danaum,casusq; tuorum,
Erroresq; tuos,nam te iam septima portat
Omnibus errantem terris,& fluctibus æstas.

SERVIVS.

¶ Ingeminant plausum Tyrij, Troesq; sequntur.) Bonō est vsus ordine,vt prius plauderens ciues. Nec enim poterãt aliter audere peregrini. Vnde & supra,Et vos o cœtũ Tyrij celebrate fauentes. [Necnõ & vario.) Arte poetica vtitur, vt præmittat aliquid,quo sequens liber videatur esse coniunctus:quod in omnibus seruat. [Bibebat amorem.) Allusit ad conuiuiũ. [Sup Priamo.) De Priamo. Nam eius præpositionis officio fungitur,pro qua ponitur,vt supra. Et sub noctem cura recursat. [Rogitans.) Scilicet quo modo sit venditus rex. [Auroræ filius.) Memnon. Ideo autem dixit quibus armis,quia Vulcani armis vsus fuisse narratur. [Quales Diomedis equi.) Non debemus eos equos intelligere,quos Aeneæ sustulit: nec enim congruit,sed de his interrogat,quos sustulit Rhœso. Quales autem dixit:ac si diceret,nec sic feroces vt illi a quibus ducebant originem. Diomedes enim rex Thracum habuit equos q humanis carnibus vescebantur. Hos Hercules,occiso crudeli Tyranno,abduxisse perhibetur:de quibus dicuntur supra memorati equi originẽ ducere. [Immo age.) Vidit specialia cito posse finiri:& contulit se ad generalitatem. [Et a prima dic hospes origine nobis.) Id est a raptu Helenæ. Quod quidem Dido cupit:sed excusat Aeneas. Et dicit ruinam se Troiæ breuiter esse dicturum habita ratione temporis:vt,Suadentq; cadentia sydera somnos. [Insidias Danaum.) Hoc ad fauorem Troianorum,ne videant virtute esse superati. [Casusq; tuorum.) Vt euentu Troia corruerit,non fati necessitate. [Erroresq; tuos.) Et responsio hunc ordinem sequitur. Nam primo dicit Troiæ ruinam:post,errores suos [Septima æstas.) Per æstates annos intellige. Nã sic ante Olympiadas computabant. Septem autem annos esse Dido cognouit ex Teucro.

DONATVS.

¶ Ingeminant plausum Tyrij. Primo dixit Tyrios plausum dedisse,deinde Troianos,nesciẽtes.n.consuetudiné reginæ Troiani, nihil debuerant priores efficere,ne in aliquo displicerent,sequi tñ eos,qui ex more faciebant,non fuit temerariũ,vniuersi interea in his voluptatibus fuerũt occupati,hoc est cantando,audiẽdo,plaudendo,vel bibendo.regina aũt non ęgre patiebatur noctẽ his generibus trahi,sed ipsa quoq; morarum causas requirebat,quibus in longum vigilias duceret. Alijs.n.potantibus vinum ipsa amorem bibebat. Idcirco ait. [Necnon & vario.) Superflue quę nouerat & picta habuit requirebat,quæ igitur summã retinent specialitatem tenens,hęc immisit sperans eas fabulas tantam morã parere potuisse,quanta sufficiebat ei,cuius animus de Aeneæ pręsẽsentia satiari non poterat. Interea ad procurandũ tpis tractum,ad generalitaté quoq; sese conuertit. Et orsa interrogationibus nouis ait. [Immo age,& a prima,&c.) Breuis quidẽ ꝓpositio,sed quæ non breuẽ fuisset habitura narrationem.respondetur ergo ꝑmis duabus propositionib° in.ij.libro,tertię autẽ in.iij. Nam in secundo insidias Danaum & suorum casus executus est,in tertio vero errores suos numerauit.licet in tertio ipse etiã casus suorum nonnullos addiderit,cum de Polydoro & de perditis suis contagione socijs,& de amisso patre locutus orditur.nouissime posuit. [Nam te iã septima portat Omnibus errantem terris & fluctib° ęstas.) Vt Aeneas intelligeret,& gesta in Troia & septẽ annorum cursum sibi esse narrandum.

ASCENSIVS.

¶ Ingeminant Tyrij,&c.) Facturus finem huius libri,aperit ingressum sequenti:facit.n. Didoné multa super Priamo & Hectore rogitantem,vt ex ordine patebit. Sed Donat.pręmittendus est. dicens sic. [Ingeminant.) Troiani enim nescientes reginę cõsuetudinem,nihil debuerunt priores efficere:ne in aliquo displicerent. Sed sequi eos,q ex more faciebant,non fuit temerarium. Vniuersi interea occupati fuerant,cantando,plaudendo,bibendo. Regina autem q̃ Aeneę conspectu satiari nõ poterat,maiorem temporis moram desiderabat,& alijs potãtibus vinum ipsa bibebat amorem. Et superflue quęrebat,q̃ vel a Teucro audierat,vel picta viderat:sed moram(vt dixi)q̃rebat. [Immo age.) Breuis propositio:sed quæ non breuem narrationem esset habitura. Respondet ergo primis duabus propositionibus in secundo libro quæ sunt: Insidię Danaum,casusq; tuorum.in.iij.de errorib. suis,quanquam & quędam de suis etiam ibi. Hæc ille. ¶ Ordo

Ordo,

est. Tyrij ingeminant,hoc est multiplicant:plausum,id est plausum,& vocem congratulantium,& lætantium,vna cum manuum iactatione:& Troes,quibus verecundia,& pudor congruebat,eo quod externi,& aduenæ essent,sequuntur,id est insequuntur:Tyrios,hoc est post Tyrios plaudunt quoque Troiani. Necnon,id est etiam,Dido infelix,propter futuram infelicitatem:trahebat,id est protrahebat noctem:ita vt priusquam Aeneas narrare inciperet,suaderent iam cadentia sydera somnos:& bibebat, id est imbibebat,quasi pestem,& contagionem:vnde pauloante, Pesti deuota futuræ,sed iucundissime alludit ad bibentes,quasi dicat cęteri quidem vina bibebant:at Dido infelix,bibebat amorem longum,id est diu duraturum,quia ad extremum vsq; vitæ: ita vt per impatientiam amoris,cum se desertam videret,sibi vitam adimeret:bibebat,dico,longum amorem:rogitans,id est interrogans multa:super,id est de Priamo:& rogitãs,id est interrogans multa,sup Hectore,id est de gestis,& facinoribus clarissimis Hectoris,& supple rogitans,aut rogat,nunc,id est aliquãdo: quibus armis:quia rumor erat armis a Vulcano fabricatis(vt dictum est)in pictura illic:& nigri Mẽnonis arma,quia ergo pingere fecerat arma Memnonis:bene interrogabat,quibus armis:filius Aurorę,scilicet Memnon,filius Tithoni,& Auroræ:venisset,supple Troiam:aut rogitans:nunc,id est aliquãdo:quales,supple fuerint:equi Diomedis:aut quos a Rhœso abstulit(vt dictum est)aut equi Diomedis Bistonij,id est Thracum regis,vnde illi originem traxerunt,quos Diomedes rex Etolię,Tydei,& Theophilę filius,abstulit Rhœso Thracum regi,priusquam pabula gustassent Troiæ,Xanthumq; bibissent.& rogitans nunc:quantus, supple fuerat Achilles:imo age(inquit)o hospes,dic nobis a prima origine insidias Danaum,pro Danaorum,id est Gręcorum:& casus,id est miseram ruinam:& excidium tuorum. Bene significat poeta mulierem amatricem loqui:nam de Achille nouissimo loco meminit:& rogitat quam fortis,& animosus fuerit:sed quãtus,vt molem corporis,non robur animi,in eo mirari significaret,& non dicit gloriosam victoriam,aut triumphos Danaum: dolet casus eorum,qui non virtute minores,sed dolo,& insidijs, circumuenti ceciderunt:& dic tuos errores,quos in.iij.libro enarraturus est:nam septima ęstas portat,id est adducit nobis te cum ipsa iam primum adueniat:iam igitur,hoc est cum aduentu suo: te errantem omnibus terris,& fluctibus:quod partim ex Teucro didicerat,partim ex ipso Aenea,qui dixerat,Omnibus exhaustos iam casibus,&c.sed quomodo non nisi septima sit æstas,docebimus,in quinto huius.

PRIMI LIBRI

FINIS.

IN II ÆNEIDOS LIBRUM MONOSTICHON.

Funera Dardaniæ narrat, fletusq; secundo.

IN EVNDEM MODESTINI IVRISC. ARGVMENTVM.

Conticuere omnes, tunc sic fortissimus heros
Fata recensebat Troiæ, casusq; suorum,
Fallaces Graios, simulataq; dona Mineruæ,
Laocontis pœnam, & laxantem claustra Sinonem,
Somnum, quo monitus acceperat Hectoris atrum,
Nam flammas cœli, Troum, patriæq; ruinas.
Et regis Priami fatum miserabile semper.
Impositumq; patrem collo, dextraq; prehensum
Ascanium, frustra à tergo comitante Creusa.

ASCENSIVS.

Conticue.) Sicut Homerus iducit Vlyssem ad Alcinoum, Phæacum regem, appulsum: & ab eo benigne susceptum hospitio: eidemq; casus & errores suos in tercœnandum narrantem: ita Maro noster Aeneam hic inducit, simile facientem: quam rem excogitarunt diligentes poetę, vt opportune quæ vellent, breuiter dicta percurrant. Nam, vt ad hunc poetam respiciam, non est instituti eius excidium Troię ad vnguem perscribere: sed Romanę vrbis originem, cum Cæsarum (vt dictum est) laude, altius repetere. Quia igitur quod Flaccus in de arte inquit. Ordinis hæc virtus est,

est, & Venus. Vt iam nunc dicat iam nunc debétia dici, Pleraq; differat, & præsens in tempus omittat. Ideo congrue poeta ad hunc locum recepit narrationem de excidio Troiæ. Nam ingruente nocte non potuit prolixius narrari. Et reuera, nisi reginam nimis affectam ad audiendas res Troianas præmisisset poeta: videretur recitatio longior, q̃ quæ conuiuio congrueret. nã qua grauitate ab Ænea prolatam decuit, multarũ horarum spatio opus esset. Cæterum, vt argumentorum quoq; explanationẽ, premittam, monostichi Ordo est. Poeta narrat secũdo libro, funera. i. strag m Dardaniæ pro Dardanidarum: aut funera. i. excidium: sed id abusiue:

Ereptam hanc fato, socios in monte repertos.

ALIVD IN EVNDEM.

Cogitur Aeneas bellorum exponere casus,
Graiorumq; dolos, & equum, fraudemq; Sinonis,
Excisamq; vrbem, Priamiq; miserrima fata.
Vtq; patrem impositum forti ceruice per igneis
Extulerit, charamq; amiserit ipse Creusam.

abusiue: Dardaniȩ.i. Troiȩ, quã Dardanus olim tenuit, & nobilem fecit: & fletus Dardaniæ.i. quos aut Dardanidȩ capti faciebant: aut quos de Dardania vastata fieri deceat: Æneasq; facturus est, dicturus, O lux Dardaniȩ. &c, O patria, o diuum domus Ilium. &c, Inclyta Troiæ moenia &c. Maioris argumenti ordo est. Omnes. s. tam Tyrij q; Phryges, conticue. i. simul tacuerunt, & heros fortissimus. s. Æneas recensebat. i. enarrabat cum quadam censura gestorum: fata. i. fatale excidium Troiæ, & casus. i. aduersitatem, aut cædem suorum. i. amicorum necessariorum, & familiarium, ac subditorum, & recensebat Graios. i. Græcos fallaceis; qui dolo, & non vi, Troiam expugnauerant, & dona Mineruæ simulata, id est equum quem Mineruȩ se vouisse simulabant, & tam magnum fecerant, vt intromitti nisi ruptis portis non posset: & poenam Laocoontis. s. sacerdotis a serpente cum filijs interẽpti. (Sed scribendum aut legendum est, Lacontis, vt bis fiat finæresis. i. contractio duarum vocalium in vnam syllabam: licet postea dicturus sit poeta, Laocoonta petunt, sed hi versus poetæ nõ sunt) & recensebat Sinonẽ perfidum illum hominem, ad hoc subornatum, vt claustra equi laxaret: & armatos qui in eo erãt emitteret: & recensebat atrum. i. funestum, & tristem somnũ. i. insomnium: quo acceperat monitus. i. admonitiones Hectoris. Nam, heu fuge nate dea, teq; his, ait, eripe flammis, & iam recensebat. s. flammas coeli: vnde dicetur de coelo lapsa per vmbras, Stella facem ducens, multa cum luce cucurrit: & ruinas Troum, & patriæ. s. Troiæ: & patrem. s. Anchisen, impositum collo, & Ascanium filium prehensum. i. arreptum, vt sequeretur patrem: dextra. i. per dextram: vnde dicetur, Dextrȩ se paruus Iulus implicuit: sequiturq; patrem non passibus ȩquis, & hoc Creusa. s. coniuge eius, hoc est Æneæ qui hæc recensebat: comitante. i. insequente tergum. i. Æneæ: quia dicetur pone subit coniux: frustra, quia erepta erat, vnde recensebat hanc. s. Creusam ereptam fato, aut morte, aut dijs ita volentibus vt nouum coniugium pararent Æneæ: & socios repertos in monte. s. in Ida: vnde dicturus est, Et sublato montem genitore petiui.

SERVIVS.

Conticuere oẽs.) Quia supra dixit, Fit strepitus tectis, Conticuere autem pro conticuerunt: quod metri causa fit, vel ratione clausularum. Nec est, vt quidam dicũt, dualis numerus: qui apud Latinos nunquam penitus inuenitur. Et bene Omnes addidit. Poterãt enim simul quidẽ, sed non omnes, tacere. ‹ Intentiq; ora tenebant.) Aut ora intuebantur loquentis, aut immobiles vultus habebant. vt, Tenuitq; inhiãs tria Cerberus ora. i. immobilia habuit. Aut tenebant, habebant. vt Terẽtius, Nam Andriæ illi id erat nomen. teneo. Ideo autem hoc addidit: quia potest quis tacere, nec aduertere. ‹ Inde. Aphȩresis est, pro deinde. ‹ Toro ab alto.) Summus enim semper est pontificalis locus: & Æneas vbiq; quasi sacratus inducitur. Dictus autẽ a tortis herbis est torus. ‹ Infandum.) Quia viro forti victum se dicere, & doloris est, & pudoris. ‹ Iubes.) Vis: vt, Iubeo Chremetem. nam aliter hoc verbum Æneæ persona non recipit. ‹ Troianas vt opes.) Sic Hor. Aut pingues Phrygiæ, Mygdonias opes. ‹ Et lamentabile regnum) .i. magnum, quasi dignum multa lamentatione: vt, Hi multum fleti ad superos. ‹ Danai.) Argiui dicti a rege Danao. Nam Greci proprie sunt Thessali a Greco rege. ‹ Pars magna fui.) Propter amissam coniugem. Et hoc se commendat: vt paulopost, Aut quid in euersa vidi crudelius vrbe? ‹ Fando.) Dum ipse dicit. alibi dum dicitur: vt, Fando aliquid si forte tuas peruenit ad aures. quia gerundij modus est. ‹ Myrmidonumq;.) Myrmidones sunt Achillis socij. ‹ Dolopes) Pyrrhi, qui eum de Scyro secuti sunt. Dicti autem sunt Myrmidones propter hanc causam: Æacus cũ in arbore fici formicas. i. μύρμηκας vidisset, optauit tot sibi socios euenire, & statim formicæ in homines versȩ sunt: sed hoc fabula est: Nam Eratosthenes dicit Myrmidonas a rege Myrmidono dictos. ‹ Aut duri miles Vlyssi.) Duri, non laboriosi, sed crudelis: vt, Quem dat tua coniux dura. Nam Virgilius pro negociorum qualitate dat epitheta: cũ Homerus eadem etiam in contrarijs seruet. Sensus autem est, Sine lachrymis hȩc nec a quouis hostium dicerentur. Illud autem quod Asinius Pollio dicit, caret ratione de Achemenide dictum. Miles Vlyssi. Myrmidonas vero & Dolopas prȩsentes esse acceptos ab Heleno. Si sic enim dicit, frangitur dignitas. ‹ Prȩcipitat.) Pro prȩcipitatur. Verbum pro verbo, vt diximus. ‹ Cadẽtia sydera.) Aut epitheton est syderũ, quæ semper & oriuntur & occidũt: aut certe maiorem noctis partem vult esse transactam. ‹ Casus cognoscere.) Cognoscendorum casuũ, & græca figura est. Et breuiter prȩscribit, quia Dido dixerat, A prima dic hospes origine nobis. ‹ Quanquã animus meminisse horret.) Quãq;, melius prȩsenti iungitur tẽpori: vt, Quanq; scio, quãq; lego. Quod autem dixit meminisse horret, defectiui verbi ratio est. Nec enim potuit dicere meminere. Et in his quȩ corrupta sunt naturaliter, vt odi, noui, coepi, memini: & omnia tẽpora quæ inueniuntur, & suo & aliorum funguntur officio: vt Memini, prȩteritum est. Legimus tamen & Memini videre, quo ȩquior sum Pamphilo. Et, Memini me turribus altis Corycium vidisse senẽ. Quod si fit & in verbis integris: vt, Iuuat euasisse tot vrbes: quanto magis in corruptis? ‹ Refugit) Propter metrum, pro præsenti præteritum posuit.

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER SECVNDVS.

Conticuere omnes, intentiq; ora tenebãt, POE.
Inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto.
‹ Infandum regina, iubes renouare dolorẽ, AEN.
Troianas vt opes, & lamẽtabile regnum
Eruerint Danai, quæq; ipse miserrima vidi,
Et quorum pars magna fui. quis talia fando
Myrmidonum, Dolopumue. aut duri miles Vlyssi,
Temperet a' lachrymis! & iam nox humida coelo
Præcipitat, suadentq; cadentia sydera somnos.
Sed si tantus amor casus cognoscere nostros,
Et breuiter Troiæ supremum audire laborem,
Quanq̃ animus meminisse horret, luctuq; refugit,

DONATVS.

Memor poeta superiorum, quoniam dixit, Fit strepitus tectis, vocemq; per ampla volutant atria, & cithara crinitus Iopas p̃sonat, & igeminãt plausum tyrij, troesq; sequũtur, necnõ & vario noctem sermone trahebat Infelix Dido. coepit secundum librũ. ‹ Conticuere oẽs.) Tyrij. s. & Troiani, qui strepebãt vocib⁹ & plausu, Iopas quoq; & Dido ipsa, addidit etiã, ‹ Intẽtiq; ora tenebãt.) Et tacuerunt, inquit, & desiderio ducebantur audiẽdi. Tacuerũt, partim propter eius honorificentiã, qui fuerat locututus, partim quia mens hominum nouis fabularum contentionibus delectatur. Et regina volente audire debuerat exhiberi silentiũ, ne loquentẽ impedirẽt, & desideratũ Didonis, auditum clamoribus reuocarent. ‹ Inde to. pa. Æneas sic or. ab alto.) Silentio facto inde, hoc est ex loco in quo discumbebat, atq; ex altitudine tori, vnde & videri potuisset, & melius audiri. ‹ Infandum re. iu. re. do. &c.) Narrationis istius principia multas virtutes oratorias continent. nã & loci & temporis & personarum Virgilius memor est, & Æneam ipsum inducit proposita retinere. quod cum vult ostendere simul ꝑplixa asserit & multa, quȩ nec loco, nec tempori nec personis, cõuenirent. hȩc erant vel maxime relaturo contraria: nam audire tristia, & proprios dolores referre non est par, nec

nec ęquali morsu animũ ferit, sed quia hęc cupiebat regina cognoscere, cuius voluntati pro ratione temporis relatio exacta negari non poterat, confugit ad breuitatis remedium, ut neq; ipse multis dura referendo longos cruciatus incurreret, neq; Didonem tempore quietis fugiente plurimum uigilare cogeret, hoc loco supra artis praecepta Virgilius docet, quid in talibus causis obseruandum sit: nam cum omnis narratio debeat breuitate succingi, tum magis colligenda est, cum propria mala narrantur. nullus enim hæc referret, nisi esset aliqua (ut Æneas) necessitate compulsus. Vnde sentiendum est, & contrario vitium non esse narrantis, si in relatione laetarum rerum aliquantum fuerit commoratus. prospera quidem & referentem iuuant, & erigunt audientẽ. Tractemus ergo, infandum regina iubes renouare dolorem. dolores omnes qui ex malis accidentibus oriuntur non habent parem causam, perindeq; æquales esse non possunt, sunt igitur leues, sunt medij, sunt grauissimi, sunt ex multis diuersisq; infortunis congesti, & merito infandi. Repetit ergo alijs uerbis Didonis propositionem, ut ostendat multorum & grauium malorum relationem breuibus esse cõficiendam, & tunc si tempus aut locus admittat, ut aliquid indere feratur: caeterum in conuentu conuiuij lętissimi & cum iam coelo nox praecipitaret somnos, nec triste nec prolixum aliquid asserit esse dicendum, personæ quoq; narraturi incongruum uideretur, quæri fabularum genus, quoniam Æneas non aliena mala, sed ꝓpria fuerat narraturus, & congesta ex infinitis aduersis, Idcirco ait Infandum regina iubes renouare dolorem Troianas ut opes, & lamentabile regnum Eruerint Danai. Quod dixit Danai abiecte pronunciandum, & quasi homines imbelles & nullius uirtutis. Troianas autem magnas & merito lugendas, quæq; ipse miserrima uidi, Et quorum pars magna fui. perdiderat enim regnum, uidit miseranda in exitio Polytis & Priami, uidit interisse cum patria omnes opes regni, uxorem quoque amisit, & patrem: & post omnia perdita malis adhuc innumeris uexabatur, certe nec ipsam Didonem in tanta lætitia conueniebat audire, ꝙ mala sua fleret enumerantis. idcirco additum est, Quis talia fando, Myrmidonum, Dolopum'ue, aut duri miles Vlyssi Tẽperet a lachrymis? Talia, inquit, desideras audire ab eo, qui passus est, quæ si hostes ipsi referant, uel audiant, non possint a fletibus temperare. Ibi enim fuit unus ex Græcis Achemenides, quem fleturum asserit, si Troiæ casus acciperet. Tempus quoq; quod quieti hominum non fabulis attributum est, non esse multiloquio conterẽdum, quod ait etiam nox humida coelo ꝓcipitat, suadẽt cadẽtia sydera somnos. Nõnulli sic intelligunt, nox pręcipitatur coelo, & præcipitat positum pro præcipitatur, sed non ita est, & magis sic intelligatur oportet, etiam nox humida coelo praecipitat somnos, suadent'que cadentia sydera somnos, vt hoc idem suaderent cadentia sydera quod nox humida coelo praecipitabat. hoc uoluit dicere iam media nox absumpta est, siquidem & aura humida iam cepit, & sydera in occasum labuntur. Hæc enim non fiunt nisi maxima noctis parte transacta, sed si tantus amor casus cognoscere nostros, Et breuiter Troiæ supremum audire laborem. Quanquam animus meminisse horret luctu'q; refugit: Incipiam. si, inquit, res duras amas audire, multiformes luctus meos relationis breuitate constringam, quod enim horret animus meminisse ueloci debet sermone transiri. Incipit iam respondere primæ propositioni, & dicere, Insidias Danaum.

ASCENSIVS.

❡ Conticuere omnes.) Opportune quidem post strepitum & citarę crepitum, indicat silentium factum: in quo utriusq; & reginę & Ænę demonstrat dignationem & authoritatem. Nam ut reginę rogitanti multa super Priamo &c. morem gererent: & ut Æneam dignum quem audirent se censere significarent. Conticuere. uerum priusq̃ poetę ordinem posuero: pręmittam uerba Donati, quę hęc sunt. ☞ Conticuere.) Quia dixerat: Fit strepitus tectis & citha. c.i. personat aurata: & ingeminant plausum Tyrij. Conticuere, partim propter eius honorificentiam, partim quia mens hominis capida est audiendi nouas res, & regina indixerat silẽtium. ☞ Intenti.) Desiderio inducebantur audiẽdi. Incipiam, in hoc principio narrationis loci, temporis, & personarum memor est Æneas. Ergo, proposita retinet: sed ostendit esse prolixa, & multa, nec tempori, nec loco, nec personis congrua, sed quia cupiebat id reginą, cuius uoluntas pro ratione esset, recurrit ad breuitatẽ: ut neq; ipse multa dura narrando in dolores incurreret: nec Didonẽ multum uigilare cogeret: hoc loco docet, quod q̃uis omnis narratio breuis esse debeat: tamen illa breuissima, cum propria mala narrantur, nisi necessitas cogat. Ergo contra erit, cum narrantur bona: nam prospera, & referre iuuant, & erigunt audientem. ☞ Infandum.) Q̃m grauissima erãt in cõuiuio lętissimo narranda: & non aliena mala, sed sua narrabat. ☞ Troianas.) q.d. magnas. ☞ Danai.) Abiecte legẽdum, quasi imbelles. ☞ Pars magna.) Quia ꝑdidit regnũ. Vidit miserãdã Priamĩ & Polytę mortẽ. Amisit vxorẽ, & deniq; patrẽ. Certe neq; Dido deberet audire, quod mala sua fleret. ☞ Quis t.) Quęris me narrare, q̃ etiã hostis, si audiret, non abstineret a lachrymis. Ibi. n. fuit vnus ex Gręcis Achemenides, quẽ fleturũ dicit. ☞ Nox h.c.) Pręcipitat somnos: nõ pręcipitat, pro pręcipitatur, sed lege. Nox humida coelo Pręcipitat somnos, suadẽtq; cadẽtia sydera. Nox. h.c.p. hoc voluit dicere, Iam media nox absumpta est. Siqdẽ aura humida iã cepit: & sydera in occasum labuntur, hęc. n. nõ fiũt nisi maxima parte noctis trãsacta. Hęc ille. ❡ Ordo ẽ. Oẽs. s. tã Tyrij, q̃ Phryges: q plausum, strepitũ, & citharę crepitũ prius fecerãt: cõticuere. i. simul tacuerũt: & ipsi intẽti. i. auidi ad audiendum res nouas tenebant. i. continebant ora, ne. s. quicq̃ screatus, aut sternutationis emitterent, vnde plus est, ꝙ tenebant ora, q̃ quod conticuerunt: & bene habet rationem temporis poeta, quia continuo tenebant ora, q̃ diu. s. ille loquebatur: Inde. i. deinde Aeneas pater. s. ab honore & principatu, vnde pro maiestate eius libentius conticuerunt, & ora tenebant: orsus est. i. ex ordine loqui coepit ab alto toro. s. in quo discumbebat: nam & altior ei locus q̃ ceteris congruebat. sic. i. in hunc modum subsequentem. O regina, tu iubes. i. vis, aut modestię gratia quia reginam appellat: etiam iubere dicit renouare. i. vt renouem, & quasi refricem vlcus vetus (non autem dixit iubes mihi, aut me: ne per hoc superbam, aut arrogantem innueret reginam, quę maiori iuberet. Et ita honestius sępe multa subaudiuntur, q̃ exprimantur.) dolorem infandum. i. quasi ineffabilem, aut qui indignus est quẽ vir fortis enunciet. s. vt. i. qualiter Danai. i. Argiui & Gręci eruerint. i. euerterint eruendo thesauros obstrusos: opes. i. diuitias & facultates Troianas & regnũ lamentabile. i. lamentatione dignum, cum diu virtute defensum, tandem dolo captum sit: & iubes renouare miserrima q̃ ipse. i. ego vidi (vnde quæq; duæ sunt partes) & quoꝝ ego fui magna pars propter soceꝝ patriã, & coniugẽ amissam: qs Myrmidonũ. i. durissimoꝝ hostium, quales sunt Myrmidones populi Thessaliæ, & socij imitis Achilli: ve pro vel, qs Dolopũ. i. sociorũ Pyrrhi filij Achillis truculentissimi: qppe qui Priamum & liberos eius interemit: aut qs miles. i. stipẽdiarius duri Vlyssi, pro Vlyssis, aut Vlyssi, pro Vlyssei (nã qa gręce dicitur Odysseus, latine declinatur aliqñ Vlyxeus, aut Vlysseus: vnde Vlyssei in genitiuo: ideo autẽ potius Vlyssi, quã Vlyssis dixit, vt vitaret frequẽtiam s literę, quę sibilum pareret:) qs inquã hoꝝ temperet. i. abstinere possit, & tẽperare se a lachrymis: fando talia. i. dũ talia qs fatur, vt fando sit gerundiũ ab impersonali. q.d. nullus: & si hostis non posset nõ flere: quanto minus ipse, qui eoꝝ pars magna fuit? Et. i. insup, aut praeterea nox humida, pręcipitat, sup. se: aut pręcipitat, pro pręcipitatur: aut absolute, ꝓcipitat. i. præceps ruit coelo: sicut in Buc. dictũ est. Maioresq; cadũt altis de montibus vmbrę. (Sed si nox est vmbra terrę: videtur potius ascendere, q̃ descẽdere: nisi vt Dona. sentit, summã noctẽ significet quę coelo ꝓceps ruit: cũ etiã suprema regio aeris caligine vincatur: & tũc quoq; sydera pręcipue cadũt: quãdo mediũ orbem transgressa sunt, quę cum nocte primum orta fuerant. Et si cui inde coꝝ videatur, ꝙ vltra mediã noctẽ recitatio perdurauerit: dicatq; poetã significare principiũ noctis dicẽdo: & iã nox humida coelo pręcipitat. q.d. iam primũ cadere: & suadẽtq; cadẽtia sydera somnos. i. cũ sole, aut circiter eius ortum orta, vt Hesperus, & cetera in primo crepusculo tm̃ apparentia, dicã, vt pręmissum est, ideo decoꝝ seruatum, quia id Dido summopere efflagitabat, regibusq; voluptati est, a vulgo dissentire etiam moribus, vt videlicet noctu agãt, quę vulgus interdiu: at non principium noctis fuisse: docet quod præmissum est in fine primi: & noctẽ funalia vincunt. Iam. n. tunc lychnis & funalibus, caliginem diurnus expulerant: dicamus ergo ideo additũ esse epithetũ, quod est humida: vt significetur nõ prima pars noctis, quæ adhuc ęstu diurno aridior est: sed plena nox quæ humida & sydera cadentia. i. quæ iam plus q̃ medium orbem peregerunt: suadent somnos supp. mire. Sed tantus amor, sup. est tibi. i. tantum desiderium cognoscere pro cognoscẽdi: casus nostros: & audire breuiter. (q.d. nam, vt ab origine dicã tempus non patitur.) supremum laborem. i. excidium Troiæ, ergo incipiam, sup. q̃q̃ animus. s. meus, horret meminisse. i. recordari: & refugit. i. vitauit, aut recusauit. s. ab eo tempore, quo id petitũ est. (Est enim refugit præteriti temporis, quia mediam producit) refugit ergo. i. significauit se refugere: aut ante hac sæpe refugit: luctu. i. lugendo: aut propter luctum, quia sine luctu meminisse nequeam, hoc autem dicto, incipit dicens, Fracti bello: vt in sequentibus patebit: vnde verbum incipiam, huc accri debet.

Ordo

Incipiam. Fracti bello, fatisq; repulsi
Ductores Danaum, tot iam labentibus annis,
Instar montis equum, diuina Palladis arte
Aedificant, sectaq; intexunt abiete costas.
Votum pro reditu simulant, ea fama vagatur.
Huc delecta virum sortiti corpora furtim
Includunt cæco lateri, penitusq; cauernas
Ingenteis, vterumq; armato milite complent.
Est in conspectu Tenedos, notissima fama
Insula, diues opum, Priami dum regna manebant,
Nunc tantum sinus, & statio male fida carinis.
Huc se prouecti deserto in littore condunt.
Nos abiisse rati, & vento petiisse Mycenas.
Ergo omnis longo soluit se Teucria luctu:
Panduntur portæ, iuuat ire, & Dorica castra
Desertosq; videre locos, littusq; relictum.

SERVIVS.

¶ Fracti bello.) In hoc libro duplex intentio est: ne vel Troiæ, quod victa est: vel Æneæ turpe videatur esse quod fugit. ¶ Fatisq; repulsi.) Oraculis (secundum Plautum) tribus, vita.s. Troili, Palladii conseruatione, integro sepulchro Laomedontis, quod in Scæa porta fuit: vt in Bacchidibus lectum est. Secundum alios vero, pluribus: vt de Æaci gente aliquis interesset. Vnde Pyrrhus admodū puer euocatus ad bellū est, vt Rhæsi equi tollerentur: vt Herculis interessent sagittæ, quas misit Philoctetes, cum ipse nō potuisset afferre morte præuentus. ¶ Ductores.) Sonantius est quam duces, vt regnatorem Asiæ: quod heroum exigit carmen. ¶ Labentibus.) Velocibus: vt, Labere nympha polo: &, Labere pēnis. Cursu enim lapsus celerior est. ¶ Instar.) Nomen est indeclinabile: licet Probus instaris declinauerit, vt Nesturis. & caret præpositione sicut peregre: quamuis Serenus Lyricus ad instar dixerit. Instar autem est ad similitudinem. Vnde non restaurata, sed instaurata dicuntur ædificia ad antiquam similitudinem facta. ¶ Equū.) De hoc equo varia in historiis lecta sunt: Vt Higinus dicit, machinamentum bellicum fuit. vnde est, Aut hæc in nostros fabricata est machina muros. Vt alii, porta quam eis Antenor aperuit, equum pictum habuisse memoratur: vel certe Antenoris domus quo posset agnosci. Aut equestri prælio victa est Troia. Aut a monte Hippio postquem se absconderant Græci. Vnde & alludit, Instar montis equum. Aut re vera fuit: quod Virgilius sequitur. ¶ Palladis arte.) Aut ingeniose, aut dolose: ac si diceret consilio iratæ deæ: quæ fuit inimica Troianis. ¶ Ædificant.) Translatio a nauibus, vt Cicero, Nauem tibi ædificatam esse Messanæ. Item. ¶ Intexunt.) Vt, Bis denas Italo texamus robore naues. ¶ Abiete costis.) Non sine causa Virgilius hoc loco abietem commemorat. Item acerem, & pinum paulopost. Nam fulminata abies, interitum dominæ significat: & Troia per fœminam perit. Acer vero in tutela Stuporis est: & viso equo stupuere Troiani: vt, Pars stupet innuptæ donum exitiale Mineruæ. Pinus in tutela quidem est matris deum: sed & fraudum & insidiarum: quia eius poma cadentia per fraudem interimunt: & hic equus plenus insidiarum est. ¶ Abiete.) Solutio est dactyli nunc in proceleumaticum: vt, Arma virum: alias in anapæstum, vt Fluuiorum rex Eridanus. Sciēdum sane Virgilium vbiq; in solutione ista seruare sibi excusationem synalœphæ: quod alii contemnunt. ¶ Votum.) Oblatum. Nam participium est. ¶ Ea fama vagatur.) Bene excusat, ne reus sit conscientiæ. huc, pro illuc. ¶ Delecta corpora.) Delectorum virorum. ¶ Sortiti.) Contraria sunt delectos & sortitos. Sed intelligimus plures quidem electos: forte tamen ex ipsis ductos, qui includerentur. ¶ Virum.) Pro virorum: qua figura & in prosa vtimur. Dicit sane Plinius in naturali historia hoc in neutro non esse faciendum, scilicet propter casuū similitudinem: nisi forte nimia metri necessitas cogat. ¶ Cæco lateri.) Pro cæcis lateribus. Et nota aliter dici cæcum hominem, id est non videntem: aliter cæcum latus.i. obcæcaturum, absconsurum. ¶ Ingētis.) Vt diximus, epitheto leuauit tapinosim. ¶ Vterumq;.) Vterus est mulierum: quem modo ideo dixit, quia dicturus est fœta armis. Aluus est quo defluunt sordes: vt Sallustius, Simulans sibi aluum purgari. Venter qui videtur. Iuuenalis, Montani quoq; venter adest abdomine tardus. ¶ Armato milite.) Vt supra, Ex hoste. ¶ Tenedos.) Tenes quidam infamatus, quod cum nouerca concubuisset: hanc insulam vacuam cultoribus tenuit. Vnde Tenedos nominatur. ¶ Diues opum.) Hic genitiuo iungit. Statius, quod rarum est, & ablatiuo, Vt satis ostro diues & auro. ¶ Statio.) Statio est vbi ad tempus stant naues: Portus, vbi hyemant. ¶ Male fida.) Aut minus fida propter periculum nauium: quia statio est quam plagiam dicunt. aut certe fida Græcis. ¶ Male.) Hoc est in nostrā perniciem, vt Lucanus de syrtibus, Sic male deseruit. Et hanc significationem raro inuenimus. Sane male fidus, minus fidus intelligitur. Male, enim minutionem habet, non negationem. ¶ Abiisse.) Petiisse. Abiisse & petiisse dicimus: sed propter metrum epenthesis facta est. ¶ Omnis Teucria.) Subaudi gens. Et absoluta est elocutio. ¶ Pāduntur portæ.) Signum pacis est: vt Sallust. Apertæ portæ, repleta arua cultoribus. ¶ Dorica castra.) Mala est compositio ab ea syllaba incipere qua superior finitus est sermo. Nam plerunq; & Cacephaton facit, vt hoc loco. Sane Dorus, Neptuni filius fuit: vnde Dori originem ducunt.

DONATVS.

¶ Fracti bel. fa. q. re. Ductores Da. t. i. la. annis.) Satis subtilis & artificiosa narratio hominis .s. victi, & eius, qui videatur sibi, suis, & patriæ, adesse nequisse, eius, cuius auxilium Didoni metuenti per omnia debuit videri necessarium, quod ī spem certam venire non potuit, nisi Æneas primo personam suam iusta defensione purgasset, sed hæc a ratione temporis sumitur atq; personæ, nos, inquit, quod magis dolori est non fortes vicerūt, nec bello strenui. quod ipsum, vt citius ostenderet & probaret, subnexuit argumentum a persona, vt dictum est, & tēpore. a persona sic, fracti bello, nullus enim bello frangitur, nisi imbellis: nullus bello frangitur, nisi virtute resistentis. a tempore sic. Tot iam labentibus annis, quoniam in congressione aperta per annos plurimos obtinere non potuerunt, fatisq; repulsi. Quandiu, inquit, Troiæ imperium fatis consentientibus stare potuit, repulsi sunt virtute nostra ductores Danaū. ¶ Instar montis. e. d. p. arte. Ædificant secq;. in. a. costas.) Ecce in bellum fracti verterunt se ad insidias, vt desperatam in aperto Marte victoriam adminiculo fraudis obtinere possent. Proinde ad instar montis equum Palladis ædificant, & diuina arte costas eius intexunt. Cur autē Palladis nomine ædificatus sit, datur color quo possent homines ab insidiarum suspicione transduci. ¶ Votum, inquit, pro re. si. ea fa, va.) Sparsa est plena fraudis opinio, vt & illos studio bellandi deposito redituros Troiani crederent, & in munere, quod veluti redituri fuerant relicturi, nulla solicitudinis suspicio remaneret. hoc autem idcirco Græci vltro pro vero vulgauerant, ne videntibus causa fabricati equi per multas & diuersas coniecturas occurreret. hoc igitur commentum, quoniam in occulto pro magnitudine sua esse non potuit, accepit verisimilem rationem, & diuulgatum est. quod autem potuit insidias præuertere si fieret cognitum, in occulto perfectum est, deniq; de equo dixit: Ea fama vagatur. vbi venit ad aliam insidiarum partem, quam latere conuenerat, ait. ¶ Huc de. vi. sor. cor. fur. Includunt. cæ. la.) Quales viri includendi essent in equi secretis, vel quo ordine de plurimis reparari, quoniam publica necessitas fuit, & pleno obtinendi studio ducebantur, poeta pertractat, licet Æneam loquentem induxerit, vult enim exemplum hinc nasci, quid faciendum sit in talibus causis, vt paucorum periculo vniuersis prouentat, quod speratur commode profuturum. Eliguntur, inquit, egregia virorum fortium corpora, & vt ipse (cum patefieret equus) docuit, non plebeiorum, sed ducum, hoc est potiorum. Et quia incerta vnicuique formidolosa sunt, nec possunt sponte appeti, sors, inquit, dedit ex fortibus primis & plurimis, quos equus capere atq; occultare potuisset. hos igitur includunt cæco lateri tenebroso.s. & vndiq; versum clauso. ¶ Penitusq; cauernas Ingentes. v. q;. a. mi. com.) Cauernas, inquit, & vterum, cauernas debemus accipere loca, quæ præter vterum esse potuerunt, ceruicis, scilicet armorum & femorum. In hoc exemplo etiam hoc discendum est, vnumquenq; in causis difficilioribus reipublicæ, si ita res exigat, etiam salutem suam debere contemnere. ¶ Est in conspectu Tenedos notissima fama Insula, di. op. pr. d. r. m. Nunc tan. si. & sta. ma. ca. Huc se prouecti deserto in lit. con. Nos abiisse ra. & ven. pe. My.) Descriptio loci non inaniter posita, talis enim inuentus est, qui hostiles insidias scelerare potuisset. & Troianorum suspiciones auertere, describitur eius felicitas prior, sequentis autē temporis fortuna deterior, hanc enim insulam si arbitraretur Dido incolumem quam omnes homines opinione diuitem nouerant, non crederet complendis Græcorum insidiis opportunam esse potuisse. Omnis ergo eius descriptio ad excusationem tendit non intellectæ fraudis: Iccirco ait, In conspectu fuit Tenedos, sed insula, quo facile transiri nō posset, nec videri aliquid præter ipsam. impediebat enim mare, quo fuerat

fuerat clausa. apta igitur Grecis ad insidias proximitatis etiã causa, diues opum, Priami dum regna manebant. magna, inquit, fuit, sed cum staret imperium Priami. hoc ideo positum est fuisse aliquando magnã, vt Dido ab eius veteris felicitatis opinione discederet, si enim staret eius fortuna per idem tempus, quo parabãtur insidiæ, esset suspicio, potuisse hostes illic esse habentes annonę de celebritate substantiam. assignatur ergo illis annonę & plena defectio, vt vnusquisq; crederet, illic Grecos etiam si vellẽt inopię causa non fuisse mansuros. Additur, & statio malefida carinis, vt magis esset verior fides, hostilem metum penitus recessisse. Cum littus illius insulę periculosam stationem nauibus daret. Malefida autem statio est, vbi stari quidem potest, sed mala fide, hoc est vbi deceptio possit exoriri, si aduersa turbinum tempestatumq; nascantur. Hanc partem idcirco poeta posuit, vt constaret Troianos non vacua suspicione arbitratos nauigasse hostes, cum venientes locus ille sine periculo tenere non posset, nos abiisse rati. & vento petiisse Mycenas. Cum omnia, inquit, conuenirent relictum. s. (vt opinio pertulerat) donum Mineruæ, egestas insulę Tenedos, & littoris infida statio, abiisse eos arbitrati sumus, & tędio temporis sedes suas ventis iuuantibus petiisse. ¶ Ergo oĩs lon. sol. se. t. l. Panduntur portę, iu. i. & do. ca. Desertosq; vi. lo. lit. q. re.) Moralitas plena hoc loco monstratur, vbi enim creditum est, & multimoda suspicione firmatum belli rabiem abscessu hostis esse submotam, solutus est longi temporis luctus, & referauimus portas, ausi quin etiam sumus procedere aliquantum, reuisere loca, quę hostis obsederat. & deinceps licebat desertos videre locos, hoc est vacuos ab hostibus, quos dudum animus oppletos horrebat.

ASCENSIVS.

¶ Fracti bello, fatisq; repulsi.) Hoc si ordinem rerum gestarum attenderimus est totius Æneidos. i. huius operis initium. Nã prius capta est Troia, q̃ Æneas profugit: & septem annos errauit. verum (vt dixi) a poetis virtus est, vt ab vltimis, sicut Homerus a decimo anno belli Troiani: & poeta nunc a septimo anno errorum Æneæ: aut a mediis (sicut in comoediis videre est) inchoantes ad prima redeant, quę dicta velint, quam opportunissime, quia igitur per transitum voluit poeta describere Troiæ excidium: & per compendium colligere Æneæ errores. id aptissime hoc loco facit. vbi vt Seruius bene annotauit, duo intendit, & Troiæ excidium, & Æneæ errores ab infamia purgare: nam si fatale fuit Troiam decidere, & fata semper viam inueniunt. Et nihil inuitis fas quenquam fidere diuis: quis vitio det, quod victa est? Et si Æneas diis authoribus multorumq; monitis profugit non illi dedecori esse poterit, q̃ data fata secutus, matre dea monstrante viam, Italiam fato profugus Lauinia venit Littora. Incipit ergo historiam non belli Troiani, sed captionis Troianæ: de qua re premittemus verba Dona. quæ huiusmodi sunt. ¶ Fracti bello.) Subtilis narratio hominis victi, & eius qui patriæ adesse nequiuerit. Cuius auxilium Didoni omnia metuenti videri debeat necessarium. Quod in spem certam venire non potuit: nisi Æneas prius personã suam iusta defensione purgaret: quod ab occasione temporis & personæ sumit. Non nos strenui, sed imbelles vicerunt. Argumentum ergo a persona. Fracti bello. nullus bello frangitur nisi imbellis, & nisi fortis sit qui resistit. At ipsi. ¶ Tot iam labentibus annis.) Tandiu restitimus, quandiu fata imperium stare consenserunt. ¶ Instar mon. e.) Fracti bello se ad insidias conuerterunt Palladis: quo possent ab insidiarum suspicione abduci. ¶ Equum.) Maxime insidiæ: nam quod abscondere non potuerunt: spe religionis contexerunt. ¶ Delecta.) Non ergo plebea: & est ad excusationem Troianorum. Elegerunt ex ducibus plurimos, & quoniam periculosa non possunt sponte appeti, sors dedit pluribus fortib. quos equus caperet. ostendit autem poeta, paucorum periculo prouidendum omnibus: neq; debere homines refugere mortem pro salute patrię. ¶ Cauernas.) Loca quæ præter vterum caua essent: vt circa armos, & collum, & Ilia. ¶ Est in cõ.) Locus est qui hostileis insidias facile celaret: in cõspectu erat, sed insula quo non facilis esset transitus, & mare interiectum occultabat insidias. ¶ Male fida.) Ergo credendum illos enauigasse. ¶ Nos abiisse.) Cum & littus reliquissent, & malefida esset statio, non mirum si crediderunt abiisse. ¶ Ergo omnis.) Moralitas plena monstratur. Vbi enim creditum est bellum amotum: solutus est ei longi temporis luctus. ¶ Ordo est. Ductores, id est principes belli, & qui cæteris preficiebantur, vt Agamemnon, Menelaus, Diomedes, Nestor, Vlysses, Pyrrhus, & consimiles: Danaũ. i. Argiuorum, & cæteroꝝ: fracti. i. labefactati & effœti, ita vt amplius non possent: bello. i. virtute bellica, quam in Troianis ostenderant: & repulsi fatis. i. quia perficere non poterant, quæ facta oportuit ante Troiæ excidium (de quibus Seruiũ videto. & hoc tot annis, quia decem: labentibus. i. celeriter transactis: aut tacite pertransitis, quia re adhuc infecta: ipsi ædificant. i. construunt. (Nam si proprie accipiatur ędificare, est ędes facere: sicut equitare, equum, cui insidetur agere: & tamen dicimus ędificare naueis, & machinas, & equitare mulos, & asinos: imo Hora. dicit, equitare in arundine longa: sed pueri arundinẽ equum vocãt.) equum. i. statuã equi: diuina arte. i. maximo artificio Palladis: aut quia Pallas, tunc Troianis inimica, ita factum voluit, aut quia docuit: instar. i. in statum, aut staturam, & magnitudinem mõtis: hoc est tam magnum, vt mole sua montem ęquipararet: & intexũt costas. s. equi: abiete. i. illa arbore de genere sapinorum, quę in montibus libenter nascitur: secta. i. fissa: finditur enim faciliter: & simulãt sup. equum, votum. i. voto promissum: pro reditu: & ita votũ erit participium, aut si nomen est, simulant votum. i. quod equus ille habeat rationem voti, pro reditu: quia sicut Sinon dicet, simulabãt se non posse redire, donec Pallas placetur: ea fama vagatur. s. per vrbem: hoc est, vulgo dicunt illum equum Palladi votum: & ita si Sinoni id affirmanti, fides habita est. non sunt propterea leues, & improuidi, dicendi Troiani: & ipsi sortiti. (Nam tantum timebant omnes periculum illud obire, vt nec pretio, nec prece, nec minis, nec alia quauis ratione, quisq; ad hoc induci potuerit, preter quã sorte, in qua cum ęqua sit omnibus & summis, & infimis cõditio: omnes se sacramento astringunt, priusq̃ sortes trahantur: id se facturos, quod sortes significauerint: nec potuerunt imperio ad hoc astringi: nam vbi in manus hostium peruenissent, multi potuissent, rem indicando, sibi salutem comparasse. Est ergo laus ... quod non nisi fortiti, poterant includi.) fortiti inquam. i. mittendo fortes: quibus sciant qui id periculum obire debeant. corpora virum pro virorum: delecta. i. de toto numero lecta: huc. i. ad hoc munus quia delegerant plurimos ne pauci conditionem fortium refellerent: & deinde sortiti sunt ea corpora prius delecta: & sortiti, includunt ea furtim. i. per insidias. lateri. i. equi: cæco. i. tenebroso, ita vt in eo nihil videatur: & complent cauernas: penitus. i. valde ingenteis: aut complent penitus. i. pene intus: cauernas. i. latebras ingenteis: & vterum. i. aluum totam, milite armato. i. multis militibus armatis. Insula Tenedos. s. aut Tenedos, appositorie insula notissima, fama. i. per famam, est in cõspectu. i. prospectu Troiæ: diues opum. i. diuitiarum plena, dum regna Priami manebant: nunc autem, sup. est: tantum. i. duntaxat, aut tantummodo: sinus. i. angulus maris: & statio. i. receptaculum, vbi naues ad tẽpus stent: malefida. i. non satis tuta: carinis. i. nauibus, aut ventribus earũ quę illic illiduntur, sup. ductores Danaum, aut omnes Danai, prouecti. i. porro vecti, per naueis. s. (nam, vt profecti legatur, vix patitur versus.) huc. i. in hanc, quam dixi, insulam: ipsi condunt. i. absconduntse in littore deserto: quia cum regio esset vasta, nulli eam colebant: nos, sup. sumus: rati. i. arbitramur, sup. eos: abisse. s. penitus: & in patriam suam rediisse: vnde sequitur: &, pro. i. petiisse Mycenas: patriam. s. Agamemnonis: vento. s. impulsore. Ergo, quia. s. id rati sumus: omnis Teucria. i. regio Teucrorum: hoc est, tota Troia. soluit. i. liberat, & expedit se, luctu longo. i. tristitia decẽnali. Portę panduntur. i. reserantur, quę tempore belli clausę erant: iuuat. i. delectat. s. plurimos: ire. i. egredi, & videre castra, Dorica. i. Dororum, hoc est Grecorum: hoc est quę Dori illic dereliquerant: aut si castra abstulerant. (Sunt autem castra in quibus milites degunt in tentoriis: interdum vallo munita loca.) q;, pro. i. locos desertos. i. quos Greci deseruerant: & littus relictum a Grecis.

Audenda, p patria.

Ordo

Hic Dolopum manus, hic sæuus tendebat Achilles,
Classibus hic locus, hic acies certare solebant.
Pars stupet innuptæ donum exitiale Mineruæ:
Et molem mirantur equi: primusq; Tymoetes
Duci intra muros hortatur, & arce locari,
Siue dolo, seu iam Troiæ sic fata ferebant.

SERVIVS.

¶ Tendebat.) Tentoria habebat: vt, Et latus tendebat in aruis. ¶ Sæuus Achilles.) Propter Hectorẽ tractũ. Et talis vbiq; inducendus est: vt Horatius, Iura neget sibi nata. ¶ Classibus hic locus.) Magis ad equites referre debemus: vt & ortinæ classes. Vnde & classica dicuntur. ¶ Hic acies.) Legitur & acie. Nam potest vtrunq;. ¶ Innuptę.) Quæ nunq̃ nubit. Nã virgo potest & nubere. ¶ Donum exitiale.) Quantum ad Troianos. ¶ Primusq; Thymoetes.) Vt Euphorion dicit, Priamus ex Arisba filiũ vatẽ suscepit.

At Capys, & quorum melior sententia menti,
Aut pelago Danaum insidias, suspectaq; dona
Præcipitare iubent, subiectisq; vrere flammis,
Aut terebrare cauas vteri, & tentare latebras.
Scinditur incertum studia in contraria vulgus.
Primus ibi ante omneis magna comitante caterua,
Laocoon ardens summa decurrit ab arce.
Et procul. O miseri, quæ tanta insania, ciues? LAOC.
Creditis auectos hostes? aut vlla putatis
Dona carere dolis Danaum? sic notus Vlysses?
Aut hoc inclusi ligno occultantur Achiui,
Aut hæc in nostros fabricata est machina muros
Inspectura domos, venturaq; desuper vrbi:
Aut aliquis latet error: equo ne credite Teucri.
Quicquid id est, timeo Danaos & dona ferenteis.
Sic fatus, validis ingentem viribus hastam AENEAS
In latus inq; feri curuam compagibus aluum
Contorsit. stetit illa tremens, vteroq; recusso
Insonuere cauæ, gemitumq; dedere cauernæ.
Et si fata deum, si mens non læua fuisset,
Impulerat ferro Argolicas foedare latebras,
Troiaq; nunc stares, Priamiq; arx alta maneres.

suscepit. Qui cũ dixisset quadã die nasci puerum, per quẽ Troia posset euerti, pepererunt simul & Thymoetæ vxor & Hecuba, quæ Priami legitima erat. Sed Priamus Thymoetæ filiũ vxoremq; iussit occidi. Inde ergo nunc dicit siue dolo: quia iustam causam proditionis habere videbatur. Alij volunt. ⸿Dolo,) quo omnes decepti sunt. ⸿Sic fata ferebant.) Vt et ciues cõtra patriam sentirẽt. ⸿At Capys.) Quidã: non pater Anchisę. Et bene nec se nec patrem, huic consilio dicit interfuisse, pro quod interitus patriæ imminebat. Quanquam Æneas quasi obtrectator Priami non adsit, vt Home. dicit: Anchises vero propter cęcitatẽ, vt docet Theocritus. ⸿Subiectisq; vrere flammis.) Que, copulatiua coniunctio est, aut disiũctiua. Quomodo ergo has iunxit? Poetarũ est partem pro parte ponere: vt tortũ pro torue, voluentibus pro volubilibus, Cõiunctionẽ ergo pro coniunctione posuit: vt, Saxum ingens voluũt alij, radijsq; rotarum. Quę, pro vel, posuit. Nam sonantius visum est. ⸿Incertũ.) Instabile. Vnde est. ⸿Studia in contraria.) Sane. Vulgus magis masculini generis est, quã neutri: quia in us exeuntia neutra, in ris, mittunt genitiuum: excepto pelagus: quod in hoc nomine creauit errorẽ. ⸿Ante omnes.) Aut perissologia est, quia dixit. ⸿Primus,) Aut, Ante omnes, id est videntibus omnibus. ⸿Laocoon.) Omnia in on exeuntia tertię sunt declinationis: vt Laocoontis, Demophoontis, Hippocoontis, ⸿Quæ tanta insania?) Quia insanorum est contra se sentire. ⸿Dona carere dolis Danaum?) Ordo est, Dona Danaum: non dolis Danaum. ⸿Sic notus Vlysses?) Quia vt ait Homerus, voluntate verberatus: & sub habitu medici Troiam ingressus, explorauit vniuersa. ⸿In ligno.) Bene ligno, quasi dissuasor: non simulachro: vt paulo post, Ducendum ad sedes simulachrum. Nam in suasione vel dissuasione tam sensus quã verba considerantur. ⸿Error.) Idest dolus: vt, Et inextricabilis error. Et est figura ab eo quod præcedit, id quod sequitur. Distinguendum sane error, & sic dicendum. ⸿Equo ne credite Teucri.) Item. ⸿Quicquid id est, timeo.) Hoc melius est. ⸿Feri.) Quadrupedis: ab eo quod toto corpore feratur. ⸿Curuam aluũ.) Plautus masculino ait genere, quo non vtimur. Percussum sane intelligimus inter ventrem & latera. ⸿Vtero recussu.) Pro concusso prępositio pro prępositione. ⸿Cauę cauernę.) Gręca figura est: vt vitam viuere, mortem mori. ⸿Fata deum.) Fata modo participium est, hoc est quæ dij loquuntur: vt Statius, Et vocem fata sequitur. ⸿Lęua.) Modo contraria. Et sciendum lęuum cum de humanis rebus est, esse contrarium: cum de coelestibus, prosperum: vt, Intonuit lęuum: quia sinistra numinum intuentibus dextra sunt. ⸿Foedare.) Dilacerare. Foedum enim tam apud Virgilium, quã apud Sal. non turpe significat sed crudele: vt, Sanguine foedantem quos ipse sacrauerat ignes. Sal. Foedi oculi. ⸿Stares.) Si stares legeris, maneret sequitur: propter ὁμοιοτέλευτον. Et est apostropha.

DONATVS.

⸿Pars stupet in.d.e.m.Et.m.m.e.) Mirabantur aliqui & subtilitatem artis, & fabricæ magnitudinem. ⸿Primusq; Timoetes.D. in.m.h.&.a.lo.Si.d.s.i.t.fi.fa.fe.) Huius post exitum rerum sententia venit in dubium, & quia nihil ex aperto constiterat, partim proditoris animo, partim innocenter sentire iudicatus est. ideo proditor quia primus cęteros hortatus est, vt equus perduceretur vsq; ad Mineruę templum: ideo innocens quia maiore vi constabat interisse imperium Troię. ⸿At Capys &c.) Capys, inquit, & alij melius sentientes, sed non tunc iudicati sunt melius sensisse, sed post excidium Troię, contra Capys sententiam tractantes alia dicebãt facienda. Ideo ait. ⸿Scinditur in.st.i.c.v.) Cum totum enim suspicionibus ageret, nihil potuit recte firmari: quid ergo dicebat pars, quę contra Timoetis arbitrium senserat: dona hostium debere esse suspecta, proinde tradenda in pręceps, iidem aut consumenda incendio, aut terebrando tentanda. Interea omnium consilijs in incertum

certum adductis. ⸿Primus ibi a.o.m.co.c. Laocoon ardens.s. d.ab ar.) Laocoontem apparet inter illos non fuisse, qui diuersa tractabant, denique summa decurrebat ex arce cum caterua ingenti, excitatus vtilq; opinionibus incertarum sententiarum, quod incertum metuens ne in perniciem ciuitatis verteretur, pręuenire cupiebat. Ardẽtem autem, hic non festinantem dixit, vt alij volunt, dixerat enĩ decurrit. Itaq; expressit festinantem, & plus est currere, quã festinare. Superest ergo vt ardentem aliter dixerit. s. aut ingenio vigilantem, aut pro statu publico commotum vehementer. certe non vrgeretur ad cursum, nisi animi necessario metu fuisset excitatus. ⸿Et procul.) Tantum commotum tãtumq; ostendit poeta illum esse turbatum, vt adhuc longe positus clamaret. & anteq̃ tractatibus misceretur contradicens, ne suspecta hostium dona ducerentur in patriam. ⸿O miseri, quæ tanta insania ciues?) Inuectio ardentis hominis non contumeliosa in ciues, sed pro statu publico necessaria, miseri sunt inquit, qui ea sentiunt, quibus miseri efficiantur, demq; creditis duo accidere sine fraude potuisse. nã sic posuit. ⸿Creditis auectos hostes?) Qui enim tot per annos gesserãt bellum, nec fuerant optatum victorię premium consecuti, non longius abscedebant. creditis etiam illud tutum esse posse vel vacuum fraude, donum. s. Mineruę, quod reliquerunt inimici: hoc est quod ait. ⸿Aut vlla putatis dona carere dolis Danaum?) Non tantum hoc suspectum est, inquit, verũetiam omnia, quæ sub beneuolentiæ specie Græcos arbitramur præstitisse. Danaum quod dixit non solum nomen gentis voluit demonstrare, sed hominum etiam genus versutum, dolosum, callidum, atq; vt hoc astrueret, traxit argumentum a persona Vlyssis, qui bona nesciret, & in malis fuisset satis instructus. ⸿Sic notus Vlysses?) Quasi omnes tales essent, quos etiam si constaret esse dissimiles, fieri potuisse, vt magisterio eius pessima semper & noxia cogitarent. Danaum, sic pronunciandum est, atq; sentiendum, quasi omnes essent versuti & insidiosi. quod ipsum generaliter positum specialitate sequenti voluit comprobare. aliter enim persuadere non poterat raptis ad diuersa consilia, nisi euidentioribus argumentis persuasionis suæ intentionem notis & cognitis assertionibus roborasset. sic notus Vlysses? Oratoria virtute vsus est, vt vnius Vlyssis tergiuersatione notissima, totam gentem macula tergiuersationis aspergeret. Incipit iam publicare, quid sentiat, tracto. s. argumento a persona, & tempore: quoniam natura callidos dixerat, & belli vel maxime tẽpore factos esse peiores. ⸿Aut hoc.i.l.o.a. Aut hęc in no.f.est.m.m. Inspectura domos, v.q;.d.v. Aut aliquis latet error.e.ne.c.t.) Dixit euidenter quid primo & secundo loco sentiret: tertio vero dixit aut, & cum non suppeteret sequens dictum confugit ad generalem suspicionem, & ait. Aliquis latet error, equo ne credite. vt id cuius fuit incertus iudicasse videatur, quo genere firmauit, quicquid illud fuisset, esse debere suspectum, quia originem ducebat ab hostibus. ⸿Timeo Danaos & dona ferentes.) Hostiũ, inquit, vel maxime Græcorum etiam dona timenda sunt, duplici ex causa asseruit esse metuendum. quod esset hostis insidiosus & callidus, & quod eo tempore magis cauendus esset, quo simulabat bonitatem, atq; vt author esset tentandi equi, & non tantum verbis verumetiam facto ad audiendum cęteros prouocaret. ⸿Sic fatus, validis ingentem vi.ha.&c.) Quia supra dixit penitusq; cauernas ingentes, vterumq; armato milite complent, hic posuit omnia illa percussa ictu validissimo, quid intus ageretur nunciasse. ⸿Et si fata deum &c. Impulerat ferro Argolicas foe.lete.) Fatalem deorũ voluntatem accipere debemus, non fatum. Si, inquit, dij non auertissent intentionem nostram, eodem momento omnes Grecorum apertę fuissent insidiæ. Et facta apostrophe cum ingenti dolore animi addidit. ⸿Troiaq; nunc stares, P.q;.a.a.maneret.) Sicuti mansit, anteq̃ dolus obtinuisset.

Ascensius.

ASCENSIVS.

¶ Hic Dolopum ma. &c.) Continuat narrationem suam, docetq; quid viderint egressi, iam patefactis portis Troiani. vnde Donatus dicit sic. ¶ At Capys.) Sententia Tymoetæ suspiciose tractata est. Capys autem sententia, non nunc melior, sed post factum cognita est. ¶ Scinditur.) Nam cum totum suspicionibus ageretur, nihil potuit recte firmari. ¶ Primus.) Vbi non erat Laocoon inter ambigentes: sed descendit ab arce excitus, contrarietate sententiarum: & cupiebat præuenire: ne quid in perniciem reipublicæ decerneretur. ¶ Ardens summa.) Vel ingenio vigilans: aut vehementer pro statu publico commotus. ¶ Et procul.) Nisi adderet verba donec aduentaret, distulisset. ¶ O miseri.) Inuectio ardentis animi, non contumeliosa in ciueis, sed pro statu publico necessaria. ¶ Miseri.) Qui ea quærunt, quibus efficiantur miseri. ¶ Auectos.) Qui per tot annos bellum gesserunt. ¶ Aut vlla.) q. d. creditis id tutum, quod reliquerit hostes: aut aliud quidpiam, quod beneuolentiæ simulationem afferant. ¶ Danaum.) Quasi callidorum & versutorum. ¶ Vlysses.) Quasi si non essent dolosi, ab hoc magistro addiscere potuerunt. Hoc oportebat ostendere, si in contraria iam raptos, auertere a proposito volebat, ergo notissima fraude vnius, vniuersam gentem vituperat. ¶ Equo.) Quia originem ducit a fraudulentis hostibus, qui tunc maxime timendi sunt, cum beneuolentiam simulant. ¶ Sic fatus.) Non verbis solum, sed re, voluit affirmare sententiam. ¶ Fata deum.) Voluntatem accipere debemus. q. d. nisi dij auertissent intentionem nostram, statim insidias has cognouissemus. ¶ Nunc.) Sicuti stetisti ante has insidias. ¶ Ordo autem est. Manus, id est exercitus Dolopum. i. sociorum Pyrrhi, supple tendebat: hic, id est hoc loco. Achilles sæuus. i. immanis, qui Troilum tam immaniter occidit, & Hectora tam crudeliter traxit: tendebat. i. tentoria habebat: hic. i. alio loco: hic locus, sup. erat: classibus. i. ordinibus equitum in classes, quas Liuius quinq; enumerat, distributorum: hoc est, hic exercebantur equites: & acies. s. prælian tium solebant certare hic: aut ipsi solebant certare hic: acie. i. prælio, in aciem instructo: in omnibus autem subaudiendum videtur, dum Troiam obsidebant: aut quid simile, quia aliter potius diceret, tetenderat, quam tendebat: tum enim non tendebat, cum iam mortuus esset Achilles. Pars. s. Troianorum egressorum: stupet. i. cum stupore aspicit: donum exitiale. i. equum tam magnum, quem ad exitium Troiæ simulabant Græci se velle dare Mineruæ innuptæ: perpetuæ. s. virgini, quæ nunquam nupsit. Significat enim puriorem ignem: cuius non est commistio, nec pollutio: ideoq; ex cerebro Iouis. i. ætheris nata dicitur: & pro. i. mirantur molem equi (moris est Virgiliani, praecedentia sequentibus declarare.) & Tymoetes, ille vir Troianus, hortatur primus, supple equum duci: intra muros, & locari, supp. in arce, id est summo templo Palladis, quod in Ilio erat: hortabatur, dico, siue dolo: quia conscius fraudis, & doli Græcorum, siue quia fata Troiæ. i. quæ erant de excidio Troiæ, tunc venturo: ferebant. i. constituebant: sic. i. vt id hortaretur etiam bonus ciuis: in perniciem suam, & suorum. At. i. sed Capys, & alij, quorum menti super erat sententia, melior. i. quæ postea melior comprobata est, cum tamen ignoraretur: iubent, aut præcipitare pelago. i. in pelagus: hoc est, submergere insidias Danaum: & pro. i. dona suspecta. i. quæ suspecta erant de dolo: quia a dolosis, & fraudulentis hostibus offerenda: que, pro vel (potuisset tamen posuisse, ve, vnde opinor poetam accepisse, que, pro &: vt sit diuisio bimembris: vt, videlicet alij iusserint omnino delere: & id aqua, & igni, vt prius cremetur, & cineres cum reliquijs in pelagus præcipitentur: alij non delere, sed aperire voluerunt, ad experiendum siquid in eo doli esset.) que igitur, pro vel, vt sentit Seruius: aut pro &, iubent vrere. s. dona suspecta: flammis subiectis: quia vis ignis ascendit: aut si omnino delere nolint, iubent terebrare. i. perforare: & tentare. i. experiri penitus: cauas latebras vteri. i. alui equinæ. Vulgus incertum. i. instabile: aut potius dubium, & anceps in sententijs: quia ignarum, & imperitum, scinditur. i. diuiditur, in contraria studia: Laocoon, sacerdos ille Neptuni, ardens. s. zelo patriæ defendendæ: decurrit. i. deorsum currit, ab arce summa: ibi. i. eo tempore, dum nonnulli censerent equum, in arce locandum esse: decurrit, dico, primus ante omneis. i. coram omnibus: & hoc: magna caterua. s. populi, comitante. s. eum: qui, videlicet idem sentiebant: aut eius impetum, & decursus eius videre volebant. Et procul. i. cum adhuc procul esset, sup. dixit: o miseri ciues, quæ tanta insania, sup. est vobis: sed imprecipitanter agenti, honesta est eclipsis. Creditis hosteis auectos: aut putatis vlla dona Danaum, carere dolis. i. fraudibus: & insidijs: q. d. si id facitis, deliratis omnes. Vlysses est notus. i. vt audeat eius dona, ruptis muris vestris immittere in arcem: q. d. ex sola calliditate, & fraude illius viri, satis nosse debetis, equum non esse accipiendum: quia aut Achiui occultantur occlusi in hoc ligno. i. ligneo equo: & non dicit, voto, aut dono, ne id irreligiose facere censeatur: aut hæc machina fabricata est in nostros muros. i. ad perniciem nostrorum murorum: hoc est, vt muri nostri rumpantur, & postea euertantur: inspectura. i. vt inspiciat per eos qui in ea latent: domos. s. nostras: & ventura desuper. i. per grassationem, aut duram dominationem: vrbi. s. nostræ: aut aliquis error. i. dolus: sup. alius: latet. s. in hoc equo: & ideo, o Teucri, ne credite. i. ne confidatis equo. Quicquid. i. siue equus, siue machina, siue donum censeri debeat: ego timeo. i. formido Danaos. i. Græcos: &. i. etiam, dona ferenteis. i. non solum dum nos hostiliter oppugnabant, sed etiam nunc, cum dona se offerre simulant: Laocoon fatus. i. locutus sic: contorsit validis viribus ingentem hastam in latus, & in aluum curuam compagibus: feri. s. equi quadrupedis. Illa. s. hasta: stetit tremens. i. micans, aut vacillans: & cauæ. i. loca caua insonuere, & cauernæ dedere gemitum: aut sic, cauernæ cauæ insonuere, & dedere gemitum, vtero recusso. s. ab armatis, qui intus concutiebant, postquam vterus foris concussus fuerat. Et si fata deum non fuissent, læua, id est sinistra, & inimica Troianis: & si mens. s. eius, qui sonitum perceperat, non fuisset læua, ipsa impulerat, id est impulisset Laocoonta foedare. i. foede dilacerare: ferro. s. hastæ: aut etiam bipenni, iam audito sono armorum: latebras Argolicas id est in quibus Argolici latitabant: & o Troia, si, supp. hoc fecisset: tu stares. s. incolumis: & alta arx Priami maneret, sup. adhuc: aut & tu o alta arx Priami maneres. s. adhuc. Contra quod dicturus est Panthus: Fuimus Troes, fuit Ilium.

Ecce manus iuuenem interea post terga reuinctum
Pastores, magno ad regem clamore, trahebant
Dardanidæ, qui se ignotum venientibus vltro,
Hoc ipsum vt strueret, Troiamq; aperiret Achiuis,
Obtulerat, fidens animi, atq; in vtrunq; paratus,
Seu versare dolos, seu certe occumbere morti.
Vndiq; visendi studio Troiana iuuentus
Circunfusa ruit, certantq; illudere capto.
Accipe nunc Danaum insidias, & crimine ab vno
Disce omneis.
Nanq; vt conspectu in medio turbatus inermis
Constitit, atq; oculis Phrygia agmina circunspexit.
Heu quæ nunc tellus (inquit) quæ me æquora possunt SIN.
Accipere? aut quid iam misero mihi denique restat?
Cui neq; apud Danaos vsquam locus, insuper ipsi
Dardanidæ infensi poenas cum sanguine poscunt.

SERVIVS.

¶ Manus reuinctum.) Vt Oculos suffusa. ¶ Trahebant.) Cum festinatione adducebant. vt, Cónetus trahit in medios. Et modo trahebant ad desiderium ducentium, & Sinonis pertinet simulationem. ¶ Quis se.) Quibus se. Alij qui se legunt. ¶ Hoc ipsum.) Per M, quia vsurpatum est ipsud: & est naturale ipsus: vt, Ipsus mihi Dauus. Dicimus ergo ipsus ipsa ipsum, vt doctus docta doctum. ¶ Vt strueret.) Confirmaret periuria, & dolorum semina. Et respexit ad superiora vt Ædificant. ¶ Fidens animi.) Vt, O præstans animi iuuenis. Et est nomen. Desijt enim esse participium: quia genitiuo casui cohæret: & potest recipere comparationem. ¶ In vtrunq;.) In, modo ad significat: alibi pro contra: vt etiam supra diximus. ¶ Versare dolos.) Dolo euertere: subaudi, Troianos: aut Dolos versare. i. exercere. ¶ Visendi.) Frequentatiuum est viso, vt verso, facesso. licet rarum sit. Nam in To exeunt frequentatiua. ¶ Circunfusa ruit.) Figura hypallage, ruit & circunfusa est. ¶ Illudere capto.) Et illudo tibi dicimus, vt hoc loco: & illudo te, vt, Verbis virtutem illude superbis. Et illudo te. Simile est insulto. ¶ Crimine ab vno.) Hoc est causa: vt, Crimen amor vestrum. Ab eo quod præcedit, id quod sequitur. Si enim simpliciter intellexeris Crimine: de negotio ad personam vitiosum transitum facis. Alij sic legunt: Danaum insidias & crimen. ¶ Turbatus.) Quasi turbatus: vt, Exultat Amazon. quasi Amazon. ¶ Heu.) Modo vna est syllaba: sed interdum propter metrum duæ fiunt: vt, Heu quàm pingui macer est mihi Taurus in aruo. Sicut prendit & prehendit: & secundum Plinium multa sunt

ta sunt alia. ⁋ Tellus & ęquora.) Bene conciliat miserationem: de communibus duobus exclusus elementis. Sane Tellus, us longa est: & sunt pauca quę us producunt, vt senectus, iuuétus, salus, virtus, palus, seruitus, incus, tus, rus, mus, pus: tunc scilicet cum genitiuus in tis vel in ris exit. Et habet penultimam longam. Ideo autem tis & ris diximus: quia palus, licet paludis longa sit lu, breuis tamen nonnunquam inuenitur, quia in dis exit genitiuus: vt Horatius, Sterilisq́ diu palus aptaq́ remis. ⁋ Æquora.) Maria. Alibi campos: vt, Ac prius ignotum ferro quam scindimus ęquor. Dictum enim est ab ęqualitate. ⁋ Deniq.) Aut vacat sicut gentiû: aut nouissime significat ⁋ Et super ipsi) Et insuper ipsi, quibus sum pręstaturus salutem. ⁋ Infensi.) Infensus proprie est plus q̃ inimicus. ⁋ Poenas cum sanguine poscunt) .i. & torméta & mortem. Potest enim aliud esse sine alio.

DONATVS.

❡ Ecce manus iuuenem interea post terga reuinctû Pastores, magno ad regem clamore, trahebant Dardanidę.) Ecce, vbicunq́ Virgilius posuit, aliquod malum repentinum & insperatum significat, vt hoc loco: &, Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta: item, Ecce autem elapsus Pyrrhi de cæde Polytes. &, Ecce super moesti magna Diomedis ab vrbe Legati responsa ferunt. ergo dum illa inter Troianos gererentur, aliud accidit, quod ab equi tractu disputantes auerteret. pastores enim Troiani veniebant ad regem trahétes iuuenem manibus post terga innexis, propter quod factum dimissus est equus, & omnes captiui illius curiositate trâsducti, dum nouitate, incertum nosse contendunt, manifestas insidias dimiserunt. ⁋ Qui se ignotum venientibus vltro, Hoc ipsum vt strueret, Troiamq́ aperiret Achiuis, Obtulerat, fidens animi, atq́ in vtrunq́ paratus, Seu versare dolos, seu certe occumbere morti.) Consiliû relinquédi Sinonis hoc fuit Gręcis, vt repertus apud Troianos equi occuleret fraudem, & omnem suspicionem auerteret, quę contra existere potuisset. Sinonis vero consilium fuit, vt omnia pręueniret offerendo pręsentiam suam, ne si interueniret mora, ante secreta proderentur, q̃ ille quasi latens fuisset inuétus. ex his tamen quę fuerant gesta, potuit apparere, quod in Troię parabatur excidium. nam ille tanta mentis obstinatione animû suum ad partes suas implendas præparauerat, vt paratus ad vitam, paratus esset ad mortem, vtpote qui se sciret incognitum, vltro obuius venientibus fieret callidus magis q̃ cautus, transegerat enim, vt dictum est, animo suo aut acquirere cum periculo victoriam suis, aut pro cunctis occumbere morti. Et Terentiana sententia hoc loquitur, non fieri sine magno periculo facinus magnum aut memorabile. Hæc non ipso tépore sunt cognita, quo fiebant: sed post excidium Troię & interitum Troianorum. Tamen nisi dii essent aduersi imperio Priami, Sinonis fraudes inter initia ipsa intelligi debuerunt, quando incognitum se vltro ingessit, & eo tépore, quo suspecta omnia fuerunt. ⁋ Vndiq́ visendi studio Troiana iuuentus Circumfusa ruit, certantq́ illudere capto.) Expressit hominû mores: quis enim non cuperet hostem suum videre captiuum? Capto interea omnes nitebantur illudere. ⁋ Accipe nûc Danaum insidias, & crimine ab vno Disce omneis.) Viri fortis animo destruit Græcorum personam occasione omni, & defendit suam, totum in deorum aduersum studium reuocans, vt ostendat Gręcos insidiis & deorum iniusto fauore obtinuisse victoriam. sibi vero Æneas & defensionem procuraret & laudem, cum asseruit in Troiæ cladibus non Græcos, sed deos extitisse victores. ait ergo, Accipe nunc Danaum insidias, & crimine. Duplici genere criminationis Gręcos aspergit ex persona captiui, atq́ vt hoc magis demonstraret, addidit, ab vno disce omnes. Vnum quippe notabile vult esse in vito forti, vt non congressu, sed insidiis certet. ostensurus autem Sinonem mendacem, periurum & sacrilegum, ait, & crimine ab vno, vt non Sinon solus qualis esset, sed vt tales esse omnes Gręcos assereret. ⁋ Constitit, atq́ oculos Phrygia agmine circumspexit.) Ad commouendam misericordiam omnes, inquit, circumfusos respiciens ingemuit, & hæc dixit. ⁋ Heu quę nunc tellus, inquit, &c. Dardanidæ infensi poenas cum sanguine poscunt.) Est enim poena, quę non adimat vitam. hoc ergo dixit & crucior generibus multis malorum, & sanguis meus quęritur.

ASCENSIVS.

❡ Ecce manus &c.) Ad hanc vulgi dubitationem, & incertam sententiam, accessit fraus Sinonis, qui vnus e Gręcis ad hoc subornatus, in manus pastorum. s. Troianorum, qui cum pecore in agros vacuos se receperant, inciderat, vt Troiam ductus, cohortaretur ad suscipiendum equum illum illæsum patefactis portis: ad quod etiam Troianos induxit, non tamé tam facile induxisset, nisi & dii inimica portenta adiecissent; nam Laocoon sacerdos, qui hastam in equum intulerat, cum liberis suis ante aras absumptus est: creditumq́ est id vltionem lęsi doni deam intulisse. Miro ergo artificio, omnia pertractat poeta. Nam Troianos principes, vsq́ ad poenitentiam clementes inducit: citra tamen insipientiam, & improuidentiam: quę virtus summopere in Iulio Cęsare, & in Augusto: quos author, pręcipue a genere eorum, laudare prętendit. a Plinio & Suetonio, aliisq́ multis commédatur. Simulq́ semper ad hoc tendit, vt ostendat Troiam fato deletam, vt ex reliquiis Roma cóstitueretur olim. Nam nihil potuissent mortalium fraudes in prudentiam Troianorum: nisi deorum inimica portenta accessissent, diis autem iubentibus: aut certis indiciis, voluntatem suam significantibus: pii animi, non quare id velint: aut iubeant, inquirût: sed quod velle intelligunt, facessunt. sed audiamus Donatum. ⁋ Ecce.) Ecce
Semper ponit, ecce, Virg. vbi significat aliquod malum repentinû. Dum igitur illa disputant, aliud interuenit, quod ab equi tentatu auerteret. Primus autem aduentus efficit: vt res in pręsentia omitteretur: simulata deinde oratio, penitus religione nos astrinxit: ne Mineruę dona foedaremus. Accedente maxime, violatoris morte. Ecce, rem improuisam exoriri ostendit: quę magis mouet, pręsertim cum adsint signa nocentis. ⁋ Qui se.) Consilium Sinonis fuit præuenire, ne equi fraudes auerterentur. ⁋ Hoc ipsum.) Paratus etiam mortem subire: nam non fit facinus magnum, sine magno periculo. ⁋ Vndiq́ visendi.) Expressit hominum morem: quis enim non cupiat hostem suum captum videre? ⁋ Accipe.) Destruxit Gręcorum personam omni occasione, & defendit suam. Nam totam rem in deorum, aduersum studium reuocat: vt ostédat Gręcos, tum insidiis, tum deorum iniusto fauore, victoriam obtinuisse. ❡ Ordo est. Ecce, quasi dicat ex improuiso: cum proceres sic dubitarent cum plebe, an equus inducendus sit, qui pro portis stetisse videtur. Nam & Priamus ipsum inspiciebat, id non facturus decore, si tam distaret a portis, vt quisquam insidias moliri posset: pastores Dardanidę. (Quæres, quomodo pastores hic dicantur Dardanidę, cum gloriosi, & incliti, soleant Dardanidæ dici? verû dicemus etiam plebeios Dardanidas vocatos, si modo Dardani, virtutem imitati sint. Dicemus etiam interemptis pastoribus rusticis, vrbanos pastorum munus obiisse, qui tunc pecus, diu intra ciuitatis muros inclusum eduxerant. Nam & nobilissimi quiq́ pastores habiti sunt, vt Alexander, seu Paris: vnde Statius, Soluerat Oebalio classem de littore pastor, Dardanus incautas blande populatus Amyclas. & Anchises, qui pastor cum Venere ad Simoenta coiuit, dum Æneam genuit.) Pastores igitur Dardanidæ, aut vrbani: aut qui Dardani virtutem, diu patriam protegendo, imitati fuerant: trahebant interea, scilicet dum hęc fierent, supple cum magno clamore: iuuenem. s. Sinonem, reuinctum, id est iterum, atq́ iterû vinctum: ne forte elaberetur: non ergo vacat, re, sed significat diligentiam rusticorum, qui securi nó sunt, etiam si semel vinctus fuerit hostis: manus, id est habentem manus vinctas post terga: qui fidens animi, id est habens animam confidentem: atque paratus in vtrunq́, id est ad utranq́ fortunam: seu versare, id est euertere: dolo, id est per dolum. s. Troiam: aut legendo, dolos: versare. i. versute pertractare, & exequi: dolos. s. coeptos: seu occumbere. i. submittere se: morti certe, id est indubitanter: obtulerat ultro. i. sponte: & non exquisitus nec per insidias captus: & uenientibus, id est quos ad se capiendum venire pręuiderat: obtulerat, dico, se ignotum, id est quem non nouerant esse Gręcum: aut qui bene latuisset, vel aufugisset, si uoluisset: sed obtulerat se vltro, ut strueret, hoc ipsum, id est vt caperetur & captus, aperiret Achiuis, id est Gręcis: Troiam. s. per immissionem equi. Iuuentus Troiana, idest multitudo iuuenum Troianorum: ruit, id est celeriter accurrit: undiq́, i. ex omni parte: circumfusa, id est per circuitum confuse dispersa: studio uisendi, id est ut uideret eum: & certant, id est certatim contendunt. s. iuuenes Troiani. (mutant autem numerum, quia iuuentus collectiuum est.) illudere, id est illusionem, & contumeliâ facere capto. s. Sinoni iuueni: (ad hoc autem, iuuenem, potius q̃ uirum, subornarunt Gręci: quia sciebant ętati iuuenili, citius ignoscere, atq́ indulgere solere mortales q̃ uirili: uerum pueri, improbi sunt per ętatem.) Accipe, id est intellige: nunc insidias Danaum, idest Danaorum, hoc est Gręcorum: &, pro, id est disce omnes insidias Danaum: ab uno crimine, id est audi hoc crimen diligétius, quia, eo intellecto, noris etiam cętera a Gręcis per insidias acta. Nam ut, id est postquam ipse turbatus, & inermis: stetit in medio conspectu. s. Priami, & cęterorum principum ei astantium: atque postquam circumspexit oculis, hoc est, circumgerendo, & obuerténdo ęgerrime oculos aspexit: (non ergo uacat oculis: quia & mente, rem circumspicere possumus: & non semper oculorum motu, inspicimus. Fecit autem spondaicum uersum poeta, ut significaret

animum

animum languidum, & moerore grauem.) Circūspexit ergo oculis agmina Phrygia, id est Phrygum agminatim circunstantium. & inquit, heu: (optandi aduerbium, in malum: sicut o, & si, in bonum.) quę tellus, id est terra: & quę ęquora, id est maria: possent accipere, id est immergere, & deuorare me? quasi dicat, vtinā aut terra, aut mare, me ingurgitet: aut si supple neutrum datur: qd restat deniq; mihi misero? q.d. nihil, nisi miserrima quæq;: vel sic: aut, si id optare non debeam, quid restat deniq; mihi misero? q.d. (minus optandum) cui. s. mihi misero, neq; locus est vsquam salte tutus, aut vbi viuere permittar apud Danaos: insuper ipsi Dardanidę. s. apud quos spem meam reposueram: infensi. i. quos nunquam offendi: aut infensi. i. infesti, quasi multum offensi: poscunt poenas cum sanguine: quod nunc vulgo dicitur confiscationem vitæ, & rerum, hoc est summum & extremum supplicium.

⌈Quo gemitu cōuersi animi, cōpressus & oīs — AENE.
Impetus, hortamur fari, quo sanguine cretus,
Quid've ferat, memoret, quæ sit fiducia capto.
Ille hæc, deposita tandem formidine, fatur.
⌈Cūcta, equidē tibi rex (fuerit quodcūq;) fatebor — SI.
Vera (inquit) neq; me Argolica de gente negabo
Hoc primum, nec si miserum fortuna Sinonem
Finxit, vanum etiam, mendacemq; improba finget.
Fando aliquid, si forte tuas peruenit ad aureis
Belidę nomen Palamedis, & inclyta fama
Gloria, quem falsa sub proditione Pelasgi
Insontem, infando indicio, quia bella vetabat,
Demisere neci, nunc cassum lumine lugent.
Illi me comitem, & consanguinitate propinquum,
Pauper in arma pater primis huc misit ab annis,
Dum stabat regno incolumis, regnumq; vigebat
Consiliis, & nos aliquod, nomenq;, decusq;
Gessimus, inuidia postquam Pellacis Vlyssi
(Haud ignota loquor) superis concessit ab oris.
Adflictus vitam in tenebris, luctuq; trahebam,
Et casum insontis mecum indignabar amici.
Nec tacui demens, & me fors siqua tulisset,
Si patrios vnquam remeassem victor ad Argos,
Promisi vltorem, & verbis odia aspera moui.
Hinc mihi prima mali labes, hinc semper Vlysses
Criminibus terrere nouis, hinc spargere voces
In vulgum ambiguas, & quęrere conscius arma.
Nec requieuit enim, donec Calchante ministro.
Sed quid ego hęc aūt nequicquam ingrata reuoluo?
Quidue moror? si oēs vno ordine habetis Achiuos,
Idq; audire sat est, iandudum sumite poenas.
Hoc Ithacus velit, & magno mercentur Atridæ.

SERVIVS.

¶ Quo sanguine cretus.) quibus sit parentibus natus. Nam Græcum esse constabat. ¶ Ferat.) Afferat. ¶ Memoret: quæ sit fiducia capto.) Aut dicat q̄ tanta sit in captiuo fiducia, vt audeat dicere insup ipsi. Aut certe memoret, id est meminerit: vt significet meminerit in captiuo veriloquium, vitæ eē fiduciam. Vnde & responsio talis est. ¶ Fatebor vera.) Alii Memorem legunt, vt sit sensus, Hortabamur ad loquendum memorē: hoc est qui diligenter factionis suæ meminerat. ¶ Fuerit quodcunq;.) i. quicunq; me sequitur euentus. ¶ Hoc primum.) Hoc est maximum apud me verū dicere. ¶ Sinonem.) Autolycus quidā fur fuit, q se varias formabat in species. hic habuit liberos, Sisyphum, vnde natus est Sinon: & Auctoliam, vnde Vlysses. Cōsobrini ergo sunt. Nec immerito Virgilius Sinoni dat & fallaciam, & ꝓditionis officium: ne multum discedat a fabula: quia secundum Euphorionem Vlysses hoc fecit. ¶ Finxit.) Composuit, formauit: Vt, Et corpora fingere lingua. Et notandum qa omnis Sinonis oratio est diasyrtica. Nam & negocium exprimit: & Troianorum insultat stultitiæ, vt hoc loco. Finxit vanum.) Fallacem. Et vanus est qui etiam sine vtilitate mētitur: Mendax, qui tantum ad decipiendum. Sane vanus, stultus apud idoneos inuenitur: vt Iuuenal. Sic libitū est vano, q nos distinxit Othoni. ¶ Fando aliqd si forte tuas ꝑuenit ad aures.) Dū dicitur. Et vtitur bona arte mendacii, vt ꝓmittat vera, & sic falsa subiungat. Nā quod de Palamede dicit, verū est: quod de se subiūgit, falsum. Et sciendū ex hac historia partē dici, partem supprimi, partē intelligentibus relinqui. Nam Palamedes, vt Apollonius dicit, septimo gradu a Belo originē ducens, cum delectū militum ꝑ Gręciam ageret, simulantē insaniā Vlyssem duxit inuitū. Cum. n. ille iunctis dissimilis naturæ animalibus salem sereret, filiū ei Palamides opposuit. Quo viso Vlysses aratra suspendit: & ad bellū ductus, habuit iustam causam doloris. Postea cū Vlysses frumentatum missus ad Thraciam nil aduexisset, a Palamede est vehementer increpatus. Et cum diceret adeo non esse negligentiā suā, vt ne ipse quidem si pergeret, quicq̄ posset aduehere: profectus Palamedes, infinita frumenta deuexit. qua inuidia Vlysses auctus inimicitiis fictam epistolam Priami nomine ad Palamedem (per quam agebat gratias proditionis, & commemorabat secretum auri pondus esse transmissum) dedit captiuo: & eum in itinere iussit occidi. Hęc inuēta, more militiæ regi allata est, & lecta principibus conuocatis.) Tunc Vlysses cum se Palamedi adesse simularet, ait, Si verum esse creditis, in tentorio eius aurum quęratur. Quo facto, inuento auro quod ipse per noctem corruptis seruis abscōderat, Palamedes lapidibus interēptus est. Hunc aūt cōstat fuisse prudentē. Nā & tabulā lusoriā ipse inuenit ad comprimendas ociosi seditiones exercitus, vt Varro testatur. Secūdum quosdam ipse reperit literas. Quæ res si forte sit dubia, tamē certum est θ φ χ ab hoc inuentas cum aspiratione. ¶ Inclyta gloria.) Propter delectum & frumenta. ¶ Falsa sub proditione.) Sub falso crimine proditionis. Et rem notam per transitum dicit. Vñ & paulo post, Haud ignota loquor. quāquā ibi possit intelligi, haud ignota nobis: sed forte etiā ad vos potuit peruenire. Sciendum sane factum hoc vere & Troianos scisse. Sed Sinon callide quasi ignorantibus quæ vera sunt, dicit: vt fidē sequentibus faciat. ¶ Infando iudicio.) propter aurum clam suppositū. ¶ Quia bella vetebat.) Iā hoc falsum est: sed dicitur ad Sinonis commendationem. ¶ Cassum.) Priuatum, vacuū. ¶ Pauper.) Hæc enim fuerat causa militandi, vt Terentius, Cum hinc egēs profugi aliquo militatum. ¶ Dum stabat regno incolumis.) Quia & ipse vnus de regibus fuit. ¶ Et nos.) Pluralis numerus, ꝓ singulari ad euitandum iactantiam. ¶ Nomen.) Gloriam. vt, Nomen Echioniū matrisq; genus Peridię. ¶ Inuidia.) Propter aduectum frumētum. ¶ Pellacis.) Per blandicias decipientis. Pellicere enim est blandiendo elicere. ¶ Mecum indignabar.) Quomodo ergo Nec tacui demens? Intelligimus istū quasi tacuisse primo: post īpatiētia doloris erupisse. ¶ Fors siq.) Bene siq: qa est & bona & mala. ¶ Promisi.) Per contrarium ait, pro minatus sum: quia minamur mala. promittimus bona. Sic Horatius contra, Atqui vultus erat multa & pręclara minantis. Id est promittentis. ¶ Prima mali labes.) Quia secutum est postea oraculū, & adscita Calchātis facto. Labes vero ruinam significat a lapsu. ¶ Criminibus.) Causis vt supra, Et crimine ab vno. ¶ Spargere voces.) Vt Cicero, Spargere venena didicerunt. ¶ Ambiguas. (Dubias: ne si aperte ageret, accusatio esse videretur. ¶ Conscius.) aut peracti sceleris, aut dolorū suorum: vt est in tertio, Oblitusue sui est Ithacus discrimine tanto. ¶ Arma.) Modo fraudes, vel dolos. Nam arma sunt instrumenta cuiuslibet rei, vnde & insidiantis fraudes arma nominant. ¶ Nec requieuit enim.) Aut vacat enim. aut pendet sensus ex posterioribus.) Donec Calchante ministro.) Arte enim egit semiplena dicendo: vt interrogare cogat, & audius audire Troianos. ¶ Calchante ministro.) Me destinat arę, intelligitur: & est Aposiopesis. ¶ Ingrata.) Nec vobis placitura: nec mihi gratiā conciliātia. ¶ Quidue moror?) Vestram scilicet festinationem. ¶ Omnes.) Et eos qui prodesse disponunt. ¶ Vno ordine.) Vno reatu. Et est de antiqua tractum scientia: q[...] in ordinem dicebantur causę propter multitudinē, vel tumultū [...]stinantiū, cum erat annus litium. Iuuenalis, Expectandus erit qui lites inchoet annus. ¶ Iandudum.) Modo, quāprimum. ¶ Hoc Ithacus velit, & magno mercent̄ Atridæ.) Callide hoc dicto impetrat vitam, asserens mortē suam illorum hostibus esse placituram. Ideo autē dicit mercentur, quia sacrorum est, Vt fugiens victima vbicunque inuenta fuerit, occidatur

daturne piaculum committatur. Ergo Sinon qui victima fuerat, iure, & votis, & praemio Graecorum interimitur. Ithacus vero pro Ithacensi, principale pro deriuatiuo. ꝩ Magno mercentur.) Id est pretio. vt, Turno tempus erit magno cũ optauerit emptũ intactum Pallanta.

DONATVS.

¶ Quo gemitu. c. a. c. &. o. Im.) Bonitatẽ Troianorũ vult Aeneas ostẽdere, q pro supplicio vltimo, quod sperabat Sinon, solo gemitu eius ꝓ poena cõtenti flexi sunt. ꝩ Hortamur. f. q. s. c. Quidue. f. m. q. f. f. c.) In ista interrogatione tria posuit vim ꝓpositiõis cõtinẽtia, ad quę Sinonem rñdere conueniret. ꝩ Cuncta equidem. t. r. (fu. qu.) fa. Vera, inquit.) Promittit se omnia vera dicturũ, q nulla in parte fuerat relicturus veritatẽ. Tibi, inqt, rex vera dicã oĩa, assumpta fiducia velut confitẽdi, quod apud regẽ fuisset locuturus, q & cognoscendi & ignoscendi facultatẽ habuisset, locutio aũt talis est. vtcũq; est, quod sum relaturus, Cuncta dicã vera. ꝓmittendo veritatẽ cõmendauit personã suã, & dicendo regẽ, hoc est eũ, cui tanta reuerentia deberetur, bñuolũ fecit, eo magis quod promittebat narrationem q̃ fidẽ veritatis ostenderet. hoc inquit primũ. qd. n. ante oĩa in hmõi causis quęritur, nisi veritas? fatebor & referã non est vnum, nam referã significat cum indicatur aliqd simplex, & põt proferri sine tormentoꝝ metu. fateri aũt est aliqd prodere, quod sit contrariũ confiteri, & habeat crimen ac si fuerit fraude suppressum, & possit poenis durioribus pectore negantis excludi. fuerit quodcunq;, cuncta, inquit, & qcqd fuerit fatebor. vt fatebor bis accipiatur, ne fiat per numeros vitiũ, vt sit fatebor cuncta. itẽ fatebor quodcunq; fuerit. hoc primũ deniq; inqt quod negare debuerã, hoc primũ confitebor. ꝩ Neq; me Argolica de gẽte negabo.) Quod in aperta ꝓbatione esse potuit, ẽt si ipse nõ diceret, hoc prĩo cõfessus est, vt putaretur cętera sine fraude dicturus. neq; me Argolica de gente negabo. graecus sum, inqt, hoc est dicere, hostis sum vester. ꝩ Hoc primũ. n. si. m. for. si. Finxit. u. e. m. q. i. finget.) Et si cũ periculo inqt verum loquar, fortuna. n. statũ mihi prioris felicitatis eripere potuit, non tñ mutare quod natus sum. dixit ergo, quo sanguine Cretus, addidit etiã nomẽ suum, vt personã suã plenissime demonstraret. hoc argumento quod suadebat impleuit, vt Troiani crederent reliqua vera esse dicturũ. Incipit causas ostendere cessationis suę. non. n. vacuum fuit, vt recedentibus omnibus Grecis solus ipse sine aliqua ratiõe remãsisset, & ad hanc ipsam partẽ duxit ex alto principiũ, in quo sine dubio fuit fabula oĩbus nota, perindeq; vera. sed hac exposita in prima parte subiunxit falsa, quo facile illud, quod composito mentiebatur credi potuisset. Itaq; coniungitur. ꝩ Palamedis, & inclyta fama Gloria &c.) Palamedis vera fuit fabula, nã inter ipm & Vlyssem graues inimicitię extiterant, vsq; eo vt argumẽtis Vlyssis velut proditorẽ constet occisum, ea vel maxime coniectura, ꝙ Graecos reuocaret ab affectu bellandi, & in tentorio eius esset inuẽtũ aurũ, quod eundẽ Vlyssem ferunt supposuisse. hoc ergo quod fuerat veꝝ de Palamedis morte, dedit occasionẽ mẽtiẽdi, vt diceret. ꝩ Illi me. c. &. c. p. Pauper in arma pr̃ &c.) Pater, inquit, meus ex ea cã ꝙ esset in arma pauper, hoc est imbellis aetatis, atq; ea cõtẽplatione, ꝙ Palamedi esset affinis, me ei sociũ iunxit, deferebat. n. patri meo, quia in numero regũ fuit, & plurimũ viguit. haec nobilitas gñis iccirco cõposita est, vt Troianorum misericordiã de ꝓterita & praesenti fortuna prouocaret ad lenitatẽ. maiorem. n. misericordiam mouent, qui ex opulẽtia in miserias fuerint lapsi. redit rursum ad fabulã cõmendans per oĩa personã suã, vt ostẽdat se boni socium, bonum amicum, bonumq; propinquũ. cõmendat etiã Palamedis memoriã, dicendo, quia bella vetabat, vt ex ea causa praestarent amico viuenti, quod Palamedi defuncto nõ poterãt. ꝩ Inuidia. p. pe. Vl. c. l. Ha. sup. is concessit ab oris.) Posteaq; inquit, idem Palamedes (vt omnibus notũ est) recessit a superis, non dixit mortuus est, sed cõcessit, vt memoria eius digna esset, q̃ post hominis finẽ viuere mereret. ego, inquit, post illius excessum, cui & comes fui, & cõmendatus a patre, cui me cõstabat eẽ affinem. ꝩ Afflictus vitã. i. t. lu. q. t. &. c. i. me. in. a.) Hoc vult intelligi, vt non sic duceret vitã, quõ qui optãt viuere, sed q cupiũt mori, hęc nõ erant vera, sed quaesita ad fallendũ, & vt maiorẽ moueret misericordiã addidit praeterea aliud, quo nimios velut dolores suos exprimeret, quibus quasi ex Palamedis luctu fuerat pressus. ꝩ Promisi vltorem, & ve. o. al. m.) Cogitabam, inqt, defendẽdum esse amicum vim passum ex criminibus falsis, & defendendum esse innocentẽ, sed nimius dolor tñ potuit, vt me fecisset insanum. deniq; quod tegendũ aĩo fuit, ac quod alto silentio retinẽdum non voluntate mea neq; integro statu mentis potius effudi q̃ dixi, clamauiq; pietate cogente. nimius disposuerat dolor, s. de morte insontis in sedibus patriis me authorẽ futurum esse vltionis, neq; ipsum sic affuturum causę, vt admissi sceleris vltio proueniret, sed oẽ illud quod incaute dolore diffuderam, insidiantis inimici tergiuersatione pręuentũ est, odio. s. in me meis ꝓfessionibus constituto, neq; ipso leui, sed exitiũ mihi salutis acqrenti. qd. n. cogitare posset inimicus, qui se sperabat nõ esse victurẽ nec inultum, si ego incolumis ad patriam remeassem? ꝩ Hinc mihi pma mali labes.) Notabilis persona est eius, qui sic vitam suam degit, vt sibi contineat inimicos. hoc ergo Sinon inter multa falsa adstruit, & purgat, vt dicat. ego quidem iusto dolore cõmotus inimicitias ꝓfessus sum, nec prouocaui alterũ, sed ille me dum in amicum meum scelus admitteret, prouocauit. Ille iniustas aduersum me inimicitias suscepit, vt occiso innoxio, me quoq; qui mortis eius vltor esse potueram, putaret opprimendũ. Cum igitur me vltorẽ metueret, spargebat in vulgũ nouũ de me criminũ genus, & oĩa iactabat ambigua, quia vera q̃ diceret nõ habebat, quęrebat consiliorũ tela. quibus me cõfoderet, occasionesq; captabat. ꝩ Nec requeuit. e. do. cal. mi.) Coeperat referre sequẽtia, sed haec arte mira fallendi suppressit, vt Troianos magis desiderio audiendi accederet, & hac ratione sibi conquireret veniam. Idcirco ait. ꝩ Sed quid ego. h. aũt ne. in. re. Quidue moror? si. o. v. o. habentis Achiuos? Idq; audire sat est, iãdudum sumite poenas, hoc Ithacus velit, & magno mercentur Atridę.) Vbi ad ipsum cardinem venit, in quo mendaciorum consistebat effectus, negauit se dicturum, ne vltro omnia referendo daret suspicionem falsitatis. Ait ergo, iam scio me moriturũ, cum retulero oĩa, meli⁹ est reticere, & Atridae in lucro habeant, ꝙ secreta eorum non prodidi. neq;. n. ꝓpter vnum inimicũ debeo oẽs meos prodere. Ordinatur sensus sic, & eius expositio talis est, sed qd ego nequicquã reuoluo haec? hoc est refero, quae apud vos erũt ingrata. Quidue moror? cur differo poenas meas post relationis bñficiũ cõtinuo moriturus? vel quid mihi proderit meorum secreta vobis reserare, quos vicem mihi scio non esse reddituros, quin potius si oẽs Achiuos pariter vno odio persequimini, ꝓfessus sum iandudũ me vestrum esse inimicum, sumite de confesso supplicium, nec vobis hoc imputabo, omne. n. malum mihi idẽ videbitur intulisse, qui me quolibet pacto quaerebat occidere.

ASCENSIVS.

¶ Quo gemitu, &c.) Dat Troianis (vt dixi) vbiq; pietatẽ, & clementiã, quasi illam ab origine traxerit dom⁹ Iulia q̃ vsq; ad poenitentiã Clemens praedicatur: dat aũt Graecis artificiosã perfidiã: vt minus sit dedecus circũuentis, & maius circũuenientibus. Sed Donatũ audiamus ita differentem. ꝩ Quo gemitu.) Bonitatẽ Troianorũ ostendit, q pro supplicio vltimo, quod sperabat, solo gemitu eius, ꝓ poena cõtenti sunt. ꝩ Hortamur fari.) Vim ꝓpositionis habet, & tria ꝓponit, ad quae Sinonem rñdere conueniret. ꝩ Cuncta.) Promittit oĩa vera dicturũ, q nulla in parte fuerat veritatẽ detracturus. ꝩ Tibi rex.) Assumit fiduciã confitendi, apud eũ qui & cognoscendi facultatẽ haberet. Cõmendat aũt se, ꝙ vera pollicetur, & ꝙ regẽ appellat, captat beneuolentiã. ꝩ Fatebor.) Aliud est q̃ referã. Referimus, cum dicimus aliqd simplex: & põt ꝓferri sine tormẽtorum metu. Fatemur aũt, cum prodimus id quod sit contrariũ cõfitenti: & possit tormentis exprimi e pectore negantis. & repete bis, Fatebor cuncta: &, Fatebor quodcunq; erit Argolica de gẽte: ad id, quo sanguine Cretus, Gręcus sum: ac si dicat hostis sum. ꝩ Nec si miserũ, &c.) Potuit eripere mihi fortuna priorem felicitatẽ. At nõ poterit, me mẽdacẽ fingere. Hoc argumento persuasit, vt Troiani crederent reliq̃: & ne videatur incredibile, ꝙ ipse solus ex omnibus Gręcis remanserit: ad hãc partẽ, ducit ex alto principiũ, & narrat rem oĩbus notam: & magna ex parte verã: qua exposita subiungit falsa. ꝩ Palamedis.) Eadem dicit, quae Seruius de Palamede. Et nos aliquod, de ꝓterita eius florenti fortuna, & de pręsenti miseria, sibi cõparat beneuolentiam. Cõmendat etiam Palamedis memoriam dicendo, quia bella vetabat, vt amico viuenti pręstarent, quod defuncto non poterant. ꝩ Superis concessit ab oris.) Non dixit, mortuus est: ne eius memoria digna, post hominum finem, viuere minoraretur. ꝩ Vitam in tenebris.) Vt illi qui cupiũt mori. & nõ viuere. Idq; audire sat est, vbi ad cardinem venit, in quo mendaciorũ consistit adfectus negauit se dicturũ, ne vltro oĩa referendo daret suspicionem falsitatis. ait igitur, cũ sciat se periturum melius esse, ne secreta Gręcorum prodat. Neq;. n. propter vnum hominem, debeo omnes meos prodere. quidue moror? cur differo poenas meas, post relationis beneficium, continuo moriturus? Vlysses. n. omne malum videbitur intulisse, qui me quolibet pacto quaerebat occidere. Hęc ille, Caetera ex ordine patebunt, qui talis est. ¶ Quo. s. Sinonis

Fateri. Referre

Ordo.

nis gemitu, animi.s. Troianorum: cõuersi sup. sunt ad commiserationem.s. & omnis impetus.i. molestatio, illusio: & insultus compressus, sup. est: nos.s. primores & proceres. (In opere enim pio, personam suam cõmiscet: qui hæc omnia loquitur Aeneas, in illusione aũt tantum iuuentutis Troianæ meminit) hortamur fari.i. damus animum, vt fertur: quo sanguine Cretus sit: ve ꝓ vel: qd ferat.i. adferat, & memoret: q̃ fiducia sit capto.i. cũ captus sit, qd fiduciæ habeat, ꝙ spem suam apud Troianos reposuisse videatur. (eosq́ꝫ incuset crudelitatis, ꝙ pœnas cum sanguine poscant.) Ille fatur, formidine deposita.i. quam se simulabat deponere: tãdem.i. post aliquantulum moræ: quasi non posset animum resumpsisse, cum tamen dictum sit, quod erat in vtrũqꝫ paratus, seu versare dolos, ceu certe occumbere morti. Fatur igitur, & inquit, o rex: Equidem.i. ego quidẽ: fatebor tibi, cuncta.i. quæ dicã: vera quodcunqꝫ fuerit, siue pro me, siue cõtra me: neqꝫ (quod primũ cõtra est.) negabo me de gente Argolica.i. Græca: sed hoc primum, sup. scire, & credere te velim: nec.i. & non: & si.i. quãquã fortuna finxit.i. effecit Sinonem: hoc est, me, qui ad te loquor: miserum.i. iniqua sorte, & conditione affectum, & ita miseratione dignum: tñ ipsa improba.i. quãtumuis improba: quę bonis mala, & malis bona, retribuit: nunq̃ꝫ finget.i. efficiet etiam: vanumq́ꝫ pro.i. mendacẽ: quia in res suas.i. quas conferre põt habet fortuna imperium sed non est in animos nostros, animiq́ꝫ vires. quocirca, nemo cogitur esse vitiosus, nemo vanus, nemo mendax: & si mori cogant multi: & egestatẽ ferre plurimi. Incipit ergo fari, & rẽ detegere: & a veris incipit: eaq́ꝫ quasi ignorantibus recitat: cum certissime sciat Troianos ea scire, vt per ea inducantur ad credẽda, quę postea illaturus est falsa: moris.n. est quoties audimus vera, enunciare ab eo qui nescit, nos ea scire: bonam opinionẽ de fide illius, in his quæ nescimus, habeamus, dicit igitur: Si fando aliquid.i. cũ de aliqua re loqueremini.q.d. puto, ꝙ cum Troiani sitis, parum audistis de hoc homine: sed si fando aliqd.i. de aliqua re: nomen & inclyta gloria (hoc nimium subtiliter addit: q̃si se illi viro bñ adhuc optare significaret, ꝙ pacem persuadere nisus sit: quam cum acceptare nollẽt Græci, ad hoc dedecus oẽs peruenerint, vt re infecta turpiter redire cogerentur.) Palamedis Belidæ.i. de gñe Beli, qui septimus ab eo fuit: peruenit forte ad vestras aures.q.d. tũc potestis scire, an vera dicam, quem.s. Palamedem Pelasgi.i. Græci, demisere.i. demiserunt neci.i. ad necem depresserunt insontẽ.i. licet essẽt insons: sed sub prodiuione falsa.i. dissimulata: (dicebant eni eum proditorẽ:) indicio.i. testimonio proditiõis eius, infando.i. detestando: quia.s. vetabat bella: hoc est, ideo quia dehortabatur a bello, & cohortabatur ad pacem, Vlysses accusauit eũ ꝓditionis, sicq́ꝫ damnatus est: & quem luget, nunc cassum.i. priuatum lumine.i. aura vitali: aut supera regione, aut visu, qui nõ nisi viuentib⁹ est, & per cõsequens vita. Pater.s. meus.q.d. non odio Troianorũ, sed paupertate coactus: misit me huc.i. ad hunc ciuitatem debellãdam: in arma gerenda ab annis primis, ne aut ipse proprio odio venisse putetur. Misit inquã, me comitẽ, illi propinquũ cõsanguinitate: per quod conciliat sibi Troianos, quibus nomen Palamedis gratum non dubitabat, cũ Vlyssi inuidiosum esset. Misit autẽ tunc dũ pater, aut Palamedes stabat incolumis regno.s. Græcorũ, non suo, & dum regnum.s. Græcorum vigebat consiliis.i. per cõsilia bonorum, & prudentium virorum: & nos.s. Græca iuuẽtus: gessimus aliquod nomen, & decus: quasi, id oẽ amissum nunc doleat. Postq̃ꝫ ipse, supp. Palamedes, concessit.s. ad regionẽ mortuorum, ad inferos: ab oris.i. regiõibus superis: inuidia.i. per inuidiã: Vlyssis Pellacis.i. quoslibet: vt vult in peruiciem, & fraudem, & in assensum, tam nefandi facinoris pellicientis: haud.i. non loquor, ignota.q.d. ne putetis me forsan mentiri: aut ex inuidia contra Vlyssem loqui (quod dicit propter ea quæ postea ab Vlysse passus est: aut, qa significauit iam se consanguineum Palamedis.) ego loquor non ignota: quia omnes Græci id nunc scimus, & possem id per omnes Græcos attestari (non autem dicit id Troianos scire: quia frustra prius dubitasset Fando aliquid, si forte tuas peruenit ad aures Belidę, nomẽ Palamedis) Ego afflictus.s. casu amici, consanguinei, & ductoris trahebam vitã in tenebris: & indignabar.i. ęgre ferebã, mecum.i. in aĩo meo: nã publice nũ audebat casum.i. mortẽ amici: insontis.i. innocentis. Nec ego demens.i. fact⁹ postea demens, ex impatientia, aut dolore: tacui.i. nõ semper tacui: q̃uis primum mecũ dũtaxat indignabar: & ꝓmisi.i. minatus sum (sicut minari, est aliqñ superbe ꝓmittere:) me vltorẽ.i. fore: siqua.i. aliqua: fors.i. fortuna, aut casus: tulisset.i. attulisset.s. occasionem, & opportunitatẽ, & si ego victor.i. voti compos cũ reliquis: remeassem vnquã.i. quouis tpe futuro ad Argos patrios.i. q̃ mihi patria est. (Declinatur aũt hoc Argos: & pluraliter, hi, Argi, Argorũ.) & moui.s. in Vlyssem: aspera odia.s. cõtra me: verbis.i. cõtumeliis, aut minis. Prima labes.i. occasio mali, aut sup. aut ꝓuenit mihi hinc.i. ex hac re: & Vlysses, sup. cœpit: aut terrere.i. terrebat semp, hinc.i. ex hac re aut post hãc rem nouis.i. magnis, aut inauditis: criminibus.i. criminationibus: & spargere.i. spargebat, aut cœpit spargere hinc, voces ambiguas.i. dubias: quia nondum audebat manifeste mortẽ minari.q.d. quasi etiã ipse Sinon in pretio fuerit, ꝓpter virtutẽ, & fidẽ suam, apud Græcos. Et spargebat voces ambiguas non in proceres, qui factione eius noscitabant, sed in vulgũ.i. vilẽ popellum (aut latine locut⁹ est, apud quos nomina secundę, in us, neutra sunt: pręter pelagus, græcũ vocabulũ. nã & alii vulgũ dixerunt: aut more Plautino, imperitũ dat sermonem, ei qui a primis annis, armis inseruierat: sicut Plautini serui, iubarẽ papauerem, gutturẽ pronunciãt. Alii dicunt, poetã in vulgus protulisse: & s literã absumpsisse, quomõ m absumitur qui modus apud Enniũ, Lucretiũ, Lucillium, cæterosq́ꝫ vetustiores nimiũ frequens est: sed Seruius, & alii grammatici, id in poetam corrigentes, immutauerunt: sicut vbi scriptum (inquiũt) erat, Hic specus horrendus: scripserunt, horrendũ. & vbi erat, inter se coiisse viros, & decernere ferro: scripserunt, cernere. Sed hęc controuersia grãmaticorum, nihil de sententia poetæ immutat.) & ipse conscius.s. mali facti: quęrere.i. quęrebat, aut quęrere cœpit: arma.s. sibi solita: hoc est fraudes, quibus me quoqꝫ deleret. nec.n. requieuit, donec compositam rupit vocẽ: & me destinat aræ: (quod hic non dicit: frustraq́ꝫ se dicturum innuit: vt nõ videatur id velle dicere: aut ideo venisse, vt id dicat: sed vt auidiores redderet Troianos, sciendi cum dicere nollet: quod etiam effecit.) Calchante (vate illo diuino, quo plurima gesserant Græci: nam & Achillem (vt Statius docet) per eum in aula Lycomedis, regis Scyri, inuenerunt inter puellas latitantem:) ministro.i. illi, ad hoc quod volebat obsequente: volebat addere: destinauit me aræ: sed quasi id frustra diceret, renuit dicere. Sed quid ego autem reuoluo: id ẽ commemoro: hæc, scilicet mala mea, & infortunia: nequidquam, id est in nullo, aut nullo modo ingrata, hoc est ipsis qui ea libenter audiunt, cum mala nostra soleamus libenter recitare, his quos speramus nobis condoliturus: ve pro vel: quid, id est ad quid: moror, id est demoror: & differo pœnas, & mortem meam: si habetis, id est reputatis omnes Achiuos, id est Græcos, vno ordine, id est ęquali affectiõe, hoc est capitali odio, & si sat, id est satis est vobis audire, id.s. quod dixi: nec aliud commiserantes facturi estis: sumite iandudum, id est quamprimum: aut ab eo tempore, quo iam primum audiuistis me Græcum esse pœnas, id est supplicia de me. Ithacus, id est Ithacensis Vlysses: sęuissimus hostis vester: velit hoc.s. vt sumatis pœnas, & Atridę qui illi suffragantur, mercentur, id est emant, magno.s. pretio. aut ideo ne (vt Seruius sentit) piaculum, sit victimam, postquam aufugerat, superuiuere contra morem sacrorum. Erat autem Sinon destinatus arę: vt diceretur: aut ideo ne quæ dicturus est, Sinon Troianus dicat: dicturus enim est, quomodo per susceptionem equi Minerua placetur, & Troia incolumis maneret, & per eius violationem periret: ne ergo equum beneuole suscipiant, cognita per Sinonem re omni optarent Atridę, vt quam primum de eo sumerent Troiani vltionem. Et licet Troiani non intelligant, cur id dicat: intelligunt tamen eum: significare sibi commodam fore Sinonis vitam, cum eius mortem tantopere cupiant hostes. Hoc autem dicto, subticuit, quasi qui se verebatur frustra plura locuturum.

SERVIVS.

¶ Ardemus scitari.) Festinamus inquirere. ¶ Quęrere causas.) Cur a Gręcis eius optaretur interitus. ¶ Artisq́ꝫ Pelasgæ.) Ars, τῶν μελετῶν est. Ideo adiecit Pelasgæ. ¶ Pauitans.) Quasi pauitans. ¶ Ficto pectore.) Pectus ꝓ verbis posuit. Nam nunquã fingitur pectus. ¶ Sæpe fugam Danai.) Hoc secundum Homerum verũ est. ¶ Moliri.) Parare. ¶ Fessi bello. ¶ Troianos laudãdo. Si enim fatigati sũt, Gręci, horum virtus probatur, & sibi fauorem cõcibat. ¶ Vtinam.) Nec enim hic aræ destinaba-

POE'. [Tũ vero ardemus scitari, & quærere causas,
Ignari scelerum tantorum, artisq́ꝫ Pelasgæ.
Prosequitur pauitans, & ficto pectore fatur.
SI. [Sæpe fugam Danai Troia cupiere relicta
Moliri, & longo fessi discedere bello,
Fecissentq́ꝫ vtinam: sæpe illos aspera ponti

Interclusit hyems,& terruit auster eunteis.
Præcipue,cum iam hic trabibus contextus acernis
Staret equus,toto sonuerunt ęthere nymbi.
Suspensi Eurypilum scitatum oracula Phœbi
Mittimus,isq; adytis hæc tristia dicta reportat.
Sanguine placastis ventos,& virgine cæsa,
Cum primum Iliacas Danai venistis ad oras:
Sanguine quærendi reditus,animaq; litandum
Argolica.Vulgi quę vox vt venit ad aureis,
Obstupuere animi,gelidusq; per ima cucurrit
Ossa tremor,cui fata parent,quem poscat Apollo.
Hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
Protrahit in medios:quæ sint ea numina diuum
Flagitat:& mihi iam multi crudele canebant
Artificis scelus,& taciti ventura videbant.

tur.¶ Ponti hyems.) Bene addidit Ponti:quia est & temporis.¶ Eunteis.) Ire cupiētes: vt, Cum canerē reges & prælia, i.cum canere vellē. & a Græcis figura est, vbi statuisse aliqd pro inchoatiōe haberētur.¶ Præcipue.) Contra illud ne diceretur numina nō esse placata.¶ Æthere.) Ætherē pro aere posuit poetica licentia.¶ Suspensi.) Aut soliciti: vt, Nostroq; in limine pendens, quia nec tempestas post dona mutabatur. Aut ad Nimbos refertur distinctione mutata.¶ Scitantem.) Participium ꝓ participio est.i. sciscitaturum. Alii scitatū legunt.i.inquisitū.¶ Oracula.) Templa, de qbus dantur oracula.¶ Adytis.) Adytum est locus templi secretior:ad quē nulli est aditus nisi sacerdoti.¶ Tristia dicta reportat.) More suo breuiter habitum futurę orationis ostendit.¶ Sanguine placastis ventos,& virgine cæsa.) Cum primum,hic distinguendum est.quia & semel ad Troiā ventū est:& anteq; ad eam veniretur, de Iphigenia est sacrificatum, cuius fabula talis est: Cum Græci ad Aulidem venissent,Agamemnon Dianæ ceruum occidit ignarus.Vnde irata dea flatus ventorum remouit.Quamobrem cum nec nauigare possent,& pestilentiam sustinerent: oracula consulta dixerunt Agamemnonio sanguine Dianam esse placādam.Ergo cum ab Vlysse per nuptiarum simulationem adducta Iphigenia in eo esset vt immolaretur, numinis miseratione sublata est: ceruaq; supposita:& trāslata ad Tauricam regionem regi Thoanti tradita est.Sacerdosq; facta Dictynnæ Dianæ, cum secundum statutam consuetudinem humano sanguine numē placaret,agnouit fratrem Orestem:qui accepto oraculo, carendi furoris causa cum amico Pylade Colchos petierat:& cum his occiso Thoante simulachrum sustulit absconditum fasce lignorum.Vnde & fascelis dicitur: non tantum a face,cum qua pingitur, propter quod & lucifera dicitur:& Aritiam detulit. Sed cum postea Romanis sacrorum crudelitas displiceret(quāquā serui immolarentur)ad Laconas est Diana translata,vbi sacrificii consuetudo,adolescentum verberibus seruatur:qui vocabantur Bomonicæ: quia aris superpositi contendebant qui plura possent verbera sustinere.Orestis vero ossa ab Aritia Romam translata sunt:& condita ante tēplum Saturni,quod est ante cliuum Capitolini,iuxta Concordię templum.¶ Virgine cęsa.) Non vere sed vt videbatur.Et sciēdum in sacris simulata pro veris accipi.Vnde cum de animalibus quæ difficile inueniūtur,est sacrificandum:de pane vel cera fiunt,& ꝓ veris accipiuntur.Hinc est etiam illud,Sparserat & latices simulatos fontis Auerni.Nam & in templo Isidis aqua sparsa de Nilo eē dicebatur.¶ Argolica.) quia occurrebat, Occidi potuisse captiuū.¶ Cui fata parent.) Cui pręparent mortem.¶ Magno tumultu.) Ad factionem tegēdam.¶ Numina diuum.) Pro oraculis posuit. & quęritur mō non quid dicat (Nam planum est) sed quis debeat immolari.¶ Multi crudele canebant.¶ Multi, bis intelligendum, id est multi videbant taciti,multi etiam dicebant:ne sit contrariū canebant taciti.

DONATVS.

¶ Tū vero ardemus scitari,& q̄rere causas.) Hoc cōsilio nos accendit audiendi desiderio.denīq; scitari cupimus, hoc est impensius q̄rere & interrogare causas,cā est ꝓpter quā fit aliqd .nihil.n. fit,nisi quod pręcedat causa faciendi.¶ Ignari scelerum tātorum artisq; Pelasgę.) Nos,inquit,ex nostra simplici & honesta natura iudicantes Gręcos vera Sinonem loqui arbitrabamur. Porro aūt illi oēs dolosi sunt omnesq; fallaces,& hoc est quod ait superius, ab vno disce omnes.¶ Prosequitur pauitans.) Pauitantem debemus accipere,aut simulato pauore loquentem,aut vere pauitantē,ne titubante linguę cursu Insidiarū deceptio nasceretur,quas iā videbat in tuto.¶ Et ficto pectore fatur.) Pectore cœpit loq, hoc est dissimulata veritate aliud promebat officio linguę.cum aliud pectore retineret.¶ Sępe fugam Danai.t.c.r.Moliri,& lo.f.di.bello.) Mendaciū cū argumēto,quo credibile videri potuisset,quod dicebat.parauerūt,inqt,sępe reditū Gręci,hoc falsum fuerat,addidit causam veluti reditus maturandi,& argumentū sumpsit a tēpore,longo fessi discedere bello,vt qui annis tot victoriā consequi
nequiuissent

nequiuissent crederentur diuturnitatis tędio affectū telecl se certādi.¶ Fecissentq; vtinā.) Bene optabiliter posuit.hoc.n & Troiani libenter audiebāt, & Sinoni proderat.huius cōsilii non perfecti vltro rationē pręstat.potuit.n.dici e diuerso si hoc disposuerāt cur factum non est.¶ Sæpe,inquit, Illos aspera ponti Interclusit hyems, & terruit auster eūtes.) Vt nō consilio factum,sed euent⁹ defuerit voluntati.¶ Toto sonuerunt ęthere nymbi.) Nec soli venti,vel asperitas maris volentes a nauigio reuocauit, Impedierunt,inquit,& signa cœlestia.¶ Suspensi Eurypilū scitatū ora.Phœbi.Mitti.isq; ad. hæc t.di.re.) His,ait,cū oēs non immerito mouerentur,missum est ad Apollinem,vt quid illud portenderet,vel quid facto opus esset,possemus addiscere,sed Eurypilus remeās triste admodum nunciauit & dubium.¶ Virgine cæsa, Cum p.i.da.v.ad.o.San.qu.re.an.li.Argolica.) Cęsæ virginis ferunt veram esse fabulam.hoc autem quod dicit Apollinem respondisse,ipse Sinon ad fallendū composuit,& more suo falsum veris admiscuit,vt ea quę fuerāt composita mēdaciter facilius crederentur,addidit,animaq; litandum Argolica.quia dicturus fuerat se quęsitum ad mortem.nam si sanguis humanus diceretur necessarius,potuit quicunque mactari,alienus.s.a natione Gręcorum.Ecce quomodo cōponit huius responsum,vt reuera videretur inimicus eius occasionem reperisse,qua eum diceret occidendum.Cęsę,inquit,virginis sanguine placatus ventos cum iretur ad Troiam,sanguine quęrendi reditus,vtiq; alia virgo debuit occidi ob reditum,sed quia in exercitu viri tantummodo fuerant,dixit fuisse talem responsi partem vt iam non sexus sed cuiuslibet Gręci duntaxat prouideretur interitus.¶ Vulgi quę.v.vt.ve.ad.au.Obstupuere.a.g.q.p.i.c.Ossa tremor.c.fa.pa.q.p.ap.) Cum diceret aliquem ex omnibus occidendum,non inaniter subiunxit vniuersos metuisse supplicium.generalitas.n.quem fuisset specialiter productura,habebatur incertū.¶ Hic Ithacus va.ma.cal.tu.pr.in.m.quę si.e.n.di.Fla.) Ecce excusat Calchātem, nunc enim dicit vim passum,vt falsa pro veris diceret in quo ipso & a persona argumentat⁹ ē,quia Vlyssem asseruit in perpetrandis sceleribus eruditum.

ASCENSIVS.

¶ Tum vero ardemus,&c.) Notum est poetę verbū, Nitimur in vetitū semp,cupimusq; negata.quocirca cū se Sinon significaret nolle dicere:aut non optare id quod occeperat perdicere,cum se frustra dicturum vereatur,ardebant Troiani fraudis,& doli ignari rem omnem peraudire:& quod innuitur,sed non dicitur admonebant Sinonem,vt pergeret: sed priusq; nos pergamus.Donati verba recitemus,quę hęc sunt.¶ Tum vero.) Hoc consilium,nostram cupiditatem audiendi accendit.¶ Ignari.) Nam nostra simplici natura pēdentes Græcos illū vera dicere putabam⁹. Sed illi oēs sunt dolosi: vñ sociauit illud,Et crimine ab vno Disce omnes.¶ Pauitans.) Aut pauorem simulans,aut pauitans ne lingua titubante in cursu insidiarum deceptio nasceretur:quam iam videbat in tuto esse.¶ Sæpe fugam.) Cum hoc falsum esset,parat causam qua sit credibile.i.bello fessi.¶ Fecissentq; vtinam.) Recte optare simulat.Nam & Troianos placabat,& sibi commiserationem captabat.¶ Sępe illos a.) Non consilium facto,sed euentus voluntati defuit.¶ Sanguine.) Verum dicit de Iphigenia:falsum addit de pręcepto Apollinis:miscet ergo vera vt credantur falsa.¶ Argolica.) Ne credatur potuisse litari alienigena.Nec quęrenda erat virgo cum exercitus fœminis careret.¶ Vulgi.) Quę vox,cum.n.generalitatē proposuisset:quia res incerta est, vnusquisq; timebat sibi.Excusat autē Calchantem quia falsa dixerit.nam ostendit vim esse passum.Remouet a se odium:quia Gręci assensere de eo non quoniā odissent,sed vt ipsi interitu,qui incertus erat, liberentur.
¶ Ordo est.Nos ardemus.i.ardēter cupimus,tū vero.i.maxime tūc:quasi cum prius negligenter,& simulāter,tū ad verū ardem⁹ Ordo.
scitari.i.sciscitari:& quęrere.i.inquirere causas.s.ob quas Ithacus velit,& Atridę magno mercētur mortē eius. Nos inquā ardem⁹ id scitari,& inqrere existentes ignari tantorū scelerū.i.qui nesciuimus tantū scelus posse in quenq; cadere, vt tantum mali sub talē
specie

specie pretenderet, & ignari artis Pelasgæ.i. Græcanicę: cuius ē mentiri & fallere. Ipse ergo admonitus, aut videns eos id percipere, prosequitur pauitans, id est pauitanti similis: tremens.s. ac palpitans: & fatur pectore ficto, id est simulato: quia videbatur pectore anxio, & mœroris pleno, & ab intimo pectore loqui, cum omnia fingeret: non ergo dicam ficto pectore pro fictis verbis: nam verba non erant ficta, sed vera, licet falsum continerent pect⁹, aut simulatum aliud prætendens q̃ erat. Fatur ergo sic, Danai, id est Græci cupiere sępe moliri.i. cum mole & difficultate, attentare fugam.i. turpem abitum: & ita moliri, quia superbis animis, & generosis, turpe est fugam facere: & hoc Troia relicta & ipsi fessi, longo bello cupiere, discedere longo bello, aut Troia: & vtinam fecissent. q.d. tunc.n. nec ipsis tantum dedecoris, nec mihi tantū mali obuenisset: sed hyems.i. tempestas. aspera.i. incommoda, & procellosa: Ponti.i. maris: interclusit.i. coercuit ab ingressu maris: illos.s. Danaos: & auster.i. ventus impetuosus, terruit eos: euntes.i. ire volentes: aut iam ire incipientes. Pręcipue iam cum hic equus cōtextus trabib⁹ acernis.i. ex acere arbore assumptis: staret.i. erectus esset: tunc.n. nymbi.i. nubes vētosæ, sonuerunt toto ęthere.i. aere superiore aliquanto, q̃ res sęuā tempestatē futuram indicat. (Callide aūt inducit mentionē equi: vt Priam⁹ interrogaret, cur extructus esset. Nos suspensi.i. dubij & soliciti: mittimus Eurypylum, vatē illū, & augurē Herculis & Casiopes filiū, qui Troiā venit: Homero teste: inferior tñ Calchante fuisse dicitur.) scitatum.i. inquisitū: oracula Phœbi.i. rñsa Apollinis: & is reportat adytis.i. oraculis, & secretis locis dei, quæ nemini præter q̃ sacerdoti adire licet: hæc dicta.i. rñsa: tristia.i. tunc omnibus Græcis, & postea præcipue Sinoni. (Refert aūt verba, in forma quorū historiam tāgit Seruius. Iuuenal. tñ & Hora. reuera, cæsam attestātur Iphigeniā.) O Danai, vos placastis.i. sedastis vētos, placatis dijs q eos excitarunt: aut dea.s. Diana: sanguine.i. effusione sanguinis.s. Iphigenię, & virgine.s. Iphigenia: cæsa.i. occisa, aut reuera, aut simulatione quadam occisa.s. loco eius cerua: reditus sunt quęrendi.i. acquirendi vobis sanguine: & litandū est.i. oportet litare.i. optatum a dijs impetrare: anima Argolica.i. oblatione animæ, aut vitę alicuius Græci: hoc est sicut non potuistis, prę sęuitia tēpestatū, classem appellere Troiam donec virginē Dianæ mactastis: ita nec redibitis priusq̃ hominē Gręcum obtuleritis: quæ vox.i. quę sententia oraculi: vt.i. postq̃, peruenit.i. increpuit: & allata est ad aures vulgi) quia proceres parum verebātur, cū quauis aia satis foret.) animi.s. vulgi obstupuere: & sanguis gelidus.i. timore frigefactus aut potius membra gelida, & pallida relinquēs: cucurrit per ossa ima.i. interiora circum pręcordia: verebantur.n. cui fata parent.i. destinent, aut præparet mortē: & quem Apollo poscat: hic.i. hoc loco, aut hoc tpe: sed potius hoc tpe: nisi locus pro tpe accipiatur. Ithacus.i. Ithacensis: Vlysses protrahit Calchanta vatē.i. diuinatorem, & secretorū diuinorū interpretē, aut futurorū prophetā: protrahit, dico, in medios, sup. cū magno tumultu: ne, videlicet, aliqd insusurrare, sed omnia palam agere videatur: quę circunstātia rei fidē facit, quia omnes intelligunt id eum astu fecisse, quem astutia cęteros ante ire noscunt: & flagitat .i. cum flagitatione, & murmure valido rogat: quę sint ea numina.i. oracula: aut voluntas diuum.i. quid, aut quem, sibi dij per talia oracula poscant: & multi canebant.i. aperte annunciabāt: scelus mihi: crudele.i. factionem artificis.s. Vlyssis: hoc est multi addicebant mihi mortem: ex factione Vlyssis: quia cognoscebāt, vbi ad Vlyssem res relata eēt: cum ille mihi inimicissimus esset, quod ego is essem, qui morti addiceretur: &, supp. multi: taciti.i. tacentes videbant ventura.i. quæ euenirent: & ita (secundum Seruium) repetēdum est vocabulum, multi. Ego tamen potius sic exposuero, vt canere non sit vocale, sed mentale: hoc est prædicere animo: tracta metaphora a vaticinijs, quę carmine editur. Vnde Horatius in arte: Dictę per carmina sortes, & cantor Apollo. vt sit ordo. multi canebant.i. vaticinabantur animo suo mihi: iam crudele scelus.i. facinus: artificis.i. Vlyssis: & pro.i. ipsi taciti.i. nihil dicentes: videbant.i. considerabāt: ventura.i. quę euenirent. (Sed priusquam reliqua construam⁹, præmittam, quę de Calchante collegit Landinus, ea autem hæc sunt. Hic vates fuit Testoris filius sic dictus (vt Græci grammatici volunt ἀπὸ τῦ σ καλχᾶν, id autem est πορφύρα. πορφυρᾶν autem est μερμηρεῖν.i. accurate excogitare. Quoniam hic, accurate futura excogitaret. Hic apud Troiam, ex numero passerum a serpente voratorum, quot annorum obsidio Troię futura esset, prędixit. Post vero Troianum bellum, aiunt illum cum Amphilocho, Amphiarai filio, terrestri itinere, Colophonem, quæ vrbs Cariæ est, peruenisse: & cum apud Phanum Clarij Apollinis, qđ ante eam vrbem est, in Mopsum augurem præstantissimum incidisset: præ mœrore mortuum esse: Hesiodus scribit Calchantem Mopso proposuisse, vt diceret quot ficus ea quæ aderat, caprificus ferret: ac Mopsum dixisse decies mille, vnaq̃ amplius: ac cū vera de numero dixisset, continuo Calchantem e vita migrasse: Pherecides autem scribit, prægnante sue oblata Calchantem, interrogasse Mopsum, quot illa porculos in vtero gereret: & Mopsum respondisse treis, atq̃ ex illis vnam fœminam: & cum vera dixisset, illum præ dolore mortuum. Sunt qui dicunt, Calchantem suem proposuisse: & Mopsum Caprificum, ac Mopsum vera dixisse: Calchātem vero minime. & præ mœrore mortuū: & Sophocles in quodam loco scribit, cum Helena reposceretur, tunc Calchanti fata mortem decreuerunt, cum prestantiorem augurem ostendisset. Sed hic Calchantis mortem transfert in Ciliciam. Refert pręterea Strabo, quod in agro Saunio, qui non procul a ponte est: circa tumulum, quem Drion vocant, Basilicæ duæ monstrantur: vna quidem Calchantis in summo vertice, cui petētes oracula nigrantem sacrificant arietem, & strata in pelle dormiunt: altera Podalyrij, in infima montis radice posita.

Bis quinos silet ille dies, tectusq̃; recusat
Prodere voce sua quenquam, aut opponere morti.
Vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus
Composito rumpit vocem, & me destinat aræ.
Assensere omnes, & quæ sibi quisq; timebat,
Vnius in miseri exitium conuersa tulere.
Iamq; dies infanda aderat, mihi sacra parari,
Et salsæ fruges, & circum tempora vittæ.
Eripui (fateor) letho me, & vincula rupi,
Limosoq; lacu, per noctem obscurus in vlua
Delitui, dum vela darent, si forte dedissent.
Nec mihi iam patriam antiquam spes vlla videndi,
Nec dulceis natos, exoptatumq̃; parentem,
Quos illi fors ad pœnas ob nostra reposcent
Effugia, & culpam hanc miserorum morte piabunt.
Quod te per superos, & conscia numina veri,
Per (siqua est, quæ restat adhuc mortalibus vsquam
Intemerata fides) oro, miserere laborum
Tantorum, miserere animi non digna ferentis.

SERVIVS.

(Bis qnos silet ille dies.) Dicimus &, Bis quinis silet diebus. (Tectus.) Aut multitudini se subtrahens, aut tegēs consilium suum. Vix tandem, aut iunge, & vacat tandem. Aut separa: & est exaggeratio a synonymis, vt, abijt, excessit, euasit, euanuit, erupit. (Composito.) Ex pacto. (Rūpit vocem.) Hoc est erumpit in vocem & dictum est per contrarium. Nam silentium rumpere, est loqui: vt, Quid me alta silentia cogis Rumpere? Vocem rūpere, est tacere. Sed aliqua interdum simpliciter, interdum per contrarium intelliguntur. (Et quę sibi quisq; timebat.) Ideo hoc addidit, quia dixerat Assensere oēs: ne videretur fuisse cūctis suę gētis inuisus. (Mihi.) Multi posterioribus: multi prioribus iungunt. Vnus tamē est sensus. (Parari.) Infinitus modus pro indicatiuo: & est figura propria historiographorum: vt Sallustius, Equitare, iaculari, cursu cum ęqualibus certare: Vt poetarū proprie est, Nuda genu & Toruum clamat. Quod autem ait Cicero, bellicum canit: non est figura, sed sermo naturalis. Est enim soni nomen. (Salsę fruges.) Sal & far quod dicitur mola salsa: qua & frons victimę & focij aspergebantur, & cultri. Fiebat autem de horna fruge, & horno sale. vt Horat. Et horna fruge. (Vittæ.) Quibus victimę coronabant. (Letho.) Non sacrificio. Inuidiose locutus est. (Vincula rupi.) At qui solutę sunt hostię. Nā piaculum est in sacrificio aliquid esse religatum. Vnde est, Vnū exuta pedē vinclis in veste recincta. Item, vittasq; resoluit Sacrati capitis. Ergo vicula religionis intellige. vt, Et vinclis innaret Lælia ruptis.s. foederis. Nec enim obsides vnquam ligantur. Sed huic expositioni illud occurrit. Vñ iste ligatus fuerit, qa eū Troiani non ligarunt. vltro.n. se obtulerat. Vñ intelligendum a Gręcis magis ligatum ante tēpus sacrificij. Nam con-

suetudo illa, quam supra diximus, erat in ipso tempore sacrificiorum. Ante.n.ligabantur: vt, Iuuenalis, Sed procul extensum petulans quatit hostia finem. ☞ Limosoq́; lacu.) Vt verisimilem fugam faciat, circunstantiis vtitur. Notandum sane Virgilium sub aliorum persona causam exequi nobilium: vt, hoc loco Marii. Item paulopost Pompeii: vt Iacet ingẽs littore trũcus. ☞ Per noctem) obscurus.) Bona elocutio est, rem temporis ad personam trãsferre: vt matutinus venit. ☞ Si forte dedissent.) Medium se prębet. Nam nec negat, nec confirmat eos nauigauisse: ne aut eis demat securitatem: aut quod supra dixit, falsum sit non posse nauigare Graecos, nisi homine immolato: vt illorum sit quidquid elegerint, & artis est, in argumentorum angustia incertis vti sermonibus. ☞ Antiquam.) Charam. Et bene commemorat liberos & parẽtẽ: vt oñdat se nõ deseruisse, ut vilẽ, sed mortis fugisse terrorẽ. ☞ Fors ad poenas.) Forte & poenas. Alii iũgũt fors &, vt sit forsã. Et bñ elicit misericordiam: ostenditq́; non se habere causam redeundi post mortem suorum. ☞ Effugia.) Et fuga, & effugium dicimus, sic lana & lannium, vt, Sit tibi lanitium curae. Hinc est aequitas & ęquum. ☞ Piabunt.) Expiabunt: & τῶν μέσων est. Nam plerunq́; & impiare significat. ☞ Per, si qua est.) Diasyrtice ridet, vt diximus. ☞ Oro.) Ordo est, Quod te oro per superos. ☞ Nõ digna ferentis,) Indigno luctu affecti.

DONATVS.

℃ Vix tandem.m.it.cl.a. Composito rumpit vocem, & me destinat arę. Assensere omnes & quae sibi quisq́; timebat Vnius in.mi.exi.co.tu.) In ipso mendacio cautus fuit, ne dignus videretur, qui pateretur talia. Si enim ita vixerat, vt omnes suos habuisset inimicos, nec a Troianis veniam meruit impetrare. solum ergo dicit infestum sibi Vlyssem fuisse, quem iusta ex causa ferat inimicũ. Calchas enim & coactus fecit, & diu nihil voluit dicere. Ex his tamẽ quae insinuatione Vlyssis acceperat, magno insolentis & perniciosi hominis tumultu prouocatus dixit, ad illa sacrificia Sinonis sanguinem postulari. quo facto omnium processit assensus, nõ ideo quod apud omnes habuisset odium Sinon, sed quod vnusquisq́; metueret, ne in designati locum subderetur. Vlyssis autem factionem fuisse manifestam apertissime cõprobatum est, ex eo quod hęc per ipsum ventura multi praedixerant, & Calchas per plurimos dies nullum voluit designare mactãdum. ☞ Iãq́; dies infan.ad.m.sa.pa. Et sal.fru.& cir.t.vi.) Iam inquit, dies aderat execrata, quę mihi lucem fuerat ereptura, vsqueadeo vt iam in me sacrorum esset completa solennitas. solus superat meae salutis interitus. Certe & vittis meum caput fuerat nexum, & libamina parata ferebantur, ad quae ipse aderat nefarius dies. ☞ Eri. (fateor) le.me.&.u.ru.) Fugi, inquit, non culpam alicuius admissi, sed vt crudelissimae mortis exitium innocẽs euitarem, fugi, ne morte mea gauderet inimicus, fugi, & me fugisse confiteor, potuit dici, quomodo potuisti fugere, q fueras vinctus? ait ipse, rupi vincula atq́; ita meae saluti prospexi. ☞ Li.l.p.no.ob.in vl.De.) Singula nõ sine ratione posuit. nam omnia fugitiuo suffragari potuerunt. Limus, & lacus, quo non facile possent insequentes intrare, posuit & noctem, vt non tñ a loco, verũetiã a tpe duceret argumentũ, ac tenebris quoq́; videretur adiutus. Obscurus in vlua delitui, timiditatem nimiã vult demõstrare, vt cũ esset in illo loco, quo nulli aditus facilis putaretur, addiderit alia, qbus esse securior posset. In vlua delitui. vluã plerīq́; eã dicunt esse, quã vulgo budã appellẽt. nos nihil dicimus interesse vtrũ ipsa sit an alterius gñis spẽs dummodo. sciamus in loco aquoso non defuisse, quod caelare hostem posset. ☞ Dum vela darent.) Tãdiu futurus in occulto, q̃ diu nauigarẽt, vt suos magis q̃ Troianos metuisse videretur. deniq́; post hoc velut factũ vltro eũ se constat pastoribus obtulisse. ☞ Si forte dedissent. Nec mihi iam patriam antiquã.s.v.vi, &c.) Deliberationẽ suam fingit, quam velut in fuga positus habuit. constitutus, inquit, in latebris, haec animo voluebam, commodum quippe salutis meę fore, si nauigarent illi quos fugeram, sciebam enim me & inquiri posse, & forsitan reperiri, propter incolumitatem autem meam hoc esse tutum existimans, optabam, vt nauigarent, at ex altera parte occurrebant multa, omniaq́; aduersa & satis dura mihi, & luctuosa. primo quippe cogitabam, nunquam me visurum patriam antiquam, aut magnam dixit vt aliis quoq́; in locis posuit, aut cuius affectum diuturnitas tpis ac meritũ cumulauerat ☞ Nec dulces natos, exoptatumq́; parentẽ, Quos illi fors at poenas ob nostra reposcent effugia, & culpã hanc miserorum morte piabũt.) Singula singulis dedit, patriã dixit antiquã, natos dulces, & exoptatũ patrem. sensus istius loci sic colligitur, si nauigassent Gręci, q̃ nec patriã visurus esset antiquã, nec natos dulces, nec patrem exoptatũ: metum aũt occurrere peioribus coniectura curtẽ te, quos illi commoti ex fuga eius occisuri essent oẽs, & hoc factũ miserorum interitu pensaturi, piabunt aũt necessario posuit propter piaculum, quod fugiendo admiserat & deceperat necessitatem, propter quam victima parabatur. haec dicta sunt, vt omnia quę fuerat mentitus confirmaret, ac facile crederent Troiani vera esse confessum. ☞ Quod te per superos, &c.) Verba ipsius adhibentis ad testimonium deos dubia & incerta, & quę premere nõ possent mentientẽ. per superos te, inquit, rogo, qui sciunt veritatem. quis nesciat, posse omnia scire superos? Nũquid dixit, per superos te rogo, qui sciunt me nulla in parte mentiri? per fidem, inquit, si tñ incorrupta põt alicubi reperiri. sciebat enim apud se fidem non fuisse, & ideo arbitrabatur non esse apud quenquam. Miserere laborum tantorum, miserere animi non digna ferentis. Sciebat se odiosum vtpote hostis gerere personam & ex ea causa dignum esse, qui mereretur occidi. tulit se ab hac parte, & veniam sibi ex occasione malorum praesentium postulauit. Vinctus enim crudeliter fuit vtpote captiuus. Idcirco ait Miserere laborum tãtorum, vtiq́; offerebat vincula sua, & captiuitatis miserias testabatur, denique mox secutum est.

ASCENSIVS.

℃ Bis quinos silet ille dies.) Prosequitur reliqua de se acta Sinon de quibus Donatus sic: Fugi, non culpã criminis, sed innocẽs crudelissimam mortem: ne ea gauderet inimicus. Et ne quis quaerat, quomodo potuerit fugere, addit. ☞ Vincula rupi, Limosoq́; lacu) Limus enim & lacus suffragabantur, ne possent insequentes intrare. Posuit. & Noctem, nam & tenebrae adiuuabant. ☞ In vlua.) Timiditatem maximam simulat: vt cũ in loco esset, ad quem nulli esse aditus: tñ in eo quęreret latebras. Vluam, dicunt rem quã vulgus budam vocant: sed nihil interest, quę spẽs sit herbę: modo illum occultare posset. ☞ Vela darent.) Vt ostendat suos plusq̃ Troianos timuisse. ☞ Nec mihi.) ponit consultationẽ, quam in lacu habuit. Hinc.n.nisi nauigarent, erat periculũ vitę. si nauigassent priuabatur antiqua.i.magna patria, vel antiqua.i.cuius affectũ, diuturnitas tpis accumulauerat & filiis, & parẽte, & singula singulis dedit, patriam: dixit antiquã, natos dulces, expectatum patrẽ, in quibus rebus occurrunt peiora, q̃ Graeci illos essent occisuri: propter suam fugam piandã: quod erat necessarium. Haec autem omnia dicta sunt, vt faceret verisimilia quę fingebat. ☞ Per superos.) Quos non latet veritas. ☞ Per si qua est, quę.r.) Sciebat apud se non esse fidem, vnde arbitrabatur apud nullos esse. Et cũ psona sua esset odiosa, quia hostis mouet misericordiam a suis calamitatibus. Priamus aũt, vt omnia vera eliceret, deposita regia authoritate, vt amicus cũ hoste locutus est. ℃ Ordo est. Ille, scilicet Calchas, silet dies bis quinos.i.decem: & ipse tectus.i. secretus: recusat, id est renuit: prodere.i.perdendum pronunciare: aut indicare quenquam.i.quemuis, vnum sua voce (id autem callide fecit, ne si statim pronunciasset, factio Vlyssis apparuisset: sed diu recusando, significauit se nullum morti addicturum, nisi pręmonitus sit a diis. Aut egit ex conscientia, cum nollet Sinonem, quem bonum & insontem sciebat, licet eum Vlysses odio prosequeretur, addicere morti: & id ita esse intelligendum manifestat sequens versus: vbi dicitur, non sua sponte, sed actus magnis clamoribus Ithaci rupisse vocem. Callide ergo hoc recitatur a Sinone in commendationem sui, cum etiam Calchas tandiu veritus sit eum prodere: licet Vlysses maximopere efflagitaret.) aut opponere, id est obiicere morti: & ipse actus, id est impulsus: tandem, id est post longam dilationem: & multam Vlyssis expectatiõem: vix.i.cum difficultate: actus tamen: magnis clamoribus, id est flagitationibus Ithaci, id est Ithacensis: Vlyssis rupit vocem: qui enim cum pudore aut remordente conscientia loquuntur: raucescunt ita vt vocem rumpere videantur, & effractam efferre: aut dicamus cum Seruio, rupit, id est erupit vocem silentium rumpendo: composito, id est ex industria aut pacto, aut factione praecomposita: & destinat.i.deuouet, & adiudicat me arae.i.sacrificio faciẽdo Dianae, omnes.s.Gręci assensere, id est assensum prębuerunt, & tulere.i.libenter passi sunt, sup. ea quae quisq́; timebat.s.in se posse conuerti.cõuersa.sup. esse in exitium vnius miseri.s.mei, qui miser sum: non ergo laetabantur de malo Sinonis, sed de liberatione propria. Et iam dies infanda.i.detestanda, quo per proditionem & factiõem litari sperauerant: sacra parari.i. parabantur mihi.i.in perniciem meam: aut de me: nisi sint sacra.s.praeparatoria ad sacrificium parabantur mihi: &.i.simul fruges salsę.i.mola, ex farina & sale facta, & vittę.i.tenuia serta, supp. parabantur mihi circum tempora.i.ambitum capitis, inter auriculas & verticem. Ego fateor.i.licet piaculum videatur, nisi factiose contra me processum sit: tamen verum dicam; ego eripui me leto.i.exitio & morti: non dic- Ordo.

eit sacrificio, quasi non verum sit sacrificium, quod ex factiõe instiutum est: & rupi vincula: & ego obscurus delitui per noctem obscurã: aut quia rebus nox abstulit atra colorem, omniaq; noctu fusca videntur: ego quoq; obscurus.i.subfuscus, & in obscuro versatus, delitui per noctem, in lacu limoso.i.coenoso: in vlua.i.herba illa palustri: ad quam nemo accessit: quia fundus limosus erat: delitui, inquit.i.multum latui aut deorsum latui tãtisper, supple dum darent vela: si forte dedissent vela quod addit: quia dubitabat an nondum placato numine vela dare possent. Nec vlla spes est mihi iam videndi patriam, antiquam.i.charam: nec dulces natos.i.liberos: & parentem exoptatum, quem superstitẽ esse verisimile fecit poeta, dum iuuenẽ dicebat. Quos.s.patrem, & liberos meos: illi.s.infensi Danai: reposcent.i.exigent: ad poenas.i.ad supplicia, quia forte mactabunt patrem, aut liberos loco mei: ob nostra effugia.i.quia nos effugimus: & piabunt.i.purgabunt: hanc.i. meam

meam culpam quæ tamen culpa non est: morte miserorũ.i.innocentiũ & miseratiõe dignorũ: q.i.quocirca, aut ꝓpter quod, ego oro te.s.o rex: qui etiã liberos habes, & sentire potes q̃ sit affectio in eos p superos.i.per deos coelestes, obsecro: & p numina cõscia veri.i.per deos, authores & cõscios veritatis, quã nunc profiteor, qa authores veritatis deberent veridicũ tueri. & oro te per, sup. fidẽ intemeratam.i.adhuc integram & inuiolatã: siqua.i.aliqua fides est q̃ restat mortalibus: adhuc.i.vsquam.i.in quouis loco: intemerata.i.obsecro: & obtestor per oĩa hæc, miserere animi.s.mei: ferentis.i.patiẽtis: non digna.i.indigna.q.d.si noris q; fidelẽ, & integrum habeã in Troianos animum postq; tantum fraudis mihi a Gręcis illatũ est: dares vtiq; dextrã, meiq; misereris. & qa de factis nihil adducere potuit, oratorie ad animũ.i.voluntatẽ confugit. Donatus aũt intelligit, siqua fides.i.credulitas est vsquã quã sciebat sibi non adhiberi. ego tamen mallem de fidelitate intelligere.

Hic lachrymis vitã dam⁹, & miserescim⁹ vltro. ÆNE.
Ipse viro primus manicas, atq; arcta leuari
Vincla iubet Priamus, dictisq; ita fatur amicis.
Quisqs es, amissos hic iã obliuiscere Graios, PRIA.
Noster eris, mihiq; hæc edissere vera roganti.
Quo molẽ hanc immanis equi statuere? quis author?
Quidue petunt? quę relligio? aut quæ machina belli?
Dixerat. ille dolis instructus, & arte Pelasga, AENE.
Sustulit exutas vinclis ad sydera palmas.
Vos æterni ignes, & non violabile vestrum SI.
Testor numen (ait,) vos aræ, ensesq; nefandi,
Quos fugi, vittæq; deum, quas hostia gessi,
Fas mihi Graiorum sacrata resoluere iura,
Fas odisse viros, atq; omnia ferre sub auras,
Siqua tegunt, teneor patriæ, nec legibus vllis.
Tu modo, promissis maneas, seruataq; serues
Troia fidem, si vera feram, si magna rependam.

SERVIVS.

¶ Et miserescimus vltro.) Aut per se plenum: aut cohæret sequentibus: quia non potest primis. Dicimus enim aut illam rem miseror, aut illius rei misereor: nõ illis. ¶ Vltro.) autem non est sponte (nã iam rogauerat) sed insuper. Et venit ab eo quod est vltra: quia plusquam rogauerat, præstiterunt. ¶ Arcta vincula.) Aut epexegesis manicarũ est: aut vtrunq; habuit. ¶ Quisqs es.) Licet hostis sis. Et sunt, vt habemus in Liuio, Imperatoris verba trasfugam recipientis in fidem, Quisquis es, noster eris. Item, Vigilasne deũ gẽs: verba sunt, quibus pontifex maximus vtitur in puluinaribus: quia variam sciẽtiam suo inseris carmini. ¶ Hic iam.) Aut ex hoc tẽpore: aut ex hac oratione: aut ex eo quod te dicis Vlyssis factione laborasse. ¶ Edissere vera. Hinc distinguendũ. Vera enim audire desiderat. ¶ Quo molem.) Quam ob causam. & ad hoc respondet Sinon, Neu recipi portis. Et est color, qui in coniecturali statu sępe requiritur. ¶ Quis author?) Ad hoc rñdet, Calchas attollere iussit. ¶ Quidue petunt?) Quid desiderant? vtique vt placetur Minerua. ¶ Ad sydera.) Ad locum syderũ: vel quia semper sunt sydera, sed Solis splẽdore vincuntur. ¶ Æterni ignes.) Aut ararum, quas fugit: vt execratio sit propter posteriora. ¶ Vos arę.) Aut certe Solem & Lunam significat. Execratio autem est aduersorum deprecatio: Iusiurandum vero, optare prospera. ¶ Testor.) Modo iuro. Alibi testificor: vt Testor in occasu vestro. ¶ Vestrum numen.) Quia secũdum philosophos dicuntur sydera elementa esse, & habere proprias potestates. ¶ Enses'q; nefandi.) Inuidiose ad pluralem transit numerum. Terentius, Non perpeti meretricum contumelias. ¶ Vittę'q; deum.) Aut quæ habentur in honore deorum, aut quas habent ipsa simulachra. ¶ Gessi.) Pene gessi. Non enim vere gesserat: sed quantum ad Gręcos pertinet dicit. ¶ Fas mihi.) Subaudis sit. Et bene a dijs petit veniam: ne videatur proditor. Nam & hæc quæ dicturus est, tacuit antequam audiret. ¶ Noster eris.) Si.n. voluntate proderet, sequebatur quod ait Cicero, Nemo vnquam sapiens proditori credendum putauit. ¶ Sacrata resoluere iura.) s. vt nõ incidat in sacramenti poenam, quia militię tria sunt genera. Plerunq;.n.euocati dicuntur: & non sunt milites, sed pro milite. Vnde Sallustius, Neu quis miles neue pro milite. Itẽ, Ab his omnes euocatos in Centuriones. Plerunq; tumultuarij, hoc est qui ad vnum militant bellum. Plerunq; sacramento rogati: qa post electionem in rem publicam iurant: Et hi sunt qui habẽt plenam militiam. Nam & vinginti quinq; annis tenentur. Hęc tria genera tangit Virgilius: Sacramenti, hoc loco. Tumultuarij, Simul omne tumultu Coniurat trepido Latium. Euocationis. Mittit & magni Venulus Diomedis ad vrbem. ¶ Fas odisse viros.) Vt supra diximus, omnia Dialyt:ice loquitur. Nam & ad Græcos possunt & ad Troianos referri. ¶ Siqua tegunt.) Propter ea quæ latent in equo. ¶ Nec legibus vllis.) Si Græcorum: propter Noster eris. si Troianorum, quia Græcus. ¶ Serues Troia fidem.) Quia quod rex promittit, videtur respublica polliceri.

DONATVS.

¶ His lachrymis vi.da.& mi.v. Ipse vero primus.m.atq; a.leua. Vin.iu.pr.) Vsqueadeo flẽdo singulorum animos flexit, vt hęc Priamus statim remoueri iussisset, quibus fuerat nexus Sinon, vt securior reddit⁹ cætera, quę habere putabatur fideliter enarraret. ¶ Dictis'q; ita fatur amicis.) Audiendi desiderio ductus Priamus deposuit authoritatẽ regis, & cũ captiuo & hoste amicis locutus est verbis. aliter enim non putabat solui aios eius, nisi in eũ multimoda beneuolẽtia præcessisset. ¶ Quisqs es, amissos hi.i.ob.g. Noster eris.m.h.e.vero.) Superioribus verbis breuiter & succincte respondit. suspectis enim rebus & necessario tractatu in medio posito non debuit tẽpus multiloquio conteri. ait ergo, quisquis es, hoc est siue Sinon siue alius. dixit enim ille Sinonem se vocitari, amissos hinc iã obliuiscere Graios. ecce dixit Gręcus. neq; me Argolica de gente negabo, & si vela darẽt, si forte dedissent nec mihi iam patriam antiquam spes vlla videndi. Noster eris, aperta beneuolentia est in hac oblatione promissi, cum dicit noster eris, obliuiscere Graios, deponamus, inquit, superioris inimicitias temporis. eris vnus e nostris, dimitte ex animo ciues tuos, quos iam dimisisti fugiendo. Mirum hic poetæ consilium. cum.n. ad singula Sinonis dicta respõderet, ex persona Priami credentis, q ille verã narrauisset, suppressit, nec mihi iam patriam antiquã spes vlla videndi, nec dulces natos, exoptatũq; parentẽ. ne Priamus hęc cõmemorando, quę affectum maximũ retinebant, exulceraret animum narraturi, qui debuerat esse cõpositus. solos Graios, dixit, obliuiscere, quod facile fieri potuit, extiterãt.n. Sinonis inimici. cęterum patriam, filios, & patrem semel in obliuionẽ ducere non poterat, sed & ille durus & impius posset iudicari, si hęc putaret esse suadenda. mihiq; hęc edissere vera roganti. Antequam Priamus proferret, quę volebat audire, inculcat Sinoni beneficia sua, vt in nullo palleret, & ad ĩterrogata vera potius q̃ ficta & composita responderet. ait ergo, mihi, in ipso ꝓnomine grande põdus est intellectus. mihi quippe põt intelligi, vtpote regi, qui cũ possem arctius inquirere veritatẽ, si fuisses in aliqua parte mentitus, simpliciter quęro, mihi qui te liberum a vinculis, qui salutẽ tuam seruaui, qui te recepi in meorum numerũ. Completis interea quæ necessaria fuerunt pręmittenda, breuiter proponit, quę cupiebat audire. non enim (vt supradictũ est) adhibenda fuerat mora rebus pro statu publico cognoscẽdis. ¶ Quomo.h.m.equi sta. quis author? Quidue pe. quę re.a.q.m.b.) Plena propositio & in ipsa breuitate verborum satis intellectu latissima. nam quęsitũ est, cur equus ille factus videretur, & cur tantę magnitudinis, quoue authore fabrica eius inuenta atque perfecta. & vtrum religionis alicuius cursu, an belli ratione dictante, quidue peterent. hoc est quid in ea causa disponerent. ¶ Ille dolis in.&.a.pelasga Sustulit.e.v.ad sy.p.) Omni occasione & vi pluribus locis fecit, deformat poeta Gręcorum personam, q non vir-

tute sed insidijs vicerint. Idcirco posuit. Ille dolis instructus & arte pelalga, instructus, inquit, natura sua. itemq; instructus mandatis suorum. hoc ideo positum est, vt ostenderet a perfidia & tergiuersatione nullum Graecorum esse immunem. docuit aũt poeta, se esse sui memorẽ. nam vbi Sinonẽ dixit vinctum fuisse, oculis, inquit, Phrygia agmina circumspexit. hic postquã cœpit habere liberas manus, has peieraturus erexit ad sydera. ⸿ Vos ęterni ignes & non. v. v. Testor. n. a. v. a. e. ne. Quos fugi vittęq; d. q. h. ges.) Iurauit quidẽ, sed satis subtilis fuit, vt & Troianos falleret, & tamẽ suorum secreta non proderet. nam tũc suorũ proditor extitisset, si ꝓtulisset, quæ reuera in secretis habuerũt. Hoc loco tractat Virgilius ciuẽ non tantũ nascendo verumetiã animo fieri. nã ciuis qui nascendo prouenit, ciuis quidẽ est, sed Sinon beneuolentia ciuis erga patriã & suos viuat, desinit eẽ, quod natus est. Et ille qui alienus est, si boni viri repræsentet affectum, esse incipit ciuis. Sinon igitur facilis ad prodenda velut suorũ secreta, & malum ciuẽ profitebatur, & Troianis se suspectum faciebat. nullus. n. crederet illũ sine tormentis vera dicere. nisi cõmendasset primo personã suã. Inuocauit ergo sydera omnia sine ꝑiculo periurij, aras quoque & supplicia, quæ velut fugerat testatus est, non propter narrationis veritatẽ, sed propter licentiam verę proditionis. In quo ipse tuetur personam suam, & suorũ ciuium grauat, quos vult ostendere extitisse cãm, vt ciuicæ religionis naturalia vincula rũperet. cum. n. Sinõ vt dicebat nihil tale de ciuibus ob culpam, quæ nulla fuerat, meruisset, iniusto supplicio propter vnius Vlyssis inimicitias destinari non debuit, ac per hoc videtur iustas causas habere proditionis, quẽ non iam ciuẽ sed alienum, esse constabat. cui. n. non est a ciuibus exhibita religio, cui vltimum supplicium præparatũ fuerat, desiit habere religiosum ciuis nomen, illiq; oẽs in hostium numerum fuerant redigendi, qui omnem ciuis affectum nulla ex causa nulloq; existente crimine abiecerãt. cumq; tales extitissent in ciuem, non vt ciuis sed vt relecta proditione hostis officia ꝓmeruerit. ⸿ Fas mihi Graiorum sacrata resoluere iura, Fas odisse viros, atq; oĩa ferre sub auras, Siqua tegunt.) Ecce cũ summam deprecationis suę colligeret, ostẽdit se a suis alienũ. Liceat, inqt, mihi Graiorum sacrata resoluere iura, quasi iam ipse Gręcus nõ eẽt, vel illi eius socij non fuissent. Fas odisse viros atque omnia ferre sub auras, siqua tegunt, liceat, inqt, odisse vel prodere eos, qui ciues mei esse noluerunt. hęc ad deprecationẽ & cõmendationẽ Sinonis pertinent, cętera aliũ ordinem tenẽt. nam Sinon illi primæ parti respondet, qua supra Priamus dixit. Amissos hinc iam obliuiscere Graios, noster eris. Idcirco ait teneor patrię, nec legib⁹ vllis, patriã. n. fuerat professum, se esse desiisse, nisi etiã illud ostẽderet factũ esse Troianũ, hoc est abiecisse quod natus est, & esse quod prouenerat bñuolentia Troianorum. ⸿ Teneor patriæ, nec legib⁹ vllis.) Plus est. n. volũtate retineri q̃ legibus. Alterũ quippe ex studio puræ mentis, alterum ex necessitate descẽdit. ⸿ Tu modo ꝓmissis maneas &c.) Apostrophẽ ad ipsam ciuitatẽ fecit, qua se ostẽdit suspectũ esse, ne forte post narrationem omnẽ iuberet occidi. Tu, inqt, Troia conseruatori tuo fidẽ serua. mereor. n. vicem, q prior salutis tibi bñficium confero. ⸿ Si vera ferã, si magna rependam.) Rependere dicimus erogare aliquid, vel quicq; cuilibet cõferre. visus est ergo Sinon tali verbo vt diceret rependã, quasi tantum reciperet, quantũ dederat, hoc est vt salutẽ mereretur, qui se asserebat salutis bñficium prestare. Iccirco posuit, si vera & magna pro incolumitate tua feram, debeo paria rependere. Rñdit igitur etiã illi parti & pollicitus est se vera dicturũ, qm̃ Priamus meminerat dixisse. mihiq; hæc edissere, vera roganti. Incipit sequentia, quia quęsitum ex eo fuerat. Quo molẽ hãc immanis eq statuere? qs author? Quidue petunt? q̃ religio? quę machina belli? Sed qa in propositionis ordinatione rñsionis vitiũ non est, si non singulis ita vt sunt ꝓposita pareatur, incipit iste ab ea parte, quã nouissimã quęsierat Priamus. idẽ. n. & euentu postremũ posuit. Si non vero vt fallendi prõptior pateret occasio, inter initia fuerat necessaria. incipit ergo, quæ religio?

ASCENSIVS.

⸿ His lachrymis vitam damus.) Ostẽdit (vt dixi) summam clementiã in Troianis principibus fuisse: quasi eam ex ea traxerit domus Iulia: quomodo proditor ille in gratiã susceptus sit: vtq; q̃ maxime interrogari optabat, interrogatus sit a Priamo de eq causa: de qua re Donatus sic. ⸿ Noster eris.) Aperta beneuolẽtia, cum recipiat eum pro ciue. ⸿ Mihi.) s. regi qui possem tormẽtis ingrere veritatẽ: & simpliciter quęro: Mihi: qui te seruaui: & in meorum numerum recepi. ⸿ Quo molẽ.) Breuissima ꝓpositio, sed ꝑfecta. Quęsitum est: cur equus esset factus: cur tantæ magnitudinis: quo authore: vtrum religionis, an belli causa. ⸿ Ille dolis.) q. d. natura sua, & arte Pelasga, & mandatis suorum: & ostẽdit nullum Gręcum carere dolis. ⸿ Vos ętet.) Iurauit, sed subtiliter: nam Troianos fallit, & non prodit arcana suorum: adhibuit iusiurandum: qa non videbatur verisimile illũ suorũ secreta, sine tormentis prodere. Testatus est igitur: non propter narrationis veritatẽ, sed propter licentiã quasi proditiõis. ⸿ Fas mihi Graiorũ.) Quasi iam ipse Gręcus non esset: vel illi eius socij non fuissent. Et liceat eos odisse, q ciues mei esse noluerunt. ⸿ Teneor patrię.) Plus est voluntate, q̃ legib⁹ retineri: alterũ ẽ ex studio puræ mentis: alterum ex necessitate. ⸿ Tu mõ ꝓmissis.) Tu Troia, cõseruatori tuo fidẽ serua. ⸿ Rependam.) Quasi dicat tantũ recipiet, quãtum dederat. i. vt salutem mereretur salutis author. Hęc ille. ⸿ Ordo est. Nos damus his. i. huiusmodi sic simulatis lachrymis: veniam. i. salutem: & miserescimus. i. misericordiam facimus: vltro. i. insuper ab vltra, aut ingenua clementia: aut ipse Priamus iubet vltro, id est non requisitus a quoq; nostrum, quãuis omnes cõsentiremus, iubet, dico, Priamus: manicas. i. ligaturas manuũ: & vincula arcta, id est constricta, & arcte ligata: leuari. i. dissolui: viro. i. ei q viriliter locutus erat, & fatur ita dictis amicis. i. beneuolis. Quisqs. i. quicunq; es, obliuiscere iam Graios, tu eris hinc. i. ex hoc tempore: noster. i. in clientela nostra, & edissere. i. discute eloquere: mihi roganti. i. interroganti hęc quę sequẽtur: vera. i. veraciter, vt sit aduerbium pro nomine: aut sint duo accusatiui distinctim construẽdi: non enim voluit dicere, q̃ ea quę interrogaret essent vera, sed quod ad ea vere, aut vera respõderet. Sensus ergo est: edissere hęc vera. i. veraciter: aut edisserendo hęc, dic ea vera. hęc dico, videlicet, quo. i. ad quid, & ad quem finem, sup. Danai: statuere. i. cõstruxerunt: hanc molem. i. ingentem magnitudinem: equi immanis. i. tam magni, vt immanis. i. inimicus, & ferox videatur (sicut in. v. dicẽtur, Immania cete. immane autem est, quod non est magnũ. i. bonum: qualia videntur, quæ vi, aut mole sua, omnia opprimere possunt.) quis author, supp. est immanis equi: ve pro vel, quid petunt. i. prętendunt per eum: quę religio. i. religiosa oblatio: aut quę machina belli est, supp. in eo equo: hoc est an religionis, an belli causa factus sit: dixerat. s. Priamus: ille, scilicet Sinon: instructus. i. institutus, atque armatus dolis, & arte Pelasga. i. fraudulosa pelasgis propria: sustulit. i. sursum tulit, & extendit, atq; erexit ad sydera: palmas exutas. i. exemptas: vinclis, id est manicis: & supple ait, o ignes æterni, id est lumina coelestia: hoc est sydera: & vos aręę: & enses nefandi, id est cultri nefariæ mihi destinati, quos fugi, id est vitaui, & vittę deum. i. deorum, quas gessi, hostia, id est destinatus ad sacrificium, vt essem hostia, ego testor, id est obtestor vestrum numen, non violabile, id est potestates vestras diuinas, q̃s peierando, violare nefas est: ego obtestor, quod fas est mihi resoluere, id est aperire, & reuelare iura Graiorum, id est Gręcorum sacrata. s. sacramento iuramenti: ideo autẽ fas dixit, quia nefas moliti erant, aut ideo fas, quia in hostiũ potestatem venerat: & ab eis libertate, ac ciuitate donatus omni Græcorum iuri vale dixerat: fas, sup. est odisse viros, qui. s. factiose mihi mortem parauerunt: & fas est ferre sub auras. i. promulgare, & omnibus patefacere: siqua. i. aliqua tegunt. i. occulunt: nec teneor vllis legibus patrię: qa neq; spes, neq; voluntas est eam repetendi: modo. i. dummodo, tu Troia quam. s. mihi, nunc pro patria elegi, hoc est tu gens Troiana: maneas promissis. i. non recedas a promissa, mihi salute: & tu Troia seruata. s. ab excidio, per ea quæ dicturus sum, serues fidem. i. fidelitatem mihi: si feram. i. adferam, aut dicam vera: & rependam. i. reponam pro salute mihi impensa: magna. s. beneficia. Incipit ergo narrare, vt credebatur secreta Gręcorum, dicẽs: Omnis spes, &c.

SERVIVS.

⸿ Omnis spes.) Danaum. More suo a veris incipit. Nã & fauet Minerua Gręcis, & constabat raptum eẽ Palladiũ. ⸿ Tydides sed enim.) Hysteron ꝓteron est. Sed eni ex quo impius Tydides. Nã Hysterologia vnius sermonis est: vt Transtra per & remos. Impium vero ꝓpter numina vulnerata. ⸿ Scelerũq; inuẽtor Vlysses.) Propter Palamedẽ occisum ipsius factione. ⸿ Fatale.) τῶν μέσων est. Nã & quod custodit, & quod interimit pro loco

Omnis spes Danaum, & cœpti fiducia belli
Palladis auxilijs semper stetit, impius ex quo
Tydides, sed enim scelerumq; inuentor Vlysses,
Fatale aggressi sacrato auellere templo
Palladium, cęsis summæ custodibus arcis,

Corripuere sacram effigiem, manibusq; cruentis
Virgineas ausi diuae contingere vittas:
Ex illo fluere, ac retro sublapsa referri
Spes Danaum, fractae vires, auersa deae mens.
Nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.
Vix positum castris simulachrum, arsere coruscae
Luminibus flammae arrectis, salsusq; per artus
Sudor iit, terq; ipsa solo (mirabile dictu)
Emicuit, parmamq; ferens, hastamq; trementem.
Extemplo tentanda fuga canit aequora Calchas,
Nec posse Argolicis excindi pergama telis,
Omnia ni repetant Argis, numenq; reducant
Quod pelago, & curuis secum aduexere carinis.

eo itelligitur. ¶ Auellere.) Ostēdit inuitum numen esse sublatū. ¶ Palladiū.) Helenus apud Arisbam captus a Graecis est: & indicauit coactus fata Troiana: in quibus etiā de Palladio. Vnde dicitur a Pyrrho regna meruisse: quod praestiterit Pyrrho vt rediret per terram, dicens omnes Graecos (quod & contigit) naufragio esse perituros. Tunc Diomedes & Vlysses, vt alij dicūt, cuniculis: vt alij, cloacis ascenderunt arcem: & occisis custodibus sustulere simulachrum. Ideo autem hoc negocium his potissimum datur: quia cultores fuerūt Mineruae. Hoc cum postea Diomedes haberet (quod & Virgilius ex parte tāgit: & Varro plenissime dicit) credens sibi nō esse aptum, propter sua pericula, transeunti Aeneae offerre conatus est. Sed cum se ille vela to capite sacrificans conuertisset, nauta quidā accepit simulachrū. Vnde Mineruae sacra non Iulia gens habuit, sed nautarum. Hinc est in quinto, Vnum Tritonia Pallas Quem docuit. Quanquam alij dicant simulachrum hoc a Troianis fuisse absconditum intra extructum parietem, postq̄ agnouerunt Troiam esse peiturā: quod postea bello Mithridatico dicitur Fimbria quidam Romanis inuentum indicasse: quod Romam constat aduectum. Et cum respōsum fuisset illic imperium fore, vbi & palladium: adhibito Mamurio fabro multa similia facta sunt. Veruntamen agnoscitus hastae oculorumq; mobilitate. Vnde est, Vix positum castris simulachrum arsere coruscae Luminibus flammae. vel hastamq; trementem. Sed ab vna tantum sacerdote: vt Lucanus, Troianam cui fas soli vidisse Mineruam. Dicunt sane alij vnum simulachrum coelo lapsum apud Athenas tantum fuisse. Alij duo volunt, hoc de quo diximus, & illud Atheniense. ¶ Sacram effigiem.) Quasi coelo lapsam. ¶ Ex illo.) Facto vel tēpore. ¶ Fluere.) τῶν μέσων est. Ideo addidit retro. Contra Sallu. Rebus supra vota fluentibus. ¶ Auersa deae mens.) Propter illud, Manibusq; cruentis. ¶ Tritonia.) Aut quasi terribilis, ἀπὸ τοῦ τρεῖν .i. timere. Aut s̄m Lucanum, Et se dilecta Tritonida dixit ab vnda. Sane Tritonia antonomasium est .i. vice nominis ponitur, quia proprium est Mineruae. Nam epitheta sunt quae varijs possunt, vel rebus, vel personis apponi. Et haec caute obseruanda sunt, sicut & propria nomina, quae plerunq; ex appellatiuis sunt: vt est victor vel felix. ¶ Vix.) Modo mox. ¶ Salsus sudor.) Bene addidit salsus, vt significaret laborem futurum: ne forte alter in simulachro humor intelligeretur. ¶ Emicuit.) quasi quae consistebat inuita. ¶ Tētanda aequora.) Si vel fugere possent post iram Mineruae. ¶ Argis.) Aduerbium in loco est. Et respexit morem Romanum. Nam si egressi male pugnassent, reuertebātur ad captanda rursus auguria. ¶ Reducant.) Reconcilient.

DONATVS.

¶ Omnis spes Danaum &c.) Hoc falsum est, sed illud verū. ¶ Impius ex quo &c.) Item subiungit falsa, vt media veritas superioribus & deinceps mendacijs positis adderet fidem. ¶ Ex illo flu. a. r. su. re. Sp. da. &c.) Dixeramus iam quemadmodum verum Graecorum factum poeta extulerit, quemadmodum more praecipui oratoris vnius inuidiam criminis, alijs quoq; ex eo venientibus criminibus cumulauerit. aliter enim Mineruam grauius iratam sacrilegis persuadere non posset falsus ipse narrator, nisi ostenderet eam multiplici congerie scelerum prouocatam amorem pristinum in acerbum odium commutasse. Impius ex quo Tydides, sed enim scelerumq; inuentor Vlysses. Debuit primo admissa scelera narraturus, tales personas ostendere, quae videre illicita & facere potuissent. idcirco singula singulis dedit, alterum appellans impium qui in illo scelere, & diuina iura & humana violasset, alterum dixit inuentorem scelerum, hoc est qui nunq̄ inuenerit quod recte probari potuisset. Inuentor scelerum proprie est, qui relictis visitatis noua inuenit scelera. peior est inuentor scelerum sceleratis, quia ipse inuenit vnde ex innocentibus scelerati reddantur. Fatale aggressi sacrato auellere templo Palladium. In singulis singula sunt genera sacrilegij. fatale hoc est in quo staret fatum Graecorum: dixerat enim Palladis auxilijs semper stetit. Est ergo sacrilegium: aggressi auellere, vt cum sacrilegio conueniret crimen violentiae. nam aggredi & auellere violentorum est sacrato auellere templo. si diceret templo, leuius esset. multa enim sunt templa quae sacrata non sunt, nec habent aliquam venerationem. perindeq; contempta non laedunt: consecrata vero si attrectata vel leuiter fuerint, grauiter commouentur. Auellere templo Palladium. Palladium cum pronūciamus pondus addendum est. In ipso enim nomine magnitudo numinis expressa est. Caesis summae custodibus arcis. Sacrilegium cum homicidio. & homicidio admisso in ipsa summa arce, hoc est vbi simulachri ipsius sacrarium fuit, augmentum criminis admissi homicidij in plurimos, & templi custodes, qui humanitatis contemplatione, & respectu p̄sentis numinis, cui obsequebātur, cōtingi ne leui qdē iniuria debuerant. augetus aūt crimē homicidij etiā ex merito personarum. custodes n. tēpli non adhibiti fuissent nisi probatae vitae hoīes, & admodū seligiosi castiq; ac pudici, qui deae tantae ac virgini inseruire meruissent. Corripuere sacrā effigiē, manibusq; cruentis Virgineas ausi diuae contingere vittas. Videamus scelus admissum in deum quō coeperit, vel queādmodum fuerit exaggeratū, aggressi sunt tēplū, inquit, & sacratum tēplū, quod ingredi queq; sine veneratione nefas esset. custodes caesi, & vsq; ad ipsum simulachrum gradatim ventū visumq; nefariorum oculis, & pollutis sanguine humano manibus impijs cōtrectatum, vsq; eo vt non solū simulachri corpus verum etiam vultus eius & virginales vittas, quas in capite gestabat, incestare ausi sunt. Cōpleta narratione versi facti quod etiam ipsis Troianis cognitum fuit, mendacio figmētum artificiose adiungit, dicens ex illo fluere, ac retro sublapsa referri Spes Danaum, fractae vires, verborum superiorum memorē Sinonem posuit. nam dixerat omnis spes Danaum, & coepti fiducia belli Palladis auxilijs semper stetit, hic dixit, ex illo fluere ac retro sublapsa referri spes Danaum. Spes, inquit, Graecorum stabat propitio Palladis numine, spes fluebat, & stabilitate perdita retrorsum labebatur, laesa tot sceleribus dea. auersa deae mens. propter duorum sceleratorum impie nefarieq; commissum ab omnibus Graecis numinis fauor abscessit. dixit ergo & laesam Mineruam, & causas offensionis exposuit, memorauit etiam hoc genere Graecorum spem esse subuersam, dicit argumentum multiplex, irata dea quomodo potuit apparere. Vix positum castris simulachrum, arsere coruscae Luminibus flammae arrectis. Hoc primum, inquit, indicium iracundiae suae dedit, cum esset commotum tot sceleribus numen, mox enim vt eius simulachrum in castris est positum, ex oculis inanimalis materiae flammae non leues, sed in modum fulminis mittebantur: dicit etiam s̄m signum, salsusq; per artus sudos ex simulachro non potest profluere, nisi cum aliquid mali portenditur. tertium signum. Terq; ipsa solo (mirabile dictu) emicuit. hoc quoq; fieri non potuit, vt se moueret simulachrum, cui deerat substantia, qua id posset implere, nisi cum pernicies aliqua praenunciabatur. Parmamq; ferens hastamq; trementem. Quartum signum grauissimum perniciem euidenter ostendens. nam se hostē sic professa est erigendo scutum, hastamq; quassando quod non facit aliquod simulachri numen, nisi eum alicui comminatur interitum. Completo eo quod visus est dicere, quae seligio? incipit, quis author, exponere, & quo molē hanc immanis equi statuere? quid'ue petunt. ¶ Extēplo, inquit, tētanda fuga canit aequora Calchas &c.) Calchantem asserit vatem, laesam deam ab Argis ad Troiam seuocari iussisse, vt ostenderet, quis author, dicit etiam quid'ue petunt, hoc est quid disponant. Et nunc quod patrias vento petiere Mycenas, Arma deosq; parant comites, pelagoq; remenso Improuisi aderunt, ita digerit omnia Calchas. Dixit quod Troianis esset contrarium. Credituros Graecos, vt caetera facilius crederent. Religionis ergo placandae causa factum esse asserit, vt expiarentur, quae memorauerat per scelus admissa. exponit dehinc quo molem hanc immanis equi statuere, hoc est cur tantae magnitudinis. Idem (inquit) Calchas iussit grandem molem fieri, ne portas vestras posset intrare. hoc enim pacto asserebat fauorem deae ad vestrum auxilium esse rediturum.

ASCENSIVS.

¶ Omnis spes Danaum.) Iterum a veris incipit, vt a Seruio diligenter annotatum est. de hac autem re differit Donatus sic. ¶ Omnis spes.) Respondet vltimae parti: vt fallendi: promptior pateret occasio:

occasio: & primo vnius criminis, inuidiam pluribus criminibus: maculat in Vlysse: & ostendit Mineruã grauiter iratam sacrilegis. ꝩ Inuentor scelerum.) Qui nunq̃ inuenit quod probari potuisset. ꝩ Fatale aggressi.) Sacrato a tẽplo: in singulis singula sunt genera sacrilegij. Fatale, in quo staret fatum Gręcorum. Dixerat enim Palladis auxilijs. ꝩ Auellere.) Vt cum sacrilegio esset crimen violẽtię. ꝩ Palladium.) Cum pondere pronunciandum: in ipso enim noie, magnitudo numinis exprimitur. Quod vero de Mamurio dicunt quidam, nusq̃ in Palladio legitur: sed in Ancili coelitus delapso, de quo suo loco dicemus. ꝩ Caesis.) Ad sacrilegium accedit homicidium cum illi humanitatis causa, & numinis veneratione, ne leui quidem iniuria contingi debebant, augetur homicidium ex merito personarum, quia custodes, neq̃ essent electi custodes nisi probatę vitę. Vide autem exaggerationem criminis: aggressi sunt templum sacratum: quod ingredi quandoq̃ sine veneratione nefas esset. Custodes cęsi: & vsq̃ ad ipsum simulachrum gradatim ventum. Visum nefariorum oculis, & pollutis humano sanguine manibus tactum, neq̃ solum corpus, sed vultus, & virginales vittas, quas in capite gestabat, incestare sunt ausi. ꝩ Ex illo fluere.) Nam supra dixerat Palladis auxilijs semper stetit: cum irata esset, coepit fluere. ꝩ Auersa.) Diuorum sceleratorum commissoribus irata est. ꝩ Vix positum.) Signa sunt quibus ostendit Iram. Primum: Flammę in oculis inanimatis. ꝩ Sudor.) Secundum signum. Non potest ex simulachro fluere, nisi portendit malum. Idem dicas de motu simulachri. ꝩ Parmam. s. h. q. t.) Manifestum signum se hostem profiteri deam. Hęc Dona. ¶ Ordo est. Omnis spes Danaum, & omnis fiducia belli coepti. i. quod Danai inceperant: stetit. i. locata, & reposita est, semper, sup. in auxilijs Palladis. i. Mineruę. s. quę dea sapientię est: qua tamen post habita, Paris pro Venere sententiam protulerat: per quod videtur significari, q̃ Troiani non essent inferiores Gręcis opibus, aut viribus: sed prudentia, & astutia, qua Gręci pręstabant. Vnde omnis eorum spes, in auxilijs Palladis stetit: sed spes Danaum fluere, sup. coepit, aut fluebat, & referri, sup. coepit, aut referebatur: sublapsa. i. clam lapsa: retro. i. retrorsum, hoc est nullum habuit successum, nullamq̃ prosperitatem ex illo, sup. tempore. i. post illud tẽpus, ex quo Tytides. i. Diomedes Tydei filius (legitur tamen etiam Tydides.) impius. i. violator numinis: sed enim. i. sed etiam, ex quo Vlysses Inuentor scelerum. i. sceleratissimorũ facinorum: & nullius bonę artis, aggressi. i. attentantes auellere templo sacrato. i. deę consecrato: Palladium. i. simulachrũ Palladis: fatale. i. de quo in fatis erat, non posse capi Troiã tantisper dum illud haberet: aggressi, dicit, custodibus summę arcis, in qua templum hoc erat, cęsis. i. trucidatis: ipsi corripuere. s. pollutis, & sanguinolentis manibus, quod nefas erat (vnde Æneas de sacris Troianis, & dijs penatibus, dicturus est: Me bello ex tanto digressum & cæde recẽti Attrectare nefas, donec me flumine viuo Abluero.) effigiem sacram. i. simulachrum diuę, hoc est Palladium: corripuere, dico, ausi, contingere. i. contaminare manibus cruentis (quas etiam, si impollutę essent: quia viriles, nefas erat attrectare virgineas vittas vnde exaggerat scelus.) vittas virgineas. i. virginales: diuę. i. quas diua virgo Pallas. s. in capite, quę honestissima eius corporis pars est, gerebat: ex illo inqui tẽpore, coepit res Danaum retro ferri: & vires, sup. Danaum fractę sunt sup. & mens. i. fauor, & beneuolentia deę: est auersa. s. a Danais: cum eis succensa & indignata esset: nec Tritonia. i. Pallas, a Tritone Africę palude, apud quam (vt in de ciuitate dei diuus Augustinus scribit) regnante Ogygio apparuit. (Herodotus autem scribit, Tritonem fluuium esse in Africa, ex quo fit Tritonis palus, ex qua dicunt Neptunum Mineruam suscepisse: sed cum pater illi aliquando succensuisset, se Ioui adoptandam dedisse: cui virgines singulis annis sacra faciẽtes, in duas acies diuiduntur, lapidibus, fustibusq̃ inter se decertantes: & siqua in pugna occubuerit, ea pseudoparthenos. i. non vera virgo nominatur. Cretenses tamen in Creta, Tritonem fluuiũ esse dicũt, & apud illius fontem & ex Ioue natam affirmant, ibiq̃ eius templũ ostẽdunt. Diodorus autem Siculus Mineruam in Tritone flumine natam ab Ammone coniuge Rheæ aduersus illam custodem positã, filio quem ex Amalthea susceperat: ipsamq̃ perpetuam virginitatem seruasse: & propter animi solertiam, multas artes inuenisse, & in bello plurimum valuisse. Ægyptij vero Mineruam æthera esse interpretantur, & Iouis filiam, ac virginem volunt: quia æther naturam semper habet incorruptam.) Nec igitur Tritonia. i. Pallas, dedit ea signa. s. indignationis & auersionis suæ, monstris. i. portentis, aut demonstrationibus, sub indicijs dubijs. i. incertis: immo certis & manifestis, quia non dubium certum est. q̃ autem non dubijs monstris ea signa dederit, probat, quia simulachrum, sup. erat (nisi dicamus nominatiuos in designatione sequelę, pro ablatiuis positos.) vix positum castris. s. Gręcorum ablatũ per Vlyssem & Diomedem ab Ilio. &, sup. aut dum flammę. s. oculorum diuę: coruscę. i. coruscantes, & micantes, & quasi scintillantes, quod signum ferocientis animi etiam in belluis est: arsere. i. ardoris indicia emisere: luminibus. i. oculis arrectis. s. ad firmiter inspiciendum, & sudor salsus. i. amarus: it. i. defluit: per artus. s. simulachri, quasi ex idignatione laboraret: & ipsa. s. dea non solum eius simulachrum emicuit. i. resplendens apparuit: ter solo. i. per terram: mirabile dictu. i. quę res mirabilis est dictu. i. dum dicitur, emicuit, dico, ferens parmam. i. scutum breue, & hastam trementem, quia vibratam & quassam, ab irata & minitante dea. Calchas. s. princeps augurũ: videns indignationem deæ, canit. i. vaticinatur: extemplo. i. illico euestigio: æquora esse tentanda: fuga. i. fugiendum esse Græcis per æquora: nec. i. & non, & canit pergama. i. moenia Troiana: non posse exscindi. i. disrumpi, telis. i. armis inuasiuis, pręcipue quæ de longe iaciũtur: Argolicis. i. Græcis: ni. i. nisi repetant, id est iterum petãt. Argis. i. apud Argos, omina, aut omnia. s. auspicia & alia ad bellum faciẽtia: & nisi reducant. i. reconcilient (sm̃ Seruium) aut nisi reducant. s. in locum suum: numen. i. simulachrum diuæ, quod aduexere secum pelago & curuis carinis: epitheton est carinarum. i. aluorum nauium: sed videtur abundare &: nam ordo esse potest, quod aduexerant secum carinis curuis: pelago. i. per pelagus: sed si volumus intelligere, quod etiam verum est, pelagus etiam vexisse: nam nisi aquæ ferrent nauem, non possit nauis ferre, aut vehere quæ in ea sunt: quod ergo aduexerunt secum pelago, & curuis carinis. i. adminiculo & auxilio aquarum & nauium. Et ita dat intelligere, Grę cos etiam aduexisse secum simulachrum aliquod ex Argis, quo numinis præsentiam in auxilium belli haberent. nam si intelligẽdum esset de Palladio, quod ex Ilio iam sustulerant, non diceret Aduexisse Troiam, sed auexisse: præterea cum hęc dicerentur nondum aduexerant Palladium in Tenedon. Sed priusq̃ pergamus, addemus quæ in Seruium annotauit Beroaldus: & quę addidit Landinus. Beroaldi verba sunt. Nemo scriptor idoneus, quod equidem sciam, tradit hoc. immo omnes consono ore, referunt peltam de coelo lapsam, in Numæ manus decidisse: ad cuius similitudinem & formam vndecim alias peltas, hoc est breuiora scuta, Mammurius, inter opifices solertissimus, fecit tanta arte, vt vera pelta vix dignosceretur: hoc scribit Plutar. in Numa. hoc Ouidius in Fastis: hoc Dionysi. Halycarnasseus in secundo. Hęc fuerunt illa celeberrima Ancilia, quæ per vrbem a tripudiantibus salijs, ad honorem Martis, circumgestabantur: atque id Seruius ipse confinxit, ipse peperit, ipse solus excogitauit: nulla fretus authoritate: quod de Palladijs a Mammurio factis fabulatur. Landini autem verba sunt. Quo tempore Ilus Trois filius Ilium condidit: quod fuit anno fere septimo supra tria millia & octingentos post mundi initium, aiunt: Breue scutum de coelo lapsum in templum quod in arce condebat, idq̃ Palladium esse vocatum: & elegisse sibi locum in media ęde: cui adhuc superinductę tegulę non erant: id signum ligneum fuisse, multi tradiderunt: hoc igitur allecto per illecebras Theano custode, Antenorem accepisse volunt, & Græcis tradidisse: Calistratus autem de Samothracia scribens, & Satyrus, vt refert Dionysi. dicũt Chrysantem Pallantis filiam, cum nuberet Dardano, attulisse Palladis munera. Hæc autem fuisse Palladium & magnorum deorum simulachra. Deinde Dardanum, diluuium fugientem, Arcadia profectum, tulisse in Samothraciam: ibiq̃ illis templum struxisse. Mox cum maiorem partem populi transuexisset in Asiam sacrificia, ac ceremonias Samothracibus reliquisse, Palladia vero & deorum imagines secum auexisse, & ex oraculo accepisse vrbem illam duraturam, in qua hęc permanerent: ac propterea vrbem condidisse, & a se denominasse, & in ea collocasse. Cũdito deinde ab eius posteris Ilio esse translatã. Postea vero capta vrbe inferiore. Sicam dñm arcis factum sustulisse ex adytis sacra, & quod supereerat Palladium. Nam alterũ Vlysses & Diomedes furtim vrbem ingressi abstulerant. Aretinus, eodẽ Dionysio teste, scribit Palladiũ a Ioue Dardano datum: & locatum in loco inacessibili: sed fabricatum aliud ad eius similitudinem, & positum palam: & hoc eripuisse Grecos: aliud accepisse Æneam. Alij scribunt Palladium absconsum ab Ilionensibus in cauernis, ne hostes eriperent: & post multas ętates ab Fimbria quaestore cũ Iliũ expugnasset ablatum, ac Romam peruectum. Seruabatur autem in templo Vestę, quod erat inter Capitolium & palatiũ, quo incenso L. Gellius Metellus illud liberauit: ipse ignis ardore cęcus euasit. Syluius autem scribit, cum Diomedes in vrbe quam in Apulia condebat, Palladium collocare vellet, monitum esse a dea nocturna quiete, vt in Latium, vbi vera erat numinis sedes, illud deportaret. Detulit Diomedes, & Palladium tradidit.

Seruius.

Et nunc, ꝙ patrias vento petiere Mycænas,
Arma, deosq; parant comites, pelagoq; remenso
Improuisi aderunt: ita digerit omnia Calchas.
Hanc pro Palladio moniti, pro numine læso
Effigiem statuere, nephas quæ triste piaret.
Hanc tamen immensam Calchas attollere molem
Roboribus textis, cœloq; educere iussit,
Neu recipi portis, aut duci in mœnia possit,
Neu populum antiqua sub religione tueri.
Nam si vestra manus violasset dona Mineruæ,
Tum magnũ exitium (quod dii prius omen in ipsum
Conuertant) Priami imperio, Phrygibusq; futurum.
Sin manibus vestris, vestram ascendisset in vrbem,
Vltro Asiam magno Pelopeia ad mœnia bello
Venturam, & nostros ea fata manere nepotes.
Talibus insidiis, periuriq; arte Sinonis — AENE.
Credita res, captiq; dolis, lachrymisq; coacti,
Quos neq; Tydides, nec Laryssæus Achilles,
Non anni domuere decem, non mille carinæ.

SERVIVS.

¶ Arma deosq; parant comites.) Ingenti arte de futuro sollicitos facit: vt præsentem firmet securitatem. ¶ Improuisi aderunt.) Sicut & factum est. ¶ Digerit omnia.) Interpretatur numinis commotionem. ¶ Antiqua sub religione.) Sub fauore pristino. ¶ Nam si vestra manus.) Quia occurrebat exurendum esse equum, si introferri, vel prodesse non poterat. ¶ Ascendisset.) Vt, Scandit fatalis machina muros. ¶ Asiam.) Asiaticos: vt paulo post Vrbem sepultam pro ciuibus posuit. ¶ Pelopeia.) Argiua a Pelope. ¶ Nostros nepotes.) Diasyrtice. Nam iam quasi Troianus loquitur. ¶ Periuri.) In verbo, r nõ habet. Nam peiero vel peierant dicimus. ¶ Credita res.) Aut fides habita, aut commissa respublica. ¶ Captiq; dolis.) Virtuti non cedit. Dolis dicit Troiam esse superatam. non ꝙ Troianis victos esse turpe non fuerit: sed ꝙ Gręcis turpius vicisse per dolos. ¶ Coactis.) Vt Terentius, Quam oculos terendo misere, vix vi expresserit. ¶ Larissæus Achilles.) A vicinitate. Nam Phthius fuit. Vtraq; tamen Thessalię ciuitas est.

DONATVS.

¶ Nam si vestra m. v. d. Mi. Tum mag. exi. &c.) Si lęsisset equum ipsum, qui in honorem tanti numinis factus est, multiforme exitiũ conflari posse Troianis ait, sed hoc ne velut in maledictum proficeret Troianorum, addidit, quod dii prius omen in ipsum conuertant. In conclusione ait. ¶ Sin manibus vestris &c.) Satis illi profuturum, si ipsorum manibus in patriam duceretur, vsqueadeo, vt Troianos firmaret ad excindendum Graiorum imperium vltro esse venturos, & in eorum nepotes omne exitium esse rediturum. ¶ Talibus insidiis, pe. a. Si. Credita res, c. q; d. l. q; c.) Quia poterat dici Æneæ, cur tam faciles? cur tam creduli? cur in vestris periculis minus diligentes & cauti fuistis? cur belli tempore hostem ista asserentem putastis vera simpliciaq; dixisse? ait credidimus cum iuraret. Omnis enim religiosus qui periurus esse non potest, facile fidem iurantis admittit. Credidimus cum fleret, existimantes illas lachrymas vero morsu doloris non fraude mentientis effundi. q. d. ait. Capti dolis & lachrymis coacti, post interitum cognitum est, non illo tempore, quo Sinon loquebatur. dolis vero capti hanc habet rationem. doli definitio est, cum aliud agitur, aliud simulatur. aliud ergo in animo Sinõis fuit, aliud in verbis & lachrymis, & in equi mole tam magna, quæ non religio (vt figmentis assertũ est) sed imperii Troiani pernicies fuit. ¶ Quos neq; Tydides. n. La. Ac. Non anni do. d. n. m. carinę.) Vnius fraude decepti sumus, qui fortissimorum manibus, & ingentis numeri per annos decem non sumus superati. Complexus est hic personas specialiter positas per numerum mille carinarum. Temporis vero ratione excusationem prætexuit, monstrans imperium Troię non virtute aliqua, sed insidiis & fraude esse superatum. Insidię fuerunt in equi fabrica, reliqua in persona Sinonis. Interea videtur illi propositioni Priami non respondisse, quia dictum est, aut quę machina belli? Sed quid opus fuerat huic respondere? cum aliorsum traxerit equi rationẽ, quę fuerat Troianis & ipsi regi suspecta.

ASCENSIVS.

¶ Et nunc, ꝙ patrias vento petiere Mycęnas.) Finxit se reuelare arcana Græcorũ, etiam quę contra Troianos sunt: vt probet quod pręsumpsit: Cuncta, equidem tibi rex (fuerit quodcunq;) fatebor Vera. nam Talibus insidiis, periuriq; arte Sinonis, Credita res. De qua Donatus sic. ¶ Arma.) q. d. hoc contra Troianos: vt reliqua faciat verisimilia. ¶ Captiq; dolis, lachrymisq; coacti.) q. d. non poterat obiici Troianis, cur ita creduli fuissent: quia iurauit, & quia lachrymas veras credidimus esse: ergo non virtute, non numero hominũ, non diuturnitate belli, sed insidiis victi sumus. ¶ Ordo est. Et quod nunc petiere vento Mycęnas patrias (id falsum est, quia adhuc in Tenedo latebant: sed dixerat Æneas, Nos abiisse rati, & vento petiisse Mycænas.) sup. id ideo fecerunt: quia parant arma, & deos comites: quia numen quod secum aduexerant, eo quod esset læsum, erat reducendum, vt reconcilietur, sicut dictum est: & ipsi aderũt improuisi (quod etiam euenit secundum poetam: id autem callide dicit, perfidus Sinon: & vt reuelare putetur arcana Græcorum: & si forte in custodia tentus fuisset, donec periculum fecissent Troiani: vt per hoc euadere potuisset, quia præmonuisset, etiam si milites in equo occultatos deprehendissent: quia dicere potuisset id se nescisse: cum verisimile sit inclusos in equo, iurasse, aut promisisse, se eum purgaturos, vt confidentius negociũ peragat.) Calchas digerit idest interpretatur sic omnia. s. numinis commotionem, & portenta: & ita legit Ser. & est pręsentis temporis. a digero digeris: alii tamen legunt, degerit, a dego: quod compositum est a de, & ago: vt sit præteriti temporis: & exponatur pro eo quod est, perfecte egit: & diiudicauit facienda omnia sic: & ipsi moniti. s. a Calchante: statuere. i. erexerũt, vnde statuę dictę, quę statuuntur, & stant: hanc effigiem. s. equi pro Palladio, & numine lęso: quę piaret. i. purgaret nefas triste. i. pro quo tristes effecti sunt: tamen Calchas iussit attollere hanc molẽ, immensam. i. sane magnam: ita vt mensuram receptaculi portarũ excederet: textis. i. contextis roboribus, & iussit educere hanc molem, cœlo. i. in cœlum vsq; neu. i. vel ne, possit recipi portis. i. per portas: aut possit duci in mœnia: neu. i. vel ideo, ne posset tueri. i. protegere populum. s. Troianorum: religione antiqua. i. pristino fauore: quem pro religione olim rependebat dea: hoc est, ideo facere iussit tam magnã, vt quia in mœnia duci, saluis portentis non posset, recusaretis eam recipere: qua recepta, dea potius vobis more antiquo faueret, ꝙ Græcis, a quibus recenter & grauiter offensa est. Nam si manus vestra violasset dona Mineruæ. (quasi dicat, vt fecisset nisi aduenissem.) tunc, sup. degerit, aut cecinit magnum exitium futurum imperio Priami, & Phrygibus. i. populo Troiano: quod omen. s. excidii: dii prius. i. potius conuertant in ipsum. s. Calchanta μάντι κακῶν, vatem malorum: (sed loquitur dyasirtice: nam posset sic: secundum mentem Sinonis construi: quod. s. excidium dii conuertant prius in ipsum omẽ. i. dii faciant, quod ominor, id est excidium eueniat Troianis.) sin, id est sed si, supple effigies equi: ascendisset in vrbem, vestris manibus, id est auxilio manuum vestrarum, supple cecinit: Asiam, id est Asiaticam gentem: hoc est, Troianam venturam: vltro, idest insuper, aut sine obsistentia: magno bello, id est virtute bellica auxiliante Pallade: ad mœnia Pelopeia, id est Argiua. legendum autem est Pelopea: aut si Pelopeia, non nisi tetrasyllabum erit: & ea fata manere nostros nepotes, id est futura esse etiam nostris nepotibus. (Cæterum, vt duplicia sunt fata, scilicet bona victoribus, & mala victis: ita duplices nepotes, id est minores: si ergo, se nunc Troianum computat, sensus est: ea fata, quæ de victoribus Troianis essent manere, & nostros nepotes, id est posteros Troianos, vt semper victores sint: sin, se adhuc Græcum censet, vt est natione quidem: sensus est, fata bona Troianorum, manere, id est ingruere: in perpetuum, in nostros nepotes, id est in posteros Græcos, vt semper vincantur a Troianis: nam manere sæpe mala dicuntur: vt Statius in Achilleide: Quid maneat populos: vbi tanta iniuria primo Degrassata duces? (Res, scilicet de introducendo equo: est credita talibus insidiis, & arte Sinonis periurii: & hi, supple capti sunt dolis, & lachrymis coactis, id est vi expressis (alii coacti legunt.) quos neq; Tydides, nec Achilles Laryssęus id est Thessalus: sed ex Phthia, non ex Larissa oriundus: (pręponit autem Tydidem, sicut & prius, o Danaum fortissime gentis Tydide, eo quod congressum cum eo habuerat.) & anni decem, & mille carinæ, id est naues (tot enim ab Homero quoq; enumerantur, licet posset dici numerus certus pro incerto) non domuere. i. domuerunt. Id quoq; imaginem habet laudum Iulii. Eum siquidẽ, nec Romana, nec externa virtus, nec Pompeius magnus, nec Cato, cæteriq; coniurati, bello domare potuerunt: quem fraus coniuratorum extinxit.

Seruius.

Hic aliud maius miseris,multoq́; tremendum
Obiicitur magis,atq; improuida pectora turbat,
Laocoon ductus Neptuno sorte sacerdos
Solenneis taurum ingentem mactabat ad aras.
Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta
(Horresco referens)immensis orbibus angues
Incumbunt pelago,pariterq; ad littora tendunt,
Pectora quorum inter fluctus arrecta,iubæq;
Sanguineæ exuperant vndas,pars cætera pontum
Pone legit,sinuatq; immensa volumine terga.
Fit sonitus,spumante salo,iamq; arua tenebant:
Ardenteisq; oculos suffecti sanguine,& igni,
Sibila lambebant linguis vibrantibus ora.
Diffugimus visu exangues:illi agmine certo
Laocoonta petunt,& primum parua duorum
Corpora natorum serpens amplexus vterq;
Implicat,& miseros morsu depascitur artus.
Post ipsum auxilio subeuntem,ac tela ferentem
Corripiunt,spirisq; ligant ingentibus,& iam
Bis medium amplexi,bis collo squamea circum
Terga dati,superant capite,& ceruicibus altis.
Ille simul manibus tendit diuellere nodos,
Perfusus sanie vittas,atroq; veneno,
Clamores simul horrendos ad sydera tollit:
Quales mugitus,fugit cum saucius aram
Taurus,& incertam excussit ceruice securim.
At gemini lapsu delubra ad summa dracones
Effugiunt,sæuæq; petunt Tritonidis arcem:
Sub pedibusq; deæ,clypeiq; sub orbe teguntur.

SERVIVS.

¶Hic.) Tunc.¶Maius miseris.)Multoq;. Vt, Et sale saxa sonabant, Et, Casus Cassandra canebat: Nam apud veteres a similibus incipere vitiosum nõ erat. Et notandum quia, vt supra diximus, agit ne videatur vel Troia cessisse viribus: vel Æneas voluntate fugisse. Hanc autem rem ostendit, ex accidentibus dolos Græcorum esse firmatos. ¶Laocoon ductus Neptuno.) Vt Euphorion dicit, post aduentum Græcorum sacerdos Neptuni lapidibus occisus est: quia sacrificiis, eorum non vetauit aduentum. Postea abscedentibus Græcis, cum vellent sacrificare Neptuno, Laocoon Thymbræi Apollinis sacerdos sorte, ductus est: vt solet fieri cum deest sacerdos certus. Hic piaculum commiserat ante simulachrum numinis cum vxore coeundo. Et ob hoc immissis draconib⁹ cũ suis filiis interemptus est. Historia quidem hoc habet. Sed poeta interpretatur ad Troianorum excusationem. ¶Sorte ductus.) Sic Sallustius, Sorte ductus furti negat.¶Solenneis aras.) Anniuersario sacrificio religiosas. Dicimus autem & sacrificium solenne, & aras solennes: vt apricum & hominem, & locum: vt, Aprici meminisse senes, Persius. Contra Horatius, Cur apricum oderit cãpũ.¶Taurum ingentem.) Non præter rationem est hoc loco ingentem: alibi, Iam cornu petat. In victimis enim ista requiruntur vt certis numinibus certæ ætatis animalia mactentur.¶Gemini.) Duo & similes. Gemini autem proprie sunt duo fratres simul nati. ¶Horresco referens.) Etiam referens.¶Angues.) Angues aquarum sunt: serpentes terrarum: dracones templorum, vt in hoc indicat loco. ¶Tranquilla per alta angues.) Paulopost, Serpens amplexus. Itẽ, Delubra ad summa dracones. Sed hæc significatio plerunq; confunditur.¶Pelago.) Per pelagus.¶Iubæ.) Aut cristæ, aut barbæ. ¶Sanguineę).i.sanguinei coloris.¶Legit.) Trãsit, vt Littoraq; Epiri legimus.¶Sinuat.) Curuat, flectit in sinus. ¶Salo.) Dicimus & salum, vnde est salo, & sal salis: vt, Spumas salis ęre secabat. Et, Sale tabentes artus.¶Suffecti.) Pro infecti: vt connixa pro enixa: & est figura, suffecti oculos.¶Sibila).i.sibilantia. Nam participium est. Cum enim nomen est, sibilus dicimus: vt, Nam neq; me tantũ venientis sibilus austri.¶Vibrantibus.) Mobilibus.) Quia nullum animal tanta celeritate linguam mouet, adeo vt triplicem habere videatur, cum vna sit.¶Depascitur.) Vt diximus supra, & pasco & pascor vnius significationis sunt: vt, Atq; artus depascitur arida febris.¶Spiris.) Nodis. Vnde & bases columnarum, spirulæ dicuntur. Nam proprie spira est volubilitas funium. ¶Squamea.) Pro squamosa: vt frondea pro frondosa. ¶Perfusus vittas.) Perfusas habens vittas: & est interpositus versus. Nam potest tolli saluo sensu.¶Atroq; veneno.) Vt pallida mors: vel tristis senectus. ¶Quales mugitus tollit.) Facta autem comparatio est propter sacerdotis personam.¶Incertam.) Dubie illisam, quæ non haberet mortis effectum.¶Lapsu.) Labi proprie serpentum est.¶Delubra.) Delubrum dicitur quod vno tecto plura complectitur numina: quia vno tecto diluitur, purgatur: vt est Capitolium in quo est Minerua, Iuppiter, Iuno. Alii dicunt delubrum esse locum ante tẽplum, vbi aqua currit, a diluendo. Est autem synecdoche, hoc est a parte totum.¶Sæuæq;.) Fortis, aut nobilis.¶Sub pedibusq; deæ.) Scilicet maioris simulachri, quod a cunctis videtur. Nam quod colitur & breue est, & latet: sicut Palladium fuerat.¶Clypeiq; sub orbe.) Vt maxima pars in spiram collecta ante pedes sit. Colla vero cum capitibus erectis post clypeum, id est inter scutum & simulachrum deæ latebant: vt est in templo vrbis Romæ,

DONATVS.

¶Huc aliud.ma.mi.m.q; tremen.Obiicitur.) Omni occasione purgat Æneas crimen perditæ ciuitatis & regni: & in eo ipso, in quo reprehendi poterat partes laudis exquirit, ostẽdẽs (vt superius positum est) Gręcos nõ virtute, sed dolis & fraudibus consecutos esse victoriã: adiungit hoc quoq; dolos ipsos atq; ipsas fraudes potuisse Troianorum astutiis auerti, si studium superum diuersæ partis consilia non intantum fouisset, vt Troianorum etiam mentes omni errore confunderet. denique annectit, quod hoc ipsum ostendat & probet. ¶Laocoon ductus Ne.sor.sac.) Laocoon, inquit, non sua, nec cuiuslibet voluntate, sed iudicio sortis Neptuno sacerdos ordinatus erat, quod munus proculdubio non sine arbitrio diuino per sortem Laocoonti apparebat iniunctum. Debuit ergo ipsorum fauore tutus esse aduersus omnem vitę suæ perniciẽ, quorum voluntate fuerat ordinatus, sed nihil hoc valuit, vbi per sacrificantis interitum ad omnium Troianorũ & ipsius patriæ dispositum tendebatur exitium, intantum vt ipse Neptunus sacerdotem suum sacrorum solennia gerentem in ipso adhuc actu constitutũ mactantẽ ingentẽ taurũ, hoc est optimũ, cuius forma amplissima sperauerat sese numini placitũ, nec iuuerit aliquo auxilio, & magis eius hostibus, hoc est geminis anguibus, quo facilius puenirẽt placidũ prębuerit mare, hoc est quod ait.¶Ecce aũt.g.a te.tr. p alta.) Potuimus hoc signo pręuidere manifestã imminere perniciẽ, significabãt.n.hostes venturos a Tenedo, & maximos duces & geminos. Vbicunq; ponitur ecce aũt, res horrẽda & repẽtina significatur. vt ecce aũt telis Pãthus elapsus Achiuũ, & ecce aũt elapsus Pyrrhi de cęde Polytes, & multis aliis locis est positũ. ¶Horresco refe.) Quãto cũ tremore visum est, cuius relatio sine pturbatione animi non potuit explicari. descriptio veniẽtũ satis aperteq; terribilis. nã festinatio, & oculi ardẽtes, & linguę sępe cõtinueq; vibrãtes demõstrabant alicui allaturos interitũ, hoc ostẽdit dicẽdo. ¶Diffugimus visu exangues.) Pontũ pone legit.i.trãsmittit, transit, vt alio loco, littoraq; Epiri legimus, quod est pręterimus, quod ait in reliqua venientũ descriptione eius solũ hoc cõtinet, quia diuersis terroribus fuerat plenũ. venientibus vero anguibus ad terrã diffugimus, inquit, exãgues visu ipso cõsternati, qm̃ de anguibus loquebatur, allusit, vt diceret, diffugimus exangues. Exangues tñ proprie significantur sine sanguine. Calor.n.quo cõstat sanguis in corpore, si metus interuenerit, qui frigore non caret, excluditur. perindeq; conualescente gelida passione consumitur, quod calebat. ¶Illi agmine.c.la.pet.) Agmen dicitur actus serpentum. cursus enim & iter pedum est, quos constat non habere serpentes, perindeq́ue improprium est, si hoc dicamus ambulare vel currere. Laocoonta petunt certo agmine, ipsum scilicet sacrificãtem.¶Et primum parua duorum Corpora natorum serpens amplexus vterq; Implicat, & miseros morsu depascitur artus.) Impietatem hic superum vehementer expressit. primo enim sacerdos in ipsa adhuc sacrorũ solennitate constitutus appeti pernicie tanta non debuit concremari, nec cum filiorum exitio occidi, cum pater filiis subuenire niteretur insontibus, ipsi etiam paruuli, qui in illa ætate nihil audere aut committere potuissent, vt crudeli morte interire meruissent. Reliqua descriptio serpentum ad demonstrandam sæuitiam facti pertinet, & ad crudelitatem numinum confirmandam. Interea necatis liberis, cum ipse quoque pari cursu vrgeretur ad mortẽ.¶Clamores (inquit) hor.ad sy.d.tollit, Quales mugitus.f.c.sa.a. Tau.& in.ex.ce.se.) Quales tollit mugitus, cum aris Taurus admotus nũ

pleno

pleno ictu percutitur,& aras effugit,tales emittebat Laocoon clamores ad sydera reprehẽdentis.s.aio,tollebat, q nec subuenirent tã sęua perferentibus,& indigna fieri paterẽtur. allusit aũt de mugitu tauri,qñ in illo sacrificio taurũ fuisse memorauerat.Tollit bis accipiẽdũ est,vt sit,tollit mugitum taurus,tollit Laocoon clamores ad sydera,vt illo vel vox perueniret vnde insontibus non potuit subueniri.¶At gemini la.de.ad.s.dracones Dif.se.tq; pe.tri.ar. Sub pe.q;.d.clypeiq; sub orbe teguntur.)Confirmatur ista coniectura quod non inertia sua,neq; sola Sinonis fraude, sed inimico etiam deorum studio & vel maxime ipsius Mineruæ, cuius donũ Laocoontis manu constabat esse pulsatum, Troiani decepti sint. Cum dracones ambo perfecta Laocoontis ac liberorũ poena, ad templum Mineruę contenderunt,nec solum fuerunt contenti parietibus templi,sed ad ipsam quoq; arcem,hoc est vbi deę simulachrũ stabat,celeri lapsu peruenerunt,vestigiisq; eius & clypeo contecti sunt,mirandũ non est,clypeo & simulachri, vestigiis tegi potuisse,quos supra & longos & validos dixit, & multiplici ambitu circũdedisse Laocoontis corpus ac liberorũ,& fuisse superfluã partem. Interea amplexus dixit serpentũ,cum pueri & Laocoõ necarentur,vt ostenderet Virgilius blandos esse aliqñ etiã perniciosos amplexus,vulgatum aũt cõstat & omnibus manifestum, in mari angues,in terra serpentes,in templo dracones poetam dixisse.

ASCENSIVS.

¶Hic aliud &c.) Ne indecorum videatur vni homini, in tanta re fidem habitam:& vt non improuidi,sed pii deorum cultores censeantur Troiani:addit poeta deæ portentum,quod accessit etiam, ideo vt fato deletam Troiam(vt sæpe dictum est)comprobet.vnde Donatus sic.¶Hic aliud ma.) Nam vehementer dolos poterat confirmare hoc monstrum.¶Sorte.) In qua fuerat arbitrium diuinum.Ergo debuit,nisi fuisset futurum exitium publicum seruare sacerdotem,diuina voluntate ductum:non arbitrio humano mactantem taurum ingentem,id est excellentem hostiam.¶Ecce autem.) per hoc significabatur hosteis venturos a Tenedo.Ecce,semper ponitur,vbi res horrenda & repentina significatur. Festinatio autem,& oculi ardentes,& linguæ mobilitas,demonstrabant alicui illos laturos interitum.¶Agmine.)Agmen dicitur actus serpẽtum. Cursus enim,& iter pedum est quibus carent serpẽtes.¶Laocoonta.)Exprimitur deorum impietas. Sacerdos enim in ipso sacrificio petitur:sed primo in eius conspectu,filii crudelissime interficiuntur paruuli,& insontes. Cætera serpentum descriptio crudelitatem designat.¶Quales mugitus.)Allusit ad taurum:quia sacrificabatur taurus.¶Tollit.)Bis accipe,Tollit Laocoon, tollit taurus.Arte,non inertia sua decepti sunt a Sinone:sed iniquo deorum studio,præsertim Mineruæ.Petitus est Laocoon,qui equum vul-

Ordo neraueraт:& dracones ad simulachrum deæ refugerant.¶Ordo est.Aliud,scilicet portentum,aut facinus maius:& tremendum.i. in tremore & timore excipiendũ:magis multo q̃; illud,prius obiicitur,hic,id est hoc tempore,hoc est paulopost miseris.s.Troianis: & turbat,id est commouet pectora improuida,scilicet contra deorum insidias:nam(vt ait Statius) Quis diuum fraudibus obstet? Laocoon ductus sorte.i.per sortem nuncupatus Neptuno sacerdos:nam qui ante eum erat,obierat:elegerant ergo quodammodo(si liceat prophana sanctis comparare)sic sacerdotem, vt apostoli coapostolum:sorte,videlicet,sed sors cecidit diis ita volentibus.(Vnde non homines, sed dii euertisse Troiam, dicuntur in principio.ii.huius,vbi dicitur,Postquam res Asię, Priamiq; euertere gentem Immeritam,visum superis.) super eum qui simulachrum percussurus erat:vt sequẽs portentum in eo daretur: Laocoon ergo ductus sorte Neptuno sacerdos:mactabat,id est sacrificabat:mactando,quod aptum est sacrificiis verbum, deductum a magis,& augeo,quasi magis aucto:taurum ingentem ad aras solenneis:nihil ergo in sacrificio prætermissum, ne ob id poenas dedisse putetur,autem,pro sed:ecce,quasi ex improuiso: gemini angues,immensis orbibus,id est habentes orbeis,& gyros,seu annulos valde magnos,supple venientes a Tenedo,per alta, scilicet maria:tranquilla,vt dii eis facilem tranationem præstare putentur:incumbunt,id est se toto conamine ingerunt:pelago, id est mari, & tendunt pariter,id est pari modo:ad littora, vbi scilicet Neptuno, qui deus maris est,sacrificabatur:quorum pectora arrecta inter fluctus,& iubæ.i.cristę:sanguineæ,id est sanguinei coloris, aut diræ, aut sanguinolentæ:superant,id est excedunt,vndas:ita vt extra vndas eminerent,cętera pars,legit,id est molliter tranat:pone, id est continuo:sed a tergo pontum,id est mare:& sinuat,id est in sinus, & annulos,seu spiras colligit:volumine, id est inuolutione: terga immensa,id est valde magna:& modum,seu mensuram iustam excedentia:sonitus.s.aquarum, fit.s.ex celeri agitatu anguium:& hoc dicit,salo,id est mari:spumante,id est spumas faciẽte,aut emittente:& supple angues:tenebant iam arua,id est terram aridam,& arabilem:& ipsi suffecti,id est subinfecti oculos ardenteis,id est habentes oculos ardenteis,suffectos sanguine & igni.i.partim colore igneo,partim sanguineo:lambebant linguis vibrantibus.i.micãtibus:& in varias parteis iactis ora sibila,pro eo quod est sibilantia:aut lambebant,id est lambendo edebant sibila: & hoc linguis vibrantibus.i.ferientibus ora.Nos.s.id videntes: diffugimus.i.in diuersas parteis fugimus:exangues.i.mortui,aut morientes: sed melius,exangues:quia sanguis ad præcordia timentium conuolutus,reddit eorum facies exangues,id est sine sanguine visu.i.solo aspectu:illi.s.serpentes:petunt.i.hostiliter aggrediuntur: agmine .i.impetu certo,id est deliberato:vt significent se,non ad alium,q̃ ad eum,& eius liberos missos. Laocoonta.s.sacerdotem, quẽ non peracto sacrificio,nephas,& piaculum fuisset fugere:& vterq; serpens amplexus,primum parua corpora natorum.s.Laocoontis, implicat,sup.ea.i.inuoluit:& depascitur.i.pascẽdo absumit morsu.i.mordicus:miseros artus.s.eorum.& corripiunt,id est simul rapiunt,& inuadunt:post.i.postea:ipsum s.Laocoonta: quasi caput culpæ:subeuntem auxilio.s.natis:& ferentẽ tela, quibus.s.angues feriat,aut depellat,& ligant.i.circumplicant, & inuoluunt ipsum: ingẽtibus spiris.i.annulis,seu nodis,& ipsi iam amplexi ipsum medium:& dati terga squamea.i.squamosa,hoc est habentes terga squamosa data,collo.s.eius:circũ.i.per circuitum: superant.i.eminent, aut emicant:capite & ceruicibus altis.i.in altum erectis:ille.s.sacerdos:perfusus vittas.i.habens vittas perfusas.sanie.i.corrupto sanguine,& atro.i.tetro,& inimico veneno:tendit.i.conatur simul diuellere manibus.s.suis:nodos.i.spiras, & complicationes anguiũ: & tollit.i.iactat simul clamores horrendos:ad sydera.i.ad coelum sup.taleis,qualeis.i.qualeis mugitus,sup.tollit taurus: cũ ipse saucius.i.vulneratus,a volente eum mactare, fugit aram, & excussit ceruice securim incertam.i.dubie incussam, nec quam volebat partem ferientem.At.i.sed dracones gemini.i.duo,aut pares,effugiũt lapsu.i.celeri motu:ad summa delubra.i.templa Palladis:& pro.i. petunt arcem,Tritonidis.i.Palladis,ex Tritone genitę, secundum vnam opinionum prius dictarum:& teguntur sub pedibus deę: & sub orbe.i.vmbone clypei ipsius,quem tenet:sic vt ad pedes vsque demittatur:quia ergo ad deam,quasi ad protectricem fugerunt, significauerunt se ab ea, quasi in vltionem Laocoontis violatoris equi,missos:vt sequentia indicabunt.

Tum vero tremefacta nouus per pectora cunctis
Insinuat pauor,& scelus expendisse merentem
Laocoonta ferunt,sacrum qui cuspide robur
Læserit,& tergo sceleratam intorserit hastam.
Ducendum ad sedes simulachrum,orandaq; diuæ
Numina conclamant.
Diuidimus muros,& moenia pandimus vrbis.
Accingunt omnes operi,pedibusq; rotarum
Subiiciunt lapsus,& stupea vincula collo
Intendunt.scandit fatalis machina muros
Foeta armis,circum pueri,innuptæq; puellæ
Sacra canunt,funemq; manu contingere gaudent,

SERVIVS.

¶Nouus.) Magnus:vt Pollio & ipse facit noua carmina.¶Insinuat.) Pro insinuatur.¶Scelus.)Supplicium: ab eo quod præcedit, id quod sequitur. ¶Expendisse) autem tractum est a pecunia. Nam apud maiores,pecuniarias poenas constat fuisse.¶Sacrum robur.) Non vt supra,lignum.¶Sceleratã.) Pro ipse sceleratus:vt, Inutile ferrum:& est hypallage.¶Sedes.) Per hoc ostendit domũ Mineruæ.¶Oranda.) Placanda.¶Muros.) Superpositos Scęę portę.Nã sequitur. Quater ipso in limine portę.¶Moenia pandimus vrbis.) Non est iteratio. Nam dicit, patefacta porta,vel diruta interiora ciuitatis esse nudata.¶Accingunt operi.) Præparant se ad opus. ¶Intendunt.) Ligant: vt intenditq; locũ sertis.¶Scãdit.) Trãscendit propria magnitudine. ¶Fatalis.) Mortifera.¶Sacra canũt.) Hymnos dicunt.¶Minãs.) Vel eminens, vt Minæq; murorũ. vel minitãs.¶O patria. Versus Ennianus. sane exclamatio eo pertinet, q tãta fuerit vis consecrationis, vt etiã post prophanationem, ab ingressu hostes

Illa subit, mediæq; minans illabitur vrbi.
O patria, o diuum domus Ilium, & inclyta bello,
Mœnia Dardanidum: quater ipso in limine portæ
Substitit, atq; vtero sonitum quater arma dedere.
Instamus tamen immemores cæciq; furore,
Et monstrum infelix sacrata sistimus ar[illegible].
Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
Ora, dei iussu, non vnq̃ credita Teucris.
Nos delubra deum miseri, quibus vltimus esset
Ille dies, festa velamus fronde per vrbem.

sies vetaret. Nam nouimus sepulchro Laomedõtis, quod super portam Scęam fuerat, tuta fuisse fata Troiana. ⁋ Inclyta bello.) Quia superauit Mysiã totã. ⁋ Quater.) Sępius. ⁋ Immemores.) Improuidi: aut nõ memores oraculorum. ⁋ Mõstrum infelix.) Post rem probatam dixit. ⁋ Tunc etiam.) Sicut ante hac sæpius. Nam Helena veniente prędixerat futura bella & mala. ⁋ Dei iussu.) Præcepto Apollinis: qui spe promissi coitus, concessa diuinitate frustratus, sustulit fidem vera dicenti. ⁋ Non vnquam.) Non aliquando, id est nunq̃. Nam si nonnunq̃ esset duæ negatiuæ facerent vnam confirmatiuam: licet Terentius Græco more dixerit, Agrum in his regionibus meliorem neq; pretij maioris nemo habet. ⁋ Festa fronde.) Quæ festos indicat dies: vt laurus, oliua, edera. ⁋ Velamus.) Vt, Victori velatum auro, vittisq; iuuencum.

ro armorum sonitus dati sunt. Cumq; hęc fierent, & res manifestę nec mente intelligerẽtur, nec viderentur oculis, inde magis gliscente amentia. vnde potuit insidiarum prodi cõmentum, factum est, vt in sede religiosa crudelis fabricæ latebræ conderentur. quod autem ait, O patria o diuum domus Iliũ hoc adstruere voluit illam ciuitatem non iam plurima tẽpla multorum deorũ habuisse, sed vniuersam templum fuisse cunctorum. ⁋ Tunc etiam fa. ape. Caſ. fu. Ora, dei iu. non v. c. t.) Accessit, inquit, his omnibus etiam denunciatio Cassandræ, quę accepta non est, quia respõsa eius fuerant Apollinis iussione dãnata. ⁋ Nos delubra. d. m. q. vl. e. Ille. d. f. v. f. p. vr.) Tãta, inquit, nos per idẽ tẽpus dementia presserat, vt imminente nostro & ciuitatis exitio, lętis frondibus templa omnia tegeremus. non dixit coronauimus tẽpla, sed teximus: vt ostenderet satis officiosos fuisse iuxta deos, qui in illa clade cum ipsis essent cultoribus perituri.

DONATVS.

❡ Tum vero tremefa. no. per pectora cunctis Insinuat pa.) Tum vero. tum magis, supra enim dixi, horresco referens, & diffugimus visu exangues. nunc vero perfecto Laocoontis & filiorũ exitio, & draconibus conditis sub scuto & pedibus deæ, magis magisq; creuerat pauor. ⁋ Et scelus expendisse merentem Laocoonta fe. f. q. c. r. Læserit, & ter. sce. in. ha.) Ex augmento eiusmodi timida omnium coniectura ducebatur, omnes quippe arbitrabantur Laocoontem merito pœnas dedisse, vtpote eum, qui donum Mineruæ violasset. de pœna filiorũ Laocoontis, qui insontes necati sunt, qui nec quicquam admiserant, nihil hoc loco dixit. natorum enim durum interitum, quem ante suam mortem Laocoon viderat inter paterna supplicia numerauit. ⁋ Ducendum ad sedes simulac. orandaq; diuæ Numina concla.) Omnium vna fuit eademq; sententia, atq; ab vniuersis concordanti voce clamabatur, ducendum in patriam simulachrum equi, & numinibus læsis atq; offensis satis esse faciendum. ⁋ Diuidimus muros, & mœnia pan. vrb. Accingunt. o. o. p. ro. Subijciunt la. & stu. vin. col. Intendunt.) Plena describitur amentia Troianorum, nam eo tempore, quo nec finitum bellum fuerat, nec positum, neque aliqua coniunctione sopitum, muniri magis q̃ patefieri ciuitas debuit. Scindimus, inquit, muros & hoc pacto totam prodimus hostibus ciuitatem. muris enim incõsulte patefactis, interiora mœnia pandebantur. Ecce & augmentum sceleris, accingunt se omnes operi, ne quis ab illo nefario & impio facinore esset immunis, pedibusq; rotarum Subijciunt lapsus & stupea vincula collo Intendunt. Quærebantur celeritatis remedia, vt mature in patriam mitteretur interitus. nam pedibus ingentis machinæ subijciebant rotarum lapsus, & funes intendebant collo, vt rotarum mobilitas & tractus funium, & ciuitatisq; ætatum omnium & sexuum conatus, exitiale illud malum celerius in patriam ducerent. ⁋ Scandit fatalis ma. mu. Foeta ar. pue. cir. in. q; puel. Sacra ca. fu. q; ma. con. gaudent.) Ibat in patriam vltimum fatum, & puerorum vtriusq; sexus imprudens ætas secuta errores nostros religiosa cantabat, exercebant innoxij parricidales manus patriæ, simul parentibus ac sibi ducentes exitium. quisquis funem contigisset, vel rotarum lapsus adiuuisset, lætabatur, existimans se dijs fore talibus officijs placiturum. ⁋ Illa subit, mediæq; mi. il. vrb.) Mira admodum descriptio ingredientis equi. cum enim traheretur tanta magnitudo, cum quodam tremore mouebatur. hunc tremorem Virgilius ratione temporis dictante vertit in comminationem, vt non tam moueri videretur magnitudine sua, q̃ minari. Mediæq; minans illabitur vrbi. Nisi ordinatio verborum competenter accipiatur, remanet poeta in vitio. Quomodo enim equus in media vrbe labebatur, qui portas nondum fuerat ingressus? posterius enim dictum est, quater ipso in limine portæ substitit. Ordinemus ergo sic, vt nec vitium sit, & manifestior intellectus appareat. illa subit, & illabitur, & nondum ingressa, iam mediæ vrbi minari videbatur. ⁋ Quater. ip. in lim. por. Substitit, atq; vte. so. quater arma dedere. Instamus tamen immemores cæciq; furore &c.) Non, inquit, in hac causa dij patrij defuerunt: nam omne malum, quod mox fuerat venturum, ipsis per signa monstrantibus euidentissime proditum est: sed mens impedita plenis erroribus, id quod pro nostra salute faciebat, non curauit aduertere. In ipsa enim porta & frequenter substitit, hoc est lapsus eius impediti sunt: & quoties id factum est, toties ex eius vte

ASCENSIVS.

❡ Tum vero &c.) Plus (inquit) pauoris ex portento illo, quam ex Sinonis arte, stuporis obuenerat Troianis: qui putantes Laocoonta meritas dedisse pœnas, vno ore conclamant, simulachrũ, iuxta sententiam Sinonis, & Tymoetæ in vrbem inducendum, quod & factum docet poeta: vnde Donatus dicit sic. ⁋ Tum vero.) Tum magis: nam supra dixerat, Horresco referens. ⁋ Et scelus.) Nam ex hac coniectura, argumentum ducebant. ⁋ Ducẽdum ad sedes.) Eadem omnium ex cæde Laocoontis fuit sententia: & concordi uoce clamabant. ⁋ Diuidimus muros.) Plena describitur Troianorum dementia. Nam quo tempore bellum, nec positum fuerat, nec sopitum muros diuidebant. ⁋ Omnes.) Ne quis a nefario opere abesset. ⁋ Pedibusq; rotarum.) Quærebatur celeritas: ut quamprimum immitteretur interitus. ⁋ Nos delubra.) Tanta amentia fuit, vt quo exitium imminebat lætis frondibus, templa non coronaremus solum, sed tegeremus. ⁋ Deum.) Qui vna nobiscum perituri erant. Hæc ille. ❡ Ordo autem est: Pauor nouus, id est magnus, & insolitus: insinuat. i. se implicat: & quasi per sinus illabitur cunctis, tum vero. i. præcipue tunc: aut tunc ad verum, per pectora tremefacta, id est tremore concussa: & ferunt. i. dicunt. s. omnes: Laocoonta merentem. i. qui meruit expendisse . i. persoluisse, aut expiasse per mortem: scelus. i. impietatem commissam, in concutiendo equo, qui. i. vtpote qui læserit. i. uiolauerit, aut lædere uoluerit: cuspide. i. hasta: robur sacrum. i. rem fortem, & sacram, quia deæ destinatam, & qui intorserit. i. violenter impulerit; hastam sceleratam, idest qua ipse scelestus abusus est: tergo. i. in tergum equi: & conclamant simulachrum ducendum sup. esse: ad sedes. s. templi, ad quas destinatum erat: & numina diuę. s. Palladis: oranda, id est supplicationibus, & orationibus placãda, sup. esse. Nos igitur, hoc est Troiani, quamuis ipse Æneas non interfuerit: diuidimus muros, & pandimus mœnia vrbis. i. patentem viam, & transitum per ea facimus omnes: accingunt, supp. se . i. disponunt, & præparant se operi. i. ad opus, hoc est ad equum inducendum: & subijciunt. i. substernunt pedibus. s. equi lapsus: rotarum. i. rotulas, per quas faciliter labatur. i. molliter promoueatur: & ipsi intendunt. i. alligant. collo. s. equi ad protrahendum: vincula stupea, id est funes ex stupa, & canabe contortos, & machina fatalis. i. exitialis: aut in qua suprema fata Troianorum consistebãt: scandit muros. s. Troianos, hoc est altior ingreditur existens foeta, id est pręgnans & grauida (alludit ad aquam) armis. i. armatis viris pueri. s. impuberes: & puellę innuptę. i. adhuc intactę: canit circum, id est per circuitum: sacra. i. hymnos deę sacratos: & gaudent contingere funem. s. quo machina fatalis trahebatur manu, scilicet sua. (Est ergo pathos ad miserationem excitandam, vt in animum cadat q̃ misera sit mortalium conditio, qui etiam dum pietatem colunt, temporaliter affliguntur.) illa scilicet machina: subit, id est paulatim infertur: &, pro. i. illabitur medię vrbi. i. in mediam vrbem minans. i. sm Ser. eminens, aut ex motu caput concutiens: & ita quasi minans: quam rem nequiẽs sine dolore, comminisci exclamat Ænea. O patria. s. dulcis & nobilis, o Ilium domus diuum, id est diuorum: & o mœnia Dardanidum, pro Dardanidarum: inclyta. i. gloriosa, & nobilis: bello. i. uirtute bellica: ipse, supp. equus: substitit. i. subsistere coactus est: quater in ipso limine. i. in primo egressu portæ, & arma dedere quater sonitum vtero (cum enim

equus

equus obstaculũ inueniens, & subsistere coactus concuteretur, arma dederunt sonitum, sed postea ai aduersum est, sonitum armorum fuisse: cum tunc forte a trahentibus equum putatus sit, sonitus ferramentorũ machinę.) nos tamen immemores .s. salutis nostrae: aut fraudis Graecorũ: & caeci furore: aut immisso a dijs, aut a gaudio ob fugam Gręcorũ: instamus .i. instanter laboramus introducere equum: & sistimus .i. constituimus: monstrum infelix .i. infelicitatem, & exitium nobis afferens sede sacrata .i. in tẽplo: Cassandra filia Priami, & vates, aperit etiam tunc, cum sępe prius idẽ fecisset: ora fatis futuris .i. loquendo de fatis futuris, hoc est de excidio Troię: aperit, dico, ora: non credita vnq̃ Teucris .i. Troianis: iussu .i. voluntate dei .s. Apollinis, qui quod promiserat donum vaticinandi illi contulit: sed quia ab ea stupro compromisso fraudatus erat, credulitatem & fidem abstulit vaticinio eius, vt licet vera diceret, ei non crederetur. Nos miseri, vtpote quibus ille dies esset vltimus: velamus delubra deum .i. templa deorum fronde festã per vrbem .i. indicto festo per vrbem suspensa, hoc est diem festũ agimus, qui nobis vltimus erat: quo quid aliud catholico viro depingitur ab Ethnico quam q̃ extremum gaudii luctus occupat: & q̃ ducunt in bonis dies suos, & in puncto ad inferna descendunt.

Vertitur interea coelum, & ruit Oceano nox
Inuoluens vmbra magna, terramq́; polumq́;
Myrmidonumq́; dolos, fusi per moenia Teucri
Conticuere, sopor fessos complectitur artus.
Et iam Argiua phalanx instructis nauibus ibat
A Tenedo, tacitae per amica silentia lunae,
Littora nota petens, flammas cum regia puppis
Extulerat, fatisq́; deum defensus iniquis
Inclusos vtero Danaos, & pinea furtim
Laxat claustra Sinon. illos patefactus ad auras
Reddit equus, laetiq́; cauo se robore promunt
Thersandrus, Stenelusq́; duces, & dirus Vlysses,
Demissum lapsi per funem, Athamasq́;, Thoasq́;,
Pelidesq́; Neoptolemus, primusq́; Machaon,
Et Menelaus, & ipse doli fabricator Epeus.
Inuadunt vrbem somno, vinoq́; sepultam.
Caeduntur vigiles, portisq́; bipatentibus omneis
Accipiunt socios, atq; agmina conscia iungunt.

SERVIVS.

¶ Vertitur coelum.) Atqui epitheton hoc coeli perpetuum est: sed vertitur, nunc id est in aliam faciem cõmutatur: quod more suo explanat sequentibus. ¶ Ruit Oceano.) Nascitur de Oceano. vt, ruit atram Ad coelum picea crassus caligine nubem. Ideo autem Ruit, quia altius mare q̃ terra, vt diximus supra. ¶ Vmbra magna.) Id est terrae: & definitio est noctis. ¶ Myrmidonũq; dolos.) A generalibus ad specialia venire vitiosum est: nisi forte, redeatur ad causam, vt hoc loco. ¶ Per moenia.) Per domos: vt supra, Et moenia pandimus vrbis. Moenia enim & publica & priuata dicuntur. ¶ Phalanx.) Lingua Macedonum, legio. Et est a parte totum, hoc est synecdoche. ¶ Ibat.) Veniebat: vt Nunc primum a nauibus itis. ¶ Amica.) Sibi grata. Sciendum autem septima luna captam esse Troiam: cuius simulachrum apud Argos est constitutum. Hinc est quod dicit, Oblati per lunam. & alibi, Per caecam noctem. ¶ Tacitae lunae.) Aut more poetico noctem significat: aut physicam rationem dixit. Nam circuli septem sunt: Saturni, Iouis, Martis, Solis, Veneris, Mercurij, Lunae. Et primus, hoc est Saturni, vehementer sonat: reliqui secundum ordinem minus, sicut audimus in cithara. Ergo tacita luna est, cuius circulus terrae vicinus immobili, minus sonat aliorum comparatione. ¶ Flammas cum regia puppis.) More militiae: vt, Dat clarum e puppi signum. Est autem tropus: per puppem, nauem, per nauem, eos qui in naui sunt, significat. ¶ Fatis iniquis.) Voluntati numinum, nam illis, propitia, sed in nos iniqua: vt Lucanus, Non ille fauore Numinis ingentis superũ protectus ab ira. ¶ Reddit.) Quasi debitos: vt, Redditus his primum terris. Sic Hora. Nauis quae tibi creditum debes Virgilium, finibus Atticis reddas incolumem precor. ¶ Cauo robore.) Equi Epexegesis. ¶ Thersandrus.) Polynicis & Argiae filius. ¶ Stenelus) Capanei & Euadnes. ¶ Vlysses.) Laertae & Anticliae. ¶ Neoptolemus.) Qui ad bellum ductus est puer. Pyrrhus vero a capillorum qualitate vocitatus est, Achillis & Deidamiae filius, Pelei & Thetidis nepos ex patre: ex matre vero Lycomedis regis Scyrię insulę. ¶ Primusq; Machaon.) Aut princeps, aut numeri sui, nam per ternos distinxit. ¶ Vrbem) .i. ciues. ¶ Caeduntur vigiles.) Non actus nomen est, sed officij. Vigiles autem Capitolij significat. Nam paulopost, Vix primi pręlia tentant Portarum vigiles. ¶ Conscia.) Cõiurata. Bene autem in insidijs conscientiam nominauit.

DONATVS.

¶ Vertitur in.coe.&.r.o.n.) Vertitur coelum, & ruit nox. hoc vult alludere, q̃ versata aliqua re cadat ex ea, quod intrinsecus tenẽt. versato ergo coelo, quod praebebat lucem, tenebrae ex continuo ceciderunt, hoc est nox diei successit, vt insidijs Graecorum suffragiũ quoq; nocturni temporis iungeretur, inuoluens vmbra magna terramq; polumq;, Myrmidonumq; dolos. Inuolutum dicimus, quod cum apparet primitus, dehinc opertum penitus oculorum conspectibus abiuratur. Inuoluta igitur dixit, omnia vtpote, quae non viderẽtur obsistentibus tenebris. ¶ Fusi per moenia Teu. Cõ. so.f.con.ar.) Necessitate, inquit, laboris ac temporis, silentium factum est omnium, omnesq; dormierunt, fusi labore propter equi tractum concepto, tempore vero, quo homines natura vrgente coguntur in somnum. ¶ Et iam Argiua pha.in.na.ibat A te.) Iter per terram dicimus fieri, hoc tamẽ loco ibant, inquit, hoc est nauibus ferebantur, quoniam insulam dixerat Tenedon, ne si nauium non fecisset mẽtionem, putaretur immemor sui, vt terram poneret, quam sm descriptionem superiorem nullã esse cõstabat. ¶ Tacite per amica si. lu. Lit.no.pe.) Multi vitiũ putant scribentis, vt qui dixit, & ruit Oceano nox Inuoluẽs vmbra magna terramq; polumq; Myrmidonumq; dolos hic diceret, tacitae per amica silentia lunę. nullum in hoc vitiũ est. si quidem nonnullę noctes habẽt primas partes tenebrosas, sequentes vero luna superueniente illustres. Tale ergo noctis tẽpus elegerant Gręci, quod tenebras haberet opportunas complendis insidijs, & quod somni quietem daret, & dehinc aliqd luminis ex radijs lunę, vt sine periculo vel errore venirent a Tenedo ad ciuitatis excidium. Littora nota petens, vt duo venientibus suffragarentur, luna & littorũ notitia. ¶ Flammas cum re.pup.ex.) Quia si venientes Sinon videre nequibat, flammarum lumine aduentum suorum poterat noscere, quo cognito idem Sinon. ¶ Fatisq; de.de.ini.) hoc est voluntate deorum ad Troianorum aduersa seruatus. qui solus peruigilans & propter complendas insidias. ¶ Laxat.c.Sinon, il.pa.ad. au. Red. equ.) Hos inquit, auris reddidit equus, quos tenebat inclusos, bono verbo vsus est, reddit quos (inquit) latebris occultandos acceperat, reddit aeri, non potuit dici reddit luci eductos ex tenebris, quoniam nox fuerat. ¶ Laetiq; cauo se robore promunt.) Lęti vel propter conseruationem salutis suae, vel quia peruenerant, quo desperatam multo tempore victoriam complere potuissent. Incipiunt enumerari, qui fuerant clausi, vt specialiter eorum nominibus & meritis expressis, ostendatur in causa reipub. hoc & publici commodi optimum quenque salutem suam debere contemnere. ¶ Thisandrus, Sthenelusq; duces, & dirus Vlysses.) Ecce ostendit & nomina & dignitates, sed licet Vlyssis non dixerit dignitatem, intelligitur tamen etiam de ipso dixisse. cum enim dicit duces, & his Vlyssem adiungit, etiam ipsum videri potest ducem posuisse: potest etiam sic, vt iccirco de Vlyssis dignitate tacuerit, quoniam fuit nota persona. Tribus euidenter ostensis ne continuatio nominum fastidium pareret, quemadmodum vniuersi per equi altitudinem descenderint ad terram, in medio posuit. ¶ Demissum (inquit) lapsi per funem.) Haec descriptio, & ad superiora nomina pertinet, & ad ea quae posterius posuit. ¶ Doli fabricator Epeus.) Doli fabricatorem non fabrum intelligere debemus, quoniam tanta moles ab vno fieri non potuit, sed inuentorem fraudis ipsius. Omnes (vt dictum est) demissum lapsi per funẽ. quod ipsum ingeniosum fuit, vt taciti per funem laberentur, ne ex altitudine saltu venientes in terram, aut laederentur, aut strepitu suo dormientes facerent excitari. Deniq; etiam hoc profecit ad effectum fraudis, vsqueadeo vt nec ipsis vigiles armatos subito emersisse sensissent. ¶ Inuadunt vrbem somno vinoq; sepultam. Cęduntur vigiles.) Insperatum malum vigiles primo pertulerunt, & ante omnes occisi sunt, ne nunciarent suis quae gererentur. ¶ Portisq; patentibus.) Portas patentes dixit & illam, quae vere porta fuerat, & illam quę propter equi transitum fuerat procurata, ordinatur autem sensus sic. Cęduntur vigiles portisq; patentibus, omnes Accipiunt socios, atq; agmina conscia iungunt

& inuadunt,

& inuadunt vrbem somno vinoq; sepultam, vt sit vitium poetæ, quod primum fraude expugnatam vrbem posuit, ac postea descripsit, socius oés receptos esse per portas, non enim soli, qui in equo fuerant conditi, omnem poterant inuadere ciuitatem, sed prudenter agendi ordo seruatus est, nec aliquid temere factum, nam primo patefactus est equus, dehinc vigiles occisi, ne hoc ipsum nunciarent vniuersis, suscepti quoq; omnes socii. Tunc per totá vrbé sparsi sunt, & ad vicem mortuorú dormientes cędere cœperunt, quippe quos duplex oppresserat malum, vinum plurimum, & ex fatigatione altior somnus. Ecce laus bonorum ciuium, periculo quippe paucorum procurata victoria est, quę annis decé, & mille nauibus, & infinito armatorum numero quæri non potuit.

ASCENSIVS.

Vertitur &c.) Post introductum equum, docet excidium Troiæ: de quo Dona. sic. Vertitur. Versa re aliqua, funditur quod in ea erat. Ergo versato coelo quod pręebebat lucem, tenebrę ex eo ceciderunt. Inuoluens. Nam quę inuoluta sunt, non videntur. Fusi per moe. T. Cõ.) Et labore trahendi equi, & tempore nocturno inciderunt in somnum. Ibat.) Improprie dixit, de nauigatione: sed adiunxit nauibus. Tacitæ per ami. s. l.) Nullum est scriptoris vitium, ꝙ nunc dicat silentia lunę, & supra meminerit tenebrarũ: nam elegerunt eam noctem, quæ partim tenebrosa occultaret insidias, partim adueniente luna illustris esset: vt sine errore venirét. Ergo & notitia littoris, & luna suffragabatur. Flammas.) Quo signo aduentum Græcorum cognoscens Sinon rem ageret. Reddit.) Vsus est bono verbo: nam quos occultandos tenebris acceperat, reddit aeri. Vlysses.) Et ipse dux intelligitur. Inuadunt.) Ordo est: Cęduntur vi. po. q. p. o. Accipiunt. s. a. a. c. iu. & deinde inuadunt vrbem. s. u. q. s. Ne sit vitium: vt primum inuadant vrbem, & postea recipiant socios per portam. Primo enim patefactus est equus, deinde vigiles occisi: & postremo per vrbem sparsi sunt: & potuerunt ciues latere: qui duplici malo essent affecti vino, & profundo somno. Ordo est. Coelum scilicet lucidum, lumine solis vertitur, id est obuertitur occidente sole. interea, scilicet dum hæc fierent, dum omnes festiuitati indulgerent, & lætum diem agerét: vnde factum est, vt fatigati & vino exhilarati profundius dormirent: & nox ruit, id est terram obruit: aut (quia aqua maris altior est terra) præcipitatur Oceano, idest a mari Oceano, pręcipue orié tali: inuoluens terram & polum: sed prius terram, vnde etiá priorem posuit: magna vmbra, id est caligine sua, hoc est noctis, & inuoluens, id est occultans etiam dolos Myrmidonum, id est Thessalorum, & reliquorum Græcorum: Teucri fusi, id est prostrati, & recubantes sopiti per moenia, id est passim per ciuitatem: conticuerunt, id est omnes simul tacuerunt: & sopor, id est profundus somnus: complectitur artus fessos, id est fatigatos ex labore inducendi equi. & forte choreæ ducendę, & delubrorum exornandorum ramis. Et iam phalanx, id est acies, vt sit species pro genere. Argiua, id est Argiuorum ibat, id est veniebat Troiam, a Tenedo insula illa in qua occultabantur: nauibus instructis, scilicet more militari: per silentia amica, id est fauorabilia. lunę tacitę, id est silentis & celantis cum minime luceret: quasi in fauorem Græcorum lumina sua occultaret: statim per Politianum latius aperiemus: ibat, dico, petens littora nota: vbi decennium fere iam steterat: cum, id est quando: puppis regia, id est in qua rex erat, extulerat flammas: in signũ aduentus (id enim signum dederant Sinoni: vt subtili breuitate innuit poeta.) & cum Sinon defensus fatis, id est voluntatibus & prędestinationibus deum, id est deorum: iniquis, scilicet quantum ad iudicium hominum: quia videbantur piis mortem & impio salutem ferre, laxat, id est dissoluit Danaos inclusos vtero, scilicet equi: & laxat furtim, id est secrete, claustra pinea, id est clausuras equi, ex pinu factas, (Erant ergo in equo abies, acer, & pinus: de quibus Seruius prius argute disseruit) equus patefactus, idest apertus: reddit, id est edit quasi partu, (dictum est enim de machina, ꝙ esset foeta armis.) illos ad auras, id est in lucem: & ipsi lęti, scilicet quia tanto periculo eriperentur: promunt, id est proferunt se robore, id est robusta mole equi: cauo, id est concauo. Thersandrus & Sthelenus duces: & Vlysses dirus (qui se tali periculo non commisisset nisi sortitus, vnde prudenter prius dictum est, huc delecta virum sortiti corpora &c.) lapsi. i. descendentes per funem demissum. i. deorsum missum. & Athamas, & Thoas, & Pelides. i. Pelei nepos Pyrrhus Neoptolemus. i. nouus miles dictus: & Machaon primus. s. in ordine suorum, & Menelaus, & ipse Epeus fabricator. i. opifex, & effector doli, id est equi dolosi: nam dolum. i. fraudem: magis Vlysses excogitasse videtur: inuadunt vrbem. s. Troiam: sepultam, id est sopitam & obrutam (vnde videtur accipere vrbem pro ciuitatę: nam oppidum & vrbs neq; dormit, neq; bibit.) (somno & vino: vigiles. s. ab officio, non ab opere, quia non vigilantes, sed vigilare debentes, & vigilię deputati, cæduntur, id est occiduntur ab his qui ex equo descenderant, & ipsi qui eos occiderant: accipiunt omneis socios portis bipatentibus, id est vtrinq; & intus & foris patentibus, tam ingredientibus, q̃ egredientibus, & iungunt agmina socia. i. iam sociata: & ita collecta manu adoriuntur omnes, & regiam inuadunt, vt postea dicetur. Donatus (vt vidimus) vult ordinem esse. Cęduntur vigiles, & accipiunt portis bipatentibus omneis socios, & iungunt socia agmina, & inuadunt vrbem, somno, vinoq; sepultam: qui ordo necessario tenebitur: si intelligamus omnes iam collecta manu inuasisse vrbem. Sed si poeta vult dicere, eos qui in equo erant inuasisse primum, & vrbem cucurrisse, per omneis vicos explorantes, an quos offenderent: poterit ordo qué posuimus teneri: vero simile tamen est primum ad portas accessisse, & suos accepisse, & deinde vrbem inuasisse. Beroald. in Ser. vbi dicit ꝙ phalanx est, lingua Macedonum, legio: dicit sic: Diligens & curiosus Cõmentator in enarratione phalangis, copiosius enarrare debuerat, & eruditius, cum phalanx ab omnibus dicatur: a paucissimis quid sit intelligatur: nanq; phalangem, prisci scriptores, vt mihi magistra lectione compertum est: appellarunt non ꝓprie legionem, vt autumat Seruius, sed cuneum militarem: quando. s. pes pedi, clypeus clypeo, vir viro, in acie conferebantur, & hoc peculiare fuit Macedonum institutum: ut author est Liuius, & meminit Curtius cuius hæc sunt verba: Macedones. phalangé vocant, peditum stabile agmen. Vir viro, armis arma, cõferta sunt: idem traditur a Cæsare, qui in primo commentario refert, Heluetios fecisse phalangem, hoc est clypeorum connexionem. quę etiá testudo nuncupatur a doctis: idem Cęsar paulopost inquit, milites nostri e loco superiori pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt: vbi proculdubio accipitur phalanx pro armorum connexione, atq; testudine: hinc per metaphoram a Satyrico poeta dictum est: Iunctoq; vmbone phalanges: & phalangati, appellati sunt, milites, qui erant in phalange, quales habuit ad imitationem Alexandri magni, Alexander Syrus, Romanus imperator, vt author est Lampridius. Phalangia vero sunt ex genere araneorum: vt alibi docuimus ex authoritate Plinii, Celsi, & Aristotelis. Hoc in loco potissimum referendum est illud. quod a Plinio traditur libro. vii. Phalangas etiam significare fustes, quibus Aphri prælium contra Ægyptios primi fecerunt. Nonius scribit, Phalangas dici fustes teretes: qui nauibus subiciuntur. Angelus autem Politianus dicit in eundem sic: Virgil. Æneid. ii. Tacite (inquit) per amica silentia lunæ. Seruius igitur, sciendum autem est (ait) septima luna captam esse Troiam, cuius simulachrum apud Argos est constitutum: hinc est ꝙ dicit, Oblati per lunam: & alibi, Per cæcam noctẽ tacitæ lunæ: aut more poetico noctem significat: aut physica ratione dixit: nam circuli septem sunt, Saturni, Iouis, Martis, Solis, Veneris, Mercurii, Lunæ. Et primus, hoc est Saturni vehementer sonat: reliqui secundum ordinem minus. Sicut audimus in cithara, cuius vltima chorda minus sonat. hactenus Serui. Libenter igitur ab eo quæsierim: cur amica luna, latere ac fallere conantibus: aut num lunam quoque silentem apud M. Catonem; & ité apud Plinium, ad eádem referat harmoniam planetarum. quod autem citharæ vltimá chordam sonare ait minus, hoc ita deniq; procedet, si vltimam, non iam pro ima, sed pro summa capiat: quę græce, Hypate vocatur, vnde grauior excitatur sonus. Sicuti ab extima altera & tenuissima: quam equidem libentius vltimam dixerim, acuta vox profertur: quę plus sonare ob id videtur: quia prorsum tenditur: vt in libro de musica. ii. scribere, ait Theophrastum Porphyrius in commentariis illis, quos in harmonica Ptolemæi scriptos reliquit. Sicuti grauis ob id (inquit) minus auditur, q͠a circa diffunditur. Quod autem & apud Macrobiũ legimus: & item apud alios Saturni orbem, cuius conuersio fit concitatior: edere acutissimum sonum: minime hoc arbitror a Platone, vel in Tymæo, vel in republica probabitur: qui tardissimum scribit esse Saturni orbem, quanquam hoc fortasse ad longiorem sui cursus ambitum referetur: sed Aristoteles certe in libro secundo de coelo, tardiores ob id ait, esse superiores orbes, ꝙ impetu stelliferi octaui orbis, magis retardentur: vt ergo vel Alexandri: vel Simplicii: vel item iuniorum, de eo opinionem prætermittam, si veram plane Macrobii sententiam vis colligere: ad cursum referas diurnũ, qui sine dubio, celerrimus in supremis & concitatissimus inuenietur: sed nos hæc ablegata commẽtitia (vt arbitror) Seruii, minimeq; necessaria subtilitate: potius accipimus tacitæ lunę silentia, lunam ipsam quam vocant silentem, hoc est minime tum quidem lucentem, vt latere insidię magis possint pulchra nimium & eleganti translatione ab auribus ad oculos; nam sicuti silentio nihil auditur: ita

tur: ita nihil tenebris cernitur. Plinius igitur lib. nat. hist. xvj. Diem (inquit) coitus lunae ab aliis, silentium lunę: ab aliis, interlunii, appellari. Tum idem libro duodeuigesimo: & hoc ait, silente luna seri iubent. M. Cato etiam in libro de re rustica. Nunc sterc⁹ euehi luna silenti: nunc item silente luna, ficos, oleas, malos, piros, inseri. Postremo etiam prata, primo vere iubet eadem luna silente stercorari: ridiculum autem fuerit, aut haec Catoniana, Plinianaq; referre ad syderum musicam: aut in vetustissima, vsuq; receptissima locutione desiderare istiusmodi ambages: equidem lunam hic silentem (vt dixi) pro minime tum lucente acceperim, fuerat tempus Gręcis obseruandum. Neq; ita tamen interpretor: vt ad viuum resecem, atq; ipsum denique lunae coitum plane intelligam, cum nox tota tenebricosa. nam hoc vtiq; refellitur, q̃m poeta mox ait, Oblati per lunam. Nondum igitur luna lucebat: cũ illi a Tenedo sub vesperam nauigabant: sed lucere tum coepit, cũ iam vrbem occupauerant. Non igitur aut sera fuerit, aut pernox luna tum, nec lunę quidem oino coitus, sed tempus: arbitror potius, quandiu illa non luceret. Etenim plura saepe, q̃ videatur nox, apud poetas aliqua complectitur. Ob hoc igitur illud in nostro rustico, Quidq; silens moneat. quidq; inter menstrua Phoebe. Nec absurde tñ pręter epitheti rõnem temporariam lunae acceperis, amica silentia q̃si in auspiciis quoq; silẽtium vocari, Cicero, scribit, quod omni vitio caret. iam apud Acronem, quam pulchrum, quam ingeniosum, qui enarrans Horatii locum libro carminis. iii. Dum capitolium scandet cum tacita virgine pontifex. Tacitã virginem intellexit, quasi claram sacerdotii nobilitate: & vt hoc ineptis persuadeat: authoritate etiam abutitur Maronis, qui dixerit: Tacitę per amica silentia lunae. Caeterum tacita luna, si hic etiam pro clara accipienda: videlicet non & apud Dionysium saltem Romanę historię authorẽ & apud Plutarchũ, aliosq; p̃multos, acro legerat ignorari prorsus ab omnibus, quibus deniq; vel sacris, vel simulachris vestales virgines tuendis praeforent: vt ob hoc ipsum quod pręstabat silentium, tacita vocetur virgo Troianam soli, cui fas vidisse Mineruam.

Tempus erat, quo prima quies mortalibus ęgris
Incipit, & dono diuum gratissima serpit.
In somnis ecce ante oculos moestissimus Hector
Visus adesse mihi, largosq; effundere fletus,
Raptatus bigis, vt quondam, aterq; cruento
Puluere, perq; pedes traiectus lora tumenteis.
Hei mihi qualis erat, quantum mutatus ab illo
Hectore, qui redit, exuuias indutus Achillis,
Vel Danaum phrygios iaculatus puppibus igneis,
Squalentem barbam, & concretos sanguine crineis,
Vulneraq; illa gerens, quae circum plurima muros
Accepit patrios, vltro flens ipse videbar
Compellare virum, & moestas expromere voces.
O lux Dardaniae, spes o' fidissima Teucrum,
Quae tantae tenuere morae? quibus Hector ab oris
Expectate venis? vt te post multa tuorum
Funera, post varios hominumq;, vrbisq; labores
Defessi aspicimus? quae causa indigna serenos
Foedauit vultus? aut cur haec vulnera cerno?
Ille nihil, nec me quaerentem vana moratur,
Sed grauiter gemitus imo de pectore ducens,
[Heu fuge, nata dea, teq; his (ait) eripe flãmis. HECT.
Hostis habet muros, ruit alto a' culmine Troia.
Sat patriae, Priamoq; datum, si Pergama dextra
Defendi possent, etiam hac defensa fuissent
Sacra, suosq; tibi commendat Troia penates.
Hos cape fatorum comites, his moenia quaere
Magna, pererrato statues quę deniq; ponto.

SERVIVS.

¶ Tẽpus erat q̃ prima qes.) Hoc loco noctis describit initium. Alibi totã noctẽ: vt Nox erat, & placidum carpebãt fessa soporem Corpora p terras. Descriptiones sane pro rerum qualitate vel tẽduntur vel corripiuntur. Illo enim loco protectio ad inuidiã pertinet Didonis, aut vigiliarum. Sunt autẽ solidę noctis partes secũdum Varronem hae, vespera, conticinium, intempestiuum, gallicinium, lucifer. Diei: mane, ortus, meridies, occasus. De crepusculo vero, quod est dubia lux (nam creperũ, dubiũ est.) quaeritur. Et licet vtriq; tẽpori possit iungi, vsus tñ vt matutino iungamus, obtinuit: licet Lucanus dixerit, Lõga repcusso nituere crepuscula Phoebo. Manum vero vnde est mane, bonũ dixisse veteres. ¶ Serpit.) Latenter membris infunditur. ¶ In somnis.) Aut per somnos: aut si insomnis legeris, erit synęresis. ¶ Ecce.) Hac particula vtimur quoties aliquid repentinum volumus indicare: vt, Ecce man⁹ iuuenem interea post terga reuinctum. ¶ Visus adesse.) Bene visus: q̃a somnia videntur tantum, non sũt naturaliter vera. Quod aũt paulopost dicit, Effer penetralibus ignẽ: cõfirmãtis ẽ. Nam illud verum fuisse contendit. ¶ Raptatus.) Frequentatiuo vitur, supra. ¶ Bigis.) Secundum artem modo dixit: quae exigit vt quae de pluribus constant, plurali tantum numero dicamus: vt bigas, quadrigas, mappas. Sed haec plerunq; corrumpit authoritas, vt Horatius, Ne sordida mappa. Item Statius, Rorifera gelidum tenuauerat aera biga. ¶ Traiectus lora.) Traiecta lora habens. ¶ Hei mihi.) Ennii versus. ¶ Exuuias indutus Achillis.) Celant mortẽ Patrocli ad laudis augmentum. Indutus autem accusatiuo iungitur, vt hoc loco: & vt magis in vsu est, septimo, quo nunc vtimur. Exuuias autem dicimus numero tantum plurali. ¶ Phrygios ignes.) Flammas Troianas, quibus Protesilai nauis incensa est. ¶ Barbam.) Singulari numero hominum, plurali quadrupedum dicimus. Vnde dubitabatur de quibus dixerit, Stiriaq; impexis induruit horrida barbis. ¶ Plurima muros.) Quia, vt Homerus dicit, in Hectorem extinctum omnes tela iecerunt more maiorum. Vnde est, Bis sex thoraca petitũ Perfossumq; locis. Propter duodecim populos Tuscię. Duodecim enim lucumones, qui reges sunt lingua Tuscorum, habebant. Vnde est, Gens illi triplex populi sub gente quaterni. ¶ Vltro.) Quia ratio exigebat vt loqueretur ille qui venerat. ¶ Cõpellare.) Alloqui. ¶ Spes o fidissima.) Bene per contrariũ. Spes enim semper incerta in Hectore fidissima. ¶ Expectate.) Antiptosis est: p expectatus. ¶ Foedauit.) vt Sanguine foedantem. Et bene permansit in translatiõe, q̃a supra dixerat: O lux. Ideo & serenos, & ideo foedauit. Nam Sallustius de nubibus, Foedauere lumen. ¶ Ille nihil.) Scilicet ad interrogata. Pleraq; enĩ verba exnegociis accipiunt significationem. ¶ Vana.) Falsa. ¶ Gemitus.) Nec enim paruus dolor est viro forti fortem virum fugam suadere. Et nota omnes suasorię partes hoc loco cõtineri. ¶ Fuge nate dea) Propositio est. ¶ Eripe flammis.) Vtile. His autem ἐνατι-κῶν. ¶ Sat patrię, Priamoq; datum.) Honestum. nam contra fata venire constat neminẽ posse. ¶ Etiam.) Multi distingũt, vt sit adhuc: vt Iam arma tenentem. Sed melius est, etiã hac: vt & particeps gloriae sit Aeneas, & Hector vitet superbiã. ¶ Sacra suosq; tibi cõmẽdat Troia penates.) Necessariũ, nã sacrilegiũ est nõ liberare cõmendatos penates. ¶ Fatorũ comites.) Possibile. Quia occurrebat, Hostis habet muros, dat ei comites deos. ¶ Pererrato.) Vna ps oratiõis. Hoc autem verbo ostendit erroris longinquitatem.

DONATVS.

¶ Tempus erat &c.) Ne crimẽ esset ipsius Aeneę q̃ ipso dormiente ciuitas interiisset, iusta & multiplex pretenditur excusatio. omnes (inquit) quieto silentio tenebantur, & dormiebant, bene diceretur, si somno tantũ & non etiam vino viderẽtur oppressi, sed tamen Aeneas asserit ea hora quietum fuisse, qua omne amantium genus reficit somnus, cuius initia tantum põderis habent, tãtaq; vi mentes opprimunt, vt oium cogitationum cura summota altius sopiantur. cumq; sit somnus diuinum munus, & ad refectionem hoium diis volentibus attributum, crimẽ non est, si concesso tẽpore dormiatur. ¶ In somnis. e. a. o. m. h'. Vi. ad. mi. lar. q. ef. fle.) Hic Virgilius tractat nõ veras sed verisimiles imagines videri, cum aliquę dormientibus offeruntur. Idcirco dixit ex Aeneę persona visus adesse, quia Hector illi nõ verus, neq; ipse qui fuit, sed verisimilis visus est, incipit iã imaginatio ipsa, describit tristia oia atq; aduersa significãs, moestus (inquit) fuit, largosq; fletus videbatur effundere. ¶ Vulneraq; illa gerens.) Gerens ad oia pertinet, vt sit squalentem barbam gerens, & concretos sanguine crines gerens. vulneraq; illa gerens, vt etiam si nihil verbis nũtiasset, cõiectura colligeretur funesta portendere, vtpote quę essenit

victi, occisi, tristis, ac sordidi. Vltro flēs.i.v. Com.vi.& mœ.ex.vo.) Ecce & hic asserit poeta nō veras esse imagines, sed verisimiles, quæ videtur in somnis. deniq; non dixit Aeneas, fleui, aut locutus sum, sed mihi visus sum flere vel loqui tristia sine dubio, q̃a talis persona videbatur adstare. O lux Darda.spe.o.fi.teu. Quæ tā.te.mo.&c.) Errorem dormientis voluit poeta describere, vt quod optime nouerat quasi nescius interrogaret, deinde eo tempore, quo manifesto discrimine tenebatur, eo tempore, quo non ad inanes fabulas, sed ad insinuandum interitum Troię, & ad excitandum dormientem fuerat ventum, deniq; dum vana superfluaq; perquireret, non ille ad interrogata respōdit, sed cur venisse videretur, ductis ex alto gemitibus expressit, qui tamen, vel ex qua causa fuerint ipsi gemitus, ipse in sequentibus euidenter ostēdit. Fugam q̃ppe suadebat viro forti imago viri fortis, ciui optimo optimus ciuis. quod ipsum nō suaderet si superesset aliquid cui posset ope aliqua vel auxilio subueniri, denique mox consequitur causa, quæ omnem vim desperationis ostenderet, ipsaque omnis stricta breuitate concluditur, vt periculū præsens & mox ineuitabile futurū vitari potuisset, ait enim. Heu fuge nate dea, te.q.h.a.e.flā.) Scilicet non venturis interiecto spatio temporis, sed quæ in præsenti, & monstrari & videri potuissent. Recte autē cœpit a doloris signo dicens. heu fuge. dolebat enim duo. Qui enim ad auxilium debuit hortari virum fortem magis dicebat fugiendum ei, & quod sic interierat totum, vt non superesset aliquid quod posset boni ciuis adiumento fulciri, additur secunda desperatio. Hostis habet muros.) Possedit hostis, vnde is teneri potuerat. Tertia desperatio. Ruit alto a culmine Troia.) Hoc est cōcidit iam, cui poteras subuenire. hi igitur fuere gemitus admonentis quod omnia in vnum mala nefariaq; conuenerant. Fuga (vt dictum est) indicta viro forti, & interitus Troiani imperii. Verum ne desertæ patrię genitalis incursurum se culpam arbitrarerę Aeneas, si id fecisset, augmentum plenissimæ desperationis adiūgit, vt hunc modis omnibus submoueret. Nulla est quippe si relinquatur, quod sic perit, vt nulla possit opitulatione fulciri, q̃d ipsum vt apertius signaret, addidit. Sat patrię Priamoq; datū.) Vt plenum venisse interitum demōstraret. Si per.dē.de.pos.e.h.d.f.) Quia poterat Aeneas dicere auxiliabor captę vrbi, ille preuenit: & ait, contra tantam vim humanam nihil posse virtutem. & subnexuit huius rei probationem. Si possent, inquit, Pergama humano auxilio communiri, etiam, hoc est adhuc & mea potuit dextera defendi. Si, ergo pronuntiandum est, vt dicamus, si Pergama dextera defendi possent etiam. Sic enim & alio loco positum legimus. placido ne etiam pugnabis amori? hoc est adhuc ipso verbo hic quoq; vsus est, scilicet potuiss. sua dextera defendi patriam. Si ei adhuc incolumitas relinqueretur. Sacra suosq; tibi cōmendat Troia penates, Hos cape fa.co.his mœ.quæ. Magna perer.sta.quæ de.pon.) Ecce ostendit & fugiendum esse, & nō eē flagitium, si fugerit, cum ipsa patria defendi non possit, inducit Aeneam velle liberari per fugam, & sacra, & deos, atq; eo magis petendam fugam, q̃ constaret regnum illud ope hominis vlteri9 defendi non posse, quod nec dij sui tueri potuerunt, quātum autē Aeneę addatur ad meritum, & hoc datur intelligi, cum illi sacra & deos suos intercepta Troia commendat, aut enim nimium religiosum probare voluit, aut ipsis religionibus cōseruandis aptissimum, aut dijs ipsis certe potiorem. Nullus enim commendatur, nisi qui sit eo cui commendatur inferior. Hæc autem dicit sacra, & eos commemorat deos, quorum poeta in themate mentionem fecit, dicēs, Inferretq; deos Latio, ecce etiam hic agitur causa fugituri, ne vllam ex eo contrahat culpam, suadet fugā imago viri fortis, suadet ipsa etiam patria, quę in auxiliū sui viri fortis animum debuit mutare, datur fugituro deorum societas, omniumq; sacrorum, quid.n. Aeneas posset in ea causa, in qua dij ipsi nec suis nec sibi adesse potuerunt? Verum quia sacrorū & deorum debuit expressius ostendere rationem, a generalitate trāsit ad speciem dicens.

ASCENSIVS.

Tēpus &c.) Docet quomodo ab Hectore excitatus sit, & ad fugam faciendam admonitus: in qua re ingeniosus poeta, miro vtitur artificio: nam sic Aeneam a proditione purgat, vt & fugam illi gloriosam faciat. Purgatur quidem a proditione, quod cum cæteris, eadem fraude deceptus, somno indulgebat: & si quæratur cur non etiam cum cęteris perierit, respondet, quia ab Hectore admonitus, exurrexit, & virtute, qua plurimū potuit, pręcipue ducente deo, per tela, per hosteis, euasit. Fugam autem inclytam facit, quia solus ad hoc a dijs electus est, vt deos & sacra per fugam seruet, vnde dicet Hector, Sacra, suosq; tibi commendat Troia penates, Hos cape fatorum comites, his mœnia quęre Magna, &c.) Donatus autem dicit sic. Prima quies.) Excusatur Aeneas, si somnum ea hora capiebat, qua omnia animantia reficit somnus, cui9 initia tantum ponderis habent: & tanta vi mentes opprimunt, vt omni cura submota, altius soporentur: & cum munus deorum, sit somnus ad refectionem nobis datum, crimen non est, si cōcesso tempore dormiatur. Visus adesse.) Ostendit poeta, non vera, sed verisimiles imagines videri cum dormientibus afferūtur. Ex mœrore autem, & squalore imagines, etiam si nihil verbis nuntiasset, coniectura colligeretur, funesta portendere videbat. Et hic ostendit imagines non esse veras. O lux.) Errorem describit dormientis vt quod optime norat, quasi nescius interrogaret. Heu fuge.) Viro forti fugam suadet, quam non suaderet, si superesset aliquid cui posset subueniri. Mox subnectit causam quę oēm vim desperationis continet. Heu fuge: incipit recte a doloris signo. Dolebat enim quod qui debebat hortari ad auxilium, fugam suaderet viro forti. Et quod sic interierat tota res vt nihil superesset q̃d auxilio fulciri posset. Hostis ha.mu.) secunda desperatio. Muros.) Quib9 se tutari potuissent. Ruit al.c.T.) Tertia desperatio, id est concidit iam cui potestas subuenerat. Sat patriæ P.q.d.) Vt Priamo venisse interitum denotaret. Si Pergama e.) q.d. cōtra tantam vim nihil valere humanam virtutem: & probat q̃ si possent defendi defensa fuissent. Hac.) s.mea. Sacra.) Quasi dicat non est ergo flagitium q̃ fugiat: cum patria suos deos fuga liberandos velit. Nimium etiam religiosum probare voluit, cum ipsis religionibus conseruandis sit aptissimus, aut etiam dijs potiorem. Nullus enim commendatur inferiori. De his dijs meminit in themate: Inferretq; deos latio. Omni ergo culpa vacat fugiturus: si fugam suadet imago viri fortis, & patria concedit fugæ & deorum, sacrorumq; societas. Fatorum co.) Adiuuabunt tua fata, cum tui comites fuerint. Quid enim potuit Aeneas, si dij ipsi non potuerunt? Magna.) Quia magni sunt dij, & proponit spē futuri temporis, vt9 sit toleratio præsentis calamitatis. Pererrato ponto.) Vt ostēderet se vera insinuare, prędixit prospera & his laboriosa addit. Ordo est. Tempus erat, scilicet cum vrbem in- Ordo.
uaderent Græci, quo, prima quies, id est quieta dormitio: incipit mortalibus ęgris, id est imbecillibus, qui continuas vigilias perferre non possunt, sed alterna requie refocillandi sunt: & serpit.i. molliter diffunditur per mēbra: dono.i.beneficio, diuum.i.deorum: existens gratissima.i.commodissima, & acceptissima: & ecce q.d. ex insperato, & improuiso: vtpote in somnis.i. dum dormirē & somnum caperem: Hector mœstissimus, visus est adesse mihi ante oculos, & effundere largos fletus raptatus.i. frequenter tractus, bigis, id est curru biiugis equis ducto: vt quondam, id est vt dudum, aut pauloante raptus fuerat. (In ea enim specie apparent qui nosci cupiunt in qua notissimi sunt. Sed etiam ad rem physicam alludit: quia terribilia, ac dira aspectu in somnis occurrere solent, & terrore quodam excutere. quos prius exterruerant) raptatus ergo bigis vt quondam: & ater puluere cruento, id est perfusus puluere intermisto atro cruore: & traiectus lora, id est habens lora traiecta, per pedes tumēteis, id est inflatos propter lora. Hei mihi: dolentis est, qualis erat, scilicet Hector tunc, & quantū mutatus ab illo Hectore, id est a specie illius Hectoris, vnus enim erat qui redijt indutus exuuias, id est manubias, aut superiora indumenta quæ tunicæ armorum, hoc est insignium, vulgo dicuntur Achillis (nō tamen quibus Achillem, sed quibus Patroclum exuerat, quod tacet poeta ex præcepto rhetorico, quo præcipimur ea, quæ ad laudem sunt dicere, supprimentes quę laudem nostram imminuant. Hoc autem (teste Homero) habet historia cum Græci ingentia spolia diuiderent, & Agamemnoni, Chryseis filia, sacerdotis Apollinis obueniret, & Achilli Briseis venit ad Agamemnona in sacerdotali habitu pater filiā deo authore repetens: quam negatam primum, postea immissa pestilentia coactus est restituere quidem Agamemnon: sed Briseida Achilli pręcipuo eius violentię authori abstulit sibi: quo facto indignatus abstinuit bello, eoq; cessante Gręci passim fusi sunt, nec ausi sunt cum Troianis concurrere, pręcipue cum Hectore: donec Patroclus socius & amicus Achillis, qui cum eo sub Chirone eruditus fuerat, impetratis armis Achillis Hectori iampridem notissimis Troianam pubem fugaret, quasi iam Achilles iterum in bellum redierit, quo viso, Hector eo animo quo in Achillem sępe concurrerat, insilit, & victum spoliat: spolijsq; quasi sęuissimi hostis indutus ingreditur in ciuitatem vbi miro applausu ab omnibus exceptus est: eo autē facto, summopere indignatus Achilles, non potuit noctem illam quiescere appetens vindictæ: sed grauiter conquestus: postridie in arma prosilijt vnde Iuuenalis, Patitur noctem lugentis amicū

Pelidę

Pelidę. Legendum autem videtur mihi quidem: qui exuuias redijt indutus Achillis: nam legendo, qui redit exuuias, ponitur tempus pro tempore: & legendo, qui exuuias redijt indutus, producitur vltima in verbo redijt, (syncopę gratia) vt qui redijt iaculatus, id est postquam iaculatus erat: ignes Phrygios, id est Troianos: puppibus, id est in puppes: Danaum. i. Gręcorum, (pręcipue Protesilai, qui primus in littus Phrygium descendit, & interfectus est ab Hectore: eiusq; nauis incensa: & si tunc Hector in cęteras perrexisset totam classem exussisset.) gerens barbam squalentem, id est situ oblitam, & immundam: & crines, i. capillos concretos sanguine: & gerens illa vulnera quę accepit, pro acceperat: plurima circum muros patrios. i. patrię suę, Troiæ videlicet. Ipse. i. ego, flēs videbar (ergo visio, non res gesta) vltro, id est priusquam me alloqueretur: compellare, id est alloqui cum quadam dignitate: virum, id est quem viuentem putabam: vnde illud ad somniantem refertur: & expromere. i. proferre ex pectore voces moestas. i. moestitiæ indices: o lux Dardanię, id est Troiæ a Dardano nobilitatæ, o fidissima spes Teucrum. i. Teucrorum, hoc est a Teucro ortorum: quę tantæ morę tenuere, supp. te: o Hector expectate. i. diu desiderate, & expectate ab quibus oris. i. regionibus venis: vt nos defessi aspicimus te post multa funera tuorum, & post varios labores hominum, & vrbis quę causa indigna. s. viro forti & bono: foedauit. i. deturpauit vultus serenos. i. alioqui serenos: aut cur cerno hæc vulnera? (Loquitur ergo, quasi somnians, & immemor eorum quæ sciuerat: nam nonnunquam mortui occurrunt somniantibus, quasi viuerent: quod ergo prius dixit, Vulneraq; illa gerens, &c. nunc quęrit vnde sint ea vulnera: non est contrarium: nā prius dixit, Hectora talem occurrisse, qualem ante somnum, & post somnum nouerat: nunc vero recitat qualem phātasiam somnians de eo habuerat: oblitus, scilicet mortis, & vulnerum eius.) Ille, scilicet Hector: nihil supple respondit ad hæc, nec moratur me quęrentem vana, hoc est quæ non somnians noram, sed ipse ducens grauiter gemitus de imo pectore (quia, vt dicetur in. vj. eadem affectio manet defunctis quę fuerat viuis: vnde dicit, Quę gratia currum Armorumq; fuit viuis, quę cura nitenteis Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.) ait heu, o nate dea, fuge, & eripe te his flāmis: hostis habet muros: Troia ruit. i. pceps cadit ab alto culmine: sat patriæ datum, sup. est Priamoq; q. d. noli solicitus esse vt Priamo patriam salues, quia parum victurus est: ea enim nocte interimendus erat: occurrit ergo ei quod dicere potuisset Aeneas, at qui, vis ne fugiam, & socerū deserā, patriāq; pstitutam? ad quod Hector: sat patrię datum est Priamoq;: qui iā iam moriturus est: noli ergo solicitus esse: quia fata vetant: noluntq; patriam defendi. Quia tamen hoc ordine dixisset poeta: Satq; datū patrię & Priamo est, ordo videtur melior, vt sit, Sat datum. i. indultum est a nobis patriæ & Priamo. Nam si pergama. i. moenia Troiana possent defendi dextra. i. virtute bellica. i. viri fortis: fuissent defensa, etiā hac. i. mea: non solū tua, & ita participem gloriæ facit Aeneā qp Aeneas quasi ab alio prolatū citra arrogantiā recitat: non dicam tñ, hac. i. tua, quia hic, hęc, hoc, ad primam personam spectant, etiā melior est snia: propter coniunctionem, etiā: quia ergo defendi non possunt nolētibus, fatis: nec ē te prestantior alter, Troia cōmēdat tibi. i. fidei tuę. sua sacra, & suos penates. i. deos domesticos, & peculiares: cape hos comites fatorum. i. adiutores rerum per fata tibi receptarum: & quęre his. s. penatibus magna moenia quę in Italia constituit: quę tu statues deniq;. i. tandem (per quod innuit longos eius errores) ponto. i. mari pererrato, quia dictum est, Maria omnia circum erranteis, &c. De penatibus autem dicit Landinus sic: Suos, relictos. Nam si illos ex Samothracia in Phrygiam transportauit Dardanus: & vt addam aliquid ad ea quę in superioribus dixit de penatibus, refert Dio. Penates qui in gręcam linguā transferunt alios patrios: alios Genethlios: alios Eth. sios: alios Mychios, quasi Arcanos: alios Ercios, fortasse quod in occulto conclusi essent, appellasse. De figura autem & forma eorum, refert Timæus historicus, Lituos ferreos, & Aeneos, & Troianum vas quoddam fictile eē, ea quę in occultis & reconditis Lauini iacent sacra. Dionysius autem scribit, se Romæ vidisse templum, apprime tenebrosum: neq; tā magnum, in quo sita sunt deorum Troianorum simulachra: quæ inscriptionē habebant. Dij penates. Sunt aūt duo adolescentes qui sedent, pila tenentes, militari habitu. Refert idē Diony. cōstructa iam Alba translatos fuisse Lauinio Albā, deos ipsos quos Aeneas ex Troia aductos illic collocarat. Verum sequenti nocte, quāuis clausu tēplo ad suas Lauinias sedes redisse, atq; secundo Albā reportatos, secundo quoq; lauinium redisse. Quapropter illos, illic relinqui placuit, missis Alba sexcentis cū duce Egesto qui Lauinij habitantes sacra curarent. Beroal. ait in Ser. dicit sic: authoritatē Seruij, eruditorum refellit authoritas. niq; barba quadrupedum in singulari numero apud idoneos reperitur. Hora. in primo sermonum: Viq; lupi barbam varię cum dente colubrę, &c.

SERVIVS.

¶ Vestam.) Deam ignis, quæ vt supra diximus, Terra est. ¶ Diuerso interea.) Hęc est pœconomia. Ait enim Aeneam non fuisse proditorē, sed propter longinquitatem domus & tarde bella cognouisse, & facilius euitasse discrimen. ¶ Magis atq; magis.) Iteratione sermonis fecit augmentum, ac si diceret, magis ac plus: sed propter metrum nō potuit. sic etiam & in diminutione, veluti sic dicat: & minus atq; minus, & vt pro vtcunq;. ¶ Anchisę domus.) Satis religiose locis oibus quandiu viuit Anchises, ei vniuersa concedit: vt alio loco, Et pater Anchises dare fatis vela iubebat. ¶ Arboribusque obtecta.) Laus domus. ¶ Recessit.) A frequentia se remouit. & est speciosa translatio, quoties rei mobilis ad immobilem, vel econtra transfertur officium. ¶ Ingruit.) Inuadit; vt, Ingruit Aeneas Italis, & pręlia miscet. ¶ Executior sōno.) Vt appareat terroris esse, non satietatis. ¶ Arrectis auribus.) Translatio ab animalib⁹. ¶ Flumine.) Fluxu, vt, Humectat flumine vultum. ¶ Torrens.) Fluuius qui ęstate siccatur: vnde & nomen accepit. Cui Gręci per contrarium dederel vocabulum. Nam χει-μαρρον dixerunt a tempore quo crescit,: sicut æquinoctium &

Sic ait, & manibus vittas, Vestāq; potentē, AEN.
Aeternumq; adytis effert penetrabilibus ignem.
Diuerso interea miscentur moenia luctu,
Et magis atq; magis (quanquam secreta parentis
Anchisæ domus, arboribusq; obtecta recessit)
Clarescunt sonitus, armorumq; ingruit horror.
Excutior somno, & summi fastigia tecti
Ascensu supero, atq; arrectis auribus asto.
In segetem veluti cum flamma furentibus austris
Incidit, aut rapidus montano flumine torrens
Sternit agros, sternit sata læta, boumq; labores,
Præcipitesq; trahit syluas, stupet inscius alto
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.
Tum vero manifesta fides, Danaumq; patescunt
Insidiæ, iam Deiphobi dedit ampla ruinam
Vulcano superante domus, iam proximus ardet
Vcalegon, Sygæa igni freta lata relucent.
Exoritur clamorq; virum, clangorq; tubarum.
Arma amens capio, nec sat rationis in armis:
Sed glomerare manum bello, & concurrere in arcem
Cum sociis ardent animi: furor, iraq; mentem
Præcipitant, pulchrumq; mori succurrit in armis.

& ἰσημέριον. ¶ Præcipitesq; trahit syluas.) Hoc speciale fluuij est: supra dicta vero etiam ignis. ¶ Inscius.) Non ignarus. Nam videt: sed qui non valde sit causarum peritus, id ē simplex. ¶ Saxi de vertice.) Pro montis. Contra in sexto, montem pro saxo posuit, vt, Prensantemq; vncis manibus capita aspera montis. ¶ Manifesta fides.) Non somnij, vt quidā volunt, sed fraudis Gręcorum Nam & hoc sequitur. ¶ Danaumq; patescunt insidię, Deiphobi.) Quia ipse post mortē Paridis Helenam duxit Vxorem. ¶ Proximus ardet Vcalegon.) Rem domus ad personam transtulit, & est τὸ αἴτιον, vt Mantua ve miserę nimium vicina Cremonę. ¶ Sigea) Duo sunt Troię promōtoria, Rœtheum & Sigęum, quod dictum est propter Herculis taciturnitatem, qui prohibitus hospitio simulauit abscessum, & inde contra Troiam per silentium venit, quod dicitur σιγὴ. ¶ Freta lata relucent.) Incendij magnitudinem voluit significare, non hoc describere. Lata autem ideo, quia se angustiæ Pontici oris illic dilatant: vt Salustius dicit. ¶ Clangor.) Gręcum est. Nam κλαγγὴ dicitur. Illud sane sciendum est, quia morem tetigit expugnationis. Plerunque enim ad tubam euertunt ciuitates: sicut Albam Tullus Hostilius iussit

iussit euerti. Amens.) Qui nec somnis credidit, nec reb⁹ aspectis Bello.) Ad bellum. Furor, iraq; mentem praecipitant.) Potest quidem specialiter accipi, id est mentem meam furor & ira praecipitauerunt: sed melius est generaliter. Non mirum est me arma cepisse sine ratione: furor enim & ira mentem praecipitant.

DONATVS.

¶ Sic ait, & ma. vit. Vest. q; po. Æ. q; ad. ef. p. ig.) Sacra dixit q̃ ad consecrationẽ pertinebant, vittas. s. & ęternũ ignem, deos dixit penates & Vestã ipsam. hos cape fatorũ comites, qui cõmendatur alicuius meritis debet ostẽdi, vt ipse quoq; monstretur ꝓfuturus ei, cuius auxiliũ senserit. Idcirco ait. hos cape fatorũ comites. adiuuabunt, inqt, fata tua, cum tui comites fuerint. his moenia quęre magna, magni sunt, inquit, magnum debes parare, hoc cum dicit, spẽ maximam futuri temporis pollicetur, vt calamitatis ꝓsentis incommodũ, ventur ę ꝓsperitatis vtilitate pensetur. His ait, statues moenia, hoc est perficies. pererrato ponto, vt ostẽderet vera se insinuare, pręd ixit propera, & his laboriosa coniunxit. Diuerso interea &c.) Cõplexus, inquit, admonitionibus Hectoris, malorũ omnium vis diuersis generib⁹ cumulata est. nunciabant quippe cędes, & educto fragore armorũ, & lamentabilibus vocibus. Incendia vero ingruere significabant ingruentes ęstus, quoꝝ iam pulsabar ardoribus, nunc illud saltem profuit, q̃ domus pr̃is mei longius fuerat submota. Excutior somno.) Nõ dixit expgefactus sum, hoc. n. aut ex satietate somni contingit, aut de tranqllitate animi ac securitate mentis põt prouenire, quies ergo dormiẽtis abrupta est. Et summi fasti. te. Asc. su. at. at. au. a.) Volui, inqt, quid causae esset explorare de summo. ascensu igitur meo superaui summũ tectũ, & attentis auribus singula coepi captare, cõprehensurus. s. ex alto, quę videri ꝑ incendia possent, vel audiẽdo cognosci. mittit similitudinem, vt ostendat quẽadmodũ ciuitas ardebat, vel quẽadmodũ strepitus, vel clamores diuersi veniebant ad aures eius. cõparans sibi pastorẽ, segetes vero ardentes incensae patriae, maiorẽ vim maiori violentię, furentes austros sęuientibus Graecis. Idcirco ait: Tum vero ma. fi. da. q; pa. Insi.) Tunc inqt, incertis & dubiis recedentibus manifesta veritas patuit. tũc Gręcorũ insidię dominantibus iã malis nostris euidentissime claruerunt. narratis interea, q̃ auribus acceperat, incipit referre quod pertinebat ad visum. Iã Deiphobi d. a. rui. Vulcano superãte do. ia. pro. a. Vcalegõ, fi. i. f. la rel.) Iã, inqt, ardebat quicqd nostris parietibus proximũ fuit. Deiphobi & Vcalegonis domus & iã funestis incendiis patrię illuminatũ fuerat mare. Exoritur cla. q; vi. cl. q; tu.) Eo pertinet, qa dixit, Tum vero manifesta fides, Danaumq; patescunt Insidiae. Tantũ quippe profecerant Graecorũ doli, vt nihil iam superesset, quod occulte molirẽtur, vsqueadeo vt nec clamare metuerent, nec suorũ animos tubarũ clangorib⁹ excitare. Videamus hic qualis Aeneę tractatus inducatur, cui imago Hectoris fugiendũ esse dixerat, & cuius affectibus interitus p̃riae subiacebat. Audito, inqt, tubarũ clangore, & aperto excidio ciuitatis accensus nõ fugi. vt Hectori visum est, sed, Arma amens capio hoc est oĩbus aduersis mente turbata non in fugã sed in arma cõuersus sum. Nec sat. ra. in a. Sed glomerare. m. b. & co. in a. Cum so. ar. a.) Non. n. inquit, integrã mentis intentionem habere potui, quem tubarum. s. hostilium clangor, & excidiũ patrię genitalis accenderat. Secutus igitur, quod amat, armatus, & dimisso tutiore consilio, quod amentia confuderat ardente patria, ipse quoq; ardebam furore bellandi, vsqueadeo vt glomeratã sociorum manũ quęrerẽ bello. vt si fieri potuisset, arcẽ saltem tueremur ab hostibus. Furor, iraq; mentẽ pręcipitant.) Iracundia, inquit, & furor consilio deficiente mentem praecipitabant, hoc est nõ quo volebã impellebar, sed quo vellet amentia. Hoc loco ęgregie potius, mẽtem pręcipitant. quicqd. n. pręcipitãter vrgetur maiore impulsu, non quo voluerit, sed in eã partem cadit, in quã ruinę pondus adduxerit. Pulchrumq; mori succurrit in armis. quia victoriae cõquirendae nõ fuerat spes, non vt vincerem, ferebar in bellum, sed armatus volui mori, & interire cum patria.

ASCENSIVS.

¶ Sic ait, &c.) Docet quę reliqua subsecuta sint: & quomõ excussus somno in arma ruit. vnde Dona. Excutior.) Nõ dicit, expergiscor: quod esset aut ex satietate somni, aut animi tranquillitate. Quies ergo dormientis abrupta est. Et summi. f. t. As. supero.) Vt posset vel videndo per flãmas, vel audiendo cuncta percipere. Iam Deiphobi.) Narratis quę audierat, ponit q̃ videbat. Exoritur c. q; v.) Eo pertinet, quia dixit: Tum vero manifesta fides, Danaumq; patescunt Insidiae, qualis autem fuit affectus Aeneae, qui nec somnio Hectoris admonitus, neq; manifesta captiuitate vrbis deterritus arma coepit: Amens.) Oĩbus aduersis, mente turbata, non in fugam, sed in arma conuertitur, & quęrit manũ sociorũ, qbus arcẽ amissis iam moenib. defendat. Furor itaq;.) Optime posuit: quidquid enim praecipitanter vrgetur, non quo animus voluit, sed in eã partẽ cadit, in qua ruinae pondus adduxit. Pulchrumq; mori.) Non erat spes victoriae: sed armatus, quam inermis pulchram mortem ignominiosae vitę ꝓponebat. ¶ Ordo est. Hector ait sic: & effert manibus, scilicet suis: vittas, id est redimicula crinium deae: & Vestam, scilicet deam potentem: q; pro id est effert aeternum ignem quia Vesta est purus & inextinguibilis ignis: adytis, id est sacrariis, sine aditu & accessu: penetralibus, id est penitus intrabilibus a sacerdoto summo: aut quae adytus prius nunc penetralia fiebant. Moenia miscentur interea diuerso luctu, & sonitus clarescunt, id est clarius audiri incipiunt, magis & magis, & horror, id est horribilis concussio armorum: ingruit, id est increpat auribus meis, magis: atque magis quamuis dom⁹ Anchisę parentis, id est patris mei: recessit, id est longe posita sit: secreta, id est in secreto loco: & obtecta arboribus quae res effecit, vt non tam cito obrueretur Aeneas: sed haberet se armandi, & patrem exportandi cum filio & coniuge spatium: ego excutior, id ẽ violenter deturbor somno: quam rem res incommoda sequi solet: & supero ascensu fastigia, id est culmina summi tecti: atq; asto auribus arrectis. vt melius, scilicet audiam quod a feris tractum est: &, supp. accipio sonitum, veluti cum flamma incidit in segetẽ, scilicet maturam: austris. i. ventis illis violentis: furentibus. i. magnum impetum, vt furiosi solent: facientibus, aut cum torrens rapidus. i. oĩa secum rapiens, flumine montano. i. amne de mõte ꝓcipitantes defluente, sternit agros, & sternit sata. i. laetas herbas habentia: & agricolam ob spem amplae messis lętificantia: & labores boum. i. fructus multi cultus & laboris: & trahit syluas ꝓcipitantes. i. pręcipitãter cum impetu detractas: ipse inscius. i. nescius causę: quia nec ignẽ nouit immissum: nec amnem ita auctũ, cum pluuia vehemens saepe in vicino fiat, atq; apud nos nulla: ipse ergo inscius, vnde talis sonitus generetur, stupet: accipiens sonitum de vertice saxi. i. rupis, aut scopuli. Fides. i. fidelitas Danaum. i. Gręcorum, quę nulla est: hoc est, perfidia eorum est manifesta. s. mihi: tum vero. i. pręcipue, tunc cum iam periculum videretur: sed in animum integrũ non potuit prius tantum fraudis cadere: & pro. i. insidię Danaum: patescunt. i. per se patefiunt, tunc pręcipue: domus Deiphobi, filii Priami, cui Helena nupserat: & ita domus ei⁹ fere prima petita est: ampla, id est magnifica, dedit iam ruinam: Vulcano, id est igni: superante, id est vincente, & inuoluente eam: & Vcalegon proximus, id est domus Vcalegonis, quę proxima ardet iam, scilicet cum domus Deiphobi ceciderat: freta, id ẽ maria: Sygęa, id est in quę Sigęum promontorium declinat: relucẽt lata, id est late: aut relucendo apparent lata: igni, id est per ignem: & clamor virum, & clangor tubarum exoritur: & ego amens, id est sine mente, & prudentia, qui sperabam armis posse quicquam commodi adferre: capio arma: nec sat rationis in armis, superat mihi, hoc est ex amentia quadam cepi arma: nec cum iam armatus essem, adhuc furorem deposueram: sed animi ardent, id est ardenter cupiunt: glomerare, id est conserere manum bello: & concurrere in arcem, scilicet vbi res sacrę erant: cum sociis, aut domesticis: aut quos illuc concurrisse non dubitabat, aut cõcurrere e vicino videbat: furor, & ira pręcipitant, id est praecipitanter obruunt mentem, id est exardesco furore Martio, & succurrit, id est in mentem venit: pulchrum supple esse mori, in armis, id est in ipsa pugna, & bellico actu. Donatus tamen legit quasi sit inermis, hoc ordine: & succurrit: inermis mori, id est etiam inermes mori, pulchrum esse. mallem tamen legere in armis, diuisis dictionibus, iuxta quod dictum est in primo huius. O terq; quaterq; beati. Queis ante ora patrum Troię sub moenibus altis Contigit oppetere.

SERVIVS.

¶ Arcis Phoebiq; sacerdos.) aut subrogatum intelligimus: aut (quod melius est) morem Romanum tetigit. In capitolio. n. omnium deorum simulachra colebantur. Sacra manu.) Hoc est propter quod supra alt. Sacra suosq; tibi commendat Troia penates. Victosq; deos.) Qui egebant sacerdotis auxilio. Simul & Aeneae

Ecce autem telis Panthus elapsus Achiuum,
Panthus Otriades, arcis Phoebiq; sacerdos,
Sacra manu, victosq; deos, paruumq; nepotem
Ipse trahit, cursuq; amens ad littora tendit.

Quo res summa loco Panthu? quā prendimus arcē?
Vix ea fatus eram, gemitu cum talia reddit.
[Venit summa dies, & ineluctabile tēpus, PANTH.
Dardaniæ, fuimus Troes, fuit Ilium, & ingens
Gloria Teucrorum, ferus omnia Iuppiter Argos
Transtulit, incensa Danai dominantur in vrbe:
Arduus armatos mediis in mœnibus astans
Fundit equus, victorq; Sinon incendia miscet
Insultans, portis alii bipatentibus adsunt:
Millia quot magnis nunquam venere Mycænis.
Obsedere alii telis angusta viarum
Oppositi: stat ferri acies mucrone corusco
Stricta, parata neci: vix primi prælia tentant
Portarum vigiles, & cæco Marte resistunt.

neæ excusatur abscessus. ¶ Ipse trahit.) Septima syllepsis. Trahit enim licet nepotis tantum sit, tamen & superiora cōcludit. ¶ Cursu.) Legit̃ & cursum. ¶ Ad limina.) Aeneę & religio laudatur, & virt⁹. ¶ Quo res summa loco Pāthu?) Admirantis est, non interrogātis. Et Pāthu vocatiuus est. ¶ Res summa.) Respublica. Quam prendimus arcem? Cum tu eā relinquas. Non enim plures erant arces. Vnde admirantis ē. Et notanda simul oratiōis breuitas, quæ in periculis cōgruit. ¶ Dardaniæ.) Troiæ: aut a Dardano Iouis & Electræ filio: aut secundum Sallustium, a rege Dardanorum Mida, qui Phrygiam tenuit. ¶ Ferus Iuppiter.) Summę necessitatis est, cum etiam sacerdos in conuitia ruit deorum: quod seruat Virgilius ne vnquam tradat Aeneæ. ¶ Fer⁹) Inuidiose dictum est: nam æquus est omnibus, vt, Rex Iuppiter omnibus idem. Hinc & paulopost, Ipse deos in Dardana suscitat arma, Hoc est qui æqualis esse consueuit. ¶ Mediis in mœnibus.) Vbi arx fuerat. ¶ Astans.) Pro stans: & est Prothesis. ¶ Victor.) Propositi effector: vt, Rapidusq; rotis īsistere victor. ¶ Miscet.) s. cædibus. ¶ Bipatentibus adsunt.) Quia geminę sunt portę. ¶ Millia.) Subaudi tot & ἀνταπόδοσιν. Nam dicit quod, cum nō præmiserit tot. ¶ Angusta viarū.) Vicos: vt est, Et strata viarum. ¶ Ferri acies.) Bene addidit ferri, quia homonymum est acies. ¶ Stricta.) Nuda. Vnde & destrigere dicimus. ¶ Cæco Marte.) Aut nocturno pręlio: aut epitheton Martis est, cuius exitus semper incertus est.

DONATVS.

¶ Ecce autem telis Panthus elapsus Achiuum, &c.) Ego, inquit, animo ardebam vt collectis quamplurimis vel arcem defenderem, sed iam etiam ipsa fuerat capta, id est denique Panthus arcis eiusdem sacerdos & Phœbi, violentia inde periculi prȩsentis exclusus, repente apparuit, & licet telis hostilibus fuisset elapsus, qa tantę fuit pietatis ac religionis, officij sui etiam in vltimo discrimine non est immemor factus. nam secum auexerat omnia, quę in illa arce colebantur. portabat quippe suis manibus sacra: portabat & deos victos, vt ostenderet humanum auxilium aduersus eam vim non fuisse necessarium. cui ipsi quoque dij ꝑ se resistere nequiuerunt. Paruumq; nepotem ipse trahit. quoniam fugiētis passibus non valebat occurrere, trahebatur, cursuq; amens ad limina tendit. tutis exclusis ad non tuta confugiens, plenam testabatur amentiam, cum eo fugiens curreret, vbi cum ipsis dijs potuisset incendi. ¶ Quo res su. lo. Panthu? qu. pr. ar?) Interrogatio breuis pro ratione temporis sumpta, quę sita etiam pro persona fugientis, qui se ac deos, ac nepotem hostili violentiæ subtrahere cupiebat, pro eius quoque persona, qui aduersa licet celeriter volebat audire, ait ergo, Quo res summa loco Panthu? summa rerū est malarum vel bonarum, concinna definitio, qua celerius exprimi possint aduersa, vel prospera. quam prendimus arcem? arx est secunda defensio, inuenta iccirco, vt euictis muris ipsa succedat. recte ergo quæsitum est, quam prendimus arcem. videbat enim fugientem Panthum ab arce cum ipsis dijs euidenter exclusum, & sciebat nullam esse aliam præter ipsam. nouerat quoq; ex insinuatione prȩterita Hectoris, hostili multitudine iam muros esse possessos. ¶ Vix ea fatus eram, ge. q. t. re. Venit summa dies.) Miram in respondendo celeritatem posuit, extitisse pro ratione temporis supradicta, & pro ratione personarum fugientis, scilicet & audire cupientis, antequam interrogationi meę finem feci: ille misso verbis gemitu talia reddidit. Cum propositionibus omnibus responderi conueniat, hoc vel maxime loco prędicanda vehementer est poetæ nostri artificiosa subtilitas. iisdem enim verbis eademq; breuitate & instruxit inscium, & quæ summa esset rerum, plene perdocuit. Ille dixit, quo res summa loco, hic dixit venit summa dies. ¶ Et ineluctabile tempus dar.) Hoc est quod luctando superari non possit. Venit, bis accipiendum est, vt sit venit dies, venit tempus. ¶ Fuimus Troes, &c.) Interiit, inquit, totum quicquid, apud nos fuit. Expressa rerum summa incipit dicere quid geratur vel quid viderit, quamuis & hoc possit ad summam rerum pertinere. ¶ Ferus omnia Iuppiter ar. tr.) Ferus Iuppiter moraliter positū,

positum. In aduersis enim nimio malo, vel certe vt putamus iniusta ex causa commoti, etiam deos male tractam⁹. vnde ergo ferus, ipse ostendit dicens, omnia quæ apud nos fuerant lęta, transtulit in Græcos, & sic nos nimia feritate ꝓstrabit, vt cui noceret postea non haberet, nullus. s. reseruatis. Argos oīa transtulit, hoc ē felicitatē Iliensem Argos transtulit. Argos non ad Argos, q̃si ad Gręcos, sed ad ciuitatem q̃ Argos diceretur. ¶ Incensa Danai d. in. v.) Non pugnant adhuc Gręci, sed securi de victoria dominant̃, vtpote ardente vniuersa ciuitate. ¶ Arduus armatos m. in m. a. Fun. e.) Magna perturbati hominis & metuentis prosecutio. cum enim iam equus fudisset armatos, omissis rebus perfectis, quasi adhuc gererentur, quæ transierant, fundit, inquit, non fudit, modus enim imperfectus maiorem terrorem facit. ordinatur autem sensus sic, arduus equus in medijs mœnibus astans fundit armatos. ne incipiat esse vitium, si dicamus in medijs mœnibus fundit. ¶ Victorq; Sinon incendia miscet Insultās). Cum teneretur inter initia Sinon, Insultabant captiuo Troiani. vni omnes. nunc ipse vniuersis & patriæ ad cuius interitum fouebat incendia hostis magno animo, qui necessarie faciebat tunc insultationem. hoc fuit, quod dicit. ¶ Portis alij bipatentibus adsunt Millia quot magnis nunquam venere Mycęnis.) Ecce etiam hic portarum bipatentium significatio est. supra enim dixit, portisq; patentibus omnes accipiunt socios, atq; agmina socia iungunt. ostendit vnam portam, quæ ingredientibus atque regrediētibus muris incolumibus fuerat prȩparata: alteram dicit, quæ diruta murorum parte fuerat patefacta: vt equi moles immensa posset induci. per has ergo portas cum pauloante Poeta dixisset. omnes accipiunt socios atque agmina conscia iungunt, hic quoq; illo imperfecto modo vtitur Panthus vt metum maximum referendo confirmet, adsunt, inquit, millia quot magnis nunquam venere Mycęnis. quasi non Tenedo remeassent, quos habuit Troia. Dicitur iam causa, propter quam nec Panthus fugere extra patriam potuit, nec Aeneas secundum Hectoris sententiam valebat exire. ¶ Obsedere alij telis angusta viarum Oppositi, stat ferri acies mucrone coru. Stri. para. neci.) Omnia, inquit, aduersa sunt, & in eum desperationis cardinē ducta, vt nec consistere in patria q̃squā sine pernicie possit, nec saluti fugiēdo cōsulere. ¶ Vix pri. prę. tentant &c.) Cum supra dixerit cęduntur vigiles, quō hic dicit: vix primi prȩlia tentant portarū vigiles, & cęco Marte resistunt? aut non oēs cæsi tunc fuerant, cum hostis muros intraret, & reliqui resistebant. aut illis omnibus cęsis aliarum portarum vigiles vtcunq; certabant.

ASCENSIVS.

¶ Ecce autem telis, &c.) Describit occursum sacerdotis ex arce decurrentis, abs quo & sacra recepit, & vrbem captam verius didicit, de qua re disserit Donatus sic. ¶ Ecce autem.) Aduentu Pāthi, spem conceptam arcis defendendæ amittit. At ille, non metu hostili deterritus erat: vt non ferret secum quidquid deorum in arce colebatur. Portabat enim sacra, & deos victos, vt ostenderet humanum auxilium aduersus eam vim, non fuisse necessarium: cui ipsi quoque dij resistere pro se non potuerant. ¶ Amens.) A tutis exclusus, ad intuta fugiens, ostendebat plenam amentiam. ¶ Quo res summa.) Interrogatio breuis pro ratione temporis sumpta. Quæsita etiam pro persona fugientis, & pro eius qui licet diuersa maturet, tamen scire cupiebat. Summa rerum est bonorum & malorum, concinna definitio, qua celerius exprimi possint aduersa vel prospera. ¶ Quam prendimus arcem.) Arx est secunda defensio, vt euictis muris ipsa succedat. Recte ergo quæsitum quam prendimus arcem. Intelligebat enim ex fuga Panthi arcem captam, neque aliam prȩterea esse. Vix ea fatus. Prȩdicanda artificiosa subtilitas poetę in respondendo. Iisdem enim verbis: & eadem breuitate instruxit inscium: & quę summa esset rerum perdocuit. Ille enim, Quo res summa loco Pāthu? Hic venit summa dies & ineluctabile. Quod luctando superari non potest. ¶ Ingens gloria Teucrorum.) Periit quidquid apud nos floruit. ¶ Dardaniæ, fuimus.) Periit quidquid apud nos erat. ¶ Ferus.) Nam

in aduersis, etiam deos male tractamus. Ferus: quia omnibus ad Graecos traductis, nihil nobis reliqui fecit. ⁋ Argos.) Non ad Argos .i. Graecos, sed in eam vrbem. ⁋ Dominatur.) Non pugnāt sed ardente vrbe, securi de victoria dominantur. ⁋ Fundit.) Nam quāuis iam fudisset, tamen ex perturbatione animi adhuc equum fundere armatos putabat. ⁋ Insultans.) Refert gratias nam interuentu eius, Troiani certabant illudere capto. ⁋ Portis bipatentibus.) Ostendit vnam portam, quę ingredientibus, atque regredientibus in muris, pręparata fuerat. Altera, quae dirutis muris, fuerat patefacta: vt equi moles immensa posset induci. Per has portas dixerat poeta, immissos hostes: vt omnes accipiunt socios a.a.c.m. Verum Panthus eadem ratione adhuc immitti dicit. ⁋ Obsedere.) Causa ponitur, cur Aeneas & Panthus fugere non possent.

Ordo. ℭ Ordo est. Autem, pro sed, ecce .q.d. pręter spem, dum ad arcem defēdendam accederem, Panthus sacerdos ille (quod nomen, vltimā producit, diphthongo graeca) elapsus telis Achiuum, id est Graecorum: Panthus, dico, Otriades .i. Otrii filius, sacerdos arcis, & Phoebi .i. templi Phoebi, quod erat in arce: ecce inquam ipse, id est ipsemet, non per ministros: trahit manu nepotem paruum, & sacra, & deos victos, merito ridet hoc diuus Augustinus: nā si dii, quomodo victi? veruntamen gentiles posuerunt superiora & inferiora numina: deosque etiam simulachra vocabant: quae quia transferenda erant, victa dicit poeta: & paruum nepotem: Seruius dixit, septimam esse syllepsim, id est conceptionem, quae reuera in accidentibus non est, sed in sensu: non trahebat sacra nec deos: sed ferebat deos manu qua paruum nepotem post se trahebat: & ipse amens, id est sine mente, perplexus & attonitus: tendit ad limina, scilicet mea, per quod ostendit Aeneas, omnium consensu vir optimus habitus, cum ad eum & mortui & viui, sacra Troiana referrent: & supple inquam (sed vt rem praecipitem depingeret poeta: verbum reticet: etiam in interrogatione) o Panthu, quo loco, id est quo statu: aut reuera quo loco est, supp. res summa, id est sacra & diuina: quasi dicat, quo fugis, dimissa te diuina? quam arcē prēdimus, si hanc deserimus? quasi dicat hanc potius tutandam. Vix fatus eram ea .s. pauca verba: cum supple Panthus: reddit, id est respondet talia, gemitu, id est gemendo, aut cum gemitu. Summa .i. nouissima, aut vltima dies, id est tempestas Dardanię, id est regni Troiani: venit, id est transacta est: & tempus .s. fatale: ineluctabile, id est nulla lucta superabile venit: nos Troes fuimus .i. actum est de nobis: quia non amplius futuri sumus: & Iliū .i. pręcipua vrbs in Troia fuit: & ingens gloria Teucrorum fuit. Iuppiter ferus .s. in Troianos: qui etiam progeniem suam non defendit: trāstulit omnia .i. omnes res .s. imperium, ac regnum Argis .i. Argos: Danai dominantur in vrbe incensa: equus .s. Palladi destinatus: astans ī mediis moenibus: fundit, id est abunde emittit armatos: & Sinon, scilicet perfidus ille, cui vita data est: victor .i. voti cōpos, miscet incendia: qui dixerat, Seruataque serues Troia fidem: nec satis est qđ miscet, id est mistum facit sine discrimine incendia, sed id facit insultans, scilicet in nos victos: quę res indignissima est, adsunt dico. Alii, adsunt portis bipatentibus, id est vtrinque patentibus .i. per portas bipatentes: recepti, supp. ad tot millia, quot millia nunquā venere magnis Mycaenis: quod dicit, quia ita visum est: aut quia nunquam tot apparuerunt bellaturi, quot nunc vrbem depopulaturi: aut vt Aeneam a congressu deterreret: alii oppositi .s. iis qui ad defensionem forte occurrere tentarent: obsedere telis quibus eminus inuadere possent & quę cum nox esset, euitari nequirent, vnde dementiae esset moliri, in eos congressum obsedere dico .i. obsederunt. (Est .n. pręteriti perfecti temporis: & ita obsedere, non obsidere, legendum) angusta .i. angustias viarum: acies ferri: stat .i. horret: stricta .i. nudata, & parata neci .i. ad necandum, aut ad necem inferendam: & vix primi vigiles portarum .s. aliarū, nō earum per quas ingressi erant Graeci (de illis .n. dictum est, Caeduntur vigiles, nec tamen intelligam propter hunc locum illud dictū esse de vigilibus arcis, vt Ser. illic.) Vix tentant praelia: & resistūt Marte .i. bello caeco .i. nocturno: aut furore Martio, qui excęcat: cū dementiae sit tam paucos cum tot concurrere.

Talibus Otriadae dictis, & numine diuum ÆNE.
In flammas, & in arma feror, quo' tristis Erinnys,
Quo' fremitus vocat, & sublatus ad aethera clamor.
Addunt se socios Ripheus, & maximus armis
Iphitus, oblati per lunam, Hyppanisque, Dymasque.
Et lateri adglomerant nostro, iuuenisque Coroebus
Mygdonides: illis qui ad Troiam forte diebus
Venerat, insano Cassandrae incensus amore:
Et gener auxilium Priamo, Phrygibusque ferebat
Infelix, qui non sponsae praecepta furentis
Audierat.
Quos vbi confertos audere in praelia vidi:
Incipio super his. Iuuenes fortissima frustra
Pectora, si vobis audentem extrema cupido
Certa sequi, quae sit rebus fortuna videtis.
Excessere, omnes adytis, arisque relictis,
Dii, quibus imperium hoc steterat, succurritis vrbi
Incensae, moriamur, & in media arma ruamus,
Vna salus victis, nullam sperare salutem.
Sic animis iuuenum furor additus, inde, lupi ceu
Raptores atra in nebula, quos improba ventris
Exegit caecos rabies, catulique relicti
Faucibus expectant siccis: per tela, per hostes
Vadimus haud dubiam in mortē, mediaeque tenemus
Vrbis iter: nox atra caua circūuolat vmbra.

SERVIVS.

ℭ Numine diuū.) Subaudis tali, hoc est mala iniiciente desideria. ⁋ Erinnys.) Impatientia animi hoc loco. ⁋ Et sublatus.) Et vnde sublatus. ⁋ Adglomerant.) Adglomerantur. ⁋ Mygdonides.) Patronymicum est. Nam si gentis esset, Mygdonius diceret. Nullum enim gentis nomē in des, exit. Hunc autem Choroebum stultum inducit Euphorion, quem & Virgilius sequitur: Dans ei, Dolus an virtus quis in hoste requirat? Cum sit turpis dolo quaesita victoria. ⁋ Et gener.) Gener dicitur & qui est, & qui esse vult, vt hic indicat locus: sicut etiam maritus. Vnde est, Quos ego sim toties iam dedignata maritos. ⁋ Pręcepta.) Propter illud, Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris. ⁋ Furentis.) Vaticinantis. ⁋ Incipio super his.) His incipio. ⁋ Super.) Insuper: quia iā audebant, vnde paulopost, Furor additus. ⁋ Iuuenes fortissima frustra.) Ordo talis est, Iuuenes fortissima' pectora, frustra succurritis vrbi incensę, quia excesserunt dii. Vnde si vobis cupido certa est me sequi audentē extrema. ⁋ Moriamur, & in media arma ruamus.) Obscuritatem autem facit hoc loco & synchesis, id est hyperbati longa confusio, & falsa lectio. Nam multi audiendi legunt, multi audendi. Sed neutrum procedit. Ergo audentem legendum est. ⁋ Excessere.) Quia ante expugnationem euocabātur ab hostibus numina ꝓpter vitanda sacrilegia. ⁋ Quibus.) Subaudimus auxiliantibus. ⁋ Vna salus victis, nullam sperare salutem.) Plerunque desperatione robur augeť. vt Statius, Est vbi dat vires nimius timor. Item scimus mortem captiuitatis esse remedium. Hoc ergo suadet, vt aut desperatione vincant: aut vitetur morte captiuitas. ⁋ Salus.) Nunc remediū. ⁋ Lupi ceu.) Hoc ad ferocitatē pertinet. ⁋ Nebula.) Ad noctē. ⁋ Catuli.) Ad liberos, coniugesque. ⁋ Exegit.) Exclusit, de latebris scilicet: vt Terētius, Spectandę an exigendę sint vobis prius. ⁋ Caua vmbra.) Bonū epitheton. Naturale enim est, vt obscurum sit omne concauum.

DONATVS.

ℭ Talib⁹ Otriadę dictis &c.) Cum talia, inquit, mihi Panthus insinuasset, quasi quodā deorum numine sic fui accensus, vt desiderarem mori. dixerat enim pulchrūque mori succurrit in armis. ecce hic dixit, in flammas & in arma feror: vt ostēderet in tanto discrimine ciuitatis & desperatiōe omnium rerum mori se maluisse quā viuere. ⁋ Quo tristis Erinnys Quo .f. v. & su. ad ae. cla.) Illo ibam, inquit, vbi maxim⁹ fuerat clamor, hoc est vbi maximum periculum fuit, & facilior mortis occasio. ⁋ Addunt se socios Rhipheus, &c.) Dicturus plurimorum nomina, ne olum facta continuatione odiosam faceret narrationem, interposuit quę desperatione facta fastidiū remoueret. vnde ordinatur sensus hoc modo. addunt se socios & lateri agglomerant nostro oblati per lunam Rhipheus, Iphitus, Hyparisque, Dymasque Coroebus. hic quęritur cur dixerit oblati ꝑ lunam. cum ipse superius posuerit. Vertitur interea coelū, & ruit Oceano nox, Inuoluens vmbra magna, terramque polumque, Myrmidonumque dolos, hoc ne sit vitium, talem vt supradictum est noctem

noctem debemus accipere, quales sunt plerunque cum luna non per omne spatiũ noctis apparet. ¶ Quos vbi consertos &c.) Multum quippe persuasio valet, vbi iam inest voluntas persuasiõi ipsi consentiens. si enim possunt intuiti, quo velis trãsduci sententia, eo magis facilius trahitur vniuscuiusque mens, si persuasio eã volentem paratamque reperiat. ¶ Iuuenes fortissima frustra Pectora &c.) Sensum loci istius, quo facilius intelligatur, ordinamus hoc modo. Iuuenes fortissima pectora quę sit rebus fortuna videtis, Excessere omnes adytis arisque relictis dii, quibus imperium hoc steterat, frustra succurritis vrbi incensæ. si vobis audendi extrema cupido certa sequi moriamur, & in media arma ruamus. vna salus victis nullam sperare salutem. Intellectus sic accipiendus est, iuuenes quidem estis fortissimi, & de fiducia virtutis in bellũ prõpti, cupitis aduersis patriæ subuenire, sed auxilium vestrum incẽsę vrbi quid proderit? Non est igitur frustra laborandum vel maxime cum ea, quam dii sui deseruerunt, qui eius imperium tuebãbantur, & quoniam in omnibus preuenti sumus, moriamur si nõ pro ipsa, vel post eius interitum, & in armatos ruamus voluntate promptissima. Vna enim salutis via est victis, si salutem quam veri non possunt desperando contemnant. ¶ Sic animis iuuenũ furor additus.) Tantum, inquit, valuit persuasio mea, vt ętatis iuuenum voluntatisque intentio furore quodam ferretur accensa. ¶ Inde lupi ceu Raptores &c.) Secundum necessitatem temporis miram comparationem induxit. lupus enim improbissimum genus est animalis, sæuũ satis, & in prædam semper ac vehementer intentum, & tunc magis quando catulos habet, cui nihil aliud aptum sit ad complendas insidias, quam caligo ac tenebræ, salutem sic contemnens vt sine eius desperatione viuere non possit, cõtraria iugiter cogitans, vt quod optat inueniat. Ita, inquit, & nos apta in pericula ruebamus. neque enim dubia pernicies fuit, cum ferremur per mediam vrbem, per consertos hostes, & armatas strictis mucronibus dexteras, vnum habentes in subsidio, quod tenebrosę noctis auxilio iuuabamur. noctis istius, qua interitus extitit Troiæ, varietatem Virgilius posuit. In prima enim eius parte dixit, Vertitur interea cœlum & ruit Oceano nox, inuoluens vmbra magna, terramque polumque Myrmidonumque dolos. sequenti in parte dixit, Tacite per amica silentia lunæ. Item ait, oblati per lunam, nunc nox atra caua circũuolat vmbra. Diuersitas ista hoc genere videtur posse dissolui, vt iam diximus, vt nos illa nec tota habuerit tenebras, nec omnis ex radiis lunæ fuisse videatur illustris. si ergo primum noctis tempus fuit tenebrosum, sequens vero superueniente luna probatur illustre, atque ita vt in diem quoque durare potuisset. quomodo hic dicitur nox atra caua circũuolat vmbra. debet enim conuenire in ista luporum comparatione, etiam noctis similitudo. quæ tunc insidiis apta est, cum dẽsatur tenebris, hic accipere possumus perseuerasse quidem lunam, sed fumo obscuratum eius lumen, qui ex magno ciuitatis incendio vomebatur.

ASCENSIVS.

¶ Talibus Otriadę, &c.) Docet Aeneas quomodo dictis Panthi, quasi numine quodam accensus in flammas, & in arma ruit: vtque socios Troianos quos offenderat, cohortatus est. In qua cohortatione, mirus artifex poeta, animum furore raptum, prorsus depingit: ita vt non series, sed furor in verbis conspicetur: neque ea verborum implicitas, & confusio vitio, sed summæ laudi danda est poetæ. Solent enim peritissimi talem cuique sermonem dare, qualis ipse qui loquitur est: vnde Flaccus in de arte. Format eni natura prius, nos intus ad omnem Fortunarum habitum iuuat, aut impellit ad iram: Aut ad humum mœrore graui deducit, & angit: Post effert animi motus interprete lingua. Quia ergo Aeneas animum furore percitum, & non sat rationis in armis habuit, bene datur illi sermo implicitus & intricatus. de quo Donat. dicit sic. ¶ Numine diuum.) Nam sic sum accensus verbis Panthi: quasi deorum numine sim adflatus. ¶ Clamor.) Ergo ibi maior erat cędes, vnde mors facilior. ¶ Addunt se socios.) Ne narratio multorum noium, ex similitudine fiat odiosa, mirifice distinguit interpositione verborum. Sed ordina: Addunt se socios, & lateri adglomerant nostro, oblati per lunam, Rhipheus, Iphitus, Hypanis, Dymas, Corœbus, per lunam, nam principium huius noctis, luna caruit, sequentia habuerunt. Iuuenes, ordo est, Iuuenes fortissima pectora, Quę sit rebus fortuna videtis, Excessere omnes adytis, arisque relictis Dii, quib⁹ imperium hoc steterat frustra succurritis vrbi, Si vobis audendi extrema cupido eam⁹, moriamur, & in media arma ruamus, Vna salus victis, nullam sperare salutẽ, ergo iuuenes fortes estis, & prompti: sed auxilium vestrũ incensæ vrbi quid ꝓderit? sed vna est salus victis. si salutem quã tueri non possent, desperando cõtẽnant. ¶ Inde, lupi ceu.) Mira cõparatio. Lupus enim improb. & sęuus est, & in prędã intentus, prȩsertim cum catulos habet: cui quidem aptissimę tenebrę sint, ad cõpiendas insidias: sic & nos auxilio vnico noctis in hostes ferebamur. ¶ Oblati per lunam.) Nã luna tã exorta erat, sed qũo paulo ĩfra: Nox atra caua circũuolat vmbra: intellige debere conuenire ĩ luporum comparatione, etiã noctis similitudinẽ: sed hic accipiam⁹ perseuerare lunam: sed fumo ex incendio proueniente obscuratũ eius lumẽ esse. ¶ Ordo est. Ego (inquit Aeneas) feror. i. impetu trahor in flãmas, & arma. s. vrbis incensę, & hostium incendentiũ: talibus dictis Otriadæ. s. Panthi Otrii filii: & numine diuum, sup. tali: hoc est inciente mala desideria: vel tanquã numine: eo quo Erinnys tristis. i. impatientia animi, & fremitus, & clamor sublatus. i. sursum latus: ad æthera: vocat. s. me. Ripheus & Ephitus (alii tamen Iphitus legunt) maximus armis. i. aut rebus bellicis, aut cũ armatus esset: oblati per lunã q̃ tunc exorta erat, sed parum lucebat propter fumum & puluerẽ, ac vmbras murorũ adhuc extantium, addunt se socios, & etiã Hypanis & Dymas: adglomerant, sup. se. i. associãt nostro lateri: & Corœbus iuuenis Mygdonides. i. Mydonis filius: qui venerat illis diebus. i. pauloante forte ad Troiam: incensus: insano, id est valde magno amore Cassandrę, filię Priami: & vatis, & gener. i. vt gener esset, aut tanq̃ gener, quia gener esse cupiebat: ferebat auxiliũ Priamo, & Phrygibus. s. reliquis, sed more suo separat ducem ab exercitu, & regem a populo existens infelix qui. i. vtpote qui non audierat (audierat quidem, sed nõ crediderat vera esse). i. nõ pfecerat obediendo: pcepta, spõsæ. s. Cassandrę: furentis. i. vaticinantis: nã vaticinantes, eo qđ spiritus in eis prędominaretur, furore rapiebantur: furore autẽ diuino percita præcepit, vt in patriã rediret, eo quod Troia propediẽ peritura esset: sed non credidit: quia (vt dictum est) Apollo fidem vaticinio Cassandrę abstulerat: quos. s. viros dictos vbi ego vidi consertos. i. instructos in prȩlia: audere. i. audentes esse: incipio his. s. verbis sequentibus: super. i. insuper: & vltra audentiam eoꝝ. O iuuenes, appositorie, fortissima pectora vos succurritis frustra vrbi incensæ, quia omnes dii, quibus imperium hoc steterat. i. authores & conseruatores imperii nostri, excessere adytis, id est sacrariis arcanis: & aris relictis. s. a se: & numine suo. (q. d. non opus est eos euocare, quia sponte sua exierunt: id aũt nouerat ab Hectore & Pantho. Moris aũt erat (vt docet Liuius) iis qui vrbẽ aliquã expugnare volebant, deos in quorum tutela ea vrbs esset prius euocare, huiusmodi carmine. Si deus, si dea est, cui populus, ciuitasque. N. est in tutela, teque maxime ille qui verbis huius populique tutelam recepisti precor, veneror: veniamque a vobis peto, vt vos populum, ciuitatemque. N. deseratis: loca, templa, sacra, vrbemque eorum relinquatis: atque ab iis abeatis, eique populo, ciuitatique metum, formidinem, obliuionẽ iniiciatis, proditique. N. ad me, vosque veniatis, nostraque vobis loca, templa, sacra, vrbs acceptior, probatiorque sit. Mihique po. N. militibusque meis prepositi sitis, vt sciamus, intelligamusque. Si ita feceritis, voueo vobis templum, ludosque facturum. hoc autem carmen, conditum erat in euocatione deorũ Carthaginen. a Romanis, vnde pro. N. potest poni Carthaginen. & Roma.) excessere ergo omnes dii adytis & aris relictis: sed si certa cupido audendi. (sic Donatus legit) extrema, scilicet pericula mortis: aut si certa, id est omnino deliberata cupido, id est cupiditas, est vobis sequi: me audentem extrema, id est summa pericula: nihilominus videtis quæ fortuna sit rebus. (quasi dicat pessima: quia dii excessere adytis, sed si vobis ea cupido est: moriamur, & ruamus in media arma. s. hostium. i. irruamus ĩ hosteis armatos morituri: vna salus est victis: hoc est id solum nobis saluti esse poterit, nullam sperare salutem. i. si vt desperantes de salute, & certi de morte audacissime irruamus in hosteis. Furor (inquit Aeneas) additus est: sic, id est per talem cohortationẽ meam: animis iuuenum, qui cohortandi sunt: & nos vadimus inde, id est deinde in mortem: haud. i. non dubiam. i. certã, per tela, per hosteis: & tenemus iter mediæ vrbis, vbi plurimos hosteis offendere sperabamus: & nox atra. s. fumo, & nubibus, circũuolat vmbra caua: aut domorum cauatarum incendio cum soli muri aut parietes lapidei extarent: aut quæ semper caua est, cum corpus non habeat, licet a corpore producatur: vadimus (inquam) inde, ceu tanquam essemus: aut sicut vadunt lupi raptores. i. prędatores in atra nebula: quos cæcos. i. exccęcatos furore: rabies ventris, id est fames: improba. i. inducens ad dira & improbanda facinora exegit, id est extra lustra & latebras suas expulit: q; ꝑ &: quos catuli relicti expectant: siccis, id est sitibundis: aut esurientibus faucibus, id est quos catuli famelici expectant: & est aptissima comparatio.

Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet? aut possit lachrymis æquare labores?
Vrbs antiqua ruit multos dominata per annos,
Plurima perq; vias sternuntur inertia passim
Corpora, perq; domos, & relligiosa deorum
Limina, nec soli pœnas dant sanguine Teucri,
Quondam etiam victis redit in præcordia virtus,
Victoresq; cadunt Danai: crudelis vbiq;
Luctus, vbiq; pauor, & plurima mortis imago.
Primus se Danaum magna comitante caterua
Androgeos offert nobis, socia agmina credens
Inscius, atq; vltro verbis compellat amicis,
[Festinate viri: nā quę tam sera moratur ANDRO.
Segnities? Alii rapiunt incensa, feruntq;
Pergama, vos celsis nunc primum à nauibus itis.
[Dixit: & extēplo (neq; enim responsa dabant ÆNE.
Fida satis) sensit medios delapsus in hosteis.
Obstupuit, retroq; pedem cum voce repressit.
Improuisum aspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusq; repente refugit
Attollentem iras, & cœrula colla tumentem.
Haud secus androgeos visu tremefactus abibat.
Irruimus, densis & circunfundimur armis,
Ignarosq; loci passim & formidine captos
Sternimus: aspirat primo fortuna labori.
Atq; hic exultans successu, animisq; Corœbus.
[O socii, qua prima (inqt) fortuna salutis COROE.
Monstrat iter, quaq; ostendit se dextra, sequamur.
Mutemus clypeos, Danaumq; insignia nobis
Aptemus, dolus, an virtus, quis in hoste requirat?
[Arma dabunt ipsi sic fatus deinde comantē AENE.
Androgei galeam, clypeiq; insigne decorum
Induitur, lateriq; Argiuum accommodat ensem.
Hoc Rhipheus, hoc ipse Dymas, omnisq; iuuentus
Læta facit, spoliis se quisq; recentibus armat.

SERVIVS.

¶ Quis.) Etiam Graecorū: vt, Quis talia fando. ¶ Lachrymis ęquare labores?) Hypallage, pro, laboribus æquare lachrymis, vt Dare classibus austros. ¶ Vrbs antiqua.) Vel nobilis: vel quia duob⁹ millibus octingentis annis regnasse firmatur. ¶ Sternuntur inertia passim.) Aut non repugnātia, vt, Pecora inter inertia votis Optat aprū. Aut inertia dum occidunt, vt Imbellē auertis Romanis arcibus Indū: hoc est auertēdo ostēdis imbellē. ¶ Relligiosa.) Gradatim ascēdit. Sane relligio geminatur l propter metri necessitatem. ¶ Pœnas dant.) Moriunt indigne: hoc enim proprie significat. ¶ Redit in præcordia virtus.) Atqui ait Horatius, Nec vera virtus cum semel excidit, curat reponi deteriorib⁹. Sed snię nō semper generales sunt: sed interdū pro negociorum qualitate formant. ¶ Victoresq; cadūt Danai.) Generaliter dixit victores. ¶ Plurima mortis imago.) Aut definitio timoris est, aut varietas mortis ostenditur. ¶ Ardrogeos.) Græca est & Attica declinatio. Vñ est, In foribus lethū Androgeo. Facit enim ὁ ἀνδρόγεως τοῦ ἀνδρόγεω. ¶ Viri.) Increpantis est. ¶ Sera segnities.) Quæ seros facit. i. tardos: vt, Mors pallida. ¶ Feruntq; Pergama.) ἐμφατικῶς: vt. Iliū in Italiā portās. ¶ Itis.) Pro venitis. & contra Terētius, Nisi ego ad mercatū venio: pro eo. ¶ Fida satis.) Bene addidit fida, vt ostenderet symbolum, quo vtebantur in bello. ¶ Medios.) Manifestos, vt, Medioq; ex hoste recepi. Et, Quāquam in media iam morte tenetur. ¶ Aspris.) Synæresis est, vt Compostus. ¶ Anguem.) καταχρηστικῶς. ¶ Humi nitens.) Incedens per humum. & est aduerbium. ¶ Abibat.) Bene imperfecto vsus est. ¶ Non enim abiit. ¶ Ignarosq; loci.) His circunstantiis ostendit a paucis plures potuisse superari. ¶ Aspirat.) Fauet, vt, Aspirant auræ in noctem. Vnde & fauor, aura dicitur: vt, Gaudēs popularibus auris. ¶ Successu exultans.) Felicitate: quod est stultitię. ¶ Qua prima, inquit, fortuna. Non quæ prima, sed qua primum. Est autem hypallage, vt, Ibant obscuri sola sub nocte: pro ipsi soli. Quę fit non ornatus causa: vt, Pars in frusta secant: sed necessitatis. ¶ Clypeos.) Maiora scuta, quibus latemus, ἀπὸ τοῦ κλίνειν τὸ σῶμα. ¶ Insignia.) Arma omnia. ¶ Arma.) Subdistingue, vt sit quasi interrogantis. ¶ Comantem.) Aut cristatam, quia de caudis animalium habebant cristas, vt Cristaq; hirsutus equina. Aut comas habentem, vt Statius, Non ego in terga comantes Abantiadas. ¶ Insigne decorum.) Ornamētum decorum. Non. n. sunt duo epitheta, quod apud Latinos vitiosum est. Fecit hoc tamen Virgilius in paucis versibus, qui tamen emendati sunt, vt Lēta quibus torno facilis superaddita vitis. cum ante Facilis fuerit. ¶ Induitur.) Quia multa inerant in scuto lora, quibus manū inserebant, vt Clypeoq; sinistrā Insertabam aptans. ¶ Hoc ipse.) Multi hic distinguunt, & ad Aeneam referunt.

DONATVS.

¶ Quis cladem illius noctis &c.) Meminerat se dixisse, quis talia fando Myrmidonum, Dolopumue, aut duri miles Vlyssi, Temperet a lachrymis? hoc ipsum hic quoque repetiuit, multiplices, inquit, dolores & vel maxime proprios, cuius animus potest referre sine lachrymis? aut labores tantos verbis æquare? hanc generalitatem incipit enumerare per species, afferens in ipsa relatione personam præcipui ciuis & deorum religiosi cultores, speciesq; ipsius diuidit in ea, quæ maiores possent gemitus excitare. ¶ Vrbs antiqua ruit multos dominata per annos.) Cecidit, inquit, vrbs antiqua, ruit doloq; perit patria, quam vtique religiosus ciuis optabat sibi esse superstitem. perit, cui⁹ imperium per annos infinitos floruit, ruit antiqua. antiquum nobile & maximi meriti veteres posuerunt. nihil enim potest esse diuturnum, nisi quod sit firmum & dignum, quod debeat etiam futuris seculis reseruari. huic igit̃ nobilitati patriæ suæ comparat tēpus quo ipsa cum ciuibus atque vniuerso imperio & opibus suis absumpta est. felicitas, inquit, tātorum temporum vnius noctis spatio aduersante subuersa est. fuit ergo etiam consideratione temporis dolor. Cum enim perdita gemerētur, quæ inimicæ noctis vnius angustiis exclusa latitudine longęuę felicitatis exciderant, adiecit miseranda, quorum alia significabant indignitatem rerum, alia crudelitatem hostium, postremo alia, quæ in deos quoque admissa sacrilegia testarentur. Indignitas fuit quod interfectorum corpora oppleuerant vias, quę aliter vici appellantur, & contra suum decus non meruerāt hunc exitum talēq; mortis casum subire cum caderent. Ecce exequitur, quod præter ciuis affectum etiam de contēptis numinib⁹ dolet, vtpote deorum antistes præclarus & cultor. ¶ Perq; deos, inquit, et relligiosa deorum Limina.) Vt non tantum vici, verumetiam priuatę domus, tēpla quoque humanis corporibus plena & cęsorum hominum sanguine redundarent. tantum hic addidit, vt relationis inuidiam gradatim faceret grauiorem. quid enim deterius dici potuit accidisse, quā illo vsq; Troianorum mala fuisse progressa, vt homines, qui hostiarum sanguine placare consueuerant deos, hos cruore proprio funestarent? Ita in vnum colligitur omnium infelicitas, vt periret primo patria cum regno atque opibus suis. ciues cæsi iacerēt in publico, aut in domibus suis aut certe in tēplis sub deorum occisi conspectibus, nihilq; iam reliqui foret, quod sine magno luctu videri potuisset. ¶ Quondam etiam victis redit in præcordia virtus, Victoresq; cadunt Danai.) Dicitur aliquid, quod a crimine victos excuset, cadebant etiam Gręci certantibus nobis, sed nihil proderat. iam enim constabat eos plenam victoriam cōsecutos. fuit tamen solatium in aduersis victi manibus cecidisse victorem. ¶ Crudelis vbiq; Luctus, vbiq; pauor, & plurima mortis im.) Quacunq; oculorum isset intentio sola lugenda cernebātur, & lachrymę. ¶ Androgeos offert no. so. ag. cr.) Inferiore in parte ostendit Virgilius auspicium dimicantibus Troianis oblatum, q̄ errauit Androgeus. nam hoc Corœbus coniectura collegerat. idem Androgeus socios suos existimās inertię & tarditatis obiurgans, sic arguebat, vt tamen in obiurgatione ipsa perfectam victoriam nuntiaret. Prima enim disciplina bellantium est obtinere gloriam, tunc demum venire in prędam cum totius gloriæ securitas fuerit procurata. Androgeus igitur ait, nos confecimus bellum, nos prędas egimus de hostibus victis & incensa omni ciuitate opes troianas in nostra lucra conuertimus, & vos tanquā nihil interea gestum sit, nunc primum venitis moris oibus implicati. ad hunc tractatum pertinet. ¶ Festinate viri &c.) Cū hec dixisset neq; responsum acciperet. cōsulto enim tacitū est, nec dissimilitudo

litudo linguarum corrigeret eius errorem, intellexit se se in manus hostium venisse. deniq; stupefactus cum se subtrahere niteretur, non valuit, cum esset nostro circundatus coetu. ¶ Improuisum aspris veluti &c.) Comparatio facta est quomodo sensit Androgeus hostilem se incurrisse congregationem per imprudentiam, & quomodo se subtrahere voluit. Iccirco addidit. ¶ Haud secus Androgeus &c. Vt ostenderet errore confusum se fugiendo explicare nequisse. & dicit quomodo factum sit. ¶ Irruimus densis & ci.a. Ig.q.lo.p.& tor.ca.Ste.) Cum vidissemus, inquit, errore captos hostes metu, & ignoratione quoq; loci confusos irruimus, inquit, densis & circunfundimur armis, hoc est in circuitum fundimur, & vniuersos occidimus. Solum induxit loquentem Androgeum, solum se subtrahere voluisse. dixit tantum ignaros q; loci & formidine captos sternimus .i. occidimus, vt ostenderet non solum eum fuisse sed plurimos. licet & supra dixerit, primus se Danaum magna comitante caterua. quod autem dixit Græcos metu & locorum ignoratione confusos, hoc proculdubio proficiebat Troianorum commodo, qui nec metu premebantur neq; locorum cognitionem plenissimam retinebant. ¶ Primo labori.) Primo labori, quod ait, intellectum duplicem potest demonstrare. vt primus labor habuerit prosperam fortunam, quam sequens non habuit, aut certe quia in primo ostendit, auspicium fortunæ ex hostis errore posse cæteros diuersis erroribus superari. ¶ Atq; hic successu e.a.q; Corœbus, O socii, qua prima, inquit, for.sa.&c.) propter amorem Cassandræ Corœbum venisse ad Troiæ auxilium superius dixit, propter eandem causam posuit etiam ex præsenti euentu gratulatum. deniq; primus suspicione ductus est, prospera esse posse futuræ dimicationis auspicia, si quod ostenderat exitus rerum, Troiani sequerentur. ait enim errore deceptus est hostis, errore cæteros possumus superare. deniq; hoc nobis fortuna monstrauit, satis proderit, si diuinum beneficium & intelligere velimus & sequi. Error eum suus decepit Androgeum. erroris sunt tenenda consilia, vt vniuersi mactentur. suadentis autem more subnectit consilium & possibilitatem faciendi, frustra enim vnicuiq; suadetur aliquid faciendum, nisi & via monstretur, qua fieri possit, & esse facile & commodum, fuerit demonstratum. Turpe autem non esse insidiis hostem vincere, & periculum præsens docere debuit, & captum de Græcis exẽplum. ¶ Mutemus clypeos da.q; insi.no. Aptemus.) Consilium Corœbi non quæsiuit nec difficulter inuenit. Offerebat enim prosperitas arma retrahenda prostratis. ecce vnum subsidium, maturandi vero nullũ afferebatur impedimentum, cum induere aliena arma expositis propriis non esset tardum, vel certe difficile. ¶ Dolus an virtus q.in h.re. Arma dabunt.) Optemus, inquit, vt sequatur victoria, quis postea quæsiturus est fraude an virtute vicerimus? ¶ Accommodat ensem.) Accommodat, dixit, commode apponit. ¶ Hoc Ripheus, hoc i.d.o.iu.læ.f.) Descriptio Corœbi omnibus seruit, qui hoc idem fecerunt, fecit.n.& Ripheus, fecit, inquit, etiam ipse, fecit & Dymas. & ne singulorum nomina specialiter enumerando moram faceret, transit ad generalitatem, simul etiam vitauit longæ dictionis horrorem, quem posset incurrere, si omnium percurreret nomina. Ait enim hoc fecit etiam cætera iuuentus læta. nec immerito posuit læta, videbatur.n. posse fieri, vt hoc fraudis genere obtinerent. ¶ Spoliis.) Spoliis ideo recentibus, quia mox fuerant retracta mactatis.

ASCENSIVS.

¶ Quis cladem, &c.) Recitat cladem & stragem, quam & ipsi iuuenes sic incensi ederant, & Græci victores: vt videbimus ex ordine: sed præmittamus Donatum qui ita differit. ¶ Quis cladem illius noctis?) Vt supra: Quis talia fando m.d.u. aut d.m.u. ¶ Vrbs anti.) Dolet quod periit patria, Antiquam, nobilem: & maximi meriti veteres posuerunt. Comparat ergo tempus, quod felicitas tot annorum, vnius noctis spatio, absumpta est: ergo cum perdita gemeret, vehementer mouebat tam longum spatium vna nocte absumptum, Adiecit miseranda: quorum alia significabant indignitatem rerum: alia, crudelitatem hostium: alia, sacrilegia in deos. Indignitatem, q̃ cæsi opplerent vias, quod proprias domos, quod per templa, quod pertinet ad sacrilegium. ergo eo processerunt Troianorum mala: vt qui hostiarum sanguine deos placare consueuerant, ii suo cruore eorum templa fœdarent. ¶ Nec soli) excusantur Troiani. Hoc tamen ad victoriam non poterat esse, sed erat ad solatium. ¶ Alii rapiunt incensa.) Obseruat militarem disciplinam, quæ est vt primum victoria, gloriaq; obtineatur: deinde, in prædam eatur. Ait igitur Androgeos, iam bellum confecimus, nos qui prædam egimus de hostibus victis. ¶ Recentibus.) Quia nuper erant detracta mactatis.

Hæc ille. ¶ Ordo est. Quis explicet .i. explicare: & consequi posset: fando .i. loquendo: hoc est, verbis cladem & funera illius noctis: quasi dicat nullus, quātæuis eloquentia præditus: aut quis posset æquare idest ad æquitatem, vt meriti sunt prosequi: labores idest miserias, & erumnas illius noctis: lachrymis idest plorando, & lachrymando: quasi dicat quod etiam nullus: quia vrbs antiqua id est nobilis & dominata per multos annos: quia (secũdum Seruium, per bis mille, & octingentos annos, fuerat tamen pauloante eam tempestatem, capta ab Argonautis: ruit .i. in excidium & desolationem, & plurima corpora inertia, id est inertium, nullam virtutem bellicam habentium, vt senum, semellarum, & impuberum: sternuntur passim, id est quasi per singulos passus: per vias .s. publicas: hoc est, per plateas, qui incensis domibus coacti sunt, effugere: & per domos quas prædaturi inuaserant, priusquam incenderent: & per limina deorum religiosa .s. Phrygibus olim, sed nunc a Græcis prophanata: (Solent enim, dum vrbs capitur, etiam nunc imbelles ad templa confugere.) nec soli Teucri dant poenas, id est plectũtur sanguine, id est effundendo sanguinem, quia virtus redit: quondam, id est aliquã do, aut subinde: in præcordia, id est ad sedes animorum etiam victis, aut virtus redit etiam victis: quondam, id est aliquando: prius, hoc est, vicissim, vincunt, & vincuntur Troiani, & Danai, id est Græci: victores, id est qui erant de exercitu victorum: licet non iidem simul & semel, vincere & vinci poterant: sed quia victoria adiudicatur iis, qui summo loco voti compotes sunt: & locum tutantur licet plures ex suis amiserint Græci, ergo victores si ad totam aleā belli respexeris: cadũt .s. per quosdam ex suis: luctus crudelis, sup. fit vbiq;: & pauor & plurima imago mortis, sup. est Vbiq;: Androgeos primus Danaum, id est Danaorum, hoc est Græcorum offert se nobis: magna caterua, id est magno agmine Danaum (potest enim bis construi) comitante, id est insequente eum: credens, sup. nos esse: aut agmina nostra esse: agmina socia, id est sociorum existens inscius, id est ignarus rerum: vel, atq; ipse inscius: compellat, id est alloquitur nos: vltro, id est insuper: verbis amicis, id est quibus alloquatur amicos. O viri, festinate, id est festinanter accedite, ad diripiendam vrbem: nam quę segnicies, id est pigrities & desidia: tam sera .i. tam tarda: moratur .i. detinet vos: alii .s. Gręci, socii nostri: rapiunt & ferunt .i. sportant: Pergama .i. res Troianorum: incensa .i. quorum vrbs incensa est: vos itis .i. venitis nunc primũ a celsis nauibus: dixit .s. Androgeos (vel Androgeus: sed vt syllabam producat, maluit Androgeos dicere.) & ipse delapsus in medios hosteis sensit extemplo .i. illico: enim, pro quia: neq; idest non fida: satis .i. quibus confidere posset responsa dabantur ei: & ideo obstupuit: & repressit .i. traxit: retro .i. retrorsum, premendo pedem cum voce: veluti .i. quemadmodum is qui nitens .i. figens pedem: humi .i. per terram pressit anguem sentibus aspris pro asperis, causa metri .i. habentem sentes asperos, hoc est, spinas asperas & acutas: & qui trepidus .i. festinus cum tremore: refugit repente .i. e uestigio, sup. anguem attollentem .i. attollendo caput prę se ferentem, & colligentem iras, & tumentem .i. habentem tumentia: colla cœrulei coloris: haud .i. nõ secus .i. aliter: ergo eodem modo Androgeos tremefactus visu .i. dum nos videret hostes. abibat .i. abire parabat: sed nos irruimus .s. in eum, & circunfundimur densis armis .s. cateruę eum comitantis: & nos sternimus eos passim ignaros loci, & captos formidine: fortuna aspirat .i. fauet & annuit, atq; adridet primo labori, atq; id quidem fortuna solet in eos quos perdere vult: atq; Corœbus .s. iuuenis captus, amore exultans: hic .i. hoc loco, & tempore .i. in hoc facto: successu & animis .s. ex successu captis: inquit, o socii, sequamur, sup. ea qua prima fortuna monstrat iter salutis: & qua dextra .i. virtus nostra bellica ostendit se, ea enim duo ad victoriam necessaria sunt, fortuna, & virtus. Mutemus clypeos .i. scuta nostra: & aptemus nobis insignia .i. arma, certis indiciis insignita, & nobilitata: Danaum .i. Gręcorum iam interfectorum, aut qui relictis clypeis aufugerãt: & siquis dicat, id non esse virtutis, sed doli respondet, quis requirat .i. discutiat: in hoste .i. in facto, quod fit contra hostem, dolus, sup. fit, an virtus. q.d. nullus. (Et id dicit, vt iuuenis & cęcus amore: vnde male merentur de poeta, qui hanc sententiam de mente eius dictam censent: quia (vt prius dixi) sententię dandę sunt s̃m affectionẽ loquentium, non ipsius poetę, q loquentes inducit) ipsi .i. Danai: dabunt arma .s. contra se: aut qbus eos inuademus: & ipse fatus .i. loquutus sic, induitur galeam Androgeo (s̃m Atticam linguam, genitiuus est: vt attestatur Ser. & in. vj. ad illud, In foribus letum Androgeo.) Latinę Androgei: comantẽ .i. cristis, aut coma ornatã: & induitur insigne .i. ornamentũ decorum: clypei .i. clypeũ, decore insignitũ: & accõmodat

lateri

lateri ensem Argiuum.i. Græcanicum. Ripheus facit hoc.i.consimile: & ipse, sup. facio hoc, secundum quosdam, sed videtur inde corum, vnde licet dicturus est, Vadimus Immissi Danais, haud numine nostro: & licet Martio furore se percitum dixerit: nec sat rationis in armis, tamen non dicerem eo dolo tantum virum vti voluisse: voluisse: vnde non distinguam sed construam sic: & ipse Dymas facit hoc: & omnis iuuentus (per quod se fatis excludit.) læta.i. exultans successu: facit hoc.i.accommodat sibi arma Græcorum: hoc est, quisq; armat se spoliis: recentibus.i.armis, quibus recenter hostem spoliauerat.

Vadimus immissi Danais, haud numine nostro,
Multaq; per cæcam congressi prælia noctem
Conserimus, multos Danaum demittimus Orco.
Diffugiunt alii ad naues, & littora cursu
Fida petunt, pars ingentem formidine turpi
Scandunt rursus equum, & nota conduntur in aluo.
Heu nihil inuitis fas quenq̃ fidere diuis.
Ecce trahebatur passis Priameia virgo
Crinibus a' templo Cassandra, adytisq; Mineruæ,
Ad coelum tendens ardentia lumina frustra,
Lumina (nam teneras acerbant vincula palmas.)
Non tulit hanc speciem furiata mente Coroebus,
Et sese medium iniecit moriturus in agmen.
Consequimur cuncti, & densis incurrimus armis.
Hic primum ex alto delubri culmine telis
Nostrorum obruimur, oriturq; miserrima cædes
Armorum facie, & Graiarum errore iubarum.
Tum Danai gemitu, atq; ereptæ virginis ira,
Vndiq; collecti inuadunt, acerrimus Aiax,
Et gemini Atridæ, Dolopumq; exercitus omnis.
Aduersi rupto ceu quondam turbine venti
Confligunt, Zephyrusq;, Notusq;, & lætus Eois
Eurus equis, strident syluæ, sæuitq; tridenti,
Spumeus atq; imo Nereus ciet æquora fundo.
Illi etiam, siquos obscura nocte per vmbram
Fudimus insidiis, totaq; agitauimus vrbe,
Apparent, primi clypeos mentitaq; tela
Agnoscunt, atq; ora sono discordia signant.

SERVIVS.

¶ Immisti.) Vacat im, vt solet frequenter. ⸿ Haud numine nostro.) Aut diis contrariis. aut quia in scutis Græcorum, Neptunus: in Troianorũ, fuerat Mineruæ depicta. ⸿ Fida petunt.) Sibi. s. ⸿ Formidine turpi.) Epitheton timoris. sic Sallustius, Carbo turpi formidine Italiam atq; exercitum deseruit. ⸿ Cõduntur in aluo.) Non conduntur dum eunt, sed cũ esse coeperint. Vnde & ablatiuo vsus est, non accusatiuo, vt in Georgicis, cõditus in nubem. Tale est autem hoc, quale illud, Includuntur in carcere: &, includũtur in carcerem. ⸿ Heu nihil inuitis fas quenq; fidere diuis.) Generalis quidẽ sententia est, sed loco cõgrua. Sequitur enim & Cassandræ captiuitas fidentis sacerdotio: & præcesserat armorum mutatio, quæ nunc deprehenditur, alioqui vitiosa est cum discrepat a specialitate. ⸿ Priameia.) Patronymicum quidẽ est, sed species possessiui. Priameis vero tantum Patronymicũ est, sicut Priamides. ⸿ Tendens ardentia lumina.) Quod est manuũ, oculis dedit. ⸿ Frustra.) Secundum Epicureos: & est separatum. ⸿ Hanc speciẽ.) Species medium est. nam & bona & mala est. ⸿ Furiata.) Furiosus est, a quo furor nunquam recedit: Furiatus vero, qui furit ex causa. ⸿ Periturus.) Melior sensus est, si ad dimicantis referatur affectum: sicut de Tarchonte, de quo dixit: Et medios fertur moriturus in hostes. Cum vicerit. ⸿ Culmine.) Tecto: quod ante culmis tegebatur. ⸿ Cædes.) Non prælium. ⸿ Miserrima.) autem, q̃a inter ciues. ⸿ Iubarum.) Pro cristarum, quæ de caudis fiebant: vt est, Cristaq; hirsutus equina. ⸿ Tum Danai.) Ordo est, Vndiq; collecti inuadunt. ⸿ Ereptæ.) χῆμα διανοίας. Non.n. dicit a Troianis sublatam, sed intelligendum reliquit. ⸿ Gemini.) Atridę.i. duo: quod habet excusationem, quia fratres sunt propter similitudinẽ. Nam numeri esse non potest. Gemini enim sunt proprie simul nati. ⸿ Exercitus omnis.) Bene excusat propter victi pudorem: vt, Obruimur numero. ⸿ Aduersi.) Econtrario flantes. ⸿ Eois Eurus equis.) Ab Eois equis.i. Solis. Nam Eurus ab oriente flat. Notandum sane q̃ cum Eous, E naturaliter longum habet, metri necessitate correptum est propter sequẽtem vocalem. Rarum autem est. Nam nec proprium nomen est, vt Diana: nec sermo compositus, vt, Sudibusue preustis. ⸿ Strident syluæ.) Excursus poeticus: qui vltra tres versus fieri nõ debet, ne sit vitiosissimum. ⸿ Spumeus.) Pro spumosus. ⸿ Atque imo.) Ab Imis est. ⸿ Illi.) Propter illud, Hic primum ex alto. ⸿ Obscura nocte per vmbram.) Per vmbrã noctis obscuræ: vt, Molemq; & montis. ⸿ Fudimus.) Modo fugauimus, Nam sequitur. ⸿ Totaq; agitauimus vrbe.) Alibi interemimus significat. ⸿ Mentitaq; tela.) verbo communi: hoc est, quę nos Græcos esse mentiebantur. vt solet, sensum dedit rei inanimatæ. Non enim poterant tela mentiri. ⸿ Signant.) Designant: aut per vocem, aut per symbolum, quo vtebatur exercitus.

DONATVS.

¶ Vadimus immissi da. haud nu. no.) Ecce quantum profuit inuentio doli & fraudis. ibamus, inquit, impune hostibus missi, & non voluntate impulsi propria, sed nescio quo numine. ⸿ Multaq; per cæcam co. p. n. Con. m. da. de. or. Diffugiunt alij ad na. & lit. c. Fi. pe.)

Fi. pe.) Hac, inquit, occasione & noctis suffragantibus tenebris, cum nec videri nec agnosci possemus multos græcos occidimus vsq; adeo vt hostes ipsi cæsorum metuentes exẽplum, confusa mente terga dare cogerentur, fugientes ad littora, aut equi latebram repetẽtes, Verum quia pro natura singulorum terror ipse fuerat describendus, diuisit metuentes, quos enim nõ admodum formido turbauerat, fida littorũ & nauium suffragia requirebant: qui vero in plenam fuerant amentiam versi concurrebant ad equum, quasi illa ratione tegi ac defendi potuissent, qua dudum Vlysses & cæteri. ⸿ Heu nihil in. fas quẽ. fi. di.) Dicturus insidiarum dolũ diu & vsq; ad plenum effectũ durare nequisse, asserit etiam deos his esse aduersatos, qui pro patria laborabant. dii, inquit, successibus nostris inuidẽtes p̃sistebãt, vt opibus Troianis plenus p̃ueniret interitus. Bene ait nobis consiliorũ dolosa fauebat inuẽtio, sed quod contra deorum voluntatẽ humana p̃curarat industria, mox inefficax redditum est. ⸿ Ecce trahebatur p. pri. u. Cri. a t. ca. a dy. q; mi. Ad coelũ &c.) Consilium, inquit, nostrũ, quia contra deorũ studium nitebamur, mox incurrerunt aduersa, Videmus repente indigna omnia exerceri in Cassandram, propter cuius amorem nimium auxilio Coroebus Troianis accesserat. cuius causa factum est, vt ex maxima spe certaminis prosperi in apertam perniciem veniremus vniuersi. videamus nunc, quam vim habeat intellectus descriptionis Cassandræ, partes enim loci habet communis, & verborum singulorum angustiis latissimam tenet exaggerationis inuidiam, ac si proponamus thema esse in eos, qui personam talem de loco religioso sic trahebant, quemadmodum Virgilius posuit. ecce, inquit, passis crinibus Priameia virgo Cassandra, a templo & adytis Mineruæ trahebatur. In singulis verbis crimina singula continentur, quæ quia hostes faciebant, fiebat tuto vtpote iure belli. & illi hoc gratissimum ducebant, quos constabat inimicos, sed Troianis hoc fuerat indignissimum, & ipsi Æneæ vel maxime, propter id quod dixerat, quæq; ipsi miserrima vidi, primum ergo quod ait, ecce hoc est dum bene ac prospere certamina nostra ferrerentur, repente apparuit, quod multiplici indignitate & scelere actuum nostrorum cursus & gesta turbaret. trahebatur enim per publicum quæ paterno merito & suo ne cum honestis quidem officiis multorum decuit obtutibus offerri, trahebatur virgo virorum plurimorum manibus, trahebatur crinibus passis, quod fuit virginali verecundiæ satis inimicum, trahebatur sacerdos manibus impiorum, trahebatur a templo, & ab ipsis deæ penetralibus rapta, trahebatur manibus post terga constrictis. ad coelum tendens ardentia lumina frustra Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas. Cum hæc tot indigna perferret, tendebat oculos ad coelum, quia impedita nexibus manus leuare non poterat, quod faciebat frustra, quærebat enim in celo vltores deos, quibus aduersantibus imperium Troiæ conciderat. & eos, quorum domus esset Ilium, templis suis prodesse noluerunt, vel certe non potuerunt. sic ergo crimina admissa in Cassandram colliguntur, q̃ regalis, q̃ virgo, passis

passis crinibus, quod crinibus trahebatur, quos habuit ad ornatū, quod per publicum, quod vincta, quod trahebatur a plurimis. In deos vero hoc modo, quod a templo, quod ab ipsis penetralibus, quod sacerdos, a conspectibus deæ, quorum alterum dolebat Æneas affinitatis causa quæsitæ per vxorem suam, alterum religionis, vtpote quæ esset dearum antistes & cultrix. ⸿Non tulit hanc sp. fu. m. Corœbus &c.) Cum omnibus nobis, inquit, non immerito indignissimum videretur, tum magis Corœbus exarsit, quod talia videret in sponsa, non ergo passus est vlterius tale spectaculum de suis affectibus fieri, & quia amore & facti ipsius indignitate non tantum ira sed furore ducebatur, neglecto salutis suæ commodo non pugnaturus in hostes sed moriturus eos inuasit, mediumq; agmen irrupit. medium agmen veritus non est, quod non timuit mori. ⸿Consequimur cuncti, & densis incurrimus armis.) Nos quoq;, inquit, non defuimus periclitanti. nam statim etiam ipsi secuti armato hostium cætu sumus circundati. ⸿Hic primum ex alto d. c. t. No. ob.) Ecce iam quoniam inuitis numinibus certabamus occasione horrendi casus, qui exercebatur in Cassandrā, quod antea prodesse cœperat, in contrarium versum est. nam indutis spoliis hostium, dum Corœbo & Cassandræ cupimus subuenire de summo delubri tecto, dum putamur etiam nos Græci, nostrorum telis obruimur. tela hic accipi debent, quæ hominem possunt vulnere quolibet opprimere, vt lapis, fustes, & cætera similia. hæc enim possunt de summo armatos occidere ictu potius & pondere. cæterum gladius nihil proficit iactus ex parte superiore, & super arma descendens. ⸿Oriturq; miserrima cædes.) Miserrima, inquit, cædes, quam ciues ciuibus inferebāt. ⸿Armorum facie, & gr. er. iu.) Excusatur ciuium in ciues crudelissimum factum ignorantiæ merito. hos enim armorum hostilium facies, non voluntas propria in scelus impulerat. ⸿Tum Danai gemitu a. e. iu. ira Vndiq; col. in. &c.) Compendio vsus est, vt non tantum ereptam virginem, verumetiam multos hostes ob eam causam commotos diceret conuolasse simul, etiam subnexuit præcipuorum nomina, & aliorum numerum generaliter posuit, sic acerrimus Aiax, & gemini atridæ, hoc specialiter & generaliter conclusit dicendo Dolopum ve exercitus omnis. qualis autem concertatio extitisset facta comparatione monstrauit. ⸿Aduersi rupto ceu q. t. u. Cōfligunt &c.) Licet enim singulari incumbente vento magna turbatio existat in pelago, sæuior tamen est cum aliquot venti confligunt contrariis e partibus flantes. ⸿Illi etiam si quos o. n. p. u. Fu. &c.) Præter illam cladem, quę nostrorum telis inflicta est, dum Græcorum armis instructi putamur hostes eē, etiam ex parte ipsorum hostium alia calamitas accessit. nam illi, quos persecuti sumus, in tenebris per vrbem totam, vel quos errore armorum suffragāte fefellimus repente apparent. ⸿Primi clypeos, m. q. t. Agnoscunt, atq; o. so. discordia si.) Ab eo quod est discors declinauit plurali numero ora discordia. nec immerito acrius mouebantur q̄ moueri hostis in hostem debuit. dolebant enim fraudē se passos eiusmodi, vt sub cæsorum armis latitantes euaderemus hostes, & alios quoq; niteremur occidere.

ASCENSIVS.

⸿Vadimus immisti.) Narrat reliquam fortunę aleam: docetq; nihil inuitis fas quenquam fidere diuis: & quæsitas artes, atq; astutiam obfuisse iuuenibus, qui & a suis, & ab hostibus, qui sua arma agnoscebant, obruebantur. vnde Donatus. ⸿Diffugiunt alii.) Nam qui non penitus turbati erant, fugiebant ad littora: qui autem erant amentes timore, scandebant rursus equum. ⸿Heu nihil.) Fauebat nobis noster dolus: sed inefficax redditur, qui quicquam humana industria aduersus dei voluntatem molitur: quod ostenditur in Cassandra: sed singula notentur verba. ⸿Ecce.) i. dum bene, ac prospere nostra certamina procederent repente apparuit quod multiplici indignitate & scelere, nostros actus turbaret. ⸿Trahebatur.) Per publicum, quæ paterno merito, ac suo, ne cum honestis quidem officiis multorum decuit offerri. ⸿Crinibus.) s. quod fuit virginalis verecundiæ, factum inimicum trahebatur: virgo virorum plurimorum manibus trahebatur, sacerdos manibus impiorum trahebatur a templo, & ab ipsius deæ penetralibus rapta, & manibus post terga constrictis: & quáuis hæc perferret, tendebat ad cœlum oculos: cum non posset manus, quod faciebat frustra: quærebat enim in cœlo vltores deos, quibus aduersantibus imperium ceciderat: & eos quorum cum domus esset Ilium templis suis prodesse noluerunt, aut non potuerunt. Collige ergo in Cassandram crimina, quod regalis, quod virgo, quod passis crinib. quos habuit ad ornatū, quod per publicum. quod uincta, quod trahebat a plurimis. In deos vero, quod a tēplo, quod sacerdos, quod a conspectibus deę. Horum, alterum affinitatis causa, alterum religionis, quia antistes esset deorum, mouere debebat Æneam. Non tulit etiam Corœbus, & reliqui illi morituro succurrunt. Hinc error armorum, qui ante iuuabat, nocere cœpit. nam a suis putati Gręci telis. i. lapidibus & similibus, cędebantur. ⸿Tum Danai.) Compendium adhibet: vt non tantum ereptam virginem diceset: verumetiam multos hostes ob eam rem occisos, & connexuit pręcipuorum nomina: & aliorum numerum generaliter posuit. ⸿Illi etiam.) Alia calamitas, vt ab hostibus cognosceremur qui acrius etiam quam hostes mouebantur, quia se deceptos viderāt. Hęc ille. ⸿Ordo est. Nos vadimus immisti. i. multum, & quasi in Ordo medio eorum misti: Danais. i. Gręcis: numine. i. voluntate, & nutu deorum: haud. i. non nostro. i. nobis propitio, aut fauorabili, sed inimico: aut numen pro commodo posuit, quod numina afferre solent, nos congressi per cęcam. i. tenebrosam: & nos excęcantem noctem. i. caliginem fumi & vmbrarum conserimus. i. conferendo manus, conficimus multa pręlia: & demittimus. i. deorsum mittimus: Orco. i. ad Orcum. i. infernum omnia vrgentem multos Danaum. i. Danaorum, hoc est, ex Danais, quia plures restabant vnde potius, multos Danaum quam multos Danaos dixit. Alii. i. partim, qui. s. non occidebantur: diffugiunt ad naueis, & petunt cursu littora fida, idest in quibus plus q̄ in armis confidebant: & pars. i. partim scandunt: rursum. i. denuo equum ingentem (quod mirum est: quia dictum est, quod qui in eo erant, demissi essent per funem: quo circa non videtur quomodo conscendere poterant: sed illius dicti non immemor adiecit ingentem, vt sit, licet difficilis esset ascensu, quia ingens, tamen ascendebant.) turpi formidine. i. propterea quod turpi formidine essent capti: nec scirent quo se reciperent, aut diffugere possent: & conduntur. i. absconduntur in aluo nota. i. in qua prius fuerant occulti. Heu, dolentis est interiectio: nihil idest non aliquid fas, non est quenquam fidere. s. sibi, aut fortunis suis aliquid diuis. i. diis: aut numinibus inuitis idest nolentibus, aut refragantibus. Ecce quasi dicat id exemplo nostro ostendam: nam dum sic diffugerent Gręci recollecti sunt per planctum Cassandrę: ecce enim quasi ex insperato: virgo Priameia. i. filia Priami, Cassandra: trahebatur a templo & adytis idest penitioribus locis, quę quia regis filia & vates in suprema saltem necessitate adire permittebatu: crinibus. i. capillis: passis. i. diffusis: hoc est, aut per crines passos, quod impium est: aut habens crines passos: eo quod sic ad templum confugerat: iuxta quod dictum est in. j. Ænei. Interea ad templum non ęque Palladis ibant Crinibus Iliades passis, peplumq; ferebant, aut quia reluctando illi crines passi erant: trahebatur, dico, tendens idest extendens, & dirigens frustra quia dii non miserebantur: vnde in eodem. j. Diua solo fixos oculos auersa tenebat. Frustra ergo inuocabat deorum auxilium, quia eam cum Troia perire volebant saltem morte corporali) lumina ardentia. i. resplendentia, aut micantia ob iram, & indignitatem facti ad cœlos: vbi. s. dii, quorum auxilium implorabat erāt: lumina: inquit: nam vincula. i. manicę, aut ligę: arcebant. i. constringebant, & impediebant ne extenderentur: palmas idest manus teneras, quia puellares. Corœbus. s. procus, aut sponsus eius mente furiata. i. furore capta: non tulit idest non perpessus est: hanc speciem. i. hoc triste spectaculum: aut speciem idest decorem virginis tam miserabiliter tractę: & ipse periturus. i. certus mori: iniecit se in medium agmen idest cœtum hostium. nos cuncti idest omnes simul consequimur. s. Corœbum: & incurrimus densis armis. i. densa arma hostium: vt sit octauus casus, datiuus localis: aut per densa arma nostra, vt sit septimus casus, instrumentalis videlicet: sed prior expositio pręstat. Nos obruimur hic. i. hoc loco vbi incurreramus, primū ex alto culmine idest pinnaculo delubri. i. templi vnde trahebatur virgo: telis nostrorum. s. amicorum, hoc est. Controianorum: & cędes. i. occisio, & prostratio: ac strages miserrima. i. miseratione dignissima: oritur facie. i. imagine, & specie, hoc est, propter apparentiam armorum, quę nos indicabant Gręcos esse (erant enim induti arma Gręcorum, vt pręmissum est) &, pro. i. errore iubarum. i. cristarum: Graiarum. i. Gręcorum, hoc est, quę in clypeis Gręcorum erant. Tum, idest insuper, aut deinde, Danai collecti vndiq;, idest ex omni parte: gemitu & ira virginis ereptę idest quam Corœbus eripuerat, aut potius ereptę ex templo quę gemebat, & conuiciabatur (quia enim gemitus erat in virgine, & ipsius virginis: debet & ira eius dici, vt per iram iratę verba, idest conuicia intelligamus.) ipsi, inquam collecti vndiq;, inuadunt, supple nos, videlicet Aiax acerrimus, & Atridę gemini, idest duo, qui fratres, non tamen gemelli erant, scilicet Agamemnon, & Menelaus: & omnis exercitus Dolopum, idest sociorum Pyrrhi, inuadunt, dicit, ceu, idest veluti venti: aduersi,

d:aduersi,idest ex aduerso concitati, videlicet Zephyrus, & Notus,& Eurus,idest ventus ille Orientalis: lætus equis Eois, idest Orientalibus,quibus aduehi fingitur: confligunt quondam, idest quouis tempore turbine, idest impetu, aut globo ventorum: rupto,idest dissoluto, syluæ stridunt, scilicet post dissolutionem: & Nereus,idest deus aquarum: spumeus,idest spumosus,& spumis aspersus, sæuit tridenti,scilicet fuscina, sceptro Neptuni: atq; ciet, idest concitat, & commouet æquora, idest aquas maris, prius æquas: imo fundo, idest ab ipso fundo, qui imus est. Illi etiam quos nos fudimus, idest disiunximus, & dirupimus: si quos fudimus insidijs per vmbram, nocte obscura: & agitauimus tota vrbe: adparent primi.s.inter nos inuadentes (quia alij hæsitabant an hostes essent, eo quod a nris quoq; obtuebantur.)&,supple agnoscunt clypeos.s.suos, aut mentitos (ergo mendacium etiam in facto est: quod & Augustinus asserit. Vnde in Brucolis. Nec varios discet mentiri lana colores.) & tela mentita,idest quæ nos Græcos esse mentiebantur (vt Seruius interpretatur. & ita sensum rei inanimatæ dedit.& accepit actiue, vt nunc fere capitur: aut quę nos mentiti eramus: hoc est,mendaciter assumpseramus: & id passiue: quod quia rarum est concedamus Seruio.) & signant idest designant,aut notant: per symbolum.i.per communem (vt dicunt) clamorem Græcis omnib.& solis notum, quia vigilibus & confllicturis, consignari solet: aut signant ex clamore bellantium ora discordia sono.i.idiomate,aut loquela: aut modo clamandi,qui quibuslibet nationibus proprius est. Legendum, Obruimur nostrorum: ne syllabam mendosam ponamus, & licet Seruius innuat ibi: Et lætus Æois: diphthongon corripi: credidero tamen scribendum esse Heois: nam Græce ἑωος dicitur matutinus & Orientalis,& primam corripit; cum,eois,eadem producat tam apud Græcos q; nostros.

Ilicet obruimur numero,primusq; Corœbus
Penelei dextra diuæ armipotentis ad aram
Procumbit: cadit & Rhipheus, iustissimus vnus
Qui fuit in Teucris,& seruantissimus æqui.
Diis aliter visum: pereunt Hypanisq;,Dymasq;,
Confixi à sociis: nec te tua plurima Panthu
Labentem pietas,nec Apollinis infula texit.
Iliaci cineres,& flamma extrema meorum,
Testor,in occasu vestro,nec tela,nec vllas
Vitauisse vices Danaum:& si fata fuissent
Vt caderem,meruisse manu.diuellimur inde
Iphitus,& Pelias mecum: quorum Iphitus æuo
Iam grauior,Pelias & vulnere tardus Vlyssis
Protinus ad sedes Priami clamore vocati.
Hic vero ingentem pugnam,ceu cætera nusquam
Bella forent,nulli tota morerentur in vrbe.
Sic Martem indomitum,Danaosq; ad tecta ruentes
Cernimus,obsessumq; acta testudine limen.
Hærent parietibus scalæ,postesq; sub ipsos
Nituntur gradibus,clypeosq; ad tela sinistris
Protecti obiiciunt,prensant fastigia dextris.
Dardanidæ contra,turres,ac tecta domorum
Culmina conuellunt.his se quando vltima cernunt,
Extrema iam in morte parant defendere telis:
Auratasq; trabes,veterum decora alta parentum,
Deuoluunt.alii strictis mucronibus imas
Obsedere fores: has seruant agmine denso.

SERVIUS.

Vnus.) Precipuus. Æq.) Pro æquitatis. Et optima figura est a fœminino genere in neutrum transire. Diis aliter visum.) In ingenti indignatione Æneæ, tamen nihil sacrilegium datur: vt cum sequatur, Confixi a sociis. Panthu.) Vocatiuus Græcus est. Iliaci cineres.) Naturale est iurare per id quod charu quis habuit: & excusatur (vt supra diximus) fuga. Testor.) Testificor: & deest Vos. Vices.) Pugnas: quia per vicissitudinem pugnabatur: vt Salustius docet. Legimus etiam pœnas, vices dici. Horatius, Vicesq; superbæ Te maneant ipsum. Sed de bello vsurpatum est. Nullum enim prælium caret periculo. Meruisse.) Idest fortiter dimicasse. Hi enim merentur occidi. Bene autem euasisse fatis imputat, cum tam senex, quam debilis euaserit, occisis iuuenibus. Clamore.) Bellico scilicet. Ingentem pugnam.) Merito quippe in domo regia, de qua maior spes erat prædæ. Morerentur.) Non pugnarent, vt supra Oriturq; miserrima cædes. Acta testudine.) Applicata. Postesq; sub ipsos.) Si circa portam, sub postibus: si circa fenestras, circa postes. Ad tela.) Contra tela. Tecta.) Culmina. Tecta participium est. Aut eandem rem bis dixit. His.) Propter quæ pugnabant. Sic Lucanus, In pugnam fregere rates. Decora.) Ab eo quod est decus, vt pecus. Obsedere.) Modo pro præsidio tenebant: vt sequentia indicant. Has seruant agmine denso.

DONATUS.

Ilicet obruimur numero &c.) Ilicet, vbicunq; ponitur, extrema omnia accidere vel accidisse significatur. dudum enim dixit, telis nostrorum obruimur, hic dixit, obruimur numero hoc est, ita sumus multitudine ingenti vallati & circumuenti, vt occurri non posset, aut resisti. deniq;, qui primus inuentor insidiarum fuit, primus Corœbus occisus est, & primus ante ipsius Mineruæ aras occubuit. nec ei prodesse numinis præsentia potuit, propter cuius sacerdotem defendendam videbamur esse collecti. Cadit & Rhipheus vnus Qui fuit in Teucros &c.) Ecce, inquit laus deorum, periit indigna morte, iustitiæ & æquitatis merito sic cæteros antelbat, vt solus esset, nec haberet aliquem, cui comparari potuisset, quare hoc factum putatur, vt superiores fierent scelerati, & perirent immeriti. Diis, inquit, aliter visum.) Vbi ponitur hoc, illi visum est, non iustum iudicium, sed prauæ voluntatis studium, & libido significatur. deniq;, vt dictum est, perierūt innoxii, & sceleratis vincendi copia attributa est. additur quod indignitatem ipsam magis accumulet. Pereunt Hypanisq; Dymasq; Confixi a sociis.) Admittebatur scelus, neq; vllum fuit crimen, vtpote quod non vnusquisq; voluntate, sed errore admiserat. Nec te tua plurima Panthu Labentem pietas nec Apollinis infula texit.) Seruauit ad finē cum apostrophe eius personā, in qua ostenderet deos tantum fuisse a cōmodo Troianæ defensionis alienos, vt etiam Panthus occumberet pius, grauis, & religiosus, cum ipsis insignibus sacerdotis. Iliaci cineres &c.) Quia videbat Æneas esse criminosum, vel esse posse dedecori, q cadentibus tot tantis ac talibus ipse euasisset, iurisiurandi religionē vltro, an obiectum quod metuebat, opposuit. habet enim maiorem fidem, quod priusq; exigatur offertur. habet & bonæ constantię firmissimum testimonium non extorta sed oblata purgatio. hos versus nonnulli male pronunciando, intellectū planum & manifestum sic errore cōfundunt, vt longe aliud quā dictum est tradant, sic.n. volunt, iliaci cineres & flamma extrema meorum testor in occasu vestro. ibiq; distinguūt addentes postea, nec tela nec vllas vitauisse vices Danaum. hic rursum pronunciationis faciunt separationem, & subnectunt, ac si fata fuissent vt caderē. addunt in fine accusatiuum singularem, vt dicant meruisse manum, cum meruisse manu legendum sit, & intelligendum. huic alienę pronuntiationi addunt intellectum similem ducti errore, quo male iungunt & deterius separant, nos sic pronunciandū & intelligendum dicimus. Iliaci cineres & flāma extrema meorū, & separamus testor, quod testor semel positū sępius debemus accipe. dehinc dicemus in occasu vestro nec tela nec vllas vitauisse vices Danaū. item separatiōe facta veniamus ad sequentia, Et si fata fuissent vt caderē. facta hic quoq; separatione cōcludemus dicētes, meruisse manu, vt aūt euidētior fiat huius pnunciationis integritas, ondemus, iā quoties accipi debeat Testor, vos, inqt, testor iliaci cineres & flamma extrema meorū in occasu vestro, nec vllas vitauisse vices Danaū. Testor. dicturus est recētiores. & diuersos hostes venisse. Cū domui Priami soceri sui, & pro ea pugnātibus cuperet subuenire. & si fata fuissent vt caderē, testor vt sit, iliaci cineres & flāma extrema meorū, vos testor, sic ad certamē exisse, vt si fieri vllo mō potuisset obtinerē. sin vero aliud fata voluissent vt caderē. vtrūq; enim viro forti cōgruens fuit, vtrūq; gloriosum, vt si posset vinceret, sin vero aduerso euētu fuisset exceptus, cū pr̄ie genitalis & suoꝝ cineribus interiret. testor, meruisse manu. Apiendi melius huius loci cā, continuū dicamus intellectū, ibi & pnūciationibus inuenietur

uenietur integritas. Testor, vos iliaci cineres & flamma extrema meorum, Testor, in occasu vestro non timuisse arma & hostium vices, & cum alternis recentiores occurrerent aeque testor, non timuisse pugnare vel mori. & si fata fuissent, vt caderem. sic, inquit, processi ad bellum non vt vincerem tantummodo, verumetiam vt caderem, si hoc fata voluissent. Militis autem officio functum testor me plurimum meruisse, hoc est laborasse. Cineres, inquit iliaci, vt ostenderet non remansisse praeter cinerem, iurauit & flamma extrema meorum, extrema flamma est, quae illousq; perseuerat, donec sit aliqua substantia, qua conuersa in cineres, & materies simul interit, & consumitur incendium. per haec igitur iurabat Aeneas, quoniam fidem rerum nullis poterat testibus approbare, quia, necessitas cum exigit, itur ad ea, quae maximae sunt venerationis, vt credi possit, quod deficientibus probamentis asseritur. adstruit iam rebus manifestis ea, quae collegerat, cum iuraret, vt euidenter ostendat, & animum suum & labores proprios firmabat, hoc ipsum dicendo, se non gladios timuisse hostium, neq; sub recentiorum armis succedentes. ⸿Diuellimur inde.) Inde, inquit, diuellimur, hoc est necessitate adacti violentiae inuiti separamur ab eo loco, in quo certamen supradictum nobis fuerat, quales vel quanti non inaniter posuit, a qualitate & quantitate ducens probationem laboris sui, hoc enim genere ostendit mori se voluisse, sed fato voluntati eius aduerso ee seruatum. diuellimur inde, inquit, dicit qui, vel quanti, vel quales. ⸿Iphitus, & Pelias mecum.) Separandum est diuellimur inde, separandum ab eo Iphitus & Pelias. caeterum si iungatur mecum, erit foedum, vt videatur dixisse diuellimur inde mecum, ecce duo soli remanserant cum Aenea, supra enim dixit necem caeterorũ, ipsi vero duo quales fuerint gloriae suae causa & ostentationis assignat. ⸿Quorum Iphitus aeuo I. gr. p. & u. t. u.) Amborum facta comparatione vtrumq; monstrauit imbellem. Alter quippe grauior fuit aetate, alter & vulnere, hoc est ambo quidem senes fuerunt, sed alterum debilitauerat grauius seniũ & grauior aetas oppresserat, alterum qui aliquid forsitan posset non tantũ senectus implicauerat, verumetiam vulneris causa. cum igitur ostendat se tantũ laborasse pro patria, vt dudum cũ paucis fuerit, nunc solũ se asserat effectum, ostendit se secundũ praemissum iusiurandum & certandi quantũ posset habuisse affectũ, & moriendi volũtatem, neq; enim sperare victoriam potuit, cum iam hominum & rerum omnium interitus extitisset. ⸿Protinus ad sedes Priami clamore vocati.) Non est locus iste pro transitu habendus. de superioribus enim pendet. denique si subtrahantur verba iusiurandi, & quae dudum dicta sunt, inferioribus iungantur, vnus fiet sensus. descriptiõe enim pugnae recesserat, in qua ceciderunt Coroebus, Panthus, & caeteri, dehinc dixit diuellimur inde, Iphitus & Pelias, ipse enim fuit tertius, qui loquebatur. si coniungamus ergo superioribus, protinus ad sedes Priami clamore vocati, erit vnum, atq; coniunctum, vt sit per illorum mortem & Panthi protinus inde diuellimur. Iphitus & Pelias clamoribus vocati mecum, qui ex domo Priami mittebantur. vnde post iusiurandum nõ caput fecit, quasi nouae relationis, sed remeauit ad ea, a quibus recesserat vt, iuraret protinus ad sedes Priami mecum clamore vocati. non specialiter vocati ab aliquo, sed clamor ipse suggerebat, subueniendũ esse domui regis Priami. ⸿Hic vero ingentem pugnam &c.) Hic, inquit, ingentem pugnam cernimus, Martemq; indomitum cernimus, Danaosq; ad tecta ruentes cernimus, obsessumq; acta testudine limen cernimus. Tanta illic aũt vis pugnae fuerat, tantaq; illo ostiũ multitudo confluxerat, quasi per cęteras regiones vrbis nusq; pugnaretur, nulli caderent ferro, ne frequenter poneret cernimus, & turbaret dictionem suam, semel posuit cernimus: sed sicuti supra exposuimus, quo frequenter posito debet intelligi. causa autem, quae fuerit tanti certaminis in aperto est. ibi enim fuit rex, vxor, ac liberi. hi propter maiorem victoriae gloriam, aut occidendi fuerant, aut capiendi, praeterea, q illic sperarentur regales diuitię auiditatem expleturę victoris, Obsidebat limen eius testudo. ⸿Haerent parietibus scalae, p. q. s. i. Ni. gr. &c.) Manifesta descriptio. alij quippe obsidebant ante fores, quas fugere possent, qui clausi tenebantur. alij per scalas ad summa tendebant. scuta, inquit, & gladios sinistris manibus tenentes ac tegentes corpora sua. propterea quae de summo iacebantur, dextris vero nitebantur, vt tectorum fastigia occuparent, fastigia aut tectorum, vt diximus posuit, aut superiora parietũ, quoniam paulatim ascendebant. ⸿Dardanidae contra turres, ac t. do. Cul. co.) Nostri, inquit, diruebant turres, & domorum ruinis pro telis vtebantur, causa autem diruendi haec ostenditur. constabat enim Troianos non recte agere vi domui regis manus infestas inferrent. I ccircu dixit. ⸿His se, qui. vl. c. Extrema iam in morte pa. de. telis.) Extrema iam in morte constituti, Inquit, nullum iam sperantes fore superstitem, cui deberent illa reseruari, diruebant, ne instantem vim possent vel morari faciendo, aut vltionem aliquã consequi de violentis. Interea, qui scalas dixit non tantum plures asserit, verumetiam docuit plurali numero dici oportere. docet hoc etiam Sallustius, qui ait. postq; vnae atq; alterę scalę commutatę sunt. haec ergo Gręci faciebãt. redit ad Troianos. ⸿Auratasq; trabes ve. d. al. pa. de.) Nulla pulchritudo locorum, nulla firmitas fuerat necessaria turrium atq; tectorum, vbi occurrebat salutis vltima desperatio. hoc extrinsecus & in superioribus agebatur. redit ad ea, quę extra fores vel intrinsecus agebãtur. Ait enim. ⸿Alij strictis mucronibus i. Ob. f. has se. ag. de.) Qui in superioribus fuerant iacebant ponderosos ictus, vt scutorum testudinum rumperent, qui autem fores interius obsederant, obseruabant paratis ad necem mucronibus, vt si hostes aditum perforassent, in ipsis ingressibus mactarentur.

ASCENSIVS.

¶ Ilicet obruimur, numero.) Docet magnitudinem stragis, quę subsecuta est & qui in eo conflictu perierant. purgatq; se q cum alijs non occubuerit: fatis ipsum alio recipientibus, idest ad maiora reseruantibus. Vnde Donatus dicit sic. ⸿Ilicet.) Vbicũq; ponitur, ilicet: extrema omnia occidere, vel occidisse, significatur. Coroebus denique, primus insidiarum author, primus interficitur. Et ante: ipsius Minervę aram occubuit, propter cuius sacerdotem defendendam eramus collecti. ⸿Iustissimus vnus.) Perierũt innocẽ: & sceleratis, ius vincendi datum est. ⸿Visum.) Vbi ponitur hoc, non iustum iudicium, sed pravę voluntatis studium & libido significatur. ⸿Confixi a socijs.) Augetur commiseratio interfici enim durum est, sed durius a suis interfici: exaggeratur quod dixerat, Heu nihil inuitis fas quenq; fidere diuis. ⸿Nec te tua plurima Panthu.) Seruauit, in fine deos tantum fuisse a Troianis alienos, vt etiam Panthus occumberet vir pius, grauis, religiosus, cũ ipsis isignibus sacerdotis. ⸿Iliaci.) Quia videbat, vel crimini, vel esse posse dedecori, quod tot, tantisq; cadentibus euaserit iurandi religionem, vltro ante obiectum quod metuebat, opposuit, habet enim maiorem fidem, quod anteq; exigatur, offertur. habet & bonę conscientię firmum testimonium, non extorta, sed oblata purgatio. ⸿Et si fata fuissent. Vt caderem.) q. d. si fata permisissent interitum meum. ⸿Meruisse manu.) i. ita sine aliquo respectu meę salutis pugnasse, vt meruerim ab hostibus interimi. ⸿Diuellimur.) Inuiti necessitate adacti, impellimur abire: ostendit autem meruisse manu mori, cum prius cum paucis: nunc uero solus pugnaret. ⸿Clamore.) Non specialiter ab aliquo: sed clamore pugnantium, quo indicabatur esse opus auxilio ad defendendam regiam: apud quam acrius pugnabatur propter gloriam & prędam. ⸿His se.) Ad excusationem quare pulchra destruerent. ⸿Scalę.) Non solum quia in plurali declinantur, sed quia plures essent. ⸿Hęc ille.

¶ Ordo est. Ilicet, idest pręcipue illic: obruimur numero, idest multitudine ingruentium: aut numero, idest non singuli, sed multi simul: sed prior sententia est conuenientior & honorabilior: ut non uirtute, sed numero, inferiores censeantur Troiani: & Coroebus iuuenis ille, procumbit, idest grauiter cadit, ad aram diuę armipotentis, idest Palladis, in cuius manu bella sunt, & victorię: procumbit, dico, ictus, supple dextera Penelei, illius gręci. cuius nominis expressio, fidem rei facit, quasi, certe loquatur poeta, & Rhiphęus iustissimus unus, idest pręcipuus, aut unus iustissimorum, quod metri causa dicere non potuit ut multi sunt iustissimi, idest in ęquali: & eodem summo gradu iustitię: aut unus, idest solus iustissimus, qui fuit in Teucris: & seruantissimus, idest obseruantissimus: ęqui, idest ęquitatis, & iustitię: & id, supple secundum iudicium hominum: sed dijs aliter uisum, supple est: quia cadit, idest succumbit, & terram oppetit: quasi uero dij iustum permisissent occubuisse, si eis talis uisus fuisset (quod quidem in laudem Ęnę uergit, qui quia a dijs iustus approbatus est, etiam seruatus est. Vide Venus in. j. lib. Haud credo inuisus cęlestibus auras uitales Carpis. uerum cum fide non consonat, quia deus permittit etiam iustissimos temporaliter affligi; reponens eis coronam ęternam: sed nos hic poetam interpretamur, non diuinas literas.) & Hypanis, & Dymas pereunt confixi a socijs, scilicet de culmine tela iacientibus: nec o Panthu (more gręco uocatiuo s abstulit.) tua pietas, idest religiosus, & pius cultus in deos: plurima, idest qui tibi plurimus fuit, & infusa Apollinis, idest quę caput tuum, qui sacerdos Apollinis eras; redimibatur: texit, idest protexit, & defendit te: quia etiam perijsti obrutus telis tuorum, aut nostrorũ: loquitur enim Ęneas, qui vnus ex Troianis est: & quia forsitan occurrebat, nunc

Ordo.

bat, nunc tacitis animis dubitatio quomodo igitur Æneas euaserit: addit: O cineres Iliaci, idest Troiani: & o flamma extrema meorum, idest quæ extremo loco meos absumpsisti: quia cum extremis pugnauerat Æneas: ego testor, idest protestor, aut deos, aut vos, qui, quod dico, testificari potestis: me nec vitauisse tela, nec vllas vices, idest pugnas, aut ictus qui vicissim dantur: Danaum, idest Græcorum, idest quas vices a Danais expectabam: hoc est, testor vos, quia intulerim me in omnia tela: & obiuerim omnes vices ictuum, & si fata, idest deorum voluntates: tulissent, idest ita ordinassent, aut voluissent: vt caderem, idest perirem, aut occiderer: testor me meruisse manu, idest tantam stragem dedisse manu mea: vt dii visi, essent mihi paria fecisse, si percuti me quoque iussissent: quasi dicat, æquum videri; vt, qui gladio ferit, gladio pereat. Sensus ergo est: tametsi euasi, non id ideo effectum est, quod præterfugerim, aut Græcos non offenderim: sed quia fata noluerint me tunc interire. Nos diuellimur inde, idest ex ea pugna. Iphitus (Sunt qui supra legunt Ephitus: sed alius esse potest.) & Pelias, sup. diuelluntur mecum. (Sunt tamen qui conceptionem casuum esse velint: vt sit, Iphitus & Pelias mecum diuellimur: pro eo quod est, ego & Iphitus & Pelias diuellimur inde. Sed rarum est id genus conceptionis, Nam Hora. in arte dixit, Tu quid ego & populus mecum desiderat, audi, non, quid desideramus, atque ita mallem quasi Zeugmatice construere: vt sit, nos diuellimur inde: & Iphitus & Pelias mecum, supp. diuelluntur.) quorum Iphitus, sup. erat iam grauior æuo idest ætate: hoc est senior: & Pelias erat tardus. i. tardus effectus, & impeditus vulnere Vlyssi ab Vlysse illato quasi dicat si qui adhuc mihi comites superfuissent quibus cum bellassem, non fuissem digressus: nec digressi sumus in fugam, sed vocati protinus clamore ad sedes Priami, idest ad regiam. Vero, pro sed, nos cernimus hic; aut, nos cernimus vero idest præcipue: & quasi ad verum, hic idest in regia Priami pugnam: ingentem idest valde magnam; ceu idest veluti: cætera bella nunquam idest non vsquam: non forent idest essent: vsquam. i. ac si nunquam alibi, bella fierent a cæteris: & nulli morerentur in tota vrbe, præterquam ad sedes Priami. Cernimus enim sic martem indomitum idest impetum belli ab indomitis fieri: & Danaos ruentes ad tecta: & cernimus limen idest ingressum regiæ obsessum. s. a Græcis: testudine idest phalange: hoc est, ex scutis protectione, contra tela & lapides acta idest facta in morem testudinis, quæ est species muri circumuexi, aut circumuoluti in morem testudinis; quæ testam desuper habet circunlatam: scalæ (quia plures erant) hærent. i. affixæ sunt parietibus: & nituntur. s. ascendentes; gradibus. i. per gradus, aut gradatim: sub idest tendentes ab inferiore parte ad ipsos postes: & ipsi protecti obiiciunt sinistris, i. per sinistras manus: clypeos ad tela. i. contra tela: & prensant. i. prendere frequenter tentant: fastigia. i. culmina, aut summitatem murorum: dextris. s. manibus; Dardanidæ idest Troiani. contra. i. repugnantes, & contra Græcorum conatus molientes: conuellunt. i. abstrahunt: vt deiiciunt turres. i. materiam turrium; & culmina. i. summitates domorum, aut turrium: tecta. i. cooperta tegulis, aut lapidibus. (est ergo hic participium.) & parant se defendere his, i. huiusmodi, propter quæ pugnabatur telis: quia ea proiiciebant in hostes, quæ hostes possidere affectabant: quando, i. quandoquidem; cernunt vltima. i. excidium, aut exitium: iam in morte extrema. i. quam proxime imminēte: & deuoluunt. i. deorsum voluunt in hostes ascendentes: trabes auratas. i. auro tectas, & obductas, appositione: alta. i. sublimia: & superba decora. i. ornamenta: parētum veterum, i. maiorum, & priscorum regum Troianorum. Alii obsedere. s. custodientes imas fores: ne ruptis illis irruerent Danai: mucronib. i. ensibus acutis: strictis. i. euaginatis, & denudatis; & ipsi seruant. i. custodiunt: has. s. fores imas: agmine denso. i. dense constructo aduersus irrupturos.

Instaurati animi regis succurrere tectis,
Auxilioq; leuare viros, vimq; addere victis.
Limen erat, cæcæq; fores, & peruius vsus
Tectorum inter se Priami, postesq; relicti
A' tergo, infelix qua se, dum regna manebant,
Sæpius Andromache ferre incomitata solebat
Ad soceros, & auo puerum Astyanacta trahebat.
Euado ad summi fastigia culminis, vnde
Tela manu miseri iactabant irrita Teucri.
Turrim in præcipiti stantem, summisq; sub astra
Eductam tectis, vnde omnis Troia videri,
Et Danaum solitæ naues, & Achaica castra,
Aggressi ferro circum, qua summa labantes,
Iuncturas tabulata dabant, conuellimus altis
Sedibus impulimusq;, ea lapsa repente ruinam
Cum sonitu trahit, & Danaum super agmina late
Incidit; ast alii subeunt, nec saxa nec vllum
Telorum interea cessat genus.
Vestibulum ante ipsum, primoq; in limine Pyrrhus
Exultat telis, & luce coruscus ahena.
Qualis vbi in lucem coluber mala gramina pastus
Frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
Nunc positis nouus exuuiis, nitidusq; iuuenta,
Lubrica conuoluit sublato pectore terga
Arduus ad solem, & linguis micat ore trisulcis.
Vna' ingens Periphas, & equorum agitator Achillis
Armiger Automedon, vna' omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, & flammas ad culmina iactant.
Ipse inter primos correpta dura bipenni
Limina perrumpit, postesq; a' cardine vellit
Æratos, iamq; excisa trabe, firma cauauit
Robora, & ingentem lato dedit ore fenestram.
Apparet domus intus, & atria longa patescunt.

SERVIVS.

Instaurati animi.) Hic ostēditur eos superius defecisse: quod supra non dixit. Leuare.) Iuuare. Vimq;.) Virtutem: vt Sallustius, Sed nostra oīs vis in aīo & corpore est. Victis.) Qui vincebatur: vt, Et qua vectus Abas. Limen erat.) Contra illud, obsessis foribus quēadmodum ingressus sit: & dicit per posticum, quod generis est neutri: vt Horatius Flaccus, Atria seruantē postico falle clientē. Nam si generis fœminini legeris postica, augurale est: vt antica, postica. Cęcę.) Non oībus notę. Vsus.) Verbum iuris: via, actus, vsus. Infelix.) Ad pręsens retulit tempus infelix. Dum regna manebant.) Dū, donec: & absolutus est sensus. Alii tamen cum legūt: sed cum manebant, quomodo dicimus, cum cōstet, manebant, modū esse iudicatiuū? Hoc ergo sciendum est, quia quando coniunctiuus modus ē, necesse ē aliquid iungi, aut subaudiri: vt, cum venirē, vidi illum. Si autē Cū veniebā, dicamus, aut modus pro modo ē: hoc est indicatiuus pro coniunctiuo: aut Cum, nō erit coniunctio, sed aduerbiū temporis: & significat tempore quo veniebam. Ad soceros.) Quia quę ex diuersis sunt ad sui genus clausulam stringunt & meliori sexui respōdet. i. masculino. Trahebat.) Quasi puerū: vt, Paruumq; nepotē Ipse trahit.

Euado. E, vacat, vt emortuus. Iactabant.) Spargebant, quasi nihil profutura. In pręcipiti.) In alto:, vnde quis potest pręceps dari. Sequitur enim sub astra eductam. Solitę naues.) Participium sine verbi origine. Soleo enim neutrale est: quod caret pręterito. Castra.) Vbi exercitus sit, castra dicuntur. Vnde ē, Nos castra mouemus: vt, Velorū pandimus alas. Summa. Extrema. vt supremū, summū dicimus. vt, Proh supreme Iuppiter. Labantes.) Faciles ad resolutionē. Et ē ordo: Turrim. conuellimus, impulimusq;. Telorū interea cessat genus.) Bene addidit Genus. Telū. n. dicit' sm̄ Græcā etymologiā ἀπὸ τοῦ τηλόθεν, quicquid longe iaci potest: quāquam legerimus de gladio, At non hoc telum mea quod vi dextera versat. & sequitur, Dixit, & sublatum consurgit in ensem. Telum autem dictum est illo loco a longitudine. Vnde & mustelum dicimus. Vestibulum.) Vestibulum est prima ianuę pars. Dictum est autem vestibulum, vel quod ianuam uestiat, ut uidemus cameram duabus sustētatam columnis: uel quoniā Vestę consecratum est. Vnde nubentes puellę limen non tangūt. Lucanus, Translataq; uetat cōtingere limina planta. Singula. n. domus, sacrata sunt diis: ut Culina, diis penatibus: Maceries, quę ambit domum, Herceo Ioui,

Apparent Priami, & veterum penetralia regum,
Armatosq; vident stantes in limine primo,

deo Ioui. ¶ Pyrrhus.) A colore dictus: qui latine byrrus dicitur a colore, quo tingebatur. ¶ Gramina pastus.) Legimus & sylua pastus arundinea. Sed sciendum est, quia licet hoc in vsu sit rarum, tamen est apud antiquos. Pastus autem, pro qui pascebatur: quia, vt supra diximus, in hoc latinitas defecit. ¶ Bruma.) i. hyemis. Dicta aūt bruma, quasi βραχὺν ἡμέραν. i. breuis dies. Est autem (vt hic locus indicat) generis fœminini, numeri singularis. ¶ Lubrica terga.) Lubricum dicitur & quod labitur, dum tenetur, vt piscis, serpens: & locus in quo labimur. vt, Sese opposuit salio per lubrica surgens. ¶ Periphas.) Vltima accentum non habet, ne fœmininum fit: nec tertia a fine, quia nouissima longa est. Ergo ri, habebit accentum. ¶ Armiger automedon. ¶ Pyrrhi. Nam Achillis auriga fuit. ¶ Scyria pubes.) A Scyro insula, vna de Cycladibus: in qua Lycomedes fuit pater Deidamiæ. ¶ Succedunt tecto. ¶ Pro sub tectum cedunt. Et est figura: quia mutatus est casus. ¶ Bipēni.) Hoc nomen seruauit antiquitatem: quia veteres pennas dicebant, non pinnas. ¶ Vellit.) Non deiecit. Nam sequitur paulopost, Labat ariete crebro: Sed mouet, vt Cynthius aurem vellit. Et admonuit. ¶ Ingentem fenestram.) Epitheto, vt solet, auxit tapinosim. ¶ Armatosq; vident stantes.) Vt supra, Strictis mucronibus imas Obsedere fores.

DONATVS.

¶ Instaurati animi, regis s. t. Auxilioq; leuare viros, u. q. a. u.) Constitutæ, inquit, in periculo manifeste debuit domui regię subueniri. & licet vires ex precedentibus defecissent, tamen res ipsa fouebat animi affectum, & nouitatem quandam virium suggerebat. Oportuit. n. foueri, qui pro ea certabat, ipsorumq; animos solatio nostræ opitulationis attolli. vult ostendere se laborantibus subuenisse, sed quemadmodum id facere potuit obsessis foribus: domus Priami, & ingenti eo collecta armatorum manu, vtiq; non incassum fuerat referendum. potuit. n. non credi factum, cum obstarent multa contraria. ¶ Limen erat, cæcæq; fores &c.) Præbuit mihi adeundi facultatem locus, cuius cognitionem habere potui, vtpote Priami & ciuis & gener. idem ex hac causa incognitus hostibus, quod a tergo domus relictas fores habuisset, relictas dixit, & a tergo. quicquid enim post dimittitur, relictum manet ac desertum, vt alio loco positum est. cui pauca relicti iugera ruris erant, hoc est deserta. vsq; adeo inaccessa illa pars fuerat, vt Andromache post infelix facta ex mariti sui Hectoris morte manente adhuc regni fortuna ire sæpius soleret ad soceros, Priamum. s. & Hecubam, qui ipsum genuerant Hectorem, & secum Astyanacta filium trahere, quia deerat, qui iuuaret aut ipsam aut puerum. consideranda sunt interea sigillatim verba, quæ tantam habent virtutem, vt exprimant reuera remotum fuisse locum illum ab hominum accessu. Limen erat. hoc est fuit ostium, cęcæq; fores, non quod fores cæcæ, neq;. en. oculos habere potuissent, sed quæ sic fuissent institutæ, vt prætereuntes has videre non possent, & peruius vsus tectorum Priami. celebrabatur earum vsus, sed ab iis qui interius commanebant. hæc descriptio ostendit duas domos fuisse coniunctas, vnam in qua Priamus, alteram vero in qua Hector commanebat, vt transiretur ex vna ad alteram, fores dabant occasionem, quæ ob hanc causam fuerant factæ, vt essent notæ commanentibus, extraneis vero incognitæ. Hunc locum cum pronunciamus, sic debemus ordinare, a tergo, vt a tergo sint limen & postes, non relicti a tergo, Dubium enim non est a tergo fieri, quicquid fuerit relictum. qua se, dum regna manebant, Sæpius Andromache ferre incomitata solebat Ad soceros, & auo puerum Astyanacta trahebat. Tam in abstruso & abdito fuerant constitutæ, vt per has Andromache nullis in obsequio comitibus, hoc est deductoribus, vt matronam & nurum regis adhuc florentissimi decuit, non semel sed sæpius transiret ad soceros, faciens hoc sine pudoris & verecundiæ detrimento, vtpote quæ iret per secretum locum ad personas religione satis ac necessitudinis ratione coniunctas. Huius loci tanta etiam proximitas fuit, vt Astyanacta filium suum admodum paruulum non iuuantibus baiulis, sed ipsa ad auum propria manu retinens traheret, nec ipse fatigaretur, licet maternis gressibus æquari non posset, neq; illa sentiret laborem, que non magni roboris trahebat infantem. ¶ Euado ad summi fastigia culminis.) Scilicet, qua se Andromache ferebat ad soceros, nec videbatur ab aliquo. ego, inquit, euado ad summi fastigia culminis, hoc est vadendo & ascendendo peruenio ad fastigia culminis summi. ¶ Tela manu. m. i. ir. te.) Illo, inquit, perueni, vnde nostri satis instanter tela iaciebant, sed frustra. testudo enim superius descripta telis ipsis adimebat effectum. dicit iam consilium suum, quod suggesserat necessitas pro ratione loci, ac tpis, & personarū. In summo enim fuerunt, qui hostes in imo positos impedirent, & propter testudinem frustra pugnabant. Opportunum ad obtinendum fuit, si prouideretur aliquid, quod non qualicunq; ictu testudinem læderet, sed opprimeret pondere. ¶ Turrim in præcipiti stantem &c. Meritum turris dicitur, sed iam solitis officiis non necessariæ. omnis enim felicitas troiana conciderat. contemnenda proinde fuerat, quæ cum ipsis defensoribus suis mox fuisset ruitura. Hanc, inquit, petimus ferro, & abscissis iuncturis omnibus, quæ magnitudinem tantæ altitudinis retinebant. ¶ Conuellimus altis se. im. q; e. la. re. ru. Cum sonitu trahit, & da. su. ag. la. In.) Ecce profuit Æneę consilium, quod repentinum & insperatum ruinæ pondus adiuuit. huius inquit concidens magnitudo Danaum super agmina late incidit, quod dixit late, potuit fieri, vt ruina illa super plurimos cecidisset, perindeq; non paucos necasset. iccirco potuit Danaum super agmina, vt hoc dicendo consilium suum prę ferret, & inuentum. ¶ Ast alij su.) Huc ipsum, inquit, hostium multitudo frustrata est, alij quippe continuo successerunt. ¶ Nec saxa, n. vl. Telorum interea ce. ge.) Scilicet quibus expugnaretur recentior multitudo. ¶ Vestibulum ante ipsum.) Vestibulum primam tamę partem posuit. ¶ Primoq; in li. Pyrrhus exultat.) Ferocem naturam hominis monstrat, vel eius, qui plenę victorię fiduciam gereret. sic enim Priami domus possessa fuerat, vt ad ipsum limen & vestibuli prioris ingressum non tantum intrepidus, verumetiam exultans Pyrrhus peruenisset. ¶ Telis & luce coruscus ahena.) Erectus animo, & conspicuus munimentis armorum. ¶ Qualis vbi in lucem c. m. g. p. Frigida sub terra t. q. b. t. &c.) Descripturus hostem natura ferum, ętate insolentem, & successibus prosperis superbum, ipse quoq; Æneas hostis animum in aduersarios gerens, quali hunc animali credidit comparandum? sic inquit, ferebat, vt serpens qui vomit venena, qui nescit aliquando misereri, qui captat tempora quibus procedat aut lateat, qui se tunc putat esse formosum, cum emergit ex latebris. hęc comparatio in deformationem proficit Pyrrhi. nam vt serpens non virtuti sed veneno confidit, ita & huic non arma ad capiendam victoriam, sed insidias asserit profuisse, nec vnquam in pręliis visum, nisi tunc cum alienis dolis procurata victoria est. ¶ Vna ingens Periphas, & e. a. Achillis Ar. Automedon, u o. s. pu.) Omnes isti quid faciebant, qui iuncti fuerant Pyrrho? Succedunt, inquit, tecto & fla. ad c. ia.) Virtutem dicit artemq; mittentium flāmas ex inferiore parte ad altissima culmina tectorum. ¶ Ipse inter primos c. d. bi. Limina p.) Correpta bipenni, hoc est properanter bipenni rapta, perrumpebat dura limina, hoc est fortia, & quę facile superari non possent. potest tamen videri bipennem duram dixisse, hoc est idoneam, quę tanti roboris fores perrumpere potuisset, deniq; addidit. ¶ Postesq; a cardine vellit Aeratos.) Vt appareret duram speciem fuisse necessariam, quę firmitatem ęratorū postium posset euincere. ¶ Iamq; excisa trabe, f. c. Ro. & in. la. d. o. fe.) Ecce quantum valuit bipennis fortitudo, vicit, quod putabatur vinci non posse. allusit autem de ostio ad fenestram. cęterum cauernam dicere debuit factam, in ostio, inquit, fenestra facta est, non qua posset totus homo ad interiora pertendere, sed per quam interim cerneretur oculis, quid interius ageretur. ¶ Apparet domus i. & a. l. pa. &c.) Fenestra illa totum, quod prospectibus hostium negabatur, ostendit. videbatur quippe quicquid interius fuit, videbantur in ipso vestibulo obseruantes armati.

ASCENSIVS.

¶ Instaurati, &c.) Recitat Æneas, quomodo etiam pro socero, hoc est, rege Priamo pugnauerit, vtq; Pyrrhus regiam expugnauerit, interea. dum ex alia parte irruentibus obstaret, & in eos turrim deiiceret: de qua re, quia in negociis plusquam in verbis consistit Donatus, pauca dicit, quę hęc sunt. ¶ Primoq; in limine Pyrrh.) Ferocem naturam huius ostendit, & qui plenę victorię fiduciam cerneret. ¶ Qualis vbi.) Descripturus hostem, natura ferum, ętate insolentem, successu superbum: & ipse Æneas hostilem animum in aduersarium gerens, huic animali illum comparandum putauit. Sęuiebat vt serpens, qui vomit venena: qui nescit aliquando misereri: qui captat tempora quibus procedat, aut lateat. Hac igitur comparatione, Pyrrhum deformat. Nam vt serpens, non virtute sed veneno confidit: ita huic non arma, sed insidię ad victoriam profuerunt, nec vnquam in prelijs visus esse nisi cum alienis dolis procurata est victoria. ¶ Dura limina.) Quę

facile

facile superari non possent. Potest tamen videri dixisse, duram bipennem, id est idoneam, quæ frangere potuerit firmitatem æratorum postium: allusit autem de ostio ad fenestram. Sed debuit dicere, cauernam factam in ostio per quam non ingrederetur, sed videret interiora. Ergo videbantur intus armati. Intercepta autem spe clausa ante domus nunc protinus patuit. Sic ille. ¶ Ordo est.
Ordo, Animi, supple nostri: sunt, supple instaurati, id est in statum pristinum reducti: succurrere, id est ad succurrendum tectis: regis. i. regiæ, aut aulæ Priami: & leuare, scilicet ab onere, & pressura: viros, id est viriliter obsistentes: auxilio scilicet nostro: & addere vim, id est virtutem, aut vires: victis, id est his qui vincebātur, aut qui alioquin victi erant. Limen, id est introitus: per posticum, id est posteriores fores quas hostes ignorabant. Vnde addit, & fores cææ. i. occultæ, & ab hostibus non visæ, nec notæ: & vsus peruius, id est transitus: per quem via media erat quæ vsui cedebat: tectorum, id est domorum Priami inter se, vt ab altera in alteram transire liceret: & erant postes, scilicet domorum, hoc est alia ædificia relicti a tergo, id est segregata a regia, & domicilio ipsius regis: aut postes relicti, id est communes, & nondum occupati: in quos singulis ius esset cum iter per eos haberent, saltem permittente rege id filio & nurui, supple qua, id est per quam viam: Andromache, quæ erat vxor Hectoris. infelix, aut propter euentum, hoc est propter mortem Hectoris: aut quia non potuit exorare quod orabat. Orasse enim videtur, vt pater filium intra moenia contineret: & ne id Hector resciret, ibat incomitata: vnde dicit, solebat incomitata ferre sæpius ad soceros scilicet suos se, & trahebat, id est trahendo (cum paruus adhuc, & imbecillis esset: nec tantum sequi posset. erat enim longissima.) ducebat auo, id est ad auum eius Priamum: Astyanacta puerum, id est filium suum, & Hectoris adhuc puerum (declinatur autem, hic Astyanax, huius Astyanactos huic Astyanacti, hunc Astyanacta &c. trahebat, dico, puerum: & solebat ferre se dum regna Priami manebant. Ego euado, scilicet e telis hostium per hunc paruum aditum: ad fastigia, id est sublimitatem summi culminis, id est tecti aut præcipue arcis. Vnde, id est de quo: miseri Teucri iactabant, tela irrita, id est nihil profutura: cum arx defendi nequiret: nos aggressi ferro, id est instrumentis ferreis: circum, id est per circuitum, supple ea parte, qua summa tabulata, id est connexiones tabularum (solaria vulgus appellat) dabant iuncturas labantes, aut vetustate, aut ad lapsum dependentes: aut (vt Seruius dicit) faciles ad resolutionem: conuellimus, id est simul diuellimus: altis sedibus, id est iuncturis suis, quæ in alto erant: turrim stantem in præcipiti, id est præcipitio, & loco alto, vnde quis præceps dari posset: nec haberet quod offenderet, præter humum: & eductam sub astra, id est ad astra, id est aut fere vsque ad astra, vt suspicientibus ab humo videri solebat: summis tectis, id est culmine, quod in summo erat: conuellimus, dico, & impulimus, supple in hostes: ea scilicet turris: lapsa, id est dissoluta a sedibus suis: trahit repente ruinam, id est casum, cum sonitu, scilicet vehementi: & incidit late super agmina Danaum: ast, id est sed: alii, scilicet Danai: subeunt, id est subintrant locum & munus oppressorum: nec saxa, supple cessant interea: nec vllum genus telorum, supple aliorum: cessat

cessat interea, scilicet dum sic subirēt Pyrrhus, filius Achillis, exultat telis, & coruscus, id est resplendens luce ahena, id est fulgore armorum æreorum: ante ipsum vestibulum, id est introitum regiæ, & pro, id est ipso limine, scilicet regiæ: exultat, supple existens talis, qualis coluber, vbi, id est postquam: ipse pastus mala, id est perniciosa aliis gramina: quia venenum generantia: exultat, supple in lucem, id est ad lucem, & solem egressus, quem, supple colubrum, bruma frigida, id est hyems tegebat sub terra, existentem: tumidum, id est inflatum veneno scilicet, &, supple qui nouus, nunc id est innouatus: exuuiis, id est vetere pelle positis, id est deposita: inflatus enim veneno, & deinde per arctum foramen, constringens se, pellem deponit: & qui nitidus iuuenta, id est cute iuuentę aptæ conuoluit arduus, id est erectus ad solem terga lubrica, id est pingui lubrico perfusa, quale in anguillis & serpentibus est, qui propterea cōtineri vix possunt (vnde & via lubrica dicitur, in qua propter pinguem humorem: superfusum, pes difficulter consistat) & hoc pectore sublato, id est sursum lato, & erecto: & micat. i. more micantium crebrum, & incertum motum facit: ore. s. suo; linguis trisulcis: non re vera in tres partes sulcatis & fissis: sed potius ita celeriter motis, vt trisulcę videantur (Est autem micare, digitis celerrime motis, a diuersis diuinare numerum erectoꝝ ab vtrisque, aut omnibus si plures sunt quod cum fit, nunc singuli, nunc bini, nunc plures in vna manu erecti conspiciuntur: vnde similitudinē linguę per rictum colubri celerrime motę sumpsit.) Periphas Grecus ille: ingens, id est valde magnus: & Automedon armiger, id est minister arma gerens in vsum domini. agitator, id est auriga, qui olim agitator erat equorum Achillis: quibus. s. currus, de quo ipse depugnabat, trahi solebat: & omnis plebes Scyria. i. quę ex Scyro insula cum Pyrrho venerat. Erat enim Pyrrhus filius Deidamiæ, filię Lycomedis regis Scyri: quam, vt Statius in Achilleide docet, Achilles compresserat noctu in Bacchanalibus sub specie puellari Lycomedi creditus a Thetide matre. omnis ergo pubes, id est iuuentus Scyria, quia ipse Pyrrhus iam pubescens erat: succendunt vna, id est pariter quod in vituperium Pyrrhi dicitur, qui vt patet, non nisi in prius ab aliis victos insultum fecerat: tecto, id est ad tectum: & iactant flammas ad culmina, id est summitatem tectorū. Ipse, scilicet sæuus hostis sic exultās, prorumpit inter primos, id est cum primis: limina, id est obstacula in primo ingressu: dura, quia ex ligno veteri: & diu indurato: & hoc bipenni correpta, id est celeriter, aut vtraq; manu rapta: q;, pro &: vellit, id est dimouit: postes æratos. i. ære munitos, fores sustinentes a cardine, id est ab angulo: vbi est quasi cor ianuæ: & cauauit, id est perforauit iam robora firma, scilicet prius: aut fortia: & hoc trabe excisa, scilicet bipenni: & dedit ingentem fenestram. i. aperturam in medio foriū, in similitudinem fenestrę: ore. i. hiatu: lato. i. habente latum os & hiatum. Domus scilicet regia apparet intus: & atria lōga patescūt: & penetralia Priami, & veterum regum, id est quę soli Priamo, & cęteris regibus Troianis penetrare olim licebat: apparent. i. conspiciuntur & patere incipiunt hostibus: & vident armatos stantes in primo limine: & cū eos solos videret, instat vi patria Pyrrhus &c. vt in sequentibus videbimus.

At domus interior gemitu, miseroq; tumultu
Miscetur, penitusq; cauæ plangoribus ędes
Fœmineis vlulant: ferit aurea sydera clamor.
Tum pauidæ tectis matres ingentibus errant,
Amplexæq; tenent postes, atq; oscula figunt.
Instat vi patria Pyrrhus, nec claustra, nec ipsi
Custodes sufferre valent, labat ariete crebro
Ianua, & emoti procumbunt cardine postes.
Fit via vi, rumpunt aditus, primosq; trucidant,
Immissi Danai, & late loca milite complent.
Non sic aggeribus ruptis cum spumeus amnis
Exiit, oppositasq; euicit gurgite moles:
Fertur in arua furens cumulo, camposq; per omneis
Cum stabulis armenta trahit. uidi ipse furentem
Cæde Neoptolemum, geminosq; in limine Atridas:
Vidi Hecubam, cētumq; nurus, Priamumq; per aras
Sanguine fœdantem, quos ipse sacrauerat ignes.
Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,

SERVIVS.

¶ At domus interior.) De Albano excidio translatus est locus. ¶ Tumultu.) Tumultus dictus, quasi timor multus. Vnde alia bella dicta sunt Italicus tumultus. Bene autem addidit. ¶ Misero:) quia est etiam terribilis. ¶ Miscetur.) Perturbatur. vt, Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto Misceri putet. ¶ Cauæ ædes.) Tecta camerata. Ædem autē numero singulari de templo tantum dicimus: plurali, & de domibus, & de templis. Si aliter dictum inueneris, vsurpatum est. vt mella hordea. ¶ Ferit clamor.) Secundum philosophos qui dicunt vocem corpus esse. Bene ergo ferit. ¶ Aurea sydera.) Multi ad laquearia referunt, quod stultum est. ¶ Pauidę.) Pro pauentes. Pauidus

uidus est semper timens: Pauens, ex causa: vt supra, furiatus & furiosus. ¶ Amplexæq; tenēt postes.) Apollonii locus: in quo inducitur Medea patrē salutasse, & domū relinquens. ¶ Vi patria.) Secundum fidem generis sui: vt, Stirpis Achilleæ fastus. Item de Hercule, Salue vera Iouis proles. ¶ Cardine.) A cardine. ¶ Non sic aggeribus ruptis.) Vult ostendere grauius vastatam Troiam, quam agri fluuiorum eruptione vastentur. Et sciendum comparationes, aut pares esse, aut minores. ¶ Spumeus.) Pro spumosus. ¶ Exiit.) Dicimus & exiuit. Sed vt subtrahit Virgilius, vt breuem faciat sequentem vocalem. ¶ Cumulo.) Augmento. ¶ Vidi ipse furentē.) Vt, Quęq; ipse miserrima uidi. ¶ Geminos.) More suo fratres. Gemini

Barbarico postes auro, spoliisq; superbi
Procubuere, tenent Danai qua deficit ignis.

ri autem sunt non duo, sed simul nati. ☞ Centumq; nurus.) Aut finitus est numerus pro infinito. Aut certe ideo centum, quia Barbarorum fuerat non singulas coniuges habere, sed plures. Aut illud dicit plures foeminas: vt Lucan⁹, Cultus gestare decoros Vix nuribus rapuere mares. Hoc est foeminas. Aut centum per aras: licet incongruum sit, quia sequitur, Hęc ara tuebitur omnes: & vnus per centum aras occidi non poterat. ☞ Quos ipse sacrauerat ignes.) Vt, Et relligiosa deorum Limina. Per quod latenter oñditur, nihil ꝓdesse religionē. ☞ Foedantē.) Hoc ē cruentantē. ☞ Quinquaginta illi thalami.) Illi celebrati ab Homero. Et bñ de thalamis verum expressit numerum. Potest.n. vnus thalam⁹ plures habere coniuges: & est zeugma, Quinquaginta thalami ꝓcubuere. ☞ Et postes superbi auro barbarico.) Id est aut multo, aut vere Barbbrico: quia πλῶν μόνη τῶν βαρβάρων. ☞ Spoliis superbi.) Hoc fuit moris antiqui: vt ipse in septimo. Captiui pedent currus curuæq; secures.

DONATVS.

¶ At domus interior ge.mi.q;.iu. Miscetur, penitusq;.c.c.æ. Foemineis vlu.&c.) Crescente desperatione & intercepta spe clausæ antea domus, plangebant foeminę omnes, quę interius clamoribus atq; vlulatibus prodebāt hostibus extremā formidinē suam, quę res vtiq; accendebat hostes, vt perficerent intentionē suā. deniq; sequitur. ☞ Instat vi.pa.p.) Quis enim non ꝓuocaretur ad effectum plenissimū rerū audiendo talia & videndo? Descriptio autem domus atq; eius amplitudo non frustra narrata est. in q̃ non tantum ædificiorum ambitio præferebatur, verūetiam monstrabatur nobilitas & superior felicitas Priami. dixit enim. ☞ Apparēt Priami & v.p.r.) Vt ostenderet regnum, quod Priamus tenuit, ꝑ maiores eius ad eum succedendo peruenisse. quanti autem doloris fuit vna nocte cōcidisse penitus, quod per infinitos reges multis etiā seculis floruerat? Armatosq; vident.st.in.l.pri.) Ipsi sunt, de quibus dixit, Imas obsedere fores. ☞ Nec claustra, nec ipsi Custodes suf.v.l.a.c. Ianua, &.e.pro.c.p.) Cum eo magis Pyrrhus īsisteret, quia viderat armatos interius, & euertēdis foribus operam daret maiore vi, nec claustra, nec custodes, qui intus aderant, nec postes ipsi poterant ferre hostes. postes etiam possumus accipere, quoniam alio noie etiam custodes appellantur, dicti a custodiendo. ipsis enim nitentibus ianua custoditur, & firma stabilisq; perdurat, & quicquid in omni domo est, plena fide seruatur. omnia itaq; cū deficerēt, cum ipsis euersa postibus ad plenum obtinēte violentia ceciderunt. ☞ Fit via vi.rū.adi.primosq; tru.) Vis, inquit, ianuam patefacit. vis aditum dedit ad interiora tendendi, cæsis quamprimum qui in ipso vestibulo primi violentis occurrerant. ☞ Non sic aggeribus &c.) Cōparatio, qua melius possit aduerti, qualis illa vis fuerit Pyrrhi, qualis etiā cęterorū in torrētis cōparatione, qui īmensos aggeres & firmissimas obices rumpit, & ita effusus sęuit, vt quicquid inuenerit perdat aut rapiat. potiorem vult extitisse violentiā dicendo, non sic aggeribus ruptis cū spumeus amnis Exit, oppositasq; euicit gurgite moles. ☞ Vidi ipse furentem Cęde neo.&c.) Vidi, inquit, furore plurimos hostiū ferri, & infinitorum non satiari suppliciis. ☞ Vidi Hecubā, cētumq; nurus &c.) Vidi, inquit, multa indigna. illic enim fuit auxilium ꝑbens domui regis. inde contigit, vt malorum omnium spectator esset, qui venerat defensurus, vt responderet illi parti, qua dixit in libri istius capite. Quęq; ipse miserrima vidi, & est genus propositionis. nam dicturus est Priameiæ mortis exitium, vt ostendat q̃tio arces & ignis quos ipse aliquando sacrauerat, foedasset sāguine suo. Tenent Danai qua deficit ignis. non dixit, tenent Danai qua ignis non fuit, sed qua deficit, vt ostēderet oia iam fuisse consumpta. ignis enim vbi habuerit quod absumat, viget. absumptis autē quibus nutriebatur & vigebat, valere non potest. illa ergo parte ibant Græci, qua ignis deficeret. neq; adhuc supererat, quod ardere posset. exponamus nunc, quę in hunc locum tractanda distulimus. ait enim vidi ipse furentem cæde Neoptolemū, geminosq; in limine Atridas. & est vidi Neoptolemum, vidi geminos Atridas, vbi intelligitur vidi. sed & Atridas debemus furentes intelligere, vt Neoptolemum Vidi Hecubā, centumq; nurus, Priamūq; hic quoq; ter accipiendum est vidi, vt sit vidi Hecubam, vidi nurus, vidi Priamum, hucusq; intelligendum est vidi, quod ipsum noluit crebro ponere, ne inferret dictioni foeditatem. item dixit, quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum, Barbarico postes auro, spoliisq; superbi Procubuere. sicuti ad omnia aptatum est vidi, ita & in cōmunibus respondet procubuere. hoc modo procubuerunt, inquit, quinquaginta thalami cum tanta nepotū spe, procubuerūt, & postes Barbarico auro superbi, & spoliis. Aurum barbaricum ad ornatum postium pertinet, eorūq; fabricam, qua fuerant superbi. fabrica autem barbarica, vt nomē sit artis. opus quippe quod barbaricum dicitur, cæteris præstat. Item spoliis superbi, id est gloriam ostendentes prætereuntibus eorum dominorum, qui illa pugnando atque vincendo detraxissent hostibus superatis. superbi ergo ornatu artis atq; materię, superbi etiam spoliis.

ASCENSIVS.

¶ At domus interior.) Ad excitandam commiserationem, recenset muliebrem vlulatum, quem tunc verosimile est factum cum facta tali fenestra hostes conspicerentur. vnde Donatus: Plangebant foeminæ, & summis vlulatibus prodebant hostibus suā formidinem qua augebatur illis spes: ergo. ☞ Instat vi patria Pyrr⁹.) Quis enim nō prouocaretur audiendo talia? descriptio autem regię auget nobilitatē & amplitudinem, felicitatemq; Priami: Veterum regū, vt ostenderet regnum Priamo a maioribus suis prouenisse. Quantus autem dolor vt vna nocte conciderit, quod ꝑ infinitos reges, multis etiam seculis, seruatum fuerat? Nec ipsi custodes vigiles, de quibus dixerat, imas obsedere fores: possumus etiam custodes ipsos, postes intelligere, quoniam custodes a custodiendo appellantur, cum igitur omnia deficerent. ☞ Fit via vi.) Vis (inquit) ianuam patefecit: vis aditum ad interiora tenenda reclusit. ☞ Vidi Hecubam.) Et reliqua. Respondet ad id quæq; ipse miserrima vidi. fuit ergo cædis eorū hoium spectator, quos venerat defensurus. ☞ Qua defi.ig.) Omnia ignis occupauerat: sed cum consumptis rebus, ignis extinguatur. ☞ Dan.) Occupabant ea loca in quibus non dixit, non fuit ignis, sed iam deficiebat. ☞ Sup bi.) Ornatu artis, & materia. ¶ Ordo est. At.i. sed: domus interior vbi.s. foeminę, & infantes erant⁹ miscetur.i. confunditur gemitu, & misero tumultu, & ędes cauę, id tecta camerata: vlulant.i. vlulatum dant penitus.i. pene intus in penetralibus plangoribus foemineis.i. foemininis, & muliebrib⁹: clamor ferit sydera aurea micantia. (Ser. dicit stultos qui ad sydera in laquearibus depicta referunt: sed non penitus absurdum est: nam in cameris solet coelum depingi supra verticem, verum mallem ad sydera coelestia referre, vt clamor sublatus ad ęthera, ad hostesq; peruenisse dicatur) tum.i. deinde matres pauidę: non solum pauentes, sed naturaliter pauidę errant.i. discurrunt palantes.i. errantes: ingentibus tectis.i. per ingentia tecta: & amplexę postes tenent, supp. eos, atq; figunt oscula: vti rei charę quā derelinquere coguntᷣ, mulieres solent. Ordo. Pyrrhus instat vi.i. violentia: patria.i. paterna, qua pater eius Achilles in tali successu instare solebat: nec claustra, i. : ipsi custodes valent: sufferre.i. sustinere vim & impetum eius. ianua labat, id ē procūbit: ariete.i. machina bellica, cornuta frōte, in morem arietis facta: crebro.i. frequēter impulsa: & postes procūbunt, emoti cardine.i. ex loco in quo fixi erant: via.i. transitus, aut accessus fit, vi.i. violentia, inuitis Troianis: & ipsi Danai immissi, rumpunt .i. rumpendo obstacula faciunt: adytus.i. accessus: & trucidāt primos.i. quos primos offendunt obstantes: & complent loca late milite.i. agminatim irrumpunt. Amnis spumeus.i. spumosus: non fertur sic, id est tam violenter in arua: furens cumulo, id est impetu multo aquarum: cum, id est quando trahit armenta, id est pecora magna: cum stabulis per oēs campos: & hoc cum.i. post q̃ exit.s. alueum suum: aggeribus, id est rebus aggestis: ruptis.i. dissipatis: & cum euicit gurgite, id est impetu aquarum: moles oppositas.i. obices: non dico, sic fertur vt Gręci ferebantur in aulam Priami. Ipse.i. ego vidi Neoptolemum, id est nouum militē Pyrrhum furentem cæde.i. occisione, quam exultans victoria & improbus animis faciebat: vnde signanter Neoptolemum hic dicit: & vidi geminos Atridas.s. Agamēnonem, & Menelaum, sup. furentes cęde primo in limine.i. in primo ingressu obuios.s. quosq; trucidātes. Vidi etiā Hecubā Priami coniugē: & centum.i. plurimas: nurus.i. coniuges filiorū eius: & vidi Priamū foedantē.i. imbuentē: sanguine.s. sacrificiorū: per aras.i. sup ipsas aras: ignes quos ipse sacrauerat. Quinquaginta thalami.i. camerę nuptiales in quib⁹ nurus erāt: erant, sup. illi (quē numerum etiā Home. celebrat.) & tanta.i. tam magna spes nepotū erat, sup. illi: aut ordo est: qnquaginta thalami, appositorie, spes tanta nepotum procubuere illi.i. in damnum & dolorem illius: & postes superbi.i. superbę extructi, & magnifice decorati auro Barbarico.i. a Barbaris ablato, & spoliis.s. Barbarorum illis affixis: procubuere.i. procubuerūt Danai: tenent.i. occupant, supp. ab ea parte qua ignis deficit.i. deest, aut propter obstaculum amplius cremare nequit.

Forsitan & Priami fuerint quæ fata requiras.
Vrbis vbi captæ casum, conuulsaq; vidit
Limina tectorum, & medium in penetralibus hostẽ,
Arma diu senior desueta trementibus æuo
Circundat nequicquam humeris, & inutile ferrum
Cingitur, ac densos fertur moriturus in hosteis.
Aedibus in mediis, nudoq; sub ætheris axe
Ingens ara fuit, iuxtaq; veterrima laurus
Incumbens aræ, atq; vmbra complexa penates.
Hic Hecuba, & natæ nequicquã altaria circum
Præcipites, atra ceu tempestate columbæ
Condensæ, & diuum amplexæ simulachra tenebant.
Ipsum autem sumptis Priamum iuuenilibus armis
Vt vidit, quæ mens tam dira miserrime coniux
Impulit his cingi telis? aut quo ruis? inquit.
Non tali auxilio, nec defensoribus istis
Tempus eget, non si ipse meus nunc adforet Hector.
Huc tandem concede, hæc ara tuebitur omneis,
Aut moriere simul. sic ore effata, recepit
Ad sese, & sacra longæuum in sede locauit.
Ecce autem elapsus Pyrrhi de cæde Polytes
Vnus natorum Priami, per tela, per hosteis,
Porticibus longis fugit, & vacua atria lustrat,
Saucius, illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
Insequitur, iam, iamq; manu tenet, & premit hasta.
Vt tandem ante oculos euasit, & ora parentum,
Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.

SERVIVS.

¶ Forsitan & Priami fuerint quę fata requiras.) Bono vsus est ordine: vt ante reipublicæ, post regis, inde priuati, hoc est sua, fata narraret. De morte autẽ Priami, varie lectũ est. Alij dicunt quod a Pyrrho in domo quidẽ sua captus est: sed ad tumulum Achillis tractus: occisusq; est iuxta Sigęum promontoriũ. Nã in Rhetæo Aiax sepultus est: tunc eius caput conto fixũ circumtulit. Alij vero quod iuxta Hercæi Iouis aram extinctus sit, dicunt. Vnde Lucanus. Hercęas monstrator ait, non respicis aras? Et hanc opinionẽ plene Virgilius sequitur. Licet ẽt illam prælibet, vt suo indicauim⁹ loco. ¶ Medium hostẽ.) Hypallage est, in medijs ædibus. Si aũt medijs legeris, nõ stat versus, nisi exclusos, vt, inter se coijsse viros, & decernere ferro. Et bene Priamum nisi in extremis armat periculis. ¶ Trementibus æuo.) Non timore. ¶ Circundat.) Non apte sibi cohærere facit: sed potius oneri sum. t. ¶ Inutile ferrũ.) Ipse inutilis. Ferrum enim de his est quæ ex coniuctis sumunt epitheta: vt venenum. ¶ Nudo sub axe.) Hoc est sub diuo: quod impluuium dicitur. Axis', autem est aut plaustrũ septentrionale: aut pars septentrionis, aut spiritus, quo mund⁹ mouetur, sicut docet Lucanus. ¶ Veterrima.) Vsurpatum est. Ergo, vt supra diximus, hoc tantum si necesse sit, licet. ¶ Complexa penates.) Penates sunt omnes dij qui domi coluntur. ¶ Nequicquam.) Aut secundum Epicureos, aut propter vim bellicam. ¶ Altaria.) Superorum & arę sunt, & altaria: Inferorum, tantum arę. Ara autem dicitur a precibus, quas Gręci ἀρὰς dicunt, vt vnde contra imprecatio κατάρα dicitur. ¶ Pręcipites.) Festinę, propter tempestatem: & bene. ¶ Atra.) addidit, quia est & clara, vt, Vnde hæc tam clara repente Tempestas? ¶ Dira.) Modo proprie. Dira enim est deorum ira. Ergo quę mens dira, id est infusa ex deorum ira. ¶ Ruis.) Aut festinas, aut incedis seniliter. ¶ Non si ipse me⁹.) Sub audis filius posset defendere. ¶ Ore effata.) Abũdat Ore. ¶ Vacua.) Magna, quę difficile complentur. ¶ Infesto vulnere.) Bonũ schema, vulnus pro telo. ¶ Euasit.) Peruenit. ¶ Vitam cum sanguine fudit.) Modo eos sequitur, qui sanguinem, sedem vitę volunt. Alibi eos, qui ipsum sanguinem vitam volunt; vt, Purpuream vomit ille animam.

DONATVS.

¶ Forsitan & Priami fue. quæ fata requ.) Vtitur referens magno compendio, vt quod sciebat quæri potuisse, sponte ingerat, prius quam expectet iterrogationẽ. mala. n. sua & plena crudelitatis vel maxime tẽpore, quo quies oĩbus optabatur, debuit maturius facto fine concludere, forsitan, inquit, & Priami fuerint quæ fata requiras, dicendo, & Priami, oñdit oẽs quorum supra meminit esse cõsumptos. Ilicet iã dixerit oĩa procubuisse, dixerit etiã Priamũ ipsum interijsse cum aras foedasset sanguine suo. tamen non hoc idem repetit, sed ordinem nunc & genus mortis eius exponit, & indignũ exitum vitæ, fortunamq; eius miserabilem memorat. ¶ Vrbis vti. c. c. c. q. v. Limina t. &c.) Cresentium malorum vbi sic fieri vidit augmenta, vbi nihil iã nisi captiuitas superesset. capta. n. ciuitate, quod restabat spei? accessum est ad limẽ domus. sumpsit augmentũ desperatio. hostis non tñ ingressus, verũetiam vsq; ad penetralia puenit, quod fuit extremũ. qd facere debuit sapientissimus rex nisi captiuitatẽ indignã qualicunq; mortis exitu puenire? inferre sibi manus nec poterat nec audebat. ¶ Circũdat.) Bis accipiendũ est circũdat, vt sit circũdat arma, circũdat ferrũ. ¶ Cingit, ac dẽ. f. m. in. ho.) Visum est & arma capere, nõ vt iniret pugnam, aut certando victoriã quęreret, sed vt in armis positus, pro integro & forti procũberet. Desueta trementibus æuo Circũdat nequicq; humeris,

ris, & inutile ferrum. Et personam & res inutiles posuit, nã diu desueta arma, hoc est quæ in vsu esse desierant superueniente domini senectute, perindeq; ociosi & fessi, ac p hoc hoc vetustate corrupta, humeris antiquitate dissolutis imposuit, & inutile ferrum quod absumpsisset rubigo longi tẽporis. His gestis cingitur, hoc est armaturi, & quasi certaturi specie in confertos hostes moriturus egreditur, iste vsqueadeo affectum moriendi habuit, vt vnus senex oco quoq; longissimo dissolutus desuetudine torpidus, isset in hostes densos, authorem suæ mortis facile inuẽturus in plurimis. Hoc loco plerique errantes putant, Priamum amentia quadam ductũ hoc vel temeritate fecisse, quod fecit consilio & singulari prudentia, qua vti solent in extremis sapiẽtes vt moreretur potius quam captiuitatis ludibrijs subiaceret. sed falluntur isti discedẽtes ex subiectis. poeta enim diuino ingenio prędritus loca semper ac tẽpora personasq; pertractans, dedit viro prudentiã & in aduersis aptissimam consilij definitionem, qñ hostes obtinuerant patriam, possederãt domũ, penetralia quoq; diripiebant. tẽporis in personã mulieris alia sñia fuit, quæ pro ingenio foeminei sexus arbitrata visum suũ turbatum ex pręsentibus amẽtia ferri. ¶ Quę mens tã dira mi. cõ. Impulit. h. c. t. &c.) Tractauit Hecuba, personam senis nõ cõuenire laboribus belli, existimans illum vincendi causa veluti certandi stimulo prouocari. arma certe ipsa rubigine ac vetustate & desuetudine corrupta nullo dimicaturi commodo profutura, nõ posse a sene defendi patriam illo vel maxime tempore, quo iuuenes & fortissimi perierant, nec loci esse fiduciã, cum iam hostes in ipsis domus penetralibus degerent. Non tantũ ipsum perditis oĩbus subuenire nõ posse, sed ne ipsum quidẽ Hectorem, si etiã tunc mansisset incolumis, huc tandẽ concede, hæc ara tuebitur oẽs, aut moriere simul. Aliquid numinis ara ista retinet, oẽs faciet saluos, aut si nihil valuerit, oẽs pariter moriemur. ¶ Sic ore effata. r. a. sese, & sa. lõ. in. se. lo.) Cuius ętatis fuit vel qualium virũ inde apparet, quando hunc mulier anus ab incepto reuocauit, & in sacra sede collocauit. ¶ Ecce autem elapsus. p. de. c. p. Vnus. n. P. per te, per ho. &c.) Fortunã Priami, quem supra posuit poeta, describit. voluit. n. mori, occurrit vxor ne fieret, sed casus attulit viam pereundi, Polytes quippe vnus ex filijs eius Pyrrhi vulnere letali percussus seruauit ex euentu aiam, donec ad cõspectum parentum fugiens perueniret, sed vrgente hoste, & illa imminente, vt alio ictu saucium grauius premeret, concidit, & mortu⁹ est. hic poeta definit animam esse sanguinem aut in sanguine esse animam, deniq; effuso Polyte sanguine anima quoq; cũ ipso consumpta est. ecce fortuna Priami & fatum, cuius causa factum est, vt filius eius letaliter percussus vicerit valentem hostem, vt ante oculos patrios caderet.

ASCENSIVS.

¶ Forsitan, &c.) Post excidium multorum Troianorum, & captionem regię Priami, affectabat, vt verosimile est Dido audire exitũ Priami: quẽ nunc recitaturus est: vnde Dona. dicit sic. ¶ Forsitan & Priami.) Bono cõpendio vtitur, vt vltro suggerat, quod interrogari poterat. Debebat enim eo tempore quod omnibus quietem destinauerat, vti breuitate. Exponitur igitur quomõ sanguine aras foedauerat. ¶ Vrbis vbi captæ.) Cum iam nihil esset reliqui de vrbe regiaq; sua: nullaq; omnino spes restaret: statuit sapiens, & forti animo rex quacunq; morte captiuitatem fugere arma capit, non vt peteret victoriam, sed vt in armis positus viriliter occũberet. Ponit aũt & hominẽ & arma inutilia, qñ ipse senex iã diu arma non sumpserat: vnde illa rubigine contabuerat, &

inutilia

inutilia reddita erant.¶ His.) Armis: authorem mortis quęrit: nō amentia, sed sapientia, vt morte captiuitatem fugiat: ergo, sapientissimus poeta decorum in hoc rege seruauit. Dedit & conuenientem naturam mulieri, & reginę, & vxori.¶ Recepit.) Quam imbellis esset, ex eo apparet quod mulier anus, eum ab incepto seuocauit.¶ Ecce autē elapsus.) Voluit mori Priamus: vetuit vxor at casus attulit sibi quod cupiebat. ℂ Ordo est. Tu requiras. i. requirere possis forsitan: & .i. etiam quæ fuerint fata Priami: & incipit narrare, dicens: vbi. i. postquam Priamus, supp. vidit casum, id est ruinam & excidium vrbis, scilicet Troię captæ, scilicet a Gręcis: & vidit limina tectorum, cōuulsa, id est a sedibus suis simul auulsa: & vidit hostem medium: pro, in medijs: penetralibus ipse senior circūdat nequicquam. i. frustra, & ad nihil commodi: humeris trementibus æuo, id est præ senio, non præ timore: arma desueta. i. desita diu, & cingitur ferrum inutile. i. quo tunc prospere vti nequiret, & fertur moriturus in densos hostes. Ingēs ara fuit in medijs ædibus: & sub nudo axe ætheris. i. sub dio: in proambulachro regiæ, sicut in claustris religiosorum, conspicimus areā circūseptam porticu: & laurus veterrima, id est vetustissima (ab antiquo: nam veter dicebatur. vnde abusiue, veteri, in ablatiuo fit.) erat iuxta, id est prope aram incumbens aræ, id est inflexa supra aram, & complexa penates vmbra. s. sua: Hecuba, & natæ, id est filiæ: & nurus, sup. erant hic, nequicquā, id est frustra circum altaria: condensę. i. compressæ, quod timoris indicium est: & ipsę amplexę, id est amplectentes tenebant: hoc est amplexu suo tenebāt: simulachra diuum. s. penatium: ceu, id est veluti colūbæ, sup. conuolant præcipites, supple in: aut sub tempestate atra. i. nymbosa, & ipsis inimica. Autem pro sed, vt, id est postquam: Hecuba, supple videt Priamum iam senem, armis iuuenilibus sumptis. i. postquam sumpserat arma iuuenilia: inquit, o miserrime coniux, id ē marite: quę mens tam dira, id est saluti tuæ tam aduersa, aut tam furiata (nam dirę etiam, furiæ sunt:) impulit te cingi: his. i. iuuenilibus & tibi inutilibus telis: aut quo ruis. i. pręceps abis: tempus s. pręsens, id est status rerum præsentium: non eget tali auxilio, quale. s. tu afferre potes: nec istis. i. inutilibus, & decrepitis cuiusmodi tu es: defensoribus, sed, sup. longe præstantiore, & præstantioribus, non, si ipse Hector meus. s. filius: adforet. i. adesset, supp. egeret tali pręsidio, quale ipse pręstare possit, cum serum sit. Concede tandem, id est post diuturnam amentiam tuam: huc, id est ad me: hæc ara tuebitur. i. proteget omnes, supp. nos: aut moriere simul. i. nobiscum: ipsa effata. i. elocuta sic: ore. i. etiam gestu oris & non solis indicijs, vt vecordes mulieres quę in tali casu eloqui nesciunt: solent: (aut, vacat ore) recepit ad sesse, & locauit longæuū .i. longi æui maritum: in sede sacrata, in qua. s. summus pontifex sedere solebat. Alludit ad primores Romæ, qui dum vrbs a Gallis caperetur, in insignibus suis pro foribus sedebant. Autem, pro sed, ecce. q. d. pręter spem & commodum: Polytes vnus natorum, id est filiorum Priami. elapsus de cæde Pyrrhi, id est quam Pyrrhus faciebat in alios, & in hunc facere parabat: fugit per tela, per hostes longis porticibus. i. per porticus longas: & ipse saucius. i. vulneratus: lustrat. i. oculis circunspicit, atria vacua. i. in quibus iā nullus remanserat ad quem se reciperet. Pyrrhus ardens insequitur illum vulnere, id est telo quo vulnus faciat: infesto, id est vim illaturo & tenet manu iam, iamq́ue, id est in proximo est, vt teneat, & vix quidquam interest: & premit hasta. s. infesta: vt, id est postquam, supple Polytes euasit tandem ante oculos, & ora parentū, scilicet Priami & Hecubę concidit: & fudit vitam cum multo sanguine in quo sedes animę atq́ue vitę a nonnullis creditur.

Hic Priamus, quanquā in media iam morte tenetur,
Non tamen abstinuit, nec voci, iræq́; pepercit.
[At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis PRIA.
Dii, si qua est cœlo pietas, quæ talia curet,
Persoluant grates dignas, & pręmia reddant
Debita, qui nati coram me cernere letum
Fecisti, & patrios fœdasti funere vultus.
At non ille, satum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoste fuit Priamo: sed iura, fidemq́;
Supplicis erubuit, corpusq́; exangue sepulchro
Reddidit Hectoreum, meq́; in mea regna remisit.
[Sic fatus senior, telumq́; imbelle sine ictu AENE.
Coniecit, rauco quod protinus ære repulsum,
Et summo clypei nequicquam vmbone pependit.
Cui Pyrrhus [Referes ergo hæc, & nuncius ibis PYR.
Pelidæ genitori: illi mea tristia facta,
Degenerēq́; Neoptolemum narrare memento.
Nūc morere. [Hęc dicēs altaria ad ipsa trementē ÆN.
Traxit, & in multo lapsantem sanguine nati,
Implicuitq́; comam læua, dextraq́; coruscum
Extulit, ac lateri capulo tenus abdidit ensem.
Hæc finis Priami fatorum: hic exitus illum
Sorte tulit, Troiam incensam, & prolapsa videntem
Pergama, tot quondam populis, terrisq́; superbum
Regnatorem Asię: iacet ingens littore truncus,
Auulsumq́; humeris caput, & sine nomine corpus.

SERVIVS.

ℂ Hic.) Id est tunc.¶ Media.) autem manifesta: & potest referri, vel ad Priamum, vel ad Polytem.¶ Si qua est.) Vel secundum Epicureos, vel desperat: quia impune ante aras cōspicit cędē.¶ Curet.) Vlciscat.¶ Grates.) Prout res fuerit, vel in bonis, vel in malis dicitur, sicut præmia.¶ Me cernere.) De spectaculo queritur: nō de morte.¶ Coram.¶ Modo aduerbium tēporis est: quia verbo coheret: vt, Coram quem quęritis adsum.¶ Funere.) Cadauere: ab eo quod præcedit, id quod sequitur. Funus, enim est iam ardens cadauer. Quod dum portatur, exequias dicimus: crematum, reliquias: conditum, iam sepultum.¶ In hoste Priamo.) Aut Archaismos est. aut in hoste, id est cum hostem gereret, cum ipse hostis esset.¶ Sed iura fidemq́ue.) Quia (quod Homerus mutat) dicitur Priamus duce Mercurio ingressus Achillis tentoria excitatum rogasse, quem dormientē posset occidere. Iura vero, quæ a rege rogabatur.¶ Remisit.) Comitatus vsq́ue ad Troiā est.¶ Imbelle.) Inutile ferrum.¶ Nequicquam.) Non sic Persius, Nequicq́ue fundo suspiret nummus in imo.¶ Referes ergo hęc.) Sarcasmos est, iocus cū amaritudine. vt, En agros: & quā bello Troiane petisti Hesperiā. Antismos aūt est vrbanitas sine iracūdia: vt, Atq́ue idem iungat vulpes, & mulgeat hircos.¶ Degenerē.) Non respondentem moribus patris.¶ Altaria ad ipsa.) Vnde sperabat auxiliū.¶ Dextraq́ue coruscum extulit.¶ Coruscum, si ornatū gemmis caput regis acceperis, sensus talis est, Sublato capite gladiū in vaginam recōdit, quę lateri semper cohęret. Si vero coruscum gladium vis intelligere: lateri Priami infixū accipe: & κατὰ τὸ σιωπώμενον: postea caput esse sublatū.¶ Hæc finis.) Oia latina nomina, inanima, simplicia, a verbo non venientia, nisi syllaba terminata, masculina sūt. Inanima, propter canis: simplicia, propter bipennis: a verbo nō venientia, propter finis. Ergo clunis Iuuenalis bene dixit, Tremulo descendunt clune puellę. Horatius male, Quod pulchrę clunes.¶ Hic.) Talis: vt, Hunc ego te Euryale aspicio?¶ Sorte.) Fatali necessitate.¶ Troiam incēsam.) Pro Ilium.¶ Pergama. Proprie Troianę arces sūt: vnde κατ' ἐξοχὴν arces omnes Pergama dicuntur, vt Poetam dicimus, & intelligimus Virgilium.¶ Regnatorem Asiæ.) Quia imperauerat & Phrygię & Mygdonię.¶ Iacet ingens littore truncus) Pompeij tāgit historiam. Quod autē dicit Littore, illud, vt supra diximus, Respicit, quod in Pacuuij tragoedia continet. Quod autem Donatus dicit Litus, locum esse ante aras, a litando dictū: ratione caret. Nā a litando, li, breuis est: & stare non potest versus.¶ Sine nomine.) Sine agnitione.

DONATVS.

ℂ Hic Priamus. q. in. m. i. m. t. Nō tame. a. n. v. irę q́ue pe.) Ecce inuenta est q̄sitę mortis occasio. nā Pyrrhus potuit Polyten saucium fortis et valēs sequi fugientem, nec per lōga spatia currens alicuius percussionem accepit. totum enim fortuna seruauerat Priamo, vt causas mortis quas quærebat incurreret. deniq́ue factum est, nam excitatus luctu & acerbitate mortis filij, immanissimi hostis feram naturam maledictis in se durissimis prouocabat.¶ At tibi pro. s. e. p. t. a. Di. iquit, si qua. e. c. p. &c.) Di tibi, hoc est pręsentes, ad quorum se suffragium defensionemq́ue contulerat. & si est in cœlo aliqua pietas numinum, quæ nefarie cōmissa reciprocis vltionibus vindicent, persoluant meritis tuis detestabilibus congrua. incipit iam vnius facti crimina memorare, dilatans inuidiam, quamuis in hostis personam.¶ Qui nati co. m. c. l. Fecisti & p. foe. f. v.) Hoc ex occasio-

pe obiiciebat Pyrrho pro crimine, quasi Polyten ipse distulisset, vt ante ora parentum occûberet, quasi quod casus attulerat, alterius culpae debuerat applicari, qui nati coram me cernere letum fecisti, & patrios foedasti funere vultus. Non culpat hostem quod Polyten occidit. stulte quippe faceret hoc reprehendere in eo, qđ (vt diximus) iure belli faciebat, aut fecerat. sed hoc culpat, quod non hostis sed euentus attulerat, quod non faceret nisi dolens & desiderans mori, post maledicta etiam contuitia subnexuit, dicês. ☞ At non ille satum quo te mentis. Achil. Talis in hoste fuit Priam. &c.) Places tibi, inquit, & nobilitate paterni nominis gaudes, cũ Achilles pater tuus non sit, hoc est cum Achilles pater tuus non sit, mater tua in Achillis matrimonium posita, te adulterio conceptum protulit. hoc verum esse argumento confirmat. si filius, inquit, Achillis esses, seruares in persona mea, quod ille moderatiõe custodita seruauit. nam cum ad eum supplex issem, erubuit poti⁹ & doluit fortuna mea, q̃ꝫ mihi in aduersis gratulat⁹ est. corpusq́ꝫ Hectoris reddidit, & me remisit in statum, quo fui. quia adstruebat Achillis factum, & volebat eum iuste aliquid ostendere praestitisse, vt ex hoc deformaret personam Pyrrhi, tacuit ille scelerati hominis funus percepto auri ingenti pondere, dimisit ad sepulturam, iussus, scilicet non humanitate sed praemio. cũq́ꝫ alia quoque exercere posset in supplicem, me quoq; in regnum meum redire permisit. Cum autem de concesso Hectoris corpore loqueretur, bene poeta posuit, reddidit. hostibus enim sola anima debetur hostilis. Corpus autem, quoniam in nullius est potestate, dimittitur sepulturae. reddidit ergo, quoniam hoc contra humanitatis leges illicite tenebatur. ☞ Sic fatus senior t. q. i. s. i. c.) Ecce desiderium mortis manifestum. post maledicta & iniurias senex iuuenem prouocat. nec corporis nec teli sui suffragante virtute. Telũ ait imbelle, vt firmaretur, quod superius dixit, & inutile ferrũ. qđ autem dixit sine ictu coniecit, praecedens dictum voluit approbari, positum est enim trementibus ęuo circũdat nequicquam humeris. ☞ Rauco quod p. ae. re. Et summo. c. n. v. p.) Nonnulli hic faciũt inanissimam quaestionem dicentes, non posse pendere quod repellitur. his ergo reddenda ratio est, vt vacuato quod male sentiunt incipiant sequi, quod prudêter est dictum. nam & repulsum est, & pependit. missum enim telum constabat quod vetustatis vitio fuisset hebetatum, quod rigorem perdidisset illius temporis, quod in vsu Priami fuit, cum telum ipsum fuisset emissum ab eo qui omne virtutis robur cum ipsis iuuẽtae temporibus amisisset. talis ergo teli effectus plen⁹ esse non potuit, vt pforato penit⁹ scuto ad hominis corpus & . . itium peruenisset, nec tamen in totum inefficax fuit. repulsum . . . enim resistente aere. sic tamen vt pendens in hoc esset penetrato, scilicet aliqua ex parte scuti cõtectu. Hic intelligendum est, qualis in primis annis fuerit Priamus, quẽ non fefellit in illa ętate destinatio feriẽdi, obtinuisset enim, si corporis etiam roboris, & teli substantia perdurasset, qualis autem fuerit etiam Pyrrhus ostẽditur, qui ictum senis vitare nõ potuit. ☞ Cui Pyrrhus. Referes ergo haec, &c.) Quale responsum deberet iratus dare ex maledictis & iniuriis acerbissime expressit, in ipsa enim responsione ostendit se verbis potius Priami, & obiectis foedissimis excitatum. dum eadem replicat ibis, inquit, vt patri meo ipse referas male gesta mea, & crudeles actus, & me degenerem nuncies. interea morere. Ecce breuitas necessario posita: properare enim Pyrrhus ad vltionem debuit, quem tanta commouerant. ☞ Hoc dicens altaria ad ipsa trementem Traxit, & in multo lapsantem sanguine nati.) Ecce animus vehemẽter irati, hoc inquit, dicens, hoc est dum adhuc loquitur. traxit senem, traxit ętatis vitio tremulum, traxit ad ipsas aras deorum, quas Priam⁹ dixerat vindices fore. traxit labantem in filii sanguine, tantum potuit vis iracundię, vt non cõsideraret Pyrrhus in Priami nece piaculum infandum, & impietatẽ plenissimam profiteri. fecit, vt dictum est, irati mente existimans se nec sacrilegum hominem, neque impium fore, sed ipsum Priamum reatũ incursurum, si aras foedaret sanguine suo, quas hostiarum caede promereri consueuerat, & filii sanguine suum quoq; misceret. Incipit iam descriptio necis Priami, in qua plerique omissa ordinatione sensus, a vero intellectu dissociant veritatem. traxit, inquit, trementem. ☞ Implicuit comam lęua &c.) Melius non puto exponendum hunc locũ quam ipsis verbis, quibus factum descriptum est. tenuit omnem comam Priami, & sinistra manu implicauit, dextraq́ꝫ extulit ensem, ipsas, scilicet comas proculdubio cum capite abscidit, q̃si abscissio capitis non sufficeisset ad perficiendam hominis necẽ, quoniam vehementer irati personam induxerat, & lateri, inquit, abdidit ensem vsque ad capulum. Lateri intelligendum est, non suo q̃si reuocãs in vaginam, sed lateri Priami, qui tam apertum, qui tam euidens in eo quod fecerat natura ferox iuuenta, insolens iniuriis excitatus abstulit hominis caput. & quia hac tantum poena satiari non potuit, corporis latus iam nihil sentientis impresso ei vsq; ad capulum gladio perforauit, atq; ita totum ensem abdidit, q̃si illum in vagina condidisset. Hoc factum infra melius apparet, cũ funus eius & gen⁹ mortis Aeneã diceret horruisse. ☞ Hęc fi. Pria. fatorum.) Supra enim dixit, forsitan & Priami fuerint, quę fata requiras. Ecce in quem finem vitae dilatus est Priamus. ☞ Hic exitus illum. s. t.) Quam sortem miserandus inuenit. ☞ Troiam incensã, &. p. v. p. &c.) Post florem regni, post diuturnum imperiũ Troiam ille vidit incensam, & prolapsa Pergama, quid male sit, dolẽda cernens, quis speraret senem iã iam natura deficiẽte sine dubio moriturum perdito, quod feliciter regerat, imperii culmine, consumptis quoque incendio vniuersis tam infelici exitu periturum? dehinc succedit aduersorum euidẽs enumeratio secuta post mortem, quoniam quę superius dicta sunt ad Priami cruciatus pertinent, vel certe cum occideretur. ☞ Iacet.) Nec fuit qui funus eius debitę sepulturae mãdaret. ☞ Ingens.) Honore vel corpore. ☞ Littore.) Vbi litare consueuerat, quoniam intra domum & ante aras constabat occisum. ☞ Truncus.) Atque vtinam non diuisus in partes & sine nomine corpus, iacet ingens corpus & sine nomine. nõnulli hic sine nomine, sine dignitate accipiunt, sed non ita est. nam cum corpori detractum fuerit caput, erit sine nomine cũ cognosci nequiuerit. iacet ingens litore truncus, iacet auulsum humeris caput, iacet sine nomine corpus. Separanda sunt haec a superioribus dum pronuntiantur, ne intellectus patens facta confusione turbetur. ab accusatiuo enim casu transiens si ad nominatiui casus declinationem pronuntians veniat facit vitium, iungens Troiam incensam & prolapsa videntem Pergama, tot quondam populis regnisq́ꝫ superbum Regnatorem Asiae. iacet ingens litore trunc⁹. ☞ Auulsumq́ꝫ humeris caput, & sine nomi. cor.) Semel positum iacet, ad tria supradicta pertinet, quę ipsa tria cum nominatiuo sunt posita. superiora vero cum accusatiuo. Proinde hęc oportet separari.

ASCENSIVS.

¶ Hic Priamus, &c.) Docet finem & exitum vitę Priami, alludens subinde ad res Romanas, vnde Dona. ☞ Hic Priamus.) Voluit fortuna, vt mors Polytę esset in conspectu suo, vt inde mors sua oriretur. ☞ Dii.) Scilicet praesentes, ad quorũ se suffragium cõtulerit, & si est in coelo aliqua pietas quae nefaria commissa vindicet. ☞ Qui nati.) Non culpat Pyrrhum quod occiderit, sed q̃ cędẽ in conspectum paternum reseruauerit: nam stulte reprehenderet, quod iure belli licebat. ☞ At non ille.) Conatur priuare eum omni gloria & nobili genere, quod non sit filius Achillis: quod probat, quod in se non seruauerit iura quę seruauerat Achilles. ☞ Reddidit corpus.) Quod iniuste retinuisset. Sola enim anima debetur hosti. Corpus autem, quoniam in nullius est potestate, dimittitur sepulturae. Reddidit ergo, quoniam contra humanitatis iura id tenebat. ☞ Sic fatus.) Est desiderium manifestum mortis, quod post contumeliam, etiam armis iuuenem, senex prouocet. ☞ Telũ imbelle.) Confirmat quod dixit, Inutile ferrum. ☞ Sine ictu.) Probat humeris trementibus ęuo. ☞ Pependit.) Stulte dicunt, nõ posse pendere quod repellitur. Hęc ille. ¶ Ordo est. Priamus hic, id ẽ Ordo.
hoc tempore, quanquam tenetur iam in media morte, id est quantumcunq; certam mortem conspicit: tamen non abstinuit, scilicet a conuitiis: nec pepercit voci, scilicet contumeliosę & exprobranti: & irę vnde illa processit, at, id est sed exclamat (aut detur poti⁹ particula, at Priamo, habet enim, nescio quid minanti aptum: exclamat ergo) at dii (si qua pietas est coelo quę curet talia) persoluant tibi grates dignas, & reddant pręmia debita tibi, pro scelere, & pro talibus ausis qui fecisti me, scilicet regem, & longęuum, & parentem: cernere coram, id est in conspectu meo letum, id est mortem: nati, id est filii mei: & foedasti, id est contaminasti: funere, supple nati: vultus patrios, id est paternos. At ille Achilles, scilicet quo mentiris te: satum, id est progenitum: quia eius mores nõ obtines (quę sententia quoq; Christiana est. negat enim Christus filios Abrahę, qui eius opera non faciunt) non fuit talis in hoste Priamo, id est in tractando me, qui hostis eram: sed erubuit, id est cum rubore excepit iura, & fidem supplicis, id est supplicaturi, & suppliciter venientis, pro redimendo corpore Hectoris: vidẽs. n. Achilles in Priamo, quod Saul in Dauide: quia cum dormientem interficere potuisset: nec tamen quicquam molestię intulerit, quia supplex venerat, erubuit iura: quibus potuit hostem quouis modo adoriri, & fidem qua noluit: quia supplex venerat: erubuit autem propterea, quia indecorum est si dormiuisse Achillem vi improuido, adesset improuisus hostis: & reddidit corpus Hectoreũ

exangue

exangue, id est mortuum: hic non dicit Priamus quod vendiderit: quia si id diceret, iam probaret patrem non minus turpem q̃ filium: cuius contrarium astruere vult: & remisit me in mea regna: quę verba sonarent quasi per pudorem Pyrrhum a cęde coercere vellet: nisi facinus inimicum subsequeret. Priamus ergo senior fatus, sup. est sic, & coniecit telum imbelle quia sine ictu .i. impetu forti: quod. s. telum repulsum .i. repercussum: protinus, id est statim ęre rauco .i. parũ sonãtibus armis, aut vmbone ęreo parum sonante, eo q̃ sine viribus impulsum esset: pepẽdit nequicq̃ .i. frustra infixum est in summo vmbone .i. curuatura clypei: hoc est mansit quidẽ hęrens in superficie vmbonis: & ita pependit, sed non penetrauit totum clypeum: & ideo repulsum est, non tamen reiectum, quia mansit hęrens. Cui Pyrrhus, supple respondit. Ergo, quia dicis patrem meum non tali animo, sed longe generosiorem fuisse: tu referes .i. recitabis haec. s. facinora mea, & ibis nuncius genitori meo Pelidae .i. Pelei filio: memento narrare illi mea facta tristia, id est turpia ob quae ille tristetur: & me Neoptolemũ, id est nouum militem degenerem, id est ab eius virtute & generositate degenerantem: morere (imperandi verbum) nunc, scilicet vt nuncius eas: & ipse dicens hęc, traxit Priamum tremẽtem .s. ęuo ad ipsa altaria: quae constructa ab ipso erant in honorẽ deorum, trementem, dico, & lapsantem, id est titubantem, aut iam iamq̃ labantem in multo sanguine nati, scilicet Polytę: & implicuit comam laeua, id est inuoluit laeuam manum suã coma Priami. & extulit .i. extraxit vno ictu in altũ: dextera. s. manu, ensem coruscum, id est refulgẽtem: & abdidit lateri, id est in latere Priami: tenus capulo .i. vsque ad capulum .i. manubriũ, quo capitur, haec, sup. erat: finis, id est exitus fatorum Priami: hic .i. huiuimodi: tam infelix exitus: tulit illum sorte .i. per sortem .i. hũc exitum ille sortitus est: non enim pro meritis eum habuit: illum, dico, videntem Troiam incensam, & Pergama .i. arces Troianas: prolapsa, illũ, dico, regnatorem Asię superbum .i. elatum & glorificatum: quõdã populis & terris, qui, supple iacet nunc ingens truncus in litore: quia Troia deleta non nisi litus maris visum est (sed ad Pompeiũ alludit, vt Seruius recitat) & caput auulsum .i. amputatum humeris: & corpus sine nomine .i. ignobile, sicut vulgus, ignobile dicit sine nomine: aut ad sui cognitionem mortales inuitat: vt cognoscant, quia ablato capite etiam regis corpus sit sine nomine, non enim agnoscitur.

At me tum primum sęuus circunstetit horror:
Obstupui, subiit chari genitoris imago,
Vt regem ęquęuum crudeli vulnere vidi
Vitam exhalantem: subiit deserta Creusa,
Et direpta domus, & parui casus Iuli.
Respicio, & quae sit me circum copia lustro.
Deseruere omnes defessi, & corpora saltu
Ad terram misere, aut ignibus aegra dedere.
Iamq̃ adeo super vnus eram, cum limina Vestae
Seruantem, & tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida aspicio. dant clara incendia lucem
Erranti, passimq̃ oculos per cuncta ferenti.
Illa sibi infestos euersa ob Pergama Teucros,
Et poenas Danaum, & deserti coniugis iras
Permetuens Troiae, & patrię cõmunis Erinnys
Abdiderat sese, atq̃ aris inuisa sedebat.
Exarsere ignes animo: subit ira, cadentem
Vlcisci patriam, & sceleratas sumere poenas.
Scilicet haec Spartam incolumis, patriasq̃ Myce̜nas
Aspiciet? partoq̃ ibit regina triumpho?
Coniugiumq̃, domumq̃, patres, natosq̃ videbit
Iliadum turba, & Phrygiis comitata ministris?
Occiderit ferro Priamus? Troia arserit igni?
Dardanium toties sudarit sanguine littus?
Non ita: nanq̃ & si nullum memorabile nomen
Foeminea in poena est, nec habet victoria laudem,
Extinxisse nefas tamen, & sumpsisse merentis
Laudabor poenas, animumq̃ explesse iuuabit
Vltricis flammae, & cineres satiasse meorum.

SERVIVS.

¶ Saeuus horror.) Quia est & bonus: vt, Laetusq̃ per artus Horror iit. ¶ Vitã exhalãtem.) Secũdum eos qui animam vẽtum volunt: vt, Atq̃ in vẽtos vita recessit. ¶ Direpta.) Diripienda: participium pro participio. ¶ Copia.) Notãdũ de exercitu, numero eũ dixisse singulari, vt Sallustius: cum copias de exercitu, numero plurali dicamus. Copia vero, aliarum rerum est.

DONATVS.

¶ At me tum primum saeuus c. h. Obstupui. su. c. ge. i. Vt regẽ aequaeuum. c. v. v. e.) Hoc, inquit, viso, tunc primũ me horror inuasit. cõsiderans quippe etiam meis affectibus aliquid simile, aut iam contigisse, aut forsitan imminere non inaniter cõmouebar. vidi enim concidisse fortunã regis qui ęquęuus mei fuerit patris, vidi exhalantem vitã per ingens vulnus. ecce vbi probatur praeter abscissionem capitis, etiam latus eius esse pfossum. deniq̃ hoc vult esse vulnus. caeterum auulsum humeris caput nõ est vulnus. videre ait, visus sum in illo exemplo imaginẽ patris, solitudinẽ vxoris, direptionẽ domus nostrae & pueri filij mei interitus. hoc est qd dixit subiit chari genitoris imago vt regem ęquęuũ crudeli vulnere vidi vitam exhalantem. ¶ Subijt deserta Creusa, Respicio, & quę sit. m. c. c. l.) Nouissime, inquit, etiam me considerãs q̃ remanseram solus. ¶ Deseruere oẽs. d. &. c. s. Ad terrã mi. aut igni. ae. de.) Redijt ad illam partem qua dixit se in domo Priami super tecta fuisse cum plurimis, deseruerunt, inquit, me omnes fessi pugnando nullo laboris consequente successu. nã cum summa desperatio esset aut pcipites sese dederãt, aut aios & propria corpora tradiderant flãmis. ecce etiã hic solum se asserit remãsisse, laudãs occulte fidem suã, & constantiã subtiliter pręteriens, excusat & matrem suam, quã constabat causam fuisse malorũ oĩum, q̃ enarrabat.

ASCENSIVS.

¶ At me tum primum sęuus, &c.) Hunc locum non interpretatur Seruius, nisi in principio: & nusquam Donatus, quia ab eis q̃ resecandum hoc opus acceperant, hęc pars abscissa, vt pote quae rem ignobilem & indignam, tam Troianis cęteris, q̃ Aenea contineat. Troianis quidem, quia turpe erat q̃ deseruere oẽs defessi, & corpora saltu ad terram misere, aut ignibus aegra dedere, &c. Aenea vero qui in foeminam se succensum dicit, quod i cõspectu Didonis ineptũ visum, & indecorum prudenter ablatum est: quia tamen rursus incertum, ponam & eius ordinẽ qui talis est. At .i. sed, sęuus, id ẽ vehemens, & dirus: horror circũstetit .i. circundedit me: non tamen inuasit, quia victus non erat: vnde signanter dicit, circũstetit: quasi ne horror quidẽ inuadere auderet eum: circunstetit tamen tum .i. tũc primũ: & obstupui, non quia mihi timerem, sed quia imago chari genitoris .i. patris Anchisę subijt .i. in mentem venit mihi: vt, id est postquam: vel cum primum vidi regem ęquęuum .i. coęuum, seu ęqualis ęui videlicet Priamum coęuum Anchisę: exhalantem .i. violenter efflantem: animam .i. spiritũ vitalem: Creusa. s. coniux: deserta .i. derelicta domi: subiit .i. in mentem venit: quando. s. Hecubam vidit: & domus direpta subijt, & casus parui Iuli subijt, qui Astyanacti coęuus erat. Respicio & lustro, quę copia sit circum me: an. s. sufficere posset ad resistendum hostibus: oẽs. s. socij: defessi .i. ad extremum fatigati, & fessi, deseruere me, & misere .i. miserũt corpora saltu ad terram .i. pręcipitauerunt se, aut dedere corpora ęgra, id est saucia, aut tędio vitę affecta ignibus .i. pręcipitauerunt se in ignes. Iamq̃, idest & iam, ego supereram .i. restabam iam: adeo .i. omnino: vnus .i. solus: cum .i. quando ego aspicio: Tyndarida .i. Tyndari filiam saltẽ putatiuam, videlicet Helenam, quę Iouis filia dicitur, ex Laeda Tyndari cõiuge: seruantem limina Vestę .i. templi in quo Vesta colebatur & latentem, tacitam, aut tacentem: aut occultam: in secreta .i. abstrusa: quia tamen si secreta in sede erat, & tacita quęri posset: quomodo ergo aspexerit, addit incendia, clara, id est penetralia clarificantia: dant, sup. mihi erranti, id est vaganti per diuersa loca, & ferenti oculos passim per cuncta, sup. loca, lucem .i. claritatem: illa, scilicet Tyndaris: hoc est Helena: permetuens .i. multum metuens Teucros infestos sibi: ob Pergama, id est moenia Troiana: euersa & permetuens poenas Danaum, id est quas Danai ab ea exigere possent, & iras coniugis deserti, id est derelicti cum Parim, seu Paridem sequeretur, & permetuens Erinnys, id est furores, & furias Troiae communis, id est totius patrię: non suae, sed Troianorum abdiderat, id est occultauerat sese: atq̃ sede-

bat inuisa, id est non visa, sed occultata: aris, id est iuxta aras Vestę. & est dictio, aris, ablatiuus localis: inuisa autem videtur accipi pro inuisibili: quia visa erat ab Aenea: sed sedebat vt non videretur, sicut, Diues inaccessos vbi solis filia lucos, &c. Ignes, id est incendia irarum exarsere animo, scilicet meo: ira subit, id est incessit mihi: vlcisci patriam cadentem, & sumere poenas sceleratas aut cum dedecore. Scilicet, id est scire licet, quasi dicat, dixi enim mecum, scilicet haec scilicet quae caput & origo mali est: aspiciet incolumis: Spartam, scilicet regionem: & Mycaenas patrias: quae in patria eius erant: & ibit regina, id est quasi regina, triumpho parto id est acquisito de Troianis: & videbit coniugium, id est coniugem suum suscepta in pristinum coniugium, quod cum ea Menelaus contraxerat: & videbit domum, scilicet vnde egressa est, & patres, id est parentes, aut proceres: & natos, scilicet eorum aut si quos habuit suos, comitata turba, id est multitudine Iliadum, id est virginum Troianarum: & ministris Phrygiis, id est Troianis: postquam

postquam, supple Priam⁹: occiderit, id est succubuerit: & occisus sit ferro, id est ense ferreo, & Troia arserit igni: & littus Dardaniū sudarit, id est irrigatum sit toties, sanguine, scilicet Phrygio: haec autem omnia cum indignatione quaerit, vnde addit quasi respondens sibi: Non ita, supple fiet: nanque & si, id est quanquam nullū nomen memorabile, id est memoria dignum: est in poena foeminea, id est quam de foemina sumā: nec victoria, scilicet in foemina: habet laudem, & quanquam nefas est extinxisse, scilicet foeminā, tamen ego laudabor sumpsisse, & , id est etiam poenas merentis, id est de ea quae bene meruit: hoc est, quamuis non deceat me eam occidere, tamen non decet eam viuere: & iuuabit, id est delectabit explesse, id est expleuisse animum: flammae vltricis, id est vltiōis ex incendio irarum sumptae, & satiasse, id est ad satietatem contēptos fecisse cineres: meorum, id est manes interfectorum Troianorum, qui erant appetentes vindictę. Hęc (vt dixi) indecora visa sunt: sed purgantur, quia amens factus erat: vnde sequitur, Talia, &c.

Talia iactabā, & furiata mente ferebar,
Cum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam
Obtulit, & pura per noctem in luce refulsit
Alma parens, confessa deam, qualisq; videri
Coelicolis, & quanta solet, dextraq; prehensum
Continuit, roseoq; haec insuper addidit ore.
[Nate, qs indomitas tātus dolor excitat iras? VEN.
Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit?
Non prius aspicies vbi fessum aetate parentem
Liqueris Anchisen? superet coniuxne Creusa,
Ascaniusq; puer? quos omnes vndiq; Graiae
Circum errant acies: & ni mea cura resistat,
Iam flammae tulerint, inimicus & hauserit ensis.
Non tibi Tyndaridis facies inuisa Lacaenae,
Culpatus ue Paris: verum inclementia diuum
Has euertit opes, sternitq; a' culmine Troiam.
Aspice (nanq; omnem, quae nunc obducta tuenti
Mortaleis hebetat visus tibi, & humida circum
Caligat, nubem eripiam: tu nequa parentis
Iussa time, neu praeceptis parere recusa)
Hic vbi disiectas moles, auulsaq; saxis
Saxa vides, mistoq; vndantem puluere fumum,
Neptunus muros, magnoq; emota tridenti
Fundamenta quatit, totamq; a' sedibus vrbem
Eruit. Hic Iuno Scaeas saeuissima portas
Prima tenet, sociumq; furens a' nauibus agmen
Ferro accincta vocat.
Iam summas arces Tritonia (respice) Pallas
Insedit, nimbo effulgens, & Gorgone saeua.
Ipse pater Danais, animos, viresq; secundas
Sufficit: ipse deos in Dardana suscitat arma.
Eripe nate fugam, finemq; impone labori:
Nusquam abero, & tutum patrio te limine sistam.

SERVIVS.

[Cum mihi se.) Ordo est, cū mihi se videndam oculis obtulit non ante tam clara. [In luce.) In nimbo, qui cū numinibus semper est. [Dextraq; prehēsum.) Ea corporis parte qua Helenę ictum minabatur, quę in templo Vestae stabat ornata. Vt enim in primo diximus, aliquos hinc versus constat esse sublatos: nec immerito. Nam & turpe est viro forti contra foeminam irasci: & cōtrarium est Helenam in domo Priami fuisse, illi rei, quae in sexto dicitur: quia in domo inuenta est Deiphobi, postquam ex summa arce vocauerat Gręcos. Hic autem versus esse sublatos, Veneris verba declarāt, dicentis, Non tibi Tyndaridis facies inuisa Lacęnę. [Roseo) Pulchro.) Perpetuum epitheton Veneris. [Insuper.) Super quod continuerat. [Indomitas.) Magnas. [Quid furis?) Quia furoris est virum forté ruere in mulieris interitum. [Nostri cura.) Et hoc loco, vt solet: vnā se de Aeneae familia facit. Nostri autem & vestri genitiuus pluralis est antiquus, & ex graeco veniens, sicut singularis est mis & tis. Nō est autem possessiuum: sed ab eo qđ est nos. & hoc est vnde dicimus, Nostri causa facit, hoc est nostrum. [Superet.) Superstat. [Ascaniusq; puer) Filius: vt, Tuusq; puerq; tuus. Horati. Puerosq; Ledae. & est graecū, nam παῖδα dicit. interdum tamen etiam ad ętatem refertur. [Hauserit ensis.) Aut percusserit: vt Latus haurit apertum. Aut vorauerit. [Tyndaridis.) Atqui Iouis est, nō Tyndarei filia. Sed sic dicimus Tyndaridis de Helena, vt de Hercule Amphitryonides. Nam de Ioue & Leda nati sunt Pollux & Helena: de Tyndareo & Leda Castor, qui & solus mortalis fuit. Vnde Virgi. in. vj. Si fratrem Pollux alterna morte redemit. qui immortalitatē suā cum fratre partitus est. Helenam vero immortalē fuisse indicat tempus. Nā constat fratres eius cum Argonautis fuisse: argonautarum filij cum Thebanis dimicauerunt. Item illorum filij cōtra Troiam bella gesserunt. Ergo si immortalis Helena non fuisset, tot sine dubio seculis durare non posset. Hanc autem legim⁹ prius a Theseo raptam: & in Aegypto cōmendata Protheo. [Facies inuisa.) Pulchritudo Helenae odiosa, id est Helena. & est graecum. vt vis Herculea, hoc est Hercules. [Lacęnae.) A prouincia Laconica. Et notandū deriuationem minorem esse a principalitate, quod

quod rarum est. [Culpatusue paris. [Criminosus. Aspice.) De Homero tractum, qui inducit Mineruam pręstantem ista Diomedi. [Nanq; omnem.) Ordo est, Omnem tibi nubem eripiam, quę humida circum caligat, & mortales hebetat visus tuenti. Dicitur autem nebula orta de terris obesse nostris obtutib⁹. Vnde aquila, quia supra nebulā est, plus videt. Est enim theologica ratio: qa ignorantes vsum Venereum, videre dicuntur & numina. Vñ nūc merito post Veneris abscessū numina vidisse dicit Aeneas. [Obducta.) Superducta. [Tuenti.) Modo videnti: altas defendenti. [Nequa parentis iussa time.) Ne, particula, imperatiuo iungitur modo: sed interdum praesenti tempori, interdum futuro, prout aliquid volumus aut ad praesens, aut ad futurum fieri. [Iussa time.) Veretur enim ne imperanti sibi fugam, non obtēperet. [Neptunus muros.) Hoc quidem habet fabula, qđ Neptunus cū Apolline, Troiae fabricati sint muros. Sed constat Laomedōtem supradictis diis certā vouisse pecuniam ad sacra faciēda: quam imminentibus hostibus transtulit ad murorum fabricam. Vnde dii & fecisse muros & offensi esse dicuntur. Simul notandum quod deos facit opera sua euertere, vt Portas Iunonem, quarum dea est. Nam & portam luminis nascētibus praebet. Arces, Mineruā: legimus enim, Pallas quas cōdidit arces, Neptunum, muros: ipsi enim fundamenta sunt consecrata, cuius & mouentur arbitrio. Vnde ἐννοσίχθων dicitur, hoc est terram mouens aquę concussione, sicut terrę motus continēt opiniones. [Tridenti.) Omnia in ns, exeuntia, aut participia sunt aut nomina. Sed si participia sunt, ablatiuum & in i, & in e, mittūt pro nostro arbitrio. Iuuenalis, Nec ardenti decoxit aheno. Cōtra, Semperq; ardente camino. Si vero nomina fuerint, in e, tantummodo exeunt. Si autem eadem sint & nomina & participia, vt amans: cum nomina fuerint, omni modo in e mittunt: cum participia, licenter vtimur. Ergo quia tridens nomen est, tridente debuit dicere. Sed nouitatem affectauit, nulla cogente necessitate. Sane in nominibus, quae & propria esse possunt, & appellatiua, vt liberalis, felix: Iuuenalis ablatiuus a proprio, in e exit: ab appellatiuo, in i. [Sęuissima.) Quae & fugam vetabat. [Socium.) Sibi deuotum. [Furens.) Irascens. [Tritonia, Pallas.) Notandum duo antonomasia

antonomasia sine ꝓprio. Et est nimiæ iracundiæ: cũ dicitur: Quamquam irata sic Græcis, nequaq̃ tamen Troianis parcere. licet in historia lectum sit vehementius iratã Mineruã, ꝙ post victoriam ei sacrificare noluerint, vt Hora. Cum Pallas vsto vertit iram ab Ilio in impiam Aiacis ratẽ. ¶ Nimbo effulgens.) Nube diuina. Alij Limbo legunt: & est pars vestis extrema, q̃ instita dicit̃: vt Horat. Quarum subsricta talos tegit instita veste. ¶ Ipse pr̃.) Qui oibus vnus esse consueuit: vt, Rex Iuppiter omnibus idem. Et bene honesta Aeneæ causa fugiendi est. ¶ Viresq; secundas.) Quia fuerunt & in Troianis: sed non prosperæ. ¶ Eripe.) Accelera, raptim fac. ¶ Nusq̃ abero.) Bona oeconomia. Nã si tenerent Danai, qua deficit ignis: necessariũ est præsidiũ numinis. vt Horat. Nec deus intersit: nisi dignus vindice nodus Inciderit. ¶ Limine sistam.) In limine, vt Syluis te Tyrrhene feras agitare putasti.

DONATVS.

¶ Cum mihi se non ante oculis tam clara videndam Obtu. &c.) Dixit omnes deseruisse quod agebant, cum defenderent domum Priami, & id frustra facerent, ipse quomodo recesserit dicit, ne videatur etiam ipse operis labore fatigatus recessisse. Omnes, inquit, laborando fessi, & sine aliqua vtilitate certando debiles redditi tædio aduersarum rerum mori maluerunt, & duplicem voluntariæ mortis occasionem nacti, cum altitudo non deesset & incendia dominarentur, aut præcipites dederant sese, aut petierãt flammas, ne & ipse alterum facerem, aut quod supererat tertiũ, hostis occideret remanentem, mater mea, non vt facere solebat dubia aut incerta, sed manifestior veniens me ab ipsis inefficacissimis actibus reuocauit. Quando enim alicui crederem, nisi eadem se meis optatibus sine fraude obtulisset? talem. s. qualis re/uera fuit cum deorum numero & coetibus misceretur, cuius talis extiterat admonitio. ¶ Nate quis indomitas tantus dolor excitat iras? Quid furis? vt quonam nostri tibi cura recessit?) Hæc dicto multa continet, tangit enim Aeneæ ipsius laudem, qui solus toties remansit occisis cæteris, aut defessis solus tunc in classe prima, in qua fuerunt Coroebus & Panthus, solus etiam cum venisset ad domum Priami, solus cum ab ipso post inefficacem expugnationem personæ hominis victi, vt sine crimine videatur recessisse de patria, & ex eo ipso laudem sibi indicat, quod non esset recessurus, nisi vidisset Troiano imperio deos esse magis, quam homines inimicos, perindeq; Græcis (vt sæpe fecit) virtutis meritum tollit, cum eos dicit fecisse contra imperium Troiæ, qui obluctationibus humanis separari non possent. continet præcipuũ ipsius Aeneæ meritum, cui licuit humanis oculis deos videre præsentes, continet purgationem maternam, facit, quod putabat, malorum quæ acciderant causas, Paridem atque Helenam præbuisse. Nate, inquit, præmisit pietatis nomen, vt admitteretur facile quod fuerat suasura. nullus est enim qui filios in contrarium moneat. qs indomitas tantus dolor excitat iras? Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit: Iratus, inquit, et furens, quid agere debeas nescis. vtrunque enim consilio est inimicum. doles, irasceris, furis, & vltionem, quam reperire non potes, ingrato labore sectaris. Cumq; vana & nõ profutura persequeris, curam nostris erutis sensibus reiecisti. addit etiam personam suam personis mortalibus, non quo ipsa quoque aliquid pati posset, sed quia ipsa feriebatur in omnibus, si maritum, filium, nurum perderet, aut nepotem. incipit iam singulorum causas enumerare, quibus ostẽdat omnes periculis opportunos nisi subito fugiant. ¶ Non prius asp. vbi fes. ætã parẽ. Liq. An.) Ecce dixit senem, de corporis autem vitio tacuit. cur enim diceret ei, qui patrem nosset? & cum sufficeret ætas, ex qua semper est debilis senectus, etiam si nullo vitio extrinsecus prægrauetur. ¶ Superet coniuxne Creusa.) Aduertendũ est & recte, an superet coniux Creusa, quam constabat sexus ratione sibi adesse non posse. ¶ Ascaniusq; puer.) Nec consilio fili' nec per ætatem sua virtute munitus, cum hæc proponit, hoc videt̃ dicere. dum quæris vincere, quos non potes, perdes tuos, ad quos postea cum pugnaueris rediturus es? cumulat texendo persuasionem suam. & ne desperatio atq; interitus magis alienaret viri fortis animum, nunciat opera sua, omnes esse incolumes, sed ex proximitate multorum hostium in summo discrimine constitutos, imminentibus vel maxime incendio vel flammis. ¶ Non tibi Tyndaridis facies in. la. Cul. ue. p. ve. inc. di. Has euertit. o. ste. q; a. cu. t.) Propositio huius rei fuerat necessaria, vt hoc ipsum verũ esse doceretur. hoc enim genere potuit inhibere viri fortis impetum, & incitatos animos frangere inania vacuaq; sectantes. Fecit hoc Venus etiam propter se, nouerat enim dici sibi posse, vt hæc paterentur tu fecisti, ergo non immerito dixit, non tibi Tyndaridis facies inuisa Lacænæ, Culpatusue Paris, verum inclementia diuum, Has euertit opes sternitq; a culmine Troiam, & quia ipsius inuidiæ vel maxime apud filium pondere premebatur, ait. ¶ Aspice (nanque o. q. n. ob. tu. Mortales hebetat visus ti. & hu. cir. Caligat nu. er.) Inter homines ac deos mediam inesse caliginem ferũt, & nebulam quandam contractam ex humore mortales oculos hebetare, hanc se remoturam Venus promisit, vt videre Aeneas posset, quod omnibus nefas est intueri. Aspice, inquit, & ne timeas iussa parentis obseruare, quoniam nihil tibi materna pietas contrarium iubet, sed præceptis religiosis monet te obtemperare. ¶ Ipse pater Danais. a. vi. q;. s. suf. ipse deos in Darda. su. ar.) Cum ostẽderet, non Græcos Troiano imperio, sed deos infestos, enumeratis & demonstratis plurimis, seruauit ad vltimum Iouem. nec nomen eius, quod alij celebrant, dixit, sed quo ipsa eum appellare debuit, quæ fuerat filia. eo magis eum onerans inuidia, cum dicit, ipse pater, hoc est qui contra malum aliorum studium maiore potestatis authoritate pro nobis certare debuit, ipse non tantum Græcorum fautor est, verumetiam cæteros deos in odium Troianæ vtilitatis accendit. Dat igitur Venus remedium contra Ait enim. ¶ Eripe nate. f. fi. q;. im. Labori. Quia sciebat filium nõ libenter auditurum consilium fugæ, iccirco supra dixit. Tu nequa parentis iussa time, neu præceptis parere recusa. Cedendum enĩ fuerat, quando etiam ipse contrarius fuit, qui plus poterat, & suis potius quam alienis fauere debuerat. itaque cum suaderet fugam, debuit ostendere quibus auxilijs impleri potuisset. potuit quippe Aeneas dicere, quomodo possum fugere vallatus hostium telis & flammis? ¶ Nusquam, inquit, abero & patrio te limine sistam.

ASCENSIVS.

¶ Talia, &c.) De hac quoque re, cum manifestaria sit, Donatus (nisi cõmentarij eius mutilati sint) per pauca dicit, ea aũt hæc sũt: Neptunus cum deos inimicos Troianis enumerasset, ponit Iouẽ. Ipse pater, quasi qui nos contra alios cum maioris sit potestatis, defendere debuit: ergo hoc destituti auxilio cum simus, cedendum est nobis. ¶ Eripe nate fugam.) Quia sciebat nõ facile posse suaderi fugam Aeneæ, idcirco dixerat: Tu nequa parentis Iussa time, neu præceptis parere recusa. Quapropter cedendum erat cũ qui potest omnia & fauere debebat, contrarius esset. ¶ Nusquam abero.) Nam sine suo auxilio cum esset flãmis, telisq; hostilibus circundatus, quomodo fugere potuisset? ¶ Ordo autem & explanatio textus est. Ego iactabam. i. inaniter mecum dicebam, talia. s. friuola, & indecora verba, & pro. i. quia: ferebar. i. concitabar, aut protrahebar, mente furiata. i. temporaneo furore capta, sup. tum cum. i. quando: alma parens. s. Venus: obtulit se mihi videndã oculis, quæ, supple non obtulerat se videndam oculis, existens tã clara ante. i. prius, aut sic, cum mater non ante. i. non prius tam clara. i. clarior, q̃ vnquã prius fuerat: obtulit se videndã mihi: oculis. s. corporalibus, cum animo, aut visu, eam sæpe viderit, & refulsit in pura luce per noctem, confessa, supp. se deam, & existens, sup. talis, & tanta: qualis, & quãta solet videri coelicolis. i. ab ipsis coelestibus coelum habitantibus, & continuit me prehensum dextra. i. per dexteram meam quã parabã irruere in Helenam: & addidit insuper. hæc. s. verba: ore roseo. i. fragranti, & pulchro in morẽ rosæ: nate. i. o fili, qs tantus furor excitat iras indomitas. i. nullo freno cohibitas: vt etiam in mulierem sæuias: q in viros plus esse soles? quid furis. i. furore raperis & insanis? aut quonã, id est in quã partem cura nostri. i. quã de me, & meis habere debes, recessit tibi. i. a te? ita vt quã Paridi ꝓ meritis eius tradidi, interficere tẽtes: & quia sciuit Venus Aeneam nõ alia ratione citius auelli posse, q̃ pietate in patrem cõiugem & liberos, addidit: Non aspicias. i. debeasne aspicere prius. i. potius: vbi. i. in quo loco, & quo statu liqueris. i. dereliqueris Anchisen parentem fessum ætate? q. d. id quidem debeas: ne. i. an, sup. an putas ꝙ, Creusa. s. coniux tua: superet. i. voti compos fiat: aut superet ingruentes forte hostes? q; pro & Ascanius. s. filius tuus: puer. s. adhuc: circũ quos omnes acies Graiæ. i. Græcanicæ: errant. i. diuagantur, quærentes prædam in abstrusis locis, post expugnatam regiam, vel quos omnes. s. Anchisen Creusam, & Ascanium Graiæ acies circũerrant: & ni. i. nisi: mea cura resistat flãmæ: tulerint. i. abstulerint, & absumpserint iam, supp. eos omnes: & ensis inimicus. i. ab inimicis illatus: hauserit. i. occiderit eos: facies. i. pulchritudo faciei Tyndaridis. i. Helenæ, Lacænæ. i. Laconicæ: aut Spartanæ: inuisa. i. odiosa tibi, eo ꝙ ob eam Troiam euersam putas: & Paris culpatus. i. qui dicitur in culpa esse: verum inclementia. i. sæuitia diuum, id est deorũ: euertit has opes. i. diuitias & facultates nostras: loquitur enim quasi vna ex Troianis: sicuti in. j. Nos tua progenies coeli quibus annuis arcem, &c. (Est autem euertit, præsentis temporis, sicut prosternit.) & pro/

Ordo.

sternit Troiam a culmine.s.imperii. Aspice, quasi dicat, videre potes an vera dicam: non tamen vidit numina: nisi amota Venere, per quod significatur mentem rei Venereę, obnoxiam diuinis cōtemplandis inutilem esse. Aspice ergo: nanq; ego eripiam tibi omnem nubem, id est obfuscationem & perturbationem mentis: q̄ obducta, id est in obstaculum superducta: tibi tuenti.i.intueri volenti: hebetat.i.obtundit mortales visus, & caligat circum.i.p circuitum: existens humida, aut circum humida.i.virtutem visiuam quę in humido radicali est: aspice ergo, scilicet postquam abiero: vnde addit tu, nequa.i.nō aliqua: nō time aliqua iussa parētis: hoc est mea: dicit Venus quę parens sum: neu.i.neu: recusa.i.renue: parere.i.obedire pręceptis parentis, praecepta autē sunt: Eripe nate fugam, finemq; impone labori: quę quia inhonesta videntur ponit primum necessitatem fugiendi, dicens: Vbi.i.postquā tu vides hic.i.in hac ciuitate moles disiectas: & saxa auulsa saxis: ita vt ne lapis quidem super lapidem remansurus sit: & vides fumum vndantem.i.abunde exurgentem: puluere misto.i.admisto ei: & vbi vides: q̄ sup. Neptunus quatit.i.concutit euertēdo muros.s.Troianos: & fundamēta.s.murorum, & reliquorū ędificiorum: emota.i.e loco suo mota: magno tridenti.s.sceptro suo tres dētes habenti: videlicet fuscina: & eruit totam vrbem a sedibus.i.compagibus, & iuncturis, aut sitibus, & positionibus suis: & vbi vides, q̄ Iuno saeuissima.i.in Troiā immitissima & ferocissima: tenet hic, id est in hac parte: pria.i.tanquā princeps, & author expugnationis (sicut in.j.dictū est, Veterisq; memor Saturnia belli Prima qd ad Troiā pro charis gesserat Argis.) portas Scęas.i.ad Scæū promontorium vergentes, & ipsa furens vocat agmē socium.i.associabile, aut, vt priori adsocietur (& per hoc significat adhuc multo plures superuenturos Graecos, nequa resistēdi spes Aeneę eēt) vocat, dico, existens accincta ferro.i.armis ferreis (Sunt enim Iunoni arma, de quib⁹ in primo, Hic illius arma, hic currus fuit: construēda aūt sunt diuisim epitheta, ne vitiose vni ab vna parte dentur: per hoc vero, q̄ ferro accincta videtur, se inimicam declarat) Respice Pallas Tritonia: a Tritone lacu Africę sic dicta: insedit, id est occupauit, iam arces summas.i.in quibus res summae erant, & summa spes resistendi, quae illis occupatis nulla restabat, insedit (dicit) fulgens nymbo.i.nube diuina, circunradiante: aut limbo.i.chlamyde militari: & Gorgone sęua.i.capite Gorgonis.s.Medusae, quod in Aegyde.i.scuto suo habet. Ipse pater.s. Iuppiter: q per excellentiam, pater omnium dicitur: & qui peculiariter mihi pater, & tibi auus est: sufficit.i.abūde ministrat, & subinfert Danais.i. Gręcis animos, & vires secundas.i.faustas, & efficaces sequēte effectu conatum: & ipse suscitat deos, scilicet reliquos.in, id est contra: arma Dardana.i.vires, aut resistentiam Troianam: aut contra insignia Troiana, vbi ergo hęc omnia vides: o nate, eripe, id est raptim, aut te eripiendo fac celeriter fugam: & impone labori, id ē conatui tuo inutili, finem: & ne fugiendo, q̄ resistendo, plus periculi obire vereatur, addit Venus, Nusquam abero. (vnde in.j. Matre dea monstrante viam. vbi Seruium respicito.) & sistam.i.statuam stare faciam te tutum, supple in limine patrio, id est domus paternę.

Dixerat, & spissis noctis se condit in vmbris. ÆNE.
Apparent dirę facies, inimicaq; Troiæ
Numina magna deum.
Tum vero omne mihi visum considere in ignes
Ilium, & ex imo verti Neptunia Troia.
Ac veluti summis antiquam in montibus ornum,
Cum ferro accisam, crebrisq; bipennibus instant
Eruere agricolæ certatim, illa vsq; minatur,
Et tremefacta comam concusso vertice nutat,
Vulneribus donec paulatim euicta, supremum
Congemuit, traxitq; iugis auulsa ruinam.
Descendo, ac ducente deo flammam inter & hostes
Expedior: dant tela locum, flammæq; recedunt.
Ast vbi iam patriæ peruentum ad limina sedis,
Antiquasq; domos, genitor, quem tollere in altos
Optabam primum montes, primumq; petebam,
Abnegat excisa vitam producere Troia,
Exiliūq; pati. Vos o quibus integer æui ANCH.
Sanguis (ait) solidæq; suo stant robore vires
Vos agitate fugam.
Me si cœlicolæ voluissent ducere vitam,
Has mihi seruassent sedes, satis vna, superq;
Vidimus excidia, & captæ superauimus vrbi.
Sic o sic positum adfati discedite corpus.
Ipse manu mortem inueniam, miserebitur hostis,
Exuuiasq; petet, facilis iactura sepulchri est.
Iampridem inuisus diuis, & inutilis annos
Demoror, ex quo me diuum pater, atq; hominum rex
Fulminis adflauit ventis, & contigit igni.

SERVIVS.

Apparent dirę facies.) Secundum Mathesim, post abscessum Veneris dira dicuntur apparuisse numina: cuius praesentes radii interuenientes Anaereticos temperant. Tum vero.) Quia ante, & ab Hectore audierat, & per se viderat euerti Troiam, sed non omnem. Ferro & bipennibus.) Tautologia est. Eruere.) Pro deiicere. & est Acyrologia. Minatur.) Aut eminet, vt Minaeque murorum. Aut mouetur. Tremefacta comam. Solita figura. Ruinam.) Aliarum arborum. Ac ducente deo.) Secundum eos qui dicūt vtriusque sexus participationem habere numina. Nam Caluus Pollentemque deum Venerem. Item Virgilius, Nec dextrae erranti deus abfuit: cū aut Iuno fuerit, aut Allecto. Et etiam in Cypro simulachrum barbatae Veneris. Antiquasque domos.) Charas ambitiose dixit. Primum.) Pręcipuum. Vos o.) Obliqua oratio est. Nam aperte q̄dem hoc agit, vt relinquatur: latenter vero aliud. per quod nimia Aeneae ostenditur pietas: qui nec iustis causis mouetur, vt patrem relinquat. Integer aeui sanguis.) Plenam aetatem significat ex sanguine, qui non est integer nisi in iuuenibus. Nam, dicunt physici minui sanguinem per ętatem. Vnde & in senib⁹ tremor est. Suo robore.) Sine alterius auxilio, quo eget Anchises. Coelicolę.) Ad quos nostra pertinet vita: vt, Haud credo inuisus coelestibus auras Vitaleis carpis. &, Nos iuuenem exanimum: & nil iam coelestibus vllis Debentem. Et, Igneus est ollis vigor & coelestis origo. Anima enim coeli pars est: vmbra, inferorum. Adeo ergo non posuit generale deorum nomen: & addidit coelestibus, ne crederentur inferni dii, qui datores vitę non sunt. Satis superq;.) Ad augmentum Superq; addit. Est autem Tmesis. Sane sciendum est esse aliqua quae augmentum non recipiunt, ne minus significent: vt satis, perfectus. Nam queritur vtrum perfectior possit facere: ne incipiat Perfect⁹ minus significare. Vna excidia.) Sub Laomedōte. Sed emphaticos dixit excidia. Sic o sic positū affati discedite corpus.) Sensus talis est, P restate mihi vos funebre solatiū.i.assumini me. vt dici mortuis solet, Vale, vale, vale. Mortē autem ego manu hostis inueniam. Nam hic ordo est, Ego inueniam mortem manu hostis: ille miserebitur & petet exuuias. Miserebitur vero dixit affectu eius qui cupiebat interimi: vt eum hostis quasi miseratus occideret. Sic in.ix. mater Euryali, Aut tu summe pater diuū miserere, tuoq; Inuisum hoc detrude caput sub tartara telo. Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam. Exuuiasque petet.) Quasi obiecto, Sed spoliatum linquet cadauer: & responsio. Facilis iactura sepulchri.) Aut secundum Epicureos, qui dicunt nil superesse post mortem. Aut hoc dicit, Facilis sepulturae iactura est, quam potest ruina praestare. Annos demoror.) Quasi festinantes diu viuendo detineo. Fulminis afflauit ventis, & contigit igni.) Tria sunt fulminū genera: est quod afflat, quod incendit, quod findit. De hoc autem siluit. Fulminatus est, ait Anchises: quia se cū Venere concubuisse iactabat.

DONATVS.

Dixerat, & spissis noctis se condidit vmbris.) Non dixit recessit, sed se ipsis noctis vmbris condidit. Dirę facies.) Dirę facies, quę quid pessimi studii animose gererent, vultibus testarentur. apparent & ea quae nullius oculis videbantur, solus matre mea suffragante cernebam numina magna deum. potiora numina ipsa debemus intelligere, quę superius specialiter dicta sunt. Tū vero omne mihi visum considere in ignes Ilium, &c.) Quando non tantū Gręcos, verumetiam potiores deos vidi nostris rebus.

bus infestos, tunc magis probaui illa quoque quæ supererant esse peritura. ¶ Ac veluti, &c.) Omnis ipsa comparatio emissa est, vt ostenderet quanta vi ciuitas cum suis opibus concidisset. ¶ Descendo, ac ducente dea.) In domo enim Priami se dixerat fuisse constitutum, & in summa eius parte, vnde se aut precipites dederant, aut tradiderant flammis. iccirco iratus dixit descendo, ac ducente dea, vt voluntate matris adductus, & persuasione receptus. ¶ Flámam inter & hostes Expedior. d. te. l. fl. q. re.) Quid enim dea vet maxime propter filium complere non posset quæ dixerat. Nusquam abero, & tutũ patrio te limine sistã. ¶ Ast vbi iá patriæ. p. a. l. s. Antiquasque domos.) Ecce cõpletũ est promissum matris, tutus Æneas peruenit ad patriam domũ. ¶ Genitor quẽ. t. t. a. Op. primum. m. p. q. p. Abnegat ex. v. pr. t. E. q. p.) Ipse, inquit, pater meus, quem primum hoc est ante omnes liberare cupiebã, & primum ad montium tuta transferre. bis dixit primum, vt plenum erga patrem monstraret affectum. negauit se velle viuere post excidiũ Troiæ, faciens comparationem presentium & futurorum, meliusque esse differens in cineribus patriæ mori, quàm prolibitate vitæ ad peiora perferenda cõsulere, dicit iam patris sui verba, quibus, veluti iusta prætendens, nolebat abscedere. ¶ Vos o quibus integer. æ. san. a. So. q. s. st. r. vi. Vos ag. fu.) Fugiunt, inquit, quibus offert iuuenta suffragium & qui longum viuendi spatium sperant, qui laborem ferre non alienis sed proprijs adminiculis possunt, ipse enim nouerat se defecturũ. Hæc omnia, quę sibi deerant, & supererant alijs, dixit. tacuit tamen multa vitia senectutis, quæ fuerant in aperto, & complexis omnibus, quę in iuuenibus non deerant, dicit partes suas. ego fugere nec debeo, nec possum, nec ad fugiendum habeo voluntatem. ętas tulit quod possem forsitan velle, tenent me extrema patriæ, & futura terrori sunt. ¶ Me si cœlicolę. vo. du. vi. Has mihi se. se.) Aperta, inquit, coniectura colligo inuisum me esse numinibus. si enim vellent me adhuc viuere, seruassent sem patriá sedem, quem constat locũ mutare non posse. ¶ Satis vna. s. Vi. ex, & captę. su. vr. (Scelus est patriam vidisse pereuntem, & dolor immenius quòd post eius adhuc interitum viuimus, & adhuc de viuendo cogitamus. ¶ Sic o sic po. as. di. corpus.) Non dixit hominem viuum sed corpus, vtpote eius, qui non viuendi sed moriendi desyderio duceretur. ¶ Ipse manu. m. in. m. h. Ex. q. petet. sa. i. se. e.) Respondit omnibus, quę sibi obijci e diuerso potuerunt. aut ego me, inquit, occidam, aut nõ deerit qui feriat & si misericordia ductus solas exuuias tollet, vel si remansero insepultus, iactura ista me non solicitat. facile enim contemnitur, quod post exitum vitæ non sentit exanimus. ¶ Iampridem inuisus diuis, &c.) Olim est, inquit, quòd cupio mori prima existente fulminis causa, qua debilis factus dijs aduersis frustra moror in luce, quod vel nunc faciẽdum est, Post Troiani imperij perditum florem.

ASCENSIVS.

¶ Dixerat, & spissis no. &c.) Post abscessum Veneris vidit Æneas numina magna deum, in qua re Seruius prius moralem annotauit sententiam, quia videlicet ignorantes, visum venereum dicuntur videre numina, nunc naturalem, quia secundum Mathesim (inquit) Radij Veneris temperant anæreticos, id est exitiosos. Visis ergo numinibus iratis, descendit ad domum paternam. Vnde Donatus dicit sic. ¶ Flammam inter & hostes Expedior.) Debuit hoc prestare Venus, & quia mater, & quia dixerat. Nusquá abero. ¶ Me si cœlicolæ.) Aperta coniectura, Me inuisum superis. ¶ Satis vna.) Scelus est patriam vidisse: & dolor immensus, quòd adhuc post eius interitum viuimus, & adhuc de viuendo cogitamus. ¶ Corpus.) Non dixit viuum hominem, sed corpus scilicet eius qui nõ viuendi, sed moriendi cupidus esset. ¶ Ipse manu mortem. ¶ Respondet omnibus quæ possunt obijci. ¶ Ordo est. Dixerat, scilicet alma parens Venus, & condidit, id est occultauit, & inuoluit se, spissis. i. densis, vmbris noctis: facies diuæ, id est terribiles ex deorum ira, & magna numina deum, pro deorum inimica Troiæ apparent, supp. mihi post abscessum matris. Tum vero, id est præcipue tunc, aut tunc primum ad verum: omne, id est totum: Ilium, id est illud oppidum Troianum visum est mihi, id est a me, considere, id est resolui decidendo: in ignes, id est in carbones ignitos: & Troia Neptunia, id est a Neptuno fabricata: visa est, supp. verti ex imo, scilicet fundo, id est funditus euerti: ac, supp. trahere sic ruinam, veluti cum. i. quãdo agricolæ instant certatim, id est cum certamine eruere in summis montibus: ornum. i. arborem sic dictam: antiquam & ergo bene radicatam, sed accisam. i. in exterioribus excisam ferro & crebris bipennibus: hoc est, crebris bipennibus ferreis: aut ferro crebratum bipennium: illa, scilicet ornus: minatur. s. ruinam: quia eminet vsque, id est continuo: & nutat. i. vacillat: & agitatur huc illuc: tremefacta comam, id est habens comam

Ordo.

mam tremefactam: vertice concusso, id est ex ictu ad radicem facto: nutat, dico, donec ipsa euicta. i. supata, paulatim vulneribus. i. crebris ictibus ferri: congemuit supremum, id est dedit supremũ gemitum: sicut animalia expirant, & ipsa auulsa iugis traxit ruinam, & suam, & aliarum arborum secum. Ego igitur videns sic Troiam considere: descendo. s. ex loco periculoso: ac expedior. i. expeditus ingredior inter flammam, & hostes, & hoc deo scilicet Venere, secundum Seruium (secundum quem tamen non liceret dicere, Coniunctum deo Venere: licet enim in deo intelligatur Venere, sicut in homine, mulier: tamen raro coniunguntur deus, Venus, & homo, mulier: vnde quędã subaudire licet, potius quàm exprimere. Ad Seruium addẽdũ dicit Landinus ex Macrobio, quòd simulachrum illud barbatum, vestem tamen muliebrẽ habebat, & sceptrum virile, quia eandẽ marem, ac fœminam putarẽt. Aristophanes quoque poeta illam Aphroditon in masculino genere appellata & Leuinus ait, Venerem igitur almum adorans, siue fœmina, siue mas est: ita vti alma nocticula. Philochrus, eandẽ putat esse lunã: illique sacrificare viros veste muliebri, & mulieres virili, quod & mas ęstimetur & fœmina. Varro autẽ affirmat sub regibus apud Romanos nullum Veneris, neque Gręcum, neque Latinum nomen fuisse. Hæc ille.) deo igitur, videlicet Venere, ducẽte. Tela dant locum & flãmæ recedunt (quia ergo Dignus deo vindice nodus incidit: interest & deus iuxta pręceptum Horatianum. Nec deus intersit, nisi dignus vindice nodus Inciderit. Nodus aũt difficultatis est, quia non est verisimile, nisi proditor esset per hostes & flãmas euasisse, nisi deo ducẽte.) Ast. i. sed vbi. i. postquam: peruentũ, sup. est, a me: & matre. s. ad limina: sedis. i. habitationis: patrię. i. patris mei Anchisę: que, pro. i. domos antiquas: quod in earum laudẽ dicitur: quasi marmoreæ fuerint, quę diu durare poterant: genitor. s. Anchises: quem ego petebam. i. optabam primum: tollere. i. exportare in altos montes: abnegat. i. renuit: producere. i. amplius ducere: vitam, hoc est, diutius superuiuere Troia excissa. i. postquam Troia excissa esset, & abnegat pati exilium: & ait, Vos, o vos, quibus sanguis ęui. s. florẽtis: est integer. i. non minutus: & quibus vires stant solidę. i. plenę suo. i. proprio, & conueniente robore, vos, inquam, agitate fugam. Si cœlicolę. i. dij superi: voluissent me ducere. i. vt ego diutius ducam: vitam. i. me superuiuere: ipsi seruassent mihi has sedes. i. hanc habitationẽ. Nos vidimus satis, superque. i. plus quàm satis: vna excidia. i. unam exterminationẽ, seu unum exterminiũ urbis (ubi animaduertes, quòd licet excidium rite dicatur: tamẽ quia plurimæ res simul exciderunt, id est extra existẽtiam ceciderunt, & in nihilum redactę sunt: pluraliter tamẽ dixit, una excidia, cum tamẽ unus, una, unum, tunc tantum plurale esse debeat, cum substantiuum singulari caret. Viderat autem primam expugnationẽ urbis Troianę in Laomedontem ab Hercule factam: & quia iam secundam uidit, coniunctum legendum.) & superauimus. i. superstites mansimus urbi captę. q. d. licet iam secundum excidium uiderimus: tamẽ non supererimus urbi captę, cum etiam excidere malimus: dixerat autem id raptus uehemẽti zelo: ut qui destinauerat mori, quocirca, si forte dicat pius Æneas, Non ita pater. nã non discedam abs te, priusquam conclamauero, & funebre officium prestitero: addit, Vos adfati corpus: positum. i. situm suis sedibus: sic, o sic. i. cum tali animo & zelo discedite. Et si tum dicat, quomodo ponetur corpus tuum pater, aut te interficies? Respondet ipse. i. egomet inueniam mortẽ manu. s. mea. i. sic irruam in hostes, ut me interficiant, aut meipsum interficiam: quod nõ placet, quia adludit ad factum Priami, qui manu sua mortẽ inuenit: pręterea sequitur, Miserebitur hostis: cuius sensus est, Etiam si tam inualida sit manus, ut neminem offendere ualeam, tamẽ hostis uidens me appetere, mortem miserebitur, & interficiet me forte immeritum: & si nõ miseratione ductus, tamen petet exuuias. i. spolia mea, quę in trophęum ducet, quo uerbo Anchises sibi etiã nomen & gloriam adserit: Seruius tamen accipit, quasi per obiectionem dicat: dices forte, quòd hostis exuuias petet, & sic nudus in ignota, solusque relinquar arena: ad hoc respondet: iactura sepulchri est facilis. i. debet faciliter tolerari: uerum hoc tenore continuari potest. Satis est uidisse excidium urbis semel, & superuixisse: quia amplius superuiuere nolo: quocirca adfamini exequialibus uerbis corpus meum: positum, id est prostratum: sic, id est cum tali affectione, & animo: nec dubitetis quomodo prosternetur, quia ipse manu mortẽ inueniam: & si fortasse imbecillior sit: quàm quę hostem prouocare possit, miserebitur hostis: & si nihil miserationis ex hoste sperandum, tamẽ exuuias petet: sed dicat, ergo spoliatus, derelinquar insepultus: uerũ id paruifaciam, quia iactura, id est amissio in necessitate (sicut iactura proprie, est amissio mercium, quę pro saluanda uita in mare proijciuntur: quẽadmodum

top

pro saluando decoro vitæ, & inclyto nomine sepultura amittitur.) iactura ergo, id est necessaria, aut expediens amissio sepulchri: est facilis, id est debet facile tolerari: vnde Seneca, Nihil refert humi ne an sublimi putrescam. quod autem mori fuerit decorū, probat, quia ego demoror, id est detineo & extēdo: iampridem, id est iam a plukulo tēpore: annos, scilicet statutos mihi existens inuisus diuis, quia cum Venere dearū pulcherrima concubuerat: & inutilis. s. hominibus, quo ad opera: quāuis adhuc vtilis esset cō filio,

filio, demoror, dicit, iampridem: quia ex eo tempore, id est post illud tempus: ex quo. i. post quod: pater hoīum, atq; rex diuum. s. Iuppiter: adflauit. i. leuiter contigit: me ventis fulminis. i. leui contactu: ita vt neq; excæcaret, neq; mutilaret, memorem tamen faceret nō esse gloriandū, nec iactandum de Veneris cōmercio. Excæcatū aūt nō fuisse, probat illud quod statim dicetur, Genitorq; per vmbrā prospiciens nate (exclamat) fuge nate, & postq̄, sup. cōtigit me igni fulminis, non tamen prostrauit, nec penetrauit.

Talia perstabat memorās fixusq; manebat. ÆNEAS
Nos contra effusi lachrymis, coniuxq; Creusa,
Ascaniusq;, omnisq; domus, ne vertere secum
Cuncta pater, fatoq; vrgenti incumbere vellet.
Abnegat, inceptoq;, & sedibus hæret in iisdem.
Rursus in arma feror, mortemq; miserrimus opto.
Nam quod consilium, aut quæ iam fortuna dabatur?
Me'ne efferre pedem genitor te posse relicto
Sperasti? tantumq; nefas patrio excidit ore?
Si nihil ex tanta superis placet vrbe relinqui,
Et sedet hoc animo, perituræq; addere Troiæ
Teq;, tuosq; iuuat, patet isti ianua leto.
Iamq; aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
Hoc'erat alma parens, quod me per tela, per ignis
Eripis? vt mediis hostem in penetralibus, vtq;
Ascaniumq;, patremq; meum, iuxtaq; Creusam
Alterum in alterius mactatos sanguine cernam?
Arma viri ferte arma, vocat lux vltima victos.
Reddite me Danais, sinite instaurata reuisam
Prælia: nunq̄ omnes hodie moriemur inulti.
Hinc ferro accingor rursus, clypeoq; sinistram.
Insertabam aptans, meq; extra tecta ferebam.
Ecce autem complexa pedes in limine coniux
Hærebat, paruumq; patri tendebat Iulum.
[Si periturus abis, & nos rape in omnia tecū. CREV.
Sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis,
Hanc primum tutare domum, cui paruus Iulus,
Cui pater, & coniux quondam tua dicta, relinquor?

SERVIVS.

¶Nos contra.) Præpositiones vel aduerbia in a, exeuntia, modo producunt vltimā literam, excepto puta, & ita: quia apud Ennium & Pacuuium breuia sunt. Hinc ē quod etiam numerorum nomina indeclinabilia producuntur: vt Triginta magnos voluendis mensibus orbes. Ea vero quæ declinantur, breuia sunt secundum rationem nominum in a, exeuntium. ¶Omnisq; domus.) Modo: familia: alias domicilium: iterdum re vera domum. ¶Mortem opto.) Contra fatorum vim, & matris auxilium. ¶Me ne.) Probatæ pietatis filium. Nam pronomina habent vim suam, nonnunquam & emphasim: vt Cantando tu illum? ¶Posse.) Plus est q̄ velle. ¶Excidit.) Bene excusat patrem dicendo excidit: & ipsam temperat obiurgationem. ¶Patet isti.) Apocope ē, pro istic. Pronomen enim esse non potest: quia non præcedit nomen. ¶Natum ante ora patris.) His rebus terret eū, qui nō potest mortē timere. ¶Obtrūcat.) Obtrūcare consueuit. ¶Arma viri ferte arma.) Notant hoc Critici, quia sæpius armari aliquos dicit, cū exarmatos nusquam ostendat: qui nesciunt nō omnia a poeta (vt supra diximus) dici debere. Nā & diem describit, nocte non præmissa. Superfluo enim dicuntur ea quæ necesse est fieri. quis enim domum ingressus, non arma deponat? ¶Reddite me Danais.) Quibus me sustulit mater. ¶Tendebat.) Offerebat: sed non manibus eum gestans. ¶Si periturus abis.) Argumentum dilemma, id est complexio: quæ aduersarium ab vtraq; parte concludit. ¶Cui paruus Iulus.) Interrogantis est: & simul epitheto commendat ætatem. ¶Coniux quōdam tua dicta relinquor?) Quondā aut aliquando significat: quasi nūc vxor non sit quæ relinquitur. Aut certe quondam, semper significat, vt in Georgicis, Vt quondam in stipulis magnis sine viribus ignis. Et est sensus, Quam semper coniugem nominasti. Haberi enim quæuis poterat: nominari non nisi nobilis.

DONATVS.

¶Talia perstabat memorans.) Perstabat, inquit, talia memorans. ¶Fixusq; manebat.) Fixus hoc est immobili sentētia. ¶Nos contra effusi lachrymis.) Cum adhuc loqueretur nos contra dolores nostros lachrymis vberrimis testabamur. ¶Coniuxq; Creusa.) Nec tantum nos, verumetiam coniux mea Creusa. ¶Ascaniusq;, om. d. nec. v. secum Cuncta pater, fa. q. vr. incum. vel.) In obstinatione senis tractabamus omnes, & ipsius casum, & periculum nostrum, fugiendum quippe fuerat. hoc prouenire sine ipso non posset, remorari sine periculo quomodo posset? vbi malum euidens fuit. iccirco flebamus, ne ille in eadem sententia perdurans consentiret aduersæ fortunæ, & se & omnes nos faceret interire. Ex illius igitur voluntate, salutis omnium status ratioq; pendebat. cum ipso enim fuerat moriendum, quem dimittere non licebat. sed ille, quem fixum tenuerat vna sententia, qui consentiebat fatis nostris in extrema vergentibus, voluntate

tate sua nostra iuuabat aduersa, non mei, non nurus suę, non nepotis, non omnium largissimis fletibus flexus, in ea mentis obstinatione permansit, negauitq; se velle viuere post excidium patriæ. ¶Rursus in arma ferōr, &c.) Tali existente patris mei sententia, cum fugiendi spes concidisset, rursus ad arma conuersus sum. nam quid erat in tali causa faciendum; nisi vt id facerem, quod aduersa fortuna dictabat? Armabar, inquit, mortem potius exoptans, quoniam oppresso tantis cladibus, vita displicebat. ¶Me ne efferre pedē g. t. p. r. Sperasti? &c.) Inuidiosa quidem dicto, sed plena pietatis & ex affectu religioso descendens, habens in pronominibus grauissimum pōdus & satis validum, & in ipsa breuitate retinens latissimam causæ rationem. In pronominibus sic. me ne, inquit, & te? me ne, hoc est filium tuum, cuius pietatem officijs religioneq; optime cōprobasti. te qui sis pater meus, qui bene nosti, qd parentes debeant liberis, quid filij parentibus, te qui præter naturalem affectum sis senex, sis vitio corporis impeditus. te quem amauerim semper, semperq; coluerim, deide ipsa causa q̄ grauis, q̄ impietatis criminibus plena, abire sine patre, abire sine authore proprię salutis, relinquere senem ac debilem illo tempore, atq; illo loco, vbi hostis victor fuerat, superq; discrimen, vbi flammæ, vbi superant gladij, vbi mors aut detestanda captiuitas imminebat. Me ne, inquit, abiturum sine te sperasti optime pater? aut aliquo pedē moturum? & potuit tibi venire in mentem? tam dirum tāq; impium nefas potuisti cogitare? quod abhorret a moribus meis. potuisti ore paterno ꝓmere, quod me faceret parricidā? ¶Si nihil ex tanta superis. p. v. r. Et. s. h. a. p. ad. t. Te. q. n. q. i. pa. i. ia. l.) Artificiosa dictio satisq; subtilis, consentire se simulat ejus voluntati, & tamen hunc vehementissime tenet, ne in eadem crescendi prauitate perduret. si hoc, inquit, placuit superis, vt de magna vrbe nullæ reliquię supersint, idq; & tu ꝓbas, quod aduersariis gratum est, non deest omnibus nobis occasio moriendi cum fiat istud cum hostium voto. ¶Iamq; aderit. m. p. de sa. py. &c.) Quia contēpserat senex & debilis salutē suam, nō eius tantum fore periculum dicitur, sed proposito templo de filij quoq; morte terretur, ne forte hoc genere posset inflecti. Cumq; hoc asseritur, etiam illud proculdubio intelligi potest, non solum interitus sui Anchisen admoneri, verūetiā filij, nurus, & nepotis, ne forte tot necessitudinū periculo frangeretur. Datur interea exēplum crudelissimi hostis, & eius qui diuina & humana iura despiceret, datur exemplū personæ hostilis, & vltra hostilem modum sæuientis, datur ei factū. Iam, inquit, aderit Pyrrhus post effusionem recentem sanguinis Polytæ & Priami. nouit ille ordinem feriendi, nouit quemadmodum patres liberorū funeribus affligat, nunq̄ ille ꝑcutit patres, nisi prius cecidisse viderit liberos suos, ille nec occasionem faciendi perdit, nec loca in quibus faciebat habita consideratione discernit, totus intentus in factum, perficit eadem,

dem, etiam si sacer locus ac venerandus occurrat, aliam in matrē quoq; inuidiam concitat, salua quidem materni nominis reuerentia, hoc non vt ingratum ostendat filium, sed vt terrorem patris accumulet. ¶ Hoc erat alma parens, quod me per tela, per hostes Eripis, &c.) Versa sunt, inquit, in perniciem meam mater beneficia tua. quid prodest, quod euasi gladios: & tutus transiui per flammas? quid prodest, quod ad sedes nostras incolumis te auxiliante perueni? Cur sum redditus dulcibus conspectibus patris? non amor est iste, sed imminens supplicium, videbo patrem meum in conspectu meo occidi? videbo cædi pignora mea? & effundi omnium sanguinem simul, simulq; misceri, confusaq; in vnum corpora funeraq; prosterni? perdidi in aduersis grande commodum miser. potui nescire quod timeo, quod posuit, cernam, ad omnia pertinet, ac per hoc non semel accipiendum est hoc modo, vt medijs hostem in penetralibus cernam, vtq; Ascanium cernam, patremq; meum cernam iuxtaq; Creusam cernam, mactatos cernam, alterū in alterius sanguine. Aliud dehinc genus terroris adiūgit, ne fieri posset, vt suam pater mutaret aliquando sententiam. ¶ Arma viri, ferte arma.) Vt cum videret filium in pericula rediturum, amplecteretur consilium fugæ, ait. Ferte arma, hoc est venite mecum armis vestris instructi. ¶ Vocat lux vltima victos.) Iam nos vocat finis vltimus vitæ, vt non pugnaturi pergere sed morituri viderentur. ait ergo ad tantam necessitatem cogimur aduersante fortuna, quasi redeuntes in bella victi, hostem possimus superare victorem. ¶ Reddite me Danais, finite instaurata reuisam Prælia.) Cupio, inquit, me repræsentare certamini. posset dici, ad quam spem, respondit ipse. ¶ Nunquam omnes hodie moriemur inulti.) Non ait, vt vincam, sed ne omnes inulti pereamus, non tantum ipse, qui bellum repetiturus fuerat, verumetiam remansuri, Anchises, Ascanius, & Creusa. ¶ Hic ferro accingor rursus, cl. cq. si. In. a. meq;. ex. i. se.) Cum ne his quidem dictis moueretur, inquit, animus patris, cœperam processurus armari. iam induebam scuto humerum meum, iam cœperam extra limen exire, simul faciens vtrunq;. hoc enim properationis necessitas exigebat, vt non stans sed ambulans armarer, accingor, dixit, instruor. ¶ Ecce autem complexa pedes in limine coniux Hærebat, paruumq; patri tendebat Iulum.) Repente, inquit, emergens vxor in ipso limine me tenuit exeuntem, & ne minoris meriti prærogatiuam haberet apud virum paruulum Iulum offerebat patri. non dixit mihi sed patri, vt si maritum non flecteret precibus suis, patrium tamen moueret affectum. ambos proinde ostēdebat inutiles, ambos imbelles, se mulierem, & illum puerum, vt ætatis ratio vel sexus reuocaret instantem. quanta autem rogantis vxoris necessitas fuit, quando ad pedes meos decidens, atq; ipsos quibus egredi poteram suppliciter retinebat, non respiciēs meritum suum, nec matrimonij decus. nec nomen vxoris, offerens commune pignus oculis meis. videamus quid sit, quod non dum plene armatum, quod in limine, quod pedibus complexa innuit properantē, quod offerebat filium patri. hæc enim sequentia prodiderit, non frustra via perfecta significabatur quippe auspicijs non futurum, quod arripuerat vel Anchises vel Æneæ desperantis intentio, arma plenius suscipere potuit, nec limen exire impediti sunt coniugis complexibus pedes, quibus properabat ad bellum. faciebat hoc persona mulieris domestire, imbellis, faciebat vxoris, quæ matrimonij nexibus reuocabat exeuntem, offerebat paruulum filium, per quem factum est vt omnis Æneæ difficilis & dura mentis atque constricta obstinatio superetur, post hæc consecuta sic vox, debemus inserere, fuit chara, vtilis, necessaria, atq; honesta. & ad psuadendum vehementissime accommodata. ¶ Si periturus abis, & nos rape in omnia tecum, Sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis, Hāc primum tutate domū, cui paruus Iulus Cui pater & coniux quondam tua dicta relinquor?) Cōsidera ait quo locu, quo sis nos tempore relicturus, cui oēs nos imbelles dimiseris traditurus. Cum dicit, cui, hostem proculdubio significat, facit autem ordinationem personarum admirabilem. relinques, inquit, filium paruum, relinques debilem patrem, relinques vxorem, se tertio loco hoc est nouissimo posuit, aut. n. post filium & patrē amari vxorem putauit, aut verecundiæ causa noluit se præponere patri, vel filio, aut ordinatione quod existimauerat potius in affectu apud virum, debuit vltimū constituere, ne personarum sequentium vinceretur affectu: tractabatur enim ne in captiuitatem venirent, in qua peior est fœminarū vel maxime in causa coniugij. deniq; hoc dixit, & coniux quondam tua cui relinquor? abhinc vxor tua non ero, si cœptis tuis perseuerantes institeris, si periturus abis, & nos rape in omnia tecū. Sin aliquā expertus sumptis spem ponis in armis, hanc primum tutare domū, cui paruus Iulus, cui pater & coniux quondam tua dicta relinquor? Si tædio infelicium rerum morti disponis occumbere, simul tecū pergamus vniuersi, vnus exitus premat, quos idē deuinxit affectus, sit felix interitus noster, vt cum omnes absumpserit letum, nō exstet qui alterum gemat, non remaneat superstes quispiam nostrū, ad plura supplicia ærumnarū remediū est mortis occasio, si pars ista complacuit probo sententiā tuam, si tu quoq; cōprobes meā, vt si aliquid prosperum speras, si felicioris reditus fiduciam geris, & hæc, quæ tuis humeris arma portantur quiddam boni tuis nixibus spondēt, prouidendum est primum, vt in tutum redigas tuos, vt cum remeare cœperis domum, occurrat eo pignora tua. Sapientis est mala ꝑuenire consilio, ne exoriatur aliud, quod post victoriam plangas. quod autem duo proposuit vnum vult fieri, non alterum de duobus. s. vt remaneret cum omnibus, q̄ dimissis ad prædam improuidus exiret ad bellum.

ASCENSIVS.

¶ Talia perstabat, &c.) Docet quomodo ab instituto reuocari nequiuerat Anchises, vtq; ipse id videns, rursus in arma irruerit: dicturus in sequentibus, quomodo viso ostento ignis in fugam cōcesserit eandem Anchises. de hac autem re dicit Donatus sic. ¶ Fixus.) Immobilis sententia. ¶ Nos cōtra.) Quia fuga esset salus petenda: & sine ipso fuga nō erat, orabamus ne vniuersam domum, dum negat se fugiturū, perderet. Ergo oīa ex illius volūtate pēdebant. ¶ Mene.) Inuidiosa dictio: sed quæ plena esset pietatis, & ex affectu religioso profecta. Habet aūt grauissimum pondus ex pronominibus me, & te: me. s. filiū tuum: cuius pietatē officia, religionemq; optime cōprobasti. ¶ Te.) Qui sis pater meus: & ꝓbe nosti, quid patres liberis, ac patribus liberi debeāt. Te, qui senectute, & morbo grauis sis, & quem ita relinquere sit scelus hoc tpe, & hoc loco vbi hostes sint & flāma. Potuisti ergo loqui, q̄ me faceret parricidam. Si nihil artificiosa oratio. nā esset causa interitus omniū, & exēplo ostendit adfuturū qui filium, ne potemq; in suo conspectu interimat, cum iam ea crudelitate vsus in Polyte sit, q nunq; patrem interempturus sit, nisi prius cæso filio. ¶ Hocc erat alma parens.) Ostendit materna beneficia conuerti in perniciem. ¶ Cernam.) Ad omnia pertinet, & propterea non semel accipiēdū est. ¶ Arma viri ferte.) Conabatur flectere patrē in suā sententiā, cum filij periculū cerneret. ¶ Vocat lux vltima.) Vt intelligat non sumi arma ad salutē, sed ad mortem: nec inde aliud sperari, q̄ aliquam vltionē. ¶ Hinc ferro accingor.) Quoniā ne his quidem dictis motus erat. ¶ Patri.) Non dixit mihi, sed patri: vt si maritum non flecteret saltē patrium affectū moueret. ¶ Quōdam tua.) Nā si discedam non potero esse deinceps tua. ¶ Ordo est. Pater An- Ordo.
chises, sup. memorans. i. enuncians talia, qualia, præmissa sunt, perstabat. i. perseuerabat (& ita non leges præstabat. &, pro. i. manebat fixus inhærens, & firmus in proposito suo. Nos & Creusa coniux, & Ascanius, sup. filius: & omnis domus. i. tota familia: effusi. i. effluentes lachrymis contra, sup. instamus, aut facimus, aut precamur ne pater vellet vertere. i. euertere, & destruere cuncta secū: & incumbere fato vrgenti. i. ipsum ad præsentem mortē impellēti: sed sup. ipse: abnegat. i. renuit, sup. dictis, aut precibus nostris acquiescere. (Sed pulchra breuitas est, & negocio apilssima.) & hæret incepto, & isdem sedibus. i. firmis sententijs. & placitis. (Nam sedere, est placere: vnde paulo inferius, Et sedet hoc animo, &c.) Ego feror. i. trahor, & excitor rursus in arma, & ego miserrimus opto mortē: Nā quod consiliū dabatur, quasi dicat, nullum: aut quæ fortuna, sup. dabatur, quasi dicat, etiā nulla: hoc est, neq; consilio, neq; casu, aut audaci facto posse euadere sperabā, cum nollem patre moriente superuiuere, vnde addit: O genitor sperasti ne me posse, id est quod ego possem efferre pedem. s. e domo ista: te relicto. i. postq̄ te reliquerim, aut & te relinquam: excidit ne tātum nefas ore patrio. i. paterno, vt id de me sentias? Si nihil. i. non aliquid, si non placet, superis aliquid relinqui ex tanta vrbe: & si hoc. s. nihil relinquit: sedet animo, id est firmiter decretū est tibi, & placet. & si iuuat, id est delectat te addere Troię, perituræ te & tuos: ianua, id est aditus, & modus: patet isti. s. tam ignobili, quod tamen affectas: leto. i. mortis generi, quo deleamur & e via, & e memoria viuentium, vnde affectāter letū dixit: patet ergo isti leto. i. ad istud letum. Nā Pyrrhus aderit iam. i. statim, sup. veniens de multo sanguine Priami. i. multi sanguinis Priami effusione: qui obtruncat. i. obtruncare consueuit: & cuius peculiare facinus est obtrūcare: aut qui iam nunc obtrūcat: natū. s. Polytem ante ora patris. s. Priami: & patrē. s. Priamū: ad aras. s. Iouis Hercæi. O alma parens erat hoc. i. ꝓtendit me hoc sibi: quod eripis me per tela, per ignes, vt. s. cernā hostē. s. qui iam aderit: in medijs penetralibus. s. domus paternę: & vt cernā Ascaniū. s. filiū meum, & patrem. s.

patrem.s.Anchisen mactatos:alterum,supp.mactatū in sanguine alterius.(Est enim ꝑlepsis) q;,pro &:hoc est,ēt iuxta Creusam.s.coniugem meā:matrē Ascanii,& nurū tuā. O viri,ferte(inquit).i.adferte arma: vltima lux.i.vltimum tp̄s vitæ,non enim tunc lux erat:vocat.i.expetit ad mortē:victos.s.nos:hoc est,video fatis vrgentibus nos ad mortē impelli. Reddite me Danais quibus.s.mater me eripuit.sinite(quia ipsum retinere volebant.)i.permittite:vt,sup.reuisam.i.iterū visum eā:aut iterū videā prælia istaurata.i.in pristinū statū conserta: nunq̄, oēs.i.non oēs(sed plus est nunq̄,q̄ non moriemur hodie multi:hoc aūt de se dicit.q.d.non interficiar.)priusq̄ interfecero cōplures:hic.i.hoc tp̄e rebus sic se habētibus,ego accingor rursus ferro:insertabam sinistram,sup.manū:clypeo clypeo aptās.s.eam loris & retinaculis clypei: & ferebam me extra tecta:aūt,pro sed ecce,quasi dicat præter spem:coniux.s. Creusa:complexa.i.cūplectens:pedes.s.meos: prostrata,videlicet,hærebat in lumine,& tendebat.i.porrigebat:patri.s.mihi: Iulum.s.filium paruum:&,sup.vociferauit:si tu abis periturus.i.eo animo,vt pereas cape,&.i.ēt nos tecum in oia: hoc est,in mortem:sin.i.sed si:tu expertus.i.peritus armoꝝ:ponis.i.collocas: aliquā spem:scilicet salutis:in armis sumptis.i.per arma sumpta obtinēdę tutare primum:hanc.i.nostram domum:cui.s.domui Iulus.s.paruus:ergo qui se seruare nesciat,sup.relinquitur: & cui ego dicta quondam tua coniux:dum,scilicet mecū viuere cōstituisti: relinquor.s.a te abeunte in mortem certam,aut aliena defensurus.

[Talia vociferans gemitu tectum oē replebat, AEN.
Cum subitum,dictuq; oritur mirabile monstrum.
Nanq; manus inter mœstorumq; ora parentum,
Ecce leuis summo de vertice visus Iuli
Fundere lumen apex,tactuq; innoxia molli
Lambere flamma comas,& circum tempora pasci.
Nos pauidi trepidare metu,crinemq; flagrantem
Excutere,& sanctos restinguere fontibus ignes.
At pater Anchises oculos ad sydera lætus
Extulit,& cœlo palmas cum voce tetendit.
[Iuppiter oīpotēs,precibus si flecteris vllis, ANCH.
Aspice nos,hoc tantum:& si pietate meremur,
Da deinde auxilium pater,atq; hæc omnia firma.
[Vix ea fatus erat senior,subitoq; fragore ÆNEAS
Intonuit læuum,& de cœlo lapsa per vmbras
Stella facem ducens,multa cum luce cucurrit.
Illam summa super labentem culmina tecti,
Cernimus Idæa claram se condere sylua,
Signantemq; vias tum longo limite sulcus
Dat lucem,& late circum loca sulphure fumant.
Hic vero victus genitor se tollit ad auras,
Adfaturq; deos,& sanctum sydus adorat.
[Iāiā nulla mora est,sequor,& q̄ ducitis,adsum AN.
Dii patrii seruate domum,seruate nepotem,
Vestrum hoc augurium,vestroq; in numine Troia est.
Cedo equidem,nec nate tibi comes ire recuso.

SERVIVS.

¶ Manus inter.) Mutauit accētum præpositio postposita. Sane inter plerūq; ꝓ Per ponitur. Sed raro apud Virgiliū, vt Hūc inter fluuio Tybertinus amœno. Bona aūt œconomia ad Iulum venit, dicēs eū fuisse inter manus parentū. Inter manus aūt,hoc est iter amplexus. Nō enim possumus eum illo tp̄e portatum dicere: quē post septem annos legimus & venatum isse, & bella tractasse. ¶ Mirabile mōstrum.) τῶν μέσων est:dictum a monstrando.Et refertur ad pręsens eius significatio. Prodigiū autē est quod in longū tempus dirigit significationem. ¶ Fundere lumen apex.) Apex proprie dicitur in summo flaminis pileo virga lanata. hoc est in cuius extremitate modica lana est, quod primū cōstat apud Albā Ascanium statuisse. Modo aūt summitatē pilei intelligimus. Tangit nāq;, vt frequenter diximus,latenter historiā. Item hoc quoq; de igni ad Seruiū Tulliū pertinet. Nā cū Tarquinius cœpisset Otriculanā ciuitatē:ex captiua quadam in domo eius natus est Seruius Tullius Hostilius.qui cū obdormisset:caput eius subito flāma corripuit.quam cū vellent restinguere, Tanaquil regis vxor auguriorū perita,intelligens augurii,prohibuit. Flāma puerum cū somno deseruit. Vnde intellexit cū clarum fore vsq; ad vltimā vitam. Sane perite lucem dixit,non vt in septimo, Tum fumida lumine fuluo. Nam & illic splendor quidē est: sed cū fumo qui semꝑ causa lachrymarū est. In Ascanio aūt solus ostēditur splendor. ¶ Circum tēpora pasci.) Pasci,crescere: vt Sacrum tibi pascere crinē. Sunt aūt infinitiua pro indicatiuis. ¶ Fundere.) Lambere,pasci. ¶ Sacros restinguere.) Non quos tūc sacros sciebant:sed quos mox ꝓbarunt. ¶ Oculos ad sydera.) Cōtra opinionē Theocriti,qui eū cæcatū fuisse cōmemorat. ¶ Si flecteris.) Aut s̄m Stoicos locutus est,qui fati asserunt necessitatem: aut s̄m Epicureos,q dicūt deos non curare mortalia. ¶ Aspice nos.) Quia intuētes dii iuuant Vnde est, Atq; oculos Rutulorum reiicit aruis. Et cōtra, Diua solo fixos oculos auersa tenebat. ¶ Atq; hęc omina firma.) Secundum Romanum morē petit, vt visa firmentur. Non enim vnū augurium vidisse sufficit,nisi confirmetur ex simili. Nā si dissimilia sint posteriora, soluuntur priora. Vnde est, Quātum Chaonias aquila veniente colūbas. Nam aquila sine dubio colūbis plus potest. ¶ Intonuit læuum.) Sinistrum, prosperum: quia cœleste est, vt diximus supra. Sinistrum aūt a sinendo dictū, quantum ad auguria pertinet: quod nos agere aliquid sinat. ¶ Multa cū luce cucurrit.) Nunc theologicam rationem sequitur, quæ asserit flāmarum, quos cernimus tractus, nymbum esse descendentis numinis. Alibi physicam: vt Vento impendente videbis, Flammarū longos a tergu albescere tractus. ¶ Facem ducens.) Lumen, quod vtiq; ex facibus nascitur. ¶ Idæa claram se condere sylua.) Stellæ huius cursus significat Troianos conglobatos ad domum Æneæ Idam petere. Quod dicit Multa cum luce: ostendit claros. quod Signantem vias: scintillas quasdam dicit relictas, quę ostendunt remansuros in diuersis partibus socios: quod Longo limite: ostendit errorem. quod Sulcum dicit, significat longum maris æquor arandum. Quod ait. ¶ Sulfure fumant.) diuini ignis odor ostenditur. Ex fumo autem mors Anchisæ cognoscitur: sicut eius oratio sequens indicat. ¶ Cedo equidem.) Quasi scilicet etiam sciat se esse moriturum. & bene quādiu viuit Anchises, totum ei conceditur. ¶ Victus genitor.) A pristino proposito recedens. ¶ Se tollit ad auras.) Verbum augurum: qui visis auspiciis surgebant extemplo. vnde extemplo. ¶ Affaturq; deos.) Agit diis gratias. ¶ Vestroq; in numine Troia est.) In vobis habeo Troiam: propter illud, Has mihi seruasset sedes. ¶ Comes ire recuso.) Tantum ad solatium itineris, quippe moriturus, vt in sexto Æneas: Ille meū comitatus iter. Vult enim Virgilius etiam Æneæ concedere patris peritiam.

DONATVS.

¶ Talia vociferans gemitu te.o.re.) Non tantum vocibus dolores suos, verumetiam gemitibus testabatur. ¶ Cum subito di.q;.ori.mira. monstrum.) Talis est locus iste, qualis est, Talia iactanti stridens aquilone procella Velum aduersa ferit fluctusq; ad sydera tollit. Item. Hæc dum Dardanio Æneæ miranda videntur, Dum stupet, obtutuq; hæret defixus in vno Regina ad templum forma pulcherrima Dido, Incessit, magna iuuenum stipante caterua. Item, Talia fundebat lachrymans, longosq; ciebat Incassum fletus cum sese a mœnibus heros Priamides multis Helenus comitantibus offert. hanc dictionis artem docente Virgilio, nosse & imitari debemus. Incerta enim & insperata loquentes inueniunt, non expectant verborum finem, sed media & imperfecta colloquia actus rumpunt. dum igitur gemit Creusa, dum clamat, dum me, inquit, retinet, ecce exoriens subitum & mirabile monstrum, gemitus eius & clamores abrupit. ¶ Nanq; manus inter.m. q;.o. paren. &c.) Vere ait mirabile monstrum. Fiebant enim multa contra naturam rerum, vt humano de capite apice ipso incendii procederet lumen, nec tamen pueriles comas, perindeq; molles ac teneras, tempora quoque ipsa percurrens exureret, aut saltem leuiter læderet, pasci quoque illud incendium viribus suis, non nutriri de trimentis alienis. ¶ Nos pauidi.tr.m.crinemq; flagrantem Ex.&.sa.re.f.i.) Nos, inquit, hoc est parentes. supra enim dixit. Nāq; manus inter mœstorumq; ora parentum Ecce leuis summo de vertice visus Iuli Fundere lumen apex. nos ergo parentes, quibus in causa filiorum etiam leuia & secura suspecta sunt, exagitabamus a crinibus flammas, & sanctos ignes contrario vndarum elemento restinguere nitebamur, humano scilicet errore ducti, quod diuinum

tinum fuerat, prope sacrilegis manibus appetentes. ⸢At pater Anchises ocu.ad si.læ.Ext.&c.c.pal.cum voce tetendit. ⸢Interea inquit, pater meus, penes quem sacrorum coelestium plena scientia fuit, nobis insciis omniumq́; ignaris & trepidis solus in laetitiam repente mutatus est. tendensq́; ad sydera oculos ac manus, locutus est haec. ⸢Iuppiter omnipotens, &c.) Vsq; adeo bonum visum est patri meo, quod repente monstratum est, vt precibus Ioui effusis confirmationem peteret facti. ⸢Vix ea fatus.e.s.s.q.fr. Intonit laeuum, & de coelo.l.per.v.St.fa.du.m.c.l.cu.) Tantum, inquit, patris mei iuxta deorum cultum meritum fuit, vt cum ipso deprecationis, inesset auditus. nam, & intonuit laeuum, & stella de coeli partibus lapsa ostendit futuram laetitiam rerum, & rogantis preces auditas, quod autem dixit laeuum, debet hoc prosperum intelligi. nam eius in hac causa haec est ratio, laeua in aliis contraria significatur. In sacris autem signis iccirco prospera accipiuntur, quae sunt laeua, quia sacrificantis vel precantis latus laeuum dexterum est eius, qui postulata largitur. ⸢Hic vero victus genitor, &c.) Pater meus, qui neq; fletibus nostris dudum nec precibus flexus est, his visis assensus & victus est, & gratias egit superis, & reiecta priore sententia, quod nobiscum ire vellet vltro testatus est, dicens. ⸢Iam nulla.m.e.sequor, &.q.du.ad.Dii patrii.) Primum dixit sequor, & si qua ducitis adsum, cum primum sit ducere, secundum sequi, sed ordinato sensu corrigitur, vt sit, qua me ducitis, sequor dii patrii. ⸢Seruate nepotem, Ve. hoc au.v. q.in nu.tr.est.) A vobis hoc aurium natum est, vestrum est tueri, quod agimus. ⸢Cedo equidem, nec nate tibi comes ire recuso.) Probaui, inquit, fugam tuam fili deorũ voluntate descendere, cedo potioribus, & ibo quo volueris pergere, pseuerabo comes tuus, nec vsquã a tua societate disiungar.

ASCENSIVS.

¶ ⸢Talia vociferans, &c.) Memorat quomodo viso monstro circum capillos Iuli, Anchises diuinarum rerum peritus id boni exitus indicium agnoscens: & se, suosq́; in exilium a fatis vocari paratus sit sequi. De ea autem face quae in Seruium dicat Beroaldus, videbimus post ordinem, ante quem ponemus haec Donati, verba. ⸢Vociferans.) Non solum verbis, verumetiam gemitu ostendens. ⸢Cum subitum.) Talis est locus iste, qualis est, Talia iactanti stridens Aquilone procella. Item haec cum Dardanio Æneae miranda videntur, &c. Item, Talia fundebat lachrymans, longosq́; ciebat incassum fletus. nam incerta & insperata innectit, non expectans verbosum finem. ⸢Mirabile.) Nam fiebant multa contra naturam: vt, Flamma quae tangebat ea non vreret. ⸢Pater.) Anchises: apud quem coelestium rerum scientia erat. ⸢Vix ea fatus erat.) Ostenditur ex hoc magnum: Anchisae meritum. ⸢Sequor, & qua ducitis, adsum.) Primum est ducere, secundum sequi: sed ordinato sensu corrigitur, vt sit, Qua me ducitis, sequor. ⸢Vestrum hoc augurium.) Quia vestrum est augurium, vestrum est tueri, quod agimus. ⸢Cedo.) Scilicet potioribus.

Ordo. ¶ Ordo est. Creusa, sup. vociferans talia, qualia iam recitauit: replebat omne tectum, id est totam domum: gemitu, supp. tunc: cum.i. quando monstrum subitum, & mirabile dictu, id est dum dicitur, aut vt dicatur: oritur, id est ostentatur: nanq;, pro quia, ecce leuis apex, id est globulus, in summitate pilei, visus est fundere de summo vertice Iuli: lumen, id est radios quosdam, aut globulos ignis inter manus & ora moestorum parentum: dum, scilicet mater filium patri portenderet: & flamma innoxia, id est non nocens, nec inurens: molli tactu, id est quia molliter tangebat, supp. visa est, lambere comas: & pasci, id est foueri, & nutriri circum tempora, scilicet capitis Iuli: nos pauidi, id est pauentes: trepidare, supple coepimus: aut trepidare, pro trepidabamus: metu, id est prae timore: & excutere, supp. coepimus, aut excutiebamus: crinem flagrantem, id est ardentem: hoc est, ignem capiti inhaerentem: & restinguere, id est abolere: fontibus, id est aquis mundis: ignes sanctos, id est quos postea sanctos didicimus fuisse: at.i. sed: Anchises, pater.s. meus, rerum diuinarum peritus: laetus.s. ex tali portento: extulit oculos ad sydera: & tetendit coelo, id est ad coelum: palmas cum voce, id est cum oratione sequente. O Iuppiter omnipotens.s. pater, aut deus: si tu flecteris vllis precibus, aspice nos: & si nos meremur: hoc tantum, id est tam magnum bonum, quod nobis portenditur: pietate, id est per pietatem nostram: o pater, da deinde, id est insuper, & vltra meritum auxilium, & firma, id est confirma: & stabili haec omnia, id est portenta, visa, sup. per aliud portentum. Senior.s. Anchises: vix erat fatus ea, sup. verba iam dicta: & laeuum, id est pars laeua, quo ad suspicientem in coelum, quae tamen diis dextera est, aut laeuum, id est pars Septentrionalis, quae prospera praedicatur: intonuit fragore subito, id est repente orto: vt miraculose, non naturaliter euenisse cognoscatur: & stella, id est similitudo stellae: ducens facem.s. coelestem: lapsa, id est labens: de coelo, id est summo aere: per vmbras.s. nocturnas: cucurrit.i. celeriter tracta est per coelum, cum multa luce: nos cernimus illam.s. stellam, aut facem: labentem.i. decidentem, super summa culmina tecti.s. domus nostrae cõdere se: claram.i. lucidã, sup. in sylua Idaea.i. Idae, syluae Troianae & signantem vias.s. per quas nobis fugiendũ erat. tum.i. praeterea: aut deinde postquam maior illa fax auolauerat: sulcus.i. oblongus tractus: dat longo limite lucem.i. claritatem: & loca fumant circum.i. per circuitum: late.i. in latum: sulphure.i. odore sulphureo qui (secundũ Seruium) mortem Anchisae, portendebat: vero, pro sed: genitor.s. pater meus Anchises: victus.i. reuocatus ab instituto per deorum portenta: tollit se in auras, & adfatur deos, & adorat sydus sanctum.i. ad diis missum, aut rei bonae significatiuũ: aut, supple, inquit: Iam, iam, nulla mora est, sup. ne me: o nate, ego sequor, sup. te, cui talia portenduntur: & adsum, sup. ea, qua ducitis. o patrii dii, seruate domum.i. familiam vestram: & seruate nepotem.s. Æneam, aut Ascanium: hoc augurium est vestrum.i. a vobis significatum, & Troia est in vestro numine.i. protectione, & potestate: equidem.i. ego quidem: cedo.s. a proposito meo reuocatus in sententiã filii: nec o nate, ego recuso.i. & ego non renuo ire comes: tibi.i. tecum. & in comitatu tuo. Beroaldi in Seruium, quae dixi, verba sunt haec: Facessat procul tã futilis & inanis interpretatio: nam Virgilius de face coelesti sensit. Et quo apertius sensus poetici versus itelligatur, adscribemus verba Plinii ad hanc rẽ pertinentia, qui ita scribit in lib.ii. Emicant & faces, non nisi cũ decidunt visae, qualis Germanico Caesare, gladiatorũ spectaculũ edente, praeter ora populi, Meridiano transcurrit. Duo genera earũ lampades, vocant plane faces, alterum Bolidas, quale Mutinensibus malis visum est. distant quod faces vestigia longa faciũt priore ardẽte parte. Hactenus Plinius, cuius verbis haud dubie declaratur, quid sibi velit Maronianus versus, Stella facem ducens, multa cũ luce cucurrit. Et in codẽ loco parum diligenter, parumq́; curiose introspexisse videtur Seruius Virgilianã maiestatem, quando a poeta dicitur, Intonuit laeuum: est enim id totũ ex arcana augurũ disciplina translatum: & a nobis diligentius exponendũ, ad iuuandam studiosorũ eruditionem. Etrusci, coelum in sedecim partes diuiserunt, ex quibus octo ab exortu sinistras, totidẽ econtrario appellauere dextras: hinc oia fulmina laeua existimantur esse prospera, quoniã laeua parte, mundi ortus est, vt author est Plinius. & vt scribit Cicero in secundo de diuinatione, Optimum auspiciũ habebatur apud Romanos si sinistrũ fuerat, verũ cũ Romani sinistra meliora existimarent, Graecis & Barbaris dextra videbantur auspiciora, vnde apud Homerũ, Aiax sic loquitur: Prospera Iuppiter his dextris fulgoribus edit. Virgilius itaq; ois antiquitatis consultissimus, ex ritu Romani augurii, dixit, Intonuisse laeuum: hoc est, sinistrum, quod felicitatem portendere credebatur: & imitatus videtur esse Ennium sic scribẽtem, Cum intonuit laeuum, bene tempestate serena. Non omittendum est a latinis oia quae bona sint, sinistra nuncupari, etiam si dextra sint.

[Dixerat ille, & iam per moenia clarior ignis ÆNE.
Auditur, propiusq́; aestus incendia voluunt.
Ergo age chare pater ceruici imponere nostrae,
Ipse subibo humeris, nec me labor iste grauabit,
Quo res cũq; cadent, vnum & cõmune periclum,
Vna salus ambobus erit, mihi paruus Iulus
Sit comes, & longe seruet vestigia coniux.
Vos famuli quae dicam animis aduertite vestris.

SERVIUS.

¶ ⸢Dixerat ille.) Hic distinguẽdum. ⸢Et iam.) Dum negat, dũ ostenditur auspicia. ⸢Propiusq́;.) Propter illud, Arboribusq́; obtecta recessit. & est ordo: Incendia propius voluunt aestus, id est calorẽ. Vnde etiã aestas dicitur. ⸢Ergo age.) quia consensisti, & igni ppinquat. Age autem non est modo verbum imperatiuis, sed hortantis aduerbium. adeo vt plerunq; Age facite dicamus, & singularem numerum copulemus plurali. ⸢Ceruici.) Ceruix cum numero singulari dicitur, collum significat: si plurali vtamur, superbiam ostendimus, vt in Verrinis Cicero, Frange ceruices. ⸢Ambobus erit.) Ad filium, & ad patrem põt referri. melius ad patrem: qa de Ascanio post loquetur. ⸢Et longe

Est vrbe egressis tumulus, templumq́; vetustum
Desertæ Cereris, iuxtaq́; antiqua cupressus,
Religione patrum multos seruata per annos.
Hanc ex diuerso sedem veniemus in vnam.
Tu genitor cape sacra manu, patriosq́; penates.
Me bello e tanto digressum, & cæde recenti,
Attrectare nefas, donec me flumine viuo
Abluero.
Hæc fatus, latos humeros, subiectaq́; colla
Veste super, fuluiq́; insternor pelle leonis,
Succedoq́; oneri, dextræ se paruus Iulus
Implicuit, sequiturq́; patrem non passibus æquis.
Pone subit coniux. ferimur per opaca locorum,
Et me, quem dudum non vlla iniecta mouebant
Tela, neq; aduerso glomerati ex agmine Grai,
Nunc omnes terrent auræ, sonus excitat omnis
Suspensum, & pariter, comitiq́; oneriq́; timentem.

¶ Et lōge seruet vestigia.) Longe, valde: vt Tyberinaq; longe Hostia. Nam longe non potest, quia sequitur, Pone subit coniux. Et bene ire singulos facit. Scit.n. multitudinem facile posse cóprehendi. Seruet aūt, custodiat: vt, Et tantas seruabat filia sedes. vel seruantem ripas. ¶ Vrbe egressis.) Hic ablatiuo iunxit, vt Horatius, Egressum magna me accepit Aritia Roma, Sallustius accusatiuo. vt, Raro egressa fines suos. Ergo Vtrunq; dicimus. ¶ Tumulus.) Modo terra tumēs: alias sepulchrum. Prudenter autem circa turbatos pluribus vtitur præceptis, quia scit timoris comitem esse obliuioné. ¶ Templumq; vetustum desertæ Cereris.) Bene Cereris fanū ante vrbem esse facit, quæ dea rusticorum est. Vt liberat Æneas & Cereris templum, & vetustum elegit, ad quod nec viris erat aditus, sicut hostes putabant. Nā Æneas scit ante esse profanatum: nec prædæ spe Græci poterant duci. ¶ Desertæ Cereris.) Vtrum a sacerdote, qui in sexto extinctus inducitur: vt Cererių sacrum Polybutem. An desertæ belli tempore ꝓpter decennalem obsidionem. An desertæ a filia, vt Nec repetit se qui curet Proserpina matrem. ¶ Religione patrum.) Timore. & é reciprocum. sic Terentius, Nam mihi nil esse, religio est dicere. i. metus. Item Virgilius contra: Multosq; metu seruata per annos. Connexa enim sunt metus, & religio. Vt Statius, Primus in orbe fecit deos timor. Cupressum autem funebrem arborem bene ante templum deæ lugentis esse confirmat. ¶ Cape sacra manu.) Non est dantis, sed hortantis vt tollat: quia sequitur, Me bello e tanto digressum, & cæde recenti Attrectare nefas. Scit enim Græcos ex pollutione Palladij piaculum commisisse. ¶ Flumine viuo.) Semper fluenti. i. naturali, vt Viuoq; sedilia saxo: est augurale verbum. ¶ Latos humeros.) Aut more Herourn se laudat: aut certe sternendo latos facit. ¶ Succedoq; oneri.) Figura est, vt Succedunt muro, & flammas ad culmina iactant. ¶ Implicuit.) Puerilem expressit timorem. ¶ Pone.) Aduerbium est. Atq; ideo vltima syllaba habet accentum. ¶ Opaca locorū.) Quia dixit, Arboribusq; obtecta recessit. Est aūt elocutio: vt, Strata viarū. ¶ Et me, quem dudum.) Naturalia plus timet. quasi & vir fortis & pius non timet bellicū timorem, sed naturalé: propterea quia sequitur. ¶ Comitiq; , oneriq; timentem. Glomerati ex agmine. Propter illud, Vndiq; collecti inuadunt. ¶ Sonus excitat omnis. (Consternat.

DONATVS.

¶ Dixerat ille, &c.) Hæc locutus est pater meus, sed in apertissimum discrimen venisset, si existeret filius vlterior mora. nam crepitanuum flammarum vicini sonitus perueniebant, ad aures nostras, & venire incendia æstus grauissimi nūciabant. ¶ Ergo age care pater. c. i. n. &c.) Ego cū viderem propinqua incendia & patré vix assensum, ne quo casu mutaret repente sententiā, arripui optatum tempus, pater, inquam, non tibi desunt meæ ceruicis obsequia, iam imponere humeris meis, pondus tuum deliciæ meę sunt, facit pietas leue, quod putas esse grauissimum, sarcinam tuam libenter tolerabit affectus. ¶ Quo res cunq; c. Vn. &. c. pe. Vna. s. am. e.) Aut vtrisq; prouenit salus, aut vtrosq; finis inueniet. ¶ Mihi paruus Iu. Sit co. & lo. s. v. c.) Omnibus quę obiectari possent, vltro respondit. potuit enim dicere Anchises, quomodo fugiam, & senecta impeditus & corporis causa? huic recte respondit. ego te humeris meis feram. potuit dici, te grauabit onus meum, ait onere tui corporis non grauabor. potuit dici, quid facies filio paruulo? quid facies vxori? iuuabo ait filium meum comitatu meo, & auxilio dexteræ meæ, vxor gressus meos vestigiaq; sectabitur. quod ait paruus Iulus sit comes, & longe seruet vestigia coniux, consilij fuit, vt tutior fieret fuga. si enim plurimi congregarentur, non faci le latere potuissent, verum quia & suis consulere debuit, dat mandata cęteris, vt alio fugam arripiant, sibiq; accurrant, ac ne forte errore ducti ad aliorum tenderent gressum, hos euidentioribus pręceptis instruxit. ¶ Vos, inquit, famuli quę dicam. an. ad. ve. Est vrbe egressis tu. t. q. v. Desertæ Cereris, &c.) Commendat mandata sua. natura enim serui mali sunt & negligentes, nec facile his obtéperant

obtemperant, quæ iubentur. Considerans igitur tempus & causam ait, quę dico animis aduertite, hoc est intentis animis audite, quę sunt necessario facienda, Posteaꝙ hoc dicto fecit attentos, illud quod fieri oportebat breuiter intimat. est vrbe egressis tumulus, templumq; vetustū desertę Cereris. Solicita & cauta mandata traditurus, & locum dicit, & loci nomen ostendit, & quæ eius dignitas fuerit, quę ve in ꝓsenti fortuna, arbores quoq; signum & genus & antiquitatem euidentissime comprehendit, prorsus vt nihil dubij, nihil remaneret incerti, vbi insinuauit hęc, dicit etiam causam propter quam mandata ipsa pręcesserant. hanc ex diuerso sedem, hoc est ex diuersis locis vel itineribus veniemus in vnum. ¶ Tu genitor cape sa. ma. p. q. pe.) Dicit causam, ꝓpter quā deberet Anchises id facere. ¶ Me bello e tāto dig. c. re. At. n. do. me flu. v. Ab.) Docet homines poeta quomodo se purgent si cęde hominis aut alio genere fuerint forte polluti, simul etiam accusat Æneam ne patrem suum superfluis videretur onerare, quem [illegible] senem constabat & debilé, licet ipse esset omnia suis humeris p[illegible]laturus. ¶ Hæc fatos latos hu. s. q. c. V. su. ful. q. in. pelle leo[illegible] ad laudem fortitudinis suę hoc Æneas posuit, & ad meritum patris. Onus, inquit, patrium laturus vestibus & Leonis pelle humeros meos straui. debuit enim cum commodo suo ferri, ne ingratum fieret, quod pleno reddebatur obsequio. ¶ Succedoq; oneri.) Straui, inquit, colla & humeros meos, & oneri successi. ¶ Dextrę se paruus Iulus I m. se. q. pa. nō. p. ę.) Dixit factum, dixit & causam. Tenebat mihi, inquit, manum filius meus sequens me, & cum deberet lateri meo inhęrere semper posterior fuit. non enim poterant patris fugientis gressus pueriles ęquari, & in hoc laborem suum voluit demonstrare, vt vnum ferret, alterum traheret. deinde personam coniungit vxoris. ¶ Pone, ait, subit coniux.) Vxor sequebatur omnes. ¶ Ferimur per opaca locorum.) Per loca scilicet diuersis arboribus occupata. ¶ Et me, quē dudum. n. v. in. mo. Tela. n. ad. gl. ex. a. g. Nunc oēs ter. a. &c.) Non, inquit, quo ipsas metueré tenebras pollicitus sui, sed ne de tenebris improuisus hostis emergeret. Cum solus, inquit, essem, & circũfusus hostis tegeret latera mea, nullo metu tangebar, sed cum affectibus meis liberandis operam darem resq; ipsa esset in manibus, non me hostilis aggressio, sed causa terrebat. cum enim turpe esset metuere viro forti excusationé necessarij timoris adiūxit, vt magis laudari debuerit, quia timuit, quam si ferendi desiderio traheretur, comitiq; oneriq; timentem, in singulari numero non vnum comitem intelligendū est, sed vtrūq; vt oneris significatio pertineat ad patrem, comitis ad vxorem.

ASCENSIVS.

¶ Dixerat ille.) In hac pte recitat Æneas, vt pietatis officio erga patrem functus sit, eumq; in humeris extulerit, & Ascanium per manum attraxerit, sequente quidem, sed non persequente coniuge, quę diis ita volentibus in via sublata est. Ostendit etiam se summa religione deos obseruasse, quippe quos ne attrectare quidem audebat, sed patri pio & impolluto efferendos committebat. De quare dicit Donatus sic. ¶ Ergo age.) Nam cum impetrassem paternum assensum, quod difficillimum fuit arripui subitam occasionem: & omnibus difficultatibus quas obiicere potuisset Anchises occurrit. Nam se illum senem, & impeditum laturum pollicetur, & omnia cōmunia ipsius futura ostendit: quia nusquam illum deseret, & ne quęrat quid de filio & de vxore faciat iuuabo (inquit) filium auxilio dextrę: & vxor vestigia mea sectabitur: quod vero ait, Solus Iulus sit comes, & longe seruet vestigia coniux. Fuit consilium, vt tutior fieret fuga. Nam si plures fuissent congregati, non facile latuissent. ¶ Implicuit.) Exprimit causam & factum. nam puer patris fugientis ęquare passus non poterat. Exprimit etiam laborem suum, ꝙ in tanta celeritate patrem ferret, filium traheret. ¶ Ordo est. Ille. s. pater Anchises: dixerat, Ordo.
id est finiuerat sermoné: & ignis. i. crepitus, & fragor ab igne procedens: auditur iam clarior, quia vicinior erat: & incēdia voluūt,
id est

id est aduoluunt:propius.i.vicinius ad nos:æstus.i.calores ex incendiis prouenientes:aut æstus voluunt incendia propius, qa ex æstu fiunt incendia:prẹparantur enim materiæ ad incendia,& incendia augent æstus. Ergo age, adhortandi est aduerbium: o chare pater, imponere.i.fine vt imponaris (est enim imperatiui modi verbi passiui.) ceruici nostræ.i.in ceruicẽ nostram: ipse id est ego subibo: humeris.i.per humeros meos: nec iste.i.quem tibi impendam: labor grauabit me, id est molestus fuerit mihi. Quocũq; (est enim tmesis.i.intercisio.) i.in quâcunq; partem, aut euentum res cadent vnum,& cõmune periculum, pro periculum: & vna salus erit ambobus.s.nobis. paruus Iulus sit comes mihi.i.comitetur me cõprehensus dextera: & coniux seruet vestigia longe, ne cumulo prodantur oẽs: vos famuli aduertite animis vestris, supp.ea q̃ dicam: tumulus.i.colliculus, quidam est, egressis.i.ostenditur ab iis qui egressi sunt: vrbe.s.nostra: hoc est, Troia: & templum vetustum Cereris desertę.i.neglectæ, cũ agricolæ decennio pulsi fuerint,& cupressus antiqua, seruata.i.obseruata, & venerata multa religione patrum.i.maiorum nostrorum: est iuxta.i.hunc tumulum,& hoc templũ. Nos veniemus ex diuerso.i.diuersis partibus in hanc vnã sedem.i.cõueniemus in hunc vnum locum: tu genitor cape.i.accipe sacra quæ Æneæ Panthus.s.occulerat ante cędẽ factam per eum: manu.i.tua: quasi ea Æneas alio q̃ manu porrigeret: aut potius ostenderet iolum: & cape penates patrios manu, quia nefas est me digressum ex tanto bello & recenti cæde.i.occisione multorum, attrectare.i.contingere, sup.ea: & eos donec ego abluero.i.piauero, me flumine viuo.i.semper fluenti. Ego fatus.i.elocutus, hæc, scilicet prædicta insternor latos humeros.i.lati humeri insternuntur mihi.) Nec est arrogãtia, q̃ sibi latos humeros det, quia significat se eos dilatasse ex transuerso eos porrigẽdo.& insternor colla subiecta.i.quæ patri subieci, super.i.desuper veste & pelle fului leonis,& succedo oneri.i.suscipio patrem in humeros super pellem & vestem illam, Iulus, scilicet filius paruus, implicuit.i.inseruit se, dextræ.s.meæ, id autem pueri erat timidi naturaliter,& per noctem ituri,& sequitur patrẽ passib.non æquis.i.inæqualibus, quia longe breuiorib.sed pluribus,& crebrioribus, aliter patrem dimisisset, coniux subit, pone.i.a tergo: sed saus prope. nos ferimur.i.trahimur impetu horroris: per opaca.i.opacitatem locorũ,& oẽs auræ terrent, tunc me: quẽ vlla tela iniecta dudum, neq; Graij.i.Græci: glomerati.i.in formam glomeris, circũ me collecti ex agmine aduerso, non mouebant dudum. (Mira ex contrariis declamatio, quia prius tela, & Graij non mouebant, & nunc auræ quibus nihil imbellius terrẽt. Per quod significatur id deos fecisse vt Creusam auferant.) & omnis sonus excitat.s.ad fugam aut ad horrorẽ me suspẽsum.i.perplexum, & timẽtẽ pariter comiti, scilicet Iulo, & oneri.s.patri. (Notum est q̃ timeo tibi, est timeo pro te, ne quid tibi mali eueniat.) Beroaldus in Seruium dicentẽ, q̃ ceruix in numero singulari: dicitur collum, &c. dicit sic, Miror in errata tam manifesta, tam turpia lapsum esse Seruium alioquin eruditum, vix enim talia refellenda sunt, cum seipsa refellant, ac sibiipsis sint repugnantia, & contra veritatem reluctentur, nãq; vetustissimi illi scriptores, pluraliter ceruices appellabãt, pro parte colli, nusquam ceruicem: primus aũt Hortensius creditur dixisse ceruicẽ, singulari numero, vt authores sunt Quintilianus, & Varro: si vera fuerit Seruii sententia in soloecismum incidisse, dicẽtur prisci scriptores, qui ceruices sæpissime, ceruicem non tã sæpe vsurparunt: in soloecismum incidit Cicero, scribens in Vatinium, inflato collo, tumidis ceruicibus intulisti.& alibi, Fregeris in carcere ceruices: vbi sine controuersia ceruices, pro membro hominis accipiũtur. Errauit etiam Cato, cuius verba hæc sunt: Si caput aut ceruices dolent: ea lotio calido lauito. errauit Celsus, dicens. Cucurbitulæ ceruicibus admouendo. & alio in loco: In ceruicibus blandulæ positæ. quid multa? veteres pluraliter tantum ceruices dixerunt, vt testis est Quintilianus in.viij. prẹterea exemplum Ciceronis, quod pro se allegat Ser. contra ipsum facit. nam scribit Cicero, Verrem multorum fregisse ceruices, cum iuberet eos decollari, non aũt superbiam, vt Ser. opinatur. Quinimmo ceruix in singulari, pro superbia sæpe ponitur: vnde dicitur, Homo duræ ceruicis.& a beato Hieronymo in interpretatiõe instrumenti veteris dictum est: Populus iste duræ ceruicis est. huc adde. q̃ ceruix non significat collum, sed partem colli posteriorẽ: quæ exterior est, vt docet Aristote. in.j. de animalibus: vt author est Plin. in.xi. natu. histo. lib. Multis, vertebratisq; orbiculatim ossibus flexibilis ad circũspectũ articulorum nodis iũgitur. Et, vt refert Celsus in.viij. li. Septem vertebræ in ceruice sunt, quinetiam ceruix non solum dicitur de animalibus, sed etiam de rebus aliis. Pomponius Mella, Sedet in ceruice peninsula Cyzicum.

Iamq; propinquabam portis, omnemq; videbar
Euasisse viam, subito cum creber ad aures
Visus adesse pedum sonitus, genitorq; per vmbram
Prospiciens. [Nate (exclamat) fuge nate, propinquãt:
Ardenteis clypeos, atq; æra micantia cerno.
[Hic mihi nescio qd̃ trepido male numẽ amicũ ÆNE.
Confusam eripuit mentem. nãq; auia cursu
Dum sequor, & nota excedo regione viarum,
Heu misero coniux fato 'ne erepta Creusa
Substitit, errauit'ne via, seu lassa resedit,
Incertum: nec post oculis est reddita nostris.
Nec prius amissam respexi, animumq; reflexi,
Quàm tumulum antiquæ Cereris, sedemq; sacratam
Venimus: hic demum collectis omnibus vna
Defuit, & comites, natumq;, virumq; fefellit.
Quẽ non incusaui amens, hominumq;, deorumq;!
Aut quid in euersa vidi crudelius vrbe!
Ascanium, Anchisenq; patrem, Teucrosq; penates
Commendo sociis, & curua valle recondo.
Ipse vrbem repeto, & cingor fulgentibus armis.
Stat casus renouare omneis, omnemq; reuerti
Per troiam, & rursus caput obiectare periclis.
Principio muros, obscuraq; limina portæ
Qua gressum extuleram, repeto, & vestigia retro
Obseruata sequor per noctem, & lumine lustro.
Horror vbiq; animos, simul ipsa silentia terrent.
Inde domum si forte pedem, si forte tulisset,
Me refero. irruerant Danai, & tectum omne tenebãt.

SERVIVS.

Subito cum.) Histerelogia est. Nate.) Hæc singula pronuncianda sunt: quia perturbatis, iugis non datur sermo. Propinquant.) Non dicit qn propter sequentem de Corybantibus œconomiam. Cerno.) Altius intuentes, Cerno Æneæ dant. Male numen amicum.) Non cum vtilitate mea fauens vxori: quæ in numerum ministrarum matris deum relata est. Mentem.) Memoriam: vt paulo post, Nec prius amissam respexi. Fatone erepta Creusa.) Ordo ẽ: Fato erepta Creusa substititne, errauitne via. Non enim dubitat fato esse sublatam: cum audierit, Non hæc sine numine diuum Eueniũt. Nec post oculis est reddita nostris.) Constat. Nam vmbram eius vidit tantũmodo. Hic demũ.) Hic vna defuit. Aliter vitiũ est. Natumq;.) Qui per ętatem, matrem desyderare debuerat. Deorũq;.) Hypermetrus versus. Vidi crudelius.) Bene cõmendat se futurus maritus. Valle recõdo.) Hic iam ostẽditur nimia multitudo. Stat casus.) Placet, vt, Stat quicquid acerbum est morte pati. Obscura limina.) Aut per noctem obscura: aut certe posticum Limina significat. Retro obseruata sequor.) Relego, retro sequor mea vestigia. Lumie lustro.) Oculos circũfero. Ipsa silentia.) Ipsa quę terrere non debẽt, pręcipue inter hostes. Sed vt diximus, naturalibus tantum cedit. Si forte pedẽ.) Si forte, iteratione auxit dubitationem. Irruerant Danai.) Quos Venus ante prohibuerat. Vnde est, Et ni mea cura resistat. Ilicet.) Cõfestim. Hoc significat & Illico: sed metri ratione variantur. Summa ad fastigia vento.) Qui auget flãmas, vt, Veluti cum flãma furentibus austris. Fastigia autẽ modo de summitate proprie dixit: alibi per contrarium de imo, vt, Forsitan & scrobibus quę sint fastigia quęras. Inde est, coelumq; profundũ: quasi cuius sit porro fundus: cũ de imo fundus: de summo fastigium dicatur.

DONATVS.

Iamq; propinquabam portis, &c.) Non dixit audiui strepitum venientis alicuius. hoc enim licet falso videtur occurrere quod quispiã timet, Iamq; propinquabam portis, ipse exponit quid sit iamq; propinquabam portis. hoc est enim. Oẽmq; videbar euasisse viam subito

Ilicet ignis edax summa ad fastigia vento
Voluitur, exuperant flammæ, furit æstus ad auras.

subito cum creber ad aures visus adesse pedũ sonitus. ¶ Genitorq; per vmbram Prospiciens, &c.) A contrario dixit, senem aliquid vidisse per tenebras, cum etiam per diem tardos prorsus aut ꝓpe nullos habere possit obtutus. sed dixit speciem, quæ magis per tenebras facillime videatur. Ardentes clypeos, atq; æra micantia cerno, & Æneam pauidum, & Anchisen metuẽtem expressit. quod autem ait propinquant, illud voluit ostendere, quod reuera certissimum est. omnis enim flamma per tenebras propior videtur q̃ est, accessit & metus, & fecit angustiorem proximitatis æstimationem, certe quæ pulchre ipsum fecit longius videre, quod consulto vitari debuisset. fuit enim in summo, liberũq; ei fuit non vadentem pedibus suis, quo vellet oculos torquere & flectere. ¶ Male numen amicum.) Male amicum numen, inimicũ numen accipiunt. Id putamus male amicum esse, quod vno tempore aduersa prosperis miscet, vt in præsenti factum est, male amicum extitit iuxta Æneam, quia facultatem præbuit exeundi, & non vidit vxorem. Amicum igitur dici non potuit, quia non seruauit vniuersos, Inimicum dici non potuit quia præstitit beneficium. Dictum ergo proprie male amicum vtputa quod in alterũ malum, & bonum in altero comprobatum est. ¶ Cõfusam eripuit mentem.) Culpam perditæ vxoris per negligentiam suam iustis allegationibus purgare contendit, vsus moralitate plenissima. quando enim vitio nostro actus nostri aduerso exitu concidunt, culpatur numen, quo nos dicimus regi. Nescio quod, inquit, male amicum numen mentem meam multis cogitationibus confusam præripuit. Ecce addit aliam excusationem, ipsum enim deum dicit alienationem mẽtis iccirco attulisse, quod hanc ipsam iuuisset confusio consiliorum omnium, quæ veniebat ex diuersis & innumeris causis, purgauit etiam hoc genere perditæ vxoris culpam, ab omni se reprehensione dissoluens, qua premi potuit, vtpote qui nescierit quando, vel quo genere perdidisset vxorem. ¶ Nanq; auia cursu Dum.s.no.e.re.v.) Dũ, inquit, satis ꝓpero oppressionẽ hostilẽ metuens, dum auia magis teneo, dum formido longã viã qua gradiẽdi vsus hoibus fuit, dũ iter sector quod fugiẽtibus congruit. ¶ Heu misero con.n.f.er.cr.Su.er.ne.v.f.la.r. In.) Ecce iterũ negligentiã suã fatis adscribit. dicit fuisse incertũ, nec iudicare potuisse, vtrũ vxor fatis inuidentibus rapta esset an errasset. dixerat enim sine via ambulabamus, ne lassa forsitan resedisset, quia dixit currebam, cũ Anchises clamaret fugite. omnia aũt culpæ eius fuerunt, quia non postremus ibat, sed primus. potuit enim aut sedentem opperiri, aut lassam iuuare. ¶ Nec post oculis est reddita nostris.) Non dixit, non illam vidi post, sed cũ eam respicere vellẽ, non est reddita oculis meis. ¶ Nec prius amissam re.a.q.r. Qu.t. an.ce.se.q;.la.Ve.) In tali causa quid faciẽdum sit, Virgilius dicit, pars tertia perierat, euaserant duæ. nunqd in medio itinere, in periculo euidenti, in tenebris, & sine ope cuiusquã patrem senem ac debilem & paruum filium relinquere debuit, & perditam quærere? sub incerta spe non fecit, sed vxoris inquisitione dilata potius q̃ reiecta, primo duobus consuluit. venimus, inquit, ad destinatum locum. ¶ Hic demum col.o.v. Defuit.) Vidi, inquit, quod animum meum insania durissimi doloris accenderet. solam, scilicet defuisse coniugem meam. ¶ Quem non incu.a.ho.q.d.q;.) Dolore, inquit, nimio insanire cœpi, intantum vt perdito statu mentis omnes homines incusarem, & vniuersos irreuerentibus verbis appeterem deos, calamitatis illius reos detinens cunctos, qui ne vnum quidem potui reperire tractando, tantus apud me vxoris perditæ gemebatur affectus, vt omnia illius temporis aduersa superauerit, tanta fui possessus amentia, vt illis quoq; maledicerem, quos veneror semper, & competenti deuotione suspicio. ecce & confessus est & purgauit crimen. Habet enim veniam, quicquid admittitur per furorem. ¶ Ascanium, Anchisenq; patrem, teucrosq; penates Commendo sociis, & curua valle recondo.) Vt loci secreto & sociorum defensione tuti esse potuissent, scilicet multitudinis fiducia. ¶ Ipse vrbem re.&.c.f.ar.) Ecce affectus puri & honesti matrimonij, & perditæ vxoris dolor. decreui, inquit, ob inquisitionem dilectæ coniugis duo contraria sequi, vt redirem ad vrbem, ex qua difficulter euaseram, subirem iterum casus adhuc sæuientis fortunæ, & periculorum omnium sortem nouatis laboribus experirer. ¶ Stat casus renouare omnes, &c.) In illo interea furore non considerans, quid illo in reditu saluti meæ possit accedere, hæc transegeram mecum, vtputa amens ad omnes euentus confirmata sententia. Cingor fulgentibus armis. secundi contrarij definitio, parum, inquit, fuit remeare ad patriam. sumpsi quoq; arma fulgentia, quæ me in tenebris cateruis hostium proderent, potius q̃ tutum defensumq; præstarent. ¶ Principio mu.ob.li.p. Qua.g.ex.re.&c.) Peopterea eadem via qua venerat, fuit ei redeundum, quia suspicione illa ducebatur. ne substitisset lassa, aut certe resedisset. ¶ Obscura limi.por.) Hoc est in abdita parte constituta. sicuti in alio loco, dixit. Limen erat cæcæq; fores. ¶ Et vestigia retro obseruata sequor per noctem, & lumine lustro.) Vestigia quomodo per noctem secutus sit ipse exponit. in ipsis, inquit, tenebris noctis, quia fuit lumen ex flamma ardentis patriæ. considerabam vestigia, ne transitus eius colligi potuisset. Fuisse autem lumen ex flammis illa nocte, & alio loco posuit dicens, sigæa igni freta lata relucent. radiata enim incendij lumine relucebant, hoc est splendore suo accepto per flammas, reddebãt aliud lumen. ¶ Horror vbiq;, ani.si.i.si.ter.) Plus me, inquit, silentia terrebant, q̃ nox & solitudo. ecce animus timentis. supra dixit omnes terrent auræ, sonus excitat omnis suspensum, hic rursum dixit se etiam silentia timuisse. ¶ Inde domum, si forte pedẽ, si forte tulisset Me refero, irruerant Danai, & tectum omne tenebant.) A porta, inquit, perrexi ad domum, ne illo se forsitan contulisset. sed ingredi non potui. omnem enim hostis tenebat, aut flãma. inferiora hostis, superiora vero tectorum sæua incendia possidebant. procedo hoc est progredior, & vlterius accedo, & Priami sedes arcemq; reuiso, ne illa ad domum patris sui, aut ad munitum aliquem locum se contulisset.

ASCENSIVS.

¶ Iamq;.) Docet ereptam esse fatis volentibus Creusam, vtq; illam quæsiuerit per omnia inaccessa Troiæ in qua re duo facit: purgat.n. se ne coniugem deseruisse culpetur: & conciliat sibi animũ Didonis, quæ iandudum Vulnus alit venis, & cæco carpitur igni. Ereptam autem fingit a Corybantibus.i. matris deum Cybelis sacerdotib. ab ea ad hoc missis: vt ipsa postea manifestabit, occurrens in vmbris Æneæ, Dona. dicit sic. ¶ Male ami.) Amicum non potest dici, quia non seruauit vniuersos: nec rursus inimicũ, quia præstitit beneficiũ. ¶ Ipse vr.) Ostẽdit affectum puri matrimonij. ¶ Ordo est. Ego propinquabam, iamq; portis (vnde pathos est, quia in portu, hoc est, in loco salutis iacturam fecerit: idem de Orpheo dictum Georgi. iiij.) & videbar euasisse omnem viam.s. periculosam iam dico: cum.i. quando: creber sonitus.i. strepitus pedũ: visus est adesse subito: & genitor.i. pater prospiciẽs.i. porro aspiciens per vmbram exclamat, o nate fuge: fuge, inquam, nate: propinquant, sup. hostes (non enim in tali tumultu dicimus, qui cum non alii quam hostes putandi sint, non tamen erant) & ego cerno (vel Anchisæ verbum, vel Æneæ post Anchisæ admonitionẽ: sed Ser. adiudicat Æneæ, quod & mihi placet: quia illis visis erepta est illi mens.) ego igitur Æneas cerno clypeos ardentes.s. Corybanthum, & æra micantia.i. resplendentia: qualia absumpserãt, non vt noceant, sed vt terrorem incutiant. Hic.i. hoc loco: aut tempore, nescio quod numen.i. quis deus: male.i. non satis amicum.i. fauorabile, eripuit mihi trepido, mentem confusam.i. attonitam, & multis perplexam. Nam dum sequor cursu.i. currendo: auia.i. loca inaccessa, vbi non erat via: saltem trita & cunctis patens: & dum excedo.i. ante eo insequentes: regione uiarum nota.i. propterea q̧ regionẽ noram, & currere poteram, ubi alij uix inuenissent uiam. heu, dolentis interiectio: incertum, sup. est mihi, ne pro an Creusa coniux erepta est mihi misero, id est eam misere amanti: fato.i. uoluntate deorum: nec pro an: substitit.i. mansit stans: an errauit uia.i. per uiã illi incognitã, seu resedit.i. remansit, sedens lassa.i. defatigata: incertum, inquã, est: nec est reddita post.i. post illa, aut postea nostris oculis: nisi.s. in umbris, ut dicetur: in quibus eã proprie non uidit, nec contingere potuit, sed audiuit, duntaxat. Vnde ipsa non est reddita, quia nõ in propria ꝑsona, sed in umbris occurrit. Vnde non est contrarium quod sequitur. Nec respexi.i. retrospiciendo annotaui prius & percepi, amissam, id est q̧ amissa esset, nec reflexi, scilicet ab instituto currendi ad tumulum, ut patrem & filium saluem, animum.s. ereptum a numine, male amico, ut dictum est, prius dicit, q̃ nos uenimus, supp. ad tumulum antiquæ Cereris, & sedem sacratam, hoc est, ad templum. Ipsa una.i. sola (ut deorum uoluntate id factum censeatur.) defuit hic id est hoc loco, omnibus, supp. alijs collectis: demum.i. tandem: quia ex diuerso conuenerant, & ipsa una fefellit comites, & natũ & uirum, quia si adfuisset omnes simul aufugissemus, quæ nunc sui inquirendæ moram nobis fecit. ego amens.i. factus sine mente, aut propter impatientiam amissæ coniugis: aut quia erepta fuerat, quem hominum, & quẽ deorũ non incusaui.i. criminatus sum q.d. nullum non incusaui: ergo incusaui oẽs, homines & oẽs deos quia

quia coniugem amiseram: aut quid vidi crudelius .i. mihi tristius in vrbe euersa? q.d. etiam nihil: quo dicto conciliat sibi summopere animum Didonis, cum se tantopere coniugem amasse signi ficet. Ego cōmendo socijs Ascanium .s. filium meum: & Anchisen: & Teucros .i. Troianos penates: & recondo, sup. eos in valle curua: ne ab hostibus inuadantur. Ipse .i. ego solus repeto vrbem: & cingor armis fulgentibus: quod amentis erat: nisi aut mori adfectasset, quod non placet, aut aspici & agnosci a coniuge. Stat, id est placet, & decretum est mihi renouare omnes casus quos prius obiueram: & reuerti per omnem Troiam: & obiectare .i. frequenter obijcere: rursus caput periclis, pro periculis. Ego repeto principio, id est in primis muros, & limina portę obscurae, id est occultae & secretae, nec omnibus notae, aut caliginosae, qua .i. per quam extuleram: gressum .i. egressus fueram: & sequor retro .i. retrorsum: vestigia obseruata .i. obseruando vestigia mea, quae feceram egrediendo: & lustro, id est circumspicio per noctem: lumine .s. oculorum: horror, sup. est vbiq;: vel horror, & ipsa silentia terrent simul vbiq; animos, supp. meos. Ego referro me inde .i. ab eo loco domum, sup. meam: si, supple Creusa: si, dico, forte tulisset pedē, sup. domum .i. si forte eo redisset: & supp. cum illuc veneram, Danai irruerant: quos Venus prius cohibuerat. aut quia tūc primum extrema loca peruagati erant, & tenebant omne tectū. Bene mutat tempus, quia prius irruerant: sed adhuc tenebant. Ilicet .i. illico, aut cōfestim ignis edax .i. cōsumptiuus, voluit' ad summa fastigia .i. culmina dom⁹, flāmę exuperant .i. euincūt domū, & aestus .i. flagor: furit .i. vehementer crepitat, & exilit ad auras: p quod significatur mgnifica domus.

SERVIVS.

Procedo ad Priami sedes, arcemq; reuiso,
Et iam porticibus vacuis Iunonis asylo,
Custodes lecti Phoenix, & dirus Vlysses,
Praedam adseruabant, huc vndiq; Troia gaza
Incensis erepta adytis, mensaeq; deorum,
Crateresq; auro solidi, captiuaq; vestis
Congeritur: pueri & pauidae longo ordine matres
Stant circum, & tacitis implent mugitibus aures.
Ausus quinetiam voces iactare per vmbram,
Impleri clamore vias, moestusq; Creusam
Nequicquā ingeminans, iterumq;, iterumq; vocaui.
Quaerenti, & tectis vrbis sine fine furenti,
Infelix simulachrum, atq; ipsius vmbra Creusae
Visa mihi ante oculos, & nota maior imago.
Obstupui, steteruntq; comae, & vox faucibus haesit.
Tum sic adfari, & curas his demere dictis.
Quid tantū insano iuuat indulgere labori CREV.
O dulcis coniux? non haec sine numine diuum
Eueniunt, nec te hinc comitem asportare Creusam
Fas, haud ille sinit superi regnator olympi.
Longa tibi exilia, & vastum maris aequor arandum,
Ad terram Hesperiam venies, vbi Lydius arua
Inter opima virum, leni fluit agmine Tybris.
Illic res laetae, regnumq;, & regia coniux
Parta tibi, lachrymas dilectę pelle Creusę.
Non ergo Myrmidonum sedes, Dolopumue superbas
Aspiciam, aut Graiis seruitum matribus ibo
Dardanis, & diuae Veneris nurus.
Sed me magna deum genitrix his detinet oris.
Iamq; vale, & nati serua communis amorem.

¶ Priami.) Patris eius. ¶ Arcem.) Ne vel illuc confugisset. ¶ Vacuis.) Magnis, quippe illic erant omnia. ¶ Iunonis asylo.) Templo: vnde nullus posset extrahi. Dictū asylum quasi asyrum. Hoc autē nō est in oībus templis, nisi quibus cōsecrationis lege cōcessum ē. Primo autem apud Athenienses statutum est ab Herculis filijs: quos insequebantur ij, q' erant a patre oppressi. sicut docet in septimo Statius. Hoc asylum etiam Romulus imitatus est. Vnde est. Quē Romulus acer asylum Rettulit. Non statuit. ¶ Phoenix.) Achillis magister. ¶ Huc.) Pro illuc. ¶ Gaza.) Cēsus, Persarū lingua, & est numeri singularis tantū. ¶ Mensaeq; deoꝝ. ¶ Posquā excessere oēs adytis. ¶ Captiuaq; vestis.) p captiuorum: & est nota elocutio. ¶ Longo ordine.) Longa multitudine, vt in sexto, Vnde omnes lōgo ordine posset: cū non dicat per ordinē. ¶ Voces iactare.) Quae contrariae sunt latere cupienti. Et inquirēdi officiū ad vocem transtulit propter noctem. ibi .n. voce opus est, vbi visus non suppetit. voces vero, quia. ¶ Iterumq; iterumq; vocaui tectis.) Per tecta. & est Antiptosis. ¶ Infelix simulachrū.) Mihi, nō sibi: vt, Quae potui infelix? Per simulachrum autē apotheosin ostēdit, quia simulachra, deorum sunt: vmbrae, inferorum. Sic Vlysses in Homero apud inferos Vmbram Herculis cernit: quia post mortem vmbrae inferos, animę coelum petunt. ¶ Maior imago.) Quia vmbra maior est corpore. ¶ Quid tantum.) Consolatio est. sequitur etiam diuinatio, quę animis liberatis corpore conceditr. Vnde etiam morientibus datur. vt, Nec longum lętabere: te quoque fata Prospectant paria. ¶ Insano.) Magno: vt, Insani feriant sine littora fluctus. ¶ Indulgere.) Operam dare, vt indulgent vino. ¶ Sine numine diuum.) Sine fati necessitate, vt enim Statius dicit, fata sunt quae dij fantur. ¶ Eueniūt: nec te comitem hinc asportare Creusam.) Hic versus caret scansiōe: vñ multi hinc, multi te, syllabā detrahūt. Si tñ vis fide seruata scādere, fit cōuersio. vt Eueniūt, nec te hinc comitē asportare Creusam: & pōt scādi p synaloephā. Aliter nec eclipsim, nec hiatū, nec synaloephā recipit. ¶ Fas.) Quia sequitur, Regnumq; & regia coniux Parta tibi. ¶ Creusam) Quia latina declinatio est, erit latinus accentus. ¶ Olympi.) Cur in penultima accentus sit, manifesta est ratio apud Latinos: quanq; Gręci discretionē velint p accentū facere mōtis & coeli, qđ superfluū est. ¶ Arandū.) Quia legim⁹, Subtrahiturq; solū: nō immerito dixit nūc arandū. ¶ Hesperiā.) Sequēti epitheto Italiā ab Hispania segregauit, q̄ & ipsa Hesperia dicit. ¶ Vbi Lydi⁹ Tybris.) Thuscus. Dict⁹ Lydius a fratre Tyrrheni. Nā Lydus & Tyrrhen⁹ duo fratres, cum eos prouicia vna non ferret, in sortem miserūt, vt diuisis copijs proficisceret vnus ad nouas sedes quęrendas. profectus Tyrrhenus est, q ex suo nomine Thuscos Tyrrhenos vocauit. Lydia autem dicta est in qua frater remanserat. Vnde nunc traxit, vt Lydium diceret. Thusci autem a frequētia sacrificij dicti sunt: hoc est ἀπὸ τοῦ θύειν. Cōstat nanque illic a Tage aruspicinā repertam, vt Luca. meminit, Sed conditor artis Finxerit ista tages. ¶ Leni agmine.) Leni impetu. ¶ Lachrymas dilectę pelle Creusae.) Melius ad posteriora referimus, vt dicat Noli flere. nec .n. captiua sum. Male enim plerique dicunt, quia habes vxorem paratam. ¶ Seruitum.) Vt seruiam. Modus gerundij est. ¶ Dardanis.) Laus a maioribus. ¶ Nurus.) Laus a cognatione. ¶ His oris.) In q bus colitur. ¶ Iamq; vale.) Recedentis significatio est. Vnde & mortuis dicitur, vt, Salue maxime Palla Aeternumq; vale. ¶ Nati serua cōmunis amorem.) Propter futurā nouercā commendatur Ascanius.

DONATVS.

¶ Et iam porticib⁹. v.i.a. Cu. le. Ph. & d.v. Pr. as.) Inuenio seruari iā pręḍam in porticib⁹ Vacuis, hoc est a bello iā immunibus. prędarum enim congestio ondebat certamen, qđ fuerat, esse confectum. quod autem posuit Iunonis asylo, sic accipere potuit, vt inimica Iuno lętaretur ante asylum suos esse proposita, quę Graecorum victoriam testarentur. Huc. v. t. g. In. e. a.) Hoc est Troianę diuitiae incensis ereptae adytis. non dixit sublata de tēplis, sed de ipsis ardentibus adytis, hoc est penetralib⁹ raptę, vnde apparebat ipsa quoque penetralia incendio cū ipsis dijs esse consumpta. verum quia generalitas non tantum indignitatē poterat demonstrare, fuit per enumerationem specierum, vt sacrilegijs quęsitę euidentius aperiret. ¶ Me. q. d.) Quę a diuinis honoribus ad sceleratorum iura transierant. ¶ Crateresq; au. so.) Quos plena colendi deuotio fecerat, & copiosa substātia, non cęlatur accurrente materia, sed in solidum fusa. ¶ Captiuaq;. v. c. p. & p. lon. or. ma. St.) Singulari numero non omnibus, sed singulis absolute respondit, vt sit, huc congeritur quicquid in diuersis speciebus fuit. stāt circum, parum fuit accessisse vsq; ad ipsum locum, vbi pręda captiuiq; tenebantur, vbi custodiendorum omnium causa fuerant, Phoenix & Vlysses, dirus. dicendo, dirus Vlysses talem ostendit etiam Phoenicem fuisse. ad vnum quippe officium ęquales moribus fuerunt deligendi. ¶ Ausus quinetiam vo. ia. per vm.) Licet praesentibus execrandis custodibus, tamen, inquit, accessit intantum, vt me constet & praedam vidisse congestā & raptam considerasse, per species nouisse custodes. ducebat enī

amentia perditæ coniugis eo, vbi venire posset in manus eorum qui misereri nō nossent. Hic prope nullum esset Aeneæ meritum, si alia non addidisset. per noctem quippe latere potuit, & occultatus tenebris non videri. quinetiam, inquit, ausus sum voces iactare per vmbram, quem subtrahebant oculis hostium tenebræ, prodere poterat sonitus vocis, cum ad ipsorum peruenisset auditum. ❡ Impleui clamore vias.) Augmentum dedit ipsi facto dum dicit impleui clamore vias. vno, inquit, in loco consistens multas clamoribus meis vias impleui, hoc est tam claras voces in doloribus meis emisi, vt etiam ad alias vias, hoc est & ad alios vicos vox mea si peruenisset, quasi in omnibus præsens clamarem. alia potioris doloris demonstratio, qua purum & plenum mariti demonstrauit affectum. ❡ Moestusq; Creusam n.in.i.it.vo.) Ne illam, inquit, forte in longinquis partibus positam generalis exclamatio mariti falleret, & ad aures eius quamuis clara vox veniens putaretur aliena, nomine eam proprio non timui vocare Creusam sæpius repetens, quod ipsum quoq; plurimis vocibus & claris admodum ac sæpius & mulus in locis repetitis frustra est factum. nihil enim valuit prouenire quod doloris mei flammas extingueret. ❡ Quærenti, &.t.v.si.fine.f. Infelix simulachrum, atque.i.v.c.Vi.m.a.o.&.n.m.im.) Ordinatur sensus sic. infelix simulachrum, & vmbra Creusæ, & nota maior imago, visa mihi ante oculos. vt visa neutro plurali dixerit, & non imago tantum sit visa. sed omnia quæ ibi erant, simulachrum, generis neutri, & inferiore in parte similiter posuit, dicens. Illic res lętæ regnumq; & regia coniux Parta tibi, quæ fœminini generis duas species dixit, & neutrum in medio, iccirco omnibus neutro plurali respondit. & mulus alijs locis tali vsus est arte, Ille, inquit, fuit ad extremum mei laboris effectus, Infelix vt pro incolumi miseranda effigies eius ac deformis occurreret. oblata est oculis meis auctura potius q̄ remotura lachrymas meas. occurrit deformis, occurrit, quam mecum reuocare non possem. hoc solum tamen inquirenti præstitit illa veniendo, vt saltem causas perditę didicissem, occurrit amplior forma q̄ cum esset in luce, occurrit talis q̄ mariti oculus placere nō posset. occurrit, quę animum meum ingenti horrore confunderet. deniq; totus corporis mei vigor repentino & insperato percussus aspectu stupore succidēte mutatus est. obrigui omnibus mēbris. vox dudū clara, cum quærerē hæserat & consumpta est. tanta vis illius mali fuit, vt comæ quoq; natura molles, prolixitate flexibiles, semper in ima deiectæ consisterent. illa tn̄ amissionis suę intelligens causam esse silentium & stuporem meum, locuta est ipsa, iccirco oportet addi. ❡ Tunc sic af.&.c.h.d.dictis. Quid tm̄ insano.i.in.l. O dulcis.c.nō hęc.f.n.di.Eu.&c.) Locus iste necessario missus est primū, vt probaret Aeneas, neq; se illam neglig̃etia perdidisse, aut illam suo arbitrio maritū aut filium perdidisse, Creusamq; ipsam induceret consolantē: illo quippe tēpore atq; illo loco quis consolari altius afflictū Aeneam posset: nisi ipsa vxor amissionis suę redderet causas & dolentē maritū ab ipsis mœroribus cōsolantis officio subleuaret: ipsa igitur suscepit omnia, fabul.i.s.fortunę suę, solamen coniugis, & officiū vatis. qd inquit, pdest marite dulcis, quod tm̄ doloris tui furoris cōsentis, quid tibi doloris eiusdem labor inefficax quęsiturus est? quod vides, deorū voluntate perfectum est. debes ęquo anim[illegible] ferre, quod maior potestas influxit, tolerare quinetiā, quod [illegible] superari, mala oīa ferendo potius, q̄ resistēdo vincūtur[illegible] o nostro finē attulit profecto tua, quippe id superis pla[illegible] vt hic reliqueris coniugē, & abiturus aliam tecum non port[illegible] vxorem. ❡ Longa tibi exilia, &c.) Ad cōsolationē multiplicē p[illegible]tinet quod ventura pronuntiat. hoc.n. uenere iam probat ad deorū se obsequia esse trāslatam, nosse quippe diuina non posset, nisi illam di in affectū proprium recepissent, quod vero inseruit mariti, & gnarum omniū facit, ac læta omnia promittit, euidētis consolationis augumentū est, quod ait. Longa tibi exilia, & vastū maris ęquor arādū. Ad terram hesperiam venies, vbi lydius arua Inter optima virū leni fluit agmine tybris. Dura prosperis miscet, erit tibi, inquit, perueniendi ad Italiā labor immensus, & pelagi prolixa trāsmissio. sed laboribus tuis læta succedēt, terra fertilis, & tybridis gratia describit, & flumē ipsum cum laude plenissima, & quod non nouerat, quasi nosset, affirmat. edocens nihil esse, quod superos lateat, vel eos, qui cum his cōmorentur. laus interea fluminis illa est, q̄ copiosus, q̄ lenis, q̄ in ipso aquarum redundanti tractu per agros vbertim fluens nihil lædat. ❡ Illic res lętę.r.&.r.c.p.t.) Illic inquit, amissa ac perdita recuperabis, res lętę, imperiū & coniugem regiam, hoc est prętantem genere. Cum autem dicit regiam, ostendit & diuitem. interea ne incerta, vel dubia, vel imperata promittere videretur, ait, quæ tibi promitto iam patata sunt, pręsentia tua necessaria est, vt ad illa peruenias. hic & loquendi ratio discutur, res ait lętę regnumq; & regia coniux, posuit fœmininum plurale, & neutrum singulare, & rursum fœmininū singulare, & neutro plurali respondit, vt sit res lætę, regnum, & regia coniux parta tibi sunt, partum vel paratum accipiendum est, vel partum tibi, idest tibi acquisitum laboribus alienis. id autem quod Aeneam vel maxime gemero sciebat, nouissime posuit, vt eum a dolore pręsenti nouę coniugis promissione transduceret, quod vsq; adeo artis plenissimum fuit, vt illico adnecteret personam suam dicens. ❡ Lachrymas dilectę pelle Creusę.) Hoc est dicere, cum habeas destinatam matrimonio tuo, debes remouere lachrymas, quas propter me effundis. addit quoq; augmentum consolationis a comparatione descendens. ❡ Non ego Myrmidonum.s.do.ve.s.A.) Ordinatur sensus sic, nō ego Myrmidonū & Dolopum superbas sedes aspiciam. ❡ Aut graijs seruitum.m.i.&c.) Nec te, inquit, frangat casus iste. In aduersis.n. quicquid acciderit, quod sęuiora depellat, gratulandum est. Tenet me mater deū, tenere potuerunt Myrmidonum & Dolopum matres, illa ad honorem retinet, illę potuerunt retinere captiuam. non ibo seruitum victorię exultantibus, non videbo sedes hostium, vt cęteræ captę ęternum seruitium pollicentes, cum ea futura sim, ex qua oēs dij gratulantur se esse pgenitos, quā venerantur oēs, qui libenter potioribus deferunt. non cecidit fortuna mea, nec debilitata succubuit. ❡ Dardanis, & diuæ Veneris nurus.) pręferentis animo positum debemus accipere, Myrmidonū Dolopumue sedes aut graijs matribus ibo seruitura, detrahētis animo dictū. Dardanis, laus cōicata cum omnibus Troianis. diuæ aūt Veneris nurus, quę fuit specialis ipsius, a persona & loco traxit Grecorū obtrectationē, a persona liberata sum, inquit, infimorum hominū captiuitate, & extremo seruitio, a loco nō ibo ad Grecorū sedes, sed ero in originalibus locis, & cum deorum omniū matre. tenet me illa, quę oēs deos rōne nominis & potestatis anteuenit. comparatio ista tangit, vt dictum est, mariti solatium, quin & captiuam vxorem reperit, nec occisam, quin potius detentam voluntate eius, qua nullus est potior. ❡ Iamq; vale, &.n.s.c.a.) Cōsolationē suam filij cōmendatione conclusit, potest videri ita dixisse habes filium nostrū, eius amorem serua, & amissionē meam leuius feres, & plurimum mihi detuleris. potest & sic intelligi. sciebat.n. quid inter cætera prædixisset, futurū s. vt Aeneas habiturus esset cōiugium nouum quęsiturus sibi vxorem, filio nouercam. Hoc igitur metuēs mater nouissime collocauit, vt hęreret altius paterno pectori, quod cupiebat esse seruatū, non aūt nouū suadebat affectum, quia sciebat se loqui cum patre, quia mortem filij iam tenebat in sensibus, ideoq; dixit serua amorem nati cōis, quia poterat effici, vt fauore viuentis & nouę cōiugis ductus, eius pręponeret liberos filio ex cōiuge suscepto. tēperauit ergo vt diceret, serua. nec dixit aperte ei suspicionem suam, ne secus sensisse videretur, & recessuri animum lęderet.

ASCENSIVS.

❡ Procedo, &c.) Eandem rem prosequitur Aenas: vt.s. Creusam cōiugem suam per alia loca diquisiuerit, narrans subinde quę illic viderit, & vt vmbram Creusę tandem offenderit: de qua re dicit Donatus sic. ❡ Dardanis.) Laus communis a gn̄e. ❡ Veneris nurus.) Laus propria ipsius. Sum ergo liberata ab hominum infimorum seruitute: & ei deæ collocata: ex qua se ortos omnes dij gloriantur, & habitabo in locis originalibus. Magna ergo consolatio, qui vxorē nec captiuam, nec occisam inuenit, sed detentam voluntate eius deę, qua nulla est potior. ❡ Nati cōis.) Nam & illo poterit leuare vxoris amissionem, & etiam admonet propter nouercę suspicionem, vt magis indulgeat filio. Ac propterea hoc nouissimum collocauit, vt magis pectori infixum relinqueret: nō tamen apertius hoc dixit, ne si aliter sentire videretur, recessuri animū lęderet. ❡ Ordo est. Ego procedo ad sedes.i. regiam Priami, & reuiso arcem, quia prius eam viserat: & iam Phœnix, & dirus Vlysses: lecti.i. electi: custodes.s. prædarum: asseruabant prædam, sup. in porticibus vacuis: & asylo.i. loco immunitatem pręstanti, a quo neminem abstrahere licebat: Iunonis.i. qui erat in tutela Iunonis. (porticus autem sunt, quos nonnulli ambitus vocant) gaza Troia.i. Troiana. (Est enim trisyllabum Troia.) hoc est, thesaurus Troianus, aut opes Troianę: erepta adytis.i. locis sacrarijs, q̄ nulli pter q̄ summo sacerdoti adire olim licebat: nunc incēsis, gaza dico, videlicet mensę deorū, vt tripodes: & crateres i. pocula sacrificatoria: solidi auro.i. facta ex solido auro: & vestis captiua.i. exuuię, & spolia optima dijs cōsecrata: cōgeritur huc.i. in hūc locum, hoc est, in porticū, & asylum Iunonis: vndiq;.i. ex omni parte pueri: & matres pauidæ stant circū.i. in circuitu, longo

Ordo

go ordine: & implêt aures.s.meas:(aut auras, sed melius aures.) quia mugitibus.i.ploratibus, & vlulatibus: tacitis.i.submissis: quod quia fieri vix potuit, alij delcuerunt, & tacitis &c. Quinetiã, id est insuper: ego ausus, sup.existens iactare voces.i.clamare per vmbram: temeritatis enim fuisset, si visus clamasset: impleui vias clamore, & ego moestus ingeminans, iterum atq; iterum vocaui: nequicquam.i.frustra. Creusam.s.repetẽdo illud vocabulum. Simulachrum infelix.i.infeliciter mihi raptum, & vmbra ipsius Creusæ: visa est mihi quærenti, sup.eam: & furenti sine fine.i.modo, aut mensura, sup.in tectis vrbis, visa, inquam, est ante oculos vmbra eius, & imago eius: maior nota.i.q̃ ea esset quã noram: hoc est, maior erat imago eius, q̃ ea ipsa cuius imago erat. Ego, supp.obstupui: & comę.i.capilli steterunt: & vox hęsit, id est adhęsit faucibus. (Corripit hic & alibi in verbo, steterunt, mediam, vt subitum horrorem depingeret: sicut diximus in Buco.illic, Matri longa decem tulerunt fastidia menses, & in Geor.illic, Miscueruntq; herbas, & non innoxia verba.) Tunc, sup. Creusa, aut imago eius: adfari, sup.coepit, aut adfabatur sic, & demere, sup.coepit: aut demebat curas his dictis. O dulcis coniux, id est marite: quid, id est ad quid: iuuat, id est delectat te: indulgere.i.indulgenter operam dare: labori insano.i.aut magno, aut frustra suscepto? Hæc non eueniunt sine numine.i.nutu & voluntate diuum: nec fas est te asportare.i.abducere hinc Creusam comitem.i.sociam itineris tui: aut ille.s.magnus regnator olympi: videlicet Iuppiter qui fata condit, sup.non finit.i.permittit. (Alij, haud, legunt: vt sit, Haud ille finit: verum alibi quoq; positum leges, aut secundo loco vbi cõgrueret, nec: vt repetatur negatio prius posita.) Longa exilia, sup.restant tibi: & vastum.i.amplum: æquor.i.cãpus æquus, maris: est arandum.i.sulcandum: sed nauibus non aratro tibi: tu venies ad terram Hesperiam.i. Italicam: vbi Tybris Lydius.i.Tuscanus, aut Tyrrhenus, cuius accolę a Lydia profecti sunt: fluit leni agmine.i.fluxu aquarum, quod in bonum & commodum accolarum vergit, quia vbi impetus vehemens est vt in Rhodano, vix possunt naues retrahi: additur & alia laus quia fluit inter opima, id est pinguia arua. non ignauorum, sed virum, pro virorum: quæ tertia laus est. Res lætę, & regnum, & coniux regia est parata tibi.illic.i.ad Tyberim in Italia: pelle.i.depelle igitur lachrymas Creusæ dilectę.i.quas effundis ob amorem mei quæ sum tibi dilecta: ego non aspiciam superbas sedes Myrmidonum.i.illorum Thessalorum, sociorum Achillis: ve, pro vel, Dolopum sociorum.s. Pyrrhi: & ego Dardanis.i.Dardani neptis, & ab illo inclyto viro Iouis filio oriunda: & nurus diuæ Veneris: non ibo seruitum matribus Grais.i.non abducar captiua: sed magna genitrix deum me detinet his oris.i.regionibus. Iamq; vale & serua amorem cõmunis nati.s. Iuli Ascanii, quem commendat affectione materna: sed in gratiam Iulię domus, quasi dijs volentibus: regnum etiam in Italia vbi & aliam coniugem, & alios liberos habiturus est Aeneas, Ascanio debeatur.

Hęc vbi dicta dedit, lachrymãtẽ, & multa volẽtẽ Æ.
Dicere, deseruit, tenuesq; recessit in auras.
Ter conatus ibi collo dare brachia circùm,
Ter frustra comprensa manus effugit imago:
Par leuibus ventis, voluciq; simillima somno.
Sic demum socios consumpta nocte reuiso,
Atq; hic ingentem comitum affluxisse nouorum
Inuenio, admirans numerum, matresq;, virosq;,
Collectam exilio pubem, miserabile vulgus.
Vndiq; conuenere, animis, opibusq; parati,
In quascunq; velim pelago deducere terras:
Iamq; iugis summæ surgebat Lucifer Idæ.
Ducebatq; diem, Danaiq; obsessa tenebant
Limina portarum, nec spes opis vlla dabatur.
Cessi, & sublato montem genitore petiui.

SERVIVS.

¶ Manus effugit imago.) q̃si imago, quæ non tenetur. Naturale.n.est vt non possit teneri. Nã in septimo quod ait, Da dextrã misero, auxilium significat. ¶ Simillima somno.) sic Cicero, Simillimum deo iudico. Nam genitiuo debuit iũgi. ¶ Sic demũ.) Nouissime. ¶ Inuenio admirãs.) Cum inuenissem admiratus sum. ¶ Exilio.) Ad exilium. Donatus contra metrũ sensit, dicens Exilio, q̃si de Ilio.nã i, longa est. ¶ Miserabile vulgus. Magnũ est quod addidit vulgus. sic Statius, Vñ hoc examẽ, & vna tot miserę, animis opibusq;, & volebant & poterat. ¶ Lucifer Idę.) Vt Troianis vr̃. Sic alibi: Tibi deserit Hesperus Aetam. Illinc.n.oriri vel occidere putãtur sydera, vnde videri vel incipiunt, vel desinunt. ¶ Ducebatq; diẽ.) Quia lucis est preuius. ¶ Opis.) Ferendi auxilij. ¶ Cessi.) Deest igitur. ¶ Montem.) Vt ostendit in nono, Idam significat.

DONATVS.

¶ Hęc vbi di.d.la.&.m.vo.Di.de.te.q.re.in a.) Ingratũ, impium, ac sceleratũ fuisset, si Aeneas ab vmbra vxoris silẽtio recessisset. debuit.n. vel sua dicere vel ad ea respõdere, q̃ audierat, idcirco dixit. dũ lachrymas fundo, dũ volo atq; dispono pferre, q̃ necessario fuerãt dicẽda, repẽte discessit, ac volentem multa dicere deseruit. posset.n. mecũ esse diutius, si expectaret meũ etiã ipsa respõsum, bene dixit, deseruit volentẽ loqui, nõ dixit, ego illam dimisi. ¶ Ter conatus ibi.c.d.b.ci.Ter.f.co.ma.) Proprie descripsit volẽtem amplecti, quod corporale nõ fuerat, sępe esse frustratũ, manusq; sibi occurrisse frequẽtius, cũ non esset mediũ, quod tenere potuisset. ¶ Effugit imago, par.l.v.) Fugit, inquit, vt vẽtus, recessit vt somnus, more Salustij dixit, conatus sum.ibi.n. ponitur conatus, vbi effectus sequi non potuit. ¶ Sic demum socios consumpta nocte reuiso.) Quantum se dixit laborasse pro coniuge in tantis discursibus & vigilijs per totam noctem toleratis? ¶ Atq; hic ingentem.co.af.no. Inuenio, &c.) Cumq; hoc fecissem, multos, quos dimiseram, congestos inueni volentes mecũ ire, quo vellem adactus violentia superum non solũ se dicit necessitatẽ abscedendi habuisse, sed plurimos. muniuit illam partem, ne videretur solus dimisisse patriam, si id nullus alius fecisse videretur. ¶ Iamq; iugis summæ.sur. Lu.i.Du.q;.di.) Noua descriptione vsus est diei nascentis. nam ante ipsum exoritur lucifer, hunc in superna tendẽtem sequitur lux, quæ diem plenũ producta cõfirmet. videtur ergo lucifer nõ tantum nuncius diei esse venientis, sed sidus quoq; certusq; perductor. ¶ Danaiq; ob.te.Li.po.n.s.o.vl.dabatur.) Po fuit saluti suę suorumq; contraria, vnum lucis, quę retectura fuerat, quod velauerant tenebræ. aliud q̃ tenebant hostes oẽs egressus, quę res ostendebat victoriã esse confectã. nullum etiam defensioni locũ superfuisse, hoc fuit tertium q̃ nulla esset spes cõmodi alicuius. ¶ Cessi, & su.m. genitore petiui.) Ex plano, inquit, inutili ad vtilia montium superiora concẽdi. plenum excusationis in vltimo posuit verbum. Cessi constrictus, inquit, maiori violentia probata mihi per Laocoontis exitium, per diligẽtiam matris, quę mihi deos potius q̃ Græcos inimicos ostendit. permissum incendium ex filij mei vertice, per hortatum patris, & religiosas voces vxoris, & diuina, quę tradidit, verba, cessi potioribus. neq;.n. debui vlterius niti, qui toties dijs repugnãtibus frustra certaui. plene rñdit interrogationi Didonis, q̃ dixit, narra mihi insidias Danaũ casusq; tuorũ, qd̃ qa factũ est, aggredit alterã, errores suos euidẽtissime relaturus. habet tñ etiã ipsa, casusq; tuorũ, nam perdidit contagione socios, amisitq; patrem.

ASCENSIVS.

¶ Hęc vbi dicta.) Cõcludit hoc loco hũc.n. in quo insidias dixit Danaũ, casusq; suorũ, & pcipue Priami, & nũc Creusę mortẽ qa (vt dixi) in singulis. vj. prioribus libris, ad finẽ operis mortẽ alicuius memorat Donati, qui singula poetę dicta diligẽter pensitat, verba sunt. ¶ Hęc vbi dicta dedit lac.) Ingratũ facinus fuisset, nisi demõstrasset & plura se fuisse dicturũ: & ad illius dicta rñsurum, ac diutius eã retenturũ: nisi ipsa decessisset. ¶ Ter conatus.) Demõstrat pprie volentẽ amplecti, quod corporale nõ fuerat. ¶ Conatus.) ibi.n. ponitur conatus vbi affectus non sequitur. ¶ Ingentẽ numerum.) Pręter eos quos dimiserat, inuenit aduenisse multos alios. Hoc aũt dictũ, ne solus patriã deseruisse videatur. ¶ Lucifer Idę.) Noua descriptione vsus est diei nascentis. Nam ante ipsum exoritur Lucifer: hũc sequitur lux, quæ diẽ plenũ cõfirmat: ergo non tantũ nuncius venıẽtis diei est: sed sidus, certusq; productor. Lucifer.
¶ Danaiq; obsessa tenebãt Limina portarũ.) Hoc signũ erat illos potitos esse victoria, & lux contraria saluti suæ & suorũ erat, ergo spoliatus omni spe. ¶ Cessi.) Veluti necessitate coactus p Laocoontis exitiũ, p diligẽtiã matris, quę mihi deos potius q̃ gręcos inimicos ostẽdit, p incendiũ ex filij mei vertice: per hortationem patris, & religiosas voces vxoris. Cessi potioribus, neq; debui niti, qui toties repugnantibus dijs frustra certaui. ¶ Ordo est. Vbi.i. postq̃, sup. Creusa dedit, hęc dicta ipsa deseruit, qa ablata a ministris deę, sup. me lachrymãtẽ, & volẽtẽ dicere multa, & recessit.i. Ordo.

manauit: in auras tenuis.i.vix palpabiles: ego,sup.sum conatus: ibi .i.eo tẽpore.quo aufugeret: ter dare collo, sup.eius brachia: circũ .i.per circuitũ,circũplectẽdo ea: sed imago cõprensa frustra, quia cõtineri nequibat: effugit ter manus,sup.meas: exiens par.i.simili: & cõparabilis vẽtis leuibus: & simillima somno.i.deo insomniorũ,aut phantasmati: volucri.i.cito,& aduolãti,& auolanti. Et ego reuiso.i.iterũ viso,socios.s.quos in mõte Ida dereliquerat in valle recõditos,seu,vt historiã habere volunt, post habitã Troiã, habitauit in Idae montib. vbi Scepsin vrbem habuerat, donec crescente multitudine Grecis, formidolosus factus aufugere conat⁹ est: vt autẽ fatalem fugã ostenderet Virgilius non vt humana, sed dijs iubẽtibus eam factã docet.) reuiso,inquã, demũ.i.tandẽ, aut nouissime post longã expectationẽ,sic.i.certior factus,quia coniugem amissam.& a dea abreptã recuperare non possem: & hoc nocte consumpta.i.peracta. Atq; ego inuenio hic.i.hoc loco vbi meos dereliquerã. aut hic.i.modo: ingentẽ.i.valde magnũ numerũ: comitũ nouorũ.i.recentiũ: affluxisse.i.ex omni parte in morẽ fluctuum aduenisse: inuenio, inquã, admirans.s.postq̃ inuenerã vnde tot salui euasisse poterant: ingenẽ, dico, numerũ: appositoriẽ, matres.i.matronas,& viros.s.eorũ maritos, & pubem collectã: exilio.i.ad exilium obeundũ mecũ: vulgus miserabile.i.miseratione dignũ,quod persoluit quae non rapuit: aut imbelle, & inerme: & ita purgatur Aeneas: si quis obijciat, quia si ingentẽ numerum inuenerat, debuisse collecta manu rediisse ad defendendã patriã: ad quod dicit multos quidẽ fuisse, sed miserabile vulgus: nec qui animo bellandi, aut defendẽdę patrię cõuenerãt. sed collectã exilio pubem. Ipsi,sup.conuenere vndiq;.i.ex omni parte: parati animis,& opibus.i.facultatib.suis,sup.sequi.in quascunq; terras: ego velim deducere,sup.ipsos: pelago.i.per pelagus. Iamq;.i.& iam. Lucifer.i.stella matutina lucẽ ferens: surgebat.i.oriebatur: iugis .i.super verticẽ: Idę summae.i.montis syluosi in Phrygia: vbi) vt dixi) Aeneas primas sedes habuisse perhibetur: & ducebat.i.ferebat diem. Danai.i.Graeci tenebant limina portarũ obsessa: ne.s.qui aufugerãt collecta manu ingrediãtur ciuitatẽ vindicaturi, per hoc aũt purgatur etiã Aeneas, quia significatur fecisse periculũ, & explorasse quidnã Graeci agerent: sed cõpertũ habuisse, quia nec vlla spes opis.i.auxilij contra Graecos, aut opis recuperãdę, dabat: & ideo subdit cessi.i.locũ dedi fatis, & tot moritis, de quibus docte locutus est Donatus: & petiui montẽ.s.Idam, quo difficilis sit Graecis ascensus: & hoc genitore.i.pr̃e meo Anchisa: sublato.i.sursum lato.i.& in hũeris meis rursus portato: aut pou⁹ a ministris, cũ iam ministri adessent: nec vlla vis vigeret, ab illis sursum lato.

SECVNDI LIBRI FINIS.

IN III ÆNEIDOS LIBRVM MONOSTICHON.

Tertius a' Troia vectos canit aequore Teucros.

IN EVNDEM MODESTINI IVRISC. ARGVMENTVM.

Post euersa Phrygum regna, vt fuga coepta moueri:
Vtq; sit in Thracen primo deuectus, ibiq;
Moenia condiderit Polydori caedẽ piata,
Regis & hospitium, vt Phoebi responsa canebant.
Coeptum iter in Creten, rursus noua fata reperta.
Naufragus vt fuerit Strophadas compulsus ad vndas:
Inde fugam, & dirae narrat praecępta Celaenus:
Liquerit vtq; Helenum perceptis ordine fatis:
Supplicem Achemenidẽ Polyphemo vrgẽte receptũ.
Amissumq; patrẽ Drepani, atq; hinc deinde quieuit.

ALIVD IN EVNDEM.

Post casum Troiae fabricata classe superstes,
Vela dat Aeneas, vrbemq; in littore Thracum,
Mox aliam pulsus Creteis condidit oris.
Cedit & hinc, Helenumq; videt, praecęptaq; discit:
Et caecum Cyclopa fugit, sepelitq; parentem.

ASCENSIVS.

Post euersa Phrygũ regna,&c.) Iuxta morẽ in superioribus obseruatũ, anteq̃ ad insequentis libri explanationem progrediamur, pmittemus argumentorum ordinẽ, atq; elucidationẽ. Ordo itaq; monostichi.i. illius solius versus, materiam totius.lib.cõplectentis, est huiusmodi: Tertius sup.liber Aeneidos, canit Teucros.i.Troianos: vectos ęquore.i. Pelago, cum & per terras, sed vehiculis auehi possent, vectos dicit a Troia: cuius.s.euersionẽ in ij.recitauit Aeneas. Reliquorũ aũt versuũ, q distinctius argumẽtũ exprimunt, ordo & explanatio talis est: Aeneas,sup. enarrat, post regna Phrygũ.i. Troianorum euersa.i.penitus destructa: & e fundamẽtis versa,ga dictũ est, Neptunus muros, magnoq; emota tridenti Fundamẽta quatit: enarrat dico, vt.i.qualiter (que particula ab iperitis ablata, inserenda est: qa aliter versus non staret, nec sententia cohęreret: quam prius positam indicat copulatiua coniunctio, cum dicitur, vtq; sit,&c.) fuga,sup.sit: coepta.i.incepta: mouerit.i.per motum fieri, hoc est, qualiter fugere coeperit) de quo Ser. ad principium.iij. videbimus) quod pro & enarrat,sup. vt.i.qualiter, ipse,sup.sit deuectus: primo in Thracen .i.in Thraciam) declinatur autẽ haec Thrace, Thraces, & hęc Thracia, Thracię, & dicit signanter deuectus, quia prius Antandri perit, q̃ Thraciã: sed non est in eam deuectus nauibus, sicut in Thraciam. (q;, pro &: vt,sup.ipse condiderit ibi.i.in Thracia: moenia.s. Aenei oppidi: & hoc cęde.i.occasione Polydori, illius filij Priami, quẽ Polymnestor Thraciae rex occiderat auri caecus amore: piata.i.purgata exequijs celebratis. Vnde dicetur, Ergo instauramus Polydoro funus,&c. & enarrat hospitiũ.s. Polymnestoris regis: (de quo dicetur, Omnibus idem animus scelerata excedere terra Linquere pollutũ hospitiũ,&c.&,sup.enarrat vt.i.qualiter respõsa Phoebi: canebant.i.vaticinabantur (& indicabant quo fugere deberent canendo Dardanidae duri, quae vos a stirpe parentum Prima tulit Tellus, eadem vos vbere laeto Accipiet reduces, antiquam exquirite matrem.) &,sup.enarrat iter coeptum in Cretẽ: (aut, vt iter coeptum est in Cretem: coeptum autem erat errore, Anchisę, quia animaduertens Teucrum ex Creta oriundum, putauit illuc redeundũ esse: cum oracula Italiam significarent, dicendo, Dardanidae duri,&c. Illinc enim Dardanus ortus. Iterum autem Grece declinauit Creten, a nominatiuo Crete, qui Latinis Creta est:) & enarrat, sup.noua fata.i.incõmoda fatalia: hoc est, miserandam luem, ac pestilentiam esse reperta rursus in Creta, scilicet aut enarrat, vt noua fata reperta sint rursus in Creta, & vt, id est qualiter ipse fuerit cõpulsus: naufragio, id est tempestate naufragium faciẽte ad vndas Strophadum, illarum insularum in quibus Harpyias offendit (sunt qui legant Strophadas, pro Strophadicas, nisi sit dura appositio: quia Strophades non sunt vndae: legatur ergo potius Strophadum) & enarrat fugam iterum inde id est a Strophadum vndis factam: (atq; enarrat pręcepta Celęnus, quae est vna Harpyiarum dictura: Quae Phoebo pater omnipotens, mihi Phoebus Apollo Pręduxit: vobis furiarũ ego maxima pãdo, &c. Declinatur autem, hęc Celaeno, huius Celęnus: sicut Sappho, Sapphus, quae apud Oui. An nisi legisses authoris nomina Sapphus. & Clio Clius, vnde Ouidi. Non mihi sunt visae Clio, Cliusq; sorores: &c. & ideo, legendũ est pręcepta Celęnus, non Celęno, non enim Celęno enarrat hęc omnia, sed Aeneas: & enarrat, vt, id est qualiter ipse Aeneas, liquerit Helenum, filium Priami, in Epiro regnantem:) & hoc fatis, id est rebus fataliter venturis percęptis, id est prius acceptis & intellectis: narrante.s.Heleno vate: ordine.i.per ordinem: &, sup.narrat, vt receperit Achemenidem comitem infelicis Vlyssi, qui ab Vlysse iuxta antra Polyphemi derelictus erat: supplicem, id est suppliciter orantem: receperit, dico.i.in locum tutum: hoc est, in nauem suam suscepit: Polyphemo Cyclope.s.vrgente.i.impellente eos ad fugam. ideo enim suscepit eum, quia cauendum significauit a Polyphemo (vnde dicturus est Aeneas, Nos procul inde fugam trepidi celerare recepto Supplice sic merito,&c. q;, pro &: narrat patrem, scilicet Anchisen: amissum, id est defunctũ, & mortuũ Drepani.i.in illo oppido Siciliae (vnde dicturus est, Hinc Drepani me portus, & illętabilis ora Accipit,&c. atq; quieuit: deinde hic, id est in hac re, scilicet in morte patris: vnde dicet Poeta, Factoq; hic fine quieuit.

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER TERTIVS.

POstquam res Asiæ, Priamiq; euertere gẽtẽ AEN.
Immeritam visum superis, ceciditq; superbum
Ilium, & omnis humo fumat Neptunia Troia:
Diuersa exilia, & desertas quærere terras
Augurijs agimur diuum, classemq; sub ipsa
Antandro, & Phrygiæ molimur montibus Idæ,

SERVIVS.

POstquam res Asię, Priamiq; euertere gẽtem.) Secundum interrogationem Didonis post insidias Græcorum, & casus suorum, proprios errores exequitur, quos pertulit antequã ad Africam perueniret: ordine, vt supra diximus, cõmutato. Nam rectum operis initium est, Fracti bello, fatisq; repulsi. Fuga autem eius hęc est, relinquens Ilium, Idam tenuit. Inde Antandrum ciuitatem: iuxta quã factis nauigijs tenuit Thraciam, in qua Aenum constituit, vt multi putant. Mox prodigijs territus Delum tenuit. Illic accepto augurio errore patris ꝑuectus Cycladas, venit ad Cretam: vbi cum pestilentia laboraret, a dijs penatibus monitus ad Strophadas deuectus est insulas. Inde pręteruectus maritima Græciæ apud Epirum susceptus est Heleni hospitio. Vnde profectus Calabriam tenuit: & illinc statim territus aduentu Diomedis abscessit, nauigauitq; vsq; ad Scyllam, & Charybdim, quæ sunt Aetnæ vicinę. Vnde vento pulsus, circumita maxima parte Siciliæ, Drepanum venit. Vbi secundum Virgiliũ, perdidit patrem. Inde (Vt est in primo) ad Didonis regna ꝑuenit. Postq̃.) Hęc particula cõnectendis adiungitur rebus: vt, Postq̃ altos tetigit fluctus. Sic enim dictis sequẽtia copulantur.

I ncerti quo fata ferant, vbi ſiſtere detur,
Contrahimusq; viros: vix prima inceperat ęſtas,
Et pater Anchiſes dare fatis vela iubebat.
Littora cum patriæ lachrymans, portusq; relinquo,
Et campos vbi Troia fuit, feror exul in altum
Cum ſocijs, natoq;, Penatibus, & magnis dijs.

lantur. ¶ Res.) Modo impe- rium: vt res Agamẽnonias. Be ne autem Aſiæ, quaſi tertię or bis partis. Nã Phrygia in Aſia eſt: Ilium in Phrygia, ſed mi- nore. ¶ Priamiq; euertere gen tem.) Non eſt iteratio. Nã po- tuit aliud ſine alio fieri, vt vel Phrygia tota euerteretur, vel ſolum Iliũ. ¶ Gentem immeritã.) Bene gentẽ. Nã Laomedontis, & Paridis culpa, vniuerſa gẽs perire nõ debuit. ¶ Viſum ſuperis.) Laus Ilij, quod non niſi dij potuerunt ſubuertere. Quotieſcunq; autem ratio non apparet, Sic Viſum interponitur: vt Horatius, Sic viſum Veneri: cum amorem oſtenderet non eſſe pulchritudi- nis. Et bene, accuſatio in deos habet quandã venerationẽ alioquin ſacrilegiũ eſt. ¶ Superbũ Iliũ.) Nobile. Iliũ autẽ Virgilius, neutro tantũ genere declinat. Horatius aũt fœminino, vt, Nõ ſemel Ilios vexata. Sane modo Iliũ proprie de ciuitate dixit. Nã regio, Troia eſt. quãuis interdũ pro ciuitate prouinciã ponat: vt, Et cãpos vbi Troia fuit. ¶ Humo fumat Neptunia Troia.) Humo. i. ab humo: vt ſignificet patriæ ſuæ ſolũ quoq; arſiſſe. Sane quęritur quõ di- xerit Cecidit, & Fumat. Sed aut per licentiam poeticã, tẽpus pro tẽpore poſuit: vt, Meminiſſe horret, luctuq; refugit. Aut certe na- turã rerũ expreſſit. Nã ruina in breui fit fumus vero lõgo perma net tẽpore. Nã quod ait Probus, ad diſcernendũ tẽpus circunfle- ctendã vltimã ſyllabã, vt intelligamus fumauit, nõ procedit: quia Pone tantũ verbũ in vltima habet accentũ, vt ſignificet retro. ¶ Di uerſa exilia.) Multi ad illud referunt, Magnumq; ſparſa per orbem. Cõſtat nãq; diuerſas partes orbis tenuiſſe Troianos. Sed melius eſt ſpecialiter hoc Aeneæ dare, qui cõpulſus augurijs eſt diuerſas terras e regione poſitas quærere. Deſertas autem a Dardano acci- pe. Nã vbiq; vberes eas eſſe legimus: vt, Atq; vbere glebæ. ¶ Au- gurijs agimur diuũ.) Ex flãma, quę tẽpora Aſcanij paſta eſt, & cur ſu ſtellę: & Creuſæ admonitiõe, q̃ dixit, Et terrã Heſperiã venies. ¶ Sub ipſa Antãdrũ.) Iuxta Antãdrũ. Eſt aũt ciuitas Phrygię, dicta Antãdros, vel q̃ de Andro inſula eã cõdiderũt coloni, quaſi ἀντὶ ἄνδρου: Vel quia Gręci venientes per Thraciã, cepere Polydorũ: pro cuius pretio hanc accepere ciuitatem, quę ex facto nomen ac cepit. Quãuis huic opinioni Virgilius non conſentiat. Fertur ta- men quod poſt acceptum pretium a Græcis occiſus ſit lapidibus. Alij a Polymneſtore occiſum dicunt poſt euerſam Troiam, & in maria præcipitatum. Cuius cum mater Hecuba agnouiſſet cada- uer: cum captiua duceretur, flendo in canem conuerſa eſt, cum ſe præcipitare vellet in maria. quod ideo fingitur, quia nimio dolo- re inaniter Græcis comminabatur. ¶ Phrygiæ Idę.) Ad diſcretio- nem Cretenſis. ¶ Molimur.) Paramus. Et bene petit loca, in qui- bus & lateret, & nauigia præpararet. ¶ Incerti quo fata.) Quia quiſquis nauigat, licet mente deſtinet locum, quo tamen feratur, Incertus eſt. ¶ Vbi ſiſtere detur.) A præteritis tractum eſt, quia nec in Thracia permanſit, nec in Creta. ¶ Contrahimuſq; viros.) Col ligimus. Vnde eſt, Vnam quæ Lycios. Item, Et fratres Lycia miſ- ſos, & Apollinis agris: eos, ſcilicet qui ad auxiliũ venerant. ¶ Vix.) Mox. vt, Vix e conſpectu Siculæ telluris in altum Vela dabant læ- ti. ¶ Prima ęſtas.) Aut vernũ tempus dicit: aut quia eſt & q̃ adul- ta & præceps. ¶ Pater Anchiſes.) vt diximus, τὸ πρέπον ſeruat, vt pater iubeat. ¶ Exul.) Quaſi trans ſolum miſſus, aut extra ſo- lum vagus. ¶ Cum ſocijs, natoq;, penatibus, & magnis dijs.) Duo humana poſuit. & duo diuina: patris non fit mentio, quia ſecun- dum Virgiliũ ad Italiam non venit. ¶ Penatibus & magnis dijs.) Varro quidem vnum eſſe dicit, penates & magnos deos. Nam & in baſi ſcribebatur. ¶ Magnis dijs.) Poteſt tamen hoc pro honore dici. Nam dij magni ſunt, Iuppiter, Minerua, Mercurius: qui Ro- mę colebantur. Penates vero apud Laurolauinium. Vnde appa- ret non eſſe vnum.

DONATVS.

NArraturus, ſecundum Didonis propoſitionem etiam er- rores ſuos, inde primum ſumpſit exordium, vnde reue- ra conuenerat. nam laborum eius caput fuit, abeundi de Troia neceſſitas. neq; enim errare per diuerſa potuiſſet, niſi pri- mũ patrię ſuæ finibus fuiſſet excluſus. in ipſius igitur profectio- nis ſeu nauigationis cepto, quot dolorum cauſis afflictus ſit, quã- taq; gemuerit licet diffuſa & magna, ſumma tamẽ breuitate con ſtringit. nõ omittens etiam tunc excuſationem ſuam, qua vult eſſe firmatum nõ tantum Gręcis ſed dijs aduerſantibus, & ob nullam eius aut ſuorum culpam periſſe imperium Troię. quapropter in- cipit ſic. ¶ Poſtq̃ res Aſiæ, P. q. e. g. &c.) Omnia, inquit, in vnum aduerſa confluxerant, & quæ tranſacta videbantur, & quæ portabat aſperior futuri tem- poris ſpes, nec fuit quod con- ſolaretur pręterita, quando fu turorum quoq; immanitas ſę uiebat. ponit ergo præterita quatuor, & futura totidem pa ria vel deteriora conſtituens. præterita ſunt hæc. ¶ Poſtquam res Aſiæ.) hoc eſt poſt interitum ilienſis imperij, Priamiq; euertere gentem immeritam viſum ſu- peris, mentionem facit generis Priami, quaſi ſola periſſet in Troia. quod icctreo intelligitur poſuiſſe, quia vehementer angebatur per ditę vxoris luctu, quã conſtabat fuiſſe filiam Priami, quę cum ni- hil tale de funere commeruiſſet, ab affectibus eius matrimonioq; diſiuncta eſt. cum vero dicit viſum ſuperis, oſtendit non hominũ tale meritum fuiſſe, vel regni, vt funditus perirent. ſed intolerabi lem deorum interueniſſe prauitatem, vt innocentium ſpes, ſalus, & fortuna conciderent. ¶ Ceciditq; ſuperbum Ilium,) vt non le- ue videretur, cuius dolebat interitum, dixit ſuperbum Ilium, hoc eſt magnum. & omnis humo fumat Neptunia Troia. omnis, in- quit, fumat. eſſet enim ſolatium in aduerſis, ſi aliquid ſaltem ſemi uſtum vel ſemirutum remãſiſſet, quod ait humo fumat, expreſ- ſius dici non potuit, omnia fuiſſe cõſumpta, cum ipſis enim, quæ comburit finitur incendium, & deficiente materia fumum ſola re manens terra reſpirat. interea poſtq̃ non ſemel accipiendum eſt. quamuis ſemel poſitum videatur, vt ſit, poſtq̃ res Aſiæ, poſtquã viſum eſt ſuperis euertere gẽtem immeritam Priami, poſtq̃ ceci- dit ſuperbum Ilium, poſtq̃ omnis humo fumat Neptunia Tro- ia. hæc ſunt quatuor præterita, videamus futura, vtrum aliquam ſpem proſperitatis habere potuerint, quatuor fuerunt etiam ipſa & deteſtanda. Diuerſa exilia, & deſertas quærere terras, Augurijs agimur diuum. ecce ex his duo peſſima. auellebantur quippe a ter minis patriæ, diuerſa exilia, & terrarum ſolitudines petituri, ha- bet enim ſolatiũ, qui vrgetur, qui ad adoptiua vel ad definita ma- la compellitur. Claſſemq; ſub ipſa Antãdro, & Phrygię molimur montibus Idæ, Incerti quo fata ferãt, vbi ſiſtere detur. Dixit alia duo, parabamus, inquit, naues neſcij, quo ire deberemus, vel in quibus locis commorari contingeret. hoc ipſum incertum pœna fuit maxima. res enim quãuis acerba, ſi euidenti ſpecialitate ſigne tur, meditatione continua gignit aliquam tranquillitatem, vt ani- mum ſubleuet. Complent quatuor aduerſa, quę ad futurũ tem- pus pertinebant. diuerſa exilia, deſertas, Incerti, quo fata ferant, & vbi ſiſtere detur. ¶ Contrahimuſq; viros.) ſ. vt creſceret comi- tum numerus. ¶ Vix prima inceperat æſtas, Et pa. A. d. f. v. iu.) Fu gitiui non agunt, quod volunt, ſed quod facere coguntur, proin- de maturum, inquit, pelago tẽpus opperiri nequiuimus, ſed mox cum ipſo ęſtatis tempore iniquo nauigauimus, & quia definita lo ca non habuimus, nauigauimus, quocunq; vellent fata, & quo du ceret ventus. ¶ Littora cum pa. l. p. r. Et. c. v. t. f.) Non dixit, dimit- to patriam nauigans, quoniam omnis interierat, ſed dimitto litto ra ciuitatis quondam lachrymis & dolore confectus. relinquo ſe- curitatem portus ac terrę, & in altum producor, hoc eſt ad incer- ta altioris & interioris pelagi, vbi ſola deſperatio eſt videns cam pos, vbi Troia fuit, duplicem locus iſte poteſt admittere intelle- ctum. vnum quod dolebat latitudinem mœnium per campos an tea ingentes effuſam ſic interiſſe, vt ex ea nihil extaret. alterũ, quia camporum planitiem videbat, in qua in altitudinem immenſam ſurrexerat Troia. hic Aeneam memorat Poeta perimpleſſe excu- ſationem ſuam. dum enim doloris ſui cauſas exponit, oſtẽdit etiã illud non fuiſſe aliquid, quod poſſit ſeparari, & ſe magis augurijs deorum quibuſuis excluſum. Littora cum patrię lachrymans por tuſq; relinquo, & campos vbi Troia fuit. Tria poſuit, quæ per na turam ſuam non potuerunt ire, littus, portum, & campos. ¶ Fe- ror exul in altum. Cum ſocijs, natoq;, penatibus, & magnis dijs.) Tacuit patrem ſuum, quia ſupradixit, Et pater Anchiſes dare fatis vela iubebat. proinde quem iam memorauerat ibi fuiſſe ſuperflu um, indeq; vitioſum fuerat iterum nominare.

ASCENSIVS.

POſtq̃ res Aſiæ.) Enarraturus errores ſuos, quos Dido ſecũ do loco petierat, ne prolixiuſcula narratiõe de excidio Tro iæ ſatiati, longã de erroribus recitationẽ auditores faſtidi rent: excitat eorum animos, magnifica proponendo: facit itaq; magnificum exordiũ: in quo vt Dona. argutiſſime declarat, qua- tuor egregia decidiſſe, aut euerſa eſſe paucis conqueritur: & to- tidem mala futura eſſe, vt ex eodem diſcere poſſumus: cuius ver ba ſunt:

ba sunt: Narraturus errores suos, optime incepit ab recedendi de Troia necessitate, nõ tamen omittit excusationem suam qua vult esse firmatum, nõ tam Graecis, sed dijs aduersantibus, ob nullam culpam perisse imperium Troiæ. ¶ Postquã res Asię.) Ponit quatuor aduersa præterita quibus affligebatur: & totidem futura, vt spes acerba futurorum, augeret mala præterita. Preterea sunt interitus Iliensis imperij. Euersio familiæ Priami, quod maxime dolet, propter vxorem quæ filia Priami fuit. Cum vero dicit, Visum superis, ostendit non meritis Troianorum, sed deorum intolerabili prauitate euenisse, vt regnum funditus interiret. ¶ Superbum.) Nobile: vt non leuis res videretur, cuius interitum dolebat. ¶ Omnis.) Esset enim solatium si aliquid semiustum, & semirutum relinqueretur. ¶ Fumat.) Ostendit omnia fuisse consumpta. Nam omnibus incendio absumptis, solum fumũ respirat terra. Ergo repete sic: Postquam res Asiæ: postquam visum superis: postquam cecidit superbum Ilium: postquam omnis humo fumat Neptunia Troia. Atq; habes quatuor preterita: futura autem sunt alia quatuor, & q͂ auellerentur a patrio solo, q͂ quærerent desertas terras, & q͂ essent incerti quo irent, & vbi possent sistere. Nam hoc ipsum incertum poena est, cum laborum finis nusquam appareat. ¶ Vix.) Nam fugitiui maturum tempus expectare non possunt: & quia definita loca non habuimus, nauigauimus quo fata ducebant. ¶ Littora.) Nam patria perierat, & commuto terrã, locum stabilem & certum, & sequor incerta maris. ¶ Et campos.) Non sine summo dolore, videt latitudinem camporum, in qua mœnia diruta iacebant: & tria posuit, quæ per naturam suam nõ potuerunt perire, littus, portum, campum. ¶ Cum socijs, natoq;: Penatibus: & magnis dijs.) Tacuit patrem: quia iam eum nominauerat. ¶ Ordo est. Postquam visum, supple est, scilicet bonum: hoc est, placuit superis: euertere res Asiæ, id est imperium quod Troiani in Asia habuerant: & postquam visum est superis, euertere gentem, id est progeniem: & domum Priami immeritam, id est quę non meruisse videbatur hominibus, quia pia, & religiosa fuerat, aut, reuera, immeritam: sed ideo euersam, vt Romana ex ea oriatur: vnde Venus in .j. ad Iouẽ: Certe hinc Romanos olim voluentibus annis, Hinc fore ductores reuocato a sanguine Teucri, Qui mare, qui terras omni ditione tenerent Pollicitus, quæ te genitor sententia vertit? Hoc equidem occasum Troię tristesq; ruinas Solabar fatis contraria fata rependens. Quia ergo Romana gens exoriri tam gloriosa non poterat, nisi Troiana occumberet: non enim præstantiorem potuit habere originem: nec poterant duę simul esse monarchię, & summa rerum imperia: visum est superis ęquum, Priami euertere gentem immeritam, vt Romana exurgeret. Nec propterea iniusti fuerunt, qui excidium tanta gloria extulerunt: cum etiam (secundum Poetę sententiam) mori malum nõ sit saltem culpę: vnde illud est, Vsq; adeo ne mori miserum est? Nec, si catholice loqui volumus, Iniustus est deus, qui iustos interdum temporaliter affligi sinit: verum quia nõ potuit alia via commodius oriri gens Romana: q͂ immeritę gentis euersione: & egregij pietate viri innumeris laboribus acclamatũ est in .j. Tantę molis erat Romanam condere gentem.) & postq͂ Ilium .i. pręcipuum oppidum in Troia. superbum .i. magnifice, & superbe extructum: aut gloriosum, seu inclytum: cecidit .i. corruit in cineres: & omnis Troia Neptunia .i. a Neptuno fabricata (fumat,

mat, vt quidam volũt, pro fumauit: sed melius est, vt sit fumat.) scilicet adhuc: quia post casum perdurauit fumus, cum primum fuga ex Ida moliretur Aeneas, fumat autem, nõ ad auras e fumarijs: sed humo .i. in terra, aut potius de terra, vnde fumus oriebatur (quia si in terra, vellet dicere, diceret humi: sed significantius dixit, humo, vt sit pro aduerbio de loco, quo significatur natura fumi: cuius est ascendere, & vltima ruina Troiæ: cuius fumus ab humo exurgebat.) Postquam (inquit) hæc contigerunt: nos agimur .i. impellimur augurijs diuum .i. portentis deorum (vt quæ per crinem flagrãtem Iuli, & per stellam quę facem ducebat portendebantur: item per monita Hectoris & Creusę, quę illi a dijs acceperant. Pręterea, per oracula deorum nõ recte intellecta, per responsa Heleni, per Harpyiarum minas, & per alia multa, quæ quidem licet, iam tum cum fugere inciperet, futura erant: nunc tamen, cum ea narrat pręterita sunt: nã nisi ad futura respiceret, non diceret, diuersa exilia: cum neq; dij, neq; homines, hactenus diuersa exilia pronunciauerint.) agimur autem, dicit, ne vltro patriam deseruisse culpetur, agimur ergo quęrere diuersa exilia .i. in quibus exules, & extorres degamus: & terras desertas .i. quas postea deseruimus, vt Thraciam, Cretam, Siciliã, &c. (nec placet, vt de Italia a Dardano deserta, cum Seruio intelligam: tunc enim non diuersa exilia, sed solam Italiam intelligeret se iussum petere: verumcum fugam obirent Troiani, incerti erant quo fata ferant. Nã Hector dixerat, quidem fugiendum, sed non quo: dicens, Solum pererrato statues, quę deniq; ponto. Creusa vero dixerat etiã locum, sed dubie: quia Lydium Tybrim, a Colonis nominauit cum Lydia longe sit ab Italia: Cassandra vero Anchisę, expresse significauerat Italiam petendam. Vnde dicet in hoc .iij. Sola mihi tales casus Cassandra canebat. Et sępe Italiam, sępe Itala regna vocare. Sed quis ad Hesperię venturos littora Teucros Crederet? Aut quem tunc vates Cassandra moueret? Dij pręterea penates, paulo ante dixerant, Est locus Hesperiam, &c. Quę verba Ilioneus in .j. repetijt: sed quę hic dicẽtur, gesta sunt ante ea quę in .j. dicta sunt: loquitur ergo nunc Aeneas de ea scientia quã habebat, cum fugã inciperet: per quã, cum nesciret quo fata ferant, vbi sistere detur: coactus est diuersa exilia, & terras desertas quęrere.) & nos molimur .i. cum mole, & difficultate paramus classem .i. collectionem nauium sub ipsa Antandro, vrbe illa Phrygię: (declinatur autem, hęc Antãdros, nam in um neutra sunt: & sub montibus Idę Phrygię: quia etiam Ida in Creta est, sed classem parabat inter Antandrum, & idam montẽ, molimur, dico, existentes incerti, quo fata ferant .i. auehant nos: & ideo molestũ & difficile erat parare classem, cũ etiam incerti essent, vbi detur sistere .i. subducere classem, & finire errores, & nos contrahimus .i. congregamus viros: quorum in .j. meminit, Ilioneum, Cloanthum Sergestũ, Gyan, Leucaspim, Achaten, atq; alios.) Prima æstas .i. verna temperies vix inceperat: & .i. iam: vel, & tamen iam: (habet enim elegantiam hoc loco, particula, &.) Anchises pater (Seruat decorum patri quãdiu vixerat, gubernacula tribuens.) iubebat dare vela fatis .i. secundũ fata: aut vt fata indicabant: cum .i. quando ego lachrymans (ergo inuitus decessit) relinquo littora patrię: & portus patrię: & relinquo cãpos. s. arabiles (quia iam ignis omnia exederat) vbi Troia fuit. Et ego feror exul in altum .s. mare, cum socijs, cum nato, cum penatibus, & magnis dijs. De quibus Seruium vidimus.

SERVIVS.

¶ Terra procul.) Procul est quasi porro ab oculis. Vnde potest & satis longe significare: & non valde, vt in quinto, Est procul in pelago saxum. quod satis longe fuisse intelligi nõ potest, ne voluptas pereat spectaculi. Quanquam & hic similis possit esse significatio. Breuis est enim Hellespõti trãsitus. ¶ Vastis) Aut vastatus, aut magnis. ¶ Thraces arant.) Figurate, nã min⁹ est q͂. ¶ Acri quondã.) Sęuo & cruento. Lycurgus autẽ rex Thracię fuit: qui vt habet fabula, dum contemnens Liberum, eius amputat vites, crura sua incidit. Re vera autem abstemius fuit: quos cõstat acrioris esse naturæ,

Terra procul vastis colitur Mauortia campis:
Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo:
Hospitium antiquum Troiæ, socijq; penates,
Dum fortuna fuit. feror huc, & littore curuo
Mœnia prima loco, fatis ingressus iniquis,
Aeneadasq; meo nomen de nomine fingo.
Sacra Dionęæ matri, diuisq; ferebam
Auspicibus cœptorum operum, superoq; nitentem
Cœlicolum regi mactabam in littore taurum.
Forte fuit iuxta tumulus, quo cornea summo
Virgulta, & densis hastilibus horrida myrtus.
Accessi, viridemq; ab humo conuellere syluam
Conatus, ramis tegerem vt frondentibus aras:
Horrendum, & dictu video mirabile monstrum,
Nam, quæ prima solo ruptis radicibus arbos
Vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttæ,

ræ, quod etiam de Demosthene dictum est. ¶ Regnata.) Participiũ sine verbi origine. ¶ Hospitium antiquum.) Aut charum: aut re vera antiquum. Nã tanta inter ipsos familiaritas fuit, vt Ilione filia Priami Polymnestori nuberet Thracũ regi. ¶ Dũ fortuna fuit.) Scilicet bona: & simul ostendit si dẽ cũ felicitate deficere. Sane sciendum quotiescunq; fortunam solam dicimus, felicitatẽ intelligi. Vnde & fortunatos tantũ felices: & infortunatos solos infelices vocam⁹. ¶ Littore curuo.) Perpetuũ epithetõ littorum est. Nam quod in sexto ait, Tunc se ad Caietę: recto fert littore portum: Significat eum ita nauigasse, vt non lin-

Et terram tabo maculant. mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusq́; coit formidine sanguis.
Rursus & alterius lentum conuellere vimen
Insequor, & causas penitus tentare latenteis,
Alter, & alterius sequitur, de cortice sanguis.
Multa mouens animo, nymphas venerabar agrestes,
Gradiuumq́; patrem, Geticis qui præsidet aruis,
Rite secundarent visus, omenq́; leuarent.

queret littus. ¶ Prima loco.) Quia apud Cretam alia fecit, Modo autẽ Aenum significat. vt Sallustius in Aenum & Maroneam, viamq́ militarem. Quãquã Homerus dicat inde auxilia ad Troiam venisse, ergo iam fuerat. Euphorion, & Callimachus hoc dicunt etiã, quod Aenum dicatur a socio Vlyssis illic sepulto eo tempore, quo missus est ad frumenta portanda. ¶ Fatis iniquis.) Bene quid sit futurũ præoccupat. ¶ Aeneadas.) Ecce nec Virgilius Aenũ dicit.) Sacra Dionææ matri.) Veneri a matre Dione sm Homerum. Et bene dispẽsat, vt si aduersa nauigatio sequatur, Dionæam Venerem dicat, vt hoc loco, si prospera, de mari eam dicat esse procreatam, vt, Vnde genus ducis. Hæc autem inquãtum potest, reseruat. ¶ Auspicibus cœptorum operum. Ioui, qui arcis deus est: Apollini, propter auguria: Libero, causa libertatis. Nam dij alij si inuocentur, ad priuatam pertinet causam. Vnde de Didone legimus, Iunoni ante omnes cui vincla iugalia curæ, ꝓpter nuptias. quamuis enim reipublicæ vtilitas simularetur, erat tamen specialis causa Didonis. Similiter & hic Aeneas sacrificat Veneri. Quod autẽ de Libero diximus, hæc causa est: vt signum sit liberæ ciuitatis. Nam apud maiores aut stipẽdiariæ erant, aut fœderatæ, aut liberæ. sed in liberis ciuitatibus simulachrum Marsiæ erat, qui in tutela Liberi patris est. ¶ Mactabam in littore taurum.) Contra rationem Ioui taurum sacrificat: adeo vt hinc putetur subsecutum esse prodigium. Vbiq; enim Ioui iuuencum legimus immolatum, vt, Statuam ante aras aurata fronte iuuencum, Iam cornu petat, & pedibus qui spargat arenam. Item Iuuenalis, Qui vexat nascendi robora cornu. Nam in victimis etiam ætas est consideranda. ¶ Tumulus.) Hoc sermone, & collem & sepulchrum fuisse significat. ¶ Quo summo.) In quo summo. ¶ Cornea virgulta & myrtus.) Bene legit hastis apta virgulta. Nam legimus, Et bona bello cornus. Item, Et pastoralem præfixa cuspide myrtum. Ergo si telis fuerat confixus, merito illic hæc coaluere virgulta. Cornus autem declinatur vt ficus, si arbor sit. Nam cornu animalis, indeclinabile est: licet genitiuum vsurparit Lucanus: vt, Cornus tibi cura sinistri Lentule. Sic Cicero in Arato, huius genus: pro genu. ¶ Accessit.) Non ad cornum, sed ad myrtũ, quæ inter verbenas est. Et bene matri sacrificaturus aras coronat ex myrto. ¶ Syluam.) Bene variat vt nunc syluam, nunc vimina, nunc virgulta, nunc arborem dicat. ¶ Monstrum.) Bene monstrum: nam statim quid esset apparuit. & hoc proprietas est: abusione tamen plerunq; corrumpitur. ¶ Liquuntur sanguine guttæ.) Li in verbo producitur, vt hoc loco. Item, Canis cum montibus humor Liquitur. In nomine vero, breuis est: vt liquor. ¶ Tabo.) Corrupto sanguine. & est nomẽ casus septimi tantum, vt sponte, natu. quod si velis declinare, hæc tabes huius tabis dicis. ¶ Membra quatit.) Causa pendet ex causa. Nam timor sanguinem gelat: qui coactus gignit frigus. ¶ Lẽtum vimen.) Molle & flexuosum. Vnde & vetulos dicimus curuos per senectutem. ¶ Tentare latenteis.) Miraculum est enim ex arbore sanguinem fluere. ¶ Multa mouens animo.) Non dicit quæ, sed ex sequentibus intelligimus. Cogitabã, inquit, ne forte sanguis esset ex nymphis. Hamadryades nãq; cũ arboribus & nascuntur, & pereunt. Vnde plerunq; cæsa arbore sanguis emanat. Nam Ouidi. ait, cum Erisichthon arborem incideret, primo sanguis effluxit: post vlulatus secutus est. Inde Statius. Nec amplexæ dimittũt robora nymphæ. Item, Cogitabam ne forte ex terra Martis iure sanguis efflueret. Nam quod dicit hæc se veneratum esse numina, illas constat præcessisse cogitationes. ¶ Gradiuumq́ patrem.) θούριον ἄρηα, id est exilientem in prælia: quod in bellantibus fit, necesse est. ¶ Geticis.) Thracijs. Getæ autem populi sunt Mysiæ, quæ quia lata est, multas continet gentes. ¶ Rite secundarent.) Recte prosperos facerent. ¶ Visus.) Pro visa posuit. Tunc enim masculino vtimur genere, cum de his loquimur, quibus videmus: vt si dicas, Nubecula obest visibus meis. Si autem neutro vtamur, ea quæ videntur significamus: vt si hoc loco diceret, Rite secundarent visa. quod propter metrum nequaq́ posuit. Similia sunt nuntius, & nuntiũ, auditus & auditum. ¶ Omenq́ leuarent.) Bonum ac leue facerẽt.

DONATVS.

¶ Terra procul. v. c. m. c. Thraces arant &c.) Descriptio terræ ad incerta nauigantibus prima occurrit, quæ sic euidenter Didoni exponitur ignoranti, vt & situs loci, & incolarum persona signetur, deinde

deinde opportunitas, quæ detinere posset errantes. nã & proximitas placebat laborem ablatura fugientibus, & vbertas læta camporum, commoda videbatur his, qui rem omnem substãtiãq; perdiderant. quod vero Thraces incolæ amiserãt Lycurgum regem, videbatur fieri posse, vt aduersarius nullus emergeret, qui posset prohibere veniẽtes. firmabat omnem spem remanendi interpositi dudũ religione fœderis, diuturnitate quoq; temporis roborati. quis enim non fideret, non negaturos beneuolentiam miserisq́ue florentibus adhuc rebus & debita fuit & memoria longiore seruata. ¶ Feror huc.) Non dixit venisse, sed ex euentu delatus sum, ipse enim hoc non consilio neq; humana voluntate effecerat. ¶ Et littore. c. Mœnia. p. l. f. in. i. Aeneadasq́s. m. n. de no. fin.) Mox, inquit, vt littus attigi loci eius, dispositionem, sum nouæ ciuitatis aggressus, meos omnes signans nomine meo, vt Aeneadæ dicerentur. fatis ingressus iniquis. hoc rerum exitus, non initia docuerunt. cæterum si ante præstitisset, transire potuisset, sed res magnas non auderet incipere. exponit iam, qua ratione iniqua fata cognouerit. ¶ Sacra Dionææ ma. d. q. f. Auspicibus. cœ. o. &c.) Conditurus, inquit, nouam sedem sacrorum, obsequijs prouocabam in auxilium deos, & primum quidem matrem meam, deinde alios, quos sciebam auspicio nouorũ fundamentorum esse necessarios, ipsum quoq; Iouem: cui nitentem taurum hoc est candidum mactabam in littore. recte dictum in littore. vbi enim nõdum fuerat ciuitas, nec templum fuisse constabat. ¶ Quo cornea summo Virgulta, & dẽsis ha. hor. myr.) Hæc duo genera lignorum hastilibus bellicis apta sunt, proinde pacis auspicium habere non possunt, ac per hoc sacrificanti in causa ciuitatis nouæ, portendebatur id, quod accidit, crudele illic esse hominum genus, & humano sanguini infestũ, nec debere Troianos habere fiduciam prioris amicitiæ, quoniam mutatio fidei extiterat fractis viribus Troiæ, cum hoc nondum sciretur, tamen quoniam necesse fuerat propter fundamenta noua, viridi fronde aras contegere præparabat Aeneas, vel maxime ramis myrti, quæ assignatur Veneri, ait ergo. ¶ Accessi, viridemq́ ab humo conuellere syluam Conatus, ramis tegerem vt frondentibus aras, Horrendum, &. d. v. m. m.) Horrendum propter sanguinem, mirabile autem, q fluebat ex ligno.) ¶ Nam, quæ. p. s. r. r. a. Velluntur. h. a. l. s. g. Et ter. t. m.) Tantum valent, per quæ futura monstrantur, vt eorum etiam natura mutetur in aliam. denique tolle causam monstri de medio. impossibile est, vt sanguis fluat ex ligno. Fluentes igitur guttæ maculabant terram tabo, hoc est cruore corrupto. ¶ Mihi frigidus horror. Membra quatit gelidusq́ coit formidine sanguis.) Ex visu tali occupauerat frigus mẽbra mea. frigus quoque excluso calore congelascere fecerat mei corporis sanguinem. itaq; factum est, vt mutata natura vtrunq; lignum funderet sanguinem, & humanum corpus ingenitam sanguinis substantiam denegaret. ¶ Rursus & alterius lentũ conuellere vimen Insequor &. c. p. t. l. Alter &. a. s. de. c. s.) Cum, quid illud esse, confusus sentire nõ possem, repetitione facta, volui experiri. temerarium enim fuerat pronuntiare de eo, quod semel videram. alterius de cortice, aut secundi viminis eiusdem ligni aut alterius generis dixit supra enim ait, & myrtum illic fuisse, & cornum. potuit enim alterum ligni genus videri tentasse, quando in altero sanguinem vidit. ¶ Multa mouens animo &c.) Omenq́ leuarẽt. In prima attulsione potuit videri casus. cum autem in secunda eadẽ reperissem, vehementer commotus voluebam animo multa atque diuersa. constabat enim sanguinem illum execrandum aliquod significare. rogabam deos loci, vt secundarent omina, quæ esse constabat aduersa. leuarent, hoc est imminentem malorum ruinã aut auerterent penitus, aut facerent leuiorem, docet hoc Virgilius, prosperari posse per deos humanis obsequijs, quod fuerit malis hominibus demonstratum.

ASCENSIVS.

¶ Terra procul, &c.) Docet, q̃o coactus sit diuersa quærere exilia: quia videlicet nõ ꝑmittebat cõsistere, nec in Thracia, vbi primas sedes, & Aenum oppidum locauit: nec in Creta: nec in Sicilia. Recitat ergo primo, quomodo in Thracia, delatus illic oppidum ædificauerit: & abire coactus sit, propter scelus commissum in Polydorum, filium Priami. De qua re dicit sic Donatus. ¶ Terra procul.) Optime ignoranti Didoni terram exponit: in qua, situs loci

loci,& incolarum persona & opportunitas,cum propter propinquitatem laborem,longioris,itineris leuaret:& propter fertilitatem indigentibus posset opitulari. Quoniam autem Thraces amiserant Lycurgum regem videbatur quod nullus aduersarius venientes,prohibere posset. Firmabat autem spem religio foederis, diuturnitate temporis roborata. ¶ Feror.) Nam non suo consilio venit. ¶ Fatis iniquis.) Hoc exitus rerum non initia docuerunt. ¶ Sacra.) Primo inuocabam auxilium maternum: deinde,aliorũ deorum,qui auspicio nouorum fundamẽtorum,essent necessarij. ¶ Ordo est. Terra Mauortia.i.bellicosa: & patria Mauortis,seu Martis) qui Thracũ lingua, Gradiuus dicitur.) s.Thracia:colitur procul.i.late,aut longiuscule a Troia cãpis vastis.i.valde amplis: Thraces arant(ergo Thraciã significauit)regnata.i.ea quę regno gubernata sunt,quondam.i.olim sup.ab Lycurgo Thracum rege: acri.i.strenuo,& bellicoso:& ita regnata erit accusatiui casus,pluralis numeri,& neutri generis.Aut sic potius: Terra Mauortia regnata quondam acri Lycurgo colitur(quod vulgo dicitur , cultiuatur)hoc est subigitur,& aptatur sationi ab agricolis:procul in vastis campis,sup.quam terram(Moris enim Virgiliani,est reticere relatiuum in descriptione locorũ,sicut,Vrbs antiqua fuit,Tyrij tenuere,coloni,Est in secessu longo locus,&c.Est locus,Hesperiam Graij cognomine dicunt,&c.)Thraces arant(dictio autem,regnata, videtur potius foeminina,& nominatiui casus quia cætera,nominatiui casus sunt.dic ergo)terra inquam regnata acri Lycurgo, appositorie,hospitium antiquum Troiæ.i. Troianorum,qui iure hospitalitatis olim a Thracibus accipiebantur:& eos vicissim accipiebant(vti moris erat apud veteres , apud quos pauciores quã nunc sunt:erant caupones.i.diuersoria mercenaria.) & Penates socij.i.confoederati,& amici:dum fortuna.s.prospera fuit(quo verbo mortalium fidem taxat)ego feror.s.augurijs actus diuum:aut vi ventorum:huc.i.in hanc terram:hoc est in Thraciã:& loco prima moenia.s.Æni oppidi:in littore curuo.i.quod semper curuum est: loco, dicit.i.statuo:ingressus.i.auspicatus,aut incipiens , fatis iniquis.i.malignis,& mihi non fauentibus,vt illic maneant:aut iniquis.i.mihi non concessis , cum alio vocarer,& ego fingo nomen Æneadas.i.voco populos illius ciuitatis Æneadas,de meo nomine.Ego ferebam.i.offerebam:matri.s.Veneri: Dioneæ.i.ex Dione nympha genitæ,& diuis auspicibus.i.authoribus & præsidibus: operum coeptorum.i.inchoatorum:sacra.i.sacrificia illis apta , & mactabam

mactabam supero.i.coelesti,aut supremo regi:coelicolum,pro coelicolarum,hoc est, Ioui in littore:taurum nitentem.i.candidum, cum vitulus illi mactandus sit:verum quia nitentem dici potest significari intactus & vitulus,licet mas sit,nec peccatum esse in sacrificio,nec ideo pulsum Æneam,sed quia vocabatur in Italiam: Itaq; nusquam persistere permittebatur,quod tandem cognouit. Vnde ipse in.j.Per tot discrimina rerum Tendimus in Latium:sedes vbi fata quietas Ostendunt,illic fas,regna resurgere Troiæ. Tumulus.s.sepulchrum in colliculo erat:forte.i.a casu:iuxta.i.prope cũ locum vbi mactabant:erat enim casuale,illic præcise mactasse vbi sepulchrum erat:quo.i.in quo.s.tumulo:hoc est,colliculo: summo.i.in curuo vertice,sup.erant:virgulta cornea.i.corni arboris,& myrtus horrida.i.aspera:densis hastilibus.i.virgultis:vnde facile hastilia fierent.Ego accessi.s.tumulũ:& conatus conuellere ab humo.i.funditus:syluam viridẽ.i.densa illa hastilia virentia:vt tegerem aras,ramis frondẽtibus:ego video monstrũ.i.portentũ, aut prodigium , horrendũ,& mirabile dictu.i.dum dicitur. Nam guttæ atro sanguine.i.atri sanguinis:aut ab atro sanguine,distillantes liquuntur.i.defluunt,huic,sup.arbori,quę arbor vellitur.i.euellitur:prima solo.i.terra in qua sustentabatur:& hoc radicibus ruptis &,sup.guttæ:maculant.i.contaminant terram:tabe.i.sanguine atro,& corrupto:horror frigidus.i.me frigere faciens:quatit.i. cõcutit,& tremere facit mihi mẽbra:& sanguis.s.meus:gelidus.i. quasi cõgelatus:coit.i.concrescit,& cõstringitur formidine.i.præ timore. Ego insequor.i.insequenter conor rursus conuellere:&.i. ẽt:vimen.i.virgultũ:lentũ.i.tenue, & flexibile:alterius.s.arboris: & tentare.i.tentãdo scrutari:causas latẽteis.i.ignotas mihi:penitus.i.oĩno:& alter sanguis sequitur de cortice alterius.s.virgulti, aut viminis:ego mouẽs.i.agitãs:multa.i.multas res:aio venerabar nymphas Agrestes:pcipue Hamadriades.i.nymphas arborũ: quę cũ arboribus nascuntur,& intereunt:(ideo ergo venerabatur eas:ne forte quęuis illarũ arboribus coniuncta esset.& venerabar patrẽ Gradiuũ.i.Martẽ,qui psidet aruis Geticis.i. Getarũ,populorũ bellicosorũ,quia,vt alibi dicetur, Mortẽ cotẽnũt laudato vulnere Getę.Et ideo dicitur Mars illis psidere,& toti Thracię:quocirca ne forte succenseat Ænee , quod se eo contulerit,venerabar(inquit)Gradiuum patrẽ:& nymphas,sup.vt secundarent.i.psperos facerent visus.i.visiones,& leuarent.i.in mitiorem partẽ conuerteret:omen.i.portentum illud,quod non faustum videbatur.

Tertia,sed postquam maiore hastilia nixu
Aggredior,genibusq; aduersæ obluctor arenæ,
(Eloquar?an sileam?)gemitus lachrymabilis imo
Auditur tumulo,& vox reddita fertur ad aures.
[Quid miserũ Ænea laceras?iã parce sepulto, POLY.
Parce pias scelerare manus:non me tibi Troia
Externum tulit:haud cruor hic de stipite manat.
Heu fuge crudeles terras,fuge littus auarum:
Nam Polydorus ego,hic confixum ferrea texit
Telorum seges,& iaculis increuit acutis.
[Tum vero ancipiti mentẽ formidine pressus ÆNE.
Obstupui,steteruntq; comæ,& vox faucibus hæsit.
Hũc Polydorum auri quondam cũ pondere magno
Infelix Priamus, furtim mandarat alendum
Threicio regi:cum iam diffideret armis
Dardaniæ,cingiq; vrbem obsidione videret.
Ille,vt opes fractæ Teucrum,& fortuna recessit,
Res Agamemnonias,victriciaq; arma secutus,
Fas omne abrumpit:Polydorum obtruncat,& auro
Vi potitur.quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames!postquam pauor ossa reliquit,
Delectos populi ad proceres,primumq; parentem
Monstra deum refero:& quæ sit sententia posco.
Omnibus idem animus scelerata excedere terra:
Linquere pollutum hospitiũ,& dare classibus austros.
Ergo instauramus Polydoro funus,& ingens
Aggeritur tumulo tellus:stant manibus aræ
Coeruleis moestæ vittis,atraq; cupresso:

SERVIVS.

¶ Obluctor.) Acrius nitentem ostẽdit. ¶ Eloquar?an sileam?) Parenthesis ad miraculum posita. ¶ Gemitus lachrymabilis.) Potest enim esse etiã irascentis. ¶ Vox reddita.) Pro data. Redditur.n. quicquid ad nos p alterũ transit,quanq; hic etiã hoc possit intelligi.nam ad eũ vox missa per tumulum est. ¶ Laceras.) Per membra disijcis. Nã lacerare est sæpius vulnerare, vt Lacerum crudeliter ora Deiphobum. ¶ Sepulto.) Modo iacenti significat: vt, Sõno vinoq; sepulti. Item,Occupat Æneas aditum custode sepulto. Nam sepultus est quasi sine pulsu. Non enim hunc sepultum possumus dicere,cum sepultura non sit in hoc rite facta:sed fortuita sit,obrutus terra. ¶ Pias.) Bene etiam ille qui læditur , excusat Æneã:quod pietatis grande testimonium est. ¶ Scelerare.) Polluere: & est sermo Plautinus , quo hodie nõ vtimur. ¶ Externum tulit.) Ordo est, Troia me tibi tulit,hoc est educauit,non externum . Nam ciuis Æneæ fuerat & cognatus. ¶ Crudeles terras.) Id est crudeliũ & auarorum. ¶ Polydorus ego.) Siue ego distinguas ; siue Ego hic: subaudias

subaudias Sum necesse ẽ. ¶ Increuit.) Reuixit. Traxit autẽ hoc de historia Romana. Nam Romulus captato augurio hastã de Auentino monte in palatinũ iecit:quæ fixa fronduit, & arborem fecit. Vituperabile enim est poetam aliquid fingere,quod penitus a veritate discedat.Deniq; obijcitur Virgilio de mutatione nauium in nymphas : & quod dicit p aureum ramum ad inferos esse descensum. Tertium, cur Iris Didoni comam secuerit. Sed hoc purgatur Euripidis exemplo , qui de Alceste hoc dixit, cum subiret fatum mariti . ¶ Infelix.) Aut qui iam infelix esse coeperat:aut cui etiam prouisa nocuerunt . ¶ Mandarat.) Aphæresis est, siue dixeris commendarat,siue emendarat. ¶ Treicio regi.) Hausit ex prouincia crudelitatem : ex qua fuerit Diomedes, Lycurgus, Tereus. Threicio aut pro Thracio, vt supra pro Thracia Threissa. Nam solutio est Ionicæ linguæ . Cum enim sit θρᾷξ, Iones dicunt θρῇξ:cuius solutio facit Threicius vel Threissa. ¶ Cingiq; vrbẽ obsidione videret.) Inter ipsa principia obsidiõis: Nã postea iam minime poterat . ¶ Fortuna.) Melior

Et circum Iliades crinem de more solutæ.
Inferimus tepido spumantia cymbia lacte,
Sanguinis & sacri pateras, animamq́; sepulchro
Condimus, & magna supremum voce ciemus.

Melior scilicet. ¶ Res Agamẽnonias.) Idest imperium. ¶ Victricia.) Omnia nomina a verbo venientia, cum in or exeũt, masculina sunt: vt victor, cum in trix, fœminina sunt, vt victrix. Neutra vero non faciunt, nisi tantũ ex numero plurali. Vnde est victricia. ¶ Fas omne.) Et cognationis, & iuris hospitij. ¶ Obtrũcat.) Occidit intellige. Nam obtruncare proprie est capita cædere. ¶ Vi potitur.) Hoc verbum de his est quæ permiscent coniugationes: cum enim sit tertiæ coniugationis, infinitum modum a quarta facit, vt potiri. Vnde plerique decipiuntur, vt potiris dicant. Similiter fio: pro fiere, fieri facit permista coniugatione. ¶ Auri sacra fames.) Idest execrabilis, vt, Sacræ panduntur portæ. Tractus est autem sermo ex more Gallorum. Nam Massilienses quoties pestilentia laborabant, vnus se ex pauperibus offerebat alendus anno integro publicis & purioribus cibis. hic postea ornatus verbenis & vestibus sacris, circunducebatur per totam ciuitatem cum execrationibus, vt in ipsum reciderent mala totius ciuitatis, & sic pręcipitabatur. Hoc autem in Petronio lectum est. Sane sciendum latenter Æneam hoc agere, vt Troianos Didoni ex infelicitatis similitudine commendet. Nam & eius marito, auri causa intulit necem. ¶ Omnibus idẽ) Plus est q̃ si diceret similis. ¶ Scelerata terra.) Pro sceleratoꝝ, vt supra. Captiua vestis. ¶ Classibus austros.) Hypallage est. ¶ Instauramus funus.) Modo sepulchrũ quod virgulta a vellendo diruerat. Nam proprie funus est incensum cadauer. ¶ Stant.) Positæ sunt. Multa autem (vt supra diximus) hic sermo significat. ¶ Manibus.) Manes sunt animæ illo tempore, quo de alijs recedentes corporibus, necdum in alia transierunt. Sunt autem noxiæ, & dicuntur per Antiphrasim. Nam manũ (vt supra diximus) bonum est. Vnde est & mane dictum. Similiter etiã Eumenidas dicimus, parcas, bellum, lucum. Alij manes a manando dictos intelligunt. Nam manibus plena sunt loca inter lunarem & terrenum circulum, vnde & defluunt. Quidam manes, deos infernos tradunt. ¶ Atraq́; cupresso.) Nigra, funesta. Nam inferis consecrata est, quia cæsa nunquam reuiuiscit. Moris autem Romani fuerat ramum cupressi ante domum funestam poni, ne quisquã pontifex per ignorantiam pollueretur ingressus. Hinc Horatius, Nec præter inuisam cupressum vlla breuem dominum sequetur. Atra autem, q; atratos lares significet. ¶ Crinem de more.) Aut de more gentis, vt etiam in Ægypto est. Aut certe more pręliantiũ. ¶ Tepido lacte.) Statim mulcto. ¶ Cymbia. Pocula in modum cymbę facta. ¶ Sanguinis sacri.) De victimis sumpti. ¶ Animamq́; sepulchro Condimus.) Bene animam lacte & sanguine ad tumulum dicit elicitam. Lacte namq; corpus nutritur post animæ coniunctionem, & anima sine sanguine nunq̃ est, quo effuso recedit. Legimus præterea in sexto, insepultorum animas vagas esse: & hunc constat, non legitime sepultum fuisse. Rite ergo reddita legitima sepultura, redit anima ad quietem sepulchri, quam Stoici hercíscundi, id est medium sequentes, tãdiu durare dicunt q̃diu durat & corpus. Vnde Ægyptij periti sapientia, condita diutius reseruant cadauera, scilicet vt anima multo tempore perduret, & corpori sit obnoxia nec cito ad alia transeat. Romani contra faciebant, comburentes cadauera, vt statim anima in generalitatem, id est in suam naturam rediret. Dicit ergo nunc sacrificijs quibusdam elicitã animam, & sepulchro conditam, obnoxiamq́; factam corpori: quod ante horrebat, quasi per vim extorta. Ideo autem Stoicos mediũ sequi diximus: quia Plato perpetuam dicit animam, & ad diuersa corpora transitum facere statim pro meritis vitæ prioris, Pythagoras vero non μετεμψύχωσιν, sed παλιγγενεσίαν esse dicit, hoc est redire, sed post tempus. ¶ Supremum.) Non est nomẽ, sed aduerbium: vt, Toruum clama. ¶ Ciemus.) Hoc loco dicimus more solenni, Vale: nos te ordine quo natura permiserit, vncti sequemur.

DONATVS.

¶ Tertia sed postquam ma.h.n. Aggredior, &c.) Cognitioné causæ melius desiderans noscere, licet iam primo & repetito facto fuisset comperta, tertio tamen volui manifestius comprehendere. tenui fortiore nixu hastilia tertia, obluctãs cũ terra genibus meis, quæ illorum radices non sinebat abrumpi. ¶ Gemitus la.a.a.t. & vox.r.s. ad au.) Moraliter positum, vt primo dolentis gemitum, dehinc voces audisset. ¶ Quid miserum Ænea laceras? iam parce sep. &c.) Locus iste plenas partes tenet loci communis, quãuis non sit inuentio ex persona defuncti. Æneas tamen si in hac causa argueretur, diceret, feci, & absoluta qualitate sese defenderet, quia quicquid illud fuit, nescius fecerat. Admirabili tamen virtute poeta ipsum induxit defensorem facti, qui ob iniuriã suam accusator esse debuerat. ideoq; acerbitatem ipsam latius extendit, ex vno crimine multa exoriri posse euidenter ostendens, quæ tamen ipsa instruẽtis animo, non arguentis ingerit, fuit quidem primum crimen & solum, sepulchri violati. ex hoc habet rationem loci, temporis, & personarum. alia quoq; congessit, quid miserum, inquit, Ænea laceras? cum fortuna ait hominis miseranda esse debeat, & subleuanda potius q̃ lædẽda, cur Ænea tuo illicito labore vexatur? qui semper coluisti pietatem. quod autem nomine suo eundem vocaret, ex eo intelligere potuit, quod notus cum noto loquebatur. ecce duo ante principale crimen, & miser, & notus accedit ad sepulchri violati inuidiam. Iam parce sepulto, hoc ẽ vel modũ serua. Tertio enim iã faciebat. Parce pias scelerare manus, aliud dat notitiæ signum propter augmentum criminum prohibendum. Aliud est enim peccare in ignotũ, aliud in eum, qui sit notus. cum igitur dicit, parce pias scelerare manus, ostendit, quia & ipsum, & mores eius, & viuendi studium nouerat. sed quæritur cur dixerit, parce pias scelerare manus, cum iam quod prohibuerat fieri, factum esse constaret. Post admonitionẽ & cognitionem ait, parce scelerare, prius enim facta, quæ Ænea ipso nesciente processerant, potuerunt habere veniam. hæc enim fecerat, qui nescierat causam. Hæret autem inexpiabilis nota si fuerit voluntate peccatum. ergo recte dixit, parce scelerare, antequam facto & mente peccaret. Parce pias scelerare manus. quod prohibeo, inquit, fieri, & mihi proderit & tibi. hoc genus persuasionis magnum est, vt quod vnusquisq; petitur, sciat etiam sibi profuturum, & mihi ait parces, & tibi erit commodum, ne manus tuas pias & religiosas funestes, & inexpiabili labe commacules, præsenti vel maxime tempore, quo sacra numinibus reddis. ¶ Non me tibi Troia ex.tu.) Peccas, inq̃t, in hoiem, peccas in miserũ, peccas in defunctũ, peccas in ciuem, peccas in tuum. Creusæ.n. fuerat frater Polydorus, perindeq; Ænęę affinis. pulchre tñ dixit. Non me tibi Troia externum tulit, hoc est non ita me tibi ciuem genuit Troia, vt tantũmodo ciuis tuus essem, verũetiam vt iungerer generi tuo, haud cruor hic de stipite manat, an putas fieri potuisse, vt ex ligno sanguis exisset? ecce tractat & partes loci. iam.n. vt dictum est, ꝑsonarum tractauit partes, & tpis. ¶ Heu fuge, inquit. c.t.f.l.a.) Hoium culpa & morum, ascribitur terris, in quibus nati sunt, quasi demum non hoium genus, sed eorum parens terra peccasse, hoc satiat, & hoc vult intelligi, ne vnum quidem illic esse, qui viuat hoium more, ac per hoc vitium eiusmodi non hoium esse, sed loci. in hoibus quippe est proculdubio diuersitas, neq;.n. aut omnes boni, aut omnes mali reperiuntur, sed hic, quia suadebat fugam, etiam terram ipsam dixit immanẽ, ne speraret Æneas posse illic aliquem reperiri, qui humanum animũ gereret, & hac spe tractus in hisdem locis remaneret, in quibus occidi potuisset, sed non ad solã conseruationem salutis huiusmodi potest admonitio pertinere. nõ enim debuit pius & religiosus inter sceleratos & impios cõmorari, etiam si nihil auderent aduersus ipsum. itẽ, quod ait, fuge crudeles terras, fuge littus auarum, duplicatio vnius verbi magnam habet cogendi necessitatem. nam bis ait, fuge, vt sine dilatione fugeret. Interea docemur instruente Virgilio, crudelitatẽ sine auaritia, & auaritiam sine crudelitate esse non posse. nã expleri auaritia non potest, nisi spes interuenerit lucri. itaq; sic inter se cõnexæ sunt, vt altera sine excessu alterius cõpleri non possit. Hic locus in primo lib. ex Pygmalionis ꝑsona tractatus est. idẽ.n. dictus est impius, & q; auri cupiditate cæcus maritũ sororis insontẽ necasset. ¶ Nam Polydorus ego. Nomen suũ tantũ dixit, tacuit de patria quia iam supra dixerat, non me tibi Troia externũ tulit, tacuit de parẽtibus, tacuit de ꝑsona eius, cũ fuerat commendatus a patre. tacuit de causa ꝓpter quã constabat occisum. omnia.n. præter sepulchrũ eius Æneas nouerat, solũ ergo suffecerat nomen dixisse, ꝓpter illam partẽ, qua dixit. nõ me tibi Troia externũ tulit. ¶ Hic.c.f.t. Telorum s.&.i.i.a.) Et facinus in se admissum refert illud firmare contendit, quod dixit fuge crudeles terras, vt non tñ telorum multitudinem, verumetiam naturã sęuorũ hoium simul ostenderet, tela enim ꝓculdubio manibus hoium portabantur cũ peteretur corpus insontis. tanta, inquit, sęuitia cunctorum fuit, vt cũ vnum telum pueri necem ꝑficere potuisset, vnũ in corpus oẽs oia tela pressissent & confixissent. Et iaculis increuit acutis, vt ad illius funus acuto ferro multitudo sęua cõfluxisse videret. quod aũt dixit, increuit, crebro percussit accipiendũ est, vt nõ remansisset locus imunis a vulnere. ¶ Tum vero.a.m.f.p.&c.) Propterea dixit,

xit, tum vero, quia supra dixit, Mihi frigidus horror Mēbra quatit gelidusq; coit formidine sanguis. horror. n. qui ex visu sanguinis stillantis ex ligno fuerat exortus voce dehinc Polydori gemētis casus suos vehementissime cumulatus est, vsqueadeo, vt mens omnis in hebetudinem versa sit. & in silentium transiret vox, comarum vero mollities obdurata constiterit, retulit Polydori verba, dehinc sua subnectit, vt ostendat quomodo factum sit, vt Troianus puer in alienis terris fuisset occisus. ⸿ Húc. p. a. q. c. p. m. &c.) Hunc, inquit, nutriendum infelix amico & regi dederat Priamus, cogente illa necessitate, ꝙ videret obsidione perfecta, nullā spem remansisse; vim. s. temporis passus, vt posteritas eius quæ fuit in pluribus liberis, in vno saltem superstite remaneret. ac ne deesset victuro substantia, maximum quoq; auri tradidit pondus ex sua natura mores alienos expendens, perindeq; nihil existimans secus interuenire potuisse, quod amicitias veteres rūperet, regis quoq; animum, qui omni opulentia superflueret, transducere non posse in eam partem vt auaritia præceps cōmendatum sibi innocentem amici filium filiumq; collegæ confoderet. inde igitur magis Priamus infelix, ꝙ in aduersis dum filium incolumē cuperet, nihil cōtrarium prævidens, dedit materiem pretij & ponderis magni, nō qua viueret puer, sed qua posset occidi. egit causam Priami, ne imprudens, ne incautus, ne in causa filij minus diligens fuisse videretur. dederat. n. vicino (vt dictum est) noto amico, veteri, dederat non onerosum, dederat cum substantia, dederat diuiti, dederat regi, dederat pressus, dederat desperatis oībus. ⸿ Ille vt opes fractæ. t. &. f. r. Res ag. vi. q. a. s. Fas omne ab. Po. o. &. a. Vi po.) Ille, inquit. i. qui sperarētur humanus, qui amico seruaturus fidē putaretur, ille diues, ille rex, ille dilectus ex plurimis, & hæsitātis Priami deliberatione cæteris prælatus, qui alendum susceperat innocentem amici veteris filium. intelligit patris fortunam & Troianorum, votisq; hostium auaritia præcipitante consentiens omnia foederum religiosa corrupit. iugulauit puerum, & scelerata consecutus est lucra. interea cum de modo auri loqueretur, dedisse, inquit, magna, quod quia specialitatem nō habet, nos arbitraremur tantum, quantum rex, quantum pater filio qui eum vlterius visurus non esset dare potuit. cūq; illos consumptos se cum omnibus postea fuerat collaturus, postremo tantum, quantum amicum in perfidiam, quantum in auaritiam regem, quantum miserrimi status & veteris amicitiæ debito, regem in necem pueri potuit prouocare. hic quoq; locum, tempus, personamq; tractauit, quæ funesta ac nefanda facturo opportuna sunt visa. nam lacus quamuis proximus, tū interpositione pelagi separatus erat a finibus Troiæ. personæ vero tractatus fuit, ꝙ facile puerum & solum necare potuisset: defensorem autem emersurum credebat nullum, qui vltionem moliretur occisi. idonea vero temporis dabatur occasio iliensis imperij felicitate deiecta. fecit ille, quod infelix de hoste Priamus metuit, ecce Virgilius docet in aduersis nec amicis habendā fidem, vbi possunt scelere lucra captari. difficile est enim seruari fidem, cum fatorum aduersa fuerit facta conuersio. perinde enim inter amicos fides est, vt fortunæ & fatorum cursus sese præbuerint. hinc poeta compulsus ex persona eius, quem loquētem induxerat, sic cupiditatis auri vituperatione clausit, vt generali exclamatione diceret. ⸿ Quid non mortalia pe. co. Auri sa. fa.) Cum dicit, quid non? non tantum de præsenti causa sensit, sed de omni genere personarum & necessitudinum & de criminibus omnibus, sicuti enim lectum constat, & exempla veterum docuerunt, fecit auri cupiditas patriæ proditores, auriq; pondere fidem sæpe militū fractam, fractam coniugum, fractam nautarū, fractam proximorum, fractam foederum, fractam amicorum. dedimus intelligendi viam, cętera lector inueniet, quæ tanta sunt vno versu conclusa, vt hæc libris explicari non possent. ⸿ Postquam p. o. r.) Supra enim dixit, Tum vero ancipiti mentem formidine pressus Obstupui, steteruntq; comæ, & vox faucibus hæsit. Postquam pauore discedēte integratus est, inquit, animi mei vigor. ⸿ Delectos populi ad. p. p. q. p. Monstra. q. r. & quæ sit. sen. po.) Quid vidisset, vel quid audisset, primū ad patrem, qui iudicare de monstris & augurijs nosset, deinde ad potiores cæteros pertulit. debuit enim quid facto opus esset omnium definiri sententia. ⸿ Omnibus idem an.) Oēs, inquit, vnum tenuere consilium. ⸿ Scelerata ex. ter. Linquere pol. ho. &. d. c. a.) In tractatibus publicis, cum dubia in medio veniūt, id maxime fieri conuenit, quod plurimis cordi sederit, hic autem, quoniam eundēs malum videbatur, & tam execrabile extiterat factum, omnes probant esse fugiendum, ne in terris crudelibus pij & religiosi cum iugi salutis suæ periculo morarentur. nanquam enim dissimilitudo morum amicitiæ vinculis potest coniūgi. pręter hanc causam, accedebat alia, ꝙ in colarum scelere pollutū fuisset hospitium, hoc est soluta per scelus amicitia, quæ religionis foedere fuerat iniuncta. vnde ad id tendebat res, vt illic consistere vtile non videretur, & irreligiosum esset illic remorari, vbi innocētis Troiani pueri sanguis fuisset effusus Dare classibus austros. Locutio non tantum non vitiosa, verumetiam splendida. simplex enim fuerat dicere dare naues ventis, sed vt nouitatem induceret eloquentiæ, ait dare classibus austros, vt ad fugam paratas naues efficerent. dare enim ventum naui, est flatibus obijcere, vt agi possit auris exceptis, & velocius currere. ⸿ Ergo instauramus Polydoro funus &c.) Læsi manes placari debuerant interueniente sacrorum solennium ritu. accedebat enim ad expiationem violati sepulchri etiā personę meritum, quia ciuis fuerat, & affinis Æneę, filius regis, quodq; monuerat, vt sceleratas terras, & auarū littus Troiani relinquerent, & apertis periculis liberarentur. ergo talia sunt exhibita, quæ possent curare, quod male fuerat gesti, & quæ talem sacrorum speciem demōstraret, quæ etiam statim mortuis exhiberi consueuit. hac occasione poeta docuit, quemadmodum talibus causis possit occurri.

ASCENSIVS.

⸿ Tertia, &c.) Docet quomodo agnouit Polydorum illic sepultum, postquam a Polymnestore, rege Thraciæ, perfido, occisus fuerat: vtq; illic exequias peregerit, & terram reliquerit: vnde Donatus dicit sic. ⸿ Gemitus.) Moraliter, primo gemitus, deinde voces, auditæ sunt. ⸿ Quid miserum?) Artificiosa res. Si enim Æneas loqueretur, diceret, feci: & absoluta qualitate sese defenderet, quia nescius fecerat: sed poterat eum inducit defensorem, qui accusator esse debuit. Ideoq; acerbitatem latius extendit: & ex vno crimine, multa posse exoriri, euidenter ostendit: sed instruit, & non arguit. Primum crimen, est sepulchrum violatum: & hoc ratione loci temporis, & personarum. Addit, miseriam, quæ subleuatione, & non oppressione digna est.) Ænea. Ex nomine proprio apparet, notum, non noto, loqui. ⸿ Pias.) Manus: cur parce, si iam patrata res fuerat? quia & ignorans fecerat, merebatur veniam. Non autē meretur, quod deinde esset facturus. sic, Si mihi parces, te crimine solues. ⸿ Non me tibi Troia.) Peccares enim in hominem, in miserum, in defunctum, in ciuem, in tuum. Ergo, Nō tulit me tibi Troia Externum. i. non solum ciuem, sed affinem. Frater enim Creusæ erat. ⸿ De stipite manat.) Personarum, & temporis, posuerat partes: nunc ponit loci. ⸿ Crudeles terras.) Demonstrat hoc, esse Vitium terræ parentis: vt per hoc, omnes eodem vitio laborare significaret. Ergo & ab alijs, poterat eandem iniuriam, expectare. atq; etiam non decebat, etiam si tutus permāsisset, pium inter impios versari. ⸿ Fuge, fuge.) Ex duplicatione verbi necessitatē ostendit fugiendi. ⸿ Tum Vero.) Quia supra dixerat, Mihi frigidus horror Membra quatit. Nam ad illum horrorem, qui fuit ex sanguine, accedens vox lamentabilis Polydori, mentem in hebetudinem conuertit: & vox in silentium transiit. Hunc, ea ratione misit Priamus vt cum se in summis periculis cerneret, saltem posteritas sua in hoc filio remaneret: & auri vim magnam dedit: vt esset quo viueret: & ex sę naturam Polymnestoris coniectans tutum filiū apud veterem amicum credidit: infelix ergo qui dum filium in tuto collocare putat, eum perdidit. Ergo Priamus nec incautus, nec imprudens, nec in filij causa indiligens fuisse demonstratur. Dederat enim vicino, affini, amico veteri, dederat cum diuitijs, dederat regi. ⸿ Ille.) s. qui sperāretur humanus, cuius fideicommissus fuerat, qui diues, qui ex plurimis delectus, qui susceperat innocentem amici filium. notatur hic persona. s. auara. Item locus, nā mare interpositum erat inter se & Troiam: item tempus. s. in quo perierat imperium, vt non timeret vltionē. Ostendit pręterea poeta in rebus aduersis, ne amicis quidem fidendum. Damnat auaritiā tanquam quę ad omnia scelera impellat. ⸿ Primumq; parētem.) Qui iudicare de monstris posset, & ad proceres: q. ꝙ facto opus esset, debuit omniū definiri sentētia. Idem solet decerni, quod maiori parti placet: sed hic tam manifestū scelus fuit, vt oēs fugiēdū censerent inde: vbi per scelus fuerat soluta amicitia, quæ foedere deuincta erat. Non ergo vtile illic morari. Nec religiosum cū sanguine pueri pollutus esset locus. ⸿ Condimus.) Erant placādi manes læsi: pręsertim illius qui ciuis, & affinis, & regis filius erat: & qui recte monuerat Troianos, ut sceleratam terram relinquerent. Docet autem poeta, quę possint curare: ꝙ male sint gesta esse curanda. ⸿ Ordo est. Sed postq̄ ego aggredior: maiore nixu. i. conatu auellendi, tertia hastilia. i. tertium virgultum: nisi forte plura simul auellerit, atq; ita proprie dixerit, tertia hastilia: & ego obluctor. i. incumbo genibus: arenę. i. terræ, quæ in littore arenoso esse solet: aduersę. i. mihi desuper incumbēti opposite. (Eloquare an sileam?) hoc per parenthesim dicit, addubitans an dicere debeat

fet

tem

rem quę fide admirabilior sit, credulitatem\'q; vix mereatur.) Gemitus lachrymabilis.i.quasi ab lachrymáte editus, auditur, sup.a me de tumulo imo.i.profundo: & vox reddita.i.data facto iam transitu: fertur ad aures.s.meas: vox autem fuit hęc. O Ænea quid lacer as miserum: idest miseratione: & non tali laceratione dignű, parce iam sepulto.i.iacenti & prostrato: parce.i.caue scelerare manus tuas: pias.i.insontes: & ignoranter in mé peccites. Troia tulit me tibi, non externum: aut per liptoté, Troia nó tulit.i.produxit me externum tibi: sed, sup.affiné: aut cruor hic, supp.non manat.i. distillat de stipite: sicut videris opinari venerádo Hamadryadas (sunt qui legant haud: sed, vt dixi, posita semel negatione ante particulam, vel, & aut, intelligitur repeti: vt non sum qui tua furari velim, aut destruere.) heu dolentis est: fuge terras crudeles.i.in qbus impium facinus cómissum est: fuge litus auarű, id est in quo auarus rex imperium tenet. Nam (sup.si nescis.) ego sup.sum Polydorus, filius ille Priami quem nosti depositum esse, & creditum Polymnestori: quocirca non plura dixit Æneæ rem cognoscenti, sed Æneas reliqua dicturus est, Tyriis ignorantibus ferrea seges telorum.s.qbus confossus eram: texit.i.sepeliuit, & occultauit me hic, & increuit.i.reuiruit: acutis iaculis.i.in hastilia ista acuta, quæ astellis: ego pressus mentem.i.habens mentem oppressam: tű vero.i. præcipue tunc: aut quasi tunc ad verum: formidine ancipiti.i.me ancipitem & dubium quid facerem reddéte: obstupui, & comę.i. capilli: steterunt.i.obriguerunt. (iterum mediam corripit: sicut in lib.ii.dictum est.) & vox hęsit.i.inhęsit faucibus, ita vt eloqui nescirem: quia vero non omnia, vt diai, nota erant Didoni: & cęteris audientibus explicat ea, dicens: Priamus infelix.s.propter casum qui post euenit: mádarat quondam cum magno pondere auri húc Polydorum alendum: furtim.i.secrete: regi Threicio.i.Thracio.s. Polymnestori: tunc, sup.cum ipse diffideret.i.male confideret, armis.i.potentiis: Dardanię.i. Troiæ.i.quando inceperat desperare de salute Troianorum: ac etiam Troiæ: & cum videret vrbé cingi obsidione, quod signum erat: quia iam inferiores essent, atq; impares Troiani, quippe q non poterant hosté propellere, ideo auté alendum dederat, vt aliquis superesset suę generationis, qui Troianis olim recollectis pręsit. Ille.s.rex Thracius Polymnestor: vt.i. postq;: res Teucrum.i.Teucrorum: fractę, sup.erant: & fortuna recessit, sup.ab eis: secutus.i.insequens: res Agamemnonias.i.partes Agaménonis imperatoris exercitus Græcorű: & arma victricia.i. victorum Græcorum, quos victores fere coniecturis colligebat,

abrumpit

abrumpit omne fas.i.deorű: & hominum, ius hospitalitatis violando: & obtruncat Polydorum.i.caput eius amputat, & potitur vi.i.violentia: auro.s.deposito cum Polydoro: sacra.i.execrabilis fames.i.cupido, & auiditas auri: quid.i.ad quid non cogis: q.d. ad nihil non cogis: sed ad omne nefas cogis mortalia pectora, quæ recte in gratiam Didonis dicit Æneas, qui audierat a matre: licet id Dido eum scire nesciebat: Pygmalionis auaritiam, & scelus in Sicheum eius coniugem. Postq; pauor.i.ille stupor reliquit ossa: ego refero.i.in consultationem porto, monstra.i.portenta deum (qui curarűt, vt ad Polydori tumulum, hastilia auellerem: & eius vocem haurirem.) ad delectos proceres.i.primores, & principes populi: & primű.i.præcipue: ad parentem.s. Anchisen, refero (inquit) &, pro.i.posco, quæ sententia sit.i.quid sentiant faciendum. Idem.i. vniformis animus erat omnibus, excedere.i.vt excederemus, terra scelerata.i.scelere tanto polluta, & hospitium pollutum linqui sup.debere: aut linquere hospitium pollutum.i.violatum, & fœdatum tali scelere, & dare austros classibus: hypallage.i.classes Austris.i.ventis. Ergo, quia abire decreuimus, instauramus.i. instar prioris facimus: Polydoro funus.i.sepulchrum, aut totum officium funebre quod prætermissum erat, facimus, & ingens Tellus.i.magna moles terræ, aggeritur.i.accumulatur, & apportatur ab omnibus.s.vnde per impersonale loqtur, tumulo.i.ad tumulum extruendű: aræ stant.i.erectæ, aut positæ sunt, mœstæ.i.lugubres: quia manibus.i.animis quę a corpore manarunt: sed nondű in sedes debitas receptę sunt, sm Æthnicos: aut quę a lunari globo in corpora manant (sed vtrűq; reprobatum a fide, quę infundendo creatas, & creádo infusas pręd icans, statim vt exutæ sunt corporib[9] in loca merita recipi affirmat, quę tñ varia legunt.) aut manibus.i.dijs inferis, vittis.i.sertis appositis, ceruleis, aut marinis, & in littore lectis, aut subnigris, & cupresso atra.i.funesta, & Iliades, id est mulieres Troianę, sup.stant, circű.i.in circuitu, solutę criné.i. habentes criné passum & solutum, de more.s.patriæ, aut exequiarum. Nos inferimus.s.in tumulum. cymbia.i.pocula in more nauium, hoc est, cymbarű facta, spumátia.i.abűde repleta, lacte tepido recéns mulso, & pateras sanguinis, sacri.i.ex sacrificio collecti, & condimus.i.cősepelimus: animam.s.Polydori, quę lacte & sanguine, quibus maxime viuitur: corpori coniűcti ab æthnicis credebatur, & ciemus.i.clamamus magna voce, supremű.i.vltimo loco, aut supremű.i.vltimű vale, vnde peracto omni officio exequiali, dicitur conclamatű esse, quid aűt clamabatur, iá docuit Seruius.

SERVIVS.

¶ Fides pelago.) Quia alibi ait, Toties deceptus fraude sereni. ¶ Lenis crepitans auster.) Duo epitheta posuit vitiose, vt diximus supra. Fecit auté hoc improprie prope indecé versibus. ¶ Auster) autem, quiuis ventus. ¶ Terræq; vrbesq; recedunt.) Physicam rem dicit: ita enim nauigátibus videtur, qsi ab his terra discedat. ¶ Sacra mari colitur medio.) Ordo est, In mari medio Ægæo colitur tellus sacra Neptuno, & Nereidum matri, id est Doridi gratissima. Fabula talis é, Post vitiatam Latonam Iuppiter cum etiam eius sororem Asterié vitiare vellet, illa optauit a dijs vt in auem conuerteretur: versaq; in coturnicem est. Et cum vellet mare transfretare, quod est coturnicű: afflata a Ioue, & in lapidé conuersa, diu sub fluctibus latuit. Postea supplicante Ioui Latona leuata, superferri aquis cepit, hęc primo Neptuno & Doridi fuit consecrata. Postea cum Iuno grauidam Pythone immisso Latonam persequeretur, terris oibus expulsa, tandem aliquando applicando se littoribus, a sorore suscepta est: & illic Dianam primo, post Apollinem peperit. Qui statim occiso Pythone vltus est matris iniuriam. Sane nata Diana parturienti Apollinem matri dicitur præbuisse obstetricis officium. Vnde cum Diana sit virgo, tamen

Inde vbi prima fides pelago, placataq; venti
Dant maria, & lenis crepitans vocat Auster in Altű,
Deducunt socii naues, & littora complent.
Prouehimur portu, terræq;, vrbesq; recedunt.
Sacra mari colitur medio, gratissima Tellus,
Nereidum matri, & Neptunio Ægeo,
Quam pius Arcitenens oras, & littora circum
Errantem, Mycone celsa, Gyaroq; reuinxit,
Immotamq; coli dedit, & contemnere ventos.
Huc feror, hæc fessos tuto placidissima portu
Accipit: egressi veneramur Apollinis vrbem.
Rex Anius, rex idem hominum, Phœbiq; sacerdos,
Vittis, & sacra redimitus tempora lauro
Occurrit: veterem Anchisen agnoscit amicum.
Iungimus hospitio dextras, & tecta subimus.
Templa dei saxo venerabar structa vetusto.
Da ppriű Tymbræe domű, da mœnia fessis, ÆNE.
Et genus, & mansuram vrbem, serua altera Troiæ
Pergama, reliquias Danaum, atq; immitis Achilli.
Quem sequimur? quoue ire iubes? vbi ponere sedes?
Da pater augurium, atq; animis illabere nostris.

go, tamé a parturiétibus inuocatur: hæc nanq; est Diana, Iuno, Proserpina. Nata igit duo numina terram sibi natalem errare non passa sunt: sed eam duabus insulis religauerunt. Veritas vero longe alia est: Nam hęc insula cum terrę motu laboraret (qui fit sub terris latentibus ventis, vt Lucanus, Quærentem erumpere ventum Credidit) petito oraculo Apollinis, terræ motu caruit. Nam præcepit ne illic mortuus sepeliretur, vt in Vulcano: & iussit quædam sacrificia fieri: postea e Mycone Gyaroq; vicinis insulis populi venerunt, qui eam tenerent, quod etiam Virgilius latenter ostendit. Quod autem diximus Dianam primo natam, rationis é. Nam constat primam, noctem fuisse: cuius instrumentum est Luna.i. Diana. post diem, qué Sol efficit, qui est Apollo. Vt autem Delos primo Ortygia diceretur, factű est a Coturnice, quæ Græce ὄρτυξ vocatur. Delos autem, quia diu latuit, & post apparuit. Nam δῆλον Græci, manifestű dicunt. Vel quod verius est, quia cű vbiq; Apollinis responsa obscura sint, manifesta illic dantur oracula. Delos. & ciuitas dicitur, & insula. Vnde interdum recipit pręposítionem. ¶ Pius Arcitenens.) Qui vltus est matrem. ¶ Coli dedit.) A vicinis scilicet populis. ¶ Ventos contemnere.) Propter terrę motum.

¶ Apollinis

¶ Apollinis vrbem.) Delon: & est definitio. ¶ Rex sacerdos.) Maiorum enim haec erat consuetudo, vt rex esset etiam sacerdos, vel pontifex. Vnde hodie quoque Imperatores, pontifices dicimus. ¶ Vittis & lauro.) Vittae, sacerdotis sunt: laurus vero etiam imperatoris victoris. ¶ Anchisen amicum.) κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus. Nam quomodo fuerint amici, palam non dicit. ¶ Hospitio.) Septimus casus est, id est iure hospitalitatis. Nam ad hospitium nõ potest intelligi: quia iam amicus fuit. ¶ Da propriam.) Perpetuam: vt, Propriamq; dicabo. Et bene post experimẽtum malae conditae ciuitatis perpetuas postulat sedes. ¶ Tymbraee.) ¶ Tymbraeus Apollo dictus a loco Troiae vicino pleno Tymbra: in quo eius & nemus est, & templum: vbi a Paride Achilles occisus est. Vnde & fingitur manu Apollinis vulneratus. Ergo Tymbraeus, vt Delius. nam numina a locis frequenter nomen accipiunt. Sane quia Graece τύμβρη facit: in deriuatione η in diphthongum mutat. vt αἴτνη Aetnaeus, δίρκη, Dircaeus. ¶ Domum.) Familiam: vt, Domus tenet a quo Sergia nomen. ¶ Mansuram vrbem.) Duo ponit, & vrbem & perpetuitatem. Mansuram autẽ ideo, vel propter Troiam: vel propter eam, quam in Thracia condidit. ¶ Serua altera.) Non quia prima seruauerit: sed quia seruare voluit, vt Homerus dicit. ¶ Quem sequimur?) Quia Cadmus oraculo Apollinis bouem secutus, in Hyanthe Boeotiam condidit. ¶ Da pater.) Religionis, vt supra diximus, nomen est. Nam & hominibus datur: vt, Inde toro pater Aeneas. & montibus, vt, Pater Appeninus. & fluuiis, vt Tybri pater. & numinibus etiam: vt, Quidue pater Neptune paras? Item, Ipse pater Danais animos viresq; secũdas Sufficit. Item, Odit & ipse pater Pluton. ¶ Augurium.) Modo oraculum: sed vsurpatiue. ¶ Animis inlabere.) Quia Apollinis responsa semper obscura sunt, vera tamen. Vnde cum intelligentia oraculum postulat.

DONATVS.

¶ Inde vbi prima fides p.pl.q;.u. Dant m.& l.c.u.a.in altum.) Vnam rem copiose dixit, & ambitioso genere, quae nauigaturis ex sententia occurrerat. nam tempus fiduciam dabat, quo & mare placidum fuerat, & flatus ita temperati, vt lenitate sui etiam inuitos hortari potuissent ad nauigandum. denique. ¶ Deducunt socij naues.) Quas mansuri subduxerant. ¶ Et littora complent.) Et hominibus. s. & nauibus opplebant littora, quoniam omnibus abeundi stabat vna sententia. ¶ Prouehimur portu, t.q;, u.q; re.) Quam cito dixit nauigatum & in altum producta nauigia, in tantum vt nec terra iam, nec vrbes viderentur: ¶ Sacra mari colitur medio gratissima tellus Nereidum matri, & neptunio aegeo.) Quam prius arcitenens oras & littora circum Errantem Micone celsa, gyaroq; reuinxit, Immotamq; coli dedit, & contemnere ventos Huc s. haec fessos t.pl.p. Accipit.) Dicendo, fessos accipit, & longam & laboriosam nauigationem ostendit, casu autem factũ, vt ad illam insulam deferrentur. non enim nouerant eam. interea descripsit insulae situm, & quo conditore constiterit, & quod numen in ea coleretur, quóue deo auxiliante ex erratica & mobili, stabilis & immobilis facta sit. ¶ Egressi veneramur Apollinis vrbem.) Vt primum, inquit, nauibus sumus egressi, venerati vrbem sumus in honorem eius, qui eam firmauit & condidit, & qui in ea praecipue colebatur. ¶ Rex Anius, r.i.ho.ph.q; sa. Vittis & sa.re.te. lauro Occurrit, veterem Anchisen ag.am.) Quod ait occurrit, magna laus eius est, qui cum esset rex, & sacerdotij dignitate praeditus non expectauit, vt ad se peregrini potius venirent, sed ipse occurrit, humanitate vel maxime ductus, quam testabatur occurrendo, quod autem dixit, veterem Anchisen agnoscit amicum, non antiquum, quasi veteris amicitiae tantummodo debemus accipere, sed talem quoque, qualis fuerat, cum staret felicitas Troianorum. multi enim vt Polymnestor fecit, qui cũ teucrorum fortuna mutatus est, tandiu amicitias tenent, quandiu stat vniuscuiusq; substantia. Ecce ille Anius, non fortunam praesentem considerauit Anchisae, sed veterem tenuit, tantumq; habuit amicum, quantus fuit, non quantus veniebat. Laurus & vittae insignia fuerunt sacerdotis, non signa laetitiae, quoniam non conueniebant tempori, quo victi suscipiebantur & tristes. denique sacra lauro, inquit, vt ostenderet eam religionis causa portari loco, magna exempla in hoc Polymnestore & Anio Virgilius posuit, malae bonaeq; amicitiae, quibus homines vel a pessimis actibus reuocat, vel hortatur ad bonos. ¶ Iungimus hospitio de. & t.s. ¶ Merito, inquit, patris mei rex cum omnibus amicitiam iunxit & vniuersos induxit in domum. de exhibitis alimonijs tacuit. qui enim occurrit venientibus, qui duxit in domum, officia quoque plene humanitatis implesse monstrabatur. ¶ Templa dei saxo ve.st.ue.) Opus templi vetustatis ratione laudauit. quicquid enim vetus dicitur, nec tamen antiquitate vexatum est atq; illaesum permanet, proculdubio magnum est. ¶ Da propriam thymbraee domum &c. Occasio fuit, vt ex responso Apollinis purgaretur scrupulus, qui Troianorum animos vehementer angebat, quia incerti in omnibus fuerant, nesciebant quo tenderent, nec nouerant vbi certam sedem habere potuissent. sic enim superius dixit. diuersa exilia, & desertas quaerere terras Auguriis agimur diuum, Incerti quo fata ferant, vbi sistere detur. Praefatio igitur Aeneae plenam tenet desideriorum, manifestissimamq; petitionem, est in breuitate verborum tamen intellectu latissima. solicitus quippe diligentissimusq; consultor omnia complecti debuit paucis, vt accepto plene responso semel in omnibus redderetur instructior. ¶ Da propriam thymbraee domum.) Da significat ostende, quae nobis futura sit domus. Addidit propriam, ne talis teneretur, quam iterum perderent sicut in thracia factum est. ¶ Da moenia fessis.) Et paratam, inquit, ciuitatem, quoniam fessis nouam condere difficillimum est, & genus. s. augmentum generis, quod ex maxima parte in excidio Troiae fuerat consumptum. ¶ Et mansuram vrbem.) Quae nunquam periret vt Troia. ¶ Serua altera Troiae Pergama reliquias Danaum atq; immitis Achilli.) Et quicquid te monstrante nostrum fuerit factum, tu serua, nos quoque custodi. posuit duo, incertus enim fuerat, quid fuisset Apollo dicturus. petijt parata moenia & ne forte haec illi facturum ratione negaretur, secundo petijt, vt pergama, quae se conditurum esse sperabat, rogatus Apollo seruaret. serua bis accipiendum est. serua altera Troiae pergama. serua reliquias Danaum, atq; immitis Achilli. reliquiarum iccirco fecit commemorationem, vt misericordem faceret, quem rogabat. ¶ Quem sequimur?) Nouerat enim nõnunquam in responsis etiam per signa monstrari, quid agendum sit. quóue ire iubes, vt super terrarum vocabulo incertos dignaretur instruere. vbi ponere sedes, vt locum ipsum nosset, in quo nouam construeret sedem. in conclusione petitiones suas recte commendat, ne responso dubio (velut factum est) signis incertior fieret, qui plena & perspicua desiderabat audire. ¶ Da pater augurium, atque ani.il.no.) Paterno, inquit, animo nos instrue, fauore plenissimo animis nostris, quae desideramus, infunde. hoc loco Aeneae verba consideranda sunt. cum enim supplicis & deprecantis more, diuina beneficia postulare debuisset, imperatiuo modo vsus, da, inquit, propriam domum, da moenia, da genus, da mansuram vrbem. item serua altera Troiae pergama, serua reliquias Danaum. item da pater augurium, & illabere animis nostris. omnia imperatiuo modo prosecutus est. hoc cum non sit deprecantis, sed iubentes, intelligitur fiducia numinis sic locutus & meriti sui. denique & in sexto libro ex eiusdem Aeneae persona sic positum est. Apollinem semper Troianorum fuisse fautorem. preces enim illic sunt necessariae, vbi conciliandа est beneuolentia eius, qui aliquid postulatur. cum uero iam ex alijs beneuolum constat esse, remoto circuitu desideria ipsa oportet exponi.

ASCENSIVS.

¶ Inde vbi prima.) Docet igitur, quomodo derelicta Thracia, in Delon profecti sunt: vtq; illic, suscepti hospitio honorifico ab Anio rege oracula consuluerunt: de qua re dicit Donatus sic. ¶ Deducunt.) Quas miseri subduxerant. Occurrit magna beneuolentia, vt rex, & sacerdos, non expectauerit peregrinos ad se venire, sed vltro occurrit. ¶ Veterem amicum.) q.d. illum talem tunc habuit amicum, qualem habebat stante Troianorum felicitate: neque secutus est fortunam, vt Polymnestor: & tantum habuit amicum, quantus fuit, non quantus veniebat. ¶ Sacra.) Vt ostenderet vittas. & laurum non esse signa laetitiae, quae tristitiae Troianorum non conueniebat, sed sacerdotij. Magna autem exempla posuit, malae, bonaeq; amicitiae Polymnestorem: & Anium, quae nos ad bonum hortentur, & a malo reuocent. ¶ Propriam.) Nam incerti hactenus vagabantur: vt, Incerti quo fata ferant, vbi sistere detur? Est autem precatio breuis, & quae omnia contineat. Nam petit & mouet commiserationem. ¶ Da.) i. ostende. Da pater augurium. Paterno animo infunde animis nostris, aperta & perspicua oracula. Vsus est autem imperatiuo, da, & illabere, quod est deprecãtis ex fiducia in Apollinem, qui Troianis fauebat. ¶ Ordo est. Inde, id est deinde: postquam officium funebre peregimus: vbi. i. quando: prima fides. i. credulitas: & confidendi ratio, sup. est facta: pelago, id est vbi primum potuimus satis confidere pelago: & venti dant, id est concedunt, & permittunt quiescendo: maria placata. i. tranquilla: & Auster. i. quiuis ventus: lenis. i. tenuis, & leniter flans: vocat, sup. nos: in altum, supp. mare: crepitans. i. crepitando: aut cum crepitu: & ita diuisim construendo epitheta, non erit vitiosum uni bina dedisse: quia ex diuersis partibus:

Amicorum exempla.

Ordo.

socij

socii (quia vile ministerium est, non dicit se id fecisse) deducunt. i. deorsum ducunt ab littore, quo eas subduxerant naues: & complent littora: aut portum, si de nauibus loquitur: aut reuera, littora, si de sociis euntibus, & redeuntibus, & sarcinulas suas ingerentibus, intelligendum est: nos prouehimur, id est porro auehimur portu: & terrae: & vrbes recedunt, id est videntur abeuntibus recedere, cum ipsi recedant: nam id vectis accidit: & ita male merebitur de poeta, qui hypallagem dixerit: Tellus sacra. s. Delos: existens gratissima matri Nereidum. i. Doridi nympharum matri: & Neptunio, sup. patri. i. Nereo, aut ipsi Neptuno, secundum Seruium colitur, sup. in medio mari Aegeo quam, sup. Tellurem, seu terram: errantem, id est vagantem, & fluctuantem circũ oras, & littora: Arcitenens. s. Apollo. pius scilicet in matrem: cuius iniurias vltus est. reuinxit, id est colligauit: Mycone. i. cum illa insula: celsa, id est sublimi: & cum, supp. Gyaro, illa quoq; insula in mari Aegeo. & dedit, id est concessit eam coli: immotam, id est quietam habitari: & contemnere, id est vilipendere: & nihil curare ventos, vnde prius agitabatur. (Quia dicit, Mycone celsa: necesse est, vt sit ablatiui casus: & declinetur, haec Mycone, Mycones: sicut Crete, Cretes: regitur autem virtute instrumenti: vt sit, Reuinxit per illas duas insulas, quas ita affixit, vt mouere nequiret: aut intelligitur praepositio, cum, significans comitantiam, vt sit, reuinxit. i. colligauit eam cũ Mycone, & Gyaro, id est colligauit eas simul.) Ego feror huc, id est in hanc terram: videlicet Delon: haec existens placidissima: accipit nos fessos placido portu: nos egressi veneramur vrbem Apollinis scilicet genitoris (de qua per Landinum ad finem huius particulae plura dicentur) Anius rex, & idem rex hominum, & sacerdos Phoebi: redimitus tempora. i. habens tempora redimita. i. cincta cum ornatu: vittis, quia sacerdos: & lauro sacra, quia rex: occurrit, sup. nobis: & agnoscit Anchisen veterẽ amicum, supp. suum nos: iungimus dextras hospitalitatis. & subimus, id est intramus: tecta scilicet regia: hoc est, regiam ipsam: & ego venerabar templa dei scilicet Apollinis: structa, sup. in, aut ex saxo vetusto: & supp. dico. O Thymbraee scilicet Apollo: quia a thymbra herba, quae circa eius templum in Phrygia abundat, sic dictus est: da. i. dic, & significa, aut assigna: & ostende nobis domum, id est habitationem, & sedem: propriam, id est nobis debitam, & in qua permanere possimus: da fessis scilicet nobis, aut nostris: moenia scilicet quibus ab hostibus, & aduersariis tutari possemus: da genus. i. propagationem generis, & vrbem mansuram. i. perduraturam, vt Troia, periit: serua. s. indicando mansuram vrbem, altera Pergama Troiae. i. serua nos, qui sumus altera Pergama. i. moenia: hoc est, tutamina Troiae: quae, nisi nos extaremus, penitus perierit. vnde dicit appositorie, altera Pergama Troiae scilicet nos reliquias, Danaum, pro Danaorum, atq; Achilli immitis. i. saeui, & crudelis. O pater. s. Apollo: da augurium. i. oraculum atq; illabere

illabere nostris animis. i. significa nobis: illabendo nostris animis, ita vt & intelligere & credere valeamus: quem sequimur (non dicit, sequamur, aut sequemur: vt se paratissimum significet, quo iusserit sequi: ita, vt non secuturus, sed iam sequi censeatur, ob quam rem pro futuro interdum praeteritum ponimus, vt, Si hunc animum habueritis, vicistis. ue, pro vel: quo iubes ire, & vbi iubes ponere sedes? q. d. nihil cunctabimur vbi iusseris. De Delo autem, & templo Apollinis genitoris, collegit Landinus haec. Tellus, Delon insulam intelligit: de qua Pli. ipsa quoq; clarissima Cycladũ media, & templo Apollinis, & mercatu celebrata, quae diu fluctuata, vt proditur: sola motum terrae non sensit. Ad M. Varronis aetate, Mutianus prodidit bis concussam. Hanc Aristoteles ita appellatam putat: quoniam repente apparuerit enata. Eglathosthenes, Cynthiam: alii Orthigiam, Asteriam, Lagiam, Mydiam, Cynetũ, Pyrpilem, igne ibi primum reperto. Herod. autem ita scribit: Ferunt autem Delii post discessum Dectis Xerxis praefecti, Delon se mouisse primo: atq; postremo vsq; in mea tempora. Strabo ait, In Aegeo mari magis, Delos eminet, & circũstantes illi Cyclades, & ipsi incumbentes Sporades, id est sparsae. Delos vrbem habet, & Apollinis, Latonaeq; templum, & Cynthus mons sublimis, & asper incumbit vrbi. Pyndarus quoque illam olim errabundam fuisse. Sed aduentante partu Latonae, quatuor terrestribus e truncis columnae, duram in petra solido ex adamante continuerunt. Saxo vetusto. Credunt aliqui dictum, quia insula, saxũ sit, in quod Asteria, iam coturnix, versa est. Cloatius autem Verius, referente Macro. scribit in Delo aram esse Apollinis genitoris, in qua nullum animal sacrificatur, quam Pythagoram, veluti inuiolatam adorauisse ferunt. Hanc igitur Virgi. esse ab Aenea adoratam: demonstrat siquidem, nullo acto sacrificio, preces inchoat: & vt genitoris aram demonstraret, dixit: Da pater: at mox cum taurum mactat apud aliam. aram intelligimus. Vnde hic patrem, quod ipsi proprium est, ibi Apollinem nominat. Cato de liberis educandis: ita ait: Nutrix haec: omnia faciebat in verbenis, & tubis sine hostia: vt Deli est ara Apollinis genitoris. Quod ait, saxo vetusto: dicit Epaphus delphis quondam euenisse: vt templum antea religiosum, & intactum spoliatum, incensumq; fuit & addit multas circa Corynthum vrbes, insulasq; proximas terrae motu haustas. Delon neq; antea, nec postea, hoc incommodo vexatam, sed semper eodem manere saxo. Thucydides autem in. ii. historiarum scribit: non mirum ergo si praesidio religionis tutam insulam semper ostenderit & reuerentiam locorum sibi accessisse dicit, continua saxi eiusdem scilicet insulae firmitate, Anius Apollinis filius fuit, qui habuit Andrum filium. Arcitenens. Ex Neuio, qui in. ii. libro Belli Puni. Ait. Deinde pollens sagittis indutus Arcitenens: & ab Homero est, a quo Apollo dicitur ἀργυρότοξος.

Vix ea fatus eram, tremere omnia visa repente,
Liminaq;, laurusq; dei, totusq; moueri
Mons circùm, & mugire adytis cortina reclusis.
Submissi petimus terram, & vox fertur ad aures.
[Dardanidae duri, quae vos a' stirpe parentũ PHOE.
Prima tulit tellus, eadem vos vbere laeto
Accipiet reduces: antiquam exquirite matrem.
Hic domus Aeneae, cunctis dominabitur oris:
Et nati natorum, & qui nascentur ab illis.
[Haec Phoebus, mistoq; ingẽs exorta tumultu AENE.
Laetitia, & cuncti quae sint ea moenia quaerunt,
Quo' Phoebus vocet errantes, iubeatq; reuerti,
Tum genitor, veterum voluens monimenta virorũ,
[Audite o' proceres (ait) & spes discite vestras. ANCH.
Creta Iouis magni medio iacet insula Ponto:
Mons Idaeus vbi, & gentis cunabula nostrae,
Centum vrbes habitant magnas, vberrima regna:
Maximus vnde pater (si rite audita recordor)
Teucrus, Rhoeteas primum est aduectus in oras,
Optauitq; locum regno: nondum Ilium, & arces,
Pergameae steterant: habitabant vallibus imis.
Hinc mater cultrix Cybele, Corybantiaq; aera,

SERVIVS.

¶ Visa repente.) Stoicos & Academicos secutus est: qui dicunt ea quae contra naturam sunt, non fieri, sed fieri videri. Vnde magica ars a Romanis omnis exclusa est: sicut Plinius secundus docet in naturali historia. ¶ Liminaq;.) Que breuis est pro longa posita: quae hac ratione defenditur: aut quia omnia monosyllaba ad artem non pertinẽt: & his licenter vti possumus. Aut certe quia omne μόριον. i. particula quae sui substantiam non habet, membrum putatur superioris orationis. quod si est: liminaq;, quasi vna pars orationis est: & põt Que finalitatis ratione vel produci vel corripi. ¶ Moueri mons.) Cynth°. Vnde Cynthius Apollo. ¶ Cortina.) Locus vnde oraculum datur. Dicitur autem cortina, vel q Apollinis tripos corio Pythonis tectus est: vel q certa illinc responsa funduntur, q̃si certina, vel (quod est verius) quia

quia cor illic vatis tenetur. Nã cauerna quedã in tẽplo Apollinis fuit, ad quam Phoebas rapta vaticinabatur, vt Lucanus ostendit. ¶ Summissi.) Inclinati. Et est sciendũ pro qualitate numinũ, orantes interdũ ima, interdũ summa respicere. Nã potestates aliae coelestes sunt, aliae terrenae, aliae pmistae. Vnde hunc Apollinem deprecantes, terrã petunt. Ipse enim est & Sol, & Liber pater, qui inferos petiit. vt Horatius, Te vidit in somnis Cerberus. Bene ergo terrã petunt, vnde ad eos responsa perueniunt: Apollo ẽt inferis notus ẽ. ¶ Dardanidae.) Vt diximus, obscura quidem, sed vera sunt omnia. Nam dicendo Dardanidae, ostẽdit Italiam, vnde Dardanus fuit. q si Cretam significaret, Teucriadae diceret. ¶ Duri.) Vel futurũ ostendit laborem: vel eorum arguit insipientiam. ¶ Stirpe.) Strips genere foeminino originem significat, vt Heu stirpem inuisam. masculino, arborem:

Idæumq; nemus, hinc fida silentia sacris,
Et iuncti currum dominæ subiere leones.
Ergo agite, & diuum ducunt quà iussa, sequamur,
Placemus ventos, & Gnosia regna petamus,
Nec longo distant cursu (modo Iuppiter adsit:)
Tertia lux classem Cretæis sistet in oris.

borem: vt, Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum. Sed Horatius contra regulam nititur: vt, Stirpesq; raptas & specus & domos. ⸢Prima tellus.) Italia vnde Dardanus venit. Teucer enim de Creta post venit. ⸢Vbere læto.) Quod Italiæ est proprium: vt alibi, Atq; vbere glebæ. ⸢Antiquam exquirite matrem.) i. terram. Tractum autem est de historia: nam Brutus & filij Tarquinij cum oraculum Delphici Apollinis peterent, responsum est eius imperium fore, qui primus matrem reuersus oscularetur. quod solus Brutus agnoscens, de naui egressus, simulans casum, osculatus est terram: vnde & potitus imperio est. ⸢Exquirite.) Hoc dicendo ostendit difficultatem. ⸢Hic domus.) Ad illud respicit hoc, Da propriam Tymbrææ domum. ⸢Nati natorum.) Propter illud, Et mansuram vrbem. Nam oraculum semper ad petita respondet. Sane hic versus Homeri est, quem & ipse Orpheo sustulit. Item, Orpheus de oraculo Apollinis Hyperborei. Mire autem sequenti versu hęc ostendit, dicendo, Hæc Phœbus. ⸢Tumultu.) Quia dixit Exquirite. ⸢Lætitia.) Propter promissam imperij æternitatem. ⸢Monumenta virorum.) Historias. ⸢Spes discite vestras.) Aut quasi senex loquitur: aut quia (vt supra diximus) scit se esse moriturum. ⸢Creta.) Dardanus Iouis filius, & Electræ, profectus de Corito ciuitate Tusciæ, primus venit ad Troiam: & illic parua ædificia collocauit. Post cuius obitum Teucer venit ex Creta: & inuenit Dardani socios habitantes in vallibus, qui constituit arces & mœnia. Modo ergo erat Anchises: nec respiciens aduentum Dardani, oraculum Cretam significare credit. Argumentatur ex his quæ solent ab aduenis fieri. Ida, inquit, illic est: quæ in Troia ad similitudinem dicta: vt, Effigiem Xanthi Troiamq; videtis, Quam vestræ fecere manus. Item sacrorũ similitudo: quam apud maiores nefas erat perire. Vnde Æneas in. xij. Sacra deosq; dabo, socer arma Latinus habeto. ⸢Iouis magni.) Quia illic dicitur esse nutritus: quod (vt Sallustius dicit) ideo fingitur, quia primo Cretenses constat inuenisse religionem. Sane nati Iouis fabula hæc est, Saturnus postquam a Themide oraculo comperit a filio se posse regno depelli, natos ex Rhea vxore deuorabat. quæ natum Iouem, pulchritudine delectata, nymphis commendauit in monte Cretæ Dictæo: vbi eum aluerunt apes. & adhibiti sunt Curetes, & Corybantes: qui tinnitu æris prohiberent audiri pueri vagitum, vnde ipsi sunt Matris deum ministri. vt autem fingatur Saturnus filios suos comedisse, ratio hæc est: quia dicitur deus esse æternitatis & seculorum. Secula autem annos ex se natos in se reuoluunt. vnde Græce κρόνος, quasi χρόνος, id est tempus dicitur. ⸢Medio ponto.) Potest quidem intelligi secundum Sallustium, longe a continenti. sed altior est hoc loco poetę intuitus. Nam apud Cosmographos legimus, quæ insula in quo sit mari: vt Sardinia in Africo, Delos in Aegæo. & de alijs: De Creta omnes dubitant in quo sit mari. Nam parte Libycum, parte Ionium respicit, parte Aegyptium, parte Achaicum. ⸢Mons Idæus vbi.) Deriuatiuũ est pro principali: & est ἴδη Idæus, vt αἴτνη Aetnęus. ⸢Cunabula gentis.) Nutrimenta. Nam vbi iacent infantes, cunæ vocantur. Et latenter dat gloriam Troianis dicens eos a dijs originem ducere. Vnde est, Ab Ioue principium generis. Ibi enim & de Dardano, & de Teucro intelligimus, quasi Iouis ciues. ⸢Vrbes habitant.) Non dicit Qui: sed intelligimus Cretenses. aut certe habitant, pro habitatur: vt Insinuat pauor. Et primum quidem centum habuit ciuitates vnde Hecatompolis dicta est. post viginti quatuor. inde duas, Gnoson & Herapid nam. ⸢Vberrima regna.) Hic decipitur: quia audit, Atque vbere glebæ. ⸢Maximus vnde pater.) Fallitur. Nam antiquior est Dardanus. ⸢Si rite audita recordor.) Bene dubitatione excusat errorem. ⸢Rhoeteas.) Amat Virgilius declinationes Græcas, salua regulæ reuerentia, in latinas conuertere: & ει Græcam diphthongum in e longum mutant: vt, αἰνείας Æneas, μήδεια Medea, ῥοίτειον, rhœteum. ⸢Optauitq;.) Elegit: vt Pars optate locum. ⸢Habitabãt.) Hi sunt qui cum Dardano venerant. ⸢Mater cultrix Cybeli.) Montis Phrygię, in quo colitur: a quo & Cybele dicta est. Alij dicunt Cybelum sacerdotem eius primum, & ab eo [illegible] dictam. Nonnulli cultrix, Cybele legunt: vt sit quasi Cybeleia. Alij Cybele, ἀπὸ τοῦ κυβιστᾶν τὴν κεφαλήν. i. a capitis rotatione, quod proprium est eius sacerdotum. ⸢Corybantiaq; æra.) Corybantes dęmones sunt ministri matris deum. Dæmones quasi δαήμονες, qui totum sciunt. ⸢Fida silentia sacris.) Hinc, inquit, inuentum est seruare sacris fidele silentium. ⸢Et iuncti currũ dominæ subiere leones.) Dominas deas dicunt: vt alibi, Hi dominam ditis thalamo deducere adorti. Fabula talis est, Schoenos ciuitas est: inde fuit virgo Atlante prępotens cursu: adeo vt sponsos prouocatos, ac victos occideret. Postea Hippomenes Venerem vt sibi adesset rogauit. a qua cum accepisset de horto Hesperidum tria mala aurea, prouocauit puellam, & singula cœpit iacere. Tunc Atlante cupiditate colligendorum malorum retenta superata est. Sed Hippomenes potitus victoria in luco matris deum amoris impatientia cum victa concubuit. Vnde irata dea in leones eos conuertit, & suo currui subiugauit: & præcepit ne secum vnquam leones coirent. Nam & Plinius in naturali historia dicit leonem cum parda libenter, & pardum cum leæna concumbere. Ideo autem mater deum curru vehi dicitur: quia ipsa est terra, quæ pendet in aere. Ideo sustinetur rotis: quia mundus rotatur, & reuolubilis est. Ideo ei subiugantur leones, vt ostendatur maternam pietatem totum posse superare. Inde Corybantes eius ministri cum strictis gladijs esse finguntur, vt significetur omnes pro terra sua debere pugnare. Quod autem turritam gestat coronam: ostendit superpositas terrę esse ciuitates, quas insignitas turribus constat. ⸢Gnosia regna.) Cretã a Gnoso ciuitate eius. ⸢Nec longo distant cursu.) A Delo. s. ⸢Modo Iuppiter adsit.) Aut aer: ac si diceret, tantummodo sit serenum: vt Horatius, Manet sub Ioue frigido venator Tenerę coniugis immemor. Aut re vera Iuppiter, qui pręest insulę quam petimus. ⸢Cretęis.) Quia κρήτη: ideo Cretęis, vt Aetnęis.

DONATVS.

⸢Vix ea fatus e. t. o. u. r. Li. q;. Laurusq; dei, t. q; m. M. c. & m. a. c. re.) Mox ait, vt dicta compleui, omnia mihi visa sunt tremere. a generalitate transit ad species. Dixit enim liminaq;, laurusq; dei, totusq; moueri mons circum, & mugire adytis cortina reclusis, hęc sic mota sunt, vel mugierunt, vt deum ipsum pręsentem fuisse monstrarent. ⸢Summissi petimus t. & u. f. ad a.) Pauore, inquit, nimio vestigijs firmis non potuimus stare, demissiq; ad terram has voces audiuimus. ⸢Dardanidę duri.) Hoc est ad tolerandum laborem fortes. ⸢Quę vos a stirpe parentum Pri. t. t. e. u. ub. lęto Accipiet re. an. ex. m.) Quid breuius? quid euidentius hoc responso? cuius tanta beneuolentia est, vt cum fine verborum consulentis prolatum sit, & Æneam dudum suspensum atq; incertum instructum, securum, lætumq; reddiderit, ostẽdens Troianos apud Ilium peregrinos fuisse. perindeq; non iniuriam ex deorum inuidia, sed beneficium consecutos. vt originalibus terris & suis parentibus redderentur. vt autem propriam domum fore & genus atq; vrbem in ęternum mansuram manifesta ratione monstraret, addidit. ⸢Hic domus Æneę cunctis dominabitur oris, Et nati na. & q. na. ab i.) Ecce & altera pergama perpetuo mansura dignantec ostendit, & Troianam progeniem magna incrementa sumpturam. ⸢Hęc Phœbus.) Post eiusmodi responsum, quo solum continebatur incertum, vt constaret, quę esset illa regio, ad quam tendere deberent. ⸢Misso ingens ex. tu. Lę. & cuncti, quę sint ea m. quę. &c.) Lęti quidem fuerunt omnes, ꝙ optata cognouissent, sed vniuersi quęrebant nomen loci. antiqua enim memoria fuit, quam posteriores eius homines ignorabant, quam cum omnes non nossent, deerant, qui imprudentes instruerent. ⸢Tum genitor ve. uo. m. ui.) Anchises pater meus, qui longe cęteros annis, & scientia pręcedebat, reuoluta priscorum familia expositionem responsi audacter ingressus. ⸢Audite o p. ait.) Quid, inquit, sperare debeatis audite. ⸢Creta Iouis magi &c.) Non tantum exposuit Anchises id, quod secundum responsum senserat, verumetiam partes suas plenissime prosecutus est, faciens in omnibus lętiores, quos Apollo promissione meliorum hilares fecerat. idem quippe dixerat, quę vos a stirpe parentum prima tulit tellus, eadem vos vbere lęto accipiet reduces, antiquam exquirite matrem. Hoc dicto ademit omnibus luctum perditę ciuitatis. non enim magnus dolor esse debuit obuentitiam perdidisse, vel maxime cũ originalis salua incolumisq; promitteretur. certe quam pulchrum, q̃; honestum, q̃; religiosum fuit his terris reddi, quę parentes in origine protulerunt. & quia potuit fieri, ut a melioribus ad interiora cogerentur, addidit ubere lęto. ecce ostendit & commodum. ubere quod dixit, alludere uoluit, quia supra terram ipsam matrem appellauit. lęto autem

autem icirco posuit, ne se odiosos vel graues vel certe importunos venturos esse arbitrarentur, addidit reduces, vt satiaret nõ futuros oneri his terris, quæ non aduenas sed suos essent felicius recepturæ. Anchises igitur hoc responsum se existimans interpretaturum, euidenter, quod veluti dubium fuit, incipit aperire. sic tamen, vt non tantum dicat quid sit, verumetiã Apollinis promissa multifariis commodis rerum & honestis accumulet. Creta Iouis magni, dixit & nomen loci, dixit & deum, qui illic coleretur, & ad quem specialiter insula ipsa pertineret, ipsumq; magnum esse, perindeq; in magno nomine magnam fauoris erga incolas posse prouenire substantiam, dignam vero insulam, in qua tantus deus & esset, & præcipue coleretur. ¶ Medio iacet in.p.) Ecce dixit situ eius, vt ostenderet fluctibus clausam. ac per hoc aduersus insidias tutam, facilem autem victu, & alimoniæ propriæ cõmodam. quod vero dixit iacet, modũ eius & immensam latitudinem voluit demonstrare. veni iam ad signa. ¶ Mõs idæus vbi & gentis cunabula nostræ.) Quod hic dixit gentis cunabula nostræ, & nihil expressit, specialiter inferiore in parte patefecit. interea euidentius aperit, quod generaliter memorauerat nam iacet, inquit, nunc exponit quid sit, iacet. ¶ Centum vr.ha.ma.vb.re.) Scilicet & numero, & magnitudine, atq; vbertate præcipuas. intimat etiam, quod obscura, etiam dixit, & gentis cunabula nostræ. Maximus vnde pater (si rite audita recordor.) Teucrus rhœteas primum est aduectus ad oras. maximus pater est qui maioris generis sui antiquitate præcedit. neq; enim solus ille dicitur pater, ex quo nascimur, verumetiam ille, a quo regimen ducimus. vbi enim generis defecerint nomina, & gradus sanguinis fuerint expleti, hoc est patris, aui, proaui, abaui, ataui, tritaui, veteres eorum aut maiores dicuntur, aut patres. maximus ergo est pater ipsorũ maiorũ, antiquissimus deniq; Anchises æuo, omnibus qui tunc supererant potior. Si rite, inquit, audita recordor, Teucrus rhœteas primum é aduectus ad oras, Optauitq; locum regno. nondum Ilium & arces Pergameæ steterant, habitabant vallibus imis. ecce & ipse fabulã quandam satis annosam ex aliis dicit audisse, & hanc repetit notante memoria. affirmare enim pro vero stultissimum fuit, quod opinione narrabat incertum. Teucrum ergo primum refert illuc venisse ad Troiam, post ipsum augmentum cœpisse Ilium. primo enim qui illic commorabantur, in vallibus habitabant, vsq; adeo firmabat certam & promissam, vt non tantum homines a Teucro descendentes illic diceret viuere, verumetiam sacrorum obseruationem eandem, quæ in Troiana ciuitate tenebatur, asserit custodiri. icirco ait. hinc mater cultrix Cybele, corybantiaq; ęra, Idæumq; nemus, hinc fida silentia sacris, Et iuncti currum dominæ subiere leones. Ergo agite, & diuum ducunt qua iussa, sequamur. Ecce qui fuerant incerti, quo fata ferant, vbi sistere detur, nunc deos secuti & exponentis verba, nauigationem tali assertione promissam subire cogebantur. Placemus ventos & Gnosia regna petamus. non quia tunc asperi fuerant, dixit placemus, sed nauigaturis flatus semper placidos exhiberent. subiungit, quia cõmodi ex eo sacrificiorum obsequio prouenire posset. Nec longo distant cursu (modo Iuppiter adsit.) Tertia lux classem cretæis sistet in oris. si enim fauerit Iuppiter, fauor cõpleuit omnia, quibus perfici oportuit suasoria, addendo, ꝙ nauigatio ipsa de proximitate non futura esset odiosa, tamen, inquit, si fauerit Iuppiter. temerarium est enim post triduum polliceri, cuius incerti sint flatus, ideo posuit conditionem pendentem ex Iouis voluntate, cui omnis potestas esset dandi ventos, aut nocendi.

ASCENSIVS.

¶ Vix ea fatus eram, tremere omnia visa repente, Liminaque, laurusq; dei, totusq; moueri Mons circum, & mugire adytis cortina reclusis, &c.) Docet ꝙ subsecutum est oraculum: vtq; illo delusus Anchises, eo ꝙ geminæ essent Troianis origines, cohortatus est in Cretam, vnde Teucer oriundus concedere: cum tamẽ deus admoneret potius in Italiam proficiscendum, vnde Dardanus ortus, dicendo, Dardanidæ duri: verum is quoq; error fatalis erat: nam Cassandra eum sæpe prædixerat: vnde ipsum agnoscens Anchises, postea dicturus est: Sola mihi tales casus Cassandra canebat. Nunc repeto hæc generi portende debita nostro. De hac autem re, dicit Donatus sic. ¶ Vix ea fatus eram.) Motio earum rerum, præsentiam dei ostendit. ¶ Submissi.) Pauore nimio, vestigiis firmis stare non potuimus, sed ad terram demissi sumus. ¶ Dardanidæ duri, quæ vos a stirpe parentum Prima tulit Tellus, eadem vos vbere læto Accipiet reduces.) Nihil breuius, aut eminentius hoc responso. Nam & in fine verborum consulentis, prolatum est: & incertos, securos reddidit. Ostendit enim Troianos apud Ilium peregrinos fuisse. Nunc originalib. terris a suis parentibus reddi: ꝙ beneficium, & non iniuria est, prę sertim cum vrbem perpetuam promittat, & Troianos maxima incrementa sumpturos. Missoq; ingens exorta tumultu.) Lęti omnes erant, sed quęrebant nomen loci. Nam antiqua memoria ignorabatur: sed Anchises omnium vetustissimus, rem aggressus est: fuit autem pulchrum, ac religiosum his terris reddi, quæ parentes ab origine retulerunt: & ne timerent, ne a melioribus ad deteriora pergerent, addidit vbere læto. ¶ Vbere.) Adlusit ad id quod terram lętam appellauit. ¶ Reducens.) Ne timeant se futuros oneri his terris, quę non aduenas, sed suos reciperent. ¶ Creta Iouis magni.) Dixit & nomen, & ad quem deum ipsa maxime pertineret, qui cum magnus sit, magnum possit incolis pręstare fauorem. ¶ Medio Ponto.) Vt. Vndiq; fluctibus clausa aduersus hostes esset tuta. ¶ Iacet.) Per hoc eius immensam magnitudinem ostendit. ¶ Mons Idęus.) Ponit signa specialia. ¶ Centum vrbes.) Exponit quod dixit, iacet: & ostendit magnitudine, & vbertate pręcipuum regnum: vt, Et intimet quod dixit gentis inc.no.ponit Teucrum. ¶ Maximus.) Vbi deest nomen consanguinitatis, dicimus maiores, & patres. Ergo maximus, est pater ipsorum maiorum. ¶ Hinc mater Cybele.) Ab obseruatione sacrorum arguit eos esse maiores suos. ¶ Diuum qua iussa sequamur.) Nam non amplius sunt incerti, quo fata ferant. ¶ Placemus ventos.) Non quia tunc essent asperi, sed vt deinceps illis prosperis vtantur. Facit autem rem facilem a breuitate nauigationis. ¶ Iuppiter.) Temerarium enim est, polliceri aliquid de futuro: cuius sumus incerti: nisi deus faueat. ¶ Ordo Ordo.
est. Ego vix eram fatus ea, quę ante dicta sunt, sup. cum omnia visa sunt repente tremere: & limina scilicet templi: & laurus dei scilicet Apollinis, id est, quę in tutela & honore eius est eo quod Daphne puella, ab eo adamata, in eam conuersa fingitur: vnde est in Buco. Phœbo sua semper apud me Munera sunt lauri: & quę iuxta templum eius stabat: & totus mons visus est moueri circum, id est in circuitu, & cortina, locus secretior corio tectus, vnde oraculum exit, supp. visa est mugire, id est mugitum edere: adytis, id est secretioribus penetralib. quę adire non licet: reclusis, id est apertis, & patefactis. Nos submissi, id est humiliati: petimus terram: vt ab adytis perfecte vocem acciperemus: vtq; oraculis bona nunciarentur: & vox fertur ad aureis, id est audimus vocem, dicentem: O Dardanidę duri, id est fortes, & perdurantes, & infragibiles aduersitate: eadem Tellus, quę tulit, id est extulit vos: prima a stirpe, id est radice, & origine parentum: accipiet vos reduces, id est redeuntes: accipiet, dico, lęto vbere, id est fœcunditate, & vbertate exhilarante intuentes: adludit autem ad matrem quę vbera porrigit: vnde subdit, Exquirite matrem, id est terram, quę vos prima tulit (loquitur autem, vt dixi, de Italia, vbi Dardanus ortus, sed non intellexerunt tunc id Troiani.) domus, id est familia Ænee ab Iulo tamen denominata: videlicet domus Iulia dominabitur: hic, id est apud antiquam matrem vestram: cunctis oris, id est regionibus. Et nati natorum: & qui nascentur ab illis, scilicet natis natorum. i. omnes in infinitum succedentes, sup. dominabuntur hic cunctis oris. Hęc Phœbus, supp. effatus est: & ingens lętitia exorta est: tumultu. i. strepitu, & murmure vehementi: misto, id est admisto: & cuncti. s. Dardanidę: quęrunt. i. percunctatur, quę sint ea mœnia: quo. i. ad quę: Phœbus scilicet Apollo vocet eos errantes: ve, pro vel, quo iubeat, sup. eos reuerti. Tum. i. tunc genitor scilicet Anchises: voluens. i. repetens, animoq; agitans: aut complectens monumenta. i. testimonia, & indicia, quę nos admonere possent: veterum virorum. i. maiorum nostrorum vnde originem traximus: ait, o proceres, audite, & discite vestras spes, id est vnde requiem vicinam sperare potestis. Creta existens insula magni Iouis, id est in qua magnus Iuppiter, natus dicitur, iacet in medio Ponto. i. mari: ubi, id est in qua insula est, sup. mons Idęus, sicut est in Troia: & ubi, sup. sunt cunabula (Donatus legit, incunabula, quomodo is absumatur.) i. cunarum receptacula: hoc est, primę origines nostrę gentis, id est generis & originis. & ubi sup. Cretenses, aut populi, habitant centum magnas urbes, appositorie, uberrima regna: unde. i. de qua insula: maximus pater, id est primus author generis nostri. s. Teucrus, est aduectus primus in oras Rhœteas, id est Phrygias, ubi est Rhœteum promontorium: fallitur autem in ea re Anchises: quia ante Teucrum uenerat Dardanus: & ita, licet uerum sit, eum primum e Creta in Phrygiam uenisse: non tamen erat omnino maximus pater, quocirca cum nollet incertum penitus affirmare, honesta subiunxit statim parenthesim, dicens: si. i. siquidem: ego recordor rite, id est ut decet: audita, id est ea quę a maioribus meis audiuerim: & ipse Teucer optauit, id est elegit locũ regno. s.

ad regiam

ad regiam extruendam, quia Ilium. i. oppidum, præcipuum Troię, & arces Pergameæ. i. Troianę: nondum steterant. i. erectę erāt: quia, sup. indigenæ habitabant tunc, imis vallibus. i. cauernis, & locis humilibus in conuallibus. Hinc. i. ex hac dicta insula, supp. est, mater. s. deum, Cybele (declinatur Cybele, Cybeles: aut Cybelles, Cybellis aliquando) cultrix. i. exornatrix regionis nostræ: & hinc, supp. ad ducta sunt: æra Corybantia. i. quæ a Corybantibus pulsantur: de quibus in. iiij. Geor. dictum est: & nemus Idęū, sup. denominatum est: & forte consitum est: hinc. i. ad similitudinem Idæi nemoris in Creta: & fida silentia, sup. cepta sunt: hinc. i. ex more huius regionis: sacris. i. sacrificijs: aut rebus sacris agendis: quę (vt Diodorus Siculus refert) nephas erat aperire, aut notificare, non initiatis eiusmodi sacris: & leones iuncti. i. subiugati: subiere hinc. i. ex imitatione huius gentis. currum dominę. i. deę dominatricis. s. Cybeles: hoc est, hinc tractus est mos, vt currus Cybeles a leonibus traheretur. Ergo agite (adhortandi aduerbium,) & sequamur qua iussa diuum. i. deorum (vt opinabatur) ducit. Placemus ventos. i. deos ventorū sacrificio facto: & petamus regna Gnosia. i. Cretensia: a Cnoso, seu Cnoso oppido pręcipuo in Creta: nec, sup. ea regna distant longo cursu. i. spatio, ad quod percurrendum opus sit longo cursu: quia tertia lux. i. tertius dies: sistet, id est exponet: nos oris. i. regionibus Creteis. i. Cretensibus (sed a Crete, nominatiuo Græco, deduxit) modo, id est dūmodo: aut si modo Iuppiter adsit. i. nobis auxilio sit & faueat.

Sic fatus, meritos aris mactauit honores: ÆNE.
Taurum Neptuno, taurum tibi pulcher Apollo,
Nigram hyemi pecudem, zephyris felicibus albam.
Fama volat pulsum regnis cessisse paternis.
Idomenea ducem, desertaq; littora Cretæ,
Hoste vacare domos, sedesq; astare relictas.
Linquimus Ortygiæ portus, pelagoq; volamus,
Bacchatamq; iugis Naxon, viridemq; Donysam,
Olearon, niueamq; Paron, sparsasq; per æquor
Cycladas, & crebris legimus freta concita terris.
Nauticus exoritur vario certamine clamor:
Hortantur socij, Cretam, proauosq; petamus.
Prosequitur surgens a' puppi ventus euntes.
Et tandem antiquis Curetum allabimur oris.
Ergo auidus muros optatę molior vrbis,
Pergameamq; voco: lætam cognomine gentem
Hortor amare focos, arcemq; attollere tectis.
Iamq; fere' sicco subductæ littore puppes,
Connubijs, aruisq; nouis operata iuuentus:
Iura, domosq; dabam, subito cum tabida membris
Corrupto coeli tractu, miserandaq; venit
Arboribusq;, satisq; lues, & letifer annus.
Linquebant dulces animas, aut ægra trahebant
Corpora, tum steriles exurere Syrius agros.
Arebant herbæ, & victum seges ægra negabat.
Rursus ad oraclum Ortygiæ, Phœbumq;, remenso
Hortatur pater ire mari, veniamq; precari,
Quem fessis finem rebus ferat: vnde laborum
Tentare auxilium iubeat, quo' vertere cursus.

SERVIVS.

¶ Meritos.) Vnicuiq; aptos. Ratio enim victimarū fit pro qualitate numinum. Nam aut hęc immolantur quæ obsunt eorum muneribus, vt porcus Cereri, quia obest frugibus: hircus Libero quia vitibus nocet. Aut certe ad similitudinē, vt inferis nigras pecudes, superis albas immolent: tempestati atras, candidas serenitati. ¶ Taurū Neptuno.) Propter futuram nauigationem. ¶ Pulcher Apollo.) Propter oraculum datum. ¶ Nigram Hyemi pecudem, Zephyris fœlicibus albam.) Bono vsus est ordine, vt prius auerteret mala, sic cōciliaret optanda. Frustra enim profutura poscuntur aduersis sequentibus. ¶ Pulsum regnis cessisse paternis.) Nō dicit quare. Sed talis historia est, Idomeneus Cretensium rex cum post euersam Troiam reuerteretur, in tempestate deuouit dijs sacrificaturū se de re, quæ ei primum occurrisset. Contigit vt filius eius primus occurreret. quem cum, vt alij dicūt, immolasset: vt alij, immolare voluisset: a ciuibus pulsus regno, Salentinū Calabrię promōtorium tenuit: iuxta quod condidit ciuitatem, vt, Et Salētinos obsedit milite campos Lictius Idomeneus. Relatio ergo historiæ ad inijciendum Troianis eūdi desyderium pertinet: & re uera aliter ad hostis prouinciam ire non poterant. ¶ Idomenea.) Huius nominis penultima syllaba natura breuis, contra regulam producta est. Sed quia quinq; Græcę sunt linguę, Aeolica, Ionica, Dorica, Attica, Cōmunis: fit vt in vno nomine varietas inueniatur: vt ecce hoc Idomeneus. Cōmunis lingua facit genitiuum ἰδομενέως, Dorica ἰδομενῶς, Attica ἰδομένεω, Ionica ἰδομενῆος. Vnde est in hoc versu accusatiuus, sicut & Ilionea. ¶ Hoste.) Hic multi distingunt. ¶ Astare.) Esse: quod tunc significat, quando de his loquimur quæ cadere non possunt: vt si dicas terras astare. ¶ Bacchatamq; iugis Naxon.) Aut vitibus cōsitā: aut celebratā Bacchis: aut vbi Bacch⁹ ex Indis egit triūphū. Nā vt supra diximus, ipsi cōsecrata est, quę & Dia dicit. ¶ Viridēq; Donysam.) A colore marmoris Lacedæmonij. ¶ Olearon.) Nā adiecit epitheton causa varietatis. ¶ Niueamq; paron.) Vñ candidū marmor: vt, Pariusue lapis circūdatus auro. ¶ Sparsasq; p æquor Cycladas.) Et hę quas dixit, Cyclades sunt. Vñ minus est & Alias. Sparsas aūt, quia nullo ordine cōtinentur, vt, Stœchades: quæ ἀπὸ τοῦ ςοίχου dictę sunt. Rectæ enim sunt. Cyclades vero nō ideo dicūtur quia in rotunditate sunt, sed ꝙ longo ordine eas circūire necesse est: vel propter ꝓmontoria: vel quia naturale est, vt concitatiora sint maria vicinitate terrarū: quas constat anhelitum quendam ex se emittere. vnde in quinto nauigaturus Aeneas, Eryci sacrificat. ¶ Legimus.) Prętérimus: vt, Littoraq; Epiri legimus. Tractus autem sermo a nautis, ꝙ funem legendo, id est colligēdo, aspera loca prætereunt. ¶ Cretam proauosq; petamus.) Celeuma dicunt. Et bene metro Celeumatis vsus est Anapęstico trimetro hypercatalecto. Celeuma autem quasi præceptū. Vnde Sallustius, Impediebāt iussa nautarum. ¶ Surgens.) Flans: vt, Et flando surgentes demoror austros. Econtra, nō flans, ponens & residens dicitur: vt, Cū venti posuere, omnisq; repente resedit Flatus. ¶ Et tandem.) Ad desiderium pertinet nauigantium: nam sequitur, Ergo auidus muros. ¶ Curetum.) Curetes sunt primi cultores Cretę. ¶ Pergameamq; voco.) Zeugma a superioribus, hoc est vrbem. ¶ Gentemq;.) Sociorum multitudinem. ¶ Lætam) autē propter pergama restituta. ¶ Amare focos.) Sacrificia celebrare. ¶ Arcemq; attollere.) Poetica periphrasis. i. domos ędificare. Nā arx est in ciuitate munitus locus. ¶ Fere.) Re, lōga est. ¶ Operata iuuentus.) Perfecit sacrificia propter connubia, & nouas sedes: quia apud veteres neq; vxor duci, neq; ager arari sine sacrificijs pactis poterat, vt alibi, lætis operatus in herbis. Item Iuuenalis. ¶ Et matutinis operatur festina lucernis. ¶ Corrupto coeli tractu.) Hic est ordo pestilentiæ, vt Lucretius docet, primo aeris corruptio, post aquarum & terræ, mox omnium animalium. Notandum sane Apolline offenso pestilentiam semper creari: quod etiam Homerus ostendit, cum eum armatum inducit sagittis, Vnde & Apollo dicitur secundum aliquos ἀπὸ τοῦ ἀπολλεῖν. Contra si citharam teneat, mitis est. Vnde Horatius, Cōdito mitis placidusq; telo supplices audi pueros Apollo. ¶ Linquebant dulceis animas.) Item alibi, Et cum frigida mors anima seduxerit artus. Quare anima dicitur relinqui, & non magis relinquere? Secūdum eos. s. qui dicunt animam esse perpetuam: & ad diuersa corpora transitum facere: quod si est, bene dicimur nos animas linquere, quorum nihil præter corpus est. Nam anima perpetuitatis est. Vnde Palinurus in sexto, Nunc me fluctus habet: hoc est corpus, quod solum meū est. ¶ Exurere Syrius agros.) Syrius stella est in ore canis posita: quæ annis omnibus oritur circa octauum Iulij calendas: quæ orta plerunq; pestilentiam toto anno facit, plerunq; paucis diebus: interdum innoxia nascitur. hinc est, Et in totum regnaret Syrius annum. Item supra, Et lethifer annus. Tunc autē pestilentiam creat, si in hanc rem etiam cęterorum consentiat cursus astrorum. Sane canicula in cuius ore est, tantum generis fœminini est. cum sit canis communis generis, Vnde hoc nascitur. Nam in diminutione mutauit genus. ¶ Seges ægra.) Seges interdum terrā significat: vt Horatius, Hæc seges ingratos tulit, & feret omnibus annis. Interdum frumenta: vt, Quid faciat lętas segetes. Hoc loco vtrunq; potest intelligi.

¶ Veniamq; precari.) Et beneficium: vt, Orantes veniam. aut & re vera veniam erroris Anchisæ, qui oraculum male interpretatus est. ¶ Laborum tentare auxilium.) Propter pestilentiam. ¶ Vertere cursus.) Propter sedes.

DONATVS.

¶ Sic fatus meritos ar.m.h.) Meritos dixit conuenientes, & dicit quibus dijs sacrificauerit, id est in quo; deorum honorem. ¶ Taurum Ne. Deo. s. maris, propter ingruentem nauigationem. ¶ Taurum tibi p.A.) Propter responsi beneficium. ¶ Nigram hyemi pecudem.) Vt conquiesceret nec noceret. Zephyris felicibus Albã.) Vt plena prosperitate adessent. ¶ Fama volat pu.re.e.p. Ido. du. de.q; lit.c.Ho.v.d.se.q; a.re.) Opportunitatem conuenientẽ oblatam narrat nouam sedem magna cupiditate quærentibus, fama enim creberrima fuit, & volabat. hoc dicendo ostendit sine authore certo eandem famam fuisse Idomeneo regnis paternis excluso vagari imperium Cretæ, ac per hoc primum esse cõmodum, q; nullus esset, qui venientibus aduenis contrarius possit existere. domus autem incolumis & parata, solos incolas quærere. fauebant ergo omnia Troianis, locus, tempus, personę, locus quia secundum assertionem Anchisæ responso Apollinis Creta putabatur erecta. tempus, quod loci eius vacabat imperium, nec fuerat qui posset obsistere. accedebat eo q; etiam domus paratę fuerãt, quarum struẽdarum labor habebatur in lucro. persona, quia Troianis omnia supra vota cessisse videbantur, imperium sine dimicatione, diues terra vtpote, quę Iouis pręsenti foueretur auxilio & cognatorum domicilium & domorum parata substantia. ¶ Pelagoq; volamus.) Ecce quantum valuerunt obsequia sacrificiorũ, quę nauigaturi perfecerant. non dixit nauigamus, sed volamus. Incipit enumerare loca, per quę transierunt, & hęc nomina regũ signis suis. ¶ Bac.q; iu. Naxon, vi.q; Donysam, Olearon, ni.q; paron, sp.q; p.ę. Cycladas,, & crebris legimus freta concita terris.) A specie transit ad generalitatem. dixit enim aliquas insulas cum signis & numinibus suis. nunc ait. & crebris legimus freta concita terris. quia nec cognitionem habere Aeneas potuit vocabulorum omnium & odiosum fuit relationem ipsam facere longiorem. quod ait legimus, verbum est nauticum. nam legere aiunt, cũ colligunt funem. legere dicunt, cum pelagi prolixa transmittunt. hoc ipsum legim^9, ad omnes insulas & ad freta pertinet. crebris ideo, quia hoc faciebat multarum vicinitas insularum. ¶ Nauticus ex. vario e.cl.) Vel morem nautarum expressit, vel eorum gaudiũ, qui suffragantibus elementis ad prospera sperabant se esse venturos. vario, inquit, certamine. in naui enim varia sunt officia, tamẽ omnia cum certamine, & labore. ¶ Hortantur socij, Cretam p.q; pe.) Certabatur enim ad ea loca confestim se esse venturos, vnde Troianum genus dicebatur exortum. ¶ Prosequitur s.a.p.v.e.& t. an.c.al.o.) Ipse est ventus prosperior, & vehementissime necessarius qui puppim nauis impellit. quod autem dixit tandem allabimur. cũ Anchises dixisset ,, tertia lux classem cretæis sistet in oris, non prolixæ aut tardæ nauigationis fuit, sed cupiditatem desiderantium voluit demonstrare. tardum est enim cupientibus, etiam si celeritate summa ad optata vel sperata proueniant. ¶ Ergo auidus.) Auidum dixit, non auarum. sed hęc ocio consentiunt & ab ociosis fieri consuerunt rem instituendam satis properantẽ. ¶ Pergameamq; voco.) Vt pergamei vocarentur, quibus Troiæ deerat nomen. ¶ Hortor amare focos.) Vt haberent cũ laribus nouis affectum. ¶ Arcemq; at.t.) Quæ præcipue amauit in Troia, hęc reparare cupiebat, & arcem in altum ducere. ¶ Iamq; fere si.su.lit.p.) Vbi aqua maris finitur, littus dicitur, ita & finis terræ, quę littore iungitur, pelagi littus dixit, propterea subductas naues dicit fuisse, & in sicco littore constitutas, quia (vt dictum est) est & vdum littus. ¶ Connubijs, aruisq; no.op.iu.) Subductis nauibus tanquã in loco mansuri, connubijs & rei rusticæ operam dabant, hoc est, qui iuuenes erant, iungebantur vxoribus, vel insistebant cultores agrorum. quæ res ostendebant plenam fiduciam commanendi. ¶ Iura domosq; dabam.) Aut leges viuendi & domus, aut ipsarum domorum iura, hoc est dominia legibus deputans, quod paratæ vrbi defuerat, hoc solum decreuerat Aeneas addendum, muros, arcem, vt pergama referre viderentur aliud pertinens ad tuitionem commanentiũ, aliud quod affectum locorũ, quæ in Troja dilexerat, demonstraret. ¶ Subito cum ta.m. Corrupto coeli t. mi.q; ve. Ar.q;, s.q; lu. & letifer annus.) Generalis quidem malorum propositio, sed aperitur sequenti specialitate discussa, securis, inquit, ac dispositis omnibus repentina morbi calamitas grauis omnibus perniciosas attulit causas. nam ex aeris corruptione lues exorta contagionem infuderat diram. non tantum humanis corporibus, verumetiam arboribus, & his omnibus, quæ victus causa fuerant, Troianorum laboribus sata. supra enim dixit ;, aruisq; nouis operata iuuentus, defecerant quoq; arbores, herbę, & quicquid protulerat terra. ad hęc mala etiam illud accesserat, vt languore ipso correpti non euaderent. & letifer annus, aut per totum annum homines sunt mortui, aut annus diem letũ rebus omnibus attulit. enumerat iam euidenter, quę mala ex illo principali malo exorta sint. ¶ Linquebant dulces animas, aut ęgra trahebant Corpora.) Aut moriebantur homines, ait, aut corporibus tabe dissolutis trahebant miserabilem vitam. ¶ Tum steriles exurere Syrius agros.) Syrius cum exoritur, omnia, quæ terra gignit, exurit, & facit eam sterilem, vt ipse est, adimendo, quę portabat. tantum deniq; in omnia inuaserat malum, vt nonnullis perditis, nec illis spes salutis retinendæ esse posset, qui se euasuros forsitan credidissent. ¶ Rursus ad oraclum Ortygię, Phoebumq; remenso Hortatur pater ire mari, veniamq; precari.) Pater, inquit, meus quia & sapientia atq; exercitatione cęteros anteibat,, primus sensit aliquid factum contra pręscripta responsi, proinde dicebat ad Apollinem repetita nauigatione redeundum, vt errati venia peteretur. ¶ Quem fessis finem rebus ferat, vnde laborum Te.a.iu.q. v.c.) E diceret laborum finem, finiendisq; ipsis laboribus, vnde prouenire auxilium posset, vel in quem locum iuberet cursus nauigationis inflecti. iubeat, in medio positum est, & tenet omnia, omnibusq; desideratis aptatur.

ASCENSIVS.

¶ Sic fatus.) Docet, sacrificio peracto, in Cretam profectos, & illinc pestilẽtia rursus pulsos. vnde dicit Dona. sic. ¶ Meritos.) Conuenientes Neptuno, propter ingruentem nauigationem. ¶ Apollo.) Propter acceptum oraculum. ¶ Fama volat.) Opportunitatem conuenientem oblatam ostendit. Fauebat ergo Troianis locus: quia secundum Anchisen fata Cretam portendebant: itẽ temporis, quia regnum vacabat. Erãtq; domus paratę, ne essent cum magno labore ędificandę. ¶ Volamus.) Ostendit ex prospera nauigatione quantum valuerint obsequia sacrificiorum. ¶ Sparsasq; per ęquor.) Post specialia, transit ad generalitatem. Nam cum dixisset nomina aliquarum insularum, addit, Crebris legimus freta concita terris, quia nec cognitionem habere Aeneas omnium vocabulorum potuit: & odiosum fuit, relationem ipsam facere longiorem. ¶ Legimus.) Legere autem, est nauticum verbum, Legere
cum colligunt funes: cum Pelagi prolixa transmittunt. Et pertinet ad omnes insulas, & ad freta pertinet. ¶ Clamor.) Vel morem nautarum expressit: vel eorum gaudium, qui suffragantibus ventis prospera sperabãt. ¶ Vario certamine.) Nam varia officia sunt & omnia cum certamine & labore. ¶ Tandem.) Non prolixę nauigationis fuit: sed cupiditatis nauigantium. Nam cupienti omnia tarda sunt, & si summopere properentur. ¶ Auidus.) Nõ auarus: sed quasi ocij cupidus. ¶ Focos.) Vt haberent cum laribus nouis affectus. ¶ Arcemq;.) Quę pręcipue amauit in Troia: hęc reparare cupiebat. ¶ Sicco.) Nam Vdum etiam est littus. ¶ Connubijs, aruisq;.) Quę res ostendebat magnam fiduciam manendi. ¶ Iura, domosq;.) Leges viuendi & domos: aut ipsarum domorum iura, id est dominos a legibus deputans. ¶ Subito cum tabida membris.) Securis, ac dispositis omnibus subita pestilentia coorta est ex aeris corruptione: non hominibus solum, sed & arboribus, & satis victus causa. Supra enim dixerat, Aruis operata iuuentus. Languore autem corporis, letum effugere non poterant. ¶ Linquebant.) Ex principali malo hęc proueniebant: aut moriebantur homines: aut corporibus tabe dissolutis trahebant miserabilem vitam. ¶ Exurere Syrius.) Ergo qui spem euadendi habebant, fame perituri videbantur: cum Syrius exurendo, omnia sterilia redderet. ¶ Rursus.) Pater, qui prudentiæ alios pręibat, primus sensit aliquid factum contra pręcepta Apollinis. Hec ille.

¶ Ordo est. Supp. Anchises, fatus sic. mactauit aris, id est ad aras: Ordo
honores meritos, id est cõuenientes, aut debitos dijs, quibus aras extruxerat, appositorie, taurum Neptuno, scilicet mactauit: & mactauit tibi, o Apollo, etiam taurum: & mactauit hyemi, id est deo tempestatum, pecudem nigram: quia infaustus est deus: & mactauit Zephyris felicibus Albam, supple pecudem: fama volat, id est velociter circunfertur: Idomenea ducem, scilicet Cretẽ. hoc est, principem terrę, siue is rex, siue dux dicendus. (Nam dux sępe officij, non dignitatis nomen est: vt de Achate, Duce lætus Achate: de Didone, Dux foemina facti, &c. Declinatur autem hic Idomeneus: vnde pręter consimilium nominum morem, penultimam accusatiui producit.) Pulsum, scilicet quia filium immolare voluit: cessisse, id est excessisse regnis paternis, vnde pelli non debuit nisi ob detestabile facinus, & littora Cretę deserta, scilicet a duce, & illo, & alio, cum filius iunior esset, q; qui pręesset a vnde

vnde prius non immerito dixit, Desertas quærere terras: & domos, scilicet Cretenses vacare, id est vacuas esse: hoste, id est inimico: & sedes relictas, scilicet a duce profugo: astare, id est paratas esse. Et ideo nos linquimus portus Ortygię, id est Deli: a Coturnice dictæ: & volamus, id est celerrime nauigamus: pelago, id est per pelagus: & legimus, id est ordine suo pertransimus nauigando: aut potius: linquimus Naxon insulam illam: Bacchatam, id est Bacchis, hoc est, sacerdotibus Bacchi habitatam, aut Baccho sacram, aut Bacchico munere, id est vitibus amatam: & ita scribitur per chenam a bacis, scilicet fructibus syluestribus, aut vnionibus, Bacatam diceremus: iugis, id est in collibus, aut montibus suis, & Donysam viridem, a colore marmoris quod & Lacedæmonium dicitur, & Olearon, & Paron niueam propter marmor candidissimum: & Cycladas, sup. alias, id est insulas in circuitu, in morem Cycladis vestis iacentes, & (vt Pli. asserit) circa Delon in orbem sitas: sparsas per ęquor, scilicet Aegęum: & legimus, id est pernauigamus suo ordine. ęquora concita, id est commota (vt sit hypallage: pro eo quod est, Terras concitas æquoribus.) aut consita, id est contermina: crebis terris: clamor nauticus, id est celeuma nautarum, exoritus vario certamine: quia cum secundo vterentur vento certatim incumbebat, veloci nauigatione: vnde pręmissum est, Pelagoq; volamus. Socij hortantur vt, supple petamus Cretam: & proauos, id est maiores nostros. Ventus surgens, id est flans: a puppi, id est a posteriore parte nauis, & ita a tergo: prosequitur nos euntes, id est proficiscẽtes: & nos allabimur) Pręsentis est temporis, ab allabor, allaberis.) tãdẽ: post, scilicet longa desideria, licet parum esset morę: oris, id est regionibus: antiquis, id est charis nobis: aut vnde antiquam originem traximus: Curetum, id est illorum populorum in Creta, qui primi cultores eius fuerunt. Ergo ego auidus, molior, id est cum mole extruo, muros vrbis: optatæ, id est desideratæ: & voco Pergameam, scilicet vrbem: & hortor gentem lætam, cognomine, scilicet vrbis: amare focos, id est dijs laribus sacrificia celebrare: aut nouas domos libenter incolere: & attollere arcem tectis, id est ædificare domos: aut, reuera, arcem: & iam puppes, supple erant fere subductæ, id est sursum ductæ: in littore sicco: & iuuentus, supple erat fere operata, id est sacrificia expleuerat. (Nam facere & operari, quando per se ponũtur, rem sacram connotãt: vt, Cum faciam vitula pro frugibus ipse venito: Et herbis operatá iuuentus.) Operata ergo connubijs, id est propter connubia: & aruis nouis, id est propter arua noua iam primum arata ab eis: & ego dabam eis iura, scilicet ciuitatis: & domos, scilicet priuatas, iam dicit: cum, id est quãdo lues, id est infectio: tabida, id est tabi plena: & miseranda, id est miserandos nos faciens: venit, id est suborta est subito: & hoc tractu, id est regione, aut climate illo coeli, id est aeris vicini, corrupto: venit, dico, membris, scilicet hominum, & arboribus, & satis: & annus letifer, id est mortifer: hoc est, mortem per pestem adferens venit. Crpora linquebant animas dulces, id est sanis: hoc est, vitam suam: aut ipsa ægra, id est saucia, & infirma: trahebant, supple eas videlicet animas: hoc est, anhelitum, & spiritum vitalẽ tum, id est insuper. Syrius, id est sydus illud ardens in ore canis: exurere, sup. cœpit: aut exurebat: agros steriles, id est quos exurẽdo: steriles, scilicet effecit: non qui de se steriles erant: nam dictum est, Centum vrbes habitant magnas vberrima regna, herbæ arebant, id est aridæ fiebant: hoc est, desiccabantur: & seges, id est tersa: ægra, id est languida propter intemperiem coeli: aut, seuera, seges frumenti, quæ inanis erat: negabat supp. nobis victum: pater hortatur ire cursus ad oraclum, pro ad oraculum: Ortygiæ, id est Deli: & ad Phoebum, id est Apollinem: hoc est, ad oraculũ Apollinis in Ortygia, seu Delo dari solitum: & hoc mari remenso, id est senauigato: & precari veniam. i. hanc gratiam, vt dicat quem finẽ ferat, id est dicat, aut constituat. fessis. s. nobis: & vnde, id est a quare: aut a quo genere piaculi, aut sacrificij: iubeat tentare. i. attẽdendo obtinere auxilium: & quo iubeat vertere cursus, sup. nostros. Nam ex infortunio sensit non in Creta considendum fuisse cum dij placati in malum non impellant.

Nox erat, & terris animalia somnus habebat,
Effigies sacræ diuum, Phrygijq; Penates,
Quos mecum a' Troia, medijsq; ex ignibus vrbis
Extuleram, visi ante oculos astare iacentis
In somnis, multo manifesto lumine, qua se
Plena per insertas fundebat luna fenestras:
Tum sic affari, & curas his demerẽ dictis.
[Qđ tibi delato Ortygiã dicturus Apollo est, PE.P.
Hic canit: & tua nos en vltro ad limina mittit.
Nos te Dardania incensa, tuaq; arma secuti,
Nos tumidum sub te permensi classibus æquor,
Iidem venturos tollemus in astra nepotes:
Imperiumq; vrbi dabimus. tu moenia magnis
Magna para, longumq; fugæ ne linque laborem.
Mutandæ sedes non hæc tibi littora suasit:
Delius, aut Cretæ iussit considere Apollo.
Est locus, Hesperiam Graij cognomine dicunt,
Terra antiqua, potens armis, atq; vbere glebæ,
Oenotrij coluere viri: nunc fama, minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem.
Hæ nobis propriæ sedes, hinc Dardanus ortus,
Iasiusq; pater, genus a' quo principe nostrum.
Surge age, & hęc lętus longæuo dicta parenti
Haud dubitanda refer: Coritum, terrasq; require
Ausonias, Dictæa negat tibi Iuppiter arua.

SERVIVS.

¶ Visi astare.) Non astabant: sed videbant. Vnde & visa dicuntur: non enim sunt, sed vidẽtur. ¶ In somnis.) Multi hic distinguunt, & volunt vnam partem esse orationis. i. vigilãtis: multi in somnis dicunt: vt sit collisio, quo peculi pro peculij. ¶ Multo lumine.) Cum nimbo suo, qui circa deos solet videri. ¶ Insertas.) Aut clatratas: aut nonseratas, vt sit quasi inseratas. i. non clausas. & dictũ quomodo Asprosq; violares, pro asperos: compostus pro cõpositus: vixet pro vixisset. ¶ Ortygiã.) Ad Ortygiam: more suo detraxit præpositionẽ, vt paulopost, Haud dubitanda refer. ¶ Dardania.) Deriuatiuum nomen a constitutore: & notandum regionẽ pro ciuitate positam. ¶ Tuaq; arma secuti.) Ac si diceset, tuas partes vel imperium. ¶ Sub te.) Sub tuo iure agẽtes. ¶ Permensi.) Euecti: vt est contra, Pelagoq; remenso, Improuisi aderunt. ¶ Iidem nos.) Scilicet qui te sumus secuti. ¶ In astra nepotes.) Significat Caium Iulium Cęsarem, qui primus inter deos relatus est. Et bene in astra: cuius sydus apparuit: vt, Ecce Dionęi processit Cæsaris astrũ. ¶ Vrbi.) Romę κατ' ἐξοχὴν: vt supra diximus. ¶ Magnis.) id est nepotibus: & bonum ornatum sermonis fecit similitudine, magnis magna para, dicendo. ¶ Fugæ.) Profectionis. ¶ Mutandæ sedes.) Argumentum a necessitate. Simul arguitur error Anchisę. Ordo autem est, Delius Apollo. ¶ Est locus.) Vt ante diximus, orbis comparatione. ¶ Hesperiam.) Deest Quam, vt supra dictũ est. ¶ Cognomine.) Ab Hespero Hispanię rege: vel stella quã intuentur petentes Italiam. ¶ Oenotrij.) Vel a rege: vel a vino. Italus enim primus vitem ostendit Saturnus: vt in septimo legimus, Vitisator curuam seruans sub imagine falcem Saturnusq;. ¶ Propriæ sedes.) Perpetuę: quia infirmas & in Creta & in Thracia condidit. ¶ Hinc Dardanus ortus, Iasiusq; pater.) Dardanus & Iasius fratres fuerunt Electrę filij: sed Dardanus de Ioue, Iasius de Corito procreatus est. A cuius nomine & mons & oppidum nomen cepit: postea Iasium dicitur Dardanus occidisse. ¶ A quo principe nostrum.) A Dardano, non ab Iasio: nam anteriori respondit. Quod autẽ dicit, a quo principe genus nostrũ est: potest & gñaliter intelligi, vñ originem ducimus, vt Deos penates, q̃si Troia nos intelligas: & ad ritum referri, de quo dicit Labeo in libris qui appellantur de dijs animalibus: in quibus ait esse quędam sacra quibus animæ humanæ vertantur in deos, qui appellantur animales, quod de animis fiant. Hi autem sunt dij penates & viales. ¶ Haud dubitanda refer.) Aut quia dubitauerant ex cõsilio Anchisæ: aut ne propter somniũ nõ crederent. ¶ Coritũ.) Designat partẽ prouinciæ, ne alter error pcreeẽ ex magnitudine locorum. ¶ Dictęa.) Dictęus mons Cretę est, dictus a Dictę nympha, q̃ illic colit̃ in quo dicit̃ altus Iuppiter: vt, Dictęo coeli rege pauere sub antro. ¶ Negat tibi Iuppiter arua. Ex definito. Et bene Iuppiter: quasi ipse qui Cretensibus pest.

DONATVS.

¶ Nox erat & terris an so. ha.) Quę dixerat Anchises faciẽda nox

interuendens distulit. denique omne animalium genus pro necessitate naturę ac temporis dormiebat. ¶ Et s. a. di. phry. q; pe. Quos m. a T. m. q; ex ig. u. Extuleram &c.) Virtutes animi sui & meritũ iuxta deos omni occasione commendat, & subtiliter profert dormientibus quippe omnibus animalibus, & competenti tempore iam quietis solus prope peruigil fui, & licet tacerem, arcebant tamen ab oculis meis plenum diuersę solicitudines somnũ, repente apparuerunt deorum imagines sacrę, illorum scilicet, quos medio Troię flammantis incendio rapui, & mecũ sustuli, ac reddentes meis vicem in conspectu meo manifestissimi visi sunt constitisse, ne contra superiora locutus videretur. dixerat enim noctem fuisse, ac per hoc tenebras addidit. ¶ Qua. s. pl. per i. s. lu. s.) Inde, inquit, fuit per noctem lumen maximum, qua luna fenestris patentibus pleno orbe oculis meis apparebat obiecta. dixit in somnis, hoc est vt somnians videret, & deos ipsos velut loquẽtes audiret, & videret pręsentes, lumen pręstantibus radijs lunę. ¶ Tum sic affari, & curas his demere dictis.) Ne vlterius cũris recurrentibus frangeret, his verbis locutus est. ¶ Quod tibi d. or. di. A. est, Hic c. & t. n. en vl. ad li. m.) Ne cumulatus geminis discursibus labor te cursus ad ortygiam reuocet atque eadem quæ transmiseras maria, impetrandi alterius responsi necessitate cogaris intrare, vltro quæ desideras, Apollo porrexit. habes nominis eius grande compendium, vt hic nobis referentibus discas, quod cum ingenti laborum iactura fueras cogniturus. ecce quantus erga te numinis fauor. non rogas, & fauetur desiderio tuo, non nauigas, domo, quoque non egrederis, limen & dei iussa famulantibus dijs ad aures tuas animumque portatur. pone hanc iam, qua vexaris cogitationum molem, & quid loquamur, quidue referamus aduerte. ¶ Nos te Dardania incensa, tuaque a. s. &c.) Post errorem primi responsi sic Aeneam instrui conuenerat, vt omni ambiguitate submota, vt quid loquerentur, & quę referrent, euidenter audiret, & cerneret. debuit enim ad hęc perferenda talium adhiberi persona, vt incredibilia & mira dicturus facillime crederetur. denique ipsi enumerant beneficia sua, & nouissime etiam pręsentis temporis sociant commemorantes præterita, ac meliora in futurũ & grandia pollicentes viuentibus tuis & eorum posteris profutura. Sic enim & primo Apollo ipse pędixit. Hic domus Aeneę cũctis dominabitur oris, Et nati natorum, & qui nascentur ab illis, hortantur quinetiam ne sit laboris impatiens, & arte mirifica cõponunt eius animum, vt futura quamuis laboriosa libenter audiret. artis igitur fuit excludere ante omnia solicitudinem primam, & liberato angoribus animo, si alterius nauigationis labores ingereret. denique purgato ad plenum & afflicto dudum mœroribus corde facienda in præsenti vel futura narrantur. ¶ Mutandæ sedes. (Sufficerat hoc solum dixisse, vt sciret sibi esse migrandum, dicunt tamen causam, & Apollinis esse iussionem, quod vt nosceret. ¶ Non hæc (inquit) tibi lit. su. De. aut cr. iu. co. A.) Ecce iam ex aperto fit certior, ne rursum vexaretur incertis, & insinuatur regio imperio eius & posterorũ successionibus debita, sic instructa & plena narratione perspicua, vt vocabulis, signis, vberrimo locorũ situ, incolarum fortitudine, decursa quoque seculorũm omnium origine significaretur. ¶ Est locus, Hesperiam Graij cognomine dicunt, &c.) Quam multa dicta sunt paucis, sed hæc veterem tenent ordinem rerum, veniunt dehinc ad eam partem, in qua falsus Anchises simile quidem sed non necessarium senserat, vt ostenderet, nõ Apollinis in causa responsi, sed interpretantis errore laboris vacui vitium esse contractum. ¶ Hæ nobis propriæ sedes.) Bene (inquit) hę nobis, supra enim dixerant. Tu mœnia magnis magna para, & quia responso tenebatur, quæ nos a stirpe parentum Prima tulit tellus, eadem vos vbere lęto Accipiet reduces, antiquam exquirite matrem. hanc partem manifestissime dixerunt dicentes. ¶ Hinc Dardanus ortus, Iasiusque pa. ge. a q. pr. no.) Hos dicunt in Italia genitos, sed Iasium temporis antiquioris, mater ergo Italia est, & maiores Iasius & Dardanus, a quo Dardani dicti sunt Troiani. ¶ Surge age, & h. l. lo. di. pa. Ha. d. re.) Refer (inquiunt) patri tuo qui antiquitatis merito ætati non conuenerat falli, ratione cursus originis suæ Italiam potius & Coritum petat. cęterum Iuppiter qui Cretæ peculiaris amator est, nobis penitus ipsam denegat sedem, surge & age hortantium verba sunt, & hinc Aeneas ostenditur per somnium vidisse & audisse, quę superius dicta sunt, quamuis alij sic exponant, vt in somnis quasi sine somno ac per hoc vigilans intelligatur. surge igitur, & hæc lętus dicta longæuo parenti indubitanter expone. recte positum lętus refer quia in lucro fuit labor nauigandi ad Ortygiam, & oblata omnia perspicua narratione pere-perat. long æuo, cum reprehensione, occulta posuerunt, quia errare non debuit senex in originis suæ causa.

ASCENSIVS.

❡ Nox erat.) Docet quomodo in sequenti nocte, postea quã Anchises decreuerat, rursum in Delon mittere, dij Penates cohortati sunt in Italiam proficisci: docentes eam esse terram, eamque matrem quam Phœbus significauerat. De qua re dicit Donatus sic. ¶ Nox erat.) Virtutes animi sui, & meritum, & gratiam deorum commendat: ostendit, quod cæteris dormientibus ipse acriter rebus publicis inuigilabat. ¶ Qua se Plena.) Voluit demonstrare quomodo in nocte videre potuit, scilicet per radios lunæ: tunc sic ne vlterius recurrentibus curis frangeret. ¶ Quod tibi delato.) Ne geminetur labor redeundo Apollo facit, vt hæc referentibus nobis, hic audias quæ apud eum esses auditurus. Magnus ergo numinis fauor: non rogatur & fauet. Non nauigas, neque domo egrederis, & dei iussa famulantibus dijs, ad tuas aures veniunt. ¶ Nos te.) Ad hominem errore iam a patre imbutum debuit mitti persona, cuius authoritate, ac meritis etiam incredibilia credi possint. Dic ergo Penates huiuscemodi erant, qui pręterita memorando, futura meliora pollicerentur. Artis est igitur excludere ante solicitudinem primam, & liberato angoribus animo, alterius nauigationis labores ingerere: ac monstrarit: non eas sedes ostendisse Apollinem describit, nec eum mostrasse locum. ¶ Hinc Dardanus ortus.) Ostendit cum Apollo dixit: Quæ vos a stirpe parentum Prima tulit tellus: non de Creta, & de Teucro, sed de Italia, & Dardano esse intelligendum. ¶ Longæuo.) Occulte corripit ipsum senem de origine suorum non debuisse falli. ¶ Iuppiter.) Qui Cretę peculiaris amator est. ¶ Surge.) Ostenditur per somnum hoc vidisse: quamuis aliqui exponant insomnis, id est vigilantis. Hæc ille. ❡ Ordo est. Nox erat: & somnus habebat, id est occupata animalia, cum, supple, effigies sacræ diuum, & Penates Phrygij, id est Troiani: quos ego extuleram mecum Troia ex medijs ignibus vrbis: visi, sup. sunt astare ante oculos, sup. meos: iacentis, id est cubantis: insomnis, id est ex somnis & vigilijs: & hoc, supple cum multo lumine. manifesto: id est mihi visibiliter apparenti, supple ea quæ luna plena: fundebat, id est infundebat, aut inspergebat lumen suum, per fenestras insertas, id est non seratas, sed apertas: aut non consertas, id est conclusas: sed reseratas parum (nam Landinus vult hypallagem esse, vt sint fenestrę insertæ: pro, luna inserta) Tum, id est deinde postquam mihi manifesto lumine visi erant: adfari, supple cœperunt aut adfabantur: & demere, id est demebant curas his dictis: Apollo canit tibi hic, quod dicturus est tibi delato, id est postquam delatus fueris Ortygiam, id est in Delon. & en, id est ecce; mittit nos inquam, quibus fidem habere debes: quia nos secuti sumus te: & tua arma, id est tuam protectionem, aut dexteritatem in bello, & hoc Dardania, id est regione, quam Dardanus incoluit incẽsa: nos permensi, id est perfecte mensi sumus: classibus, id est pernauigauimus sub te, id est sub ductu tuo: ęquor tumidum, id est procellosum: & nos ijdem tollemus, id est extollemus in astra propter Cęsarem id dicit: de quo in Buco. illic, Ecce Dionei processit Cęsaris astrum: dictum est nepotes venturos, id est posteros tuos: & dabimus vrbi, scilicet quam nobis statues imperium, quod Cęsar perpetuum vsurpauit: tu para (non dicit extrue: sed para, id est prępara: quia non ipse: sed posteri eius id fecerunt.) dijs qui in capitolio Romę colebantur: magna mœnia, scilicet Romę: septem colles complectentis. & ne linque, pro ne derelinquas: longũ, id est diuturnum laborem fugę: sedes, id est mansiones, aut habitationes sunt mutandę Delius Apollo non suasit tibi hęc littora: aut id est vel non iussit considere Cretæ, id est in Creta. Est locus, supp. quem, aut quam: sed more suo subticet relatiuum in descriptione loci Graij: dicunt, id est appellant Hesperiam cognomine, locus, dico, existens terra antiqua, id est quę diu regnauit, & ita nobilis, potens armis, atque vbere, id est fertilitate glebæ, id est terrę pinguis. Viri Oenotrij, de quibus in. j. in oratione Ilionei dictum est: coluere, sup. eam: fama, sup. est: nunc minores, id est posteros: dixisse, id est appellasse Italiam: de nomine ducis: qui, scilicet Italus vocabatur. Hę sedes, scilicet Hesperia, aut Italia, supple sunt: proprię nobis: aut nobis proprię: Dardanus est ortus hinc, id est ex his regionibus Italię. Et Iasius pater est ortus hinc. i. ex Italia a quo principe. i. a quorum priore, & principe viro Dardano, videlicet: est nostrum. s. Troianorum genus. Age, adhortãdi aduerbiũ, surge: & tu lętus refer. i. recepse, & enuncia hęc dicta. i. quę tibi diximus parenti longæuo. s. Anchisę: haud. i. non dubitanda. i. certissima, & verissima: require Coryton ciuitatem Italię: vnde Dardanus venit: & terras Ausonias. i. Italicas in eam regionem quam Ausonij olim coluerũt: Iuppiter negat tibi arua Dictea, id est Cretensia: a parte totum.

Ordo

[Talibus attonitus visis, ac voce deorum ÆNE.
(Nec sopor illud erat, sed coram agnoscere vultus,
Velatasq; comas, præsentiaq; ora videbar,
Tum gelidus toto manabat corpore sudor)
Corripio e stratis corpus, tendoq; supinas
Ad coelum cum voce manus: & munera libo
Intemerata focis. perfecto lætus honore
Anchisen facio certum, remq; ordine pando.
Agnouit prolem ambiguam, geminosq; parentes,
Seq; nouo veterum deceptum errore locorum.
Tum memorat. [Nate Iliacis exercite fatis, ANCH.
Sola mihi tales casus Cassandra canebat:
(Nunc repeto hæc generi portendere debita nostro,
Et sæpe Hesperiam, sæpe Itala regna vocare)
Sed quis ad Hesperiæ venturos littora Teucros
Crederet? aut quem tum vates Cassandra moueret?
Cedamus Phoebo, & moniti meliora sequamur.

SERVIVS.

¶Talibus attonitus visis.) Hoc est talibus deorum vultibus. Vnde sequit, Et voce deorum. Nã & voce se dicit attonitum & visis. Attonitus vero est stupefactus. Nã proprie attonitus dicitur, cui casus vicini fulminis & sonitus tonitruum dant stuporem. ¶Nec sopor illud erat.) Soluta elocutio. ¶Velatas comas.) Vittatas: vt, Victoris velatum auro vittisq; iuuencũ. Nam dij qui erant apud Laurolauiniũ non habebant velatũ caput. ¶Corripio e stratis corpus.) Ne sacietate videat reliquisse somnum. Et sciẽdum quia quoties ex abrupto somnus aufugerit, significat omen infelix: vt ecce hoc loco tempestas sequitur. Item in.ij. Excutior somno: & statim sequitur ciuitatis excidium: nec sine ratione. Nam si somnus, munus deorum est: vt, Et dono diuum gratissima serpit: non sine infelicitate ex abrupto deorum munus abscedit. ¶Tendoq; supinas Ad coelum cũ voce manus. Honesta elocutio, cum vno sermone respõdemus duobus: vt, Interea fessos ventus cum sole reliquit. ¶Intemerata.) Rite perfecta: vt si leniter est fundendum vinum, aut mola iniicienda, sic fiant vt ratio exigit sacrificij. aliter si fiat, temerata ac turbata sunt sacra: vnde Helenus, Ne qua Inter sanctos ignes in honore deorum Hostilis facies occurrat, & omnia turbet. Item in octauo, Audax quos rumpere Pallas sacra vetat, raptoq;. ¶Focis.) Ideo focis, non aris: quia penatibus sacrificat. ¶Perfecto honore.) Peracto sacrificio: qui est honor deorũ. ¶Ambiguam.) Non incertã, sed duplicem: vt in sequentibus probat, dicens, Geminosq; parentes. ¶Nouo errore veterũ locorũ.) Aut per contrarietatem sermonũ declamauit: aut nouo, pro magno posuit. ¶Exercite.) Fatigate. nam exercitatus, peritus significat. vt expertus & expers. nam expertum rerum si dixero, significo peritum: si expertem, ignarum. ¶Casus Cassandra canebat.) Hæc compositio iam vitiosa est, quæ maioribus placuit: vt, Anchisen agnouit amicum. Et, Sale saxa sonabant. ¶Portendere.) Minus est deberi, vt in.vij. Portẽdi generos. ¶Regna vocare.) Satis, proprie: vñ in.viij. Expectate solo Laurenti aruisq; latinis. ¶Teucros crederet).f. ꝑpter longitudinẽ spatij. ¶Tunc vates Cassandra moueret.) Bene tunc: quia iam ꝓbauit. ¶Cedamus Phoebo.) Cuius instinctu dij penates profutura dixerunt: vt, Hic canit, & tua nos en vltro ad limina mittit. ¶Meliora sequamur.) Potest bis subaudiri Meliora: vt, Meliora moniti, meliora sequamur.

DONATVS.

¶Talibus attonitus iu.& v.deo.) Duo quippe extiterant miranda, deos videre, & loquentes audire, quibus (inquit) ita se habentibus attonitus factus sum, hoc est pauore pręsentium numinum stupui. ¶Nec sopor il.e.) Non enim pleno somno hæc aut videram aut audieram. ¶Sed corã agnoscere vultus &c.) Vt sit, cum non plene vigilaret, nec plene dormiret, accedebat eo ꝙ sic venerant manifesti, vt dubitatio nulla ex parte potuisset existere, vultus idem illis fuerat, quem noueram. comæ opertæ ex more, & ora manifesta. ¶Tum ge.t.m.c.su.) Ecce alti pauoris indicium. vt enim toto corpore stupuerat, sic & omni ex parte membrorũ sudor frigidus manabat in eo. quod dixit sudor manabat, ostendit, immoderatum fuisse, & vltra humanum morem. Hic illud demonstratur, ex frigido corpore tantum sudorem exisse, cum consnet hunc caloribus prouocari consuesse. omnia hęc confirmationis sunt, ꝙ Aeneas deos pręsentes, vt vigilans, & videret, & audiret. ¶Corripio e str.c.) Vsq; adeo ostendit prope vigilantem, vt diceret corripio corpus e stratis. cæterum poneret expergefactus sum, & somnio considerato surrexi. Corripio e stratis corpus, expressit festinantem. rem enim satis optatam prouẽtumq; eius expletum narrare cupientem, non debuit sic describere & stratum reliquisse. quomodo relinquit ille, qui nulla dicti aut facti necessitate constringitur? Corripio (inquit) e stratis corpus. ¶Tendoq; su.ad c.c.u.ma.) Licet aliunde venisset beneficium tamen omnibus dijs referebat gratiam, tendendo manus ad coelum. ¶Et munera libo In.fo.) Munera sunt vinum & thus. hæc tradidit focis.

¶Per.l.h. Anchisen facio certum, r.q; or.p.) Completis, inquit, diuinis obsequijs Anchisen facio certum. certum ideo quia primæ interpretationis vitio ꝓbatur incertus. hic Virgilius ostendit diuinas admonitiones referendas nõ esse nisi primo per sacrorum & precis obsequia dijs fuerint commendatę, vt prosperẽtur vberius, si bonę sint, si malę mutentur in bonum. lętus perfecto honore, lætum possumus intelligere, primo ꝙ sic pertineret ad deos, deinde ꝙ labor eis secundæ nauigationis effugisset, postremo ꝙ instructus euidentibus & perspicuis monitis nihil iam formidaret incerti. ¶Agnouit prolem a.g.q; pa. Se.n.u.de.er.lo.) Errorem fecerat exẽpli duplicis ratio, quam Anchisẽs post erratũ relatione filij cognouit. Teucer enim & Dardanus in origine parentes fuerant Troianorum, sed antiquior Dardanus, hunc ergo sequi Anchisen conuenerat, qui Italus fuit, non, Teucrum Cretensem. Iccirco igitur Anchisæ error exortus est, quia antiquior fuit memoria Dardani, & vehementer obscura. Teucri vero velle videbãtur opinione comperta. sed Apollo non originem posteriorem, sed antiquam dixerat requirendã, dicendo quippe antiquam, quæ rite ostendit fuisse, & recentiorẽ, quę non esset Troianis debita. nouerat enim & primam fuisse & secundam. ¶Tum memorat. Nate i.e.f.) Non dixit, quod ipse Aeneas proprio fato laboraret, sed ꝙ fato patrię esset oppressus. hęc fuerunt ante causam. parabat enim errori suo defensionem, vt laborem irritę nauigationis ad Cretam Troiæ fatis annecteret. incipit iam purgare factum suum, ex quo intelligebat se graui inuidia laborare iuxta eos, qui laborauerant frustra. Enititur illa arte dicendi qua vti debemus, siquando totum negare non possumus. tunc enim excusatio probabilis adhibenda, aut extenuatio necessaria est, quę res tantum prodest, vt culpam aut remoueat penitus, aut plurimum frangat. hanc ergo purgationẽ ingreditur, sic. ¶Sola mihi tales casus Cassandra canebat.) Hęc, inquit, deberi generi nostro, & hos casus nobis imminere, sicuti nunc recordor, sola mihi pędixerat Cassandra. ¶Sed quis ad hesperię venturos littora Teucros Crederet? &c.) Monitu quidem Cassandræ ista omnia aliquando audieram, sed in vnum conuenerant, quæ fidem dictis illius facere non possent. primo ꝙ quicquid illud fuerat, vnd credi non debuit. huc accedebant alia, quę impossibilia putabantur, scilicet Troianos vẽturos ad Italiam relictis originalibus terris, subiturus quoq; prolixę nauigationis incerta. postremoq; responsis eius non habendam fidem diuina fuerat sententia pronuntiatum. Erroris igitur sui excusatione completa. ¶Cedamus Phoebo.) Inquit, quia de Cassandra loquebatur, non dixit consentiamus responso Cassandræ, quod aliquando audiui, sed cedamus Phoebo. ¶Et moniti meliora sequamur.) Sequamur potius, quæ ipse Apollo melius intimauit, & sequenda commodiora constituit. pronuntiatio talis esse debet, vt separatim dicamus moniti, separatim meliora sequamur.

ASCENSIVS.

¶Talibus.) Docet quomodo peracto sacrificio, patrem de rebus visis & auditis, certiorem fecerit: hisq; auditis illis errorẽ agnouerit. vnde Donatus sic. ¶Attonitus.) Duo erant miranda, & deos videre, & optata loquentes audire. ¶Nec sopor.) Non enim pleno somno viderat, aut audiuerat. Nã nec plene vigilabat, nec plene dormiebat. ¶Gelidus sudor.) Et hoc confirmat deos vidisse Aeneam. ¶Corripio e stratis.) Ostendit prope vigilantem. Nam posuisset, expergefactus sum, si dormisset. Exprimit autem festinantem. ¶Munera.) Quæ sunt vinum, & thus. ¶Certum.) Quia primę interpretationis, vitio reddebatur incertus. Ostẽdit autem Poeta diuinas admonitiones referendas non esse, nisi primo patri sacrorum: & precis obsequia sint, vt prosperentur quæ bona sunt: quę autem mala, vertantur in melius. Deceptus autem fuesat Anchises: quia memoria Dardani antiquior erat, ꝙ Teucri, & ꝓpterea obscurior. Apollo autem cum dixisset, antiquam: ostendit fuisse recentiorem. Norat enim & primam esse, & secundam,

Fatis Iliacis.) Non poprio fato laborabat. Excusat igitur, & laborem irritę nauigationis quę ad Cretam fatis adnectit, vt inuidiam qua afficiebatur, quod illi frustra laborassent, purget excusatione, cum factũ negari non possit. Sola mihi.) Vni.n. Cassandrę credendum non fuit: deinde, non videbatur verisimile, tam longinquas sedes esse petendas. Haec ille. Ordo est. Ego (inquit Aeneas) attonitus, id est stupefactus, quasi tonitru percussus: talibus visis, scilicet deorum vultibus: aut visis, pro visionibus: & voce deorum, supple tali: audita, scilicet. Nec illud erat sopor, id est profunda dormitio. hoc est, non videbam per insomnia: sed videbar, scilicet mihi. (Ergo, vt Donatus dicit, nec plene etiam vigilabat, quia non asserit se vidisse, sed visum esse quod viderit.) agnoscere coram, id est in conspectu meo: vultus, scilicet deorũ: & comas velatas, scilicet vittis, aut velo: & ora pręsentia: tamen, id est insuper, aut postea gelidus sudor qui violentiam indicabat, & stuporem: manabat toto corpore, supple meo, id est de toto corpore meo: ego corripio, id est celeriter & violenter (quod signum futuri incommodi per tempestatem, Seruius indicat.) rapio: corpus e stratis, scilicet lectis: & tendo manus supinas, id est sursum erectas ad coelum, scilicet cum voce, id est prece sequenti: & libo, id est offero munera, scilicet thus & vinum: intemerata, id est rite facta: focis, id est aris deorum Penatium: ego laetus honore, id est honorifico sacrificio perfecto: facio Anchisen. s. patrem certum. Orator, secundum quosdam, diceret certiorem: quia elegantius id dicitur: verum metri causa coactus, certum, dixit Poeta. Sunt tamen qui penitus vim vocabulorum inspicientes, dicant modestiae & honorificentiae tantum gratia inuentum esse, vt certiorem, & certum facere, dicant oratores: nam certiorem facio, eum qui non penitus ignorabat rem: certum, qui penitus: ne ergo turpe sit quicquam omnino ignorasse, dicunt, certiorem fieri: hic vero quia res non humanitus: sed diuinitus reuelata penitus Anchisen latet: recte dicit, facio certum: sed volumus in istis argutio res

res videri. que, pro &: pando, id est facio: rem ordine, id est quo ordine dicta, & facta sint omnia, eodem recito patri. Pater, sup. Anchises: agnouit prolem, scilicet gentem Troianam: ambiguam, id est incertã, quo parente, Dardano ne, an Teucro dicatur orta (Seruius tamen maluit, geminam, & duplicem, quam incertam, dici.) & se deceptum nouo, id est insolito errore veterum locorũ: (& est antithesis:) aut nouo, scilicet magno errore: tũ, id est deinde: memorat, id est quod memoria tenebat, eloquitur: dicens, o nate, exercite, id est fatigate: fatis Iliacis, id est Troianis debitis sola Cassandra, scilicet filia Priami, & vates. (de qua in.ii. huius, dictũ est) canebat mihi tales casus, id est euentus miseros, vt, scilicet diu erremus Italiam quęrentes, ego repeto, id est memoria repetens agnosco: fata portendere, id est quod fata portendebant, hęc debita nostro generi, id est quod haec fataliter portenta sunt nostro generi (vt etiam errores, ne ob culpam putentur fatales, censeantur: hoc finxit Poeta.) & repeto fata, portendere genus nostrum, vocare, id est vocaturum, aut vocare debere: hoc est exoptare saepe Hesperiã, & sępe regna Itala, id est Italica: sed quis crederet Teucros) id potius dixit, quam Dardanos, cum etiam Dardani sint, vt errorem suum purgaret, cum tamen Oracula Dardanidae duri, &c. dixerint.) venturos ad littora Hesperiae, id est Italiae, vnde tantũ distent quasi dicat nemo, aut quem Cassandra moueret, id est incitaret ad credulitatem: tum, id est tunc, cum obsidione premebatur vrbs nostra: & impatientia, forsitan rapta, credebatur: (vnde etiam addita est particula, tunc, in.ii. vbi dictum est. Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris Ora dei iussu, non vnquam credita Teucris.) Cedamus Phoebo, id est monitis Phoebeis: quae Italiã significabant cum dicerent, Dardanidae duri: & quae etiam a Cassandra pandebantur: & nunc a diis Penatibus significata sunt. Nã dixerant. Quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est, Hic canit, &c.) & nos moniti, sequamur meliora, scilicet hic, quam nacti sumus, vnde dira peste propellimur.

AEN.

Sic ait, & cuncti, dictis paremus ouantes.
Hanc quoque deserimus sedem, paucisq; relictis
Vela damus, vastumq; caua trabe currimus aequor.
Postquam altum tenuere rates, nec iam amplius vllae
Apparent terrae, coelum vndique, & vndique pontus.
Tum mihi coeruleus supra caput astitit imber,
Noctem, hyememq; ferens, & inhorruit vnda tenebris.
Continuo venti voluunt mare, magnaq; surgunt
Aequora: dispersi iactamur gurgite vasto.
Inuoluere diem nimbi, & nox humida coelum
Abstulit: ingeminant abruptis nubibus ignes.
Excutimur cursu, & caecis erramus in vndis,
Ipse diem, noctemq; negat discernere coelo,
Nec meminisse viae media Palinurus in vnda.
Tres adeo incertos caeca caligine soles
Erramus pelago, totidem sine sydere noctes.
Quarto terra die primum se attollere tandem
Visa, aperire procul montes ac voluere fumum.
Vela cadunt, remis insurgimus: haud mora nautae
Adnixi torquent spumas, & coerula verrunt.
Seruatum ex vndis Strophadum me littora primum
Accipiunt. Strophades Graio stant nomine dictae
Insulae Ionio in magno, quas dira Celaeno,
Harpyiaeq; colunt aliae: Phineia postquam
Clausa domus, mensasq; metu liquere priores.
Tristius haud illis monstrum, nec saeuior vlla
Pestis, & ira deum Stygijs sese extulit vndis.
Virginei volucrum vultus, foedissima ventris
Proluuies, vncaeq; manus, & pallida semper
Ora fame.

SERVIVS.

Hanc quoque.) Queadmodum Troiã & Thraciã: & cum dolore dictũ accipe, Hãc quoque deserimus. Caua trabe.) Nauium periphrasis optima. Supra caput.) Capitalis, perniciosus. Noctẽ, hyemẽq;.) Pluuiam cũ obscuritate. Inhorruit vnda.) Horridior est facta per tenebras. Gurgite vasto.) Epitheto auxit Tapinosim. Nox humida.) Nubes caliginosa. Excutimur cursu.) A proposito itinere auertimur. Caecis in vndis.) Incertis: quia sydera nõ apparebant. Ipse.) Nauigandi peritus. Hoc.n. significat emphasis pronois. Incertos soles.) Bene incertos, quia quãtauis sit obscuritas: tñ noctis est manifesta discretio. Vnde supflua quaestio eorũ, qui dicunt tres dies quẽadmodũ transisse scierũt, si noctem a die discernere non poterãt. Caeca caligine.) Cacephatõ in sermone. Attollere visa.) Naturalit̃ dixit. Quoties.eni ppinquamus litoribus: & exurgere terra videt̃, & fumũ emittere. Aperire.) Ostẽdere: Sallusti[*], Caput aperire solit[*]. Seruatũ ex vndis.) Ac si diceret, de periculis in grauiora se peruenisse discrimina. Strophadũ me littora.) Phineus rex fuit Arcadiae. hic suis liberis superduxit nouercam: cuius instinctu eos caecauit. Ob quam rem irati dij ei oculos sustulerunt, & adhibuerunt Harpyias, quae cum ei diu cibos abriperent, Iasonem cum Argonautis propter vellus aureum Colchos petentem suscepit hospitio;

tio; cui etiam ductorem dedit. Hoc ergo beneficio illecti Argonautae Zethum & Calaim filios Boreae, & Orithyię alatos iuuenes, ad pellandas Harpyias miserunt: quas cum strictis gladijs persequerentur, pulsae de Arcadia peruenerunt ad insulas quę appellabãtur Plotę. Et cum vlterius vellent tendere, ab Iride admoniti, vt desisterent a Iouis canibus, suos conuerterunt volatus: quorũ conuersio .i. strophe, nomen insulis dedit. Quod Apollonius plenissime exequitur. Vt autẽ canes Iouis dicerentur, haec ratio est: quia ipsae furiae esse dicuntur: vnde etiam epulas dicuntur abripere, quod est furiarum, vt, Et manibus prohibent contigere mensas. Vnde & auari finguntur furias pati, quia abstinent partis. Item ipsas furias esse paulopost idem testatur dicens, Vobis furiarũ ego maxima pãdo. Furias autem canes dici & Lucanus testatur: vt Stygiasq; canes in luce superna Destituam. Et in sexto Virgilius, Visaeq; canes vlulare per vmbram Aduentante dea. Sane apud inferos furię dicuntur, & canes: apud superos dirę & aues: vt ipse in xii. ostendit. In medio vero, Harpyiae dicuntur. Vnde duplex in his effigies inuenitur. Has Virgilius tres dicit, Aello, Cypetae, Celeno. Apollonius duas: quem in.xii. Virgilius sequitur: vt, Sunt geminę pestes. Ionio in magno.) In magno mari Ionio. Et sciendum Ionium sinum esse immensum ab Ionia vsque ad Siciliam: & huius partes

esse

esse Adriaticum, Achaicum, Epiroticum. Maria enim vel a prouinciis, vel ab insulis, vel a ciuitatibus nomen accipiunt. Bene ergo In magno, quasi in quo etiam alia maria sunt. ¶ Harpyiæq; colunt aliæ.) Ergo & Celęno Harpyia. ¶ Nec sęuior vlla pestis, & ira deũ Stygiis sese extulit vndis.) Vt pœna in stygiis. Et non dicit has de inferis natas, sed peiores esse omnibus inde procreatis. ¶ Proluuies.) Sordis effusio. ¶ Vncęq; manus.) Manus pro vnguibus posuit: hoc est καμψώνυχαι. ¶ Fame.) Veluti fame. Nam abundare dicit armenta. Aut re vera Fame: quam eis inferebat non inopia, sed auaritia.

DONATVS.

¶ Sic ait, & cun. di. pa. oua.) Dicto paremus aut Apollinis, aut certe Anchisæ qui illico senserat ouantes. Quis enim non gauderet ademplo labore ad Ortygiam nauigandi, iterum se ad certa & optima venturum? ¶ Hanc quoq; deserimus sedem.) Sicuti Cretæ. Pau. q; re. Vela da.) Non voluntate cuiusquam relictis sed mortis necessitate remanentibus. supra enim dixit, cum lues contagionẽ describeret, linquebant dulces animas, hoc est moriebãtur. ¶ Postquam al. te. r. n. i. am. ul. App. t. coe. vn. & v. p.) Copiosa descriptio in qua vna & eadem res est dicta frequentius, diuersa & splendida compositione verborum. ¶ Tum mihi cœruleus su. ca. ast. im. No. hy. q; se. &c.) Egregie descripsit, quae nauigantibus accidunt, cum vno Impulsu omnia simul elementa turbantur. In qua ipsa descriptione & initium tenuit, & augmenta descripsit & finem. Quippe, Tum mihi cœruleus supra caput astitit Imber, initiũ est. dehinc quae consequuntur ostendunt augmenta violentiae, noctẽ hyememq; ferens. ex his quoq; quae exorta sint enumerat breuiter. Inhorruit vnda tenebris, continuo venti voluunt mare, magnaq; surgunt Aequora, dispersi iactamur gurgite vasto. Agebantur enim non arte nauigandi, sed qua diuersorum ventorum flatus vrgebant. accedente etiam eo, quod ait, Inuoluere diem nimbi, & nox humida coelum Abstulit. ecce iam si possent, aliquid cõtra maiorem vim prouidere non poterant. tulerant enim diem nimbi, hoc est remouerant lucem. nox quoq; hũmida obtentu nubium abstulerat sydera, quae viam in fluctibus monstrant. Ingeminant abruptis nubibus ignes, hoc est crebrae fuerant coruscationes, sicuti fit cum est elementorum magna turbatio. Excutimur cursu, & cęcis erramus in vndis. Excutimur vbicunq; ponit Virgilius, nimiam facti necessitatem significat, vt excutitur pronusq; magister voluitur in caput. Item excutior somno, & caecis erramus in vndis, non vndis caecis sed hominibus vndas ipsas non videntibus, & qui nullo cum affectu rapiebantur, erramus, inquit, pelago quia erat in latitudine vel maxime pelagi & plus currit q̃ necesse est, & inani labore consumpto ad destinata non peruenit. Ipse diem noctemq; negat discernere cœlo. Nec meminisse viæ media Palinurus in vnda. Violentię ipsius mire conclusit augmẽta, asserens tantã fuisse rerum confusionem, vt ipse Palinurus dies ageretur an nox euidenter pronuntiare nõ posset. quod autem ait, Ipse, hoc in pronomine vult intelligi, ipse Palinurus peritissimus gubernator, ipse qui regendorum nauigiorum arte pollebat, ipse qui vias in fluctibus & diligentiore cura rationem syderum nouerat. ipse cuius magisterio gubernatores cæteri regebantur. Apparet ergo, vt sępius diximus in pronominibus esse plerunq; maximum intellectum. ipsum autem Palinurũ ducem fuisse cæterorum in pelago. alio in loco positum constat, quod dictũ est, densum Palinurus agebat Agmen, ad hunc alii cursum contendere iussi. Tres adeo incertos cæca caligine soles Erramus pelago, totidem sine sydere noctes. Quarto terra die primum se attollere tandem Visa aperire procul montes, ac voluere fumum. Descriptis omnibus, quae orta tempestas & aucta perfecerat, defectus eius & finis ostenditur, cum addit. ¶ Vela cadunt, re. in. h. m. n. Ad. l. sp. & c. ti. &c.) Comparationem fecit pręsentis temporis & pręteriti. in tempestate enim mare ipsos agebat inuitos sicuti dixit, excutimur cursu. nunc ipsi quoniam ventorum successerat quies, & fumus minui cœperat vanescente caligine, remis vndas vrgebant, vt ad littus procedere potuissent. Interea diligenti ratione tractandum est, vt ostendamus Poetam non posuisse contraria. fecit enim quęstionem quandam non attente legentibus dicendo, Ipse diem noctemq; negat discernere cœlo. Inuoluere diem nimbi, & nox humida coelũ abstulit, & ipse dixit. Treis adeo incertos cęca caligine soles, Erramus pelago, totidem sine sydere noctes. Ipse rursum posuit, Quarto terra die primum se attollere tandem Visa. Quemadmodũ igitur dierum colligi numerus potuit, si dies noctesq; discerni nequiuerant? possumus hunc locum hac ratione dissoluere, vt dicamus Poetã obscuritatem aeris ventis sęuientibus factam nimium satiare voluisse. cæterum qui fieri potuit per diei tempus sic accidere tenebras, vt inter ipsas & veram noctẽ nihil interesset? memor tamen Poeta ipse. Treis adeo, inquit, cęca caligine soles, vt probaret fuisse in caligine aliquid lucis, quod dierum tempora separaret a noctibus. Vel certe sic intelligi potest, dierum & noctium numerus, quia dixit crebras fuisse coruscationes, quae ruptis nubibus stellas possent demonstrare vel solem. ¶ Seruatum ex vndis strophadum me littora primum accipiunt.) Non vult videri perseuerasse malam fortunã, sed nec in totũ prosperam prouenisse. procurauerat quippe, vt eos opulentum littus exciperet, quod proculdubio prosperum plenissime foret, si illis in locis Harpyiæ non fuissent, quas post Phinei casum regiones ipsas occupasse constabat. ¶ Strophades gr. st. no. d. Insulę.) Me, inquit, insulę gręca lingua nominatæ acceperunt. ¶ Quas dira Celęno, harpyięq; colunt a. ph. p. Cl. d. &c.) Cum dicit Harpyięq; colunt alię. Constat q; etiam Celęno Harpyia fuisset, & haberet cõsimiles alias. hę, inquit, post Phinei causam illa loca tenuerunt. ¶ Tristius haud illis monstrum, n. sę. u. Pe. & i. d. sty. se. ex. u.) Propter vnam quę illis multa aduersa nuntiauerat, execrabatur omnes. nihil, inquit, peius ab inferis potest exoriri q̃ sunt Harpyię, & dicit causas. ¶ Virginei vo. u.) Hoc non esset mõstruosum, si cętera conuenirent. ¶ Foedissima ventris Proluuies.) Ipsarum, scilicet quae nihil interioribus suis morari paterentur, effundunt, inquit, statim, quicquid victus causa receperint. ¶ Vncæq; manus.) Armatæ ad rapiendum non industria sed natura. ¶ Et pallida semper ora fame.) Quarum enim venter non retinebat cibum, non tantum non satiabantur, sed semper patiebantur famem, atq; ex ea pallor succedebat. Cuncta hęc iccirco describit, quia omnia ipsarum dicturus est sibi ac suis fuisse contraria.

ASCENSIVS.

¶ Sic ait, &c.) Docet vt agnito errore a Creta discesserunt, vtiq; sub orta tempestate durissima in Strophadas insulas depulsi sint, vbi Harpyias offenderunt sęuissima mõstra: de quibus omnibus dicit Donatus sic. ¶ Dicto.) Vel Apollinis, vel Anchisæ. ¶ Ouãtes.) Et propter ereptum laborem, iterum in Delum enauigandi: & propter magnam spem propositam. Est autem hęc descriptio nauigationis: in qua eadem res, sępius dicitur diuersa, & splendida compositione verborum. Tempestas autẽ egregie descripta est: cum vno pulsu, omnia simul elemẽta turbantur. In hoc & initium posuit: vt Coeruleus supra caput astitit imber. Et augmentũ: vt, Noctem, hyememq; ferens. Et quae solent consequi ex huiuscemodi rebus: vt, Inhorruit vmbra tenebris, Et continuo voluunt fluctus mare. & reliqua quę maximam ostendunt violentiam, vt quamuis multum laborarent, tamen a cursu detorti, quo volebant non peruenirent. ¶ Ipse.) Maximum habet intellectum, id est qui peritissimus esset gubernator, qui nauigandi arte pollebat, qui viam in fluctibus obseruatione syderum norat. Descriptis autem omnibus, quę orta tempestas, & cuncta perfecerat, vt finem ostendat, addit. ¶ Vela cadunt.) Verum contraria videntur: q; cum dixerit, Diem, noctemq; negat discernere coelo: deinde addat, Tres adeo incertos cęca caligine soles. Quomodo enim haec scire potuit, si nulla erat distinctio noctis & diei? Sed responde voluisse Poetã obscuritatem aeris, nimis satiare. Nam qui fieri potuit sic accidere tenebras vt inter ipsas, & veram noctem nihil interesset: vel intellige dierum & noctium numerum distinxisse crebris coruscationibus, quę vel stellas, vel solem ostendere potuerunt. ¶ Seruatum ex vndis.) Non perseuerauit mala fortuna: sed nec in totum prospera prouenit. Nam in littus fertile venerunt, q; fuisset felicissimum, nisi Harpyis esset occupatum. ¶ Tristius haud.) Non potest ab inferis tristius quicquam excitari, q̃ sint Harpyię. ¶ Virginei volucrum.) Non esset hoc monstruosum: si cętera essent similia. ¶ Proluuies.) Nihil in intestinis morari patiuntur: sed statim effundunt. Ergo non solum non satiabantur, sed semper famescebant. Inde pallor, sic ille, & plura quae Seruius citat, vtpote de Harpyis, quod inuulnerabiles essent, quia styge natę vnde appa-

ret Donati commentarios mutilos esse. ¶ Ordo est. Anchises, supple ait sic: & nos cuncti paremus ouantes, id est mediocri lætitia exultantes: dicto (sic enim legit Donatus) aut dictis, id est monitis eius, aut deorum: & deserimus quoq;, id est etiam (quia prius Thraciam deleuerant) hanc sedem, scilicet ciuitatem in Creta iam extructam: & damus vela, supple ventis: & hoc paucis relictis. qui, scilicet ciuitatem Pergameam incolerent: & incurrimus vastum ęquor, id est mare: trabe caue, id est naui. Postquam rates, id est naues: tenuere altum, id profundum mare, vti est in medio: nec vllę terrę apparent iam amplius: &, supple coelum apparet vndiq;: & Pontus apparet vndiq;, id est ab omni loco: non ab omni parte; tum, id est deinde aut paulopost, imber coeruleus, id est nu- Ordo.

bes coerulei coloris densa, & subnigra: ferens noctem, id est caliginem nocturnam: & hyemem, id est tempestate pluuiosam, qualis hyberno tempore esse solet: astitit mihi supra caput: bene mihi ad id, scilicet cum prouidus esset heros animaduertenti: & vnda inhorruit, id est facta est horrida: tenebris, id est propter tenebras. Venti voluunt continuo, id est perpeti motu, mare: & ęquora magna, id est integrę conuolutiones aquarum: surgunt, id est oriuntur & eriguntur, & nos dispersi iactamur: vasto gurgite, id est impetu: & ingurgitatione: aut inuolutione aquarum maris. Nimbi, id est nubes pluuiosę: inuoluere, id est implicuerunt, & inuolutũ tenuerunt: diem, id est claritatem diurnam, aut solem: & nox humida, id est caligo pluuiosa, abstulit. scilicet ab oculis nostris: coelum, id est aspectũ coeli. ignes, id est coruscationes, & fulgura: ingeminant, id est multiplicant, supple se nubibus abruptis: ex quarum ruptura produci volunt tonitrua. Nos excutimur cursu, scilicet instituto: erramus in vndis cęcis, id est tenebrosis, in quibus nulla patebat certa via. Ipse Palinurus: nautarum, videlicet peritissim⁹: negat, supple se posse: discernere coelo, id est per inspectionem coeli. quamuis aliquo indicio, aut duratione adhuc nosset, discernere diem, & noctem: nec, supple nouit meminisse vię in media vnda. Nos erramus, supple in pelago, id est mari. Tres soles, id est tantum temporis, quantum tres soles super hemispherium nostrum apparere solent: adeo, id est omnino: incertos, id est dubios, an lucerent necne: hoc est, an dies, an nox esset, sed postea nouerunt tres abiisse dies: incertos, dicit: cæca caligine, id est ꝓpter caliginem: & erramus totidem, id est etiam tres noctes: siue sydere, id est apparitione cuiusuis syderis. Terra visa est attollere se tandem quarto die: & aperire, id est denudare, & ostendere procul montes: ac voluere fumum: vnde in Buco. Et iam summa procul villarum culmina fumant. Vela cadunt: postquam, scilicet stricta erant: nos insurgimus, id est incumbimus, & innitimur remis vt ad terram appellamur: haud, id est non, supple fit mora: & nautæ annixi, id est annitentes, torquent spumas, ex celeri cursu excitas: & verrunt coerula: verrunt autem caudis: hoc est, gubernaculis nauium: littora Strophadum, id est illarum insularum, quę dictæ sunt, non longe ab Asteria: excipiunt me primũ, id est primo tempore, & ante alias terras: seruatũ ex vndis, id est a submersione: Strophades (inquit) stant dictæ: nomine, id est vocabulo Graio, id est Grępo: nã στροφὴ dicit᷑ reuolutio, seu reuersio, vt sentit Ser. & στροφάς. hoc est, Strophas: Strophados, conuersiones & vertigo, a verbo Strophao, quod est, verto, stant, dicit, existentes insulę in magno sinu Ionij maris) Insulę, vltimam corripit, nõ abiicit. corripit autem propter vocalem sequentem: nam Ionio, quadrisyllabum est.) quas, supple insulas: Celęno dira, id est execrabilis, & fera pestis: & aliæ Harpyiæ: ergo & ipsa Harpyia, ab ἁρπάζω, quod est, rapio: postquam domus Phineia, id est Phinei, regis Arcadię, est clausa, supple Harpyis, per Zetum & Calaim, vt Ser. recitat: & postquã ipse liquere metu, non ergo sponte: priores mensas, scilicet regis Phinei, quas prius polluerant: mõstrum tristius, id est dirius, & execrabilius illis, id est ꝙ illę: hoc est, ꝙ Harpyiæ sint: haud, id est non extulit se vndis Stygijs, id est infernalis illius lacus: nec vlla sęuior pestis: nec vlla ira deum, id est dirę: nam Seruius supra dixit, ꝙ dira sit deorum ira: aut ira, id est furiæ, aut pestis, adeo irato producta, sęuior, supple illis: non extulit se vndis Stygijs. Vultus volucrum, scilicet Harpyiarum, sunt Virginei, id est quales virgines habent: sed proluuies ventris. i. lata aluus, aut sordidi effusio, est foedissima illis: & manus. i. vngues, supp. sunt vncę. i. incurui: & ora sunt semper pallida fame. i. voracitate: quã quia nimiam habent, pallent auiditate non inedia. Vnde molestissime tulerunt vaccas suas a Troianis cęsa esse.

Huc vbi delati portus intrauimus: ecce
Læta boum passim campis armenta videmus,
Caprigenumq́; pecus, nullo custode per herbam.
Irruimus ferro, & diuos, ipsumq́; vocamus
In prędam, partemq́; Iouem. tum littore curuo
Extruimusq́; toros, dapibusq́; epulamur opimis.
At subitæ horrifico lapsu de montibus adsunt
Harpyiæ, & magnis quatiunt clangoribus alas,
Diripiuntq́; dapes, contactuq́; omnia foedant
Immundo: tum vox tetrum dira inter odorem.
Rursum in secessu longo, sub rupe cauata,
Arboribus clausi circum, atq́; horrentibus vmbris,
Instruimus mensas, arisq́; reponimus ignem.
Rursum ex diuerso coeli cæcisq́; latebris
Turba sonans prędam pedibus circumuolat vncis;
Polluit ore dapes. socijs tunc arma capessant
Edico, & dira bellum cum gente gerendum.
Haud secus, ac iussi faciunt: tectosq́; per herbam
Disponunt enses, & scuta latentia condunt.
Ergo, vbi delapsæ sonitum per curua dedere
Littora, dat signum specula Misenus ab alta
Aere cauo: inuadunt socij, & noua pręlia tentant,
Obscoenas pelagi ferro foedare volucres.
Sed neq; vim plumis vllam, nec vulnera tergo
Accipiunt: celeriq́; fuga sub sydera lapsę
Semesam prędam, & vestigia foęda relinquunt.

SERVIVS.

¶ Delati.) Quod necessitatis est. Nam voluntate aliquo nõ deferimur: sed venimus. ¶ Læta.) Pinguia. Nam in animalibus in quibus cognosci nõ potest sensus, lætitiã pingue corpus ostendit: non mens, vt in hominibus. ¶ Caprigenumq́; pecus.) Satis noue, & affectate. ¶ Per herbam.) Ordo est, non per herbam, sed per campos in herbis videmus armenta. ¶ Ipsumq́; vocamus.) Ipsum, id est regem deorum, aut certe prædatorem, hoc est, cui de præda debetur aliquid. Nã Romani moris fuit, vt bella gesturi, de parte prędę aliquid numinibus pollicerẽtur: adeo vt Romæ fuerit vnum templum Iouis prędatoris, nõ ꝙ prędę præest, sed quei aliquid ex præda debeatur. ¶ In partem prædamq́;.) In partem ꝓdę. ¶ Dapibusq́; epulamur.) Dapes deorũ sunt: Epulæ, hominum. Bene ergo vtrunque posuit: nam & sacrificijs & cõuiuijs operam tribuunt. ¶ Opimis.) Pinguibus. ¶ Lapsu.) Celeritate: vt supra. ¶ Harpyiæ.) vi Græca diphthõgus est, Nam latina esse non potest: quia ne v quidem habemus. ¶ Clangoribus alas.) Deest Cum: vt sit, alas quatiebant cum clangoribus: vt, Atq; Ixionij vento rota constitit orbis, id est cũ vento. Aliter Acyrologia est, si Clangorem, dixit alarum sonitum. ¶ Tum.) Præterea: & deest Erat. ¶ Rursum.) Ad illud solum pertinet, Instruimus mensas. Nã ante in speluncis non fuerant. Et sciendum hanc particulam interdum sic poni, vt iteratum aliquid significet: vt si dicas, Veni ad te mane, rursum veni. Interdum sine iteratione est: vt fui apud te, rursum veni: non ideo dicis rursum, quia etiam primo venisti, sed quia illic fuisti. ¶ Arisq́; reponimus ignem.) Ecce quod dixit, In partem prędamq́; Iouẽ. Sane sciendum iterationem hanc fieri secundum ritum sacrorum. nam displicuisse prima ex prodigijs indicatur. Sunt autem hæ animales hostię, quæ tantum immolantur, & caro sacerdotibus proficit. Alibi tantũ sanguinem in aras fundi significat: vt, Sanguinis & sacri pateras. Alibi partem corporis: vt, Extaq; salsos Porriciam in fluctus. Alibi integras victimas: vt, Et solida imponit taurorũ viscera flammis. ¶ Ex diuerso coeli.) Ex secreto montiũ: subaudi. Loco. ¶ Turba sonans.) Impetum ostendit. nam de tribus loquitur. Et alludit ad furias de quibus ait alibi, Vocat agmina sęua sororum. ¶ Prædam pedibus circumuolat vncis.) Aut circum prędam volat vncis pedibus: aut intra volam amplectitur prędam. Vnde & inuolare dicimus, intra volã tenere. Vnde & pira ꝗdã volema dñr. ¶ Tectosq́; per herbam Disponunt.) Disponunt & tectos faciunt. Sic & secreta condendo latere faciunt. ¶ Misenus.) Bene Misenum dicit tubicinem. Ipse est enim qui dicitur filius fuisse Aeoli: vt Misenum Aeolidem: quia constat sonum omnem ex vento creari. ¶ Noua.) Mira. vt, Pollio & ipse facit noua carmina. Nam nouum bellum non est, cuius extat exemplũ. Hercules enim in monte Arcadiæ Stimphalo vicit Stimphalidas: vt Statius, Et æripsonum Stimphalum. Aut Noua ideo quia vulnerari non poterant. ¶ Obscoenas.) Obscoenę sunt aues, quæ canendo aduersa significant: vt paulopost, Infelix vates. ¶ Pelagi volucres.) Quia dicuntur Ponti & terræ filiæ: vnde in insulis habitant, partem terrarum, partem maris tenentes. Alij dicunt eas Neptuni filias: qui fere prodigiorum omnium pater est, nec immerito. Nam secundum Milesium Thaletem omnia ex humore procreantur:

creantur: vnde est, Oceanumq; patrem rerum. Hinc fit, vt quotiescunq; desunt parentes. redeatur in generalitatē. Sic & peregrinos Neptuni filios dicimus: quorum ignoramus parentem. Alij autem dicunt Harpyias filias Thaumantis & Electrę. ¶Vim plumis vllam.) Naturale enim est, vt eludat ictum plumarum leuitas. Vnde & addit plumis. Nam quod Donatus dicit ideo eas fuisse inuulnerabiles, quia de Stygę erant natę, non probatur. ¶Vestigia.) Pedum signa.

DONATVS.

¶Huc vbi delati portus intrauimus, ecce Lęta boum pa.ca.ar vide. Caprigenumq; pec. nullo cu. per her. li rui. fer. & di. ipsumq; voca. In par. prę. q; Iouem.) Omnia, inquit, in vnum conuenerāt, quę nos illorum animalium armenta & greges inuadere prouocarent, diuersitas generis, abundantia, pinguedo, quam ingentes herbę procurauerant. custos nullus, qui prohibere posset inuadentes. dedit autem diuersa nomina diuersis animalium numeris, armenta quippe appellauit boues, pecora autem capras, vt ostenderet nec boues pecora dici posse, nec capras armenta, mox ait exercere cœpimus ferrum, mactare quantum libuit. tantum superfuit copię, vt & nostris vsibus alimonia superesset, & dijs atq; ipsi Ioui fieret portio, vt quod fiebat illicitum, esset nobis commune cū superis. ¶Tum lit. c. ex. q; t. da. q; e. o.) Tacuit de apparatu epularum, quē descripsit in. j. lib. de ceruis, illic enim clare dixit poeta, quia nulla necessitas quęrebat breuitatem, hic, hoc est apud Didonem, colligenda narratio erat propter noctis tempus, & omnium qui auditores aderant, requiem. dixit enim supra, & breuiter Troię supremum audire laborem. Ergo cum dicit occidimus, & cœpimus epulari, ostendit parato ordine suo, quę mandi potuissent. Extruimusq; toros, In. j. lib. dixis poeta, fusiq; per herbam, quia lassitudine & fame naufragi vrgebantur, hic dicit extruimusq; toros, quia in magna copia herbarum nihil magnum fuerat, congeriem cespitum struere, quibus discumbi posset & non magna properandi ad epulas necessitas vrgebat. ¶At subitę ho. la. de mo. ad. Ar. & m. q. clangoribus alas, Di. q; d. c. q; o. fo. Im. tum u. te. d. in. od.) Venerunt arpyę improuisę de montibus sonitu alarum horribilem metum incutientes, & quę erant omni corpore immundę, diripuerunt vncis pedibus omnia, & suis contactibus polluerunt, & tetro odore oppleuerunt omnia sic vocis execrabilis Troianos horruerunt sono, vt essent proculdubio fugiendę. ¶Rursum in se. lo. s. r. cauata Arboribus clausi cir. atq; h. u. In. m. a. q; re. ignem.) Deniq; inquit, propter eiusmodi detestabiles formas petiuimus successus longitudine & densitate arborum tutos. quo facile (vt putabamus) adire non possent aut volare impeditę ramis arborum & vmbra syluarum, & sub caua rupe quo tutiores essemus nouauimus toros, & repetiuimus cibum, aris quoque ignem restituimus hoc est iterum sacrificauimus. Rursum ex di. c. c. q; latebris &c.) Nihil, inquit, profuit omnia prouidisse. nam per insperatas cœli partes & occultas latebras rupium quicquid appositum fuit vncis pedibus rapuerunt. vncis dixit tenacibus, quia quę recta sunt aliquid tenere non possunt. ¶Polluit ore dapes.) Ne reliquę remanentes in vsus hominum proficerent, ore, hoc est, quod vitium etiam in ore haberet, polluit dapes. ¶Socijs tunc arma ca. Edico, & d. b. cum gente ge.) Deficiente, inquit, industria & mutatione, iubeo socijs arma capiant, vt cum dira gente bellum gereremus, addendo dira gente, excusauit crimen violentię, quam Celęno faciens pro causa sua plenissime prosecuta est dicens, Troianos persecutores innocentium harpyiarum. ¶Haud secus ac iu. fa.) Illi inquis non aliter fecerunt ac iussi. iussi verbum est non participium. ¶Tectosq; per h. Di. e. & sc. la. co.) Scilicet & vt insidias harpyię non viderent. hic quoque narrandi compendio vsus est. solum enim gerendum cum harpyis bellum prędixerat socijs, & arma caperent. non tamen, vt hęc contegerent herbis, sed illi fecerunt ingenio suo, sapientibus enim locutus fuerant.

ASCENSIVS.

¶Huc vbi, &c.) Docet quomodo ab Harpyis infestati fuerant: & quomodo illas primum armis depellere: & tandem nequicq; flectere parauerant: de quo dicit Donatus sic. ¶Ecce lęta boum.) Omnia conuenerant, quibus illa inuadere cuperemus. Diuersitas generis, abūdantia, pinguedo ex copia herbarum. ¶Et diuos.) Vt quod fiebat, illicitum esset nobis commune cum dijs. ¶Tum littore curuo.) Tacuit de apparatu epularum, quem descripsit in. j. de ceruis. Ibi enim nulla necessitas exigebat breuitatem: hic autem quia proposuerat, Et breuiter Troiæ. s. a. l. & propter noctis tempus, in quo auditores quærebant quietem, erat properandum. ¶Extruimus.) In. j. dixit, Fusiq; per herbam, quia lassitudi-

ne,&

ne, & fame naufragi vrgebantur. hic dicit, Extruimusq; toros, quia in magna copia herbarum, non fuit magnum congeries cespitum struere: quibus discumbi posset: & non magna properandi ad epulas, necessitas vrgebat. ¶At subitæ.) Res omnino abominabilis, insultus, improuisus. ¶Clangoribus alas.) Sonitus alarum: vnde metus, contactus fœdus, odor teter fugiendas faciebat. ¶Rursum.) Antrum, & remi volatum Harpyiarum impedire poterant. Ibi igitur securiores dapes, & sacrificium restaurarunt: sed frustra: nam per insperatas cœli partes, & occultas latebras venerunt, & cibum rapuerunt: & quicquid reliquerant, ore polluerunt. Ergo deficiente industria, fuit necessitas vt ad vim recurreremus. ¶Cum dira gente.) Excusat crimen violentiæ, quam Celæno faciens, pro causa sua plenissime exequitur. ¶Iussi.) Verbum est, non participium. ¶Disponunt enses.) Breuissima fuit narratio, in qua solum videt, & bellum esse gerendum: & propterea arma capiunt. At illi quanquam non iusserat, industria sua capta arma occultarunt. Sapientibus enim locutus fuerat. Hæc ille. ¶Ordo est. Vbi. i. postquam: nos delati scilicet necessitate: huc, id est in has Harpyiarum insulas, intrauimus portus: ecce quasi de repente, & ea insperato: nos videmus armenta boum, læta, id est pinguia: errare, id est errando pasci, passim. i. vbi libebat. quia impune, & per singulos passus: & pecus caprigenum vt sit Caprigenus, caprigena, caprigenum: aut, capr genum, pro caprigenarum, id est a capris genitorum: hoc est, caprorum & caprarum, sed plurimi censent singulare esse, sicut & alienigenum, & aduenum olim dicebant: nec est (inquit Landinus) vocabulū fictum a Virgilio, cum apud Actium in Philoctete legatur, Caprigenum trita vngulis. sed illic geminus videtur.) videmus, dico, errare per herbam, id est per pascua, nullo custode, id est custodiente: aut, nullo existente custode. Nos irruimus scilicet in gregem, & armenta ferro, id est telis ferreis, aut ferratis: & vocamus diuos, & ipsum Iouem: in prędam. i. prędationem: & partē. i. participationem prędę. aut in prędam, & partem: pro eo quod est, in partem prædæ. Moris enim erat Romanis, exituris ad prædam, vt Ioui prædatori partem vouerent, vt Liuius docet: & Seruius recitat tunc id est deinde obtenta præda: nosq; id est simul: extruimus toros, id est lectos discubitorios, forte ex intortis herbis, & epularum opimis dapibus. At Harpyiæ adsunt subitæ lapsu horrifico, id est labentes horrifice de montibus, aut adsunt de montibus cum horrifico lapsu: & quatiunt alas, supp. cum magnis clangoribus: hoc est, concomitantibus clangoribus: & diripiunt, id est in diuersum trahentes rapiunt: dapes scilicet nostras: & fœdant omnia immundo contactu: tum id est deinde, supp. auditur vox dira inter tetrum odorem. & itá quinq; sensus nostros offendebant: visum, quia erat eis immundus attactus: auditum, quia vox dira: olfactum, quia teter odor: gustum. quia omnia fœdant, vt amplius non gustemus: tactum, quia contactu fœdant. Nos clausi circum, id est per circuitum arboribus, atque vmbris horrentibus, aut densis, quæ alijs horrorem incutiant: aut ex horridis, hoc est, hirsutis, & spinosis ramis prodeuntibus, instruimus rursum mensas in secessu longo, id est luco secreto: in quem secedere, id est seorsum a conspectu aliorum cedere potuimus: sub rupe cauata, ita vt non pateret aditus nisi per introitum, quem arboribus & ramis obstruxerunt: & nos reponimus aris ignem, id est rursus libamus & sacrificamus dijs, quos in partem prædæ inuocaueramus, & turba scilicet harpyiarum: volans scilicet cum turbine, & impetu: rursum, id est iterum: ex diuerso, id est diuersis partibus: cœli, id est aeris: latebris cæcis, id est obscuris: circumuolat, id est aut vola circumplectitur: pedibus, id est vnguibus: vncis, id est in curuis, aut volat per circuitum: &, supp. polluit dapes ore. Ego edico, id est impero socijs tunc, vt, supp. capessant arma & edico, id est significo eis bellum gerendum, supp. esse, cum gente dira. i. ganere animantium feroci & crudeli: &, supp. socij faciunt: haud, id est non: secus. i. aliter: ac. i. q; ego iussi, secundum Donatum. alij dicunt q; iussi sup. erant: q; p &: hoc est, & insuper vltra id quod iusseram, ipsi disponunt: per herbam enses tectos, id est abstrusos, vt adoriantur: & condunt. i. abscondunt herbis: scuta latentia. i. occulta, & quæ occultando latere faciebant. Ergo vbi Harpyię, supple, delapsæ. i. deorsum lapsæ, de rupe, videlicet: dedere sonitum per curua littora Misenus, tubicen ille peritissimus, vt in. vj. dicetur, Ære ciere viros, cantuq; accendere Martem dat signum. s. bellicum, aut ineundi belli: cauo ære. i. tuba aut lituo: ab alta specula. i. loco editiore, vnde speculabatur opportunitatem inuadendi: socij inuadunt. s. Harpyias, & tentant noua, id est insolita, prælia. s. fœdare: ferro. i. trucidare, aut dilacerare obscœnas volucres: pelagi, id est circa pelagus versari solitas; sed neq; ac-

Ordo.

cipiunt

cipiunt vllam vim plumis: neq; accipiunt vulnera terga (Donatus, causam assignans, dicit inuulnerabiles fuisse, quia natę sunt de Styge, & imbutæ aquis Stygis: dicunt enim Stygis aquas eam virtutem habere: q; in Achilleide Statiana, Thetis docet, quæ filium suum Achillem inuulnerabilem reddidit, præterquam in plantis quibus eum tenuit dum intingeret: Seruius tamen dicit Donati sententiam non approbari.) & ipsæ lapsę.i.labentes: sub sydera.i. in sublime: fuga celeri.i.celeriter aufugiendo: relinquunt prædam Semesam.i.semiuoratam: & vestigia.i.indicia vnguium suorum: fœda.i.obscœna & turpia.

Vna in præcelsa consedit rupe Celæno
Infelix vates, rupitq; hanc pectore vocem.
Bellum etiam pro cæde boum, stratisq; iuuencis
Laomedontiadæ, bellum'ne inferre paratis?
Et patrio insonteis Harpyias pellere regno?
Accipite ergo animis, atq; hæc mea figite dicta,
Quę Phœbo pater omnipotēs, mihi Phœbus Apollo
Prædixit, vobis furiarum ego maxima pando.
Italiam cursu petitis, ventisq; vocatis:
Ibitis Italiam, portusq; intrare licebit,
Sed non ante datam cingetis mœnibus vrbem,
Quàm vos dira fames, nostræq; iniuria cædis
Ambesas subigat malis absumere mensas.
[Dixit, & in syluam pennis ablata refugit. ÆNEAS.
At sociis subita gelidus formidine sanguis
Diriguit, cecidere animi, nec iam amplius armis,
Sed votis, precibusq; iubent exposcere pacem.
Siue deæ, seu sint diræ, obscœnæq; volucres.

SERVIVS.

¶ Infelix vates.) Nuntia infelicitatis, vt Homerus μάντι κακῶν. ¶ Rumpit vocem.) Cū indignatione loquitur: vt, Quid me alta silentia cogis Rumpere? Et notandum (vt supra diximus) Rumpit vocē. ¶ Laomedontiadę.) Perfidiæ a rege natum opprobrium, qui deos fefellit. ¶ Patrio regno.) Neptunio. ¶ Accipite ergo.) Quia nos bellis appetitis: ac si diceret vt futuram famem iā nunc possitis timere. ¶ Quę Phœbo pater omnipotēs.) Tribuit authoritatē, ne possint a se dicta contemni. Simul notandum, Apollinem, quæ dicit, a Ioue cognoscere. ¶ Phœbus Apollo.) Purus, impollutus: & est Apollinis fixum antonomasium, quod alijs dari non pōt. Nam sunt alia cōmunia, vt pater oīpotens. ¶ Furiarum maxima.) Adeo ipsæ sunt furiæ, vt & vnum epitheton habeant, & causis cōsentiant. Nam ait de Tisiphone, Furiarum maxima iuxta Accubat: & manibus prohibet contingere mensas. quod etiam hæ faciunt, & ferentes Troianis famē & prænunciātes. ¶ Italiam cursu petitis.) Ex his quæ norunt, fidem dicendis accommodarunt. ¶ Quam vos dira fames.) Vt Varro in secundo diuinarum dicit: oraculum hoc a Dodonæo Ioue apud Epirum acceperunt: quod modo dixisse fingit Harpyias, & tamen colorate tangit historiam dicendo, Quæ Phœbo pater omnipotens. ¶ Nostræq; iniuria cædis. Ista mentitur. Nā imminens Troianis fatalis est fames. ¶ Ambes.) Vndiq; esas: hoc est rotundas. Maiores enim has habebāt in honore deorum: paniceas.f. ¶ Refugit.) Non metu (nec enim minantibus congruit) sed ne posset placari. ¶ Nec iā amplius armis.) Subaudi vsi sunt. Nec.n. pōt esse ab inferioribus Zeugma: quod plerunq; fit, vt & per omnia vnus sermo sufficiat: vt, Troiugena interpres diuū, qui numina Phœbi, Qui Tripodas Clarij lauros: qui sydera per oīa sentis intelligis. Plerunq; aliud subauditur: vt hoc loco. Item, Disce puer virtutē ex me, verumq; laborē: Fortunam ex alijs, Subaudis opta. Nam fortuna non ducitur. ¶ Sed votis pcibusq;.) Duplici ratione placantur numina: aut votis, aut pbus. Vnde est, Iunonis magnæ primū prece numen adora. Item, Iunoni cane vota libens. ¶ Iubent.) Volunt: vt, Infandū regina iubes renouare dolorem. ¶ Siue deæ.) Quia diuinant. ¶ Obscœnæq; volucres.) Quia in his ventris cernebant proluuiem. Bene autem etiam si aues sunt, eas esse dicit placandas, ppter pessima omina.

Ordo.

DONATVS.

¶ Vna in pręcelsa con. rupe Celæno &c.) In præcelsa rupe, quoniam viderat parari armorum violentiam. ¶ Bellum etiam. p.c.b. st.q;.iu. Laomedontiadæ.b.ne in.paratis?) Inuectio, quam oportuit non habere principia, fuit enim irascentis. Cū vos, inquit, nobis pœnas pro illata violentia debeatis, facitis more generis vestri, vt prouocetis bello paterna possidentes, & ferro innoxias appetatis. iratæ inuectio breuis extitit, licet in ipsa breuitate oīa teneantur. nam asseruit personā suā, dicendo q; essent innoxię. deformauit aduersariorū partem, appellando Laomedontiadas, quod nomen pro conuitio posuit. dixit ipsam cædem iuuencos.f. stratos, p cęde. & hoc genere proposuit inuasionis crimē. dixit etiā criminis ipsius augmentum, vt post impletam in armenta & greges violētiam etiam de expugnatione dominarum ac nece cogitasse videātur. in ipsa quoq; significatione iuuencorum multum ostendit dolorem fuisse. plurimum enim differt si species inuadatur, cum sit meritum nullum, aut maiorem habeat deprecatio vtilitatē, dixit insontes, quid iniquius q; persequi bene viuentes? & eas, quę nihil priores inciuile tentassent, quæ proprium contra improsperitatē defendere cuperent? addidit. ¶ Et patrio harpy. in.p.r?) Hæc definitio admissi est. factum enim non fuit, quod obiecit, sed definiendo quid factum sit pro facto tenet, quod fuerat cogitatum. quid est enim armenta & greges inuadere? quid armare iuuentutem? nisi gradatim ad id tendere, vt eriperent alienū imperium non male quæsitū, sed relictū a parentibus? quod autē deesset vltor admissi, ipsa pro vltione ingerit, quod esset præsenti pœna grauissimū. qd enim est instanti supplicio peius, q; diu expectare quod metuas? quid seuius duriusq; tormētis, q; gerere pectore quod animum diuturna expectatione torqueat? & omne corpus affligat? ¶ Accipite ergo.a.at q; h.m.fi.di.) Accipite, inquit, qđ mentes vestras affigat, atque animis hæc mea dicta figite, hoc est, quę infixa vos vulnerent & excrucient competenter. verum ne in contemptum venirent, quę fuerant dictura, dat illis authoritatem venientem veluti ex pręcepto Iouis, & Apollinis iussu, quod eo credibile videri Troianis potuit, quia cum rursum nauigare ad Apollinis oraculum vellent, dijs penatibus nuncijs futura didicerunt. ¶ Ait ergo. Quæ.p.p.om.m.p.A. Prędixit.) Prędixit bis accipitur, vt sit, quę Phœbo pater omnipotens prędixit, mihi Phœbus Apollo prędixit. ¶ Vobis furiarum ego.m.p.) Non mea ad vos sed magnorum deorū authoritate veniens pando. hoc genere dedit, & suę personę aliquam potestatem dicendo, maxima sum furiarum, digna proculdubio, per quam tristia mandarentur. vt autem in hoc quod contrarium fuerat, & illis ad pœnam proficiens facilius crederent, prospera iunxit aduersis, dicendo. ¶ Italiam cursu petitis, ventisq;.v. Ibitis Italiam.p.q;.in.li.) Hęc Troianis fuerant optanda, sed contraria nouissime posuit, vt de superioribus prosperis crederentur, & sumerent fidem. sequitur enim. ¶ Sed non ante.da.cing.mœ.vt. Quam vos dira fames, nostręq; iniuria cędis Ambesas subigat.ma.absume.m.) Vt necessitate famis dirę, hoc est crudelissimę atq; grauissimę, non temedio licito sed sacrilegio subuenirent. has.n. mensas dixit, quę ex frumento confectę dijs penatibus consecrantur. sed hoc genus pœnę potuit videri ab vltione harpyiarum esse discretum, addidit Celęno, nostręq; iniuria cędis, vt Troiani scirent, velut merito harpyiarum inultum non fore, quod fecerant. ¶ Dixit & in.s.p.a.refugit.) Dixit talia, & refugit in syluas, nec apparuit postea. ¶ At socijs.s.g.f.s.) Diriguit. Repentina, inquit, infecta formidine socijs meis diriguit sanguis, hoc est de vigore suo pulsus est, & in frigus calore mutatus. ¶ Cecidere animi.) Fiducia superior animorū aduersis debilitata nuncijs concidit. optime posuit cecidere. non.n. cadit nisi cui metus fuit in summo animi. igitur Troiani instructi prosperis ex deorum responso, cum sublimes accidere aduersis dijs sumpsissent. ¶ Nec iam amplius ar. Sed votis precibusq; iu. ex.pa.) Vsqueadeo conciderant metu, vt affectu bellandi reiecto censuerint fundendas preces offensis, & vota facienda. hoc est sacrificia, quibus placere potuissent, & veniam dare. ¶ Siue deę, seu sint dirę obscœnęq; volucres.) Nec cogitandum in tali causa, quę essent authores dictorum talium, vel quale esset, sed qualia dicta sint considerandum, siue enim essent deę, siue monstruosę volucres, respiciendum non esse, dum modo fierent ea, quibus imminentia mala remoueri possent.

ASCENSIVS.

¶ Vna in, &c.) Recitat quę subsecuta sunt reliqua vaticinium, videlicet, Dirum Celęnus Harpyię, & furię, ac vatis futuram famem denunciantis, vt primum in Italiam peruenerint. de quo dicit Dona. sic. ¶ Pręcelsa ru.) Quia viderat parari vehementiā belli. ¶ Belli.) Inuectio quā nō oportuit habere principia, fuit.n. irascentis.

scentis. Fuit breuis inuectio, sed oia continet: nam adserit, personã suã innoxiã, deformauit aduersa, appellãdo Laomedõtiadas. Dixit causam iuuencos stratos & ꝓposuit inuasiõis crimen. Dixit criminis augmentũ, vt post violentiam in armẽta, addit ꝙ de expugnatiõe domorũ cogitauerint. Dixit insontes: Dixit, factum, non tñ factũ fuit, sed pro facto tenet, quod facere cogitarunt. Nam inuadere greges, armare iuuentutẽ eo tendit, vt eriperent alienũ imperium. Nõ male quæsitum, sed relictum a parentibus. vitio aũt est, ꝙ diu expectent, ꝙ metuant. ¶ Figite.) i. quæ infixa vos vulneret. Dat aũt orationi authoritatem, cum velut ex pręcepto Iouis illa dicere demonstret. & Apollinis iussu: & sibi aliquam tribuit potestatem, cum dicit, furiarũ maxima. Nam propter hoc digna videtur, propter quam tristia nunciarentur. ¶ Italiam.) Hęc posuit, vt ex iis faceret fidem sequentibus. ¶ Sed non ante datam.) Ostendit ꝙ necessitati famis, non licito remedio, sed sacrilegio essent subuẽturi. ¶ Mensas.) Nam mensas dicit, quę ex frumento confectę diis Penatibus cõsecrantur: & ne hoc genus poenę ab vltione Harpyiarum discretũ videatur, addit, Nostrę ꝗs iniuria cędis. ¶ Cecidere.) Qui spe prosperorum fuerant in sublime producti. ¶ Siue deæ.) quasi dicat non erat respiciendum, an deæ essent, an monstruosæ volucres, dummodo fierent ea quibus imminentia mala remoueri possent. ¶ Obscoenas.) Aliqui putant dici, obscoenum, ex ob, & coenum: & dici a gręco verbo, χραίνω, idest sordidũ reddo: vnde nos dicimus, inquino. ergo per œ diphthongum scribendum esset. Alii volunt, ex ob, & cano: & tũc careret diphthongo. Varro tamẽ ait, ex ob, & scæna: & sic haberet diphthongũ, æ. Alii dicũt, obscoenos, dici ab Oscis, qui essent populi malis moribus. ¶ Ordo est. Vna, scilicet Harpyiarum: Celæno, scilicet nomine: consedit in rupe pręcelsa, id est valde alta: existens vates infelix, id est nuncia infelicitatis: & rupit, id est violenter expressit: pectore, scilicet suo: hanc vocem, id est hanc orationẽ. O Laomedontiadę, id est a perfido rege denominati & instituti: paratis ne inferre bellum dicit, pro cęde boum, id est quia occidistis boues nostros: & pro iuuencis stratis, id est quia prostrauistis iuuẽcos nostros, quasi dicat vbi veniam precari deberent, & damnum reponere: iniuriam maiorẽ inferunt: & paratis ne pellere Harpyias insontes, id est quæ vobis priusquã boues nostros auferretis, nihil nocuimus regno patrio, id est paterno: hoc est, patris nostri Neptuni, videlicet. Ergo quia hoc pręteuditis, accipite & figite hæc mea dicta: animis, supple vestris: hoc est, intelligite, & intellecta memoriæ commendate: vt cũ aduenerint memineritis. Ego existens maxima furiarum, id est dirarum: pando, id est manifesto vobis, supple ea: quæ pater omnipotens, id est summus deorum Iuppiter prædixit Phoebo. (Ergo nec Phoebus futura scit, nisi a deo ꝑdidicerit) & quę Apollo Phoebus, id est purus & impollutus (quod epitheton, quia per excellentiam Apollini competit, per se pro illo ponitur.) incipit autem a notis, vt fidem habeat ignotis. Vos petitis Italiam cursu, id est festina, licet sępe impedita nauigatione: & ventis vocatis. i. inuocatis in auxilium vestrum: vos ibitis Italiam, id est ꝑuenietis quidem in Italiam, & licebit, id est licitum erit, intrare portus, supple italicos: sed vos non cingetis ante, id est prius: vrbẽ datam, id est concessam vobis a diis: non cingetis, dico, moenibus prius ꝗ̃ dira fames: & iniuria cædis nostrę, id est in boues, & iuuencos nostros illatæ: subigat, id est compellat vos: absumere malis. i. mandibulis: hoc est, comesse, aut deuorare dentibus: mensas, id est quadras panis, a metiendo dictas: quia sup illas ponitur obsonium: ambesas, id est circumrosas: id autem eueniet in. vii. vt paulopost principium illic narrabitur. Dixit. s. Celęno: & ipsa ablata pennis. i. alarũ suarum, refugit in syluas: ne plura ab ea repeterentur, aut vt se iratam significaret. At, id est sed sanguis gelidus diriguit, id est rigidus & concretus factus est sociis: subita formidine, id est propter subitam & insperatam formidinem: animi. s. sociorum: cecidere, id est labefacti sunt: nec iam amplius, sup. vsi sunt, aut contenderunt armis: sed iubent, id est Volũt: exposcere pacem, id est veniã, votis & precibus siue sint deę, seu sint dirę, & obscoenæ volucres, id est quæcũꝗ essent, quæ futura pręsciebant & pędicebant.

At pater Anchises passis de littore palmis
Numina magna vocat, meritosq; indicit honores.
[Di prohibete minas, dii talẽ auertite casum, AHCH.
Et placidi seruate pios. [Tum littore funem, ÆNEAS.
Diripere, excussosq; iubet laxare rudentes.
Tendunt vela noti, fugimus spumantibus vndis,
Qua cursum, ventusq;, gubernatorq; vocabant.
Iam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos,
Dulichiumq;, Sameq;, & Neritos ardua saxis.
Effugimus Ithacæ scopulos, Laertia regna,
Et terram altricem sæui execramur Vlyssis.
Mox & Leucatæ nimbosa cacumina montis,
Et formidatus nautis aperitur Apollo.
Hunc petimus fessi, & paruæ succedimus vrbi.
Anchora de prora iacitur, stant littore puppes:
Ergo insperata tandem tellure potiti,
Lustramurq; Ioui, votisq; incendimus aras:
Actiaq; Iliacis celebramus littora ludis.
Exercent patrias oleo labente palæstras
Nudati socii. iuuat euasisse tot vrbes
Argolicas, mediosq; fugam tenuisse per hostes.

SERVIVS.

¶ Passis.) Solutis. ¶ Numina magna.) Iouem, Mineruam, Mercurium secundum Samothracias. ¶ Meritos.) Congruos, id est expiatorios. vnde sequitur. Dii prohibete minas. ¶ Auertite casum.) Bene etiam si contingat, casum credit esse: nõ vltionem. ¶ Seruate pios.) Propter facta sacrificia. ¶ Ventusq;, gubernatorq; vocabãt. ¶ Honestius hac elocutione ꝑ pluralem vtimur numerum, licet possit etiam singularis esse. ¶ Nemorosa Zacynthos.) Insulas Græciæ cõmemorat. ¶ Sameq;.) Cephaleniæ ista: ista nã Samos in Asia est. ¶ Effugimus.) Transimus celeriter. ¶ Laertia regnã.) Irrisorie: cum pręmiserit scopulos, vt, Immania saxa Vestras Eure domos. ¶ Leucatę nymbosa cacumina mõtis.) Leucate mõs est altissimus in promontorio Epiri iuxta Ambraciam ciuitatem: quam Augustus Nicopolin appellauit victis illic Antonio & Cleopatra. Ibi & templum Actiaco Apollini constituit, & ludos Actiacos. Vnde nũc Virgilius, in honorem Augusti, quæ ipse fecit, dat eius origini. Nam Æneam illic dicit ludos celebrasse: & alibi inducit Æneam promittẽtem templum Apollini: quod fecisse constat Augustũ: vt, Tum Phoebo & triuiæ solido de marmore templum Constituam. ¶ Et formidatus nautis.) Aut ꝓpter asperitatem locorum, quia saxosa sunt: aut, vt quidam volunt, quia moris erat aliquem ei de nautis immolari. ¶ Hunc petimus.) Occurrebat, Cur formidatũ petitis? Ideo intulit Fessi. ¶ Paruę vrbi.) Ambracię. ¶ Tellure potiti.) Potior & illa re dicimus, & illius rei: sed per septimum in vsu est, per genitiuũ figurate ponitur. Sallust. Vt prius ꝗ̃ legatos videret, Aduerbalis potiretur. Legimus & per accusatiuũ: sed vti nõ possumus. Terẽtius, Patria potiť cõmoda. ¶ Lustramurq;

¶ Lustramurq; Ioui.) Aut lustramur. i. purgamur, vt Ioui sacra faciamus. Aut certe lustramur Ioui. i. expiamur. Piaculum. n. cõmissum fuerat tauro in Thracia immolato, vt diximꝰ supra. & licet multa fuissent secuta sacrificia: intelligebatur tamen adhuc numen iratum non desinentibus malis. Sciẽdum sane moris fuisse, vt piaculo cõmisso ludi celebrarentur. Nam cum Romani iracundia Matris deum laborarent, & eam nec sacrificiis nec ludis placare possent: quidam senex statutis ludis Circẽsibus saltauit: quę sola fuit causa placationis. Vnde & natum prouerbium est, Omnia secunda, saltat senex. ¶ Actia littora.) Vt supra diximus, propter Augustum hoc dicit, qui illis ludos statuit agonales. ¶ Patrias palęstras.) Palęstrę vsus primũ apud Athenienses reptus ẽ. Troiani aũt ꝑter Dardanũ & Teucrũ, ẽt ab Atheniensibꝰ originẽ ducunt. Vnde & Mineruã colunt. Hinc est in secundo, Neu populum antiqua sub religione tueri. Antiqua, ab Atheniensibus tradita. Iliacis ergo, Atheniensibus. vnde Ilienses didicerunt. ¶ Fugam tenuisse.) Feliciter nauigasse. Nam Tenẽre est implere, vt, Ni teneant cursus. i. impleant. Et põt intelligi secundum cõmunem sensum, ob hoc eos lustratos. i. expiatos ob hoc sacrificasse, & ludos celebrasse: quia hostiles terras prospera nauigatione transierant.

DONATVS.

¶ At pater An. p. de. l. p. Numina magna vocat. m. q. i. ho.) Omnibus locis Virgilius primas dat Anchisę consiliorum omnium partes, ipsiq; sacrorũ scientiam plenã fuisse cõmemorat. deniq; quid significaret procedens ex capite Ascanii flamma ipse prodidit, & quemadmodũ Polydori piaculũ purgari potuisset ipse monstrauit.

nit.ipsius consiliis steterunt desideria Troianorum. videamus & hic, & quid consilii habuerit, cum omnes Troiani dicerent, Siue deæ. seu sint diræ obscoenæq; volucres, placandas esse votis & precibus. Ille, inquit, prouidentissimus non secutus est errorem omnium, qui tractabant superflua ne omissis veris obsequiis, facerent ea, quæ instanti necessitati prodesse non possent, non rogat harpyiam, quam constabat esse monstruosam, non rogat eam, quæ se aliorum iussiones pertulisse professa est, non rogat eam, quæ authoritatem perferebat potestatis alienæ, rogabat, inquit, magna numina. ipsa enim placanda fuerant, quibus origo feralis nuncii dicebatur exorta. meritosq; indicit honores. meritos debemus accipere non delatos harpyis offensis, vt cæteri dicebant, sed diis potissimum conuenientes pro magnitudine petitionis & eorum persona, qui vere fuerant rogandi. aut meritos secundum interiorem sacrorum scientiam. vt enim desideriorum genera diuersa sunt, ita & vota deprecationesq; diuersæ. Hæc igitur fuit eius vox, atq; hæc summa petitionis. ℣ Dii prohibete minas, dii. t. a. ca.) Ne Celæno composita vel falsa propter iniuriam suam pertulisset. minas inquit. minæ. n. quanquam non habeant fixæ alicuius sententiæ definitioně, tamen etiam veritatę cessante, ne omen facerent, petit minas prohiberi, nonnunquam enim accidunt, quę ab iratis optantur. dii talem auertite casum, & si vere talis casus imminet auertite. vt autem melius probemus, & incerta & certa esse potuisse, quæ dixerat Celæno, atq; hoc Anchisen recte nosse, verba ipsa deprecantis consideremus attentius. cum diceret, dii prohibete minas, ostendit nihil fuisse dispositum. sed ne oriretur, fauorem diuinum fuisse necessarium, minas, inquit, prohibete, non imminens malum. talem autem auertite casum, vt si vere esset casus eiusmodi, qui potuisset existere, auerteretur. ecce singula singulis dedit. supra dixit, prohibete, hic dixit auertite, vt prohiberetur nasci, quod nō erat, auerteretur vero quod credebatur ingruere. ℣ Et. p. s. pios.) Hoc est recte viuentes, & cultores vestros deprecatione completa. ℣ Tum. l. f. Diripere, ex. q. iu. la. rudentes.) Fugienda enim illa fuerunt loca, in quibus non homines, sed execranda monstra cūmorabantur. ℣ Tendūt vela noti, fu. spu. vn. Qua. c. v. q. g. vo.) Dictis talibus ostendit, non fuisse nauigationem ad aliquam destinatam partem, sed quæ esset opportuna fugientibus. fugimus, inquit, qua cursum ventusq; gubernatorq; vocabit, qui fugiēs nauigat, eo tendit, quod duxerit ventus, gubernator quoq; quia aliud non potest, vento consentit. incipit iam describere loca, quæ nauigando transiit. ℣ Iam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos, Dulichiumq;, sameq;, & Neritos ardua saxis.) Nōnullarum insularum non fuit necesse facere mentionem. inueniuntur enim esse superfluæ, sed ad necessarias venire non potuit, nisi etiā illas narratio contineret. ℣ Effugimus scopulos ithacæ. l. r. Et terrā al. sæ. exe. V.) Ecce peruenit ad eam reuera, quam se ac suos gratulabatur euasisse. fuit enim hostilis, & quę Vlyssem sæuissimum nutrisset. ℣ Mox & leucatę. n. c. m. Et formidatus. n. a. a.) Videtur hęc cum aliqua ratiōe posita, quia cum esset formidabilis nautis, illic Troiani fatigationis necessitate compulsi cum ponerent, opportunam refectionem habuerunt, vsq; adeo vt his & facultas sacrificādi diis occurreret, & in honorem Apollinis, cuius tanta beneficia habuerunt ludis exercendis, daretur occasio. Idcirco posuit. ℣ Ergo insperata. t. t. p. Lustramurq; Ioui &c.) Dictū est iam quę fuerit ludorum causa, dicit quoq;, quales ne ob luxuriam factu videātur, quia victis & male peregrinantibus non congruebat exercere vulgares & turpes. causa igitur celebrandorum ludorum fuit quę est sacrificandi. ℣ Iuuat euasisse tot vrbes Argolicas. m. q. fu. t. per. h.) Ac per hoc conseruatæ salutis gratulatio fuit, q̄ hostiles vrbes magnitudine potentes & q̄plurimas numero tuti securiq; transissent. Ipsi quoq; ludi conuenientes viris fortibus. ℣ Exercent, inquit, patrias. o. l. palæstras. Nudati socii.) In illo spectaculo virtutis fuit artisq; certamen, non tunc primum arreptum, sed a parentibus traditum in Troia. Actiaq; iliacis celebramus littora ludis. In his littoribus quæ victores tenebāt, nos, ait, Troiani iliaco more ludos celebrabamus. tanta enim prosperitas suffragata est, vt medios fugam tenuisset per hostes. sine cuiusq; hostis impedimento cursum tenuisse, gratissimum fuit.

ASCENSIVS.

¶ At pater, &c.) Seruato decoro vbi socii rerum imperiti, diris illis vota & preces destinabant. Anchises magnis numinibus meritos indicit honores, sciens, quod quæ Iuppiter promiserat, minora numina impedire non possent. Peracto autem sacrificio, mox nauem conscenderunt: & per varias Græcię insulas prætereuecti, apud Leucatem montē in promontorio. Epiri ludos celebrabāt: de qua re dicit Donatus in hunc modū. ℣ At pater Anchises.) Huic semper

semper dat partes consiliorum, & scientiam sacrorum, sic in flamma Ascanii: sic in piaculo Polydori: ergo & hic omisso errore aliorum, non rogat Harpyiam, quā constat esse monstruosam, & quæ aliorum iussiones pertulisse profitetur: sed magna numina. Ipsa enim placanda fuerant, a q̄bus diri nuncii esset origo. ℣ Meritos.) Pro magnitudine petitionis conuenientes: vel meritos secundum interiorem sacrorum scientiam. ℣ Dii prohibete.) Poterant hæc esse vera: & non vera, hocq; cognoscebat Anchises: quod ex verbis eius apparet. Nam cum dicit, Dii prohibete minas: ostendit nihil fuisse depositum, sed prohibete (inquit) minas: ne oriretur fauor diuinus. ℣ Auertite casum.) Vt si vere esset casus eiusmodi, qui potuisset existere, auerteretur. Ergo singula, singulis dedit: supra dixit, prohibete: hic, auertite, vt prohiberetur nasci quod nō erat. Auerteretur autem, quod credebatur ingruere. ℣ Formidatus.) Non fugerunt, quia fessi indigebant refectione: & fuit occasio vt ludos celebrarent in honorem eius dei, cui tantum debebant. Ergo, non luxus fuit causa ludorum egentibus & peregrinantibus, sed gratulatio seruatæ salutis. Hæc ille. ¶ Ordo est. At, id est sed: Anchises pater, scilicet meus: sed honorificentius dicit, pater, absolute, quam si dicat, pater meus, quia honoris gratia, videtur totius classis pater, ac patronus: vnde semper omnia ad eum referuntur, vocat, id est inuocat: de littore, in quo, scilicet erant magna numina non ergo Harpyias, quod indecorum fuisset: & hoc palmis, id est manibus: passis, id est extensis, & solutis: & indicit honores meritos, id est conguos, & expiatorios: aut qui mereantur expiationē: & supple dicit, aut vocat, dicens. dii prohibete minas, id est ne eueniant quæ minatur dira Celæno. O dii auertite talem casum, id est tam diram famem: & vos placidi: seruate pios, id est religiosos & vestri cultores, hoc est, Troianos: tum, id est deinde: post sacrificia & preces, iubet diripere funem, id est retinacula nauium, supple ab littore, & laxare, id est explicare ventis: rudentes, id est funes velorum: & antennarum, excussos, id est extensos: Noti, id est venti illi, tendunt, & implent vela: nos fugimus, id est celeriter auehimur, vndis spumantibus, scilicet ex sulcatione celeri: fugimus dicit, ea qua ventus & gubernator vocabant cursum: Zacynthos illa Græcię insula, nemorosa, id est syluosa apparet iam, supple e medio fluctu: & Dulichium, & Same, & Neritos ardua saxis, quę sunt insulę Græcię: e quibus Vlysses socios, in bellū Troianum adduxerat, supple apparet: nos effugimus scopulos Ithacę, regionis illius, appositorie, ad contemptum: (Nam appositio, tribus de causis fieri solet: tollendæ, videlicet æquiuocationis gratia: aut specificationis: aut proprietatis attribuendę: ea autē nunc laudem, nunc vituperium habet.) regna Laertia, id est in quibus regnabat Laertes pater Vlyssis: & execramur, vt vulgo dicunt, maledicimus, & detestamur cum imprecatione malorum. terram altricem, id est nutricem, aut alumnam sæui Vlyssis. Mox & id est etiam: cacumina, id est summitates: nimbosa, id est in quibus iugiter sunt nimbi, id est nubes & venti: Leucatæ montis candentis saxis (e quibus, qui se pręcipitem in mare dederit, fertur liberari a nimio amore: vnde Sappho Ouidiana: Cur nunc non ignibus ęquis Vreris? Ambrachiæ terra petenda tibi est. Phœbus ab excelso quantum pater aspicit æquor, Actium populi, Leucatiumq; vocant. Hinc se Deucalion Pyrrhæ, succensus amore, Misit, & illæso corpore pressit aquas. Nec mora iussus amor tetigit latissima Pyrrhæ Pectora Deucalion igne leuatus erat. Declinatur autem Leucas, Leucatis: & Leucates, seu Leucata, Leucatę) cacumina, inquā, Leucatæ, supple aperiuntur, id est apparent mox, per Zeugma ab inferiore: & Apollo formidatus, id est templum Apollinis formidatum nautis: quia periculosum est, eo propter scopulos accedere: aut templum Apollinis formidati nautis, quia ei de nautis illic sacrificium fiebat: aperitur, id est clare videtur: nos fessi, id est defatigati: petimus hunc, id est templum huius Apollinis, etiam formidati: & succedimus paruæ vrbi, id est in paruam vrbem, scilicet Ambrachiam: anchora iacitur de prora, puppes: stant littore, id est ad littus: quia obuertunt pelago proras, qui in terram non tutam adueniunt, & nos potiti tandem Tellure, insperata. i. qua non sperabamus potiri: lustramur. i. expiamur: Ioui. i. in honorem Iouis: & incendimus aras votis, & celebramus littora Actiaca, ludis Iliacis. i. Troicis quos illic Augustus postea celebrauit, in cuius gratia hęc finxit poeta. Socii nudati exercent Palęstris patrias. i. quales in patria exercere solebant: & hoc, oleo labente, id est eos lubricos faciente, aut defluente: vngebantur enim priusquam Palęstram inirent: & contra ventos, & vt lubrici elaberentur, nec comprehenderentur: iuuat. i. delectat eos, euasisse tot vrbes Argolicas. i. Gręcas: & tenuisse fugam per medios hostes scilicet Gręcos.

Interea magnum sol circũuoluitur annum,
Et glacialis hyems Aquilonibus asperat vndas.
Ære cauo clypeum, magni gestamen Abantis,
Postibus aduersis figo, & rem carmine signo,
Æneas hæc de Danais victoribus arma.
Linquere tum portus iubeo, & considere transtris.
Certatim socij feriunt mare, & æquora verrunt.
Protinus aerias Phæacum abscondimus arces,
Littoraq; Epeiri legimus, portuq; subimus
Chaonio, & celsam Butroti ascendimus vrbem.
Hic incredibilis rerum fama occupat aures,
Priamiden Helenum Graias regnare per vrbes,
Coniugio Aeacidæ Pyrrhi, sceptrisq; potitum:
Et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
Obstupui, miroq; incensum pectus amore
Compellare virum, & casus cognoscere tantos.
Progredior portu, classes, & littora linquens.
Solenneis tum forte dapes, & tristia dona,
Ante vrbem in luco falsi Simoentis ad vndam
Libabat cineri Andromache, manesq; vocabat
Hectoreum ad tumulum, viridi quem cespite inanẽ
Et geminas, causam lachrymis, sacrauerat aras,
Vt me conspexit venientem, & Troia circũm
Arma amens vidit, magnis exterrita monstris
Diriguit visu in medio, calor ossa reliquit:
Labitur, & longo vix tandem tempore fatur.

SERVIVS.

¶ Magnum Sol circumuoluitur annũ.) Antiqui tempora syderibus computabant, & dixerunt primum lunarẽ annũ triginta dierum, Vnde inuenitur vita in aliquibus nongentorũ annorum.s. lunarium. Postea solstitialis annus repertus est, qui.xij.continet menses. Mox maiore cura annum esse magnum voluerunt omnibus planetis in eundem recurrentibus locum. & hoc fit, vt supradiximus, secũdum Ciceronis Hortensium post annos.xij.millia nongentos quinquaginta quatuor, solstitiales scilicet. Bene ergo nunc magnum addidit: ne lunarem intelligeres. Bene solis nomen, ne quia dixerat magnum, illum planetarũ acciperes: de quo varia dicuntur & a Mentore, & ab Eudoxo, & a Ptolemæo, & ab ipso Tullio. Nam in libris de deorum natura, tria millia annorum dixit magnũ tenere annũ. ¶ Ære cauo clypeum.) Æris caui: vt, Pulcha prole. ¶ Abantis.) Penultima habet accentũ: & hũc Abantẽ intelligamus occisum cum Andregeo. ¶ Rem carmine signo.) Rem, votum, id est voluntatem. Et sciendum carmen dici quicquid pedibus continetur. Nam & hic vnum versum, carmen dixit: & in Bucolicis duos, vt Tumulo superaddite carmen, Daphnis ego in syluis hinc vsq; ad sydera notus, Formosi pecoris custos formosior ipse. ¶ De Danais victoribus.) Irrisio est, vt Victoresq; cadũt Danai. ¶ Arma.) Consecrauit, subaudis. ¶ Aerias arces.) Id est altas. ¶ Phæacum.) Corcyram insulam dicit sitam inter Epirum & Calabriam, vbi regnauit Alcinous. ¶ Abscõdimus.) Nauticus sermo. Sane mira visus est celeritate, vt ante absconditam q̃; visam insulam diceret. ¶ Portusq; subimus Chaonio.) Vt, Subeunt muro. Nam si Chaonios legeris, difficilis est scansio, non excluso s. ¶ Butroti vrbem.) Id est Butrotium: vt Fontem Timaui. Hæc autem ciuitas est in Epiro, cuius pars est Chaonia: quæ ante Molossia dicta est. ¶ Incredibilis rerum fama.) Incredibilium rerum fama. Et bene non credit. Vnde & postea interrogat, Pyrrhin' connubia seruas? ¶ Patrio marito. Atqui Thebana fuit: sed aut prouinciam pro patria posuit, vt, Italiam quæro patriam. Item Salustius, Hispaniam sibi patriam esse. Aut certe secundum ius locutus est: quia vxor, viri domiciliũ sequitur. Iuncta ergo Hectori, facta Troiana est. Nam & cessisse, de iure est. Cedi enim hæreditas dicitur. ¶ Cessisse marito.) Consuetudinis regiæ fuit, vt legitimam vxorem non habentes, aliquã licet captiuam, tamen pro legitima haberent: adeo vt liberi ex ipsa nati succederent. Pyrrhus hanc quasi legitimam habuit: & ex ea filium Molossum suscepit. Postea cum vellet Hermionem Menelai & Helenæ filiam Oresti iam ante desponsatam ducere vxorem, Orestis insidijs, in templo Delphici Apollinis occisus est. Verum moriens præcepit vt Andromache (quæ apud eum coniugis locum tenuerat) Heleno daretur propter supradictum beneficium, quo eũ a nauigatione prohibuerat. Inde factũ est, vt teneret regnũ priuigni, qui successerat patri: a quo Molossia dicta est pars Epiri, quam Helenus positam a fratre Chaone, quẽ in venatu per ignorantiam dicitur occidisse, Chaoniam nominauit: quasi ad solatium fratris extincti. ¶ Progredior portu, classes, & littora linquens.) Hysteron proteron in sensu: ante enim linquitur littus, & sic a portu proceditur. Notandum sane finitum esse versum participio: quod rarum apud Latinos est, & apud Græcos vitiosissimum. ¶ Solenneis.) Legitimas, anniuersarias. ¶ Tristia dona.) Tale est illud, Quem semper acerbum, Semper honoratum (sic dij voluistis) habebo. ¶ In luco.) Lucum (vt supra diximus) nunquam ponit sine religione. Nam in ipsis habitant manes piorum, qui lares viales sunt: vnde in sexto, Nulli certa domus: lucis habitamus opacis. ¶ Falsi.) Simulati. ¶ Manesq; vocabat.) Sacrificij inani sepulturæ conciliabat

rae conciliabat manes Hectoreos: & bene in luco, vt diximus supra. ¶ Ad tumulum.) i. cenotaphion. ¶ Viridi cespite.) Herboso. ¶ Geminas.) Vnam marito, alteram filio. Aut certe illud respicit, quia inferi pari gaudent numero. vt, Ecce duas tibi Daphni. Superi vero impari: vt numero Deus impare gaudet. ¶ Monstris.) Rebus insperatis. ¶ Diriguit visu in medio.) Dum me cernit, obstupuit. ¶ Calor ossa reliquit.) Extimuit: vt, Soluuntur frigore membra.

DONATVS.

¶ Interea magnum sol cir. annum.) Deest per. nam sic esse debuit per magnum annũ sol circumuoluitur, plerunq; tamen & deductis præpositionibus tenent locutiones integritatem suam. ¶ Et glacialis hyems. a. a. vn.) Ad felicitatem suam dicit pertinuisse, vt in ipso loco diutius constitutus nihil hostile persentiret, eo vel maxime tempore, quo obsistente hyeme fuga non posset euadere. ¶ Aere cauo clypeum, ma. ge. a. Postibus ad. fi. & rem carmine signo.) Laudando magnitudinem clypei, & eius præferendo virtutem, cui occiso detraxerat spolia, se proculdubio laudat, quem constabat extitisse victorem. postibus aduersis figo, vt venientium oculis etiam cum non quæreretur occurreret, & a nullo conuelli posset & refixum auferri. ecce adijcit laudis suæ supplementum, dicendo & rem carmine signo. tantũ, inquit, ocij insperati habuimus in hostilibus terris degẽtes, vt post omnem lætitiam ac ludorum celebritatem, post impedimenta hyemis impune transactæ vacuum esset, & insultaret victoribus, scutum figendo in foribus templi, & tale scribendo epigramma. ¶ Æneas hæc de Da. v. arma.) Magna breuitas tituli, sed ĩtellectus vberrima latitudo. Æneas posuit, Æneas scripsit, quod fuit ex apto memorabile, ad illa eum loca venire potuisse tutum illic fuisse, vbi fuerat periculum manifestum habuisse arma sublata victoribus, & in ipsorũ sedibus eadem ostentationis causa posuisse, addidisse quoq; epigrãma quod testaretur scribentis gloriam, & eorũ qui superiores recesserant, ludibria demonstraret. cum autẽ dona huiusmodi apud se victores consecrare sint soliti, Æneæ fortunæ prouenisse, aut apud victores arma ipsis reparata atq; erepta victoribus publice collocaret. ¶ Linquere. t. p. i. &. c. t.) Hoc facto, quoniam vlterius illic remorari contrarium fuit, iubeo, inquit, socios vt naues in altum promoueant. ¶ Certatim socij feriunt. m. &. æ. v.) Obsequentes, ait, iussis meis & saluti propriæ consulẽtes, aggressi sunt nauigationem, subiungit transitus sui contextum discurrens per insularum nomina, nõ quæ necessariæ fuissent, sed vt perueniret ad eã, quam reuera tacere nõ debuit. hoc loco etiam illud repetendũ est, poetam non considerasse oium insularum nomina, ne faceret narrationẽ ipsius continuationis vitio odiosam. Immisit enim cõmoratum Æneam apud Apollinem, diu exhibuisse ludos & Abantis clypeũ fixisse postibus templi, nauigasse iterum, vt nominaturus alias insulas quandam faceret relationis nouitatem. ¶ Protinus. a. ph. abscondimus arces.) hoc est transimus. ecce generalitas, vbi specialis dictio non fuit necessaria. ¶ Littora Epiri legimus. Id est nauigãdo retinem⁹. ¶ Portusq; su. Chaonio, &. c. b. ab. vr.) Hæc est, ꝓpter quam descriptæ sunt cæteræ. de ista. n. habuit, quod referret, quod in alijs nõ habuit. ¶ Hic incredibilis rerum fama oc. au. Priamidem Helenum. g. r. per vr. &c.) Ad hunc inquit, veniens locum loquente fama percepi, quæ tãdiu nõ putaui esse credẽda, q̃diu hæc rebus ipsis & meis oculis comprobassem. Incipit enumerare ipsa incredibilia, Priamidẽ dixit & Helenum, Priamidẽ, quia ꝓpter vnũ Paridẽ qui vxorẽ sustulerat Agamẽnonis, oẽs filios Priami perosos Græci habuerũt. Inde ergo ĩcredibilis fama de Heleno, q̃a filius fuit Priami & Paridis frater.

quod

quod dixi: Helenum abiecte pronunciandum, & accipiendum est pro fortuna, quæ incurrerat. captiuus enim fuerat, perindeq́ȝ seruus, Helenum graias regnare per vrbes. victum imperare victoribus hoc dixit a persona. a loco auté Troianum in Græcia, a quantitate non per vnam ciuitatem, sed per plurimas, a fortuna vero regnare coniugio æacidæ Pyrrhi, sceptrisq́ȝ potitú. hoc fuit ipsius incredulitatis augmentum, vxorem etiam Pyrrhi euersoris Troiæ, & Priamidæ gentis eidem Heleno, quem Priami filium esse constabat simul cum regno cessisse. cum idem Pyrrhus vita fuisset exemptus. Et patrio Andromachen iterum cessisse marito. Tertium accedebat quod dictis fidem afferre non posset, Andromachen vxorem quondam Hectoris post captiuitatis sortem malamq́ȝ fortunam in eius venisse coniugium, qui eius esset & affinis. hunc enim Helenum cóstabat filium esse Priami Hectoris fratrem. ┌ Obstupui, m. i. p. a. Compellare virum, & casus. c. r. Progredior portu classes & l. l.) Religiosa curiositas, & honestum desiderium. his, inquit, auditis obstupui potius, q̃ȝ miratus sum. & licet omnia ex celebritate famæ iam pro veris ducens, tamen nosse cupiens casus, qui talia perfecissent, cœperam ad ipsum Helenum tendere progressus e portu vt ex ipso cui tanta prosperitas venerat, omnia certiori fide cognoscerem. Itaq́ȝ cum non longe a nauibus processissem. ┌ Solennes tú. f. d. & t. d. Ante. v. in lu. f. si. ad. v. Libabat. c. a. m. q́ȝ. v. h. ad. t. v. q. c. in. Et ge. c. l. s. aras.) Quomodo, inquit, ad Helenum pergebá, quod decuit grauem virum, vt vir viro referente desiderata cognoscerem, euentus attulit ipsius primam Andromache præsentiam. nam haud procul a nauibus constituta in luco, qui extra ciuitatem fuit, defuncto Hectori, in cuius matrimonio incolumi patria tenebatur, reddebat triste obsequiú. illic enim constituerat inanem, hoc est sine funere hominis tumulum propter lachrymarum causam, vt quasi aduersam mariti memoriam pergens occasionem flendi haberet, & eum ad tristes epulas aduocaret. descripsit eam fuisse in luco, & parentalibus obsequiis occupatam. videamus vtrum poeta memor fuerit sui. non vult enim Æneam cum muliere sponte conseruisse colloquium, quod veniret ex dispositione proprie voluntatis. debuit & illam inducere priorem vidisse Æneam, quæ ex occultis luci illius spatiis potuit prima conspicere venienté. ┌ Vt me, inquit, có. ve. &c.) Et confirmat ex repentino casu armorum Troianorum consideratione certior facta est. ┌ Magnis exterrita monstris Diriguit v. in. m.) Reuera monstrum fuit, vt quo tempore Hectoris manes vocabantur ad tumulum, Æneas insperatus apparuisset, quasi & ipse defunctus, diriguit visu in medio, Antequam plene vidisset, diriguit, quod explanat sequentibus dictis. ait enim. ┌ Calor ossa reliquit.) Quippe turbata mente recedit calor. Calore recedente quid superest: nisi vt frigus succedat & itercedat vigor animi quo corpora gubernantur & constant: ┌ Labitur.) Cum hac ex causa stare non posset, lapsa est. defectus. s. animi & corporis. ┌ Et longo vix. t. t. fa.) Post longum tempus recepto sensus aliquantulo vigore hæc locuta est. Mirum consilium poetæ ad personam mulieris soluentis inferias mortuo, & amorem mariti etiam perdiu retinentis, præter sexus errorem, & muliebrem imprudentiam, addidit etiam confusionem mentis, vt imperfectum putaret quod viderat. nam si plene vidisset, intelligeret viuum, quem venire conspexerat, cuiusque arma cognouerat. cum igitur loqui, vtcumq́ȝ potuisset vellet, aperuit suæ mentis errorem. ecce prior vidit mulier, prior loquitur, Æneæ verecundia intemerata seruatur, qui respondentis officio functis ostenditur, nec aliquid prior exegit.

ASCENSIVS.

❡ Interea magnum, &c.) Docet quomodo ab Ambrachia in Butrotum peruenerunt: illicq́ȝ Helenum, filium Priami, regnatem, cum Andromache, Hectoris olim coniuge, inuenerunt: vnde dicit Donatus sic. ┌ Magnum.) Deest, per. ┌ Æne. hæc.) Breuis titulus, vberem continet latitudinem: Æneas posuit, Æneas scripsit. Nam fuit memorabile, ad illa eum loca venire potuisse, tutumq́ȝ fuisse: vbi erat periculum manifestum, habuisse arma sublata victoribus, & in ipsorum sedibus ostentationis causa posuisse: addidisse quoq́ȝ epigramma, quod & suam gloriam testaretur. Et illorum qui victores recesserant ludibria, fecit fortunæ beneficio: vt apud victores, arma ipsis erepta, publice locaret. ┌ Priamidem Helenum.) Mira res: a persona q̃ frater Paridis victus, regnaret inter victores: a loco, vt Troianus in Græcia: a numero, non per vnam vrbem, sed per plures: a fortuna, vt regnaret potitus Pyrrhi coniugio, ac sceptro. Ergo incredibile vxorem Pyrrhi euersoris Troiæ, hominem ex Priami genere habere, & cum Pyrrhus vita cessisset, Andromachen iterum patrio marito cessisse. Ergo

obstupuit

obstupuit Æneas potius q̃ȝ miratus sit. ┌ Monstris.) Monstrum fuit, vt quo tempore manibus parentaret, Æneas appareret, vt & ipse mortuus putari posset. ┌ Calor ossa reliquit.) Nam turbata mente, recedit calor. Est autem sapiens consilium poetæ, tractantis personam mulieris, soluentis inferias mortuo, & illius amorem retinentis, ex confusione autem mentis, quia perfecte videre, non potuit, incidit in errorem ne esset mortuus. Prior vidit mulier, prior loquitur, Æneæ verecundia intemerata reseruatur. ❡ Ordo est. Sol circumuoluitur interea. s. dum ludis intenti erant socii, sup. per magnum annum: hoc est, per circulum, ac orbem anni solaris: & hyems. i. tempestas, glacialis. i. glaciem congelans: exasperat vndas: Aquilonibus. i. ventis illis frigidissimis. Ego. s. abiturus, figo clypeum cauo ære, aut qui erat ex cauo ære: eo q̃ incuruus esset aut cum clangore tubę ex cauo ęre factę: clypeum, dico, gestamen magni Abantis Gręci, non autem Troiani, de quo dictum est in. j. Et qua vectus Abas quod ex titulo patebit: figo (inquit) postibus aduersis. i. contra nos positis, & signo rem carmine. i. titulo vnius versus: qui sic perficitur, Ego Æneas fixi, aut consecraui istic, hæc arma rapta de Danais victoribus Troię. Aut Æneas fixit hic: & consecrauit hęc arma rapta de Danais victoribus. i. qui se victores gloriantur: sed dictum est: victoresq́ȝ cadunt Danai: victus autem videtur cum Androgeo. Ego iubeo, tum id est deinde linquere portus, & considere transtris. i. per transtra, vt remis incumbant: Vnde sequitur socii feriunt mare: certatim. i. cum certamine: & verrunt. i. inuertunt ęquora: remis. s. suis: nos abscondimus prętereundo. s. protinus: arces aerias. i. altas Phęacum. i. Corcyram, insulam inter & Calabriam, vbi Alcinous rex Phęacum, qui Vlyssem hospitio susceperat regnabat: & legimus. i. ex ordine pernauigamus: littora Epiri, & subimus. i. subintramus regionem illam, portu Chaonio, id est p portum Chaonium: alii legunt, portusq́ȝ subimus Chaonios. & ita absumitur s litera cum vocali, quo more, m absumi solet, quę absumptio frequentissima est apud Ennium, Lucilium, Lucretium, & cęteros antiquos: nec rara videtur fuisse apud Virgilium: sed mutata a grammaticis, aut poetis illis; qui opus castigandum susceperant: & ascendimus celsam vrbem Butroti. i. Butrotum ipsum: quę vrbs celsa est (Ordo tamen esse potest subimus, & ascendimus vrbem Butroti, portu Chaonio, qui est in Chaonia parte Epiri, quę olim Molossia dicta est.) Fama rerum incredibilis. i. difficilis creditu, quia rerum incredibilium: occupat aures. i. increbuit auribus nostris: hic. i. cum essemus in hoc portu: videlicet, Helenum Priamidem. i. Priami filium, regnare per vrbes Graias. i. Gręcas coniugio. i. per coniugium Pyrrhi Æacidę. i. pronepons Æaci: quia Aeacus genuit Peleum, Peleus Achillem, Achilles Pyrrhum: & potitum, sup. esse: sceptris. i. regalibus ditionibus in diuersis vrbibus, quę per sceptra significantur & Andromachę Hectoris olim coniugem, cessisse. i. iure aduenisse, & concessam esse: marito patrio. i. qui erat de patria prioris mariti: aut de patria mea (vt ad Aeneam referatur) ista autem visa sunt incredibilia: & ideo obstupui & pectus, sup. meum: incensum est miro amore. i. desiderio & affectu: compellare, pro compellandi, id est adloquendi: uirum, scilicet Helenum, & cognoscere, pro cognoscendi tantos casus. i. fortuita, rerum euenta: ego progredior portu, id est de portu: linquens classes: & littora. i. classes ad littora appulsas Andromache: libabat. i. sacrificabat ad placandum forte: tunc, scilicet cum aduenirem: quia fortuitum erat, non quod libabat, sed quod tunc libabat: dapes solennes. i. legitimas, & anniuersarias: & dona tristia, id est funebria & ad luctum pertinentia: grata itaq́ȝ, sed non iocunda: libabt, dico, cineri, uidelicet Hectoris: non uero: quia illic sepultus non erat, sed simulatores autem simulata in sacris quando uera haberi non potest, pro uera habetur., & uocabat manes, id est umbras Hectoris uagantes secundum superstitionem Aethnicorum, propter illegitimam sepulturam, aut uiolentam mortem quia nondum tempus uitę in quo in corpore tanquam in carcere contineri debebant: expleuerant, id est iuxta tumulum Hectoreum, quem ipsa sacrauerat, id est cum sacrificatione extruxerat: inanem, id est sine corpore, sup. de cespite uiridi: ut uirore, anima oblectaretur, & ipsa sacrauerat geminas aras Hectori. s. marito & Astyanacti filio; lachrymans. i. deflens causam: quia. s. duo charissima pignora amiserat. Quę, supp. (nam relatiuum sępe, in hoc poeta subauditur.) ut id est postquam conspexit me uenientem: & uidit arma Troia, id est Troiana (trisyllabum est, Troia, a Troius, Troia, Troium) circum. i. in circuitu ipsa exterrita magnis monstris: quia mirabile erat, quod tunc arma. i. insignia Troianorum conspiceret, cum inferis sacrificaret: & inferias celebraret Troianis: Vnde nesciuit

an viuus,

an viuus, an defunctus esset Æneas qui ea ferebat. Nam defunctus potuisset in simulachro apparuisse vt illis creditum est: diriguit, i. obstupescens, quasi rigida & immobilis facta est: in medio visu. i. vt me ad medium satietatis inspexerat tantum adhuc visura, quantum viderat, nisi diriguisset: calor reliquit ossa, & descendit ad præcordia ipsa: labitur. i. concidit amens: & fatur tandem vix. i. cum difficultate longo tempore, subaudi, post. Quid autem dixit, sequentia ostendent.

[Vera'ne te facies, verus mihi nuncius adfers ANDRO.
Nate dea? viuis'ne? aut si lux alma recessit,
Hector vbi est? [Dixit, lachrymasq; effudit, & oem ÆN.
Impleuit clamore locum. vix pauca furenti
Subiicio, & raris turbatus vocibus hisco.
Viuo equidem, vitamq; extrema per omnia duco:
Ne dubita, nam vera vides.
Heu quis te casus deiectam coniuge tanto
Excipit? aut quæ digna satis fortuna reuisit?
Hectoris Andromache Pyrrhin' connubia seruas?
Deiecit vultum, & demissa voce locuta est.
[O felix vna ante alias Priameia virgo, ANDRO.
Hostilem ad tumulum Troiæ sub mœnibus altis,
Iussa mori, quæ sortitus non pertulit vllos,
Nec victoris heri tetigit captiua cubile.
Nos patria incensa diuersa per æquora vectæ,
Stirpis Achilleæ fastus, iuuenemq; superbum,
Seruitio enixæ tulimus: qui deinde secutus
Ledæam Hermionem, Lacedæmoniosq; Hymenæos,
Me famulam, famuloq; Heleno transmisit habendam.
Ast illum ereptæ magno inflammatus amore
Coniugis, & scelerum furiis agitatus Orestes,
Excipit incautum, patriasq; obtruncat ad aras.
Morte Neoptolemi, regnorum reddita cessit
Pars Heleno, qui Chaonios cognomine campos
Chaoniamq; omnem Troiano a Chaone dixit,
Pergamaq;, Iliacamq; iugis hanc addidit arcem.
Sed tibi qui cursum venti, quæ fata dedere?
Aut quis te ignarum nostris deus appulit oris?
Quid puer Ascanius? superat'ne? & vescitur aura?
Quem tibi iam Troia,
Ecquæ iam puero est amissæ cura parentis?
Ec quid in antiquam virtutem, animosq; viriles,
Et pater Æneas, & auunculus excitat Hector?

SERVIVS.

Vera'ne te facies.) Ordo é. O nate dea affers ne te mihi vera facies: verus núcius? Viuis'ne?) Et secundum muliebré affectum iterrogat, & bene suspicatur. Nam & inferis sacrificat, & in luco, in quo habitant manes. Hector vbi est? dixit, lachrymasq; effudit.) Hoc ad Æneæ pertinet gloriam, vt ab Hectore nunq; discessisse videatur. Sentit auté hoc, Si vmbræ videntur in sacris: cur non eorum magis qbus sacrificatur? Furenti.) Incõsolabiliter & impatienter dolenti. Hisco.) Hiscere est hiare, nec loqui posse. Viuo equidem.) Ac si diceret, si tamen vita est infeliciter viuere. Excipit.) Signate locutus est, quia deiectá dixerat. Excipiuntur enim quæ cadũt. Digna.) Congrua & priori cõueniens. Hectoris Andromache.) Si Andromache: sequétibus iunge. Si Andromachen: superioribus. Cõnubia seruas.) Tenes: vt, Et nunc seruat honos sedem tuus ossaq; nomen. Demissa.) Humili. O felix.) Bene & virginitaté laudat, & mortem: vt ostendat se inuitam Pyrrhi pertulisse connubium: & esse superstitem suis miseriis. Priameia virgo.) Achilles dum circa muros Troiæ bellum gereret, Polyxenam visam adamauit: & conditione pacis in matrimonium postulauit. Quam cum Troiani fraude promisissent, Paris post Tymbræi Apollinis simulachrum latuit, & venientem Achillem ad fœdus, missa vulnerauit sagitta. Tum Achilles moriens petiit, vt euicta Troia ad eius sepulchrũ Polyxena immolaretur: quod Pyrrhus impleuit. Ante alias.) Ideo felicior, quia virgo extincta est. Hostilem ad tumulum.) Quia grande est mortis solatium præmissus hostis interitus. Nec victoris heri tetigit captiua cubile.) Singula habent emphasim suam. Nam parum erat dominum dicere, nisi & victoris adderet fastum. Tetigit.) Non ascendit. Nec genialem lectulum: sed cubile. Fastus.) Superbia: & est quartæ declinationis. Nam Liber qui dierum habet computationem, secundæ declinationis est. Vnde errauit Lucanus dicendo, Nec meus Eudoxi vincetur fastibus annus. Seruitio enixæ tulimus.) Hoc est pertulimus, donec in seruitio positæ emitteremur. Et bene plurali vtitur numero, ad excusandum pudorem. Ledæam Hermionem.) Ledæ neptem. Lacedæmoniosq; hymenæos.) Cum ingenti felle: ac si diceret, Infelices maritis semp: vt Paridi & Deiphobo. Trãsmisit habendam.) Herili voluntate, non lege coniugii. vnde & Habendam dixit. Scelerum furiis.) Matricidio scilicet. Agitatus.) Stimulatus. Excipit.) Dolo interficit. Patrias aras.) Alii Achilleas intelligunt. Nam Pyrrhus, vt in historia legimus, occiso patre in templo Apollinis Tymbræi reuersus ad patriam, in numinis insultationem, in templo eius Delphico aras patri constituit, & illic ei cœpit sacrificare. Alii patrias Apollineas volunt a Patris Achaiæ ciuitate, in qua Apollo colitur. Nec debemus quærere cur non Delphicas dixerit: quia epitheta in alieno negocio plerũq; alia ponuntur, vt in quarto. Italiam magnam Grineus Apollo, Italiam Lyciæ iussere capessere sortes: cum a Delio tantum eum constet accepisse responsa. Cessit pars Heleno.) Per priuignũ, vt diximus. Pergamaq;.) Pergama legendum: non vt pleriq; Pergameam, qui per imperitiam contra metrũ sentiunt. Decipiuntur autem dum vtrunq; deriuatiuum volunt: cum sit Pergama principale. Qui cursum venti.) Cum admiratione dictum est. Qui venti, id est tã prosperi. Quæ fata.) Tã nobis felicia. Quis deus?) Qui præstitit vt te videre possemus. Tale est & illud Æneæ ad Didonem adulatorium, Hinc me digressum vestris deus appulit oris. Ignarum.) Aliud disponétem. Superat'ne. Viuit. Sane noue dictum: & caret exéplo, ut pauca in Virgilio. Alii dicunt Superat, superstes est, sed superstes præsentem significat: vt Cicero in Mureniana. Suis vtrisq; superstitibus, id est præsentibus. Qué tibi iam Troia.) Hemistichium: nec in sensu plenum. Sunt autem duo talia: vt hoc, Concessere deum: quem quidam ita compleuit. Concessere deum profugis noua mœnia Teucris. Amissæ cura parétis.) Si parétis Creusæ accipis, occurrit, Vnde sciebat eam periisse? Et alii dicunt potuisse hoc vel Heleno diuinante cognosci, vel Ænea requirente per Troiam: vt, Impleui clamore viam. Sed vtrũq; viribus caret. Parentem ergo, patriam accipiamus: vt Tullius, Si tibi patriam, quæ communis omnium parens est? Et est sensus, Doletne perditam patriam? Animosq; viriles.) Atqui supra dixerat Puer: sed animos viriles ait parentum consideratione. Vnde etiam in nono de ipso, Ante annos animumq; gerens curamq; virilem.

DONATVS.

Vera ne te facies? verus mihi nũ. af. Nate dea? vi. ne? aut si lux al. re. Hector vbi est?) Quoniam amentis fœminæ inducta persona est, & quæ supra tractata sunt, ostendunt eius errorem, dicamus secundum eam, quid senserit, existimabat viuum, quoniam & armatum viderat, & per diem mortui videri non possunt. rursus arbitrabatur mortuum ex occasione loci, & parentationis causa, quia illic fuit licet inanis Hectoris tumulus. & tunc Æneas apparuit, cum Hector solenniter vocabatur. si viuus, inquit, refer. Sin vero mortuus aduenis, cur non tecum est Hector? Dixit, la. q. ef. & o. Impleuit. c. l.) Post mariti, inquit, nomen quod gemebunda protulerat, nihil potuit loqui. dolor enim ei totam ademerat vocem, quid tamen animo gemeret, vbertate lachrymarum, quas copiose fundebat, & clamoribus tristibus demonstrauit. potest & sic intelligi & (vt arbitror) hoc magis est verum, non fuisse necessarium alia quærere, quoniam in dolore posita de solo marito debuit loqui, quem putabat Æneæ sociatum. Te, affers, bis debemus accipere. vt sit, verane te facies affert? verus te mihi nuncius affers? Vix pauca furen. sub.) Insani doloris muliebris imoderatione a statu mentis exclusus, vix, inquit, etiã ipse paucis respondi, vel quod essem turbatus, vel quod scirem illam plura audire non posse. Et raris tur. vo. hisco.) Perturbatione mentis hiabam, potiusq;

tiusq; loquebar. raræ sunt enim voces, cum ob aliquam causam continua verba esse non possunt. ¶ Viuo equidem, vitamq; ex. per omnia duco.) Cito respondit propositis, & fortunæ suæ miserias breuissima insinuatione signauit, vt autem confirmaret, quæ dixerat dicit. ¶ Ne dubita nam ve. vi.) Sciebat enim se cum ea loqui, quam amentem fecerat dolor. ¶ Heu quis te casus &c.) Incipit Æneas vicissim inquirere, in qua fortuna Andromache post captiuitatem constituta videretur. quod ipsum non sine dolore faciebat deniq; non a verbis sed a gemitu cœpit, vtpote qui non tantum eius casu, verumetiam Hectoris recordatione mouebatur. adeo hoc complexus est, & dixit, heu. & postquam illo gemitus signo dolorem sui animi demonstrauit, quis, inquit, te casus deiectam coniuge tanto excipit? aut quæ digna satis fortuna reuisit? quis te casus nunc habet? vel qualis est fortuna tua præsenti tempore? quando constat amissione tanti coniugis te esse deiectam. quæ autem sit ipsa deiectio, ex consequentibus inuenimus. ¶ Hectoris, inquit, Andromache Pyrrhin. c. s.) Post coniugium Hectoris nobilis atque fortis, qui filius fuerit tanti regis, Andromache, quæ tanti viri consortio antea iungi meruisti, nunc obserues coniugium Pyrrhi? hæc nomina secundum dicentis animum sic debemus posita intelligere, vt sciamus duo dicta cum laude, tertium vero cum vituperatione. vnde cum pronunciamus, Hectoris & Andromache nomē debemus attollere, deijcere tertium Pyrrhi, quoniam & ipse hostis fuit, & patris eius memoria esse debuit odiosa. Achilles enim Hectorem peremit, insultatio & iniuria vltima fuit, vt interemptoris filius vxorem teneret occisi. ¶ Deiecit vultum, &. d. v. l. e.) Vbi ad partes pudoris ventum est, quanquā constaret nihil sponte deliquisse captiuam, tamen verecundiæ confusa tormētis deiecit vultum, & demissa voce locuta est, & ipsius pudoris causam, quoniam factum negari non poterat, summissæ vocis purgatione defendit. ¶ O felix vna ante alias Pria. v. Hostilem ad tu. c. s. m. a. Iussa. m.) Quodammodo turpe defensura negocium, incipit a comparatione personarum, & facti felicitatem appellans poenā, quā illa passa est, cum detestādum scelus extitisset, & cōstaret ad sepulchrum hostile Pyrrhum mactauisse filiam regis. sed quia in alias deteriora commissa sunt, felicem dici conuenerat, cuius mors omnes exclusit pudoris iniurias. vna, inqt, ante alias. significatione numeri dixit plenā felicitatis laude. quid enim euenire prosperius potuit, q̄ inter tot clades patriæ & grauissimos casus solam meruisse cum castitatis honore procumbere? cum autem solam felicem dicit, nō se solam asserit in causa turpi esse constitutam, sed & alias. Priameia virgo, perit, inquit, virgo, perit salua dignitate paterni honoris, Troiæ sub moenibus altis, quæ in patria interempta est, neq; eius interitum vidit, hostilem ad tumulum iussa mori, quæ non ad hostilis cubilis iniurias, sed ad sepulchrum ducta est. Intelligendum est hoc loco, quia & si occisa est, nec ipsius nec ius fructus peruenit ad mortuum, quia nihil exanimes sentiunt. proinde & hoc felicitati eius adscribēdum. ¶ Quæ sortitus non pertulit vllos.) Vt in diuisionem non veniret per indicium sortis, nec in alienam potestatem caderet. ¶ Nec victoris. h. t. c. c.) Nouissimam posuit, qua premebatur causam, qua se volebat exuluere, felicem asserens, quæ non habuit dominum, quæ ingenuitate quoque salua & virginitate iugulata est. sequitur definitio deterioris seruitutis, nec victoris heri, vt ipse dominus esset, qui iádudum fuerat inimicus. tetigit captiua cubile, non ad honestam sed ad ludibriosam conuentionem, etiam in vita perducta. ecce egit oblique, causam suam qualitate absoluta. nondum cōtingens ex aperto personam propriam, sed ea occasione, qua prosperitatem laudauit alienam, asserens non in facto esse crimen sed in voluntate. superior quippe hostis cum iure belli dominus fuerit effectus. Non domini æquitatem, vel iusti seruitij retinet dominium, sed authoritatem sequitur superbiamq; victoris. conclusa comparationis parte, quam de exemplo virginis habuit, qua q; se purgauit, redit ad personam suam, vt propriam fabulam referat comparationis eiusdem intētione seruata. ¶ Nos patria incensa. d. p. æ. v. Stirpis. a. f. i. q; superbum, Seruitio. e. t.) Illa, inquit, incolumi virginitate ac libertate mactata est. illa moriens incolumē patriam reliquit, nos incensam atq; ex ea causa consumptam. Illius funus & sanguinem solum patrium tenet, nos per diuersas pelagi partes sumus transportatæ, multa tolerantes, quæ in vnum hominem mala conuenerunt, qualis enim esse potuit, qui natus fuerat ex Achille? ex eo videlicet, qui nulla miseratione mouebatur? cuius superbiam ętas iuuenilis augebat? Iuuenibus autem nulla morum grauitas deputatur, quæ crescebat magis in Pyrrho fastu successuq; victoriæ. qualis ergo iste fuerit, simul colligamus. natura malus, ætatis ratione deterior, conditione fortunæ intolerabilis, seruitio enixe tulimus, enixe aduerbium esse debet, vt sit fastus eius intolerabiliter seruitio tulimus, ex eo, quod dixit tulimus, ostendit nimium fuisse seruitij pondus, enixe ergo & tulimus hoc idem significant, interea causam suam communem cum cæteris facit, ne videatur sola esse in eo, quod poterat displicere. licet hanc partem (quiuis amore infelix erat) plena defensione purgasset, peracta causa, quā personis plurimis artificiose coniunxit, separat personam suam relatura, quid ipsi specialiter accidisset. ¶ Qui deinde, inquit, secutus le. h. l. q. hy. Me famulam, famuloq; h. t. ha.) Ecce necessitate iuncta est Pyrrho, necessitate Heleno, vt secundæ & tertiæ coniunctionis facto, pudoris non accesserit detrimentum, secuturus, inquit, illicitam Hermiones coniunctionem tradidit me Heleno, & iunxit, quos vna status conditio retinebat, fecit istud vt dominus, cui resisti non potuit. Dixit coniunctionis inter se & Helenum rationem. venit ad eam partem, vt dicat, quemadmodum ad Helenum regni potestas & iura peruenirent. ¶ Ast illum, inquit, ereptę magno inflammatus amore Cōiugis, & scelerum furijs agitatus Orestes Excipit &c.) Orestes iniuriam dolens ereptæ sibi vxoris, magno amore eius exagitatus, vltus est, & ad aras patrias incautum mactauit adulterum, hoc facto. ¶ Regnorum reddita. c. Pars Heleno. q. ch. co. ca. chaoniamq; omnem. r. a. c. d.) Ecce retulit quo ordine ad Helenum etiam regni potestas peruenerit, qua sumpta, affectum retinens patriæ gentilis, propter præsentis temporis solatium, plurimis locis Troiana indidit nomina, & hanc terram chaoniam dixit propter memoriam Chaonis, quem cōstaret fuisse Troianum. ¶ Pergamaq; iliacamq; i. h. ad. ar.) Vltra eius ex Æneæ persona dictum est, effigiem Xanthi Troiamq; quam vestræ fecere manus. & supra poeta dixit, falsi Simoentis ad vndam libabat cineri Andromache. & infra Æneas idem dixit. Procedo, inquit, Paruam Troiam, simulataq; magnis Pergama, & arentem Xanthi cognomine riuum Cognosco, scææq; amplector limina portæ. ¶ Sed tibi qui. c. venti? quæ fa. de. Aut quis te ignarum. n. d. ap. o.) Et gratulantis de salute ac de aduentu eius, insperato est ista vox & inquirentis quid ipsum prouenerit casu, dicendo, quis deus? qui venti? quę fata? ostendit diuinum extitisse beneficium, vt illi Æneam videre contigerit. ¶ Quid puer Ascanius? superat ne? &c.) Religiose quęsiuit de salute pueri, qui eius esset affinis. addidit. ¶ Et quæ nam. p. est. a. cura parentis?) Plus enim pueri amant matres. Ioci co quęsiuit, quantus ei dolor esset ob matris amissionē. ¶ Et quid in an. v. a. q; v. Et pater Æneas, &. a. e. Hector?) Posteaq̄ de salute pueri quęsiuit, voluit nosse, vtrum tentaret iam virorum fortium partes, imitatus patris & auunculi virtutem.

ASCENSIVS.

¶ Vera, &c.) In hac parte habetur sermo Andromaches ad Ænea aduentantis, & Æneæ ad illam, de quo dicit Donatus sic. ¶ Vera ne te facies?) Et quia armatus, & quia die in qua non solent videri, mortui apparuit: existimauit viuum ex occasione autem loci, & parentationis causa putabat mortuum. ¶ Lachrymasq; effudit.) Hæc omnia prouenerunt ex mariti recordatione. Nec debuit de alio, q̄ de marito in tanto dolore quærere pauca: vel quia plura turbatus non posset, vel quia ipsa ex dolore non fuisset plura auditura. ¶ Heu.) Et ipse incipit a gemitu propter Hectoris recordationem. ¶ Hectoris And.) Cum laude hæc duo nomina extollenda sunt. ¶ Pyrrhin'.) Cum depressione, quoniam hostis erat & patris Achillis, qui Hectorem occiderat: memoria fuerat odiosa. ¶ Deiecit vultū.) Mota pudore, & quoniam factum negare non poterat, submisse vocis purgatione defendit. ¶ O felix.) Ex comparatione ostendit, miserrimam esse felicem comparatione sui, quæ pudorem amiserit quando mors in illa exclusit violentiam pudoris. Et cum illa solam felicem dicit: non se solam ostendit in causa turpi. ¶ Virgo.) Ergo perijt salua castitate. ¶ Ad tumulum.) Et non ad cubile. Vnde nulla voluptas potuit peruenire ad mortuum. ¶ Captiua cubile.) Nouissimam posuit, quia maxime premebatur causa. ¶ Heri.) Vt qui inimicus fuerat, esset dominus. ¶ Cubile.) Non ad honestatem, sed ad ludibrium est inuita perducta. ¶ Nos patria.) Conclusa comparationis parte, qua se purgauit, redit ad se: & opponit sua his quę euenerant Cassandræ, illa incolumem patriam reliquit. ¶ Nos incensa.) Illius funus solum patrium tenet. Nos per diuersa maria sumus tractę: pertulimus natum ex Achille, qui nulla miseratione mouebatur. ¶ Superbus.) Ex victoria: seruitium autem nimis ponderosum fuisse, ex eo ostendit q dixit, Tulimus enixe. ¶ Qui deinde.) Ostendit necessitate Pyrrho, necessitate etiam Heleno fuisse coniunctam. Hæc ille. ¶ Ordo est. O nate dea. s. Venere, quod in laudem eius vergit, Ordo
quia a notis talis prędicatur; vt prius ab Achate: & alibi etiam a sibyllaa

sibylla: ne pro an: facies, id est species, & præsentatio: vera supple adfert te: & an tu existens, verus, id est non fictus: nec simulatus, neque induta corpore tuo vmbra: sed, reuera, cuius effigiem pręte fers, Aeneas adfers, id est pręsentas mihi: te, id est teipsum non vmbram, nec similitudinem corporis tui. Dubitabat enim an ipse quoq; ab inferis veniret, petiturus funeris obsequium sicubi insepultus remanserit: aut si lux alma.i. vitalis quæ alit viuentes recessit, supple a te: hoc est aut si non verus nuncius tui es, sed vmbra ab inferis descēdens dic, supple (sed id, quia imperiosum omnino sit) vbi est Hector.s. maritus meus cui hęc sacrificia libo: & tamen tecum non comparet. Dixit, supple Andromache.i. conclusit orationem suam, aut sermonē suum & effudit lachrymas: quæ causa erat, cur non plura diceret: & impleuit clamore.i. eiulatu: omnem locum.i. omnem partem loci, aut totum locum. Ego subijcio.i. subsequenter adijcio: vix.i. cū difficultate: pauca, supple verba, & ego turbatus.i. cōmiseratione, & affectione in Andromachen, quam lachrymare vidi: hisco.i. os aperio, & loquor vocibus raris.i. per interualla prolatis. Equidem.i. ego certe viuo: & duco vitam per omnia extrema.i. ad extrema fata tendentia: hoc est, in extremis miserijs per quas mortalitas plures sufferre nequiret: & videtur extrema pro positiuo: hoc est, absolute poni: nam si superlatiuum esset, potius diceret: per extrema quęq;. ne dubita, pro ne dubites. Nam vides vera.i. res veras, vt verum vultum & verum, hoc est viuum hominem non simulato corpore. Heu, dolentis est: quis.i. qualis casus: excipit te deiectam.i. ad inferiorem conditionem iactam de coniuge.i. de marito tanto, quantus.s. erat Hector. q.d. indignissimus est cum coniuncta fueris matrimonio, ei qui socerum tuum interemit, & cuius pater maritum tuum interfecit. Aut quę.i. qualis fortuna, satis digna.s. virtute, & meritis tuis: reuisit.i. iterum visit, seu visitauit te, cum iterum sis patrio coniuncta marito, videlicet Heleno: Pyrrhin.i. Pyrrhine: & ne, pro an: an tu Andromache Hectoris, sup. cōiunx seruas connubia Pyrrhi.i. eius cuius pater Hectorē occidit: q.d. indignissimū est. Ipsa deiecit vultum, & locuta est voce demissa.i. deorsum missa: hoc est, submissa, & ima. O felix, supple est: virgo Priameia.i. Priami filia, Polixena vna.i. præcipua, aut sola: ante alias.s. virgines: iussa.s. a Pyrrho mori sub altis mœnibus Troię, ad tumulum hostilem.i. Achillis hostis. Quo dicto, & formam & pudicitiam suam commendat Andromache. Formam quidem, quia ea captus est Pyrrhus, & non Polyxenę: qua tamen pater eius captus erat: pudicitiam vero quia maluerit vt illa occisa fuisset, q; illa placens nupsisset: quę.s. virgo non pertulit.i. non perpessa est: vllos sortitus, id est vllas sortitiones, id est quę nunquam in sortem venit, modo vni, modo alteri sicut ego: primo Hectori, deinde Pyrrho, & rursus Heleno: nec.i. & quę non tetigit: captiua.i. existens serua & captiua: cubile.i. thalamum heri victoris, & ita superbi: nos vectę.i. ego vecta (de se enim pluraliter loquitur) per diuersa ęquora, & hoc patria.s. mariti mei, hoc est, Troia incēsa.i. cremata igni: tulimus.i. perpessę sumus: enixę.i. enitendo, & cum multo labore fastus.i. superbiam: stirpis Achilleę.i. Pyrrhi, q; pro.i. iuuenem superbum, videlicet Pyrrhum: qui secutus deinde.s. postquam me sortitus erat. Hermionem Ledęam.i. Ledæ neptem) nam Menelai & Helenæ, quæ est filia Ledæ, filia fuit quæ Oresti patrueli nupsit: sed postea occiso Agamemnone, & fugato Oreste, a Pyrrho rapta est, quo interempto & Oreste a furore purgato: priori marito restituta est.) & Hymeneos.i. thalamos, aut nuptias, per metonymiam. Lacedęmonios quasi dicat & ergo infelices, quales erāt Clytemnestrę, & Helenæ. transmisit me famulam habendam, famulo Heleno.i. vt captiua nuberem captiuo: & ita quia dominus potuit nos ad libitum coniungere. At.i. sed: Orestes inflammatus, id est ad emissionem flammę vsq; incensus, magno amore prioris coniugis.i. quā ipse prior, hoc est, ante Pyrrhum sortitus erat: hoc est, ipsius Hermiones, seu Hermionæ (vtrunq; enim legitur, sicut Helene & Helena, Lede & Leda.) & agitatus furijs scelerum commissorum.s. in matrem, quam occiderat: excipit.i. adoritur: aut intercipit illum.s. Pyrrhum incautum.i. sibi non pręcauētem, cum a furente nihil tale vereretur: & obtruncat ad aras patrias, id est paternas: hoc est, Achilleas: quas videlicet Achilli patri suo cōsecrauerat. Pars regnorum cessit.i. iure obuenit Heleno: reddita morte.i. per mortem: Neoptolemi.s. Pyrrhi: quia genuerat filiū qui post mortem patris moriēs matri reliquit portionem regni. Vnde per priuignum (inquit Ser.) cessit: cessit inquā Heleno, videlicet marito meo: qui, scilicet Helenus dixit, id est denominauit campos, cognomine Chaonios, id est qui nunc Chaonij appellantur: & dixit omnem, scilicet regionem hanc: Chaoniam: a Chaone Troiano, scilicet vero fratre suo: hoc est, ipsius Heleni: & addidit iugis.i. colliculis his: Pergama.i. mœnia Troiana.i. eodem nomine appellata, & hanc arcem Iliacam.i. quam Ilium appellauit: sed qui venti, & quæ fata dedere tibi cursum: aut quis deus: quasi innuat, quod bonus appulit te ignarum.i. ignorantem quod hic essemus his oris.i. ad has oras? Quid, sup. agit, aut facit (generale enim verbum, honestam eclipsim facit: quia facile intelligitur, & potissimum in interrogationibus & increpationibus, quæ breues esse debent: superat ne.i. superuiuit ne, & superat ętatis imbecillis, incommoda & nocumenta: &, pro.i. vescitur aura.s. vitali (quem tibi &c. quidam hoc hemistichion sic complent. Quē tibi iam Troia obsessa est enixa Creusa: sed Seruius attestatur incōpletū esse. etiā imperfecto sensu derelicto, sed in ea re summū est artificiū: vt mulier ꝑpedita dolore sensum absoluere non potuisse, significetur. Præterea vult curā parentis.i. patriæ dici: non matris Creusæ: nam vnde (inquit) sciebat hoc Andromache. Nec tamen videtur inualidū q audiuerit ab his qui Aeneā viderant eam quęritantē: qui in.ii. dixit: Impleui clamore vias, mœstusq; Creusam Nequicquā ingeminās, iterūq;, iterūq; vocaui. &c. quia ergo regis filia ab hostibus forsan multum quęsita fuit: potuit eius finem didicisse ab his qui eam raptam norant: construam ergo sic) quem.s. Ascaniū, sup. Creusa, cuius nomen in cōspectu mariti exprimere non potuit: est, sup. enixa tibi Troia iam obsessa.s. a Græcis (hoc autē subijcet, aut propter dictam causam: aut ablatū est a castigatoribus: quia in detrimētū gloriæ domus Iuliæ cedebat q Iulus sub obsidione natus diceretur, ne obscurus sit illi & tristis natalis a quo tanta processit propago.) Ecquidnā.i. en quænā, aut & quęnam.i. q magna, aut interrogatiue, aut admiratiue dicitur: cura parētis.s. Troia: hoc est, patriæ, aut potius Creusę: parētis.i. matris: amissæ.i. ablatę: est puero.s. Ascanio. Ecquid. q.d. dij boni, & quam rem, aut quantū & Aeneas pater, & Hector auunculus.i. frater matris: excitat.s. Ascanio: eā enim ob rē prisci Romani, stēmata.i. maiorum suorum imagines in coronam dispositas: cōseruabāt: vt ab eis ad virtutem excitarētur: quātum ergo & pater & auunculus excitat in virtutem antiquam.i. maiorum suorum, aut qualis erat antiquis, & in.i. ad animos viriles? Priusq; ad cætera pergam addam Beroaldina adnotamēta in Seruiū, cōtra id quod dicit, fastos, pro libro fastorum non esse quartę: ea autē sunt hæc. Nimis audax ne dicam temerarius est Seruius qui Lucanū scribit errasse, dicēdo fastibus, & non fastis: cum Lucanus eruditissimus Seruio, reliquisq; cōmētatoribus excellētior, morē antiquorum vsurpauerit: qui fastus etiā pro annalibus & libris in quarta declinatione nōnūq; dicere solebāt. Varro in Ephemeride, Cęsar fastus correxit, Colu. in. x. sequor nunc Eudoxi & Metonis fastus astrologorum: & apud Hora. duplex scriptura inuenitur: fastos, & fastus, & (vt author est Priscia.) eadem forma dicitur fastus, vel fasti: quā senatus, vel senati in secunda & quarta declinatione.

SERVIVS.

¶ Et multū lachrymas.) Ordo est, Lachrymas multum fundit inter verba singula. Nā si lachrymans, quid fundit? ¶ Agnosco.) Aut cognomine agnosco: aut certe qa reparatā audierat Troiā. vi, Hic incredibilis rerum fama occupat aures. ¶ Scæęq; amplector limina portæ.) Scæa porta dicta est, non a pugnis ante se factis (scęuis.i. malis.) Nam & ante sic dicta est) nec ab itinere ingressis

Talia fundebat lachrymans, longosq; ciebat
Incassum fletus, cum sese a mœnibus heros
Priamides multis Helenus comitantibus affert:
Agnoscitq; suos, lætusq; ad mœnia ducit:
Et multum lachrymas verba inter singula fundit.
Procedo, & paruam Troiam, simulataq; magnis,
Pergama, & arentem Xanthi cognomine riuum
Agnosco, Scææq; amplector limina portæ.
Necnon & Teucri socia simul vrbe fruuntur.
Illos porticibus rex accipiebat in amplis.

AEN.

gressis scæuo.i. sinistro, quod ingressi nō recto eunt itinere, sed sinistro: sed a cadauere laomedontis, hoc est Scæomate, quod in eius fuerat superliminio. ¶ Amplector.) Pro teneo: vt, Amplexęq; tenent postes: atq; oscula figunt. ¶ Teucri.) Pro Teucridæ. ¶ In amplis.) Quod est regię magnitudinis. ¶ Accipiebat.) Pascebat. Terentius. Accipit homo nemo melius, neq; ꝓlixius. ¶ Aulai.) Pro aulæ. Est autem Dięresis

Aulai in medio libabant pocula Bacchi,
Impoſitis auro dapibus,paterasq; tenebant,
Iamq; dies,alterq; dies proceſſit,& auræ
Vela vocant,tumidoq; inflatur carbaſus auſtro,
His vatem aggredior dictis,ac talia quæſo.
Troiugena interpres diuum,qui numina Phœbi,
Qui tripodas,Clarij lauros,qui ſydera ſentis,
Et volucrum linguas,& præpetis omina pennæ,
Fare age(nanq; omnem curſum mihi proſpera dixit
Religio,& cuncti ſuaſerunt numine diui
Italiam petere,& terras tentare repoſtas.
Sola nouum,dictuq; nefas Harpyia Celæno
Prodigium canit,& triſteis denunciat iras,
Obſcœnamq; famem)quæ prima pericula vito,
Quid'ue ſequens tantos poſſim ſuperare labores.

de Græca ratione veniens quorum AI diphthongus reſoluta apud nos duas ſyllabas facit. ¶ Carbaſus.) Gen⁹ lini eſt: quod abuſiue plerunq; pro velo ponit. Sane in numero ſingulari hęc Carbaſus dicimus: in plurali hęc Carbaſa. ¶ Troiugena.) Ac ſi diceret, generoſe: vt alibi, Dardanidæ magni genus alto a ſanguine diuum. ¶ Interpres.) Vaticinator, qui mentem deorum mortalibus publicas. Sed qa interpres generale nomē eſt, currit per ſpecies. Nam, vt ait Cicero, omnis diuinandi peritia in duas partes diuiditur. Nam aut furor eſt, vt in vaticinantibus: aut ars, vt in aruſpicibus, fulguritis, ſiue fulguratoribus auguribus. Et omnia iſta ex ſe pendēt, licet proprijs finibus contineantur: vnde Virgilius omnia ei dat, quem vult perfectū intelligi: vt hoc loco Heleno. Item alibi, Aſilæ in decimo, Cui pecudum fibræ, cœli cui ſydera parent, Et linguę volucrum, & pręſagi fulminis ignes. ¶ Diuum qui numina.) Poteſt & interpres diuum diſtingui. Sane per omnia Zeugma eſt ab inferioribus. ¶ Sentis.) Qui numina ſentis. Qui ſuſpicis numē, & futura pędicis. Qui tripodas ſentis. Tripodes menſę fuerūt in tēplo Apollinis Delphici: quibus ſuperpoſitę Phœbades vaticinabantur. ¶ Clarij lauros.) Et hic qui ſentis ſubaudis. Clarium oppidum eſt in finibus Colophoniorum: vnde Apollo Clarius. Sane queritur vtrum Clarij geminandum ſit i, & ſciendum alter non pcedere. Nam Cla breuis inuenitur: vt Statius, Nec Clarius hæc luce fores didymæaq; quiſq;. Per lauros autem, oraculum intelligimus. ¶ Qui ſydera ſentis.) Qui es peritus Aſtrologiæ. ¶ Et volucrum linguas.) Qui es augur oſcinum. ¶ Et præpetis omnia pennæ.) Aues aut oſcines ſunt, aut præpetes. oſcines, ore futura prædicunt, ab os & cano: præpetes, volatu ſignificant. ſed præpetes aut ſuperiora tenent, & prępetes vocantur: aut inferiora, & dicūtur inferæ. pręcpetes autem ideo quia omnes aues ſuperiora petūt volantes. ¶ Fare age.) Hortantis eſt Age. i. dic celeriter. Et eſt ordo, Troiugena fare age quę prima pericula vito. Quidue ſequens tātos poſſim ſuperare labores. Cętera per parēthesim dicta ſunt. ¶ Nāq; omnem curſum.) Hypallage eſt: nam non omnē curſum proſpera dixit religio: ſed omnis religio dixit proſperū curſum. ¶ Cuncti diui.) Quia quicquid audiuit a diuerſis, ad Iouem recurrit: Vt diximus ſupra, Quę Phœbo pater omnipotēs, mihi Phœbus Apollo. ¶ Numine.) Numen autem oraculum ſignificat. ¶ Repoſtas.) πάθος pro repoſitas. i. longe poſitas. ¶ Nouū.) Magnū, more ſuo. ¶ Prodigium canit.) Prodigium, portentum, monſtrū, modico fine diſcernuntur: ſed confuſe pro ſe plerunq; ponuntur. ¶ Triſteis iras.) Deorū. ſ. propter iniurias ſuas. ¶ Obſcœnamq; famem.) Aut quę homines etiam ad obſcœna compellit: vt, Male ſuada fames. aut certe quā obſcœna auis pdixerat. ¶ Quæ prima pericula vito, Quidue ſequens tantos poſſim ſuperare labores.) Duo petit, queadmodū aut periculis careat: aut qbus conſilijs par eſſe laboribus poſſit. ¶ Tantos.) Quantos Harpyia pędixerat.

DONATVS.

¶ Talia fundebat lachrymans, l. q; ci. I n. fle.) Nihil, inquit, locuta eſt ſine lachrymis excitans loquendo, quod incaſſum plangeret. quid prodeſſe potuerant lachrymæ? cum ſemel amiſſa, reparari non poſſent. ¶ Cum ſeſe a mœ. h. pr. m. Helenus co. aſ.) Dicturа adhuc intelligitur fuiſſe complura & reſpōſurus procul dubio fuit Aeneas interrogationibus tanta benignitate plans, ſed ne id fieret, Heleni aduentus effecit, qui cum magna deductorum caterua inſperatus proceſſerat. bene interuentu Heleni reſponſum Aeneę Poeta ſubtraxit, ne in relatione eius nota etiam dicta repeterētur. ¶ Agnoſcitq; ſuos, lę. q; ad. l. d.) Fecit Helenus, quod eſt inter homines ſæpe difficile. nonnulli enim fortunę ſuffragijs fulti deſpiciunt ſuos, quos fata deiecerint, nonnulli pudore potius quā voluntate humani ſunt. iſte & agnouit ſuos, & lętus duxit ad domum. ¶ Et multum lachry. ver. in. fin. ſun.) Vt modus verborum lachrymarum copia vinceretur, vno in loco duos motus animi eodē tempore Heleno dedit, lætitiæ ſcilicet & mœroris, qui ſunt ſibi ex affectu contrarij. nam quomodo lætus fuerat, ſi iugiter flebat? quod lętum dixit & flētem, alterum fuit, quod videbat ſuos,

alterum,

alterum, q malorum communium recordatio dolentem cogebat ad lachrymas. procedo, inquit, hoc eſt vlterius acce do. ¶ Procedo & paruam Troiam ſimulataq; magnis Pergama &c.) Plurimum derogaſſet nobilitati patriæ ſuę, ſi conſimilia diceret cura Heleni fieri potuiſſe, quam fuiſſe ſciebat in Troia. icirco poſuit paruā Troiā ſimulataq; magnis Pergama & arētem Xanthi cognomine riuū agnoſco, ſcęq; amplector limina portę, vt oſtenderet fuiſſe quidē multa, quæ ſimilitudinem & vocabula locorum veterum afferrent, nō tamen oſtenderent magnitudinem. nā Troia fuerat, ſed parua: & Pergama mediocriter ſtructa, & ſitiens Xāthus, non ille, de quo alio loco dictum eſt, nec reperire viam neque voluere poſſet in mare ſe Xanthus, ecce oſtendit verum Xanthum copioſe fluere, illum vero ſimulatum & riuum eſſe & aridum, vt ſolum nomen non etiam parem ſubſtantiam retineret. ¶ Necnon & teu. ſo. ſimul vt. fruun.) Aeneam, Anchiſen, & Aſcanium duxit ad domum ſuā. Troiani cęteri per ciuitatem hoſpitia acceperūt ea religione, qua non peregrini, ſed qua ſocij excipi debuerunt. ¶ Illos porticibus rex accipiebat in amplis.) Accipiebat, dixit, ideſt paſcebat. hoc verbum denique, & hæc loquendi conſuetudo etiam nunc in vſu eſt, cum ſumpto aliquo commodo dicimus danti, bene nos accipis, hoc eſt bene nos foues, bene nos paſcis, cæterum ſi non ita (vt poſitum eſt) intelligatur, erit vitium, ſi in amplis porticibus, non in amplas porticus accipiebantur. ¶ Iamq; dies, alterq; dies proceſſit.) Augmentum benignitatis oſtenditur, cum hoc non tantum vna die, ſed & altera exhibebatur hoſpitium. ¶ Et auræ Vela vocant, tumidoq; inflatur Carbaſus auſtro.) Bene ſuffragantem etiam ventum dixit, non enim ſola aura nauigaturis fuerat neceſſaria. ¶ His vatā aggredior dictis, ac talia quęſo.) Aggredior quaſi ſuperbum eſt, quęſo autem humile. vnum fuit quod veniret ex fiducia ciuis & affinis, alterum honorificētię, quam deorum omnium cultor debeat ſacerdoti. ¶ Troiugena in. di. q. n. p. Qui. tr. clarij.) Hoc eſt Apollinis. ¶ Lauros, qui ſi. ſ.) Hoc eſt, qui lauros & ſydera ſentis. ¶ Et. v. l. &. pt. o. p.) Inter omnia quę fuerunt in illo viro laudanda, primo troiugenam dixit, vt plurimum daret ei hominum generi, ex quo fuit etiam ipſe, qui laudabat. interpres diuum. quid felicius q̄ noſſe, quid velint vel quid cogitent dij? vel dignum eſſe per quem loquantur in hominibus numina? Qui tripodas: tripodam dicimus trium pedum, quę alio nomine cortina appellatur, & eſt in templo Apollinis. vt ſit ordinatione facta, qui tripodas clarij Phœbi, lauros ſentis & ſydera, hoc eſt, qui ſcis, quid ſyderum motus tranſituſq; ſignificēt, & volucrum linguas & pręcpetis omina pennę, & noſti quid auium linguę vel volatus oſtendant. ecce laus plena, cum enim diuerſa ſint vatum genera, & vix ſingula vaticinationis in ſingulis reperirantur: hęc eſſet Heleni ſumma pędicatio, quod omnium profeſſionum ſcientia redundabat. ſentis autem non ſemel accipiēdum eſt, in medio enim poſitum & ſuperioribus & inferioribus poteſt applicari. ſed hoc ipſum ſentis non multipliciter poſitum eſt, ne eſſet odioſum, nec in capite aut in fine multorum continua congregatio deformaret dictionem. poſuit igitur vt iam dictum eſt in medio, vt ſuperioribus inferioribusq; appoſitum pręſtaret gratiam, pręcepta quoq; rhetoricę diſciplinę non omiſit. nam qui neceſſaria poſcebat, debuit demonſtrare poſſe illum quod petebatur, monſtrare. permdeq; non eſſe difficile, quod eſſet largiturus, damnoſum quoque non eſſe, nec turpe. ſi id diceret, quod eius ore ſine ipſius pudoris detrimento nomina pronūciare voluiſſent. honeſtum vero & religioſum, vt ciuis in rebus dubijs & periculoſis inſtrueret ciuem. Iccirco autem in ipſo principio troiugenam dixit, vt ciuica religione conſtrictus, quod poterat non negaret. ¶ Fare age.) Hortationem poſcentis ſignificant nō authoritatem iubentis. Dicit iam ipſam cauſam quę illum ſolicitum faciebat. ¶ Prodigium canit, & triſtes denunciat iras.) Prodigia dicuntur, quibus denunciantur aduerſa. dixit ergo metus ſui cauſam. dehinc remediū poſuit, quo aduerſa omnia tolerare poſſet aut fugere. iccirco addidit. ¶ Quidue ſequens tantos poſſim ſuperare labores.

Aſcenſius.

ASCENSIVS.

¶ Talia fundebat.) Docet, quomodo post colloquium susceptus est hospitio in nouam Troiam, quam ad similitudinē prioris extruerant, vtq; vaticinium ab Heleno petierit sub profectionem suam: de quibus rebus dicit Donatus sic. ❡ Paruam Troiam.) In omnibus istis versibus, ne minuat magnitudinem Troiæ patriæ, ostendit hanc non tantam esse, sed similem: nam dixit paruā Troiam & simulata Pergama, arentemq; riuum Xanthi. Necnon & Teucris Aeneam, Anchisen, & Ascanium duxit in suam domum. Reliquis, hospitia per ciuitatem acceperunt. ❡ Accipiebat.) Pascebat: aliter enim non in amplis porticibus, sed in amplas porticus dicendum fuerat. ❡ Iamq; dies.) Argumentum benignitatis: cum non vnius, sed plurium dierum, fit hospitium. ❡ Troiugena.) Plurimum dat ei generi: ex quo fuit etiam ipse qui laudabat. ❡ Interpres.) Quid felicius q̄ nosse, quid velint dij & dignum esse, per quem loquatur in hominibus? ❡ Tripodas.) Trium pedum sunt. Alio nomine, cortina appellatur. Est autem laus plena: nam cum sint diuersa vatum genera: & vix singula vaticinationis, in singulis reperiantur, ipse erat in omnibus versatus. Est color rhetoricus repetitio. ❡ Fare age.) Non iubet, sed hortatur. ❡ Prodigium. Prodigia autem dicuntur, quibus nunciantur aduersa. Poscit inde remedium, quo aduersa toleret, aut possit fugere. Hęc ille. ¶ Ordo

Ordo est. Supp. Andromache lachrymans vnde non mirum, si non omnem expleuit sermonem. fundebat. s. e pectore: talia. i. tales querelas: & ciebat. i. excitabat, & prouocabat: incassum, id est frustra, & in vanum: quia nihil profuturos fletus: longos. i. longe repetitos: aut in longum duraturos, sup. tunc: cum. i. quādo Helenus heros. i. heroica virtute, & nobilitate prędius: Priamides. i. Priameius: vt sit patronymicum pro possessiuo: aut sic cum heros. s. Helenus Priamides. i. Priami filius affert se, sup. nobis & hoc multis comitantibus, sup. eum: & ipse agnoscit suos affines necessarios, & cōpatriotas: & ipse lætus ducit. s. agnitos, ad limina. s. domus suę, & fundit multum. i. abunde lachrymas, inter singula verba. Ego procedo. s. ad vrbē, & agnosco paruam Troiam. i. vrbē paruam extructam in formā magnæ Troię: & agnosco Pergama. i. moenia Troiana, sup. parua, simulata magnis. i. efficta ad similitudinē magnorum: & riuum arētem. i. sine aquis alueū: cognomine. i. cui cognomen erat Xanthi illius fluuij Troiam interfluentis, & amplector limina, portę Scęę. i. ingredior portam, quę dicta est a porta Scęa Troiana, vergentem ad Scæū promontorium. & extructa in similitudinem illius. Necnon. i. etiam: Teucri. i. Troiani cęteri: hoc est, socij mei fruuntur simul in vrbe: socia. i. recipiuntur socialiter a compatriotis suis. Rex. s. Helenus. qui in partē regni peruenerat: accipiebat. s. ad conuiuium. i. pascebat: illos. s. Teucros, in porticibus amplis: vti regiæ conueniunt: & ipsi illic immorantes: libabant. s. primum, aut more libantium. i. sacrificantium absumebāt pocula Bacchi. i. vini: in medio aulai. i. aulę: hoc est, regię (nā aula, est regia Latine, quia autē vbi Latine habemus æ, Gręci habent ai pro diphthongo. & tamen vt nos e proferunt, quāuis pro oi vbi nos œ scribimus, ipsi i pronuncient: ideo aulai, pro quo Græci, aulę, pronunciant. per digresin fit trisyllabum, sicut apud Ennium, lunai, quod Persius citat: & aurai, simplicis ignē apud hunc Poetam) & tenebant pateras. i. vasa ampla: & hoc dapibus, id est cibis regalibus: impositis auro, id est escarijs aureis, faciebant (inquit) hęc. Iamq;, id est & iam dies. s. vnus & alter dies processit, & auræ, id est venti opportuni & secundi leniter spirantes: vocant vela, id est videntur nos prouocare ad pandenda vela, & Carbasus, id est velum ex Carbaso: inflatur austro, id est vento illo: tumido, id est inflato, aut inflante: nam flantes tumere videntur, & supple ego aggredior, vatem, scilicet Helenum: his, id est huiusmodi dictis, id est verbis (est enim nomen, non participium.) ac quęso, id est precor talia: o Troiugena, id est in Troia genite: interpres, id est significator per loquelam diuum. i. voluntatis deorū: qui sentis numina Phœbi. i. diuinitatem eius per illapsum: qui sentit Tripodas. i. reuelationem factam apud Tripodas Apollinis. s. in Delo: qui sentis lauros Clarij. s. Apollinis. i. oracula Clarij fieri solita sub lauro: qui sentis sydera. i. iudicium astrorum, & ita pręscis per te futura: & qui sentis linguas volucrum. i. auium oscinarum: hoc est augurium, quod ex garritu fit auium: & omina, id est portenta, aut indicia, pennæ præpetis. i. auis opportunæ volantis, & sedes idoneas captantis, hoc est, auspicij etiam peritus es: age, adhortandi aduerbium fare, quę pericula ego vito, id est vitare debeam: prima, id est præcipua: ve, pro vel: quid sequens ego possim superare tantos labores, quantos. s. Harpyia Celæno prædixerat fare, inquam, nam religio. i. deorum obseruatio, hoc est, pia & religiosa gens vt Cassandra, Creusa, Hector, &c. prospera dixit mihi omnem cursum, pro eo quod est, omnis religio dixit, mihi cursum prosperum: est enim in adiectiuis hypallage & cuncti diui suaserunt numine. i. nutu & fauore, aut voluntate, aut diuina potestate sua, aut (vt Seruius dicit) oraculo petere Italiam, & tentare terras repostas. i. longe positas: aut nobis repositas, id est receptas, aut repositas ad aduentum nostrum. Sola Celæno Harpyia, canit, id est vaticinatur, prodigium nouum, id est inauditū mihi, & ab alijs non significatum, & ideo sola: & canit prodigium, nefas, id est nefandum & detestabile: dictu, id est dum dicitur, aut vt dicatur. Et denunciat mihi iras deum, id est deorum: tristis, id est incommodas nobis: q;, pro, id est famam obscœnam, id est indecoram, aut quæ quos torquet Obscœnos facit.

Hic Helenus cæsis primum de more iuuencis,
Exorat pacem diuum, vittasq; resoluit
Sacrati capitis, meq; ad tua limina Phœbe
Ipse manu multo suspensum numine ducit.
Atq; hæc deinde canit diuino ex ore sacerdos.
HELE. [Nate dea (nam te maioribus ire per altum
Auspicijs manifesta fides. sic fata deum rex
Sortitur, voluitq; vices, hic vertitur ordo)
Pauca tibi e multis, quo tutior hospita lustres
Aequora, & Ausonio possis considere portu,
Expediam dictis: prohibent nam cętera Parcę
Scire, Helenum fariq; vetat Saturnia Iuno.
Principio Italiam, quam tu iam rere propinquam,
Vicinosq; ignare paras inuadere portus:
Longa procul longis via diuidit inuia terris.
Ante & Trinacria lentandus remus in vnda,
Et salis Ausonij lustrandum nauibus æquor,
Infernią; lacus, Ææq; insula Circes,
Quā tuta possis vrbem componere terra.
Signa tibi dicam, tu condita mente teneto.
Cum tibi sollicito secreti ad fluminis vndam,
Littoreis ingens inuenta sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa iacebit,
Alba solo recumbans, albi circum vbera nati;

SERVIVS.

¶ De more.) scilicet sacrificantum. Et aut de sacrificātū more requiritur vtrū tempus cōsulēdi esset (Nam & hoc vehementer q̄ritur: vt in sexto, Tū virgo poscere fata Tēpus ait) Aut certe quod & melius est, de sacrificātum more, ante nefas expiat ab Harpyia prædictum: & sic venit ad vaticinationem. Vt autē hic expiatā famem intelligamus, sequēs efficit locus: vt, Aderitq; vocatus Apollo: cum cōstat, nisi in hoc intellexeris loco, famis causa nusquā inuocatum esse Apollinis numen. Dubitationem autem in hoc loco exorat facit: nam orare est petere: exorare impetrare. Ergo impetrat pacem aut ad inquirendum tempus, aut ad mitigādum famis periculū. ❡ Vittasq; resoluit.) In ratione sacrorum par est & animę & corporis causa. Nam plerūq; quæ nō possunt circa animam fieri, fiūt circa corpus vt soluere, vel ligare quo possit anima, q per se non potest ex cognatione sentire. inde est, Vnum exuta pedem vinclis in veste recincta. Bene ergo Helenus cuncta corporis soluit: ne qua parte animo religato ad numen accedat. ❡ Suspensus.) Si suspensus ipse, numinis plenus. Si suspensum est, solicitū & attentum. ❡ Deinde canit.) Post peracta solennia. ❡ Nate dea.) Ordo est, Nate dea pauca tibi expediam dictis: prohibēt nā cętera Parcæ Scire Helenū fariq; vetat Saturnia Iuno. Omnia, inquit, vates nouit: sed nō omnia permittitur dicere, fatis ꝓhibentibus: etiā ex his quæ nouit multa vetat dicere Iuno Saturnia. ❡ Maioribus.) Cœlestibus, ꝓpter syderis cursum: cuius fuit explanatio per Creusam. ❡ Per altum.) Per limitē fortunæ superioris. ❡ Sortitur.) Disponit ordinat. Et bene allusit quasi Apollinis sacerdos: cuius proprię sunt sortes. i. responsa diuina. ❡ Voluitq; vices.) Definitio fati secūdū Tulliū, qui ait, Fatum est cōnexio rerum per æternitatē. ❡ Pauca tibi e multis.) Duo dicit esse dicturum,

Is locus vrbis erit, requies ea certa laborum.
Nec tu mensarum morsus horresce futuros,
Fata uiam inuenient: aderitq; vocatus Apollo.

quéadmodum possit tute nauigare: & quibus signis Italiæ regna cognoscat. ¶ Hospita æquora.) Vicina. nihil enim nobis hospitio esse vicinius constat. ¶ Prohibent nam cætera scire.) Hic distinguendum. Et est sensus. Cętera te scire non sinunt fata. Helenum vero Iuno prohibet dicere etiam ea quæ audire poteras. & vacat Que, vt solet frequẽter. Male autem sentiunt, qui distingunt scire Helenum: cum legerimus in Lucano, Venit ętas omnis in vnã Cõgeriem: miserumq; premunt tot sæcula pectus. Item alibi, Nec tantum prodere vati, Quantum scire licet. & adeo repletus numine nouit omnia sacerdos, vt refrenetur ad cętera dicenda. nam dicendo, Helenũ fariq; vetat Saturnia Iuno, ostendit pręmissum ad Aeneam pertinere. aliter suum non interponeret nomen. Prohibet autem scire mortem patris ad augendum inopinatum dolorem: tempestatem ab Aeolo immissam: amorem Didonis, in quo & gaudium quidem esset: sed quod improuisum, vile creditur. Et si sciret Aeneas se de Africa exiturum, non facile Didonis consentiret amoribus. Nouimus autem hoc Iunonem agere, vt si posset fieri, regnum Italiæ Libycas auerteret oras. Inopinatũ vero dolorem etiam Aeneas conqueritur, vt, Nec vates Helenus cum multa horrenda moneret. ¶ Ignare.) Pro ignarus, casus pro casu. dicit autem ignarũ fati. ¶ Longa procul.) Non situ, quam pene videt: sed necessitate fatali. ¶ Via inuia.) Aeneę scilicet. ¶ Trinacria.) Quę latine Triquetra dicitur, quam multi Trinacriam dicunt. ¶ Lentandus.) Aut lente tibi nauigandum est: nam totam Siciliam circumijt. Aut lentãdus tibi remus est, id est flectẽdus: vnde lentum vimen dicimus, id est flexibile. ¶ Infernịq; lacus.) Lucrinum & Auernũ dicit: inter quos est spelunca, per quam ad inferos descendebatur, vnde eos dixit infernos. ¶ Aeęęq; insula Circes.) Qui nunc Circeius mons a Circe dicitur, aliquando, vt Varro dicit, insula fuit nõdum siccatis paludibus, quæ eam diuidebant a continenti Aeęa autem dicta ab aspernantium voce propter celebratas illic corporũ mutationes: vnde est, Inaccessos vbi solis filia lucos. Aeęæ autem tres sunt diphthongi: nam genitiuus est ab Aeæa. ¶ Quam tuta possis vrbem componere terra.) Ante cuncta lustrabis, quã possis vrbem tuta terra componere. Tuta autem propter Thraciæ & Cretæ discrimina. ¶ Signa tibi dicam.) Deest ergo. Et notandum quia non eo ordine quo præmiserat, dicit. Ante enim de ciuitate condenda: sic de tuta nauigatione. ¶ Secreti ad fluminis vndam.) Id est Tyberini. ¶ Littoris.) Littus dicitur quicquid iuxta aquam est: vnde nũc ripam fluminis, littus vocauit. ¶ Sus.) Naturaliter longa est: licet in genitiuo corripiatur: vt bos, pes, res, spes. De hac autem sue alij dicunt secundum Virgilium, quod in Italia inuenta sit. Alij quod secum eam more nauigantum Troiani portauerint: & oraculo cognouerint ibi esse condendam ciuitatem, vbi sus illa post fugam fuisset inuenta. Dicitur ergo in Campaniam fugisse: & inuenta in Laurolaunio: a qua Ascanius post Albæ nomen imposuit. ¶ Triginta capitum foetus enixa.) Prodigiale est hoc, quo significatur triginta annis regnaturus Ascanius. ¶ Viam.) Rationem: & non dicit quam, quia etiam profutura est fames: vt, Hæc erat illa fames: hæc nos suprema manebat, Exitijs positura modum. ¶ Aderitq; vocatus Apollo.) Nunc vocatus, quia vt suprà diximus, expiatorium fecit sacrificium.

DONATVS.

¶ Hic Helenus cę. pr. de mo. iu. Ex. pa. di. vi. q;. r. s. ca.) Helenus nihil Aeneæ postulanti respondit, facturum sese promitteret aut negaret. fieret enim mora suspenso, & ventorum prosperis flatibus. sed quod fuerat melius, quod non promiserat verbis, completurum se factis euidentioribus demonstrabat tenens ordinem ritus sui. primum ergo cæsurum iuuencorum sanguine fauorem deorum futuris responsis & desiderijs conciliabat. vt per sacrorũ obsequia ad veram posset futurorum scientiam peruenire. vittas autem resoluit sacrati capitis, vt plenum ostenderet officium sacerdotij, fecit solui vittas. vt penderent, quę fuerant nexæ. ¶ Meque ad tua limina Phœbe. I. m. m. s. n. d.) Rem gestam cum apostropha prosecutus est. Ipse, inquit, Helenus me retinens manu. quod fuit apertum beneuolentię signum, ad tua Phœbe templa perduxit suspensum, quod possit numine, aut numinis veneratione turbatum, aut inde suspensum, ne contraria quam optabat audiret. ¶ Atq; hęc. d. c. diuino ex ore sacerdos.) Diuinum dixit quod diuina caneret. ¶ Nate dea nam te maioribus, &c.) Nam cum sit coniunctio rationalis, non debuit hoc loco prima constitui. ne sit igitur vitium ordinamus ita, Nate dea maioribus te ire per altũ auspicijs manifesta fides, nam sic fata deum rex sortitur, voluitq; vi
ces

ces, is vertitur ordo. ¶ Pauca t. e. m. q. tu. ho. lu. ęquora, &c.) Multa, inquit, tibi instructionis causa fuerant referenda, sed ne id fiat dij prohibent me scire & Iuno aliqua referre nõ patitur, tamen dicã quæ possunt esse in mea potestate. ¶ Principio Italiam. q. tu. i. r. p. Vi. q;. ig. p. inu. p. Lo. p. lo. v. d. i. t.) Ante q; Aeneas venire ad Italiam posset, & in ea condere ciuitatẽ dixit, per quot loca, per quã prolixa esset maria transiturus. primo, inquit, Italia (vt ignarus putas) non est proxima. nã longe eam ab his locis natura discreuit. Deniq; ante trinacria lentãdus remus in vnda, hoc est Siciliæ. & salis Ausonij lustrãdum nauibus ęquor. dixit & Italię, infernịq; lacus. Aeęęq; insula circes, quã tuta possis vrbẽ cõponere terra. Tũc, inquit, poteris tuta terra condere ciuitatẽ, per hyperbaton fecit quandã obscuritatem, aperitur tamen si quod longe separatum est, ordinatione verborũ procurata iungatur. Ante, inquit, tibi multa transeũda sunt, q; tibi contingat ad Italiam peruenire, & dixit quæ sint ipsa multa, & hęc specialiter posuit, quę dicit primo transeunda, ꝓpter manifestiorẽ autẽ instructionẽ ait. ¶ Signa tibi dicã, tu. c. m. teneto.) Cõmendat, quod fuerat dicturus, vt ostenderet, & magnũ esse & verũ, quod dicturus sum, tene sensibus conditũ, nec pro leui habitum reijcias ex animo tuo. ¶ Cũ tibi sol. se. ad. fl. u. L. i. in. s. l. s. Triginta capitũ. f. e. i. A. s. re. a. c. u. n. Is locus vrbis erit. r. e. c. l.) Quid tamen apertius quã ignorantẽ tot signis instruere? dixit. n. locũ, loci signa de flumine, ac de arboribus dedit, nec quẽlibet locũ, sed secretũ, dixit tẽpus, cũ nimia, inquit, solicitudine fueris pressus dicit iam signũ ipsum. porcã, inquit, inuenies, ipsi quoq; porcę applicauit iudicia, ne alterã forte alio tẽpore atq; alio loco reperiens falleretur, dedit signũ de corpore, ingentẽ significans, vt eã crederent triginta foetus exponere potuisse, dedit de colore ꝙ alba, dedit de foetu eius numerũ firmans triginta capitũ, ipsorũ quoq; colorem consimilẽ spondens, ipsam vt roboreã quietã & iacentem. Hęc ergo vbi, inquit, videris, illic habebis sedẽ, illic laborũ requiẽ supra fidem rerũ est posse porcã parere foetus triginta consimiles oẽs materno colore respondentes. si tamen consideretur monstri ratio, potest fieri. nã factũ est sæpe, vt pręter naturã multa proferantur, quę aliquod bonũ vel malũ demonstrarent, vt ignis ex capite Ascanij mitis & innoxius, vt in causa Polydori sanguis ex lignis, vt sudor ex deorum simulachris, vt vox humana ex pecudibus, & multa alia, quę extitisse cõmemoratur. & quia sciebat Aeneã famis imminẽtis formidine vehemẽter affligi, atq; huius rei causa vel maxime consulere voluisse. ¶ Nec tu, inquit, men. mor. hor. fu.) Nõ ꝓdixit Helenus futuros morsus mensarũ, sed ab harpyia ꝓdictos firmauit. cũ enim nõ metuẽdos dicit, ostendit emersuros quidẽ, sed nõ metuẽdos. Aeneas enim cõsulens Helenũ super eadẽ re ait. cum multa respõsa acciperemus, nihil nobis de fame, nihil de mensarũ sacrilegio dictũ est. Celęno tantũmodo hęc futura ꝓdixit. nosse cupio an illi debeat credi. respondit Helenus, harpyię quidem dicta compendiose confirmans, sed extenuans metum. cũ enim dicit. ¶ Fata viam inue.) Vult intelligi vere futuros mensarũ morsus. sed ne formidet sacrilegium, tenebũt enim fata ordinẽ suum. ¶ Aderitq; vo. Apollo.) Ostendit quidem futuram, sed non diram famẽ obsistentibus fatis, & vel maxime Apolline.

ASCENSIVS.

¶ Hic Helenus &c.) Recitat responsum & vaticiniũ Heleni, multa monentis: de quo dicit Donatus sic. ¶ Manu.) Quod est apertũ signũ beneuolẽtię. ¶ Suspẽsum.) Aut numinis veneratione turbatum: aut inde suspẽsum: ne cõtraria q; oporteret audiret. ¶ Diuino.) Quia diuina canit. Nã cum sit coniunctio rõnalis, nõ debet prima cõstitui: ergo lege. ¶ Nate dea &c.) Multa, instructionis causa, fuerant referẽda: sed ne id fieret, dij ꝓhibent me scire, & Iuno aliqua referre nõ patit: tamẽ dicã quę possunt esse in mea potestate. Deinde narrat, ꝙ quãuis Italia ꝓxima sit, tamen longo circuitu, ambiẽda est Sicilia. ¶ Signa tibi dicã.) Cõmendat quod fuerat dicturus: vt ostẽderet id magnũ esse, & verum: deinde dat signa fluminis: dat porcæ: dat numerũ foetus: dat colorẽ: quod si est præter naturã porcã edere triginta, multa persępe, quę bonũ, aut malum portenderẽt, euenerunt ꝑter naturã, vt ignis ex capite Ascanij, mitis & innoxius: vt in Polydori sepulchro, sanguis ex viminibus, vt vox humana ex pecudibus. ¶ Nec tu mensarũ.) Ostẽdit futurã famẽ: sed nõ nociturã. Hęc ille. ¶ Ordo est. Helenus exorat. i. orando & implorando impetrat: hic. i. hoc tẽpore quo ꝓdicta petebã: pacẽ. i. recõciliationẽ, aut fauorẽ, qui esse solet inter eos qui inter se pacẽ habent: diuũ. i. diuorũ: & hoc iuuencis cæsis, primũ de more. s. sacrificantiũ ad obtinẽda oracula, aut diuinãdi beneficiũ & re Ordo.

soluit

soluit.i.laxat vittas:capitis sacrati.s.sui: qui sacerdos & vates erat: ideo aũt resoluit, vt animũ quoq; solutũ, externis curis significaret: aut, vt futuro furori accommodaret: & ipse ducit manu, sup. sua.me suspẽsum.i.solicitũ, & attẽtũ numine multo: ita vt etiã diuino numine adflatũ se significet Aeneas: aut legendũ est, suspẽsus: vt sit Helenus suspensus multo numine ducit me manu, o Phoebe, ad tua limina.i.ad ingressum tẽpli tui. Atq; ipse sacerdos.s.Helenus: qui idẽ sacerdos & rex: canit deinde hęc.s.quæ sequunt̃: ex ore diuino.s.Apollinis: hoc est, vt ab Apolline acceperat. O nate dea (nã fides.i.persuasio, sup.est manifesta: te ire per altũ, sup. maria.i.nauigare: aut per altũ.i.per limitẽ superioris fortunæ, vt Ser. sentit: maioribus.i.pcipuis: auspicijs.i.puidentijs, deorũ auspicio significatis: aut, auspicijs, pro auspicibus: sicut: seruitijs, pro seruis legimus. (auspices aũt sunt, qui dextrę p̃sunt rebus inchoandis.) Rex deũ.i.deorum.s.Iuppiter: sortitur.i.per sortes indicat, aut distribuit sic: fata.i.res fataliter: hoc est, deorũ puidentia futuras: & voluit sic: vices.s.rerũ: & hic ordo.i.hęc ordinatio, & series rerũ, qua tibi talia addicunt̃: vertit̃.i.agitur, & versat̃) nate, inquã, deæ: ego expediã.i.expedite dicã: tibi pauca e multis dictis.i.eorũ, quę mihi dicta sunt: quo.i.ad hoc, vt tu lustres.i.circũeas: tutior, p eo quod est, securior, aut reuera, tutior: quia p̃cauẽda, docet incommoda: ęquora hospita.i.externa (ex hoc aũt videtur, per altum exponendũ esse.i.per mare.) & vt possis cõsidere.i.sedẽ capere tutior, sup. in portu Ausonio.i.Italico: expediã (inquit) paucis dictis: nã parcæ.i.deę fatales: phibent, sup. te scire: cętera vt quæ de morte Anchisæ, & etiã ipsius Aeneæ postea euenerãt: q;, pro &: Iuno Saturnia.i.Saturni filia: vt sit possessiuũ pro patronymico: aut Saturnia.i.de natura Saturni: inimica humano generi vetat Helenũ fari cętera.i.ne ego dicã cętera. Principio.i.in primis, dico tibi, q via inuia.i.immeabilis: diuidit tibi.i.a te, aut ab ingressu tuo pcul: qa longis terris.i.per longas terras, in quas prius appelleris: diuidit, dicit, Italiam, quã tu rere.i.reris: hoc est, arbitraris iam ppinquã: & portus sup. quos: o ignare.i.imperite rerũ futurarũ: tu paras.i. prætẽdis: inuadere.i.intrare: vicinos.i.e pximo, quia vicini sunt: sed non inuades: quia remus est lentandus.i.lẽta nauigatione laxandus: in vnda Trinacria.i.mari Siculo: & æquor.i.ęqua vnda: salis.i.maris: Ausonij.i.Italici: est lustrandũ.i.circũeundũ: nauibus.i.circũnauigandũ: & lacus inferni.s.Auernus, per quẽ ad inferos descendit vt dicetur in.vj. & insula Circes, filiæ solis: Aeęæ.i.sic denominatæ ab aspernatiium voce eorũ, quos in feras vertit, sup. est lustranda tibi: ante.i.prius, q̃ possis componere vrbẽ in terra tuta.i.vnde sic pellaris, vt a Thracia: aut auoceris, vt a Creta. Ego dicam tibi signa.s.terræ tutæ in qua vrbem cõdas: tu teneto ea condita.i.reposita, sup. in: mente, sup. tua: aut teneto mente: ea condita.i.secreta. Cum.i.quãdo: sus ingens.i.porca valde magna: inuenta tibi.i.a te: sollicito.i.solicite indaganti, in quã terram deueneris: inuenta dicit, ad vndam fluminis secreti.i.ad quod tu secretus aduenies, videlicet, Tyberis: iacebit enixa foetus.i.foeturam triginta capitum: hoc est, triginta suillorũ, significans tempus triginta annorum, quo Ascanius regnaturus est existens Alba, qui color Albam prenotat ab Ascanio cõdendam: & recubans solo.i.in terra: & nati.i.suilli, aut porcelli albi: iacebunt: sup. circum: vbera.s.matris: is locus.s.in quo tunc eris: aut in quo hęc inuenies (& ita congrue legetur, Quo tibi sollicito: vt sit is locus, erit locus sup. tutus vrbis: quo inuenta tibi, &c. sed textus quos vidi, cum, habẽt, non quo.) erit, sup. locus: vrbis.s.condẽdę in terra tuta: ea requies erit sup. requies certa laborum: postq̃.i.non restabunt labores nauigandi, aut migrandi: sed tamen bellandi, quod dictura est sibylla his verbis: O tandem magnis pelagi defuncte periclis, Sed terris grauiora manent. Id autem noluit Helenus dicere: ne nollet Italiam petere, vbi tot bella gerenda prasciret: id tamen se scire innuit, per hoc quod dicet de sibylla fata inquirenda: quę ea tunc dicet, cum ad Italiam peruentum erit. Nec tu horresce morsus mensarum.i.quibus te fames ambesas subigat malis absumere mensas: vt Celæno dixit: futuros.i.licet futuri sint: quia non sunt multum nocituri, nec diu duraturi: mensas autem vocat quadras, aut orbes panis incisorios.i.super quas, aut quos obsonia inciduntur. Fata inuenient viam.i.rationẽ, aut mediũ mitigandi, aut sedandi, sup. eam famem: Apollo vocatus.s.in auxilium: aderit.i.auxilio erit: qui & Augusto fauisse dicitur, in cuius gratiam hæc recitat.

Has autem terras, Italiq; hanc littoris oram,
Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu,
Effuge: cuncta malis habitantur mœnia Graijs.
Hic & Naritij posuerunt mœnia Locri:
Et Salentinos obsedit milite campos
Lyctius Idomeneus: hic illa ducis Meliboei
Parua Philoctetæ subnixa Petilia muro.
Quin vbi transmissæ steterint trans æquora classes,
Et positis aris iam vota in littore solues:
Purpureo velare comas adopertus amictu,
Ne qua inter sanctos ignes in honore deorum
Hostilis facies occurrat, & omnia turbet.
Hunc socij morem sacrorum, hunc ipse teneto.
Hac casti maneant in relligione nepotes.
Ast, vbi digressum Siculæ te admouerit oræ
Ventus, & angusti rarescent claustra Pelori:
Læua tibi tellus, & longo læua petantur
Aequora circuitu, dextrum fuge littus & vndas.
Hæc loca vi quondam, & vasta conuulsa ruina,
(Tantum æui longinqua valet mutare vetustas)
Dissiluisse ferunt, cum protinus vtraq; tellus
Vna foret, venit medio vi pontus, & vndis
Hesperium Siculo latus abscidit: aruaq; & vrbes
Littore diductas angusto interluit æstu.
Dextrum Scylla latus, læuum implacata Charybdis
Obsidet: atq; imo barathri ter gurgite vastos
Sorbet in abruptum fluctus, rursusq; sub auras
Erigit alternos, & sydera verberat vnda.
At Scyllam cæcis cohibet spelunca latebris
Ora exertantem, & naueis in saxa trahentem:
Prima hominis facies, & pulchro pectore virgo

SERVIVS.

❡Has autem terras.) Quasi ostendentis est: nec enim Calabria ab Epiro longo distat spatio. ❡Nostri æquoris.) Epirotici, quo Calabriæ littus alluitur. ❡Hic & Naritij posuerunt mœnia Locri.) Socij Aiacis Oilei fuerunt, Epizephyrij & Ozoli: sed post tempestatem montis Capharei, Epizephyrij tenuerunt Brutios: & hos nunc dicit. Ozoli vero tenuerunt Pentapolim: inde est. Lybicoue habitantes littore Locros. Quinetiam de Ozolis legitur, q delati Tinnetiam vlterius accesserint, & ciuitatem condiderint, quæ nunc Vzalis dicitur. Naritij autem a loco dicti puinciæ suæ. Ozoli a putore paludis vicinæ. ❡Salentinos obsedit milite campos.) Salentinum promontorium Italiæ est. Nã vt ait Salustius, Omnis Italia coacta in angustias, scinditur in duo promontoria. Brutium & Salentinum. ❡Lyctius Idomeneus.) A Lycto Cretæ ciuitate. Vnde propter supradictam pulsus est causam. ❡Ducis Meliboei Philoctetę.) a Meliboea ciuitate Thessalię: de qua fuit. Meliboei ergo pro Meliboensis. ❡Subnixa Petilia muro.) Ciuitas cincta muro modico: vt, Crinemq; madentẽ Subnixus rapto potitur. Petilia dicta vel ἀπὸ τοῦ πέτεσθαι.i. volare: q captato augurio est condita: vel q post relictum Ilium, quo ducebatur a Græcis, eam petiuit ciuitatem. Petilia sane numeri est singularis. Philoctetes autẽ fuit Phiãtis filius, Herculis comes: quẽ Hercules cum hominẽ in Oeta monte deponeret, petijt ne alicui sui corporis reliquias indicaret. De qua re eum iurare compulit: & ei pro munere dedit sagittas hydræ felle tinctas. Postea Troiano bello responsum est sagittis Herculis opus esse ad Troiæ expugnationem. Inuentus itaq; Philoctetes, cum negaret se primo scire vbi esset Hercules: tandẽ confessus est mortuũ esse. Inde cum acriter ad indicandum sepulchrum eius cogeretur, & primo negaret, pede locũ percussit, cum nollet dicere. Postea cum ipse duceretur ad bellum, vnius sagittę casu vulneratus est pedem, quo percusserat tumulum. Ergo cum putorem insanabilis vulneris Gręci ferre non possent, diu quidẽ eum pro oraculi necessitate sustinuerunt: ductum tandem apud Lemneum sublatis reliquerũt sagittis. Hic postea horrore sui vulneris ad patriã redire neglexit: sed sibi paruam Petiliam in Calabrię partibus fecit. ❡Purpureo velare comas.) Subaudis cura, aut memẽto, aut certe quod est melius,

Pube tenus, postrema immani corpore Pistrix,
Delphinum caudas vtero commissa luporum.
Præstat Trinacrij metas lustrare Pachini
Cessantem, longos & circunflectere cursus,
Quàm semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam, & cœruleis canibus resonantia saxa.

lius, Velare imperatiuus sit, non infinitiuus. ¶ Hostilis facies occurrat, & omnia turbet.) Sacrificij ordinem rumpat, quod est piaculum. Significat autem Diomedē, qui cum multis casibus affligeretur, Palladium, quod apud ipsum erat, Troianis oraculo iussus est reddere. quod cum vellet impellere, Aeneam inuenit sacrificantem: qui, vt supra diximus, sacrificij ordinem non rupit: & Palladium Nautes accepit. Vnde Nautiorum familia Mineruæ sacra seruabat. Sane sciendum sacrificantes, Dijs omnibus caput velare consuetos ob hoc, ne se inter religionem aliquid vagis offerret obtutibus, excepto tātum Saturno, ne numinis imitatio esse videretur. ¶ Hac casti.) Pij: vt, Nulli fas casto sceleratum insistere limē. ¶ Digressum.) A littore Calabriæ. ¶ Angusti rarescent claustra Pelori.) Quia a continenti. i. a columna vsq; ad Pharon tribus millibus distat. Rarescent autem ideo, quia venientibus de Ionio propter curuaturam littorum clausę videntur angustę, quę paulatim propinquantibus aperiri videntur. ¶ Pelori.) Promontoriū Siciliæ est secundum Sallustium, dictum a gubernatore Annibalis illic sepulto, qui fuerat occisus per regis ignorantiam, cum se eius dolo crederet esse deceptum, veniens de Petilia: quanquam legimus, etiam ante Pelorum dictum. ¶ Læua tibi tellus.) Venientis personam respexit. Nam de Ionio nauigantes, si fretum petant, dextrum teneant littus necesse est: sin alias, sinistrum. ¶ Aequora circuitu.) Totam enim pene transiturus est Siciliam. ¶ Hęc loca.) Vt etiā Sallustius dicit, Italiæ Siciliā coniunctā constat fuisse: sed medium spatiū, aut per humilitatē obrutū est: aut per angustiā scissum. Vt autē curuū sit, facit natura mollioris Italię, in quā asperitas & altitudo Sicilię æstū relidit. ¶ Quondā.) Tria tenet tēpora, sicut olim. ¶ Dissiluisse ferunt.) Hinc apparet bene dictū, Vnctos saluere per vtres. Nā vt dissilui: sic salui facit. Cicero in Miloniana, Cum hic de rheda reiecta penula dissiluisset. est enim positio salto salis salui. Item in cōpositione dissilio dissilui. ¶ Cum protinus.) Continue: & modo aduerbiū loci est. Alibi tēporis, vt, Protinus aerias Phęacū abscondimus arces. ¶ Foret.) Ab infinito est: sed modo pręteritum significat tēpus, quod rarū est: sępius enim futurū significat tempus. ¶ Venit medio. In mediū: vt, It clamor cœlo. ¶ Hesperium siculo latus abscidit.) Hypallage est. Nam maiora a maioribus segregantur. sed contra dixit. ¶ Abscidit.) Et propter metrū CI corripit per poeticum morē. ¶ Interluit.) Interlabitur, pontus. s. ¶ Dextrum Scylla latus læuū implacata Charybdis.) De Ionio venientibus. Scylla enim in Italia est: Charybdis in Sicilia. Scylla Phorci & Cretheidos Nymphæ filia fuit. Hanc amabat Glaucus, quē Circe diligebat. & quoniā pronior in Scyllam fuerat, irata Circe fontem, in quo Scylla consueuerat corpus abluere, infecit venenis: in quem illa cum descēdisset, pube tenus in varias mutata est formas. Horrens itaq; suam deformitatē se pręcipitauit in maria. Homerus hanc dicit immortale monstrum fuisse. Sallustius saxum esse dicit. similis formæ celebratæ procul visentibus. Canes vero & lupi ob hoc ex ea nati finguntur: quia ipsa loca plena sunt monstris marinis: & saxorū asperitas illic imitatus latratus. Legimus etiā, Nunc nemora ingēti vento, nunc littora plangunt. Si ergo Plangunt dicimus, & Latrant non incōgrue posuit. Charybdis autē fœmina fuit voracissima: quę quia boues Herculis rapuit, a Ioue fulminata est: & in maria pręcipitata. Vnde naturam pristinam seruat. Nā sorbet vniuersa. & s͠m Sallustiū ea circa Tauromenitanum egerit littus. De hac Cicero in Philippicis ait, Charybdis, quę si fuit animal, fuit vnum. ¶ Obsidet.) Ad transeuntium insidias. ¶ Barathri.) Barathrum est immensę altitudinis nomen. Vnde sequitur, Sorbet in abruptū: quod Græce βάραθρον dicitur. ¶ Cohibet spelunca.) Hypallage in sensu: nam ipsa se tenet intra speluncam s͠m fabulam. ¶ Prima.) Nominatiuus est pluralis a neutro. & est Græca figura, τὰ πρῶτα ἄνθρωπος. ¶ Pube tenus.) Tenus præpositio ablatiua quidem est, sed figurate etiam genitiuo cohærent, vt, Et crurum tenus a mento palearia pendent. Sane gaudent postpositione. ¶ Pistrix.) Si nauem intelligas, hęc pistrix huius pistris facit: si de bellua, hęc pistrix pistricis. ¶ Commissa luporum.) Coniuncta & coagmentata: ipsa scilicet. vt, Portamq; ducis imperio commissa recludunt. Et figurate locutus est: vt, Oculos suffusa. Est autem hæc elocutio postrema, id est τὰ ἔσχατα commissa erat luporum vtero caudas delphinū, id est commissas habebat. ¶ Cessantem.) Immorantem: quod sequentia indicant, Longos & circunflectere cursus.

DONATVS.

¶ Has autem terras.) Redit ad ea, quibus supra recesserat, & ne in obliuionem veniret, vnde recessisset, fieretq; lector incertus, repetit nomē loci dicendo, has terras. ¶ Italiq; li. or.) Aperit iam, quę esset ipsa ora. ¶ Proxima quæ. n. p. æ. ę. Effuge.) Dicit causam fugiendi. ¶ Cuncta malis ha. mœ. grais.) Si nō diceret malis, hoc ipsum, quod posuit grais, ostenderet (vt fecit) per ipsos non esse transeundum, quos esse cōstabat veteres inimicos. sed addidit malis, quia sine deformatione personæ hostilis loqui non potuit, ipse vel maxime, qui aliquando apud illos captiuus fuit. dedit autem augmentum terrori, ne Aeneas cōtemneret illa fiducia, qua multas vrbes græcas tutus incolumisq; trāsierat. enumerās que, vel quanta in loca, dicens & cōmanentes, vt eo magis ab hac nauigatione Aeneā auerteret. ¶ Hic &. n. po. mæ. lo. &c.) Trāsit ad alia. ¶ Quin vbi. tr. st. t. ę. cl. &c.) Benignus interpres, vtpote ciuis & affinis dicit futura, & obseruanda pnunciat, quod etiā illo studio facere intelligitur, ne exorta offensa in deos aliquid mutetur, quod deorū fidē vexet, quæ ipsa ventura firmabat. ¶ Ast vbi digressum. st. te. a. o. Ven. & a. r. cl. pelori.) Et signum littoris dedit, & pelori, & docere incipit, quid sit necessario faciendū. ¶ Lęua, inquit, tibi tellus, & l. l. p. Ae. c. d. f. li. & vn.) Dicit nunc causas propter quas dextera fugienda viderētur, & læua retinenda. Inducitq; primitus descriptionem loci, vt ostendat qua ratione factum sit, vt quod vnum fuerat mare, diuisum in duas partes haberet læua & dextera. ¶ Hęc loca vi quondam &c.) Descriptionem partis huius Poeta cū omni cautela prosequitur. dixit enim esse opiniones veterum, vnam fuisse Italiæ atq; Siciliæ terram, confirmat interueniente violentia pelagi angusto licet freto esse diuisam, vt inter Italiam & Siciliam esset medium mare. Et quia hoc Virgilius noluit esse fabulosum, addidit argumentū, vt quod incerto authore ferebatur, vel verū vel verisimile fieret. ait enim. Tantum æui longinqua valet mutare vetustas. multorum enim locorum situs & facies longorum temporum vetustate mutantur, & recedente natura in alias formas repente vertūtur, dixitq; causam pelagi, & terræ naturalem speciem vnam antea, posterius diuisit in duas partes. Incipit dicere, cur magis tenenda sit læua; cur dextera fugienda. sed hic aduertendum est tendentibus ad Italiam dici lęuum latus, & dexterum. cęterum redeuntibus sinistrū fit, quod fuerat dextrum, hoc ita esse probatur ex eo quia primo multa vitia incipit referre lateris dextri sinistri etiam, sed facta comparatione vult referre, quod latus videatur esse dexterius. ¶ Dextrum, ait, scylla. l. læ. im. ch. Ob.) Latus & obsidet, bis accipiendum est hoc modo, dextrum scylla latus obsidet, læuum latus Charybdis obsidet. scyllā primo posuit, deinde Charybdim, verum ne hiantem faceret dictionem non redit ad scyllam, vt ipsam primo describeret, sed secutus est Charybdis demonstrationem, & sic redit ad scyllam. vitiū ergo Charybdis fuit tale. ¶ Atque imo barathri ter. g. v. Sor. in ab. flu. r. q. s. a. Eri. al. & sy. v. vnda.) Vtrunq; perniciosum nauigantibus, aut cum sorbet & nauigia, vorat aut cum ructat, & excutit in altitudinem. rursus de summo in ima præcipitans, dextri quoq; lateris quæ metuenda sint mōstrat. ¶ At Scyllam cęcis. c. sp. la. Ora ex. & n. in sa. t.) Huic poetarum more formam monstri aliquam assignat. asserens, eam superioris corporis parte humana specie demonstrari, pubetenus, hoc est vsq; ad inguina, pro pedibus autem habere sęuorum animalium genus luporum feritate armatum. elegit animalis naturam, quę semper habet famem, & satiari nō norit. hoc ergo emissum longius asseruit nauigia trahere in saxa, ibiq; disperdere, si quidem Poeta posuit. Cęterum re uera locus est in mari, saxa habens latentia, cuius natura sic se habet, vt de longinquis partibus nauigia trahat, tracta retineat asperitate saxorum, & retenta comminuat. ¶ Pręstat Trinacrij metas lustrare pachyni, &c.) Propositis vtriusq; lateris malis & cōparatis iudicat melius esse ire, qua Charybdis esset, quoniam leuius malum altero fuit, & laborem subire longioris cursus, quam compendio nauigare per scyllam, & videre eam semel. nō sic posuit semel, quasi videri iterum posset alio tempore. sed vt plenius exprimeret, quid esset in ea periculi, quam nullus, inquit, iterum videre potest, visa enim effugi non valet, quę sic vnumquenq; rapit vt occidat.

ASCENSIVS.

¶ Has aūt terras.) Docet quę reliqua admonuit Helenus de pfectione, seu fuga facienda de qua dicit Donatus in hunc modum.

¶ Malis.)

¶ Malis.) Vt Aeneā absterreat, qui per multas vrbes Graecas transierit, & etiam ipse qui captiuus fuisset, hostium personam deformare debebat. ¶ Haec loca.) Huius loci descriptionem, cum omni cautela prosequitur. Dicit enim veterum sequi opinionem; facitq; verisimile: quia vetustate temporis, multi situs locorum mutati sunt. ¶ Laeua tibi.) Aduertendum est, quod tendētibus ad Italiam dicitur laeuum latus, & dextrum. caeterum redeuntibus sinistrum fit quod fuerat dextrum. ¶ Ter gurg. ua. S.) Vtrunq; perniciosum nauigantibus, aut cum sorbet nauigia: aut cum eructat & excutit. ¶ Scyllam.) Hanc vt monstrum, more poetarum describit. s. pubetenus. i. vsq; ad inguina, facie humana est, pro pedibus autem habere squorum animalium, genus luporum foeditate armatū. Eligit autem animalium naturam, quae insatiabilia sunt. Caeterum locus est in mari saxa habens latentia cuius natura sit, vt de longinquis partibus nauigia trahat: & contineat asperitate saxorum: & retenta comminuat. ¶ Praestat metas.) Propositis vtriusq; lateris malis indicat eundum, qua Charybdis est malum leuius, & labores subire longioris cursus, q; compendio nauigare per Scyllam.

Ordo ¶ Semel.) Qua iterū videre cum perieris non potes. ¶ Ordo est. Aut, pro sed: effuge. i. euita has terras: & hanc oram. i. extremam regionē littoris Itali: pro Italici: quae. s. ora existens proxima, sup. nobis: pfunditur aestu. i. feruore: aut freto nostri. i. Chaonij: aequoris. i. maris: effuge, dicit, quia cuncta moenia. i. cūctae hae vrbes habitantur malis. i. ferocibus, & inimicis adhuc nomini Troiano: Graijs. i. Graecis. Nam, supp. &. i. simul: Locri illi populi, socij Aiacis Oilei: Naritij. i. a Naritia profecti: posuerūt moenia hic. i. in hac proxima ora Italica: & Idomeneus Lyctius. i. a Lyctio Cretae, oppido pulsus: obsedit. i. inuasit: milite. i. vi militari: campos Salentinos, qui sunt iuxta promontorium Salentinum: &, supp. hic: est illa Petilia. s. vrbs notissima Philoctetae ducis sic dicti: Meliboei. i. a Meliboea ciuitate Thessaliae profecti, Petilia dicit parua, supple vrbs: subnixa. i. cincta muro. s. modico. Quin. i. quimo: aut insup: vbi. postq;: classes. i. naues tuae steterint transmissae: trans aequora. i. iam appulsae fuerint ad littus Italicum: & quādo, sup. tu solues vota in littore: & hoc aris positis. i. extructis in littore: velare, id est fac vt veleris (Est enim imperatiuus modus verbi passiui) comas. i. vt habeas comas velatas, existens adopertus: amictu. i. coperimento purpureo: nequa facies hostilis. i. inimica: occurrat in honore. i. in ipso sacrificio deorum inter ignes sanctos. i. quibus sacrificiū cremari debeat, ne, dico, occurrat, & turbet omnia: nō. n. velatio impedire posset, quominus occurrat: sed ne occurrēs perturbet: quia si non videret caput, non nosit hostes: hoc est, Troianos esse qui sacrificēt, & ita nō turbet eos. Quia vero ad alterum solum, valet ipsa velatio, videlicet, ad hoc ne turbet: ideo mallt Valla per participiū id dicere, q; per duo verba: sed licet duo sint verba, non tamen est copulatiua, sed de copulato extremo propositio: nec exponēdum est, ne hostilis facies occurrat, & ne hostilis facies oia turbet: qa sic prior pars falsa, aut inepta esset: sed copulatim sic. Ne facies hostilis occurrat, & turbet omnia (quae res dialecticis nota est.) Socij. i. tui tenēto, sup. hūc morē: sacrorū. i. sacrificandi velato capite: & ipse. i. tu ipse teneto hūc morē sacrorum: & nepotes. i. posteri tui: casti. i. pij, aut reuera, continētes, maneāt in hac religione. i. in hac obseruatione religiosa. Ast. i. sed: vbi, id est postq;, ventus admouerit te digressum. s. ab oris Italiae, admouerit, dicit, orae Siculae. i. ad oram Siculam: & claustra. i. modici, & quasi clausi introitus Pelori promontorij Siciliae: angusti. i. arcti & stricti parū a continēti distātis: rarescēt. i. minus & minus videbuntur a te. laeua Tellus: & laeua. i. sinistra. i. quae ad manū sinistram iacent aequora: petantur tibi. i. a te: longo circuitu. i. faciendo longum circuitum, fuge littus dextrum, & vndas, sup. dextras. s. Siciliae: ferunt. s. hi qui de cosmographia, & situ orbis locuti sunt (nō, dico, qui nunc sunt locuti, quia de illis loquitur Helenus, sed qui tunc erant locuti, aut loquebantur: licet forte nōdum scripserat.) ferunt, dico, id est dicunt haec: loca. s. huius partis Siciliae, de qua loquitur: dissiluisse. i. in diuersas partes, quasi per saltum diuisas esse: quondam, id est aliquando: tempore. s. diu praeterito: vi, id est violentia aquarum, & ferunt conuulsa, sup. esse: vasta. i. valde ampla: ruina. s. terrarum, quarum fundum iam aquae exederat. Nam, sup. cum vtraq; Tellus. s. Siciliae, & Italiae: foret. i. esset protinus. i. porro tenus: hoc est, per longum tractum: vna. i. continua, quae cōtinens propterea dicitur Pontus. i. impetus: Ponti. i. maris: venit medio, id est, in medium: vi. i. violētia, aut vehementi impetu: & abscidit. i. dissecuit, aut auellit latus: Hesperium. i. Italicum: Siculo, id est a Siciliensi: vndis, id est vi vndarum: & interluit. i. inter vtraq; alluit: angusto aestu. i. modico freto: arua, & vrbes diductas. i. separatas: littore. i. quia nunc diuersum habent littus: Scylla. i. periculum illud maris Siculi, in quod Scylla mulier mōstruosa fingitur versa, obsidet latus dextrum: & Charybdis. s. olim mulier: implacata. i. voracissima. & cuius ingluuies placari nō potest, id est periculum, in quod fingitur versa, obsidet, id est in perniciē praetereuntium, quasi ex insidijs loca occupat: latus laeuum. i. sinistrum. Atq;. s. Charybdis: sorbet ter. i. multum, aut frequenter fluctus vastos. i. valde amplos: gurgite. i. gyro, & vertigine, ingurgitante barathri. i. voraginis: imo. i. profundo: sorbet, dico, in abruptum. i. voraci: atem obruptam: inter scopulos. s. derelictos: absorta, aut abrupta tota terra: vnde barathrum. i. profundissima vorago illic facta est: & ipsa erigit. i. eiicit, aut euomit: rursum. i. denuo: sub. i. ad auras. i. in aera, sup. fluctus. alternos. i. alternatim: nunc in barathrum absortos, & nunc ad auras eiectos: & verberat sydera (hyperbole poetica.) vnde. s. erecta. i. ad coelū vsq;, videtur attingere: at. i. sed, spelunca: cohibet. i. continet, & secum habet, faciens ne exeat, Scyllā. i. monstrū illud: latebris caecis. i. obscuris: & quae videri nō possunt. exertantē. i. frequēter extra ferētem: hoc est, aperientē ora (Exerto, frequētatiuum est, ab exero, quod componitur ab ex praepositione, seu extra: & sero, verbum: quia post x, non scribitur s: scribitur, exero, & exerto.) & trahentē (nō spiritu oris sui, sed potius ingurgitatione aquarum, quae attractae secum naues trahunt.) naues in saxa. Prima. i. suprema: facies, id est factura & dispositio corporis ipsius Scyllae: est, sup. facies: hominis. i. virginis (sic Hora. Humano capiti ceruicem pictor equinam, &c. de capite mulieris loquens.) &, pro. i. virgo pulchro pectore, quae a Glauco olim adamabatur: vt in Buco. dictum est in Sileno: pubetenus. i. vsq; ad pubem: a capite postrema, supple facies eius est: pistrix. i. similis pisci: imani. i. turpi: & haud bono corpore: commissa caudas. i. habens commissas caudas, delphinum, id est illorum piscium, vtero luporum, qui vorax est: aut, quia canes in vtero habere fingitur, propter vndarum sonitum, quē scopuli latratui persimilem edunt. Praestat. i. melius est: te cessantem, id est tanq; cessantem, & non properantem: lustrare. i. circumire: sicut in quinto quoq; anno postea lustrū, condebant Romani metas. i. terminos: Pachinni, illius promontorij: Trinacrij. i. Siculi: nam, quia tria promontoria sunt in Sicilia, dicitur aliquando Triquetra, aliquando Trinacria: & praestat te circūflectere longos cursus, q; vidisse semel sub antro vasto: Scyllam. i. mulierem illam: informem. i. turpem. & pubetenus in monstra versam: quae ea loca periculosa obsidet: & q; vidisse saxa resonantia: canibus coeruleis, id est marinis: quos Scylla in ventre gestare propterea fingitur, quod fluctus illi collisi, quasi latratum edunt.

SERVIVS.

¶ Praeterea.] Hic ostenditur cūcta scire Helenum, & infensam Iunonē: sed prohiberi dicere, vt diximus supra. ¶ Heleno prudentia.) In hoie. n. prudētia est: in vatibus fides. ¶ Veris implet.) Oraculis: vt Lucanus, Atq; hoiem toto sibi credere iussit Pectore. ¶ Iunonis magnae) i. supernae: nam legimus, Iunoni infernae dictus sacer. ¶ Prece numē adora, Iunoni cane vota libens.) His. n. Iuno praecipue delectatur. i. hymnis & pce. ¶ Victor.) Propositi tui effector. ¶ Cumaeā vrbē.) Sicuti Butrothi arcem, fontem Timaui. Euboea insula est: de cuius ciuitate Chalcide profecti sunt ad nouas sedes quaerendas: & haud longe a Baijs (qui locus a socio Vlyssis Baio illic sepulto nomē accepit) inuenerunt vacuum littus, vbi visa muliere grauida ciuitatē condiderunt: quae res foecūdam ostendebat fore rē pub. & eam Cumas vocauerunt: siue ab ἐγκύου .i. praegnante: siue ἀπὸ τῶν κυμάτων, id est ab vndis. Nam κύ/

Praeterea (siqua est Heleno prudentia vati,
Siqua fides, animum si veris implet Apollo)
Vnum illud tibi nate dea, praeq; omnibus vnum
Praedicam, & repetens iterumq;, iterumq; monebo.
Iunonis magnae primum prece numen adora,
Iunoni cane vota libens, dominamq; potentem
Supplicibus supera donis: sic deniq; victor
Trinacria fines Italos mittere relicta.
Huc vbi delatus Cumaeam accesseris vrbem,
Diuinosq; lacus, & Auerna sonantia syluis,
Insanam vatem aspicies, quae rupe sub ima
Fata canit, folijsq; notas, & nomina mandat.

Virg. ματα

Quæcunq; in folijs descripsit carmina virgo,
Digerit in numerum, atq; antro seclusa relinquit.
Illa manent immota locis, neq; ab ordine cedunt.
Verum eadem, verso tenuis cum cardine ventus
Impulit, & teneras turbauit ianua frondes,
Nunquam deinde cauo volitantia prendere saxo,
Nec reuocare situs, aut iungere carmina curat:
Inconsulti abeunt, sedemq; odere Sibyllæ.
Hic tibi nequa moræ fuerint dispendia tanti,
Quamuis increpitent socij, & vi cursus in altum
Vela vocent, possisq; sinus implere secundos,
Quin adeas vatem, precibusq; oracula poscas.
Ipsa canat, vocemq; volens, atq; ora resoluat.
Illa tibi Italiæ populos, venturaq; bella,
Et quo quenq; modo, fugiasq;, ferasq; laborem,
Expediet, cursusq; dabit venerata sacerdos.
Hæc sunt, quæ nostra liceat te voce moneri.
Vade age, & ingentem factis fer ad æthera Troiam.

ρνα dicuntur. v autem Latini in u vertunt: vt byrrhia, burshia. Diuinosq; lacus.) Consecratos, Auernum & Lucrinum. Auernus autem, in plurali numero Auerna facit: vt tartar' tartara. vnde est. Auerna sonantia syluis. Sane hic lacus ante syluarū densitate sic ambiebatur, vt exhalans inde per angustias, aquę sulphureæ odor grauissimus superuolantes aues necaret. Vnde & Auernus dictus est, quasi ἄορνος: quā rem Augustus Cęsar intelligens, deiectis syluis, ex pestilentib' amoena reddidit loca. insanam vatem. Alij Magnam dicunt: sed melius deo plenā, & vaticinatricē intelligimus. Sub ima.) Infima: vt, Nanq; sub ingēti lustrat dum singula templo. &c, Exercet sub sole labor. Fata canit: folijsq; notas & nomina mandat.) Tribus modis futura prędicit: aut voce, aut scripto, aut signis. i. quibusdam notis, vt in obelisco Romę vidimus: vel, vt alij dicunt, notis literarum: vt per vnā literā significet aliquid. In folijs autem palmarū Sibyllam scribere solere testatur Varro. Carmina virgo.) Quia eius responsa versibus scribebantur. virgo vero Phemonoe dicta est. nā Sibylla appellatiuū est nomen: adeo vt Varro quot Sibyllæ fuerint, scripserit. Sibylla autem dicitur omnis puella, cuius pectus numen recipit: nā Aeoli σίους dicunt deos: βουλὴ autē est sententia: ergo σιβυλλα, quasi σίους βουλὰν dixerunt. Inde est, Magnam cui mentē animumq; Delius inspirat vates. Sane sciendum omnia responsa Sibyllę plus minusue centum contineri sermonibus. Vnde Virgilius ait. Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum: Vnde ruunt totidem voces responsa Sibyllæ. Digerit.) Ordinat, disponit. Seclusa.) Pro inclusa: pręposito pro præpositione. Cardine verso.) Aperta ianua, per periphrasim. Turbauit ianua frondes.) Non ianua: sed ventus qui per ianuam ingreditur. Inconsulti.) Inscij rerum, ignari, sine consilio. Et consultus est qui consulitur: inconsultus, qui non accipit consilium. Volens.) Quæ velle habet. Nam volitura propter asperitatem noluit dicere. Hæc sunt, quę nostra liceat te voce moneri.) Bene cum pręscriptione, ne fatidicus vel minus peritus postea putaretur sacerdos.

DONATVS.

Præterea si. est. h. pr. vati, Siqua fides, an. si. v. im. ap. Vnum il. t. na. d. &c.) Dicturus rem magnam & Aeneæ saluti vel maxime necessariam, eam primo cōmendat altis sensibus tenaciter retinendam. si igitur sentis, inquit, aliquid me habere prudentiæ, hoc ad eum pertinet, qui nondum numinis alicuius potentia teneatur. Vati siqua fides, ecce venit ad personam vatis. si habetur ait vlla vatibus fides, animum si veris implet Apollo, aut Apollo vera insinuat cōsulentibus edicenda, vnum illud tibi nate dea proq; omnibus vnum prędicam, & repetens iterumq;, iterumq; monebo. vnum dico pro omnibus, hoc est pro commodo omnium desideriorum, nec semel hoc ipsum, sed iterum ac sæpius monens vnū, inquit, vt in vno ostenderet, non onerosum esse præceptum. Iunonis magnæ pri. pr. numen. a. &c.) Docet Virgilius maioris potentiæ inimicos obsequendo potius quam resistendo posse superari. quapropter dat Helenus mandata, & repetita commonitione insinuat Iunonem precibus & votis esse superandam, sic posse post Siciliam veniri ad Italiam, si placaretur illa, quæ Troianorū commodis tre obuiam nosset. Insanam vatem aspicies.) Insanā dixit plenā numinis. Quæ rupe sub. i. f. c. f. q. n. & n. m. &c.) Morem dixit sibyllæ, & quo in loco sit, & quo ordine singulorū desiderijs respondeat, sumit, inquit, folia, illic responsa conscribit, ordinat, & dimittit. veniunt homines, considerant folia, & futura cognoscunt, sed hoc habet mos ipse contrarium, quippe si ventus impleret fores, & ordinationem foliorum turbauerit, pereūt consulta, & dubij remeant qui instructi fuerant redituri. Hic tibi ne. moræ fue. dis. tan. Quamuis in so. & vi. c. in. a. Vela vocet.) Noli, inquit, anxius esse de mora, licet enim clamitent socij, licet elementa suffragentur, nec nauiga priusquā sibyllam consulas. proderit enim tibi istiusmodi tarditas, vt instructior abeas. Quis esse pos

fit

sit huius rei fructus subnectit. Illa tibi Italiæ po. v. q. b. & q. q. mo. f. q. f. q. labo. Expediet, &c.) Ipsa, inquit tibi edicet, quæ ego prohibeor aperire. s. quę ingruant bella, qui populi e diuerso venturi sint, & quomodo singulos labores vel tolerando transeas vel superādo mitiges. conclusit Helenus responsa, lætum Aeneā dimittens, etiam hortatur additis. Vade age, & in. factis fer ad æt. Troiā.) Fac, inquit, ingentem Troiam pro merito tuo, ingentem ideo, quia fecerat Helenus ipse, sed paruam, certum facit hæc dicendo, q per ipsum Troiæ fortunæ resurgent. vates, inquam eo ore locutus est, vt & vatis officiū & amici intelligatur implesse. aliqua enim dixit futura, vt sacerdos, aliqua vt amicus monuit, vt cessantibus partibus vatis celerius redditura sit.

ASCENSIVS.

Praeterea, &c.) Docet reliqua Heleni vaticinia, & amica consilia, quæ non parum Aeneam Didoni conciliant: nam ex eis intelligit Iunonem Troianis aliquando reconciliandam, vnde Donatus dicit sic. Praeterea.) Dicturus rem magnam, & ad Aeneę salutem, in primis pertinentem, commendat altis sensibus, tenaciter retinendam. Prudentia.) Quod ad eum pertinet, cum nondum numine percitus sit. Fides.) Hoc pertinet ad personam vatis. Pręq; omnibus.) Pro commodo omnium desyderiorum. Iunonis magnæ.) Ostendit Poeta, maioris potentię inimicos obsequendo, potius quam resistēdo posse superari. Quapropter, precibus & donis, placādam admonet Iunonem, vt possit in Italiam venire. Insanam.) Plenam numinis. Morem dicit sibyllę, & in quo loco sit: & quo ordine singulorum desyderijs respondeat. Scribit in folijs, ordinat, & dimittit: homines in illis futura legunt: sed si vento perturbatur ordo foliorum, pereunt consulta, & dubij remanent qui venerāt consulturi. Illa tibi.) Edicet illa, quę ego prohibeor aperire, quę bella sint ventura, & quomodo singulos labores, vel tolerando transeas, vel superando compescas. Vade, age, & ingentem.) quędam prędicit, vt vates quędam admonuit, vt amicus cessantibus partibus vatis. Hęc ille.

Ordo est. Pręterea, id est pręter ea quę dicta sunt aut quę diximus: siqua. i. aliqua prudentia est Heleno. i. si ego via humana habeo aliquid prudentię de rebus futuris: & siqua fides est Heleno vati, id est inquantum vati: & si Apollo implet, sup. Helenum (loquitur autem de se) veris. s. responsis aut sentētijs. O nate dea, ego prędicam tibi illud: vnum, id est pręcipuum: q; pro, id est vnum: prę omnibus. s. alijs: & ego repetens iterum, atq; iterum: monebo, supple te illud: vnum præ omnibus. s. tu, supplex: adora primum, id est in primis, siue ante omnia: aut primum, id est pręcipuum: numen, id est potestatem diuinam, quę ad nutum cūcta gerit: Iunonis magnę. i. sine exemplo: quia superum est regina; Iouisq;, & soror, & coniux: & cane, id est solenniter pronūcia libēs (quod etiam verus deus expetit a nobis: vnde est voluntarie, sacrificabo tibi.) Iunoni vota: & supera, id est vince, & frāge dominam potentem, pręcipue regnorum: donis supplicibus, id est suppliciter & submisso animo votis: quia tu metiere deniq;, sic, id est per talia vota, & dona, ac precamina: existens victor metiere, dicit, fines Italos: & hoc Trinacria. i. Sicilia relicta. Et vbi. i. postq;: tu delatus. s. vi tempestatis: vt in fine. v. patebit: huc, id est in hos fines Italos accesseris: vrbem Cumęam. i. Cumas, quę sunt in littore Italico: & accesseris lacus diuinos, id est dijs consecratos: vt Lucrinum, & Auernum: & pro. i. Auerna, id est lacum Auernum (declinatur enim, sicut infernus: hic Auernus, Auerni, in singulari: & hęc Auerna, Auernorum, in plurali.) Auerna dicit, sonantia syluis. i. per syluas, intra quas est: tu aspicies vatem. s. vnam e sibyllis Deiphoben nomine, quę Cumana dicitur: insanam. i. diuino furore raptam: vt in. vj. dicetur. ideo autem finguntur rapi diuino furore gentilium vates: vt non de suo, hoc est, humano prę sagio sed ex deorum oraculo vaticinari iudicentur: ita, vt non ipsi, sed deus per ipsos locutus putetur: quæ. s. vates, canit sub rupe, ima

id est

id est profunda: fata.i.rerum euenta fataliter preuisa: & mandat, id est committit: folijs.s.palmarum notas.i.characteres, & literas: & nomina, id est res notis descriptas: & ipsa virgo digerit in numerum.i.seriem & ordiné: carmina quęcunq; descripsit in folijs, atque relinquit, supp.ea ante antrum: existens seclusa.s.a carminibus quę foris derelinquit: antro.i.per antrum, aut in antro: & ita verior est constructio, q̃, si dicas, Carmina seclusa antro, quia sequitur illa.i.folia, aut carmina, manent.s.foris: immota locis.i.a locis in quibus in numerum digesta sunt: neq; cedunt.i.recedunt, ab ordine.s.suo, in quo collocata deferuntur: verum.i.sed cum id est postquam ventus tenuis impulit, eadem.s.carmina, in folijs siccis descripta: impulit, dicit, cardine verso, id est aperta ianua, vertendo cardinem: & vbi ianua turbauit tenues frondes, scilicet palmarum iam aridas, in quibus, vt dictum est, secundum Varronem, Sibylla scripsit, ipsa sibylla nunquam curat: deinde, id est postmodum prendere, id est colligere: saxo cauo, id est in antrũ, quod est ex saxo cauo, aut cauato: nec curat reuocare, id est reparare: situs, id est positiones foliorum, in quibus carmina per ordinem descripta erant: aut, sup.non curat iungere, id est per ordinem connectere deinde carmina, quæ de oraculis prius cõposuerat: & ideo consultores abeunt inconsulti: & odere sedem, id est antrum Sibyllæ: ad quod.s.frustra venerint: aut in quo carmina diuina sic turbentur. Nequa, id est ne aliqua (prohibendi est) dispendia moræ.i.dilationis: hoc est, iactura temporis, quam feceris immorando: fuerint tibi.i.reputentur a te: tanti.s.valoris, aut momenti: quin id est quo minus: hoc est, vt non adeas vatem.s. Sibyllam, & poscas precibus: oracula.i.responsa deorum ore prolata: quãuis socij increpitent.i.obmurmurent, q̃ illic moram trahere velis vbi periculum sit: & quamuis cursus.i.prospera nauigatio: vocet vi.i.impetu ma-
gno:

gno: vela in altum.s.mare, & non ad littora vbi vates residet: & quãuis possis impellere.s.ventis, sinus.i.receptacula velorum, quibus ventum recipiunt: secundos.i.prosperos, quia a tergo ab insequente vento inflatos (hoc est, licet dexterrima sit nauigatio, & socij oẽs optent procedere: tamen non omittas, quin vatem adeas, omisit tamen, vt inferius dicetur: vnde ad Didonem appulsus adhuc nesciunt fata in Italia obeunda.) Et quin poscas: vt, sup.ipsa.s. vates, quod dicunt in propria persona, & non tantum folijs notas, & nomina mandet, aut si popósceris, ipsa canat, & resoluat: volens, id est libenter: vocem.i.organa vocalia: atq;, pro.i.ora illa expediet tibi.i.prompte, & expedite docebit te: populos Italiæ, & bella ventura: & quomodo fugias.i.euites si possis: q;, pro vel: feras.i.toleres, si euitare nequeas: quéq; laborem.i.quãlibet laboriosam prouinciam gerendam: & ipsa sacerdos venerata: dabit.i. dicet: sicut, Da pater augurium, atque animis illabere nostris. cursus.i.futuros: tibi.i.nauigationes reliquas, nec tamen dicit, q̃ docebit accessum eius ad inferos: quia tunc meminerit mortem Anchisæ, quod facere noluit Helenus: cõcludens autem ait. Hæc sunt quæ licet te moneri.i.vt tu sis admonitus nostra voce: age.i.agedum, adhortãdi aduerbium. Vade, & fer ad æthera.i.extolle vsq; ad coelos: fatis.s.id volentibus: aut factis.i.facinoribus tuis: Troiam ingentem.i.quę per te ingens instaurabitur, cum ex ea olim Roma orietur. Seruius innuit illud, Hæc sunt, &c. dictum sub hoc sensu, vt Helenus excuset se, si non plura dixerit, cum ea tantum liceat dicere: verum in hoc sensu potius dixisset, licuit: aut si versus pateretur, licet. Dona. autem innuit dictum, vt veniam petat si confidentius, non vt vates solum, sed etiam vt amicus quædam admonuerit: & est honesta clausula, qua & nos vti possumus, vbi maiores admonuerimus.

[Quæ postq̃ vates sic ore effatus amico est, ÆNE.
Dona dehinc auro grauia, sectoq; elephanto
Imperat ad naues ferri, stipatq; carinis
Ingens argentum, Dodonæosq; lebetes,
Loricam consertam hamis, auroq; trilicem,
Et conum insignis galeæ, cristasq; comanteis
Arma Neoptolemi, sunt & sua dona parenti.
Addit equos, additq; duces,
Remigium supplet, socios simul instruit armis.
Interea classem velis aptare iubebat
Anchises, fieret vento mora nequa ferenti.
Quem Phoebi interpres multo compellat honore,
[Cõiugio Anchisa Veneris dignate superbo, HELE.
Cura deum, bis Pergameis erepte ruinis,
Ecce tibi Ausoniæ tellus, hanc arripe velis,
Et tamen hanc pelago præterlabere necesse est.
Ausoniæ pars illa procul, quam pandit Apollo.
Vade (ait) o felix nati pietate, quid vltra
Prouehor? & fando surgenteis demoror austros?

SERVIVS.

¶ Grauia.) A, finalitatis rõne producit: sed satis asperè. Nã in nullam desinit consonanté: vt, Omnia vincit amor, & nos cedamus amori. Item, vt tibi Thymbre caput Euandrius abstulit ensis. ¶ Elephanto.) Pro ebore posuit. Græce dixit. ¶ Stipat.) Densat. Vnde stipatores dicuntur, qui in nauibus cõponunt a stipa. ¶ Dodonęos.) Epiroticos, a ciuitate Epiri Dodona laudauit: a regione, vt vasa Corinthia. ¶ Lebetas.) Ollas aereas. Græce dixit: Zeumas enim vulgare est, nõ latinum. ¶ Hamis auroq;.) Hamis aureis, p Endyadim. Hamis auté catenis significat. ¶ Conum insignis galeæ cristasq; comanteis.) A parte totum: nam Conus est curuatura, quę in galea prominet: super quam cristæ sunt. ¶ Sua dona parenti.) Id est Anchisæ: Sua autem, congrua, apta ætati. ¶ Remigium supplet.) Bene verbo militiæ vsus est, vt supplementum diceret: nam multos in Creta perdiderat. ¶ Velis aptare iubebat.) Subaudi, socios, a superioribus. ¶ Ferẽti.) Flanti. ¶ Anchisa.) Vocatiuus hic non est latinus. Nam breuis esset a vt o Catilina. Græcus est ergo, de quo valde apud eos quæritur quemadmodum exeat ab his nominibus quæ in es, mittunt nominatiuum. Nam Tydides Tydide facit: vt, Danaum fortissime gentis Tydide. Atrides cum sit simile, Atrida facit: vt Horatius, Ne qs humasse velit Aiacem Atrida vetas Cur? Tale est & Anchisa. Sane apud Latinos horum nominum causa manifesta est: quæ nominatiuum ipsum in a, mittunt, & recipiunt latinam declinationem: vt, Atrides Atrida, Scythes Scytha. ¶ Dignate.) Digne habite, digne iudicate. Nam modo non agentis habet, sed patientis imaginé: vnde est in primo, Haud equidem tali me dignor honore. ¶ Cura deũ.) Amor: vt, Veneris iustissima cura. ¶ Bis pergameis erepte ruinis.) Probauit curam deorum. Et sciendum rhetorica esse argumenta, quæ a contrarijs laudant. Quod enim supra Anchises infelicitatis putauit, vt, Satis vna superq; Vidimus excidia: hoc iste argumentum conuertit in laudem. Bis autem, propter Herculem & Græcos qui expugnare Troianos. ¶ Ecce tibi.) Aut vacat tibi: vt in Tul-
lio,

lio, Qui mihi accubantes in cõuiuijs. Aut certe alius dictum est Tibi: ac si diceret, qui Italię hanc tantum visurus es parté, non ẽt quam fata Ænee promittunt. ¶ Ausoniæ.) Italiæ a rege Ausonio. ¶ Arripe.) Inuade. Illic enim é sacrificaturus. Et tamen ἀνακόλουθον est: nõ enim premisit, quãquam vicina sit. ¶ Quam pãdit Apollo.) Laurolauini autem agrũ significat, ad qué venturus est. ¶ Vade ait.) Bis hæc est in Virgilio iteratio, vt hoc loco. Nam cũ supra cõpellat dixerit, intulit modo ait. Item in quinto cũ premiserit, Fidam sic fatur ad aurem: Subiecit rursus: Et sese ostendat in armis Dic ait. ¶ O felix nati pietate.) Latéter ostédit mortem futuram. Non.n. ait felicem vitę longinquitate, vel aduentu ad Italiã: sed tantum nati pietate: quasi q poterit exequiarũ munus implere. ¶ Prouehor.) Sermone progredior: vt ostendunt sequentia.

DONATVS.

¶ Quæ postquam vates sic.o.e.s.am.est.) Hæc ergo cum beneuolo ore fuisset locutus, & Æneam fideliter instruxisset, muneribus cumulauit. ¶ Dona de.a.g.se.q;.el.) Fit commemoratio munerũ cum ornatu suo, nam species secti eboris, & multi auri pondus, insigne ostendebant meritum munerum, quæ Helenus donauit, & iussit ad naues ferri. ¶ Stipatq; carinis.in.ar.) Largitorem præcipuum dicit, qui tantum donasset argenti, quantum naues nisi stipatæ ferre non possent. ¶ Dodonęosq; lebetes.) Poculorũ genus ferunt esse lebetes. ¶ Loricam.c.ha.a.q;.t. Et conum.i.g.c.q;.co. Ar.neo.) Donauit, quæ opes augerent accipiẽtis, donauit, quę aduersus hostiles impetus salutem tuerẽtur. singula cum decore suo posuit, dicendo quippe, consertam hamis, hoc est pulchra arte cõfectam, & auro insignem & galeam comantem. arma Neoptolemi, nouissimum posuit, cuius essent arma, illius scilicet, qui captiuos habuit Troianos, & Troiam vicerat, quo esset insultatio arma victum possidere victoris. ¶ Sunt & sua dona parenti.) Dedit etiam Anchisæ sua dona, id est quę ętati eius merito conuenirent. ¶ Addit.e.Ad.q;.du.) Addit equos cum ductoribus suis. ¶ Remi-
gium

gium supplet.) Quicquid remigiis deerat ipse compleuit. ⁋ Socios. si. in. ar.) Nullum nisi muneratum reliquit, dans quod competebat fortibus viris. ⁋ Interea. cl. v, apt. iu. Anchises.) Helenus in officijs religiosis fuerat occupatus. cum autem hæc ageret, iubebat suos Anchises parare naues & aptare nauigationi necessaria, hoc est apte & congrue disponens. ⁋ Fieret. v. m. n. fe.) Cur fieret dixit? ne fieret mora suffragantibus ventis. ⁋ Quem Phœbi in. m. com. ho.) Hunc Helenus honorificis verbis alloquebatur cōtinentibus, scilicet laudem. dicitur laus ipsa. ⁋ Con. Anchisa Veneris di. su.) Non quo ipse quasi potior dignatus sit iungi matrimonio Veneris, sed quo is dignus esset inuentus cui iungeretur, quæ esset filia Iouis, hoc locutionis genus & in primo libro posuit dicens. haud equidem tali me dignor honore. ⁋ Cura deum.) Id est, quem dij amarent, probatio huius diei. ⁋ Bis. p. er. ruinis.) Qui cū esset debilis, non semel sed secundo etiam liberatus sit periculis patriæ, in qua ceciderunt viri fortes, dicendo bis ostendit non euentum fuisse vel casum, sed fauore numinum esse seruatum. ⁋ Ecce tibi Ausoniæ. t. h. ar. ve. Et ta. h. p. pr. necesse est.) Æneæ dixerat longe esse Italiam, verum ne tædium senex pateretur longam sperans superesse nauigationem, solicitudinem eius releuat spondendo proximam visus est dicto. ecce quasi iam manu teneri potuisset, aut oculis cerni. Licet sit, inquit, proxima vsqueadeo vt demonstrari & videri possit, tamen comprehendi non potest, nisi ad eam fuerit nauigatum. hanc arripe velis. facilitatem nitendi voluit demonstrare. ⁋ Ausoniæ pars il. pr. qu. p. Apollo.) Quod ait, ecce, demonstrantis est, hoc est quod compleuit, dicendo partem esse Italiæ, quæ templum præferebat Apollinis, constabat autem longe non esse discretū, quod demonstrari poterat & videri. ecce Apollo consulitur & respondet, Apollo deos penates facit loqui cum Ænea, ne ad Ortygiam redeat. Apollo nunc Italiam monstrat. ⁋ Vade, ait, o fe. na. pie.) Ornamentum totius laudis seruauit ad finem felicem indicans eum, qui haberet filium tanta pietate præstantem, vsqueadeo quod summum fuit (vt dictum est) seruauit ad finem, vt nihil dehinc addiderit, quod pertineret ad laudem, minuitur enim meritum laudis, & cadit si post præcipua & magna meriti inferioris deiecta iungantur. ⁋ Quid vltra Pro. & fan. sur. demo. austros?) Venti, inquit, flant. non debeo fabulis longioribus immorari commodum vestrum.

ASCENSIVS.

⁋ Quæ postquam, &c.) Post consultationem Heleni; & oracula diuum, recitat dona quæ ab eodem Heleno suscepit, & quæ pater Anchises, & quæ cæteri: docetque quibus verbis Anchisen compellarit: de quibus omnibus dicit Donatus sic. ⁋ Stipat largitorem præcipuum indicat: qui tantum donasset argenti, quantum naues, nisi stipatæ capere non possent: loricam: & dona, quæ augeat suas opes dat: & ea quibus se ab hoste tuetur: & omnia cum decoro: & dicit arma fuisse illius qui Troiam vicerat: vt sit insultatio arma victum ferre victoris suę ætati conuenientia. ⁋ Socios.) Nullum indonatum reliquit, dans quæ competebant viris fortibus. ⁋ Dignate.) Quasi qui dignus sit inuentus, qui filiæ Iouis iungeretur. ⁋ Bis Pergameis.) Ostenditur quod sit cura deum, qui cum debilis esset: liberatus tamen sit periculis patriæ, in qua perierunt viri fortes. Hæc ille.

Crdo. ⁋ Ordo est. Quæ scilicet responsa, aut oracula iam dicta: postquam vates. s. Helenus. effatus. i. elocutus est (sed augurale est verbum) sic. i. in modum præmissum, ore amico. i. fauorabili: ipse imperat dehinc. i. deinde dona grauia auro: & elephanto. i. dente elephanti (declinatur autem hic elephas elephantos: vnde fit nominatiuus hic elephantus elephanti: sicut delphin. & delphinus: Arabs & Arabus, in nominatiuo reperiuntur.) secto. i. aut sectili, aut iam præparato: ferri, id est vt ferrentur ad naues: & stipat. i. condensat, & immittit carinis, id est aluo nauium: ingens, id est valde magnum argentum: & ita magnum, vt nisi stipetur, non posset a carinis recipi: & lebetes, id est ollas æreas, Dodoneos. i. Epiroticos: a Dodona Epiri vrbe (declinatur autem hic lebes, lebetis: sicut hic tapes, tapetis, Grauia autem producitur finalitatis gratia, dicit Seruius sed ea ratio in principio tertii pedis, locum habere solet: verum Virgi. omnes pedes a breui inchoasse reperitur.) & stipat carinis, loricam, id est tunicam, olim ex loris fieri solitam: nūc ex annulis: vnde dicit, trilicem, id est tribus licijs constantem, consertam, videlicet, hamis & auro. i. hamis aureis, aut trilicem dicit, quia constabat loris hamis ferreis, & annulis aureis, quibus fimbrię decorabantur: & conum. i. curuaturam galeę: insignis. i. excellentis & (vt dicant) notabilis, per signa rara inuentu: & cristas comantes. i. quę in morem comarum a cono dependebant, sunt enim cristę ornamenta galearum. sicut capitum gallorum: dicitur autem Achilles semper cristatus incessisse, vnde bene datur id eius filio, cum subditur per appositionem, arma, id est loricam, conum, & cristas galeę, existentia arma Neoptolemi, id est Pyrrhi, qui ea moriens Heleno dereliquerat. Et parenti. s. Anchisæ sunt: & i. etiam: sua. i. debita ętati: & conuenientia dona: & ipse Helenus, addit, scilicet ad dicta dona: equos quorum palmam Epiros obtinet: & addit duces, id est conductores itinerum, & supplet remigium, id est addit remiges deficientes, eo quod in Creta multos amiserat, & nonnullos dereliquerat supplesse autem putatur ex Troianis, vt sint soli Troiani Romani imperii authores: & ipse ingruit. i. opprimit: armis. i. multitudine armorum, quę cuilibet dedit, socios. s. itineris mei: Anchises. s. pater meus, iubebat interea aptare velis classem. i. instruere & disponere classem ad nauigandum: ne qua. i. ne aliqua. mora. i. dilatio fieret: vento ferenti. i. flanti. i. quando ferret, aut flaret: nam flando quodammodo classem fert, & prouehit ventus, quem. s. Anchisen interpres Phœbi. i. oraculorum Phœbi, hoc est, Helenus compellat. i. adloquitur, supp. cum multo honore. i. valde honorifice: dicens, sup. o Anchisa, dignate. i. digne habite, superbo. i. nobili & magnifico: coniugio (non dicit, stupro: nec tamen connubio, quia cōiugium potest esse illegitima coniunctio: nuptię autem sunt legitimę.) Veneris, dum ex ea Æneam gignebat, & o cura. i. amor & solicitudo, deum. i. deorum erepte bis. i. qui bis ereptus es ruinis Pergameis. i. Troianis (in vtroque. s. excidio, semel sub Laomedonte, & semel sub Priamo. Caueat autem explanator, ne dicat, erepte bis ruinis, Pergameis cura. i. per curam: deum, pro deorum: quia sic, cura, esset ablatiui casus: & produceretur: cum tamen corripiatur) ecce tibi quasi dicat in conspectu tuo, ⁋ Tellus Ausonię. i. Italię: arripe hanc velis: & tamen necesse est, & vt, supp. preter labare hanc: pelago. i. per pelagus, quia illa pars Ausonię, quā Apollo pandit. i. aperit: & manifestat vobis petendam: est procul. i. longo adhuc circuitu petenda: & ait, vade, o felix pietate. i. propter pietatem: nati, id est filii tui: qui (vt tacite innuit) pie tecum aget, dum exequias persoluet: & ad inferos te visurus descendet: sed id non dixit expresse: & ne plura interrogetur dicit: sed quid ego prouehor. s. sermone, id est productior sum prouectus, vltra, scilicet quam constitueram: vel vltra prius dicta: hoc est vlterius: & demoror. s. ab officio: fando. i. loquendo: Austros. i. ventos vobis secundos: surgentis. i. iam, iamque flaturos, aut orientes e terra vt flent.

⁋ Nec minus Andromache digressu mœsta supremo, ÆN.
Fert picturatas auri subtegmine vestes,
Et Phrygiam Ascanio chlamydem, nec cedit honori,
Textilibusque onerat donis, ac talia fatur.
⁋ Accipe & hæc, manuum tibi quæ monumenta mearum AND.
Sint, puer, & longum Andromaches testentur amorē
Coniugis Hectoreæ, cape dona extrema tuorum:
O mihi sola mei super Astyanactis imago,
Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat,
Et nunc æquali tecum pubesceret æuo.
⁋ Hos ego digrediens lachrymis affabar obortis. ÆNE.
Viuite felices, quibus est fortuna peracta
Iam sua, nos alia ex aliis in fata vocamur.

SERVIVS.

⁋ Supremo.) Vltimo: postquam eorum desperabat aspectum. ⁋ Picturatas.) Participium sine verbi origine. ⁋ Auri subtegmine.) Id est filo quod intra stamē currit: quod Persius tramam dixit, Mihi trama figurę Sit reliqua: at illi tremat omēto popa vēter. Nam male quidā sub tegmē stamē accipiunt, cum stamē de auro esse nō possit. ⁋ Et Phrygiam Ascanio chlamydem.) Aut acu pictam. Huius enim artis peritos Phrygiones dicimus secundum Plautum. In Phrygia enim inuenta est ars. Aut ob hoc addidit

didit Phrygiam, quasi per quā patrię memoria retineretur. ⁋ Nec cedit honori.) Id est tanta dat munera, quāta merebatur Ascanius: hoc est enim honori nō cedere, parem esse meritis accipiētis. Scaurus vero, honore legit: & intelligit, honore non cedit Heleno, qui patri eius vel auo donauerit multa. ⁋ Textilibus.) Sibi cōgruis. Quid enim magis conueniebat donare mulierem? ⁋ Accipe & hęc.) Aut intelligimus ante aliqua fuisse donata: aut certe secundū ius locutus est. Omnia enim quę vel auus vel pater acceperat, ad Ascanium hereditatis

Vobis parta quies, nullum maris æquor arandum:
Arua neq; Ausoniæ semper cedentia retro
Quærenda: effigiem Xanthi, Troiamq; videtis,
Quam vestræ fecere manus, melioribus opto
Auspiciis, & quæ fuerit minus obuia Graiis.
Siquando Tybrim, vicinaq; Tybridis arua
Intraro, gentiq; meæ data mœnia cernam,
Cognatasq; vrbes olim, populosq; propinquos
Epiro Hesperia, quibus idem Dardanus author,
Atq; idem casus, vnam faciemus vtranq;
Troiam animis: maneat nostros ea cura nepotes.

hæreditatis iure deueniunt. ¶ Monuméta.) Memoria. Monumenta autem a mentis admonitione sunt dicta. ¶ Longũ amoré.) Et de preterito & de futuro, vt agnoscas quantum te vel amauerim, vel amatura sim. ¶ Coniugis Hectoreç.) Dictum est hoc habita ratione personç, cum qua loquebatur: ac si diceret, vxoris auunculi tui. ¶ O mihi sola mei super Astyanactis imago.) Sup, id est valde, vehementer, expresse: hoc est valde mihi es imago Astyanactis, quo sermone etiam Homerus in simili vtitur significatione. ¶ Pubesceret æuo.) Vt etiã in secundo diximus prooeconomia est, vt verisimile sit Ascanium in octauo potuisse iam bella tractare. ¶ Viuite felices.) Viuite modo, bene optantis est: non vt in Bucolicis male dicentis: vt, Viuite syluæ, id est perite. Simile est & valete: vt Terentius, Valeant qui inter nos dissidium volunt. Sunt autem hæc per contrarium inuenta maledicta, vt sit quasi salua veneratio. Illud quæritur vtrum viue an viuas. i. vtrum per imperatiuum, an per optatiuum dicere debeamus. & constat dici melius per optatiuum. Optari. n. possunt, non imperari, vel bona, vel aduersa, quod autem inuenimus per imperatiuum: vsurpatum est. ¶ Fortuna peracta iam sua.) i. dura, propria Troianorum: vt, Hac Troiana tenus fuerit fortuna secuta. ¶ Paria.) Pro parata. ¶ Semp cedentia retro.) Vt, Iam tandem Italię fugientis prendimus oras. ¶ Quam vestræ fecere manus.) Quod est dulcius. ¶ Et quæ fuerit minus obuia Grais.) Id est quæ nullum patiatur excidium. Alij Fuerint, legunt: & volunt esse maledictum in Græcos, vt ad auspicia referas: quod non procedit. Nec. n. de hoc agebatur. ¶ Siquãdo Tybrin.) Fluuiũ: pro quo regem ipsum posuit Tybrin, qui in hunc cecidit fluuium: & ei nomen dedit. nam ante Albula dicebatur: vt ostendit in septimo. Alij nolunt Tybrin cecidisse: sed Tyberinum regem Albanorum: a quo Tybris dictus est. Vt autem Tybris dicatur, hæc ratio est. Quodam tempore Syracusani victores ceperunt Siracusis Atheniensium ingentem hostium multitudinem: & eam cæsis montibus fecerunt addere munimenta ciuitati. Tunc auctis muris ẽt fossa intrinsecus facta est: quæ flumine admisso repleta munitiorem redderet ciuitatem. Hanc igitur fossam per hostium pœnam, & iniuriam factam, Tybrim vocarunt ἀπὸ τῆς ὕβρεως. Postea profecti Siculi ad Italiam, eam tenuerunt partẽ, vbi nunc Roma est, vsq; ad Rutulos & Ardeam. Vnde est, Fines super vsq; Sicanos. & Albulam fluuium ad imaginẽ fossæ Syracusanæ Tybrim vocarunt, quasi ὕβριν: vt. ¶ Effigiem Xanthi Troiamq; videtis.) Circa Syracusas autẽ esse fossam Tybrin nomine Theocritus meminit. ¶ Gentiq; meæ.) Bene genti suæ dicit, non sibi. Scit enim Ascanio regna deberi. ¶ Data mœnia cernam, Cognatasq; vrbes olim.) Quandoq;. & per oĩa cernam subaudi. Sensus aũt talis est, Si potuero ad Italiam peruenire, & regna cõstituere, & videre vrbes, & populos tibi cognatos. Nam & Æneas & Helenus a Dardano originẽ dicunt. Ergo hoc dicit, Quoniam ab vno originẽ ducimus: & ijsdẽ casibus subiacuimus. ¶ Troiam vtranq;.) i. quam & tu fecisti, & ego facturus sum, iungamus, & faciamus vnam: sed ¶ Animis.) hoc est fœdere & affectione: quoniam re vera eas natura non finit iungi. Sane quoniam occurrebat humanæ breuitas vitę, bene subiunxit. ¶ Maneat nostros ea cura nepotes.) Distinguendum autẽ. ¶ Populosq; propinquos Epiro.) Et sequentibus ostendit quomodo. ¶ Hesperia.) Id est qbus populis author est. ¶ Dardanus, Et Hesperia.) Hoc est ἐσπέριος, (nam Græce dixit) & est de loco aduerbium Dardanus ἐσπέριος. Figura enim nonnunquam pulchra est, si elocutio imperfecta sit: vt Cicero in Verrinis, Qui Verrem Romulea. & non addidit tribu.

DONATVS.

¶ Nec minus Andromache di. m. s. Fert pic. a. s. te. v. &c.) Andromache, inquit, tristis de suorum supremo abscessu ferebat vestes Ascanio sub tegmine variatas, hoc est filo auro incluso distinctas, cum dicit quale, dicit quales & non dicit quantas, neq; ipsas specialiter numerat, plus voluit in generalitate sentiri q̃ forsitan fuerant, & phrygiam Ascanio chlamydem, nec cedit honori. duo merita posuit chlamydis. vnum q̃ esset phrygia, quę res dare potuit vsuro solatium, quia veniebat illa ex originalibus terris: alterum, q̃ tantæ gratiæ fuit, vt honori & merito conuenirent Ascanij. nam digna fuit, qua vteretur talis, dignus etiam Ascanius, qui tantam rem

rem applicaret vsibus suis. hoc moraliter positum est. Sunt. n. plerũq; nonnulli, qui cum ipsi sint humiles atq; deiecti vituntur vestibus, quas deforment. sunt, qui cum vestibus suis pari honore contendant. in Ascanio igitur & chlamyde par meritum fuisse laudatũ est. chlamydem solam specialiter laudari cõmemorauit, cætera generaliter. textilibusq; onerat donis, ac talia fatur. in Heleni parte dixit, stipatq; carinis, hæc dixit, onerat. Helenus donat argentum, lebetas, galeam, loricam, arma personis apta fortioribus ipse quoq; vir fortis. Nouerat enim quod cuiq; dare debuisset. donat autem puero mulier in vestibus vniuersa. hæc enim conueniebant vtriq; personæ. Cum autem offerret Ascanio, addidit etiam verba plena religionis, & quæ animi beneuolentiam apertius demonstrarent, commendationem quoque continentia & dantis & munerum. ¶ Accipe, inquit, & hæc ma. ti. q. m. mea. Si. puer, & lon. andro. test. am.) Duas partes munerum fecit, vnam quæ in antiquis opibus fuisset, quæq; esset confecta manibus alienis, In qua chlamys auri subtegmine variata: alteram, quæ non tanti pretij fuisset, esset tamen manibus confecta largientis. cum ergo has quoque offerret, ait, Accipe & hæc, hoc est preter chlamydem & prędicta, accipe etiam hęc, quę confeci ipsa manibus meis vt haberet alterum, quod esset in pretio, alterũ quod omnia religione pręueniret, nec consideraret, quid datum videretur, sed respiceret potius personam dantis & affinitatis affectum. addidit Andromache. ¶ Con. he.) Hoc est, si pretio suo meritum apud te ista habere nequiuerint, habeant saltem, quod has donat Andromache vxor Hectoris auunculi tui. huius quippe necessitudinis commemoratione fiet amoris nostri memoria in tuis sensibus diuturna. ¶ Cape. d. ex. tu.) Libentius accipi debent, quę tibi offerunt tui dandi occasionem aliam non habituri, manuum tibi, quæ monumenta mearum sint, puer, & longum Andromache testentur amorem. hunc habent intellectum, quia puer es, & spero te diu victurum, poterit apte esse amoris mei diuturna memoria. ¶ O mihi. s. m. s. a. i. Sic. o. sic. i. ma. sic. o. se. Et nunc. ę. t. p. ę.) Miserabilis vox eius, quę filij sui similitudinem videbat, deniq; quales tu oculos habes, & manus, tales etiam ille habuit: sic fuit omnis facies eius, vt tua. ętas quoque consimilis tecum pubesceret, si in hoc tempus mansisset incolumis. dum gemit filij memoriam, dum dolores suos miseranda voce prosequitur, prodidit causam liberalitatis suę. arbitrabatur enim quę tanta conferebat ei, qui Astyanactis similitudinem ferret, non se extraneo donare sed filio. ¶ Hos ego digrediens la. af. ob.) Ego, inquit, recessurus a ciuibus bonis ac religiosis ab his, qui erga me ac meos tam liberales extitissent, non potui abire sine pectoris morsu. nam quãtum mœroris animo gererem, testabantur oculi mei obortas lachrymas ingenti vbertate fundentes, obortas dixit. s. non coactas, aut cum aliqua flendi cogitatione prolatas. inter ipsas tamen lachrymas, huiusmodi verbis affatus vtrunq; sum, hoc est Helenum & Andromachen. ¶ Viuite felices qui. est. f. p. Ia. s. &c.) Optimam occasionem poeta reperit, qua definiret, quid sit feliciter viuere. Feliciter est viuere, inquit, manere ociosum in vno loco, & aduersa fortunę vlterius non timere. admirãda cõceptio dictionis. Æneas enim fortunam suam grauem & satis aduersam felicitati comparat alienę. deniq; totus in eo est, vt singula cum singulis conferat. felices estis, inquit, & beatam ducitis vitam, quorum infortunia transacta sunt & mala cõsumpta, proinde viuite, quoniam vobis vitę delectatio & ocium superest. nos. n. vitam ducimus miserandam, qui trahimur per incerta, vobis prouenit quies pleno successu, nec ingruit plena periculis nauigandi necessitas. viuite q̃ estis a mea infelicitate discreti, nec mecũ quęritis Italiam, quę tm̃ discedit, q̃tum eam nos insistendo pſequimur. nõ ita posuit arua retro cedentia, q̃ verę possibile esset, sed vt exprimeret eius hõis tędia, qui per tot annos tantis laboribus consumptis nondum inueniebat, quo peruenire cogebatur. effigiem Xanthi, Troiamq; videtis. Quã vestrę fecere manus. habebant. n. nomina originalis terrę, q̃ iccirco addiderãt, vt amissę veritatis affectũ simulatorũ vocabulorũ nuncupatiõe pensarẽt. Quã vestrę fecere manus. Gratius ẽ. n. & dulcius quicquid p nos fabricatur aut surgit. melioribus opto auspicijs, & quę fuerit minus obuia Graijs, memor nominis Troię, quę

iæ, quæ aduersis fatis penitus interierat, ne aliquod alterius Troiæ nomen simile nasceretur, addidit dicens, fecistis quidem Troiam, sed opto vt melioribus fatis sit condita, nec habeat aliquando obuios Grecos, aut eorum faciem nouerit, quod malum facile potuit nasci & accedere cõstitutę in partibus suspectis. Sed hoc obtimuit, ne aliquãdo fieret. ꝩ Si quando tybrim. vi. q;. t. a. In. g. m. e.) Si vnquã, inquit, Tybrim videre cõtigerit, & agros Italiæ ac mœnia, quæ nobis fatorum ratione dicuntur esse decreta. cum dicit si quando, ostendit plus esse in proximitatis desperatione, quoniam superius dixit. Italiam sequimur fugientem. ꝩ Cognatasq; vr. o. q;. p. Epiro he. &c.) Et si nos, inquit, per longa regionum diuortia fortuna compellit, tamẽ animorum potest esse indiuisus affectus. cum. n. vno generis authore nitamur, fiet vt vestra Troia & nostra animorum religione nectatur. quibus. n. in aduersis eiusdem casu consortium fuit, debent felicium quoq; temporum prosperitate coniungi. maneat nostros ea cura nepotes, nostros studiosius imitari, quod viderint nos esse sectatos.

ASCENSIVS.

❡ Nec minus, &c.) Recitat etiam dona, quæ Andromache descendentibus contulit, & verba vltro, citroq; habita. Vnde Donatus. ꝩ Nec cedit honori.) Duo notat in chlamyde: & q̃ esset sibi solatio, quia esset de originalibus terris: & quod conueniret honori Ascanii: nã digna sunt qua vteretur: Talia etiam dignus Ascanius, qui tantam rem applicaret vsibus suis. Sunt enim quidam abiecti qui vtuntur vestibus sibi non conuenientibus. Sunt rursus adeo excellentes, vt cum suis vestibus pari honore contendant. Laudauit autem solam chlamydem. Cætera generaliter dixit. ꝩ Onerat.) Vt in Heleno dixit, Stipatq; carinis. Ille vir fortis, donat aurum argentum. Arma viro forti. hæc mulier donat puero textilia. Ergo habuit rationem personarum: hæc etiam duo genera munerum ponit, Chlamydem auri subtegmine variatam quæ esset ex antiquis. Item alia munera, quæ non essent tanti pretii: sed suis manibus, vnde cum hæc offerret, dixit, ꝩ Accipe.) Et hæc præter chlamydem, & prædicta: vt alterum haberet pretium: alterum amoris religionem: & dantis affinis, affectum. Ergo si non valent dona, valeat persona Andromaches tui auũculi vxoris. ꝩ Lachrymis adfabar.) Non poterat ab iis, qui & ciues, & in se liberales essent, sine lachrymis discedere. ꝩ Viuite felices.) Feliciter viuere dicit, manere ociosum, in eodem loco: & aduersa fortunæ vlterius non timere. Sibi autem omnia contraria esse ostendit. ꝩ Cedentia retro.) Impossibilia dicit: sed per illa suum tædium exprimit, qui tot annos laboriose, periculoseq; nauigans nondum videbat quo peruenire cupiebat. Hæc Dona. ❡ Ordo autẽ est. Nec minus, id est

Ordo. & nihilominus quamuis multa dederit Helenus: Andromache mœsta supremo digressu, id est cum videret q̃ omnino digredi vellemus: fert. s. ad conferendum nobis vestes picturatas subtegmine auri. i. habentes subtegmen. i. filum, quod inter stamen currit, aureũ, aut ex auro, & sup. dat Ascanio chlamydem, Phrygiã. i. acu pictam, quod opus Phrygionium dicitur: nec Ascanius cedit honori. i. nõ inferior, sed dignus est tali honore, aut forte chlamys non cedit honori. i. decori cuiuslibet alterius chlamydis, & onerat, sup. eum, aut ministros eius: donis textilibus. i. contextis: ac fatur talia, sup. ad Ascanium. Accipe o puer. &, id est etiam hęc, vltra ea quæ Helenus dedit, aut quæ ipsa prius dederat, supp. munera: quæ sint tibi monumenta. i. quæ admoneant te, & memorem faciant: manuum mearum, id est operum manu mea factorum, & testentur longum. i. per longum tempus, amorem Andromaches, appositoriæ, coniugis Hectoreæ. i. Hectoris auunculi tui, & nunc Heleni etiam auũculi, sed potius Hectoris: vt eum ad imitandam Hectoream virtutem, incitet: vnde prius & auunculus excitat Hector: nam donum prophetiæ, quod Heleno contigit, non omnibus datum: virtutem quisq; quãuis multo interuallo imitari potest: cape extrema dona, tuorum, id est necessariorum. q. d. post hæc nõ offensurus es plures ex genere & patria tua. O sola imago, Astyanactis mei. s. filii ex Hectore (declinatur hic Astyanax, huius Astyanactis, vel Astyanactos.) super. i. superstes, & superexistens: aut restans adhue mihi. i. in solatium, aut memoriam: cum filium amiserim; imago (inquit) quia ille ferebat sic. i. vt tu facis oculos, sic manus, sic, ora. (Bona comparatio a poeta excogitata, qui sicut patres similes inducit, filiorum quoq; similitudinem approbat, si superuixisset Astyanax, quæ laus Iuli in domum Iuliam redundat.) & pubesceret nunc tecum, si. s. viueret: æquali æuo. i. ætate. Ego digrediẽs adfabar hos. s. Helenum & Andromachem: lachrymis obortis. i. præter spem ortis, hoc est, lachrymans inter loquendum: viuite, quia felices, sup. sunt, quibus est fortuna iam sua. i. propria, & fataliter debita, peracta (& hoc modo non est in sermone impropriętas, nec mala reciprocatio, cum non reciproce accipiatur, licet hunc locum Valla, & alii fere grammatici notant, & est quasi per parenthesim dictum: & sententia qualis illa in. j. O fortunati, quorum iam mœnia surgunt.) nos vocamur iam ex aliis fatis. i. fatalibus incommodis: in alia fata: quies est parta. i. labore acquisita vobis: nullum æquor. i. nullus campus planus, maris. i. aquarum, est vobis arandum. i. sulcandum nauibus: nec arua Ausoniæ. i. Italiæ cedentia semper retro, quia cum prope fuerimus, adhuc longo circuitu sunt quærenda. i. vestiganda: vos videtis effigiem. i. simulachrum & consimilem effectionem Xanthi, id est illius fluuii Troiani: & videtis Troiam, quam vestræ manus fecere; opto, id est sicuti opto melioribus auspiciis, q̃; prior Troia manibus deorum facta prædicatur, & quę auspicia, id est auspicata initia, & fundamina; fuerint minus obuia. i. obstantia, Graiis. i. Græcis: ita vt ab eis non eruãtur. (Notum est, quod Romani Ethruscorum disciplina imbuti, nihil magnum inierunt, nisi captatis auspiciis. i. nisi habito deorum (vt opinabantur) iudicio quod ex auiũ inspectione deprehendebant: & ideo auspicium accipitur pro auspicato. i. prudenti, & bene prouiso: quod Galli dicuntur, preauisato initio, & auspicari, pro prudenter inchoare.) Si ego intraro, pro intrauero: quando. i. aliquando Tybrim fluuium Italiæ Romam interfluentem: & arua Tybridis vicina: & ego cernam mœnia, data. i. permissa, aut concessa fatis: meæ genti, quia scit Ascanio deberi regnum: aut genti suę, potius q̃; sibi regnum petere probetur: & vrbes cognatas. i. cognatis extructas, olim. i. quouis tempore futuro: & populos propinquos. i. affines: & ab vna patria oriũdos, nec loco multum distantes: nos faciemus Epiro, & Hesperia. i. Italia: hoc est, Ex Epiro & Hesperia, quibus idem Dardanus est author; atq; quibus est idem casus. i. eadem fortuna, quia propter excidium Troię ambę a profugis habitatę, vt nos faciemus: dicit animis. i. fœdere & concordi voluntate vtrãq;, vnam Troiam. i. referemus in diuersis locis, quod in vno non possumus, Troiam patriam nostram euersam, & si, quia breue & irreuocabile tempus, omnibus est vitę: id nos perficere non poterimus: ea cura. i. solicitudo eius rei faciendę: maneat. i. certe expectet, nostros neputes. i. posteros a nobis, & nostris descensuros.

SERVIVS.

❡ Prouehimur pelago.) Butroto derelicto. ꝩ Vicina Ceraunia iuxta.) Sũt montes Epiri a crebris fulminibus ꝓpter altitudinem nominati. Vñ Horatius expressius dixit Acroceraunia propter altitudinem & fulminum iactus. ꝩ Cursusq; breuissimus.) Adeo vt medio noctis spatio transfretauit. ꝩ Optatę telluris.) Quæ nauigantibus semper optatur. ꝩ Sortiti remos.) Per sortẽ diuisi ad officia remigãdi, q esset proreta, q pedẽ teneret. ꝩ Passim.) Prout qs voluit. ꝩ Littore sicco.) ad discretionẽ illius quod aqua alluit. ꝩ Horis acta.) Per horas

Prouehimur pelago vicina Ceraunia iuxta:
Vnde iter Italiam, cursusq; breuissimus vndis.
Sol ruit interea, & montes vmbrantur opaci.
Sternimur optatæ gremio telluris ad vndam
Sortiti remos: passimq; in littore sicco
Corpora curamus: fessos sopor irrigat artus.
Nec dum orbem medium nox horis acta subibat:
Haud segnis strato surgit Palinurus, & omneis
Explorat ventos, atq; auribus aera captat:
Sydera cuncta notat tacito labentia cœlo:
Arcturum, pluuiasq; Hyadas, geminosq; Triones:
Armatumq; auro circunspicit Oriona.
Postquam cuncta videt cœlo constare sereno:
Dat clarum ẽ puppi signum: nos castra mouemus,

horas decurrẽs. ꝩ Aurib⁹ aera captat.) Naturale. n. est, vt a q̃ parte flaturus est vẽtus, ad eã auris admota frigidior fiat. ꝩ Sydera cuncta notat.) Ideo cuncta, quia in ꝓgnosticis legitur nõ sufficere vnum signum ad explorãdã futuram serenitatẽ. Notat aũt vt Tullius, notat & designat oculis, i. diligẽter stuet. ꝩ Tacito cœlo.) Aut nocturno, per quod tacetur: aut ipse tacitus: aut certe ad hoies retulit. Nã licet ęternus sit axium sonus, tñ a nobis nõ auditur. Ergo quantũ ad nos. tacitum dixit. ꝩ Arcturũ.) Stella est post vrsam in Boote signo. ꝩ Armatũq; auro circunspicit

Tentamusq; viam,& velorum pandimus alas.
Iamq; rubescebat stellis aurora fugatis:
Cum procul obscuros colles,humilemq; videmus
Italiam| Italiam primus conclamat Achates:
Italiam læto socii clamore salutant.

spicit Oriona.) Sic Lucanus, Ensiferi nimium fulget latus Orionis. Et sciendum non hoc esti intueri vt cernat signa quæ omnibus patent:sed explorare stellarum vigorem,quo futura indicatur serenitas: vt in Georgicis, Nam neq; tum stellis obtusa acies videtur. Si autem quærebat quasi non orta,nequaquam procedit: cum etiam Septentriones dixerit,qui semper videntur. ┌Cœlo constare sereno.) Suppetere: vt Iuuenalis, Quis feret vxorem, cui constent omnia? ┌Clarum signum.) Faculam eleuauit: vt, Flammas cum regia puppis Extulerat. ┌Castra mouemus.) Castra sunt vbi miles steterit. Dicta autem castra quasi casta: vel q) illic castraretur libido. Nam nonnunquam his intererat mulier. ┌Tentamusq; viam.) i.naues producimus. ┌Pandimus alas.) Cōtos intendimus. ┌Humilemq; videmus Italiam.) Aut naturam prouinciæ ostendit: vt Sallusthus, Italia plana ac mollis. Aut rem physicam exprimit: quia omne quod continetur, altius est ab eo quod continet. Aut quia procul visentibus terra humilis semper videtur: vt Lucanus, Et dubios cernit vanescere montes. ┌Italiam.) Tautologia vsus est ad exprimendum affectum nauigantum.

DONATVS.

┌Prouehimur pelago, vi.ce.iu. Vnde.i. I.cu.q)bre.) Vt, inquit, pelago prouecti sumus, hoc est porro vecti ad eum venimus locum, qui non longo cursu abesset ab Italia. ┌Sol ruit interea,& m.v.o.) Elapsus fuit dies ex maxima parte. Sternimur op.g.tel. ad.v.So.r.) Remis, inquit, ad littus accessimus. ┌Pa.q.in li.sic. Co.cu.f.so.ir.a.) In ipso illo littore refectis ex cibo corporibus sedimus, mox vero (vt fessos artus solet) somnus tenuit. ┌Necdum or.m.n.h.a.fu.H.f.st.su.pa.&.o.Explorat ve.&c.) Officium soliciti peritiq; & diligentis gubernatoris expressit. quod enim pertinebat ad eius curam euigilauit competenti tempore, quod ad peritiam, sydera omnia inspexit, quod vero ad diligentiam, explorauit vniuersa. Triones quidam volunt quasi Virgilius de nomine ipso aliquid detraxerit, cum hoc solo nomine vocitentur, signumq; habeant ex numero stellarum additum numini. siue igitur dicamus triones, siue septētriones, eo redigitur res, vt vtrūq; sit integrū. ┌Nos castra mouemus.) hoc est nauigia. ┌Tētamusq; viam.) Primo.n.quibusdam tentamentis initium sumitur nauigādi, vt naues in altum producātur. ┌Et ve.pa.a.) Velorum, inquit, spatia & angulos aperimus. vsurpatum est, vt alæ dicantur velorum, quibus volari possit in pelago. inde est, quod alio loco ait. Linquimus Ortygiæ portus, pelagoq; volamus. ┌Humilemq; videmus Italiam.) Non quia natura sua humilis erat atq; depressa, sed quia etiam illa, quæ alta sunt cum nauigantibus longe apparuerint, esse videntur humilia. ┌Italiam primus conclamat Achates, Italiam læto.s.c.sa.) Gratulabantur se reperisse Italiam, quam per tot annos quæsitam inuenire nequiuerant.

ASCENSIVS.

┌Prouehimur,&c.) Docet quomodo illuc prouectus est: & quomodo

modo Italiam a socijs visam, & salutatam, prætergressus ē, de qua re dicit, id solum notatu dignū, Donatus, quod Itatia humilis non est, sed humilis dicitur: quia etiam alta nauigantibus: cum longe apparēt, videnť humilia.i.ima & quasi humi iacentia. ┌Ordo aūt est. Nos ꝓuehimur.i.porro vehimur: Ordo. auehimur a Butroto pelago.i.per pelagus: iuxta Ceraunia, ꝓmontoria illa Epiri, a crebris fulminib' denominata: vicina.s.nobis descendentibus Botroto: vnde.i.a quibus: iter, sup. est breuissimum: & cursus est breuissimus vndis.i.per vndas, Italiam.i.in Italiam vsq;: nam media noctis spatio pertransitur. Sol ruit.i.occidit interea: & montes opaci vmbrantur.i.ex aduerso solis inuoluuntur vmbris: nos sternimur gremio.i.receptaculo: Telluris, id est terræ optatæ.s.semper nauigantibus: ad.i.iuxta vndam.i. exponimur terræ ad ostium vnde ait sternimur sortiti remos.i.per sortes exerciti remis: & postquam vicissim incubuimus remis ad vndam: & nos curamus in littore sicco passim corpora, sup. nostra.i.iacimus ea quæ ad curam corporis pertinent: quod verbum si solam egestionem significet satis rustice ad mensam diceret Æneas in cōspectu reginæ, sed ad omnia pertinet. sopor irrigat artus fessos.i. dormimus: necdum.i.& non adhuc & nox.i.facies cœli nocturna: acta.i.transacta, aut ducta horis: non subibat.i.conscendebat adhuc: medium orbem.s.cœli.i.nondum erat medium noctis: &, sup. Palinurus, nauta ille diligentissimus: surgit: haud segnis.i.nō tardus, aut ignauus, sed strenuus: strato.s.toro ex stramētis facto: & explorat.i.inquirit: omnes ventos: & captat auribus aera.i.si vsquam audiret murmura aeris quæ futuram tempestatem indicent. Seruius aliam causam adfert: & notat cuncta sydera.s.nautis obseruanda labentia: cœlo tacito.i.motu a dormientibus, præsertim imperceptibili: licet concentum mirabilem edere a Platonicis prædicetur cœlum, vt de somnio Scipionis: testis est Cice. notat, dicit, arcturum, & hyadas pluuias.i.pluuiosas: & pluuias excitare solitas: & Triones.i.boues geminos, qui sunt in Septentrione ad polum: & circūspicit Oriona.i.sydus in quod Orion translatus dicitur armatum: auro.i.fulgore ensis aurei: hæc autem omnia in Geor. & in fine huius descripta sunt. Postq; ipse Palinurus videt cūcta constare.i.cōsentire ex statu suo, cœlo sereno.i.ēt futura serenitatem indicante ipse dat e puppi signum clarū.i.faculam, aut tedam incensam: nos qui eramus.s.in littore, mouemus castra.i.more militum colligimus sarcinulas, & discedimus illinc vbi stationē habueramus: & tentamus viam an.s.fluxus opportunus esset: & hoc comperto pandimus alas velorum.i.antennas, (aut sm Seruium) intendimus contos.i.perticas, quib. profunditatem aquarū inquirunt nautæ, & aurora rubescebat iam: & hoc stellis fugatis a splendore solis absconditis: nobis iam (inquit) cum nos videmus procul obscuros colles.s. Italiæ & Italiam humilem.i.humilem apparentem: quia procul visam Achates conclamat.i.simul, vt videbat, clamat Italiam, & socij salutant læto clamore Italiam, dicentes forte, Salue sancta parens diuum Saturnia tel.&c.

SERVIVS.

┌Corona induit.) Aut vsque ad summum impleuit: aut re vera coronauit. ┌Dij maris.) Per quod nauigo. ┌Terræ.) ad quam iturus sum. ┌Tempestatum.) Ventorum, aurarū, temporum, serenitatis: vt, Vn̄ hæc tam clara repente Tempestas? Nam multa significat. ┌Spirate.) Et ad ventum pertinet, & ad fauorem: vt, Aspirat primo fortuna labori. ┌Crebrescunt optatæ auræ.) Magnū Anchisæ ostēdit meritū. ┌Patescit.) Propinquantibus, vt, Et angusti rarescent claustra Pelori. ┌Curuatus in arcum.) In arcus similitudinē: vt, Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum .i. in antri similitudinem. Sic de Ponto Sallusthus, Vnde hic tulit colorem, speciē efficit

Tum pater Anchises magnum cratera corona
Induit, impleuitq; mero, diuosq; vocauit
Stans celsa in puppi.
[Dii maris,& terræ tēpestatumq; potentes, ANCH.
Ferte viam vento facilem,& spirate secundi.
[Crebrescunt optatæ auræ, portusq; patescit ÆNE.
Iam propior, templumq; apparet in arce Mineruæ.
Vela legunt socii,& proras ad littora torquent.
Portus ab Eoo fluctu curuatus in arcum:
Obiectæ salsa spumant aspergine cautes:
Ipse latet: gemino demittunt brachia muro
Turriti scopuli, refugitq; a' littore templum.
Quattuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
Tondentes campum late candore niuali.
Et pf Anchises, [Bellū o' terra hospita portas: ANC.
Bello armantur equi: bellū hæc armenta minantur.
Sed tamen iidem olim curru succedere sueti

efficit Scythici arcus. ┌Ipse latet.) Re vera procul intuentibus. Vnde est, Portusq; patescit. Nam secūdum Donatum, Late pater, nō stat versus. ┌Refugitq; ab littore templum.) Ædificia vicina littoribus longe intuenti videntur in mari; quæ accedentibus quasi recedere & retro se agere putātur: vel quia situm est in colle, qui sensim crescit a littore. Ideo dixit, refugit. ┌Primum.) Aut quale nunq; antea viderat: aut certe quia sequitur porcæ albæ omen. Alij vero tondentes primū campū volūt.i.primā partē capi. ┌Cādore niuali.) Hoc ad victoriæ omen pertinet. Simul notādum Anchisen oēm habere diuinandi peritiā. Hinc est illud, Diuumq; ossa parētus. ┌Terra hospita.) Vsurpatiue hospita

Quadrupedes, & frena iugo concordia ferre,
Spes est pacis ¶ Ait, tũ numina sancta pcamur ÆNE,
Palladis armisonæ, quæ prima accepit ouantes,
Et capita ante aras Phrygio velamur amyctu,
Præceptisq; Heleni, dederat quæ maxima, rite
Iunoni Argiuæ iussos adolemus honores.

hospita dixit: q.n. in eis, exeũt, communia esse possunt. Nam fœmininum in a, non mittunt. Luca. Hospes in externis audiuit curia tectis. Nec mirũ abusum esse Virgilium: cũ & Plautus paupera dixerit: ab eo qđ est hic & hæc pauper, vt, Pauperisq; senatus. Item, Pauperisq; domus, nec nota parentum Munera. ¶ Bello armantur equi.) Ratiocinatio diuinationis est. ¶ Armenta.) Armenta dicta sunt quasi apta armis. Nam equi intersunt prælijs: boues armant ex corijs. ¶ Sed tamen.) Anacoluthon. Nam Quanquam non præmisit. ¶ Spes est pacis, ait.) Ostendit latenter vincere posse Troianos, dicendo supra, Curru succedere sueti. ¶ Palladis armisonæ.) Bene post belli omen, armorum deam precatur: quãquam hoc quoq; templum visum ad omen pertineat. ¶ Dederat quæ maxima.) Vt, Præq; omnibus vnum Prędico. ¶ Rite.) Recte, secundum ritum: vnde sequitur, Perfectis ordine votis. ¶ Iunoni argiuæ.) Id est magnæ: vt, Iunonis magnæ.

DONATVS.

¶ Tum pater Anchises.m.c.c. Induit.i.q.m.d.q;.in.v.v. Stãs.c. in puppi.) Ob id, inquit, q visa esset Italia, pater meus dijs vota soluebat. ¶ Ferte.v.v.fa.&.s.sc.) Hoc est, viam facilem præbete per maria, & fauorem vestrum temperato flatuum suffragio cõmodate. ecce accedit petitionis fructus. ¶ Crebrescit, inquit, optatæ auræ.) Naturali more dixit, aura enim nascitur cum primum exoritur lux, quam supra induxit nascentẽ, quo accedente crebrescit ventus. ¶ Portusq;.p. Iam.p.t.q;.a.in.a.Mi.) In arce ait, hoc est in altitudine templum Mineruæ apparet. ¶ Vela legunt socij.) Hoc verbũ nautis est familiare, nam funes & vela cum colligunt, vel aliqua loca transeunt, legere appellant. ¶ Vela legunt socij, & proras ad littora torquent.) Arrepta.n. statione fida, opportunum fuit descendere refectionis causa. sequitur descriptio portus, qui venientibus occurrerat. ¶ Portus ab eoo fluctu curuatus in arcum.&c.) Portum ipsum non humana industria sed natura procurauerat. nam ab oriente sole, qua maris fluctibus infestari potuit, magnas natura subiecerat cautes, quæ violentiam maris exceptis fluctibus frangerent, spuma tantum apparebat, quæ cum nullius esset virtutis, nocere non poterat ipse, inquit, latet, hoc est cum sæuiunt fluctus, cum procellæ vniuersa perturbant, ipse nescit quid agatur in pelago. sic.n. eius situs est, vt venti illum quãuis validi reperire non possint procurat eius tranquillitatem altitudo saxorum, quæ in modum brachiorum vtrinq; proiectæ contra procellas & turbines quasi aduersus hostes murum præstant. refugitq; a littore templum, constitutis in portu eodem templum non apparet. Obsistentibus enim scopulis in immensum ductis videri nõ potest. ¶ Quatuor hic primum.o.e.in.g.v.Ton.c.l.) Speciosum dictionis genus. non.n. dixit, vidi equos in campo latissimo gramen tondentes, sed vidi, inquit, equos in gramine tondentes campum latissimum, & cum non dicit quibus alijs herbis pascerentur, ostẽdit sola illic gramina fuisse. ¶ Candore niuali.) Ecce in equis, quod omnes quatuor fuerant, & colore niuei constituti in magna alimoniæ substantia, & lata in vbertate camporum. ¶ Et pater Anchises, bellum &c.) Pater (ait) meus Anchises fiducia scientiæ suæ, mox pronunciauit equorum visum bella portendere hac coniectura, q equis eatur ad bellum. cõfirmatio assertionis ipsius fuit, & plenissima pronunciatio, quod additur, bellum o terra hospita portas, Bello armantur equi, bellum hæc armenta minantur. ridicule hic quidam conijciunt, q Anchises exemplo equi ductus, per quem perijt imperium Troiæ pronunciauerit equos istos bellum significare, sed falsum est. idem quippe iudicium suum ex interiore scientia prolatum sequenti & contraria disputatione dissoluit dicendo. ¶ Sed tamen ijdem.o.c.s.s. Quadrupedes, &.f.i.c.f.) Nonnunquã solet, inquit, hoc animalium genus, & ad currũ iungi, & iuga portare, & frena concorditer ferre, quo genere seductus in aliam partem. ¶ Spes est pacis ait.) Quomodo, inquit, significant bellum, pacem, quoq; significare possunt. dixit quemadmodum valeant ẽt spẽ pacis ostendere, quoniam signa pacis sunt, quæ de numero, de curru & de frenis ostendit, pronunciatione tamen duplici, atq; diuersa vtranq; fecit incertam. ¶ Tum nu.san.p. Palladis armi.&c.) His omnibus signis demonstrantibus per coniecturas bellũ, quod templum armatæ Palladis occurrerat, quę merito rogabatur, vt prosperum faceret, si quid forte imminere possit aduersi, & ouantes dimitteret, quos ouantes exceperat. ¶ Et capita ante.a.p.ve.ami.) Rogabamus, inquit, velatis capitibus ante aras more patrio stantes. stantes. ante aras dixit, vt ostẽderet non solas preces fuisse, verumetiam munera, aras dixit fuisse in naui, quæ nõ erãt, vt ostenderet non solas preces fuisse, verumetiã munera. aras quoq; dixit fuisse in naui, quæ non erant, vt ostenderet aram dici posse, vbicũq; sacrificatur.

Preceptisq; Heleni.q.d.ma.ri. Iunoni argiuę.i.a.ho.) Memores ait pręceptorum Heleni, quę maxime curanda & semper retinenda mandauerat. Iunoni argiuę hoc est, quę apud Gręcos pręcipue colebatur, vel Gręcis fauebat. Iussos, ostendit necessitatem faciendi fuisse, non voluntatem.

ASCENSIVS.

¶ Tum pater, &c.) Docet quomodo post preces Anchisę ad Italiam appulsi, illic vota quę Helenus persoluenda admonuit, quo etiam modo admonuerat, persoluerunt. Seruat in omni re poeta diligens ipsum decorum: nam socij Italiam salutabant lęti, quoniam tam vicini essent. Anchises autem, non contentus Italiam inuenisse, nisi id bono auspicio fieret. (Sępe enim res lętę tristem habent exitum) precatur diuos, vt prosperam nauigationẽ concederent, sciens quod etiam in portu perierint plurimi. De hac re pauca dicit Donatus: quia (vt patet ex ijs, quę in eum dicit Seruius) mutilus est, intercisus, ea autem sunt hęc. ¶ Crebrescunt f.) Apparet petitionis fructus. ¶ Ferte viam faci.) Prębete facilem viam. ¶ In arce.) In altitudine. ¶ Legunt.) Verbum nautis familiare: nam funes & vela cum colligunt: vel aliqua loca, cum transeunt, legere appellant. ¶ Aurę.) Naturaliter dixit. Aura enim nascitur, cum primum exoritur lux, cum supra induxit nascentem. Aura. ¶ Portus.) Ab Oriente, qua fluctibus portus infestari poterat: magnas natura obiecit cautes: ergo latet portus, quia fluctus illum reperire nequeunt. ¶ Cau.) Cautes autem sunt in formam brachiorum. ¶ Refugit.) Constitutis in portu non apparet templum: quia obstant scopuli. hic primum honesta locutio pascentes campum, & non pascentes herbam in campo: & cum dicit, quibus herbis pascerentur, ostendit sola gramina illic fuisse. ¶ Candore ni.) Ostendit & equos, & niueos, & constitutos in magna vbertate. ¶ Bello armantur equi.) Non quia equo Troia perierit, vt quidam ridicule dicunt: sed doctrina sua equos ostendere, bella dixit. ¶ Palladis armisonę.) Ad alia signa belli accedit templum, armatę Palladis, quam merito orat: vt prosperum faceret, si quid aduersi immineret, & ouantes dimitteret, quos ouantes acceperat. ¶ Ante aras.) Vt ostendat pręter preces etiam munera fuisse, dicit aras fuisse in naui, quę non erant, vt demonstret aram dici posse vbicunq; sacrificatur. Hęc ille. ¶ Ordo autem est. Anchises pater, id est patronus classis, & vir prudens, atq; religiosus, sacrorumq; peritus: induit magnum cratera, id est vas vinarium corona: aut ex pampinis: aut impleuit vsque ad summum (Declinatur hic crater, huius crateris, vel crateros, huic crateri, hunc cratera, vnde legitur hęc cratera, craterę: sicut ab accusatiuo hanc statera, hęc statera: & ab accusatiuo hanc cassida, hęc cassida, cassidę: sic & panther, & panthera, & plura alia leguntur.) &, pro, id est impleuit mero: si induisse corona, accipitur pro impleuisse: aut & impleuit mero postquam coronauerat eum, & ipse stans in celsa puppi, id est in summa parte nauis iuxta gubernacula. vocauit, id est inuocauit diuos, dicens, videlicet, o dij potentes, id est qui habetis potentiam maris, quod nauigamus: & terrę, quam petimus, & tempestatum, quas timemus: ferte vento. i. aspiratione venti, Viam facilem: & spirate. i. aspirate: secundi, id est spirantes facite ventos secundos: &, supp. cum hęc dixisset: aurę. i. lenes venti: optatę. i. desiderate: & commodę crebrescunt. i. crebrę fiunt: & portus patescit. i. patefit iam propior: & templum Mineruę in arce. s. extructum, apparet: aut apparet in arce, vbi extructum erat: socij legunt, id est colligunt, & stringunt vela, & torquent proras, id est anteriores partes nauium a proruendo dictas, ad littora, portus sup. est curuatus in arcum, id est in formam arcus a fluctu Eoo. i. Orientali; hoc est, ab oriente impingẽte: & cautes, id est saxa prędura, quę & cotes dicuntur: obiectę. i. oppositę fluctib. spumant aspergine salsa. i. aqua maris, quę aspergitur ex impetu, qui spumas creat. Ipse, sup. portus latet. i. occulitur (aut sic, ipse portus curuatus in arcum, &c. latet.) quia scopuli turriti. i. saxa eminentia vtrinq;, & habentia turres in vertice aut saxa ipsa in morem turriũ eminentia: demittũt brachia. i. colles a iugis suis, quibus portũ complectuntur, muro gemino. i. in morẽ duplicis muri, vtrinq; extructi, & tẽplũ refugit. i. apparet refugere.

refugere: aut verius occulitur, & non videtur a littore, cum tamē videatur a mari: est autem templū hoc in Calabria. Ego vidi hic in gramine.i.in tali herba: primum omen.i.pro primo omine rerum futurarū in Italia: quatuor equos candore niuali.i.cādidos: tondentes, aut depascentes campum: late.i.in latum extensum. Et pater Anchises ait, o terra hospita.i. q̄ nobis hospitio pates, aut patebis, tu portas.i.adfers nobis bellum: qa equi armātur bello.i. ad bellum: & ita ex omine constat: qa hæc armēta.i. hi equi armis apti, minantur bella, sed tamen q̄uis.s.bello armentur: iidem quadrupedes.i.equi: sueti sunt succedere olim.i.aliquando finito bello: curru.i.sub currum: & ferre frena concordia.i.ipsi concordes ferre frena: iugo.i.sub iugo, aut coniugati: & ideo ait, spes est pacis: nos precamur tum.i.postquam sic locutus est, numina sancta ipsius Palladis, armisonæ.i.arma concutere solitæ: vnde in armis sonare dicitur: quæ.s. Pallas accepit: nos ouantes.i.lætos, more ouantium: prima.i.ante cætera numina: eo quod ad eius tēplū appulsi sumus: & nos velamus capita.s.nostra ante aras, aut q̄ erant in tēplo: aut potius quas extruxerant in littore, qa tēplū ingressi nō sunt. Vnde Dona. putat nō aras fuisse, sed loca in q̄bus habitāt ꝑaris habita: amictu Phrygio.i.Troiano. Et nos adolemus.i.incēdimus, aut maturamus, seu mature offerimus: rite.i.ex more: & vt decet Iunoni Argiuæ.i.magnę, dicit Seruius: sed, meo iudicio, dicēdū est Argiuę.i.Argiuorū ꝓtectrici: & ab Argiuis illis cultę. nā Argiui, ab Argis dicuntur Gręci: vt in.ii. Et iam Argiua Phalanx instructis nauibus ibat: honores iussos.i.adorationem, & sacrificia iussa pręceptis Heleni, quæ ipse dederat, maxima.i.præcipua.

Haud mora, continuo' perfectis ordine votis,
Cornua velatarum obuertimus antennarum,
Graiugenumq; domos, suspectaq; linquimus arua.
Hinc sinus Herculei (si vera est fama) Tarenti
Cernitur: attollit se diua Lacinia contra,
Caulonisq; arces, & naufragum Scyllacæum.
Tum procul è fluctu Trinacria cernitur Ætna,
Et gemitum ingentem pelagi, pulsataq; saxa
Audimus longe, fractasq; ad littora voces,
Exultantq; vada, atq; æstu miscentur arenę.
Et pater Anchises: nimirum hæc illa Charybdis:
Hos Helenus scopulos, hæc saxa horrenda canebat.
[Eripite, o' socii, pariterq; insurgite remis. ANCH.
[Haud minus ac iussi faciunt, primusq; rudentē ÆN.
Contorsit læuas proram Palinurus ad vndas,
Læuam cuncta cohors remis, ventisq; petiuit.
Tollimur in coelum curuato gurgite, & iidem
Subducta ad manes imos descendimus vnda.
Ter scopuli clamorem inter caua saxa dedere:
Ter spumam elisam, & rorantia vidimus astra.

SERVIVS.

¶ Haud mora cōtinuo.) Vnū de his vacat. ¶ Graiugenumq; domos.) Sic est dictum, quemadmodum Troiugena. Et sciēdū sacrificij tantum causa hos tetigisse Calabriam: vbi dicuntur accepisse Palladium a Diomede, vel ab Vlysse. nec immerito dubitatur. Vt enim in secundo legimus, ambo rapuerant. ¶ Herculei (si vera ē fama) Tarenti.) Lacones & Athenienses diu inter se bella tractarunt: & cum vtraq; pars affligeretur, Lacones quibus iuuentus deerat, ꝓceperūt vt virgines cum q̄buscūq; concuberent. Quod factū est. Et cū post sedata bella iuuētus incertis parentibus nata erubesceret, & patriæ & sibi esset opprobrio, (nā Partheniatæ dicebantur) accepto duce Phalanto octauo ab Hercule, profecti sunt: delatiq; ad breue oppidum Calabriæ, qđ Taras Neptuni filius fabricauerat, id auxerūt: & prisco nomine appellarunt Tarentum. Bene ergo nunc Herculei Tarenti, si vera est fama, quia Taras condiderat, auxerat Phalantus. ¶ Attollit se.) Quia propinquantibus aut recedere montes videntur, aut surgere. ¶ Diua Lacinia contra.) Iunonis Laciniæ templum, secundum quosdam, a rege conditore dictum: secundum alios a latrone Lacino, quem illic Hercules occidit: & hoc loco expiato Iunoni templum constituit. ¶ Caulonisq; arces.) Caulon mons est Calabriæ: vt Horatius, Et amicus Caulon fertilis Baccho: in quo oppidum fuit, quod s̄m Higinum, qui scripsit de situ vrbium Italicarum olim non est. ¶ Naufragum Scyllacęum.) Periculosum nauibus. Dictum Scyllacęum vel a tractu, vel a periculi similitudine. Nam inde Scylla longe est. ¶ Et gemitum ingentem pelagi.) Videtur delatus primo ad fretum: postea ad Ætnam reuersus. ¶ Fractas.) Nimias: vt, Fractos sonitus imitata tubarum. ¶ Æstu miscētur arenæ.) Describit loca Charibdi vicina: quam esse credit ex periculi magnitudine. ¶ Hæc saxa horrenda cenebat. ¶ Retulit se ad historiam. Nam pro scylla, saxa dixit horrenda. ¶ Eripite.) De periculis. ¶ Leuas ad vndas.) De Ionio venientibus: aliter non procedit. ¶ Cuncta cohors.) Quia superius dixit. Nos castra mouemus. ¶ Ad manes imos.) Poetica hyperbole. ¶ Scopuli clamorem.) De historia, vt supra diximus, hoc traxit. Vnde etenim illisæ concauis saxis imitantur latratum. ¶ Elisam.) Exclusam: vt, Elisos oculos & siccum sanguine guttur. ¶ Rorantia astra.) Pro inrorata, id est quæ inrorabantur: a qua significatione non est apud Latinos participium. Sane hyperbole est.

DONATVS.

¶ Haud mora continuo.p.o.v. Cornua velatarum ob.an.) Perfecto ait votorum ordine, submota omni mora, obuertimus velatas antennas, vt cursum nauibus mutaremus. velatas antennas dixit, quę tenerent vela. dicit causam propter quam hoc fecerunt. ¶ Graiugenumq; domos.s.q.l.a. Quæ enim suspecta sunt dimitti debent, iam nomina locorum exequitur, quę transierunt, vel quæ euaserunt. ¶ Hinc sinus Herculei (si vera est fama.) Tarenti. Cernitur attollit se diua &c.) More suo multa superflua descripsit, vt ad eum locum veniret, qui fuerat necessarius. debuit enim partes Charybdis tangere, vt responsorum Heleni fidē aperte ostenderet. hanc primus Anchises itellexit, ipse enim dixit. ¶ Nimirū hic illa Charybdis, hos Helenus scopulos, hæc.s.h.c.) Patum fuit loca intellexisse, nunciasse etiā, dat quoq; in præsenti consilium, vt euadi potuisset dicens. ¶ Eripite o socij pariterq; isurgite remis.) Socios non frustra appellauit. in communi.n. periculo oibus fuerat laborandū, ne simul oēs sorberet Charybdis, quod si diceret pro vobis facietis, qui ꝑiculorū pręsentiū participes estis. ¶ Haud minus ac iussi faciunt.) Cōfestim, vt iussi sunt, fecerunt, quippe aduersus ꝓsentem & maximam vim celeres & maximi oium conatus fuerant necessarij, quorū periculū fuit. Primusq; rudentē Contorsit læuas proram Palinurus ad vndas &c.) Palinurus in hac causa, quē obseruabant vniuersi, q periculum vitare potuisset, consilium primus arripuit, vt ad læuā niteretur, hunc imitabantur cæteri, iuuabat & vētus. sed nihil profuit ꝑuenisse, nisi q apparati venerunt ad resistendū, tñ obtinuit malum quod nauigia iplicabat. ¶ Tollimur in coelū curuato gurgite, & idem subducta ad manes imos descēdimus vnda.) Descriptionē fecit Charybdis s̄m Heleni denunciationē, factis primo quippe verticibus pelagi, cū ipsis nauibus ad coelū exęstuans vnda peruenit, dehinc remeans in altitudinem demersam reuocatus adduxit. ¶ Ter scopuli clamorē inter caua saxa dedere, Ter spumā elisam, & rorātia vidimus astra.) Tale fuerat malū, vt hoc constet & non semel valuisse, sed sępius, tātaq; eius fuerat vis, vt sereno coelo astra videremus in nubibus rorantia vt ad plenū redirent vndę, quas ructauerat Charybdis.

ASCENSIVS.

¶ Haud mora, cōti. &c.) Docet quo illinc ꝓuecti, per Charybdim ꝓteruecti sunt. vnde Donatus. ¶ Socios.) Nam in cōe vbi periculū est oibus laborādū est. Hęc ille. ¶ Ordo est. Haud mora, sup. fit: & nos obuertimus.s.in pelagus: qa dictum est, Vela legunt socij, & proras ad littora torquent: continuo.i.illico: cornua antennarū velatarum.i.velis indutarum. sunt aūt antennę, a latere mali, q̄si cornua, aut brachia seu alę eius, obuertimus, dicit, votis ꝑfectis, id est postq̄ perfecimus vota: ordine.i.ꝑ ordinē, & nos linquimus domos Graiugenum, pro Graiugenarum.i. Gręcorū.s.a Grais, aut in Gręcia genitorū: & arua suspecta ꝓpter inhabitantes hostes: hinc, id est postq̄ hinc prouecti sumus: sinus.i.angulus maris: Tarenti Herculei.i.a Phalāto, qui octauus fertur ab Hercule aucti: sed prisco nomine nominari permissi (vnde licet Taras, ipsius conditor nomen dederit: aut Tarētus heros: vt qdā volunt: tñ quia Phalātus Herculeus ipsum auxit, & eo Coloniā duxit, pōt & Herculeū appellari: sed quia Dionysius Halycar. dixit a Lacedęmoniis conditum, & alij ab alijs: dicit poeta) si vera est fama, quę.s. Herculeū appellat a Phalanto: cernitur.s.a nobis: & diua Lacinia.i.tēplum Lacinię, Ordo.

Laciniæ, scilicet Iunonis, quæ a conditore, vel a Lacinio latrone illic interempto ab Hercule, Lacinia dicta: eo q locus, in quo post expiationem templum factum est, Lacinij appellationem habeat: attollit se contra, id est ex aduerso: & arces Caulonis, scilicet oppidi, quod & Caulonius dicitur: & est in prima parte Italiæ, de quo Beroaldum statim videbimus, & Scyllacæum, scilicet oppidum: naufragum.i.periculosum, iuxta quod sæpe fit naufragium cum sint illic scopuli, quales iuxta Scyllam sunt: attollit se contra: aut cernitur hinc (versus non est, eo metro quo reliqui: nã in quarto pede habet amphimacrum.i.pedem trisyllabum, cuius media breuis, inter duas longas est: nam naufragus, mediam corripit: vnde Persius, Cantet si naufragus assem, &c. Sunt tamen, qui nauifragum, legere malint. In quinto autem spondeus est: qui versus periculi, vt quibusdam videtur, depingit iactationem & laborem.) Tum.i.deinde: Ætna Trinacria.i.Sicilieñ. cernitur e fluctu: & nos audimus longe gemitum.i.crepitum ingẽtem: pelagi.i.maris: & saxa pulsata.s.ab impetu aquarum: & voces aquarum fractas.i.collisas & reuerberatas ad littora. Vñ addit, & vada.i.aquę per quas videre licet, cum sint minus profundæ, sed magis periculosæ exultant.i.frequenter exiliunt, & eriguntur: & arenæ miscentur æstu.i.feruore aquarum cõmotatum. Et pater Anchises, supp. exclamat (sed mirus artifex poeta, in re trepida, vt eam depingat, verbum demere solet: vt etiam hic) o socij eripite, sup. vos his periculis: & insurgite pariter.i.pari ictu remis, vt, scilicet impetum aquarum in Charybdim ducentium superent. nimirum & nõ est (inquit Æneas) mirum, si pater Anchises tunc exclamabat: aut nimirum.i.quia certe hæc, sup. est illa Charybdis, quam, supp. Helenus canebat: & Helenus canebat, scilicet vaticinando: hos scopulos, sup. horrendos, & hæc saxa horrenda.s.ipsius Scyllæ. Socij faciunt haud.i.non minus: hoc est, tantum, ac.i.q̃, seu quantũ erant iussi: & Palinurus contorsit primus rudente, id est fune, quo vela diriguntur (aut si legatur, rudentem, erit adiectiuum, vt sit prorã rudentem.i.multum sonantem inter saxa.) contorsit ergo, aut rudente.i. fune: aut proram rudẽtem.i.multum sonantem: ad vndas læuas.i.ad læuam: hoc, est, sinistram, iacentes ad Charybdim, videlicet cuncta cohors.i.tota alia classis, petiuit remis & ventis.i. toto conatu (vnde prouerbiale est, quoties aliquid toto conatu fit, id remis & ventis fieri.) læuam, sup. partem: nos tollimur.i.erigimur in coelum (hyperbole est) & hoc gurgite.i.globo, aquarum curuato.i.in fornicem, seu arcum erecto: & ijdem.i.nos ijdem, qui paulo ante in coelũ sublati eramus: descendimus ad manes, id est inferos: imos.i.profundos: & hoc vnda.i.aqua: subducta.i.abstracta nauibus nostris: cum enim hic erigitur: illic deprimitur, scopuli.i.rupes saxosæ in aquis: dedere ter clamorem.i.vehementem fragorem, inter saxa caua.i.concaua, aut impetu aquarum excauata, & nos Vidimus ter spumã elisam.i.excussam, & vi expressam, & astra rorantia.i.irrorata, & aquis sparsa: omnia autem hyperbolicos dicuntur ad significandam nimiam vehementiam aquarum cõmotarum ad Charybdim. Beroal. in Seruium verba, sunt hæc. Aut, sub tracta.

Si versum Horatianum: ita legeremus, vt allegatur a Seruio, præuaricabimus normam sapphici carminis, quod in penultimo pede exigit trochæum: ideoq; legendum est amicus Aulon: & ita in emendatis codicibus legitur: est autem Aulon, mons Calabriæ, contra Tarentinam regionem, vt Porphyrio scribit: Ferax boni vini: de quo intellexit Martialis celebrans vinum Tarentinum: Nobilis, & lenis, & Baccho fertilis Aulon. Enimuero apud Virgilium, Gaulon, legitur: & accipitur pro oppido: quod a Plin. collocatur in prima regione Italiæ: & Strabo in.vj. Cauloniam appellat, cui adstipulatur Mela in geographia, vt ego animaduerti: & in historia potissimum labitur Seru. ac parum curiosus est: nam cũ originem Tarenti referre vellet, dixit, bellũ inter Atheniẽses, & Lacedæmonios fuisse conflatum: quod a fide historiæ penitus dissentit, cũ bellum illud inter Lacedæmonios & Messenios, per multos annos gestum fuerit: qui populi sunt in Peloponesso, atq; contermini, & originem Tarenti: referens Stra. istud copiosissime narrat: Ephorus quoq; & Iustinus idem tradiderunt.

Interea fessos ventus cum sole reliquit,
Ignariq; viæ Cyclopum allabimur oris.
Portus ab accessu ventorum immotus, & ingens
Ipse, sed horrificis iuxta tonat Ætna ruinis:
Interdumq; atram prorumpit ad æthera nubem
Turbine fumantem piceo, & candente fauilla:
Attollitq; globos flammarum, & sydera lambit.
Interdum scopulos, auulsaq; viscera montis
Erigit eructans, liquefactaq; saxa sub auras
Cum gemitu glomerat, fundoq; exæstuat imo.
Fama est Enceladi semustum fulmine corpus
Vrgeri mole hac, ingentemq; insuper Ætnam
Impositam, ruptis flammam expirare caminis:
Et fessum quoties mõtat latus, intremere omnem
Murmure Trinacriam, & coelum subtexere fumo.
Noctem illam tecti in syluis immania monstra
Perferimus: nec quæ sonitum det causa videmus.
Nam neq; erant astrorum ignes, nec lucidus æthra
Syderea polus, obscuro sed nubila coelo,
Et lunam in nimbo nox intempesta tenebat.

SERVIVS.

¶ Ventus cum sole.) Ventorũ enim mutationẽ necesse est fieri Vel oriente die, vel medio, vel occidente. ¶ Ignariq; viæ, Cyclopum allabimur oris. Vt Seruatum ex vndis, Strophadum me littora primum Accipiũt. Similis.n. est sensus. ¶ Cyclopum) Clo, habet accẽtum, quia latina declinatio est, in accusatiuo: quia Græce posuit Cyclopas, cy, habet accẽtum: sic Cyclopes, clo, hẽbit. ¶ Tonat Ætna ruinis.) Causa huius incendij secũdum Ætnam Virgilij hæc est: Sunt terrę desudantes sulphur, vt pene totus tractus Campaniæ, vbi est Veseuus & Gaurus mõtes: qđ probat aquarum odor calentium. Item nouimus ex aquæ motu ventum creari. esse etiã concauas terras Ætnam constat: & ab ea parte qua Eurus vel Africus flant, habere spelũcas & plenas sulphuris, & vsq; ad mare deductas. Hæ speluncæ recipientes in se fluctus, ventum creant: qui agitatus ignem gignit ex sulphure. Vnde est quod videtur incendium. Hoc autem verum esse illa comprobat ratio: quia & alijs flantibus ventis nihil ex se emitur, & pro modo flantum Euri, vel Africi, interdum fumum, interdum fauillas nonnunquam euomit incendia, quod & hoc loco ostendit. nam effectum indicat, supprimit causas. ¶ Prorumpit ad æthera nubem.) Euomit, & est poetica descriptio. ¶ Cadente fauilla.) i. scintillis: & est bona periphrasis. Nam fauilla est deserta igne scintilla. ¶ Viscera montis.) i. partes. Sic autem dixit viscera, quemadmodum terræ ossa dicuntur. ¶ Eructans.) Ructo ructas tantum facit: sic etiam Cicero, Eructant sermonibus suis cædem bonorum. Virgilius. Atq; omnem Cocyto eructat arenam. Horatius vsurpauit, Hic dum sublimis versus ructatur. ¶ Liquefactaq; saxa.) Putrida, decocta in modum calcis. ¶ Fundo imo.) Ab imo: & reddit causam latenter.

latenter. Inde enim ventus ex aqua natus erumpit. ¶ Fama est. Bene se fabulosam rem dicturus excusat. Nam re vera nisi quæ de gigantibus legimus, fabulosa acceperimus, ratio non procedit. Nam cũ in Phlægra Thessalię loco pugnasse dicantur, quemadmodum est in Sicilia Enceladus: Othus i Creta secundũ Sallust. vnde Othij campi: Thyphoeus in Campania, vt, Inarime Iouis imperijs imposita Thyphoeo? Sed Varro dicit in diluuio aliquos ad montes confugisse cũ vtensilibus: qui lacessiti postea bello ab alijs, qui de alijs veniebant montibus, facile ex locis superioribus vicerunt. vnde fictum est, vt dij superiores dicerẽtur: Inferiores vero, terrigenæ. Et quia de humillimis ad summa raptabant, dicti sunt ꝑ pedibꝰ habuisse serpẽtes. ¶ Semustum.) Pro semiustum. Et sciendum sie poni, quasi semianimis sit Enceladus: vnde est, Motat latus. Simul ponitur secundum fabulam causa, quasi ex fulmine sit illic natum incendium. ¶ Caminis.) Fornacibus. Græce dixit. ¶ Motat.) Mouet. Nam si mutat legeris, dat refectionẽ labori. ¶ Noctem illã.) Melius ꝑ accusatiuum dixit. ¶ Videmus.) Vel mente vel oculis. ¶ Æthra Syderea polus.) Per æthram sydeream, hoc est per splendorẽ ætheris. Sane æther est ipsum elementũ, æthra vero splendor ætheris. Sciẽdum est Homerum & ætherem & aerem cõis generis dicere: qđ de aere nos nõ possumus dicere. De ęthere, æthra factum est. Et secundũ rõnem istam põt & ęther & ęthra vnum esse, vt nunc sit ꝑ ęthere sydereo. ¶ Nox intẽpesta.) Media. Hoc est nimium obscura. Intempesta, dicta est nox media. Inactuosa, carent actibus, per quos tempora dignoscimus. Ait enim Lucretius, quia per se tempus non intelligitur nisi per actus humanos. Medium ait noctis tẽpus actu caret. Ergo intempesta, quasi inactuosa, quasi sine tpe: hoc est

hoc est sine actu, p quẽ dignoscitur tẽpus. Vnde est, intẽpestiue venisti.i. ἀκαίρως. Ergo intempesta dicitur. quia caret tempore.

DONATVS.

¶ Interea.f.v.cum so.re.Ignariq;.v.cy.al.o.) Post periculũ Charybdis, delati, inquit, sumus ad monstra, & quia dici potuit, cur tendebat ad hęc loca, quæ saluti vestræ potuerunt esse contraria: ipse vltro visus est excusatione prætendens locorum & viarum ignorationem, & tenebrarũ noctis, huius describitur situs. ¶ Portus ab ac.vẽ.im.& in.Ipse.s.h.i.r.æ.r.&c.) Dum vult prędicti portus bona malaq; narrare, habuit occasionem, vt Aetnæ quoque flammas, ruinas, motus horrendos, ac sonitus, & eructationes fumosi incendij describeret. ¶ Fama.e.c.s.f.c.&c.) Eiusdẽ ætnæ etiã originem & casus Volens Poeta subnectere, quoniam incerto authore prolata videbantur, perinde quæ erant fabulosa atq; incredibilia, fama est, inquit, ne in rebus incertis & fortassis impossibilibus ipse se quasi certum authorem constitueret. inserit etiam ipsam fabulam non se authore (vt dictum est) sed fama vulgatam, Enceladum, inquit gigantem finxerunt pro sacrilegio quod aduersum deos cum cæteris gigantibus admiserat semiustum fulmine Iouis ingentis Aetnæ molibus esse subiectum. perindeq; montem ipsum ignem ructare fulminis pœna, facere autem motum terræ, cum idem Enceladus conuersus in aliud latus alterius voluerit vice effectus vires, & tolerandi substantiam separare. ¶ Noctem illam tecti syluis immania monstra Perferimus &c.) Faciebant, inquit, nobis horrorem sonitus syluę, nox nubila nullo solatio vel lunę vel syderum. Omnia quippe nubes obtexerant.

ASCENSIVS.

¶ Interea fessos, &c.) Docet quomodo in Cyclopas incidit, qui dicuntur in Sicilia, non longe ab Aetna monte habitasse, quo circa etiam describit Aetnam, sed (vt Macrobius sentit) minus docte quam Pindarus: verum Landinus partes Maronianas viriliter defendit: docetq; non vitiosum esse, si plura dixerit Poeta, q̃ a Pindaro dicta inuenerit. Nam licet prudenter dixerit Pindarus, q interdiu fumus, & noctu flammę videantur: non tamen imprudenter Poeta noster addit, Interdiu etiam flammas candentes videri, vt vehementiam ardoris significet: ad quã significandam dicit, Interdum scopulos, auulsaq; viscera montis Erigit eructans. quę res (inquit Landinus) a natura non abhorret: licet a Pindaro non dicatur, cũ videamus magnos lapides a machinamentis bõbardis, vulgo dictis, eijci. Ad has autem oras, dicit se noctu appulsum, quod prudenter astruit. ne mirum sit, q a Cyclopibus non sit deprehensus. Cyclopes autem gigantes erant, filij Neptuni: a Cyclo.i. orbe circulari, oculi ingentis, quem vnum in media fronte habuisse perhibentur, dicti. Donati super hac re verba sunt hæc. ¶ Fama est.) Recte inducit Aeneam in his quę fabulosa erant dicentem, Fama est: ne se authorem rerum impossibilium faciat. ¶ Ordo est. Ventus reliquit interea cum sole.s. relinquente, quia occidente nos fessos.i. fatigatos labore remigandi, & nos ignari viæ, allabimur.s. cum defluxu aquarum: oris.i. ad oras: hoc est, regiones Cyclopum, illorum gigantum, vnum oculum in fronte habẽtium. Portus.s. ad quem accessimus, sup. est immotus.i. quietus: & non solicitatus, nec turbatus ab accessu ventorum: & est tamen ingens.i. valde magnus: Ipse quidem, sup. est immotus: sed Aetna, mons ille Sicilię sonat iuxta.i. prope ipsum portum: ruinis.i. rupturis, & eructationibus flãmarum, & lapidum semustorũ: horrificis.i. horrorem facientibus, seu incutientibus: his presertim qui causas ignorant: & prorumpit.i. rũpendo: aut ructando proijcit: interdum ad æthera.i. summum aera, nubem atram, quia fumosam: hoc est (quod addit) fumantẽ turbine.i. impetu fumi exuperantis: piceo.i. qualis de pice exusta procreatur. & fauilla.i. modica flamma, candente.i. resplendente inter fumum, & attollit.i. erigit globos flammarum: & lambit.i. molliter attingit flammis suis: sydera, secundum opinionem vulgi, id videntis: aut hyperbolicos loquitur: & erigit interdum scopulos.i. saxa: & viscera montis.i. lapides seu saxa, auulsa.s. a cęteris quibus cohęrebant: erigi, dicit, eructans.i. eijciens, quasi ex stomacho, vt faciunt eructãtes: & glomerat.i. in morem glomeris circunuertendo rotat: cum gemitu.i. vehementi crepitu sub auras.i. sursum in auras: saxa liquefacta.i. resoluta vi sulphuris, & ignis: & exęstuat.i. æstum exhalat: ex fundo imo.i. de penetralibus suis. Fama est (nõ ergo adfirmat id Aeneas, vir grauis.) corpus Enceladi, illius gigantis, in bello giganteo a Ioue cũ cæteris deuicti: semustũ.i. semiustũ, & ad dimidium absumptum: fulmine, quo Iuppiter in gigantes visus est: vrgeri.i. opprimi: hac mole.i. immenso pondere montis, & Aetnam montem illum ingentem.i. magnum: impositam insuper.i. postq̃ illic sepultus erat viuus: expirare.i. euaporare, & quasi exhalare flãmam: & hoc caminis.i. fornacibus, aut fumarijs ruptis: & omnem Trinacriam.i. totam Siciliam, intremere.i. intrinsecus, & multum tremere: quoties Enceladus motat.i. mouet, & obuertit: latus.s. super quod recubuerit. fessum.i. fatigatũ & lassum: intremere, dico, murmure.i. perturbatione, & crepitu vehementi, & subtexere.i. ab inferiore parte occulere cœlum fumo: quem.i. tunc emittit. Nos tecti in syluis (quod verisimile facit, vt qui deprehẽsi non fuerint a Cyclopibus.) perferimus illam noctem.s. totam, q̃ longa erat: monstra.i. res quę pręter naturam fieri videbantur, & quarũ causas ignorabamus, quod addit, dicens: Nec videmus.i. cognoscimus, aut percipimus, quæ causa det sonitum.s. tam vehemẽtem. Nam neq; erant ignes astrorum: nec polus erat lucidus ęthra.i. splendore syderea.i. syderum coruscantium: dum enim fulgura & coruscationes sine tonitru fiunt, solet esse clara serenitas: quę tunc non erat: sed nubila, supple erant in coelo, id est aere obscuro.i. caliginoso & tenebroso: & nox intempesta, id est ad nullum opus tempestiua: tenebat lunam in nimbo, id est nube circunuoluta in morem nimbi.

SERVIVS.

¶ Aurora polo dimouerat vmbrã.) Hysteron proteron in sensu. Ante enim aurora est, q̃ dies. ¶ Noua forma viri.) Bene forma viri dixit, non hominẽ. ¶ Illuuies dira.) Sordes tetra. ¶ Consertũ tegmẽ spinis.) Illigatũ spinis. Hinc est in Terentio, Video quendam sertũ. ¶ At cętera Graius.) Habet.n. vnaquęq; gens incessum, & vocem propriam. ¶ Ad Troiã missus.) Aut ex sequenti eius cõfessione hoc didicit: aut gręcũ esse collegit ex trepidatione: vt Terentius, Nescio quid peccati portat hęc purgatio. ¶ Pręceps.) Sine respectu salutis, scilicet postquam Cyclopum grauiora cogitauit pericula. ¶ Testor.) Quæso, obtestor. ¶ Spirabile.) Vitale, quo spiramus: & est sermo Ciceronis, quanq̃ ille spiritale dixerit in libris de deorũ na. ¶ Quascunq;.) Quo eat nõ cogitat, eorũ cõparatione q̃ fugit. ¶ Hoc sat erit.) Vitasse Cyclpas. ¶ E classibus.) Ex equitib⁹ modo, vt est, Et ortinę classes. ¶ Petisse.) Causa metri addidit syllabam. vt, Nos abiisse rati, & vento petiisse Mycenas. ¶ Tãta est.) Vt non possit vel fortunę pręsentis qualitate molliri. ¶ Spargite.) Hoc est dilacerate: & noua breuitate visus est. ¶ Hominum manibus, perijsse iuuabit.) Oblique loquitur. Nam vult ostendere hominũ hanc non esse crudelitatem. ¶ Genua amplexus.) Physici dicunt esse consecratas numinibus singulas corporis partes: vt aurem Memoriæ. Hinc est, Cynthius aurem vellit: & admonuit. Frontẽ, Genio, vnde venerantes deũ, tangimus frõtẽ. Dextrã, Fidei. Vnde paulo post, Atq; animũ pręsenti pignore firmat, Genua Misericordię: vnde hęc tangunt rogãtes. ¶ Qui sit, fari.) Per omnia subaudis. ¶ Hortamur.) Qui sit autem, hoc est cuius filius:

Postera iamq; dies primo surgebat Eôo:
Humentemq;. aurora polo dimouerat vmbram:
Cum subito è syluis, macie confecta suprema
Ignoti noua forma viri, miserandaq; cultu
Procedit, supplexq; manus ad littora tendit.
Respicimus, dira illuuies, immissaq; barba,
Consertum tegmen spinis: at cætera Graius,
Et quondam patrijs ad Troiam missus in armis.
Isq; vbi Dardanios habitus, & Troia vidit
Arma procul: paulum aspectu conterritus hæsit,
Continuitq; gradum: mox sese ad littora præceps
Cum fletu, precibusq; tulit. per sydera testor,
Per superos, atq; hoc cœli spirabile lumen,
Tollite me Teucri, quascunq; abducite terras:
Hoc sat erit, scio me Danais è classibus vnum,
Et bello Iliacos fateor petijsse penates.
Pro quo si sceleris tanta est iniuria nostri,
Spargite me in fluctus, vastoq; immergite ponto.
Si pereo manibus hominum, perijsse iuuabit.
[Dixerat, & genua amplex⁹, genibusq; volutãs AEN.
Hærebat: qui sit, fari, quo sanguine cretus,

lius: sicut etiam respondet. Nam iamq́ȝ se dixerat Graecum. ☞ Agitet fortuna fateri.) Hortamur fateri quae eũ fortuna vexet: vt, Agitataq́ȝ numina Troiae. ☞ Haud multa moratus.) Nimię benignitatis est non expectare plurimas preces. ☞ Praesenti pignore firmat.) Dextrae manus coniunctione, qua firmantur amicitię: vt, Cur dextrę iungere dextram non datur? Et, Iungimus hospitio dexteras, ac tecta subimus.

Hortamur, quae deinde agitet fortuna fateri.
Ipse pater dexteram Anchises, haud multa moratus
Dat iuueni, atque animum praesenti pignore firmat.

DONATVS.

☙ Postera iamq́ȝ.d.p.s.e.Humentẽq́ȝ.a.p.d.v.Cum.su.e.s.m.cõ.su.Igno.no.for.vi.&c.) Mox, ait, vt lux coepit exoriri, emersit e syluis ignoti noua forma viri, non hoc est noua forma, quod est ignoti. noua enim forma ad ea pertinet, quę infra de cultu eius & sordibus specialiter posuit, ignoti vero, quẽ reuera nescissent. miserandaq́ȝ cultu, & hoc ad generalitatem pertinet, quã inferius aperit describens tegumẽta eius & barbã. supplexq́ȝ manus ad littora tendit, gestu corporis & manibus ostẽdens, quid rogaret, qa vox eius audiri non poterat, ipso in littore posito, & nobis in nauibus cõstitutis. ☞ Respicimus.) Ideo respicimus posuit, quia nõ audiebatur vox rogantis. ☞ Dira illuuies.) Nõ respicimus dira illuuies, sed separatim pronuntiandũ est, & absolute intelligendũ, vt sit, qđ respeximus, dira illuuies fuit, nõ suffecit nominasse illuuiẽ, ait, & dira immissaq́ȝ barba. Immissa, hoc est vltra modũ grãdis. ☞ Cõsertum tegmen spinis.) Non illum texerat tegmen more hosum situm, sed habuit concinnatũ spinis. non.n. in talibus locis acũ habuit aut fila, aut fuit species integra, quae honesto genere iungeretur, spinis ergo frusta pannorũ continentibus consertũ illius fuerat tegmen. ☞ At cętera Graius.) Locutionis locus est quod est, nuda genu. In cęteris, inquit, Graius apparebat. nã superioribus sordibus ita cõsimilia in illo fuerant omnia, vt quiuis intelligere posset hoiem graecum. ☞ Et quondam pa.ad.Tro.mis.in armis.) Apparebat eum ex ijs esse, qui ex partibus Gręcię ad expugnandam venerat Troiã, q̃ gratum fuit Troianis, vt talẽ viderent inimicũ suũ. ☞ Isq́ȝ vbi Dardanios habitus, & Troia vidit Arma p.p.a.c.h. Continuitq́ȝ g.m.s.ad.l.p.Cum.fl.p.q́ȝ.t.) Ex eo, inquit, magis intelleximus vnũ fuisse de hostibus, & ex eo prior nostra firmata suspiciõe, quia cum nos Troiano cultu & armorum indicio cognouisset, territus conscientia substitit paululum, sed vbi metũ eius necessitas vicit, mox sese ad littora praeceps cũ fletu precibusq́ȝ tulit. p̃ceps, hoc est vltra modũ festinãs, & nihil metuens, ne desiderium eius cursus nautũ praeueniret. cũ fletu precibusq́ȝ se tulit ad littora, atq́ȝ hęc cũ rogaret dixit. ☞ Per syde.test. Per.s.a.h.c.s.l. Tollite me.t.q.ab.t.) Cũ longe esset, gestu corporis se supplicẽ demõstrauit, at vero vbi ad littus peruenit addidit preces & lachrymas, q̃n videri poterat & audiri. ☞ Hoc sat erit.) Abũdabit, inquit, mihi ad solatium, si cũ hoĩbus fuero. ☞ Scio me.d.e.c.v.&c.) Vltro confessus est originẽ suã, atq́ȝ hostẽ se esse non negauit, & ꝓpter sacrilegiũ, quod in deos penates admiserat, iudiciũ de se habuit omnibus poenis dignũ se esse cõfirmans. fecit hoc, non quo vere mori vellet, sed vt cõfidendo indulgentiã mereret & viueret. addidit, spargite me in fluctus, in partes.s. diuisum, quod facile fieri potuit ex occasione loci, sed ne fieret, crudelitas facti descripta est. cõclusit hanc quasi reuera libenter quęreret mortẽ. & ait, vastoq́ȝ imergite ponto. i. si pereo, hoium manib⁹ periisse iuuabit. ecce vbi ꝓdidit, quia viuere malum, q̃ occidi. si pereo. n. dixit, nõ cum periero. si pereo cũ dicit, & discriminis sui exitum facit incertum, & ostẽdit se duci spe, ꝙ impetrare misericordiam posset, hoium manibus periisse iuuabit. ferã, inquit, mecũ solatium moriens, ꝙ nõ ferarum morsibus, sed hoium manib⁹ perire cõmeritus sũm. ☞ Dixerat, & genua a.g.q́ȝ.v.h.) Non solũ fletibus ac voce, verũ etiam obsequiis corporeis extorquebat salutis beneficiũ, genibus enim nitebatur per terrã, & genua retinebat amplexibus. ☞ Quid sit.s.q.s.c. Hortamur.q.d.a.f.f.) Tria quęsita sunt, nomen eius, quib⁹ eet prolatus parentibus, quaeue esset eius fortuna. haec vt fateretur hortamenta nostra nõ deerãt. fari & fateri vno loco posuit, quod nõ ꝓ vno atq́ȝ eodem Virgilius intelligi voluit. Fari est.n. simpliciter aliquid referre. fateri autem ex necessitate, quę secreto contingunt publicare. Loqui ergo debuit, vt supplex, & confiteri, qui tot scelerũ fuerat reus. ☞ Ipse pa.d.A.h.m.m.Dat.i.atq́ȝ.a.p.p.f.) Hortamentis ait nostris pater meus robur adiecit porrigendo ei dexteram suã, quod qa fuit beneuolentiae, dubitantis anim⁹ ac pauentis firmatus est & securus effectus. Denique sequitur.

ASCENSIVS.

☙ Postera iamq́ȝ dies primo &c.) Recitat quomodo illic postero die Achaemenidem Graecum quendam, ab Vlysse illic derelictum offenderit: vtq́ȝ ab illo factum Vlyssis et seuitiam Polyphemi, caeterorumq́ue Cyclopum edocti, illinc festini effecti sint: vnde Donatus dicit sic. ☞ Ignoti noua forma.) Non idem est ignoti: & noua forma. Nam noua forma, pertinet ad id quod infra de cultu, & eius sordibus dicetur: ignoti autem quem reuera, nescissent. ☞ Respicimus.) Quia non audiebatur vox rogantis. ☞ Immis.) Vltra modum grandis. ☞ Consertum.) Concinnatum spinis: non enim textum erat spinis, sed spinis frusta pannorũ continentibus, consertũ illius fuerat tegmen. ☞ Ad Troiam.) Gratum Troianis, quod talem viderent inimicum. ☞ Mox.) Vbi metum vicit necessitas. ☞ Per sydera testor.) Cum procul esset se gestu, supplicem exhibuit, mox propinquus factus, preces adhibuit & lachrymas. ☞ Confitetur originem.) Vt misericordiam captet. ☞ Spargite.) in partes scilicet diuisim, quod ne fieret, crudelitas facti descripta est. ☞ Si pereo.) Ostendit malle viuere. Nam si pereo dixit: & non, cum periero. ☞ Et genua amplexus. ☞ Ad preces adhibet obsequium corporis. ☞ Fari.) Fari, & fateri differũt. Nam fari, est simpliciter aliquid referre. Fateri autem, ex necessitate, quę secreto contingunt, publicate. ☙ Ordo est. Dies postera, id est postridie, quam accessimus oriens surgebat primo Eoo, id est a primo Oriente (vnde patet, diem discretum a nocte, etiam foeminini generis reperiri: vt hic, & in ii.) & aurora, id est tempestas matutina, dimouerat polo, id est coelo: vmbram humẽtem, id est noctem humidam, aut cum humore inumbrãtem, est enim nox, vmbra terrę. Seruius dicit esse hysteron proteron in sensu, id est posterius factum prius narratum, mutato ordine: sed si diligenter annotasset verba poetae, non id diceret: nam verum quidem est, quod ante sit aurora quam dies: sed id expresse significat poeta, dicens, quod dies surgebat, scilicet adhuc, & quod aurora dimouerat: non quod dimouebat noctem: & ita significat auroram partes suas priorem fecisse, iamq́ȝ duae sunt particulae vt sit, & dies surgebat, & aurora dimouerat vmbram, &c. iam cũ id est quando forma viri ignoti, noua & miseranda, cultu. i. propter cultũ: procedit subito e syluis confecta. i. exhausta, & afflicta macie suprema. i. supra quã maiorem ferre nequeat: procedit, dicit, & ipsa forma: aut ipse vir supplex, tendit manus ad littora. i. nos qui eramus in littore. Respicimus, sup. eũ, aut eã, & videmus, sup. quod erat illuuies. i. sordes, aut potius igluuies gutturis, propter famẽ, dira. i. immanis, quasi deorũ ira immissa: & barba immissa. s. in illuuiẽ gulę, aut in pectus demissa & inculta: tegmen. i. indumentum quo tegebatur, sup. erat consertũ spinis: postq̃. s. fila putruerant: at. i. sed, erat sup. Graius. i. Gręcus: cętera. i. per cętera, aut in cęteris: & missus quondam. i. aliq̃n ad Troiam: in armis patris. i. patrię suę, aut paternis: id aũt non viderunt, sed postea didicerunt ipso narrante: isq́ȝ. i. & is: vbi. i. postq̃ vidit procul. i. de longe: habitus Dardanios. i. Troianos, & arma Troia. i. Troiana insignia: ipse hęsit. i. fixit gradum: aut dubitauit paulum. i. modicum, parũper conterritus, aspectu. s. hostiũ: & continuit gradũ. i. substitit: & tulit se mox. i. paulopost: existẽs praeceps. i. praecipiti cursu impulsus ad littora. i. ad nos qui eramus in littore: cum fletu & precibus, id est flens & precans: precatus autem est in hunc morẽ: ego o Teucri. i. Troiani: testor. i. obtestor vos per sydera: per superos. s. deos: atq́ȝ hoc per lumen coeli spirabile. i. vitale quod spiritum vitalẽ animantibus tribuit. i. per eum quẽ videmus orbi solem: obtestor, & obsecro vos: tollite. i. auferte me hinc: & abducite me sup. in quascunq́ȝ terras, hoc. s. quod me tolletis, & auferetis hinc: erat sat. i. satis: ego scio. i. fateor me, vnũ e classibus, id est equinis ordinibus: Danais. i. Grecanicis: & fateor petiisse. i. appetiisse: & inuasisse penates Iliacos. i. res Troianas, aut deos domesticos Troianorum; sed bello. i. iure belli: pro quo. s. facto, aut bello, si iniuria nostri sceleris. i. quam scelere nostro in vos commisimus est tanta: vt. s. tolli nõ merear. spargite me in fluctus, & immergite me vasto ponto: & si dicant, cur tute id non facis? dicat forsan qa religio vetat sibi mortẽ consciscere. At si percunctetur cur mortem talem desideret? Respondet, quia iuuabit. i. delectabit me: periisse. i. extinctum esse, si pereo manibus hominũ, & nõ monstrorũ, nec dira fame, dixerat. s. Achęmenides. i. finiuerat sermonem suum, & amplexus genua. s. nostra, in quibus putatur sedes misericordię, eo quod suscipiente in gratia ea flectunt, dum se inclinant: & volutans, sup. se genibus, sup. suis, in quibus incumbebat repens, aut volutans, hęrebat genibus nostris: sed prior constructio pręstat: vt genibus Troianorum, honorem & suis abiectionem

ctionē fecerit: hęrebat.i.adhęrebat, aut fixus manebat. Nos hortamur fari, qui sit) non dicit, quis sit: propter s, literā, sicut nec ibi. Attamen iste deus qui sit, da Tityre nobis.) & quo sanguine cret⁹, id est procreatus sit: & fateri deinde, quae fortuna agitet.i.impellat eū ad talia facienda. Ipse pater Anchises (alludit ad id qđ Priamus Sinoni fecerat: vnde est, Ipse iubet Priamus, &c. Habet autē emphasim pronomen, ipse: & simul ostendit se pium, a pio patre progenitum.) moratus haud, id est non: multa, id est multum aduerbium pro nomine.) & id in augmentum beneficij dicitur: quia qui cito dat, duplex dat beneficium) dat iuueni dextram in signū auxilij & beneuolētiae, atque firmat animum, scilicet eius, pignore, scilicet fidei: pręsenti, id est in praesentato: data.s.dextra.

Ille haec, deposita tandem formidine fatur.
[Sū patria ex Ithaca, comes infelicis Vlyssi, ACHAE.
Nomine Achaemenides, Troiam genitore Adamasco
Paupere (mansissetq́; vtinam fortuna) profectus.
Hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
Immemores socij vasto Cyclopis in antro
Deseruere, domus saniae, dapibusq́; cruentis.
Intus opaca, ingens, ipse arduus, altaq́; pulsat
Syderaidij talem terris auertite pestem.
Nec visu facilis nec dictu effabilis vlli.
Visceribus miserorum, & sanguine vescitur atro.
Vidi egomet, duo de numero cum corpora nostro,
Prensa manu magna medio resupinus in antro
Frangeret ad saxum, sanieq́; asperfa natarent
Limina: vidi atro cum membra fluentia tabo
Manderet, & tepidi tremerent sub dentibus artus.
Haud impune quidem, nec talia passus Vlysses,
Oblitus'ue sui est Ithacus discrimine tanto.
Nam simul expletus dapibus, vinoq́; sepultus,
Ceruicem inflexam posuit, iacuitq́; per antrum
Immensum, saniem eructans, ac frusta cruento
Per somnum commista mero: nos magna precati
Numina, sortitiq́; vices, vnà vndique circum
Fundimur, & telo lumen terebramus acuto
Ingens, quod torua solum sub fronte latebat,
Argolici clypei, aut Phoebeae lampadis instar:
Et tandem lęti sociorum vlciscimur vmbras.

SERVIVS.

¶ Sum patria ex Ithaca.) Circunstantias oēs exequitur: loci, psonae, tēporū. ⸿ Infelicis.) Quaerit fauorem, eius vituperatione quē scit odio esse Troianis. ⸿ Paupere.) Nam, vt etiā de Sinone diximus, apud maiores hęc fuerat causa militiae: & bene vtitur statu veniali per excusationē paupertatis. ⸿ Fortuna.) Pristina, paupertis scilicet. ⸿ Immemores socij.) Immemores dū trepidi, festini: vt per timorē, non per odium relictus fuisse videat. nam & causam subiugit timoris, Cyclopum descriptione. ⸿ Nec visu facilis vlli.) Cuius posset etiam aspectus inferre formidinem. ⸿ Nec dictu effabilis.) Sermone non explicabilis. & mire exaggerauit descriptionem. ⸿ Visceribus.) Viscera ꝓprie carnes sunt. ⸿ Sanguine atro.) Hoc est sanie. ⸿ Vidi egomet duo.) Homerus quatuor dicit: ergo aut dissentit ab eo, vt etiā in tēporibus. Nā ante ad Siciliā Aeneas, q̄ Vlysses venisse dicit. Aut certe hoc dicit, duo vidisse se quot autē occiderit, ignorare. ⸿ Resupinus.) Magnitudo virtutis ostēdit. ⸿ Exsperfa.) Haec fuit vera lectio.i.madefacta. Nā si Asperfa dixeris.i.inrorata, Tapinosis & Hyperbole iūguntur. ⸿ Tepidi.) Melius tepidi, quasi adhuc viui: q̄ trepidi, id est tremētes: ne sit iteratio. ⸿ Vlysses.) A solo nomine emphasim fecit. Vnde est quod sequitur. Oblitusue sui est. ⸿ Ithacus.) Ithacensis. ⸿ Sepultus.) Strat⁹ iacuit. ⸿ Immensum.) Etiam immensum ad Polyphemi magnitudinem pertinet: quasi in toto antro iacuerit. ⸿ Circunfundimur.) Secundum Homerū, qui dicit alios eum tenuisse, alios obcaecasse oculum acuto fuste obusto. Nam s̄m istum sensum multi Terebramus accipiunt. alij Tenebramus legunt. Telo autē acuto potest & simpliciter accipi. ⸿ Solum sub fronte latebat.) Multi Polyphemum dicunt vnum habuisse oculum, alij duos, alij tres: sed totum fabulosum est. Nā hic vir prudentissimus fuit: & ob hoc oculum in capite habuisse dicitur.i.iuxta cerebrum, quia prudentia plus videbat. Verū Vlysses eum prudentia superauit: & ob hoc eum caecasse fingitur. ⸿ Latebat.) Dormientis.s. Nā male sentit Donat. dicens, Late patebat: cōtra metrū. Itē dicit capillis tegebatur: aut latebat corporis cōparatione. Absolutus tamen est prior sensus. Argolici clypei, aut Phoebeae lāpadis instar. Vnum magnitudinis est, aliud splendoris. Phoebeae autem deriuatio est vel a Luna, vel a Sole.

DONATVS.

¶ Ille hęc.d.t.f.f.) Quid faceret reiecta formidine superioris momenti, coepit his verbis ad ꝓposita respondere. ⸿ Sum patria ex Ithaca.c.in.v. Nomine.a.) Ecce dixit, qui sit, Ithacus, sum, inquit, Vlyssis quoq́; comes, & Achaemenides vocor, dicit deinde quo sanguine cretus, & q̄ vn⁹ esset ex hostib⁹. ⸿ Troiā genitore.a. Paupere (m.q́;.v.f.) p.) Quātum ad sanguinis rōnem pertinet, patre, inquit, Adamasco natus sum paupere. Profectus autē ad Troiam comes infelicis Vlyssi, atq́; vtinā mansisset fortuna, quia dicturus est se metu sociorū relictū in illis terris, Vlyssis comitē se eē desijsse. Incipit dicere quae illum agitet fortuna. ⸿ Hic me dum trepidi.c.l.l. Immemores.s.v.cy.in.a. Deseruere.) Vt ostenderet non odio interueniēte relictum se illic esse, sed metu periculi eunden-

tis

tis, in quo qsq́; sibi potius consulebat q̄ alteri. ⸿ Domus saniae.d.q́;.c. Intus.o.i.ipse.a.a.q́;.p. Sydera.d.t.t.a.p.&c.) Dicit, vnde eadem ipsa scire potuit, proinde descripsit Cyclopis magnitudinem ac feritatē, antrum autem cōueniens habitatori immani, & qđ predas maximas capere potuisset, se autem relictū a socijs cum fugerent dicit. simul etiam monstrat crudelitatem belluę, probatam suorum exemplo Aeneę. ⸿ Vidi egomet.d.de.n.c.c.no.&c.) Rapuerat inquit Cyclops de nobis duos, hoꝝ poenā spectaui oculis meis, cum vtrunq́; vna manu cōprehensum resupin⁹ fortius saxo illideret. at nunq̄ igitur sustulit, coniectūq́; in asperias cautes p frusta cōminuit, horror omnis & imanitas videbat. antrū omne saniae taboq́; resperſum, limina ipā correpto cruore natantia. ipse aūt semineces artus mandebat dētibus, & adhuc mēbra tremētia transforabat. Horū versuū sensus ordinatur sic, cū duo corpora de numero nr̄o pressa manu magna resupinus in antro ad saxū frangeret, & trepidi tremerēt sub dētibus artus, & māderet mēbra tabo fluētia, saniéq́; asperſa natarēt limina, vidi egomet. vidi quod semel dixit, ad omnia pertinet, vt sit vidi, cum duo corpora de numero nostro manu magna resupinus in antro ad saxum frangeret, vidi, cum trepidi tremerent sub dentibus artus, vidi, cum manderet membra tabo fluentia, vidi cum sanie asperſa natarent limina, haud impune quidem, nam hoc factum nō ei cessit. ⸿ Haud.i.q.nec.ta p.V.) Vlysses, inquit, talia remanere nō passus est inulta. ⸿ Oblitusue sui est Itachus discrimine tāto.) Omnes quidem nos ait dirum illud turbauit exemplum. Vlysses sol⁹ natura callidus visu & ingenio vehementer instructus tantae crudelitatis visu territus non est, neque oblitus est sui, hoc est nō perdidit industriam solitam. ⸿ Nā si.ex.da.v.q́;.s. Ceruicē in.p.i.q́;.per an.&c.) Signa omnia quę erāt belluę iacētis occasionē praebentia ad vltionē in se perficiendā. ꝓstratus enim per antrum ac resolutus fuerat omnibus membris ceruice inflexa, hoc est capite inclinato, & ceruicis officio deficiente eiecto ructabat saniē, & frusta quę vorauerat reiactabat. ⸿ Nos.m.p. Numina.s.q́;.v.&c.) Dederat Vlysses consilium, vt vno oculo quem solū sub torua frōte latentem habuit caecaret. periculosum fuit q̄uis dormientē, q̄uis sepultū vino aggredi violenter. precati, inquit, deos accessimus simul vndiq́; circūfusi appetentes eas corporis ei⁹ partes quas sum pseramus de sorte, qm̄ non vnū aut simile esse piculū potuit si aduersa cessissent. aliud fuit eoꝝ, qui caput tenerēt aut manus, aliud eoꝝ, q cęteras ꝑtiebant mēbrorū partes, hoc facto tenebrauimus eius lumē telo acuto qđ ait acuto telo tenebrauimus, celeritatem facti voluit demonstrare. in hoc.n.cōsilij cōsistebat effect⁹. ne mora facientiū & dolor vulneris q̄uis grauiter dormientē excitaret. hoc loco nonnulli terebramus tradit. Sed cū terebratio habeat morā, q̄ fuit inimica faciētibus, melius est vt telo acuto vno ictu videat esse cęcatus. Quod aūt ait sub fronte latebat, qđ ingēs fuisse dicebat, vsqueadeo vt orbi Lunę vel Solis ęquari potuisset faciebant rugę toruę frontis & ingētis capitis comae. ⸿ Et.t.l.s.vl.vm.) Nec quidem hic expressit perfectam vltionem.

ASCENSIVS.

❡ Ille hæc, deposita tandem formidine fatur.) Recitat longam responsionem eius hominis quem susceperat. Vnde dicit Donatus sic. ❡ Oblitusue sui est Ithacus discrimine tanto.) Omnes nos vehementer turbati sumus, solus Vlysses natura callidus, & visu & ingenio instructus, tantæ crudelitatis visu deterritus non est: nec est oblitus sui.i.non perdidit suam industriam. Nam simul expletus: omnia signa posuit belluæ occasionem ad cædem prębentis, dederat autem consilium Vlysses, vnicum illi oculum excæcarent: sed hoc periculosum fuit, quãuis dormiret sepultus. Ergo precati sunt numina. Et quoniam non idem periculũ erat omnibus, & varias corporis partes tenẽtibus, eas inter se sortiti sunt. ❡ Ordo est. Ille, videlicet Achęmenides: fatur tãdem hæc, & hoc formidine deposita, postq̃.s.dextrã præbuerat Anchises. Ego sum ex Ithaca patria comes Vlyssi infelicis, quia capta Troia iam septem annos errauit: nec reditum in patriam inuenire potest: id autem dicit in gratiã Troianorum, Achęmenides nomine: & profectus sum Troiam Adamasco genitore paupere: qui, scilicet paupertate coactus me in arma misit, quod & Sinon in.ij.dicit: & vtinã fortuna mansisset, vt.s.modo non miserior sim capta Troia, quã prius, cum esset capienda: aut vtinam non essem ditior effectus ex spolijs Troianis: & Troia adhuc staret, quia tunc in has miserias non deuenissem. Socij.s.mei, reliqui comites Vlyssis: trepidi, id est festini, præ timore: & ita immemores.s.mei: dũ linquũt crudelia limina.i.antra Polyphemi crudelis, deseruere me hic, id ẽ in hac insula: in vasto.i.valde amplo antro, Cyclopis.s.Polyphemi domus, sup.cuius est intus opaca: & ingẽs sanie.i.corrupto cruore: & dapibus cruentis.i.cruore aspersis. Ipse.s.Cyclops Polyphemus est, supp.arduus: & pulsat.s.vertice suo: alta sydera, quod ex terrore hominis dicitur, per hyperbolem. O dij auertite talem pestem.i.tam truculentum aspectum hominis, aut tantam perniciem: terris.s.reliquis ad quas venturi estis, aut terris omnibus, cum sit inferno potius debita, quia nec est facilis vlli visu.i.vt videatur, hoc est tam terribilis est, vt difficile sit eam pestem, aut eũ Cyclopem videre, nec est effabilis.i.explicabilis: vlli dictu.i.dum de eo quis loquitur: hoc est cum terrore videtur, & cum horrore de eo fit sermo: quia vescitur visceribus miserorum.s.hominum deprehẽsorum: & sanguine atro.i.iam cõcreto, aut sanie ipsa. Egomet.i.ego ipse: vidi.i.aspexi, & præsens eram: cum.i.quando: ipse resupinus.i.prostratus more canum, in medio antro frãgeret ad saxum duo corpora de nostro numero (Homerus autem dicit, quatuor: sed potest fieri, vt non omnia viderit: & vt pauciora q̃ viderit, dixerit: vt fidẽ dictis suis faciat.) prehensa.i.cõprensa magna manu: quanta eius est: & vidi cum limina natarent.i.inundarentur aspersa sanie.i.sanguine corrupto: & vidi cum.i.quando ipse manderet.i.masticaret, & dentibus frangeret mẽbra.s.miserorum ab eo comprehensorum, fluentia.i.madẽtia: atro sanguine, cum artus tepidi.i.semicalidi: adhuc tremerent.i.resilirent adhuc sub dentibus.s.eius: quidem.i.certe: haud.i.non: impune.i.nõ sine vindicta & punitione: nec Vlysses est passus talia, sup. fieri impune: ve pro vel: ipse Ithacus.i.Ithacensis Vlysses, sup. haud.i.non: est oblitus sui.i.salutis suæ, nec industriæ suę, in tãto discrimine.i. periculo: nã, pro quia: simul.i.statim, aut continuo: postq̃ ipse Polyphemus expletus dapibus & sepultus vino: posuit.i.reclinauit ceruicẽ inflexã, & iacuit per immensum antrũ eructans saniem, & frusta.i.fragmenta carnis: per somnum.i.inter dormiendum, mero cruento.i.vino sanguinolento: hoc est, sanguine cõfuso: nos p̃cati magna numina: & sortiti vices.i.officia vicissim tenendi, aut occupandi membra eius circunfundimur vndiq; vna.i.simul, & vno impetu, & terebramus.i.perforamus: & effodimus lumen.i. oculum vnũ: telo acuto.i.fuste ficulno, acuto & robusto: lumen, dicit: quod solum.i.vnum (quia non nisi vnum habebat oculum) latebat ingens.i.existens valde magnum: sub fronte torua.i.terribili & imiti: latebat, dixit, existens instar.i.in statum & formam clypei Argolici.i.Gręcanici: aut lampadis.i.globi lucentis: Phœbeę.i.aut solis aut lunę: nam sol, Phœbus dicitur, & luna Phœbe: nec vult dicere tantum fuisse, quanti sunt sol & luna: sed quãti nobis apparent: & nos læti, scilicet de successu: vlciscimur tandem vmbras, id est manes, a corporibus vi expulsos, sociorum, id est nostrorum, quos ipse occiderat, & deuorauerat.

Sed fugite, o miseri, fugite, atq; ab littore funem
Rumpite.
Nam qualis, quantusq; cauo Polyphemus in antro
Lanigeras claudit pecudes, atq; vbera pressat:
Centum alij curua hæc habitant ad littora vulgo
Infandi Cyclopes, & altis montibus errant.
Tertia iam lunæ se cornua lumine complent,
Cum vitam in syluis, inter deserta ferarum
Lustra, domosq; traho, vastosq; ab rupe Cyclopas
Prospicio, sonitumq; pedum, vocemq; tremisco.
Victum infelicem, bacas, lapidosaq; corna
Dant rami, & vulsis pascunt radicibus herbæ.
Omnia collustrans, hanc primum ad littora classem
Conspexi venientem, huic me, quæcunq; fuisset,
Addixi: satis est gentem effugisse nefandam.
Vos animam hanc potius quocũq; absumite leto.

SERVIVS.

❡ Sed fugite.) Occurrebat, Si cęcus est, cur timet? Subiũgitur nõ vnũ esse, sed plures. ❡ O miseri.) Aut blãdiẽtis particula est, vt in Terent. O misera. Aut re vera miseri: q delati sunt ad Cyclopas. ❡ Qualis quãtusq;.) Vnũ mo₂ est, aliud corporis. ❡ Curua hęc habitãt ad littora vulgo.) Ne tantũ in mõtibus esse putarent. ❡ Vulgo.) Passim. ❡ Tertia iã lunæ.) Bene in disertis locis ex Lunæ rõne colligit tẽpora. ❡ Se complent.) Ideo qa suũ nõ habet lumẽ, sed accipit a Sole. ❡ Lustra.) Cubilia. Vnde ẽt lupanaria lustra dicimus: vbi habitãt lupę.i.meretrices: dictę ab obscœnitatis & odoris similitudine. ❡ Bacas.) Generale est .i.fructus arborum agrestiũ. ❡ Corna.) Ipsa arbor cornus dicitur: pomum vero, cornum, corna: vt templum templa. ❡ Addixi.) Signato verbo exprimit desperationem. ❡ Vos animam hanc potius.) Oblique loquitur, vt supra.

DONATVS.

❡ Sed fugite o miseri, f.a.ab.li.fu. Rumpite.) Dicit causam persuasionis suę, ne ęstimarent cęcato illo nihil vltra esse metuendũ, commorantibus & alijs cyclopibus in illo loco non posset abesse formido, quod iterauit fugite, ostendit moram fugę, non esse faciendam, addens, funes ab littore pręcidendos, quod maturius fieri potuit quam soluendo cum mora. subiecit causam, propter quam celerem suadebat abscessum. ❡ Nam qualis, quantusq; cauo Polyphemus in antro Lanigeras claudit pecudes, atq; vb.pr. Centũ alij &c.) Duxit a numero maiorẽ metum, quãta enim facerent centum, quãdo vnus in Gręcos tanta cõmiserat? nã qualis quantusq;, qualis pertinet ad feritatem animi, quãtus ad magnitudinem corporis, vt ex vno quem iã descripserat intelligeret tales esse cęteros. q̃propter prospiciendum caute, ne cum Gręci accepto suorum luctu vix vno incolumi euasissent, accideret Troianis ineuitabile malum, si venirẽt omnes aut plurimi. ❡ Tertia.i.l.se.c.lu complent &c.) Constitutus in solitudine inter deserta ferarum cubilia ac domos cum rationẽ dierum vel mensium nosse nequisset, possibilem exilij sui pręstitit rationem. tres, inquit, lunę transactæ sunt, ex quo in his demoror terris. potuit q̃ri quomõ cyclopas euasisset. inter lustra, inquit, ferarum & domos latui periculose. cũsulte fecit, qñ enim occurreret occasio alia? qñ per tres menses sola Troianorũ potuit reperiri? Lustra sunt, quæ faciũt ferę ĩter sentes, & illic cubãt. domus vero quas infodiunt altius. item quęri potuit, vnde illos nosset esse quamplurimos. de rupe (ait) eos vidi. item tribus mensib. vnde victum habuisset indicauit, quia & hoc potuit quęri. ❡ Victum, inquit, in.b.la.q;.c, Da.r.&.v.p.ra.h.) Omnibus respondit, quæ ei constabat esse proposita, & quę sequentibus interrogationibus quęri potuerunt. Dictum est enim qui sit fari quo sanguine cretus, quę deinde agitet fortuna, dicit nũc, quo consilio emersisset, vt Gręcus se Troianis offerret. sine dubio hostis hostibus suis. ❡ Omnia collustrans, hanc p.ad li.cl. Conspexi ve.&c.) Cum omnia, inquit, attenderem euadendi auxilium quęrens, solam istã classem huius regionis littora tetigisse conspexi, q̃ semper ꝓpter ineuitabile cyclopum malum omnes fugerunt: & quia nullã sperabam dehinc prouenturam occasionem, addixi, me non considerans quę esset. quid enim metuerẽ hoĩes cyclopum manibus, aut ferarum sęuitia quolibet tempore periturus? existimans melius esse si hoĩum manibus interitem, quia hoc consilio ad vos veni, qua vultis me pœna consumite.

ASCENSIVS.

¶Sed fugite,&c.) Post narrationem malorum, opportune monet Phrygios, ne simile malum incurrant aufugere: quo facto, mereretur gratiam ab eis: docetq́ se non insidiatorem esse, qualis fuisset fortasse creditus si inuitasset ad insulam accedere: nam facile ẽ persuadere, id quod volumus cupientibus. Sane sunt, qui dicant poetam nostrum, principi poetarum, Homero morem gessisse, qualem aiunt (lubet enim interdum nugari) duos scurras fecisse: quorum alter, vnde veniret, & quid viderit, interrogatus, dixit se Roma venire per Rhenum, illicq́ incẽdium incredibile Rheni vidisse: at postridie in tenebras incidisse meridianas, quales post Christi mortem nemo viderit: easq́ alis ignotæ auis factas: atq́ id genus (ne longus sim) multa. Alter vero idem interrogatus, dixit se quoque Roma venire, atque per Rhenum, sed vno die tardius illuc aduenisse: interrogatus de adustione Rheni, respondit se eam non vidisse: sed pisces assos ante omnes domos expositos: & de aue pernegauit se quoque eam vidisse: sed omnes mortales concurrisse, ad congerenda ligna pro oui vnius ab aue illic positi, condensatione facienda per concoctionem: quo tandem rupto, ait se genuum tenus in albumẽ ingressum. Atque ita mutuas partes præstiterunt. quomodo Maro, quæ Homerus dicit de Vlysse, quem in Lestrygonas, & Cyclopas incidisse adserit, non dicit: sed socium eius inuentum ab Aenea, postquam illinc abiuerat, verum id artis est summæ, de rebus notis loqui, iuxta fidem & sententiam illorum, qui de illis scripserunt. Sed audiamus Donatum cuius verba sunt paucissima: quia ab historia res dependet, videlicet. ¶Addixi.) Hoc consilio ad vos veni: melius esse manibus hominum perire, ꝗ̃ Cyclopum. Hęc ille. ¶Ordo est. Sed ne fando, scilicet vos detineam, & in manus Cyclopum incidatis: o miseri, scilicet futuri, fugite: fugite (inquit) atque rumpite: quod plus est ꝗ̃ dissoluite, funem, id est retinacula ab limite. Et si dicant, cæcatus est Polyphemus, vt inquis quomodo ergo timendus? addit. Nã qualis, & quantus Polyphemus claudit in antro cauo, pecudes lanigeras, id est oues suas: atque pressat, scilicet duris palmis, vbera, scilicet ouium, supple tales, & tanti, id est tam immanes, & tam magni centum alij infandi, id est detestandi Cyclopes: habitant vulgo, id est passim, non in vno loco ad hæc littora: & errant, id est vagantur, supple in his altis montibus. Cornua lunæ implent etiam se iam tertia lumine, id est illuminatione tertia, aut lumine tertio: sed propter metrum non dixit, tertio lumine, sed tertia cornua, id est iam est tertium plenilunium, aut tertius mensis: cum, id est ex quo, aut postquam traho vitam in syluis inter domos & lustra, id est latibula, & spelea ferarum deserta, scilicet ab hominibus: & prospicio, id est procul obseruo: vastos, id est valde amplos Cyclopas: ab rupe, id est specula in rupe, quam difficulter pertransirent, & tremisco sonitum pedum, & vocem eorum: rami, scilicet arborum, & dumorum, dant, scilicet mihi: victum infelicem, id est miserabilem, scilicet bacas, id est fructus minores, & syluestres, sparsim nascentes: & corna lapidosa, id est magnos lapides, seu ossa magna continentes: & herbę pascunt me radicibus, scilicet suis: vulsis, id est euulsis, & extirpatis, seu eradicatis. Ego collustrans, id est conspiciens omnia: conspexi primum hanc classem venientem ad littora, scilicet ista (non autem conspexerat, nisi cum appelleretur: quia dictũ est, Interea fessos ventus cum sole reliquit.) ego addixi, id est adiudicaui, & in potestatem eius destinaui me: huic, scilicet classi: quæcunque fuisset, siue amica, siue inimica: quia satis est mihi effugisse gentem nefandam, scilicet Cyclopum: vos potius quam vt ab illis comprehendar, absumite hanc animam, id est vitam, quocunque leto, id est quocunque genere mortis.

Vix ea fatus erat, summo cum monte videmus
Ipsum inter pecudes vasta se mole mouentem
Pastorem Polyphemum, & littora nota petentem,
Monstrũ horrendũ, informe, ingens, cui lumẽ adẽptũ.
Trunca manum pinus regit, & vestigia firmat.
Lanigeræ comitantur oues: ea sola voluptas,
Solamenq́; mali de collo fistula pendet.
Postq̃ altos tetigit fluctus, & ad ęquora venit:
Luminis effossi fluidum lauit inde cruorem
Dentibus infrendens gemitu, graditurq́; per ęquor
Iam medium, nec dum fluctus latera ardua tinxit.
Nos procul inde fugam trepidi celerare recepto
Supplice, sic merito, tacitiq́; incidere funem.
Verrimus & proni certantibus æquora remis.
Sensit, & ad sonitum vocis vestigia torsit.
Verum vbi nulla datur dextram affectare potestas,
Nec potis Ionios fluctus ęquare sequendo,
Clamorem immensum tollit, quo pontus, & omnes
Intremuere vndæ, penitusq́; exterrita tellus
Italiæ, curuis immugijt Aetna cauernis.
At genus ẽ syluis Cyclopum, & montibus altis
Excitum ruit ad portum, & littora complent.
Cernimus astantes nequicquam lumine toruo
Aetnęos fratres, coelo capita alta ferentes:
Concilium horrendum, quales cum vertice celso
Aerię quercus, aut coniferę cyparissi
Constiterant, sylua alta Iouis, lucus'ue Dianæ.

SERVIVS.

¶Littora nota petentẽ.) Nota ante oculoꝝ amissionẽ. Sic Statius in nono, Sequit̃ tamẽ improbus hostem. Qua meminit. ¶Solamẽq́ mali.) Hic Quintilianus dixit, Magnum cæcitatis solatium est habere rem videntium. ¶Postquam altos tetigit fluct⁹, & ad ęquora venit. ¶Hyperbaton in sensu: vt, Progressi subeunt loco, fluuiumq́ relinquunt. aut Hysteron psoteron. ¶Fluidum.) Propter ὁμοιοτέλευτον, fluẽtem noluit dicere. quod autẽ dicunt physici de effosso oculo sanguinem nũquam fluere, verum quidẽ est. sed supra nõ effossum eius oculũ, sed terebratum legimus. ¶Inde.) Aut de fluctibus, aut de spatio oculi. ¶Gemitu.) Cũ gemitu. ¶Iã medium.) Sic altum, vt medium putares. Nam & in. v. sic dixit, Interea mediũ Aeneas iã classe tenebat: cũ adhuc mœnia respiceret. ¶Fluctu.) Legit̃ & fluct⁹. ¶Trepidi.) Festini: vt Ne trepidate meas Teucri defendere naues. Item, Accepit trepidos: ac Nisum dicere iussit. ¶Sic merito.) Quia omnia eius probauerant dicta, ac si diceret, nõ fallacem, vt Sinonẽ. ¶Ad sonitum vocis.) Remorum sonitum vocem dixit. Vox enim est omne quod sonat: sic alibi, Fractasq́ ad littora voces. Nam de hominibus non dixit: quia supra est. Tacitiq́ incidere funẽ. ¶Vestigia torsit.) Bene vno sermone ostendit eum reuertentem iam audisse sonum remigij. ¶Dextram affectare.) Dextrã intendere, scilicet sicut posset nauem tenere. Terentius, Ad dominam qui affectant viam, id est intendunt. Nam si dextra legeris, vt sit dextra contingere, affectare, Contingere caret exemplo. ¶Nec potis.) id est nec potis est. Potis autem nomen est, & declinatur, potis, potis, potis, poti, potem, potis, a pote: nomen esse docet ratio comparationis. nam in superlatiuo potissimus facit. cui si detraxeris sim⁹, inuenies nominis positionem, vt acerrimus acer, fortissimus fortis. Sic autem vt diximus declinari, compositio ostendit. Nam huius impotis, compotis, impotem compotem facit. quod in simplici difficile inuenis: per compositionem agnoscis facilius. ¶Exterrita tellus:) Poetica hyperbole. ¶Curuis cauernis.) Et hoc enim in concauis locis est. ¶Ruit.) Festinanter venit. ¶Ne quicquam lumine toruo.) Quia nocere non poterant. ¶Aetnæos fratres.) Aut similes, aut feritate germanos. Nam non sunt Polyphemi fratres: quem Neptuni filium Homer⁹ dicit. Vnde eo cæcato Vlysses pertulit tempestatem, qui ad eum venit derelicta Calypso, cum qua decem annis fuerat. Vnde, vt supra diximus, Virgilij dictis dissentit temporũ ratio. ¶Coniferæ.) Conus dicitur fruct⁹ cupressi, & ipsa κωνοειδὴς est. Nam a rotunditate in acumen leuat̃. ¶Cyparissus.) autẽ Thelephi filius fuit, amat⁹ ab Apolline: vel vt alij, a Syluano. qui cum lassatus sub quadam arbore somnum caperet, subito excitatus, ceruum quem in delicijs habebat, per ignorantiam, feram credens, occidisset, flendo nimium numinum misericordiam meruit. Itaque in arborem cupressum conuersus est, aptam & consecratam lachrymis, & luctibus. ¶Sylua alta Iouis, lucus'ue Dianę.) Iouis, propter quercum: Dianæ, propter cupressum. Ipsa est enim etiam Proserpina. Alta autem quod manet in celso vertice: & Lucus propter religionẽ diu permanet.

DONATVS.

¶ Vix ea fatus erat, s.c.m.vi I p.i.pe.v.se.m.m. Pastorem Poly.) Statim, inquit, vt Achæmenides relationis suæ verba conclusit: ecce ipse nobis Polyphemus apparuit agens in montibus pecora, & ad nota littora faciens gressus, exponendum fuit quomodo potuit venire cæcatus. nouerat hæc, inquit, antequam lumé amisisset. denique sic posuit, & littora nota petentem. ¶ Monstrũ horrendum, informe, ingens.) Vidimus monstrum, in quo natura nõ tenuit temperamentum. nam fuit horrendum & formæ ingẽtis. ¶ Cui lumen a. Tr.m.pi.r.&.v.fi.) Huius gressus trunca pinus regebat abscissa, atque amputatis ramis, hoc est arbor pini ei pro baculo fuit, quæ posset in forma hominis cæci corpus ingenti fortitudine regere, ac sustinere. ¶ Lanigeræ comitantur oues, ea sola voluptas Solaméq; mali.) Voluptatem ex animalibus habuit, cũ videret, c catus vero pecorum suorum commodo orbitatem ꝓprij luminis solabatur. ¶ Postquam al.t.f.& ad ęq.ve.) Postquam transiit vndas littoris, & in altum prouectus est. ¶ Luminis ef.flu. l.t.cr.) Abluit sanguinem qui fluebat ex oculo eius, quem constabat effossum, ecce visi actus, cum Achæmenides exposuisset tertium se illic mensem exegisse, Inflicta iãdudum cæcitas noua putabatur, cum adhuc funderet sanguinem, propter hoc igitur dictũ est, lauabat. ¶ Dentibus in.ge.) Tunc enim irascuntur cæci, quia dũ non vident, se vlcisci non possunt. ¶ Graditurq; per æquor Iam m.n.d.fl.la.ar.ti.) Mira monstri descriptio & immensa proceritatis expressio. ambulabat, inquit, in medio mari quasi graderetur in terra, neq; ad eius latera profundi maris vnda ꝑuenerat. ¶ Nos procul inde.fu.tr.ce.) Præsens, inquit, periculum vitare cupiẽtes fugę dabamus instantiam competentem. ¶ Recepto s.sic.m.) Liberari enim meruit, qui nos propria instructione seruauit. ¶ Tacitiq; in.fu.Ver.& p.ce.æ.r.) Cum videremus euidens malum, taciti funem incidimus, & verso remis pelago, in altum cœpimus taciti nauigia flectere. taciti cessantes, scilicet remorum strepitu & cantilena nautarum, sine qua remi operari non possunt. ¶ Sensit.) Hoc ipsum, quia non videbat, aurium suspicione collegit, quod silẽtio gerebatur, & ad sonitum vocis vestigia torsit, quia silentio adhibito non potuit in totum vacua esse omni strepitu nauigatio. ¶ Sensit, inquit, & ad so.vo.ve.t. Verum.v.n.d.de.af.po.&c.) Vbi neq; manu potuit aliquem comprehendere, & potentia fluctuũ victus est, nec valuit aliquem sequi. ¶ Clamorem immensum.t.q.p.&.o. In.vndæ, &c.) Clamore, inquit, eius omnia contremuere, & tam longius posita, & magis quę fuerãt in pręsenti, vim clamoris expressit. nam quomodo sciuit Italiam tremuisse, ad quam nõdum venerat? ¶ At genus e.s. Cy.&.m.al. Excitum ruit ad p.& li.cõ.) Quãta multitudo fuit, vt littora Cyclopes compleuissent. ¶ Cer. a. nequicquam.) Ideo nequicquam, quia nihil poterãt audere violẽter aduersus eos, quos liberauerat fuga, & pelagi altitudo. ¶ Lumine toruo.) Vel natura, vel irato, quia perdiderant prædã. Aetnęos fratres, cœlo capita alta feren. Conci.horren.) Constiterunt proceritate sua vincentes arborum celsarum altitudinem cõstitutarum in deorum lucis, quæ iccirco immensæ sunt, quia pręter naturam suam plurimum consequũtur incrementi, dum religionis causa seruantur.

ASCENSIVS.

¶ Vix ea fatus erat, &c.) Docet quomodo viso Polyphemo aufugerint, suscepto Achæmenide: vtq; ille insequi parabat, & cęteros Cyclopas excitabat. Vnde Dona. dicit sic. ¶ Nota.) Exponendum fuit, quo cęcus venire potuerit: quia nouerat antequã excęcaret. ¶ Trunca manu pinus.) Tota arbor erat, pro baculo. ¶ Ea sola voluptas.) Voluptatem ex animalibus habuit, cum videbat. Cæcus autem solamen capiebat. ¶ Lauit inde cruorem.) Adhuc enim inflicta cęcitas noua putabatur, cũ adhuc funderet sanguinem. ¶ Graditurq; per ęquor.) Immensę proceritatis expressio, gradiebatur in medio mari vt in terra: neque profundi maris, latus eius vnda tangebat. ¶ Taciti.) Cessante remorum strepitu, & cantilena nautarum, sine qua remi operari non possunt. ¶ Sensit.) Quod nõ videbat, auribus percepit. Nam quãuis silentium adhiberetur, non potuit penitus vacua strepitu esse nauigatio. Hęc ille. ¶ Ordo é. Achæmenides, sup. vix erat fatus, ea quę pręrrasta sunt: cum.i.qñ nos videmus ipsum Polyphemum pastorem, mouẽtem se vasta mole.s. corporis sui, sup. in summo monte, inter pecudes.s. suas lanigeras, & petentem littora nota, quæ.s. sępe petiuerat, antequam excæcatus esset, appositorie, monstrum.i. existentem monstrum horrendum: informe, id est sine forma humano corpori debita: ingens, id est magnum, sine genere: cui lumen, sup. erat ademptũ: &, supple cui pinus trunca, id est amputata, & truncata: regit, id est dirigit manum: & firmat vestigia, ne, scilicet vacillet, aut labatur iam cęcus. Oues lanigeræ comitantur, scilicet pastorem suum, ea sola quam, scilicet ex ouibus habet, est, supp. voluptas Polyphemi, & fistula pendet de collo, hoc est deorsum pendet: existens solamen, id est solatium: mali, id est incõmodi: amissi.s. visus: postquam.s. Polyphemus: tetigit, scilicet pinu sua: fluctus.s. maris: altos, id est profundos: & venit, id est accessit ad ęquora: ipse lauit, id est abluit, aut abstergit. (Est enim pręsentis temporis, a lauo lauis, lauere) inde, id est deinde, cruorem fluidum, id est qui quotidie fluebat, luminis effossi, id est de oculo effosso: infrendens dẽtibus, supp. cum gemitu: & ipse graditur iam per ęquor medium: necnon, id est & non adhuc, & fluctus non tinxit latera ardua, scilicet eius. Quia dicit, graditur: patet quod lauit, sit pręsentis temporis: licet, venit, sit præteriti: quia in lauit prima corripitur, quæ in venit producitur. Alibi legimus, lauimus, prima breui etiam pręsentis temporis. Nos, scilicet qui id videbamus: cœpimus, supple celerare: aut celerare, pro celerabamus: procul inde, id est ab eo loco, vbi ipsum vidimus fugam: existentes trepidi, id est cũ tremore festini: & hoc recepto, scilicet in nauem nostrã Achęmenide, supple supplice, id est qui genua amplexus nobis supplicauerat merito, scilicet de nobis: sic [illegible] est vt id faceremus. quia forte in Cyclopas incidissemus, nisi nos pręcauere monuisset: & nos taciti, id est tacentes, aut secreti: incidere, sup. cœpimus, aut incidebamus funem, id est retinacula: & nos proni, scilicet incumbẽtes remis, verrimus ęquora remis: certantibus, id est certatim ferentibus. Sensit, scilicet Polyphemus, strepitum remorum, & torsit vestigia ad strepitum vocis, scilicet remigantium, hoc est remorum nauigantium: verum vbi, id est postquam: nulla potestas, id est facultas: datur adfectare, id est intendere: dexteram, scilicet ad nauem tenendam: nec potis, supple est, ęquare, id est non potest equis viribus, aut gradibus, consequi fluctus Ionios, id est maris Ionij, ipse tollit, id est emittit, & effert immensum clamorem: quo clamore pontus, id est mare: & omnes vndę intremuere, id est multum tremuere: & tellus Italiæ est, supple exterrita. Penitus, id est pene intus, vsque ad penitiores partes eius: & Æthna mons ille Siciliæ immugijt, id est reboauit: cauernis, id est caminis, & fornacibus d:ctis.curuis, & ideo vt cornu magnum grandem edentibus. At.i. sed genus Cyclopum ruit ad portum: excitum.i. excitatũ, & euocatum illo clamore, e syluis & altis montibus, & complent littora. Nos cernimus fratres Ætnęos.i. iuxta Aetnam genitos astantes.s. ad littus, supp. cum lumine toruo.i. diro, & minaci: nequicquã .i. frustra: quia sæuitiam suam in nos exercere non poterant: [illegible] ferentes capita alta: cœlo.i. ad cœlum vsque, appositorie, concilium .i. conuentum concitatum & conuocatum, horrendum existẽtes, sup. tales: quales erant quercus aeriæ.i. altę in aera multum extensę: aut quales Cyparissi coniferæ.i. ferentes multos conos, ad ornamentum galearum, supple erant: tunc cum.i. quando, ipse cõstiterant, id est simul steterant, supple in celso.i. sublimi vertice: existentes alta sylua Iouis, quantum ad quercus, quæ sunt in tutela Iouis: ve pro vel: lucus, id est sylua incedua: Dianæ.s. venatricis, quantum ad cupressos, vt Seruius docet.

Præcipites metus acer agit quocunq; rudentes
Excutere, & ventis intendere vela secundis.
Contra iussa monẽt Heleni, Scyllã atq; Charybdim,
Inter vtranq; viam læti discrimine paruo,
Ni teneant cursus, certum est dare lintea retro.
Ecce autem Boreas angusta à sede Pelori
Missus adest: viuo pręteruehor hostia saxo
Pantagiæ, Megarosq; sinus, Tapsumq; iacentem.

SERVIVS.

¶ Ni teneant cursus.) Antiqui ni pro ne, ponebant, qua particula plenus est Plautus, Ni mala, ni stulta sis. Sensus ergo talis est, Timor cogebat vt quocunq; nauigaremus, euentum sequeremur, nõ iudiciũ: sed occurrebat pręceptũ Heleni vitare Scyllã et Charibdim. Quare placuit ne cursus teneãt, hoc est agant & impleãtur inter vtranq; viã modico mortis interstitio.i. Scyllæ & Charibdis. ¶ Retro dare lintea.) Quod dum cogitamus, prosperior nobis flare cœpit Boreas. ¶ Missus adest.) Fauore.s. numinũ: quẽ supra Anchises a dijs optauerat dicens, Ferte viã vento facilẽ, & spirate secundi. ¶ Pantagiæ.) Hic fluuius Siciliæ cum plenus incederet implebat sonitu penę totam

Talia monstrabat relegens errata retrorsum
Littora Achæmenides, comes infelicis Vlyssi.
Sicanio prætenta sinu iacet insula contra
Plemmyrium vndosum, nomen dixere priores
Ortygiam, Alpheum fama est huc Elidis Amnem:
Occultas egisse vias subter mare, qui nunc
Ore Arethusa tuo siculis confunditur vndis.
Numina magna loci iussi veneramur, & inde
Exupero præpingue solum stagnantis Elori.
Hinc altas cautes, proiectaq; saxa Pachyni
Radimus: & fatis nunquam concessa moueri
Apparet Camerina procul, campiq; Geloi,
Immanisq; Gela fluuij cognomine dicta
Arduus inde Agragas ostentat maxima longe
Moenia, magnanimum quondã generator equorũ
Teq; datis linquo ventis palmosa Selinis,
Et vada dura lego saxis Lilybeia cęcis,

totam Siciliã. Vnde & Pantagias dictus est, quasi vbiq; sonãs. Hic postea cum Cereri quęrenti filiã obstreperet: tacere iussus est numinis voluntate. ¶ Megarosq; sinus.) Megara oppidum est iuxta Syracusas. ¶ Tapsumq; iacentẽ.) Insula non longe Syracusis pene fluctibus par. ¶ Talia monstrabat.) Quia occurrebat, Vnde hæc loca nosti? ¶ Relegens.) Renauigans. ¶ Errata.) Participium sine verbi origine. Nõ enim facit error. ¶ Infelicis Vlyssi.) Epitheton ad implendũ versum positum more greco, sine respectu negocij. ¶ Cõtra Plemmyrium vndosum.) Verbum de verbo expressit, Hoc enim vndosum quod Plẽmyrium. ¶ Ortygiam.) Hęc tantũ Ortygia dicitur. Apollinis vero etiam Delos. ¶ Fama est huc Elidis amnem. Elis & Pisa ciuitates sunt Arcadiæ, in q̃ est fons ingens, qui ex se duos alueos creat, Alpheũ & Arethusam. Vnde fit vt fingatur coniungi in exitu, quos origo coniunxit ita. Arethusam autem etiam in Elide esse testatur Virgilius dicens, Sic tibi cum fluctus subterlabere Sicanos. Hæc secundum fabulas venatrix fuit. quæ dum se in Alpheo post laborem lauaret, ab eo adamata est: & diu fugiens deorum miseratione in fontem mutata per secretos meatus ad Siciliam venit. Qđ etiam Virgilius ostendit, Et tandem positis velox Arethusa sagittis. ¶ Alpheum.) Quia grece ἀλφειὸν facit: vt αἰνέαν Aeneas. ¶ Iussi numina magna loci.) Vel ab Achęmenide, vel ab Heleno, vel Anchise. iussi ergo, admoniti. ¶ Stagnãtis Elori.) Fluuij qui ad imitationem Nili superfunditur campis. ¶ Pachyni.) Promontorium austrum spectans. vnde & Pachynum dictum ab aeris crassitudine. nam παχὺσ est crassus. ¶ Camerina procul.) Palus est iuxta oppidum: cui quodam tempore cum siccata pestilentiam creasset, consultus Apollo, an eam penitus exhaurire deberent: respondit μὴ κίνει καμάριναν ἀκίνητοσ παραμενάτω. quo contempto exiccauerunt paludem: & carentes pestilẽtia, per eam partem ingressis hostibus poenas dederunt. ¶ Immanisq; Gela.) Ciuitas a fluuio nominata: sicut etiam campi Geloi. ¶ Agragas.) Mons est muro cinctus, in cuius summa parte oppidũ. Vnde & Cicero ait, Ad mare intra moenia ante oppidum expectabat. De Verre. Notãdum sane hæc Virgilium, quantum ad sua tempora spectat dicere, non quantum ad operis. Aenea enim nauigante nec fuerat Camerina siccata, nec Gela vel Agrigentum conditæ quod frequenter facit: sed ideo nunc vitiosum est, quia ex persona narrantur Aeneæ. ¶ Magnanimum quondam generator equorum.) Secundũ Pindarum quondam Agrigentini equos ad agones Græciæ mittebant, qui inde victores reuertebantur. Legimus etiam aliud, cũ in Cappadocia greges equorum perijssent, Delphici Apollinis responso adduxerunt equos de Agrigento: & reparauere meliores. ¶ Palmosa Selinis.) Ciuitas iuxta Lilybeũ, abundans palmis quibus vescuntur, & apio.

DONATVS.

¶ Pręcipites m.a.a.&c.) Vrgebamur, inquit, metu acerrimo, aut non iam quo vellemus, sed in quãcunq; coeli partẽ intenderem⁹ vela, & consentiremus, ventis secundis adiuuantibus fugam nostram opportunis flatibus suis, & hic, & in quarto libro secundis. ¶ Contra iussam. He.s.a. Charibdim.) Timori Cyclopum cedendum fuerat quacunque ratione, sed huic consilio iussa Heleni e diuerso veniebant, ne nos aut laniaret Scylla, aut Charybdis sorberet. ¶ Inter vtranque viam l.d.p. Ni teneant cursus, ce.e.d.li.re.) Istorum malorum consideratione turbati sententiam fecimus, vt inter geminum metum vel transiremus medij, vel retrorsum nauigia duceremus. ¶ Ecce autem Boreas a.a.s.p.Mi.a.) Cum, inqt, talia tractaremus quasi ab aliquo deo missus Boreas venit tanta opportunitate, vt nos continuo per multa loca detulisset. ¶ Viuo præteruehor h.sa.&c.) Per hęc, inquit, loca venti suffragio transiuimus. ¶ Talia mo.r.er.r. Lit.Achę.&c.) Horum locorum nomina referebat Achęmenides, quia per hęc certauerat cũ socius esset hominis infelicis, perindeq; habuit nota. ¶ Plemmyrium vn.no.di.p.Or.) Prisci, ait, hoc est veteres, Plemmyrium dixere, sequẽtis

qui

æui appellauere Ortygiam. ¶ Alpheumq; f.e.h.h.a.Oc.eg.v.su.m.&c.) Quęcunq; fabulosa sunt aut incredibilia, horũ Virgilius non se sed alium facit authorem. quis enim credat, quod protulit fama, subter mare fluuium ex longinquis partibus ire posse & incolumen, hoc est incorruptũ, atq; in altas terras exire & misceri Sicilię fontibus? ¶ Numina m.l.iussi veneramur.) Aut monitu Heleni iussi, aut ab Achęmenide instructi. ¶ Et inde exupero p.so.st.He.hi.a.cautes.p.q.s.Pachyni Radimus, &c.) saxa asserit imobilia eẽ. ¶ Immanisq; Gela. f.c.d.) Ecce & Gela a fluuio cognomen accepit. ¶ Arduus inde ag. o.ma.l.Moe.) Inde ostẽtat longius moenia, quia excelsus est mõs ipse. ¶ Magnanimum.q.) Hoc est magnanimorum. ¶ Generator e.T.q.d.l.v.palmosa Selinis.) Quod palmas copiosissime generet dicta est palmosa. ¶ Et vada dura lego sa.li.cęcis.) Saxa cæca sunt, q̃ nautici dicũt sub aquanea. hæc facile decipiũt nauigãtes, q̃n dũ in occulto sunt & non eminent, nõ videntur omnia ista noia fontiũ, locorum, ciuitatum, mõtium, & insularũ. Iccirco posuit, vt ad eã paulatim veniret insulam, in qua perdidit patrem, vt eius quoq; causam potuisset exponere.

ASCENSIVS.

¶ Præcipites metus acer agit, &c.) Docet, qua properatione illic aufugerint, & quas terras pręteruecti sint: vnde dicit Donat⁹ sic. ¶ Ventis secundis.) Id est sequi quocũq; venti ferrent. Nam oẽs venti, secundi sunt, si quo impellant eamus. Est ergo sensus: modo Cyclopas fugeremus, non curabamus quocunque nauigaremus, quod erat contra iussa Heleni, qui vetabat illos temere nauigare. Sed diligenter vitare Charybdim & Scyllam, sed istorum malorũ metu turbati decreuimus, vt vel transiremus. ¶ Longe.) Quia excelsus est mons. ¶ Saxis cęcis.) Quę nautæ subaquanea appellant. Hęc ille. ¶ Ordo est. Metus acer .i. vehemens, & acriter impellẽs: agit .i. vrget, & impellit nos: excutere .i. vi dissoluere, & extendere: rudentes .i. funes velorũ: quocunq; .i. in quãcunq; partẽ, a Cyclopibus distantẽ: aut quocũq; .i. quacũq; re: & intendere .i. implere vsq; ad distentionẽ: vela .s. nauiũ nostrarũ: ventis secundis .i. sequentibus: & a tergo venientibus quocunq; ferrent sed iussa Heleni monent contra .i. econtrario .s. vitare Charybdim & Scyllã & non sequi quocunq; ventus ferret: monent inquam ni .s. ne .i. socij teneant cursus inter Scyllam & Charybdim, & ne teneant viã inter vtranq;, sup. cum paruo discrimine .i. differentia & distãtia: læti, id est mortis: & ita ideo certum .i. deliberatum, & decretum est nobis: dare lintea .i. vela: retro, id est retrorsum: hoc est obuertere vela. Ecce autem Boreas: &c. quod quidem fecissemus, nisi Boreas surrexisset. Hanc constructionem Seruius innuit, qui accipit letum pro morte: & ni, pro ne. Potest tamen & alius sensus, ac ordo esse: verum mirus artifex, poeta depingit, narrando metum qui eos acer agebat: nam perplexis & attonitis dat intricatum sermonem, & non satis expressum: vt in .ij. vidimus in oratione Aeneæ ad socios. Sit igitur (si vis) ordo talis. Socii monent contra iussa. Heleni sup. tenere viam inter vtranq;, scilicet Scyllam, atq; Charybdim: existentes leti .i. gaudentes paruo discrimine, id est periculoso, respectu eius quod a Cyclopibus imminebat: quia ni .i. nisi: teneant, id est continuent cursus suos, inter Scyllam, & Charybdim, certum est dare, id est quod darent lintea retro: & ita inciderent in Cyclopas. Aut sic: Iussa Heleni monent contra, scilicet id quod metus egit: sed ni .i. nisi cursus teneant viam, inter vtranq;, scilicet Scyllam & Charybdim, supple cum paruo discrimine, id est parua distantia: leti .i. mortis, quia inter vtrãq; tenere viam, parum abest a morte: certum est dare .i. quod darent: lintea id est vela ex lino: retro .i. retrorsum: & ita perrexerunt: ne cogerentur in Cyclopas recidere. Autem, pro sede: ecce .q.d. pręter spẽ & opinionem: Boreas, ventus ille septentrionalis: adest .s. auxilio nobis: missus .s. fauore numinum ab angusta sede Pelori, illius promontorij: & per eum adiutus, pręteruehor ostia Pantagię, illi⁹ fluminis in Sicilia: viuo saxo .i. quæ ostia sunt: ex saxo naturali, &

Ordo.

mortalitatem: nam si quando aliqua infortunia accidunt: nos in dolore positi locis attribuimus, quasi nobis aliquid inflixerint: ergo hic Drepanitano loco applicat, quod fato acciderat. (Amitto Anchisen.) Dolet perisse in portu, qui tot maris pericula euasisset: nec dixit, mortuum, sed, deseruisse filium: veteres enim egregios viros non mortuos, sed per commotionem locorum translatos putabant. (Heu.) Tantus fuit dolor: vt etiam apud Didonem positus: quasi cum eo præsente loqueretur. (Tantis.) Ad generalitatem trasit: ne si specialiter enumeraret, longior fieret. Dolebat autem vehementer, quod infinitis casibus liberatus, ad Italiam peruenire non potuisset: definit ergo poeta, quam vim habeat apud filium incolumitas patris, cum dicit, Omnis curæ, casusq́ leuamen. (Nec Hele.) Cum multa horrenda prędiceret: nec Celæno, cum multa optaret maledicta: ergo nec amicus prędixit, nec inimica. Tacuit autem de tempestate Siciliensi: ne bis repeteret, quod dictum fuerat ab Ilioneo. (Intentis omnibus.) Adhuc intentis, vt ostenderet Æneam libenter auditum, intenti fuerant, cum incepit: intenti, cum finiret. (Omnibus.) Ostendit nullum illic fuisse qui non adhuc desideraret audire. (Tandem.) Ad ipsum pertinet, qui casus suos enarrabat inuitus: nam auditores adhuc intenti erant. Hæc

Ordo. ille. ¶ Ordo est. Portus & ora, illætabilis, id est de qua lætari nequeam: Drepani illius oppidi, non longe ab Eryce, nunc celebris, propter diuum Albertum Carmelitam, multa virtute & miraculis insignem: accipit scilicet hospitio me, hic, id est hoc tempore, aut loco. Ego amitto hic, id est in hoc oppido: heu (dolentis interiectio.) Anchisen genitorem, appositorie: leuamen omnis curæ & casus: & hoc tot tempestatibus pelagi: actis, id est transactis.) Ostenditur Æneas omnibus in locis, ex graui periculo maris, in maius discrimen terræ descendisse: vnde etiam dictura est sibylla, O tandem magnis pelagi defuncte periclis. Sed terris etiam grauiora manent. hinc dixit: Seruatum ex vndis Strophadum me littora primum Excipiunt. Et, Interea fessos ventus cum sole reliquit, Ignariq́ vię Cyclopum allabimur oris. Et hic, Hinc Drepani me portus &c. (O optime pater) apostrophe, id est ad absentem sermonis conuersio: pathos, id est affectionem indicat, sicut in .j. Et te pater optime Teucrum fluctus habet Libyæ.) ad Anchisen scilicet tu deseris me: hic, id est in hoc loco non concesso a fatis: me fessum scilicet tot nauigationum malis: pater (inquit) erepte, heu nequicquam, id est frustra: tantis periculis, vnde ad eum Helenus, Cura deum bis Pergameis erepte ruinis: vltra quas etiam tot pericula maris euaserat. Nec Helenus vates, cum moneret multa horrenda, prędixit mihi hos luctus: non etiam dira Celæno, Harpyia, scilicet prędixit mihi hos luctus. Hic labor extremus, supp. erat patri: & hæc erat illi meta longarum viarum: deus scilicet bonus quispiam appulit vestris oris, id est ad vestras oras, & regiones Libycas scilicet me digressum, id est postquam digressus eram: hinc, id est ex hac regione Sicilię: vnde in .j. dictum est: Vix e conspectu Siculæ telluris in altum Vela dabant læti, & spumas salis ære ruebant, &c. Et hoc dicto conticuit Æneas, cuius omnia sunt verba, ab eo loco ad principium .ij. infandum regina iubes, &c. vsq; ad hunc, vbi poeta incipit loqui, dicens: Æneas pater, id est vir venerabilis: renarrabat, id est recensebat: sic, id est in talem modum: fata, id est voluntates: diuum, id est diuorum: de euersione scilicet Troiæ: quia dictum est, Postquam res Asiæ, Priamiq; euertere gentem Immeritam visum superis, &c. & docebat cursus, id est nauigationes, & errores suos: vnus, id est solus loquens, & omnibus scilicet aliis intentis, id est attendentibus: aut multum tentis, & captis eloquio viri in quo cum laudatur, eloquium Aeneæ, laudatur & poeta qui id excogitauit: Aeneas, supp. conticuit, id est simul cum aliis tacuit: quia statim a principio. Conticuere omnes, intentiq́ ora tenebant, &c. tandem, id est post prolixam narrationem: quia multarum rerum: verum, vt dicit Martialis, Non sunt longa quibus nihil est quod demere possis. Multitudo ergo, & varietas rerum, prolixitatem excusat. Donatus autem id subtiliter exponit, referens ad ipsum Aeneam, qui desiderabat finem narrationis, cum & casus & labores suos enarraret, vnde dixerat: Infandum regina iubes renouare dolorem. Sed Dido, & cæteri Tyrii, adhuc intenti erant, vnde dixit, intentis omnibus. Et Aeneas quieuit scilicet & animo & ore, quia non erat captus amore sicut Dido: vnde per contrarium subditurus est, At regina graui iandudum saucia cura, &c. ad quam rem commode ponitur coniunctio, at: quæ in diuersis & repugnantibus rebus, præcipuum habet locum, vt diligenter obseruatur a poeta: ipse ergo conticuit, & quieuit hic, id est in hoc dicto de morte Anchisæ: & de profectione ex Sicilia in Carthaginem, quam non fuit opus recitare, cum iam nota esset Didoni ex oratione Ilionei, & huius operis lectoribus ac auditoribus, ex his quæ in .j. libro dicta sunt. Notum enim est ea quæ in .j. lib. recitata sunt: euenisse continuo, postea ea quæ vltimo loco in hoc .iij. recitauit Aeneas.

TERTII LIBRI FINIS.

IN IIII ÆNEIDOS LIBRVM MONOSTICHON.

Vritur in quarto Dido flammasq; fatetur.

IN EVNDEM MODESTINI IVRISC. ARGVMENTVM.

At regina graui Veneris iam carpitur igne.
Consulitur soror Anna. placet succumbere amori.
Fiunt sacra deis, onerantur numina donis.
Itur venatum: Veneris clam fœdera iungunt.
Facti fama volat. monitus tunc numine diuum
Æneas, classemq; fugæ, sociosq; parabat.
Sensit amans Dido precibus conata morari.
Postq̃ fata iubent, nec iam datur vlla facultas,
Conscenditq; pyram, dixitq; nouissima verba,
Et vitam infelix multo cum sanguine fudit.

ALIVD IN EVNDEM.

Ardet amore graui Dido, soror Annaq; suadet
Nubere. iunguntur nimbo cogente sub antro.
Incusat precibus patrem contemptus Iarbas.
Nauigat Æneas iussu Iouis. illa dolore
Impatiens, & amore, necem sibi protinus infert.

ASCENSIVS.

¶ Vritur in quarto.) monostichi huius, ordo & explanatio est. Dido, id est virago illa, cui Elissę nomen est: vritur scilicet incendio amoris, in quarto scilicet Aeneidos libro: & fatetur flammas scilicet amoris. & hoc quidem de monosticho. (Argumenti aut prolixioris, ordo est. At idest sed: hoc est, quieuit quidẽ Aeneas: sed regina scilicet Dido, carpitur iam graui igne Veneris, id est amoris. Anna soror scilicet Didonis aut Elissę, consulitur scilicet ab ea, id est ipsa expetit ab ea consilium, ibi Anna soror &c. placet scilicet Didoni, & sorori succumbere amori: vnde dicetur, Placito ne etiam pugnabis amori? & sequitur. His dictis incensum animum inflammauit amore, Sacra fiunt deis, ibi, Principio delubra adeunt, &c. & numina scilicet deorũ, onerantur donis: quia mactant lectas de more bidentes. Itur, scilicet ab Aenea, & Didone cum suis: venatum, vnde dicet Iuno, Venatum Aeneas, vnaq́ miserrima Dido in nemus ire parant.

parant. & paulopost, It portis iubare exorto delecta iuuentus, &c. & Aeneas, & Dido iunguntur clam, quia in spelunca: vnde dicetur. Speluncam Dido dux & Troianus eandem Deuenient, fœdera id est commercia: Veneris, id est coitus: fama facti volat: ut dicetur ibi, Fama malum, &c. Aeneas monitus tũc, numine, id est uoluntate diuũ scilicet Iouis, per Mercurium: parabat fugę, & classem, & socios: Dido amans: sensit scilicet fugam parari, & conata, supp. est: morari, id est detinere ipsum, precibus scilicet suis & sororis. Sed postquam fata iubent scilicet Aeneam abire, nec datur scilicet Didoni ulla facultas detinendi Aeneę: ipsa, q; pro &: hoc est: tum conscendit pyram, id est struem lignorum incẽdendorum: & dixit nouissima uerba demissura se, in mucronem Aeneę: & ipsa infelix, fudit uitam cũ multo sanguine: uitam dicit, id est animam cuius sanguis sedes putatur: unde dicetur in fine huius, Atque in uentos uita recessit.

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER QVARTVS.

POETA.

At regina graui iandudum saucia cura
Vulnus alit venis, & cæco carpitur igni.
Multa viri virtus animo, multusq; recursat
Gentis honos: hærent infixi pectore vultus
Verbaq;, nec placidam membris dat cura quietem.

SERVIVS.

Apollonius Argonautica scripsit, & in tertio inducit amantem Medeam. Inde totus hic liber translatus est. Est autem pene totus in affectione, licet in fine pathos habeat, vbi abscessus Æneæ gignit dolorem. Sane totus in consilijs & subtilitatibus est. Nam pene comicus stylus est: nec mirum, vbi de amore tractat. Iunctus quoq; superioribus est: quod artis esse videtur, vt frequenter diximus. Nã ex abrupto vitiosus est transitus: licet stulte quidã dicant hunc tertio non esse coniunctum, (in illo enim nauigationis pericula, in hoc amores exequitur) non videntes optimam cõiunctionem. Cum enim tertium sic clauserit, Factoq; hic fine quieuit: Subsecutus est. ☞ At regina graui iãdudum saucia cura.) Item paulopost. ☞ Nec placidam membris dat cura quietem.) Nam cũ Æneam dormire dixerit, satis cõgrue subiunxit: vt somno amans careret. ☞ Iandudum.) Aut nimium: vt Terentius, Iandudum te amat. Iandudum illi facile fit quod doleat. Aut Iandudum a quo tempore vidit Æneam. Legimus enim, Obstupuit primo aspectu Sidonia Dido. ☞ Saucia.) Hinc subiungit. ☞ Vulnus alit.) Et bene alludit ad Cupidinis tela, vt paulopost ad faculam. ☞ Et cæco carpitur igni. Nam sagittarum vulnus est facis incendiũ. ☞ Cura.) Amore intolerabili, vt, Meq; his absolute curis. Cura ergo ab eo quod cor vrat, vt Veneris iustissima cura. Item, Mea maxima cura. ☞ Venis.) Quia per venas amor currit, sicut venenũ: inde dictum, Fallasq; veneno. Item, Longumq; bibebat amorem. ☞ Cæco carpitur igni.) Agit Virgilius, vt inuentas frangat declamationes: vt hoc loco rem dixit sine declamatione. Vnde Ouidius, Quoq; magis tegitur, tanto magis æstuat ignis. Cæco ergo igni, validiore: cu-

ius

ius natura est, vt compressus magis conualescat. ☞ Multa viri virtus animo.) Bene mediã se facit præbere Didonem inter regalem pudorem & amoris impulsum. Simulat enim se virtutem mirari cuius pulchritudine cõmouetur. Multa aũt virtus figurate dixit. Nam ad numerũ transtulit quod est quantitatis. ☞ Recursat.) Bene frequentatiuo vsus est verbo in frequenti amantis cogitatione. ☞ Gentis.) Non Æneæ, vt sit velut excusatio, sed Dardani a numinibus, Aut Veneris. ☞ Infixi pectore vultus, Verbaq;.) Tale & illud est, Illum absens absentem auditq; videtq;. ☞ Nec placidam membris dat cura quietem. (Aut penitus quiete caruit, vt Placida epitheton sit quietis: aut habuit quidem quietẽ, sed non placidã .i. turbatam somnijs, vnde & ipsa paulopost, Quæ me suspensam insomnia terrent?

DONATVS.

Conclusis omnibus, quæ necessaria narratio exigebat, se cessit Æneas ad requiem. compleuit enim, vel quod ipse pollicitus videtur, vel quod regina desiderabat audire, Didonis tamen animus intolerabili iandudum cura commotus, accendebatur magis recordatione loquentis, & secreto incendio torrebatur. hoc est quod ait. ☞ At regina graui iãdudum sa. c. Vul. a. ue. & cæ. ca. igni.) Dicit ipsas causas, quæ hoc genus tormenti animis Dodonis infixerant. ☞ Multa viri vi. a. m. q; re. Gẽ. ho. h. in. pe. v. Ve. q;.) Multa viri virtus, non tantum corpore placebat, verũetiam animo. asseruerat enim se laborasse pro patria, duros ac diuersos habuisse discursus, mori etiam voluisse, innumera pericula ferendo superasse, hæc tractabantur, bona corporis quibus tolerauerat vniuersa. animi vero istiusmodi recursabant in

sensibus

sensibus cogitantis, q deorum cultor, amator patriæ, amator patris, amator vxoris, quemadmodum auditum putamus Æneam referentem discrimina sua, cum amissam coniugem insanis laboribus perquisitam diceret, quemadmodũ arbitramur iudicio eius acceptum, quæ intentionem tenuerat, vt eius matrimonio iungeretur. hæc considerabatur multa virtus, quæ non in vno genere esset maxima, sed quæ ex multis, & diuersis robur suæ felicitatis ostenderet. tollamus amorem, quem Cupido conciliauerat, cur illa non amaret virum domi forisq; præstantem, bello strenuum, pacis temporibus religiosum? necessarium viduæ, necessarium destitutæ, necessarium condenti ciuitatem nouam & noua imperij fundamenta roborare cupienti? necessarium contra Pygmalionis violẽtiam? quia magna manu sperabatur esse venturus. Accedebat corporis decus & forma, quæ cæteris animi corporisq; præcipuis adderet venustatem, quæ ipsa primo libro poeta euidenter expressit. cum recedente nube plurimus fulsisset in sole. Multusq; recursat gentis honos. Tertiam posuit generis laudem. hæc enim tunc prodest, si quæ sunt vniuscuiusq; propria, rationi sanguinis recte conueniant. nam quomodo Æneæ meritis prædicatio accederet generis, si proprijs bonis laudari nõ posset? Hæc igitur pars in eo est vt etiam ipsa ex plurimis constet. nam sciebat Dido esse Æneam Veneris filium, Cupidinis fratrem & Mercurij, Teucri, ac Dardani affinem, & quod supra omnia fuit nepos Iouis. hærent infixi pectore vultus, verbaq;, hærent pectore, bis accipiendum est, vt sit hærent pectore vultus infixi. hęrent verba pectore. Infixi autem quod ait, ad solos vultus pertinet, quia erit vitium, si dicamus, infixi verba, & magis pro persona amantis, melius accipitur infixi vultus. verba enim augmentum dabant amori. nam hærent, & infixi, hanc habent rationem, quam habet, quod etiam In.iij.lib.ait. Ære cauo clypeũ magni gestamen Abantis, portis aduersis figo. figi enim dicitur quod sic alicui speciei iungitur, vt velli non possit. & hæret quod nõ potest separari. Vultus pertinent ad corporis laudem, verba ad animi prædicationem. ☞ Nec placidam m.d.c.qu.) Diuersam naturam poeta esse voluit amoris & somni. Somnus quippe quietam sedem quęrit. hoc tenebatur Æneas, quia quieto animo fuit. contra vbi fuerit cura, vt in Didone, non potest inueniri somni beneficium. ecce quemadmodum Didonis describuntur ardores, non flectebatur in requiẽ nec somni virtute vincebatur, aut tpe, qa impediebat medios amor.

ASCENSIVS.

At regina graui, &c.) In hoc.iiij.lib. quæsita occasione, describit poeta vim amoris, qui virum pietate grauẽ, & fataliter in regnum Italię destinatum, potuit in muliebrib. complexibus detinere: & reginam adloqui grauẽ & constantem, impatientia ad sui necem impellere. Id autem facit prudens & cõmodus poeta, quo mortaleis animos ab amorum illecebris auertat: cum nemo sit a Venereis laqueis tutus, nisi qui omne obiectũ procul habuerit, & carnis luxũ domuerit. Cum ergo in toto opere, tum hic poeta, & delectat, & prodest plurimum: nam simul & iucunda & idonea dicere vitæ instituit. vsq; adeo autem, iucunda est huius libri lectio, vt diuus Augustinus sese ad lachrymas compulsum, Didonis querela confiteatur. Nihil enim ptermissum est: quod ad amantis miserę officiũ pertineat. Idq; seruato ætatum cum libris ordine facit poeta. Nam in.j.lib. infantiã describit, quæ varijs procellis iactatur, nihilq; certi habet. In.ij. pueritiam, quæ quæ aut exterminio, aut pędagogorũ ferulis subigitur. In.iij. adolescentiam,

scentiam, cuius viam sese penitus nescire fatetur sapientissimus Solomon: vnde recte Æneæ continet errores. In.iiij. iuuentam, quæ amoribus implicatur. In.v. virilitatem, quæ honori, ad quem res militaris ludis exercita conducit, potissimum inseruit. In sexto senium ad manes tendens, & futura præmeditans. Post quod tristia sunt cum carne, decrepita bella: quæ in sequentibus operibus explicantur. Sed ne diutius q̃ par sit philosophemur hęc, prelibasse satest. Donati in hanc partem, verba sunt hęc. ☞ At regina.) Enarratis omnibus ad quietem secessit Æneas. Dido autem intolerabili cura, mota recordatione loquẽtis: & secreto incendio torrebatur. ☞ Multa viri u.) Erant enim & corporis, quia multos labores pertulerat. Erant animi, q erat deorum cultor. Amator patrię, parentis, vxoris. Quapropter etiam sublato amore, conflato a Cupidine, cur non amaret virum domi forisq; pręstantem? Bello strenuum, in pace religiosum, necessarium sibi vidug destitutę cõdenti ciuitatem, necessarium contra Pygmalionem? Forma autẽ corporis, cęteris animi virtutibus adferebat decus. Accedebat nobilitas generis: erat enim Veneris filius, Cupidinis frater, nepos Iouis. ☞ Infixi.) Infixa ea dicuntur, quę facile auelli non possunt: & hęret quod non potest reparari. ☞ Vultus.) Ad corporis laudem. ☞ Verba.) Verba autem ad animum referas. ☞ Quietem.) Diuersa res est, somnus, & amor. Ergo Æneas quiescebat, Dido inquieta erat. Hęc ille. ☞ Ordo est, condependens cum superioribus, sic: Ordo.
Quieuit quidem, facto fine, Æneas. At.i. sed, regina.s. Dido: saucia.i. vulnerata: iãdudum.i. ab eo tempore, quo hospitio susceptus est Æneas: & Cupido loco Ascanij, graui cura.s. amoris, quę cura cor vrit: alit.i. nutrit scilicet meditando, & cogitando secum, & reuoluendo verba & vultus viri: vulnus.i. amoris iaculis Cupidineis infixum: & carpitur cęco igni.s. amoris, qui excęcat: & cęcus dicitur, ab effectu. Sed quęritur, quomodo vulnus alat venis, regina alioqui grauis? Nempe quia multa virtus viri.s. Ęneę, & multus honos gentis.s. Troianę Ęneę, subditę: vnde domini deprehenditur honestas. (Nam facile est, semel simulare honestatem: at subditi non instruuntur honesti, nisi longa exercitatione: quo circa citius ex subditis, q̃ ex prępposito deprehenditur honestatis indicium.) recursat.i. frequenter reuoluitur animo, sed mire dixit, recursat, quasi ipsę cogitationes vltrę ingerant, & libere recurrant, non animaduertẽte, aut repugnante etiam quodammodo Ænea. Nam id amantibus accidit: vt dum ocio dati, quietem quęrunt, irrepant amoris stimuli, animumq; torqueant, etiam inuitum: non tamen vincant, nisi vinci se permiserit.) sed quomodo recursant: quia vultus scilicet viri hęrent: infixi pectore, id est fixi in pectore (gratia pręppositionis, ablatiuum regit, quem tamen vulgo in datiuum vertimus: dicentis, Infixi pectori. & verba, sup. hęrent infixa pectore. Nec cura.i. solicitudo amoris (quia res est sollicitι plena timoris amor) dat membris quietem placidam (quod epithetum potius exclusiuum censeam, q̃ generale: hoc est, dixero: ideo adiectum. quia membra quidem nonnullam habuerunt quietem: sed non placidam, quia animus solicitus erat: & licet omnis quies sit placida: tamen quies membrorum, licet sit membris placida cum reficiantur, tamen non est simpliciter placida: quia sępe animum plus cruciant, q̃ si membra defatigentur: vnde est, Ocia si tollas periere Cupidinis arcus: siue artes. (Vtrunque enim legitur apud Ouidium) dat ergo quietem, id est repositionem membris, sed non placidam, quia cura recursat animo.

SERVIVS.

☞ Postera Phœbea lustrabat lampade terras. (Circunlocutio orientis diei. Secundum enim & tertium librũ Æneas per noctem in conuiuio Didonis narrauerat: licet, vt supra diximus, Virgilius ista quę per naturam necesse est fieri, plerunq; contẽnat. ☞ Lustrabat.) Aut illustrabat: aut re vera lustrabat.i. purgabat. Nam nox quodammodo polluit mundum. ☞ Humẽtem vmbram.) Quia nox omnis humida est, vt, Noctis lentus nõ deficit humor. Et nihil interest vtrum vmbram, an noctẽ dicat. Nox enim vmbra terrę ẽ, vt supra, Inuoluẽs

Postera Phœbea lustrabat lampade terras,
Humentemq; aurora polo dimouerat vmbram,
Cum sic vnanimem alloquitur male sana sororẽ.
[Anna soror, q̃ me suspẽsam insomnia terrẽt! DIDO
Quis nouus hic nostris successit sedibus hospes!
Quem sese ore ferens! q̃ forti pectore, & armis!
Credo equidem (nec vana fides) genus esse deorum.
Degeneres animos timor arguit. heu quibus ille
Iactatus fatis! quæ bella exhausta canebat!
Si mihi non animo fixum, immotumq; sederet,
Ne cui me vinclo vellem sociare iugali,
Postq̃ primus amor deceptam morte fefellit,
Si non pertæsum thalami, tedæq; fuisset,
Huic vni forsan potui succumbere culpæ.

Inuoluens vmbra magna terramq; polumq;. Est ẽt Hysteron proteron in sensu. Aurora enim Solem pręcedit. ☞ Cum sic vnanimẽ.) De re pudenda locuturam parũ fuerat sororẽ eligere, nisi ẽt vnanimẽ. Dicimus aũt & vnanimus & vnanimis, sicut inerm° & inermis. ☞ Male sana.) Non plene sana, amore vitiata. Male enim plerunq; non, plerunq; minus significat. non: vt, Statio male fida carinis. Aliquoties minus significat: sicut ve, vt vecors, vesanus. Quanquam male & perniciose significet: vt Lucanus, Sic male deseruit. ☞ Insomnia terrẽt!) Et terret & terrent

Anna (fatebor enim) miseri post fata Sichæi
Coniugis, & sparsos fraterna cæde penates,
Solus hic inflexit sensus, animumq; labantem
Impulit: agnosco veteris vestigia flammæ.
Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad vmbras,
Pallentes vmbras Herebi, noctemq; profundam,
Ante pudor q̃ te violem, aut tua iura resoluam.
Ille meos primus, qui me sibi iunxit, amores
Abstulit: ille habeat secum, seruetq; sepulchro.

rent legitur. sed si terret legerimus, Insomnia erit vigilia. Hoc enim maiores inter vigilias, & ea quę videmus in somnijs interesse voluerunt: vt insomnia generis fœminini, numeri singularis, vigiliam significaret. Insomnia vero, generis neutri, numeri pluralis, ea quę per somniū videmus: vt, Sed falsa ad coelum mittant insomnia manes. Sciendū igitur quia si Terret dixerimus, antiqua erit elocutio. Insomnia enim licet & Pacuuius & Ennius frequenter dixerint, Plinius tamen exclusit, & de vsu remouit. Sed ambiguitatem lectionis hæc res fecit, quod non ex aperto vigilasse se dixit, sed habuisse quietem implacidam. i. somnijs interruptam, vt itelligamus eam & in somnijs territam: & propter terrorem somniarum vigilias quoq; perpessam. ⁋ Nouus.) Magnus: vt, Pollio & ipse facit noua carmina. ⁋ Successit sedibus.) vt Succedoq; oneri. & Succedunt tecto. Quem sese ore ferens?) Vt, Obstupuit primo aspectu Sidonia Dido. Et, Nāq; ipsa decoram Cæsariem nato genitrix lumenq; iuuentæ. ⁋ Forti pectore, & armis?) Vt etiam ab Ilioneo audierat, dicente, Nec bello maior & armis. Sane subaudis est. Et bene virtutis commemoratione excusat supradictam pulchritudinis laudem. ⁋ Credo equidem genus esse deorum.) Nec enim, Vana fides est. i. falsa. Nam Degeneres animos arguit timor, id est improbat, impugnat. ⁋ Heu.) Per hæc amoris impulsus ostenditur. ⁋ Iactatus fatis.) Casibus: vt, Quis te nate dea per tanta pericula casus insequitur? ⁋ Bella exusta canebat.) Finita, terminata: quod nimiæ virtutis est. Nam inchoare bella, quorumlibet est: vincere vel finire, paucorum. ⁋ Fixum, immotumq; sederet. ⁋ Cogi sese optat, quæ sic negat. ⁋ Sederet.) Placeret, vt, Et sedet hoc animo. ⁋ Vinclo iugali.) Synęresis est pro vinculo. Iugali autem propter iugum, quod imponebatur matrimonio coniungendis. Vnde etiam Iuno iugalis dicitur. ⁋ Primus amor.) i. maritus. ⁋ Deceptam morte fefellit.) Figurate dicit, morte sua decepit me, & fefellit. ⁋ Pertęsum thalami, tedæq; fuisset.) Pertęsus participium est sine verbi origine: & regit genitiuum, vt hoc loco. Nam genitiuus singularis est. ⁋ Huic vni forsan potui succumbere culpæ.) Singula pronuncianda sunt. Ingenti enim dicta sunt libra quibus confessioni desiderij sui quandam inijcit refrenationem. ⁋ Culpæ.) Propter antiquum ritū, quo repellebantur a sacerdotio bis nuptæ. ⁋ Fatebor enim.) Bene vno sermone & culpam expressit & necessitatem. Fateri enim & coactorum est & culpabilium. ⁋ Miseri post fata Sichæi.) Aut muliebriter dixit Miseri. aut mortui, secundum Cice. qui in Tusculanis miseros, mortuos vocat. aut certe ob hoc Miseri, cuius iam obliuiscitur. aut sic occisi. ⁋ Sparsos fraterna cæde penates.) Si Didonis, dispersos per fugam intelligimus: si fratris pollutos cruore. ⁋ Inflexit.) Quia supra ait, Fixum immotumq; sederet.) Inflexit, a rigido proposito declinauit. ⁋ Labantem Impulit.) Impulit, & labare fecit. Non enim labebat, qui ante immobilis fuerat. Cauendum sane ne labentem contra metrum legamus. Nam la, longa est, vt, Labere nympha polo. ⁋ Veteris vestigia flammæ.) Bene inhonestam rem sub honesta specie confitetur, dicens se agnoscere maritalis coniugij ardorem. ⁋ Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat.) Callide, ac si diceret posse se coniungi Æneæ, si mors secuta non fuerit. ⁋ Pallentes vmbras Herebo.) In Herebo: alij Herebi legunt. aut Herebo, ad Herebum: vt, It clamor coelo. ⁋ Aut tua iura resoluam.) Propter vincla iugalia. ⁋ Amores abstulit.) Cum illo consumpta sunt desideria & voluptates.

DONATVS.

⁋ Postera Phœbea lu. la. t. Hu. q; au. polo di. v. Cum sic vnanimē al. male sa. so.) Non dixit lucescente die Didonem surrexisse, quia peruigil transegerat noctem. sed cum primum dies fuisset exorta, locutam talia cum sorore. mire autem posuit male sana. sanus est enim, qui nullo animi aut corporis incommodo premitur. sanus non est, qui nullo bonæ valetudinis beneficio confouetur, male sanus est autem, qui animi tormentis affligitur, & pro sano habetur, interea cum poeta pręmittit sororem, pręmittit vnanimē, ostendit aliquid Didonem germanæ dicturam, quod in vulgus non deberet exire. erat enim turpissimum amores in hospitem publice confiteri. sed nullam putabat illa confessionem, quando in duobus sororum corporibus vnus animus fuit. ⁋ Anna soror.) Vtrunq; complexa est, alterū nomen quo vocaretur ab oībus, alterum quod consanguinitatis dederat cursus. his vocabulis admonitam voluit, vt quod erat auditura teneret animo & consilio regeret æstimātem, & tamen confessionem ipsam, quam sciebat inhonestā non semel effudit, sed vsa est insinuatiōe, & per longos verborum circulos venit ad eam partem, quæ sine iactura pudoris, quāuis apud talem sororem proferri non potuit. hoc loco apertius dicitur, quid sit. Multa viri virtus animo, multusq; recursat Gentis honos. Ait enim. ⁋ Anna soror, q. m. su. insomnia te? Quis nouus hic nostris su. se. ho?) Patior, inquit, soror insomnia, dum considero nihil esse in hospite nostro, quod præferri non debeat. Noua quippe in illo sunt omnia neq; in vno magis q̃ in alijs visa est Dido hospitem nouum pro amantis animo non quasi recenti suscepisse. sed noua quadam & singulari corporis atque animi specie debemus accipere. ⁋ Qu. se. o. fe. qu. fo. pe. & ar.) Quod tacet, inquit, quod loquitur, quod mouetur. quam gratum est, q̃ iocundum, q̃ viro forti conueniens. ⁋ Credo eq. (n. v. fi.) genus e. d.) Tanta in illo viro constantia est, vt appareat illum dijs esse progenitum. argumentū additur, vt hoc ipsum firmaret quod videbatur asserere. degeneres, inquit, animos timor arguit hoc est si degener esset humilitatis suæ conscientia premeretur. ecce quantum laudabat, quæ alieno hoc est Cupidinis arbitrio ducebatur, nō somno. sed hic poetę fauor est, qui omni occasione virtutes Æneæ meritaq; commendat. Inter bona eius ponit, q nō amauit ipse vt vulgaris, vt turpis, sed amatus est. neq; amatus ab ea, quæ esset pudoris abiectu, sed ab ea, quę petita esset consilio Veneris, & Cupidinis fraude. ⁋ Heu qu. il. Ia. f. q. b. ex. c.) Omnes partes exequitur, quæ amanti congruerent. ecce enim dolet casus eius & grauiter ingemiscit. Quāq; autem pręmissa ostenderent amore illam captam, tamen incipit sensim confiteri, quod amet. ⁋ Si mihi non a. fi. i. q; se. Ne cui m. v. v. so. iu. &c.) Vsq; adeo dixit illum virum sibi placere, vt dignum iudicaret consortio matrimonij sui, nisi secundas nuptias primis decepta damnasset. ecce venit ad plenam confessionem. ⁋ Anna, inquit, fatebor enim &c.) Verum ne ista confessio reprehensibilis remaneret, anneauit iusiurandum, quo sibi nuptias horruisse firmaret. ⁋ Sed mihi v. t. o. p. i. d. &c.) Confessa sum, inquit, de amore, sed melius proueniet, vt ante dehiscat terra, & me recipiat aut Iouis fulmine demittar in tartarum, q̃ ego pudoris leges aut iura dissoluam. ⁋ Ille m. p. q. m. si. iunxit amores Abstulit, il. h. s. s. q; se.) Ipsa sororis suæ viam necessariæ persuasionis ostendit, vt qd' erat factura amoris impulsu, hortatu magis alieno coacta facere videretur. ait semel nupsi, habeat ille mortuus pudoris mei pignus, qui mihi florem virginitatis eripuit, & secum habeat ac suo sepulchro conseruet. hoc est obliq; dicere, quid dubitem nubere, cum alterius nuptias sepultus ille nec videre possit nec aliquando sentire? quod præcipuum habui, tulit. sufficiat ei virginitatis meæ decus, relinquat viduam necessitatibus suis, etiam si aliqd sentit coniugij nostri sacratissimum nomen, & fidem maritali debitam thoro mors media sustulit, mors deleuit. nouitatem quādam illius procurauit excessus. superflua reuerentia procul abscedebat. vis maior vrget, vis intolerabilis cogit. impune secundi cōiugij fortuna suscipitur, & si aliquid sentire manes possunt impune peccatur.

ASCENSIVS.

⁋ Postera Phœbea lustrabat lāpade terras, &c.) Declarat poeta, quomodo misera Dido, vim amoris sui, Annę sorori detexit: argutissime quidem ingressa: sic tamen vt ab eiusdem artis peritia, facile intelligeretur in quam partem animus se eius inclinaret: quocirca incensum animum, inflammauit amore. In qua re nos docet poeta, non debere consilium capere: ab his qui cupiditatibus nostris potius obsequantur, q̃ vtilitati consulant: & ergo male sana dicitur, vnanimem sororem consuluisse. Nihil est artificiosius: nec quod magis graphice muliebres astutias, & tectos amores exprimat, q̃ pręsens locus: sed ne in immensum crescat opus nostrum, adiecero dūtaxat Donati verba, quę hęc sunt. ⁋ Anna soror.) Elegit sororē vnanimem: cui turpiore amorē confiteretur. Neq; tamen aperte, sed per insinuationē, longo circulo verborū confessa est. ⁋ Quę me suspensam insomnia terrent?)

Patior

Patior insomnia, dum considero nihil esse in hospite, quod præferri non debeat. ¶ Quis nouus?) Noua in illo sunt omnia, tam in corpore, quàm in animo: neque vnquam in alio visa: & hæc dicuntur pro amantis animo. ¶ Quem sese. o. f.) Quam gratum, quàm iucundũ est, quàm viro forti conueniens, quod tacet, quod loquitur, quod mouetur. Laudatur etiam Æneas hic, quod non amauit vt vulgaris & turpis: sed amatus est, non tamen ab ea quæ esset pudoris abiecti, sed esset petita consilio Veneris & Cupidinis fraude. ¶ Heu.) Incipit sensim confiteri, quod amet, quod dolet casus eius. ¶ Si mihi non.) Adeo illum probat, vt illum iudicet dignum matrimonio suo, nisi priori coniugio sit decepta. ¶ Sed mihi vel te.) Confessa de amore, melius pro Venere sibi mortem dicit. ¶ Ille primus.) Ostendit sorori viam necessariæ persuasionis: vt quod erat amoris impulsu factura: hortatu alieno, magis facere videatur: ait enim, semel nupsi: habeat ille quiuis mortuus pudoris mei pignus, qui mihi florem virginitatis eripuit: & secum habeat, ac suo sepulchro conseruet: & sic oblique dicit, Quid dubitem nubere? cum alterius nuptias, sepultus ille non videat: nec sentire possit. Sufficiat illi, quod præcipuum habuit, virginitatis meæ decus tulisse. Relinquat viduam necessitatibus suis inseruire: & si sentit fidem debitam illi sustulit mors: quæ nouitatem quandam procurauit. Vis maior vrget, & intolerabilis cogit: impune secundi coniugii, fortuna suscipitur. & si aliquid manes sentire possunt, impune peccatur. Hæc ille.

Ordo. ¶ Ordo est. Postera, supp. dies: lustrabat, id est illuminabat, & purgabat iam terras lampade Phœbea. i. luce solari: & aurora dimouerat. s. prius (vnde non est hysteron proteron: quia verba declarant auroram præcessisse, quæ dimouerat polo. i. ab hemisperio nostro) vmbram. s. noctis, quæ est vmbra terræ: humentem. i. cum humore semper labentem: & iam postera dies, lustrabat adhuc terras lampade Phœbea: a Phœbo. i. sole: tunc, supp. cum. i. quando, sup. regina Dido: male. i. non sana: aut in malum suum sana. i. sanæ similis: hoc est, callida & astuta: adloquitur sic. i. in sequẽtem modum: sororem. s. suam, Annam nomine, vnanimẽ. i. vnius animi, & voluntatis: immorandi. s. Æneæ: & siqua fieri posset in coniugium illiciendi: dicit ergo: O Anna soror, quæ. i. qualia: insomnia. i. phãtasmata nocturna, terrent me, suspensam. i. anxiam, & perplexã, quid agere debeam? & ne dubitet vnde sint insomnia, addit: Quis. i. qualis: hic hospes nouus. s. Æneas: successit. i. in subsidium venit nostris sedibus. i. ad nostrum regnum, duce & rege carens, & multis inuisum potentibus? quem. i. qualem. q. d. dii boni, quàm inclytum & magnificum: ferens. i. gerens, aut extollens sese. i. semetipsum, dum labores suos & errores narraret ore. i. oratione & sermone? quàm forti pectore. i. animo: & quàm, supp. fortibus armis? Tria dicit, in quibus & virtus & vitium consistere potest, os, animum, & arma: ore, loquimur: animo, cogitamus: armis, operamur, quibus quia sese vltra mortalium sortem gessisse, visus est Æneas: addit equidem. i. ego quidem. q. d. nescio quid tibi: videatur: sed ego certe credo, ipsum esse genus. i. progeniem: & de genere deorum: aut ne in vnum Æneam propensius inclinatam, se prædicet de toto genere Troianorum, qui se a Dardano & Teucro, Iouis filiis ortos, adserunt, loquitur: reditura tamen præcipue ad Æneam: probat autem genus esse deorum: quia timor arguit. i. arguendo & improbando conuincit, animos. s. aliorum, esse degeneres. i. a nobili prosapia meticulositate degenerare, & ignobiliter decedere: sed timor non est inuentus in Ænea: vnde addit, probans semper priora per posteriora, quod est honestissimum filium connectendi carminis: heu, commiserantis interiectio: quibus. i. qualibus, ille. s. tam nobilis, generosus, inclytus, & pius hospes, noster: tactatus, supp. est: fatis. i. fatalibus incommodis, & laboribus, diis ita volentibus, aut permittentibus, quo maior sit illi gloria? quę. i. qualia bella: canebat. i. carminis eloquio enunciabat. exhausta. i. iã expleta, & gesta, atque peracta a se? q. d. grauissima, & maxime formidanda. Et ideo, quia talis est: Si non sederet. i. placeret: existens fixum animo, & immotum. i. immobile: sicut diues inaccessos, vbi solis filia lucos. i. inaccessibiles: nam Vlysses accesserat cũ aliis multis: aut immotum hactenus: sed plus dicit, si immobile intelligatur, verum exquisitus est sermo, vt in vtrãuis partem intelligas, si dicit, non sederet animo. i. si non placeret omnino: ne vellem. i. quod nunquam vellẽ sociare: cui. i. a icui. vinclo iugali, pro coniugali. i. matrimoniali: me. i. si non firmissime constituerim, quod nunquã alteri nuberem: postquam primus amor fefellit me, deceptã morte. s. prioris coniugis Sichæi a Pygmalione interempti: & si, non fuisset, sup. me, pertæsum. i. si non omnino tæderet: thalami. i. thori genialis: & tedæ. i. facis nuptialis, quæ ante nubentes fertur: hoc est, si non omnino afficerer tædio matrimonii: & secundarum nuptiarum: & ita constituerim, non amplius nubere: ego potui. i. potuero: sed facilitatem aut certitudinem futuri, indicat præterito: forsan quod callide addit, ne se victam penitus fateatur: succumbere. i. me victam dedere huic vni. i. soli culpæ: quæ esset transeundo ad secundas nuptias. Nam o Anna, enim pro quia (fatebor: hoc est, cogor enim tibi, cum sis mihi soror & fidissima amica, secreta cordis reuelare.) hic solus scilicet hospes noster: amatorie tamen non nominat eum inflexit sensus scilicet nostros: & impulit scilicet in amorem sui: animum labantem. i. a firmo proposito paulatim decidentem: nam agnosco vestigia veteris flammæ. i. amoris, quem in Sichęum habui: flexit, dixit, solus, post fata, id est mortem miseri coniugis, supp. mei. s. Sichæi: & post penates. i. lares, aut deos familiares: sparsos. i. aspersos: cæde fraterna. i. a fratre meo Pygmalione, coniugi meo illata. Sed licet agnoscam veteris vestigia flammæ: ego optem prius, vt. sup. tellus: ima. i. profunda. dehiscat. i. aperiat se mihi: ad absorbendam. s. me: vel, vt, supp. pater omnipotens. s. Iuppiter: adigat. i. impellat me fulmine: ad vmbras, non quaslibet, sed ad vmbras Herebi. i. loci obscurissimi in inferno: pallentes. i. pallidos, & pallidas facientes: & vt adigat me ad noctem profundam. i. ad caliginem infernalem: ante, id est priusquam o pudor (ex affectione apostrophen facit) ego violem te: aut antequam ego resoluam tua iura, quæ vetant, scilicet ad secundas nuptias transire, quæ pudicissimæ haberi volunt matronæ. Ille qui iunxit sibi me, id est qui absumpsit me, in coniugium, scilicet Sichæus: abstulit primos amores, scilicet meos: & ita volo, vt ille habeat, supple eos secum, & seruet sepulchro: quo vno verbo, significat se ad oppositum flexisse animum, quod Anna intelligens, dictura est, Id cinerem aut maneis credis curare sepultos?

SERVIVS.

¶ Sinum lachrymis impleuit obortis.) Sinus dicimus orbes oculorum. i. palpebras, quæ a palpitatione dictę sunt. Nam semper mouentur. Impleuit autẽ ideo, quia lachrymę plerunque se intra oculos tenent. Et bene pręmisit excusationẽ his lachrymis, cõmemorationem prioris mariti. ¶ Anna, refert.) Suasoria est omni parte plena. Nam expurgat obiecta, & ostendit vtilitatẽ. Et a timore persuadet. ¶ O luce magis dilecta.) i. dilectior. Nam antiqui frequenter pro comparatiuo iungebant particulam Magis. Tale & illud est, Nate mihi vita quondã, dum vita manebat Chare magis. ¶ Sola ne perpetua mœrẽs carpere iuuẽta? Nec dulces natos.) Propter liberos, quę fuit causa secundi matrimonii: vt Iuuenalis. Sed placet Vrsidio lex Iulia tollere dulcẽ Cogitat hęredem. Alii male iungunt natos Veneris, Cupidinẽ & Æneã. ¶ Veneris nec pręmia.) Voluptates. Homerus, τὰ δ᾽ δῶρα ἀφροδίτης. ¶ Id cinerem, aut manes credis curare sepultos?) Propter illud, quia marito iurauerat: vt, Non seruata fides cineri ꝓmissa Sichęo. Et bene extenuat dicendo non animam: sed cineres & manes sepultos. Dicit autem secundum Epicureos, qui animam cum corpore dicunt perire. ¶ Esto.) Aduerbium concedentis est Gręcum. ¶ Flexere mariti.) Non qui erant, sed qui esse cupiebant. Alii intelligũt ęgrã mariti, vt sit genitiuus singularis. i.

[Sic effata, sinus lachrymis impleuit obortis. POE.
Anna, refert. [O luce magis dilecta sorori, ANNA
Sola'ne perpetua mœrens carpere iuuenta?
Nec dulces natos, Veneris nec præmia noris?
Id cinerem, aut manes credis curare sepultos?
Esto, ægram nulli quondam flexere mariti,
Non Libyæ, non ante Tyro despectus Iarbas,
Ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
Diues alit, placito'ne etiam pugnabis amori?
Nec venit in mentem, quorum consederis aruis?
Hinc Getulæ vrbes, genus insuperabile bello,
Et Numidæ infreni cingunt, & inhospita Syrtis,
Hinc deserta siti regio: lateque furentes
Barcæi: quid bella Tyro furentia dicam?
Germanique minas?
Diis equidem auspiciis reor, & Iunone secunda
Huc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.

Quam tu vrbem soror hanc cernes! quæ surgere regna
Coniugio tali, Teucrum comitantibus armis!
Punica se quantis attollet gloria rebus!
Tu modo posce deos veniam, sacrisq; litatis
Indulge hospitio, causasq; innecte morandi,
Dum pelago desæuit hyems, & Aquosus Orion,
Quassatæq; rates, dum non tractabile coelum.

gularis, id est propter maritũ. ¶ Non ante Tyro.) Aut in Tyro, ac si diceret Tyri. aut certe τυρόθεν, id est Tyro: vt, Dardanus Hesperia. ¶ Despectus Iarbas.) Rex Libyæ, qui Didonem re vera voluit ducere. Et vt habet historia, cum hæc negaret, Carthagini intulit bellum: cuius timore cum cogeretur a ciuibus, petijt vt ante placaret manes mariti: & exædificata pyra se in ignem præcipitauit: ob quam rem Dido, id est Virago dicta est, quæ virile aliquid fecit. Nam Elisa proprie appellata est. ¶ Ductoresq; alij.) Ergo & Iarbas ductor. ¶ Quos Africa terra.) Deriuationes frequenter maiores sunt a principalitate: interdum pares inueniuntur: raro minores. Vnde supra Lacęna notandum diximus. ¶ Triumphis diues,) id est bellicosa. ¶ Placito ne etiam pugnabis amori? Ac si diceret, contempsisti eos qui displicebant: nunquid etiam placito amori repugnabis? Et est Gręcum, pugno tibi. Nam nos, pugno tecum dicimus. ¶ Hinc Getulæ vrbes.) ad terrorem vrbes dixit. Nam in mapalibus habitant. ¶ Infreni.) Aut sæui: aut qui equis sine freno vtuntur. ¶ Inhospita.) Barbara, aspera. ¶ Deserta siti regio.) Inhabitabilis. Dicit autem Zerolibyen, quæ est inter Tripolin & Pentapolin. Et bene terret dicens iuxta esse aut bellicosas gentes, aut deserta loca, vnde non speratur auxilium. ¶ Lateq; furentes Barcæi.) Hi prope sunt a Carthagine. Vnde addidit, Late furentes. Hi secundum Titianum in chorographia Phoenicem nauali quondam superauere certamine. Barce autem ciuitas est Pentapoleos, quæ hodie Ptolemais dicitur. Nam Cyrene & Barce reginæ fuerunt: quæ singulis dederunt ciuitatibus nomina. ¶ Germaniq; minas.) Propter aurum, quod ei (vt in primo diximus) tulerat. ¶ Dijs equidem auspicibus,) Hoc dicit, dij qui auspices sunt matrimonij, Æneam huc venire fecerunt. Nuptiæ enim captatis fiebant augurijs: vt, Contentiq; auspice Bruto. ¶ Iunone secunda.) Quæ præest coniugijs. ¶ Tenuisse.) Perfecisse, implesse. ¶ Coniugio tali.) Id est viri fortis. quod ideo non dicit, quia scit a Didone prædictum. ¶ Veniam.) Aut beneficium: aut re vera veniam periurij scilicet: vt, Non cineri seruata fides promissa Sichæo. ¶ Sacrisq; litatis.) Dijs litatis debuit dicere. Non enim sacra, sed deos sacris litamus, id est placamus. Ergo noue dixit. ¶ Indulge.) Da operam: vt, indulgent vino, & vertunt crateras ahenos. ¶ Aquosus Orion.) Corripuit ratione supradicta. ¶ Non tractabile.) Asperum, intractabile.

DONATVS.

¶ Sic effata sinum lachrymis impleuit obortis.) Fudit, inquit, post verba vberes lachrymas, vel quod veteris amoris recordatione mouebatur, vel ꝙ vrgebatur efficere quod animo respuente damnauerat, obortæ sunt lachrymæ, hoc est subito ortæ, quod toties fit, quoties vrgente animo dolores funduntur, vt hoc loco. cæterum cum de Sinonis fletibus diceretus, lachrymis, inquit, coactus, hic sinum ait lachrymis impleuit obortis, vt lachrymarum ipsarum copiam demonstraret. ¶ Anna refert.) Intellectis Anna, quæ agerentur, & coniectura manifesta collectis, eadem repetit destruendo scilicet quoniam illa mentis suæ talem veluti sententiam tulerat, vt quamuis angore teneretur, diceret tamen se secundas nuptias perhorrescere. incipit igitur a persona sua, vt ostenderet futuram persuasionem a germanæ amore processuram, causa ergo meri consilij fuit, quod ait primo. ¶ O luce m. d. sorori,) Hoc dicto parauit sibi sororis animum. non enim causam eius leuiter tractare debuerat, quam plus se amare professa est quam lucem. In eo autem omnis cardo fuerat, quia Dido amare se confessa est & amori ipsi propter prædicatas causas negauerat se esse cessuram. hoc itaq; fuerat destruendum, vt suasura eius intentionem obtinere potuisset. ¶ Sola ne perpetua m. ca. iu.? Nec d. n. Veneris nec p. n.?) Duas causas posuit, sed quæ in vnam redigantur. nam iccirco, inquit, iuuentam solam remanere non conuenit, vt opportuno tempore procreari liberi possent. verecunda persuasio, vt non libidinis contemplatione videatur sororem hortari ad nuptias, sed natorum causa, qui profecto nisi ætatis nouellæ suffragio prouenire non possunt. venit ad quęstiones, quæ istiusmodi consilia turbare potuissent. Dido enim dixerat seruare se velle reuerentiam mortuo. hoc & ipsi parti respondens ait. ¶ Id ci. aut m. c. se.?) Hoc est cui deferre contendis, nescit honorificentiam tuam. cum anima enim sensus morientis extinguitur, totum interit quo

quo vita retinetur, perdit obsequium. quisquis illud non homini sed cineri prærogare contendit. ¶ Esto ægram n. qu. fl. m. &c.) Cum adhuc, inquit, esses ægra, hoc est, cum recens mariti perditi te affligeret dolor, petitores reiecisti potentes & plurimos. consenuit lapsu temporis dolor, amor placuit, complenda sententia est. an tibi quod pręsumis sic animo debet videri retinendum, vt perpetuis luctibus vacans iuuentam omnem coniugia respuendo transmittas? si igitur petitores primi fastidio impedientis doloris nihil pro volũtate meruerunt, quod nunc placuit, non debet contraria voluntate dissolui. ¶ Nec venit in mentem q. co. a.?) Quod obscure dixit, quorum consederis aruis, incipit euidenter exponere. ¶ Hinc getulę vr. &c.) Plenum studium suadentis exequitur, vtpote vnanimis soror, nam post multa necessaria, quę superius posuit, addidit faciendi necessitatem, singula cum suo metu percurrens. non, inquit, venit in mentem quorum consederis aruis. hoc est non tractas te esse peregrinam, atque in peregrinis partibus imperium te velle fundare initia omnia habere laborem durum, vel maxime in causa imperij noui, quod fœmina & sola in alienis terris parare contendis, firmissimam sedem esse innumeras gentes, quę te maximo vrbium numero infestare non dubitent, quę ferocitate gaudeant, & potentię viribus possint implere, quicquid animo ceperint, & cogitatione perficere. Hinc getulę vrbes, genus insuperabile bello. quod genus hominum nesciat, inquit, vinci cum intulerit bellum. ecce tuꝗlit & vincendi spem, ne diceret Dido, & si mouerint arma superabo eos. & Numidę infreni cingunt. cum dicit infrenos ostendit indomitos, & eos, qui nullo iure tenerentus, ac suis legibus viuerent, nec vellent alicuius imperio subiugari. & inhospita syrtis, non quo non suscipiat hospites, hoc est peregrinos, sed quam inhumanitatis causa omnis formidet adueniens, vel oderit peregrinos: Posuit in media cingunt, sed tribus applicandum est, vt sit, Getuli, Numidę, & Syrtis cingunt. hoc ipsum cingunt, habet ingentem metum, maximamq; formidinem. nam cingere est ambire, vt & infiniti monstrentur inimici, & si fuerit ex necessitate fugiendum, per tantos ac tales exitus inuenire non possit. hinc deserta siti regio, lateq; furentes barcęi. Similis etiam istorum metus est. Nam quomodo fuga per sitientes terras perindeq; desertas fieri potest, aut per eos qui sic furore rapiantur vt furorem ipsum latius tendant? Quid bella Tyro surgentia dicam? quod habuit maximum, seruauit ad finem. considera, inquit, in quanta desperatione sis posita, quantaq; sit tuę fortunę conditio, quando cum tot immanissimis gentibus timetur & frater, quid futurum sit, si ille cum copijs suis instructus adfuerit causę? considerandum est quando nec persistendi facultas superesse potuerit, aut certe fugiendi, tenebit enim ille subsidium maris, & quacunque fugientem hostis durus excipiet. itaque fiet in his terris quod domi compleri non potuit ad omnia concurrit illud quod superius dixit. Sola ne perpetua moerens carpere iuuenta. Si enim perduraret iuuentam sola transigere, quis tot ac tantis resisteret inimicis? vel quis iam quęreret exactis temporibus fœminam, quę maritum procreatione filiorum patrem non posset efficere? postremo cogitandum cui tantum florem imperij ac tanto labore quęsitum esset traditura, si liberorum posteritas non superaret, quorum tantam gratiam esse constaret, vt parentes gaudeant. si ad eos potius bene parta transmittant. ¶ Dijs equidem auspicibus reor & Iunone secunda. Huc cursum Iliacis vento tenuisse carinas.) Optabat suadentis voto vnum, quod si obijceretur mouere potuisset, ne forte hoc ipsum contra voluntatem Iunonis fieret, quam constabat Troianis infestam. Tulit hoc prior Anna, & coniecturaliter posuit non timendum. ait enim, si noluissent dij nobis coniugi Troianos, nunquam nostra littora tetigissent, denique ipsam Iunonem procurasse confido vt pulsu proprijs segnis nostris potius vtilitatibus adderentur. nam non esset secunda Troianis, nisi hoc regnum, quod struis, securitas exegisset. dehinc ostenditur commodum, quod ex facto ipso esset prouenturum. Quam tu vrbem soror hanc cernes? quę surgere regna? Coniugio tali, Teucrum comitantibus armis? &c.) Si, inquit, sola tanta potuisti disponere, quanta erit felicitas tua, quantumq; rebus oibus

omnibus prosperitatis accrescet acquisito tali coniugio, & Troianis opibus felici societati coniunctis? Tu modo posce deos veniã, sacrisq́ litatis Indulge ho. &c.) Post omnem persuasionis cursum dat consilium, quo Æneas in illis terris diutius tenere potuisset. fac, inquit, sacrificia numinibus, & eorum fauorem sic obsequendo concilia, cũq; hoc necessario feceris indulge hospitio, hoc est illorum peregrinationem vberius foue, ne deficiendo victus substantia discedere Troiani cogerentur: deinde procurata huiusmodi securitate innecte properantibus moras, prętende causas, quę illos a nauigatione deterreant. dic importunę iam interuenisse hyemis tempus, sydera quoq; vehementer esse contraria, quassatas naufragio rates asperis interea flatibus non esse credendas, motus cœli quoq; contrarios. Hęc Troianis proponenda nõ incassum Anna mãdabat. sciebat enim facile his moueri posse formidinem, quorum tanta millia Ænea referẽte cognouerat, & qui recentes a naufragio fuissent, facilius cessaturos.

ASCENSIVS.

¶ Sic effata, &c.) Vehementiam amoris, quam verbis fateri erubuit, lachrymis prodidit: vnde soror animum eius agnoscens, oleum addidit camino, & incensam inflammauit sequenti oratione: de qua dicit Dona. sic. ⸢Lachrymis.) Quas effundebat, vel recordatione veteris mariti, vel quod cogatur id facere, quod animo respuente damnauerat. ⸢Obortis.) Subito coortis. Sl. n. fit quando dolore animi funduntur. Cõtra de Sinone, Lachrymisq́ coactis. ⸢O luce. m. d.) Ostendit causam meri consilii fuisse, cum ex amore loquatur: & deinde aggreditur astruere causas, propter quas ipsa negauerat secundas nuptias. Nec dulces natos.) Honestam causam proponit: ne libidinis, sed liberorum creandorum causa, illam hortari videatur.) Id cinerem.) i. hic, cui deferre contendis, nescit honorificentiam tuam. Cum anima enim, sensus morientis extinguitur, totum interit, perditq; obsequium, quisquis illud non homini, sed cineri prorogare contendit. ⸢Esto ægram.) Cum adhuc esses ægra, ex recenti dolore, nulli flexerunt te. Nunc nõ repugnabis placido amori. ⸢Hinc Getulæ vr.) Exprimit quod obscure dixit. ⸢Quorum consederis aruis?) Post autem multa necessaria, quæ superius posuit, addit faciendi necessitatem, singula cum metu discurrens: dicit ergo, non consideras te peregrinam: & in locis peregrinis te imperium velle fundare: & omnia initia, prę sertim imperii, habere laborem durum. Quod fœmina & sola, paras vrbem fundare: cum innumeræ gentes possint te magno numero vrbium infestare: quę viribus & ferocitate valent. ⸢Insuperabile, & infreni.) Inuincibiles ostendit. Infreni, q suis legibus viuentes, nollent alieno imperio subiugari. ⸢Inhospita.) Non quod non suscipiat hospites, sed quam inhumanitatis causa, omnis formidet aduentens, vel oderit peregrinus. ⸢Cingunt.) Hoc ipsum cingunt, habet magnam vim: nam cingere est ambire: vt infiniti monstrentur inimici vndiq; ne per illos, ne ve etiam per deserta fugere possis. ⸢Germani minas?) Hoc vt validissimum posuit, quasi istis addetur, qui mare obsidebit, ne fugere possis. Postremo illi hunc cogitandum proponit, cui imperium sit selictura, si careat liberis. ⸢Dis equidem.) Poterat timere Dido Iunoni hoc non placere: sed coniecturaliter semouet Anna: ait enim si nollent dii nobis coniugi Troianos, nunquam illi nostra littora tetigissent: & credit Iunonem procurasse, vt Troiani a patria pellerentur: vt huic regno fauerent. ⸢Quam tu vrbem.) Si sola tantum regnum parasti, quid facies Troianis adiuta? Ergo fauorem deorum sacrificiis concilia. ⸢Indulge hos.) id est illorum peregrinationem vberius foue: ne deficientibus reb. Troiani recedere cogantur. ⸢Causasq; in. m.) Prætende causas quæ illos a nauigatione arceant. Hæc ille.

Ordo. ¶ Ordo est. Dido effata, id est elocuta: sic id est in morem prædictum: impleuit sinus. s. oculorum, id est palpebras (secundum Ser. qui vult lachrymas in orbibus oculorum immoratas: quasi indecorum sit, si effuderit: sed quia addit, obortis, id est præter spem ortis; videtur poeta significare, impletes sinus, non oculorum, sed vestium) lachrymis obortis, id est subito, & contra institutum ortis: vel recordatione mariti prioris, vel amore noui, cum veretur: quod sentiret fateri, Anna refert,

id est

id est respondet ad obiecta contra nouas nuptias, & persuadet ad eas, o dilecta. s. Dido, soror. s. mihi, quæ soror tua sum: magis luce. i. vita propria, aut luce vitali: posuit autem magis dilecta, pro eo quod est dilectior: ne, pro an: tu carpere, id est consumeris paulatim: sola, id est in viduitate perseuerans, mœrens, id est lugubris & tristis iuuenta: perpetua, id est per totam iuuentam tuam, quantum ipsa se perpetit, id est continuat. Nec noris, id est noueris: dulces natos, id est q̃ dulces sunt liberi, his qui procreant eos: nec pręmia Veneris, id est voluptatem libidinosam. q. d. id stulte facis. Nam quod dixit, Ille meos primus, &c. nihil facit, vnde addit, credis, id est credis ne: cinerem. s. Sichæi, aut manes sepultos, id est spiritus defuncti Sichæi, curare id. s. vt carpere perpetua iuuenta? quasi dicat id fieri non debere: cum superstitiosum sit & friuolum. Esto, aduerbium concedentis, tam apud Græcos, q̃ apud Latinos quasi dicat permittatur ita esse: & dicamus, q̄ nulli mariti, id est qui voluerunt esse mariti, flexere te quondam, id est aliquando antehac: non. s. te flexit, ductor quiuis Libyæ: aut Hiarbas Libyæ. s. ductor, non inquam te flexit: ante. i. prius, Hiarbas Tyro. i. de Tyro. despectus scilicet tibi: & alii ductores, quos terra Africa, id est Africana, nisi sit appositio: diues triumphis, id est victoriosa, & sæpe triũphare solita: aut ditata ex opimis spoliis & exuuiis eorum, quos in triumphos duxerit: alit. i. nutrit, & fouet, id est ponamus q̄ principes Africi te non flexerunt: pugnabis ne etiam amori placido, id est cum amore placente resistendo ei? quasi dicat id factum non decere: cum liceat succumbere amori, quia id cineres non curant: & vtile sit, vnde addit: Non venit, id est venit ne in mentẽ, id est consideras ne quorum aruis consederis, id est locum habitandi ceperis? (A consido, potius q̃ a consideo: vnde in. j. Ænei. Vultis & his mecũ pariter considere regnis? recte ergo Valla sentit, fido, & sedeo, vnum habere in voce quidem præteritum. sedi.) Vrbes Getulę. i. Getulorum, qui sunt populi Africani: appositorie, genus, scilicet hominum, insuperabile bello: & Numidæ: populi illi Africani: infreni, id est indomiti, & nullo freno coerciti: & Syrtis inhospita, id est inhospitalis: barbara, & aspera cingunt nos hinc, id est ex vna parte vrbis nostræ: & regio. s. Libyca: deserta siti, id est propter aquarum penuriam, quæ intolerabilẽ sitim procreat: & Barcæi, id est populi: furentes, id est debacchantes, late, sup. cingunt nos: hinc, id est ex alia parte. Quid dicã? quasi dicat frustra, cum tute ea noris: bella surgentia Tyro, id est contra Tyriam, vrbem Carthaginem: sed melius, Surgentia Tyro, id est a Tyro: vnde profecta est Dido: vnde in. j. Imperium Dido Tyria regit vrbe profecta: q; pro & minas germani. s. Pygmalionis: qui propter ablatum auri & argenti immensum pondus sororem insequi parabat. Equidem, id est ego quidem reor: carinas, id est naues: a parte totum. Iliacas, id est Troianas, tenuisse vento. i. vi ventorum: cursum huc, id est ad nos: diis auspicibus, id est præsidibus: aut ad futuras nuptias auspicantibus: & Iunone scilicet pronuba: secunda. i. prospera, & sequente deorum auspicia. Nam, o soror quam. i. qualem cernes hanc vrbem quasi dicat clarissimam: & quæ. i. qualia regna cernes, tu surgere, id est oriri, sup. ex tali. i. talis herois: coniugio: & hoc armis, id est bellicis potentiis: & copiis Teucrum. i. Teucrorum comitantibus quasi dicat etiam inclytissima, ac potentissima: & quantis rebus attollet. i. eriget: se gloria Punica. i. Punicorum populorum: hoc est, Pœnorum. q. d. maximis: tu modo. i. solummodo, aut nunc, posce deos, id est a diis: veniam. i. hanc gratiam, aut beneficium, vt rite secundent: aut veniam periurii: quia cineri Sichæo fidem non serues: & indulge. i. da operam: hospitio. i. vt detineas eum hospitio: sacris litatis. i. diis litatis: hoc est, placatis p sacra: aut sacris litatis, id est ad litandos deos factis: & innecte. s. Æneæ: causas morandi, id est immorandi: docet quomodo. s. dum. i. quoadusq;: hyems. i. tempestas hyberna: desæuit. i. multum sæuit: (& est pręsentis temporis:) aut desæuit. i. desęuierit. i. sæuitiã suam finierit: & dũ Orion. i. stella Orionis: aquosus. i. aquas, & nimbos excitans, sup. desęuit: & dum. i. quãdiu: rates, sup. sunt: quassatæ. i. concussę, & lacerę, necdum refectę: & dum cœlum. i. regio aeris est, non tractabile. i. dura & aspera.

⸢His dictis incẽsum aĩum inflãmauit amore, POE.
Spemq́ dedit dubiæ menti, soluitq; pudorem.
Principio delubra adeunt, pacemq; per aras
Exquirunt, mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboq;, patriq; Lyæo:

SERVIVS.

¶ Incensum inflãmauit.) Vt Horatius, Oleum adde camino. ⸢Soluitq; pudorẽ.) Propter vincla castitatis. ⸢Delubra.) Delubrũ dictum, vt supra diximus, propter lacum in quo manus abluuntur, vel propter tectum coniunctum. aut certe simulachrum ligneum delubrum dicimus, a libro, hoc est salignо factum, quod grece ξόανον dicitur. ⸢Pacemq;.) Beneuolẽtiã. ⸢Per aras exquirunt.) Id est sacrificando explorant an dii vellent hunc

Iunoni ante omnes, cui vincla iugalia curæ.
Ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido,
Candentis vaccæ media inter cornua fundit,
Aut ante ora deum pingues spatiatur ad aras,
Instauratq; diem donis, pecudumq; reclusis
Pectoribus inhians, spirantia consulit exta.

huic rei consentire. Dicendo autem Per aras, auspicalem artē ostendit: vt, Spirantia consulit exta. ❡ Mactāt.) Verbū sacrorum, κατὰ ἐυφημισμὸν, dictum. vt adolere. Mactare proprie ē magis augere. ❡ Lectas bidentes.) Non vacat Lectas. Moris.n.fuerat, vt ad sacrificia eligerentur oues, quibus nihil deesset: vt in sexto, Nunc grege de intacto septem mactare iuuencos. Bidentes autē dictæ sunt quasi biennes: quia neq; minores aut maiores licebat hostias dare. Sunt etiā in ouibus duo eminentiores dentes inter octo, qui non nisi circa bimatum apparent. nec in oībus, sed in his quę aptę sacris inueniuntur. Legiferę Cereri.) Leges enim ipsa dicitur inuenisse. Nam & sacra ipsius Thesmophoria vocātur. Sed hoc ideo fingitur, quia ita inuentum frumentum a Cerere, passim homines sine lege vagabantur: quę feritas interrupta est inuento vsu frumentorum, postq̄ ex agrorū diuisione nata sunt iura. ❡ Phœboq;.) Qui pręest auspicijs, quibus vrbes reguntur. ❡ Patriq; Lyęo.) Qui vt supra diximus, aptæ vrbibus libertatis est deus. Vnde etiam Marsyas eius minister est in ciuitatibus libertatis indicium: qui erecta manu testatur vrbi nihil deesse. Et cōmunis hoc habet sensus, Sacrificabat, inquit, primo numinibus, quæ vrbi præsunt, quasi nuptura pro vtilitate reipublicę. Deinde Iunoni, cui curæ sunt nuptiæ. Est etiam sensus altior. Nam facturi aliquid: ante aduersos placamus deos: & sic propitios inuocamus: vt, Nigram hyemi pecudem, Zephyris felicibus albam. Ergo modo nuptura placat ante Cererem: quæ ꝓpter raptum filiæ nuptias execratur: Apollinem, qui expers vxoris est. Liberum, qui nisi raptam coniugem habere non potuit: & sic Iunonem conciliat. ❡ Cui vincla iugalia curæ.) Quia est & Curetis, & matrona, & regina. ❡ Candentis.) Candidæ: participium est pro nomine. ❡ Media inter cornua fundit.) Non est sacrificium, sed hostiæ exploratio, vtrū apta sit. ❡ Ante ora deum.) Ante simulachra. ❡ Spatiatur ad aras.) Matronæ enī sacrificaturę circa aras faculas tenentes, ferebantur quasi cum quodam gestu, vnde Sallustius, Saltare elegantius q̄ necesse est probæ. ❡ Instauratq; diem donis.) Muneribus, quæ aut dijs offerebat: aut donabat Tyrijs vel Troianis. Instaurat autem ideo, quia iam supra sacrificauerat: vt, Simul Æneam in regia ducit Tecta, simul diuum templis indicit honores. ❡ Inhians.) Intenta per solicitudinem. ❡ Spirantia.) Palpitantia: quasi adhuc viua.

DONATVS.

❡ His dictis in.a.in.a.&c.) Retinens poeta, quia non inuitæ sed volenti suadebatur, & quod superius dixisset Didonem cęco igni carpi hic posuit. his dictis incensum animum inflāmauit amore, vt dictis anteq̄ ventorū adiumento, quod ardebat fortius, validiusq; flāmaret amore. his accipiēdum, vt sit, his dictis incensum animū amore, inflāmauit amore. hoc est amorē primum amoris augmento cumulauit. data quoq; spe cōmodi ex his, quæ profutura dicebat, obtinuit, & quicquid dubitationis esse potuerat penitus remouit illousq;, donec verecūdia ois & pudor persuasione cessissent. Terentiana sententia huic loco cōuenit, qua dictum est. dum in dubio est animus paulo momento huc vel illuc impellitur. facile.n. quo quis voluerit animum dubitantis adducit, qm̄ inest iam pars parata voluntatis. ❡ Pri.de.a.p.q; p.a. Exquirunt.) Ecce fiunt, quę furor sorori dixerat esse facienda, & primum & ante omnia, quod dictum est, tu modo posce deos veniam sacrorū præmissis obsequijs. ecce adeunt iam templa, & deorum fauorem sacrorum sibi exhibitione conciliant. ❡ Mactant le.d.m.bi. Legiferæ Cereri &c.) Mactantes solēniter ea animalium genera, quæ dijs ad causam necessarijs conuenirent, & primum Cereri legiferæ, propterea q̄ populorum consensus nisi legibus teneri non possit. Phœbo, vt in futurum ꝓsperiora perficeret, quę optabantur. libero patri, vt præstaret lætitiam sempiternam, Iunoni vel maxime, quę cōiugiorū teneret plenissimam potestatem, & ne Troianis inuidēs expugnaret Didonis affectū quā splendida dictio, q̄ artificiosa, quę in ordinatione verborum nouissimam posuit Iunonem, nec tamen nouissimę sacrificatum memorauit. addendo.n. ante oēs ostendit ipsi primo sacrificiorū honores exhibitos. ❡ Ipsa t.d.d.p.pu. Dido &c.) Fiebāt ꝑ alios alia, Dido vero officio sacerdotis functa, iter vaccę cornua pateram fundebat. aut ante aras pingues, hoc est pecorum corporibus onerata in ipso deorum cōspectu spatiabatur. hoc est eundi ac redeundi vices creberrimas procurabat. ❡ In.q; d.d.) Neq; hoc semel sed sæpius faciebat, vt produceret diē, volens diutius habere pręsentem, quē amabat. ❡ Pecudumq; r. Pe.in.sp.co.e.) Quærebat futura in interioribus pecorum. consulit, sic posuit quasi extra possent reuocare responsum. sed videntur respondere dum consulentium visibus signa cōmissæ consultationis ostendunt.

ASCENSIVS.

❡ His dictis incensum animum inflammauit amore, &c.) Docet, quomodo verbis sororis persuasa, dijs sacrificabat: & oracula quibus creditura non erat, poscebat. de qua re dicit Dona. sic. ❡ Incensum inflam.) Bis repete. s. animum incensum amore, inflammauit amore. Nam data spe commodi, ex ijs quæ profutura dicebat, adeo dubitationem remouit: vt omnis verecundia & pudor cesserit. ❡ Legiferæ.) Quia populorum consensus, nisi legibus, retineri non possit. ❡ Phœ.) Vt in futurū, prosperiora perficeret, quę optabantur. ❡ Lyæo.) Vt pręstaret lætitiam sempiternam. ❡ Iunoni.) Quia cōiugiorum, tenet plenissimam potestatem. ❡ Ipsa tenens.) Alij, alia faciebāt: ipsa sacerdotis munere fungebatur. ❡ Pingues.) Pecorum corporibus oneratas. ❡ Spatiatur.) Eundi, & redeundi, vices crebras procurabat. ❡ Instaurat.) Sæpius hoc faciebat: vt ꝓduceret diem, volens diutius habere præsentem quem amabat. Hæc ille. ❡ Ordo est. Anna inflammauit. i. in flammas prorumpere fecit animum. s. Didonis: incensum. s. occulto incendio amoris inflammauit, dicit, his dictis. i. hac persuasione sua, & dedit menti dubiæ. i. ancipiti, quidnam agere deberet: spem. s. nubendi, secundo saluo decore: & ita soluit pudorem: quo arcebatur a secundis nuptijs. Et ergo ipsę ambę adeunt principio. i. ante omnia: delubra. i. templa, in quibus erant deorum simulachra: & exquirunt, id est exquisite quęrunt: & implorant pacem. i. pacationem, conciliationem, & beneuolentiam deorum: per aras. i. per auspicabilem artē, aut per sacrificia: & mactant. i. occidunt ad sacrificādum (est enim propriū sacrificijs verbum, macto: quasi magis aucto, seu augmēto sacrificio.) bidentes. i. oues: lectas. s. a grege: de more. s. sacrificiorum, bidentes quę legi volunt: sicut tauri esse intacti, & sues eximij. Mactant, dicit, Cereri legiferę. i. quę primas leges tulit: aut ꝓpter cuius inuentum, primę leges latę sunt: ne. s. quis metat, vbi non seuerit: & Phœbo, id est Apollini: & Lyęo. i. Libero, seu Baccho patri: & ante omnes, id est pręcipue Iunoni: cui vincla, id est vincula, iugalia. i. matrimonialia, supple sunt curę: quia pronuba dicitur: & nubentium pręses. Ipsa pulcherrima Dido, quasi sacerdos & regina, ita, vt id ei decentissime conueniret: tenens pateram, id est vas vinarium, aut poculum, patens dextra. s. sita: fundit. i. effundit inter media cornua vaccę candentis, id est mundę, & intactę: aut scilicet dum non fundit, spatiatur ante ora deum: ad, id est iuxta aras pingues, id est adipe & sanguine imbutas: & instaurat. i. augmentat, & celebrat diem, donis. s. varijs in templa, aut in Tyrios collatis: & ipsa inhians. i. auide insistens: pectoribus pecudum. s. mactatarum: consulit. i. consilium expetit: extra spirātia. i. adhuc vitalem spiritum habentia, & palpitantia. i. studiosissime omnia facit: capta, videlicet amore ardentissimo: vsq; adeo, vt quę vates cauenda pręcinerent, illa affectaret: vnde sequitur, Heu vatum, &c.

Ordo.

Heu vatum ignaræ mentes, quid vota furentem,
Quid delubra iuuant! est mollis flamma medullas
Interea, & tacitum viuit sub pectore vulnus.
Vritur infelix Dido, totaq; vagatur
Vrbe furens, qualis coniecta cerua sagitta,
Quam procul incautam nemora inter Cressia fixit
Pastor agens telis, liquitq; volatile ferrum

SERVIVS.

❡ Heu vatū ignarę mentes.) Nō sacerdotes vituperat quasi nescios, sed vim amātis exprimit: & inde vituperat sacerdotes qui admonuerūt nō crediturā. Nā omnia futura a sacerdotibus prædicta esse, sequens indicat locus: vt, Multaq; preterea vatum prędicta priorū. ❡ Est.) Verbū est indeclinabile. Nā frequenter deficit. Est autem huius positio edo es est. Inuenimus (sed qd̄ abolitū est) edo edis edit. Vnde est edere & comedere, qd̄ hodie non dicimus. Nā ab eo quod est es, esse & comesse facit: quo tempore etiā pro pręsenti vtimur, vt volo esse. Nā in defectiuis

Nescius, illa fuga syluas, saltusq́; peragrat
Dictæos, hæret lateri letalis arundo.
Nunc media Aeneam secum per mœnia ducit,
Sidoniasq́; ostentat opes, vrbemq́; paratam.
Incipit effari, mediaq́; in voce resistit,
Nunc eadem labente die conuiuia quærit,
Iliacos iterum demens audire labores
Exposcit, pendetq́; iterum narrantis ab ore.
Post vbi digressi, lumenq́; obscura vicissim
Luna premit, suadentq́; cadentia sydera somnos,
Sola domo mœret vacua, stratisq́; relictis
Incubat. illum absens absentem, auditq́;, videtq́;.
Aut gremio Ascanium genitoris imagine capta
Detinet, infandum si fallere possit amorem.
Non cœptæ assurgunt turres, non arma iuuentus
Exercet, portus'ue aut propugnacula bello
Tuta parant, pendent opera interrupta, minæq́;
Murorum ingentes, æquataq́; machina cœlo.

In defectiuis tēpora pro temporibus ponimus, vt odi, noui, memini: odisse, nosse, meminisse: etiā pro præsenti ponuntur. nā odire, nouire, meminere non possumus dicere. ¶ Vrbe furens.) Furor enim est amor, in quo nihil stabile. Vnde & Cupido puer inducitur, quasi instabilis & infans, qui non pōt fari. Vnde paulo post, Incipit effari, mediaq́ue in voce resistit. ¶ Qualis coniecta cerua sagitta.) Satis congrua comparatio. ¶ Cressia.) Cretensia. Nam Græce Cres facit. Vnde facit & latine Cretensis, vnde est Cretensia. ¶ Agens telis.) Vrgens, persequēs. ¶ Nescius.) Ignotus, ignarus, latens: non qui ceruam nesciret. & rara sunt verba, quæ ꝓ contrarium significant. Nā cū vector sit proprie qui vehit, inuenimus etiam vectorem eum dici qui vehitur: vt Lucanus, Vectoris patiens tumidum supernatat amnem. Tale est & formidolosus, cum sit timidus: & timendum significat. Cum enim exigat ratio, vt nomina verbalia agentis habeant significationem ꝓ passiua significatione plerunq; ponuntur. ¶ Fuga.) Cursu: vt, Simul arua fuga, simul æquora verrit. Nam intelligere non possum⁹ fugam, cum dicat peragrat. Peragrare enim est circuire inquirēdo. ¶ Dictæos.) Cretenses, Ceruę vulneratæ dictamum quęrunt: vt in duodecimo legimus, Non illa feris incognita capris gramina. ¶ Letalis arundo.) Hoc propter futurum omen Didonis. ¶ Sidonias.) Pygmalionis, vel Sichæi. ¶ Vrbemq; paratam.) Ad illud pertinet, quod Aeneas propter ciuitatem nauigat. Sed alij mouēt quęstionem quomodo Paratam, cum paulo post inferat, Pendēt opera interrupta, minæq; murorum: sed paratum potest dici, cui etiam paululum superest: vnde est, minęq; murorum ingentes. ¶ Incipit effari, mediaq; in voce resistit.) Sic Horat. Cur facunda parum decoro inter verba cadit linguę silentio? ¶ Labente die.) Quia in vsu non erant prandia: vt Iuuena. Exul ab octaua Mari⁹ bibit. ¶ Demens.) Quia ea quæ nouerat, audire cupiebat. ¶ Narrātis ab ore.) Vt eum intueretur. Et hoc loco per omnia amantis affectus exprimitur. ¶ Obscura luna.) Id est nox. Nam nihil tā contrarium lunæ est, ꝙ obscuritas. ¶ Sola.) Sine eo quem amabat. Nā regina sola esse non poterat. Est autē Plauti, qui inducit inter multos amatorē positum dicentē ꝙ solus sit. ¶ Mœret.) Per diphthōgum est tristis. Nā aliter militat significat. Sane mœror aliud est. ¶ Absens absentē.) Terent. Pręsens præsentē eripi, abduci ab oculis. ¶ Imagine capta.) Ob amati similitudinem. ¶ Minę.) Eminentię murorum: quas pinnas dicunt.

DONATVS.

¶ Heu vatum ignaræ mentes, quid vota furentem? Quid delubra &c.) Fiebant, inquit, ab imprudentibus sacra nullis amorū necessitatibus profutura. fiebant ab his, qui sibi velut vaticinandi scientiam vendicarent, & cum aliud ageretur, non intelligebāt Didonis ardorem. profuturos se arbitrabantur his, quæ interueniente ignoratione nescirent. quid enim, quę soluebantur numinibus vota amanti prodesse poterant? cum amoris ardor iandudum molliter serpens in immoderata incendia prorupisset? ¶ Est mollis flamma medullas Interea &c.) Denique cum illa omnia frustra agerentur, amor Didonis medullas & viscera cōsumebat, neque eam patiebatur vllo in loco consistere, vt vaganti totius ciuitatis non sufficerent spatia. dat similitudinem poeta, vt ostendat quemadmodū per totam vrbem Dido ferebatur, & data discurrēdi necessitas fuerat. ¶ Qualis co. cerua sa. Quā. p. m. ne. in. c. l. Pastor &c.) Didonem comparauit ceruæ: syluas ciuitati: mobilitatē ceruę Didonis discursibus: sagittam Pastoris sagittę Cupidinis: pastorem Cupidini: cursum inefficacem ceruæ cum Didonis errātis immoderatis anfractibus. subtracto similitudinis istius contextu superioribus inferiora iunguntur. dictum est enim, Vritur infelix Dido totaq; vagatur vrbe furens, connectitur. ¶ Nunc media Aeneam s. p. m. d.) Sic furebat Dido, sic per totam vrbē amoris exagitata stimulis ferebatur, vt a suis conspectibus Aeneam non pateretur abscedere. ducebat, inquit, eum secū, atque vt eius

prę sentia

præsentia non videretur eē superflua, ostendebat ei Sidonias opes vrbemq; paratam, monstrabat ea, quibus naufragi animus, & de institutione noui domicilij cogitans capi facili⁹ posset. quis enim non teneret diuitiarum alienarum spe, & affectu eius vrbis, quam alterius labor & instantia procurasset? sed hoc pro animo Didonis est positum. Cęterū Aeneas amoris eius furorem nesciebat. ¶ Incipit effari, m. q; i. v. r.) Addebat ad moras fabularum manium interpositionē pręcidens verborum cōtinuationem, vt loquendi spatia ꝓferret in longum. ¶ Iliacosq; it. d. a. la. Ex.) Consumptis omnibus inuentionibus, cum iam nihil esset, quod ad moras ꝓficere potuisset, quodq; ipsa vlterius monstraret, aut diceret ipsum volebat iterum narrare labores atque vltimos exit⁹ Troiæ. Demēs, inquit, vtpote quæ ante paululum narrata iterum desideraret audire. ¶ Pendetq; iterum na. ab. o.) Optabat enim ipsum iterum audire loquentem. ¶ Post vbi digressi &c.) Transactis omnibus, quę ardoris sui causa amantis potuit industria reperire, manente tamen adhuc inueniendi cupiditate, discessum est ad quietē. Consumptus enim fuerat dies, & noctis tempus adueniens actus Didonis abruperat, ac nō immerito homines vrgebat in somnos. sed recedentibus cunctis sola Dido mœrebat in domo, quod demens sciret absentem, ipsa quoque strata despiciens, quod virum non haberent. ¶ Illum absens absentem, auditq; videtq;.) Cū toro incumberet, nec totum corpus suum traderet lecto non tam refectionem fessorum membrorum, sed desideratum cubilis sui socium quærere videbatur. merito addidit, illum absens absentē auditq; videtq;, quia tantum fallebatur animus amantis, vt hunc audire & cernere videretur absentem. ¶ Aut gr. a. g. i. c. De.) Interdum ad vicem patris amplectebatur Ascanium, aut portabat gremio suo, vt similitudine paterni vultus amoris violentiam falleret. ¶ Non coe. as. t. n. ar. iu. Exercet, p. v. a. p. b. T. p. p. o. &c.) Miro modo moralitas expressa est, nam cum in amore multa sint vitia, tum magis, quod obliuionem negociorum omnium parit, & nimiam in agendis necessarijs negligentiam. hoc ad personam Didonis refertur, quā in primo libro descripsit, Instat operi regnisq; futuris. dehinc ad personam Tyriorum, qui occuppata in alijs regina deseruerant omne operis genus. obliti. f. salutis suę. denicq; cum iam opera murorum ac turrium ordinatis machinis prope perfecta viderentur, & ad effectum plenum sola deesset instātia. torpuerāt omnia, & omnium operum feruor desertione plena languerant. hic ostenditur rectorem complere omnia, cum insistit & iubet, atque eius negligentia omni modo frigere vniuersa, quæ ante feruebant.

ASCENSIVS.

¶ Heu vatum, &c.) Docet quod comicus dicit, amorem ratione regi non posse: itaque insanos fuisse vates, qui sinistris omnibus & haruspicijs, Didonem ab Aenea auertere volebāt: quia vis amoris, pręuincit oīa. Vnde Dona. dicit sic. ¶ Heu vatum.) Fiebant ab imprudentib⁹ sacra, nullis amorū necessitatibus ꝓfutura. Fiebant ab ijs, qui sibi veluti vaticinandi scientiam vendicabant: & cum aliud ageretur, non intelligebāt Didonis ardorē. Profuturos se arbitrabantur ijs, quæ interueniente ignoratione nescirent. Quid. n. quę soluebantur, dijs vota prodesse poterant amanti, cum ardor iam immoderata, incendia dedisset? ¶ Tota. v. v. f.) Cum omnia frustra agerentur ex nimio amore, nullo in loco consistere poterat: & vaganti totius ciuitatis, spatium non sufficiebat. ¶ Qualis.) Didonem ceruæ, syluas ciuitati, mobilitatem ceruæ, Didonis discursib. sagittā pastoris, sagittę Cupidinis comparat. ¶ Sid. o.) Ne sua præsentia superflua videret. & ostendebat vrbē paratam, vt a nauigandi cupiditate auocaret. ¶ Inci.) Pręcidebat cōtextum verborum vt loquendi spatium proferret in longum. ¶ Iliacos.) Cōsumptis omnibus inuentionibus, redibat ad ea quæ prius erant narrata. Nam misere illum detinere cupiebat. ¶ Illum absens.) Tātum fallebatur amātis animus, vt absentem videre & audire, sibi

videretur. ¶ Non.c.) Mirifica moralitas expressa est: nam cũ multa mala in amore insint, illud præcipuum quod negociorum omnium obliuionem inducit. Eadem enim Dido quæ insiabat operi, regnisq; futuris, nunc omnia omittit: & cum omiserit, Tyrii quoque qui instabant ardentes, omnia nunc deserunt. Vnde ostenditur rectorem, cõplere omnia cum insistit: cum vero contra agit, omnia frigescere. Hæc ille. ¶ Ordo est. Heu, interiectio, ex persona poetæ, quasi commiserantis: aut vim amoris dolendo exprimentis, mentes vatum ignaræ: non vaticinii, sed virium amoris: quia volebant consilio & admonitione, Didonem a nuptiis talib. auertere: admonentes vt donis & votis deos placet: quid, id est i quo: iuuant vota, quę fecit dijs: furentem, id est insanientem amore: q. d. nihil, aut in nullo: quid delubra, id est deorum templa, quę audierant, iuuant? q. d. tantundem: hoc est nihil: quia flamma. s. amoris: est, id est consumit: interea. s. dum sacrificaret. q. d. in ipsis sacrificijs: medullas. i. Didonis: & vuln⁹, scilicet sagittis Cupidineis illatum: viuit, id est innouatur, & refricatur interea: & ita summũ remedium amoris: est nullum adhibere remedium: sed si qua fieri potest obliuisci, nisi sit libidinosus amor, qui carnem domando opprimitur. Dido infelix: propter casum futurum: vritur. s. ab amore: & vagatur tota vrbe, id est per totam vrbem, per quã pri⁹ cum grauitate incedebat: sed vagatur furens, qualis, supp. vagatur cerua: sagitta coniecta. s. in eam, ita vt eam contigerit, id ẽ postquam sagitta coniecta fuerit (est enim septimi casus, sagitta cõiecta: & cerua primi) quam. s. ceruam: pastor agens, id est persequẽs eam: telis, id est sagitis: fixit incautam. i. non cauentem: procul. i. de longe, inter nemora Cressia. i. Cretensia: & liquit ferrum volatile. i. ad volandũ aptum: hoc est telum in ipsa cerua fugiente: nescius. i. sm Ser. ignoratus: sed maior est similitudo, si exponatur ignorans: nam fieri potest, vt pastor sagittam emiserit: nesciens tamen, an ceruam fugientem fixerit. sicut Aeneas, regali dignitate, magnifico eloquio, & egregia forma, Didonem vulnerauit: nesci⁹ tamen cum id faceret. illius ergo, quo eam vulneraret amore nescius: ergo, id est nescius quod eam percusserit: & ideo liqt ferrum. Illa. s. cerua percussa: peragrat fuga. i. fugiendo: syluas. s. Dictęas: & saltus Dictęos. i. Cretenses: & arundo. i. sagitta leuis, quasi arundinea letalis. i. mortifera: hæret. i. inhæret, lateri. s. ceruæ. Ipsa Dido ducit, nunc. i. aliquando Aeneam secũ, per media mœnia, .s. Carthaginis: & ostentat. i. ostentatione demonstrat, opes Sidonias, id est quas a Sidone auexerat, & vrbẽ paratam, quod signũ est coniugalis amoris: solent enim proci aut diuitijs, aut virtute sua, fauorem auspicari: & ipsa incipit affari, quod & amãtis, & amentis indicium est: & resistit. i. respondet, in media voce. i. nondũ dato ad integrum responso Aeneę, quod impatienter amantis non tamen est: & quærit nunc, id est aliquando: eadem. s. cõsimilia conuiuia: die labente. i. occidente, id est qualia fecerat Aeneæ, & cęteris Troianis in primo aduentu: nec tamen approbatur dictũ Seruij, asserentis veteres non fecisse prandia, vt in fine huius lectiõis Beroaldus docebit: & ipsa demens, exposcit audire iterum labores Iliacos, id est Troianos: quos Troiani passi sunt in excidio: & pendet iterum, ab ore iterum narrantis: post, id est postea: vbi, id est quando digressi, supple sunt ex conuiuio: & luna obscura vicissim. id est nox: aut luna obscura luna respectu solis: premit: nõ extinguit, sed imminuit: lumen, scilicet diurnum: & sydera cadentia suadent somnos: ipsa sola mœret, id est tristatur: domo vacua, scilicet amato: quo sine vacua videtur amanti: & incubat stratis relictis, id est desertis, ab amato. s. & ipsa absens audit, & videt, scilicet per phantasiam & imaginationem, illum, scilicet amatum: absentem: quia ab ea iam digressum: aut ipsa capta imagine genitoris. i. patris, scilicet Aeneę, detinet Ascanium, id est Iuliũ gremio, scilicet suo, quo Cupidinem prius tenuerat, putãs Ascanium tenere: vt in. id est visum est. Vnde significatur Ascanius postridie a Venere ductus: si. i. ideo, vt si forte possit fallere amorem infandum .i. nimis improbum, fatlando. s. se amplexu honesto Ascanij luco patris eius: turres. s. in muris: cœptę. s. extolli: non surgunt, id ẽ nõ extolluntur amplius: & iuuentus, id est iuuenes: non exercẽt amplius. s. arma: ve pro vel: non parant amplius: portus, aut propugnacula, id est munimenta: &, vt dicunt fortilitia: tuta bello, id est ad futurum bellum propulsandum: opera pendent, id est suspẽsa manent: interrupta. s. ab operantium prius feruore: & minę, id est eminentiæ: & pinnę murorũ: ingentes, id est valde magnę: & machina. s. ędificij, aut turris: æquata cœlo, id est concepto vt erigat ad cœlum vsque: & id hyperbolicos, supp. pendent interruptæ. Et ita ostenditur, quantum potest opera Oeconomi, aut reipub. principis: quo cessante, omnia in deterius ruunt. Verba Beroaldi in Seruium negantem apud antiquos fuisse prandia, sunt hæc. Nõ eo inficias olim me pedibus iuisse in sententiam Seruii: sed ex multiplici, variaque lectione deprehendi apud priscos in vsu fuisse, non minus prandia, quam cœnas, & homines bis in die saturos fieri solitos: quod in primis affirmat Cicero, scribens in quinto quæstione Tusculana, Platonem solitum improbare vitam Italicorum: quoniã bis in die saturi fiebant: & apud Plautum atque Terentium vetustissimos scriptores prandia celebrãtur. Quinetiam Macrobius refert, morem fuisse antiquorum Romanorum, vt patentibus ianuis pransitaretur & cœnitaretur. apud Plinium in epistolis legimus: quemadmodum Plinius, scriptor naturalis historiæ, cibum sumebat interdiu leuem & facilem, veterum more, perinde ac prandium foret parcius, cœna copiosior. Herodotus quoque author Megacreontis Abderitæ, dictum celebratum fuisse: qui agebat magnam se gratiam habere Xerxi: quod non bis in die cibum caperet: nisi prãdium & cœnam iuberentur Abderitæ parare, de ipsis actum iri pessime asserebat: hoc ideo in Xerxe admiratus Abderites, quoniã illa quoque tempestate, quæ haud dubie vetustissima fuit, prandere & cœnare consueuerunt. Huc accedit authoritas Cornelij Celsi, pręcipientis bis in die, potius quam semel cibum esse capiendum: celebratur quoque a Plutarcho, apophthegma Alexandri magni: qui dictitare solebat obsonium prandij, esse nocturnam ambulationem: cœnę vero prandij parcitatem. Supradictorum sententias confirmat authoritas Aristotelis: qui scribit in Problematibus, prandendum esse large, cœnandum esse parce: hoc non pręciperetur a doctissimo philosophorum, nisi in vsu, prandia & cœnę, pariter fuissent: hoc idem traditur ab Hippocrate, medico excellentissimo: & Leonidę Spartani dictum illud peruulgatum est, Prandete commilitones apud inferos forte cœnaturi: floruit autem Leonidas, proculdubio temporibus antiquissimis, & inter antiquissimos est numerandus: hinc a Satyrico poeta dictum est, Prandebat sibi quisque deus: præterea a Valerio Maximo, Simplicitas antiquorum in cibo capiendo laudatur, qui in propatulo prandebant atque cœnabant.

SERVIVS.

¶ Peste.) Amore, Incendio: vt Toto descẽdit corpore pestis. ¶ Nec famam.) Honestam scilicet. Sane τῶν μέσων est. ¶ Furori.) Iam non amori. ¶ Aggreditur.) Cum calliditate loquitur. ¶ Egregiam vero laudem.) Ironia est, inter quam & confessionẽ sola interest pronunciatio. Et Ironia est, cum aliud verba, aliud contineat sensus. ¶ Puer.) Filius. παῖς Græce dixit. ¶ Duorum est.) Bene cessit masculino fœmininum. ¶ Adeo.) Multum: vt Terentius, Adolescentem adeo nobilem. ¶ Veritam te mœnia nostra.) Propter illud, Haud tanto cessabit cardine rerũ. ¶ Mœnia nostra.) Iunonis hospitiũ. ¶ Modus.) Finis. Iuuenalis, Nullo quippe modo millesima pagina surgit. ¶ Quo nunc certamine tanto?) Quid opus est tanto certamine? ¶ Pacem æternam.) Non inducias temporales. ¶ Habes tota q̃d mente petisti.) Propter illud, Nostram nunc accipe mentem. ¶ Paribusq; regamus auspicijs.) Æquale potestate. & ab eo quod præcedit, id quod sequitur. & dictũ est a comitijs, in quibus ijsdẽ auspicijs creati licet simul nõ crearentur, parem tamẽ habebant honorem propter eadẽ auspicia. Vnde et consules pares sunt, cũ necesse esset vt vnus prior crearetur. ¶ Phrygio

Quam simul ac tali persensit peste teneri,
Chara Iouis coniux, nec famam obstare furori,
Talibus aggreditur Venerem Saturnia dictis.
Egregiam vero laudẽ, & spolia ampla refertis. IVNO.
Tuq; puerq; tuus: magnum & memorabile numen,
Vna dolo diuum si fœmina victa duorum est.
Nec me adeo fallit veritam te mœnia nostra
Suspectas habuisse domos Carthaginis altæ.
Sed quis erit modus? aut quo nunc certamine tanto?
Quin potius pacem æternam, pactosq; Hymenęos
Exercemus? habes tota quod mente petisti.
Ardet amans Dido, traxitq; per ossa furorem.
Communem hũc ergo populũ, paribusq; regamus
Auspicijs, liceat Phrygio seruire marito.
Dotalesq; tuę Tyrios permittere dextræ.

Olli (sensit enim simulata mente locutam, POE.
Quo regnum Italiæ Libycas auerteret oras)
Sic contra est ingressa Venus [Quis talia demens VE.
Abnuat? aut tecum malit contendere bello?
Si modo, quod memoras factum fortuna sequatur,
Sed fatis incerta feror. si Iuppiter vnam
Esse velit Tyrijs vrbem, Troiaq; profectis,
Misceri'ue probet populos, aut fœdera iungi:
Tu coniux, tibi fas animum tentare precando.
Perge. sequar. [Tum sic excepit regia Iuno. POE.

¶ Phrygio seruire marito.) Emphaticos: ac si diceret exuli. ¶ Dotales Tyrios.) Regalem spectauit personam. ¶ Permittere dextræ.) Quasi per man⁹ coniunctionem secundum ius locutus est. ¶ Olli.) Aut illi, aut tunc. Cætera per parenthesim dicta sunt. ¶ Simulata mente.) Hoc est talib⁹ aggreditur. ¶ Libycas aduerteret oras.) Absolutior quidē est hæc lectio: sed verior & figuratior illa est, Libycas auerteret oras. Nā plerunque trahitur Schema, vt aliquo ituri non ad locum, sed de loco ponamus significationem: vt si dicas, De campania abeo i Thusciam: honestius est q̄ si eo dixeris. Nec hoc tantum hoc loco facit, sed pluribus. Hic enim est, Ripam'ue iniussus abibis? ¶ Ingressa Venus.) Calliditatis est, vt supra. ¶ Fortuna sequatur.) Hoc ad casum pertinet. ¶ Fatis incerta feror.) Bene omnia tetigit, quibus res humanæ reguntur: casum, fata, voluntatem deorum. ¶ Aut fœdera iungi.) Si fœdera, per se plenum est: si Fœdere, ad populos pertinet. ¶ Tibi fas animum tentare precando.) Sic Aeolus, Tuus o regina quid optes Explorare labor. ¶ Perge: sequar.) Bene aliud agens, aliud ostendit. Ante est enim Iunonis officium ex matrimonio: sic visus Venere⁹. Vnde paulopost, Adero, & tua si mihi certa voluntas. ¶ Excepit.) Subsecuta est.

DONATVS.

¶ Quam simul ac tali per. p. t. Cara. Io. cū. n. fa. ob. fu. Talib⁹ aggreditur Ve. Sa. di.) Vbi, inquit, sensit Iuno furorem Didonis, hoc est amorem intemperatum vlterius occultari non posse, nec habere remedium, his dictis aggressa est Venerem, cum dicit, aggressa, ostendit eam aliquid inuid osē dicturam. ¶ Egregiam vero laudem, &. s. a. re. Tuq; puerq; tuus: m. & m. n. Vna. d. d. si. f. v. d. e.) Magna, inquit, gloria vobis parta est, tibi, scilicet & puero tuo, ex eo, quod gemina numinum potestate coniuncta, vna per dolum fœmina superata est. hæc veluti laus vituperationem potius tenet, quod nihil fecerint memorabile. vincere enim in partib. amoris fœminam non est laboris maximi, pręcipue cum duorum numinum potestas interuenit. huius facti per cōiecturam edicit causas, quæ Venere metuente tractatæ sunt. ¶ Nec me adeo fallit. v. t. m. n. Suspecta. h. d. c. a.) Vt hoc, inquit, fieret, quod timueris scio. nam mearum inimicitiarum contemplatione commota metuisti, ne aliquid mali filio tuo apud Carthaginem meā contingeret. ¶ Sed quis erit mo. a. q. n. c. t.?) Quid necesse est, ait, immoderatas inimicitias vlterius retinere? fiat dissensionum omnium finis, atque ita, vt in æternum concordia perseueret. fiatq; inter Aeneam & Didonem matrimonij plena & firma coniunctio. ¶ Habes. t. q. m. p. Ardet. a. Dido. t. q. p. o. f.) Ecce, ait, quod desiderabas habes, Dido amat, Iuno cōsentit. ¶ Communem hunc. e. p. p. q. r. Auspicijs.) Quia quod speciale singulorum fuit factum est me volente, commune, vtrunq; populum, regamus pares, vtrunq; seruemus. ¶ Liceat ph. s. ma.) Quasi diceret, quando ad hoc ventum est, fiat quod non debuit, vt illi, quos amo, seruiant inimico meo. quod enim dixit Phrygio ibi est subtile conuitium, quasi abiecto & infamę gentis homini. ¶ Dotalesq; . t. t. p. d.) Et, hic, quod dixit tuę, quasi indigne, Tyrij pro animo dicentis potentes & magni tradātur in dotem, addicti q; vtiq; & quasi potiorib⁹ seruituri. obliqua hæc dictio fuit, dicebat enim velut tota simplicitate verborū, tenens tamen interius, quod inimicitias Iunonis integras demonstraret. ecce Virgi. docet facile inimicorū posse nosci consilia, cum sub imagine concordię latent. ¶ Olli (sen. e. si. mē. lo. Quo. r. i. l. a. o.) Tractatus Veneris magnus atq; astutus ostēditur. sensit. n. fieri non potuisse, vt atrox & vetus inimica repente beneuola redderetur, poneretq; semel inimicitias, quas longa ætate seruauerat. denique in eo ipso veluti beneficio obesse voluit, potius quā prodesse. nouerat. n. quid Aeneæ deberetur, quo magis nitebatur, vt si fieri potuisset, potestas oīs, quam fata Italię decreuerāt, in Carthaginis opes, felicitatēq; trāsiret. ¶ Sic cōtra est in. Ve.) His in cā positus, quid fuerat faciendū. Intellectā ne se scire debuit Iuno? an ab eius fraudibus dissimulari oportuit? meli⁹ visum est dolos dulis excludere, veluti approbatis per dissimulationem præsentib⁹, ne deteriorem viā nocendi perquireret atrox & ptinax inimica, si cōtrariā se ostēderet Venus. ¶ Quis. t. d. a. a. i. m. cō. b? Si mo. qd. m. f. f. s.) Etsi si dementi cuipiam tanta insperati commoditas proueniret, reniti, inquit, non debuit. cui enim prodest omissa pacis secu ritate

ritate commouere inimicitias tuas? aut tecum habere cū reluctatione certamen? hęc vox q̄si consentientis est, sed vt illa voluit esse sub beneuola prosecutiōe subtilis, ita & Ven⁹ subijcit quod Iunonis animum tangere potuisset. dixit enim. ¶ Si fatis incerta feror.) Non fuit incerta, sed ita posuit, vt neq; reniti videretur, & tamen id non posse fieri subdole demōstraret. ¶ Si Iuppiter vnā Esse. v. t. v. t. q. p. Misceri'ue. p. p. a. f. i.) Ego, ait, voluntatem tuam libenter amplector. sed si hoc fieri Iuppiter velit, aut fata permittant, vt Troianorum ac Tyriorum fiat vna commistio, quod prouenire non poterat vt amici essent, quia fatali dispositione fuerant inimici. dixit enim poeta alio loco, progeniem sed enim Troiano a sanguine duci Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces. hoc ergo cum metueret Iuno, optabat Aeneā apud Carthaginem retineri, & cum ipso Troianos omnes, vt illis nec proueniret imperium Italię, nec ex ipsis nasceretur, qui deleret aliquando Carthaginem, quod cum non esset, Venus egit subtilitate mirifica, vt diceret, ego quidem volo, sed nescio an fata cōsentiant, aut Iuppiter velit. vt autem ostenderet fieri non posse, dimisit eam ad Iouem, vt ex ipso potius contraria reportaret, & gemeret se destinata non potuisse complere. ¶ Tu coniux, tibi fas animum tentare precando Perge. sequar.) Quicquid secretum, ait, retinent viri, facile confitentur vxoribus. tenta igitur eius sententiam, quicquid ex ipso audieris fieri posse, libenter amplectar, & qua dispositiones tuę præcesserint, sequentur & meæ. ¶ Tum sic excepit regia Iuno.) Non intellecto Veneris dolo in hæc Iuno respondit.

ASCENSIVS.

¶ Quam simul, &c.) Docet fabulose, ac poetice Iunonis erga Didonem & Carthaginem studium: eiusq; cum Venere collocutionem. vnde Dona. dicit sic. ¶ Quam simul aggredit.) Per hoc ostēdit aliquid inuidiose se esse dicturam. Tractatus Veneris magnus, atq; astutus cernitur. ¶ Tuę.) Quasi indignę. ¶ Tyrios.) Tyrij inuidiose, quasi potentissimi. ¶ Quo regnū.) Sensit non potuisse fieri: vt tā graues, tāq; diuturnas inimicitias, sic subito deponeret. Nouerat enim qd Aeneę deberetur, quo magis nitebatur id auertere. ¶ Sic contra.) Melius visum est, dolos dolis excludere, veluti approbatis per dissimulationē pręsentibus: ne deteriorē viā inquireret atrox inimica: si contrariam se ostēderet Venus. ¶ Quis t. d.?) Hæc vox quasi consentientis est. ¶ Sed fatis incerta feror.) Non fuit incerta: sed ita posuit, vt ne reniti videretur: & tamen non posse fieri subdole demonstraret. ¶ Si Iuppiter.) Id sciebat non posse fieri: sed noluit ostēdere se nolle: sed ad Iouem eam dimisit, vt ab eo sciret non posse fieri. Nam virorum secreta, facile intelligunt vxores. Hęc ille. ¶ Ordo autem est. Quam. s. Didonem, aut si græce mauis, Dido simulac. i. statim, postquam chara. s. Didoni, & etiā Ioui: coniux Iouis. s. Iuno: persensit. i. perfecte sensit: teneri. i. irretitam esse: tali peste. s. amoris: nec famam obstare. i. & quod fama eius bona, quam prius summopere amauerat, non obstaret: furori. i. insano amori: ipsa Saturnia, id est Saturni filia: aggreditur Venerem talibus dictis, id est verbis, amaram ironiam habentibus: vero. i. re vera, & certe: & tu, & puer. i. filius, ac minister tuus Cupido: refertis. i. reportatis, egregiam laudem: & ampla. q. d. opima spolia: & numen vestrum, supp. est propterea magnum, & memorabile. i. dignum, quod in perpetua sit memoria: si vna fœmina, qua nihil fragilius est victa dolo duorum diuum. i. diuorum. s. tuo, & Cupidinis (Est ergo cōceptio generum: sicut Tuq; puerq; tuus, refertis: personarum etiam rara, quia fit per, q; geminatam. In singulis autem verbis, quędam antithesis est, atque contētio. Nam vna opponitur duobus: fœmina, diuis: dolus, victoriæ & laudi, atque spolijs: nam dolo, non acquiritur vera laus.) Nec me fallit adeo, id est omnino te veritam: mœnia nostra, id est Carthaginensia, quæ in tutela nostra sunt: habuisse domos altę Carthaginis suspectas. s. de insidijs: vnde dixerat Venus Vereor quo se Iunonia vertant Hospitia, haud tanto cessabit cardine rerum. (Verum in huiusmodi poetarum fictionibus, dubitare licet: quomodo si Iuno illud consilium Veneris norat, nō obuiarit cœptis ei⁹: & significauerit Didoni, vt a filio simulato, patrisq; insidijs caueat. Sed dicere possumus, id poetas sensisse, vt sua esset cuique deorum, dearumq; potestas: ita vt solus Iuppiter fata condat,

atque recondat: Inferiora numina se mutuo impedire nequeant. Vnde in regno amoris non potuit a Iunone impediri Venus: quocirca vt Veneris beneficio perpetuum sit Aeneæ, atque Didonis coniugium, implorat Iuno Veneris opem, atque numen: id nõ factura si per se id posse censeatur. Cum igitur Ethnici quoque vnũ ponant verum, atque summum deum, dant ei tamen varia membra: hoc est, eius varias potestates, varijs nominibus explicãt, vnde ea qua cuncta veniunt, atq; procreantur per propagationẽ seminis. Veneri attribuitur: qua quæuis personam concupiscimus, Cupidini: qua ad regna obtinenda iuuamur, Iunoni: qua ad sapientiam, Mineruæ: & ita in reliquis.) Sed quis modus, id ẽ finis erit aut quo .i. ad quid, sup. opus est nunc: tanto certamine .i. tanta controuersia, & contentione inter nos? Quin .i. cur non exercemus potius pacem æternam .i. concordiam perpetuam, per matrimoniũ .s. &, pro .i. Hymenæos .i. nuptias: pactos .i. certo fœdere cõstitutas tu habes quod petisti tota mẽte. Nam Dido amans ardet .s. incendio amoris: & traxit furorem .i. venenũ amoris, per ossa .i. ad medullas vsq;: ergo qa id voluisti, atq; ego volo: regamus hunc populum .s. Carthaginensem, cõmunem .s. nobis: & auspicijs .i. præsidijs & potestatibus: paribus .i. æquabibus. Liceat .i. volo, vt p iiscito habeatur, sup. Didonẽ: seruire .i. subditam esse: marito Phrygio .i. Troiano: & permittere tuæ dextræ .i. potestati: Tyrios dotales .i. noie dotis in potestatem Aeneæ filij tui venientes: Venus est olli

olli .i. illo tempore: aut illi ingressa .s. insidiose: sic .i. in sequentem modum (enim, pro quia: sensit .s. Iunonem locutam, mente simulata .i. qua amicitiam simulabat, cum vtilitati suæ inhiaret: quo .i. ideo vt auerteret Libycas oras .i. ab Italia transferret in Libyã hoc est in Carthaginẽ: regnum Italiæ .i. monarchiam & vniuersale imperium Italiæ fataliter destinatum: vt in .j. promiserat Iuppiter, absente Iunone.) Quis demẽs abnuat .i. reprobet, & renuat: talia .s. fœdera æternæ pacis: aut malit contendere tecum bello: si modo .i. dummodo fortuna sequatur factum: quod memoras .i. si id quod dicis possit sortiri: felicem effectum: sed ego feror incerta .i. dubia: fatis .i. de fatis: hoc est, nescio an fata id velint qd nos volumus: quia illis nolentibus nequicquã velimus: nescio (inquit) si Iuppiter esse velit esse vnam vrbẽ Tyrijs, & pfectis Troia: ve pro an: probet .i. approbet: populos .s. Tyrios, & Troianos misceri, & fœdera iungi .s. inter eos: sed tu coniux .s. Iouis es: fas .i. licitum est tibi tentare, precando .i. per preces: animum .s. Iouis. Perge .s. ad Iouẽ: ego sequar .q.d. tecũ ibo: me ne inuitam putes id visurã. Id aũt dixit audacter Venus: quia sciuit Iouem id nũ consensurum, quod & Iunonem nõ latuit: vnde ipsa fingit se id solam disquisituram, & Iouis animum ad hoc inducturam: vnde subditur, Iuno regia .i. regis summi coniux: hoc est diuum regina, excepit .i. extra id quod Venus prætendit, in aliud propositum cepit, scilicet sermonem, dicens: Mecum erit, &c.

SERVIVS.

¶ Iste labor.) Scilicet explorationis a Ioue. ¶ Confieri.) Con abundat: vt, Fata renarrabat. ¶ Retexerit orbem.) Quẽ nox tegebat. ¶ Nigrantem.) Nigrum: participium pro nomine. ¶ Alæ.) Equites: ob hoc alæ dicti, quia pedites tegunt alarum vice. ¶ Trepidant.) Festinant: vt, Hic me dum trepid. crudelia limina linquunt. ¶ Indagine.) Ferarum inquisitiõe. ¶ Desuper ifundam.) Quia aer est Iuno. Bene se hic facturam dicit quod habet in potestate. ¶ Nocte opaca.) Nubium caligine. ¶ Omne ciebo.) Pro totũ. Omne enim, numeri est, totũ quantitatis. ¶ Tua mihi si certa voluntas.) Hoc est si etiam tuum subsequatur officium. ¶ Connubio.) Nu naturaliter longa est, ab eo quod est nubere: vt, Connubia nostra Reppulit: sed modo metri causa corripuit. ¶ Nõ aduersata.) Legitur & auersata.

[Mecũ erit iste labor, nunc qua rõne, qd instat, IVN.
Confieri possit: paucis (aduerte) docebo.
Venatum Aeneas, vnaq; miserrima Dido
In nemus ire parant, vbi primos crastinus ortus
Extulerit Titan, radijsq; retexerit orbem.
His ego nigrantem commista grandine nimbum,
Dum trepidant alæ, saltusq; indagine cingunt,
Desuper infundam, & tonitru cœlũ omne ciebo.
Diffugient comites, & nocte tegentur opaca.
Speluncam Dido, dux & Troianus eãdem
Deuenient: adero, & tua si mihi certa voluntas,
Connubio iũgam stabili, propriamq; dicabo,
Hic Hymenæus erit. [Non aduersata petenti, POE.
Annuit, atque dolis risit Cytherea repertis.

DONATVS.

¶ Mecum erit iste la.n.q.t.q.in. Cõfieri.p.p.(a.)do.) Hæc dimitte, ait, partibus meis. verũ quia qđ instat, hoc est quod vrget, debet impleri, faciendi ac perficiendi consiliũ dicã. properabat.n. ipsam cõpleri coniunctionẽ, vtpote quæ Veneris ditione cõmota metueret, ne Aeneas infectis rebus abscederet. sperabat aũt illum ipsum post perfectã coniunctionẽ Didonis matrimoniũ non relicturũ. ideirco dixit, Curabo ego quæ te solicitabant. dũmodo coniũctio disposita cõpleatur. vsqueadeo cupiebat hoc quacunq; occasione fieri, vt ipsa perficiẽdi consiliũ daret. ¶ Venatũ Aeneas, vnaq; miserrima Dido In nemus ire parãt &c.) Mox, ait, vt lux crastina fuerit exorta, Aeneas & Dido venatũ ire disponunt. prima occasio vt vnũ veniãt futuri ad loca nemorosa, q opacitate sui omniũ visus excludant. his, inquit immittã pluuiam, ac nequa cõtemptui habeantur, miscebo grandinẽ, hæc desuper infundam, cumq; auocabit vniuersos indago, nimbus & grando non finent cõuenire dispersos, & ad reginã maturius remeare, dũ alæ trepidãt, dũ cõseruantes ad retia pedẽ referre non possunt, mox mouebo quoq; tonitrua, vt cũ terrori oĩa fuerint, in vnam speluncã soli fugiẽtes fauore meo ac tuo deueniãt, si tamen ẽt tuæ voluntatis cõsensus accedit, cõnubio iungã, atq; ita vt perpetuo matrimonij vinculo teneantur. ¶ Nõ ad. pe. Annuit. a. d. r. Cy. re.) Cũ hæc Iuno dixisset, noluit Venus aduersari petitioni ac voluntati eius, perindeq; cõsensit ridẽs aduersariæ dolos euidẽtissime patuisse, q sic insistebat, vt fieret aliqd quod esset Aneæ Troianisq; cõtrariũ .s. vt regnũ Italiæ Libycas auerteret oras, hoc est ad Libycas oras verteret.

ASCENSIVS.

¶ Mecum, &c.) Iuno, cognito q Venus vellet secum Iouem adire, Vt consulant an velit Troianos Carthagini imorari, obstitit: sciens qa Iuppiter, imperiũ vniuersale Italiæ addixerat, quo nõ obstãte, vt in .j. dictũ est de Carthagine, Hoc regni dea gentib. esse. Siqua fata sinant, iã tum, tẽditq; fouetq;. vbi manifeste dr Iunonẽ nouisse, q fata obstarent vñ additur, Progeniẽ sed.n. Troiano a sanguine duci Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces. vñ dicit se solam aium Iouis tentaturam: & iubet Venerẽ, de ea re securã esse, quasi Iouẽ quo vellet flectere posset. Docet simul modũ quomodo Aeneas Didonis ineat amplexus celebraturus cum ea coniugiũ, qđ tamen celebratum non est: sed Dido coniugium vocat, hoc prætexit nomine culpam, de hac autẽ re, nihil notatu dignum habem⁹ a Don. ¶ Ordo igitur est. Iste labor .s. quẽ tu cõmemoras & mecũ obire vis: erit mecũ .i. assumetur a me, quæ eũ sola obibo: nunc aduerte ego, docebo qua rõne .i. via, & quo mõ: id quod instat .i. instanter agendũ est, possit confieri .i. simul fieri: interea .s. dũ Iouis aium nobis concilio: Aeneas & miserrima Dido parant .i. intẽdũt ire, vna .i. simul: quasi vna tẽpestate (est aũt aduerbiũ congregãdi) in nemus: venatũ .i. ad venandũ: vbi .i. postq;: Titan .i. sol. crastin⁹ .i. qui cras orturus est: extulerit primos ortus .s. suos .i. vt primũ sol ortus fuerit: & retexerit .i. aperuerit, radijs .s. suis: orbẽ .i. globũ terræ, quantus a nobis videtur, vmbra noctis prius tectum. Ego quæ .i. sum regina aeris: infundam desuper: his .i. in nos, venantes .s. nimbum .i. nubem ventosam: nigrantem .i. atram, grãdine commista: tunc .s. dum: alæ .i. comites a latere in morem alarum expositi, ad insidias ferarum: trepidant .i. festinant, huc illuc cursitãtes, & cingunt saltus .i. loca in quibus feræ salire solent, indagine .i. indagatione, & inquisitione ferarum, & ego ciebo .i. concitabo omne cœlum .i. totum aerẽ tonitru, & ita comites diffugient, id est in diuersa fugient, & tegentur: ita vt reginam, quo se receperit, non videant: nocte .i. caligine nubium, opaca .i. densa Dido, & dux Troianus, scilicet Aeneas, deuenient, supp. ad eandem speluncam. Bene præposuit Didonem, non q dignior esset, sed quia prior in speluncam descenderet: non enim decorum esset eam speluncam in qua Aeneam inuenisset: ego adero, scilicet affectione coniugali eos conciliatura, & si tua voluntas, supp. erit mihi, certa .i. explorata, ego iungam, sup. eos, connubio stabili, & dicabo propriam .s. coniugem, quod tñ non faciet, hic .i. hmõi: erit eis Hymenæus, id est auspex nuptialis, aut hic erit eis matrimonij modus, Cytherea .s. Venus, non aduersata, aut non auersata .i. non obstans petenti annuit .i. adsensit, petenti .s. Iunoni: & risit repertis dolis .i. de dolis repertis, aut propter dolos repertos a Iunone.

Seruius

Oceanum interea surgens aurora reliquit.
It portis Iubare exorto delecta iuuentus,
Retia rara, plagæ, lato venabula ferro,
Massyliq; ruunt equites: & odora canum vis.
Reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Pœnorum expectant, ostroq; insignis & auro
Stat sonipes, ac frena ferox spumantia mandit.
Tandem progreditur magna stipante caterua,
Sidoniam picto clamydem circundata limbo,
Cui pharetra ex humero, crines nodantur in aurum,
Aurea purpuream subnectit fibula vestem.
Necnon & Phrygij comites, & lætus Iulus
Inceduntq; ipse ante alios pulcherrimus omneis
Infert se socium Aeneas, atq; agmina iungit.
Qualis, vbi hybernam Lyciam, Xanthiq; flueta
Deserit, ac Delum maternam inuisit Apollo,
Instauratq; choros, mistiq; altaria circum
Cretesq;, Dryopesq; fremunt, pictiq; Agathyrsi.
Ipse iugis Cynthi graditur, molliq; fluentem
Fronde premit crinem fingens, atq; implicat auro:
Tela sonant humeris: haud illo segnior ibat
Aeneas, tantum egregio decus enitet ore.

SERVIVS.

¶ Iubare exorto.) Nato lucifero. Nam proprie iubar Lucifer dicitur, quod iubas lucis effundit. Vnde iam quicquid splendet, iubar dicitur: vt argenti, gemmarum. Est autem Lucifer interdum Iouis, plerunq; Veneris stella. Vnde Veneris dicta, vt, Quem Ven⁹ ante alios astrorum diligit ignes. Sane modo Hysteron proteron in sensu est. Iubar enim præcedit Auroram, & facit hoc iubar huius iubaris. ¶ Retia rara, plagæ.) Multi diuidunt, vt sit retia rara, maiora: plagas, minora intelligam⁹. Alij plagas per diffinitionem accipiunt, vt intelligamus, quæ sunt retia rara, plagæ. Sciendū tamē proprie plagas dici funes illos quibus retia tenduntur circa imā & summam partē. ¶ Lato venabula ferro.) Lati ferri venabula ob hoc dicta, quod sint apta venatui, quasi expiabula. ¶ Massyli.) Massyliorum gens ē nō longe a Mauritania: & Massyli legendum per vnum .l, ne non stet versus. sy enim longa est: vt Hic mihi Massylę gentis monstrata sacerdos. ¶ Et odora canum vis.) Plus est quam si diceret multitudo. vnde Sallustius, Qua tēpestate ex ponto vis piscium erupit. Odora autem improprie dixit. Nam odorum est, quod ex se odorem emittit, non quod odorem sequitur: vt Statius, Et odorę vulnere pinus. Sic est, Et inter odoratum lauri nemus, pro odorum. Nam odoratum est, quod alicunde odorem accipit, vt odoratum templum. Tria ergo sunt: odorum, quod per se olet: odoratum, quod aliunde odorem accipit: odorisequum, quod odorem sequitur, sicut modo de canibus debuit dicere. ¶ Cunctantem.) Morantem. atqui amatrix debuit festinare ad eum quem amabat: sed pathos natura superauit: vt Terentius, Dum moliuntur, dum comūtur, annus est. Deinde hęc morabatur studio placendi. ¶ Ad limina.) Ante, vel apud. ¶ Stat sonipes.) Adest, pręsens est. Nam si Stat simpliciter acceperis, vituperatio est. Nam legimus, Stare loco nescit. Deniq; sequētia dictum hoc explanant: vt, Ac frena ferox spumantia mandit. ¶ Spumantia.) Spumas vomentia: vt naufragum mare, quod naufragos facit. ¶ Limbo.) Limbus est, sicut supra diximus, fascia, quæ ambit extremitatem vestium secundum antiquum ritum: vt, Victori chalamydem auratam quam plurima circū Purpura. ¶ Crines nodantur in aurum.) Veluti retiolum, quod colligit comas, κρωβύλη. ¶ Ipse añ alios.) Quia amatur, ideo ei dat pulchritudinem: licet Ascanio magis congruat. ¶ Hybernam Lyciam.) Nō asperam, sed aptam hyemare cupientibus. Sic enim se habet natura regionis. Et bene aliud agens, aliud ostēdit. Nā constat Apollinem sex mensibus hyemalibus apud Pataram Lyciæ ciuitatem dare responsa (vnde Patarçus Apollo dicitur) & sex æstiuis apud Delum. ¶ Inuisit Apollo.) Apollini Aeneam vel propter sagittas, quibus in venatu vtebatur, comparat: vel certe propter futurum infelix matrimonium, vt enim supra diximus, nuptijs est hoc numen infensum. Vel Apollini Aeneam: vt in primo Didonem Dianę, quomodo germanorum nuptiæ esse non possunt. ¶ Cretes.) Ab eo quod est Cres. ¶ Dryopesq;.) Populi iuxta Parnassum: vt, Dryopumq; trahens erasinus Aristas. ¶ Pictiq; Agathyrsi.) Populi sunt Scythæ colentes Apollinem Hyperboreum, cuius elogia feruntur. Picti autem non stigmata habentes, sed pulchri, hoc est cyanea coma placentes. ¶ Cynthi.) Montis Deli. ¶ Fluentē.) Vnguentatum. ¶ Fingens.) Componens: vt, Corpora fingere lingua. ¶ Tela sonant.) Vt in nono, Pharetrā que fuga sensere sonantem. ¶ Haud illo segnior.) Id est nō illo deformior. Nam plerūq; virtus & pulchritudo pro se inuicem ponuntur. Hinc est, Statius Hercule pulchro Pulcher Auentinus. Nam Herculi satis est incongrua pulchritudo. Sic Plau. in Pyrgo de muliere Polynice, Quid nam fortis, id est pulchra.

DONATVS.

¶ Oceanum in.s.a.r. It p.i.e.d.iu.&c.) Aut Didonis meritū fuit, aut dedecus Tyriorum, vt expectarent reginam constituti ante fores eius, hoc est fœmineis ornatibus occupatā. ¶ Ostroq; in.&.a. Stat.s.&c.) Regalis potentia omni genere ambitionis exprimitur. vt purpura & auro insignis equus staret operiens dominam processuram. ¶ Tādem progreditur m.st.c.) Processio ei⁹ cultusq; describitur, deducebatur inquit, stipata magna iuuenum multitudine. ¶ Sidoniam.p.c.c.l.) Limbus regib⁹ deputatur, & dijs, qui eorum caput cādido orbe circundat. ¶ Cui phare..e.h.c.n.in.a. Aurea.p.s.fi.ve.) Totū quod habuit, aut aurum fuit, aut purpura pretiosa. Et ideo tandem, quia sic processerat, vt amans & quę placere cuperet & amaret. descripta est Dido cum suis. videam⁹ quomodo Aeneæ processus demonstratur. ¶ Necnon & ph.c.& l.i. Incedunt, ipsa ante.a.p.o. In se.s.ę.a.a.i.) Non dixit sol⁹ inter cæteros fuit Aeneas formosus, sed formosior cęteris fuit. pulchritudinis augmentum facta comparatione cumulauit, ex eo quod omnes licet separatim procedentes, tamen in vnum studium pergētes, iuncti sunt. vt nō deessent quibus Aeneas pulchrior probaretur. immittitur parabola, vt Aenęę processus erigeretur in melius. ¶ Qualis.v.h.l.x.q.fl. De.ac.d.m.i.a.&c.) Vt Aeneæ pulchritudo pferri cęteris posset, deficientibus humanis exemplis, Apollo inter deos solus inuentus est, qui Aenęę meruisset ęquari. iocunde tamen inuentum, vt huic non alium sed Apollinem compararet, quia Dianæ similitudinem dederat cum Didonē in.j. libro describeret procedentem.

ASCENSIVS.

¶ Oceanū interea, &c.) Docet poeta, quō postridie eius diei, quo Iuno & Venus cōuenerant, Aeneas & Dido venatū exierunt, & quā pompa instructi, quibusq; comitibus stipati. vnde Dona. dicit sic. ¶ Limbo.) Limbus, regibus deputat, & dijs, qui eorū caput cādido orbe circūdat. ¶ Cui pharetra.) Totū quod habuit, aut aurum fuit, aut purpura, vt placeret. ¶ Qualis.) Vt Aenęę pulchritudo pferri cęteris posset, deficientibus humanis ad diuinā comparationem accessit, quia Didonem, Dianę cōparauerat: hunc cōparat Apollini. Hęc ille. ¶ Ordo est. Aurora.i. splendor matutinalis, surgens interea, dum Iuno & Venus talia cōsultarent: relinquit Oceanum.i. mare magnum: orbē terrę circūdans, vnde dies oriri videtur. Iuuentus.i. multitudo iuuenum, delecta.s. ad venationem ex multis: it.i. exit: & egredit portis, aut it portis.i. ad portas vbi reginam opituletur: & hoc Iubare.i. Lucifero exorto: retia rara, videlicet plagæ, & venabula: lato ferro.i. instrumenta venatoria habentia latum ferrū, vt sunt cuspides: & equites Massyli.i. de Massylia regione, iuxta Mauritaniā: & vis canum, odora.i. odorisequa ruunt.i. cōfuse & impetuose efferunt, exequitant & exeunt: nā retia & venabula exportantur: eqtes exequitant, & canes exeunt: aut excurrunt: pro quibus, quia impetu fiebant, dicit, ruunt: primi.i. primores, & principes Pœnorum.i. Tyriorum: expectant ad limina .s. regię: reginam cunctantē.i. immorantē thalamo: vt.s. decentius exeat ornata, quia (vt comicus dicit) Dum comuntur, & dum ornantur, annus est: & sonipes, scilicet equus: stat, id est præsto est: Insignis, id est ornatus, & insignitus: ostro, id est purpura: & auro, id est phaleris aureis, aut auratis: ac ipse ferox mandit frena spumantia, id est spuma perfusa: & ipsa regina progreditur tandem.i. post longam expectationem, magna caterua, scilicet satellitum, & comitum: stipante, id est dense comitante, progreditur, dicit, circundata chalamydem Sidoniam, id est Tyriam. (ponit secūdam, communem, nam in primo, eam sępe produxit: sicut prius pectoribus inhians: tribrachū in secūdo loco posuit.) i. habēs clamydē Sidoniam.i. Tyriam circundatam: limbo picto.i. cuius fascia extremitatem ambiens, erat picta: aut habens limbum pictum: cui .s. reginę, videlicet Didoni: pharetra, sup. prominet ex humero: & crines nodant in aurum.i. in modum retioli ex auro, & fibula au- Ordo.

rea: subnectit. i. sursum nectendo, tenet vestem purpuream, sup quã .s. chalamydem habebat. Necnon, id est etiam Phrygij, & Iulus lętus, id est gaudens: quia ætati pubescenti quadrat venatio (separat autem more suo, principem pubis, a reliqua pube: vt egregium significet. non vt Phrygium neget: id tñ obseruat fere, vt dum mollicie insibunt, Phrygias vocet: dũ rebus arduis Dardanidas.) incedunt comites. i. comitantes Aeneam, & reginam: & ipse Aeneas pulcherrimus ante omnes alios, infert se socium, scilicet ad venationem: & iungit agmina, id est agminatim cum alijs incedit: aut agmina sua agminibus Didonis iungit: existens talis, qualis Apollo inuisit, id est adit, vt videat Delum insulam illam maternam. i. matri Latonæ sacram, quia illic Apollinem & Dianam peperit: aut maternam, quia patria illius est: aut ex matertera, id est matris sorore procreata: vbi, id est quando, aut quoties deserit Lyciã hybernam, id est hybernationi aptam: & vbi se hyberno tempore tenet: & apud Pataram, Lyciæ vrbem, responsa dat, & fluenta Xanthi, illius fluuij tepidi in Lycia, & qualis instaurat choros (qa verno tempore videtur lætior. Apollo. i. sol, q̃ hyemali: & ita pulchrior, quia lætitia formam iuuat: vnde Statius in Achilleide, O quantum gaudia formæ adnciunt.) & eo instaurante choros, &. i. simul: Cretes. i. Cretenses: & Dryopes. i. populi iuxta Parnasum: & Agathyrsi populi Scythię, picti. i. pulchri: aut, reuera picti. (vnde de eis dicit Landinus sic: Agathyrsi iuxta Scythas sunt, omniũ hominum mollissimi, auro ornantur: vnde eos χρυσοφόρους appellat Herodotus: coniuges cõmunes habent: & qa omnes, fratres existimantur, neq; inimicitias, neq; inuidiam inter se exercent. in reliquis rebus Scythicas leges obseruant, ait Herodotus Scythis petentibus negauerunt auxilia contra Darium, q̃ nollent in eum bellum gerere, a quo nulla essent iniuria prouocati. Marcellus scribit, hos cœruleo colore pictos esse. Plinius ait, ipsos cœruleis crinibus esse. Põponius, Agathyrsos refert ora, artusque pingere, adeo vt ablui nequeant: ac quanto quisquam excellentior est, tanto magis pingitur: aiunt Bacchum ab Indis victorem redeuntem, primũ Agathyrsos pinxisse: Apollinem hi vehementer colunt. Hęc ille.) Agathyrsi igitur picti, & Cretes, et Dryopes, qui omnes Apollinẽ præcipue colunt, fremunt misti, circum altaria, scilicet Apollinis. Ipse, scilicet Apollo graditur iugis, id est per iuga Cynthi, illius montis in Delo: vnde Cynthius dicitur, & ipse fingens, id est componens: crinem, id est comam, fluentem, scilicet vnguentis: aut cęsariem expositam: vento premit, id est colligat eum: molli fronde, scilicet lauri: atq; implicat crinem, scilicet aut comam, auro, id est reticulo aureo, tela, scilicet Apollinis, sonant humeris, Aeneas ibat haud, id est non: segnior. i. æque pulcher, & æque insigni virtute, ac decore pręditus: illo, id est ac ille scilicet Apollo: quia tantum decus enitet egregio ore, scilicet Aeneę, quantum in ore Apollinis, etiam tunc, cum lętissimus est.

Postquam altos ventum in montes, atq; inuia lustra,
Ecce feræ saxi deiectæ vertice capræ
Decurrere iugis, alia de parte patentes
Transmittunt cursu campos, atq; agmina cerui
Puluerulenta fuga glomerant, montesq; relinquunt.
At puer Ascanius medijs in vallibus acri
Gaudet equo, iamq; hos cursu, iam præterit illos,
Spumantemq; dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fuluum descendere monte leonem.
Interea magno misceri murmure cœlum
Incipit, insequitur commista grandine nimbus:
Et Tyrij comites passim, & Troiana iuuentus,
Dardaniusq; nepos Veneris, diuersa per agros
Tecta metu petiere, ruunt de montibus amnes.
Speluncam Dido, dux & Troianus eandem
Deueniunt: prima & Tellus, & pronuba Iuno
Dant signum, fulsere ignes, & conscius æther
Connubij, summoq; vlularunt vertice nymphæ.
Ille dies primus leti, primusq; malorum
Causa fuit, neq; enim specie, famaue mouetur,
Nec iam furtiuum Dido meditatur amorem,
Coniugium vocat, hoc prętexit nomine culpam.

SERVIVS.

¶ Feræ capræ.) Hoc est capreæ. Et bene aptat descriptionem ad species: vt ceruis campos, capreis saxa permittat. ¶ Decurrere.) Bene præterito vsus est tempore ad exprimendam nimiam celeritatẽ. ¶ Trãsmittunt.) Celeriter transeunt. ¶ Iamq; hos cursu.) Id est modo: vt, Iam digitis, iam pectine pulsat eburno. Et bene puerilem ostendit animum, q per mobilitatem frequenter optat timenda. ¶ Monte leonem.) Pertransitum tangit historiã. Nam Ascanius præter Iulum & Ilum quæ habuit nomina, etiam Dardanus & Leontodamas dictus est ad extinctorum fratrum solatium. Ideo nunc eum dicit optare aduentum leonis. paulopost Dardaniusq; nepos Veneris. Constat etiam Aeneam Dardanum dictum, vt ostendit Virgilius, Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus. Item, Ilione hinc Dardanus ortus Huc repetit. Nam latẽter etiam illud nomen ostendit. ¶ Commista grandine nimbus.) Secundum promissa, His ego nigrantem commista grandine nimbum. Et bene etiam grando adncitur: quia poterat nimbus contemni. ¶ De mõtibus amnes.) Ne vel inuestigare possent Tyrij reginam. ¶ Deueniunt.) Bene supprimit rem pudendam. sic Terentius, Quid tum fatue? fateor. ¶ Prima & tellus.) Satis perite loquitur. Nam secundum Etruscam disciplinam nihil tam incongruum nubentibus, q̃ terrę motus vel cœli. ¶ Et pronuba Iuno.) Quę nubentibus pręst. Iunonem autem dedisse signa per tempestatem cõstat et pluuias: quę de aere fiunt. ¶ Fulsere ignes.) Varro dicit, aqua & igni mariti vxores accipiebant. Vnde & hodie & faces prelucent: & aqua petita per felicissimum puerum. vel aliquã puellam de puro fonte, interest nuptijs, de qua nubentibus solebant pedes lauari. ¶ Vlularunt.) Bene medium eligit sermonem. Nam ait Lucanus, Nam lętis vlulare triumphis. In luctu autem vlulare non dubiũ est. Et ideo medium sermonem posuit, quia post nuptias mors secuta est. ¶ Specie famaue mouetur.) Species rerum præsentium est, quod quasi aspicitur: fama autem rerum absentium. Hoc ergo dicit, Non eam mouit, nec pręsens deformitas, quod non in thalamo, sed in specu concubuerat: nec futura mox fama. ¶ Meditatur.) Exercet, sic Horatius. Et horridam cultis diluuiem meditatur agris. Nec incongrue dictum. Actus enim est in ipsa meditatione. Nam exercitium meditatio est. Sciendum tamẽ hodie hoc in vsu nun esse. ¶ Culpam.) vt supra, Succumbere culpę.

DONATVS.

¶ Ecce fe. sa. de. v. c. Decurrere iu.) Feræ, inquit, caprę, hoc est agrestes, quas capreas dicimus, mansuetæ sunt enim quę sunt in gregibus nostris, & quę non metuunt hominum cõspectum. agrestes vero timidę & leues ad cursum, quo fiebat vt saxi de vertice & iugis præcipitarentur. ¶ Alia de. p. p. Transmittunt. c. c.) Varia descriptio, & ex diuersitate copiosa, vt alię de mõtibus agerẽtur pręcipites insequentiũ metu, alię ex agitarentur in campis. ¶ Atque ag. c. Puluerulenta. f. glo. &c.) Non fuga puluerulenta, sed agmina. Ordinatio eni sic est: agmina puluęrulenta glomerant cerui fuga, currentes quippe fugientesq; per cãpos excitabant suis vngulis puluerem. ¶ At puer Ascanius m. in. v. a. Gaudet. e. &c.) Ascanius quoque pro ętate laudatur. namq; etiam ea, quæ leuia maioribus natu videntur, laudantur in pueris. in his enim futuri temporis spes præsentium factorum coniectura colligitur, quod magnæ velocitatis equum habuisset, & discurrebat gaudens, quod cursu nunc hos nunc illos prętereiret, nec dignum habuit, feras & inertia pecora pertinaciter sequi, sed optabat occurrere suis discursibus leonem aut aprũ. prętermisit poeta datos equos Troianis ad venatum, quoniam proprios non habebant, vt pote qui a nauibus venerant, an ideo, quia in tertio libro dixit, inter cætera munera Helenum & equos dedisse, addit equos, additq; duces. ¶ Interea magno misceri murmure coelum Incipit, &c.) Fiunt, ea quæ Iuno prædixerat, mouetur coelum, tonitrua concrepant, nimbi funduntur, grando exitum portat, & contra naturam rerum de summis verticibus montium amnes innumeri præcipitantur. deserta venandi voluptate fugiunt omnes. & diuersa occupant tecta. diuersa ideo, quod dispersę rusticę domus tantam multitudinem adunatam ferre non possent, vel quod vnusquisque vsum in tanta necessitate compendio non pulchrum suffugium tecti sed proximum quęsiuisset. ¶ Speluncam Dido, dux & Troianus eãdem Deueniunt.) Auocatis, inquit, omnibus, atque ipso Ascanio, & p diuersa discretis, Dido & Aeneas in vnam speluncam deuenerãt, hoc est male venerunt, qa personis regum non conueniebat speluncæ depressio

& pressio. dedit igitur occasionem coniunctioni perficiendę locus secretus. dedit tēpus, quo periculi vitandi causa nullus audebat exire de suffugio. dedit solitudo, quia soli fuerant duo. dedit persona, quia vterq; in prima ætate, vterq; formosus. factū autē intelligi voluit poeta nō dici. ¶ Fulsere.i.&c.æt.Connu.) Tantum valuit Iuno, vt etiā ipsa elementa fauere viderentur, itemq; ignes de coelo fulserūt. non dixit, emissa sunt fulgura, sed pro nuptialib⁹ facibus ignis coelestis apparuit. ad impedimentū autem Italici imperij tantū Iunonis dolosa fecit inuentio, vt Aeneas in illa coniunctione non voluntatē habuisse, sed vim quādam passus esse videretur. fiunt velut nuptiæ cum turpitudine omni, & volente Iunone solus testis extitit mundus. ¶ Ille dies pri.le.p.q;.ma.Cā fuit.) Duo proposuit, quę ex vna causa profluxissent letū & mala. letū, quia se ob eā causam Dido interemit. malum, qa ex facto turpi & inhonesto contraxit detestabilē famā, quæ inter præcipuas mulieres castitatis merito potior dicebatur. ecce Aeneę fortuna & consiliorum exitus, quæ habuit Iuno dum vult suæ ꝓdesse, & cōmoda fulgere Carthaginis, Aeneam vero ab Italię partibus separare, sic Didoni non coniugium, sed vltimum procurauit interitū, nec profuit Carthagini, & æmulum suum tenere nō potuit. vt autem probemus hac ductam intentione Iunonem, vt Aeneā ad Italiam nollet peruenire, ostendimus ipsam Iunonē esse ꝓfessam ex duobus alterum voluisse. s. aut Aeneæ ipsius interitū, aut eius ab Italia separationem. dixit enim, nec posse Italia Teucrorum auerteret regem. quia igitur iuxta perniciem salutis eius nihil naufragia valuerunt, hunc ab Italia prędictis fraudibus auertere nitebatur Ille dies primus leti, primusq; malorum Causa fuit. ¶ Neq;.n.s.f.m.) Cum duo proposuisset exorta ex illo facto causa mortis, vt. turpem famam prętermissio lęti genere, quod postea secutū est, secundo sic respōdet. Neq;.n.specie famaue mouetur. ¶ Nec iam f.Di.m.a.) Nō specie, inquit, mouebatur admissi criminis, nec mala fama. ¶ Coniugiū.v.h.p.n.c.) Hoc est a matrimonij noie turpissimam culpā credidit tegendā, verbo iuris vsus est, vt diceret culpam. Sic.n. definitum est, culpā esse mulieris, cum pudoris in causa peccauerit. qua aūt spe ducebatur Dido matrimonij quod eo genere cōtraxerat quę ipsum Aeneā in conuiuio referentē audisset, responso Creusæ vaticinantis accepto, & regnū Italiæ iā sibi paratū esse, & coniugē regiā, Apollinis quoq; & deorū penatiū, Heleni ēt vnū idemq; extitisse prædictū, quo non tantū Aeneę verum etiā liberis & posteris eius per vxoris Italię consortiū Italię atq; orbis totius deberi memoratum est regnum.

ASCENSIVS.

¶ Postquam altos, &c.) Docet quomodo ventū est, & quomodo immissa tempestate, Aeneas & Dido in speluncā confugerunt, vbi Iuno & Venus eos cōiunxerunt: foedere, vt Iuno prætendebat, & Dido ad excusationē culpæ dictitabāt matrimoniali: sed vt Venus & Aeneas concubinali. de qua re nihil memoratu dignū a Donato ponitur. ¶ Ordo igitur est. Postquam ventū est in altos mōtes, atq; in lustra.i. ferarum latibula: inuia.i. nullas vias habētia: ecce quasi ex improuiso: capræ feræ.i. syluestres: hoc est capreæ: deiectæ.i. deorsum cōpulsæ a canibus: vertice saxi.i. rupis, in qua diuersantur: decurrere.i. deorsum currere: iugis.i. per iuga montium, quę sub verticibus sunt: cerui trāsmissi sunt cursu.i. transeūt celeriter currentes de alia parte: campos patētes, id est patulos & amplos: vnde campi quasi capaces ampliter dicuntur: atq; glomerant.i. in formā glomeris iungunt: agmina puluerulenta.i. pulueris plena: fuga.i. propter celerem fugam, & relinquunt montes. s. inferiores: nam plus fuga, quam saltu valent: & ita campos petunt vt capreę rupes: at, id est, sed, puer Ascanius gaudet in medijs vallibus acri equo (quod Terentius & Horatius ętati Epheborum conuenire docent) & præterit cursu, scilicet equi: iam hos. s. ceruos, & iā illos: & optat votis, id est multis desiderijs sed puerilibus aprum.i. suem syluestrem: spumantem. s. ex fuga & ira, dari, id est offerri sibi, inter pecora inertia, id est inter ceruos imbelles: quibus omnis spes in fuga consistit: aut optat leonem fuluum, id est fului coloris descendere monte: vt scilicet eum aggrediat. Coelum incipit interea, dum. s. sic venationi intenti essent: & dum trepidarent alę: misceri magno murmure. s. ventorum & tonitruū: & nimbus, id est nubes ventosa, insequitur grandine commista, id est habens grandinem commistam cum aquis, & comites Tyrij, & iuuentus Troiana, & Dardanius nepos Veneris.i. Iulus, petiere passim, id est quasi per singulos passus: metu, id est propter metū qui eos regis & reginę immemores facit: diuersa tecta.i. tegmina, & speluncas per agros, id est q̄ & quas interuenire poterant, per agros amnes. s. imbris vehementis, ruūt, id est præcipites defluūt de montibus: Dido, & dux Troianus, id est Aeneas deueniūt, sup. ad eādem speluncam: & tellus prima, & Iuno pronuba.i. quę prę est nubentibus, dat signum. s. infelicis coniugij, quale est (secūdum Ethnicorū disciplinam) dum terra tremit, ignes fulsere: quia etiā ignes interesse connubijs, volebāt veteres: vnde tedę, ac fasces adhibitæ: & ęther.i. splendor coelestis, conscius, sup. est: cōnubij. s. inauspicati, & nymphę. s. Oreades: vlularunt. s. cōsciæ infelicitatis: in summo vertice. s. montium, in quibus degunt. Ille dies fuit primus læti.i. lætitię, & voluptatis ipsi Didoni: & fuit etiā primus causa malorum, scilicet necis, quia seipsam, post multos dolores & labores interemit (vnde signanter dicit, læti, singulariter, quasi vnius rei lætæ, & malorum pluraliter: vnde bene consulit Flaccus, Sperne voluptatem, nocet empta dolore voluptas. Et quia læta initia sæpe infelicē habent exitum, irridet Plinius Thraces, qui dies lętos, calculis albulis computant: nescientes, ꝙ quę nos lęta censemus, multorum malorum sępe causę sint.) fuit ergo cā malorum. Neque enim.i. nam non: Dido non mouetur amplius specie.i. decore pręsentis status sui: ve pro vel: fama. s. quę inde diuulgetur: nec Dido meditatur, id est exercet: iam.i. amplius, aut de cætero amorem furtiuū.i. occultum, & secretum, sed manifestariū, quia vocat coniugium: quod tamen nō erat: nec dicendum a poeta ne perfidię damnet Aeneam: & prętexit.i. velauit: hoc nomine. s. coniugij culpam. s. illegitimi coitus, ac stupri.

Extemplo Libyę magnas it fama per vrbeis,
Fama malum, quo non aliud velocius vllum,
Mobilitate viget, viresq; acquirit eundo.
Parua metu primo, mox sese attollit in auras
Ingrediturq; solo, & caput inter nubila condit.
Illam terra parens ira irritata deorum
Extremam (vt perhibent) Coeo, Enceladoq; sororem
Progenuit, pedibus celerem, & pernicibus alis,
Mōstrū horrēdū ingēs: cui, quot sunt corpore plumę,
Tot vigiles oculi subter (mirabile dictu)
Tot linguæ, totidem ora sonant, tot subrigit aures.
Nocte volat coeli medio, terręq; per vmbram.
Stridens, nec dulci declinat lumina somno.
Luce sedet custos, aut summi culmine tecti,
Turribus aut altis, & magnas territat vrbeis.
Tam ficti, prauiq; tenax, q̄ nuncia veri.
Hęc tum multiplici populos sermone replebat
Gaudens, & pariter facta, atq; infecta canebat.
Venisse Aeneam Troiano a sanguine cretum,
Cui se pulchra viro dignetur iungere Dido:

SERVIVS.

¶ Fama, malum quo.) Diffinitio est, vt Quo ex præcedenti pēdeat nomine: quāquam alij Qua legant. Sane Quo nisi diffinitio sit, legi non pōt: nec eni ꝓcedit, vt ordo sit: Fama quo nō aliud malū velocius. ¶ Mobilitate viget. ¶ Dat eis Onomatopeiam: & laudat a cōtrario. Cum enim omnia labore minuantur, hęc crescit. ¶ Attollit in auras.) Sumpta licentia q̄ minuebatur timore. ¶ Ingrediturq; solo, & caput inter nubila condit.) Hoc vult ostendere: nec humilli eam fortunæ parcere, nec superiori. ¶ Terra parens.) Generale omnium rerum est parens. ¶ Ira irritata deorū.) Amphibolon est, vtrū sua ira propter extinctos gigātes: an ira deorū irritata, quæ extinxerat gigantes. ¶ Extremam. Aut post omnes gigantes, quippe ad eorum vltionē natam (nam per ipsam eorum crimina vulgata sunt) aut certe Extremam pessimam. Omnes enim qui de medicina tractant, dicunt naturale esse, vt inutiliores sint qui nascuntur vltimi. ¶ Vt perhibent.) Quotiescunque fabulosum aliquid dicit, solet iferre Fama est. Mire ergo modo cum de ipsa fama loqueret, ait, vt perhibent. ¶ Pedibus celerem & pernicibus alis.) Cōuertit rerum epitheta. Nam pernix pedum est: vt, Pernicibus ignea plantis: Celeritas pennarum est, vt, Celeribq; fuga sub sydera lapsæ. ¶ Quot sunt corpore plumę.) Non ipsius, sed in oium corporibus. Nam exaggeratio est: ac si diceret, quot sunt arenæ. ¶ Oculi subter.) Aduerbiū est: ac si diceret nō sub plumis, sed sub ipsa. ¶ Tot linguę.) Infinitus est numerus. Nam re vera quot sunt homines, in quibus

Hic Hammone satus, rapta Garamantide nympha,
Templa Ioui centum latis immania regnis
Centum aras posuit, vigilemq; sacrauerat ignem:
Excubias diuum æternas, pecudumq; cruore
Pingue solum, & variis florentia limina sertis.
Isq; amens animi, & rumore accensus amaro
Dicitur ante aras, media inter numina diuum,
Multa Iouem manibus supplex orasse supinis.
Iuppiter oīpotēs, cui nūc Maurusia pictis IARBAS.
Gens epulata toris, lenæum libat honorem,
Aspicis hæc? an te genitor, cum fulmina torques,
Nequicquam horremus? cæciq; in nubibus ignes
Terrificant animos? & inania murmura miscent?
Fœmina, quæ nostris errans in finibus, vrbem
Exiguam pretio posuit, cui littus arandum,
Cuiq; loci leges dedimus, connubia nostra
Reppulit, ac dominum Ænean in regna recepit.
Et nunc ille Paris cum semiuiro comitatu
Mæonia mentum mitra, crinemq; madentem
Subnixus, rapto potitur. nos munera templis
Quippe tuis ferimus, famamq; fouemus inanem.

ubi Hāmoni ab arenis dicto simulachrum cum capite arietino. quod ideo fingitur, quia fatis eius sunt inuoluta responsa. ¶ Rapta.) Stuprata, vt, Et rapti Ganymedis honores. ¶ Garamantide nympha.) Nam & proprium potest esse, & gentile. Nā Garamantes sunt iuxta Libyam. ¶ Centum.) Finitus pro īfinito. ¶ Excubias diuum æternas.) Diffinitio est æterni ignis. Quid est ignis peruigil? excubiæ deorum. Et sciendum non vacare ratione, vt in aliquibus templis sit ignis peruigil. Nam potestates aut terrenæ sunt, aut aeriæ, aut ætheriæ: sed quia æther ignis est, ideo ætheriarū potestatū templis ignis est, vt reddatur eis imago sui elementi. Est autem in templo Iouis, quia æther est Mineruæ, quæ supra ætherem est. Vnde de capite patris procreata esse dicitur. ¶ Isq; amens animi.) Et amator & barbarus. Sane nomen esse ostendit ponendo genitiuum. ¶ Amaro.) Aspero: vt, Hostis amare quid increpitas? ¶ Media inter numina diuum.) Ac si diceret, dīis testibus: vt Sallustius, Quam mediusfidius veram licet mecū recognoscas. Id est fis dictus medius, Id est ὁ διὸς υἱὸς, Id est Iouis filius. ¶ Supplex orasse supinis.) Partim precatur: vnde ait, supplex. partim conqueritur: vnde orasse, id est dixisse. Hinc & oratores dicimus. ¶ Maurusia.) Maura. nam protentio est. ¶ Nunc epulata.) Dum in epulis est. Nam eum deseruit participium, præteritum epulata, pro præsenti epulans posuit. Et bene Nunc dixit. officia enim in deos, licet æternam habeant gratiam: & spectent tam præteritum q̄ futurum, tamen in præsenti plus valent. Semper autem Ioui propter hospitalitatem libabatur. Et bene conqueritur, quia humanas res ne tum quidem curat, cum ei tribuitur honor sacrificii. ¶ Leneum.) Bacchicum. Nam Liber Lenæus dicitur, quia lacubus præest, id est ἀπὸ τοῦ ληνοῦ. Nec potest dici Lenæus a mentis delinimento, cum sit a Græco tractum. ¶ Nequicquā horremus.) Quia non iudicio hoc facis. ¶ Cæciq; ignes.) Non quia non videntur: sed quorum origo non apparet. alii enim de ventis dicūt fieri: alii de nubibus: alii de aere. ¶ In nubibus.) Ac si diceret, non ex te fiunt. Si enim errant, tuo non reguntur imperio. Iuuenalis. Nec ventorum rabie, sed iratus cadat in terras, & vindicet ignis. ¶ Fœmina.) Inuidia a sexu. & iam incipit specialis conquestio. Est autem ordo, fœmina errans, quæ in nostris finibus vrbem posuit. ¶ Pretio.) Vt ostendat eam nec meruisse per gratiam, nec inuasisse virtute. Et si vendidit, quid conqueritur? Vel defraudatus per corium, vel de nuptiarum promissione. ¶ Littus.) Vt & supradiximus, terram mari vicinam. Modo etiam infertilem vult ostendere, hoc est talem illi dedimus terram, quæ nulli esset necessaria. ¶ Loci leges dedimus.) Aut quam tributariam fecimus: aut cui ideo concessimus ciuitatem, vt in nostrum veniret matrimonium. ¶ Nostra.) pro mea. Nobilium est autem hic sermo. Sic Numanus, En qui nostra sibi bello connubia poscunt. Sallustius, Nos in tanta doctissimorum hominum copia. ¶ Dominum.) Vt superius, Liceat Phrygio seruire marito. est autem de iure quasi per coemptionem. ¶ Paris.) Similis Paridi: iniuria a persona. Et bene Paris, quasi qui sustulit pactum. sic Iuuenalis, Et caluo seruiret Roma Neroni. ¶ Semiuiro comitatu.) Vt O veræ Phrygiæ. neq; enim Phryges. ¶ Mæonia mitra.) Lydiana qua vtebātur & Phryges & Lydii. ¶ Mitra.) Hoc est incuruum pileum de quo pendebat & buccarum tegmen. ¶ Crinemq; madentem Subnixus.) Crinē vnguentatum subnixum habens. ¶ Rapto potitur.) Stupro fruitur. Nam proprie raptus est illicitus coitus. Nec enim hic rapuerat. ¶ Templis quippe tuis.) ac si diceret, Non mirum si hæc patimur te colentes. Sic supra ad irrisionem dictum, Iuppiter omnipotens: ac si diceret, tu es qui potes omnia. ¶ Fouemus inanem.) Aut quia frustra credimus mundi esse rectorem: aut quia me tuum filium esse confido. Fouemus autem, quasi rem per se infirmam.

DONATVS.

¶ Protinus ad re. c. de. hi. Incenditq; ani. di. atq; agge. i.) Si poetice, & ita vt positum ē, intelligamus, instruxit eum fama, atq; irā eius agitauit, quæritur virum quas fecerat, an quas apud Iarbam inuenerat? melius est intelligere, quas inuenerat, quia dixit exaggerat. facilius enim excitatur in iracundiam maiorem, qui habet animum ex eadem causa commotū. Iarbas quidem qui fuit in Didonis petitione contemptus, eoque maxime alienigenam meruisset, quod ipse impetrare non valuit, debuit acrius cōmoueri, sic extra poeticum textum quæramus itellectum simplicem, cum Iarbas audisset rumoribus sparsis Æneam ex longinquis partibus venientem sibi proximo & (vt ipse arbitrabatur) potiori esse prælatum, vehementer motus est. in his enim vel maxime causis intoleranda repulsa est, quæ tunc magis sentitur, cum inferiorē putamus nobis esse prælatum. interea ostendamus hyperbaton, quod diximus factum, descriptionē enim famæ tunc positā vna descriptione diuisit, hanc si subtrahas, erit vna narratio, extemplo Libyæ magnas it fama per vrbes. sequi debet protinus ad regem cursum detorquet Iarbam. ¶ Hic Hammone. s. r. g. n. Tē. io. cen. &c.) Iarbas (vt Virgilius posuit) natus ex Ioue Hammone. constat. n. Ioues plurimos fuisse. Habuit Garamantidē vxorem, non legibus acceptam, sed raptu interueniente quæsitam, Africæ quippe finibus proximi feruntur esse Garamantes. hic in finibus suis, ac per omnes regni sui partes centum tēpla formæ amplissimæ cōstituerat Ioui, atq; aras totidem vigilemq; ignem, hoc est, qui semper nutrimentis necessariis fotus extingui non potest, perindeq; excubias dīis continuas exhiberet. illius aūt tanta veneratio fuit, vt hostiarum cruore assiduo pingue esset solum. variis florentia limina sertis, non tamen dixit, cuiusmodi sertis, sed cum dixit, florentia limina varietatem sertorum, splendidiore vius locutionis genere, ostēdit ex floribus fuisse diuersis. ¶ Media inter numina diuum.) Media inter numina, quasi præsentibus testibus dīis. ¶ Iuppiter oīpotens. c. n. m. p. G. e. t. le. li. ho. As. h. &c.) Iuppiter, inquit, quem omnis hæc regio veneratur, si vides mala, quæ geruntur in terris, cur tibi non displicent? cur hæc fieri finis? aut si non vides, & non ex te mittuntur fulmina quæ homines terrent, cur coleris? cur non te vniuersi contemnimus? Hæc fuerunt principia eius, qui loquebatur, amens animi & rumore accensus amaro, ecce ostendimus habuisse amaritudinem animi, quam cumulauerat fama, perinde duplici ratione cōmotus talibus causis a principio positis, ipsam iam prosequitur causam approbatione personarum, vt indignum afferat factū. ¶ Fœmina, quæ nostris errans in finibus, &c.) Tulit se a nomine & dignitate personæ, & ait fœmina quasi abiecti sexus. nam Terentius ita ex iracundi senis persona ait fœmina quasi abiecti sexus. Tu, inquā mulier quæ me omnino lapidem, non hominem putas. Addidit secundum contuitum, quæ nostris errans in finibus, hoc est peregrina & vagans vrbē exiguā pretio posuit. nō quo vere exigua fuisset, sed talem dicere debuit, qui deformantis animo loquebatur. pretio posuit quæ adhuc sedē non habuisset. nos ergo ei exiguum spatium vendidimus, vt hoc genere ostenderet nouam dominam deferre potioribus & originalibus incolis & prioribus dominis debuisse. Cui littus arandū, cuiq; loci leges dedimus, Colona, inquit nostra & sub nostris legibus degens. Hæc non sunt oīa pro veris accipiēda, quæ amens fundebat, quæ iactabat inimicus, quæ clamabat iratus. ¶ Connubia nostra re. ac. do. Æ. in. r. re.) Et personarum & facti comparationem faciens, ait. recusauit nostra connubia. nostra quod, ait, in pronomine meritum personæ quasi melioris & potentioris expressit. deinde connubii commemorationem fecit, vt ostenderet in causa honesta postulatam repulsam remittere maluisse, susceptum autem Æneam dominum, potius q̄ maritū. huius obtrectationem subiūgit, vt satiet indignitatem facti cum eius deformatione, quem se

contempto

contempto dolebat amissum. ¶ Et nunc ille Paris.) Per originalis hominis illicitum factum crimen inuentum est, cuius Æneas aspiceretur inuidia, cum non sit similis causa, quando ille alieni matrimonij rapuit foeminam: Æneas autem viduæ videbatur esse coniunctus, & ei quæ nubendi & eligendi quem vellet liberum habuisset arbitrium. sed quid faciemus more hominum, qui in vltione conuitiorum etiam falsa componunt? ¶ Cum semiuiro comitatu.) Ecce iam maledictorum iniuria non in Æneam solum, sed in omnes Troianos extenditur. Semiuiros quippe appellauit vniuersos, hoc est duos præferentes sexus ambos ex semissibus constantes, quibus nihil est deterius, vtpote qui corpore præferant virum, animo tamen & corruptione cultu quoque foeminas imitentur. dat quoq; coniecturale argumentum, quo probet infames, & ipsum præcipue ad eiusmodi crimen detineat, in quo omnis cardo doloris & causa cõstabat. ¶ Mæonia.m.mi.c.q;.ma.Su.) Quẽ cum videas, ait censeas esse mulierem, mitra ille quippe & vsq; ad mentum crines madentes vt foeminis. ¶ Rapto potitur.) Hoc est coniunctione quæsita per violentiam, & tamen cum sit tantis ludibrijs obnoxius, ego repulsam merui & cessit præda raptori. ¶ Nos munera templis Qu.t.f.f.q;.fo.i.) Quando, inquit, alia vides & probas, non tuis cultoribus sed alienigenis prodes, incassum tuis templis ferimus dona, & numen putamus esse, quod nõ est. ecce & ipsum, quem ad hanc partem necessarium putabat, lædit. quod facit amentiæ malum, & doloris implens animus cui nonnunquam datur venia, quoniam mentis interueniente corruptione peccatur. deniq; ipse Iuppiter commotus nõ est, sicut ipse poeta monstrauit dicens.

ASCENSIVS.

❡ Protinus ad regem.) Declarat quomodo fama ad Iarbam regem, aut ductorem Libyæ peruenerit: vtq; ille Iouem patrem orauerit. de qua re dicit Donatus sic. ¶ Media inter numina.) q.d. dijs testibus. ¶ Iuppiter omnipotens.) Si hæc vides: cur non punis? Si non vides, nõ es dignus, vt colaris. ¶ Foemina.) Quasi abiectũ sexus: vnde magis dolendum. Sic Teren. Tu inquã mulier quæ me omnino lapidem, non hominem putas. ¶ Errans.) Exul peregrina, & sine vrbe. ¶ Connubia nostra.) A facto & persona facit cõparationem. ¶ Nostra.) q.d. tanti viri & dolet q; suum connubium repulit. i. se maritum: & accepit Æneam exulem, non maritum, sed dominum, quẽ deinde ab habitu vituperat. ¶ Semiuiro.) Duos proferunt sexus, sed dimidiatores, vt neq; viri, neq; foeminæ sint: qua coniectura probet infames esse. ¶ Nos.m.) q.d. incassum sacrificamus: cum non tuis cultoribus sed alienigenis prodes. Hæc ille.

Ordo. ❡ Ordo est. Fama, sup. detorquet. i. vi dirigit: cursus. s. suos: protinus. i. statim ad Iarbam, regem. s. Libyæ: & incendit. s. incendio, iratum animum. s. eius: dictis. i. relationibus rerum nouarum, & ipsi displicentium: atq; aggerat. i. adcumulat, iras. s. eius: hic. s. Iarbas satus. i. procreatus: Hammone. i. Ioue arenario: & hoc nympha, sup. quadam. Garamantide. i. de patria, aut gente Garamantum, rapta. s. a Ioue (& hoc si patronymicum intelligatur, pro gentili positum, q; siquis Garamantide, cuius nominatiuus est hæc Garamãtis, huius Garamantidos, proprium mauelit. Ordo fit, & hoc Garamantide nympha rapta. sunt autẽ Garamantes, populi (vt Strabo docet) a maioris Syrtis recessu diebus quatuor, ad hyemalis ortus.) Hic ergo satus Hammone, & Garamantide: posuit. i. constituit, & consecrauit Ioui. s. Hãmoni, patri suo, sup. in regnis. s. suis: latis. i. amplis centũ tẽpla imania. i. sane magna: ita vt minitari videantur, & imania censeantur: sicut immania cetæ dicuntur in. v. Et posuit centum aras, & sacrauerat ignem, vigilem. i. vigilia firmã, ne extinguatur obseruãdum: appositorie, æternas excubias. i. vigilias extra cubicula existentiũ: diuum. i. in honorem diuorum: & quæ fierent diuis, non a diuis: & sacrauerat, aut fecerat: solum, id est terram, pingue. i. imbutam cruore: pecudum. s. mactatorũ: & limina. s. vestibulorum, aut delubrorum: florẽtia varijs fertis. i. habentia serta variorum florum: isq;. i. & is. s. Iarbas: amẽs animi. i. impotens animi more amentium, qui sine mente sunt saltem bona: sicut dementes peruersa sunt mente, & accensus rumore amaro. i. aspero, & acerbo, dicitur orasse, supplex manibus supinis. i. habens manus supinas. i. erectas sursum, orasse dicit. i. oratione sequẽti adlocutus esse, Iouem. s. patrem suum: multa, id est multum, vt sit nomen pro aduerbio: aut multa. i. multas res ante aras, quas. s. constituerat: & inter media numina diuum. i. deorum: hoc est, dijs testibus, & pręsentibus. Orasse aũt dicitur sic: O Iuppiter oĩpotẽs, cui gens Maurusia. i. Mauritana epulata nunc. i. iam epulis saturata: toris. s. triclinij: hoc est, lectis discubitorijs: libat. i. offert gustando: honorem Lenæum. i. Bacchicum: hoc est, vinum: aspicis hęc? amara interrogatio. Nam si dicat, Iuppiter non aspicio, inferat: ergo deus non es. Sin aspicio: ergo iniquus, qui tuos non iuuas, cum sis Iuppiter. i. iuuans pater dictus: & omnipotens: an nos horremus nequicquam. i. frustra te, o genitor, cum. i. quando torques. i. vi impellis fulmina: & ignes cæci. i. fortuiti & errore in hunc, aut illum decidentes, non ex pręcepto tuo in nubibus. i. qui sunt in nubibus, dum fiunt tonitrua, & miscent murmura inania. i. tonitrua non timenda cum naturalia sint, & non a te missa in vindictam malorum: hoc est, nunquid non timẽdus es? & videtur q; sic: quia neq; pios cultores tuos iuuas, neq; impios punis. Nam foemina, non dicit regina: sed in diminutionem dignitatis eius foemina, quę errans. i. profuga, sedem, quęrens in finib. nostris. i. in extremis regni nostri oris: posuit vrbem exiguã pretio quia (vt dictum est:) Mercatiq; solum, facti de nomine Byrsam Taurino quantum possent circundare tergo: cui. s. foeminę: nos dedimus littus. i. extremam oram regni nostri: arandum. i. colendum: & cui dedimus leges loci. i. iura nostra, vt a nobis tributaria fieret (hoc autem in contemptum Carthaginis finxit poeta, quasi a primordijs tributaria fuerit, iure quidem licet vi pręscripserit) hęc (inquit) foemina nobis obnoxia, & merito subdita: repulit. i. per contemptum reiecit nostra connubia: ac recepit Æneam dominum. i. ipsi dominaturũ imperiose: in regna. s. sua, a nobis concessa. Et nunc ille. q.d. notissimus Paris. i. similis Paridis adulter, & alterius cubilis inuasor (quasi vero Dido sibi debeatur, hoc dicit) subnixus mentum & crinem madentem. i. delibutum vnguento: hoc est, habens mentẽ & crinem subnixum. i. fultum & sustentatum: mitra Mæonia. i. Lydia, qua etiam Phryges vtebantur. (erat autem genus pilei incurui, de quo dependebat buccarum tegmen vt mitris episcoporum nostrorum.) subnixus dicit, cum comitatu, semiuiro & semimulie bri: (quia sexu quidem viri erant: sed animo & habitu mulieres videbantur: dicitur ergo nunc in dedecus semiuir, quia altera pars infra virum est: aliquando in laudem, quando vltra virum est: vt in his, qui & semidei sunt.) potitur rapto. s. coniugio: aut absolute rapto. i. re rapta, aut rapina, videlicet foemina illa, quę nostra connubia repulit. Quippe, quia certe, nos ferimus, id est adferimus: tuis templis. i. ad tua templa: munera. i. oblationes: aut ferimus. i. offerimus, sup. in tuis templis munera: q;, pro &: hoc est, tamen fouemus famam inanem. i. non sortientem effectum. Famã enim significat fuisse, q; Didonem haberet coniugem quam petierat, nec vero simile erat q; ab ea repelleretur. & de ea fama potius intelligetur loqui, q̃; de fama generis sui, aut gubernationis Iouis. Id enim ei maxime dolet, q; ab ea repulsus sit, & ita vituperio habitus, cum ab inferiore id fiat.

[Talibus orantem dictis, aramq; tenentem POE.
Audiit omnipotens, oculosq; ad moenia torsit
Regia, & oblitos famæ melioris amantes.
Tum sic Mercurium alloquitur, ac talia mandat.
[Vade age nate, voca Zephyros, & labere pẽnis, IVP.
Dardaniumq; ducem Tyria Carthagine, qui nunc
Expectat, fatisq; datas non respicit vrbes
Alloquere: & celeres defer mea dicta per auras.
Non illum nobis genitrix pulcherrima talem
Promisit, Graiumq; ideo bis vindicat armis:
Sed fore qui grauidam imperiis, belloq; frementem
Italiam regeret: genus alto a sanguine Teucri

SERVIVS.

❡ Oculosq; ad moenia torsit.) Vt inde pellat Æneam: ne videatur esse contrariũ q; turbantur omnia Ioue Africam respiciente. Nam vtrunq; a turpi liberat fama. ¶ Voca Zephyros.) Aut quibus Æneas nauiget: vnde ẽ, Nec Zephyros audis spirare secundos. aut qui vehant Mercuriũ: vt, Vẽtosq; secabat. Item, Rapido pariter cum flamine portant. ¶ Tyria Carthagine.) Pro Carthagini: & pro aduerbio in loco, de loco posuit: sic Horatius, Romę Tybur amnem, ventosus Tybure Romam, pro Tyburi. ¶ Expectat.) Moratur, & terit tempus. ¶ Non illum nobis.) κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus. ¶ Pulcherrima.) Epitheton perpetuum, nec ad pręsens negociũ pertinens. ¶ Graiumq; ideo bis vindicat armis.) Alij dicunt bis, semel a Diomedis singulari certamine: in quo a Diomede percussus est saxo. Iuuenalis, vel quo Tydides percussit pondere coxam Ænęę. Et item in excidio, sicut legimus, Descendo,

Proderet:ac totum ſub leges mitteret orbem.
Si nulla accendit tantarum gloria rerum,
Nec ſuper ipſe ſua molitur laude laborem,
Aſcanio'ne pater Romanas inuidet arces?
Quid ſtruit?aut qua ſpe inimica in gente moratur?
Nec prolem Auſoniam & Lauinia reſpicit arua?
Nauiget,hæc ſumma eſt:hic noſtri nuncius eſto.

ſtendo,ac ducente deo. Alij dicunt ꝑpter Diomedis & Achillis certamina ſingularia: ſed quando cum Achille dimicauit,a Neptuno liberatus ē. Poteſt autem pro Venere factum videri. Sic Iuno imputat Veneri,quod pro ea factum eſt:vt, Potes in totidem claſſes conuertere nymphas. Poteſt etiā alter ſenſus eſſe. Nam Troia ab Hercule,qui & ipſe Græcus fuit,capta eſt:vt intelligamus iam tunc Æneam natum fuiſſe. Nec enim multum tempus interfuit: cum conſtet Priamo tunc ab Hercule imperium traditum. ⁋ Grauidam imperijs.) Vnde multi imperatores poſſent creari:vt, Hinc populum late regem. Ideo autem grauida ablatiuo iūgitur:quia etiam iam grauis illa re dicimus. Vnde eſt huius origo ſermonis. Sic Plautus in Amphitryone: Vxor tua non puero,ſed peſte grauida eſt. ⁋ Belloq́ꝫ frementem.) Exceptis tēporibus,quibus a Latino regebatur:vt, Longa populos in pace regebat. Nam alias bellicoſa fuit Italia. ⁋ Proderet.) Modo protēderet,id eſt propagaret. Propago autem ſi genus ſignificet,pro, breuis eſt:vt ſit, Romana potens Itala virtute propago. Si de arbore dicas,producitur,pro: vt, Flexos propaginis arcus: Nec ſe ſpectent prodere ſane. Significat & decipere: vt, Vnius ob iram Prodimur: & eſt in infinitum hæc lexis polyſemos. ⁋ Super ſua laude.) Id eſt pro ſua laude: & Græcum eſt ſchema. ſic enim Demoſthenes ὑπὲρ τοῦ ςεφάνου, Id eſt pro corona. ὑπὲρ ἐκείνου, pro illo. ⁋ Molitur.) Præparat aut exercet. ⁋ Aſcanio ne.) Propter illud quod frequenter diximus,ipſi imperium deberi. Ideo autem hoc aſſerit poeta, vt laudando Iulium Cæſarem laudet,quia ab eo originem ducit: vt, Iulius a magno demiſſum nomen Iulo. ⁋ Romanas inuidet arces.) honeſtior eſt elocutio,ſi addamus quā rem inuidemus, vt, Liber pampineas inuidit collibus vmbras. ⁋ Inimica in gente.) Præoccupat quaſi præſcius. ⁋ Nec prolem auſoniam.) Vt in ſexto, Nunc age Dardaniam prolem quæ deinde ſequetur Gloria. ⁋ Hæc ſumma eſt.) i. mei præcepti collectio. Iuuenalis, in ſumma, non Maurus erat, neq́ꝫ Sarmata Meltax.

DONATVS.

⁋ Talibus oran.di.a.q́ꝫ.te. Audijt omnipotens.) Quamuis contumelioſis dictis rogantem, tamen quia tenendo aras deuoti officium teſtabatur, hunc Iuppiter audijt. ⁋ Oculosq́ꝫ ad moe.t.Re. & ob.fa.melio.aman.) Ad,bis accipitur, vt ſit, torſit oculos ad mœnia,& ad eos, qui amoribus vacarent reiectis partibus honeſtatis & commodis. nuſquam ſic vitia amoris expreſſa ſunt,vt in hoc libro. vbi enim amor interuenerit,nihil præter libidinem cogitatur. non vile aliquid quæritur, commoditas nulla,honeſtas nulla tractatur, ſubit negligentia omnium rerum, negocia differuntur,officia languent,ſic in obliuione veniunt omnia, quaſi vniuerſorum commoditas actuum in ſolo amore conſiſtat. ⁋ Tum ſic Mercurium allo.ac ta.man. Vade age na.vo.zephy.& la.pen.) Vade,quaſi officium pedum neceſſarium ſignificat, & poſtea dixit, vade age nate voca zephyros,& labere pennis. cum igitur vade,& labere,diuerſum ſit. quomodo poteſt intellectus cum ſua integritate diſcerni? vade,inquit,voca Zephyros,& cum flare cœperint pēnis labere. pennæ enim ſine ventorum flatu tardiores ſunt. Accepto autem ventorum adiumento in celeritatem nimiam concitantur, & tota maturitate ad deſtinata perueniunt. ⁋ Dardaniumq́ꝫ ducem, &c. Alloquere. & celeres defer mea dicta per auras.) Dixit, vade, dixit hoc ipſum vade qua facilitate poſſit impleri. voca,inquit, ventos,& pennis labere. Dardanium,inquit,ducē. ne incertum Mecurius haberet, ad quem mandata illa eſſent perferenda. deſignauit Iuppiter etiam locum dicens. Tyria Carthagine qui nunc expectat, fatisq́ꝫ datas non reſpicit vrbes alloquere,& celeres defer mea dicta per auras. Ille eſt,inquit,ad quem te mitto,qui conſiſtendum apud Carthaginem inutiliter putat. nec in animo habet, quæ illi terræ fataliter attributæ ſunt. quod de Carthaginis inimicitijs hic ſtrictim dictum eſt: in mandatis infra poſitis plenius dicit. & celeres defer mea dicta per auras. ſic ait mandō,vt ad ipſum mandata mea tota celeritate perueniant. conſideremus cuiuſmodi verbis vſus ſit Iuppiter. Vade imperatiuū eſt, age hortatiuum. Cum imperatiuo autem religioſum & pium connectit. voca, labere, alloquere, defer. quæ imperatiua ſunt, quorum alta ſpectant ad perſonam patris, regis vero alia, vt ille duplici neceſſitate conſtrictus voluntatem patris impleret, & regis. ⁋ Non illū nobis genitrix pulcherrima talem Promiſit, &c.) Quod ait, talem, hoc ſignificat amatorem deſidioſum, negligentem, obliuioſum. poſt hanc vituperationem ſequitur plena laudatio. non iccirco, inquit, bis euaſit infortunia patriæ ſuę, vt Carthaginē foueat. & apud ipſam ocio & luxuriæ vacet, ſed vt feroces Italiæ populos domet,& pullulantia imperia virtutis ſuæ maieſtate compeſcat, repetatq́ꝫ orientem patriam, & genus Teucri cum omni orbe feliciore fortuna conſeruet,ad hanc felicitatem natus eſt, ad hoc illum genitrix ſua ſuſcepit,& aluit. Hæc cum dicuntur, quod ſolum poſſit illi contingere cui tanta proſperitas debeatur, recte commotus eſt Iuppiter. non iam propter Iarbæ querimoniam, ſed propter eum, qui ceſſando apud Carthaginem ſpem ſuam probatur deſeruiſſe, vt autem illum etiam inuitum iuberet excludi, addidit cumulum laudis eius, cum dicit, Ac totum ſub leges mitteret orbem. conſtabat enim ante Romanum imperium, quod ab Ænea ſumpſit initium, regna fuiſſe nullis legum nexibus iuncta, ac per hoc futurum vt perdomita Italia atq́ꝫ poſſeſſa Æneas totum orbem ſub leges eſſet fortuna ſuffragante miſſurus. ⁋ Si nulla accendit tantarum gloria rerum, Nec ſuper ipſe ſua mo.lau.la. Aſ.ne.pa.ro.in.ar.&c.) Si nulla, inquit, eum agit futuri temporis ſpes, nec excitatur rebus lætis, nec contemplatione laudis aliquem laborem molitur. hoc eſt ſi torpens ocio non vult laborare pro gloria ſua: & contra inſtitutum naturæ faciens inuidet filio imperium tantum: quid ſtruit? aut qua ſpe inimica in gente moratur? quid fouet æmulam? quid ſtruit cum inimica? nec prolem auſoniam, nec lauinia reſpicit arua? Ex perſona Iouis bene proceſſit, quoniam futura nouerat, & ventura bene habuit cognita. nauiget, ſi illam, inquit, in obliuionem duxit, non licet hic immorari, ſed inimicæ Carthaginis excluſus finibus nauiget. hæc ſumma eſt, hic noſtri nuncius eſto. mandatorum, inquit, hæc ſumma eſt, hic noſtri nuncius eſto. Hæc eſt concluſio definita præcepti, vt relinquat Carthaginem nauigando, & hoc ſolum ei volo nunciari. conferenda ſunt, quę Iarbas in inuidiam contulit, & quemadmodum hæc acceperit Iuppiter, ne remaneat illud, vt in excluſione Æneæ Iarbas vindicatus eſſe videatur. nam non ita eſt. Iuppiter quippe vt ſupra dictum eſt magis inde commotus eſt, quod Æneæ in obliuionem quodammodo veniſſet Italia, & conſulentis officio Mercurium miſit, qui ad meliora & propria truderet ſegnē. proinde ſi omnia Iouis ipſius verba conſiderentur, nihil Iarbæ contemplatione inuenietur mādaſſe Mecurio, nec ad illius aliquam culpam pertinere poterit, qui Carthaginis finibus excludi præceptus eſt. dixerat Iuppiter, ſcilicet. completa autem iuſſione, in ſumma ſubiungit, quos actus habuit Mercurius.

ASCENSIVS.

⁋ Talibus orantem, &c.) Docet auocatum Æneam, ab Carthagine in Italiam, a Mecurio, monitu Iouis, cuius orationem ad Mercurium hoc loco recitat. De qua, cum nihil habeamus ex Donato. ⁋ Ordo eſt. Omnipotens ſcilicet Iuppiter: audijt. i. exaudiuit, pro parte, quantum ſcilicet ad hoc ꝙ tacite petijt Æneam, quē ſibi prælatum dolebat illinc amoueri. Iarbam, ſcilicet orantem. i. oratorie loquentem: talibus dictis. i. præmiſſa oratione: ac tenentem aram ex more ſcilicet obteſtantium: & torſit. i. flexit: oculos ad mœnia regia ſcilicet Carthaginenſia, & ad amantes oblitos melioris famæ. i. immemores regni ſui, Æneam regni quo vocabatur: & Didonem eius quod extruere cœperat: & adloquitur tum, id eſt deinde Mercurium ſic, ac mandat talia: O nate, id eſt fili: genuit enim eum ex Maia: age, cohortandi eſt, beneuole: vade, voca Zephyros, quibus ſcilicet Æneas, nauiget: aut quibus ipſe ex Cyllene deferatur; & labere pennis ſcilicet alarum tuarum: & adloquere ducem Dardanium ſcilicet Æneam, qui expectat. i. immoratur nunc Carthagine: Tyria. i. a Tyrijs extructa: & non reſpicit. i. non attendit: vrbes. ſ. Italicas: datas. i. conceſſas ei, fatis. i. a fatis: hoc eſt, deorum voluntate, & prę ordinatione: & defer. i. deorſum fer: mea dicta. i. mandata: per auras celeres. i. quas celer pertranſeas: & dic, ſup. illi: ꝙ genitrix. ſ. eius pulcherrima, videlicet Venus: non promiſit nobis illum fore talem. i. voluptati deditum: neque vindicat. i. eripit: & liberū ſeruat his armis, Graium. i. Græcorum, forte ſub Laomedonte & nunc ſub Priamo, aut ſemel cum Diomede concurrentem: & ſemel in ipſa Troiæ ruina, per tela: per ignes deſcendentem: ideo. i. ad eum finem vt mulieri inſeruiat: ſed promiſit, ſup. fore. i. futurum eſſe: talem, ſup. aut eum, qui regeret imperijs, Italiam grauidam imperijs, & frementem bello. i. Martiam, & bellicoſam:

& bellicosam: (Respicit ad Augustum, qui inde originem traxit.) & qui proderet.i.porro dederet.hoc est, propagaret, & portenderet genus.i.progeniem, ab alto sanguine Teucri.i.quod per Teucrum auctum est: aut Teucri, pro Dardani, ac mitteret totum orbē sub lege, quod Augustus tandem effecit. Si nulla gloria tantarum rerum: accendit.i.incitat ardenter eū: nec ipse molitur.i.cum molimine tentat laborem: super.i.pro: sua.i.propria laude: ne, id est an ipse pater.i.cum sit pater Ascanii (dubitat tamen Titus Liui.an huic Ascanio, an vero posthumo, regnum obuenerit.) inuidet Ascanio, arces Romanas: quæ.s.olim ab Ascanij progenie extruentur: q̄ in

q̄ in persona Iouis recte dicitur, qui sciuit Romanas arces futuras. Quid struit.s.in Carthagine? aut qua spe moratur in gēte inimica? nec respicit prolem Ausoniam? aut quæ in Ausonia.i.in Italia oritura esset: aut Lauiniam puellam regiam, quam Didoni præferendam innuit? &, pro.i.nec respicit arua Lauinia? quæ.s.illi in agro Laurenti subiicientur. Nauiget: non dicit quo, sed satis innuit in Italiam nauigandum: id tamen non dicit, quia prius in Siciliam desferentur. Hæc est summa.s.mandatorum: hoc est omnia mandata mea in hoc recidunt, vt q̄ primum nauiget: & ergo esto nuncius nostri.s.mandati, aut dicti: hic.i.in hac re.

POE.

Dixerat. ille patris magni parere parabat
Imperio, & primum pedibus talaria nectit
Aurea, quæ sublimem alis, siue æquora supra,
Seu terram, rapido pariter cum flamine portant.
Tum virgam capit: hac animas ille euocat Orco
Pallentes, alias sub tristia Tartara mittit:
Dat somnos, adimitq́;, & lumina morte resignat.
Illa fretus agit ventos, & turbida tranat
Nubila: iamq́; volans apicem, & latera ardua cernit
Atlantis duri, cœlum qui vertice fulcit:
Atlantis, cinctum assidue, cui nubibus atris
Piniferum caput: & vento pulsatur, & imbri,
Nix humeros infusa tegit: tum flumina mento
Præcipitant senis, & glacie riget horrida barba.
Hic primum paribus nitens Cyllenius alis
Constitit, hinc toto præceps se corpore ad vndas
Misit, aui similis, quæ circum littora, circum
Piscosos scopulos: humilis volat æquora iuxta.
Haud aliter terras inter, cœlumq́; volabat,
Littus arenosum Libyæ, ventosq́; secabat
Materno veniens ab auo Cyllenia proles.

SERVIVS.

¶ Parere parabat.) Non respōdet quasi numen inferius: sed dictis obtemperat. ¶ Talaria nectit.) Mercurius ideo dicitur habere pennas, quia citius omnibus planetis in ortum suum recurrit. Vnde & velox & errans inducitur: vt, Quos ignis cœli Cyllenius erret in orbes. ¶ Tum virgam capit.) i. caduceum: quod primo Apollo habuit, & donauit Mercurio, lyra sibi tradita. Sic Horatius, Fraternaq́; humerum lyra. Huius autem virgæ hęc ratio est, Mercurius & orationis deus dicitur, & interpres deorum. Vnde virga serpentes diuidit.i.venena. Nam bellantes interpretum oratione sedatur. Vnde secundum Liuium legati pacis, caduceatores dicuntur. sicut.n.per feciales bella indicebantur, ita pax per caduceatores fiebat. ἑρμῆς autem Græce dicitur, ἀπὸ τοῦ ἑρμηνεύειν Latine interpres. ¶ Animas.) Pro vmbris: secundum poeticum morem. Animę enim in cœlo sunt: vt, Visa dehinc cœlo facies delapsa parentis. Huius autem rei ratio alterius est scientiæ. ¶ Lumina morte resignat.) Claudit, perturbat. Est & aliud quod Physici dicunt, pupillas quas in oculis videmus, morituros ante triduum non habere: quibus non visis, est summa desperatio. Hoc ergo dicit Resignat, hoc est aufert signa luminis. ¶ Tranat.) Transuolat: vt, Nare per æstatem liquidam suspexeris agmen. ¶ Apicē, & latera.) Bene ei quæ sunt hominis dat. Nam rex fuit. qui cum audisset oraculo cauendum esse a Iouis filio, & timore nullum susciperet, a Perseo in montem conuersus est viso Gorgonis capite: eo q̄ illum noluit suscipere. Vt autem in primo diximus, peritus astrologiæ fuit. Nam & Herculem docuit. Sane latine Telamon dicitur, sicut Nilus Melo. ¶ Fulcit.) Sustinet: nam altus est nimis. ¶ Nix.) Niuis facit: sed verbum ninguit non hinc venit: sed ab eo quod est hæc ninguis & hę ningues. Sic Lucretius, Albas effundere ningues. Ninguit autem prima persona caret, & secunda: quia non est in nostro arbitrio. ¶ Præcipitant.) Vt, Nox humida cœlo Præcipitat. ¶ Senis.) Aut propter ætatem: aut allusit ad niues: vt, Gelidus canis cum montibus humor Liquitur. ¶ Paribus alis.) Leni volatu, vt dixit: &, In cœlum paribus se sustulit alis. ¶ Cyllenius.) Ab auia: vnde paulo post, Cyllenia proles. Aut a Cyllene Arcadiæ monte, vbi dicitur esse nutritus. ¶ Toto corpore.) Vno impetu excussus. Sic Lucanus, nec se tellure cadauer Paulatim per membra leuat, terraq́; repulsum est Erectumq́; semel. ¶ Aui similis.) Incongruum heroo credidit carmini, si mergum diceret. vt alibi Ciconiam per periphrasim posuit: Candida venit auis longis inuisa colubris. Sic est, Et testa cum ardente videret Scintillare oleum. ¶ Littus arenosum Libyæ.) Bene arenosum addidit. Nam in Libya erat: sed non in arenosa. Mauritania enim aspera & syluestris est. ¶ Materno ab auo.) Per Maiam Atlantis filiam.

da potestate ad destinata contendere. ¶ Iamq́; volans api. & la.ar.cer Atlantis duri, &c.) Ex occasione describit Atlantis situm, & cum sit mons, tamen quia hominis habuit nomen, hunc assignat sub definitione humani corporis. volās, inquit, Mercurius cernebat latera duri Atlantis, durum dixit propter saxa mōtis, & qui per duri naturam roboris cœlum vertice suo sustinere potuisset, & ferre, deniq; sequitur, cœlum qui vertice fulcit, vt ostenderetur, quid sit, duri. dixit ergo durum, dehinc dixit cœlum qui vertice fulcit, vt altissimum quoq; monstraret, vsq; adeo vt suo vertice sustineat cœlum, & hoc ad intellectum potest accedere, verticē ipsius esse superiorem potuisse, nisi hunc cœli magnitudo pressisset, Atlantis, cinctum assidue cui nubibus atris Piniferum caput vento pulsatur & imbri, videbat Atlantis latera, videbat humeros, videbat & cinctum, videbat & caput eius piniferum, quod assidue imbribus pulsaretur, & ventis. piniferum caput, aut crispum, quia tanquam de homine loquebatur, aut arbores pineas in cacumine habētem, quia reuera montem describebat, nix humeros infusa tegit, Cum non dicit aliquibus temporibus, ostendit hunc perpetuis niuibus abundare. Tum flumina mento præcipitant senis, & glacie riget horrida barba, Niues ipsæ aut congelatæ rigebant, aut dissolutæ vertebantur in flumina, expresse dixit præcipitant, magnitudo enim aquarum, & niuium, & altitudinis aliter ostendi non poterant. Et glacie riget horrida barba. & hic riget tale est quale est, nix humeros infusa tegit, vt semper rigere videatur. senem vero recte appellaunt, vel q̄ mons esset antiquus, vel q̄ Mercurij auus esse diceretur, vel q̄ semper canus esset ex niuibus. ¶ Hic primum pa.ni. Cyllenius.a. Constituit.) Non frustra pares alas misit, alarum enim remigium constare non potest, nisi fuerint pares. Mercurius igitur ad partes Carthaginis tendens hic primum constitit, nec mirum, non debuit.n.pręterire montem, qui aui sui nomine consecratus esset, & qui ex occasione vrgentis transitus necessarius fuerat & opportunus. ¶ Aui similis, quę.c.lit.ci. Pi.sc.hu.v.æq.iu.) Sic Mercurius se ad vndas misit, vt solēt aues quibus esca piscis est, & propter explendam famem volant iuxta vndas & littora. ¶ Haud aliter.t.inter.c.v.&c.) Auium more inter terras cœlumq́; suspensus ittus Libyę arenosum, ventosq́; secabat Mercurius veniens ab auo materno, hoc est Atlante.

ASCENSIVS.

¶ Dixerat, &c.) Docet quomodo Mercurius, qui dicitur deorum nuncius, Ioui obsecutus est: ea enim eius planetæ natura est, vt quibuscunque coniungitur, eorum naturam fere induat: ideoq́; statim paret, nec respondet. De hac autem re hoc solum reperi apud Donatum. ¶ Auo materno.) Ab Atlante monte, in quem Atlantem patrem Maiæ conuertit Perseus. ¶ Ordo est. Ordo. Dixerat, scilicet Iuppiter: ille, scilicet Mercurius: parabatur parere i.obedire imperio magni patris: & nectit primū pedibus.s.suis: talaria.i.indumenta, ad talos vsq; defluētia: aurea.i.fulgentia, more auri, quę.s.talaria: portat.s.eum: sublimē.i.supra limū: hoc est, terram exaltatū: alis.i.per alas illis annexas: pariter.i.simul: cum flamine.i.

DONATVS.

¶ Ille patris magni parere parabat Imperio, & primum pedibus talaria nectit Aurea, &c.) Post dicta patris, Mercurius, vt iussa potuisset plena executione cōplere, necessaria vsibus suis adhibebat, quorum adminiculis adiutus & volare posset, & commo-

da

mine.i.vento:rapido.i.raptim volanti:siue ferri velit supra æquora, seu super terram:tum.i.deinde capit:virgam.i.caduceum: & ille euocat quando.s.vult:hoc est, euocare solet, ac potest hac.s.virga:Orco.i.ab inferno:animas pallenteis.i.vmbras defunctorum: & mittit alias.s.animas:sub Tartara.i.loca profundissima, & obscurissima in inferno:hoc est, alias ducit ad inferos, alias reducit ab inferis: (nam Ethnicorum, multorum disciplina, est animas quidem non interire, sed post interualla certa (quæ viuendo bene aut male, meruerunt habere longa aut breuia) redire ab inferis in corpora, non eadē, sed alia: & earū ducendi, ac reducēdi ministrū esse Mercuriū, qui quasi caduceator deorū est: Caduceator autem est, quem vulgus ambasiatorem vocat. Et ipse dat somnos, hac virga. & adimit.i.aufert somnos: & resignat.i.aperit: lumina.supp. clausa morte. (nam, re, significat contrarium, dum ad dictionem importantem clausuram, iungitur: quia ergo signantur literæ & arcę, dum clausę sunt: resignare fere accipitur, pro eo quod est aperire, & recludere.) Seruius tamen accipit, quasi sit, resignat.i. iterum signat: morte.s.futura:lumina.i.pupillas, quas aufert: & ipse fretus.i.adiutus:illa.s.virga:agit.i.impellit ventos: & tranat.i. transuolat:nubila turbida.i.etiam commota: & ipse volans cernit iam apicem.i.verticem, & latera ardua Atlantis, illius montis in Mauritania.duri.i.saxosi:qui.s.mons: (sed adludit ad Atlantem regem,

Caduceator.

regem, auum maternum, eius qui in eum montem conuersus fingitur.) fulcit.i.sustinet, vt rusticis ad pedem eius stantibus videtur: vertice.i.summitate capitis sui: cœlum Atlantis (inquit) cui caput piniferum.i.in quo multæ pinus crescunt: cinctum.i.inuolutum assidue: atris.i.obscuris nubibus: pulsatur vento & imbri: sed nix infusa, tegit humeros.i.iuga eius: tum.i.insuper: flumina pręcipitāt, sup.se.i.præcipitanter cadunt: mento.i.de mento: senis.s.Atlantis, niue canescentis, sed alludit (vt dixit) ad hominem, quasi distillarent de barba: hoc est, iuxta verticem eius: & barba horrida.i.aspera: riget glacie.i.stiriis: Cyllenius.i.Mercurius, In Cylleno nutritus: nitens.i.conans descendere: alis paribus.i.æquatis: vt faciūt magnæ aues dum desidunt: constitit.i.requieuit primum. hic.i.in Atlante monte: & ipse præceps.i.præcipitanter descendens: misit se hinc.i.ab hoc loco: toto corpore.i.conatu totius corporis: ad ad vndas.s.maris Libyci, iuxta Carthaginem misit, inquam existens similis aui.s.mergo: quæ volat humilis circum littora, & circū scopulos piscosos.i.piscibus refertos, iuxta ęquora. Proles Cyllenia.i. Mercurius, veniens.i.descendens: ab auo materno, id est ab Atlante Maiæ, quæ mater eius est patris, volabat: haud.i.non aliter: sed eodem modo inter terras, & cœlum: & secabat.i.diuidebat littus arenosum Libyæ, quia illic arenæ abundant: & ventos.i.superabat simul ventos, & globos arenæ elatos.

Vt primum alatis tetigit magalia plantis,
Æneam fundantem arces, & tecta nouantem
Conspicit, atq; illi stellatus iaspide fulua
Ensis erat, tyrioq; ardebat murice Læna
Demissa ex humeris, diues quæ munera Dido
Fecerat: & tenui telas discreuerat auro.
Continuo inuadit. [Tu nūc Carthaginis altæ MER.
Fundamenta locas, pulchramq; vxorius vrbem
Extruis! heu regni, rerumq; oblite tuarum.
Ipse deum tibi me claro demittit Olympo
Regnator, cœlum, & terras qui numine torquet:
Ipse hæc ferre iubet celeres mandata per auras.
Quid struis! aut qua spe Libycis teris ocia terris!
Si te nulla mouet tantarum gloria rerum:
Nec super ipse tua moliris laude laborem:
Ascanium surgentem, & spes hæredis Iuli
Respice, cui regnum Italiæ, Romanaq; Tellus
Debentur [Tali Cyllenius ore locutus, POE.
Mortales visus medio sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis euanuit auram.

SERVIVS.

¶ Magalia.) Afrorum casas. & mapalia: idē significant, sed magalia, ma, producit: mapalia vero corripit: vt, Et raris habitata mapalia tectis. ¶ Iaspide fulua.) pro viridi, vt, Fuluaq; caput nectentur oliua. Dicit etiam Plinius in naturali historia, multa esse iaspidum genera: in quibus etiam fuluam cōmemorat. ¶ Ensis erat.) Pro vagina posuit. Et multi iaspidē volunt ad gratiam pertinere. ¶ Læna.) Genus vestis. Est aūt proprie toga duplex, amictus auguralis. ¶ Inuadit.) Habitū futuræ orationis ostendit. Notandum non eum tantum nuncij, sed etiā caduceatoris, id est oratoris officio fungi. Nam & ꝑsuadet & nūciat. ¶ Vxorius.) Vxori seruiens. Horatius, Vxorius amnis. ¶ Ipse.) Dat dictis authoritatem: vt, Quæ Phœbo pater omnipotēs. ¶ Claro demittit Olympo.) Olympus quasi ololampus dictus est: siue mons sit Macedoniæ, qui dicitur esse diuersorium deorum: siue cœlum. Vnde addidit Claro: vt Plēmyrium vndosum: Accentus sane Græcus tunc potest esse, si sit Græca declinatio: vt, ὄλυμπος ὁλάμπων. Nā Latine Olympi. ¶ Torquet.) Regit, sustinet: vt, Cuncta tuo qui bella pater sub numine torques. ¶ Numine.) autem, est aut nutu, aut potestate. ¶ Hæc.) Quæ dicturus est. Nam supradicta ex se dixerat. ¶ Teris.) Per negligentiam tempora consumis. Salustius, ibi triennio frustra trito. ¶ Debentur.) Honestius plurali numero respondit. ¶ Surgentem.) Crescentē: vt, Surgentem in cornua ceruum. Et, Surgentemq; nouæ Carthaginis arcem. ¶ Cyllenius.) Antonomasium est pro proprio. ¶ Ore.) Oratione. ¶ Mortales visus.) Aut oculis se Æneæ sustulit: aut humanam reliquit effigiem, quam sumpserat, vt ab Ænea posset videri: quod melius est. ¶ Medio sermone.) Atqui executus est omnia quæ Iuppiter dixerat: sed sermo est consertio orationis, & confabulatio duorum vel plurium. Medius ergo est sermo, cum persona cum qua quis loquitur, non respondet, vt nunc fecit Æneas.

DONATVS.

¶ Vt primum alatis.t.m.p.) Mox vt venit ad loca in quibus Æneas fuerat. ¶ Æneam fun.ar.ac te.no. Cōspicit.) Vidit Æneam fundantem arces, ac tecta nouantem, vidit, inquit, non oculis sed animo existimans ipsum esse nouorum operum conditorem, cæterum noctis fuerat tempus, quo ille dormiebat, denique sequitur. ¶ Atque illi ste.i.f.Ensis erat, &c.) Descripsit regis dormientis diuitiarum cultum. habuit, inquit, circa se gladium gemmarum copia pretiosa distinctū, Lęnam demissam ex humeris, quod fit sępe, cum alto somno homines detinentur. hanc, inquit, Lænā Æneæ vsibus dederat Dido, vt amorem suum, & diuitias suas ostenderet, tantum.n. Tyriæ purpurę atq; auri habuerat illius confectio, itaq; fulgebat. vt qui hanc vidisset, putaret ardere. ¶ Continuo inuadit.) Inuectiuam fore dictionem poeta ipse pronunciauit continuo dicēdo, inuadit. nam impatientia commotionē mētis ostendit, ideoq; acerrimo genere differere constituit, inuadit vero ad id pertinet, quia talē personā Mercurius Aeneę representare debuit, qualis illius fuerat, qui mandauit. ex pręsentibus autem obiurgationi ipsi initium dedit, hoc modo. ¶ Tu nunc ca.al. Fun. locas. &c.) Si melius consideretur mens dictionis istius, obiurgatio est, non inuectio, cōmunē facit enim eum vtilitatis suę, deniq; & dolet decipi spem ipsius & filij, quod non faceret, si accusatoris animum gereret. Inter initia, inquit, surgentis ciuitatis inimicę confoues cœpta, & quam nascentem opprimere debueras, subleuare contendis. dolenda est fortuna tua, quę contrarium cupit, contrariumq; sectatur, arripuisti curam obfuturam commodis tuis, & meliorum spem pręsumpta desperatione contempsisti. Imprudentis officium est aliena sic curare, vt negligas tua. spem tuam iugulas huius intentione consilij, cum amoribus indebitis deditus vxori, quam retinere non potes, placere contendis: Hęc obiurgatio, vt ab erroribus solitis dormientium secerneretur, & maiorem authoritatem sumeret. ¶ Ipse, inquit) de.ti.m.cl.de.ol.R.coe.&.t.qui.n.t.&c.) Suffecerat indicasse, a quo esset missus, sed cum notum esset, quantum Iuppiter posset, adiecit inijciendi maioris metus causa potestates eius, & quod illa omnia celerius perferri iussisset, ostendens, ex eo quod dicebatur, maturius oportere compleri. ¶ Quid struis? a.q.s.li.t.o.t.) Vtriusq; culpę iustissima reprehensio: nam struere contraria, hoc est trahere vel disponere, & inimicę ciuitatis commoda subleuare, extremę dementię est. pręponere autem ocium, cum necessaria peragenda superfluant, negligentis est & incauti, vellem, inquit, nosse, qua spe ducaris, cum aliena agis, cum aduersa disponis, cum ocio torpens tam necessariorum commodorum solicitudine reiecta ęmulam tuis rebus pręt ulisti segniciem. dum queritur, qua spe id fieret, proculdubio nihil in Aeneę actibus reperiebatur, quod aliqua valeret excusatione defendi. ¶ Si te nulla.m.t.g.r. Ascanium su.&c

su.&.s.h.l.Respice,e.r.i.r.q.t.Debentur.) Certe, inquit, si adeo cõtemnis vtilitatem tuam, & tantarum rerum gloriã spernis, expergiscere aliquando, & officio saltem paternæ pietatis admonitus, vel filij partes vtilitatemq́ꝫ perpende, debitum est Italiæ imperiũ filio tuo, non debet perire per te, quod non nisi per te ad ipsum potest hæreditario iure trãsire. ¶ Tali Cyllenius.o.l.Mortales visus.m.s.t.) Non expectauit responsum Mercurius, sed finem suis verbis imponens ante discessit, medius sermo diuiditur, qui exoriri potest inter duos vel plures, cum sibi inuicẽ proponũt inuicemq́ꝫ respondent. Hoc fieri Mercurius non passus est, non enim ad hoc fuerat missus. vt peractis mãdatis referret etiam ipse responsum, quod igitur esse medium potuit, deposuit, dimisit & abscessit, vel maxime, quia si aliquid ab Ænea vellet audire, vigilanti, vox fuerat necessaria, quam mortali non licuit habere cũ deo, quod si fieri vllo modo permitteretur assistere Æneam partibus suis, diceret, se vxorium non esse, vtpote qui nullam haberet vxorem, hyemis causa interim apud Carthaginem remansisse quassatis nauibus, & nondum compositis, adhuc nauigandi copiam non habere, nulla ope sua iuuari Carthaginem, filio quoq; Iunonem inuidere, & se vi maris ad Carthaginem, non volũtate cõpulsum, cum iam ꝓpe teneretur Italia, nihil se struere, hoc est nihil moliri, vel disponere, quod filij commodis obstaret, aut suis struere, disponi, atq; tractari significare manifestum est, quia alio loco dictum est, quid struat his coeptis, id est quid moliatur tractando. Hæc vtiq; dicerentur, si responsionem hominis deus præsens potuisset accipere.

ASCENSIVS.

¶ Vt primum alatis, &c.) Docet quomodo executus est mandatum Iouis. de quo Donatus sic dicit. ¶ Inuadit.) Inuectiuam futuram esse, hoc verbum ostendit. Et ex hoc acri habitu debuit esse Iuppiter. ¶ Tu nunc.) Obiurgatio est, potius q̃ inuectio. Nam cõmune sibi facit hoc damnũ: & dolet decipi spẽ ipsius, & filij, quod non faceret: si accusatoris animum gereret. ¶ Pulchram vxorius vrbem.) Stulti est aliena curare, sua negligere. ¶ Ipse deũ.) Huius personæ authoritate, grauiorem facit suam obiurgationem: & vt maior sit metus, potestatem ipsius describit. Vtrũq; autem dãnat: quod subleuet inimicorum opes: & quod in re agẽda, ocium sibi proponat: qñ negligentis est, & incauti. Addit, ne per eũ pereat, quod Ascanio debetur: quod nisi per ipsum præstari non potest. ¶ Medio sermone.) Quia non expectauit responsum, quod erat dimidium sermonis: qui oritur: inter duos. Hæc ille. ¶ Ordo est. Vt, id est vbi: aut cum primum.s.Mercurius: tetigit plãtis alatis, id est quibus talaria cum alis annexuerat: magalia.i. Pœnorum domos humileis: ipse conspicit Æneam fundantem arces: & nouantem, id est noua facientem: tecta, scilicet Carthaginis, futuræ Romano imperio inimicæ: atq; ensis erat illi stellatus, id est radiãs, & quasi stellis ornatus. Iaspide, id est gemma illa: fulua, id est sub viridi admisto albo: & Læna, id est chlamys: ardebat, id est resplendebat illi: murice Tyrio.i.purpura Tyria: quæ dibapha, id est bis tincta, illic est, & cæteris præstat: demissa, id est deorsum missa, & reiecta, more militantium, ex humero: quæ munera fecerat Dido diues: & discreuerat telas, id est stamina: tenui auro, id est in fila diffecto. Continuo, id est statim, vt vidit eum: inuadit, scilicet Æneam: dicens, supple tu, id est tu ne qui author Romani imperij esse debes: locas nunc fundamenta altæ Carthaginis quæ.s.tui nepotes euersuri sunt: & tu vxorius, id est vxori nimium deditus extruis vrbẽ pulchram: tu (inquit) heu, dolentis, & exprobrantis: oblite, id est qui oblitus es: (& secundũ Vallam dicere posset, non minus oblitus.) rerum tuarum, id est tot oraculis tibi reuelatarum. Ipse regnator deum, id est deorum.s. Iuppiter, qui torquet, id est implet, aut agit, & sustinet: numine, id est nutu & potestate: coelum & terras, id est summa: & infima: coelestia & terrestria: demittit, id est deorsum mittit: de claro Olympo, id est coelo: me tibi, id est ad te, & ad cõmodum tuum: & ipse iubet, supple me, ferre hæc mandata, quæ.s. dicturus est, per auras celereis, id est quas celeriter ptransiuimus iussu eius: dicens, supple, Quid struis, aut qua spe teris ocia.i. per negligentiam consumis tẽpora, quibus ocio vacas terris Libycis: quasi dicat inimicis, & tibi negatis. Si nulla gloria tantarum rerum: quantæ.s. tibi promissæ sunt: nec ipse, id est tu moliris laborẽ, super, id est pro tua laude: respice, id est clementer attẽde: Ascanium surgentem, id est crescentem: & spes Iuli, id est quas concipere potes de Iulo: hæredis, id est qui tibi hęres est: & cui, post te, regnum Hesperiæ debetur. vnde dicit, Cui regnum Hesperiæ, & tellus Romana debentur.s. ex fatali pręordinatione: Cyllenius, id est Mercurius: locutus tali ore, id est oratione acriter prolata: reliquit visus mortaleis.s. Æneæ, cui se vidẽdum exhibuerat, sermone existente adhuc medio, id est nullo responso dato: & cũ ille plura putabatur dicturus: & euanuit procul ex oculis in tenuẽ auram: resoluto, scilicet corpore aerio visibili quod assumpserat.

SERVIVS.

¶ Arrectęq́ꝫ horrore comę.) Subaudi sunt. ¶ Dulceisq́ꝫ relinquere terras.) Minus ẽ quã quã. Et ne videatur ingratus, deorum excusatur imperio: sic ipse in sexto, Sed me iussa deũ. ¶ Ambire.) Blanditijs circũuenire. Et ambio illam rem dicimus: vt, Neu connubijs ambire Latinum. ¶ Exordia.) Orationem. sed exordium in duo diuiditur: in principium & orationem, sicut in Rhetoricis legimus. ¶ Alternanti.) Varia mente tractanti. Et per hoc ostenditur cogitasse eum etiam amorem: sed prætulisse voluntatẽ deorum. ¶ Taciti.) Sine strepitu celantes consilia. ¶ Arma parent.) Contra impetum iratæ forte Reginæ. ¶ Quando.) Nõ est hoc loco temporis: sed significat siquidem: & est cõiunctio ratiocinantis. Sane quando, do, breuis est naturaliter: sic Serenus, Quando flagella ligas, ita liga. Virgilius vsurpat, Siquido Tybrim vicinaq́ꝫ Tybridis arua. ¶ Quis rebꝰ dexter modus.) Quis sit optimus rebus euentus. ¶ Læti.) Alacres, festini. ¶ Facessunt.) Frequentatiuum est, vt in Georgicis,

At vero Æneas aspectu obmutuit amens,
Arrectęq́; horrore comæ, & vox faucibus hæsit.
Ardet abire fuga, dulceisq́; relinquere terras,
Attonitus tanto monitu, imperioq́; deorum.
Heu quid agat? quo nunc reginam ambire furentem
Audeat affatu? & quæ prima exordia sumat?
Atq; animum nunc huc celerem, nunc diuidit illuc,
In parteisq́; rapit varias, perq́; omnia versat.
Hæc alternanti potior sententia visa est.
Mnesthea, Sergestumq́; vocat, fortemq́; Cloanthum,
Classem aptent taciti, sociosq́; ad littora cogant,
Arma parent, & quæ sit rebus causa nouandis
Dissimulent, sese interea (quando optima Dido
Nesciat, & tantos rumpi non speret amores)
Tentaturum aditus, & quæ mollissima fandi
Tempora, quis rebus dexter modus. ocyus omnes
Imperio læti parent, ac iussa facessunt.
At regina dolos (quis fallere possit amantem?)
Præsensit, motusq́; excepit prima futuros,
Omnia tuta timens, eadem impia fama, furenti
Detulit armari classem, cursumq́; parari.
Sæuit inops animi, totamq́; incensa per vrbem
Bacchatur, qualis commotis excita sacris
Thyas, vbi audito stimulant Trieterica Baccho
Orgia, nocturnusq́; vocat clamore Cithęron.

Matris præcepta facessit. Alias discedit significat, vt Terentius, Hæc hinc facessat, tu molestus ne fias. ¶ Præsensit.) Ac si diceret, anteq̃ ille moliretur. & nimia in hoc vis amãtis exprimitur. ¶ Oia tuta timẽs.) Deest ẽt & est exaggeratio. ¶ Eadẽ fama.) Quæ & Iarbæ nunciauerat. ¶ Cursumq́ꝫ parari.) Nauigationem: vt, Ni teneãt cursum. ¶ Inops ai.) Sine aio, sine cõsilio. ¶ Bacchatur.) Furit more Bacchãtũ. Et bene vno sermone ꝓoccupauit futurã cõparationẽ. ¶ Thyas.) Baccha. nã sicut a Baccho Bacchę, sic & a Thyeo Thyades dicunt. Cõmotis aũt sacris iõ dixit: q̃a in sacroꝝ renouatiõe cõmouebãtur simulachra: vñ Horatius, Nõ ego te candide Bassareu inuitũ quatiã. ¶ Trieterica.) Triẽnalia. Liberi enim sacra tertio quoq; anno innouabant. Sane sciẽdũ. ¶ Orgia.) Apud Gręcos dici oĩa sacra, sicut apud Latinos ceremonię dicunt. Sed iã abusiue sacra Liberi, orgia vocant: vel ἀπὸ τῆς ὀργῆς. i. a furore: vel ἀπὸ τῶν ὀρῶν, a montibus. ¶ Nocturnusq́ꝫ vocat.) Nocte celebratus. vñ ipsa sacra, nyctelia dicebant: q̃ populus Ro. exclusit cã turpitudinis. Cithęron ãt mons ex quo, clamor veluti numinis Bacchas vocabat.

DONATVS.

¶ Tũ vero Æneas aspectu.o.a.Ar.q.h.c.&.v.f.h.) Recedẽte Mercurio

curlo euigilauit Æneas, cumq; secum consideraret visa & audita elinguis effectus est, hæsit faucibus vox eius, & comarum mollities pauore interueniente, dum iaceret, durata est. Videamus post hæc, quales cogitationes habuit monita Mercurii pertractãs. ⸿ Ardet, inquit, ab.f.d.r.t. Attonitus.t.m.i.q.d.) Non inanis deliberatio apud eum fuit, quem constabat deorum esse cultorem. cuius rei contemplatione permotus tractabat non minus etiam aliam partem. occurrebat.n. Didonis humanitas, & ipsa qualiscũq; coniunctio, terræ iam dulces ex mora: cũq; vno ex latere metus diuinæ iussionis insisteret, ex altero pudor, quid facere deberet in tãto negocio cogitabat. constabat tamen Iouis ac Mercurii sententiam præponendam, quæ faciebat pro vtilitate tractantis, & potestatis authoritate cæteris debuit anteferri. remanserat igitur consilii ratio vtrum sciente, an inscia Didone discedi deberet, aut posset, hoc est, quod ait. ⸿ Heu quid agat? &c.) In his tamen æstibus animi cõstitutus, cum reuerentia maior cum pudore contenderet, constitit diu exagitatum robore fortiore consilium. & quod in partes tota celeritate rapiebatur cautiore definatione firmatum est, hæc alternanti potior sententia visa est. Incipit iam dicere, quale consilium Æneas in deliberatione delegisset, vtpote is qui in tali causa non tumultum facere nec id passim, sed multa diuersaq; voluendo maturum exitum reperire debuisset. ⸿ Mnesthea, serg. stumq;.v.f.T. Cloanthum Cl.ap.ta.so.ad li.co.Ar.p.) Vocatis principibus inter socios dispositionum suarum secrete, strictim, breuiterq; cõmisit vt pararent nauigia, vt omnes socios ad littora vsq; cõpellerent, & pararent arma, licet causæ istorum præceptorum dictę euidentius non eẽnt, signis tamen colligebatur. non.n. in occulto esse iam poterat Æneam ideo tacita esse voluisse consilia sua, ne imparatos Dido iuberet inuadi: paratis vero omnibus nullum esse metum resistendi, cum arma præsto essent, quibus violentia posset excludi. nonnulli hic arma, remos & cætera huiusmodi accipiunt, quoniã alio loco ait, Colligere arma iubet. sed hic vera arma posuit. nam, quod ait classem aptent taciti, aptari vtiq; nauigia rebus omnibus iussit. Arma autem certamini necessaria significauit esse paranda. nouerat.n. quid offensa Dido iubere potuisset, & hæc consilio pręuenire cupiebat cautela præcurrente. ⸿ Et quæ.r.s.c.n.Di.) Cur, inquit, post iperatam cessationem fiant ista dissimulẽt, hoc est quasi id se simpliciter facere confingant. ⸿ Sese interea.q.o.D. Ne.&c.) Diuisit officium agendi inter se, ac suos, illis paratus vrgentissimæ nauigationis iniunxit: atq; vt præsto fierent, arma pararent, tegerentq; faciendi causam, dissimulatione interposita sibi reseruauit fallendæ reginæ consilium. vos, inquit, quæ mandaui complete. ego curabo, vt cũ regina de amore meo secura est, & nihil speret, quod dilectionem coniunctionis abrumpat, aditus tentem, & suadeam ei contrarium, cum Æneam vis magna possederit, qui nullam persuasionis rationem admittit, quem in aliquam necessitatẽ aliena potestas animauerit. Hoc deniq; est quod supra dixit, Heu quid agat, quo nunc reginam ambire furentem audeat affatu? q͠m amor, nec habet rationem suam, nec admittit alienam, nec cogitat nisi id quo ducitur. nec potest rencere, quod non sua voluntate suscepit. Et quæ mollissima fandi tempora. occasio quippe temporum in causis vel maxime durioribus plurimum prodest. ⸿ Qui rebus dexter modus.) Obseruationem enim opportuni temporis dextera oĩa prosperaq; sectãtur. ⸿ Ocyus.o. Imperio.l.p.ac.i.fa.) Solus Æneas inuitus cogebatur ad nauigandum, quia commorãdi solus habuit causam, hoc est quod ostẽdit dicẽdo, ocyus. ne mutaret forsitan voluntatem, si mora interueniret. Imperio parent, quoniam id fuerat iussum, quod omnibus fuit optabile, & oportuit fieri: læti autem hoc faciebãt, qui contra voluntatẽ apud Carthaginem tenebantur. & si non pro loco intelligamus, ille est gratus cuiuslibet iussionis effector, qui præceptis lætus obsequitur. hoc deniq; & Terentinus tetigit dicendo. Nulla est tam facilis res, quin difficilis fiet, quam inuitus facias. officium.n. complendi præcepti si voluntate suscipiatur, & impletur facile, & cum lætitia perficitur. quod autem gerit inuitus, & onerosum redditur quamuis natura leue sit, & non conueniente sententia fit triste, nec pro iubentis voluntate tractatur, ac iussa facessunt. iussa effectibus plenissimis complent, intãtum vt nihil relinquatur omissum. ⸿ At regina dolos (quis fallere possit amãtem?) Pręsensit, m.q.e.p.f.O.t.ti.) Expressit amantiũ morem. semper quippe suspecti sunt, semperq; soliciti. accedebat ad Didonis causam, quia non amata fuerat, sed amabat. noueratq; Æneam peregrinum ea intentione cessasse, vt ad Italiam tenderet potius, q͠ vt perpetuo apud Carthaginem remaneret. vnde præter amatorum morem ipsa cautior fuit. deniq; dolos prima præsensit. nullus quippe potest amantis animum & vigilantiam fallere. amãs.n. perpetuo ducitur metu, etiam si tuta sint oĩa. Motusq; excepit prima futuros. ideo dolos prima præsensit, quia in causa sua ipsa diligentior & cautior fuit. additur poeticum quiddam non verum, sed ex occasione cõpositum: vt quod illa astute ac vigilanter inuenerat, videretur fama nunciasse. ⸿ Eadem, inquit, Impia fama.) Quæ Iarbam dolere commouerat, vt Ioui conflaret inuidiam, ex qua Æneas nauigare compulsus est. ⸿ Furenti detulit.) Qui furit integrum mentis non habet statum. huic amans comparatur. quoniam a consiliorum omnium integritate depellitur. Furenti igitur famam nunciasse commemorat, ea parari, quæ proculdubio noscerentur amori esse contraria. ⸿ Scilicet armari classem.) Quod ipsum solum ostendere poterat parari discessum, addidit. ⸿ Cursumq; parari.) Vt ostenderet nulla mora interueniente futuram nauigationem. ⸿ Sęuit inops animi.) Inops animi est, qui in aduersis citius deficit, nec stabili aliquo potest consilio subuenire. ecce Didoni duplicatum est malum. amãti quippe & insperato malo commota, accessit sęuitia aliaq; mẽtis agitatio. ⸿ To.q.i.p.v. Bacchatur.) Augmenta calamitatis sumpsit, vt contempta verecundia sexus, & honestate regali, per totam vrbem discurreret more bacchantium, dabat vires currenti immanissimus furor, qui pudorem matronalis honestatis excluserat. ferebatur ergo per totam vrbem, & quasi sacra Liberi patris agerentur per amentiam bacchabatur in eum modum.

ASCENSIVS.

⸿ At vero Æneas, &c.) Recitat quomodo Æneas sic admonitus fugam.i. clandestinam profectionẽ parabat: vtq; eam sensit amãs Dido. vnde hęc duntaxat reperi Donati verba. ⸿ Atque animum nunc huc.) In tam ambigua consultatione, pręualuit in religioso viro diuinum pręceptum. ⸿ Ordo est. At vero.i. sed certe: Æneas amens.i. attonitus, aut stupefactus: & quasi sine mente aspectu.s. minaci ipsius Mercurii: obmutuit.i. loqui nequiuit: & comæ.i. capilli: abreptę, sup. sunt.i. riguerunt: horrore.i. ex horrore: & vox.s. eius: hęsit.i. conglutinata est faucib. ita vt penitus raucescerent: & ipse ardet.i. ardenter concupiscit: abire fuga.i. secreta profectione, fugę simili: & relinquere terras dulceis.i. quibus Didonem dulcẽ inuenerat: attonitus.i. stupefactus, quasi tonitru Iouis percussus: tanto monitu, & imperio deorum scilicet Iouis & Mercurii: aut simul omnium deorum, qui in talia fata Ænee consenserãt. Heu, amare dolentis interiectio. q.d. dubitabat, quid agat: dicens, heu: & dubitans quo adlocutionis modo: audeat ambire.i. ambiendo: hoc est, suppliciter precando: tentare reginam furentem.s. impatientia amoris: & quę exordia sumat prima, ad insinuandum necessariam profectionem suam: atque diuidit animum celerem, id est celeriter fluctuantem: nunc.i. aliquando: huc.i. in hanc sententiam. nunc.i. aliquando. illuc.i. in illam sententiam: & rapit.i. violenter trahit eum in parteis varias: & versat eum per omnia.s. tentamenta & consilia: hęc.s. quã dicturus est poeta, visa est alternanti.i. alternatim nunc hanc, nunc illam approbanti: potior, sup. cęteris, si multę erant: aut potior.s. illarum duarum, quas nouissimas versabat: ipse vocat Mnesthea Sergestum, & fortem Cloanthum, summos illos gubernatores nauium: vt in.v. patebit in nauali certamine: vocat, sup. vt aut imperans postquam aderant: vt ipsi taciti.i. tacentes, & silentes, aptent classem: & cogant.i. in vnũ compellant socios ad litora: &, supp. parent arma.s. contra vim Tyriorum: & vt dissimulent, quę sit causa rebus nouandis.i. cur res innouent: & classem aptent: & sup. dicebat sese.i. semetipsum, interea.s. dum classis aptaretur, tentaturum aditus.i. accessus: & quę tempora fandi.i. loquendi, ad eam de profectione, essent mollissima.i. conuenientissima. & maxime opportuna: & qui modus sit dexter.i. conueniens & aptus: rebus.i. prospere gerendis: quando.i. quandoquidem, optima Dido nesciat.s. quod abire velit: & & non speret.i. formidet (per contrarium, nam speramus bona) amores tantos, quantos.i. iam experta erat, rumpi, scilicet posse: aut quod dissoluantur (Sunt qui legant, ecquę mollissima, &c. vt vt sit, vide quę mollissima tempora fandi: quis.i. qualis modus, dexter rebus: sed minus procedit: quia tunc diceret, q͠ mollis, & q͠ dexter (Omnes.s. socii parẽt ocyus.i. valde cito imperio scilicet Ænee: lęti.i. voluntarii, & morigeri: aut, quia (sicut alibi diximus) semper in Italiam lęti inierunt iter, quasi natura eos in patriam reducente: vnde est, Vix e conspectu Siculę telluris in altum Vela dabant lęti. &, Italiam socii lęto clamore salutant. &, Quo tandem Italia mecum lętere reperta. & sępe alibi. ac, pro &: facessunt.i. factum eunt: iussa.i. quę iusserat. At.i. sed, regina pręsensit.i. prius q͠ parati essent: sensit dolos.i. dolosam profectionẽ. Nã, sup. quis possit fallere amantem: q.d. nemo, vnde ipsa excepit prima, motus futuros: timens oĩa tuta.i. etiã tuta nedũ formidãda: nã res est sollicita plena timoris amor. Eadẽ fama quę.s. detulerat ad Iarbã, eam

Ordo.

Æneę

Æneæ nupsisse: aut venisse Æneam, Cui se pulchra viro dignetur iungere Dido: eadé, inq̃, detulit. s. ad Didonem. classem. s. Aeneæ: armari. i. armis: hoc est, instrumentis oibus, tam bellicis, q̃s aliis instrui: & cursum. i. festinã nauigationé parari: & ideo ipsa inops. i. impotens: animi. i. rationis: sæuit. i. furit acerbe: & incensa. s. furore: bacchatur. i. more Bacchantium decurrit: per totã vrbé, existens, sup. talis: qualis, supp. bacchatur Thyas. i. sacerdos Bacchi: excita. i. excitata & euocata: sacris. s. Bacchi: hoc est, Orgiis aut Bacchanalibus: cõmotis. i. cum motu fieri coeptis: vbi. i. quo tépore: Orgia. i. festa Liberi. i. trieterica. i. triennalia, quæ tertio quoq; anno fiunt: stimulant. i. instigant: & quasi stimulis agunt eam: & hoc Baccho audito. i. percepto aduétare, & Cytheron mons ille Baccho sacer, sicut Helicon Apollini: nocturnus. i. in quo exercentur festa, tempore nocturno, vocat clamore. i. resonantia, aut reboatione.

Tandem his Æneam compellat vocibus vltro.
[Dissimulare etiam sperasti perfide tantum DI.
Posse nefas! tacitusq; mea discedere terra!
Nec te noster amor, nec te data dextera quondam,
Nec moritura tenet crudeli funere Dido!
Quin etiam hyberno moliris sydere classem,
Et mediis properas Aquilonibus ire per altum
Crudelis: quid si non arua aliena, domosq;
Ignotas peteres! & Troia antiqua maneret!
Troia per vndosum peteretur classibus æquor!
Me'ne fugis! per ego has lachrymas, dextramq; tuã te
(Quando aliud mihi iam miseræ nihil ipsa reliqui)
Per connubia nostra, per inceptos Hymenæos.
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicq̃
Dulce meum, miserere domus labentis, & istam
Oro (siquis adhuc precibus locus) exue mentem.
Te propter Libycæ gentes, Nomadumq; tyranni
Odere, infensi Tyrii, te propter eundem
Extinctus pudor, & qua sola sydera adibam,
Fama prior, cui me moribundam deseris hospes!
Hoc solum nomen quoniam de coniuge restat.
Quid moror! an mea Pygmalion dum moenia frater
Destruat! aut captam ducat Getulus Iarbas!
Saltem siqua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam soboles, siquis mihi paruulus aula
Luderet Aeneas, qui te tantum ore referret,
Non equidem omnino capta, aut deserta viderer.

SERVIVS.

¶ Dissimulare etiã.) Satis artificiosa allocutio. Nam & sibi consulit sub facie vtilitatis Æneæ. Dissimulare auté ideo, ac si diceret, ita rem pudendã cogitas, vt eã fateri nolis. Supra enim dixerat, Quæ rebus sit causa nouãdis Dissimulent. ¶ Data dextera.) Foedus amicitiarum. ¶ Hyberno sydere.) Non hyeme: sed hyemali sydere: aut ꝓpter quod ait supra, Dum pelago desæuit hyems, & aquosus Orion. Ergo aut ꝓ tpe: vt, Quo sydere terrã Vertere Mecoenas. aut re vera sydere, propter Orioné. ¶ Crudelis.) Etiã in te odio mei. sic Lucanus de Cæsare, Sæuitia é voluisse mori. ¶ Domosq; ignotas.) Ac si diceret, Carthago iã tibi nota est: licet & hæc aliena sint arua. ¶ Troia antiq̃ maneret.) Si deest. & quasi per interrogationé intelligendũ. ¶ Me'ne fugis?) Adhuc aperte non vult imputare beneficia: sicut paulo post irata. ¶ Nihil ipsa.) Non pudoré, non regnũ. ¶ Inceptos hymenæos.) Qui ipsa nouitate sunt dulces. ¶ Dulce meũ.) Tetigit rem inhonestã. Sic Terẽtius, Seu tibi morigera fuit in rebus oibus. ¶ Tyrãni.) Nihil intererat apud maiores inter regem & tyrannum: vt, Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni. ¶ Fama prior.) Quę melior fuit sine dubio. Hospes. Æneas & hospes fuerat, & maritus. sed modo maritum se negat, hospité confitetur. Vnde nunc Dido hoc dicit, Cui me deseris hospes? ¶ Hoc solũ nomen qm̃ de coniuge restat.) Hoc est superest. Alii restat intelligunt resistit. i. contrarium tibi est, Nonnulli dicũt Hoc nomen solum quoniam superest: vt te coniugem dicam. Dicitur autem ingenti affectu hos versus Virgilium pronunciasse, cũ priuatim paucis præsentibus recitaret Augusto. Nam recitauit voce optima primum, tertium, & quartum. ¶ Saltem.) Vel hoc. Est autem sermo tractus a captiuis, qui cum tenerentur ab hostibus, dicebant, Sublatis omnibus, salutem cõcede. Inde per Synęresim hic natus est sermo: vt in contemptu rerum multarum petituri aliquid saltem dicamus. ¶ Ante fugam soboles.) Et amatorie & amare. Nam & fugam dicit: quam ille nominat profectionem. Amor autem ex filii desiderio comprobatur. ¶ Si quis mihi.) Bene iterat Mihi: & secundum ius loquitur. Nam vbi non est iustũ matrimonium, liberi matrem sequitur. ¶ Qui te tantum ore referret.) Aut sic dixit, quasi amatrix: vt supra de Ascanio, Infandum si fallere possit amorem. Aut illud dicit, Optarem filium similem, vultui non moribus tuis.

peperisse. ¶ Dissimulare etiã. s. p. t. P. n. t. q. m. d. t?) Non a leuibus sed ab ipsis scelerati facinoris cepit augmentis, dilatãs omnem inuidiam arte mirifica. nam primũ crimen fuit potuisse post tot & tanta merita beneuolétiæ cogitari perfidiã, deinde hoc ipsum pro leui ducere. non enim dissimulatur, nisi quod potest etiã sperni. sunt ergo interim duo crimina esse inuentum scelus, & dissimulari potuisse. addit aliud, tacitusq; mea decedere terra? nec saltem, inquit, sic discedere, vt gratiã vel verbis referres meritis meis. nam, quid erat abire tacitum, nisi beneficiorum immemorem confiteri? vt. n. durum est, quéquam non moueri miseratione laborãtium, ita sceleratum est prestitorũ immemorem fieri. semina igitur quædam plurimorum criminum inter initia spatii & summatim congesta in vnum congregat. sequenti tamé in parte singula latius tractat docens, quid sit sceleris, non respondere benefactis, ad eandem generalitaté pertinet, quod ait, mea decedere terra? in eo. n. quod dixit terra mea, hoc potest sentiri in qua tibi tanta sunt præstita, quæ spãliter dictura est. sed tunc cum obstinatio Aeneæ patuerit. tunc. n. dictio temperata est, ne iniuria non reuocet, sed vrgeat properanté. interea possumus aliter quoq; sentire, quid sit terra mea, quod illa intelligi potius voluit, q̃ dici. Mea ergo, quæ te suscepit naufragum, seruauit ignotum, inopem fouit. tacitus, hoc est, qui præstitis vel verborum obsequio non ageret gratias, perindeq; eẽt ingratus, quod est admodum inter homines graue, non sentire beneficium. qui enim non rependet qualemcunq; præstitis vicem, is monstrat, aut nihil se eorum meminisse, aut omnia habuisse pro leuibus. ecce suppressa sunt, quæ lædere potuerunt, ea vero, quæ audientis animũ vexare non possunt, dicitur apertius. ¶ Nec te. n. a. n. t. da. d. q. Nec mo. t. c. f. d.) Dicta sunt tria mollibus verbis sed quæ ingrati crimé excitant. si illa, inquit, vtilia non fuerunt & pro leuibus hominer, quæ cum tuis omnibus beneuolentia mea largiente cõsecutus es, spãlia tamé animo tuo inhærere debuerant. amor. s. noster. de suo solo dixit, noster. vt plerũq; fit, cum vnus plurali numero se appellat vt ait Palæmon, cum solus inter duos iudicaret. non nostrum inter vos tantas cõponere lites: & hoc magis probandum est, quia sola amauerat: aut noster dixit, vt amor mutuus videretur ex coniunctione interuenisse: perinde quod vnius fuit, duobus factũ esse cõmune. Nec te data dextera quondã quod fit cũ coniunctio ipsa perficitur. potest hic & vis hospitii intelligi. quoniam alio loco ait poeta. Iungimus hospitio dextras, & tecta subimus. Nouissimum cõmouendę miserationis cã posuit interitum suũ, dicens. Nec moritura tenet crudeli funere Dido. nec cogitasti nauigationé tuam crudelem secuturũ interitũ; prędixit in vltimo mortem suam. ét ipsum amare existimãs, & ex eo flecti i misericordiã posse. ¶ Quin et hi. m. sy. cl? Et. m. p. a. i. p. a. Cr.) Sed cur, inquit, arbitrer te moueri posse contemplatione salutis? qñ tuam quoq; periciosa obstinatione contẽnis? vt eiectus naufragio in has terras, qd tépestates, quid hyemes, & qd sydera valeãt quantamq; perniciem ferant aio recordãte non tractes. s. tantã crudelitaté professus, vt vtriusq; salutem

DONATVS.

¶ Tandem his Aeneam compellat vocibus vltro.) Præuenti sunt Aeneæ tractatus. supra enim dixit, sese interea (quando optima Dido nesciat & tantos rumpi non speret amores) Tentaturum aditus, & quæ mollissima fandi tempora. ecce Dido licet paulo tardius, quia eam impedierat furor, vltro ipsum aggreditur. neque enim aliud expectare debuit, quam tot animi possederant mala. & quæ fieri nouerat, quod parauerant doli, tandem pertinet ad furorem, qui Didonis vocem distulerat vltro ad impatientiam doloris. vocum vero commemoratio exclamationem futuram significat progressuram in ingratũ. nesciebat. n. facti causas Mercurium peperisse

lutem diuerso sed tamen detestabili genere simul velis extingui? Ecce amantis permotio licet laesa dispositionibus inimicis, tamen ostendit se & pro ipsius Aeneae incolumitate suspectam. ¶ Quid si n.a.al.d.q.I.p.) Euadas licet temporis pelagiq; violentiam, quid speras futurum, cum aliena iura tentaueris, & cum ad nouos homines veneris? quis incognitum sumet? hoc est dicere, decepturũ est te exemplum meum, dum existimas omnes esse beneuolos, ad quoscunque perueneris. haec dicendo occulte persuadet, ne relinquat nota, ne deserat certa, ne susceptam Carthaginis amicitiam fugiat. ¶ Et tr.a.m.) Quid faceres, inquit, si staret Troia? aut ad notos ire disponeres? secura dicebat, quia nec Troia stabat, nec illum aliquis nouerat. ¶ Troia.per.v.p.c.ae.) Properans forsan reprehẽdi non posses, si cum periculo vel ad tua redire velis? ¶ Me ne fugis? per ego has lachrymas, dextramq; tuam, te) Cum non inq̃t, superest Troia, neque ad notos sis aliquando venturus, ostendis nauigationem tuam non aliorum duci desiderio, sed odio meo, cum dicit me ne fugis? hoc intelligendum est, cuius beneficia habes, & nullas causas offensae. colligit autem multa, & quicquid ad Aeneam flectendum habuit, simul effudit. quod ipsum summa cũ obscuritate prosecuta est: quia confusa ex plurimis motibus animi loquebatur. posuit itaque per, & contexuit omnia, & si dixit, oro. haec duo non sunt simul accipienda, vt quae dicta sunt, intelligantur euidentius, vt sit, oro te per has lachrymas, aut ego oro, q̄ fiducia praestitorum debeo impetrare, quod volo, & flens rogo. quod est verum doloris indicium: nec putes has inaniter fundi. testes ista sunt poenarum pectoris mei, & quicquid interna discruciat, celare non possunt. tantum fidei oculi gerunt, vt latentes angores fletibus probent, & abstrusas interius causas manifestis probationibus prodant. per dextramq; tuam te oro. dictum, vel viro forti cõueniens vel amori. ait eni supra, Nec te data dextera quõdam. per connubia nostra, hoc est per matrimonij fidem te oro, quod est mihi tibiq; commune, per inceptos Hymenaeos te oro, quod significat per nuptias nostras communi cõsensu firmatas. asserit Dido nuptias non solum illas, quib⁹ adsunt plurimi dici posse, veretiam quę duorum tantũ cõuentione nullo teste perficiuntur. nouerat.n. quo genere in Aeneae consortiũ venitet, & hãc partẽ munire nitebatur metuens, ne sibi obijceretur, quod infra Aeneas asserit, dicens. nec coniugis vnq̃ pr̨etendi: Incepta vero dispositiones sunt, vt plurimis locis & apud plurimos lectũ est, & definitiones animorum significant: vt ipse Virgi. Me ne incepto desistere victã? Et Sallustius, Nam talia incepta ni incõsulto reuertissent reip. pestẽ factura. Multos hoc loco trahit pars illa, ꝙ inter Aeneã & Didonẽ noua coniunctio agebatur. & sic Inceptos Himenaeos intelligunt, quasi recenti tp̄e contractos. quod cõtra est. nam si ita esset, coeptos diceret non inceptos, certe & anim⁹ Didonis inspiciendus est, quę vult illud, quod passim & vulgo factum est matrimonium dici, & Aeneã quęrit cõsensus pr̨eiudicio, & cõiugij legibus detinere. Oro te, si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicq; dulce meum, & beneficiorũ suorum, & affectus cõiunctiõis ipsi⁹ intelligitur tetigisse rationẽ. Oro te miserere domus labentis. cõmoueat te miseratio, nec consumatur memoria nominis mei. s. ne labentem spem meã adiumẽto tui abscessus impellas, & spernas. & istam oro (siquis adhuc precibus locus) exue mentem, & sic, inquit, pluribus rogo, vbi adhuc pars aliqua pectoris tui vacat, atq; est spatium, quod meas preces excipiat, indefessis viribus rogare non cessem. dixit se moriturã, vt credatur id posse & debere perficere. dicit causas, vt Aeneas causarum ipsarum causa esse videat, & aduertens in se omnem inuidiam corrigi, cogantis precibus acquiesceret. ¶ Te.p.l.g.n.q;.t.Od.in.t.) Propter vnum, inquit, te & meos omnes, & gentes vicinas offendi, domi forisq; odium me nõ frustra circundedit. cum dicit Libycas gentes & Nomadũ Tyrannos, tangitq; hominum genus asperum, satis ostendit ex offensa graui posse illos crudelius & immanius commoueri. supprimit autem quantitatem gentium, & Tyrannorum, vt infiniti numeri formidinem monstret. proinde inter tot & tales, qualis vita sperari potuit? aut quis exitus moriendi? cum post imperium aut captiuitas speraretur, aut finis infelicissim⁹ vitę: ¶ Te propter eũdem. Ex.p.& qua sola.s.a.F.p.) Bene posuit extinctus pudor. cũ enim quaereret incendia amoris absumere, non ipsa sed spem proprij pudoris extinxit. de famae autem perditae statu non immerito querebatur, quia deiecto eo, ex quo fuerat exorta, ipsa quoque eodem casu conciderat, cuius causa omnium castarum pr̨econia superans vsq; ad ipsa astra peruenerat, cũ multorum inimicitias & castitatis perditam cõmemorat famam, ostendit per Aeneam factũ, ne qs dehinc eã dignam crederet matrimonio suo. ¶ Cui me m.de.h.) Licet omnia superiora cũ ingenti affectu ꝓsecuta sit, hic tamẽ auxit miserationẽ. quod ait ergo, cui, ex superiorib⁹ põt apparere. omnes.n. se dixerat offendisse, & apud omnes concidisse famã suam: proinde futurũ, vt illã aut hostis ad poenam tractaturus esset, aut abiecti pudoris foeminam nullus quęsiturus: hospitis autẽ noĩe eum credidit appellandũ, quod negare non potuit: deniq; ait. ¶ Hoc.s.n.q.de.c.r.) Si mariti, inquit, vocabulo conuentus preces meas audire non curas, has vel hospitis religione commotus admitte. ¶ Quid moror? an.m.p.d.m.f.De.) Infelix, inq̃t, fortuna mea qd vlteri⁹ sperat? si maiores moras acquirat? an supplicia & a fratre metuitur? & laborũ meorum quos in tanta vrbe condẽda cõsumpsi, plenus expectat interitus? ¶ Aut capt.d.g.h.) Aut me getulus Iarbas ducat? & is cui salua honestate negaui nuptias meas, me ducat inuitam? ducat perdita libertate captiuã? Getuli & Iarbę appellatio conuitij cã posita est. ¶ Saltẽ si q̃ m.d.t.s.s.A.s.s. siq. mi. paruulus aula Lud. Aeneas, &c.) Saltem si contigisset, inquit, vt ante fugã tuam, non dixit ante nauigationẽ tuã aut ante abscessum tuum, quae solent esse honesta, sed fugã, quę fuerat turpis, vt nasceretur mihi ex te soboles aliqua tui vultus similitudinẽ portans, & signata nomine tuo in aula mea luderet, esset solatium solitudinis meae: nec viderer a te in totum destituta vel duris angoribus capta.

ASCENSIVS.

¶ Tandem his Aeneã, &c.) Poeta, ꝙ argutissimã inducit Didonis ad Aeneã, oratiõem: quam ipse sibi placere ostẽdit, ex ea re quod eam priuatim Augusto recitauit: qua etiam diuus Augustinus ad lachrymas compulsus est: vnde miserationis plena est. De qua tñ paucissima extant Donati verba: nihil.n. inuenimus, nisi quod dicit. ¶ Ante fugam.) Dixisse Didonem: ne honestet rem, dicẽdo, Añ discessum. ¶ Ordo aũt est. Dido cõpellat.i. alloquitur: tandem.i. post longam cogitationẽ: Aeneam vltro.i. nõ existentem eius cõpellationem: his vocibus.i. subsequentibus verbis. O perfide, ecc. cam constantiam muliebrẽ, quae dixerat. Credo equidem (nec vana fides) genus esse deorum: nunc dicit, O perfide: sperasti.i. sperastine etiam posse dissimulare.i. per dissimulationem celare: tantũ nefas: quantum.s. est amantem: & bene meritam sic deserere? q;, pro.i. sperastine discedere tacitus.i. tacens, & secretus discedere.s. posse mea tersa? Nec nostee amor tenet te: nec dextera.i. fides: data.i. promissa quondam: nec Dido moritura, si discesseris, sup. crudeli funere: quia morte, quam sibi illatura est. vnde videtur ex tũc decreuisse, sese interimere si discesserit. Quinetiam.i. insuper: tu molitis.i. cum mole & difficultate paras, classem sydere hiberno .i. hyemali, & tẽpestatem excitare solito: & properas ire per altũ .s. mare Aquilonibus.i. ventis illis vehemẽter nociuis: medijs.i. in summo vigore existentibus: aut tam flatibus: existens crudelis.i. impius, & immitis, etiam in teipsum, odio mei. q.d. qui se pium in deos & patrem fuisse iactitauit: nunc in seipsum impius est, vt mihi officiat: nãimmemor salutis in summo periculo mare conscendere parat, quid, supp. dicere possem, si non peteres arua aliena, & domos ignotas, & si Troia antiqua maneret? q.d. non tam legitime irascar, vt nunc: quia tunc conuenienter Troia peteretur classibus, per ęquor vndosum, id est vndis & procellis plenũ. Fugisne me? q.d. id nõ metui: vnde addit. Ego oro te, per has lachrymas quas effundo: & per tuam dexteram, id est virtutem & fidẽ, quam mihi quondam dedisti:) quando.i. quandoquidem: ipsa, id est ego nõ reliqui mihi miserę iam nihil aliud. s. pr̨eter fidem datam de futuro: quia nõ erant celebratę nuptię: aut quia nõ potuit eum cogere. (& oro, per nostra connubia, quia (vt patuit) coniugium vocat: huc pr̨etexit nomine culpam, sed si dicat Aeneas nõ esse cõnubia. addit) per Hymenaeos nostros.i. auspicia nuptialia, aut per primos concubitus. Oro (inquit) si ego merui bene de te, quid.i. aliquid: aut in aliquod & si quicq; meum.i. consuetudinis meae, fuit tibi dulce.i. delectabile: miserere domus.i. familię meę: labentis.i. tendentis in ruinam & excidium: & exue istam.s. tam ingratam, & indignam, tua pietate mẽtem, id est voluntatẽ. Nam iste, ad secundam personam, & ad contẽptum pertinere solet) siquis locus est adhuc, scilicet reliquus: precibus. Locum autẽ esse decere, dupliciter docet: & ob merita erga eum, sua quę verecunde tetigit, & ob damna quę propter eum passura esset, si abiret, quae addit dicens: gentes Libycę: & Tyranni, id est reges superbi Nomadum pro Nomadarum, populorum Libyę: odere, id odetunt, sup. me propter te.i. quia te coniugem absumpsi: & Tyrij.i. subditi mei: infensi.i. multũ offensi: & ob hoc molesti sunt mihi propter te: quo verbo tangitur historia. Nã fuit a suis coacta Iarbae nubere, cum nollet, seipsam in pyram deiecit: id autem fingit poeta, Didonem in Aeneam reijcere: & pudor, supp. meus est extinctus propter te eundem: & fama prior, qua sola.i. per quam so

Iam, etiam si aliam non habuissem dignitatem: adibá sydera (pri⁹ de se dixerat Aeneas, Fama, super æthera notus.) cui o hospes, deseris me moribũdam, id est iamiam morituram: & quia appellãdo eum hospitem videtur negare maritum, addit, cur hospité dixerit. q. d. ideo dixi hospitem: quoniã hoc solum nomen, id ẽ hæc sola appellatio. s. hospitis: restat mihi de coniuge. i. de te qui coniux quidẽ es: sed negas. Quid moror. i. quid differo mortem? an, sup. moror? dũ. i. donec Pygmalion, frater. s. meus, destruat mea mœnia: aut dum. i. donec Iarbas Getulus. i. ferus Getulorum rex, ducat. i. abducat, aut in triumphum ducat, me captam? quasi dicat, id expectare non debeo, & ideo moribundam deseris: saltẽ. i. si aliud obtinere non possum: vel hoc obtineam, siqua. i. si aliqua soboles, id est proles fuisset suscepta: mihi. i. a me de te; ante fugã, id est priusquã sic turpiter aufugeres: & siquis paruulus Aeneas. i. te, & nomen tuũ referens, luderet mihi. i. in solatium meum: au la. s. mea, qui referret, id est repræsentaret: te tantum, id est saltẽ: aut tantummodo cum te habere nequeã: ore, id est effigie, & vultu oris tui (& id melius, q̃ si dicatur, tantum. i. duntaxat ore: quia nollẽ, vt factis tui similis sit. adhuc enim blanditur vt amatrix: & ita non congruit, vt intelligatur illum vituperasse, quod ex responsione patet Aeneæ beneuole respondentis. (Equidem. i. ego certe, non viderer omnino capta. i. irretita, laqueo amoris. aut potius decepta: aut deserta: quia haberẽ filium qui te repræsentaret. Est enim filius imago patris, in quo & pater superuiuere videtur, vnde Eccle. xxx. Mortuus est pater eius, & nõ est quasi mortuus: similem. n. reliquit sibi post se. Quocirca, fictione iuris, continuatur patris in filio possessio.

[Dixerat, ille Iouis monitis immota tenebat. POE.
Lumina, & obnixus curam sub corde premebat.
Tádẽ pauca refert.' [Ego te, q̃ plurima fando ÆNE.
Enumerare vales, nunquam regina negabo
Promeritam, nec me meminisse pigebit Elissę,
Dum memor ipse mei, dum spiritus hos reget artus.
Pro re pauca loquar. nec ego hanc abscondere furto
Speraui, ne finge fugam, nec coniugis vnquam
Prætendi tedas, aut hęc in fœdera veni,
Me si fata meis paterentur ducere vitam
Auspiciis, & sponte mea componere curas,
Vrbem Troianam primum, dulcesq; meorum
Reliquias colerem, & Priami tecta alta manerent,
Et recidiua manu posuissem pergama victis.
Sed nunc Italiam magnam Grynæus Apollo,
Italiam Lyciæ iussere capescere sortes.
Hic amor, hæc patria est. si te Carthaginis arces
Phœnissam, Libycæq; aspectus detinet vrbis,
Quæ tandem Ausonia Teucros considere terra
Inuidia est! & nos fas extera quærere regna.
Me patris Anchisæ quoties humentibus vmbris
Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt,
Admonet in somnis, & turbida terret imago.
Me puer Ascanius, capitisq; iniuria chari,
Quem regno Hesperiæ fraudo, et fatalibus aruis.
Nunc etiam interpres diuum, Ioue missus ab ipso
(Testor vtrunq; caput) celeres mandata per auras
Detulit: ipse deum manifesto in lumine vidi
Intrantem muros, vocemq; his auribus hausi.
Desine meq; tuis incendere, teq; querelis,
Italiam non sponte sequor.

SERVIVS.

[Iouis monitis.) Bene præscribit, ne ei det impietatem. Sane & hæc monita dicimus: vt, Carmentis nymphæ monita, & de⁹ author Apollo. & hos monitus, vt Persius, Hos pueris monitus patres infundere lippos. [Immota tenebat lumina.) Physicum enim est, vt qualitaté animi ex oculorum, aut corporis stabilitate aut mobilitate noscamus. Ergo mõ vult ostẽdere Aeneã a proposito non esse deuiaturũ. [Ego te, quę plurima fando.) Controuersia est plena, in q̃ expurgat obiecta, remouens a se crimen ingrati: & veniali vtitur statu, profectioné suam retorquens in voluntatem deorum. habet etiam finem. Nam purgat obiectam fugam nomine profectionis. [Promeritam.) Præstitisse, bene se gessisse: & est sermo de his qui per contrarium magis lucent. Terentius, Ita me velim ames promerentem pater, id est bene agentem. Et cõgruit, vt præstet qui bñ agit. contra alibi, Quid commerui aut peccaui pater? id est quid male egi. [Meminisse pigebit Elissæ.) Memini. & illi⁹ rei dicimus, vt hoc loco: & memini illã rem: vt, Numeros memini, si verba tenerem. [Dum memor ipse mei.) De futuro dixit, & congrue, Nam piget ad futurum spectat, Pudet ad præteritum. & licet pene vna sit significatio: tamen dicimus Piget me illud facere, Pudet fecisse, Vnde interdum pręcipue a Salustio simul ponuntur. [Pro re pauca loquar.) Remoto ingrati crimine descendit ad causã. [Nec ego hanc.) Profectionem subaudis. Nam posteriori non potest iũgi, ne sit confessio. [Pretendi tedas.) Probat non esse matrimonium. [Aut hęc in fœdera veni.) Aut matrimonii: & iungendum est superiori. aut certe ad posteriora pertinet: & hoc dicit, Non ad hæc veni, vt hic morarer: sicut & nunc probat. Ergo veni, consensi hoc est, Non ad hæc consensi fœdera: vt cum vellẽ discedere, non liceret. [Me si fata meis paterentur ducere vitam. Auspiciis.) Et dixit in primo, Quę me cunque vocant terræ. Meis auspiciis. Argumentum a necessitate. & auspiciis ideo, quia maiores omnia auspicato gerebant. Ergo auspiciis, dispositionibus. [Spõte mea.) Modo nomen est, Nam & genus & casum habet. Sic & mane cum ei & genus & casus additur nomen est: vt, Dum mane nouum, dum gramina canẽt. Sic & Forte sua Libycis. Alias aduerbia sunt. verum autem dicit non sua sponte. Nam supra legimus, Hos cape fatorum comites. Item, Diuersas quærere terras Auguriis agimur diuum. [Recidiua.) Post casum restituta. [Gryngus Apollo.) Clazomene ciuitas est Asiæ, Vnde Horatius, Diues agebat Clazomenis, Clazomenis. Iuxta hãc nem⁹ est Gryneum: vbi Apollo colitur. Inde ergo nunc epitheton dedit: licet & in Delo acceperit oraculum. [Lyciæ sortes) Nec hic accepit respõsum: sed sic dixit Lyciæ, ac si diceret Apollineę. [Hic amor, hęc p̃ria est.) Eo inquit desiderio p̃ voluntatem deorum, iterum circa Italiã teneor, quo possem circa Troiam. & ad illud spectat quod dixit, Troia per vndosum peteretur classibus æquor. [Et nos fas.) Nobis fas dicimus: sed hoc loco non est iungenda elocutio, ne sit vitiũ. Nam legimus, Fas mihi Graiorum sacrata resoluere iura. Sed hoc dicit, fas est etiã nos extera regna requirere. [Nox operit terras.) A verisimili, ideo tẽpus posuit. [Quoties) autem, hoc est per vnãquãque noctem. [In somnis.) More suo pro insõniis. [Turbida.) Terribilis: quod & vmbrę cõuenit, & parentis authoritati. [Me puer Ascanius.) Amor Ascanii scilicet, admonet: quẽ longe repetiit, & ad Ascanium retulit. & licet excusetur, tamẽ solœcophanes est. [Interpres diuũ.) Hermes: expressit verbum de verbo. [Ab ipso.) Id est magno: vt supra, Ipse deũ tibi me claro demittit Olympo. [Vtrunq; caput.) Meum & tuum, aut Iouis & Mercurii: aut meum & Ascanii. [Celeres mandata per auras.) Vt supra, Celeres defer mea dicta per auras. [Manifesto in lumine.) Aut claro: aut in nimbo, cuius maius est lumen. Sic Lucanus, Postquam se lumine vero Impleuit. [His auribus hausi.) Accepi: & est Pleonasmos. [Sequor.) Vt, Italiam sequimur fugientem.

DONATVS.

[Dixerat.) Dixit Dido pro causa sua allegans iusta, humana, miseranda, quę Aeneæ mentem flectere potuissent, & deberent. cõstabat enim etiam ipsum magno pudore confundi: vtpote qui ingrati, qui fallacis, qui fugitiui personam contra institutum suum Ioue cogente suscepisset. sed ille assistebat reuerenter cœlestibus iussis. ideoq; poeta dixit, [Ille. i. m. i. t. lu.) Scilicet non respiciens q̃ rogaret, nec lachrymas eius attendens, solum Iouem videbat animo, solum stare ante oculos suos, a cui⁹ pręceptis moueri nõ poterat. hunc si diceret poeta immobilem fuisse, nec precibus nec lachrymis flexum plurimum inhumanitatis ei attribuisset, quem vbiq; pium esse commemorat. Sed posuit. [Et obnixus curã sub corde premebat.) Vt inde eum excusaret, mouebatur quidem, inquit, & dolorem animi tegere laborabat postponens humana cœlestibus, hanc dissimulandi doloris necessitatem, & in primo libro posuit: dicens, Spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.

lorem.recte autem dixit Iouis monitis,& non iussis Iouis. Iussa .n.sunt, vbi aliquid iubetur insperatum & nouum. Aeneas autem commonitione potius quam iussu instructus est,ne foueret Carthaginem,ne Romanis partibus futuram saeculis labentibus inimicam,ne armaret alienam,& Italiȩ imperium sperneret fatis sibi & suis posteris deputatum. ¶ Tandem pauca refert.) Quia Dido multa dixerat,& post moras prolixas tacuerat.hoc enim conueniebat ei,quam repentinum turbauerat malum, & ei quae plurima vtilia suis partibus extorquere nitebatur.vt vel morȩ fieret properanti,vel multa facilius obtinerent.ipse tamen breuiter respondit,ne causa turpis perfidiae immoraretur, vel ne superfluo multiloquio tereret tempus,qui iam cogebatur abscedere.videamus nunc,multorum criminum reus proide illinc coepit,vnde illa ingrati conflauit inuidiam:quo exemplo docemur, vt quoties multa e diuerso proponuntur, fortiora primitus excludamus, ne ludẽtes in leuibus aspera metuere videamur,quae pro magnis obiecta sunt,& ad victoriam conquisita. ¶ Ego te,quȩ pl.f.E.v.n.r.ne.Pro.) Quod sciebat factum & negare non poterat,etiam ipse asserit verum.ait enim quae enumeras te mihi meisq́ꝫ omnibus praestitisse,non negabo.in omnibus enim commoditatem meam constat te promeruisse.sic locutus est,quasi potiori inferior obsecuta videatur. ¶ Nec.me.m.p.h.Dum memor ipse mei,dum spiritus hos reget artus.)Et quandiu vixero,quandiu memor mei fuero, hoc est sanus & consilio ac sensu integro,non me pigebit,nec erubescam(inquit)recolẽs nominis tui beneficiorumq́ꝫ memoriam. ista ergo habeant separatam ratioñe suam. ¶ Pro re pauca loq̃r.) Dicam,inquit,paucis pro rei veritate atque iustitia.veritas.n.multoloquio non asseritur,cum sit ipsa per se perspicua: neqꝫ ego,vt tu commorabor in plurimis.incipit iam obiecta purgare,vel refutando excludere. ¶ Neqꝫ.e.h.a.f.S.n.f.f.neqꝫ.c.v.Prȩ.te.a.h.in.f.v.) Non ait,fugam sed nauigatiõem paraui ad debita & destinata contendens:nec vt tu,matrimonii me legibus iunxi. hoc factum licet imaginaria velut nuptiarum solennitate praecessisset, fatetur,sed oratoria virtute dissoluit definiens quid sit matrimoniũ. Iunctus sum,inquit,tibi:sed illud nõ potest cõiugium vocari,nõ enim semper mulieris ac viri coniunctio matrimoniũ facit. aliud vocatur,quod gessimus.quale.n.matrimoniũ est,vbi nullus testis interfuit?nulla ex more solennitas?nulla pactio?faces nullae?nulla ipsius foederis consecratio? ¶ Me si fata meis paterentur ducere vitã Auspiciis,&c.) Hoc quod facio,inquit,quod nauigare dispono,non est volũtatis meȩ,nec mihi liberum est viuere,vbi velim: quod si praestabat remanere in cineribus patriȩ, colerem meorũ memoriam: non errarem per diuersa terrarũ:nec venissem naufragus ad patriam tuã,nec longinqua tantis laboribus quȩrerem. ¶ Sed nunc Italiam magnã Grynaeus Apol.I.Ly.i.c.f.) Nullũ delectat relicto ocio duris laboribus subiugari, iterumq́ꝫ ad miserias voluit.sed eorum iussis inuitus ipellor,quȩ contẽni non possunt.sunt enim & multa & venerãda. ¶ Hic amor,hȩc patria est.) Quantum ad humanã pertinet voluntatẽ,quod esse potest in potestate mea,amo hanc ciuitatẽ tãto affectu, vt arbitrer ipsam esse patriam meam.addidit aliud,quod asserebat non suo arbitrio homines viuere.nec alienũ magis sed ipsius Didonis assumit exemplum. ¶ Si te,inq̃t c.a.Ph.li.q.a.de.vr.) Si te Phoenissam,hoc est non hoc loco,sed in regionibus longe positis natã,arces Carthaginis & Libycȩ vrbis delectat aspectus. ¶ Quȩ tandẽ a.t.e.t.(n.est?) Cur Teucris inuidetur Italia? ¶ Et nos fas.e.q.r.) Licet & nobis quemadmodum tibi in alienis terris imperium quaerere.ad illam partẽ respondit,qua dixit Dido inter caetera,quid si non arua aliena domosq́ꝫ ignotas peteres?quia & ipsi Didoni euenerat,vt in alienis regionibus imperaret.nullus autem melius & robustiꝰ vincitur q̃ꝫ qui proprio superatur exẽplo. ¶ Me patris Anchisae quoties humentibus vmbris Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt, Admonet in somnis,& turbida terret imago.) Similem, inquit,obiurganti video patrem meum instantẽ vt Italiã petam: & quoniam de mortuo loquebatur, vt credibile fieret quod dicebat,addidit tẽpus,quoties ait astra ignea surgunt,& nox operit terras & somnus me habet,adest ille cum grauibus monitis officium sequens pietatis & p̃ris. ¶ Me puer Ascanius,e.q.i.c.Quẽ.r.h.f.&.f.a.) Mihi atqꝫ aĩo meo occurrit spes filii mei,cui deberi imperiũ Italiae scio,vt addam illas sortes & veneranda r̃sa. ¶ Nunc e.i.d.i.m.a.i.&c.)Ecce in prȩsenti etiam interpres diuum,hoc est Mercurius horrenda dicta pertulit,hoc est q̃ sine horrore mentis referri non possint.& venit de coelo,ac non sua sponte neqꝫ proprio delapsus arbitrio,sed destinatus a Ioue: verũ ne hoc errore mentis vanũ & irritũ Didoni videretur,addidit. ¶ Ipse d.m.in.l.v.In.mu.&c.) Confirmatio ipsius plena est,cũ dicit,manifesto in lumine vidi,& audiui.Horum oĩum vt robustiorẽ faceret fidẽ, posuit in medio iusiurandũ,dicens,testor vtriuqꝫ caput,hoc ẽ Iouis,qui misit,& Mercurii qui retulit. ¶ Define m.q.t.i.r.q.que.) Cognouisti iustas abscessus mei causas,desine me ac te q̃relis tuis incendere. ¶ Italiam non.f.f.)Haerent mihi crimina querelis tuis expressa.si erga te non authoritate multarum metuendarumq́ue iussionum,sed mea voluntate peccarem.

ASCENSIVS.

❡ Dixerat,ille Iouis,&c.) Hic habetur placida responsio Aeneae, q̃ tamen amans magis accenditur q̃ꝫ placetur. Nam sicut in irato & aduersario,responsio mollis frangit iram:ita in amante,abnegatio placida incendit furorem.De hoc autem dicit Donatus sic. ¶ Ille Iouis.) Confundebatur pudore:vtpote qui ingrati,qui fallacis,qui fugitiui infamiam subiret, contra institutum suum:sed solum Iouem sibi ante oculos ponebat:quod efficiebat, vt vir alioquin mitis & humanus,quamuis moueretur officiis Didonis: tamen a proposito non discederet:recte autem dixit,monitis,potius q̃ꝫ iussis,quia nõ solum imperium eum monebat:sed ea quae imperabat,quȩ ad regnum Italicum acquirendum pertinebant: & ne Carthaginem, suo imperio inimicam futuri foueret. ¶ Nunquam re.ne.Prome.) Palam habet beneficia accepta:sed necessitate impulsum,& non volũtate,oñdit se illi nõ obsequi.Breuiter aũt purgauit q̃ obiiciebantur nẽ multiloquio,tp̃s tereret:& ingratitudinis vitium,primo cõfutat:vt s̃m artem,incipiat a validioribus aduersariorũ obiectis. ¶ Nec ego hic abscõ.fur.) Probat,q̃d nõ fugam,sed nauigatiõnẽ parauit,quia nõ venerat vt matrimonium cõficeret:q̃ꝫ probat, q̃d nullis solitis cerimoniis,coniugium celebratum sit. ¶ Sed nunc Italiã.) Facit rem verisimilem:nã nullus ab ocio ad negocium nisi inuitus accedit. ¶ Hic amor,hȩc p̃ria est.) Si te coepit amor nouȩ patriȩ,non ȩgre feras,q̃ꝫ ego quoque nouȩ patriȩ amore capiar. ¶ Et nos.) Quẽadmodum & te. ¶ Astra ignea.) Facit verisimile ex ipso tempore,in quo somnus capitur. ¶ Manifesto in lumine.) Confirmatio rei ne credat esse deceptum & interponit iusiurandum. ¶ Vtrunqꝫ.) s.Iouis,q misit:& Mercurii,q missus est. ¶ Define.) Quia cognouisti iustas discessus causas. Ordo.

❡ Ordo est.Dixerat: videlicet Dido:ille.s.Aeneas:tenebat lumina immota.i.oculos immotos:ita vt non flectantur in Didonem,ad respiciendũ eam misericorditer.monitis.i.propter monita Iouis. Non q̃ꝫ Iuppiter monuerit eam non aspicere:sed quia monuit:q̃ꝫ primũ nauigandum:quod ne non faceret,eã non aspexit, ne forte admonitis Iouis auerteretur:quo facto docemur non solum trãsgressionem mandatorũ dei,sed etiam periculũ transgrediẽdi,vitare.Aut sensus est:ille tenebat oculos imotos in monitis Iouis:ita q̃ꝫ nihil attenderet prȩter monita Iouis:aut q̃ꝫ stupefactus sit ob monita Iouis:ita q̃ꝫ cogitabundus vno obtutu,oculos immotos contineret,vnde sequitur: & obnixus.i.obsistens affectioni suae, premebat curam.i.solicitudinem suam sub corde: & refert.i.r̃ndet:tandem.i.post longam cogitatiõem:pauca.s.verba. Ego,o regina,nunquã negabo te promeritam.i.quin p̃merueris plurima, q̃ tu fando vales.i.bene scis,aut potes enumerare:nec pigebit me .i.non erit mihi in posterũ,pudori,aut verecundiȩ:aut non grauabit me meminisse.i.memorem esse:Elissȩ.i.tui,q̃ proprio nomine Elissa diceris:tantisper,sup.dũ ipse.i.ego,sup.ero memor mei: & dum.i.donec:sp̃us.s.vitalis:reget hos.i.meos artus.i.tantisper dum viuam.Ego loquar pauca pro re.i.s̃m exigentiam negocii: ego nec speraui abscondere furto hanc,sup.profectionem: ne finge,pro ne fingas.i.ne dicas eam ex opinione tua:fugam:quia non fugiturus sum,sed profecturus:nec ego praetẽdi vnquã tedas.i.faces:coniugis.i.nuptiales.i.ego nunquam te duxi coniugẽ,licet cõplexus sum amicam:nec veni in hȩc foedera.s.matrimonialia,quȩ indissolubilia sunt:sed si mea fata.i.quȩ dii de me constituerunt: paterentur me ducere vitam,id est viuere:meis auspiciis.i.dispositionibus:& componere.i.finire curas meas:sponte.i.ad nutũ,ac libitum meum:ego colerẽ.i.instaurarẽ:primum.i.prȩcipue,& añ oia,vrbem Troianã,q̃ diruta est: & dulces reliquias meorum: & alta tecta Priami manerẽt.s.reȩdificata:& posuissem victis.i.Troianis fugiuiis,Pergama.i.moenia Troianae: recidiua.i.post casum restitutae:aut recidiua.i.iterum quasi ad vitam.i.existentiam reducta:hoc est,frustra speraueris me retinere istic: quia nisi in Italiã me fata vocarent,non hãc vrbem extruerẽ,sed Troianam repararem:sed nunc Apollo Grynaeus.i.veridicus: vt est in nemore Gryneo,sup.iussit capessere.i.captum ire,magnam Italiam: & sortes Lyciae.i.oracula Apollinis,qualia apud Lyciam iussere me capessere Italiam,hic.s.quem mihi fata dedere,est mihi amor:haec est mihi,supp. patria:potest bis dici,hic amor,est mihi amor:& hȩc patria,est mihi patria:nec iniuria.Nam si arces Carthaginis deti-

nent, supp. te: Phœnissam.i. cũ sis Phœnissa: hoc ẽ de Phœnicia: nec in patria tua: & si aspectus vrbis Libycæ detinet, id est immoratur delectando te: quæ inuidia, id est iniuria: quæ causa inuidiæ fit: tandem, id est vt Libere me tandem purgem: est Teucros considere, id est si Teucri considunt, & sedes capiunt Ausonia, id est in Italia, quasi dicat nulla, quia fas est: &, id est etiam, nos, non solũ te: quęrere regna extera, id est externa: imago patris, scilicet mei Anchisę, admonet me: & ipsa turbida, id est commota & irata, terret me: in somnis, pro in somniis: aut dum somno idulgerem: toties, supp. quoties nox operit, id est inuoluit terras: vmbris humẽtibus.i. humidis: & quoties astra ignea.i. ardentia: surgunt.i. oriuntur. Puer Ascanius etiam admonet me: & iniuria chari, id est dilecti: capitis, scilicet filij mei: quem ego fraudo.i. per fraudẽ priuo regno Hesperiæ: & aruis fatalibus.i. fataliter ipsi debitis, sup. terret me: quia iniquum est, filium fraudare, contra fatorum seriem: & ita deorum timet iram, vnde terretur. Ego testor vtrunque caput, id est meum & Ascanij, per quod Aeneas iurare solebat: vt dicet ipse in nono, Per caput hoc iuro, per quod pater ante solebat: aut caput Iouis & Mercurij: aut meum & tuum: testor (inquit) vtrunque caput, quod, supp. interpres diuum, id est deorum, scilicet Mercurius, missus ab Ioue ipso (emphaticos.) id est magno: & non ab inferiore numine: detulit etiam nunc, id est paulo ante: mandata per auras celereis.i. quas celerrime transuolauit: vt in rebus vrgentibus boni nuncij solent. Ipse.i. ego vidi, deum, scilicet Mercurium in lumine manifesto, id est visibili intrantem muros: & hausi.i. accepi, vocem, scilicet eius: his auribus.s. meis. & ergo, o Dido, desine incendere, & me, & te querelis tuis: quia non sequor sponte.i. mea voluntate, sed ex deorum iussu, Italiam.

SERVIVS.

¶ Iandudum.) Ab initio orationis. ⸿ Auersa.) Irata: vt, Diua solo fixos oculos auersa tenebat. ⸿ Luminibus tacitis.) Ipsa tacita: vt, Tacitũq; obsedit limen amatę, pro ipsa tacita. Sequitur autem inuectio, q̃ semp statu caret. ⸿ Nec tibi diua parẽs.) Nõ est sola in Ænea obiecta vituperatio, sed etiã in se obiurgatio, qa dixerat, Credo equidẽ, nec vana fides, genus esse deorum. Vnde nũc dicit, Generis nec Dardanus author. ⸿ Perfide.) Amantũ verbo eũ increpat. Sic supra, Dissimulare etiam sperasti perfide. more amãtum. ⸿ Caucasus.) Mons est Scythiæ inhospitalis. ⸿ Hyrcanæ tigres.) Arabicæ. Nã Hyrcania silua est Arabię. Et notãdũ relictis medijs comparationibus eũ augmenta fecisse. Nam post deos, non hoies, sed saxa intulit. ⸿ Quid dissimulo?) Tacitæ quæstioni occurrit, ne quis eius nimiam iracundiam reprehenderet, dicens Aeneã posse mitigari forsitan p̃cibus. ⸿ Miseratus amãtem.) Miseratus accusatiuum regit, vt hoc loco. misereor genitiuũ: vt, Miserere animi non digna ferentis. ⸿ Quæ quibus ante feram?) Amphibologia est, quid prius, quid posterius dicã? ⸿ Nec maxima Iuno.) Aut in Iunonem maledictum est, vt eam non esse maximam dicat. sicut etiam in Iouem. nam conuitiũ est quod eum Saturnium dicat: hoc est nocentem. Aut certe iungitur, vt, Nec Iuno aspicit, nec Iuppiter. ⸿ Nusquã tuta fides.) hoc ẽ, nec apud rem, nec apud hoiem. Terent. Quid credas, aut cui credas? Et declamauit per contrariũ. Nã ois fides tuta est. hęc ait, nusquã tuta. ⸿ Eiectum.) Naufragũ. Legimus enim, Huc pauci vestris adnauimus oris. & est separandũ. ⸿ Littore egentem.) Legentem litoris: vt, Hospitio prohibemur arenę. ⸿ Et regni demens in parte locaui.) Vt, Et dominum Aeneã in regna recepit. Quod Iarbas queritur. ⸿ Amissam classem.) Subaudis renouaui. ⸿ Heu furijs incensa feror.) quia multa erat in deos locutura: & bona pręmittitur excusatio. Nam numina nõ credere curare mortalia, & ab his nõ sperare auxilium: furoris est. Subiungit enim, Si quid pia numina possunt. ⸿ Nunc Lycię sortes, nunc & Ioue missus ab ipso.) Irrisio honesta satis: cũ his verbis fit quibus laus præmissa est: vt, Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit, Necdũ illis labra admoui, sed condita seruo. Scimus autem Aeneam superius hæc verba dixisse. ⸿ Quietos sollicitat.) Cicero in libris de deorum natura triplicem de his dicit esse opinionem. deos nõ esse: cuius rei author apud Athenas exulꝰ est. esse, & nihil curare: vt Epicurei. esse, & curare, vt Stoici: secundum quos paulo post, Si quid pia numina possunt. Nam modo secundum Epicureos ait, Ea cura quietos ⸿ Refello.) Redarguo. ⸿ I, sequere Italiam vẽtis.) Satis artificiosa prohibitio, quę fit per concessionem: quę tamen non ne intellecta sit persuasio, permiscenda sunt aliqua quę vetent latẽter, vt, ventis per vndas. Sic Terẽtius, Profundat, perdat, pereat: nihil ad me attinet. ⸿ Medijs scopulis.) Aut manifestis vt, Medioq; ex hoste recepi. aut illa saxa dixit, quę sunt intra Africam & Sardiniam, Sici... ⸿ Hausurum.) Luiturum, daturum. ⸿ Dido.) Põt... vocatiuꝰ eẽ, & accusatiuus. ⸿ Sequar atris ignibus.) Alij furiarum faucibus dicunt: hoc est, ...uocatas tibi immittã diras ...n, sociorum, vt paulo post, ...te citi flammas. Meliꝰ tamen est vt secundum Vrbanum accipiamus Atris ignibꝰ, rogalibus, qui visi tẽpestatem significant, vt Aeneæ (sicut in .v. legimus) cõtigit. Hoc ergo nunc quod factura est dicit.i. Occidam me, & rogalibus te persequar flammis. ⸿ Absens.) Quasi mortua. Rogalibus aũt mali ominis, quod atris dixit. Legimus & ĩ Horatio, Nigrorumq; memor dũ licet ignium. ⸿ Anima seduxerat artus.) Hypallage, pro animam artubus eduxerit. ⸿ Omnibus vmbra locis adero: dabis ĩprobe poenas.) Dicunt Physici Biothanatorum animas nõ recipi in originem suam, nisi vagantes legitimum tempus fati compleuerint: quod poeta ad sepulturam transferunt: vt, Cẽtum errant annos, Hoc ergo nunc dicit Dido, Occisura me ante diẽ sum: vaganti mihi dabis poenas. nam te persequar semper: si autem fuero recepta in originem, poenas tuas audiam: quas videre non potero. Hic ergo sensus est, Si tempestatem euaseris flammarum rogaliũ, vmbra mea te persequetur. si & hanc euaseris, vel recepta audiam famam suppliciorum tuorum.

Talia dicentem iãdudum auersa tuetur, POE.
Huc illuc voluens oculos, totumq; pererrat
Luminibus tacitis, & sic accensa profatur.
Nec tibi diua parẽs, gñus nec Dardanus author, DI.
Perfide, sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanęq; admorunt vbera tigres.
Nam quid dissimulo? aut quæ me ad maiora reseruo?
Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
Nũ lachrymas victus dedit? aut miseratus amantẽ est?
Quæ quibus ante feram? iamiam nec maxima Iuno,
Nec Saturnius hæc oculis pater aspicit æquis.
Nusquam tuta fides. eiectum littore egentem
Excepi, & regni demens in parte locaui.
Amissam classem, sociosq; a morte reduxi.
Heu furiis incensa feror. nunc augur Apollo,
Nunc Lycię sortes, nunc & Ioue missus ab ipso
Interpres diuum fert horrida iussa per auras.
Scilicet his superis labor est, ea cura quietos
Sollicitat: neq; te teneo, neq; dicta refello.
I, sequere Italiam ventis, pete regna per vndas.
Spero equidem medijs (si quid pia numina possunt)
Supplicia hausurum scopulis, & nomine Dido
Sæpe vocaturum. sequar atris ignibus absens,
Et cum frigida mors anima seduxerit artus,
Omnibus vmbra locis adero. dabis improbe poenas,
Audiam, & hęc manes veniet mihi fama sub imos.

DONATVS.

¶ Talia.d.i.a.t.&c.) Quod est maximum irascentis signum, vt cũ totum nolit visum, totum tamen errantibus oculis cernat, iãdudum, inquit, auersa intuebatur loquentem, hoc est ex quo coepit loqui, quę Didoni non placerent, non cum compleuisset. ⸿ Et sic accensa profatur.) Quia consideratione tanquam incendio accensa sic tumidam prorumpit in vocem. ⸿ Nec tibi d.p.g.n.d.au. Pe. &c.) Vbi vidit Dido nihil valuisse p̃ces suas. & omnes partes miserationis exclusas, vertit se ad conuitia. factura satis animo suo, si hoiem lęderet iã intentione pertinacis obstinationis alienũ. dicis te, inqt, filiũ Veneris: falsum ẽ. haberes.n. aliqd matris, & esses in affectus cõsideratione tractabilis. ecce animorũ quanta mutatio. cum amaret, dixit, Credo equidẽ (nec vana fides) genus esse deoꝝ. hic quia magna vi agitabatur, priori s̃nia sua dissoluta nec eẽ filiũ Veneris, & a coelestiũ sanguine asserit esse discretũ. Dardanũ quoq; confingis authorẽ generis tui. nihil habes humanitatis eius & morũ, quo confirmes vera esse, quę cõposita falsitate mẽtiris. at ego vero parentes tuos & nutrices enumerem rebus ipsis, hoc ipsum

ipsum, & tuis moribus probatura. genuerũt te Caucasi rupes & cautes, hinc durus, hinc asper, hinc ab humana rõne dissimilis, vtpote qui sis natus e saxis, tigres quoq; te aluerũt, quarũ ferus nutritus vberibus hoium mãsuetudinẽ nescis. Tractat poeta hoc loco pueris per alimoniã lactis etiã nutricum mores infundi: quod ipsum & Ciceroni placuisse manifestum est. qui in educatione futuri oratoris iubet præcipuas adhiberi mulieres: non ignarus per obsequia vberum naturam ex alia in aliam posse transire. ☞ Num fl. in. n. n. lu. fl. Num. l. v. d. a. m. a. e.) Disputat quæ in homine, quæ in viro bono officia esse debeant, quæ Aeneas nõ habere diceret. cum me, inquit, cerneret flentẽ, durauit immobilis: cum rogarẽ, non flexit oculos suos, supra. n. dixit. Ille Iouis monitis immota tenebat lumina: & cum futurũ protestarer interitum meũ, nullum per lachrymas signum miserationis ostendit, nec casum infelicis amantis ingemuit. Hæc tria sunt, quib⁹ taciti hoies ostendãt, quid geratur interius, si miseratione mouentur, aut enim gemũt, aut lachrymas fundunt, aut oculos flectunt. ☞ Quæ quibus ante feram?) Tanta, inquit, mala iuxta me, tam acerba, tam dura commissa sunt, itaq; sunt paria, vt ordinatione comparationis æquentur, & alia aliis præferri non possint. ☞ Iamiã nec. m. i. N. s. h. o. p. a. æ.) Et tamen hæc cõmuniter fiunt, & iniustis deorum luminibus placẽt. apparet cur primũ Iunonem posuit, quia vel regina deorum vindicare debuit iniusta: vel, quæ apud Carthaginem præcipue coleret: vel, quę iam ex aliis esset inimica Troianis. ☞ Nusquã tuta fides.) Quando in hac causa tuta fides inueniri non potuit. nusquam est tuta fides, egregia duorum authorum dicta. interrogantis vnum, alterum iudicantis. Terentius quippe ait, pro Iuppiter vbi nam est fides? putauit enim quęrendam, existimans posse congruam reperiri. Virgilius autem iudicauit quærendam non esse, ꝙ reperiri tuta non possit, perindeq; superflueret fluxa. Incipit enumerare beneficia sua, quorũ contemplatione oportuit integram fidem intemeratamq; seruari. ☞ Eiectum litto. e. Ex. &. r. d. in p. lo. A. c. q. a. m. re.) Eiectum, inquit, hoc est naufragum littore, ac per hoc sine tecti subsidio. egentem sine ope victus excepi. excepit Aeneam Dido ducendo eum cum suis in domum, alendo quoq;, & cum eo potentiam regni partiendo, amissam vero classem a pleno interitu, & socios a morte reducendo: dixit specialia, quæ ipsi Aeneæ contulit, & constituit in vltimo duo: quorũ consecratio illi in contrarium versa est. seruatas enim naues asseruit, & socios reductos a morte. hæc enim si incolumes non haberet Aeneas, non posset aliquãdo discedere. amissam classem sociosq; a morte reduxi, non naues sed homines reduxit a morte, neque enim fieri potuit, vt naues morerentur, aut ipsæ quoque liberarẽtur a morte. a morte igitur ad solos homines pertinet. reduxi vero & ad homines & ad naues. quod ipsum ordinatione facta cognoscitur, vt sit, amissam classem reduxi, & socios a morte. & reduxi, non semel, sed bis accipiatur. ☞ Heu furiis incensa.) Ad insaniam, inquit, me res prauæ perducunt. ☞ Nunc au. a. N. ly. sor. n. & I. mis. ab. i. In. di. f. ho. i. per. au.) Quod dixit nunc, hoc putam⁹ intelligendum. quando exclusis importunis superioribus ocium cũ opibus consecutus est, in eius mentem veniunt Apollinis responsa, & Lyciæ sortes, & cum mandatis Iouis Mercurius metuend⁹ aduentat. si ista vera sunt, cur non extiterunt ante beneficia mea. ☞ Scilicet his superis labor est ea. c. q. Sol.) Nimirum deorum, inquit, curam tangit, quid homines agant, & ipsorum quietas mentes humani commouent actus. ☞ Neq; te teneo, neq; dicta refello.) Et nunc si veræ sunt assertiones tuæ seu falsę, nec teneo te, nec ea quę dicis obiectu cuiuspiam disputationis expugno. ☞ I, s. Italiam v. p. r. p. vn. &c.) Iratę animo locuta est, sed tali genere dictionis, quod duos intellectus admittat. vnum est, quo eum terret ne nauiget. nam quod dixit, I, sequere Italiam ventis. pete regna per vndas. non ex animo dicebat. nam obiecit vndas & ventos: quibus terreret properantem. quod si animo hortantis, hęc diceret, ita debuit loqui. I, sequere, pete regna. non adiungeret, quod timere debuisset, quodque impediente formidine reuocaret instantem: hic est intellectus vnius disputationis, videamus quid sit alius. bene (inquit, contigit, quod desideratum imperium Italiæ ventis & fluctibus petiturus es. habebo occasionem qua possim tuis suppliciis lætari. spero enim te promeritis tuis inter scopulos hausurum innumeras poenas, id est visurum. vt alio loco, Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus. hoc est videat. ☞ Et nomine Dido sæpe vocaturum.) Tunc (ait) recordaberis mei, & nomen meum frustra frequentius repetes: quando tibi concluso discriminum coetu, exemplo prioris beneuolentiæ subuenire non potero. ☞ Sequar atris ignibus absens.) Imaginaberis me absentem, quasi te facibus persequar præsens. hoc loco absentem alii mortuam volunt, & dant exempla impropria, vt non vno sed plurimis locis probentur errare. horum primum est, absenti ferat inferias decoretq; sepulchro. nam & illic absentem mortuum intelligunt, quorum errores sequentia probant. nam sequitur. ☞ Et cum frigida mors anima seduxerit artus, Omnibus vmbra locis adero.) Cum mortua fuero, inquit, timebis me absentem, quasi te infesta persequar semper, & vbique terreberis Hic deest expositio. 240. carminum.

ASCENSIVS.

❡ Talia dicentem iandudum, &c.) Amissa spe conuitia ingerit: & quasi cum absente, interdum loquitur. Seruius dicit hyppallagen, anima seduxerit artus: posset tamen anima, quę inuita corpus linquit, dici seducta. Donatus quoque subtiliter nil subintelligit, illic amissam classem, sed ordinem vult, Reduxi classem amissam: &, reduxi socios a morte. Donati verba sunt. ☞ Totumq; pererrat.) Irascentis signum, vt cum totum nolit, visum totum tamen oculis errantibus cernat. ☞ Iandudum.) Ex quo incepit loqui, quę sibi non placerent: qua consideratiõe incensa fuerat. ☞ Nec tibi diua parens.) Vbi vidit illũ nõ flecti precibus, vertit se ad cõuitia, vt saltem animo suo morem gerat: est autem animorum cõmutatio: nam, cum amaret, dixit, credo genus esse deorum. ☞ Duris te cautibus.) Quia asper es, & ab humanitate alienus. ☞ Vbera tigres.) Propter quod hoium mãsuetudinẽ nescis: ostẽdit autẽ per alimoniam lactis, mores pueris infundi: qđ & Ciceroni placet: q in educatione oratoris, iubet pręcipuas adhiberi mulieres, cum per obsequia vberum, natura ex alia in aliam mutetur. ☞ Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?) Ostendit non esse in Aenea: quæ in bono viro esse solent. Tria autem hęc sunt, per quę homo miseratione motus esse videtur: gemitus, lachrymę, oculorum flexio. ☞ Iuno.) Quę vel quia deorum sit regina, vel a se colatur, patriam vlscisci debebat: vel, quia inimica esset Troianis. ☞ Amissam classem.) Quasi contra me feci: nam sine illa nauigare non posset. ☞ Reduxi.) De classe dicamus, solum reduxi classem: & de sociis vero, reduxi socios a morte. ☞ Nunc. (Quasi dicat, nunc cum vult abire, sed cur non antea, cum opera mea egeret? Hæc ille. ❡ Ordo est. Dido auersa, id est indignata & irata: tuetur, id est inspicit: iandudum. i. ab eo tempore quo talia intelligere possit, sup. Aeneam dicentẽ talia, qualia pręmissa sunt, voluens oculos huc illuc. i. in diuersas partes, quod signum furoris cõcepti est: & pererrat, id est peruagatur, & sine ordine percurrit: luminibus tacitis. i. nondum animum significantibus: aut ipsius adhuc tacentis: & ipsa accensa, scilicet post ex transuerso inspectionẽ: ꝓfatur sic: O perfide, nec diua, scilicet Venus, est tibi parens: cõtra id quod dixerat, Credo equidem nec vanã fides genus esse deorum. Nec Dardanus est author generis, supp. tui, sed Caucasus, mons ille Scythię: horrens, id est asper: duris cautibus, id est saxis illis, & rupib⁹ genuit te: & tigres Hyrcanę, id est Arabicę: admorunt, id est admouerũt vbera. (hũc locum adducit Phauorinus philosophus apud Aulum Gellium, docens nutricis, vbera multum ad prolis indolem facere: atque pręter naturę institutum facere, quę quos genuerunt lactare recusant liberos.) Nam quid, id est ad quid: dissimulo. i. dissimulanter loquor, vt te alliciam blando sermone, cum durior sis caute: aut ad quę maiora. i. meliora reseruo me, quasi dicat, ad nulla: quia Num. i. nũquid: Loquitur de præsente, quasi de absente, propter indignationem: sicut contra, per apostrophem ex beneuola affectione sermonem ad absentes conuertere solemus.) ingemuit. i. intus gemuit: aut etiam modicum gemuit nostro fletu? q. d. minime & fleuisse se significauit etiam ibi. Per ego has lachrymas, dextramq;, &c. num. i. nunquid: flexit lumina. i. oculos? q. d. etiã minime: num. i. nunquid: ipse victus. s. miseratione, dedit lachrymas, aut miseratus est, supp. me amantem? q. d. non. Quę anteferam, & quibus anteferam. i. quæ prima, & quæ nouissima dicam, aut constituam? (dubitat enim de omnibus.) hoc est de quibus primo ꝗrat, an de diis, qui hæc impunita sinunt? an de eo qui hoc commisit? iamiã nec Iuno maxima. i. quam maxime veneramur, & quæ nobis maxima est: nec pater Saturnius, id est Saturni filius Iuppiter? aspicit hęc ęquis, id est iustis, & ad ęquitatem spectantibus oculis: Nusquã. i. neque apud deos, neq; apud homines, est fides, id est fidelitas: tuta. i. tutos faciens. Ego excepi. i. ex malis suscepi, eum, sup. hoc est Aeneam: eiectum. s. mari, & egentem littore: vnde dixit Ilioneus, Hospitio prohibemur arenę: Et ego demens locaui eum in parte regni: &, sup. renouaui classem amissam: & reduxi socios a morte. Heu, ego feror incensa furiis (at quia oblocuta est in deos, secundum Seruium, aut potius, quia se rapi adhuc sentit furiis: eo quod ferre non posset fraudulentam Aeneæ responsionem, qui in deos retulit profectionis suę causam, vnde Ordo.

dicit.) Apollo auger, id est augurij peritus: & id contumeliose, qa auguria imperitos fallunt, supple fert nunc, id est aliquando horrida iussa per auras: & sortes Lyciæ, id est responsa per sortes, q̃ etiam incertæ sunt, supple ferunt, &c. & interpres diuum, scilicet Mercurius, missus (sicut, supple fingit) ab ipso Ioue: fert nunc, id est aliquando: iussa, id est mandata dei: horrida, id est terrifica: per auras, scilicet celeres: per quas ferri solent præcipiti, pœna obsessorum secreta, Scilicet irrisioni, apta particula, id est scire licet: qa is, id est eiusmodi, labor est superis id est id superi curant scilicet & ea cura, scilicet de auocando Aenea, solicitat quietos, scilicet deos, humana non curantes, secundum Epicurum: quem Horati° in. j. sermonum secutus, dicit, Nanque deos didici securum agere æuum. Nec si quid miri faciat natura, deos id tristes ex alto cœli demittere tecto: neque teneo te (iterum torquet sermonem ad Aeneã.) neq; refello. i. inficias eo: dicta, scilicet tua. I, sequere Italiã: quia dixerat, Italiam non sponte sequor: sequitur autem, quia fugientem, vt alibi dicit, Pete regna ventis per vndas, scilicet maris. amara concessio quæ vim negandi habet: vnde addit, Equidem, id est ego certe: spero te hausurum, id est luiturum, & daturum supplicia, id est punitionem perfidiæ: medijs scopulis: e quibus, scilicet nulla sit enauigandi spes: spero, dicit, si numina pia, id est piorum, aut quæ pios respectant: possunt quid, id est aliquid: & spero te vocaturum sæpe Dido (aut accusatiuus est, aut vocatiuus, secundum Seruium: sicut in Euangelio, Vocatis me magister & domine.) nomine, scilicet expresso: ego absens, scilicet post decessum ex hoc mundo: sequar, id persequar te: ignibus atris, id est infestis, aut rogalibus: & cum mors frigida, id est frigidam factura: seduxerit, id est segregauerit: artus anima, id est ab anima: aut per hypallagen, animam ab artubus: ego vmbra, id ẽ inter vmbras deputata: adero, scilicet ad persequendum te, omnibus locis: & tu improbe, id est improbande propter perfidiam: dabis poenas, id est punieris. Audiam, scilicet te dedisse pœnas, & hæc fama veniet mihi sub imos maneis, id est ad inferos, vbi innuit se gausuram de aduersitate Aeneæ, quam nunc optat: quia in qua affectione decedunt animæ, in ea permanent, secundum hunc authorem in sexto huius.

[His medium dictis sermonẽ abrũpit, & auras POE.
Ægra fugit, seq; ex oculis auertit & aufert,
Linquens multa metu cunctantem, & multa parantẽ
Dicere. suscipiunt famulæ, collapsaq; membra
Marmoreo referunt thalamo, stratisq; reponunt.
At pius Aeneas, quãquam lenire dolentem
Solando cupit, & dictis auertere curas,
Multa gemens, magnoq; animum labefactus amore,
Iussa tamen diuum exequitur, classemq; reuisit.
Tum vero Teucri incumbunt, & littore celsas
Deducunt toto naues, natat vncta carina,
Frondenteisq; ferunt remos, & robora syluis
Infabricata, fugæ studio.
Migranteis cernas, totaq; ex vrbe ruenteis.
Ac veluti ingentem formicæ farris aceruum,
Cum populãt, hyemis memores, tectoq; reponunt.
It nigrum campis agmen, prædamq; per herbas
Conuectant calle angusto: pars grandia trudunt
Obnixæ frumenta humeris: pars agmina cogunt,
Castigantq; moras: opere omnis semita feruet.

SERVIVS.

¶ Medium sermonem.) Propter hoc quod sequitur, Multa metu cunctantem, & multa parantem Dicere. ¶ Suscipiunt famulæ.) Subaudis Eã. ¶ Tum vero Teucri.) Regis præsentia. sic in nono, Tunc vero incumbunt, vrget præsentia Turni. ¶ Frondentesq; ferunt.) Non qui erãt, sed qui esse poterant. vt, Quos ego sim toties iam dedignata maritos. ¶ Fugæ studio.) Celeris profectionis: vt, Ille volans simul arua fuga, simul æquora verrit. ¶ Cernas.) honesta figura, si rẽ tertiæ personę in secundã referas: vt, siquis cernat. ¶ Formicæ.) Ad studiũ respicit comparatio hoc loco, non ad personas, & notandum cautelã exprimi per hanc comparationem. Horatius, Paruula nam exẽplo est magni formica laboris. Iuuenalis, Formica tandem quidam expauere magistra. Sane formica dicta est ab eo quod ore ferat micas. ¶ Farris.) Solum nomen est quod, r, geminet in genitiuo. Monadicon ergo est, sicut Sol. Item cor cordis, solum in dis, mittit genitiuum. Item, s, geminat as assis. & hęc carent exemplis. ¶ Cum populant.) Antique dixit. Nam hoc verbum apud veteres actiuum fuit, nunc tantum deponens est. ¶ Hyemis memores.) Horatius, Qui simul inuersum contristat aquarius annum, Non vsquam prorepit. ¶ It nigrum campis agmen.) Hemistichium Ennij de elephantis dictum, quo ante Actius vsus est de Indis. ¶ Calle angusto.) Callis est semita tenuior callo pecorum prędurata. Semita est semis via: vnde & semita dicta est via, id est actus dimidius: qua potest ire vehiculum. Nam actus duo carpenta capit propter euntium & venientium vehiculorum occursum. ¶ Grandia trudunt.) Quę portare nõ possunt. ¶ Moras.) Tardas, morantes.

ASCENSIVS.

¶ His medium dictis sermonem abrumpit.) Docet quomodo indignabunda non attendit vlteriorem purgationem Aeneæ: sed aufugit motu furoris ablata: quo cessante concidit exanimis. Item, quomodo Teucri migrabant: & sarcinulas, in morem formicarũ colligebant. De qua re nihil reperi a Donato adductum. ¶ Ordo igitur est. Dido, supp. abrumpit: his dictis. i. postquam hęc dixerat sermonem medium: quia non expectat responsionẽ. (Sermo, aut a serendo dictus est, proloquentis, & respondentis: vnde pri°, Medio sermone reliquit.) & ipsa ęgra. s. aio, hoc est quã vitæ tædere cœpit: fugit auras: & auertit se ex oculis. s. Aeneę: & aufert se ex oculis, non vacat: quia potuisset se auertisse, nec tamen abstulisse linquens. s. Aeneam: cunctantem. i. cum cunctã: hoc est mora multa cogitantem, & pensitantem, & parantẽ dicere multa: qa voluit se purgare: & q̃ dixerat, manifestis testimonijs probare: famulę suscipiunt: per hoc ostenditur, postquam se cum impetu illo furoris abstulerat collapsa: vnde sequitur, & referunt, hoc ẽ inferunt: & reportant thalamo marmoreo. i. in thalamũ marmoreum membra. s. Didonis: collapsa. i. simul lapsa quod significat, quasi exanimem cecidisse, cum simul caderent mẽbra: ne alio cadente, aliud sustentaret, vt fit: & reponunt. s. eam: stratis. s. lectis: tapetibus in stratis: at. i. sed: Aeneas pius quantum ex natura: quanquã. i. tametsi: cupit lenire. i. mitigare dolentem. s. Didonem: solando. i. consolando, aut per consolationem: & quanquam cupit auertere. s. a Didone, curas. i. solicitudines amorũ: dictis. i. verbis consolatorijs, cupit, dicit, gemens multa. i. multum: & labefactus animũ. i. habens animum labefactum: magno amore tamen exequit: iussa diuum. s. Iouis, & Mercurij & Apollinis, qui sępe in Italiã proficisci monuerat: & reuisit classem, quam. s. instaurari iusserat: tum vero. i. & tunc maxime: aut tunc ad verum, incumbunt Teucri. s. classi parandę, quia pręsentia patrisfamilias instigat operarios: & deducunt. i. deorsum ducunt, aut ducunt de toto littore, naues celsas. i. altas, & iam instauratas: quod intelligitur fecisse Aeneas, priusq̃ Didoni spes erat firma de eius matrimonio: nam & Dido prius exprobrauit ei, q̃ classem innouauerat, dicẽs, Amissam classem, sociosq; a morte reduxi. carina vncta. i. picata (quia vt dictũ est in primo libro huius, Oẽs accipiunt inimicũ imbrem, rimisq; fatiscunt, Et ferunt remos frondenteis, qa cũ faciles sint collectu remi, nõ collegerant eos, priusq̃ proficiscendũ erat.) natat: & ferũt syluis. i. de syluis: robora. i. trũcos arborũ robustos, p malis nauiũ, infabricata. i. non operata: studio. i. prę studio: fugę. i. vt citi° fugerent. Tu cernas. i. quilibet cernat: secunda psona, p qualibet sup. Teucros: migranteis. i. habitationem mutanteis: & sarcinulas colligenteis, & ruenteis. i. præcipitanter exeũteis, ex tota vrbe. Ac veluti. i. quemadmodum, cum. i. quando, formicę populant. i. populantur, vt nunc dicimus, ingentem aceruum. i. cumulum, farris, id est illius frumenti: & reponũt tecto. i. i cauernis suis, existẽtes memores hyemis, tunc nigrum agmen. s. formicarum: quod Ennius de elephantis dixerat: & Accius, de Indis, it, id est ingreditur campis, & conuectant, scilicet formicę, aut quia collectiuum est: agmẽ prędam, scilicet farris, per herbas, calle angusto, scilicet semita, ps, id est partim formicę: trudunt, id est impellunt, cũ ferre nequeãt humeris, scilicet suis: grandia frumenta. Vsurpatiue frumenta, pluraliter dixit, sed vsitatius q̃ in Georgi. Quin & frumentis labor additus obnixę, id est obnitentes humeris: pars, id est partim: dicit pars, quia non vt apes regnum fouent, sed rempublicam: itaq; multę sunt inter eas principes: cogunt, id est impellunt agmina: & castigant

castigant moras.s.ardantium,aut moras,pro eo quod est morātes, vt vult Seruius:& omnis semita.i.breuis,& quasi semis via,quę & ita dicitur:feruet.i.fit feruida,opere.i.operatiōe & labore formicarum

micarum,sic,supple feruet omnis semita,opere Teucrorum migrantium,& sarcinulas deferentium. Illud obnixę,sine diphthongo quidam legunt,vt sit aduerbium,alij cum ea figurate.

Quis tibi tunc Dido cernenti talia sensus!
Quos'ue dabas gemitus!cum littora feruere late
Prospiceres arce ex summa,totumq; videres
Misceri ante oculos tantis clamoribus æquor!
Improbe amor,quid non mortalia pectora cogis!
Ire iterum in lachrymas,iterum tentare precando
Cogitur,& supplex animos submittere amori,
Nequid inexpertum frustra moritura relinquat.
[Anna vides toto properari littore circum, DI.
Vndiq; conuenere:vocat iam carbasus auras:
Puppibus & læti nautę imposuere coronas.
Hunc ego si potui tantum sperare dolorem,
Et perferre soror potero.miserę hoc tamen vnum
Exequere Anna mihi.solam nam perfidus ille
Te colere,arcanos etiam tibi credere sensus,
Sola viri molles aditus,& tempora noras.
I soror,atq; hostem supplex adfare superbum.
Non ego cum Danais Troianam excindere gentem
Aulide iuraui,classem'ue ad pergama misi,
Nec patris Anchisæ cineres,manes'ue reuelli.
Cur mea dicta negat duras dimittere in aureis!
Quo' ruit!extremum hoc miseræ det munus amanti,
Expectet,facilemq; fugam,ventosq; ferenteis.
Non iam coniugium antiquum,quod prodidit,oro,
Nec pulchro vt Latio careat regnumq; relinquat.
Tempus inane peto,requiem,spatiumq; furori,
Dum mea me victam doceat fortuna dolere.
Extremam hanc oro veniam(miserere sororis)
Quam mihi cū dederis,cumulatā morte relinquam.

SERVIVS.

¶ Feruere late.) Infinitus hic a tertia est cōiugatione.i.a feruo feruis. Nā secundę cōiugationis verba, perdito e, quod habent ante o,i tertiā migrāt: vt ferueo feruo,fulgeo fulgo. Hinc est Feruere Leucatē,auroq; effulgere fluctus. Sic etiā Horatius,Vade,vale ,caue ne titubes,mandataq́ue frangas. Nā caue,ve lōga est,nec vocalis seqtur,vt in Bucolicis,Vale vale inquit Iola.sed dicimus a tertia esse cōiugatione imperatiuum,vt cauo cauis.Hinc etiā Catullus cauere dixit.¶ Arce ex summa.) Regū enim fuit habitare in arcibus ,ppter tutelā. Deniq; Romæ Valerius cum in Esquilijs domum haberet altissimā,inuidiæ causa eam cōplanauit. Item Augustus post Actiacum bellum palatiū ex suo pręcepto ædificatū , cum esset domus priuata,donauit reipublicæ.¶ Tantis clamoribus.) Nautarum scilicet.¶ Improbe amor.) Exclamatio a poeta contra amorem.& hoc est quod Horatius dicit , Hoc amet,hoc spernat ,pmissi carminis author.Tale est & illud in tertio,Auri sacra fames,idest cupiditas.Nā & illic amoris est icrepatio,qui secundum philosophos oium generalis est rerū.Hinc est qđ apud inferos Eriphyla inter amātes cōmemoratur,quę monile concupierat.¶ Ire iterū in lachrymas. Hinc est amoris improbitas,quæ cogit lachrymis rogare dudum superbum.Est autē speciosa elocutio, Pergit in lachrymas.¶ Precando.) Cantando. In hoc modo do,naturaliter breuis est:sic Terentianus, Vt vitę dubius varios reuouando dolores. Plerunque tñ a Virgilio producitur:vt,Cantando tu illū? Item,Cantādo rūpitur anguis.¶ Submittere amori.) Ac si diceret,non Aeneæ , aut certe Aeneam amorem vocauit.¶ Ne quid inexpertum frustra.) Rogabat non spe impetrandi,sed ne esset quod sibi posset imputare,si non rogasset,quanquam frustra rogaret.& frustra ex iudicio poetę dictum est. Sic Sallustius , Falso queritur de natura sua genus humanum,vt supra , Hoc amet,hoc spernat ,pmissi carminis author.¶ Properari littore circum.) Circum littus.Nam post posita præpositio & accentū mutauit,& suas perdidit vires.Properari autem impersonale est. ¶ Et lęti nautæ.) Id est minime timentes.¶ Sperare dolorem.) Pro timere:& est Acyrologia.Nam speram° bona,Timemus aduersa.Hoc aūt dicit, Si scirem abiturū Aeneā,non tantū diligerem:si non dilexissem,minus dolerē.¶ Si potui) autē pro potuissem:& sic dictum est,vt , Omnia pręcepi, atq; animo mecū ante peregi.Ac si diceret,nihil mihi nouum cōtigit.¶ Mihi.) Pro me exequere.¶ Colere.) Pro colebat . Infinitiuus ,p indicatiuo.¶ Molles adit°.) Faciles,vt,Et q̄ mollissima fandi Tēpora.¶ Hostē superbum.) Postquam ex aperto denegauit se Carthagini esse mansurū.¶ Aulide iuraui.) Aulis insula est,in q̄ cōiurarunt Græci se non ante reuersuros,quam Troia caperetur . & est sensus illud spectans,Scio me Danais e classibus vnum Aulide, aut in Aulide,aut pro Aulidi.¶ Ad pergama.) In pergama:id ē cōtra pergama.¶ Anchisæ cineres,manesue reuelli.) Quod dicitur ex oraculo fecisse Diomedes,& secum eius ossa portasse,q̄ postea reddidit , cum multa aduersa perferret . Hinc est, Saluete recepti Nequicquam cineres . Sciendum sane Varronē dicere,Diomedē eruta Anchisę ossa filio reddidisse:Catonē aūt adfirmare q Anchises ad Italiā venit,tanta est inter ipsos varietas, & historiarum confusio.

confusio.¶ Reuelli.) Non reuulsi. Nam velli & reuelli dicimus: vulsus vero & reuulsus vsurpatum est tantum in participijs cōtra naturam.¶ Quo ruit.) Properat siue respectu salutis. Nam hoc dicitur , Qđ peto,etiam ipsi prodest,amoris scilicet impatientia.¶ Ferētes.)Bene flantes propitios. ¶ Quod prodidit.) Quod decepit.Et bene . ad diruptionē enim coniugij immutata volūtas sufficit.¶ Pulchro vt Latio careat.) Quod illi pulchrū videtur.Sic etiam est illud,O tātum libeat mecum tibi sordida rura:quę tibi sic videntur. ¶ Tempus inane peto.) Sine officio coeundi. Nam sine beneficio non procedit , cum spatiū petat & requiem.¶ Dum mea me victam.) Mea fortuna,idest aduersa: vt, Hac Troiana ten° fuerit fortuna secuta. Ex cōstatu in quo est , fortuna dixit. ¶ Doceat autem dolere.) illud est,quia non habet in aduersis patientiam,nisi qui dolere cōsueuit. Hoc ergo,petit, vt ei pstetur temp° , per quod discat aduersa perferre.¶ Oro veniā) Beneficium; vt,Orantes veniam.¶ Miserere sororis.) Genitiuum tantum regit.¶ Quā mihi cum dederis cumulatā morte remittam.) Sensus ē,Quod beneficium cum mihi cumulatum dederis,sola morte derelinquam,& hic intellectus est melior,Quam mihi cum dederis cumulatam:quam lectionem Tucca & Varus probant. Nam male quidam legūt, Quam mihi cū dederit.i.Aeneas,cumulata morte relinquam: & volunt intelligi,acceptū ab illo beneficium,morte cumulabo,& sic relinquam: vt amantes dicere consueuerūt, vt, Aerij specula de montis in vndas Deferar,extremum hoc munus morientis habeto. Nam si eam odio habet Aeneas , restat vt eius morte lętetur:sed non procedit. Nemo enim dicit veniam cumulata,sed cumulatam.

ASCENSIVS.

¶ Quis tibi nunc Dido,&c?) Facta apostrophe , poeta quasi condolens,adamanti impatienter reginæ quærit:quem sensum tunc habebat cum talia cerneret : docetq; amore victam Annam sororem rogasse, vt sese mediatricem,& reconciliatricem ingereret: faceretq; vt saltem aliquid moræ impetret,dicens , Tempus inane peto,requiem,spatiumq; furori,Dum mea me victam doceat fortuna dolere,quæ res nimirum facile cōmiserationē meretur, cum mihi sit amantius dictum. De hac aūt re dolendum est,Donati commentarios intercidisse,nimirū optimos,cum affectiōes loquentium,quarum hic locus plenus est,per quā diserte explanare soleat. ¶ Ordo igitur,cum explanatiuncula nostra,est.O Dido(inquit poeta) quis.i.qualis:sensus.i.animus,& mens , aut sententia, seu affectus erat tunc tibi:cernenti.i.cum cerneres:talia , qualia.s. a Teucris,& ab Aenea fiebant?q.d.nimirum miserrimus , & impatientissimus: ve,pro vel:quot gemitus dabas? q.d.plurimos, cum.i.quando:prospiceres.i.porro aspiceres:ex arce summa.i.ex specula,quę erat in arce tua:littora feruere.i.feruenter frequentari a Teucris:late.i.in latum:& cum videres totum ęquor misceri .i.confundi,ante oculos.s.tuos, tantis clamoribus. Sed quæreres, quomodo clamores viderit? At dices, cum diuo Augustino videre,ad omnes sensus,& ad animam (si generaliter accipiatur) pertinere:aut poetā non dicere,quod clamores videret,sed æquor misceri,quę mistio fiebat cum clamorib°.i.ipsis cōcomitātibus , aut

ex ipsis clamoribus. Facit rursus aliam apostrophen ad amorem: sed (vt dixi alibi) apostrophen facimus aliquando ex beneuolētia: vt, Et te pater optime Teucrum fluctus habet Libyæ, aliquando ex indignatione: vt, Quid non mortalia pectora cogis Auri sacra fames? vtranq; hic facit ex beneuolentia, ad Didonem: & ex indignatione, ad amorē: sicut in Buco. ad Medeā, Improbus ille puer crudelis tu quoq; mater: dicit ergo, o improbe amor: quid, i. ad quid non cogis pectora mortalia? quasi dicat ad nullum nefas nō cogis: sed ad omne nefas, ad quālibet rem, quantūlibet indignā: vnde addit, Dido, supple cogitur ire. i. descendere iterum in lachrymas: & tentare iterum precando, id est per preces: & cogitur supplex submittere, id est subijcere animos. s. alioqui superbos amori, ne ipsa moritura frustra, id est sine causa: linquat quid, id est aliquid: inexpertum, id est intentatum vnde non fecerit periculū, an possit Aeneam vincere: nam si omnia præexperta fuisses, forte putasset se frustra morituram: dixissetq; secum, si hac via, aut illa, tētassem eum retinere, forte seruissem: vult ergo omnia experiri: vnde cōuenit Annam sororem suam his verbis: O Anna, tu vides properari, id est properationem fieri, toto littore circum, id est ꝑ circuitum: ipsi, scilicet Teucri: cōuenere vndiq;, id est ex omni parte: carbasus, id est velum extensum: vocat iam auras, id est vētos secundos: & nautæ læti, id est minime timentes: aut (vt dixi) quia in Italiam profecturi, imposuere puppibus coronas, in signū lætæ profectionis: sicut ampliter potaturi, pocula coronabant. O soror, si ego potui sperare. i. timere, & vereri (propter omē noluit dicere, timere) hunc tantum laborem, quem, scilicet haberem de profectione Aeneæ ego potero: &, id est etiam: perferre, id est ꝑtolerare ipsum, hoc est, si verita fuissem, tantum mali ex amore oriturum, facile amorem tulissem: quia non tantum amassem: nunc autem spe decepta, & amore illaqueata, perferre nequeo: tamen o Anna, exequere, id est effice mihi miseræ: hoc vnum, scilicet quod dictura sum: nam ille. i. nouissim⁹, scilicet de quo sermo est: Aeneas colere, sup. solebat: aut colere. i. colebat, te solā: & credere. i. credebat: aut credere. i. fidei committere: & reuellare solebat tibi sensus, etiam arcanos. i. sententiam secretā, aut consilia secreta: & tu noras. i. noueras sola molles. i. opportunos & faciles aditus. i. modos adeundi viri: & tempora. i. opportunitatem adeundi viri. Exequere ergo mihi hoc vnum, hoc est, o soror, atq; tu supplex, adfare. i. adloquere, superbum hostem. s. Aeneam, cuius amor me hostiliter necat: & dic, sup. ei: quod ego non iuraui. i. cōiuraui: cum Danais. i. Græcis: Aulide, ꝓ Aulidi. i. in illo portu Euboici sinus, quinquaginta nauium capace: vbi Græcorū in Troianos coniuratio facta est: excindere. i. excidendo delere gentem Troianam: ve pro vel: ego nō misi classem ad pergama. i. mœnia Troiana delenda: vt multi Grecis confœderati. Nec ego reuelli, id est post sepulturam euelli: cineres & manes Anchisæ, patris. s. eius vt fecit Diomedes, q eos ex Sicilia sustulit, sm Varronem, & plagis admonitus Aeneę, restituit, cur negat. i. renuit: demittere mea dicta. i. ꝓces meas: in aureis. s. suas: duras. i. inexorabiles: quo ruit. i. ꝓces aufugit: det. i. precare, vt det mihi miserę amanti, hoc extremum. i. vltimum, aut minimū munus. i. beneficiū: vt. s. expectet: & facilē fugā: & ventos ferenteis. i. opportune flāteis: ego nō oro. i. non deposco oratio iam antiquū coniugiū, quod ipse prodidit. i. decepit, qa ad finē nō ꝑduxit, nec consummauit, aut coniugium antiquum. i. illi charum: aut prius ꝓmissum, quod ꝓdidit. i. manifestauit, ac porro dedit. i. dixit, nobis. s. in. ij. narrando verba hæc Creusæ, de Italia, & Lauinia: Illic res lętę, regnumq;, & regia cōiux Parta tibi, &c. quorū nunc memor dicit, nec oro, vt careat pulchro. i. honesto, & culto Latio, & relinquat regnum. s. a fatis promissum, sed, sup. (Quia tamen oro, & peto, fere synonyma sunt, eleganter omisit coniunctionē, sed) peto tēpus inane. i. sine officio coeundi, aut solā dilationē, sine alio effectu, & peto requiē, & spatium furori. s. mitigando: dum. i. dūmodo, aut donec: mea fortuna. s. aduersa: doceat me victā. i. a spe & voto reiectā, dolere. s. patienter, ac tēperate: quia ois subita cōmotio rerum, non sine magno conflictu fit animorū. Ego oro hanc extremam. i. vltimā, quā a te petitura sum: veniam. i. gratiam, & beneficium, miserere sororis: hoc quasi per parenthesim interserit. q. d. non debes mihi id vnum negare, cum & soror sim, & misera. i. miseratione digna: ꝓsertim cum ingrate non feceris, vnde subdit. Quam. s. veniam ac gratiam, cum dederis, id est exhibueris mihi, ego relinquā cumulatam, id est copiose auctam tibi: morte. i. dum moriar. Aut sic, quam veniam, cum dederis mihi cumulatam, ego relinquā, morte. i. non nisi morte. q. d. hanc, nisi mors, mihi adimat nemo: quia semp eā habebo, nec relinquam, nisi morte. Ego autem potissimū sic dixero: quam veniam, cum mihi dederis, id est postquam dederis semel: ego relinquam, non nisi in morte, nec nisi cumulatam id est auctam, ita vt plura relictura sit quam acceperit.

SERVIVS.

¶ Fertq; refertq;.) Non ab Aenea, qui nihil dicit, sed a Didone fert & refert, id est iterū portat. ⸢ Voces vllas tractabilis audit. Cur mitis non audit? Quasi mirum est, sed curat dicendo. ⸢ Fata obstant, placidasq; viri deus obstruit aures.) Deus, Iuppiter, scilicet vnde & supra Dido ait Saturnius. ⸢ Alpini Boreæ.) Flantes de Alpibus: quia Alpes Gallorum lingua, alti montes vocātur. ⸢ Nūc hinc, nūc illinc.) Sicut Aeneas ab Anna & Didōe. ⸢ It stridor. ⸢ Ad dolorem Aeneæ ꝑtinet: de quo ait, Magno ꝑsentit pectore curas. ⸢ Alte.) Iugiter diu. ⸢ Cōsternūt.) Implent: vt, Strata iacent passim sua quæque sub arbore poma. ⸢ Frondes.) Sic lachrymæ Aeneæ. ⸢ Hęret scopulis.) Sic ille in consilio perseuerat. ⸢ Tantū radice in tartara.) Secūdū physicos qui dicunt parem esse altitudinē radicū & arboꝝ. ⸢ Lachrymæ inanes.) Quia mens īmota manet. ⸢ Tum vero.) Post desperationē. ⸢ Exterrita.) ꝑcipitata, turbata. ⸢ Mortem orat.) Pro desiderat: vt, Mortēq; miserrim⁹ opto. aut certe ideo orat, quia cōsecrata fuit, nec mori poterat, nisi soluta cōsecratione. ⸢ Cœli conue.) Incurua cœli. ⸢ Thuricremis.) Cremātibus tura. ⸢ Hoc visum, nulli.) Hoc quod videsat, nulli dixit. Quod est nullię ne sorori quidē, cui fuerat de amore confessa. ⸢ Coniugis antiqui.) Aut prioris, aut chari. ⸢ Miro quod honore colebat.) Exhibēdo ea quę circa viuos solet fieri. Moris enim fuerat vt nubētes puellę simul vt venissent ad limen mariti, postes ante q̄ ingrederent, ornarent laneis vittis. Vnde ait, Velleribus niueis, & oleo vngerent, vnde vxores dictę sunt: quasi vnxores. ⸢ Festa frōde.) Diuina, tanq̄ numen coleret. Sane hoc loco latenter, quam supra diximus, tangit historiā. Nam si amabat Aeneā, vtiq; non coleret extinctum maritum. ⸢ Visa viri.) Non enim erat vera vt supra. ⸢ Nox cum terras.) Verisimilitudo. ⸢ Sola bubo.) Sola contra genus posuit. Lucanus, Et lætæ iurantur aues bubone sinistro. Item Ouidius, Infandus bubo. Et hoc est in vsu. Sed Virgilius mutauit, referens ad auem. Plerunque enim genus, relicta specialitate, a gnali sumimus: vt si dicas bona turd⁹, referēdo ad auē. Item si dicamus

POE.

⸢ Talibus orabat, talesq; miserrima fletus
Fertq;, refertq; soror: sed nullis ille mouetur
Fletibus, aut voces vllas tractabilis audit.
Fata obstant, placidasq; viri deus obstruit aureis.
Ac veluti annosam valido cum robore quercum
Alpini Boreæ nunc hinc, nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant. it stridor, & alte
Consternunt terram, concusso stipite frondes:
Ipsa hæret scopulis, & quantum vertice ad auras
Ætherias, tantum radice in tartara tendit.
Haud secus assiduis hinc, atq; hinc vocibus heros
Tunditur, & magno persentit pectore curas.
Mens immota manet, lachrymę voluuntur inanes.
Tum vero infelix fatis exterrita Dido
Mortem orat, tædet cœli conuexa tueri.
Quo magis inceptum peragat, lucemq; relinquat.
Vidit thuricremis cum dona imponeret aris,
(Horrendum dictu) latices nigrescere sacros,
Fusaq; in obscœnum se vertere vina cruorem.
Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
Præterea fuit in tectis de marmore templum
Coniugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niueis, & festa fronde reuinctum.
Hinc exaudiri voces, & verba vocantis
Visa viri, nox cum terras obscura teneret,
Solaq; culminibus ferali carmine bubo
Sæpe queri, & longas in fletum ducere voces.
Multaq; præterea vatum prædicta priorum

Terribili monitu horrificant. agit ipse furentem
Insomnis ferus Æneas, semperq; relinqui
Sola sibi, semper longam incomitata videtur
Ire viam, & Tyrios deserta quærere terra.
Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
Et solem geminum, & duplices se ostendere Thebas,
Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes,
Armatam facibus matrem, & serpentibus atris
Cum fugit, vltricesq; sedent in limine diræ.

mus prima est a.i.litera: cum a sit neutri generis. ¶ Ferali carmine.) Bene hoc addidit. Non enim omni modo malum est bubonis omen. Cantus autem eius aut fletum imitatur, aut gemitum: tacens ostendit felicitatẽ. Omnes enim aues oscinæ malæ, præpetes bonæ sunt: vel econtra, malæ ꝑpetes, oscinæ bonæ sunt. ¶ Priorum.) Legitur & piorum. sed illud spectat, Heu vatum ignare mentes quid vota furorem. ¶ Horrificant.) Horrorem incutiunt. ¶ Insomnis.) Pro in somnijs.i.vigilijs. ¶ Semperq; relinqui.) Per oẽs noctes nauigare videbatur Æneas, quasi eam semper desereret. ¶ Incomitata.) Quod ferale.i.mortiferum omen est: & præcipue regibus. ¶ Agmina Pentheus.) Aut impetus: aut secundum Vrbanum, agmina serpentium. Pentheus autem secundum tragoediam Pacuuij furuit etiam ipse. ¶ Scenis agitatus.) Famosus, celebratus tragoedijs. Et agitatus. quia & furuit, & multæ sunt de eo tragoediæ: quasi frequenter actus. ¶ Armatam matrem.) Caussam ipsam furoris. ¶ Sedent in limine diræ.) A Pacuuio Orestes inducitur Pyladis admonitu, propter vitandas furias, ingressus Apollinis templum: vnde cum vellet exire, inuadebatur a furijs. Hinc ergo est, Sedent in limine Diræ.

ASCENSIVS.

¶ Talibus orabat, &c.) Paucis significat Annam retulisse Æneæ preces sororis: sed nihil effecisse, cum nullis ille moueretur fletibus a deorum imperijs: vnde eum arbori ventis concussæ, sed firmiter radicatæ, comparat. Deinde portenta Elissæ mortem minantia recitat complurima. de quibus Donati perierunt commentarij.

Ordo. ¶ Ordo autem est. Dido orabat, id est orationem faciebat, talibus scilicet verbis: & ipsa miserrima, supp. faciebat tales fletus. aut potius sic: & ipsa miserrima, fert.i.affert: tales fletus.i.verba talia cũ fletu: & soror.s.Anna, refert.i.recitat ea Æneæ: sed nullis.i.non vllis, ille non mouetur vllis fletibus: Si loco particulæ, sed: esset particula, quod: ordo esset, Et soror miserrima fert scilicet ad Æneam tales fletus: & refert, id est reportat pro responso, quod nullis ille mouetur fletibus.) aut ipse tractabilis scilicet a natura: non, supp. audit, id est exaudit: vllas voces, id est preces: quia licet sit tractabilis, fata obstant: & deus, id est præceptum dei: obstruit.i.claudit: aureis viri placidas, id est benignas, & faciles, nisi deus obstaret. (Sed amici diligendi sunt vsque ad deos, vt apud Aulum Gellium docemur.) Ac, pro &: veluti, id est quemadmodum: cum.i. quando: Boreæ, id est venti illi Septentrionales: Alpini, id est per Alpeis in Italiam flantes: certant inter se eruere flatibus, id est suis: (Nam fingitur Boreas esse deus Septentrionalis.) nunc.i.aliquando: hinc.i.ab hac parte: nunc.i.alias: illinc.i.ab illa parte: quercum annosam, id est multorum annorum: hoc est, veterem: robore.i. trunco: valido.i.habentem truncum validum, & potentem: stridor scilicet ventorum in frondibus: it.i.diffunditur: & frondes altæ.i.superiores: aut, si est aduerbium, frondes consternunt alte, stipite concusso.i.postquam stipes.i.truncus, est concussus & agitatus vi ventorum: consternunt.i.cooperiunt scilicet seipsis: terras vicinas, videlicet. Ipsa aũt.s.annosa quercus, hæret.i.inhæret: aut adhęret scopulis.i.saxis illic ꝓminentibus, inter quæ radices iecit, & quantum ipsa tendit: vertice.i.cacumine suo, ad auras ætherias.i.celestes: hoc est, ad coelum tantum tendit, in Tartara.i.profunda inferni: radice.i.per radicem. Heros scilicet Æneas, heroica virtute præditus: tunditur.i.concutitur: haud.i.non: secus.i.aliter scilicet q̃ illa quercus, tunditur, dicit, assiduis vocibus.i.verbis: a verberando dictis: hinc, atq; hinc.i.vtrinq;: nunc ab Anna, nunc a Didone: & persentit.i.perfecte sentit: magno.i.magnanimo, & constanti pectore: curas.i.solicitudines amoris & miserationis. Mens, supp. eius.i.ratio: manet immota scilicet a firmo proposito, deo obediendi: sed, supple lachrymæ: voluuntur.i.præcipitantur: inanes.i.frustra: ab ipsa (vt dicunt) sensualitate extortæ: quia non poterant mentem a statione sua depellere. Tum vero.i.sed tum maxime: aut ad verum Dido, exterrita fatis.i.portentis fatalibus: hoc est, mortem portendentibus: orat.i.appetit: mortem scilicet malorum remedium: quia mors, vltima linea rerum est: tædet.i.tædio afficit, eam tueri.i.inspicere conuexa coeli: quo.i.ideo, vt peragat.i. perficiat: magis inceptum.i.quod inceperat, saltem animo: q;, pro id est: relinquat lucem, scilicet vitalem: quia coelum aspicimus, videndi desiderio. Cum id est quando: ipsa imponeret aris thuricre-

mis

mis.i.thus incensum cremantibus: dona, id est sacrificia, aut oblata: ipsa vidit latices.i.fontes: aut vina, sacros, id est sacrificio adhibitos: nigrescere.i.nigros fieri ab intrinseco: horrenda dum dictu.i.quę res est horrenda dum dicitur, aut ad dicendum: q;, pro.i.si latices accepit pro vino. aut, q;, ꝑ &: si accepit pro fontibus: vidit vina scilicet effusa super sacrificium, vertere se in cruorem obscoenum, id est foedum, & immundum. Nulli.i.non vlli: ipsa non est effata, id est elocuta: vlli, id est alicui: hoc visum, id est hanc visionem: aut, quod viderat: non, supp. etiam: ipsi sorori scilicet Annæ. Sed quæras, quomodo ergo poeta nouit? sed multiplex est solutio. Nam id sacerdotes post mortem eius, reuelare potuerunt: & annalibus adscribere vnde id norit poeta: aut Musa, quam in principio inuocarat, id inspirante didicit: aut alia quauis via. Non enim continuo sequitur. Non dixit Dido, ergo occultum mansit, cum non sola sacrificaret. Præterea.i.præter hoc portentum, contigit aliud: nam fuit templum de marmore, id est marmoreum: in tectis, id est in ipsa regia: templum dicit, coniugis, antiqui, id est prioris: & chari scilicet Sichęi: quod ipsa colebat scilicet ante aduentum Æneę: aut etiam postea, cum nondum celebrarãt nuptias: miro honore, id est mirum in modum honorifice: exislẽs reuinctum, id est iterum, atq; iterum vinctum, seu cinctum: velleribus niueis, id est vittis laneis, secundum Seruium: aut in quibus dormiebant, responsa petentes: & fronde festa, id est diuina, aut festiua, & ad festiuitatem pertinẽte. Voces, & verba viri, id est mariti, vocantis scilicet Didonem: visa, sup. sunt: exaudiri hinc.i.ex hoc templo, supple tunc: cum.i.quando: nox obscura teneret, id est occuparet terras: & bubo, id est auis illa lucifuga, supp. visa est sępe queri, id est conqueri: carmine ferali, id est mortifero: aut feram, id est mortem indicante, culminibus, id est in sublimitatibus templi: & visa est ducere longas, id est diuturnas voces in fletum. Pręterea, multa pręcdicta priorum vatum: qui, scilicet in principio dehortati sunt, eam a talibus nuptijs, sed frustra: vnde ad principium huius dictum est, Heu vatum ignarę mentes, &c. horrificant, id est horrorem faciunt, & terrificant terribili monitu: ipse Æneas ferus scilicet secundum opinionem Didonis, nam summe pius erat: hoc est, qui videbatur Didoni ferus: cum summe pius esset: quia deo, plus q̃ amoribus obedire, summa pietas est agit in somnis, id est per insomnia, & phantasmata: furentem scilicet Didonem & ipsa videtur sibi semper relinqui sola, quod mortis indicium putant: & videtur sibi ire incomitata, id est sine comitatu, viam longam, quod etiam indicium est vię, vnde non patet reditus, secũdum naturam: & quęrere Tyrios scilicet comites suos, supp. in terra deserta, vbi & ipsa a suis destituta fuerit. Veluti, id est quemadmodum Pentheus, rex ille Thebarum, qui Agaue matri, sacris Bacchi, id est vino, interdixit: & ob id in furorem actus dicitur: & secundum Horatium & Persium, postea a furente matre interemptus est: videt existens demens, id est furore captus: agmina Eumenidum, id est furiarum, & videt solem se ostendere geminum: quia ebrijs & furore captus, singulę res geminę videntur: & videt Thebas, id est vrbem illam, ostendere se duplices: aut veluti Orestes Agamemnonius, id est Agamemnonis filius: agitatus, id est frequenter actus, & ludo theatrali exhibitus scenis scilicet tragicis, hoc est, in tragoedijs ab eo factis: vnde est illud Iuuenalis. Plena iam margine libri, Scriptus & in tergo, nec dum finitus Orestes. fugit matrem scilicet Clytemnestram, quam cum Ęgistho adultero, propter necem patris occiderat, armatam, id est instructam facibus & serpentibus atris: talis enim illa visa est in somnis: vnde furore correptus est: & dirę, id est furię: vltrices scilicet necis maternę, sedent in limine templi, scilicet Apollinis, quod ingredi non audebat, quia videbatur sibi furias videre, vt Seruius recitat, In quem, quia dicit oleo inungi vxores, dicit Beroaldus sic: Dissentit ab opinione Seruij, Plinius, qui scribit in.xxviij. nouas nuptas non oleo, sed adipe suillo, solitas fuisse postes maritorum intrantes attingere. Masurius vero tradit, palmas lupino adipi antiquos dedisse ideoq; nouas nuptas illo perungere postes solitas, nequid mali medicamenti inferretur. Donatus quoq; refert vxores dici, ab vngendis postibus: quod cum puellę nuberent, maritorum postes vngebant: sed quo vnguento, siue adipe vterentur, non memorauit.

Seruius

Ergo vbi concepit furias euicta dolore,
Decreuitq; mori, tempus secum ipsa, modumq;
Exigit, & mœstam dictis adgressa sororem,
Consilium vultu tegit, ac spem fronte serenat.
[Inueni germana viam (gratare sorori) DI.
Quæ mihi reddat eum, vel eo me soluat amantem.
Oceani finem iuxta, solemq; cadentem
Vltimus Æthiopum locus est, vbi maximus Atlas
Axem humero torquet, stellis ardentibus aptum.
Hinc mihi Massylæ gentis monstrata sacerdos,
Hesperidum templi custos, epulasq; draconi
Quæ dabat, & sacros seruabat in arbore ramos,
Spargens humida mella, soporiferumq; papauer.
Hæc se carminibus promittit soluere mentes,
Quas velit, ast aliis duras immittere curas,
Sistere aquam fluuiis, & vertere sydera retro,
Nocturnosq; ciet manes, mugire videbis
Sub pedibus terram, & descendere montibus ornos.
Testor chara deos, & te germana, tuumq;
Dulce caput, magicas inuitam accingier artes.
Tu secreta pyram tecto interiore sub auras
Erige, & arma viri, thalamo quæ fixa reliquit
Impius, exuuiasq; omneis, lectumq; iugalem,
Quo perii, super imponas: abolere nefandi
Cuncta viri monimenta iubet, monstratq; sacerdos.

SERVIVS.

¶ Viam.) Rationem. ¶ Gratare.) Gratulare, suscipe gaudiũ pro sorore. Sic enim dicimus, grator tibi honorem. ¶ Eum.) Æneam: quem, vt notum, noluit dicere. ¶ Oceani finem iuxta.) Finem Oceani nullus nouit, sed initium: quod & ipsum potest finis videri aliunde sumpto principio. ¶ Æthiopum.) Æthiopiæ duæ sunt, vna circa ortum Solis, altera circa Oceanum in Mauritania, quam nũc dicit. Et dicta Æthiopia a colore populorum, quos solis vicinitas torret. ¶ Atlas.) Nullum nomen Græcum in ns, terminatur. ¶ Torquet.) Sustinet. ¶ Stellis aptum.) Satis perite loquitur. Nam aptum, coniunctum dicit, ἀπὸ τοῦ ἅπτεσθαι, non insignitum stellis. Axis enim non habet stellas, qui est medius inter septẽtriones. Vnde & Græce ἀπλανὴς dicitur. Septentriones autem non occidere axis vicinitas facit, non quia in axe sunt. ¶ Hinc mihi Massylæ gentis.) Quæ est oriunda Massyla, aliquando horti Hesperidũ sacerdos, nunc habitans circa Atlantem. Nam aliter non procedit. Massyla enim mediterranea est: Beronice ciuitas Libyæ, vnde haud longe sunt horti Hesperidum. Atlas vero maximus in Mauritania est. Monstrata prædicta. ¶ Hesperidum templi custos.) Hesperides Atlantis filiæ nymphæ, secũdum fabulam hortum habuerunt, in quo erant aurea mala Veneri cõsecrata, quæ Hercules missus ab Eurystheo occiso peruigili dracone sustulit. Re vera autem nobiles fuerunt puellæ, quarum greges abegit Hercules occiso eorum custode. Vnde mala fingitur sustulisse: hoc est oues. nam μῆλα dicuntur. vnde μηλονόμον, dicitur pastor ouium. ¶ Soporiferumq; papauer. ¶ Incongrue videtur positum, vt soporifera species peruigili detur draconi. Sed dicimus variam vim præbere victum diuersis animalibus. Nam salices hominibus amaræ sunt, dulces capellis: vt, Et salices carpetis amaras, scilicet hominibus. Item cicutæ: secundum Lucretium hominibus sunt venenosæ, cum pingues reddant capellas. Ergo & papauer licet det hominibus somnum, draconi adimit. Forsitan & est excusatio. Potest tamen melior esse sensus, si Seruabat in arbore ramos: plena sit sententia. sequentia vero sic accipiamus, Hęc se promittit carminibus curas soluere. ¶ Spargens humida mella, soporiferumq; papauer.) Id est miscens: vt Cicero, Et spargere venena didicerunt. Nec incongrue ad amaritudinem amoris, mel adhibet: ad obliuionem, papauer. ¶ Sistere aquam fluuiis & vertere sydera retro.) Quanto magis poterit Æneam ab incepto retorquere? ¶ Mugire videbis.) Videbit quis: vt, Migrantes cernas. ¶ Testor chara deos.) Quia cum multa sacra Romana susciperent, semper magica damnarunt. Ideo excusat. ¶ Accingier.) Præparari. Accingier autem, vt ad infinitum er. addatur, ratio efficit metri. Nam cum in eo vltima sit longa, addita er, syllaba breuis fit: vt audiri, audirier. ¶ Tu secreta.) Sine arbitris. & est bona elocutio, rem loci vel temporis, ad personam transferre: vt nocturnus venit, secretus fecit. ¶ Pyram.) Sub specie sacrificij, præparat mortis exequias. ¶ Et arma.) Gladium dicit abusiue. Nam & paulopost, Ensemq; relictum. Proprie enim arma sunt quæ armos tegunt. ¶ Impius.) Qui gladium reliquit furenti. Hoc autem tractum est de Homero, qui dicit gladium Aiaci datum ab Hectore, & Hectori ab Aiace balteum, quæ eis exitio fuerunt. nam alter tractus est balteo, alter se donato telo interemit. ¶ Exuuias.) Vestes Æneæ: quem hostem dixerat supra, I soror: atq; hostem supplex affare superbum. Item, Dulces exuuiæ. ¶ Quo perij.) Propter extinctum pudorem.

ASCENSIVS.

¶ Ergo vbi concepit, &c.) Docet quomodo Dido postquam decreuerat seipsam interimere, magicis artibus simulabat velle amores abolere, aut amatorie Æneam ad se adlicere, freta auxilio sacerdotis eius rei peritæ: cum & maiora polliceatur, & effecisse dicatur: qua fictiõe omnia quæ sibi ad necẽ necessaria putabat, comparabat ministerio sororis, quæ ea ad sacrificia cõferre putabat. Sed neq; ad hũc locum quicquam extat Donati. ¶ Ordo igitur est. Ergo vbi Dido euicta. i. superata dolore, concepit furias. i. furorem: & decreuit mori: ipsa exigit. i. exacte disquirit, & pensitat secum, tempus. i. opportunitatem, & modum: & ipsa adgressa dictis. i. sermone qui sequitur: sororem scilicet Annam mœstã, quia Æneam quem conciliauerat, reconciliare nequibat: tegit. i. occulit vultu: consilium, id est decretum suum, & serenat fronte. i. fronte serena præ se fert: spem scilicet remedij, aut salutis, verba autem quibus adgressa est, sunt hæc: O germana. i. soror, quasi ex vno germine mecum nata: gratare, id est congratulare sorori: quia ego inueni viam. i. modum & rationem, quæ reddat mihi eũ scilicet q caput mali nostri est: Ordo. vel quæ soluat me amantem: eo. i. ab eo. (Duplex enim est remedium amoris: aut potiri, aut solui.) Via autem est hæc. Locus est (De more hoc habet Virgilius vt prius locum describat, q̃ quæ in eo contigerint.) vltimus, id est remotissimus: Æthiopum. i. in Æthiopia Mauritaniæ, iuxta finem Oceani. i. vbi ad Oceanum peruenitur in fine mundi huius: qua, pro. i. iuxta solẽ cadentem. i. occidentem: vbi. i. in quo loco, Atlas maximus. i. qui in Mauritania est: torquet. i. sustinet: & inuoluit humero scilicet suo: secundum iudicium rusticorum, aut fictionem poetarum: axem. i. polum: aptũ. i. coniunctum: stellis ardentibus. i. resplendentibus. Sacerdos gentis Massylę, est mihi monstrata hinc. i. ab hoc loco. i. ab huius loci incolis, existens custos templi Hesperidum: hoc est, eius quod in hortis Hesperidum est: q;, pro &: ea, sup. quę dabat draconi. s. peruigili: qui poma aurea Hesperidum conseruabat, priusquam ab Hercule occisus erat, & quę seruabat ramos sacros, quia aurea ferentes mala: seruabat autem conseruando draconem, quem conseruabat, spargens mella humida, & papauer soporiferum. i. genitiuum soporis in alijs: & ita conseruatiuum cerebri, & humorum draconis, qui perdurare non potuisset, in tanta vigilia, nisi humidum radicale, melle humido fotum fuisset: & cerebrum papauere soporifero: quamuis non dormiuerit. hęc. s. sacerdos: promittit. i. pollicetur: se soluere. s. ab amore. i. q ipsa soluat (nõ erat necessarium ponere, se, quia ad vnam personam spectant) carminibus. s. magicis, hoc est incantationibus, mentes quas velit: sed immittere. s. promittit: alijs. s. mentibus: curas. s. amorum: duras. i. diu duraturas, aut vehementes: & promittit sistere. i. facere stare: aquam, sup. in fluuijs: & vertere sydera retro. i. retrorsum: & ciet. i. excitat, & euocat: maneis. i. inferos, aut vmbras defunctorum: nocturnos, id est tempore nocturno: tu videbis. i. quilibet videbit: si aderit dũ ipsa operabitur: terram mugire sub pedibus: & ornos. i. arbores illas, descendere montibus. O chara germana. i. soror: ego testor. i. obtestor deos, & te, & tuum dulce caput. (Solebãt enim blandiendi gratia: per capita charorũ iurare, potissimum Gręci. Vnde Iuue. in. vj. Gręcis nondum iurare paratis, Per caput alterius.) sup. me, accingier, pro accingi: inuitam. i. coactã improbitate Ænee: arteis magicas. i. per arteis magicas. Tu secreta. i. hęc nemini reuelatura: erige pyram. i. struem lignorũ, vt fiat rogus: sub auras. i. ab inferiore parte, in auras tendentẽ, sup. in tecto interiore. i. inter regiam nostram: & superimponas. s. super pyrã, arma. s. gladiũ, viri. i. Ænee, quẽ per indignationẽ non noiat: quę. s. arma, ipse impius reliquit: fixa thalamo. s. nostro: quasi ideo reliquerit, vt eo se interimeret: vnde, impiũ dicit: & omneis exuuias. i. vestes quas exuit: aut quas ab eo habemus, quasi ab hoste suo: & lectũ iugalem. i. genialẽ, & matrimonialem:

matrimonialem: quo perij.i.pudorem amisi: sed id mentitur, qa in spelunca primum amiserat, hoc est, imponas super pyram qc/quid reliquerit, aut tetigerit speciali vsu, qa sacerdos iubet, & mon strat.i.

strat.s.ex arte sua, rationibus euidentibus (aut lege iterū, monstrata sacerdos) abolere.i.penitus delere, & annihilare, cuncta monimenta.i.quæ memoriam faciant: viri nefandi, quia perfidi.

SERVIVS.

¶Pretexere.) Pręuelare, abscō dere. Tantos furores.) Quantos cogitabat Dido. Grauiora timet, q̄ morte Sichæi.) Aut q̄ detrahimus: & stat elocutio. aut subaudimus, Grauiora timet posse contingere: q̄ morte Sichæi. At regina pyra.) Notatus est hic versus, vitiosa enim est locutio, quæ habet exitus similes: licet sit casuum dissimilitudo. Intenditq; locum sertis.) Ligat: vt, Et stupea vincula collo Intendunt, & est Hypallage, Intēdit serta p locū. Funerea fronde) i. Cupsso. Nā & supradicta ligna ad funus pertinent: vt, Procumbunt piceæ, sonat icta securibus ilex. Effigiemq; toro locat.) Exprimitur amoris affectus, q etiam in morte amati imagini volebat esse cō iuncta, vt paulopost, Natumq; patremq; Cum genere extinxem, memet super ipsa dedissem. Haud ignara futuri.) Memor suę dispositiōis. Tercentum tonat ore deos.) Non tercentum deos: sed tonat tercentum numina Hecates: vnde Hecate dicta est Hecaton.i.cētum potestates habens. Tonat autem perite dixit. In talibus enim sacris imitabantur tonitrua. Herebum.) Inferorum profunditatem. Tria virginis ora Dianę.) Iteratio est. Lunæ, Dianæ, Proserpinæ. Simulatos fontis auerni.) In sacris, vt supra diximus, quæ exhiberi non poterant, simulabantur: & erant pro veris. Bene autem de Auerno, per quem descensus ad inferos dicitur. Falcibus & messæ ad Lunam quæruntur ahenis. Herbæ enim pro Lunæ ratione tolluntur: nec omnes eodem modo. Vnde perite & ahenis falcibus dixit: quia aliæ velluntur, aliæ inciduntur. & ad Lunam, non ad noctem: sed ad Lunæ obseruationem. Pubentes) autem. quia aliæ siccæ, aliæ viridiores leguntur. Et sciendum inter homines & herbas esse reciprocam translationem. Sic enim pubentem herbam dicimus, quemadmodum florem ætatis. Nigri cum lacte veneni.) Nigri, aut noxij, quia nigri fiunt homines post venenum. Aut certe illud est, quia sunt herbæ nigri lactis.i.succi. Dicit autem per periphrasin agreste papauer significari. Et matri præreptus amor.) Secundum Plinium qui dicit in naturali historia pullos equinos habere in fronte quandam carnem, quam eis statim natis adimit mater: quam si quis forte præripuerit, pullum odit, abijcit, & lac ei denegat. Iuuenalis, Cui totam tremuli frontem Cæsonia pulli Infudit. Et merito suspicatur amorem creari ex carne, sine qua mater non alit ex se creatum. Ipsa mola,) Mola, farre & sale. Ordo autem est, ipsa Dido mola, & pijs manibus, id est puris deos testatur. Vnum exuta pedem.) Quia id agitur, vt & ista soluatur, & implicetur Æneas. In veste recincta.) Quia vt supra diximus, in sacris nil solet esse præligatum, præcipue eius quæ amore vult solui. Conscia fati sydera.) id est planetas, in quibus fatorum ratio continetur. Siquod non æquo foedere amantes Curæ numen. Ordo est. Tunc numen precatur, siquod curę habet amantes non æquo foedere. Siquod autem bene dubitat, vtrū super res male positas habeat potestatem. Sensus autem hic est, aut ἀντίφωτα inuocabat contrarium Cupidini, qui amores resoluit: aut certe cui curę est iniquus amor, scilicet vt implicet non amantem. Iustumq;, memorq;, Vt expugnetur qui est causa discordiæ.

Hæc effata silet, pallor simul occupat ora. POE.
Non tamen Anna nouis prætexere funera sacris
Germanam credit, nec tantos mente furores
Concipit: aut grauiora timet, q̄ morte Sichæi.
Ergo iussa parat.
At regina pyra penetrali in sede sub auras
Erecta, ingenti tedis atq; ilice secta,
Intenditq; locum sertis, & fronde coronat
Funerea: super exuuias, ensemq; relictum,
Effigiemq; toro locat, haud ignara futuri.
Stant aræ circum, & crines effusa sacerdos
Tercentum tonat ore deos, Erebumq;, Chaosq;,
Tergeminamq; Hecaten, tria virginis ora Dianæ.
Sparserat & latices simulatos fontis Auerni,
Falcibus & messæ ad lunam quæruntur ahenis
Pubentes herbæ, nigri cum lacte veneni.
Quæritur & nascentis equi de fronte reuulsus,
Et matri præreptus amor.
Ipsa mola, manibusq; pijs altaria iuxta
Vnum exuta pedem vinclis in veste recincta
Testatur moritura deos, & conscia fati
Sydera: tum, siquod non æquo foedere amantes
Curæ numen habet, iustumq;, memorq; precatur.

¶Ordo est. Dido effata.i.elocuta, hoc est postquam elocuta erat hęc: silet.i.obticet: nam frustra diceret, tacuisse: finis. enim loquelę, silentium semper est, nisi pręter spem & importune tacuisse cum plura loqui non posset, innueret: aut nisi adderet, simul & cum primum taceret, pallor occupat ora: tamen.i.quāuis, signa impatientis amoris daret: tamen Anna non credit germanam.i. sororem suam: prętexere.i.pręstruere funera.i.mortē: nouis sacris.i.sacrificijs.s.magicis: nec concipit mente.i.intelligere nō pōt: tantos furores.s.quanti in Didone erant: aut, sup. non timet: grauiora.i.maiora mala: q̄, sup. in morte Sichei.s.prioris coniugis, illa pertulerat, hoc est, nō opinabatur: quod plus amaret Æneam amatorem, q̄ Sichæum coniugem: nec quod impatientius ferret huius profectionem, q̄ illius morte: sed in morte viri, nō se occidit, nec id parauit: ergo nihil tale suspicans: parat.i.peragere iussa.i. quę Dido iusserat, hoc est illico pyram extruit, & exuuias Ænee affert. At.i.sed: regina.s. Dido. pyra.i.strue lignorum in formam ignis vt incendatur: erecta.i.extructa: sub auras.i.in altum: in sede penetrali.i.in loco penitiore, intra tecta palatij: pyra, dicit, ingēti.i.valde magna: tedis.i.ex tedis, quæ ligna resinę plurimum habent, & ita facillime comburuntur: atq; ilice.i.robore iligno, secta.i.fisso: hoc est postq̄ Anna ingentem rogum ex tali combustibili extruxerat regina: intēdit locum sertis.i. intendit serta per locum illum, & coronat fronde funerea.i.ad funus apta, & locat toro.i.lecto coniugali: quem etiam iusserat afferri super.s.pyram, aut insup exuuias.i. Æneę.i.vestes quas exuerat, & dereliquerat, & ensem relictum: & effigiem.i.imaginem, ad similitudinem viri factam, quam, aut ad fictionem magicę artis fieri curauerat, aut in signū amoris locat: dicit, existens haud.i.non ignara imo certa mori. Arę stant circū.i.in circuitu & sacerdos effusa crines.i.habens capillos effusos vnde in funere Polydori.in. huius, Et circum Iliades crinē de more solutę. tonat.i.horrifice vocat, ore.s.suo, recentū.i.tercentos deos.i.numina deorum. & Erebum, & Chaos, deos illos infernales, & Hecaten.i. Proserpinam, a centū potestatibus dictā: tergeminā.i.treis potestates habentē: nā luna, est in coelo: Diana, in syluis, vbi venatrix est: Proserpina, in inferno: vnde addit, & tria ora.i.treis effigies, aut psonas Dianę virginis.i.quę in syluis Diana dicitur, & studio venandi, detenta perpetua virgo: & ipsa sacerdos priusquā hęc faceret, sparserat, &.i. etiam: Latices.i.aquas fontis Auerni.i.lacus ad introitum inferni, simulatos.i.per simulationē, & fictionem quandā, in sacris pro veris habitos: cū deessent verę aquę Auerni. & herbę pubentes.i.succi adhuc plenę messę.i.desectę, aut incisę: falcibus.i.cultris incuruis: ahenis.i.ęreis: quia nefas erat id ferreis facere: ad lunam.i.secundum opportunitatē lunę, quęruntur.s.ab ijs, quibus id muneris ad magicū sacrificium iniunctū erat: quęruntur, dicit, cū lacte.i. succo dulci: veneni nigri.i.nociui & noxij: & amor.i.caruncula ad magnitudinem caricis, hyppomanes ve, quod est causa amoris: reuulsus.s.statim, priusq̄ lambente matre absumeretur: de fronte pulli nascentis.i.recens nati, aut nōdum plene nati, & pręreptus.i. priusq̄ absumere posset, matri.s.equę: quę nisi carunculam illam assumpserit, pullū nō amat. Ipsa.i.Dido, cuius gratia hęc oīa fiebant, & quę sacerdos erat, & regina: exuta pedē vnū.i.habēs pedē vnum nudatum, & solutum in vinculis, in veste recincta.i.dissoluta, nequid ligatum in sacris videatur: testatur mola.i.farre & sale, & pijs manibus.s.quibus molam offerebat, testatur, dicit, moritura.i.certa mori. deos & sydera conscia fati.i.mortis suę violentę: tum.i.

ASCENSIVS.

¶Hęc effata, &c.) Docet quomodo omnia quę iusserat, instructa sunt: & quomodo simulans se sacra magica ex animo, pagere quęsierit omnia philtra & amatoria.i.quę vim amatoriam habere putata sunt, quo sororem fallat. De qua re, quia Dona. non extat:

¶Ordo

tae:tum.i.inde,precatur siquod.i.si aliquod numen,habet curae.i. ad curam, hoc est curat: amantes foedere non aequo.i.illegitimo foedere: aut inaequali,quando alter amat, alter non: (hunc deum Seruius, Seruius,Anterota.i.contra Erota.i.Cupidinem,vocat)precatur,dico,illud,supp.iustum & memor.i.vt sit iustum & memor.& ita memor,in neutro genere ponitur.

Nox erat,& placidum carpebant fessa soporem
Corpora per terras,syluaeq;,& saeua quierant
Aequora,cum medio voluuntur sydera lapsu,
Cum tacet omnis ager,pecudes,pictaeq; volucres,
Quaeq; lacus late liquidos,quaeq; aspera dumis
Rura tenent,somno positae sub nocte silenti
Lenibant curas,& corda oblita laborum.
At non infelix animi Phenissa,nec vnquam
Soluitur in somnos,oculis'ue,aut pectore noctem
Accipit,ingeminant curae,rursusq; resurgens
Saeuit amor,magnoq; irarum fluctuat aestu.
Sic adeo insistit,secumq; ita corde volutat.
[En quid agam!rursus'ne procos irrisa priores DI.
Experiar!Nomadumq; petam connubia supplex,
Quos ego sum toties iam dedignata maritos!
Iliacas igitur classes,atq; vltima Teucrum
Iussa sequar!quia'nae auxilio iuuat ante leuatos,
Et bene apud memores veteris stat gratia facti!
Quis me autem(fac velle)sinet!ratibusq; superbis
Irrisam accipiet!nescis heu perdita,nec dum
Laomedonteae sentis periuria gentis!
Quid tum!sola fuga nautas comitabor ouanteis!
An Tyriis,omniq; manu stipata meorum
Insequar!& quos Sidonia vix vrbe reuelli,
Rursus agam pelago!& ventis dare vela iubebo!
Quin morere,vt merita es,ferroq; auerte dolorem.
Tu lachrymis euicta meis,tu prima furentem
His germana malis oneras,atq; obiicis hosti.
Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
Degere more ferae!tales nec tangere curas!
Non seruata fides cineri,promissa Sichaeo.

SERVIVS.

(Nox erat.) Protenditur ista descriptio ad exaggerationem vigiliarũ Didonis. (Syluaeq;.) Secundum eos qui dicunt oĩa q̃ crescunt,aĩalia esse. (Aequora.) Elementa etiam animalia esse voluerunt. Vnde est in septimo,Aequora mulcebāt cantu. (Tacet ager.) Ea q̃ in agris sunt. (Oculis ve, aut pectore noctem Accipit.) Quia potest aliud esse sine alio,vt siqs dormiens mente turbetur. (Resurgens saeuit amor.) Grauior enim est cũ resurgit, & est sentẽtia quasi generalis. (Adeo.) Scilicet furuit, vt in hoc proposito permaneret vitandae sine dubio lucis. (En quid agã?) En, ecce quid actura sum? Est autem comicum principium: nec incõgrue amatrici datum. Sic Terentius, Quid igitur faciam? Nã haec coniunctio multa eã cogitasse significat. (Rursus.) Duo significat,frequenter iterum raro vicissim.i.mutuo, vt hoc loco. (Nomadumq; petam.) Inuidia a personis: petam mulier & regina Numidas.i.vagos. (Maritos.) Futuros scilicet. Est autem elocutio,dedignor illam rem. (Vltima iussa.) Aut intelligimus Aeneam ei obtulisse nauigandi facultatẽ,aut Teucrum iussa,non quae ipsi iusserant, sed quae eis a Ioue iussa sunt,vt, Nauiget,haec summa ẽ. (Quia ne.) Re vera: & est vna pars orationis. (Stat.) Permanet. (Nautas.) Non Troianos. Nam iniuriose dixit nautas.i.assuetos laboribus. (Ouanteis.) Laetãteis abusiue.nam proprie ouatio est minor triumphus. Qui enim ouationem meretur, & vno equo vtitur, & a Plebeiis vel ab equitibus Romanis deducitur ad Capitolium: & de ouibus sacrificat: vnde & ouatio dicta. qui autem triumphat, albis equis vtitur quatuor,& senatu praeeunte in Capitolio de tauris sacrificat. (Vix vrbe reuelli.) Aut mox:idẽ paulo ante, vt vix e conspectu Siculae telluris in altum Vela dabant laeti. Aut re vera vix, vt diximus supra. Nam nulla ratione dimitterent patriam, nisi eos aut odium Pygmalionis coegisset, aut timor: vt, Conueniunt quibus aut odium crudele tyranni, Aut metus acer erat. (Quin morere.) Quinimmo. & bene omnis eius intentio tendit ad mortem. Nam si procos rogare turpe est, solam sequi impossibile & inhonestum, Tyrios trahere difficile: sola mors superest. (Tu lachrymis euicta meis.) Bene totum ei imputat: sed cum excusatione, quae Aeneae nuptias suasit: sed victa lachrymis, vt, Sinum lachrymis impleuit obortis Anna refert. (Tu prima furentem.) Vrbanus hoc diuidit: licet alii iungant: & vult hunc esse sensum, Tu persuasisti vt nuberem victa lachrymis meis: tu etiam nunc me his oneras malis, nam me olim occidissem, nisi te deserere formidarem. (Obiicis hosti.) Ob naturaliter breuis est, sicut & Re & Ad: sed plerunq; producuntur hac ratione, Obiicio, reiicio, adiicio, quia habent Vocalem sequentem, quae per declinationem potest in consonantis formam transire: vt obieci, reieci. Ergo etiam antequam transeat, interdum fungitur officio consonantis, & praecedentem longam facit. (More ferae.) Plinius in naturali historia dicit Lyncas post amissos coniuges aliis non iungi. Multi fere aduerbium volunt, vt sit sensus: more scilicet quo iam viduitatem ferre consueuerat. Crimen autem bene: vt supra, Potui succũbere culpae. (Sichaeo) pro Sichaeio.

ASCENSIVS.

(Nox erat, &c.) Declarat quomodo caeteris animantibus, requiescentibus Dido certa mori miseros edebat planctus: de quibus cum Donatus nihil dicat: Ordo est. Nox erat, & corpora.s.animalium caeterorum: fessa.s. labore diurno: carpebant soporem, id est carptim capiebant: soporem placidum: id est profundã dormitionem cum animi quiete: & syluae & aequora saeua.i.oĩa quae in nemore & mari degũt: qui erant.i. quieuerant, supp. tunc: cum, id est quando, sydera voluuntur medio lapsu.i. cum medium est noctis: cum omnis ager.i.quicquid versatur in agro, tacet.s.pecudes, & volucres, pictae, id est variis coloribus ornatae: queq;.i.quaecunq; hae.s.volucres: tenent late.i.ampliter: lacus liquidos.i. aquosos: & quaeq;.i.quaecũq;: tenent.i.occupant, & habitant, rura aspera dumis.i.dumos q̃ sunt in rure: huiusmodi dicit pecudes & animãtes: positae.i. recubantes: sub.i.in nocte, silẽti.i.conticinio noctis: lenibant, pro leniebant, hoc est mitigabant curas, somno.i.per somnum: & corda, sup.earũ: erant, supp. oblita laborem. At.i.sed: Phoenissa.s. Dido: quae erat de Phoenicia: infelix animi.i.quae animum suum infelicem fecerat: nec soluitur vnquã in somnos.i.nunquã dormit: ve, pro vel: nunquam, sup.accipit: noctem.i.requiem nocturnam, oculis, aut pectore: curae ingeminant, supple se: aut ingeminantur, hoc est multiplicantur: & amor resurgens, id est crescens: saeuit.i.crudescit: rursus.i.iterum: & fluctuat magno aestu irarum: & insistit.i.sermonem instituit: adeo.i.tandem, aut omnino sic: q; pro &: voluntat.i.reuoluit & agitat: corde ita.i.in hunc modum: secum.i.apud se, sine arbitris. En, cõmiserantis, sicut in.j. En Priamus, quid ago? ne.i.an, aut nunquid: ego irrisa experiar rursus.i.iterum: procos.i. amatores: connubia petentes priores.i.quos priores habui, sed cõtempsi? quos ego sum iam dedignata toties maritos.i.volentes eẽ maritos: aut, dedignata sum mihi maritos acceptare? Igitur, qa.s. non esset honestum hic manere, & incidere in cõtumeliã procorum priorũ, ego sequar classeis Iliacas.i.Troianas: & sequar vltima.i. vilissima: iussa Teucrum.i. Teucrorũ: hoc est ero ancilla, & contẽptui oĩbus Troianis: coacta ẽt vltimis in dignitate, hoc est vilissimis mandatis eorum parere: & id melius, q̃; vt dicamus de iussu Aeneae, aut Iouis, cum Seruio: probat per irrisionẽ sequendũ eẽ: particulã.n.ne, saepe in irrisionẽ conuertimus: vt, Ne mihi Polydamas, aut Troiades Labeonẽ praetulerint. Et faciũt, ne intelligendo, vt nihil intelligãt: dicit ergo, Quiane.i.nam certe, iuuat.i.prodest: ante leuatos, sup.eẽ: auxilio.i.profuerit quod Teucros iuuerim auxilio: & gratia veteris facti bene stat apud memores.i.gratos, hoc est nõ ingrati erũt accepti beneficii Troiani: argumẽtatur deinde in contrariũ, dicẽs. Autẽ, pro sed, fac velle.i.pone vt velim: aut, persuade qđ velim. qs sinet.i.permittet: me.s.sequi Troianos? & accipiet me irrisam ratibus.s.suis, superbis? q.d. nemo. Quia ergo neq; manendũ est cũ dedecore, neq; sequẽdũ: cõcludit ad se loquens, Heu perdita, nescis tu.i.scis ne adhuc: & sentis, sup.ne: necdũ.i.nõ adhuc: periuria gẽtis Laomedonteae.i.Troianeae, Laomedontis similis: q Neptunũ & Apollinẽ, murorũ Troiae structores, fefellit cõtra iusiurãdũ? q.d. si deos fefellerũt, & te nimirũ fallẽt. Quid tũ.i.insuper: comitabor me

sola

sola nautas ouantes.i.lætos, de profectiõe? an ego inferar.s.in alienū regnum, aut in naueis: stipata.i.dense circundata: Tyrijs, & ofmanu.i.satellitio, copijs omnibus meorum? & ego agam rursus pelago, eos, sup. quos ego reuelli, vix.i.cum difficultate: (quia timore, aut od o Pygmalionis: vt dictum est in.j.) sup. ab vrbe Sidonia, & iubebo, sup. eis: dare ventis vela? q.d. id fieri non posse: quia ergo solam sequi probrosum esset: & quasi meretricis more, & comitatum iustum habere nequiret, nec manere conueniebat: infert, Quin.i. potius: morere.i. moriaris: vt.i. quemadmodum: merita es: quia tibi id procurasti: & auerte.s. ab animo: dolorem ferro.i. morte ferro illata. O germana.s. soror Anna: tu euicta meis lachrymis (quia vt dictum est in principio, Sic effata, sinus lachrymis impleuit obortis.) tu inquam oneras.i. onerabas: prima me furenté.i. furentem.i. insano incensam amore his malis, atq; obijcis hosti.i. crudeli viro. Non.i. nonne: licuit me expertem thalami.i. coniugij: degere.i. ad finem vsq; agere: vitam, more feræ: sine crimine.i. offensione periurij, aut læsione pudoris: nec tangere tales curas, quales nunc per illicitos amores sustineo, more feræ.i. ad morem belluarum ferarum, quę propter feritatem cõiugium vitant? Homo autem, est animal sociale: & ita quadrat ei coniugium: sed infeliciter amans, pręfert vitam ferarum vitæ suæ. Non sup. est: aut potuit: fides promissa cineri, Sichæo, pro Sichæio.i. ipsius Sichæi: qa cum inhumaretur, iurauit se nunquam alteri nupturam, quod Anna reprobauerat, dicens, Id cinerem & maneis credis curare sepultos? seruata, supple esse: cineri Sichæio, quasi dicat maxime potuit seruata tamen non est.

SERVIVS.

❡ Certus eundi.) Indubitabiliter profecturus. [Carpebat somnos.) Hoc est quod & paulopost culpat Mercurius dicens, Nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos? Sed excusatur his rebus. nam & certus eundi fuerat; & rite cuncta pręparauerat. aut certe procœconomia est, vt possit videre Mercurii. [Forma dei.) Bene non deus, sed forma. Rara enim numina sicut sunt, possunt videri. Vnde & sequitur, Vultu redeuntis eodem. Nam licet Redeuntis dicat.i. eius qui possit agnosci: tamen non Faciem dicit: sed Vultum, qui potest sępe mutari. [Eodem.) O, semper longum est: quia eodem ablatiuus est semper: Eadem auté & producit & corripit. nã nominatiuus est, vt eadé mulier fecit: & ablatiuus, vt eadem faciente muliere. [Visa monere est.) Et bene Visa: non enim re vera est. [Omnia Mercurio similis.) Aliud enim est idé esse, aliud simile esse. ergo nunc est certus Æneas. [Vocemq;.) Quia orationis est deus. Horatius, Mercuri facunde. [Coloremq;, Et crines flauos.) Ideo & perustus & flauus Mercurius introducitur: quia satis vicinus est Soli præter cæteras stellas. [Et mẽbra decora iuuétæ.) Quia palæstræ deus est. Horatiꝰ, Catus & decoræ more palæstræ. Iuuentę aũt ætatis, a iuuenta. Sane figura est, Similis membra, vocem. colorem. [Zephyros.) Ventos: de Africa enim Zephyris nauigare non poterat. [Nefas in pectore versat.) Ne non timeret amatricem, bene addidit Certa mori. Item, Varium & mutabile semper Fœmina. [Præceps.) Festinus. [Collucere faces.) Propter Ferte citi flammas. vel funes. [Vmbris.) Vt supra, Forma dei. [Corripit.) Omé futuræ tẽpestatis. [Præcipites. Vt supra Mercurius, Non fugis hinc præceps? [Ecce iterum stimulat.) Phantasia est ad sociorum terrorem. sic in sexto, Deus ecce deus. [Sancte deorum.) Aut distingue sancte: aut secundum Ennium dixit, Respondit Iuno Saturnia sancta dearum. [Quisquis es.) Atqui supra dixit, Omnia Mercurio similis. Sed sciendum est secũdum Tullium in libris de deorum natura tres esse Mercurios: superum, terrenum, & inferum. Ergo quisquis es, aut quicũq; de tribus. aut certe ad Iouem spectat.i. quisquis es qui præcipis: vt in nono, Quisquis in arma vocas: cum Irim vidisset.i. quicunq; Irim misisti. Plane illud occurrit quod ait, Deus æthere missus ab alto: vbi & Iouem complectitur, & supernum Mercurium. Sed potest & hoc loco, vt diximus, quasi phantasiã facere propter socios: & Quisquis es ideo dicere: quia licet viderit, non tamen re vera nouit esse Mercurium. Vnde aut supra, Et formam & vultum & visa monere est. [Iterum paremus.)

[Tantos illa suo rumpebat pectore questus. POE.
Æneas celsa in puppi, iam certus eundi,
Carpebat somnos, rebus iam rite paratis.
Huic se forma dei vultu redeuntis eodem
Obtulit in somnis, rursusq; ita visa monere est,
Omnia Mercurio similis, vocemq;, coloremq;,
Et crines flauos, & membra decora iuuentæ.
[Nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos?
Nec quæ circunstent te deinde pericula cernis
Demens, nec Zephyros audis spirare secundos?
Illa dolos, dirumq; nefas in pectore versat,
Certa mori, varioq; irarum fluctuat æstu.
Non fugis hinc præceps dum præcipitare potestas?
Iam mare turbari trabibus, sæuasq; videbis
Collucere faces, iam feruere littora flammis,
Si te his attigerit terris Aurora morantem.
Eia age, rumpe moras, varium & mutabile semper
Fœmina. [sic fatus, nocti se immiscuit atræ. POE.
Tum vero Æneas subitis exterritus vmbris,
Corripit é somno corpus, sociosq; fatigat.
[Præcipites vigilate viri, & cõsidite transtris ÆNE.
Soluite vela citi, deus æthere missus ab alto
Festinare fugam, tortosq; incidere funes,
Ecce iterum stimulat. sequimur te sancte deorum
Quisquis es, imperioq; iterum paremus ouantes.
Adsis o placidusq; iuues, & sydera cœlo
Dextra feras. [Dixit, vaginaq; eripit ensem POE.
Fulmineum, strictoq; ferit retinacula ferro.
Idem omnes simul ardor habet, rapiuntq;, ruuntq;,
Littora deseruere, latet sub classibus æquor.
Adnixi torquent spumas, & cœrula verrunt.

remus.) Quia iá paruerat præparatione nauigiorum. [Et sydera cœlo dextra feras.) Hoc est ventos, qui ex ortu syderũ aut prosperi, aut aduersi sunt: sicut in Georgicis, Prętcrea tá sunt arcturi sydera nobis. Nec enim sydera dicit re vera, cum arcturus vna sit stella. Ergo dextra dixit sydera, ventos vel tempora.

ASCENSIVS.

❡ Tantos illa, &c.) Docet quomodo etiam Æneas dormiebat, cum talia Dido agitaret: & quomodo a Mercurio excitatus, abnauigauit. vnde Donatus deperijt. ❡ Ordo est. Illa.s. Dido: rumpebat suo pectore tantos questus.i. violenter expressit: sed, supple Æneas: iam certus eundi.i. qui decreuerat omnino abire: carpebat somnos.i. dormiebat, supple in celsa puppi: & hoc rebus scilicet ad nauigationé necessarijs paratis: rite.i. decenter: & pro institutione nautica, forma, id est imago dei redeuntis, hoc est deus.i. Mercurius, in forma assumpta, rediens in somnis.i. inter dormiendũ: obtulit se huic scilicet Æneæ, eodem vultu quo prius obtulerat: & visa est monere ita rursus.i. iterũ: existens similis omnia, id est per omnia, & vocem, & colorem: & crines.i. capillos flauos: & membra decora iuuentę, id est iuuentuti conuenientia, Mercurio scilicet prius viso. O nate Dea, potes (interrogatiue,) id est potes ne ducere somnos, id est dormire: sub hoc casu.i. periculo, in quo versaris? Nec, o demens, cernis.i. prospicis: deinde quæ pericula circunstent.i. obsideant te: nec audis Zephyros.i. ventos illos: secundos.i. prosperos (quos Mercurius adduxerat: dicente Ioue, Voca Zephyros.) spirare.i. flare. Illa.s. tibi nota, & multum infensa mulier, versat in pectore dolos: & dirum nefas.s. in se) quia vult se interficere: quo cóperto, Tyrij in te irruant.) aut in te, nisi abiueris: nam postea dictura est, Natumq;, patremq; Cum genere extinxem, existens certa mori: vnde dicet, Quem metui moritura? & fluctuat vario æstu.i. feruore & incendio irarum. Non.i. nonne: fugis hinc præceps.i. præcipitanter. dum.i. quádiu: potestas.i. facultas: tibi est pręcipitare.i. pręcipitanter abeundi: Tu videbis iam.i. statim: mare turbari trabibus.i. diuersis malis, aut nauibus: & videbis sæuas faces.i. ad naues tuas comburendas: aut insequendum te, collucere.i. simul lucere: & videbis iam littora feruere.i. feruida fieri: (dicit autem a tertia coniugatione, penultima breui.) flammis.i. facularum: si Aurora attigerit.i. offenderit te: morantem his terris.i. si ad crastinam vsq; Aurorã hic manseris. Eia age, duo cohortandi aduerbia, propter vrgenté necessitatem: rumpe moras.i. causas immorandi. Fœmina est semper varium & mutabile.i. res varia & mutabilis,

gnę: quid tum? Quem metui.i.metuere debui, moritura? quasi dicat nullum? ergo tulissem, id est inferre potuissem: faces.i.tedas: in castra.id est classem eorum: & implessem, pro impleuissem: foros.i.nauium tabulata, quæ ferunt incessus: flammis scilicet comburentibus ea: & extinxem, pro extinxissem: natum, & patrem, cum genere, id est progenie tota: & ipsa, id est ego: dedissem, super, scilicet extinctos: memet.i.meipsam. quod amatorie dicit: cum viuere nollet, eo mortuo.

Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,
Tuq; harum interpres curarum, & conscia Iuno,
Nocturnisq; Hecate triuiis vlulata per vrbes,
Et diræ vltrices, & dii, morientis Elissæ,
Accipite hæc, meritumq; malis aduertite numen,
Et nostras audite preces, si tangere portus
Infandum caput, ac terris adnare necesse est:
Et si fata Iouis poscunt, hic terminus hæret:
At bello audacis populi vexatus, & armis
Finibus extorris, complexu auulsus Iuli
Auxilium imploret, videatq; indigna suorum
Funera: nec cum se sub leges pacis iniquæ
Tradiderit, regno, aut optata luce fruatur,
Sed cadat ante diem, mediaq; inhumatus arena.
Hæc precor: hanc vocē extremā cum sanguine fundo.
Tum vos o' Tyrii stirpem, & genus omne futurum
Exercete odiis, cineriq; hæc mittite nostro
Munera, nullus amor populis, nec fœdera sunto.
Exoriare aliquis nostris ex ossibus vltor,
Qui face Dardanios, ferroq; sequare colonos.
Nunc, olim, quocunq; dabunt se tempore vires,
Littora littoribus contraria, fluctibus vndas
Imprecor, arma armis pugnent ipsiq; nepotes.

SERVIVS.

¶Sol.) Iam vtitur imprecationibus, hoc est deuotionibus: vnde & deuotor & deuotrix dicitur. Non autem Terrarum flāmis, sed opera terrarū. Et bene inuocat Solem, cui supra p numē Liberi sacrificauit. ¶In terpres curarū.) Aut quas patior: aut generaliter curarum coniugalium interpres, hoc est media & conciliatrix. Cicero, Quiq; interpretes corrūpendi iudicii solent esse. ¶Conscia Iuno.) Siluit rem turpem: sic supra. Et pronuba Iuno. ¶Nocturnis.) Non triuiis, sed per nocturnum tempus. ¶Vlulata per vrbes.) Proserpinā raptā a Dite patre, cum Ceres cum incensis faculis per orbem terrarum requireret, per triuia eā vel quadriuia vocabat clamoribus. Vnde permansit in eius sacris vt certis diebus per cōpita a matronis exerceat vlulatus: sicut in Isidis sacris, vbi est imitatio inuenti Osyridis, quem dilaniatum a Tisiphone eius fratre vxor Isis per totū orbē requisisse narratur. Iuuenalis, Plangentis populi currit derisor Anubis. Hecatem aūt causa inuocat vltionis. Vnde etiam furias vocat: sed vsurpatiue modo diras dixit. Nam diræ in coelo, Furiæ in terris, Eumenides apud inferos. vnde & tres esse dicuntur: sed hæc noīa confundunt poetæ. Vltrix vero. hoc est Tisiphone. Nam græce τίσις vltio dicitur. ¶Dii morientis Elissæ.) Aut manes dicit: vnde est, Vos o mihi manes estote boni: quoniam superius auersa voluntas. Aut certe anæreticos dicit.i. Martem & Saturnum, qui intercidunt vitæ rationē: si radiis suis ortum geniturę pulsauerint. Horatius, Te Iouis impio tutela Saturno refulgēs Eripuit: volucresq; fati tardauit alas, Et bene tardauit, quia necessitas fati impediri potest, non penitus eludi. Sic Virg. Nec fata vetabant Stare, decemq; alios Priamum superesse p annos. ¶Meritumq; malis auertite numen. Quod mali merentur. ¶Audite preces.) Imprecationes dicit. Nam non sunt preces, vt paulopost, imprecor arma armis. ¶Adnare.) Vt in primo, Huc pauci vestris adnauimus oris.i. per tempestatē venimus. Et bono colore futura prędicit. ¶Fata Iouis.) Participium est, nō nomen. ¶Terminus hæret.) Si hoc est immutabile. ¶Audacis populi.) Rutulorum, sicut semper inducuntur. Alibi, Audacis Rutuli ad muros. ¶Finibus extorris.) Extra suas terras remotus: & significat quando Euandri & Tarchontis petiuit auxilium. ¶Indigna suorum funera.) Pallantis dicit & cæterorum. ¶Pacis iniquę.) Vt supradiximus, propter perditam linguam habitum nomen: quæ solet victor imponere, sicut postulat Iuno. ¶Sed cadat ante diē.) Cato dicit iuxta Laurolauinium cum Æneæ socii prędas agerent, prelium commissum: in quo Latinus occisus est, fugit Turnus. & Mezentii auxilio comparato, victus quidem est ab Ænea, qui tamen Æneas in ipso prelio non cōparuit. Ascanius postea Mezentium interemit. Alii dicunt q victor Æneas cum sacrificaret super Numicum fluuiū lapsus est, & eius nec cadauer inuētum est: vnde dicit. ¶Mediaq; inhumatus arena.) Postea dictus est inter deos receptus. ¶Ante diem aut, ante fati necessitatem & bene quod passura est, optat Æneæ, vt, Sed misera ante diem. ¶Cum sanguine fundo.) Quasi imprecationes ipsas suo cōsecraret cruore. ¶Tum vos o Tyrii.) Non sunt mandata: sed imprecationes vt dissentiant oībus rebus, sicut & factum est. Nam si mandata sint, quo modo genus futurū.) Exercete odiis.) i. fatigate. ¶Nec fœdera sunto.) Quia rupta sunt tertio. Sunto autem sint: & fit propter metrum addita o tertiæ personæ numeri pluralis modi indicatiui, vt amanto, docento, legunto, nutriunto. Vrbanus dicit verbo eum iuris vsum p pter odia hæreditaria. ¶Exoriare.) Exoriatur: & ostendit Annibalem. ¶Ex ossibus.) Fm Anaxagoram qui Homœomeriam dicit.i. omniū mēbrorū similitudinē esse in rebus creādis.i. ex ossibus, ex sanguine, ex medullis. Nam oīa pro parte sui transeunt in procreationē. Lucretius, Nūc ad Anaxagorę veniam Homœomeriā. ¶Fluctibus vndas imprecor.) Propter illud quod in fœderibus sancitum est: vt Corsica esset media inter Romanos & Carthaginenses. ¶Pugnent ipsiq; nepotes.) Potest & ad ciuile bellum referri.

DONATVS.

¶Tū vos o Tyrii st. & g. o. f. Ex. o. c. q; h. m. no. Munera. (Facta sunt hæc punicis incursitionibus & bellis sub Anniba le Afrorum rege, & Scipiōe ac regulo cæterisq; Romanis ducibus. Cineriq; hæc mittite nostro munera. quasi aliquid eēt sensura post mortē, vel ex his, quæ supradixit, vel quæ infra complexa est. hæc, inquit, prgstate p muneribus cineri meo. ¶Nullus a. p. n. f. s.) Nec amor sit inter populos, nec fœderibus dissidentes necessitas iungat. ¶Exoriare aliquis nostris ex ossibus vltor &c.) Veniet, inquit, tempus quo nascetur quisquam ex ossibus meis, qui ferro & flamma Troianum genus persequatur ob vltionem meam olim, hic futurum tempus significare manifestum est. sequitur enim, quocūq; dabunt se tempore vires. nam & dabunt futuri est temporis. rem locuta est impossibilem, vtpote quæ non esset suæ mentis suiq; consilii. quādo enim nasci homo ex ossibus mortui hominis potest? tamen qui inania sentire voluerunt, dicūt hoc in Annibale extitisse. quod est absurdum. nam Dido tyria fuit, Annibal poenus a genere Didonis longe remotissimus. melius est, sic intelligere, vt postulata persona nesciret se impossibilia postulare: quod ipsum sequentia docent, quia dixit tanta sit inter meos Troianosq; discordia, vt nec ipsa sibi conueniant littora, nec vtriusq; littoris vnde misceantur. arma autē armis pugnent, ipsiq; nepotes. fieri potuit inter multa, quæ emersura non fuerant. hoc ergo dixit possibile. solent enim mente capti etiam quod rectum est aliquando sentire.

ASCENSIVS.

¶Sol, qui, &c.) Recitat reliquam partem querelę Didonis, in qua cum facto Troianos persequi nequeat, execrationibus, & diris imprecationibus persequitur: in quibus poeta subtiliter alludit ad futuras Carthagineñ. ac Romanorum historias. Dona. autem solum dicit. ¶Exercete odiis.) Quod factum est tribus bellis Punicis. ¶Exoriare aliquis.) Aliqui, de Annibale volunt intelligere: sed melius est, vt sit hoc perturbatæ personę, quę nesciat se impossibilia postulare. quod sequentia indicant. cum postulet, Et littora & vndas inter se discordare, pugnent ipsiq; nepotes. hoc dixit possibile. nam, & furentes quandoq; quod rectum est, sentiunt. Hæc ille.

¶Ordo est. O sol, qui lustras.i. purgas, & circumis flāmis.s. radiorum tuorum: oīa opera terrarū.i. quę sunt in terris. & tu, o Iuno, interpres.i. mediatrix & conciliatrix: harū.i. huiusmodi.s. matrimonialium curarū: aut harum.i. mearū curarū.i. solicitudinū amoris: & conscia harum curarū: quia nuptura sacrificauerat Iunoni ante oēs cui vincla iugalia curę, & o Hecate.i. Proserpina: vlulata.i. cū vlulatione quęsita: triuiis.i. in triuiis: per vrbes.s. varias: nocturnis scilicet temporibus: aut, vlulata triuiis nocturnis.i. nocturno tempore, ab vlulantibus: & te cum rapta esses, quęrentibus frequentatus: & vos diræ.i. furię Eumenides: vltrices.s. scelerum, & dii Elissæ morientis.i. in quarum potestatem ventura est Elissa: hoc est, Ordo.

Ipsa quæ loquitur: per mortem, hoc est dii manes, aut inferi, aut anæretici: accipite.i.intelligite: hæc.s.dicta, & precamina mea: & auertite numen.s.infestum, & inimicum: meritum malis.i.a malis, quod mali merentur habere infestum: & ita se innocentem indicat: aut meritum malis.i.per mala mea: & ita confitendo se innocentem faceret: accipitur autem meritum, hic in significatione passiua: & audite preces.i.imprecationes nostras. Si necesse est.s. necessitate fatali: caput infandum.i.detestabile, & indignum quod nominetur: hoc est, Æneam: tangere portus.s. Italiæ: ac annare terris.i.ad terras: & si fata Iouis poscunt.s.id fieri, & hic terminus.i. hæc extrema definitio fatorum: hæret.i.confirmata est: at.i.saltē, ipse vexatus: bello, id est peritia bellandi: & armis populi audacis: & extorris.i.exul: & exclusus finibus, id est limitibus regni sibi cōcessi, & auulsus complexu Iuli: imploret, id est suppliciter, quasi cum ploratu petat auxilium, & videat funera suorum indigna.i. miseranda: aut fœda, nec.i.& non: & cum tradiderit se sub leges pacis inquæ: aut, quia pace indignus est: aut, quia talis pax votis eius iniqua sit: cum non victor, sed victus, per eam, videatur: quia linguam, & nomen, & habitum amittet: non fruatur luce optata.i. vita: sed cadat ante diem.i.terminum & periodum vitæ, inhumatus media arena) hæc omnia quæ imprecatur Dido postea euenesunt: sed sunt generaliter accipienda: non enim ea futura nouerat, vt poeta, sed optauerat: quocirca nō potuit specialia, quæ si poeta ex persona sua post factum locutus fuisset, aut deum aliquem introduxisset, qui hæc loqueretur, nimirum expressisset. Nam vexatus bello audacis populi.s.Rutulorum & Latinorum, implorauit auxilium Euandri Arcadis, cuius filii Pallantis indignam mortē vidit: fecit pacem iniquam, vt dictum est: & occisus in Numicum proiectus est insepultus.) Ego precor hæc.i.vt hæc eueniāt: & fundo hanc vocem extremam.i.vltimam, quam maxime exaudiri volumus (vnde in testamentis supremę voluntati, maximum pondus est) cum sanguine.i.effundo simul, aut paulopost (quia, quod parum distat, nihil distare videtur.) sanguinē. Tum.i.insuper, vos o Tyrii.i.Carthaginenses, Tyro profecti, exercete.i.fatigate stirpē, & omne genus futurum odiis: & mittite nostro cineri hæc munera.i.obsequia: nullus amor, nec, sup. vlla foedera, sunto.s.in futuris populis.s. Tyro, Troiaq; profectis (contra id quod dixerat in.). Iuppiter hospitibus, nam te dare iura loquuntur, Hūc lætum Tyriisq; velis, Troiaq; profectis Esse diem.) Aliquis, vltor: hoc propter Annibalem finxit poeta: sed Dido generaliter loquitur: & ne specialiter loqui videatur, addit aliquis. exoriare.i.exoriatur: vt sit secūda persona, pro tertia. aut potius sic, O vltor, exoriare aliquis ex nostris ossibus: qui sequare. Ego autē, sicut Valla docet, quod suus, & tuus, vocatiuo non carent, dicerem: licet rarum sit aliquis etiā infinite positum, non carere vocatiuo: vt hoc loco, quia se indefinite voluit significare locutā: non dixit, solum vltor: sed, aliquis: sit ergo ordo, o vltor aliquis.i.quicūq; futurus es: exoriare.i.exoriaris & nascaris: ex nostris ossibus.i.ex durissimo reliquiarum mearum. qui sequare.i.sequaris hoc est persequi possis, colonos Dardanios.i.a Dardania in Italiam appulsos, face & ferro.i.crudelissimo bello, quo omnia igni, & sanguine contaminantur. sequare, dicit, olim, nunc.i.ab hac hora: quocunq; tempore vires.i.facultates nascendi, aut bellandi, dabunt se. ego imprecor.i.per imprecationē: opto littora.s.Carthaginensia: contraria.i.inimica: littoribus.s. Italicis: & vndas, sup. contrarias vndis & arma, pugnent armis: & ipsi nepotes.i.posteri: pugnent sup. inter se. Hæc propter Punica bella, finxit poeta: quę nesciuit Dido futura. quocirca (vt dixi) nihil specialiter imprecata est.

[Hæc ait, & partes aīum versabat in omnes, — POE.
Inuisam quærens q̄ primum abrumpere lucem.
Tum breuiter Barcen nutricem affata Sichæi,
(Nāq; suam patria antiqua cinis ater habebat.)
[Annam chara mihi nutrix huc siste sororē, — DIDO.
Dic corpus properet fluuiali spargere lympha,
Et pecudes secum, & monstrata piacula ducat,
Sic veniat. tuq; ipsa pia tege tempora vitta,
Sacra Ioui Stygio, quæ rite incepta paraui,
Perficere est animus, finemq; imponere curis,
Dardaniiq; rogum capitis permittere flammæ.
[Sic ait: illa gradum studio celerabat anili. — POE.
At trepida, & cœptis immanibus effera Dido,
Sanguineam voluens aciem, maculisq; trementes
Interfusa genas, & pallida morte futura,
Interiora domus irrumpit limina, & altos
Conscendit furibunda rogos, ensemq; recludit
Dardanium, non hos quæsitum munus in vsus.
Hic postq̄ Iliacas vestes, notumq; cubile
Conspexit, paulum lachrymis, & mente morata,
Incubuitq; toro, dixitq; nouissima verba.
[Dulces exuuiæ, dum fata, deusq; sinebant: — DIDO.
Accipite hanc animam, meq; his exoluite curis.
Vixi, & quem dederat cursum fortuna peregi,
Et nunc magna mei sub terras ibit imago.
Vrbem præclaram statui, mea mœnia vidi,
Vlta virum pœnas inimico a fratre recepi.
Felix, heu nimium felix, si littora tantum
Nunquam Dardaniæ tetigissent nostra carinæ.
[Dixit & os impressa toro, moriemur inultæ! — POE.
[Sed moriamur (ait) sic sic iuuat ire sub vmbras. — DI.
Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, & nostræ secum ferat omina mortis.

SERVIVS.

Breuiter.) Festinatione mortis: simul nectit causam morarum & ipsi & sorori. Huc siste) Huc adhuc: vt, Et cum grege sistet ad aram. Hinc & sistatur dicimus.i.adducatur. Nam stare aliud est. Nec aliter possumus dicere, quam sta hic, & siste huc. Fallit autem plerosq; verbi similitudo: quia dicimus sto & sisto, cum diuersa significent. Spargere lympha.) Sacrificantes diis inferis aspergebantur aqua: vt, Spargens rore leui, & ramo felicis oliuæ. Superis abluebant: vt, Donec me flumine viuo Abluero. Modo autem inferis sacrificat: vt, Sacra Ioui Stygio. Piacula purgationes: alias sacrilegia. Sic veniat.) Ne præmitteret aut præcederet. Tege.) Corona: & vt ipsa tardaret. Ioui Stygio.) Hoc est Plutoni. Et sciendum Stoicos dicere vnum esse deū, cui nomina variantur pro actibus & officiis. Vnde etiam duplicis sexus numina esse dicuntur: vt cum in actu sunt, mares sint: fœminæ, cum pariendi habent naturam: vnde est, Coniugis in gremium lætę descēdit. Ab actibus autem vocatur: vt Iuppiter, iuuans pater. Mercurius, quod mercibus pręest. Liber, a libertate. Sic ergo & modo Iouem Stygium dicit inferis sacrificatura: vt alibi, Iunoni infernę dictus sacer. Hinc est Iouis oratio, Cœlicolæ mea membra dei quos nostra potestas Officiis diuisa facit. Quæ rite incepta paraui.) Ordo est, Sacra quæ paraui, animus est rite perficere. Curis.) Amoribus. Dardaniiq; rogum capitis.) In quo eius imago fuerat. Studio anili.) Aut pro ætatis possibilitate: aut pro industria, qua vtūtur aniculæ. At trepida.) Festina. Nā moritura nihil timebat. Cœptis immanibus effera.) Furiata seuis cogitationibus. Pallida morte futura.) Aut pallidior, q̄ solent homines esse post mortem, aut pallida, omine mortis futuræ. Furibunda.) Furenti similis. Nō hos quęsitum munus in vsus.) Quē Æneas nō ad hūc vsum reliquerat: vt supra diximus sēm Home. vertitur munus in pniciem. Tale est in Buc. Hos illi, quod nec bene vertat, mittimus hœdos. Vixi.) Excusat vitæ obruptionem: quia dicit Plato magna pœna affici animas eorum qui vitam ante tempus relinquunt. Et quem dederat cursum fortuna peregi.) Non natura, nec fatum. Tribus.n. humana vita cōtinetur. Natura, cui vltra centum & viginti solstitiales annos concessum non est. Fato, cui nonaginta anni, hoc ē tres Saturni cursus exitiū creant: nisi forte aliarum stellarū benignitas etiam tertiū eius superet cursum. Fortuna.i.casu, qui ad oīa pertinet quę extrinsecus sunt, vt ad ruinam, incendia, naufragia, venena. Bene ergo dixit fortuna: sic Cicero in Philippicis, Multa mihi iminere videbantur pter naturam, pręterq; fatū.i.gladii Antonii ex casu. Sub terras ibit imago,) Bene ergo imaginē dixit. Valde enim quæritur apud Philosophos quid illud sit quod inferos petat. Nā tribus constamus: Anima, quæ superna est, & originē suam petit: Corpore, quod in terrā deficit: Vmbra, quā Lucretius sic diffinit,

Supra

Supra spoliatus lumine aer. Ergo vmbra si ex corpore creatur, sine dubio perit cum eo: nec est quicquam reliquum de homine quod inferos petat. Sed deprehenderunt esse quoddam simulachrũ, quod ad nostri corporis effigiem fictum inferos petat: & est species corporea, quæ non potest tangi, sicut ventus. Hinc in sexto, Corpora viua nefas Stygia vectare carina. Hanc autem rẽ etiam Homerus requirit, simulachro Herculis apud inferos viso. Et sciendum simulachra hæc esse etiam eorum qui per apotheosin dij facti sunt. Vnde aut visi esse apud inferos: aut illuc descendisse dicuntur. Horatius de Libero, Te vidit insons Cerberus aureo curru decorum. Sciendum tamen abuti poetas: & confuse vel simulachrum, vel vmbram dicere. ¶ Vrbem præclaram statui.) Non est contrarium illi loco, Pendent opera interrupta, nam licet paululum aliquid superesset: quantum ad ipsam pertinet, fecerat: vt, Vrbeḿque paratam. Item paulopost, Vrbemq́ tuam. & reuera ciuitati quid superest factis muris, templo posito & theatro? ¶ Mea moenia vidi.) A me facta: & pertinet ad effectum: vt, Quam vestræ fecere manus. ¶ Vlta virũ.) Puniendo eius interfectorem. Nam ideo addidit Poenas inimico a fratre recepi. & re vera nulla auari maior est poena, quam amittere pecuniam propter quam commiserat scelus. Bene autẽ recepi, quasi debitas. Ergo hoc dicit, Feci illud: felix nimirum fuissem, si tantum Aeneas Carthaginem non veniret. Alij hæc q̃si per interrogationem volunt accipi: vt nihil dicat esse perfectũ, Nunquid vrbem statui? Nunquid vlta sum virum? Nunquid a fratre poenas recepi? Felix tamen fuissem, si vel hoc tantum contingeret vt Carthaginem non veniret Aeneas. Et hanc varietatẽ gignit hic sermo. ¶ Tantum.) Nam ad vtrunque admittitur. tamen melior est sensus superior, quem nonnulli sic exponunt propter Pendent opera interrupta: vt ordo sit, Vrbem pręclaram, & mea moenia statui, vidi: hoc est vidi dum statuerentur. ¶ Os impressa toro.) Applicito ore ad lectulum, aut q̃si amatrix: vt, Stratisq́ relictis Incubat. aut certe quasi peritura isensibili rei dat sensum: & sic ad lectulum loquitur, vt ad hastam Turnus, Te Turni nũc dextra gerit, Mezentius ad equum, Rhebe diu res siqua diu mortalibus vlla est. ¶ Sic? Sic.) Quasi interrogatio & responsio, Et placet sic inultam perire? placet, & hoc ea se loco intelligimus percussisse. Vnde & alij dicunt verba esse ferientis. ¶ Hauriat hunc oculis ignem.) Aut videat omnia tempestatis futuræ: Quia nauigationibus malum omen est, si rogalis flamma videatur: aut certe satisfaciat suę crudelitati.

DONATVS.

¶ Hæc ait, & p.a.u.in.o.&c.) Hoc est quam celeriter festinabat, inquit, mori, vtpote quę iocunda omnibus ipsi onerosa fuerat lux. impediebat nutricis pręsentia, sed hanc inde cum mandatis inanibus alienat. ¶ Tum breuiter b.n.a.si.&c.) Breuiter, inquit, locuta est. hoc enim conueniebat volenti maturius mori. ¶ Annam.c.m.n.h.si.so.) Huc siste, hoc est huc instanter adducas. cara mihi addidit benigni animi signum dicendo, chara, vt per blandimenta impetraret, quod illa propter onus prouectioris ętatis poterat recusare, quæ persona aptissima negocio fuit, vt cum mora pergeret, cum mora remearet. denique vt hoc sibi Dido procuraret, non dixit, mitte mihi sororem meam, sed huc (inquit) siste, scilicet vt cũ ipsa veniat, vt euntis & redeuntis aniculæ tardior & difficilis gressus perficiendo exitio largissimum spatium daret. ¶ Dic corpus pr.fl.sp.ly.) Alia mora, quia dum hoc Anna expetebat, aliquid accedebat ad tempus. ¶ Et pecudes se.& m.p.d.) Ecce aliud, quod afferret tarditatem, prouidere necessarias pecudes, & adducere. quarum segnior gressus est, & afferre expiationibus necessaria. ¶ Sic veniat.t.q́.i.p.t.t.v.) Pia & nutrix esse potest, & vitta, vt pia nutrix, aut pia vitta. quicquid tamen secuti fuerimus, rectum est. sic veniat, intelligendum est, ita veniat scilicet, vt cum his veniat, quę mandauit, & quomodo mandauit. incipit dicere mandatorum causas, nequa suspicio cogitationis extremę nutricis animum commoueret. ¶ Sacra Ioui st.q.r.in.p. Pe.e.a.) Omnia, inquit, hæc idcirco præsto esse desidero, vt Diti patri destinata sacra persoluam. deinde subiungit, quę ratio sit eiusmodi sacra soluendi. ¶ Fi.q́.i.c.) Volo, inquit, interposito sacrorum ritu his finem imponere, quæ cruciant animum meum. magna caligo verborũ fatetur, quid disponat, nec tamen intelligi potuit. putabat enim nutrix hoc genere prouenturum remedium, vt incolumi Didoni vniuersi remouerentur angores, nescia quod illa malis suis mortis remedio fuisset terminum quæsitura. ¶ Dardaniiq́ rogum.c.p.f.) Vt in occasione velut sacrificiorum aboleret etiam illius memoriam, quem habuit inimicum. paraui quod semel posuit, non semel accipiẽdum est, vt sit, sacra paraui, finemq́ imponere curis paraui. Dardaniiq́ rogum capitis permittere flammę paraui, vt videatur sacra illa & propter solutionem suam parasse, & propter delendam eius memoriam, qui eam tam perniciose contempsisset. ¶ Sic ait, illa g.st.c.a.) Ambulabat, inquit, anus post mandata Didonis non celeriter vt debuit missa, sed segnius, vt ætas permisit. proinde, quando remeare talis possit, cui ad Annam peruenire difficillimum fuit: ¶ At trepida & c.im.e.Di.&c.) Describitur quę non adhuc dubitaret mori, sed quę iam se vellet occidere. Trepida (inquit) fuit coeptis immanibus, hoc est turbata. hoc ei pręstabat mentis infanda destinatio. effera, id est exasperata in perniciẽ suam crudelium consideratione coeptorum voluens oculos suffusos sanguine, maculis vero sordidis genas habens variatas, & ante futuram mortem iam pallida. Interiora autem limina irrũpit, non dixit ingressa est, sed irrupit, vt ostenderet furentem, quoniam supra dixit, Tu secreta pyram tecto interiore sub auras Erige, merito at interiora domus irrumpit limina, & constructam altius pyram furibunda cõscendit. eripuit e vagina gladium, quẽ obliuio properantis reliquerat non ad eos vsus, quos furor amãtis inueniebat. bene autem addidit poeta, furibunda conscendit altitudinem rogi, vt ostenderet nullum de nece sua posse cogitare, nisi quem primo amentia furoris oppresserit. ¶ Hic post.l.u.n.q́.c.&c.) Quando ad ipsam ventum est pyram, & vidit vestes Iliacas & cubile, vnde malum omne contraxerat, ictum paululũ distulit, quo fuerat peritura, incubuit super torum lachrymans, vt nouissima ante sanguinem funderet verba: quibus omnia consolaretur, quę secum peritura cernebat. ¶ Dulces exuuię.) Hic suspendenda pronuntiatio est, nec iungendum. ¶ Dum fata deusq́ sinebant.) Ne expressum mire morituræ vexemus affectũ, vt putetur illa vestes amare desisse: quas intantum diligebat, vt earũ fauillas suis vellet misceri cineribus. amat igitur has, ostendens, quod illas non odij sed amoris causa secum decreuisset incendi. hanc ergo esse meliorem pronuntiationem, & hunc pręponendũ intellectum, tunc apparebit, cum sensus fuerit ordinatus, vt excludamus eos, qui iungendum putãt. dulces exuuię dum fata deusq́ sinebant: vt videantur illo usq́ dulces, quo fuerat peritura. quod si amor earum mortis tempore recessisset, non diceret, accipite hanc animam. qui affectu ostendit cum his se interire voluisse, quas amabat. sensus ergo integer sic est: quo expresso ipse se intellectus sine cuiusquam opera demonstrabit. dulces exuuię, vixi q̃ diu deus & fata sinebant. & quem dederat cursum fortuna peregi. ¶ Accipite hanc animam m.q́.h.e.c.) Quoniam, inquit, estis dulces, vos debetis excipere sanguinem meum, & anima mea vobis debet infundi. ¶ Et nunc.m.m.s.i.i.i.) Fui magna & adhuc magna sum. decet deteriorem pręuenire fortunam, vt felix ad inferos pergam quę feliciter vixi. incipit dicere atque enumerare felicitatis suæ bona, quę vlterius nolebat viuendo vexari. nouerat.n. quæ metueret, post Aeneæ nauigationem, & quæ possent infortunia sequi. ¶ Vrbem p.st.) Non dixit, perfeci, sed statui. statuere est enim instituere aliquod nouum & quod fuerit nunquam. sequitũ dicere quod pręclaram, hoc est magnam, hoc idem est quod ait. ¶ Mea moenia vidi.) Nonnulli immemorem hic dicunt extitisse Virgilium, vt induceret Didonem quasi de perfecta locutam esse ciuitate, quam ipse dixit in opere fuisse, cum eam Aeneæ in.j.lib. subiecisset aspectibus, hi non attendunt vim verbi. nam vt dictũ est statui significat, non perfeci quod si ita est, vt de perfecta dixerit, statui etiam sic pro qualitatę personę accipiendum est, vt consolationis suę causam perfectam dixerit, quæ fuerat imperfecta, eo animo dixit, vixi, hoc est enim vixisse, aliquam factorum memoriam reliquisse post mortem. ¶ Vlta virum.) Similis calũnia est propter Sichæi mortem defensam non esse, quia Pygmalion occisus non est, cum non sit vnum genus vltionis. nam defendisse occisi mortem est prędam propter quam mactatus est, abstulisse. quo in facto Pygmallion homo profundę auaritię & reus remansit & pauper. ¶ Poenas inimico a f.r.) Ipsa fuit poena deterior, vt viueret, nec haberet quod per scelus se crediderat, q̃sisse. definit, quid sit statui, & quid sit vlcisci, quid poenas recepisse. aut putamus eum non afflictum esse tormentis animi, quod illum ipsum ne mercedem sceleris caperet, foemina pręuenisset. Iã venit ad causam quę eam decepit, & hanc more humani ingenij non actibus suis imputat, sed fortunę. ¶ Felix heu.n.f.si.l.t.N.d.t.n.c.) Duraret, inquit, etiam nunc ꝓsperitas nostra, si tacti mei sors Troianorum non incurrisset aduentum, & si littora tantum nũq̃ Dardanię tetigissent nostra carinæ. ¶ Dixit, & os i.t.m.r. Sed moriamur (ait) si sic iuuat ire sub vmbras.) Post transactam, inquit, feliciter vitam, post statutam vrbẽ, post poenas reportatas ex fratre, solus dolor est quod me in pręsenti defendere non potui. plu

Non aliter, q̃ si immissis ruat hostibus omnis
Carthago: aut antiqua Tyrus, flammæq; furentes
Culmina, perq; hominum voluantur, perq; deorum.
Audiit, exanimis trepidoq; exterrita cursu
Vnguibus ora soror fœdans, & pectora pugnis,
Per medios ruit, ac morientem nomine clamat.
[Hoc illud germana fuit! me fraude petebas! ANNA
Hoc rogus iste mihi, hoc ignes, aræq; parabant!
Quid primum deserta querar! comitem'ne sororem
Spreuisti moriens! eadem me ad fata vocasses.
Idem ambas ferro dolor, atq; eadem hora tulisset.
His etiam struxi manibus, patriosq; vocaui
Voce deos, sic te vt posita, crudelis abessem!
Extinxti te, meq; soror, populumq;, patresq;
Sidonios, vrbemq; tuam. date vulnera lymphis
Abluam, & extremus siquis super halitus errat
Ore legam. [Sic fata gradus euaserat altos, POE.
Semianimemq; sinu germanam amplexa fouebat
Cum gemitu, atq; atros siccabat veste cruores.

tans, sanguine fœdans. ¶ Nomine clamat.) Aut Didonem vocat: vt supra diximus, Pœnorum lingua viraginem. Nã Elissa dicta est. sed virago est appellata, cum se in ignem p̃cipitauit. Aut nomine clamat, nominat: sicut Homer⁹ dixit, ἐκ τ' ὀνόμαζεν sexies nominat aut certe vero nomine, vt solent dolentes: vt, Hunc te Euryale aspicio. Itẽ, Mater Cyrene mater. Hinc & ibi ait, Et te crudelẽ nomine dicit. Et multi quærunt quomodo procedat hoc cum eius nomen nusquam sequatur. Sed tractũ est a iure vbi dicitur nihil interesse vtrum quis vnum filiũ habẽs dicat, fili hęres esto: an Tite hęres esto. Ergo dicendo, Hoc illud germana fuit? quasi nomẽ dixit. Sane sciendũ bñ eũ perturbatæ integrum non dedisse sermonem. ¶ Hoc rogus iste mihi.) Alludit ad historiam. ¶ Quid primum deserta querar?) Conquestio cur relicta sit: nec ad par exitium conuocata. ¶ Comitemne sororem spreuisti?) Deest, Illudne quod spreuisti comitem sororem? & semiplene loquitur. ¶ Struxi manibus.) Subaudis rogos. ¶ Patrios deos.) Saturnum & Iunonem. ¶ Posita.) Exanimata. Statius, Positus quæ beata morte pater. ¶ Date.) Aut aquam: aut date, id est permittite. Lauare autẽ cadauera satis proximis concedebatur. Vnde queritur mater Euryali, Nec vulnera laui Veste tegens. ¶ Ore legam.) Sic Cicero in Verrinis, Vt extremum filiorum spiritum ore excipere liceret. ¶ Gradus euaserat altos.) Ascenderet, rogi. s. qui pro qualitate fortunarũ fiebãt. Vnde in sexto, Cœloq; educere certant. ¶ Cruores.) Vsurpatum. Nã nec sanguines dicimus numero plurali, nec cruores. ¶ Siccabat.) autem exprimebat.

DONATVS.

¶ Dixerat, atq; il. m. inter talia f. Col. as. co. &c.) Non descripsit ictum, quo Dido confossa est, sed, quæ fecisset demõstrauit, vt oñderet celeritatem facti. nam nullus vidit percutientem sed cadentem, & ferrum spumare inundatione sanguinis. tanta autem vis vt exanimes manus defectione celerrima spargerentur. ¶ It clamor ad alta Atria, &c.) Descriptio acerbi & repentini funeris potentis personæ, quæ primo intra parietes cum clamoribus plãgebatur, ex illis exorta fama per vrbem cucurrerat vlulatus simul & gemitus, lachrymæq; per tecta, donec ipsa sydera varijs clamorum generibus ferirentur. hoc significat, quod alio loco dixit, & sydera verberat vnda. vult enim tantum valuisse illas voces, sicut illas vndas, vt vlterius ire potuissent, nisi syderum obiectus obstaret. terra autem & ciuitas omnis planctu, vlulatibus, & omniũ gemitibus personabat. & sonus omnis perueniebat ad cœlũ. ¶ Nõ aliter, quasi im. r. h. o. Carthago, &c.) Sic omnis Carthago luctu reginæ concussa est, vt qui tantos vlulatus & clamores audisset, putaret hostes occupasse Carthaginem, aut Tyrum deletam, aut deorum culmina subuersa. ¶ Audijt.) Hic distinguendum est, dehinc addendum. ¶ Exanimis tr. q; ex. c. Vn. ora. so. &c.) Audijt, & cum audisset sororis interitum soror exanimis facta aduolauit turbata ferali nuntio, & morientem vocare cœpit nomine suo. iccirco separandum diximus, Audijt, quia multi, audijt exanimis, pronuntiant, quod contra est: nam audijt, & accepto nũtio exanimis facta aduolauit. hoc rectum est. cæterum audijt exanimis, non est verum. non enim antequam audiret exanimis fuit, cum non fuisset causa, cum igitur audisset, & ex eo quod audijt, exanimis fuisset effecta, vt in doloribus fieri solet, vnguibus ora sua vtpote vnanimis soror fœdabat & pectora pugnis. bis accipiendum est fœdans, vt sit. fœdans ora vnguibus, & pugnis fœdans pectora. per medios ruit: non dixit venit, sed ruit. hoc enim faciebat doloris immanitas, & morientem nomine clamat. nec in totum mortua fuit, nec in totum retinebat vitam. sic eam quoniam ex maiore mortis pondere premebatur nomine vocitabat. quęritur cur dixerit nomine clamat, & cur non secutum sit Didonis vocabulum. ¶ Hoc. il. g. fuit?) Aut quid necesse fuerit, eã clamari. cũ noie igitur vocari oportuit eam, q̃ maxima leti parte oppressa vanescentibus iam mẽte oculis nesciret, q̃ loqueret̃, qa tñ accipere aliquid auribus potuit, addi vocabulũ debuit, cuius integratio est, q̃d nõ Didonem, sed germanã dixit. bina. n. nomina homines habẽt, vnũ naturę ac sanguinis, quo se debent appellare coniunctę personæ, vt est nomen patris, matris, aui, auiæ, sororis, fratris patrui, amitæ, filij, filiæ, nepotis, neptis, auunculi, materteræ, & cętera quæ complecti longissimum est. aliud nomen quod iccirco alicui apponitur vt eo ab extrarijs vocitetur. cũ igitur aliquam personam necessitudine coniunctam vocamus, aut cum ea loquimur nomine naturali eam appellare debemus, ipso docente Virgilio. qui ait, O pater, o hominũ, rerumq; ęterna potestas, O genitrix quo fata vocant, aut qd petis istis. Item, Nate meę vires, mea magna potentia. nate mihi vita quondam, dum vita manebat, Chare magis, Item, O soror vt dudum agnoui, cum prima per artem fœdera turbasti. exempla ista sufficiant doctis. aliarum personarum legendo reperient. interea redeamus ad Annæ consilium. debuit enim morientem germanę nomine appellare, vt sentiret sororem suam esse præsentem. ergo apparet recte positum, & morientem nomine clamat, & recte consecutũ, hoc illud germana fuit. ¶ Me fraude petebas? Hoc ro. iste mihi, hoc ignes, arę q; parabant?) Hęc dictio, quæ dolentis, & repentini casus scelere commota est, continua esse nõ potuit. denique sese non sequitur. ait enim hoc illud germana fuit, & non dixit quid fuerit. patebat enim, quid illud esset, quod in querelam veniebat. deinde transit ad aliud, me fraude petebas? decipit hominem, qui fraude aliquem petit. denique deceptionis ipsi⁹ partes in causas infra ostẽdit, hoc rogus iste mihi, hoc ignes arę q; parabant? huc, inquit, tendebat rogus, ignis, & ararum pręparatio? inde se ad aliud transtulit, dicens. ¶ Quid primum deserta q.?) Deserta sine sororis solatio, hoc est singularis & sola. partes istæ sunt deceptionis, quarum prima fuit in qua sororis solatium perit. Incipit alia. ¶ Comitemne sororem Spreuisti moriens? eadem me ad fata vocasses.) Si remotis, ait, dolis, quid disponeres sorori esses sine fraude cõfessa, venissem tecum ad extrema fatorum vltimaq; consortia. ¶ Idem ambas ferro dolor, atq; eadem hora tulisset.) Et quas vnus iunxerat germanitatis affectus, vnũ genus mortis eadem simul momenta consumerẽt: perindeq; fieret, vt, altera alterius durum non videret exitium. addit alia, vt magis exacerbet, quę superius dixit. ¶ His etiam struxi manibus.) Quod est deterius, dum tibi, inquit, pręparo nescia, quę exitium tuũ cõplere potuissent, manus meas parricidij crimine polluisti. ¶ Pa. q; vocaui Voce deos.) Et ne deesset aliquid sceleri: dijs testibus p̃ris ista composui, & cum arbitrarer profutura saluti tuæ, quę instanter implebã, eosdem ipsos gerendis rebus fautores adhibui. ¶ Sic te vt posita, crudelis abessem?) Et hoc amplius infelix, q̃ in hisce casibus posita affui ego crudelis & sęua. ¶ Extinxti te, meq; soror &c.) In summam collegit, quę mala exorta sint illa mortua. Extinxisti, inquit, te soror. & me extinxisti, & populum, hoc est plebem, patresq; Sidonios, vrbẽq; tuam tuo interitu perdidisti. more humano Virgilius plangentis descripsit affectum, dicendo, eadem me ad fata vocasses. Idem ambas ferro, atque eadem hora tulisset. dixit illa, quod factura non fuerat. cęterum si futurum diceret, mox sese iugularet habens occasionem gladij, quo perierat soror. ¶ Date vulnera lymphis Abluam.) Hoc fuit, quod morienti potuit exhiberi, lauari vulnera post verborum finem. ¶ Et extremus si. su. h. a. e. O.) Obseruare enim volo exeuntẽ spiritum, ideo hoc dixit, quia hunc charissimi colligere se posse arbitrant̃, licet teneri non possit. Ore legam, dubium est, vtrum ore suo an ore morientis quolibet genere fiat. fit incassum, quia quod incorporale ẽ nec excipi põt nec teneri. ¶ Sic fata gradus euaserat altos, Semianimemq; sinu germa. amp. fouebat, &c.) Continebat semianimẽ soror protestans gemitibus dolores suos. siccabat autem cruorẽ, veste, quę cruorem sorbuerat: vt sit a contrario argumentum. nã

cum omnia humectentur vnda, madidaq; reddantur, solum vulnus siccatur & sanguis, si lauetur. hoc genus dictionis & in libro .x. posuit sic, „Tyberini ad fluminis vndâ Vulnera siccabat lymphis, corpusq; lauabat.

ASCENSIVS.

¶ Dixerat, atque illam media inter talia ferro, Collapsam aspiciunt, &c.) Docet quomodo post necem inuenta est a famulis & sorore. vnde Donati verba sunt. ¶ Atque illam, &c.) Ostendit celeritatem in Didone, vt nemo ictum viderit, sed illam cadentem aspexerint. ¶ Nomine.) Atqui nō dixit Dido, sed germana. Sed duplex est nobis nomen. Alterum naturæ, & sanguinis, quo coniunctæ personę appellantur: vt pater, mater, frater, soror, & similia. Alterum quod imponitur ab extraneis. Ergo soror, sororem nomine sanguinis appellare debuit. vnde dixit germana. Hæc ille. ¶ Ordo ē. Dixerat, scilicet Dido, id est finiuerat sermonem suum: atq; comites, id est satellites, aut ministrę, aspiciunt illam collapsam: ferro, id est in ferrum, hoc est in gladium: inter media talia, scilicet verba: & conspicit ensem spumantem cruore, & manus sparsas. Certo re. Clamor, id est eiulatus, & planctus: it, id est extenditur ad alta atria: fama bacchatur, id est more bacchantium discurrit: per vrbem, id est ciuitatem: concussam lamentis & gemitu, & vlulatu fœmineo, id est fœminis proprio: & tecta fremunt: & ęther .i. aer altus: resonat magnis plangoribus, non aliter q̄; si omnis pro tota Carthago: ruat, id est euertatur: hostibus inmissis: aut si Tyrus antiqua, scilicet Tyrorum patria ruat: & si flammæ furentes voluantur per culmina hominum, id est domuum priuatarum: & per culmina deorum, id est templorum deorum. Soror .s. Anna: exanimis, id est exterrita & exanimata metu: audit, scilicet clamorē: & ipsa exterrita cursu .s. concursu, & agitatione populi trepido, id est prę timore festino: & fœdans, id est dilacerans: ora .i. faciem vnguibus, & pectora pugnis: ruit per medios, id est concurrentes populos: acclamat morientem, id est clamorem dirigit ad morientem: nomine .s. necessitudinis: & non proprio, o germana, fuit hoc .s. quod fecisti. illud, scilicet quod significasti te velle facere sacrificium? petebas, id est adoriebaris ne me fraude .i. deceptione: aliud agens, & aliud dissimulans, iste rogus, scilicet quem tu mihi iussisti extruere, & isti ignes, & istę aræ parabant, id est parabant ne mihi: hoc, id est hanc rem, scilicet necem tuam tam tristem? quid ego deserta querar primum? q. d. nescio. O germana, spreuisti ne moriens, id est cum mori velles me, supp. sororem tuam: comitem .i. sociam mortis? q. d. id non deberes facere: quia vocasses, id est vocare debuisses me, ad eadem fata .i. simile genus mortis, idē dolor, atque eadem hora tulisset, id est abstulisset nos ambas: ferro, id est ense, aut mucrone, seu gladio. Ego struxi etiam his manibus scilicet meis, supple rogos: & vocaui, id est inuocaui: voce .s. præcedenti: deos patrios, scilicet Saturnum & Iunonem: vt ego crudelis, id est crudeli similis, abessem te posita, id est deposita: sic, id est in tali statu: hoc est exanimata: verum, o soror, ego extinxi te .i. consilio meo, & me quia peritura sum: & populum, patres Sidonios, id est a Sidone profectos: & tuam vrbem quæ imperfecta deseretur, aut ab hostibus inuadetur. Date, scilicet aquam, aut permittite: vt .s. abluam: vulnera .s. sororis meæ: & siquis spiritus vitalis .s. extremus .i. reliquus: supererrat .s. in toto corpore: ego legā id est colligam: & cōtraham, supp. eum, ad sedem vitę: ore .i. meo. Ipsa fata .i. locuta sic: inuaserat, id est iam conscenderat eo, vbi furor eius Dido erat, vnde cętera inter currendum dixerat: & amplexa .i. amplectens, aut postquam amplexa erat: germanam .i. sororem suam: semianimem .i. seminecem, siue semimortuam, fouebat, supple eam: sinu, supple suo: cum gemitu .i. simul gemēs: atq; siccabat veste .s. linea: atros .i. concretos: cruores .s. effusos.

Illa graues oculos conata attollere, rursus
Deficit. infixum stridet sub pectore vulnus.
Ter sese attollens, cubitoq; innixa leuauit.
Ter reuoluta toro est, oculisq; errantibus alto
Quæsiuit coelo lucem, ingemuitq; reperta.
Tum Iuno omnipotens longum miserata dolorem,
Difficilesq; obitus, Irim demisit olympo,
Quæ luctantem animam, nexosq; resolueret artus.
Nam, quia nec fato, merita nec morte peribat,
Sed misera ante diem, subitoq; accensa furore,
Nondum illi flauum Proserpina vertice crinem
Abstulerat, Stygioq; caput damnauerat Orco.
Ergo Iris croceis per coelum rosida pennis,
Mire trahens varios aduerso sole colores
Deuolat, & supra caput astitit, hunc ego Diti
Sacrum iussa fero, teq; isto corpore soluo.
Sic ait, & dextra crinem secat. omnis & vna
Dilapsus calor, atq; in ventos vita recessit.

SERVIVS.

¶ Sub pectore.) Nunc per transitū dicit vulneris locū. ¶ Ter reuoluta toro est.) Aut sępius: aut Promâteusis est propter bella Carthaginis. ¶ Ingemuitq; reperta.) Atq; dixit, Inuisam quęrens q̄; primū abrūpere lucem. sed ostendit morientes sua improbare desideria: vt in sexto, Quam vellēt ęthere in alto Nūc & pauperiē & duros perferre labores. ¶ Tū Iuno oipotens.) Aut pronuba, aut īferna. ¶ Difficilesq; obitus.) Quia supererat vita ei: q̄ casu, nō aut fato aut natura moriebatur: vt, Nā quia nec fato merita, nec morte peribat .i. naturali. ¶ Irim demisit olympo.) Vt & supra diximus, trahit hoc de Alceste Euripidis, q in ducit Mercuriū ei comāsecātem: quia fato peribat mariti. Sane sciendum hoc ideo nunc fieri, quia certis consecrationibus solebant homines facere: vt muniti essent aduersus fortunę impetus. nec poterant mori, nisi exauthorati illa consecratione. Vnde circa Didonem ista seruantur. ¶ Sed misera ante diem.) Non est contrarium quod dicit in decimo, Stat sua cuiq; dies. Nam vt sępe diximus, secundum sectas loquitur: & hoc secundum alios, illud secundum alios dictum est. quāquam grammatice responsioni possit sufficere. Oīa vincit amor, & nos cedamus amori. ¶ Flauum crinem.) Abscondente galero. Huic ergo dat, quasi turpi. ¶ Caput damnauerat.) Necdum eum morti destinauerat. ¶ Iris roscida.) Quia cum nubibus est: quæ rore non carent. ¶ Aduerso sole.) Bene naturalem rem expressit. Iris enim nisi e regione Solis non fit, cui varios colores illa dat res: quia aqua tenuis, aer lucidus, & nubes caligantes irradiatę varios creat colores. ¶ Corpore soluo.) Quia ait supra, Nexosq; resolueret artus. ¶ Omnis & vna.) Vno impetu effusa est vita, id est anima. ¶ Dilapsus calor.) Secundum eos q dicunt animam calorē esse, qua recedente corpus friget: vt, Corpusq; lauant frigentes & vngunt. ¶ In ventos vita recessit.) Anima vt in quarto Georgicorū, Quęq; sibi tenues nascētē accersere vitas. Et dicēdo In ventos, aut eos sequitur, qui animā aerē dicūt: hoc est in materiā suā rediit aut certe eos qui dicunt aiam perire cum corpore: vt intelligamus euanuit. In ventos recessit: vt in nono, Sed auræ omnia discerpunt, id est euanescunt.

DONATVS.

¶ Illa graues o. co. at. r. Deficit.) Voluit oculos, & aperire non potuit, opprimebatur enī letali violentia vulneris. ideo sub pectore, vt significaretur quam partem corporis illa percussisset. ¶ Ter sese attollens, cubitoq; innixa leuauit, &c.) Signa, quæ moriens dedit, ostendebant eam facti plenitudinē gemere, quod iam emendari non poterat. denique frequenter se erigere voluit, & quoties hoc nitendo aggressa est, toties superata succubuit, errantibusq; per diuersa oculis frustra quęsiit coelo lucem, & cum hanc reperisset, ingemuit, quod amissam recuperare nō posset. ¶ Tum Iuno omnipotens, &c.) Miserata Iuno longum dolorem, & difficilem mortem cupiens relaxare. ¶ Irim demisit olympo, Quæ luctantem animā, nexosq; resolueret artus.) Omnia, quę vita constant, sibi inuicem nexa sunt: sed cū resoluta fuerint, atque a sese recesserint, afferunt mortem: in hac parte Iunonis est nota iuuantis morientem, vt celerius spiritum efflaret, quę siquid posset, vitam praestare debuerat, aut viuenti subuenire, cum decerneret mori. Dicitur ratio quæ ei difficiles obitus faceret. ¶ Nam, quia nec fato, merita nec morte peribat.) Nec fato, inquit, nec morte merita, hoc est non secundum institutum naturæ, quod a fatis attributum est hominibus, scilicet vt nulla vi adhibita moriantur. tunc enim difficilis mors est, cum non consensu naturæ spiritus redditur, sed extorquetur violenter, & traditur. ¶ Sed misera ante diem.) Hoc est ante tempus, quo natura potuit afferre consensum. ¶ Subitoq; accensa furore.) Dixit, qua causa natura pręuenta sit. furor, inquit, hanc compulit repentinus, vt appeteret mortem, quam nondum natura permiserat. subito furore dixit, non tantum repentino, verumetiā nō pertractato. furentes .n. consiliū non habent, & mox q̄cq̄d occurrerit

faciunt

faciunt. ¶ Nondum illi flauum Proserpina vertice crinem Abstulerat, &c.) Nec Proserpina venerat, quae exutum crinem orco solenniter traderet. nõdum enim, vt dictum est, naturae venerat tẽpus. ¶ Ergo Iris croceis per coelum rosida pennis Mille trahẽs varios aduerso sole colores &c.) Ex occasione dixit poeta, Iris arcũ iccirco coloribus distinctũ, quod aduersus solem radietur. ¶ Hunc ego Diti Sacrum iussa fero.) Bene dixit iussa, quia quod factura fuerat, alieni fuit officij perindeq́ꝫ ab vsurpationis crimine potuit excusari, quae potioris habuit faciundi authoritatem. ¶ Teq́ꝫ isto corpore soluo.) Hoc, inquit, facio, ne diu crucieris. ¶ Sic ait, & dextra crinem secat.) Sectum crinem quid secutum sit nectit. ¶ Omnis & vna (inquit) Dilapsus calor, atq́ꝫ in ventos vita recessit.) Exectionem crinis finis vitę consecutus est. impleta est poena periurii. supra enim dixit, sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat, Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad vmbras pallentes vmbras erebi, noctemq́ꝫ profundam, Ante pudor, q́ꝫ te violem, aut tua iura resoluam.

ASCENSIVS.

¶ Illa graues oculos, &c.) Describit in fine huius, mortem Didonis. nam (vt dixi in sex prioribus libris) mortem alicuius, cõmemorat ad finem: quia mors, vltima linea rerum est. Docet autem quia sacerdos erat Iunoni sacra: nec a dijs euocata fuerat, e corporis carcere: difficiles fuisse eius obitus, & miseratione Iunonis, Irim demissam coelo, quae nexos resolueret artus, & eam Diti consecraret: significans per hoc, neminem sibi necem parare decere. Donati de hac re, verba sunt haec. ¶ Nec fato, nec morte merita.) Non secundum institutum naturę: quod fatis attribuitur. Difficilis enim mors est, cum non consensu naturae, spiritus redditur: sed vi, extorquetur. ¶ Ante diem.) Ante tempus quod natura potuit afferre. ¶ Soluo.) Omnia quibus vita constat, sibijnuicem nexa sunt: sed cum resoluta fuerint, atq́ꝫ a sese recesserint, tunc mors sequitur. ¶ Ordo est. Illa, scilicet Dido: conata attollere, id est leuare: oculos graues, id est morte grauatos: deficit, scilicet in conatu suo: quia perficere non potest: quia vulnus sub pectore. i. quod sub pectore sibi intulerat: stridet, id est crudescit: aut respirante ipsa, stridorem facit. Ipsa attollens sese, id est per seipsam ter leuat se se: ter innixa, id est incumbens cubito: & reuoluta est ter toro, id est per torum: & quaesiuit oculis errantibus, id est vagis, & trementibus: lucem, id est claritatem, supple in alto coelo: hoc est, appetit adhuc videre lumen coeli: & ingemuit reperta, scilicet luce, id est postquam ea oculis reperit, quam retinere non potuit, cum vellet: quia Homerus docet, Eos qui sibi concitant mortem, apud inferos id deflere. Vnde in libro Aeneidos sexto dicetur, Quam vellent, ęthere in alto, Nunc & pauperiem, & duros perferre labores. Tum, id est tunc: Iuno omnipotens: quia omnipotentis coniux & soror: miserata, id est miserans: longum laborem, scilicet moriendi: que, pro id est: difficiles obitus demisit olympo, id est misit de olympo, id est coelo: Irim, id est pedissequam suam, quae arcu pluuiali designatur, quae, id est ideo, vt ipsa resolueret, scilicet a carcere corporis, animam luctantem: sed cum corpore, quod ipsam retinere videbatur velle, quia emittere nolebat: & artus, id est compages corporis: nexos, scilicet beneficio dei, & naturae: qui eos resoluunt, dum animas euocant, matura morte: nã quia, id est quia nam, huc est etenim ipsa nec peribat fato, id est fatali necessitate: de qua Seneca, Qui ad extremum fati sui peruenerit, senex morietur: nam stat sua cuique dies: hoc est, constituti sunt termini eius, qui praeteriri non poterunt sed bene, praeueniri. nec morte merita, scilicet per debilitationem naturae: vt q crapula, aut nimia fatigatione, aut aegritudine & morbo, corpus ad maturitatem pertrahunt: sed ipsa misera, & accensa, subito, id est praecipiti furore: peribat ante diem, scilicet statutam, quam pręterire non posset, quia stat sua cuique dies, breue, & irreuocabile tempus. Omnibus est vitę, quod huic loco contrarium non est: licet Seruius laboret in consensu: quia hic dicit, diem quidem illi fuisse statutam: sed pręuentam Proserpina, id est dea inferorum, quę quas ad se descendere vult, prius aptat: quod in hac non fecerat: quia nondum abstulerat illi vertice, id est de vertice capitis eius, crinem flauum qualem habent puellę: & interdum, licet id Seruius neget, matronę etiam Romanę. vnde Ouidius in fa. de Lucretia, Forma placet, niueusq́ue color, flauiq́ꝫ capilli. Quodq́ꝫ aderat nulla factus ab arte color: q́ꝫ pro &: nondum, supple damnauerat caput Orco Stygio, id est nondum morti destinauerat: nam Orcus Stygius, id est infernalis, omnes arcet, & vrget: vnde nomen sumpsisse a nonnullis putatur. Ergo, quia ad hęc missa erat: Iris rosida, id est quasi rore cum nubibus procreata: trahens sole aduerso, id est opposito: quia non nisi ex opposito solis videtur: mille, id est valde multos, & quasi innumeros colores: deuolat, id est deorsum volat: pennis, id est alis: croceis, id est crocei coloris: per coelum, id est aerem: & astitit, scilicet statim, postquam deuolauerat: supra caput, scilicet Didonis: dicens, supple Ego iussa, scilicet a Iunone: fero, id est aufero: hunc, scilicet capillum flauum: sacrum, id est consecratum, aut in sacrificium: Diti, scilicet Orco, aut Plutoni: & soluo te, scilicet o anima: isto corpore, scilicet in quo hactenus clausa fuisti, & vnde exire non potes: Ipsa ait sic, scilicet vt dictum est: & secat, id est resecat: & incidit dextra, scilicet manu: crinem, id est capillos Didonis: & omnis calor, scilicet vitalis: dilapsus, supple est: vna, id est pariter: & vita, id est anima vitalis: discessit in ventos, id est efflata est, ab expirante Didone. Ordo.

QVARTI LIBRI FINIS.

IN. V. AENEIDOS LIBRVM MONOSTICHON.

Quintus habet ludos, & classem corripit ignis.

IN EVNDEM MODESTINI IVRISCON. ARGVMENTVM

Nauigat Aeneas, Siculas defertur ad oras:
Hic manes celebrat patrios, vnà hospes Acestes
Ludos ad tumulum faciunt: certamina ponunt.
Prodigiosa ardens cunctis allapsa sagitta est.
Iris nutricem se habitu mentita senili
Incendit naues, subitus quas vendicat imber.
In somnis pater Anchises quę bella gerenda,
Quoq́ꝫ duce ad manes possit descendere narrat.
Transcribit matres vrbis, populumq́ꝫ volentem,
Et placidum Aeneas Palinurum quaerit in vndis.

ALIVD IN EVNDEM.

In Siculas iterum terras fortuna reducit
Aeneam, tumuloq́ꝫ patris persoluit honorem.
Tum cogit naues incendere Troadas Iris.
Troes ibi linquunt socios. Venus anxia placat
Neptunum. Somnus Palinurum mergit in vndas.

ASCENSIVS.

¶ Quintus habet ludos. Ordo est, Quintus, scilicet liber Aeneidos: habet, id est continet: ludos, id est descriptionem ludorum: & ignis, scilicet immissus a Iunone per Irim, sub specie Beroes: corripit, id est celeriter absumit: classem, scilicet Aeneae. ¶ Pro parte maioris argumenti, explanatio est, Aeneas nauigat, scilicet a Carthagine (vt describitur in principio. v.) & defertur, scilicet vi vẽtorum ad oras Siculas: & ipse celebrat hic. s. in Sicilia: manes patris Anchisę: ipse Acestes hospes, vna, id est pariter: faciunt ludos, scilicet funebreis: ad tumulum, scilicet Anchisę: & ponunt, id est constituunt: certamina, scilicet quadruplicia: nauibus, cursu pedum, cestibus, & arcu valentium: & sagitta prodigiosa, scilicet visa cũctis: allapsa est ardens, id est incensa in aere: cum columba prius auolasset, quam Acestes sagittare posset. Iris mentita se senili habitu. i. per habitum anui congruam: nutricem, scilicet Beroen, incendit naueis: imber subitus. i. subito demissus, ad preces Aeneę, & Ascanij: vindicat, id est defendit eas, ab exustione totali: Anchises pater, scilicet Aeneę: narrat in somnis, id est inter dormiendum, quę bella gerenda, supp. essent in Italia: & quo duce posset descendere ad manes, quia Sibylla duce, quia ducẽte ad inferos descendet, in. vj. Aeneas transcribit, Vrbi in Sicilia conditae matres, scilicet timidas: & populum, scilicet decrepitum, & imbellem: volentem, scilicet hic manere, ob tędium diuturnę nauigationis: & Aeneas quaerit in vndis, quibus, scilicet obruptus erat. pręcipitatus a summo deo: Palinurũ, scilicet gubernatorem nauiũ: placidum, id est somno captũ placido: aut gratũ & placentẽ Aeneę. Et hęc in argumenta quinti libri.

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER QVINTVS.

INterea medium Aeneas iã classe tenebat POE.
Cert⁹ iter, fluctusq; atros Aquilone secabat,
Moenia respiciens, quæ iã infelicis Elissæ
Collucent flammis: quæ tantũ accenderit ignem
Causa latet, duri magno sed amore dolores
Polluto, notumq; furens quid foemina possit,
Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.

SERVIVS.

INterea. Dum fletur aut sepelitur Dido. & hoc sermone librũ, vt solet, superioribus iunxit: cuius pars maior ex Homero sumpta est. Nã oĩa quę hic cõmemorat, exhibentur circa tumulum Patrocli: nisi qđ illic Curule exerceretur, hic nauale certamen. Sane intelligendum nõ potuisse fieri vt vna nec plena die Aeneas ad Siciliam perueniret. Vnde accipiendũ est, sicut supra legimus, ꝙ circa primum ortũ lucis nauigauit: vt, Regina e speculis vt primũ albescere lucẽ uidit, & æquatis classem procedere velis. Ergo tota die dum se Dido interemit, dum fletur, paululum prouectus est leniter spiritibus ventis: & flãmas rogi circa vesperam vidit, quo tempore & per naturam ignem videre potuit & per pristinum morem quo per diem cadauera non incendebantur. Deinde tota nauigãs nocte & alterius diei parte ad Siciliam venit. ¶ Mediũ.) Aut medium est quicquid a principio recedit, & necdum finem sortitur: aut medium, sic altũ vt medium putares: vt, Graditurq; per ęquor Iam mediũ. Nam vere medium sequenti indicat loco: vt, Pelag⁹ tenuere rates, nec iam amplius vlla Occurrit tellus. ¶ Certus.) Aut indubitabiliter pergens. aut cert⁹ Aeneas, id est solers, strenuus: vt, Equidem per litora certos Dimittã. ¶ Atros Aquilone.) Quos nuper flans Aquilo

Aquilo atros effecerat: vt, Et medijs properas Aquilonibus ire. Nam nouimus tempestatis hanc esse naturam, vt reliquias venti teneat, etiam in alterius flatu. Atros autem secundum Plinium dicit, qui ait in naturali historia non esse maris certum colorem: sed pro qualitate vẽtorum mutari: & aut flauum esse, aut luculẽtum, aut atrum. ⁋ Collucent flammis.) Lucent vndique. In honorem enim regum cum facib⁹ procedebatur a populo. Vnde ait de Pallante, Lucet via longo ordine flammarum, & late discriminat agros. Postea etiam funebres lectulos proferre cœperunt. Vnde est in sexto, Vel quæ Tyberine videbis Funera: cum de Marcello ædili diceret filio sororis Augusti, in cuius honorem hoc factum est. ⁋ Quę tantum.) In quantitate est admiratio. Sane sciendum Varronem dicere Aeneam ab Anna amatum: & licet (vt supra diximus) plurimum tempus intersit, lectum tamen est. ⁋ Causa latet, duri magno sed amore dolores Polluto.) ὑπέρβατον est: sed expositio talis est, Ignorabant causam, coniecturis tamen ꝓpius accedebant. Nam duri dolores magno amore Polluto, id est læso: & notus fœminarum furor ducebat Troianos per triste augurium, scilicet vt crederent se interemisse Didonem. Multi dicunt, Ducunt, dilacerant: vt ad supradictas duas causas tertia accedat. Percellebat, inquit, animos Troianorum, quod noscebantur duri dolores amore polluto: quod notus erat fœminæ furor, quod ignem rogi videbant, id est omen nauigantibus triste. vt Per triste, valde triste sit. Sed si sic intellexerimus, tertio dicto congruit tantum, non etiam superioribus: nec enim Troiani nauigantes iam poterant aut de amore, aut de furore Didonis esse soliciti.

DONATVS.

Svpra dixit Troianos nauigasse: sed interposita descriptione actuum Didonis & mortis eius, nauigationis ipsorum diuisa narratio est. Ad hanc igitur poeta regreditur: qa quod interposuerat, constat impletum. ergo subiungit. ⁋ Interea mediũ Aeneas iam classe tenebat Certus iter.) Interea, hoc est dum illa perageret fata sua, Aeneas aliquãtum prouectus est. nam iam tenebat medium iter, hoc est in alto iam fuerat constitutus. sic & in tertio libro ait, Graditurq́ per æquor Iam medium, nec dum fluctus latera ardua cinxit: certum autem securum debemus accipere, quod iam longe esset, & nullum aduerteret sequi. ⁋ Fluctusq́ atros Aquilone secabat.) Qui intellectum loci istius duris interpretationibus dissipant dimisso eo, quod intelligi debet, argumẽtatione superflua perquirunt, quod poeta non sensit. dicunt enim Aquilone vento a Carthaginis littore ad Italiam nauigari nõ posse: perindeq́ Aeneam non Aquilonis suffragio nauigationem mouisse: sed vento alio, qui posset in Italiam ducere, fluctibus tamẽ ab Aquilonis parte venientibus, qui proxime præteritus diceret extitisse. hoc posset videri aliquatenus verum, si Aeneas illo tempore ad Italiam nauigaret. licet enim in primo admonitione iussus sit Italiam quęrere: in secunda tamen fugerẽ cogebatur, & se instantis periculi contemplatione finibus liberare Carthaginis. ꝓinde vento Aquilone reuera exclusum, sed non ita, vt ipso tempore ad Italiam tenderet. tunc enim quocunque & in quamlibet cœli partem fuerat fugiendum. denique hoc ei (vt iam diximus) in secunda monitione mandatum est. non vt iret ad Italiam, sed vt imminente discrimine opportune flantibus vẽtis fugeret, opportunus autem fuerat non ad Italiam sed ad fugam, & cum vndique per maria propter ingruentis mali necessitatem fugiendum est, non quo voluerit sed quo potuerit, nauigauit. Intelligam⁹ ergo fluctus Aquilone atros, qui flaret in pręsenti & suffragium fugienti sufficeret: non qui flasset aliquando. si enim ex Carthaginis littore ad Italiam non ducebat Aquilo, perducebat tamen quocũque fugientem. similis locus est, cum Aeneas fugeret Harpyas. Tẽdunt vela noti, fugimus spumãtibus vndis, Qua cursum ventusq́ gubernatorq́ vocabant. Nam & illic dimisimus, inquit, quo tẽdebamus, & iuimus quo potuimus, hoc est euidentis periculi metu nauigabamus in eam partem maris. in quam nos, non consilium ducebat, sed gubernator & ventus. Item cum imminere Cyclopes cernerentur ait, Præcipites metus acer agit quocunque rudentes Excutere, & ventis intendere vela secundis. non secundis quasi ad Italiam ducentibus, sed secundis ad pericula fugienda. potest & sic intelligi, vt vsurpatum sit, Aquilonis nomine, alterius dici debuisset, sicuti & supra posuit, Zephyros audis spirare secundos, hoc est ventos. Non enim multi sunt zephyri, & alio loco ait, & in tutum versis Aquilonibus actam, nam & illic vsurpatio facta est nominis, & numeri. vt vno vocabulo omnes significarentur, qui remotis ventis, quos Aeolus immiserat, aliorum flatu Troiani liberati videantur. vtraque igitur expositio habet rationem suam. vt iam ipse Aquilo verus fuerit, qui posset quolibet ducere, aut sub Aquilonis nomine alterum dicere, qui suffragium fugientibus ferret. item dixit & medijs Aquilonibus ire, & hybernis spirabant flatibus Euri, & semper spirantes frigora chauri. Itẽ nec meminit surgentes pampinus austros. ⁋ Mœnia respiciens, q̃ iam infelicis Elissę Collucent flammis.) Quod dixit mœnia respiciens, aut affectus loci fecerat, quem inuitus reliquerat, aut met⁹, ne forte aliquis inde secuturus fuisset. sed dum hac causa Carthaginem respicit, quam intento animo intuebatur, quamq́ incolumen reliquerat, repente vidit ardentem, quę iam infelicis Elissæ Collucet flammis, hoc ex persona poetę bene auditur, qui sciebat vnde ignis esset exortus. redit ad Aeneæ, Troianorumq́ personã. ⁋ Quæ tantum accenderit ignem Causa latet.) Causa conflati incendii ex aperto nosci non poterat. ⁋ Duri magno sed amore dolores Polluto, &c.) Intelligi dabatur cõiectura currentem malum fuisse, quicquid ignis ostenderet. notum enim fuit exemplis docentibus quid in huiusmodi causis possit doloris acerbitas, quid mali futurum, cum amor læditur, quid fœmina cogitare, cũ propter leuitatem sexus amoris etiam furore percellitur. Hæc Troiani cogitantes, ignis augurio colligebant aliquid mali in illa ciuitate iuxta salutem Didonis esse commissum. Ordinat sensus sic, quæ tantum accenderit ignem, causa latet. sed duri dolores magno amore polluto, notumq́ furens quid fœmina possit, per ignis triste augurium Teucrorum pectora ducunt, fœminarũ dolores vel maxime in causa amoris vult Virgilius ostendere satis esse grauiores. quantum enim in vltione reportanda per infirmitatem sexus minus possunt, tanto in sese supplicio vertunt, quod exigere de alio nequiuerunt. Hoc discutiebant Troiani necessitatem Didonis personamq́ tractantes, & licet verum inuenire nõ possent, sciebant tamen (vt diximus) triste esse quod nuntiabat incendium.

ASCENSIVS.

INterea medium.) Vt perpetuum, & cõdependẽs ostendatur opus, vtitur Virgilius in principio librorum, fere coniunctione, aut aduerbio, eius cõtinuationis signo: vt, Postquam res Asię: At regina: Interea medium: Sic fatur lachrymans, &c. Interea igitur (inquit) dum Dido se interemit, & ciuitas Carthaginensis luctu angitur: rogũq́ funebrẽ incendit, Aeneas tenebat mediũ mare: vnde oculos retorquens ad Carthaginẽ, vidit flãmas funebreis, quas non certo sciebat funebreis esse, sed cõiectura quadã colligebat. Grãmatici dicũt illic, Ad mœnia respiciens: hypermetrũ esse: & syllabã abundantẽ in principio positã q̃ res inuentu rara est: quocirca plurimi depresserunt ꝓpositionem legentes, Mœnia respiciunt. Dona. dicit sic. ⁋ Atros Aqlone.) At qui nõ est aptus Aquilo, ex Africa in Italiã nauigantibus: sed, vel posuit specie pro genere: vel nauigabat Aquilone quia ex secũdo Iouis ꝓcepto, statuerat Carthaginẽ relinquere, quocũq́ illũ ferrent venti: vt etiam Aquilone flante, enauigaret quo illũ ferrent. ⸿ Ordo aũt est. Aeneas certus. i. indubitabiliter pergens, aut solers in nauigandi arte: tenebat iã interea. s. dum talia fierent Carthagini; mediũ iter. s. maris: classe. s. sua: & secabat. i. sulcabat: rostris nauium: fluctus. i. vndas maris: atros. i. caliginosos: Aquilone. i. illo vento, nubes afferẽte: vnde, quia atrã dicit tẽpestatem fuisse, verisimile facit quod sequitur. s. flammas visas, quę nisi maxime essent, de longe, resplẽdente sole, videri nequirent: secabat dico, respiciens mœnia, vel ad mœnia. s. Carthaginensia ciuitate: quę. s. mœnia: collucẽt. i. simul, & quasi ex omni parte lucent (quod etiã ad verisimilitudinem facit) flãmis. s. funebribus: hoc est, rogo Elissæ. i. Didonis reginę infelicis: (hoc ex persona sua, dicit poeta: qui prædixit, quo Dido propter impatientiam amoris, post abscessum Aeneæ se interemerat. nunc aũt significat eam, eo rogo quẽ ad magicas artes extrui fecerat, per simulationẽ, ipsa, more patriæ exurebatur: qd, vt dixit Aeneas, Haud certo sciebat: vnde sequit, causa quę accenderit tantũ ignem.) latet. s. Aeneã, & socios: sed notum est. s. Aeneę, quid duri amores, magno amore polluto. i. violato, sup. possint: & quid fœmina furens. s. p impatientiam amoris, postq̃ se desertã norit: posset, hoc est qa nouit Didonẽ, maximo amore viri sciuitq́ muliebrem sexũ esse fragilẽ, nec habere modũ facili coniectura, id qd erat, opinabat: sibi, videlicet mortem concitasse: & pectora Teucrorum, ducunt. s. dignũ esse ita credere. i. existimant: per triste augurium. i. infelix omen: aut, infelicẽ inspectionẽ: quid duri dolores magno amore, sup. possunt: & quid fœmina furens possit: hoc est Aeneas quidem sciebat, & Teucri cæteri, animo ducebant, latebat tamen causa, quia nesciebant Didonem tam impatienter amasse. vnde dicturus est Aeneas ad eam lib. Aeneid. vj. Nec credere quiui, Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.

Ordo.

Vt pelagus tenuere rates, nec iam amplius vlla
Occurrit tellus, maria vndiq;, & vndiq; coelum.
Olli coeruleus supra caput astitit imber,
Noctem, hyemēq; ferens, & inhorruit vnda tenebris.
Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta.
[Heu quianā tanti cinxerunt æthera nimbi! PALI.
Quid'ue pr̄ Neptune paras? [Sic deide locutus, POE.
Colligere arma iubet, validisq; incumbere remis,
Obliquatq; sinus in ventum, ac talia fatur.
[Magnanime Aenea, nō si mihi Iuppiter author PAL.
Spondeat hoc sperem Italiam contingere coelo.
Mutati transuersa fremunt, & vespere ab atro
Consurgunt venti, atq; in nubem cogitur aer.
Nec nos obniti contra, nec tendere tantum
Sufficimus. superat quoniam fortuna, sequamur,
Quoq; vocat, vertamus iter, nec littora longe
Fida reor fraterna Erycis, portusq; Sicanos:
Si modo rite memor seruata remetior astra.
[Tum pius Aeneas. [Equidē sic poscere vētos POE.
Iandudum, & frustra cerno te tendere contra. ÆNE.
Flecte viam velis, an sit mihi gratior vlla,
Quoq; magis fessas optem dimittere naues,
Quàm quæ Dardanium tellus mihi seruat Acesten!
Et patris Anchisæ gremio complectitur ossa!
[Hæc vbi dicta, petunt portus, & vela secundi POE.
Intendunt Zephyri, fertur cita gurgite classis,
Et tandem læti notæ aduertuntur arenæ.

SERVIVS.

Rates.) Pro nauibus abusiue posuit. Olli.) Aut tunc: aut illi. Supra caput.) Ineuitabilis, mortifer. Nec eni simpliciter dictū est, cum omnis imber super caput sit. Inhorruit vnda tenebris.) Et noctis, & nubiū. Ipse gubernator.) Qui debuit esse solatio. Puppi ab alta.) Subaudis hæc ait. Quianam.) Cur. & est interrogantis aduerbiū, quo vsus est bis, hic, & in decimo, Celicolæ magni quianam sentētia vobis Versa retro? Colligere arma iubet.) Vela cōtrahere, non penitus deponere. Nā dicit, Obliquatq; sinus in ventum. Iuppiter author.) Aut nostræ nauigationis, aut secūdum vsum locutus est: nec si huius rei authorem se Iuppiter faciat. Et multi q̄runt quomodo author Iuppiter, cum Apollini dicat, Tot maria intraui duce te. Sed legimus, Quę Phœbo pater oīpotens. & specialiter nauigationis ex Africa author est Iuppiter. Hoc coelo.) Aere. In hoc coelo qui dicitur aer: Sic Lucretius posuit. Mutati transuersa fremunt. Hinc atq; hinc. Est autem aduerbium factum de nomine: vt, Cunctatur & amnis Rauca sonans. Item, Et pede terram crebra ferit. Nomen & aduerbium plerunque in se transeunt: vt, Toruumq; repente clamat, id est torue. Item aduerbium in nomen: vt, Dum mane nouum: accepta declinatione factum est nomen. Sic Persius, Iam cras hesternum consumpsimus, ecce aliud cras. Sed nomen cum aduerbium esse coeperit, fit indeclinabile: aduerbium cum nomen esse coeperit, declinatur. Vnde Plautus, A mani vsque ad vesperum. A mane autem propter tetraptoton non dixit. Cum enim in alienum ius transeunt hæ partes, nō suis, sed earum ad quas transierint, vtuntur potestatibus, duntaxat in declinatione. Nam temporum rationem suam reseruant: vt hoc loco Transuersa, cum aduerbium sit, a tamen breuis est: quia venit ex nomine, licet duæ consonantes sequantur. cum sciamus A, terminata aduerbia longa esse, vt paulopost, Et frustra cerno te tendere contra. Et vespere ab atro.) Id est quo tendimus: nec enim sine ratione post generalitatem addidit speciem. In nubē cogitur aer.) Nubes enim aeris densitas facit: vt, Denset, erant quę rara modo, & quę densa relaxat. Tendere.) Pro contendere, Aphæresis est. Sequamur.) Fortunam. s. Nec littora longe.) A facili. Fida.) Propter Acestis affinitatem. Fraterna.) Propter Erycen Butæ & Veneris filium: secundum alios, Neptuni & Veneris. Sicanos.) Corripit Si, alibi producit: vt Sicanio prętenta sinu. Rite memor seruata remetior astra.) Si rite remetior astra, paulo ante seruata. s. ante tempestatem. Colligit autem vicinitatem ex ratione cursus, qui a peritis horis colligitur, quas indicant sydera. Iandudum.) Non tantum heroicum est quod dat Aeneę gubernandi scientiam: sed etiā ad prooeconomiam pertinet. Dicturus enim est, Et ipse ratem nocturnis rexit in vndis. Flecte viā.) Ex re mira nata declamatio. In terra enim a via deflectimus nos: in mari ipsam deflectimus viam. Fessas naueis.) Pro nos fessos. Dardanium Acesten.) Vt supra diximus, Hippotes filiam suam Egestam ne ad cetos redigaretur, supposuit nauiculę, & misit quo sors tulisset. Quę delata ad Siciliam, Crinisus fluuius concubuit cum ea conuersus in canem, Vnde est Acestes natus. Seruat.) Tenet: vt, Tantas seruabat filia sedes. Secundi Zephyri.) Iam secundi post conuersionem nauis. Et tandem.) Vacans particula est tandem: vt, Et quo sub coelo tādem. cum dicat, Fertur cita gurgite classis.

DONATVS.

Vt pelagus tenuere rates, nec iam amplius vlla Apparet tellus coelum vndiq;, & vndiq; pōtus.) Magna descriptio, magnus nauigantis accessus. primo quippe coeperunt remis, dehinc velis ventus est allatus, & illo usq; in terras Teucrorum durauit aspectus, donec Carthaginis solum appararet incendium. ecce iam tantum prouecti sunt, vt subtracto terrarum & illius ignis aspectu solū coelum videret & pelagus. Olli coeruleus supra caput astitit imber, No. hy. q. f. &c.) Post hec, inquit, exorta sunt nubila, nimbi etiam. hic pluuię describuntur & accedentia ex ipsis. secuta sunt enim nox, tenebrę, frigus, atq; horror vndarum. quarum formidolosus aspect⁹ accedente multiformi terrore cumulatus est. Ipse gubernator. p. P. ab al. &c.) Tanta fuit elementorum confusio, vt Palinur⁹ ipse, qui gubernādi arte pollebat, regendi cursus peritiam perdidisset. deniq; turbatus ingemuit, & dixit, dolēda fortuna nostra. nihil enim boni omnia ista significāt. Nescio quid Neptune minaris aduersi. ecce Palinurus prævidit malum, & gemuit. Sic deide locutus.) Hoc est breuiter locutus, deinde. Colligere arma iubet v. q;. in re.) In illo enim omnium metu consilia poti⁹ fuerant adhibēda, quam verba. Iubet vela colligi, hoc est breuiari. arma enim dixit vela, quod ipsum sequentia docent. ait enim, validisq; incumbere remis, vt niterentur remis contra vim tempestatis & pelagi. quod dixit colligere arma, exponit quid factum sit. dicendo. Obliquatq; sinus in ventum ac talia fatur.) Hoc fit, cum nimius ventus est, nam colliguntur velorum sinus, & ad modum necessarium breuiantur, vbi autem opportuni sunt, flatus resoluti panduntur ipso docente Virgilio. alio enim loco ait, velorū pandimus alas. obliquare vero sinus in ventum est, nec omnes flatus excipere, nec omnes effundere, vt pars esset congesta per sinus. pars ventis pro commodo traderetur, quam ipse gubernator librans auras exciperet, aut vitaret. cū hæc dixisset, & facta essent, Magnanime, inquit, Aenea, non si mihi Iuppiter auras Spondeat, &c.) Licet omnia turbata sint, nec maria euidenter cernantur, aut sydera, quibus coeli plagę pura consideratione noscuntur, tamen in his partibus esse Italiam sperare non possum, ne si mihi hoc ipsum author Iuppiter spondeat. hoc est si mihi præsens Iuppiter dicat in his partibus esse Italiam, fidem ei habere non possum. Mutati transuersa fremunt, & vespere ab atro Consurgūt venti.) Non ipsi sunt venti, qui fuerunt: successerunt vero contrarii, qui nos in transuersum ducunt. Atq; in. n. c. a. Nec n. o. c. n. i. t. &c.) Maiorem inquit, vim retinendo superare non possumus. quoniam aduersa conualuerunt & pro aere puro nubes solę cernuntur, sequamur fortunam, quam non valemus euincere, & consilium dedit, & dixit admirandam sententiam, vt in rebus agendis, si maior vis interueniat, hanc consentiendo potiusquam reluctando vincamus. hoc est quod etiam Terentius monet. quando, inquit, non potest fieri quod vis id velis quod possit. Quod ergo in præsenti causa fieri conueniat dicit. Quoque v. v. i.) Pergam⁹ inquit, quo possumus, quia quo volumus, non licet. ecce effectū consilii quem casus ostendit, persuadenter monstra, vt appareret impedimentum fortunæ non satis esse contrarium. ait. n. Nec littora longe Fida reor fraterna Erycis portusq; Sicanos, &c. Ideo ait, si memor sum. quoniam ea transierant, cum ad Carthaginis littora naufragio truderentur, Erycis commemorationem fecit, q ante Acesten Siciliam tenuit. hunc volunt veterum fabulę Aeneę fuisse germanum, vt commemoratione fraternæ memorię ęquo animo Aeneas ferret illius nauigationis euētum. Tum pater Aeneas. Equidem, sic poscere vētos Iandudū, & fru. c. &c.) Ipse quoque, inquit, vidi, quę loqueris. quapropter in viam q̄ datur, vela conuerte, & flatibus plena voluntate consenti, nec ipse improbo,

quod

quod inter ipsa contraria fortunæ prospexit, vt ad ipsam terram imprudentem ferret, quæ Acestem mihi seruat incolumē, & suo gremio mei patris ossa cōplectitur. nulla mihi est charior, quam vbi amorem viuentis habeo, & reuerendam memoriam patris. Duos admiranda inuentione præiulit, Acestem liberalitatis & originis causa, & tumulum patris. Cum hanc, inquit, terram tetigero. erit mihi mirum in modum gratulandum, sic me vitio malæ nauigationis errasse, vt Acestē iterum videam. & terram mei patris reliquias continentem. ℣ Hæc vbi d.p.p.) Hæc Æneas dixit, non tamen Erycis fecit mentionem. hoc quippe nomen omisit, quoniam quod Palinurus dixit, replicare non debuit. addidit tamen Palinuri dictis augmentum nominando Acestē & paternam memoriam. ℣ Et vela secundi In.z.f.c.g.e.) Mutato nauigationis cursu prosperum factum est, quod in alia tendentibus contrarium fuit. quippe ferebantur naues cursibus plenis. ℣ Et tandem læti n. ad.a.) Troianis lætitia fuit, ꝙ ad littus tendentes ad loca tamen nota peruenissent.

ASCENSIVS.

❡ Vt pelagus tenuere rates, nec iam amplius vlla Occurrit tellus, maria vn.&c.) Viso funebri rogo, quem infortunium portendere nonnullis visum est: subsecuta est tempestas sæua, qua in Siciliam rursus compulsi sunt: sed eam rem: prouidus heros Æneas in bonam accepit partem, interpretans videlicet deorum voluntate euenisse, vt patri Anchisæ illic sepulto, anniuersarios celebraret honores. Donati hic nihil videmus. ❡ Ordo autem est. Vt.i. postquā: rates.i. naues: tenuere, id est conscenderant: pelagus.i. altum mare: nec vlla tellus occurrit scilicet visui nautarum iam amplius: sed, sup. maria, sup. occurrunt vndiq; : & coelum occurrit vndiq;.i. ex omni loco. nō ex omni parte: nam ex qua parte occurrebat mare, non occurrebat coelum: sed ex omni loco tantum aquas & coelum, hoc est nihil terræ videre poterant: olli, id est hoc tempore illi: astitit imber coeruleus, id est coerulei coloris, aut marinis aquis collectis: supra caput, id est verticem, quasi persecutor eius: ferens, id est afferens: noctem.i. tenebras: & hyemē, id est tempestatem: & vnda inhorruit, id est multum horrida facta est: tenebris, id est propter tenebras. Ipse quasi dicat nauigandi peritissimus Palinurus gubernator: loquitur sup. ab alta puppi, Heu, dolentis interiectio: quianam, id est cur: tanti nimbi.i. nubes pluuiosæ: cinxerunt, id est obsederunt: æthera.i. aerem superiorem, aut coelum, ita vt videri iam vix possit: Ve, pro vel: o Neptune, pater scilicet maris, hoc est summe rector aquarum: quid paras.i. prætendis, his nubibus? quasi dicat vis ne omnes obruere? Ipse locutus sic, iubet deinde colligere.i. contrahere: arma scilicet nauigatoria, hoc est vela, & antemnas: & incumbere validis remis, id est valide ipsis remis: obliquat sinus, id est cornua antemnarum: in ventum, id est contra ventum: ac fatur talia, O magnanime Æneas, si.i. & si, aut tametsi Iuppiter author scilicet nostræ nauigationis: spondeat, id est polliceatur, sub pignore fidei suæ. tamen, sup. non sperem contingere Italiam: hoc coelo.i. hac dispositione aeris stante: venti mutati, fremunt transuersa.i. in transuersum. & consurgunt ab atro vespere.i. ab ea regione, in quam tēdimus: & ita habemus ventos contrarios: atq; aer cogitur.i. contrahitur, & condensatur in nubem: ita vt timor sit de maioribus ventis: quos & Hesperus ater, & aer densus, præ se ferunt. Nec nos sufficimus obniti & tendere contra.i. contrarium: tanto scilicet quantum, nos venti repellunt: & ita quoniam fortuna.i. fortuita, & repentina tempestas: superat.i. vincit conatus nostros, sequamur scilicet sponte, quo traheremur coacti. (Nam, vt dicit Sene. Fata volentem, ducunt: nolentem, trahunt.) quoq;, duæ sunt dictiones. & ita, quo, producitur. q;, pro &: vertamus iter, sup. eo quo fortuna, sup. vocat nos: nec.i. & non: & ego reor littora fida scilicet fraterna.i. fratris tui Erycis, qui filius Veneris, ex Bute rege Siciliæ: illic in monte sepultus, pro deo postea habitus est. q; pro.i. portus Sicanos.i. Sicilienses, esse non longe scilicet ab his locis: si modo.i. dummodo: aut modo.i. solummodo, hoc saluo: si ego memor rite.i. vt decet solertem nautam: aut remetior rite.i. decenter: astra seruata.i. obseruata, dum e Sicilia in Africam pellerentur, vnde nunc in eam redeunt. Tum.i. tunc: Æneas pius, sup. inquit. equidem.i. ego certe: cerno.i. video: ventos poscere sic scilicet vt in Siciliam redeamus: & cerno te tendere contra scilicet vētos: frustra.i. in vanum, aut nequicquam: & ita flecte viam scilicet maris, quæ vbiq; est: velis.i. dando vela, quæ venti impellunt. An vlla tellus sit mihi gratior: ve, pro vel: quo ego magis optem, dimittere naues fessas.i. nos fessos.) Est tamen futuri euentus, omen. nam illic dimissurus est, defessos patres: & anus, puerosq; imbelles: nec nobilibus parentibus editos) quam, supp. ea tellus, videlicet Sicilia. quæ seruat mihi.i. ad vtilitatem meam: Acestē.s. amicum, & affinem, Troia oriundum: & quæ complectitur gremio.s. suo, hoc est sepulchro, ossa patris Anchisæ. Vbi.i. postq; hæc dicta, sup. sunt a Palinuro & Ænea: ipsi petunt portus & Zephyri.i. venti: secundi.i. insequentes, & a tergo vtiliter flantes: intendunt.i. inflant, vela: & classis fertur cita.i. velox: gurgite.s. maris, hoc est fluxu, etiam secundante. (Est tamen tapinosis: & ipsi læti aduertuntur tandē: non post longa interualla, sed magna desideria: quia tot nimbos instare viderant.) arenæ notæ.i. ad littus Siciliense: vnde abiuerant non multo ante sicut in.j. huius patuit.

At procul excelso miratus vertice montis
Aduentum, sociasq; rates, occurrit Acestes,
Horridus in iaculis, & pelle Libystidis vrsæ,
Troia Criniso conceptum flumine mater
Quem genuit. veterū nō immemor ille parentum,
Gratatur reduces, & gaza lætus agresti
Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
Postera cum primo stellas oriente fugarat
Clara dies, socios in coetum littore ab omni
Aduocat Æneas, tumuliq; ex aggere fatur.
{Dardanidæ magni genus alto a sanguīe diuū, ÆNE.
Annuus exactis completur mensibus orbis,
Ex quo relliquias, diuiniq; ossa parentis
Condidimus terra, moestasq; sacrauimus aras:
Iamq; dies (ni fallor) adest quem semper acerbum,
Semper honoratum (sic dii voluistis) habebo.
Hunc ego Getulis agerem si Syrtibus exul,
Argolico've mari deprensus, & vrbe Mycenæ,
Annua vota tamen, solennesq; ordine pompas
Exequerer, struerémq; suis altaria donis.
Nunc vltro ad cineres, ipsius & ossa parentis,
Haud equidem sine mente reor, sine numine diuum
Adsumus, & portus delati intramus amicos.
Ergo agite, & cuncti lætum celebremus honorem,

SERVIVS.

❡ Miratus.) Is qui mirabatur: aut certe miratus occurrit. ℣ Horridus.) Terribilis. ℣ Libystidis vrsæ.) Aut re vera vrsæ: aut feræ Africanæ. ℣ Gaza agresti.) Opibus rusticanis. Nam gaza omnis fructus ē. ℣ Stellas fugarat.) Poetice dixit. Nam si stellæ a stando dictæ sunt, non fugantur. Semper enim fixæ sunt præter planetas. ℣ Dardanidæ magni.) Frequenter, vt diximus, ad opus suum Virgilius aliqua ex historia deriuat. Nam sic omnia inducit, quasi diuini honores soluantur Anchisæ, quos constat Iulio Cæsari tribuisse Augustum. Et bene dicit, Genus alto a sanguine diuum. nā per tacitam oeconomiam ostēdit debere Anchisen generis sui honorem mereri. Vnde est, Dis genite & geniture deos. ℣ A sanguine Diuum.) Diuum & deorum pleriq; ponit indifferenter poeta: quanquam sit discretio, vt deos perpetuos dicamus: diuos ex hominibus factos, quasi qui diem obierint. Vnde diuos, etiam imperatores vocamus. Sed Varro & Ateius contra sentiunt, dicentes diuos perpetuos: deos qui ꝓpter sui consecrationem timentur, vt sunt dii manes, quod tangit in duodecimo dicens, Diua deam stagnis, quæ fluminibusq; sonoris præsidet. ℣ Annuus orbis.) Quia menses in se recurrunt, & annum faciūt. Vnde & annulus quasi annuus dictus. Sic alibi, Atque in se sua per vestigia voluitur annus. ℣ Diuini.) Aut laus est: vt diuini opus Alcimedontis. Aut re vera diuini. nam ait, Nunc repeto Anchisen, fatorum arcana reliquit. ℣ Moestas aras.) Medium se præbet. Nam hominem fuisse noluit, & vult eum ex consecratione numen effectum. Nam moestas aras ad hominem pertinet, id est diis manibus consecratas. Et ꝙ paulopost dicit Altaria liquit: vult esse diuinitatis post apotheosin. Vnde est, Et adytis: quæ templorum sunt. &, Successit tumulo: quod est hominis. ℣ Nisi fallor.) Non quasi nescius dixit: sed propter anni confusionē,

Poscamus ventos, atq; hæc mea sacra quotannis
Vrbe velit, posita templis sibi ferre dicatis.
Bina boum vobis Troia generatus Acestes
Dat numero capita in naues, adhibete penates
Et patrios epulis, & quos colit hospes Acestes.

susionem, quę erat apud maiores. Nam ante Cęsarem qui nobis anni rationem composuit, quam hodieq; seruamus, intercalabantur dies, vt etiā in Verrinis legimus scilicet Lunę nō congruēte ratione. Annum autem primo Eudoxus: post Hipparcus: deinde Ptolemæus: ad vltimū Cæsar deprehendit. ¶ Acerbum.) Propter perditum patrem. ¶ Honoratum.) Quia deus effectus est. ¶ Sic dij voluistis.) Vt in tertio, Visum superis. Semper.n. de dijs saluâ veneratione conqueritur. ¶ Getulis agerem si Syrtibus.) Si in Getulis Syrtibus agerem.i.essem. Et bene aut desertos, aut hostiles commemorat locos. ¶ Argolico ve mari.) Ionico & Adriatico. ¶ Deprensus.) Occupatus. & proprie nauigantium est: vt, Deprensus olim statio tutissima nautis. ¶ Vrbe Mycenæ.) Græce dixit. Vnde singularem numerum posuit. Mycenæ autem sicut Thebæ. Iuuenalis, Atq; vetus Thebe centum iacet obruta portis. Vt sit Mycene Mycenes: vt Agaue Agaues. Potest & exinde videri latinam fecisse declinationem: vt sit hæc Mycena huius Mycenæ: & est periphrasis Vrbe Mycenæ.i. Mycenis: vt, Vrbem Pataui. ¶ Annua vota tamen, solenneisq;.) Hęc quasi numini. ¶ Suis donis.) Congruis. Sunt enim dona tantum superorum: munera sunt inferorum: vt in Bucolicis, Phœbo sua semper apud me Munera sunt lauri: & suaue rubens hyacinthus. ¶ Nunc vltro.) Argumentum a minore ad maius. Vltro autem, aut vltra.i. insuper, hoc est, amplius numina præstiterunt. aut vltro.i. sponte sua, non optantibus, aut volentibus nobis. Vult enim ob hoc tempestatem ortā non vt ab Italia depellerentur: sed quo sacra renouarentur Anchisæ. ¶ Celebremus honorem.) Non dicit exequias. Nam & ventos quasi a numine vult petere. ¶ Positam.) Constitutam: vt, Et posuere in montibus vrbem Pallantis proaui de nomine Pallanteum. Dicit autem, Petamus etiam hoc, vt velit nos in vrbe constituta singulis quibusq; annis sibi sacra persoluere. ¶ In naueis.) Per naueis. In, enim multa significat, vt diximus supra.

DONATVS.

¶ At procul excelso mi. ver. m. Aduentum, so. q; ra.) Ciuitas, in qua Acestes commorabatur, fuit in excelso, qua causa longe adhuc positas naues cognouit esse Troianas, & earum est miratus aduentum. Legitur & accurrit, quod est amplius, quam occurrit. ¶ Occurrit Acestes.) Occursus iste impatientiam hominis vere gratulantis ostendit. non enim ferre potuit, donec ad ipsum littus accederet. ¶ Horridus in ia. & p. li. v. Troia Cr. c. flu. m. Quem g.) Ipso enim cultu vti debuit, qui esset tali parente progenitus. flumina enim sine vestis ambitione pinguntur. quod ait Troia mater, non patriam dixit, sed Troianam mulierem. proinde cum hoc dicimus, in tres syllabas efferendum est, vt sit dactylus Troia & adiectiuum Veterum non im. il. p. Gr. re.) Considerans vnam sibi & illis esse originem veterum, gratulatus est eos iterum venisse. huius letitię quod fuit signum: ¶ Gaza, inquit, lætus agresti Excipit.) Ab ipso littore duxit eos, agrestes eis exhibiturus diuitias, hoc est epulas rusticanas. si ad ipsum Virgilium redeamus, intelligere poterimus, quæ sint istę vel quales. nam ipsas pręferens in Buco. pastor, Sunt, inquit, nobis mitia poma, Castaneæ molles, & pressi copia lactis. his annectere possumus oua, atq; herbas agrestes. ecce quanta humanitas hominis. quantaq; honorificentia occurrit venientibus, suorum fuit memor, incolumes ac saluos gratulatus est. admodum lætus duxit eos ad domum. quod alterum eorum hoc est secundum excepisset aduentum, excepit fessos, & opibus rusticis pauit, plus habens affinitatis & amicitiæ meritum q̄ ciborum. non enim illa in eo placebant, quæ imparatus exhibebat, sed puritas mentis, & superioris temporis largitas, & lætitia præsentis. ¶ Postera c. p. st. o. f. &c.) Sequenti die in ipso loci exordio hoc est ante actus alios, iussit Æneas omni littore socios omnes acciri, ac redactos in cœtum.i. congregatos, ipse in summo consistēs, vt facilius audiri posset, his allocutus est verbis. ¶ Darda. m. &c.) ¶ Licet suos alloqueretur eorum tamen laudem, in qua & ipse partem habuit noluit præterire. quæ laus eo tendit vt asserat deos, ex quibus essent geniti fauisse potiusquam nocuisse, vt impedito cursu, qui tenebatur, ad Siciliæ rursum littora ducerentur. quod verum esse asserit euidenti argumento, vt exacti anni munus, & incipientis alterius paternis redderetur imperijs. vere, inquit, magni sumus Dardanidæ, & iure nostra pertinere videntur ad deorum curam, vtpote originem ab ipsis ducētes, & genus. ¶ Annuus exactis c. m. o. &c.) Annus, inquit, concluditur, ex quo diuinum patrem meum, hoc est consecratione dignum, terram condidimus. non dixit, ex quo mortuus est pater meus, sed ex quo terra est conditus. hoc enim intelligi potius voluit, quam dici. non enim viuus obrui potuit, & quoniā iam dies adest, & quanto tristis tanto suis obseruationibus honorādus, religiosi filij personam induxit dicentis, quem semper acerbum, Semper honoratū (sic dij voluistis) habebo. optabat enim (nisi dij obstitissent) officia pietatis viuo potius exhibere, quam mortuo, & ideo fecit apostrophen cum quadam inuidia, quæ veniret ex dolore. sciebat enim communem omnium conditionem, ac superiora instituta apertius accusari non posse. proinde, sic dij voluistis, non ad causam patris tantummodo, verumetiam ad omnium hominum retulit sortem, quasi diceret, feram inuitus, quod expugnare non potui. semper acerbum, semper honoratum. ideo, quia dolor omnis accessu temporis consenescit, & solennitas omnis diuturnitate tenuatur. quod apud Æneam non fuerat, apud quem luctus patris semper recens ostendebatur, & nouus. Interea edicturus ludos illi parti primo occurrit, qua potuit reprehendi, vt cum de morte patris moestus esse debuerit, velit potius læta sectari. idcirco dixit, quem semper acerbum, semper honoratum. quoniam ferebat animum eius dolor ex causa, & exigebat defuncti meritum honorificentiam suam. non ergo dixit, futuram ludorum lætitiam, sed futurum honoratum diem. dicit ergo, quid in animo gereret, vt ostēdat in exhibitione ludorum non lasciuiam fore, sed necessitatis causam. ¶ Hunc ego getulis a. si sy. &c.) Duo posuit dura, si me, inquit, tenerent syrtes, aut græci captiuum. senserat enim solitudinem syrtium, & græcorum vrbem viderat, & transierat, & littora, sicut in.j. lib. & tertio lectum est. hunc, inquit, tamen tristissimum diem ego, qui sim filius, si inter hostes essem, & solitudines syrtium, honorarem tamen, neq; istud clam sed publice facerem, ducens funereas pompas, & onerans altaria suis donis.i. solennibus, & veterum moribus institutis. ¶ Nunc vltro ad cineres &c.) Sine mente, inquit, & sine numine, ad deorum potestatem retulit. an, inquit, putatis citra deorum voluntatem, ac potestatem factū, vt ad tumulum patris mei die solenni ac necessario, atq; ad amica littora veniremus: prouenit hoc voluntate diuina, debita solui manibus eius, in quo sunt etiam dij ipsi fautores. ¶ Ergo a. & læ. c. c. honorem.) Honorem dixit, non turpia, quæ ludis exhiberi consueuerunt. lætum autem non exhibentibus, sed illi cui exhibetur honorificentia. lætari enim feruntur mortui, quando hæc sibi solennitas redditur. ¶ Poscamus ventos, atque hæc m. s. q. &c.) Cum celebrauerimus hęc, poscamus ventos, qui dent prosperam nauigationem. cum autem peruenero, & ciuitatem debitam constituero, faciam et templum. templum dixit, vt deo, non memoriam vt homini mortuo. & sacra dixit, non inferias. & quoniā spectaculorum gratiam debet etiam refectio corporum sequi. promittit vniuersis annonam. ¶ Bina b. v. t. g. ac. Dat, &c.) Promisit de alieno tantum pręsumens de Acestis beneuolentia, quantum fiducię dabat superioris temporis largitas, & pręcipui animi virtus. ¶ Adhibete penates, Et p. e. & q. c. h. a.) Vos mementote, vt cum binos boues per naues singulas sumpseritis, & paraueritis epulas cum nostris penatibus adhibere deos, quos hospes ipse veneratur.

ASCENSIVS.

¶ At procul excelso, &c.) Docet, quomodo ab Aceste amico, suscepti sunt hospites: abs quo videlicet humanissime, prius dimissi erant. vnde dictum est in.j. Vina bonus quę deinde cadis onerarat Acestes, Littore Trinacrio, dederatq; abeuntibus heros, Diuidit, &c. De hac autem re dicit Dona. sic. ¶ Occurrit.) Impatientiam cupientis gratulari, significat. ¶ Et pelle.) Refert habitum paternum. Erat enim natus ex fluuio: & fluuij pene nudi, sine ambitione vestium, pinguntur. ¶ Agresti.) Sunt epulę, de quibus ait in Buco. Sunt nobis mitia poma Castanee molles, & pressi copia lactis. His addere possumus, oua, & herbas. Hęc ille. ¶ Ordo est. At.i. sed: Acestes, rex ille Sicilię: miratus, id est admirans: procul, id est de longe scilicet de excelso vertice montis: aduentum scilicet Ęneę: & naueis socias scilicet sociorū, hoc est Troianorum: occurrit, sup. eis: existens horridus, id est terribilis, aut asper: in iaculis.i. propter iacula quę gerebat: & pelle vrsę Libystidis, id est Libycę, ex Libya genitę: vt sit Libystis patronymicum a patria deductum. Sunt autem in Libya ferę plurimę, & feroces: quem.s. Acestem: mater Troia.i. Troiana. (Est.n. trisyllaba dictio, Troia.) genuit cōceptū flumine Criniso. Incertus ergo illi pater: q a dum fluuiorū Ordo.

fuulorum ad quos geniti sunt, notiora sunt, q̄ patrum nomina dicuntur illorum filij. mater autem dicitur Ægista, Hippotæ Troiani filia fuisse. Ille.s. Acestes, non immemor veterum parentum.i. memorans se a Troianis oriundum, aut memorans eum esse Troianorum morem, vt hospitales sint, gratatur reduces.i. reductos esse ad se: & excipit.i. seorsum ad conuiuiū accipit eos: gaza agresti.i. opibus agrestibus, & ex agro collectis: & id quidem faciebat lætus.i. hilari vultu: vt modicitatem suam, non illorum contemptum, significaret: ac solatur eos fessos.s. ex reluctatione contra ventos: opibus amicis.i. faciliter parabilibus, quæ amicis acceptæ sunt: aut eis tunc conuenientibus. Cum.i. postquam, postera dies clara (hic patet, diem discretum a nocte, etiam fœminini generis reperiri) fugarat.i. fugauerat.s. claritate sua: primo Oriente.i. in primo ortu solis: stellas, ita vt amplius non apparerent, Æneas aduocat in coetum.i. cōcionem: socios.s. suos ab omni littore: & fatur ex aggere tumuli.i. colliculi, aut sepulchri Anchisæ. O Dardanidæ magni genus, ab alto sanguine diuum.i. diuorum, pręcipue Iouis: annuus orbis.i. annua reuolutio solis: completur.i. perficitur: mensibus actis.i. transactis: ex quo.i. postquam: nos condidimus terræ.i. terra: sed in ipso elemento. nam terra, aut in terra condere possimus, etiam in aere, aut excelsa turri: terræ vero & humi, in ipso elementi loco: condidimus, ergo terrę reliquias, & ossa parentis.s. Anchisæ. diuini, aut præscij, futurorum & sacrorum periti, dum viueret: aut in deorum numerum assumpti: & sacrauimus aras mœstas, sup. in honorem eius. mœstas quidē quia obiuerat: sed sacras, quia in deorum numerum assumptus erat. Iamq;.i. & iam: nisi fallor, adest dies, supp. anniuersarius: quem ego habebo semper acerbum propter mortem patris, & semper honoratum propter eius, si ita dicam, deificationē, o dij, vos voluistis sic.q.d. nisi ita voluissetis: vellem adhuc nobis dux itineris, solamenq; laborum esset. Si ego agerem.i. ducerem, & viuerem hunc diem, existens exul in Syrtibus Getulis, id est Getulicis, hoc est maximis periculis maris, qualia sunt apud Syrteis: ve, pro vel: si.i. tametsi. ego agerem hunc diem, existens depressus.i. occupatus scilicet ab ipsa tempestate subito orta. Deprendimur enim in facto, sicut in adulterio, dum alienam coniugem occupamus: vnde Horatius.j. sermo. Deprendi miserum est Fabio, vel iudice vincam. & in mari a tempestate dum alienum elementum occupamus: vt hic: & in Geor. Deprensis olim statio gratissima nautis. in mari Argolico: & in vrbe Mycenæ, pro Mycenarum: aut in Mycenę vrbe scilicet Argiuorum, hoc est in medio hostium: tamen id est nihilominus: ego exequerer vota annua, id est anniuersaria: & pompas scilicet exequiales, & funebres: solēneis, id est quæ toto anno, aut singulis annis exhiberi solent. ordine.i. per ordinem: & secundum ritum talium sacrorum: & struerem altaria suis, id est proprijs donis: vnde significat Anchisen in deum superum assumptum: quia altaria non nisi superorum proprie sunt: & tamen simulachrum Anchisæ apud inferos inueniet: sed & aliorum diuorum illic sunt: secundū Ethnicos. Nos adsumus nunc: equidem.i. ego quidem: reor q̄: haud.i. non: sine mente.i. animo & intentione: & haud sine numine.i. nutu & voluntate deorum, hoc est cum deorum voluntate & præordinatione: adsumus vltro, id est sine labore nostro oblati: ad.i. iuxta, cineres, & ossa ipsius parentis: & nos delati scilicet impulsu ventorum, intramus portus amicos, id est amicorum: ergo agite scilicet quod instat, & quod consentaneum est rationi: & celebremus cuncti honorem lætum.i. cum lætitia. aut reuera lætum, quia de re læta, vtpote de Anchisæ deificatione, seu apotheosi. Poscamus scilicet ab ipso patre, iam adeo ventos scilicet opportunos atq; poscamus, vt, sup. Anchises, velit nos & nostros minores ferre sibi quotannis.i. singulis annis: hæc mea sacra, quæ scilicet nunc instituam, vrbe posita.i. constituta: & templis dicatis.i. consecratis: sibi.i. in honorem suum: Acestes generatus Troia, dat vobis bina capita boum.i. binos boues, in naueis, id est per singulas naueis duos boues: (Male legit qui dicit, in capita: vnde corruptus est textus, Dat numero in capita: vbi legendum est, Dat capita in naueis.) adhibete epulis, id est visceratiōni: & epulo solenni diuos penates: & id est simul: patrios, id est quos auehimus a patria: & eos, supp. quos Acestes, hospes noster, colit scilicet peculiariter: hoc est agamus diem lætum, paribus auspicijs & prę sidibus.

Dat capita in naueis, diuos adhibete penates legunt alij.

Præterea si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit, radiisq; retexerit orbem,
Prima citæ Teucris ponam certamina classis.
Quiq; pedum cursu valet: & qui viribus audax,
Aut iaculo incedit melior, leuibus've sagittis,
Seu crudo fidit pugnam committere cæstu:
Cuncti adsint: meritæq; expectent præmia palmæ.
Ore fauete omnes, & cingite tempora ramis.
[Sic fatus, velat materna tempora myrto. POETA.
Hoc Elymus facit, hoc æui maturus Acestes.
Hoc puer Ascanius, sequitur quos cætera pubes.
Ille ē concilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum, magna medius comitante caterua.
Hic duo rite mero libans carchesia Baccho
Fundit humi, duo lacte nouo, duo sanguine sacro,
Purpureosq; iacit flores, ac talia fatur.
[Salue sancte parens, iterum saluete recepti ÆNE.
Nequicquam cineres, animæq;, vmbræq; paternæ:
Non licuit fineis Italos, fataliaq; arua,
Nec tecum Ausonium (quicunq; est) quærere Tybrim!

SERVIVS.

¶Si nona diem mortalibus almum.) Non de die qui certus est, dubitat, sed de serenitate. Vnde paulopost, Serena iā luce, Et sciendum quia apud maiores vbi quis fuisset extinctus, ad domum suam referebatur. Vnde est, Sedibus hunc refer ante suis. & illic septem erat diebus, octauo incendebatur, nono sepeliebatur. vnde Horatius, Nouendiales dissipare pulueres: Iure etiam ludi qui in honorē mortuorum celebrantur, nouendiales dicuntur. Sciendum quia etiam domi suæ sepeliebantur, vnde orta est consuetudo, vt dij penates in domibus colantur. ¶Prima.) Re vera prima. Nam cætera, non eo quo dicit ordine editurus est. ¶Viribus audax.) Hoc ad omnia pertinet. ¶Aut iaculo incedit melior, leuibus ve sagittis.) Id est iactu velocium sagittarum: vt vacet ve. Sic ista iunxit in nono, Insidijs iaculo & longe fallēte sagitta. Id est iaculo longe fallentis sagittæ. Nam non exhibuit iaculatores. ¶Crudo cæstu.) Aut crudeli, aut duro. Cæstus autem per diphthongum pugilum arma significat. habet etiam pluralem numerum, & est quartæ formæ. Nam cestus cesti numeri tantum singularis, sine diphthongo balteum Veneris significat. ¶Prēmia palmę.) i. virtutis: a pręcedenti quod sequitur. ¶Ore fauete.) Apto sermone vsus est, & sacrificio & ludis. Nam in sacris taciturnitas, in ludis necessarius fauor est, quem propter plausum futuris spectatoribus dat. Fauet autem ore quis etiā per taciturnitatem. Horatius, Fauete linguis carmina nō prius audita musarum Sacerdos. ¶Cingite tempora ramis.) Ex Romano more. Nam festis ludis omnis ætas coronata spectabat, quod ostēdit per Æneam, Acestē, Ascanium: per quos omnē demonstrat ætatem. ¶Materna myrto.) Vel quasi filius, vel quasi Veneris sacrificaturus marito. ¶Hoc Elymus facit.) Princeps Troianorum, qui dicitur tres in Sicilia condidisse, ciuitates, Ascrā Entellam, Egestā. ¶Æui maturus) Honestius q̄ si æuo maturo diceret. ¶Rite.) Secundum ritum sacrificij, quod exigebat vt libaret de mero Baccho, id est puro. ¶Carchesia.) autem genus poculorū. ¶Humi.) Terrę. ¶Lacte nouo.) Aut statim mulcto: aut post foetū, quod colostrum dicitur neutro genere. ¶Sanguine sacro.) Victimarum: vt diximus supra. Et notandum quia partim quasi mortuo pari numero sacrificat: partim impari, quasi deo: vt, Cedit quinas de more bidentes. Nam legimus, Numero de° ipare gaudet. ¶Purpureosq; iacit flores.) Ad sanguinis imitationem, in quo est sedes animę. Sic in sexto. Purpureos spargam flores. Item, Purpureasq; super vestes velamina nota, scilicet vt supra diximus, vt sedis suę cognoscat imitationem. ¶Salue sancte parens.) Salue & vale sm Varronem in logistoricis synonyma sunt. Vnde his & in salutatione vtimur, & in execrationibus: vt, Valeant qui inter nos dissidiū volunt. Vnde etiam hęc mortuis dicimus: non q̄ eis optemus salutem, in quibus nulla esse potest: sed vt significemus nos sic digredi, vt ostendamus eos nunq̄ in nostram comunionem eē venturos. ¶Iterum) Hic distinguendum. Nam quo tempore sepelijt eum, dixit sine dubio salue & vale. ¶Recepti Nequicquam cineres.) Cineres ꝑ ipso patre posuit: ac si diceret, salue pater de Troia liberate sine causa. propter quod sequitur, Nō licuit fines Italos fataliaq;

fatalia\&q; arua. Alij ad historiam supradictam referunt distinctione mutata, vt dicant, Recepti iterum cineres semel ex Troia, semel a Diomede: qui dicitur ossa eius eruta cum Palladio reddidisse. Nequicquam autem secundum Epicureos, qui dicunt omnia perire cum corpore. ¶ Animæq; vmbræq; paternæ.) Vocatiuus pluralis est. Nam Plato, & Aristoteles & omnes periti dicunt in homine esse quatuor animas: Vnam vitalem, vt in vermibus: qui tantum mouentur. Aliam sensualem, vt in mutis animalibus: in quibus est sensus & timoris & gaudij. Tertiam intellectualem, vt in hominibus: qui & cogitare & recte iudicare possunt. Esse etiam quartam infra omnes, quæ physice vocatur: vt est in herbis & in arboribus, quæ etiam motu carentes, vitam tamen habent. Nam & nascuntur, & crescunt, & pereunt. Vnde est, Atq; interfice messes. His rebus colligitur hominem harum omnium animarum esse participem. Vnde Sallust. ait, Alterum nobis cum dijs, alterum cum belluis commune est. De vmbris autem facilis est probatio. Nam si quatuor sunt animæ, sequitur vt tot sint vmbræ: vt siquis inter duas stet lucernas, geminam vmbram creat. Hoc autem de animis etiam Lucretius asserit: sed non tantum veritatis studet, quantum sectæ Epicureæ. Alij ista fugientes, dicunt animæ & vmbræ genitiuum esse singularem, vt sit, cineres vmbræ & animæ paternæ: quod non valde probandum est. Nec enim vmbra aut anima cineres habent. ¶ Quicunq; est.) Tędio longæ nauigationis hoc dicit.

DONATVS.

¶ Præterea si.n.d.m.al. Aurora.e.&c.) Præstruxit omnia, & edixit diem ludorum: sic tamen si aeris etiam temperies proueniret, & non proximum satis, nec satis longum. vt medium tempus non haberet diuinæ expectationis tædium, & tamen maiorem celebritatem posset acquirere. Nono, inquit, die ludos exhibebo, si consentientibus elementis alma luce prouenire potuerit. Almum diem, tranquillum debemus accipere, quia nauale certamen fuerat habiturus, pro quo tranquillitas pelagi fuerat necessaria. Insinuat dehinc futura certaminum genera, vt vnusquisq; maiori studio ante tempus accensus veniret ad diem. percurrit hæc, in quibus enitesceret virtus, potiusquam ludorum turpium corruptione sordesceret. non edicuntur mimi, qui solis inhonestis & adulterijs placent. per illos enim discitur, quemadmodum illicita fiant, aut facta noscantur. non edicuntur saltationes fluxæ, in quibus saltator ille est melior, qui perditorum indicio membrorum virilium robur in saltationem verterit, non edicitur funis futura temeritas, cuius angustum iter ac pendulum in periculum magis quam salutis securitatem deuexum est. omisit hæc vir fortis & egregius. nihil eum iuuat illorũ, quæ scitis, illis exhiberi, quibus possunt placere, cum fiant. Iccirco autem primo aeris tranquillitatem pronunciauit esse necessariam, q; in mari habiturus nauale certamen (vt dictum est) placiditatis debuit habere suffragium. Incipit iam proferre certaminum genera, sed cum conditione tẽporis, propter aerem incertum. ¶ Prima, inquit, citæ.t.p.c.c. Secũda. Quiq;.p.c.v. Tertia. Et qui viribus audax. Quarta. Aut iaculo in.m.l.s.) Quinta. Seu crudo fidit.p.c.c.) Enumeratis spectaculorum generibus ait. ¶ Cuncti adsint.m.q;.e.p.p.) Adsint omnes, qui hæc subire voluerint, sperantes digna pro suis virtutibus præmia, & probaturi verum iudicium palmæ. expectent potest significare sperent, potest &, videant. ¶ Ore fauete omnes, &.c.t.r.) In sacris ore fauete, est silentium commodate, significat hic, ore fauete, exclamationibus lætis fauorem commodate. ¶ Sic fatus velat materna tempora myrto.) Myrto materna, non coronis infamibus. ¶ Hoc Elymus.s.h.æ.m.a.hoc.p.a.) Vsqueadeo honestissimum fuerat factum, vt dignitati singulorum, & omnibus ætatibus conueniret. fecit denique Æneas, fecit Elymus. Acestes quoq; maturus senio & grauis non habuit indignum, quod religione potiusquam luxuria constabat effectum. non dubitauit Ascanius imitari maiores, nec putauit sese erraturum, si sequeretur factum patris & studium honestorum. ¶ Ille e concilio.m.c.m.i.&c.) E, concilio ibat ad tumulum patris cum ingenti numero deductorum. ¶ Hic.) Hoc est vbi sepulchrum patrium fuit. ¶ Duo rite.m.l.&c.) Carchesia, nomen est poculorum. Duo, inquit, carchesia mero Baccho plena, hoc est vino incorrupto terræ infundens. ¶ Duo lacte.n.d.s.s.) Terræ infundens, & ad vinum pertinet, & ad lac, & ad sanguinem. omnia enim simul fusa sunt. hæc mortuorum sacrificijs exhibentur. ¶ Purpureosq; iacit flores.) Et hic color florum sepultis congruit. fudit, & iacit largum animum exhibentis ostendunt, & specierum maximam copiam. ¶ Ac talia fatur. Salue.s.p. iterum.) Iterum ideo quia hæc fuit secunda post illam, qua cum sepeliretur salutatus est. quod autem ait, sancte, & non dixit chare,

vt in

vt in secundo libro meminimus positum, Ergo age care pater ceruici imponere nostræ, hoc sic intelligendum est. illic enim cum vno loquebatur & cum eo, a quo nollet separari. Hic cum eo loquitur quem religione nimia noluit mortuum dicere, sed receptũ volebat inter deos. nam & in libro tertio; cum finem vitę eius apud Didonem referret, ait. Hic me pater optime fessum deseris. duxit te, inquit, & deseruisti me. non dixit mortuus es & in quarto libro, hoc tenuit, cum diceret. visa dehinc cœlo facies delapsa parentis Anchisę. sancte ergo cum dijs conueniat, patrem suum numinibus iunxit, hoc fecit filius religioso affectu & hominum more, qui pręcipuos viros migrare potius dicunt, q; interire, moriendo. ¶ Iterum saluete recepti Nequicquam.c.a.v.q;.pa.) Animę & vmbrę non est nominatiuus pluralis, sed genitiuus singularis. salutauit enim cineres animę & vmbrę patris sui. Nõ ergo sequamur eos, qui putant Anchisen plures vmbras & multas animas habuisse. Nequicquam rursum recepti cineres, quia inimicorum manibus dicuntur erepti, & iterum rursum filij opera conditi, quod beneficium cum non senserit mortuus, non frustra positum est, nequicquam, huius facti poeta meminit in quarto libro. nam ex persona Didonis dixit. Nec patris Anchisę cineres, manesue reuelli. Et persona filij bene positum est, nequicquam. ille enim viuo potius obsequi q; mortuo voluit. ¶ Non licuit fines italos.s.q; ar. Nec.t.a.q.est.q.iy.) Hoc tempore mortis eius ostenditur doluisse. In tertio enim libro, cum de eius casu loqueretur, hoc dixit. heu tantis nequicquam erepte periclis, nequicquam cur illic dictum sit, hic patefecit. non obtinuit enim patre incolumi ad Italiam peruenire, quod quia non prouenit, & hic ingemiscit.

ASCENSIVS.

¶ Pręterea si nona.) Pręter epulum, quod ad tumulum patris daturus est, pollicetur ludos funebres constituere. de quibus & eorum origine diserte disserit Landinus, vt ad finem huius lectionis videbimus. Donatus vero dicit sic. ¶ Nona diem.) Pręscripsit tempus ludorum, si tantum aeris temperies esset: & ad ipsum nec nimis propinquum, vt posset pręparari celebritas: nec nimis longinquum, ne haberet diutinę expectationis tędium. ¶ Almum.) Tranquillum debemus accipere. Edixit autem ludos non impudicos, vt Mimi sunt: sed fortes, & quibus virtutes in ho- Mimi i-
mine accendũtur. ¶ Spectent.) Vel videant vel sperent. ¶ Merite.) pudici.
Pręmonet q; recto iudicio attribuetur palma. ¶ Ore fauc.) In sacris hoc significat indicere silentium: hic vero admonet, vt lętis clamoribus fauorem accommodent. ¶ Hoc Elymus.) Acestes & Ascanius, quia omni ętati congruebat. ¶ Iterum.) Nam primo salutauerat cum sepelijt. ¶ Sancte.) Vt significet inter deos receptũ: nam in.ij. libro, quia viuus erat, & ab eo minime diuelli volebat, non sancte dixit, sed chare. ¶ Animęq;, vmbręq;. Casus genitiuus est in singulari. ¶ Rursus.) Quia inimicorum manibus fuerant effossi, & iterum sua opera conditi quod beneficium, cum non senserit mortuus dixit, Nequequam: & bene dictum est ex persona filij, qui viuo, q; mortuo, beneficium pręstare maluisset. ¶ Non licuit.) Propter quod in.iij. dixit, Heu tantis nequicquam
erepte periclis. ¶ Ordo autem est. Pręterea, id est pręter ea quę Ordo.
dicta sunt, id est pręter epulum datum: si id est postquam: aurora nona. i. nono loco oritura extulerit mortalibus diem almum. i. nutritiuum, & conseruatiuum aut potius, tranquillum, & ludis accommodum: & retexerit. i. aperuerit, & patefecerit radijs. s. suis: orbem scilicet prius occultum tenebris nocturnis: hoc est, cum primum septimus dies illuxerit nobis, & serenitatem ostenderit: ego ponã Teucris, id est Troianis: prima certamina scilicet e quatuor: classis, id est nauis: citę, id est cito impellendę: vt quę primam metam contigerit, victrix sit: quiq;. i. & qui: & ponam, supp. certamina ei, qui valet cursu pedum, & qui audax est viribus, id est confidit viribus suis: luctando cęstibus, aut resistendo currentibus, aut qui incedit meliori iaculo scilicet ex arcu emisso: ve, pro vel: sagittis leuibus, seu, sup. ei qui fidit committere pugnam: cęstu, id est armatura manuum, a cędendo dicta: crudo. i. ex corio crudo, insuto plumbo. hoc est, constituam quadruplicia certamina nauiũ, pedum, arcuum, & cęstuum: hoc est, manuum, & brachiorum: cuncti scilicet qui aliqua re pręstant: adsint, & expectent pręmia palmę: meritę. i. quam meruerint, quia non fraudabuntur. Fauete omnes ore, id est tacite ostendite fauorem, & cingite tempora vestra. i. capitum vestrorum: ramis. s. funebribus, hoc est myrteis. Ipse fatus sic, velat: quod plus est, q; si cingat: exemplo ergo alios cohortatur tempora. s. sua: myrto materna. i. quę est in honore & tutela Veneris, matris suę. Elymus, vir ille nobilis Troianus, facit hoc. i. eãdem rem. i. etiam tempora sua velat myrto: & Acestes maturus ęui. i. qui ęuum suum maturabat, facit hoc: & puer Ascanius

nius facit hoc: quos.s.proceres & primores: cætera pubes (quia Ascanius etiam de pube erat) sequitur.i.imitatur idem faciens. Ille.s.princeps Æneas, ibat e concilio.i.coetu & concione: cum multis millibus.s.hominum: nisi sit millibus, pro militibus: sed poterant esse multa millia, eo q Siculi aderat: ad tumulum.s.Anchisæ: ibat (inqt) medius & hoc magna caterua comitāte: & ipse libās.i. sacrificans: hic.i.cum esset ad tumulum: fundit.i.effundit: rite.i.secundum ritum sacrificij: duo carchesia.i.pocula: mero Baccho.i.in quibus erat merum.i.purum vinum: humi.i.in humum, & fundit duo, sup.carchesia: nouo.i.recens mulso, lacte: & duo.s.carchesia plena, sup.sanguine sacro.i.victimarum mactatarum. Seruius iterum dicit, colostrum, neutro genere dici: sed in Bucolicis ostensum est ēt, colostrā, genere foeminino reperiri. & iacit.i.proijcit in tumulum: flores purpureos.i.sanguinei coloris: quia talibus omnibus, oblectatur anima in corpore degens: ac fatur talia, O sancte (quia in deorum numerum assumptus es) parens, salue (potest dici, salue iterum, vt docet Donatus) & saluete cineres: & id est simul animæ paternę.i.quibus coniuncta aliquando fuit anima paterna: & vmbræ paternæ.i.quibus associata fuit vmbra paterna, & ita genitiui sunt singulares, vt Donatus vult, quod & mihi placet: quāuis Seruius philosophetur, astruens multas esse vnius animas, ac vmbras: vt sit ordo, Saluete animę: & vmbræ paternę, sed neq; animam, neq; vmbram se recepisse significat Æneas: cum animā, apud superos: vmbram, apud inferos, deputet: verum cineres, qui fuerunt aliquando receptacula animæ, & vmbræ paternæ. Non licuit, dolentis interrogatio.q.d.atqui non licuit mihi: quærere tecū.i.te comite: sicut dixerat, Nec nate tibi comes ire recuso, fineis Italos.i. Italicos: & arua fatalia.i.a fatis nobis pmissa: & Tybrim Ausonium.i.qui defluit per Ausoniā: quicunq; est, quod addit propter tædium longæ inquisitionis: q.d.credo equidem, ex quo promissus est nobis, Tybrim esse in Ausonia: sed quia tādiu quæritur, nec inuenitur, non possum certi quicquam de eo dicere. Landini, de ludorum institutione, verba sunt hæc. Certamina, mos fuit apud priscos, vt in honorem maximorum virorum, pręsertim eorū qui in bello oppetissent, funebres ludi exhiberentur. Fueruntq; primæ inferiæ, vt ex captiuis nonnulli ad tumulum mactarentur: hinc gladiatorum munus originem sumpsit. Primi autē ludi funebres, quorum memoria extet instituti sunt ab Hercule, in honorem Pelopis, eius atauí, & Ioui consecrati, dictiq; sunt Olympici: quia apud Olympum Arcadiæ montem, celebrabantur in Piseis finibus: hos intermissos Iphitus eius filius instaurauit: hinc initiū habuit prima Olympias. Hi ludi, iam expleto quarto anno, quinto incipiente agebantur. Primus in illis, ipse Hercules coronatus est. Qui cum a bello ad sacra conuersus esset, etiam a dijs (sm Diodorum) munera accepit, a Minerua peplum: a Vulcano, clauam & thoracem. Dedit Neptunus, equum: Mercurius, ensem: Apollo, arcum, & illo vti docuit: Ceres parua mysteria, ad purgandam centaurorum cædem, illi ostendit. In his ludis, victores, oleastro coronabantur. Secundi fuere Phocenses, post Pythonem serpentem, ab Apolline cæsum, in Apollinis honorem constituti. Eratq; victoribus corona ex lauro. Tertij Achei. in Isthmo, ob idq; Isthmici dicti in honorem Palæmonis quem Latini Portunum nominant, qui ex Melicerta homine, deus marinus effectus est. In his, corona ex pinu victoribus decernitur. Quarti Argolici.qui Nemæi, a Nemæa sylua nominantur, in Archemori honorem instituti sunt. Hic enim puer Lycurgi filius fuit, & Opheltes appellatus. Verum a nutrice, dum fontem Argiuis in Thebanum bellum proficiscentibus indicaret, temere humi relictus a dracone ictus perijt. Argiui autem, in patris solatium illi ludos instituerunt: & quia principium facti inde coeptum est, pro Ophelte Archemorū appellarunt. Est illis corona ex Apio, vel vt ex herbę humilitate ætas infantilis exprimeretur: vel, quia in Apio iacēs, extinctus sit. Hæc igitur erant pręcipua genera ludorum in Græcia, quāuis & pleriq; alij extarent, vt in Attica, vbi celebrabant ludos Mineruæ, in Ægina, Æaco: in Arcadia, Lyceo Ioui, Thespijs Amori, Oropi, Amphiarao, Argis, Iunoni: & alibi alijs.

POE.

[Dixerat hæc, adytis cū lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, septena volumina traxit
Amplexus placide tumulum, lapsusq; per aras:
Coeruleæ cui terga notæ: maculosus ab auro
Squamam incendebat fulgor, ceu nubibus arcus
Mille trahit varios aduerso sole colores.
Obstupuit visu Aeneas: ille agmine longo
Tandem inter pateras, & læuia pocula serpens,
Libauitq; dapes, rursusq; innoxius imo
Successit tumulo, & depasta altaria liquit.
Hoc magis inceptos genitori instaurat honores,
Incertus genium'ne loci, famulum'ne parentis
Esse putet, cædit quinas de more bidentes,
Totq; sues, totidem nigrantes terga iuuencos,
Vinaq; fundebat pateris, animamq; vocabat
Anchisæ magni, manesq; Acheronte remissos.
Necnon & socii, quæ cuiq; est copia, læti
Dona ferunt, onerantq; aras, mactantq; iuuencos.
Ordine ahena locant alii, fusiq; per herbam
Subiiciunt verubus prunas, & viscera torrent.

SERVIVS.

¶ Libricus anguis.) Labilis. alias locum dicit: vt, Per lubrica surgens. ¶ Septem ingēs gyros.) Loci genium per magnitudinem vult probare. Nullus enim locus est sine genio: qui per anguem plerunq; ostenditur. Persius, Pinge duos angues: pueri (sacer est locus) extra Meijte. Sane hunc locū de Homero sumpsit, qui inducit Græcos apud Aulidem omen futuri decennalis belli ex serpente collegisse: qui etiam matrem consumpsit nouem pullis comesis. Ita ergo nunc etiā Æneæ omen sui erroris ostenditur septem gyris. Nam septimus ei annus est finis erroris: & est optimū figmentum. Annus enim secūdum Ægyptios indicabatur ante inuentas literas picto dracone caudam suā mordente: quia in se recurrit. ¶ Gyros.) Nomen legimus: verbū exinde non inuenimus. ¶ Placide.) Repēs qete. ¶ Coeruleæ cui terga notæ, maculosus & auro Squamam incendebat fulgor.) Coeruleæ notę, & fulgor auro variatus incendebat, id est illustrabat. ¶ Agmine longo tandem.) Post illos gyros tandem longo repere coepit. Agmine, id est impetu. ¶ Serpens.) Participium est, non nomen, ac si diceret repens. ¶ Libauitq; dapes.) Leuiter gustauit epulas superpositas, quę silicernium dicuntur: quasi silicoenium, super silicem positum. ¶ Depasta altaria.) Non a se. Nam supra ait, Libauitq; dapes. Sed hoc dicit, tādiu permansit, quādiu cuncta aris superposita flamma consumeret. ¶ Genium ne loci.) Quia (vt supra diximus) nullus locus sine genio est. ¶ Famulum ne parentis.) Fuit enim hęc maiorum consuetudo, sicut hodieq; apud Indos est, vt quoties reges moriebantur, cum his dilecti equi vel serui, & vna de vxoribus charior incenderentur. Inter quas de hoc ipso erat magna contentio. Possumus ergo famulum, seruum sepultum cum Anchisa accipere, aut per Apotheosim deum ostendit effectum, vnde ei famulum dat quasi ministrum. Singula enim numina habent inferiores potestates ministras: vt Venus Adonim: Diana Virbium. Aut certe secundum Pythagoram dicit, qui primus deprehendit de medulla hominis, quę est in spina, anguem creari: quod etiam Ouidius in quintodecimo metamorphoseos dixit, loquente Pythagora. ¶ Nigrantes.) Nigra terga habentes. ¶ Manesq; Acheronte remissos.) Aut venientes de Acheronte ad hanc parentationem: aut certe remissos Acheronte, qui iam in Acheronte non essent post Apotheosim factam, id est, post diuinitatis confirmationem.

DONATVS.

¶ Dixerat hęc.) Mox, vt locutus est talia, hęc sequuta sunt. ¶ Adytis cum lubricus anguis ab imis &c.) Adytis, inquit, non sepulchro pręcessisse anguem, vt confirmaret Anchisen dijs esse coniunctum. Adyta enim deorum secreta sunt, quę nondum sacrati ingredientes templa, nosse non possunt. magnitudinem eius & decorem qua causa descripserit, possumus ęstimare. Debuit.n.magnum aliquod & pulchrum inde procedere, vbi personę potioris reliquię tenebantur. ¶ Obstupuit visu Æneas.) Quis.n.non miraretur nouum visum & magnum? ¶ Ille ag.lon.) Agmen dicitur quo naturaliter impellitur serpens, vt loco moueatur. anguis ergo serpebat agmine. ¶ Tandem inter pateras &c.) Miracula alia, non timuit anguis ipse, cum serperet, pręsentium hoīum coetū, sumpsit ad victū, quod voluit, & eo vnde processerat, remeauit innoxius. color eius & splendor icciRco speciei coelesti cōparatus est, vt ostenderetur nō ex illis eē, quorū detestanda natura est, & saluti hoīum infesta. deniq; vt dictum

ctum est, processit in conspectum populi præsentis. & amplexibus placidis tumulum circūdedit. ex aris vsurpauit, quæ voluit, & nullo hoīum læso remeauit. ¶ Hoc magis in. ge. in. ho. Incertus &c.) Cum miraretur Æneas nec scire euidentius posset q̄s esset ille, cur in lucem & in humanum conuentum tam facile processisset, q̄ q̄s esset intrepidus, q̄ tractu suo ambisset tumulū toties, q̄ degustasset ea, quæ apposita fuerant, & depasta reliquisset, ac redisset innoxius, in ipso incerto raptus est, aliquid esse diuinū. hoc magis. hoc est, idcirco repetit honores patrios, quos disposuerat facto iam fine concludere, hoc est a medio actu ad initium redijt incertus geniumne loci famulum ne parentis esse putet. hoc quoniam nō potuit verius æstimari coniectura suspicantis non vacuum iudicatū est, aut enim genius loci putabatur, aut famulus patris, non anguis sed in anguem conuersus. ¶ Cædit quinas de more bidentes &c.) Hæc faciebat, q̄ putaret relaxatis egressibus animam patris esse præsentem, & hoc suspicione colligebat Æneas, vt acta repeteret, & vocaret animam patri, ecce vnam vocat Anchisæ, vnde manifestius probat, quod supra tractauimus, genitiuum esse singularem, nō nominatiuū pluralem, cum dixit, animęq̄, vmbræq̄ paternæ. ¶ Necnon & socij &c.) Obsequebantur & socij, vt poterant singuli. hoc enim Anchisæ meritum exigebat, & honorificentia filij præsentis perfectis solennibus. ¶ Ordine ahena locant alij &c.) Militaris ista ciborum accuratio est, aut ad sacrorum pertinens ritum. nā in octauo libro ait, Viscera tosta ferunt taurorum.

ASCENSIVS.

¶ Dixerat, hæc.) Post preces Æneæ significauit se Anchises eis dignum emittendo serpentem, diuinitatis suæ indicem, quo viso. & ipso, & socij eius sacrificia, instaurabant. de qua re dicit Dona. sic. ¶ Agmine.) Dixit agmen, quo naturaliter impellitur serpens. Pulchritudo & innocentia serpentis, rem coelestem, & non noxium animal, significat: propter quod magis honores instaurauit. Hæc

Or do. ille. ¶ Ordo est Æneas, supple dixerat hæc: quæ. s. præmissa sunt, supple tunc: cum. i. quando: anguis lubricus. i. faciliter elabens, ꝓpter pingue cuti adhærens: traxit existens ingens. i. valde magnus traxit (dico) ab imis adytis. i. sacrarijs, & penitioribus sepulchri locis, septem gyros, & septena volumina, id est conuolutiones, colligēdo se in spiras, seu annulos suos: amplexus, id est amplectens: tumulum. i. sepulchri tumorem: placide. i. sine feritate, & lapsus, supple est, per aras, scilicet Anchisæ, iam extructas: cui, scilicet angui, notæ, id est maculæ: coeruleæ. i. coerulei coloris, supple incendebant. terga: & fulgor maculosus auro. i. similis fulgori auri: incendebat, id est resplendere faciebat: squamas, scilicet eius sic: ceu, id est veluti: arcus, scilicet coelestis, qui & pluuius dicitur, & iris: trahit nubibus, mille varios colores: sole existente aduerso, id est opposito: Æneas obstupuit visu, id est cum id videret: ille, scilicet anguis: serpens, id est repens: longo agmine, id est impetu & volumine membrorum: tandem, id est nouissime: inter pateras, & pocula leuia, id est polita: q̄, pro id est simul libauit, id est purum degustauit: dapes scilicet Anchisæ oblatas, & innoxius, id est nulli nocens, successit rursus tumulo imo, id est in tumulum imum, & liquit altaria depasta, id est dapes, quas in altaribus depastus erat ignis: aut denegat, vt sit depasta, id est non absumpta, sed solummodo libata: nam si absumpta essent, nō derelinqueretur, Æneas instaurat, id est augmentat: genitori, id est patri suo Anchisæ, honores inceptos, id est sacrificia in honorem eius inchoata: hoc, id est propter hoc, aut tanto magis existens incertus: ne, pro an: putet genium, id est deum generationis, & principium generis (Porphyrius genus vocat) loci, scilicet illius: ne, pro an: famulum parentis, id est an esset deus loco illi præsidens: An Anchisæ specialiter in famulum addictus: cædit. i. mactat: quinas. i. quinq̄: nisi sit vtriusq̄ sexus: quinas bidentes, id est oues: de more scilicet sacrificantium, & tot sues. i. porcos: & totidem. i. etiam: bisquinos iuuencos. i. iuniores boues nigrantes terga. i. habentes terga nigra: quia is color manibus gratus: & fundebat vina pateris. i. per pateras: aut potius, cum pateris: quia inferis, omnia consumenda offeruntur: vnde in. vj. de funere Miseni, Congesta cremantur thurea dona dapes fuso crateres oliuo. & vocabat sepulchris. i. ad sepulchra, animam magni Anchisæ: & manes Anchisæ magni. i. in deorum numerum assumpti: remissos. i. relaxatos: Acheronte. i. a lacu infernali: necnon, id est & etiam socij læti: ferunt, id est afferunt dona, quę cuiq̄ est copia, id est secundum copiam, id est facultatem, quę cuilibet erat: & onerant, scilicet sacrificijs, aras, & mactāt iuuēco: & alij locant ahena. i. vasa ęrea. ad abluendas carnes: ordine, id est per ordinem: & ipsi fusi per herbam subijciunt verubus prunas. i. carbones ardentes, & torrent, id est assant carnes, scilicet ad parentationem faciendam.

Expectata dies aderat, nonamq̄; serena
Auroram Phaethontis equi iam luce vehebant,
Famaq̄; finitimos, & clari nomen Acestæ
Excierat, læto complerant littora coetu
Visuri Æneadas, pars & certare parati.
Munera principio ante oculos, circoq̄; locantur
In medio, sacri tripodes, viridesq̄; coronæ,
Et palmæ pretium victoribus, armaq̄; & ostro
Perfusæ vestes. argenti, auriq̄; talenta,
Et tuba commissos medio canit aggere ludos.
Prima pares ineunt grauibus certamina remis,
Quattuor ex omni delectæ classe carinæ.
Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin,
Mox Italus Mnestheus, genus à quo nomine Memmi,
Ingentemq̄; Gyas ingenti mole Chimæram,
Vrbis opus: triplici pubes aquam Dardana versu
Impellunt, terno consurgunt ordine remi.
Sergestusq̄;, domus tenet à quo Sergia nomen,
Centauro inuehitur magna, Scyllaq̄; Cloanthus
Coerulea, genus vnde tibi Romane Cluenti.

SERVIVS.

¶ Phaethontis.) Solis ἀπὸ τοῦ φάους καὶ αἴθω. ¶ Circo.) Spatioso ludorum loco. ¶ Sacri tripodes.) Sic pulchri vt sacros putares: vel quales sacrari solēt. nec enim sacrilegus erat vt sacra donaret. & sic dictum est vt Dodoneosq̄ lebetes: quales sunt i Dodona. ¶ Et palmę pretium victoribus.) Zeugma vtriusq̄ lateris. Nam victoribus pretium & ad supradicta & ad dicenda ptinet. ¶ Argenti, auriq̄ talenta.) Talentum secundum varias gentes variū pondus est: sed apud Romanos talentū est septuaginta librę, sicut Plautus ostēdit in Mustellaria, qui ait duo talenta esse centum quadraginta libras. Legimus etiam talentum esse paululum quiddam. Nam Homerus in ludis funebribus Patrocli vltima ꝓmia dicit duo talenta. Quod nos cogit aliquid minimum intelligere. Nam si primus victor bouem accepit, consequens non est vt dicamus intelligere vltimum tam magnum accepisse prēmium. Vnde apparet talentum etiam minimum quiddam significare. ¶ Et tuba commissos.) Romano more: sicut hodieq̄ videmus omnibus ludis funebribus, vt sunt diuorum. Nam si sacri sint, id est festi, illustrantur faculis. Antea etiam ab hymnis incipiebant. ¶ Prima certamina.) Punico bello primum naumachiam ad exercitum instituere Romani cœperunt: postquam probarunt gentes etiam nauali certamine plurimum posse. ad quam rem in hoc certamine plurimum alludit poeta ¶ Pares.).

¶ Pares.) Aut pariter, aut diuersis comparabiles rebus: vt sequentia indicāt, Melior remis, sed pondere pinus. Aut pares ita vt ante certamen videbantur. ¶ Grauibus remis.) Fortibus: vt, Ferit ense graue Tymbręus Osyrim. Nā graues inferunt tarditatē. ¶ Remige.) Erit nominatiuus remex. Serenus, Semiremex Hercule. ¶ Pristin.) Vel a tutela depicta, vel ἀπὸ ταῦ πρίζειν τὰ κύματα, id est a secandis fluctibus. ¶ Mox Italus.) Subaudis futurus. Ipse. n. familiam Memmiorū cōstituit. Et bene laudat familias nobiliū. Nam a Sergio Sergia familia fuit: a Cloantho Cluētia: a Gya Gygania, cuius non facit mentionem. Nobiles aūt familias a Troianis fuisse Iuuenalis ostēdit, Iubet a pcone vocari Ipsos Troiugenas. ¶ A quo noie.) Scilicet Mnesthei. & Mnestheus sic est vt Tydeus. Nā diphthongus Gręca est. ¶ Ingenti mole.) Motu: vt, Magna se mole mouentē. ¶ Vrbis opus.) Ita magna vt vrbem putares. ¶ Triplici versu.) Omnes Triremes fuerūt. Versu aūt, aut ordine, vt, Ille ēt feras in versum distulit vlmos. aut versu, tractu, a verrendo: vt, Æquora verrebant caudis, ęstumq̄ secabant. Sane vnus est sensus. ¶ Pubes impellunt.) Figura est: vt, Pars in frusta secant. Et sciendū inter Barbarismum & Lexin, hoc est latinam & perfectam elocutionem, Metaplasmum esse qui in vno sermone fit ratione vitiosus. Item inter Soloecismum & Schema, id est perfectā sermonum cōnexionē figura est, quę fit contextu sermonum

num ratione vitiosa. Ergo Metaplasmus & figura media sunt: & discernuntur peritia & imperitia. Fiunt autem ad ornatum. ¶ Domus sergia.) Familia: vt, Da propriam Tymbræe domum. Et inde est Sergius Catilina. ¶ Centauro magna.) Fœminini est generis, si de naui dicas: vt in Eunuchum suam comœdiam diceret. Iuuenalis contra sensit, dicens, Et in tergo necdum finitus Orestes. Sed sciendum genera plerunq; confundi, aut metri ratione, aut hiatus causa. Sic Horatius, Nec cupido sordidus aufert. Cum significantes cupiditatem, fœminino genere dicamus. Ipse etiam Virgilius ait, Timidi damæ, ceruiq; fugaces. Et item, Cum canibus timidi ueniunt ad pocula damæ. Cum Horatius secundum fidem dixerit, Et superiecto pauidæ natarunt Æquore damæ. ¶ Coerulea) Aut nigra, aut alta carina. Omne enim altum nigrum est: vt, Scrupea tuta lacu nigro, nemorumq; tenebris. ¶ Cluenti.) Ad ipsum Apostropha est.

DONATVS.

¶ Expectata dies aderat &c.) Expectata dixit, quasi tardius venisset. tantum enim optata est. quippe quicquid gratum speratur, aut commodum etiam si mature proueniat, tardum est. interea tantũ fauoris etiam, de ipsis elementis dispositiones Æneæ meruerant, vt optabilis omnibus dies ille tranquilla luce fulsisset. ¶ Famaq; si, & clari no[...] Ex.) Fama edictorum spectaculorum, & Acestę nomen, quod in honore apud vniuersos fuerat, excitauerat p̃ximos, vt venirent. fuit. n. in illis regiõibus insperata ludorum gratia, quæ exoriens repente non tantum cõmanentes, verumetiam finitimos prouocaret ad visendum. ¶ Læto. c. l. c. Visu. æ.) Breuis distinctio, sed intellectu latissima. Primũ quippe, quod dixit visuri æneadas, expressit plenissimam laudem Troianorum. neq; enim sola ludorum voluptas ducebat vniuersos, cum vnusquisq; ad hoc concurreret, vt etiam nosset Æneadas. erant tamẽ, inquit, inter ipsos, qui etiam studio quoq; certandi ducerentur capturi ex visu Troianorum gratiam & cõmodum de certamine. tanti autẽ confluxerant, vt latitudinem littorum compleuissent. ¶ Munera principio. a. o. c. q. l. In me.) Cum concionem haberet Æneas, & ludos ediceret pomisit, digna pręmia se daturum esse certaturis, quæ res nõnullos adduxerat, vt vellent subire certamina. sed quia promissio nõnunq̃ minorem retinet fidem, munera ipsa ante cœpta certamina in medio circo proposuit & obiecit oculis omniũ, vt volentes magis vellent certare, & qualitate p̃emiorũ etiam inuiti cogerentur. Circoq; locantur in medio. non quo reuera circus fuisset extructus, sed in spatio, quod ad vicem circi fuerat designatum. In medio ideo, vt a circũfusis populi partibus videri potuissent. ¶ Sacri tripodes. v. q. c. Et. p.) Quare hæc. ¶ Pretium, inquit, victoribus.) Honores. s. quod victoris gloriam testaretur. Coronæ & palmæ positæ fuerant super tripodes. ¶ Armaq; & ostro Perfusæ vestes argenti. a. q. t.) Ecce & illa proposuit, quæ maiore pretio certantũ diuitias augere potuissent. tanta autem largientis copia fuit, vt p̃posita speciatim quæ numero vel pondere tenerentur, dici nõ possent. Proinde, quia speciatim dici non voluerunt, compendij causa vestes generaliter dixit, Arma, & auri atq; argenti taleta, similiter percurrit. ¶ Et tuba. c. m. c. ag. lu.) Ecce aggerẽ posuit, qui dixerat circum, vt ostenderet non structilẽ fuisse. ¶ Prima pa. in. gr. cer. re. Quattuor &c.) Ex omni, inquit, classe delectę sunt naues quatuor pares, ludorum primum inituræ certamen. pares ideo, quia si impares ordinarentur nulla esset æquitas & spectaculorũ gratia claudicaret. dicuntur rectorum nomina, dicuntur & nauium. ¶ Velocẽ Mnestheus agit acri remige pristim. Mox italus Mnestheus, &c.) Dixit nauium nomina, & earum magnitudines expressit. nomina uit duces & eorum nobilitatem complexus est.

ASCENSIVS.

¶ Expectata dies.) Postquam octo dies parentationem, ac epulũ læti absoluerant, aderat nona dies, qua certamina ineunda erant: & primo, naualia, in quibus quatuor directores concertauerunt: quorum & nauium ipsorum, nomina memoriæ commendanda sunt: nam interdum directores, interdũ naues positurus est. Sunt ergo hi, Mnestheus, agens Pristim: Gyas, Chimæram: Sergestus: Centaurum: & Cloanthus, Scyllam. Donatus dicit sic. ¶ Expectata.) Quasi tardius desiderantibus venisset. ¶ Visuri Ænead.) Expressit plenissimam laudem Troianorum: cum Siculi, non solum causa ludorum conuenirent. ¶ Circo.) Non quod esset circus, sed locus in formam circi. ¶ In medio.) Vt ab omnibus spectari possent. ¶ Armaq; & ostro Perfusæ vestes.) Transit ad generalitatem, ne speciatim diceret. Hæc ille. ¶ Ordo est. Dies expectata. i. desiderata a Troianis auidis, laudis, & certaminis. i. nona dies, aderat & equi Phaethontis, id est quos Phaethon', aliquando gubernauerat, cum esset auriga Solis patris sui, hoc est equi Solis: vehebant iam serena luce. i. cum serenitate, auroram nonam, id est nonum diem præcedentem. Et fama. i. Troianorum, aut certaminis: & nomen Acestę clarum. i. inclytum: exierat. i. excitauerat, & euocauerat: finitimos. i. populos, in confinijs habitantes. Et ipsi complerant. i. compleuerant littora: lęto coetu. i. conuentu: visuri. i. vt hi q videant Æneadas. i. Æneæ socios: & pars. i. partim ipsi erant, sup. parati. & . i. etiam certare: nedum videre certantes munera, id est præmia locantur: principio. i. in primis priusquam certaretur: ante oculos. s. certaturorum: & in medio circo, videlicet tripodes sacri, id est tam pretiosi, ac si essent sacri, aut digni, qui consecrentur: & coronę virides. s. ex ramo semper virenti: & palmæ (appositorie) pretium, id est vt sint pretium victoribus: locantur, scilicet in medio circo: & arma, & vestes perfusę: ostro, id est purpura: & talenta. i. certa pondera auri & argenti: & tuba canit. i. cantu indicat. medio. i. de medio aggere. s. erat qui in littore: ludos cõmissos, id est committendos, aut iniunctos, vt peragerentur. Quatuor carinę. i. naues pares. s. fere collectę ex omni classe: ineunt. i. incipiunt grauibus. i. validis remis: prima certamina. i. primos ludos, qui nauales erant. Mnestheus, ductor ille peritus: agit. i. impellit: acri remige. i. strenuis remigantibus: Pristim, id est nauem illam velocem. i. velociter actam: acri. s. remige: Mnestheus (inquit) mox, scilicet futurus: Italus. i. habitator Italiæ, & progenitor Italorum: a quo nomine, supple deductum est genus. i. familia & progenies. Mẽmij. i. eorum qui dicuntur Memmij. & Gyas. i. alius ductor, supple agit: Chimæram, nauem illam, sic dictam: ingentem, id est valde magnam: ingenti mole, id est habentem ingẽtem magnitudinem: aut agit ingenti mole, id est motu: Chimæram ingentem, id est valde magnam (appositorie) opus vrbis. i. instar vrbis, hoc est tam magnam vt vrbem putares: aut, quam non priuatę domus, sed vrbes extruere possint, quam. s. nauim, Chimęram dictam: pubes. i. iuuẽtus, hoc est multitudo iuuenum: Dardana. i. Troiana, hoc est ipsi Troiani iuuenes, impellunt triplici versu, id est ordine, aut impulsu, quo æquora verrunt. aut cantu, quo vtuntur, vt simul verrant: aut omnibus his: nam subdit remi, consurgunt terno ordine, hoc est ipsa erat triremis. Et Sergestus a quo domus, id est familia: Sergia, id est Sergiorum: qui quo hæc scripsit Virgilius tempore Romę, nobiles erant. Et ita in gratiam illorum videtur hęc cõmemorare poeta: gaudebant enim nobiles Romani, Troiugenę appellari: quod & Iuuena. docet, vt recitat Seruius, & Persius, dicens, Ne mihi Polydamas, aut Troiades Labeonẽ prętulerint? Nugę. Nec mirum, si deducta principali discrepant: vt a Cloantho, Cluentius, &c. tenet nomen, id est cognomen inuehitur: Centauro, id est naui sic dicta, magna. Et Cloanthus, quartus ductor: vnde, id est a quo, o Cluenti (sic enim melius legitur, q̃ Cloanthi) genus, supp. est tibi, sup. inuehitur: Scylla. i. tali naui: coerulea. i. coerulei coloris: aut, qua in mari tute vtatur.

SERVIVS.

¶ Est procul.) Haud nimis longe, vt & supra diximus. Sic in Bucolicis de nimia vicinitate ait, Serta procul tantum capiti delapsa iacebant. Interdum & satis lõge significat. ¶ Olim) tũc fere cũ cori nubibus abscõdũt & obruũt sydera. ¶ Trãquillo.) Melius septimus casus est q̃ datiuus. ¶ Campus.) Saxi latitudo. ¶ Apricis.) Sole gaudẽtibus. Sane apricus & locus dicitur sole calens, quod est opaco & abdito cõtrariũ: & apricos dicimus locis apricis gaudentes. Virgilius, Duceret apricis in collibus vna colorem. Persius, Vt nostra Floralia possint Aprici meminisse senes. Apricum autẽ quasi ἄνευ φρίκης, sine frigore. ¶ Mergis.) Esacus Priami filius fuit: hic se p̃cipitauit e muro, nec periit. & cum hoc sępius faceret, deorum miseratione in auem conuersus est: quę ad imitationem quasi idem facit. ¶ Circunflectere.)

Est procul in pelago saxum spumantia contra
Littora, quod tumidis submersum tunditur olim
Fluctibus, hyberni condunt vbi sydera Cori,
Tranquillo silet, immotaq; attollitur vnda
Campus, & apricis statio gratissima mergis.
Hic viridem Æneas frondenti ex ilice metam
Constituit, signum nautis pater, vnde reuerti
Scirent, & longos vbi circũflectere cursus.
Tum loca sorte legunt, ipsiq; in puppibus auro
Ductores longe effulgent, ostroq; decori.

Cætera populea velatur fronde iuuentus,
Nudatosq; humeros oleo perfusa nitescit.
Considunt transtris, intentaq; brachia remis
Intenti expectant signum: exultantiaq; haurit
Corda pauor pulsans, laudumq; arrecta cupido.
Inde vbi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes
Haud mora prosiluere suis, ferit æthera clamor
Nauticus, adductis spumant freta versa lacertis.
Infindunt pariter sulcos, totumq; dehiscit
Conuulsum remis, rostrisq; stridentibus æquor.
Non tam præcipites, biiugo certamine campum
Corripuere, ruuntq; effusi carcere currus.
Non sic immissis aurigæ vndantia lora
Concussere iugis, proniq; in verbera pendent.
Tum plausu, fremituq; virum, studiisq; fauentum
Consonat omne nemus, vocemq; inclusa volutant
Littora: pulsati colles clamore resultant.

flectere.) Bene vno sermone & profectionem complexus est, & reuersionem. ⁋ Ductores.) Domini nauium, non gubernatores. ⁋ Populea velatur fronde iuuetus.) Hebe Græce est iuuétus vxor Herculis. Nunc ergo aut propter hoc iuuentus vitur populeis coronis: aut ad imitationé virtutis. Populus enim Herculi cōsecrata est. vt, Populus Alcidæ gratissima. ⁋ Nudatos.) Bene nudatos: qa tecti esse consueuerunt. Nam nudum est nunquam tectum: vt facies. ⁋ Transtris.) Et transtra dicuntur & iuga. vt in septimo, Inde alias animas quę per iuga longa sedebant. ⁋ Intenti.) Eodem sermone in diuersis vsus est rebus. Aliter enī brachia, aliter intendimus mentem. ⁋ Exultantiaq; haurit corda pauor pulsans.) Hypallage, omni parte pulsans pauor corda haurit, id est ferit, & exultare facit. vt, Latus haurit apertū. ⁋ Laudumq;.) Ne esset turpe quod ait pauor. Sane istæ sunt bellorum prolusiones. vnde etiam ad tubam geruntur. Sed sciendum maioris ætatis funera ad tubam solere proferri. Persius, Hinc tuba candelæ. Minoris vero ad tibias: vt Statius de Archemoro: Tibia enim teneros solitum deducere manes. ⁋ Finibus omnes.) Secundum naturam ante generali vsus est descriptione, venturus ad specialitatem. ⁋ Præcipites.) Festinantes: vt, Præcipites vigilate viri. ⁋ Biiugo.) Et hoc celeritatis est. Plures enim se impediunt. ⁋ Carcere.) Vsurpauit. Nam carcer est numero tantum singulari, custodia noxiorum. Carceres vero tantum pluraliter ostia quibus equi arcentur: vnde & carceres, quasi arceres secundum Varronem. ⁋ Iugis.) Iugalibus equis. ⁋ Vndantia.) autem large effusa. ⁋ Consonat.) Ideo consonat propter echo. Nostræ enim vocis est æmula: vnde & Resultant ait.

DONATVS.

¶ Est procul in pe. sa. spu. cō. Littora.) Ad imaginem ludorum circensium composuit nauale certamen. naues habuit pro quadrigis, pro aurigis vero eos, quorum nomina superius comprehendit, spatium pelagi pro circi spatio, saxum quod secundum naturam suam descriptum est, ad vicem metæ. illud igitur saxum eminet, inquit, cum tranquillum est mare, & marinis auibus stationé præbet. cum autem commouentur in tumorem, fluctu tunditur, & vndis spumantibus operitur. erat aūt positum non longe, atq; ita vt de littore videri potuisset. ⁋ Hic viridem Æneas frondenti ex ilice metam Constituit &c.) Hic, hoc est in hoc saxo, quoniam tranquillitas fuit. & ex vndis apparebat pater, Æneas metam ex ilice frondenti constituit. ⁋ Vnde reuerti Scirent, &. l. v. c. c.) Illi. s. qui regebant naues, & ductores earum fuerant, vt nossent ab illo signo sibi esse redeundū. ⁋ Tum loca sorte legunt.) Vt fieri consueuit in circo. non est enim idem labor in singulis locis, & inde sors adhibetur, ne sit inordinatione cōtentio, aut humanum iudicium gratiæ cuiuspiam trāsducatur. ⁋ Ipsiq; in. p. a. Ducto. l. e. o. q. de.) Ipsi ductores, hoc est, qui ad vicem aurigarum fuerant ordinati longe fulgebant auro insignes, & purpura pretiosa, vt qualitate vestitus euidentius præter cæteros apparerent. ⁋ Cætera populea velatur fronde iuuentus. Nuda. q. hu. oleo. p. ni.) Cætera iuuentus. i. nautarum, coronata fuerat populeis frondibus, oleoq; perfusa. cum dicit cætera iuuentus, ostendit etiam ductores iuuenes fuisse. ⁋ Considunt. t.) Locis scilicet remigum. ⁋ Intentaq;. b. re.) Tenentes remos brachiorum parata virtute. ⁋ Intenti. e. si. e. q. hau. Corda pauor &c.) Et signum expectabant, quo accepto certamen aggrederentur, & suspensis animis fuerant cogitantes de victoria & laude, quorū euentus fuerat incertus. ⁋ Inde (hoc est deinde) vbi clara dedit sonitum tuba &c.) In ardore vincēdi nō more solito remigabant. plurimū illis addiderat desiderium gloriæ, pariter incūbebant remis, & claris vocibus personabāt, vsq; adeo vt cœlum ipsum ingenti clamore percuterét, quod ait ferit æthera clamor, hoc vult intelligi vltra ire clamores potuisse, nisi occurreret cœlū. ⁋ Totamq; dehiscit Cōuulsum. r. r. q. st. æ.) Translationibus collecta descriptio. lignū qppe cū infinditus dehiscit, & arctatū cuneorum vt remis præcedentibus aperitur, & ager cum aratro appetitur,

appetitur, signatur sulcis & vomeris vias glebis inuersis ostēdit. Igitur aperiebatur mare transitu nauium & remorum ictibus crebris. ⁋ Non tam pręcipites biiugo certamine campū Corripuere.) Quia ad circésium vicem exhibebatur nauale certamen comparationē de circensibus facit. Non, inquit, tanta mobilitate currus equiue aguntur in circo, quanta certantibus nautis nauigia peruadebant. quod ait iugis equos, debemus accipere in iugo constitutos, non iuga quibus equi nectuntur. ⁋ Tum. p. f. q. v. st. q. fa. Cōso. o. n. &c.) Finita comparatione redit ad rem. populus, inquit, fauoris ratione diuisus cum prorsus streperet voce [illegible] plausibus personabat intantum, vt nemus, omne dissono clamore fuisset impletum. augebat autem eundem qualitas loci natura conclusi, quæ acceptas fauentium voces reddendo duplicabat.

ASCENSIVS.

¶ Est procul, &c.) More suo, priusquam rem describat, præmittit descriptionem loci, in quo gereretur certamen nauale: additq; quomodo finibus exiere suis: de qua re & sequentibus, cum in actione, potius q̄ in sententiis consistant, pauca afferuntur a Donato: ea autem sunt hæc. ⁋ Intenti.) Expectantes signum. ⁋ Exultātia Corda.) Propter solicitudinem victoriæ, quæ erat incerta. Hæc ille. ¶ Ordo est. Saxum, id est scopulus, aut rupes saxea: est procul scilicet a littore: in pelago. i. mari, contra littora spumantia i. ex opposito littorum spumantium: quod, supp. saxum: tunditur i. percutitur: olim. i. aliquando: vndis tumidis. i. inflatis: existens submersum. i. obruptum: illis vndis; tunc. s. vbi. i. quando: Cori. i. venti illi, qui & Cauri dicuntur (nam au, mutatur in o longam) hyberni. i. tempore hyemali, ac pluuioso flantes: condunt. i. abscondunt. s. nubibus, quas producunt sydera ad cœlum: ac stellas: campus, id est planicies capax: silet tranquillo, id est cum tranquillitas est: & attollitur, id est editur: vnda immota. i. quando vnda non mouetur: sed tranquillitas est, supereminet illud saxum, habens in medio campum amœnum: existens statio. i. locus in quo stare & requiescere possunt, mergis gratissima: mergis, id est illis auibus vrinantibus, apricis. i. apricantibus, hoc est soli se explicantibus, postquam sese immerserint. Æneas pater. i. princeps totius cœtus: constituit hic. i. in hoc campo, aut saxo: metam, id est terminum nauigationis: viridem: quia ex ilice, id est quercu illa: frondenti signum, id est in signum, aut existentem signum nautis: vnde, id est a quo signo scirent reuerti: & vbi scirent circunflectere: longos cursus: id est celeres nauigationes in longum ductas; tum, id est deinde: legunt, id est dispertiuntur: loca, scilicet e quibus exilirent: quia quæ ex directo stabant breuiorem excursum facturæ erant: & ipsi ductores, id est domini nauium: & qui pręmio contendebant, effulgent in puppibus auro longo, id est longo visoq; pro: & decori, supple sunt: ostro, id est purpura. Cętera iuuētus, scilicet remigatura: vestitur fronde populea: quæ in tutela est Herculis: & nitescit. s. per ramos, visa, aut vestita erat solum in capite. Perfusa humeros nudatos. i. habens humeros nudatos: perfusos oleo. s. contra aquas & sudores, supple. ipsi remiges: considunt. i. simul locum capiunt: trāstris. i. in ipsis transtris. i. iugis, per quæ transitur in supremo nauium: & brachia, supple eorum, sunt intenta remis: & ipsi intenti expectant signum, scilicet quo dato exilirent: & pauor pulsans, id est titillans; corda exultantia, scilicet nouitate rei, & spe victorię: haurit. i. ferit, & concutit timor ignominię: & cupido, id est auiditas laudum, est, supple arrecta, id est attenta. Inde, id est deinde: vbi, id est postquam: tuba clara dedit sonitum, id est signum ineundi certaminis, quod dat sonando: haud mora. i. nulla fit mora: &, supple omnes prosiluere, id est procul saliuerunt: e finibus, id est limitibus suis: clamor nauticus ferit. i. pulsat: æthera, id est summum aerum freta: versa lacertis. i. brachiis remigum adductis: spumant. s. ex impetu pręcipiti: & ipsi remiges infundunt pariter, id est simul: & vno ictu sulcos, id est aquarum fissuras sulcis similes: & totum ęquor dehiscit, id est Ordo.

aperit

aperit se, conuulsum.i.simul euulsum, remis: & hoc rostris.s.nauium: stridentibus, id est stridorem facientibus: dum aquas ante se inuentas sulcant: & proruunt. (non est legēdum, Rostrisq; stridētibus: quia neque versus staret: stridens enim, primam producit, vt.j.huius, Talia iactanti stridens Aquilone procella. neq; sententia: non enim conuulsum erat æquor rostris, sicut remis, quia remi, a latere, aquas conuellunt: rostra, a parte anteriori, scindunt.) Currus.i.equi currum trahentes, aut ipsi currus tracti: non corripuere.i.simul rapuerunt vnquam: cápum.i.circum in curuli certamine biiugo.i.dum vt celerius agantur binis iugis, contenditur. non dicit, corripuere campum: & effusi carcere.i.carceribus, is est locus, vbi priusquam emittantur equi cursuri arcentur: existētes tam

tam præcipites.i.veloces, vt, supp. naues antedictę, aurigę concussere sic.i.tam vehementer: lora vndátia.i.valde effusa: aut spumis abundantia: sed melius effusa.i.laxa, & colla fluentia: & hoc iugis .s.equorum.i.ipsis equis iugalibus: immissis.s.in campum ex carceribus: & non pendent sic proni.i.inclinati, ad verbera, vt, supp. remiges incumbunt remis. Tum.i. deinde, postquam signum datum est: omne nemus.i.tota sylua vicina, cōsonat plausu & fremitu, virum.i.virorum: & studns.i.studiosis acclamationibus: fauētum.i.fautorum: & littora inclusa.s.inter monteis: volutant, id est frequenter euoluunt: vocem.s.acclamantium: & colles pulsati .s.ictu vocum: resultant, id est resultare videntur, & redūdare clamore, propter vehementem clamorem quem resilire faciunt.

Effugit ante alios, primusq; elabitur vndis
Turbam inter, fremitúq; Gyas, quē deinde Cloāthus
Consequitur, melior remis, sed pondere pinus
Tarda tenet. post hos æquo discrimine Pristis
Centaurusq; locum tendunt superare priorem.
Et nunc Pristis habet, nunc victam præterit ingens
Centaurus, nunc vna ambæ, iunctisq; feruntur
Frontibus, & longe sulcant vada salsa carinæ.
Iamq; propinquabant scopulo, metamq; tenebant,
Cum princeps, medioq; Gyas in gurgite victor
Rectorem nauis compellat voce Menœtem.
[Quo tm̄ mihi dexter abis? huc dirige cursum, GYAS
Littus ama, & lęuas stringant sine palmula cautes,
Altum alii teneant. [Dixit. sed cœca Menœtes POE.
Saxa timens, proram pelagi detorquet ad vndas.
[Quo' diuersus abis? (iterū) pete saxa Menœte, GYAS
[Cū clamore Gyas reuocabat, & ecce Cloanthū POE.
Respicit instantem tergo, & propiora tenentem.
Ille inter nauemq; Gyæ, scopulosq; sonantes
Radit iter læuum interior, subitusq; priorem
Præterit, & metis tenet æquora tuta relictis.
Tum vero exarsit iuueni dolor ossibus ingens,
Nec lachrymis caruere genæ, segnemq; Menœten
Oblitus, decorisq; sui, sociumq; salutis,
In mare pręcipitem puppi deturbat ab alta:
Ipse gobernaclo rector subit, ipse magister,
Hortaturq; viros, clauumq; ad littora torquet.
At grauis, vt fundo vix tandem redditus imo est
Iam senior, madidaq; fluens in veste Menœtes,
Summa petit scopuli, siccaq; in rupe resedit,
Illum & labentem Teucri, & risere natantem,
Et salsos rident reuomentem pectore fluctus.

SERVIVS.

¶ Elabitur.) Præcurrit celeriter: vt, Labere nympha polo. ¶ Turbā īter fremitumq;.) In ipso principio. ¶ Discrimine.) Interstitio. Et bene variat nūc naues, nūc ductores cōmemorās. ¶ Priorē.) Inter se, hoc est tertiū. ¶ Metāq; tenebāt.) Nautici verbum. ¶ Princeps.) Modo ordinis est. ¶ Quo tantum mihi.) Vacat mihi: vt solet plerūq;. ¶ Littus ama.) Littus est oē quod aqua alluitur. Vnde & saxū littus vocauit. ¶ Stringat.) Radat: ac si diceret, Hoc volo qđ times. ¶ Palmula.) Extrema pars remi in modū palmæ protēta. ¶ Iterū.) Hoc verbum & a poeta potest dici, vt, Iterū reuocabat: & a Gya, vt, Quo abis iterum: non iterū pete. ¶ Inter nauemq;.) Que vacat. ¶ Exarsit iuueni.) Causa pendet ex causa Horatius, Nō ego hoc ferrem calidus iuuenta consule Planco. ¶ Nec lachrymis caruere genę.) Nimis irascentum est. Cicero de Verre, Cum irasceretur, lachrymas īterdum vix tenere. ¶ Decorisq; sui.) Inhonestum est enim irasci, duci p̄sertim. ¶ Sociūq; salutis.) Possumus intelligere oblit⁹ salutis suę socium.i.gubernatorē. Possum⁹ & sociū salutis suæ oblitus, p̄ socioꝝ, præcipitato scilicet gubernatore. ¶ Ipse gubernaclo) Vt ostenderet nihil esse quod ipse non posset implere. ¶ Hortaturq; viros.) Aut ipse dicit Celeuma. Nā hortatores dicūtur, aut quia consternati fuerant, p̄dito gubernatore. ¶ Clauum.) Fustē gubernaculi. ¶ Iam senior madidaq; fluēs in veste Menœtes.) Contra illud, q̄a occurrebat gubernatorem natandi peritum fuisse debere: addidit seniorē veste madida. ¶ Fluēs in veste.) Cui vestis fluebat. honeste locut⁹ est: sic Iuuena. Et multo stillaret penula limbo, ¶ Risere natantem.) Vñ in ludis voluptas q̄ritur. ¶ Reuomentem.) Sępius vomentem.

DONATVS.

¶ Effugit.a.a.p.q;.e.v. Turbā inter, fremitūq; Gyas.) Non inter turbam & fremitum effugit, sed dum populus fremit, & certantes turbantur primum locum tenuit Gyas. ¶ Quem deinde Cloanthus Co.me.r.) Si melior remis cur nō præcessit? Dicit causam propter quam non est factum. ¶ Sed pondere.p.t.te.) Iuuabatur, inquit, remorum meliore substantia, sed lignorū genere, quibus fabricata fuerat & pondere tardabatur. ¶ Post hos.) Hoc est, post Gyam & Cloanthum. ¶ Æquo discrimine.) Id est vno & pari interstitio. ¶ Pristis centaurusq;.) Pristis in qua Mnestheus fuerat, & centaurus cui Sergestus præerat. ¶ Locum tendunt superare priorem.) Priorem locum tenere nitebantur, sed inter se, ergo priorem locum inter duos posteriores debem⁹ accipere, quoniã ĩpossibile

ĩpossibile videbatur, vt terti⁹ vel quartus excluderet primū quem secundus transire nō poterat, interea casu factum est, vt Cloanthus qui secund⁹ fuerat, fieret primus, hoc modo. nam Gyas, qui prima loca tenuerat Menœtis imperitia deceptus est. cum enim idem Gyas eidem Menœti dixisset. ¶ Quo.t.m.de.a.h.di.c. Littus ama.) Hoc est finem saxi. ¶ Ille inter.n.q;.g.s.q;.so. Radit iter.l.in.s.q;.priorem Pr.) Ille vero metuens saxa latentia, cū nauem in altum torsisset, Cloanthus qui Gyę proxim⁹ fuit, arrepta spatij occasione fecisset, quod Menœtes timuit, nā inter saxum & nauem Gyæ tenens læua iter rasit, hoc est timere iuxta saxa transitus subito pręterijt eum, qui primi loci gloriabatur euentu. ¶ Et metis.t.æ.t.re.) Ideo ęquora tuta quia in metis saxi periculū fuit, quod euaserat. ¶ Tum vero exarsit.i.d.o.i. Nec.l.c.g.) Cum fortunę suffragio adeptum locū vitio imperiti hominis perdidisset, tū vero exarsit, tum magis exarsit intantum vt dolor illum perduxisset ad lachrymas. ¶ Segnemq; Menœtem Oblitus d.q;.s.so.q;.salut. In mare p.p.d.ab.a.) Non, inquit, habuit ante oculos suos honestum aut vtile cū omne consilium dolor ipse turbasset, sed oblitus honestatis suæ & salutis sociorum rectorem, qui decoris culpam primus negligendo contraxerat pręcipitem dedit in mare. ¶ Ipse guber.r.s.i.ma.) In officium deiectū ipse succedēs. idē rector & magister effectus ē. ¶ Hortaturq; v.c.(q;.a.li.t.) Torsit nauē ad litus saxi. ne tertius fieret aut quartus si illi transissent qui fuerant postremi. ¶ At grauis v.f.v.t.re.i.est.) Pręcipitatus Menœtes & via & tandem emersit ex vndis, Ideo tandem quia vix. fuit enim in ipso reditu eius & difficultas & mora. dicit causas difficultatis ipsius & morę. ¶ Iam senior m.q;.fl.in.v.me.) Cadenti in præceps ne mature posset immergere Impedimento fuerunt senectus & vestes. ¶ Summa petit, scopuli siccaq; in rupe resedit.) Qui fuerat madidis vestibus non remeauit ad nauem, sed in saxo sicco consedit. ¶ Illum & labentem t.& r.na.&c.) Mœrorem glorię perditę ille socijs suis excusserat cum caderet, cum emergeret, cum euomeret fluctus.

ASCENSIVS.

¶ Effugit ante alios, &c.) Vt lectorem, auditoremue, varietate euentorum recreet, docet varia vsos fortuna in nauali certamine, nam qui primas parteis in principio obtinuit nouissimas, vix nactus est: vnde Donati nihil habemus. ¶ Ordo autem est. Gyas, id est nauis ipsius Gyæ, videlicet Chimæra: effugit ante alios, id est ante alias naueis: & elabitur, id est celeriter percurrit: primis vndis, id est Ordo.

dis, id est per primas vndas, inter turbã & fremitum, quẽ Cloanthus consequitur: deinde.i.proximo loco: existens melior.i.peritior: remis.i.arte remigandi: sed pinus.i.nauis ex pinu facta, videlicet Scylla: tarda.i.tardata: põdere.i.mole & magnitudine: tenet .i.immoratur ipsum Pristis.i.nauis Mnesthei; & centaurus.i.nauis Sergesti: tendunt.i.contendunt: post hos.s.prædictos Gyam & Cloanthũ: ęquo discrimine.i.æquali distantia: superare locũ priorem.i.a prioribus occupatum: & Pristis abit.i.præit (quia dereliquit post Centaurũ.) nunc.i.aliquando: & centaurus ingens.i.valde magna: pręterit nunc.s.Pristin: victã.i.superatam, & posthabitam: & ambæ feruntur: nũc.i.aliquando: vna.i.pariter: & frontibus.i.rostris, aut proris: iunctis & carinę longę sulcant.i.findunt: vasa salsa.i.aquas marinas: & ipsi propinquant iam scopulo.i.saxo, vbi Aeneas metam constituerat, & ipsi tenebant metã s.fere, cum Gyas princeps.i.principiũ tenens: & victor in medio gurgite compellat voce.s.vehementi Menœtẽ rectorem.i.gubernatorem nauis, quo abis mihi.i.in damnum meum (& ita, vt Landin[9] sentit, mihi non vacat. Valla tamen argute sentit, datiuos pronominales sæpe ad nullum referri, nullumq; demonstrare: vt si dicamus, hic mihi semper dormit: non enim mihi plusquam aliis dormit) abis igitur mihi, vel ex more loquendi, vel in damnum meum: tantum, id est in tantum: existens dexter, id est in dextrum tendens: o Menœte, dirige cursum huc.i.in hanc partem vbi ego sum, qui significat se in lęua fuisse: vnde posset dici, quo abis mihi.i.a me: hoc est ab ea pte, in quã nauẽ directã velim, ama.i.sequere littus: & sine.i.permitte, supp. vt palmula, id est remulus, formam palmæ in fine habens: stringat.i.leuiter contingat: cautes, id est scopulos, quos vitauit Menœtes, in sinistra extantes, Alij.s.gubernatores, timidi, videlicet teneant altum, id est profundum mare: dixit.s.Gyas: sed Menœtes timens saxa cæca, id est latẽtia: detorquet proram.i.anteriorem partem nauis: ad vndas.i.fluctus profundos pelagi: & Gyas reuocabat.i.iterum vocabat: cum clamore, scilicet valido: o Menœte, quo abis diuersus, scilicet ab ea parte in quam tendere volo. iterum, sup. dico tibi: sed imperfect[9] sermo trepidanti competit: pete saxa.i.etiam si saxa sint, quod addit, ne Menœtes, excusando saxa tempus terat: & ecce.i.præter spem, cum talia diceret: ipse.s.Gyas: respicit Cloanthũ instantem a tergo: & tenentem propiora.i.propiores partes, hoc est pxima loca. Ille.s.Cloanthus: radit.i.molliter contingendo cautes ptransit: iter lęuum.i.sinistrum, a quo Menœtes diuerterat. inter nauẽ Gyę.s.Chimęram, & scopulos sonantes.s.concussione aquarum: & præterit subito priorem.i.eum qui fuerat prior, videlicet Gyã: & tenet ęquora tuta.i.sine saxis: relictis metis.s.vnde deberẽt reuerti: & quia nondum reuersus erat, nondum victor erat, licet primus metas pertigerat. Tum vero.i.sed tunc maxime: aut tunc ad verum ingens dolor exarsit.i.excanduit: iuueni.s.Gyę, qui adeo ardentior erat: quia iuuenis ossibus.i.ad medullas vsq;: nec genæ .i.orbes oculorum caruere lachrymis, hoc est simul lachrymauit: & ipse oblitus decoris.i.honestatis suę: & salutis sociũ, pro sociorum suorũ: deturbat.i.cum turba deiicit, Menœten segnẽ ab alta puppi, pręcipitem in mare. Ipse.s.Gyas: subit gubernaclo.i.ad gubernaculũ: existens rector.i.fungens officio gubernatoris, quẽ deturbauerat: & ipse.i.simul subit gubernaclo, existens magister.i.princeps & gubernator: & hortatur viros.i.viriliter remigãtes: & torquet clauũ.i.gubernaculũ: ad littora.s.quę Menœtes vitauerat. At .i.sed: Menœtes grauis: qa iam senior & fluẽs in veste madida: vt .i.postq; redditus est: tandẽ.i.postq; diutius fuerat sub aquis, sup. a fundo imo.i.emerserat a fundo: ipse petit.i.conscendit, summa scopuli.erat.n.prope scopulũ quẽ vitauerat: & resedit in rupe sicca: Teucri risere.s.prius illũ: &.i.simul, labentẽ: quia sciebant peritum esse, nec submergi posse: & natantẽ.i.cũ nataret ad scopulũ: & rident.s.iam reuomentem.i.frequenter vomentem: fluctus salsos.i.aquas marinas.

His læta extremis spes est accensa duobus,
Sergesto, Mnestheoq;, Gyam superare morantem.
Sergestus capit ante locum, scopuloq; propinquat,
Nec tota tamen ille prior præeunte carina,
Parte prior, partem rostro premit æmula Pristis.
At media socios incedens naue per ipsos
Hortat Mnestheus. [Nũc nũc insurgite remis — MNE.
Hectorei socij Troię, quos sorte suprema
Delegi comites, nunc illas promite vires,
Nunc animos, quibus in Getulis Syrtibus vsi,
Ionioq; mari, Maleæq; sequacibus vndis.
Non iam prima peto Mnestheus, neq; vincere certo
(Quãquã o) sed superent, qbus hoc Neptune dedisti
Extremos pudeat rediisse, hoc vincite ciues
Et prohibite nefas. [Olli certamine summo — POE.
Procumbunt, vastis tremit ictibus ęrea puppis,
Subtrahiturq; solum. tum creber anhelitus artus
Aridaq; ora quatit, sudor fluit vndiq; riuis.
Attulit ipse viris optatum casus honorem.
Namq; furens animi, dum proram ad saxa suburget
Interior: spatioq; subit Sergestus iniquo,
Infelix saxis in procurrentibus hæsit.
Concussę cautes, & acuto in murice remi
Obnixi crepuere, illisaq; prora pependit.
Consurgunt nautæ, & magno clamore morantur,
Ferratasq; sudes, & acuta cuspide contos
Expediunt, fractosq; legunt in gurgite remos.
At lætus Mnestheus, successuq; acrior ipso
Agmine remorum celeri, ventisq; vocatis
Prona petit maria, & pelago decurrit aperto.
Qualis spelunca subito commota columba,
Cui domus, & dulces latebroso in pumice nidi
Fertur in arua volans, plausumq; exterrita pennis
Dat tecto ingentem, mox aere lapsa quieto

SERVIVS.

[Morantem.) Imperitia gubernantis. [Æmula Pristis.) Eiusdem rei studiosa. vt, Illo æmulo atq; imitatore studiorum meoꝝ. Cicero in Cęsarianis. Alias inimicum significat. [Insurgite.) Ecõtra Lucanus, Atq; in transtra cadunt, & remis. [Hectorei.) Aut fortissimi. aut re vera quondã Hectoris socij. [Getulis.) Africanis. a parte totum. Nam Getulia mediterranea est. Syrtes vero iuxta Libyam sunt. sic de Syrtib[9] Horatius, Vbi Maura semp æstuat vnda. Fuisse autẽ Troianos in Syrtibus ille indicat locus, In breuia & Syrtes vrget, miserabile visu. [Ionio.) Quando iuxta Carybdim nauigauerunt. [Maleæq;.) Malea promõtorium est Laconicę pũinciæ: vnde sunt sequaces, id est persecutrices: vt, Capreęq; sequaces Illudũt. [Prima.) Quasi quę soleo. [Mnestheus.) Ille semper victor. [Hoc vincite.) Loco victoriæ sit vltimos non redire. [Nefas.) Modo opprobriũ. [Ærea.) Fortis: vt, Et iunctos temo trahat ęreus orbes.) Nam puppis ęrea nõ est, sed prora. [Subtrahiturq; solũ.) Vnicuique rei qđ subiacet solũ est ei cui subiacet. vñ est solũ nauis mare: & aer, auium. & est verbum cuius perlucida significatio semper inuenit. [Riuis.) More riuorum: ac si riuatim diceret. [Furẽs animi.) Figurate dixit: vt, Præstans animi iuuenis. [Interior.) Sinisterior. Cicero, Quẽ oĩa intercanere dicebant. Sallustius, Igitur introrsus pria Asię Bithynia est. [Iniquo.) Angusto: vt, Syluis insedit iniqs. [Procurrentibus.) Pręminentibus, & veluti obuiã venientib[9]. [Murice.) Saxi acumẽ eminẽs per tranquillitatem. [Morãtur.) Id est retro agũt. [Legũt) Alij prętereunt: sed melius legũt, id est colligunt. Nam sequitur, Et fractis discentem currere remis. [Prona.) Vicina littorib. Vnde altum, est longe positũ. [Columba.) Vbiq; de his domesticis columbas Virgilius dicit. Persi. vero ait, Tenerousq; columbo Es similis, Nã agrestes, palumbes vocantur. [Exterrita pennis.) Pennarum cõcussione terrorem significans: vt, Timuit exterrita pennis ales. Non enim timet pẽnis: sed indicat timorem. [Radit.) Secat purum aerem. [Frustra.) Quis enim ei relicta victoria subueniret?

DONATVS.

[Hic lęta ext.s.e.ac.du.&c.) Duobus postremis spes accessit ex casu Gyę, quoniam eius mora poterat prodesse sequẽtibus, vt superiores efficerent. [Sergestus ca.a.l.s.q;.p.&c.) Propinquabat, inquit, scopulo Sergestus, sic tñ, vt non tota nauis esset libera. pars quippe eius videbat ꝑterisse, ps vero apprime posterioris rostro. ęmulam pistim dixit, q̃ trãsire cõtẽderet. [At media s.i.n.p.i. Ho.m.) Mnestheus ꝙ videret modico labore cõpleri posse victoriã

Radit iter liquidum, celeres neq; commouet alas:
Sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat vltima Pristis
Æquora, sic illam fert impetus ipse volantem.
Et primum in scopulo luctantem deserit alto
Sergestum, breuibusq; vadis, frustraq; vocantem
Auxilia, & fractis discentem currere remis.
Inde Gyan, ipsamq; ingenti mole Chimæram
Consequitur, cedit, quoniam spoliata magistro est.

victoriam aut modica tarditate interire, incedens per mediā nauim, id est inter omnes remiges discurrens hortabatur vniuersos ad gloriam perficiēdam. ¶ Nunc nunc insurgite remis Hecto.so.&c.) Admonebat eos præteritæ virtutis eorum fortia facta commemorans ac repetens sępe, quod q̄ter ait nunc, & id ipsum saepe commendauit, hoc significat, quod omnis gloria interitura esset, si illud tempus, si occasio pręsens laberetur e manibus. Nunc, inquit, nunc insurgite, adest tp̄s, quo fortia virtutis vr̄æ & gesta superioris temporis cōprobetis, nunc illis animis nunc viribus op⁹ est, quibus vsi estis, cum Hectoris essetis sociati virtutibus, q multa mala & ingentia superastis, quos ego post vltimam patrię sortem comites delegi. potest & sic intelligi, Hectorei socij, vt tales eos videatur dixisse, qualis Hector fuisset quasi singuli singulos Hectores facere potuissent. denique addidit & delegi, vt ostenderet, ex plurimis bonis electos esse meliores. recte eos admonet præteritæ virtutis, vt exemplis suis erigantur, potius q̄ factis p̄uocentur alienis. Ordinatur sensus sic, Nunc nunc insurgite remis socij, vt Hectoreę laudis loco positum videant, non quomodo aliquando socij fuerant Hectori vsque eo locus est. quos ita ab exēplo virtutis Hectoreę laudaret, vt addiderit quos mihi delectos adiunxi post patrię nostrę vltimum fatum. & quorum probaui virtutem plurimis in locis, imitamini vos, vt quod in manus dedit fortuna compleamus. ¶ Quanquam o) sed super quibus hoc Neptune dedisti Extremos pudeat redijsse.) Licet tenuerint loca melioris cursus, quibus Neptunus suffragium ferre voluisset, victoriæ genus est, non redisse postremum. ¶ Hoc vincite ciues, & pe.ne. ¶ Si primum locum tenere nequitis, secundum saltem perdere non debetis. superanda sunt extrema ludibria, & vitandum pudoris detrimentum, ante nouissimum saltem venire debemus, qui non valuimus pręuenire victorem qui socios suos cū magna laude dicebat Hectoreos, magna arte excusauit a culpa nō retēti primi loci. quoniam hunc Neptunum asseruit inuidisse, q in regnis suis, cui voluit, fauit. ecce & victori pręripuit gloriam, quia non sua virtute, sed alieno adiutus auxilio loca prima possederat. ¶ Olli certamine summo Procum. vastis tremit ictibus ęrea puppis.) Quantum valuerint hortamenta describuntur. Illi enim non incassum auditis quæ dicta sunt, dederunt labori operam intantum vt nauis ipsa nixibus fortissimis contremisceret. ęream nauem dixit, ęre adornatam & communitam. ¶ Subtrahiturq; solum.) Sic intenti plenis studijs remis incumbebant, vt nihil pręter se & nauim viderent, cęterū prolixitas saxi cernebat̄ ex littore, & e saxo apparebat soliditas. ¶ Tunc cre.an.ar.A.q;.o.q.su.fl.v.ri.) Remigū laborem accidētibus cōtrarijs expressit. os, inq̄t, habebant siccū, ex eorū vero corporibus fluebant sudores riuis, quasi ex interiore corporis parte humor oīs, qui per ora oīum soleret mitti, per sudoris fluxū videretur effundi ad virtutis ingenitum robur. ecce quantū in rebus hortamenta proficiunt. ¶ Attulit ip.v.o.c.h.) Faciebant quidē, quod vincendi cupiditas exigebat, sed illis ad effectum plus contigit. ¶ Nanq; fu.ani.) Dicendo ac pręmittendo, furens animi, aliquid iste incōsiderate reperietur fecisse. ¶ Dum pro. ad sa.su. Interio, &c.) Dum inter saxū & nauim Sergestus transire contendit, nō vidit saxa procurrentia, & his inhęsit. p̄currentia saxa sunt, q̄ latenter a radicibus eminētis saxi in mare tendunt̄. hæc ille vtpote furens videre nō potuit, & vt dictū est hæsit. ¶ Cōcussę cautes.) Tātus nauis ipetus incautis remigibus fuit, vt pcussæ cautes interuenissent. ¶ Et acuto in.m.re.Ob.c.) Cū obnixi remis luctantibus tēderent impulsa naui, meritoq; non cedentib⁹ saxis, crepuerint remi. ¶ Illisaq;.p.pe.) Prora hoc est. prima pars nauis saxū conscendit cętera parte suspensa. ¶ Cōsurgunt nau.& ma.cla.mo.) Dū clamant, fecerunt moras naui liberandę. ¶ Ferratasq; sui & acu.cu.c. Expediūt, &c.) Non idē oīa faciebant. nanq; alij experiebant contos liberationi nauis necessarios, & sudes, hoc est, quibus inhaerens saxo includi nauigiū, & retrorsum reuocari potuisset. alij legebant remorū fragmēta, verbo nautico (vt plurimis locis) vsus est. nā legere dicit colligere, vel aliq̄ loca nauigando trāsire, vela legunt socij. itē littoraq; epiri legimus. ¶ At læt. Mne.s.q;.a.i.) Lætus fuit Mnestheus q̄ optata tenuisset, & inde magis quia senserat sibi fauisse fortunā. successus aūt ipse nō veniebat nisi ex malis alienis. ¶ Prona petit.m.&.p.de.a.) Prona maria, inq̄t, quasi non ipsa essent, per q̄ transierant, aut possit fieri, vt sint maria deuexa. nō hoc sensit, sed facilitatē rediti⁹ voluit demōstrare. p̄num enim dicimus quicquid difficultatem non habet, & arduum quicquid difficulter superatur. ¶ Qualis spelunca.s.c.c.) Celeritatem feliciter currētis nauis recte volatui columbę comparauit. tūc enim acri⁹ volat, cum ad naturalem mobilitatem aliquis ei pauor accedit. hac completa comparatione redit ad rem. ¶ Et primum in scopulo luctantem deserit alto Sergestum.) Tanta est subtilitas recedentis e descriptione, & post parabolam redeuntis, vt si subtrahas parabolam tunc inuenias carminis textum. deniq; ante dixit, At lætus Mnestheus, successuq; acrior ipso Agmine remorum celeri ventisq; vocatis Prona petit maria, & pelago procurrit reperto. etiam post parabolam iunxit, quæ describebat. Et primum in scopulo luctantem deserit alto Sergestum, breuibusq; vadis, frustraq; vocantem Auxilia. deseruit cōstitutum in saxo, deseruit constitutum in vadis, deseruit frustra vocantem auxilia, quia volebat vincere, quia poterat subuenire. iccirco frustra ad auxilium ferendum vocabatur. Plus enim sibi auxiliari debuit, quam alteri. ¶ Et fractis di.cur.r.) Huc quoq; pertinet, deserit. nam deseruit Sergestum luctantem in saxo, q̄ nauem tenaciter retinebat, & meditantem ex necessitate rem nouam, vt nauis eius sine remorum adminiculis curreret. ¶ Inde Gyan, ipsamq; i.m.e. Cōsequitur c. q.sp.magistro est.) Et factū explicauit, & facti causam. Cedit, inq̄t, Gyas, qui chimera nauis eius magistrū non habebat, pręterit igitur vnus saxis infixum, alterum vero, quia magistrum nō habuit. supererat solus Cloanthus. hunc petebat sperans, quod etiā ipsum transire posset. deniq; ait.

ASCENSIVS.

¶ Hic lęta extremis, &c.) Docet reliquorū conatus: & (vt dixi) varium euentum: simulq; in gratulationem domus Sergię egregios animos, facinusq; virile Sergesti commemorat: qui tamen infelici fortuna vsus, nauē fregit: quare spē cepit Mnestheus tam grandem: vt qui vltimus erat, primus euasisset, nisi Cloanthus diuina ope fretus, partam gloriam protexisset. De qua re cum nihil allatum sit ex Donato, Ordo est. ¶ Hic. i. hoc loco, aut ex hoc Ordo.
euentu: spes lęta. i. lętificans, est accensa duobus extremis. s. Sergesto, & Mnestheo, videlicet superare Gyan: morantē, id est moram trahentem: quia gubernatorem amiserat. Sergestus capit locum ante, scilicet q̄ Mnestheus: & propinquat scopulo. s. vbi meta erat constituta: nec tamen ille. s. Sergestus, erat prior tota carina: præeūte. i. tota naui: sed prior erat parte. s. nauis suæ: & Pristis, nauis Mnesthei emula. i. insecutrix: premit rostro, id est anteriore parte sua, hoc est prora ferrata: partem. s. centauri, quæ nauis erat Sergesti. At. i. sed: Mnestheus incedens. i. ingrediens per ipsos socios, in media naue hortatur. s. his verbis: o socij Hectorei, id est fortes, qualis Hector: aut, qui aliquando Hectori socij fuistis: quos ego delegi, id est de multis legi, comites. s. huius profectiōis: in extrema sorte Troiæ, id est in ipsa ruina, & euersione Troiæ: insurgite nūc nūc. i. maxime nunc remis: promite, id est proferte nunc illas vires: & illos, sup. animos, nunc quibus vsi, supple estis in Syrtibus Getulis, id est Getulicis. vt in. j. visum est: & in mari Ionio: quando. s. iuxta Caribdim nauigarent: vt in. iij. recitatum est: & in vndis Malee, illius promontorij Laconicę prouincię: sequacibus. i. persecutricibus, ego Mnestheus. i. quamuis Mnestheus, hoc est qui primas partes obtinere soleo, tamen non peto iam prima idest primas partes: neq; certo. i. cōtendo: vincere, id est superare: quanquam o, id est vtinam, id, mihi datum sit: aut quāquam, o q̄ gloriosum, foret in hoc certamine superasse: sed o Neptune, superent, supp. illi, quibus tu dedisti hoc. i. qui non tua virtute, sed tuo numine freti, nunc superant. Pudeat, sup. saltem vos redisse extremos, o ciues, vincite & prohibite, hoc nefas, id est pro victoria obtinete: ne. s. redeamus extremi: & prohibite tātum dedecoris a nobis. Olli, illi tunc: procumbunt, id est toto pectore incumbunt remis: summo certamine, id est conatu: quasi concertarent de laude inter se, puppis ęrea, id est fortis, aut ęrata: tremit vastis, id est valde amplis ictibus: & solum, id est sustentaculum eius, hoc ē aqua subtrahitur. s. impulsu remorum: tum. i. insuper, anhelitus. s. remigum: creber. i. crebro emissus: quatit artus, & ora arida: & sudor fluit vndiq;. i. ab omni parte: riuis. i. per riuos, aut in morē riuorum. Ipse casus, id est euentus: attulit viris. i. viriliter remigantibus: honorem optatum. s. vt extremi non essent: nam dum Sergestus fu-

tens animi, id est faciens animum, quasi furere: vnde honestius dixit, q̄ si dixisset, furens animo suburget.i.ab interiore vrget, existens interior. prorā ad saxa.s.a Menoete vitata, & a Cloantho feliciter pertransita: & subit spatio iniquo.i.nō satis magno ꝑ captu centauri: ipse infelix hæsit.i.mansit hærens in saxis procurrētibus.i.prominentibus, aut procul concurrere visis. Cautes concussæ sunt, sup.a remis & naui: & remis obnixi.i.obnitētes, vt feruent naulm crepuere.i.fragorem dedere: in murice.i.saxi acumine: acuto.i.aspero: & prora illisa.i.partim læsa: pependit.s.ad scopulos: nautæ.i.nauium impulsores: cōsurgunt.i.simul contendūt, nauem suspensam amouere conantes: & morantur.i.moram trahunt, supp. cum clamore magno, & suo quo se mutuo cohortanť & spectantium: & expediunt.i.expedite inniciunt: trudes ferratas.i.perticas ferro munitas, quibus naues detrudere solent: & contos.i.baculos oblongos, quibus profunditatem percontari solēt: cuspide acuta.i.habentes cuspidem acutam: & legunt.i.colligunt: in gurgite remos, fractos.s.ad scopulum: at.i.sed: Mnestheus lęt° quod per infortunium Sergesti eum prętериret: & acrior, sup. effectus, ipso successu.i.quia bene successit: petit.i.transuolat: celeri agmine.i.impulsu remorū: & ventis vocatis.i.optatis: maria prona.i.deflua & inclinata: & decurrit.i.deorsum currit pelago aperto.i.patenti, sine obstaculo. Dat exemplū, dicens, Qualis.i.qualiter columba cōmota.i.deturbata: spelunca.s.sua.i.de cauerna sua: subito.i.ex improuiso: cui.s.columbæ: domus, sup. est: & nidi dulces, propter pullos, sup. sunt in pumice latebroso.i.lapide cauernoso: fertur.s.e spelunca: volans in arua: & ipsa exterrita tecto.i.euolās ex tecto, propter terrorem: dat ingentē plausum pēnis.i.alis suis: & ipsa mox.i.paulopost: lapsa.i.deuolans: aere quieto.i.non concitato: radit.i.molliter secat: iter liquidum.i.aerē: neq; cōmouet alas celeres: sed ęquatis & immotis alis descendit. Sic.i.talis Mnestheus, sup. volat: & Pistris vltima.i.quæ fuerat vltima, secat sic æquora: & ipse impetus fert, sic ipsam volantem: & deserit primum Sergestum, luctantem in alto scopulo: & vadis breuibus.s.inter scopulos: nā impulsu induxerat nauē, vnde quietam reducere nequibat: & vocantem frustra.i.incassum: auxilia forte deorū, quia stultum fuisset a concertantibus auxilium petere: & discentē currere remis fractis: inde, id est deinde: consequitur Gyā, & Chymęram, nauem.s.Gyæ: ingenti mole, id est habentem ingentem molem: &, supple Chymęra: cedit.s.Mnestheo, ac Pistri: quia spoliata est magistro, id est gubernatore.s.Menoete.

Solus iamq; ipso superest in fine Cloanthus,
Quem petit, & summis adnixus viribus vrget.
Tum vero ingeminat clamor, cunctiq; sequentem
Instigant studiis, resonat clamoribus æther.
Hi proprium decus, & partum indignantur honorem
Ni teneant, vitamq; volunt pro laude pacisci.
Hos successus alit, possunt, quia posse videntur,
Et fors æquatis cepissent premia rostris,
Ni palmas ponto tendens vtrasq; Cloanthus,
Fudissetq; preces, diuosq; in vota vocasset.
[Dij qbus imperiū pelagi, quorū ęquora curro. CLO.
Vobis lętus ego hoc cādentem in littore taurum
Constituam ante aras voti reus, extaq; salsos
Porriciam in fluctus, & vina liquentia fundam.
[Dixit, eumq; imis sub fluctibus audit omnis POE.
Nereidum, Phorciq; chorus, Panopęaq; virgo,
Et pater ipse manu magna Portunus euntem
Impulit: illa Noto citius, volucriq; sagitta
Ad terram fugit, & portu se condidit alto.
Tum satus Anchisa, cunctis ex more vocatis,
Victorem magna præconis voce Cloanthum
Declarat: viridiq; aduelat tempora lauro.
Muneraq; in naueis, ternos aptare iuuencos,
Vinaq;, & argenti magnum dat ferre talentum.
Ipsis præcipuos ductoribus addit honores,
Victori chlamydem auratam, quamplurima circum
Purpura Mæandro duplici Meliboea cucurrit,
Intextusq; puer frondosa regius Ida
Veloces iaculo ceruos, cursuq; fatigat,
Acer, anhelanti similis, quem præpes ab Ida
Sublimem pedibus rapuit Iouis armiger vncis.
Longęui palmas nequicq̄ ad sydera tendunt
Custodes, sæuitq; canum latratus in auras.

SERVIVS.

¶ Ipso supest in fine.) Vt spatia & si plura supersint, transeat elapsus prior. ¶ Propriū decus.) Quasi iam partam victoriam & honorem ni teneāt indignantur. ¶ Successus.) Felicitas. ¶ Possunt, quia posse videntur.) Sperabant victoriam opinione spectantium. vt, Cunctiq; sequentes Instigāt studijs. ¶ Palmas vtrasq;.) Diximus supra antiquum hoc esse. Carpinius tamen dicit (qui de elocutiōibus scripsit) per naturam vitiosam eē hãc elocutionem: & siue vtranque palmam, siue vtrasq; palmas dixerimus, esse in aliquo vsurpationem. ¶ Imperium pelagi.) In pelago: vt, Dij quibus imperium est animarum. ¶ Lętus.) Victoria pręcedēti quod sequitur. ¶ Ante aras.) De quibus paulo post, Pars spoliant aras. ¶ Voti reus.) Debitor. Vnde vota soluentes, dicimus absolutos. Vnde est, Damnabis tu quoque votis. quasi reos facies. ¶ Porriciam.) Exta porriciuntur in fluctus. Nisi forte dicamus & fluctibus offerri. quod si est, porriciam legendum est, id est porro iaciā. ¶ Phorciq;.) Latine hic Phorcus huius Phorci dicimus: nā apud nos, græca huius nominis non est declinatio. Est autem deus marinus. ¶ Panopęaq; virgo.) Vna de Nereidibus: quam ideo separatim dixit, vt illas non virgines intelligamus. ¶ Portunus.) De° marinus qui portub° pręest. ¶ Et bene Impulit eum ipse iam vicinum portui. Nota est aūt fabula. Athamas post furorem a Iunone immissum, cum occiso Learcho Melicertam alterū filium cum vxore sua persequeretur, & se illi in mare præcipitassent, voluntate numinū in deos versi sunt: Melicerta in Portunū, qui græce Palæmon dicitur: Ino in matrē Matutam, quæ græce dicitur Leucothea. ¶ Portu se condidit alto.) Id est vsque ad interiora peruenit. ¶ Ex more.) Ludorum, scilicet per præconem. ¶ Victorem.) Primum subaudis. Nam & illi duo victores sunt Sergesti, vnde paulo post, Quē modo nauali Mnestheus certamine victor Consequitur. ¶ Dat ferre.) Gręcū est duo verba cōiungere: vt paulo post, Donat habeř viro. sed hoc dať poetis. ¶ Magnum talentum.) Vt diximus, quiddam breue: sed magnum dixit comparatione alterius. ¶ Circum.) Id est in ꝑte extrema, vt dixim°. ¶ Mæandro duplici.) Flexuoso. & hoc dicit, Erat in chlamyde flexuosa & in se remeabilis purpura in modum Męandri fluminis Cariæ prouinciæ. ¶ Meliboea.) Pro Meliboeensis. Est autem ciuitas Thessalię Meliboea. ¶ Regius.) Troij regis Phrygię fili°. ¶ Fatigat.) Laus picturæ, quasi gerat & non gerere videatur. ¶ Præpes.) Modo volans. ¶ Sublimem.) Id ē in altum. ¶ Palmas ad sydera tollunt.) Aut mirantes: aut increpantes deos.

DONATVS.

¶ Solus iamq;.i.s.iu.si. Cloāthus, &c.) In desperatione sequentis victoria fuit, quoniam consumpta pelagi spatia fuerant, & trāsire volentibus ꝓlixitas fuerat necessaria: s quā remigū virtus ꝑficere potuisset. non defuit tñ instantia, vt opponeretur per industriam quod arctatū iter angustijs ꝑnegabat. ¶ Tū vero.i.c.c.q;.s. Instigant.st.&c.) Conanti trāsire magis fauebat spectantiū turba, quia posse videbať. tantus autem fragor fuit, vt ipso ęthere percusso resonaret vox populi. ergo hoc studio spectātes ducebantur. videamus nūc quemadmodum certantiū facta describat. ¶ Hi propriū decus, & p.in.h.&c.) Qui locum primum tenebant, hunc ne amitterent, laborabant. eaq; ducebantur gloria, vt hanc saluti suę pręsumerent pręponendam. ¶ Hos successus.a.pos.q.po.vi.) Alterius nauis viros, q primū locum pręripere nitebant, erigebant res secundę, & fortunę suffragiū. eo magis q videbantur ausus suos posse cōplere. quanto.n. laboriosum est partam gloriā e manibus perdere, tanto ēst gloriosum acqrere desperatā. ¶ Et fors ęqua.c.pr.ro.) Pares.s.ad palmā forsitan venissent. ¶ Ni palmas pon.t.v.q;.cl. Fudi.q;.pr.d.q;.in.v.i.) Nisi victoriā, q̄ vtriq; posset esse cōis pręuenisset Cloanthus precibus suis, & supplicib° manibus deos adhibuisset in vota, hęc prędicendo ostēdit poeta ipsum futurū esse victorem. ¶ Vobis lętus ego.) Hoc est si lætus de prouentu victorię fuero. ¶ Hoc candentem

dentem in li.t.) Hoc est candidi coloris taurũ, & addendo candentem ornauit munus suum. minueret aũt si diceret bouem, & taceret de colore. ¶ Constituã ante. a. v. r. e. q. s. Po. in. fl. &c.) Illic vobis candido tauro sacrificium faciam, vbi gloriosus extitero, vipote manifeste pollicitationis reus & debitor, vina etiã fundã & animalis exta fluctibus tradam. ¶ Dixit eũq; i. s. fl. a. o. Ne. ph. ch. &c.) In causa sua deos inuocauit, & audiri cõmeruit. deniq; in tantum oẽs dij maris, & ipse Portunus fauit, vt nauim suis ipellerent manibus, quo celerius præueniret. ¶ Illa Noto citius volucriq; sagitta Ad terram fugit, & p. se. c. a.) Tantũ roganti deorum maris auxilium profuit, vt nauis cursus velocior ventis & sagittæ volatibus peruenisset. deniq; prima tenuit littus, & ad palmam prima pducta est. ¶ Tũ satus Anchi. sa. c. ex. m. v.) Cunctos vocauit sed præsentes, cæterum non erant oẽs, tenebatur. n. Sergestus, q inhæserat saxis. ¶ Victorem magna prçconis voce Cloanthum De. v. q. ad. te. la.) Hoc non fuit premium, sed insigne victoriç. ¶ Muneraq; in na. t. ap. iu. Vinaq;.) Et hçc extra præmium fuerant, quæ edendo vel bibendo cõsumi potuerant. ¶ Et argẽti m. d. t. ta.) Hoc fuit, qđ augere rem familiarem potuit, & premiũ videri, alia tamẽ cõia nauibus fuerant. ¶ Ipsis præcipuos ductoribus addit honores.) Prçcipua dicuntur, quç præter communionẽ singulis pprio noie deputantur, vt fit sæpe in testamentis, cum aliqua per perceptionem singulorum hæredũ cẽsuerit esse testator. ¶ Victori chlamydem auratã, &c.) Laus chlamydis dicta est, propter honorẽ dantis, meritũq; victoris. laudat spẽs, quibus illa confecta est, aurum. s. copiosum, & purpura pretiosa. ars quoq; & artificiũ manus, q veritatem sic fuerant imitati, vt mutç & inanimatç formç viuere ac moueri viderentur. in prçmiorum autẽ liberalitate multis generibus largitor ipse laudať, qui haberet talia, quç potuisset donare. in ipsa donatione consideratur Aeneç pietas iuxta paternã memoriam: quoniam ob eius honorificentiã tanti meriti munera donabãtur, in hac igitur chlamyde raptus ad cœlos per aquilam Ganimedes videbatur, apparebant canes persequentes latratibus dominum, quem iam in aeris altitudinẽ raptum liberare non poterant. Custodes quoq; sic tendentes manus ad sydera, quasi retinere possent, quem fortissimç alitis tenaces amplexus innoxia subtilitate portabant.

ASCENSIVS.

¶ Solus iamq; ipso superest in fine Cloanthus, Quẽ petit, & summis adnixus viribus vrget. Tum vero ingeminant clamor, &c.) Postq; Mnestheus, Sergestum, & Gyantem superauerat, restabat (inquit) solus Cloanthus in fine, quem & Mnestheus vicisset, nisi implorato, atq; impetrato deorum auxilio, Cloanthus portum attigisset: quem victorem, pronũciat Aeneas, meritoq; donat pmio. Horum exẽplo, nequa pars diuinç poeseos bona eruditione vacet, docet poeta in rebus bellicis cerebrositatem obesse plurimum: & id in Gya, qui Menœtem socium salutis deturbauit, temeritatẽ non minus officere: vt in Sergesto, qui nauẽ fregit, virtutem plurimum posse: vt in Mnestheo, q etiam Cloanthũ vicisset, si suis duntaxat auspicijs & viribus contendisset: sed diuinũ auxilium oĩbus prçstare, quo Cloanthus victor euasit. monet ergo tacite, vt illud imploremus. Docet prçterea, aleã, fortunãq; belli eẽ variam: ne dũ aspirat primo fortuna labori, successu ipso vecordes, segnesq; efficiamur: neue in aduerso principio desperemus: quia sperandum est, vt debile principium, melior fortuna sequatur. Quia vero ex Donato nihil habemus, colligamus ordinem, qui talis est. ¶ Iamq;. i. & iam: solus Cloanthus superest. i. restat: vincendus in ipso fine. i. iuxta terminum, quem. s. Mnestheus: petit. i. aggreditur: & vrget annixus. i. annitens summis viribus. Tũ vero. i. sed tunc maxime, & ad verum clamor, ingeminat, sup. se: aut ingeminat. i. multiplicatur: & cuncti. s. spectantes, instigant studijs. i. cohortationibus studiosis: sequentem. s. Mnesthea: æther. i. aer sublimis: resonat clamoribus: hi. s. priores, cum Cloantho: indignantur. i. indigne ferunt, ni teneant decus proprium, id ẽ quod sibi tam proprium fecerant: & honorem partum. s. acquisitũ, hoc est quod non conseruarent victoriam partam, & volunt pacisci, id est in pactum expendere, vitam pro laude. i. vellẽt potius amittere vitam, q̃ laudem: & dare vitam pro laude conseruanda. Successus. i. prosper processus: alit. i. souet, & accẽdit hos. s. Mnesthei socios sequentes: & possunt. s. Cloanthum superare: quia videntur. s. sibi. i. quia persuaserũt sibi posse. quo verbo docet poeta, qđ animus prçstans possit. vnde Horatius, Incipe dimidium facti, q bene cœpit habet. Et fors, id est forte: sed ne vocalium esset concursus, maluit fors dicere, q̃ forte: vel, o fors. i. fortuna, vt sit apostrophe: ipsi cœpissent pmia rostris æquatis. i. æquali vicinitate & tempore, in portum reductis: ni, id est nisi: Cloanthus tendens vtrasq; palmas, id est manus: coniunctas ponto. i. in pontum: fudisset preces, & vocasset diuos in vota, dicens, sup. O dij, quibus, sup. est imperium pelagi. i. in pelago: & quorum æquora ego curro, ego lætus: quia reus. i. obnoxius, voti. s. persoluendi, cõstituam vobis ante aras. s. vestras, vt immolem taurum candentem. i. candidum: in hoc. i. præsenti littore: ne. s. longa sit dilatio verenda: & porriciam. i. porro iaciam, in fluctus salsos: exta. s. tauri: & fundã vina liquẽtia (a liqueo). i. fluida, & pura: dixit, id est finiuit, preces Cloanthus: & omnis chorus. i. cœtus: & multitudo Nereidum. i. nympharum maris: & Phorci. i. quibus Phorcus prçest: & Panopeia. i. vna de Nereidibus: virgo. s. cum aliç nõ sint: & Portunus. i. portuum deus: pater. i. prçcipue, in ea re reuerendus: impulit ipse. i. non per suos: sed (vt dicitũ) in propria persona, manu magna, videlicet sua: euntem. s. nauem: illa. s. nauis Cloanthi: Scylla, videlicet: fugit ad terram, id est ad littora: citius Noto. i. vento illo rapaci, & sagitta volucri: & condidit se alto portu. i. penitus intrauit portum vsque ad littus. Tum. i. deinde: satus, id est genitus Anchisa, videlicet Aeneas: declarat, id est pronuntiat: magna voce prçconis, Cloãthum victorem: & aduelat tempora. s. eius lauro viridi, in signum victoriç: & dat aptare, id est aduectare: munera. i. dona gratuita. s. ternos iuuencos: in naueis. i. in singulas naueis, treis iuuencos: & vina: & dat ferre magnum talentum. i. pondus argenti: & addit ipsis ductoribus. s. Cloantho, Mnestheo, & Gyç, & Sergesto: prçcipuos honores. i. munera honorifica: cçtera enim erant cõmunia omnibus remigibus. Addidit, videlicet victori. s. Cloãtho: chlamydem auratam, aureo. s. filo intext. i: aut, aureo limbo cinctam: quam circum. i. circum quam: purpura plurima Meliboea, pro Meliboeia: aut, eo quod est Mealiboeẽsis, hoc est Thessalica: currit Mçandro duplici. i. flexuoso. i. in morem Mçandri fluminis flexuosi, & per varios gyros Cariã circunfluentis: & supp. in qua, puer regius. s. Ganymedes: Trois, regis Troianorũ filius, intextus, id est in ea textus: fatigat in Ida frondosa. i. sylua illa Troiana: quç etiã iteata, aut acu picta, in chlamyde erat: iaculo. s. venatorio, ceruos veloces: & fatigat, sup. eos cursu: existens acer, & similis anhelanti, quia anhelare in pictura non potuit, sicut nec currere: sed currenti similis erat: quem. s. puerũ: armiger Iouis, id est aquila eiʼ: tela, hoc est fulmina ferens, eo quod altissime volat, & solis radios visu non formidat: prçpes. i. celeriter volans: rapuit sublimẽ, id est raptum in sublime: vexit pedibus vncis, id est vnguibus suis custodes longçui. i. seniores pçdagogi, qui ad custodiã pueri exierant venatum: tendunt nequicq;. i. frustra: palmas ad sydera: quia iussu Iouis raptus erat Ganymedes, vt esset pincerna deorum, reiecta Hebe, Iunonis filia. vnde est, Et rapti Ganymedis honores, vbi dictum est, quod etiam ad stuprum raptus erat: & latratus canum sæuit in auras, quia aquilam insequi non potuerunt canes, nisi solo latratu quem ingeminauerunt. Est autem mira laus ipsius texturç, seu Phrygionum picturæ: dum hçc tam ad viuum efficta sunt, vt geri videantur, non depingi.

Ordo.

At, qui deinde locum tenuit virtute secundum,
Leuibus huic hamis consertam, auroq; trilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
Victor, apud rapidum Simoenta sub Ilio alto,
Donat habere viro, decus & tutamen in armis.
Vix illam famuli Phegeus, Sagarisq; ferebant
Multiplicem, connixi humeris, indutus & olim
Demoleus, cursu palantes Troas agebat.
Tertia dona facit, geminos ex ære lebetas,

SERVIVS.

¶ Virtute secundũ.) Quia ille fauore vicerat numinũ. Vñ & prçmia danť cõgrua: illi chlamys. deorũ cõtinens fabulam: huic lorica. i. virtutis insigne. ¶ Hamis auroq;.) Hamis aureis. ¶ Simoenta.) Venit aũt a noiatiuo Grçco, nõ in ις, sed in εις exeũte, vt σιμόεις σιμόεντος. ¶ Sub Ilio alto.) O breuis fit sequẽte vocali. ¶ Decus & tutamẽ.) Quia triplex & aurea. ¶ Phegeus Sagarisq;.) Nominatim dicẽdo addidit laudẽ. ¶ Cursu palãtes Troas agebat.) Ad Aeneç. qeũ vicit, ptinet laudẽ. ¶ Cymbiaq;.) Pocula in modum cymbæ nauis. ¶ Aspera signis.) i. sculpta: ἀνάγλυφα. ¶ Oẽs.) Qui vicerãt. s. ¶ Puniceis tænijs.) Vittis roseis: & significat lemniscatas coronas, quç sunt de frondibʼ & discoloribus fascijs: & sicut Varro dicit, magni honoris

sunt,

Cymbiaq; argento perfecta, atq; aspera signis.
Iamq; adeo donati omnes, opibusq; superbi,
Puniceis ibant euincti tempora tænis,
Cum sæuo e scopulo multa vix arte reuulsus,
Amissis remis, atq; ordine debilis vno,
Irrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
Qualis sæpe viæ deprensus in aggere serpens,
Ærea quem obliquum rota transiit, aut grauis ictu
Seminecem liquit, saxo, lacerumq; viator,
Nequicq̃ longos fugiens dat corpore tortus,
Parte ferox, ardensq; oculis, & sibila colla
Arduus attollens, pars vulnere clauda retentat
Nexantem nodis, seq; in sua membra plicantem.
Tali remigio nauis se tarda mouebat.
Vela facit tamen, & plenis subit ostia velis.
Sergestum Aeneas promisso munere donat
Seruatam ob nauem lætus, sociosq; reductos.
Olli serua datur operum haud ignara Mineruæ
Cressa genus Pholoe, geminiq; sub vbere nati.

sunt. Tænis autem modo vittis: alias vittarum extremitates dicit: vt, Et longæ tænia vittæ. ☞ Arte.) Id est virtute, ☞ Atque ordine debilis vno.) Sergestus, scilicet. Et bñ ex mutatione cõquisiuit ornatũ. Nã irrideri & sine honore eẽ, hoĩs est: remis carete, nauis. ☞ Viæ In aggere.) Agger est mediæ viæ eminẽtia coaggeratis lapidibus strata. Vñ viæ aggere dixit. ☞ Ærea.) Fortis: vt, Ærea puppis. ☞ Grauis.) Fortis: vt, Grauibus certamina remis. ☞ Tortus.) Hos tortus. i. sine causa tentat incessus. ☞ Clauda.) Ab homine transtulit. Cicero, Mancam ac debilem fore preturam suam. ☞ Mẽbra.) Etiam hoc ab homine transtulit. ☞ Vela facit tamen.) ἀνακόλουθον: Nam non præmisit, quanquam remigare non posset. ☞ Subit ostia.) Portus: vt supra diximus, ideo quia exitus fluminum frequẽter portus efficiunt. ☞ Promisso.) Aut magno: aut ante promisso, vt intelligam⁹ in omnibus ludis illud esse seruatum, Nemo ex hoc numero mihi nõ donatus abibit. Quod etiam in pr̃ẽtali ait certamine, Victori velatum auro vittisq; iuuencum: Ensem atque insignem galeã Solatia victo. Aut certe promisisse eum intelligamus, quando vidit nauem periclitantem. ☞ Operum haud ignara Mineruæ.) Perita lanificij. ☞ Cressa genus.) Figura græca: vt, Qui genus vnde domo. ☞ Pholoe.) Nomen proprium: erat autem lactans. Nam isfantes lactentes dicimus.

lis rotæ transitu debilis redditus, aut viatoris ictu pcussus, cum exagitatus vulneris ei in cassum sæuit, & in sese voluitur. nec vsquam progreditur. ☞ Vela facit. ta. &. v. s. o. p.) Ne tamen cęteris voluptatib⁹ natores faceret moras velis, præuenit flatibus opportune iuuãtibus, faciens contra nauticam disciplinam necessitatis causa. nullus enim nauta plenis velis venit ad terram. sed cũ adhuc in alto est, deponit vela, & nauigiũ ad litus remigando perducit. quia ergo iste nõ habuit remos, velis plenis subit ostia, quod fuit periculosum. ☞ Sergestum Aeneas pro. mu. do.) Cum non esset meritus præmium sumere, dicitur accipiẽdi causa, ne Aeneæ iudicium claudicaret. ☞ Seruatam, inqt, ob nauem lętus, sociosq; reductos.) Non ergo iccirco, quia meruit sumere, qui nouissimus & ludibriosus venerat: sed qa post graue casum integris nauigio & socijs remeauit. Lętus igitur Aeneas ex eo promissum munus ac propositum dedit. ☞ Olli serua da. ope. haud i. mi.) Hoc est, non nesciens lanificij, sed perita. ☞ Cressa genus Pholoe, ge. q;. sub vbe. na.) Omnia premia cum suis laudibus posuit, videamus ancillę istius, quibus rebus sit completa laudatio, scilicet quę mulieris personę conueniant. & lanificium, inquit, nouerat. & fuit plusquam foecunda. nam duos ferebat ad vbera, quos vno partu genuerat. fuit autem cressa, quasi tali regione veniens, quę præcipuas foeminas mitteret.

DONATVS.

☙ Leuibus. h. ha. c. a. q;. t. Loricã.) Vnum genus laudis. hamis, inqt, leuibus, hoc est minutis, & oĩ subtilitate pfectis fuerat nexa, texta trilici opere, quæ est secũda laudatio, admisto auro splendens. ecce & fortis fuit & pulchra. seqt̃ur aliud, quod illa oia cumularet. ☞ Quale. d. d. i. &c.) Hanc, cũ Demoleũ superasset apud Ilium victoris iure sustulerat. qd̃ non faceret, nisi illum speciei qualitas & meriti prouocasset. ☞ Donat habere. v. d. & tu. in ar.) Donat, inqt, viro. vt cõgrueret persona, cũ specie. digno, istam viro cõtulit; vt in armis, hoc est in bello, & pulcher esse posset & tutus: tut⁹ p trilicem facturã & hamorum nexus, pulcher quia auro fulgebat. ☞ Vix illã. f. ph. sa. q;. f. &c.) Adhuc in augmentis est laudis satis Demoleũ pręferens, q hanc primus habuit, Aeneã quoq; q occidisset talẽ, & tanti põderis spẽm occiso detrahere, aut solus portare valuisset, cum ipse quoq; esset armatus. nec minus etiam illum, cui donabatur, huic nexuit laudi. quoniã credebatur molem tantam posse pferre. hęc igitur, cũ traderetur, vix illã tulerunt duo serui, nec solis manibus, verũetiam humeris. tantũ autẽ Demoleus potuit lacertis atq; virtute, vt hãc indutus habuisset p leui, & cursu fugiẽtes ageret Teucros, non ad Troianorũ crimen pertinebat, qa vno insequente fugiebant, sed Aeneę laudis prędicatio cumulata est, qui eum strauit, quem timuerant omnes. ☞ Tertia dona facit g. ex. æ. le. Cymbiaq; a. p. atq;. a. sig.) Qui tertio loco cõuenerat congruum munus accepit, quanq; & hoc fuerit pretiosum. ornabatur qppe argenti materia, & subtilitate artis. ☞ Iamq; adeo. d. o. o. q;. su. &c.) Vult ostendere, quantis moris implicatus Sergestus veniret, iam, inquit, omnes qui venerant muneribus ditati discesserãt, & incedebant habentes vincta tempora tęnijs puniceis, hoc est vittis rubeis. quod dixit, omnes, ad tres refertur, qui pſentes aderant, non ad quatuor. quia nondum venerat Sergestus. ☞ Irrisam si. h. r. Sergestus. ag.) Multa congessit, quę tarditatem illius, ludibriosumq; reditum demõstrarent. sic, inquit, sęuo inhęserat saxo, vt plurima arte vix nauis liberari valeret. veniebat aũt irrisus perdita toti⁹ certaminis gr̃a. agebat. n. nauim remorũ suorũ amissione deformem. quod dixit, Sergestus agebat, cũ remos non haberet intelligi voluit poeta, q; Sergesti manib⁹ duceretur, vt sic saltẽ puenire potuisset. ☞ Nequicq;. l. f. d. c. tor.) Tortus accusatiuũ pluralẽ posuit, ne serpens videatur tortus, sed cũ se torqueret ex vulneris causa tortus corporis lacerati fecisset, hoc est inflexiões, vt sit hos tort⁹. ☞ Talis. r. n. s. t. m.) Sic, inqt, mouebat nauis exarmata remoꝝ subsidijs, vti solet vno ĩ loco remanere serpẽs, volubilis

ASCENSIVS.

☙ At qui, deinde, &c.) Docet quæ cęteris premia data sint. de quibus Donatus dicit sic. ☞ Leuibus.) Minutis, & omni subtilitate pfectis: Ostendit illam fortem & pulchram. Deinde, accedit tertia laus ab authore. ☞ Decus.) Propter aurum. ☞ Tutamen.) Propter texturam trilicem, laudat Demoleum: quia illa armatus agebat hostes. Laudat magis Aeneam, qui illum vicerit, ac spoliauerit, & portauerit. Laudat eum cui donatur: quia ipse portare optime posset, proptereaq; esset dign⁹ dono. ☞ Puniceis tænis.) Vittis roseis. ☞ Plenis velis.) Facit contra nauticam consuetudinem. nam subituri portum, demittunt vela: sed necesse eis erat, quia carebant remis. ☞ Cressa genus.) Plena laus seruę: quę est ab artificio genere & foecunditate. Hęc ille. ☙ Ordo est. At, id est sed: Aeneas, supp. donat huic viro qui venit: deinde, id est post primum, hoc est post Cloanthum: secundum loci virtute, scilicet propria, hoc est Mnestheo, donat (dicit) loricam, id est tunicam armaturę, quę olim ex loris fiebat: consertam, id est contextam hamis, id est annulis: leuibus, id est subtilibus & politis: & trilicem, id est tribus licijs, & triplici ordine nexam auro, id est quæ licia, aut qui hami erant ex auro: quam, scilicet loricam, ipse, scilicet Aeneas victor: detraxerat Demoleo, Graeco illi ingentissimo, sub Ilio alto, id est ante Troiam, apud Simoenta, fluuium illum rapidum, id est raptim profluentem, donat (inquit) habere, id est vt habeat illam loricam: decus, id est ad ornamẽtum: & tutamen, id est ad munimẽ: in armis, id est cum in armis foret (bene secundum merita dat munera. Nã quia Cloanthus, deorum auxilio vicerat, dat ei munus, quo in toga vti posset: quia vero Mnestheus, virtute dat insigne armorũ.) Phegeus & Sagaris, robusti illi: famuli, scilicet Demolei, aut Aeneæ: ferebant vix, id est cum difficultate, scilicet loricam: multiplicem, id est dense complicatam, aut multum duplam: connixi, id ẽ simul nitentes: humeris, scilicet suis, quibus plurimum tamen possent: at, id est sed: Demoleus indutus olim, illam, supp. agebat cursu, id est insequendo, cum cursu Troas palantes, id est oberrantes, sine ductore. Et ita laus est tunicę, quę a tali viro meruit gestari: & Aeneæ, qui talem valuit superare: & Aeneas facit tertia dona, id est p tertio dono, dat lebetas, id est ollas, geminos, id est duos & pares: ex ære, id est ęreos. (declinatur hic lebes, huius lebetis, vel lebetos: vnde accusatiuus pluralis hos lebetes vel lebetas.) & cymbia, id est pocula: in morem cymbarum facta, perfecta argento, atque aspera, id est vt Gręci dicunt: Anaglypha: signis, id est sculpturis: quia habebant nonnunquam capturam insculptũ. Ordo.

Vnde

Vnde Iuuenalis, Et stantem extra pocula caprum. Iamq; id est iā adeo, id est omnino, omnes ibant donati.i.præmiati, vltra meritum, & superbi opibus.s.datis: euincti tempora, id est, habētes tēpora euincta & circundata: tænis.i.sertis, aut vitis, extremitatem capitis ambientibus: puniceis.s.roseis: cum, id ē quādo: Sergestus reuulsus: vix, id est difficulter: e sæuo.i.magno & aspero scopulo, supple cum multa arte: agebat sine honore ratem.i.nauem.s.centaurū irrisam: & hoc remis amissis.s.pro parte, atq; debilis vno ordine: aut, quia nō nisi vnum ordinem remigum retinuerat: aut, quia vno e tribus ordinibus spoliatus fuerat. Dat similitudinem, dicens, Qualis sæpe, id est quod sæpe fit non sæpe deprensus. serpens deprensus, id est occupatus, cum transire vellet, aut recubaret in aggere, id est tumulo & eminentiore parte viæ: quem.s.serpentem: tota ęrea, id est fortis & ęrata, hoc est ęre munita: trāsit obliquum, id est per obliquum, cum nō seruaret rectum cursum, aut quem viator grauis.i.infestus & molestus: ictu, id est propter ictum: liquit.i.deseruit: seminecem.i.semimortuum: saxo.i.per saxum, quo ictum dederat: ipse.s.serpens deprensus: fugiens.i.fugere tentans: dat corpore.i.cūtrahendo & extendendo corpus: nequicq;.i.frustra: tortus.i.volutiones longos.i.in longum ductos existēs ferox: parte.s.illęsa: & ardens oculis: & arduus attollens.i. erigēs: ora sibila.i.sibilantia. (Virgi. vult extremitates cuiusq; rei, per illam dictionē, oram, significare, vt, Et mecum ingentis oras euoluere belli. Plinius cum oram dicit, littoralem significat regionem, apud quē veluti locutio peculiaris, talis est, In ora sunt ciuitates & oppida oræ proxima. Sunt qui dicant oram etiam significare nauticū funem quo nauis ad terram ligatur.) pars, sci i. cet reliqua: clauda.i.claudicans: vulnere.s.illato: retentat.i.imoratur, & impedit eum a fuga, aut insultu: nexantem se nodis: & plicantem se in sua membra.i.in annulos & spiras. Nauis.s.Sergesti: tarda.i.tardata, quia collisa & spoliata parte remorum: mouebat se.s.per remiges suos, hoc est remigio tali, quali volutione mouetur serpens vulneratus: tamen.i.nihilominus, quanquam confractione tardaretur: tamen facit vela, & subit ostia plenis velis: quia remis egebat: Aeneas donat Sergestum munere promisso: quod intelligitur promisisse, dum videret eum in scopulis luctantem: aut dum omnes se ad certamen accingerent: existens lętus ob nauem seruatam: & socios.s.eius reductos. Serua, id est ancilla: datur olli.i.illi: existens haud.i.non: ignara, imo perita operum Mineruæ, id est texturę, qua Pallas pręminet, & Arachnem puellam Lydiam vicit: Pholoe, scilicet nomine: Cressa.i.Cretēsis genus.i. quantum ad patriam: & gemini nati, qui eius foecunditatem indicant: sub vbere, sup. eius: dantur, supp. Sergesto. Conueniens profecto negocio merces: nā, vt illa operosa & industria est, ita & Sergestus, qui nauem seruauit, vnde matrē meruit: & socios, vnde & filios ei°: sed serua erat, vt significet ignobilē fuisse Sergesti virtutē, qua nō laudē meruit, sed solum dedecus, quantū potuit, vitauit. Idem in cęteris donis seruatum est, vt in duobus priorib° declarauimus: tertium autem coquinarum & poculentis aptum cerebroso quadrat, qui rectorem excusserat. Oblitus, decorisq; sui, sociumq; salutis.

Hoc pius Aeneas misso certamine tendit
Gramineum in campum, quē collibus vndiq; curuis
Cingebant syluæ, mediaq; in valle theatri
Circus erat, quo se multis cum millibus heros
Consessu medium tulit, extructoq; resedit.
Hic qui forte velint rapido cōtendere cursu,
Inuitat pretijs animos, & præmia ponit.
Vndiq; conueniunt Teucri, mistiq; Sicani.
Nisus, & Euryalus primi.
Euryalus forma insignis, viridiq; iuuenta,
Nisus amore piō pueri, quos deinde secutus
Regius egregia Priami de stirpe Diores.
Hunc Salius simul, & Patron, quorum alter Acarnan,
Alter ab Arcadia Tegeæ de sanguine gentis.
Tum duo Trinacrij iuuenes, Elymus, Panopesq;
Assueti syluis comites senioris Acestæ.
Multi prǽterea, quos fama obscura recondit.
Aeneas quibus in medijs sic deinde locutus.
[Accipite hæc animis, lętasq; aduertite mētes. ÆNE.
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Gnosia bina dabo leuato lucida ferro
Spicula, cælatamq; argento ferre bipennem.
Omnibus hic erit vnus honos: tres prǽmia primi
Accipient, flauaq; caput nectentur oliua.
Primus equum phaleris insignem victor habeto:
Alter Amazoniam pharetram, plenamq; sagittis
Threicijs, lato quam circūamplectitur auro
Balteus, & tereti subnectit fibula gemma.
Tertius Argolica hac galea contentus abito.

SERVIVS.

¶ Graminei.) Graminosum. Cicero de hastis, Bene etiā ne gramineas hastas. ¶ Collibus vndiq; curuis.) Mutauit. Non enim sylua colles habet: sed est in collibus sylua. Debuit ergo dicere, Quem colles cingebant syluis. ¶ Mediaq; in valle theatri.) Media in valle erat circus theatri, id est spatiū spectaculi. Et theatri græce dixit a circūspectione. Omne spectaculum, theatrū possumus dicere, ἀπὸ τῆς θεωρίας: non.n. est speciale. ¶ Consessu mediū tulit. Ordo est, Quo se Aeneas medium tulit cum multis millibus, & extructo consessu resedit. ¶ Animos.) Eorum subaudis. ¶ Mistiq; Sicani.) quod ait. pars et certare parati. ¶ Viridiq; iuuēta.) Ætates omnes Varro sic diuidit: infantiā, pueritiā, adolescentiā, iuuenta, senectam. Hę tū, sicut etiam de tēporibus supra diximus, singulæ trifariā diuiduntur, vt sit pria viridis, præceps: hic est, Et viridi iuuēta. &, Cruda deo viridisq; senectus. Item Sallustius. Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingressus matre sua veneno interfecta. ¶ Amore pio pueri.) Aut genitiuus est, & dicit eum ob hoc venisse, ne amicū relinqueret. aut distinguendū per se, & est nominatiuus pluralis: vt pueri non referamus ad ætatem, sed ad agonale studium, In quo sunt puerorum & virorum separata certamina. Nam ἄνδρες καὶ παῖδες dicuntur: licet non sint vnius ætatis. ¶ Acarnan.) Epirota. Acarnania enim est pars Epiri. ¶ Tegeæ de sanguine gētis.) Si deriuatiuum fuerit, de, non sequitur. si Tegeæ legerimus, non stat versus, nisi addita, de, syllaba. Deriuatiuum autem ille indicat locus, Tunc lateri atque humeris Tegeæum subligat ensem. Et Tegeum oppidum est Arcadiæ. ¶ Quos fama obscura recōdit) Per contrarium illos omnes esse nobiles indicauit. ¶ Gnosia.) Cretēsia. Gnosos.n. est ciuitas Cretę. Et bene, sicut etiam in nauibus, & generalia dat & specialia. ¶ Leuato.) Nitido: vt, Ad leuem Clypeum sublatis cornib° Io. ¶ Primi.) Aliorum comparatione. Nam vnus est primus. ¶ Flaua.) Viridi: vt supra, Iaspide fulua. ¶ Phaleris.) Equorum ornamentis. sermo gręc° est. ¶ Habeto.) Habeat: tertia persona est a futuro imperatiui, quę in hoc modo numeri singularis similis est secundæ. ¶ Amazoniam.) Quasi Amazonia: vt Sacri Tripodes. ¶ Balteus.) Balteus dicitur non tantum quo cingitur, sed etiam a quo arma dependent. ¶ Contentus abito.) Quasi de paruo munere.

DONATVS.

¶ Hoc pius Aeneas misso c.) Misso, non dimisso dixit, quasi relicto, sed confectis liberalitatibus expedito. ¶ Tendit gramineum in campum.) Transitum facit ad aliud certaminis genus descripto superiore cum admiratione magna. hoc enim cum esset leue, addidit ei gratiam inserendo varios euētus ipsius certaminis, & casus aliquot describendo. cæterum, si simplicem descriptionē immitteret, nec vllus existeret casus, aut vlla cōtentio, nulla existeret gratia, transit ergo ab hoc spectaculorum genere ad gramineum campum, hoc est vacuū ab oī fructu. ne esset domino detrimentū, si illū popul° obtegeret pedib° suis. ¶ Quē collibus vndiq; cur. C.s.m.in.v.th. Circus erat.) Nō illic theatrū ędificatione cōpositū fuit, aut circus, sed natura illū locū in morē theatri cōposuerat vera. mōtes ergo circūdederant planiciē cāpi, atq; ita theatri imaginē dabant. plana aūt circi vicē poterant exhibere. gramineū in cāpum, etiā sic possumus sentire, aptum cursib. & cursuris opportunū, ac per hoc nō durū, sed mollē, in quo nudis plātis curri potuisset oībus submotis īpedimentis. cāpi igitur planicies fuit, q̄ spatiū cōpetens certaturis daret. cingebat illa ī se xis montib°, vt q̄ in plano exhiberent, ex summis ptibus videri potuissent. ¶ Quo se multis cum m.h. Cō.m.t.e.q;.re.) Ad hunc cāpum deductus Aeneas comitib° multis & multis hoīum milli

 bus

bus venit, & vbi extructū habuit sensum, in sublime sese attollens resedit. nō dixit sedit, sed resedit, quod significat, iterum sedit. sed cum antea in illo loco non sedisset, quomodo iterum sedit? non ita est, sed quia sedens præfuit nauali certamini, mutato loco recte dictus est resedisse. ¶ Hic qui forte velint rapido. c. c. Inuitat. pr. a. & pr. p.) Promissione quippe & propositione præmiorum augebatur certare volentibus studium, & exoriebatur cupiditas dubitantibus vel inuitis. ecce quantum profuit propositio præmiorū. ¶ Vndiq;, inquit, conueniunt t. m. q. si. N. & c. e. p.) Dicitur diuersitas populi, Troianorum. s. & Siculorum. verum certamen existere non posset inter eos, qui vno sanguinis consortio vel eadem societate tenebantur: quod autem a generali coeuntium multitudine trāsiit maturius ad specialem significationem Nisi, & Euryali, hoc intelligi potest poetam fecisse vt magni eorum meritis cunctis fuisse potiores demonstraret, describit iam singulos, vt nō vacet, quod eos a cæteris separauit. ¶ Euryalus forma insignis, viridiq; iuuē.) Vt apertius ostenderet nō accuratiōe aliqua fuisse, sed ætatis bono insignē, inquit, fuit forma & iuuenta pulcher Euryalus ¶ Nisus amore pio pueri.) Subauditur de superioribus, insignis. Ornabatur, inquit, Nisus. quia pio amore diligebat Euryalū. addidit amori pietatē, ne Euryalum forma insignem, & ętate pręstātem amore turpi Nisus diligere videretur. ¶ Quos deinde secutus Regi⁹ egregia Priami de stirpe Diores.) Post hos ꝓcessit Diores ipse quoq; Troianus. nā de gente Priami fuit pręclara & magna. ¶ Hunc Salius simul, & Patron.) Hunc, hoc est Dioren secut⁹, est Salius, secutus et Patron. Quorū alter Acarnan, Al. ab. a. te. san. g.) Alterum dixit Salium, qui esse ab Acarnania. ipsum enim prio nominauit, alterū, qui esset Patron ab Arcadiæ magna gente. ¶ Tū duo. t. i.) Id est in Sicilia geniti. ¶ Elymus, Panopesq;, A. s. c. s. a.) Qui essent assueti syluis, perindeq; durati ad laborem, & digni q Acestæ comites iungerentur. cū ipse quoq; venādi causa iret ad syluas, assuetos dixit frequenter euntes ad syluas. ¶ Multi pręterea quos fama obscura recondit.) A generalitate veniens, qua dixit, vndiq; cōueniunt Teucri, mistiq; Sicani. ad generalitatē redit, dicēs, Multi ꝑterea, quos fama obscura recondit. hoc dicendo, ostendit, primos fuisse, quorum nomina posuit. qui enim dixerat læto complerant littora coetu, immemor sui factus, derogaret etiā ludorum celebritati si tot viderentur ad subeunda certamina conuenisse, qui nominibus suis enumerari potuissent. ¶ Aeneas qbus in medijs sic deinde locutus.) Voluit Aeneas hos alloqui, vt hortatu suo, etiam volentes impelleret, & scirent labori suo vicissitudinem munerum esse pręparatam. ¶ Accipite hæc animis, læ. q; aduertite mentes.) Magna principia, quę pararēt pręsentes ad audiendum. audite, inqt, plenis animis, cum lętitia vestris sensibus meis insinuationibus inmittatur. ¶ Nemo ex. h. n. m. nō. d. a.) Quā cito & quāta breuitate mentē proprię liberalitatis expressit, & volentes securos reddidit. & qui forsan dūbii venerant & incerti, benignitate ipsa liberalitatis suæ magna pollicendo firmauit, omnibus munera promittens. nec quēquam assereris a suis fore largitionibus alienum, cum enim fieri non posset, vt omnes victores existerent, omnibus tamen donaturum se esse promisit, vt & victores sperarent victoriæ commodum, & victi scirent esse cum aliquot muneribus recessuros. ¶ Omnibus hic erit vnus honos.) Omnibus ait simile erit donum victoribus. s. & par in largitione meritum. ¶ Tres præmia primi Accipient.) Tres, inquit, accipiēt præmia, qui fuerint primi. ¶ Flauā que caput nectentur oliua.) Ille vbi omnes posuit, omnes æqualiter se dixit muneraturum, hic excepit tres, atque illis munera pollicetur. qui ꝑmi existere potuissent, hoc est quibus alios pręuenire contingeret, vt præmia perciperent & coronam, scilicet, vt alterum cederet commodo alterī dignitati. ¶ Primus equum pha. n. vi. h.) Ex tribus primis qui primo loco fuerit, accipiet equum & phaleris insignē. ¶ Alter.) Hoc est secundi loci. ¶ Amazoniam pharetram. ple. sag. Threicijs, &c.) Equum ergo promisit phaleratum, cui ex ornatibus pretiosis addidit meritum. pharetrę vero, quod aliquando fuerit Amazonū, quod sagittis Threicijs plena, ꝙ aurato balteo. galeæ ꝙ ex Græcis hostibus fuisset.

ASCENSIVS.

¶ Hoc pius, &c.) Recitat quomodo peracto nauali certamine, Aeneas currendi concertationem instituit, pręmia condigna victoribus pollicens. De qua re paucа Donati verba in sequenti particula afferemus. ¶ Ordo autem est. Aeneas pius, scilicet vbique: sed hic pręcipue, quia & patri officium anniuersarium solenniter exhibet, & Sergestum pie donauerat, satis læto munere, donaturus consimiliter Nisum lapsurum, tendit in campum gramineum, id est graminosum, atque herbosum: hoc certamine, scilicet nauali: misso. i. demisso: quem, scilicet campum: syluę cingebāt vndique collibus curuis. i. quę erant in collibus curuis: aut colles curui cingebant vndiq; syluis: q;, pro &: in, supp. cuius theatri. i. spectaculi: media valle erat circus: i. locus aptus cursui, circū quem in coronæ formam sederent spectatores, vt in Circensibus solent: quo. i. ad quē: circum, aut cāpum: heros, scilicet Aeneas tulit se mediū: qui locus in incessu regum, ac principum est: quia cū multis millibus, scilicet ipsum stipantibus: & resedit, id est locum sedendi cepit, supple in consessu, id est loco ad considendum apto extructo: s. pauloante: & inuitat hic: i. cum illic esset, aut eo tēpore pretiis. i. pręmiis, animos, supp. eorum qui velint forte contendere rapido cursu: & ponit, supp. eis pręmia, Teucri. i. Troiani: & Sicani. i. Siculi: misti. i. confusi: conueniunt vndiq;. i. ex omni parte: sed Nisus, & Euryalus, Troiani illi, supp. conueniunt, aut ostendūtur primi: Euryalus (inquit) insignis: i. decoratus: forma. i. formositate: & iuuenta viridi. i. florente adhuc: Nisus insignis, aut cōuenit, sup. pio. i. casto amore, pueri, scilicet Euryali: quos, scilicet duos: Diores regiusq;. de regali prosapia, scilicet de egregia stirpe Priami: quia si ad dignitatem spectes, primus esse debebat: sed dictum ē, quod misti conuenerint pro auiditate animi non nobilitate sanguinis: secutus, supple est. Hunc. s. Diorem, secuti, supple sunt: Salius, & Patron: quorum. s. duorum, prior, videlicet Salius, supple erat Acarnan. i. de Acarnania, hoc est Epirota: alter, supple erat ab Arcadia, de sanguine gentis Tegeę, illius oppidi: aut, sanguine, id ē quantum ad sanguinem gentis Tegeę, id est nobilis populi Tegeam incolentis in Arcadia. Tum. i. postea, supp. secuti sunt, duo iuuenes Trinacrii, id est Sicilienses: s. Elymus, & Panopes, comites Acestę senioris, quę causa erat, quare ipse se certamini non commisit: assueti syluis. i. venationi: vnde Acestes occurrisse dictus est: ī pelle Libystidis vrsæ. Prәterea. i. pręter eos quos dixit: multi, supple alij: quos famą obscura recondit. i. occulit, & innominatos tenet. in quibus medijs. i. in quorum medio: Aeneas locutus est deinde, scilicet postquam conuenerant: sic, id est in hunc modū. Accipite. i. intelligite: hęc. s. quę dicam: animis. i. aduertite animos: ad ea quæ dicam: &, pro. i. aduertite mentes lętas, nemo abibit mihi. i. a me: aut nemo ex hoc numero abibit: non donatus. i. aliquo dono auctus: mihi. i. a me. Ego dabo ferre, id est reportare a me: bina. i. singulis: duo spicula. i. hastilia: Gnosia. i. Cretensia: lucida. i. resplendentia: ferro leuato. i. nitido: & bipennem cęlatam. i. sculpturis ornatam argēto. i. ex argento factis: hic honos. i. hoc decus & ornamentū: erit vnus. i. vniforme, & ęquale omnibus: tres primi. s. victores, qui primi ad metam percurrerint: accipiēt ꝑmia. s. merita, & peculiaria: & nectent caput. i. habebunt caput nexū: oliua flaua. i. subuiridi, q cōgrue datur. aut, qa diu perdurat vitalis, vt q perpetuo spū ad metam feruntur: aut, qa oleo sæpe vncti, & palęstra exerciti, videntur in tali certamine victores. Primus victor, habeto equū insignem. i. insigniter ornatū: phaleris. i. ornamentis equinis: & merito, quia equus celeri cursu ꝑstat, & ideo soli sacrificat, vt in fastis, dicit Ouidius, Ne detur celeri victima tarda deo. Alter. i. secūdus: habeto, sup. pharetram. i. thecam sagittariam: Amazoniam. i. quali Amazones vtuntur, q habiles ad arcū sunt, & celeres ad cursum: plenā sagittis Threicijs. i. Thracijs, qa Amazones non longe a Thracia sunt. Thracumq; mulieres cursu valēt. vnde. j. huius. Vel qualis equos Threissa fatigat Harpalisse, volucremq; fuga pręuertitur Hebrum. Quia igitur sagittę velociter emitti solēt & Thraces, atq; Amazones currere: vnde de Penthesilea, Amazonum regina, in eodem. j. Audetq; viris concurrere virgo. ideo congruum est cursori egregio præmiū: quā. s. pharetram, balteus lato auro. i. ex lato auro, aut habens latum aurum, aut circūplectit auro lato, & fibula subnectit. i. subnexam tenet: gemma tereti. i. habens gemmam teretem, quę pro acu fibulę sit: tertio abito cōtentus, quasi non plus expectaturus, hac galea (ostendens eam, docet non contemnendam) Argolica, id est ab Argolicis, forte in fugam versis, ablata: & ita congruum quoque erit pręmium.

SERVIVS.

¶ Corripiūt spatia.) Raptim eunt, vt, Corripit Aeneas aditū custode sepulto. ¶ Limenq; relinquunt.) Aut regulam, aut signum de creta factum. ¶ Simul vltima signa...) Intuentur vltima spatia auiditate vincēdi, vt notat & designat oculis. Aut signant vltima curriculorum

POE.

Hęc vbi dicta, locū capiunt, signoq; repente
Corripiunt spatia audito, limenq; relinquunt
Effusi, nimbo similes, simul vltima signant.

Primus abit,longeq́; ante omnia corpora Nisus
Emicat,& ventis,& fulminis ocyor alis.
Proximus huic,longo sed proximus interuallo
Insequitur Salius:spatio post deinde relicto
Tertius Euryalus,
Euryalumq́; Elymus sequitur,quod deinde sub ipso
Ecce volat,calcemq́; terit iam calce Diores.
Incumbens humeris,spatia & si plura supersint
Transeat elapsus prior,ambiguumq́; relinquat.
Iamq́; fere spatio extremo,fessiq́; sub ipsum
Finem aduentabant,leui cum sanguine Nisus
Labitur infelix,cæsis vt forte iuuencis
Fusus humi,viridesq́; super madefecerat herbas.
Hic iuuenis iam victor ouans vestigia presso
Haud tenuit titubata solo,sed pronus in ipso
Concidit,immundoq́; fimo,sacroq́; cruore,
Non tamen Euryali,non ille oblitus amorum,
Nam sese opposuit Salio per lubrica surgens,
Ille autem spissa iacuit reuolutus arena.
Emicat Euryalus,& munera victor amici
Prima tenet,plausuq́; volat,fremituq́; secundo.
Post Elymus subit,& nunc tertia palma Diores.
Hic totum caueæ consessum ingentis,& ora
Prima patrum magnis Salius clamoribus implet,
Ereptumq́; dolo reddi sibi poscit honorem.
Tutatur fauor Euryalum,lachrymæq́; decoræ,
Gratior & pulchro veniens in corpore virtus
Adiuuat,& magna proclamat voce Diores:
Qui subiit palmæ,frustraq́; ad præmia venit
Vltima,si primi Salio reddantur honores.
Tū pater Æneas.[Vestra(inqt)munera vobis ÆNE.
Certa manent pueri,& palmā mouet ordine nemo,
Me liceat casum miserari insontis amici.
[Sic fatus,tergum Gætuli immane leonis POE.
Dat Salio villis onerosum,atq; vnguibus aureis.
Hic Nisus.[Si tanta(inquit)sunt præmia victis, NI.
Et te lapsorum miseret,quæ munera Niso
Digna dabis?primam merui qui laude coronam,
Ni me,quæ Salium,fortuna inimica tulisset,
[Et simul his dictis faciem ostentabat,& vdo POE.
Turpia membra fimo.risit pater optimus olli,
Et clypeum efferri iussit Didymaonis artes,
Neptuni sacro Danais de poste refixum.
Hoc iuuenem egregium præstanti munere donat.

lorum.s.summitatē: significat vestigiis: vt alibi: Vix summa vestigia signat arena. ¶ Prim⁹ abit.) Sicut & de nauibus post generalitatē transit ad specialitatem, & bene, quia tribus statuta sunt præmia: quinq; cōmemorat, casuris duobus. ¶ Alis.) Velocitate, quia tam ventos, q̄ fulmina alata fingunt poetæ: vt Alitis austri. ¶ Proximus huic.) Secundum hunc locū proximum dicimus ēt longe positum nullo interueniente. ¶ Quo deinde sub ipso.) Sub ipso.i.post ipsum. ¶ Calcē calce terit.) Calcē dicimus vnde terrā calcamus. Ergo non proprie dixit Calcem calce terit. Planta.n.calcē non potuit terere: vnde a parte totū accipiēdū.i.calce pedem terebat. ¶ Incumbēs humero.) Aut flexo humero: aut currentis est gestus. ¶ Elapsus prior.) Ideo labitur.i. celeriter currit vt prior fiat. & satis licēter est dictum. ¶ Ambiguumq́; relinquat.) Minus firmum ad celeritatē. ¶ Sub ipsam finē.) Finē bis subaudis, Sub ipsam finem fessi aduētabāt ad finē. ¶ Labitur infelix.) quia parata victoria caruit. ¶ Cæsis forte iuuencis.) Bene rem notam per trāsitū tetigit. Agonalis.n.moris fuerat post sacrificia ad certamē venire. ¶ Fusus humi viridesq; super madefecerat herbas.) Ordo est superfusus. ¶ Titubata.) Participiū est sine verbi origine. ¶ In ipso concidit.) Ablatiuū posuit, qa nō est mutatio. ¶ Oblitus amorū.) Pro amoris. nec supradictis congruit: ait.n. Amore pio pueri. nūc amorū, quia pluraliter nō nisi turpitudinem significant. ¶ Spissa arena. ¶ Tenui. quanto enim quid minutius, tāto densius. ¶ Prima tenet.) τὰ πρῶτα. ¶ Fremituq; secundo.) Bene secundo addidit: quia est & irascētium. ¶ Hic totū caueæ.) ¶ Temporis aduerbiū est. Per caueam autem plebem significat. Nam cauea cōsessus est populi. ¶ Ora prima patrum.) Hoc est quod Iuuenalis ait, Et omnibus ad Podium spectantibus. ¶ Lachrymæq; decoræ.) Ipse etiam fletus habebat aliquid venustatis, ortus a gaudio: vt Terentius, Lachrymo gaudio. Quod & congruit puero propter victoriā inopinatam: aut certe ad miserationem mouendam. contra eum qui se asserebat esse victorem. ¶ Veniens.) Crescens: vt, Hic segetes, illic veniunt felicius vuæ. ¶ Certa manent pueri.) vt diximus supra: qa ἀνδρῶν καὶ παίδων dicuntur. ¶ Me liceat.) Liceat me miserari. Nā non dicimus me liceat: sed, mihi liceat. ¶ Casum.) Allusit a cadendo. ¶ Tergū.) Mutauit more suo. Nam tergus debuit dicere. ¶ Onerosum.) Plus est q̄ si oneratum diceret: sicut est sceleratum & scelerosum. ¶ Qui laude coronā.) Virtute: a sequente quod præcedit. ¶ Fortuna.) Bene dolum suum excusat. ¶ Optimus olli.) Aut ei arrisit: aut olli iussit efferri. Sane congrue arma dat iuueni. ¶ Didymaonis artes.) Laus ab artifice: vt, Diuini opus Alcimedontis. ¶ Neptuni sacro Danais de poste refixum.) Danais, a Danais: & intelligimus hoc ad Æneam transisse per Helenum.

DONATVS.

¶ Hæc vbi dicta, locum capiunt.) Locum.s. vnde initium certaminis nasceretur. ¶ Signoq; repēte Corripiunt spatia audito, limēq; relinquunt Effusi.) Ex illo loco effusi limen relinquūt, non quod vere esset illic limē, vbi ædificiū non fuit, sed quasi in ianuis sic stabant, indeq; effusi sunt. ¶ Nimbo similes.) Fusi sunt, inquit, omnes simul, vt nimbus, cum congestis simul pluuiis vberrimus venit. ¶ Simul vi.si.) Designabant locū, qui finem cursibus daret. ¶ Primus abit, longeq; ante omnia corpora Nisus Emicat, & ventis &.f.o.alis.) Ex illis, qui cursus certamen fuerant ingressi, præcesserat Nisus longissimo spatio relictis aliis. tanta quippe eius celeritas fuit, vt vinceret ventos. & cursus fulminis superaret. ¶ Proximus huic.l. sed pro.in. Insequitur.s.s.p. d. re. Te. Euryalus.) Dixit Salium Niso proximum fuisse, sed longo interuallo. quod si non altius descriptio consideretur videbitur non cohærere, vt idem ipse & proximus fuerit, & longo interuallo discretus. addidit, spatio post deinde relicto. tertius Euryalus, & aperuit, quod fecerat obscurum. spatium enim considerari voluit, quod inter Nisum & Euryalum fuit. Salium vero, qui medius inter duos fuerat, magis Niso proximū fuisse, q̄ Euryalo, licet adhuc plurimum restaret.s. vt, quod ante Salium fuerat, non tantum plixū fuisse, q̄ fuit, quod a tergo inter ipsum & Euryalū tendebat. prim⁹ igit fuerat Nisus, secundus Salius, Euryalus tertius. spatium quo Euryalū pręcesserat Nisus, tenebat Salius medium, sic tamen vt præcedenti Niso magis q̄ sequenti Euryalo proximus videretur. ¶ Euryalūq; Elymus sequitur, quod deinde sub ipso Ecce volat, calcemq; terit iam calce Diores.) Euryalum sequebatur Elymus, Elymum Diores, atque ita vt calcem pręcedentis posterior tereret, hoc est tantum proximus priori posterior fuit, vt pedes eius dum coniunctus sequeretur, obtereret. ¶ Incumbens humero.) Pręter proximitatem pedum humero quoq; trudebat perdurantem. ¶ Spatia & si plura supsint, Transeat.el.p.am.q;.re.) Quanquam plura spatia restarent quibus transire potuisset, nitebatur tamen, vt certum de spe victorię faceret icertū. ¶ Iamq; fere spatio extremo.) Scilicet quo ad palmā potuit pueniri. ¶ Fessisq; sub ipsam Finem ad.leui cū.s.n. Labitur.i.) Leui cū sanguine, quē terra non bibisset, & inter herbas cōgelatus supesset. Labit infelix, vtpote q. catū pdidisset virtutis insigne, cū sanguinis effusi. ¶ Cęsis vt forte iuuencis Fusus humū viridesq; super madefecerat herbas.) Duę fuerūt lapsus causę, herba viridis, & supfusus sanguis. iā, inqt, definita currētibus spatia cūplebant, pindeq; Niso nō multus adimplēdā gloriā superat labor, cū subito infelix lapsu sup sanguinē cōcidit, & deceptus pdidit palmā.) Hic iuuenis iā vi.ou.&c.) Nisus post deceptionē lapsus sui nō iuidēs, si qđ ipse pdiderat, cōsequeret Euryal⁹, quē amabat, nō omisit iuuādi occasionē. nā cū ex lubrico surgeret, obiecit se Salio venięti, & dū ipse nitēdo cupit attolli, illū fraude pueniēte deiecit, pp hic causam superius pmisit amorē magnū inter

inter Nisum & Euryalum fuisse, huius.n.memor in Salij deceptione Euryali partes Nisus adiuuit. ¶ Emicat Euryalus, &.m.vi.a. Prima te.) De tertio primus effectus Euryalus emicabat, vtpote victor. sed hoc illi amicitia fidelis Nisi contulerat. ¶ Plausuq; v.fr.q; se.) Huius cursum tantum fouebat populi fauor, vt ille non solum currere videretur, sed volare. ¶ Post Elymus subit, & nunc tertia palma Diores.) Ac p hoc cadentibus Niso & Salio primus Euria lus factus est, secundus Elymus, tertius Diores. ¶ Hic totum.e.co in.&.o. Pr.pa.ma.sa.c.m.) Perseuerauit in eo, vt locum, quem supra circum & theatrum dixit, nunc caueam diceret. constat.n. etiam caueam dici, quod inclusos spectatores teneat. Ingens ergo spectaculi illius spatium, & primum cunctorum ora maiorum Salius clamoribus magnis oppleuerat. Iam æstimandum est, quales illius hominis clamores fuerint, quando magnitudo illa spectaculi impleta est, & spectantium repletæ sunt aures. ¶ Er.q;.d.r.si.p.h.) Ars agendi plenissima exercebatur, quia negare non poterat se victum esse, fatebatur hoc ipsum, sed fraudem sibi dolo quæsitam, iustissime querebatur, perindeq; implorabat honorem quem adipisci potuerat, si nullius extitisset impedimentum. bene definit poeta, quid sit dolus. sicuti.n. interpretatio eius prudenti exitu disputationis expressa est, dolus est cum aliud agitur, aliud simulatur. finxit.n. Nisus, se velle erigere post casum, non vt vere resurgeret, sed vt deciperet transeuntē. ergo iure Salius honorem amissum implorabat, quoniam hoc genere deceptis non inique subuenitur. ¶ Tutatur fauor Euryalum la.de.) Faciebant pro Euryalo hæc magis gratiosa, q; vera, fauor populi, qui studio semper non veritate ducitur, & lachrymarum miseratio, quæ in iudicijs veris & integris retinere non debent locum. ¶ Gratior & pulchro. v. in.c.vi. Adiuuat.) Tertia eum virtus pulchritudini mista adiuuabat, non veniens virtus in corpore, accipiendum est, quoniam erit vitium: sed ordinato sensu, quid intelligendum sit, requirendum, vt verborum patescat integritas. tutatur Euryalum gratior veniēs fauor, lachrymæq; decoræ, & virtus pulchro in corpore tutatur: vt sit, tutatur fauor Euryalum, tutatur virtus: lachrymæ, inquit, decoræ: tanta vis pulchritudinis eius fuit, vt ornaretur fletibus suis, qui soliti sunt pulchritudines egregias deformare. huic loco terentianum conuenit dictum. Virgo, inquit, pulchra, & quo magis diceres nihil aderat adiumenti ad pulchritudinem, capillus passus, nudus pes, ipsa horrida, lachrymæ, vestitus turpis, vt quicquid boni in ipsa inesset forma, hæc formam extinguerent. reuera.n. ipsa est incorruptibilis pulchritudo, quæ tunc quoq; inuiolata perdurat, cum pulsatur aduersis, & sui detrimenta non sentit. ¶ Qui.s.p.f.q;. ad.pr. ve. Vltima.si. p.Salio re. ho.) De numero quinq; hominum, qui cursu contenderant, lapsus Nisus remansit, Salius solo deceptus cecidit, Euryalus primus venit, secundus Elymus, Diores tertius. Æneas primo, secundo, & tertio proposuerat præmium. tres igitur fuerant munerandi. trium sors ex euentu prouenerat, vno casu lapso, altero deiecto per dolum: qui tertius venerat, vidit Æneam velle munerare Salium, qui neq; primus esset, aut secundus, aut tertius. intellexit se a tertio præmio excludi posse, si primi loci præmium Salius sumeret: qua causa indignatus faciebat inuidiam, q non esset verum iudicium. qui subit palmæ. quis, inquit, palmam sumet? hoc est quem pronunciabis victorem? & quis erit tertius, si præmium victoris alius sumpserit: fiebat enim præiudicium, vt Salius esset primus, secundus Euryalus, tertius Elymus, Diores vero exclusus a forma trium præmiorum inhonoratus abscederet, vt nec illud ei prodesset, q nouissimus venerat. ergo recte dixit, quis erit primus, quis secundus, si additur Salius, qui nihil mereatur accipere? ¶ Tum pater Æneas. v.i.m.v. Certa.m.p.&.p. m.or.ne.) Æneas cum vidisset Diorem satis de muneris præceptione solicitum, omnibus simul vna voce respondit dicens. munera vestra tenebunt ordinem suū, nec loco mouebitur palma, quæ vobis paulo ante promissa est. ¶ Me liceat casum mi.i.a.) Sinite, inquit, me innocentia largiri de meo, cum nihil sitis de vestris sortibus perdituri. pueris, hic pro iuuenibus debemus accipere, aut pueriliter sentientes, qui putabant Æneam sub conspectu bonorum omnium contra pollicitationis suæ fidem aliquid esse facturum. ¶ Sic fatus. t.g.l.leo. Dat Salio.v.o.atq;.v.au.) Inde magnum, q leonis ingentis, & pretij maioris, q vngues eius auri fulgor incluserat. ¶ Hic Nisus, si tanta, inquit, sunt præmia victis, &c.) Ex præsentis occasione dicti Nisus instructus tenuit Æneam: quoniam te, inquit, tangit laborum miseratio, magis me, q; Salium considerare te conuenit. ego enim primus essem, vt fui, nisi in lapsum incidissem, nec est similis causa ipsius & mea, quoniam cum esset nouissimus cecidit. tenuit quidem fortuna pares in lapsu. sed ante casum quales fuerimus discutiendum est. Ego veniebam ad coronam, Salius multo posterior fuit. Proinde quoniam habes lapsorum iustam rationem, & multum interest inter casum Salij & meum, si iusto tantum premium datur, quod erga me fieri conueniat, æstimatione iusta debes expendere. ¶ Et simul his dictis.f.o.) Non tam causam sed deceptionis suæ causam uolebat ostendere. deniq; sequitur. ¶ Et udo Turpia.m.fi.) Vbi enim Nisus fuerat, sanguis fuit, & fimus. ¶ Risit pater optimus olli.) Quis.n. non in risum moueretur? cum ille quasi uisus non esset antea, sic faciem suam & membra fimo recenti oblita demonstraret? ¶ Et clypeum.e.i.) Si addidit, & quasi tam aliud proferri iussisset, non ita est, nam risit, & iussit clypeum proferri. Laus clypei dicenda est, quæ non sine prædicatione dantis explicatur. ¶ Didymaonis artes.) Magni uidelicet artificis manu formatum, hoc ad laudem clypei specialiter pertinuit, alia adijcitur mista, quæ esset clypeo ipsi atq; Æneę communis. ¶ Neptuni sa.d.de.p.re.) Sicuti laus fuit, quod fecit cum ostentatione erui, & tolli prædicabile. nam glorię causa fixum est, propter eius insigne: quia dux erat. Æneę uero, qui per insulas Gręcorum transiens, & euellere potuit transiens, & moras non metuere, quādiu id faceret, & secum aduceheret. maluit autem scutum ipsum sacris detrahere postibus templi. non ut Neptuno iniuriam faceret, sed ut uirtutem animi sui hostibus approbaret. ¶ Hoc iuuenem.e.pr.m.d.) Quia contemplatione uirtutis egregię meruit Nisus, tanto donatus est munere, quantum poeta cum Æneę laudibus certat: in tertio libro transeuntem ipsum per gręcas urbes descripsit, clypeum fixisse.i.scutum, & scripsisse. Æneas hęc de Danais uictoribus arma. in quo una fuit gloria detraxisse hosti gręco, altera in urbe gręca fixisse. ecce alia uirtus fixum eripuisse regionibus Gręcię, & reficere. plus habet labores perficere, q; reficiendi mora potuit afferre perniciem.

ASCENSIVS.

¶ Hęc ubi dicta, locum capiunt, signoq; repente Corripiunt spatia audito, &c.) Quia (inquit Donatus) ignobilior fuisset hic ludus, exornat illum descriptione: quia ponit uarios casus. hęc ille. addens ad illud. ¶ Simul ultima signant.) Designabant locum, qui finem cursibus daret. Item ad illud. ¶ Non ille oblitus amorum.) Propter hanc (inquit) causam, posuit in superioribus tantum, inter illos amorē. Item. ¶ Caueę.) Cauea (inquit) icirco theatrū dicitur quod inclusos continet spectatores. Hęc ille. Ponit ergo Poeta uarios currentium casus. nam Nisus, qui primus fuerat, propter lubricitatem soli cecidit: & sese Salio opposuit, quo cadente, prima palma Euryalo: cuius gratia Nisus se Salio opposuerat, obuenit & secunda, Elymo: tertia uero, si Salio nulla detur, Diori: unde lis suborta est, quam beneficentia sua, sedauit Æneas. Docet ergo hoc ludo, quod & superiori poeta: non optimo cuiq; summam contingere gloriam: inq; omni negocio, plurimum iuuare amicitiam: principemq; decere pręter cęteros, munificentiam. ¶ Ordo autem est. Vbi id est postquam: hęc dicta, sup. sunt ab Ænea: cursores, sup. capiunt scilicet sorte, locum: & corripiunt repente, id est rapum trāseunt spatio: audito signo quod datum erat, ut nō prius excurrerent: & relinquunt limen.i. regulam, aut signum, creta factum, aut sulcum, aut chordam effusi, id est effundentes se similes nimbo, id est uētis pluuiosis: qui, ut in.j. dictum est, Qua data porta ruunt & signant.i. designāt simul: oculis.i. intuitu: ultima, id est metam: ut ad eam directo tramite, & ita breuiori spatio, percurrant. Nisus abit primus, & emicat longe ante omnia corpora scilicet reliqua: existens ocyor.i. uelocior: &.i. simul: uentis, & alis fulminis.i. qbus fulmen uidetur deferri. Salius insequitur proximus huic.s. Niso, longo interuallo.i. multa distantia: sed tamen, sup. proximus: quia non erat propior, licet ipse non esset prope. Deinde sequitur Euryalus: tertius scilicet in ordine: relicto spatio.i. interuallo: & Elymus sequitur inde Euryalum, sub quo ipso ecce Diores deinde uolat: & terit calcem.i. postremam partem pedis eius: calce.i. pede suo, incumbens humero scilicet Elymi, aut suo, & si plura spatia supersint.i. nisi Elymus tramitem directum occupasset, ipse Diores elapsus transeat prior.s. q; Elymus: & relinquat ambiguum.i. minus firmū ad celeritatē: aut incertū uictorię. Iamq;.i. & iam: ipsi aduentabāt spatio, existente fere extremo, & ipsi fessi, id est fatigati: sub.i. paulū citra, ipsum: aut (ut Seruius legit, ipsam finem.i. metam constitutam: cum.i. quando: Nisus infelix.i. diffortunatus: labitur.i. cadit: multo sanguine.i. propter multum sanguinem: ut.i. secundum quod erat, supp. fusus: forte.i. a casu: nō quod a casu fusus erat, sed quia casuale erat, quod illic fusus esset: qua Nisus transcurrere parabat. fusus erat super humum: iuuēcis cęsis.s. a Cloantho, ad sacrificiū, aut ab alijs cursuris: & madefecerat herbas uirides: hic.i. hoc loco: iuuenis.s. Nisus: (siue iste de quo nunc loquimur,

Ordo.

loquimur, siue ille vocatus Nisus, qui fuit Megarensium rex, & qui (vt in fabulis fertur) in auem sui nominis conuersus fuit: Virgilius lib. j. Geor. Apparet liquido sublimis in aere Nisus. alio nomine Halietus dicitur, vt etiam diximus in explanatione illius versus.) ouans. i. iam victor, & ita minus precauens: quia bos vetulus & lapsus, firmius pedem fixit q̃ iuuencus, vt diuus Hieronymus memorat: haud. i. non: tenuit vestigia titubata. i. titubantia & vacillantia: presso solo. s. quia solum non pressit, sed superuolauit: vnde negatio, haud, vtrunq; determinat: & tenuit & presso, quia neq; tenuit vestigia, neq; pressit solum, sed concidit pronus in ipso: q;. i. simul: immundo fimo, qui erat eiectus ex extis, quae Cloanthus proiecit in salsos fluctus: & in cruore sacro. i. in sacrificio effuso. Nõ dixit, in ipsum cruorem: quia iam erat in ipso, saltem pro parte. Tamen. i. licet lapsus erat: ille. s. Nisus: non, sup. erat oblitus Euryali. s. amici sui: non amorum. s. piorum erga Euryalum (vnde Landinus contendit, amores etiã castos reperiri, testimonio non futili Marci videlicet Ciceronis, sic in libro de officiis, dicentis, Formam quidem ipsam, & tanq̃ honesti faciem vides, quae si oculis decerneretur, mirabiles amores (vt ait Plato) excitaret sapientiae.) Nã ipse Nisus opposuit Salio se: surgens. i. erigens se, per lubrica. i. loca pingui, perfusa, & labi facientia: autem, pro sed: ille. s. Salius, iacuit reuolutus: arena spissa. i. sanguine vitulino concreta. Euryalus emicat prioribus. s. iacentibus: & victor munere. i. beneficio, amici. s. Nisi: tenet prima. s. loca: & volat plausu, & fremitu secundo. i. fauorabili: & Elymus volat post: & Diores subit nunc tertia palma. i. tertiae palmae assecutor. Salius implet hic. i. hoc loco, ac tempore: vel ex hoc facto, totum consessum ingentis caueae. i. omnes considentes ingenti caueã. i. circo cauo: quia in medio eius currebatur: & implet ora patrum prima. i. primum, aut praecipue: magnis clamoribus, quia ab illis potius expectauit subsidiũ, q̃ a iunioribus: sciens quod tutetur fauor Euryalum: & poscit honorem, id est primum praemium cum honore ereptum, sibi dolo. s. Nisi, reddi sibi. Fauor. s. totius iuuentutis: tutatur. i. protegit: Euryalum. i. causam eius, & lachrymae decorae, quas. s. emiserat timore, quod tanto, & tam insperato honore fraudaretur: & virtus veniens gratior. i. acceptior in pulchro corpore: adiuuat, supple eum: & Diores proclamat. i. pro eo clamat, magna voce: qui. s. Diores, subiit palmae. i. ad palmam tertiam, si Euryalo prima contingat: & qui venit. i. venerit, aut venisset frustra, ad premia vltima. i. tertia: si primi honores reddantur Salio, quia tunc secundi redderentur Euryalo, & tertij Elymo. Pius Aeneas, inquit, tum. i. tunc, o pueri, vestra munera manent vobis certa. i. indubitata, & nemo mouet palmam, ordine. s. suo, hoc est debito & cõstituto. Liceat. i. licitum sit, & permittatur me: miserari. i. misericordia prosequi: casum. i. infortunium, ex lapsu amici. s. Salij, insontis: qui citra culpam suam, dolo Nisi lapsus est, Ipse fatus sic. i. in eum modum, dat Salio tergum. i. corium tergi, hoc est tergus: immane. i. valde magnum, & horrendum leonis Getuli. i. Getulici, qui iubatus est: vnde addit, onerosum. i. valde graue, villis, atq; vnguibus aureis. i. habens vngueis aureos. (Congruum profecto tali viro munus, qui virtute quidem vicerat, sed dolo victus erat: leo enim dolum nescit, virtute pollet.) Nisus, inquit, hic. i. post hoc factum: hoc loco, aut tempore. Si tãta premia sunt victis: & miseret te lapsorũ, quae munera dabis digna Niso. i. mihi (loquitur. n. de se) qui merui primam coronam laude. i. laudis: aut laude. i. virtute laudabili: licet casu amiserim: ni. i. nisi: fortuna inimica tulisset me. i. abstulisset a premio: ea, sup. quae tulit, sup. Salium: & simul. i. pariter cum his dictis ostentabat faciem: & membra turpia. i. obscoena: limo vdo. i. intrinsecus humido & pingui. Pater optimus, scilicet Aeneas: risit olli. i. tunc illi: & iussit clypeum (appositiorie) artes. i. opus artificiosum: Didymaonis, illius summi artificis: refixum. i. dissolutum, Danais. i. per Danaos, de sacro poste Neptuni (Et ita insimulat Danaos sacrilegij, non se, nec putem poetã voluisse intelligere ab Heleno susceptum: sed in suprema nocte, aut prius direptum a Graecis, sicut de lorica Demolei prius dictum est) iussit inquit, clypeum illum efferri. i. e thesaurario, aut armamentario, in medium ferri: & donat iuuenem egregium. s. Nisum, hoc praestanti munere: victores autem premia acceperunt: cum dixit: & palmam mouet ordine nemo.

Post vbi confecti cursus, & dona peregit:
Nunc si cui virtus, animusq; in pectore praesens
Adsit, & euinctis attollat brachia palmis.
Sic ait, & geminum pugnae proponit honorem,
Victori velatum auro, vitisq; iuuencum:
Ensem atq; insignem galeam solatia victo.
Nec mora, continuo vastis cum viribus effert
Ora Dares, magnoq; virum se murmure tollit:
Solus qui Pariden solitus contendere contra:
Idemq; ad tumulum, quo maximus occubat Hector
Victorem Buten immani corpore, qui se
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
Perculit, & fulua moribundum extendit arena.
Talis prima Dares caput altum in praelia tollit,
Ostenditq; humeros latos, alternaq; iactat
Brachia portendens, & verberat ictibus auras.
Quaeritur huic alius, nec quisq; ex agmine tanto
Audet adire virum, manibusq; inducere caestus.
Ergo alacris, cunctosq; putans excedere pugna,
Aeneae stetit ante pedes: nec plura moratus,
Tum laeua taurum cornu tenet, atq; ita fatur.
[Nate dea, si nemo audet se credere pugnae, DAR.
Quae finis standi? quo me decet vsq; teneri?
Ducere dona iube. [Cuncti simul ore fremebãt POE.
Dardanidae, reddiq; viro promissa iubebant.

SERVIVS.

[Praesens.) Fortis: ac si diceret, si adsit quis plenus animi? [Velatũ.) coronatũ. [Auro.) aũt quia solent habere laminas quasdam, vt, Et statuam ante aras aurata fronte iuuencum. [Virum se murmure tollit.) Cum suffragio plurimorum. [Solus qui Paridẽ solitus contendere contra.) Multi hoc a poeta volũt dici: melius tamẽ verba sunt populi. Vnde &, Virum se murmure tollit. [Paridem.) Venit ab eo quod est Paris, Paridis, vel Paridos. Qđ autem legimus Parin creat vrbe paterna, venit ἀπὸ τοῦ πάρις, τοῦ πάριος, τῷ πάρι, τὸν πάριν. & volunt, si propriũ sit in dos exire genitiuũ: si appellatiuum, in os. Sane hic Paris secundũ Troica Neronis fortissimus fuit: adeo vt i Troia agonali certamine superaret omnes: ipsum etiam Hectorẽ. qui cum iratus in eum stringeret gladiũ, dixit se esse germanum: quod allatis crepundiis probauit, qui habitu rustici adhuc latebat. Hos autem ludos transfert Virgilius ad Hectoris tumulũ: qui sunt facti cum ludi funebres celebrarentur cadaueri Hectoris ab Achille occisi. [Amyci de gente ferebat.) Amycus filius Neptuni fuit & Nymphae Melies, qui a Polluce victus est pyctali certamine. Bebrycia autem ipsa est Bithynia. Sallustius, Igitur introrsus prima Asiae, Bithynia est, multis antea nominibus appellata. Ipsa enim est & maior Phrygia. [Moribundum.) Morienti similem. [Talis.) Qualem multitudo loquebatur. [Ostendit.) Melius dixisset Ostentat. [Alacris.) Cum acer vbiq; dicat, alacer tamen non dicit: licet inde nascatur. Vitat enim confusionem. Vnde vtrũq; non vult dicere. Nam alacer nusquã: & iterum acris nusquã dixit. Inde est q etiam Papinius supprimit genus, quia dubitatur. [Si nemo audet.) ὅρος βίαιος. Argumentatur enim se omnes vicisse: ex eo q ad certamen nullus accedit. [Reddi.) Quasi debita promissa: qa ait, Victori velatũ auro vittisq; iuuẽcũ.

DONATVS.

[Post vbi. c. c. &. d. p.) Aliud ingreditur certaminis genus: pfecta. n. retulit, quę ad certamẽ cursus vel dona pertinebant magno vsus compendio, q reliquos praemia specialiter accepisse non dixit. memorando tamen dona peracta esse, in generalitate complexus est, quod putatur omisisse. [Nunc si cui virtus. a. q. i. p. pr. Adsit.) Hortamenta sunt ista, quoniam durũ certaminis genus fuerat propositurus. quae. n. tractata fuerant, & carebãt periculo, & habebant partẽ maximam voluptatis. [Et euinctis at. bra. palmis.) Progrediatur, inquit, & palmas suas cęstibus armatas ostendat, qui certare voluerit. [Sic ait, & geminũ. p. p. h.) More suo hoc fecit, ppositio qppe pmij cõfirmat volẽtes, & ad certamẽ dubitãtes ĩpellit. [Victori. u. a. u. q;. i. &c.) Vt premiũ esset victoris, qm̃ in eo fuit utilitas. victi aũt solatiũ, qm̃ in speciebus nõ magni pretij nõ magnũ eẽ cõmodũ potuit. [Nec mora. c. u. c. u. ef. &c.) Post Aeneę dictũ nulla mora iterposita, emersit ex populo Dares igẽti corpe, uirib' uastis, tanta admiratiõe cũctorũ, ut ipso murmure uniuersi mẽtis suę miraculũ testarentur.

testarentur. ⸿ Solus qui.p.f.c.c.) Dicuntur istius virtutis exempla, quibus notissimus fuerat redditus. solus, inquit, idoneus inuentus est, qui cum Paride certaret nominato in cæstuum certaminibus viro, hoc quia parum fuit, vel ne vno exemplo eius gloriæ minuerentur, adiicit & secundum. ⸿ Idemq; ad tu.&c.) In hoc exemplo multa sunt, quæ præsentes laudes extollant. vicit, inquit, etiam iste Buten, cum esset in aliis certaminibus victor. victorem autem superare gloria est maxima. Immani corpore, ne forte talē vicisset; qui esset debilis corpore. hunc certe sic voluit proferre, vt diceret corporis quoq; substantia floruisse, qui e Bebrycia veniret. sic Bebrycia nominauit, quasi alia forte viros sit solita generare, vel mittere. Amyci de gente ferebat. quasi ab Amyco degenerare non potuerit. ita sibi nobilitatem virtutis ex eius nomine vindicabat. Enumerauit bona illius, quem vicit, vt ex his istius enitesceret meritum. memorat etiam locum, in quo res gestę dicerentur, vt veritatem firmissimam comprobaret. Ad tumulū, inquit, quo maximus occubat Hector. illic eum vicit, vbi superatus est Hector, vel sepultus. dicit & exitum pugnæ, hoc est quem finem vincendi sortitus esset: & fulua moribūdum extendit arena. omni genere probationum Daretis virtus ostensa est, demonstratis personis, & locis, & certaminis fine. ⸿ Talis prima.d.c.a.in.p.t.&c.) Redit, vt incessum Daretis & habitudinem corporis perimpleret. supra.n.dixit, Continuo vastis cum viribus effert ora Dares. hic subiūxit, caput altū in prælia tollit. quod fit ex fiducia virtutis. ostendebat autem humeros latos: non.n.fuerat moles occultanda membrorū, quæ admirationi omnium poterat subiacere. iactabat autem brachia & auras vacuis ictibus verberabat addens videntibus nondum initá concertatione terrorem. ⸿ Quæritur huic alius.) Non dixit nullū extitisse, qui vellet audere, sed etiam quæsitum inueniri nequisse. Nec.q.ex.t.Audet.a.v.m.q;.in.cæstus.) Nullus extitit in tanto populo, qui cæstibus auderet cum tanto viro contendere. ⸿ Ergo alacris (id est nimium lætus) c.q;.putās, &c.) Cum dicit putans, iam nunciat emersurum, qui cum eo confligeret. quod vero vsq; ad ipsos Æneæ pedes accessit, ostendebat ingentem fastū. ⸿ Nec plura moratus.) Noluit enim non pertinentia ad rem plurimis loqui. ⸿ Tum læua.t.c.t.atq;.i.fa.) Taurum, inquit, læua manu cornu tenuit. quasi retento cornu totum taurum tenuisset. deinde sic locutus est. ⸿ Nate dea, si nemo.a.se.c.p.) Dicendo audet, arrogat sibi q̃plurimum. ⸿ Quę finis standi? quo me.d.vsq;.t.ducere.d.iube.) Quādiu, inquit, sto? & hoc ipsum quo fine laudatur? proinde si nemo est, qui audeat congredi, iube me abire cum dono. ⸿ Cuncti.si.o.fremebāt Dardanidæ, &c.) Ipsa est vera iustitia quæ vno totius consensu multitudinis comprobatur. proinde in vnum fauebant cuncti, vt pro victore haberetur, qui parem habere non potuit & duceret dona: quod ait viro reddi, non sexum significare, sed meritum voluit. quippe viro dixisse, cognoscitur tantorum meritorum, tantæ virtutis, tantæ artis, tot pollenti victoriis, ad extremū quem tanta multitudo pertimuit.

ASCENSIVS.

⸿ Post vbi, &c.) Constituit tertia certamina pugilum, videlicet cæstibus concertare volentium: in quo certamine, Dares iunior, ab Entello seniore, diuina freto virtute, deuincitur: ad quam rem diuus Hieronymus pulchre adludit in epistola ad diuum Augustinum. Donatus autem, vel mutilus est, vel pauca dicit. Ea aūt sunt. ⸿ Putans.) Iam ex hoc significat emersurū alium qui vincat. ⸿ Cūcti.) Vt pro victore ab omnibus haberi ostendatur, & simul est testimonium suorum meritorū. Hæc ille. ⸿ Ordo est. Post.i.postea:

Ordo. vbi.i.quando: cursus sunt confecti.i.consummati: & Æneas pegit dona. Nunc ait sic, Sicui.i.alicui: virtus & animus præsens.i.præstans, & cito exiens, in operationem, sup.est, in pectore: adsit.i.pręsto & præsens sit: & attollat.i.erigat brachia: palmis.i.manibus: euinctis.i.expresse, & extra manicas vinctis.s.cæstibus. Æneas inquam ait sic, & proponit geminum.i.duplicem honorem, hoc est premium honorificum: pugnæ.i.certaminis: sed proprie pugnæ, quia præcipue, pugnis fit. Victori, sup. proponit iuuencum: velatū auro.i.laminis aureis: aut, auratis cornibus: sed magnifice dixit, velatum auro: & vittis.s.rosaceis, hoc est sertis, caput cingentibus, quod munus victori competit: quia bos firmiter figit pedem. & aduersarium contendit prosternere: & proponit victo, ensem, atq; galeam insignem, solatia.i.quę habeat pro solatio: quia scit duram esse concertationem. galeam autem dat, ad tutamen capitis. quod victo concutiendum verosimile est, ensem vero, vt si tali pugnę se cūmittere post illa non audeat, gladiatoriam exerceat. Nec mora, supp. fit: cum.i.quando: Dares effert ora vastus.i. valde amplis viribus. Vel, nec mora & Dares effert ora cum vastis viribus.i.illis cōcomitantibus: & tollit.i.erigit se, cum magno murmure virum.i. virorum, pręcipue Troianorum: Dares inquit, qui solus, solitus, sup. erat, contendere contra Pariden: a quo etiam Hectorem, victum dicunt. & ita ab eo agnitum fratrem: cum inter pastores latuisset: & qui idem perculit.i.percussit ad tumulum, quo Hector maximus.s.bellatorum: occubat.i.sepultus iacet: Butē victorē.s. aliorum: corpore immani.i.habentem corpus immane: hoc est tā magnum, quod inhumanum & terribile visum fuerit: qui.s.Butes: veniens.i.ortus: de gente Bebrycia.i.Bithyniana: Amyci, illius Bithynię regis, qui cęstibus aduenas in nemore Bebrycio adortos necabat. ferebat.i.extollebat se. (De Amyco & Bute, i fine huius lectionis videbimus. Debet autem proferri quando proprium est, media breui) & qui.s.Dares extendit.s.Buten: moribundum, id est frequenti mortis agone laborantem: arena fulua, in qua.s.concertabant. Dares talis.i.tali gloria elatus: tollit in prima prelia.i.primus pręliaturus: caput altum.i.erectum: & ostendit humeros latos: & portendens.i.longe extendens: brachia, sup. sua: iactat, sup. ea: alterna, id est vicissim, nunc hoc, nunc illud: & verberat auras ictibus.s.manibus ad ostentationem, & vt cęteris terrorem incuteret. Alius.i.cōpugil alter: quęritur huic.i.contra hunc, nec quisq̃ ex tanto agmine audet adire virum: & inducere manibus cęstus.i. armaturas, quibus illum cędat, ergo ipse alacris.i.lętus & exultans (Teren. etiam, alacris, in masculino posuit: quiuis a recentioribus, alacer, reperiatur, quod non videtur ab acer, deductum: qa, acer, primam producit: alacer, penultimam corripit.) & putans excedere cunctos: pugna, id est arte & virtute pugilum: stetit ante pedes Ænee, nec moratus, id est & non expectans plura: tenet tamē, id est deinde: taurum.i.iuuencum: auratis cornibus lęua.i.sinistra manu: cornu.i.per cornu, atq; fatur ita. O nate dea.s. Venere: si nemo audet credere.i.committere pugnę se, quę finis.i.quę expectatio, aut quis modus, supp. est, standi.i.quandiu: aut cur, hic stamus ociosi? quousq; (est enim tmesis.i.insectio) decet me teneri.s.suspēsum, aut immorari: iube ducere.i.abducere, dona.s.taurum. & cuncti Dardanidę fremebant simul.i.pariter cum illo ore. alii habent, simili ore.i.simili sermone, seu oratione: & iubebant.i.volebant, aut iubebant, non Ænee, sed custodibus iuuenci, promissa.s.pmia: reddi viro.s.Dareti, quicum nemo congredi auderet. Landinus de Amyco & Bute dicit sic. Amyci, Bebryciorum rex: Bebrycia Amyc⁹.
enim, Bithynia est. Solinus, Bithynia, in Ponti exordio, Thraciam Bithynia
ab Oriente tangit: prius, Bebrycia: inde, Mygdonia: postremo: a rege Bithynio, Bithynia dicta. Hic aduenis in nemore Bebrycio insidiabatur, & cæstibus interficiebat. Ergo cum Pollux, qui illuc cum Argonautis accesserat, ab eodem prouocaretur, vicit eum, & interfecit. De hoc Pli. in eodem tractatu, Portus Amyci est Bebrycię rege interfecto clarus. Eius tumulus lauro tegitur, quam insanam vocāt, quoniam si quid ex ea decerptum manibus referatur, iurgia fiunt: donec abiiciatur: hęc de Amyco. Butes vero, occiso patre Amyco, Drepanum cōfugit in Siciliam, & a Lycaste nobili me Butes.
retrice, ob pulchritudinem adamatus est, ex eaq; Erycem sustulit Hęc mulier ob admirabilem formam, Venus dicta ab incolis est. Quapropter, Eryx, filius Veneris est putatus.

Eryx.

SERVIVS.

⸿ Hic grauis.) Tunc: grauis autem ętate vel obiurgatione. ⸿ Castigat.) Increpat, obiurgat. ⸿ Toro consederat herbę.) Verbum de verbo. Nam torus a tortis dictus est herbis. ⸿ Frustra.) Ordo est. Tantá'ne dona tam patiens sines tolli frustra? Sane sciendum hunc secundum Iginum, qui de famulis Troianis scripsit, vnum Troianorum fuisse, de quo Virgilius mutat historiā. ⸿ Nobis deus ille magister.) Nobis, non vacat: vt, Qui mihi accubantes. sed pro noster est positum, vitandi homoeoteleuton causa. ⸿ Ille sub hęc.) Aut statim: aut post hęc. ⸿ Sed enim gelidus tardante senecta Sanguis hebet.) Aliud pendet ex alio. quare hebet? quia gelidus est: quare gelidus? quia

Hic grauis Entellum dictis castigat Acestes,
Proximus vt viridante toro consederat herbæ.
[Entelle heroum quondam fortissime frustra, ACES.
Tantá'ne tam patiens nullo certamine tolli
Dona sines! vbi nunc nobis deus ille magister
Nequicq̃ memoratus Eryx! vbi fama per omnem
Trinacriam! & spolia illa tuis pendentia tectis!
[Ille sub hæc. [Nō laudis amor, nec gloria cessit POE.

Pulsa metu, sed enim gelidus tardante senecta ENTE.
Sanguis hebet, frigentq́; effoetæ in corpore vires.
Si mihi, quæ quōdā fuerat, quaq́; iprobus iste
Exultat fidens, si nunc foret illa iuuenta,
Haud equidem pretio inductus, pulchroq́; iuuenco
Venissem, nec dona moror. [Sic deide locutus, POE.
In medium geminos immani pondere cæstus
Proiecit, quibus acer Eryx in prælia suetus
Ferre manum, duroq́; intendere brachia tergo.
Obstupuere animi, tantorum ingentia septem
Terga boum, plumbo insuto, ferroq́; rigebant.
Ante omneis stupet ipse Dares, longeq́; recusat.
Magnanimusq́; Anchisiades, & pondus, & ipsa
Huc illuc vinclorum immensa volumina versat.
Tum senior tales referebat pectore voces.
[Quid? si quis cæstus ipsius & Heculis arma ENTE.
Vidisset? tristemq́; hoc ipso in littore pugnam!
Hæc germanus Eryx quondam tuus arma gerebat.
Sanguine cernis adhuc, sparsoq́; infecta cerebro:
His magnum Alciden contra stetit: his ego suetus,
Dum melior vires sanguis dabat, æmula necdum
Temporibus geminis canebat sparsa senectus.
Sed si nostra Dares hæc Troius arma recusat,
Idq́; pio sedet Æneæ, probat author Acestes,
Æquemus pugnas, Erycis tibi terga remitto:
Solue metus, & tu Troianos exue cæstus.

quia senex. ¶ Effoetæ.) Exhaustæ. & est trāslatio a mulieribus, quas frequens partus debiles reddit. ¶ Improbus iste.) Qui sine certamine postulat præmium. ¶ Illa iuuenta.) Aut magna, aut quæ quondam fuerat. ¶ Nec dona moror.) Expecto. Hic enim sensus tam superioribus q̃ sequentibus congruit. etenim supra ait se non præmij causa dimicare, sed gloriæ. & paulo post bouem victor interemit. ¶ Immani pondere.) Immanis pōderis, more suo: vt, Hamis auroq́; trilicem. ¶ Quibus acer.) Quorum instructa. ¶ Ferre manum.) Contendere. Nam vtraq; manus armatur. ¶ Intendere brachia tergo.) Ligare: vt, Intenditq́; locum sertis. ¶ Animi tantorum.) Hoc est virorum fortium. Vnde addidis, Ante oēs stupet ipse Dares. Stultum est autem sentire tātorum boum: cum septem dixerit. ¶ Longe.) Valde: vt, Tyberinaq́; longe Ostia. ¶ Versat.) Considerat: vt Sallustius, Exercitum vertere. ¶ Senior.) Secundum Varronem Iuuenior & senior comparatiui sunt per diminutionem. Hinc est, Iam senior: sed cruda deo viridisq́; senectus. Additum enim hoc est ad exprimendum quid sit senior. Item Ouidius, Inter iuuenemq́; senemq́;. Et re vera non conuenit hunc satis senem accipi, qui & vincere potest, & vno ictu taurum necare. Ergo senior, non satis senex: sicut iunior, non satis iuuenis, intra iuuenem: sicut pauperior, intra pauperem. dicit autem hoc Varro in libris ad Ciceronem. ¶ Cæstus & arma.) ἓν διὰ δυοῖν arma. i. cæstus. ¶ Tristemq́; hoc ipso in littore pugnam.) Aut in quo magister occisus est: aut in tristi littore, id est infoecundo. Varro enim dicit sub Eryce monte esse infoecundum campum fere in tribus iugeribus, in quo Eryx & Hercules dimicauerunt. ¶ Hæc germanus.) Germanus est secundum Varronem in libris de gradibus de eadē genitrice manans, non (vt multi dicūt) de eodem germine, quos ille tantum fratres vocat. secundum quē bene nunc Erycen Butæ & Veneris filium, Æneæ dicit fuisse germanum. ¶ Sanguine cernis adhuc.) Nū Herculis quippe victoris, sed Erycis, quæ infecerat se tegendo. ¶ Æmula.) Necdum aduersa virtuti. ¶ Geminis.) Duobus. ¶ Author Acestes.) huius certaminis scilicet. ¶ Æquemus pugnas.) i. arma. a sequenti quod pcedit. ¶ Tibi.) Pro te: vt, Tibi deserit Hesperus Oetā. ¶ Exue.) Proijce, solue.

DONATVS.

¶ Hic grauis Entellum di. ca. Acestes.) Bene dixit dictis castigat, quasi ex patientia delinquentem verberat verbis. hoc est arguit. ¶ Proximus vt. v. t. c. herbæ.) Ex ea occasione cum verbis obiurgatius aggressus est, quod ei in consessu proximus fuisset. consessus autem ipse fuit herbis extructus, quia in campo aliud, quod sessuros exciperet non fuerat. ¶ Entelle heroum. q. f.) Obiurgatio non iniuriosa, sed habens admixtam laudem. Entelle, soles, inquit, inter fortes viros fortissimus numerari. ¶ Frustra, Tanta ne tam. pa. n. c. t. Dona fines?) Poterit ne tantum durare patientia tua, vt nullo certante frustra præmium in alterius commodum transeat? singula verba cum ingenti pondere persuasionis posuit. primum, frustra, est sine laboris merito. tanta ne, hoc est, tam pretiosa, tam pulchra sine gloria vincendi tolli dona patieris? patieris, hunc potest intellectum admittere, quia ille dixerat, si nemo audet se credere pugnæ, dona ducere iube: dixisse Acestes videtur, si passus fueris dona tolli sine certamine, videberis ipse quoq; cum cæteris timuisse. ¶ Vbi nunc. n. d. i. m. Ne. m. eryx?) Dicetur magistrum te memoratum Erycem frustra habuisse? Vbi fama per. o. Trinacriā.) Concidet, inquit, fama nominis tui, quæ per omnem Siciliam nata est. ¶ Et. falla.) Obumbrabuntur cum victoria tuorum tam plurima documenta? ¶ Tuis. p. t.?) Vt pudeat istius facti, quoties domum tuam fueris ingressus, & pendere videris tectis quæsita tuis virtutibus præmia? ¶ Ille sub hęc.) Hoc est post illa, quæ Acestes dixit, hæc subnexuit Entellus. ¶ Nō laudis. a. n. g. c. Pulsa metu.) Cessit bis accipitur, nō cessit gloria, non cessit amor laudis, nec aliquis metus interuenit. ¶ Sed enim gelidus. t. s. Sa. h. f. q; effoetę i cor. vires.) Virtus, inquit, mea, atq; amor laudis, non huic sed senectuti cessere runt: proinde esset crimen, si adhuc in iuuentute durarem. audere igitur, quod est iuuenum, non valet ætas imbellis, quæ omnis friget, & exclusa vi caloris obtorpuit. ¶ Si mihi, quę quondam, fuerat, &c.) Si essem, inqt, eius ætatis, qua iste est. & si non iam studium meum senectuti cessisset, non istum finerem tanta duci dementia, vt se ex eo arbitretur inuictum: quia nullus, qui cū eo certet existit: & quia Acestes dixit. tanta ne tam patiens nullo certamine tolli Dona fines? ait Entellus. Haud equidē pretio inductus, pulchroq́; iuuenco venissem ad certamē. istiusmodi gloria, inquit, me non prēmium prouocaret, & excitatus in certamen contemplatione magis laudis pergerem, q̃ vt prēmio & commodo iudicarer exisse. ¶ Nec dona moror.) Nec tamen doni contemplatione mora aliqua debet afferri. hęc iccirco de ętatis excusatione prēmissa sunt, vt Dares a longeuo post iactationem maximam maiori ludibrio videretur oppressus. ¶ Geminos. i. p. cęstus Proiecit. qu. acer eryx i. p. su. Ferre. m.) Hos cęstus protulit, quibus vsus est Eryx in hoc genere certaminis exercitatissimus & virtute prēclarus. ¶ Obstupuere. a. t.) In tanta multitudine hominum nullus fuit, quem non stupor de admiratione tenuisset. ¶ Ingentia septem. t. b. pl. in. fe. ri. &c.) Tantum honoris & ponderis illi cęstus habuerant, vt mirarentur omnes, & ipse quoq; Dares negaret se certaturum, si illos aliquis induisset. Entellus quippe certator antiquus & peritus in suo egit arte mirifica, vt ante ingressum pugnę prēmitteret talem metum, quo audacem & superbum aduersariū debilem redderet. Deniq; cum cęstus suos, quibus fuerat certaturus, vniuersorum conspectibus obtulisset, nullus extitit, qui non ipsorum pondus miraretur & formam, vsq; adeo non mirum fuit omnibus, quando ipse etiam Dares, qui certamini parabatur, recusabat pugnam, solo interim consternatus aspectu. quantum hic Entelli virtus præfertur, qui armis talibus semper pugnauit. & vicit? ¶ Magnanimusq́; Anchisiades & pondus, &c.) Æneas tamen qui magni animi esset, & æquitatem nosset omni cum moderatione considerabat oculis immanitatem tantam, & versabat manibus, vt quanti essent, quidue haberent ponderis videndo atq; tractādo cognosceret. ¶ Tum senior. t. s. p. v.) Non dixit tū Entellus, minueret enim adstructionem suam, si nomen hominis poneret. ętatis tamen commemorationem fecit, vt superbi Daretis crimen augeret, cum iuuenem senex superaret & exterreret. Ex admiratione vero omnium atq; ipsius Daretis ingentem audaciam Entello non frustra accessisse, sequentia dictorum eius euidentissime probauerunt. ait enim. ¶ Quid si quis. c. ip. &. h. a. Vidisset? tristemq́; hoc ipso in littore pugnam.) Quantum, inquit, vnusquisq; [illegible] miraretur, si vidisset pugnam in hoc littore commissam [illegible], scilicet cęstibus, cū Eryx atq; Alcides acerrime certauissent. a populo dehinc conuertit se ad Æneam, non iam vt insultaret ei de cęstibus, & fraterna morte, verum vt rem gestam simpliciter diceret, in quo ipso fuit solatium virtutis ei. s. quia Eryx cum Hercule contendit, & ab ipso Hercule potuit superari. ¶ Hęc germanus Eryx. q. t. a. ge.) Hęc, inquit, arma gestare consueuerat germanus tuus Eryx, cum eēt incolumis. ¶ Sanguine cernis. a. s. q; i. ce.) Etiam si ego, inquit, taceam, ipsa arma crudelitatem gesti certaminis testabuntur. nam sanguine infecta sunt, & cerebro sparsa. ¶ His. m. a. l. c. st.) Auget cæ-

stuum

ſuum laudem dicendo, quia Eryx dum illis ſideret ſtare aduerſus Alciden potuit. & ſi, inquit, ſuperatus eſt Eryx, cum his eſſet armatus, non tamen parua extitit certantis gloria, quod contra Alciden (faciendo cerebri mentionem oſtendit & ſanguinem de capite fuiſſe) ſtare auſus eſt, hoc eſt cum Alcide contendere, & perſeuerare vſq; ad mortem. Alciden, cum pronunciamus, nomen ipſum pro magnitudine virtutis eius debemus extollere, dicta magiſtrorum laude, venit etiam ad ſuam. Quid enim diceret? ſi poſt talia egregiorum facta, ipſe nihil geſſit, aut potuit? ¶ His, ait, ego ſuetus.) Cum dicit ſuetus, oſtendit his ſe vſum eſſe frequenter. dicit & tempus, & propter arrogantiam vitandam iam ſe aſſerit ſenuiſſe. vt ex eo probet, quæ iuuenis efficeret, cum in præſenti contemneret iuuenem. ¶ Dum melior. v. ſ. da.) Dum melior ſanguis ſubminiſtrabat congruas vires. ecce oſtendit ſenectutis ipſius teſtes crines ſuos, dicendo. ¶ Æmula nec dum Temporibus ge. ca. ſ. ſe.) Bene poſuit æmulam ſenectutem, quia cum nihil poteſt, Videtur inuidere uirtuti. ¶ Sed ſi noſtra dares. h. t. a. r. Idq; p ſ. æ. p. au. a.) Neceſſario hoc loco pium Æneam dicit, quia de ſalute hominis agebatur. ne, inquit, a te certamine preſſus interiret, & hoc approbat etiam Aceſtes. authorem dixit, quia ipſo hortante fuerat excitatus. ¶ Æquemus pugnas &c.) Vt remotis cæſtibus, quos Entellus protulerat, alios ſumeret, ut æquales eſſe potuiſſent. ¶ Solue metus.) Non, ait, te iſta formido diſcruciet. ſed ut ego iſtos remoueo, ita. ¶ Et tu Troianos exue cæſtus.) Indutus enim manibus aderat Dares.

ASCENSIVS.

¶ Hic grauis Entellum, &c.) Docet quomodo Entellus ſenior, ab Aceſte, in pugnam, ad reprimendam Daretis iactantiam, excitatus cæſtus immenſi ponderis, protulit: quos Dares ſtupefactus, recuſauit, quo facto, docet egregius poeta, iactantiam fere ruborem ſequi. homineſq; indies, imbecilliores naſci: vt & Neſtor Homericus atteſtatur. vnde & Iuuenalis, Terra malos homines nũc educat, atque puſillos. Donati verba ſunt hæc. ¶ Entelle.) Hęc obiurgatio non iniurioſa, cui ſit admiſta laus. ¶ Fruſtra, Tantane tam patiens.) Singula verba cum pondere pronuncianda. Fruſtra, id eſt ſine laboris merito. Tanta: tam pretioſa, tam pulchra: ſine gloria vincendi tolli? dona patieris. Eſt autem ſententia: quoniam in ſuperioribus ille dixerat, ſi nemo audet, videberis tu etiam timuiſſe. Sic donatus.
Ordo. ¶ Ordo eſt. Aceſtes grauis, id eſt maturus & ſeuerus, ac magnæ authoritatis vir: caſtigat hic, id eſt ex hoc Daretis dicto: Entellum, pugilem illum præſtantem, ſed ſeniorem: dictis, id eſt ſermone ſequenti. vt, id eſt ſecundum quod conſederat, id eſt ſimul ſederat: proximus, ſupple in toro: herbæ viridante, id eſt vireſcente. O Entelle, fortiſſime quondam heroum: fruſtra, id eſt in vanum, ſi nunc fortis non es: ne, id eſt an: tu patiens, id eſt puſillanimus: ſines, id eſt permittes: tanta dona, id eſt præmia: tolli, id eſt auferri: vel abduci: nullo certamine, ſcilicet commiſſo? vbi ſcilicet eſt: nunc ille ſcilicet inclytus & notiſſimus deus: magiſter nobis, id eſt qui fuerat nobis magiſter, ſcilicet Eryx, filius Butæ, & Veneris, aut Lycaſtes meretricis, pro Venere habitæ: memoratus. i. nominatus & clarus? nequicquam. i. fruſtra, ſi nulla eius in diſcipulis derelicta eſt peritia. vbi ſcilicet eſt fama momorata, per omnem Trinacriam. i. Siciliam? & vbi ſcilicet ſunt illa. i. notiſſima ſpolia, pendentia tuis tectis? Quæres forte, quomodo quærat, vbi ſint, cum dicat, vbi ſint, quia in tectis? Sed non ideo quærit, quod neſciat vbi ſint: ſed, vt quaſi immemorem priſtinæ virtutis commoneat, & ad conſimilem inſtiget: ac ſi dicat, cur nunc non apparet in te priſtina illa virtus tua? Ille ſcilicet Entellus, ſupp. inquit ſub, id eſt poſt hæc. Amor laudis non ceſſit, ſupp. pulſus metu: nec gloria ceſſit, ſcilicet e pectore meo, pulſa metu: ſed enim. i. ſed certe: ſanguis gelidus. i. infrigidatus: hebet. i. torpeſcit: ſenecta, id eſt ſenili ætate tardante. i. tardum faciente: & vires effœtę, id eſt omnem fœturam enixæ, hoc eſt quę nullam vim retinuerunt, nimium exhauſtæ frigent in corpore: ſi illa iuuenta quæ fuerat mihi quondam: quaq;. i. & qua: iſte improbus. i. improbandus, propter iactantiã ſcilicet Dares: exultat fidẽs. i. confidens: ſi (inquit) illa foret mihi nunc: equidem. i. ego certe, veniſſem. ſ. in certamen: ſed haud. i. non, inductus pretio: nec iuuenco pulchro. i. quãtũuis pulchro (Et ita non vituperat præmium, ſed ſignificat ſe non tam præmij, q̃ laudis cupidum, reſpondens ad illud, Tantane, tam patiens nullo certamine tolli Dona ſines?) vnde addit, nec moror, id eſt expecto dona: ſed, ſup. laudem, quod non verbis: ne videatur in ſe admittere iactantiam, quam in alio vituperauit: ſed factis indicat, vnde ipſe locutus, ſic proiecit: deinde in medium geminos. i. binos & æqualis magnitudinis: cæſtus. i. armaturas manuum: immani. i. valde magno, & præter hominum morem, pondere. i. ponderoſitate & mole. quibus ſcilicet cęſtibus: Eryx, filius ille Veneris (vt dixi) habitus: acer. i. ſtrenuus: ſuetus, ſupp. erat: ferre manum in pręlia. i. pugnam: & intendere. i. ligare: brachia. i. lacertos: duro tergo. i. tergore indurato, animi ſcilicet ſpectantium: obſtupuere. ſ. pondus cęſtuum: quia ſeptem ingentia terga boum, tantorum. i. ingentium: aut tam magnorum, vt tergora videbantur: rigebant. i. rigida & implicata ſtabant: plumbo & ferro inſuto, id eſt quod intus conſutum erat. Ipſe Dares ſtupet ante omneis. i. pręcipue, quia res eum tangebat: & recuſat, id eſt refutat: longe, id eſt multum: quia dixit, excedere iuſtam menſuram, iuſtumq; pondus: & Anchiſiades. i. Anchiſę filius Æneas (propter metrum dixit Anchiſiades, pro Anchiſides.) magnanimus. i. magni animi, & magnarum virium: verſat, id eſt frequenter vertit: & iactat huc, illuc, id eſt in diuerſas parteis: pondus, & ipſa immenſa volumina vinclorum, pro vinculorum: quibus, ſcilicet brachia & manus, vincirentur. Tum id eſt deinde: ſenior, ſcilicet Entellus: referebat pectore. i. ex alto ſtomacho taleis voces. Quid? ſup. diceret. ſi quis vidiſſet cęſtus: &, pro, id eſt: arma: aut, cęſtus & arma reliqua, ipſius Herculis, qui Erycem vicit & occidit? quaſi dicat, longe nimirum maiora, & pręſtantiora erant victoris, q̃ victi: & ſi vidiſſet pugnã triſtem, id eſt cruentam, in qua Eryx occubuit: in hoc ipſo littore. i. quę hic inter Herculem & Erycem, commiſſa eſt: tu cernis. ſ. arma hęc: infecta adhuc ſanguine & cerebro. ſ. Erycis ſparſo: ſed, ſupple Eryx: ſtetit his ſcilicet cęſtibus, quos recuſat Dares: contra magnũ Alciden. i. Herculem, de genere Alcei: & ego ſuetus, ſupp. ſum: his ſcilicet cęſtibus pugnare: tunc, ſupple dum ſanguis melior. i. vegetior & fortior: dabat uireis: necdum. i. & dum nondum: ſenectus ęmula. i. inimica, & perſecutrix uitę noſtrę, nondum ſparſa noſtris temporibus geminis. i. ambobus, hoc eſt illis capitis noſtri partibus, aut toto capite: accipiẽdo a parte totum: canebat, id eſt canos faciebat: ſed ſi Dares Troius. i. Troianus (& hoc, aut inuidioſe dicit, quaſi minores, & imbecilliores ſint Troiani, q̃ Siculi. aut ſignificat ideo recuſare: quia ſua cuiq; genti arma ſunt: & quibus ſueti ſumus, ijs pręſtamus.) recuſat hęc noſtra, id eſt noſtratia. q. d. Sicilienſia arma: & id ſedet. i. placet, pio Ænee: & Aceſtes author. ſ. pugnę meę qui inſtigauit: probat. i. approbat: ęquemus. i. ęquales faciamus, pugnas. i. cęſtus, ſeu inſtrumenta pugnandi, o Dares, ſolue metus, ego remitto tibi terga. i. tergora boum, plumbo & ferro inſuto, Erycis. i. quibus Eryx contra Herculem ſteterat: & tu, exue cęſtus Troianos, id eſt quibus uos Troiani ſueti eſtis: quia commodum eſt, conſuetis inniti armis: licet ergo maioribus uti poſſet Entellus: uult tamen ut neuter, conſueta habeat arma. Et ideo dixit, Æquemus pugnas, id eſt arma (ſecundum Seruium) quę ſunt inſtrumenta pugnandi.

SERVIVS.

¶ Duplicem amictum.) Id eſt Abollam, quę duplex eſt, ſicut chlamys. Horatius, Contra quem duplici pannus patiẽtia uelat. ¶ Conſtitit.) Hic diſtinguendum propter uitium, ut ſit arrectus in digitos. Eſt autem hic totus locus de Apollonio tranſlatus. ¶ Pugnamq; laceſſunt.) Prouocant potius, q̃ gerunt. ¶ Membris & mole.) Mole mẽbrorum: ut, Moleſq; & montes. ¶ Genua labant.) Proceleuſmaticus eſt, quem (ut ſupra diximus) ſic ſemper ponit, ut cogi poſſit in dactylum: ut Genua labant, Arietat in portas. ¶ Neqcq̃.) Non profutura uictorię. ¶ Vulnera iactant.) Ictus. ¶ Tela.) Ictus. ¶ Exit.) Vitat, declinat. unde de Tarchonte, Et uim uiribꝰ exit. & hoc uerbo bis uſus eſt tantum. ¶ Qui molibus urbem.) Amphibolon eſt, aut celſam molibus: aut q̃ molibus oppugnatur. ¶ Sedet circũ caſtella.) Tmeſis eſt. Circũſedet. ¶ Oſtendit dextram.) Aut fiducia

¶ Hæc fatus, duplicẽ ex humeris reiecit amictum POE.
Et magnos membrorũ artus, magna oſſa, lacertosq;
Exuit, atq; ingens media conſiſtit arena.
Tum ſatus Anchiſa cæſtus pater extulit æquos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
Conſtitit, in digitos extemplo arrectus vterq;,
Brachiaq; ad ſuperas interritus extulit auras.
Abduxere retro longe capita ardua ab ictu,
Immiſcentq; manus manibus, pugnamq; laceſſunt.
Ille pedum melior motu, fretusq; iuuenta,
Hic membris & mole valens, ſed tarda trementi

Genua labant, vastos quatit æger anhelitus artus.
Multa viri nequicq; inter se vulnera iactant,
Multa cauo lateri ingeminant, & pectore vastos
Dant sonitus, erratq; aures & tempora circum
Crebra manus, duro crepitant sub vulnere malæ.
Stat grauis Entellus, nisuq; immotus eodem,
Corpore tela modo, atq; oculis vigilantibus exit.
Ille, velut celsam oppugnat qui molibus vrbem,
Aut montana sedet circum castella sub armis,
Nunc hos, nunc illos aditus, omnemq; pererrat
Arte locum, & varijs assultibus irritus vrget.
Ostendit dextram insurgens Entellus, & alte
Extulit: ille ictum venientem a vertice velox
Præuidit, celeriq; elapsus corpore cessit.
Entellus vires in ventum effudit, & vltro
Ipse grauis, grauiterq; ad terram pondere vasto
Concidit: vt quondam caua concidit, aut Erymǎtho,
Aut Ida in magna radicibus eruta pinus.
Consurgunt studiis Teucri, & Trinacria pubes.
It clamor coelo, primusq; accurrit Acestes,
Æquæuumq; ab humo miserans attollit amicum.
At non tardatus casu, neq; territus heros,
Acrior ad pugnam redit, & vim suscitat ira.
Tum pudor incendit vires, & conscia virtus,
Præcipitemq; Daren ardens agit æquore toto,
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.
Nec mora, nec requies: q̃ multa grandine nimbi
Culminibus crepitant: sic densis ictibus heros
Creber vtraq; manu pulsat, versatq; Dareta.

cia virtutis est ostendere quod minuatur: aut certe prouectus ætatis ostenditur, qui eũ ex improuiso ferire non sinit. ¶ Velox.) Velociter. nomen pro aduerbio. ¶ Vltro.) Ecõtrario. Ille enim cadere debuerat. ¶ Grauis grauiterq;.) Figura a similitudine. ¶ Caua pinus.) Bene respexit ad ætatem. ¶ Erymantho.) Erymǎthus mons Arcadiæ est. ¶ Ida in magna.) Modo non Cretæ, sed Phrygiæ, propter pinus. ¶ Consurgunt studijs.) In studia. ¶ Præcipitẽq; Daren.) Celerem. vt, Præcipites vigilate viri. ¶ Nunc ille sinistra.) Ille vacat, additũ propter metrũ. De ipso enim dicitur: vt, Creber vtraque manu pulsat, versatq; Dareta. ¶ Quã multa grandine nimbi. ¶ Hypallage. Nam debuit dicere, Quam multo nimbo grando præcipitatur. ¶ Versatq; Dareta.) Dares Daretis, vnde est Dareta, & Dares Daris, vnde est Daren, sicut, Chremes & Chremis & Chremetis.

DONATVS.

¶ Hæc fatus duplicẽ ex.h.p.a. Et. m. m.a.m.o.l.q;. Ex. &c.) Ecce etiam ipse magnitudine corporis & membrorum mole laudatur. ¶ Tum satus. An.c. p.e.q. Et pa.pal.ambo.innexuit ar.) Amboq;, inquit, palmas paribus armis innexuit. Patrẽ dixit Æneã paternũ habẽtẽ iudiciũ, hoc est æquale & iustũ. ¶ Constitit, in.d.e.a.v.&c.) In digitos vterq; arrectus extẽplo cõstitit, hoc est mox, vt arma sumpserit Dares & Entellus, cõtinuo in digitos cõstiterunt, & in digitos arrectus, & interritus, ad vtrũq; pertinet. iccirco aũt in digitos erigitur cæstibus certaturus, quia tanto facilius & fortius percutit, quanto fuerit corporis proceritate sublimior. pronunciatio & intellectus loci istius talis est. constitit, & facienda est mora, dehinc dicendum, in digitos arrectus vterq;, hoc est ille & ille. brachiaq; vterq; interritus in auras superas extulit, & ille. s. & ille. ¶ Abduxere re.l.c.a.ab ictu.) Et hoc vterq; fecit: capitibus. n. magis imminent cæstus: hæc resupini reuocabant, vt essent longe ab ictu submota. ¶ Immiscentq;.m.m.p.q;.l.) Et hoc vterq;. fieri solet istud in ingressu certaminis. vt primo quasi per ictum paulatim tamen commotio mentis accedat. Ecce quid singulorum separatũ fuerit, dicitur. cõpletum est enim, quod vterq; similiter fecerat. ¶ Ille.p.m.m.f.q;.iu.) Dareta dictum debemus accipere. licet. n. pronomen posuerit, non nomen. tamen quia addidit, fretusq; iuuẽta. ille intelligitur, qui supra iuuenis dictus est. ¶ Hic membris, &.m.v.i.) Entellus, quia quãto grauior fuit ætate, tanto magis pro remedio sibi duxerat standum. tutus enim fuerat corporis mole. ecce fecit iam separationem signans, quid singuli agerent. Dares. inquit, vigebat mobilitate. quoniam ætatis suffragio iuuabatur: alter sistendum esse crediderat propter senectutis impedimentum & corporis pondus. ¶ Sed tardat. Genua.l.v.q.æ. an.ar.) Non pugnæ fatigatione nutabant genua eius, aut certando magnos anhelitus dabat. sed hoc illi ætas prouectior faciebat, & corporis magnitudo. ¶ Dant sonitus.e.q;.a.&.t.c. Cre.m.) Hoc est circum aures & tempora. ¶ Duro crepitant sub. v. malæ.) Ne quicquam, ad omnia, quæ enumerata sunt, pertinet. omnes enim ictus non tam graues fuerant, vt hos fortes viri sustinere non possent. ¶ Stat grauis Entellus. n. q;. im. eo. &c.) Flos laudis in Entello fuit, qui stanti corpore, oculis tamen omni cautela currentibus ictus vitabat crebro venientes, hoc est quod dixit: erratq; aures & tempora circum crebra manus. quia omnes ille cauendo declinabat. ¶ Ille, id est Dares, velut. c.o.q.m.vr.&c.) Dares Entellũ sic varijs assultibus sine effectu nocendi vrgebat. ac si quis velit oppugnare vrbem magnis molibus constructam, aut castella destruere summis in montibus constituta. magnam hominis peritiam demonstrauit: & habitudinem corporis vt qui discursus habere non poterat, sui ponderis causa vno in loco consistens tela crebro venientia declinationibus corporis euitaret, & funderet. hæc præstabant præsens animus, artis ingenium, & oculi vigilantes. ¶ Ostendit dextram insurgens Entellus.) ille. hoc est Dares. ¶ Ictum ve.a.v.v. Præui. celeriq; elapsus corpore cessit.) Entellus, inq̃t, erecta quãtum potuit dextera, ictum in Daretis direxerat verticẽ, sed ille hunc prouidit. hoc est anteq̃ perueniret vidit, & suffragio recessus celeris ictum citius effugit. ¶ Entellus vires in.v.e. &.v. Ipse.g.g.q;.ad.t.p.v. Cõcidit.) Ictum tam fortiter erogatum & in vacuum effusum nullo impellente secutus Entellus cõcidit. & grauissimi corporis mole ingentem ruinam fecit, ita vt solet in montibus arbor pinea radicitus eruta cadere. bene posuit radicibus, qa cum arbor ruptis radicibus cadit, nullius, vt Entellus, procũbit impulsu. ¶ Consurgunt studijs.t.&.t.pubes.) Consurgunt studijs, hoc est voluntatibus diuersis, Troiani quippe gratulabantur Entellum cecidisse, Daretẽ pro victore habentes. siculi contra turbati, q; Entellus cecidisset. ¶ It clamor coelo.) Nec immerito, fuit enim causa, quæ hunc magnis viribus excitaret. ¶ Primusq; accurrit Acestes Ae.q;.ab.h.m.at.ami.) Acestes miseratione cõmotus æquæuum suum, & amicitiæ religione cõiunctum leuauit auxilio suo, & erexit iacentem. ¶ At non tardatus casu neq;.t.h. Acrior ad.p.r.ac.v.s.i.) Non alio erubuit vir fortis. sed iratus est: quæ ira stimulus fuit excitandæ virtutis. accedebat tamen nonnulla ẽt pudoris contemplatio iccirco enim addidit. ¶ Tum.p.i.v.& cõ.v.) Virtus, inquit, quæ sese nouerat, animũ irascentis armabat. ¶ Præcipitemq; Daren ardẽs agit æquore toto.) Ille qui ætate grauis & corpore vno in loco consistens ictus veniẽtes declinando fundebat, ira simul & conscientia virtutis accẽsus, repente mobilis & acer effectus agitabat Daren per omnem campum, atq; ita vt fugiens ille & præceps actus stare non posset. egebat autem istum. ¶ Nunc dextra ingemi. ictu, nunc ille sinistra.) Ille, quem iuuenta superbum fecerat, ille qui pedum melior fuerat motu, sic cedebat Entello, vt insequentis senis ictus vitare nõ posset, vsqueadeo vt non iam singularibus sed geminatis & multiplicatis ictibus cederetur. nec vna tantũmodo manu, sed vtraq; verberante. ¶ Nec mora. n. re.) Nulla vapulanti dabatur requies, quia ictibus duris & iugibus nulla morarũ præbebatur occasio. ¶ Quã multa. g. n. Culmi. c.) Sic, inquit, illisi in Darem ictus crepitabant vt solet densa grando, cum tectis infunditur, personare. magna cõparatio grandinis, & tectorum. cum enim grando exciterit, ceduntur tantum tecta, nõ etiam ipsa feriunt, vt ostendatur Dares tantũ crebris ictibus cæsus, vt ipse suos non valuisset exercere. ¶ Sic dẽsis ictibus heros Cre.v.manu.p.v.q;.d.) Deniq; vt grando densior tecta, sic crebris & vtraq; manu inclusis ictibus superatus Dares, nunc cecidit non vt Entellus casu, sed virtute fortioris est versus.

ASCENSIVS.

¶ Hæc fatus.) Recitat quomodo paribus armis armati, in pugnã descenderint: & qua vterq; arte, ac vi contenderit, donec Entellus a Darete illusus, ictu proprio in aerem diffuso cecidit: qui leuatus, acrior in pugnam redijt: vt sequentia indicabunt. Ad hunc autem locum dicit Donatus (quod quidem comperrerim) nihil.
¶ Ordo igitur est. Entellus, supp. fatus. i. locutus: hæc quæ, scilicet præmissa sunt, reiecit ex humeris, amictum duplicem. i. abollam: & exuit. i. denudauit, magnos artus membrorum, & magna ossa, & lacertos, sup. magnos: atq; ipse ingens, consistit. i. firmiter stat: in media

cundus, Mnestheus vincula, quibus appensa erat, rupit: sed eã nõ contigit. Tertius, Eurytion, euolantem columbam in aere fixit. Quartus, Acestes, fraudatus vice sua, cum iam detecta esset columba: sagittam in aerem coniecit, quae protinus incensa est: quo portento lętus Aeneas ipsum peculiari honore affecit, summisq; muneribus donauit, vt in processu patebit. Quia vero Donat. nihil dignum scitu affert. ¶ Ordo est. Aeneas inuitat protinus.i.statim, peracto cæstuali certamine, sup. eos qui velint forte certare.i.contendere: sagitta celeri, id est celeriter emittenda: & ponit prēmia: & erigit manu, id est multitudine ingenti: malum.i.arborē de naue Seresti, cuius etiam in.j.meminit (Sed videtur idem esse, qui & Sergestus, ablato g, vt prima corripiatur) & suspendit ab alto malo, columbã volucrem.i.velocem: in fune traiecto.s.per foramē, quod erat in summitate mali: quo.i.ad quam columbam: tendant.i.dirigant: telum, id est sagittam: viri.s.periti & animosi: conuenere.s.ad sortes faciendas, vt scirent quo ordine sagittent (quia in ea re, non habetur dignitatis ratio: vnde & Acestes vltimum locum obtinuit) & galea ærea, id est fortis, aut ęre facta, ne rubigine absumatur: accepit sortem.s.singulorum: deiectam.i.deorsum in fundum eius iactam: & locus Hippocoontis Hyrtacide.i.de genere Hyrtaci: exit primus.i.exeũdo fit primus: ante omnes: nam quo ordine sortes educebantur, discernebantur & loca: exit inquã, suple cum clamore secundo.i.subsequēti, aut fauorabili: quē.s. Hippocoonta, aut eius locum consequitur Mnestheus, id est sors, aut locus Mnesthei, modo.i.pauloante victor.s.duorum: aut modo, id est pene victor: aut modo.i.pauloante victor, quantum ad virtutem, licet Cloanthus beneficio deorum vicerit, supp. in certamine nauali, Mnestheus (inquit) euinctus.i.habēs caput euictum, oliua viridi, in signum.s.victorię. Tertius, sup. consequitur Eurytion existens frater tuus o Pãdare charissime.s.Troianorum. Nam ob virtutem pro duo habitus est: vnde Strabo dicit, apud Pinatam, maximam ex Lycię ciuitatibus eum coli. fuit autem Lycaonis filius, qui emissa sagitta vulnerauit Menelaum congressum Paridi, qui a Pandaro iussus, scilicet a Priamo, confundere, id est disrumpere & violare, foedus, scilicet ictum inter Gręcos & Troianos: quondam, id est aliquando, scilicet in primo aggressu Gręcorum: torsisti primus telum, id est hastam: in Achiuos medios, id est medium Achiuorum. (Eum autem morem obseruauerunt Romani, vt hasta iniecta a fecialibus, foedus confunderetur, vt Liuius late docet libro primo ab vrbe condita: docet enim, quod postquam Fecialis dixisset bellum indico, facioq;: hastam in fines eorum quibus bellum indixit, emittebat) Acestes, id est sors Acestæ, subsedit id est in fundo adhæsit: extremus, id est vltimo exitura: in ima galea, id est in infirma parte galeæ, in quam sortes coniecerant: ausus, sup. &.i.etiam: ipse.s.senior: tentare laborem.i.exercitium laboriosum: iuuenum, quod addit poeta, ne contra decorum ætatis, videatur immemor fecisse. Tũc.s.postquã, sortiti erãt loca ipsi viri, incuruant.s.tentando: quisq; pro se.i.pro virili sua: arcus flexos.i.flexibiles: aut quos flectebant validis viribus, qa fortes erãt & rigidi: & depromunt.i.eximunt tela: pharetris.i.thecis suis. Et sagitta Hyrtacidæ.s.Hippocoontis iuuenis: neruo, id est arcu neruaio, hoc est neruis munito: stridente.i.stridorem emittente: p coelum, id est aerem, diuerberat prima: auras volucres, id est velociter cedentes, & venit, & infigitur arbore.i.figitur in arbore (sicut hęrent infixi pectore vultus) mali: aduersi, id est oppositi, & ex aduerso erecti, malus, id est arbor, quæ in naui velum ferre solet: intremuit.i.valde tremuit, & ales.s.columba exterrita.i.terrorem significans: pennis, id est concussione alarum, timuit: & omnia.s. loca, sonuerunt ingenti plausu.s.populi, applaudentis, & putantis columbam percussam: Mnestheus acer constitit post, id est postea, hoc est secundo loco: & hoc arcu adducto petens.i.oculis: & telo.s.locum columbę: & tetēdit.i.direxit pariter telum & oculos: ast.i.sed: ipse miserandus.i.miseratione prosequendus, non valuit contingere ferro.s.teli, ipsam auem.s.columbam: sed, supp. rupit nodos: & vincula.i.nodos vinculorum: quis.i.quibus: ipsa innexa pedem.i.habens pedem innexum pendebat ab alto malo. Illa, scilicet auis dissoluta, fugit volans in Notos.i.ventos, & atra nubila tũ.i.tunc: Eurytion rapidus.i.celer: tenens tela contenta, aut parato iãdudum.i.habens arcum iandudum paratum ad sagittandũ: & sagittam in ipso arcu: vocauit fratrem.s.Pãdarum in vota.i.ad suscipienda vota, & ipse speculatus.i.postq̃; conspexerat, colũbam lætam iam, sup. in coelo vacuo.i.aperto & patenti aere. (Et ideo quia nulla spes erat in humanis opibus, congrue ad diuinas cõfugit: sed poeta diuinus ostendit: in omnibus rebus diuinum auxilium plus efficere, quam humanas vires: non deesse tamen virtuti pręmium, vnde & Acestæ contigit gloria) & plaudentem alis: figit columbam sub nigra nube: & ipsa decidit.i.deorsum cecidit: exanimis.i.mortua, & sine anima: & reliquit vitam.s.suam: aut reliqt vitã.i.animã: i astris aereis.i.altis: vñ sm Pythagoricã doctrinam eã assumpserat. credebãt.n.eandem animã nunc humanum, nũc pecuinum corpus inhabitare: sed quomodo reliquit in astris: nempe quod celerior esset animę ascensus, quam corporis descensus: ita vt priusq̃; corpus terram contingeret, spiritus inter astra esset: aut reliquit, id est amisit vitam, in astris aereis, id est sublimi aere: vt per hyperbolen dictum putetur: & ipsa dilapsa refert sagittam fixam, scilicet in se, hoc est in corpore suo.

Ordo.

SERVIVS.

¶ Artéq; pariter arcũq; sonantem. Culpat in hoc Virgilium Virgilio mastix. Artem enim ĩ vacuo aere ostēdere non poterat: quanq̃; dicãt periti posse ex ipso sagittariorum gestu artis peritiam indicari. ¶ Obijcitur.) Superius de his particulis sm Iubam artigraphũ tractauimus. Sed dicunt alij istas monosyllabas rõne vel pduci vel corripi. Sane sciendum naturæ esse vt breues sint, euphoniæ vel Iubæ ratione: in cõpositione pducuntur, si tamen i, sequatur: quæ licet non sit cõsonans, põt tamen in declinatione pro consonãte haberi. ¶ Augurio mõstrum.) Augurium, dictum quasi augerium, quod aues gerũt. Et bene de sagitta dixit augurium, quę habet pennas: quanquã oĩa ad vnum cõgesserit locum mõstrum augurium, auspicium, oraculum. ¶ Sera.) Grauia. Sallustius, Serum enim bellum in angustiis futurũ, id est graue. Et quod improbat vates, Aeneas amplectitur, deceptus augurij similitudine quod apud Troiam probauerat pater: vt Stella facem ducens. ¶ Liquidis in nubibus.) Nubes pro aere posuit. Nubes enim liquidæ esse nõ possunt. ¶ Ceu sæpe refixa.) Poetice dixit secundum publicã opinionem. Nã vt Lucretius dicit, ventus altiora petens, ętherium ignē secum torquet, qui imitatur stellas cadētes. ¶ Attonitis animis.) Stupefactis per tonitrua quę semper cohærent coelestibus ignibus. ¶ Nec maximus omen Abnuit Aeneas.) Amplexus est, & probauit. Nam secundũ augurum disciplinam dixit ad se pertinere. Nam nostri arbitrij est visa omina vel improbare, vel recipere. ¶ Sume pater.) Percipe, nam verbum est iurisconsultorum, quo vtuntur quoties legatum nõ ab hęrede datur, sed est in accipientis arbitrio. ¶ Exortem.) Sine sorte: ἄκληρον. ¶ Anchisę munus.) Quod Cysseus rex Thraciæ (secundum Virgilium pr̃ Hecubę, vt Cysseus regina Parin creat) Anchisæ aliquando donauerat. ¶ Impressum signis.) Impressa signa habentem, id est,

Amissa solus palma superabat Acestes,
Qui tamen ætherias telum contorsit in auras,
Ostentans artem pariter, arcumq; sonantem.
Hic oculis subito obijcitur, magnoq; futurum
Augurio monstrum, docuit post exitus ingens,
Seraq; terrifici cecinerunt omina vates.
Nanque volans liquidis in nubibus arsit arundo,
Signauitq; viam flammis, tenueisq; recessit
Consumpta in ventos, coelo ceu sępe refixa
Transcurrunt, crinemq; volantia sydera ducunt.
Attonitis hæsere animis, superosq; precati
Trinacrij Teucriq; viri. nec maximus omen
Abnuit Aeneas, sed lætum amplexus Acesten
Muneribus cumulat magnis. ac talia fatur.
[Sume pater (nã te voluit rex magnus olympi ÆNE.
Talibus auspicijs exortem ducere honorem)
Ipsius Anchisę longęui hoc munus habebis,
Cratera impressum signis, quem Thracius olim
Anchisæ genitori in magno munere Cysseus
Ferre sui dederat monumentum, & pignus amoris.
[Sic fatus, cingit viridanti tempora lauro, POE.
Et primum ante omneis victorem appellat Acesten.
Nec bonus Eurytion pręlato inuidit honori,
Quamuis solus auem coelo deiecit ab alto.

Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit:
Extremus volucri qui fixit arundine malum.

est cõlemata. ┌ Viridãti.) Species participii fine verbi origine, tẽporis pñtis. ┌ Primum ante oẽs.) Vnũ vacat. ┌ Appellat.) Vel dicit, vel salutat. Sallustius, Iugurtha aduenien velox Quæstorem appellat. ┌ Prælato inuidit honori.) Id est prælatum honorem. ┌ Proximus.) Post Eurytionem. ┌ Donis.) Ad dona. ┌ Extremus.) Ostendit hos sua munera percepisse: Acesten vero sumpsisse pręcipua.

DONATVS.

¶ Amissa.s.p.s.Acestes, &c.) Nouissimus Acestes in galea subsederat. Ecce & hic perdidit occasionẽ mittendi. quod enim expectari potuerat, vsque ad tertiam sortem finem sumpsit. licet igitur solutum esset illud certamen, voluit etiam ipse ostentationis causa in vacuum sagittam destinare, vt spectantibus demonstraret, & posse aliquid in arte, & locus extitisset, aliquid implere potuisset. ┌ Hic oculis subito obiicitur.) Cum Acestes sagittã iecisset subito oculis oium magnum obiectum est monstrum, quod prævidendo, nec intelligi potuit, nec aliqua interpretatione dissolui. probauit tamen hoc exitus rerũ, & vatum tarda responsa docuerunt. hic vates reprehendunt, ꝙ nec intelligere potuerunt nec aduertere, vsqueadeo vt etiã ipsos, quid illud esset, casus qui cõsecutus est, docuisset. ┌ Nanq; volans li.in.n.a.a.) Ecce vnde monstrũ, & mirandum & graue. nam volans arundo arsit inter liquidas nubes, hoc est mundas, cum neq; fulgura extarent, & aeris esset nulla turbatio. ┌ Signauitq; v.flamm.&c.) Cum cucurrit vestigium traxit incendii, & paulatim vanescendo consumpta fuit flamma .s. & sagitta, qm consumpta erat arundo, quam flamma tenuerat. ┌ Coelo c.s.re. Transcurrunt &c.) Si sagitta igneam viã faciens cucurrit, & postea non apparuit, vt stellarũ transitus existunt, & q̃si quodam incendio vias monstrant continuo recessuras. ┌ Attonitis hęsere animis.) Oium mentes visus iste turbauerat, Teucrorũ .s. & Siculorum. nullus tamẽ discernere valuit quid ingrueret: stupor enim ex repentino facto consilia oium iudiciumq; confuderat. ┌ Nec m.o. Abnuit Aeneas.) Aeneas maximus, hoc est magni intellectus arbiter, omen nõ abnuit. i. nõ recusauit, sed arripuit magis existimans sm magisterium patris, cum et Iuli capite exisset flamma, ignem prospera potius q̃ aduersa portẽdere. ┌ Sed lę.a. Acesten.) Cum dicit, Acesten lætum, ostendit etiã ipsum læta sensisse. hunc igitur Aeneas amplexus. ┌ Muneribus cumulat. m.ac. t.fa.) Ecce & augmentum munerum oñdit nihil illos sensisse metuendum. accesserunt & verba Aeneę, quæ interpretationem tenerent mõstri nihil triste significãtis. muneribus, inquit, cumulat magnis. debuit. n. pro merito personæ suæ cõpetenter honorari, qui fuisset senex, hospes, diues, liberalis, officiosus, & ciuis. ┌ Sume pater.) Vno verbo & nomine religionem plenã pręcipue charitatis expressit, dicendo, sume: & dicendo pater. sume enim verbũ hoc loco nõ tradentem significat, sed hortantẽ, vt sibi ipse ꝓ suo merito vendicaret, quod plus fuit, q̃ dare. ac si diceret, quod est i vsu hominum, res mea res tua est. tolle quod vis: patris aũt appellatione omne officiorũ genus expressit, cõsiderato enim, quod patribus debetur, inueniemus, quid in hac persona itelligere debeamus, patrẽ enim non solum ꝑpter ætatem dixit, verũetiam religionis causa. nec habuit aliud nomen, quod paternũ transgrederetur affectum. est enim in patris potestate quidquid est in substantia filiorũ. illi tñ debetur, quantum Aeneas ipse patri debili, ac seni, exhibuisse monstrat. deniq; hunc collo atq; humeris vexit, ac desperatis oibus, vsq; ad vltimum finẽ fortuna sæuiẽte ꝑductus, aut cum patre desiderauit euadere, aut cũ eo finem inuenire viuẽdi. sic enim ille paternis fatis sua quoq; fata coniunxit, vt quocũque esset vitæ vel mortis euentus non separatum alterum, sed vtrunq; inueniret socium, & vtrunq; coniũctum. certe quam cõueniens huic loco persona, vt hic Acesten diceret patrem, in quo ois paterni nominis, etiã post vltimũ diem, quo accessit ad superos, illibata reuerentia perdurabat: certe & illud Aeneam intelligere possumus dixisse, quod illo noie tam sancto, tã religioso Acesten appellare voluisset, cuius affectũ nec mors abolere potuit, nec viuendi finis extinguere. ┌ Nam te voluit r.m.o.) Ecce & hic exponitur, qd sit sume, auspicio, inqt, sagittę quę repentino cõflagrauit incendio, ostendit magnus & venerabilis Iuppiter honorẽ te ducere, nõ traditũ ferre, nec ꝑtinere ad iudiciũ sortis, sed esse separãdũ. deniq; cũ errore humano nomen tuũ galea cũ cęteris sustineret, non exiuisti de forte: quod diuini fauoris fuit. neq;. n. tantus ac talis cęteris ęquari debuisti, vt ludicris actibus probarent merita tua reseruatus es sacris reb⁹, vt nobis ꝑ tuũ factũ futuri tp̄is cõmoda monstrarent. ┌ Ipsius Anch.lõ.h.m.h.) Hoc, inquit, munus apud te debet esse præcipuum, qd amico tuo & ęquęuo Anchisæ inter magna munera pręferendum Cysse⁹ largitor & diues, dono cõtulerat. cratera ipressum signis, hoc ẽ pręciosum arte & pondere, põderis quidẽ poeta non meminit, sed dicendo impressum signis, etiã pondus videtur tetigisse, quoniam signis imprimi non potest, nisi quod fuerit ponderosum, & validum. quod igitur amicus religiosus amico charissimo contulit, hoc Aeneas Acesti fieri libentissime voluit, quem appellauit p̃rem eo affectu, quasi species illa dominum nõ esset mutatura. ┌ Sic fatus cingit. v.t.l.&c.) Quod fuit insigne victorię, postpositis qui ratione gestorum pręponi debuissent, victorem Acesten pronuntiauit. ┌ Nec bonus Eurytion.) Nec inuidit bonus Eurytion, honorẽ victoriæ sibi debitum ad Acesten Aeneę iudicio esse translatum. solum enim honorem primatus non etiã præmium ab eo conslabat auocatum. ┌ Proximus ingreditur.) Hoc est ad accipiendum pręmium succedit. ┌ Donis.) Vt donũ sumeret. ┌ Qui vincula rupit.) Non donis ingreditur, sed ingreditur, id est ambulando succedit, vt dona percipiat, quoniam ipse ruperat vincula, quib⁹ auis suspensa pendebat. ┌ Extremo volucri qui fi.arundi.ma.) Hippocoontem dixit.

ASCENSIVS.

¶ Amissa solus, &c.) Docet (vt dixi) virtutẽ in omni re plurimũ valere: nam Acestes: quam casu amiserat, gloriam virtute comparauit: cum. n. vltimum sortitus locum, iam deiecta columba non haberet, quod sagittis peteret: vt se arcu, & valere, & scire ostẽderet: sagittam in aere viriliter coniecit: quę incensa Aeneę, decepto similitudine stellę supra caput Iuli visę: vt in.ii. huius dictum est, felicitatem portendere visa est: quo circa Acestẽ, & honore, & muneribus auxit. De quo Donatus sublatus est. ¶ Ordo igitur est. Solus Acestes supererat, qui nondum sagittauerat palma amissa: qa Eurytion eam meruerat. Qui tamen. i. nihilominus, contorsit telum in auras ęthereas. i. sublimes, ostentans pariter artem, & arcũ sonantem. s. per artificiosam, & virilẽ emissionẽ teli, in q̃ summa sagittandi ars cõsistit. Monstrũ. i. portentũ insolitum, aliqd futurũ monstrans: obiicitur huic oculis. s. spectantiũ: subito. i. de repente ortum, & futurum, magno augurio. i. iudicio per augures expressso: exitus ingens. i. ingẽtis rei: docuit post. i. postmodũ: qñ. s. naues per Irim a Iunone missam, incensę sunt: & vates terrifici. i. terrorem incutientes, cecinerunt omina sera. i. (vt inquit Seruius) grauia, aut sero credita, tale quid prętendere: nam arũdo. i. sagitta Acestis arundinea: volans. i. cum adhuc volaret: arsit in liquidis nubibus, & signauit flammis. i. claritate flammarum, viam qua. s. ferebatur, & ipsa cõsumpta recessit, in tenues ventos. i. globulos igneos ascendentes: ceu. i. quemadmodum: sydera. i. impressiones, seu exhalationes, quę a vulgo creduntur esse sydera fixa. i. dissoluta: coelo. i. a firmamento: transcurrunt sępe coelo. i. per aerem, & ipsa volantia, ducunt crinem. i. caudam in formam capillorum: viri Trinacrii. i. Siculi: & Teucri. i. Troiani: hęsere. i. suspensi erant: animis attonitis, id est stupefactis: quasi a tonitru percussis: ꝙ ꝓ &: precati, supp. sunt superos: nec Aeneas maximus. i. maximi animi abnuit omen: imo suscepit: & ita effectum sortita est eius significatio: sed ipse amplexus Acesten lętum: aut quia ipse putatur boni exitus indicium esse: aut quia vidit Aeneam læta complectentem: cumulat, id est accumulat, & auget eum magnis muneribus: ac fatur talia, O pater, sume, id est vltro & quasi tuum cape: nam magnus rex olympi, id est coeli. s. Iuppiter: voluit te ducere, id est asportare: honorem exortem, id est extra sortem: aut te exortem id est qui priuatus es sorte: talibus auspiciis. i. portentis, & indiciis bonis: tu habebis hoc munus, id est quod munus fuit ipsius Anchisæ longęui: ita, vt tibi longęuo congruat, scilicet cratera, id est poculum (a nominatiuo hic crater, accusatiuus hunc cratera) impressum signis, id est habentem signa impressa & insculpta: quem, scilicet cratera: Cysseus, scilicet pater Hecubæ: Thraci⁹, id est Thrax: dederat olim Anchisæ genitori: in, id est pro magno munere: ferre, id est asportare: monumentum, id est in memoriam sui, & pignus amoris sui: ipse fatus sic, cingit tempora lauro viridanti, & appellat ante omneis, id est in conspectu omnium: Acesten, victorem primum: aut primum ante etiam omnes: Nec Eurytion bonus, id est beneficus, & amicus, inuidit honori prelato, hoc est non inuidit prelato. s. Acesti honorẽ: & ita forte legendum est, quãuis ipse solus deiecit auẽ, ab alto coelo. i. aere: is, sup. ingreditur proximus donis. i. ad dona, qui rupit vincula, videlicet Mnestheus: & extremus, supp. ingreditur donis: is qui fixit. i. confixit, malũ arũdine volucri, id est sagitta velociter emissa. s. Hyrtacides. Et ita vt

quisq; primus erat in sagittando: ita vltimus erat in praemio. Nã Acestes, vltimus, summum honorem accepit, sed extra sortẽ. Eurytion, qui tertius erat in sagittando, primam palmã meruit Mnestheus, qui secundus erat in sorte, secundus quoque erat in pmio merito

merito Hippocoon, qui primus, vltima accepit pręmia: omnes tamen laudem meruere: qa oẽs hi ludi, cum gloria cõcertantium acti sunt: vt nõ ab ignobilibus, nec ab ignauis, orti dicant̃ pceres Romani: vnde nõ mali ominis erat naues incendi, vt ignaui relin querentur.

At pater Aeneas, nondum certamine misso,
Custodem ad sese, comitemq; impubis Iuli
Epitidem vocat, & fidam sic fatur ad aurem,
¶ Vade age, & Ascanio, si iam puerile paratũ — ÆNE.
Agmen habet secum, cursusq; instruxit equorum,
Ducat auo turmas, & sese ostendat in armis.
Dic. ¶ Ait, Ipse omnem longo decedere circo — POE.
Infusum populum, & campos iubet esse patentes.
Incedunt pueri, pariterq; ante ora parentum
Frenatis lucent in equis, quos omnis euntes
Trinacrię mirata fremit Troiaeq; iuuentus.
Omnibus in morem tonsa coma pressa corona:
Cornea bina ferunt praefixa hastilia ferro:
Pars leues humero pharetras, & pectore summo
Flexilis obtorti per collum it circulus auri.
Tres equitum numero turmae, terniq; vagantur
Ductores. pueri bisseni quenque secuti,
Agmine partito fulgent, paribusq; magistris.
Vna acies iuuenum, ducit quam paruus ouantem
Nomen aui referens Priamus, tua clara Polite
Progenies, auctura Italos, quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis, vestigia primi
Alba pedis, frontemq; ostentans arduus albam.
Alter Atys, genus vnde Atyi dixere Latini,
Paruus Atys, pueroq; puer dilectus Iulo.
Extremus formaq; ante omnes pulcher Iulus
Sidonio est inuectus equo, quem candida Dido
Esse sui dederat monumentum, & pignus amoris.
Caetera Trinacrijs pubes senioris Acestae
Fertur equis.
Excipiunt plausu pauidos, gaudentq; tuentes
Dardaniae, veterumq; agnoscunt ora parentum.

SERVIVS.

¶ Nõdum certamine misso.) De peractis loquitur rebus. Vnde debuit dicere, Vocauit: & factus est. Ergo aut tẽpus est pro tempore: aut si refertur, vt videatur nõ de praeterito loqui, sed actum praesentis temporis ponere & referre. ¶ Custodem ad sese.) Secundum Tullium qui dicit ad militiam euntib⁹ dari solitos esse custodes qbus primo anno regant̃. Vnde ait de Palãte, Sub te tolerare magistro Militiam & graue Martis opus. ¶ Impubis Iuli.) Ab eo quod est hic pubis. Nã qđ ait Sallustius, Puberes oẽs interfici iubet: venit ab eo quod est puber. & sunt ista cõis generis, si referantur ad singulos. Multitudo aũt si dicat̃, generis tantũ foemini est haec pubes. ¶ Fatur ad aurẽ.) Sequit̃ & Dic ait. Vnde sicut & in tertio diximus, vnũ vacet necesse est. ¶ Cãpos iubet esse patẽteis. ¶ Discessu populi iubet fieri cãpos patẽteis. ¶ Incedunt pueri.) Aut poetica licẽtia cõfundit aetates: vt modo pueros, modo iuuenes dicat. Nã ait, Vna acies iuuenũ. aut certe fm quosdã sequenti distinctione mutata, magistros, pueros dicit: sequentes vero, maturioris aetatis. ¶ Quos omnis euntes.) Quos euntes oĩs turba fremit. i. cũ fauore prosequitur. ¶ Tõsa coma. ¶ Cõposita. Nã proprie comę sunt nõ cęsi capilli. ¶ Pressa corona.) Id est galea. & sermone Homeri vsus est. nam galeam στέφανον dixit. Et re vera corona non potest esse, cum sequatur, Galeam ante pedes proiecit inanem. Alij dicunt potuisse eos galeas habere coronatas. Bebius tamen Macer dicit a Caesare Augusto pueris qui luserant Troiam donatas esse galeas, & bina hastilia: ad quod Virgilium constat alludere. ¶ It pectore summo.) Sic legendum est, ne sit soloecismus: & rei inanimali dedit motum dicendo It. Summum autem pectus ait pectoris & colli confinium. ¶ Tres equitũ numero turmae.) Rem Romanae militiae suo inserit carmini. Nã constat primo tres partes fuisse populi Romani: vnam Tatiensiũ, a Tito Tatio duce Sabinorum iam amico post foedera: alteram Ramnetum a Romulo: tertiam Lucerum, quorum secundum Liuium & nomen & causa in occultõ sunt. Varro tamen dicit Romulum dimicantem cõtra Titum Tatium a Lucumonibus. i. Tuscis auxilia postulasse. Vnde quidam venit cum exercitu: cui recepto iam Tatio pars vrbis est data: A quo in vrbe Tuscus dictus est vicus. Horatius, At Tusci turba impia vici. Ergo a Lucumone Luceres dicti sunt. Sic autem in tres partes diuisum fuisse populũ Romanum constat, vt etiam qui pręerant singulis partibus, tribuni dicerentur. Vnde etiã sumptus quos dabant populo tributa nominarent. ¶ Terni ductores.) More suo, hoc est tres. ¶ Ductores pueri.) Hic quidam distingunt vt diximus supra. ¶ Paribusq; magistris.) Et hoc alludit. Nam hodieq; equitum dicuntur magistri. ¶ Polite progenies.) Illum dicit quem supra a Pyrrho ĩtroduxit occisum: de quo Cato in originibus dicit qđ ad Italiam venerit, & segregatus ab Aenea condiderit oppidũ Politoriũ a suo noĩe. ¶ Quẽ thracius albis.) Cum tres dixerit, duces duoꝝ equoꝝ commemorat. Sed aut prętermisit, q vt consequeretur necesse erat: nec enim vnus pedes esse poterat. aut illo reddidit loco, Caetera pubes senioris Acestae Fertẽ equis, quanquam multi distinctione mutata tres equos cõmemorant: vt sit primus equ⁹ bicolor maculis. & de alio dicatur. ¶ Vestigia primi alba pedis.) Id est primorum pedũ vestigia. & frontem albam oñtabat alter. ¶ Genus vnde Atyi duxere Latini.) Propter Attiã dicit matrem Augusti: de qua Antonius ait Actia Latina mater. Vult enim eius etiam maternum esse genus antiquum. ¶ Extremus.) Quãtum ad numerum spectat. ¶ Caetera Trinacrijs.) Caetera pubes equis Acestę fertur. ¶ Pauidos) Glorię cupiditate solicitos: vt Corda pauor pulsans.

DONATVS.

¶ At pater Aeneas nõ. d. c. m.) Id est antequam certamẽ equitum mitteretur. ¶ Custodem ad sese.) Dixit causã, cur Ascanius hunc habuisset comitem atque custodem. impubes, inquit, fuit, quae aetas, quia non potest regi per seipsam, adiungitur ei custos, & comes. q impuberem non recedendo tueatur. ¶ Et fidam. s. f. a. a.) Facile enim cõsiliorum suoꝝ secreta fundebat, cui securus spẽ filij cõmiserat. ¶ Vade age, & Ascanio, &c.) Secreto Aeneas praeceperat, qđ fieri deberet, cum Epitiden mittit. gratiora enim sunt, q̃ ad spectantium oculos insperata atq; inopinata perueniunt. ipse tamen omnem populũ iubet de medio abscedere, qui se passim longo circi spatio infuderat, vt campi vacui facti hominum coetibus futuro certamini liberum spatium darent. ¶ Incedunt pueri, &c.) Processerunt pueri ad cãpum, omnes equites frenatis equis splendidi constituti sub parentum oculis. cũ ludis ipsis spectatores interessent, fremebat omnis multitudo populorum, hoc est his incedentibus fremebant tam Troiani q̃ Siculi. cultus eorum dehinc describitur. omnes, inquit, attonsi & coronati bina ferentes ferrata hastilia corneo ligno, alij sagittas humeris pharetrasq; portantes, & vsque ad summam pectoris partem aureis circulis ornati. hoc partim de omnibus dictum est, dehinc refert diuisas esse per turmas. ¶ Tres equitum numero turmę, &c.) Alio loco pueros dicit, alio iuuenes, sed iuuenes voto magis quã vere iuuenes, cęterũ pueri, fuerant aetati Ascanij cõparati. ¶ Ducit, quã paruus o. &c.) Supra generaliter dixit, tres turmarum fuisse ductores, hic specialiter singulos nominat signis euidentioribus monstrans. ex his vnũ Priamum memorauit fuisse Priami senioris aui sui noĩe nuncupatum, equo vectũ maculis discoloribus, & album colorẽ primis in pedibus & fronte gestantẽ. ¶ Alter Atys, g. v. a. d. l.) Alterum dicit Atym nũcupatũ, a quo multi postea Latini hoc noĩe vocitati sunt. ¶ Paru⁹ Atys.) Magnũ enim parit affectũ ętas annorũ ratione consimilis, vnde hunc diligebat Ascani⁹, vt puta puerum puer. ¶ Extremus formaq; a. o. p. I.) Hos omnes sequebatur Ascanius nõ merito, sed incẽdendi ratione posterior, pulchrior cunctis. ¶ Sidonio est inuectus equo.) Ascanius, inquit, equo Sidonio vehebatur. hunc enim ei Dido contulerat propter vim amoris & meritũ constituendum, & diuturnã puri pectoris dilectionẽ. candidam Didonem dixit, animo potius q̃ corpore, q̃ cum se patris eius consideraret vxorẽ, non eũ, vt priuignum habuit, sed dilexit vt filiũ, vsqueadeo, vt affectum, quẽ retinebat mẽ

sa

te, donis & muneribus comprobaret. haberetq; Ascanius ei⁹ amoris monimentum, quæ potuit & odisse. ☞ Cætera tri. p. se. A. F. e.) Troianos ductores specialiter enumerauit, quãdo ad Siculos ventũ est, vna generalitate cõplexus est omnes, vt ostenderet eos sub Troianis fuisse. ☞ Excipiunt p. p.) Illi quidem pauebant in conspectu publico. sed hos Troiani reficiebant plausibus duplici mõ gaudentes, quod videbant in liberis spem, & in ipsis cernebant parentum similitudinem propriorum.

ASCENSIVS.

¶ At pater Aeneas, nõdum certamine misso, Custodem ad sese, comitem, &c.) Post antedictos quatuor virorum ludos, describit puerorũ in equis concertationem, quæ poetæ temporibus Troia vocabatur. Sed ne huc quidem aliquid a Donato allatũ vidimus.

Ordo. ¶ Ordo est. At, id est sed: pater Aeneas: certamine. i. cœtu certare volentium: nondum misso. i. dimisso: vocat ad se Epitiden, custodem. i. pædagogum, & directorem, & comitem Iuli impubis, id est adhuc impuberis: & fatur sic ad aurem fidã. Age, vade, dic Ascanio, si habet secum iam paratum agmen puerile, & instruxit cursus equorum. i. equos ad cursum: vt, supp. ducat auo. i. in honorẽ aui sui paterni Anchisæ, videlicet turmas. i. iuuenes turmatim equitantes, ad præludia belli: & ostendat sese, id est etiam seipsum i armis: ait, supple Aeneas: & ipse iubet, scilicet simul: omnem populum infusum discedere, seu decedere. i. separari circõ longo, ita vt longus sit relictus circus ad equitationem futuram: & iubet campos esse patentes. s. equitationi, & equorum cursui. Pueri. s. quos Ascanius instruxerat: incedunt. i. ornate intrant cãpum, & lucẽt pariter ante ora parẽtum in equis frenatis, vt eos frenis coerceãt, quos euntes, id est sic incedentes: omnis iuuentus Trinacriæ, id est Siciliæ, & Troiæ. mirata fremit, id est gestit, cum fremitu præ oblectatione. Coma, supp. erat omnibus pressa: corona tonsa, id ẽ habens coronam, id est circuitum capillorum, in morem coronæ tõsum, quam & Christiani coronam vocamus. Seruius tamen, galeam intelligit. nam & Homerus, galeam, stephanon. i. coronam, vocat forte: quia coronata fuit galea: aut in coronæ formam, tempora cingens: sed huic loco non congruit: nam galea non potest dici tonsa. nec staret versus, si corona dicatur pressa, & coma tonsa: nam tonsa & corona, quorum vltimæ producuntur, ablatiui sunt: pressa, & coma, quorum vltimæ corripiuntur nominatiui. Ideo autem certaturi pressas habebant comas, & coronã comarum tonsam, ne capilli officiant: aut vt morem sæculi sui exprimat poeta, quem nunc quoq; obseruant Itali: &, sup. ferunt bina hastilia: cornea. i. ex corno facta: præfixa ferro. i. habentia ferrum præfixum: pars. i. partim, sup. ferunt humero: pharetras leues. i. politas: leuigatas, non asperas: & circulus flexilis. i. flexibilis, aut flux⁹: auri obtorti. i. ex auro obtorto, hoc est torquis aure⁹, seu torques aurea (vtrunq; enim a torquendo dicitur) it. i. depẽdet, omnibus summo pectore per collum, quia circuit collum, & descendit in pectus: turmæ equitum, supp. erant tres numero: & terni, id est totidem. s. tres, secundum Seruium, ductores vagantur, scilicet circũ turmas, nunc hos instruendo, nunc illos (videtur tamen quibusdã non absurdum esse, si singulis turmis tres ductores dederimus: atque ita proprie, terni dicantur. Nam dicit bisseni, id est duodecim pueri, secuti quenq;. s. ductorem, ita nisi ternos dederis ductores, non sunt nisi. xxxvj. pueri, qui vix vnam turmam fecerit: verum, quia poeta ductorum nomina subiungit, & non nisi tres recitat, dicam cum Seruio tres tantum fuisse: nec obstat ꝙ non, nisi xxxvj. sint pueri, quia tot sufficiunt instruendo ludo: nec turmam pro certo numero, accipit poeta.) Bisseni igitur, id est duodecim pueri, secuti, id est sequentes, quenq; ductorum. s. fulgent agmine partito ita vt discreto sit inter agmina, seu turmas, & magistris. i. ductoribus: paribus, id est conformibus, vna acies iuuenũ, supp. erat, quam ouantem, id est lætam, ducit paruus Priamus: referẽs nomen aui. s. sui paterni: quia denominatus erat a Priamo, Troianorum quondam rege, patre Polite, patris illius: vnde addit per apostrophẽ, o Polite, tua clara. i. inclyta, progenies, id est proles: auctura Italos. nam Polyten dicit in. ij. a Pyrrho, Ante ora parẽtum trucidatum: sed Cato dicit eum in Italiam venisse, atq; Politorium oppidum condidisse, quod Virgilius dicit a filio conditum, sed a patris nomine appellatum, quem. s. Priamum iuniorẽ: equus Thracius bicolor, id est duorum colorum, albis maculis, quia albas maculas insparsas habuit, piceo colori, quem griseum vocant: vestigia primi pedis. s. ipsius equi, supp. erant alba. i. habuit anteriores pedes albos: & arduus. i. erecta ceruice, ostentans albã frontem. Alter. s. ductor, supp. erat Atys. s. Troianus, cuius equum per hoc innuit Troianum: sed descriptionem omittit equi: quia generis prosequitur, dicens, vnde, id est a quo. s. Aty: Latini dixere, id est denominauere, genus Atii, pro Atiorum. Atys (inquit) paru⁹ puer, dilectus Iulo puero. Iulus, pulcher ante omnes: forma, id est formositate est inuectus extremos, id est in tertia turma tanquã summus ductor, equo Sidonio, quem Dido cãdida, id est pulchra: aut tunc fauens dederat esse monumentum, & pignus sui amoris: cætera pubes fertur equis Trinacriæ, id est Siciliæ. s. senioris Acestæ: nec placet, vt dicatur, pubes Trinacriæ, quia Troiani fuerunt, vnde & ludus, Troia dicta est: & ita videtur secundus ductor, etiam vectus equo Acestæ. Nam cum præcipiti fuga, abiissent a Carthagine, semperq; in nauibus diuersati essent non videntur habuisse multos equos: sed quia dictum quod in venatione, Iulus visus ẽ, gaudere equo, congrue ei nunc quoque datur. Dardanidæ excipiũt plausu. i. cum plausu: pauidos. i. gloriæ & cupiditate solicitos, aut per ætatem meticulosos: & gaudent tuẽtes, id est inspicientes eos: q; pro &: aut quia agnoscunt ora, id est effigies veterum parentũ, id est Priscorum Troianorum. Solent enim pueri referre ora parentum: vnde Dido, Qui te tantũ ore referret. & Hypsiphyle Ouidiana, Fallere non norunt, cætera patris habent.

Postquam omnem læti consessum, oculosq; suorum
Lustrauere in equis, signum clamore paratis
Epitides longe dedit, insonuitq; flagello.
Olli discurrere pares, atq; agmina terni
Diductis soluere choris, rursusq; vocati
Conuertere vias, infestaq; tela tulere.
Inde alios ineunt cursus, aliosq; recursus
Aduersis spatijs, alternosq; orbibus orbes
Impediunt, pugnæq; cient simulachra sub armis.
Et nunc terga fugæ nudant, nunc spicula vertunt
Infensi, facta pariter nunc pace feruntur.
Vt quondam Creta fertur Labyrinthus in alta,
Parietibus textum cæcis iter, ancipitemq;
Mille vijs habuisse, dolum, qua signa sequendi
Falleret indeprensus, & irremeabilis error.
Haud aliter Teucrum nati vestigia cursu
Impediunt, texuntq; fugas, & prælia ludo,
Delphinum similes, qui per maria humida nando
Carpathium, Libycumq; secant, luduntq; per vndas.
Hunc morem cursus, atq; hæc certamina primus
Ascanius, longam muris cum cingeret Albam

SERVIVS.

¶ Flagello.) Virga quæ sonat in morem flagelli. ☞ Choris.) Aciebus. ☞ Vocati.) Ictu virgæ. ☞ Et nunc terga nudant.) Tria quæ in bellis geruntur cuncta cõmemorat: fugam, pugnam, pacem. ☞ Labyrinthus.) Locus apud Cretam factus a Dædalo perplexis parietibus: vbi Minotaurus inclusus est. ☞ Parietibus textũ cæcis iter.) Hypallage est cæcum iter intextis parietibus. ☞ Ancipitẽ dolũ.) Perplexũ errorẽ. ☞ Falleret.) Frangeret, deciperet. Est autẽ versus Catulli. ☞ Impediũt.) Implicant, intexunt. Quod est a vestibus tractum. ☞ Delphinum.) Aut venit ab eo quod est delphin delphinis, a delphine. aut delphinũ pro delphinorum posuit. ☞ Maria humida.) Home. ὑγρὰ κέλευθα. ☞ Carpathium.) Mare est iter Ægyptum & Rhodum, ab insula Carpatho illic posita. Nec mirandũ duas eum posuisse comparatiões: tum & in secundo hoc fecerit: vt, In segetem veluti cum flamma furẽtibus austris Incidit, aut rapidus montano flumine torrens. Et in Georgicis tres ponat cõparationes: vt, Frigidus vt quondam syluis immurmurat Auster. Et, Vt mare sollicitum stridit refluentibus vndis. Et, Æstuat inclusis rapidus fornacib⁹ ignis. ☞ Primus Ascanius.) Generis ordinem docet: vt in primo diximus. ☞ Rettulit.) Innouauit quod iã fecerat. ☞ Priscos Latinos.) Qui tenuerant loca vbi Alba ẽ cõdita. ☞ Porro.) Post longum interuallum. & est aduerbium temporis. ☞ Troiaq; nunc pueri, Troianum dicitur agmen.) Vt ait Suetonius Trãquillus, Lusus ipse, quem vulgo pyrrhicam appellauit, Troia vocatur: cuius originem expressit in libro de puerorum lusibus.

DONATVS.

¶ Postq̃ omnem læti consessum.

Rettulit, & priscos docuit celebrare Latinos,
Quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes,
Albani docuere suos: hinc maxima porro
Accepit Roma, & patrium seruauit honorem.
Troiaq; nunc pueri Troianum dicitur agmen.

sum.) Cũ procederent, pauor eos confuderat, incontemptæ multitudinis causa, sed postq̃ acceptis suo⸗ fauoribus recreati sunt, considerato consessu, in quo alteri non fuerant, refecti sunt. ℾ Signum. c. p.) Paratis iã signũ Epitides clamore & flagello. ℾ Olli discurrere. p. atq; ag. ter.) Agmen alia specie atque ordinatione compositum in alios sese ordines vertit. hoc enim faciẽdum significauerat Epitides. Atq; agmina terna diductis soluere choris, in choros soluere agmina, id est in partes. ℾ Rursusq; voc. Conuer. vias, &c.) Alio signo accepto mutati sunt in alium modum, & tulerunt tela infesta, non vere, sed ad imaginem veritatis infesta quid sit conuertere vias, ipse exponit. ℾ Inde, inquit, alios ineunt. a. r.) Id est miscent. ℾ Pugnęq; cient si. s. a.) Propter imaginem verę pugnę dixit supra, infestaq;. s. alijs in vero certamine, non ipsis qui ludicris operã dabant. ℾ Et nunc terga. f. n.) Aliquando simulata fuga vertebãtur cõuersis lentis spiculis, hoc est mollibus, nudato dorso. hic enim fugientibus mos est, aliquando facta pace remeabant. cõcordes. hoc genus certaminis pyrrhicã vocant, in qua inest verisimilis ratio, sed bellis veris & prælijs necessaria, deniq; quidquid illic geritur, militari artificio ꝑficit & aperto certamini. ecce ipsi dum ludunt, faciem imitati sunt belli, nunc nudantes terga, hoc est velut in fugam versi, nunc spicula exerentes, nunc facta pace in concordiam redeuntes. inducit parabolam, vt ostendat, qua subtilitate quaue arte pueri in ludicro certamine & imaginaria pugna ordines duxerint, & expresserint veritatem, fregerint flexus, collegerint orbes, & ordines rursum numerũq; confuderint. ℾ Vt quondam, inquit, Creta fertur Labyrinthus in alta &c.) Et propter Labyrinthi ꝑplexas viarum formas, & propter ludicrum certamen delphinorum similitudinem dedit. nam multiplices ostenderant flexus, vt Labyrinthum viderentur imitati, & delphinorum lætitiam demonstrarent. quibus, cum in trãquillo pelagi ludunt, nihil est gratius. ℾ Rettulit.) Hoc est attulit, ostendit, ac docuit. ℾ Quo puer ipse modo.) Tantum certamen illud habuit gratiæ, vt ad posteros quoq; & per Romanum genus mitti meruerit. nã primus Ascanius, quo ad tumulũ aui sui Anchisa genere certaminis lusit. cẽsuit reuocandũ, cũ Albã cingeret muris. Intelligit tunc ludos habuisse ꝑpter lætitiã conditę ciuitatis. per murorũ. n. fabricã totam ciuitatẽ debemus accipere. quo autẽ ipse exhibuit, sic tenuerunt Albani, & consecratũ habuerunt, piaculum existimantes, si hunc quẽ Ascanius induxerat, morẽ ꝑtermisissent. nec ipsi tñ, qui Ascaniũ viderant, curauerũt esse seruandũ. sed docuerũt etiã suos. tantũq; isti⁹ memoria valuit, vt ad Romanos atq; eorũ posteros reuerenda obseruatiõe trãsiret. deniq; ne origo istius ritus sęculis labentibus interiret, cum quotannis ludus ipse replicatur Troia dicitur, & Troianum agmen asseritur.

ASCENSIVS

℃ Postq̃ omnem lęti, &c.) Docet quomodo pueri equitatũ exercuerunt. De quo, quia Donatus nihil dicit. ℃ Ordo est. Postquam s. pueri, sic instructi, lęti. s. spe victorię, aut ꝑpter exercitationẽ: nam pauidos dixit, timore ignominię. erant ergo spẽq; metumq; inter dubij: lustrauere, id est circuierunt in equis: omnem consessum, id est omnes circũsidentes: & oculos suorum. s. maiorũ: Epitides. i. custos Iuli: dedit ipsis paratis. i. ad excursum: longe, id est de longe, signum: & sonuit flagello, id enim pro signo dedit. Olli. i. tunc. s. signo dato illi discurrere. i. in diuersas partes excursus suos fecere: pares numero, atq; distantia, atque terni. s. ductores: soluere. i. segregauerunt eos: choris. i. aciebus, in formã chori pri⁹ dispositis: diductis. i. in diuersa ductis: & ipsi vocati. s. signo flagelli, rursus. i. iterum conuertere: vias. i. excursus suos vnde exierant redeuntes: & tulere tela. i. hastilia sua: infesta. i. tanquam vim illatura, obstantibus: & ipsi ineunt, id est inceptant, inde alios cursus: & alios recursus, spatijs, spatijs aduersis, id ẽ ex aduerso sumptis, ita vt sibi inuicem obuiarent: & impediũt, id est implicant: orbes, id est circuitus suos alternos. i. alternatim factos: orbibus. s. alternis: & cient, id est excitant: & promouent simulachra. i. speciem, & similitudinem pugnæ. s. verę gerendæ sub armis. Et nudant, id est nudata pr. bent: nunc. i. aliquando: fugę. i. tanquã fugerent: terga, sup. sua: & ipsi vertunt nunc spicula infensi. i. tanquam velint vim inferre: & feruntur nunc. i. aliquando pariter: facta pace. i. ac si pacem fecerint. Vt. i. quemadmodum: Labyrinthus, id est dom⁹ a Dędalo varijs circuitibus, vt exitus inueniri non posset, ędificata (de qua in fine huius lectionis Landinum citabimus) fertur habuisse quondam in Creta. s. insula: alta. i. sublimi: habuisse, dicit, intertextum. i. contextũ: parietibus cęcis. i. inextricabilibus: & iter quos exitus inueniri nequeunt: & habuisse dolum, id est errorem: ancipitẽ. i. dubiũ: mille vijs. i. ꝑpter mille vias: qua. s. re, aut rõne: error inde prensus. i. difficulter cõprehensibilis, & irremeabilis: falleret signa sequendi. i. falsa signa sequẽdi exitum daret, vt semp procedendo, neq; exeas, neq; penitus intres: sed nũc exire incipias, nunc iter⁊ introeas, & ita nescias, quę signa sequaris: haud. i. nõ aliter, hoc est eodẽ modo: nati. i. filij: Teucrum. i. Teucro⁊: impediunt cursu vestigia. s. mutua: & texũt. i. implicãt fugas. i. vestigia, fugientiũ similia: & texũt pręludia ludo. i. ludendo: hoc est faciunt pręludia & simulachra prelio⁊: similes delphinũ. i. illo⁊ piscũ celerrimorũ (de quib⁹ a Landino in fine huius lectionis satis denotatum est) qui secant. i. diuidunt, natando ꝑ maria humida: Carpathium, supp. mare: & Libycum: & ludunt per vndas. Ascanius rettulit. i. innouauit primus: hunc morẽ cursus. i. currendi, aut excurrendi equis: atq; haec certamina. i. simulachra, certaminum, supple tunc, cum. i. quando: cingeret muris Albam. i. ciuitatem illam longam. s. situ & positione: & docuit Latinos priscos. i. veteres, celebrare, id est hunc morem & Albani docuere, hunc morẽ, suos. s. liberos, eo modo quo ipse, & pubes Troia secum. i. cum eo, supple docti sunt, aut instituerunt modo: Roma maxima accepit hinc. i. ex hoc ludo porro. i. longe post: & seruauit honorem patrium. i. a progenitoribus institutum: & dicitur nunc Troia. i. nomine Troiæ: & pueri. s. sic ludentes: Troianũ agmen dicitur, per zeugma ad vicinius refert. nam dicere potuisset, & pueri sic ludentes: dicuntur nunc, agmen Troianum, quia talis ludus a Troianis institutus est & denominatus, qui vulgo Pyrrhica dicebatur. Landinus de Labyrintho & Delphine, dicit sic, Labyrinthus hoc ædificij genus, portentissimum iure appellat Plinius. Est enim ingentissimi dispendij, & nulli vsui necessarium. Ponit autem quatuor fuisse primum in Heracleopolite: quem Hero. duodecim regum qui Aegypto simul imperarunt, opus fuisse refert: & tria millia habitacula habuisse: mille quingenta supra terram, & totidem subterranea. Demoteles, regiam Mocherudis, fuisse dicit: Lycias, sepulchrum Meridi: plures soli sacrum esse extructum. hinc Dædalus exemplar, in eo quem in Creta ędificauit, sumpsit. sed illius centesimam partem imitatus est, quæ itinerum ambages, occursusq;, ac recursus inexplicabiles continet, crebris foribus inditus: ad fallendum occursus, redeundumq; in errores eosdem. Tertius fuit in Lemno, similis illis columnis tãtum centum quinquaginta memorabilior. quarum in, officina torbines ita librati pependerunt, vt a puero circumagente tornarẽtur. Quartum, Porsena Clusij rex sibi fecit, sepulchri causa, sub vrbe Clusio. de quo Var. Sepultus est sub vrbe Clusio. in quo loco, monumentum reliquit lapide quadrato singula latera pedum lata tricenum. Alta quinquagenum, inq; basi quadrata, intus Labyrinthũ inextricabilem: quo si quis properet sine globo lini exitum, inuenire nequeat. Supra ad quadratum, pyramides quinque sunt: quatuor in angulis: in medio vna: in imo late pedum septuagenũ quinum, altæ centum quinquagenum: ita fastigiatę, vt in summo orbis Aeneus & Pegasus, vnus omnibus sit impositus, ex quo pendeant excepta catenis tintinabula, quę vento agitata longe resonant, supra quem orbem aliæ quatuor pyramides extant altę pedes cẽtenos: supra quas vno solo quinque pyramides, quarum altitudinem Varronem puduit ponere. Fabulę Etruscę eandem dicũt, quam totius operis. Diodo. Sicu. scribit de Labyrintho Aegyptio esse: qui illum a Mena rege ędificatum velint esse: itidẽ alios qui a Mendite: alios, qui a Barrone positum referant delphinum: delphinus, delphini, & delphin, delphinis. Velocissimus omnium animalium delphinus, est ocyor volucre, acrior telo. Tardatur tñ in feriendo, quia non nisi resupinus atq; inuersus ferire potest, cũ multum infra rostrum, os illi est medio pene in ventre, cum diutius spiritum continuerit, veluti arcu emissus ad respirandum emicat: parit catulos decem, nutrit vberib⁹. Foetus infantia, infirmos gestat. Adultos, diu comitatur. Viuit triginta annis. Lingua illi cõtra naturam aquatilium mobilis & suillæ similis. Pro voce gemitus, humano similis. Dorsum repandum. Rostrum simum. Qua de causa nomen Simonis, miro modo agnoscunt. malũtq; ita appellari: homini amicissimi sunt, & musica delectantur. huius rei, & Arionis, & multorum aliorum exempla, narrat Plinius. Corio vestiuntur: sed non cum pilis: vt vituli marini, & hippotami.

Ordo.

Hac celebrata tenus sancto certamina patri.
Hic primum fortuna fidem mutata nouauit,
Dum varijs tumulo referunt solennia ludis,
Irim de coelo misit Saturnia Iuno
Iliacam ad classem, ventosq; aspirat eunti,
Multa monēs, nec dum antiquū saturata dolorem.
Illa viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli visa cito decurrit tramite virgo.
Conspicit ingentem concursum, & littora lustrat,
Desertosq; videt portus, classemq; relictam.
At procul in sola secretæ Troades Acta
Amissum Anchisen flebant, cunctæq; profundum
Pontum aspectabant flentes: heu tot vada fessis,
Et tantum superesse maris, vox omnibus vna.
Vrbem orant, tędet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias sese haud ignara nocendi
Conijcit, & faciemq; deæ, vestemq; reponit.
Fit Beroe Ismarij coniux longæua Dorycli,
Cui genus, & quondam nomen, natiq; fuissent:
Ac si Dardanidum mediam se matribus infert.

SERVIUS.

Hac celebrata tenus. Tmesis est hactenus. & hic sermo, quantum ad artē spectat, duas continet partes orationis: vt Hac pronomen sit, Tenus præpositio, sicut pube tenus, & crurum tenus: sed iā vsus obtinuit vt pro vna parte habeatur. ergo aduerbiū (& omnis pars orationis cum desierit esse quod est: in aduerbiū migrat) & est temporis: nā hucusq; significat. Hic primū.) Sequitur enim Palinuri mors vel Miseni. Irim de coelo misit Saturnia Iuno.) Ex magna parte seruatur, vt Mercurius ad concordiam, Iris ad discordiam mittatur: vnde & Iris dicta est quasi ἔρις. Falsum ē autem q dicitur ministra esse tantū dearum: cum & a Ioue plerunq; mittatur: vt, Aeriam coelo iam Iuppiter Irim Demittit, germanæ haud mollia iussa ferentem. Ventosq; aspirat eunti.) Vt de Mercurio, Voca Zephyros. Et bene Irim mittit, quæ fit de nubibus, quarū dea est Iuno. Per mille coloribus arcum.) Aut subaudis factum, aut Antiptosis est mille colorum, hoc est multorum colorum. Nulli visa.) Ad ipsum retulit numen. Nam arcus semper videtur: quē non Irim, sed viam Iridis dixit. Alij celeritatis esse volunt, nulli visa. Notandum sane etiam de Iride arcum genere masculino dicere Virgilium: Catullus, & alij genere foeminino ponunt, referētes ad originem, sicut hęc cattus, & hæc gallus legimus. Cōspicit ingentem.) Quia supra ait, Vndiq; conueniunt Teucri, Desertosq; videt portus.) A viris. s. In sola.) Deserta. Teren. Venit meditatus e solo loco. Acta.) Mutata η in a, superiori accentum damus: vt ἑλένη Helena, αἴρα circa. Ergo quoniam & ἀκτὴ græcū est, cum acta facit, penultima habere debet accentū: sed propter differentiam cōmutatur, ne non secreta, & amoena littorū, sed participialiter acta significet. Aspectabant flentes.) Multi flentes heu distingunt, vt si miserabiliter flentes: & a persona dicatur poetæ. Alij Heu a mulieribus dictum accipiunt. Faciemq; deę, vestēq; reponit.) Duo diuersa vno sermone conclusit. Ismarij Dorycli.) Thracię. Ismarus. n. est mons Thracię. Et bene suadentis cōmendatur authoritas. Ac sic Dardanidū mediam se matrib⁹ infert.) Sic aut mutato habitu: aut ista dictura.

DONATVS.

Hac celebrata tenus.) Cum hactenus, hoc est hucusq; fuissent ludi, & securo cursu res Troianæ ducerentur, repente mutata fortuna est. vt & primo fuerat, effecta est iterum mala, quomodo talis facta sit, demonstratur. Dum varijs tumulo.) Dum omnes intenti ludorum varietatibus delectarētur, & exhiberent sepulchro solennia, Irim Iuno demisit ad terras e regionibus coeli, ad eam littoris partem, in qua naues tantum fuerant, & Troianorum foeminę, ventosq; aspirat eunti. Multa monens.) Iris natura sua velox est. hinc quo properatior faceret ventos addidit Iuno, vetus enim & pertinax inimica, ne occasionem temporis perderet, quo aberant viri & aderant solæ mulieres, mature debuit cogitata perficere, quia Troiani perfectis rebus iā rediuri sperabantur ad naues. Multa monens. multa ipsa non extra causam posita, sed quæ negocio ipsi proficere potuissent, intelligenda sunt. necdum antiquum exaturata dolorem. Vbiq; Iuno Virgilio displicet, quia per tot annos, perindeq; vetus inimica tanquā nouas inimicitias gerebat. nondū, inquit, saturata tanq̄, si dicat quādo id fieret si tot poenis, ac tantis temporibus expleri nequiuit: cogitauerat autem incendium nauium quarum adminiculo Carthaginem dimiserant Troes, vt in Sicilia saltem perditis nauigādi subsidijs remanerēt. hoc enim desiderabat impleri, vt Aeneas, si perire non posset, Italiam saltē non teneret. hanc consilij sui fuisse sententiā ipsa etiā primo libro testata est cum diceret, Nec posse Italia Teucrorū auertere regem? Per mille coloribus.) Non per mille coloribus, q̄m vitium est, sed ita. illa viam mille coloribus, per arcum celerans. Cito tramite.) Cito tramite, hoc est celeri transitu, vsqueadeo celeritas fuit, vt nullum vidisset venientē. Desertosq;. v. p.) Quod faciebat ad causam, vt omnes viri abfuissent, quibus contrarium aliquid suaderi non posset. At procul in sola secreta Troades acta Amissum An. fl.) Quanquam viri abessent, non tamen longe a nauibus separatę in acta considebant foeminę. acta dixit, secretam littoris partem. illic, inquit, constitutæ flebāt Anchisen perditū. Cunctęq; profundum Pontum a. f. &c.) Occasione nocēdi iuuabant omnia, primū solitudo loci, tēpus quoq;, quo aberant viri, persona etiā mulierum, quibus facile potuit persuaderi, quarumq; ingenium leue in quācunq; partem duci facilius posset. quæq; iā cunctæ laboris & pelagi odio ac formidine, premebantur. denique cum ob aliam causam lachrymas funderent, dolentes alienam mortē. de suo quoq; exitio vniuersæ cogitabāt, respicientes altitudinem pelagi & immensæ nauigationis futura discrimina, vltraquā esse possent immoderatius ęstimantes. non enim hęc inani coniectura metuebant, quæ malorū pręcedentium magisterio didicerant, quid mali esset relicta securitate terræ, ire per æquor, quod infidum homini, quod multiplici discriminum mole cumulatum esse constaret, quodq; detestandum, ac non immerito fugiendum suis potius exitijs, q̄ exēplis didicerāt alienis. tractatur igitur iste mulierū consensus eousq;. n. processerat fixa. s. & definita sententia, vt remanerent in loco, atq; hic sine colendę vrbis fabrica prouenirent. odio quippe his fuerat nauigandi, tantūmodo cura perpetua, finem inueniendi. ecce quanta opportunitas occurrit volentibus euadere contraria, vt profuturum putarent, quod esse constabat inimicum. iam volebant, quod pro voluntate Iunonis fuerat necessarium. Ergo inter medias sese Cōijcit.) Inter medias sese coniecit, vt verba eius simul circūfusæ omnes audire potuissent. qui enim plurimis hominibus locutur⁹ est, medius esse debet. vt omnibus esse proximus posset. Et. f. q;. d. v. q;. re.) Fraus quęsita est ad fallendū, si enim sciretur, q̄ esset, nulla eam ex præsentibus foeminis audiret. posita igitur veste, ac deæ persona. facta est Beroe, quam illę nouerant, q̄ nobili esset ex genere, quanti esset meriti, cuius vxor, quantorum filiorum mater, quantę sapientiæ per ætatem, digna omni modo, quæ audiri deberet, si quid forte suadere voluisset. Ac sic Dardanidum. m. se. m. i.) Iam supra dictum est, quare mediam. hic vero mediam dixit, quasi participem causæ, hoc est vnam ex illis, quarum fuit tractatus in medio.

ASCENSIVS.

Hac celebrata tenus sancto certamina patri, Hic primum fortuna fidem mu. &c.) Post ludorum celebrationem, quam cū voluptate peregerant, sine damno graui, aut lęsione alicuius, recitat Poeta: aduersam fortunam quę subsecuta est. s. quia fere extremū gaudij luctus occupat, vnde subsequet classis incēdium figuratū, per sagittę incensionem, & post lachrymabilem discessum, infelix nauigatio, atq; placato mari Palinuri submersio: vt suis locis videbimus. Nunc aūt docet Irim demissam a Iunone ad deturbandos ludos, & classem inurendā. de qua cum nihil afferat ex Donato. Ordo est. Certamina sunt celebrata hactenus. i. hucusq;: pr̄i Ordo.
sancto. i. in deorum numerum assumpto. s. Anchisę: fortuna mutata. s. a felicitate, & gaudio, in triste diffortunium: nouauit. i. imutauit: fidem. i. fidelitatē: quā Troianis toties afflictis seruare debuit primū hic. i. in celebratione huius ludi: aut nouauit. i. innouauit, & reparauit fidē. s. quā Troiani de ea habuerant credulitatē: verentes. s. eā, nunq̄ fore satis amicā Troianis: vnde dictū, hac Troiana tenus fuerit fortuna secuta. Nam dū. s. ipsi Troiani: referūt tumulo. i. ad tumulū, solennia, id est anniuersaria sacra: Iuno Saturnia. s. inimica, & persecutrix: misit Irim de coelo ad classem Iliacam. i. Troianā: & aspirat. i. adflat: eunti. i. descendenti: ventos. s. vt celerius descendat: monens multa. i. multum, aut multas res, quas postea facto declarabit: necdū. i. non adhuc: saturata dolorē antiquū. i. habens nondum exhaustum antiquum dolorem, quē de iniuria Troianorum

Troianorum sibi illata acceperat. Illa.s. Iris: virgo.i.viridis ætatis adhuc vigẽs: celerans.i.properans: per arcum mille coloribus id est mille colorum: vel habentem mille colores (Dicimus enim, hominem largo ore, & largi oris: sic, arcũ mille coloribus, & mille colorum. Seruius tamen vbiq; tales ablatiuos pro genitiuis censet positos) decurrit.i.deorsum currit: tramite cito.i.celeriter trãscurso: nulli.i.non vlli, non visa vlli.i.ab vllo: & conspicit.s.postq̃ descenderat: ingentem concursum.s.hominum: & lustrat.i.circũspicit littora: & videt portus desertos.s.a Troianis: & classem.s. Æneæ relictam. At.i.sed: Troades.i.mulieres Troianæ: secretæ.i. separatæ a viris: procul.i.longe a viris.s.in acta.i.littore sola.i.in deserto: flebant Anchisen.s.optimum patrem, & leuamen: omnis casus amissum.s.per mortem, cuius memores erant: quia eius anniuersariũ celebrabant: & ipsæ cunctæ.i.simul omnes flentes aspectabant pontum.i.mare profundum: flentes, dicit, heu.i.miserabiliter: vel flendo, dicentes, heu tot vada, & tantum maris, superesse id est restare: transfretandum fessis.i.fatigatis longa nauigatione vna.i. vniformis: vox.i.precatio: est, sup. omnibus: quia omnes orant.i.implorant vrbem, in qua.s.maneant: tædet, sup. eas perferre laborem pelagi.i.nauigationis: per pelagus: ergo Iris haud ignara.i.gnara & perita nocendi: conijcit sese inter medias.i.in mediũ illarum: & reponit.i.deponit: q;.i.simul: faciem.i.effigiem, & vestem deæ.i.quali vtitur, cũ in forma deæ apparere vult: & supplefit.i.apparet, & effingitur: Beroe, coniux longæua.i.annosa: Dorycli, illius viri: Ismarij, id est Thracis: cui fuissent.s.si aut bellũ, aut longa nauigatio non assumpsisset: quondam.i.aliquando: &.i.simul: genus, id est progenies & generatio: & nomen.s.familiæ: & nati.i.liberi, ab eo denominati: & ita, quia nota erat, propter claritatem viri & filiorum quos habuerat, potuit facilius persuadere: ac ipsa infert sic, id est transformata in faciem Beroes: matribus, id est inter matres Dardanidum, pro Dardanidarum, se mediam. At sic.i.cum hac oratione sequenti.

[O miseræ, quas nõ man⁹ (inqt) Achaica bello IRIS
Traxerit ad letum patriæ sub mœnibus: o gens
Infelix, cui te exitio fortuna reseruat!
Septima post Troiæ excidium iam vertitur æstas,
Cum freta, cum terras omneis, tot inhospita saxa,
Syderaq; emensæ ferimur, dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, & voluimur vndis.
Hic Erycis fines fraterni, atq; hospes Acestes.
Quis prohibet muros iacere! & dare ciuibus vrbem!
O patria, & rapti nequicquam ex hoste penates,
Nulla'ne iam Troiæ dicentur mœnia! nusquam
Hectoreos amneis, Xanthum & Simoenta videbo!
Quin agite, & mecum infaustas exurite puppeis.
Nam mihi Cassandræ per somnum vatis imago
Ardentes dare visa faces: hic quærite Troiam,
Hic domus est (inquit) vobis, iam tempus agi res,
Nec tantis mora prodigiis, en quatuor aræ
Neptuno, deus ipse faces, animumq; ministrat.
[Hæc memorãs prima ĩfensum vi corripit ignẽ, POE.
Sublataq; procul dextra connixa coruscat,
Et iacit: arrectæ mentes, stupefactaq; corda
Iliadum: hic vna e multis, quæ maxima natu
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix.
[Nõ Beroe vobis, nõ hæc Rhœteia matres PYRGO
Est Dorycli coniux: diuini signa decoris,
Ardenteisq; notate oculos, qui spiritus illi,
Qui vultus, vocisq; sonus, vel gressus eunti.
Ipsa egomet dudum Beroen digressa reliqui
Ægram indignantem, tali q; sola careret
Munere, nec meritos Anchisæ inferret honores.
[Hæc effata, POETA
At matres primo ancipites, oculisq; malignis
Ambiguæ, spectare rates, miserum inter amorem
Præsentis terræ, fatisq; vocantia regna:
Cum dea se paribus per cœlum sustulit alis,
Ingentemq; fuga secuit sub nubibus arcum.
Tum vero attonitæ monstris, actæq; furore
Conclamant, rapiuntq; focis penetralibus ignem.
Pars spoliant aras, frondem, ac virgulta, facesq;
Coniciunt: furit immissis Vulcanus habenis,
Transtra per, & remos, & pictas abiete puppeis.

SERVIVS.

¶ O miserę.) Magna vtitur arte persuadendi, vt nõ ex abrupto, quod psuadere vult dicat: sed circunstantis illuc descendat. ¶ Exitio.) Non regno. ¶ Septima post Troiæ excidiũ iam vertitur æstas.) Atqui & Dido dixit, Nam te iam septima portat Omnibus errãtem terris & fluctibus æstas: De qua re quidã hoc dicunt: q Æneas apud Carthaginẽ paucis diebus fuerit. Nam ait, Cum subito assurgens fluctu nimbosus Orion, qui oritur (vt Sallustius dicit) iuxta solis æstiui pulsum. Itẽ ait, Dũ pelago desæuit hyems & aquosus Orion: vt hyemẽ pro tẽpestate posuerit. Secundum quod Carthagini paucis fuit diebus. Sed illud occurrit, Nunc hyemẽ inter se luxu q̃ longa fouere. Et hoc quidam sic purgant, vt dicant potuisse fieri vt intra anni metas, & ad Africam venerit, & inde nauigauerit. Sed istis occurrit qđ in primo ait, Septima æstas. Vnde apparet hanc octauam fuisse: qđ & ab Anchisę morte indicat annus impletus. Ergo constat quæstionem hanc vnã esse de insolubilibus. quas non dubium est emẽdaturum fuisse Virgilium. ¶ Cum terras oẽs.) Quia peragrauerat multa. ¶ Syderaq; emensæ ferimur.) Aut tempestates aut prouincias, quæ syderibus subiacent: vt Æthiopum versemus oues sub sydere Cancri. ¶ Per mare magnũ.) Procellosum. Lucre. Suaue mari magno. ¶ Italiã seqmur fugientẽ.) Vt, Iam tandem Italię fugientis prẽdimus oras. Et re vera nullus sequitur, nisi quod fugit. ¶ Voluimur.) Non dixit nauigamus. ¶ Hic Erycis fines.) Argumentum a facili. ¶ Nequicquam.) Qui non proderant, cum essent fatorum comites. ¶ Infaustas mali ominis. ¶ Nã mihi Cassandrę. Non cui credere non debebant: sed cui cum sua pernicie non crediderant. ¶ Iam tempus agi res.) Id est Troiam fieri. ¶ Mora prodigijs.) Ecce prodigium de bono: & argumentatur ad incẽdium nauium aras ardere Neptuni: quas ideo quatuor dicit, quia singuli duces singulas posuerant. Nam contrarium est, Numer o

Numero deus impare gaudet. Alij tamen dicunt a Cloantho esse positas: quas promiserat supra. ¶ Deus ipse.) Maris, cui⁹ sunt naues. ¶ Infensum ignẽ.) Ipsa infensa. ¶ Tot.) Aut multorum: aut supradictorum: vt, Quinq̃ginta illi thalami. ¶ Nõ Beroe vobis.) Non est dissuasio, vt quidam putant: sed magis hortatur psuadendo numinis authoritate. ¶ Rhœteia.) A Rhœto promontorio. ¶ Diuini signa decoris.) Omnia colligit quibus numina cognoscũtur: vt, Nanq; haud tibi vultus Mortalis: nec vox hominem sonat: o dea certe. ¶ Spiritus.) Odor. vt, Diuinũ vertice odorẽ Spirauere. ¶ Vel gressus euntis.) Vt, Et vera incessu patuit dea. ¶ Primo ancipites.) Antequã numẽ agnoscerẽt. ¶ Oculisq; malignis.) Ipsę malignę. ¶ Miserum inter amorẽ Præsentis terræ.) Aut magnum: vt Terentius, Eam misere amat. aut miserum, quo fiebant miseriores: cum eis regna negarẽtur. ¶ Abiete pictas.) In abiete pictas. Sane Abiete, hoc est quæ erant de abiete.

DONATVS.

¶ O miseræ. q.n.m. inqt, achaica bello &c.) Vt euaderemus, inquit achaicas manus, vt interitus nostros non videret, Troia cum caderet, vt ossibus nostris occasus patriæ non faceret sepulturam. non illa felicitas fuit æstimanda. hoc inter initia posuit. antequam nos malorum congeries multiplicata docuisset, infelicitatẽ potius esse, q superstites sumus, q post tantorum interitum ciuium pœnis potuisquam incõmodis, reseruamur. intelligamus tandem, quod inter initia imprudentes omisimus, & infelicitatis nostræ miserabiles casus consilio cautiore tractemus, deterior miseras peioribus fortuna supplicijs semper esse obnoxias voluit. contra certandum est, vt illam si non resistendi constantiæ remedio superamus, gens nostra mala fatorum sorte progenita omnis est aduersis destinata supplicijs. potuerunt aliquando merito, simul interire cum patria, noster finis adhucusq; differtur, vt varijs tormentorum vicibus afflictæ pducamur.

ctæ perducantur. nam quis erit malorum ipsorum finis, qui continuis annorum septem spatiis concludi non potuit? maria omnia & vniuersæ terrarum partes cruciatus nostros pœnasq; testantur, cum Italiam sequimur semper, quæ fugit, aut non est. ¶ Hic Erycis fines fraterni.) Opportunum prorsus remanendi tempus est. locus volentibus congruit. negari non potest, quod fuerat fratris. Troiani sunt harum terrarum incolæ, non denegabunt ciues necessariam ciuibus sedem. conueniunt omnia commodis nostris. omittenda non est tantæ expeditionis occasio, ne quæsita posterius reperiri non possit. ¶ O patria, & rapti ne. ex ho. pena.) O, inquit, patria, quam deseruimus imprudentes, quid profuit penates deos e flammis esse subtractos? ecce nec sibi potuerunt prodesse, nec nobis. quid profuit nauibus vectos esse, quid effectos comites nobis? errant ipsi quoq;, nec suam saltem iniuriam pellunt, miseriæ nostræ nullius auxilium sperant, vnum superest, vt secutæ consilium, quod vestris sensibus intimauero, prouideamus nobis quiescendi remedium. dictura, quid esset necessario faciendum, præmisit. & hæc, vt persuasionis obtineret effectũ. ¶ Nulla ne, inquit, iam Troiæ di. mœ. nuſ. &c.) Tantum, inquit, errandum est nobis, vt cum ocium non suppetit, nequeamus reparare perdita. Hunc affectum videntur ea occasione duxisse, quia apud Helenum Troiani & Troiam viderãt, & Troię portas agnouerant, Simoim quoq; & Xanthum, quæ conditoribus suis solatium dabant, si non magnitudine, saltem appellationibus nominum. hoc igitur ista doloribus velut propriis iungit. q non proueniente ocio, spes nulla extaret etiam ipsis nouandi quæ Helenus potuit. nusquam, semel positum, singulis debet adiungi. vt sit nusquam Hectoreos amnes, nusquam Xanthum, nusquam Simoim videbo. narrat iam consilium suum, & huic addit authoritatem exposita persona. & se sociam facti futuram spondet, ne excusando partes suas, aliarum consensus auerteret. Agite iam quod dico, inquit, & mecum naues istas commodis nostris inimicas incendite. mala quippe quæ patimur, puppium nobis incolumitas nutrit. ipsę infaustæ sunt, ipsarum est fortuna deterior, abolendæ sunt, ne nos ad infeliciora inducant, quibus nulla requies, nullus datus est portus. Hoc faciendum Cassandra mandauit, & monuit. cum quiescerem dormiens, parendum est consiliis eius, quæ mihi complenda commisit, & implendi substantiam dedit. hoc est, quod ait, dicens. ¶ Nam m. Cas. per s. v. ima. Ardentis dare. u. f. h. q. t. Hic domus est, inquit, n. i. t. a. r.) Personæ consilium sumpsit, atque vatis adhibuit nomen, a tempore, quo dormienti sibi dictum esse, mentita est. quippe constaret falsitas ex eo, si alio tempore mortuam diceret visam esse vel auditam, refert iam velut mandati summam, errat, inquit, vestri tractatus intentio, non alia vobis, q hæc terra debetur, frustra adhuc peregrinandi suscipitur labor. hic quærenda est Troia, vbi Troiani reperti sunt ciues. quærite, hoc significat, quia quod non quęritur, non potest inueniri. ideo hoc posuit, quod potuit dici, quid si non inuenietur, contra ait hic potest quæsita consurgere. hic enim vobis est domus. O commodum consilium vatis, o ciuis veneranda consulta. loquebatur quid effici conueniret, & qua via posset impleri. non dubia vt fieri solet sed aperta ratione monstrabat. videbatur illa faces mihi flammantes afferre, vt ostenderet miseriis nostris aliter prospici ac prouideri non posse. ¶ Nec tantis mora prodigiis.) Concurrunt probamenta fidei, & veritatis supplementa non desunt. incendia quippe nauium cogitantibus sacer ignis occurrit. offert aras ipse Neptunus implendis rebus porrigendo substantiam. nam nostros a suis regnis prohibet, atq; arcet accessus. fiat ergo cum deorum voto, quod dicitur. fiat, quod vatis tantæ prædixit authoritas, & numina præsentia probauerunt. ¶ Hæc memorans &c.) Ne Troianorum fœminę de faciendo vel non faciendo tractarent, omnia disputationis incerta Iris præueniens, ignem prima, dum loquitur, rapuit simul, & misit, subitum enim ac repentinum esse debuerat, quod displicere forsitan potuit, & obiectu contradictionis excludi. ¶ Arrectæ m. st. q. c. Ilia.) Stupuerat hoc facto vniuersarum mens. ¶ Hic vna e multis.) Dicturus ex multis solam insidias sensisse, dedit ei ex ætatis maturitate prudentiam. vt autem digna videretur, quæ deberet audiri, nutrix, inquit, fuit infinitorum filiorum Priami, qui reges esse possent, si Troianorum fortuna constitisset. ¶ Non, inquit, Beroe. v. n. hæc rh. m.) Disputat, quid de illa sentiret. matres, inquit, non est ista Beroe, nec Rhœteia hoc est Cretensis. potest intelligi & Rhœtei filia. ¶ Est Dorycli coniux.) Si nõ erat Beroe, quomodo dicit, est Dorycli coniux? cum absurdum sit confirmare, quod negatum videatur. totum negatiuum est. nam, quod dixit non est, non semel, sed per omnia intelligendum est, & non habebit errorem, vt putetur illa esse, & non esse, vt sit, non est Beroe vobis, non est hęc Rhœteia matres, non est Dorycli coniux. expleta deniq; negantis coniectura, incipit suspicionis suæ partes asserere, vt astruat non esse ipsam, quę putabatur, neq; hominem esse, sed deam. ¶ Diuini si. de. Ardentesq;. n. o.) Animum percurrit, & corpus. vt nihil in ea videretur esse mortale. quod videtur, inquit, quod loquitur, quodq; ambulat diuinum est omne, nec sonat hominem, nec hominem monstrat. aliud addit, quod non ex coniectura, sed ex veritate descenderet. ait n. ¶ Ipsa egomet dudum Beroen &c.) Magna confirmatio. ipsa, inquit, & adiecit ego. duplicatio enim facit meliorem fidem, cum ęque dictura est, non ex aliis se audisse, sed potius vidisse contendit. Dehinc loquentis verba sumpsisse auribus & sciuisse qd dixerit. his ergo copiose, quod dicebat, adstruxit. dudum, inquit, ducens tempore rationem, hoc est ante paululum significans, vt ex proximitate nulla videretur interuenisse causa, quę memoriam falleret. item a persona ipsa, egomet, persona est. quod etiam Beroen nominauit, signa personę ipsius ab actu se quoq; monstrauit. ęgra, inquit, fuit. hoc est cruciabatur animo, animoq; commouebatur. dicit causam ęgritudinis ipsius, & commotionis, tali q sola careret munere, nec meritos Anchisę inferret honores. dolebat, q non obsequeretur manibus Anchisę in solẽnibus exhibendis. ¶ Hęc effata.) locuta est hęc. ¶ At matres primo an.) Primo ait ancipites, primo ambiguę, primo oculis malignis rates spectabant, hoc est oculis suis malas animo cogitationes demonstrantes: sed cum dicit, primo dubiis, & primo incertis & malignis, primo hoc ipsum videndum est, quos exitus habeat, quo'ue eius tendat incertum. ¶ Miserum inter. a. Pręter.) Tenebantur amore pręsentis terrę, in qua sibi ocium spondebant, & malorum omnium finem. vbi cum ciues essent futurę, & habiturę requiem sempiternam, e contrario tractabant spem fatis volentibus debitam. hoc fuit sequentis consilii.) Cum dea se paribus &c.) Adhuc incerto sententiæ constitutis, Iris se demisit, & rediit ad cœlum. ¶ Tum vero attonitę.) Attonitę, hoc est solicitę effectę & etiam non dubię, ac furore correptę conclamant. vt iam non paucę sed vniuersę peccarent, clamabant alacres. s. quas primas furor inuaserat. ¶ Rapiuntq;. f. pe. ignem. Pars spo. aras.) Non sufficiebat furentibus, quod suggerebant arę. ex interioribus quoque partibus incendia rapiebant, vt futuro sceleri omne genus criminum iungeretur. ¶ Frondem, ac. v. f. q;. Con.) Atq; vt sceleris proueniret effectus, fomẽta virgultorum & frondium congerebant. quę incensa arderent facile, & facilius accensa consumerent. Quantum autem malum ex frondibus atq; virgultis inflictum repente fit & mature cumulatum, sequentes versus ostendunt. ait enim. ¶ Furit im. v. ha.) Translatione vsus est, dicendo, furit Vulcanus immissis habenis. aurigę enim, vt quadrigę vehementius currant, relaxant frenos & habenas remittunt. ignis autem tanquam habenarum laxamenta sumpsisset, ita virgultis adiutus, & frondibus, & remos occupauit, & transtra atque ipsas puppes plena virtute possedit.

ASCENSIVS.

¶ O miserę, &c.) Recitat orationem quam monita & instructa a Iunone habuit ad Troianas mulieres, in forma Beroes Iris demissa: cohortans, videlicet naues incendi, vt Æneę auferretur spes in Italiam proficiscendi: q vnum pretendit Iuno, sciens quod nihil Carthaginensi imperio obesse possit, si Troiani regnum in Italia non constituerint: ob eam igitur rem, classem incensam voluit. de qua nihil affertur a Donato. ¶ Ordo autem est. Ipsa, sup. Iris: in formam Beroes: inquit, o miserę. i. miserandę mulieres, quas manus Achaica. i. Achiuorum exercitus: non traxerit bello, id est per bellum: ad letum. i. mortẽ, sub mœnibus patrię, quod alibi dicit, Troię sub mœnibus altis. O gens infelix, cui exitio. i. exterminio, aut morti reseruat te fortuna. q. d. ad tristissimum, cum tam inimica perduret: septima ęstas vertitur. i. finitur iam post excidium Troię, cum nos emensę, scilicet transfretando, hoc est quę transfretauimus freta, sup. omnia, cum terras omneis, cum tot saxa inhospita. i. nullum prębentia hospitium & sydera. i. tempestates: ferimur. i. trahimur. s. adhuc, dum sequimur per magnum mare: Italiam fugientem, id est nolentem inueniri: quia adhuc semel in Sicilia fuerant, & viciniores Italię, q nunc sint, & cum voluimur adhuc vndis, id est per vndas & tempestates maris. (Priusquam cętera pergam, discutiam, quam Ser. insolubilem putat quęstionem, quomodo videlicet adhuc septima dicatur ęstas, cum in. j. dictum sit a Didone, Nam te iam septima portat Omnibus errantem terris, & fluctibus ęstas. quam quidem quęstionem, si propius inspexerimus, poeta ipse dissoluit. nam principiũ septimæ æstatis fuisse, cum ad Didonem appelleretur: indicat

verbum

verbum, portat. nam venientia tempora, portant. vnde Hora. in De arte, Multa ferunt anni venientes commoda secum, Multa recedentes adimunt. hic autem significatur finis eiusdem septimæ æstatis, cum dicitur, vertitur: quasi progredi nesciens. vnde & vertex montis, & capitis. Nec obstat, ꝙ anniuersarium agat Anchisæ: nec illud nunc hyemem inter se, quia hoc posterius dixit, Fama tã ficti, prauiq; tenax, q̃ nuncia veri. non autem mansisse eam hyemem, attestata est Dido, dicens, Quin etiam hyberno moliris sydere classem. De priore ergo dicemus. Ad finem sextę æstatis appulsum Æneam cum Anchise ad Siciliam, ibiq; paulo post defunctum Anchisen, quocirca totam illam hyemem ab Aceste amico, suscipiuntur hospitio, dum patri exequias faciunt, naueisq; reparant, & sese reficiunt Troiani: nisi enim immorati dicantur in Sicilia, cum parũ apud Antandron, Thraciam, Cretam, Strophades, Epirum, Carthaginemq; fuerint: non possent tot æstates esse peractæ. Incepisse autem nauigationem nouam cum æstate, indicat ille locus in principio .iii. Vix prima inceperat æstas, Et pater Anchises dare fatis vela iubebat. Cum ergo oraculo Heleni edocti, & admoniti: quia ante & Trinacria lentandus remus in vnda, q̃, scilicet in Italiam proficiscerentur. quo dicto, significat lente illinc profecturos. & cum moris sit, nisi vrgeat necessitas, classem non moliri sub hyberno sydere: & iam hospitio essent suscepti ab amãtissimo viro Troiano, videlicet Aceste: verosimile est, eos, eam hyemem mansisse in Sicilia: vnde cum primo vere in .i. huius, Vix e conspectu Siculæ telluris in altum Vela dabant læti, & spumas salis ære ruebant, &c. cum .s. noua suborta tempestate, in Carthaginem depulsi sunt, vbi eam manserunt æstatem fere totam: atq; ita ad finẽ septimæ æstatis abeuntes in Siciliam, peracto anno, Anchisæ anniuersarium celebrant. Nihil ergo in hac insolubili quæstione insolutum reliquit poeta.) Fines .i. limites: Erycis .s. montis fraterni .i. a fratre ductoris nostri Æneæ, Eryce videlicet denominati, sup. sunt hic, & Acestes, vir Troianus & amicus, est hic hospes .i. qui nos libenter suscipit hospitio. Quis prohibet iacere muros, id est fundamenta murorum? & dare vrbem ciuibus: quia ciues præsto sunt, deest sola vrbs? q.d. nemo prohibet, o patria .s. Troia, cuius gens tota per longam nauigationem extinguetur: & o penates, rapti .i. erepti: nequicq̃ .i. frustra: ex hoste .s. Græco: ne .i. an: an nulla mœnia dicentur iam .i. vnquam, post hac Troiana? q.d. videtur ꝙ non: & nusquam, hoc est an non videbo vsquam: amnes Hectoreos .i. Troianos: ad quos Hector Troianus, iam viriliter pugnauit .s. Xanthum & Simoenta, qui Troiam perfluebant: & quorũ simulachra Helenus in Epiro fecerat. Quin .i. quinimo: agite cohortandi aduerbium .i. audentes sitis, & exurite mecũ .i. vt ego factura sum, puppeis infaustas .i. nobis infortunium afferenteis. Nam imago vatis Cassandræ, visa est mihi per somnum, dare mihi faces ardentes .i. incensas: quærite hic Troiam .s. quam in Italia quæsituræ estis: & (inquit) domus .i. perpetua mansio, est vobis hic: tempus est agi .i. agendi, res .s. dictas, & ad institutum nostrum facientes .i. iam exurendæ sunt classes cum commodissime exuri possint. Nec mora, sup. sit, aut esse debet: tantis prodigijs .i. portentis, rem properare monentibus: en .i. videte quatuor aræ, sup. extructæ & paratæ sunt: Neptuno, ipse deus .s. nauigantium: ministrat faces .s. ad incendendum naueis, quia in aris eius, derelictus erat ignis a sacrificantibus: & ministrat animum .s. rei perpetrandæ, cum author eius esse videatur, & adiutor. Ipsa Iris in forma Beroes, memorans .i. recitans hæc: corripit prima ignem infensum .i. valde offensurum naues: & coruscat .i. resplendet: procul connixa .i. connitens inijcere ignẽ: dextra .s. manu: sublata .i. sursum lata: & iacit .i. inijcit ignem: mentes Iliadum .i. Troianarum mulierũ arrectę sunt .s. admiratione: & corda, sup. earum, stupefacta, supple sunt: hic .i. tunc: Pyrgo, illa vetula, existens vna in multis .i. inter multas: nutrix regia tot natorũ Priami: quę, sup. erat, maxima natu .i. antiquissima, sup. inquit, o matres, hęc non est vobis Beroe Rhoeteia .i. Troiana, ex Rhoeteo, promontorio Troiæ: coniux Dorycli notate .i. considerate, signa diuini decoris .s. oculos ardenteis .i. ardenter resplendenteis & notate: qui .i. qualis (& melius legitur, qui: q̃ quis: ad euitandũ sibilum: sicut & illic, Qui vultus, &c.) spiritus .i. odor sit illi, qui vultus sit illi: ve, pro vel: qui sonus vocis, vel qui gressus sit illi eunti .i. incedẽti? q.d. hęc oia sunt signa diuini decoris, vt Seruius bene declarat: egomet digressa .i. digrediens ab ea: reliqui dudum .i. paulo ante: ipsam Beroen .s. quam hęc repręsentat: ægram & indignantem, ꝙ ipsa sola careret tali munere .i. officio anniuersario: nec inferret Anchisæ honores meritos .s. dũ viueret. Hęc effata .i. elocuta, sup. est Pyrgo. At .i. sed: matres ancipites .i. dubię: primo .i. in principio .s. quid facerent: spectare, sup. cœperant: aut spectare pro spectabãt: rates .i. naues, quas incendere iusserat Iris: oculis malignis .i. maleuolis: existẽtes ambiguę inter miserum .i. misere afficientem, amorẽ pręsentis terrę: & regna vocantia .s. a longe: fatis .i. deorũ voluntate (Eandẽ rẽ diuus Ambrosius in Omilijs docet, inter amorẽ pręsentis patrię, & cœlestis euenire multis, dicens sic, Raro q̃uis excelsa virtus futuris cõmutet pręsentia. Difficile quippe videtur hoibus, vt spem periclis emant: dãnoq; præsentium futurę locũ mercẽtur ętatis. Hęc ille. Licet ergo Troianę mulieres scirent regna promissa fatis, esse pręstantiora pręsentibus: tamen propterea, ꝙ bonũ pręsens, dulcius est q̃ futurum, magis amabant pręsentia, vt multi mortales, terrena, quia pręsentia, cœlestibus, qa futuris pręferunt: tunc, supple ambiguę erant: cum dea .i. Iris: sustulit .i. sursum tulit, se per cœlum: alis paribus .i. conformibus: & secuit fuga .i. per fugam, vel dum fugeret ingentem arcum, qui .s. Iridis, significator est. Tum vero .i. sed tũc maxime, attonitę, sup. sunt, matronę illę: monstris .i. rebus insolitis: & raro visis: & actę .i. impulsę: furore .s. immisso: ipsę conclamãt .i. simul clamant, more muliebri, & rapiũt ignẽ focis .i. ex aris incensis: pars .i. ipsę partim, aut pro parte: spoliant aras .s. cõbustibilibus superpositis: & conijciunt .s. in naues, frondem .s. arborũ: ac virgulta .s. arida & faces .i. tędas: & Vulcanus .i. ignis furit .i. debacchatur, & ampliter diffunditur, per trãstra .i. loca in nauibus, per quę transitur, & in quibus sedent remiges: & per remos .s. in transtris repositos, & ꝑ puppeis abiete .i. abiegnas, aut ex abiete factas: pictas .i. pulchras: aut, reuera, pictas, id est insignibus ornatas: & hoc habenis immissis, Vulcano, id est igni, vt libere vagetur per omne combustibile: qa ignis cresceret in infinitum, donec esset combustibile.

Nuncius Anchisæ ad tumulum, cuneosq; theatri
Incensas perfert naues Eumelus, & ipsi
Respiciunt atram in nimbo volitare fauillam.
Primus & Ascanius, cursus vt lætus equestres
Ducebat, sic acer equo turbata petiuit
Castra, nec exanimes possunt retinere magistri.
[Quis furor iste nouꝰ? quò nũc, quò tẽditis, iqt, ASC.
Heu miseræ ciues! non hostem, inimicaq; castra
Argiuum, vestras spes vritis. en ego vester
Ascanius. [Galeã ante pedes proiecit inanem, POE.
Qua ludo indutus belli simulachra ciebat.
Accelerat simul Aeneas simul agmina Teucrum.
Ast illæ diuersa metu per littora passim
Diffugiunt, syluasq;, & sicubi concaua furtim
Saxa petunt, piget incepti lucisq;, suosq;
Mutatæ agnoscunt, excussaq; pectore Iuno est.
Sed non iccirco flammæ, atq; incendia vires
Indomitas posuere. vdo sub robore viuit

SERVIVS.

¶ Eumelus.) Latinus accentus est: translato nomine in latinũ. ¶ Castra.) Vt, Nos castra mouemus, id est classem. ¶ Magistri) Custodes. Terẽtius, Me filijs relinquunt quasi magistrũ. ¶ Quis furor iste nouus?) Quasi ad furentes loquitur. Vnde ne tunc quidem agnitus, cũ dixisset, En ego vester Ascanius. Nouus autem est aut magnus, aut inopinatꝰ. ¶ Quo tenditis?) Id est quid habetis intentionis? ¶ Vestras spes vritis.) Nauibus enim ad regna tẽdebant. ¶ Inanem.) Concauã, sine capite. ¶ Ludo.) Per ludũ. ¶ Excussaq; pectore Iuno ẽ.) Furoris causa, non furor, Idcirco qa furor desierat. ¶ Vdo sub robore.) Vicino aqs. ¶ Stupa.) Secundum antiquam orthographiam. Nam stipa dicta est a stipando: abusiue etiam linũ dicimus. ¶ Tardum.) Densum, crassum. Nã ignem solet fumus pręire. Vnde tardũ ad densitatẽ retulit. ¶ Corpore.) Nauium: vt, Et disijce corpora ponto. ¶ Descendit pestis.) Incendiũ: more suo. Et declamauit per cõtrarium. Nã ignis superiora semper petit. ¶ Flumina prosunt.) Vis aquę. ¶ Tum pius Æneas humeris abscindere vestem.) Notant quidam ꝙ damnũ quatuor nauiũ impatienter doleat, sed magis illud cõsiderandum est, quod ait supra Ascanius, Vestras spes vritis: vt damnũ non doleat, sed spẽ nauigationis ereptã. ¶ Iupiter omnipotens.) Figuratis egit coloribus: nec enim re vera vult perire: sed agit oblique vt restinguatur incendium. Bene autem Si, vbiq; interponit. Hic enim

Stupa vomens tardum fumum,lentusq; carinas
Est vapor,& toto descendit corpore pestis:
Nec vires heroum,infusaq; flumina prosunt.
Tum pius Æneas humeris abscindere vestem,
Auxilioq; vocare deos,& tendere palmas.
[Iuppiter omnipotens,si nondũ exosus ad vnũ ÆNE.
Troianos,siquid pietas antiqua labores
Respicit humanos,da flammam euadere classi
Nunc pater,& tenues Teucrum res eripe leto.
Vel tu,quod superest,infesto fulmine morti,
Si mereor,dimitte,tuaq; hic obrue dextra.
[Vix hæc ediderat,cum effusis imbribus atra POE.
Tempestas sine more furit,tonitruq; tremiscunt
Ardua terrarum,& campi:ruit æthere toto
Turbidus imber aqua,densisq; nigerrimus austris,
Implenturq; super puppes,semusta madescunt
Robora,restinctus donec vapor omnis,& omnes
Quatuor amissis seruatæ à peste carinæ.

Hic enim est optimus ductus: qui agentis voluntatẽ latenter ostendit. ¶ Exosus.) Antiqui dicebãt odi & osus sum: hinc est exosus, quo vtimur: licet iam osus sum, non dicamus. ¶ Ad vnum.) Nullo excepto. ¶ Si qđ pietas antiqua labores Respicit humanos.) Aut si tibi chara pietas pręstat aliquid humanis laboribus: aut siquid meremur propter pietatis cultũ (vt, Parce pio generi) hoc ipsũ remunerare. Aut certe (quod est melius) si vel respicit res humanas pietas, quæ de terris olim recessit. ¶ Res eripe leto.) Acyrologia est. ¶ Quod superest.) Quod congrue sequitur. ¶ Sine more.) Sine exemplo. Tonitruq; tremiscunt.) ablatiuus hic incertus est vtrũ a neutro indeclinabili veniat hoc tonitru, vt hoc cornu. nam inde est, Fractæq; tonitrua nubes. vt cornua. An a masculino sm quartam declinationem. Hinc Statius, Tonitrus agris, & mea fulmina torques. ¶ Ardua terrarum.) Periphrasis montium. ¶ Æthere toto.) Pro aere posuit. ¶ Madescunt robora.) Aut humectantur: aut resoluuntur in cinerem: quod naturale est post incendiũ.

DONATVS.

❡ Nuncius Anchisæ ad tumulum.) Solet nunciis plerunq; non credi. sed quod Eumelus de incendio nauium dixerat, tam credibile fuit, vt quod Troiani auribus sumpserant, oculis euidentissime probaretur, cum fumus nubes faceret, & per aera fauilla ferretur. ¶ Primus & Ascanius cursus.) Et si adhuc puer Ascanius fuit, senserat tamen, quantum mali esset effectum. quo permotus ipse, dum res lætas ageret, & equestre certamen agitaret, aduolauit ita, vt equo vehebatur, nec eum magistri agminis retinere potuerunt. fuit enim sceleris immanitate exanimis redditus. ¶ Quis furor iste nouus? &c.) Inuectio inducta sine principiis. sic. n. procedere debuit ab eo, cuius cõmodum fuerat inter coeptum factũ, inquit, quod estis aggressę, q funestis manibus spem vestram tradidistis incendio. Insaniam vestram ciues amentiamq; testatur. nullus est enim nisi satis vehementerq; desipiens, qui rebus suis interitum ferat: ausus huiusmodi, aut dementis esse constat, aut hostis. denique sic magistro furore peccatis, vt confidam vos naues nostras castra arbitratas esse grauiorum. nostrum est miseræ, quicquid ardet & vritur. nostrum est, quicquid per vestras manus inimicum consumit incendium. ¶ En ego ve. As.) Vel me, inquit, Ascanium vestrum relecto furore cognoscite, non sum alienus a causa, qui loquor. ¶ Galeam ante pedes pr. in.) Sic debuit agere, qui a furiosis cupiebat agnosci: nec aliter potuit exprimi status desipientium. si enim vlla sanitas fuisset, illum & in galea cognoscere debuerunt. & proiecit, bene additum est, vt pueri turbatio loquentis melius possit aduerti. exuit galeam, & quod in spectaculis ornatus causa gerebat, abiecit. ¶ Accelerat simul Æneas, simul agmina Teucrum.) Qui equo vehebatur præcesserat pernicitate animalis adiutus, mox tamen Æneas & cæteri consecuti sunt. omnes enim vna & communis calamitas mouerat. ¶ Ast illæ. di. m. p. li. pa. Diffugiunt.) Quæ obiurgationem solius Ascanii ferre nequiuerant, multo magis sperabant se ipsius Æneæ multitudinisq; præsentiam sustinere non posse: proinde fugientes petebant diuersa, in quibus latere potuissent. s. aut abdita litorum, aut caua saxorum, aut syluarum deuia, aut summa montium, aut longinqua camporum. ¶ Piget incepti lucisq;.) Erubescebant, inquit, reprehendentes ipsæ consilia sua, & factum detestabile iudicii sui definitione damnantes intantum, vt ipsæ in se viderentur protulisse sententiam: quod post tam nefarium scelus indigne carperent lucem. ¶ Suosq; mutatæ Agnoscunt.) Iam coeperant scelus nolle, quod fecerant. & iam suos agnoscere. ¶ Excussaq; p. Iu. est.) Successerat enim sanitas, vnde Iuno discesserat. non potuit fortius exprimi scelus, quod Troianorum matres admiserat, nisi vt diceret poeta, in earum sensibus Iunonem fuisse præsentem. sic enim ad eius arbitrium factum est, quod fuit Troianis aduersum, quasi ipsi Iuno in interitum nauium procurando fuisset operata. ¶ Sed non iccirco flamma atq; i. v. In. p.) Fugiebant quidem illæ. sed quid ardenti profuit classi, cuius aduersa crescebant? ¶ Vdo sub robore viuit, &c.) Tenebat ignis vires suas. sed ignis humidis impediebatur aliquantum, sic tamẽ vt ederet occupata, & correpta consumeret. ¶ Nec vires heroum. i. q;. fl. p.) Nec vincebatur illud malum labore atq; fortissima opa Troianorum, cum portarent aquam, & nauibus largissimam infunderent. flumina, cum illic non essent flumina, & præsto esset mare, flumina debemus accipe aquã marinam in modum fluminũ fusam. copiosa enim esse debuerat, vt magnum incẽdium valeret extinguere. ¶ Tũ pius Æneas.) Cum videret Æneas auxilio suorum, hoc est humanis nixibus contra tantam perniciem nauium opem competentem ferri non posse. tum discissa ab humeris veste, quod signum fuit doloris maximi, quoniã pius fuit, hoc est deorum purissimus cultor, superum numen restinguendo incendio supplice voce poscebat in auxilium. ¶ Iuppiter omnipotens, &c.) Complexus est omnia, quæ pro malorum necessitate fuerant postulanda. tenuit quippe, quæ ad impetrandum proficere potuissent. ait igitur Iuppiter, quod si esset, solum suffecerat illum nominatum esse, qui posset auxiliari. Addit omnipotens, qui enim præstandi habet substantiam, valet etiam difficilia atq; ardua remouere: restabat vt vellet. non enim sufficiebat posse, nisi & voluntas accederet. quapropter addidit, si tamen non odio tibi omnes sumus. multi enim ipso conueniente in Troia perierant. iccirco dixit, si nondum exosus ad vnum Troianos. quod ait ad vnum, hoc intelligi debet, si non etiam me odisti, & me quoq; cum cæteris infensus insequeris, da vt recedat a mea classe incendium. addidit ad commouendam miserationem egestatis, & paupertatis angustias, quæ nonnunquam etiam inimicorum duritiam molliunt. ¶ Vel tu quod superest.) Ecce aperuit, qđ sit, quod dixit, si nondum exosus ad vnum. ait enim si ergo non mereor viuere, da ne excruciet tot malis, sed potius pereã semel, & interеam fulmine tuo, libenter peribo, si dextera tua mihi contigerit mori. ¶ Vix hæc. e. c. e. i. a. Te. si. m. f. &c.) Meritum hoc loco poscentis ostenditur, & beneficium plenum eius. qui de potentia maiore, ac voluntate studiosa præstabat. Infinitum, inquit, pluuię modum mox Iuppiter nauibus infudit ardentibus, atq; ita illatũ extinxit incendia, vt arenis oppletis ne vapor quidem reliquus remaneret. perditis igitur quatuor, coelesti beneficio reliquæ liberatę sunt, q̃tũ Æneæ meruit dep̃catio. cũ duo sint p̃stita, q̃ negocio fuerãt necessaria. celeritas beneficii. qa, qcqd flãma possederit, mature cõsumit. & vis pluuiarũ maior cũ tẽpestate cõmoda, q̃ ipsas pluuias cõcitauerat, vt incẽdii maiorẽ vim extinguere potuissent.

ASCENSIVS.

❡ Nuncius, &c.) Docet quomodo nunciatum & restinctum est nauium incendium: quotq; naues absumptæ sint: quia quatuor duntaxat: seruatis. s. reliquis precibus Æneæ. de quibus Dona. dicit sic. ¶ Iuppiter omnipotens.) Amplexus est omnia, quę pro malorum necessitate fuerant postulãda. Iuppiter: hoc solum satis est auxiliandum. Omnipotens: vt non solum pręstandi habeat potentiam, sed etiam difficilia possit remouere: sed quoniam nõ satis est posse, nisi etiam velit, addit, Si non omnes ad vnum odisti, id est nisi me quoq; odisti. Addit etiam cõmiserationem, ponens egestatis angustias. Postremo, ponit meritum postulantis, & plenum auxilium dantis. ¶ Senior.) Et ætate, & arte, a Pallade accepta meruerat audire. Est autem huic sententię consona illa Terentiana Quando id fieri nõ potest quod vis, id velis quod possis. Hęc ille. ❡ Ordo est. Eumelus. i. vir ille, qui interpretatur, bene curans: nuncius. i. nuncians: pręfert. i. ante alios nunciat: aut perfert ad tumulũ Anchisę & ad cuneos theatri. i. spectaculi: naues, sup. esse incensas: & ipsi. s. ludo intenti: respiciunt atram. i. piceam: fauillam. i. flammam ignis: volitare in nimbo. i. forma nubis atrę: & Ascanius primus, vt. i. sm q ipse lętus ducebat cursus equestres: sic ipse acer id est strenuus: petiuit equo, id est in equo: castra turbata. i. incẽsas naueis: nec magistri. i. custodes: exanimes. i. animum timore amittentes:

tentes: putantes.s.naues, ab hostibus aut pyratis incensas: possunt retinere.s. Ascanium: & inquit, sup. vbi aduenerat: heu miseræ ciues: quis.i.qualis: est iste furor nouus.i.magnus, & insolitus? quo scilicet tenditis? quo tenditis nunc.i.quid habetis intentionis? non hostem, sup. repellitis: nec, sup. vritis castra inimica.i.inimicorũ.s. Argiuum, pro Argiuorum, sed vritis vestras spes.i.naues, in quibus locanda est spes vestra perueniendi ad fatalia regna: en.i.videte, ego, sup. sum vester Ascanius.q.d.non hostis: &, supp. hoc dicẽs, proiecit galeam inanem, qa educto capite, ante pedes scilicet mulierum: qua.s.galea: ipse indutus ludo.i.ad ludum, aut dum luderet vel ciebat.i.exercebat, & ꝓuocabat simulachra belli: & Æneas, qui.s.pedes erat: accelerat.i.celeriter accurrit: & agmina Teucrum, pro Teucrorum.i. Troianorum: accelerant, supp. simul. Ast.i.sed: illæ.s.matronæ, quæ naues incenderant: diffugiunt metu.i.præ timore: passim per diuersa littora: & petunt syluas, & sicubi saxa cũcaua, sup. erant: ea, sup. petunt: furtim.i.clanculum. piget, sup. eas incepti, & lucis.i.vitæ: & ipsæ mutatæ.s.a furore, agnoscunt suos: & Iuno.i.insania immissa a Iunone: est excussa pectore.s.earum: sed flammæ, atq; incendia, non posuere.i.deposuerunt: iccirco vires indomitas.i.difficulter domabiles: stupa.s.picata, qua naues stipatæ erant: viuit.i.incẽsa est: sub robore.i.ligno nauium: vdo.s.extrinsecus: vomens.i.emittens: fumum tardum.i.densum & tardę, hoc est cum molimine ascendẽtem: & vapor lentus.i.tardus: est.i.consumit: carinas, id est ventres nauium: & pestis.i.vis incendij: descendit toto corpore scilicet nauium. (Est ergo declamatio per contrarium. nam cum proprium sit igni per naturam ascendere propter picem attrahentem tunc etiam descendebat: & ita cõgrue vocauit pestẽ, quia ignis pestilentialis præcordia vitans nonnunq̃ ima petit.) nec vires heroum.i.præstantissimorum virorum: atq; flumina infusa prosunt, quia non possunt extinguere incendium: tũ.i.tunc: pius Æneas coepit, sup. abscindere, humeris scilicet suis, vestem: & vocare deos auxilio.i.in auxilium: & tendere.i.extendere ad deos: palmas.i.manus complicatas. (Possent infinitiui dicti etiam resolui in præterita imperfecta indicatiui, per locutionẽ rebus narrandis aptam. Sicui videatur impatientius factum, ꝙ Æneas vestem absciderit humeris, non intelligi quod cũ Æneas ludis funebribus præesset, sacerdotisq; officio fungeretur: non potuit ijs vestibus, quibus funebria exercuerat, superos inuocare: vnde abscidit, quia exuendi locus non erat ex humeris vestem: & vocauit deos auxilio, quod impatientis signum non est.) vocauit autem sic, O Iuppiter omnipotens, si nondum exosus, sup. es: ad vnum.i.omnino, Troianos: & siquid.i.in aliquo: pietas antiqua.i.solita tua clementia, respicit labores humanos, O pater, da nunc classi euadere flammam: & eripe leto.i.deletioni & exterminio (licet autem ex vsu, letum, accipitur pro morte: tamen per naturam significat deletionem: vnde non est omnino acyrologia.) res tenues.i.exiles, & modicas: Teucrum.i. Teucrorum: vel tu, si mereor (innuens autem se non meruisse, deprecatur) dimitte morti.i.exitio: fulmine infesto.i.vim inferente: quod superest.i.reliquum est scilicet Troianorum: & obrue hic.i.in hoc loco: tua dextra.i.extingue nos penitus, si nihil nobis saluum esse permittis: Æneas, sup. vix ediderat, id est elocutus erat hæc: cum tempestas atra, id est ex densa nube producta: furit.i.pręcipitatur: sine more.i.exẽplo, aut modo: & hoc imbribus effusis: & ardua terrarum.i.montes: & campi.s.plani, tremiscunt tonitru: & imber turbidus aqua, & nigerrimus: densis Austris.i.ventis illis immissis: ruit.i.pręceps decidit: toto æthere.i.aere, & puppes implentur super.i.vsq; ad superfluitatem, aut superimplentur, quod idem est robora semiusta.i.semiexusta: madescunt.i.madefiunt: donec omnis vapor, id est vis ardoris, restinctus, supp. erat: & omnes carinæ seruatæ, sup. erant: a peste.i.ab incendio, quatuor.i.duntaxat: amissis.i.absumptis, per incendium.

At pater Æneas casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentes, nunc illuc pectore curas
Mutabat, versans, Siculis'ne resideret aruis,
Oblitus fatorum; Italas'ne capesseret oras.
Tum senior Nautes, vnum quem Tritonia Pallas
Quem docuit, multaq; insignem reddidit arte,
Hæc responsa dabat, vel quæ portenderet ira
Magna deum, vel quæ fatorum posceret ordo.
Isq; his Æneam solatus vocibus infit.
[Nate dea, quò fata trahũt, retrahũtq;, seq̃mur. NAV.
Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
Est tibi Dardanius diuinæ stirpis Acestes:
Hunc cape consiliis socium, & coniunge volentem:
Huic trade, amissis superant qui nauibus, & quos
Pertæsum magni incepti, rerumq; tuarum est,
Longæuosq; senes, ac fessas æquore matres,
Et quicquid tecum inualidum, metuensq; pericli est,
Delige, & his habeant terris sine moenia fessi.
Vrbem appellabunt permisso nomine Acestam.
[Talibus incensus dictis senioris amici, POETA
Tum vero in curas animus diducitur omneis:
Et nox atra polum bigis subuecta tenebat.
Visa dehinc coelo facies delapsa parentis
Anchisæ, subito taleis effundere voces.
[Nate, mihi vita quondã, dũ vita manebat, ANCHI.
Chare magis: nate Iliacis exercite fatis,
Imperio Iouis huc venio, qui classibus ignem
Depulit, & coelo tandem miseratus ab alto est.
Consiliis pare, quæ nunc pulcherrima Nautes
Dat senior, lectos iuuenes fortissima corda
Defer in Italiam: gens dura, atq; aspera cultu
Debellanda tibi Latio est, Ditis tamen ante
Infernas accede domos, & Auerna per alta
Congressus pete nate meos: non me impia namq;

SERVIVS.

¶ Fatorũ.) Oraculorũ. ¶ Tum senior Nautes.) Bene daturũ consilium & ab ætate, & a prudentia, & a religione commendat. Quod autem dixit, Pallas quem docuit: propter illud quod supra diximus, fingitur: quia ipse Romam Palladium detulit. Vnde Nautiorum familia Mineruæ sacra retinebat: quod etiam Varro dicit in libris quos de familijs Troianis scripsit. ¶ Vnum.) Præcipuum. ¶ Tritonia Pallas.) pro vno proprio, quo Antonomasia posuit. ¶ Reddidit arte.) Virtute. ἀπὸ τῶν ἀρετῶν. ¶ Responsa dabat.) Laus consilij. ¶ Vel quæ portenderit ira magna deum.) Quæ ꝑsignificabat. Magna ira deum. Id est Iuno: vt alibi, Coelestum vis magna iubet. ¶ Solatus vocibus infit.) Solatur & infit. Nam solans debuit dicere: sicut sequens eius indicat consolatio. ¶ Quicqd erit.) Vt: Fuerit quodcunq;, fatebor. ¶ Ferendo est.) Dum fertur: modus gerundij est a passiuo. ¶ Est tibi.) Iam hoc consilium est. ¶ Diuinæ stirpis.) Propter Dardanum a Crinito fluuio. ¶ Volentem.) Voliturum. Nam velle habet, nõ iam vult. ¶ Superant.) Supersunt, superfluunt. Dicit autem non tantum debiles, sed etiam nolentes iuuenes. Vnde sequitur, Longæuosq; senes. nec enim adderet quæ, nisi supra iuuenes dixisset Item expressius, Et quicquid tecum inualidum metuensq; pericli est. ¶ Pertæsum magni incepti.) Vt, Si non pertæsum thalami tedæq; fuisset. ¶ Permisso nomine.) Ab Aceste scilicet. Dicta autẽ Acesta, Segesta. ¶ Tum vero.) Nã & añ cogitauerat: vt, Pectore curas Mutabat versans. ¶ Animum diducitur.) Græca figura: vt, Mentem læsus. ¶ Et nox atra polum.) Quasi maior causa cogitationis: vt, Et sub noctem cura recursat. ¶ Bigis.) Proprie modo. ¶ Coelo facies delapsa parentis.) Aut secundum quod supra diximus, qa animæ coelum tenent, simulachra vero apud iferos sunt. aut ad errorẽ pertinet somnii: vñ & visa ait. aut certe intelligamus a Ioue missam potestatem aliquam, quæ se in Anchisæ conuerteret vultum. Nam & ipse dicit, Imperio Iouis huc venio; & infert, Elysiumq; culo. ¶ Chare magis.) Procharior. Bene autem addidit, Dũ vita manebat. Nulla enim est vita post mortem. ¶ Imperio Iouis.) Ab authoritate: vt, Ipse deum tibi me claro demittit ab alto. ¶ Nautes dat senior.) Vt solet, ijsdem vsus est sermonibus. Nam ait, Tunc senior Nautes. ¶ Atq; aspera cultu.) Quod in nono latius exequitur, Natos ad flumina primum Deferimus. ¶ Debellanda tibi.) Bene victoriam, non bella sola ꝑdicit, in qbus eẽ poterat terror. ¶ Auerna p alta.) Vt Gargar° gargara: & Tartar° tartara.) Nõ me impia naq;.) propter facilitatẽ. ¶ Amoena.)

Amoena

Tartara habent, tristesq; vmbræ, sed amœna piorum
Concilia, Elysiumq; colo: huc casta Sibylla
Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
Tum genus omne tuum, & quæ dentur mœnia disces:
Iamq; vale, torquet medios nox humida cursus,
Et me sæuus equis oriens afflauit anhelis.

Amœna sunt loca solius voluptatis plena: quasi amunia, vnde nullus fructus exoluit: vnde nihil præstantes, immunes vocamus. ¶ Piorum concilia, Elysiumq; colo.) Elysium est vbi piorum animæ habitant post corporis animęq; discretionem. Vnde & interitus dicitur res inter animam & corpus veniens. Ergo Elysium, ἀπὸ τῶν λύσεως. Quod secundum poetas in medio inferiorum est suis felicitatibus plenum: vt, Solemq; suum sua sydera norunt. Secundum Philosophos Elysium est insulæ fortunatæ: quas ait Sallustius inclytas esse Homeri carminibus: quarum descriptionē Pius commentator dicit esse sublatam: secundum Theologos circa lunarem circulum, vbi iam aer purior est. Vnde ait ipse Virgilius, Aeris in campis. Item Lucanus, Non illuc auro positi, nec thure sepulti Perueniunt. ¶ Tum genus omne tuum, & quæ dentur mœnia disces.) Hæ sunt causæ propter quas Æneas descendit ad inferos: generis agnitio, & ciuitatis nomen: quod ei nullus vnquā prędixerat: sed solus indicat pater. Latet.n. vt supra diximus, verum vrbis nomen: vnde ei pater quasi pro mysterio ait, illa inclyta Roma. ¶ Torquet medios nox humida cursus. Et me sæuus equis oriens afflauit anhelis.) Dies est plenus, qui habet horas vigintiquatuor. Nam & nox pars diei est. Dicimus autem diem a parte meliore. Vnde & vsus est vt sine cōmemoratione noctis numerū dicamus dierum. Hic autem dies secundum Ægyptios inchoat ab occasu Solis: secundum Persas ab ortu Solis: secundum Etruscos & Athenienses a sexta hora diei: secundum Romanos a media nocte. & hos nunc secutus ait, Medios cursus nox humida torquet: Et me sæuus equis oriens afflauit anhelis. Hæc autem plene exequitur & Cicero in auguralibus, & Aulus Gellius in libris noctiū Atticarum. hoc etiam illa res iuris indicat, quod cum tribuno plebis abnoctare ab vrbe non liceret, licebat tamen exire post noctē mediam, & ante mediam reuerti. ¶ Sæuus oriens,) Sol cuius lux est vmbris inimica. Vnde Lucanus, Et medio ferit axe diem. Est autē physicum. Nam pereunt vmbræ Solis aduentu.

DONATVS.

¶ At pater Æneas.) Hæc fuerant in deliberatione Æneæ constituta. & tamen sibi contraria. nam talia e diuerso veniebant, quæ confunderent æstuantem. vnum fuit compendiosum, quod amissarū nauium damnum veniebat ex casu, vt in Sicilia cum socijs remaneret, huic consilio occurrebat inexpugnabilis fatorū necessitas, quæ illum trahebat ad Italiam: sed eo tendi non poterat deficiente numero nauium, qui vniuersis transuehendis videbatur esse necessarius. ¶ Tum senior Nautes.) Deliberationis incertum, & confusæ mentis turbata cōsilia instruebat Nautes. talis.n. fuerat, qui ætate potior mereretur audiri, & quem Pallas fecisset prudētem, & ad sentiendum prouidendumq; reddidisset aptissimum. Laudē istiusmodi præmittendo, iam ostendit ipsius consilijs Æneam instructum occurrisse pro temporis ratiōe necessitatibus suis. hæc ergo dabat responsa, quæ dictabat aduersorum ratio, & quæ protenderet ira magna deum. ¶ Vel quę fatorum p.o.) Sciebat.n. alia sequi vnūquēq; non debere, ne aduersantibus fatis dum nititur, superetur. speramus ergo istum daturum contra casus remedium, & secuturum fatorum cursum, qui aliam in partem peruerti non pōt. ¶ His Aeneā.f.v.i.) Necesse.n. fuerat refici consolationibus ęstuantem, vt audire remedium posset. ¶ Nate dea, quo fata trahūt, &c.) Duas sententias dixit, quæ actus hominum teneant, quas nisi quis sequatur, errabit semper nec agendi rationem, quam commode amplectatur, inueniet. hæ quanq; ad Aeneæ causam pertinere videatur: tamen sequendę sunt omnibus, quos aduersa percusserint. agimur.n. fatis, & sumus idcirco alienæ potestati subiecti: proinde sequi necesse est, quo quēq; fata pertraxerint. consentiendum rursum, si ab eo retraxerint, quo primo perduxerāt. quid.n. prodesse poterunt, si aduersus ea oboriatur reluctatio, quę nitendo superari non possunt: bene posuit trahunt, & sequamur. qui.n. sequētem trahit, proculdubio ostenditur fortior. vnde necesse est, etiam inuitum sequi, qui potioribus nixibus superatur. sequamur, inquit, quicquid erit, hoc est, siue trahant, siue retrahant fata. hæc est vna sententia, quæ sequenda est, cum fata aut volunt aliquid, aut nolunt. alia vero est, quæ aduersus mala necessaria est, vt aduersa ferendo potiusq; resistendo vincantur. huic sententię & Terentiana consentit dicta alijs verbis, mente tamen eadem. quando, inquit, non potest fieri quod vis id velis, quod possit. ipse Virgilius alio loco dixit, superat quoniam fortuna sequamur. quaq; vocat flectamus iter.

iter. Post cōsolatiua verba cœpit consilium dare, & id pręstitit ne contradictione improbetur. ¶ Est tibi.da.d. st.ace. &c.) Habemus hic, inquit, Acestem Dardanium: proinde, quia noster est, non reluctabitur, volet quicquid te viderit velle, daturus consilium, munit etiam illam partē, qua dici potuit, quid, si quæ volumus, respuat, qui velle aut nolle habet in sua potestate: huic, vt diximus, occurrit necessarijs assertionibus, & incipit ipsum consilium dicere. Iunge, inquit, tractatibus tuis eius consilia, & consensum ante omnia retine. Hoc quippe agendum primitus fuit, vt haberet ille suscipiendi voluntatem. nolenti.n. frustra insinuarentur cętera. Huic trade.a.s.q.na.) Non enim oportuit imponi nauibus, plusq; poterant ferre. ecce vnum consilium in tanta necessitate probabile: subiungit aliud. ¶ Et quos pertęsum magni incepti, rerumq; tuarum est.) Nonnulli sunt, inquit, qui nolunt vlterius tendere, quibusq; labor tędio est, aut qui commoda tua non libenter attendunt, & gloriam non curant. ¶ Longæuosq;.f.ac.f.ę.m.) Sequenti loco posuit eos, qui etiam si ire vellent, non possent laborem perferre, & frustra ducerentur senes scilicet, atq; anus. quibus vicina mors esset: & si his contigisset viuere per ętatis defectum, condituro nouam sedem auxiliari nequirent. ¶ Et qui.t.in.&c.) Bene sub generalitate colligit, alia hominum genera, & quoscunq;, inquit, alios inualidos scis, ipsi sunt infirmis corporibus, & qui pericula metuunt. tales enim nihil faciunt, & aliorum etiam vires & audaciam frangunt. hos omnes censuit deligendos, non probando, sed reprobando: deligendos ergo, hoc est separandos. alias enim deligere, est meliores discernere. ¶ Et his habeant.t.s.m.s.) Cum hęc hominum genera separaueris, permitte remaneant, & in his terris habeant ciuitatem. ¶ Vrbem appellabunt.pe.no.ace.) Ipsamq; ciuitatē Acestam vocent ipso Aceste nomen commodante. ¶ Talibus incensus dictis, &c.) Consilijs accedentibus Nautę, tum magis Aenez cogitationes augmentis potioribus cumulatę sunt. monitionis enim necessitas cogebat efficere: sed sceleratum videbatur, dimittere socios, cum quibus tantum fuerat laboratum. In his igitur cogitationibus positum reperit nox, quę curarum omnium fomes est, & nutrix. sed cum necessitate naturę ęger licet lassusq; dormisset. ¶ Visa dehinc.c.f.d.pa. Anchisę, &c.) Ecce, & hic asserit poeta Anchisen non esse mortuum: sed translatum ad superos. si enim mortuum vellet dicere, assereret eum ab inferis venisse. venisse ergo e summo visus est, & talibus verbis cogitationes ęstuantis filij soluisse. quod de cœlo dixit poeta, visum Anchisen venisse, pro nuncio sui dicturus. est.n. ipse Anchises dicturus imperio Iouis huc venio. vt ab ipso missum credi potuisset. ¶ Nate, mihi vita, &c.) Principia ex persona patris apposita blanda & religiosa, & quę post mortem quoq;, pietatem debitam testarentur. vult.n. filium labores oēs patrię potius fato sustinere, q̄ suo. & ipsius adhuc infortunia perdurare. hoc ideo dicebat, vt cogitantis ęstus abrumperet, & reuera Ilium fatali ratione perijsse firmaret, Aeneam vero cogi in alia, sed in longe meliora. ¶ Imperio.i.h.v.) Vt pter amorem patrium ostenderet, se iubētis Iouis authoritate directū. quo sciret Aeneas fieri debere, quod esset ille dicturus. ¶ Qui clas.i.d.) Audiendus est, inquit, cuius in liberatione nauiū sensisti beneficiū. ¶ Et cœlo tandē m.ab.a.e.) Contēnendus non est hoc vel maxime tēpore, quo noster fautor esse cœpit. ex inimico tandem factus est mitis. ¶ Cōsilijs pare, quę.n.p. Nautes.D.s.) Ecce & ipsum Nautē vult nō humana voluntate, sed Iouis, id quod prudēter senserat, protulisse. & ipsum Aeneā a culpa omni relinquendorum in aliena religiōe sociorum, euidēter excusat. suadētibus.n. Natite, & patre suo, & ipso Ioue iubēte, facere cogebatur, quod inter initia dubitauerat. ¶ Lectos iu.f.c. Defer in.I.) Duo sunt, quę spectantur, cum iuuentus ad bellicū certamē eligitur, corporis habitudo, & anus liber ab omni terrore. hęc pater filio curāda mādabat, addens ad cōsiliū Nautę, quod fuerat pro causę cōmodo necessarium: nec tamen eadē monuit quę Nautes. ille.n. enumerauit, qui essent relinquēdi, hic de ipsa parte conticuit, & dixit, quales essent ducēdi. si considremus tamen horū mentē, vnum atq; idē inuenientur dedisse cōsilium. qui enim persuasit relinquēdos imbelles, vitiosos, & timidos, hoc fecit, vt fortes soli ducerentur, rursum q dixit lectos iuuenes esse deligēdos & solos ad Italiam ducendos, pculdubio, qd vtilius sensisset, ostēdit. ergo pulchra loquētiū varietas, sed tū vna sententia. incipit rōnem pstare consilij sui, quod est in psuasionibus summū. sic.n. melior effectus prouenit, si auditor cōmodū proprium

prium in his a disputatione persuasoris aduertat. ¶ Gens, inquit, dura.) Hoc naturæ est. ¶ Atq; aspera cultu.) Hoc morum. ¶ De bellanda.t.l.est.) In expressione naturæ Italæ gentis, & morum, non nihil potuit esse terroris: sed reficit audientem, dicendo, debellanda tibi. ostendit quippe futuram esse victoriam. Italia, inquit, feroces populos habet: domanda tibi est duro conflictu bellorum. fortis eo ducenda est iuuenum manus, superfluis quid opus est pugnaturo? qui nec sibi prodesse, nec tuis commodis possint? confirmata filii sententia, & remotis omnibus, quæ cogitantis animum distrahebant, dat filio mandata: vt sciret, quæ essent curanda, & antequam videret Italiam. ¶ Ditis tamen.a. In.ac.d.) Ecce vnum impossibile, addidit. ¶ Et auerna per alta.) Scilicet, quod euidenter viuus implere non posset. hoc loco poeta mortuum dicit Anchisen, & apud inferos degere, quem supra e coeli regionibus asseruit lapsum. sed illud pro persona dormientis Æneæ bene dictum est. q; de coelo venisset Anchises. hoc enim visum est superato & seducto errore dormientis: ipse tamen mortuum se asseruit, ne falleret filium, qui debuit veris insinuationibus edoceri. tamē in ipsa morte additur plurimum meritis eius. cum dicitur. ¶ Non me.i.n.q;. T.h.t.q;.v. sed am.pi. Concilia, e.q;.c.) Nec, ait, horrescas, quod accessurus sis, vbi sunt sedes infernæ, nō sum sceleratis admistus, nec tartarus me habet, nec vmbræ tristes. vmbræ tristes intelligi possunt, non hominum sed loci tenebræ. sed piorum concilia, Elysiumq; colo, inuenies me, inquit, in Elysijs campis, qui pios habent, & præcipuorum religiosa concilia. quis non horreret ad inferos pergere, ad mortuos, ad vmbras, ad tenebras? ¶ Tum genus omne tuum, &c.) Idcirco aliqua illic læta proposuit, addens, non infructuosum fore, si hoc fecisset. nam visurus erat patrem, consideraturus genus suum, & agniturus, quæ terræ, quæ moenia, & quæ gloriæ sibi deberentur, & qui futuri essent posteri sui, vt his commodis inuitatus tantam mandatorum molem æquo animo ferret, & quia potuit dici. quomodo vado ad impossibilia, & ad incognita? ipse vltro instruxit nescientem. ¶ Huc, inquit, casta sibylla Ni.m.pe.te sa.d.) Vt illa monstraret incognita, cui nihil esse constabat occultum. ¶ Iamq; vale.) Quod dicit iamq; vale, vult ostendere abscessum suum tēporis necessitate compelli. deniq; inquit. ¶ Torquet.m.n.h.c. Et me.s.e. oriens af.a.) Non enim finitur mortuis loqui, cum sol fuerit exortus. ex hac occasione etiam illud Virgilius docet, qua hora noctis solis cursus ad eum finem veniat, vnde incipit in alium tendere, vt reparet diem. hic est, dicitur temporis modus, qui mortuos remeare compellit. sæuum orientem bene posuit ex persona patris, quoniam coeli cursus inuitum separabat a filio. ex eo vero collectum est solem medio noctis exortum, q; hunc gallorum cantus nunciare dicantur. non hoc tantum loco sæuus dictus est oriens. nam & illic inimica dicta est lux, vbi tenebrarum suffragium proderat. absistamus, ait. nam lux inimica, propinquat non omnibus inimica, sed illis solis quos lux fuerat proditura.

ASCENSIVS.

¶ Ad pater Æneas, &c.) Memorat perplexum Æneam consilio prudentium virorum, vsum præcipue Nautis, & postmodum Anchisæ: a quibus cohortabatur, siqui Troianorum essent ignaui, aut inualidi, eos in Sicilia derelinquat: quę res maximopere in gloriam vergit Romanorum, qui non nisi a validissimis quibusq; originem traxisse per hoc censentur: prudenter ergo poeta intentum suum: quod est Augustum, a genere collaudare consequitur: in cuius gratiam dixit, Atym, Iulo dilectum, adludens ad Actiā, Augusti matrem: Augusto a Iulio adoptato charissimam. De hac
Ordo. autem re, cum nihil extet Donati: ¶ Ordo est. At.i. sed: Æneas pater. s. patratus: gaudebant enim Romani principes, vocari patres, præcipue Augustus, in cuius gratiam nunc Anchisen, nunc Æneam patrem appellat: concussus acerbo casu. s. amissarum nauium: musabat.i. versabat pectore ingenteis curas: nunc.i. aliquando: huc.i. in hanc sententiam: versans.i. agitans secum: ne.i. an: resideret.i. sedem caperet: oblitus.i. similis obliti: & immemoris fatorū.i. oraculorum, aut promissorū per oracula, quæ fata.i. voluntates deorum indicauerant: ne.i. an: capesseret.i. captum iret: oras.i. regiones Italas. Tum.i. tunc: cum sic dubius esset: Nautes, vir ille Troianus, senior.i. prouectioris ætatis: in qua prudentia esse solet, quem Pallas Tritonia.i. Minerua, dea sapientiæ, a Tritone palude denominata docuit vnum.i. præcipue: & reddidit.i. effecit: insignem.i. excellentem & insignitum: multa arte.i. virtute & peritia: dabat hæc responsa, quia interrogatus videtur: aut hęc dicta, quę cogitationibus Æneę respondebant. Docens, sup. vel.i. etiam, ea quę magna ira deum.i. deorum. s. Iuno: vel ira deorum, lęsorum a Troianis, quicunq; essent, portenderet.i. porro intenderet: quia conata est Iuno, Quo regnum Italiæ, Libycas auerteret oras. & dij volebant pietate, & perseuerantia Æneę placari: vel.i. etiam: ea quę ordo fatorum posceret: quia poscebat Romanū imperium ex optimis quibusq; nasci: & ita fata viam inuenerunt. nam Iuno incendit naueis, vt nemo Troianorum in Italiam proficisceretur: dij id permiserunt, vt nullus imbecillis & vecors, Romani imperij author esset: & hic. s. Nautes: solatus.i. consolatus Æneam: his vocibus infit.i. dicit: & ita scribetur, hisq;. per h geminum, quod si scribatur, isq;, ordo est: & is. s. Nautes: solatus.i. consolatus: vocibus, id est verbis: hic id est. i hoc casu: infit.i. dicit. O nate dea, sequamur quo fata trahunt, & retrahunt: quia dum prospera erat nauigatio, videbantur trahere in Italiam, & dum aduersa retrahere: sed tamen semper trahebant: sed eo medio quo volebant, vt. solummodo, intrarent viuida bello pectora: longa nauigatione exercita. Quicquid erit.i. quicquid obuenerit: omnis fortuna est superāda.i. vincenda: ferendo.i. patiendo: dum. s. suffertur. Est tibi Acestes Dardanius.i. Troianus: diuinę stirpis.i. ortus de stirpe deorum: cape hunc socium consilijs.i. in consilijs tuis, vel ad consilia tua: & coniunge hunc volentem.i. voluntarium, & beneuolum: vt sit nomen sine temporis ratione: aut volentem.i. voliturum & morigeraturum: trade huic, sup. eos, qui superant.i. reliqui sunt nauibus amissis.i. qui non poterunt capi classe tua, propter amissas naueis: & sup. eos: quos pertęsum est.i. quos poenitet: magni incepti. s. regni, constituendi in Italia. &, pro.i. tuarum rerum, & senes longęuos, ac matres fessas ęquore.i. longa nauigatione: & delige.i. cum delectu exquire: quicquid est tecū inualidum. s. quo ad corpus: & metuens pericli, pro periculi. s. quo ad animum: & sine.i. permitte: vt, sup. tales, habeant moenia.i. oppidum: his terris. s. Sicilię, ipsi appellabunt vrbem Acestam, nomine promisso. s. ab Aceste: qui videtur promisisse, siqui velint construere vrbem in Sicilia, dare locū, & iura loci, nomenq; ciuitatis: vnde dixit, coniunge volentē, quia sciuerat eum iam velle. Æneas incensus, supple talibus dictis amici senioris: & ita prudentis & beneuoli, vnde illi acquiescendum visum est. & ita subditur. Tum vero.i. sed tunc: maxime diducitur.i. temperate dirigitur: animum.i. secundum animum: in omneis.i. omnis generis curas. Et nox atra.i. obscura: tenebat.i. occupabat: polum. s. nobis visibilem: qui nobis semper sublimis est: subuecta bigis, quibus & luna vehitur: cum sol quadrigis vtatur. Facies.i. imago parentis Anchisę delapsa coelo: quia iam in deorum numerum assumptum significauit: visa est dehinc.i. postq; sopor curas euicerat, effundere tales voces. O nate magis chare.i. charior mihi vita.i. q; vita: quondam.i. aliquando: dum vita manebat. s. mihi nate (inqt) exercite fatis Iliacis.i. Troianis debitis: ego venio huc.i. ad hunc locum: in quo nos sumus imperio.i. ex mandato Iouis, q depulit classibus ignem, quia eū inuocauerat Æneas, dicens, Iuppiter omnipotens, &c. & qui miseratus est tandem ab alto coelo. Pare.i. obtempera, quasi dicat, quia hoc qui me misit, vult Iuppiter consilijs: quę Nautes senior, dat pulcherrima.i. decentissima & quę vsui erunt, & gēti tuę decori: defer in Italiam iuuenes lectos, in est prestantium corporū, appositorie, corda, id est pectora: fortissima, id est habenteis maximos animos: quia gens dura & aspera, id est rigida.i. cultu.i. exercitio: est tibi debellanda Latio.i. in Italia: tamen.i. licet fatale est te debellare Italos: accede ante.i. prius, scilicet q; debellare incipias: domos infernas.i. infernaleis: Ditis.i. Plutonis: & pete per Auerna alta.i. profunda, id est per atrum & profundū locum Auerni, per quem dicitur, descensus ad inferos: vt paulopost principium. vj. videbimus: meos congressos.i. congrediendo pete me: neq; tartara.i. loca fontium profundissima, scilicet in inferno: impia.i. impiorum receptacula: nō habent, id est non occupant me. Et bene, quia loca quę nos lubentes incolimus, nos habemus & inhabitamus: sed vbi inuiti asseruamur nos habent: ve, pro vel: vmbrę tristes.i. tristitiam afferentes, non habent me: sed concilia.i. conuenticula: amoena piorum, scilicet hominū, cultorum dei, dum viuerent: & colo, id est inhabito Elysium.i. cāpos fortunatos beatorum, scilicet incolarum. Sibylla casta: quia virgo ducet te huc, id est ad has nostras sedes: multo sanguine.i. sacrificio multi sanguinis: pecudum, id est ouium nigrarum: quia talibus inferi gaudent. Tum.i. tunc: cum, scilicet illic fueris: disces omne genus tuum.i. a te oriturum: & quę moenia dentur.i. destinentur tibi a fatis: quia Romana moenia. Iamq;.i. & iam: aut deinceps, vale: quod dicedentis verbum est: nox humida torquet medios cursus.i. medium est noctis vestrę: & Oriēs, scilicet sol: sęuus, id est violētus, & infestus vmbris, quę lucem fugiunt afflauit me, id est regna subterranea equis: anhelis, id est anhelantibus ex fatigatione. Nisi autem dixerimus velle significare, tunc oriri solem apud regiones inferorum, quas pertranseat Anchises, cum hic sit medium

medium noctis, difficile erit intelligere, quomodo dicat medium noctis, cum sol oriatur. Nam si dicamus diem inchoari a medio noctis, tunc licet sit principium diei, tamen non est principium lucis, nec orientis solis: non potest ergo simul dici, medium noctis, & principium ortus solis, nisi ad diuersa referantur. Nam atram fuisse noctem indicat illud, Et nox atra polum bigis subuecta tenebat. dicemus ergo Anchisen significare se lumen solis offensurum, nisi præceps abierit priusq; ad inferos redierit: aut quia de coelo descendit,

descendit, eoq; rediturus est: posset a sole offendi, cuius radij in sublime, priusq; in humum spargantur: vnde dixit, Afflauit, &c. Verum oritur alia dubitatio. Nam si Anchises in coelum translatus est, non potest vereri lucem: vnde de Daphnide, Candidus insuetum miratur limen olympi, Sub pedibusq; videt nubes, & sydera Daphnis. de coelo autem venisse dictum est, Visa dehinc coelo facies delapsa parentis. vnde dicemus, missam esse in Anchisa naturam coelestem, quę lucem amat: & infernam, quę candē fugit.

[Dixerat, & tenueis fugit ceu fumus in auras. POE.
Æneas. [Quò deinde ruis! quo proripis! inqt ÆNE.
Quem fugis! aut quis te nostris complexibus arcet!
[Hæc memorās cinerē, & sopitos suscitat igneis. POE.
Pergameumq; larem, & canæ penetralia Vestæ
Farre pio, & plena supplex veneratur acerra.
Extemplo socios, primumq; accersit Acesten,
Et Iouis imperium, & chari præcepta parentis
Edocet, & quæ nunc animo sententia constet.
Haud mora consiliis, nec iussa recusat Acestes.
Transcribunt vrbi matres, populumq; volentem.
Deponunt animos nil magnæ laudis egenteis.
Ipsi transtra nouant, flammisq; ambesa reponunt
Robora nauigiis: aptant remosq;, rudenteisq;,
Exigui numero, sed bello viuida virtus.
Interea Æneas vrbem designat aratro,
Sortiturq; domos: hoc Ilium, & hæc loca Troiæ
Esse iubet, gaudet regno Troianus Acestes,
Indicitq; forum, & patribus dat iura vocatis.
Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliæ, tumuloq; sacerdos,
Et lucus late sacer additur Anchiseo.

SERVIVS.

[Æneas, quo deinde ruis?) Ordo est. Æneas, deinde quo ruis? [Quem fugis?) Quasi ignorans rationem qua fugeret. [Farre pio.) Vel quia exinde sacrificabant: vel quia mos fuit apud maiores vt diuinum ignem farre seruarent: quia si durasset in alterum diem, eum aptum agendis rebus significabant. [Canæ.) Antiquæ, aut ꝓpter ignis fauillas. [Primū.) principē. [Haud mora.) Hoc est quod ait, Populumq; volentem. [Nec iussa.) Voluntatem, vt supra, Infandum regina iubes renouare dolorē. Aut certe quæ Iuppiter iusserat. [Transcribunt vrbi matres.) Romani moris verbum est. Transcripti enim in colonias deducebantur. [Vrbi.) Ad vrbem. [Deponunt.) Quasi de nauibus. [Animos nil magnæ laudis egentes.) Aut Æneas deponit eos qui nulla gloriæ cupiditate tangebantur. aut ij qui erant transcripti. i. matres & volentium multitudo deponunt animos. i. submittunt inertiæ. [Robora nauigijs.) Melius sic distinguitur. [Exigui numero, sed bello viuida virtus.) Transit ad rem a numero. [Vrbē designat aratro.) Quem Cato in originibus dicit morem fuisse. Conditura enim ciuitates, taurum in dextra, vaccam intrinsecus iungebant: & cincti ritu Sabino, id est togæ parte caput velati, parte succincti tenebant stiuam incuruā, vt glebæ omnes intrinsecus caderent. Et ita sulco ducto loca murorum designabant, aratrum suspendentes circa loca portarum. Vnde & territorium dictum est quasi terribouium, tritum bobus & aratro. [Regno Troianus Acestes.) Soo nomine. Sub nomine enim eius fuerat ciuitas appellata. [Indicitq; forum.) Id est tempus: & locum designat agendorum negociorum, qui conuentus vocatur. Indicit, autem verbum iuris est, & per hoc potentem vult significare ciuitatem. [Et patribus dat iura vocatis.) Dat condendi iuris potestatem his quos appellauerat patres: aut certe vocatis patribus iura distribuit. Hi autem, vt Sallustius dicit, vel ętate vel curæ similitudine patres appellati sunt. Senatores autem alij a senecta ætate: alij a sinendo dictos accipiunt. Ipsi enim agendi faculratem dabant per senatusconsultum. [Idaliæ.) Cypriæ. [Sacerdos.) Alij ad tumulum, alij verso ordine ad templum referunt: vt lucus tantum tumulo detur Anchisæ: vt, Inducite fontibus vmbras Pastores. Nemora enim aptabant sepulchris.

DONATVS.

[Dixerat &. t. f. ceu fu. i. au.) Nihil est. n. celerius fumo, cum liberum habuerit in auras ascensum. [Æneas, quo deinde ruis?) Hoc, ait, non est pater abire, sed fugere. quo recessurus te proripis? vel quis est iste tam durus, qui te ab amplexibus filij separet? [Hæc memorans, ci. & sopi.) Verbis iuncta sunt facta, vt sine mora solēnitatis ritus debitus sequeretur abeuntem. non expectauit lucem sed noctis tempore ignem obrutum, & commendatum cineribus excitauit. [Pergameumq; larem,) Ipsi sunt, quos incendio patrię liberatos secum Æneas deuota mente portabat. [Farre pio, &. p. s. v. acerra.) Ergo hæc propitiabat farre & thure copioso, vtpote, quod ex plena acerra proferebatur. acerræ dicuntur, quæ thuri condendo ac seruando deseruiunt, & ad templa deferuntur, cum necessitas fuerit. [Extēplo socios, primumq; accersit Acestē, &c.) Magna narrandi celeritas. vidit, inquit, Acesten primum, dehinc socios.

socios. indicauit, quid Iuppiter Anchise perferente præcepisset, quid ipse Anchises mandasset, totum strictum transijt, ne eandem rem bis diceret, & quid sibi placeret indicauit. qd esse potuit, nisi quod superiora mandata cōtinebāt? [Haud mora con. nec ius. recu. ace.) Acestes ne contra iussa diuina faceret, aut contra necessitatem suorum, nihil ex his, quæ comperit, recusauit. [Transcribunt vrbi matres, &c.) Deputabat mulieres futuræ vrbi & populum nullam gloriam requirentem. in appellatione populi, & ætates mistæ sunt, & sexus, & merita. [Ipsi trāstra nouant.) Nauigandi cā. s. [Flāmisq; ambesa reponūt, &c.) Ipsi exigui numero, sed qui essent bellis aptissimi nouabant transtra, & remos, quoniam supra dixit. furit immissis Vulcanus habenis. transtra per, & remos. icirco hic dixit, transtra nouant, nauigijs aptāt remos. dixit etiam funes reparari. qa ait & pingit abiete puppes. nō enim sola arserant transtra, aut remi tantummodo: cum in illo incendio multa eodem casu cōmutaret. [Interea Æneas vr. de. a.) Vt fit, cum ciuitates nouæ conduntur, aratro designatur spatium moenibus publicis priuatisq; necessarium. [Sortiturq; do.) Voto futuræ ciuitatis domos dixit, non quæ iam essent, sed quæ disponebantur, vt surgerent, dabantur autem de sorte propter locorum differentiam. [Hic Ilium, & hæc loca.) Illud interea omne, quod amplectebatur dispositio, Ilium dici voluit, & Troiam. [Gaudet regno Troianus Acestes.) Bonum studium egregij ciuis expressit, qui non tantum non inuidit in regno suo hoc fieri, verumetiam lætabatur: hic & meritum Æneæ dilucide probatur, qui in alienum ius authoritatem iubendi exercebat gratulante eo, qui posset contradicere, nisi fuisset in omnibus liberalis. [Indicitq; forū.) Hoc non Acestes, sed Æneas. post expletam enim Acestæ beneuolentiam redijt ad Æneæ dispositiones. his quippe, qui condebant vrbem nouam, debuit instituere, quæ ciuitatem regant, & ipsius rem. p. firment, eius, scilicet patres, & municipalem legem. [Tum vicina astris.) Non defuit cura religiosi filij, vt futuri incolæ haberent in alienis segionibus etiam Italiæ, Veneris templum. vt in Sicilia colerent, quod solebant in Troia. constituitur igitur excelso in monte ipsum quoq; templum tam sublime, vt esset syderibus proximum. [Tumuloq; sacerdos, Ac lucus. l. s. additur. a.) Additur, bis accipiendum. additur sacerdos, additur lucus, tumulo Anchiseo: non custodem loci dixit, sed sacerdotem. vult enim Virgilius Anchisen, vt plurimis locis ostendimus, inter deos numerari.

ASCENSIVS.

[Dixerat, &c.) Post abscessum Anchisę, quem Æneas adloqui volebat, abeuntem sacrificia innouauit: & consilia patris Acestæ patefecit, qui ea comprobauit, vnde vrbis fundamenta iaciunt, & templum Veneri, & lucum Anchisę extruunt, reparatisq; remis, & cęteris nauigiorum armis, cęteri abire parant. vnde Donati hoc solum habetur. [Patribus dat iura vocatis.) Hoc ad Æneam refertur: ad quem redit, post expletam Acestę beneuolentiam. [Ordo autem est. Dixerat. s. Anchises: & fugit. i. abit, & euanescit in auras tenueis, ceu fumus Æneas, inquit, deinde. s. postq; abire videbat: quo ruis. i. pręceps abis? quo proripis. i. porro rapis, & aufers, Ordo.

aufers,sup.te?quem fugis?quasi dicat,fugis ne filium tuum: aut, si nullum fugis,quis arcet.i.abstinet te,nostris complexibus?i.cur non permittis a nobis complecti:ipse memorans , id est cum hæc diceret,aut dixisset:suscitat.i.commouet cinerem , & igneis sopitos.i.coopertos cinere:& ipse supplex veneratur Larem Pergameum.i.ignem perpetuum,quem Troiani colebant , hoc est Vestam: vnde addit:& penetralia.i.arcana,Vestæ canæ.i.antiquæ,& farrillis canescentis:farre pio.i.religioso, & sacrificijs debito:& acerra.i.thuribulo:plena.s.thuris. Ipse accersit.i.aduocatum it:aut aduocat extemplo.i.illico,peracto sacrificio:socios.s.profectiois, hoc est concionem citat:& primum.i.precipue,aut ante alios accersit Acesten:& edocet,sup.eos,enarrando,imperium Iouis significatum.s.per Anchisen,qui se Iouis imperio aduenisse dixit: &,pro.i.præcepta parentis.s.Anchisæ:chari.i.multum dilecti : & edocet,quæ sententia constet.i.sedeat,& firma sit:quia prius hæsitabat,nunc animo.s.suo:mora haud.i.non sup.fit , consilijs.i.deliberationi.i.non capitur lõga deliberatio:nec Acestes recusat iussa.i.imperia Iouis,& precepta Anchisę:& iussa,id est voluntatem Aeneę:& ita ipsi ambo,aut deputati ab eis transcribunt vrbi.i.ad inhabitandam vrbem,matres , & populum volentem.s.manere, & ipsi transcripti:& qui volebant transcribi: deponũt.i.submittũt animos:nil,id est in nullo egentes,id est cupidos,quia earum rerum quarum egemus,cupidi sumus,magnæ laudis.i.qui non tãgebantur cupiditate magnę laudis:& qui paruifaciebant magnã laudem,pluris facientes requiem & solatium,q̃ gloriam & laudem:aut qui transcribunt, deponunt.s.a nauibus:aut,deponunt,id est quasi depositorios committunt vrbi:animos nil magnæ laudis:egentes,id est non tactos,cupiditate magnæ laudis. Posset forte & sic exponi:deponunt,scilicet a numero transcriptorum:animos nil egenteis magnę laudis : sed plenos , quia non egemus rebus,nisi eis careamus , cum ergo ipsi qui in Italiam deducendi sunt,laude magna non careant:nec ea egere dicentur.sed prima cõstructio mihi placet:quia addit ipsi,scilicet qui abituri sunt:nouãt, id est innouant,transtra,scilicet semusta igni,& reponũt nauigijs: robora,id est fortes trabes:ambesa.i. circum esas , & absumptas flammis,scilicet immissis:& aptant remos,& rudenteis,id est funeis, seu chordas velorum existenteis:exigui , id est pauci numero:sed virtus viuida.i.veges & idonea:bello.i.ad bellum gerendum. Interea.s.dum reliqui nauibus resarciendis essent intenti,Aeneas designat vrbem aratro:quo,scilicet moenia designabant, faciens sulcum: vt Seruius declarat:& sortitur,id est per sorteis distribuit domos:& iubet hoc esse,id est repręsentare,& dici Ilium,id est arcẽ Troianam:& hęc esse loca Troiæ,Acestes Troian⁹ gaudet regno, id est iurisditione ciuitatis a Troianis,in modum Troię conditæ: & ideo quia sub ditione eius esse permittebat Aeneas,permisit ẽt vt illi nomen suum imponeret,& Acestam vocaret , iuraq; ciuib⁹ daret: vnde addit,& Acestes,supple indicit forum.i.mercatum:& dat patribus.i.senioribus,vocatis.s.ad cõcionẽ, vnde Calendę dictæ:iura.s.ciuitatis nouæ:tunc.i.deinde:sedes.s.templi:fundatur, id est corroborat̃,si prius erat extructa,aut extruitur:Veneri Idaliæ.i.quę in Idalio Luco Cyprio pręcipue colitur:in vertice Erycino.i.Erycis montis,ab Eryce,filio Veneris,dicto existens vicina astris.i.educto quasi ad astra: & sacerdos,ac lucus sacer.i.cõsecratus,late additur tumulo Anchiseo,id est in quo Anchises sepultus fuerat.

SERVIVS.

¶ Visa maris facies.) Vt, Mene salis placidi vultum. Vult autem istos aspectum quoq; maris horrere. ¶ Fugę.) Profectionis. ¶ Eryci & tempestatibus.) Bene iunxit, Procellæ enim aut de fluminibus, aut de montibus fiunt, quas περιστάσεις dicunt. ¶ Soluiq; ex ordine funes.) Ordo est, iubet cædere ex ordine, id ẽ rite peragi sacrificium:& solui funes. Sic in septimo, Phrygiamq; ex ordine matrem Inuocat, id est rite. ¶ Tonsę oliuę.) Cõptæ minutis frõdibus. ¶ Procul in prora.) Id est in parte extrema.

Iamq; dies epulata nouem gens omnis,& aris
Factus honos,placidi strauerunt æquora venti,
Creber & aspirans rursus vocat Auster in altum.
Exoritur procurua ingens per littora fletus,
Complexi inter se noctemq;,diemq; morantur.
Ipsæ iam matres,ipsi,quibus aspera quondam
Visa maris facies,& non tolerabile numen,
Ire volunt,omnemq; fugæ perferre laborem,
Quos bonus Aeneas dictis solatur amicis,
Et consanguineo lachrymans commendat Acestæ.
Treis Eryci vitulos,& tempestatibus agnam
Cedere deinde iubet,soluiq; ex ordine funes.
Ipse caput tonsę foliis euinctus oliuę,
Stans procul in prora,pateram tenet,extaq; salsos
Porricit in fluctus,ac vina liquentia fundit.
Prosequitur surgens à puppi ventus euntes.
Certatim socii feriunt mare,& æquora verrunt.

DONATVS.

¶ Iamq; dies epulata.) Et remansuros simul,& recessuros debemus aduertere. possum⁹ etiam idem sentire de Siculis. ¶ Et aris factus honos.) Debemus quippe etiam aduertere duo adhiberi per sacra, vt rebus prosperis nouum auspicium darent, & fauorem tribuerent recessuris. ¶ Placidi strauerunt ęquora vẽti.) Dispositis omnibus, quæ temporis necessitas exigebat, & peractis conuiuijs per plurimos dies, iam cœperãt suffragari maria, & vẽti, vt opportune nauigare possent. ¶ Exoritur procurua ingẽs per littora fletus.) Hæc est moralis dictio in qua humani actus apparent. tunc.n.abscessus est grauior, cum fit, non cum disponitur. primo enim non vehementer animum mordet ęstus, si ad perfectionem fuerit ventum. aliter animi commouentur. denique Troianis quibus leue cessandi consilium fuit, & futura separatio, remansuros se cogitantes, quid doloris gererent, lachrymis testabantur: quod ne maturius fieret, nectebant moras, vsqueadeo vt has post dierũ nouem spatia cuperent dilatare. ¶ Ipsæ iam matres, &c.) Ipsę quę dudum pontũ aspectabant flentes, & dolebant cum cæteris tantum sibi maris superesse, volebant pergere. & omne laborum genus æquis animis ferre. ¶ Quos bo. Aeneas.) Bonus iuxta ciues, bonus iuxta socios, bonus iuxta remansuros, consolabatur oẽs, & religioso Acestę cõmendabat. ¶ Tres Eryci vitulos.) Sacrificium fieri Eryci fratri ex tribus iuuencis iussit, & ventis, ne violenti existerent, agnam immolari. ¶ Ipsę caput tonsę folijs euinctus o.) Iussit ipse Aeneas prędicti generis animalia imolari: ipse idem exta sumpta ex his, accepit, pateram tenens, & stans celsa in puppi, oia proiecit in fluctus, addens vinum, quod ferebat in patera.

terea. ¶ Prosequitur .s.a.p.) Tãtum sacrificia valuerunt, vt nõ deesset opportunitas venti venientis a puppi. ipse est eni vẽtus prosperior, qui nauem sequitur. ¶ Certatim socii feriũt mare.) Aduentum flatuum lætiores effecti, remis nauigia in altum proficisci studebant.

ASCENSIVS.

¶ Iamq; dies epula, &c.) Cõmemorat quomodo extructa vrbe, epulati sunt profecturi, cum permanentibus auspicib⁹ cœptorum operum operati sunt, Erycią; fratri ad nauigationem prosperam habẽdam. Item, ne odio Aeneę, sed diuturnę nauigatiõis tędio, & Iunonis suasu, eos qui vrbem exposcebant id fecisse putemus: dicit cum abinuicem separandi essent: quo tempore maxime viget amoris ignis: eosipsos qui vrbem orauerant, nunc paratos omnem fugę perferre laborem. De qua re, cum Donatus aut interciderit, aut nihil dixerit: ¶ Ordo est. Iamq;, id est & iam: omnis gens, scilicet tam habitura, q̃ permansura: epulata supple erat, id est cõuixerat, nouẽ dies: Ordo. & honos factus, supple fuit aris , id est sacrificatum fuit : & venti placidi strauerunt, id est ęquauerunt æquora. & Auster aspirãs creber, id est crebro: vocat, id est inuitat rursus: in altum .s.mare. Ingens fletus exoritur per littora procurua: dum scilicet alij ab alijs discederent: & ipsi complexi, id est complectentes inter se, morãtur noctem & diem, ita quod discedere nequirent. Ipsę matres, & ipsi scilicet viri imbecilles, aut ignauiores, quibus facies , id est aspectus, aut fractura: & effigies, seu species maris visa est quõdam aspera: & quib⁹ numẽ maris, id est quod mari pręest: visum, sup. est, non tolerabile: quia toties pericula passi fuerant , volunt iam ire, id est proficisci cum alijs: & perferre, id est ad finem vsque ferre omnem laborem fugæ, id est profectionis & profugi : quos, scilicet flentes, & abire volentes , Aeneas bonus, id est clemens & pius: solatur , id est consolatur: dictis amicis , id est amicabilib⁹, & lachrymans commendat, supple eos, Acestæ consanguineo. Et iubet deinde, id est postquam, eos consolatus fuerat, cędere, id est mactare: ex ordine, id est rite Eryci, scilicet fratri suo , Veneris filio: sed (vt prius dictum est) meretricis : pro deo tamen habito, treis vitulos, & tempestatibus agnam: sicut prius dictum est, Nigram hyemi pecudem , Zephyris felicibus albam: & iubet funes

solui, scilicet sacrificio peracto. Ipse qui, scilicet rebus vilibus intentus non erat, sed eas imperauerat: euinctus caput, id est habens caput euinctum, folijs oliuæ tonsæ, tenet pateram, stans in celsa puppi: & proiicit exta, scilicet vitulorum in fluctus salsos. id est mare: ac fundit vina liquentia, id est pura & lympida. Venti surgens

surgens a puppi, id est a posteriori parte nauis: prosequuntur euntes, id est procedentes iam in nauigatione. Socij feriunt certatim, id est cum certamine laudis quamoptime, scilicet quisque potest, mare, & verrunt, scilicet remis, æquora, id est maria plana & æqua, hoc est remis & ventis, operam nauant.

At Venus interea Neptunum exercita curis
Alloquitur, talesque effundit pectore questus.
Iunonis grauis ira, & inexaturabile pectus VEN.
Cogunt me Neptune preces descendere in omnes.
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat vlla,
Nec Iouis imperio, fatis'ue infracta quiescit.
Non media de gente Phrygum exedisse nefandis
Vrbem odiis, satis est, poenam traxisse per omnem,
Relliquias Troiæ: cineres atque ossa peremptæ
Insequitur, causas tanti sciat illa furoris.
Ipsa mihi nuper Libycis (tu testis) in vndis
Quam molem subito excierit, maria omnia coelo
Miscuit, Æolus nequicquam freta procellis,
In regnis hoc ausa tuis.
Proh scelus, ecce etiam Troianis matribus actis
Exussit foede puppes, & classe subegit
Amissa, socios ignotæ linquere terræ.
Quod superest, oro, liceat dare tuta per vndas
Vela tibi, liceat Laurentem attingere Tybrim,
Si concessa peto, si dant ea moenia Parcæ.
Tum Saturnius hęc domitor maris edidit alti. POE.
Fas oẽ est Cytherea meis te fidere regnis, NEPT.
Vnde genus ducis: merui quoque, sæpe furores
Compressi, & rabiem tantam coeliq́, marisq́.
Nec minor in terris (Xanthum, Simoentaq́ testor)
Aeneę mihi cura tui, cum Troia Achilles
Exanimata sequens impingeret agmina muris,
Millia multa daret leto, gemerentq́ repleti
Amnes, nec reperire viam, atque euoluere posset.
In mare se Xanthus: Pelidæ tunc ego forti
Congressum Aeneã, nec diis, nec viribus æquis,
Nube caua eripui, cuperem cum vertere ab imo
Structa meis manibus periuræ moenia Troię.
Nunc quoque mens eadem perstat mihi, pelle timores,
Tutus quos optas, portus accedet Auerni,
Vnus erit tantum, amissum quem gurgite quæret,
Vnum pro multis dabitur caput.

SERVIVS.

¶ Effudit pectore.) Hoc ẽ cũ dolore: vt, Funditque preces rex pectore ab imo. ¶ Preces descendere ad oẽs.) Si quid iniuriæ est in humillimis precibus, imputandum est per oĩa Iunoni. Nam oẽs dicendo, etiã humiles significat: vnde ait etiã descẽdere. ¶ Quã nec lõga dies.) Id est tempus: de quo licet melius foeminino genere dicamus, tamen & masculino dicimus. Nã de certo die, masculino tñ vtendum est. ¶ Pietas nec mitigat.) Aut Troianorũ, qui pij sunt: aut certe propter illud, Iunoni Argiuæ iussos adolemus honores quasi quæ nec sacrificiis placaret. ¶ Infracta.) Valde fracta: vt, Turnus vt infractos aduerso Marte Latinos. ¶ Media de gẽte.) Id est totius gentis potẽtem. ¶ Exedisse.) Muliebriter dictũ. Nã inde est quod sequit. ¶ Cineres atque ossa perẽptę.) Sane Edo habet & rectam, sed antiquam declinationem, vt edo edis edit: & anomalam, vt edo es est. Quarum secũda & tertia persona longæ sunt: propter differentiam sum es est. Edit autẽ in præterito producit e, vt legit. ¶ Causas tanti sciat illa furoris.) Bene supprimit. Ipsa enim sunt quæ Iuno in decimo exequitur, Me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter. ¶ Quam molem.) Vt, Tantas audetis tollere moles. ¶ Nequicquã.) Aut sine causa. i. nulla extante ratione: aut nequicquã, quantum ad eius pertinet mẽtem. Vnam enim nauem ex omnibus vertit. ¶ In regnis hoc ausa tuis.) vt, Nõ illi imperium pelagi, sæuumque tridentem. ¶ Actis.) Furore compulsis: vt, Reginam Alecto stimulis agit vndique Bacchi. ¶ Ignotę.) Ignobili: vt, Nam sępe fauos ignotus adedit Stellio. Et dicit Ignotam, Italiæ comparatione. Nam ignota non erant ad quã bis Troiani venerant. ¶ Vela tibi.) Id est per regnum tuum. ¶ Si cõcessa peto.) Siquidem. Nam modo, si confirmantis est. Agit autem a possibili. ¶ Fas omne est.) Fas te est, hoc est possibile est. ¶ Meis regnis fidere.) Nam fido datiuum tantum regit. ¶ Vnde genus ducis.) Vt diximus supra, quia feliciter est nauigaturus Aeneas, Venerem dicit a mari procreatam: & vt fert fabula, Coelus pater fuit Saturni: cui iratus filius falce virilia amputauit, sed lapsa in mare sunt: de quorum cruore & maris spuma nata dicitur Venus. Vnde & ἀφροδίτη dicitur, ἀπὸ τοῦ ἀφροῦ id est spuma. Sed hoc habet ratio, Oẽs vires vsu Venereo debilitant: qui sine corporis dãno non geritur. Vnde fingitur Venus nata p damnum. de mari aũt ideo, quia dicunt physici sudorẽ salsum esse, quẽ semper elicit coitus. Vnde etiam myrtus ei consecrata est, quę littoribus gaudet: vt, Littora myrtetis lętissima. Ideo aũt diximus Coelus pater, vt deũ significaremus. Nullus enim deus generis neutri est. Nam Coelum generis neutri, elemẽtum significat. ¶ Merui quoque.) Etiam pręstiti: vt, Nec te regina negabo Promeritã. Alij dicunt militaui: vt, Ære merent paruo. ¶ Rabiẽ tantã coeliq́, marisque.) Vt in primo legimus. ¶ In terris.) Etiã in terris. Nã augmentum est. ¶ In mare se Xanthus.) Omnia hęc Homeri sunt. ¶ Nec dijs, nec viribus ęquis.) Id est dijs iniquis, hoc est aduersis. Liptotes figura. Aut non ęquis, non æquali fauore. Plures enim Gręcis fauebant. De matribus autem, id ẽ Thetyde & Venere intelligere non possumus: quia Thetyde melior Venus est, & ei pręsenti derogare nollet. ¶ Cuperem cum vertere ab imo.) Quod propriũ est eius: vt, Magnoque emota tridenti Fundamenta quatit. Hinc, vt & supra diximus, ἐνοσίχθων dictus est. & fecit augmentum, cum se pręstitisse dixit iratum. ¶ Portus accedet.) Hic distinguendum, ne sit contrarium Veneris petitioni quę ait, Liceat Laurentem attingere Tybrim. ¶ Amissum quẽ gurgite quęres.) Misenum dicit: de quo legimus, Inter saxa virum spumosa immerserat vnda. ¶ Vnum pro multis dabitur caput.) Hic Palinurum significat. Nã falsum erit, si vnum voluerimus accipere.

DONATVS.

¶ At Venus inte. n. e. c. Alloquitur.) Alloquitur, qualitatẽ verbi futuri non exprimit. dubiũ est enim, qualis futura sit allocutio. effundit tamen, & questus ex aperto monstrat esse aliquid, quod iram locuturæ pronunciet, & dolorem. ¶ Iunonis grauis ira, & in. p. &c.) Magna hoc loco & artificiosa conceptio. nam inter ipsa initia, & personam suam commẽdat, & deformat inimicę. dicẽdo enim, prouocor conqueri, & quę prouocabat, grauabatur inuidia, & quę prouocari sese querebatur, culpa vacuam sese laborabat ostendere: interea coepit a nomine, vt ostenderet ex eius primatu absumptam potentiam. addidit grauis ira grauis, hoc est iniusta, & perinde grauis. ferri enim non poterat, quæ irascebatur frustra, hoc est, cum causa non suppeteret: deinde, quæ irasceretur immoderate: nec pectus eius innumeris Troianorum suppliciis satiaretur. execrãdi autem sunt qui nulla ex causa inimicitias suscipiunt, &, qui in eo ipso non retinent modum. tertium, quorum pectora nec poenarum numero saturantur, nec aliqua humanitate tanguntur. ¶ Quã nec longa dies, pietas, nec mitigat vlla, Nec Iouis imperio, fatisue infracta quiescit.) Dedit querelis suis augmẽtum, & eam, de qua querebatur, vehemẽter exponit. cum irata, inquit, cum causa non esset, irata sine modo, irata sine fine iracundiæ, non misericordia flectitur, non Iouis frangitur iussu, non fatorum authoritate reuocatur. cur fauenter adhuc expectaretur talis, quæ nefas existimet effici, quod Iuppiter pręcepit, & fata pręscribunt? aut, quem iniquis odijs datura est terminum, quæ cum sit vetus inimica, nouam se esse existimat, & recentia tormenta componit? incipit iam dicere, & exemplis probare manifestis, quę proposuit vera esse. ¶ Non m. de. g. ph. ex. n. Vrbẽ. o. s. est.) Non ei sufficit interitus Troię, nec tantos illic perijsse, cum

cadere

caderet. nullum pręterijt miseros supplicij genus, ipsam patriam ruina cōsumpsit, & flamma. & post tantorum scelerum cladem, nec habet, aut retinet modum, leue quiddam se existimans perfecisse, quia supersunt Troianorum aliqui, & viuunt aliqui post excidium Troię. ❡ Relliquias. Troię. ❡ Relliquię, dicuntur funera mortuorum. cineres, qui post exusta corpora remanent. atque ossa, quę colligi consueuerunt, & sepulchro mandari. tantum ergo crudelis Iuno, tantumq́ue impia, vt illa quoq; persequenda existimet, quę sunt debita sepulchris & terris. peremptę ossa, miserabiliter posuit. solent enim hostes post effusum sanguinem nullas dehinc inimicitias habere cum funere, & imponere odiis terminū, cum deest ille, qui audire aliquid possit. reliquias, rursum possumus sic intelligere, quod flos Troianę iuuentutis esset perductus ad paucos: quibus si in Iunone esset humanitas, debuit largiri miseratio. quis enim tam ferreus, tam durus hostis inuentus est vnquam, cuius victorię nihil superesse potuerit post acerba odia par tumę datur nonnunquam venia reliquis, & vsque ad victoriam crudelitas valet. tam sęua extitit Iuno, vt post excisum Iliū, perditosq́ue diuersa cęde Troianos persequatur reliquos, & inuentionibus nouis affligat. ❡ Causas tanti sciat illa furoris.) Huius, inqt, odii si causę requirantur, ab ipsa quęrendę sunt. nos enim scimus nihil in eam Troianos admisisse, quod nollet. causas tanti sciat illa furoris. furoris sui, dixit, non doloris. sine ratiōe quippe irasci furere est. cæterum dolor illic esse potest, vbi inest iusta commotio. ❡ Ipse mihi nuper Libycis (tu testis) in vndis.) Magnum inuenit assertionibus sui compendium, ipsum vocando testem, quem audiendis querelis arbitrum cupiebat acquirere. Testis es, inquit, & si vnius tantum facti, ex eo tamen cętera poteris ęstimare, quod nō sint falsa, sed vera, sic illum communem facit, & in memoriā reuocat. vt tempus & locum & factum replicet. nuper, inquit, nosti in Libycis vndis, quas moles exciuit, cum assumpta potestate ventorum, omnia in Troianorum perniciem elementa confudit. quod factum est frustra, dum omne illud te iuuante summotum est. quod ait. quam molem subito excierit, artificium nocendi voluit demonstrare. quidquid enim subitum est, facile opprimit imparatum. speratum autem & pręuisum, cauendo pōt, aut substantia cōtrarię prouisiōis effundi. ❡ In regnis hoc ausa tuis.) Vt meis procuraret interitum, ausa est te cōtemnere, & regna tua cōmouendo, etiam tibi iniuriam facere. quod ait in regnis tuis. dixit, vt ipsi huius facti recte induceret cōmemorationem. Petitura enim quietem pelagi, ostendit eam ipsum Neptunum aliā passurā iniuriam, nisi & Troianis prouidisset, & sibi. ❡ Proh scelus. e. e. t. m. a. Exussit. f. p.) Hoc est etiam nunc Troianis matribus coactis per scelus exussit fœde puppes. Troianorum matribus in incēdio nauium delictum esse constabat. his Venus astitit. dicēs, non esse requirēdum quis fecerit scelus, sed cuius impulsu videatur admissum. exussit fœde puppes. alienis manibus ipsas naues incendit, atque vtinam palam & non turpiter fraude concepta. ❡ Et classe subegit Amissa. f. i. li. t.) Vt ab hoc facto, quod contra ciuitatē, religionem, humanitatemq́ue processerat, excusaret etiā filium, in Iunonis reuocat relictorum sociorum culpam, quoniā Aeneas hoc non faceret, si pars classis non esset amissa. accedebat ex hoc facto augmentum mali, quia post tot labores nec ad Italiam peruenire potuerunt, & ignotis in terris fuerant relicti. ecce diuersitas posita, & sese impugnans. supra enim dixit, quis prohibet muros facere, & dare ciuibus vrbem? hic dixit socios ignotæ linquere terrę. cum ignota non esset, in qua fuerant ciues, sed factum est hoc oratoria virtute pro persona dicentis. quæ voluit exaggerare inuidiam facti. vt in vno incensarum nauium scelere, multa aperiret. intantum vt religiosorum nefas incurrere rogerentur, & spargeretur societas. quam vna perditæ ciuitatis calamitas iunxerat. Interea quia non magnus inuidię fragor esse potuerat, q̄ ciuibus functi fuerant ciues, relicta ratione personarum, aut ignotis terris relinqui socios, graue admodum crimen est, proinde non quęrendum est, qui vel apud quos: sed vbi remanserint, est tractandum. ergo vnum accipimus ex persona persuadentis. quis prohibet muros facere, & dare ciuibus vrbem? alterum ex persona dolētis Veneris, socios ignotę linquere terræ. ne se contraria impugnēt. vbi nouissimum posuit, quod potuit in querelas grauiores adduci. cū stabat Sicilia, & fas fuisse, in quibus Acestes fuerat alienus. venit ad summā petitionis suę. Ait enim. ❡ Quod superest oro.) Quasi vnum esset petitura, non plurima, singulari numero significauit: quid vellet, indeq́ue ostendit graue non esse, quod peteret, vtpote quod in vno esset nō in plurimis positura. ideo dixit, quod superest oro, quia transacta curari non poterant. quod superest ergo: quod integrum est, & potest pręstari. dicit iam, quid sit, quod effici cupiebat. ❡ Liceat d. t. per. v. V. t. li. la. at. tr.) Liceat, inquit, per regna tua tutos dehinc nauigare Troianos, liceat tenere Italiā, in qua est Tybris. ❡ Si concessa peto, si dant e. m. p.) Non dubitanter posuit si. sed vt se ostenderet licita cupere, quæ constabat Neptunum nosse. & illud egregie dictum. liceat tuta vela dare tibi, vt nō ventis, aut fluctibus, qui semper incerti sunt, sed ipsi potius Neptuno vela crederentur. ❡ Tum Saturnius hęc. d. m. e. a.) Quia placidum mare ipso tempore quærebatur, recte hoc loco Neptunus maris domitor dict⁹ est. ❡ Fas omne est Cytherea, &c.) Debes, inquit, habere fiduciam regni mei, vel maxime, quia inde originem ducis. ❡ Merui quoq;.) Cur dixit quoq;? cum nullū adhuc commemorauit se præstitisse beneficium? hoc vt corrigatur, ordinata prima ponēda sunt, vt sit posterius, merui quoq;, & sit primum. ❡ Sępe furores Compressi.) Ordinemus iam simul totum. sępe furores compressi, sæpe compressi rabiem cœli, sæpe compressi rabiem maris. nunc ponere debemus merui quoq;, hoc est laboraui quoq; pro tuis. ❡ Nec minor in terris (Xan. fi. q;. t.) Ae. m. c. t.) Quia sciebat se contra Troiam nixum, iurat tamen se pro Aenea specialiter fecisse. dicit & tempus, ostendit & locum, designat pericula ipsa, & cuius eum manibus eripuisset. ❡ Cum Troia Achilles.) Tunc, inquit, cum Troiana agmina infestus Achilles agitaret, exanimes persequens, & opprimens fugientes Teucros, neq; eos permittens ad mœrorum tuta peruenire. ❡ Millia multa daret leto.) Tunc, cum innumera hostium millia mactaret. ❡ Gemerentq́ue repleti. A.) Tunc cum funera omnia onerata cæsorum funeribus gemerent, impedita, scilicet, & obclusa, vel maxime Xanthus amnis, qui tantorum corporum retentui obiectus, exitum in fluctus reperire non poterat. ❡ Pelidæ tunc ego forti Congressum Aeneam.) Quantum asserit operam suam? vel ex quāta necessitate dixit Aeneam liberatum? congressus, inquit, fuit Pelidę, licet possit intelligi, quod laudis causa dixisset, Pelidæ, tamen addidit forti. quantum forti supra expressit, multa millia illum Troianorum fugasse, cum solus tantos premeret, vrgeret, ac sterneret. huic ergo cum esset congressus Aeneas, nullo deo fautore, cūctis aduersis, viribus quoq; longe imparibus nube immissa eripui. eripui, inquit, imparē. eripui iam periturum. ❡ Cuperem cum vertere ab imo.) Admiranda locutio, in qua se confitetur inimicum, & eo tempore Aeneæ saluti beneficium præstitisse. cum omnes Troianos cum ipsa vrbe volebat extinctos, q̄ grande beneficium memoratur? cum solus Aeneas mereri potuit veniam, irato eo, qui cunctos semel volebat extinguere, & diruere omnia quę suis manibus struxerat. magnus affectus est iuxta ea, quę manu nostra proueniunt. magnus quoque est dolor, si nostra manu vertantur. sed iste dixit causam interuenisse periurii, quę omnem affectum constructionis abruperat. ❡ Nunc quoq; mēs eadem.) Quæ sit ipsa mēs ex consequentibus probat. potuit enim dictum in incerto remanere, quoniam iuxta Troianos, & Troiam, inimicitias se habuisse professus est. quæ ergo mens in pręsenti præstaret videndum est, cum sequentia tractare inceperimus. ❡ Pelle, inquit, timores.) Ad remouendam solicitudinem Veneris, quam breuibus vsus est verbis. vt & ipsam securam redderet & indicaret, qualem gereret mentem. quod si hoc solum dixisset, suffecerat curę remouendę. addidit. ❡ Tutus quos optas portus accedet Auerni.) Quoniam pelagi tranquillitatem fuerat postulatus, hāc Neptunus pollicetur, & spondet. optas, inquit, vt tutus transeat mare filius tuus? tutus ad portus Auerni perueniet. ❡ Vnus erit tantum, amissum quem gurgite quęret.) Dicit futura vt de⁹, quę fugere ventura non possent. hæc ipsa, quoniam triste aduersumq; nuntiabant, extenuat. debebatur, inquit, interitus plurimis, sed pro cunctis vnius procedit exitium. quod ipsum æquo animo ferendum est. præstat enim vnum magis flere, quam plurimos. hoc ideo pręd.ixit, ne ille, qui tutam pelagi trāsmissionem promiserat, in vnius casu videretur Venerem fefellisse. & ex eo falsa cętera putarentur.

ASCENSIVS.

❡ At Venus interea, &c.) Cum ita prospere abnauigarent Troiani, Venus memor, q̄ id prius quoq; fecerant: vnde dictum est in primo, Vix e cōspectu Siculę telluris in altum Vela dabant læti, & spumas salis ære ruebant. sed Iunonis factione, inductus Aeolus, maria concitauerat: paulopost, eosq; in Africam ad Carthaginem dispulerat: non confisa mari, neq; cœlo sereno Neptunum adiit rogans, vt inuidię Iunonis obstaret, Troianisq́ue faueret q̄d & ille promittit, commemorans, vt firmius confideret, quę prius contulerat in Aeneam beneficia: docens tamen vnum atque alterum, pro certorum salute submergendum, scilicet Palinurum atque Misenum, veruntamen posset dici de solo Palinuro locutum

deum: nam is solus submersus erat, priusquam ad Italiã peruenerint. Misenus aũt in littore Italico ab ipso adhuc denominato: qa Tritones prouocauerat, non ad deorum placationẽ submersus est. De oratiõe aũt Veneris hæc pauca dicit Donat. ¶ Iunonis grauis.) Magnum artificium: nam in ipso principio, & suã personam commẽdat & aduersarii deturpat: & icipit a noie: & addit, grauis iras & exaggerat ꝙ pectus eius dicat insaturabile. Quod aũt crudelis in Troianis sit, ipsius Neptuni testimonio, probat. Hæc ille. ¶ Ordo est. Al. i. sed: Venus exercita. i. solicita, & fatigata curis: alloquitur interea. s. dum sic prospere nauigarent Troiani: Neptunũ, qui de⁹ maris est: & effundit pectore, id est ex intima affectione. tales questus, id est tales querelas, grauis ira Iunonis: nec. i. & non: & pect⁹ non exaturabile, id est quod exaturari nequit odiis: o Neptune, cogunt me descendere in omneis preces, quia qui precatur, supplicem se præbet: & ita quodãmodo descẽdit. Quam. s. Iunonẽ: nec dies. i. tempestas longa: nec vlla pietas. s. Aeneæ, qui ei sacrificauerat: vt dictum est in. iii. huius: & id ex consilio Heleni: mitigat, id est mitem facit, ac placat: quia post illud sacrificium, procurauerat tempestatem. de qua in. i. dictum est. Nec. i. & non, supp. quæ non quiescit imperio Iouis. i. licet Iuppiter imperauerit Aeneã in Italiam proficisci, & id eam permittere. ve pro vel: infracta. i. valde fracta, fatis, id est quia scit fata id velle, vt in Italia imperium constituant: vnde dictum in. i. Si qua fata sinant: iam tum tenditq; fouetq;. docet autem, quomodo non sit saturabilis: & bene perstat in metaphora ab auidis lurconibus, dicens: non satis est. s. Iunoni, virum exedisse. i. quod exederit & absumpserit: odiis nefandis, ne id iure putetur fecisse vrbem. s. Troiam de media gẽte Phrygum nec, supple satis traxisse reliquias Troiæ, per omnem pœnam, id est omne genus pœnarum & afflictionum: sed, supple insequitur, id est indesinenter persequitur cineres, atque ossa Troiæ peremptæ, id est, quidquid adhuc superest: post incendium Troiæ, ad extremum persequitur: sciat illa. q. d. ego quidem nescio: nec puto eam posse scire causas tanti furoris, id est iracundiæ in Troianos conceptæ: tu ipse (nisi legatur ipsa) testis, supple es mihi, quam, id est qualem, & quam magnam molem, scilicet aquarum & ventorum. ipsa excierit, id est excitauerit subito, nuper, scilicet cum ad Carthaginem repulsus est Aeneas, in vndis Libycis, id est Carthaginensibus: quia ipsa miscuit, id est confudit: omnia maria cœlo, id est commouit ea ad cœlum vsque: freta, id est adiuta: nequicq;, id est sine causa, aut frustra, quia non est consecuta per hoc intentũ suum: procellis Aeoliis, id est ab Aeoliis ventis excitatis, ausa hoc. i. tantum facinus in tuis regnis: quod & Neptuno doluerat, quãdo in. i. dixit, Regiq; hæc dicite vestro, Non illi imperium pelagi, sæuumq; tridentem, Sed mihi sorte datum. Pro, dolentis, & exprobrantis interiectio, vt apud comicum, Pro supreme Iuppiter: neq; cum h, neq; cum ch, recte scribitur, licet vt a præpositiõe differat, vsus h adiecerit. Pro igitur, scelus, proclamatio est. q. d. o detestabile scelus: ecce ipsa exussit puppeis fœde, id est turpi dolo: & hoc matribus. i. matronis Troianis: actis, id est percitis furore: & subegit, id est subigendo (quod indignius est), ꝙ si coegit, diceret) compulit: linquere terræ ignotæ, scilicet manentibus: socios, scilicet longæ profectionis: & hoc classe amissa. s. per incendium, fraude Iunonis immissum. Quod superest. i. quod reliquum est: cum ad præterita non sit potentia: oro liceat tibi, id est ostende te potentem & tibi licere: dare vela tuta per vndas. s. tuas: per quas illa potuit tẽpestatem excitare: aut liceat Troianis dare vela tuta tibi, per vndas. s. tuas: & liceat attingere Tybrim Laurentem. i. per agros Laurentes defluentem: si ego peto concessa, id est permissa a diis: & si Parcæ, id est deæ fatales, dant ea mœnia: bene autem scit, quod ea darent ex consultatione Iouis in. i. habita. Tunc, scilicet postquam sic locuta est Venus: Saturnius, id est Saturni filius: Neptunus domitor alti maris: edidit, id est elocutus est, hæc. s. sequentia, o Cytherea, id est Venus, quæ in Cytheris coleris: omne fas est, id est omnino licitum est: te fidere, id est confidere, meis regnis: vnde ducis, id est trahis: genus, id est originem: (quia Venus e mari nata dicitur: e spumis, scilicet maris.) ego quoq; merui, scilicet confideres, aut sæpe demerui te, aut bene meritus sum de te: ego compressi sæpe furores, id est commotiones: & tantã. i. vehementem, aut quantam nosti, rabiem maris, & cœli. i. aeris. Nec. i. & non: & ego testor Xanthũ, & Simoenta, fluuios illos Troiæ: nõ minor cura fuit mihi Aeneæ tui. i. de Aenea filio tuo, in terris, scilicet ꝙ in mari. Nam cũ Achilles sequens. i. insequens: agmina Troia. i. Troiana (trissyllabũ est) exanimata. i. metu perculsa: impingeret, sup. ea: muris. i. ad muros: &, sup. cũ ipse daret leto. i. morti: multa millia. s. Troianorũ: & amnes. i. Xanthus & Simois: repleti. s. cadaueribus: gemerent. s. sub mole eorum: nec Xãthus posset reperire viã. i. aliuũ meatũ: atq; euoluere se in mare. i. cum impediretur cursus eius, multitudine cadauerum: ego eripui tunc Aeneã congressum Pelidæ. i. Achilli, Pelei filio: forti. i. cum Achille forti: nec diis æquis. i. æque fauentibus: quia constituerant dii, Troiam euertere. vnde dictum est, Ferus omnia Iuppiter Argis transtulit. nec viribus æquis, id est æque potentibus: eripui (dicit) nube caua. i. per nubẽ cauam, quam circumiecit. Item, sup. cum. i. quando: ego cuperem vertere ab imo. i. funditus euertere (vnde dictum est in. ii. Neptunus muros, magnoq; emota tridenti Fundamenta quatit.) mœnia Troiæ periuræ (quæ ideo vertere volebat, quia periura erat Troia. i. gens Troiana mercedem promissam, iuramento non reponens) structa meis manibus, supp. idem feci. aut eripui Aeneã: eadem mens perstat, id est perseuerat mihi: quoq;. i. etiam nunc. i. vellem adhuc liberare Aeneam: si necesse esset: pelle igitur timores: quia ipse accedet tutus, id est protectus auxilio meo: portus Auerni, quos optas. s. eum accedere: aut, quos ipse optat: & ita potius legendum puto, quia scit Anchisen admonuisse Aeneam, vt prius Auernum accedat, petiturus manes: Venus optabat Laurentem, Tybrim accederet. aut si legatur, optas, distinguam⁹, vt Seruius vult, sic: ipse accedet tutus portus, quos optas, scilicet ostia Tybris tantum vnus erit: quem amissum quæres in gurgite Auerni, scilicet Misenus, & vnum caput dabitur pro multis, id est pro salute multorum, scilicet Palinurus, princeps nautarum, qui submergetur in mari, antequam ad Auernum perueniant.

Ordo.

Pro interiectio.

SERVIVS.

¶ Læta permulsit.) Et læta fecit: vt, Animumq; labentem Impulit. Aut certe perpetuũ est epitheton Veneris. ¶ Spumantia frena.) Spumas vomẽtia. ¶ Feris.) Equis: vt, Inque feri curuã compagibus aluũ Contorsit. ¶ Variæ comitum facies.) Aut belluas dicit marinas secundum naturam: aut poetice deos marinos. ¶ Immania cete.) Græca declinatio τὸ κῆτος κήτη, vt βέλος βέλη. Nã latine sic declinari non potest. Nullũ enim apud nos animal generis neutri est, nisi forte hic cetus huius ceti dicamus: quod nusquam lectum est. Nam dicuntur canes marini. ¶ Et senior Glauci chor⁹.) Vt supra diximus, Glaucus piscator fuit: qui cum captos pisces supra herbam abiecisset, & eos recepisse vidisset, quam

His vbi læta deæ permulsit pectora dictis, POE.
Iungit equos curru genitor, spumantiaq; addit
Frena feris, manibusq; omneis effundit habenas.
Cœruleo per summa leuis volat æquora curru:
Subsidunt vndæ, tumidumq; sub axe tonanti
Sternitur æquor aquis, fugiunt vasto æthere nimbi.
Tum variæ comitum facies, immania cete,
Et senior Glauci chorus, Inousq; Palæmon,
Tritonesq; citi, Phorciq; exercitus omnis.
Læua tenent Thetis, & Melite, Panopeaq; virgo,
Nesæe, Spioq;, Thaliaq;, Cymodoceq;.
Hic patris Æneæ suspensam blanda vicissim
Gaudia pertentant mentem: iubet ocyus omneis
Attolli malos, intendi brachia velis.
Vnà omnes fecere pedem, pariterq; sinistros,
Nunc dextros soluere sinus, vnà ardua torquent
Cornua, detorquentq;, ferunt sua flamina classem.
Princeps ante omneis densum Palinurus agebat
Agmen, ad hunc alii cursum contendere iussi.

quam amiserant vitam: intellecta herbarum potẽtia decerptam herbã gustauit, & se præcipitauit in mare, & in deum marinum commutatus est: cuius hic chorum ideo senem dixit quia etiam ipse senex fuerat. Aut certe seniorem dicit propter spumarum colorem: sicut pene omnes dii finguntur marini. ¶ Inousq; Palæmon.) Melicerta Inous filius Et notandum patronymicum a matre in authore idoneo. ¶ Phorciq; exercitus omnis.) Dii qui sub Phorco agũt. Hic autem Phorcus dicitur Thoosæ nymphæ & Neptuni filius. Vt autem Varro dicit, rex fuit Corsicæ & Sardiniæ, qui cum ab Atlãte rege nauali certamine cum magna exercitus parte fuisset obrutus, finxerũt socii eius eum in deum marinũ esse conuersum. ¶ Læua tenẽt Thetys)

Iamq; fere mediam cœli nox humida metam
Contigerat, placida laxarant membra quiete:
Sub remis fusi per dura sedilia nautæ,
Cum leuis æthereis delapsus Somnus ab astris
Aera dimouit tenebrosum & dispulit vmbras
Te Palinure petens, tibi tristia somnia portans
Insonti, puppiq; deus consedit in alta
Phorbanti similis, fuditq; has ore loquelas.
[Iaside Palinure, ferunt ipsa æquora classem, SOM
Æquatæ spirant auræ, datur hora quieti.
Pone caput, fessosq; oculos furare labori:
Ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.
[Cui vix attollens Palinurus lumina fatur. POE.
Méne salis placidi vultum, fluctusq; quietos PAL.
Ignorare iubes? me'ne huic confidere monstro?
Æneam credam, quid enim fallacibus Austris
Et cœli toties deceptus fraude sereni?

Thetys.) Satis prudenter sexū debiliorē sinistræ applicat parti. ¶ Nisæe.) Media diphthongus est. ¶ Vicissim.) Quia reliquerat quidem socios, sed feliciter petebat Italiam. ¶ Pertentant.) Solicitant. ¶ Attolli malos.) Id est vela per malorum volubilitatem leuari. Nā cum nauigaret, iam non dubium quod olim erexerant arbores. ¶ Fecere pedem.) Podiam, id est funem quo tenditur velum. ¶ Sinistros, Nunc dextros.) Pro auræ mutabilitate. ¶ Cornua.) Antemnarum extremitates. ¶ Sua flamina.) Prospera a puppi venientia. ¶ Princeps ante omnes.) Vnū vacat. ¶ Mediam cœli metā.) Perite locutus est. Nam medium cœlum meta est, ἀναβιβάζοντος circuli: qui medius est inter ortum & occasum. A medio autem cœlo & finitur ort⁹, & occasus incipit syderum. alter est horizontis, qui segregat aspectum huius cœli ab alio inuisibili nobis. ¶ Sub remis fusi p dura sedilia nautæ.) Id est requierūt paululum, sic remos tenentes. ¶ Leuis.) Vel aduentu vel discessu. Nam leuis in vtroque est. ¶ Dispulit vmbras.) Nam semper deos ambit nimbus. ¶ Te Palinure petens.) Factiose aggrediens, appetens. Et sciendum in maius celebrari Palinuri mortem more poetico, quem dormientem in vndas constat missum. ¶ Somnia.) Soporem. Bene autem discernit ista Virgilius, vt somnum ipsum deum dicat. Somnium, quod dormimus: Insomnium, quod videmus in somnis: vt, Falsa apud cœlum mittunt insomnia manes. ¶ Iaside.) Fili Iasi. ¶ Ipsa æquora classem.) Id est & æstu & aura nostris vtimur. ¶ Æquatæ spirant auræ.) Prosperæ: vt Æquatis classem procedere velis. ¶ Pone caput.) Bene particulatim ad id venit, quod aperte dictum refutaretur. ¶ Labori.) Ex intuendis syderibus. ¶ Paulisper.) Paululum dum tu quiescis. ¶ Vix attollens lumina.) Aut a syderibus remouens. aut certe numinis præsentia prægrauatus: quod est melius. Nam & sequens eius oratio turbata est: quod & semiplenæ indicant elocutiones. ¶ Vultum.) Mutabilitatem, quæ fit pro qualitate ventorum. ¶ Iubes.) Vis: vt, Infandum regina iubes renouare dolorem. ¶ Méne huc confidere monstro?) Subaudis vis. ¶ Aeneam credam.) Per cōtrarium, Cur Aeneam non committam cœlo, & auris fallacibus, qui sum toties serenitatis fraude deceptus? ¶ Quid enim.) Quid nītur nūc. ¶ Fraude sereni.) Serenitatis: vt, Et seruantissimus æqui. Alij legūt deceptus fraude sereni cœli.

DONATVS.

¶ His vbi læta deę.p.p.d.) Vbi dictis talibus leniit animum Veneris, promissam pelagi placiditatem cœpit procurare. Ob hanc igitur causam. ¶ Iungit equos curru genitor.) Omnis hæc descriptio poetica est propter Aeneæ meritum posita, vt ob eius tranquillam nauigationem Neptunus cum dijs maris videretur excurrere. eo tamen res reducitur, vt quies omnis pelagi monstraretur effecta, fugatis omnibus, quę obesse potuerant, ventis, scilicet qui tumore pelagi, nocere possent. ¶ Hic patris Aeneę suspensam blanda vicissim Gaudia pertentant.m.) Cum hęc Aeneę cum ipso nauigationis principio prouenissent, ex suspenso & saucio, vicissitudine prospera in gaudium repente mutatus est. ¶ Iubet ocyus.o.At.m.in.b.v.) Erigi cunctarum nauium arbores iubet, & vela solui vniuersa. ¶ Vna omnes fe.p.) Simul omnes aggressi sunt iussa. ¶ Pariterq; si. Nunc d.s.si.) Tantum potuit iubentis authoritas vt simul attollerent malos, simul vela suspenderent, & opportuna facerent ventis, deniq; nauigia omnia flatibus pspe ris ferebantur. ¶ Princeps ante o.d. Palinurus.a.) Palinurus, quod esset in gubernandi arte peritissimus, primus tenebat cursum, cęteri vero, qui in alijs nauibus fuerant, ipsum sequebantur. hoc enim illis fuerat pręcepto Aeneę mandatum. ¶ Iamq; fere mediam cœli nox.h.m.) Iam forte media nox agebatur. pars quippe ei⁹ iam fuerat transacta. idcirco addidit fere, vt ęstimantis potius esset, q̄ definite pronunciantis. esset enim vitium poetę. si noctis tempus, quod liquido dici non poterat, pro manifesto & cognito poneretur. ¶ Placida laxarant.m.q.) Totū his dedit, dormiebant, inquit, victi necessitate tēporis, & laboris. faciebant hoc, quia tuta fuerant omnia, sic tamen, vt remigij solicitudinem non in totum viderentur omisisse, nec delicijs tradidisse corpora sua quod fit, cum secure dormit. nam sub ipsis remis, atque in sedib⁹ duris, hoc est nullo stramine procurato prostrati erāt vt ipsa esset refectio, si paululum caperent somnum manēte officij solicitudine, & in certos casus pelagi diligenter intenta. in duro autem refici, aut lassitudo facit, aut consuetudo laborandi. ¶ Cum leuis ęthereis.) Leuem dicit, quia incorporalis esse affirmatur. ¶ Aera dimouit tenebrosum.) Vt conuersus in alienam faciem videri posset, & agnosci. remouit aliquantum tenebras, & venit ad Palinurum soli ipsi infestus, tamen cęteris bonus, illi soli praeparans mortem, ipse enim fuerat destinatus leto secundum Neptuni pręditum, ei soli portans perpetuum somnum, & supremum exitium. leti autem causa non reperiebatur, & tamen finis vltimus ferebatur insonti, non quia meruit, sed vt Aeneas amici sui luctu percuteretur ac necessarij, cęteris salutis per vnius detrimentum. ¶ Puppiq; deus consedit in alta.) Sedit, inquit, iuxta Palinurum in puppi, illic enim gubernatores sedent, in Phorbantis faciem, qui esset vnus ex illis, qui eadem naui ferebantur. talem personam Phorbantis debemus accipere, quę gubernare nauim nosset, p indeq; mereret audiri & eēt firma. cui Palinur⁹ nauim recte committeret dormiturus. sic igitur mutatus tales effundit ore loquelas. verbum effundit, significat magnam verborum copiam interuenisse, cum lęta esset omnibus quies. Videamus quibus verbis, & quam multis deceptus sit Palinurus. cauto quippe, & diligenti gubernatori desertio muneris paucis persuaderi non potuit. ¶ Iaside Palinure.) Magnum persuasiōis artificium. primo enim occurrit omnibus, quæ Palinurus ad excusationem pretendere potuit. suffragantur, inquit, officio tuo placiditas pelagi, ratioq; ventorum. ipsa quippe maria naues ducunt, venti currentibus blādiuntur, quietis petendę tempus est, quiesce paulisper, & oculos tuos aliquantulum laboribus subtrahe, ac ne partes tuę nauibus currentibus denegentur, ego interim officium gubernatoris subibo. hęc dixit, qui suadebat, sed latent, quę diximus opponi e diuerso potuisse. queq; asseruimus esse pręuenta. id enim dixit, ferunt ipsa ęquora classem, ęquatę aspirant aurę, ne Palinurus diceret, quod inferius dixit, mare sæuum est & infidum, iportuni sunt flatus, relinquere non possum officium omnibus semper in hac vnda suspectus. datur hora quieti. dissoluti est enim dormire ante tempus, & quia ipsum tempus asserebatur, posset dici non esse dormiendum propter perfidiam maris, & nauigationis incertitudinem. ¶ Pone, inquit, caput.f.q;.o.fu.la. Ipse ego paulisper p te tua munera inibo.) Bene dixit, furare, vt quodammodo nec ipsa maria scirent Palinurum quieuisse, propter spatium modici tēporis, & requiem suadebat, vt obtinere potuisset, quia breui spatio insidię compleri potuerunt, qua causa addidit, Ipse ego pro te vigilabo, ego suscipiam officium tuum. ecce ex duobus persuasio de breuitate temporis, & de securitate promissa gubernationis. ¶ Cui vix attollens.) Vix attollens, quia premebatur iam virtute potioris. ¶ Mene salis placidi vultum, fluctusq; quietos Ignorare iubes? mene.h.con.m.) Putas, inquit me nescire, quid agatur in pelago, aut quomodo multos decipiat ista tranquillitas, quę me decepit sępe, & arbitraris me incertis commissurum Aeneam pro cuius salute tantam solicitudinem gero. Ecce Aeneę meritum, nauigabant inanti, nauigabat etiam ipse Palinurus, & cū incerta metueret, nec sibi nec cęteris, sed soli Aeneę prouidebat. Cum igitur pronunciamus, pondus debet habere me pronomen. item huic monstro, quod decipit multos infido ingenio, & repēte mobili. Bene posuit monstro, quia quicquid in aliam faciem mutat, monstrum est. me autem, hoc est cui commissus est vniuersarum nauiū cōcursus, me qui semper in his diligens fui, me, cui esse debet pro salute Aeneę peruigil cura. me, qui sæpe comprobauerim non habendam etiam tranquillis fluctibus fidem, me amabilem

regi, & fidissimum regis ipsius amatorem. ⁋ Aeneam credam.) Id est ipsum Romanæ reipub. fortem, pium, religiosum, inuictum, in bello, in pace præstantem patiar incertis circũueniri turbinum, & procellarum subire discrimen? ecce addidit, experiundo se didicisse, quod caueret. Quid enim ait fallacius Austris, Et cœlo? Quasi fallacius quicquam reperiri nõ possit Austris & cœlo, quoniam insperatis motibus, & cœlum mutatur in nubila, & in procellas venti sępe vertuntur. interrupto silentio, ecce præter mare, metuendum dicebat & cœlum.

ASCENSIVS.

❡ His vbi lęta, &c.) Docet quomodo prospera nauigatiõe, ad Cumas delatus sit Aeneas, Palinuro duntaxat circũuento, cuius submersionem sequenti lectione prosequemur. Hic autem cum omnia facilia sint, nihilq; habeamus Donati. ❡ Ordo est. Vbi.i. postq̃ genitor, scilicet Neptunus: permulsit, id est dulcedine quadam effecit: his dictis, id est per huiusmodi verba: pectora deę, scilicet Veneris: læta, id est lętificata: ipse iungit equos, scilicet marinos: curru, id est ad currum: & addit feris, id est animosis equis: frena spumantia, id est spumas vomentia: aut spumis perfusa, ex celeri impetu: & effundit manibus.s. suis omneis habenas.s. quibus equi haberi.i. retineri possent, hoc est, laxat eas: & ipse volat leuis, id est leuiter: curru cœruleo.i. cœrulei coloris, aut marino, per summa æquora. vnde subsidunt.i. ad fundum descendunt: nec mouẽtur: & æquor.i. mare (quod tũc fretũ, potius q̃ æquor, erat: sed fiebat ęquor) tumidum.i. inflatum: prius sternitur.i. æquatur, aut planatur aquis: ita, vt aqu ;, oẽs concauitates replentes, ęquor fecerint: sub axe.s. currus Neptuni: tonanti.s. ex celeri impetu: aut potius, sub axe cœli tonantis. ita vt Venus tempestatẽ oriri viderit, cum Neptunum precaretur: & ita dixit, mare tumidũ: & nimbos in aere fuisse, qui ad pręsentiam Neptuni aufugerunt: vnde addit, nimbi, id est nubes ventosę, fugiunt vasto, id est valde amplo: æthere.i. per totum cœlum, hoc est aerem: varię facies, id est figuræ comitum.s. Neptuni: quę bellug marinę sunt, si naturaliter, & physice intelligamus: aut si poetice, dij & deę maris.s. cete immania.i. pisces illi marini, maximę staturæ, ita vt timori sint, & immanes censeantur (Reperitur in singulari, hic cetus, ceti, sed rarius, pluraliter autem, hęc cete, sed more gręco: & ita non recipit inflexionẽ latinam: sunt autem in Indico mari, reperta quatuor iugerum: vnde etiam in Genesi, grandia dicuntur.) & chorus Glauci.s. cui pręest, deus ille marinus: senior, id est prouectioris ętatis: quia canus est, spumis id facientibus: & Palæmon, deus ille: Inous, id est Inus, aut Inois filius. declinatur enim hæc Ino, huius Inus, aut Inois: vnde fit possessiuum, hic Inous, Inoa, Inoum: quo pro patronymico a matre hic vtitur: & tritones, pisces illi, qui pro dijs habentur, & qui concha canunt. (Vnde Landinus, Tyberio principi nuntiauit, Olisiponensium legatio ob id missa, visum, auditũq; in specu concha canentem Tritonem, qua nascitur forma.) citi, id est præcipites in natando: & omnis exercitus Phorci.i. cui Phorcus, deus ille, pręest (qui rex fuit Corsicæ, & Sardiniæ, s̃m Varronem, sed alij dicunt, regem fuisse Oceani Africi, & victum ab Atlãte, postea pro deo marino habitum: fuisseq; patrem Medusæ, & cæterarum Gorgonum. Probus autem duos ponit Phorcos, alterum deum maris, alterum regem in Africa) hę dicit facies comitum, supp. apparent, tunc a dextris. nam Thetys, nympha illa, seu dea maris: & Milite, & Panopea virgo, & Nisęe, & Spio, Thalia, & Cymodoce, hoc est nymphę illę, quæ Nereides dicũtur: tenẽt tunc lęua.i. læuam partem: dij s.s. dextram tenẽtibus. (Plinius asserit, non falsam esse, nympharum, Nereidumq; opinionem. Sunt.n. visę humano corpore verũ squammis hispido: nam & harum vna in eodem littore, in qua Triton spectata est; cuius moriẽtis gemitũ tristem accolę longe audiuere. Et diuo Augusto legatus Gallię complureis in littore apparere exanimes Nereidas, scripsit.) Gaudia blanda.i. permulcentia pectus. pertentãt.i. titillant, & afficiũt voluptate: hic.i. hoc loco, aut tẽpore, dum tantã tranquillitatem videt: vicissim.i. per viceis: quia interdum subrepebat mœror de socijs, in Sicilia derelictis: mentem patris Aeneę suspensam.i. sollicitam, ex derelictione suorum: ipse iubet omneis malos.i. vela malorum, aut etiã antẽnas: attolli.i. erigi: & iubet.s. brachia magnorum velorum, hoc est antẽnas: intẽdi velis.i. erigi: & exponi ventis, vt habeant vela intensa. Omnes.s. nautæ: fecere vna.i. simul: pedẽ.i. podia, hoc est funem, in quo tenditur velum: & soluere pariter: nunc dextros sinus.s. velorum, quibus ventos capiunt: nunc sinistros.s. pro auræ mutabilitate: & torquẽt vna.i. pariter: cornua.s. velorum, hoc est antẽnas: ardua.i. in altum erecta: & detorquent.i. deorsum torquent, sup. vna.i. pariter cornua, flamina sua.i. debita & prospera, hoc est venti prosperi, ferunt classem: Palinurus, princeps.s. nauitarum, aut directorum: agebat ante omneis, densum agmen.s. velorum: alij iussi sunt contendere cursum ad hũc.s. Palinurum. Et iam nox humida contigerat fere mediam metam cœli, id est fere medium noctis, cum sydera mediam partem cœli percurrerint: & sup. nautę, fusi per dura sedilia, sub remis, laxabãt mẽbra placida quiete.i. placide dormiebant. cum.i. quando: Somnus.i. deus somniorum: leuis.i. agilis: delapsus ab astris ęthereis, dimouit aera tenebrosũ: & dispulit vmbras, vt faceret.s. serenitatẽ: petens.i. adoriens, o Palinure, te: & portans tibi insonti.i. innocẽti somnia tristia, in quibus.s. submergaris: & ipse deus consedit.i. sedem accepit, in alta puppi, existens similis Phorbanti.i. nautę illi, satis perito, ac noto: & fudit has loquelas pectore: ita, vt ex animo loqui crederetur. O Palinure Iaside.i. de gñe Iasij: ipsa æquora.s. sine adminiculo tuo, ferunt classem: auræ spirantes ęquatę.i. ęqualiter flantes, hora.i. tẽpusculum, datur quieti: pone.i. repone: caput.s. tuum, & furare.i. clanculum subtrahe labori, oculos fessos: ipse.i. ego inibo, id est ingrediar: paulisper, id est per paucum temporis: munera tua, id est officium tuum, aut parteis tuas, pro te, id est gubernabo pro te, cui.i. deo, videlicet Somno: Palinurus attollens vix, id est cum difficultate: lumina, id est oculos, somno grauatos: fatur, id est respondet: ne.i. an: iubes.i. vis: me.s. toties deceptum, & non expertum ignorare vultum.i. fraudulentiã pręse ferentem: quia vultui tranquillo, id est dispositioni tranquillitatem prę se ferenti, proxima sępe tempestas est: & fluctus quietos.i. tranquillos, qui sępe ex inopinato in summam commutationẽ mutantur: mẽ ne, id est iubesne, me confidere huic monstro.i. mari, tam vario, & monstruoso? quid enim, id est quid mi? & est ironia. aut quid enim?.i. nam quid iubeas, si hoc iusseris? iubeas enim vt ego deceptus, toties Austris.i. ventis fallacibus: & fraude cœli sereni. (Seruius vult, vt sit fraude sereni, id est serenitatis cœli: sed non est opus.) credam.i. committam Aeneam.s. tantum virũ, sup. huic monstro.s. mari? q.d. id nequaquam fecero.

SERVIVS.

❡ Viq; soporatam stygia.) Morte plenum. ⁋ Vtraq; tempora.) Per vtrunque tempus. ⁋ Cunctanti.) Quasi reluctanti. ⁋ Natantia.) Errantia somni vicinitate. ⁋ Cum puppis parte.) Procœconomia: vt triduo natare potuerit. ⁋ Currit iter) Vt Cicero, Ite viã, redite viã. ⁋ Tutum.) Præsidio Neptuni. ⁋ Sirenum.) Sirenes s̃m fabulam parte virgines fuerũt, parte volucres, Acheloi fluminis & Calliopes musæ filię. Harũ vna voce, altera tibijs, alia lyra canebat: & primo iuxta Pelorum, post in Caphareis insulis habitauerunt, quæ illectos suo cantu in naufragia deducebant. Secundũ veritatem meretrices

[Talia dicta dabat, clauumq; affixus & hærens POE.
Nusq̃ amittebat, oculosq; sub astra tenebat,
Ecce deus ramum Leteo rore madentem,
Viq; soporatum Stygia, super vtraq; quassat
Tempora, cunctantiq; natantia lumina soluit.
Vix primos inopina quies laxauerat artus,
Et superincumbens, cum puppis parte reuulsa,
Cumq; gubernaclo liquidas proiecit in vndas
Præcipitem, ac socios nequicq̃ sæpe vocantem.
Ipse volans, tenues se sustulit ales in auras.
Currit iter tutum non secius æquore classis,
Promissisq; patris Neptuni interrita fertur.
Iamq; adeo scopulos Sirenum aduecta subibat
Difficiles quondam, multorumq; ossibus albos,
Tum rauca assiduo longe sale saxa sonabant,

retrices fuerunt, quę transeuntes, quoniam quos ducebant ad egestatem, his fictæ sunt inferre naufragia: has Vlysses cõtẽnendo deduxit ad mortem. Sirenũ autem genitiuus est veniens ab hac Sirene. ⁋ Tũ rauca.) Ac si diceret, ante hac delectabili voce resonabant, tunc fluctibus solis. & bene imitatus est maris stridorem. ⁋ Sale saxa sonabãt.) Cũ pater amisso fluitantem errare magistro Sensit.) Naturale enim est, vt fluctuet nauis sine gubernatore. ⁋ Nocturnis rexit in vndis.) Dat ei hoc & in decimo, vt ipse sedens clauumq; regit, velisque ministrat. ⁋ Multa gemens.) Nomen pro aduerbio. ⁋ Casu amici.) Propter ruinã allusit

Cum pater amisso fluitantem errare magistro
Sensit, & ipse ratem nocturnis rexit in vndis,
Multa gemens casuq; animum concussus amici.
[O nimium coelo, & pelago confise sereno, ÆNE.
Nudus in ignota Palinure iacebis arena.

allusit ad nomen.[Pelago cō fise.) Hoc est quod supra Palinur° excusat.[Nud°.) Insepultus mortu°, vt, Et freta destituent nudos i littore pisces.[Ignota.) Peregrina, añ nō visa. Nam in sexto dictur° est, Paulatim adnabam terræ, iamq; arua tenebam. Sciendum sane Tuccam & Varrum hunc finē quinti esse voluisse. Nam a Virgilio, duo versus sequentes huic iuncti fuerunt: vnde in nonnullis antiquis codicibus sexti initiū est. Obuertunt pelago proras: tum dente tenaci.

DONATVS.

[Talia dicta dabat.) Sic loquebatur, vt clauo, id est gubernaculo videretur affixus, aut tenacius inhæsisse.[Oculosq; sub astra tenebat.) Nec amittebat suis manibus clauum, cuius causa vigilabat, nec oculos flectebat a stellis, quarū cursus obseruabat, & motus, eo magis cautior, quantum eos vrgeri sentiebat in somnum. Vbi autem deus aduertit pertinaciter resistentem, dimissis insidiis quæ ad plenum obtinere nequiuerant per hominis formam, conuertit se ad potentiam. vt vi compleretur, quod subtilitatis fraude non potuit.[Ecce deus ramū lethęo rore madentem.) Quid enim dubitaret Somn° grauare Palinurum rore stygio? quē mox plenę morti fuerat traditurus? excutiens, inquit, ramum rore stygio, inspersit Palinuri temporibus, & reluctantes oculos soluit. habuerant enim adhuc quendam vigorem, cum Palinurus cōtra niteretur, vbi enim interuenit vis maior, quicquid duratum fuerat, resolutum est, quæ solutio clausit oculos eius & pressit.[Vix primos in.q.l.a.) Hoc factum nulla consecuta est mora.[Et super incumbens.) Multum dat Palinuro, qui oppressus tanta vi, gubernaculum non remisit. contra, plus illi, qui diuina fretus potentia totum valuit superare. sic enim illum præcipitem dedit in fluct°, vt secum & gubernaculum traheret, & eius partem nauis, cui videbatur appositus. clamabat vero ille socios frustra, & in ipsa vi positus omnes inuocabat. dormiebant enim sicut supradictū est, nec audit aliquis implorantis vocem, nec subuenit pereunti. hæc fuit causa, vt dormientes Troiani describerentur, ne esset qui Palinuro pereunti succurreret. Debuit enim compleri vnius amissio quam Neptunus Veneri venturam prędixerat.[Ipse volans.t.se.s.a.in.a.) Perfecta Palinuri nece, Somnus, inquit, volauit ad coelū, quod alato facere facillimum fuit.[Currit iter tutum n.s.ę.cl.) Amisso duce, nihilominus classis tutis cursibus ferebatur.[Promissisq; patris Neptuni interrita f.) Promissis Neptuni respondens, qui futuram incolumē dixerat. interrita, inquit, hoc est secura ferebatur, licet rectorem perdidisset. numine enim Neptuni felicius regebatur.[Iamq; adeo scopulos Sirenum.) Dum tota classis secaret fluctus, iam inceperat in Sirenarum scopulos ferri, difficiles aliis. dicturus est enim inde integros euasisse Troianos. Difficiles dixit asperos, & naufragiis perniciosos, vtpote, qui sæuitiam suam multitudine ossium testarentur, quæ spes venientium esse poterat? vbi aliorum interitus non fama sed oculis probabat, hoc ideo dictum est, vt ostendatur Neptuni beneficium, qui Troianos illic incolumes reddidit, vbi infiniti perierant.[Tum rauca.a.s.l.s.so.) Quam euidens iam periculum fuit. cum iam ipsorum scopulorum Sonus aures Troianorum, mentemq; tangebat.[Cum pater.a.fl.e.m. Sensit.) Aeneas vbi aduertit propinquam periculis classem, intellexit eius periisse rectorem. qua necessitate compulsus suscepto gubernatoris officio, ipse eam rexit & quod difficillimum fuit, per totum spatium noctis. laudatur Aeneas etiam in arte gubernandi.[Multa gemens, casuq; a.c.a.) Fuit vna difficultas regendę nauis, quā aliæ sequebantur: dicit, quę sint multę causæ, labor. s. ac solicitudo, dolor quoq; amici perditi, & tantis officiis necessarii.[O, nimium coelo, &c.) Hęc ex persona Aeneæ accipienda sunt, qui arbitrabatur deliquisse Palinurum, atq; egisse negligenter, quasi coelo sereno, & pelago, casu quolibet perire nō posset. accedebat ad dolorem gementis poena quoque amico inflicta post mortē. vt inhumatus iaceret, & nudus in exteris terris, ignotusq; omnibus, in littoribus etiā, quæ nullus incoleret, & in quibus sepultorem inuenire non posset.

ASCENSIVS.

[Talia dicta dabat, &c.) Recitat quomodo Palinurus, violentia somni coactus, obdormire paulisper ab eodem, in mare præceps delectus est: vt. s. expleatur, quod Neptunus dixerat: vnum pro multis, dabitur caput: quę sententia & Caiphę de CHRISTO fuit, sed alio spiritu prolata: nam poeta creditur cæremonias veteris superstitionis significasse, quod sine morte non pateret ad inferos descensus: quanquam creditū est, non sine malo, euitari malum: cum ergo classi Aeneæ, Iuno procurauerit, malū vnū pro multis, datum est caput. Nulla autē poeseos hui° pars, morali philosophia vacat. nā egregie docet, nihil in hac vita mortali tutum esse, neminem decere securum esse: cum etiam in tranquillitate summa lateat periculum: quod & si non lateat Palinurum, tamen euitare non potuit, violentia somni oppressus: Sōni, dico, dei, sed Aeneas putauit eum somno naturali oppressum: cui ob serenitatem indulserit. Sic autem inserere solet poeta, poeticas fictiones, vt non longe a physica ratione alludat: sicut Neptunum in superiore lectione comitatum cete, Tritonibus nymphis commemorat: pro quibus aut monstra marina physice, aut deos, deasq; poetice intelligere possumus. Cæterum ne longior, quā constituerim, fiam, quia Donati nihil extat. [Ordo est, Palinurus, supple dabat: talia dicta, id est responsa Phorbanti, vt putabat & somno, secundum poetam: & ipse affixus, & hærens, id est inhærens & innitens, nunquam amittebat clauum, id est gubernaculū: & tenebat oculos sub astra, id est astra versus, ab inferiori in ea respiciēs: nā dum in terra videmus, oculos sub astris tenemus: dum in astra, etiā sub astra: ecce. q. d. pręter opinionē, & ex insperato de° s. Somnus: quassat. i. frequēter cōcutit, sup. vtraq; tpa. s. Palinuri, i qbus. s. est sedes requiei. (vñ Psal. cxxxj. Et requiē tēporib° meis &c.) ramū madentē rore Letheo. i. aspergine: Lethes, fluuii infernalis, obliuionē significātis: & soporatū. i. profunde ībutū: vi Stygia. i. Stygis, paludis infernalis, mortē inducentis, ac tristitiā sempiternam: &, sup. soluit. i. resoluit: cūctanti. i. imoranti, & reluctāti: lumina natātia. i. oculos sopore fluētes, aut vicinitate somni errantes, & fluitātes, quies inopina. i. præter opinionē inducta Palinuro a somno vix laxauerat primos artus. i. vix primū dormierat: &, sup. Somnus, incūbens super. i. desuper: piecit in vndas liquidas, quia sunt etiā vndę ignium, aut q̄ semper liquidę sunt: cū parte puppis, quā. s. tenuit firmissime reuulsa: & cū gubernaclo, p gubernaculo. i. Palinurū, pcipitē, ac vocantē. s. in auxiliū, sæpe: nequicq̄. i. frustra socios, qa nemo ei subuenire poterat: ipse. s. Sōnus: ales. i. volucer: volās. i. auolans, post demersum Palinurū: sustulit: i. sursum tulit se, in auras tenues. i. euanuit: classis. s. Aeneę, currit nō secius. i. nihilominus, vel nihilo aliter, q̄ si a Palinuro regeret, iter tutū, prę sidio. s. Neptuni: ęquore. i. per ęquor. i. mare tranquillū: & fertur interrita. i. incōcussa: promissis. i. pp̄ter, pmissa pris Neptuni q̄. s. Veneri fecerat. Iamq;. i. & iā, sup. classis aduecta, subibat adeo. i. vino: scopulos Sirenū. i. quos Sirenes olim habitare solebant (q̄ tres erant, vt Ser. recitat: earum aūt nomina, dicunt, Parthenope: vnde Neapolis olim dicta, qa illic sepulta dicit, Leucosia, & Lygia.) scopulos, dicit, Sirenū, difficiles, quondā. s. dum Sirenes viuerent, quæ per transeuntes in scopulos, dulcedine cantus illiciebant: sed ab Vlysse spretæ ad mortē, ab eodem cōpulsę sunt ex dolore: & albos ossibus multorū, illic. s. submersorū, quorum ossa a mari in scopulos reiecta, dicit, absumpta carne, quę frequenti aquaꝝ alluuie verosimile est alba fuisse: vnde & scopulos quos operiebant, albos reddebant: sed tunc. i. ea tempestate saxa: sonabant raucā. i. rauce: assiduo sale. i. assiduo impulsu maris: cum, id ē quando: pater. s. Aeneas: sensit ratem. i. nauem fluitantem, errare, magistro amisso: & ipse rexit ratem in vndis nocturnis. i. nocturno tempore: gemens multa. i. multum: & concussus animum, id ē habens animum concussum: casu. i. ruina, & pręcipitio amici. s. Palinuri, qui diu & fideliter nauem eius gubernauerat. Et, supp. ait, o Palinure, confise, id est qui confisus est nimium, coelo & pelago sereno (credebat enim, quod sopore naturali oppressus, ceciderat in mare) tu iacebis nudus. i. inhumat° in arena ignota. i. peregrina, ante non visa. Seruius dicit, sequentes duos versus a Virgilio huic quinto appositos, quod mihi verosimile est, quia quando Virgilius verbum non prę ponit, vt hic, O nimium, solet postponere, vt ibi, Sic fatur: sed melior est continuatio, & librorum compendentia, si sequenti libro dentur. Claudit ergo hunc librum, sicut & superiores, cōmemoratiōe mortis. s. Palinuri: nec mirum, quia per mortem & lachrymas, descēdimus ad inferos, defuncti, per mortem, sed viui, per lachrymas. i. dolorosam defunctorum, & eorū quæ post hanc vitam cōtingere possunt contemplationē, quomodo Aeneas descendisse creditur: vnde ait, Sic fatur lachrymans.

LIBRI QVINTI FINIS.

ASCENSIVS.

❡ Quæritur.) Sicut eſt apud Horati. Mors vltima linea rerum eſt. & ideo in ſex librorum, quibus virum deſcribit, vltimis lineis, mortis alicuius meminit: ſextum autem totũ de conſideratione eorum, quę poſt hanc vitã in regione mortuorum aguntur, cõfecit: multa ex Platonicorum philoſophia, depromẽs & multa chriſtiano non indigna aſſerens: nam & ſontes, criminali peccato in eternum puniri, leuiori delicto purgari aſſerit, & ipſa criminalia peccata ex ordine cenſet, atque ita dum per poenas a peccando retrahit, multum reipublicæ confert: nec tamen a principali intentione, q̃ eſt Auguſtum ab origine commendare, diſcedit: nam dum progeniẽ Aenæ deſcribit Anchiſes,

IN VI. ÆNEIDOS LIBRVM MONOSTICHON.

Quęruntur ſexto Manes, & tartara Ditis.

IN EVNDEM MODESTINI IVRISC. ARGVMENTVM.

Cumas deinde venit, fert hinc reſponſa Sibyllæ.
Miſenum ſepelit. mons ſeruat nomen humati
Ramum etiam ante deum placato numine portans.
At vates longæua vna' deſcendit Auernum.

Agnoscit Palinurum, & ibi solatur Elyssam
Deiphobumq; videt lacerum crudeliter ora.
Vmbrarum pœnas discit narrante Sibylla.
Conuenit Anchisen, penitusq; in valle virenti,
Agnoscitq; suam prolem, monstrante parente.
Hæc vbi percepit, graditur, sociosq; reuisit.

ALIVD IN EVNDEM.

Sacratam Phœbo Cumarum fertur in vrbem
Rex Phrygius, vatisq; petit responsa Sibyllæ.
Misenum sepelit. post hæc adit infera regna,
Congressusq; patri discit genus omne suorum:
Quoq; modo casus valeat superare futuros.

schies, ad Augustum vsq; progreditur. Verum vt. vj. libri farraginem totam prælibemus, argumētorum explanationem paucis exequemur, quæ huiusmodi est. Manes, id est ab inferis ad superos, secundū Ethnicos, manantes spiritus, hoc est inferi: & tartara, id est obscura regna: Ditis: id est Plutonis: quæruntur. i. visuntur ab Ænea, duce Sibylla, sexto, sup. libro: & id quidem videtur monostichon, totum argumentum simul cōplectens. ¶ Æneas, sup. venit, deinde, scilicet postq; fecerat, quod in fine argumenti. v. libri dictum est, scilicet: Et placidum Æneas Palinurum quærit in vndis. nam est continuatio, Cumas deinde venit, &c. postquam ergo quæsijt Palinurum, venit deinde Cumas, id est ad ciuitatem illam Italię, in littore sitam: & fert. i. aufert, hinc. s. a Cumis, ex tēplo Phœbi, & Dianæ, responsa. i. oracula Sibyllæ & sepelit Misenum, tubicinem illum peritissimū, submersum a Tritone: mons. s. Misenus: seruat nomen humati. i. sepulti: quia ab eo nomen accepit: & portat et ramū. s. aureū: ante. s. se: aut numine deū. s. deorū inferorū: & placato ante. i. priusq; ad inferos intraret. At vates. s. Sibylla: longæua. i. longi ęui, qa dicitur vsq; ad tēpora Tarquinij vixisse, & bñficiū vitę ab Apolline accepisse: vt alibi dicemus. descendit vna. i. pariter cū illo: Auernum. i. per Auernū, ad inferos: aut descendendo, transit Auernū. Agnoscit. s. Æneas: Palinurum. s. amicum, directorem nauis, super vndas fluitantē: & solatur. i. cōsolatur: ibi. s. apud inferos: Elyssam. i. Didonē: & videt Deiphobum, filiū illum Priami, & maritum Helenes, postq; ab Alexādo, seu Paride dimissa erat: lacerū ora. i. habentem ora lacera, & truncata: crudeliter, id est inhumane: & conuenit. i. visitat, loquendi gratia: Anchisen. s. patrem suū: in valle penitus virenti: & agnoscit suā prolem. i. progeniem: parente. s. Anchisa, monstrante. Et vbi, id est postq;: ipse percepit hæc. s. iam dicta. ipse graditur. i. progreditur: & discedit. s. ab inferis: & reuisit socios. s. in littore dimissos.

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER SEXTVS.

Sic fatur lachrymans, classiq;
immittit habenas, POE.
Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris.
Obuertūt pelago proras: tum dente tenaci
Anchora fundabat naueis, & littora curuæ
Prætexūt puppes. iuuenū manus emicat ardens
Littus in Hesperium, quærit pars semina flammæ
Abstrusa in venis silicis: pars densa ferarum
Tecta rapit, syluas, inuentaq; flumina monstrat.
At pius Æneas arces, quibus altus Apollo
Præsidet, horrendæq; procul secreta Sibyllæ,
Antrum immane petit, magnā cui mentē, animumq;
Delius inspirat vates, aperitq; futura.
Iam subeunt Triuiæ lucos, atq; aurea tecta.

SERVIVS.

Totus quidē Virgilius scientia plenus est: in q hic liber possidet principatum: cuius ex Homero pars maior est. Et dicuntur aliqua simpliciter, multa de historia: multa per altā sciētiam Philosophorum Theologicorum Ægyptiorū: adeo vt plerisq; de his, singulis huius libri ītegras scripserint pragmatias. Sane sciēdū, licet primos duos versus Probus & alij in quinti reliquerint fine, prudenter ad initium sexti esse trāslatos. Nā & cōiunctio poematis melior est, & Homerus etiā sic inchoauit, ὣς φάτο δακρυχέων. ¶ Classiq; immittit habenas.) Nauibus suis siue naui quę classis dicitur: vel q fiat de fustibus. Calas enim dicebāt maiores nostri fustes quos portabant serui sequentes dominos ad prælium: vnde etiam Calones dicebantur. Nam consuetudo erat militis Romani, vt ipse sibi arma portaret, & vallum: vallum autem dicebant calas: sic Lucilius, Scinde calam vt caleas, id est, o puer, frange fustes & fac focum. Inde ergo classem dictam dicunt. Alij classem hinc dictam volunt: apud maiores nostros stipendium terrestri prælio miles pedester dabat: equites vero dabant in nauali certamine. nam adhuc pauper fuerat populus. Exinde iam quod ab equitibus dabatur stipendium, tractum est vt diceretur classis. Proprie enim classes equitū dicimus. ¶ Classiq;.) Aut suæ naui: quę classis, vt in primo diximus, dicta est ἀπὸ τῶν κάλων, id est a lignis. Vnde Horatius, Me vel extremos Numidarum in agros, Classe releget. Aut omnium quæ eius cursum sequentur. Palinuri enim implet officium, de quo supra ait, Ad hunc alij cursum contendere iussi. ¶ Immittit habenas.) Aut funes per metaphoram dixit: aut Homerū secutus est, qui ait ἐντύναντο δ' ἐρετμὰ τροποῖς ἐν δερματίνοισιν. Et alibi ὅπλον δ' ἴσια λευκὰ ἐυστρέπτοισι βοεῦσι. i. loris tortis. his. n. vtebant̄ antiqui. ¶ Et tandem.) Ad Æneæ desideriū retulit, olim ad Italiam venire cupientis. Cęterū mora non construit de Capreis Cumas vsq; ad tantam vicinitatē tam longā fuisse nauigationem, pręsertim accedente fauore Neptuni. ¶ Euboicis oris.) A Colonia Cumas appellauit. Nam Euboea insula est, in qua Calchis ciuitas ē, de qua venerunt, qui condiderunt ciuitatem in Cāpania, quā Cumas vocarūt; vel ἀπὸ τῶν κυμάτων: vel a grauidę mulieris augurio, quę Græce ἔγκυος dicitur. ¶ Allabitur.) Venit celeriter: vt, Labere nympha polo. ¶ Pelago.) In pelagus: vt, It clamor cœlo. Bene autem Obuertunt, vt non Æneæ, sed socijs vilia dentur officia. Gubernandi ars soli conceditur Æneæ. ¶ Dente tenaci.) Vnde in primo, Vnco nō alligat ancora morsu. Ancora (vt supra diximus) in Græco aspirationem non habet: vnde ἄγκυρα dicitur. Vnde & apud maiores sine aspiratione proferebatur. Cōtra thus & orchus veteres dicebant, & lurcho. i. vorax: quibus sequens ætas detraxit aspirationem. ¶ Iuuenum manus.) Post conditam in Sicilia ciuitatem, senum aut nulla aut rara fit mentio. ¶ Ardens.) Festinans: vt, Instant ardentes Tyrij. ¶ Littus in hesperium.) Hic ostenditur Hesperiam minorem eē, omnem Italiam: dictum (vt supra diximus) vel a rege, vel a stella. ¶ Semina flammæ.) σπέρματα πυρὸς Homerus dicit, id est seminis. ¶ Abstrusa in venis Silicis.) In Georgicis, Et Silicis venis abstrusum excuderet ignem. Abstrudere enim est de industria celare. ¶ Ferarum tecta.) Epexegesis syluæ. ¶ Flumina monstrat.) Quæcunq; fluenta. Et sciendum monstrari Ænēę, ad expiandum se. Nam funestatus fuerat morte Palinuri: non q eum viderat, sed q funus agnouerat, id est doluerat. In eo enim est pollutio quod ait, Casuq; animum concussus amici. Nam ipsa impiant quæ agnoscimus. Vnde in Liuio habemus, Horatium Puluillum, cum Capitolium dedicare vellet, audisse ab inimico mortuum filium: & ne pollutus dedicare non posset, respondisse, cadauer sit. Hanc autem purgationem Æneæ polluto dat vbique Virgilius, vt paulo post, Corpusq; recenti Spargit aqua. ¶ At pius Æneas.) Quippe ad templa festinans. ¶ Arces quibus altus Apollo.) Cum vbique arx Ioui detur, apud Cumas in arce Apollinis templum est: altus autem vel magnus: vt, Iacet altus Orodes. Et de ipso Apolline, Sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo. Vel ad simulachri magnitudinem retulit, quod esse constat altissimum. ¶ Quibus pręsidet.) Quibus præest, quas defendit. ¶ Horrendæ.) Venerandæ: vt, Horrendum syluis & religione parentum. ¶ Procul.)

Haud lōge. Procul enim est & quod præ oculis est: & quod porro ab oculis. Vnde & duplicem habet significationem. ¶ Antrum immane petit.) Epexegesis domus Sibyllę. ¶ Mentem animumq;.) Perissologia est. Nam secūdum Lucretium vnum est mens & animus. ¶ Delius inspirat vates.) Apollo fatidicus. & sic ait Delius, vt Nunc Lyciæ sortes, id est Apollineæ. Bene autem Sibylla quid sit, expressit, Magnam cui mentem, animumq; Delius inspirat vates. Nam vt supra diximus, Sibylla dicta est quasi σιοῦ βουλὴ, id est dei sententia. Aeo ici enim σιοὺσ deos dicunt. ¶ Triuiæ lucos.) Congruit Apollini, Dianæ iuncta sunt templa: vt & paulo post, Phœbi Triuiæq; sacerdos. Et bene fit Lucorum Dianæ cōmemoratio: qa petiturus est inferos. ¶ Aurea tecta.) Apollinis scilicet.

ASCENSIVS.

Sic fatur lachrymans.) Hic sextus, ex. xj. Odyssεæ Homeri, sumptus est: vbi Vlysses, Calipsus, seu Calipsonis dictu, ad inferos descendit: & Tiresiam, vatem Thebanum, de reparandis opibus consuluit. vnde Horatius. ij. sermonem, Hoc quoq; Tiresia præter narrata petenti, Responde, quibus amissas reparare queam res, Artibus, atq; modis. Home. autem dixit, Vlyssi occurrisse vmbram maternam: sed Virgilius, Aeneæ vmbram paternam. Seruius vero dixit, plurima ex Ægyptiorum theologia sumpsisse poetam, ad hunc librum: quod & verum est, nam Orpheum, qui Homerum secutus dicitur, in Ægyptum profectum, aiút: illincq; nouos sacrificiorum ritus retulisse, pręsertim de Styge. Nam Isis, Osyridis mariti sui, a Tiphone fratre occisi, membra in insula vltra Stygem paludem sepeliuit: quomodo cæteri quoq; postea suos illic sepeliuerunt: vt inferius dicemus. Non aút verum est, quod dicit Homerum, incepisse librum, ὥσ φάτο. &c. licet sic versiculos inceperit. Cum autem dicit, Sic fatur lachrymans: pietatem viri ostendit, quem vbiq; pium inducit. & cum addit, Classiq; immittit habenas: fortitudinem, & solertem gnauitatem eius, qui inter lachrymas, suæ & suorum saluti consuluit. ¶ Classiq; immittit habenas.) Translatio ab equis: vnde Home. lora incidi iubet, quę etiam equorum sunt. & Plautus, Num (inquit) equo ligneo, per cœruleas vectus es vias? accipiens equum ligneum pro naue. Classis autem, est nunc vna nauis, nunc nauium multitudo, nunc armatorum, & præcipue equitum ordo. erant autem (vt Liuius docet) Romanis olim classes quinq;, nunc scholasticorum eiusdem auditionis: nam & Quintilianus, eos per classes distribuendos docet: vulgus appellat, locum primum, atque secundum. Nunc strepitus classium sese mouentium ad classica. i. sonitum tubarum. Et tandem, non ad diuturnam nauigationem ex Sicilia, sed ex Troia refertur: aut ad desiderium vehemens. ¶ Euboicis.) A Colonia. nam Euboea, insula est, in qua Chalcis ciuitas est vnde venerunt Coloni, qui in Campania Italiæ, Cumas ædificauerunt. ¶ Pelago.) Id est in pelagus, aut pelagus versus: quod faciunt, qui in terram non suam, vnde forte de repente proficiscendum sit, appulsi sunt. ¶ Mentem, animumq;.) Plures, perissologiam censent, id est abundantem sermonem: cum enim inquiunt, idem sit, mens & animus alterum sufficeret: vnde Lucre. Primum animum, dico mentem, quam sæpe vocamus. Idem, Consilium quod nos animum, mentemq; vocamus. Alij discernunt animum a mente: vt diuus Augusti. in De ciuitate dei. & videtur mens, qua meminimus & disquirimus: animus, quo auemus, & spiramus. Sed immensum esset opus, si singula quę occurrunt, recenserem. ¶ Ordo autem est. Nam Dona. non extat. Ordo. Æneas lachrymans, fatur sic, scilicet vt præmissum est: & immittit habenas. i. liberam facit nauigationem: classi, id est nauibus: & allabitur tandem, id est post longam expectationem: oris, id est regionibus: Euboicis, id est ab Euboicis excultis: Cumarum, id est qui illic Cumas extruxerunt, hoc est ad eam regionem, vbi sunt Cumæ, a Chalcidensib. populis Euboicis, extructæ. Et, supple ministri, aut socij. Nam vile ministerium non conuenit Æneæ. & ita numerum mutauit, dicens, immittit, & obuertunt, id est contrauertunt: pelago, id est in pelagus: aut pelagus versus, proras, id est anteriores partes nauium, quæ proruunt aquas: & quæ ad littus appelli solent: sed, vt ad profectionem paratæ sint naues, obuertuntur, sicut & currus dum cito auehendi sunt. tum id est deinde, aut insuper: anchora fundabat, id est ad fundum figebat, aut retinebat naues: dēte tenaci, qui. s. in terram missus erat: & puppes, id est posteriores, & altiores partes nauium, curuæ. i. reflexæ: prætexūt: id est cooperiunt, & a conspectu mouent littora: omnis manus. i. tota multitudo iuuenum: quia seniores dimissi erant fere in Sicilia: emicat. i. emittitur, cum motu quodam: in. i. ad littus Hesperium. i. Italicam pars. s. iuuenum, quærit semina flammæ. i. scintillas ignis: abstrusa. i. occultas, aut latentes in venis silicis. s. lapidis durissimi, vnde ignis excutitur. Pars rapit syluas (appositione) densa tecta ferarum: &, supple pars, monstrat flumina. i. aquas dulceis, & fluenteis, vt fontales: inuenta. s. a se. At. i. sed: Æneas pius. i. religiosus deorum cultor petit. i. aggreditur arces: quibus Apollo altus præsidet. i. templum Apollinis, qui illic in arce colitur: & secreta. i. penetralia: procul. i. semota a vulgo: Sibyllæ. i. virginis, diuinam mentem & consilium scientis, horrendę. i. cum horrore quodam adiri solitę appositorie, antrum immane. i. valde magnum, aut horrendum: vnde siue bonum, siue malum, vere prędicitur: nec cuiquam parcitur. Cui scilicet Sibyllę vates: Delius. i. Apollo, in Delo natus, qui vatum princeps est: inspirat magnam mentem. i. reminiscendi, & disquirendi virtutem: & animum. i. rationem, & audiendi vim: & aperit. i. reuelat futura. per mentem, ergo potest: per animum vult: & quia aperit, scit prędicere futura. Et, sup. Æneas cum comitatu suo subeunt: iam lucos: id est syluas inceduas: Triuię: id est Dianę: atq; tecta aurea. s. Phœbi: quę illic sunt, vbi est lucus Dianę: vocat autem Dianam, Triuiam. quia treis vias, & tot nomina, ac potestates habet. Est enim in cœlo, luna: in syluis, Diana: & apud inferos, Proserpina: vt dictū est in. iiij. Illic, tria virginis ora Dianę.

SERVIUS.

¶ Dędalus (vt fama est) fugiens Minoia regna.) Indicato a sole adulterio Martis & Veneris, Vulcanus minutissimis catenis lectulum cinxit: q bus Mars & Venus ignorantes implicati sunt, & cum ingenti turpitudine resoluti sub testimonio cunctorū deorū. quod factum Venus vehementer dolens, stirpem omnem Solis psequi ifandis amoribus coepit. Igitur Pasiphae Solis filia, Minois regis Cretę vxor Tauri amore flagrauit. & arte Dędali inclusa intra vaccam ligneā septam corio iuuencę pulcherrimę, cum tauro concubuit. Vnde natus est Minotaurus: q intra Labyrinthū inclusus humanis carnibus vescebat. Sed Minos de Pasiphae habuit liberos plures, Androgeū, Ariadnem, Phedram: Sed Androgeus cum esset athleta fortissimus, & superaret in agonibus cunctos,

Dædalus (vt fama est) fugiens Minoia regna,
Præpetibus pennis ausus se credere cœlo,
Insuetum per iter gelidos enauit ad Arctos,
Chalcidicaq; leuis tandem superastitit arce.
Redditus his primum terris tibi Phœbe sacrauit
Remigium alarum, posuitq; immania templa.
In foribus, letum Androgeo, tum pendere pœnas
Cecropidæ iussi (miserum) septena quotannis
Corpora natorum: stat ductis sortibus vrna.
Contra elata mari respondet Gnosia tellus.
Hic crudelis amor Tauri, suppostaq; furto
Pasiphae, mistumq; genus, prolesq; biformis
Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandæ.
Hic labor ille domus, & inextricabilis error.
Magnum reginæ sed enim miseratus amorem
Dædalus ipse dolos tecti, ambagesq; resoluit,
Cæca regens filo vestigia. tu quoq; magnam
Partem opere in tanto (sineret dolor) Icare haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro,
Bis patriæ cecidere manus, quin protinus omnia

cūctos, apud Athenas ab Atheniensibus & vicinis Megarensibus coniuratis occisus est. Qd' Minos dolens collectis nauibus bella commouit: & victis Atheniensibus pœnā hanc statuit, vt singulis quibusq; annis septem de filijs, & septem de filiabus suis edendos Minotauro mitterēt. Sed tertio anno Ægei filius Theseus missus est, potens tam virtute q̄ forma. qui cum ab Ariadne filia regis amatus fuisset, Dędali consilio filo iter rexit: & necato Minotauro cum rapta Ariadne victor aufugit. Quę cum omnia factione Dędali Minos deprehendisset effecta, eum cū Icaro filio seruandum in Labyrinthum trusit. sed Dędalus corruptis custodibus sub faciendi muneris specie, quo simulabat posse regem placari, ceram accepit & pennas, & inde tam sibi q̄ filio alis impositis euolauit. Icar⁹ altiora petens,

Perlegerent oculis, ni iam præmissus Achates
Afforet, atq; vnà Phœbi, Triuiæq; sacerdos
Deiphobe Glauci, fatur quæ talia regi.
Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit:
Nunc grege de intacto septem mactare iuuencos
Præstiterit, totidem lectas de more bidentes.

tens, pennis solis calore resolutis, mari in quod cecidit nomē imposuit. Dædalus vero primo Sardiniam, vt dicit Sallustius, post delatus est Cumas: & templo Apollini condito in foribus hæc vniuersa depinxit. Dicendo autem Virgilius, vt fama est, ostendit requirendam esse veritatē. Nam Taurus notarius Minois fuit: quem Pasiphae amauit, cum quo in domo Dædali concubuit: & quia geminos peperit, vnum de Minoe, & alium de Tauro, enixa esse Minotaurū dicitur: quod & ipse paulo post ostendit dicens, Mistumq; genus. Sed inclusum Dædalum regina corruptis relaxauit custodibus: qa misso in mari filio, naui delatus est Cumas: quod ipsum tangit dicens. ⁋ Remigium alarum.) Alæ enim & volucrum sunt, & nauiū: vt Velorum pandimus alas. ⁋ Minoia regna.) Cretam. ⁋ Præpetibus pennis.) Felicibus. Præpetes enim sunt aues boni augurij: quod huic dat, quia peruenit. ⁋ Ausus se credere coelo.) Quasi alienis sedibus. Horatius. Expertus vacuum Dædalus aera Pennis non homini datis. ⁋ Insuetum.) Hominibus scilicet. ⁋ Enauit ad arctos.) Bene vtrunq; miscet. Nare enim & de nauibus dicimus: vt Natat vncta carina. Item, Et terris adnare necesse est. Et de volatu: vt, Nare per æstatem liquidam suspexeris agmen. Ad arctos autem, si ad fabulam, contra Septentrionem: si ad veritatem, Septentrionis obseruatione. ⁋ Chalcidicaq;.) Quam ciuitatem Chalcidenses cōdiderunt: vt supra ab insula Cumas nominauit. ⁋ Redditus his primum terris.) Quasi de alieno elemento. Horatius, Finibus Atticis reddas incolumē precor. ⁋ Remigium alarum.) Artem volandi. ⁋ Posuit.) Ædificauit. ⁋ Letum Androgeo.) Secundum Atticam linguam genitiuus singularis græcus est. ⁋ Cecropidæ iussi. Athenienses a rege Cecrope. ⁋ Pendere) autem soluere: quod vt supra diximus, tractum est a pecuniaria damnatione. ⁋ Miserum.) Dolentis interiectio, ac si diceret nefas. ⁋ Corpora natorum.) Bene Corpora, quæ adempta vita consumebantur. ⁋ Stat.) Aut horret: vt, Stant lumina flamma. aut re vera stat, post ductas sortes. aut certe ad picturam respexit. Nam volui in pictura non poterat. Et licet non sit vrnæ stare de pictura tamen bene dictum est. Sed si Stat, horret acceperimus: ⁋ Ductis sortibus) intelligimus de qua ducebantur: vt, Et qua vectus Abas. Nam a passiuo (vt sæpe iam diximus) inueniri non potest participium præsens. ⁋ Elata mari.) Perite situm expressit. vt enim Sallustius dicit, Creta altior est qua parte spectat orientem. ⁋ Respondet.) Aspicitur. Nam contra Athenas est posita. ⁋ Furto) Adulterio: vt, Vulcani Martisq; dolos, & dulcia furta. Potest & ad Vaccam referri. ⁋ Mistumq; genus) Secundum veritatem. ⁋ Prolesq; biformis.) Secundum fabulam. ⁋ Veneris monumenta nefandæ.) Aut memoria turpissimi coitus: aut vitio Veneris proditæ. Significat autem Minotaurum. ⁋ Inextricabilis error.) Insolubilis, indeprehensibilis. Horatius, Si pugnat extricata densis cerua plagis Si Extricata, est soluta: Intricata, insoluta sine dubio. ⁋ Reginæ.) Regis filiæ Ariadnes. ⁋ Opere in tanto.) In foribus affabre factis. ⁋ Bis patriæ cecidere manus.) Quia patriæ. ⁋ Quin protinus omnem.) Ostendit plura fuisse q̄ dicit depicta. ⁋ Perlegerent.) Scilicet picturam. Nec incongrue legi picturam dixit: cum Græce γράψαι & pingere dicatur, & scribere. Hoc est quod ait Horatius in arte poetica, Et noua fictaq; nuper habebunt Verba fidem, si Græco fonte cadāt parce detorta. ⁋ Præmissus Achates.) κατὰ τὸ σιωπώμενον, id est taciturnitatem intelligimus. ⁋ Deiphobe Glauci.) Subaudi Filia: & est proprium nomen Sibyllæ. Multæ autem fuerant, vt supra diximus, quas omnes Varro commemorat: & requirit a qua sint fata Romana conscripta: & multi sequentes Virgilium, ab hac Cumana dicunt: quæ licet longæua legatur, non tamen valde congruit eam vsq; ad Tarquini tempora durasse, cui Sibyllinos libros constat oblatos. Ducitur tamen Varro vt Erythræam credat scripsisse, quia post incensum Apollinis templum, in quo fuerant apud Erythram insulam, ipsa inuenta sunt carmina. ⁋ Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit.) Et supra diximus Apollinem sex mensibus apud Lycios, & sex apud Delon dedisse responsa. Item lectum est deos aliquoties tantum calendis, aliquoties idibus vaticinari: nonnunquam diei vel prima, vel media, vel postrema parte. Vnde est in iure fissus dies. i. non totus religiosus: quem nunc ostendit dicens non oportere Æneam religiosam diei partem perdere. i. oraculis congruam. Sane sciendum Poscit lectionem esse meliorem. Tempus enim poscit spectacula, non a spectaculis poscitur. ⁋ Nunc Grege de intacto.) Gregem pro armento posuit. Nā de iuuencis

de iuuencis dicturus est, quæ per poeticam licentiam sępe cōfundit. Illo proprie posuit, Quinq; greges illi balātū qnaedibant Armēta. Intacto aūt indomito, vt, Et intacta totidē ceruice iuuencas. ⁋ Lectas de more bidētes.) De more, antiquo. s. quē ptermisit: quasi tūc oībus notū. i. ne habeant caudam aculeatam, ne linguam nigram, ne aurem fissam: per quod docet aliud esse intactum, aliud lectū. ⁋ Bidentes) autem, vt diximus, oues sunt circa bimatum habentes duos dentes eminentiores: quę erant aptę sacrificijs.

ASCENSIVS.

❡ Dędalus, &c.) Quia de more suo, Virgilius, prius loca, q̄ quę in eis gesta sint, describere solet. describit etiam nunc templum, & eius ornatum, conditum a Dędalo: qui se illuc a Creta recepit, pręcipiti volatu. i. (vt historię habēt) nauigatione remis & velis facta. nam antennas inuenisse dicitur. vnde poetę, rem in miraculum traxerunt, dicentes, Dędalum volasse: vnde Iuuena. Fabrumq; volantem. Nam volare, etiam naues dicuntur: sicut & aues, nare: vt alibi latius dicemus. Fuit autem Atheniensis. vnde Iuue. de eo, Medijs sed natus Athenis. cuius fabulam Seruius recitat. ⁋ Pręperibus pennis.) Au. Gel. li. vj. ca. vj. dicit ibi ab Higinio reprehendi, quasi inscite dictum. Nam pręperes (inquit) aues, ab augurio appellantur: quę aut opportune pręuolant, aut idoneas sedes capiūt. Non apte igitur, vsum verbo augurali volatu, nihil ad augurum disciplinam pertinente. Sed Higinius, nimis Hercule ineptus est, cum quid pręperes essent, se scire ratus est: Virgilium autem & Tri macium doctum virum ignorasse, qui in. ij. Iliados, victoriam, volucrem pręperem appellauit in hoc versu: dum, Dat vincenti pręperes victoria palmam. Cur autem non. Q. quoq; Ennium reprehendit, qui in annalib. non vti Virgilius pennas Dędali pręperes, sed longe diuersius inquit, Brundusium pulchro pręcinctum pręperes portu. Et si vim potius, naturamq; verbi considerasset: neq; id solum quod augures dicerent, inspexisset: veniam prorsus poetis daret similitudine & translatione verborum, non significatione vtentibus. Nam quoniam non ipse tantum aues, quę prosperius pręuolant, sed etiam loci quos capiunt: quod idonei, felicesq; sunt pręperes, dixit: quoniam ex locis in quibus periculum metuebat: in loca tutiora peruenerat: locos porro pręperes & augures vocant. & Ennius in Annalium. j. dixit, Pręperibus hilares sese, pulchrisq; locis dant. Auibus autem pręperibus, contrarias aues inferas appellat, Nigidius Figulus in libro. j. augurij priuati, ita dicit, Discrepat dextera sinistrę pręperibus inferę, &c. ⁋ Androgeo.) Genitiuus est Gręcus, vt recte sentit Serui. ⁋ Septena.) i. septem vtriusq; sexus, vt trahitur ex Phędone Platonis, qui hęc est (inquit) illa nauis (vt aiunt Athenienses) in qua Theseus, olim bis septem illos tulit in Cretam, seruauitq; eos, & ipse seruatus est. Minotaurus, humeris tenus (vt dicit Diodo.) taurus fuit. Cecrops, Dyphies dictus, quod pedes serpentinos haberet. Causam furoris Pasiphaes, fabulose narrat Seruius, dum autem Venus cum Marte dijs expositi essent omnes dij, deęq; (vt dicit Homerus) pudibundi aufugerunt: pręter Mercurium, qui se tali aiebat opprobrio velle affici. adridet enim omnibus quibus coniungitur. Diodo. dicit, iratum Neptunum in Minoa, quod pulcherrimum taurum mactare solitus, nunc vni pepercerit, cuius amore vxor eius dispereat. Plutar. autem in vita Thesei, dicit, hunc Taurum scribam fuisse, cuius amore capta est Pasiphae. ❡ Sed Ordinem explicemus, qui talis est. Dędalus, faber iste subtilissimus, fugiens (vt fama est.) Regna Minoia, id est quibus Minos tunc regnabat, videlicet. Cretensia: ausus credere. i. committere, coelo. i. aeri: se pennis pręperibus felicib. & velociter ferentib. enauit ad Arctos. i. polum Arcticum, respectu Gręcię: gelidas. i. vicinas, gelidę zonę Septentrionali scilicet per iter insuetum, scilicet ipsi, & ceteris hominib. hoc est per aerem: & ipse leuis. i. velox: superastitit arce Chalcidica. i. a Chalcidensib. extructa, hoc est super templum Apollinis: sed more suo dat prępositioni super, ablatiuum: sicut, Fronde super viridi. &, Gemina super arbore sidunt. & ipse redditus quasi debito elemento (vnde dictus est, ausus se credere. i. committere coelo, quasi alieno: reddimur autem proprie nostris. vnde Hora. Nauis quę tibi creditum debes, Virgilium finibus Atticis reddas Incolumem precor) primum his terris. s. in quibus Euboici, seu Chalcidenses, Apollini arcem extruxerunt, hoc est apud Cumas. O Phœbe. i. Apollo, sacrauit tibi remigium alarū, quasi non amplius volaturus: sed quia reciproca est translatio de nauibus ad alas,

ad alas, dicimus enim aues nare, quod nauium est: & naues volare, quod auium est. coniunxit, dicens, remigium. i. remigationem, quæ nauium est: quia, reuera, naui b. aufugisse dicitur: & alarū, quę auium volantium sunt: nam fabulose volasse dicitur. Potest etiam ideo sacrasse Phœbo, quia idem est sol, cuius calore alæ eius solutæ non sunt: vt, Icari nimis altæ volantis. sacrauit ergo o Phœbe, tibi remigium alarum. i. alas, quib. nauerat. i. volauerat: aut remigium alarum. i. velorum, & antennarum, quib. quasi auolauerat, vt volucres alis: & posuit tēpla immania. i. valde magna, aut horrenda: &, sup. posuit. s. in statuis & cælaturis, letū. i. mortē Androgeo Latine Androgei. i. filij Minois, ab Atheniensib. occisi: tum. i. deinde: Cecropidæ. i. Athenienses: iussi, sup. sunt: pendere. i. persoluere: quotannis. i. singulis annis: septena. i. vtriusq; sexus septem, hoc est quatuordecim, corpora natorum. i. liberorum, tam masculorum, q̃ fœmellarum: (miserum, pro miserorum, hoc est miseratione dignorum) vrna stat. i. effecta est stare: sortib. ductis. i. postq̃ sortes essent ductæ ab Atheniensib. vt scirent, qui deberent ad Minotaurum in Cretam mitti, vt ab eo deuorentur: nam id sorte fiebat, vnde & Theseus missus est, q̃uis regis filius: quia vero nō potuit sculpi, nec cælari, vt vrna ducatur. i. moueatur: bene dicit eam stare ductis sortib. tellus Gnosia. i. Cretensis a parte totū accipiendo: elata mari. i. super mare: quia altior videtur: respondet cōtra. i. ex aduersa regione, quam ad eam tendebant Athenienses respondet (inquit Ser.) i. aspicit: crudelis amor, id est sculptura crudeliter amantis. & Pasiphae, filia solis, & vxor Minois: supposita, id est submissa: vt coiret furto. i. clanculum: arte Dædali, qui eam in ligneam vaccam inclusit: & Minotaurus. i. monstrum, partim homo: & partim taurus: quia ex tauro conceptum: proles biformis, id est mistæ formę, scilicet humanę, cum taurina: inest hic. i. in hac ciuitate Cretensi, videlicet in Gnoso, regia Minois: Minotaurus, inquit, appositorie, monumenta. i. testimonia: Veneris. i. coitus: nefandæ. i. nefandæ. i. detestabilis & abominabilis: quia mulieris cum tauro. posset etiam referri ad fabulam, quam Ser. recitat, de irata Venere in stirpem Solis. Ille, id est notissimus labor. i. laboriosus exitus, domus, scilicet Labyrinthi, inest hic: & error inextricabilis. i. cuius tricæ. i. implicitates, tricarum similes, explicari nequeunt, nisi cum summa difficultate. Sed enim. i. sed certe: licet inextricabilis sit alijs: Dædalus ipse. s. artifex, & extructor: miseratus. i. misericorditer respiciens magnum amorem reginæ, id est Ariadnes regis filię, Thesea misere amantis: resoluit. i. expediuit, nodos & ambages. i. dubios meatus: tecti scilicet Labyrinthi: regens, id est dirigēs: filo scilicet in glomere implicito: vestigia cæca, id est incerta alioqui: & o Icare fili. s. Dædali: tu haberes. i. habuisses: quoq; i. etiam, magnam partem in tanto opere, quantum. s. fecit in forib. si, supp. dolor, fineret. i. siuisset, hoc est permisisset: Ipse Dædalus conatus est bis effingere casus. i. ruinam Icari, seu præcipitium: in auro id est cælatura aurea: manus patriæ. s. Dædali patris, cecidere. i. ceciderunt bis: quia præ pietate paterna, effingere non potuit: quin, id est quinimmo: Æneas, supp. &, qui cum eo erant, perlegerent. s. oculis protinus. i. statim: vel protenus. i. porro tenus. i. late omnia (sic enim antiqua & vera est lectio.) i. omnem picturam, aut sculpturam, seu cælaturam ni, id est nisi: Achates, vir ille fidus, Æneæ comes: præmissus. s. ad indagandam Sibyllam: sacerdotem templi: afforet. i. adesset, aut aduenirer: aut nisi sacerdos Phœbi. i. Apollinis: & Triuiæ. i. Dianæ. s. Deiphobe: Glauci. s. filia: afforet, supple vna. i. pariter, & simul, cum Achate, quæ. s. sacerdos: fatur regi. i. ad regem. s. Æneam, talia, hoc tempus non poscit ista. q. d. inania, & rege indigna spectacula. i. non est nunc tempus huiusmodi spectandi: quia præstiterit. i. melius fuerit, nunc mactare. i. sacrificare septē iuuencos de grege intacto. i. de ijs qui nunquam iugum traxerunt: & totidem bidentes. i. oues bienneis: lectas de more. i. secundum ritum sacrificantium.

[Talibus affata Æneam: nec sacra morantur — POE.
Iussa viri, Teucros vocat alta in templa sacerdos.
Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum,
Quò lati ducunt aditus centum, ostia centum,
Vnde ruunt totidem voces, responsa Sibyllæ.
Ventū erat ad limen, cū virgo. [Poscere fata — SIBYL.
Tempus (ait) deus ecce deus. [Cui talia fanti, — POE.
Ante fores subito, non vultus, non color vnus,
Non comptæ mansere comæ, sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument, maiorq; videri,
Nec mortale sonans, afflata est numine quando
Iam propiore dei. [Cessas in vota, precesq; — SIBYL.
Tros (ait) Ænea, cessas? nec enim ante dehiscent
Attonitæ magna ora domus. [Et talia fata — POE.
Conticuit, gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor, fuditq; preces rex pectore ab imo.

SERVIVS.

❡ Euboicæ rupis latus.) Hoc est montis Cumani, quem Euboici habitauerunt. Est autem Acyrologia, Colonię enim epitheton rei dedit immobili. ❡ In antrum.) In similitudinem antri, vt Portus ab Eoo fluctus curuatus in arcum. ❡ Quo lati ducunt aditus centū. Non sine causa & aditus dixit & ostia. Nā Vitruuius q de architectonica scripsit, ait, cum ab aliquo arcemur ingressu, id ostiū dici, ab obstādo: cum ingredimur, aditum ab adeūdo. ❡ Ostia centum.) Finitus numerus pro infinito: licet possit & rationabiliter dictum esse. Responsa enim Sibyllæ in hoc loco plus minus centum sermonum sunt. Inueniuntur tamen Apollinis elogia, & vigintiquinq; & triū sermonum. Vnde & melius est finitum pro infinito accipi. ❡ Totidem voces.) Ac si diceret tot sermones. ❡ Deus ecce deus.) Vicinitate templi iam afflata est numine. Nam furentis verba sunt deum velle ostendere, qui ipsi tantum videtur. Sane cauti esse debemus quando plena sit numine, & quādo deum deponat. De Miseno. n. post vaticinationem dictura est. ❡ Non color vnus.) Idem Lucanus, Stat nunq̃ facies. ❡ Comptæ comæ.) Ante hac. s. Nā propter sacra resolutæ sunt: vt, Vittasq; resoluit sacri capitis. ❡ Maiorq; videri.) Videbantur, sicut solebat in vaticinatione apparere per numinis pręsentiam: quod humanis illudebat aspectibus. Vnde ait, Maiorq; videri. Nū. n. re vera erat. ❡ Nec mortale sonans.) Alia. n. vox numinū est: vt, Nec vox hoiem sonat. Itē, vocis ve sonus, vel gressus euntis. ❡ Afflata est numine.) Nondū deo plena: sed afflata vicinitate numinis. ❡ Qn̄ siqdem: nā coniunctio est, non aduerbiū. ❡ Cessas in vota.) Tardus es ad vota facienda. Nā si dixerit Cessas in votis: hoc significat tardus es, dū vota facis. aliud est cessas in illā rē, aliud cessas in alia re: tardus es ad faciendā rē, & tardus es in faciendā re. Figurate aūt dixit cessas circa mittēda vota numinibus. ❡ Tros.) Principale pro deriuatiuo, p Troius. ❡ Ante dehiscent.) Trahit hoc de matris deū tēplo: qd' nō manu, sed pcibus aperiebatur. ❡ Attonitę.) Stupendę, non stupentis. Ergo Attonitæ, facientis attonitos: vt, Mors pallida, Tristis senectus. ❡ Ora dom⁹.) Quia supra ait, Vnde ruunt totidem voces responsa Sibyllę. ❡ Per dura cucurrit ossa tremor.) Religionis est & diuinę & reuerentię. Alibi, Ipsæ manum multo suspensum numine ducit. ❡ Pectore ab imo.) A mentis intimo. nec immerito: nam illa rē diuinitas flectitur, quę est nobis cū diuinitate cōmunis, id est sensus.

ASCENSIVS.

❡ Talibus affata, &c.) Postq̃ Sibylla (inquit) admonuerat Troianos sacrificare, vt responsa habeant, statim paruerunt: ijsq; in templum ductis extēplo est virgo possessa deo, qui eam supra se raptā, sacro quodam, ac prophetico furore vexauit: ita vt nō humana ratio, nec prouidentia, sed diuina, quæ dictura est, enunciare, credatur: quomodo si prophana sacris conferre liceat, legimus Saulem, Iudęorum regem primum, aliosq; multos inultos prophetasse, & spiritu prophetico raptos. Sed ne multis moliar. ❡ Ordo est. Sibylla affata, sup. est Æneam talibus. s. verbis: nec viri. s. Troiani: morantur. i. differunt: sacra. i. sacrificia: iussa. s. offerri. i. quę ipsi iussi erant offerre. s. septem iuuencos intactos, & totidem bidentes lectas: & sacerdos. s. Sibylla: vocat Teucros in alta templa. s. Apollinis, quę erant illic in arce: quo. i. ad quę: centum lati aditus. i. accessus: & centū ostia. i. valuę, quę. s. aditus intercludūt (Nam ab obstādo, ostium, dictū volunt: nec semper patuerunt ostia, immo nō nisi precibus reserantur, vnde paulo inferius, Neq; enim ante dehiscēt Attonitę magna ora domus, &c. sunt ergo ostia, dum obstāt: aditus, vbi reserantur, vel, aditus, sunt vię vsq; ad ostia: nam apertis ostijs, non fit aditus, sed introitus.) quo igitur centū aditus, & centum ostia, qua aditus claudūt, ducūt. i. dirigunt, adire volentes: nā singulis aditibus ad ostiū peruenitur, quo clauduntur: vnde. i. e quibus ostijs, vbi referata sunt: totidem. i. ēt centum voces (quia per singula singulę) appositorie: responsa. i. oracula: & diuinationes Sibyllę. i. per Sibyllam pronunciata: ruunt. i. pcipitanter eduntur. Ventū erat. s. ab oibus: Ænea, videlicet Teucris reliquis, & Sibylla: ad

hi: ad limen.s.templi,sup.iam,cum.i.quando: virgo.s. Sibylla incorrupta (nam a castitate, nunc virgo dicitur: non a viridi ætate, cum sit longæua sacerdos. Donum autem vaticinij, virginib. datum attestantur poetæ.) ait tempus,supp.est,poscere (more græco pro quod est,poscendi) fata.i.oracula, quæ fata enunciant, aut quæ fando accipiuntur: ecce.q.d.subito adest: aut inuadit me: deus,inquit,deus.s.Apollo,interpres fatorum. Cui.s.Sibyllæ: fanti.i.dicenti talia, ante fores.i.valuas,aut ostia templi, vultus non mansit,sup.vnus,& color non mansit vnus.i.idem & vniformis: & comæ.i.capilli,prius compti,non mansere comptæ: sed pectus anhelum.i.anhelans frequenter,& corda fera.i.effera,& rapta sacro furore: tument.i.inflantur,rabie.s.sacra & prophetica: &,sup. cœpit,videri maior.s.q̃ erat propter ingressum numinis: nec sonans.i.sono indicans: mortale.i.rem mortalem, aut mortaliter. (Sed quia dixit in.j. Nec vox hominem sonat potius dixero figurate accusatiuum esse, q̃ nomen pro aduerbio positum. Verba enim absoluta ad sensum pertinentia, figurate cum accusatiuis construuntur: vt,sapit acorem,aut prudentiam: redolet vetustatem: sonat mortalitatem,&c.) quando.i.quandoquidem: ipsa est afflata iam numine dei.s. Apollinis: propiore.i.viciniore, hoc est valde vicino menti,& præcordijs eius: & ait,o Ænea,Tros.i.Troiane: sed quasi alter Tros.i.rex Troianorum: cessas in vota.i.negligens ne es,ad facienda vota,precesq́;: q.d.si id facis,non recte sapis: enim, pro quia: neq; magna.i.horrenda: aut,reuera,magna ora.i.ostia & introitus domus attonitæ.i.attonitos facientes.dehiscent.i.aperientur sponte tibi: ante.i.priusquam,sup.vota,& preces feceris,& ipsa fata talia conticuit scilicet quia non permittebatur plura loqui,priusquam vota fecerint, precesq́; fuderint Teucri: tremor gelidus.i.gelidos faciens,cucurrit Teucris,per ossa dura,id est ad medullas vsq;: & rex, qui non obstupuit, sed remedium quæsiuit: fudit preces ab imo pectore.i.ex intimo corde,dicens.s.vt sequitur.

Phœbe graues Troiæ semper miserate labores, ÆN.
Dardana qui Paridis direxti tela,manusq́;
Corpus in Æacidæ,magnas obeuntia terras
Tot maria intraui duce te,penitusq́; repostas
Massylum gentes,prætentaq́; Syrtibus arua,
Iam tandem Italiæ fugientis prendimus oras.
Hac Troiana tenus fuerit fortuna secuta.
Vos quoq; Pergameæ iam fas est parcere genti,
Dijq́;,deæq́; omnes,quibus obstitit Ilium,& ingens
Gloria Dardaniæ,tuq́; o sanctissima vates
Præscia venturi,da(non indebita posco
Regna meis fatis)Latio considere Teucros,
Errantesq́; deos,agitataq́; numina Troiæ.
Tum Phœbo,& Triuiæ solido de marmore templa
Instituam,festosq́; dies de nomine Phœbi.
Te quoq; magna manent regnis penetralia nostris.
Hic ego nanq; tuas sorteis,arcanaq́; fata
Dicta meæ genti ponam,lectosq́; sacrabo
Alma viros:folijs tantum ne carmina manda,
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis:
Ipsa canas,oro.[Finem dedit ore loquendi. POE.

SERVIVS.

¶ Phœbe graues Troiæ semper miserate labores.) Secundum Home.qui eũ dicit semper Troiæ propugnatorẽ fuisse.& bene Miserate,quia Troia defendi non potuit. Ideo nõ dixit qui defendisti: sed miseratus es. ¶ Dardana qui Paridis.) Achilles a matre tinctus in Stygem paludem toto corpore inuulnerabilis fuit,excepta parte qua tentus est manu matris, qui cum amatam Polyxenam, vt in templo acciperet, statuisset: insidijs Paridis post simulachrũ latentis occisus est. Vnde & fingitur quod tenente Apolline, Pari direxit, tela: & bene direxit quasi ad solum vulnerabilem locũ. Dardana autem ideo,vt non adultero,sed genti præstitisse videatur. ¶ Tela manusq́;) Vel quia aliud sine alio esse non potest. Vel hoc dicit, Et artem per tela,vt nosset quid feriret: & virtutẽ per manus dedisti,vt eius vota cõpleres. ¶ Magnas obeũtia terras Tot maria intraui.) Terras cingentia. Oceanus quidem ambit omnes terras: & licet iste per ea maria nauigauerit, quæ terris cinguntur: tamen non dixit proprie,cum de Oceano ista nascuntur. ¶ Tot maria.) Dicendo Maria, partem eum maris nauigasse significat, non totum mare. Mare enim elementum est totum. Maria vero,partes maris: sicut terræ partes sunt: terra vero totum elementum. ¶ Penitusq́; repostas.) Longe remotas,atrias. ¶ Massylum gentes.) Massyli sunt Mauri. Vnde speciem pro genere posuit. Nam Æneas ad Africam venit: cuius partem constat esse Massyliam: Mediterranea enim est pars Mauritaniæ. Vnde a parte totum accipere debemus. ¶ Prætentaq́; Syrtibus arua.) Circunfusa. Incerta enim sunt illic maria & terræ. Vnde Lucanus, Æquora facta vadis,abruptaq́; terra profundo. ¶ Prendimus.) Quippe fugientem Italiã. ¶ Hac Troiana tenus.) Id est hactenus,hucusq;.i. hic sit finis. Nam Tenus proprie est extrema pars arcus, vt Plautus ostendit. Vnde tractum est vt hactenus, hucusq; significet. ¶ Troiana fortuna.) A præiudicio.i.mala & dicit iniquum esse vt Troianam fortunam patiantur in Italia. ¶ Fas est parcere genti.) Quia se victam fatetur. ¶ Quibus obstitit Iliũ, Ganymedes enim Hebæ obfuit: Paris Mineruæ, & Iunoni. Cur autem cum dixerit Dijq́; deæq́;,dearum tantum reperimus exempla: non mirum est. cum supra diximus ἀρσενοθήλεις esse omnes deos. Possumus ergo per vnam rem vtrunq; intelligere,licet dicatur etiam Neptuno obfuisse Troia ex denegatione mercedum. Nouimus preterea esse morem poeticũ,vt duabus præpositis rebus vni respondeant: vt, Nautaq́; tum stellis numeros & nomina fecit Pleiadas,Hyadas,clarumq́; Lycaonis Arcton. Nam suppresso numero dixit nomina. ¶ Præscia venturi.) Absolutum est,rerum venturarũ. ¶ Da.) Dic.vt, Qui sit,da Tityre nobis. Vnde est contra. Accipe nunc Danaum insidias. Non.n.præstare aliquid poterat,sed indicare futura. ¶ Non indebita posco Regna meis fatis.) Deest si. Est aũt εἱρμὸν.i. longissimũ hyperbaton, Phœbe,& Vos dij deæq́;,tuq; o vates da.i.dic Latio Teucros considere,si non posco regna meis fatis indebita. Dic aũt considere.i.vtrũ possimus considere. Et verecunde dictum est Indebita non posco,cum certũ constet regna deberi. ¶ Errantesq́; deos.) vt Dijs sedẽ exiguã patris. ¶ Agitataq́; numina Troiæ. Aut mecum vexata: aut certe ξόανα dicit simulachra breuia quæ portabãtur in lecticis, & ab ipsis mota infundebant vaticinationẽ: quod fuit apud Ægyptos & Carthaginenses. ¶ Tum Phœbo,& Triuiæ.) Vt solet,miscet historiam. Nã hoc tẽplum in palatio ab Augusto factum est: sed quia Augustus cohæret Iulo,qui ab Ænea originem ducit, vult Augustũ parentũ vota soluisse. ¶ Festosq́; dies de nomine Phœbi.) Ludos Apollinares,qui secũdum quosdam bello punico secũdo instituti sunt: secundũ alios tẽpore Syllano ex responso Martiorũ fratrũ, quorũ extabant Sibyllina responsa. ¶ Te quoq; magna manent nostris penetralia regnis.) Id est coleris vt numen. Manent aũt expectant. ¶ Penetralia.) Secreta tẽplorum. ¶ Tuas sortes.) Sibyllina responsa: quæ (vt supra diximus) incertum est cuius Sibyllæ fuerint: quãq; Cumanæ Virgilius dicat, Varro Erythrææ. Sed cõstat regnãte Tarquino quandã mulierẽ nõe Hamalthea, obtulisse ei nouẽ libros,in qbus erant fata & remedia Romana: & p his poposcisse trecẽtũ Philippeos, q aurei tũc p̃tiosi erant.quæ contẽpta, alia die tribus incensis,cũ tribus reuersa est: interũq; cõtẽpta alijs tribus icẽsis,cũ trib⁹ reuersa,tãtũdẽ poposcit,& accepit q̃tũ postulauerat.hac ipsa re cõmoto rege q p̄ iam nõ mutabat.qui libri in tẽplo Apollinis seruabant̃: nec ipsi tñ, Sed & Martioꝝ,& Bigoes nymphæ,quæ artẽ scripserat fulguritarũ apud Tuscos. Vñ & addidit mõ Tuas sortes,arcanaq́; fata: & hoc trahit poeta. Æneã tñ inducit q̃si de p̃ntī dicẽtẽ oraculo. ¶ Lectosq́; sacrabo Alma viros.) Quia nisi patricij nõ fiebãt. Sciendũ sane primo duos librorũ fuisse castodes,inde decem,inde quindecim vsq; ad tpa Syllana.postea creuit numerus. Nã sexaginta fuerũt sed remãsit in his quindecim virorũ vocabulum. ¶ Folijs tãtum ne carmina manda.) Vt Varro dicit in folijs palmæ interdũ notis,interdum scribebant sermonibus: vt diximus supra. ¶ Ipsa.) Pro tu.& posuit pronomen eius personæ de qua loquitur,pro illius cum qua loquimur.est aũt Græcũ. nam dicunt σὺ αὐτὴ εἰπέ.i.tu dic. ¶ Finẽ dedit ore loquendi. Hoc est definit ei vt ore loqueretur,nec in folijs scriberet.

ASCENSIVS.

¶ Phœbe graues Troiæ.) In hac oratione captat Aeneas beneuolentiam Phœbi, significãs se memorem beneficiorum acceptorum: qui enim se gratum ostendit in acceptis, dignum facit in accipiendis. Simul quoque, vt admonuerat Sibylla, vota facit

Quam tua te fortuna sinet, via prima salutis,
(Quod minime reris) Graia pandetur ab vrbe.

ne vllo discrimine. Defunctae autem liberate. Nam dicimus functos officio, qui officia debita complerunt. Vnde est & honoribus functi. hinc defunctos mortuos dicimus, qui compleuerunt vitę officia. Vnde est, Et nil iam coelestibus vllis Debentem. ¶ Sed terra.) Legitur & terrę. Vnum tamē est. ¶ In regna Lauini.) Alij Latini legunt, cuius tunc erant: sed quia diuina loquitur futura, praeoccupat. Postea.n. Lauinium dicitur, licet possit ad Lauinum Latini fratrem referri, qui illic ante regnauit. ¶ Horrida bella.) Quae contra hospitem cognatumq́ꝫ suscepta sunt: vt Latinus dicturus est, Arma impia sumpsi, Promissam eripui. ¶ Spumantem sanguine cerno.) Quasi non praedicit, sed videt quae facturus est Turnus, vt Recalent Tyberina fluenta Sanguine adhue. ¶ Non Simois tibi, nec Xanthus.) Tyberinus & Numicus in quē cecidit. ¶ Nec Dorica castra.) Graeca & re vera: nam Turnus Graecus fuit: vt, Et Turno si prima domus repetatus origo: Inachus Acrisiusq́ꝫ patres mediaeq́ꝫ Mycenae. ¶ Partus Achilles.) Turnum significat. & sic hoc dictum est vt in Bucolicis, Alter erit tunc Tiphys, & altera quae vehat Argo Delectos Heroas. & hoc est quod dicit, Obscuris vera inuoluens. Nā licet vera sint, latent. Vnde Apollo λοξίας dicitur.i. obliquus. ¶ Natus & ipse dea.) De Venilia sorore Amatę: vt, Cui diua Venilia mater. Nec debet mirum esse Amatam fuisse mortalem, cum etiam Turnus Iuturnae frater mortalis fuerit. Nā haec fuerant diuina beneficia. ¶ Addita Iuno.) Inimica. Est autem verbum Lucilij & antiquorum: vt Plautus, Additus Ioui Argus. ¶ In rebus egenis.) Per transitum ostendit famem futuram. ¶ Coniux iterum hospita.) Nam & Paris ab Helena fuerat susceptus hospitio. Hospita autem more suo dixit. Et bene, ne aliquid imputetur Æneae, quasi fatorū hoc esse prędicit. ¶ Tu ne cede. ¶ Ne cedas sed esto audentior q̄ꝫ tua te fortuna permittat. Et bene aduersam fortunam edocet virtute, aut vitari, aut imminui, aut patienter sustineri. ¶ Via.) Ratio, opportunitas. ¶ Graia pandetur ab vrbe.) Propter Euandrum, qui eum in Tusciam missurus ad Tarcontem est.

ASCENSIVS.

¶ At Phoebi, &c.) Docet quomodo reluctata est Sibylla, contra violentiam Phoebi insidentis, vt penitus subacta deo vaticinata iudicetur: nec quae Æneae nouerit placitura. nam ignota dicit, multa, & terribilia, quae non erat operaepretiū Æneam sociosq́ꝫ eius, nouisse, priusq̄ꝫ ad Italiam peruenerint: quia si nouissent tot bella in Italia adhuc gerenda, non tam laeti, neq́ꝫ omnes in Italiam peruenissent. vnde dicit, In regna Lauini Dardanidae venient: sed non & venisse volent, &c. Dico ad Italiam.i. ad eam partem quo peruenire cupiebant: vtpote in Latium, sedes vbi fata quietas ostendebant. Nam & Cumae, in ora sunt Italiae: sicut & Caieta: de qua in principio .vij. dicetur, Tu quoq́ꝫ littoribus nostris.i. Italicis. Vnde hic expresse dicit Sibylla, In regna Lauini Dardanidae venient quia iam ad littora Italiae venerant: non amplius periculose nauigaturi. Vnde prę miserat, O tandē magnis pelagi defuncte periclis, &c. Quia vero nihil extat quod ad hunc locum faciat Donati. ¶ Ordo

Ordo est. At.i. sed: vates.s. Sibylla: nondum patiens Phoebi.i. quae nondū tolerare valebat Phoebum in eam.s. intrantem, aut insidentem in mora equitis: bacchatur.i. more bacchantium furit: existens immanis.i. terribilis, & ferox (quia dictū est, Maiorq́ꝫ videri, &c.) in antro.i. adytis Phoebi: si.i. vt si forte posset: excussisse.i. quasi equitem insidentem excutere: pectore.s. suo: magnum deū.s. Phoebum: qui in oraculis magnus est: aut qui eam maiorem fecerat. Ille.s. deus fatigat, sup. eam: tanto magis.s. quanto magis ipsa reluctabatur, domans.i. comprimens: os rabidum.i. furens: & corda fera.i. effera: & indomita: & fingit.i. componit, & ad debitum situm seducit: premendo.i. reprimendo.s. eam. Iamq́ꝫ.i. & iam.s. post vota & preces, cum deus in eam plene descenderat, centum ingentia ostia domus patuere sua sponte: & ferunt.i. efferunt: responsa.i. oracula: vatis.s. Sibyllae: ad auras.s. vbi consultores erant. Responsa autem sunt haec: O, supp. Ænea: defuncte.i. perfuncte, & non amplius functure: tandem.i. post septennales errores magnis periclis pelagi: sed, supp. nihilominus grauiora, supp. pericula: manent, sup. te: terris.i. in terris cū perueneris ad terram: quia in mari non potuit submergi, qui Numico lacu submersus est. audi, supp. quae dicam: Dardanidae venient in regna Lauini: mitte.i. remitte, aut depone hanc curam de pectore.i. ne sis solicitus de hac re, sed ipsi &.i. simul volent: haud.i. non, venisse.i. quod in Italiam non venerint: non dicitur, tu voles, quia vir magnanimus, infrangibilem habet constantiam. Ego cerno.i. praeuideo. & est exemplum vbi etiam mente cernimus: aut cerno, deo reuelante, intrinsecus. bella (inquit) horrida, & Tybrim, fluuium illum Italiae, spumantem multo sanguine: non dicit, quorum, nec tamen victoriam pollicetus Æneae: Simois.i. fluuius ille Troianus: nec Xanthus.i. alius eiusdem fluuius: nec castra Dorica, id est Graecorum non defuerint tibi, id est ad perniciem tuam: hoc est Troianorum cadaueribus opplebitur Tyberis, vt oppleti sunt Simois & Xanthus. Et iam saeuos inimicos offendent in Italia: q̄ꝫ experti sunt Graecos in Phrygia. Alius Achilles.i. Achilli similis, videlicet Turnus, partus est, scilicet tibi iam in Latio, natus est: &, id est etiam ipse. q.d. non solum Achilles, aut tu: dea scilicet Venilia: nec Iuno addita.i. persecutrix: Teucris scilicet ad persequendos eos abierit vsquam.i. in aliquo loco, ab eis, sup. tunc, cum tu, supplex in rebus egenis.i. tenuibus & modicis, quas genteis Italum, pro Italorum: & quas vrbeis.i. ciuitates & communitates non oraueris scilicet vt tibi auxilio sint? q.d. nullas non oraueris, sed omnes: & est plus q̄ꝫ si omnes diceret. Coniux hospita, id est filia hospitis scilicet Lauinia, filia Latini, Turno desponsata a matre erit, supp. Teucris.i. Troianis, iterum sicut fuerat Helena, causa tanti mali, id est tam perniciosi belli. Et thalami externi: erunt, sup. item causa tanti mali: sed tu ne cede, pro ne cedas, malis scilicet poenarum, hoc est laboribus & aduersitatibus: sed ito contra.i. obuiam: audentior, q̄ꝫ tua fortuna sinet te, hoc est magnanimitate supera fortunam tuam ita vt virtus tua & prudentia dominetur fortunae. Prima via.i. primus aditus & modus acquirendę salutis: pandetur.i. aperietur tibi (quod.i. quam rem, tu reris.i. opinaris: minime.i. nullo modo, quia nō est vero simile, cum nihil sit magis hostile) ab vrbe Graia, id est a Graecis habitata: dum scilicet per Euandrum, hominem Arcadem illic habitantem, vbi nunc Roma est, ad Tarcontem in Thusciam mitteris.

SERVIVS.

¶ Ex adyto.) Locū vaticinationis ostendit. ¶ Cumaea Sibylla.) Bene addidit ꝓpter discretionem. ¶ Antroq́ꝫ remugit.) Quia in antro est: vt, Pulsati colles clamore resultant. ¶ Obscuris vera inuoluens. Vera & obscura cūfundens. est autē Hypallage veris obscura inferens. ¶ Cessit furor.) Nō penitus recessit, sed paulatim coepit iminui. Nam est paulopost de Miseni morte dictura: qd̓ nō ꝓcedit si nūc numē recessit. ¶ Nō vlla laborū. O virgo.) O, licet sit naturaliter breuis in latinis sermonibus, apud Virgilium tamen ꝓ longa habetur, vt hoc loco, O virgo. Item alibi, Quis te magne Cato tacitum. Exceptis ego: vt, Ast ego quę diuum. & duo, vt, Si duo pręterea. & scio, vt, Nunc scio quid sit amor, & nescio, vt, Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos. Apud alios O, nisi in Gręcis nominibus non producitur: quod & nunc sequi debemus. Dicunt tamen quidam quod O tunc producitor in nominatiuo quando & in genitiuo fuerit producta: quod falsum est. Nam & Virgilius ꝓpuxit virgo, cū virginis faciat, & Lucan. Cato corripuit: vt, Nos Cato da veniā, cū Catonis faciat. Item Iuno cum producat Virgilius, Statius tamē corripit. Sane sciēdū allocutionē hanc esse suasoriā, cū partibus suis. Nā honestum est quod dicit se patrē requirere: vtile, vt ab eo patrię originem discat:

POE. [Talibus ex adyto dictis Cumaea Sibylla
Horrendas canit ambages, antroq́ꝫ remugit,
Obscuris vera inuoluens, ea frena furenti
Concutit, & stimulos sub pectore vertit Apollo.
Vt primum cessit furor, & rabida ora quierunt,
Incipit Æneas heros. [Non vlla laborum ÆNE.
O virgo, noua, mi facies, inopina've surgit,
Omnia percepi, atq́ꝫ animo mecum ante peregi.
Vnum oro (quando hic inferni ianua regis
Dicitur, & tenebrosa palus Acheronte, refuso)
Ire ad conspectum chari genitoris & ora,
Contingat, doceas iter, & sacra ostia pandas.
Illum ego per flammas, & mille sequentia tela
Eripui his humeris, medioq́ꝫ ex hoste recepi,
Ille meum comitatus iter, maria omnia mecum.
Atq́ꝫ omnes pelagiq́ꝫ minas, coeliq́ꝫ ferebat

Inualidus, vires vltra, sortemq; senectæ.
Quin, vt te supplex peterem, & tua limina adirem,
Idem orans mandata dabat: natiq;, patrisq;
Alma precor miserere, potes nanq; omnia, nec te
Nequicq̃ lucis Hecate præfecit auernis.
Si potuit manes arcessere coniugis Orpheus,
Threicia fretus cithara, fidibusq; canoris:
Si fratrem Pollux alterna morte redemit
Itq;, reditq; viam toties. quid Thesea, magnum
Quid memorẽ Alciden? & mi genus ab Ioue summo

dicat: necessarium, quia iusserat pater: vt, Ditis tamen ante Infernas accede domos. possibile, quia ait, Quando hic inferni ianua regis Dicitur. Itẽ, Potes nanq; omnia: si omnia, & hoc. ❡ Noua mi facies.) Species. Et sciendum pronomen Mihi nunquam in Synæresim venire, ne incipiat esse blandientis aduerbium: & licet quidam huius loci nitantur exemplo, non procedit, vel quia vnum est exemplum, vel quia potest esse etiam blandientis aduerbium, nihil vero pro metri necessitatẽ cogitur. Nam si pars sequens orationis a vocali inchoet, Nihil dicimus, vt, Heu nihil inuitis fas quenquam fidere diuis. Si autem a consonante inchoet, Nil ponimus. vt Iuuena. Nil tale expectes: emit sibi multa, videmus. ❡ Inopina ve surgit.) Nomen est, non participium. Nam inopinata diceret, quod non procedit. Opinatus. n. venit ab eo quod est opinor. sed quia inopinor non dicimus: ideo nec inopinatus facit. sicut & nocens participium est, quia inuenimus noceo: innocens nomen, quia innoceo non dicimus. Nullum est enim participium quod a verbo non trahatur: licet a sui verbi forma non veniat vt placita, licet placeor non dicamus, tamen placeo inuenimus. Item regnata, triumphata. Vnde galeatus & tunicatus nomina comprobantur. Nullum. n. verbum horum originis repetitur. ❡ Omnia percepi, atq; animo mecum ante peregi.) Percepi, ante cognoui ab Heleno, vel a patre qui ait, Gens dura atq; aspera cultu Debellanda tibi Latio est. Dicit autem se futura partim audisse, partim mente percepisse. Sed occurrit, si nouit omnia, quid consulit numen? Nosse se dicit omnia quantum ad labores pertinet: & concedit totam petitionem, vt ad illud veniat quo possit patrem videre. Nam quod dicit vnum oro: non solum dicit, sed precipuum, vt Vnam posthabita coluisse Samo. ❡ Quando.) siquidem: & est coniunctio. ❡ Et tenebrosa palus Acheronte refuso.) Paludem pro lacu posuit. Nam Auernum significat: quem vult nasci de Acherontis æstuarijs. Palus autem, bene iste produxit Lus: quia palus paludis facit, quod supra plenius diximus. Horatius corripuit: vt Sterilisq; diu palus aptaq; remis. Tenebrosa, autem, nigra, per quod aliam significat: vt, Nigra fugit sub nube columbam. i. alta. ❡ Acheronte refuso.) Acheron fluuius dicitur inferorum, quasi sine gaudio: sed constat locum esse aut longe a Baijs vndiq; montibus septum: adeo vt nec orientem, nec occidentem Solem possit aspicere, sed tantum medium diem. Quod autem dicitur ignibus plenus, hæc ratio est: omnia vicina illic loca calidis & sulphuratis aquis scatent. Sine gaudio autem ideo ille dicitur locus, quod necromantia vel sciomantia, vt dicunt, non nisi ibi poterat fieri: quæ sine hominis occisione non fiebat. Nam & Æneas illic occiso Miseno sacra ista compleuit, & Vlysses occiso Elpenore, quanquam fingatur in extrema Oceani parte Vlysses fuisse, quod ipse Homerus falsum esse ostendit ex qualitate locorum quę commemorat ex tempore nauigationis. Dicit enim eum circa vnam noctem nauigasse, & ad locum venisse, vbi sacra perfecit. Quod de Oceano non procedit: de Campania, manifestissimũ est. Præterea a Baio socio eius illic mortuo, Baias constat esse nominatas. Dicit etiam vidisse Herculem: ideo quia illic sunt Baulię, locus Herculis dictus quasi Boaulia: quod illic habuit animalia, quæ Geryoni detracta ex Hispania adduxerat. ❡ Ire contingat.) Vt minus est, Vt ire cõtingat: vt iter doceas. ❡ Sacra ostia pandas.) Aut venerabilia, aut execranda: sicut de Tartaro dicturus est, Sacræ panduntur portæ. ❡ Illum ego per flammas.) Meritum approbat patris, vt iustum videatur esse desiderium. ❡ Sequentia tela,) Vt, Ardentes clypeos atq; æra micantia cerno. Ex hoste recepi.) Liberaui, vt Frugesq; receptas. Ex hoste autem, plus est q̃ si ex hostibus diceret: vt diximus supra. Ex hoste enim generaliter dicitur: ex hostibus partem ostendit. sicut dicendo terram, significamus elementum: terras vero singulas partes, vt Africæ, Italiæ. ❡ Meum comitatus iter.) Non spe salutis, sed mei causa: vt, Cedo equidẽ, nec nate tibi comes ire recuso. ❡ Cœliq; ferebat.) Vt ante morte præuentus sit q̃ ferre desierit. Et mire imperfecto vsus est tempore, ac si diceret, adhuc si viueret ferret. ❡ Vires vltra, sortemq; senectæ.) Quia senectæ sors, est quies & ocium: sicut pueritiæ, ludus: amor, adolescẽtia: ambitus iuuenilis ætatis. Ergo aliud ferebat pater, q̃ sors exigebat senectæ. ❡ Orans mandata dabat.) Sic dictum est eam rogare, cui possit iubere, vt & supplex tua numina posco. Maior enim ad impetrandum vis est iubere. ❡ Mandata dabat.) Vt, Huc casta Sibylla Nigrarũ multo pecudum te sanguine ducet. ❡ Lucis Hecate præfecit Auernis.) Hecate trium potestatum nomen est. Ipsa est enim Luna, Diana, Proserpina. sed solam Proserpinam dicere non potuit propter lucos qui Dianæ sunt. Item Dianam, quia Auernis ait. Vnde elegit nomen in quo vtrunq; constabat. Vnde Lucanus de Proserpina ait, Hecatè pars vltima nostræ. ❡ Si potuit manes.) Nititur exemplis, quæ inferiora sunt per comparationem: vt ipse videatur iustius velle descendere. Nam Orpheus reuocare est conatus vxorem: hic vult tantum partem videre Orpheus autem voluit quibusdam carminibus reducere animam coniugis: quod quia implere non potuit, a poetis fingitur receptam iam coniugem, perdidisse, dura lege Plutonis. Quod etiam Virgilius ostendit dicendo Arcessere: quod euocantis est proprie. ❡ Fidibusq; canoris.) Bene sonantibus chordis. Fidibus autem est nominatiuo hæc fidis, vt sit Pyrrhichius. Nam fides Iambus est. ❡ Si fratrem Pollux alterna morte redemit.) Vt diximus supra, Helena & Pollux de Ioue nati immortales fuerunt. Nam Castor Tyndarei filius fuit: cuius mortem suo interitu fraterna pietas redemit. Quod ideo fingitur, quia horum stellæ ita se habent, vt occidente vna oriatur altera. & iterum exemplum per comparationem: quod quia pium est, se ad frequẽtiam contulit dicendo. ❡ Itq; reditq; viam toties: quid Thesea.) Durum exemplum. Vnde nec immoratus est in eo. Dicit inferos debere patere pietati, qui patuerunt infanda cupienti. Nam hic ad capiendam Proserpinam ierat cum Pyrithoo: & illic retentus luit pœnas: vt, Sedet æternumq; sedebit Infelix Theseus. ❡ Magnum Quid memorem Alcidem?) Melius sic distinguitur: licet quidam legant, Quid Thesea magnum: vt epitheton ei dent qui per se non est magnus. Nam Herculem etiam sine epitheto magnum intelligimus. Sed melius est Magnum dare Herculi q̃ sacrilego. ❡ Et mi genus ab Ioue summo.) Occurrit tacitæ quæstioni tanq̃ Sibylla dixerit, Sed ij enim qui descenderant, a dijs ducebant originem.

ASCENSIVS.

❡ Talibus, &c.) Habito (inquit) tali oraculo Sibylla impulsu dei horrendas canit ambages: quia iam deus remiserat habenas, hoc est permiserat eam redire ad se: nondum tamen ad se penitus redierat: & quia deorum responsa (secundum Ethnicorum theologiam, quam poetæ sequuntur) sæpe dubia, & obscura sunt, nunquam tamen falsa. ideo dicit, quod erat obscuris vera inuoluens. Postea autem q̃ ad se redierat, orat Æneas, vt se ducat ad inferos, ad conspectum. s. patris. & doceat quibus aditus inferni pateant, atq; ostia aperiantur. De quo quidem descensu, inter hæc, & sequentem lectionem (quia ad vtranq; faciunt) nonnulla ex Macro. citabimus, quæ ad eum locum recepimus: vt explanatio nostra familiaris e regione textus haberi posset. ❡ Est igitur Ordo. Sibylla Cumæa, more græco, Latine Cumana, id est quæ apud Ordo
Cumas oracula dabat: canit ambages, id est ambiguos sermones: horrendas, id est cum horrore audientium, aut horrorem incutiẽtes: & hoc talibus, scilicet oraculis: dictis, id est pronunciatis: ex adyto, id est loco penitiore templi, quem soli sacerdoti adire licebat: vnde adytus Latine, & adytum Grece, contraria significant. nam adytum, dictum est a ἀ, priuatiua particula: & δύω, ingredior: quasi sine ingressu: & ipsa remugit, id est cum reflexione vocis, quasi mugitum effert: antro, id est ex antro: inuoluens, id est implicans vera: obscuris, id est non satis intellectis, quamuis & vera essent: quia Apollo concutit, id est instigat: furenti ea, id est eiusmodi frena, id est sic mentem, & organa vocis eius regit, vt quę ipse voluit, non quę ipsa premeditata sit, loqueretur: & vertit. i. vertendo, hoc est trahendo, & retrahendo, dirigit stimulos, supp. eos, id est eiusmodi, supp. in pectore, id est precordijs Sibyllę: vt, id est vbi: aut cum primum, hoc est immediate, postquam furor, id est rabies Sibyllę: cessit. i. sedata est: & ora rabida quierunt, Aeneas heros, id est vir prouidus, & quasi diuinus, cuius est prospicere ventura, incipit. s. affari Sibyllam in hunc modum. O virgo, vlla facies, id est species laborum: non surgit, id est oritur, aut prædicitur: mi. i. mihi noua: ve, pro vel inopina. i. inopinata: quia ego
percepi

percepi omnia.s.quæ ad bella pertineant:& id in fine.v.dicente patre, Gens aspera cultu debellanda tibi Latio est.& peregi mecũ .i.præmeditatus sum:ante.i.priusquam hæc diceres:animo, scilicet meo.i.quantum ad bellum, mihi in Italia gerendum, certior iam factus a patre:& discursu rationis bene cognoscere possum, quod non sine sanguine tantum mihi contingeret regnum, quasi dicat, nolo amplius de bello mihi canas:sed oro vnum, id est præcipuum, aut id solum:quando.i.quandoquidem:ianua Ditis, idest Plutonis:inferni, id est habẽtis potestatem apud inferos:& palus tenebrosa.i.nigra, & profunda:& hoc Acherõte, id est lacu illo infernali:refuso.i.refluente, & stagnante:dicitur, supp.esse.hic, id est in campania Italię:cuius causam narrauit Ser. Contingat, id est detur mihi, licet difficile sit, ire ad conspectum:& ora chari genitoris, scilicet Anchisæ:doceas iter.i.aut modum eundi, aut ꝑ via posuit:& pandas.i.aperias:& referes, ostia sacra, id est execrabilia aut religione multa obseruanda. Ego eripui illum.s.patrem, his humeris, per flammas, & mille tela sequentia, vt dictum est in fine.ij.& recepi ex hoste medio, id est ex medijs hostibus in locum tutum perduxi:aut de cineribus intelligit, quos a Diomede recepit:vnde dixit in.v. Salue sancte parens iterum saluete recepti. Nequicq̃ cineres. Ille comitatus meum iter, ferebat, id est tolerabat mecũ oia maria, atq; omneis minas.i.terrores, & tempestates, pelagi, id est maris;& coeli, id est aeris:existens inualidus .i. debilis vltra vireis, & sortem senectæ, id est ætatis, quę quietem & ocium efflagitat. Quin, id est quinetiam, idem orans tanquam supplex, propter magnam affectionem:dabat mandata, id est pręcipiebat, vt in fine.v.dictum est:vt ego supplex peterem te, & adirem tua limina. Ego igitur precor:o alma, id est sancta & salutis nostrę altrix virgo:miserere nati, & patris:nam tu potes omnia, quia ergo potes, & pium est, atq; licitum, quia a patre diuino mãdatum debes velle. Probat autem quod dixit, potes:nec, id est & non:& Hecate, id est Proserpina, apud inferos, quæ eadem Diana est apud nos:non nequicquam, id est non ad nihil, id est nõ frustra pręfecit te, lucis, id est syluis incęduis, quæ nunq̃ lucent:sed semper sacras vmbras habent:Auernis, id est qui sunt iuxta Auernum in campania lacum, præterea esse, nec quod petit carere exẽplo probat sic:si Orpheus potuit accersere, id est aduocare ad se:manes.i.vmbras:cõiugis.s.Eurydices:vt visum est in fine.iiij.Geor. fretus.i.confisus & adiutus:Cithara Threicia, id est Thracia, & fidibus.i.chordis:canoris.i.dulciter canentibus, ac resonantibus, si Pollux, alter geminorum filius Iouis, ex Leda Tyndari vxore:redemit fratrem.s.Castorem:morte alterna, id est quam alternatim pro illo obit, vt ille vicissim pro Polluce:& it, & redit viam, scilicet ab inferis ad superos:& e diuerso toties, quia singulis diebus:sic enim gemini in coelo sunt vt dum alter oritur, alter occidat:quid.i.ad quid, memorem, id est cõmemorem:& recitẽ Thesea, quasi dicat, non opus est, quia is violenter accessit, sed vinctus est, quid memorem Alciden.i.Herculem magnum.s.sine exẽplo in sua ætate, qui Thesea liberasse dicitur ab inferis, & Cerberum traxisse ad superos, quasi dicat, si ipsi hoc potuerunt, hi per pietatem, illi per violentiam, potero & ego qui & pius & fortis sum. At si dicat Sibylla, verum illi potuerunt, quia dijs geniti:ad hoc respondet genus, sup.est.&.i.etiam, mi.i.mihi, ab Ioue summo, scilicet deorum, sicut Herculi, & Polluci. Mi, datiuus est, a genitiuo, mis:sicut mihi, a mei:nec videtur absurdũ, si dicatur mi, scribendum, sed proferendum monosyllabon, sicut dij:vnde dum duæ sunt syllabæ, interijcitur h, & fit mihi:quę causa est, cur ahenum, interdum scribitur, & apud nonnullos IHESVS:cum artis sit, IESVS, dictio trisyllaba. Quia vero de inferis, multa dictur⁹ est poeta, ex Platonicorum philosophia, non absurde adduxero ea, quę Macrobius super somnum Scipionis a Cicerone editum, de ipsis dixerit interiecturus, quędam declaratiua, quę semicirculis a Macrobianis discernemus. Dicit igitur sic ad hęc Ciceronis verba, Quęsiui viueret ne ipse, & pater Paulus, & alij quos nos extinctos arbitrabamur. Immo vero (inquit) hi viuunt, qui e corporum vinculis, tanquam e carcere volauerunt:vestra vero, quæ dicitur vita, mors est. Hęc ille. Ad quę Macrobius. Si ad inferos meare, mors est, & vita, est esse cum superis:facile discernes, quæ mors animę, quę vita credenda sit:si constiterit, quis locus habendus sit inferorum, vt anima:dum ad hunc locum truditur mori, cum ab hoc procul est vita frui, & vere superesse credatur. Et quia totum tractatum, quem veterum sapientia, de inuestigatione huius quæstionis agitauit, in hac latenter verborum paucitate reperies:ex omnibus aliqua, quibus nos de rei quam quęrimus absolutione, sufficit admoneri:amore breuitatis excerpsimus. Anteq̃ studium philosophię, circa naturę inquisitionem ad tantum vigoris adolesceret, qui per diuersas genteis, authores in constituẽdis sacris cæremoniarum fuerunt:aliud esse inferos negauerunt, quã ipsa corpora, quibus inclusę animę carcerem foedũ tenebris, horridum sordibus, & cruore, patiuntur. Hoc animę sepulchrum, hoc Ditis concaua, hoc inferos vocauerunt. Et omnia quę illic esse credidit, fabulosa persuasio in ipsis humanis corporibus assignare conati sunt. Obliuionis fluuium, aliud non esse asserentes, quam errorem animæ obliuiscentis maiestatem vitę prioris, qua antequam in corpus truderetur potita est:solamque esse in corpore vitam putantis. (Vnde Letheum fluuium, a λήθη, quod est obliuio, & λήθω, quod est lateo, vocamus.) Pari interpretatione Phlegethontem, ardores irarum, & cupiditatum, putauerunt. (Dicitur enim Phlegethon, a verbo φλέγω, quod est cõburo, ardeo, &c.) Acherontem quidquid fecisse, dixisseue vsque ad tristitiam, humanę varietatis more, nos poenitet. (Dicitur Acheron ab ἀ, quod priuatiuum est, & χαρὰ, lętitia, hoc est absque lętitia.) Cocytũ, quidquid homines in luctum, lachrymas compellit. (Dicitur a κωκυτόσ, quod est luctus, vlulatus, sicut κώκυμα, ploratus, κωκύζω, lamentator, & κωκύω, ploro, &c.) Stygem quidquid inter se humanas aias in gurgite mergit odiorũ. (Dicitur Styx, a στυγηρὸσ πλοῦτοσ, quod est moestus odiosus. vel si sic scribas, Styx, est acies, seu turma, continens viros. (T.i.ccc.) Notate hic fluuiorũ ordinem, quod incrementum habeant:primum siquidem malum est, obliuio boni, quod Lethe significat. Deinde ardor, & inflamatio ad malum, quod Phlegethon:tum priuatio lętitię, quod Acherõ:tum luctus, & lachrymę, quod Cocytus. Postremo perseuerans odium in furorem rapiẽs, quod Styx significat. Ipsam quoq; poenarum descriptionẽ:de ipso vsu cõuersationis humanę sumptã. crediderunt Vulturem iecur ĩmortale tondentem, nihil aliud intelligi volentes q̃ tormenta conscientię obnoxia, flagitio viscera interioris rimantis, & [illegible] vitalia indefessa admissi sceleris admonitione laniantis, semperq; curas si requiescere forte tentauerint excitantis tanq̃ fibris renascentibus inhęrendo:nec vlla sibi miseratione parcentis, lege hac qua se iudice nemo nocens absoluit, nec de se suam potest vitare sententiam. Illos autẽ epulis ante ora positis, excruciari fame, & inedia tabescere, quos magis, magisq; acquirendi desiderium cogit, ꝓsertim copiam nõ videre, & in affluẽtia inops egestatis mala patiuntur nescientes:parta respicere dum egent habendis. Illos radijs rotarum pendere districtos, quæ nihil consilio pręuidentes, nihil ratione moderantes, nihil virtutib⁹ explicantes, seq; & actus suos omnes fortunæ permittentes, casibus, & fortuitis, semper rotantur. Saxum ingens voluere, inefficacibus, laboriosisq; conatibus vitam terentes. Atram silicem, lapsuram semper, & cadenti similem, illorum capitibus imminere, qui arduas potestates, & infaustam ambiunt tyrannidem, nunq̃ sine timore victuri, & cogentes subiectum vulgus odisse, dũ metuat semper, sibi videntur quod merentur excipere. Nec frustra hoc theologi suspicati sunt. Nam Dionysius aulę Siculę inclementissimus incubator, familiari quondam suo solam beatam existimanti vitam tyranni, volens quam perpetuo metu misera, q̃ imminentium semper periculorum plena esset, ostendere:gladium vagina raptum, & a capulo de filo tenui pendentem mucrone demisso iussit, familiaris illius capiti inter epulas imminere. Cumq; ille, & Siculas, & tyrannicas copias, pręsentis mortis periculo aspernaretur. Talis est (inquit Dionysius) vita, quam beatam putabas, sic nobis semper mortem imminentem videmus. Existima ergo, quando felix esse poterit, qui timere non desinit. Secundum hęc igitur, quæ a theologis asseruntur, si vere suos quisque patimur manes, & inferos in his corporib⁹ esse credimus:quid aliud intelligendum est, quam mori animam, cum ad corpus inferna demergitur:viuere autem, cum ad supera, post corpus euadit? Dicendum est, quid ijs postea viris solicitior inquisitor philosophię cultus adiecerit. Nam & qui primum, Pythagoram:& qui postea Platonem, secuti sunt, duas esse morteis:vnam animę:animalis, alteram prodiderunt. arbitrantes tunc animam mori, non dum corrumperetur, quod impossibile sciuerunt. sed dum operas sibi proprias exercere non posset. Mori animal, cum anima discedit e corpore, ipsam vero animam mori asserentes, cum a simplici, & indiuiduo fonte naturę, in membra corporea dissipatur. Et quia vna ex ijs manifesta, omnibus nota est. Altera non, nisi a sapientibus deprehensa, cæteris eam vitam esse credẽtibus:ideo hic ignoratur a plurimis, cur eundem mortis deum, modo Ditem, modo immitem, vocemus:cum per alteram, id est animalis mortem, absolui animam, & ad veras naturę diuitias:atque ad propriam libertatem remitti, faustum nomen indicio sit. Nam πλοῦτοσ, diuitiæ sunt:vnde πλούτων. Per alteram vero, quę

Veterũ opio ĩ se ros in corpore ponẽtiũ

Leth.

Phlegethon.

Acher.

Cocyt.

Styx.

Vultur iecur tõdens.

Ixiones Syſiphi Saxum voluentes.

Diõysij tyrãni.

Casum silicis timentes.

Phlegię

Nota duas mortes

De religis phis

vulgo vita existimatur, animam de immortalitatis suæ luce, ad quasdam tenebras mortis impelli, vocabuli testemur horrore. Nam (vt constet) animal, necesse est anima in corpore vinciatur. Ideo corpus δέμας, hoc est vinculum, nuncupatur. (Est enim δεσμὰ, fasciculus: δέσμιος vinctus: δεσμὸς, vinculum, nodus: δεσμέω, ligo, vincio.) Et σῶμα, quasi quoddam σῆμα, id est animæ sepulchrum: vnde Cicero pariter vtrunque significans, corpus esse vinculum, corpus esse sepulchrum, quod carcer est sepultorum, ait, Qui e corporum vinculis, tanquam e carcere euolarunt. Inferos autem Platonici, non in corporibus esse, id est non a corporibus incipere, dixerunt: sed certam mundi istius partem, Ditis sedem, id est inferos, vocauerunt. De loci vero ipsius finibus inter se dissona publicarunt. Et in treis sectas, diuisa sententia est. Alij.n. mundum in duo diuiserunt: quorum, alterum facit, alterum patitur. Et illud facere, dixerunt, quod cum sit immutabile alteri, causam, & necessitatem permutationis imponit, hoc pati, quod per mutationes variatur. Et immutabilem quidem mūdi partem, a sphæra, quæ Aplanes dicitur, vsque ad globi lunaris exordium: mutabilem vero a luna, ad terras vsque dixerunt: & viuere animas dum in immutabili parte consistunt, mori autem, cum ad partem ceciderunt, permutationis capacem. Atque ideo inter lunam, terrasque

De luna locum mortis, & inferorum vocari: ipsamque lunā vitæ esse, mortisque confinium: & animas inde in terram fluentes mori: inde ad supera meantes, in vitam reuerti. Nec immerito existimatum est: a luna enim deorsum, natura incipit caducorū: ab hac, animę sub numerum dierum cadere, & sub ipsis incipiunt: denique illam. (i. lunam) æthercam terram, physici vocauerunt, & habitatores eius lunares populos nuncupauerunt, quod ita esse plurimis argumētis, quæ nunc longum esset enumerare, docuerunt. Nec dubium est, quin ipsa sit mortalium corporum author, & conditrix, adeo vt nulla corpora, sub luminis eius accessu, patiantur augmēta: & hac decrescente, minuantur. Sed ne de re manifesta fastidium, prolixa assertione generetur, ad ea quæ de inferorum loco alij definiunt, transeamus. Maluerunt enim mundum, alij in elementa ter quaterna diuidere, vt in primo ordine numerarentur: terra, aqua, aer, & ignis, quæ est pars liquidior aeris, vicina lunæ. Supra hæc rursum, totidem numero, sed naturę purioris elementa: vt sit luna, pro terra, quam æthercam terram a physicis diximus nominatam: aqua, sit sphęra Mercurij: aer, Veneris: ignis, in sole. Tertius

Secūda opi. Platonicor. vero elementorum ordo, ita ad nos conuersus habeatur: vt terrā, vltimam faciat, & cæteris in medium redactis, in terram desinat, tam ima, quam summa: postremitatis igitur sphęra Martia, ignis habeatur: aer, Iouis: Saturni, aqua: terra vero, Aplanes: in qua Elysios campos esse, puris animis deputatos, antiquitas nobis intelligendum reliquit: de his campis, anima cum in corpus emittitur, per treis elementorum ordines, trina morte ad corpus vsque descendit. Hęc est inter Platonis, de morte animæ, cum in corpus truditur. Secunda sententia, in qua videbimus omnia in vnū globum redacta: ita, vt sicut ignis cum terra, in siccitate cōmunicat, sic Aplanes cum eadem conueniat. Nec absurdum est dicere, Martem esse, de natura ignis: Iouem, de natura aeris, quem sæpe pro aere ponimus: vnde ipsum tonitem dicimus: tonitrua siquidem in aere fiunt. Saturnum, de natura aquę, quā frigidam: vt illū cognoscimus, & sicut hęc, rerum pater, dicitur: vt in Georgi. Oceanumque patrem rerum, & secundum Milesium Thaletem, omnia ex humore creantur: ita ille, deorum pater: mortalibus tum inimicis. accedit ad hęc, quod Saturni genitalia in aquas cecidisse fabulantur. Firmamentū autē .i. Aplanē, cum terra multū affinitatis habere videmus, &c. Alij vero (Nam tres inter eos esse sententiarū diuersitates ante signauimus) duas quidem, & ipsi partes, sicut primi faciunt: sed non iisdem terminis diuidunt mundū. Hi enim coe-

Tertia opinio. lum: quod Aplanes sphęra vocitetur, partem vnam: septem vero sphæras, quę vagę vocantur: & quod inter illas & terram est: terramque ipsam alteram partem esse voluerunt. Secundum hos ergo, quorum sectæ amicior est ratio animę beatę, ab omni cuiuscunque cogitatione corporis liberæ coelum possident. quæ vero appetentiam corporis, & huius quā in terris, vitā, vocamus: ab illa specula altissima, & perpetua luce despiciens, desiderio latenti cogitauerit: pondere ipso terrenæ cogitationis, paulatim in inferiora delabitur. Nec subito a perfecta incorporalitate, luteum corpus induitur: sed sensim, per tacita detrimenta, & longiorem simplicis, & absolutissime puritatis recessum, in quędam sydereī corporis incrementa turgescit. In singulis enim sphæris, quæ coelo subiectę sunt,ætherea obuolutione vestitur: vt per eas gradatim societati huius indumenti testei consilietur. Et ideo totidem mortibus, quot sphæras transit: ad hanc peruenit, quę in terris vita vocitatur. Descensus vero ipsius, quo anima de coelo in huius vitę inferna delabitur, sic ordo digeritur. Zodiacum ita, lactæus circulus obliquæ circunflexionis, occursu ambiendo amplectitur: vt eum qui duo tropica signa, Capricornus, & Cancer feruntur, intersecent. Has, solis portas, physici vocauerunt: quia in vtraque obuiāte solstitio, vlterius solis inhibetur accessio: & fit ei regressus ad zonæ viam, cuius terminos nunquam relinquit. Per has portas, animę de coelo in terram meare: & de terris in coelum remeare creduntur: ideo hominum vna, altera deorum vocatur. Hominum

De solis portis. cancer, quia per hunc in inferiora descensus est. Capricornus deorum, qui per illum animę in propriæ immortalitatis sedem, & in deorum numerum reuertuntur: & hoc est quod Homeri diuina prouidentia in antri Ithacensis descriptione, significat. Hinc & Pythagoras putat, a lacteo circulo deorsum incipere Ditis imperiū: quia animæ inde lapsæ, videntur a superis recessisse. Ideoque primam nascentibus, ait, lactis alimoniam afferri: quia primus eis motus a lacteo incipit, in corpora terrena labentibus. Vnde & Scipioni, de animis beatorum, ostenso lacteo dictum est. Hinc profecti huc reuertuntur. Ergo descensuræ, cum adhuc in cancro sunt, quoniam illic positę, nec dum lacteum reliquerunt, adhuc in numero sunt deorum. Cum vero ad Leonem labendo peruenerint, illic conditionis futurę auspicantur exordium. Et quia in Leone sunt rudimenta nascendi, & quędam humanę naturę tyrocinia: aquarius autem, aduersus Leoni est: & illo oriēte, mox occidit: ideo cum sol, aquarium tenet, manibus parentatur: vtpote in signo quod humanæ naturę contrarium, vel aduersum feratur. Illinc ergo, scilicet a confinio, quo se zodiacus, lacteusque contingunt anima descendens a tereti, quę sola forma diuina est, in conum defluendo, producitur: sicut a puncto, nascitur linea: & in longum ex indiuiduo procedit: ibique a puncto suo, quod est monas, venit in Diaden, quæ est prima detractio. Et hęc est essentia, quam indiuiduam, eandemque diuiduam Plato in Timæo, cum de mundanę animæ fabrica loqueretur, expressit. Animę.n. sicut & mundi, ita & hominis, vnius modo diuisionis reperientur ignorare. Si diuinæ naturæ simplicitatis, cogitentur, modo capaces, cum alia per mundi, hęc per hominis membra, diffunditur. Anima ergo, cum trahitur ad corpus, in hac prima sui productione: syluestrem tumultum, id est hylen influentem, sibi incipit experiri. Et hoc est quod Plato notauit in Phędrone: animam in corpus trahit, noua ebrietate trepidantem, volens nouum potum materialis alluuionis intelligi, qua delibuta, & grauata, deducitur. Arcani huius indicium est. Et, Crater, Liberi patris, ille sydereus, in regione quę inter Cancrum est, & Leonem, locatus ebrietatem: illic primum descensuris animis euenire syiua influente significans: vnde & comes ebrietatis, obliuio illic incipit animis latenter obrepere. Nam si animę, memoriam rerum diuinarum, quarum in coelo erāt conscię, ad corpora vsque deferrent, nulla inter homines foret de diuinitate dissensio: sed obliuionem quidē, omnes descendendo hauriūt: alię vero magis: minus, alię. Et ideo in terris, verum cum non omnibus liqueat: tamen opinantur omnes, quia opinionis ortus, est memorię defectus. Hi tamen, hoc magis inueniunt, qui minus obliuionis hauserunt. Quia facile reminiscuntur, quod illic ante recognouerint. Hinc est, quod quæ apud Latinos, lectio: apud Gręcos vocatur, repetita cognitio: quia cum vera dicimus, ea recognoscimus, quæ naturaliter noueramus: antequam materialis influxio in corpus venientis, animas ebriaret. Hæc est autem hyle, quę omnes corpus mundi, quod vbicunque cernimus, ideis impressa formauit. Sed altissima, & purissima pars eius, qua vel sustentantur diuina, vel constant, nectar vocatur. & creditur esse potus deorum. Inferior vero, & turbidior, potus animarum: & hoc est, quod veteres, Letheum fluuium vocauerunt. Ipsum autem Liberum patrem Orphici νοῦν ὑλικὸν, suspicantur intelligi: qui ab ipso indiuiduo natus, in singulos ipse diuiditur: ideo in illorum sacris traditur Titani furore, in membra discerptus, & frustis sepultus, rursus viuus, & integer emersisse: quia νοῦν, quam diximus mentem vocari: ex indiuiduo, prębendo se diuidendū: & rursus ex diuiduo, ad indiuiduum reuertendo: & mundi implet officia: & naturæ suę arcana non deserit. Hoc ergo primo prodere de zodiaco a lacteo, ad subiectas vsque sphęras anima delapsa, dum per illas labitur in singulis: non solum (vt iam diximus) luminosi corporis amicitur accessu: sed & singulis motus, quos in exercitio est habitura, producit. In Saturni, ratiocinationem & intelligentiam, quod λογιστικὸν θεωρητικὸν vocant, In Iouis, vim agendi, quod πρακτικὸν dicitur. In Martis, animositatis ardorem, quod θυμικὸν nuncupatur. In solis, sentiendi, opinandique naturam, quod αἰσθητικόν, & φανταστικὸν appellant.

pellant. Desiderij vero motum, quod ἐπιθυμητικὸν vocatur, in Veneris, Pronuntiandi, & interpretandi, quæ sentiat, quod ἑρμηνευτικὸν dicitur, in orbe Mercurij. φυτικὸν vero .i. naturam plantandi, & augendi corpora in ingressu, globi lunaris exercet. Et est sicut a diuinis vltima, ita a nostris, terrenisq́ omnibus, pma. Corpus enim hoc, sicut fex rerum diuinarum est: ita animalis est prima substantia. Er hæc est differentia, inter terrena corpora & supera, coeli, dico, & syderum, aliorumq́ elementorum: quod illa quidem sursum accersita sunt, ad animę sedem, & immortalitatem, quod ex ipsa natura regionis, & sublimitatis imitatione, meruerunt. Ad hęc vero, terrena corpora, aĩa ipsa deducitur. Nec te moueat, quod de aĩa, quam esse immortalem dicimus, mortẽ toties nominauimus. Etenim sua morte, aĩa non extinguitur, sed ad tempus obruitur. Nec temporali dimersione, beneficiũ perpetuitatis eximitur. Cum rursum, est corpore, vbi meruit cõtagione vitiorũ penitus elimata, purgari ad parentis vitæ, lucẽ restituta in integrũ reuertatur, plene (vt arbitror) de morte, & de vita, animę definitio liquet: quã de Adytis philosophiæ doctrina Ciceronis elicuit. Hæc Macrobius, &c.

Talibus orabat dictis, arasq́ tenebat, POE.
Tũc sic orsa loqui vates. Sate sanguine diuũ. SIBYL.
Tros Anchisiade, facilis descensus Auerni,
Noctes atq; dies patet atri ianua Ditis:
Sed reuocare gradum, superasq́ euadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est: pauci, quos æquus amauit
Iuppiter, aut ardens euexit ad ęthera virtus:
Dijs geniti potuere. tenent media omnia syluæ,
Cocytusq́ sinu labens circunfluit atro.
Quòd si tantus amor menti: si tanta cupido est,
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara, & insano iuuat indulgere labori:
Accipe quæ peragenda prius. latet arbore opaca
Aureus, & folijs, & lento vimine ramus,
Iunoni infernæ dictus sacer: hunc tegit omnis
Lucus, & obscuris claudunt conuallibus vmbrę.
Sed non ante datur telluris operta subire,
Auricomos quàm quis decerpserit arbore foetus.
Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
Instituit: primo auulso non deficit alter
Aureus, & simili frondescit virga metallo.
Ergo alte vestiga oculis, & rite repertum
Carpe manu, nanq; ipse volens, facilisq́ sequetur,
Si te fata vocant: aliter non viribus vllis
Vincere, nec duro poteris conuellere ferro.
Prӕterea iacet exanimum tibi corpus amici,
(Heu nescis) totamq́ incæstat funere classem:
Dum consulta petis, nostroq́ in limine pendes:
Sedibus hunc refer ante suis, & conde sepulchro.
Dux nigras pecudes ea prima piacula sunto.
Sic demum lucos Stygios, regna inuia viuis
Aspicies. Dixit, pressoq́ obmutuit ore. POE.

SERVIUS.

Arasq́ tenebat.) Rogabat enim deos ararum ansas tenẽtes. Sate sanguine diuũ.) Vnde Aeneas desijt, inde hęc sumpsit exordium. Facilis descẽsus Auerni.) Legitur & Auerno .i. ad Auernum. sed si Auerni, inferorum significat: & lacum pro inferis ponit. Noctes atq; dies patet atri ianua Ditis.) Idest omni tẽpore homines in fata cõcedunt: & hoc poetice. Nam Lucreti⁹ ex majore parte, & alij integre docẽt inferorum regna nec esse quidem posse. Nam locum ipsorum quem possumus dicere, cum sub terris esse dicantur Antipodes? In media vero terra eos esse, nec soliditas patitur, nec centrum terræ. quæ si in medio mundi est: tanta eius esse profunditas non potest, vt medio sui habeat inferos, in quib⁹ esse dicitur tartarus: de quo legitur, Bis patet ĩ præceps, tantum tenditq́ sub vmbras, Quantus ad æthereum coeli suspectus olympũ. Ergo hanc terram in qua viuimus, esse inferos voluerũt, quia est omnium circulorum infima: planetarum scilicet septem, Saturni, Iouis, Martis, Solis, Veneris, Mercurij, Lunæ: & duorum magnorum. Hinc est quod habemus, & nouies Styx interfusa coercet. Nam nouem circulis cingitur terra. Ergo omnia quæ de inferis finguntur, suis locis hic esse comprobabimus. Quod autem dicit. Patet atri ianua Ditis.) Sed reuocare gradum, superasq́ euadere ad auras. Hoc opus, hic labor est.) Aut poetice dictũ est, aut secundum philosophorum altam scientiam: qui deprehenderunt bene viuentium animas ad superiores circulos, idest ad originem suam redire: quod dat Lucanus Pompeio, Vt vidit quanta sub nocte iaceret Nostra dies. Male viuentium vero diutius in his permorari corporibus permutatiõe diuersa, & esse apud inferos semper. Pauci, quos æquus amauit Iuppiter.) Tria genera hominum dicit ad superos posse remeare: quos diligit Iuppiter .i. hos quos in ortu benignus syderum aspectus irradiat. Iuuenalis, Distat enim quę sydera te Excipiant modo primos incipientem Edere vagitus, quos prudẽtia subleuat. Nam hoc est. Quos ardens euexit ad æthera virtus.) Item religiosos quos a dijs genitos dixit, Consequens enim est vt deorum soboles religionibus vacet. Dijs autem geniti.) Quia corporibus se infundebant potestates supernę. Vnde Heroes procreabantur. Tenent media omnia syluę.) Causam reddit cur non facilis sit animarum regressus, quia omnia polluta & inquinata sunt. Nam per syluas, tenebras & lustra significat, in quibus feritas & libido dominatur. Cocytusq́ sinu labẽs circũuenit atro.) Fluuius inferoꝝ, dictus ἀπὸ τοῦ κωκύειν .i. lugere. Nam Home. sic posuit. Est autẽ locus vicin⁹ Acheronti: de quo diximus supra. Qui ideo luctuosi esse finguntur, quia vt exposuimus in primis partibus libri, hęc sacra, morte hominis fiebant..

fiebant. Bis stygios innare lacus.) Modo & post mortem. Quod autem dicit Ouidius, Aeneam inter deos relatum, non mirum est. Nam vt supra etiam diximus, necesse est etiã relatorum iter deos, apud inferos esse simulachra: vt Herculis, Liberi patris, Castoris, & Pollucis. Multi hoc non videntes, ad Sibyllam referunt. vt dicat, Vis me bis iferos cernere: modo: & cum me lucis Hecate pfecit Auernis: quod est paulo post dictura. quod si est: non bis hæc, sed tertio inferos cernet. Nam quandoq; ẽt ipsa morietur. Item hi supradictam non videntes rationẽ, dicunt de se Sibyllam dicere. Nam si de Aenea dicat, non eũ preuidet deum futurũ. quod si est, caruit numine, & quemadmodum de Miseno, vaticinatur. Vnde referre nos debemus ad id, vt dicamus etiam p apotheosim apud inferos remanere simulachra. Stygios lacus.) Styx, pal⁹ quędã apud inferos dicitur: de qua legim⁹; Dij cuius iurare timent & fallere numen. Quod secundum fabulas ideo est, quia dicitur Victoria Stygis filia bello Gigantum Ioui fauisse: pro cui⁹ remuneratione Iuppiter tribuit, vt Dij iurantes per eius matrem: non audeãt fallere. Ratio autem hęc est, Styx moerorẽ significat: vnde ἀπὸ τοῦ στυγεροῦ .i. a tristitia Styx dicta est. Dij autẽ lęti sunt semper Vnde & immortales. Ergo quia moerorem non sentiunt, iurãt per rem suę naturę contrariã .i. tristitiam, quæ est ęternitati contraria. Ideo iusiurandũ per execrationem habent. Tartara.) Locus inferoꝝ profundus: de quo Lucanus ad inferos dicit, Cuius vos estis superi. Insano.) Magno. Accipe quæ peragenda prius.) Si vis, inqt, reuerti, audi obseruationis pręcepta. Et sub imagine fabularũ docet rectissimã vitam, per quã aĩabus ad superos datur regressus. Latet arbore opaca Aureus.) Licet de hoc ramo, hi qui de sacris. Proserpinę scripsisse dicuntur, quiddam esse mysticum affirment: publica tamen opinione hoc habet, Orestes post occisum regem Thoantem in regione Taurica cum sorore Iphigenia (vt supra diximus) fugit: & Dianæ simulachrum inde sublatum, haud longe ab Aritia collocauit. In huius templo post mutatum ritum sacrificiorum fuit arbor quędam, de qua infringi ramum nõ licebat. Dabatur autem fugitiuis potestas, vt siquis exinde ramum potuisset auferre, monomachia cum fugitiuo templi sacerdote dimicaret. Nã fugitiuus ille erat sacerdos ad pristinę imaginem fugę. Dimicandi aũt dabat facultas, quasi ad pristini sacrificij reparationẽ. Nũc ergo istũ inde sumpsit colorem. Ramus .n. necesse erat vt & vnius causa esset interit⁹. vnde & statim mortẽ subiungit Miseni, & ad sacra Proserpinę accedere, nisi sublato ramo, non poterat. Inferos aũt subire hoc dicit sacra celebrare Proserpinę. De reditu aũt animę hoc est, Noumus Pythagorã Samium vitã humanam diuisisse in modũ y literę.

quod pma ætas incerta sit, qppe, q̃ adhuc se nec vitiis nec virtu-
tibus dedit. Biuiũ autẽ y literę a iuuentute incipere: quo tpe ho-
mines aũt vitia. i. partẽ sinistrã: aut virtutes. i. dextrã partẽ sequũ-
tur. Vnde ait Persius, Traducit trepidas ramosa in cõpita mentes.
Ergo p ramũ virtutes esse sectãdas, qui est y literę imitatio. Quẽ
ideo in syluis dicit latere: qa re vera in hui⁹ vitę cõfusione, & ma-
iori parte vitioꝝ virtus & integritas latẽt. Alii dicũt ideo ramo au-
reo inferos peti, qđ diuitiis facile mortales intereunt. Tiberianus,
Quo ꝓtio referant limina Ditis. ⁋ Lento vimine.) Flexibili, vt Lẽ-
ta qbus torno facili superaddita vitis. Alias graui. ⁋ Iunoni infer-
næ.) Proserpinę: vt, Sacra Ioui Stygio. ⁋ Dictus.) Dicat⁹. ⁋ Et ob-
scuris claudunt cõuallibus vmbrę. Re vera nemus Aricinum den-
sum est. ⁋ Sed nõ ante datur.) Siue iustis, siue iniustis. sic intelligẽ-
tes remouebimus quęstionẽ. Hinc. n. dicit, Lõgo post tempore vi-
sum. Ex eo. n. quod dicit descendisse aliquos, ramũ quoqꝫ deposi-
tum esse significat. ⁋ Telluris operta.) Secundũ eos qui dicũt infe-
ros ĩ medio esse terrarũ: quos Iuuena. dicit putari esse sub terris:
vt, Esse aliquos manes & subterranea regna. ⁋ Pulchra.) Quæ ra-
pi meruit. ⁋ Suũ.) Sibi charũ. ⁋ Nõ deficit alter.) Ne diceret, ab iis
q primo descenderũt esse sublatũ. ⁋ Frõ desćit.) In naturã redit: &
honeste locutus est dicens, Habet frõdes sul metalli. ⁋ Alte vestiga
oculis.) Require omni intẽtione. ⁋ Rite repertũ Carpe.) Rite car-
pe, nõ rite repertũ. ⁋ Si te fata vocãt.) Hunc. n. quẽ fata vocant, fa-
cile seqtur. ⁋ Poteris.) Poterit quis. Tertię. n. personę significatio-
nẽ ad secundã transtulit, & generaliter loqtur. Nã vt de Aenea di-
cat, non ꝑdit. Si. n. dubitat, caret deo: nec põt de Miseno vatici-
nari. ⁋ Duro ferro.) Et genus esse põt & species. ⁋ Prçterea.) Ac si
diceret, est & alia opportunitas descendendi ad inferos. i. Proser-
pinę sacra peragendi. Duo aũt horum sacrorũ genera fuisse dicun-
tur. Vnũ Necyomantiæ, quod Luca. exequit̃: & aliud Sciomantię.
quod in Homero, quẽ Virgi. sequit̃, lectũ est. Sed ſm Lucanũ, in
Necyomantia ad leuandũ cadauer sanguis est necessarius: vt, Pe-
ctora tunc primũ feruenti sanguine supplent. In Sciomãtia vero,
qa vmbrę tantũ est vocatio, sufficit solus interitus. Vnde Misenus
in fluctibus occisus esse inducitur. ⁋ Tibi.) Ideo addidit tibi, ne A-
mici posset etiã ad Sibyllã referri. ⁋ Incęsta.) Polluit: & incæstus
est quæcũqꝫ pollutio. ⁋ Pendes.) Solicitus es: vt, Ipse manu mul-
to suspensum numine ducit. Et ꝓprie pendere est desiderare aliqd
audire: vt, Pendetqꝫ iterũ narrantis ab ore. ⁋ Sedibus hũc refer an-
te suis.) Apud maiores (vt supra diximus) omnes in suis domib⁹
sepeliabant̃. Vnde etiam vmbras laruas vocam⁹. Nã dii penates
alii sunt. Inde est ꝙ etiã Dido cenotaphiũ domi fecit marito. Ergo
aũt ſm istum locutus est morẽ, q̃uis adhuc Troiani domos non
habuerint. Aut dicit. Refer hunc naturalibus sedibus. i. terrę: nã in
aqua perierat. Veruntñ illud est, vt intelligamus eã dicere Sepeli
eum. Nam sepulchrũ sedes vocatur. Horat. Nulla certior tamẽ ra-
pacis orci fine destinata diultẽ manebat herum. Virgi. Et nunc ser-
uat honos sedem tuus, ossaqꝫ nomen. Persuadet aũt sepulturam,
vt possit recentis cadaueris vti anima: vt Lucã. Non in tartareo la-
titantem poscimus antro, Assueramqꝫ diu tenebris: modo luce fu-
gata Descendentem animã prima pallẽntis hiatu Hæret adhuc or-
ci. ⁋ Prima piacula sunto.) Ad expiationẽ pollutionis, q̃ fuerat na-
ta morte Miseni. ⁋ Sic deum.) Ad postremũ, hoc est nouissime. Et
hęc particula tã apud Virgiliũ, q̃ apud omnes idoneos authores
hoc significat, licet ĩ aliis diuersa significet. ⁋ Lucos Stygios regna
inuia viuis Aspicies.) Seneca scripsit de situ & sacris Ægyptiori.
hic dicit circa Sienem extremã Ægypti partẽ esse locũ, quẽ Phi-
las, hoc ẽ amicas vocãt: ideo ꝙ illic est placata ab Ægyptiis Isis:
quibus irascebat̃ ꝙ mẽbra mariti Osiridis nõ inueniebat, quẽ fra-
ter Tiphon occiderat. Quę inuenta postea cũ sepelire vellet, elegit
vicinę palludis tutissimũ locũ, quẽ ad transitũ constat esse diffici-
lem. limosa. n. & papyris referta. Vltra hãc est breuis insula inacces-
sa hoibus. Vnde ἄβατον appellata est. Luca. Hinc Abatos, quam
nostra vocat veneranda vetustas. Hæc palus, Styx vocatur, ꝙ tri-
stitiã transeuntibus gignit. Sane ad illã insulã ab his qui sacris im-
buti sunt, certis transit̃ dieb⁹. Lectũ est etiã ꝙ vicini populi cada-
uera suorum ad alteram regionem transferunt: sed siquis forte in
fluuio pereat, nec eius inueniatur cadauer, post centum ei annos
vltima persoluuntur officia. Hinc est tractum, Centum errant
annos, volitantqꝫ hæc littora circum. ⁋ Et regna inuia.) Quæ
contra naturam fiunt, non afferunt præiudicium generalitati. Vn-
de ait, Inuia regna. licet Hercules & alii transierint: & sit transitu-
rus Aeneas. Sic dictum est & illud: Euaditqꝫ celer ripã irremeabi-
lis vndæ.

ASCENSIVS.

¶ Talibus orabat dictis, &c.) Recitat responsum Sibyllę, dicen-
tis esse facilem descensum ad inferos: cuius (ſm ea quę iam teci-
tauimus) varię possunt esse expositiones: nam si poeta fuerit opi-
nionis dicentium corpus esse inferorum: locum eui Seruius (vt
videre licet) suffragatur. Dicemus sic: Facilis descensus Auerni, id
est anima, facile in aliud corpus migrat: non enim potest in Ely-
sios campos recipi, nisi virtutes foenerauerit: atqꝫ omnino æthe-
ream virtutem, puritatemque nacta fuerit: vt dicunt Platonici.
Opus est ergo, volenti ad superos remeare, vt Iuppiter eũ amet:
hoc est in natiuitate. signum bonum habeat. Iuuenalis. Distat enĩ,
quæ Sydera te excipiant modo primos incipientem Edere vagi-
tus, & adhuc a matre rubentem: aut, vt habeat ardentem virtu-
tem: quę quid aliud: quam vera charitas sit, nescio: aut, diis geni-
tus sit: hoc est religionem colat: vt autem ex hac sylua, quę mun-
di sunt occupationes, in lucem emergamus: opus est aureo ramo,
id est sapientia. Nam, vt dicit Seneca epistola vltima. viii. libri, A-
nima in hoc corpore, tanquam in vinculis premitur, nisi adsit sa-
pientia. At philosophi, quo puritatem animi nanciscerentur, ani-
mam suam in hoc mundo perdiderunt. vnde Hieronymus, Om-
nis philosophorum meditatio, mors est. Alii, per ramum, virtu-
tem intelligunt, vt sit dextera pars, y, literę Pythagorę: de qua p
Virgilium satis. In Ciceronis Officiorum libris, legitur, Herculi
duas matronas occurrisse: de quibus ibidem. facilis patet nunc,
secundum alias vias, interpretatio. At si in nostrę religionis, veri-
tatem conuertere velimus, quamuis author de ea non dixerit, qp-
pe qui ante eã mortu⁹ fuit, non videtur quid refragetur. ⁋ Facilis
enim descensus Auerni.) Lata enim est via, quę ducit ad perditio-
nem. nam multi sunt vocati, pauci vero electi: hoc est quod dicit,
pauci quos ęquus amauit Iuppiter. Triplicis enim coelum possi-
debunt: quos æquus amauit Iuppiter, hoc est, quos Deus, per gra-
tiam, saluatos vult: scite tamen, additur æquus: nam, vt patet in
Euangelio, de eo qui conduxit laboratores in vineam suam. Non
facit Deus aliis iniuriam, licet aliquibus, veniam conferat maio-
rem. Item quos ardens virtus, id est charitas, & religio (vñ amor,
Ignis dicitur) vexit ad ęthera: tertio diis geniti: qui nondum virtu-
tem coluere: quippe qui ad biuium, y, literæ, nondum venere, nec
veniam meruere, vt qui peccare non potuerant: quales sunt inno-
centes, beneficio dominicę passionis saluati: vnde Ioannis. j. De-
dit eis potestatem filios dei fieri, his qui credunt in nomine eius:
qui non, &c. opus etiam est, aureo ramo, id est sapientia, & virtu-
te: quę in syluis, id est mundi latebris, difficilis inuentu est: nisi nos
Veneris aues, hoc est columbę, ducant: per quas intelligo, gratiam
spiritussancti, qui in columbina specie nonnunquam apparuit.
Vel, cupiditas, id est diligentia, nos ad virtutem ducat: sic &
alia omnia intelligi possunt. Sciendum autem est, apud Cu-
mas esse lacum Auerni, quem syluę vndique sepiunt: ita, vt gra-
uissimus odor, quam mephitim vocamus, eahalet: vnde aues spi-
ritus tam grauis impatientes, super eum volare non possunt: vn-
de Auernum, ab a, quod priuatiuũ est: & ornis, auis, quasi sine aui- Auerna
bus, dicitur. Fingunt autem poetæ ibi descensum ad inferos, pro-
pter tenebras fuisse: aut certe, quod ibi necromantię fiebant: ad
quas, opus fuit recenti cadauere: vnde hic Miseni sequitur mors:
quem Triton, monstrum marinum (aliquando, vt narrat Liuius
in Hispania visum pueri, simillimum concha, sonitum faciens.)
demersit. & apud Homerum in Odyssea, dum Vlysses ad eum
peruenisse dicitur, occurrebat mors Elpenoris, qui e scalis mor-
tuus desiderat. ⁋ Tenent media omnia syluę.) Syluam, vocat Pla- Sylua.
tonici hylem. & omnium planctarum congeriem, seu influentiã:
vnde, quia nos sydera, ad varias trahunt affectiones: difficile est,
rectam viam semper tenere: aut syluę, id est corporis passiões vir-
tutem occulunt. ⁋ Tartara.) Tartarus, vltimus inferorum locus: Tartara
vnde de eo ad reliquos, Lucanus, Cuius vos estis superi. dicitur
autem ἀπὸ τοῦ ταρταρίζειν, quod est a frigore tremere. ⁋ Ni- Nigra
gra.) Id est profunda, vnde statim dicetur, Bis patet in præceps tã-
tum, tenditqꝫ sub vmbras, Quantus ad ęthereum coeli suspectus
Olympum. ⁋ Lenta.) Lentum dicimus, quod tenax est: vnde, len- Lẽtum
ta tenacitas: inde, & laxum lentum. ⁋ Primo auulso non deficit al-
ter.) Occurrit obiectioni tacite, si dicat Aeneas, constat Orphea al-
ciden, &c. venisse ad inferos. si ergo, non nisi vnus ramus est, nec
sine eo ad inferos itur, non patebit mihi ingressus, dicit ergo, Pri-
mo, &c. ⁋ Alte vesti.) Bene, difficultatem inueniendi aurei rami, Alte.
ostendit: vnde hic, maxime allegoricę interpretationi locus est.
⁋ Presso ore.) Ab Apolline: cum enim de Miseno vaticinetur, nõ Presso
potest dici diuino spiritu liberata. ¶ Ordo est Aeneas orabat tali- ore.
bus dictis, & tenebat aras ex more, scilicet supplicantium: & quasi Ordo.
per aras obsecrantium, & fidem suam obtestantium. Et vates Or-
sa, supp. est, id est incepit loqui sic: o Anchisiades Tros, id est Tro-
iane

sane:sate,id est progenite,sanguine diuum (affirmat ergo,quod il le assumpserat,Et mi genus ab Ioue summo est.) descensus Auerni,id est qui per Auernum fit ad inferos , est facilis : vel descensus Auerno,id est ad Auernum est facilis:quia ianua Ditis atri , id est obscuri,& profundi:hoc est Plutonis:qui apud Atros regnat:patet noctes,atque dies,id est semper,& continuo tempore : vnde accusatiuo vsus est,licet id Valla rideat : sed reuocare gradum,id est regredi ab inferis:& euadere,id est penitus exire : ad auras superas : hoc,supple est opus,scilicet difficile labor,supple est difficilis,quia pauci,quos Iuppiter ęquus,id est non rigorosus iudex: aut (vt dicetur alibi) rex Iuppiter omnibus idem : sed non omnes se eosdem Ioui,id est summo deo exhibent : & ita aequus est oibus,& omnes amare vult:sed eos solummodo amat,qui se exhibent amabiles:quos ergo Iuppiter aequus amauit,scilicet singulari charitate,& donauit singulari gratia,aut,quos virtus ardens, id est vehemens,aut charitas ipsa,quę sola ad superos ducit : quia ignis est,cuius etiam physica ratione est ascendere:sicut allegorice charitas:euexit,scilicet ex his grumnis ad aethera , id est ad coeli: sed ignis receptaculum,proprie significat:& , supple geniti dijs,id est benigna influentia deorum:hoc est syderum secundum Ethnicos freti,aut geniti:quod secundum religionem nostram,pri⁹ aliter exposuimus.hi ergo pauci:potuere,scilicet euadere , ad superas auras:quia syluae tenent omnia media : & reuera,iter Auerni syluosum erat:sed altiori ratione , intelligit syderum congeriem: vt pręd diximus : vnde dictum est in primo de Aenea,Cui mater media sese tulit obuia sylua.quasi ideo dicatur filius Veneris Aeneas:qui eam habuit in media sylua,id est facie coeli: & horoscopo suae natiuitatis:& Cocytus,id est lacus ille infernalis:labēs sinu atro,id est obscuro,quia profundus:circumuenit,id est circūdat, exire volentes.Quod si.q.d.nihilominus quāuis p rdifficile sit: tamen si tantus amor,supp.est:menti.s.tuae:& si tanta cupido est menti tuę:innare bis.s.nunc,& post mortem (& hoc secundum historiam:nam fabulae dicunt,deum indigetem factum) lacus Stygios,id est Stygis,lacus infernalis,tristitiam significantis,& videre bis tartara nigra.i.profunda:accipe.i.intellige (nam nihil pręter rei intellectionem datura est) quę peragenda,supp . sint tibi:prius .s.q̄ descendas.Ramus aureus,&.i.simul:folijs,& vimine lento, id est flexibili:quod ad bonitatē auri facit:latet,sup.in arbore opaca.i.densa,folijs,& ramis:alijs dictus.i.dicatus:aut habitus sacer, id est consecratus: Iunoni.i.iuuanti:matri infernę.i.quae apud inferos est.s.Proserpinę.nā eadem dicitur Diana , & Iuno apud nos: vnde puerperae,in partu,vtroq; nomine inuocant eam hinc.Maro,Casta faue Lucina tuus iam regnat Apollo .loquens.s.de Diana,cuius Apollo frater est.Et Comicus in Andria, Iuno Lucina fer opem,serua me,obsecro.Et Proserpina,ac Iuno Iferna apud inferos:nam summis numinibus , triplex assignatur potestas , vt alibi diximus.Omnis.i.totus:lucus.i.sylua incędua: tegit hunc.s. ramum: vmbrae claudunt.i.circundant eum,obscuris conuallib⁹: sed hic difficilis quidem est repertu:sed tamen repertum oportet: quia non datur,id est conceditur a dijs:subire operta , id est secreta,& occulta telluris,id est terrae,hoc est subterranea loca: ante,id est priusquam quis decerpserit,arbore,scilicet opaca,iam dicta foetus auricomos,id est ramum habentem folia aurea pro comis,qa Proserpina,regina inferorum:pulchra,scilicet in conspectu Plutonis,qui eam rāpuit,illectus pulchritudine eius:instituit hoc munus suum,id est proprium,quia Ditis vxor est ferri sibi , id est ad se: aut ad commodum,& honorem suum: & ne dicat non esse ad huc allatum: aut si allatum sit , cum vnus tantum sit non restare, qui afferretur,respondet,primo auulso,id est postquam ramus,q prius erat auulsus est ab eo qui inferos petere vult : alter aureus, scilicet ramus,non deficit,immo statim nascitur,& in locum sublati sufficitur:& virga,id est ramale,frondescit simili metallo:nā metallum,genus est:aurum,species.Ergo,quia difficulter inueniri potest:& tamen inueniendus est, vestiga,id est inquire alte oculis,& carpe rite,id est vt decet,scilicet manu:non falce,nec cultro: repertum,id est postquam reperisti:& si dicat non posse manu tolli,purgat dicens,non opus esse securi aut alio instrumento: nanq; ipse sequetur volens,id est volenti similis , & facilis, id est facili, hoc est obsecundanti similis: si fata vocant te,id est si praedestinatum est te per eum,ad inferos descendere,atque redire: aliter,id ē repugnantibus fatis,hoc est deorum dispositionibus : non poteris vincere,id est confringere,& abrumpere eum viribus:nec conuellere vllo ferro.Praeterea,id est pręter iam dicta : corpus amici tibi,scilicet Miseni:iacet,scilicet insepultum:exanimum,id ē mortuum: aut iacet tibi,scilicet ad institutum tuum commodum:nam sine mortuo non descenditur ad inferos: heu dolentis,nescis:& incaestat,id ē polluit funere,scilicet suo:totā classem:refert hunc,scilicet amicum,extinctum ante.s.quam ad inferos descendas : suis sedibus,id est sepulchro:quia hae nobis proprie sedes,quas mutaturi non sumus:& pro,id est conde sepulchro : duc.s.ad inferias, aut sacrificium funebre:pecudes nigras:quia inferis gratus est color niger : sicut superis candidus : ea piacula , id est purgamina, & expiationes:sunto.i.mando, vt sint prima.Tu aspicies demum id est post longam expectationem tuam:sic,id est per talia munera , & sacrificia : lucos Stygios , id est infernaleis , Stygem ducentes : & regna inuia , id est quae nullam praebent viam viuis: dixit , scilicet Sibylla , & obmutuit ore presso , scilicet ab Apolline,qui non permisit eam vlterius loqui.

Æneas moesto defixus lumina vultu
Ingreditur linquens antrum:caecos[q]; volutat
Euentus animo secum:cui fidus Achates
It comes,& paribus curis vestigia figit.
Multa inter sese vario sermone serebant:
Quē socium exanimem vates,quod corpus humandū
Diceret.atque illi Misenum in littore sicco,
Vt venere , vident indigna morte peremptum:
Misenum Æoliden,quo non praestantior alter
Ære ciere viros,Martem[q]; accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes:Hectora circum
Et lituo pugnas insignis obibat & hasta.
Postquam illum victor vita spoliauit Achilles,
Dardanio Ænee sese fortissimus heros
Addiderat socium,non inferiora secutus.
Sed tum,forte caua dum personat aequora concha
Demens,& cantu vocat in certamina diuos:
Æmulus exceptum Triton(si credere dignum est)
Inter saxa virum spumosa immerserat vnda.

SERVIVS.

¶ Moesto vul.) Propter mortem amici,& rami inquisitionē. Defixus lumina.) Defixa lumina habens: per quod tristitia mētis ostēditur. Ingreditur.) Pro graditur: vacat pposítio: vt Ingrediturq; solo, & caput inter nubila condit. Paribus curis vestigia figit.) aut simili solicitudine detentus incedit. aut figit vestigia .i. stat subito: quod cogitātes facere consueuerunt. Multa inter sese vario sermone serebant . Hic proprie dictus est sermo, qui inter vtrunq; seritur. Indigna morte.) Miserabili:non cōgrua eius meritis: vel ppter animę etiam extinctionē elementi cōtrarietate . Martē[q]; accēdere cantu.) Hemistichiū hoc dicitur addidisse dum recitat Augusto. Vita spoliauit.) Ad bellū retulit : in quo victis tolluntur exuuiae. Non inferiora secutus.) Vbiq; Aeneam Hectori cōparat: vt, Ambo animis, ambo insignes pręstantibus armis . Caua dum personat ęquora cōcha.) Aut personare facit: aut Hysterologia est , dū per caua aequora sonat. Demens.) Improuidus, q non cōsiderauit ēt deos in ęmulationem posse descendere. Æmulus .) Modo eiusdē rei studiosus:

studiosus:alias inimicus inuenitur, Exceptū.) Oppressum insidijs.quo sermone ōndit eū tantę fuisse virtutis, vt ne a numine quidem nisi insidijs opprimeretur. Triton.) Penultima accentum habet . nā Tritonis. Si enim vltima habet, Tritontis facit:quod non procedit: vt Demophoon Demophoontis.

Hic desunt nonnulla.

DONATVS.

¶ Quia eū perdidisset, & quē gemeret nesciebat . Cui fid⁹ Achates it comes.) Ibat cum ipso Achates pari cura possessus.cū vero irent. Multa inter sese .) Tractabant inter se, qs ille esset mortu⁹ , vel cuius corpus sepeliendum Sibylla pręcepisset. Quantū hic laudatur fides Achatę, & amicitia, q̄ paribus curis agebatur, tm̄q; torquebatur, quantum Aeneas,ad quem specialis luctus, & amissio necessarij pertinebat. Atq; illi.m.in.l.sic.) Idest ī arena littoris sicci est enim & vdum littus, vbi pelag⁹ terminat. Vt uenere vdent indi.) Mox agnouerunt Misenum iacentē,leto miserabili occisum.enumerat iam, quę in illo viro essent dolēda. Misenū Æolidem,inquit,hoc est sanguine optimo genitū , ecce duo

indigna, leti genus, & sanguinis ratio. ⁋ Quo.n.p.a. Ære ciere viros, Martemq́ accendere cantu.) Addidit alia. nam in tubę cantu nullus peritior fuit, nullus viros sic accendebat, cum venirent ad conflictum. Dixit viros, quoniam imbelles & timidi nullius hortationibus commouentur. viros ergo fortes debemus accipere, non ad sexus discretionem. dixit hæc, confert quoq; alia. ⁋ Hectoris hic, inqt, magni fuerat comes.) Cum sint multi, qui alios in furorem concitent belli. ipsi tamen pugnare non possint. laudatur in Miseno, quia faciebat cũ viris, quod per tubã ipse docebat. Hectoris, inquit, fuerat comes. si consideretur Hectoris magnitudo, cui iste fuerat iunctus, intelligetur qualis fuisset etiam Misen⁹. nã nullus cuiquã comes, aut amicus efficitur. nisi, qui fuerit studiorum affectu non dispari. ⁋ Hectora cir. & lituo pugnas insig. obibat, & hasta.) Quoties cum Hectore procedebat ad pugnã, & lituo placebat, & hasta inferior non fuit, duo officia simul exercens. ⁋ Postquam illum victor vita spoliauit Achilles.) Plurimum laudatur Misenus. quia nunq̃ illi societas, nisi cũ precipuis fuit. Nã post Hectoris mortẽ quẽ Achilles occidit, se addidit Aeneæ nõ dispari virtute, vel factis. ⁋ Sed tum forte caua.) Illo, inquit, tempore. quo cum Aenea fuerat, dum artem suam exerceret in littore, & cãtu ei⁹ personarent caua saxorũ repentina dementia possessus deos homo in certamina credidit prouocandos, sed illum Triton exceptũ vtpote æmulus, hoc est ex ꝓuocatione aduersarius, inter saxa collisum dedidit morti, atq; vndis immersit. Licet sit factũ, vt deos ad cantus homo prouocaret, & mors prouocãtis extitisset: tamẽ poeta (si credere dignum est) inqt, vt ostenderet etiã se dubitare potuisse, existere tantã audaciã, quę in suam perniciem diuinum odiũ concitaret, exceptum dixit, vt ferã venabulo, quæ dum sua feritate plurimum se posse arbitratur, sic incauta ruit in ferrũ, & pœnam suæ temeritatis expendit.

ASCENSIVS.

❡ Aeneas mœsto, &c.) Cõgrue descensurum ad inferos, mœstũ inducit: quia mœror, ad contemplationem inferorum nos inuitat: quocirca sapiens dicit, Melius esse ire ad domum luctus, quã ad domum conuiuij. In illa enim (inquit) finis cunctorũ admonetur hominum: & viuens cogitat, quid futurum sit. Mœstus ergo Aeneas cum Achate (qui curam significat) ingreditur ad littus, visurus socium, & amicum, quem extinctum dixerat Sibylla: isq; erat Misenus Æolides, id est de genere Æoli, aut filius eius, optimus tubicen: quod non absurde fingitur, quia tubicini opus est vẽto, cuius Æolus rex est. Praestantiam quoq; artis, & virtutis eius, prosequitur poeta: vnde dicit Donatus. ⁋ Aere ciere.) Enumerat, quę in tali viro essent dolenda. Primo, quia Aeolides, id est nobili genere. ⁋ Quo non præstãt al. Aere ciere.) Secundo, ꝙ summus artifex in sono tubę. ⁋ Viros.) Homines fortes: quia imbelles, nullis

lis exhortationibus imitari possunt. ⁋ Et lituo pugnas & hasta.) Non solũ tuba, alios accendere poterat: sed & ipse pugnabat. ⁋ Hectoris it co.) Maxima laus, ꝙ nunquã, nisi pręcipuis, comes esset. ⁋ Si crede. dignum est.) Quasi incredibile sit, quod homo deum prouocauerit. ⁋ Exceptum.) Vt venabulo feram, quæ dum sua feritate plurimum posse credat, incauta ruens in ferrum, temeritatis pœnas dat. ⁋ Indi. m.) Quę non conuenit viro forti: ergo non tantus dolor fuisset: si in bello cecidisset. Hæc ille. ❡ Ordo est. Aeneas defixus lumina. i. habens lumina defixa, hoc ẽ deorsum fixa, hoc est oculos in terram fixos: ingreditur, supple cũ vultu mœsto: linquens antrum, scilicet Sibyllæ: & voluta secum animo. s. suo: cęcos, id est dubios, & ignotos euentus. (Ergo non tantum euenta, dicimus, numero plurali: quod Valla pretendit.) Cui. s. Aeneę, Achates it fidus comes: & figit. i. sistit: figens. i. firmans: vestigia. i. gressum, curis paribus) quia cogitabundi, sæpe gressum sistunt: & ipsi serebãt inter se multa, sermone vario. i. modo hoc, modo illud asserentes: dubij. s. quem socium, vates. s. Sibylla: diceret exanimum, id est mortuum: & quod corpus diceret, humandum, id est sepeliendum: atq; illi, scilicet sic dubitantes: vt. i. postquam: venere. s. ad littus: vident Misenum in littore sicco, peremptum, morte indigna. s. viro forti: Misenum (inquit) Aeoliden, id est Aeoli filium, aut saltem de genere Aeoli, quo non, supp. fuit alter praestantior, id est peritior: ciere, id est excitare viros, ęre, id ẽ lituo: aut tuba ærea: & accendere, id est inflammare: Martem, id est furorem bellicum cantu tubę: hic fuerat comes magni Hectoris, & obibat, id est perficiebat, & explebat pugnas circum Hectora: existens insignis lituo. s. tuba incurua, & clare sonante, & hasta, & ita non solum alios accendebat ad prælium: sed & ipse munus obibat. Postquã Achilles victor. s. Hectoris: spoliauit illum. s. Hectorem vita, ipse Misenus, heros fortissimus, q nõ nisi fortissimo adhærere volebat, addiderat sese Aeneę Dardanio. s. cutus, id est insequens: non inferiora, id est virum non inferioris, sed ęqualis dignitatis. (Homerus. n. Aeneã attestatur non minoris, q̃ Hectorem ęstimatum.) Sed tũ. i. tunc, hoc est pauloante: dum personat, id est sonat ꝑ ęquora concha caua, ad imitationẽ. s. Tritonis: & dũ demens vocat diuos. s. Tritones: in certamina. i. concertationẽ Triton. i. vnus deorum marinorum: æmulus. i. eiusdem rei, cum inuidia studiosus: immerserat (si dignum est credere) quod signanter addit: quia neq; verisimilitudo, neq; decorum omnino seruatur. (Indignum est enim deo, sic in mortalem cõmoueri, vt ob ęmulationem eum extinguat: magna autem laus est Miseni, quia etiã deum ad inuidiam prouocare potuit: sed indignum est, deo inuidia moueri:) immerserat ergo virum. s. Misenum: exceptum. i. insidijs captum: vnda spumosa, inter saxa: aut inter saxa spumosa; potest enim dictio, spumosa, esse accusatiui casus, neutri generis, pluralis numeri, & ablatiui singul. fœminini. Ordo. Euẽtus.

SERVIVS.

Ergo omnes magno circum clamore fremebant.
Pręcipue pius Æneas: tum iussa Sybillæ,
Haud mora, festinant flentes, aramq́; sepulchri
Congerere arboribus: cœloq́; educere certant.
Itur in antiquam syluam, stabula alta ferarum.
Procumbunt piceæ, sonat icta securibus ilex,
Fraxineæq́; trabes: cuneis & fissile robur
Scinditur, abuoluunt ingenteis montibus ornos.
Necnon Æneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusq́; accingitur armis.
Atq; hæc ipse suo tristi dum corde volutat,
Aspectans syluam immensam, & sic forte precatur.
[Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus ÆNE.
Ostendat nemore in tanto, quando omnia vere,
Heu nimium de te vates Misene locuta est.

❡ Ergo.) Quia talis perierat: aut qa sic fuerat interemptus. ⁋ Pręcipue pius Aeneas.) Aeneã supra cęteros inducit mortẽ cuiuslibet dolere: vt, Nũc Amici casum gemit. Itẽ, Casusq; aium cõcussus amici. Hinc ei dat circa sepulturã ẽt sordida officia. q̃ in alijs denegat locis. Qui. n. de pietatis generib. scripserunt, primũ locum in sepultura esse voluerũt. Vnde cum pontificibus nefas esset cadauer videre, tamen magis nefas fuerat si visum insepultum reliquerent. Genus autẽ fuerat sepulturę iniectio pulueris. Vnde est, Aut tu mihi terram Inijce. Horatius, Non est mora longa, licebit iniecto puluere curras. ⁋ Aramq́ue sepulchri.) Pyram dicit, quæ in modum aræ construi lignis solebat. Nam & sequitur, Congerere arboribus, cœloq; educere certant. Et arã quæ ante sepulchrũ fieri cõsueuit, intelligere non possumus: vt, Stant manibus aræ: cũ nõdum facta sit funeratio, quę pręcedit sepulchrum. Probus tamen & Donat⁹ de hoc loco requirendum adhuc esse dixerunt. ⁋ Cœloq; educere certant.) Vt hoc faciant, mente pertractant. Nam adhuc ituri ad syluas sunt. ⁋ Iter.) Eo, e breuis est: Itur I longa inuenitur. Ergo quia hoc verbum breue est in origine, & in declinatione fit longum,

gum, ideo certa eius natura, nec in temporibus nec in participijs inuenitur. Nam cũ Itur longa sit, iturus breuis inuenitur: vt, Superumq; in lumen ituras. Multi tamen tentant dicentes, Eitur propter ea ꝙ prima verbi origo est, per diphthongum scribi debere: quod non procedit, quia diphthongus semper longa est. I, autem & produci potest & corripi. Hic est quod Fortuitus & producit, & corripit. Iuuenalis, Non quasi fortuitus nec vẽto rabies: se iratus cadat in terras & vindicet ignis. Contra Horatius, Nec fortuitum spernere cespitem leges sinebant. Hic enim nisi i litera lõga sit, stat versus. Et hoc protulimus exemplum vnius sermonis, nequis dicat iturus & itur ideo varia habere naturam propter temporum varietatem. Vnde melius est (vt diximus) originis considerare ratiõem. Sane fortuitus ab eũdo est, & a fortuna compositum. ⁋ Procumbãt piceæ.) Picea sm Plinũ in naturali historia, quinta species cedri est. Nam cędria dicta est quasi καιομένου δρυὸς ὑγρόν, id est arboris humor ardẽtis. ⁋ Necnõ Aeneas.) Bona œconomia venitur ad ramũ. ⁋ Accingitur armis.) Instruit officijs. ⁋ Forte precat.) Vacat Forte: & est versus de his q tibicines vocant: quibus additur aliqd ad solam metri

metri sustentationem. vt, Nunc dextra, nunc ille sinistra. Nec enim possumus intelligere eum fortuitu rogasse. ¶ Si.) Aduerbium rogantis & optantis est per se plenum, sicut & o: licet Neoterici hęc iungant, & pro vno ponant. Persius, O si Ebullat patrui praeclarum funus. ¶ Quando.) Siquidē. & Nimium vere cum ingenti dixit affectu: quasi mors prędicta falsa esse debuerit.

DONATVS.

¶ Fremebant.) Fremebant, inqt, quasi irascentes in naturā, quę illum tam necessariū, tam optimū virū, comitē regis, indigna morte pressisset, ergo planctus fuerūt nō vsitati, sed qbus querelę quoque viderent admistę. ¶ Pręcipue pius Æn.) Eadē causa etiā pius Aeneas dolebat, sed plusq̄ ceteri. ex superiorib⁹ apparet, qđ doluerint oēs. nā supra dixi de Aenea & Achate. ꝙ illius nō solum mortē, verūetiam genus leti doluissent. vt venere, inquit, videt indigna morte peremptū. indigna mors est, q̄ non cōuenit viro forti. nullus enim, aut non talis existeret dolor, si in pugna cecidisset, & campo. ¶ Tū iussa Sibyllę Haud mora. f. f.) Festinandum fuit, vt iussa Sibyllæ mature & in oībus cōplerentur. s. vt curarent funus, & eius solennia. ¶ Aramq; sepulchri Congerere.) Maiorē de ipsis diligentiam, ac laborem exigebat meritū mortui. praeter quęstus enim ac fletus, maturabant funeri necessaria. Properabant igitur aram non saxis struere, sed arboribus. vt ipsa esset & sepulchrum, intantum autem roboribus congestis eam erigere nitebātur, vt coelum tangere potuisset, vltra modum aliquid exhiberi mortuo meritum in vita quęsitum, non alia necessitas facit. hoc agebatur in Miseni causa, quem amicum fuisse Hectoris dixit, & Aeneæ posterius. vt virium contemplatio & meritum monstraretur. cæterum & modicis lignis nec in tantum tumulum structis, funus eius consumi poterat. ¶ Itur in antiquam sy.) Iccirco dixit antiquā, quia dicturus est arbores illic fuisse ingentes & magnas. quas solitudo nutrierat, & multorum prolixitas sęculorum. Dicit causam, propter quam nullus illic habuit accessum. ¶ Stabula, inquit, alta ferarū.) Significando alta stabula, ōndit illic feras cōmorari consueuisse maiores. quarū metus arceret incolas, ne hanc ꝓpter abscindenda ligna conscenderent. Quātum Troiani laudantur, qui non timuerunt euertere stabula alta ferarum? Quod autē dixit, Itur in antiquam syluam, & hic ait, stabula alta ferarū. continua intelligi voluit, stabula habuisse, in quibus congestę ferę cū manerent potioris formę. vt stabulis nostris redacta in vnum animalia simplicia colliguntur. appellatione, & ad locum ostendit, de qualibus loqueretur. cæterum cubilia diceret, si minores significare voluisset. ¶ Procumbūt picęę.) Ecce vnum genus ligni fouēdo incendio necessarium. habet enim quendam succum, quo nutriat flāmam. ¶ Sonat icta securibus ilex.) Ecce vnum genus ligni syluestris. ¶ Fraxineęq; trabes.) Vt fuerant integrę, voluebantur. ¶ Cuneis & f. r. Sc.) Lignum, quod robur appellatur, eius est naturę. vt scindi facilius possit. ¶ Aduoluūt ingentes montibus ornos) Ornos quoq; robora fixilia. quę ꝓpter effectum rei, Troiani deiiciebant. Prouoluere est, vt quod stat, porro voluatur, id est cadat. ¶ Necnon Aeneas o. i. t.) Talia, hoc est quę pertinent ad amici funus. ¶ Primus Ho. s. p. a. a.) Duplex curabat officium, vt omnium esset hortator, & operum particeps. Arma dixit paria, qualia alij gestabant, qui cędebant arbores, vel iam cęsas scindebant cuneis. Potest & sic, vt non iam verba essent hortamenta, sed facta. quis enim non faceret, quod faciebat & rex? Prouocabat hūc amici memoria, & suadendi necessitas potens. Multū quippe accedit ad affectū expediendę rei, si operam suā cum aliquid laboriosum geritur, rex ipse coniungat. ¶ Atq; hęc ipse suo tristi cū. c. v.) Licet esset tristis, quoniam causa funeris gerebatur, & eius expeditio iā fuerat certa, coeperat cogitare, quę ad inuētionem rami pertinebant. voluebat igitur hęc, & cum corde suo, quasi cum secunda persona considerās, immensam latitudinē syluę. ¶ Et sic ore preca.) In prece sua ostendit cogitationes suas, quas tacitus secūq; tractauerat. auxilio quippe diuino sciebat opus esse: vt inueniretur in tanta prolixitate syluę arbor, quę portaret aureum ramum. vbi igit̄
eius

eius defecit intentio & tractatus ęstuantis, & eum cōfudit in immensum confusa latitudo, prolixitasq; syluarum. his precat⁹ est verbis. vt diuino adiutus auxilio desideratam speciem posset reperire. ¶ Si nunc se. n. ille. a. a. r. O. n. in. t.) Quādo, inquit, inueniendo ramo aureo in tanto nemore difficultas obsistit, vtinam vltro se nobis ostenderet. ¶ Quando omnia vere Heu nimiū de te. v. m. lo. e.) Necesse est. n. etiam de ramo vera esse dicta. cū de tuo casu Misene nimium miserande, vera locuta est vates.

ASCENSIVS.

¶ Ergo omnes, &c.) Docet, quomodo officiū funebre persolutū sit Miseno, iuxta praeceptum Sibyllę, eoq; peracto, inquirere coeperit aureum ramum. De qua re dicit Donatus sic. ¶ Aramq; sep.) Meritum defuncti praeter lachrymas postulabat exequias. ¶ Antiquam.) In qua essent arbores, multis saeculis auctæ. ¶ Stabula ferarum.) Ergo maiores ferę stare consueuerant: quarum metus arcebat homines, ne irent cæsum ligna. Laus Troianorum, qui nō sunt deterriti stabulis ferarum: vbi multarum esset congeries, & magnorum: nā de minoribus, cubilia diceret. ¶ Suo tristi.) Quāuis de morte amici, tristis esset: non omittebat curam iam inuestigandi. ¶ Et sic forte precatur.) Nam auxilio diuino, sciebat opus esse: vt in tanta sylua, ramus inueniretur. Hęc ille. ¶ Ordo est. Ergo quia talis, ac tantus interierat vir: & iusserat Sibylla, illi officiū funebre debere exsolui: omnes, scilicet Troiani: fremebant circū, scilicet cadauer Miseni, supp. cū magno clamore: & pręcipue fremebat Aeneas pius. s. quia pius: tum. i. deinde: haud. i. non: mora, sup. fit: dum ipsi flentes festinant. i. festinanter exequuntur, iussa Sibyllæ. s. quib⁹ iusserat. Sedibus hūc refert ante suis, & certāt. i. certatim conant: congerere. i. cōgerendo extruere: arā sepulchri. i. pyrā funebrē: arboribus. s. aggestis, & constructis in formam pyræ: & certant educere. s. aram sepulchri: coelo, id est ad coelum vsq;: aut coelum versus. Itur, scilicet ab omnib⁹ socijs Aeneę: aut a pluribus, in antiquam syluam, appositorie, alta stabula, id est quæ syluæ erant, alta stabula: ferarum, scilicet magnarum, quæ stant: vnde stabulum dictum: sicut cubile, a cubando: piceæ, id est arbores illę picis, & resinæ plenę: vnde aptę sunt incendio, licet virides procumbunt, scilicet in humum incisæ securibus: ilex, arbor illa, icta securibus, sonat: aut tempus, pro tempore posuit, scilicet icta, pro eo quod est quæ icebatur: sonat, aut naturam physicam docet: tardus enim est auditus: & ita sonus, non statim ad nos defertur, quocirca prius icta est ilex, quam sonus ad nos perueniat: & trabes fraxineę, id est ex fraxino arbore supple procumbunt, aut sonant: & robur fissile, id est quod faciliter finditur cuneis: & ipsi Troiani aduoluunt, scilicet ab montibus: ornos, id est arbores illas: ingenteis, id est valde magnas: Necnō, id est etiam: Aeneas, primus inter opera talia, id est pia, & benefica non seruilia, hortatur socios: & accingitur, id est aptatur, armis paribus, id est quib⁹ alij ligna scindebant (sunt enim arma, quæuis instrumenta.) Atq; dū ipse volutat, id est versat, hęc, scilicet ante dicta, de morte Miseni: corde suo tristi, id est moesto, & dum ipse aspectans syluam immensam, precatur forte sic. Seruius dicit, tibicinem esse in versu, id est columnam, hoc est particulam superfluam: ad id solum positam, vt versus suis pedibus fulciatur: vnde tibicen, proprie est sustentaculum rei decidentis: vnde Iuuenalis, Nos vrbem colim⁹ tenui tibicine fultam. Tibicen autem, Hic est dictio forte, quę superfluit: quia (inquit) non precatur forte, quod verum est: sed fortuitum erat ipsum tunc precari, cum sese columbę ostenderent: aut precatur forte, id est pręter magnam animaduersionem, & pręter spem obtinendi. Precatur autem (dicens.) Si, id est o si: aut, vtinam: ille ramus aureus. s. quem Sibylla nobis habendum docuit: ostendat nunc nobis se arbore. s. opaca: in nemore. i. sylua: tanto. i. tam magno. quando. i. quandoquidem: heu, o Misene vates. s. Sibylla, locuta est de te omnia, nimium vere, quia vtilius fuisset, si mentita esset: dum dixit, Misenum iacere in littore. Ex ijs ergo, q̄ vera expertus est, Aeneas argumentatur, cętera quoq; vera esse. s. non posse descendere ad inferos, nisi habito aureo illo ramo,

SERVIVS.

¶ Cum forte columbæ.) Auguria aut oblatiua sunt, quæ non poscuntur: aut impetratiua, quæ optata veniunt. Hoc ergo quia oblatiuū est: ideo dixit Forte. Bene autem a columbis Aeneæ datur augurium, & Veneris filio & regi. Nam ad reges pertinet columbarum

[Vix ea fatus erat, geminæ cū forte colūbæ POE.
Ipsa sub ora viri coelo venere volantes,
Et viridi sedere solo. tum maximus heros
Maternas agnoscit aues, lætusq; precatur.
[Este duces: o si qua via est, cursumq; per auras ÆNE.
Dirigite in lucos vbi pinguem diues opacat
Ramus humum, tuq; o dubiis pe defice rebus

rum augurium; quia nunquā solę sunt, sicut nec reges quidem. ¶ Ipsa sub ora.) Peritę: ne si longius volarent, non ad eum pertinere viderentur. Nā moris erat, vt captantes auguria. certa sibi spatia designarent, quibus volebant videnda ad se ptinere. ¶ Maternas.) Veneri cōsecratas propter foe

 tum

POE.

Diua parens. [Sic effatus, vestigia pressit,
Obseruans quæ signa ferant, quo tendere pergant.
Pascentes, illę tantum prodire volando,
Quantum acie possent oculi seruare sequentum.
Inde, vbi venere ad fauces graue olentis Auerni,
Tollunt se celeres, liquidumq́; per aera lapsę,
Sedibus optatis gemina super arbore sidunt:
Discolor vnde auri per ramos aura refulsit.
Quale solet syluis brumali frigore viscum
Fronde virere noua, quod non sua seminat arbos,
Et croceo fœtu teretes circundare truncos:
Talis erat species auri frondentis opaca
Ilice. sic leni crepitabat bractea vento:
Corripit extemplo Æneas, auidusq́; refringit
Cunctantem, & vatis portat sub tecta Sibyllæ.

tum frequentem & coitum. ꝑ Siqua via est.) Si est ratio. & iam ex hoc loco esse icipit impetratiuum, quod oblatiuum fuerat. ꝑ Cursumq́; p auras.) Cursum vocauit impetum, & eundi officium. Nam & nauium cursum dicim⁹. ꝑ Ne defice rebus.) Ne desere in reb⁹ incertis. Et bene in syluis inuocat matrem, quam iam scit sibi visam eē habitu venatricis: vt in primo legimus. ꝑ Sic effatus.) Proprie effata sunt augurum preces. Vnde ager post pomeria, vbi captabantur auguria, dicebatur effatus. ꝑ Vestigia pressit.) Quia ad captanda auguria post preces immobiles vel sedere vel stare consueuerant. ꝑ Obseruans quę signa ferant.) Obseruare enim & de cœlo & de auibus verbu augurum dicitur. ꝑ Quo tendere pergāt, pascentes.) Hic iam optimum significatur augurium, quod pascebant. Nam Romani moris fuit, & in comitijs agendis & in bellis gerendis pullaria captare auguria. Vnde est in Liuio. Quod cū quidam cupidus belli gerendi a tribuno plebis arceretur ne iret, pullos iussit afferri: qui cum missas nō ederent fruges, irridens cōsul augurium ait, Vel bibant: & eos in Tyberim pręcipitauit, inde, nauibus victor reuertēs ad Africam in mari cum omnibus quos ducebat extinctus est. Et multi pascētes distinguunt, & absolutus est sensus. Alij dicunt Pascentes volando: & referunt ad naturam columbarum, quæ exilientes pascere consueuerunt. Alij volando, ambulando dicunt. Vola enim dicitur media pars pedis siue manus. ꝑ Prodire.) Prodibant: infinitus pro indicatiuo. ꝑ Graue olētis Auerni.) Male olentis. Alibi bene olentis: vt, Et grauiter spirātis copia tymbrę Floreat. ꝑ Liquidumq́; per aera lapsæ.) Non est aeris perpetuum epitheton: sed purum ait, Auerni comparatione. Dicit autem eas alte volasse ad vitandum Auerni odorem. ꝑ Super arbore sidunt.) Secundum antiquam licentiam. ꝑ Auri aura.) Splendor auri. Horatius, Tua ne retardet aura maritos. id ē splendor. Hinc & aurum dicitur a splendore, qui est in eo metallo. Hinc & aurati dicti: quorum fauor splendidos reddit. ꝑ Brumali frigore viscum.) Bene brumali addidit. Tunc enim maturum est: & auri imitatur colorem. Nam noua fronde viret: quod, vt ait Plinius in naturali historia de fimo turdelarum, in certis arboribus nascitur: vnde Plautus, Ipsa sibi auis mortem creat. ꝑ Teretes trūcos.) Teres est rotundū aliquid cū proceritate: vt, Incūbens tereti Damon sic cœpit oliuæ. Horat. Brachia & vultū teretesq́; suras Integer laudo. ꝑ Extemplo.) Bene verbo vsus est augurum, vt dixim⁹ supra. ꝑ Cunctantem.) Aliud pendet ex alio. Cunctantem, qa auidus, vt ostendat tantam fuisse auellendi cupiditatē, vt nulla ei celeritas satis facere posset: Nam tardantē dicere non possumus eū, qui fataliter sequebatur. Alij cunctantē ad auri naturam referunt .i. mollē, quia paulatim frangitur .i. lentescit. Alij cunctantem grauem dicunt: vt Glebas cunctantes, crassasq́; terga Expecta.

DONATVS.

❡ Vix ea fatus erat.) Ita hęc dixit, & tamen aliquē implorauerat deū. Quippe hoc solū protulerat, vt optare videretur potius, q̄ rogare. pręuenit materna miseratio eūtem in preces, & quod desiderabat, ostendit. ꝑ Geminæ. c. f. columbę.) Quia colūbæ fuerūt, quia duæ, quia sub eius oculis transierūt, quia sederūt in solo herboso & iocundo, intellexit Aeneas in materno signo omen esse in ueniendi rami substantiam. venientes. n. de cœlo aperte monstrabant non alios se ferre nisi eius expeditionem rei de qua cogitabatur in pręsenti. ꝑ Tum maximus heros.) Laus ista non ad corporis bona, sed ad animi virtutes pertinet. vigilantia enim mentis, & astutia, qua Aeneas pollebat, intellexit angustias suas materno remedio subleuatas, & illas aues expeditionem rebus necessarijs ferre: hoc est, quod ait. ꝑ Maternas agnoscit aues, lætusq́; precatur.) Quod, inquit, maternas agnoscit aues. hic cœperat lęt⁹ hortari. ꝑ Este duces, o siqua via est.) Bene de via, quæ ad ramum duceret, dubitauit. stabat. n. in sylua, cuius densitas vniuersa cōcluserat. Vos, inqt, viā monstrate si vlla est. ꝑ Cursumq́; per auras Dirigite in lucos, vbi pinguē diues opacat Ramus humū.) Vos. n. potestis difficilia superare, quas aurę portant, & syluarum impedimētis leues pennę suspendunt. vos illo viam dirigite, vbi diues humum opacat ramus. locum in quo esse commeruit. ꝑ Tuq́; o. d. ne. d. r. Di. p.) Et tu mater ne desere filium, eum vel maxime, quem incerta cōfodiūt. o posuit, cum loqueretur cum columbis. O, cum preces torsisset ad matrem. Illic enī ponitur, vbi simplex hortatio ē, & blanda. ꝑ Sic effatus vestigia pressit, Obseruans.) Præter aduentum enim quo spem maximam columbę pollicebātur, etiam sedentes aliquid poterant, & motib⁹ proprijs nūciare. quod ipsum quia Aeneas nouerat posse ꝓuenire, obseruabat tacitus vestigijs fixis, vt sciret, quæ essent habituræ indicia futurorum. ꝑ Pascētes illę tantum prodire vo.) Prodierunt, inquit, volando: prodierūt, pedum significat gressum. volādi autem partes ad alas pertinēt. si sic intelligamus non cohęret, voletur pedibus, aut alis ambuletur. sed non ipse est intellectus. vola. n. dicitur media pars manus, & plantę. quæ faciebat columbas volare: hoc est ambulare p volam. vnde & inuolare dicimus, cū aliquid furtim vola manus subtrahitur. & inuolare rursum, cum violentę manus in aliquē diriguntur. sicut Teren. ait. In faciē inuolem venefico. ecce & hic volare, posuit, pro ambulare. cęterū vbi pennaꝝ volatū dicere voluit, inquit venere volātes. Nullus. n. sine alio adminiculo pōt de cœlo descēdere. Ac ne huius rei remaneret incertū, infra ostēdit apertius, qd hoc loco significet volando. Cum. n. tm̄ issent pedib⁹, quātum obseruantes oculi seq potuissent. ꝑ Inde, inquit, vbi. v. ad. f. g. a. Tol. se cele.) Patefactū est, de quo potuit dubitari. dicendo. n. tollūt se celeres ne grauē odorē Auerni paterentur, & addendo, liquidūq́; per aera lapsæ. vt factū est, oblatæ arboris destinata cōtingeret. sederunt igitur colūbę geminę super arborē gemina. ipsam. n. significabant numero duplici, quę frondē duplicem materiamq́; portabant. mox igitur, vt super eā sederunt. ꝑ Discolor. vn̄ a. per. r. a. r.) Statim, inquit, ex ea quę viridis fuit, aliud genus coloris effulsit, & quod magno desiderio quærebatur, inuentū est. Ingreditur descriptionē, qua illius rami similitudinē mōstret, vel colorem. ꝑ Quale solet syluis.) Quēadmodū, inquit, hyemali frigore emergentibus frondibus nouis solent arborum trunci visco fluente perfundi, & colorum croceum demonstrare, talis erat species auri frondentis. cum admiratione positum est, auri frondentis opaca ilice. miraculum. n. fuit ex arbore ilicis, hoc est ex ligno, durissimum ramum aureum cū aureis frondibus extitisse. ꝑ Corripit extemplo Aeneas.) Propter remouendam narrandi prolixitatem, non dixit, quō Aeneas ad ipsam arborē videatur perrexisse. cum volantes colūbę vix illo peruenissent propter Auerni grauem odorem. non tamen, quod breuiandæ narrationis causa poeta prętermisit, intelligere possumus, quę fisse Aeneā aliam viā, & peruenisse, vt inuentū se minus offerret. statim igitur Aeneas hūc ramū corripuit, vtpote diu desideratum. ꝑ Auidusq́; r. Cu.) Et cū ramus ipse auiditatē properātis retarderet, hunc tn̄ Aeneas vicit. ꝑ Et vatis p. st. Sibyllæ.) Nunciaturus completa omnia, portauit ipsum ramum sub vatis tecta.

ASCENSIVS.

❡ Vix ea fatus erat.) In multis locis docet bon⁹ poeta, deos orādos esse: & oratos, faciles in vota nostra fieri: vnde, Vix ea fatus, &c. Quocirca recte pręcepit in Georg. In primis venerare deos, &c. Docet ergo, quomodo exauditus columbis ducibus, ramum aureum inuenit, eumq́; abstulit. De qua re, hæc pauca dicit Donatus. ꝑ O.) Posuit, cum loqueretur cum columbis. O, cum preces torsisset ad matrem, illic enim ponitur, vbi simplex hortatio est & blanda. ꝑ Vestigia pressit.) Obseruabat diligentius: quia sciebat posse illas, pręter aduentum suum, aliquid proprijs motibus nūciare. ꝑ Prodire volando.) Prodire, pedum est: volare, alarū: sed quomō ambulabant, & volabāt: sed intellige, volam, esse mediā partem plantæ, & manus: ergo volabant, ambulabāt per volā. vnde inuolare dicimus, cum aliquid furtim, volę manus subtrahimus: item inuolare, cum violenter manus in aliquem diriguntur. Teren. In faciē inuolem venefico. ergo hic ambulare intelligit: nā cum alarum motum exprimere voluit, dixit, Cœlo venere volātes. cum autem demonstrasset ambulationē, in eo quod est, ꝓdi-

se

re vo'ando:& deinde, volatum exprimere vellet: dixit, Tollunt se celeres, liquidumq; per aera. Ergo, vsq; ad Auernum ambulauerant. ¶ Discolor.) Nam per arborem viridem, fulsit color aureus. ¶ Corripit.) Ne prolixior esset narratio: non dixit quomodo ad ipsam arborem Æneas venerit: sed per aliam viam intellige peruenit. Hæc ille.

Ordo. ¶ Ordo est. Æneas vix fatus.i.locutus erat: ea.i.eas preces, quæ præmissæ sunt, sup. tunc: cum geminæ.i.duæ, & pares columbæ: venere forte.i.propter opinionem eius volātes coelo.i. per coelum.i.aerē: aut venere coelo.i.de coelo: volantes sub.i.ante, ipsa ora.i.conspectum, viri.s.Æneæ: & sedere.i.locum ceperunt (a sido, præteritum est) solo viridi.i.gramineo: tum.i.tunc: heros maximus.s.Æneas: agnoscit aues maternas.i.columbas, quæ in tutela sunt Veneris: aut propter frequentem foetū: aut propter amoris, quem inter se seruāt manifesta indicia. & lætus precatur sic (& ita facit augurium, oblatiuum impetratiuum precando) o, desiderandi est, aut cōgratulandi. q.d. sanctæ aues: siqua.i.aliqua via est, sup. quæ ducat ad aureum ramum: este duces, & dirigite cursum per auras: in lucos.i.syluas sacras, & incæduas: vbi.i.in quibus: aut ad eum locum, vbi diues: quia aureus ramus opacat.i.inumbrat, humum pinguem.i.opimam: quia talis rami feracem: tuq;.i.tu o alma parens: aut potius, & tu alma parens.i.mater Venus: o, quæ optandi particula est, ne defice.i.ne deficias rebus dubijs. Ipse effatus.i.augurum more, locutus sic: pressit.i.repressit, aut firmauit: vestigia.i.pedes pressit, vestigia faciens: obseruans.i.animaduertens, quæ signa darent: & quo ipsæ pascentes pergant.i.perseuerēt tendere. Illæ.s.columbæ: prodire.i.prodibant, aut coeperunt prodire, volando, aut volam pedum exercendo: aut interdū, alis passis, quasi per saltum volando, tantum, quantum oculi sequentū.s. Æneæ, & Achatæ, possent seruare.i.obseruare: acie.i.acumine, visus sui. Inde.i.deinde: vbi.i.postq̃: aues.s.venere: ad fauces Auerni.i.illius lacus in Campania, per quem dicitur descensus ad inferos: olentis grauiter, quia grauem odorem exhalat, vsq; adeo vt e vicino, aues superuolare nequirent: & ideo ipsę, celeres tollunt.i. erigunt se: & lapsæ.i.postquam celeriter volauerant, per aera liquidum.i.purum, & defæcatum.s.ab eo odore graui ipsius Auerni: sidunt.i.locū sedendi capiunt, sup. in sedibus, optatis.s.ab Aenea: & ēt ab auibus, quibus id in mandato erat, super arbore gemina.i.geminę naturę: quia ramū aureum habebat. Antique dicit, sup gemina arbore: nam nūc super geminā arborē diceremus, vnde.i.a qua arbore aura.i.fulgor: discolor.i.diuersi coloris, refulsit per ramos. Quale.i.qualiter: viscum.i.glutē (quod sm Pli. ex fęcibus turdi, & palūbis, nascitur: vnde Plaut. ipsa sibi auis mortem creat. nascitur aūt pręcipue in quercu, robore pruno syluestri, & terebyntho. Nā si illic dictę aues egerunt, aut stercus faciunt, gignitur quædā virga, quę brumali tempore matura est: sed, vt dicit Pli. in messe colligitur. & maturescit, decoquendo in sole, deinde in lentorem mouetur aqua) solet virere, sup. in syluis: frigore brumali, quia tunc maturum est: noua.i.insolita fronde: quod, sup. viscum, arbor sua.i. ipsi propria, & natiua, non seminat: quia ex stercore turdi nascitur: & quale.i.qualiter, solet circundare, truncos teretes.i.oblongos, & rotundos: foetu.i.virgulto, & glutino: croceo.i.crocei coloris: talis erat species auri frondentis, supp. in opaca, ilice.i.arbore illa, de genere quernο: quia etiam alterius naturæ, & coloris erat: & bractea.i.tenuis lamina: crepitabat sic leui vento: Æneas corripit id est celeriter rapit: extēplo.i.illico: & ipse auidus refringit, sup. ramum cunctantem.i.pondere suo auiditati Æneæ, parum moræ facientem, licet facilis sequeretur: & portat.s.ramum: sub tecta Sibyllæ vatis.i.vaticinatricis.

Nec minus interea Misenum in littore Teucri
Flebant, & cineri ingrato suprema ferebant.
Principio pinguem tedis, & robore secto
Ingentem struxere pyram, cui frondibus atris
Intexunt latera, & ferales ante cupressos
Constituunt, decorantq; super fulgentibus armis.
Pars calidos latices, & ahena vndantia flammis
Expediunt, corpusq; lauant frigentis, & vngunt.
Fit gemitus: tum membra toro defleta reponunt,
Purpureasq; super vestes, velamina nota,
Coniiciunt. pars ingenti subiere pheretro,
Triste ministerium, & subiectam more parentum
Auersi tenuere facem: congesta cremantur
Thurea dona, dapes, fuso crateres oliuo.
Postq̃ collapsi cineres, & flamma quieuit:
Relliquias vino, & bibulam lauere fauillam,
Ossaq; lecta cado texit Chorynæus aheno:
Idem ter socios pura circu'ntulit vnda,
Spargens rore leui, & ramo felicis oliuæ:
Lustrauitq; viros, dixitq; nouissima verba.
At pius Æneas ingenti mole sepulchrum
Imposuit, suaq; arma viro, remumq;, tubamq;,
Monte sub Aerio, qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, æternumq; tenet per sæcula nomen.

SERVIVS.

¶ Nec minus.) Nihilominus ille deflebatur. ¶ Interea.) Dū itur ad syluas. ¶ Ingrato.) Tristi: vt gratum, lætum aliquid dicimus. Alij ingrato dicunt gratiam non sentienti. ¶ Pinguem.) Aut de Græco transtulit λιπαρὴν magnam. aut Hypallage est. hoc est de pinguibus tedis. ¶ Frondibus atris.) Aptis ad funera. ¶ Ante cupressos construūt.) Cupressus adhibetur ad funera, vel quod cæsa non repullulat: vel quod per eam funestata ostenditur domus, sicut lætam frondes indicant festæ. Varro tamen dicit pyras ideo cupresso circundari propter grauem vstrinæ odorem: ne offendatur populi circunstantis corona, quæ tādiu stabat respondens fletibus præficę, id est principi planctuum, quādiu consumpto cadauere, & collectis cineribus diceretur nouissimum verbum. ¶ Ilicet.) quod ire licet significat. Vnde ē, Dixitq; nouissima verba. ¶ Pars calidos latices.) Plinius in naturali historia dicit hanc esse causam vt mortui & calida abluantur, & per interualla conclamentur, quod solet plerunque vitalis spiritus exclusus putari, & homines fallere. Deniq; refert quendam suppositum pyræ, adhibitis ignibus erectum esse, nec potuisse liberari. Vnde & seruabantur cadauera octo diebus, & calida abluebantur: & post vltimam conclamationem comburebantur. vnde traxit Terentius, Desine, iam conclamatum est. ¶ Ahena vndantia flāmis.) Hoc est per flāmas. Alibi: Nec se iam capit vnda: volat vapor ater ad auras. ¶ Lauant frigentis, & vngunt.) Versus Ennij qui ait, Tarquinij corpus bona foemina lauit & vnxit. ¶ Defleta.) Participium ab eo quod est fleor, si tamen inueniatur: alias sine verbi origine esse dicemus. ¶ Purpureas.) Ad imitationem sanguinis in quo est anima: vt diximus supra: vt, Purpuream vomit ille animam. ¶ Velamina nota.) Vel ipsi chara, vel animę. Ex notitia enim gignitur charitas. vt Hic inter flumina nota. ¶ Pheretro.) Gręce dixit. Nā capulus dicitur a capiendo. Vnde ait Plautus, Capularis senex, id est capulo vicinus. ¶ Subiere pheretro.) Vt, subeunt muro. ¶ More parētum.) Propinquioribus enim virilis sexus hoc dabatur officium. ¶ Facē.) De fune, vt Varro dicit: vnde & funus dictum est. Per noctē autem vrebantur: vnde permāsit vt mortuos faces añcedant. ¶ Fuso crateres oliuo.) Dijs superis tantum libabant: inferis vero sacrificantes etiam vasa in ignem mittebant, vnde ait crateres: quod etiam Statius in Archemori sepultura commemorat. Oliuum autem ab oliua dixit. Nā oleum ab olea dicitur. ¶ Flāma quieuit.) Pyrę ingentis: quia vt in quarto diximus, pro qualitate personę pyrę fiebant. sepulchra etiā vel minora, vel magna faciebant. ¶ Ossaq; lecta.) Aut collecta, aut lecta, ideo quia vt supra diximus, nobiles nunquā soli comburebātur: sed cū dilectis equis, vel canibus, vel famulo. ¶ Ter socios.) Aut sępius: aut re vera ter. Licet.n.a funere contraxerint pollutionem, tamen omnis purgatio ad superos pertinet: vnde & ait Imparem numerum. aut quia hoc ratio exigit lustrationis. ¶ Circūtulit.) Purgauit. Antiquum verbum est. Plautus, Pro laruato ter circūferam.i.purgabo. Nam lustratio a circulatione dicta est, vel tedę, vel sulphuris. Iuuenalis, Siqua darentur Sulphura cū tedis. ¶ Spargens.) Quia res agūtur infernę. In secundo Aeneas deos portaturus ait, Donec me flumine viuo Abluero. Hic enim erat mos, vt diximus supra. ¶ Felicis oliuę.) Arboris festę. sed moris fuerat, vt de lauro fieret. Sane dicit Donatus quod hoc propter Augustū mutauit. Nā nata erat laurus in palatio eo die quo natus est Augustus: vnde triūphantes coronari cōsueuerāt: propter quā rē noluit laurū dicere ad officiū lugubre ptinere. ¶ Nouissima verba.) i. Ilicet. Nā Vale dicebaẽ post tumuli quoq; pacta solēnia. ¶ Suaq; arma

arma viso.) Ipsi chasa sculpsit in saxo. Nam supra ea iam legimus concremata. ¶ Remumq; tubamq;.) Quia & bellator & remex fuerat. licet possimus etiam solam tubam accipere. Remus.n. dicitur lorum, quod continet tubam. ¶ Monte sub aerio.) In aerio. Nam supra est positus. Aerium autem illi altum dicunt: alii nomen montis antiquum volunt. Vnde est, Qui nunc Misenus ab illo dicitur.

DONATVS.

¶ Nec minus interea.) Redit ad ea, vnde recesserat. & completis in causa rami partibus, ad Miseni exequias reuolutus est, ne tamē ea ipsa obstarent curantibus sepulturam, nihilominus Troiani Misenum flebant, & cineri ingrato suprema ferebant. Cum nondum arsisset, sed mox esset arsurus, recte defuncti corpus cinerem dixit, quia hæc agebantur, vt in cinerem verteretur. ¶ Principio pinguē tedis, &c.) Hæc primum admouerunt, quæ non solum pyrā struerent, verumetiam facilius arderent, & alia quoq; accendere potuissent. ¶ Cui frondibus atris In.la.) Sūt.n. genera lignorū, quę mos tuorum solēnitati conueniant. ¶ Et ferales ante cupressos Constituunt.) Cupressus quoq; luctibus cōgruit. ¶ Decorantq;.s.fu.ar.) Virorum.n. fortium cum ipsis funeribus arma apud veteres consumebātur. nec solum hæc, sed cætera, quæ habuissent charissima. ¶ Pars calidos latices.) Pars aliqua hominum aquam calidam procurabant. hoc genere locutionis multis locis vsus est poeta. exquisita enim grauior est, q̄ simplex. ¶ Corpusq;.l.f.&.v.) Hæc fuit causa calidæ aquæ expediendæ, vt frigens corpus, hoc est frigidū aqua calida lauaretur. vngebatur autem quo celerius arderet. ¶ Fit gemitus.) Gemitus fit omnis vt fieri solet, cum ad supremū mortui peruenitur obsequium. ¶ Tum membra toro.d.r.) Membra, propter quæ tantas effuderant lachrymas, toro cum ipsis arsuro posuerūt. torum dixit stratum, quod fuit in pheretro. ¶ Purpureasq; super vestes.) Vult ostēdere pretium vestium, quæ propter defuncti meritum dabantur incendio. illarum vestium commemorationem fecit, quæ ex eo amauisse probatur, quia frequentius his vsus est, & inde notæ omnibus fierent. debuit ergo, & in morte his velari, quas dilectas cū viueret, habuit. sic fecit, & Dido. nā exuuias, quarum tenebatur affectu, imposuit proprio rogo: & has ipsa secum consumpsit, ipsaq; sibi vltro funereum procurauit obsequiū: quæ salutis suæ tempus abrupit. ¶ Triste ministeriū.) Ferendi quippe funeris ministerium luctuosum est, & eo magis in Miseni obsequio, vbi nullus erat, qui non doleret. adhuc.n. extrarios adhiberi conuenerat: sed illic, vbi possunt reperiri. ¶ Et subi: ctam more.p.) Prisci.n. cum ignem rogis inferebant, non sub oculis suis propter pellendum doloris augmentum, sed a tergo suo, vt dicitur, faces apponebant. ¶ Cōgesta.cr. Thurea dona.) Meritum mortui inspecierum flagrantia probabatur, & cum non dicitur, tantum thuris, quantum solet, plus potest sentiri, q̄ cōstabat impensum, proinde thus, inquit, congestum, hoc est copiosum, traditum flammis ardebat, & oleum non paulatim sed semel cadis infusum incendia ipsa cumulabat. ¶ Postq̄ collapsi cineres.) Vbi consumptis membris recessit flāma & totum in cineres versum est, quod ardebat, vino ablutum est quod fuerat colligendum. ¶ Ossaq; lecta.) Lecta ex cineribus lignorum, & carnis. ¶ Cado texit.ch.a.) In cadum Æneū Chorynaeus coniecit, & texit. Reliquias, ossa dixit, quę nō consumpserant flāmæ. hæc.n. sola sepulchro condi consueuerunt. ¶ Idem ter socios.) Quoniā supra dixit, totaq; incestat funere classem. hic expiationem omniū, purgationemq; describit. quę fit eo ritu, quo Chorynaeū fecisse asseritur. s. vt vniuersi, qui obsequiis interfuerūt, aqua pura & felicis oliuę frondibus spargerentur. Hęc fuit lustratio omnis, & expiatio hominum. s. & domorū. ¶ At pius Æneas.i.m.se.) Quę superius dicta sunt, alii compleuerant. dicit nunc, quid Æneas ipse curauerit perficiendum. pius, inquit, Æneas. hoc loco bene posuit pium, quoniam comiti ac familiari suo condebat memoriam. ait ingenti mole ponit, sepulchrum ędificat. quod, vt magna mole consurgeset, contēplatio faciebat Miseni meritorū, quæ in vita quæsierat. cæterum mortuos supradixit nihil sentire, cum diceret, cineri ingrato suprema ferebant. qa nihil sentiūt, perindeq; nec vicem reddunt, recte mortui dicuntur ingrati. ergo Æneas aio suo satisfaciens, constituebat ingens sepulchrum, quod faciebat nō tantū, vt ossa contegeret, verūetiam, vt opus illud sæculis oibus perduraret. Arma autem eius, & æris insignia, non immerito addebat. oportuit.n. ea cum ipso constitui, per quæ in vita floruit. & Hectori primum, dehinc Æneæ ipsi adhęrere, & cōmendari commeruit: Dixit, quid fieret: dicit nunc, quo loco. ¶ Monte, inquit, sub aereo.) Sub aereo, ait, monte. hoc nomen apud veteres fuit montis. sed quia Virgilii temporibus aliter appellabatur, breuitate mirifica & superiori tēpori & pręsenti respondit, vt instrueret nesciētes, & doceret cōmutationem nominis cucurrisse, vt Misenus diceretur ex Miseni nomine. qui dicebatur aereus. ¶ Æternumq;.t.p.s.n.) Tantum illius viri meritum valuit, licet mortui. tantumq; eius authoritas potuit, quod hoc voluit seruari, vt sęculis oibus Misenus manserit, & hoc noie vocitetur a posteris. Aereū montē, plerique non nomen eius fuisse arbitrantur, sed quod sit altissimus & hoc magis tetigisse Virgiliū. sed nō hoc positū est. nam qui dixit, qui nūc Misenus dicitur, ostendit a veteribus aereum nūcupatum. nā, quę esset Miseni gloria, aut vnde sciretur ipsum positū, si nō illi monti superiori cęteris vocabulo Miseni nomen eēt appositū?

ASCENSIVS.

¶ Nec minus inte.&c.) Interea (inquit) dum Æneas aureo ramo inuestigando occupatus erat: socii funebre officium executi sunt: quod ad vnguem perscribit Poeta. De eo autē dicit Dona. sic. ¶ Cineri.) Nondum cinis erat: sed mox, combusto cadauere, erat futurus. ¶ Principio pinguem.) Ea adhibuerunt, quę non solum pyram instruerent, sed eam facile incenderent. ¶ Armis.) Nam virorū fortium, arma, & cętera quę charissima habent, cū illis cōsumebant. ¶ Purpureas.) Ex pretio vestium, meritum mortui vult ostēdere: has vesteis, illū amasse ex eo demonstrat: quia frequenter illis vsus est: & propterea multis erant notæ. ¶ Thurea dona congesta.) Meritum viri ostendit, ex multitudine speciebum: & cum non dicat, quanta, etiam plura intelliguntur. Congesta: copiose tradita. ¶ Fuso crateres.) Non paulatim, sed semel cecidit. ¶ Lecta.) Ex cineribus lignorum. ¶ Reliquias.) Ossa quæ restabant ex cadauere combusto. ¶ Lustrauit viros.) Quia totius classis pollutionem polluerat: icicirco omnes hic lustrat. ¶ At pius Æneas.) Superiora cæteri compleuerant: sepulchrum vero icciaco curauit Æneas, vt magna mole fieret: quia contemplabatur eius maximum meritum. ¶ Arma.) Arma etiam posuit: vt quibus in vita floruit, illis in morte ornaretur. ¶ Aerio.) Hoc nomen monti illi apud priscos fuerat. Ergo mira breuitate: & vetus, & nostrum ponit nomen. ¶ Æternum.) Per sęcula, & propter meritum defuncti, & propter authoritatem Æneæ, qui hoc voluit: neq; placet, q aerium non sit nomen proprium, sed significet altum: nam quod vetustum illud nomen fuerit, ostendit Maro, cum de Miseno dicat, qui nunc, quasi inferat, dicitur: nunc Misenus, qui olim dictus est Aerius. Hæc ille. ¶ Ordo autem est. Nec minus.i. nihilominus: quiuis.s. Æneas abesset: Teucri flebant interea in littore Misenum: & ferebant suprema, scilicet officia, quę exequię dicuntur cineri.i. cadaueri ingrato, aut nō redditiuo gratias, nec percepturo officium: vnde dicit Augu. funebreis pompas in solatium viuorum fieri: aut ingrato.i. qui ingratus.i. incommodus erat adhuc Teucris: cum gratior viuus fuisset Misenus, q̄ eius cadauer exustum. Ipsi struxere principio.i. in primis, aut a principio: ingentem pyram.i. struem lignorum ad rogum instruendum, pinguem tedis.i. arboribus illis resinæ plenis, quibus more candelarum, plereq; nationes vtuntur, & robore secto, quia facile finditur, cui.s. pyrę, ipsi intexunt latera frondibus atris, id est funestis, & lugubribus seu feralibus & constituunt ante.i. in anteriori parte, vt videantur: cupressos ferales.i. ferę, quam antiqui, mortem dicebant indices: quia.s. non reuirent, nisi in Creta cupressi, si semel incisę sunt, & decorant.i. exornant ad decus, super.i. desuper, armis fulgentib. in signum, q eis egregie vsus fuerat. Pars.i. ipsi partim expediūt.i. expedite parant: latices.i. aquas calidas.i. calefactas: & ahena.i. vasa ærea: vndantia.i. ebullientia flammis: & lauant corpus frigentis.i. exanguis: & demortui: & vngunt, vt scilicet facilius concremetur. Et gemitus fit incipiente.i. pręfica, hoc est conclamatur: tum.i. deinde: reponunt toro mēbra defleta.i. supremo fletu affecta: & conniciunt super.i. desuper: vestes purpureas: aut quib.s. viuens gaudebat: vnde addit per appositionem, velamina nota: aut quia purpureus color propter sanguinem animę gratus est. Pars.i. partim: hoc est alii, subiere ingenti pheretro, id est capulo, quo effertur corpus: sed quia Gręcum est, recte scribitur per ph. appositorie, triste ministerium.i. quę res est triste ministerium. & ita secundum Vallam, gratum, sed non iucūdum: & ipsi auersi.i. nolentes aspicere cadauer: more parentum.i. more eorum qui parentes inurunt: aut more parentum: qui liberos suos inurunt: tenuere facem.i. tędam incensam: subiectam.s. cadaueri, hoc est prę dolore, non poterāt inspicere corpus amici, qd' inurebant dona thurea.i. thura data: congesta.i. a multis gesta, & accumulata: cremantur.s. cum cadauere: & dapes cremantus, & crateres cremant: oliuo fuso: quia infundebant oleum cum crateribus, eo q inferis fit holocaustum, id est totum incensum: sumuntur autem multa ad hunc locum ex Home. qui Achillē inducit, Patrocli funus exequentem. Postq̄ cineres collapsi, supp. sunt: & flāma quieuit, cum non esset amplius quod vrat ipsi, lauere vino reliquias.i. Ordo

quiis.i.cineres:& siqua extabant ossa:& fauillam.i.modicam flammam:bibulam.i.lambentem:quod adhuc superat,aut imbibenté vinum, quod infundebatur. Et Choryneus, vir ille nobilis,texit ossa.s.Miseni:lecta.i.collecta:aut electa ex aliis,quæ cum eius ossibus erant:cado.i.vasculo,aut vrna ahena.i.æneo,seu æreo. Idem scilicet Choryneus præficus circuntulit.i.purgauit ter:socios.s.officio funebri pollutos,vnda pura:spargens,id est cōspergens eos:rore.i.aspergine leui:& ramo oliuæ felicis.i.ad felicitatem facientis:quia pacem significat,& saucia consolidat:&.i.simul:lustrauit, id est purgauit,circueundo viros:& dixit verba nouissima.i.suprema,hoc est conclamabat,& officium funebre absoluebat.At,id est sed:

se: Æneas pius imposuit sepulchrum ingenti mole.i.habens ingentem molē:& imposuit viro sua.i.propria: arma.i.instrumenta.s.remū,quia peritus erat remex, sicut in Elpenoris sepulchro. Home.remum impositum,dicit:& tubā,quia optimus erat turbicē. Imposuit,dicit, sub monte Aereo.i.qui prius (sm Dona.) Aereus dictus est,qui nunc dicitur Misenus: ab illo.s. Miseno,qui illic sepultus est:& qui tenet nomen æternum per secula,quæ res attestatur,Misenum,fuisse virum magni meriti:& Æneā,magnę authoritatis.& totum hoc sumptum est ab Home.vbi ait, Αὐτὰρ ἐπεὶ νεκρός τ' ἐκάη καὶ τεύχεα νεκροῦ, τύμβον χεύαντες, καὶ ἐπὶ στήλην ἐρύσαντες πήξαμεν ἀκροτάτῳ τύμβῳ εὐῆρες ἐρετμόν.

His actis,propere exequitur præcepta Sibyllæ.
Spelunca alta fuit,vastoq; immanis hiatu
Scrupea,tuta lacu nigro,nemorumq; tenebris:
Quam super haud vllæ poterant impune volantes
Tendere iter pennis,talis sese halitus atris
Faucibus effundens supera ad conuexa ferebat:
Vnde locum Graii dixerunt nomine Auernum.
Quattuor hic primum,nigrantes terga iuuencos
Constituit,frontiq; inuergit vina sacerdos:
Et summas carpens media inter cornua setas,
Ignibus imponit sacris libamina prima,
Voce vocans Hecaten,cœloq; Ereboq; potentem.
Supponunt alii cultros,tepidumq; cruorem
Succipiunt pateris.Ipse atri velleris agnam
Æneas matri Eumenidum,magnæq; sorori
Ense ferit:sterilemq; tibi Proserpina vaccam.
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et solida imponit Taurorum viscera flammis,
Pingue superq; oleum fundens ardentibus extis.

SERVIVS.

¶ Præcepta Sibyllæ.) Vt, Duc nigras pecudes: ea prima piacula sunto. ¶ Spelunca alta fuit.) Qua ad inferos descendebatur:non vbi fuerat Sibylla vaticinata. ¶ Scrupea.) Lapillosa. Nam scrupus proprie est lapillus breuis, qui pressus solicitudinem creat. Vnde etiā scrupulus dictus est. ¶ Lacu nigro.) Aut alto: aut vere nigro inferorum vicinitate. ¶ Tuta.) autem,quia hinc lacu,hinc cingitur syluis. Dicit autem locum quem nunc Doliola vocant. ¶ Volantes.) Volucres, participium pro nomine posuit: vt, Plurimus Alburnum volitans, cui nomē Asylo est. licet illic sit etiam altera figura. Sane sciendum Lucretium & alios Physicos dicere aerē corporeum esse,vnde aues sustinet: sed hunc cedere vapori sulphureo. Vnde aues in illis locis desertæ aere,quo portari solent,concidunt non odore, sed pondere. Quod potest esse verisimile: quia altius in eodem loco possunt volare: vt, Tollunt se celeres: liquidumq; per aera lapsæ. ¶ Ad conuexa.) Cœli curuitatem. ¶ Inuergit vina sacerdos.) In quarto ait, Media inter cornua fundit. Et fundere est supina manu libare: quod fit in sacris supernis. Vergere autem est conuersa in sinistram partem manu ita fundere, vt patera conuertatur: quod in infernis sacris fit. Hæc autem pertinent ad victimarum explorationem: vt si non stupuerint, apte probentur. ¶ Voce vocans.) Non verbis,sed quibusdam mysticis sonis. Nam in Lucano legimus, varie numina inuocabantur: vt, Latratus habet illa canum,gemitusq; luporum: Quod stridunt vlulantq; feræ,quod sibilat anguis. Exprimit:& planctus fractæq; tonitrua nubes: Tot rerum vox vna fuit. ¶ Cœloq; ereboq; potentem.) Hoc est quod ait Hecaten, vt plenum numen ostenderet. ¶ Supponunt cultros.) Id est victimas cedunt, Fuit autem verbum sacrorum, in quibus mali ominis verba vitabantur. Hinc est φ & mactare dicebatur,quod magis augere significat. Dicimus autem hic culter cultri. Nam cultellus diminutiuum est:cultellum penitus latinum non est. ¶ Succipiunt.) Antique. Nam modo suscipiunt dicimus. ¶ Matri Eumenidum.) Id est nocti: vt, Hunc mihi da proprium virgo sata nocte laborem. Et Eumenides dicuntur per Antiphrasim,cum sint immites. ¶ Magnæq; sorori.) Id est terræ. Nam vt supra diximus,nihil est aliud nox nisi vmbra terrarum. ¶ Ense ferit.) Vt eum contra vmbras haberet consecratum. Hinc est quod ei dicit Sibylla. Tuq; inuade viam, vaginaq; eripe ferrum. Item, Strictamq; aciem venientibus offer. Hoc autem etiam Homerus dicit. ¶ Sterilemq; tibi Proserpina vaccam.) Deæ congruam numquā enitenti. ¶ Nocturnas aras.) Quæ tota nocte arderent. ¶ Inchoat.) Autem perficit. Et est verbum sacrorum. ¶ Solida imponit Taurorū viscera flāmis.) Non exta dicit: sed carnes. Nam viscera sunt quicquid inter ossa & cutem est. Vnde & visceratio dicitur, vt diximus supra. Ergo solida viscera holocaustū significat: φ detractis extis aræ superimponebantur, quæ nonnunq; abluta, elixa et ipsa reddebantur: vnde infert. ¶ Fundēs ardentibus extis.) Quāq; alii pro parte totū velint: vt per exta totum animal intelligatur.

DONATVS.

¶ His actis,propere ex.p.S.) Totum propterea asseritur fecisse id, quod

quod illum aut visio patris impleret, aut Misenus inuectus vrgeret. Descriptio adiicit aditus ad inferna tendētis. ¶ Spelūca alta fuit.) Spelūca fuit alta.hic ingēs hiatus terræ naturaliter profundā fecerat.scrupea, hoc est saxosis lateribus, atq; asperis.nō.n.illam ars pcurauerat, aut hominis manus. ¶ Tuta lacu nigro.) Hæc quoniam semper patet, ne ad eam cuipiam sit facilis accessus, pro muro habet lacum, ex vndis autem horrentibus & tetris, & multorum arborū tenebris, satis fuerat occulta. ¶ Quam sup haud vllæ.) Super hanc nullę volucres poterant sine pœna transire. illic enim moriebantur. dicit causam. ¶ Talis sese halu⁹.) Quantū momenti auibus fuerat necessarium, vt transire incolumes possent, si tāta vis exhalabat ex illis faucibus, vt illic puncto temporis etiam citi volatus superarentur? nec has iuuabat, si peterent altum. ad cœlum.n.vsq; perueniebat, quicquid lacus teter, & hiatus speluncæ ructabat. ¶ Quattuor hic primum.) Contra detestandos speluncæ ipsius hiatus, vates Sibylla sacrificiorum remedia procurabat. si enim aues volantes per altitudinem cœli citæ transire non poterant: quid homo efficeret per ipsas fauces, & lacum teterrimum transiturus? tardo vtiq; gressu super tenebras & loca incognita. Quatuor ergo iuuencos admouit nigros, & numerum, & colorē intelligere debemus, ad ritum pertinuisse sacrorum. frontiq; inuergit vina sacerdos. & tollit setas, ex his, quas inter cornua habebāt, & ignibus sacris imponit. hoc quoq; intelligere debemus factum ratione sacrificandi: hæc erant prima libamina. ¶ Supponunt alii cultros.) Hoc est boues occidunt. ¶ Tepidumq;.c.Su.pa.) Ne consecratus sanguis funderetur in terram, nunc pateris suscipiebant. ¶ Ipse atri velleris agnam Æneas.) Æneam, φ esset deorum cultor, non latebat, quid etiam ipse iuxta deos inferos deberet efficere. deniq; agnam mactauit nigri velleris, & sterilem vaccam. totum enim nigrum deputatur inferis, & sterile animal. quod dicitur Ideo infœcundum mactari, φ ab inferis nihil possit exoriri. Atri velleris agnam: quatuor simul voluit demonstrare, colorem, genus animalis, cum primo intactum: sic in duodecimo ait. Intonsamq; bidentem Attulit, admouitq; pecus flagrātibus aris, vt ostenderet tale animal sacrificiis esse necessarium, φ primā lanā gestet, ac per hoc nunquam sit attonsum, & sit a Veneris rebus immune. ¶ Tum stygio regi.no.in.a.) Ipsi regi inferorum nocturna sacrificia instituit exhiberi. nam etiam hoc tempus, quod tenebrosum est, inferis conuenit. φ autem solida taurorum corpora imposuit, aut obsequii pleni fuit, aut moris, aliqua sacrorum lege definita. oleum vero non dubitatur iccirco infusum, vt aris imposita facilius exurerentur. omnis vero ista descriptio ostendit, qua morte, vel quibus, aut qualibus, & quantis animalibus cæsis inferorū numinum fauor possit acquiri.

ASCENSIVS.

¶ His actis, &c.) Ex præcepto Heleni in tertio Æneidos: & Anchisæ in.v. Æneas Sibyllæ monita persequitur, vt ad inferos descendere cum ea possit: vnde descripto more suo loco, docet poeta, quomodo sacrificatum est de victimis nigris. de quibus in.v. Huc casta Sibylla, Nigrarum pec.m.te san.du. & ipsa in hoc loco,

Duc

Ducnig.pe.ca prima pia.sinito.De his Dona.sic.¶ Tuta.l.) Hoc facit natura loci, & non humanum artificium, quod tuta sit. ¶ Talis halitus.) Refert causam cur non possent volare.s.propter vim vaporis inde surgentis: quo statim necabitur. ¶ Quattuor.) Procurabat Sibylla: remedium ad transitum: nam si aues.pes altitudinem coeli, citae transire non poterant: quid homo efficeret per teterrimum locum, & tenebras transiturus tardo gressu? Numerus autem, & color, & reliqua quae adhibentur pertinent ad rationem sacrificij. ¶ Succipiunt.) Ne iam sacratus in terram cadat. ¶ Ipse atri.) Omnia nigra, inferis mactat, & sterilem vaccam; quia nihil ab inferis nascitur: demonstrat quatuor, colorem, genus animalis: cum primo vellere intactum, ergo non attonsum, & Veneris immune. ¶ Nocturnas.) Nam & tempus tenebrosum inferis conuenit. ¶ Oleum.) Vt validius vrerentur, oleum infundit. Ostendit igitur, quo more, vel quibus, & qualibus, & quantis animalibus caesis, inferorum numinum fauor acquiritur. Haec ille. ¶ Ordo est.

Ordo. Æneas exequitur propere, id est properanter, & festine, praecepta Sibyllae: his actis, id est postquam hęc acta erant. Spelunca scilicet quaedam: alta, id est profunda: & immanis.i.terribilis: quasi mala vasto hiatu.i.apertura oris, quasi ad deuorandum parata: scrupea, id est scruposa, hoc est asperis lapillis plena tuta scilicet ab accessu: lacu nigro, id est propter lacum nigrum, ex profunditate scilicet, & vmbris, & tuta: tenebris nemorum scilicet syluarum: quam super.i.super quam: vllae volantes.i.volucres: haud, id est non: poterant tendere iter pennis.i.volare: impune.i.sine punitione: talis.i. tam vehemens & teter: halitus, id est odor, & exhalatio: effundens sese faucibus atris.i.tetris: ferebat se ad conuexa supera, id est ad aera: causam putant, quia odor ille sulphureus cōsumebat aerem, quo aues sustentantur, aut saltem dispellebat: sicut Plutarchus in vita Pompeij dicit, cum consul creatus esset, tanto plausu exceptus est: vt coruus ex aere decideret, quia voce, aer discissus erat. Diodo. autem dicit, in Babylonia fuisse speluncam, supra quam nemo durare potuit, propter grauem spiritum, qui & hic esse videtur: vnde, id est de qua re: quia sine auibus esset: Graij, id est Graeci, dixerunt locum, Auernum nomine: quia (vt dixi) a, priuatiua est particula: & ornis, huius ornithos, auis. Ipse constituit hic, id est ad introitum Auerni primum, quattuor iouencos, nigrantes terga, id est habentes terga nigra: & sacerdos inuergit fronti.i. in frontem vina: & ipse carpens inter media cornua summas setas.i.duros pilos: imponit sacris ignibus prima libamina, id est per modum libaminum, quae proprie in liquidis consistunt, secundum Landinum: sed licet homini libamina ex liquidis fiant, aut alijs degustandis, tamen quia ignis, etiam setas, absumit faciliter possunt non improprie, seta, dici libamina ignibus: vocans voce.i. cum clamore valido: inuocans Hecatem, id est deam illam potentem: coelo.i.apud superos, vbi Luna, dicitur: & apud nos: vbi Diana: & Erebo.i.apud tenebras inferorum, vbi Proserpina appellatur: alij scilicet sacrificuli: supponunt.i.clanculum ponunt, vt vltro ineant mortem, & succipiunt (nunc suscipiunt, dicimus: sed ipse etiam in.j. huius, Succepitque ignem folijs, &c.) pateris.i.in vasa patentia, (vulgus Tarsias vocat) cruorem tepidum: ipse Æneas, quia caetera Sibylla curauerat: ferit ense.i.mactat: matri Eumenidum.i.furiarum, hoc est nocti: & magnae sorori, id est terrae: quae noctis soror est, quia nox, est vmbra terrae: & ita qui terram produxit, simul noctem produxit: vnde sorores, sunt agnam velleris atri, id est nigri, & caliginosi. &, o Proserpina, quae inferorum dea es, ferit.i.mactat tibi: vaccam sterilem: quia & ipsa sterilis esse dicitur: vnde & Diana. perpetua dicitur virgo: quod propter frigiditatem Lunae fingitur. Tum.i.deinde: Ipse inchoat.i.instituit: regi Stygio.i.infernali, videlicet Plutoni: aras nocturnas.i.in quibus noctu sacrificetur, & imponit flammis solida viscera taurorum, id est holocaustum, facit ei ex tauris: fundens super.i.desuper: extis ardentibus, id est dum exta arderent, oleum pingue: quod perpetuum est eius epitheton.

Ecce autem primi sub lumina solis & ortus
Sub pedibus mugire solum, & iuga coepta moueri
Syluarum, visaeque canes vlulare per vmbram,
Aduentante dea. [Procul o procul este profani, SIBYL.
(Conclamat vates,) totoque absistite luco,
Tuque inuade viam, vaginaque eripe ferrum.
Nunc animis opus Ænea, nunc pectore firmo.
[Tantū effata, furens antro se immisit aperto. POE.
Ille ducem haud timidis vadentem passibus aequat.
Dii, quibus imperium est animarū, vmbraeque silentes,
Et Chaos, & Phlegethon, loca nocte silentia late,
Sit mihi fas audita loqui, sit numine vestro
Pandere res alta terra, & caligine mersas.
Ibant obscuri sola sub nocte per vmbras,
Perque domos Ditis vacuas, & inania regna.
Quale per incertam lunam sub luce maligna
Est iter in syluis, vbi coelum condidit vmbra
Iuppiter, & rebus nox abstulit atra colorem.

SERVIVS.

¶ Primi sub lumina solis & ortus.) Atqui haec sacra per noctem fiebant: sed locutus est secundum Romanum ritū, quo dies creditur a medio noctis incipere. Illo autem loco quo dicit, Nox ruit Ænea: non venit, sed finitur significat. Quāquā alij dicunt sacra haec a media die incipere: & perduci vsque ad mediam noctem. Quod si est nox ruit, potest venit significare. ¶ Visaeque canes vlulare.) Ita numinis ostendebatur aduentus. Canes, autem furias dicit, Lucanus, Stygiasque canes in luce superna Destituam. Sicut etiam diximus supra. Vlulare, autem & canum & furiarum est. ¶ Aduentante dea.) Ipsa scilicet Proserpina. ¶ Profani.) Qui non estis initiati. ¶ Totoque absistite luco.) Hoc est, non tantum a spelunca, sed ab omni luci vicinitate discedite. ¶ Inuade viam.) Ingredere. ¶ Furens.) Deo plena: aut certe similis furenti. ¶ Dij quibus imperium est animarum.) Plenus locus alta sapientia: de qua varie differunt Philosophi. Nam dicunt per alios animas ad inferos duci: vt, Hac alias ille euocat Orco Pallentes: alias sub tristia tartara mittit. Item per alios transferri: vt, Nauita sed tristis. Per alios purgari, vt, Aliae panduntur inanes Suspensae ad ventos. Per alios vero ad summa reuocari: vt, Lethaeum ad fluuium deus euocat agmine magno. Sciens ergo de deorum imperio varias esse opiniones, prudentissime tenuit generalitatem. Ex maiore autem parte Syronem, id est magistrum suum Epicureum sequitur. Huius autem sectae homines nouimus superficiem rerum tractare, nunquam altiora disquirere. ¶ Vmbraeque silentes.) Secreta inferorum semper silentia. Nam hominum vmbrae loquuntur. Hinc est, Quae sacra silentia norunt. Inuocat autem summum bonum quod in silentio constare manifestum est. ¶ Et chaos, & Phlegethon.) Elementorum confusio. Inuocat autem rerum primordia, quę in elementorum fuerant confusione. Per Phlegethonta inferorum fluuium, ignem significat. Nam φλὸξ graece, latine ignis est: vnde secundum Heraclitū cuncta procreantur: & re vera sine colore nihil nascitur: adeo vt de Septentrione dicat, Sterili non quicquam frigore gignit. ¶ Loca nocte silentia late.) Aut hoc est quod supra ait, Vmbraeque silentes. Aut vult ostendere oē partem mundi: in qua perpetuae sunt tenebrae. Cum enim probatum sit quod legimus, Et minima cōtentos nocte Britanos, sphęrae exigit ratio vt e contrario sit regio noctibus vacans. ¶ Sit mihi fas audita loqui.) De alta dicturus prudentia miscet poeticam licentiam. ¶ Sit numine vestro.) Concedatur a vestro numine. ¶ Alta terra, & caligine mersas.) Bene iunxit. Ex terris, enim caligo procreatur, id est vmbra. ¶ Obscuri sola sub nocte.) Aut Hypallage est Sub obscura nocte soli ibant, aut Sub sola nocte, id est vbi nihil aliud est praeter noctem. ¶ Domos vacuas.) Nostri mundi comparatione. Simulachra enim illic sunt quae inania esse non dubium est. ¶ Inania regna.) Inanium: per quod ostenduntur vacua. ¶ Inceptam.) Alij incertam legunt: illuc tamen recurrit. Nam incertum, incipientem, id est minorem significat. ¶ Luce maligna.) Obscura. Nam malignum est proprie angustum: vt, Aditusque maligni, id est minores, obscuri. Sane sciendum Lunae, licet minoris, commemoratione, ostendere eum fuisse illic aliquid lucis. Nā aliter omnia quę dicturus est, videre non poterant. ¶ Vbi.) Quando. nam non est loci: sed temporis. ¶ Nox abstulit atra colorem.) Hoc & videmus, & tractatur ab Epicureis, rebus tollere noctem colorum varietatem. Vnde & apud inferos omnia nigra esse dicuntur. Contra hos Academici vna repugnant. Nam squamas piscium lucere per noctem comprobatur.

DONATVS.

¶ Ecce autem.) Vbicunque ponitur ecce autem, aliquid necesse est sequi, quod metum afferat, vel admirationem. ¶ Primi sub lumina solis.)

na solis.) Ne incertum esset, quod significaret sub lumina solis, addidit ortus, vt apertam significationem horæ vel temporis demonstraret. potest enim esse lumen solis etiam horis alijs, quibus dicitur dies. ¶ Sub pedibus.m.s.) Mugire cœperat subiecta pedibus terra. ¶ Et iuga cœpta moueri Syluarum.) Hæc fiebant per vmbram, prope tamen sub solis exortum. Existebant, inquit, miracula omnia, cum deæ triuiæ prope videretur aduentus, mouebantur & iuga syluarum, mugitus sub pedibus exortus hominum aures tangebat, & mentem. canes per vmbram vlulatus dabant. per vmbram ad omnia pertinet, quæ descripsit, licet semel sit positum. His animaduersis Sibylla intellexit ipsam venire inferorum principem. & sic locuta est. ¶ Aduentante.d.p.o.p.e.pr. Conclamat vates.) Quid sibi velit duplicatio dicti, euidentius demonstrat, dicendo. ¶ Totoq; absistite luco.) Quoniam aduentus deæ nullius profani præsentiam patitur. discedite, inquit, alieni nõ paululum, sed ita, vt lucum ipsum penitus deseratis. Hoc ait vates, & hoc clara voce nunciat. conclamat vates, ex persona poetæ dictũ est, reliqua ex ore Sibyllæ processerunt. ¶ Tuq; inuade viã.) Tu, inquit, Ænea viam audacius inuade: educ vagina gladium: animum præpara, & esto firmissimo pectore. ¶ Tantum effata.f.a.se i.a.) Cum hęc Æneæ dixisset, antrum, quod semper patebat, ingressa est, furens cum omni properatione. ¶ Ille ducem haud.t.v.p.æ.) Illo prior pergebat, quæ numine fuerat plena, & eundi fiduciam gerebat. Æneas vero ipsius societate confisus ibat non minore gressu quã Sibylla: magnam constantiam Æneæ fuisse ostendit, dicendo vadentẽ passibus ęquat, haud timide. nam, qui confidens præcedentem sequitur, sine dubio posterior ambulat, vestigia demonstrantis obseruans, & qui trepidus vadit, fit metus causa tardior. Æneas autem tanta animi fiducia tenebatur, vt Sibyllæ passibus suos gressus ęquaret. ¶ Di quibus imperium est animarum.) Dicturus poeta quales esse sedes infernę asserant, & quę illic iuxta animas gerantur, vt multa descripturus incognita viuentibus ne temerarius iudicaretur veniam a dis inferis postulabat, asserens nõ se authore, sed alijs proferẽtibus, scripta vel dicta narraturus. Posset.n.in vtroq; reprehendi, quod viuus incognita viuis pro veris assereret, aut preces si effunderet, vera, quæ occulta esse debuerãt, nec in vulgus exire. proinde ait, veniam peto dis, quibus imperium est animarum, vt mihi impune liceat audita narrare. ¶ Ibant.ob.s.s.n.per.v.) Per vmbras ire, ac per solam noctem quã impossibile est: sola.n.nox est, cui lux nulla succedit, ac per hoc perpetua. iccirco aliquam possibilitatis inducit similitudinem. ¶ Quale, inquit, per incertam lunam.) Hoc est in ipsis initijs positam, aut sub nubilo constitutam. ¶ Sub luce maligna.) Non clara, & non plena, & quæ securos inuideat gressus. addidit aliud. ¶ Est iter in syluis.) Vt ipsam malam lucem maxima ex parte syluarum dẽsitas rapiat. ecce quẽdam luminis dixit in illis tenebris fuisse, non tamen plenum. ibant ergo per loca vacua & inania. quia nec quod videretur fuit, nec cui possit occurri.

ASCENSIVS.

¶ Ecce autem primi sub lumina solis & ortus Sub pedibus mugire solum, & iuga, &c.) Peracto sacrificio, docet effectum esse quod Æneas supra petierat, dicens, Et sacra ostia pandas. ostia.s.inferni reserata esse: & Æneam vna cũ Sibylla ingressum, describens, quo modo id factum sit, & qualis sit ipse introitus. De qua re dicit Dona.sic. ¶ Ecce.) Vbicunq; ponitur, ecce, necessario sequitur aliquid quod metũ afferat, vel admirationem. ¶ Ortus.) Ne incertũ esset, quod sit primi sub lumina solis: addit, Ortus. ¶ Per vim.) Ad omnia pertinet, quæ descripsit. ¶ Toto luco.) Vt penitus lucum relinquatis. ¶ Aperto.) i. quod semper patebat. ¶ Vadentẽ passibus ęquat.) Magnam fiduciam Æneæ ostendit. ¶ Dij, quibus imperium.) Dicturus, quales esse sedes inferni asserantur, & quæ illic gerantur, quæ sunt incognita viuentibus. ne temerarius videatur, veniam a dijs petit, asserens non se authore, sed alijs proferentibus illa dicere: nec sibi incognita, & in vulgus non proferenda, videatur retegere. ¶ Sola nox.) Est, cui lux nulla succedit. ¶ Incertam.) In ipsis initijs positam. ¶ In syluis.) Quæ etiam illud exiguum lucis, sua densitate possunt eripere. ¶ Vacua in quibus nihil videri potest, neq; illic occurri. ¶ Hæc ille. ¶ Ordo est. Autem, pro sed: ecce, quasi dicat de repente, & ex improuiso, quantum ad Æneã, solum cœptũ, supple est mugire, id est quasi sonum taurinum edere & iuga syluarum. i. colles montium syluosorum, cœpta sunt moueri sub pedibus Æneæ, scilicet & Sibyllæ, ad apertionem futuram: sub. i. paulo ante: lumina & ortus, id est ortus luminosos: solis, id est priusquã sol oriretur (quia nocturnas instituerat aras & noctu erat ad inferos descendendum: vnde Anchises, Et me sæuus equis Oriens adflauit anhelis. quasi diceret, si me sol attigerit non potero redire ad meos. Videtur autem (licet Seruius aliter sentiat) voluisse poeta tempore diurno apud inferos fuisse: vnde dictura est Sibylla, Nox ruit Ænea. quasi dicat ante supremam noctem reuertendum esse ad superos, vt fungeretur, videlicet in itinere, ea dubia luce, quam hic describit poeta.) & canes, scilicet infernæ. id est furiæ. Nã Apollonius in tertio Argonauticorum, dicit, canes infernas latrasse, dũ Medea magicas artes exercebat. ab eo igitur, cæteri furias appellauerunt canes.) visæ, supple sunt per vmbram: vates, scilicet Sibylla: conclamat dea, scilicet Proserpina: aduentante, id est cum sentiret deam aduentare: o profani, id est non initiati sacris, este procul: & absistite procul toto luco, scilicet Dianę sacro (vtitur autẽ verbis, quibus Athenienses in sacris Cereris, & Proserpinę, vsi dicuntur: maxime in Eleusinis vnde procul aberant profani, vsq; adeo, vt Nero sibi conscius, illis interesse nõ ausus sit.) Tuq;, id est & tu: initiate inuade, id est audacter ingredere viam: & eripe ferrum, id est ensem, scilicet quo mactasti agnam: vagina, scilicet sua: o Ænea, opus est nunc animis. i. audacia, & animositate: & opus est nunc firmo pectore: ipsa effata tantum, furens, scilicet sacro furore: immisit se antro aperto. i. quod tunc apertum erat. Ille, scilicet Æneas: ęquat. id est ęquis passibus consequitur: ducem: scilicet Sibyllam: vadentem passibus haud timidis, imo audacibus, hoc est audacter ingredientem, animose consequitur. Quia vero rem secretam & seclusam, dicturus est poeta, vt veniam mereatur, & attentum faciat auditorem, precatur, dicens, O dij, quibus imperium animarum, scilicet inducendi, abducendi, & reducendi in corpus, aut regendi post mortem est, id est qui habetis imperium animarum, scilicet & vos vmbrę silentes: & Chaos, id est origo rerũ confusa. (Hesiodus omnium rerum initium vocat Chaos: quod ante omneis deos, deasq; natũ sit, in theogonia scilicet, & Orpheus in principio Argonauticorum, Veteris principia Chaos magnam necessitatem Saturnusq;, quemadmodum genuit infinitis resolutionibus aerem circunspiciunt. Et iterum appellat, confusam quondam ab initio vnitatem hiantem, patentemq; in profundum. Alij appellant materiam coeli & terrę, confusam, atque informem, quę primum ex nihilo facta est. de qua postmodum omnia sigillatim per species varias, formasq; proprias prodierunt. de qua scriptura loquitur, Qui, fecisti mundum de materia informi. Lactantius vero Firmianus sic habet, Chaos est rudis, inordinatęq; materię confusa congeries. Est autem nomen Gręcum, quod declinatur apud nos (vt vult Priscianus) Chaus, chai, chao. Dictum χάος: a χέω: quod est fundo, quod fuerit fusio, id est elementorum omnium confusio.) & Phlegethon, id est ardoris infernalis fluuius: & loca silentia late nocte, scilicet perpetua: fas sit, id est liceat mihi loqui: audita, id est quę de inferis audiuerim: supp. fas: vestro numine, id est cum vestro nutu, & beneuolentia: pandere, id est aperire, & manifestare res mersas: alta, id est profunda terras & caligine, id est tenebris, densis, & profundis, aut ignoratione rerum: nescimus enim, quia res sunt alta terra tectę. Incipit ergo narrare, dicens, Æneas & Sibylla ibant obscuri. i. per loca obscura (quia quod locorum & temporum est, sępe dat personis) per vmbras, scilicet syluarũ & terrę: sub nocte sola. i. nulla luce admista: & per domos Ditis uacuas scilicet corporibus palpabilibus: & per regna inania, quale iter est in syluis: per lunam incertam. i. dum est prope nouilunium: nec scitur, an adhuc sit sub luce maligna. i. exigua, & sterili, non prębens sui copiam: ubi, id est postquam: Iupiter condidit, id est abscondit coelum: umbra, scilicet terrę: hoc est nocte: &, pro id est: nox atra abstulit rebus colorem, id est discretionem colorum. Ordo.

Vestibulum ante ipsum, primisq; in faucibus Orci
Luctus, & vltrices posuere cubilia curæ:
Pallentesq; habitant morbi, tristisq; senectus,
Et metus, & malesuada fames, & turpis egestas,
[Terribiles visu formæ] letumq;, laborq;,

SERVIVS.

¶ Vestibulum.) Vt Varro dicit, Etymologię non habet proprietatem: sed fit pro captu ingenij. Nam uestibulum, ut supra diximus, dictum ab eo quod ianuam uestiat. Alij dicunt a Vesta dictum per imminutionem. Nam Vestę, limen est consecratum. Alij dicunt ab eo quod nullus illic stet. In limine enim solus est transitus: quomodo Vesanus dicitur non sanus: sic uestibulum, quasi non stabulũ. ¶ Faucibus Orci.) Deum posuit pro loco:

Tum consanguineus leti sopor,& mala mentis
Gaudia,mortiferumq́; aduerso in limine bellum,
Ferreiq́; Eumenidum thalami:& discordia demens,
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.
In medio ramos,annosaq́; brachia pandit
Vlmus opaca,ingens,cum sedem somnia vulgo
Vana tenere ferunt,folijsq́; sub omnibus hærent.
Multaq́; præterea variarum monstra ferarum.
Centauri in foribus stabulant,Scyllæq́; biformes:
Et centum geminus Briareus,ac bellua Lernæ
Horrendum stridens,flammisq́; armata Chimæra,
Gorgones,Harpyiæq́;,& forma tricorporis vmbræ,

loco:vt Ioué dicimus,& aeré significamus. Horatius, Manet sub Ioue frigido venator. Orcum aút Plutoné dicit.nec enim per Charonta possumus intelligere inferos dictos,quia minor potestas pro imperio nunq̃ ponitur,sed illa quæ tenet imperium. Ergo alter est Charon. Nam Orcus idem est Pluton,vt in Verrinis indicat Cicero dicens, Vt Alter Orcus venisse Ætnam:& non Proserpinam,sed ipsam Cererem rapuisse videatur. Alibi ait,Quia Ditem patrem emersisse ab inferis putant. Dicimus auté & hic Dis:& hic Ditis. ſ Luct⁹ & vltrices posuere cubilia curæ.) Ea dicit esse in aditu inferorũ,quæ vicina sunt morti:aut quæ post mortem creantur:aut quæ in morte sunt,vt palloré. Luctus enim post mortem est. ſ Curæ.) Cõscientiæ:quę puniunt semper nocentes. ſ Tristis.) Seuera,quę gignit seueritatem. Cicero, Iudex tristis & integer. ſ Consanguineus leti sopor.) Secundum Homerũ. ſ Turpis egestas.) Quæ turpes facit:& quasi harum rerum imagines facit,quas dicit esse apud inferos. Ideo quia in quem ista concurrét, sit mortalis necesse est. Vnde deos immortales dicunt:qui ista non sentiunt,quibus mors creatur. ſ Mala mentis gaudia.) Generaliter omnium scelerum dicit:ac si diceret malæ mentis gaudia. ſ Eumenidum thalami.) Furiæ nunq̃ nupserunt. Vnde thalamos accipiamus in quibus natæ sunt. Alij thalamos dicunt, qui facti sunt authoribus furijs,sed nõ procedit,quia ait Terribiles visu formæ, vt non videatur esse contrarium: quia furias paulo post alibi dicit esse. Nam possunt hic natæ esse, & alibi manere,& alibi officium exercere pœnarum. ſ In medio.) Aut vestibulo:aut absolutũ est, & intelligimus hác esse eburneam portam per quam exiturus est. quæ res, hæc omnia indicat esse simulata,si & ingressus & exitus simulatus est & falsus. ſ Vlmus opaca,ingens.) Distinguenda sunt ista propter duo epitheta. ſ Vulgo tenere.) Passim, cateruatim. ſ Folijsq́; sub omnibus.) Qui de somnijs scripserunt,dicunt quo tempore folia de arboribus cadunt, vana esse somnia: quod per transitum tetigit.Vana autem ideo quia ab inferis.nam vera mittunt superi. Homerus, καὶ γάρ τ᾽ ὄναρ ἐκ Διός ἐστιν. ſ Centauri in foribus stabulant.) Bene in foribus: quia ea quæ contra naturam possunt creari,statim pereunt. Stabulant autem habitant:& vsurpatiue dixit,vt populat,luctat:nam stabulor dicimus.Et bene aliter dixit:quia ex parte equi sunt. Centauri autem Ixionis & Nubis filij sunt. Ixion enim amatam Iunonem de stupro interpellauit. Illa confessa Ioui est:& ex eius voluntate Nubem in suam formã conuersam obtulit,vnde feruntur nati esse Centauri. ſ Scyllęq́; biformes.) Bene plurali vsus est numero. Nam Scylla filia Nisi secundũ alios in auem conuersa est, secundum alios in piscem. Ergo etiam ipsa biformis fuit:sicut hæc in Siciliæ freto. Dictum autem est per poetę scientiam vel licẽtiam. ſ Centum geminus Briareus.) Centies duplex:secũdum fabulas ipse est Ægeon. ſ Ac bellua Lernę.) Hydram dicit,quę fuit in Lerna Argiuorũ palude:sed latine Excetra dicitur,ꝙ vno cæso tria capita excrescebant. Sed cõstat Hydrã locum fuisse euomentem aquas vastantes vicinam ciuitatem: in quo vno meatu clauso multi erumpebant. Quod Hercules vidẽs, loca ipsa exussit:& sic aquę clausit meatus. Nam Hydra ab aqua dicta est,id est ἀπὸ τοῦ ὕδατος. Potuisse autem hoc fieri ille indicat locus, vbi dicit,Omne per ignem Excoquitur vitium,atque exudat inutilis humor. ſ Flammisq́; armata Chimæra.) Ore,leo: postremis partibus, draco:media,capra secundum fabulas fuit. Re vera auté est mons Lyciæ:cuius hodieq́; ardet cacumen,iuxta quod sunt leones:media autem pascua sunt:ima vero montis serpentibus plena. Hunc Bellerophon habitabilem fecit: vnde Chimeram dicitur occidisse. ſ Gorgones.) Tres fuerunt in extrema Africa circa Atlantem montem:quæ omnes vnum oculum habebant,quo inuicem vtebantur: Sthennio,Euryale,Medusa. Serenus tamẽ dicit puellas fuisse vnius pulchritudinis, quas cum vidissent adolescentes,stupore torpebant:vnde fingitur ꝙ siquis eas vidisset,vertebatur in lapidem. ſ Harpyięq́;.) Aut iam occisas intelligę:aut sm̃ Platonem,& alios, simulachra licet viuarum,illic fuisse. Nam dicunt esse omnium rerum idęas quasdam.i.imagines:ad quarum similitudinem procreantur vniuersa. Hinc est quod in Statio Theodamas Plutoni dicit,Omnibus finitor rerum videris.mi

hi vero

hi vero & sator. Harum auté simulachra bene apud inferos sunt:quę esse dicũtur & furię. ſ Tricorporis vmbræ.) Erili & Geryonis.

DONATVS.

¶ Vestibulum ante ipsum,pr.q.i.fa.o.) Feralem ditis domũ ecce quale obseruabat officium. In primo vestibulo.illic enim fuerant omnia, quę cruciant viuos,aut defunctos affligunt.hęc specialiter enumerata sunt,& aliqua cũ suis epithetis posita. Luctus primo, quorum sordibus & miserabilis cultus ẽ.curę quę quęcũq; possident,torquent,posuere cubilia, Significauit eas a vestibulo illo non diuelli.pallentes morbi.omnes.n.morbi pallorem inferũt ægris,quos corripuerint. Tristis senectus,vel ꝙ rugis contrahat eorum vultus qui vixerint diu,vel ꝙ morti proximos faciat: & metus quo excruciatur homines, qui ex aliqua conscientia aliquã metuunt pœnam. Fames male suada.famem non solum egestatem victus debemus accipere,quæ inopię causa suggerit detestanda consilia:sed illam quoq;,quę vnũquéq; etiam locupletem ducit,vt aliena rapiat,ac violenter inuadat ipso docente Virgilio,qui ait.quid non mortalia pectora cogis auri sacra fames? ac turpis egestas:quoniã defectus substantię familiaris deformes facit macie,& ipsius corporis cultu. Terribiles visu formę,etiam solo aspectu terrorem incutientes. Letum & labor.mors.n.& labor odiosa sunt.nec.n.appetuntur a quoquam,sed ingeruntur inuitis.tum cõsanguineus leti sopor,quoniam somnus & mors prope vnius sunt generis.nam qui dormit,perinde facit ac mortuus.hoc solo distat, ꝙ recedens somnus reddit hominem vitę.mors autem irreparabilem tenet,quem forte possederit. Mala mentis gaudia.hęc sunt, quę in scelera homines ducunt. Adulter quippe,latro,homicida, cum lucra & voluptatem de sceleribus capiunt,sic in mala gaudia perducuntur. Inde autem mala sunt eiusmodi gaudia,quasi apud superos multa fuerint, apud inferos puniuntur.quid igitur opus est hoc gaudiorum genus mala mente sectari:si hęc quolibet loco & tempore grauissima pœna consequitur. Mortiferum bellũ.nullum est.n.bellũ,quod esse sine funeribus possit. Ferrei Eumenidũ thalami,duri idem immites,& discordia demens.dementes facit quos forte ceperit.non possunt qdem esse integro statu mentis,q fuerint discordia emergente inflãmati.dicit eius ornatũ, vt ex eo appareat,vel qualis ipsa sit,vel quales efficiat., Vipereũ,inquit,crinem vittis innexa cruentis,ad vicẽ crinis serpentibus circũdatum habuit caput,vittis quoq; cruentis innexum. ſ In medio ramos.) Transijt a descriptione vestibuli & venit ad interiorem partẽ,quę non esset sub tecto.fuit illic,inquit,vlmi arbor annosa,perinde,inquit,ingens ingentibus ramis effusa,& opaca frondibus:bene posuit annosam,& ingentem.sunt enim arbores nõ tamen ingentes, nec opacę,nec ornatę frondibus.in hac autem & antiquitas apparebat,& ramorum,& frondium opacitas antiquitati respondens. ſ Quam sedem.f.v.) Hic,ait,dicuntur esse vana somnia.hic vult esse errores, qui pro necessarijs inaniter occurrunt dormientibus. recte dixit,ferunt: quia supra ait.si mihi fas audita loqui,nec debuit author esse in incertis. ſ Folijsq́;.f.o.h.) Ipsa scilicet somnia. ſ Multaq́; pręterea va.mo.f.) Quę sunt multa,monstra,vel quę ferarum varietas,e generalitate ad speciem transiens dicit. ſ Centauri in fo.sta.) Centauros constat monstra esse.nam partem mẽbrorum habent ab humano corpore venientem,partem ab equorum forma.stabulant dixit,cõmanent,& recte habitationem ipsorum stabulum vocitauit. Vult.n.eos plus cum equis,q̃ cum hominibus mebrum habere cõmune. ſ Scyllę́q; biformes.) Et has aiũt monstra esse,quę pote vsq; ad pubem virgines pingantur,& canibus marinis armatę pro pedibus. ſ Et centũ geminus Briareus.) Gemini dicũtur duo geminę formę,hoc est duplicis.qualẽ igitur putamus fuisse Briareũ,qui cẽtũ geminis fuit? ſ Ac bellua lernę.) Lerna vnus anguis fuisse dicitur habẽs multos serpẽtes in capite. ſ Horrendum stridẽs.) Ipsa magis q̃ Chimęra.quã infra nominauit,serpentibus enim plurimis stridorẽ emittebat. Fuit ergo monstrum,quę fuit vltra naturã serpentiũ. ſ Flammisq́; armata chimęra.) Quę pro armis habuit flãmas a contrario,vt ipsis defenderetur,quibus posset absumi. ſ Gorgones.) Hęc quoq; facie fuit humana,pro capillis gestans in capite serpentũ turbã. ſ Harpyięq́;.)

Harpyię

Harpyię quales fuerint & quam multiplici natura compositę, tertius liber ostendit. ¶ Et forma tricorporis vmbræ.) Geryonum triplicem fuisse formam memoria veterum prodidit.

ASCENSIVS.

¶ Vestibulum ante ipsum, &c.) Docet quos in introitu inferni inuenerint. s. ante infernum, quem locum nostri, limbum vocant, sequitur physicam rationem: nam quæ illic esse commemorat, oīa breuis sunt vitæ: & vicina inferis, vt pallor. i. pallidi: senectus. i. senes decrepiti: luctus. i. mœrore consumpti, & morbi, & metus, & fames, & mors, & labor, & sopor profundus, & profusa gaudia, & bellum. & insomnia, quæ ægris crebra sunt: vnde Flaccus, velut ægri somnia, vanæ finguntur species. Item, monstra, vt centauri, & Scyllæ, & cætera, quæ hic enumerat, quibus omnibus breuis est vita & vicinus ad inferos descensus, vnde in vestibulo, & foribus, prudenter a poeta locantur: forte etiam ob id, quod in corpore infirmo, minus solet esse vitium, vnde nota est nobis vox illa, virtus in infirmitate perficitur. Donatus ad hunc locum dicit sic. ¶ Vestibulum ante ipsum.) In hoc erant omnia, quæ cruciant viuos, aut defunctos affligunt. ¶ Luctus.) Quorum sordidus, & miserabilis cultus est. ¶ Curæ.) Quæcunq; possident, torquent. ¶ Tristisq; senectus.) Et quia nostros cōtrahit vultus, & morti vicinos facit. ¶ Fames.) Non solum quæ egestatem affert victus, sed quæ cupiditatem rapiendi affert. ¶ Turpis egestas.) Nam & macie deturpat faciem: & necessitate sordidū, relinquit victum & vestitū. ¶ Mala gaudia mentis.) Hæc sunt quæ in scelera ducunt. Adulter enim, & latro, cum luctu de sceleribus voluptatem capiunt. Mala ergo, quia apud inferos puniuntur. ¶ Discordia demens.) In quā ex dementia incidimus. Neq; iniuria dat sanguinem, & serpentes. ¶ In medio ramos.) Post vestibulum, posuit interiorem partem, quæ non esset sub tecto. Posuit vlmum annosam: & quia non oēs annosæ sunt mentes, & opacæ frondibus, iccirco hæc addit, Vana, scilicet vult hæc esse errores, qui pro necessariis inaniter occurrūt.

Ordo. Hæc ille. ¶ Ordo est. Luctus, & curæ vltricēs: quia cor vrunt, & dantur malis conscientiis in vltionem: posuere cubilia ante vestibulum, id est paruam stationem, quæ est ante magnarum ædium fores, & in primis faucibus Orci: & morbi pallentes, id est pallidos facientes: habitarit in primis faucibus Orci id est inferni. (Orcus, fluuius infernalis: ab vrgendo dictus, quod in mortem vrgeat, vt inquit Festus: quia antiqui, c, pro g, ponebant. Quidam sunt qui ab ὅρκος, quod est iuramentum, deducere volunt: quod per illū, id est Stygem, paludem a qua profluit, iurabant dii: nec peierare licebat. Proprie autem orcus, obscuritas tartarorum, siue inferorū. Et Orcus apud Homerum, Thessaliæ fluuius scribitur: qui Peneū olei instar supernatat. Et Orcus aliquando accipitur pro Pluto. Orchia vero, lex prima omnium de cœnis lata ad populum fuit. Hęc Amb. Calepinus.) & senectus tristis, id est querula, & morosa: quia spiritus tristis (vt est in sene) exsiccat ossa: & metus, id est formido: & fames male suada formæ, id est suadens ad omne malum cogeret enim, vel proprios artus absumere: ac egestas turpis, id est sordidos efficiens: sunt enim fere sordidi, & multi ob torporem egentes, appositorie, id est simulachra, & figuræ terribiles visu, id est ad videndum: aut dum videtur, scilicet & letum, id est mors & labor, scilicet durus: tum, id est insuper: sopor, id est profundus somnus: consanguineus leti, id est mortis: quia vita nostra (secundum Plinium) in vigiliis est: est enim somnus, mortis imago: & mala, id est immodica, aut nociua gaudia mentis: & bellum mortiferum, supple habitat in limine aduerso: quia superiora, sponte moriuntur: sed bellum vim infert: & thalami Eumenidum, id est furiarum: ferrei, id est durissimi, supple sunt illic. (Sunt autem tres furiæ, vt inferius dicemus: sed quæ apud inferos sunt, dicuntur diræ vltrices. Eumenis autem, per antiphrasim dici putatur, id est beneuola: nisi sit bene, id est multum furens intelliguntur autem per Eumenidas, a nonnullis libido, cupiditas, & ira.) & Discordia demens id est peruersæ mentis: innexa vittis cruentis, id est habens in vittis cruentis innexum: crinem vipereum. i. serpentinum, hoc est pro capillis: viperas: vlmus opaca, &, sup. ingens. i. valde magna, pandit in medio. s. dicti loci ramos: &, pro. i. brachia annosa. i. multorum annorum: quam sedem ferunt. i. dicunt. s. omnes: vulgo. i. passim: vana somnia. i. insomnia: tenere. i. occupare, & inhabitare, hærent. s. somnia, sup omnibus foliis. s. ipsius vlmi, quæ arbor sterilis est, & ita inferis apta (quia vero in ingressu dicit eē somnia, & in egressu, dicturus est, Sunt geminæ somni portæ, &c. diligens poeta innuit hæc omnia quasi insomnia esse, quæ de inferis finxit, & descensu Æneæ ad eos) Præterea multa monstra variarum ferarum, vt centauri qui vmbilico tenus equi dicuntur, & superne homines: sunt enim populi Thessaliæ: qui primi in equis de longe visi: semiequi putati sunt: stabulant. i. stabulum habent in foribus: & Scyllæ. i. monstra marina, pubetenus serpentes, biformes, id est duarum formarum: & Briareus, filius ille cœli & terrę, secundum Hesiodum (frater Gygę, qui Titanes dicti sunt, decennale bellum cum filiis Saturni gesserunt, & victi in tartara detrusi dicuntur: habuisseq; quinquagena capita, & centenas manus. Briarea autem dicit Home. ęgeona, ab hominibus appellatum, cum a diis Briareus dicatur) centum geminus ergo propter centum manus, ac bellua lernę. i. hydra: stridens horrendum. i. horrende: & chimęra, monstrum illud Echidnę, ex Tiphaone genitum, sicut & hydram genitam dicit Hesiodus: armata flammis: quia mons est cuius cacumen ardet: & Gorgones virgines, etiam monstruosę vnum oculum habentes: & Harpyię: volucres illę monstruosę & difformes: de quibus in tertio huius dictum est. Et forma vmbrę tricorporis. i. natę a corpore tribus dimensionibus dimensurabili, supp. stabulant in foribus: quia omnibus monstrosis naturaliter breuis est vita. Sunt tamen qui dicunt & forma. i. simulachrum vmbrę tricorporis scilicet Geryonis regis Hispanię, q (vt in. viii. dicetur: tria corpora habuisse fertur. Quęri autē potest de Harpyis: quas in tertio huius, Strophadas insulas habitare dixit, quomodo apud inferos sint? Sed multipliciter responderi potest aut quia interea mortuę erant: aut quia omnium rerum simulachra apud inferos esse perhibentur, sicut animę apud superos. vnde: Igneus est ollis vigor & cœlestis origo: aut quia plures pręsupposuerit: alias fuisse Harpyias, quam quas Æneas apud Strophades viderit. Nam licet tres sirenes, & tres Harpyię celebrentur: non continuo sequitur, non plures fuisse. Nec vero simile est totam speciem, atq; naturā: aut ab illis inceptam, aut cum illis defecisse: quocirca aut nullę fuerunt, aut & allę esse potuerunt, quarum apud inferos sint simulachra. Addam quę in Seruium dicit Beroaldus, contra expositionem illius, Tristisq; senectus. Ea autem sunt hęc. Ego potius exponerem tristis, id est querula & morosa nanq; poeta voluit epitheto demonstrare, qualis sit conditio senectutis: sunt autem senes, vt scribit Cicero in Catone, & testatur Seneca, morosi, & anxii, & queruli, atq; difficiles. quod etiam elegantissime expressit Horatius in arte poetica, seniles mores describens. Difficilis querulus laudator temporis acti, Se puero, censor, castigatorq; minorū. Virgi. (vt arbitror) imitatus ē Silius, illo versu, Curęq;, insidięq;, atq; hinc queribunda senectus. Nam a Silio, senectus dicitur queribunda, quasi plena querimoniarum: quomodo a Virgilio, tristis nuncupatur: & ab Horatio in carminibus, Morosa ob varios, scilicet ac difficiles mores, quibus sunt obnoxii queruli, senex. In eodem sexto volumine, vbi dicitur, Simul accipit alueo Ingentem Æneam exponit Seruius, Alueo. s. fluminis: mihi videtur exponendum esse, alueo. s. nauis: vt intelligamus Æneam, intra cymbam, receptum fuisse a Charonte: nanq; alueus elegantissime dicitur nauis: siue ipsius nauigii receptaculum. Propertius euidentissime id ostendit, sic scribens in tertio. Aut quidnam fracta gaudes Neptune carina, Portabat sanctos alueus ille viros. Liuius lib. xxi. Alueos informes raptim faciebant. i. nauiculas. Et idem lib. x. Pars (inquit) fluuiatiles naues, ad superanda vada stagnorū apte planis alueis fabricatas cōplent. pręterea alueus, quemadmodum de fluminibus dicitur, ita etiam de rebus aliis. Columel. in. ix. Oua in alueolum lignum conferat. Plin. in. x. Alueos ex cornu spectatos esse refert. i. apium aluearia. & Varro inquit. Vbi apes sint, aluei fiunt ex viminibus. Palladius, in nouembre sordibus, liberandi sunt aluei. Pręterea error manifestarius est apud Ser. in historia, qui quāto lenior est, tanto minore venia dignus. scribit enim Parthenopeum filium fuisse Menalippę, cum filius fuerit Atlantę puellę, in cursu pernicissimę: vt Statius, atq; Diodo. meminerunt: quod & omnes historici testantur. In illo quoq; versu Maroniano, Explebo numerum, reddarq; tenebris. admiror Seruium: cum more diligentis commentatoris, varias interpretationes attulerit: omisisse id quod a Macrobio relatum est quod eruditionem maximā pręse fert: & Virgilianę sententię optimę quadrat. Scribit. n. Macrobius in somnium Scipionis, animas sociari corporibus, quibusdam numeris: qui numeri dum supersunt, perseuerant corpus animari: cum vero deficiunt, mox arcana illa vis soluitur, qua societas ipsa constabat: anima ipsa non deficit, quippe quę immortalis, atq; perpetua est: sed impletis numeris, corpus fatiscit. hinc illud est doctissimi Vatis, Explebo numerum, reddarq; tenebris. hęc Macrobii interpretatio, tam subtilis, tam elegans, tam erudita, prętermitti non debuit a curioso commentatore, qui ex fontibus philosophorum, vnde hauserat Macrobius, haurire potuisset, pręsertim cum multa vndiq; exquisiuerit: sed (vt mihi videtur) nihil est, cum pręddicta Macrobii expositione comparandum.

Corripit hic subita trepidus formidine ferrum
Æneas, strictamq; aciem venientibus offert.
Et, ni docta comes tenueis sine corpore vitas
Admoneat, volitare caua sub imagine formæ:
Irruat, & frustra ferro diuerberet vmbras.
Hinc via Tartarei quæ fert Acherontis ad vndas:
Turbidus hic cœno, vastaq; voragine gurges
Æstuat, atq; omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor has horrendus aquas, & flumina seruat
Terribili squalore Charon, cui plurima mento
Canicies inculta iacet, stant lumina flamma:
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus:
Ipse ratem conto subigit, velisq; ministrat,
Et ferruginea subuectat corpora cymba
Iam senior, sed cruda deo, viridisq; senectus.
Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat,
Matres, atq; viri, defunctaq; corpora vita
Magnanimum heroum, pueri, innuptæq; puellæ,
Impositiq; rogis iuuenes ante ora parentum:
Quàm multa in syluis autumni frigore primo
Lapsa cadunt folia: aut ad terram gurgite ab alto
Quàm multæ glomerantur aues, vbi frigidus annus
Trans pontum fugat, & terris immittit apricis.
Stabant orantes, primi transmittere cursum,
Tendebantq; manus ripæ vlterioris amore:
Nauita sed tristis nunc hos, nunc accipit illos,
Ast alios longe summotos arcet arena.

SERVIVS.

¶Offert.) Non ad feriẽdum, sed ad repellãdas vmbras. Vñ & offert dixit: sacerdos aũt ferire prohibet. ¶Tartarei quæ fert Acherontis ad vndas.) Sequitur illud Pythagoricum dicens, tenuisse eos viam post errorem syluarum: quæ vel ad vitia vel ad virtutes, vt diximus, ducit. ¶Tartarei Acherõtis.) Acheronta vult quasi de imo nasci Tartaro: huius æstuaria Stygem creare. De Styge autem nasci Cocyton: & hæc est Etymologia. Nam Physiologia hoc habet, Quia qui caret gaudio, sine dubio tristis ẽ. Tristitia autẽ vicina luctui est: qui procreatur ex morte. Vnde hæc eẽ apud iferos dicit. ¶Cocyto eructat arenam.) In Cocytũ, scilicet per Stygẽ. ¶Has horrẽdus aquas.) Propter tria flumina. ¶Portitor.) proprie qui portat: abusiue etiam qui portatur portitor dicitur, sicut vector. ¶Terribili squalore.) i. terribilis squaloris. ¶Charõ.) Per Antiphrasin, quasi Acheson. ¶Canicies inculta iacet.) Veteres enim non solum comam ornabant, sed etiam barbam, vt nõnullas videmus statuas. Ideo dixit inculta mento canities. ¶Stant.) Horrent. Et est Polysemus sermo, hoc est multiplicatio sermonum, vt diximus. ¶Subigit.) Subagit, sursum agit, regit. Et est Polysemus sermo. Nã Acuit significat: vt, Subiguntq; in cote secures. Et Compellit: vt, Subigitq; fateri. ¶Velisq; ministrat.) Aut pro vela: & est septimus. Aut velis obsequitur: & est datiuus. ¶Ferruginea.) Nigra, tristi. Nam lugubrem ostendit dicens, Cum caput obscura nitidum ferrugine texit. ¶Corpora cymba.) omne quod potest videri, corpus dicitur. vnde paulo post discretionem fecit dicens, Corpora viua nefas Stygia vectare carina. ¶Iam senior.) Aut pro positiuo posuit: aut vt diximus, senior, est virens senex. vt Iunior, intra iuuenem est: quam rem a Varrone tractatam confirmat etiam Plinius. ¶Cruda deo, viridisq; senectus.) τὸ αὔτιον: quia in deo. ¶Autumni frigore primo.) Extremitatem vult ostendere: quod ait Iuuenalis, Iam letifero cedente pruinis Autumno. Nam eius prima pars feruet: vt, Totoq; Autumni incanduit æstu. Sane sciendum sẽm Plinium folia Autumnali tempore ideo cadere, quia omnis tunc in arboribus humor æstatis calore inuenitur exhaustus, Ergo. ¶Cadunt.) non quia tunc siccari incipiunt: sed quia tunc eis iam deest humor. ¶Glomerantur aues.) Bene rebus volitantibus animas comparauit, quæ & ipsæ volant. ¶Immittit apricis.) Quasi ἄνα φρίκους, id est sine frigore, vt diximus supra. Vnde nonnulli & Africam dictam volunt. ¶Primi transmittere.) Figura Græca est: vt primi transirent. ¶Tristis.) Asper, & miserabilis.

DONATVS.

¶Corripit hic.s.t.fo.f. Æneas.) Æneas visis tot malis & repentina formidine turbatus vehementer, strictam aciem venientibus offerebat gladii, existimans illas omnes monstrorum formas aliquid ausuras aduersi, & facere. ¶Et ni docta comes, &c.) Nisi turbatum Sibylla docuisset, inanes formas in corporibus esse, vt res ipsa indicabat. paratus erat pugnare frustra, & vmbras appetere in cassum, vtpote incorporeas: quas ferire non posset. ¶Hinc via tartarei.q.f.ac.a.u.) Hinc via, hoc est ex illo, quem supra descripsit, tenditur ad fluuium Acherontis. ¶Turbidus hic cœno.) Pro qualitate inferna fuit natura aquę turbida, cœnosa, odoris pessimi. vtpote quæ, ructaretur a cœno. ¶Portitor has horrendus aquas.) Portitores dicuntur, qui portas obseruant, iccirco, vt sine ipsorũ iussu nullus transeat in alias regiones. his igitur aquis tam grauibus odore, tam horrendis aspectu præerat sordibus par, & nulla ex parte dissimilis, loco & regionibus tetris apte conueniens, visu quoq; terribilis Charon. exponitur visus eius metum videntibus spargens.

spargens. ¶Cui plurima mento Ca.i.i.) Barbam, inquit, habuit canam, prolixam, & incultam. ¶Stant lumina flamma.) Inflexibiles oculi eius, & semper stantes, quasi quasdam flãmas emittebant. ¶Sordibus ex humeris nodo.d.a.) Velamen eius tale fuerat, quod plenum corpus tegere non posset. denique ex eius pendebat humeris sordidum, tetrum, nec saltem fibula, sed nodo suspensum. ¶Ipse ratẽ conto subigit, u.q.m. Et.f.c.c.) Non ille aliquam potestatẽ agendi videbatur habere, sed pœnam. deniq; ipse agendo subigebat ratem. Cum dicit, subigit, non fuit sine laboris tormẽto, quod agebat. Ipse dabat vela, ipse corpora vectabat. cum multa, multorumq; officia solus impleret, apparebat illum perpetuis deditum fuisse tormentis. ¶Iam senior, sed.c.d.u.q.s.) Iã, inqt, senior fuit: si anni eius considerarentur. si autem aspectu eius quis metiretur ætatem, poterat adhuc iuuenis existimari. illius. n. canicies, hoc est senectus viridis aliud offerebat oculis, q̃ poterat veritas indicare. Viridem senectutem, non propter colorẽ dixit, quem habent herbæ vel frondes. sed quæ adhuc nõ parum de primis temporibus retineret. cruda, inquit, & viridis. quia vtrũq; nondum aduertebatur ad maturitatem peruenire. dum autem humanæ ætatis senectus plena sit. ¶Huc omnis turba.) Huc, hoc est vbi Charon obseruauerat, concurrebat omnis aĩarũ turba, vt Charontis ipsius ministerio trãcerentur vlterius. ¶Matres, atq; viri.) In illa turba fuerunt matres, & mulieres. fuerunt viri, qui compleuerant vitam. vult. n. alia genera mortuorum separare. dicit ergo, quorum illic animæ in præsenti haberentur, matrum, vt diximus, & virorum magnanimorum heroum, puerorum, & virginum, & eorũ, quos viderunt parentes rogis imponi. istorum mortem cum miseratione poeta cõmemorat. quam durum quippe est, iuuenes mori, qui sibi adhuc, & suis, & patrię prodesse cõmodis potuissent. rapi pueros, & virgines immaturæ mortis interuentu, quos in spem posteritatis seruari conuenerat, & in longum tempus seniumq; perduci. quam funestum parentes funeribus interesse, liberorum curare tã duras exequias, & ardentes aspicere: cum animas describeret volentes fluuium transire, discreuit sexus, discreuit ætates. constat. n. omnibus his mortem esse communem, nec moriendi esse ordinẽ, sed confuse ex omnibus ætatibus mori: mittit similitudinem, vt ostendat, quanta illa fuerit turba, vel quomodo mortem obierit. ¶Quam multa in syluis, &c.) Tam multę ait, multorumq; animę volentes fluuium transire confluxerant, vt solent innumera folia excidere arboribus, cum his anni tempus superuenit: aut, vt sunt aues, quæ congestę, cum frigus ingruere cœperit adunantur, aprica repetant loca, quibus pruinas effugiant. ¶Stabant orantes, primi.) Rogantes, & stabant, totum ad obsequium supplicum. dicit causam standi, & rogandi. vt vnicuiq; primus transitus proueniret. tantus amoris affectus tenuerat omnes. tantumq; vlterioris ripę desiderium habuit. ¶Nauita sed tristis.) Non enim poterat nauicula permodica simul omnes accipere. ¶Ast alios longe.) Alios longe submotos ipsam arenam littoris contingere non sinebat.

ASCENSIVS.

¶Corripit hic subita, &c.) Docet quomodo peruenerint ad Charontem portitorẽ, qui fingitur animas e corpore migrantes, cymba quadã traducere ad inferos: & illinc post certum tempus, iterum in noua corpora reducere: quæ res longe a fide nostra abhorret: sed arcanæ apud Ethnicos, philosophiæ innititur: & præcipue Pythagoricę, quia Pythagoras, corpora pene infinita considerãs, nec noscens animas posse de nouo a deo creari: putansq; eas certo numero constare, & ęternas esse, asseruit, eas de corpore in corpus

pus transmigrare:ne tamen auferret pro benefactis præmium:& ita bene faciendi voluntatem.(Quis enim virtutem amplectitur ipsam Præmia si tollas.vt inquit Iuuena.)auferret,dixit,animas benemeritas,mercedē suā recipere in Elysijs campis: illic'q; frui beata vita,pro magnitudine meritorū,diu,aut parum,& peracto tempore,per fluuiū obliuionis trahi in desideriū huius vitæ:& illinc huc reducit.Dicit ergo ventū esse ad eum locū.vbi innumeræ expectabant animę transmitti orantes.De qua re dicit Donat⁹ sic. ❡Turbidus hic cœno.)Pro qualitate inferni,fuit natura aquę turbida a corrosa,odoris pessimi:vtpote quæ ructaret a cœno.❡Portitor.)Is proprie est,qui portū obseruat:vt nullus eius iniussu,in alienas regiones transeat.His igitur aquis,tam male olentibus,tā horridis aspectu.erat par custos,nec dissimilis loco & regioni. ❡Stāt lumina flāma.)Inflexibiles oculi,quasi flāmam emittebāt. ❡Sordidus.)Sordidus da.dū erat velamen:neqꝫ antū vt totum tegeret corpus,& non fibula,sed nodo nectebatur.❡Ipse ratem.) Non agendi potestatē,sed pœnam habebat:quia multa simul officia implebat:nam dabat vela,vectabat,corpora subigebat.i.nō sine labore agebat.❡Viridis.)Non propter colorē,sed quę adhuc non parū de pristinis temporibus retineret.❡Cruda,& viridis.) Quia nondū tendebat ad maturitatē.❡Iuuenes.)Qui adhuc suis cōmodis instruire pati ię potuissent.❡Pueri & virgines.) Quos in speciem posteritatis seruandę,cōuenerat in longū seniū perduci.Distinguit sexus & ętates,vt ostendat mortem uibus esse communem,nec moriendi esse ordinē.❡Quā multa.)Ex hac cōparatione,quanta fuerit turba,ostēditur.❡Tristis.)Durus nunq̄ affabilis.❡Nunc hos.)Nā omnes simul non poterat.Hæc ille. ❡Ordo

Ordo. autē est.Aeneas trepidus.i.festinus subita formidine,corripit h.c.i. hoc loco,vbi nūc sunt monstra:ferrū.i.ensem ferreum:& offert.i. obijcit:venientibus.i.ad se properantibus:aciē.i.acumē ferri:strictam.i.euaginatā:& ni.i.nisi:comes.s.Sibylla: docta.i.perita rerū infernarum:admoneat tenueis vitas.i.animas sine corpore:vnde prius,inania regna,dixit:volitare sub imagine caua.i.non habente corpora,sed simulachra duntaxat,atque vmbras: formæ.s.habentis corpora:ipse irruat.s.in ea monstra: & diuerberat ferro,id est ense,frustra vmbras:quia non possunt contingi, cum nihil habeant solidi:hinc,sup.est,eminet,aut apparet:via,quæ fert,id est inducit ad vndas Acherontis,illius fluuij infernalis,sine lętitia dicti:tartarei,id est ad profunditatem infernalem tēdentis,gurges, id est profundus vortex aquarum,omnia ingurgitans,exultēs turbidus:cœno,id est luto turpi:& voragine, id est ingurgitatione: vasta,id est valde ampla:æstuat,id est æstum,& feruorem suum exercet:hoc est ebullit:hic.i.hoc loco,ad quem accedunt:atq; eructat omnem arenam Cocyto.i.in Cocyton,per Stygem:Charon portitor,id est transuector,& magister portus horrendus:terribili squalore.i.situ & immundicia:seruat has aquas:& sub hæc flumina,cui.s.Charonti:plurima canicies.i.incana barba iacet inculta:mento,id est per mentum:& cui lumina.i.oculi:stant.i.horrēt & arrecti sunt:flamma.i.igni emicanti: & cui amictus sordidus, more nautarum dependet ex humeris:nodo,id est per nodū,quo connexus est.Ipse.i.vt vulgo dicunt:in propria persona subigit.i. gubernat:conto,id est pertica,aut sude:ratem.i.scapham,qua animas traducit:& subuectat corpora.i.simulachra corporū,aut corpora viuorum,quando adueniunt cymba.i.nauicula: ferruginea, id est ferruginei,hoc est fusci,seu subnigri coloris:existens iam senior.i.plusq̄; illi officio conueniat senex:sed senectus,est cruda & viridis,id est perpetua,& indefatigabilis ideo.i.quia de⁹ est.Omnis turba effusa.s.e corporibus:ruebat huc.i.ad hunc:ad ripas,scilicet matres:atq; viri.i.fœmellę,& masculi:sed fœmellas,quia imbecilliores prępofuit,vt viciniores Orco:& corpora magnanimū, pro magnanimorum heroum:defuncta vita.i.quæ iam expleuerant officium vitę: hoc est simulachra eorum,& pueri,& puellæ innuptę,& iuuenes,impositi rogis,ante ora parentum.Per quod admonet iuuenes,ne nimium confidant annis:quia plures liberi, a parentibus sepeliuntur,q̄; eos sepeliant.Quam,id est quantum: multa folia cadunt lapsa.i.labentia in syluis:primo frigore.i.p frigus primum,autumni.aut,quam multę aues glomerantur,id est in modum glomeris aduoluuntur,ad terram:ab alto gurgite,id ē fluxu maris,vbi.i.quando:annus.i.tempus anni: frigidus.i.frigidum fugat,sup.aues:trans pōtum,ad quęrendū.s.aerē tepidum, aut temperatiorem:& immittit terris apricis.i.soli expositis: vbi plus caloris,quam vbi frequentes syluę,supp.tam multi:stabant orantes:transmittere,id est vt possint transmittere primi,cursum & tendebant,id est extendebant, supplicantium more: manus.s. suas,amore ripæ vlterioris: quia volebant transmitti ad locum ipsis debitum:sed nauita,id est portitor Charon:tristis,id est immitis:accipit nunc hos,nunc illos,certo tamen indicio: ast.i.sed: arcet alios.i.longe tenet alios.submotos.s.a cymba:longe.supple in arena,id est litore arenoso: videlicet eos,qui munus vitæ non expleuerant,aut sepulturæ honore(secūdum Ethnicos) caruerāt.

Æneas(miratus enim,motusq; tumultu)
[Dic(ait)o' virgo,qd vult cōcursus ad amnē? ÆNE.
Quid'ue petunt animæ?vel quo discrimine ripas
Hæ linquunt?illæ remis vada liuida verrunt?
[Olli sic breuiter fata est longęua sacerdos. POE.
[Anchisa generate,deum certissima proles, SIBYL.
Cocyti stagna alta vides,Stygiamq; paludem,
Dij cuius iurare timent,& fallere numen.
Hæc omnis,quā cernis,inops,inhumataq; turba est:
Portitor ille,Charon:hi,quos vehit vnda,sepulti.
Nec ripas datur horrendas,nec rauca fluenta
Transportare prius,q̄ sedibus ossa quierunt.
Centum errant annos,volitantq; hæc litrora circum.
Tum demum admissi,stagna exoptata reuisunt.
[Constitit Anchisa satus,& vestigia pressit, POE.
Multa putans,sortemq; animo miseratus iniquam.
Cernit ibi mœstos, & mortis honore carentes,
Leucaspin,& Lyciæ ductorem classis Orontem,
Quos simul a' Troia ventosa per æquora vectos,
Obruit Auster,aqua inuoluens nauemq;,virosq;.
Ecce gubernator sese Palinurus agebat,
Qui Libyco nuper cursu,dum sydera seruat,
Exciderat puppi medijs effusus in vndis.

SERVIVS.

❡Aeneas.)Ordo est, Aeneas ait,dic o virgo.cætera per parenthesim,id est per suppositionem dicta sunt.❡Quo discrimine.)Qua differētia.❡Ripas hæ linquunt.)Repulsæ,scilicet,non transeuntes.❡Vada liuida.)Nigra. Et liuidum,inuidum,non nisi apud Neotericos inuenimus.Lucanus,Liuor edax tibi cūcta negat,gentesq; subactas.❡Longæua sacerdos.) Sibyllā Apollo pro amore dilexit:& ei obtulit poscendi quod vellet arbitrium. Illa hausit arenam manibus & tam longam vitam poposcit.Cui Apollo respondit id posse fieri,si Erythręam(i qua habitabat) insulam relinqueret,& eam nunquam videret. Profecta igitur Cumas tenuit & illic defecta corporis viribus vitam in sola voce tenuit.Quod cum ciues eius cognouissent siue inuidia, siue miseratione commoti, ei epistolam miserūt creta antiquo more signatam: qua visa,quia erat de eius insula in mortem soluta est.Vnde nonnulli hanc esse dicunt,quæ Romana fata conscripsit,quod incenso Apollinis templo, inde Romam allati sunt libri,vnde hæc fuerat.❡Deum certissima proles.)Ex eo quod subire inferos potuit. Ideo autem certissima,quia multi ad gloriā generis simulant se numinum filios:vt Romulus ex Marte, Alexander ex Ioue Hāmone. Hoc ergo excludit.Sic alibi de Hercule,Salue vera Iouis proles.❡Et fallere numen.)Vt supra diximus,siue propter Victorię fauorem Stygis filiæ. Nam dicitur statuisse Iuppiter,vt siquis fefellisset eius numen,vno anno & nouem diebus ab Ambrosia & Nectare prohiberetur.Ratio autem est quam supra dixim⁹. Ideo per Stygem dij iurant,quia tristitia cōtraria est ęternitati.❡Inops inhumataq; turba est.)Duo dicit,id est nec legitimam sepulturam habet,neq; imaginariā. Inopē enim dicit sine pulueris iactu(nam ops terra est)id est sine terra, sine humatione. Vult autem ostendere tantum valere inanem, quantum plenam sepulturam.Nam & Deiphobi vmbra transuecta ē,cui Aeneas cenotaphium fecit:vt, Hunc egomet tumulum Rhœtheo in littore inanem Constitui.Bene autem sepultos,id est fletos. Nam sine fletu sepultura non est.Vñ legimus,inhumata,infletaq; turba. Facit supradicta flumina transire,quib⁹ luctus nomen imposuit.❡Centū autē annos.)Ideo dicit,quia hi sunt legitimi vitę humanę,quibus cōpletis potest anima transire ripas,id est ad locum purgatiōis venire,

vt redeat rursus in corpora. Sane sciendum quia cum terram dicimus, hæc ops facit: si Nympham dicam*, hæc Opis, si diuitias, hæ opes numero tantum plurali. ¶ Rauca fluenta.) Aut rheumata dicit: aut bene pluraliter, quia de tribus loquitur. ¶ Sedibus ossa quierunt.) Id est prius, quam corpus in naturam suam redeat, id est in terram. ¶ Stagna exoptata reuisunt.) Lethæi scilicet fluminis. ¶ Vestigia pressit.) Scilicet cogitatione tardatus. ¶ Putãs.) Reputans, cum animo pertractãs. ¶ Sortemq; animo miseratus iniquã.) Iniqua enim sors est puniri propter alterius negligentiã. Nec enim quis culpa sua caret sepulchro. Bene autẽ animo: quasi re præsaga, vt alibi, Præsaga mali mens. Ipse enim Aeneas insepultus jacebit: vt, Mediaq; inhumatus arena. ¶ Mortis honore.) Sepultura: vt, Quisqs honos tumuli. ¶ Ductorem classis.) Apertũ exemplum classem dici etiam vnam nauem. Nam legimus, Vnam quę Lycios fidumq; vehebat Orontem. ¶ Auster.) Hic distinguẽdum. ¶ Sese agebat.) Sese agere, est sine negocio incedere. ¶ Qui Libyco nuper cursu.) Bene Libyco. Nauigatio enim non a diuerticulo, sed ab intentione accipit nomẽ. ¶ Effusus in vndis.) Archaismos est. quanquam Donatus esse ordinem velit, dum seruat sydera in vndis medijs.

DONATVS.

¶ Aeneas (mirat* enim motusq; tumultu) Dic ait o virgo.) Hęc interrogatio propositionis retinet vicem, quoniam ad omnia Sibylla responsura est. hæc ipsa tripartita est. quęsijt quippe, cur tãtus animarum cõcursus ad amnem fieret, vel quid ipsę animæ desiderarent, vel quæ esset inter illas distantia, vt aliæ fugatæ liquerent ripas, alię nauicula transmitterentur, & ad vlteriora portarẽtur. ¶ Olli sic breuiter. f.e.l.s.) Breuiter quippe loqui debuit relatura superflua, ne, quæ fuerant necessario agendo, morando differret. ¶ Anchisa generate d.c.c.pro.) Natus es ex homine, nõ immerito paues. habes humani generis timiditatem: sed nihil debes metuere. q alia ex parte genus a superis ducis. post pñcipia descẽdit ad ea, q̃ interrogata est. ¶ Cocyti sta: a.v.st.q;.p.Di.c.i.t.&.f.n.) Hanc intermisit interrogationẽ: sed melius facit vates aliquid amplius referens, vt instructiorẽ redderet requirentẽ. nec cumulauit ex hoc breuitatẽ sermonis sui, sed breuitati consuluit: posset .n. Aeneas, quod in prima interrogatione pręter miserat, quærere in secunda: quod vitãs Sibylla pręuenit, amputans moras, quas poterat altera inquisitio facere. stagnũ igitur illud Cocyti, inquit, habet nomen. Palus vero, q̃ ex superfusione aquę efficit, styx appellatur: per quã iurant dij, plurimũ eam metuũt, ne eius fallant numen. ¶ Hęc ois, quã.c.i.i.q.t.e.) Ipsorũ est turba, quæ procul sepellitur. cũ sint inhumati. ¶ Portitor ille Charõ.) Charon dicit qui portitoris sustinet curã. ¶ Hi, quos.v.v.s.) Qui vnda portant, & trãseunt, sepulti sunt. redit rursum ad sepultorũ exitũ dicendũ. ¶ Nec ri.da.hor.& r.f.Tr.) Non licet inhumatus aquã i[l]la[s] transire. ¶ Priusq̃; s.o.q.) Hoc est, donec ossa ipsorũ sepulchris condantur. ¶ Centũ e.a.&c.) Tractat Virgilius inhumatorũ co[r]po[ru]m animas fluuiũ transire non posse, nisi prius sepulturã fuerint consecutę, & tot illic annos errando ducere, quot sua corpora sine humationis honore iacuerint. quod ideirco pręmisit poeta, quia Aeneã dictur* est, aliquos illic cognouisse de suis quos humare nõ potuit. ¶ Cõstitit Anchi. sat.) Dolens eos, quos iniqua hęc cõditio tenuisset, cõstitit. ¶ Cernit ibi mœ.) Assertioni hmõi non defuerit probamenta: vidit quippe illic Leucaspin & Orohtẽ, quos nouerat inhumatos. ¶ Quos simul a Tro.) Hoc dictũ duas tenuit causas, vna est, vt legenti reuocaret in memoriã, qui essent isti, vel vbi, aut quando, aut qua vi interijsse viderentur: altera ne esset Aeneę vitiũ, q suos nõ tradidisset sepulturę. Ipsi sunt, inqt, quos ab ipso separauerit sęua naufragia, perindeq; humare nõ potuit, quos cũ ipsis nauib* procella perdiderat, quod vitiũ purgatur, nec Aeneã aspergit: quia quos non habuit in pręsenti, sepelire nõ valuit. vtpote, quos vẽtorum procella presserat, & immensi per diuersa rapuerant fluctus. ¶ Ecce gubernator. f.pa.a.) In hac cũ etiã Palinurus positus apparebat. ¶ Qui Libyã nuper cursu.) Ab huius quoq; casu excusat Aeneas, qm̃ insepultum constabat esse etiã Palinurũ. si.n. effusus est naui, cum esset ipse quoq; Aeneas in pelago: quo igitur sepeliri potuit: quem exceperat latitudo pelagi, & in littorũ ignota transuexerat: sic ergo ordinãdus est sensus, ne fiat vitiũ, vt in vndis effusus videatur, si enim ita esset, dici conuenerat, vt sit exciderat puppi effusus, cum in vndis esset, hoc est nauigaret.

ASCENSIVS.

¶ Aeneas miratus, &c.) Tãgit subinde Poeta philosophorum de inferis opiniones: quia enim pium est defunctorum cadauera sepelire, ne insepulta relinquerentur, dicit vmbras eorũ, qui ius sepulturę non obtinuerint centũ annos errare: id enim est, quasi plenum vitæ tempus: nã si viginti anni vltra centũ dentur, decẽ primi vitę anni, sunt quasi inutiles, propter infantiã: & decẽ vltimi, propter delirationem decrepitę ætatis, quę ad infantiã redit. Cętera cum ordine patebunt. Sed Donati verba sunt. ¶ Breuiter.) Ne qua fieret rebus necessarijs mora. ¶ Certissima proles.) Natus ex homine, non immerito paues: sed nihil debes metuere. quia a dijs principium ducis. ¶ Cocyti stagna.) Non auget morã, quia respõdet ad id quod non interrogat: sed minuit. Nam curat, ne postea interroget. Stagnũ igitur (inquit) Cocyti, habet nomen. Palus vero quę ex superfusione aquę efficitur, Styx appellatur. Nec indiget probatione, q insepulti non transportent: quoniã cernit ibi, quos sepelire non potuit. ¶ Quos simul a Troia.) Reuocat in memoriã legenti, qui isti essent, & vbi, & quãdo, & qua vi perissent: & simul ne quis daret vitio Aeneę, q suos non sepeliret: quoniã sepelire nõ potuit. ¶ In vndis.) Nõ effusus in vndis, ne sit vitiũ in casu: sed effusus cum in vndis esset. Hęc ille. ¶ Ordo aũt est.) Aeneas (enim, pro quia: miratus, sup. erat: & motus tumultu. i. multitudine animarum, tumultuose ad scaphã properantiũ.) ait, o virgo, dic, qd concursus. s. animarũ ad amnẽ vult. i. prętendit? ve, pro vel: quid animæ petunt vel, quo discrimine. i. qua differentia, & discretione: hæ. i. quędam ex illis: linquunt ripas, quia vident se non posse transmitti: illę. i. alię: verrunt remis. s. in scapha Charontis, dũ Charon gubernaculum tenet, quæ transmitti volunt, remigium supplent: vada liuida. i. subnigra, cuius coloris est plumbum. Is enim liuor dicitur, Vnde Amasi* poeta, Tũ succos, herbasq; dedit quis liuor abiret, Quam facit impresso mutua dente Venus. Sacerdos longęua. s. Sibylla, cuius rationem assignat Seruius. fata est olli. i. illi: breuiter sic. O generate Anchisa. s. patre, certissima proles deũ. i. deorum. s. per Venerẽ matrẽ: aut quia Anchises quoq;, per apotheosim deus factus sit: tu vides alta. i. profunda: stagna Cocyti. i. illius fluuij infernalis, & paludẽ Stygiã. i. tristitię infernalis, cuius numen, dij timent iurare, & fallere: nõ timẽt iurare, sed iurare, & fallere, hoc est peierare, quia obligant se iurando per Stygẽ ad tristitiam, quę dijs contraria est: hęc turba quam cernis, est omnis. i. tota: vel, hęc omnis. i. tota turba, quã cernis, est inops. i. sine terra: q; pro id est: inhumata, hoc est insepulta: aut potius inops. i. sine ope & auxilio, hoc est paupercula: nec (vt Iuue. dicit) habet, quẽ porrigat ore Trientem. veteres. n. superstitiosi, dabãt defunctis in ore Trientem, vt a Charonte, eo naulo traducantur, quorum vero corpora interierant in aquis: quia sepultura, & naulo caruerit, putabantur centũ errare annos. vnde dicit, ille. s. horridus, & incultus, est Charon portitor. i. port* obseruator, & trãsuector, hi quos vnda vehit: sepulti, sup. sunt: nec datur. i. permittitur Charonti, licet velit transportare. s. alios, ripas horrendas: nec fluenta. i. flumina: rauca. i. reumata, aut rauce resonantia: trãsportare (dicit) prius q̃; ossa quierunt: sedibus. s. suis, hoc est bustis, aut sepulchris. Ipsi, sup. insepulti, errant centũ annos. s. continuos, quod dixi, spatium legitimũ vitę: & volitant. i. pręcipitanter voluuntur, circum hæc littora. Tum. i. deinde: amissi. s. in scaphã: demum. i. tandẽ. s. post lõgam expectationem: reuisunt stagna exoptata. s. Lethes, per quam obliuionem malorum imbibunt. Satus. i. progenitus: Anchisa, scilicet Aeneas, constitit. s. cogitabundus, & pressit vestigia, putans. i. reputans animo multa: & miseratus animo, sortem iniquam. s. eorum, qui propter carentiam sepulchri illic vagabantur: cum multi, sua culpa nõ carẽt sepultura: nec suis meritis obtinere possent: & est pręsagium futuræ mortis: quia etiã Aeneas in Numico submergẽdus, sepultura cariturus est: iuxta imprecationem Didonis in quarto huius, Sed cadat ante diem, mediaq; inhumatus arena, &c. miseratus ergo sortem iniquam, cernit ibi Leucaspim & Orontem, ductorem classis Lycię (de qua in primo, Vnam quę Lycios, fidumq; vehebat Orontem. De Leucaspi aũt, Excutitur pronusq; magister Voluitur in caput.) mœstos, & carenteis honore mortis. i. qui impenditur mortuis. s. sepulturæ, quos vectos a Troia, simul, scilicet cum Aenea: per æquora ventosa: Auster, id est ventus, species pro genere: obruit aqua: & ita non erant sepulti, nec licet cœnotaphium fecerit, profuit. vnde dixit, nec iam exaudire vocatos: inuoluens, scilicet Auster, per aquam: & nauem, & viros. Ecce quasi dicat pręter spẽ. Palinurus, gubernator, scilicet olim, dũ vita manebat: agebat, id est impellebat sese ad Aeneam: qui exciderat nuper, id est pauloante: puppi. i. e puppi: cursu. i. in transcursu: Libyco, id est facto ex Libya per Siciliam: tamen, exciderat, dicit, dũ seruat, id est seruaret sydera: quia dictũ est, Oculosq; sub astra tenebat. effusus. i. in mare: existens, supple in medijs vndis. i. dum esset in medio vndarum: tantum ab vno littore: quantum ab altero: & ita vsus est ablatiuo: quia si e naui effusum in aquas construxerit: dixerit, in vndas.

Hunc vbi vix multa mœstum cognouit in vmbra,
Sic prior alloquitur. [Quis te Palinure deorũ ÆNE.
Eripuit nobis? medioq́; sub æquore mersit?
Dic age, nanq; mihi fallax haud ante repertus
Hoc vno responso animum delusit Apollo,
Qui fore te ponto incolumẽ, finesq́; canebat
Venturum Ausonios. en hæc promissa fides est?
[Ille autem. [Neq; te Phœbi cortina fefellit POE.
Dux Anchisiade: nec me deus æquore mersit: PAL.
Nanq; gubernaclum multa vi forte reuulsum,
Cui datus hærebam custos, cursusq́; regebam,
Præcipitans traxi mecum: maria aspera iuro,
Non vllum pro me tantum cepisse timorem,
Quã m tua ne spoliata armis, excussa magistro,
Deficeret tantis nauis surgentibus vndis.
Treis Notus hybernas immensa per æquora noctes
Vexit me violentus aqua: vix lumine quarto
Prospexi Italiam: summa sublimis ab vnda:
Paulatim adnabam terræ: iam tuta tenebam,
Ni gens crudelis madida cum veste grauatum,
Prensantemq́; vncis manibus capita aspera montis,
Ferro inuasisset, prædamq́; ignara putasset.
Nunc me fluctus habet, versantq́; in littore venti.
Quod te per cœli iucundum lumen, & auras,
Per genitorem oro, per spem surgentis Iuli,
Eripe me his inuicte malis, aut tu mihi terram
Iniice (nanq; potes) portusq́; require Velinos.
Aut tu si qua via est, si quam tibi diua creatrix
Ostendit (neq; enim credo sine numine diuum
Flumina tanta paras Stygiamq́; innare paludem)
Da dextram misero, & tecum me tolle per vndas:
Sedibus vt saltem placidis in morte quiescam.

SERVIVS.

Multa mœstum cognouit in vmbra.) Prudẽtiores dicũt animas recedentes a corporibus, sordidiores esse donec purgent: quę purgatę incipiũt esse clariores. Vnde ait paulo post, Donec longa dies perfecto temporis orbe Cõcretam exemit labem, purũq; reliqt Æthereum sensum: atq; aurai simplicis ignem, id est nõ vrẽtis, vt est Solis. Inde est quod aliæ animę Lunarem circulũ, aliæ solstitialem retinere dicũtur pro modo purgatiõis. Bene ergo Palinurũ obscura vmbra circundatum dicit: & vix agnitum qui nec ad loca quidem peruenerat purgationis, sicut etiam alibi de Didone dicturus est, Agnouitq; per vmbrã Obscurã. [Quis te Palinure deorum?) Quis Deus, debuit dicere: sed græce dixit τίς θεῶν. [Eripuit nobis.) Bene nobis. Gubernator enim cõmuni perit periculo. [Sub æquore mersit.) Tmesis ẽ, Medio æquore submersit. [Dic age.) Hortãtis aduerbium est. vnde est & age fac, & age facite. [Venturum Ausonios.) κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus. [Cortina.) Cortina dicta est, aut q cor teneat: aut q tripos septus erat corio serpẽtis, vt supra dicitur: aut certe secundum græcam Etymologiã ὅτι τὴν κόρην τείνει. i. q extendat puellã: vt, Maiorq; videri. [Nec me.) Hic distinguendum, ne sit contrarium. nam eum somnus deiecit. Quanquã alij frustra dicant, quod credebat Phorbantem: cum extinctis diuinandi sit concessa licentia: & nunc iam sciat somnum fuisse. [Nanque gubernaclum.) Vt sit verisimile, quod post triduum tetigit litus Italię. [Præcipitans.) Dum præcipitaret. [Maria aspera iuro.) Aut execratio est: vt, Iliaci cineres. Aut certe iurat, quasi nauita, per maria. [Spoliata armis.) Propter amissionem gubernaculi. [Excussa magistro.) Noue dixit, de qua fuerat magister excussus. [Surgentibus vndis.) Non quia tempestas fuerit fauente Neptuno: sed tumẽs fuisse significat. Nec de Aeneæ peritia desperauit: sed propter perditum gubernaculum. [Hybernas.) Asperas. & retulit ad affectum natantis. [Adnabam.) Et hic distingui potest, &, adnabam terrę. [Gẽs crudelis.) Lucanorum. Et dicit eum a Veliensibus interemptum: vt, Portusq; require Velinos. Sane sciendum Veliam tempore quo Aeneas ad Italiam venit nondũ fuisse. Ergo anticipatio est, quæ vt supra diximus, si ex poetæ persona fiat, tolerabilis est: si aũt per alium, vitiosissima ẽ, vt nunc de Palinuro ait: quanq̃ alij ad diuinandi scientiã referãt, quasi ab vmbra dictum. Velia aũt dicta est a paludib⁹ quib⁹ cingitur, quas Greci ἕλη dicunt. Fuit ergo Helia: sed accepit Digammõ, & facta est Velia: vt Henetus, Venetus. [Mõtis.) Saxi: vt, Fertur in abruptũ magno mons ĩprobus actu: pro saxo. Econtrario, Saxi de vertice pastor: pro montis. Nam sunt ista reciproca. [Me fluctus habet.) Quia s̃m philosophos corpus solum nostrum est, quod nobiscũ oritur, nobiscum perit. Anima. n. generalitatis est: & adeo non est nostra: vt etiam in alia corpora plerũq; trãseat. Ergo Me, corpus meũ: quod est hominis proprium. Est autẽ Homeri, αὐτοὺς δ' ἑλώρια τεῦχε κύνεσσιν. [Cœli iucundum lumen.) Bene iucundum addidit. Est enim etiam apud inferos, sed non iucundum. [His inuicte malis.) Qui inferos subire potuisti. His autẽ, ac si diceret quę cernis. [Terrã iniice.) Bene ante maius petijt, vt vel hoc impetraret. Terrę aũt iniectio s̃m pontificalẽ ritũ poterat fieri & circa cadauer & circa absentium corpora quibusdam solennibus factis. [Nanque potes.) Quia vbiq; eum rerum diuinarum inducit peritum. [Si q via est.) Si est vlla ratio. [Diua creatrix.) Rerum omnium generaliter. [Innare.) Nauigare: more suo. [Da dextram.) Pręsta auxilium. Vmbra enim nunquam tenetur: vt, Ter frustra compressa manus effugit imago. [Sedibus, vt saltẽ.) Vt saltem in morte requiescam sedibus placidis. Et bene: qa nautæ semper vagantur.

DONATVS.

Hunc vbi v. m. m. co. i. v.) Tardius agnoscere amicum, crimẽ est maximum, sed dedit huic excusationem magnarũ tenebrarum. vnde laudari potius debet, quia altis tenebris septum potuit agnoscere, & angores eius contracti vult⁹ consideratione metiri. non autem exprimeretur Aeneę dolor captus ex eo, si Palinurum induceret primo loquentẽ. [Quis te Pa. d. Er. n. m. q; s. ę. m. Dic age.) Dic mihi, inquit, quis iste sit deus, qui responsa Apollinis semper mihi fida in aliis fatis potuit superare? idem. n. te Apollo Italiam venturum mecum cecinerat, Apollo nunq̃ de Palinuro aliqd dixit, sed tacẽdo de eius aduersis boni aliquid videtur promisisse. [Ille autem.) Ad hæc ille respõdẽs ait. [Neq; te Phœbi cortina fefellit Dux Anchisiade.) Mortis meę, inquit, casus responsis Apollinis non debet inuidię esse aut obtrectationi. neque enim te fefellerũt, aut me. incipit exponere leti sui cursum. [Nec me Deus, inqt, æquore mersit.) Hoc est, vis maior me oppressit, & fluctibus tradidit, deo scilicet aduerso. ecce respondit interrogationi, quia dictum est, Quis te Palinure deorum eripuit nobis? subiungit res in suam perniciem gestas. [Nanq; gubernaclum. m. vi. f. r.) Hinc, ait, intellige, quantam vim multum resistens pertulerim, quando cum ipso gubernaculo, cui tenaciter inhęrebam præceps datus sum, & cũ ipsius puppis parte, inimici sui non retulit nomen, quia nesciit, qui solum Phorbantem viderat. [Maria aspera iuro.) Vt dictis suis fides haberetur, iurauit per ipsa maria. aspera autem dixit, quasi ipsa causa mortis eius extitissent, cum illa fuissent, quæ illum pręcipitem dederãt. dehinc subiunxit in casibus suis, nihil fuisse curæ nisi periculũ ipsius Aeneæ, ne perditis duobus subsidijs, hoc est gubernaculo, & gubernatore. etiam ipse periculis subderetur. [Treis Notus hybernas im. p. æ.) Ventus, inquit, Notus per longissima hybernarũ noctium spatia me violentis fluctibus traxit, denique quarta die Italiam vidi. non ipse oculis suis Italiam vidit, vtpote super vndas, sed ipsum, quo factum est. vt quam cum Aenea videre cupiebat incolumis, ipsa cura cerneret in fluctibus suis exanimẽ. [Sũma sublimis ab vnda.) Tunc ait, vidi Italiam, cum me proximũ terrę ferret vnda sublimem, & tuta tenere coepissem. [Ni gẽs crudelis madida cum veste.) Non defuerunt crudeles homines, qui arbitrarentur prędam se inuenisse, quia vestibus & aqua grauat⁹ fueram, & vncis me manibus inuaderent. Vncę manus sunt, quæ in modum humanarum manuum ferro fabricantur aduncis velut digitis, & in vndas mittuntur. vt quod hominis manus nõ potest comprehendere, ipsis teneat pręda, atq; ipsis adigat. capita aspera montis, accipere possumus aspera saxorum, quę ex radicib⁹ montium, quasi cum quibusdam capitibus in mare producta tẽduntur, iuxta quę cum fluctibus portaretur innixus est. [Nũc me fluctus habet.) Vt non plene videretur eiectus intra aquam, inqt. nunc voluor, sic tamen vt terrã littoris tangã. recte dixit crudelẽ gentẽ. de sepultura. n. loquebatur, quã sibi dolebat non exhibitã. illi. n. qui venerãt, si humanitatẽ retinerent, nõ quęrere prędam de mortuo

mortuo,sed sepulturam defuncto procurare debuerant. ┌ Quod te per coeli.) Bene positum per coeli iocundum lumen. quoniam apud inferos loquebatur.& Aeneę optabile fuit,eo remeare.bene per genitorẽ,cuius causa tantũ laborẽ susceperat, & propter quẽ quærebat Italiam. ┌ Eripe me his inuicte malis.) Multũ valuit ad impetrandũ,ꝙ mala ipsa cõmendandæ miserationis cã demonstrabat.generalitas aũt petitionis ipsius,q̃ sibi prouideri cupiebat, magnam rationẽ retinet.prudenti.n.loquebatur,& ei,qui cõpeteter tractare negociũ posset,& animi sui benignitatẽ cõplecti. hæc igitur prima pars petitionis,quia in causa petendi beneficij plurimum prodest,si postulans det vitã præstituro,quã teneat.Addidit ┌ Aut tu mihi terrã inijce.) Quod ipsum vt ostenderet nõ esse difficile subiecit. ┌ Portusq; s.v.) Ne diceret Aeneas,nescio vbi funꝰ tuum reperiri posset.ecce tertium ex præsenti occasione adijcit, & hoc suggerit dubitanter ne forte nõ concederetur. ┌ Aut tu,siq via est,&c.) Aut tu,inquit.tu,quid ponderis habeat,videamus.tu, qui es meriti potioris,qui genus ducis a superis,qui præstas ingenio,& corporis virtute cogitationes susceptas vales implere. siq via est consiliorum.s.vel effectus.siquã tibi diua creatrix ostẽdit. habes.n.deam matrẽ,quę præstitit,vt tibi sit pronũ,quod alijs nõ licet.neq;.n.credo sine numine diuũ flumina tãta paras,Stygiãq; innare paludẽ.occasio præsentiũ dedit ei argumentandi substantiam. Quomodo tibi,inquit,dij præstiterunt,vt viuus ad inferos pergeres:& hoc ipsum diuino numine puenisse,dubitari non debet,ita & hoc,quod cupio,potes iplese.dixit, quid velit, & quid cõmodi ex eo suis partibus possit accedere.Da dextrã misero.qd
Ordo. tam egregiũ,quid tam bono viro conueniens,q̃ miseri hoĩs laborantem subleuare fortunã:Et tecũ me tolle per vndas. Nullus labor est,inquit,porrigendo remedio.benefaciendi occasio præsto est,tecum transeã,tecum ad ripas me adducere potes,& loca desiderata contingã.Dicitur iam beneficij ipsis fructꝰ, & cõmodum. sedibꝰ vt saltem placidis in morte quiescã,hoc est,vt in morte saltem sedibus placidis quiescã,qui in vita tutus esse non potui.ecce aperuit,quid sit,eripe me his inuicte malis.

ASCENSIVS.

❡ Hunc vbi,&c.) Recitat verba Aeneæ ad Palinurum, & Palinuri ad Aeneam responsionem. Vnde sunt Donati explanationes huiusmodi. ┌ Multa vmbra.) Hoc excusat,quod amicum nõ statim agnouerit. ┌ Qui fore te ponto.) Nihil dixerat de Palinuro,Apollo:sed tacendo de suis aduersis,boni aliquid promisisse videtur. ┌ Deus.) Cognouit vim illã esse diuinã:sed quis deus fuerit,ignorat:quia non vidit nisi Phorbantem. ┌ Vi reuulsum.) Ostẽdit pro viribus pugnasse,vt excuset factum. ┌ Capita aspera.) Aspera saxorum,quę ex montis radicibus, velut capita, in mare extant. ┌ Versant in littore.) Ne in profundo esse videretur. ┌ Per iucundum.) Quia apud inferos non est iucundum, quasi dicat, ad id quod cupis remeare. ┌ Per genitorem.) Cuius causa,tot subis labores. ┌ Malis his.) Captat hinc commiserationem. ┌ Inijce terram.) Ostendit facilitatem. ┌ Portusq; require Velinos.) Remouet laborem quærendi. ┌ Aut tu,siqua via est.) Ostendit illum posse:& quia tanto vir est corporis robore,& animi ingenio:quia natus ex dijs: quia Venerem matrẽ habet:quia ipsi maiora dij concesserunt,quando volenti hunc descensum permiserunt. Hæc ille.

❡ Ordo est.Aeneas alloquitur prior.s.quam ille loqueretur, hũc .s.Palinurum:vbi.i.postq;:agnouit,supp.eum:vix.i.cum summa difficultate:quia moestum.i.moestitiæ signa habentem,in multa vmbra.O Palinure,quis deorum eripuit te nobis,& mersit te sub æquore medio:age,id est agedum,dic,supple id mihi:nanq;,pro quia:Apollo haud,id est non:repertus mihi.i.a me: ante.i.prius: fallax.i.mendosus,aut deceptorius:delusit.i.deceperit,animum: hoc vno.s.responso,qui canebat.(quod κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligitur,id autem fit, quando per id quod sequitur intelligitur tacitum aliquid præcessisse:vt hic.Nam nusquam legitur Apollinem promisisse Aeneæ, quod Palinurus ad Italiam perueniret: sed quia id promissum,dicit,multa intelligemus promissa,& dicta,quæ non sunt scripta in libro hoc.) te fore.i.futurum esse:incolumẽ.i.saluum,& superstitem:ponto.i.mari:& venturum,supple ad fineis Ausonios.i.Italicos,promissos ab Apolline, vñ Helenus in tertio Ausonię pars illa procul,quam pandit Apollo.En, incusandi modo aduerbium:idq; in Apollinem,Hęc est fides promissa: Autem,pro sed:ille.s.Palinurus,supp.ait,aut respondit. O dux Anchisiade,id est ab Anchisa genite:neq; cortina.i.locus secretior.vnde Phœbus responsa dabat, Phœbi.i.Apollinis fefellit te: nec deus mersit(deus tamẽ Somnus,deiecit eum)me æquore.i. mari:nam ego præcipitans.i.præceps cadens:aut,sup.me præcipitans:sed neutrum dicit,quia neque deum incusare voluit, neque mentiri: traxit mecum gubernaclum, pro gubernaculũ,reuulsum forte multa vi,cui.s.gubernaculo, ego datus custos.s.nauis: hærebã.i.adhærebam,& regebam,cursus.s.nauiũ:ego iuro maria aspera (iuramentum quadrans nautę) me non cepisse vllum tantum.i.tam magnum timorem,pro me.i.pro salute mea, quam.i. quantum,sup. ceperim,ne nauis tua spoliata armis.i.gubernaculo:& excussa magistro.i.gubernatore,hoc est habens gubernatorem excussum:& bene,excussum,quia nauis dicitur a Plauto, ligneus ęquus:deficeret.i.periret,aut periclitaretur.tãtis vndis surgentibus,quantas.s.opinatus erat Palinurus subrecturas, vñ nusquam amittebat oculos,quia noluit confidere monstro,id est mari monstruoso:vt dictum est in quinto:sed serenitas inducta erat per Neptunum precibus Veneris, quam rem nesciuit Palinurus: cum eam poeta,Musa reuelante,non ignoraret: Notus.i.ventus ille pluuiosus,qui postea ortus est,hoc est,Auster. sic enim latine dicitur,qui gręce,Notus.vexit,supp.me,treis noctes.s.totas: per æquora:immensa existens violentius aqua.(Iterum quęras,quæ sint illæ noctes:nam videtur vna nocte Aeneas,Cumas appulsus, postq; effusus erat Palinurus:& statim accessisse Sibyllã:vnde ergo treis nocteis:sed dicemus absumptas esse interea,dum Aeneas ramum inquireret:& socij,pyram instruerent.& exequię fierent: & sacrificia,pro descensu ad inferos fierent:& dum descenderent etiam,plures posse transactas esse noctes.) Ergo vix.i.cum difficultate:prospexi quarto lumine.i.die, Italiam existens sublimis: ab vnda summa,quę in medio,cum sit sphærica,altior est:& ego adnabam paulatim(quia fretus erat gubernaculo) terrę.i.ad terram:& ego tenebam iam tuta.s.loca,hoc est vbi saluus esse poteram(& ita verus erat Apollo,nec submersus erat:sed,vt dicetur, occisus.)ni.i.nisi:gens crudelis,id est inhumana: inuasisset ferro, id est aut conto ferrato,aut ense,sup.me grauatum,cum veste madida:& prensantem.i.prendere tentantem:manibus vncis.i.:ncuruis,& in vncum curuatis:capita aspera.i.rupem montis.s.saxosi: & nisi ipsa ignara:putasset,supple me prędam.i.habere quod prędaretur.Fluctus habet nunc me,id est corpus meum:nam ipse loquebatur cum Aenea,sed in vmbra:nam corpus erat in fluctu: verum(vt Augustinus docet)dum vestis, aut membrum nostrum percutitur:dicimus,nos percuti.(Voluerunt tamen veteres,corpus proprie esse nostrum: cum in ipsum solum habeamus potestatem.nam anima(inquiunt) vniuersalis est vita, in omnibꝰ corporibus: vt etiam Auerrois,licet erroneum sit,meminit in commentarijs.Beatus autem Augustinus in.xix.de ciuitate dei, quærit,an anima sola,an corpus sit homo.Alij enim dicebant animã solam esse hominem: vnde Plato dicebat,hominem non esse, ꝙ digito monstrari potest. sicut ergo eques,proprie non dicitur equus,sed homo tantum:nec tamen homo dicitur eques,nisi sit in equo:sic anima tantum dicitur homo,sed non nisi sit in corpore. Alij autem contradicebant corpus esse hominem: authoritate Homeri,qui dicebat,heroum animas recessisse a corpore, quod solũ maneat:sicut poculum dicitur,tantummodo vas: sed tamen si potum aliquando contineat,sic corpus est solum homo,dummodo animam tenet.Alij,rectius vtrunque definiunt hominem:qa fide credimus,quoniam anima rationalis, & caro vnus est homo.Et sicut in definitione hominis erat controuersia,sic etiam in summi boni.Alij enim,vt Stoici ponunt,in anima,id est in virtutibus eius.Alij,vt Epicurei,in voluptate corporis potissimum.Alij, vt Peripatetici,in vtroq;:sed finem facio.) fluctus ergo habet me id est corpus meum:cum hic tecum, vmbra mea loquatur: aut simulachrum,quia vmbra,corpus sequitur:& venti versant me,id est corpus meum in littore:ad quod, scilicet cadauer appulsum erat. Quod,id est quocirca: ego oro te,per lumen coeli iucundum, scilicet tibi:& per auras,scilicet vitaleis,quas adhuc carpis:& per genitorem, & per spes (quia in puero, præter spem,adhuc nihil erat.) Iuli,id est Ascanij:surgentis,id est crescentis,in annos & virtutes: o inuicte,id est voti tui vbique compos: eripe me his malis,scilicet quę vides me pati,& passurum: quia sepultura careo: aut tu inijce mihi terram,id est fac cenotaphium, id est inane sepulchrum:nanque,pro quia:tu potes, id est permissum est id tibi:& require portus Velinos,id est qui postea Velini dicenſ (Nam postea Tulli Sexti,regis Romanorum,venerunt Gręci, qui Veliã in Italia,Massiliamq; in Gallia,construxerunt: quæ Velia,prius Helya,dicta est: vt dicit Strabo,iuxta hanc autem, est Palinurus promontorium,a Palinuro denominatum.Est ergo vitiosa prolepsis,id est præceptio nominis,antequam impositum esset,quę qa a poeta non fit,sed a Palinuro, vitiosa est,nec purgatur,si dicatur, Palinuri vmbram: aut,mancis iam corpore nudatos id scisse, qa frustra tamen iuberet Aeneam,requirere portus Velinos: qui eo.

tunc

tunc Velini: nõ dicebant: & post quęrenti, nemo mõstrare potuisset. Voluit ergo Higin⁹, authore Gellio libro decimo cap. xvj. hũc locum esse corrigendũ, & correcturũ fuisse, si superuixisset poeta. Verba Auli Gellij, qa lectione dignissima sunt: statim ponem⁹.) Aut igitur, iniice terram, faciendo inanem sepulturam: & require eos portus, qui postea Velini dicentur: & conde cadauer meũ. Aut si qua, id est aliqua. via, id est ratio: aut modus faciendi est: quam viam diua creatrix, scilicet rerum: & mater tua Venus ostendit tibi. (Neque enim credo, id est credo enim, quod non paras, id est tentas: innare tanta flumina, & paludem Stygiam: sine numine, id est nutu, & voluntate, atque authoritate: diuum, id est diuorũ: si ergo aliqua via tibi ostensa est, qua id facere possis.) da misero, scilicet mihi dextram: & tolle me tecum per vndas: & ego saltẽ in morte, quia, scilicet in vita nunquam quieui, quiescam sedibus placidis, scilicet in campis Elysiis. Verba Auli Gellij dicto loco sũt hæc. Reprehendit Higinus Virgilium, correcturum'que eum fuisse existimat: quod in libro sexto scriptum est, Palinurus est apud inferos, petens ab Aenea, vt suum corpus requirendum, & sepeliendum curet. Is hæc dicit, Eripe me his inuicte malis, aut tu mihi terram Iniice (nanq; potes) portusq; require Velinos. Quo (inquit) modo, aut Palinurus nouisse, aut nominare potuit, portus Velinos: & Aeneas, ex eo nomine locum inuenire, cum Velia oppidum, a quo portum, qui in eo loco est, Velinum, dixit, Seruio Tullo regnante Romæ, post annum amplius sexcentesimum, quam Aeneas in Italiam venit, conditum in agro Lucano, & eo nomine appellatum est. Nam qui ab Harpalo (inquit) regis Cyri, profecto ex terra Phocide fugati sunt. Alij Veliam, partim Massiliam cõdiderũt. Inscitissime igitur petit, vt Aeneas portum Velinum requirat: cum id nomen, eo tempore fuerat nusquã gentium: neque simile (inquit) illud videri debet: quod est in primo carmine, Italiam fato profugus, Lauinaq; venit Littora. aut quod æque est in sexto libro, Chalcidicaq; leuis tandem superastitit arce. Quoniam poetæ ipsi quædam κατὰ πρόληψιν, id est per anticipationem historię, dicere ex sua persona concedi solet. Quę acta ipse postea scire potuit, sicut Virgilius sciuit de Lauinio oppido, & de Colonia Chalcidensi: sed Palinurus, qui potuit id (inquit) scire, ea quæ post annos sexcentos, facta sunt, nisi quis eum diuinasse apud inferos putat: perinde, vt animæ defunctorum solent. Sed & si ita accipias, quanquam non ita dicitur Aeneas, tamen qui non diuinabat, quo pacto potuit requirere portũ Velinum? cui nomen tunc (sicuti diximus) nullum vsquam fuit. Itẽ hoc quoque in eodem libro reprehendit: & correcturum fuisse Virgilium putat, nisi mors occupasset. Nam cum Thesea (inquit) inter eos nominasset, qui ad inferos adissent, ac redissent, dixissetq;, Quid Thesea? magnum quid memorem Alciden? Et mi genus ab Ioue summo est. postea tamen refert, Sedet æternumq; sedebit infelix Theseus. Qui autem (inquit) fieri potest, vt æternum apud inferos sedeat, quem supra cum ijs nominat, qui descenderint illuc, atque inde rursum euaserint: pręsertim cũ ita sit fabula de Theseo, atque sic Hercules eum euellerit e petra, & in lucem ad superos eduxerit. In his quoque versibus errasse Virgilium dicit, Eruet ille Argos, Agamemnoniasq; Mycenas, Ipsumq; Aeaciden genus armipotentis Achilli, Vltus auos Troiæ, templa, & temerata Mineruæ. Confundit (inquit) & personas diuersas, & tempora: nam neque eodem tempore, neque eosdem, per homines, cum Acheis, & cum Pyrrho, bellatum est. Pyrrhus enim, quem dicit Aeaciden, de Epiro in Italiam transgressus, cũ Romanis depugnauit, aduersus Manlium Curium, in bello ducem. Argiuum autem bellum, id est Achaicum, multis post annis a L. Mumio imperatore gestum est: potest (inquit) igitur medius eximi, versus, qui de Pyrrho importune immissus est, quem Virgilius proculdubio exempturus (inquit) fuit.

Talia fatus erat, cœpit cum talia vates. POE.
Vnde hæc o' Palinure tibi tam dira cupido? SIBYL.
Tu Stygias inhumatus aquas, amnemq; seuerum
Eumenidum aspicies? ripam've iniussus abibis?
Desine fata deum flecti sperare precando,
Sed cape dicta memor duri solatia casus.
Nam tua finitimi, longe lateq; per vrbeis
Prodigijs acti cœlestibus, ossa piabunt,
Et statuent tumulum, & tumulo solennia mittent:
Æternumq; locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curæ emotę, pulsusq; parumper POE.
Corde dolor tristi, gaudet cognomine terra.
Ergo iter inceptum peragunt, fluuioq; propinquant:
Nauita quos iam inde vt Stygia prospexit ab vnda,
Per tacitum nemus ire, pedemq; aduertere ripæ:
Sic prior aggreditur dictis, atq; increpat vltro.
Quisqs es, armatus q nostra ad flumina tẽdis, CHA.
Fare age quid venias, iamq; istinc comprime gressum:
Vmbrarum hic locus est, somni, noctisq; soporæ.
Corpora viua nefas Stygia vectare carina.
Nec vero Alciden me sum lætatus euntem
Accepisse lacu, nec Thesea, Pyrithoumq;,
Dis quanquam geniti, atq; inuicti viribus essent:
Tartareum ille manu custodem in vincla petiuit,
Ipsius a' solio regis traxitq; trementem.
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti,

SERVIVS.

Tam dira cupido.) Cupiditas ex deorum ira veniẽs, aut certe magna: vt, An sua cuiq; deus fit dira cupido? Seuerum.) Tristem. & hæc reciproca sunt, vt contra iudex tristis, & integer, id est seuerus. Eumenidum.) Enim, circa quem habitant Eumenides, per Antiphrasim dictæ. Ripamue iniussu abibis.) Vt, Abeo in Tuscos, sicut diximus supra: quãquam alij adibis legant. Desine fata deum flecti sperare precando. Fata quę semel decreuerũt. & locutus est secundum Epicureos, qui dicunt, Nec bene pro meritis capitur, nec tangit ira. Duri casus.) Impossibilis ad mutationem. Longe lateq; per vrbes.) De historia hoc traxit. Lucanis enim pestilẽtia laborantibus, respondit oraculũ manes Palinuri esse placãdos. ob quam rẽ non longe ab Helia & lucũ ei, & coenotaphion dederant. Prodigijs acti cœlestibus. Compendiose & pestilẽtiam ortam, & petitum significat oraculum. Piabũt.) Placabunt, expiabunt. Æternum.) In æternum: & est aduerbium. Palinuri.) Plus est q̃ si tuum diceret. Parumper.) Id est paulatim lętari cœpit. Spem. n. solam non pręsens acceperat beneficium. Vnde bene dictum est: quasi ab eo magna moderatione dolor recessit. Alij parumper, valde parũ volunt. Gaudet cognomine terra.) Nominis sui similitudine. Facit aũt hic & hęc cognominis. nam in Plauto lectum est, cum vná de Bacchidibus diceret, Illa mei cognominis fuit. Quod aũt communi genere in e, misit ablatiuũ metri necessitas fecit. Nauitæ.) Epenthesis: vt, Mauors. Inde vt Stygia p̄spexit ab vnda.) Vt, Siculo prospexit abusq; Pachynno. Et hinc ostenditur quod diximus iuncta esse hęc tria, Acheronta, Stygem, Cocytum. De his autem nascũtur alia: vñ est, Et nouies Styx interfusa coercet. Per tacitũ nemus.) Aut solum: aut ipsi taciti. i. tacite. Aggreditur dictis.) Hoc sermone ostẽdit iratum. Quisquis es armatus.) Bene a pręscriptione: ac si diceret, nihil pium molitur armatus. Quid venias.) Cur: nam aduerbium est. Iam istinc.) A loco in quo es. Corpora viua.) Quia, vt supra dixim⁹, sunt corpora etiam mortuorũ, quę tantum vidẽtur. i. vmbrę. Me sum lętatus euntem.) Lectum est & in Orpheo, quod quando Hercules ad inferos descendit, Charon territus eũ statim suscepit. Ob quam rem anno integro in compedibus fuit. Ideo ergo non lætatus, scilicet propter suppliciũ suũ. Sane Alciden volunt quidam dictum, ἀπὸ τῆς ἀλκῆς, id est a virtute, quod non procedit, quia a prima ætate hoc nomen habuit ab Alceo pr̃e Amphitryonis. Et scimus agnomina ab accidẽtibus dari. Quãquam.) Ac si diceret, hoc in te nondum probaui, scilicet per simulationẽ. Nã nouerat. In vincla petiuit.) Hercules a prudentioribus, mente magis quam corpore fortis inducitur, adeo vt duodecim eius labores referri possint ad aliquid. Nam cum plura fecerit, duodecim tantum ei assignãtur propter agnita duodecim signa. Quod autem dicitur traxisse ab inferis Cerberum, hæc ratio est: quia omnes cupiditates & cuncta vitia terrena contempsit, & domuit. Nam Cerberus terra est, quæ est consumptrix corporum. Vnde & Cerberus dictus est quasi κρεοβόρος, id est carnem vorans. Vnde legitur, Ossa super recubãs. Nã ossa citi⁹ terra cõsumit. Ipsius a solio regis.) Atq; Cerberus statim post fu-

ſiinaeſt: vt, Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci Perſonat. Nam illic quaſi eſt aditus inferorum. Solũ autem Plutonis interius eſt. Ergo aut ad naturã canũ referendũ ẽ, qui territi ad dominos cõfugiunt: aut ſoliũ pro ĩperio accipiendũ eſt. Vt alibi arces pro imperio poſuit: vt, Imbellẽ auertit Romanis arcibus Indum: cum Indi, vſq; ad primos venerint fines, non vſq; ad arces. ⸿ Hi dominã Ditis.) Aut de græco tractũ eſt, q vxorẽ δέσποιναν dicunt: aut Ditis thalamũ, vt dominam Charon ad ſe retulerit.

DONATVS.

⸿ Talia fatus erat.) Cũ talia Palinurus dixiſſet, vates ei hoc modo reſpondit. petierat enim illicita, quęq; eſſent contra inferorũ leges, vt inſepultus illam conſcenderet nauim, quam non niſi ſepultos fas erat conſcendere. ecce vates ei reſpondet, non Aeneas. ipſa.n. nouerat inferorũ morem, & Charontis iura. ⸿ Vnde hæc o Palinure.) Vnde, ait, tibi exorta eſt iſtius cupido deſiderii? hoc eſt cupiditas. quoties.n. cupido fœminino genere ponitur, cupiditatis, non amoris deũ ſignificat. reddit ei rationẽ, vt ſciat tranſitum ſuũ infernis legibus prohiberi. ⸿ Tu ſtygias inhumatus aq̃s, &c.) Vnde ait fieri põt, vt vlteriora videas loca, qui te aſſeras inhumatum, aut qui fieri poteſt? vt ex his locis iniuſſus abſcedas, nec ultra ſperes aliqd fieri poſſe cõtra ſemel datas leges, & ſententias deũ? fata, hic dixit, quorum firmitas moueri non poſſet. ⸿ Deſine fata deum fl.ſ.p.) Ne vlterius ſperes ſententiam ſuperum ſemel dictã flecti aliquatenus poſſe. ⸿ Sed cape dicta memor.) Sed tene dicta mea, & horum memor eſto, habiturus in aduerſis ſolatium ſempiternum. ⸿ Nam tua finitimi.) Melius ex perſona vatis ei reſpõſum eſt, quę nouerat vniuerſa, quam ex perſona Aeneę. ne quod non licebat, videretur negaſſe voluntate ſua. Habebis iocundiſſimum, inquit, ſolatium eorum quę tuleris in aduerſis. omnes q̃ppe eius loci homines, ad quem funus tuum videtur delatum, & multo longius poſiti, deorum commonefacti reſponſis, cum exinde prodigia exiſtere cœperint, & expiabunt oſſa tua, & ſepulturæ mandabunt. ac nomine tuo locus ipſe erectus in tumulum, in æternum vocabitur Palinurus. ecce ſolatium, ac meritum Palinuri cum diis authoribus oſſibus eius ſepultura, & celebritas nominis in æternum manſura promittitur. ⸿ His dictis. c. e.) Tantum veredica vatis authoritas & conſolatio valuit, vt Palinurus ſuſcepta oratione tali curam inflictam dudum relaxaſſet animo, & dolorem, quo agebatur remiſiſſet. ⸿ Gaudet cognomine terra.) Gaudebat ſe triſtem, licet tamen perpetuã memoriam ſui nominis in illis regionibus habiturum. ⸿ Ergo inter inceptũ peragunt). Inceptum dixit, deſtinatum atq; diſpoſitũ. ⸿ Fluuioq; ꝓpinquãt.) Cõpletis, quę ad ſolatium Palinuri ſufficerent, perrexerunt ad fluuium. ⸿ Nauita.) Hoc eſt Charon. ⸿ Quos iam inde. &c.) Quod vltro ꝗ adhuc veniens, ꝗ aggreſſus, ꝗ increpat, dictum eſt. iam intelligendum eſt commotũ futuram eſſe locutionem. ⸿ Quiſquis es armatus.) Cum duo venirent, commotionem ſuã in eum direxit, quẽ vidit armatũ. nouerat.n. violẽtiam tacite qui turbati ſunt, ſępius inferre. quis.n. reuera non moueretur? cum videret tacitos venire per occulta nemorum, & propĩquare iuuenem ſtricto mucrone? Proculdubio quidem Charon timebat. interrogantis tamẽ hęc vox eſt, & magis ſuſpecti, quam iniurioſi. cum dicit, fare age, quid venias. ſperat & iuſtas exiſtere poſſe cauſas veniendi, licet eũ terruerit aſpectus armati, iam iſtinc comprime greſſum. interea dum aduentus tui cauſas dicas, defige greſſus tuos, ne progrediaris vlterius. ⸿ Vmbrarum hic locus eſt.) An, inquit, vbi poſitus ſis neſcis? vmbrarum q̃ppe hic locus eſt. ⸿ Somni, n. ſo.) Somnus hic habitat & tenebrę noctis. quæ ſopora eſt, hoc eſt abundans ſomno. ⸿ Corpora viua nefas.) Vt autem viuos traiiciam, nefas eſt. ⸿ Nec vero Alciden.) Dat eorum exempla, qui apud inferos illicita commiſerunt, ſub ea occaſione, quod deorum originem ducerent. ⸿ Tartareũ ille manu. c.) Magna iniuria, priuare inferos proprio cuſtode. ⸿ Ipſius a ſolio regis.) Hoc eſt, ab ipſius regis penetralibus. Ecce alia ipſius regis peior natura. ⸿ Traxitq; trementẽ. Tantum Herculi licuit, vt traheret trementem, qui neminem timuit. trahebat inuitum, hoc eſt. ⸿ Hi dominam Ditis.) Potius conati ſunt iſti, vt vxorem regis ex ipſo cubiculo ſuo eripere mererẽtur, quam iniurię violentiam. Quot loca ſunt in iſta accuſatione? vim facere vxori alienæ, vxori regis, & pręſentis: ipſi quoque reginę: hęc a perſona. a loco vero, de ipſo thalamo ſuo, quæ noſſe pręter maritum nefas cuicunque fuerat. a facto, abſtrahi, quã honorifice etiam tangi non licuit.

ASCENSIVS.

⸿ Talia fatus erat, &c.) Recitat q̃uo repreſſa ſit auiditas Palinuri, ſermone Sibyllę: & q̃uo ad Charontem peruenerint: & q̃uo ipſos allocutus ſit. De quibus omnibus dicit Donatus ſic. ⸿ Cœpit cum talia vates.) Reſpondet Sibylla, cui leges inferorũ notiores eſſent. ⸿ Fata.) Fatũ, dixit iudicatũ, cuius firmitas moueri non poſſit. ⸿ Nec vero Alciden.) Dat exẽpla eorũ, qui apud inferos illicita cõmiſiſſent: ſub occaſione, q̃d deorum originẽ ducerent. ⸿ Tartareum.) Vna iniuria priuare omneis inferos, ſuo cuſtode. ⸿ Ipſius a ſolio.) Alia ipſius regis iniuria. ⸿ Trementẽ.) Iniecit timorem Hercules, illi qui neminẽ timuit. ⸿ Hi dominã Ditis.) Peius conati ſunt, ꝗ hic loca ſunt accuſationis, facere vim vxori alienæ. Vxori regis, & pñtis ipſi quoq; reginę & hæc a perſona: a loco vero, de ipſo thalamo quẽ noſſe præter maritũ, nemini licuit: a facto, abſtrahi, quẽ honeſte tangere nõ licuit. Hęc ille. ⸿ Ordo eſt. Palinurus, ſup. erat fatus talia: tunc, ſup. cũ Vates. ſ. Sibylla: cœpit. ſ. fari: talia. ſ. qualia ſequuntur. O Palinure: vnde, ſup. orta eſt: aut venit tibi, hæc tam dira. i. execrabilis, quaſi ex deorum ira, cupido? Tu. i. putaſne, quod tu. q. d. viliſſimus: qui neq; de genere deorũ es, neq; heroica virtute pręditus: & inſuper inhumatus. i. inſepultus: aſpicies aquas Stygias: transfretando. ſ. eas: & amnẽ ſeuerum. i. triſtem, & rigidum: Eumenidum. i. circa quem habitant, Eumenides. i. furiæ: Et iniuſſus, id eſt ſine iuſſu deorum abibis, ſcilicet a loco tibi deſtinato, per centum annos: ripam, id eſt ad ripam vlteriorem? quaſi dicat, id fieri non poteſt. Et ideo, deſine ſperare fata. i. decreta: deum. i. deorum: flecti, id eſt quod flectantur, aut flecti poſſint: precãdo, id eſt per preces tuas. Sed cape memor dicta id eſt verba mea: ſolatia, id eſt quæ ſint ſolatia: caſus dui, id ẽ immutabilis, ac irremeabilis. Nam finitimi, ſcilicet eius loci, vbi corpus tuum inſepultum iacet: acti, id eſt impulſi, longe & late p vrbeis: prodigiis, id eſt oſtentis: cœleſtibus, id eſt de cœlo venientibus, vnde peſtis immittetur: piabunt, id eſt purgabunt oſſa tua: & ſtatuent. i. conſtituent, tumulum, id eſt ſepulchrum: & mittent ſolennia, ſcilicet ſacra funebria: tumulo, ſcilicet tuo: & locus habebit æternum, id eſt in æternum, vt ſit aduerbium nomen Palinuri. Quod melius eſt, ꝗ ſi dicat, æternum nomen Palinuri. Curę. i. ſolicitudines Palinuri: emotę ſunt, ſcilicet a pręcordiis: his dictis id eſt verbis Sibyllę: & dolor pulſus eſt parumper, ſupp. de corde triſti, id eſt mœſto: & ipſe gaudet terra cognomine, pro cognomini: vt recte ſentit Seruius. Nam (vt dicamus) terrã gaudere cognomine Palinuri nõ procedit: quia neq; terra adeſt, neq; gaudii, ſi adeſſet, capax eſſet. Ergo quia. ſ. vtcunq; placatus erat Palinurꝰ: Ipſi peragunt. i. cõtinuant, & ad finẽ vſq; agunt, iter inceptũ: & ꝓpinquant fluuio. ſ. tranſeundo. Quos. ſ. Sibyllam, & Aeneã: nauita. i. portitor, ſeu nauta Palinurus: vt. i. poſtq̃, proſpexit ire iam inde a ſtygis vnda per nemus tacitũ. i. ipſos tacentes: aut vbi ſunt alta ſilentia: & aduertere pedem ripę. i. ad ripã, aggreditur prior q̃a audacior erat: ſic. i. in hunc modũ: dictis. i. verbis terribilibus, atque increpat vltro. ſ. priuſq̃ offenſus eſſet. Age, adhortandi aduerbium eſt: fare. i. dic, eloquere: quiſquis. i. quicunq; es, qui tẽdis armatꝰ, q̃ſi vim allaturꝰ: ad flumina nr̃a. i. infernalia, & mortuis duntaxat peruia, fare (inquit) quid, id eſt ad quid venias: & cõprime iam. i. deinceps greſſus: iſtinc. i. ab hoc loco: quia hic locus eſt vmbrarum. i. ſimulachrorum, & ſomni, & noctis: ſopore. i. ſoporiferę, vt ſit a nominatiuo ſopora, quia ſoporus, ſopora, ſoporum, dicitur: ſicut odorus, ſonorus, & canorus, &c. nefas, ſup. eſt vectare corpora viua, id eſt viuentum: carina. i. naui ſtygia, per aq̃s traducenti: & ſi dicat Aeneas quod dixerat Sibyllę, Herculẽ, & Theſea perue ctos eſſe: reſpõdet, vero. i. certe: nec ſum lætatus me accepiſſe, id eſt quod acceperim: lacu. ſ. Stygio: Alciden. i. Herculẽ: eũtem. i. tranſeuntem: vi ſua ad inferos: nec Theſea, & Pyrithoum, ſocium Theſei: quãquam eſſent geniti diis, atq; eſſent inuicti viribus. Ille Alcides. i. Hercules: petiuit in vincla. i. vt vinciret, manu. ſ. ſua: cuſtodem tartareum. i. Cerberum, canem tricipitem, quem ab inferis ad ſuperos traxit: vt recitat Seruius. & traxit ipſum trementem. ſ. pręſ timore: a ſolio ipſius regis. ſ. Plutonis: hi. ſ. Theſeꝰ, & Pyrithous, adorti. i. per inſidias conati ſunt: deducere. i. abducere, aut ducere ſeorſum de thalamo Ditis dominam. ſ. inferorum, aut etiam Ditis: qui more gręco, quem plerіq; obſeruant coniugem, dominam vocant, ſ. Proſerpinam, deam inferorum.

Quem cõtra breuiter fata eſt Amphryſia vates. POE.
Nullæ hic inſidię tales, abſiſte moueri. SIBYL.

SERVIVS.

⸿ Amphryſia vates.) Apollinea: & eſt longe petitum epithon. Nã Amphryſius fluuius eſt Theſſalię, circa quem Apollo ſpoliatus diuinitate a Ioue irato Admeti regis pauit armẽta. ideo q̃a occiderat Cyclopas

Nec vim tela ferunt, licet ingens ianitor antro
Æternum latrans exangues terreat vmbras,
Casta licet patrui seruet Proserpina limen.
Troius Æneas pietate insignis & armis,
Ad genitorem, imas Erebi descendit ad vmbras.
Si te nulla mouet tantæ pietatis imago,
[At ramũ hũc (aperit ramũ, qui veste latebat.) POE.
[Agnoscas. [Tumida ex ira tũ corda residunt. SIBYL.
Nec plura. his ille admirans venerabile donũ POE.
Fatalis virgæ, longo post tempore visum,
Cœruleam auertit puppim, ripęq́; propinquat.
Inde alias animas, quæ per iuga longa sedebant,
Deturbat: laxatq́; foros, simul accipit alueo
Ingentem Æneam. gemuit sub pondere cymba
Sutilis, & multam accepit rimosa paludem.
Tandem trans fluuium incolumes, vatemq́; virumq́;,
Informi limo, glaucaq́; exponit in vlua.
Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci
Personat, aduerso recubans immanis in antro:
Cui vates horrere videns iam colla colubris,
Melle soporatam, & medicatis frugibus offam
Obiicit: ille fame rabida tria guttura pandens,
Corripit obiectam, atq; immania terga resoluit
Fusus humi, totoq́; ingens extenditur antro.

clopas fabricatores fulminũ, qbus Aesculapius extinctus est Apollinis filius, quia Hippolytũ ab inferis herbarũ potentia reuocauerat. ❡ Nec vim tela ferunt.) Ac si diceret, tantũ repellunt. ❡ Licet.) Fas est. & est concedentis aduerbium, sicut esto. ❡ Æternũ.) Aduerbiũ est, vt supra: & subaudit̃ bis, & ęternum latrans, & æternũ terreat. ❡ Patrui.) Quia Iouis est filia ex Cerere. ❡ Seruet.) Custodiat: vt, Sola domũ & tantas seruabat filia sedes. ❡ Troius Aeneas.) Id est a dijs origine ducens. ❡ Pietate insignis & armis.) Propter illud, Pauci quos æquus amauit Iuppiter: aut ardens euexit ad æthera virtus. ❡ Erebi.) Erebus proprie est pars inferoꝝ, in qua hi qui bene vixerunt morantur. Nam ad Elysiũ non nisi purgati perueniunt: vnde est, Et pauci lęta arua tenemus. Hinc fit vt quæratur an animæ de Elysio in corpora possint redire. & deprehensum est non redire, qa per purgationẽ carẽt cupiditate. ❡ Si te nulla mouet.) Necessitate vult persuadere: qa scit manes nulla re flecti: vt, Scirẽt si ignoscere manes. ❡ Pietatis imago.) Pietas per periphrasim dicta: vt, Vis Herculea .i. Hercules. ❡ Aperit.) Nudat: vt, Aperire procul mõtes ac voluere fumum. ❡ Nec plura his.) Nec est aliquid vlterius dictum vel a Sibylla, vel a Charonte post ramũ visum. ❡ Fatalis virgę.) Vt sequetur, Si te fata vocant. ❡ Longo post.) Aut aduerbiũ: aut pręposítio antique posita. ❡ Iuga.) Gręce dixit. ζυγὰ enim dicunt quę transtra nominamus. ❡ Laxatq́; foros.) Tabulata vacuat: vt supra, Et campos iubet esse patentes. Multitudine .n. remotę quasi laxantur spatia. ❡ Alueo.) Fluminis scilicet, & p Synæresim aluo facit. ❡ Ingentem Aeneam.) Bene hũc solum dicit, vt per transitum ostendat purgatioris animi homines etiam corpora habere leuiora: quod de Sibylla vult accipi. ❡ Sutilis.) Intexta, per quod fragilem ostendit. ❡ Tandẽ.) Aut ꝑpter põdus Aenęę, quod est melius: aut propter paludis magnitudinẽ: aut ꝑpter cœni densitatem. ❡ Informi limo.) Magno, sine forma. ❡ Vlua.) Herba palustris. ❡ Personat.) Aut personare facit: aut per regna sonat: & quia de anima dicturus est, bene facit ante Cerberi cõmemorationem consumptoris corporum. Lucan. Qui viscera sæuo Spargis nostra cani. Tunc .n. animæ locum suũ recipiunt cum fuerit corpus absumptum. ❡ Horrere vidẽs iam colla colubris.) Fingit enim pro pilis habere serpentes: & est Hypallage. In collo eius horrebant colubræ. ❡ Offam.) Hinc est & diminutio ofella: sed f. non geminat. In diminutione .n. plerunq; multa mutantur. Quod aũt ait Melle, allusit ad corpora quę plerũq; cũ melle obruunt̃. ❡ Totoq́; ingens extenditur antro.) Per hoc magnitudo eius ostẽditur: sicut ait in tertio de Polyphemo.

DONATVS.

❡ Quẽ contra br.) Iccirco breuiter, quia nõ egent longo sermone, quæ iusta sunt. ❡ Nullę hic insidiæ.) Hoc est, quod ait, contra locuta est: hoc est contra ea, quibus se ostendit Charon fuisse suspectum, & contra illa, quę senserat. putabat .n. vim parari, quam fecerant alij. exorsa est igitur sic, nullę hic insidię tales, scilicet quales ille illorum exemplis extitisse narrauerat. nec vim tela ferunt. paucis securum reddidit Charontem, quod nullam portaret armatus violentiam. plerunq; .n. geritur ferrum, non vt inferatur sed vt depellatur violentia. ❡ Licet ingens ianitor antro.) Seruet, inquit, Cerberus quod seruat. & vmbras licet exãgues terreat. licet seruet Proserpina matrimoniũ suũ, ad curam nostram nõ pertinet. potuit iterum dici, quod superius Charon exegit. si hęc non sunt. quę fuit causa veniendi: ipsa vltro ingerit, quod interrogata potuit r̃ndere. ❡ Troi⁹ Ae. p. i. & a.) Exposuit cur posuerit insignẽ pietate, & armis. pietas fuit, ꝙ mortuũ perrexit ad p̃rem, nec vmbras nec infera timuit. Fortitudo autem, qa hoc ipsum impleri sine virtutis adiumẽto nõ potuit. & si esset necesse, nõ deesset ẽt industria dimicandi. Ecce ad interrogata respondit, & prosecuta est ea, quę necessario Charonti fuerãt inumanda. ❡ Si te nulla mouet.) Si te non mouet religiosi hominis factũ, ramũ istum agnosce, quem ferre nõ merẽtur, nisi qui iure cœlesti, & diuinis legib⁹ ad inferos veniunt. Vt autem ditius commotum compesceret dum loquitur, sic ostendit ramum quem conditũ sub veste habuit. ❡ Rabida ex. i. t. c. r.) Hoc facto atq; his dictis sedatus est Charon, & omnem tumorem suæ cõmotionis deposuit. ❡ Nec plura his.) Post demonstrationẽ quippe rami, nihil vlterius dixit. ❡ Ille admirans venerabile donum.) Admiratus est, inqt, Charon, & rami speciem, & factum, quod infinitorum temporum fuerat desuetudine prętermissum, mox admouet ratem, vt trãceret properãtes. ❡ Inde alias animas.) Aeneæ causa ac Sibyllę omnes aĩas lõgius exclusit. ne his morã facerent, q cum tanto munere veniebant. deturbare est terroribus ꝓpellere, ac mouere. ❡ Laxatq́; foros.) Opportunũ ascensum nauigium facit. ❡ Simul accipit alueo I. ę.) Aut reuera ingentẽ, ꝙ magno esset corpore, aut ingentẽ ꝓpter capacitatem nauis, q̃ fuit exigua, intantũ vt hanc non nauim, sed alueũ dixerit, vtpote quę vmbris inanibus, non viuis corporibus pręparata esset. deniq; secutũ est. ❡ Gemuit sub pondere cymba Sutilis.) Pressa quippe insolito pondere gemuit, & per rimas recepit paludis limũ. ❡ Tandẽ trãsfluuium incolumes.) Tandem quod ait, aut mora fuit in transuectione, quia nauis vltra solitum morem onerata tardius peruenit ad vlteriorẽ ripã. aut ꝓpter Aeneã, qui properabat ad patrẽ. ❡ Cerberus haec in. latr. &c.) Cum latratu triũ faucium oẽs Cerberus inferorum regiones ipleret, latranti offam Sibylla ꝓiecit. nec hãc simplicem, hoc est diuersis speciebus & arte confectam. Hic poeta mel tantũmodo specialiter posuit, reliqua noluit aperire, ne ad conficiendam speciem legentes instrueret. ❡ Ille fame rabida tria g. p.) Ecce quantum potuit, vis offę trãsuoratæ ingluuie triplici, quę sic eum pressit, vt iaceret pro mortuo.

ASCENSIVS.

❡ Quem contra, &c. (Docet quomodo responsum sit a Sibylla: vt́ que viso aureo ramo placatus eos susceperit Charon. De quare dicit Dona. sic. ❡ Breuiter.) Quia quę iusta sunt, longo sermone non egent. ❡ Nullæ insidię.) Loquitur ergo contra, vt dixit. Nam loquitur contra illa quæ suspicabatur. ❡ Nec vim tela ferũt) Confutat quod ille vehementer timebat. Fertur enim ferrũ plerunque: non vt inferatur, sed vt repellatur iniuria. ❡ Pietate & armis.) Nam propter pietatem, descendit ad patrem propter vero fortitudinem, non reformidauit pericula, quæ sunt apud inferos. Alias animas quo facilius Aeneam ferret. ❡ Ingentem.) Aut, quod reuera esset magnus, aut comparatione exiguæ nauis: quę ad incorporeas animas vehendas inuenta esset. ❡ Tandem.) Aut mora fuit, quia nauis praeter solitum esset onusta. Vel ex affectu Aeneę, qui properabat ad patrem. Hęc ille. ❡ Ordo est. Quẽ contra, id est contra quem, Vates Amphrysia, id est Apollinea: fata, id est locuta est breuiter: absiste moueri, id est commoueri: aut præ ira trepidare, & agitari: nullæ tales insidię, supple sunt, aut prętenduntur: hic, id est in nobis: nec tela, id est arma nostra inuasiua: ferunt, id est inferunt: vim, id est violentiam. Licet, id est licitum est, & fas est, hoc est conceditur per nos: nos non obstamus, quominus ingens ianitor, scilicet Cerberus, latrans antro, id est in antro suo infernali: terreat ęternum, id est, si ita dicam, æternaliter: vmbras exangueis, id est sine sanguine, hoc est mortuorum simulachra: & licet, id est licitum est: vt, supple Proserpina casta, quia sterilis: seruet limen patrui, id est fratris patris sui, scilicet Plutonis: est enim filia Iouis. Respondet ergo ad id quod quęsierat: quid, scilicet veniat, dicens, Aeneas Troi⁹, id est Troianus: sed a Troe Ordo.

videtur deduci Troius: a Troia, Troianus: plus autem est, Troiū esse, quam Troianum: insignis pietate, id est virtute religionis: & armis, id est virtute bellica, descendit ad imas vmbras Erebi, id est inferni: ad genitorem, id est ad patrem suum Anchisen, si imago tātę pietatis, nulla, id est nullo modo, mouet te: vt nulla sit, nomen pro aduerbio: aut si nulla imago, id est respectus tantæ pietatis, quanta est in Aenea, qui etiam in infernum descendit, visurus patrem: mouet, id est afficit commiseratione te: quia dictum est in fine Georgi. Ignoscenda quidem, scirent si ignoscere manes, quasi dicat manes nescire ignoscere, nec misereri: at, id est saltem: agnoscas hunc ramum, scilicet aureum, & fatalem: quem qui habent, ad inferos libere accedere possunt: &, supple hoc dicens: aperit, id est denudat, ramum, qui latebat veste: & corda, scilicet Charōus: rabida ex ira: residunt, id est sedantur: tunc.s. viso ramo: quo verbo videtur innuere, reliquos sine ramo descendisse: quia si ramū attulissent Hercules & Theseus, non minus posset & nunc dolum suspicari in Aenea, q̄ tunc in eis. Illi ergo vt ingressi videntur sine ramo, non ex deorum voluntate, fuisse tamen qui cum ramo descenderint, vt forsitan Orpheus: pater ex eo quod dictum est, Primo auulso non deficit alter. nam si nemo attulisset, non fuisset auulsus: nec videtur quomodo Charon nouisset priuilegium rami, si nullus eum attulisset. Quinetiam hic expresse dicit, Longo post tempore visum. Allatus est igitur: sed a pijs dijs id volētibus & permittentibus. Nec plura, supp. dixit, aut fecit, in contrariū his .i. q̄ hęc dicta: ille.s. Charon: admirans donū virgæ .i. virgulti, aut rami fatalis: venerabile .i. dignum veneratione, quod sibi Proserpina afferri volebat: visum post .i. postea, aut postmodū longo tēpore, aut visum longo tēpore post: aduertit.s. ad Aeneā, & Sibyllam puppim coeruleā .i. coerulei coloris: & propinquat ripę .i. ad ripam, vnde discesserat, ne violenter insiliret Aeneas: & ipse deturbat .i. deijcit inde, alias animas .s. defunctorum: quæ sedebant per iuga .i. transtra longa: vt .s. transmitterentur: & laxat .i. euacuat: foros, id est tabulata, & sedilia remigū: & accipit simul alueo .i. receptaculo nauis in morem alui, hoc est in carinam. (Beroaldus enī, vt supra ostensum est, vbi de tristi senectute locutus est, docet in Seruium, alueum potius de naui, quam de flumine, hoc loco dici) Aeneam ingentem, scilicet secundum modum aluei, quo non nisi vmbræ transferri solebant: & est, aut Synæresis, aut Hypermeter versus non vitiosus: quia vltima abijcitur per vocalem sequētem in principio sequentis versus: cymba .i. nauicula, sutilis, id est consuta, & ita parum compacta: gemuit, id est fatiscens sonitum dedit sub pondere .s. Aeneę insilientis: & rimosa .i. plena rimis, iam .s. desolidata: accepit multā paludem .i. multum aquę paludis Stygiæ: & ipse Charon exponit tandē trans fluuium in limo informi .i. sine forma, hoc est pulchritudine: in vlua .i. herba palustri: glauca .i. marini coloris: Vatem .s. Sibyllam: & virum .s. Aenea, incolumes. Cerberus, canis ille infernalis: ingens .i. valde magnus. personat hęc regna, scilicet in quę deuenerunt: latratu trifauci, id est tribus faucibus edito, recubans, id est existens immanis, in antro aduerso, id est in aduerso sito: qui Vates, videns colla, supple eius: horrere, ꝓ horrescere, id est horrida, siue aspera fieri colubris, id est serpentibus infernalibus, iram excitantibus: obijcit offam, id est frustum, edulij soporatam, id est imbutum melle: & frugibus medicatis, id est medica arte paratis. Ille, scilicet Cerberus: pandens, id ē aperiens: fame rabida, id est ad rabiem inducente, tria guttura (tot enim cum triceps esset, habebat) corripit, id est simul rapit, supple offam obiectam: atq; resoluit .s. reclinando: & deinde recubando terga immania, id est valde magna, & terribilia: fusus, id est ꝓstratus: humi, id est super humum: & ipse ingens, id est quia valde magnus erat: extenditur toto antro, id est per totum antrum.

Occupat Æneas aditum custode sepulto,
Euaditq; celer ripam irremeabilis vndæ.
Continuo auditæ voces, vagitus & ingens,
Infantumq; animę flentes in limine primo,
Quos dulcis vitæ exortes, & ab vbere raptos
Abstulit atra dies, & funere mersit acerbo.
Hos iuxta falso damnati crimine mortis:
Nec vero hæ sine sorte datæ, sine iudice sedes:
Quæsitor Minos vrnam mouet: ille silentum
Conciliumq; vocat, vitasq; & crimina discit.
Proxima deinde tenent moesti loca, qui sibi letum
Insontes peperere manu, lucemq; perosi
Proiecere animas: q̄ vellent æthere in alto
Nunc & pauperiem & duros perferre labores!
Fata obstant, tristisq; palus, inamabilis vnda
Alligat, & nouies Styx interfusa coercet.

SERVIVS.

¶ Occupat Aeneas aditum.) Raptim ingreditur. ⸿ Sepulto.) Dormiēte sine pulsu, id est motu. ⸿ Euadit.) Modo transit. ⸿ Irremeabilis vndę.) Aut perpetuum est epitheton, vt diximus supra: aut ipsi etiā Aeneæ irremeabilis. Nam per alterā egressus est partem: vt, Portaq; emittit eburna. ⸿ Continuo auditę voces.) Nouem circulis inferi cincti esse dicunt quos nunc exequitur. Nā primum animas infantum tenere. Secundum, eorum qui sibi per simplicitatem adesse nequiuerunt. Tertium, eorū qui euitantes ærumnas se necarūt. Quartum, eorum qui amauerunt. Quintum, virorum fortium esse dixit. Sextum, nocentes tenent qui puniuntur a iudicibus. In septimo, aiæ purgantur. In octauo, sunt animę ita purgatę, vt redeant. In nono, vt iam non redeant .s. in campo Elysio. ⸿ Vagitus & ingens.) Fletus infantum. ⸿ Animæ flentes.) Poetice dixit. Sane ploratus tantum lachrymarum est: planctus tantū vocū: fletus ad vtrūq; pertinet. q̄ plerūq; cōfundūt poetę. ⸿ In limine prīo.) Quia de prīa mūdi subrepti sunt vita. ⸿ Exortes.) Expertes, quos Græci ἀκλήρους dicūt. ⸿ Acerbo.) Immaturo trāslatio a pomis est. ⸿ Sine sorte.) Sine iudicio. Traxit aūt hoc ex more Romano. Non enim audiebantur causę, nisi per sortem ordinatę: nam tempore quo causę agebantur conueniebant omnes. Vnde & Concilium ait. Et ex sorte, dierum ordinē accipiebāt, quo post diem trigesimum suas causas exequerentur. Vnde est, Vrnam mouet. Iuuenalis, Gratia fallaci pretoris vicerit vrnam. ⸿ Quæsitor.) Quæsitores sunt qui exercendis quęstiōibus præsunt. Et notandum quod Minoem, quasi crudelē introduxit: quod ei epitheton & Plato & Homerus dat. Nam Aeacus & Rhadamāthus fratres minores sunt. ⸿ Moesti loca.) Ideo moesti, quia sēm Platonē grauiter puniuntur eorum animę qui sibi inferunt mortem. ⸿ Lucemq; perosi.) Figurate. Nam perosus illius dicimus. ⸿ Proiecere animas.) Quasi rem vilē. ⸿ Et duros perferre labores.) Homerus Achillis vmbram introducit loquentē, & dicentē libentius se apud superos cuncta aduersa tolerare, q̄ apud inferos imperare. Quod autē ait. ⸿ Æthere in alto.) Poetice dictum est. Æther enim superius est: sed nostrum habitaculum ęthereum vocauit inferorū cōparatione. ⸿ Fata obstant. ⸿ Iura naturę. ⸿ Tristisq; Tristi vnde palus inamabilis: ne si tristis dicamus, duo sint epitheta. ⸿ Nouies Styx interfusa.) Quia qui altius de mūdi rōne quęsiuerunt, dicūt intra nouem hos mūdi circulos inclusas esse virtutes, in quibus & iracundię sunt & cupiditates: de quibus tristitia nascitur .i. Styx. Vn̄ dicit nouē eē circulos Stygis, quæ inferos cingit, id est terram, vt diximus supra. Nam dicunt alias esse purgatiores extra hos circulos potestates.

DONATVS.

¶ Occupat Aeneas aditū.) Irremeabile proprie posuit, & vere, nam Aeneā ipsum scripsit alio egressu luci superis redditum. Celerem dixit Aeneam transisse sepulto custode, vel quia occasio transeundi fuit temporalis, & offę transuoratione digesta potuit Cerberus reddi statui suo, vel quia festinabat ad patrem. ⸿ Continuo auditę voces.) Vbi celeri gressu nō impediente Cerbero ripa transmissa est, mox ad aures Aeneę sonus lamentabilis venit, & vagitus ingens, & fletus infantium. ⸿ Quos .d. v. e.) Hoc est, quos dulcis vita deseruit, & fecit exortes .i. extra sortem viuendi maiorem. ⸿ Et ab. v. ra.) Ad augmentum miserationis addidit, ab vbere raptos. quid .n. durius, q̄ extorqueri insontes mr̄ibus liberos suos? & ab ipsis vberibus diuelli? pīre quoq; imatura morte, & ante opprimi, q̄ loqui potuissēt? ⸿ Hos iuxta, fal. dā. c. m.) Iuxta hos fuerunt illi, q falsis criminū insimulationibus pressi sunt, & traditi neci. ⸿ Nec vero hę sine sorte datæ.) Et tamē, inquit, hęc loca sine iudice, aut sorte nō sunt. ⸿ Quæsitor. m. v. m.) Minos illic, & inquirendi habet potestatē, & vrnæ agitandę licentiam, vt si iudiciorū exitus etiam sortis arbitriū quęreret non deesset vrnę substantia. ⸿ Ille silentum Cō. q; v.) Ille .i. Minos: Silentum, hoc est mortuorum, & cōgregationē curat, & inuestigat, quemadmodum singuli duxerint vitā. ⸿ Proxima deinde tenent moesti loca.) Proxima loca, hoc est a supradictis non longe posita, tenebant tristes. qui cum insontes essent, ipsi sibi intulerunt

tulerunt mortem, cum nullo crimine premerentur. dicitur causa facti. nihil.n. fit, nisi quod faciendi necessitatem habeat. ¶ Lucemq; perosi. p.a.) Ipsa fuit appetendæ mortis ratio. quia illis odio fuerat lux laborum & ærumnarum causa. ¶ Quam vellent æthere in alto.) Cum viuerent, & laborum tædia atq; inopię paterentur existimantes profuturum si morerentur, vim sibi ipsi intulerunt. sed postea pœnitebat eos facti, & quærebant lucẽ rursum videre. quã maluissent, q̃ pati sedes infernas. ¶ Sed fata, inquit, obstant.) Ne ꝑueniret, quod optabant, obstabat lex, quæ de morte ac vita definita est. ¶ Tristisq; palus. inna. v. Alligat, &. n. styx in. c.) Earum reditui animarum prohibebat lex. retinebat palus odiosa, & claudebat styx quæ eas omni ex parte nouies circũdederat.

ASCENSIVS.

¶ Occupat Æneas aditum, &c.) Docet quomodo ingressus sit Æneas ad inferos: & quis sit illic damnatorum ordo: quem non multum a Christiana fide abhorrere videmus. Nam primo gradu, infantes cõtineri dicit (vt nos) qui sine baptismo mortui sunt. Secundo, innocenter damnatos: quales nos, ob venialem culpam, aut nondum expletam pœnitentiam, in purgatorio dicimus. Tertio, qui sibi mortem seu animæ, seu etiam corporis consciuerunt quos in inferno, vnde nulla est redemptio, affligi credimus. Sãcte autem dicit, Nec vero hæc sine sorte data, sine iudice sedes. Nam licet vnus eos, atq; idem torreat ignis, Non tamen æquali taxantur sorte: sed illi Vrgẽtur grauius, quorum delicto maior, aut grauior, culpa est. De hac autem re dicit Dona. sic. ¶ Dulcis vitæ ex.) Quos dulcis vita cito deseruit, & fecit exortes, id est extra sortem viuendi maiorem. ¶ Ab vbere.) Ad augmentum miserationis ꝙ insontes a matris vberib. rapti, ante extinguerentur, q̃ loqui cœpissent. ¶ Quæsitor Minos.) Et inquirendi, & vrnæ agitandæ habet potestatem. ¶ Insontes.) Dicitur causa facti. Nihil enim fit, nisi quod faciendi habet necessitatem. Hæc ille. ¶ Ordo est. Æneas occupat

Ordo. aditum. i. ingressum regni: custode. s. cane: sepulto, id est profunde quiescente, more sepultorum. Et ipse celer, euadit, id est euadendo pertingit, ripam, id est marginem, & oram, vnde irremeabilis, id est vnde nulli patet reditus, quia spiritus vadens, & non reuertẽs: & si reuersus est Æneas, id fiet per aliud iter. Voces. s. lachrymabiles, auditæ, sup. sunt continuo. i. illico, vt illuc peruenerat: & vagitus, id est ploratus infantium: ingens, id est valde magnus: auditus, sup. est: & animæ infantium auditæ, supple sunt: flentes in primo limine, id est in introitu inferni: ac si dicat, in limbo. Quos. i. infantes: infantes: exortes. i. acleros hoc est sine sorte & munere dulcis vitę: vel quæ omnib. quodãmodo dulcis est: vel eius quæ dulcis est. s. in flore iuuentæ, quando voluptatibus frui solet: & raptos ab vbere, id est cum adhuc lacterent: dies atra. i. funesta. abstulit, scilicet e medio viuentium: & mersit. i. abscondit: acerbo, id est immiti funere: hos iuxta, id est iuxta hos, supp. sunt damnati: mortis, id est ad mortem: falso crimine, id est ob crimen eis falso impositum. Nec vero. i. certe non, hæ sedes non sunt datæ, id est assignatæ, sine sorte, & sine iudice, id est iudicio. s. certo. Alludit ad iudicia humana, quæ aut sorte fiebant: in casibus, scilicet dubiis, aut certo iudicio: vnde de Didone in. j. Partibus æquabat iustis, aut sorte trahebat. Apud inferos autem, quãuis nulla sit sors, mere casualis, quantum ad iudicis sententiam: est tamen sors quodammodo, quantum ad suspicientes: quia dicit, damnatos falso crimine apud inferos distineri: quem locum ipsi non meruerunt, sed sortiti sunt: quia scilicet tales, in hac vita sortiti sunt iudices. Seruius tamen vult, tempus iudicii, non iudicium, sortiri. Minos quæsitor, id est inquisitor (Radamantho tamen alii inquisitionem assignant, Minoi iudicium: vnde Hora. Et de te splendida Minos Fecerit arbitria: Æaco vero executionem: vnde Iuuena. Quas torqueat vmbras Æacus. sed hæc officia confunduntur) mouet vrnam, in qua. s. sortes sunt: non tamen exeunt mere a casu, sed fatis ita disponentibus. Ille scilicet Minos: q;. i. simul: vocat concilium. i. conuenticula, seu cœtum: silentum. s. vmbrarum, in silentio existentium, & discit. i. disquirit, examinando vitas & crimina quæ in vita commiserunt, aut vitas criminosas. Deinde mœsti. i. perpetuo mœrore affecti, & per excellentiam mœsti (quia enim propter mœrorem, sibi mortem concitarunt, si in ea sententia permanent in qua moriuntur æterno mœrore affliguntur) tenent loca proxima. s. superiorib. qui insontes. i. innocentes: sed desperatione, aut mœstitia affecti: peperere. i. acquisierũt sibi mortem, manu. s. sua & qui perosi. i. perfecto odio habentes lucem. i. auram vitalem: proiecere animas. s. suas, q̃. i. quantum, cum exclamatione. q. d. o quantum vellent nunc perferre in alto æthere. i. aere, in quo nos sumus: &. i. simul, pauperiem: & labores duros. i. difficulter tolerabiles: sed sup. fata obstant: quæ scilicet vetant reditum quia in potestate hominum est, se interimere: sed non ad vitam reducere: & palus inamabilis. i. non amãda. s. Styx: alligat. i. arcet: vnda tristi. i. tristitiam afferente: & Styx. i. palus tristitiæ infernalis interfusa nouies. i. per nouem circulos, & gyros: coercet. s. ne exeant semel recepti.

Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi: sic illos nomine dicunt.
Hic quos durus amor crudeli tabe peredit,
Secreti celant calles, & myrtea circum
Sylua tegit: curæ non ipsa in morte relinquunt.
His Phædram, Procrinq; locis, mœstamq; Eryphilen,
Crudelis nati monstrantem vulnera, cernit,
Euadnenq;, & Pasiphaen: his Laodomia
It comes: & iuuenis quondã, nunc fœmina Cæneus,
Rursus & in veterem fato reuoluta figuram:
Inter quas Phœnissa recens à vulnere Dido
Errabat sylua in magna, quam Troius heros,
Vt primum iuxta stetit, agnouitq; per vmbram
Obscuram: qualem primo qui surgere mense,
Aut videt, aut vidisse putat per nubila lunam:
Demisit lachrymas, dulciq; affatus amore est.
[Infelix Dido, verus mihi nuncius ergo ÆNE.
Venerat extinctam, ferroq; extrema secutam?
Funeris heu tibi causa fui? per sydera iuro,
Per superos, & si qua fides tellure sub ima est,
Inuitus regina tuo de littore cessi:
Sed me iussa deum, quæ nunc has ire per vmbras,
Per loca senta situ cogunt, noctemq; profundam,
Imperiis egere suis: nec credere quiui,
Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
Siste gradum, teq; aspectu ne subtrahe nostro.
Quem fugis? extremũ fato q te alloquor hoc est.

SERVIVS.

¶ Partem fusi monstrantur in omnem.) Plures volunt ostendere eos in quibus libido dominatur. ¶ Lugentes campi.) Quasi lucis egentes: quod & amoribus congruit. ¶ Durus amor.) Immitis, inexorabilis. ¶ Tabe peredit.) Corpore defluente paulatim. ¶ Secreti cęlant calles.) Amantibus congruit. ¶ Myrtea sylua.) Quę est Veneri consecrata. ¶ Curę non ipsa in morte relinquunt.) Hoc est, etiam illic amant, & habẽt peractorum imaginem criminum: sicut etiam de piis dicturus est, Quę gratia curruum Armorumq; fuit viuis, q̃ cura nitẽtes Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos. Sane sciendum, vt diximus supra, loqui eum de amore generali: sicut etiam Plato in Symposio tractat. Nihil. n. interest quid quis amet, dummodo amore teneatur. Notandum etiam (nam rarum est) quia cum masculino genere supra vsus sit, vt, Hic quos durus amor: tantum fœminarũ ponit exempla. non ꝙ desint viri: sed elegit sexum impatientem ad amandum. tamen paulo post etiam Sichęi facturus est commemorationem. ¶ His Phædram.) Hęc filia fuit Minois & Pasiphaes vxor Thesei: quę priuignum Hippolytum amore capta de stupro interpellauit: & despecta apud maritum, eum falsi criminis detulit: qui iratus inuocauit Ægeum patrem, vt Hippolyto currus agitanti immitteret Phocam: quo facto, & Hippolyto interempto, Phœdra amoris impatiẽtia laqueo vitam finiuit. ¶ Procrinq;.) Filia Iphidi vxor Cephali fuit. qui cum venandi studio teneretur, labore fessus, ad locum quendam adire cõsueuerat: & Illic ad se recreandum Auroram vocare. Quod eum sępe faceret, amorem in se mouit Aurorę, quę ei canem velocissimum Lęlapam nomine donauit: & duo hastilia ineuitabilia: eumq; in amplexus rogauit. Ille respondit iusiurandum se habere cũ coniuge mutuę castitatis. Quo audito Aurora respondit, Vt probes igitur coniugis castitatem, muta te in mercatorem, quo facto ille iit ad Procrin, & oblatis muneribus impetratoq; coitu, confessus est maritum se esse: quod illa dolens, cum audisset a rustico

[Talibus Æneas ardentem, & torua tuentem POE.
Lenibat dictis animum, lachrymasq; ciebat.
Illa solo fixos oculos auersa tenebat.
Nec magis incepto vultum sermone mouetur,
Quàm si dura silex, aut stet Marpesia cautes.
Tandem proripuit sese, atq; inimica refugit
In nemus vmbriferum, coniux ibi pristinus illi
Respondet curis, æquatq; Sichæus amorem.
Nec minus Æneas, casu perculsus iniquo,
Prosequitur lachrymans longe, & miseratus euntẽ est.

a rustico quodam amare eum Auroram, quam inuocare consueuerat, ad syluas profecta est, & in frutetis latuit ad deprehendendum maritum cum pellice. qui cum more solito Auroram vocaret, Procris egredi cupiens fruteta cõmouit, sperans Cephalus feram hastam ineuitabilem iecit, & ignarus interemit vxorẽ. [Mœstamq; Eryphilẽ.) Hæc Amphiarai auguris Argiui vxor fuit: quæ latentem bello Thebano maritum Polynici prodidit, monili accepto quod ante vxori dederat. qui ductus ad prælium hiatu terræ perijt. cuius filius Alcmeon postea matrem necauit, & est Orestis furore correptus. Vituperatur sane Virgilius ꝙ mœstam dixerit, quam Stygerẽ legit, id est nocentem. Nam mœsta est στυγερὴ. [Euadnéq;.) Vxor Capanei fuit, quæ se in ardentẽ mariti rogũ præcipitauit. [Et Pasiphaen.) Hæc vt diximus, tauri amore flagrauit. [Laodomia.) Vxor Protesilai fuit: quæ cum maritum in bello Troiano primum perijsse cognouisset, optauit vt eius vmbram videret: qua re concessa non deserens eam, in eius amplexibus perijt. [Nũc fœmina Cæneus.) Cænis virgo fuit: quæ a Neptuno pro stupri pretio meruit sexus mutationem. Fuit etiam inuulnerabilis, qui pugnando pro Lapithis contra Centauros crebris ictibus fustium paulatim fixus in terra est. post mortem tamen in sexum redijt. Hoc autem dictum ostendit Platonicum illud, vel Aristotelicum, animas per μετεμψύχωσιν sexum plerunq; mutare. [Errabat.) Vagabatur. Et bene allusit: quia & amauerat, & se interemerat: vt quasi incertum esset quem circulum posset tenere. [Obscuram.) Recenti morte: vt diximus supra. [Infelix Dido.) Veniali vtitur statu: & excusat se per necessitatem, ne mortis causa fuisse videatur. [Verus mihi nuncius.) κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligendum, ꝙ sit nunciatus Didonis interitus. Alij ad ignem referunt visum. Alij ad Mercurium qui ait: Certa mori. sed in neutro eius ei etiam mortis genus est significatum: & hinc dicit, Ferroq; extrema secutam. Sane qui nunciat, genere tantum dicitur masculino. Quod autem nunciatur, licet neutro dicatur, tamen inuenitur etiam masculino. [Funeris heu tibi causa fui.) Ac si diceret, qui fueram ante voluptatis. [Siqua fides tellure sub ima est.) Vbi promissa exitum non habent. Respexit autem ad Orpheum, qui receptam perdidit coniugem. [Quæ nunc has ire per vmbras.) Argumentatur ex eo ꝙ est ad inferos subire compulsus, inuitum se reliquisse Carthaginem. [Senta situ.) Squallida. Et est trãslatio a terra inculta. Situs autem proprie est lanugo quædam ex humore procreata. Et fit in locis sole carentibus. [Nec credere quiui.) Argumentationem tetendit: ac si diceret, si credidissem, forte etiam deorum iussa contemnerẽ. [Siste gradum.) Discedere eam datur intelligi. [Extremum fato quod te alloquor, hoc est,) Aut quia deus futurus est: aut quod melius est: quia post mortem tenebit alterum circulum, viris fortibus scilicet, non amantibus datum. Torua.) Pro torue, id est terribiliter. [Lenibat.) Pro leniebat. & antique dixit: vt, Squamis auroq; polibant pro poliebant. Maiores enim in omnibus coniugationibus imperatiuo bam addebant, & faciebant imperfectum ab indicatiuo: quod in tribus adhuc obseruatur: in quarta etiam E additur, vt nutri nutriebam. [Lachrymasq; ciebat.) Sibi. aut certe illud dicit, Sermo quidem eius lachrymas exciebat: sed illa immobilis mansit. Tractum autem est hoc de Homero, qui inducit Aiacis vmbram Vlyssis colloquia fugientẽ, quod ei fuerat causa mortis. Nam ciere est proprie alteri fletum mouere. [Incepto sermone.) A principio orationis. [Dura silex.) Saxi est species: generalitas enim esse non potest sequente specialitate. Nam cautem Marpesiam, Parium lapidem dicit. Marpesos enim mons est Pariæ insulæ. [Tandem.) Quasi diu deliberauerit. [Vmbriferum,) Frondosum. [Pristinus. Prior: quod difficile inuenitur. Nam de hoc sermone quærit & Probus & alij. [Respondet curis.) Aut pari eã diligit affectione: quod in Ænea non fuit qui plus amatus est, & amantem deseruit, vt expressio rei supradictæ sit. [Æquatq; Sichæusq; amorem.) Aut certe respondet curis, par est mortis similitudine. Ferro enim vterq; consumptus. [Prosequitur lachrymis longe.) Oculis eam sequebatur humentibus.

DONATVS.

[Nec procul hinc partem &c.) Non longe inde videbantur lugentes campi fusi in omnem partem, hoc est læuam, dexteram, & quocunq;

quocunq; oculi tendi potuissent. interea, quia potuit quæri, cur dicerentur lugentes, vltro ait, sic eos appellari. non tamen nominis ipsius præstitit rationem. [Hic quos durus amor.) Hic, id est in ipsis campis degebant, quos vis amoris absumpserat. [Secreti cælant calles.) Hos eosdem, qui amoris violentia perierunt, & cælabant viarum angustiæ & arbores myrti secretus calles, aut in abdito constitutos, aut separatos debemus accipere. [Curæ non ipsa in morte.) Tanta vis amoris in illis fuit, vt nec in morte essent ab ipsa cura immunes. [His Phædram, Procrinq; locis. &c.) In his locis fuerant istæ, quæ diuersis causis, & dispari mortis genere perierunt. [Inter quas Phœnissa recens.) Recens, quia non multo ante perierat, & aspera post recens vulnus. infra enim dicturus est poeta, eam nec videre Æneam voluisse, nec cum eo habere colloquium. [Agnouitq; p. v. Obscuram.) Cum dicit vmbram obscuram, habuit aliquid luminis. Hoc est enim obscurum, quod ostendat aliquam lucem, sed & maxima parte mistas habeat tenebras. [Qualem. p. q. s. m.) Sic apparebat Dido in illa obscuritate, quomodo incipiens luna nubila cœlo conspicitur, tantum incerta vt hanc visam esse non possit esse certissimum. [Demisit lachrymas. d. q. a. a. est.) Mox vt eam vidit, demisit lachrymas, hoc est non cogitauit flere, sed mox lachrymas fudit. ipse est enim dolor verus, qui repentinos fletus nõ coactus excludit. Instituit igitur cum ea, quam vix agnouerat, loqui. hoc. n. manentis in ipso adhuc amoris compellebat affectus. [Infelix Dido.) Dictio ista mire certe concepta est, & pro personarum & causarum ratione composita. Didonis fuit aspera propter recentem facti causam. Nam non multo ante relicta est amans. huius rei si quis metiri dolores voluerit, attendat exitum mortis eius, qui non interueniret, si illa rupti amoris iniuriam tolerare potuisset. accedebat huc, ꝙ acerbitas vulneris recẽs, & aspectus eius, qui tanti mali fuerat causa, doloris ipsius sæuitiã duplicabat. Æneæ vero personam depressam in omnibus, in qua tantus reatus extabat, vt ipse agnosceret se reum, & de facto purgatione exposita fateretur. mutauerat enim fidem contra Didonis meritum, quæ illum vel humanitate confouerat, vel amauerat, ipsumq; cum suis naufragis exceperat, & egentes collegerat. incipit ergo sic. Infelix Dido, vt ostenderet eius miserabilem casum se grauiter ferre, vt lachrymis eius etiam verba congruerent, protestans oculis, quantum dolorem sensibus ferret, & voce indicans, quod mentis interna vexabat. in hoc dicto non tantum animus dolentis expressus est, verumetiam per extenuationem facti, adiecta purgatio. nullus. n. infelicem quenquam dicit, nisi dolens. nullusq; infelix est, nisi qui fataliter premitur. deniq; hoc vult asserere, illi quidem debitum fuisse genus mortis ratione & necessitate propriorum fatorum. sed hoc magis dolere, ꝙ ipse huius leti causa putetur extitisse. verus ergo mihi nuncius venerat extinctam, ferroq; extrema secutam. feralis iste nuncius peruenerat, inquit, ad scientiam meam. quod doloribus tuis abscessus mei causa susceptis extremo remedio subuenisses. dolebam finem vitæ tuæ, & genere ipso mortis vehementer angebar. [Funeris heu. t. c. f.) Accedebat ad luctus animi mei, ꝙ sciebam tibi abscessum meum talem displicuisse, sententiam purgationis probat ipsi, quæ ab homine apud Didonem perfido proferebatur, miro genere adhibet firmamentum. [Per sydera iuro, Per superos &c.) Quia testes animi sui, vel maxime apud inferos degens, habere non potuit, ad iusiurandum sese conuertit, quo firmantur, quæ aliquibus documentis deficientibus probari non possunt, iurauit per sydera, perq; superos, quo remeare cupiebat. apud inferos posset, quoniam illic decebat, eademq; loquebatur. Siqua fides, inquit, quia nesciebat quod genus iusiurandi apud inferos haberetur. posuit generalem iurationem dicens, iuro per fidem, siqua in his aut colitur, aut timetur. [Inuitus regina tuo de. l. c.) Non te, inquit, fugi, sed potiorum iussionibus cessi. Quod ait tuo de littore, hoc vult intelligi, vt relictis littoribus Carthaginis, ipsa tamen Dido animis Æneæ teneretur infixa. [Sed me iussa deum &c.) Quoniam poterat fides et iuranti non haberi, vel maxime ei, qui apud superos perfidus extitisset, sumptum a loco, & tẽpore rapuit argumentum, quo ostenderet se cõpulsum deorũ iussis Carthaginẽ reliquisse. vt scias, inquit, maiore vi tuis terris exclusum, ex præ-

sentibus

sentibus proba. non enim ad has tenebras, & loca horrenda, libens aut voluntate descendi. Ipsi sunt authores laboris istius, qui fuerunt dudum, cum inuitus abstraherer a sedibus tuis, quod cum fieret, existimare non potui, ad hæc te esse venturam abscessus mei causa. intelligitur hoc Æneam additurum fuisse, contempsissem omnia, & remansissem, si præsciuissem, hunc te habiturum exitum vitæ, non quia vere contemnere potuit deorum iussa, sed vt mendacio verisimili placaret eam, quam sic læserat, vt vitæ suæ cursum gladio præcidisset. Ecce vsus est arte, quod negare non poterat, fateretur vltro, & iusta defensione purgaret. Quantum autẽ odium etiam mortua retineret, ex eo non obscure sed euidenter ostendit, cum sese proripuit tacitam, nec expectauit verborum finem, nec aliquid ipsa respondit. Æneas tamen cum videret abeuntem: relicto quod dicebat, vt ostenderet se teneri desiderio eius. ¶ Siste, inquit, gradum. teq; a.ne.s.n.) Quid enim melius amanti prouenire apud inferos potuit, quam videre eam, aut fabulas conferre cum ea? quas, quia Dido diruperat abeundo, hac eam Æneas voce prosecutus est. ¶ Quem, inquit, fugis? extremũ fato. q. te. a. h. e.) Vere, ait, extremo sum fato, cui te desideratam denegas & inopinatam tui subtrahis facultatem: verba sola sunt, quæ tecum contrahere cupio. satis erit animo meo, si vel fabulas tecum plene commisceam. ¶ Talibus Æneas &c.) Cum Æneas miserabilia dicta effunderet, lachrymarum plurimarum augmenta non deerant. nã Didonis abscessus eas magis magisq; commouebat. ¶ Illa solo fi. o.a.t.) Æneas quidem dolendo loquebatur, & fletus vberes mittebat ex oculis, sed Dido auersa facie stabat in modum lapidis, aut cautis marpesiæ: quæ est saxis cæteris durior. ne autem videret flentem, aut verba loquentis audiret, sic auerterat faciem, vt solũ respiceret terram, nec mouebatur incepto, hoc est instituto & dispositione animi sui non diuellebatur. hæc fecit, antequam irata discederet, & sic fugit inuisum. ¶ Tandem corripuit sese.) Augmentum iræ suæ Æneam refugiendo testata est. & vt fuerat inimica ita discessit. dicitur ad quem locum. ¶ In nemus, inquit, vmbriferum, coniux vbi pristinus illi &c.) Melius illi visum est, relinquere eũ, quem odio habuit, & ad Sichæum tẽdere, qui vnum cum ea animum gereret, vel gessisset. & qui amore mutuo, & consimili teneretur. ¶ Nec minus Æneas.) Admodum dolebat Æneas desertum se ab ipsa, atq; contemptum, tamen recedentem prosequebatur gemitu, & verbis. & quantum poterat intuebatur oculis: & videret vlterius, si non eam arbores nemorum, atq; vmbræ texissent. His gestis, cœpit ire, quo dudum intenderat.

ASCENSIVS.

¶ Nec procul, &c.) Prosequitur institutum suum: describit enim locos, & gradus, in inferno existentium, dicens, quarto loco distineri miseros amantes: in quo ordine; est nonnulla æquitatis saltem humanæ ratio. Nam infantes, ad Elysios non mittuntur, quia nihil meruerunt: neque ad tartara, quia neque demeruerunt. sunt ergo in primo limine: damnati autem falso crimine, quia malum infamiæ non vitauerunt, nec munus vitæ expleuerunt (loquor secundum Ethnicos) secundo loco deputati sunt. Qui vero sibi mortem pepererunt, quãuis certissime apud nos damnati perhibentur: tamen quia furore videntur grauissimo rapti, tertio loco addicuntur. Amantes vero, quorum magis voluntarius videtur furor, quarto gradui subduntur: de quibus nunc sermo est. & Dona. sic dicit. ¶ Fusi in omnem partem.) Quocunq; oculos tendere poterant. ¶ Secretos.) Aut in abdito constitutos, aut separatos. ¶ Curæ non ipsa in mor. re.) Tanta fuit vis amoris,

Ordo. vt post mortem ab iisdem curis non desererentur. Hæc ille. ¶ Ordo est. Nec, id est & non: procul hinc, id est ab hoc iam dicto loco: campi lugentes, id est lucis egentes, aut lugentium: quia miserorum amantium, monstrantur existentes fusi in omnem partem: quia ex omni genere mortalium, reperiuntur amoribus confecti: dicunt, supple enim illos, sic, videlicet, lugentes nomine: & quia non dicit, qui dicant, intelligemus omnes ii, sup. quos amor durus, id est intolerabilis, aut immedicabilis: peredit, id est absumpsit: tabe lenta, id est confectione sanguinem corrumpente: crudeli, id est inclementi, celant hic, id est hoc quarto loco: calles, id est vias frequentatas, & duras existentes: secreti, id est semoti ab aliis: & sylua myrthea, id est ex myrtho, quæ est in tutela Veneris: tegit, supple eos: sam, & quos sylua myrtea tegit, curæ non relinquunt, supple eos, in ipsa morte: quia amant, & curis afficiuntur, etiam post mortem (nam: vt postea apertius dicetur, qualis quisq; inuenitur in morte, talis iudicatur, & in ea affectione permanet.) Ipse, supple Æneas: cernit his locis Phædram, filiam Minois, quæ Hippolytum priuignum suum deperibat: & Procrin, vxorem Cephali: & ab eo, ob zelotypiam interemptam: & Eryphilem, coniugem Amphiarai: mœstam, quia nocentem ob culpam, scilicet: nam non est ob id vituperandus Maro, quod mœstã dicit: licet enim nocens, crimen in maritum commisit: mœsta tamen, & a filio interempta fuit: Eryphilem, dicit, monstrantem vulnera crudelis nati. i. a crudeli filio illata: & cernit Euadnem, filiam Martis, ex Thebe: & coniugem Capanei, quæ se in ardentem mariti rogum iniecerat: & cernit Pasiphaem, Minois vxorem, & Solis filiam, quæ Tauri amore arsit, vt in principio huius. vj. dictum est. Laodomia, vxor Prothesilai, qui primus in bello Troiano perit, & vxor ipsa, in eius vmbræ complexibus it comes, his superioribus amatricibus: & Cæneus, quondam iuuenis. i. mutatus in sexum virilem. nam vt virgo, raro de viro: ita iuuenis, raro de fœmina legitur: & nunc fœmina rursus. i. iterum: & reuoluta. i. reuoluto tempore mutata: in figuram veterem. i. pristinam. s. fœminã. Inter quas errabat Dido Phœnissa, id est ex Phœnicia, & Phœnicum regis filia, errabat. i. vagabatur: existens recens a vulnere. i. propter vulnus, pauloante ad inferos demissa: quam heros Troius. i. Troianus, aut Trois, cognatus. s. Æneas: vt, id est postquam: stetit iuxta, sup. eam agnouit per vmbram obscuram: qualem qs, aut videt lunam surgere. i. oriri primo mense. i. in principio mensis, hoc est in nouilunio: aut putat se vidisse per nubila. i. nubium caliginẽ: &, supp. Æneas, demisit, id est deorsum misit lachrymas: & affatus est dulci amore. i. more dulciter amantium: o infelix Dido: ergo, scilicet quia te hic offendo, nuncius verus. i. veridicus, & vera nuncians, venerat mihi. i. ad me. s. nuncias te extinctam, id est mortuam: & secutam extrema. i. vltima rerum, hoc est mortem: quia mors, vltima linea rerum est: ferro. i. gladio, in quem incubuerat. Heu, dolentis interiectio: ego fui tibi causa. i. occasio: funeris id est mortis, ego iuro per sydera, per superos, & per, sup. eam fidem si qua, id est aliqua fides est: sub ima. i. profunda tellure, hoc est apud inferos: quod, sup. o regina, ego cessi de tuo littore. s. Carthaginensi, inuitus: quia deorum imperio coactus: sed si inuitus, miranda est amoris vis, quæ etiam tantum virum irretiuerat. Sed iussa deum. i. deorum, quæ cogunt me nunc ire per has vmbras. i. per loca senta. i. squalida: situ. s. lanugine immunda: & mucore crescente in loco humido, per quem rarus est trãsitus: & per noctem profundam (Probatio est ergo a maiori & difficiliori: nam si iussa deum impulerunt ire ad inferos, facile potuerunt abstrahere a Carthagine in Italiam) hęc dicit, iussa deum: egere. i. impulerunt me, supp. a Carthagine: suis imperiis: nec quiui. i. valui, aut potui credere: me ferre. i. adlaturum tibi, meo discessu: hunc tantum dolorem, vt. s. teipsam interimeres: siste. i. firma. gradum. i. gressum tuum, aut iter: & ne subtrahe, pro ne subtrahas te: nostro aspectu pro aspectui. Per hoc tacite significat eam ad verba Aeneæ fugam parasse. vnde addit, Quem fugis? hoc quod ego alloquor te, extremum. i. extremo loco: est fato. i. per fatum, aut per deorũ permissionem: Aeneas lenibat, pro leniebat. i. mulcebat, & mitigabat talibus dictis. i. verbis: animum. s. Didonis, hoc est a parte totum, ipsam Didonem: aut simulachrum eius: ardentem. s. ira: & tuentem. i. inspicientem: torua. i. torue, hoc est minaciter, & terribiliter & ciebat. i. prouocabat, potius ex se, quam ex illa, nam possumus & nos, ad lachrymas prouocare. Nam illa, scilicet Dido: auersa, scilicet ab Aenea, in signum indignationis: tenebat oculos fixos, solo, id est in terram: nec mouetur magis vultum. i. non habet magis motum vultum sermone incepto scilicet ab Aenea: sed non completo: quia nihil respondet, quam si silex dura stet. s. ante Aeneam, hoc est statua ex silice: aut cautes. i. lapis durus, marpesia. i. paria, hoc est ex Paro insula: vbi marmor, candidum, & durum est. Ipsa corripuit. i. simul rapuit sese: tandem. i. post multam indignationem: & refugit inimica. i. infensa: in nemus vmbriferum. i. frondosum: vbi Sichęus coniux: pristinus. i. prior: respondet illi curis. i. sollicitudinibus amorum: & æquat. i. æqualem facit: amorem. s. suum, in illam, cum amore illius in se. Nec minus. i. nihilominus: Aeneas perculsus. i. percussus, & afflictus: casu iniquo, quod. s. inuitus, & ignorans, ad mortem compulerat: prosequitur lachrymans, & miseratus est, id est misericordia prosecutus est: longe. i. per longum spatium: euntem, id est aufugientem, scilicet Didonem. De qua lectione addamus & illud Donati, quod, vt expositio textus e regione eius haberetur, superioribus detraximus, & in hunc locum recepimus. ¶ Vmbram Obscuram.) Cum dicit, vmbram obscuram habuit aliquid luminis: id enim est obscurum quod ostendit aliquam lucem: sed & maximas habet mistas tenebras. ¶ Demisit lachrymas.) Non cogitauit flere: nam dolor verus, repentinos fletus, non coactus excludit. ¶ Infelix Dido.) Personarum, & causarum ratio habetur. Dido fuit aspera, propter recentis facti causam, cuius quantus dolor fuerit, ostendit exitus. Acerbitas etiam

vulneris,

vulneris,& aspectus authoris, dolorem duplicabat. Æneas autem,se reum agnoscit,& interposita purgatione, factum fatetur. Infelix Dido:ostendit dolorem, quod miserabiliter ferat, & augetur, quod ferro perierit. ┌Per sydera.) Firmamentum ponit purgationis:quia apud illam,fide carebat:& quia hominum testimonium adhiberi non poterat,adhibet deorum. ┌Et si qua fides.) Quia

Quia nesciebat, quod genus iurisiurandi apud inferos esset, posuit generalem iurationem. ┌Inuitus.) Non te fugi.sed potiorum iussis,cessi. ┌De tuo littore.) Quasi dicat,mutaui locum:sed de animo tetinui. ┌Nec credere quiui.) Mendacio verisimili tutatur causam. Ipsa,primo silendo,& se auertendo,& postremo fugiendo,ostendit iram.

SERVIVS.

¶ ┌Datum molitur iter.) Peragit. Datum autem: dixit, aut ratione fati aut oblatum fortuito: quod τυχὸν dicit. ┌Arua tenebant vltima.) Atqui multa adhuc supersunt: sed dixit quantum ad Y pertinet literam. In his enim quæ dixit, mista sunt virtutibus vitia. In his autem quę dicturus est, nocentum pœnas a priorum segregat meritis. Nam inferi (vt diximus supra) humanam continent vitam, hoc est animam in corpore constitutam. Hæc autē quæ dixit, mista esse manifestum est. Licet enim in viris fortibus laudetur virtus, est tamen vituperabile alienū imperium cædibus occupare. Item amare priuignum, crimen est, virtus, maritum. Alij distinctione mutata dicunt, Tenebant arua, quæ vltima viri fortes frequentant, id est quæ possident vltima. ┌Hic illic occurrit Tydeus.) Altheæ & Oenei filius, quem in bello Thebano Menalippus extinxit. ┌Parthenopeus.) Menalippæ & Martis, siue Melanionis filius rex Arcadiæ, qui Thebana bella puer admodum petiit. ┌Adrasti pallētis imago.) Rex Sicyonis Adrastus primo fuit: post Argiuorum socer Tydei & Polynicis. Quod autem ait Pallentis, aut epithetō est vmbræ: aut illud respexit quia in bello Thebano cōsumptis sex ducibus solus aufugit. Fugæ autem comes semper est pallor. ┌Hic multum fleti.) Id est nobiles, quorum mortem magna sequitur lamentatio. ┌Ad.) Pro apud. ┌Caduci.) Mortui. a cadendo. Vnde & cadauer dicitur. ┌Longo ordine.) Ingenti multitudine, vt: Pueri & pauidę longo ordine matres, non ad ordinem stante. Sane in minus est, In longo ordine, In ingenti multitudine. ┌Tris Antenoridas.) Multi supradictos accipiūt: quod falsum esse Homerus docet, qui eos commemorat. ┌Cereri sacrum.) Sacratum; nomen pro participio. ┌Idæumq;.) Quem aurigam legimus Priami. ┌Etiam.) adhuc: vt, Quæ cura nitentes Pascere equos: eadem sequitur Tellure repostos. ┌Vsq;.) Diu: & ad aduerbium. ┌Trepidare.) Pro trepidabant. ┌Ceu quondam petiere rates.) Ostendit vitia nec morte finiri. ┌Frustratur hiantes.) Decipit clamare cupientes. Nec nos moueat quod alijs vmbris verba dat: his silentium. Timorem enim exprimit, qui viuis quoq; adimit vocē: vt, Obstupui, steteruntq; comæ, & vox faucibus hęsit. ┌Deiphobum vidit.) Qui Helenam duxerat, mortuo Paride. Ad cuius domum primum ire necesse erat. vbi fuerat causa bellorum: vt, Iam Deiphobi dedit ampla ruinam, Vulcano superante, domus. ┌Lacerum.) Pro laceratum. Id est habentem ora dilacerata. ┌Populata.) Vastata, id est deformia sublatis auribus. ┌Truncas.) Trūcatas. ┌Inhonesto.) Turpi. Terentius, Illum ne obsecro inhonestum hominem, quem mercatus est here, senem, mulierē? ┌Pauitantem.) Ne agnosceretur timentem. ┌Tegentem.) Tegere volentem. Nam truncatis manibus quid tegebat? Tegere autem est celare: vt econtra nudare est indicare: vt Traiectaq; pectora ferro Nudauit. ┌Notis vocibus.) Amicabilibus. ┌Optauit sumere.) Elegit

Inde datum molitur iter: iamq; arua tenebant
Vltima, quæ bello clari secreta frequentant.
Hic illi occurrit Tydeus, hic inclytus armis
Parthenopeus, & Adrasti pallentis imago.
Hic multum fleti ad superos, belloq; caduci
Dardanidæ, quos ille omnes longo ordine cernens,
Ingemuit, Glaucumq;, Medontaq;, Thersilocumq;,
Tres Antenoridas, Cererią; sacrum Polybetem,
Idæumq; etiam currus, etiam arma tenentem,
Circumstant animæ dextra, læuaq; frequentes:
Nec vidisse semel satis est: iuuat vsq; morari,
Et conferre gradum, & veniendi discere causas.
At Danaum proceres, Agamemnoniæq; phalanges,
Vt videre virum, fulgentiaq; arma per vmbras,
Ingenti trepidare metu: pars vertere terga:
Ceu quondam petiere rates: pars tollere vocem
Exiguam, inceptus clamor frustratur hiantes.
Atq; hic Priamidē laniatum corpore toto
Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora,
Ora, manusq; ambas, populataq; tempora raptis
Auribus, & truncas inhonesto vulnere nares.
Vix adeo agnouit pauitatem, & dira tegentem
Supplicia, & notis compellat vocibus vltro,
[Deiphobe armipotēs, genus alto à sāguie Teucri, ÆN.
Quis tam crudeleis optauit sumere pœnas!
Cui tantum de te licuit! mihi fama suprema
Nocte tulit, fessum vasta de cæde Pelasgum
Procubuisse super confusæ stragis aceruum.
Tunc egomet tumulum Rhœteo in littore inanem
Constitui, & magna maneis ter voce vocaui:
Nomen & arma locum seruant: te amice nequiui
Conspicere, & patria decedens ponere terra.

Elegit vt sumeret. ┌De te.) Pro in te. ┌Rhoeteo in littore.) Vbi erat Asylum Aiacis: sicut in Sigæo, Achillis. Et bene illic quasi vbi tutatus esse potueram. Sane Rhoeteium dicitur: & facit Rhoeteum. sicut & Cythereia, & Cytherea. ┌Et arma.) Depicta scilicet. ┌Seruant.) Tenent. ┌Te.) Tuum corpus: vt. Nunc me fluctus habet.

DONATVS.

¶ ┌Inde datum molitur iter,) Illa dixit, quæ fuerant fatis vlteriora. scilicet vsus gradu superlatiuo, hæc separatim fuerant deputata his, qui magni inueniebantur fuisse in exercitatione bellorum. ┌Hic illi occurrit Tydeus.) Hoc specialiter posuit, addens. ┌Hic multum.f.ad.s.) Pro merito scilicet virtutis suæ, magnum viuis reliquerant luctum. cum aduersantibus fatis pro patria cecidissent. ┌Belloq;.c.Dardanidæ.) A speciali enumeratione singulorum, transijt ad generalitatem. vt plurimos illic Troianos esse memoraret. ┌Quos ille omnes longo ordine cernens Ingemuit.) Ingemuit, ad omnes ptinet. non.n. solum doluit propter Glaucū, cum omnes, quorum nomina complexus est, habuisset ęquales. Cereri sacrū Polybetem dixit, vt ostēderet numina cultores suos i causa mortis iuuare non posse. nam perierat, qui Cereri fuerat cōsecratus. Idęū vero talem vidit, qualis fuerat in vita. Is.n. duo officia sustinens tenebat arma, regebat & currum, quarum rerum studiū apud superos habuit. ┌Circūstant animæ. d.l.) Ab vtroq; latere circūstabant animæ maximi numeri. ┌Nec vidisse semel satis est.) Tanti meriti fuerunt quorum animę obtutibus Æneæ offerebantur, vt eas semel vidisse non sufficeret. tantus fuit dolor, tantum videndi desiderium. ┌Iuuat vsq; morari.) In internis tenebris & squaloribus delectabatur, aliquas moras innectere. ┌Et conferre gradum.) Ex vtraq; parte vnum desideriū fuit videndi, deambulandi, & cōfabulandi. erat tñ aliqd amplius, quod aiæ nosse cupiebant. ┌Et veniēdi di.cās.) Vt diceret Æneas, quæ eum causæ ad inferna duxissent. interea, quod ait, hic multū fleti ad superos, de omnibus videtur dixisse, quos noiatim, vel sub generalitate cōplexus est. ┌Ad Danaum pceres.) Dixit plurimos Troianorum illic fuisse, quos Troia pdidit in excidio suo. esset qppe crimē maximum victi, si de hostibus cæsis poeta tacuisset. hos non tñ non præterijt, verūetiam prope oēs interisse testatus est, addens dignitates, & inestimabilē significās numerum. Danaum, inquit, proceres. i. non tñ honore, verūetiam exercitatione bellandi potiores. Agamēnoniæq; phalanges, exercitus quoq; Agamēnonis, vt si Græci apud inferos viderētur, quasi oēs illo ex Achaia migrasse. Principū Græcię, & Agamēnonis exercitus fecit cōmemorationē. cum laude nōnulla gloria est. Hi igitur, vt viderūt virum non contēnendū, & eū, quem bene nouerant, & qui de fiducia fortitudinis ad inferos tetendisset, non mediocriter sunt territi. vnde intelligebatur quod metuerent. qui cum hoiem, atq; eius vidissent arma ipsius quoq; timebant fulgorē. ┌Pars vertere terga.)

ga.) Fugiebant sicut in Troia fecerunt, cum ad naues concurrerent salutis desperatione compulsi. alij vero volebant clamorem tollere, cum non esset clamandi substantia. deniq; in ipso conatu deficiebant, dantes non vocem. sed exiguum sonum. descriptio Græcorum non inaniter posita est. primo omnium, vt ostenderetur, quot millia ex ipsis cecidisse viderentur. nulla quippe victoria est sine calamitate victoris. deniq; apparebat mansisse cũ ipsis metum, quem apud superos habuerunt. cum expugnaretur Troia. meminerat. n. poeta se dixisse. Diffugiunt alij ad naues, & littora cursu Fida petunt, pars ingentem formidine turpi Scandunt rursus equum, & nota conduntur in aluo. Vbiq; firmat Virgilius dijs aduersantibus, non virtute Græcorum superatum esse imperium Troiæ, deniq; & hic timidos & fugaces Grecos, assignat. quibus vsq; adeo timor statum mentis præripuerat, vt crederent, Æneam iccirco apud inferos armatum incedere, vt græcos etiam mortuos insequeretur. Fugiebant, inquit, alij, alij mittebant exiguam vocem, & cum vellent aliquid dicere, in ipso vocis defectu patenti ore remanebant, non sequente vocis officio. Troianos laudauit, & ostendit timidos Græcos, perindeq; imbelles. nullus. n. hostem nisi imbellis fugit. ¶ Atq; hic Priamidem.) Tanta detrimentorum corporis deformitas fuit. vt hunc ciuis notus & affinis agnoscere non potuisset, abscisus quippe fuit, & obtruncatis, inquit, auribus, qui vt Æneam vidit, erubuit. Voluit deniq; foeditatem suam toto corpore sparsam tegere, nec tamen potuit. quia deerant manus, quæ hoc procurare potuissent. intelligi tamen potest, quid sit, quod ait, tegentem. ait enim. totum se subtrahere conatus est, aut totum auertere. hoc. n. genere potuerunt vitia eius non videri, sed cum ante esset agnitus, Ænea præuidente parantis fraudem argumentum vocis occurrit, hæc ingerens prior. ¶ Deiphobe ar.) Principia ista non tam interrogantis sunt, sed potius admirantis, & dolentis. deniq; sequitur. ¶ Quis tam crudeles. o. s. p.) Cum te, inquit, in vita sciam fuisse in armis potentem, & præstantem genere, atq; inter Troianos fortissimum, primum miror, qs iste sit, qui te extitit fortior, tantamq; exhibendarum pœnarum habuit potestatem. quia malorum inspectio euidens fuit, non quęrit, quid factum esset, sed facti ipsius nosse cupit authorem. admiratio ipsa multiformis fuit. primo cogitare potuisset tot aduersa, vel talia, cum vir fortis sibi potuisset assistere. dehinc ausus impleri, tertio vsq; ad totius corporis supplicia prouenire. ¶ Mihi fama su. N. t.) Retulit mihi, inquit fama. cum suprema noa ageretur, qua Ilium concidit. ¶ Fessum vasta de cæde.) Dixit laudem ipsius, asserendo cum certaminis labore, & cædibus fessum super aceruos hostium procubuisse, non dixit occisum cecidisse. sed quasi procubuisse lassatum. ¶ Tunc egomet tumulum.) Erexi, inquit, honoris tui causa tumulum sine funere. quia confusus fuisti corporibus hostium nec inquisitus reperiri potueras. nomen tamen tuum vocaui solẽniter. ecce amici animus. ego inquit, pro me suprema tua cõpleui, non alijs facienda cõmisi. solent res non rectius peragi, quæ curanda audiantur. ¶ Nomen, & arma. l. s.) Signatus est locus ipse nomine tuo, & arma illic, cum tui vocabuli appellatione decorata sunt, vt qui eadem viderint, arbitrentur tui quoq; funeris illic ossa recondita. ¶ Te amice nequiui Conspicere.) Feci ait, non quod volui, sed quod potui optaui enim te reperire, & in solo patrio tuas reliquias condere, quod quia non prouenit, inueni remedium doloris, ne memoria tua inhonorata remaneret.

ASCENSIVS.

¶ Inde datum, &c.) Docet quomodo progrediendo ad quintum circulum peruenerunt, in quo bellatorum sunt animæ: nam & Martius furor dicitur: sicut & amorum. Non ergo sola bellandi gloria, purgatas facit animas, & ad Elysios ducit. Nam, qui bello etiam iusto insudant, multa sæpe detestanda committunt: quia tamen, neq; omnino reprobandi sunt, qui arma tractant: nec approbandi, non dicuntur: aut in summo sinistræ partis literæ Pythagoricæ: neq; in summo dextræ. De qua re dicit Donat. sic. ¶ Multum fleti.) Quia propter suas virtutes, magnum reliquerant luctum. ¶ Sacrum Polybeten.) Ostendit numina. suos in morte iuuare nõ posse. ¶ Proceres.) Non tantum ordine, sed meritis Phalanges: ac si tota Græcia, ad inferos migrasse videretur. Ostendit igitur, quanti Æneam hostes fecissent in bello: ostendit etiam, non sine multa sua cæde vicisse Græcos. ¶ Tegentem.) Non quia posset manibus: sed quia toto se corpore subtrahere conabatur: aut totum auertere. ¶ Quis.) Non tam interrogantis hæc sunt, q̃ admirantis, & dolentis. Admiratur primo, cogitare quempiam potuisse, tot aduersa supplicia in viro tam forti: deinde, quod ausus esset implere: deinde, quod totum corpus supplicio insectatus esset. ¶ Fessum Procubuisse super aceruum.) Magna laude afficit. non enim dicit, occisum: sed, procubuisse lassatum. ¶ Egomet.) Quasi dicat non alijs commisi. ¶ Inanem.) Quia inter hosteis confusus iacens, reperiri non potuisti. ¶ Te amice.) Feci, quod potui: non quod volui: quia te reperire non potui. Hæc ille. ¶ Ordo est. Æneas molitur, id est Ordo. cum molimine, & summo conatu pergit. Inde, id est deinde: aut potius, ab eo loco: iter datum, id est concessum sibi a fatis: cum cæteris negatum sit, ab eo vno circulo, transire ad alium, nisi purgatione facta: & tenebant iam arua, quæ vltima, id est quas vltimas parteis: aut, quorum vltimas parteis, clari bello frequentant secreta: aut (secundum Seruium) tenebant vltima arua scilicet purgandorum. hoc est, quorum operationes, habent mista virtutibus vitia: quæ scilicet loca: secreta. i. seposita ab alijs locis: clari bello frequentant. i. habitant, & colunt frequenter: Tydeus, pater Diomedis, & filius Ænei: occurrit hic. i. hoc loco: illi scilicet Æneæ: & Parthenopeus, filius Atalantę (vt Beroaldus docuit supra, ad illud, Tristisq; senectus.) inclytus, id est gloriosus, & clarus armis, supp. occurrit illi hic: & imago Adrasti pallentis scilicet præ timore, quia aufugerat: hic, supp. occurrunt, illi Dardanidę, multum fleti, ad superos. i. nobiles, quorum mors fletibus honorata est: & caduci. i. qui ceciderunt: bello. i. per bellum aut, in bello: quos ille scilicet Æneas, cernens omnes longo ordine: ingemuit. i. multum gemuit scilicet Glaucum, Medonta, & Thersilochum viros illos, Troianis olim fautores. Glaucus enim erat Liciorum ductor: cuius singulare certamen describit Home. li. Ilia. vi. dicẽs, eos infecta pugna desijsse, mutatis armis aureis Glauci, pro ferreis Diomedis: vt Hora. j. ser. meminit. Fuit autem (teste eodem Home. lib. ij. Ilia.) quidam Medon, filius nothus Oilei, ex matre Rhena: sed hic de Troiano loquitur. Fuit item Ideus, quidam filius Daretis, cuius idem meminit. Fuit & alius filius Priami, cuius etiam meminit, dum introducit Priamum venisse in castra Achillis. Polybetes autem, fuit sacerdos Cereris: vnde in. ij. dictum est, Templumq; vetustum desertę Cereris: interfecto scilicet sacerdote. Et, supp. vidit hic, treis Antenoridas. i. Antenoris filios, qui sunt Archelocus, Acamas, & Elycaon: & Polybetem sacrum. i. sacratum Cereri: &, Idęum: Priami aurigam tenentem, etiam. i. adhuc scilicet apud inferos, currus, & etiam arma. Animę frequentes. i. crebrę circũstant, dextra, & lęua. i. sinistra scilicet parte: nec satis est, vidisse semel. sed iuuat. i. delectat: vsq; id est continuo immorari: dubium autem videtur, an Æneam delectet vidisse animas: an animas, Æneam: sed potius dixero, q̃ animę affectauerint videre Æneam, quia sequitur: &, supp. iuuat: conferre gradum. i. congredi: & discere causas veniendi, id est cur Æneas aduenerit. Et proceres Danaum. i. Grecorum: & Phalanges Agamẽnonię id est quasi totius exercitus, qui sub Agamẽnone stipendia fecerant: vt id est postquam: videre virum scilicet Aeneam, adhuc virum: & arma scilicet eius, fulgentia per vmbras: trepidare, pro trepidabant: aut, cœperunt trepidare ingenti metu. Pars, supple cœperunt vertere terga: ceu id est veluti: petiere quondam rates id est naueis suas: pars. i. partim: ipsi, supple cœperunt: tollere, id est eleuare, vocem exiguam quia veram vocem, vmbrę non habent: vnde clamor inceptus frustratur hiantes. i. facto hiatu, clamare putantes. Si tamen nullus vagitus ploratus, aut vox fuit apud inferos: non etiam potuissent loqui. Atq; ipse Aeneas, vidit hic. i. in hoc campo bellatorum Deiphobum (quia Grece, Deiphobos dicitur: non scribetur, Deiphobus: sed quatuor syllabarum est (Priamidem. i. filium Priami, ex Hecuba laniatum toto corpore & lacerum ora crudeliter. i. habentem ora crudeliter, & immaniter lacerata: ora (dicit) & ambas manus: & tempora. i. partes capitis, secundum auriculas: populata. i. spoliata, & denudata: aurib. i. auriculis: raptis. i. ablatis: & nares. i. nasi meatus: truncas. i. truncatas: vulnere inhonesto. i. turpi: quia honestũ, pulchrum vocamus. Ipse vix. i. cum difficultate: adeo. i. oĩno: agnouit, sup. eũ: pauitantẽ. s. prę rubore: & tegentẽ dira supplicia. i. plagas dire illatas, pro supplicio: & cõpellat. i. adloquitur, cũ appellatione eius: vltro. i. priusq̃ ille se offerret vocib. notis. i. sermone patrio: aut proprio noĩe o Deiphobe, armipotens genus. i. progenies, ab alto sanguine Teucri: quis optauit sumere de te tam crudelis pœnas? q. d. immanissimus nimirũ fuit: & si forte talis reperiri potuit, qui vellet: cui licuit. i. cui permissum est a dijs, tm̃. s. pœnarum sumere de te? q. d. ẽt, siquis voluisset, deos tamen permittere nõ debuisse. Fama tulit. i. detulit: mihi. i. ad me, te fessum suprema nocte. i. cum Troia excideret, de vasta cęde. i. occisione: Pelasgum. i. Gręcorum, quos occidisti: procubuisse super aceruũ. i. cumulũ: stragis. i. stratorum: congregationis confusę. i. mistę, ex nobilib. & ignobilib. ex amicis inter se, & inimicis. Egomet. i. in propria (vt dicunt) psona, non habens fidẽ alteri: constitui tũc. s. postq̃ id audiueram: tumulum inanem. i.

Inanem.i.cenotaphium: sepulchrum simulatum, quod pro vero erat, dum cadauer haberi non poterat: in littore Rheteo.i.Rhetei promontorij Troiani, & vocaui ter, magna voce: maneis.s.tuos.i. spiritus vagos, vsq; ad exequias sepulturæ, secundum Ethnicos. Nomen s.tuum: & arma.i.insignia tua: seruant locum.s.sepulchri: o amice, ego nequiui conspicere te.i.simulachrum tuum: aut corpus tuum: & ponere illud terra patria, decedens.i.cum decederem: terra patria.i.de patria mea. potest enim bis construi.

[Atq; hic Priamides [Nihil o tibi amice relictū ē: PO. DE.
Omnia Deiphobo soluisti, & funeris vmbris:
Sed me fata mea, & scelus exitiale Lacænæ
His mersere malis, illa hæc monimenta reliquit.
Nāq; vt supremam falsa inter gaudia noctem
Egerimus, nosti, & nimium meminisse necesse est:
Cum fatalis equus saltu super ardua venit
Pergama, & armatum peditem grauis attulit aluo:
Illa chorum simulans, Euanteis Orgia circum
Ducebat Phrygias, flammam media ipsa tenebat
Ingentem, & summa Danaos ex arce vocabat.
Tum me confectum curis, somnoq; grauatum
Infelix habuit thalamus, pressitq; iacentem
Dulcis & alta quies, placidæq; simillima morti.
Egregia interea coniux arma omnia tectis
Emouet, & fidum capitis subduxerat ensem:
Intra tecta vocat Menelaum, & limina pandit.
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam extingui veterum sic posse malorum.
Quid moror? irrumpunt thalamo. comes additur vnà
Hortator scelerum Æolides (dii talia Graiis
Instaurate, pio si pœnas ore reposco)
Sed te qui viuum casus, age fare vicissim,
Attulerint, pelagi 'ne venis erroribus actus?
An monitu diuum? an quæ te fortuna fatigat,
Vt tristeis sine sole domos, loca turbida adires?

SERVIVS.

¶ Omnia soluisti.) Quia constituto tumulo manes vocauit. ¶ Et funeris vmbris.) Sepulturæ meæ vmbris. Nam funus illic esse non potuit, vbi nec cadauer quidem fuerat. ¶ Fata mea, & scelus exitiale Lacænæ.) Secundum Mathematicos qui dicunt etiam inimicitias ex fato descendere. Vnde ista coniunxit fatum & scelus Helenæ, per quæ ibi mors contigit. ¶ Monumenta.) Sermo medius, dictus ab eo quod moneat mentem. Vnde est hic de malis. Econtra in tertio. Manuum tibi quæ monumenta mearum. ¶ Egerimus.) Ri metri necessitate corripuit. ¶ Meminisse necesse est.) Cicero, Cui placet, obliuiscitur: cui dolet, meminit. Ergo quia dolet, meminerit necesse est. ¶ Fatalis.) Mortifer: vt, Fatiferumq; ensem. ¶ Sup ardua venit Pergama.) Aut quod in arce est positus: aut quia deiectis muris supra tractus est. ¶ Grauis.) Grauidus. vt, Grauis tendabunt pabula foetas. Supra autem dixerat, Foeta armis. ¶ Euanteis.) Euanteis Phrygias: aliter non stat versus, Euanteis autem Bacchantes: a Libero qui Euan dicitur. Chorum autem ait multitudinem in sacra collectam. ¶ Circuducebat.) Diuisit in duos versus vnam partem: sed ideo quia est composita. Lyrici vero etiam incompositam partē orationis in duos diuidunt versus. ¶ Confectum curis.) Atqui vacauerat gaudiis: sed illud ostendit quod ait Statius, Stant veteres ante ora metus. Nam curæ ferebantur suo impetu ex pristino bellorum tumultu. Alij hanc ipsam curam volunt: quod habebat cōiugem perniciosam mariti. Vnde sequitur, Egregia interea cōiux, per Ironiam. ¶ Vocat Menelaum & limina pandit.) Ante pandit, & sic vocat: vt. Subeūt luco fluuiumq; relinquunt. ¶ Id magnum sperans fore munus amanti.) Putauit se vitia præterita præsentibus posse celare, quod etiam sequens indicat versus. ¶ Æolides.) Vlysses quia vbiq; talis inducitur. Nam Anticliæ filius est, quæ ante Laertæ nuptias clam cū Sisypho Æoli filio concubuit. Vnde Vlysses natus est. Hoc ei etiam in Ouidio Aiax obiicit, Quid sanguine cretus Sisyphio. Alij Ilidem legunt, de quo nusquam legimus. ¶ Si.) Siquidem. ¶ Vicissim.) Quia ipse narrauerat. ¶ Pelagi ne venis erroribus actus?) Non ad inferos, sed ad locum in quo inferorum descensus est: id est ad Auernum, si intra terram sunt inferi. Alij altius intelligunt, qui sub terra esse inferos volunt secundum chorographos & geometras, qui dicunt terram σφαιροειδῆ esse, quæ aqua & aere sustentatur: quod si est, ad Antipodes potest nauigatione perueniri: quia quantum ad nos spectat, inferi sunt, sicut nos illis. Hinc est quod terram esse inferos dicimus: quanquam illud sit, quia nouem cingitur circulis. Tiberianus etiam inducit epistolam vento allatam ab Antipodibus, quæ habet, Superi inferis salutem. qua occasione tractat reciprocum hoc quod diximus supra. Nam prudentiores etiam animas per μετεμψύχωσιν dicunt ad alterius climatis corpora transire: nec in eo orbe versari in quo prius fuerint. vnde ait Lucanus, Regit idē spiritus artus orbe alio longæ canicies si cognita vitæ. Sciendum tamen Homericum esse. Nam & illic Elpenor similiter Vlyssem interrogat. ¶ Sine sole domos.) Non est contrarium, Solemq; suum sua sydera norunt. Illud enim de cāpis Elysijs dicit.

DONATVS.

¶ Atq; hic Priamides.) Intelligitur respondit. ¶ Nihil o tibi amice relictū.) Hoc est, plene gratias agere, vt quod Æneas asseruit munus factum iuxta illius exequias, propterea, quia corpus eius inuenire non potuit. Deiphobus diceret satis abundare, quod factum est. primo quæsijt Æneas, quis author fuisset deformitatis eius, dehinc retulit se constituisse ei sepulchrum honoris causa. sed ille cum responderet, quoniam supremæ honorificētiæ potior fuerat causa. huic primo respōdit, ostendere se gratias agere beneficij eius. deinde reqrit, ne ferret, quis pœnarum in toto corpore author videretur extitisse, vel quo ordine fuisset tanta perpessus. Incipit ergo seriē referre gestorum. ¶ Sed me fata mea &c.) Duo, inquit, detestanda in vnum conuenerant, tempus, & fatum satis aduersum. his accesserat vxor pessima, quod ait Lacænæ, illic constituit omnem vituperationē. ea enim, & in omnibus ꝓbrosa significatio. si enim Sinonē vel Vlyssem dixeris, mox mendacem hominē vel factiosum ostendis. si a gentibus, vel locis, vel parentibus tradere volueris nomen, mox dabis intellectum, bonus ne quisquā, an malus videatur. a gentibus, vt est. Infandum regina iubes renouare dolorem, Troianas vt opes & lamentabile regnum Eruerint Danai. a locis, Hic Ithacus vatem magno Calchāta tumultu. a parentibus, Bellum etiam pro cæde boum, stratisq; iuuencis Laomedontiadæ. hæc & laudibus obseruanda sunt. a regionibus, vt est, Postquam res Asiæ. a locis. dicite Dardanidæ, hoc est nati in Dardania. a parentibus, Sate sanguine diuum. Ita est ergo, & Lacænæ, quasi omnes, quæ inde oriuntur, tales sint, vt decipiant maritos, & fallant. Expletis principijs in quorum breuitate, & personam expressit, & causam. incipit malorum ipsorum præstare rationem. dicturus igitur, & dormiens deceptus fuit, prætendit excusationem, ne viro forti illo vel maxime tēpore criminosum esset sic dormiuisse, vt supplicijs innumeris opportunum se faceret. Hic ergo, loci, temporis, & personæ ratione seruata tuetur partes suas, & vxoris grauat. ¶ Nanq; vt su.f.i.g.noctem.) Fecit noctis cōmemorationem, & adiecit signa eius, vt apertius Æneas agnosceret, de qua nocte ille loqueretur. Supremam dixit, quia ipsa conclusit exitium Troiæ, & Iliensis imperij. Addidit aliud, cum gauderent, inquit, omnes, & ego cum omnibus, quo tempore inter gaudia nihil speraretur aduersi, redijt ad signa. ¶ Cum fatalis equus.) Ecce significat tempus meministi, inquit, noctis illius. quoniam mala in obliuionem venire non possunt. Tunc cū equus ille vltimum nobis & patriæ interitum ferret, & nostras duceretur in portas, ac nobis nihil aduersi suspicantibus inimica gratulatio esset. ¶ Illa chorum.s.) Hoc est communem se nobis congratulationē habere confingens. ¶ Ouantes.o.c.Du. Phrygias.) Ad pulchritudinem mulieris, Phrygias dicit, & ludū fingere, græcis vocatis e summo arcis face, quā ipsa tenebat ardentem, nec supra nomen eius propter odium nimium dixit, neq; hic eam nominauit, vt Helenam diceret, sed dixit illa, dixit Lacęna. ¶ Tū.m.c.curis.) Cum me, inquit, cura & fatigatio corporis, tempusq; duxisset in somnū. iacebam in cubiculo meo, & infelix thalamus tenebat dormientem. bene infelicem thalamū dixit, cū malo fato talē duxisset vxorē: vel in quo tot supplicia pertulit. Hęc facta sunt, inquit, cum me alta quies tenuisset, & iacerē pro mortuo, grauius dormitem cogitationibus fractus, & æstibus animi fatigari ēt Sallustius dicit,

Vtà

vt animum, inquit, ægrum solet, somnus cepit. hæc asseruit Deiphobus, quę non fuerunt criminosa viro forti. quid enim metueret eo tempore, quo publica lætitia fuit? Cur non dormiret, cum nox quietem suaderet? quid formidinis gereret constitutus in cubili suo? excusauit ergo plenissime se, & ab omni reprehensione discreuit. ꝙ alto sopore dormierat temporis scilicet & loci commemoratione decursa, venit ecce, vt ostendat prorsus, nihil se metuere debuisse. ⸿ Egregia.i.c.) Nec hoc loco dixit, nomen eius, sed, quod est grauius, matrimonij vocabulum posuit sanctum & religiosum, & quod inuiolatum deberet existere. nec ademit ei quod fuerat, vt eo detestabilior teneatur, ꝙ coniugij fœdera sic dirupit, ac prodidit. egregia interea coniunx. cum dicit egregiam, sequentia probant, non laudis, sed vituperationis causa positum. potuit enim & laudem significare. ⸿ Arma omnia.t.) In sceleribus erudita, primo, inquit, omnia mihi arma subtraxit, & ipsum ensem, in quo habere potui vltionem fidam salutis meæ, hoc consilio, vt si insidias sensissem, subsidium mihi defensionis non suppeteret. ⸿ Intra tecta vocat.m.) Coniux, inquit, & non dixit mea, perindeq; multorum. fuit enim Menelai, dehinc Paridis, & tunc Deiphobi, quæ nec ipsum charum habuisset, cui primo fuerat iuncta. quæq; nesciret vxoris affectum, hostem communem omniũ & specialiter meum in execratum cubiculum misit, velut satis factura ei pro veteribus sceleribus suis, cui primo mutauerat fidem, & supplicijs meis pensatura, quæ detestanda commiserat. quasi violata matrimonij sanctitas emendationem illam posset admittere. Fertur enim cum cõsensu proprio per imaginarium raptum ea cũ Paride ad Troiam peruenisse. deniq; fit huius rei & in primo libro commemoratio, hoc modo. Munera præterea iliacis erepta ruinis Ferre iubet, pallam signis, auroq; rigẽtem, Et circũtextum croceo velamen acantho, Ornatus argiuæ Helenę, quos illa Mycenis Pergama cum peteret inconcessosq; Hymenęos, Extulerat, matris Ledæ mirabile donum. quæ vtiq; nõ ferret, nisi dispositum habuisset dicessum: quod ipsum & sic Virgilius monstrat. Pergama, inquit, cum pergeret, inconcessosq; Hymenæos peteret, dixit non vt per raptum abstractam: sed vt consensu proprio iunctam esse monstraret. peteret bis accipiendum est, licet semel positum videatur. Ipso verbo Sallustius vsus est, cum diceret. Libido accensa sic, vt sæpius peteret viros, ꝙ peteretur. hoc genere, & hic intelligendum est, pergama cum peteret, inconcessosq; Hymenæos peteret. vt sine aliqua violentia ad Paridem vel ad Troiam venisse nocatur. hoc.n. vult firmare Virgilius ex persona Deiphobi, nullam fidem illam seruare tertio marito potuisse. quia nec primo eam valuit exhibere, vt probaret, quod supra dixit. Egregia interea coniux. quoniam consueuerat maritum fallere & fallendo decipere. ⸿ Quid moror? irrumpunt. (Hoc est cum violentia erumpunt. cæterum si vis non esset, ingrediuntur non fuerat dicendum. Intelligendum est etiam ipsam cum ipsis fuisse, quoniam nesciebant vbi Deiphobus requiesceret. ac sola vxor poterat nosse. ⸿ Th.co.ad.vna.) Vxor pessima, & maritus proprias iniurias gemens, Æolides author malorum, & hortator scelerum in vnum, inquit, conuenerant in perniciem meam. ⸿ Dij talia Graijs &c.) Pulchram fecit apostropham, & multa continentem. solliait, dij potestis esse huius sceleris vindices, quo innocens perij, qui talia rependatis Graijs qualia in meã exercuerunt perniciem: Grecos generaliter maledicto suo collegit: non quo omnes ipsi mala intulissent: sed vt genus ipsum penitus interiret. vnde talis vxor. & tales inimici tam sæui tamq; crudeles viderentur exorti, inuasisse in cubiculum retulit, & prætermisit, quæ consecuta sint: vel quia in promptu supplicia fuerint, quæ illis sæuientibus pertulit: vel quia malorum ipsorum relationes horrebat. Quippe melius fuit præterire superflua, ꝙ referre dura, & quæ offerebantur aspectibus. potest tamen, quæ poeta non complexus est verbis, videri demonstrasse Deiphobum, cum diceret. dij talia Graijs instaurate. vtiq; talia, quæ sibi illata monstrabat. ecce respondit propositis, dixit quod quæsiuit Æneas, qui esset pœnarum author. quid autẽ factum esset, quoniam aspectibus suberat, dictum non est. ⸿ Sed te, qui viuum casus &c.) Audisti, inquit, casus meos: etiam ipse vicissim refer, casusne te ad inferos viuum miserint. an dij compulerint adire tenebras, an fortuna hoc etiam tibi laboris impegerit, vt loca tristia & sole carentia penetrares, & quæ nihil aliud præter caligines habeant? quæsijt ista Deiphobus: sed Æneæ responsionem optimo consilio poeta præterijt, ne rebus propter quas ventum fuerat mora prolixior fieret. vel ne repeterentur ea, quæ superius dicta sunt: sed nec Æneam fecit negasse respõsum. interuenit enim interdictio Sibyllæ: quę cum videret diem labi fabulas omnes & moras abscidit. tamen dat illi humanitatis partes iustas.

ASCENSIVS.

⸿ Atq; hic Priamides.) Ponit responsum Deiphobi, idem asserentis, videlicet amicum esse, & pium virum: talis enim vbiq; inducitur propter Cæsarem, vsq; a pœnitentiam clementem. Docet, quomodo sic lacer appareat. Circa quem locum dicit Donatus sic. ⸿ Illa.) Propter odium nomen non posuit: sic supra, Lacęnę: dixit. ⸿ Infelix thalamus.) Vel quia in eo, talem habui vxorem: vel quia ibi, tot supplicijs sum affectus. ⸿ Coniux.) Ex hoc nomine, detestabilius scelus facit: quod violatum sit coniugium, quod sacrum esse oportet. Coniux: non dixit, mea: sed quę multorum fuisset: neq; se amaret. ⸿ Dij talia Graijs.) Pulchra apostrophe: & multa continens. Ostendit autem tanti sceleris, solos deos vltores esse posse. ⸿ Age fare.) Quęrit optime Deiphobus: sed Poeta, optimo consilio abscindit responsionem, ne dicta iterum dicenda sint. Hec ille. ⸿ Ordo est. Atq; Priamides, scilicet Deiphobus, supp. respondit, aut locutus est: hic, id est ad hęc dicta Ænej: o amice, nihil relictum est tibi, id est a te: tu soluisti Deiphobo omnia, scilicet quę persoluere amico poteras: & vmbris.i. simulachris funeris: quia verum funus esse non poterat: sed mea fata, id est mala, ex fato ꝓuenientia: aut ad quę natus mihi videor mala: & scelus exitiale.i. perfidia execrabilis. Lacęnę scilicet mulieris, hoc est Helenę, mersere me his malis: illa scilicet scelesta Lacęna: reliquit hęc monumẽta, id est memoriam sui, factura stigmata, nãq; tu nosti: vt, id est qualiter, nos egerimus supremam noctem, id est magnam partem supremę noctis: inter gaudia falsa.i. deceptoria: quia sperabant Gręcos abijsse: & ideo gaudijs, ac vino indulgebant: vnde dictum est in.ij. Inuadunt vrbem somno, vinoq; sepultam: ac necesse est, nimium meminisse, id est nos memores esse: quod de Deiphobo manifestum est, de Ænea quoq;: quia dixerat in.ij. de malis Troię: & quorum pars magna fui: cum equus fatalis.i. fatis volentibus nobis, fatum.i. exitium ferens: venit saltu.i. saliuit quodammodo: quia ruptis muris super Pergama, id est mœnia Troiana: ardua, id est valde alta: & tamen equus, adhuc altius extollebat caput: & ipse equus grauis, id est fœtus: attulit aluo, id est in aluo sua, peditem armatum: quia dictum est: Vterumq; armato milite complent. Illa, scilicet nota adultera, & fundi nostri calamitas Helena: simulans chorum, id est choream bacchantium, prę lętitia: ducebat Orgia, id est festa Bacchanalia: quę noctu fiebant: inter Phrygias, scilicet matronas. Euanteis, id est bacchanteis: & Bacchum (qui Euan dicitur) inuocantes. Ipsa, quasi dicat, in propria persona, existens media.i. princeps Bacchantium, tenebat ingentem flammam.i. facem: & vocabat Danaos ex summa arce: dato, scilicet indicio flammę, quod & nautis dari solet. Thalamus infelix, id est qui me infelicem fecit: torus, scilicet coniugalis cum Helena: habuit me tunc confectum curis scilicet longi belli pręteriti: & somno pręsenti, propter pręteritas vigilias. (Et bene dicit, habuit me: & non ego habui: quia qui coactus, & oppressus cubat, haberi potius videtur, ꝙ habere.) & quies dulcis, & alta.i. profunda, & simillima morti placidę, id est tranquillę: postquam transacta est: aut iam matura, pressit me iacentem, id est profundissime obdormiui. Coniux egregia, id est insignis: sed malignitate, aut ironia est, quasi dicat quam egregiam putauimus, qui pro ea tot bella subiuimus: emouet interea tectis, scilicet meis, omnia arma: & subduxerat.i. subripuerat, & clã abstulerat, capiti.s. meo: ensem fidum.s. custodem virorum fortium: nã ob timorem eius, nemo eos inuadere audet: & vocat Menelaum.s. primum maritum suũ, intra tecta: & pandit.i. aperit: limina.i. ostia, quę sunt super limina. scilicet cum ironia amara: sperans id fore amanti.s. Menelao: magnum munus.i. obsequium, aut beneficium: & famam.i. infamiã veterum malorum, posse extingui.i. deleri: sic.i. per tale munus. Quid moror, id est ad quid te plurib. suspensum teneo: ipsi scilicet Gręci innumeri: irrumpunt.i. vi irruũt: thalamo.i. in thalamum nostrum: Æolides.i. nepos Æoli, filius Sisyphi, videlicet Vlysses (qui per contemptum, Æolides dicitur, quasi ex stupro genitus, non ex Laerte matrimonio, vnde De cantu Sirenum, Sanguine Sisyphio generatus vectus Vlysses.) hortator, id est instigator: scelerum, id est sceleratorum facinorum: additur, scilicet alijs, comes: vna, id est pariter: o dij, instaurate, id est instar illius facti reddite, hoc est ad ęqualitatem pœnę: Graijs, id est Gręcis: talia, scilicet facinora: si ego reposco pœnas ore pio, id est insonte, & quo deos colui. Sed age fare, id est eloquere: & dic nobis vicissim, qui casus attulerint te viuum: ne, pro an: venis actus erroribus pelagi? an monitu diuum? an quę fortuna fatigat te: vt adires.i. adire cum pelleris, domos tristeis, & loca turbida sine sole? huius interrogationis responsio, prius habita est: & ita non respondet Æneas, vetante Sibylla.

Ordo.

[Hac vice sermonum roseis aurora quadrigis POE.
Iam medium æthereo cursu traiecerat axem:
Et fors omne datum traherent per talia tempus:
Sed comes admonuit, breuiterq; affata Sibylla est.
[Nox ruit Ænea, nos flendo ducimus horas: SIBYL.
Hic locus est, parteis vbi se via findit in ambas,
Dextera, quæ Ditis magni sub mœnia tendit:
Hac iter Elysium nobis: at læua malorum
Exercet pœnas, & ad impia Tartara mittit.
Deiphobus cōtra. [Ne sæui magna sacerdos, POE.
Discedam, explebo numerum, reddarq; tenebris. DEI.
I decus, i nostrum melioribus vtere fatis.
[Tantum effatus, & in verbo vestigia torsit. POE.
Respicit Æneas subito, & sub rupe sinistra
Mœnia lata videt, triplici circundata muro,
Quæ rapidus flammis ambit torrentibus amnis
Tartareus Phlegethon, torquetq; sonantia saxa.
Porta aduersa, ingens, solidæq; adamante columnæ:
Vis vt nulla virum, non ipsi excindere ferro
Cœlicolæ valeant: stat ferrea turris ad auras,
Tisiphoneq; sedens palla succincta cruenta,
Vestibulum insomnis seruat noctesq;, diesq;.
Hinc exaudiri gemitus, & sæua sonare
Verbera, tum stridor ferri, tractæq; catenæ.

SERVIVS.

¶Hac vice sermonum.) Hæc sacra, vt diximus supra, præter vnius diei spatium non tenebant, vnde veretur Sibylla ne inanibus fabulis datum, id est statutum & legitimū tēpus teratur. quod aūt dicit, Aurora medium axem traiecerat: illud ostēdit quod secūdum Tuscos dici ortus est a sexta diei hora. Ortus enim diei habet Auroram. Donatus tamen dicit Auroram cum quadrigis positam, Solē significare. ¶Breuiterq;.) Qđ congruit moram obiurganti. ¶Nox ruit.) Si per diem sacra celebrantur, Ruit est imminet: si per noctem, Finitur. ¶Flendo.) Proprie. nā & lachrymæ & gemitus fuerant. ¶Findit in ambas.) Compendiosius, q̄ si duas diceret. Poteramus enim etiam tertiam sperare. Sic Salustius, inter secundum atq; vltimum bellum Carthaginense, non ait tertium. ¶Iter Elysiū.) Ad Elysium: de quo diximus supra. ¶Malorum.) Impiorū: vt Multa malus simulans, vana spe lusit amantem. ¶Impia tartara.) Vbi puniuntur impii. ¶Ne sæui.) Ne irascere. Terentius, Ne sæui tantopere: & antique dictum est. Nam nunc ne sæuias dicimus: nec imperatiuū iungimus aduerbio imperantis. ¶Explebo numerum.) Vt diximus supra, Explebo est minuā. Nam ait Ennius, Nauibus explebant sese, terrasq; replebant. quē Caper secutus cū de præpositione ex, tractaret, hoc exemplum posuit. Sensus ergo est, Minuam vestrum numerum, & reddar tenebris. Nam circa Æneam & Sibyllam aliquid lucis fuisse intelligimus: quippe circa viuos. Vnde paulo post, Respicit Æneas subito. Et reliqua. Alii Explebo, male putāt complebo esse, vmbrarum scilicet, a quibus discesserat, numerū. Alii Explebo numerum, dicunt esse finitum tempus statutum purgationi, & in corpus recurrā: vt hoc sit. ¶Reddarq; tenebris.) Nam legim⁹, Clausę tenebris & carcere cæco: vt sit sensus, Irasceris mihi quasi homo: nōne & ego homo futurus sum? Alii dicunt cur irasceris? in locis his sum quādiu vitæ per vim ereptæ expleam tempus: post tenebris, id est meis sedibus reddar. Sed hæc omnia, congrua loco non esse manifestum est. Non enim intelligere possumus, Sibylla aliud volente, scilicet vt abscederet, Deiphobum ad aliud respondisse. ¶I decus nostrum) Aut, I o decus nostrum, vtere melioribus fatis, inferorum scilicet cōparatione: quia ait supra, An quæ te fortuna fatigat, Vt tristeis sine sole domos, loca turbida adires? Aut certe, I decus, & fatis vtere nostrum melioribus: id est quam aut ego aut tu habuimus. ¶Mœnia lata videt.) Tartarum dicit, quem vult esse carcerem inferorum. Quod autem ait Lata, nocentum exprimit multitudinem. ¶Triplici circundata muro.) Valde munitum indicat locum. ¶Torquet.) Trahit, voluit. ¶Porta aduersa ingēs.) Distinctione excludendum est vitium de duobus epithetis. ¶Solidoq; adamante.) Lapis est durissimus. & tantæ soliditatis, vt nec ferro possit infringi. ¶Vis vt nulla virum.) Virum non ad sexū retulit sed ad virtutem: hoc est virorum fortium: vt Cicero. Virum res illa querebat. cum de viro forti diceret. Per hoc autem ostendit nullum de tartaro ad superos posse remeare, ne numinum quidem fauore. ¶Stat.) Eminet. Auras autem inferis congruas intelligamus. Statius de Mercurio ait, Pigræ auræ eius impediebant volatum. De illo enim loco multi quærunt.

DONATVS.

¶Hac vice sermonum.) Dum vicissim, inquit, fabulas conferuerunt iam exactus fuerat medius dies. ¶Et fors. o. d. t. p. t. tē.) Sic libenter verba miscebant, vt dies illis non sufficeret. ¶Sed. c. ad.) Sibylla, quæ, ideo Æneæ fuerat iuncta, vt in omnibus instrueret ignorantem, commonuit breuiter fabularum prolixis tractatibus occupatum, intelligens totum diem minimis posse consumi. vsa est igitur breuitate sermonis, ne moras, quas remouere cupiebat, ipsa plurimum loquendo nutriret. ¶Nox ruit, Ænea.) Necessitate complendi actus, cuius causa venerat, Æneas non respondet Deiphobo. Quare Sibylla breui sermōe monuit ipsum, atq; id ne ad Æneæ vitiū vel ipsius pertinere videretur, defensionem sumpsit a tempore. atq; ita, vt hanc non longo, vt dictum est sermone produceret. nox ait, ruit Aenea. ecce tēpus fuit in causa, quod labi non debuit propter noctis incertum. quid enim intelligēdum est in eo, quod dixit, nox ruit? nisi quod diximus, quia sine ipsorū impedimento, nox eadem venire non poterat. nos autem flendo ducimus horas. hic potest admittere intellectū, quasi diceret, ad quem vtinam actibus commodis aut vtilibus teneremur. nunq̄ rebus perditis lachrymæ profuerunt. fles. qđ inde vtilitatis prouenit et necessario tuo? quid fletuum prolixitas dabit? cum longum nō sit, quicquid fine concludatur? quapropter fiat impulsu temporis, quod inuitis nobis ipsa necessitas iubet. ¶Hic locus est,) Incipit ei futurum iter demonstrare, in quo ex via enata altera fuit. honestissima locutione vsus est, dicendo, in ambas, quasi diceret in duas, & sic est intelligendum, vt ambas vias dixerit, quæ essent natę ex vna. subnectit dehinc vtriusq; vię rationem: ne alteram sequens, alterā habere videretur incognitam. ¶Dextera, quæ ditis. m. s. m. tē.) Cum bona dexteri itineris his diceret dictis, tetigit nomen tantū ꝓpter narrationis cōpendium. De elysijs autem campis discretioneq; iustorum putaturus fluxisse, hanc partē non omisit, sed meliori occasione monstrauit. cū enim diceret. At ięua malorum exercet pœnas & ad impia tartara mittit: proculdubio patefecit in dextera parte animas morari iustorum. ex persona Sibyllæ Virgilius ostendit animas insontiū locis ac regionibus esse discretas, nec inter animas impiorum collocari. nunc sequitur partem, vt genera sepatet locis, singulaq; distinguat. ¶Deiphobus contra.) Ne, inquit, te moueas vlterius optima sacerdotū. si tibi, quod agimus, non placet. iam recedam expleturus numerū, quē abeundo minueram, & tenebris iterū reddar. ¶I decus, i nostrum.) Cū duobus locutus est diuerso genere. placauit iratam vatē, & Aeneæ felicia optauit, & prospera. sed magna breuitate sermonis, ne loquēdo plurimis moras necteret, quas reprehenderat Sibylla. ¶Respicit Aeneas subito &c.) Descriptio loci quęstiōibus & supplicijs recte conueniens. nam triplici muro fuerat clausus, ne reis labendi atq; euadendi subesset occasio. portę eius tam durę, & tam fortes erant, vt neq; humana neq; deorū virtute superari possent, ét si belli certamen existeret. omnia fluuius clauserat, saxis & verticibus flammeis copiosus. qui transiri propter rapacitatem, & saxa quæ voluebat, propterq; incendia non posset. turris illic fuit educta in altitudinem nimiam, iam fortis, vt ferreis saxis videretur extructa: in foribus furia fuit, egressus diligenti cautela custodiens, die noctuq; continue peruigil, flagellis terribilis, & armata serpentibus, quid illic non cruentum non triste esse potuisset? vbi nihil gerebatur, nisi quod tormenta monstraret, aut pœnam? deniq; gemitus & sonitus verberum & tractarum catenarum stridor auditus, quid intus gereretur, euidentissime nunciabat.

ASCENSIVS.

¶Hac vice &c.) Recitat q̄uo increpante Sibylla, quia tempus negocio suo debitum fando, nequicquā cōtereret derelicto Deiphobo, Aeneas tartara præter graditur, ad Elysium tendēs. Vnde Dona. ¶Sed comes.) Quæ illi propterea iuncta fuit, vt omnibus instrueret ignorantem. ¶Breuiter.) Ne longitudine sermonis tempus tereret, cum ipsa breuitatis admoneret. ¶In ambas.) Honesta est locutio, in ambas, potius q̄ in duas: intellige enim, quod ambas vias dixerit, quæ essent natæ ex vna. ¶Melioribus vtere fatis.) Placuit Sibyllam & Aeneæ felicia ominatus est. ¶Mœnia lata videt.(Locum describit idoneum coercendis reis. Primo, tri-

plici

plici muro clauditur:ne facile euadere possint. Portæ ita sunt robustę, vt neq; diuina vi, neque humana possint frangi. Postremo omnia fluuius claudit: qui & saxis, & fluminis transitũ prohibet. Hęc ille. ¶ Ordo est. Aurora traiecerat roseis quadrigis, quib°, scilicet inuecta erat: hac vice, id est durante hac vicissitudine sermonum: iam axem medium, in, supple cursu ęthereo, id est quem facit in æthere: non illic, id est iam apud superos, erat medium noctis: & siquid esset diei apud inferos medium diei: vnde quia nocte vna, omnia debebant peragi, quę peragenda erant apud inferos, vt cum sequente sole ad superos redeant: & vt per insomnia hæc omnia actu peritioribus significentur, dicit: quia medio peracto apud inferos die: & apud superos, nocte: quia Aurora, mediũ cursum peregerat, quæ primo mane oritur: admonitum esse Aeneam a Sibylla, vt ad cętera properarent, quorum immemor videbatur, quia addit, Et fors, id est forte: ipsi traherent, per talia, scilicet colloquia: omne tempus datum, id est concessum eis apud inferos esse: sed comes, scilicet Sibylla, admonuit & affata est, supp. Aeneam, breuiter, scilicet pro negocio: ne quod carpit, committat. dicit ergo, o Aenea, nox ruit, id est imminet apud inferos, & desinere incipit apud superos. Nos ducimus, id est absumim°: horas, scilicet multas, flendo, quasi dicat, ea re opus non esse tunc temporis: hic locus est, vbi via findit se, in ambas parteis, id est hic est biuium, cuius altera via, scilicet dextra, tendit ad locum beatorum: altera, scilicet læua, ad loca in æternum damnatorũ. Dextra, supp. est, quę tẽdit sub mœnia magni Ditis, id est Plutonis, qui diuitias suas apud inferos habet: & (vt superius ex Macrobio allatum est) tunc primum diuites putabant animę, qñ erant receptæ in regna Plutonis, in Elysios. s. campos: nam habet idem Pluton, etiã reorum, ac noxiorum carcerem, videlicet Tartara. Hac, scilicet p dexteram, est nobis iter Elysium. i. ad Elysios campos. At, id est sed: lęua. i. finistra: exercet pœnas malorum, & mittit ad tartara impia, id est in quibus sunt impij: & nullus est pietati locus: Deiphobus, supp. locutus est: contra, id est econtrario, o magna sacerdos: ne sęui, pro ne sæuias, id est ne nimium excãdescas oro: ego discedam, scilicet a vobis: & explebo numerũ, scilicet quo manes mei corpori debẽtur. (Dicebat enim Macrobius, in De somnio Scipionis, vt dictum est illic, Tristis q; senectus animas sociari corporibus, quibusdam numeris: qui numeri dum supersunt, perseuerãt corpus animare: cum vero deficiunt: mox arcana illa vis soluitur, qua societas ipsa constabat: anima aũt ipsa non deficit, quippe quę immortalis, atq; perpetua est. sed impletis numeris, corpus fatiscit. Vnde hic dicitur: Explebo. i. perficiam numerum, quo corpori obnoxius est spũs.) & reddar tenebris, id est vmbris corporis mei: I. i. vade, & ingredere: I (inquit) nostrum decus, vtere melioribus fatis, q̃. s. ipse vsus sim. Ipse Deiphobus effatus est tantum, id est duntaxat hoc: & torsit vestigia in verbo, id est simul cum vltimo verbo, auertit se: Aeneas respicit subito: quia loquendo eo, p ductus erat quasi ignorans: & vidit sub rupe sinistra, id est q̃ erat in sinistra parte: quæ aspera, & ruposa est in vertice, vt in litera Pythagorę dictum est. mœnia lata circundata triplici muro: quę, scilicet mœnia: amnis rapidus, id est velociter arripiens, scilicet Phlegethon, id est fluuius ille: tartareus, id est in Tartara tendens: ambit. i. circunfluit: flãmis torrentibus. i. concremantibus: nam ab ardore dicitur Phlegethon, vt dictum est: & torquet. i. impellit: saxa sonantia. s. ex impetu: porta aduersa, supp. est ingens.) Nullum est epitheton, quod frequẽtius cum alio ponat sine copula, Maro noster: ac nomen ingens, sicut, monstrum immane ingens, &c. quod ideo forsitan facit, quia ingens habet vim aduerbij, significans q̃si sine gente, id est exemplo, aut genere: sicut ergo vitiosum non est, porta aduersa: sine exemplo, aut genere: ita nec porta aduersa ingens pręcipue, hic quia verbũ interponitur sic. Porta aduersa est, sup. ingens.) & colunæ sunt solidæ. i. firmæ, & integræ, sup. ex adamante. i. lapide illo durissimo: vsqueadeo vt nulla vis. i. nullũ robur virum. i. virorum fortium: hoc est nulla vis humana, nõ ipsi coelicolæ. i. coelum colentes: valeant excindere, supp. eas ferro, qa sanguine hircino duntaxat, secatur adamas: sed licet ad naturam lapidis alludat: hoc quoq; dicit, quia in Inferno nulla est redemptio. Turris ferrea, stat, id est erecta est, ad terrorem: ad auras. i. in altum erecta: & Tisiphone, id est furia infernalis, a torquendo dicta: sedens succincta palla cruenta, seruat insomnis. i. ex somnis, & nihil dormiens: vestibulum, id est introitum, vbi parua, aut nulla est statio: seruat (dico) noctes & dies. Gemitus. s. dãnatorũ: exaudiri, supple cœperunt, aut exaudiebantur: hinc, id est ab hoc loco: & verbera, id est flagella: sęua. i. quibus sęuæ & dirę vtuntur vltrices, sonare. s. cœperunt, aut sonabant: tum, id est insuper: stridor ferri, & cathenę tractæ, supple sonare cœperunt, aut sonabant.

Constitit Aeneas, strepitumq; exterritus hausit.
[Quæ scelerum facies, o' virgo effare? quibus'ue ÆNE.
Vrgentur pœnis? quis tantus plangor ad auras?
[Tũ Vates sic orsa loq. [Dux inclyte Teucrum, POE.
Nulli fas casto sceleratum insistere limen. SIBYL.
Sed me, cum lucis Hecate præfecit Auernis,
Ipsa deum pœnas docuit, perq; omnia duxit.
Gnosius hæc Rhadamãthus habet durissima regna,
Castigatq;, auditq; dolos, subigitq; fateri,
Quę quis apud superos, furto lætatus inani,
Distulit in seram commissa piacula mortem.
Continuo sonteis vltrix accincta flagello
Tisiphone, quatit insultans, toruosq; sinistra
Intentans angueis, vocat agmina sæua sororum.
[Tum demũ horrisono stridentes cardine sacræ POE.
Panduntur portę. [Cernis custodia qualis SIBYL.
Vestibulo sedeat? facies quæ limina seruet?
Quinquaginta atris immanis hiatibus Hydra
Sæuior intus habet sedem. tum Tartarus ipse
Bis patet in præceps tantum, tenditq; sub vmbras,
Quantus ad æthereum coeli suspectus olympum.

SERVIVS.

¶ Quis tantus plãgor ad auras?) Et Pollio dicit Aeneę & Sibyllę, quas illi secum traxerit cum constet esse etiam illic auras. ¶ Exaudiri.) Exaudiebantur. ¶ Tractęq; catenę.) Et genitiuus singularis potest esse, & nominatiuus pluralis. ¶ Strepitum'que exterritus hausit.) Hausit & exterritus est. Hypallage ergo est. ¶ Scelerũ facies.) Species: vt supra, Vita maris facies, & non tolerabile numen. ¶ Nulli fas casto.) Pio. Et hæc responsio ostendit Aeneã quidem voluisse ingredi. sed quasi pium prohibitum. ¶ Insistere limen.) Insisto illam rem dicimus, non illi rei: quod qui dicunt, decipiuntur propter Insto illi rei. ¶ Sed me.) Quia occurrebat, Vnde ipsa cognouisti? ¶ Deum poenas docuit.) Aut quas dij nocentibus statuerunt: aut Titanum, quos legimus deos ex terra progenitos. Aut re vera dicit poenas deorum. Fertur nanq; ab Orpheo, q dij peierantes per Stygem paludẽ, nouem annorũ spatio puniuntur in Tartaro. Vnde ait Statius, Et Styx periuria diuum Arguit. ¶ Rhadamanthus.) Rhadamanthus, Minos, & Aeacus filij Iouis & Europæ fuerunt: qui postea factũ sunt apud inferos iudices. ¶ Subigitq; fateri.) Compellit ad confessionem. ¶ Furto lætatus inani.) Latebra non valde profutura: quippe quæ fuerat publicanda post mortem. ¶ Distulit in seram.) Grauem: vt, Serum bellum in angustijs futurum. Sallustius. ¶ Piacula cõmissa.) Propter quę expiatio debet. ¶ Accincta flagello.) Aut hoc dixit, quod videmus: quia qui longo flagello vtitur, vt id post ictum in se reuoluat, necesse ẽ. Aut accincta dixit instructa, ad verbera scilicet, id est nocẽtes flagello quatit ipsa præparata. ¶ Agmina sęua sororum.) Aut impetus: aut de Harpyis dixit aut serpentum agmina pro comis habent. ¶ Tum demũ horrisono stridentes cardine sacrę Panduntur portę.) Mittuntur inquit, post verbera ad æternũ supplicium. Et est secutus ordinem iuris antiquum. Nã post habitam quęstionem, in Tullianum ad vltimum supplicium mittebantur. Alij hoc a poeta dictum volunt, vt illa loquente intelligam° portam esse patefactam. Alij continuant narrationem. ¶ Sacrę.) Execrabiles. ¶ Cernis custodia qualis.) Custodia est quæ custodit, nõ quę custoditur. Vsurpatum est autem sicut hospita, sicut neptis. Nam hic & hæc custos facit. Ea enim quę in o, exeunt: vt fullo: vt os, vt nepos: in es, vt hospes: foeminina ex se non faciunt. quę autem inuenimus, vsurpata sunt. Vnde & dissimilia inueniuntur. Nam custos, custodia facit. & nepos nepotis: hospes hospita. ¶ Vestibulo sedeat?) Significat Megęram. ¶ Quinquaginta.) Hoc autem dicit, Cernis hanc quam sęua sit? est intus alia. ¶ Immanis atris hiatibus.) Quę est sęuior q̃ Hydra fuit. Multi ipsam Hydram volunt: quod non procedit. Nã eam in aditu legimus inferorum: vt, Ac bellua Lernę: quã alij tria

volūt habuisse capita: alii nouē: Simonides quinquaginta dicit. ¶ Tartar°.) Vel q̃a oĩa illic turbata sunt, ἀπὸ τῆς ταραχῆς: aut quod est melius ἀπὸ τοῦ ταρταρίζειν, id est a tremore frigoris. Sole enim caret. ¶ Bis patet in præceps.) Ideo In præceps addidit: quia põt quid etiã sursum patere. Videtur autē hoc prudentioribus ideo dictum: quia secundũ rationem sphæræ Sol cum in vnam concesserit partem, duę quasi Tartarum faciunt: vna a qua discessit: & altera ad quam nunquã accedit. quod melius sphæræ indicat ratio. Hoc aũt dicit, Tartarus ipse bis tantum in pręceps patet, & tendit sub vmbras. ¶ Quantus est suspectus.) Id est altitudo ad olympum ętherium.

DONATVS.

¶ Constitit Aeneas.) Tantus in illo loco tormentorum strepitus fuit, vt Aeneas extra ipsum positus ferre nequisset, quod feriebat aures, & vulnerabat hominē piũ. ¶ Quę.s.s.o.v.e.) Interrogatio cum propositione, quæ sunt, inquit, scelerum genera? vel quę poenæ singulis quibusq; aptatæ sunt? vel vnde tales planctus existũt, dic mihi o virgo. ¶ Tunc va.s.o.l.) Propositæ interrogationi sic vates respondere instituit. ¶ Dux in.te.) Magna in poeta nostro loquendi copia: quoties enim Sibyllam induxit cum Aenea loquentem, toties principia cum eius laude variauit, & cum plena honorificentia. denique posuit, cessas in vota precesq́ue Tros, ait, Aenea, cessas? Laudis enim fuit dixisse Troianum. item sate sanguine diuum Tros Anchisiade. ecce meritum Aeneæ, cuius pater ęquatus est superis & diis, & ipse Anchise diceretur esse ꝓgenitus. hoc ipsius fuit speciale. Tros autem fuit cõmune cum cęteris. alio etiã loco similiter, Anchisa generate deum certissima proles. hoc etiã loco ait, Dux inclyte Teucrum. nam & hic eum laudat, & hęc dicendo, merita eius extollit. quid pulchrius, q̃ ducem esse multorum? quid tam memorabile, q̃ primum esse quẽquam in officio suo? quid'ue magis egregium, q̃ honorum meruisse principatũ? Teucrum enim laudis esse posuit, vt dignus præesse videretur. ¶ Nulli fas.c.sc.insi.li.) Ne diceret Aeneas, eamus, & ediscamus, quę causa sit clamorum atq; verborum, nulli, inquit, casto licet sceleratum illud limen contingere vestigiis suis, perindeq́; nec tibi, nec mihi: hoc genere profitetur se nũquam vidisse, quę Aeneas cupiebat audire, tamen audisse se, & audita posse narrare professa est. ¶ Sed me cum lucis.) Dixit eorum authorē, quę fuerat narratura, vt fidem verba eius habere potuissent. ait, ergo quãdo Hecate lucis Auernis me præposuit, ipsa me docuit omnia, & mihi vniuersa monstrauit, cuncta per ordinem referendo, instructam reddens propter eos, quibus fas esset viuis ad inferna pertendere. incipit ergo ad interrogata respondere tam plene, vt etiã illa coniungat, quę interrogatio non tenebat. non frustra describeret illius loci actus & gesta, si non primo cognitorem criminũ & poenarum iudicem demonstraret. dicit ergo primum. ¶ Gnosius hęc r.h.d.r.) Potestatis ipsius, dehinc subiungit diffinitionem. ¶ Castigatq́;.a.d.) Hanc, inquit, ille habet potestatem. vt verberibus & tormentis extorqueat, & ad confessionem vsq; perducat. quod apud superos scelerate cõmissum vindicare non potuit, & dilatam poenam inanis gratulatio cõsecuta est. Cum arbitraretur scelerati sese fugisse vindictam, nescientes suffugium furto quęsitũ poenam non deleuisse. sed in aliud tẽpus dura distulisse supplicia. ¶ Continuo sontes.) Adest furia reos sontes, & noxios flagello circũsecans intentans angues, vt tormentorum metu formido eorũ magis ac magis ardesceret, vocis eam sororum innumerabilem modum, cum sola ferri non posset. ¶ Tum d.h. Panduntur portę.) Tum, hoc est inde horrisono cardine, cuius sonus ad aures sacrę panduntur. ¶ Cernis.c.qualis.v.s.s.quę.l.s.) Qualis, inquit, & quę, nec dixit definienter aliquid, vt quicquid tetrũ, horrendũ, ac detestabile esse posset, coniici posset, ergo specialitatem recte suppressit, ne sola putarentur, quę forte posuisset. ¶ Quinquaginta atris &c.) Nec mireris, inquit, istã, quę subiecta est oculis, ac sedet. quod ait, sedet, officium perpetuũ sedendi significat: hoc verbo & in Georgi. vsus est dicens, Immunisq́; sedens aliena ad pabula fucus: vt ostenderet cõtinuationem facti & illum sine intermissiõe aliqua alienis laboribus consumendi semper intentũ. ergo hinc, inquit, intellige, qualis sit Hydra, quã pars interior tenet. multo quippe est sęuior & immanior, & quinquaginta atris armata serpentibus quinquaginta posuit, vt multitudinē significaret. quiquaginta, inquit, hiatibus serpentum immanis, vt ostenderet eos & plurimos & ad inuadendũ semper pauido ore paratissimos. ¶ Tum t.i. Bis.p.i.p.) Necessario addidit, in præceps patet. patere.n. etiam in superna quid. potest, & quod per planũ cingit, hoc est ante, post læua vel dextera patet demersus. ¶ Tantũ tenditq́; sub vm.&c.) Id est quantum in superna panditur, tantũ ad inferos tendit habita ęstimatione duplici, hoc est vt ab ipso ore tartari quantũ ad coelum est, bis tantum ad inferos pateat, retinendum est sm̃ multorum & ipsius maxime Virgilii authoritatem altitudinem & superiorē & demersam dici posse. Hoc vt ostendatur, euidentia ponemus exempla. Ecce superioris altitudinis. Tu nunc Carthaginis altę, & alio loco atq; altæ moenia Romæ. & Conditur in tenebris altum caligine coelum. Inferioris altitudinis est, In altũ vela dabant læti. Sed hic ex affectu poeta locutus est poti° quã ita vere fit, & hic melior est sensus, hoc enim simili mõ in multis locis fecit, vt multa etiam vulgi opinione dixerit.

ASCENSIVS.

¶ Constitit Aeneas, &c.) Quia omnem inferorum regionem describere prętendit Poeta: & Aeneas pius, impiorum carcerem ingressurus non est, inducit eum interrogantem, & disquirentem a Sibylla, sontium, & noxiorũ poenas: vt, scilicet mortaleis, a peccatis per eas deterreat. Donatus ad hunc locum dicit sic. ¶ Dux inclyte.) Magna poetæ copia, quoties enim Sibyllam loquentem inducit cum Aenea: toties principia cum eius laude variauit. ¶ Distulit.) Nam quãuis homines latuerunt, scelerati non poenas euaserunt, sed in aliud tempus distulerunt. ¶ Custodia qualis.) Non expressit quę essent, vt quidquid tetrum horrendum ac detestabile esset, contuens colligeret ęstimatio. Ergo suppressit specialitatem, ne sola putaretur, quæ forte posuisset. ¶ Sedeat.) Vt ostendat assiduitatem, & continuationem facti. ¶ Bis patet in pręceps.) Vt, si coeli altitudo sit centum: profunditas inferni sit. cc. Ne Aloide, qui manibus coelum tangerent, ex infimo inferno fastigium possent tangere, & inde abire. Hæc ille. ¶ Ordo est. Aeneas constitit, Ordo. id est mansit simul; hoc est toto corpore stans (& est Hysterõ proteron in sententia, secundum quosdam: quia prius exterritus hausit strepitus, quam constaret: sed licet confuse prius strepitum hauriret, tamen, vt melius hauriret, constitit: atque ita seruatus est naturalis ordo.) & ipse igitur exterritus, hausit, id est accepit, aurib° strepitum, scilicet qui fiebat apud inferos: &, supple inquit: o virgo, effare, id est eloquere: quæ, id est quales, supple sunt: facies, id est species, scelerum, scilicet ob quę illic puniuntur: aut scelerum, id est sceleratorum: ve, pro vel: quibus poenis vrgentur & quis tãtus plangor, supple editur ad auras. Vates est orsa loqui: tum, id est tunc: sic, id est in hunc modum. O inclyte dux Teucrum, ꝓ Teucrorum. Nulli, id est non vlli: fas non est vlli casto insistere, id est ingredi: limen sceleratum, id est sceleratorum.) Intelligit autē de castis, id est impollutis, ab omni vitio. Nam plura genera damnatorum enumerabit.) Sed cum, id est quando Hecate, id est dea inferorum: pręfecit me lucis, id est syluis incęduis: Auernis, aut Auerni (vtroque enim modo legitur: sed dicendo Auernis, adiectiue sumitur: dicendo Auerni, substantiue.) ipsa docuit me poenas deum, id est quas dii exigunt a sontibus, non quas dant: aut etiam quas dant, peierantes per Stygiam paludem dii: quia nouem millia annorum, poenas dare dicuntur: vnde Statius in syluis, Styx periuria diuum arguit: & duxit me per omnia, scilicet hæc loca: Rhadamanthus Gnosius, id est Cretensis: habet hæc regna durissima, id est quę durissimas leges seruant: fuit autem (teste Strab. libro decimo) antiquissimus rex Cretensium, quem Minos in legibus ferendis imitatus est, & castigat, & audit dolos: & subigit, id ē cõpellit: fateri piacula, id est crimina. piaculo, id est purgatione digna, quę commissa apud superos: quis, id est aliquis: lætatus inani furto, id est occultatione friuola: distulit, scilicet fateri, aut piare: in mortem seram, id est vltimam: & id inclusiue, quæ res cum fide nostra multum quadrat: monetq́; poenitẽtiam agere, & peccata confiteri, dum tempus habemus. Continuo, id est aut perpetuo, aut illico, vt illuc peruenerint: Tisiphone, furia illa infernalis: vltrix, scilicet scelerum: accincta.i. expedita, & pręparata: flagello.i. ad flagellandum: aut habens flagellũ in accinctu suo: quatit sontes.i. nocentes, & culpabiles: insultans, sup. eis (quod signũ dirę impietatis est. vnde in.ii. Poenas cum sanguine poscunt. Est autem tractum ab institutis Romanorum, qui prius virgis cæsos detruncabant.) & ipsa intentans, id est intente iniiciens, aut minitans: sinistra, scilicet manu. (Nam dextra, quatit flagellum.) angues toruos, id est terribiles: vocat agmina sororum.i. aliarũ furiarum: sęua, id est crudelia: portæ sacrę.i. execrabiles: aut, vt res sacrę formidandę: stridentes cardine.i. ferro sustentante ianuam, quasi corde ianuę.) Nam dicitur cardo a καρδία, gręce, id est corde.) horrisono.i. horribiliter sonante: panduntur, id est aperiũtur: tum demum.i. tãdem. (Possunt esse omnia verba Sibyllę: & erit sensus: tum demum, id est tandem, postq̃ animæ sontes, ad eas perductę sunt: & non, quod iam tunc aperiebantur: & tunc proceditur sic.) Cernis (inquit Sibylla ad Aeneam) qualis, id est quã terribilis

sibilis: custodia .i. custos: sedeat in vestibulo .i. in introitu: & quę .i. qualis: hoc est q̃ terribilis, facies limina? quasi dicat, & tamẽ Hydra immanis .i. terribilis, & ferox: quinquaginta hiatibus .i. rictib⁹, & aperturis faucium, tot, enim habet capita: habet sedẽ intus, existens sęuior .i. immanior, q̃ .i. hęc custodia, quę foris in vestibulo cernitur. (Quidam vero velit superiora esse verba Poetæ, vt sit, Portæ panduntur tũ demũ .i. cum hęc dixisset Sibylla. & eis apertis dixit Sibylla, Cernis qualis custodia, &c. & sunt, qui custodiã, more græco, pro carcere accipiant: mihi tamẽ placet, ꝑ Tisiphone accipi. Hydram vero, pro furia hic accipit. Nam verã Hydrã, dixit esse in primo limine, seu primo circulo: appellans belluã, lernæ. Non recte aũt definiuit Ser. custodiam: vt Beroaldus statim aperiet.) Tum .i. insuper: ipse tartarus .i. profundissimus locus inferni (dictus vel a ταράττω .i. turbo: vel a ταρταρίζω .i. strideo, & frigore tremo.) patet bis tantũ in pręceps .i. profundum: & tẽdit sub vmbras .i. infernales: quãtus suspectus .i. sursum aspect⁹ cœli: est ad olympum ętherẽu, aut coelęstẽ: aut ad ęthera .i. summum aerem extensum. Sunt aũt, qui hanc profunditatem sic metiãtur, vt alterum pręcipitium tartari sit, vsque ad centrũ, alterum vsq; ad antipodas, vbi volunt inferorũ regna: quę ob id dicta sunt, nõ interranea, sed subterranea. Nã si interranea essent, nõ quęsiuisset Deiphobus: pelagine venis erroribus actus: nam nauibus ad interranea regna peruenisse non posset, sicut ad antipodas, quos Oceanum mare, vt nos cingit. Respectu ergo antipodum, pũt tartarus patere bis tantum in pręceps: quantus est suspectus coeli, vsque ad ethereum olympum: vt per olympum montem, non coelum intelligamus: qui tamen ex Homero sumptus est locus: is q; dicit tam procul esse tartarum ab inferis, quam coelum a terra: dicem⁹ de coelo, posse intelligi. & signanter, Poetam, aut Vatem loqui dicentem, tartarum non esse bis tantum profundum: sed patere, id est apparere bis tantũ in præceps, quantus est suspectus coeli, &c. Moralis autem ratio huius rei facilis est: quia ad inferos, præcipitantur mortales binis vitiis: & singulis virtutibus ad coelum eleuãtur. vnde virtus, est medium vitiorum vtrinq; redactum & ita duplo facilius est ad inferos descendere, q̃ ad superos conscendere. Sed hæc aliis indaganda relinquimus. Verba Beroaldi in Seruium sunt hæc, in id quod dicit, Custodia, est quæ custodit: non q̃ custoditur. Error hic est Seruii manifestarius: cum apud eruditos, custodia, reperiatur, pro eo etiã qui custoditur. & in primis apud Iurisconsultos, qui disertissimi sunt, Digestis, De custodia reorum ita scriptum legimus, Ne quis receptã custodiam sine casu admittat. Et alibi manifestius, Si custodia se interfecerit, vel pręcipauerit, multis culpæ ascribitur. Et alibi, Si casu, custodia defuncta esse dicatur. vbi semper, custodia, significat reum: & illum qui custoditur. Quinetiam Suetonius hoc vocabulo, in hac significatiõe vsus est: cuius verba hęc sunt in Domitiano, Nec nisi secreto, atq; sol⁹, plerasque custodias receptis, quidem in manu cathenis audiebat. Item in Tyberio, In recognoscendis custodiis precanti cuidam poenę maturitatem: respondit, nondum tecum in gratiam redii. Et in Calicula, Custodiarum (inquit) seriem recognoscens. Beroal. Custodia.

Hic genus antiquum terrę, Titania pubes,
Fulmine deiecti fundo voluuntur in imo:
Hic & Aloidas geminos, immania vidi
Corpora: qui manibus magnum rescindere coelum
Aggressi, superisq; Iouem detrudere regnis.
Vidi & crudeles dantem Salmonea poenas,
Dum flammas Iouis: & sonitus imitatur Olympi:
Quattuor hic inuectus equis, & lampada quassans
Per Graium populos, mediæq; per Elidis vrbem
Ibat ouans, diuumq; sibi poscebat honorem,
Demens, qui nimbos, & non imitabile fulmen
Ære, & cornipedum cursu simularat equorum.
At pater omnipotens densa inter nubila telum
Contorsit, non ille faces, nec fumea tedis
Lumina, præcipitemq; immani turbine adegit.
Necnon & Tityon terræ omniparentis alumnum
Cernere erat, per tota nouem cui iugera corpus
Porrigitur: rostroq; immanis vultur obunco
Immortale iecur tondens, foecundaq; poenis
Viscera, rimaturq; epulis, habitatq; sub alto
Pectore: nec fibris requies datur vlla renatis.
Quid memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoumq;?
Quos super atra silex iamiam lapsura, cadenti
Imminet adsimilis: lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulęq; ante ora paratæ
Regifico luxu: furiarum maxima iuxta
Accubat, & manibus prohibet contingere mensas.
Exurgitq; facem attollens, atq; intonat ore.

SERVIVS.

¶ Hic genus antiquum terræ.) Id est primum. Titanas enim cõtra Saturnum genuit: Gigantes postea contra Iouẽ. Et ferunt fabulæ, Titanas ab irata cõtra deos Terra ad eius vltionem creatos. Vnde & Titanes dicti sunt ἀπὸ τῆς τίσεως, id est ab vltione. De his autẽ solus Sol abstinuisse narratur ab iniuria numinum: vñ & coelum meruit. ¶ Aloidas geminos.) Aloeus Idhimediam vxorem habuit: quæ cõpressa a Neptuno, duos peperit, Othum & Ephialtem, qui digitis nouem per singulos menses crescebant. Freti itaq; altitudine, coelum voluere subuertere: sed confixi sunt Dianæ & Apollinis telis. Aloidas autem sic dixit, vt de Hercule Amphitryoniades diximus. ¶ Geminos.) Sui similes. ¶ Crudeles poenas.) Sęuas, nimias. Nam non dicit indignas ferentem, qui sacrilegus fuit. ¶ Salmonea.) Salmoneus Æoli filius fuit, non regis vẽtorum, sed cuiusdam apud Elidẽ vbi regnauit, qui fabricato ponte æreo, super eum agitabat currus ad imitanda tonitrua: & in quem fuisset iaculatus facem, eum iubebat occidi. hic postea verum expertus est fulmen. ¶ Mediæq; per Elidis vrbem ibat ouans.) Hinc est indignatio, q̃ in ea ciuitate Iouem imitabatur: in qua specialiter Iuppiter colitur. ¶ Dẽsa inter nubila telum Cõtorsit.) Ostendit fulminis causam & originẽ. ¶ Fumea lumina.) i. terrena. Nam ęthereus ignis caret fumo: solo enim splendore viget. ¶ Necnon & Tityũ.) Tityus secundũ alios filius Terrę fuit, secundum alios a Terra nutritus. Vnde elegit sermonem quo vtrunq; significaret. Nam alũnum dixit. Hic amauit Latonã: propter qđ Apollinis cõfixus est sagittis. Et dãnatus hac lege apud inferos, vt eius iecur vultur exedat. Quãquam Home. vicissim dicat duos vultures sibi in eius poenã succedere. Sane in vsu est vultur: licet Cicero vultur⁹ dixerit. qđ quidẽ põt esse & deriuatiuũ. Ennius, Vulturis in cãpo miserũ mandebat homonem. Declinatur autem hic Tityos, huius Tityi: sicut Delos Deli. ¶ Per tota nouem cui iugera corpus Porrigitur.) Quantum ad publicã faciem, magnitudinem ostendit corporis: sed illud significat: quia de amatore loquitur, libidinem late patere, vt ait supra, Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem Lugẽtes cãpi. Sane de his omnibus rebus mire rationẽ Lucretius: & confirmat in nostra vita esse omnia quę finguntur de inferis. Dicit .n. Tityõ amorem esse, hoc est libidinẽ, quę sm physicos & medicos in iecore est: sicut risus in splene, iracundia in felle. Vnde etiam exesum a vulture dicit̃ in poenã renasci: etenim libidini non satisfit re semel pacta, sed recrudescit semper. Vnde ait Horatius, Incontinentis aut Tityi iecur. Ipse etiã Lucretius dicit per eos, super quos tamiam casurus imminet lapis, superstitiosos significari: qui inaniter semper verentur: & de diis & coelo & locis superioribus male opinantur. Nam religiosi sunt, qui per reuerentiam timent. Per eos autẽ qui saxum voluunt, ambitum vult & repulsam significari: quia semel repulsi, petitores ambire non desinũt. Per rotam autẽ ostendit negociatores: qui semper tẽpestatibus turbinibusq; voluunt̃. ¶ Foecũdaq; poenis.) Foecunda in poenam. ¶ Rimatur.) Pascitur: vt, Rimantur prata Caystri. ¶ Fibris.) Fibræ sunt eminẽtię iecoris. ¶ Quid memorem Lapithas?) Hi populi Thessalię fuerunt, quibus ĩperabat Ixion amicissimus (vt diximus supra) Ioui, Phlegyę filius: q post nubis coitũ fictę in formã Iunonis, cum se de eius stupro iactaret, ab irato Ioue ad inferos trusus est, & illic religatus ad rotam circũfusam serpentibus. ¶ Pirithoum.) Et hic vnus de Lapithis fuit, qui descendit cum Theseo ad rapiendam Proserpinam. ¶ Adsimilis.) Ad vacat, & a maioribus ad ornatum adhibebatur. Horatius, Qua populus adsit, a certis liminibus vicina refugit Iurgia. ¶ Lucent genialibus altis.) Aliud est: Tantalus rex Corinthiorum amicus nu-

 minibus

minibus fuit, qui cum frequenter eos susciperet, & quodam tẽpore defuissent epulæ, filium suum Pelopem occidit, & diis epulandum apposuit. Tunc abstinentibus cunctis, Ceres humerum eius exedit. & cum eum dii per Mercurium reuocare ad superos vellent, eburneus ei est humerus restitutus sicut supra: Humeróque Pelops insignis eburno. Ideo aũt sola Ceres dicitur comesse, q̃a ipsa est terra, quæ corpus resoluit. Per Mercurium autem ob hoc fingitur esse reuocatus: quod ipse est deus prudentiæ, per quam philosophi deprehẽderũt παλιγγενεσίαν, vel μετ' ἐμψύχωσιν Tantalus autẽ hac lege apud inferos dicitur esse damnatus: vt in Eridano inferorum stans nec vndis præsentibus, nec vicinis eius pomariis perfruatur. Per hæc autem, auaritia significatur: vt etiã Horatius, Quid rides? mutato noĩe de te fabula narratur. ❡ Genialibus.) Veluti genialibus. Nam geniales proprie sunt, qui sternuntur puellis nubentibus: dicti a generandis liberis. ❡ Aurea fulcra.) Quibus fulcimur, id est sustinemur. ❡ Regifico luxu.) Regali ambitu. ❡ Furiarum maxima.) Id est fames: vt, Vobis furiarũ ego maxima pando. Vnde famen prænunciat, vt hanc esse furiarũ maximam doceat. ❡ Et manibus.) Illorum. s. non suis. ❡ Facem attollens.) Iniiciens ignem auaritiæ, vt abstineant.

DONATVS.

❡ Hic genus an. t. &c.) Parum fuit dixisse tam prolixam fuisse altitudinem tartari. in imo, inquit, fundo eius pendebant titanes posi, qui pro sceleribus suis ictu fulmine in illũ locũ iuste meritóq; coniecti sunt. ❡ Hic & Aloidas geminos.) Geminos ait, quos vnus ediderat partus, aut simplicius intelligamus, duo: sicut alio loco poeta ipse ait. Ecce aũt gemini a Tenedo tranquilla per alta, Horresco referẽs immensis orbibus angues. Illic. n. duo significati sunt, non vno partu effusi. quantæ isti Aloidæ proceritatis fuerint ostẽdit. ❡ Qui. m. m. r. c. Aggressi.) Quid non auderet temeritas, cui fecerat corporis altitudo suffragium? tangebãt manibus coelum, ex eo arbitrati sunt exclusio Ioue, posse sibi eius imperium cedere. tanto autem maiore fulminis violentia pressi sunt, quãto illos inimica sui corporis forma coelo proximos fecerat. ecce, propter quam causam descriptus est tartarus duplicẽ in præceps habuisse mensuram, vel quare in imum fundũ eius cõiecti sunt, ne Aloidis emergendi exinde per altitudinẽ corporũ præberetur occasio, vt tantũ his ad superos spatiũ remaneret, quod superare nõ possent, cum pronunciamus, superisq; Iouẽ detrudere regnis, Iouis nomen debemus extollere. est. n. & in hoĩbus magnæ significatio potestatis, vt hoc loco Iouem superare se posse temere arbitrati sint, eum. s. qui coeli teneret imperiũ, qui deos, qui sydera atq; homines pleno gubernaret imperio, & cætera, quæ intelligi possunt, ipsius tamen fulmine strati sunt, quem audendo contẽpserant. ❡ Vidi & crudeles.) Hoc adhuc clausum est, non apparet, aut delinquẽtis causa, aut species euidenter expressa supplicii. subiungitur tamẽ vtraq; significatio. tunc enim cuiuslibet poenæ iusta videbitur processisse sententia, si admissi quoq; qualitas supplicio congrua demonstretur. ❡ Dum fl. i. & s. im. o.) Ipse quoq; in eo crimine sacrilegii fuit, in quo Aeloidæ, qui Iouẽ regno conati sunt trudere. imitatus enim fuerat Salmoneus, quod de coeli partibus homines terret, vt ipse potius, q̃ Iuppiter timeretur, vt fieret euidentior sceleris causa, adiecit quomodo tonitrus & fulminis facta sit imitatio. ❡ Quatuor. h. in. e.) Imitabatur, inquit, Iouẽ. & se illi per dementiam nitebatur æquare. pro fulmine præferens facem, & æris sonitu ac strepitu equorum currentium facta tonitrua simulans. ❡ At pater omnipotens.) Iuppiter non faces aut fumantes tedas, quas Salmoneus portabat, sed diuina in ipsum coniecit incendia, & adegit præcipitem. ostendit eum in tartari altitudinem missum. ❡ Nec non & Tityon.) Monoptoton declinatur dicendo Tityon. Tityonem diceret si per casus variari potuisset. erat cernere illũ Tityõ, cuius informe corpus nouem iugerum spatiũ occupabat. huic enim pro sceleribus admissis vultur immanis appositus fuerat grandis & ætiguus natura, & inexplebili ventre, rostrum habens obuncum, aptum, scilicet ad inferendum mala, & cõsumendis visceribus cõpetenter armatum. cui ne deessent membra, quæ semper improbus peteret, carnis immortalitas non deerat. non quod reparatio viscerum domino profutura suppeteret, sed farciens detrimenta, quæ vultur intulerat, ne poena conquiesceret corporis deficiente substantia. ❡ Quid memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoumq;? Quos su. a. s. i. a. la. ca. Imminet adsimilis.) Genus est transitus per omissionem, quod iccirco ponitur, ne cõtinuatio narrationis horrescat. Ergo ait quid memorem Lapithas, supra quos pendens saxum ruinã promittit, nec tamen cadit, vt perpetuo metu subiecta nexorũ mens iugiter crucietur. ❡ Regifico lu.) Et torus regifico luxu fuerat paratus, & propositio epularũ, non quia his vti meruerant. sed vt ab his prohibiti cruciatibus maximis afficerẽtur. ❡ Furiarum maxi. iuxta Accubat.) Denique his apposita fuerat maxima furiarũ, quæ eos non tantum prohiberet ab epulis: sed ipsas quoque mensas nõ sineret vel manibus tãgere, exurgẽs etiã voce magna perindeq; terribili atq; intonanti: vt vetaret acriter nequid tangerent, & confirmaret vocis opere prohibitionem ipsam.

ASCENSIVS.

❡ Hic genus, &c.) Docet, qui apud tartara damnati poenas dent: eorumq; primos censent, qui temerario ausu, deos expellere conati sunt: vt filii terræ, Titanas videlicet, qui ob ingẽtem corporis molem, ex terra sumptam, filii terræ dicti sunt. Eosdem etiam Homerus in profundo tartari esse dicit. Lactantius lib. i. dicit, eos filios Titani, qui erat frater Saturni, ex terra genitos. Diodorus autẽ, ex Titea genitos, vult: & inde Titanes dictos. Seruius vero, ex terra irata: & ita vocatos, quia τίσις, ira dicitur. sunt autem superbi, per eos intelligendi. At Cicero, Nihil aliud (inquit) est, gigantes pugnare cum superis, q̃ naturæ repugnare. & reuera quod philosophus docet, Nihil naturalius, q̃ vt inferiora pareant superioribus. Secũdo loco, ob consimile crimen ponit Aloidas: quos Homerus in xi. Odysseæ, ab Vlysse visos: dicit Oethum, & Ephialtem, qui Neptuni filii ab Homero putantur, ex Aloei vxore: sed a patre putatiuo denominati. Fuerunt autem (teste Homero) summæ magnitudinis: nam cum adhuc essent imberbes, habebant pectus latum nouem cubitis, & totidem palmis: longitudinem vero vndecim vlnarum: crescebant autem quotidie nouem digitis, qui ausi detrudere Iouem coelo, iaculati sunt Apollinis telis, non Dianæ, vt Seruius vult. Addit Homerus, quod etiam pepulissent Iouem, si continuo sic eos crescere permisisset. Nec dicentur gemini. i. pares licet id fere in gemellis accidat: sed gemelli. Fuerunt. n. vnius partus, ex Iphimedia, Aloei vxore: a Neptuno compressa, geniti. Et producitur secunda: quia græce ἀλωεύς. Tertio dicit, Salmonea, seu Salmoneum: quem Diodorus in. v. dicit, filium Æoli, & Æolum, Deucalionis, qui regnauit apud Elidem, ciuitatem Arcadiæ, in Peloponesso: vbi in ludis Olympiacis, sibi diuum poscebat honores. Tityos autem, fuit filius terræ: vt dicit Strabo libro. ix. qui in insula Euboea natus ab Apolline interfectus est: quia tyrannus fuit: & concubitum Latonæ, matris Apollinis, appetiit. Occultauit autem sese in spelunca Elaria, vt inquit Strabo. Et sunt qui velint, Elariam, fuisse matris eius nomen: & ita alii. a terra genitum: alii, nutritum, volunt: sumentes occasionem, qualem Virgilius, dicens de aboriginibus, quod esset gens duro robore nata. Per hunc, luxuriam plurimi intelligunt: vnde Horatius, Incontinentis Tityi. & ita declinatur, hic Tityos, aut Tityus, huius Tityi. Donatus tamen sentit; quasi sit, hic Tityon, indeclinabile nomen. dicemus ergo hunc Tityon sicut Menelaon. & bene dicitur, iecur eius abrodi: quia cogit amare iecur: vnde idem Horatius, Nulla ancilla tuum iecur vlceret: sed prælõgum esset cuncta persequi. addam quod Homerus dicit, Tantalum positum in fluuio Eridano, intra poma & dulcis aquas. Euripides vero dicit, quod Tantali poena est saxum leniter pendens, cuius casum timet. vnde in. iii. Tusculanarum, dicit Cicero, quod poetæ fecerunt imminere saxũ Tantalo, significantes auarum semper timere. Horatius Homerũ secutus, dicit sermone primo, Tantalus a labris sitiens fugientia captat Flumina, &c. & significat auarum semper egere: quia quæri, & inuentis, miser abstinet, & timet vti. Donati verba sunt. ❡ Tityon.) Monoptoton declinatur: nam Tityonem diceret, si per casus variari potuisset. ❡ Quid memorem Lapithas.) Genus est trãsitus per omissionem: & ponitur, ne continuatio narrationis horrescat. Hæc ille. ❡ Ordo est. Genus antiquum, id est progenies antiqua terræ: appositorie, pubes Titania, a Titano progenita, aut ab vltione, quæ τίσις dicitur, denominata, id est filii terræ, scilicet gigantes: voluuntur hic, id est in tartaro: deiecti, id est postquam deiecti erant. fulmine, scilicet Iouis, in bello giganteo: voluuntur (inquit) in imo fundo: q̃a & primi, & scelestissimi, apud inferos sunt. Nec multum abludit fabula a casu Luciferi, & complicum: nec historia ab his qui turrim Babylonicam cõstituere moliti sunt. Ego vidi (inquit Sibylla) &, id est etiam: hic Aloidas, id est Aloei filios putatiuos, Oethum, & Ephialtem: geminos, id est vno partu editos: appositorie, imania corpora, qui aggressi sunt rescindere manibus, scilicet suis, magnum coelum, quapropter dicit Donatus, tartarum bis tantum in præceps patere: quia si coelum aggressi sunt, nisi profundior sit tartarus, quam coelum altum, possent facile sese eximere: & aggressi sunt detrudere Iouem, regnis, superis id est coelestibus. Ego vidi, &, id est etiam: Salmonea, id est filium Æoli, regis Arcadiæ: dantem poenas crudeleis, id est crudelitatis suæ vt sit genitiui singularis: aut crudeleis, id est sæuas, & vehementeis, Ordo.

teis, & sine clementia illatas: vt a crudelibus solent: & crudelibus debentur, sicut Crudelis aras, lib. j. dixit ad quas crudele facinus commissum erat, dum imitatur) quasi adhuc imitetur: quia sicut boni, eadem habent exercitia post mortem, & in vita: sic & mali: sed boni, ad voluptatem: mali, ad dolorem: a qua Ethnicorũ sententia non multum abhorret: qui dicunt etiam, immundos spiritus propterea damnatos, quod deo similem esse volenti, consentiebant adhuc conari vt adorētur: vñ & ille, Si procidēs adoraueris me.) flammas Iouis, & sonitus olympi. i. tonitrua, quę Iuppiter demittit ab olympo, hoc est dum in ea affectione manet apud inferos: aut dum imitatur. i. dum pœnas dat, pro eo quod imitatus es, flāmas, &c. nisi sit ordo: hic dum imitatur flāmas Iouis, & sonitus olympi, inuectus quatuor equis: tot enim (authore Plauto) vtitur Iuppiter: & quassans. i. cōcutiens frequenter lāpada loco fulminis: ibat ouans. i. exultans, ouanti similis: per populos. i. cœtus: Graium, pro Graiorum: & per vrbē Elidis. s. regionis, aut ciuitatis Arcadiæ: mediæ. i. per mediũ eius vrbis: & poscebat sibi honores diuum. i. religionem, & metum, ob fulgura, & tonitrua, dictitans se Iouē esse: ibat (dicit) existēs demens, qui simularat. i. finxerat, & imitatus erat: nimbos. i. nubeis ventosas: & fulmē nō imitabile. i. quod imitari nō licet: ęre. i. ponte ęreo: & cursu equorum cornipedum. i. habentiũ corneos pedes, hoc est duros, & ferreos. At. i. sed: pater omnipotens. s. Iuppiter. cōtorsit telum. s. fulmen suum, inter densa nubila: hoc est cum adhuc esset inter nubila, contorsit, quasi ex arcu dimittendo deorsum, ille. s. omnipotēs pater Iuppiter, non adegit. s. in Salmonea, sicut Salmoneus, i eos quos terrere, aut prosternere voluit: faces, scilicet pro fulgure: nō lumina fumea. i. fumosa, aut habentia fumum admissum. tedis. i. propterea quod fierent ex tedis: sed, sup. adegit eum præcipitem, id est præcipitanter cadentem: turbine. i. circumuolutione: immani. i. terribili, & vehementi. Necnon, id est & etiā: erat cernere. i. illic videre dabatur: Tityon alumnum terrę omniparentis. i. quem terra, omnium parens, nutrierat: aut, vt parens: aut, vt nutrix tantum: cui, scilicet Tityo: corpus porrigitur. i. porro regitur. i. extenditur per nouem iugera: tota. i. integra: & cui vultur immanis, tō dens rostro adunco, id est incuruo: iecur immortale, id est inçonsumptibile: & viscera fœcunda pœnis, id est ad pœnas: quia renascuntur fibrę, vt iterum absumantur. quod nostri dicunt, damnatos semper mori, & tamen mori non posse: & rimatur, id est pee rimas. i. fissuras: aperit epulis. i. ad habendas epulas: aut epulādo: & habitat sub pectore alto. i. profundo, vbi est curarum locus: qa curæ non ipsa in morte relinquunt: nec vlla requies datur fibris, id est extremitatibus iecoris, renatis: quia, vt primum renatæ sunt absumuntur a vulture. Quid, id est ad quid: memorem Lapithas? quasi dicat, frustra: quia notum est ob gulositatem, & præcipue ebrietatem, damnatos esse: & ita post superbiam & luxuriā, damnat ebrietatem: & quid memorem Ixiona, q & luxuriosus, & ambitiosus fuit: & quid memorem Pirithoum, qui Proserpinam rapere adortus est: aut, supp. quid memorem, supra quos atra silex imminet lapsura, id est quasi lapsura, iamiam de momento in momentum: hoc est ad similis. i. multum similis cadenti? & sunt superstitiosi. Aut, sup. quid dicam de illo, videlicet Tantalo: cui fulcra. i. sustentacula tabularum, seu mensarum supra quas comeditur: non tauri, super quem cubatur: aurea, id est aut aurata, aut ex solido auro facta: lucent altis toris, scilicet discubitoriis: genialibus, id est in quibus genio indulgere soleant, id est læte conuiuere & id potius, q̃ vt intelligamus de toris, in quibus opera datur liberis generandis: & epulæ paratę luxu. i. superfluo, aut magnifico ornatu: regifico, aut a rege facto, aut rege faciente, cum non deceat, nisi regem, sup. splendent, aut lucent: ante ora. s. Tantali: sed maxima furiarũ, aut Celeno, quę dixerat in. iij. Vobis furiarũ ego maxima pando. Et bene vna Harpyiarum dicitur illic esse, quia earum videtur proprium infestare mensas. aut si Celeno nondum defuncta intelligitur, intelligetur alia eius similis, famē inducēs: quia reuera non est mortalibus maior rabies, q̃ quę ex fame nascitur: furiarum ergo maxima, quę. s. famē procreat: accubat iuxta: & prohibet contingere mensas. i. fercula antepōsita manibus. i. Tantali: & exurgit. s. quoties tentare conatur: attollens. i. erigens facē, quam illi incutere minatur: aut iniiciens ignem auaritiæ: vt dicit Seruius: atq; intonat. i. horrorē facit ore: vt. s. deterreat ab epulis.

Hic quibus inuisi fratres, dum vita manebat,
Pulsatus'ue parens, & fraus innexa clienti:
Aut qui diuitijs soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis, quę maxima turba est:
Quiq; ob adulterium cæsi, quiq; arma secuti
Impia, nec veriti dominorum fallere dextras:
Inclusi pœnam expectant: nec quære doceri,
Quā pœnam, aut quę forma viros, fortuna'ue mersit.
Saxum ingens voluunt alij, radijsq; rotarum
Districti pendent: sedet, ęternumq; sedebit
Infelix Theseus: Phlegyasq; miserrimus omneis
Admonet, & magna testatur voce per vmbras.
[Discite iustitiam moniti, & nō temnere diuos. PHLE.
[Vendidit hic auro patriam, dominūq; potentē POE.
Imposuit, fixit leges pretio, atq; refixit.
Hic thalamum inuasit natæ, vetitosq; hymenęos:
Ausi omnes immane nefas, ausoq; potiti:
Non mihi si linguæ centum sint, oraq; centum
Ferrea vox: omnes scelerum comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina possem.

SERVIVS.

¶ Quibus inuisi fratres.) Hæc quidem constat dicta esse generaliter. Possunt tamen & ad speciē trahi: vt Ægystum & Danaum, Atreum, & Thyestē, Etheoclem & Polynicem significare videatur. Bene autem dicendo Inuisi, per id qđ leue est, etiam maiora complexus est. ¶ Pulsatus'ue parens.) Item quod leuius est dixit, parricidij comparatione. Possumus autem Oedipum accipere Laij extinctorem. ¶ Aut fraus innexa clienti.) Ex lege duodecim tabularum venit, in quibus scriptum est, Patronus, si clienti fraudem fecerit, sacer esto. Si enim clientes q̃si colētes sunt, Patroni quasi patres: tantundem est clientem, quantum filium fallere. Et hoc posse fieri ex Horatij dictis intelligimus: qui cum loqueret de auaris potentibus ait de vicino cliente, Pellitur paternos in sinu ferens deos. Vrbano tamen hoc displicet: & dicit rarum esse hoc, magisq; contrarium, cum magis patronos decipiant frequenter clientes. Vult autem intelligi pręuaricatores, qui patroni sunt clientum, quos nunc suspectos vocamus. ¶ Nec partem posuere suis.) Bene addidit suis, id est cognatis, affinibus. Hęc enim fuerat apud maiores donandi ratio: non profusa passim. Nam hoc est velle inaniter perdere. Vnde Cicero ait in libris legum, Stipem prohibeo. nam auget superstitionem & exhaurit domos. Dignis igitur largiendum est. Vñ Horatius, Cur eget indignus quisquam te diuite: id est indignus paupertate. ¶ Ob adulterium cęsi.) Si occisi, Ægystũ significat Thyestæ filium: & si re vera cęsi, Sallustium, quem Milo deprehensum sub serui habitu verberauit in adulterio suę vxoris filię Syllæ. ¶ Quiq; arma Secuti īpia, nec veriti dominorum fallere dextras.) Hoc loco videtur blandiri Augusto: quia contra Cæsarem patrem eius, multi quibus ignouit, arma susceperāt. Est nanque eius dictum Dare quidem iē veniam Pompeianis: sed ab ipsis quandoq; esse periturũ. Vt arma Ipia, ciuilia dixerit bella: quę mouerunt Pompeiani contra acceptę venię fidem, sed non procedit. Nam si arma impia dixit bellum ciuile: tangit & Augustũ, & Cæsarem: qui & ipsi bella ciuilia tractarunt. Item si culpat eos qui contra fidem datæ veniæ dimicarũt, tangit Augustum. Nam trāsierunt ad eũ ab Antonio duo millia equitum: per quos est victoriā consecutus. Horatius, Adhuc frementes verterunt bis mille equos Galli canentes Cæsarē. Fecit præterea iniuriam Augusto vel Cęsari, si eos dominos dixit: quod apud maiores inuidiosum fuit. Nam patres patrię dicebantur, non domini. Iuuenalis, Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit. Melius ergo est vt bellum a Sexto Pompeio Pompeij filio in Siculo freto gestum accipiamus. Nam occiso patre Siciliam tenuit: & collectis inde seruitijs vastauit sex annis vltro citroq; Siciliam: postea victus est ab Augusto & Agrippa. Hora. Minatus vrbi vincla q̃ detraxerat seruis amicus perfidis. Et hoc sensu tam arma impia, quā dominorum congruit commemoratio. ¶ Pœnam expectāt.) Qđ grauius est. Nam in expectatione & pręsens metus est & dolor futurus. In ipsa autem pœna, solus est dolor. ¶ Forma viros.) Regula. Singulis enim sceleribus statuta sunt supplicia ex more Romano, quem sequitur. ¶ Saxum ingens voluunt alij.) Sisyphũ dicit,

qui deorum cōsilia hominibus publicauit. Radijsq́ rotarum.) Ixionē dicit, vt alibi ostendit, Atque Ixioni vento rota constitit orbis, Licet supra dixerit, Quos super atra silex. Nam de his fabulis varię sunt in ipsis authoribus opiniones. Æternumq́ sedebit Infelix Theseus.) Contra opinionem. nam fertur ab Hercule esse liberatus: quo tempore eum ita abstraxit, vt illic corporis eius relinqueret partem. Frequenter enim variant fabulas poetæ. Hippolytum Virgilius liberatum ab inferis dicit. Horatius contra, Neque enim Diana pudicum liberat Hippolytum. Phlegyasq́ miserrimus omnes admonet.) Si Phlegyas est nominatiu° singularis, hoc dicit, Phlegyas omnes admonet apud inferos pœnas ferentes. Si autem Phlegyas accusatiuus pluralis est, Theseum omnes Phlegyas admonentem debemus accipere. Hi nanque secundum Euphorionem populi insulani fuerunt satis in deos impij & sacrilegi. Vnde iratus Neptunus percussit tridente eam partem insulæ, quam Phlegyæ tenebant: & omnes obruit. Phlegyas autem Ixionis pater habuit Coronidem filiam, quam Apollo vitiauit: vnde suscepit Æsculapium. Quod pater dolens, incendit Apollinis templum: & eius sagittis est ad inferos trusus. Statius, Phlegiam subter caua saxa iacentem Æterno premit accubitu. Discite iustitiā.) Vel nunc in pœnis locati. Vendidit hic auro patriam.) Etiā hæc licet generaliter dicantur, habent tamen specialitatem. Nam Lasthenes Olynthum Philippo vendidit: Curio Cęsari vigintiseptē millibus sestertijs Romam. De quo Lucanus, Gallorum captus spolijs & Cęsaris auro. Fixit leges pretio, atque refixit.) Possumus Antonium accipere secundum Ciceronem in Philippicis. Fixit autem ideo, quia incisę in æreis tabulis affigebantur parietib°. Hic thalamum inuasit natę.) Thyestes: vnde Ægystus nat° est, Item Ciniras. nam quod Donatus dicit, nefas est credi dictum eē de Tullio. Vetitosq́ hymenęos.) legibus. Nam dicendo Vetitos, ostendit fuisse vt est apud Persas hodie. Vnde Donatus male ait, natura & legibus vetitos. Ausi omnes immane nefas, ausoq́ potiti.) Illic sunt & qui fecerunt & qui conati sunt. Dicit autem secūdum Romanum ritum in quo non tantum exitus punitur, sed etiam voluntas. Non mihi si linguæ centum sint, oráque centum.) Ferrea vox. Lucretij versus sublati de Homero: sed Ærea vox dixit. Scelerum comprendere formas.) Vt, Aut quę forma viros fortunáue mersit.

DONATVS.

Hic quibus. in. f.) Illic fuerunt, q odio habuere fratres suos, & patres egerunt manu, vel qui pauperibus conflauerunt fraudem. Aut qui diuitijs. f. i. r.) Illic etiā illi, qui nacti diuitias nullam suis partem facere voluerunt. quorum multitudo fuerat maxima. Quiq́ ob ad. cæ.) Et qui ob illicitos cōcubitus alieni cōiugij mactati sunt. Quiq́ ar. se. Im.) Vt sunt, qui necessitudine coniuncti sunt sanguinis aut affinitatis inimicitias vsq́ ad sanguinem ducūt. Nec veriti do. fal. d.) Illi quoque, qui deceperūt dominos suos: possunt etiam intelligi, qui imperatores prodiderunt. Inclusi poe. ex.) Hoc de omnibus dictum est, quos supra complexus est, quot inclusi expectarent pœnas, expectare autem incertum, peius est, quam pati. Ne. q. do. Qu. p.) Quid enim referet Sibylla, quod nondum in illorum criminum reos fuerat definitum? ne quærat, inquit, doceri, qua pœna isti afficiantur, cum sola sit interim, quod eam expectant: & nec tempus quo pœna ipsa ventura sit, norint, nec sciant, quæ illa sit, quod dixit, his quibus inuisi fratres, dum vita manebat. omnibus potest aptari, quos diuersorū criminum reos supra enumerauit. omnes enim dum vita manebat, prędicta crimina admiserant. Saxum ingens voluunt alij.) Scilicet sine fine voluendi. Radijsq́ ro. Districti pen.) Et hic intelligitur, alij saxum voluebant: alij pendebant rotarum radijs districti. Infelix Theseus.) Theseus sic damnat°. Phlegyasq́ miserrimus omnes Ad.) Phlegyas pręposit° omnibus fuit ipsis miserrimis reis vniuersis insultans voce magna. Discite iustitiam mo.) Post admonitionem enim peccare crimen est maximum, nec habent defensionem imprudentię, qui hoc facerent: nō timere autem diuos sacrilegium est. Vendidit hic auro patriam.) Execrabile criminis genus hostibus patriam vendere. patriam, inquit, primum altricem suam: quę proprio sinu nascentem vagientēq́ suscepit, quam supra matris affectum amare & colere debuisset, quam pręclari ciues liberis ac posteris suis optant, cupiuntq́ esse superstitem. Ecce, addit causam, qua impulsus multiforme scelus admisit, propter auaritiam solam execrandandam, inquit, id est auri cupiditatem: decepit eam, pro qua occumbere gloria fuerat, & per victoriam fidam mentis obstinatione durare, & hanc hostibus in exitium eius perniciemq́ quærentibus non dubitaret offerre. definiamus quid sit patriam vendere, decipere ipsam primo, quam vt dictum est, superstitem relinquere est gloriosum, decipere insontes, cuius diuersas quoque ętates in diuerso sexu constitutas locupletes ex præda hostes efficerent, adde causam, sola auaritia est, & sumendi auri cupiditas execranda, seruaturus hęc, quibus perdidit omnia, q̄ charissima habere debuerat. Dominūq́ potentem Imposuit.) Et seruitio potentis domini suos omnes addixit. iunctus quippe seruitium sequitur. Fixit l. pre. atque re.) Corruptione interueniente premiorum alias conscribi leges efficit, & alias remoueri, quales esse potuerint, quas ferebat inimicis. Hic thalamum inuasit natæ, vetitosq́. h.) Hic, inquit, cōtra iura publica legemq́ naturę filię concubitus inuasit. quod libidinis genus iste prętermisit, q in nefarios natę complexus improuidus ruit, ?iam spālis narratio producta per multos faceret malorē properātibus moram. confugit ad generalitatē dicēs. Ausi. o. In. n.) Omnes, inqt, isti nefariorum scelerū rei sunt, & qcqd aggressi sunt perfecerunt. cum dicit omnes, & illos terigit: quos designatis criminibus deposuit. omnia hęc pœnarū & criminum genera Virgilius non inaniter posuit. neq́ enim id curauit, vt ostenderet securare actus infernos: sed vt suppliciorū metu ad bonos mores singulosq́ conuerteret, & apertius docti rectius viuerent certi deterius puniri post mortem, quę sciendo vindicarent hoīes, aut prętermiserint ignorando. mire tn̄ addidit. Non mihi si linguę centū.) Generalitas. n. necessario adiecta est, ne poeta videret oīa descripsisse, quæ apud inferos gerebantur. quoniam fuit impossibile latitudinem tantam plene complecti, vel ne contēptui haberent pœnę præpositę ex quotidiana meditatione. amplius. n. supplicia incerta metuuntur, certe etiam si sola fuerant, quæ dicta sunt. Accessit humanis actibus, quod prodesset ex poetę mendacio. plus enim fecit timere, & minus peccare metuentem. eoq́ res redit, vt viuatur rectius cum infinita.

ASCENSIVS.

Hic quibus, &c.) Tangit quartum peccati mortalis genus, inuidiam. s. repetens iterum auaros, & taxans impios, infidos, adulteros, superstitiosos: & qui patriam, aut genus suum, incæstauerunt vt suo loco dicam. Donati autē verba sunt. Leges pretio fixit.) Omnia hęc scelera posuit Maro, vt viuentes ad bonos mores, metu pœnę reduceret. Non mihi.) Necessario generalitas iniecta est ne cuncta descripsisse videretur: quoniam fuit impossibile, latitudinem tantam plene cōplecti: vel ne contēptui haberentur pœnæ propositę ex quotidiana meditatione. Plusquā etiam metus inijcitur, cum infinita formido est. Hęc ille. Ordo aūt est. Hic, sup. inclusi: expectant pœnas. i. quibus fratres inuisi, supp. erant, dum vita manebat: vt Atreus, & Thyestes: Danaus, & Ægystus: Romulus, & Remus: & multi alij: quia fratrum concordia rara est. (De Romulo tamen non esset congruum exprimere, quia eum laudaturus est Anchises, dicturusq́ eum iam tunc ad cœlos destinari: sed vt dicam, id Sibyllę dicere licet, quę verū sine fuco profert.) & quibus parens est pulsatus, quod minus est, quam si occisus sit: & tamen ęterno supplicio dignus censetur: & a quibus est fraus innexa clienti, scilicet familiari, & domestico se colēti: hoc est, aut qui clienti, aut qui per clientem fraudem fecit: aut qui incubuere soli diuitijs repertis: nec posuere partem suis, scilicet necessarijs: quę, id est quorum, est maxima turba: & qui cęsi sunt ob adulterium: vt Fabius, & Sallustius, & qui secuti sunt, arma impia: vt contra patrem patrię, sicut cum Sexto Pompeio: nec veriti, sup. sunt: fallere dextras. i. fidem dominorū (vt qui cum Sexto Pompeio pugnauerunt, id est enim vt dicit Horatius, in Odis, Detraxit vincula seruis, vt inijceret patrię: aut generaliter intelligemus de seruis, qui dominos suos deceperint: sicut prius de patronis, q clientibus suis imposuerint. Hi (inquam) omnes inclusi, expectant pœnas, quod grauissimum est tormentum: vnde Seneca, Grauius est quam mori, semper mortem expectare.) Ne quęre, pro ne quæras: doceri quam pœnam, supple expectent: aut, quę forma, id est species malorum: aut, quæ fortuna mersit viros, id est eos, qui ad discretionem peruenerint, quasi dicat, longum esse omnia recensere. quia alij, voluunt ingens saxum (de quibus Beroaldum statim audiemus. sunt autem superstitiosi.) &, supple alij districti, id est diuersis partibus astricti: pendent radijs, id est lignis, inter canthū seu circumferentiam, & axem: ab axe in morē radiorum procedētium: Theseus infelix sedet, & sedebit ęternum, scilicet apud inferos: Nam licet Pirithoum liberauit: tamen postmodum defunct° apud inferos, ęterno supplicio addictus est. (Aulus Gellius tamē (vt diximus) ibi, Portusq́ require Velinos. dicit hunc locū corrigendū censeri, eo q ab inferis redijsse supra innuit, cum diceret, Quid Thesea? magnū quid memorem Alcidem? sed (vt dixi) licet viuus, dicat redijsse: mortuus tamē illic manere pōt: & ita nō est

repugnantia

repugnantia in dictis poetæ, quæ concordari non possit. Est autē duplex sensus sequentis particulæ. Nam Phlegyas, pōt esse nominatiuº sigularis, & accusatiuus pluralis. Fuit enim Phlegyas, rex Thessaliæ: pater (vt nonnulli dicunt) Ixionis, & Choronidis: ex qua Apollo Æsculapium genuit: vnde iratus Phlegyas, Delphicū templum Apollinis incendit: quapropter damnatus dicitur. Itē Phlegyę, sunt populi Thessalię impij: de quibus Ouidius libro vndecimo Metamorpho. meminit. Si ergo nominatiuus est: constructio est: Et Phlegyas, rex ille Thessaliæ, impius miserrimus: quia grauissimo supplicio affectus: & tamen vtcunque miseratione dignus, quia vlcisci voluit iniuriam maternam.) admonet omnes, scilicet mortales: & testatur magna voce per vmbras dicens, scilicet o vos moniti, scilicet exemplo meo discite iustitiam: & non temnere, pro contemnere, diuos: aut si est accusatiui casus pluralis, ordo est: & ipse Theseus miserrimus, admonet omnes Phlegyas, id est Thessalos: & testatur vt prius: hic, id est quidam ex damnatis: vt Curio tribunus plebis, vendidit. i. Cęsari, patriam, scilicet suam: hoc est Romam, auro: vt attestatur in Thebaide Statius. melius tamen generaliter dictum putetur, ne Augustum lędat. & qui vendidit, imposuit. s. patrię, dominum potentem, hoc est tyrannū intrusit: fixit. s. hic, aut alius, leges pretio: & refixit. i. iterum absoluit: alludit ad morem Romanum: quia solebant leges incidi tabulis æreis: & figi in pariete. Et videtur Antonium taxare: qui (vt attestatur in Philippicis Cicero) quasdā nouas leges tulit: & quasdam a Cæsare latas, abstulit. Et si dominum potētem, Cæsarem, quis intelligi velit, posset excusari: quia hęc dicuntur ex persona Sibyllæ, huius est verum dicere. Nam aliter de Cęsare, & Augusto, poeta, & aliter, Anchises locuturus est: hic, id est alius: vt Thiestes, & Cynaras, pater Myrrhę, inuasit thalamū natę. i. filiæ suæ: & Hymenæos. i. coitus, aut concubitus, vetitos: quia per incęstū, omnes. s. illic existentes, ausi, supple sunt, nefas immane, & potiti sunt auso: ergo & voluntate, & opere, peccauerunt. Ego (inquit Sibylla) non possem comprendere omnes formas. i. species scelerū: nec possem percurrere, idest etiam celeriter pertractare omnia nomina poenarum: si, id est tametsi: centū lingue, & cētum ora sint mihi: & vox ferrea. i. vt Homerus dicit, infrangibilis. Lucretiº autem dicit, ęrea vox, &c. quæ etiam pro forti, ponitur. Excusat ergo, & non omnia scelera, nec omnes poenas nominat, cum id fieri non posset, propter multitudinē. Beroaldus dicit sic. Nemo inficiatur Sisyphū apud inferos hac poena torqueri, vt saxū perpetuo voluat. Iuxta illud Ouidij, Sisyphus est illic, saxū, voluensq;, petensq;, & Ixionem a rota versari: vt idem, Voluitur Ixion sese sequiturq;, fugitq;. at qui curioso interpreti conueniebat diligentissime pensitare: an fabula Ixionis ad sensum Virgiliani carminis esset accommodanda: mihi enim haudquaquā quadrare videtur: nam cum poeta paulo supra dixerit, Ixiona apud inferos in tartara cruciari: quid opus fuerat idem iterum referre? Ego autē cum Macrobio sentire malim, qui in somnium Scipionis: scribit poetam, intelligere illos radijs rotarum pendere districtos: qui nihel consilio prævidentes, nihil ratione moderantes, nihil virtutibus explicantes: seq; & actus suos omnes fortunæ permittentes, casibus, & fortuitis rotantur: illos autem saxum ingens, voluere dicit esse intelligendos, qui inefficacibus, & laboriosis conatibus, vitam conterunt: nam philosophi quidam ferunt, qui inferos aliud esse negauerunt, quam nostra corpora: & omnia quæ de inferis, antiquitas fabulata est, in nobismetipsis reperiri: quapropter expositionem quoque Macrobij, vtpote optimam, memorabimus, quam seferri super illo versiculo, Lucent genialibus altis Aurea fulcra toris. vbi Seruius de Tantalo dicit esse intelligēdum, & eius fabulam notissimam enarrat. Macrobius vero dicit, ad oēs auaros hoc esse referendū, qui epulis ante ora positis excrucianē fame, & inedia tabescunt: quos magis, magisq;, acquirendi desiderium, cogat pręsentem copiam non videre, qui in affluentia inopes, egestantis mala in vbertate patiuntur: nescientes parta respicere, dum egent habendis. Praeterea non videtur esse omittēdum illud, Quos super atra silex, iamiam lapsura cadētı' Imminet adsimilis. quem versum enarrans peritissime Macrobius, asserit eos esse intelligendos, qui arduas potestates, & infaustam ambiūt tyrannidem, quoniam semper viuunt in timore, & sibi videntur exitum, quod merentur excipere: quod Dionysij exēplo declaratur, qui Aulę siculę, inclementissimus incubator, Damocli, familiari suo, solam beatam existimanti vitam tyrannicam, volens ostēdere q; misera esset, & q; plena impendentiū semper periculorū: gladium de filo tenui pendentē, mucrone demisso, iussit illius ceruicibus inter epulas imminere: & cum Damocles, regias, & tyrannicas copias pręsentis mortis periculo aspernaret: talis est (inquit Dionysius) vita, quā beatam putabas, sic nobis semper mortem imminentem videmus: hæc historia pręter Macrobium ab Eusebio, & Cicerone memoratur. ista autem omnia, quoniam eruditionis refertissima sunt, ac subtilitatis referenda esse censui. vt qui expositione Seruij contentus non fuerit, aliquid audiat disciplinę remotionis: quæ non minus delectare solet, quam prodesse.

Hæc vbi dicta dedit Phoebi longæua sacerdos:
[Sed iā age carpe viā, & susceptū pfice munus SIBYL.
Acceleremus (ait). Cyclopum educta caminis
Moenia conspicio, atq; aduerso fornice portas,
Hæc vbi nos præcepta iubent deponere dona.
[Dixerat, & pariter gressi per opaca viarum, POE.
Corripiunt spatium medium, foribusq; propinquant.
Occupat Æneas aditum, corpusq; recenti
Spargit aqua, ramumq; aduerso in limine figit.
His demum exactis, perfecto munere diuæ,
Deuenere locos lętos, & amoena vireta
Fortunatorum nemorum, sedesq; beatas.
Largior hic campos æther & lumine vestit
Purpureo, solemq; suum, sua sydera norunt.
Pars in gramineis exercent membra palæstris,
Contendunt ludo, & fulua luctantur arena:
Pars pedibus plaudunt choreas, & carmina dicunt.
Necnon Threicius longa cum veste sacerdos,
Obloquitur numeris septem discrimina vocum:
Iamq; eadem digitis, iam pectine pulsat eburno.
Hic genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
Magnanimi heroes nati melioribus annis,
Ilusq;, Assaracusq;, & Troiæ Dardanus author.
Arma procul, currusq; virum miratur inaneis.
Stant terræ defixæ hastę, passimq; soluti
Per campos pascuntur equi, quæ gratia currum,

SERVIVS.

¶ Perfice munus.) Hoc est ramum redde. Nam supra ait, Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus Instituit. ¶ Cyclopū educta caminis.) Hoc est magna, Ita enim cuiuslibet rei magnitudinem significant: adeo vt Statius Argiuorum muros ab ipsis dicat esse perfectos. ¶ Fornice.) Arcu Cicero, Vidit ad ipsum fornicem Fabianum. ¶ Corripiunt spatium.) Raptim peragunt. ¶ Occupat Aeneas aditum.) Ingreditur, vt supra diximus. ¶ Recenti.) Semp fluēti. Dixit hoc propter paludem Stygem. ¶ Spargit aqua.) Id ē purgat se. Nam inquinatus fuerat aspectu Tartari: & spargit, q̄a se inferis purgat. ¶ Amoena vireta.) Virentia: & est latis vsurpatum. Amoena aūt quæ solum amorē pręstant. Vel, vt supra diximus, quasi amunia, hoc est sine fructu, vt Varro & Carminius docent. Alludit autem ad insulas fortunatas. Nā & sequenti hoc indicat versu. ¶ Largior hic campos æther & lumine vestit purpureo.) Nō nostro largior: sed q̄ est i cætera inferorum parte. Aut te vera Largior, si lunarem intelligis circulum. Nam vt supra diximus, campi Elysij, vt apud inferos sunt, aut in insulis fortunatis, aut in Lunari circulo. Lucanus, Illic postq; se lumino vero Induit. ¶ Solēq; suū. Sibi congruum: vt, Fessosq; sopor suus occupat artus. ¶ Palæstris.) Luctationibus. Græce dixit. ¶ Contendunt ludo.) Non odio. ¶ Choreas.) Re corripit propter metrum. Alibi ait secundum naturam: vt, Iuuat indulgere choreis. Ergo aut Systolen fecit, aut Antitesin e, pro ει, ponens. Nam gręcum est nomē. ¶ Necnō Threicius longa cū veste sacerdos.) Orpheus Calliopes musæ, & Oeagri fluminis filius fuit, qui primus Orgia instituit: primº etiam deprehendit harmoniā, id est circulorum mundanorū sonum, quos nouem esse nouimus: e quibus summus, quem ἄναρ dicūt, sono caret. Itē vltimus qui terrenus est. Reliqui septem sunt, quorum sonū deprehendit Orpheus: vn̄ vtique septem fingitur chordis. ¶ Longam autē vestem.) Aut cythacroedi habitum dicit, aut longam barbam. Nam e con/ ta

Armorumq; fuit viuis, quæ cura nitenteis
Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.

trario imberbes, inuestes vocamus. ¶ Sacerdos.) autem quia & Theologus fuit, & Orgia primus instituit. Ipse etiã homines de feris & duris composuit. Vnde dicitur arbores & saxa mouisse: vt Deus. ¶ Obloquitur numeris.) Dicendo Obloquitur, chordarum expressit laudem, quas dicit verbis locutas. Obloqui enim non est nisi contra loquentem loqui. ¶ Numeris.) Rhythmi sonis: vt, Numeros memini, si verba tenerem. ¶ Septem discrimina.) Quia omnes chordæ dissimiliter sonant. ¶ Iam pectine pulsat eburno.) Nunc. Hoc autem pecten declinatur, vt lien, carmen. ¶ Hic genus antiquum.) Quod non omnes viros fortes in Elysio visos esse commemorat, hęc ratio est: quia illi diuinos meruerant honores: quod Tydeo vel his quos supra memorauit, non contigit. Nam ideo antiquum addidit: quasi & illis Elysij non contingerent campi, si eis annorum non derogasset vetustas. ¶ Nati melioribus annis.) Plerunque enim virtus decoloratur temporis infelicitate. Cicero, Vt illa laus, temporum non hominum fuisse videatur. ¶ Ilusq;, Assaracusq;.) Troiani reges fuerunt. ¶ Troiæ Dardanus author.) Hunc in septimo inter deos dicit relatū: vt, Et numerum diuorum altaribus auget. Sed vt supra diximus. Homerum sequitur qui inducit simulachrum Herculis apud inferos visum. ¶ Defixæ hastæ.) Subaudis inanes. Itẽ, equos inanes. ¶ Quæ gratia currum.) Detraxit vnum u, licentia, qua Latinitas Græcos secuta genitiuo plurali syllabam aut addit, aut detrahit: hoc loco detraxit, sicut Arma virum. Cõtra addidit, Alituum pecudumq; genus: pro alitum, sicut Græci μουσάων ἑλικωνιάδων. ¶ Nitentes Pingues: ab eo quod sequitur id quod pręcedit intelligis. Per omnia autem quæ dicturus est intelligendum hoc, Quæ gratia fuit viuis, eadem sequitur tellure repostos.

DONATVS.

¶ Sed iam age, car. v. & su. per.) Sequere, inquit, viam, vt susceptum munus possis implere. ¶ Acceleremus ait.) Ordinatur sensus sic. hæc vbi dicta dedit Phœbi longæua sacerdos. acceleremus ait, age carpe viam, & susceptum perfice munus. ¶ Cyclopũ educa. Mœ.c.) Vbi, inquit, apparent camini Cyclopum, & eorũ habitacula. illic doni munus iubemur exponere. fornicem dixit cameram in arcum ductam. ¶ Dixerat, &c.) Hęc cum Sibylla dixisset, direxerunt iter vt spatiũ transmitterent, quod inter ipsos & locum destinatum fuit. sed vbi ad ipsas fores ventũ est. ¶ Corpusq; re. Spargit a. r. q. a. in. l. f.) Lustrauit se Aeneas. & sic ramum fixit. ¶ His. d. e.) Omnibus. s. exactis, quę dicta sunt, & cõpleto officio, quod debebat. ¶ Deuenere locos lætos.) Vt dixit, qd mali sit, male viuere, atq; vt noxios & noxiorũ pœnas exposuit: ita vult ostẽdere, quid post vitam prosit, recte vixisse: nec a personis, vel a beatorum felicitate: sed primum regionũ bona persequitur. dehinc qui ex ipsis locis capiant commodum, & quales bonis ipsis perfruantur. ¶ Largior h. c. æ.) Nihil illic deest eorum quæ superi habẽt. sol illic est, nec desunt sydera, & cœlum perspicuum, campi, illic prata, ac nemora beatitudinem commorantibus pręstant. solum illic opus est. quod dimittitur superis. Locis ipsis nomen inditum est. vt beata & fortunata dicantur, quod ipsum vocabulũ ab illis sumpserant, qui merito suo beati & fortunati dici meruerunt. Quo enim nomine appellari debuerunt, quos probauit cursus vitę, & a pessimis quoq; mors ipsa discreuit? ¶ Pars in gra. e. m. p. &c.) Vsque adeo illic seueri degũt, qui apud superos recte vixerunt: & his honestæ & simplices voluptates etiam illic gratæ sint. non illis habendi aut rapiendi iurgandiq; asper affectus est: sed quod est gaudium, ludo certant, ludoq; cõtendunt. Lucta certamẽ efficit, & palęstra imaginem quandã veri certaminis fingit. ac neqd eorum voluptatibus desit, Orpheus longa, id est submissa veste compositus mulcet omnia varijs chordarum vocibus, dũ has aut impellit digitis, aut plectro cõtingit, & multis exemplis, & hoc loco Virgilius probat citharæ artem inter honestas & pręcipuas numerari virtutes. est. n. musica ars sane liberalis. ¶ Hic. g. a. i.) Antiquos hoc loco veteres, potius q̃ magnos debemus accipere. quod. n. laudis cã dicendũ fuerat, dixit, pulcherrima proles. denique, vt ostenderet se de antiquioribus loqui, addidit. ¶ Magnanimi h. n.) Vt hoc genere probaret alijs illos sæculis fuisse progenitos. cum hoc dicitur, monstratur illos non solum generis bona habuisse, verumetiam sæculorum, quibus nasci meruerunt. ¶ Ilusq;, Assaracusq;.) Ecce vbi melius aperuit, quia de Priscorũ memoria loquebatur. cum eos nominat, quos Aeneas ipse nõ nouerat. recte veteres Troianos dixit natos annis melioribus, quoniam posterioris ætatis & perdiderant cum patria imperiũ, & multi perierunt casibus diuersis, & reliqui grauissimis incommodis tenebantur. ¶ Arma procul, currusq; virum, &c.) Mirabantus Sibylla & Aeneas habere mortuos, quod superi incolumes habent. ¶ Quę cura nitenteis Pascere equos, ea se. tellure repostos.) Nitentes equos habere, est semper id agere, vt iugiter niteant, & nunquam videantur esse neglecti. Talis est sensus in Bucolicis, Formosi pecori custos, formosior ipse. Custos est enim pulchritudinis pecorum, cui est cura, vt semper formosa sit. quæ cura nitentes equos pascere, & gratia armorum, aut currũ fuit viuis, eadem mortuos sequitur, id est cura & gratia præcedens. quippe diligentiam gratia parit. Hoc igitur mortuis studium fuit, quod viuis.

ASCENSIVS.

¶ Hæc vbi, &c.) Docet quomodo oblato munere: & eo in foribus fixo ad Elysios deuenerint campos. Vnde Donatus sic. ¶ Fornice.) Ea enim est camera: in arcũ ducta. ¶ Deuenere locos lętos.) Vt metu pœnarum, malos deterruit: ita spe felicitatis ad virtutes hortatur. Primo ergo, regionũ bona prosequitur. Deinde, quę ex ijs locis capiant commoda: & q sint hi, qui huiuscemodi bonis perfruantur. ¶ Largior.) Hic ostendit nihil deesse ex ijs quæ sunt apud superos: adeo, vt fortunati, & beati: appellari meruerint. ¶ Pars in gramineis.) Ostendit quanta animi serenitate in voluptatibus honestis viuant. ¶ Necnon Threicius.) Ostendit citharam, inter honestas enumerari artes. Est enim musica. Hęc ille. ¶ Ordo autem est. Vbi, id est postquam: longęua sacerdos Phœbi, scilicet Sibylla: dedit hęc dicta, id est hęc locuta est: ipsa ait, sed carpe iam viam, & perfice munus, id est officium susceptum. Seruius tamẽ de ramo, pro munere reddendo, intelligit: forte, quia sequit, Hęc vbi nos, &c. sed vtroque modo accipi potest: vt sit munus, id est officium susceptum, scilicet reddendo ramum: aut eundo ad patrem: hoc est, acceleremus, id est properemus ad patrem tuũ. Ego conspicio mœnia educta caminis, id est fornacibus Cyclopum, q sunt ministri Vulcani: & intelligit, aut magna mœnia, aut potius ferrea: sicut dictum est, Stat ferrea turris ad auras, atque conspicio portas, supple in fornice, id est arcu, seu circunferentia. (Fornix. n. proprie est circunferentia: & testudo arcualis: qualis est in arcubus pontium: & in iuncturis fenestrarum: aut columnarum. Et qa in fornicibus theatri, erant olim lupanaria: ideo fornicem: pro lupanari: & fornicari: pro mœchari, accipiuntur) aduerso, id est nobis ex aduerso stante: hoc est, video regiam Plutonis: vbi pręcepta. i. traditiones maiorum: aut institutiones deorum, iubent nos deponere, hęc dona. i. aureum ramum. Dixerat. s. Sibylla: & ipsi gressi. i. gradientes pariter per opaca. i. opacitates viarũ: corripiũt spatium medium: & propinquant foribus. i. ad fores. Aeneas occupat aditum. i. ingreditur viriliter: ne pręueniatur: & spargit corpus: aqua recenti. i. semper fluenti: & figit ramum in limine aduerso: his. i. iam dictis: peractis demum: & munere diuæ, scilicet Proserpinę: perfecto. i. perfectis, reddendi rami cerimonijs: ipsi deuenere, id est peruenere: ad locos lętos: & ad, supple vireta. i. virentium: vt arborum: & herbarum: natiua loca: & amœna. s. nemorum fortunatorum. i. in quibus sunt fortunati, seu beati: & ad sedes beatas. i. in quib⁹ resident beati: vnde Ditis, seu Plutonis: dicitur regia. Largior ęther. i. splendor cœlestis: vestit. i. circũfulget hic campos, lumine purpureo. i. rutilo: & sydera sua. i. propria: & cõuenientia: norunt. i. agnoscunt hic: & cum eo cõsentiunt hic suum solẽ: quasi alium solem: & alia sydera is locus habeat. Pars. i. ipsi, partim exercẽt membra. s. sua: in palæstris. i. luctationibus: gramineis. i. in gramine: & locis herbosis: & contendunt ludo. s. læto: & honesto: & luctãtur, supple in arena fulua, id est fului coloris: hoc est, alij tenentur studio militari: in q̃ in vita affecti sunt: pars plaudunt, id est plaudendo pedibus faciunt: & exercent choreas: & dicunt carmina. s. choreis apta. Necnon. i. insuper: vates Threicius. i. Thracius. s. Orpheus optimus musicus, & cithara, quam optime sciens: cum longa veste. i. habens longam vestem: aut apparens cũ longa veste. i. habitu citharœdi: obloquitur numeris, id est musica proportione, quam contra punctum dicunt. carminibus aliorum disparem concentum: quem vulgo, discantum, vocant, efficiendo: facit septem discrimina vocum. s. septem chordarũ, qbus octauã addit Simonides: nonam postremo, Timotheus: & pulsat iam. i. aliquando: eadem. s. discrimina: digitis. s. suis: & iam. i. aliquãdo pectine eburno. i. eboreo: seu ex ebore facto. hic, supple sunt: genus antiquum. i. nobile Teucri. i. a Teucro deductum: proles. i. progenies pulcherrima: appositorie, magnanimi heroes, nati melioribus annis: quibus. s. maior benignitas syderum: influxerat. s. Ilus Assaracus, & Dardanus: author Troiæ: quod additur: ne putetur

etiam esse genus Teucri: & supple Æneas cum Sibylla, mirantur procul. i. cum adhuc procul essent: arma virum: pro virorum, sup. inania: & currus inaneis. i. vmbras: & simulachra armorum. non vera arma: nec veros currus hastæ. s. inanes: stant defixę terrę. i. in terra: & equi soluti. i. liberi: & vagantes (qui etiam inanes fuerunt: & ob hoc: solum illic apparentes, vt viri de republica benemeriti: consimili studio illic oblectarentur, quo in vita oblectati erant.) pascuntur, id est pascētium similes, errant passim per campos: addit causam (vt dixi) quia eadem gratia, currum, pro curruū (multi tamen cum Prisciano, curruū, legunt: dicentes hypermetrū esse non vitiosum: quia absumitur syllaba abundans per vocalē sequētem.) quæ fuit viuis. i. dum ipsi viuerent: & eadē cura quæ fuerat viuis pascere: pro pascendi: equos nitenteis. i. bene curatos: & pingueis: vnde Flaccus de se, Me pinguē & nitidum bene curata cute vises, Cum ridere voles Epicuri de grege porcum. eadē, dico, gratia. i. oblectatio: & cura sequitur repostos. i. repositos, & constitutos: tellure. i. sub terra: hoc est, apud inferos: quæ res, quantum ad affectionem: non multum a nostris dānatur. dicunt. n. voluntatem extremam permanere: & ideo, æternas merito dare poenas: q; ęternam habent in peccando voluntatē. sed ad sequentia pergamus.

Conspicit ecce alios dextra, læuaq; per herbam
Vescentes, lætumq; choro Pæana canentes,
Inter odoratum lauri nemus, vnde superne
Plurimus Eridani per syluam voluitur amnis.
Hic manus ob patriam pugnando vulnera passi.
Quiq; sacerdotes casti, dum vita manebat:
Quiq; pii vates, & Phoebo digna locuti,
Inuentas aut qui vitam excoluere per arteis:
Quiq; sui memores alios fecere merendo:
Omnibus his niuea cinguntur tempora vitta:
Quos circūfusos sic est affata Sibylla,
Musæum ante omnes: medium nam plurima turba
Hunc habet, atq; humeris extantem, suscipit altis.
Dicite felices animæ, tuq; optime vates SIBYLLA.
Quæ regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo
Venimus, & magnos Erebi tranauimus amneis.

SERVIVS.

Pæana canentes.) Proprie Apollinis laudes, quod nunc cōgruit propter lauri nemus: abusiue omnium deorum. Sic Orgia proprie Liberi: abusiue omnium deorum sacra. Odoratum.) Pro odorum: vt diximus supra. Vnde superne plurimus Eridani per syluā voluitur amnis. Eridanum Aratus in coelo esse dixit, haud longe a Ceto. Hic & in terris est, qui in Italia, id est in Venetia Padus vocatur: quem alij etiā ad Inferos volunt tendere. alij nasci apud iferos, & exire in terras. Ideo autem ista finguntur, qa de Apēnini parte oritur, quæ spectat inferum mare, & tēdit vsq; ad superum. Ergo hic sensus est. Canebant in locis: vnde superne, id est ad superos plurimus Eridani amnis per syluam voluitur. Nanq; verisimile est: quoniam legimus de Aristæo, Omnia sub magna labentia flumina terra Spectabat diuersa locis. Et congrue. nam omnis humor ex terræ nascitur venis. Alij Eridanum pro quocūq; accipiunt, & dicunt κατ' ἐξοχὴν dictum. Nam legimus fluuiorum rex Eridanus. & amant poetæ, pro appellatione, ponere magnæ rei proprietatem: vt alibi, Poculaq; inuentis Acheloia miscuit vuis. Melius tamen est si distinguamus, Vnde superne plurimus, Vnde ad superos plurimus, id est magnus amnis voluitur per syluam Eridani, id est populos. Fabula naq; hæc est. Eridanus Solis filius fuit: hic a patre impetratum currum agitare non potuit. & cum eius errore mundus arderet, fulminatus, in Italiæ fluuium cecidit: & tunc a luce ardoris sui, Phaeton appellatus est, & pristinū nomē fluuio dedit. Vnde mista hæc duo nomina inter Solis filium & fluuium inuenimus. Postea eius sorores flendo in populos versæ sunt: vt in decimo, Populeas inter frondes vmbramq; sororum. Et hoc Virgilius, nam alij in alias arbores dicunt. Hic manus ob patriā pugnando vulnera passi.) Manus, id est multitudo eorum qui ob patriam passi sunt vulnera. & est figurate dictum. Sane animaduertendum quod ait Horatius in arte poetica, Et simul & iucunda & idonea dicere vitæ. Nullam enim maiores nostri artem esse voluerunt, quæ non aliquid reipublicæ commodaret. Vnde Virgilius hoc per transitum facit. Nam dicendo puniri patriæ venditores, contra præmia defensoribus solui: nihil aliud nisi fugienda vitia & sectandas docet esse virtutes. Sacerdotes casti, dū vita manebat.) Quasi quis castus posset esse post mortem. sed aliud dicit, id est qui fuerunt casti dum in communione vitæ versarentur. Nam hi qui sacra maxima accipiebant, renunciabant omnibus rebus: nec vlla in his nisi numinum cura remanebat. Herbis etiam quibusdam emasculabantur: vnde iam coire nec poterant. Dicit ergo eos sacerdotes qui casti fuerunt, etiam ante sacra suscepta. Pij vates.) Vaticinantes. Phoebo digna locuti.) Veridici, qui talia loquebantur, qualia decebant Apollinem. Multi enim mentiebantur: vt in Lucano Phoebas, ad quam Appius Claudius, Et nobis dabis improba poenas, Et superis quos fingis, ait. Inuentas aut qui vitam excoluere per artes.) Qui erudierunt & ornauerūt vitam per inuenta artificia. Significat autem philosophos. Quiq; sui memores alios fecere merendo.) Et qui aliquos sui memores fecere prestando: vt ne, Nunquam regina negabo Promeritam. i. præstitisse. Terentius, Ego Carine neutiquam officium liberi esse hominis puto: cum is nihil promereat, postulare id gratiæ apponi sibi. Omnibus his niuea cinguntur tempora vitta.) Pes quod eos ostendit meruisse diuinos honores: vt diximus supra. Musæū ante omnes.) Theologus fuit iste post Orpheum: & sunt variæ de hoc opiniões. Nam eū alij Lunæ filium. Alij Orphei volunt, cuius eum constat fuisse discipulum. Nam ad ipsum primū carmen scripsit: quod appellat Cratera. Humeris extantem suscipit altis.) Quasi Philosophum, ac si diceret Platonem. Alludit. n. poeta. Nam Plato ab humerorum dictus est latitudine. Athleta. n. fuit: qui post omniū victoriā se philosophiæ dedit. Tuq; optime vates.) Quia theologus fuit, Et sciendum hoc loco Sibyllam iam a numine derelictam. Vnde & īterrogat: quod alias non faceret. Quę regio Anchisen, quis habet locus?) Bene & generalitatem requirit & spēm, quo possit facilius inueniri. Nam locus in regione est. Illius ergo.) Propter illum. Ergo autem coniunctio fuit, sed per accentus mutationem in aduerbiū transit: & est sola particula quę habet in fine circūflexum. Multi male putant nomen esse indeclinabile: & dicunt positum esse pro causa. (Causa autem, nomen est quod ponitur pro ratione) qui casus declinatione caret. Magnos amnes.) Aut magna fluenta: aut quia nouem sunt, quę odiosum fuerat cōmemorare per singula.

DONATVS.

Conspicit ecce alios, &c.) Scilicet conuiuium celebrantes, & pręter epularum lętitiam, hilaritatem suam festiuis etiā cantibus protestantes. Inter. o. l. n.) Omnia in vnum lęta conuenerant, honestorum personę, coetusq; iustorum, apparatus affluentes, lętitia, cantus: locus herbis hilaris, & iocundus odoribus lauri, nemorosus, atq; vndarum perennium copia semper apricus. Hic manus ob. p. p. v. p.) In maxima enim sunt gloria, qui pro patria pugnantes obierunt. vt ecōtrario sunt in maximo crimine pditores. Quiq; sa. c. d. v. ma.) Qui colentes deos puritati splendidę castitatisq; operam congruam prębuerunt. Quiq; pij vates.) Qui instructi literis poetę Phoebo carmina dignissima protulerūt. Inuentas aut qui. v. e. p. ar.) Qui diuerso repertarū artium genere vitam suā cultiorē facere maluerunt. Quiq;. s. me. a. f. m.) Qui humanę conditionis memores alios beneficiorū largitionibus promeruerunt. Omnibus his, &c.) Omnibus, quos enumerauit, albę vittę pendebant de capite. oīa igitur cōmoda, iustitię honestatisq; cultores in illis locis habent, & fruuntur, oībus lętis, loco, syderibus, luce, pratis, nemoribus, cibis, delicijsq; & dijs artium diuersarum. prope vt illi non exempti vita, sed ad aliud viuendi genus trāsisse videantur. Quos circūfusos.) Ipsius enim fuerat preferenda persona, quem vtpote potiorem circūdederant omnes. hos, inquit, allocuta est Sibylla: sed Musęum primo, dehinc cęteros. intelligebatur qpe, quis fuisset ex omnibus potior. Atq; humeris. e. s. al.) Inter medios, enim apparere non potest, nisi qui eminentior fuerit humeris, ita tamen altior cęteris fuit: vt eius humeri apparerent, cū esset multitudinis circūdatus coetu. hunc ergo & cęteros alloqui coeperat Sibylla. Dicite felices animę.) Felices, inquit, vtpote, quę post depositā vitam talibus locis & delicijs uterētur. ad oēs autem cucurrit interrogatio confusa, ad Musęum uero separata propter honorificentiam. indicate, inquit, uel maxime tu uates optime, quę regio habet Anchisen, quis locus? In regionis enim diffusa latitudine quia inueniri quēquam difficile fuit, addidit, qs habet locus, & utrunq; coniungit, quia sicut in latitudine regionis

nis locum inuenire difficile est, ita arduum sine designatione regionis locum necessarium reperire. ergo dicenda regio fuit, cuius pars necessaria quærebatur, quia vero potuit dicere Sibyllę quare eum quæritis? primo ipsa dixit. ¶ Illius ergo Venimus.) Propter ipsum, inquit, venimus. & propter ipsum transmittendi Erebi laborem suscepimus.

ASCENSIVS.

¶ Conspicit ecce alios, &c.) Docet, quarum rerum artifices, atque studiosos, in câpis Elysijs inuenerint: vt ad consimilia studia mortalium animos inuitet. bonus enim poeta, non tã delectare (quod tamen plurimum facit) quàm prodesse prætendit. Primum autem locum dat, ob patriam pugnando vulnera passis: sic enim nihil vtilius reipub. quàm vt pro eius salute, quis eis sit paratus mori: eamque eẽ præcipuam Romanorum gloriam, quibus dulce, ac decorum est, pro patria mori. Simile esset in nobis, si primum locum, martyribus consignaremus. Secundum, dat virginibus scilicet sacerdotibus, ac si dicat confessoribus. Tertium, prophetis veridicis. Quartum, bonarum artium inuentoribus, & operarijs. Quintum, qui de alijs benemeriti sunt. hoc est (quia quàm proxime alludit) qui opera misericordiæ adimpleuerunt, atque consilio Christi paruerunt, dicentis, Facite vobis amicos de Mammona iniquitatis, vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna habitacula. Nihil. n. aliud videt illud, Quique sui memores alios fecere merendo. vnde contra, inter damnatos collocauit: aut, Qui diuitijs soli incubuere repertis, Nec partem posuere suis: quæ maxima turba est. Sed cogor breuitati consulere: non quia pigeat prophana sacris confirmare: sed, qa ne in immensum crescat opus, si quæ dicta velim, dixero. Donatus autem dicit sic. ¶ Omnibus his.) Omnia commoda consequuntur, honestatis cultores locum: sydera, lucem, prata, nemora, cibos, delitias, studia artium, vt non priuati vita, sed ad aliud viuendi genus transisse videantur felices, vtpote quę post depositam vitam, talia loca, ac delitias sint assecutæ. Hæc ille. ¶ Ordo est. Ecce, quasi dicat, ex abrupto, & præter opinionem: Æneas conspicit alios vescentes. i. discumbentes per herbã, sup. a dextra, & læua. i. vtrinque: & canentes. i. carmine laudantes: Pæana. i. Apollinem: lætum scilicet propter vitulationem. i. lætum clamorem (vt in. iij. Saturnaliũ docet Macrob. Strabo autem lib. ix. dicit, quod Apollo, hominem nomine Pythonem, ac cognomine draconem sagittis debellauit: atque inter adhortandum, hic Pæan clamitauit: vnde consuetudinem traditam vult, vt qui consecuturi sunt, arcem sic Pæanis celebrationem clamitent: sed rem fabulosam censet, quæ tamẽ poetæ satis est.) Canentes ergo Pæana, id est Apollinem lætum: hoc est laudes Apollinis per vitulationem: choro. i. in choro, & cœtu læto. (Declinatur autem hic Pæan, huius Pæanos, huic Pæani, hunc Pæana. Reperitur etiam, Pæana, numero plurali, pro libro. De laudibus Apollinis canentes) inquit, inter nemus lauri, id est laurorum: odoratum. i. odoriferum: vnde. i. de quo nemore: plurimus amnis, id est fluctus Eridani, voluitur per syluam, superne, id est ad superos. Est ergo hic, superne, aduerbium, non de loco, sed ad locum. (Est autem Eridanus, inter sydera collocatus, iuxta cetum, seu balenam, vt dicit Higinius. Verum, fluuius est pręcipuus in Italia, alio nomine, Padus, dictus Eridanus autem ab Eridano, Solis filio, in eum pręcipitato, agnominatus: qui quidem Solis filius, vulgo Phaethon, dicitur ab ardore. Cum ergo (vt in secundo Meta. tradit Oui. imprudenter solis currum regeret, incenso coelo præceps, in Padum ruit. Is autem fluuius, fere ab Occidente, in mare superum, quod Adrianum dicitur, influit. vnde finxit Homerus, ab inferis, ad superos ascendere. Vult autem physice significare, omnium fluuiorum origines, esse subterraneas: aut saltem, interraneas: vt in. iij. Georgi. Ser. latius declarauit. Sed Eridani, præcipue meminit: aut propter Eridanum in eo submersum: aut, propter naturam fluminis, qui præter aliorum morem, in Orientem fluit: vnde, ad superos, ab inferis fluere, recte dicitur) hic, sup. sunt: manus. i. exercitus: seu multi viri, passi (Est aũt synthesis. i. constructio congrua, in se, non in voce, manus passi: sicut, Pars manibus validi turres & moenia scandunt). i. qui perpessi sunt vulnera: pugnando ob patriam. i. pro salute patrię, superiores autem, vt Deiphobus, Parthenopeus, & similes, ob suam voluptatem, aut commoditatem, passi videntur. Quique. i. quilibet: aut, & hi, qui, supp. fuerunt, sacerdotes casti, dum vita manebat: quod additur recte, quia apud inferos, vbi non sunt vera corpora, non est vera castitas: nec ea quæ est meritoria, est sicut dum vita manet: quia tunc incasti esse possunt: & quique. i. quilibet: vates pij scilicet deorum cultores: & locuti digna Phœbo. i. vera, & quæ Phoebus inspirasse censeatur. At sup. hi, qui excoluere. i. ornauerunt, vitam. s. suam: per arteis. s. bonas: inuentas. s. a se: & qui merendo. i. beneficia conferendo: fecere alios memores sui. i. grato in se animo: hoc est, quicũque de alijs benemeriti sunt: tempora. i. capitum partes, illi cingunt omnibus his, vitta niuea. i. sertis candidissimis, ob mundiciam, & nitorem vittę. Quos circũfusos. i. cum se circũfunderent, nouitatis gratia. Nam nouũ erat illic, viua corpora cõspicere. Sibylla affata est sic & ante omnes. i. in primis, Musęum, vatem illum antiquissimum Thracem, & discipulum (vt quidam volunt) Orphei: vnde ob id filius eius putatur. sed Laertius dicit, eum Olpidis filium fuisse, & primum apud Athenienseis philosophatum: qui fabulã Herus, & Leandri, versibus descripsit: obijtque Phalaris, vbi eius ostenditur epitaphium. Ideo dicit, allocuta est Musęum: ante omnes: nam turba. s. vatum, & sacerdotũ plurima, habet hunc medium, vt principem: atque suspicit hunc, extantem altis humeris, sicut & Plato dictus est, qui prius Aristoteles dicebatur. Allocuta est quidẽ sic: O animę felices. i. beatę, quę iam estis in requie, dicite: & tu optime vates. s. Musęe: dic, sup. quę regio, & quis locus habet Anchisen? Nos venimus ergo. i. causa, & gratia illius: & tranauimus ergo illius, magnos amneis Erebi. i. inferni. Venimus, est hic pręteriti temporis: & ita habet accentum in prima, quę sola longa est. cum in secũdam, quę illic longa est, cadat in pręsenti. Beroal. autem reprehendit Seruiũ, reprehendentem, qui accipi dicunt Ergo, pro causa, sic: Quinetiam reprehendendo Seruiũ, reprehendentem illos qui dicunt hanc particulam, ergo, aliquãdo poni pro causa: cum illi bene locuti sint & Latine: qui hoc dixerũt, Seruius autem non recte: qui hoc inficiatur. nam (vt author est Festus) ergo, interdum significat gratiam: cum, scilicet gratia, intelligitur pro causa, in qua significatione accipitur apud Liuium, scribentem Apollinares ludos, victorię, non pestilentię ergo, fuisse cõstitutos. i. causa, & M. Cato in re rustica, ita scriptum reliquit: Tibi ius est Porco piaculo facere, illiusce sacri coercendi ergo. Et alibi, Haruncę rerũ ergo fundi terrę, agrique met lustrandi. Et alibi, Mars pater precor, quęso vti sies, volens propitius mihi domo, familięque meę, cuius rei ergo agrum, terram fundumque meum Solitaurilia circũagi iussi. In his omnibus plane locis, ergo accipitur pro causa. Pręterea extat exemplum epistolę antiquissimę, a consulibus Romanis, ad Pyrrhum Epirensem scriptę. vbi hęc verba leguntur: sed communis exempli, & fidei, ergo visum est: vti te saluum velimus, vbi sine controuersia. ergo, significat causam. & apud Virgi. velint, nolint grammatici, ergo intelligitur pro causa, in eo versu, Illius ergo venimus.

SERVIVS.

¶ Nulli certa domus.) Id est habitatio, quam animę tãdiu certam habent, quãdiu in corporibus sunt: post quorũ absolutionem vagantur pro vitę merito in circulis. ¶ Lucis habitamus opacis.) Varia dicit, quę pro vitę varietate contingunt. In his aũt locis Heroum animę coluntur. ¶ Recentia riuis.) Virentia: riuorum, scilicet causa. ¶ Iugum.) Ita enim diuiduntur montes, in radices, latera, iuga, vertices pro locorum qualitate. ¶ Dehinc summa cacumina linquunt.) Non linquit.

[At huic responsum paucis ita reddidit heros. POE.
[Nulli certa domus: lucis habitam⁹ opacis: MVSÆVS
Riparumque toros, & prata recentia riuis
Incolimus: sed vos (si fert ita corde voluntas)
Hoc superate iugum: & facili iam tramite sistam.
[Dixit: & ante tulit gressum, camposque nitenteis POE.
Desuper ostentat: dehinc summa cacumina linquunt.
At pater Anchises penitus conualle virenti
Inclusas animas, superumque ad lumen ituras,
Lustrabat studio recolens, omnemque suorum
Forte recensebat numerum, charosque nepotes,
Fataque fortunasque virum, moresque, manusque.

linquit. hoc enim dicit Æneas & Sibylla, Perducti ad summum, in plana descendunt. ¶ Penitus conualle virenti.) Valde virenti: vt, Penitusque sonantis Accessis scopulos. ¶ Inclusas animas.) Non re vera inclusas: sed multitudine separatas, quo facilius agnoscerẽtur. ¶ Lustrabat studio recolens.) Circũibat studiose retractans. Inclusas autem, aut segregatas: aut sẽm ritum antiquum. Multitudinem. n. si numerare nõ poterant, eã in locũ certum ĉcludebãt p partes, & ex vnius numero quanta esset videbãt. Quod

Isq; vbi tendentem aduersum per gramina vidit
Ænean, alacreis palmas vtrasq; tetendit.

Quod Xerses de suo fecit exercitu. ¶ Charosq; nepotes.) Posteros: sic per nurus foeminas dicunt. ¶ Fataq; fortunasq; virum, moresq; manusq;.) Felicitas enim aut fatalis est, aut fortuita, aut ex virtute descendit. ¶ Alacris.) Ipse alacris. Et sciendũ antiquos & alacris & alacer, & acris & acer tã de masculino q̃ de foeminino genere dixisse. Nunc masculino vtrũq; damus de foeminino alacer & acer nunquam dicimus: licet Ennius dixerit, Æstatem Autumnus: post acer hyems fit. Nam inde est alacer.

DONATVS.

¶ Atq; huic responsum.) Ad illam inquisitionem hoc pertinet, qua dictum est. Quæ regio Anchisen habet? ¶ Lucis, inquit habitãus. Riparumq; toros.) Et hoc ad responsum pertinet quæsitę regionis. potes, inquit, partem nosse quam colimus. hæc est enim in qua nos vides. Locum non certum aut proprium hic habere cuiquam concessum est, indiuisum est hoc spatium, omnibusq; commune, perindeq; incertum est, vbi quis possit inueniri, dum quæritur. ¶ Sed vos si fert ita corde voluntas, &c.) Sed si vos videndi eum cupiditas tenet, atq; in eo persistitis, iugũ, quod videtis, hoc est collem superate facto ascensu, & facili ad eum itinere me auxiliante venietis. Beneuola instructio. omnis enim qui pleno studio aliquid præstat, debet id ipsum leuare remedio. huius igit̃, in quo fuit maxima pars beneficij, qua dixit ego vobiscum veniam, vt de summo inspectione habita, possitis implere, quod vultis. ¶ Dixit, & ante tulit gressum.) Præcessit ignaris, vt illis facilitatem itineris demonstraret. ¶ Camposq; ni. Desuper. o.) Monstrauit illis subiectam camporum nitentium latitudinem. ¶ Dehinc summa cacumina linquunt.) Hoc est deserto colle descẽderunt ad plana. quomodo descripsit, sic debuit esse, & cum peruenissent in collis cacumen, ostendere iter. sed hoc non tantum vitium non est: sed est laudanda breuitas. nullus. n. descendit, nisi qui primo intelligatur ascendisse. campos nitentes dixit, vt meritum Anchisæ monstraret. ne in locis sordidis positus videretur. ¶ Inclusas animas.) Non ad iniuriam dixit, inclusas, sed ad meliorem spẽ separatas a cæteris, & penitus viridi in valle discretas. hoc ipsum potest apparere. quando adiectum est. ¶ Superumq; ad. l. i.) Non. n. dimitterentur ad vitam, si ob reatum aliquem tenerẽtur inclusi. ¶ Lustrabat. s. r.) Lustrabat, ad oculos pertinet. recolens, ad animi intentionem. Libenter, inquit, oculis ac mente considerabat Anchises suorum numerum, qui propter spem feliciorem Romanæ reipu. in lucẽ fuerant cum omni prosperitate venturi. numerum pro multitudine posuit. non. n. reuera numero poterant recenseri, aut id fuerat considerãti necessarium. ¶ Charosq;. n.) Gradus omnes tetigit futuræ posteritatis. quia Æneæ & Ascanij tempora secuturi viderentur. ¶ Fataq;. s. q;. v. m. q;. m. q;.) Propositio est ista, quã inferioribus explanaturus est, demonstrans q̃ sint posteri, vel quales futuri, vel quali fato, quibusq; moribus & fortuna. ecce laus Anchisæ. locis quippe optimis & præclaris inuentus est agens etiam post mortem res altas, & gloriose considerans vota generis sui. laudatur, & Aeneæ fatum cui prouenit occasio, vt etiam ipse spem suæ posteritatis viuus aspiceret. ¶ Per gra. vidit Aenean.) Prior inducitur Anchises vidisse, vt hoc fecerit expectantis intentio, vel quia cum plurimis fuit, vel quia Aeneas nesciebat quo oculos tenderet. vel quia nemorum amoenitate tegebatur. vbi igitur vidit Aeneam contra venientem. ¶ Alacris pal. u. q;. t.) Ecce patris pietas plena, ante ad amplexus filij præparauit manus, q̃ fuerit potestas retinendi. veniebat. n. adhuc Aeneas, non tamen peruenerat. Expressus ergo pietatis affectus, expressus desiderantis ardor impatiens, cum aduentui filij manibus procul occurrit, & voce fecisset, nihilominus & pedibus, si ætas non obsisteret, & cupientem corporis vitium non teneret.

ASCENSIVS.

¶ Atq; huic responsum, &c.) In responsione Musæi vatis, docet beatas animas esse liberas: possetq; quoquo velint, diuerti. cum dictum sit, q̃ sonitum animas nouies Styx interfusa, coercet, & cum omnis mortalitas libertatis, sit appetens, carcerisq; fugitans. inuitat

tat quoslibet Poeta optimus, ad virtutem colendam, qua ad illam beatitudinem pertingat. Recitat præterea, in qua re occupatum inuenerant Anchisen: in recensenda. s. progenie sua. nam voluerunt prisci philosophi, animas simul constare: sed non simul in corpora mitti. Recensere autem, est cum quadam censura recognoscere: & inspicere: quam rem vulgo appellant, monstram facere, seu monstrationem, vt quando stipendiarij coram duce, aut magistro suo comparent. Fecit ergo Anchises, tanquã generis sui princeps, omneis animas de se orituras, in vnum locum cõuenire, atq; inclusas recensebat. sicut de Xerse dicitur, quod partem exercitus in Græciam traducenti, dinumerauit: secludendo in angulum vnum (vt quidam volunt) decem millium capacem, quem sæpe repleuit. atq; ita dimensus est, potius q̃ dinumerauerit exercitum suũ. Plinius libro quarto dicit, quod in Thracia est locus Dorsicus, centum viginti millium hominum capax: ita Xerxes ibi dinumerauerat exercitum. Si ergo in hunc modum, inclusas dicamus animas, ad tempus, scilicet duntaxat vt dinumerentur: non est contrarium illi, Nulli certa domus. Dicere etiam possumus, inclusas in circulo vno sed in eo vagari posse: Verum quia id amantibus, & bellatoribus quoq; permissum est: vt intra circulum suum vagentur, dicerem potissimum has animas quas recẽsebat inclusas: quia nondum in corpora descenderant: & ita non erant tanti meriti, sed futuræ quanti: de quibus dictum est, Nulli certa domus. Donatus dicit ad hunc locum sic. ¶ Lustrabat.) Oculis. Recolens animi intentione. ¶ Fata, fortunas, mores, manus.) Propositio est eorum, quę deinde prosequitur. Hæc ille. ¶ Ordo est. Atq; heros, id est vates, heroica virtute præditus. s. Musæus, reddebat ita. i. in sequentem modum, huic. s. Sibyllæ: responsum paucis, videlicet verbis. Nulli. i. non vlli: certa domus. s. quam solam habitare debeamus, non est vlli, sup. nostrum: quia nos habitamus lucis. i. in syluis, quę non cæduntur: opacis. i. condensis: & incolimus. i. frequentamus, dum volomus: quia toros riparum. i. quæ sunt in ripis: quas tamen nõ transgrediuntur: non, quod non possent: sed, quia nolunt: & prata virentia riuis. i. propter irrigationem ex riuis: sed si voluntas, aut voluptas fert: vos ita corde superate. i. ascendite: hoc iugum, id est hanc partem montis, circa verticem eius: & ego sistam. i. constituã vos: iam tramite. i. via qua transmeetis, aut trãsmittamini: facili. s. transitu. Dixit. s. Musæus: & ante tulit gressum. i. præire coepit. & ostendit desuper. i. altiore circulo: campos nitenteis. i. resplendenteis: & linquunt dehinc. i. deinde: summa cacumina. s. montis. Cuius partes ita definiunt, vt sit radix iuxta planiciem. Latus, paulo altius. Iugum, via qua in cacumen itur. Cacumen, iuxta verticem. Vertices vtrinq;, relictæ altissimæ partes. Relinquunt aũt Aeneas, & Sibylla: quia Musæus, iam eos dereliquerat, vt qui circulum suum non transgrediebatur. Nam Anchises, altioris meriti, in altiore ponitur loco. At. i. sed: pater Anchises lustrabat. i. recensebat, & inspiciebat in valle: penitus. i. omnino, aut valde virenti: animas inclusas. s. ad id officij: aut quia nondum meruerant, ad quod prædestinatę erant gaudium: ituras ad lumen superum. i. nostrum, quĩ respectu eius loci superi sumus. Lustrabat (dicit) recolens studio, id est studiose, supple eas: & recensebat forte. s. tunc, cum Aeneas aduenerit: quia illud non semper faciebat: sed tunc dũtaxat, vnde fortuitum erat, non q̃ recenseret, sed q̃ tunc numerum suorum. i. a se oriturorum, hoc est posterorum suorum: q;, pro, id est nepotes charos, id est pręcipue dilectos. & fata, & fortunas, & mores, & manus. i. aut multitudinem, aut fortitudinem: virum, pro virorum: quo facto, significatur bonos lætari his bonis, quorum semina iecerant viui, etiam antequam producantur ad ortus. Isq; i. & is. s. Anchises: vbi. i. statim postq̃: aut quando vidit Aeneam, tendentem aduersum. s. ex aduerso: per gramina: tetendit. i. extulit: exiliens alacris. i. lætus: vtrasq; palmas. i. ambas manus. Olim declinabatur, hic & hęc alacris, & hoc alacre: vnde Terentius, Quin tu es alacris. Nunc autem, hic alacer, hęc alacris, & hoc alacre. volunt autem, ab acer deduci, sed acer, primam producit: cum alacer, secũdam illi correspondentem corripiat.

Effusæq; genis lachrymæ, & vox excidit ore.
[Venisti tandem, tuaq; expectata parenti ANCHI.
Vicit iter durum pietas, datur ora tueri
Nate tua & notas audire, & reddere voces.
Sic equidem ducebam animo, rebarq; futurum,

SERVIVS.

¶ Genis.) Palpebris. Ennius de dormiente, Imprimitq; genę genã. ¶ Excidit ore.) Quasi seni: quod circa Anchisen reseruat, vt. Tantumq; nefas patrio excidit ore. ¶ Venisti tandem.) Hoc ad affectum pertinet desiderantis. Alias oritur quęstio q̃ dicit, sic equidem ducebam animo. ¶ Expectata.) Probata: vt. Et rebus spectata iuuentus. Hoc autem dicit, Tua pietas mihi semper probata, nunc etiam. ¶ Iter durum vicit.) Scilicet inferorũ.

Et notas

Tempora dinumerans: nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras, & quanta per æquora vectum
Accipio, quantis iactatum nate periclis!
Quam metui, nequid Libyæ tibi regna nocerent.
¶ Ille aũt. ¶ Tua me genitor, tua tristis imago POETA
Sæpius occurrens, hæc limina tẽdere adegit. ÆNEAS
Stant sale Tyrrheno classes: da iungere dextram,
Da genitor, teq; amplexu ne subtrahe nostro.
¶ Sic memorans, largo fletu simul ora rigabat: POETA
Ter conatus ibi collo dare brachia circum,
Ter frustra comprensa manus effugit imago
Par leuibus ventis, volucriq; simillima somno.
Interea videt Æneas in valle reducta
Seclusum nemus, & virgulta sonantia syluis,
Lethæumq;, domos placidas qui prænatat, amnem.
Hunc circum innumeræ gentes, populiq; volabant.
Ac veluti in pratis, vbi apes æstate serena
Floribus insidunt variis, & candida circum
Lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.
Horrescit visu subito, causasq; requirit
Inscius Æneas, quæ sint ea flumina porro,
Qui'ue viri tanto complerint agmine ripas.

¶ Et notas audire & reddere voces.) Familiariter loq. ¶ Rebarq; futurum.) Arbitrabar, ratiocinabar esse venturũ. Per qd' itelligimus fataliter Æneã ad inferos descendisse. Non.n. nisi fatalia dephendunt. ¶ Nec me mea cura fefellit.) Nec decepit me dulcissimus filius. Nã vocatiuus est Mea cura, id est tu: & dictum est sicut Veneris Iussissima cura. ¶ Quas ego te terras, & quanta per æquora vectum.) Patriæ eius ingemit casibus. ¶ Libyæ tibi regna nocerent.) Aut quia de Iunone ait Venus: Haud tanto cessabit cardine rerum. Aut quod est melius, illud dicit, Timui nedum apud regna Carthaginis voluptatibus vacabas, imperiũ fatale derelinqueres. ¶ Tristis imago.) Seuera, terribilis, vt supra. Et turbida terret imago. ¶ Sæpius occurrẽs.) κατὰ τὸ σιωπώμενον sæpius ei dictũ intelligimus: aut certe Egit me tua imago ad hæc tendere limina, quam sæpe videre consueui. ¶ Stant sale Tyrrheno classes.) Affectionis est filij etiam ea indicare de quibus non interrogatur. ¶ Largo fletu.) Nato ex gaudio. ¶ Ter frustra.) Sæpius. finitus pro infinito. ¶ Interea videt Æneas.) Hirmos est hoc loco, id est vnus sensus protentus per multos versus: in quo tractat de Platonis dogmate, quod in Phædonẽ positum est περὶ ψυχῆς, de quo in Georgicis strictim, hic latius loquitur. De qua re etiam Varro in primo diuinarum plenissime tractauit. Hoc autem continet, Æneas dum per inferos pergeret, respexit fluuium quendam loci remotioris: ad quem innumera multitudo tendebat animarum. Interrogauit patrem quis esset fluuius, vel qua ratione ad eum pergerent animæ. Pater ait, Lethæus est: pergunt autem vt potantes obliuionem patiantur, & incipiant in corpora velle remeare. Stupefactus Æneas interrogat, Dic pater, animæ quæ per præteritam vitam tot supplicia pertulerunt, possunt habere votum reuertendi in corpora? Non est verisimile liberatas de corporis carcere ad eius nexum reuerti. Suscepta narratione hoc Anchises exequitur, primo debere fieri vt redeant, deinde posse, deinde velle. quæ quoniam obscura sunt, aliis diuisionibus innotescunt. Quid est debere? Cuncta animalia a deo originem ducunt: quæ quia nasci cernimus, reuertuntur sine dubio vnde cuncta procreantur. Deinde posse sic probat, quia immortales sunt animæ, & sunt quæ possunt reuerti. Tertium est vtrum velint. quod dicit fieri per Lethæum fluuium. Et hoc est quod dicturus est. Sed incidentes quęstiones faciunt obscuritatẽ. ¶ Virgulta sonantia syluę.) Quæ est iuxta prærupta fluminis. ¶ Domos placidas.) Campos Elysios. ¶ Prænatat.) Præterfluit. & contrarie dictum est. Nam non natant aquæ, sed nos in ipsis natamus. Ennium igitur secutus est qui ait, Fluctusq; natantes. Sane de hoc fluuio quæritur a prudentioribus, vtrum de illis nouem sit qui ambiunt inferos, an præter nouem. & datur intelligi, quod ab illis nouem qui ambiunt inferos separatus est. Nanq; volunt eum esse imaginem senectutis. nam animæ nostræ vigent & alacres sunt & plenæ memoria a pueritia vsq; ad virentem senectam: postea in nimia senectute omnis memoria labitur, qua lapsa mors interuenit, & animæ in aliud corpus reuertuntur. Vnde fingunt poetæ animas Lethęo hausto in corpus redire. Ergo Lethęus est obliuio, morti semper vicina. ¶ Gentes populiq;.) Innumerarum gentium & populorum animę. ¶ Floribus insidunt.) Insido illi rei, vt, Insidat quantus miserę deus. Insisto autem illam rem, vt, Nulli fas casto sceleratum insistere limen. ¶ Circum lilia funduntur.) Floris speciem pro genere posuit. ¶ Flumina porro.) Longe remota: & est Gręcum aduerbium. Bene autem Æneam longe a Lethęo facit: quia adhuc iuuenis est. ¶ Agmine ripas.) Cursu, impetu: per quod ostendit cito iri ad senectam: quia tota celeritate vsus labitur vitę.

DONATVS.

¶ Venisti tandem.) Venisti tandem, secundum animum dictum est, cui tardum venire potuit, etiam si illud, quod gestum est celeriter videretur effectũ. potest tamen & sic & si tarde, tamen quia venisti, non incusatur tarditas tua. ¶ Tuaq; e. p. Vi. i. d. p.) Ecce tarditatem quã interuenisse desiderãs putabat, ipse excusat. Possum, inquit, conijcere. quę causa te fecerit tardum iter durum viuis, & adeundi difficultas, atque ad hęc loca tendendi. sed per te fili compertum est pietatem veram omnibus esse difficultatibus fortiorẽ. ¶ Dat. o. t. N. t.) Quam, inquit, felix sum, cui licuit mortuo filium apud inferos incolumem cernere, affari, atq; audire gloriosum, & amplecti dulcissimũ. ¶ Sic equidem ducebã animo, &c.) Non inopinatus aduentas. certus.n. de instituto tuo fui, & speraui fore, quod officio plenę pietatis implesti. Dinumerare autẽ est tempora ęstimare, quando quid possit ipleri. nec me mea cura fefellit, quia iuxta ęstimationem meam venisti. gratulor non fuisse in illo falsas cogitationes meas: expectata pietas est, aut probata documentis, aut sperata temporibus multis. ¶ Quas ego te terras, &c.) Quas ego, duo pronomina, vnum pertinens ad diuersitatem, & quantitatẽ, qualitatemq; terrarum quas obierat Æneas, vt perueniret ad fauces, quę dabant ad inferna descensum. Aliud quia dixit ego, hoc est cogitans pater, ego cui essent omnia pro tua salute suspecta. addidit te pronomen, hoc est, quem non conuenerat tantis laboribus affligi, te filium bonum, pium, religiosum: vt illud dixisse videatur, mihi iucundissimum est, quia venisti. sed quia id magno tuo labore ac periculis factum est. vehementer affligor. & quanta per ęquora vectum accipio. in quibus & labor fuit immensus, euidens etiam periculum, apertumq; discrimen? ¶ Quam metui.) Hoc est, quantum timui? ¶ Ne. q. l. t. r. n.) Hoc non inaniter timuit. potuit enim illic Æneas extingui, vbi Iuno pręcipue colebatur atrox nimium & pertinax, inimicitia accedente & sęua hominum natura. de qua dictum est. Genus insuperabile bello. & quod genus hoc hominũ? quę'ue hunc tam barbara morem permittit patria? ¶ Ille autem, tua me genitor, &c.) Pijssimi filij & reuerentis officia executum se in responsione prosequitur. Quid, inquit, velis facerem, pater? nisi, vt pręceptis tuis duris licet obsequerer? feci te iubente sępius, & labores omnes tui causa contempsi. ¶ Stant sale. ty. c.) Quid iustius hac causa, si timebatur mare: in quo naufragium fecerat, ac iterum classis sub incerto periculi diutius esse non debuit? hoc erat dicere, propter eundem te naues meas in Tyrrheno mari dimisi, in quibus omnis constituta est ad Italiam pręueniendi spes. quod ait Tyrrheno mari, hoc intelligi potest in portu, non in loco naues meas dimisi: sęuum est Tyrrhenum mare, nouit iam nostra naufragia: cauendum est, ne quid iterum moliatur, cuius perfidiam senserunt. ¶ Da iungere dextrã, &c.) Didicerat.n. in Creusę causa mortuorum esse fallaces amplexus. ¶ Sic. m. la. f. s. o. r.) Vel quod talem pdiderat patrem, vel quod eum fuerat maturo reditu deserturus. ¶ Ter conatus ibi collo, &c.) Factum est, quod Æneas, ne cõtingeret, timuit. nam cũ auidus in patris iret amplexus, & colla eius officiosis brachijs cingere niteretur, frustra factum est. quod.n. fuerat inane, teneri non potuit. deniq; fugit imago, nõ sic dixit, quasi voluntate filij vota desereret: sed subtrahebatur manibus non Anchisę studio, sed naturę deficiente substantia, ac si quis velit tenere ventos, aut auras manu concludere. ¶ Interea videt Æneas.) Magna circũ Lethęum fluuium nemoraq; eius, & multarũ gentiũ, inquit, agmina volitabant. ¶ Ac velut in pratis, vbi apes, &c.) Apibus istas animas comparauit, quę in valle secreta infinitę circum virgulta syluarum volitabant, & fluminis ripas. ideo quia ęedem apes iuste & caste floribus suam concipiunt prolem, floribus mella concipiunt, & fauos honesto labore distendunt. perinde quia & illę animę pro merito suo condendo Romano imperio parabantur, & completurę fuerant vrbẽ, & creaturę romanam sobolem, apum

ipum coetibus nascuntur æquatę. ¶ Horrescit.v.s.) Hoc est cũ stupore miratur. ¶ Ca.qu.re.In. Æneas.) Merito requirebat causas, quia inscius fuerat. nullus enim quærit nosse, quod nouit. ¶ Quæ sint ea.f.p.) Hæc Æneas cupiebat nosse, quæ essent illa flumina, vel quorum virorum animæ in vnum essent congregatæ. per interrogantis respondentisq́ personam eo poetæ ducitur carmẽ, vt Æneas lætus ab inferis dimittatur, & felicitas eius appareat, cui soli contigit, anteq̃ nasceretur, nosse posteros suos. Interrogatio igitur eius continet propositionem, qua cupiebat audire, quis vel qualis ille sit fluuius, qui'ue sint illi, qui ad eundem collecti streperent: vel cur eo congregati confluerent.

ASCENSIVS.

¶ Effusæq́ genis lachrymæ, &c.) Recitat pientissimi patris, amicissimam ad filium allocutionem: q autem dicit, lachrymasse: id præ gaudio intelligendum est: sed annotandum, q viro beato, imo post apotheosin lachrymas dat: verum dicemus eas, inanes intelligi, vt equos, & currus, de quibus supra: & id solum significare, quia idem affectus maneat defunctis, qui fuerat viuis: hoc tamen habemus lachrymas præ gaudio, aut ex pietate profusas, nihil imperfectiõis in homine significare, si etiam tali viro in Elysijs dantur: vnde quod excludit a viro bono, & sapiente, in carmine De viro bono: & ab agricola, cõmiserationem dicens, Nec miseratus egentem est: nõ intelligemus misericordiam damnare, sed aut paupertatem, cum nihil habeat mali: non censere miseratione dignam, aut malam affectionem secludere a viris perfectis: qualis est commiseratio de rebus, quas forti animo perferre debeamus. Recitat præterea optimi filij benignam responsionem, plura continentem, q̃ pater interrogauerat: nam de nauibus, quas se in mari Tyrrheno dereliquisse ait: nihil percunctatus fuerat Anchises. Ea autem carmina quæ de complexu frustrato dicuntur (Conatus enim est rerum, quæ non sortiuntur effectum.) ex Odysseæ Home.xj.lib. de verbo ad verbum sumpta sunt. Significant autem simulachrum duntaxat Anchisæ illic fuisse: hoc est: corpus inane. nam verum corpus in Sicilia conditum erat: anima lachrymas non habet. Simulachrum autem, quia corporis simulat saltem operationes & potentias eas simulare potest: sed altioris est hæc quæstio negocij a theologis nostris: & præcipue diuo Augustino, in De ciuitate dei, anxie discussa: quærit enim, si ignis materialis sit apud inferos, quomodo animas incorporeas vrat: atq; in id fere concedit: quod dicetur, q, Non funditus omnes Corporeæ excedunt pestes. hoc est, q animæ secum trahunt corporis passiones & affectiones, quæ illic puniuntur. Sed de his argutiores, argutius disputent. Nos: quia Donatus hic deficit, Ordinem ponamus, qui talis est: q, pro &: lachrymæ effusæ sunt: genis.i.palpebris Anchisæ: & vox.i.oratio sequens: excidit.i.elapsa est, vt seni: ore scilicet Anchisæ. O nate, venisti (non interrogantis, aut dubitantis: sed præ gaudio admirantis, interrogandi forma est.) tandem, id est post longam expectationem meam: q, pro &: tua pietas expectata, id est probata, & cognita, semper parenti scilicet mihi (præcipue tamen, dum eum humeris suis extulerat incendio Troiano) vicit iter durum.i.difficile: non propter descensum, sed propter regressum: aut etiam propter descensum: quia licet dictum sit, Facilis descensus Auerni, id intelligitur de defunctis, quia postea vocantur regna inania viuis: datur, id est datur ne. hoc est, conceditur ne mihi, tueri tua ora: & audire, & reddere voces notas? Equidem ego ducebam animo, id est augurabam, aut opinabar, seu cogitabam sic te facturum: &, pro.i.rebar futurum scilicet vt me visas, dinumerans tempora.i.disquirens quanto tempore opus est ad hanc profectionem: nec mea cura.i.sollicitudo, quam de ea re habui, fefellit me. Seruius vult, vocandi casum esse, mea cura: sed id (iudicio meo) dici non potest: cum enim omnis vocatiuus sit secundæ personę, non diceret, fefellit: sed fefellisti. Si tamen velimus de Ænea

de Ænea dictum: in tertia persona dicamus: nec mea cura.i.filius meus dulcissimus, fefellit me: hoc est, tu non fefellisti me. Nam licet ad personam, quasi de persona loqui: vt in euangelio, Et vnde mihi hoc, vt mater domini mei veniat ad me? vbi non dicit, venisti ad me: quia in tertia persona loquitur. Per quas terras (etiam admiratiue: ac si dicat, dij boni per quas terras.) i.regiones, & per quanta.i.quantum magna.q.d. per maxima ęquora, ego accipio te vectum? & o nate, quantis periclis, pro periculis: accipio te iactatum? q.d. etiam maximis. q̃.i.quantum, hoc est o quãtum.q.d. maxime metui, ne regna Libyę nocerent tibi: quid.i.aliquid, sciuerat.n. per reuelationem: aut quia deus effectus Æneã ad Libyam appulsum: & illic a Didone teneri. a qua etiam ne regnum Italię obliuiscatur, conatus est eum auellere crebris admonitionibus: vt attestatur Æneas, dicens in.iiij. Me patris Anchisę quoties humentibus vmbris Nox operit terras quoties astra ignea surgunt, Admonet in somnis, & turbida terret imago. Autem, pro sed: ille scilicet Æneas, quem allocutus est, sup. respõdit, o genitor tua: tua imago tristis.i.terribilis, aut moesta, propter timorem quem habuisti, ne quid Libyę mihi regna nocerent, occurrens.s. in somnis sępius: quia (vt iam dixi) Quoties humentibus vmbris Nox operit terras. (In.v. etiam apparuisse dicitur: quo circa magis cõgrue illic dixisset, q̃ hic, quę nunc dicitur: quia frustra diceret se veritũ, ne quid Libyę tibi regna nocerent: cum postea in Sicilia, ipsum allocutus sit: verum excusatur, quia in.v. venerat vt caduceator, Iouis imperijs missus: quod circa nihil pręter q̃ quod iussus erat, tunc explicare potuit. sed solummodo admonere, vt ad inferos ad se descendat, plura auditurus) adegit.i.impulit, aut egit, tendere ad hęc limina scilicet regni beatorum: cum Anchises sit in optimo circulo. Classes scilicet nostrę: stant sale.i.in mari: Tyrrheno.i.a Tyrrheno denominato: est autem infernum ad Italiam. Da.i.concede: iungere dextras, supp. nostras: da (inquit) o genitor: & ne subtrahe te, sup. mihi: amplexu nostro.i.dum te amplecti conor: aut amplexu, pro amplexui nostro: per quod significat patrem, quoties eum amplecti voluit se elongasse, cum sciret se amplecti non posse, quia verum corpus non haberet. Æneas memorans.i.loquens sic, rigabat simul ora, largo fletu.i.simul largę flebat. Conatus, supp. est Æneas: ibi.i.in eo tempore: aut cum id diceret: ter circũdare brachia collo: aut dare collo brachia circũ.i.in circuitu: & imago comprensa frustra, quia retineri non potuit, effugit ter: manus.s. Ænei comprehendentis, existens par ventis leuibus, & simillima, somno volucri.i.cito auolanti. Æneas videt interea.s. dum talia moliretur: in valle reducta.i.longe posita: nemus seclusum.s. a frequẽtia eorum, qui Elysium colebant, & virgulta sonantia syluis: & amnem Lethęum.i.obliuionis, qui prenatat domos placidas.i.sedes beatas: sed peracto tempore, dijs ita volentibus, quędã animę ex eo bibunt obliuionem: & incipiunt in corpora velle reuerti. Gentes innumerę, & populi. sup. innumeri: volabant circum hunc.s. amnem: ac omnis campus strepit murmure.s. animarũ circũuolantium: veluti.i.quemadmodum: omnis campus strepit, in pratis vbi apes insiduat.i.sedem capiunt immittendo se floribus varijs.i.variorum colorum: ęstate serena.i.dum tempus ęstiuũ, aut vernum, est serenũ: & dum funduntur circũ candida lilia, Æneas inscius.s. talium rerum: horrescit subito visu.i.visione subito oblata: & requirit causas, & supp. requirit, quę sint ea flumina: porro.i. procul apparentia: ve, pro vel: qui viri complerint agmine.i.impetu tanto: ripas.s. Lethęi fluminis. Ideo autem Æneas fingitur longe esse a Lethęo flumine: quia adhuc iuuenis est: memoria autem deficit in senio Agmen, proprie est multitudo dum agitur: aut impetus ipse: vt, Leni fluit agmine Tybris. Quod autem dicit Æneã vidisse amnem Lethęum, intelligendum est in sensu diuiso: hoc est vidit amnem, qui est Lethęus: nesciuit tamen esse Lethęum: vnde id dictum est ex persona poetę.

SERVIVS.

¶ Animę, quibus altera fato Corpora debentur.) Sciẽdum non omnes animas ad corpora reuerti. Aliquę enim ꝓpter vitę merita non redeunt: aliquę redeunt propter malã vitam: aliquę propter fati necessitatem. ¶ Lethęi ad fluminis vndã.) si aia ęterna est: & summi spũs pars: qua rõne in corpore non totum videt, nec est tantę prudentię tantęq́ vicini tatis,

[Tũ pater Anchises. [Aiæ, quibus altera fato POE.
Corpora debentur, Lethæi ad fluminis vndã ANCHI.
Securos latices, & longa obliuia potant.
Has equidem memorare tibi, atq; ostendere corãm,
Iampridem hanc prolem cupio enumerare meorum:
Quo magis Italia tandem lætere reperta. ÆNE.
O pater, an'ne aliquas ad coelum hinc ire putandũ est
Sublimeis animas? iterumq́; ad tarda reuerti
Corpora? quæ lucis miseris tam dira cupido?

tatis, vt oĩa possit agnoscere? qa cũ coeperit in corpus descẽdere, potat stultitiã & obliuionẽ. Vnde nõ põt iplere vim numinis sui post naturę suę obliuionẽ. Obliuiscitur aũt secũdũ poetas preteritorũ: sm Philosophos futuri. Vnde mediũ tenuit dicendo Obliuia. Docent autem Philosophi, aia ad ima descendens quid per singulos circulos perdat. Vnde ẽt Mathematici fingunt, q singulo rum

[Dic equidé, nec te suspensum nate tenebo. ANCHI.
[Suscipit Anchises, atq; ordine singula pandit. POE.

rum numinũ potestatibus corpus & anima nostra connexa sunt: ea ratione quia cũ descendunt animæ, trahunt secũ torporem Saturni, Martis iracundiam, libidinem Veneris, Mercurij lucri cupiditatem, Iouis regni desiderium: quæ res faciunt perturbationem animabus, ne possint vti vigore suo & viribus proprijs. [Securos latices.) Qui securos faciunt: vt morbos pallidós dicimus, q̃ pallidos faciunt. [Iampridem.) Ex quo ait, Tum genus omne tuum, & quæ dentur mœnia, disces. [O pater.) Noua breuitas. Nam dicendo Pater, qui loquatur, ostendit. [Ad cœlum hinc ire putandum est?) Miscet philosophię figmenta poetica: & ostendit tam quod est vulgare, q̃ quod continet veritas & ratio naturalis. Nam secundum poetas hoc dicit, credendum est animas ab inferis reuerti posse ad corpora, vt cœlum superos intelligamus, id est nostram vitam. Secundum philosophos vero hoc dicit, credendum est animas corporis contagione pollutas in cœlum reuerti. [Sublimeis animas?) Non omnes, sed sublimium. [Ad tarda reuerti Corpora?) Animæ comparatiõe, qua velocius nihil est. Vno enim momento potest vniuersa discurrere. Quę lucis miseris tam dira cupido? Vt id desiderent, propter quod sentiunt pœnas dedisse, scilicet vitam. [Suspensum.) Solicitum, incertum: vt, Multo suspensum numine ducit. [Suscipit Anchises, atq; ordine singula pandit.) Hysteron proteron. Post hũc enim versum sequi debuit, Dicam equidem, nec te suspensum nate tenebo.

DONATVS.

[Tum pater Anchises.) Quam cito summatim, duobus q; quæsitis occurrit. dixit. n. qui sit fluuius, & quam ob causam animæ conuenissent. Istæ, inquit, animæ sunt primis exemptæ corporibus eius fati, vt secundæ luci, & altero corpori debeant reddi: hæ ad Lethęum fluuium, quem cernis veniunt. eius. n. natura talis est, vt quisquis ex eo potauerit, quicquid apud superos gestorum suorũ memoriæ mandauerit, perdat. qua causa istæ conueniunt. vt dum se vndam simplicem haurire arbitrantur, obliuionem superioris temporis bibant: nulli. n. iocundum est, ad lucem iterum venire post mortem, si malorum, quæ in vita perferat, recordatione teneatur. Hic fluuius facit, vt omissa primorum incommodorum memoria non viuendi atq; ad superos redeundi odio, sed amore ducatur. [Has equidem. m. t. atq;. o. co.) Maior enim oculorum, q̃ aurium fides est. multo melior si audita videantur. [Quo magis. I. m. læ. r.) Quæ autem istæ sint animæ, Quod q; facturæ, debes nosse. tunc. n. gratulaberis melius Italiam reperisse, quã quæris, cuius gaudij etiam ipse particeps ero. [O pater, an ne. a. ad. c. h. i. p.) Conueniens facti istius dubitatio, qui innumera mala dura q; perpessus est, & in his fuerat, & sperabat adhuc usq; peiora, credimus, inquit, velle quenquam non tantum ad lucem, sed ad vitę tędia reuocari. quæ tanta nascitur cupiditas miseris, vt velint esse iterũ, quod semel euasisse debuerant gratulari? miseros ostendit non solum illos esse fortuna in qualibet parte. sed etiam illos, qui non intelligunt, quid suis commodis prosit. deterrima petunt, & fugiẽda perquirunt. [Dicam equidem.) Quæ desideranter cupis audire, dicam nate. ne te sub incertis tractatibus diutius teneam. [Suscipit Anchises.) Aggreditur Anchises relationẽ, & ordine suo singula prosequi cœpit, occasione futuræ relationis altior tractatus inducitur, vt ostendat poeta, ex quibus constet hominũ genus, vel animalium cæterorum, & vnde moueatur in gaudium, vnde vertantur in metum, vnde diuersis cupiditatibus teneatur, vnde affligantur doloribus, vnde animæ nutriméta suscipiant, sed prius erat dicendum, quæ ista sint, & quemadmodum constant, ex quibus vniuersa nascuntur, & valent.

ASCENSIVS.

[Tunc pater Anchises: Animæ quibus altera fato Corpora debẽtur Lethæi, &c.) Ex arcana philosophia respondere inducitur Anchises, animas quorũdam apud inferos existẽtium, debere, & posse & velle redire in corpora. Debere: quia rerum vicissitudo est, & cum finitæ, & simul conditæ, secundum Platonicos (nam hæc omnia, secundum fidem nostram, erronea sunt) sint animæ: corpora autem quotidie generentur: necesse est, vt eadem anima in diuersa migret corpora. Quin etiam Plato cẽsuit etiam, & in belluina corpora

na corpora nonnullorum animas transferri, vt ebriosorum in corpus suis: iracundi, in corpus leonis, &c.) Posse autem, quia immortales sunt. Velle vero, quia Lethæum flumen potantes, obliuiones malorum quæ in hac vita habuerant, imbibunt: dicunt tamen nonnullas perpetuam felicitatem meruisse, sed paucas: vnde est, Et pauci læta arua tenemus. veruntamen secundum hæc principia, oportet dicere, paucas eam felicitatem mERITURAS: quia si omnes mereantur, quę nunc sunt animę, desineret hominum procreatio: quam tamen perpetuam censent. Et si dicant, non omnes posse mereri, deterrerent multos a virtutum cultu: vnde dicere debent, singulas quidem, aut gratia, aut merito posse ad perpetuam peruenire felicitatem: paucas tamen peruenturas. dicit autem Plato, animas ab ęterno creatas (quod tamen Augustinus noster reprobat, dicens, Animas creando infundi, & infundendo creari.) & dum a cœlesti sede, per circulos delabuntur attrahere varias affectiones: vt Macrob. docet, in De somnio Scipionis: a Saturno rationem, & intelligentiam: ab Ioue, praxim, seu partem actiuam: a Marte, irascibilem, tam virtutis, q̃ vitiorum causam: a Sole, sentiendi, & opinandi vim, tam vt aliqua sciamus, q̃ vt fallamur: a Venere, desiderium, indifferens ad bonum & malum: a Mercurio, interpretationem per sermonem: a Luna, vim generatiuam, & nutritiuam. Ser. aliam affectionem ex planetis trahi affirmat, vt in eo videre licet. Plato autem vult, animas ante q̃ per circulos descenderint, omnium peritas: & eadem scientiam postea eruditione acquirere, dictitans nostrum addiscere non esse, nisi quoddam reminisci. Sed cum hęc reprobata sint, non est in eis immorandum, nisi quatenus ad explanationem poetę faciunt. Donatus autem dicit sic. [Tunc pater.) Interrogat Æneas: quis fluuius: & quare animę, illũ petant. Ad vtrunq; breuiter respondet, esse animas, quę in alia corpora reuerti volunt: & fluuium esse Lethęum. [Quo magis Italia.) Ex hoc ostendit se magna dicturum. [O pater, an ne.) Non poterat non mirari, quod ad tanta incommoda vitę redire velint. Hęc ille. [Ordo autem est. Anchises pater, ait, sup. tunc: Animę, quibus altera id est secunda corpora: debentur fato, id est necessitate quadam, aut deorum voluntate (qua non omnibus debentur: perfectis enim heroibus, & dijs genitis, perpetua est apud Elysios sedes: sicut contra, pessimis deorum violatoribus, ęternum est apud tartara supplicium: Vnde de Theseo dictum est. Sedet ęternum q;, sedebit Infelix Theseus.) potant ad vndam Lethęi fluminis, latices securos, id est secludentes a curis, aut facientes securos: & longa obliuia scilicet malorum, & pœnarum, quę & quas semel perpessi sunt, dum essent in hac vita. Equidem id est ego quidem: cupio memorare, id est enarrare: & recensere tibi: atq; ostendere tibi, coram, scilicet oculis tuis: has, scilicet animas, in corpora migraturas: & cupio iampridem, id est a plusculo tempore: enumerare hanc prolem meorum, id est a meis descensurorum: eo, supple quo, id est ideo: vt, Lętere magis mecum, Italia reperta. (Potest tamen construi, non secundum prius dicta: sed (vt Seruius inquit) secundum historicam fidem. Quo lętere magis Italia reperta mecum. quia etiam Anchises in Italiam venisse dicitur: sed huic loco, & multis prius habitis, quadrat prior constructio quam sequimur: artis tñ est interdum sic loq, vt in plureis sententias trahi possimus. (Æneas, supple ait: O pater: an ne putandum est aliquas animas, sublimeis, id est in sublimi sitas, aut egregias: ire hinc, id est ex his tam beatis locis: ad cœlum, id est ad conspectum coeli, aut aerem, in quo degimus: & reuerti iterum ad corpora tarda, id est eas tardantia, & hebetantia: quę cupido, id est cupiditas, lucis, scilicet cœlestis: cum illic etiam lux sit: aut lucis. i. vitę, est, sup. eis, tam dira, id est execrabilis, & quasi deorum ira inducta? Respondet Anchises: Equidem, id est ego certe dicam: nec o nate, tenebo te suspensum, scilicet animo, hoc est dubium, & ambiguũ. Anchises suspicit. i. sursum, vel seorsum inspicit: vt faciunt, qui noua inuenire volunt: sicut contra, Despiciunt terram, qui reminisci volunt. atq; pandit singula. i. singulas res, ad propositam quęstionem pertinentes: ordine. i. per ordinem: incipiens. s. a primordijs, & primis causis.

Aiarum creatio qũo fiat

Ordo.

SERVIVS.

[Principio coelũ, ac terras, cãposq; liquẽteis, ANCH.
Lucentem q; globum lunæ, Titaniaq; astra
Spiritus intus alit, totam q; infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet:

[Principio cœlum ac terras, campos q; liquenteis.) Interrogatus Anchises quare animę velint reuerti ad corpora, quasi aliud dicit, tamen illuc recurrit: quod Gręce τὸ πᾶν dicitur, id est omne quod est. Quatuor sunt elementa: terra, aer, aqua, ęther: & Deus. Pręter hęc nihil est aliud: & hoc, mundum non possumus dicere

Inde hominũ, pecudumq; genus, vitæq; volantum:
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est ollis vigor, & cœlestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terreniq; hebetant artus, moribundaq; membra:
Hinc metuunt, cupiuntq;, dolent, gaudentq;: nec auras
Respiciunt clausæ tenebris, & carcere cæco.
Quin & supremo cum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malũ miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pestes, penitusq; necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur pœnis, veterumq; malorum
Supplicia expendunt: aliæ panduntur inaneis
Suspensæ ad ventos: aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.
Quisq; suos patimur maneis: exinde per amplum
Mittimur Elysium, & pauci læta arua tenemus:
Donec longa dies perfecto temporis orbe
Concretam exemit labem, purumq; reliquit
Æthereum sensum, atq; aurai simplicis ignem.
Has omneis, vbi mille rotam voluere per annos,
Lethæum ad fluuium, deus euocat agmine magno,
Scilicet immemores supera vt conuexa reuisant,
Rursus & incipiant in corpora velle reuerti.

dicere. Nam mundus non est totum. Ergo Deus est quidem spiritus diuinus, qui per quatuor infusus elementa gignit vniuersa. Igitur si de elementis & Deo nascuntur omnia, vnam originem habẽt: & par est natura omnium. Sed videamus quid in nobis est a Deo: & quid a quattuor elementis: Quantum datur intelligi, ab elementis habemus corpus: a Deo animam: quod ideo probatur, quia quod est in corpore, terra, humor, anhelitus, calor (quę omnia videntur, sicut etiam elementa) animus inuisibilis est: sicut etiam Deus, vñ originem ducit. Illa præterea irratiõabilia sunt sicut corpus. contra Deus habet consilium, sic etiam animus. Deinde elementa mutari videmus, quoꝝ perire, mutari est, sicut etiam corpus: q inde originẽ ducit. contra, Deum non perire manifestum est. ergo nec animus perit, qui inde originem ducit. nam pars semper sequitur genus. Huc igitur tetendit primã intentionem suam, vt animos immortales diceret. Sed occurrit illud, Si immortales sunt, & vnum habent principium: qua ratione non omnia animalia sentiunt similiter? Et dicit non esse in animis dissimilitudinem, sed in corporibus, quæ prout fuerint vel viuacia, vel torpentia, ita & animos faciunt. quod potest etiam in vno eodemq; corpore probari. In sano enim corpore alia est viuacitas mentis, in ægro pigrior, in sanis inualida & ratione carens, vt in phreneticis cernimus, adeo cum ad corpus venerit, non natura sua vtitur, sed ex eius qualitate mutatur. Inde Afros versipelles, Græcos leues, Gallos pigrioris videmus ingenii: quod natura climatum facit, sicut Ptolemæus deprehendit, qui dicit translatũ ad aliud clima hominem naturam ex parte mutare. De toto.n. nõ potest: quia in principio accepit sortem corporis sui. Ergo anima pro qualitate est corporis. Et qua ratione res melior, est in potestate deterioris: Atqui diuinus animus debuit corpus habere in potestate, non mortale corpus naturam animi corrũpere. Sed hoc ideo fit, quia plus est quod continet, q̃ quod continetur: vt si leonem includas in caueam, impeditus vim suam non perdit: sed exercere non potest. ita animus non transit in vitia corporis: sed ex eius cõiunctione impeditur nec exercet vim suam. Occurrit illud, Omne quod corrumpitur, æternum non est. si animus inianit, irascitur, desiderat, timet: caret æternitate, cui sunt ista contraria. Nã passio æternitatem soluit. quod ideo falsum esse dicimus: quia animus nihil per se patitur, sed laborat ex corporis coniunctione. Et aliud est per suam naturam corrumpi: aliud per contrarium rei alterius. Videmus enim tale aliquid vt in lucerna, quæ per se clara est: & locũ in quo est sine dubio illuminat: sed si qua re tecta fuerit & inclusa, non perdit splendorem proprium qui in ea est (remoto nãq; impedimẽto apparet) nec tamen quia impeditus est eius vigor, ideo etiam corruptus. Ita ergo & animus quãdiu est in corpore, patitur eius contagionem. simul atq; deposuerit corpus, recipit suum vigorem, & natura vtitur propria. Si ergo recipit naturam suam, quare pœnas apud inferos patitur? Ideo quia res quæ simul diu fuit, non potest deposita ipsa re statim in suum nitorem reuerti. vt si speciem candidam missam in lutum polluas, & eam statim auferas, non iccirco sordibus caret, sed absolutionem requirit, vt in pristinum nitorem possit redire. Sic anima ex eo quod datur corpori, inquinata, etiã si corpus deponat, necesse habet purgari. Si ergo purgantur & recipiunt naturam suã, cur volunt reuerti? Quia potant (inquit) obliuia. Est etiam illud ambiguum, Aut vt præteritarum obliuiscantur pœnarum: aut certe vt ignaræ futuri habeant redeundi desiderium in corpora, quod sine passione non fit. Nam animus in quo est passio, meretur reuerti. ¶ Cœlum.) Pro aere, & æthere posuit: vt, Iam cœlum terramq;. ¶ Camposq; liquẽteis.) Id est maria. ¶ Lucentemq; globum lunæ.) Ideo vsus est participio, vt ostendat eam suum lumen non habere. Nam lucens, est quod aliunde illuminatur. Lucibile, quod per se lucet, vt patulum & patens. Patulum est quod semper patet: Patens quod & aperitur & clauditur, vt oculus. Globum autẽ, ideo q̃a dicitur luna σφαιροειδὴς esse. ¶ Titaniaq; astra.) Aut stellas dicit: aut Solem quem supra vnum fuisse de Titanibus diximus. ¶ Spiritus.) Diuinus, scilicet & vnum est siue mentẽ dicat: siue animum, siue spiritum. ¶ Intus alit.) Vegetat, & in æternitatem custodit: quia mistus est, & nulla pars est elementi sine Deo. ¶ Per artus.) Per elementa: quæ membra sunt mundi. Corporalia nãq; sunt q̃ possunt videri. ¶ Mens agitat molem.) Magnitudinẽ mundi mens agitat. & si, vt Cicero dicit in Tusculanis, æternũ est quicquid in æterno motu est. sine dubio etiam animus æternus est. Semper.n. in motu est, adeo vt ne nobis quidẽ quiescentibus congescat. ¶ Magno se corpore miscet.) Aut Antiptosis est pro corpori: vt, Hæret pede pes, densusq; viro vir. quod potius credendũ est. Aut certe s̃m eos locutus est, qui dicunt corporalẽ esse: & eum ita diffiniunt πῦρ νοερὸν. i. ignem sensualẽ. quod si verum est, corpus esse: nec, per Antiptosim dixit, sed per diffinitionem magno corpore. i. non cõmuni. ¶ Inde hominum, pecudumq; genus.) De quatuor elementis & Deo. ¶ Et cœlestis origo Seminibus.) Quantũ non noxia corpora tardant. (Quod supra diximus, Inantum, inquit, in omnibus viget pars diuinitatis, inquantum sinit corpoꝝ qualitas. ¶ Terreniq; hebetant artus.) Inquantũ non hebetant artus. ¶ Moribundaq; membra.) Morienti similia, hoc est semper morientia. Nunq̃.n. in eodem statu sunt: sed aut minuuntur, aut crescũt. Ergo animus idẽ est: sed vti viribus suis non potest ꝑpter corporis coniunctionem. ¶ Hic metuunt, cupiuntq;, dolent, gaudentq;.) Ea corporis coniunctione, & hebetudine. Varro & oẽs Philosophi dicũt quatuor esse passiones: duas a bonis, duas a malis opinatis rebus. Nam dolere & timere, duæ opiniones malæ sunt: vna præsentis, alia futuri. Item gaudere & cupere, opiniones bonæ sunt: vna pręsentis, altera futuri. Hæc ergo nascuntur ex ipsa cõiunctione. Nam neq; animi sunt, neq; corporis propria. Pereunt enim facta segregatione. ¶ Neq; auras respiciũt.) Nam quia cohærent corpori, obliuiscuntur naturę suę, quam auras vocant. ¶ Clausę tenebris, & carcere cæco.) Diffinitiones sunt corporis. ¶ Quin & supremo cũ lumine vita reliquit.) Quia vt diximus, occurrit debere eas statim post corpus depositum redire in suum vigorẽ: & dicit non posse. Quæ.n. diu coniuncta sunt, inuicem se tenent, & trahunt reliquias sordium antiquarũ. ¶ Non tamen omne malũ.) Cedit quidem, sed non omne. Nam remanet: quod vt purgetur, necesse est. Inde est quod dicit, Eadem sequitur tellure repostos. Bene aũt. ¶ Miseris.) quæ ẽt post corpus habẽt corporis sordes. Vnde est, Nec funditus oẽs Corporeę excedunt pestes. ¶ Diu concreta.) Coniuncta & cõglutinata. ¶ Inolescere.) Crescere: vt, Vdoq; docent inolescere libro. ¶ Ergo exercentur pœnis.) Quia deposito corpore sordes supersunt. Pœnas aũt minime perferunt animę: sed illius coniunctionis reliquię quę fuit inter animam & corpus. Nã licet ista duo per se pœnas perferre nõ possint: homo tamen perfert: qui de his duobus est factus. ¶ Supplicia expendunt.) Ideo agunt supplicia, non vt animas puniant, sed vt eas peccatis exuant pristinis. ¶ Alię panduntur inanes Suspensę ad vẽtos.) Loquitur quidẽ poetice de purgatione animarum: tangit tamen quod & Philosophi dicunt. nam triplex est omnis purgatio. Aut.n. in terra purgantur, quę nimis oppressę sordibus fuerint, deditę scilicet corporalibus blandimentis. i. transeunt in corpora terrena: & hęc igni dicuntur purgari. Ignis.n. ex terra est quo exurunt̃ omnia. nam cœlestis nihil purit. Aut in aqua, id est transeunt in corpora marina, si paulo melius vixerint,

vixerint. Aut certe in aere, transeundo scilicet in aeria corpora, si satis bene vixerint: quod in Statio legimus, vbi de auguriis tractat. vnde etiam in sacris omnibus tres sunt istę purgationes. Nam aut teda purgantur & sulphure, aut aqua abluuntur, aut aere ventilantur, quod erat in sacris. Liberi Hoc est enim quod dicit in secundo Georgi. Tibijs oscilla ex alta suspendunt mollia pinu. Nam genus erat purgationis: & in ipsis purgationibus bonum meritorum secutus est ordinem, vt ante aeriam, inde aquæ, post ignis diceret purgationem. ¶ Quisq; suos patimur manes.) Supplicia quæ sunt apud manes: vt si quis dicat iudicium patimur, & significet ea quæ in iudicio continentur. Est & aliud verius. Nam cum nascimur, duos Genios sortimur. Vnus est qui hortatur ad bona: alter qui deprauat ad mala. quibus assistentibus post mortem, aut asserimur in meliorem vitam, aut condemnamur in deteriorem: per quos aut vacationem meremur, aut reditum in corpora. Ergo Manes, Genios dicit: quos cum vita sortimur. ¶ Exinde.) Vna pars orationis est, & in tertia a fine accentum habet: licet penultima longa sit. Quod ideo factum est vt ostenderetur vna pars esse orationis, ne præpositio iungeretur aduerbio, quod vitiosum esse non dubium est. ¶ Pauci læta arua tenemus.) Non omnes. Qui enim minus purgantur, statim redeunt ad corpora. ¶ Donec longa dies perfecto temporis orbe. Quia etiam post purgationem opus est tempore, vt perseueret in purgatione: & sic redeat. Et quæritur vtrum animæ per Apotheosin (de quibus ait, Pauci læta arua tenemus) possint mereri perpetuam purgationem. quod non potest fieri. Merentur enim temporis multi, non perpetuitatis: & quæ male vixerunt: statim redeunt: quæ melius, tardius: quæ optime: diutissimo tempore sunt cum numinibus. Paucæ tamen sunt quæ & ipsæ exigente ratione, licet tarde, coguntur reuerti. ¶ Perfecto temporis orbe.) Finito legitimo tempore. ¶ Concretam.) Affixam & inhærentem. ¶ Æthereum sensum.) Sy derum πυρ ατερόν. Ignem sensualem.i. Deum, per quod quid sit anima, ostendit. ¶ Aurai simplicis ignem. Non vrentis. Simplicis autem, nostri comparatione: qui constat de ligno & aere. Ille enim per se plenus est, & æternus, quia simplex. Omnia enim σύνθετα, id est composita, exitum sortiuntur. Vnde & atomos, perpetuas dicunt, quia simplices sunt, nec respiciunt sectionem. ¶ Has omnes.) Ac si diceret etiam has oēs. Nam supra non oēs dixit: sed animę quibus altera fato Corpora debētur. ¶ Mille rotam voluere per annos.) Exegerunt statutum tempus per annorum volubilitatem. Est autem sermo Ennii. ¶ Deus euocat.) Non dicit quis, sicut supra, Dij quibus imperium est animarum. Sed alij Mercurium volunt propter hoc, Animas ille euocat Orco Pallentis, alias sub Tartara tristia mittit. Et est ratio. nam ναῦσ dicitur, id est sensus: quo philosophiam, quæ hæc indicat, intelligimus: quia ipse etiam inuenit literas. ¶ Agmine magno.) Impetu: & dictum est imperatiue. Nō enim blanditijs inductæ redeunt: sed necessitate quadam coguntur vt potantes velint reuerti. ¶ Immemores.) Vel pręteritorum, vel futurorum.

DONATVS.

¶ Principio cœlum.) Quatuor quidem elementa esse asseruntur cœli, terræ, maris, & inferorum: sed quia apud inferos fuit, qui loquebatur, & agebatur de ratione superorum, ictirco trium tractatum prosequitur, cœli, terræ, & maris. addidit duo alia. sed quę in parte sunt cœli, solem.s. & lunam. his enim stare dicitur, quicquid ad cœlum pertinet, & quicquid terra continet, quicquid mare cōplectitur, nutriri spiritu quodam abstruso & recondito, & latenter gubernari, eundemq; spiritum per omnia esse diffusum, & permistum omnibus. ¶ Inde hominum, &c.) Inde, inquit, viuunt volantia, inde terrestria, inde etiam quicquid monstrorum maris vnda contegitur. ¶ Igneus est ollis vigor, &c.) Ex duorum elementorū substantia hominem memorat esse compositum, vt spiritus e partibus cœli sumi videatur, corpus ex terra. quod de cœlo sumitur esse perpetuum. corpus autem interire, quod ex terra concipitur. spiritum mundum esse, corpus vero contagionibus plenum. sed vbi in vnum consortium venerint vt corpus spiritusq; iungantur spiritum malis corporibus maculari. ¶ Hinc metuunt, &c.) Vsque adeo corpus inimicum est ei, quem intra se habet, vt cæco carceri comparetur. demiq; polluitur ex eo, ꝙ pollutum ad supplicium mittitur, tanquam ad pœnam & carceres rei: & quia perire nō potest, purgatur pœnis, donec reddatur talis, qualis inter initia corpori fuerat attributus. ¶ Quin & supremo.) Tanta labes est corporis, itaq; spiritum polluit, vt cum exutum membris ire ad inferos cœperit, pestes omnes secum portet. ideoq; non redit ad cœlum, quia cœleste meritum perdidit hospitij sui contagione pollutus. Necesse est enim penitus inhærere vitia, quę viuendo contraxit, & concreta non facile purgari: concretum dicitur, quod ex minutis multis in vnam redditur massam. perinde multa mala & longo tempore collecta, quoniam in vnum & maximum coeunt, ablui, vel in suum statum reuocari non possunt, nisi hęc vis maior expiauerit. ¶ Ergo exercentur poe.) Incipit dicere, quæ pœnæ, quæ sint ipsa supplicia. ¶ Aliæ panduntur inanes Suspensæ ad ventos.) Nihil interest, ventos inanes, an animas dixerit. quia vtrūq;, vel alterum rectum esse potest. & sic vel semel positum, bis accipiamus. vt inanes animæ, inanes ad ventos suspensæ penderent. ¶ Alijs sub gurgite. v.) Dixit pœnarum genera, quibus animæ mundantur. ¶ Quisq; suos patimur manes.) Continue complexus est, vnumquēq; tales sentire pœnas, qualis ad inferos venerit, si bonas bonus, si malus malas. ¶ Exinde.) Hoc est, post examinationem vitę. ¶ Per amplum Mittimur. e.) Comparationem fecit miro genere. mittimur, inquit, per amplū Elysium pauci. quasi illorum numerum breue spatium ferre non posset. non superflua latitudo paucis fuerat deputata, sed tributa pro meritis. quid.n. inter sontes & innoxios distaret, si cunctos ęquali specie locorum angustię contineret? Docuit poeta non paucis videri paratam latitudinem, sed pluribus, si tamen ita viuant, vt eo venire mereantur. quod, quia non fit. quia bene viuendi studium non omnium, sed paucorū est, latitudinem & diffusa spatia pauci incolunt. Laudatur hoc genere Anchises. & eius laus proficit etiam filio, quia in talibus locis patrem inuenire commeruit, vt hoc genere pro tali parente laborauisse nec ipsum Æneam pœniteret. ¶ Donec longa dies.) Tantum inficit animam corporis labes, vt hanc vis maior, & prolixum tēpus vix possit abluere. s. vt talis fiat ablutione, qualis fuit anteq̄ in corpus peruenirét. ¶ Has omnes vbi. m. r.) Vbi, inquit, omnes istas animas exercitationē rotæ per annos mille voluerit, deducit deus ad lethęum fluuiū, cuius talis est vis, vt quisquis ex eo biberit, memoriam superioris tēporis perdat, nec quid fecerit, nec quid passus sit, teneat: perindeq; immemor redditus incipiat velle remeare ad superos, & mala corporis iterum pati.

ASCENSIVS.

¶ Principio cœlum, &c.) Incipiens igitur Anchises enarrare, sic procedit. Quia deus, qui magna mūdi anima, seu magnus animus (s̄m quosdam philosophos) omnibus rebus, infusus est in omnibus animantibus, vt vniuersalis anima, omnisq; anima cœlestem habet originem: quia (s̄m Stoicos) etiam deus, est de natura ignis: vnde eum corporeum putabant, vt attestetur Eusebius in pręparatione euangelica: & diuus Augustinus. viij. de ciuitate dei: ideo oia quę viuunt, a deo reguntur. Deus autem vult, vt iuxta merita, post exitum a corpore, animę recipiant alię gaudium ęternū, alię supplicium ęternū, alię purgationem ad tempus duraturam, s̄m exigentiam facinoris: & deinde, gaudium meritis respondens, quo recepto, quia non meruerunt ęternam beatitudinē, inducit in eas, obliuionem bonorū, quę pauloante possederan: in Elysijs & malorum, quę sustinuerant in hoc mundo: & ita motę quasi a spiritu magno, cupiunt in corpora non redire: quia nesciunt se illic fuisse: sed trę: vnde quod supra dictū est, Iterumq; ad tarda reuerti Corpora. dictum est ex persona Ænee, qui nouerat animas eas aliquādo in vita fuisse. Nam putauit nullas illic esse, quę non aliquando vixerint in hoc mundo cum corporibus suis, in quę cœlitus demissę fuerant. Et quia obliuionem imbibunt, licet sępe in corporibus fuerint, id tamen ignorant, imemoresq; sunt. Plurima autē horū, ex Orpheo, & Platone effictа sunt: qui quia ex prophetarū libris, & Ægyptiaca disciplina, didicerant animas imortaleis aliquando in corpore redituras: putabant in eadē corpora, post putrefactionem, & consumptionem, redire non posse: vnde, in alia redire dicebant: vt asserit diuus Augustinus. Verum cum hęc fere erronea sint, licet quę ad purgationem pertinent, non penitus reprobētur: ideo altiore indagatione supersedens, ad ordinem redeo: pręmissis his Donati verbis. ¶ Quisq; suos patimur maneis.) Nam si bonus, ad inferos venit, bonos patitur maneis: si malus, malos. ¶ Exindeq;.) Post examinationem. ¶ Amplum.) Vt ostendat, non illis paucis paratam esse latitudinē, sed pluribus: modo ita viuāt, vt illic venire mereantur: sed qa pauci merentur: pauci diffusam latitudinē merent. ¶ Longa dies.) Lōgo tp̄e, est opus vt fiat talis purgatio qualis anteq̄ in corpus perueniret. Hęc ille. ¶ Ordo igitur est. Principio.i. vt a primordijs incipiā. Spiritus.i. animus magnus.s. deus alit cœlum.i. aerem, & ignem: vt Ser. interpretatur: ac terras, & campos liquenteis.i. ęquora aquarum: & globum lunę lucētē.s. lumine a sole recepto: & astra Titania.i. quęcunq; ab Hyperione Titane descripta sunt: & quorum cursus ab eo demonstrati sunt: quapropter, earum pater dicitur: vnde & Claudianus, ex Hyperione de semine nata, dicit: intelligit autem totum vniuersum: & mens.s.

mens.ſ.diuina:infuſa per artus,id eſt,ſingula membra, aut ſingulas particulas:agitat.i.mouet,& impellit:totam molem.i.machinam immenſam totius vniuer.(Cicero aũt in Tuſculanis,probat animam eſſe immortalem:eo ꝙ ſe & alia moués,in perpetuo ſit motu.) Et miſcet ſe per pręſentiam,non per confuſionem:magno corpore.ſ.vniuerſi. Inde.i.ex hac infuſioe ſpiritus illius diuini genus hoſum,& pecudum,& vitæ volantũ.i.volucrum: & mõſtra quæ pontus.i.mare quodlibet:fert ſub æquore marmoreo.i.marmorei coloris,hoc eſt omnia animantia,ſup.orta ſunt, & viuunt: quia vigor igneus,& origo cœleſtis,eſt ollis.i.omnibus illis,ſeminibus.i.animis:quę ſunt ſemina vitę,ſicut Stoici cenſent, deum eſſe de natura ignis,quem Seneca lib.viij.epi.ſic cenſet eſſe in mundo, vt animus noſter in noſtro eſt corpore:intantũ,ſup.eſt illis cœleſtis natura,quantum corpora noxia.i.nociua:non tardant.i.deprimunt,& offuſcant virtutem cœleſtem:quia licet eiuſdem naturæ ſit omnib.anima tamen in vno corpore,nobilior,& perſpicacior ꝗ̃ in alio videtur,propter corporis diuerſam diſpoſitiõem:ſicut eadem candela magis reſplendet in vna lucerna,ꝗ̃ in alia:& quátum artus terreni,& mẽbra moribunda.i.aſſidue ad morté tendentia,non hebetant.ſ.ſemina illa,hoc eſt animas:hinc,id eſt ex his membris,moribundis,& terrenis:ipſę animæ,metuunt,cupiunt, dolent,& gaudent.i.varijs afficiuntur paſſionibus: nec ipſæ clauſę tenebris,ſcilicet corporis:& carcere cęco.i.eas excęcante:diſpiciunt,id eſt diſquirit:auras,id eſt puritatem ſuam.(Alij legũt,nec reſpiciunt,id eſt attendunt. Nonnulli,ſuſcipiunt.) Atque ita generatur in corpore animarum diuerſitas:quæ etiam permanet poſt ſeparationem in ipſis animis,ſeu animabus,quę res facit:vt nónullę cupiant in corpora reuerti: vnde addit, Quin &,id eſt quinetiá: cum,id eſt quando:vita reliquit,ſupp.corpus:lumine ſupremo.i. in vltimo vitę:tamen,non omne malum.ſ.culpę, hoc eſt vitium: ſine quo,nullum Stoici cenſent malum:nec omnes peſtes, id eſt infectiones corporeę,quas in corpore ad ſe traxerunt:excedunt.i. exuuntur,excedẽtibus,ipſis animis:funditus,id eſt a fundo,& radicitus:miſeris.ſ.animis,aut animab.& neceſſe eſt, penitus,id eſt omnino:ſtante.ſ.iudicio diuino:quod vult,nullum malum eé impunitum:multa.ſ.mala:concreta.i.contracta cum corpore:inoleſcere.i.aboleri:miris.i.mirabilib.modis.ſ.purgandi:quia nihil mirabilius,quam incorporeũ a corporeo pati.& ideo dicimus, nos quoqȝ aías ſecũ trahere affectiones,& paſſiões corpoꝝ. Ergo,quia.ſ.purgatas oportet:ipſę exercentur.i.afficiunť pœnis (ſm̃ Platonem) non ęternis,ſed purgatorijs,ad tempus duraturis: vt recitat Aug.vlti.lib.de ciuitate dei.ſed notum eſt, mortali peccato damnatas,ęterno ſupplicio affligendas:& expendit.i.perſoluunt,ſupplicia veterum malorum.bene,veterum, quaſi inueteratorũ,per malam conſuetudinem,quę videlicet non facile exuuntur.Alię.ſ. animę:panduntur ſuſpẽſæ ad inaneis ventos:ſcelus infectum eluitur.i.aufertur alijs per ablutionem:ſub gurgite vaſto.i.mari:quia etiam aqua benedicta (vt in.ij.officiorũ,recitat Ambroſius) venialia purgantur:& diluuio,mũdus purgatus eſt.habẽt ergo vim purgatiuam,quantam deus vult aquę. Quinetiam dicuntur animæ apparuiſſe ſanctis viris,quę ſe in glacie torqueri aſſerebant: aut ſcelus infectum exuritur igni,quod & Pauli ſententia approbat:& tota fere manus Chriſtianorũ:quorum ſunt,qui velint,purgatorium eſſe in ſphęra ignis. Nos patimur maneis.i.inferos.ſ.genios,nobis datos:quiſqȝ,ſup.patitur,ſuos.i.ſibi debitos.vñ Apuleius,De deo Socratis,dicit,ꝙ ſtatim vt nati ſum⁹,nobis binos genios,ſeu angelos attribui:quorum,alter ad bonũ,alter ad malum cohortatur,ſed Plato,poſt mortem,dicit examen fieri:afferentib. vtriſqȝ,quæ eorum cohortatu effecimus. Senſus etiá poteſt eſſe, nos patimur maneis.i.purgamur apud maneis,hoc eſt inferos quiſque ſuos.i.ſm̃ quod meruit,aut plus,aut minus: deinde.ſ.poſtꝗ̃ purgati ſumus,mittimur per Elyſium.ſ.campum,amplum,id eſt capacem:& pauci tenemus arua lęta.i.beata: donec longa dies.i. tempus diutinum:orbe.i.reuolutione:temporis.ſ.purgationi debiti:perfecto.i.peracto:exemit.i.dempſit,& expulit:labẽ concretam.i.ex cõiunctione corpori,cuius ſenſualitatis obtẽperans,anima polluitur:& reliquit ſenſum ęthereum.i.quę de cœlo ſumpſerat animũ. Nam,vt dicit Iuuenalis,Senſum a cœleſti demiſſum traximus arce:purum.i.immaculatũ,qualem cum corpus ſuſceperat:atque ignem aurai.i.aurę,hoc eſt animę: ſimplicis.i.purę, & incontaminatæ,affectionibus corporum. (Antique autẽ dixit, aurai:nam quidem Græci αι habent,vti nos æ:licet ε, proferant: veteres ſępe ai,diuiſis ſyllabis,ponebant pro æ.(hoc eſt pauciſſimi,ſine purgatione pręuia,tranſimus ad arua lęta: quia non niſi perfectiſſimi,& heroica virtute,dũ viuerent pręditi:ſed poſt purgationem,multę tranſmigrant in lętas ſedes, manſurę illic non perpetuo,ſed pro modulo meritorum,aut (ſecundum ſententiam Platonis,quam recitat Lactan.in.vij.contra Gẽtiles) ſpatio mille annorum. Iuxta quod etiá in Apoc.xx.dicitur, angelus ligaſſe ſerpentem antiquum (qui eſt Diabolus, & Satanas) per mille annos.ſed vtrobiqȝ accipitur tẽpus finitum pro infinito: ſicut & hic, cum dicit,Deus euocat magno agmine ad fluuium Lethęum.has omnes.ſ.animas purgatas: vbi.i.poſtquá: voluere.i.voluerũt,rotam.ſ.temporis,per mille annos.i.poſtquá in Elyſijs peregerunt ſpatium mille annorũ,quo delitijs ſatiati pro meritis fuerũt:deus vocat eos ad fluuium obliuionis,ſcilicet.i.ſcire licet, cur id faciat, vt.ſ.immemores & bonoꝝ,quę iam habebant:& malorũ,quę habuerát in vita,reuiſant.i.reuidere eant,rurſus cõuexa ſupera.i.cõuexitatẽ cœleſtẽ:& vt incipiant velle in reuerti in corpora. Beroaldus dans rõnem,cur ſydera,dicantur Titania,dicit contra Ser.ſic: Diodorus lib.vj.apertiſſime nos edocuit quare aſtra, Titania nominentur. Scribit.n.Hyperionem,vnũ ex Titanibus,primũ aſtrorum,lunęqȝ,& ſolis curſum,ac naturá demõſtraſſe:& ob hoc ſtellarũ parente exiſtimatũ. Merito itaqȝ a Virgilio,aſtra.i.ſtellę omnes,non ſolus ſol,Titania dicuntur:quaſi perpetuo epitheto,propter Titanem Hyperionem:qui ſyderum pater fuiſſe creditur.

[Dixerat Anchiſes:natumqȝ vnaqȝ Sibyllam POE.
Conuentus trahit in medios,turbamqȝ ſonantem,
Et tumulum capit,vnde omnes longo ordine poſſit
Aduerſos legere,& venientum diſcere vultus.
[Nũc age,Dardaniá prolẽ quę deinde ſequatur ANC.
Gloria,qui maneant Itala de gente nepotes,
Illuſtreis animas,noſtrumqȝ in nomen ituras:
Expediam dictis,& te tua fata docebo.
Ille (vides) pura iuuenis qui nititur haſta!
Proxima ſorte tenet lucis loca,primus ad auras
Æthereas Italo commiſtus ſanguine ſurget
Syluius,Albanum nomen,tua poſthuma proles.
Quem tibi longęuo ſerum Lauinia coniux
Educet ſyluis regem,regumqȝ parentem,
Vnde genus longa noſtrum dominabitur Alba.
Proximus ille Procas,Troianę gloria gentis,
Et Capys,& Numitor,& qui te nomine reddet,
Syluius Æneas,pariter pietate vel armis
Egregius,ſi vnquam regnandam acceperit Albam:
Qui iuuenes quantas oſtentant aſpice vireis:

SERVIVS.

(Dixerat Anchiſes.) Antedicta de reuerſione animaꝝ probatio huc tetendit,vt celebret Romanos,& pręcipue Auguſtũ. Nanqȝ qui bene conſiderant,inueniunt omné Romanam hiſtoriam ab Aeneæ aduentu,vſqȝ ad ſua tẽpora ſummatim celebraſſe Virgilium. Quod ideo latet: quia confuſus eſt ordo. Ná euerſio Ilij, & Aeneæ errores, aduentus, bellumqȝ manifeſta ſunt: Albanos reges,Romanos etiam conſules, Brutos Catoné,Cęſarem,Auguſtum,& multa ad hiſtoriam Romanam pertinẽtia hic indicat locus. Cætera quæ hic intermiſſa ſunt.in ἀποσπάσματα cõmemorat. Vñ etiá in antiquis inuenim⁹ opus hoc appellatum eſſe nõ Æneidẽ,ſed geſta populi Romani. Quod ideo mutatũ eſt, quia nomẽ nõ a parte,ſed a toto debet dari. (Turbámqȝ ſonantem.) Aut quę tunc ꝓpter feſtinationẽ ſonabat, aut turbæ perpetuũ eſt epitheton. (Longo ordine.) Non quo nati ſunt ſed quo apud inferos ſtabant. Non.n.eo,quo regnarunt, dicturus eſt ordine. (Aduerſos legere.) Cõſiderare,relegere. (Dardaniam prolem.) Albanos reges,qui tredecim fuerũt de Aeneę & Lauinię genere. Vnde ait, Itala de gente. (Illuſtreis.) Hoc nomẽ notitię fuit non meriti. Vnde etiam in metricibus inuenitur. Nam & nobiles & illuſtres vocantur. (In nomen ituras.) In gentẽ. vt Statius, Nomen Echionium, matriſqȝ genus Pericleę. (Ille (vides) pura iuuenis qui nitit̃ haſta.) Aeneas, vt Cato dicit, ſimul ac venit in Italiam, Lauiniam accepit vxorem, propter quod Turnus iratus,tam in Latinum quam in Aeneam, bella ſuſcepit,a Mezentio impetratis auxilijs. Quod & ipſe Virgi. nn oſtendit

Atque vmbrata gerunt ciuili tempora quercu.
Hi tibi Nomentum, & Gabios, vrbemq; Fidenam,
Hi Collatinas imponent montibus arces,
Pometios, Castrumq; Inui, Bolamq;, Coramq;:
Hæc tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terræ.

dicens, Se satis ambobus, Teucrisq; venire Latinisq;. Sed vt supra diximus, prio bello periit Latinus. Secundo pariter Turnus & Aeneas. Postea Mezentium interemit Ascanius, & Laurolauinium tenuit. cuius Lauinia timēs insidias, grauida cōfugit ad syluas: & latuit in casa pastoris Tyri. Ad quod alludens, ait, Tyrusq; pater, cui regia parent armenta. Et illic enixa est Syluium. Sed cum Ascanius flagraret inuidia, euocauit nouercam, & ei concessit Laurolauinium: sibi vero Albam constituit. qui quoniam sine liberis periit, Syluio, qui & ipse Ascanius dictus est, suū reliquit imperium. Vnde apud Liuium est error qui Ascanius Albam condidit. Postea Albani omnes reges, dicti Syluii sunt ab huius nomine: sicut hodieq; Romani imperatores, Augusti vocant: Ægypti, Ptolemæi, Persæ, Arsacidæ, Latini, Murrani: vt, Murranum hic atauos: & auorū antiqua sonantem Nomina, per regesq; actum genus omne Latinum. Pura iuuenis qui nititur hasta.) Id est sine ferro. Nam hoc fuit premium apud maiores eius, qui tunc primum vicisset in prelio: sicut ait Varro in libris de gente populi Romani. Syluius, albanum nomen.) Quia omnes Syluii dicti sunt. Tua posthuma proles.) Posthumus est post humationem parentis creatus. Per hoc autem Aeneam cito ostendit esse periturum: & statim infert consolationem dicens. Quem tibi longæuo.) Id est Deo. Æuum enim proprie æternitatis est: quę non nisi in deos venit. Ennius, Romulus in cœlo cum diis genitalibus æuum degit. Male autem vindicauit vsus: per quem dixit, Longęuosq; senes. Vnde.) A quo: vt, Genus vnde Latinum. Nam posteri eius fuerunt: qui postea apud Albanam regnauerunt ciuitatem. Proximus ille Procas.) Standi ordine, non nascendi. Nam sextus est rex Albanorum. Item, Numitor tertiusdecimus fuit. Si vnquam regnandam acceperit Albā.) Aeneas.s. Syluius. Et hic ostendit omnes Albanos reges, Syluios dictos. Recepit autem a tutore, q eius inuasit imperium: quod ei vix anno quinquagesimo tertio restituit. Et rem plenam historiæ per transitum tetigit. Ciuili tēpora quercu.) Ciuica debuit dicere: sed mutauit. At econtra Horatius, Motum ex Metello consule ciuicum, pro ciuilem. Querceam autem coronam accipiebant, qui in bello ciuem liberassent: ideo qa ante causa vitæ in hac arbore hominibus fuit, qui glandibus vescebantur. Aliæ enim erant murales: alię agonales. i. lemniscatæ. Muralis dabat ei q prior murū ascendisset. Hi tibi Nomentū, & Gabios.) Hę ciuitates sunt priscorum Latinorum ab Albanis regibus constitutæ: quanquam Collatiam Tarquinius constituisse dicat: q vt erat superbus, eam ex collata pecunia constituit. Vnde & Collatia dicta. Potest tamē fieri vt ab Albanis fundata sit, aucta a Tarquinio, sicut supra de Tarento diximus, quod Taras fecit, auxit Phalantus. Romam etiam Romulus fecisse dicitur, quam ante Euander condidit: vt, Tunc pater Euandrus Romanæ conditor arcis. Vrbēq; Fidenā.) Fidenę dicunt vt Thebæ: sed dixit vt Iuuena. Atque vetus Thebę centum iacet obruta portis. Nam varietati studet. Vnde etiam ait Pometios, cum dicatur numero singulari Pometia. Castrumq; Inui.) Vna est in Italia ciuitas: Castrum nouum dicitur. De hac aūt ali Castrum Inui. i. Panos qui illic colitur. Inus aūt latine appellatur, gręce πάν. Item ἐφιάλτης græce, latine incubus. Idem Faunus, Item fatuus Fatuelus. Dicitur autem Inus ab ineundo passim cum omnibus aialibus. Vnde & Incubus dicitur. Castrum autem ciuitas est. Nam castra numero plurali dicimus: licet legerimus in Plauto, Castrum poenarū: quod etiam diminutio ostendit. Nam castellum dicimus. Nunc sunt sine nomine terrę.) Atqui in Catalago hinc. est dicturus aliquas ciuitates: sed ex persona sua præoccupat.

DONATVS.

Dixerat Anchises.) Cum hæc dixisset Anchises, natum ac Sibyllam ad plurimorum conuētum duxit: atq; vt posset nescientibus singulos demonstrare, & nomina singulorum dicere, tumulum cepit. oportuit enim eum, vt instructiorem filium redderet, cunctos ex ordine numerare. Nunc age, dar. pro.) Proposuit, quæ sit dicturus. nunc, inqt, dictis expediam, vel qui admisti ex Italo sanguine nepotes tui regnaturi sint. vel quēadmodum eos virtutis gloria secutura sit. dicam etiam fata tua, vt quod nulli ante te contigit, tu multo ante condiscas. hoc loco quantum ad Virgilii & Cæsaris tempora pertinet, non futura, sed transacta numerantur, & subtiliter ostenditur, quæ Troianorum progenies ex ipso Aenea & Italo sanguine iudicatur extitisse, & vsq; ad Cæsarē cucurrisse. hic specialiter dicuntur, quos generaliter in primo libro

tetigit

tetigit Iuppiter, non eorū personas, sed tempora regnandi significans. Ille (vides) &c.) Vides, inquit, illum iuuenem, qui hasta nititur pura, hoc est ferro vacua, nuncia.s. non belli, sed pacis: tam proximus, vt in lucem veniat. Exposuit ipsum futurum esse primum ex Aenea & Lauinia. & proximum dicit, non qui cito venturus esset in lucem: sed proximum ex omnibus, qui illic videbantur. hic ait nascitur ex Italo sanguine, & tuo hoc ipsum aperit, vt ostendat quomodo, & quando, & quo nomine esset emersurus. Syluius, inquit, dicitur: quoniam hoc nomen Albanis familiarius est. habent enim regiones, vel ciuitates nomina, quę preter cętera familiarius frequentant. nascitur enim ex Lauinia, quam constat Italam fuisse. sed nascetur posthumus, adeoq; serus, vt ex te iam longęuo conceptus oriatur. noluit illum pronuntiare moriturum: sed dicendo habebis filium posthumū, hoc ipsum significauit. posthumos scimus dici, qui nati sunt post patris discessum: neque adeo inde filii animum lęsit: quia cum dicit longęuo tibi, & serum, ostendit eum fore longæuum prouenturum: dehinc ipsius Syluii spem pollicetur. erit, inquit, rex & pater regum: hoc est regnabit ipse, & generabit reges. Proximus i.p.) hoc est qui iuxta Syluium conspicitur. Troianę.g.gen.) Flos, scilicet Troianorum. Et Capys, & Numitor.) Omnes isti eadē laude continentur, qua Procas: hoc amplius Aeneas Syluius. Pariter pietate vel armis Egregius.) Vt te in omnibus similem reddat robore scilicet virtutis, & pietatis studio. optimo verbo vsus est, reddat, vt non secundus Aeneas nasci, sed ipse, qui fuit redditus luci esse videatur. Si vnquam regnandam acceperit Albam.) Si aliquando regendam Albam sumpserit, Procam debemus accipere, ne Anchises cērtis dubia miscere videatur. Qui iuuenes.) Isti, inquit, iuuenes. ac ne Aeneas inter plurimos nesciret, qui sibi ostenderentur, signum dedit ipse monstrator. quo illi a cęteris discernebantur. aut igitur isti iuuenes, quorum tempora coronis cōteguntur raptis ex ciuili quercu. Ciuilem dixit festam, pacificam, vt est laurus, oliua. Quantas ostentant aspice vires qualia ostendūt suę virtutis indicia, vel quantas condituri sunt ciuitates. atque vt hoc ipsum plane assertione firmaret, dixit, & omnia singulorū. Hæc tum.n.e.) Quanta gloria conditorum, quanta ipsa terrarum felicitas, vt quæ sine aliqua gloria iacebant incognitę, inciperent vrbiū fatis ornari?

ASCENSIVS.

Dixerat Anchises.) Postquam Anchises docuit animas, debere & posse, & velle in corpore redire: docet quę rediturae sint in corpora ab Aenea, progeneranda: & ita inuenta occasione, describit principes Albanos, & Romanos, ad Augustum vsque: qa eatenus describit, quatenus poeta nouit: sed tn̄ honestam inuenit rōnem, cur non progressus sit: vt dicemus illic, Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis? Ex eo autem quod genus Augusti hic commendat, facile cōuincitur non instituisse Augusti vitam aliter q̄ hic & in Clypeo describere. Donatus dicit sic. Nunc age.) Proponit se dicturum prolem Troianam: & nepotes inde ex Italo sanguine commistos, & fata sua ergo exequitur specialiter, quos generaliter in primo libro tetigit. Pura.) Sine ferro: quod sit signū pacis, & non belli. Ciuili tempora.) Ciuilem dixit, festam pacificam: vt est laurus, & oliua. Hęc ille. Ordo est. Anchises dixerat .s. quę premissa sunt: & trahit in medios cōuentus, id est in mediū eorum qui conuenerant: hoc est in conuenticula animarum in corpora transiturarum, & in turbam sonantem, id est quę cum sonitu conuenerant natum, id est filium suum, Aeneam: & Sibyllam vna, id est pariter: & capit, id est ascendit: tumulum. i. colliculum: vnde. i. de quo possit legere ordine longo, id est ex ordine longo, deligere, & inspicere oēs .s. qui cōuenerant: aduersos. i. ex hoc aduerso sitos: & discere .s. ex inspectione: vultus venientum. i. dum p ordinem venirent, transituri: &, sup. dixit: Age. i. agedum, nate expediam: nunc dictis. i. eloquar, & paucis enarrem: prolem Dardaniam. i. ex Dardano per nos orituram: & quę gloria sequatur: deinde. i. posthac: & qui nepotes. i. posteri, maneat. i. certe futuri sint: de gente Itala, id est ex commistione gentis Italę: aut ab his quos in Italia procreabunt Dardanidę: & animas illustreis, id est claras futuras: & ituras in nostrum nomen. i. cognationem, & progeniē. (Nomen aūt, varie accipitur: aliqñ pro gente; vt apud Liuiū, Nomen Senense: pro eo quod est, Senensis gens: Iudęis, inuisum est nomen Christianum. i. ipsa gens Christiana. Aliquando pro cognatione: vt hic. Aliquando pro debitoribus, vt hic multa habet nomina

mina

mina: & debet plura, id est debita: sed vnum significat nomē.s.rei denominationem: sed quia gens, & progenies, sæpe vno vocabulo generali appellantur, videtur & gentem, & progeniem significare: & quia debitorum nomina inscribuntur, & obligatur: accipi videntur pro ipsis debitoribus.) & ego docebo te tua fata.i.q̄ tibi fata promittunt. Ille vides. Græca locutio. Nam latine diceret, Illum vides, pura iuuenem qui, &c. verum construetur sic. Ille iuuenis, qui nititur.i.innititur, & fulcitur: hasta pura.i.sine ferro: vides.i.videsne eum: tenet ꝓxima loca lucis.i.vitæ.i.primus nasciturus est de te: & surget primus ad auras æthereas.i.cœlestes, ac superas commistus sanguine Italo.i.generatus ex commistione sanguinis Troiani cum Italo: quia ex te, & Lauinia, Latini regis filia, nascet: existens Syluius, nomen Albanum.i.quod nomen, Albanis regibus permansurum est: nam oēs Syluij dicētur sicut Romani, adhuc Cæsares, & Augusti: appositorie, proles tua posthuma.i.post humationem, & sepulturam tuam oritura. Quē.s.filiū: coniux.s.tua, Lauinia.s.nomine: educet.i.edet tibi.longæuo.i.longi æui. Aut q̄a deus futurus es, vt sentit Ser. aut q̄a progenies tua diu victura, & tu in ea: quia vt dicit Solomon, Mortuus est pr̄, & quasi nō est mortuus, similem.n.sui reliquit: educet (dicit) syluis.i.e syluis, in quas fugiet (quod tamen recenter recitet: q̄a iuxta p̄ceptum rhetoricū, nihil dicemus, quod contra intētum nostrum faciat: cum ergo Aeneam de progenie lętificare intentat, male dixerit, dissensionem filij cum nouerca) regem.i.in regem Albanū, quod tamen Ascanius condet, & parentem regum: quia.xiij.fuerunt Albani reges: vnde genus nostrum dominabitur, supp. in Alba longa.i.ciuitate illa Italiæ, quam Ascanius conditurus est, quæ Alba dicetur: ab alba sue illic inuenta, & longa a situ. Ille proxim° id est qui proximus apparet: non tamen proximus in mundū est ascensurus: est, supple Procas, pater.i. Numitoris, & Amulij: gloria gentis Troianę.i.a quo orietur gens Romana, quæ erit gloria Troianæ gentis: quia, vt dicit Ouidius, Ilia cum clauso de Numitore sati. vt autem vidimus in primo. Ex Ilia genuit Mars, Remū, & Romulum vrbis Romanę conditores. Vel ordo est. vnde dominabitur nostrum genus in longa Alba.s.ille qui proximus est, videlicet Procas, gloria gentis Troianæ: & Capys, qui sextus erit regū Albanorū: & Numitor, qui vltimus regnabit, & tertiusdecimus erit: & Aeneas Syluius, qui existens egregius, pariter pietate: vel, pro &: aut etiam armis: reddet.i.referet, & repræsentabit te noīe: & quia egregius pietate, & armis, etiā virtute, & factis, egregius (dicit) futurus: si acceperit.s.a tutore: vnquā.i.quouis tēpore vitę suę: quia vix.lij.ætatis suæ anno accepit Albam regendā, id est Albanum regnum. Aspice qui.i.quales, supp. sunt hi iuuenes, & quantas vires ostentant.i.ad ostentationē monstrant. At.i.sed: hi qui gerunt tempora.s.capitis: vmbrata.i.vmbris cooperta: quercu ciuili.i.ciuica: hoc est, vnde fit corona ciuica, quæ datur ei, q cōciuem conseruauerit in bello. hi (dico) imponent tibi.i.in gloriam tuam: Nomentū, & Gabios, & vrbem Fidenam, & arceis Collatinas.i.vrbeis illas, in Italia, in prisco Latinorum regno imponent (dicit) montibus: & Pometios, & Castrū Inui.i. Panos: quod Castrum nouū dicitur: & Bolam, & Corā, vrbeis illas, ab Albanis regibus condendas: hęc.s.dicta: erūt tum.i.tunc quādo hi regnabūt: nomina.s.vrbium, & terrarum: quę nunc sunt terrę sine nomine, quia incultæ, & inhabitatæ: saltem sine oppidis, a quibus dononominentur.

Quin & auo comitem sese Mauortius addet
Romulus, Assaraci, quem sanguinis Ilia mater
Educet, viden, vt geminæ stent vertice cristæ!
Et pater ipse suo superum iam signat honore!
En huius nate auspicijs illa inclyta Roma
Imperium terris, animos ęquabit olympo:
Septemq̄; vna sibi muro circundabit arces,
Felix prole virum: qualis Berecynthia mater
Inuehitur curru Phrygias turrita per vrbeis,
Læta deum partu, centum complexa nepotes.
Omnes cœlicolas, omnes supera alta tenentes.

SERVIVS.

❡ Quin & auo comitem sese Mauortius addet Romulus.) Amulius, & Numitor fratres fuerūt, sed Numitorem regno Amuli° pepulit, & Iliam eius filiam, sacerdotem Vestę fecit. De hac & Marte, nati sunt Remus & Romulus: q cum adoleuissent, occiso Amulio, auū Numitorē in regnū reuocauerunt: & cum eo vno anno regnauerunt. Postea ꝓpter angustias imperij Romā captatis augurijs condiderunt. Ergo auo se addet comitem: aut auito se iunget imperio, aut certe secundum Ennium, referetur inter deos cum Aenea. Dicit nanque Iliam fuisse filiam Aeneę. quod si est, Aeneas auus est Romuli. Vnde etiā addidit. ┌ Assaraci.) Nā hoc epitheton non sine causa est introductum: quod est proprium Aeneæ. Nā Assaracus pater est Capyos, Capys Anchisę, & Anchises Aeneæ. ┌ Viden'.) Den naturaliter longa est. breuē tamen eam posuit secut° Enniū: & adeo eius est imutata natura, vt iam vbiq; breuis inueniatur. ┌ Geminę stant vertice cristæ.) Omnino in omnib° hoc egit Romulus, vt cum fratre regnare videretur, ne se reū parricidij iudicaret. Vnde oia duplicia habuit quasi cū fratre communia. Etenim ad captanda auguria montē Palatinum Romulus tenuit: Auentinū Remus, qui prior sex vultures vidit: postea Romulus duodecim. Et cum ille tempore, ille numero de condenda vrbe certarent, orta contentione de vrbis nomine inter exercitū, a Romuli militibus Remus occisus est. Fabulosum enim est, quod a fratre propter muros dicitur interēptus. ┌ Et pater ipse suo superum iam signat honore.) Merito virtutis Mars Romulū deū esse significat. Superum enim accusatiuus est singularis ab eo qđ est superis super. ┌ Illa.) Quam tibi sępe fata promiserunt. ┌ Inclyta.) Græcum est. Nam κλυτὸν gloriosum dicunt. ┌ Imperiū terris.) Inquantum tenditur terra. ┌ Animos ęquabit olympo.) Magnanimitate æquabitur cœlo. De hoc autem loco & Probus, & Trogus quærunt. ┌ Septemq; vna sibi muro circundabit arces.) Bene vrbem Romam dicit septem inclusisse montes, & medium tenuit. Nam grandis est inde dubitatio: & alij dicunt breues septem colliculos a Romulo inclusos, qui tamen alijs nominibus appellabantur. Alij volunt hos ipsos, qui nunc sunt a Romulo inclusos, id est Palatinum, Quirinalem, Auentinū Cęlium, Viminalem, Æsquilinum, & Ianicularem. Alij vero volunt hos quidem fuisse, alijs tamē nominibus appellatos: quę mutata sunt postea, vt de omnibus rebus legimus fieri, vt de multis locis, & de fluminibus legimus: vt sępius, Et nomen posuit Saturnia tellus. ┌ Prole virum.) Virorum fortiū. ┌ Qualis Berecynthia mater.) Phrygia. Nam Berecynthos, castellum est Phrygię iuxta Sangarium fluuium: vbi mater deum colitur. Per hanc autem comparationem nihil aliud ostendit, nisi Romanos duces inter deos referendos. ┌ Turrita.) Quia ipsa est terra, quæ vrbes sustinet.

DONATVS.

❡ Quin & auo.c.) Addet se auo comitem Romulus, hoc est Ioui: vt per longam progeniē tantū posset Romulus, vt merito fatorum ferretur in cœlū. ┌ Assaraci.q.s. Ilia.m. Educet.) Ecce etiam matrem eius, quæ esset futura, monstrauit. ┌ Viden vt geminę.) Dat etiam istius signa, vt inter alios positus euidenter appareat. Vide, inquit, quomodo duas habeat cristas in capite, & quomodo eum iam pater superum, id est Iuppiter honore suo & maiestate perfundat. ┌ En huius nate a.) Fauor vrbis Romę, quę temporibus Cæsaris iam florebat. Poeta mira dixit ad laudem. cęterum Anchises apud inferos Romam non habuit, quam Aenee demonstraret. potuit tamen, aliorū minori nomen dicere, & ipsam ꝓnuntiare felicitatis eius. vt fecit, dicendo. ┌ Septēq; vna si.m.c.) Omni genere laudata est, positione loci, potentia, virtute, & felicitate sobolis suę tales habitura animos, quales habet mater deū, cum per vrbes Phrygias fertur.

ASCENSIVS.

❡ Quin & auo, &c.) Post Albanos reges, recitat Romanos: & deinde consules pręcipuos: peruenturus ad dictatores, ac imperatores perpetuos, Cęsarem.s. & Augustum: atq; ita p transitum Romanam pręlibat historiam. Nihil in his versibus memoria dignū apud Dona. dicunt inueniri. ❡ Ordo igitur est. Quin.i.quinetiam: Ordo. Romulus Mauortius.i. Martius, a Mauorte: hoc est per epenthesim, a Marte genitus: addet sese comitem auo.s. Numitori, qui causa Amulium expellet, & auum in regnum restituet: quem.s. Romulum: Ilia, sanguinis Assaraci, id est de sanguine illius regis Troianorum: mater.s. Romuli: educet, id est edet in lucem, ac pariet. Signanter dicit Mauortius, & sanguinis Assaraci, quia certum fuit: quod esset de sanguine Ilię, quę de sanguine Assaraci fuit. dubium autem an de sanguine Martis: nā & Liuius dubitari dicit. Ideoq; non dicit, eum sanguinis Martis: sed Mauortium, vt cæteri potuit quia bellicosus erat: viden', id est videsne, vt cristę.s. supereminētię galearum, in morem cristarum: stent vertice, id est in summitate galeę: geminę, id est duę, & equales: eo enim: quod Remum a se interfectum, adhuc secum regnare simulabat, in signibus fere ge

minis vtebatur: & viden', supple vt pater ipse, scilicet Mars: iam signet, id est significet: superum, id est coeleste, & ad superos transferendum: honore suo, id est proprio, & debito superis. En, o nate, illa s. notissima, quam tibi fata sæpe promiserunt. Roma inclyta. i. clara, & gloriosa: equabit auspiciis dextris. i. iceptis, & presidiis huius s. viri: terris imperium, id est tantum habebit imperiũ, quante erunt terre. vnde in. j. de Iulio Cesare, Imperium Oceano famam qui terminet astris. & equabit animos olympo, id est magnanimitate æquabitur coelo: vt Ser. interpretatur. aut quia factis coelum equare non possit: animo, id est voluntate equabit, hoc est equiparabit: aut animos, id est virtutes animorum, æquabit coelo: ita, vt coelum mereantur Romani principes. Aut forte id dicit, quod de Augusto dicitur, quod se pro Apolline gessit: vnde & ei, diuini decreti sunt honores: vnde in Buc. O Meliboee, deus nobis hæc ocia fecit. Et quia Roma, deos continebat, meruit coelum dici: sed propter animos, non propter corpora, quę mortalia erãt. & ideo dictum est in Tityro, Vrbem quam dicunt Romam, Meliboee putaui, &c. videatur illic, q pro &: ipsa vna, aut quę vna (nam vtroque modo stare potest, & scriptum repert) id est cum nisi vna sit, scilicet Roma: circundabit sibi, id est ad decus, & munimem, ac presidium suum: muro, scilicet vno: septem arces, idest colles: quos Seruius nominat: existens felix prole, id est foecunditate: virum, id est virorum fortium, qualis mater Berecynthia, id est Phrygia, hoc est Cybeles, mater deum inuehitur curru, existẽs turrita, id est turribus, pro corona, insignita: vt Seruius docet: per vrbeis Phrygias, id est Troianas, existens læta partu deum. i. deorum: hoc est, quia tot deos peperit complexa. s. id est complectẽs centũ nepotes, id est posteros a se ortos: omnes coelicolas: & omnes, id est cunctos, tenẽtes supera alta, id est coelestia regna. Quod autem centum dicit: numerus finitus est, pro infinito.

Huc geminas nunc flecte acies, hanc aspice gentem,
Romanosq; tuos: hic Cęsar, & omnis Iuli
Progenies, magnum coeli ventura sub axem.
Hic vir, hic est, tibi, quem promitti sæpius audis,
Augustus Cæsar, diuum genus, aurea condet
Sęcula: qui rursus Latio, regnata per arua
Saturno quondam: super & Garamanthas, & Indos
Proferet imperium. iacet extra sydera tellus,
Extra anni solisq; vias, vbi coelifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Huius in aduentu, iam nunc & Caspia regna
Responsis horrent diuum, & Mæotica tellus,
Et septem gemini turbant trepida ostia Nili.
Nec vero Alcides tantum telluris obiuit,
Fixerit aeripedem ceruam licet, aut Erymanthi
Placarit nemora, & Lernam tremefecerit arcu.
Nec qui pampineis victor iuga flectit habenis,
Liber, agens celso Nisę de vertice tigres.
Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis!
Aut metus Ausonia prohibet consistere terra!

SERVIVS.

¶ Huc geminas nunc flecte acies.) Totum visum tuum huc dirige, & huc specialiter intuere. ¶ Hic Cæsar, & omnis Iuli Progenies.) Vt, Iulius a magno demissum nomen Iulo. ¶ Coeli ventura sub axem. Nã cum Augustus patri Cæsari ludos funebres exhiberet: stella per diem apparuit, qua persuasione Augusti Cęsaris esse populus credidit. Hinc est, Ecce Dionęi processit Cæsaris astrũ. ¶ Sub axem.) Ergo, id est ad diuinos honores. ¶ Hic vir, hic est.) C litera pro duplici, non nisi in monosyllabis habetur: vt, Hoc erat alma parens. per eorum scilicet priuilegium. Vnde falsum est quod Terentian⁹ dicit eam pro metri ratione, vel duplicem vel simplicem. Nam si hoc esset, etiam in dissyllabis, pro duabus haberi debuerat, quod nusquam inuenimus. Liter, enim naturam seruari, & i polysyllabis cõuenit. ¶ Diuum genus.) Cęsaris: qui factus est deus. Dicit autem non solum iure adoptionis, sed etiam consanguinitatis. Nam Actię fuit filius, quæ erat soror Cęsaris. Hic autem, Augustus Cęsar. ¶ Sæcula: qui rursus Latio.) Sub Saturno dicit aurea sęcula fuisse in orbe terrarum, sub Augusto tantum in Italia. ¶ Garamanthas.) Populi inter Libyam & Africam: iuxta κατανμένων. ¶ Indos.) Populi orientis extremi. ¶ Iacet extra sydera tellus.) Nulla terra est quæ non subiaceat syderibus. Vnde perite addidit. ¶ Extra anni solisque vias.) Vt ostenderet duodecim signa, in quibus est circulus Solis. Significat autem Maurorum Æthiopiam, vbi est Atlas; de qua ait Lucanus, Æthiopum'que solum: quod non præmeretur ab vlla Signiferi regione poli, nisi poplite lapso Vltima curuati procederet vngula tauri. ¶ Torquet.) Sustinet. ¶ Aptũ.) Vinctum vt diximus supra. ¶ Iam nunc & Caspia regna.) Fines Assyriorũ, in quibus sunt πύλαι Caspię. Quod aũt dicit verũ est. Nã & Suetonius ait in vita Cæsaris responsa esse data per totũ orbẽ nasci inuictum imperatorem. ¶ Męotica tellus.) Scythica, cuius palus est Męotis. ¶ Turbant.) Turbantur. ¶ Septẽ gemini.) autem, septẽ fluuij. ¶ Fixerit aeripedẽ ceruam.) Pro ęripedẽ. vicit aũt Cerinitum ceruam dictã a loco. Fixerit autẽ, statuerit, dilassauerit. ¶ Erymanthi placarit nemora.) Mons Arcadiæ vbi aper ferocissimus fuit. ¶ Lernã tremefecerit arcu. ¶ Pro Hydra paludem ipsam posuit: & intelligamus ante eã sagittis fuisse confixã: post exectam & adustam. ¶ Nysęę de vertice.) Mons est Indię de quo loquitur. Cęterũ est & Nysa ciuitas, in qua liber colitur. Vnde Nysęus dict⁹ est. ¶ Et dubitamus.) Pro dubitas. miscuit personam suam. Est autem sensus, Cum tibi sit tanta pręparata posteritas, dubitas virtutẽ factis extendere, id est gloriam. ¶ Aut metus.) Est aliquis timor, qui te a regnis Italię reuocet?

DONATVS.

¶ Huc geminas. n. fl. a.) Quando ad Cæsarem venit, & eius nomen voluit pręferre, & confirmare, q a Troianis originem ducat. addidit

addidit hortationem. Res, inquit, magna est, quam tibi mõstraturus sum. proinde plenã aciem tuorum luminum ad ea. conuertes. hęc est gens tua, hi sunt Romani, & Iuli vniuersa progenies, in qua est, & Cęsar. Laudantis studio primo Cęsarem specialiter posuit. dehinc generaliter cęteros. ¶ Magnũ coeli ventura sub axem.) Sub axe coeli sunt omnes, qui fruũtur luce: sed hic dictum est, nõ tantum ituros in lucem, verũ etiam merito virtutis vsq ad ipsum coeli axem esse venturos. ¶ Hic vir, &c.) Hic est, inquit, vir, cuius inter maxima spei tuæ ornamenta promittitur decus, ipse est August⁹ Cæsar. Incipit dicere, quid sit, qđ ait vir. non enim sexum eius significare voluit, sed fata: denique sequitur. ¶ Diuum genus, aurea condet Sæcula.) Vir hic est, qui ad similitudinẽ Saturni regnabit, qui aurea tempora habuit, regnauitq; per Italiã: dum Saturni commemorationem facit, quem vult inter maiores Cęsaris numerari, illud videtur astruere, vt regnandi felicitas generi eius attributa videatur. ordinatur sensus sic. hic est Augustus Cęsar diuinum genus, qui rursus condet aurea sęcula a Saturno regnata: dicit etiam Cæsarem gesturum maiora & plura quã Saturnus, nõ enim adeo laudis implesset officium, si tantum quę Saturnus gesserat, facturum Cæsarem diceret, quod alius videatur ĩplesse. q in sola regnauit Italia: faciet, inquit, Cęsar. quod Saturnus: & eo amplius domabit gentes, & terram: quæ iacet extra sydera & extra anni vias, & solis, vult esse vlterius aliquid poeta, quod sol nesciat, & mundum excludat. Vbi est, inquit, Atlas batulus coeli, & axis eius, qui astris fulgentibus splendet. illousq; imperium Cęsaris triumphiq; peruenient: ecce melior Cęsar, quam Saturnus. qui hanc excedere virtutis, & felicitatis merito asserit posse, & vltra Solis vias triumphos suos gloriamq; producere. ¶ Huius in aduentu.) Cum ille, inquit, venire ad has coeperit partes, omnia quę sunt sub oriente sole turbabuntur. regna scilicet Caspia, Męotica, & Nilus. ¶ Nec vero Alcides.) Post Saturni comparationem, inducitur & secunda. Hercules, inquit, cuius multa pręferuntur exempla virtutum, non tantum valuit terrarum circuire regiones. ¶ Fixerit aeripedem ceruam licet.) Quantus ille, q ceruam animal totius velocitatis superauerit cursu, aut infestatis nece regionem: in qua fuerat, liberauerit. aut sagittis terruerit Lernam. huic subiungit & gesta Liberi patris. ¶ Nec qui pampineis.) Duorum exempla proposuit, qui plurima loca superarunt, Herculem, & Bacchum, quorum alter ceruam, vt dictum est velocitate, aprum Erymanthium arcu gorgonam vicit: alter Indos obtinuit, transcendit & Nysam montem, & triumphans curru mites tigrides iunxit. hic exemplis vsus magnis & memorandis meliorem Cęsarem facit, qui Herculis accessus & Liberi transire valuit, & tenere. Hic dicendi artẽ executus est in comoedia Terentius assentatoris officiũ in eo stare significãs, vt in cõparatione sit ille potior

tior, qui laudatur. ait. n. Thraso miles. Magnas vero gratias Thais mihi: ille si diceret magnas, qui interrogabatur, non promerabatur patronum, cui placere cupiebat: sed ait ingentes, vt ęstimationem audientis assentatione superaret. Ita ergo & hic laudauit alios poeta, vt in aliena laudatione potiorẽ Cęsarem faceret. ¶ Et dubi. ad.) Et dubitat virtus posse prouenire ad Italiã: cum virtus ipsa non desit, & adiuuent fata? Genus fuit hortamẽti, quo impellebat filiũ, ne frangeretur tarditate perueniendi.

ASCENSIVS.

¶ Huc geminas, &c.) Augustum demonstraturus cohortatur, vt geminas oculorum acies in eum flectat: tanquam illum vnicum & singulare totius generis decus significare velit: quo nil ortum maius, nil tale alias oriturum censeat. Ex eo autem, quod eum monstrat ante eos, qui ante eum nascituri erant patet, quod nõ quo ordine in mundum venturi erãt, illic comparebãt. De hac autem re nihil allatum est Donati: nisi quod ait. ¶ Vir.) Hic ad similitudinem Saturni regnabit: ex quo illud videtur astruere, quod felicitas regnandi generi eius attributa videatur. Addit. ¶ Super & Garamanthas, & Indos.) Faciet id quod Saturnus in Italia: atque insuper placabit ipsum orbem. ¶ Anni, solisque vias.) Annum, pro nocte: solem, pro luce posuit. Vult ergo aliquid vlterius etiam poeta, quod sol nesciat & mundus excludat. Ergo melius Cæsar, qui ad tantum spatium imperium proferet, quam Saturnus, qui in sola regnauit Italia. ¶ Nec vero Alcides.) Nunc comparat illum Herculi: deinde Libero patri, qui ambo plurima loca superauerunt. Laudat ergo alios, vt potiorem Cæsarem faciat. Sic assentator ille Terentianus gnato, cum dictum esset, Magnas vero gratias Thais mihi: respondit, ingentes: vt ęstimationem audientis assentatione superaret. nam si magnas, respondisset: non promerebatur patrocinium. ¶ Et dubitamus.) Genus fuit hortamẽti quo impelleret filiũ, ne frãgeretur, tarditate veniendi. Hęc ille.

Ordo.

¶ Ordo est. Flecte (inquit Anchises ad Aeneam) nunc geminas acies, id est acumen oculorum tuorũ: huc, id est ad hanc partem, quam tibi demonstraturus sum: aspice hanc, quasi dicat præcipuam gentem: & Romanos tuos, id est a te descensuros: & tibi promissos: hic, id est in hoc coetu: est supple Cęsar, scilicet Iulius: & omnis progenies Iuli, id est Iulij, ab Iulo descensura: ventura sub magnum axem coeli, id est ad diuinos honores: quod propter Cęsarem pręcipue dicitur, cuius sydus in coelo visum est. Hic vir (inquit) scilicet Augustus Cæsar, genus diuũ, id est diuorum, est, quem tu audis promitti sępius tibi: qui, supp. condet (nisi verior lectio sit, Sęcula qui. vt sit, qui condet rursus aurea sęcula Latio, id est in Italia, per arua regnata, quondam Saturno. si vero legitur, quę, ordo est: vt incepimus) rursus Latio aurea sęcula: quę, supple sunt regnata quondam Saturno, id est a Saturno: per arua, id est agros, cum Augustus id nobilius faciat: quia per oppida: & qui, supp. proferet. i. extendet imperium, sup Garamanthas, populos illos inter Libyam & Africam: iuxta torridã zonam: & Indos, id est Orientales populos. Tellus, id est quędã regio: iacet extra sydera, id est cursum zodiacum: extra vias anni .i. signorum, quibus annus deprehenditur: & solis. i. per quas sol decurrit: vbi, id est in qua tellure, seu terras, Atlas, mons ille Mauritanię: coelifer. i. coelum ferens, secundum fabulas, & apparentiã rusticorum (dictus est autem mons, a rege, qui in eo philosophatus est, & astrologiæ præcipue incubuit) torquet humero (quasi ipse altius humerum extollere vellet) axem aptum, id est coniunctum: stellis ardentibus, id est ardenter resplendentibus: quæ, supple tellus, & regna Caspia, quę sunt ad fineis Assyriorum horrentia, nunc in aduentum huius responsis diuum (sunt qui legunt, Huius in aduentu: sed quia nondum est, aduentus, sed futurus, puto legendum, Huius in aduentum: vt sit, ad aduentum huius.) & tellus Mæotica. i. Scythica, vbi est Mæotis lacus, & ostia Nili, septẽ gemini, id est in septem ostia diuisi: trepida. s. præ rerum magnitudine, & nouitate: aut quia Cęsar, & Augustus, Ægyptum subacturi sunt: turbant, sup. se: aut turbant pro turbãtur. Nec vero. i. & certe nõ. & certe Alcides. i. Hercules: non obiuit tantũ telluris. i. terrę, quantũ. s. Augustus: (quia) vt dicit Suetonius (nulla est fere prouincia

uincia

excepta Sardinia, & Africa, vbi Augustus non fuerit.) licet fixerit. i. cõfixerit sagittis: ceruam aeripedem. i. habentẽ aereos pedes. i. veloces. sic Diome. legit: aut licet placarit. s. occidẽdo aprũ ferocissimum: nemora Erymanthi, illius montis syluosi, in Arcadia: & licet tremefecerit. i. tremere fecerit arcu, Lernam. s. paludẽ, ad quam Hydram occidit: nec Liber. i. Bacchus: qui victor. i. voti compos: flectit iuga. s. montium, habenis pampineis, ex frondib⁹ vitium factis: agens tigres. i. animalia illa sane ferocia: agens, sup. eas, de vertice Nysę. i. illius montis, aut ciuitatis, in India celebratissimæ. Et. i. nihilominus: quanquã tanta sunt responsa: nos dubitamus adhuc extendere. i. ampliare virtutem factis? Alij sic videtur sic exponendum. Et. s. cum tantum sit Augusti meritũ, nos dubitamus extendere adhuc: virtutem factis. i. bonis operibus. i. dubitamus, an quisquã possit ad tantam virtutem pertingere, & progredi, aut priori modo, nos dubitamus adhuc extendere virtutẽ, Augusti factis. i. maiorib⁹ facinoribus: sed melius cum Seruio, quam cum alijs, dicetur sic. Et cum sit tanta posteritas, dubitas extendere virtutem, id est gloriam factis. q. d. id merito non facias. Aut prohibet metus adhuc consistere terra Ausonia. q. d. cum tanta sint deorum promissa: & tanta illic progenies habenda: dubitandum non esse. Sunt tamen qui dicant, ideo Anchisen non progredi, narrando: quia dubitet, an quisquam posset progredi fortiter agendo: quasi in Augusto sit status. Beroaldus dicit sic: Scribit Diodorus Bacchum, cognominatum esse Dionysium, ab eo quod educatus sit a nymphis, apud Nysam, Arabię vrbẽ: vnde a Ioue. Nysaque, Dionysius nũcupatus est. Nysa etiam, non tam mons est, quam ciuitas Indiæ celebratissima carminibus poetarum: quam (vt author est Strab.) Bacchus condidit, cuius etiam meminit Pli. in. vj. de qua copiosius, & elegantius, quam cæteri, scribit Curtius, referens queadmodũ Alexan. cum exercitu Nysam obsedit: & Nysei Alexan. se dedidere, a Libero patre cõditos, se esse memorantes. Sita est ciuitas Nysa, sub radicibus montis: quem Meron, incolę appellant: & cum μηρὸν grece, femur significet: inde Græci mentiẽdi traxere licentiam, Iouis foemine, Liberum patrem esse cęlatũ & de hoc monte intellexisse Maronem non ambigimus, quando inquit, Nysę de vertice tigres. Pręterea alia est Nysa, non in monte Parnaso: vt autumat Ser. sed in Helicone: vt author est Strabo: de qua re (vt opinor) sensit Luca. cum scriberet, Bacchumque auertere Nysa. Quinetiam in enarratione historiarum, quas poeta in vj. tangit, parũ fidelis est Ser. & perperam allegat dicta historicorum: & potissimũ. T. L. namque de Torquato sic scripsit. Ser. Torquatus filium (vt dicit Liui.) fustuario necauit. Manifestissimum hoc esse mendaciũ, & turpissimum erratum, nemo, vel mediocriter eruditus inficiabit: qui vel. viij. lib. Liui. ab origine vrbis, inspexerit, in quo apertissime ostẽdit Torquatum imperasse lictori, vt filium securi percuteret: cuius verba ideo subscribere supersedi: quia & multa sunt, & quilibet, qui id nosse velit: illic facillime poterit inuenire. ex hoc, & id genus multis, in eam (vt supra dixi) sententiam, pedibus transeo: vt existimem Seruium, non tales edidisse commẽtarios: sed quoquomõ fuisse corruptos, adulteratosque. quis enim non videt a Virgilio dictum esse, Sęuumque securi Aspice Torquatum: videlicet, quia securi in filium, iusserat pater animaduerti: non autem fustuario, vt Seruius opinatur. Idẽ in expositione illius Maroniani versus, Aut geminos duo fulmina belli, Scipiadasque cladem Libyæ. mihi nequaquam satisfacit, dũ quandam morosam nimis distinctionem adhibere contendit: vt geminos Scipiadas, intelligamus illos duos Scipiones fratres: qui ĩ Hispania perierunt, Poenorum insidijs circumuenti: & cladem Libyę accipiamus pro duobus Africanis. ego vero existimo. poetam, illo toto versiculo intellexisse de duobus duntaxat Africanis: qui proculdubio fuerunt, duo fulmina bellorum: qui ambo cladem Libyę, & Carthagini attulerunt: in quo ęmulatus videtur esse Lucretium, qui sic scriptum reliquit: Scipiades belli fulmen Carthaginis horror. sequatur tamen vnusquisque eam sentẽtiam, quę ipsi verior, ac probabilior esse videbit: cũ nobis satis sit docuisse, quid ipsi sentiremus: suum vnicuique iudicium est, & sua sententia.

SERVIVS.

¶ Quis procul ille aũt.) Nũc redit ad Romanos reges. qui septem fuerunt: Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Marcius, Tarquinius Priscus, Seruius Tullus, Tarquinius Superb⁹. Mira autem vtitur phantasia: vt quasi ostendat

ostendat

se nõ agnoscere eum qui de gẽte Romana nõ fuerat. Romulo. n. mortuo cũ anno senatus regnasset per decurias: tædiosum visum est, & quęsitus est rex. Sed cum in vrbe nullus idoneus esset inuentus, orta est bona Pompilij fama, quod esset apud Cures ciuitatẽ Sabi Virgi. an ij norũ

Quis procul ille autem ramis insignis oliuæ
Sacra ferens? nosco crines, incanaque menta
Regis Romani, primus qui legibus vrbem
Fundauit, Curibus paruis, & paupere terra
Missus in imperium magnum: cui deinde subibit,
Ocia qui rumpet patriæ, residesque mouebit

Tullus in arma viros,& iam desueta triumphis
Agmina:quem iuxta sequitur iactantior Ancus,
Nunc quoq; iam nimium gaudēs popularibus auris.
Vis & Tarquinios reges,animamq; superbam
Vltoris Bruti,fascesq; videre receptos?
Consulis imperium hic primus,sæuasq; secures
Accipiet,natosq; pater,noua bella mouentes
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit
Infelix:vtcunq; ferent ea fata minores,
Vincet amor patriç,laudumq; immensa cupido.
Quin Decios,Drusosq; procul,sæuumq; securi
Aspice Torquatum,& referentem signa Camillum.

norū.Rogatus itaq; p legatos accepit imperium:qui ferociā populi a bellis ad sacra contulit.Vnde etiam Numa dictus ē ἀπὸ τῶν νόμων,ab inuentione & constitutione legis.Nam proprium nomen Pomptlius habuit.Hic etiam canus fuit a prima ætate:ad quod alludēs ait,Incana'que menta.Itē propter sacerdotium,Ramis insignis oliuæ.⸿ Ocia qui rumpet patriæ.)De hoc Liuius,Ferocior Romulus fuit,quam Numæ similis.⸿ Resides.) Ociosos,nimium sedentes.⸿ Desueta triumphis.)A consuetudine triumphandi dissuescentia.⸿ Iactātior Ancus.)Amans populi fauorem,hic Ostiam fecit.Ancus autē dictus ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος.i.a cubito,quem incuruum habuisse dicit.⸿ Auris.)Fauoribus.Vnde & auram dicūtur fautores.⸿ Vis & Tarquinios reges,animamq; superbā.)Vnus.n.de Tarquinijs fuit superbus.⸿ Vltoris Bruti,fascesq; videre receptos.)Vis videre etiā vltoris Bruti fasces receptos?Historia aūt hoc habet,Tarqnius ob multa quidem,Superbus est dictus:pręcipue tamen ob hanc causam.Mandauit aliquādo cuidā satelliti vt cuiusdā oppidi omnes principes interimeret.Profectus ille grandē multitudinē reperit.Quod cū ei renuntiasset deambulāti cum virga in hortis:detrectans ille responsionē,capita decussit papauerum,vt satelles quid fieri vellet,agnosceret.Huius filius vitiauit nobilissimā matronam Lucretiam.Quod illa dolens,se interemit.Tūc eius auunculus Brutus rapto ex eius corpore gladio processit ad populū:& de hac re concionatus est.Quo facto oibus placuit ne reciperetur rex,qui tunc Ardeam expugnabat.Propter quod se Tarquini⁹ cum liberis ad Porsennam regē Thusciæ contulit:& bellū gessit grauissimum contra populum Romanū.Tunc duo creati sunt cōsules,Brutus & Tricipitinus pater Lucretiæ,qui & Tarquinius dicebatur ob quod solū est vrbe depulsus:& in eius locum subrogatus est Valerius Publicola:quo mortuo item alter est factus:& alter similiter.Quod cernens tędiosum esse Virgilius Brutum solū posuit,qui annum solus impleuit.Sed Bruti filij amici erant filijs Tarquinij:cum quibus cum inissent consilium,vt eos per noctē intromitterent,proditi sunt a seruo Vindicio:& a patre interempti sunt.Ideo ergo vltoris,scilicet & libertatis publicæ,& Lucretiæ pudoris.⸿ Sæuasq; secures.)Quæ sæuierunt etiam contra liberos.⸿ Pulchra pro libertate.)Ingenti arte loquitur consideratione personarum.Factum enim laudat dicens pulchra,pro libertate,personam vituperat.⸿ Vtcunq; ferent ea facta minores.)Etiam si lauderis a posteris,non extorquere vim naturę debet amor patriæ.⸿ Quin Decios.)Quinimmo Decios respice.Hi duo fuerunt,qui Mures dicti sunt:pater & filius.Horum alter se bello Gallico,alter Samnitico voluit pro republica,cum terra & mari vniuersum bello vellent exercitum perdere.⸿ Drusos'que procul.)Et hi duo fuerunt.Horum prior vicit Hasdrubalem.Alter est filius Iuliæ sororis Augusti.⸿ Sæuumq; securi Aspice Torquatum.)Hic Gallum quendam singulari certamine superauit,& eius sibi torquem imposuit:vnde nomen accepit.Hic ad vrbem pergens,præcepit filio vt tantum castra tueretur:ille nacta occasione victoriam consecutus est.Reuersus postea pater,laudauit fortunam populi Romani:sed filium,vt dicit Liuius,fustuario necauit.Ergo sęuus securi iure occidendi,non ferri genere.Nam securi non animaduertit in filium.⸿ Referentem signa Camillū.)Brenno duce,Galli apud Alliam fluuium deletis legionibus euerterūt vrbem Romam absq; Capitolio:pro quo immensam pecuniam acceperunt.Tunc Camillus absens dictator est factus:cum diu esset apud Ardeam in exilio propter Veientanam prædam non ęquo iure diuisam:& Gallos iam abeuntes secutus est,quibus interemptis aurum omne recepit & signa.Quod cum illic appendisset,ciuitati nomen dedit.Nam Pisaurum dicitur,quod illic aurum pensatum est.Post hoc tamen factum rediit in exilium.Vnde rogatus,reuersus est.

DONATVS.

❡ Quis procul i.) Quis procul est:dat etiam ipsius signum.⸿ Ramis,inquit,insignis o.s.f.) Ille,qui non longe est,& oliuę frondibus coronatus est:⸿ Nosco crines.) Multa signa eius ostendit,vt in multitudine media positus potuisset agnosci.oliuæ,inquit,ramum gestat;& sacra cano capiti barba consimilis,dicit dehinc,

quę esset temporib⁹ sui regni facturus.fundabit legibus patriam,nec magna aut locuplete substantia hominum aut familiaris rei.quanta laus modico terrarum subsidio,ac p modicas vires,in magnum imperium pergere:cui succedit Tullus perditurus glorias patris,quas ex diuturnitate pacis fuerat consecutus,moturus eos in bellū,quos mutauerat qes,ociumq; corruperat,duces agmina,quæ defuissent triumphare.triumphare enim non potest qui officium pugnandi nō posuit.⸿ Quem iuxta.)Iactat se quisquis plurimum sibi arrogat.⸿ Popularibus auris.)Populares aurę sunt fautores populi,quos non quærunt sapientes.⸿ Vis & Tarquinios.r.) Superbię vitium,Tarquinio applicatur secundum veterum fabulas,non Bruto.⸿ Fascesq; v.)Definiuit,quid sint fasces.hi sunt,iquit,per quos apparet imperium consulis.⸿ Hic primus.)Hic,inquit,primus pro libertate patriæ parricidium facturus est,mactando filios suos q noui sceleris bella molituri sunt.⸿ Vtcunque ferent ea fata.m.)Apostropham quasi ad pręsentem fecit.qui tractabunt,inquit,factum tuum,licet eos vincat commodum publicum,tamen infelicem te reperiet,qui tam sęuus in tuos liberos extitisti.vt eorum nec saluti nec sanguini pepercisse videaris.⸿ Quin Decios,Drusos'q;.)Decij & Drusi nobiles fuerunt,& reipu.plurimum profuerunt.⸿ Sęuumq; securi,Aspice Torquatum,& referentē signa Camillum.)Torquatus ideo sęuus,quia filium suum dicitur occidisse ob iniustam causam.Camillus autem liberasse asseritur signa,quę Romani perdiderant.

ASCENSIVS.

❡ Quis procul,&c.)Viso Numa Pompilio,qui neq; Romanus,neq; de genere Troianorum erat,fingit Anchises se eum primo aspectu non agnoscere:sed ex corporis honesta facie,adduci in cognitionem eius,vt sciat Romanorum regum esse vnum:quorum quidem regum,qui septem fuerunt,prosequendo,mētionem facit,ad cōsules transiturus.Donatus aūt hoc loco dicit sic.⸿ Quis procul ille.)Multa dat signa,vt cognoscatur in multitudine.Magna autem laus,vt per modicas vireis,ad magnum tendat imperium.⸿ Iactantior.) Iactat se,quisquis plurimum sibi arrogat.⸿ Popularibus auris.)Hi sunt fautores populi,quos non quęrūt sapientes.⸿ Sęuasq; secures.) Infelix,quamuis ob commodum publicū te laudent tamen infelix eris propter natos cęsos.⸿ Natos'que pater.)Pueri:nam quisque cum nascitur,puer est.Tanq; autem optimus,pater recte consulit posteris,eos'q; sapienter admonet.Hęc ille. Puer. Euēt. ❡ Ordo est.vt Anchises secum loquatur,inspiciēdo Numam Pompilium.Autem,pro sed:quis,supple esse potest:ille procul,id est qui procul apparet:existens insignis ramis oliuę quia paris amator erat,summus,& ferens sacra,quia etiam summe erat religiosus:respondet:ego nosco crines,& menta incana,id est multum canescentia:Romani regis,id est quod prę se ferunt faciem,& habitum Romani regis.s.Numæ,qui fundauit,id ē stabiliuit:primam.i.pręcipuam,& principem in terris,vrbem legibus.s.religiosis:missus,supp.de Curibus paruis.i.ciuitate illa parua Sabinorum.(Declinatur autem,hę Cures,harum Curiū,&c.Et terra paupere.s.respectu Romani imperij,missus (dicit) in imperium magnum.i.Romanum:cui.s.regi Numę:subibit.i.succedet:deinde Tullus.s.Hostilius,qui rumpet ocia patriæ.i.quæ i patria inueniet,a Numa constituta:& mouebit.i.excitabit:viros resides,id est ocio deditos,& quasi ignauos,in arma:& mouebit in arma:agmina,id est milites agminatim incedere solitos,desueta.i.desuetos,iam.s.a tempore,quo Numa regnare cœperat triumphis:quia ad eos non peruenitur sine pugna:iuxta quem sequit̃,Ancus.s.Martius,tertius Romanorum rex:iactantior.i.arrogantior:& gaudens quoq;,id est etiam:iam nunc.i.priusquam in corpus venerit:auris popularibus.i.assentationibus,& applausibus ac fauoribus populi.Per hoc aūt quod dicit,Nūc quoq; iam,&c.innuit illud Propertianū,Naturę sequit̃ semina quisq; suę.quasi etiam priusquam nasceret̃ ad hoc inclinatus fuerit eius animus.Vis videre,&c.i.etiā:Tarquinios.s.Priscū,& Superbū reges.s.Romanos:& animā superbam.i.nobilem,& supereminentem:Bruti vltoris.s.superbię Tarquiniorū,& violatoris Lucretię:& vis videre fasces,quos.s.lictores,ferebant ante consules Romanos,qui

fasces erat virgarum: in quibus securis inclusa erat, quibus significabant se habere ius in corpus, & sanguinē flagellandi, & occidendi: receptos .s. de Ethruscis, a Romanis principibus. Hic .s. Brutus, accipiet primus imperium consulis .i. consulare: & accipiet prim⁹ secures saeuas .i. quibus in filios suos saeue vsus est: & ipse pater vocabit natos .i. filios: mouentes noua bella .i. intestina, & contra patrem: ad poenam .i. punitionem, pro pulchra libertate, vt .s. seruet pulchram libertatem, quā tyranni, quibus filii eius consenserunt, inuadere tentabant: vocabit (dicit) existens infelix .i. male fortunatus: vtcunque .i. qualitercunque: minores .i. posteri eius: ferent .i. accipient: & patientur ea fata .i. facta, fatis volentibus perpetrata: hoc est, siue laudabunt, siue vituperabunt, cum futuri sint, q vnum principem malint, quam plures sufferre. Preterea cum multis. Videatur indecorum esse patri, etiam pro libertate, tantam saeuitiam in liberos suos exercere: sed amor patriae, & immensa cupido laudum vincet .s. rumores populi. Quin .i. quinetiam: aspice Decios .s. patrem, & filium, pro republica deuotos: & Drusos .s. Liuium Drusum: & Drusum, Tyberii imperatoris fratrem: de quibus Suetonius in vita Tyberii meminit: procul .i. de longe, quasi inferioris sint meriti, quam Augustus, aut procul stantes. & aspice Torquatum .i. Manlium: saeuum securi, qua .s. in filium animaduertit, dicens se malle filio carere, quam patriam disciplina militari: & Camillum referētem signa, id est insignia armorum, quae vexilla vocantur, quae retulit a Gallis ablata (vt Seruius recitat) dicunt. praeterea Camillum triumphasse de Veiis opulentissima Ethruscorum vrbe, & accusatum postea exilium subiisse, indeque reuocatum patriam liberasse. quod tamen Suetonius in vita Tyberii, dicit: non per Camillum sed per quendam de genere Claudiorum, & progenie ipsius Tyberii effectum. In enarratione autem omnium istorum, mira vtitur arte Poeta. Nam Numā (vt dixi) fingit se nō cognoscere primo aspectu, eo quod externus esset. Ancum autem Martium, quia filius mercatoris ex filia Numae erat, iactantiae damnat. Seruii Tulli: quia fili⁹ seruae erat, nō meminit. Quia vero Tarquiniorū, & Bruti, tristis est fortuna, quaerit an eos quoque videre velit: q.d. parum delectaturos.

Illae autem, paribus quas fulgere cernis in armis:
Concordes animae nunc, & dum nocte premuntur.
Heu quantum inter se bellum, si lumina vitae
Attigerint, quantas acies, stragemque ciebunt,
Aggeribus socer Alpinis, atque arce Monoeci
Descendens, gener aduersis instructus Eois!
Ne pueri, ne tanta animis assuescite bella,
Neu patriae validas in viscera vertite vires:
Tuque prior, tu parce, genus qui ducis olympo:
Proiice tela manu sanguis meus.
Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum caesis insignis Achiuis.
Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas,
Ipsumque Aeaciden, genus armipotentis Achilli,
Vltus auos Troiae, templa & temerata Mineruae.
Quis te magne Cato tacitū, aut te Cosse relinquat!
Quis Gracchi gen⁹! aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyae! paruoque potentem
Fabricium! vel te sulco Serrane serentem!
Quo fessum rapitis Fabii! tu maximus ille es
Vnus, qui nobis cunctando restituis rem.

SERVIVS.

Fulgere.) Ab eo quod est fulgo fulgis. Et dum nocte premuntur.) Bene allusit. Nā concordiā in humilitate tenuerūt: cū nobilitate vero in bella venerunt. Aggeribus socer Alpinis.) A munimētis Alpium. Haec enim Italiae murorum exhibent vicē. Socer vero quia Pōpeius habuit Iuliam filiā Caesaris, quae in partu periit. Vnde etiā isti inter se facile dimicare potuerunt. Arce Monoeci.) De Liguria vbi est portus Monoeci Herculis. Dictus autem μόνοικος, vel quod pulsis omnibus illic solus habitauit: vel quod in ei⁹ tēplo nunquam aliquis deorum simul colitur sicut in Iouis, Minerua, & Iuno: in Veneris, Cupido. Aduersis instructus Eois.) [O]rientis enim auxiliis est vsus. Assuescite bella.) Mire dictū. Ab ipsis enim quasi cōsuetudinem fecit populus Romanus bellorū ciuiliū. Septies enim ge[st]a sunt a Caesare contra Pompeium in Thessalia. Item contra eius filium magnum in Hispania. Item cōtra Iubam & Catonē in Africa. Mortuo Caesare ab Augusto cōtra Cassium & Brutum in Philippis ciuitate Thessaliae. Contra Lucium Antonium in Perusia Tusciae ciuitate. Contra Sextum Pompeiū in Sicilia: Antonium & Cleopatram in Epiro. Tuque prior.) Tu parce Caesari dicit, quem clementem circa Pompeianos legim⁹: cui vult tunc hoc esse mandatum. Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho.) Magnum significat. Ipsumque Aeaciden.) Necesse est vt Ille subaudiamus. Pyrrhum enim quem Aeaciden dicit, Curius & Fabricius vicerunt ferentem Tarentinis Auxilium. Hic postea fugit in Graeciam, & illic est occisus in templo. Argos vero & Mycenas alii vicerunt. Vltus auos.) Aut hic distinguendū: vt sit, Troiae Mineruae, pro Troianae: principale pro deriuatiuo. Aut certe auos Troiae: non quos Troia habuit auos: sed qui de Troia fuerunt, id est auos Troianorum. Magne Cato.) Censorinum dicit, qui scripsit historias: multa etiam bella confecit. Nam Vticensem praesente Augusto, contra quem pater eius & dimicauit, & Anticatones scripsit, laudare non poterat. Supra autem Mineruae templa temerata per stuprum Cassandrae dicit. Cosse relinquat?) Cossus tribunus militaris fuit. Hic Lartem Tolumnium a loco dictum, occidit, & optima spolia reuocauit. Erit autem nominatiuus hic Lar, huius Lartis. Quis Gracchi genus?) Gracchos seditiosos constat fuisse: nobiles tamen genere. Nanque per Corneliam nepotes Scipionis Africani fuerunt. Vnde Iuuenalis ad eam, Tolle tuum precor Annibalem: Ergo Scipiones dicit per Gracchi genus. Duo autem fuerunt: maior Africanus, Aemilianus minor: qui obsidione Carthaginis ab Italia reuocauit Annibalem. Scipiadas.) Hi gemini fratres fuerunt: qui cū fortissime dimicarēt in Hispania apud Carthaginem nouam, quae Spartaria dicitur, insidiis interempti sunt. Cladem Libyae.) Scipiones. Fabricium.) Paupertate gloriosum. Hic est qui rñdit legatis Samnitum aurum sibi offerentibus, Romanos nō aurum habere velle, sed aurum habentibus imperare. Serrane serētem.) Attilius quidam senator fuit, qui cum agrum coleret, euocatus propter virtutem meruit dictaturam. Serranus aūt, a serendo dictus est. Quo fessum rapitis Fabii?) Cur me o Fabii fessum ad vestram trahitis narrationem? Aut certe, fessum, tristem: vt, Ter fessus valle resedit, scilicet propter eorū mortem. Nam trecenti sex fuerunt de vna familia: qui coniurati cum seruis & clientib. suis contra Veientes dimicarunt: & insidiis apud Cremeram fluuium interempti sunt. Vnus tantum superfuit Fabius Maximus, qui propter tenerā adhuc pueritiam in ciuitate remāserat. Hic postea cum Annibalis impetum ferre non posset, mora eum elusit, & ad Campaniā traxit. Vbi deliciis, eius virtus obtorpuit. Ille est de quo ait Enni⁹, Vnus qui nobis cunctando restituit rem. Sciens enim Virgilius quasi pro exemplo hunc versum posuit.

DONATVS.

Illae autem paribus.) Vides, inquit, illas animas quae arma similia gerunt, & videntur esse concordes? hoc est nunc, quia hic degunt, & contendere eas sedes inferna non patitur: caeterum cum ad superos venerint, quanta illi dolenda committent exercitibus ex toto orbe contractis: eo deterius, quod socer & gener haec inter se impia, funestaque gesturi sunt. Ne pueri.) Personarum fecit commutationem. dum enim de aliis loquitur, conuertit se ad eos, qui futuri erant eorum posteri. Nolite, inquit, pueri: pueros idcirco arbitror, quia vnusquisque mox vt nascitur puer est. licet in ipsum longaeui hominis anima transitum faciat: & isti recte pueri, quoniam in aetatem puerilem fuerant venturi. ait ergo nolite pueri male assuescere: non expedit, vt talia bella gerere discatis. nō in sua viscera debent arma conuerti, quae geritis, nec ab hostibus in ciues cum scelere reuocari. consilium dat, ostendens quid prohibiti ab actibus inimicis facere debuissent. Capitolia ad alta.) Ad alta Capitolia, id est magna, vel in altum ducta. triumphata dixit, triumphis ornata. Corintho Victor aget currum.) Hoc est a Corintho victor currum ducet, aut quos captiui traherent, aut quib⁹ ipse veheretur. Caesis insignis a.) Quantū filii animū refecit promittendo interitū Graeciae, & vltionē spondendo Troiani excidii? Quis te ma. Ca. tacitum.) Oēs isti diuersis artibus, meritisque, & virtute floruerūt, quos Virgi. ex persona Anchisae dicit nō esse praetermittendos, & propter exēpla optima tradendos memoriae posterorū. Quo fessum rapitis Fabii?) Voluit & Fabios demōstra

re, qui futuri essent in numero nobiliũ. sed longęuus tędiũ patiebatur ambulandi. ☞ Tu maximus ille es.) Hic diu tractando, & consultius differendo malegesta correxit.

ASCENSIVS.

¶ Illę autem paribus, &c.) Recenset paucis cęteram progeniem suam, & in primis Iulii Cæsaris, atq; Pompeii magni meminit. De quibus Donatus sic dicit. ☞ Vltus auos Troiæ) Vehemẽter resixit animum filii, interitum Græciæ, & vltionẽ Troię promittens. Hęc ille. ¶ Ordo autem est. Autem, pro sed: illę aię cõcordes nũc
Ordo. .i. apud inferos: & dũ premuntur nocte. q. d. dum erunt in humili fortuna: sed postea: neq; Pompeius parẽ, neq; Cęsar maiorẽ pati potuit: quas tu cernis, fulgere (a fulgo, pro fulgeo.) i. resplendere: armis paribus, aut ęque potentibus fere, aut qa bella intestina fouerunt similibus: vnde Luca. in principio, Signa pares aquilas, & pila minantia pilis. Cęsar tamen, Gallo milite fere vsus est: Põpeius Orientali. origo belli inter eos erat, quia dũ Cæsar Galliã decem annos tenuisset, petiit consulatum: quẽ Pompeius & Cato, reliquiq; ęmuli eius denegabãt, donec arma deponeret: q̃ deponere noluit, tantisper dum inimicos in armis videret.) Heu, dolentis est interiectio: quantũ bellũ ciebunt. i. concitabunt inter se. Et quãtas acies, & quantam stragẽ. q. d. maximam: quia (reuera) cum ãn bella ciuilia essent recẽsita. ccc. millia ciuiũ Romanoꝝ, postea extare, inuenta sunt tantum centũ quinquaginta millia: dubitare aũt se fingit, an ad lucẽ peruenturi sint: vt de futuris, quę incerta sunt: non de præteritis loqui videatur: aut, vt quodãmodo desiderare videatur, vt apud inferos maneant, ne tantã stragem edant. ciebũt ergo (inquit) si attigerint lumina vitę. i. auram vitalem, aut regionem viuorũ, aut ad plenam ętatẽ: dum. s. in lumine sunt viri. Ciebunt, dicit, per prolepsim, socer. s. Iulius, cuius filiã Iuliam, Pompeius duxerat, sup. ciebit: descendens aggeribus Alpinis. i. a Gallis per Alpeis: & arce Monœci. i. a Liguria, vbi Hercules Monœcos .i. solus, colitur: vbi. s. (vt dicit Diodo. Siculus de Herculis laboribus loquens.) Hercules contra Ligures a Ioue auxiliũ impetrauit. nã lapidibus pluit: & ita solus ibi mansit. vnde videtur dictus, a μόνος, quod est solus, & οἰκῶ, qđ est habito: quasi solus ibi habitans. aut μόνοικος dicitur, quia solus ibi colitur: & gener. s. Pompeius, sup. ciebit: instructus Eois. i. orientalib⁹: aduersis. i. ex aduerso venientibus: qa Galli, ad Occidentẽ vergunt. O pueri. q. d. familię meę filii, ne assuescite (bis aũt ad affectionẽ ponit, ne.) id est ne assuescatis, animis. s. vestris tanta bella, quãta. s. gessuri eritis, si animum nõ represseritis: neu. i. neue: vertite, pro vertatis, validas vires patrię quia eo creuit Romanũ imperiũ, vt iam magnitudine laboraret sua: in viscera. i. in conciueis, per bella intestina. Et tu. s.

Cæsar: prior. i. qui prior in lucẽ venturus es, aut qui prior appares, qui ducis genus olympo. i. Ioue, rectore olympi: parce. i. abstine a bello: & o sanguis meus. i. qui de sanguine meo orturus es (vt sit vocatiuus antiquus) aut, tu existens, sup. sanguis meus: proiice manu. i. iace procul e manu: tela. s. hostilia. Ille. s. Lucius Nummius: victor. i. voti cõpos, & hostiũ expugnator: aget currũ. s. triũphalem: Achiuis. s. populis in Peloponnesso: cęsis. i. occisis: & Corintho. i. ciuitate illa opulentissima in Peloponnesso, quę nũc Morea dicitur: triũphata. i. in triũphum ducta, aut cum triũpho deuicta: aget (dicit) ad Capitolia alta. i. arcẽ Romanã, in qua Iuppiter colebatur. Ille. i. alius. s. Quintus Metellus, Macedonicus, deuicta Macedonia agnominatus: eruet. i. funditus euertet, & delebit Argos. i. oppidum illud Argiuorum, & Mycenas Agamemnonias. i. Agamemnonis patriam. In consolationem ergo Aeneæ, memorat victoriam illorum a quib⁹ Troia victa erat: q; pro &: ille, sup. alius, videlicet Curius, & Fabricius, vincet, sup. ipsum Æacidẽ. i. Æaci nepotem. s. Pyrrhũ, Epirotarum regẽ: non Achillis filiũ, sed alludit ad nomen: quia (reuera) de vno genere erant: genus. i. qui est de genere Achilli, pro Achillis: armipotentis. Laudat nunc Achillẽ: vt maior sit gloria ei⁹, q eius gen⁹ vincet. Eruet (dicit) aut vincet, vltus. i. vlciscens: auos Troię. i. maiores suos Troianos: & tẽpla Mineruæ temerata. s. a Græcis. i. prophanata: quia vero de ea vltionẽ in id tempus distulerit. Quis, o magne Cato: quia fuit optimus orator, optimus senator, optimus imperator, optimus paterfamilias, vt dicit Plinius. Nam videtur de maiore loqui. Aut o Cosse, quis relinquat, id est relinquere velit: te tacitum, id est tacendo de te, quasi dicat, nemo. Nam Aulus Cornelius Cossus, vir insignis: secundum aliquos, tribunus militum: secundum alios, consul, vt dicit Liuius libro. iiii. Ioui Feretrio opima spolia retulit. Quis relinquat genus Gracchi, scilicet Scipiones: aut geminos Scipiadas. i. ipsos duos Scipiones, qui pręter cæteros insignes fuerunt: & ambo, Africani dicti: appositorie, duo fulmina belli: & cladem Libyæ. in qua, scilicet Carthaginem deuicerunt: & quis relinquat Tacitum Fabricium, victorem, scilicet Samnitiũ: potentem: paruo: quia paucis contentus, cum auro vinci non posset, vicit auri possessores. vel o Serane. s. Attili, aut Quinti, Cincinate: quis, sup. relinquat Tacitum: te serentem sulco. s. cum dictaturam te induerat vxor, quasi dicat, merito nemo. O Fabii, quo raptis. i. trahitis, me fessum, dum, scilicet vos inspicere volens, insequor, vt merita vestra agnoscantur, scilicet Fabi maxime: es, supp. ille maxim⁹, qui vnus, id est solus: restituis nobis, id est generi: nostro populo, scilicet Romano, rem. s. publicam: cunctando. i. moram trahendo: & sic Annibalem illudendo: vt recitat Seruius.

SERVIVS.

¶ Excudent.) Alii cudendo efficient: & est rhetoricus locus. ☞ Spirantia.) Aiata.) Horatius Et molles imitat ęre capillos. ☞ Viuos vultus.) Hoc est qđ dixit Spirantia. Et per æs, Corinthios indicat: per marmor, Parios: per actionem causarum, Athenienses per Astronomiã, Ægyptios, & Chaldeos. ☞ Pacis morẽ.) Leges pacis. ☞ Spoliis Marcellus opimis.) Hic Gallos & Pœnos equestri certamine supauit, Viridomaꝝ ẽt Galloꝝ ducem manu propria interemit, & opima retulit spolia, quæ dux detraxerat duci: sicut Cossus Larti Tolũnio.

Excudent alii spirantia mollius æra:
Credo equidem, viuos ducent de marmore vultus,
Orabunt causas melius, cœli q; meatus
Describent radio, & surgentia sydera dicent.
Tu regere imperio populos Romane memento
(Hæ tibi erunt artes) paci q; imponere morem,
Parcere subiectis, & debellare superbos.
[Sic pater Anchises: atq; hęc mirantibus addit. POE.
[Aspice, vt insignis spoliis Marcellus opimis. ANC.
Ingreditur, victorq; viros supereminet omneis:
Hic rem Romanam magno turbante tumultu
Sistet eques, sternet Pœnos, Gallumq; rebellem,
Tertiaq; arma patri suspendet capta Quirino.

legis immemores: cuius facit mentionem & Liuius.

DONATVS.

¶ Excudent alii.) Quoniã diuersitas artium ornamentum est vitę humanę: ait, sequentur alii peritiam fundendi ęris, vt vultus fingant sic expressos, vt spiritum habere videantur: mollius dixit, vt in duro ęre talis figurarum esset expressio; vt per molliciem quandã mouere ora, istas qui vidisset, existimaret. Alii hęc ex marmore facient tanta subtilitate, vt materia lapidis formatũ animal nõ iam viuentis similitudinẽ, sed viuũ ostendere videatur. alii eloquẽtiæ operã dabunt,

☞ Supereminet oẽs.) Virtutis scilicet genere. ☞ Rem Romanam.) Statum reipublicæ. ☞ Turbante tumultu.) Ideo tumultu, quia res in Italia geritur. ☞ Sistet.) Confirmabit, corroborabit. ☞ Tertiaq; arma patri.) Capta hic tertia, opima spolia suspendet patri, id est Ioui. ☞ Capta Quirino.) Qualia & Quirinus ceperat, id est Romulus de Acrone rege Ceninensiũ: & ea Ioui suspenderat. Possum⁹, & quod est melius, sm legem Numę hunc locum accipere, q pręcepit prima opima spolia Ioui Feretrio debere suspendi. quod iam Romulus fecerat. Secũda Marti, qđ Cossus fecit. Tertia Quirino, quod fecit Marcellus. Quirinus autẽ est Mars, qui pręest paci: & intra ciuitatem colitur. Nam belli Mars extra ciuitatẽ templum habuit. Ergo aut suspendet patri, id est Ioui: aut suspendet patri Quirino. Varie de hoc loco tractant commentatores, Numę

legis

& erunt in foro meliores. alii disputabũt de astrorũ motibus & cursibus diuersis, & rõnibus orientium atq; occidentiũ. ☞ Tu regere imperio populos Romane memento, Hę tibi erũt artes, pacisq; imponere morẽ, Parcere subiectis, & debellare superbos.) Tibi aũt ars erit oĩbus potior regẽdi. s. imperii, seruare subiectos, superbosq; mactare. ☞ Sic pater Anchi. &c.) Transitus sunt quidã ne vna & cõtinua narratio tędiosa sit. Hinc enim generibus varietas nascitur, & quasi noua initia aliorũ narrationũ fiunt. Cum hęc ergo locutus esset Anchises, alia quoq; mirantibus addidit. aduertit eos quippe cogitationes futurarũ rerum libenter audire. ☞ Aspice vt insignis spoliis.) Omnia iste victoriarum iam ferre indicia videbatur, & dinumerare, quæ esset facturus apud superos. sic. n. incedebat altior cęteris, vt vniuersos viros excellere videretur. incipit

pit enumerare glorias eius, si ex persona Anchisæ, futuri tẽporis. Is ex Virgilij, iam factas. ┌ Hic rem romanam.) Hic, inquit, labantem firmabit rem.p. ┌ Sternet Pœnos.) Non vnum Gallum, sed Galliam totam. Variando enim numeros meliore eloquentia, & Pœnos ipsius virtute casuros dixit, & Gallos. ┌ Tertiaq́ꝫ.a.p.) Captaq́ꝫ arma tertius ipse patri Quirino suspendet. Duo quippe ante ipsum hoc fecisse intelligendi sunt. quando hic asseritur tertius.

ASCENSIVS.

❡ Excudent alij, &c.) In commendationem Romanorum comparat eos cæteris: docens illos, quidem priuatis rebus plus contulisse: Romanos vero reipublicæ. Quod & Marcus Tullius Cice. in principio Tusculanarum fatetur, dicens, Doctrina, Græcia, nos, & omni literarũ genere superabat: in quo erat facile, vincere non repugnantes. Nam mores, & instituta vitæ, resq́ꝫ domesticas, ac familiares, nos profecto, & melius tuemur, & lautius. Rem vero publicam nostri maiores certe melioribus temperarunt: & legibus, & institutis. hæc ille. Vnde & Plutarchus, plureis viros egregios in republica Romana, q̃ in cæteris cunctis reperit. Et Liuius in prima præfatione, Cæterum (inquit) aut me amor suscepti negocij fallit: aut nulla vnq̃ respublica nec maior, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit. Paucissima ad hunc locum citantur Donati verba. ea aũt sunt. ┌ Atq́ꝫ hæc mirantibus addit.) Transitus quidam est, ne vna, & continua narratio, tædiosa fit. hinc enim generibus varietas nascitur: & quasi noua initia aliarum narrationũ fiunt. Hæc ille.

Ordo. ❡ Ordo autem est. Alij, vt Corinthij: excudẽt. i. excudendo effingent: mollius. i. dulcius, & magis ad viuum: æra. i. signa ærea: spirantia. i. quasi spirantia, & spiritum habere apparentia: equidem. i. ego certe credo, quod, scilicet successu temporis: ducent vultus viuos de marmore. alij, supp. orabunt causas: melius, vt Athenienses: &, sup. alij, vt Chaldæi & Assyrij, describent radio, id est virga, qua in puluere describitur: mensura atq́ꝫ situs, rerum, locorumq́ꝫ earum: & dicent signa surgentia, id est quæ signa: & quando surgant. i. peritiores erunt geometriæ & astronomiæ: tu, o Romane, memento regere populos imperio. i. per imperiũ: hæ, scilicet sequentes artes: erunt tibi. s. præcipue, aut peculiares: imponere paci morem. i. scire moderari pacem. & parcere subiectis. s. se dedentibus. & debellare superbos. i. rebelles, & tyrãnide gaudentes. Sic pater Anchises, sup. locutus est. Atq́ꝫ addit, mirantibus. i. dũ Æneas & Sibylla mirarentur: hæc. s. quæ sequũtur. Aspice, vt, id est quemadmodum: Marcellus. s. Marcus, de genere Claudiorum, quinquies consul, bis dictator, qui floruit cum Galli Italiam inuaderent: cum quibus congressus, in Cisalpina Gallia, ad Padũ opima spolia retulit: quæ ter lata sunt: semel a Romulo: iterũ, a Cornelio Cosso, dum Lartem Tolumnium in bello Veienti spoliauerat: & tertio a Marco hoc Marcello: vt dicit Seruius. Aspice ergo, vt, id est quemadmodum: ipse Marcellus ingreditur, existens insignis spolijs opimis, id est principi exercitus, inimicorũ detractis: & ipse victor, supereminet omneis viros. Hic eques. i. de ordine equestri: sistet. i. tranquillam faciet rem Romanam: & hoc magno tumultu, turbante. s. eam. i. dum magnus erit tumultus: hoste. i. existente in proximo: hic sternet Pœnos. i. punicos, & Gallum rebellem: sed prius Gallum, q̃ Pœnos: & suspendet patri Quirino. i. Romulo, sed Marti pacifico, qui in vrbe stabat: sicut Mars bellator, qui Gradiuus dicebatur, extra vrbem: tertia arma capta. s. ab hostiũ principe. i. tertia opima spolia. Huius aũt Marcelli, nouissimo loco meminit: pp Marcellũ, Octauię filiũ: de quo in sequẽtib⁹.

[Atq́ꝫ hic Aeneas (vnà nanq́ꝫ ire videbat — POE.
Egregium forma iuuenem, & fulgentibus armis,
Sed frons læta parum & deiecto lumina vultu)
[Quis pater ille virũ, qui sic comitatur euntẽ? — ÆNE.
Filius, an'ne aliquis magna de stirpe nepotum?
Quis strepitus circa comitum? q̃tum instar in ipso est?
Sed nox atra caput tristi circũuolat vmbra.
[Tũ pater Anchises lachrymis ingressus obortis. — POE.
[O nate, ingentem luctum ne quære tuorum. — ANCH.
Ostendent terris hunc tantum fata, neq́ꝫ vltra
Esse sinent: nimium vobis Romana propago
Visa potens superi, propria hæc si dona fuissent.
Quantos ille virum magnam Mauortis ad vrbem
Campus aget gemitus, vel quæ Tyberine videbis
Funera, cum tumulum præterlabere recentem?
Nec puer Iliaca quisq̃ de gente Latinos
In tantum spe tollet auos: nec Romula quondam
Vllo se tantum tellus iactabit alumno.
Heu pietas, heu prisca fides, inuictaq́ꝫ bello
Dextera: non illi quisq̃ se impune tulisset
Obuius armato, seu cum pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu miserande puer, si qua fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris. manibus date lilia plenis,
Purpureos spargam flores, animamq́ꝫ nepotis
His saltem accumulem donis, & fungar inani
Munere. [Sic tota passim regione vagantur. — POE.
Aeris in campis latis, atq́ꝫ omnia lustrant.

SERVIVS.

❡ Egregium forma iuuenem & fulgẽtibus armis.) Tria sunt sm Carminium: pulchritudo, ætas, virtus. Significat autem Marcellum filium Octauiæ sororis Augusti, quem sibi Augustus adoptauit. Hic decimo sexto anno incidit in valetudinẽ: & perijt decimo octauo in Baiano cum ædilitatem gereret. Huius mortem vehementer ciuitas doluit. nam & affabilis fuit: & Augusti filius. Ad funeris huius honorem Augustus sexcentos lectos intrare ciuitatem iussit. hoc enim apud maiores gloriosum fuerat. Etiam dabatur pro qualitate fortunę. nam Sylla sex millia habuit. Igitur cum ingenti pompa relatus, & in cãpo Martio est sepultus. Ergo modo in Augusti adulationẽ, quasi epitaphion ei dicit. Et constat hunc librum tanta pronunciatione Augusto & Octauiæ esse recitatum, vt fletu nimio imperarent silentium: nisi Virgilius finem esse dixisset, qui pro hoc ęre graui donatus est, id est massis. Nam sic & Liuius argẽtum graue dicit, id est massas. ┌ Sed frons lęta parum.) Omen est mortis futurę. Ex contrario alibi, Incipe parue puer risu cognoscere matrem. ┌ Virum qui sic comitatur euntẽ.) Marcellum, cui similis est. ┌ Quis strepitus.) Propter ędilitatem. ┌ Instar.) Similitudo: & est nomen, quod non recipit prępositionẽ. Ad instar enim non dicimus, quod Probus declarat. ┌ Ostẽdent terris hunc tantũ fata. Parum illucescet; quia mox peribit. ┌ Visa potens superi.) Cũ indignatione dicit, Inuidistis & glorię Romanę, & vestris muneribus. Nã felicitas vestra sunt munera. ┌ Propria.) Perpetua: vt, Propriamq́ꝫ dicabo. ┌ Mauortis cãpus.) In quo est sepultus. ┌ Funera cũ tumulum pręterlabere recentem.) Propter sexcentos lectulos. ┌ In tantum spe tollet auos.) Eriget generis antiquitatẽ. Et theoricę spem laudat in puero: quia facta non inuenit. Est aũt Ciceronis in Dialogo, Fanni, causa difficilis laudare puerum. Nõ enim res laudãda: sed spes est. ┌ Nec Romula quondã.) Pro Romulea: vt, Quos Africa terra Triũphos Diues alit. Quondam aũt, potest & pręteriti eẽ & futuri. ┌ Foderet calcaribus armos.) Species ꝓ genere. Eq armos ꝓ equo posuit. Non.n. possunt armi calcaribus fodi. ┌ Fata aspera rũpas.) Posse aliqua ratione fata disrũpi, ꝑ trãsitum docet. ┌ Tu Marcellus eris.) Talis, qualis est Marcellus. ┌ Purpureos flores.) Vt sępe diximus, propter sanguinis similitudinẽ: quia aut anima, aut animę sedes ẽ. ┌ Nepotis.) Posteri. Non.n. re vera nepos fuit. ┌ Inani munere.) Secundũ Epicureos: non profuturo. ┌ Sic.) Ista noscentes. ┌ Æris in campis.) Collisionem fecit. Locutus est aũt secundum eos qui putant Elysium lunarẽ eẽ circulum.

DONATVS.

❡ Atque hic Æneas.) Et hic locus irrumpendę narrationi cõtinuationis retinet causam. Interrogationes enim & responsiones non tantum tędium nõ habent, sed & iocundę sunt. quod genus in Dialogis pręstat. ┌ Quis pater ille virum.) Cum Æneas circa Marcellum vidisset iuuenem stare egregium forma, atq́ꝫ armis insignem. fronte tamen parum lęta, hoc est tristi, & proiecto vultu ad terram. quis, inquit, iste est o pater? qui inter plurimos Marcelli comites ipse illi familiarius iunctus? est filius, an aliquis posterorum eius, vel ex eius genere? vel quid sibi vult strepitus congregatę multitudinis? placet enim mihi instar eius, hoc ẽ corporis forma. sed cur tenebrę caput eius fuscauerint, nosse cupio. ┌ Tum pater Anchises.) Secundum quęsita instruit filium Anchises lachrymas fundens. ┌ O nate.) Nolim fili, quę sunt lugenda

lugenda perquiras, nec velim scias tuorum aduersa, quae tuum animum frangant. Æneas de vno quaesijt, & is pariter ei de plurimis respondit. sciebat enim latius potius posse porrigi interrogationẽ. quapropter occurrit, ne Æneas vltra aliqd quaereret. ☞ Ostendent terris hunc tantũ fata.) Non diuertet iste in luce, sed mox, q̄ monstratus fuerit superis, rapietur. ☞ Nimiũ vobis romana propago.) Conuertit sermonem suum ad deos. Credo, inquit, noluistis superi potẽtiorem fieri Romanam rem.p. Si enim hęc propria fuissent dona, hoc est si hoc diuturnum conderetis imperium. ☞ Quantos ille virum.) Si ille, inquit, diu esset luci concessus, quantis triumphis ornaret Romã? vel quas strages de hostibus daret? quantos aggeres corporum Tyberine pertraheres? ☞ Nec puer.) Nec erit quisquam ex aliqua terra, qui Latinos spe meliore possit subleuare: nec terra Italiae talem vnquam poterit ferre. ☞ Heu pietas, heu prisca fides.) Quid proderit, quia nascitur pius, & supra eos, quos antiqua loquitur fides? quid p̄derit, q̄ fortis, & totum mature fata pressura sunt? ☞ Non illi quisq̃.) Si diu iste durare posset in luce, qs illum ferret peditem, quis equitem toleraret? ☞ Heu miserande puer.) Si, inquit, possis erumpere fata tua, id est si possis fata aduersa superare, poteris esse tu Marcellus. Post infinita, quae de eius spe locutus est, & peritura, fleuit, & gemuit, posuit eius nomen, nunc de eo aliquid dixit. ☞ Manibus date lilia ple.) Affectum dolẽtis expressit, dicendo, date. cum non essent praesto, qui darent, & quod ait, manibus plenis, hoc quoq; plena officia significat. ☞ Animamq; nepo. Solatium est enim eorum, per quos parentalia mortuis exhibentur. ☞ Et fungar inani Munere.) Mire positum ex persona mortui, q̄ inania sint, quae mortuis exhibentur. hoc enim certius ipse nouerat. ☞ Sic tota passim regione vagantur.) Non compleuit omnia, quae apud inferos agebantur. nec debuit esse vitiũ, si tantum vellet poeta carmine suo comprehendere, quod longum & impossibile fuit. Conuertit se igitur ad generalitatem, quae totũ etiam non dictum potuit significare. omni mora submota camporum, inquit, latitudinẽ totam monstrauit. & per singula eũ duxit. postq̃ singula, ait. singula enim nec in vnum confusa monstrare debuit, qui filium benigne volebat instruere: hoc est, quod ait.

ASCENSIVS.

☞ Atque hic Æneas, &c.) Male legeretur, Nanq; vna, &c. In gratiam Octauiae sororis Augusti, facit mentionem Marcelli filij eius, quem Augustus adoptarat. Is autem .xvj. aetatis suae anno factus aedilis, apud Baias biennio languit: vnde mortuus, Romam elatus est. Atq; ita quod in caeteris fecit Poeta libris commiserationẽ citat ex morte eius adolescentis. In primo enim meminit mortis Sichaei, & multorum Troianorum. In secundo, Creusae. In tertio, Anchisae. In quarto, Didonis. In quinto, Palinuri. Atq; hic Marcelli. Et paulopost, Caietae. Pro singulis autem versibus, de Marcello scriptis, dicitur dena sestertia accepisse. Dona. autẽ dicit sic. ☞ Quis pater ille virum.) Interrogat Æneas, cum admiretur formã iuuenis, & tristitiam in fronte eius qui sit. ☞ Manibus date lilia plenis.) Affectum dolentis expressit, dicẽdo, Date, cum non essent praesto qui darent. ☞ Manibus plenis.) Plena officia significat. ☞ Sic tota passim regione vagantur.) Non compleuit omnia quae apud inferos agebantur. esset enim vitium, si totum vellet suo carmine cõplecti: quia, & longum, & impossibile. Hęc ille. ☞ Ordo autem est.

[margin: De conclusione librorũ Æneí. quorũdam.] *[margin: Ordo.]*

Atq; Æneas (nanq;, pro quia: videbat iuuenem egregium, forma, & armis fulgentibus: sed frons, sup. eius, erat parum laeta: & lumina erant, sup. deiecto vultu. i. in vultu deiecto, & ad terram inclinato, quod vicinae mortis indicium est: ire vna, id est simul, cum dicto Marcello, aut caeteris heroibus: hic, id est hoc loco, aut tempore: ait, sup. o pater, quis ille virum. i. virorũ: pre se ferebat enim virilitatem anima, quiuis ad virilem aetatem peruenturus nõ sit. aut potius ordo est: pater, quis, sup. est ille, qui comitatur sic: virũ eundem. i. ingredientem, cum victoria, & opimis spolijs scilicet Marcum Marcellum: An ne, sup. est, aliquis filius de egregia stirpe nepotum. i. posterorum nostrorum, a nobis descensurorum? Quis id est qualis. q. d. dij boni: q̃ magnus strepitus comitum: est, supp. circa. i. in circuitu eius, aut circa eum: quantum instar. i. imaginis, & instantiae virilis, est in ipso? q. d. plurimum. Sed nox atra. i. caligo densa: circũuolat caput. s. eius, tristi vmbra: Anchises pater scilicet Æneę, & totius eius progeniei, progenitor ingressus, sup. est. i. loqui coepit: tum. i. tunc: & hoc lachrymis obortis. i. pręter opinionẽ ortis: quod signum est immensae pietatis fuisse, dum viueret: cum eius adhuc tantam habeat imaginẽ. O nate, ne quaere: pro: ne quęras: ingentem luctum tuorum. s. minorum, vt Augusti, & Octauię, fata ostendent tantum terris hunc: nec sinent esse vltra. s. in terris: quasi; eo, mundus dignus non sit. O superi, propago. i. propagatio, & generatio Romana, est visa vobis nimium potens: si haec dona fuissent propria. i. perpetua: hoc est, si hic superuiuat, quasi cũ dijs contendere possit: & id in egregiam eius laudem dicitur: vnde sequitur, Quantos gemitus. q. d. maximos: virum. i. virorum, nedũ mulierum: ille. s. olim notissimus campus: aget. i. excitabit ad magnã vrbem, Mauortis. i. Martis, hoc est Romam, a Martis filio conditam, vel, o Tyberine. s. pater: deus fluminis Tyberis: quę funera tu videbis, cũ tu pręterlabere recentẽ tumulum. i. sepulchrum eius. Nec quisq̃ puer de gente Iliaca, tollet. i. eriget: auos Latinos. i. Italicos: intantũ. i. vsq; adeo: spe. i. per spem de futura gloria. Nec tellus Romula, pro Romulea, hoc est Romana: iactabit se tantum vllo. i. de vllo alumno, quãtum. s. hoc vno. Heu (dolentis est) pietas, & fides prisca. i. antiqua: quae. s. in hoc ostẽtabitur, & ex indole deprehendetur: & dextera inuicta bello, quisq̃ obuius illi armato, non tulisset se impune. i. sine punitione: obuium illi armato: seu cũ iret pedes in hostem, seu cum foderet calcaribus, armos equi spumantis. Heu, o puer miserande, id est miseratione digne: si, id est o si: hoc est, vtinam rũpas, id est vincas: qua. i. aliqua, scilicet via, aut ratione: fata aspera, id est inimica, quę pręcocem minantur mortẽ: tu eris Marcellus, scilicet Octauię filius, cuius nomẽ hactenus suppressit: quia matri id recitaturus, sciuit eo nomine audito, eam non amplius audituram: date. s. vos qui adestis: lilia plenis manibus, vt, supp. spargam flores purpureos: & accumulem animam nepotis, saltem his donis: & fungar munere inani. i. nihil profuturo defunctis: quia (reuera) pompa funebris, solatio est viuis, non defunctis: quos preces, eleemosynę, & sacrificia iuuant, si digni sunt. Ipsi (inquit Poeta) vagantur sic, id est talia dicendo: passim, sup. in tota regione: in latis campis aeris, id est aerijs, aut sub lunari globo, aut in colle altiore, in Elysijs, vbicunq; sint: atq; lustrant, id est circũspiciunt, & disquirunt omnia: ergo plura quam executus sit, aut exequi possit Poeta.

Quae postq̃ Anchises natum per singula duxit,
Incenditq; animum famae venientis amore:
Exin bella viro memorat, quae deinde gerenda,
Laurenteisq; docet populos, vrbemq; Latini,
Et quo quenq; modo fugiatq;, ferratq; laborem.
Sunt geminae somni portae, quarum altera fertur
Cornea, qua veris facilis datur exitus vmbris:
Altera candenti perfecta nitens elephanto,
Sed falsa ad coelum mittunt insomnia manes.
His vbi tum natum Anchises, vnaq; Sibyllam
Prosequitur dictis, portaq; emittit eburna.
Ille viam secat ad naueis, sociosq; reuisit.
Tum se ad Caietę recto fert littore portum.
Anchora de prora iacitur, stant littore puppes.

SERVIVS.

☞ Incenditq; animũ.) Nam supra ait. Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis? ☞ Exin.) Deinde, Confert autem in compendium narrationis prolixitatem. Si Terentius propter longum actum ait, Intus despondebitur, intus trãsigetur, si quid est quod restat. ☞ Sunt geminę somni portę.) Pro somniorum. Est autem in hoc loco Homerum secutus. Hoc tantum differt, quod ille per vtranq; portam somnia exire dicit: hic vmbras veras per quas somnia indicat vera, & poetice apertus ẽ sensus. Vult autem intelligi falsa esse omnia quę dixit. Physiologia vero hoc habet, Per portam corneam oculi significantur, qui & cornei sunt coloris, & duriores cęteris membris. nam frigus non sentiunt: sicut etiam Cicero ait in libris de deorum natura. Per eburneam vero portam os significatur a dentibus. Et scimus quia quę loquimur, falsa esse possunt: ea vero quę videmus, sine dubio vera sunt. Ideo Æneas per eburneam emittitur portam. Est & alter sensus, Somnum nouim' cũ cornu pingi: & qui de somnis scripserunt, dicũt ea quę secundũ fortunã & psonę possibilitatem vidẽtur, habere effectũ: & hęc vicina sunt cornu. Vñ cornea vera fingit' porta. Ea vero quę supra fortunã sunt: & habẽt nimiũ ornatũ, vnaq; iactantiam: dicũt falsa esse. Vnde eburnea, quasi ornatior porta fingit'. ☞ Falsa insomnia.) Id est somnia. ☞ Secat.) Tenet. Vnde & sectas dicimus ab eo quod p̄positum tenent. ☞ Ad Caietę portum.)

A persona

A persona poetæ, Prolepsis. Nam Caieta non dicebatur.

DONATVS.

¶ Quæ postquam Anchises.) Primo læta narrauit filio, prætermisit tristia, solum vnum, quod esset dolendum, de marcello retulit, & hoc ipsum non voluntate. sed, vt interroganti Æneæ responderet. cætera ei sub generalitate dixit, nec specialiter ostēdens quę. Quando enim tantum camporum, vel tantam multitudinem animarum posset includere? dein bella subiunxit, quæ gesturus in Italia fuit, & gentes italas futuras e diuerso monstrauit. quibus fidelibat virum non terreri. tamen quo firmiorem dimitteret, docuit quomodo vnumquenq; laborem, aut vinceret, aut certe ferendo toleraret. ipsam sententiam postea & in quinto libro posuit: sie superanda, inquit, omnis fortuna ferendo est. Quod enim vinci non potest, resistendo vel ferendo superatur. ſ Sunt geminæ somni portæ.) Duas dixit portas, hoc est duos exitus inferorum. portam vnam corneam, aliam ex ebore. per corneam dixit veras mitti vmbras. quod autem videmur nobis videre dormientes, & quod nos plerunq; facit non dormire, per eburneam mittitur. ſ His vbi tum natum Anchises.) Vbi igitur Anchises natum & Sibyllam his dictis prosecutus est, eos per portam eburneam reddidit luci. ſ Ille viam secat ad naues.) Quid enim aliud facere debuit, q̃ suos videre post tēpus? Reuisere, est post aliquas moras iterum videre. ſ Tum se ad Caietæ.) Recta via dicitur, si quando nihil aliud agimus nisi iter continuum, vt nullo alio actu rumpatur, quo tendimus. Consideremus & Æneæ mentem: quæ suorum reuisendorum cupida nihil agere debuit, nisi tenere litus, donec perueniret ad naues. sic igitur intelligendum est recto littore. quia rectum littus non potest inueniri, vt vna intentione animi ad portum Caietæ peruenerit, in quo fuerant naues. ſ Anchora de prora iacitur.) Hæ. n. illic stabāt munitæ anchoris duplici. s. rōne securę, vel q̄ muniebat has portus, vel q̄ pōdere tenebanť. Portū Caietæ ex psona poetæ melius accipimus. Æneas. n. nōdū loco ipsi dederat nomē.

ASCENSIVS.

¶ Quæ postquam Anchises, &c.) Quia ergo singula recitare non potuit: nec si potuisset, congruerit: quia bella in Italia gerenda, descripturus est Poeta: quæ si hic narrarentur, gratiam expectationis amitteret poesis. ideo paucis dicit poeta Æneam didicisse bella in Italia gerenda: & deinde per portam somniorum eductum, socios visisse. Atque ita facit huius. vi. finem innuens omnia hæc, quasi per somnia, visa, & narrata. De hac autem re dicit Donatus sic.

sic, ſ Exin bella.) Narrauit primo læta, tristia prætermisit, prætérquam de Marcello. Deinde docuit, quomodo quædam æquo animo ferre posset. ſ Viam secat.) Quid enim prius facere debuit, q̃ suos reuisere? ſ Recto littore.) Atqui nullum littus rectum: sed dicimus, rectam viam agere, quando nihil aliud agimus, nisi iter continuum: & nullo alio actu illud rumpimus. Nam cupida suorū mens, nihil aliud agere debuit. ſ Caietæ.) Ex persona poetæ loquitur. Nam adhuc non erat Caieta. Hæc ille. ¶ Ordo autē est. Ordo Per quę singula, postquā Anchises dixit natum, id est filium suum Aeneam: & incendit animum, amore famæ venientis: ipse memorat id est recitat: exin id est exinde, id est ex ordine: viro. s. Æneæ, qui ea viriliter gesturus est: bella gerenda scilicet in Italia: & docet populos, Laurenteis scilicet ad quos accessurus est: & vrbem Latini scilicet regis: & quomodo fugiat: si scilicet euitabilis est: & ferat id est toleret, si euitari nequit: quenq; laborem id est quālibet aduersitatem: quæ si vitari nequit, toleranda est. (vnde prius in. v. Superāda omnis fortuna ferendo est.) Geminæ id est duę, & forte æquales portæ. somni id est insomniorum, sunt, supple apud inferos: quarum scilicet portarum, altera fertur id est dicitur, supple esse cornea: qua id est per quam, exitus facilis datur vmbris, id est insomniis, & phantasmatis, seu phantasmatibus veris: altera, supple est perfecta: nitens elephanto id est ebore candenti. sed manes id est inferi: mittunt, supp. per eam: insomnia falsa, id est somnia & phantasmata: quæ aliud repræsentant q̃ sint: vbi, id est quo loco: his. s. pręmissis: dictis id est memoratis: Anchises prosequitur tum natum, & Sibyllā vna. i. pariter: & emittit, supple eos, porta eburna. s. per quam falsa emittunt insomnia (vt significet hæc omnia esse somnia: nec rem (seuera) gestā, sed poetice excogitatā. de qua vide Seruium.) Ille secat. i. tenet, aut carpit viam: ad naueis. s. suas: & reuisit socios. s. quos illic in littore dereliquerat: & ipse fert tum id est tunc, continuo se ad portum Caietę, id est qui paulopost dictus est, portus Caietę: sed nondum sic appellabatur: vnde est prolepsis ex persona poetę: & ita minus vitiosa: fert (dico) se littore recto. i. per littus, recta via progrediendo: licet littus ipsum, qua parte aquis alluitur, rectū non sit: nisi forte in ea parte, qua a Cumis, Caietam appellitur. Anchora iacitur. s. a sociis: nā intelligitur cum sociis receptis nauigasse: de prora. i. priore parte nauis obuertę: & puppes. i. posteriores ptes. stant littore. i. ad littus applicitę.

SEXTI LIBRI FINIS.

IN VII ÆNEIDOS LIBRVM MONOSTICHON.

Septimus Aeneam reddit fatalibus aruis.

IN EVNDEM MODESTINI IVRISC. ARGVMENTVM.

Hic quoq; Caietam sepelit: tum deinde profectus
Laurentum venit: hanc verbis cognouit Iuli
Fatalem terram: mensis en vescimur, inquit:
Centum oratores veniam, pacemq; petenteis
Ad regem mittit lætum consorte Latinum.
Qui cum pace etiam natæ connubia pactus.
Hoc forte Alecto Iunonis dissipat ira.
Concurrunt ferro, quāuis pia fata repugnent.
Belli causa fuit violatus vulnere ceruus.
Tum gentes sociæ arma parant: fremit arma iuuentus.

ALIVD IN EVNDEM.

Tandem deueniunt Laurentia Troes in arua:
Et pace accepta læti noua mœnia condunt.
Nocte satam Iuno furiam euocat: illa Latinos
Inter & Aeneadas bellum serit, & ciet arma.
Protinus auxiliis terra instruit Itala Turnum.

ASCENSIVS.

¶ Septim⁹ Aeneā reddit. &c.) In sequentib. sex libris imitatur Poeta Homerum in Iliade. nam vterque bella pertractat, quocirca fere ad tragicum assurgit stylum: vnde dicturus est, Maius opus moueo. Et q̄a Homerus in Odyssea, a tristi principio errorum Vlyssis, ad lætum reuersionis eius in patriam (quod comœdiarū est, & tragœdiarum) perducit exitum: dicit Donatus super Terentium ipsum, & comœdiarum, & tragœdiarum authorem, sed priusquam ad explanationem perueniam, declarabo argumenta, quæ pręmissa offendi. ¶ Monostichi Ordo est. Septimus. i. Aeneidos liber reddit Aeneam aruis. s. Laurentibus: fatalibus. i. ad quę fatis peruenerat. Nam licet ad Misenum, & Caietam peruenerat, nondum attigerat arua fatalia: vnde in. iii. dixerat Helenus, Italię pars illa procul quā pandit Apollo. ¶ Maioris argumenti Explanatio talis est: Aeneas, sup. sepelit hic: quoq;. i. etiam: Caietam. s. nutricem suam: (quia prius, Misenum sepeliuerat.) ipse profectus, tum. s. postea, peracta sepultura. deinde. i. ab eo loco: venit Laurentium, ad regna scilicet Latini: & cognouit verbis Iuli. i. Ascanii filii sui: nam En etiam, mensas consumimus, inquit Iulus, hanc terram fatalem. i. fataliter promissam: nam ipse Iulus (vt dixi) inquit, en nos vescimur mensis. i. orbibus seu quadris ex pane factis: (alii, mensas, legere volunt.) quam rem futuram dixerat in. iii. Harpyia Celęno. Ipse mittit centum oratores. i. caduceatores: ad regem Latinum lętum consorte. i. quia filię consortem inuenerat. (vnde tandem lętus ait. Dii vestra incepta secundent. Sunt tamen qui legunt, Mittit lectos tum sorte. Sunt & alii, qui, Mittunt lęti tum sorte. vt sit Troiani lęti, sorte mittunt ad regem Latinum. sed verius legetur, Lętum consorte.) petenteis id est petituros, hoc est vt peterent, veniā, id est gratiam, aut beneficium terrę inhabitandę: & pacem. i. fœdus, & amicitiam, qui. s. rex Latinus, pactus sup. est: cum pace. i. vltra conditionem pacis initæ: etiam connubia natę. i. filię suę Lauinię: Alecto, furia illa infernalis: dissipat forte, hoc scilicet pactū: ira id est propter iram Iunonis. Et, sup. vtriq; populi concurrunt ferro, (Sunt tamen alii qui pro Ferro, legendum esse censeant, Dictis. sed hoc inuenuste.) quāuis fata pia repugnent. Causa belli fuit, ceruus violatus vulnere, gentes socię id est associatę, parant arma: & iuuentus. s. Italica: fremit. i. cum fremitu exposcit arma.

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER SEPTIMVS.

TV quoq; littorib' nostris
Æneia nutrix ITALVS
Æternam moriēs famam
Caieta dedisti:
Et nunc seruat honos sedē
tuus, ossaq; nomen
Hesperia in magna (siqua
est ea gloria) signat.
At pius exequiis Æneas
rite solutis, POE,
Aggere composito tumuli, postq̄ alta quierunt
Aequora, tendit iter velis, portumq; relinquit.

SERVIVS.

TV quoq; littoribus nostris Æneia nutrix.) Vt & in principio diximus, in duas partes hoc opus diuisum est. Nam primi sex ad imaginem Odysseæ dicti sunt: quos personarum & allocutionum varietate constat esse grauiores. Hi autem sex ad imaginem Iliadis dicti sunt, qui in negotijs validiores sunt. Nā & ipse hoc dicit, Maius opus moueo. & re vera tragicum opus est, vbi tantum bella tractatur. Tu quoq;.) Sicut Misenus, Palinurus etiam. Nostris.) Italicis: vt, Non eadem arboribus pendet vindemia nostris. vt Donatus ait, nauigabilibus. Æneia nutrix.) Hanc alij Æneæ, alij Creusæ, alij Ascanij nutricem volunt. Lectum tamen est in Philologis in hoc loco classem Troianorum casu cōcrematā. Vnde Caieta dicta est ἀπὸ τοῦ καίειν. Seruat, tenet possidet: vt, Seruantem ripas, alta non vidit in herba. Hesperia in magna.) Propter Hispaniæ discretionē. Siqua est ea gloria.) Secundum Epicureos. Bene autem interest funeri, postquā ab Inferis rediit: sicut interfuit antequā descenderet, vt medium actum ostenderet. Quierūt.) Hebrus Quierant legit. Tendit iter velis.) Quia prout vela extensa fuerint, ita etiam cursus extenditur, in quo nauis est iter. Nam ait supra. Flecte viam velis. Aliud est iter velis tendere: aliud per vela iter.

Aspirant auræ in noctem: nec candida cursum
Luna negat: splendet tremulo sub lumine pontus.
Proxima Circææ raduntur littora terræ,
Diues inaccessos vbi solis filia lucos
Assiduo resonat cantu, tectisq; superbis
Vrit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenueis percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus, iræq; leonum
Vincla recusantum, & sera sub nocte rudentum:
Setigeriq; sues, atq; in præsepibus vrsi
Sæuire: ac formæ magnorum vlulare luporum:
Quos hominum ex facie dea sæua potentibus herbis
Induerat Circe in vultus, ac terga ferarum:
Quæ ne monstra pii paterentur talia Troes,
Delati in portus, neu littora dira subirent:
Neptunus ventis impleuit vela secundis,
Atq; fugam dedit, & præter vada feruida vexit.

iter. Et multi dicit improprie dictum: multi nimium proprie. Constat tamen secūdum illud dictum quod ait, Flecte viam velis. Quod si dicimus, bene procedit, Et tende viā velis: vt in ipsis rō sit viæ. ⸿ Aspirant auræ in noctem.) Quia vt diximus, temporum mutatione, ventus vel minuitur vel augetur. ⸿ In noctem) autem, circa noctem. Et quoties tempus exprimitur, accusatiuum regit illa præpositio. ⸿ Luna negat.) Liptotes. Nam dicit, large præstat vt, Munera nec sperno. ⸿ Tremulo sub lumine.) Ita.n. mobilitas aquæ facit videri. ⸿ Circææ raduntur littora terræ.) vt diximus supra, mons iste antehac insula fuit. Paludibus enim a continenti segregabatur: quas exclusit limus de Albanis montibus fluēs. Et dicebatur Æęus ab horrore transeuntium, quo homines mutabantur in feras. In hoc summo oppidum fuit, quod & Circęum dictum & Circæi. Nā vtrūq; Liuius dicit. ⸿ Diues.) Non addidit cuius rei, cum soleat: vt, Diues equum, diues pictai vestis & auri. ⸿ Inaccessos.) Inaccessibiles.i. inaccedendos. Nā Vlysses illuc venit. Ergo inaccesso, ad quos nullus debebat accedere: vt, Aut illaudati nescit Busiridis aras: hoc est illaudabilis. Nam ab Isocrate constat esse laudatum. ⸿ Resonat cantu.) Resonare facit. ⸿ Superbis.) Nobilibus. propter antiquam oppidi magnitudinē. ⸿ Odoratam.) Pro odoriferam. Et hoc ideo, quia vsus olei apud maiores non fuit præcipue in Italia. ⸿ Arguto pectine.) Garrulo stridulo, sonanti, vt, Forte sub arguta consederat ilice Daphnis. ⸿ Percurrens pectine telas.) Aut manu percurrens, aut ictu pectinis, vt videmus. aut quia apud maiores, stantes texebant: vt hodie Linteones videmus. Est autem Homeri, qui ait, ἱσὸν ἐποιχομένην. ⸿ Gemitus iræq;.) Gemitus irascentium leonum: ἐν δεῖ θυεῖν. ⸿ Sera sub nocte.) Quasi eo tempore quo naturali libertate vti consuerunt. Sub sera nocte, per noctem seram. ⸿ Rudentum.) Naturaliter ru, longa est. Persius, Findor, vt Arcadiæ pecuaria rudere dicas. Systolem ergo fecit. Ruditus autē proprie est asinorū clamor: vt grunnitus, porcorum: ranarum, coax: quæ nomina a sono vocis constat esse composita. ⸿ Præsepibus.) Cuneis vbi aluntur. Non enim re vera præsepia habent. ⸿ Dea sæua.) Aut per se, aut herbis potentibus sæua. Circe autem ideo Solis fingitur filia, quia clarissima meretrix fuit: & nihil est Sole clarius. Hæc libidine sua, & blandimentis homines in feram vitam ab humana deducebat: vt libidini & voluptatibus operam daret. Vnde datus est locus fabulæ apertę. Horatius, Sub domina meretrice fuisse turpis & excors. ⸿ In vultus, ac terga ferarum.) Corrūpebatur in illis sensus. Animus nāq; idē manebat. οἱ δὲ συῶν μὲν ἔχον κεφαλὰς φωνήν τε τρίχας τε καὶ δέμας. αὐτὰρ νοῦς ἦν ἔμπεδος, ὡς τὸ πάρος περ. ⸿ Pii paterent. troes.) Ergo impii q perculerunt. Impii autē propter occisa Solis armenta. ⸿ Neptunus ventis impleuit vela secundis.) Physice autē locutus est. Motu enim aquę ventus creatur, vt videmus in bombis organorum. ⸿ Pręter vada feruida.) Periculosa nauigantibus. & est Tmesis.

DONATVS.

Post reditum ab inferis, describit poeta Æneam Caietę portum recto itinere petiuisse. & quia occasio fuit, meritū ipsius Caietę commendat in sepulchri honorificentiam. hoc enim solum exhiberi mortuis licuit. suffecit propter transitum inferni fluminis. viderat quippe ipse quam cladem illic insepulti patiantur. hanc refert poeta Ænee fuisse nutricem. cuius de sepultura cū loquitur, & Æneam ipsum prefert, & tantæ benignitatis fœminā laudat. Mortuæ quippe beneficium stabat in eo, quod romani imperii principem pium, religiosum, prudentissimumq; nutrierat. Ipsius vero Æneæ vicissitudo reciproca fie defunctæ curasse sepulturam, vt post excessum æterna nominis eius memoria superasset. Verum quia id etiam Miseno & Palinuro summis egregiisq; familiaribus suis fecerat, atq; eorum nomina dederat locis, huic libro initium datur. ⸿ Tu quoq; littoribus nostris.) Fortassis aliquis putet improprie caput libri constituisse Virgilium, quia dixit, Tu quoq;. Cum ante versum nullum nominare videatur. hoc existimant, qui interiecta nesciunt retrahere: vt quod ad tēpus separatū est, iungant. iste.n. versus sublato medio de inferis tractatu Miseni exequiis iūgitur. ab his.n. discedens carminis cursus ad easdem redit, & facit integram narrationem, vt recte posuerit. Tu quoq;. melius autem apparebit hęc assertio, si vnde discesserit, repetamus. At pius Æneas ingenti mole sepulchrum Imponit, suaq; arma viro remumq; tubamq; Monte sub aerio qui nunc Misenus ab illo Dicitur, æternumq; tenet per secula nomen. Sequi debuit. Tu quoq; littorib⁹ nostris Æneia nutrix Aeternam moriens famā Caieta dedisti. Interposita igitur de inferis carmina, quod vnū esse oportuit, diuiserunt. sed & nunc vnum est, quia vnde se recessisse meminerat poeta, remeauit. ergo superioribus hæc pectens ait. Tu quoq; littoribus nostris Aeneia nutrix Aeternam moriens famam Caieta dedisti. ⸿ Et nūc ser.h.) In singulis verbis magnum dictionis est pondus. Quod ipsum quale, quantumq; sit, incipiemus exponere. ⸿ Tu quoq;.) Hoc est, quæ admirandę memorię viris supremo officio coniungi meruisti, sed hoc referēdum est ad personę rationem. videamus an etiam locus fuerit dignus: quia Aeneę nutricis seculis post futurus ossa cum nomine reseruaret. littoribus, inquit, nostris hoc est Italię quo tam pulchrum, tamq; egregium prouenire potuisset: quo illic cum conderentur reliquiæ eius, vbiq; Aeneę nutricis nomen excelleret. Vbi qui ipsius vberibus nutritus esset, fuerat cum posteris regnaturus. perindeq; esset ęterna vtriusq; memoria, scilicet illius semper per se, & per posteros imperantis, & illius perpetua sepulchri consecratione celeberrima Aeneia nutrix qualem vel vbi memoriam consequi debuit. Cuius erat totum, quicquid p Aeneā romanis rebus prospere videretur feliciterq; collatum. Aeternam moriens.) A contrario laudis argumentum. tunc enim creuit eius nomen & fama, quando interuentu mortis potuit aboleri. quod factum ad Aeneę laudem proculdubio reuocatur, qui curauit ne post altricis suę vltimum fatum totum sibi mortis eius exitus vindicaret. vnde factum est, vt contrarium naturę, quę fines hominū morte concludit, nominis saltem procuraretur ęternitas. ⸿ Et nūc seruat ho.) Dixit nunc, dixit etiam his temporibus, quando hęc scribebantur. sed quod ait: Et nunc, hoc quoq; ad eius meritum accedit, vt integrum transiret ad posteros, quod Aeneę temporibus viuentis contemplatione seruatum erat. Honos tuus etiam nunc seruat sedem, hoc est defertur illi loco contemplatione honoris tui. & sic custoditur eius integritas, vt semper maneat. & firma nominis ęternitate perduret. ⸿ Ossaq; nomen.) Mira ratio, vt cū viuentium nomen vix inter homines valeat eminere, huius ossa per celebritatem nominis perpetuis temporibus ac seculis preferantur. Hesperia in magna, tanta extitit condentis reuerentia, tantus sepultę honos, vt in magna Italię latitudine vnus omnium consensus gratissime teneretur. siqua est ea gloria. fecit Aeneas, quod ad religiosa officia pertinuit. sed cum nihil mortui sentiant, & omnis gloria etiam si vlla est apud homines, caduca sit, & habeat finem, quid profuit id fecisse: nisi vt satis fieret animo, qui religioso nutricis suę tenebatur affectu? ⸿ At pius exequiis.) Exequiarum ordinē ac ritum in aliorum funeribus poeta monstrauit. cumq; iam esset ex hoc ipso legentibus cognitus, hunc pretermisit. hoc loco eadem tamen facta intelligi debent, & quę exequiarum solennitas sepulchri aggestione perficitur, dixit vtrunq; completum. ⸿ Postquam alta quie.) Post curam Caietę depositam, opportunitas nauigandi matura & commoda subinde successerat. nam & mare ex alto hoc est tumido & inflato, placidum fuit, vsq; adeo non inde mersum, sed in superiore suspēsum debemus accipere: & ipse poeta eodem loco dixit, quierant alta ęquora: quę si erant, constat fuisse humentia, & aurę noctis non deerant. metus omnis sic absuit, vt etiam illustris lunę suffragium gratum potiusq; horrendum faceret pelagus. Alio loco & inhorruit vnda tenebris. hic vero, quia tanta nauigantis felicitas fuit, vt luna faceret splendidum, quod formidolosum eē potuit, securitas demonstrat suo more successit.

sura. Proxima circææ ra.l.t. (Imprudens Æneas vtpote qui loca nesciret, ferebatur Neptuni suffragio. & circa loca, quę nescius incurrere potuisset, radebatur cursu prosperrimo. & quid illic cum socijs perpeti potuisset, dicit. Describitur, quæ illic consuetudo circæa teneretur. & quæ inde audirentur: aperta descriptione narratur. ¶ Diues inaccessos.) In his, inquit, locis lucos habuit Circe Solis filia, semper vigilans, & ad insidias semper intenta, voce decipiens transeuntes, & odorato lumine temporibus noctis, quem non delectaret sonus vocis in cantilenam deductæ, & odor cedri ardentis, & sperata cantantis hilaritas: incidebat, inquit, cedri materiem persolidam, quæ naturali fomento tanquam oleo madida incendia ipsa nutriebat. ad hoc lumen lanam curabat, & telam. vt peruigilare posset. ne fraudem vllam oblatæ occasionis amitteret. nauigantes interea opportunum hospitium rati non iuuabantur auxilio commanentis, sed dolo capiebantur & fraude. ¶ Hinc exaudiri gemitus.) Audiebantur inde gemitus leonum irascentium, ferarumque aliarum indignatio significabatur: non quas natura protulerat: sed quas ex hominibus pessimæ fecerant artes. Ita ergo omnes exagitabat, & sæua commotio tenebat. leones, vrsi, atque apri sæuiebant captiuitatis iniuria commoti. & lupi ex causa pari diris vlulatibus personabant. postremo omnes non fiducia naturalis vrgebat: sed factionis violentia. hoc. n. dea sæua cum deam non conueniret sectari mala, potentibus herbis induerat Circe in vultus ac terga ferarum natura pessima & arte scientiæ deterioris instructa, ex hominibus feras effecerat commutans & sonum vocis, & corporum formas. ¶ Quæ ne monstra pij.) Ne conuersi in monstra bestiarum mutarentur pij Troiani. ecce dixit formas, perindeque causam, qua ab his malis liberari maluerunt. pij fuerunt, inquit, nec debuerunt illis æquari, qui pro nefarijs actibus eiusmodi supplicia perferebant. hos tetigit, quos supra mutatos dixit: de quibus Diomedes etiam locutus est in vndecimo libro sic. nunc etiam horribili visu portenta sequuntur. & socij amissi petierunt æthera primi. Fluminibusque vagantur aues: heu dira meorum Supplicia, & scopulos lachrymosis vocibus implent. Quanta ergo Troianorum felicitas fuit, vt quia auræ impulsu leuiore nauigabant, repentinis ventorum flatibus Neptuno iuuante per loca aduersa opportune transissent?

ASCENSIVS.

TV quoque littoribus nostris.) Vt librorum sit condependentia, atque ita vnum opus censeatur, Arma virumque canens: noluit a plena periodo, qualis est ibi, Nunc age qui reges Erato, &c. inchoare: sed a particula condependentiæ indice: dicēs, Tu quoque. q. d. non solum Misenus, & Palinurus: sed tu quoque. i. ēt tu. Describit ergo primo loco, quomodo sepulta Caieta, nutrice Æneæ, quæ loco nomen dedit, quod & hodie manet: pręteruecti Circeas insulas, deuenerunt in portus fatalis terræ. Per transitum autem, describit fabulam quam Home. ad longum prosequitur: quomodo scilicet Vlyssis socij, a Circe, Solis filia, in feras transmutati sint. Dona. autem dicit hoc loco sic. ¶ Tu quoque.) Viderat apud inferos quam necessarium esset defunctis sepulchrum. Ergo, vt pius nutrici, illud instituit. Meruerat enim ipsa: quia tam pium religiosum Romani imperij principem prudentem, fortemque virum nutrierit. Tu quoque: repete inde, & optime coniunge. At pius Æneas, ingenti mole sepulchrum imponit, suaque arma viro, remumque, tubamque. Deinde, remotis ijs quæ de Inferis narrantur sequere, Tu quoque littoribus nostris, &c. Tu quoque quę admirandę memoriæ videris, supremo officio coniungi meruisti. ¶ Nostris.) Italis. ergo ibi est sepulta: vbi ipse cum suis esset regnaturus. Honoratur ergo a loco. ¶ Æternam moriens.) Argumentum a contrario: nam creuit fama, cum deberet morte minui. ¶ Nunc.) Etiā his temporibus quo hæc scribuntur. ¶ Siqua est ea gloria.) Sciebat nihil sentire mortuos, sed vt satis faceret religioni. ¶ Vrit odoratā.) Vigilans & voce, & odorato lumine, ad se incautos attrahere nitebatur. ¶ Cedrum.) Cedrus tanquam oleo madens incendia, semper insidijs, & voce nutrit. ¶ Quæ ne monstra pij.) Propterea debuerunt liberari ab ijs monstris, quoniam pij erant, neque sceleratis erant comparandi. Hæc ille.

Ordo. ¶ Ordo autem est. O Caieta, nutrix Æneia. i. ipsius Æneæ: tu quoque. i. etiam tu: non solum Misenus: moriens. i. dum moriebaris & sepeliebaris illic dedisti: littoribus nostris. i. Italicis: quia Italus est, qui loquitur: famam æternam: & tuus honos seruat nunc sedem. i. sepulchrum tuum: quod tuum nomen inscriptum habet: & nomen scilicet tuum: signat ossa. s. tua: in Hesperia magna. i. Italia: si ea gloria est qua. i. aliqua. (bene dubitat: quia multi censent eam gloriam nihil ad defunctos pertinere:

Diogenes. vnde Diogenes interrogatus, vbi vellet sepeliri: iussit, corpus in pratum efferri. & cum percunctarentur, an vellet ipsum feris, & auibus exponi: iussit, baculum apponi: vt si possit, sese defendat: & cum dicerent, nullum in eo sensum: quid ergo ad ipsum (inquit) siue deuoretur, siue putrescat: vt autem Cicero censet, de nostrorū, non de nostra soliciti erimus sepultura.) At Æneas pius scilicet in omneis, tam deos, quam mortaleis: tā viuos, quam defunctos: exequijs. i. officijs funebribus: solutis rite. i. iuxta ritum: & aggere tumuli. i. sepulchri: composito, id est accumulato: postquam æquora alta, id est profunda: quierunt. i. tranquilla facta sunt: tendit iter velis. i. nauigat tensis velis: & relinquit portum scilicet Caietę. Aurę aspirant in noctem. i. dum tempus vergit in noctem: incipiunt aurę spirare: nec luna candida negat id est tegit, cursum scilicet suum, hoc est clare lucebat: portus splendet sub lumine tremulo. i. scintillante: quod tamen de luna quidam negant. Littora proxima terrę Circeę. i. quam Circe habitabat: raduntur. i. leniter tanguntur, a nauibus Ænee: hoc est pertransit Circeam terram: vbi. i. in qua terra: filia Solis scilicet Circe: diues resonat id est resonare facit: cantu assiduo, lucos inaccessos. i. inaccessibiles, ad quos nemo accedere deberet: & vrit tectis superbis. i. magnifice extructis. i. magnifico domicilio. (Sunt qui legant, lectis. i. thalamis, aut triclinijs superbis, in quibus sedebat Circe: sed minus recipiuntur.) in lumina nocturna. i. loco olei, quod tunc in Italia in vsu non erat: Cedrum. i. arborem illam, succi, & resinę plenam: odoratam. i. odoriferam: percurrens pectine arguto. i. subtili, aut stridulo: telas tenueis, id est subtileis: & extenuatas: gemitus & irę leonum recusantum. i. refutantum, vincla: & rudentem, sub, id est in: nocte sera. i. tarda: exaudiri, supp. cœperant, aut exaudiebantur: hinc, id est ab his lucis Circeę terrę: & sues, id est porci: setigeri, id est magnas setas gerentes: atque vrsi sęuire, id est sęuiebant, aut sęuire cœperunt, in pręsepibus, & formę magnorum luporum vlulare, id est vlulabant: aut vlulare cœperunt. Quos scilicet leones, sues, vrsos, & lupos, dea sęua scilicet Circe, induerat herbis potentibus. i. per herbas potentes, in vultus: ac terga ferarum, ex facie hominum, id est humana, hoc est transformauerat eos in formas belluinas. Quę monstra, ne Troes pij paterentur talia delati. i. postquam delati essent in portus: neu. i. neue, hoc est vel ne, ipsi Troes pij, subirent. i. subintrarēt littora dira, id est quę a dira habitantur venefica. Neptunus scilicet deus aquarum, vnde fere venti nascuntur, quapropter etiam, ventorum dicitur habere pręsidium: impleuit vela ventis secundis. i. prosperis, a tergo flantibus: atque dedit fugam, id est facultatem effugiendi: & vexit, scilicet Troas: pręter, id est pertranseundo: vada feruida. i. periculosa nauigantibus, hoc est pręter freta. De Circe, & Circe. Cedro, hęc sunt per Land. collecta. Diodo. Sicu. sic ait: Soli duos fuisse filios, Æthen, & Perseum, & Æthen, Colchorum: Perseum vero, Tauricę regionis regem extitisse, vtrunque crudelitate insignem. Perseum autem, Hecatem filiam habuisse, quę paternam crudelitatem superauit: nam cum venatione delectaretur, homines pro feris, arcu vulnerabat: & venenis pestiferis operam dans, id inuenit quod, ἀκόνιτον nominant: in hospitibus autem venena experiebatur. Demum cum patrem veneno extinxisset, regnum occupauit: & templum Dianę, cui hospites immolarentur, condidit. Concubuit inde cum Æthe patruo: & ex eo concepit Circen, & Medeam, filias, filiumque Ægialem, Circe, & arte materna, & sua industria, omnes mortales in venenis comparandis superauit: adeoque omnium herbarum vim conspicata est, vt nihil inueniendum, posteris reliquerit, adinuenit & Pharmacum quod ad conciliandam beneuolētiam valeret. Nupsit Scythę Sarmatarum regi, eoque venenis sublato regnum occupauit: ex quo tandem ob crudelitatem pulsa, inde ad Oceanum, secundum aliquos, prouecta, in insula deserta, sibi comitibusque fugę sedes posuit. Alij dicūt, in Italiam deuectam promontorium: quod inde Circeum dicūt, tenuisse. hęc Diodo. Quid vero poetę de Circe in Italia constituta referant, alibi expressum est. Home. autem scribit eam olim insulam fuisse, quam Circe habitabat, in loco edito, circum errabant: & vrsi, & leones, quos illa veneficijs cibo & potu immissis, ex hominibus feras fecerat: tamen in homines non sęuiebant, sed veluti canes blandiebantur: illa socios Vlyssis, in cœna vertit in porcos, pręter Eurylocum: qui fraudem in ędificio esse suspicatus, non intrauit: intus texebat Circe tales telas, quales deę texunt: & suauissime canebat. Cedrum: hęc arbor, non ea est, quam vulgo, Cedrū, appellamus. Illam enim dicimus, citrum: cuius poma maxima sunt: sed longe alia duo eius genera: vt Pli. placet, Lycia, & Phœnicia. differunt folio. nam quę durum, acutū, & spinosum habet, oxycedros vocatur. Ramosa, & nodis infesta. altera odore pręstat. Fructum ferunt, myrti magnitudine, dulcem sapore. Item maioris Cedri, duo genera: quę floret, fructum non fert: fructifera, non floret: & in ea, antecedentē fructū occupat nouus.

Semen

Semen eius, cupresso simile, quidem cedrelatem vocant. Ex hac resina laudatissima, materiæ ipsi æternitas: itaq; simulachra deorũ ex ipsa factitarunt. Cedrinus erat Apollo Romæ e Seleucia aduectus. hæc Plinius. Dioscorides autem ait, Cedrus, arbor est, vnde fit pix Cedrina: quædam est parua, ac spinosa, fructu iunipero similis. Alia, maior, fructus eius cypresso similis: sed minor, & Cedrides vocatur. In materia, maximas æternas putant, hebenum, Cypressum, & Cedrum: in templo Dianę Ephesię: quod tota Asia extruente, quadringentis annis peractum est: tectum est ex Cedrinis trabibus. Habes de Cedro. Quod autem inducat Circen, Cedrum vrere: ab Homero est. Ille enim in Odyssea libro. v. de Calypso, vbi Mercurius a Ioue missus, nuncius est: πῦρ μὲν ἐπ' ἐσχαρόφιν μέγα καίετο, τηλόσε δ' ὀδμὴ κέδρου τ' εὐκεάτοιο θύου τ' ἀνὰ νῆσον ὀδώδει δαιομένων. Succo ergo Cedri, illis temporibus ad nocturna lumina vtebantur. Ait enim Plinius, Cedri succus quomodo fieret, diximus: Magni autẽ est ad lumina visus, ni capitis dolorem inferret. Recte autem meminit de succo, Cedri nondum oleo in Italia nascente. Refert enim Fenestella, regnante Tarquino, nondum neq; in Italia, neq; in Hispania, neq; postremo in Africa, oleum fuisse, neq; illud præteribo. Nam apud eundem Plinium inuenies, Iliacis temporibus nullum adhuc vnguentum fuisse. Sed nec etiam thure supplicabant: Cedri tantum, & Citri, suorum fruticum in sacris, fumo conuolutum, nidorem verius, q̃ odorem, nouerat. Cantu autẽ ad se homines adhęrere Circẽ: allectos q; in varias feras cõuertere quid aliud habet: nisi quod qui voluptuosæ vitæ deduntur, hominem exuunt. Amittunt enim rationem: qua sola, homines sumus: & ruunt in varias animi perturbationes, quæ cum rationis priuatione perueniant: brutorum, potius q̃ hominum dicendæ sunt. Vlysses autem non trãsmutatus a Circe: qa sapiens, non modo nõ vincitur a voluptate. verum causa est, quod socii sui iam mutati, in pristinam formam redeant: nam & dum recte agit, exemplo malis est: quo redeant ad meliorem vitam: & sua doctrina aliis, vt recte viuant, persuadere potest.

Cedrus

Iamq; rubescebat radiis mare, & æthere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis,
Cum venti posuere, omnisq; repente resedit
Flatus, & in lento luctantur marmore tonsæ.
Atq; hic Æneas ingentem ex æquore lucum
Prospicit: hunc inter fluuio Tyberinus amœno
Vorticibus rapidis, & multa flauus arena
In mare prorumpit: varię circumq; supraq;
Assuetæ ripis volucres, & fluminis alueo,
Æthera mulcebant cantu, lucoq; volabant.
Flectere iter sociis, terræq; aduertere proras
Imperat, & lætus fluuio succedit opaco.

SERVIVS.

¶ In roseis fulgebat lutea bigis.) Lutea est crocei coloris, vt, Croceo mutabit vellera luto. Vnde multi iungunt Inroseis, id est non rubicundis, ne fit contrarium. Tamen secũdũ Homerum dictum est, qui interdum ῥοδοδάκτυλον. i. rosei coloris digitos habẽtem interdũ κροκόπεπλον dicit Auroram. i. crocei coloris veste circundatam. ¶ Cum venti posuere.) Cum ortu diei quieuere. Posuere enim, quieuere est: sicut cõtra Ferre, flare dicimus. vt, Fieret vẽto mora ne qua ferenti, id est flanti. ¶ Omnisq; repente resedit flatus.) Omnis, id est & qui ripæ est, & qui pelagi, qui altanus vocatur. ¶ Tonsæ.) Remi dicti a decutiendis fluctibus: sicut tonsores a tondendis & decutiendis capillis. ¶ Lucum prospicit.) In quo erat fluminis numẽ. Diximus enim nunq̃, sine religione esse lucum a Virgilio positum. ¶ Hunc inter.) Per hunc Terentius, Dum rus eo, coepi egomet mecum inter vias. Est autem crebra Frontonis elocutio. ¶ Amœno.) Vmbroso, syluis circundato. ¶ Multa flauus arena.) Epitheton proprium. Et sciendum exitum Tyberini fluminis naturalem non esse, nisi circa Ostiam, vbi prima Æneas castra constituit. Nam aliter non procedit quod ait, Murorum in parte sinistra Opposuere aciem: nam dextra cingitur amni. Postea. n. in Laurolauinio castra fecit ingentia; quorum vestigia adhuc videntur. ¶ Assuetæ ripis volucres.) Bono compendio visus est. ¶ Æthera mulcebant cantu.) Lenibant. Corporalia enim sunt elementa, vt diximus supra. Non enim mulcetur, nisi quod corporale est. Supra enim ait, totamq; infusa per artus.

DONATVS.

¶ Iamq; rubescebat.) Auspicia describuntur, quibus ad Italiam veniens Æneas exceptus est. Apparebat iam, inquit, post noctis decursa spatia nouæ lucis exortus, cœlum remotis nubibus purum, & aurora fulgens præcedebat splendidi solis egressum. ¶ Cum venti posuere.) Quasi scirent iam se non esse necessarios officio: discesserant venti, mare ipsum sic repentina placiditas strauerat, vt spatium quo supererat, remissione molesta luctaminis posset excludi. ¶ Atque hic Æneas.) Facilis esse potuit luci apparentis inspectio ex trãquillo pelagi sereno, & sole surgente. ¶ Hunc inter fluuio.) Descriptio luci & fluminis: inter frondosas, inquit, arbores ferebatur vorticibus rapidis, amœno fluuio Tyberinus, & licet illum rapta velocitas volueret, apparebat tamen in eo magna prospectus gratia, q̃ non cœnum sed arenas splendidas trahebat in mare. ¶ Variæ. c. q. s. q.) Hilaritas auium popularium lætitiam significabat, sic autem lætus fuit Æneæ aduentantis ingressus, vt obsequi viderentur elementa, & aues quoq; ipsæ gratulari viderentur. Mira celeritate quatuor partes descripsit, quippe circum significat dextram & læuam a tergo, & ante, item duas, infra, & supra, nam infra ostendit, quod ait fluminis alueo, supra, æthera mulcebant cantu, lucoq; volabant. ¶ Flectere iter sociis.) Cur enim illo tempore non lætaretur, qui factionem Iunonis inimicæ constantia & virtute superasset? Cur non lætaretur visis tot auguriis ac signis, futuræ prosperitatis suæ? Cur non lætaretur periculorum maris omni cura deposita?

ASCENSIVS.

¶ Iamq; rubescebat radiis mare, & æthere ab alto, &c.) Docet quomodo prospera nauigatione, Tyberina intrauit ostia, succedentes per syluam amœnam, & auium concentum. De qua re dicit Donatus sic. ¶ Iamq; rubescebat.) Bonis auspiciis recepti sunt scilicet pura luce, & pura aurora, & lenitate venti. Hilaritas autem auium, populorum lætitiã significabat, est ergo ita ingressus, vt elementa obsequi, & aues venienti illi gratulari viderentur. ¶ Varię circum, supraq;.) Sex descripsit parteis. Nam circum, significat dexteram & læuam: a tergo, & ante. Item duas, infra, & supra. Infra ostendit, cum dicit, Et fluminis alueo. Supra, cum dicit, Æthera mulcebant cantu. ¶ Et lætus fluuio succedit.) Propter tot felicia auguria. Hæc ille. ¶ Ordo est. Iamq;, id est & iam: mare rubescebat radiis, scilicet solaribus, per auram diffusis, ante ortum solis: & aurora lutea, id est lutei coloris, qui est subrubeus: intermisso. s. croceo: fulgebat ab alto æthere, in bigis roseis, id est rosei coloris: quia aut non nisi dimidium lucis afferunt, luna, & aurora, dicũtur bigis inuehi: sol autem, quadrigis: cum, id est postq̃: venti posuere, supple se, id est sedati sunt: & omnis flatus resedit repente: & tonsę, scilicet palmulæ hoc est, remi: luctando, scilicet sulcando: in marmore, id est mari, marmorei coloris: aut, in faciem marmoris strato. vnde addit, lento, id est quiete refluente: non turbato, nec commoto, seu agitato. Atq; Æneas prospicit. i. porro videt: hic, id est in hoc loco, aut hoc tempore: aut potius vtroq;: ex æquore, id est æquato mari: lucum. i. syluam, quæ non cęditur: ingentem. i. valde magnam. Tyberinus id est ipse Tyberis: flauus, id est flaui coloris: vnde prius ab albedine aquarum, Albula, dictus erat: prorũpit. i. vi exit in mare. s. inferũ: inter hunc. s. lucũ, qui vtrinq; erat fluuio. i. profluxu: amœno. i. tranquillo (quę laus eius est: vnde in. ii. Leni fluit agmine Tybris. nam multum cõmoditatis afferunt fluuii, lente fluentes, cum reductionem nauium facilẽ prębeant.) sed tamen flauus, vorticibus rapidis: quia in quibusdam pręcipitiis habet vortices. i. gyros, & vertigines aquarũ rapidas: & arena multa, quã. s. concitant vortices. Volucres varię: aut, quia omnes varię sunt in coloribus: vnde alibi, Pictęq; volucres. aut, quia variarum specierum, quę. s. concentum ex varietate, dulciorem reddunt, assuetę ripis, & alueo fluminis, mulcebant ęthera cantu. s. suo, circum. i. per circuitum, hoc est ante, retro, & vtrinq;: & supra. i. a parte superiori: quia in ramis insidentes, altiores erant: & volabãt luco. i. per lucum. Et, sup. Æneas imperat sociis, flectere iter: quod in mari flectitur, quia flectendo naues, facimus iter qua volumus: & aduertere terrę. i. ad terram: proras. i. anteriores partes nauium: & ipse lętus, quod signum erat boni ominis. nam vbiq; in Italiam profectum, lęti inducuntur socii: vt, Vix e conspectu Siculę telluris in altum Vela dabant lęti. Et, Italiam lęti socii clamore salutant. nunc autẽ Æneas inducitur lętus, cum in Italiam peruenerat, quo significatur, quod suis pstitit: & stulto intelligens qd interfit: succedit ergo lętus fluuio opaco. i. vmbroso, syluis decumbentibus obtecto.

Ordo.

Seruius

Nunc age,qui reges,Erato,quæ tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit status,aduena classem
Cum primum Ausoniis exercitus appulit oris:
Expediam,& primæ reuocabo exordia pugnæ.
Tu vatem,tu diua mone.dicam horrida bella,
Dicam acies,actosq́; animis in funera reges,
Tyrrhenamq́; manum,totamq́; sub arma coactam
Hesperiam:maior rerum mihi nascitur ordo:
Maius opus moueo.Rex arua Latinus,& vrbeis
Iam senior longa placidas in pace regebat:
Hunc Fauno,& nympha genitum Laurente Marica
Accipimus.Fauno Picus pater,isq́; parentem
Te Saturne refert,tu sanguinis vltimus author.
Filius huic fato diuum,prolesq́; virilis
Nulla fuit,primaq́; oriens erepta iuuenta est:
Sola domum,& tantas seruabat filia sedes,
Iam matura viro,iam plenis nubilis annis:
Multi illam magno è Latio,totaq́; petebant
Ausonia:petit ante alios pulcherrimus omneis
Turnus auis,atauisq́; potens,quem regia coniux
Adiungi generum miro properabat amore:
Sed variis portenta deum terroribus obstant.

SERVIVS.

Nunc age.) Hic est sequentis operis initium. Antedicta enim ex superioribus pēdent. Sane Erato,pro Calliope posuit. Quæ tempora rerum.) Quia vt diximus supra secundum Lucretium, tempora nisi ex rebus colligantur, per se nulla sunt. Latio antiquo.) Quia duo sunt, vetus & nouū sicut & in iure lectū est. Exordia pugnæ.) Cerui interitum. Actos.) Aut collectos,aut re vera compulsos: quod est verisimile, propter illud, Longa placidas in pace regebat. Totamq́; sub arma coactā.) Collectam:vt, Tityre coge pecus. Totam autem Hyperbolicos dixit. Nunc Fauno,& Nympha genitum laurente Marica Accipimus.) Quidam deus est Fatuelus: huius vxor est Fatua. Idem Faunus, & eadem Fauna. Dicti autem sunt Faunus & Fauna a vaticinando, id est fando. Vnde & Fatuos dicimus incōsiderate loquentes. Ergo Faunę & Fatuæ nomen quasi asperum fugit poeta: & Maricam dixit vxorē fuisse Fauni. Est autem Marica dea littoris Minturnensium iuxta Lirim fluuium. Horatius, Et innantem Maricæ littoribus tenuisse Lirim. Quod si voluerimus accipere vxorem Fauni Maricam,non procedit. Dii enim Topici,id est locales, ad alias regiones nunq̃ transeunt. Sed potest dictum esse per poeticam licentiam, Laurente Marica: cum sit Minturnensis. Dicunt alii per Maricam, Venerem intelligi debere:cuius fuit sacellum iuxta Maricam:in quo erat scriptum ναὸν τῆς ἀφροδίτης. Sane Hesiodus Latinum Circes & Vlyssis filium dicit:quod & Virgilius tangit dicendo, Solis aui specimen. Sed quia temporum ratio non procedit, illud accipiendum est Iginii, qui ait Latinos plures fuisse, vt intelligamus poetam abuti (vt solet) nominum similitudine. Accipimus.) Propter varias opiniones hoc adiecit:vt Sallustius, Vrbem Romam,sicuti ego accepi,condidere atq; habuere in initio Troiani. Vltimus author.) Primus: vt supremum,summum dicimus, Pro supreme Iuppiter. Primaq́; oriens erepta iuuenta est.) Per transitum tangitur historia. Amata enim duos filios voluntate patris Æneæ spondentes,sororem factione interemit. Vnde & Erepta dixit,quasi per vim. Fato.) Autem dicit voluntate. Nam dii id fantur,quod sentiunt,non vt homines de quibus lectum est, Aliud clausum in pectore,aliud in lingua promptū habere. Iam matura viro,iam plenis nubilis annis.) Non est iteratio: sed secundum ius dictum:in quo & ex annorum ratione,& ex habitu corporis ætas comprobatur. Primum ergo ad habitū: secundum ad annos pertinet. Latio.) Latium pars est Ausoniæ. Vnde dixi primo quod minus est: sic intulit, Totaq́; Ausonia. Petit ante alios pulcherrimus.) Aut ante alios petit: aut pulcher ante alios. Miro amore.) Noua intemperantia. Sed variis.) Propter apes & incendium & oraculum Fauni. Portēta.) Signa,quę sunt media,a portendendo. Nam & bona & mala sunt portenta.

DONATVS.

Nunc age.q.r.Erato.) Magno consilio & exquisitis inuentionibus Æneæ laudes accumulat.facit.n.noui aduentus eius initium, nouum exordiū carminis: vt errorum & laborum eius alia pars videatur esse,alia gestorum in Italia. Inuocat igitur Musam poetarum more:quæ inuocatio vehementer necessaria continet,cum ipsius laudati viri felicitate,& fortitudine.debuit quippe posteritas nosse,qualem Italiæ rempu.vel quem statum rex Troianorū inuenerit.qui reges eam,vel sub quo euentu fortunæ tenuerint. vt cum eam demonstrauerit,in extremo per id temporis fuisse venturos ipsos cum aduena exercitu tangat,& inde emergat prædicatio eius,cuius virtute simul & facto multo altior & felicior facta est,sub imagine autem inuocationis propositionum tenuit formā. vt in ipso carminis capite lector instructus edisceret.quod omnis ordo fuisset habiturus. Sunt ergo qui reges,quæ tempora,qui status,quæ exordia extiterint pugnæ.sic tamen inuocat dicēs. Nūc age.) Vt hortari potius q̃ iubere videretur.non enim præceptiuis verbis vti potuit iuxta eam,cuius ob expedienda necessaria quærebat auxiliū. Cū vero aduenam dixit Troianorum exercitum, intellectū nobis latissimum dedit. pertinet hoc quoq; ad eorum laudem. vt virtute & prosperitate sua peregrini in alienis locis ingenti fulctos familiari substantia superauerint.simulq́; etiam illud excusat. quod apud Ilium gestum est. qui enim Italiam opimam substantia & viris armisq́; instructam paruo exercitu & reliquiis Danaum obtinere potuerunt:possent etiam patriam suam congrue defendere;nisi essent factione Iunonis ab effectu opitulationis exclusi. Tu vatem.t.d.m.) Vates volunt poetas dici,ideo qa musarum sacerdotium profitentur.eterum vt sunt vates q deorum responsa ad homines perferunt:ita & istos vates dici conuenit, qp vt dii per suos, ita per poetas Musæ loqui perhibentur. Dicam horrida bella.) Aliam partem præpositionis adiunxit. Et ipsam foetam feminibus laudis.tanto.n.victoris Æneæ cumulabatur gloria,quanto conspirationem tot regum, tot gentium & totius Italiæ congredientibus ex parte Troianorum paucis cōstiterit superatam,interea verba ipsa in positione constituta repetamus, vt intendamus omnia cum suis ponderibus posita. Dicam,inquit,horrida bella.) Leuia quippe esse non potuerunt,quæ cum opulentis regibus gesta sunt. nec vnum bellum,sed plura:nec leuia,sed horrida. Dicam acies.) Quando acie constituta pugnatur,magna virtute opus est.cominus enim geritur bellum. Quanta igitur extitit Troianorum virtus in paucis? qui instructas acies hostium & congregatæ multitudinis molem ferre primitus,& dehinc euincere valuerunt? Ecce & hic pluralitate vsus acies dixit,vt ostenderet etiam hoc non semel, sed sępius factū. Actosq́; animis.i.f.r.) Cum non dicit,quos.nec definit quantos, multo plures possumus æstimare pro voluntate laudantis. A.q.a.i.f.r.) In sua non in Troianorū funera.cum.n. animis ferocitate exagitatis in alienum exitiū ruerent.sic ipsi Troianis e diuerso certantibus ceciderunt. Tyrrhenamq́; manum.) iccirco hic manū cū gentis noīe posuit,quod in bellicis hinc subiectis hanc asserunt esse cæteris omnibus fortiorem. Totamq́; sub arma.) Generalis ista conclusio quantum Italorum metum significat extitisse? qui cum scirent paucos esse Troianos,non numerum sed virorum fortitudinem timuerunt? Maior rerum mihi nascitur ordo.Maius opus moueo.) Comparationis ratio ex carmine superiori descendit.in hoc enim librorum ordine actus superioris temporis facilior inuenitur.plus est quippe quæsitum virtute, q̃ fuit illud quod casibus & vi maiore cōstabat amissum. Totam vero Italiam coaluisse ad bellum iccirco asserit:vt ostendat nullum Italorum virum sine furore mansisse bellandi. His in propositione cum Æneæ fauore collatis,redit ad ordinē dispositionis suę,vt rerum textum & ordinē pandat. Admisturus alia,vt nihil expositis transeat. Rex arua Latinus.) Regebat quidē Latinus Italiam non virtute vtpote iam senex sed longe pacis succurrēte suffragio. perindeq́; q stare non posset,si aliquid aduersi fuisset exortum.status igitur regni qualis esse potuerat,cui præsidebat inualidus per ætatem? Hunc fauno & nympha ge.) Persuaserunt sibi nonnulli ac prope oēs quod inter Latini maiores Saturnus fuerat primus,& ab ipso per Picum & Faunum Latini origo pfluxerat. vltimū,nō nouissimum sed primum, voluntq́; hoc velut exemplo vltimum virū dicere, quem putauerint aliquando laudandū,cum non ita sit. nam siquando plurimū edicendus est numerus,erit primus,a quo fuerit coeptum,& vere nouissimus,qui posterior fuerit nominatus.ecce vt hoc loco si a Saturno inceperit enumeratio vltimus inuenietur Latinus.non.n.hic primus quasi excellēs,aut vltimus q̃si humilis & abiectus.sed primus & nouissimus in ratiōe numerorum intelligendum est. Ille quippe vt dictum est erit primus,a quo numerus

merus coeperit. ille vero vltimus, ad quem numerorū ipsorū venit facta conclusio. Huic loco addamus exemplū eius, qui scalarū gradus numerare voluerit. ascendens enim primū faciet, a quo incipit, & nouissimum, qui fit manifesta ratione superior: aut si descendens velit numerū recensere: faciet ipsum gradū primū, a quo descensum fuerit auspicatus, & nouissimū, qui ascendenti primus occurrerat. vltimum ergo sentiemus Saturnū vere nouissimū. Virgilius enim cum Latini originem totam enumerare coepisset, nouissimum fecit qui nascēdi posteris originē dedit. & reuera ille est vltimus, ante quē, & post quem nullus est, talis vltimi exemplū Cicero, & crebro in secundo rhetoricorū dedit: omniū, inquit, ꝙ fuerunt ab vltimo principio, huius.n. nouissimum fixerat gradū. sed sequentia ostendunt ad Latinū contextum narrationis esse reuocatum. ⁋ Filius huic.f.d.) Vt enim ante Latinum gradus oēs excussit: post ipsum quoq; qd esset, debuit enumerare fato, inquit, diuū, hoc est deorum sententia sobolē illi virilis sexus constat esse denegatā: non quidē, ꝙ nasci nequiuerit, nam ꝑuenerat nascēdo, sed moriendo consumpta est. & quod maximus doloris esse cōstabat, tunc incepta est, cum iam spes eius in ipsis exordijs iuuētae coepisset enitescere. ⁋ Sola domū, & tantas.) Deficiente virili sex⁹ sobole senis, hoc est, qui iam aliā sperare non posset, sola fuerat filia, ad quā regni potestas propter infirmitatem foemineā transire non posset. ⁋ Multi illam magno e La.) Hanc, propterea ꝙ esset vnica, & senis filia, spesq; esset regno futuro sibi vxorem dari multi nobiles ex omni Italia postulauerant. Maiorem quippe procorum numerum, vt dictum est, fecerat spes maturae iam atq; vnicae virginis regni cupiditas euenturi, & latitudo agrorum. ⁋ Petit ante alios.) Ante oēs, inquit, non petisse, ante oēs, intelligendus ē Turnus: sed ante oēs pulcherrimus eo accedebat, ꝙ Venere quoque praestabat & maioribus regijs, vt regis filiae multiformi ratione congrueret. ⁋ Quē regia.c.) Cū ille splēdore generis & corporis pulchritudine, petitores caeteros anteiret: Latini vxor, ꝑindeq; virginis mater talē generum miro amore filiae suae cupiebat adiūgi. ⁋ Sed varijs portenta deum terroribus obstant.) Voluntati & studio matris, ne quod cupiebat impleret, obstant dij portētis euidentibus, nunciantes, quid magis esset pro puellę cōmodis curandum. omnis iste tractatus, atq; originis Latini descriptio, & regni status magnus, cōtinuatio quoq; totius Italię & vnicae Latini filię petitorū nobilium turba, laudibus Aeneae nectūtur, ne ignobilem, ne imparē ducturus esse videretur vxorē, vel eam spreuisse vicinos, vel ciues. Laudat etiam, ꝙ tantas opes esset superaturus. In quo ipso mirifice poetae ingeniū valuit, ne in cōiunctione regalis virginis ipse Aeneas rōne sanguinis videretur inferior. iccirco & a Latino vsq; ad Saturnū generis origo dicta est: vt Aeneas idē Latino videretur affinis. A Saturno.n. Faun⁹, a Fauno, Picus, a Pico, Latinus: a Latino, Launia. item ex alio generis cursu. a Saturno Iuppiter, ab ipso Venus, Aeneas a Venere sanguinis originē traxit: vt ostenderet par sanguinis meritū, & Aeneas inueniretur potior robore virtutis & exercitatione bellandi.

ASCENSIVS.

⁋ Nunc age, &c.) Incepturus, quasi nouū opus aggressurus, videlicet arma, postq̄ virum perscripsit, eiusq; in Italiā aduentū: nouam facit inuocationē, quam ex Homero fere transtulit: eaq; attentos facit auditores. pōdus rei significans tantū, vt sine numinis auxilio ferre nequeat. Reges.n. primo Italiae, ad ea vsq; tempora meminisse, prędifficile visum est: cū bene gerendi, quā bene scribēdi, aut dicendi, studiosiores diu fuerint Itali. De hac re dicit Donat. sic. ⁋ Nunc age.) Exquisitis inuentionibus accumulat Aeneae laudes. Facit.n. aduentus, nouū exordium, vt alia pars videatur eē errorum: alia gestorū in Italia. Sub imagine inuocationis propositionem fecit: vt lectorē ipsius ordinis, quem habiturus esset, doctū reddat. ⁋ Aduena.) Magna laus, quod peregrini sua virtute in alienis locis, ingenti fultos substantia superauerint. Ergo potuissent & Troiā defendere: nisi Iunonē aduersariā habuissent. ⁋ Tu vatem.) Vates, dicuntur poetae: quia Musarū sacerdotiū profitentur: & vt sunt vates, qui deorū responsa ad hoīes perferūt: & isti vates erunt, per quos ita Musę loqui perhibeantur, vt dij per suos sacerdotes. ⁋ Totā coactā.) Alia ꝓpositionis pars, & plena seminibus laudū Aeneę. quoniā tantam coniurationē regū parua manu superauit. ⁋ Horri. bella.) Nam & plura & horrēda. ⁋ Vltimus author.) Quia primus fuit Latinus: a quo factū est initiū narrandi. Ergo iste vltimus: vt in scalis, si descendas, primus est summus, vltimus est imus. Si ascendas, contra fiet. Sic Cicero in Rhetorica, inquit, ab vltimo principio huius pręceptionis: hinc de Latino ipsum dicere sequentia indicāt, q̄uis posset credi de Saturno. ⁋ Primaq; oriens.) Nō nascendo, sed moriendo, extincta sunt. & quod magis dolendū, in ea ętate extincta est, vnde spes coeperat. ⁋ Multi.) Et quia vnica esset, & quia senis filia, ex quo regnum pro dotē veniret. ⁋ Ante om.) Scilicet pulcherrimus. nō autē ante omneis petijt. Omnia autem supradicta, in laudē sunt Aeneę, ne ignobilē, aut sibi imparē, ducere videatur, quoniā illi vicini spreuissent. Vterq; a Saturno est: ab illo.n. Iuppiter, a Ioue, Ven⁹: a Venere, Aeneas. sic a Saturno, Picus: a Pico, Faunus: a Fauno, Latinus: a Latino, haec. Ergo par sanguis. sed virtus in Aenea maior. Hęc ille.

⁋ Ordo est. O Erato (quę Musa est: & (ſm Seruiū.) pro Calliope ponitur: qa, vt dicit Poeta De inuentis Musarū, Carmina Calliope libris heroica mandat. aut pro ea, q̄ dicitur Clio: quia Clio, gesta canens, transactis tēpora reddit. inuenit.n. historiam, quā nunc contexere vult. Erato aūt inuenit psalterium: vnde de ea dicit Plectra gerens Erato, saltat pede, carmine, vultu. Dicitur aūt Erato ab amore, ſm quosdam: quia ἔρως, ἔρωτος, amor dicitur: & ꝑest rebus amatorijs. Satis est aūt, vnam Musarum inuocasse pro omnibus: quia vna inuocata, caeterae quoq; inuocatę intelligunt. Quocirca mutauit alibi numerum, dicens, Vos o Calliope, precor aspirate canenti.) O Erato igitur.i. Musa: age, adhortandi aduerbium: expediam.i. expedite recitabo: qui reges, supp. fuerint Latio antiquo, quod est inter Tyrrhenū, & Circeum, ab ostio Tyberino, Cāpaniam versus: & quę tēpora.i. quales dispositiones rerum: aut quia tempora sine rebus non discernuntur: adiunxit rerū. vnde Lucretius, Tempus enim per se nihil est, sed rebus ab ipsis consequitur, sup. fuerint Latio antiquo. aut potius ordo est: quę tēpora rerum fuerint Latio antiquo, & quis status rerum fuerit Latio antiquo, sup. tunc: cum.i. quando: exercitus aduena.i. externus, appulit primū oris Ausonijs.i. Italicis, ad partē eam, quę dicitur Ausonia, classem.s. hanc, de qua loquitur: eius.s. de quo proponens ait, Arma, virumq; cano, Troię qui primus ab oris, Italiam fatu profugus Lauinaq; venit Littora. Expediā (inquit) &, pro.i. reuocabo .s. ab obliuione, ad memoriā, exordia primae pugnae.i. q̄ exordia fuerint pugnę. Tu (inquit) diua.i. quę dea es: mone.s. inspirando: vatem.i. poetā (loquitur autē de se) quoddā vaticinij genus molientem. Nam oblita in memoriā reuocare, tam diuini videtur animi, q̄ futura pręedicere. mone ergo vatem, & ego dicā bella horrida, quae subsecuta sunt: & ego dicā acies.i. exercitus in aciē instructos: & reges actos animis.i. animositate, in funera.i. mortē suam quia (reuera) & Latinus, & Turnus, & Aeneas interijsse dicuntur: & dicam manū Tyrrhenā.i. copias Tyrrheni populi: & totam Hesperiā.s. magnam, hoc est Italiā: coactā.i. compulsam, & congregatam, sub.i. ad, arma. Maior ordo rerum.s. gerendarum, non sententiarum, aut verborum, nascitur.i. oritur: & ordiendus est mihi: & ego moueo.i. molior, & aggredior opus maius.s. q̄ pręcedens. Incipit ergo narrare, quasi dictante Musa, dicens: Rex Latinus.s. nomine: iam senior.i. prouectioris ętatis regebat arua, & vrbeis placidas, agros, & oppida pacifica, in longa pace, sed per intercidētia, interdum bella interrupta: aut postq̄ bella gesserat Latinus, subsecuta erat longa pax. Nos accipimus.i. adhuc quotidie audimus & intelligimus: hunc.s. regem Latinum: genitum Fauno, scilicet deo agresti: & Marica nympha Laurēte.i. eius prouincię, vbi Laurentum erat, & Laurentes populi. Picus erat pater Fauno: & is.s. Pic⁹: refert, id ē recitat, aut repraesentat: vt sit maior eius laus: te, o Saturne, parentem, scilicet suum: tu es vltimus, id est remotissimus a fine: hoc est, primus author sanguinis, id est generis Latini, & etiam Aeneae. Nam Anchises a Dardano filio Iouis, ortus est: & Venus, filia fuit Iouis, qui filius fuit Saturni. Filius, & proles virilis, nulla fuit huic fato.i. volūtate, & pręordinatione diuū .i. diuorum: quia constituerāt dij, vt per filiam Aeneas regnū obtineret, & genus suū Italico sanguini cōmisceret: nulla autem fuit quando Aeneas aduenit: ꝙ pro quia: ipsa proles virilis, quae fuerat erepta, est moriens prima iuuenta.i. in flore iuuentę: sed, supp. filia.s. Lauinia: sola.i. sine fratre: seruabat.i. conseruabat, aut possidebat, domum.s. regiam, & tantas, quia regales sedes. existēs iam matura viro.i. maritali copulę: & nubilis annis, iā plenis.s. ad matrimonium. Multi.s. pręepotentes viri, e magno Latio, & tota Ausonia: petebant illam.s. vnicam filiam matrimonio: & Turnus pulcherrimus ante omneis alios: petit, supple eam: non dices, vt sentit Dona. petit ante omneis alios, quia multi ante eum petierant: sed pulcherrimus ante omneis alios, petit eam, existēs potēs auis & atauis.i. maioribus suis: quem coniux regia.i. vxor regis Latini, Amata nomine: properabat.i. festinabat: miro amore.i. desiderio, adiungi.s. sibi, ac regi generum, hoc est constituere maritum filiae: sed portenta.i. prodigia, & monstra: deū.i. deorum, obstant .s. matrimonio, & conatibus Amatę: varijs terroribus.i. terribilibus signis: quę consequenter recitat.

Laurus erat tecti medio in penetralibus altis
Sacra comam, multoſq́; metu ſeruata per annos,
Quam pater inuentam primas cum conderet arceis,
Ipſe ferebatur Phœbo ſacraſſe Latinus,
Laurenteiſq́; ab ea nomen poſuiſſe colonis.
Huius apes ſummum denſę (mirabile dictu)
Stridore ingenti, liquidum trans æthera vectæ,
Obſedere apicem, & pedibus per mutua nexis
Examen ſubitum ramo frondente pependit.
Cōtinuo vates. [Externū cernimus (inquit) AVGVR.
Aduentare virum, & parteis petere agmen eaſdem
Partibus ex iiſdem, & ſumma dominarier arce.
[Præterea caſtis adolet dum altaria tedis, POE.
Et iuxta genitorem aſtat Lauinia virgo,
Viſa (nefas) longis comprendere crinibus ignem,
Atq; omnem ornatum flamma crepitante cremari:
Regaleiſq́; accenſa comas, accenſa coronam
Inſignem gemmis, tum fumida lumine fuluo
Inuolui, ac totis Vulcanum ſpargere tectis.
Id vero horrendum, ac viſu mirabile ferri:
Nanq; fore illuſtrem fama, fatiſq́; canebant
Ipſam, ſed populum magnū portendere bellum.

SERVIVS.

❡ Laurus erat.) Latinus poſt mortē fratris Lauini, cum Laurentum amplificaret: ab inuento lauro, Laurolauiniū id appellauit. ❡ In penetralibus.) Penetrale eſt omnis interior pars domus: licet ſit intecta, Vnde laurum in penetralibus fuiſſe nō eſt mirum. ❡ Metu.) Religione: quæ naſcitur per timorē. ❡ Primas cū conderet arces. ❡ Primas circa laurū ſcilicet. Nam iam ciuitas fuerat. ❡ Trans æthera.) Æthera ꝑ aere poſuit. ❡ Obſedere apicem.) Verbum oppugnatiōis eſt obſedere, quo vſus eſt ſignate propter bellum futurū. ❡ Per mutua.) Inuicem: & eſt abſolutum. Meliſſus qui de apibus ſcripſit, ait, Duobus pedibus ſe tenēt: & duabus alis ſe ſuſtinēt. ❡ Vates.) Diuin⁹. Per quam autem artem, nō dixit, nec nomen eius: ſed datur intelligi cōiecturis eum quibuſdam futura dixiſſe. ❡ Partes petere agmen eaſdem.) Intelligimus ab inferiori mari apes veniſſe: vnde & Troiani. Partes autem eaſdem ſummitates rerum petere dicit: ſicut apes, apicē lauri: per quam aduenarum victoria nunciatur. ❡ Caſtis.) Pijs. Et ſciēdum Latinum ſacrificaſſe iuxta aſtante Lauinia. ❡ Nefas.) Abſoluta parentheſis eſt: & eſt Hypallage. ❡ Cōprendere crinibus ignē.) Cum ignis crines comprehendat. ❡ Fumida.) In fumo eſt cauſa lachrymarum. ❡ Vulcanum ſpargere.) Incendium bellicum ſignificat. His enim duobus hoc ab augurio diſtat Aſcanij fumo, & aſperſione flammarum.

tentia maior eſſet veritatis authoritas, id eſt enim in tractatibus firmum, quod probauerint multi.

DONATVS.

❡ Laurus erat. te. m.) Quō Turni & Lauinię coniunctionem deorum portenta diſtulerint, cœpit exponi. Arbor, inquit, lauri fuit in penetralib⁹ medijs. dicit cauſam quomō emerſiſſet, vel cur in penetralibus fuiſſet ſeruata: ait, ſacram habuit comam, & per multos annos cuſtoditam. vitio. n. ſe protulerat, cum arces primas Latinus erigeret. perindeq; non inanis fuit cōiecturę ſuſpicio, ꝙ arbor lauri in ipſis penetralibus nullo procurante proueniens aliqd boni portenderet. deniq; primū ex eius appellatione Laurentes dixit colonos, hoc eſt cōmanentes, atq; vt haberet cōpetentē reuerentiam. hanc conditor Phœbo ſacrauerat: quo factum eſt, vt adulta veneratiōe creuiſſet, & tēpore. ❡ Huius apes Summū.) Exorto repente apum ſigno, ꝙ ſine magna admiratione videri non potuit, ſuſpicio maior exorta eſt. quod ipſum ex occulto aliq̄ futura portendebat. ❡ Continuo vates, &c.) Continuo vates, inqt, cū manifeſta hæc erant, quid portenderent dixit. Non dixit viū cernimus, quaſi pręſentem: ſed quid cernimus externū virum aduentare, ſignificat. & vt firmaret hanc ipſam coniecturam. addidit ex ea parte agmen cum ipſo ventutū. quia apes venerant, & ſummæ arcis dominium retenturū. Ecce de perſona pronūtiauit. & ex qua parte cum agmine ventura eſſet oſtendit, atq; obtenturam in Italia ſummā rerum. ❡ Pręterea caſtis, &c.) Licet ſuperiora, quæ emerſerant, miranda oībus viderentur: hoc tñ vehementer oēs cōmouebat. cum aduerterent ardere Lauinię virginis caput, atq; ita incendium per diuerſa iactare, vt vicina omnia potuiſſet accendere: id vero horrendum ac viſu mirabile ferri. illi ſcilicet, qui cū vate aderant, quod ſpargerentur flammæ, nec quicquā conſumeretur incendio, mirabantur. ❡ Nanq; f. il.) Vates dicebant, ſentientibus cunctis, magnam ex cauſa belli venturam populis eſſe perniciem. ipſam vero meliorē fore fama & fatis. Ecce & hoc ad Aeneæ pertinet laudem. quoniam ipſe futurus erat Italiæ populis rex, ipſe Lauinię honoris collaturus augmenta. pluralis inductus eſt numerus, & ipſe ſine definitione ſummę, vt in plurimorū ſententia

ASCENSIVS.

❡ Laurus erat, &c.) Recitat (vt dixi) quibus portentis impediebatur Amata ab inceptis ſuis. Vñ dicit Dona. ſic. ❡ Laurus.) Ponit portenta, quibus connubium Turni prohibebatur. ❡ Virum.) Non dixit, cernimus virum, veluti pręſentē: ſed cernimus virum externū aduentare. Hęc ille. ❡ Ordo ē. Laurus. i. arbor, ſic dicta, erat ī medio tecti, inter tecta regiæ domus, in altis penetralibus: ſicut: in clauſtris nunc videm⁹ ſæpe exiſtens ſacra, comam, id eſt habens comā, hoc eſt frondem ſacram: & ſeruata. i. obſeruata: metu. i. religione, ꝑ multos annos: quam. ſ. laurum, ipſe Latinus, pater. ſ. Lauiniæ: inuētam. i. quia inuenerat, cum conderet primas arces, ſcilicet regię circa laurum illam ferebatur, id ē dicebaẗ ſacraſſe Phœbo. i. Apollini: cui laurus conſecratur: quia in eam verſa fingitur Daphne amica eius: aut, quia ſemper viret: aut, quia, vt de pręparatione Euange. ſentit Euſebius, Phœbus etiam, ſol eſt: qui vim reſiſtendi calori, lauro infundit: vſqueadeo, vt Plinius dicat, fulmine nō tangi, qui ea munitus ſit. In gratiam quoq; Auguſti hæc recitat, qui ſe pro Apolline geſſit: & Apollini ędem dicauit: & ferebatur poſuiſſe. i. inſtituiſſe ab ea: colonis. i. habitatoribus eius loci: nomen, ſcilicet Laurenteis. i. vt dicerenẗ Laurentes: (Eſt ergo Laurenteis, hic accuſatiuus caſus, pluralis numeri: ſicut, Æneadaſq́ue meo nomen de nomine fingo.) ab ea. ſ. lauro: Apes vectę. i. quę vectę erant, & aduolauerant: trans æthera liquidum. i. ſummū aerē: vt de longe veniſſe ſignificentur, ſupp. cum ingenti ſtridore: obſedere denſę. i. exiſtentes condenſæ, & in vnum collectę: ſummum apicem. i. cacumē, huius. ſ. lauri dictę: mirabile dictu. i. quę res eſt mirabilis dictu: & pedibus. ſ. earū: nexis. i. cōplicatis: per mutua. i. per mutuas intricationes: & cōplicationes examen ſubitū. i. collectio apum, in morem vuæ condependentium ſubito apparēs, pependit, ſup. de ramo frondente. Vates. i. diuinus, & altum peritus, vt augur, vel auſpex: inquit continuo. i. ſtatim viſo illo portento: nos cernimus virum. i. generū, aut maritū externū aduentare: & agmē. ſ. virorum, petere eaſdem parteis ex iiſdē partibus. i. ex eodē mari infero, ex quo apes aduenerant, aduenire: & dominarier. i. dominari. Propter certitudinem aūt, de re futura loquiẗ, quaſi de pręſenti, ſupple in ſumma arce: ſicut, videlicet apes, ſummum apicem obſederant. Pręterea. i. pręter dictum portentū: dū. ſ. Latinus: adolet. i. incendit: altaria tædis caſtis. i. pijs, & impollutis: & dum Lauinia virgo, aſtat iuxta genitorem: ipſa, ſup. viſa eſt: nefas. i. quod nefas videtur: & bellum portendere cruentum: comprehendere ignem longis crinibus, quę res claritatem eius ad quā peruentura erat, indicabat: atque viſa eſt cremari omnem ornatū. i. habere omnem ornatum crematum: flāma crepitante. i. multū ſonante, dum auide cremat: &, ſupp. viſa eſt, accenſa comas regaleis. i. habere comas regaleis: hoc eſt regaliter ornatas, accenſas: & accenſa coronam inſignem gemmis. i. habere coronā inſignē gēmis accenſam: tum. i. deinde, ſup. viſa eſt, inuolui lumine fuluo. i. rutilo, exiſtens fumida: quæ res triſtitiam portendebat: quia fumus, lachrymas excitat: & viſa eſt ſpargere Vulcanum. i. ignem totis tectis: quod ſignum erat belli, ob eam gerendi: vero, pro ſed: id ferri. i. ferebatur, horrendum, ac mirabile viſu. Nam. ſ. vates: canebant ipſam fore. i. futuram eſſe: illuſtrem, id eſt claram, & nobilem, fama, & fatis: ſed portendere, id eſt pręmonſtrare populo, magnum bellum: quod etiam ſubſecutum dicet Poeta.

At rex ſolicitus monſtris, oracula Fauni
Fatidici genitoris adit, lucoſq́; ſub alta

SERVIVS.

❡ Fauni.) Faunus ἀπὸ τῆς φωνῆς dictus: ꝙ voce, non ſignis oſtēdit futura. ❡ Lucoſq́;.) In lucis. ❡ Sub albunea.) In Albunea futura. ❡ Alta.) Quia eſt in Tyburtinis altiſſimis mōtibus. Et Albunea dicta eſt ab

aquæ

Consulit Albunea, nemorum quę maxima sacro
Fonte sonat, sæuamq; exhalat opaca Mephitim.
Hinc Italæ gentes, omnisq; Oenotria tellus
In dubijs responsa petunt: huc dona sacerdos
Cum tulit, & cæsarum ouium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosq; petiuit:
Multa modis simulachra videt volitantia miris,
Et varias audit voces: fruiturq; deorum
Colloquio, atq; imis Acheronta affatur Auernis.
Hic & tum pater ipse petens responsa Latinus
Centum lanigeras mactabat rite bidentes:
Atq; harum effultus tergo, stratisq; iacebat
Velleribus: subita ex alto vox reddita luco est.
[Ne pete connubijs natam sociare Latinis FAV.
O mea progenies, thalamis neu crede paratis.
Externi veniunt generi, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant, quorumq; a' stirpe nepotes:
Omnia sub pedibus, qua sol vtrunq; recurrens
Aspicit Oceanum, vertiq; regiq; videbunt.

aquæ qualitate, quæ in illo fonte est. Vnde etiam nonnulli ipsam Leucotheam volunt. Sciendum sane vnum nomen esse fõtis & syluę. ¶ Sacro fonte.) Nullus enim fons non sacer. ¶ Mephitin.) Mephitis proprie est terrę putor, q de aquis nascit sulphuratus: & est in nemoribus grauior ex densitate syluarum. Alij Mephitin deũ volunt Leucotheę cõnexum: sicut est Veneri Adonis, Dianæ Virbius. Alij Mephitin Iunonem volunt: quã aerẽ esse constat. Nouimus autem putorem non nisi ex corruptione aeris nasci: sicut etiã bonũ odorem de aere incorrupto: vt sit Mephitis dea odoris grauissimi .i. graue olentis. ¶ Hinc Italę gentes.) Commendatio oraculi. ¶ Oenotria tellus.) Proprie Sabinorum tractus. ¶ Incubuit.) Incubare dicuntur proprie hi qui dormiũt ad accipienda responsa. Vnde est, Ille Incubat Ioui .i. dormit in Capitolio, vt responsa possit accipere. ¶ Sub nocte silenti.) Per noctẽ silentẽ. ¶ Varias audit voces.) Scilicet ꝓpter multa simulachra. ¶ Fruitur.) Pascitur: quod de rebus tantum bonis dicimus. ¶ Acheronta affatur Auernis.) Potestates quę sunt in Acheronte, ad quem per Auernũ venitur. Hoc aũt ideo quia Faunus infernus dicitur deus: & congrue. nã nihil est terra inferius, in qua habitat. Hinc est, qđ eum Hora. inducit nocentẽ dicens, Leuis incedas, abeasq; paruis equ⁹ alũnis. ¶ Pater ipse.) Aut honoris est: aut reuera pater Lauinię. ¶ Centũ.) Aut pro qualitate fortunæ: vnde & Rite dixit. Aut finitũ pro ĩfinito posuit.) Tergo.) Pro tergoribus .i. corijs. ¶ Thalamis neu crede paratis.) Propter Turnũ. ¶ Venient.) Melius veniũt, vt iã eos venire significẽt. ¶ Generi.) Pluralis vsus est ꝓ singulari. ¶ A stirpe.) Stirpem cũ de genere dicimus, tantũ fœmininum est: cũ de arbore, & masculini generis & fœminini inuenitur: vt, Sed stirpẽ Teucri nullo discrimine sacrum. Contra Horatius, Stirpesq; ruptas, & pecudes, & domos. ¶ Sub pedibus.) Sub imperio suo ac potestate.

DONATVS.

¶ At rex solicitus.) At rex, inquit, non dixit virginis pater publici status quam filię potior fuerat causa. licet ipsius quoq; contineretur cura, cuius caput repente flammauerat. non .n. tunc de suscipiẽdo tantum genero agitabat, sed metus fuerat ex eo, quod vates pronuntiasset magnã portendi populorũ stragẽ: ipsam tñ futurã potiorem. nõ igitur vatis respõso contentus, etiã Fauni authoritate certior voluit reddi. Faunus quippe, quod fatidicus esset, & pater, videbatur posse instruere certius filiũ duplici cura suspensum. qui cum iuxta cæteros in respõdendo facilis fuit, benigniorẽ se in suorum causa prębiturũ dubitari nõ poterat. Adijt, inquit, rex patrios lucos, hoc est in quibus ille colebatur, & dabat responsa postulantibus. hi luci fuerunt sub alta sylua, quę dicebatur Albunea. illic fuerat fons luci numinibus sacer: sed qui exhalaret Mephitin sęuam .i. odorem grauissimũ. ¶ Hic Italę gen.) Non tellus petebat responsa, sed qui in ea cõmorabantur. in dubijs dixit, in qbus incerti esse viderentur. ¶ Huc dona sacer.) Morẽ dixit illius loci, dũ dixit responsa poscuntur. venit sacerdos ad lucũ, affert dona, pecudes cędit, & earũ stratis pellibus incubuit: ibiq; dormiens futura somniat, & vẽtura cognoscit. tantũq; alto premitur somno, vt ad instar defuncti hois tacens cum ipsis inferis & cũ ipso Acheronte sibi arbitraretur esse colloquiũ. Auditurus .n. deos, & fabulas cum numinibus habiturus, humanũ sensum debet dormiendo nescire. ¶ Hic & tũ pater.) Hic, & tum, inqt, hoc est hoc loco atq; ipso tẽpore, quo tot mõstra extiterant in causa filię. Pater ipse petens responsa Latinus, ipse pater perrexit ad petenda vel accipiẽda respõsa, non misit alterũ, nec adhibuit aliquẽ sacris, in tanta causa tantũ diligentię adhibuit, vt curare vniuersa pro se, nulli habens fidem plenam exhibens officium pr̃is & regis. Cẽtũ lanigeras mactauit rite bidentes. multitudine animaliũ plenę venerationis & in negocio tali se exhibens largũ. atq; harũ effultus tergo, stratisq; iacebat velleribus. Ecce quo peruenerat dignitas regis, propter experitionis effectum, post plumam, post vestes ostro atque auro fulgẽtes, plebeio more iacuit in pellibus, graui quoq; earũ odore cõtentus. ¶ Subita ex alto vox reddita luco est.) Peractis solennibus subito ei ex alto luco talis reddita est vox, hoc ẽ nulla mora interposita ex interiore luci parte talis vox extitit, quæ suspensum instrueret consulentem. ¶ Ne pete con. na.) Sicut opportunius natã iũgas fili quęris audire. fuge nuptias quas ciuis Latin⁹ exposcit, nec transducat sententiã tuã parata matrimonij cõiunctio. ¶ Externi venient gene.) Quasi Italis aut peregrinis pluribus daturus esset filiã suã, ita plurali vsus est numero: non ita est. sed illud intelligendũ est. respõsa sine ambiguitate esse nõ posse. noli, inqt, ciues sperare, ex qbus vnum deligas filię, sed peregrinos expecta, in quorũ numero ẽ ille, cui debet recte tua sociari filia. ¶ Qui sanguine nostrum.) Ecce quantis laudibus extollitur Aeneas vt ipse condat, quod cumulent posteri sui, q̃ vsq; ad coelum leuent, & dilatent imperando per omnia, qua solis radij syderumq; tenduntur.

ASCENSIVS.

¶ At rex.) Docet etiam oraculis Fauni admonitum Latinum, vt generum externum sibi asciscat: docetq; quæ eius oracula expostulauerat: & quæ ea fuerint. De quibus dicit Dona. sic. ¶ At rex.) Non dixit virginis pater. Nam publicus status q̃ filię potior fuit. ¶ Hinc Italæ gentes.) Ergo omnes in dubijs: ergo maioris meriti oraculum. ¶ Huc dona.) Ponit morem petendi oraculi. ¶ Ipse pater.) Ergo non misit alterum: sed ipse perrexit: vt patris, & regis, diligens adhiberet officium: & pro mollibus plumis, & ornatu regio, non recusauit pellium stratum. ¶ Vox subito.) Propter meritum petentis. Hęc ille. ¶ Ordo est. At .i. sed: rex .s. Latinus: solicitus .i. solicitatus: monstris .i. portentis diuũ adit oracula .i. loca vbi dabantur respõsa: Fauni genitoris .i. patris sui: fatidici .i. fata dicentis: & annunciantis: & cõsulit lucos .i. consiliũ petit ab ijs q pręerant lucis: sub albunea alta .i. sylua illa, in editiore parte montiũ Tyburtinorum sita: quę .s. Albunea sylua, existens maxima nemorum .i. iter nemora: sonat sacro fonte .i. habet fontẽ sacrum eiusdẽ nominis cũ sonitu defluentẽ: & quę opaca .i. cõdensa, & tecta vmbris: exhalat .i. expirat: & emittit mephitin .i. odorẽ terræ, sæuã .i. grauẽ: gentes Italæ, & ois tellus .i. omnis gens: Oenotria .i. ab Oenotro denoiata: ferũt .i. auferũt hinc .i. ab hac sylua, & fonte: respõsa .i. oracula diuũ: in dubijs .s. casibus. Sacerdos .s. eorũ, qui responsa petunt, & nũc ipsius Latini: cõtulit huc .i. ad hanc syluã: dona .i. oblationes, & sacrificia: & incubuit .s. ad captanda oracula: sub nocte silenti .i. tpe nocturno: quo fit cõticinium pellibus .i. velleribus: ouiũ cęsarũ .i. mactatarum ad sacrificiũ: stratis .i. prostratis, aut instratis, in morẽ strati: & petiuit somnos .s. cõgruos, ad suscipiẽdas visiones, & ad captanda oracula: & supp. videt, multa simulachra: volitantia miris modis: & audit varias voces: & fruitur colloquio deorũ, pręsertim Fauni patris: atq; affatur Acheronta .i. potestates, quę sunt apud Acherontẽ: Auernis imis .i. ab Auernis: aut per Auerna quę sunt ima. Et ipse pater Latinus, quasi dicat, in propria persona, non per sacerdotem missum petens: tum .i. tunc: respõsa mactabat rite .i. iuxta morem: hic .i. hoc loco dicto, centũ bidẽtes lanigeras .i. centum oues: atq; iacebat effultus .i. sustẽtatus tergo: &, pro .i. velleribus stratis, harũ .s. centum ouiũ: & supp. vox, reddita est subito ex luco alto .i. altarum arborum: quia non cędebãtur. O mea progenies, ergo Fauni vox erat: ne pete .i. ne quæras, aut petas, sociare .i. coniungere: natam .i. filiam tuã Lauiniã: cõnubijs Latinis .i. alicuius viri e Latio: neu .i. neue: crede .i. committe, filiam: aut, ne crede .i. cõfide: thalamis paratis .i. Turni, cui desponsata est: quia generi externi veniunt, qui ferant nostrum nomẽ in astra sanguine .i. propagatione sua: quod propter Romulũ, & Iulium Cęsarẽ dicitur: & a quorũ stirpe, nepotes .i. minores, vt Augustus: videbũt omnia regi, & verti sub pedibus sub ditione & potestate sua, supp. ab ea parte, qua sola recurrens aspicit vtrũq; Oceanum, scilicet Orientalem, & Occidentalem. Ordo.

SERVIVS.

¶ Monitusq́.) Alibi monita dixit: vt, Carmentis Nymphæ monita, & deus author Apollo. ¶ Non ipse suo premit ore Latinus. Quo a se repelleret generos. ¶ Sed circum late volitans.) Tmesis est circumuolitans. ¶ Adorea liba.) Ador proprie est genus farris. Liba autem, sunt placentæ de farre ex melle & oleo sacris aptæ. ¶ Subiiciunt.) Supponunt in epularum locum. ¶ Ille.) Qui per Harpyiam vaticinatus est vt, Quæ Phœbo pater omnipotens. ¶ Et cereale solum.) solum dicitur omne quod aliqd sustinet. Vnde de mari supra ait, Subtrahiturq́ solum. Sic nunc panicias mensas.i.epularum sustentaculũ, solum vocauit. ¶ Forte aliis.) Abũdat Forte. ¶ Fatalis crusti.) Ad negocium respexit Aeneæ, cui hic erat finis laborum. Crustum autem & crusta neutraliter dicimus de his quę comedi possunt. Horat*, Vt pueris olim dant crustula blandi Doctores. Iuuenalis, Nos colaphum incutimus lambenti crustula seruo. Fœminino autem genere fragmenta dicimus, quæ comesse non possumus: vt, Concrescunt subitę currenti in flumine crustæ. ¶ Quadris.) Aut mensis, & est Antonomasia. Nam supra orbem dixit. Aut quadris, fragmentis accipimus: vt Iuuenalis, Vt bona summa putes aliena viuere quadra. ¶ Adludens.) Aut vacat Ad: & ludentem significat. Aut certe Adludens, ad responsi fidem verba componens. ¶ Laborum finem.) Scilicet maritimorum. Nam in terra multa passurus est: vt ait Sibylla. Sed terrę grauiora manent. ¶ Primamq́ loquentis ab ore eripuit pater.) Hoc est, Adhuc loquente Ascanio intellexit famem quam fata prædixerant. ¶ Numine pressit.) Oraculi fide ab Heleno & Anchisa prędicti. Pressit autem vocem Ascanii: quo posset ipse numina deprecari.

[Hæc responsa patris Fauni, monitusq́ silenti — POE.
Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus,
Sed circum late volitans iam fama per vrbeis
Ausonias tulerat, cum Laomedontia pubes
Gramineo ripæ religauit ab aggere classem.
Æneas, primiq́ duces, & pulcher Iulus
Corpora sub ramis deponunt arboris altę,
Instituuntq́ dapes, & adorea liba per herbas
Subiiciunt epulis (sic Iuppiter ipse monebat)
Et cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumptis hic forte aliis, vt vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi:
Et violare manu, malis audacibus orbem
Fatalis crusti: patulis nec parcere quadris: — IVLVS
[Heu etiã mensas consumimus. [inquit Iulus — POE.
Nec plura alludens, ea vox audita laborum
Prima tulit finem: primamq́ loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit.

...ter, ac tenuit. atq́ in memoriã reuocans prędictam famem. dictum miratus est illius ætatis, & quod secum aduerterat, puerum cognouisse: quare sic deinde rupit in vocem.

ASCENSIVS.

¶ Hęc responsa, &c.) Docet diuulgata fuisse ea respõsa Fauni per omnem regionem illã, eo tempore, quo Aeneas cum suis appulsus est ad litus Ausonium, vbi se reficientes, penuria panis coacti sunt, mẽsas .i. orbes ex pane factos absumere: quod illis erat indicium fatalis terrę. Nam & Celęno, id prenunciauerat: & Anchises id quoq́ in arcanis Aeneæ significauerat. De qua re nihil dignum visum est quod citetur ex Donato, iis qui ante nos ei* dicta censuerunt. ¶ Ordo igitur est. Ipse Latinus, q res suas cęlare potuit, non premit suo ore .i. non cęlauit hęc responsa Fauni patris .s. sui, aut dei: q́ pro &: monitus, sup. hos, datos nocte silenti .s. cum nullus adesset, arbiter: sed fama volitans, late circũtulerat (sic enim Seruius coniungi vult) per vrbeis Ausonias: iam cũ .i. quando pubes (quia senes in Sicilia fere manserant) Laomedontia .i. Troiana, a Laomedonte denominata: religauit .i. firmius, & arctius, iterum id faciendo ligauit: ab aggere gramineo, ripę, classem .s. suam: Aeneas, & primi duces .s. alii, & Iulus pulcher: deponunt corpora .i. recubant sub ramis altę arboris: & instituunt dapes .i. fercula: & subiiciũt epulis liba adorea .i. ex eo genere farris, facta per herbas: quia tabulis carebant: & orbibus, seu mensis, q̃ ab incidendo, incisoria quidam vocant: alii, quia inferiore parte panis, quæ orbicularis est, fiũt orbes: alii, a figuris quadras: alii, a metiendo mensas. Iuppiter ipse (qui .s. inspirabat iis occulte. nam eius quod Harpyia prędixerat iniii immemores videntur: sed multa fiunt occulta, deorum voluntate, per ignorãtes quid agit.) volebat sic, scilicet ab eis fieri: & augent solum cereale .i. mensam, seu quadram, sustentantem cibum ex Cerere, hoc est pane, factam pomis agrestibus: vt, id est postquam: penuria edendi, id est inedia, & defectus edulii: adegit, id est impulit: hic .i. hoc tempore, & loco: aliis, scilicet eduliis: consumptis, id est comesis, forte adegit (dico) vertere morsus, in cererem exiguam .s. in quadras: & violare manu .s. frangendo: & malis, id est maxillis, aut mandibulis, audacibus: orbem, id est frustum panis, in orbem, vt super ipsum obsonium ponatur: incisi crusti, id est partis durioris, & exterioris ipsius panis fatalis, id est a fatis vt ita absumatur præuisi: nec parcere quadris, in est frustis in formam quadratam, incisis patulis, id ẽ apertis, & in latum incisis: Iulus, inquit, heus, quæ dolentis vox est. (Alii tamen legunt, heu: & dicunt monosyllaba non absumi a vocalibus sequentibus: quod & verum est) nos consumimus ẽt mensas: quia (vt dixi) non habebant tabulas. sed loco earum, fecerant orbes, aut quadras ex pane, quos, aut quas super herbas ponebant, quasi dicat, non solum cibos, sed & mensas cõsumimus: nec, supp. erat, adludens plura .s. ad oraculi conformitatem, id est non plura dicebat quæ oraculo responderent: sed ea vox audita (quia dixerat Celęno, Sed non ante datam cingetis mœnibus vrbem, Quã vos dira fames, nostrę q́ iniuria cędis Ambesas subigat malis absumere mensas.) quia ergo audierant quod Celęno minata erat: ea vox audita, tulit, id est attulit, prima finem laborum .i. spẽ de fine laborum: aut, quia propter spem tam certam, cætera laboriosa non erant: ac pater .s. Aeneas: eripuit .s. eam vocem primam: ab ore .s. Ascanii loquentis: ac pressit .i. eam vocem, id est suppressit, vt posset ipse p̃secari: stupefactus numine .i. oraculi fide, & miraculo: aut pressit eam .i. continuo subsecutus est eã sequentibus verbis.

DONATVS.

¶ Hæc responsa.p.f.) Quid silentio noctis Latinus audisset, nec ipse tacere potuit. & per omnia loca atq́ vniuersas vrbes Ausonias circumtulerat fama. Cur tantum licuit, vt hæc mox vbique vulgasset: circum quod dixit, non separatum esse debet, vt iuxta dixisse videantur, sed quod ratione poetica diuisum est, colligi debet, & iungi. Non enim possumus dicere, quod circum iuxta sit, cum poeta dixerit, late volitans iam per vrbes Ausonias tulerat: vnde circum & tulerat iungendum est, vt faceret, circumtulerat. ¶ Cum la.) Cum hæc agerentur, iam Troiani nauium vincula cõmendauerant ripæ. ¶ Aeneas, primiq́ duces.) Accubuerunt, inqt, Aeneas & Iulus. tacuit dignitates ipsorum. sed, cum dicit, primos illis ad epulas duces adiunctos, ostendunt patrem & filium cæteris fuisse potiores. Parauerũt igitur sese: vt sub altę arboris ramis caperẽt cibũ, hunc ex adorea habuerunt, quẽ ad vicẽ panis ederẽt. hanc.n. illis necessitatẽ imposuerat Iuppiter. qui illis futuram famem per Harpyiã nũciauerat. & quia panis deerat, q sufficeret vniuersis, agrestibus pomis media ingerebanť. ¶ Cõsumptis h.f.a.) Hoc est, quæ loci qualitas & necessitas dederat. ¶ Vt ver.mor.) Tanta fuit penuria, vt quod mãdentibus exciderat, legerẽt & appeterent morsibus, cũ esset tanta breuitas, vt dentibus teneri non posset. ¶ Et violare manu. ¶ Iulus vbi vidit Troianorũ famẽ illo vsq́ perductã. vt hanc sacrilegio extinguere laborarent, ingemuit puer, & ex alto dolorẽ trahens. ait, gemẽda fortuna nostra est, q̃ nos ad egestatem tantum pios religiososq́ perduxit: vt quod venerari soliti sumus irreuerenter cogamur assumere. ¶ Nec plura alludens.) Non perfecit qđ dicebat Ascanius: sed ne res necessario dicta verteretur in iocũ: vocem eius primam altius intellexit pater,

SERVIVS.

¶ Fatis mihi debita tellus.) Bona Periphrasis est, ne fatalis diceret. quod est medium: & in precibus nihil ambiguũ esse debet. ¶ O fidi Troiæ saluete penates.) Aeneæ .s. non Troię:

[Continuo, salue fatis mihi debita tellus: — ÆNE.
Vosq́ (ait) o fidi Troię saluete penates:
Hic domus, hæc patria est: genitor mihi talia nanq́
(Nunc repeto) Anchises fatorum arcana reliquit,

...ię: quam nequiuere seruare. ¶ Hic domus.) Aut familia: vt Da propriam Tymbreæ domum. Aut ordo est, Hic est patria, hic domus. Ante.n. patria est, si domus. ¶ Accisis.) Vndique consumptis: & hoc est

apud

Cum te nate fames ignota ad littora vectum
Accisis coget dapibus consumere mensas:
Tum sperare domos defessus: ibiq; memento
Prima locare manu, moliriq; aggere tecta.
Hęc erat illa fames, hęc nos suprema manebat
Exitijs positura modum.
Quare agite, & primo læti cum lumine solis
Quæ loca, qui'ue habeant hoies, vbi mœnia gentis,
Vestigemus: & a' portu diuersa petamus,
Nunc pateras libate Ioui, precibusq; vocate
Anchisen genitorem, & vina reponite mensis.
Sic deinde effatus, frondenti tempora ramo, POE.
Implicat: & Geniumq; loci, primamq; deorum
Tellurem, Nymphasq;, & adhuc ignota precatur
Flumina: tum noctem, noctisq; orientia signa.
Idæumq; Iouem, Phrygiamq; ex ordine matrem
Inuocat, & duplices Cœloq;, Ereboq; parentes.
Hic pater omnipotens ter cœlo clarus ab alto
Intonuit, radijsq; ardentem lucis, & auro,
Ipse manu quatiens ostendit ab ęthere nubem.
Deditur hic subito Troiana per agmina rumor,
Aduenisse diem, quo debita mœnia condant.
Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras læti statuunt, & vina coronant.
Postera cum prima lustrabat lampade terras
Orta dies: vrbem, & fines, & littora gentis
Diuersi explorant: hæc fontis stagna Numici,
Huc Tybrim fluuium, hic fortes habitare Latinos.

apud nos Ar, quod apud Græcos ἀμφὶ. Hinc est, Ansancti valles, vndiq; secti. ¶ Hæc erat illa fames.) Ac si diceret, Hoc fuerat timendum periculum: qđ pericula determinat. ¶ Habeant.) Habitēt. Hoc enim frequentatiuum est ab eo quod est habeo. ¶ Vbi mœnia gētis) Laurolauiniū significat. ¶ Nūc pateras libate Ioui.) Ab eo quod continet, id quod continetur. ¶ Anchisen genitorem.) Bene Iouem & Anchisen: qui causa oraculi fuerunt. ¶ Reponite mensis.) Aut timore verborum Ascanij interrupta renouate: aut Reponite, frequēter ponite, id est crebro bibite. ¶ Tempora ramo Implicat.) Diebus festis ita epulabantur, id est coronati. ¶ Geniumq; loci.) Apollinem vult intelligi. In tutela enim eius tota fuerat regio: vt, Quæ pater inuentam primas cum conderet arces, Ipse ferebatur Phœbo sacrasse Latinus. Aliter iniquum est, si cum oēs inuocet, Apollinem prętermittat: prę sertim cū Helenus dixerit, Aderitq; vocatus Apollo. ¶ Primamq; deorū.) Quia ipsa est mr̄ deorum. ¶ Nymphasq;, & adhuc ignota pcatur Flumina.) Bonum ordinem sequitur. Sic alibi, Nymphę Laurentes, Nymphę genus amnibus vnde est. ¶ Noctem, noctisq; orientia signa.) Quæ noctē sequūtur: vt Nymphas flumina. Inuocat. n. sibi coniuncta. ¶ Phrygiāq; ex ordine matrē.) Aut contigue, quia Idęū dixerat Iouē: aut certe rite. i. more solēni. ¶ Duplices.) Duos Cœlo ait, Venerem. Erebo Anchisen. ¶ Cœlo clarus ab alto.) In serenitate, quod est augurij. Nā si cœlū nubilum fuerit, fulminis cā est. ¶ Radijs & auro.) Radijs aureis. ¶ Ardētem nubem.) Alij fulmen, nubē ardentē dicunt, vt Lucanus, Atq; ardens aere solo. quos hoc loco secutus est. Alij fulmē dicūt aeris scissione ardentē rimā: quos alibi sequitur dicēs, Ignea rima micans percurrit lumine nimbos. ¶ Certatim instaurant epulas.) Id est, Et vina reponite mensis. ¶ Vina coronant.) Pro pateris. ¶ Magno autem omine cœlesti dicit.) Alibi, Nā te maioribus ire per altum, Auspicijs manifesta fides. ¶ Hęc fontis stagna Numici.) Ista iam ab incolis discunt. Quod autem ait stagna, verū est. Nam Numicus ingēs ante fluuius fuit: in quo repertum est cadauer Aenee & consecratum. post paulatim decrescens, in fontē redactus est: q & ipse siccatus est sacris interceptis. Vestę enim libari non nisi de hoc fluuio licebat.

DONATVS.

¶ Continuo salue.) Cum hæc dicit, & nunc salutat fatalem terrā, quam olim videre cupiebat. ostendit se certum non habuisse, cum fluuium fuisset ingressus. continuo ergo ait, salue terra fatorum mihi voluntate decreta. saluete dij penates, qui mihi fidem vera pronunciando seruastis. ¶ Hic domus.) Hęc dicta plena gratulatione proferebantur, & ea magis causa, vt securiores redderet suos, quod laborandi iam ac nauigandi necessitas fuisset. quod, vt magis probaret, verum esse, addidit paternæ sententiæ firmitatem, dicens. ¶ Genitor mihi talia.) Modo mihi, inquit, veniunt in mentem dicta patris mei, quæ mihi ex fatorum Arcanis intimauit. dixit enim. ¶ Cum te nate fames.) Cum ad ignota, inquit, perueneris loca. & extremam famem fueris passus. & eam, quę te cogat etiam sacras mensas inuadere: illic spera perpetuam requiem, illic firmissimam sedem. mox deniq; aggredere fundamentorum cœpta & institutionē domorum felicibus auspicijs suscipe. ¶ Hęc erat illa fames.) Magna confirmatio animoꝝ illorum. s. quos iste turbauerat casus. Fames ista, inquit, optanda potius fuerat, quam metuenda. venit. n. cum malorū omnium fine & paruę necessitatis horrore & aduersis solitis terminum dedit. Hoc sic positū est, vt signum potius videatur esse, quam pœna. quis non optaret inediam talem, quæ præterita mala propelleret, & securitatē plenam sponderet in posterū? ¶ Quare ag.) Securi de ꝑpetua requie, mox vt sol crastin⁹ fulserit hęc agamus. exploremus primo, quæ loca sunt, hoc est qualia. quiue habent homines, humani. s. an feri, propter nouitatis incerta, vel vbi sint ipsoꝝ hominum mœnia, quo possimus a portu deflectere. ¶ Nūc pateras.) Interea antequā diei alterius actus aduenient, hoc vinum fundamus pateris Ioui, vel honorificas preces patri meo, duobus. s. authoribus signi. per quod securi sumus effecti. nam & qui iussit, & ꝑ quē iussa ipsa perlata sunt, in honore maximo primi esse debent: & vinum mensis reponite, vt potarēt in ipsa lętitia, & essent solo interim vino ipso contenti. quoniā panis defuerat. ¶ Sic deinde effatus.) Cinxit tempora sua ramo frondenti. mox vt hęc dixit: hoc aut lætitia fecerat, aut honorum diuinorum solennitas. ¶ Et Geniumq; loci.) Cum multi iniungerent socijs, ipse ab obsequijs deorum vacuus esse non potuit. obsecutus est ꝗppe Genio loci, secundo terræ, ad quam venerat nouus. dehinc nymphis propter aquam, vt commoda peregrinis esse potuisset. flumina quoque licet adhuc ignota, deprecabatur. ipsa fuit causa fluminū, ipsa nympharum. ¶ Tum.) Hoc est deinde, noctem, noctis'que orientia signa. quoniam die consumpto ipsa iam fuerant ventura, vt cœlo terraq; propitia haberet, quę homines venerantur. Iouē quoq; patrē deorum, qui in Ida mōte colebatur, & matrē deū vocat ex ordine, semel positū ex ordine nō semel, sed sępius debemus accipere. vt sit, cingit lauro tēpora ex ordine, hoc ē non confuse, sed singillatim enumerauit omnes, & omnibus obsecut⁹ est, addens duplices parentes suos, hoc est duos. Venerem cœlo Anchisen ab inferis. ¶ Hic pater omnipotens.) Clarum, aperto fauore auxilia sua significantem, accipiendum est. ¶ Radijsq; ardē.) Vsque adeo hilaris signo Iouis fauor apparuit: vt nubes non fusca nec terrea, sed aureo colore apparuisset, quo signo compertū est, mox Aenee preces auditas: ter autem intonuit, ne si semel factum fuisset, casus putaretur, sed cū ter intonuisset apertis signis monstraretur prosperitas. factum est ergo sępius, & contra morē naturæ mundo nubibus cœlo, vna tantum nubes visa est. & radijs ardens lucis, & auro, splendor rutilans, atq; ita, vt in ipsa quoque esset prosperitatis signum. ¶ Ipse manu quatiens ostendit ab ęthere nubem.) Ipsam nubem sic Iuppiter demonstrauit plaudēs manu, vt appeteret eum excepisse vota, & gratulatum, quod Troiani ad Italiam venissent. ¶ Deditur hic subito.) Rumor repēte exoriens ad aures omnium magna gratulatione peruenit, asserens venisse tempus & diem, quo dari operam condendis debitis ędificijs posset. ¶ Certatim instau. epu.) Hoc est conuiuium reuocant. ¶ Atque omine magno.) Nouis rebus prospera omnia faciētes. ¶ Postera cum prima.) Cum vero posterior dies solis radijs claruisset, successit eorum complendorum cura, quæ de superiore luce Aeneas inuestiganda mandauerat. diuisis igit̄ celeritatis cā officijs, q̄ perquirerēt, cōsulto partiti sunt alij vrbē, fines alij, nonnulli commanentes & littora requirentes, tunc renunciauerūt, stagna Numici illic esse, & Tybrim fluuium, & terras regionis illius forte Latinos incolere.

ASCENSIVS.

¶ Cōtinuo, &c.) Recitat quo eam vocē presserit Aeneas, & quo sermone ꝓsecutus sit: vtq; peractis sacrificijs epulas instaurabant Troiani intelligētes se iā intrasse terrā, fatis sibi debitā, & sępe promissam. Licet aūt nō legat̄ Anchises, dixisse id signū fatalis terrę: tū satis est ꝙ nunc dicit ipsum dixisse: qa potuit multa dicere, quæ

Poeta, non posuit. Libentius aūt comprobat fidem Anchisę, q̄ Celęnus Harpyię. licet & ipsa id pręduxerat: qa monstris, & diris, furijsq; fidē adhibere non licet: quod & Saluator noster docuit, nolens a dęmonijs testificari: sed & Ethnici eam prudentiā habuerūt. Oritur tñ dubietas magna, quō dicat nunc Anchisen famem prænuncisse, cum in.iij.dixerit, Sola nouū dictuq; nefas Harpyia Celęno Prodigium canit, & tristeis denūciat iras, Obscenamq; famē. si enim sola Harpyia denunciauerit famē, quid est, quod nunc de Anchisa comminiscitur, pręsertim cum paulopost mortuus dicat? Sed potuit etiam moribundus id prædixisse Aenee: verū non ad eas angustias confugiendum est: sed eam ad generalitatem, qua dictū est in fine.vj. Ex in bella viro memorat, &c. Et quo quęq; modo fugiatq;, feratq; laborem. Inter cęteros enim labores potuit & famis huius meminisse. Donatus hinc ablatus est. ¶ Ordo igit est. Aeneas, supp. ait continuo, o tellus: debita mihi fatis. i. ex fatorum promissione, & cōcessione: salue. i. sis salua: & vos, o fidi penates. i. dij domestici Troiæ: saluete. Domus. s. stabilis, & firma pr̄ia. i. regio, pro patria nobis colenda: est hic. s. quo nunc appulsi sumus. Nanq; ego repeto. i. memoria reuoluo nunc: quod, supp. Anchises genitor. s. meus: reliquit mihi. s. moriens, aut post mortem, apud inferos, hęc arcana. i. secreta fatorum, dicēs, sup. o nate: cum. i. quādo: fames coget te vectum, ad ignota littora cōsumere mēsas. s. super quas cibum pones: & hoc dapibus. i. obsonijs: accisis. i. circūcisis, & corrosis: ita, vt nihil reliquum sit: memento tūc. i. tūc: defessus sperare domos: & locare ibi manu. s. tua: & moliri. i. munire: cum molimine aggere. i. moenib⁹: prima tecta. i. prima castra aut primam vrbem: hęc erat illa fames, scilicet quam pater prædixerat: hæc manebat nos suprema. i. vltima positura: modum. i. finē: exitijs. i. ęrumnis & calamitatibus, ad exitiū trahentibus. Sunt qui legant, hęc nos superare manebat: sed non stat cōtextus. Quare. i. qua de causa, agite: adhortandi vox: & nos lęti vestigem⁹, id est exploremus: cum primo lumine solis, id est vt primum sol crastinus ortus fuerit: quæ loca, supp. hæc sint: ve, pro vel: qui hoies habeant. i. habitent, sup. & vbi, sup. sint moenia gentis. i. huius populi: & petamus diuersa. s. loca: a portu. i. ab hoc loco. Libate. i. offerte degustantes nunc Ioui. s. fatorum authori: pateras, id est vina e pateris: & vocate, id est inuocate precibus genitorem Anchisen: qui. s. nobis, talia significauit: & reponite, id est iterum ponite: & multipliciter superponite vina mensis: bene, vina: qa panis deerat. Ipse effatus sic, implicat. i. cingit, & inuoluit, deinde tpa. i. coronam capitis sui: ramo frondēti. i. viridi: & precatur. i. adorat, & inuocat: genium. i. deum topicum, ac virtutem generatiuam loci, & tellurem primam deorum: quia mater deū dicitur: & nymphas, & flumina adhuc ignota. i. deos fluminū adhuc ignotos: tum. i. deinde: post deos locorum inuocat noctē: & signa noctis orientia: & Iouem Idæum. i. qui apud Idam colebatur in Phrygia: licet etiam colebatur in Creta: quia sequitur, & matrē Phrygiā. s. Cybelē ex ordine: quia prima reuerētia debebatur Ioui: & inuocat duplices parentes. s. suos: Coelo. i. Venerem matrem, quę erat in coelo: & Erebo. i. Anchisen patrem, qui erat apud inferos. Pater omnipotens. i. Iuppiter, significans eius se preces exaudisse: clarus. i. lucidus, aut manifestus: aut, aer serenus intonuit ter ab alto coelo. i. aere, & ipse quatiens manu, ostendit ab ęthere nubem ardentem. i. resplendentem radijs: & auro. i. fulgore lucis. Rumor deditur. i. deducitur, & diuulgatur hic. i. iam: subito per agmina Troiana: diem quo condant moenia, debita. s. fatis pmittentibus aduenisse: & ideo ipsi instaurant. i. ex nouo instituunt, quia priores defecerāt certatim. i. cū certamine, epulas, atq; ipsi lęti, magno omine statuunt. i. cōstituunt: crateras. i. magna pocula, seu vasa vinaria: & coronant vina. Cum. i. postquā: dies postera orta: lustrabat, id est inspiciebat, & purgabat terras: prima lampade. i. prima luce solis: ipsi diuersi. i. in diuersa abeuntes, explorant vrbem, & fineis, & littora gentis: &, sup. inueniunt: & explorādo ab incolis discūt, hęc, sup. esse: stagna Numici fontis, id est qui nūc lacus: sed olim, aquas multas effundeba[n]t instar fluminis: & hunc fluuium, supple esse Tyberim: & Latinos, scilicet populos fortis: habitare hic. i. in his regionibus.

SERVIVS.

¶ Ordine ab omni.) Ex omni qualitate dignitatū: qd apud Romanos in legatione mittenda, hodieq; seruatur. ¶ Augusta ad moenia.) Augurio consecrata. Hinc paulo post illud est, Tectum augustum, ingens. Et nisi in augusto loco consilium senatus habere non poterat. Vnde templum Vestę nō fuit augurio consecratum, ne illuc conueniret senatus: vbi erant virgines. Nā hæc fuerat regia Numæ Pōpilij. Ad atriū autem Vestæ conueniebatur, quod a tēplo remotū fuerat. ¶ Fossa.) Sulco: & sunt ista reciproca. Nam & sulcum ponit pro fossa: vt, Ausim vel tenui vitem cōmittere sulco. ¶ Moliturq; locū.) Pręparat. ¶ Primasq; in littore sedes.) Ideo primas, quia imperium, Lauinium translaturus est. Et sciendum ciuitatem quam primo fecit Aeneas, Troiam dictam s̄m Catonē & Liuium: quod ipse dicit, Nec te Troia capit. ¶ Castrorū in morem.) Hoc est breuem. ¶ Pinnis atq; aggere cingit.) Muro, in quo pinnę sunt. & est Synecdoche. ¶ Aggere.) Fossa.) Iamq; iter emēsi, turres ac tecta Latinorum.) Hypermetrus versus. ¶ Murosq; subibant.) Alibi per accusatiuum: vt, Aeneę subit mucronem, ipsumq; morantem Sustinuit. Et hoc secundum naturam est. Nam, it sub mucronem dicimus. nam per datiuū figuratū

Tum satus Anchisa, delectos ordine ab omnī
Centum oratores, augusta ad moenia regis
Ire iubet, ramis velatos Palladis omnes:
Donaq; ferre viro, pacemq; exposcere Teucris.
Haud mora, festinant iussi, rapidisq; feruntur
Passibus: ipse humili designat moenia fossa,
Moliturq; locum, primasq; in littore sedeis
Castrorum in morem pinnis, atq; aggere cingit.
Iamq; iter emensi, turres ac tecta Latinorum
Ardua cernebant iuuenes, muroq; subibant.
Ante vrbem pueri, & primæuo flore iuuentus
Exercentur equis, domitantq; in puluere currus,
Aut acreis tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuq;, ictuq; lacessunt:
Cum prouectus equo, longæui regis ad aureis
Nuncius, ingenteis ignota in veste reportat
Aduenisse viros: ille intra tecta vocari
Imperat, & solio medius consedit auito.
Tectū augustum, ingens, centum sublime columnis,
Vrbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
Horrendum syluis, & religione parentum.
Hic sceptra accipere, & primos attollere fasces,
Regibus omen erat: hoc illis curia templum,
Hæ sacris sedes epulis, hic ariete cæso
Perpetuis soliti patres considere mensis.
Quin etiam veterum effigies ex ordine auorum
Antiqua ex cedro, Italusq;, paterq; Sabinus,
Vitisator, curuam seruans sub imagine falcem:
Saturnusq; senex, Ianiq; bifrontis imago,
Vestibulo astabant: alijq; ab origine reges,
Martia qui ob patriam pugnando vulnera passi.
Multaq; pręterea sacris in postibus arma,

figuratum est. ¶ Pueri & primæuo flore iuuentus.) Bene Romanę militię exprimit morem. Nam post pubertatem armis exercebantur: & sexto decimo anno militabant. Quo etiam solo sub custodibus agebant. Nec est contrarium, Longa populus in pace regebat. Nam licet in pace essent, exercitium tamen vigebat armorum. ¶ Domitantq; in puluere currus.) Equos sub curribus. ¶ Acres arcus.) Fortes: & est κατάχρησιν. Nā acrimonia mentis est. ¶ Lenta.) Mollia. ¶ Ictu.) Iaculatione. ¶ Ingenteis.) Ex stupore nuncij laus ostenditur Troianorum. Et bene nouitatis ostendit opinionem. Ingenteis enī esse, quos primum vidimus, opinamur. ¶ Reportat.) Aut re vacat: aut re, pro ad, posuit, vt sit adportat. ¶ Intra tecta vocari.) Dissentit hoc loco a Romana consuetudine. Nam legati siquando incogniti venire nunciarentur, primo quid vellent, ab exploratoribus requirebat': post ad eos egrediebātur magistratus minores: & tunc demum senatus extra vrbem postulata noscebat. & ita si visum fuisset admittebātur. Sed hoc prudenter fecit. Latinum nanque memorem vult esse responsi & audiui satis ad externos videndos: per quos promittebatur felicitas. ¶ Solio medius consedit.) Vt supra diximus, solium est veluti armarium de vno

Captiui pendent currus, curuæq; secures,
Et cristę capitum, & portarum ingentia claustra,
Spiculaq;, clypeiq;, ereptaq; rostra carinis.
Ipse Quirinali lituo, paruaq; sedebat
Succinctus trabea, læuaq; ancile gerebat
Picus equum domitor, quem capta cupidine coniux
Aurea percussum virga, versumq; venenis,
Fecit auem Circe, sparsitq; coloribus alas.

vno ligno ad regũ tutelam factum. Secũdum alios, a soliditate dictum. Secũdum asperũ per Antisthchon, quod solum vnũ capit: quasi sedium a sedẽdo. Nam & sella, quasi seda dicta ẽ. ¶ Tecti augustum, ingens.) Domum, quam in palatio diximus ab Augusto factã, per transitum laudat: & quasi in Laurolauinio fuisse commemorat. ¶ Horrendũ.) Venerandũ: nõ q̃ horrori sit. ¶ Hinc sceptra accipere.) Hoc in palatio fiebat. ¶ Curia tẽplũ.) Quia vt diximus curia nisi in augurato non erat loco. ¶ Ariete cæso.) Hoc sacrificiũ in ianua palatij fiebat festis diebus. ¶ Perpetuis mẽsis.) Longis ad ordinem exęquatis sedentum. Maiores enim nostri sedentes epulabantur: quem morẽ habuerunt a Laconibus & Cretensibus: vt Varro docet in libris de gẽte populi Romani: in quibus dicit qd a quaq; traxerit gente per imitationẽ. ¶ Ex ordine.) Prout sibi successerant. Sane intelligendũ est, ita vt nati fuerant, sic eorũ imagines fuisse cõpositas. ¶ Ex cedro.) Quod lignũ non facile cõsumit vetustate. Hoc genus ligni tinea nescit: corruptionemq; ex antiquitate nõ sentit. Vnde est cedria quę chartam reseruat. Hinc est illud, Et cedro digna locuti. Aut cedria perũcta, q̃m ligna custodita conseruat. ¶ Vitisator.) Non inuentor vitis: sed qui genus vitis demonstrauit Italis populis. ¶ Sub imagine falcẽ.) Aut statuæ exprimit gestum, vt dicat, ita tenebat falcem, vt eam sub vultu haberet: aut Sub imagine, sub theca dicit, q̃ similis falcis est. ¶ Saturnusq; senex.) Antiqui reges nomina sibi plerũque vendicabant deorum. Ergo Saturnus rex fuit Italiæ. Nã & supra ait, Veterum effigies ex ordine auorũ. Et infert. ¶ Alijq; ab origine reges.) Hinc est quod apud Cretam esse dicitur Iouis sepulchrum. Gabalus etiã Romanus imperator solẽ se dici voluit. Nã Heliogabalus dictus ẽ. ¶ Ab origine.) Pro Aboriginum reges: sed est metro prohibitus. ¶ Pugnando vulnera passi.) Pugnando quasi reges. ¶ Sacris in postibus.) Vbi spolia consecrabantur. ¶ Captiui.) Pro captiuorum: nota figura est. ¶ Cristæ.) Galeę. A parte totum posuit. ¶ Ereptaq; rostraq; carinis.) Bene de omni genere præliorum spolia illic demõstrat fuisse. ¶ Quirinali lituo.) Lituus est incuruus augurum baculus: quo vtebantur ad designanda coeli spatia. nam manu non licebat. Quirinalem autem ex persona sua dixit, qualẽ postea Quirinus habuit. Nam tunc adhuc non fuerat Romulus. Vel lituum, id est regium baculum: in quo potestas esset dirimendarum litium. ¶ Succinctus trabea.) Toga est augurum de cocco & purpura. ¶ Ancile.) Scutum breue. Regnante Numa coelo huiusmodi scutum lapsum est: & data responsa sunt illic fore summam imperij, vbi illud esset. Quod ne aliquando posset auferri, aut ab hoste cognosci, per Mamurium fabrum multa similia fecerunt: cui & diem consacrarunt, quo pellem virgis feriunt ad artis similitudinem. Dicimus autem hoc ancile, & hæc ancilia. Anciliorum vero vsurpauit Horatius, Anciliorũ & nominis & togæ oblitus. Septem ferunt, per quę imperium Romanum tenerent: Acus matris deum, Quadriga fictilis, Veientorum cineres, Orestis sceptrũ Priami'ue, Ilione, Palladium, Ancilia. ¶ Aurea coniux.) Nam aliter non stat versus. Et aurea per Ironiam dixit. Coniux vero, non quæ erat: sed quæ esse cupiebat: vt, Quos ego sum toties iam dedignata maritos? Fabula talis est, Picum amauit Pomona Dea pomorum, & eius volentis est sortita coniugium. Postea Circe cum eum amaret, & sperneretur: irata eum in auem Picum maritum conuertit: nam altera est pica. Hoc autem ideo fingitur, quia augur fuit: & domi habuit picum, per quem futura noscebat: quod pontificales indicant libri. Bene autem huic supra lituum dedit: quod est augurum proprium. Nam ancile & trabea cõmunia sunt cum Diali vel Martiali sacerdote.

DONATVS.

¶ Tum satus Anchisa.) Licet fatalis terra esse constaret in officijs primum, rex aduena regem loci credidit aggrediendũ. neq; eũ in superbiã duxit successus ille, q̃ fatis suffragantibus debebatur. misit legatos centum placituros, & nomine legationis, & numero legatorum, & magis obsequia sua commendans ambitione multarum. Tales autem delegit omni ordine, hoc est ex omni multitudine per electionem separatos qui legationis ipsius partes congrue complere potuissent. Coronabantur autem omnes oleagę ramis, vt visu potius q̃ verbis pacem procul vidẽtibus nunciãrẽt. ¶ Donaq; f. v.) Ne sine munere eẽt legationis officiũ. ¶ Pacẽq; ex Teu.) Et oblatis muneribꝰ pacem Teucris necessariã postularent, nequis eos putaret venisse violenter. ¶ Haud mo. fe. iu.) Sic in celeritate explicandorũ mãdatorum & iubentis authoritas & obsequendi studiũ p̃babatur. quod non solum ostendebatur in facto, verumetiam in ipsa properatione cumulabatur. ¶ Rapidisq; f. pa.) Non tãtum studio cõplendi aggressi sunt pergẽdi munus. sed iter quoque ipsum festinantes gressibus agitabant. celeres gressus fuerunt ideo, vt optata maturius prouenirent. ¶ Ipse humili.) Hęc legatis agentibus non putauit Aeneas differẽda operum coepta, donec responsum referret missa legatio. Gerebat enim factorum fiduciam, quæ illi ipsarum terrarum dominum dederant. Ipse humili designat moenia fossa. hoc est non magnæ altitudinis futura moenia designabat manu sua. hoc enim vel nota condentis, vel auspicia exigebant. ¶ Moliturq; lo.) Hoc est disponit. ¶ Primasq; in littore.) In auspicijs constituendorum moenium tale genus operis collocauit: quod defensionem sponderet conditoribus suis. ¶ Iamq; iter. e.) Cum hæc ageret Aeneas, iam legati sic confecerant iter: vt viderent Latinorum turres, & domorum tecta. turres viderunt primo, quod altiores fuerunt. Cum vero propiores efficerentur, viderunt & domorum tecta. ¶ Muroq; su.) Hoc est ad ipsum murum iam coeperant peruenire: describitur iam veterum incolarum mos studiumq; bellandi. multis enim locis poeta asseruit asperam esse bellis Italiam, & ad arma facile properãtem. Denique vt vnum de multis demus exemplum. non illum, inquit, nobis genitrix pulcherrima talem promisit, Graiũq; ideo bis vindicat armis. Sed fore, qui grauidam imperijs, belloq; frementem Italiam regeret. Iccirco hoc loco virilem Italorum sexũ ostendit, iam inde a pueris studio exerceri virtutis. deniq; sic ait. ¶ Ante vrbem pueri.) Exercebantur equis, aut eorum dorso impositi, aut habenas retinentes in curru. In puluere, inquit, quia illic iuncta animalia melius domantur: vbi difficilior tractus est. ¶ Aut acres t. a.) Alij mittendis sagittis operam dabãt. alij, vt hastilia mitterent, meditando discebant. ¶ Cursuq; i. q. la.) Prouocabant se alij, vt cursu contenderent, aut ictu. Ictum possumus intelligere, non vt ferirent se inuicem. sed vt destinata percuterẽt. Hæc omnia certaminum genera iccirco vsu & exercitatiõe discebãt: vt veris bellis & vere dimicationi proficerent. pueros dixit & iuuenes his studijs fuisse intẽtos. ex omnibus igitur, quæ iuuenes, quę pueri gererent. ¶ Cum prouectus equo.) Fuit occasio vt ex illis, qui equis exercebantur, prouectus equo, hoc est ante legatos ad regem vectus nunciaret viros venisse ingentes, & ignota veste. & quia turbatus repentino cõspectu pro qualitate animi sui nũciabat, quæ viderat, nunciebat eos esse vltra humanã formã. eo accedebat & terror ex vestium specie ignota descendens. ¶ Ille intra te. vo.) Sedit regio more, & eos tecta iussit intrare. ¶ Tectum augustũ.) Describitur domus Latini, vt in ea ostendatur genus eius cucurrisse per reges: vt laus ipsa Aeneę laudationi proficiat. In ipsa, vt dictum est, domus descriptione adijcitur felicitas generis: dum imaginum, dum statuarum series recensetur. Domus igitur fuit admirabili magnitudine & pulchritudine satis egregia vrbi summæ & regali dignitati conueniens. huius decus augebat numerus columnarum centum: quibus vecta in altitudinem sublimior ferebatur. ¶ Laurentis regia pici.) Laus eiusdem domus & a persona domini veteris sumebat augmẽtum: fuit enim Pici Laurentis, ne forte existeret Pici alterius nomen, & ex similitudine nominum confusio nasceretur. vt in primo libro positum scimus. Ornatus argiuæ Helenæ. Vt si esset alius ostenderetur ipsa regionis signo, & monstraretur, quæ esset. Cum autem nominat tectũ, Intelligendum est solum. interim describit vestibulum, vt ex qualitate triumphalis ingressus, qualia fuerint reliqua colligi posset. Illic non picturę fuerunt turpium fabularum, nec adulteria, vel illiciti amores impressi, non alienæ palmę vel glorię. ¶ Horrendum syluis.) Syluarum densitas, vmbra neruorum, & originaliũ parentum imagines addebant tremorem loco: vt sine reuerentia videri non posset. ¶ Hic sceptra accipere.) Ecce propter quam causam dixit tectum augustum, vel quia domus fuit regum, vel q̃a reges ipsi sibi regnandi auspicia sortiebantur. illic omnem suscipiebant potestatem, atque illic primum fasces erigebant. Tanta autẽ incolarum religione suscipiebatur, vt hæc illis esset curia, hoc templum, & in hoc sacra conuiuia excercerentur. perpetuis mensis dixit in longum compositis, & digestis. Descriptum est vestibulum

domus, & mori consuetudo signata, & pars propositionis, cum dixit horrendum religione patrum. & narrat specialiter, qui fuerint in illo ingressu parentes Latini. ¶ Quinetiam veterum.) Ex ordine intelligendum est ita, vt nati fuerant, sic eorum imagines fuisse compositas. ¶ Antiq; ex cedro.) Aut ex cedro factae, quia hoc genus ligni tineam neicit: corruptionemq; ex antiquitate non sentit: aut cedri oleo perunctae, quoniam ligna custodit ac seruat. ¶ Italusq; paterq; s.u.) Hoc signum meruit, quod multas vites instituit in Italia. ¶ Curuam seruans sub imagine falcem.) Seruans falcem, hoc est perpetuam tenens. sub imagine, sic accipiendum. quod sic eam teneret, vt eius visu semper delectaretur, vtpote amator vitium. quarum culturas omnis putatio falcis anteuenit. sub imagine ergo, sub oculis imaginis suae tamen, quoniam mox sequitur. ¶ Saturnusq; senex.) Ecce patefacit, quid sit sub imagine seruans falcem. sic enim sub imaginis oculis fuit, vt ferentis aspectibus semp esset obiecta. Curuam cur dixerit, manifestum est. sic enim formatur, erecta quippe aliam speciem facit. ¶ Ianiq; bifron. ima.) Vna, inquit, iam statua fuit, sed duas habuit frontes, perindeq; facies duas. vnam prae se, alteram prae dorso. ¶ Aliiq; ab ori. re.) Speciali enumeratione ad generalitatem se conuertit, compendio referendi visus, & illa causa vel maxime, vt augeret maiorem Latini numerum: In generalitate. n. infinita estimatio est, & plus intelligitur, quam veritas habet. ¶ Martiaq; ob patria.) Tantam gloriam assecutorum virorum statuę illic fuerunt, vt pro patria, hoc est pro tuenda libertate vel augenda repub. sua & pugnasse eos saepe, & vulnera pugnantes excepisse dubitare non posset. ¶ Multaq; pręterea.) Indicia autem virtutis ipsorum rapta hostibus spolia testabantur. quę infixa porticibus vel in triuiis reposita, quid singuli gessissent, apertius indicabant: describitur eadem ipsa hoc modo. ¶ Captiui pendent curr'.) Currus inter arma principaliter posuit, quod fuerunt aduersi hostibus. Armorum. n. significationes & multas Virgilius posuit, & diuersas. proinde pro armis habetur, quicquid hostem expugnare possit. ¶ Curuęq; secures.) Omnia sine modo vel numero posuit, vt plus arbitretur vnusquisq;, quam fuit. ne vero in expugnatione ciuitatum atq; portarum leue quiddam videretur effectum ingentia, inquit claustra, vt aspectus ostenderent, quantum laboris fuisset impensum, vt subtraheretur. ¶ Spiculaq; clypeiq;.) Quibus apparebat illos non tantum terrestribus bellis, verumetiam naualibus pręliis certauisse. & his quoq; exuuisse victores. ¶ Ipse Quirinali.) Ipse Picus domitor equorum, perindeq; studio equitandi praestans sedebat ferens in dextra lituum. i. regum baculum, in quo potestas esset dirimendarum litium: & parua trabea succinctus, aut vere parua, quia extant tales, aut non magni pretii: quoniam apud veteres ambitiosi cultus non fuerunt. laeua vero gestans ancile, quod esse fertur scuti breuioris nomen. ¶ Quem capta cu. c.) Circe, inquit, cum haberet hunc maritum malignitate ducta detestabilis scientię suae virga aurea percussit, & ex viro tam nobili tantarumq; gloriarum, auem fecit gestantem in pennis varietatem colorum, ad indicium coniugis suę. quod ait aurea, & coniugi aptari potest, vt sit locus cum vituperatione, quae gręca lingua ironia dicitur. vt alio loco egregia interea coniux, vel virga aurea, vt iam dictum est, qua illa magicis vtebatur. Et cuius ille indicia habebat, hoc non sine magna vituperatione positum est, nec sine dolentis affectu, tantum virum tantarumq; gloriarum tantiq; generis scelestae vxoris artibus in auem esse conuersum.

ASCENSIVS.

¶ Tum satus, &c.) Docet quomodo legationem instituit Aeneas: & missis centum oratoribus ad Latinum regem, ipse interea ex fatorum promissione primae vrbis iecit fundamenta, vt si forte expellere velit Latinus, habeat quo resistat. Describit praeterea patriae morem, & domus Augustae, id est augurio consecratę: hoc est, regiae superbam, & magnificam extructionem, & egregia decora. De quibus rebus, haec sunt Donati verba. ¶ Tum satus Anchisa.) Quamuis fatis fideret. tamen humanitatis officium putauit ad regem legatos mittere: ne ob superbiam, alienos fineis inuadere videretur, tamen non expectato de pace responso, vrbem designat: tantum spei in fatis reposuerat. ¶ Turres ac tecta.) Primo enim, altiora aedificia: deinde, cum propinquius acceditur, humiliora cernuntur. ¶ In puluere.) Quia ibi melius animalia domantur, vbi difficilior tractus est. ¶ Ictu). vt non ferirent inuicem, sed vt destinata percurrerent. ¶ Viros ingenteis ignota veste.) Nam ex pręmeditata re perturbato animo putauit se vidisse illos vltra humanam formam. Extollit autem regiam Latini, a pulchritudine aedificii, & ab ornatu triumphali: non vt a pictura fabularum. ¶ Augustum.) Vel, quia domus fuit regum. vel, quia reges ipsi, sibi regnandi auspicia sortiebantur. Illic enim potestatem sumebant, & fasces erigebant. ¶ Ex ordine.) Ita vt nati fuerant. ¶ Cedro.) Ex cedro factę: quia hoc lignum cariem non sentit. Vel, cedria vnctae: quae ligna conseruat. ¶ Aliiq; ab origine reges.) Refert se a specialitate ad generalitatem: & vt compendio vteretur, & numerum augeret. In generalitate enim, infinita ęstimatio est: & plus intelligitur, quam veritas habet. ¶ Vulnera passi.) Vt gloriam ex defensione libertatis ostenderet. ¶ In postibus arma.) Indicia hęc sunt virtutis. ¶ Curuęq; s.) Omnia sine numero posuit, vt plus arbitraremur. ¶ Ingentia.) Vt ostendat quanto labore retracta sint. ¶ Carinis.) Vt appareat etiam nauali bello illos vicisse. ¶ Litui.) Id est regium baculum, in quo potestas esset dirimendarum litium. ¶ Parua.) Vel quia tales extant, aut magni pretii, quia veteres non erant ambitiosi cultus. ¶ Aurea.) Ironice: quasi intelligatur, pessima: & indignationem citat, quod talem virum ita tractasset. Hęc ille. ¶ Ordo autem est. Satus, id est procreatus, & cretus, aut progenitus Anchisa, scilicet Aeneas: iubet tum, id est tunc: centum oratores delectos, ab omni ordine, id est ex omni qualitate dignitatis: ire ad moenia regis, scilicet Latini: Augusta, id est augurio consecrata: omnes velatos ramis Palladis, id est oliuę paciferę: cuius inuentrix dicitur Pallas: & iubet, supple eos: ferre viro, scilicet Latino, dona: & exposcere Teucris pacem, id est amicitiam, & concordiam, & terrę permissionem. Haud mora, supple fit: ipsi, scilicet oratores: iussi festinant, supp. ire, & legationem suam perficere: & ipsi rapidi. i. pręcipites: feruntur passibus. s. magnis. Ipse, scilicet Aeneas, author legationis, & princeps eius, designat moenia humili fossa. s. aratro, inducto sulco. & molitur, id est mollibus, & vallis, munit locum: & cingit in littore pinnis, id est vallis acutis: atque aggere, id est terra aggesta, atq; accumulata: primas sedes, id est habitationes, atque oppidum primum, in morem castrorum, id est vt castra metari solent. Et iam ipsi oratores iuuenes: quia senes in Sicilia manserant: & vt formidini sint, magis congrui erant iuuenes: emensi iter, id est viam eundo emensi, cernebant turres, atque ardua tecta Latinorum: hypermeter est versus: sed syllaba superans absumitur vocali sequenti. & subibant muro, id est sub murum, aut imminebant muro, & ibant quasi sub muro. Pueri & iuuentus primęuo flore, id est in primo flore aeui sui, exercentur equis: & domitant currus, id est equos currenteis in puluere: quia illic faciliter lassantur, & lassi domantur: aut tendunt arcus acreis id est forteis, & acriter expellenteis sagittas. aut contorquent lacertis, id est brachiis suis: spicula. i. iacula, & hastilia lenta, id est tenuia, & flexibilia: & lacessunt. i. fatigant, & impellunt ipsa: & cursu, & ictu, id est simul ex impetu cursus: & brachiorum virib. sup. tunc: cum, id est quando: nuncius, scilicet explorator, & obseruator limitum, praeuectus equo, cum ipsi pedites essent, reportat ad aures regis longaeui: viros ingenteis, id est valde magnos aduenisse in veste ignota: ille, scilicet rex, imperat, supp. eos vocari intra tecta: & consedit. i. sedem accepit, medius, scilicet in solio auito, id est sede regali, ab auis frequentata, quam solido lapide, aut ligno, nequis adoriretur eos, factam solium vocabant. Describit deinde, domum regiam, & situm eius, dicens, Tectum fuit, supp. in vrbe summa, id est ad arcem vrbis: augustum, id est augurio consecratum: ingens, id est valde magnum: sublime, id est erectum: centum columnis, existens regia Pici Laurentis, id est laurentibus dominantis: existens horrendum scilicet tectum: syluis id est lucis vicinis: & religione, id est anxia obseruantia parentum. Omen. i. faustum initium, erat regibus accipere hic, id est ab hoc tecto. sceptra id est insignia regalia: & attollere primos fasceis, id est constituere primos lictores, qui fasces ferant, hoc erat illis curia: hoc erat illis templum, aut hoc templum erat illis curia: sed prior modus melior est. Haec erant sedes epulis sacris, id est solennibus, vt parentationibus, & visceratonibus, & festorum dierum conuiuiis: & patres, id est proceres, & senatores, soliti, supple erant. considere hic mensis perpetuis, id est continuis, & sine intermissione protensis: & hoc ariete cęso. s. ad sacrificium, & in ianua palatii festis diebus faciendum. Quinetiam, id est insuper: effigies, id est stemmata: aut (reuera) simulachra veterum auorum: astabat vestibulo. i. in primo introitu: ex cedro antiqua, quia cariem nescit: & succus eius vim conseruatiuam habet: effigies. s. Italus: & pater Sabinus vitisator. i. qui primus apud Italos vitem seuit, aut plantauit: seruans sub imagine. i. simulachro suo, falcem curuam, qua. s. vitem putare docuit: & Saturnus senex: & imago Iani bifrontis, qui primi reges Italiae memorantur: & alii reges aborigines: qui passi sunt vulnera Martia. i. qui perierunt in bello: pugnando ob patriam. i. ob salutem patrię. Pręterea, multa arma pendent in postibus sacris, id est arma diis consecrata: sustinentibus, vt currus captiui. i. quos captiui abstulerunt: & secures curuę, & cristę capitum, id est galearum,

quæ capitum sunt munimenta: & ingentia claustra.i.repagula, & vestes: ac seræ portarum.s.vrbium captarum: & spicula.i.iacula: & clypei, & rostra.i.munimenta ærea, aut ferrea, in prioribus partibus nauium: erepta carinis.i.nauibus: a parte totum accipiendo, quia proris potius eripiuntur: ipse.s.rex, & sacerdos, atq; augur Picus: domitor equum.i.equorũ.i.qui ad libitũ equo, vti sciebat in bello, qui Græce, ἱππόδαμος dicitur: sedebat.s.in sculpturis: succinctus lituo.i.baculo augurali incuruo.i.quo loca templi designabat: & trabea.i.veste augurali: parua.i.breui: vnde succinctus dicitur gerebat ancile.i.breue scutum circuncisum, simile ancili: quod

quod tempore Numæ cecidit: vt hic castius, & doctius recitet Seruius q̃ supra, vbi a Beroal. reprehensus est gerebat (dicit) læua.i.sinistra, quia dextra lituum tenebat: quem.s. Picum: coniux aurea, per irrisionem, id est sane pulchra & pretiosa.i.Circe, quæ coniux non erat: sed esse volebat capta, id est irretita: cupidine, id est amore, aut cupiditate amoris: fecit autem, percussum.i.percutiendo eum virga.s.magica, & fascinatoria: & versum, id est transmutatum: venenis, id est veneficio eius: & sparsit alas.s. Pici, in Picum auẽ: mutatis coloribus.s.variis, viridib⁹, & subrubeis, atq; subcroceis: q̃lis hodie cernitur: diciturq; Picus Martius, q rostro arbores cauat.

SERVIVS.

¶ Placido prior edidit ore.) Bene placido, Legatorũ enim fuerat, vt ipsi ante loquerẽtur. Sic secundo, Vltro flens ipse videbat. ¶ Dicite Dardanidæ.) Aut ex veste eos Troianos esse cognoscit, quæ erat ꝓpriẽ gentium singularũ. Aut κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus famam: quæ eos venire nunciauerat, eadem etiam Troianos esse dixisse. Vnde infert. ¶ Auditiq; aduertitis æquore cursus.) Dardanidę autem, ac si diceret cognati. ¶ Errore vię, seu tempestatibus acti.) Duo quærit. Si voluntate venistis, quid petitis? Si necessitate, tẽpestas vos an error aduexit? ¶ Vada coerula.) Coerulum est viride cum nigro, vt est mare. ¶ Qualia multa.) Ad duo respexit: errorem & necessitatem. ¶ Portuq; sedetis. ¶ Ante enim pro portu erat illic exitus fluminis. ¶ Ne fugite.) Ne fugiatis, ne ignoretis. ¶ Saturni gentem.)

Tali intus templo diuum, patriaq; Latinus
Sede sedens, Teucros ad sese in tecta vocauit:
Atq; hæc ingressis placido prior edidit ore.
¶ Dicite Dardanidæ (neq; enĩ nescimus & vrbẽ, LATI.
Et genus: auditiq; aduertitis æquore cursum)
Quid petitis? quæ causa rates, aut cuius egenteis
Littus ad Ausonium tot per vada coerula vexit?
Siue errore viæ, seu tempestatibus acti,
Qualia multa mari nautæ patiuntur in alto,
Fluminis intrastis ripas, portuq; sedetis:
Ne fugite hospitium, ne'ue ignorate Latinos
Saturni gentem, haud vinclo, nec legibus, æquam,
Sponte sua, veterisq; dei se more tenentem.
Atq; equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes, his ortus vt agris
Dardanus, Idæas Phrygiæ penetrauit ad vrbeis,
Threiciamq; Samum, quæ nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Corithi Tyrrhena ab sede profectum,
Aurea nunc solio stellantis regia cœli
Accipit, & numerum diuorum altaribus auget.

nus poterant nosse, vt Troianos esse perferrent: sed vbi ad Latinum ventum est, hominẽ longæuum atq; prudentem, & vsu in omnibus instructum, & eorum habitum vidit, cõtinuo sciuit esse Troianos. Ideoq; sic coepit. ¶ Dicite.d.) Verum ne Troiani mirarentur nomẽ suę gentis a Latino prolatum, addidit. ¶ Neq;.e.n.) Superfluũ enim ei visum est quærere, qđ videndo cognouerat. si non posset intelligere ex habitu homines, diceret, qui estis, aut vnde, omissa sunt igitur ista, & in cõpendio posita sunt: opinionẽ enim habuit maximam Troia, cum floreret felicitas eius. & de aduersis facta omnibus fuerat notior. illud tantum, quod necessario fuerat requirẽdum, subdidit. ¶ Auditiq; ad.) Dicit auditi, vt demonstraret se ab aliquo audiuisse, vnde venissent Troiani. ¶ Quid petitis?) Intellexerat enim eos aliquid velle postulare. ¶ Quæ cã.r.)

Laus generis. ¶ Sponte sua, veterisq; dei se more tenentem.) Xenocratis est: qui cum primus philosophiæ scholã aperuisset (q antea in porticibus Philosophi tractarent) & interrogatus esset quid præstare posset discipulis: Respondit vt id voluntate faciant, quod alii iure coguntur. ¶ Veteris.) Antiqui: ac si diceret, aurei sæculi imagine viuimus. ¶ Fama est obscurior annis.) Ac si diceret, nisi esset, iã vos sciretis. ¶ Auruncos ita ferre senes.) Apud veteres historię hoc genus fuit, vt maiores natu anteacta posteris indicarent: quod hic indicat locus. Lucanus apertius, cum esset de Antæo narraturus ait, Cognita per multos docuit rudis incola patres. Quia adhuc nec annales erant, nec historiæ. Aurunci vero, Italiæ populi antiquissimi fuerunt. ¶ Ferre.) autem, quasi cum ostentatione iactare. ¶ Dardanus.) Iuppiter cũ Electra Atlantis filia Corithi regis Italiæ vxore concubuit. Sed ex Iouis semine natus est Dardanus: ex Corithi Iasius. Dardanus profectus ad Phrygiam Ilium condidit Iasius vero Thraciam tenuit, vbi est Samos: quam hic Samothraciam nominauit. Nam Iunonis alia est Samos insula. Quanquam ciuitas Thraciæ quæ est in Cæphalenia, Samos dicat. Vnde postea cum responsum esset, Antiquam exquirite matrem: & Æneas Italiam peteret, profectus ad Thraciam, Samothracas deos sustulit & pertulit secum propter originem matris. ¶ Idæas Phrygiæ penetrauit ad vrb.) Quia erant & Cretæ, addidit Phrygiæ. ¶ Corithi.) Oppidum & mons dictus a rege patre Dardani. ¶ Auget.) Addit, adiectione scilicet nominis sui.

DONATVS.

¶ Tali intus templo.) Intra tecta, dixit, quæ descripta non sunt. ex vestibuli enim qualitate intelligi potest interior domus. certe tectum dixit primo, cum vnum domus describeret membrum nũc pluraliter posuit tecta, vt ostenderet iam se de interioribus loqui. ¶ Et solio.m.) In media sella, qua vsi sunt maiores ei⁹ sedit. ¶ Atq; hæc.in.) Vidit homines, & ex ipsa qualitate vestitus, cuius gentes essent, euidenter agnouit. & his plurimum concessit, vt primi verba facerent, facilem enim se & beneuolum præbuit. ¶ Dicite.d.) Supra dixit, nuncius ingẽtes ignota in veste reportat aduenisse viros: & reuera, si ætates considerentur eorum, qui ante vrbem per ludũ bellicis certaminibus exercebantur, potuerunt & formam mirari hominum, & nescire qui essent. non enim vestium primo vere genus

Quæsiuit causam, quia factum est, vt remotis regionibus cæteris ad Italiam venissent. ¶ Aut cuius.e. Li.ad.a.) At cuius rei egentes tantum laborem suscepistis? Vt autem euidentiorem faceret interrogationem suam, hæc annexuit. ¶ Siue errore viæ.) Via pelagi nõ in vndis, sed in coelo est. deniq; cum nubes obducuntur: nec videntur sydera, nauta fertur, non quo scit aut instituit tendere, sed quo duxerint venti, vt ipse alio loco Virgilius ait. Ipse diem noctemq; negat discernere coelo, Nec meminisse viæ media Palinurus in vnda. ¶ Seu tempestatibus acti Qualia multa mari.) Noui, inquit, non solum tempestates, sed & multa alia nautis accidere, cum in alto sunt pelagi, compleuit interrogationum textum, incipit iam prosequi ea, quibus offert beneuolentiam, atq; petitionem aliquã, securos efficiens. ¶ Fluminis intrastis ripas, portuq; sedetis. Ne fugite hospi.) Nec reprehendit, quod Troiani fecerant authoritate sua, & aliud obtulit, quod excederet hospitium littoris. quod, inquit, ripa vos fluminis tenet, & portus, venite potius, & hospitio nostro iungimini, hospitii significatio & domus habitatione tenet & gratiam iungendæ amicitiæ. Vtrinq; igitur Latinum obtulisse manifestum est in eo quod dixit, ne fugite hospitium neue ignorate Latinos. Addidit suam & suorum laudem, vt optimorũ se amicitias intelligerent sortituros. ¶ Neue igno.la.) Debetis, inquit, nosse Latinorum Saturniam gentem, non metu legũ, sed natura mansuetam, cum ipse dixisset, quid petitis? præuenit eorum postulatũ, & vltro obtulit, quod sperabat petituros. melius enim fuit sponte ingerere, quod poscentibus non fuerat negaturus, in eo ipso cumulans beneficium, vt eorum amicitiam offerret, qui a Saturno genus & originem ducerent. ¶ Atq; equidem.m.) Veterem satis memoriam replicat, non tantum sibi vitio antiquitatis obscuram, verumetiam Auruncis senibus tenuiter notam, qui referre consuessent, quæ sequuntur. ¶ His ortus vt agris.) Oĩbus modis astruens beneuolentiam suam multis generibus ostendit, eos habere debere fiduciam præsumendi, adeo vt asserat inter Troianos & Italos nullum generis esse discrimen. licet obruerit, inquit, longa temporum series veritatem, notatur tamen cum relationibus senum. transit deinde ad posteros. Auruncis quippe (vt memini) referentibus, habeo compertum Dardanum in his genitum terris profectum esse ad Phrygiã: inde iste ad Threiciã Samum, quæ posterioribus

sterioribus sæculis Samothracia dicta est. a Corito vero ad cœlũ esse sublatum, & merito illustris vitæ relatum inter deos, vnde cœpit, inde conduxit dictionem suam, nam incipiens dixit. Dicite Dardanidæ. Et quod clausum inter initia fuit, aperuit in fine. vt Troiani non tantum de noua amicitiæ coniunctione, verumetiam de affinitatis fiducia gloriarentur.

ASCENSIVS.

¶Tali, &c.) Docet cum qua beneuolentia, & affabilitate sermonis, rex Latinus suscepit Troianos, ostendens eos ex Italia, originem per Dardanum traxisse. De qua re dicit Donatus sic. ⌈Dicite Dardanidæ.) Prior verba facit, vt facilitatem suam, & beneuolentiam in eos demonstret. Potuit autẽ ex veste, Latinus, qui multa experientia esset, Troianos cognoscere. quod non poterant per teneram ætatem, illi qui erant extra portas. ⌈Errore viæ.) Quia in obscuro cœlo, in quo via est nauigatibus, ab illa errare possunt: vel vi tempestatis inde abstrahi. ⌈Ne fugite hospitium.) Non modo concedit quod ita authoritate iã sumpserat, q̃ ripas intrarunt: sed vltra id hospitium offertur. Ex cognatione autem, quæ Troianis cum Italis est, ostendit eos posse capere omnem fiduciam. ⌈Dardanus.) Iam explicat, quod proposuerat, cum dixit, Dicite Dardanidæ. Hæc ille. ¶Ordo est. Latinus sedens intus, tali templo diuũ, id est duorum: & sede patria, id est quam paterna hæreditate possidebat: vocauit Teucros in tecta ad sese, id est seipsum. Atq; ipse prior, vt, scilicet beneuolentiam suam indicet: edidit, id est elocutus est: ore placido, id est beneuolentiam indicante: ingressis. s. Troianis oratoribus. Hæc. s. subsequentia verba, O Dardanidæ: & quia stupebant se vocari Dardanidas, addit: Neq; enim, id est nam: non nescimus, id est bene scimus: & vrbem: sup. vestram, videlicet Troiam: & genus, sup. vestrum: & vos auditi. i. cogniti, ex auditu, & relatione: quia sæpe audiuimus de vobis: aduertitis æquore, id est p̃ æquor: cursus, sup. vestros: ad nos: dicite ergo, quid petitis, & quæ causa, aut cuius rei egentes, rates vestras vexit ad littus Ausoniũ. i. Italicum, & ad partem Ausoniæ, per tot vada cœrula. i. cœrulea, hoc est cœrulei coloris, hoc est per tot maria periculosa. Siue vos acti errore viæ, seu tempestatibus: qualia, scilicet mala, vt errorẽ, & tempestatẽ nautæ, patiuntur multa in alto mari: intrastis ripas fluminis, scilicet huius, hoc est Tybridis: & sedetis portu, id est ad portũ: ne fugite, id est ne fugiatis, aut vitetis, hospitium. s. nostrũ: ne'ue, id est vel non ignorate, id est cognoscite Latinos: gentem Saturni, id est cui Saturnus aliquando præfuit: æquam, id est iustam: aut vinclo nec legibus. i. nec metu supplicij, nec iussu legum: sed, supple sponte sua, id est suapte natura: & tenentẽ se more veteris dei. s. Saturni. quo regnãte: aurea erant sæcula: & summa sine legibus æquitas: dictitante. s. cuilibet conscientia, quid facere debebat: vt sub lege naturæ, viuebatur olim. Atq; equidem. i. ego certe memini: sed, supp. fama est obscurior annis, id est propter annositatẽ quia multi interfuerunt anni (aut fama est obscurior, q̃ merito p̃ annos sit: quia non adeo multi interfuerunt anni: sed prior modus præstat.) Aruncos, id est antiquissimos populos Italiæ, ab Arunca ciuitate, quam Auson filius Vlyssis, & Calypsus, ædificauit dictos senes. i. annosos: ferre. i. recitare: ita vt. s. Dardanus ortus, his agris penetrauit ad vrbeis Idæas Phrygiæ: quia est etiam Ida in Creta: & ad Samum Threiciam, quæ fertur. i. dicitur nunc Samothracia. Aurea. i. pulcherrima: regia cœli stellantis. i. stellati, aut stellas ferẽtis: accipit solio. i. sede regali: illũ. s. Dardanum: profectum. i. qui profectus est: hinc. i. ab hac regione, a sede Corithi. i. illius oppidi: Tyrrhena. i. quod est ad mare Tyrrhenũ: & ipse acceptus addit. i. auget: altaribus. i. sacrificijs sibi factis, numerum diuorum. i. ipse nunc inter deos superos versatur, eorum catalogo ascriptus. Seruius legit, addit, pro, auget: alij tamen, auget, legunt.

SERVIVS.

¶Voce secutus.) Plerunque enim consentimus & taciti. ⌈Rex.) Conciliato ab honore, inde a genere. ⌈Succedere terris.) Vt, Succedoq; oneri. ⌈Nec sydus.) Aspectus syderum. Nam tempestatem supra dixit: nec est bis idem positũ. ⌈Vrbem afferimur.) Ad vrbẽ ferimur. ⌈Extremo veniens.) Id est primo. Nam alias Rediẽs diceret, non Veniẽs. ⌈Dardana pubes gaudet auo.) Generis origine. Nam auus non est Troianorũ Iuppiter: sed Æneæ solius per Venerem. ⌈Quanta per Idæos.) Ad illud respõdit: Auditiq; aduertitis æquore cursum id est, non mirum est hæc te audisse quæ vniuersus orbis agnouit. ⌈Tempestas.) Vis bellorum. ⌈Actus.) Collisus. ⌈Fatis.) Per trãsitum & Troianos eximit culpa: & Græcorum deterit laudẽ. ⌈Tellus extrema.) Vt est Britaniæ & omnium Insularum Oceani. ⌈Refuso.) Autẽ, refluo, vt Lucanus indicat. & ẽ hoc Homeri, αὐτὰρ ἐπεὶ ποταμοῖο λίπε ῥόον ὠκεανοῖο Νηῦς, ἀπὸ δ' ἵκετο κῦμα θαλάσσης εὐρυπόροιο. ⌈Et si quem extẽta plagarum Quattuor.) Audierunt ẽt illi qui separatur Zona ea quæ est in medio quatuor, id est feruens. Significat autem Antipodas. ⌈Iniqui.) intemperati vel ardentis. ⌈Diluuio ex illo.) Ex illa vastitate. Alij distinguunt, & mutant sensum: vt sit Quos dirimit plaga solis ardentis: ex quo mundus est constitutus: hoc est, ex quo chaos eẽ desijt.

Dixerat: & dicta Ilioneus sic voce secutus. POETA
Rex genus egregiũ Fauni, nec fluctibus actos ILION.
Atra subegit hyems vestris succedere terris:
Nec sydus regione viæ, littus'ue fefellit:
Consilio hanc omnes, animisq́; volentibus vrbem
Afferimur, pulsi regnis, quæ maxima quondam
Extremo veniens sol aspiciebat Olympo.
Ab Ioue principium generis: Ioue Dardana pubes
Gaudet auo: rex ipse Iouis de gente suprema
Troius Æneas tua nos ad limina misit.
Quanta per Idæos sæuis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos: quibus actus vterq;
Europæ atq; Asiæ fatis concurrerit orbis:
Audijt, & si quem tellus extrema refuso
Submouet Oceano, & si quem extenta plagarum
Quattuor in medio dirimit plaga solis iniqui.
Diluuio ex illo tot vasta per æquora vecti,
Dijs sedem exiguam patriis, littusq́; rogamus
Innocuum, & cunctis vndamq́; auramq́; patentem.
Non erimus regno indecores: nec vestra feretur
Fama leuis, tantiq́; abolescet gratia facti:
Nec Troiam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Æneæ iuro dextramq́; potentem,
Siue fide, seu quis bello est expertus, & armis,
Multi nos populi, multæ (ne temne, q̃ vltro
Præferimus manibus vittas, ac verba precantum)
Et petiere sibi, & voluere adiungere gentes.
Sed nos fata deum vestras exquirere terras
Imperiis egere suis: hinc Dardanus ortus
Huc repetit, iussisq́; ingentibus vrget Apollo
Tyrrhenum ad Tybrim, & fontis vada sacra Numici.
Dat tibi præterea fortunæ parua prioris
Munera, relliquias Troia ex ardente receptas:
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras:
Hoc Priami gestamen erat, cum iura vocatis

⌈Dijs sedem exiguã patriis.) Pia & verecunda petitio. ⌈Littusq; rogamus Innocuũ.) Nõ quod nulli noceat, sed cui vindicato nulli possit nocere. Aliter serpentes innocuos dicim⁹. ⌈Cunctis vndamq; auramq; patentem.) Ista enim communia sunt. ⌈Indecores.) Decus, decoris facit: decor, decoris: sed hic indecor dicimus, hoc indecus nõ possumus dicere. Vñ indecores, cum eo breuis sit, aut systole est: aut certe dicim⁹ nominatiuum non inueniri, vt in multis nominibus fit. Nam indecus lectum non est, quod & melius est. Nam Systole in exemplis fieri non debet. Verecunde autem hoc dicit sua coniunctione etiam ornari Italos. ⌈Abolescet.) Abolebitur: & vsus est inchoatiua forma, cũ opus non esset. ⌈Troiã.) Id est Troianos. ⌈Fata per Æneæ iuro.) Quẽ iam nouit Latinus, oraculo. s. Fauni: per quod audiuit, Externi venient generi. ⌈Siue fide, seu quis bello est expertus, & armis.) In his. n. dextera cõprobatur. ⌈Vittas.) Quæ pendebant in ramo religatæ. Alibi, Et vitta comptos voluit prætẽdere ramos. ⌈Huc repetit.) Scilicet Dardanus. Id est Æneas, qui & Dardanus vt diximus supra, vocabatur. Et bene Repetit, non Petit, quasi sua. ⌈Ingẽtibus.) Delius, q̃ magna constat fuisse. ⌈Fortunæ parua prioris.) Bene mediũ tenuit. Nã ne laudare videretur ait Parua. ne deformare (nã durũ est aliqd ab infelicib⁹ accipere) ait Fortunæ prioris. ⌈Hoc pater

⌈Dijs

More daret populis, sceptrumq́; sacerq́; tiaras,
Iliadumq́; labor vestes.

pater Anchises auro libabat ad aras.) Paterá significat. ¶Hoc Priami gestamen erat.) Diadema dicit, nam sceptrum dicturus est. ¶Sacerq́; tiaras.) Pileum Phrygium dicit. Et sciendum hic Tiaras per vsurpationem dictum. Nam hæc tiara dicitur. Melius ergo Iuuenalis: Et Phrigya vestitur bucca tiara.

DONATVS.

¶Dixerat: & dicta il.) Licet ille interrogationem suam reuelauerit, offerendo Troianis, quæ fuerant petituri. tamen respondendũ omnibus fuit. iccirco Ilioneus hæc post Latini dicta prosecutus est: & quia principiorum solẽnitas non adeo necessaria videbatur in ea causa, in qua Latinus ipse beneuolum se demonstrauerat. & plus q̃ optari potuisset, iam sponte cõtulerat. tamen non intermisit principiorum formam, nec in totum prosecutus est: ait enim. ¶Rex Genus.e.) Hoc est enim principium, quod est breuissimum, si verba considerentur. si vero breuitas ipsius intellectus placeat considerari, inueniemus late diffusum. Rex, inquit, a fortuna sumpta laudatio. quid enim felicius eo, qui teneat regnum, qui populos regat, qui condat leges, in cuius incolumitate constituatur omnium salus, qui redundet diuitijs, & qui omni honore atq; authoritate præcellat? Genus egregium plus esse voluit nobilem nasci, q̃ fieri. Fauni, inquit, elegit vnum de omnibus Latini patribus, cuius nomen inserere laudi licet nominando genus egregiũ oium, omnes eius tetigerat retro maiores ipsumq́; Faunum, qui fuit ex ipsis: forsitan quæretur. vnde Ilioneus regens ad Italiam genus Latini tam cito nosse potuerit? mirandum non est, id facile nosse potuisse. quod ingressum domum regis in ipso vestibulo constat ingestum: incipit iam post principiorum breuitatem quæsita narrare. sed non eo ordine, quo sunt proposita in quo nullum est vitium. in his enim hoc quæritur, vt omnibus tunc rogatis occurrat. ¶Nec fluctibus actos.) Quam cito & q̃ breuiter totum dixit. Venientes ad te, inquit, nec vis maior tempestatum, nec impetus maris inuitos impulit: neq; error induxit. ¶Cõsilio hanc omnes.) Voluntate potius nostra & vno omnium consilio communiq; tractatu ad hanc vrbem sumus aduecti. ¶Pulsi regnis.) Non potuit altitudinis mœnium melius instar ostendere. sol enim cum exoritur, & adhuc in exordio mundi est, perindeq; in humilis nihil videt primo, nihilq; cõtingit, nisi quod altissimum fuerit. Dixit laudem mœnium ciuitatis suę: quæ fuerant, cum incolumia perdurabant. Venit ad hominum prædicationem, quæ commentationis non iactantiæ causa interposita est, simul vt affinitatem Latini cum sua suorumq; monstraret esse coniunctã, perindeq; ab eo alienos non esse, qui rogarẽt. quod ipsum non frustra prosequebatur apud eũ, qui omnem vetustatis ordinem nosset, vsq; adeo vt seriem rerum Latinum docentem ante momentum audisset. ¶Ab Ioue.pr.ge.) Plus Ilioneus dixit, q̃ Latinus. Latinus, quippe dixit, Dardanum ex Italia genitum dedisse originem Teucris. Ilioneus vero ait, Iuppiter nostri author est generis, quod adeo laudabile fuit, vt hoc interim repetisset, dicens. ¶Ioue.d.p.) Ecce & tertio. ¶Rex ipse Iouis.) Confirmandæ veritatis causa eandem rem nõ semel, sed secundo & tertio repetiuit, nominans Iouem, quo nullus potior esset. Iuppiter, inquit, caput est generis nostri. Ecce non recusat Dardanum, sed posterioris hunc temporis dixit, & non a Dardano cœpisse Troianorum genus, sed a Ioue, qui esset dijs omnibus notior. deniq; addidit Ioue auo gaudet posteritas Dardani, quem Latinus dixerat ex Italia profectum ad Troiam. Et quia in omni genere Troianorum nullus potior fuit. solum eum frequenter nominat, de cæteris tacet: & immoratur in nomine Dardani, quem Latinus veterum fabulis recognitum habuisse testatus est, sed strictim transit, cum vero venisset ad nomen regis sui, quem proculdubio cæteris meliorem debuit demonstrare, ait. ¶Rex.i.i. de.g.s.) Supremam sic dixit. quomodo ait, tu sanguinis vltimus author, vt enumeratione maiorum ipse videatur in fine. Proximiorem tamen dixit Æneam Ioui, q̃ cæteros, quoniam Iouis nepos fuit. ¶Troius Æneas tua nos ad limina misit.) Debuit hoc loco subiungi causa, propter quam missi fuerant, sed causam causę primo subiecit: vt procurata miseratione facilius, quod optabat, eligeret. Iccirco dilata petitione subnexuit. ¶Quanta per Idęos.) Quæ clamitas oppresserit Troiam, ex ordine fuerat referendum: vt posset ex duris aduersisq; moueri miseratio: sed remouendæ fuerant morę, vt mature posset effectus legationis impleri. vtráq; igitur temperat partem, vt tangat hæc, nec tamen in ipsis diutius commoretur, vsus compendio relationis: & eo, quo maiorem miserationis moueret affectum. quicquid enim non tacet fama, & quod ad cœli partes & vltra Oceanum perfertur, constat esse firmissimum.

missimum,

missimũ. Bona quippe vel aduersa pro qualitate sua habent famam: & magis mala q̃ bona. Ait igitur Ilioneus, quid repetam nostrorum malorum contextum? cum tempestatis illius violentiam acerbitatemq; infandam fama referente cõfidam tuis auribus cognitam? cum ad hanc partem, ad finem quoq; mundi, & vltra syderum metas credam peruenisse. clades tamen ipsas ex eo metire, & quid emerserit confligentibus duabus orbis partibus Asia.s. & Europa. ¶Diluuio ex illo.) Non dixit bello, sed diluuio: bello quidem confecto aliquid superat, quod superioris temporis initia monstrando testatur. Post diluuium vero nihil remanet sed qcqd inuenit tollit. ¶Tot vasta per.æ.v.) Post calamitatẽ grauissimam belli deterior nos casus excepit. nam sensimus maria & grauia & longa, nec vnius tantũm, sed plurimorum littorum loca nouissimus, ecce necessariam miserationem. quis.n. non doleret de ijs, quos ex superiore imperij culmine sæuiens fortuna deiecit? dehinc mira poscendi arte ipsam petitionem inducit, ostendens negandam non esse, facilem vero commodamq; prestanti: quod in orationibus suasorijs necessarium est, quoties aliquid postulamus. ¶Dijs, inquit, sedem exiguam patrijs.) Ecce & modicum quid petit, & dijs concedi postulat sedem, hoc est templum. vbicunq;.n. deorum simulachra fuerint, templum est: & ostendit sacrilegium esse, si illis sedes vel maxime exigua denegetur, quanta laude talis petitor dignus? quantum pius & religiosus inuenitur? qui omissa hominum interim causa, dijs primitus, quos secum Æneas aduexerat, desiderat prouideri? si tamen agendi artem consideremus in vna petitione inueniemus & alteram. cum.n. dicitur, deos esse patrios, quis numinibus tribuat sedem cultore despecto? vnde eo res redit, vt deorum facta commemoratione etiam hominibus sedes latenter postulata videatur. illud tamen, quod ad homines pertinebat, nec onerosum fuit, nec aliqua ratione difficile. ¶Littusq; rogamus In.) Quid tam humanum, etiam simplex? morari velle in littore? nullius molestiam pati? nullũ onerari præsentia peregrini, vti aura, quam omnibus præstitit rerum natura cõmunem, & habere aquę perennis copiam, quę nescit detrimenta cum tollitur de sinu fontis aut de cursu fluminis rapitur? ¶Non erimus.r.i.) Superbum & arrogãs fuit dicere, ornabit te societas nostra, tenuauit dictum, & ait non tales sumus, vt pudeat te in amicitiam suscepisse Troianos. ¶Nec vestra fe.) Nec pro leui ducimus, quicquid in præsenti præstiterit. ¶Tantiue ab.g.f.) Aut istiusmodi factum aliqua ex nostris sensibus deterget obliuio. ¶Nec Troiam au.g.) Gratulabantur Ausonij, nos sibi amicitiæ fœderibus esse coniunctos. hoc genere commodius fore generaliter spondet. specialitas enim si definiret futuri temporis spem, fieret leuior, in infinito vero promisso plus sentitur, q̃ potest exhiberi. Post multa, quę suadẽret locutus est, adhibet iusiurandum cum laude regis sui dicens. ¶Fata per Æneę iuro.) Laudat quoq; eius fidem quæ vel maxime negocio nouę amicitię & firmitatis fœderis fuerat necessaria. Ecce addit aliud, quod ostendat concedendi necessitatem, & meritum petentium cumulet. dicit enim. ¶Multi nos populi.) Multi populi rogauerunt nos volentes sibi adiungi societatem nostram: nec dixit qui, nec dixit quanti: vt quod afferebat extolleret. Multi hic suspendenda pronunciatio est. quoniam interposuit rem necessariam, & ne contemnas, inquit, personas supplicum, quia vltro venimus preces tibi fundentes: rogauerunt enim nos multæ gentes, & voluerunt nos multi populi sibi coniungi. Tractatus hic magnus est, vt credibile fiat, quod non poterat credi. Gentes enim plures, plurimi populi, quos nulla quęrendorum auxiliorum necessitas cogeret, quando poterant aliorum adminiculum quęrere? nisi quia muniri fortiore manu & meliore accessu ornari cupiebant? Vnde quia potuit dici, si rogati estis, cur non est factum, quod petebamini, & supplices nũc esse maluistis? huic parti mox Occurrit dicens. ¶Sed nos fata deum vestras exquirere terras Imperijs egere suis.) Dimisimus, inquit, compendium nostrum, & commodum remanendi, & rogantes non spreuimus, sed deorum iussa, quibus ad has terras agebamur, pręponenda credidimus. Hęc dicendo nonnullum metum ingerit audienti, ne auderet negare, quod promiserant numina. ¶Hunc Dardanus ortus, Huc repetit.) Nec nos, inquit, huc existimes nouos venisse: sed Dardanum remeasse cum suis: nec incognita petere, sed repetere originem nostram. ¶Iussisq; ingentibus.) Apollo hęc fieri iussit, & sui authoritate nominis coegit, & impulit potestate, vt quęreremus Tybrim, & Numici venerabilem fontem. Multis generibus astruxit petitionem suam. rogauit, terruit, denunciauit, inhumanum fore, si sperneret suos, sacrilegium quoq; incursurum,

cursurum, si deorum iudicium refragatione violaret. ¶ Dat tibi praeterea.) Praeterea importune positum videbitur, quoniam nihil fuerat antea datum, si intellectus multorum interpositione confusus non referetur, huius igitur aperiendi causa narrationis superiora repetamus retrahentes, quae narrationem diuiserunt: Troius Æneas tua nos ad limina misit, Dat tibi praeterea fortunae parua prioris Munera, relliquias Troia ex ardente receptas. Ecce dictionis integritas, misit nos Æneas, vt rogaremus te. praeterea dat tibi munera, ac ne personae suae, & eius, qui miserat contemplatione ductus Latinus vilia duceret, quae offerebantur: commendauit Ilioneus non tantum specierum merita: sed eorum quoq;, qui his fuerant vsi, dat tibi, inquit, rex noster, quae manente fortuna Troiani imperij fuerunt parua. haec enim sola de incendio eripi potuerunt. In maiore enim vi, cessante eligendi arbitrio, quod potuerit rapitur, paruae ergo fuerunt ante interitum Troiae, nunc pro magnis efferuntur: quod paruum dixit, satiat dicendo, reliquias esse. Dat, bis accipitur, dat munera fortunae prioris parua, dat reliquias Troia ex ardente receptas. ¶ Hoc pater Anchises.) Et si non satis haec, inquit, magna per se sint, pro magnis tamen accipi meruerunt, vel quia in vsu talium virorum fuerunt, & videtur hoc hominis fuisse: vel quod Æneae pater habuit, & socer gestauit, id transiret ad eũ, qui loco patris futurus esset, & socer. Certe quanta fuit mittentis gratia? illud dare, quod charissimum & religiosum parentibus fuit? ipso, ait, vtebatur Anchises cum dijs vota persolueret, ac per hoc libenter accipi debet, quod fuit in obsequio numinum. Illud vero quod gestamen fuisse Priami dictum est, ne omen traheret ex persona hominis lapsi & eius, qui interisset cum imperio suo, addidit tempus, quo Priamus floruit dicens. ¶ Iliadumq; labor.) Vbi fuit maior dignitas in speciebus muneris, hoc est in sceptro & tiara. ¶ Sceptrumq; sacerq; tiaras.) Debuit dici. Sceptrumq; sacrumq; tiaram, & sic simpliciter ponere: quod ne sit vitium sic ordinemus. Hoc Priami gestamen erat, & dicantur, quae fuerunt in gestamine. sceptrum, inquit, & sacer tiaras, & erit integra locutio, fuit ergo gestamen sceptrum & tiaras in vestibus Iliadum foeminarum. Labor specialem designationem tenuit. hę autem, quae fuerunt manu Iliadum factae, perinde, quae essent meriti leuioris, sub generalitate latere debuerunt: licet commendationis fuisset, quod ait. Et vestes nostrarum mulierum labore confectas. Tiaram dixit pileum, quo Phryges vtuntur, cum celebrant sacra, inde sacrum dixit: quia quod ad sacra attinet, sacrum est.

ASCENSIVS.

¶ Dixerat, &c.) Recitat argutissimam Ilionei responsionem quae in genere deliberatiuo versatur. bene autem Ilioneo, qui ex Mercurio ortum habet, facundia attribuitur. Est enim facundiae deus, Mercurius: vnde Hora. Mercuri facunde nepos Atlantis: praetendit autem captare beneuolentiam Saturni, ex eo q̃ dijs authoribus, & fatis iubentibus, in Italiam venerint: vnde originem traxerunt. De hac re dicit Dona. sic. ¶ Rex genus egregium.) Cum se beneuolum ostendisset Latinus, non multum laborauit in texendo exordio Ilioneus, nec tamen penitus omisit. ¶ Fauni.) Vnde hoc cognouit Ilioneus? nempe ex simulachris quae erant in vestibulo. Breuissime autem amplectitur, quaecunq; dixit Latinus: nec potuit in tanta breuitate magis extollere genus Troianum. ¶ Ab Ioue principium.) Plus dixit, q̃ Latinus. Ille enim Dardanum, ex Italia venisse, hic vtriq; generi ab Ioue principium esse demonstrat: & confirmandae rei causa, rem saepius repetit. ¶ Suprema.) Vt enumeratione maiorum ipse videatur finis: propinquior causa ostenditur Æneas, quia nepos erat Iouis. ¶ Quanta.) Vt commiserationem concitaret, narrandae erant calamitates: sed remouendae erant morę. vt q̃primum legationem exponeret. ergo breuiter illa tangit. ¶ Diluuio.) Non bello. Nam ex bello, aliquid remanet. Ex diluuio vero, nihil. Nam omnia tollit. ¶ Tot vasta.) Post calamitatẽ belli, durior casus nos excepit. ¶ Dijs sedẽ exig.) Facilem, & honestam petitionem ostendit. Ex commemoratione autem deorum, etiam hominibus petere videtur. Nanq; numinibus praebentur sedes cultore neglecto. ¶ Littus.) Vt demonstret, quod ad homines pertinet: nec difficile, nec onerosum. ¶ Non erimus indecores.) Noluit dicere, ornabimus regnum: ne sit arrogãs. ¶ Leuis.) Nec pro leui ducimus, quicquid praestiteris. ¶ Fide.) Laudat fidẽ: quae necessaria est in societate regni. Haec ille. Quaerit ergo Dona. vnde Ilioneus sciuerit Latinum esse progeniem Fauni: & purgat. sed satis frigide: vñ malim dicere Troianos, priusq̃ ad regem mitterentur disquisiuisse, qui sit, & quo sanguine cretus: nam moris est oratoribus paratam habere orationem: in qua reges, a genere, a gestis, a virtute, a fortuna, a forma, alijsq; laudent. Disquisiuerunt autem, qui exploraturi missi erant per diuersa vt

scirent

scirent quae loca, & qui eorum habitatores sint: vnde si fluminis, & Numici nomina, didicerunt ab incolis: potuerunt & regis genus discere, sed ne multis contendam: ¶ Ordo talis est. Dixerat. s. Latinus & Ilioneus facundissimus. s. inter oratores: secutus est voce, id est an probauit sermone dicta. i. Latini, sic: aut secutus est voce: locutus est statim post dicta Latini sic. O rex genus egregium Fauni. i. illius det: nec hyems, id est tempestas: atra. i. caliginosa, & nubilosa: subegit nos actos fluctibus. i. non subacti sumus fluctibus, tempestate commotis succedere vestris terris. i. subintrare vestras terras: nec sydus aut littus fefellit nos regione. s. ignota viae: sed sup. nos afferimur omnes, hanc vrbem. i. ferimur ad hanc vrbem: consilio. i. deliberatione certa, & animis volentibus: quod dicunt, deliberatis: afferimur (dicit) existentes pulsi regnis, quae sol veniens olympo extremo, id est a prima parte coeli aspiciebat quondam, id est olim maxima, id est potentissima, & opulẽtissima: hoc est, pulsi a regno Troiano. Principium generis, sup. nostri: est, sup. ab Ioue: pubes Dardana. i. a Dardano orta, Troiano gaudet Ioue suo: quia fuit pater Dardani: & ipse rex scilicet noster, Troius, Æneas existens de suprema. i. summa gente Iouis, misit nos ad tua littora. Quanta tempestas, id est perturbatio bellorum, effusa Mycenis scilicet patria Agamemnonis: vrbe in Peloponnesso: saeuis. i. immanibus, propter principem eorum ierit. i. debacchata sit: per campos Idaeos. i. Troianos: & quibus satis actus. i. impulsus: vterq; orbis, id est vtraq; pars mundi, & Europae, & Asię: id, sup. audit. i. simul: is, sup. si, sup. quis est, quem tellus extrema. i. remotissima: submouet. i. separat a nobis, Oceano. i. per Oceanum: refuso. i. refluo. i. quem separat a globo terrę, mare Oceanum interfusum: vt siqui fuerint in Britanię partibus: ij enim dicuntur ab hoc mundo separati: vnde in Bucolic. Et penitus toto diuisos orbe Britanos. & is, supp. audit: si, sup. quis est: quem plaga, id est regio solis iniqui, id est nimium vehementis, & torrentis: extenta in medio quatuor plagarum, hoc est quinta, quę amplissima in medio terrę: & torrida semper ab ęstu, & vtrinq; habet duas: vnam temperatam, & vnam frigore inhabitabilem: siquis ergo est, quem plaga illa, id est zona torrida: dirimit. i. separat a nobis, quia cum torrida zona sit impertransibilis, dubitatur an quisquam in terra habitabili habitet: ab ijs inquam dubitatur, qui credunt omnes homines ab vno ortos: siquis tamen, aut vltra torridam zonam sit, aut extra mundum in insulis Oceani constitutus: is (inquit) iam audiuit commotionem Troiani belli, quasi dicat non esse mirum, si Latinus audiuerit de Troianis loqui. Nos vecti ex illo diluuio. i. bellorum inundatione, aut incendio: per tot vasta. i. valde ampla ęquora: rogamus. i. petimus dijs patrijs sedem exiguam: & littus, id est extremum terrę: innocuum. i. in quo nos innocui habitemus, & rogamus: vndam & auram. i. aerem, hoc est cõmunionem aquarum, & aeris patentem cunctis: est ergo omne bellum pro terris: nam ignem attingere nequimus, nisi sit in terris. Nos non erimus indecores. i. ad dedecus: regno, scilicet vestro: nec fama vestra feretur leuis. i. parui momenti, ac ponderis: ve ꝑ vel, gratia tanti facti: non, sup. abolescet. i. in obliuionem, aut abolitionem ibit: nec pigebit Ausonios accepisse. i. quod ipsi acceperint: gremio. i. receptaculo terrę suę, Troiam. id est Troianos, qui Troiam nouam extruant. Ego iuro per fata Ęneę, quę scilicet impulerunt ipsum Italiam petere: & per dextram Ęneę potentem: siue quis est expertus, sup. eam, aut eum: fide. i. periculum fecerit de fide eius, seu bello, & armis: hoc est, qui potens est, & fidem seruare, ijs qui ipsum beneuole susceperint, & acre bellum inferre ijs qui eum repulerint per virtutem: ergo dextrę eius iuro (inquit) quod, sup. multi populi, & multę gentes, petiere, & voluere nos adiungere sibi: ne temne. i. ne contemnas: igitur. i. id dico, ne forte contemnas nos: quod nos pręferimus vltro, manibus scilicet nostris. i. ante nos: vittas. i. serta, adligata ramis oliuę, quos in signum pacis pręferebant: & verba precatum. i. humilem orationẽ, more supplicantium. i. ne ideo, quia humiles, & pacifici accessimus ad te nos contemnat: quia, quod a te petimus, multi vltro obtulerunt: sed fata deum, id est deorum: egere. i. coegerunt nos, suis imperijs & exquirere vestras terras: quia Dardanus. s. author generis nostri: ortus est hinc, id est ex his terris: & Dardanius. s. Æneas, qui & Dardanus dictus est: aut qui de sanguine Dardani repetit huc, id est ad has terras, in quibus nunc sumus: & Apollo vrget, id est constringit, manere ingentibus iussis. s. suis. hoc est, De lijs oraculis: ad Tybrim Tyrrhenum. i. qui influit ad mare Tyrrhenum: &, supple ad (non enim bis ponitur ad, in textu) sacra vada fontis Numici. Pręterea, scilicet rex Æneas, dat tibi parua munera prioris fortunę, scilicet, respectu prioris fortunę, scilicet reliquias receptas, ex Troia ardente: quod addit, ne propter proditionem

putaretur

putaretur a Græcis accepisse Anchises, pater, scilicet Æneæ: libabat, id est libare solebat ad aras: hoc auro. i. hoc poculo aut alio vase aureo: & id dicens, offerebat vas aureum. Hoc, scilicet quod tibi nunc re præsento: erat gestamen, id est ornamentum Priami, cum. i. quando: daret more. i. & ex consuetudine populis vocatis, scilicet calendis. adludit ergo ad morem Romanum, iura. i. edicta, & leges: & erat (inquit) gestamen. s. sceptrum, in manu, & Tiaras. i. pileus Phrygius: sacer. i. quo in sacris vtebat, & vestes labor Iliadum. i. aut mulierum, acu pinguentium: aut Phrygiorum, qui acu pingunt vestes regias & sacras.

Talibus Ilionei dictis, defixa Latinus POETA
Obtutu tenet ora, soloq; immobilis hæret,
Intentos voluens oculos, nec purpura regem
Picta mouet, nec sceptra mouent Priameia tantum,
Quantum in connubio natæ, thalamoq; moratur,
Et veteris Fauni voluit sub pectore sortem.
Hunc illum fatis externa à sede profectum
Portendi generum, paribusq; in regna vocari
Auspiciis: hinc progeniem virtute futuram
Egregiam, & totum quæ viribus occupet orbem.
Tandē lætus ait [Dii nostra incepta secūdent, LATI.
Auguriumq; suum. dabitur Troiane quod optas:
Munera nec sperno: non vobis rege Latino
Diuitis vber agri, Troiæ'ue opulentia deerit:
Ipse modo Aeneas (nostri si tanta cupido est,
Si iungi hospitio properat, sociusq; vocari)
Adueniat, vultus ne'ue exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contra regi mea nunc mandata referte.
Est mihi nata, viro gentis quam iungere nostræ
Non patrio ex adyto sortes, non plurima cœlo
Monstra sinunt, generos externis affore ab oris:
Hoc Latio restare canunt: qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant: hunc illum poscere fata,
Et reor, & si quid veri mens augurat, opto.
[Hęc effatus, equos, numero pater eligit omni. POE.
(Stabant tercentum nitidi in præsepibus altis.)
Omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci
Instratos ostro alipedes, pictisq; tapetis.
Aurea pectoribus demissa monilia pendent,
Tecti auro, fuluum mandunt sub dentibus aurum.
Absenti Aeneæ currum, geminosq; iugales
Semine ab æthereo, spirantes naribus ignem,
Illorum de gente, patri quos Dædala Circe
Supposita de matre, nothos furata creauit.

SERVIVS.

(Obtutu tenet ora.) Ordo est, Latinus defixa tenet ora: & obtutu, id est intuitu solo hæret imobilis. (Intētos voluēs oculos.) Cogitantis est gestus: sic de Boccho Maurorū rege. Sallustius, Vultu & oculis pariter atq; aio varius. (Regem picta mouet.) Quippe regē, & in purpura labor Iliadum. (Portendi.) Porro tendi, prædici, significari. (Paribus auspiciis.) Pari potestate. & tractum est ex comitiis, vt diximus supra. (Dii nostra incepta secundēt.) Antiquo more locuturus de publicis rebus, id est pace & nuptiis filiæ: facit ante deorum commemorationem, sicut etiam in omnibus Catonis rationibus legimus, Hinc est in diuinatione, Siquid ex aliqua vetere ratiōe, Iouem ego optimum maximum. Ipse ēt Virgilius, Præfatus diues solio rex infit ab alto. (Auguriū.) Propter quæ dicta sunt. (Quod optas.) Id est pax. (Nec sperno.) Quia dixerat Fortunæ parua prioris Munera. Et est Liptotes, id est Libenter accipio. (Vber agri.) Vbertas. Alibi, Pecoriq; & vitibus almis Aptius vber erit. Et est maior petitione promissio. Nā illi tantū littus petierant. (Pacis erit.) Fœderis: ab eo quod sequitur, id quod pcedit. (Tyranni.) Grece dixit, id est regis. Nam apud eos tyrāni & regis nulla discretio est: licet apud nos incubator imperii, tyrannus dicatur. Sane apud Grecos hic & hæc tyrannus declinatur. (Est mihi nata.) Male multi arguunt Virgilium, q Latinum induxit vltro filiam pollicentem. Nec oraculum considerantes, quia Italo dari nō poterat, nec Æneæ meritum quem decebat rogari. Nam antiquis mos fuit meliores generos rogare. Sic Terētius, Hac fama impulsus Chremes, vltro ad me venit, vnicā gnatā suam. Hesiodus etiam περὶ τῶν γυναικῶν, inducit multas Heroidas optasse nuptias virorum fortium. (Sortes.) Abusiue pro oraculis posuit. nam non proprie dicuntur sortes. & hic a Fauno oraculum, nō sortes acceperat. (Plurima cœlo monstra sinunt.) Aut per augmentum dixit: aut & alia visa intelligamus. nam, duo, non sunt plurima.) Hoc Latio restare canunt.) Hoc Italiam manere significant. Nam si dicimus, hoc mihi restat, id est manet me illa res. (Mens augurat.) Auguro dicimus secundum Plinium, cum præsagio mentis futura colligimus. Auguror vero tūc, cum futura veris captamus auguriis. (Numero omni.) De trecentis. Et perite: nam in legione nō nisi trecenti equites erant, qui habebant sex millia virorum. per quod ostēdit vnam habuisse legionem Latinum. Vnde & alibi, Terentum scutati omnes, volēte magistro. (In præsepibus altis.) Multa non propter se, sed propter illud dicuntur. Nam per præsepia alta, equorum magnitudo monstratur. Homerus, τανύπεπλον, id est per longas vestes. (Ordine.) Pro meritis singulorum. (Tapetis.) Tertio declinatur hoc nomen tapetū tapeti: vt templum tepli. Vnde est his tapetis hoc loco. Item, hoc tapete huius tapetis, vt sedile sedilis, Vnde est, Qui forte tapetibus altis Extructus. Declinatur & Græce ὁ τάπης τοῦ τάπητος. Vnde est, Pulchrosq; tapetas. (Demissa monilia pendent.) Suspendenda pronunciatio est: & ambitus maior ē. Nam monilia non nihil nominum dicimus: quæ nūc ad laudem pro phaleris posuit. (Patri quos Dædala Circe.) Ingeniosa: & hoc fingit eā fecisse. Tractum autem est de Homero, qui tales equos habuisse inducit Anchisen. Et bene est cōpositum ad illud quod supra ait, Troiæve opulentia deerit. Vt Troianis nihil de prisca rerū copia abesse videatur. (Gentem) autem de equis abusiue dixit, quod est hominum proprium. (Nothos.) Materno ignobiles genere. Est autē nomen hoc Græcum. Nam Latine quemadmodum dicatur non est.

DONATVS.

(Talibus Ilionei.) Talia quidem Ilioneus prosecutus est. & quæ habuit. obtulit munera: sed Latinum talis animi intentio tenuit, vt præter terram nihil attenderet more. s. cogitātium. oculi. n. sparsi per multa trahunt quoq; animum secū: quæ res verum consilium non potest reperire. Diriguntur igitur oculi in terram, & colligitur mentis intētio ex continuatione tractatus, ac quæsitus rerū exitus inuenitur: multi hic faciunt quęstionem dicentes. si intentos, quare voluens? quasi toto cogitationis spatio immobiles oculi teneri potuissent. quod est contra naturam. certe & illud sentiendum, quoniā taciturum cogitationū est mouere oculos cum animi æstus per diuersa rapiuntur. ita quo ierit redieritq; animus, oculorum signis consueuit ostendere. Intentos ergo oculos Latinus habuit, & solam terram intuebatur: non considerans qui, aut quæ obtulisset. non enim regem rebus omnibus redundantem mouerant munera. quem potior causa in aliam duxerat partem. Cogitabat quippe spem coniunctionis vnicæ filiæ & eius, quæ post orbitates plurimas sola supererat seni. considerabat portenta, quæ videbat in examine apum. in capite quoq; ipsius filiæ, quod innoxius ignis inuaserat, flammas errasse. tractabat vatis quoq; sententiam, qui dixerat. Externum cernimus aduentare virum, & partes petere agmen easdem partibus ex isdem, & summa dominarier arce. non minus commouebat patris Fauni responsa, qui cecinerat. Ne pete connubiis natam sociare Latinis, O mea progenies, thalamis neu crede paratis, Externi venient generi, qui sanguine nostrum Nomen in astra ferant. Interea cum in vano esset vultus obtutu, cum solum tantummodo intueretur, cum tractaret commodum filiæ, cum portenta ac responsa perpenderet, arbitrabatur. (Hunc illum fatis.) Omnia, quæ cecinerant vates, & quæ condolens respondisset Faunus, occurrebant Latini tractatibus: nec inanis apud eum sententia fuit, ipsum esse externum, ipsum generum. ipsum, qui res Italas florenti progenie maiorem numerum fuisset aucturus. possessurus quoq; orbis imperium corporis

poris simul animiq; virtute: Tandem lætus ait. Supra dixit obducto eum vultu fuisse cum cogitaret: dehinc tamen cum optatos ac secundos exitus reperisset, ostendit lætum protulisse, quæ volendo discusserat. tandem quod ait, monstrauit eum diu in tractatibus immoratum. in causa.n. tali non deberet inueniri præproperans: lætus ideo, quia sperabat prædicta super votis filiæ esse completa: Dij nostra ince.secun.Au.q.f.) Quod magnopere desideramus impleri, commendamus dijs, in quorum potestate sunt, quæ inter homines aguntur: ideo sic cœpit. Dij tantum cœptis nostris faueant: hoc est his, quæ continentur tractatibus nostris. hoc potest pertinere ad nuptias filiæ, super quibus tacitus habuit tractatum, ideoq; non debet cæteris esse coniunctum, vt quasi responsionis ad Ilioneum inde sumatur initium. melius est.n. vt id dixisse videatur: tunc demum ad Ilioneū ipsum claram dirigit vocem, dicens. ¶Dabitur tro. quod optas. Responsione modica totum complexus est largiturum se, quod fuerat postulatus. Troianum appellauit, quia nomen gentis solum nouerat. Ilioneum dici nesciebat. ¶Munera.n. sper.) Hoc loco melius probatur Ilioneum non pro merito Æneæ, neq; pro merito Latini munera obtulisse, cum ipsum Latinum inducat dicentem. Munera nec sperno. videtur enim dixisse, nec spretis apud me pro merito vestrorum munerum fore, quæ iccirco accepi, ne arbitremini in eorum reiectione, amicitiam quoq; vestri nominis esse despectam. Hoc qui melius cupit aduertere, ad oblationem ipsorum munerum redeat, & inueniet Ilioneum in legationibus perficiendis probatissimum dixisse, quæ offero parua sunt, cum in suo statu fortuna Troiana consisteret. verum quia potiora perierunt, sume, inquit, non quod es meritus, sed quod potuit liberari de flammis. interea, quia Ilioneus perisse omnem substantiam Troianorum dixerat, & munerum qualitas angustias indicabat: ait Latinus, munera vestra non reijcio. cæterum si egeret alieno, diceret, vt in vsu est hominum, bene me accepisti, addidit tamen ipse liberalitatis infinitæ promissum. optimus quippe largitor plus debuit offerre, q̃ fuerat postulatus, & sponte ingerere, quod Troiani per verecundiam prætermiserant. Ait ergo. ¶Non vobis rege Latino.) Me, inquit, Latino regnante nihil vobis deerit, intantum vt arbitremini ex Troiana opulentia nihil vos fortuna sæuiente perdidisse. Pulchre adiecit, me regnante. quoniam longæuus fuit, & memor esse debuit humanæ conditionis, cui omnes ætates subiectæ sunt. ¶Ipse modo Æneas.) Ipse quoq; veniat rex vester, si amicitiam nostram & societatem desiderat libenter amplecti. Et si inter initia venire dubitaret nihil de nouitate præsumens vultum suum non deneget nobis, quoniam ex præsenti tempore amici esse iam cœpimus. ¶Pars mihi pacis erit.) Donec maior fœderis accedat authoritas, quæ pacem plenissimam firmet, non perhorrescat amici sui conspectum. auspicetur dexterarum concordiam, quia pars pacis est dexteras inter fœdera conuenisse. Tyrannorum nomen posterioribus seculis infamatum est. nam reges etiam hoc nomine dicebantur. nam & de Pygmalione sic dixit, quibus aut odium crudele tyranni, aut metus acer erat. Ecce & illum tyrannum dixit: quem constabat regem fuisse apud Tyrum: ¶Vos contra regi.) Vt dictum supra est & tyrannum dixit Æneam & regem, more scilicet veterum, qui reges etiam tyrannos vocabant. Omnia autem respondendi studio cum protulisset, atq; ea complesset, voluit etiam ipse mandata transmittere. atq; illa proferre, quæ ipsius deliberationem longo tractatu tenuerant. ¶Est mihi nata. &c.) Habeo, inquit, filiam: quam consensu omnium numinum incolis vel ciuibus prohibeor dare. ijsdem responsis & augurijs gener externis ab oris ostenditur, per quem progenies mea possit ornari. sic in tempore venistis, vt arbitrer ipsum promittu filiæ, quod si ita est, & mentis errore non ducor, & opto & cupio illi coniungi. verecunda oblatio & aduersus exprobrationem omnem satis munita. ne in hunc locum conueniret Terētiana sentētia, qua dictum est. aliquid monstri alunt: &, quoniam nemini obtrudi potest, itur ad me. & reuera cum quis offert filiam suam, cauere debet, ne in suspicionem cōtrariam veniat, quod ne Latino occurreret, non aperte detulit filiam, sed indicauit, quæ signa oblata sint super eius coniunctione perficienda. quidue ipse cum patrem consuluisset audierit. nec criminis esse arbitratus est, si profiteretur sibi placere deorum iudicium, cui resisti non posset. cum potius & lętari debuit nuptias filię suę dijs fauentibus ordinatas esse. ecce vitauit obtrectationem, & in eo magis plurimum sibi dedit: nec ipse est author, sed executor cupit esse diuinę sententię. Si tamen eius verba considerentur, causę secretum protulit, ne forte ipse non esset, quē dij prędixerant esse venturum. opto, inquit, magis ipsum esse q̃ alterum. Hoc loco illud quoq; tractandum est, quanta cura Virgilius partes Ænee tueatur, etiam contra responsum vatis & Fauni: qui dixerunt externum virum deberi Lauinię. Potuit.n. Æneas non videri externus, quoniam per Dardanum, vt supra comprehensum est, Italis fuerat iunctus. Hanc igitur partem intelligitur, communire ipsum dicendo esse externum, etiam sanguinis ratione separatum. deniq; sic superius posuit, Hunc illum fatis externa a sede profectum. item in pręsenti generos externis affore ab oris, vt externi appellatio a terris potiusq̃ tramite generis videatur exorta. ¶Hęc effatus equos.) Ex trecentis equis meliores deligi iussit. ¶Omnibus extemplo.) Omnes.n. equites remeare debuerunt, nequis remaneret inferior, per ordinem dixit, ne aliquem pręterisset regis honorificentia. ¶Instratos orna alpe.) Stratis ornatos alipedes tantum veloces, vt cum currendum his esset alas habere putarentur. ¶Pictis.t. Iun) Ad similitudinem mulierum habentes Monilia, aut vere talia, qualia Matronę. regis.n. substantię, quod quis imponeret, deesse non potuit. ¶Tecti auro.f.) Si autem eos texerat, quę aureis saliuaribus tenebantur, & Monilia, vera debemus accipere. Mirum beneuolentię signum, quod suggerat temporis ratio, & meritum Troianorum. qui.n. pedum labore peruenerant ab opulento rege suscepti ad Æneam futurum generum, non quales venerant, remeare debuerunt. ¶Absenti Ænee currum.) Currum & bigam misit regi, quę fuerunt insignis honoris atq; virtutis. honoris vt ipso curru vectus cum dignitate veniret ad socerum. virtutis, quia equi & currus bellorum instrumenta sunt, datur equis ipsis meritum, ne rex in regno suo florentissimo positus leue quoddam misisse videretur aut vile, ei vel maxime, cui filiam dare cupiebat. Semine ab ętherio ait. parū fuerat coelestes esse dixisse. addidit spirantes naribus ignem flatu suo, qui significarent originem suam esse coelestem. naribus quippe emittebant ignem. Subiungit rationem, qua confirmet eos fuisse ab ętherio semine. ¶Illorum de gente.) Dędalam dixit ingenii viuacitate pollētem, quoniam Dędalus in arte fabrili peritissimus miris inuentionibus floruit. Circe ergo paternis equis matre supposita furtum fecit, vt coelestes illi essent qui ab ijs nascerentur. Inde ergo fuerunt, quos Ænee Latinus misit. nothi dicuntur, sicut in pręsenti est positum, quos diuersa in vnum conueniens animalium natura protulerit.

ASCENSIVS.

¶Talibus Ilionei dictis, defixa Latinus Obtutu tenet ora, soloq; immobilis hęret, intentos voluens, &c.) Docet commotum fuisse Latinum regem, ex sermone Ilionei: ex quo intellexisse videbatur illum generum, quem fata prędixerant aduenisse: vnde, Tādem lętus ait, Dij vestra incepta secundent. Respondet ergo beneuole, & donatos magnis muneribus remittit eos cum summa honorificentia: rogans, vt regem hospitio suscipiendum, adducant ea spe: vt illum, natę suę matrimonio copulet. De qua re dicit Dona. sic. ¶Intentos ocu.) Quod est sapientis consilium. Nam oculi, per diuersa vagantes, secum animum trahunt: & a fixa cogitatione abstrahunt. Sed si intentos, quomodo voluens? quia tacitarum cogitationum, est mouere oculos: cum animi ęstus per diuersa rapiunt: ita quo ierit, redieritq; animus oculorum signis ostendit. ¶Tandem.) Post diuturnam cogitationem. ¶Lętus,) Quod reperierat felices exitus. ¶Nostra incepta.) Quod magnopere desideramus compleri optamus. hoc optatum pertinet ad nuptias filię, de quibus diutius cogitauerat. ¶Quod optas.) Breuis: sed plenissima promissio. ¶Troiane.) Nam nomen Ilionei ignorabat. ¶Tyranni.) Hoc nomen posterioribus seculis infamatum est. Nam reges quoq; Tyranni dicebantur. Est mihi nata verecunda oblatio: & aduersus omnem exprobrationem munita: ne forte illud dici posset Teren. Aliquid monstri alunt: & quoniam nemini obtrudi potest, itur ad me. ¶Opto.) Ad laudem Ænee. ¶Instratos ostro.) Stratis purpureis ornatos. ¶Monilia.) Ornati in formam mulierum. Mirum autem beneuolentię in Troianos signum. Nam qui pedib. venerant, non debebant ad futurū generū nisi equites, redire. Ænee vero, mittit bigas honoris, virtutisq; causa. Honoris, vt curru vectus ad socerū cum dignitate veniret. Virtutis, quia currus, & equi instrumenta bellorum sunt: & ne ad generum potētissimus rex, leue donum mittere videretur, equos mirifice laudat. ¶Dędala.) Viuacissimo ingenio, vt Dędalus fuit. Hęc ille. ¶Ordo est. Latinus tenet talib. dictis id est propter talem orationem Ilionei: ora defixa obtutu, id est cum firmo inspectu continuo deorsum, vt cogitabundi solent inspiciendo: & hęret, id est inhęret per visum: solo, id est terrę, existens immobilis: & voluens oculos intentos, id est ipse intentus. Nec purpura picta scilicet acu, opera Phrygionum: mouet, id est afficit, & delectat,

ctat, aut solicitat: tantum id est intantum: regem scilicet Latinum, quantum moratur in connubio & thalamo natę: animaduertens scilicet aduenisse generum oraculis promissum: & voluit sub pectore sortem, id est oraculum, aut responsum Fauni veteris, id est diu pro deo habiti: & ita magis credi voluit, sup. hunc videlicet qui aduenerat, hoc est Æneam: portendi fatis. i. per fata significari: illum generum profectum a sede externa: & vocari in regna auspicijs paribus. i. aut potestate pari, aut prouidentia, & fauore deorum: pari, id est sufficienti ad negocium: & voluit, sup. progeniem futuram: hinc, id est ex hoc viro: egregiam virtute: & quæ occupet virib. totum orbem: & ipse lætus, ait tandem. i. post longiusculam cogitationem: dij secundent. i. prospera faciant nostra incepta: & suum augurium, id est quod suo augurio nobis significauerunt. O Troiane, id quod optas dabitur, sup. tibi: nec ego sperno munera, id est & libenter accipio munera, vt firmior sit amicitia: & hospitalitas: nec vber. i. foecunditas diuitis agri: ve, pro vel: opulentia. i. plenitudo opum Troiæ, deerit vobis Latino rege, id est quadiu Latinus rex erit: modo, id est dũtaxat: facite vt ipse scilicet rex vester, & qui vos misit, Æneas: si tanta cupido est nostri, id est amicitiæ, & foederis nostri: & si properat, id est festinat, iungi hospitio. i. iure hospitalitatis, adueniat, scilicet ad nos: neue id est vel non: ex horrescat vultus amicos. Nam pars pacis, id est foederis, erit mihi: tetigisse dextram tyranni. i. regis vestri: quia omnis rex, olim tyrannus dicebatur: & id potius, quia in alieno regno, tyrannus censendus fuit externus rex: vos contra, id est econtrario: & vicissim: referte nunc regi (ergo pro eodem accipit regem & tyrannum.) scilicet vestro Æneæ, mandata mea. Est mihi nata. i. ego habeo natam, hoc est filiam, quam iungere viro nostræ. i. Latinæ, aut Italicæ gentis, non sinunt. i. non permittunt: nec sortes. i. oracula, ex adyto. i. secreto loco patrio, id est patris mei Fauni, illic oracula dantis, nec plurima monstra: coelo, id est per coelum significata: vt de flamma, & apib. sed canunt. s. vates aut canunt. s. monstra. i. indicant hoc, restare Latio. s. generos: affore id est affuturos esse: ab oris, id est regionibus externis: qui. s. generi: ferant id est extollant: sanguine. i. propagatione, & commistione sanguinis sui nostrum, id est Latinum nomen in astra: ego & id est simul: reor. i. arbitror: & si mens augurat, id est presagit, id est aliquid. veri. i. veritatis: aut quod verum sit, ego opto fata poscere, hunc illum. s. nobis, iam sæpe promissum generum. Ipse pater. s. Latinus: effatus. i. locutus hæc, elegit omni numero equos, quos scilicet illi daret centum: quia singulis, ~~singulos~~. Tercentum. i. tercenti equi: nitidi id est coloris resplendentis cum candore, stabant in præsepibus altis: ergo & ipsi alti, & ita rex iubet extemplo, id est illico, quia parati erant alipedes. i. equos, volucres pedes habentes: instratos ostro, id est purpura, & tapetis pictis, duci Teucris omnibus id est ad omnes Teucros: ordine. i. per ordinem meritorum. Monilia, id est ornamenta collorum: aurea. i. ex auro facta: pendent demissa pectoribus. i. p pectora: & ipsi eq tecti auro. i. phaleris auratis. mandunt. i. mordent sub dentibus: aurum fuluum. i. frenum, aut lupatum, ex auro fuluo. Et, sup. iubet duci Æneæ absenti. i. ad Æneam absentẽ currum & iugales. i. equos, iugo aptos: geminos. i. duos, aut æquales: ab semine æthereo. i. equorum solis ætherei. i. per æthera volantis: spirantes, id est afflantes ignem: naribus, id est per nares: de gente, id est genere, aut progenie illorum. s. equorum: quos Circe Dædala, id est ingeniosa: vt Dædalus erat (in effingenda presertim vacca lignea, in qua tauro inclusam Pasiphaen supposuit, & in Labyrintho, & alis.) creauit. i. procreari fecit: nothos. i. vt Galli dicũt, bastardos: & ex diuerso genere furata. s. eos. i. subripiens eos patri scilicet soli: de matre supposita. i. per matrem suppositam. s. equis patris, hoc est solis.

SERVIVS.

Donis, dictisq; Latini.) Equis: & pacis nuptiarumq; promissione. Inachijs sese referebat ab Argis.) Bene Inachijs. Non enim vna est Argos: fuit enim & in Italia, quam Diomedes condidit: quæ primo Argi, ripa post Arpi dicta est. Fuit & in Thessalia. Lucanus, Vbi nobile quondã, Nunc super Argos erat. Fuit & haud longe ab Athenis, quod a siti Argos Dipsion dictũ est: apud quos erat magna societas inter eos qui vno puteo vtebantur. Vnde & fratrias dixerunt ἀπὸ τοῦ φρέατος, quas tribus vocamus. Et notandum quod vbi bonus sequitur euentus Troianos, Iuno remouetur: & congrue quasi numen inimicum, quod præsens posset nocere. Aurasq; inuecta tenebat.) Per elementum suũ ibat. Abusq;.) Abusq;, & adusq; vsurpatiue dicim⁹. Prępositio enim nec aduerbio iungitur, nec pręppositioni. Vsque autem, aut præpositio est aut aduerbium. Iam fidere terræ.) Vt & Fidere nocti. Stetit.) Quod solet esse cogitantum. Fatis.) Voluntatibus. Capti potuere capi? Cum felle dictum est. Nã si hoc remoueas, erit oxymorum. Dicit autem omnia quæ contigerunt, non contigisse, quia non obfuerunt, Capti autem Capi sic dixit, vt & Cicero, Vt in vberrima Siciliæ parte Siciliam quæreremus. At credo mea numina tandem.) Nec fatigata destitit: nec satiata requieuit. Patria excussos.) Satis signate locutus est. Me opponere Ponto.) Plus est quam si diceret tempestates. Me autem per perissologiam Imbres, tonitrua, tempestates.) Aut Scylla mihi.) Bene Mihi: ac si diceret, Etiam quæ per suam naturam solent nocere, me rogante, minime obfuerunt. Conduntur Tybridis alueo.) Condi proprie dicuntur, qui sibi statuunt ciuitatem. Cõduntur ergo, sedem stabilem locant. Sallustius. Peste conditur orbis terrarum. Et sunt propria verba quæ nulla ratione mutantur: vt sacerdotes creari, virgines capi dicimus. Pelagi.) Propter illud, Sed terræ grauiora manent. Mars perdere gentem.) Bene belli & vastationis quærit exempla in rebus huiusmodi: sicut in primo, naufragia. Pirithous Lapitharum rex cũ vxorem deduceret, vicinos populos Centauros, etiam sibi cognatos, & deos omnes excepto Marte, ad conuiuium conuocauit. Vnde iratum numen immisit furorem, quo Centauri & Lapithæ in bella venerũt. Antiquam genitor Calydona Dianę. (OEneus Calydonis rex de primitijs omnibus numinib⁹ sacrificauit excepta Diana: quæ irata aprum immisit; q cuncta vastabat donec a Meleagro occideret. Concessit) aũt ideo dixit, vt ostẽderet minora numina, nisi impetrauerint, nocere non posse. Statius de Venere, Infandũ natę concessit honorem. Quod scelus aut Lapithis tantum, aut Calydone

Talibus Æneadæ donis, dictisq; Latini,
Sublimes in equis redeunt, pacemq; reportant.
Ecce autem Inachijs sese referebat ab Argis
Sæua Iouis coniux, aurasq; inuecta tenebat,
Et lætum Æneam, classemq; ex æthere longe
Dardaniam, Siculo prospexit abusq; Pachinno.
Moliri iam tecta videt, iam fidere terræ,
Deseruisse rates: stetit acri fixa dolore.
Tum quassans caput, hæc effudit pectore dicta.
Heu stirpem inuisam, & fatis cõtraria nostris IVNO.
Fata Phrygum, num Sigęis occumbere campis,
Num capti potuere capi? num incensa cremauit
Troia viros? medias acies, mediosq; per igneis
Inuenere viam. at credo mea numina tandem
Fessa iacent, odiis, haud exaturata quieui.
Quin etiam patria excussos infesta per vndas
Ausa sequi, & profugis toto me opponere ponto.
Absumptæ in Teucros vires coeliq;, marisq;.
Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Tybridis alueo
Securi pelagi, atq; mei. Mars perdere gentem
Immanem Lapithum valuit. concessit in iras
Ipse deum antiquam genitor Calydona Dianæ,
Quod scelus aut Lapithis tm̃, aut Calydone merẽte?
Ast ego magna Iouis coniux, nil linquere inausum,
Quæ potui infelix, quæ memet in omnia verti,
Vincor ab Ænea. quod si mea numina non sunt
Magna satis, dubitẽ haud equidẽ ĩplorare qď vsq̃ est.
Flectere si nequeo superos, Acheronta mouebo.
Non dabitur regnis (esto) prohibere Latinis,
Atq; immota manet fatis Lauinia coniux:
Attrahere, atq; moras tantis licet addere rebus:
At licet amborum populos exscindere regum.
Hac gener, atq; socer coeant mercede suorum.
Sanguine Troiano, & Rutulo dotabere virgo,

fabula Ce... rorum

fabula O...

Et Bellona manet te pronuba: nec face tantum
Cisseis prægnans igneis enixa iugaleis.
Quin idem Veneri partus suus, & Paris alter,
Funestæq; iterum recidiua in Pergama tedæ.

done merente?) Hæc est vera lectio: sic & sensus procedit, vt vterq; ablatiuus sit. Nam si Calydona legas, vitiũ erit, nec sensus procedet. ¶ Scelus) autẽ pro poena posuit: ab eo quod præcedit, id quod sequitur. Vt, Et scelus expendisse merentem. ¶ Quæ potui infelix.) Id est nocens, vt contra, Sis felix, id est propitia: vt etiam diximus supra. ¶ Implorare quod vsquã est.) Ac si diceret, etiam humilia. Quod autem Iuno vbiq; alieno vti introducitur auxilio, physicum est. Natura enim aeris per se nihil facit, nisi aliena coniunctione, ventorum scilicet, qui creat nubes & pluuias. ¶ Atq; moras tantis licet addere rebus.) Ostendit deos retardare posse fata: non penitus tollere. Vt, Decemq; alios Priamum superesse per annos. Quæ autẽ dicit, etiam a Creusa dicta sunt, vt, Regnumq; & regia coniux Parta tibi. ¶ Sanguine Truiano, & Rutulo dotabere virgo.) Ambitiosa execratio est. ¶ Nec face tantum.) Tantummodo. ¶ Cisseis.) Regina Hecuba filia fuit secundum Euripidem Cissei, quem Ennius & Pacuuius & Virgilius sequuntur. Nam Homerus Dimantis dicit. Hæc se facẽ parere vidit, & Parin creauit: qui causa fuit incendij. Ergo nunc hoc dicit, Talis erit Veneri partus suus. Nam sicut p Parin Troia incensa est, sic per Æneam reliquiæ Troianorũ. Comparatio autem iniuriosa. Nam Veneri Hecubam, Parin Æneæ, Helenam Lauiniæ comparat. ¶ Iugales.) Coniugales, hoc est matrimonio conceptos. ¶ Idem.) Talis, similis. ¶ Funestæq; iterum recidiua in Pergama tedæ.) Sic tedæ recidiuę, vt pergama.

DONATVS.

¶ Talibus Æneadæ.) Magnum fuit securitatis signum, quod equites remeauerant, qui pedites fuerant missi. Respondit. duobus, hoc est donis & dictis, donis sublimes in equis redeunt. dictis, pacemq; reportant. inter illa, quæ dicta commemorant, quibus fuerant lęti, etiam illud cõtinebatur, quod Latinus de filiæ nuptijs dixit. quantum hic putamus gloriosam effectam legationem, quæ tantam lætitiam fuerat ad Æneam perlatura? Plus quippe est deligi generum, q̃ suscipi auspicio peregrinum. ¶ Ecce aũt Inachis.) Dum inter Latinum & Troianos, vel post Latini dicta hæc gererẽtur, quæ superius comprehensa sunt, repente exijt Iuno ab Argis remeans, & summo coelo respiciens vniuersa votis suis studijsq; contraria. s. Troianos lætos, quod nunquam antea factum est, tuta erga ipsos omnia fiducia gerentes prosperorum successuum, molientes tecta, & sedis perpetuitate securos, deseruisse etiam rates, vtpote iam non necessarias. ¶ Stetit acri fixa dolore.) Stetit, non sponte, sed doloris morsibus fixa. ¶ Tum quassans caput.) Quod est apertæ commotionis signum. ¶ Hæc effudit. p. d.) Demonstrat qualem orationem esset habitura. nam quod longe adhuc posita lætitiam Troianorum vidit, & doluit, signum fuit veteris & pertinacis odij, quam perpetua curiositas ducebat, q̃primum nosse, quid agerent inimici. quassare est commouere. ¶ Heu stirpem inuisam.) Qui contrarijs fatis dicuntur nasci, inter se inimicitias gerunt. vt nunquam conquiescant, nec accipiant finem. Hoc asseritur ex Iunonis persona, atq; hoc firmatur etiam fatis deos gubernantibus agi. Ait igitur Iuno. Heu, quod fuit altissimi doloris signum, vt vinceret gemitus vocem. dehinc ait doleo, q̃ fatis meis obuiam veniant Troianorũm fata contraria. quod cum ita sit, obtinere proculdubio debuerunt fata mea, & æmulos nocendo peruincere. ecce ipsi cum dolore meo superiores sunt. & quicquid inimica cogitare potuit constantia & felicitate vicerunt. ¶ Num Sigæis. o. c.) Hæc sunt, propter quæ dictum est, heu, quorum caput est, quod contrarijs fatis Iuno aduersus Troianos frustra nitebatur. sequebantur illa quoq;, quę superius enumerauit inimicitijs. s. suis excidium Troię prodesse nequisse, quod cum esset vnum, hoc misit in partes, vt multa gemere viderentur, capta est inquit Troia, & oppressa hostilibus copijs. ignis additus, vt quicquid armis absumi non posset, aboleret incendium. sed illos nec mucro pressit, nec captiuitas vinxit, nec ignis inuenit. ¶ Medias acies,) Quod magis dolendum est mihi, quia per medias acies perq; medias flammas tanquam nihil obstitisset tuti securiq; transierunt. quod fuit felicitatis ipsorum, vt abscessisse potius ociose: q̃ fugisse territi viderentur. Euaserunt igitur pericula duo, quibus grauius nihil est. Ruptæ sunt acies, incendia vanuerunt. inuentus est exitus conseruationis ipsorum, vbi sperabatur interitus. quod dixit medias acies, & medias flammas, ibi maiorem cumulum doloris expressit. magnum enim non esset flammarum terminos aut fines exercitus euasisse, e medio autem euadere difficillimum. ¶ At credo mea nu.) Ipsa sibi proposuit, quibus se magis accenderet. defecisse me, inquit, quispiam dicet, aut saturatam odijs quieuisse; nec satiata sum, nec quieui. denique post excidium Troię passa non sum vllas cineris eius superesse reliquias. ¶ Quinetiam, pa. ex.) Excussos mirabiliter positum. quicquid enim excutitur vim testatur, quam ferre non potuit. & ad hoc excutitur vt cum sua pernicie ferre non potuit. & ad hoc excutitur, vt cum sua pernicie cadat. Excussi eos, inquit, finibus Troiæ. ¶ Infesta per vndas.) Sæuior secuta sum nauigantes & in pelago positis me frequenter obieci. Nullus locus est maris, in quo me non senserint inimicam. ¶ Absumptæ in te. vi. Quicquid in Troianorum necem mitti de coeli partibus potuit, quicquid de fluctibus procurari, factum est, totumq; frustratum. ¶ Quid syrtes, aut scylla?) Quærat, quid mihi profuerunt syrtes? quid Scylla, vel vasta Charybdis? Vasta, hoc est sæua, in qua me laborante constat impactos. Hoc interrogantis est. ecce ipsa respõdet. ¶ Optato conduntur tyb. a.) Ego illis ineuitabilia obieci, illa eos ad optata duxerunt, in tantum vt vlterius nec me timeant, nec minas ponti formident. per istiusmodi comparationem ostendit cumulum doloris sui: cum cerneret inimicos suos superatis tot discriminibus terrenis ac pelagi defendi placiditate fluminis & regis amicitia. ¶ Mars perdere gentem.) More suo ab exemplis quoq; iras suas accendit, & inducit minores deos ad plenum se defendisse. Atq; vt hoc grauius faceret, addidit comparationẽ a persona sua, dicens. Ast ego ma. I.) Et personas & delicta comparat Marti & Dianæ. itemq; eos, qui vtrosq; deos offenderant, & Troianorum personam. illorum factum & Troianorum causam poenã quoq;, quam Mars & Diana inflixerant, confert cum conatibus suis, in alieno negocio leuiorem facit delinquentium causam, in suo grauiorem. alios cum irascerentur implesse vindictam, se non tantum non potuisse, verum etiam superatam, Vincor ab Ænea. ab vno scilicet & pro animo inimicę, intelligamus ab homine humili atq; inertissimo, nomen enim pro conuitio posuit. ¶ Quod si mea numina.) Quod si inquit, meum numen non valet exequi iniuriam tuam, non dubitem implorare auxilia, quæ vbicũq; sunt. Dum hæc tractat, inuenit, quid pro tempore facere debuisset. ¶ Flectere si nequeo superos, Acheronta mouebo,) Quia non possum auxilio superum implere, quod cupio, inferos mouebo: Tractat, in quo obesse Troianis inferi possent. ¶ Non dabitur regnis.) Quoniam, inquit, ferunt Lauiniæ nuptias Æneæ deberi volentibus fatis, & Troianis Italiam, si hæc conuelli non possunt, possunt tamen morarum impedimento differri. ¶ At licet amborum populos excindere regum.) Magnum factiosæ inimicæ consilium: quę cum non posset regum concordia rumpere populos, disposuit dissipare. his enim commissis excitatis in discordiam, necesse fuerat etiam regem suis paribus necti. ¶ Hac gener atq; s.) Hęc sit merces coeuntium in affinitate, vt suorum funeribus crucientur. ¶ Sanguine Troiano & rutulo dotabere virgo.) Effusio sanguinis partium ipsa sit virgo dos tua. ecce animus iratę dum secum tractat, ad virginem sese conuertit, quasi ipsa cum Troianis aut cum ipso Ænea aliquid egisset. dos tua, inquit, constituitur in partium cęde. ¶ Et Bellona. m. te. p.) Crudelitatis. s. dea. pronubę dicuntur, quę sunt in obsequio nubentis. ¶ Nec face tantum Cisseis.) Solent, inquit, Troianorum foeminę mali ominis vtero gestare progeniẽ, sicut Cisseis incendij signo protulit Paridẽ. Cur non contingat Veneri similem filium peperisse? ¶ Quin idẽ Veneri alter. Funestæq; iterum.) Indicium ex Paride captum est tunc magis perire Troianos, cum nectũtur vxoribus alienigenis, Cisseis peperit Paridem, sed istius natiuitatem pręcesserant somnia, quę non exortum hominis, sed ex incendijs futurum interitum nunciarent. in hoc extremo sit & Veneris partus: vt renascẽs Troia ante ipsas, quas pręparant nuptias, consumatur. ecce & hic tractat Virgilius esse quidem fatum, quod licet superari non posset, valeat tamen aliquo impedimento turbari, non autem prohiberi, licere ei, qui currentibus feliciter fatis obuius ire voluerit.

ASCENSIVS.

¶ Talibus Æneadę donis, dictisq; Latini, Sublimes in equis redeunt, pacemq; reportant. Ecce autem Inachijs sese ref. &c.) Docet igitur quidem rediisse Troianos, cum donis, & pace optata: sed Iunonem, quę tunc aberat, ęgre tantam prosperitatem tulisse, cuius orationem, quam secum habuit, recitat. Dona autem dicit sic. ¶ Donis.) Propter equos. ¶ Dict.) Nam pacem reportant. ¶ Fatis contraria.) Qui contrarijs fatis nascuntur, immortaleis inter se inimicitias exercent: confirmat etiam deos fatis agi. Dolet igitur, q̃ debuissent

quod debuissent timere fata Iunonis Troiani: & non timuerunt: dolet quod superiores euaserint: & quicquid cogitare potuerit, vicerũt. ¶ Medi.a.) Per gladios, & per igneis non extremos, sed medios: quibus nulla possunt esse grauiora pericula. ¶ At credo mea numina.) Nec fessa sum, odijs: nec quieui saturata. ¶ Mars perdere gentem. ¶ Ab exemplis iras suas accendit: & ostendit minores deos ad plenum se defendisse. Comparat causas, delicta, & personas. ¶ Vincor ab Aenea.) Nomen proprium, pro conuicio posuit: quasi dicat, ab vno eodemq́ inertissimo. ¶ At licet amborum po.a.) Magnum factiose inimicitię consilium, vt dissiparet populos: cum regum concordiam non posset rumpere. Conuertitur aũt ad virginem, veluti ipsa cum Aenea aliquid egisset. Hęc ille. ¶ Ordo autem est. Aeneadę.i.socij, aut legati Aeneę: redeunt, sup. cum talibus donis, & dictis Latini, sublimes in equis: & reportant pacem.i.concordiam, & foedus pacis conseruandę. Autem pro sed: ecce, quasi dicat, praeter opinionem, & de repente: cõiux Iouis.s. Iuno: saeua.s.in Teucros, referebat sese ab Argis Inachijs.i.ab Inacho olim nobilitatis: & ipsa inuecta, id ẽ dũ inuehebatur, tenebat .s.tanquam domina, & in propria regione existens: auras.i.aerem lenem, & prospexit longe.i.procul aspexit ex aethere, vsq; ab Pachinno promontorio illo Siculo.i.Siciliensi: Aeneam laetum.s.de prospera legatione: & classem Dardaniam.i.Troianam, ad littus Italicum applicitam, & videt, supple eos: iam moliri, id est cum mole extruere: tecta, id est domos, & oppida: & fidere iam terrę quod prius non fecerant: vnde, Semper obuerterant pelago proras, & deseruisse rates, id est naues suas: stetit.s.impedita: quia fixa acri dolore: tum, id est deinde: ipsa quassans, id est frequenter concutiens: in signum vehementis irę: caput, scilicet suum: effudit pectore hęc dicta: heu, exprobrantis modo particula: stirpem, id est progeniem: aut radicem generis inuisam: & heu fata Phrygũ, cõtraria nostris fatis quia voluit imperium summum, traducere in Carthaginem: quod & fecisset, nisi Romanum obstitisset. Num.i. nunquid, quasi dicat, videtur quod non: ipsi, supple Phryges potuere occumbere, id est oppetere terram: sed ignobilius est occumbere, supple in campis Sygeis, id est Troianis, ad promontorium, aut mare Sygeũ. Num ipsi capti potuere capi, scilicet omnes: aut sic capi: vt nullus elaberetur? Num, id est nunquid: Troia incensa cremauit viros? quasi dicat, non: quod tamẽ debuit facere: sed ipsi inuenere viam per medias acies, & per medios igneis: quod propter Aeneam dicitur, qui de se dixit in secundo, Expedior, Dant tela locum, flammaeq́ recedunt. & credo, quod, supple mea numina, id est potestates meae diuinae: iacent tandem fessa, id est defatigata: & ita ego quieui: haud, id est non: exaturata, id est ad plenum satura odijs: sicut Iuuenalis dicit de Messala: Quod lassata viris: sed non saturata recessit. Commemorat autem Iuno, quae pro exterminandis Troianis fecerit, vt tristius sit non effecisse, quod indignata dixit in primo, Me ne incepto desistere victam? &c. Quin etiam, id est insuper: ego infesta, id est perniciosa, & vim inferens: ausa, supple sum: sequi, id est insequi, aut persequi, per vndas, supple Troianos excussos: patria, scilicet sua, & ausa sum me opponere ipsis profugis: toto ęquore, id est per totum ęquor vbicunque fuerint: vires & coeli, id est aeris: & id propter ventos Æoli, & maris, propter tempestates absumptae, supple sunt: in.i.contra, Teucros: quid Syrtes, supp. profuerũt mihi? q.d. nihil: quid Scylla? & quid Charybdis vasta, id est valde ampla, & capax: hoc vtrunq; illud periculum maris Siculi: quid profuit mihi? quasi dicat etiam nihil: quia illi conduntur, supple in alueo Tybridis: optato, id est quem diu optauerunt: existentes securi.i.sine cura: pelagi.i.de periculis maris, atq; mei, id est de periculis & malis, quę ego inferre possim. Vt autem maior sit indignatio, ipsam solam victã: sicut in.j. exemplum oppositum sumpsit a Pallade: ita nunc capit a Marte & Diana, dicens, Mars valuit perdere: id est interimere: immanem gentem, id est valde magnum, & ferocem populum: Lapitheum.i. Lapitharum, populorum Thessaliae, ad quorum pugnam Bacchus causas dedit: vnde in Georg. Bacchus & ad culpã causas dedit. Ipse genitor deum, pro deorum, id est Iuppiter concessit Dianę in iras.i. vt vexaret per iram, immittendo aprum Calydona, regionem illam antiquam.i.nobilem, & quę cara esse debebat. Quod scelus tantum.i. quam poenam tantã: aut Lapithis, sup. merentibus: aut Calydone merente. q.d. neq; Lapithis merentibus neq; Calydone merente: & tamen ad libitum illorum numinum concessit. Ast ego magna coniux Iouis: quę infelix, qã non effeci: potui nil linquere inausum.i. quod non auderem: quae verti memet.i.meipsam, & propriam personam meã: in omnia.i. omnis conatus, tam dignos, q̃ indignos: vincor ab Aenea, quasi si dicat ab vno viro, & eo ex adulterio progenito, atq; patrię proditore: quod si exprimeret, dedecus esset Aeneę: quod nũc in laudem eius dicitur: quod si mea numina non sunt satis magna: equidem, id est ego quidem, hoc est certe: haud.i.non: dubitẽ, id est verear: implorare.i.in auxilium meum ploratu illicere: quod vsquã est, id est quidquid numinis sit: vbicũq; sit etiã in inferno: quia si nequeo flectere superos, ego mouebo.i. excitabo, aut solicitabo: Acheronta.i.inferos, Acheronta colentes. Et si dicatur, ne inferos quidem posse, cum fata obstent: dicit esto.i. vt cõcedam ita esse q̃ non dabitur.i.concedetur, a fatis prohibere.s. Troianos: regnis Latinis, atq; quod Lauinia manet.s. Aeneę: sed per inuidiam id non dicit: coniux immota, id est immutabilis: fatis.s.id volentibus. At id est sed: saltem licet.i.licitum est: trahere.i.protrahere: atque addere rebus tantis, tam magnis, & tam laetis ac felicibus moras. At .i.saltem: licet excindere, id est bello exterminare, populos amborum regum.s. Aeneę, & Latini: aut etiam Turni: sed non optat excisionem populorum Turni: vnde pot9 dixero de populo Aeneę & Latini: vnde subdit, Gener, & socer, scilicet Aeneas & Latin9 coeant, scilicet in amicitiam: & foedus, ac mercede suorum, scilicet subditorum: vt vtrique excidantur, o virgo.s. Lauinia: tu dotabere sanguine Troiano & Rutulo: quia vtriusque effusionem, quasi loco dotis afferes: & Bellona, id est dea belli: manet, id est certe expectat te, vt scilicet sit: pronuba, id est auspex: & pręfecta nuptiis tuis: quibus ego pręesse debeam: nec Cisseis, id est Hecuba, Cissei filia: & Priami coniux: pręgnans, id est grauida olim: & foeta face, id est quę se facem somniauit parere, quia tota Troia incenderet: dum Parin gestaret: enixa est tantũ.i.infantẽ: quantum.s.tu: aut tãtum, id est solummodo, quia etiam tu: igneis iugaleis.i.incendia patriae, propter coniugia facta: quin idem partus, supple erit Veneri suus, scilicet proprius: quia per Venerem, Paris Helenam rapuit, qui partus fuit Cisseidos exitialis patriae: & alter Paris, id est similis Paridi, scilicet Aeneas, raptor Lauiniae, Turno desponsatae: vt Paris Helenae, quae Menalao nupserat: & tedae funestae, id est quae sint funeris causę, non lętę faces nuptiales, supple erunt: in Pergama, id est moenia Troiana: recidiua, id est iterum in interitum, recisura: aut, rediuiua, id est iterum, quasi ad vitam, id est existentiam, reditura.

SERVIVS.

¶ Luctificam Alecto.) Graecus accusatiuus. Huius autem declinationis tres casus vsurpam9 genitiuum, vt Alectus: nominatiuum & accusatiuũ vt Alecto. ¶ Odit & ipse pr̃ Pluton.) Venerationis est pr̃. Nam furię, Acherontis & Noctis filiae sunt. ¶ His acuit verbis.) Irritauit & instigauit eius insaniã. ¶ Proprium.) Aut tibi aptum: aut certe perpetuũ, in defessum, vsque ad finem perducendum. Et sciendũ ideo furię nihil pro premio dari, qã pręstatur hoc ipm furię, vt bella cõmoueat: & vt dicat̃ defendisse Iunonẽ. ¶ Infracta.) Aut valde fracta: aut quę fuit ante hac semp infracta: Vt, Turn9 vt ĩfractos aduerso Marte Latinos. ¶ Cedat fama loco.) Vincatur. Cicero, Loco ille motus est, cum est ex vrbe depulsus. ¶ Ambire Latinum.) Amplecti, circum retinere. non ob ambitũ dixit. Nam ambio ad illum dicimus, non ambio illum. ¶ Tu potes vnanimeis.) A maiore ad min9. ¶ Versare.) Vertere, & vsus est frequentatiuo ad vim augendam. ¶ Tibi nomina mille. ¶ Facies.) Vt, Et sine nomine corpus. Mil. autem secundum Euripidem: in cui9 tragoedia dicit furia nõ esse vnius potestatis, sed se esse

Hæc vbi dicta dedit, terras horrenda petiuit, POE.
Luctificam Alecto Dirarum ab sede sororum,
Infernisq; ciet tenebris, cui tristia bella,
Iraeq́, insidiaeq́, & crimina noxia cordi.
Odit & ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareę monstrum: tot sese vertit in ora,
Tam sęuę facies, tot pullulat atra colubris.
Quam Iuno his acuit verbis, ac talia fatur.
Hũc mihi da propriũ virgo sata nocte laborẽ, IVNO
Hanc operam. ne noster honos, infracta' ue cedat
Fama loco, neu connubijs ambire Latinum
Æneadae possint, Italos' ue obsidere fineis.
Tu potes vnanimeis armare in praelia fratres,
Atque odijs versare domos: tu verbera tectis,

fortunā, Nemesim, fatum, necessitatem. Ita Asper. ¶ Foecūdum concute pectus.) Plenū malitiæ. Efficacia. ¶ Compositā pacē.) Quā supra Latin⁹ dederat. ¶ Crimia belli.) Cās. vt Crimen, amor vestrum.

Funereasq; inferre faces: tibi nomina mille,
Mille nocendi artes: foecundum concute pectus:
Disiice compositam pacem, sere crimina belli:
Arma velit, poscatq; simul, rapiatq; iuuentus.

DONATVS.

¶ Hæc vbi dicta.d.) Horrendum, dixit, ex causa ingentis iracundiæ vehementissime cōmotam, intantum vt quisquis eam cerneret, sine horrore esse non posset. magna enim vis est eorum, q summa potestate positi commouentur. Dimisso ergo aere, quo vehebatur, venit ad terram. ¶ Luctificam Alecto.) Quæ nihil aliud prę ter luctus nosset efficere, aut quæ faceret luctus. ¶ Dirarum ab sede.s.) Quanta cōgessit, vt ostēderet exquisitum maliæ: & quo peius non esset, sibi Iunonem adhibuisse: Et reuera nisi talis voluntatem dolentis implere non posset. Et liceat sufficere deberet, qđ luctificam dixit, & ex dirarum coetu, atque ab ipsis tenebris euocatam: tū addit alia, quibus aptam negocio demonstraret. Cui tristia bella. bellis aptatur quidquid triste est. quando enim possunt esse bella non tristia? & quæ semper iras cōmouent, quibus fuerat plena. & æque ad excogitandas insidias artifex: & crīa noxia cordi. Omne quoque noxiū criminū genus sensib⁹ detestabilibus portans. Omnia, quæ dixit, in ea fuisse, monstrata sunt, cū Iunoni negocium gereret. Nec hæc sola, quæ superius dicta sunt: verum etiam alia, quæ sequentur cum detestandis artibus abundaret, & esset iccirco odiosa, omnibus displicebat. Intulit etiā illis, quibus placere debuerat, Plutoni scilicet & sororibus suis. Omnes enim nequitia & scelere superauerat. Hęc tantum malis artibus redundabat: vt vno eodemq; momento, quas vellet mutaretur in formas: & quantis opus esset serpentibus pullularet. nihil ei gratissimum erat, nisi quod luctus haberet & sanguinem. vituperationē istius furiæ Virgilius ex persona sua posuit: sed vbi ad Iunonem ventum est, animi sui necessitati permota, quod damnabile in furia fuit, vertit in laudem. ¶ Quam Iu.h.a.v.) Acuebat hanc Iuno verbis suis, & instructiōibus pessimis, vt mala natura persuasione loquentis deterior fieret. ¶ Hunc mihi da p.v.) Nihil a te virgo q̄ritur alienum, nec laborabis prouidere, quod habes. Propriū quippe est tibi, quod mihi est in tempore necessarium, primum quod inde prę ferenda es, quod te tenebrarum substantia genuit. opera sola necessaria est. Cęterum implendis, quę desidero, aptam gentis conuenientemq; personam. ecce Iuno non vtitur arte poscendi, nec subtilitatem quęrit: nec petit aliquid fieri: sed iubet verbis imperatiuis. Da, inquit, laborem, hoc est impende. quid enim petere debuit maior, quę videndi teneret plenissimam voluntatem: aut quid petere ab ea, quę optabat inuenire, quod verteret? sola igitur insinuatio fueras necessaria causæ, & summa designanda desiderij, incipit dici laus in aperta vituperatione. si enim pro persona furiæ. vt factum est, si remoueatur huc prædicationi persona conueniens, erit execrabilis, in qua ista conuenerant. dicitur ergo sub specie laudis vituperatio. deniq; locum prædicationis obtinuit, quia furiæ dicebatur. sed necessario pręmittitur causa, ꝓpter quam tantum malum fuerat ab inferis euocatum. ¶ Ne.n.h.) Ventum est, inquit, ad eum cardinem virgo: vt casura sit nominis mei omnibus reuerenda maiestas: nisi his, quę contra eam fiunt, itum obuiam fuerit. Cedere loco, verbum est ex re militari sumptum, nam in pugna, qui loco cesserit, constat eum superatum. Quod igitur ait Iuno, ne noster honos, infracta'ue cedat fama loco. significat, ne victę perdamus honorem nostrum. his subiungit, personas omnes, & rem, & quid facto opus sit, signans. non enim tempus verbis prolixioribus occupari debuerat: in quo non verba, sed facta quærebantur adhibenda. quippe rumpendis initijs celeritas fuit: ne in alijs quoque concordia roboratis subsidijs, aut superari non posset, aut difficulter euicta succumberet. ¶ Non connubijs am.la.) Nolo, inquit, cum Troianis connubia fieri: nec Latinum sic circūuenīri: vt his filiam tradat, ne sit eis causa in Italia remanendi. nolo affinitatis iure concordiam contra vota mea surgentem conualescere. Redit rursum ad laudem furię, repetens ēt illa, & sensibus eius inculcans, quę cupiebat impleri. ¶ Tu potes vnanimes.) Magna quippe vis est naturalem dissipare cōcordiā: & eos, quos vnus sanguis idemq; vterus genuit, in exitium prouocare. Quod ipsum iccirco positum est, vt ostenderetur Alecto plus nosse, quam Iunoni fuerat necessarium. si poterat pulso germanitatis affectu, non modo in dissensiones, verumetiam in bella fatres at mare, multo validius potuit extraneos & incognitos in nouam coeuntes amicitiam dissociare, atque dissoluere. ¶ Atq; odijs

odijs versare domos.) Potes odia conserere inter eos, quos vnum domicilij consortium tenet: tantumq; immittere seditionum pondus: vt parietes quoque, atque ipsa fundamenta vertantur. ¶ Tu verbera.t. Fu.q.in.f.) Verbera, inquit, & faces funereas, hoc est litium motiones & causas potes alienis tectis immittere, quæ vsque ad interitum commanentium tendant. potes, semel positum, omnibus aptatur, quę diximus. ¶ Tibi nomina mil.) Per nomina formas ostendit, in quas conuersa mutabat etiam quod poterat vocitari. id enim incipiebat esse, in quo dolebat forte conuerti. mille vero artes nocendi suppetebant: cui facile fuerat esse, quod vellet. ¶ Foecundum concute pectus.) Scio pectus tuum nocendi artibus redundare. hoc si agitare volueris, profertur inde, quod mihi est necessarium. interea licet scelerum conflandorum artificio furia redundaret, & nosset, quid ageret. tamen Iuno vehementer in sua causa solicita desiderij summam iterum ac sępius succincta breuitate commendat. ¶ Disiice compositam pacem.) Magna ordinatio consiliorum: primum fuit quippe, vt pacis foedere structa verteretur: vt via exteris inuentionibus pateficeret. sere crimina belli. ad belli enim certamen veniri non posset, nisi primo extitisset causa pugnandi. optimo tamen verbo dictum est, sere: vt ex his, q̄ essent sata, alia rursum foecundis excessibus pullularent: & aliud atque aliud, quod ex sese vindicare deberet, effunderent. Iuuentusq; ipsa velit arma. plus est enim in rebus perficiendis velle q̄ cogi. quia igitur voluntas in agendo prima est. effice, inquit, prīo velit, dehinc poscat: si nullus dederit, rapiatur. scilicet vt non expectata visione cuiusquam volens ad arma concurreret. Rapere significat, aliquid sine authoritate iubentis inuadere. compleuit ꝓpositionem, qua dixit, Quam Iuno his acuit verbis: nam laudando eam, & in officijs detestabilibus præferendo: quę etiam dido consilia ad perficiendum mandata, armando naturam feram, fecit instruendo peiorem.

ASCENSIVS.

¶ Hęc, &c.) Recitat quomodo Iuno ad furiā infernalem descendit, & ab ea auxiliū petijt: eamq; docuit quid factum velit. Donatus sic. ¶ Horren.) Ex causa magnę iracūdię vehementer commota. Descriptio aūt Alectus ostendit eam esse aptam tāto negocio. ¶ Propr.) Ergo non laborabis: quia nihil peto alienum a te. ¶ Da.) Non precatur: sed imperat, vt sit ratio personarum. ¶ Nomina.) Per nomina, formas ostendit: in quas conuersa se mutabat, quod poterat vocitari. ¶ Foecund.) Nocendi artibus redūdans. Solicita autem in causa sua, sępius rem commendat: ordinatum autē consilium est. Primo enim foedus vertendum fuit, vt via pateret ad bellum. ¶ Sere.) Vt ex satis alia, rursus foecunde pullularent. ¶ Velit.) Plus velle est, quam rogi. Velit primo, deinde poscit: & si non detur, rapiat: nam rapit, qui sine iubentis authoritate inuadit. Hęc ille. ¶ Ordo est. Vbi.i. postquā: Iuno, sup. dedit.i. locuta est hęc: ipsa horrenda, quia inflata ira petiuit terras: & ciet, id est excitat: Alecto.i. furiam illam infernalem: luctificam.i. luctus facientē: ab sede dirarum sororum.i. aliarum furiarū, quę sunt Megera, & Tisiphone: &, sup. a tenebris infernis.i. infernalibus: cui.s. furiæ. & si dicatur Alecto, bella tristia.s. alijs, vt matribus, secundum Horat. car.j. Bellaq; matribus detestanda &c. & irę, & insidię, & crimina scilicet semina belli: aut crimina, scilicet ob quæ fiunt bella, & ideo noxia, id est nociua, supple sunt cordi, id est ad cor, hoc est voluptatis & curæ. Et, id est etiam: ipse pater, scilicet inferorum: Pluton odit, & sorores, id est reliquę furię odere: monstrum tartareum, scilicet Alecto: tot, id est tam multa ora: vertit, supple se: &, vt monstrum dicatur, tam sęuę facies, supple sunt illi: & ipsa atra, id est nigra, & infesta: pullulat, id est germinat tot colubris, quos loco capillorum fruticantes habet: quam, scilicet furiam, Alecto: per se tam perniciosam Iuno acuit, scilicet ad iram, his verbis: ac fatur talia, hoc additum puto, quia abundat: o virgo sata nocte, id est filia noctis, scilicet Alecto: da mihi hunc laborum proprium, vel, qui tibi proprius, & tuę naturę conueniens est: vel quem mihi proprium, id est peculiarem: opto ita, vt nulli alteri eum impertias: & da, id est impende mihi hanc operam: ne honos noster: ve, pro vel: fama, supple nostra: cedat loco infracta.i. multum fracta, & in nihilum redacta. quia nullus me post hæc honoraturus est, si ab Aenea vincor: vnde in primo, Et quisquam numen Iuno adoret Pręterea? aut, supplex aris imponet honorem? quasi dicat minime: neu, id est neue: Aeneadę possunt ambire, id ambiendo allicere connubijs, id est ad connubia, Latinum: & ob-

fidere

fidere fineis Italos (ab obfido, tertiæ coniugationis) tu potes: arguit a facilitate: armare in prælia fratres vnanimes, scilicet prius, aut qui debeant esse vnanimes (est autem accusatiu° vnanimes) & tu potes versare domus, id est familias: vt parentes, & liberos maritum, & vxorem: odijs per odia: tu potes inferre tectis, id est in tecta: & domos verbera, id est flagella: aut flagellationes, & faces funereas, scilicet post verbera nomina, id est facies, & figuræ, quę

quæ varię nominantur, supple sunt tibi mille: & mille artes nocẽdi sunt tibi. concute, id est comprime, vt exeant artes tuę in opus pectus foecundum, scilicet artibus nocendi, disiice pacem compositam: sere crimina, id est causas, & semina belli: vt, scilicet iuuẽtus velit: quod animo fit, & poscat: quod ore: & verbo rapiat simul arma: quod manibus fit, & exit ad opus bonum ergo auxesin facit.

[Exin Gorgoneis Alecto infecta venenis POE.
Principio Latium, & Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumq́; obsedit limen Amatę,
Quam super aduentu Teucrum, Turniq́; hymenęis
Foemineæ ardentem curæq́;, iræq́; coquebant.
Huic dea cœruleis vnum de crinibus anguem
Conijcit, inq́; sinum præcordia ad intima subdit,
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille inter vestes, & leuia corpora lapsus
Voluitur attactu nullo, fallitq́; furentem,
Vipeream inspirans animam: fit tortile collo
Auro ingens coluber: fit longę tęnia vittæ:
Innectitq́; comas, & membris lubricus errat.
Ac dum prima lues vdo sublapsa veneno
Pertentat sensus, atq; ossibus implicat ignem,
Nec dum animus toto percepit pectore flammam,
Mollius, & solito matrum de more locuta est,
Multa super nata lachrymans, Phrygijsq́; hymenęis.
[Exulibus'ne datur ducẽda Lauinia Teucris. AMATA
O genitor: nec te miseret natæq́; tuiq́;?
Nec matris miseret, quam primo Aquilone relinquet
Perfidus, alta petens, abducta virgine prędo?
At non sic Phrygius penetrat Lacedęmona pastor,
Ledeamq́; Helenam Troianas vexit ad vrbeis?
Quid tua sancta fides, quid cura antiqua tuorum,
Et consanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externa petitur de gente Latini,
Idq́; sedet, Fauniq́; premunt te iussa parentis:
Omnem equidem sceptris terram, quę libera nostris
Dissidet, externam reor, & sic dicere diuos:
Et Turno si prima domus repetatur origo,
Inachus, Achrisiusq́; patres, mediæq́; Mycenæ.

SERVIVS.

Exin.) Ordinis aduerbium. Gorgoneis.) Pessimis, sęuis: a Gorgone. Tacitum.) Pro tacite, sed bñ. Obsedit.) Quasi quæ insidiabitur. Curæ irę'que coquebant.) Peruerso ordine respondit. Nam ira in Troianos est: cura de nuptijs. & primo aduentum Teucrorum dixerat. Huic dea.) Figura perturbata. Nanque talis est ordo, Huic dea vnum anguem in sinum coniecit, & vsque ad intima subdit pręcordia, quæ sunt loca cordi vicina, quibus sensus percipitur. Anguem.) autem iniecit partẽ sui, id est furoris. Leuia.) Pulchra. Attactu nullo.) Sine morsu, sine sensu. Fallitq́; furentem.) Inijcit furorem sine accipientis sensu. Furentem autem, vt furore teneat. Nam nondum furebat. Tænia vitæ.) Tęnia est vittarum extremitas. Vdo sublapsa veneno.) Hypallage in sẽsu. Veneno vdo.) Quod est de vdo corpore. Nanque serpentum vda sunt corpora, adeo vt qua eunt, viam humore designent. Solito matrum de more locuta est.) Nondum ad plenum furebat. Vnde per muliebrem iracundiam mista asperitate loquebatur. Nam hoc est matrũ de more. Paulopost enim furore quatietur. Exulibus'ne datur?) Propter dissuasionem figurate loquitur, exules vocans eos qui propria regna repetebant. Ducenda.) Abducenda. Prædo.) Quasi piratam dicit hominem diu in mari morantem. At non sic Phrygius.) Legitur & an non, sed hoc absolutum est. Si autem at legeris, copulatiua particula est ad ornatum solum pertinens. Horatius, At, o deorum quicquid in cœlo regit terras, & humanum genus. Quid cõsanguineo.) Filius est enim Veniliæ Amatæ sororis. Si gener externa petitur de gente Latinis.) De qualitate transit ad finem. Nam vult Turnum extraneum esse diffinire per callidam argumentationem, quia imperio Latini nõ subiacet: cum oraculum de Latinis omnibus cauerit. Postea etiam huic argumento alia subuenit argumentatione, Turnũ Gręcum esse ab Acrisio commemorans per quod duas res agit latenter. Nam dicendo originem considerandam, docet & Turnũ Gręcum esse ab Inacho Acrisio: & Aeneam Latinum esse a Dardano. Premunt te iussa.) Vrgent, in hoc compellunt. Inachus Acrisiusq́; patres.) Danae Acrisii regis Argiuorum filia postquam est a Ioue vitiata, pater eam intra arcam inclusam præcipitauit in mare. quæ delata ad Italiam, inuenta est a piscatore cum Perseo, quem illi c enixa fuerat, & oblata regi qui eam sibi fecit vxorem: cum qua etiam Ardeam cõdidit, a quibus Turnũ vult originem ducere.

DONATVS.

Exin.) Hoc est ex eo momento. Gorgoneis Alecto in.ve.) Alecto cui venena supererant, diris infecta serpentibus Gorgoneis, dixit, vt in eum modum mutata videretur, quo fingit Gorgona, & tales serpentes gestare pro crinibus, quales illa portat in vertice. Pricipio Latiũ.) Hoc mãdatis non inseruerat Iuno. sed faciẽdum suggesserat furię naturalis inuentio. dicit ergo, qd factum sit: fuit, inquit, ad Latini domum, nũc ipsius facti reddi incipit causa. Tacitum'que Ob.li.A.) Non sic petit domũ regiam furia, vt regem ipsum aggrederetur, aut falleret, sed tacite limẽ Amatę obsedit. Tacitũ dixit, sine strepitu aliquo: quæ iam flebat fortunam filię, & optabat Turnum potius ei iungi, quam Phrygium virũ. deniq; cruciabat animo, cura simul, doloreq́;. Tacitum limen etiam sic possumus sentire: vt non limẽ dixerit tacitũ, sed etiam furiam tacitam obsedisse, vt facilius neicienti valerent obrepere. Facile etiã fuit nulla vi adhibita obtinere eius animũ, cui Aeneæ iam coniũctio displicebat. Consilium tamen probabile videbatur inuẽtam mulieris cumulare sententiam: vt efficeret vis maior ne commutaret mentem: & in aliam partem sexus forsitan mobilitate transiret. Huic dea.) Furiam, poetę sic fingũt. q angues pro crinibus habeat, & q eius ministri sint, cum aliqua ei mala perficienda sint. Nos tamen Amatæ nõ anguẽ, sed commotionem mentis immensam debemus accipere: vt composita Latini volũtate nuptiæ perturbarentur. itaque licet hęc ita sint, exponam° sm poetam, quæ dicta sunt. huic, inquit, hoc est Amatæ. deam furiam dixit, vt supra. deos enim deasq; veteres putauerunt, qui essent alicuius virtutis, & homines potestate superarent. Cœruleis vnum.) Quando vnum ad perditionem harum rerũ arbitrata est posse sufficere. quid in euersionibus poterat, quã tot etiam funerei angues armabant? Inq; sinum præcordia.) Sinus dicit, qui potest aliquid excipere, & tenere. furia igitur in sinum & pręcordia anguem misit ad ipsa intima. subiungit, cur hoc fecerit: Quo furibunda domũ monstro permisceat oẽm.) Idẽ, vt hoc monstro per puellæ matrem totam domum misceret, scilicet vt subuersa omnium voluntate in vnã omnes sniam reducerentur. & contraria sentiendo, nihil contra Iunonis vota pficerent. Ille inter vestes.) Serpens inter vestes, & mulieris leuissimũ pectus voluebatur. Attactu nullo.) Sic tamen, vt tactus eius non sentiretur. Fallitq; furentem.) Vt pulso humani sensus vigore ad eam malignitatem redigeretur, qua fuerat, serpens. ecce addit pererrãtis ipsius serpentis speciem. Fit to.co. Aurum.) Cum esset magnę longitudinis coluber, sic se collo Amatæ inuoluerat tãquam aurum tortile. Fit longę tęnia vit.) In aurum tortile versus est: in tęnia, inquit, hoc est extremos vittę. Vittę significatio ostendit prolixitatem & longitudinem. nectebat igitur comas eius, vt vitta. Et membris lubricus errat.) A corporis partibus membra omnia generalitate conclusit, ne ille aliquam partem non videretur intrasse. Ac dum prima lues.) Antequam eam furialis lues incendio robustiore inflammaret: antequã ossa eius ac medullas venena plenissime possiderent: verba cum marito habuit, nec la

chrymę deerant, cũ illa loquereť, vt habitura sermonẽ super filiæ votis ac Turni, matris officio fungi videreť potius q́ furore præcipitata nesciret, quid diceret. ☞ Exulibusne datur ducenda Lauinia Teucris?) Apud maritum locutura de filię cõnubijs mater nõ debuit vti principijs. tunc. n. sunt necessaria, cum apud extraneum sumus verba facturi, vt attentum, beneuolum, docilemq́ reddamus. In præsenti vero attentum cur faceret: cum Latinus cãm nosset: beneuolum cur: cum negocio filiæ vtpote pater nũ esset nociturus? docilem quomodo: cum ab eo ipsa sciret: causam non insinuatio negocij, sed disputatio exinde exorta habere debuisset. Incipit igitur ab ipsis quæstionibus deformans factum & personam mariti, improbans eius sermones qui sponte illi obtulerat filiam: ita tamen agit cum marito, vt suadere potiusquam reprehendere videatur. Conueniebat hoc quippe reuerentię maritali, & ei, quæ imperandi cupida mollius apud eum loqui debuerat, qui principalem in filiam habuit potestatem, & hominis mentem a promisso diuellere cupiebat. oblitus, inquit, quid patribus in filiarum coniunctione conueniat, tota penitus pietate atque honestate reiecta, non petentibus vltro ingeris filiam? Nec saltem respicis sub quo euentu sis miseram traditurus, naufragis, nudis, eiectis, & perpetuis erroribus actis: quibus sedes nullę & domiciliũ semper incertum: quid prodest habere precipuos, quos exitium sempiternum fortuna damnauit? vellem id marite fieri, si consilijs tuis commoda vel honesta suppeterent. nihil est eorum: contraq́ sunt omnia inhonesta & dura. nullus postulat pater ingerit. erit in naui thalamus filię, & omnis vita ducetur in fluctibus, gratia certe nulla coniugis & nullum decus vxoris. quis dignam iudicabit matrimonio suo, quam pater non tradidit, sed obiecit? nõ ista dabitur maritali consortio: sed infelicibus Troianorum fatis, & fortunę iungetur. vbi patris officium? vbi sacri huius nominis pietas? solent in his causis patres esse suspensi, etiam cum liberorum numerus maior est, & felicioris sobolis beatitudo suppeditat, quo magis in vnicæ negocio filiæ debuit te facere necessitas cautiorem. Ducetur misera, ducetur infelix, nunquam occursura visibus meis. fient non nuptiæ, sed filiæ miseranda transcriptio, si nuptię dicendæ sunt, quæ non in augmentum generis nostri, sed in interitum processuræ sunt. orbitas ista est, non probatio sanguinis. & in hoc lapso domus nostræ solitudo perpetua. quis erit ille funereus dies, quo sine spe reditus his terris miseranda portabitur æternis matrem lachrymis relictura? quod si te non peregrinorum, sed exulum fauor in suum commodum traxit incautum, perfidę gentis ante gestorum debueras exempla tractare: & recẽtem facinoris infandi recensere memoriam. Phrygius ille fuerat pastor, quem in raptum regię coniugis nec pręsumpta temeritas, nec terrarum remota penitus desperatio reuocauit. Tantum prędicto licuit, vt ignobilis ouium custos Lacedæmona petens longe discretam regis coniugem Leda regali genitam matre vexisset ad Troiam: quid non audeant tales, cum ad solitum sceleris præmium sine labore peruenerint? quid inquam, non audeant, quib⁹ inopinatum prædæ commodum non quæritur scelere, sed manibus paternis offertur? o vnicum solatium senectutis. o liberorum meorum post tot funera miserandę reliquię. nihil intererit inter luctus & vota: semper ego plangam, semper lachrymas fundam. Lugeo mortuos, & sub imagine votorum in filię luctus impellor ęqua lance in orbitatem meam maritus & fortuna contendunt: & in hac parte mitior fortuna quam genitor. reliquis illa, quæ tẽperaret lachrymas meas: pater mihi infelici tollit? quod sęuiens inimica dimisit? non addam, quod euidenter apparet. neque enim incusandi sunt illi, qui proprium de se habuere medicum. non ausi sunt poscere, quod optimo iudicio patris impetrare non potuerant. quos putamus illius perfidi nunc esse tractatus? aliquid monstruosum existimet genuisse, monstrum alere, & monstrum deforme nutrire. non se enim prælatum cæteris putat, sed coniunctionem nostram cunctos incolas horruisse. quid te arbitrabitur ille sectatum? fidem? at nouit se ac vos esse fallax genus. q́d tam monstro consimile? quæ prudentia ista est? fortuna illos olim indignata destituit. auxiliorum spes? conciderunt ista cum Troia. neq́ enim sperabo profuturos nostris, qui propria perdiderunt. superioris fortunę reditus nescio quando prouenire possit, qui per Troianos reperiri non potuit. Nec mihi persuadere potest, aliquem Troię superesse felicem: cum euasisse crimen sit, & vixisse tormentum. quin potius si infelicium facienda comparatio est, meruerunt aliquid in aduersis, quos in laboribus suis vltimum supplicium mature consumpsit. Emissi sunt isti, vt iactati per vniuersos mundi cardines pœnas expenderent. nequis fieret reliquus, qui Troianorum exitium miserias q́ nesciret. Venio nũc ad fidei partes, quę semper apud te sancta & inuiolabilis fuit. venio ad singulare institutum animi tui, quo tuorum curam semper & vbiq́ seruasti. Recusatur Turnus, quem coniunctum tibi & ratio sanguinis fecit, & dexterarum sępius repetita conuentio. ah putas nihil sceleris admitti, cũ nulla interueniente causa rumpitur fœdus? quod multi religionum nodi & numerosa pariter vincula nexuerant? Tradas tu dexteram proximo, & hoc non semel, sed sæpius facias, obstringas cunctis tuam religionibus fidem, quas dijs fœderum testibus non sine veneratione firmasti: repente cum lęserit nullus, deniq́ nullus offenderit, ipse primus excidij author existas? &, quod patri regiq́ turpissimum est, sententiam tuam contraria sentiendo dissoluas? Certe si in hac cã deorum te responsa solicitãt: si generum Faunus prędixit externum: nolo in hac parte parentis tanti iudicium lędas. compleantur iussa, sic tamen ne ipso patris obsequio intellecto, errore prolapsus lędas potius iubentem. & quem te officijs promereri credas, offendas. responsa semper magna cautela & plena intentione consideranda sunt. quippe dubijs inuoluta verbis & ancipiti syllabarũ congregatione miscentur. ne apud humanum ingenium diuina beneficia intelligendi facilitate vilescant. consideremus igitur, quid faciendum responsa prędixerant: video. n. sententiam tuã te ĩ his marite fixisse. externi, inquit, venient generi. videamus quid sit externus. volo enim dicti ipsius definire rationẽ, & parentis tui mentem plena intentione colligere. consultus ille in negocio neptis q́d possit prodesse, respondit. Externo, inquit, trade filiam tuam. Externus est quisquis a regno tuo & tua potestate discretus est. cui tamen sit substantia congruens & domicilium certum. Exules sunt isti, quos arbitraris externos. nec ille sic dixit nostrę filię consulẽdum, vt talis virginem sumat, qui ventos fugitiuus expectet. Habes externum consortium Turni. quem si nobis aliquando affinẽ ratio temporis fecit: repetita tamen origo superior, & eius numerati maiores, & patria, quo nomine debeat appellari, euidenti significatione monstrabunt. Mutatio quippe terrarum originẽ nascendi cõmutat. Inachus illi & Acrisius maiores numerantur, & Mycenarum illum ciuitas tenet.

ASCENSIVS.

❡ Exin Gorg.) Ostendit quomodo Alecto, quia inferius numen nihil respondens: statim iussa Iunonis executa sit: quę sciens, & concordię, & discordię, aptissimas esse mulieres potissimum potentes, solicitat primo Amatam regina. De qua re dicit Donat. sic. ☞ Exin.) Ex eo momẽto. ☞ Gorgoneis.) Alecto fuit ea forma qua fingiť Gorgone. ☞ Tacitũ.) Sine strepitu: q̃m in mœrore iacebat, cum audiret filiam dandam Aeneę: vel ipsa tacita, vt facilius nescienti obtemperet. ☞ Vnum.) Quia vnum, ad perditionem pręsentium arbitrata est satis esse. ☞ Sinu.) Sinus dicitur, qui potest aliq́d excipere, & tenere: vipeream animam: pulsa scilicet humana. ☞ Fit longe tęnia vit.) Id est vitta. ☞ Exulibusne datur.) Non fuit vtendum principio. Nam nec beneuolus reddendus erat, qui esset pater: nec attentus, qui de re esset solicitus: nec docilis, cum causam sciret. Incipit ergo a quęstionibus deformãs negocium: & ita agit cum marito, quem reuereri oportuit: vt suadere potius, quam reprehendere videatur. Sunt ergo argumenta. Nullus postulat: pater ingerit, erit in naui Thalamus filię, quando datur ei qui perpetuis erroribus damnatus est. Omnis vita ducetur in fluctibus. Nulla coniugis gratia, nullum decus vxoris, quam pater non tradidit, sed abiecit non amplius visuram. Ergo, non propagatio sanguinis, sed orbatio est: & domus nostræ solitudo perpetua. Ante autem, gesta exempla sunt perfidię ipsorum. Est autem maximum scelus, rumpere fidem Turno. Responsa deorum sunt, cum maxima cautela consideranda, quia implicita sunt, & inuoluta. Hęc ille. ❡ Ordo est. Exin, id est ex eo momento, id est statim: Alecto infecta venenis Gorgoneis, id est serpentibus, quales Gorgones, pro capillis habere dicuntur, præsertim Medusa: petit, id est petijt, per syncopam, principio Latium: & excelsa, id est sublimia tecta, Latini tyranni, id est regis: & obsedit limen tacitum, id est ipsa tacens: aut obsedit tacitum, pro tacite: limen Amatę, scilicet reginę, coniugis Latini: dixi petit, pro petijt: per syncopam dici, propter verbum, obsedit: quod pręteriti est temporis: quod si legatur obsidit, in pręsenti: posset & petit, pręsentis esse: quam, scilicet reginam Amatam: ardentem, id est inflammatam: super, id est de: aduentu Teucrum, pro Teucrorum: & hymenęis, id est legitimis nuptijs Turni: curę, & irę fœmineę, id est qua plurimum fœminis dominari solebant: coquebant: dea, scilicet Alecto: conijcit huic, id est in hãc, scilicet reginam Amatam: vnum anguem de crinibus, scilicet suis cœruleis, id est cœrulei coloris. habent enim furię pro crinibus colubros, quos in pectora conijciunt: & quia curę, & irę, serpunt

per venas, & consumunt singula membra etiam medullas, & subdit in sinum, id est ad intima praecordia, in quibus, scilicet est passionum sedes, quo monstro, id est cuius monstri stimulo: permisceat, id est perturbet, & confundat: omnem domum, id est totã familiam. Ille, scilicet anguis: lapsus, id est labens: inter vestes & corpora leuia, id est plana & non aspera: vt sunt mulierum corpora, voluitur, id est volubilitate sua progreditur: nullo attactu, id est quasi nil attingens: & fallit, id est circũuenit: furentem, id est per se insanientem mulierem: inspirans.s.ei: animã.i.mentem, aut anhelitum vipeream, id est serpentinam, aut ingens coluber fit aurum tortile, id est intortum, vt torques, aut monile collo, id est per collum, aut dependens de collo.i.& fit taenia, id est extrema pars longae vittae, id est fasciae ambiẽtis caput muliebre: & innectit comas scilicet Amatae, in morem vittae, & ipse lubricus, id est facile elabens propter pingue glabro corpori insitum vt in anguillę cute: errat.i.discurrit: libere membris.i.per membra eius: ac dum.i.donec: prima lues.i.nociua macula, seu infectio sublapsa veneno: vdo.i.de vdo corpore manente, pertentat sensus, scilicet Amatę reginae: atq; implicat ossibus ignem.i.ardorem furoris. Necdum .i.& non adhuc: & animus, supp. eius non percepit adhuc flãmam .s.furoris toto pectore: ipsa regina, scilicet locuta est, mollius.i.laetius & mitius: de solito more matrum: lachrymans multa, id est multum: super nata.i.de nogocio natae: aut propter natam.i.filiã suam: & super hymenaeis.i.nuptijs: Phrygijs.i.cum Phrygio Aenea contrahendis: & dicens, supp. o genitor.i.o Latine, qui pater es: ne.i.an Lauinia.s.filia nostra vnica, & regni hęres: datur.i.visne, vt detur nuptum Teucris exulibus, id est a patria expulsis, nec miseret te natę, id est filię, nec tui, nec miseret te matris.s.filiae tuę: hoc est mei (inquit Amata) quam, scilicet matrem: ipse.s.quem nominare non dignarer, gener noster Aeneas perfidus prędo linquet primo Aquilone.i.cum primo vento prospero: petens alta.s.maria: & hoc virgine.i.filia nostra, quae virgo est abducta. At, apertius esset, an nisi sit, at quid dicam. non.i.nonne: pastor Phrygius.s. Paris. de quo in Achil. Stat. Soluerat Oebalio, classem de littore pastor Dardanus, qui in prima ętate expositus pastor fuit. penetrat sic Lacedaemona, id est Lacaenam illam ciuitatem in Sparta: sed Amyclis abstulit Helenam & vexit Helenam Ledeam, id est Laedę, ex Ioue filiam, ad vrbeis Troianas: quasi dicat apertissime: & ita docet, non esse honestum filiam Troianis tradere: quia exulib. nec tutum, quia perfidis: nec licitum, quia contra fidem. vnde subdit. Quid, supple reputabitur post hac, fides tua sancta, id est prius inuiolata: quid tua antiqua cura tuorum, id est solicitudo quã habuisti de tuis: & dextera, id est promissio fida data toties: Turno consanguineo, scilicet filiae nostrę: quia genitus est ex matertera eius. Et si dicat Latinus, fata vetare probat, quod non: si bene intelligantur: quia & Turnus externus est censendus, cum sit ab externis oriundus: & contra Aeneas internus habendus, cum ab Italis originem traxerit: dicit ergo, Si gener petitur Latinis de gente externa: & id sedet, id est placet: & ea sententia firma est: & iussa, id est monita, & oracula Fauni parentis, premunt, id est cogunt te ad hoc: equidem, id est ego quidem reor omnem terram quae dissidet, id est diuisim sita est: existens libera nostris sceptris.i.quę non est sub nostra ditione: esse, supp. externam: & diuos dicere.i.censere sic. Et.i.insuper: si prima origo domus.i.familię: repetatur Turno: Inachus, & Acrisius, supp. inueniantur patres: & Mycenę mediae.i.quę sunt in penitiore parte regionis, sup. sint Turno patria.

SERVIUS.

¶ Sine more furit.) Sine exẽplo: & hoc iam contra decus est regium. ¶ Lymphata.) Percussa furore lympharum, sicut Ceritos a Cerere dicimus. ¶ Turbo.) Catullus hunc turben dicit, vt hoc carmen. Hic turbo, vnde turbinis facit. Nã si turbonis sit, erit a proprio nomine genitiuus: vt Horatius, Turbonis in armis. ¶ Impubesq; manus.) Aut multitudo puerorum: aut a parte totum posuit, vt pro manu puerum ipsum intelligas. ¶ Simulato numine Bacchi.) Talem patiebatur furorẽ, vt speraret se Liberi sacra celebrare. Non enim ipsa simulabat, quod est sanorum. Nã & paulo post dicturus est, Alecto stimulis agit vndique Bacchi. ¶ Quo.) vt. ¶ Euohe Bacche.) Vox Bacchantis est. ¶ Tibi sumere thyrsos.) Sumebant: & sunt infiniti pro idicatiuus. ¶ Pampineas hastas.) Pampinis tectas.) Incinctę pellibus.) Nebridarum scilicet. ¶ Pinũ sustinet.) Facẽ pineam, vt fiebat in Liberalibus. ¶ Natę Turniq; canit hymenęos.) Hic aperte expressit dementiam. Nam cum cõsecrauerit filiã Libero, hymenęum canit eius ac Turni. Hymenęum autem, nunc carmẽ nuptiale dixit. ¶ Toruũ.) Pro torue. ¶ Io.) Vox clamantis: & est tragicus sermo. ¶ Pijs animis.) Id est mitis. ¶ Crinales vittas.) Quę solarũ matronarum erant. Nam meretricibus non dabantur.

Desideratur hic Donatus.

[His vbiq; nequicquam dictis experta, Latinum POE.
Contra stare videt: penitusq; in viscera lapsum
Serpentis furiale malum, totamq; pererrat:
Tum vero infelix ingentibus excita monstris,
Immensam sine more furit lymphata per vrbem.
Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercens: ille actus habena
Curuatis fertur spatiis: studet inscia turba,
Impubesq; manus, mirata volubile buxum,
Dant animos plagae. non cursu segnior illo
Per medias vrbeis agitur, populosq; feroces.
Quin etiam in syluas, simulatoq; numine Bacchi,
Maius adorta nefas, maioremq; orsa furorem
Euolat, & natam frondosis montibus abdit,
Quo thalamum eripiat Teucris, tedasq; moretur:
Eu ohe Bacche fremens solum te virgine dignum
Vociferans: etenim molleis tibi sumere thyrsos,
Te lustrare choros, sacrum tibi pascere crinem,
Fama volat: furiisq; accensas pectore matres,
Idem omnes simul ardor agit, noua quaerere tecta:
Deseruere domos, ventis dant colla, comasq;.
Ast aliae tremulis vlulatibus aethera complent,
Pampineasq; gerunt incinctae pellibus hastas.
Ipsa inter medias, flagrantem feruida pinum
Sustinet, ac natae Turniq; canit hymenęos,
Sanguineam torquens aciem, toruumq; repente
Clamat. [Io matres audite vbicunq; Latinę AMATA
Siqua piis animis manet infelicis Amatae
Gratia, si iuris materni cura remordet:
Soluite crinales vittas, capite Orgia mecum.

ASCENSIUS.

¶ His vbi, &c.) Docet constantem in Latino fuisse animum: & dictis deorum peraudientem: in Amata autem non exaudita grauiorem fuisse furorem, vt facile agnoscas, vir quid mulieri pręstet. Nihil autem cum Dona. habeamus, paucis Ordinẽ consequamur, qui talis est. Vbi id est postquam: Amata, supp. experta Latinum id est, quę fecerat periculum, an possit mutare animum Latini: his dictis id est verbis pręmissis: nequicquam, id est frustra, quia videt sup. eum stare contra, id est obstare: q; pro &: vbi, supp. malum furiale, id est a furia immissi serpentis lapsum, sup. est penitus, id est omnino: intus i viscera.i.interiora pręcordia Amatę: & pererrat totam.s.mulierem, id est obsidet omneis vireis rationis eius: tum vero, id est tũc maxime: & quasi ad verum: ipsa infelix excita, id est commota: monstris, id est furijs ingentibus: furit.i.bacchatur: furens sine more, id est modestia, aut sine exemplo: per vrbem immensam, id est valde magnam: existens lymphata, id est quasi lymphata: hoc est, percita, aut pcussa, furore nympharum: hoc est a nymphis: quę & lymphę sunt immisso. Qui enim deas nudas viderint incautas, crediti sunt furore perciti. (De vino autem, aquis tẽperato, dicemus, quia dilutum est, non lymphatum) furit (dicit) per vrbem: ceu.i.tanquam turbo.i.lignum in formam pilae obuersę: vulgus, trocũ putat: cum aliud sit volitans .i. velociter actus: quondam, id est aliquando sub verbere torto.i.scutica: aut etiã sub flagello ex canape torto: quem.s.turbinem, pueri intẽti ludo exercent.i.agitãt: circum atria vacua, id est spatiosa, & nullis obstaculis oppleta: in gyro.i.circuitu magno: ille.s.turbo: actus.i.impulsus: habena.i.scutica: fertur spatijs curuatis.i.quę per circuitũ percurrit: turba, scili

tet puerorum inscia.s.causæ,quomodo se in gyrum agat: stupet & manus.i.multitudo:impubes.i.impuberum:mirata, supp.est: buxum volubile.i. turbinem, ex buxo factum volubilem: quia torno rasile buxum. Et plagæ.i.percussiones.s.dant turbini: aios .i.talem velocitatem,ac si animos haberet,nisi sit pueri:dant,id ē accommodant:animos.i.totam intentionem plagæ.i.percussioni & flagellationi. Amata,supp.regina,agitur per medias vrbeis & p populos feroceis:non segnior,id est non tardior, cursu illo.s.qui in turbine dictus est. Quinetiam,id est insuper: ipsa euolat.i.ex vrbe velociter currit in syluas:& hoc numine.i.sacro furore:Bacchi simulato,id est ficto per simulationem(quia Bacchantes mulieres,corripiebantur bacchico furore)euolat,dicit,adorta,id est subtiliter,& insidiose aggrediens,maius nefas: & orsa.i.inceptās maiorem furorem:& abdit,id est occulit,natam.i.filiam, montibus frondosis:quo.i.ideo,vt eripiat Teucris,& præcipue Aeneę: thalamum in nuptias:& moretur,id est differat:tedas.i.faces nuptiales: fremens,id est cum fremitu clamans:o Bacche: heu ohe: vox est bacchantium,quæ sic Bacchum alloquuntur:videtur autem Bacche dici,a poeta,vt apostrophē faciat. quasi sit fremens, id est cum fremitu:dicens ad te,o Bacche,heu ohe. & vociferans te solum dignum,virgine,scilicet tali:etenim sumere,id est sumebat:tibi,id est in honorem tuum:thyrsos, id est hastas pampinis inuolutas,& ideo molleis:& lustrare,id est lustrabat,id est recensebat & circūspiciebat:te,id est per te & furore tuo percita: choros,scilicet Bacchantium,& pascere,id est pascebat tibi:crinem sacrum. Aut sic:etenim vociferabatur virginem sumere tibi mollis thyrsos:lustrare te.i.per te choros:& pascere.i.nutrire tibi.i.in honorem tui,crinem sacrum:aut pascere crinem sacrum tibi. Aut demum sic.etenim fama volat Amatam sumere,&c.& idem ardor, id est eadem vehemens cupido:agit simul omnes matres accēsas pectore,id est in pectore,furiis. Quęrere.i.ipsę quærebant noua tecta,hoc est deseruere domos,scilicet proprias: & dant colla & comas ventis:vt.s.diffundant:vnde in primo,Dederatq; comam diffundere ventis. Ast.i.sed:alię.i.quædam ex ipsis complent ęthera.i.summum aerem vlulatibus tremulis quia tremētibus factis: & ipsæ incinctæ pellibus nebridum.s.gerunt hastas pampineas,id est pampinis,quę sunt frondes vitium,inuolutas:hoc est thyrsos. Ipsa.s.regina,& caput bacchantium Amata:existens feruida:sustinet,id est seorsum tenet:inter medias.s.matronas:pinum flagrantem.i.ardentem facem ex pinu:ac canit hymenæum.i.carmen nuptiale,natę:& Turni torquens,id est reuoluens, aciem sanguineā .i.oculos sanguineos:& clamat repente toruum.i.torue. Io,etiam vox bacchantis:o matres Latinę: vbicunq;,sup.estis:audite siqua .i.aliqua gratia. Amatę.i.mei,quę Amata dicor infelicis, id est diffortunatæ:manet animis,sup.vestris,piis.s.in me: aut piis, id est maternis:hoc est,si cura iuris materni,id est quod matres habent in liberos,pro quibus tot sustinuerim:remordet,sup. cōscientias vestras. Soluite vittas,id est retiola & fasciolas, id est quibus crines implicantur:& capite mecum Orgia,id est sacra Bacchi,q̄ dissolutis crinibus furentium similes agebant mulieres.

[Talem inter syluas,inter deserta ferarum — POE.
Reginam Alecto stimulis agit vndique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores:
Consiliumq; omnemq; domum vertisse Latini:
Protinus hinc fuscis tristis dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros:quam dicitur vrbem
Acrisionæis Danae fundasse colonis,
Præcipiti delata noto:locus Ardea quondam
Dictus auis,& nunc magnum manet Ardea nomen.
Sed fortuna fuit.tectis hic Turnus in altis
Iam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Alecto toruam faciem,& furialia membra
Exuit,in vultus sese transformat aniles,
Et frontem obscœnam rugis arat,induit albos
Cum vitta crines,tum ramum innectit oliuæ:
Fit Chalybe Iunonis anus,templiq; sacerdos,
Et iuueni ante oculos his se cum vocibus offert.
[Turne tot incassum fusos patiere labores? — ALEC.
Et tua Dardaniis transcribi sceptra colonis?
Rex tibi coniugium,& quæsitas sanguine dotes
Abnegat,externusq; in regnum quæritur hæres.
I nunc,ingratis offer te irrise periclis,
Tyrrhenas i sterne acies,tege pace Latinos.
Hæc adeo tibi,me placida cum nocte iaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia iussit.
Quare age,& armari pubem,portisq; moueri
Lætus in arma para,& Phrygios,qui flumine pulchro
Consedere,duces,pictasq; exure carinas.
Cœlestum vis magna iubet,rex ipse Latinus,
Ni dare coniugium,& dicto parere fatetur,
Sentiat,& tandem Turnum experiatur in armis.

SERVIVS.

¶ Accuisse furores.) Vt supra Quam Iuno his acuit verbis. ⁋ Consiliumq; omnemq; domum vertisse Latini.) Quod habuerat:vt filiam dando Aeneę, bella remoueret,quæ significauerat fumus augurii. ⁋ Acrisionęis Danae.) Patronymicum est. Nam male putant Acrisionæis colonis. Sola enim venerat, non cum colonis. ⁋ Pręcipiti delata Noto.) Intra arcā,vt diximus supra. Magnū tenet Ardea nomen.) Bene allusit. Nam Ardea,quasi ardua dicta est,id est magna & nobilis:licet Iginus in Italicis vrbibus ab augurio auis, Ardeam dictam velit. Illud naq; Ouidii in Metamorphosi fabulosum est, incensam ab Annibale Ardeā,in hanc autem esse cōuersam. Sciēdum tamē Ardeam per Antiphrasin dictā, quod breuitate pēnarum altius non volat. Lucanus, Quoque ausa volare, Ardea sublimis pēnæ confisa natāti. ⁋ Mēbra exuit.) Bñ exuit. Nā dii cum volūt videri,induunt se corporibus pp mortalium oculos. Nam incorporei sunt. ⁋ Albos cū vitta.) Id est etiam vittas albas. ⁋ Ramum innectit oliuæ.) Aut coronam accipit: aut ramū illigat vittis. Quod aperte in octauo ostēdit, Et vitta comptos voluit prætendere ramos. Supra etiam, Pręferimus manibus vittas. ⁋ Iunonis anus, templi'que sacerdos.) Iunonis tēpli anus sacerdos. ⁋ Fusos patiere labores?) Probus de temporum connexione libellum composuit,in quo docet quod cui debeat accommodari:ex quo intelligimus hanc, quam fecit, Arduam esse connexionem. Nam patiere futuri temporis ē: ⁋ Fusos.) vero participium est pręteritum. Est autem sensus, Patieris vt tot tui labores fundantur incassum,id est in irritū cadant? ⁋ Incassum.) autem tractum est a cassibus,id est retibus. ⁋ Transcribi.) Tradi. Sermo autē hic tractus est de pecunia. Nam scribi, est dari. Horatius, Scribe decē Nerio,non est satis,adde cicutæ. Rescribi, reddi. Horatius, Dictantis quod tu nunquā rescribere possis. ⁋ Quæritur hęres.) De iure traxit, vt non generum, sed hæredem diceret. Nam per coemptionem facto matrimonio sibi inuicem succedebant. ⁋ Tyrrhenas i sterne acies.) Vt, I, sequere Italiā ventis. Sane notum est bello multum potuisse Tyrrhenos: & fuisse præcipue infestos Latinis. Vt, Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina. ⁋ Hæc adeo tibi me.) Addidit authoritatem,quia scit anui credi difficile. Adeo autem, valde scilicet iussit: vt, Adolescentē adeo nobilem. ⁋ Lætus.) Alacer, festinus. Nam lętari nō poterat, qui perdebat vxorem. Sic supra in primo, Vela dabant læti. ⁋ Flumine pulchro.) Vt supra, Hunc inter fluuio Tyberinus amœno. ⁋ Cœlestum vis magna iubet.) Aut per diffinitionem,ipsa Iuno est vis deorum:aut per augmentum,sua fit primo per se: deinde p Iunonem: postremo per omniū vim deorum. ⁋ Turnum experiatur in armis.) Contra se, quē pro se probare nō potuit.

DONATVS.

¶ Suscepit Alecto sacerdotis personam:vt maiore authoritate loqueretur. Interea quam pulchre posuit Alecto toruam facem, & furialia membra exuit.item induit albos cum vitta crines. nam exuit & induit sic est: vt est illud cum vestem permutamus,exuimus,quā habemus,& induimus alterā. Induit albos cum vitta crines.cito ostēdit & crines & vittā albos fuisse. ⁋ Et iuueni ante ocu.) Recte cōmotę vultu apparuit obiurgans iuuenem,q in sua causa tam segnis existeret,qui & cogitare deberet pericula sua,& ętatis suffragio posset aduersum se cogitata depellere. ⁋ Turne tot in.) Poteris,īquit,pati tuos Turne labores effundi:hoc est non paulatim,sed semel interire? funditur enim quid-

quid

quid vno impulsu contentum traditur terrę. ¶ Et tua Dardanijs.) Et imperium iam tuis meritis debitum ad indignos & aduenas sine labore transire: bis intelligendū est, sceptra transcribi. quod ait tot labores, a quantitate adiecit pondus dictioni. quod ait tua, laudis loco accipiendum. Dardanus vero pro cōuitio, vtpote qa sua perdidissent, & inuadere cuperēt aliena. Incipit aperire, quod supra generaliter posuit. ¶ Rex tibi coniugium.) Rex tuo semper auxilio & labore defensus tibi tantorum meritorum viro indigno tanquam inerti coniugium, hoc est non rem ludicram aut leuem sed coniugium negat: Non dixit sponsam, quomodo tāto affectu, apud Latinum aut Amatam habebatur: quasi iam illi iunxisset filiam suam. ¶ Et quęsitas san. do. Ab.) Ecce & in hac parte satiat, qd asserebat. dixit enim Turnum dotis quoque esse possessorem. ac per hoc non ei sponsam negari & coniugem, quæ omnia non lęui sed periculoso labore quęsisset. ¶ Externusq; in re.) Quod erat in furiarum augmentum scilicet indignum pręferre meliori. ¶ I nūc in. of. te. irri.) Quid profuit toties te laboribus obiectum, & periculis tuis stratos esse Tyrrhenos: quid Italos ocio texisse ꝑpetuo. ¶ Hęc adeo tibi.) Denique cum hæc satis digna magnę Iunoni displicuissent, iussit manifestari ei per me, nedum securus noctem cōtinuam dormiendo conteris, regnum simul & consortium ꝑdas vxoris. Dixit omnia, quę hominem regium ac fortem merito cōmouerent. Dixit laboribus eius gratiam non solum non relatam, verumetiā intolerabilem iniuriam factam: cuius indignitate merito doleret & Iuno, irrisum. s. qui factū defendere deberet & posset. Dat etiam vincendi fiduciā, asserendo Iunonem auxilio fore, cui causa displicebat: & quę suadebat vltionem: Dixit facilitatem totius effectus, quod cū peregrinis esset necessario confligendum. addidit etiam metum, ne si interueniret mora, firmatos a ratione foederis vinculo superare nō posset. In ꝓnominibus quoque magnam vim dictiōis ōndit. Ait. n. ipsa tibi me hęc fari iussit. ¶ Ipsa.) Hoc est, quæ oia potest, & cōmoda tua pertractat. ¶ Tibi.) Cōtra meritū laborū irriso, forti quoq; ac regio. tibi, qui male gesta possis propria virtute defendere. tibi suscepto iam genero. ¶ Me.) Sacerdotem scilicet suā, & templi venerandi custodem. cuius fidem nosset, & fidele ministerium. cuius efficaciā in his, quæ curāda mādasset habuit rite compertam. ¶ Hęc.) Hoc est incōgrua nec respōdentia dignissimo viro, in quibus sit irrisionis culpa, & mutatio fidei. Non immerito celeriter corrigenda prope generaliter posuit. hoc est clausa ex parte ex speciebus expressa. quod ipsum arte mira perfectum est, vt commoto intimaret sententiā. fecit & omniū Latinorum cum rege cōmunem causam: cum solus ipse filiam Troianis promisisset, vt omnes simul vna odij societate perfunderet. ¶ Quare age, & ar. pu.) Et dispone pubem, quēadmodū producatur portis. age para, iubentis est: quis aūt suadet, vt quis lætus erat ad bellum. s. nisi qui spondet spem vincendi certissimam? quod ipsum, & si falso promittebatur, non curabat furia exitum rerum, quæ propter turbanda omnia belli tantum quærebat initium. ¶ Et Phrygios, qui flu. pu.) Suadebat inuadendos bello, qui venerant, atq; vt hoc securus ageret Turnus, deformat Troianorum personas, imbelles ostēdens. Phrygij sunt, inqt, hoc est q per inertiam sedes suas & patriam perdiderunt, delectantur amoenitate fluminis, quod nō facerent, nisi essent soluti & inertes. ¶ Pictasq; exure carinas.) Notat, ꝙ pictura nauiū luxuriosos sese cōprobarent & ad bellicum certamen infirmos. has igitur iubebat incendi, vt pressis fugiendi vel euadendi subsidiū negaretur. coelestium vis iubet. debet audacius fieri, qd superna pręcipit authoritas. qd vero reginam deorum dixit pręcepisse, ad omnes deos voluit pertinere, qui voluntati potioris non poterant contradicere. Nec dubites, inquit, accepta perficere: cum coeptis tuis affuturus sit potentissimorum numinum fauor: & id Iuno pręcepit magnę potentiæ, hoc est, quę plus posset q̄ dij cæteri. ¶ Rex ipse Latinus &c.) Quod ait rex ipse, sic intelligendū est. ipse qui te fefellit. ipse, cui obsecutus es semper: ipse, cuius imperium tua defensione seruasti. ipse, qui mobilis esse nō debuit. ipse, penes quē summū super filię coniunctionem iudicium est: qui iniurię suę author esse nō debuit. Nisi tibi coniugem dederit, nisi cōditionibus se professus fuerit pariturum: qui beneuolentiam generi contemnendā credidit, armati sentiat, & irati virtutem.

ASCENSIVS.

¶ Talem inter, &c.) Postquam Alecto reginam, in furorem verterat, vt quæ ex sexu imbecillissima erat, aggreditur Turnum ex ętate, & conditione: quia amatorem, faciliter furore concussibilem: sed quo id facilius faciat, induit vultus sacerdotis Iunonis. De qua re Donat. sic. ¶ Induit.) Bene Iunonis sacerdotis personā sumit, vt maiore authoritate loqueret̃. Pulchre autē dixit, exuit, & induit, veluti cum vestitus, permutationem facimus. Exuimus enim nostrum: & induimus alienum. Abnegat cum tantis periculis, & vxorem, & dotem quæsieris. ¶ Externusq́ue in regnum.) Dicit omnia quę hominem fortem ad regnum mouere possint. Dat præterea vincendi fiduciam, asserendo Iunonem affuturam: cui causa displicebat. Addidit meritum, ne si cunctaretur, firmato arctiore foederis vinculo superare non posset. ¶ Ipsa palam fari.) Habet emphasim, ipsa, quasi dicat quę omnia potest: quę tuæ causæ fauet. ¶ Tibi.) Contra, meritum laborum irriso. Tibi, qui male gesta, possis tua propria fortitudine corrigere: Tibi, suscepto iam genero. ¶ Me.) Sacerdotem suam, templi custodem, cuius fidem nosset. ¶ Phrygios.) Quasi dicat ībelles, & inertes. ¶ Pictas) Nam luxuriosos hęc pictura denotat. ¶ Coelestum vis.) Ergo debet audacius fieri. ¶ Rex ipse.) Qui te fefellit, cuius imperium tua defensione seruasti. Hęc ille.

Ordo.

¶ Ordo autem est. Alecto, furia illa infernalis: agit vndique, id est ex omni parte: reginam. i. Amatam: talem, id est tali furore: qualis dictus est: percitam inter syluas, & inter deserta ferarum, id est inter loca deserta ab hominibus, sed habitata a feris: agit (dicit) stimulis Bacchi. i. qualibus bacchātes, in furorem instigari solent: postquam dea tristis. s. Alecto: visa est, sup. sibi acuisse, satis primos furores, & vertisse consilium & omnem domum Latini: ipsa tollitur. i. aufertur: hinc. i. ab hac domo Latini: alis fuscis, id est subnigris, & obscuris: ad muros. s. vrbis: Rutuli. s. Turni audacis, animosi: quam vrbem, videlicet Ardeam Danae Acrisioneis, id est Acrisii filia, dicitur fundasse colonis, scilicet suis: cum, scilicet grauida, ex Ioue, & patre, arca aquis exposita, illuc annatasset: vnde dicit, delata, id ē de Argis illuc allata: Noto. s. vento: præcipiti, id est pręcipitanter impellente. Locus dictus est quondam, Ardea aui. i. ab aue: & Ardea, manet nunc magnum nomen. s. vrbis Arduę: sed fortuna fuit. s. quod nomen Ardeę, ciuitati Arduæ, imponeretur ab Ardea. Turnus carpebat iam hic in altis terris: nocte nigra, id est obscura: dum neque crepusculum, neque diluculum est: sed media nox: vnde addit, quietem mediam, quæ. s. ad medium fere noctis, solet esse media. Alecto exuit faciē toruam, id est terribilem, & sęuam, qualis furiam decuit: & membra furialia, id est furiæ apta: &, supp. transformat sese, in vultus aniles, id est anui cōuenientes: & arat, id est sulcat, & corrugat frōtem obscoenam. i. obsitam situ: & foedam rugis. i. laxis, pellib. extantibus: &, supp. induit: crineis albos, id est canos: cum vitta, id ē ridimiculo sacerdotali: tum, id est insuper: ipsa innectit ramū oliuæ: & fit. i. apparet esse Chalybe: anus. i. vetula, sacerdos Iunonis & templi, id est sacerdos templi Iunonis: & offert iuueni, scilicet Turno, se ante oculos: cum his vocib⁹. i. verbis: Turne patiere tot labores fusos, supple esse. i. vt fundantur, incassum. i. in vanum: & patieris tua sceptra transcribi. i. tradi: colonis Dardanis. i. a Troia ꝓfectis, & a Dardano ortis. quasi dicat merito nō feceris. cum tamen fiat, quia rex, scilicet Latinus: abnegat tibi coniugium, scilicet Lauinię: & dotes quęsitas, id est partas: sanguine. s. tuo, hoc est sudore bellico, aut consanguinitate, vt iure consanguinitatis eas habeat: loquitur autem de regno, quod in dotem cedat, hęres externus, quæritur in regnum. O irrise. i. qui irrisus es: aut qui irridebe ris: I nunc, offer. i. obiice te periclis, pro periculis: ingratis. i. quæ tem ingratā afferāt, nisi obstiteris. Aut potius per ironiam dicit, vt sit sensus, quod Turnus, vt Lauiniā obtineat: pro Latinis bella gesserit cum Etruscis, & sanguine suo dotes acquisierit: qa vitæ periculū subiit: i, ergo irrise, offer te periclis ingratis, id est vnde nullam gratiam consequaris: sed potius irridearis: i, id est vade (& tacitam prohibitionem includit huiusmodi iussio) sterne acies Tyrrhenas. i. Etruscas, apud Tyrrhenum mare: tege Latinos pace, id est quam eis cum Etruscis peperisti. Ipsa Saturnia. i. Saturni filia, Iuno omnipotens, quia omnipotentis coniux: iussit palam me fari tibi: hęc adeo. i. oīno: cum iaceres. i. requiesceres: quare, id ē qua de causa: quia. s. ipsa, quę omnipotens est, iussit: age (adhortādi aduerbium) para existens lætus, pubem armari: & moueri portis in arma, id est exercitium armorū. &, sup. aggrede, aut propelle (nā vt Troianos, exurere iubeat, non est verisimile) duces Phrygios, id est Troianos, qui consedere. i. sedem simul ceperunt, animo residendi: flumine pulchro. i. ad flumen pulchrū. s. Tyberim: & exure classeis pictas: quasi dicat nō ad bellum instructas, sed ad delicias ornatas, vt molleis indicet Phrygios. Magna vis coelestum, pro coelestium, scilicet aut ipsa Iuno, aut tota manus superorum: iubet, supple vt id facias & vt ipse rex Latinus sentiat, & experiatur tandem Turnum, scilicet te in armis: ni, id est nisi, fatetur dare, id est quod concedit coniugium: parere, id est obtemperare ai dicto, scilicet deorum: aut dicto, id est pacto, & conuento inter vos.

[Hic iuuenis vatem irridens, sic orsa vicissim POE.
Ore refert. [Classeis uectas Tybridis vndā TVRNVS
Non, vt rere, meas effugit nuncius aures:
Nec tantos mihi finge metus: nec regia Iuno
Immemor est nostri.
Sed te victa situ, veriq́ effœta senectus
O mater curis nequicquam exercet, & arma
Regum inter falsa vatem formidine ludit.
Cura tibi diuum effigies, & templa tueri:
Bella viri, paceḿq gerant, queis bella gerenda.
[Talibus Alecto dictis exarsit in iras. POE.
At iuueni oranti subitus tremor occupat artus:
Diriguere oculi: tot Erynnis sibilat hydris,
Tantaq́ se facies aperit: tum flammea torquens
Lumina, cunctantem, & quærentem dicere plura
Reppulit, & geminos erexit crinibus angueis,
Verberaq́ insonuit, rapidoq́ hæc addidit ore.
[En ego victa situ, quam veri effœta senectus ALEC.
Arma inter regum falsa formidine ludit,
Respice: ad hæc adsum dirarum ab sede sororum,
Bella manu, lętumq́ gero.
[Sic effata, facem iuueni coniecit, & atro POE.
Lumine fumanteis fixit sub pectore tedas.

SERVIVS.

❡Hic iuuenis vatē irridens.) Caluit qa iuuenis. Horatius, Non ego hoc ferrem calidus iuuenta Consule Planco. ⸿ Victa situ senectus.) Temporis lōginquitate, ex qua nascitur situs. ⸿ Veriq́ effœta.) Cassa veritatis. ⸿ O mater.) Irrisionis est, non honoris. ⸿ Falsa vatē formidine ludit.) Quia vatem. Nam eam defendebāt a bellis, si non ętas, saltem religio sacerdotij. ⸿ Exarsit in iras.) Cōmunis sermo habet, ardco illa re: sed figuratius, ardeo in illam rem dicimus: & est specialis Cornelij elocutio. ⸿ Oranti.) Loquenti. Vnde etiam oratores dicimus. ⸿ Tremor occupat artus.) Vicinitate scilicet furiæ. Nam tremor furoris est. ⸿ Tantaq́ se facies aperit.) Remoto anili vultu quē finxerat, & quo se induerat. Sic supra de Venere, Et vera incessu patuit dea. ⸿ Geminos erexit crinibus angues.) Similes. Nam omnes eam dixit erexisse, non duos. ⸿ Verberaq́ insonuit.) Pro verberib⁹ insonuit. ⸿ Rabido ore.) Habitum futurę orationis ostendit. ⸿ Respice.) Multi hic distingunt & superioribus iungunt, vt sit sensus, Respire eam, quā dicis falsa deludi formidine. ⸿ Ad hæc adsum.) Id est ad regum arma, & ad bella. Quomodo ergo dicis, ꝙ superflue his inferar rebus, ad quas veni? Alij, Respice ad hæc legunt, vt sit quasi demōstrantis, Respice, bella. & letum gero. ⸿ Facem iuueni coniecit.) Satis considerate facem iuueni coniecit, quæ cito exardescit & desinit. Supra vero, Amatæ serpentem iniecit: ꝙ in mulieribus viget semper venenum. ⸿ Atro lumine fumanteis coniecit tędas.) Atri luminis. vt, Et pulchra faciat te prole parentē. Atro autē lumine, furiali, inferno. alias ratione caret sub pectore, vbi fellis locus est, id est iracūdiæ.

DONATVS.

❡Hic iuuenis va. ir.) Hic iuuenis, hoc est, qui ætatis & fortitudinis substantia confisus esset, aniculæ dicta per somnium & verba fœminæ pro leuibus ducens, talia dedit responsa. Expressit vtriusque ętatis morem. nam senes vt iraq́ sat est timidiores sunt: & apud iuniores hęc ętas contemni consueuit. denique & poeta hæc pręmisit. Hic, inquit, iuuenis. quippe non tantum spernuntur senes contempti a iuuenibus verumetiam ridentur. eo magis in pręsenti negocio, vbi mulier interueniebat, & anus. Cui⁹ & ętas Turno displicebat, & sexus. Sic ergo incipit loqui. ⸿ Classes inuectas.) Classes, inquit, inuectas tybridis vndas. ⸿ Non, vt rere, meas effu. n. au.) Res, ait, vestras olim mihi cognitas pro nouis attulisti. nuntius. n. ad aures meas dudū attulit, & venisse naues, & fluuium tybridem ingressas. ⸿ Ne tantos mi. fin. me.) Proinde cessa terrere nihil metuentem. ⸿ Nec regia Iuno.) Nā & Iunonem reginam nō immemorē nostri scio, & quēadmodam facta mea cōmodumq́ tueatur. ⸿ Sed te victa situ.) Situs est corruptio ex humore & diuturnitate contracta, qđ deteriores fiunt species vno loco & prolixo tempore cōstitutę. Ita & hanc victam situ posuit, quasi quę senio esset & nihil agendo corrupta. Sic, inqt, sunt senes. Nam hoc illis speciale vitiū est, nescire quid agant, quidue loquantur. ⸿ O mater.) Irrisio est aperta. nam primæuis familiare est senes irridere. Igitur religiosum nomen matris adiunxit, vt illa minus grauiter ferret, vñ multo acrius potuit cōmoueri. Probatio assertiōis Turni ex pręsentibus sumpta subiecta est. ⸿ Sed te victa situ, &c. Senectus tua, inquit, nescit congrua, & competentia sectari: denique iuuenum te exagitat cura. & cum sis vates, templisq́, te dedicatā esse conueniat, vis scire quid pugnaturi agant, quidue armati disponāt. ⸿ Cura tibi diuum effigies.) Repetendum est tibi officium quod incauta deseruisti, serua deorum effigies, & numinum templa custodi. ⸿ Bella viri paceḿq gerant.) Accepta, inquit, talium dictorum iniuria, Alecto facta est repente, quę fuit. non enim difficulter commoueri potuit, in qua semper erat, quod quieta perturbaret. ⸿ At iuueni oranti subitus tremor occupat artus.) Cum hęc dixisset Turnus, eodem temporis puncto contremuit, & iniuriosis vocibus ad deprecationem conuersus, rogare cœpit iratam. ⸿ Diriguere oculi.) Vsque adeo perterritus fuit, vt oculi eius vigorem solitū perdidissent. ⸿ Tot erynnis sibilat hydris.) Quem enī tantorum multitudo serpentum non terreret: quæ minacibus sibilis personans turbauerat intuentem: ⸿ Tantaq́ se fa. ap.) Crescebant, quę metuentis formidinem cumularent. ⸿ Tum flammea tor. Lu.) Incipit exponere, quid sit, tātaq́ se facies aperit. tum, hoc est deinde cum oculis furię emitteretur incendium. cum qđ iracundiæ gereret, tortis in peruersum oculis testaretur, orantem reppulit, & vehementissime deprecantem trudendo cōpescuit. ⸿ Geminosq́ erexit crinibus angues.) Quos habuit in illa turba serpentum potiores. ⸿ Verberaq́ inso.) Id ē flagella cōcussit, vt verberato aere, quid pati potuisset ipse Turnus, aduerteret. ⸿ Rapidoq́ hęc a. o.) Cum commotionis suæ tot signa prodidisset, conuenientem iratę sermonem protulit scilicet inflatum, & qualem habere sunt soliti, qui rabioso furore fremescunt. ⸿ En ego victa situ.) Peius obiurgare non potuit metuentē, quam vt ea illi ingereret, quę ille meminerat protulisse. Senti, nūc, inquit anum delirantem. senti desipientis per senium hebetata cōsilia, & actus longe a sexu & merito ætatis alienos: quę sim, nunc, quoniam superioris formę contemptor esse maluisti, considera. ⸿ Respice ad hęc.) Intuere diligentius, quid inter præterita præsentiaq́ distet. ac te ne adhucusque pertinax intentio teneat, aut ne falli somnio, aut oculis putes, disce, vnde veniam, quę sim, vel quibus germanitate coniungar, aut qua vigeam potestate. ⸿ Adsum dirarum ab se. so.) Iccirco posuit in manu sua esse bella & mortē: quia Turnus ei obiecerat, ꝙ importune gereret virorum fortium curam, vel cuperet nosse vtrum parati esse vellent, an bello contendere. ⸿ Sic effata fa. iu. con.) Post indignationem talem & obiurgationem verborū tumentium, quale factum fieret. oportuit. sequi, ne sine effectu discederet. debuit enim proficere aperta violentia, vbi non potuit habere dolus locum. ⸿ Et atro lu. fu. fi. sub pectore tedas.) Poetica descriptio, qua ardentem facem ac fumātem iuueni dixit infixam. Cęterum ardorem quendam & cupiditatem mentis memorauit iniectam: at impatienter cuperet, quod ante contempserat. Nec vacat, quod dixit, iuueni coniecit. Facile enim potuit velle, qui iuuenię subsidio effectus voluntatis furiæ valebat implere. dehinc annectit descriptionem hominis, quē vis maior accenderat.

ASCENSIVS.

❡Hic iuuenis, &c.) Docet animosum Turnum verbis, vt putauit Chalybes non annuisse, ꝙ indecorum putarit a fœmina persuaderi: quod Alecto, quę se pro Chalybe gerebat, animaduertens, & ægre ferens, furiales vultus induit: & se furiam confessa, geminos in illum angueis iniecit, quibus in furorem actus est. Vnde quæ paucissima habemus Donati, verba sunt. ⸿ Iuuenis.) Non mirum si iuuenis, mulierem, & anum, in re bellica contemnsit. ⸿ O mater.) Irrisio est aperta. ⸿ En ego victa situ.) Peius nō potuit obiurgare metuentem, quam in illum regerere quę protulerat. ⸿ Bella manu.) Quasi dicat contra illud, Bella viri, paceḿq gerant. Hæc ille. ❡ Ordo est. Iuuenis, scilicet Turnus, irridens ideo irridens, quia iuuenis: hic, id est ad hęc: eius dicta: vatem, scilicet Chalyben, sacerdotem Iunonis: refert vicissim ore, id est expressa voce: non per visionem solam, sicut Alecto forsan locuta erat, quia aliter noctu videri non poterat: nam, vt visiones interiores sunt, ita & auditiones: vicissim sic orsa, id est sermones exorsos. Nuncius, id est annunciatio, seu nuncium: aut (reuera) nuncius nuncians: classeis, scilicet externas: inuectas vndam Tybridis: non effugit meas aures: vt rere, id est opinaris ipsum effugisse,

gisse, id est bene audiui, licet aliter putas. Et ita videtur Poeta hoc figmento, rem physicam expressisse: vt, scilicet sub noctem, cura recusauerit: & quæ interdiu timuerat, noctu appareant: ne finge mihi tantos metus, id est ne putes, quod propterea vsq; adeo formidem, vt cœpto desistam: nec Iuno regia, quia regnorum dea: aut superum regina, est immemor nostri: & ita nō patietur me expelli: sed, o mater, senectus victa, id est obsita: situ, id est mucore, turpiq; lanugine.i.quæ se a situ, & sordibus vindicare nescit: & effœta veri, id est quæ delirat: nec quicquam veri amplius in se habet, exercet te: nequicquam, id est frustra, curis: & ludit id est illudit: te vatem, id est cum sis vates: falsa, id est deceptoria, aut inani formidine: inter arma regum, id est quæ reges tractare decet. Cura, supple sit, aut esse debeat tibi: tueri id est contemplari: effigies diuum: & templa diuum, id est diuorum: & permitte, supp. vt viri gerant, id est administrent, & procurent bella, & pacem: queis, id est quibus: bella gerenda, supple sunt. Alecto exarsit in iras, id est succensa est furore, talibus dictis. At subitus tremor, occupat, id est inuadit, iuueni oranti, scilicet Turno, sic ore loquenti artus.i.membra: oculi, supple eius: diriguere id est rigide, & instanter, in diuersa infixi sunt: nihil tamen videntes, vt furiosis fit: Erynnis id est furia, sibilat tot hydris.i.serpentibus, seu anguibus: & tanta id est tam magna, & immanis facies id est factura, seu figura corporis ipsius: aperit.i.manifestat se: vt scilicet ille trepidaret: tum.i.deinde ipsa torquens.i.inuoluens: lumina flammea.i.ignitos: aut quasi inflammatos oculos: reppulit.i.reiecit: a se.s. Turnum: cunctantem, id est hæsitantem præ stupore: & quærentem.i.molientem: dicere plura.i.multa: & ipsa erexit.i.excerpendo direxit in Turnum. Angueis geminos.i.duos, ęquales: crinibus.i.capillis suis: & insonuit id est sonare fecit: verbera.s.quæ furiæ gestant: & addidit hæc.s.sequentia verba: ore rabido.i.furioso. En.i.vide: an: sup. ego (vt dicis) sim, sup. illa: quam senectus victa.i.obsita: ita, vt se abluere nequeat: situ.i.immundo mucore, ex negligentia cultus collecto: & effœta veri.i.quæ omne verum enixa est, nec quicquam retinuit: ludit.i.illudit, falsa formidine inter arma regum: respice.i.attende, quæ sim, & an ad me bella regum nihil pertineat: ego adsum ab sede sororum dirarum.i.reliquarum furiarum, hoc est ab inferis adueni, & gero manu.i.in potestate habeo: bella, & letum.i.mortem: respice ergo ad hæc: vnde videtur id significare quibusdam indicijs. Ipsa effata, id est elocuta sic: coniecit iuueni.i.in iuuenem, qui idoneus est: ad incendium facem, id est incendium irarum: & fixit sub pectore.i.in præcordijs eius: tedas fumanteis, id est fumantes atro.i.furiali inferno, & nociuo lumine.

SERVIVS.

Olli somnum ingens rupit pauor, ossaq;, & artus
Perfudit toto proruptus corpore sudor,
Arma amens fremit, arma toro, tectisq; requirit.
Sæuit amor ferri, & scelerata insania belli,
Ira super: magno veluti cum flamma sonore
Virgea suggeritur costis vndantis aheni,
Exultantq; æstu latices, furit intus aquai
Fumidus atq; alte spumis exuberat amnis:
Nec iam se capit vnda, volat vapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem, polluta pace, Latinum
Indicit primis iuuenum, & iubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem:
Se satis ambobus, Teucrisq; venire Latinisq;.
Hæc vbi dicta dedit, diuosq; in vota vocauit,
Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formæ mouet, atq; iuuentæ,
Hunc ataui reges, hunc claris dextera factis.

Fremit.) Cum clamore deposcit. Bene autem. ¶ Amens.) qa in toro requirebat. ¶ Scelerata insania belli.) Nihil enim tam insanum, quam desiderare id per quod possis perire. ¶ Virgea.) De virgis facta: vnde est flamma validior. ¶ Costis) autem, lateribus. Et bene antiquum respexit morem. nam ollas non suspendebant: sed positis circum circa ignem adhibebant. ¶ Furit intus aquai Fumidus atq; amnis.) Nec immerito. Nam potest esse & alterius rei amnis. Vt, Fluuios videt ille cruoris. Hanc autem Diæresim Tucca & Varus fecerunt. Nam Virgilius sic reliquerat, Furit intus aquæ amnis, & exuberat vt aquæ amnis: quod satis asperum fuit. ¶ Nec iam se capit vnda.) Melius quam si diceret, Nec tam vas vndam capit. ¶ Ergo.) Id est, quia sic incensus est. ¶ Polluta pace.) Vel sua vel Troianorum. ¶ Indicit.) Figurate verbum bellicum posuit. ¶ In vota vocauit.) Quia nuncupatis votis bella sumebant. ¶ Hunc decus egregium formæ mouet.) Turni scilicet decus. Nam hoc dicit, alios pulchritudo Turni, alios nobilitas, alios virtus mouebat ad bellum. Nam hoc est.

DONATVS.

¶ Olli somnum in.ru.p.) Non vigilauit satiatus somno. sed quies eius metu maximi terroris abrupta est. ¶ Ossaq; & artus Perfudit.) Dehinc consecutus est sudor non ex laxamento vtili corporis, sed quem excitatæ mentis commotiones extorserant, & repentinus membrorum tremor: dehinc ille, qui spreuerat cunctos auditus. ¶ Arma amens fremit.) Contraria salutis suę omnia requirebat. quod est familiare his, qui non suo sed dominantis trahuntur arbitrio. arma in stratis requirebat amentia. Arma posita putabat in lecto, arma rursum arbitrabatur in tectis. ¶ Ira super.) Tantum contraria desiderabat vt irasceretur sibi, quod nondum iret ad bellum. neq; enim posset hæc velle, nisi primo esset multiplici ratione cōmotus. Inducitur hęc pars, vt illi instructioni respondeatur, qua dictum est. Arma velit, poscatq; simul, rapiatq; iuuentus. Vt autem demonstraret quoq; ardores Turni, subiecit similitudinem, ex quo quanta vis furię fuerit, possit aduerti. ¶ Magno veluti.c.flā.so.) Hęc iam se capit vnda, volat vapor ater ad auras.) Ornatus carminum in parabolis similitudinibusq; consistunt. qua causa, vt ardentes hominis ęstus ostenderet, dixit. quemadmodum æneum vas aquis plenum subiecto igni feruescit, & feruore quodam ęstuans vnda mensuram specici, qua continetur, excedit. & longius erecta fumosis feruoribus fertur: sic Turnus incendio furię sęuientis accensus, nesciebat, quis esset, quidue vel vbi perquireret, virgeas flammas posuit, quia ex tenui lignorum substantia & flamma torridior nasceretur, & sonus ingens emitteretur. ¶ Ergo iter ad regem.) Aduersus Latinum moueri non debuit, quem socerum cupiebat: sed dicta est causa, propter quam fieri conueniret. polluerat, inquit, pacem. hoc est primus pacis iura violauerat. accedebat alia causa, quia hoc Turnus nō sua voluntate, sed impulsu furiæ cogebatur efficere. quippe ipse dixerat, rex ipse Latinus, Ni dare coniugium & dicto parere fatetur, sentiat, & tandē Turnum experiatur inarmis. Exequens igitur iussa, iter disponebat ad regē pollutæ pacis reū. quod ipsum edixit suis, non quidē, omnibus, sed primis iuuentutis, hoc est, ductoribus multudinum. qui causam nossent, & scirent agenda. & propter quos essent ista facturi. paret arma, ne resistere hostis auderet, sed tamen consideret, quod ęmulus sine certamine finibus Italiæ non posset excludi. summam interea consiliorū in eo esse ostendit, vt in vno egressu & Itali premerentur & Teucri. ideo positum est. ¶ Se satis ambobus.) Ambobus dixit venire, cum multorum sit numerus designatus, Teucrorum scilicet & Latinorum: & videtur esse vitiosum, vt quod multorum fuit duobus videatur appositum. Hunc locum sic possumus exponere, vt non solum ambobus, hoc est Latino & Æneæ prædixerit sese venturum. verumetiam Latinis & Teucris. ¶ Hæc vbi dicta dedit.) Quantus cunctorum amor fuerit iuxta Turnum, quantum vniuersorum fauor, quanta iubentis authoritas, breuiter ostendit. Mox enim vt ille prædixit, quid esset pro necessitate temporis faciendum. & dijs vota fecit, omnis iuuentus non expectans hortatus alienos, ipsa sibi extitit hortamento. Ipse impellebat ad bellum, quod est proculdubio studiosius, & in officijs præcipuum, voluntate potius facere aliquid quam vi & cum metu dicuntur causæ, quæ iuuentutis magis in arma commouerant. ¶ Hunc decus egre.f.m.) Vnusquisq; pro ingenio suo dolebat iniuria Turni: in quo fuerūt omnia, quæ improbari non possent, ætas primum, & corporis forma, & fortia eius facta, hoc est probata virtus in plurimis triumphis, & glorijs. Hęc ipsius fuerunt propria, quæ diuersi mirabantur, & dolebant esse contempta. Ecce extra ipsum, ad eum tamen generis ratione pertinentia. hunc, inquit, ataui reges: qui regibus gaudebat maioribus non debuit reiici, vt indignus. sed præponi cęteris, & prę ferri: & maxime is, qui virtutis suę plurima exempla monstrasset.

ASCENSIVS.

¶ Olli somnū, &c.) Docet Turnū excussum somno & furore perculsū, arma requisiuisse: & illico, principibus iuuētutis expeditionē ad Latinū

Latinum iniunxisse, & omnem apparatum belli interea instruxisse. Vnde Dona, dicit sic. ☞ Magno veluti) Ornatus poeticus, in parabolis similitudinibusq; maxime cōsistit. ☞ Polluta pace.) Aliter.n. aduersus socerum moueri non debuit. Præterea impellebatur a furia. ☞ Primis.) Ductoribus, vt causam sciret. ☞ Certatim.) Amor maximus, & fauor in Turnum ostenditur. Hæc ille. ¶ Ordo est. Pauor ingens rupit.i.interrupit: olli.i.tunc illi.s. Turno: de quo superior sermo habitus est: somni, & sudor ruptus.i.porro ruptus. aut porro erumpens sese: toto corpore.i.per totū corpus: perfudit ossa, & artus.s. Turni: & ipse amens.i.captus mente. fremit.i. cum fremitu exposcit, arma: & requirit arma toro.i.in lecto adhuc existens: aut, quia amens, putauit etiam in toro arma esse: aut de gladio intelligit, quem sub capite reponere solebant: vt de Deiphobo in.vj. visum est. & requirit arma tectis.i.per tecta: amor.i.cupido, ferri.s.habendi: sæuit.i.crudescit: & insania belli scelerata.i.quæ cum scelere sæpe fit, sæuit: & ira, sup. sæuit: super.i.desuper: veluti cum.i.quando: flamma virgea.i.virgis siccis nutrita: suggeritur.i. subministratur, sup. cum magno sonore.i.strepitu: costis.i.lateribus: aheni.i.vasis ærei, vt cacabi, aut lebetis: vndantis.i.ebullientis: & latices.i.aquæ: exultant.i.extra frequenter saliunt: æstu.i.propter feruorem. Et amnis fumidus aquai.i.inundatio aquæ bullientis, & vaporem, ac fumum emittentis, furit intus: & exuberat, id est vbertim exundat alte spumis. (Sic legit Petrus Crinitus, cuius verba sunt, libro De honesta disciplina.xviij.cap.ij. Fabius Quintilianus lib. institutionum.j. ad Marcellum Victorium: vnde, pictai vestis (inquit) & aquai, Virgilius doctissimus vetustatis inseruit: sed illud, aquai, inserunt e nouis codicibus, indiligentes, imprudentesq; librarij: proq; eo subdiderunt, aulai: cum veteres omnino codices: & ille in primis, quem ex Gallia, Poggius in Italiam aduexit, aquai retineat. Fuit autem causa librarijs, adulterinam vocem pro vera subijciendi: ꝙ nusquam apud Virgilium legerant, aquai, cum aulai: & pictai: legissent: Aulai in medio libabant pocula Bacchi Et alibi, Diues opum, diues pictai vestis, & auri. Sed ego cogitans, non ab re factum esse: vt in eandem lectionem meliusculæ fidei codices conspirent: cœpi curiosius indagare an vsquam apud Virgilium potuerit esse aliquando hæc vox. Nec enim pauca quorundam inscitia, vel imutata hactenus, vel detracta adnotauimus. Inuenisse autem mihi videor, vel in Seruianis quidem commentarijs ad ipsum, vt nihil præterea dubitari debeat. Versus igitur Virgiliani sic in libro Æneidos.vij. leguntur, Sæuit amor ferri, & scelerata insania belli Ira super: magno veluti cum flāma sonore Virgea
Virgea subgeritur costis vndantis aheni, Exultantq; æstu latices, furit intus aquæ vis, Fumidus, atq; alte spumis exuperat amnis. Quo autem loco legimus aquæ vis, legendum est, aquai. ad hunc modum, Furit intus aquai, Fumidus, atq; alte spumis exuberat amnis. Cuius me lectionis, Honoratus Seruius admonuit, qui diæresim esse hic factam dicit. ꝙ siquis codices Seruianos paulo meliores nactus fuerit, facile in his, aquai, comperiet. Nam & in peruulgatis fere sic habetur. Hanc diæresim, Tucca, & Varus fecerunt. nam Virgilius aliter scripsit. Quæ enim sit hoc loco diæresis, nisi illud aquai restituatur? Quin & hoc ipsum in Persiano interprete (qui Cornutus dicitur) inuenias, cum Ennianum hoc exponit, Lunai portum pretium est cognoscere ciues. Lunai (inquit) dictum est secundum antiquam declinationem, sicuti Virgilius, Furit intus aquai. Quod etiam Benedictus Philologus (cum de Virgiliana emendatione ad eum scriberem) comprobauit: vir vnus ætate nostra, qui de omni antiquitate sit optime meritus, cum in ea illustranda, atq; excolenda, assiduo studio, ac mirifica diligentia incumbat. Hæc ille. Angelus quoq; Politianus idem sentire videtur, licet obscure, nam capi.xliij. in Miscellaneis, dicit, Et quod nunc mendose legitur, aquai: quasi dicat pro quo nunc legitur, aquæ vis.) Quod siquis adhuc legere volet, ordo erit: Et vis, id est violentia: aquæ.s.bullientis: furit, id est æstuat, intus: atq; amnis fumidus.i.cursus: aut gurges aquæ fumantis, exuberat, id est superabundat: spumis, id est per spumas: alte.i.in altum. Nec vnda capit iam, se.i.non amplius se continere potest intra ahenum: vapor ater, id est exhalatio fumosa, volat ad auras. Ergo, quia sic æstuat Turnus: ipse indicit, id est intus iubet: primis, id est principibus iuuenum: iter, id est profectionem, & expeditionem ad regem Latinum: polluta pace, id est quia pax polluta erat: & iubet arma parari, & Italiam tutari, id est defendere contra externos: & detrudere hostem finibus, id est limitibus Italiæ: & dicit, se venire satis, id est sufficientem, vt sit nomen: aut sufficienter ambobus, scilicet Teucris, & Latinus: vbi.i.postquam: Turnus, supp. dedit hæc dicta: & vocauit diuos in vota Rutuli, id est populi ipsius, exhortantur sese in arma: certatim.i.cum certamine, & æmulatione gloriæ: quia decus egregium formę, atq; iuuentę scilicet Turni: mouet hunc, id est quéuis ex Rutulis: & atauí.s. Turni: reges.i.maiores eius: mouent.i.instigant: hunc.i.quéuis alium: & dextera.i. Turni: claris factis.i.quę clara facinora edidit: mouet, sup. hunc.i.alij, adliciuntur in bella, illecti gratia, formositatis Turni: alij, generositate: alij, virtute eius.

Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet,
Alecto in Teucros Stygiis se concitat alis,
Arte noua speculata locum, quo littore pulcher
Insidijs, cursuq; feras agitabat Iulus.
Hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
Obiicit, & noto nares contingit odore,
Vt ceruum ardentes agerent: quæ prima malorum
Causa fuit: belloq; animos accendit agrestes.
Ceruus erat forma præstanti, & cornibus ingens,
Tyrrhidæ pueri quem matris ab vbere raptum
Nutribant, Tyrrhusq; pater cui regia parent
Armenta, & late custodia credita campi:
Assuetum imperiis, soror omni Syluia cura,
Mollibus intexens ornabat cornua sertis,
Pectebatq; ferum, puroq; in fonte lauabat:
Ille manum patiens, mensæq; assuetus herili,
Errabat syluis, rursusq; ad limina nota,
Ipse domum sera quáuis se nocte ferebat.
Hunc procul errantem rapidæ venantis Iuli
Commouere canes, fluuio cum forte secundo
Deflueret, ripaq; æstus viridante leuaret.
Ipse etiam eximiæ laudis succensus amore
Ascanius, curuo direxit spicula cornu.
Nec dextræ erranti deus abfuit: actaq; multo,
Perq; vterum sonitu, perq; ilia venit arundo.
Saucius, at quadrupes nota intra tecta refugit,

SERVIVS.

¶ Animis audacibus implet.) Affectione sui inijcit omnibus magnanimitatem. ☞ Arte noua.) Dolo. ☞ Speculata locum, quo littore.) Pronomen pro nomine ponitur, non pro nominibus. Vnde noue inter duo nomina vnum pronomen posuit, nam recte quo loco diceret, & hoc semel tantum fecit. ☞ Insidijs cursuq;.) Cursu agitabat. Nam insidijs circūuenimus. ☞ Canibus rabiem.) Studium mutauit in rabiem. ☞ Noto odore.) Ceruino. Solēt enim ita institui. Horatius, Venaticus ex quo Ceruinam catulus pellem latrauit in aula. ☞ Malorū causa fuit.) Hoc est, Et primę reuocabo exordia pugnæ. ☞ Animos accendit agrestes.) Plus est, q̄ si agrestium diceret. ☞ Cornibus ingens.) Ingens & ad prestantem formā pertinet, & ad magnitudinē cornuum. ☞ Tyrrhidę pueri.) Tyrrhi filij: & vt diximus supra, alludit ad nomē. Nam Tyrrhus dictus est pastor, apud quem Lauinia peperit. ☞ Cui regia parent Armenta.) Magistrū hūc pecoris vult fuisse, & saltuarium. Nam hoc est, Et late custodia credita cāpi. Magister aūt est pecoris, ad quem omnia pertinent animalia. Cicero, Nominat hominē, quem magistrum pecoris esse dicebat. ☞ Syluia.) Bonū puellę rusticę nomen formauit. ☞ Pectebatq; ferum.) Quadrupedem. Vt, In latus inque feri ꝙ velocitate pedum ferantur. ☞ Manum patiens.) Patiens illius rei dicimus. Vnde apparet vnum v causa metri esse detractum. ☞ Mensę herili.) Noua dixit. nam herum non nisi dominū dicimus: nisi forte ideo dixit, quia dat ei humanum sensum. Nā ait paulopost, Implo ranti similis. ☞ Errabat syluis.) Pascebat, vt, Mille meę Siculis errant in montibus agnę. ☞ Ipse.) Id est sua sponte. ☞ Secundo deflueret.) Secundo.i. cum aqua. Vnde & aduerso dicimus, contra aquam. Nā ideo deflueret dixit: & Secūdo ideo qa cursus fluminis post natantē videtur. ☞ Deus abfuit.) Alecto deum dicit: sicut de venere, Descendo, ac ducente deo. Nam vt diximus, numina vtrīusq; sexus videntur ideo, quia incorporea sunt, & quod volunt assumunt corpus. Vt autem

Successitq; gemens stabulis, questuq; cruentus,
Atq; imploranti similis, tectum omne repleuit.

tem deum dicamus pro dea, non aperte ponitur, sed in subauditione. ¶ Errati.) Licet enim certum esset feriturum, tamen bene errantem dixit: quia non vsq; quaq; semper certus est ictus. Horatius, Nec semper feriet quodcunq; minabitur arcus. ¶ Perq; ilia.) Hoc ile & hæc ilia facit. Hinc & Iuuenalis, Vis frater ab ipsis ilibus? Nam quod Marulus Mimographus dixit, Tu Hectorem imitaris: ab ilio nunquam recedis: cum de guloso diceret, allusit ad ciuitatis nomen. Nam ab ili debuit dicere. Bene autem ea loca vulnerata dicit, quæ statim mortem afferre non possent, vt domũ rediret, & esset causa bellorum. Nam si statim periret, aut ipse, aut vulneris author lateret.

DONATVS.

¶ Dum Turnus Rutulos.) Postea quã furia Turnum excitauit in bellum, atq; ita, vt iam non solus, sed cum suis desideraret exire, reliquit bellica disponentem, debuit enim etiam alterius partis quieta turbare: proinde euolauit aduersus Teucros, vt his quoq;, quas posset insidias, tenderet. ¶ Arte noua.f.l.) Nocendi artibus ex occasione arripuit tempus, & locum, in quo Iulus feras insidijs agitabat & cursu, cursus pertinet ad equos, & canes, insidiæ autem ad retia. ¶ Hic subitam ca.r.) Ad naturalem rabiem canum, quas feras persequi fuerant soliti, nocitura furia adiecit augmentum: ac ne animal opportune necessarium minus obuium canibus sæuientibus fieret, odorem cerui ad eorum nares peruenire perfecit: vt inuenirent ipsi, quem forsitan euentus fuerat seruaturus. ¶ Quæ prima la.c.fuit?) Hæc occasio prætermittenda non fuit, quæ idonea videbatur, vt initio belli primam faceret causam. ¶ Belloq; animos.a.a.) Hoc est asperos & imperitos animos primum excitatos in bellum. nullus enim sapiens sic moueri potuisset, vt illi excitati sunt, vt propter vilissimi animalis iniuriam leuem, quæ imprudentia pueri venantis defendi potuerat, proprium sanguinem daret huius cerui, quoniam nouerat poeta nullum meritum fuisse, vel pretium. ex alijs prosequitur laudem, vt ipsi quoq; agrestes ꝓ naturali imperitia velut iuste exarsisse videantur. Exequitur igitur, qualis ille fuerit ceruus, & huius formã, mores, mãsuetudinemq; commendat. ¶ Ceruus erat for.p.) Duo habuit summa, formam corporis, & cornuum magnitudinem, qua sublimior efficiebatur. Ecce non ipsius generis exequitur meritum, quod nullum fuerat, sed magnitudinem eius, & pulchritudinem præstantiæ, hoc ergo fuerat primũ quod pulcher & magnus, quodq; ornatus arboreis cornibus. ¶ Tyrrhidæ pueri.) Hic versus habet non paruam confusionem, si personarum ratio lateat. Nonnulli enim sic pronunciãt vt dicant. Ceruus erat forma præstanti, & cornibus ingens Tyrrhidæ pueri, quod si ita remanserit, reliquum non apparebit, qui eum retraxerint vberibus matris, proinde personæ constituendæ sunt: Vt intellectus fiat illustrior, dicimus Tyrrhum filios habuisse inter cæteros Tyrrhidem & Syluiam. Inuentores autẽ cerui fuisse pueros Tyrrhidæ & gẽtem, hoc est homines Tyrrhidæ: nec miremur pueros dictos, cum alio loco, qui iuuenes fuerunt, dicti sunt pueri hoc modo, vestra, inquit, munera vobis certa manent pueri. Ergo ceruus per Tyrrhidas pueros peruenit domum Tyrrhi maioris, ibiq; nutriebatur inter filios eius. Non solum autem natis domini amabilis factus erat, verum & ipsi seni. Solent quippe parentes diligere, quæ amare viderint liberos suos. ¶ Cui regia.p.Armenta.) Commendatus est ceruus retenta interim parte laudis, quam post demonstrata Tyrrhi merita posuit. debuit.n. ipse ostendi, vel maxime in quo apud regem Latinum merito fuisset, qui videbatur in cerui vulneratione cõtemptus. Dignus, inquit, inuentus est, cui rex armenta sua camposq; committeret. Quanti igitur meriti fuit procurator regis? cuius scribendi causa, Virgilius nec armentorum numerum nec camporum modum voluit designare, vt rectorem illum maioris census sub generalitate ostenderet. melius autem est propter cumulandam laudem Tyrrhi, late pronũciare ꝗ strictim. in altitudine.n. multæ species intelligi possunt, ne vnus campus minuat studium præferentis. In appellatione campi continuatio intelligitur, & vna planicies. si enim cãporum diceret, interpositos significaret montis tumulos, qui multos campos efficerent: redit ad aliam partẽ laudis cerui. Nam ab his, quæ cõmunia sint oĩum ceruorum, transit ad ea, quæ propria ipsius fuerunt, quippe multi alij reperiri potuerunt, & grandes & cornibus satis superq; sublimes. ¶ Assuetum imperijs soror.) Facile ille secutus est hominum mores, nec feritatem perdiderat, quia hanc nondum fuerat consecutus in Syluis, vtpote raptus ab vberibus matris: sed solam humani generis cognouerat lenitatem, eo vel maxime, ꝙ puellę Syluiæ promptiore excolebatur affectu, nam pectebat ferum, ferum natura dixit, non moribus. lauabat in fonte, hoc est in aqua mũdissima & eius ramosa cornua sertis intexebat, Ferum, quod semel posuit, omnibus, quæ dicta sunt, nos debemus aptare: vt sit, pectebat ferum, lauabat ferum, coronabat ferum. Addidit nunc laudis eius augmentum, quod hæc ille ferebat patiẽter, nam totum quod puella faciebat, habuit gratum: & reluctari potuisset, nisi naturalem animalis sensum studiosæ virginis magisterium permutasset. vt enim libenter vniuersa perferret, didicerat obedire præceptis. non enim frustra positum est, assuetũ imperijs, quippe quis crederet ferum animalis genus & manu puellæ potuisse contingi, & pecti, & lauari in fonte, & coronis ornari? nisi hæc præmisisset, ideo hæc facta, ꝙ ille ceruus iubenti parere primitus, & iussa complere, didicisset. ¶ Ille manum patiens.) Quæ fuerunt potiora laudis eius ad vltimum reseruata sunt, ꝗ errabat per Syluas, & remeabat domum, nec confundebatur eius coniunctio, & si tenebræ noctis ruissent, intelligebat vnde exisset, & quo sibi esset necessario redeundum. Huius quoq; facti, quoniam incredibilis relatio videri potuit, prętulit causam, qua illud fieri potuisse sine dubitatione monstraret, patiens, inquit, fuit manu, cur reuerti metueret, qui humanę manus nullas metuebat insidias? mensę domini sui cur formidaret accessum: vbi conseruatio salutis eius tuta fuerat, & satietas Veneris? hęc igitur ille non faceret contra institutum generis sui, nisi illius naturam multiformis hominum benignitas permutasset. ¶ Hunc procul errantem.) Hunc ceruum ex more paulo longius a domini parietibus errantem rapidę canes Iuli venantes commouerunt, vel natura, vel factione furię immissę. supra enim dixit. Hic subitam canibus rabiem Cocythia virgo Obijcit, & noto naribus contingit odore, Vt ceruum ardentes agerent. Hoc igitur, vt dictum est, faciebant canes cum ad vim naturę accessisset, & rabies immissa per furiam, commouerunt eum in ripa fluminis oberrantem leuandi ęstus causa: fluebat quippe idem fluuius secundis lapsibus, & placido agmine, & delectationem prębebat aspectu, & aprico frigore leuabat ęstuantis ardorem, requiescendi autem prębebat occasionem, & ipsam requiem gratiosiorem faciebat herbis virentibus affatim ministratis. Ordinatur sensus sic. Hunc procul errantem rapidę canes venantis Iuli commouere, secundo fluuio cum deflueret, ripaq; ęstus viridante leuaret. Dicta est causa, qua inuitabatur ceruus, vt fluuium peteret, defluebat lenis, hoc est non habuit strepitus odiosos dormienti, & habuit ex placiditate gratiosum aspectum: si forte esset iacenti vigilandum, & aura ex vndis arborumq; opacitate collecta, gratiaq; riparum viridantium reficiebat exceptos, & exclusis ęstibus subleuabat. Hęc sunt, quę aliquantum inuitauerant ceruum, quem venantes Iuli commouerant canes errantem, & venantes quod dixit, illic constituit omnem defensionem Ascanij. si enim super eo apud prudentes ageret, diceret, agrestem putaui, nescij mansuetum, vtpote extra domos degentem, nec ipsius causa venatum processi, sed ferarum capiendarum studio, quę in Syluis & in ripis fluminum reperiri consueuerunt. Hęc quia iuste dici potuerunt apud ęquos iudices, data est opera labore furię, vt tales repente in iram consurgerent, quibus ęqua ratio reddi non posset, agrestium scilicet infinita turba, ęquorum quoq; & imperitorum. ¶ Ipse etiam eximię.) Ipse etiam, inquit, vt in commotione & malo domestici animalis non soli canes errauerint, qui feras discernere impediente natura & furore non possent: verumetiam ipse Ascanius ęstimasset agrestem, denique laudis amore captus, vt suam potius ꝗ canum faceret gloriam. ¶ Curuo direxit spicula cornu.) Vt sagittę volucris cursu fugam cerui pręueniret, & premeret: arcum arripuit, & eiecit sagittam. ¶ Nec dextrę.e.d.abfuit.) Non defuit deus, qui mittẽtis dexteram falli non sineret. deum, quem debemus accipere? nisi euentum, qui humanos actus aut implet aut deserit. ¶ Actaq; multo Perq; vterum sonitu.) Multo sonitu ventrem cerui iliaq; penetrauit. ¶ Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit.) Quasi sciret, quod in periculo salutis suę facere debuisset, notam confugit ad domum. Nota tecta, non solum, quo remeare consueuerat accipiendum est, verumetiam quorum humanitatem longo tempore comprobasset: ecce & a tempore meritum cerui dixit, vtpote qui raptus ab vberibus matris ad formam talem, & tantę magnitudinis cornua peruenisset. ¶ Successitq; gemens stabulis.) Aut ex dolore grauissimi vulneris gemens, aut ex gemitibus iudicans cladẽ suã, quã voce testari non poterat. ¶ Questuq; cruentus.) Gemitus eius existebant sic, vt non solum dolere, verumetiam

rumetiam conqueri videretur, ad testimonium autem cladis acceptæ, monstrabat & sanguinem. ⸿Atque Im. similis.) Sic se, inquit, offerebat singulis. vt defensorem putaretur Inquirere. ⸿Tectum om. re.) Nullum domus reliquerat locum, quem non querelis impleſſet.

ASCENSIVS.

⸿Dum Turnus, &c.) Docet nunc semina, seu elementa belli, a furia seminata: quæ quidem fuerunt vulnera ceruo Tyrrhei, magistri armentorum regis, illata ab Ascanio, procurante furia. Super quem locum hæc habemus Donati. ⸿Animos agrestes.) Excitauit eos primum, qui facilius excitari potuerunt: propter imperitiam, & feritatem. ⸿Errantem.) His versibus ponit excusationem Ascanij. ⸿Deus.) Id est euentus, qui humanos actus, aut implet, aut deserit. ⸿Nota.) Quorum humanitatem diu comprobasset. Hæc ille.

Ordo. ⸿Ordo est. Interea, supp. dum Turnus implet Rutulos animis audacibus, Alecto concitat se alis Stygijs. s. infernalibus: in Teucros. i. volat ad Teucros, animo nocẽdi: speculata noua arte. i. noua inuentione, & versutia: locum quo pulcher Iulus agitabat, sup. littore: feras insidijs. i. per insidias, & cursu. Ser. vult littore, positum pro loco: vt sit speculata locum, quo littore: pro quo loco: sed si construatur, vt præmisimus, non sit tanta licentia, nec enim rite dixeris, locum, quo loco: nam relatiuum pro antecedente, non cum antecedente ponitur, nisi præponatur. dic ergo, speculata locum in littore quo: aut speculata locum, quo in littore agitabat. i. venabatur feras: insidijs. i. plagis insidiosis: & cursu. i. persecutione: virgo Cocytia. i. infernalis: a Cocyto fluuio infernali, sic dicta, id est furia Alecto: obijcit hic canibus rabiem subitam. i. subito prouenientem: & contingit nares. s. canum odore noto. i. ceruino, qualem sectari soleant, vt ipsi canes ardẽtes. i. feruentes, & festinissimi: agerent. i. insequerentur, ceruum: quæ. s. res: aut quæ causa fuit prima. s. causa malorum. s. subsecutorũ: & accendit animos agrestes. i. agregium virorum: bello. i. ad bellum. Ceruus erat forma pręstanti, & ingens cornibus. i. habens formam præstantem, & cornua ingentia: ornatius dicitur, præstanti forma, quam præstans forma: quomodo tamen & historici, & poetæ loquuntur, vt magis autem grammatice Ser. dici putat, præstantis formæ. Vt autem sit conformitas in locutione, dicere potuisset, Ceruus erat forma præstans, & cornibus ingens, & nescio, an sic quoque dixerit. Sed Seruius hoc subtiliter dissoluit, ordinem talem astruens, Ceruus erat ingens, forma præstanti & cornibus: quem. s. ceruum, raptum ab vbere matris. i. cum adhuc lacteret: pueri Tyrrhidę. i. Tyrrhei, magistri

gistri armentorum liberi, & Tyrrheus pater. s. eorum: cui armenta regia parent. i. custodiæ, & gubernationi deputata sunt: & cui custodia campi est credita late. i. per latum circuitum: nutribant, pro nutriebant: assuetum imperijs. i. domitum: & Syluia soror. i. Tyrrhidarũ: & filia Tyrrhei ornabat omni cura. i. solicitudine. cornua, sup. eius cerui: aut cuius cerui cornua Syluia soror ornabat: intexens. i. redimens, sup. ea: sertis mollibus. i. ex herbis, & floribus: & pectebat ferum. i. qui natura ferus erat, aut quadrupedem: sicut equum ligneum, ferum vocauit in. ij. In latus, inque feri curuam cõpagibus aluum. (Non est autem Latinum, pectinare: quo vtuntur imperiti.) & lauabat, supple ipsum, in fonte puro. Ille patiens manum, pro manuum: & assuetus mensæ herili, id est heri, seu domini sui Tyrrhei: errabat, id est libere deuagabatur, & pascebatur syluis: & ipse, hoc est per se, nullo custodiente, nec dirigente: ferebat se domum ad limina nota, quamuis nocte sera, id est quamuis aliquando ad seram vsque noctem expectaretur. Canes rapidæ, id est veloces Iuli: venantis commouere, id est excitauerunt ad cursum, hunc scilicet ceruum: errantem, id est pascentem: procul scilicet a domo Tyrrhei: vt nõ debeat putari domesticus, aut mansuefactus, cum, scilicet ipse ceruus: defflueret, id est deorsum flueret forte riuo secundo, id est defluente, & cum defluxu eius: & cum leuaret æstus ripa viridante, id est virente: & virides herbas habente. Ipse etiam Ascanius, succensus amore eximiæ laudis, qualem putauit tam præstantem ceruum figere, direxit spicula, id est sagittas: cornu, id est arcu cornu, in extremis habente curuo, id est incuruato. Nec deus, id est secundum Donatum, euentus: secundum Seruium autem ponitur pro dea, scilicet Alecto: quia numina habent vtriusque sexus participationem: & pro dea, potest dici deus: vt pro Iunone, aut Alecto, hoc loco: & pro Venere, in. ij. Descendo, ac ducente deo, absuitiimo adfuit, id est auxilio fuit: dextræ. s. Ascanij: errantis, id est nescientis, qualem ceruum feriret: putantis videlicet, syluestrem esse, & ita error est in Ascanio, aut dextræ erranti, id est qui alioqui errasset: & arundo. i. sagitta arundinea: acta, id est directa: venit per vterum, & per ilia, sup. cum multo sonitu. i. stridore. At. i. sed: quadrupes scilicet ceruus: saucius, id est vulneratus: refugit intra tecta nota: & gemẽs, successit stabulis: & cruentus. i. cruore perfusus, atque similis imploranti. s. auxilium: replebat omne tectum, id est totam domum Tyrrhei: questu. i. querela. Rarum est questum, pro querela, singulariter reperiri: in pluralibus autem, datiuo, & ablatiuo facit questubus, non quęstibus: quod a quęstu, & quæro, deducitur.

Syluia prima soror palmis percussa lacertos
Auxilium vocat, & duros conclamat agrestes.
Olli (pestis enim tacitis latet aspera syluis)
Improuisi adsunt: hic torre armatus obusto,
Stipitis hic grauidi nodis: quod cuique repertum,
Rimanti, telum ira facit: vocat agmina Tyrrhus,
Quadrifidam quercum cuneis vt forte coactis
Scindebat, rapta spirans immane securi.
At sæua è speculis tempus dea nacta nocendi,
Ardua tecta petit, stabuli & de culmine summo
Pastorale canit signum, cornuque recuruo
Tartaream intendit vocem: qua protinus omne
Contremuit nemus, & syluæ intonuere profundæ:
Audiit & Triuiæ longe lacus: audiit amnis
Sulphurea Nar albus aqua, fontesque Velini:
Et trepidæ matres pressere ad pectora natos.
Tum vero ad vocem celeres, qua buccina signum
Dira dedit raptis concurrunt vndique telis
Indomiti agricolæ: necnon & Troia pubes,
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
Direxere acies non iam certamine agresti,
Stipitibus duris agitur, sudibus've præustis:
Sed ferro ancipiti decernunt: atraque late
Horrescit strictis seges ensibus, æraque fulgent
Sole lacessita, & lucem sub nubila iactant.
Fluctus vti primo cœpit cum albescere vento,

SERVIVS.

⸿Syluia prima soror.) Bene puellæ dat doloris impatientiam. ⸿Duros conclamat agrestes.) Aut q semper duri sunt: aut duros, qui cerui interitum non dolebant. ⸿Pestis.) Furia. ⸿Torre.) Hic torris facit, vt hic fustis. ⸿Grauidi.) Grauis, propter nodos scilicet. ⸿Quadrifidam.) Quæ findi partes posset in quatuor. ⸿Cuneis coactis.) Satis signate coactis dixit. Exprimit autẽ antiquum morem. vt, Sed primi cuneis scindebant fissile lignũ. ⸿De culmine summo.) Bene culmine, quia de agrestibus loquitur. ⸿Tartaream.) Aut terribilem, aut fortem secundum vsum. ⸿Nemus.) Locus haud longe ab Aricia, in quo lacus ẽ qui Speculum Dianæ dicitur. Et notandum quia vocem eius paulatim facit ꝓcedere: quod locorum indicat commemoratio. ⸿Triuiæ lacus.) Hic est qui Dianæ Speculum dicitur. ⸿Sulphurea Nar albus aqua.) In via Flaminea est ciuitas Narnia in montibus posita, quibus subest Nar fluuius, qui Tyberino cõiungitur. ⸿Fontesque Velini.) Vltra Interamnẽ sunt in Sabinis. Nam vt diximus, vox furiæ paulatim processit. ⸿Pressere ad pectora natos.) Statius, Pressitque Palæmona mater. Item econtra, Nec natos auiæ deponere matres. ⸿Ad vocem.) Buccinę. vt, Sensit, & ad sonitũ vocis vestigia torsit. Nam quicũque sonus dici vox potest. ⸿Auxilium castris effundit aptis.) Id est: ipsa in auxilium effunditur. ⸿Direxere acies.) Ordinarunt in latitudinẽ. ⸿Prę ustis.) Prę, breuis fit ꝓpter sequẽtẽ vocalẽ: quod in vna parte orationis factum tolerabile est, quia compositus est sermo. ⸿Ferro ancipiti.) Vtrinque noxio. Dixit autẽ aut gladios aut bipẽnes. ⸿Seges.) Terra modo: vt, Quid faciat lætas segetes. Per atram vero, fertilem significat, vt ostenditur in Georgicis. ⸿Sole lacessita.) Naturale enim est vt metallorũ splendor plus fulgeat alia luce pcussus. ⸿Paulatim sese tollit mare.) Sic bella dicit surrexisse paulatim, sicut ventis flãtibus sensim mare turgescit. ⸿Hic iuuenis.) Et puerũ & iuuenem nonnunquam indiscrete ponit Virgilius, vt hoc loco. Nam Almonem, quem modo iuuenem

Paulatim sese tollit mare, & altius vndas
Erigit, inde imo consurgit ad æthera fundo.
Hic iuuenis, primam ante aciem stridente sagitta,
Natorum Tyrrhi fuerat, qui maximus, Almon
Sternitur: hæsit enim sub gutture vulnus, & vdæ
Vocis iter, tenuemq; inclusit sanguine vitam.
Corpora multa virum circa, seniorq; Galesus,
Dum paci medium se offert, iustissimus vnus
Qui fuit, Ausoniisq; olim ditissimus aruis:
Quinq; greges illi balantum, quina redibant
Armenta, & terram centum vertebat aratris.

iuuenem dicit, paulo post ait puerum. Mouet autem miserationem ab ætate, cum dicit Iuuenis: a virtute, quod dicit primam ante aciem: vulneris etiam crudelitate. ¶ Almon.) Bene rustici nomen vsurpauit a fluuio. ¶ Hæsit enim sub gutture vulnus.) i. Sagitta. Vt, Illum infesto vulnere Pyrrhus. ¶ Vdæ vocis iter.) Hoc est vdū iter vocis. Non enim vox vda est: sed per vdam arteriarum labitur viam. Vnde in febrientibus deficit. ¶ Corpora multa virum circa.) Constrata sunt. Rhetorice viles trudit in medium: nobiles vero primo & vltimo cōmemorat loco. ¶ Dum paci medium se offert.) Reddit causam cur senex bellis intererat. ¶ Ditissimus aruis.) Secundum antiquum morem. Horatius, Diues antiquo censu. ¶ Quina redibant Armenta.) Pro quinq;, sicut bina. ¶ Et terram centum vertebat aratris.) Duo dixit a Catone memorata, qui interrogatus qui esset paterfamilias, respondit eum qui bene pascit, & bene arat.

DONATVS.

¶ Syluia prima soror.) Ipsa prima cerui casus ingemuit, quæ pectebat, ferumq; lauabat in fonte, quæ cornua eius sertis intexerat & quod patienter hæc ferret, habuit gratum, tantum consuetudinis affectus potuit, vt hanc etiā grauiores prouocaret ad planctus, & humeros palmis proprijs verberaret. Ecce ad excitandum leui ex causa bellum, datur etiam puellæ persona, quæ pro simplicitate putaret magnum scelus admissum: quia moriturus fuerat ex causa vulneris ceruus in auxilium repetendæ vltionis homines vocabat agrestes, imperitos, & duros. hoc est animo feros, & ratione expertes atq; ad certamen robore corporis competenter aptissimos. ¶ Olli pestis.e.t.l.aspera syluis.) Quoniam natura sæui, & pro locorum asperitate truces optatam puellæ sumpserant vocem: improuisi repente venerunt, improuisi sunt, qui subito apparent, nec videntur, dum veniunt, describitur in armis ipsis hominum furor, & repentina commotio. ruebant, inquit, in hominum perniciem properantes non arte armati vel gladijs. Agrestes quippe non vsum habuerunt pugnandi, sed inferendæ violentiæ. ¶ Hic torre.a.o. Stipitis hoc.g.n.) Vnus, inquit, ferebat sustem ex incendio sublatum, alter stipitem impolitum & nodorum ponderibus prægrauatum, duorum specialiter dicta sunt arma, vt de exemplo potuisset intelligi, qualia omnis multitudo portaret. Cum igitur cunctos breui dictione concluderet, ait. ¶ Quod cuiq; re.) Postremo succedebat furentibus in armorum vicem, quicquid præsens ministrarat occasio. ¶ Vocat.a. Tyrrhus.) Cum pro magnitudine commotionis suæ Tyrrhus præsentem iuuentutem sufficere non posse speraret, vltioni vocabat alia quoq; agmina, describit etiam quomodo veniebant euocati, quanti, vel quales, vel vnde. ¶ Quadrifidam quercum cuneis.) Veniebat iuuenum manus, quæ scindebat cuneis quercum, immane spirans & crudelitatem in anhelitu etiam spondens, securim vero secum vehens ad bellum, qua scindendis roboribus operam dabat. securis rapta, ostendit merā furentis insaniam. ¶ At sæua e speculis.) E speculis, hoc est ex summo. inde enim inferiora vel longe posita facilius cernuntur, mire positum est, tempus dea nacta nocendi. vnum est enim de tribus, quæ in omni actu possunt explicare, quæ cupimus. sunt enim locus, tempus, persona. Opportunitas igitur temporis, quoniam nitentem poterat iuuare suffragio suo, eam non amisit Alecto, quippe nocendi perita callens, amicum dispositioni suæ tempus & efficax præterire non passa est, deniq; eminentissimum tenuit locū, tectorum, scilicet stabuli. vt quicquid fecisset, vel voluisset dicere, id non ipsa sed stabuli dominus facere vel dicere videretur. ¶ Et de culmine summo P.a.c.s.) Vt pastorum congregatio fieret maior, de summo datum signum est, cunctis pastoribus notum. ¶ Cornuq;.r. Tartaream.) Emisit tristem vocem ex tuba: Tartaream ideo, quia cum interuenerit, funera consequuntur, & cædes. ¶ Qua protinus omne Co.n.) Quam luctuosum fuit, quod emittebatur ex tuba? quando hoc accepto ipsa quoq; nemora tremuerunt? ¶ Et syluæ in.p.) Tantum profecit altitudo loci, vt exinde letalis sonus etiam ad syluarum profunda peruenisset, hoc est interiora, & penitus abstrusa. ¶ Audijt & triuiæ longæ la.) Id est auernus, qui satis a Latini stabulo fuerat remotissim⁹. ¶ Audijt amnis.S. Nar.a.a.) Per locorum nomina expressa est longitudo regionum, ad quas dirus tubæ peruenerat sonus. Iccirco autem dixit Nar sulphurea aqua album fluere, qđ currens colorē sulphuris monstraret, est vero aqua eius alba cum hauritur: velinus autē lacus est. ¶ Et trepidæ matres.) Fœminæ, quæ bellicum canū acceperant auribus, mox non sibi plusq; liberis metuentes, continuerūt filios suos amplexibus pauidis, scientes qd mali etiam paruulis bella minarentur. Ad pectora, inquit, presserunt pignora sua, vt ostenderet poeta nimiū affecti maternę solicitudinis, quasi demū deinde diuelli non possent. Certe ēt illud intelligi potest voluisse eas satiare corda sua, anteq; illis vel earū liberis accideret interitus. ¶ Tum vero ad vocem celeres.) Superius Syluia, inquit, prima soror palmis percussa lacertos Auxilium vocat, & duros conclamat agrestes, postea dixit vocat agmina Tyrrhus, & venisse aliquos. tertio furiam ipsam bellum tuba finitimis & longe positis nunciasse secutū est. Tum vero, hoc est tum magis in finitimos agricolas cœpisse concurrere. vt manifestaret, quanta virtute singuli auxilia cōuocassent propter vltionem facti. ¶ Necnon & Troia pubes.) Hoc est Troianorum iuuenum multitudo. Troia, sic pronunciare debemus, vt cum ipsa patria significatur, duæ syllabæ fiant, quando aliquid ipsius, tres syllabę numerantur, vt nunc prima sit, tro. secunda.i. tertia.a. ¶ Ascanio auxilium.) In periculo regij pueri non paulatim processerant ad auxilium, nec in partibus, sed semel omnes Troiani effusi sunt. Quantum tuetur Virgilius Troianorum partes ab illa inuidia, ne in alieno regno positi improbitatis crimen incurrerent. procedebant, inquit, Troiani. non vt inferrent, sed vt repellerent bellum, nec vt persequerentur quenq;: sed vt regis filium tuerentur: & ab agrestium improbitate defenderent. ¶ Non iam.c. agresti.) Ad id iam fuerat ventum, vt non lite inter paucos, sed inter innumeros acie veris armis contenderetur, ac bello. ¶ Atraq; late Horrescit.st.f.e.) In tantum grauis horror apparebat armorū, vt nudatis gladijs, atq; eductis terra omnis sine magno tremore videri non posset. ¶ Æraq; fulgent Sole lacessita & lucem.) Repercussa æra Solis radijs tantum luminis cogebantur effundere vt solis ipsius lucem superarent. ¶ Fluctus vbi primo.) Mittit similitudinem, qua ostendit augmenta calamitatis & belli, quemadmodū solet, inquit, inflari paulatim flatibus mare, & dum temperatis tumoribus fertur, excitatum maioribus incrementis vsq; ad astra pertendit: sic belli furor populorū congregatione crescebat. ¶ Hic iuuenis primam.) Post casum cerui, qui malis omnibus initium dederat, forte accedit, vt eiusdem Tyrrhi filius sagitta ictus ante congressionem cecidisset, huic preter iniuriam hominis occisi, adduntur merita, quę duriorem dolorem commouerent. Primo qppe ait, Tyrrhi filius, & Tyrrhi merita superius dicta sunt. secundo ait, iuuenis, in quo mors acerba maiorem inferre dolorem posset. tertio dixit eum inter filios Tyrrhei notum fuisse maiorem, qui locus nascendi vt maiorem affert parentibus gratiam, ita maiorem dolorem parit, si funere preuentus intereat, dicit iam quomodo, vel quo casu perierit. ¶ Hęsit enim sub.g.v.) Sic sagitta percussus est, vt occluso vocis transitu, nec spirare vltra, nec loqui potuisset. Itaq; interijt, vt solent interire, qui laqueo terminant vitam. ¶ Corpora.m.v.c.) Qui non fuerūt superioris loci generaliter dicti sunt. ¶ Seniorq; Galesus.) Indignum istius hominis letum multis generibus demonstratur. primo, qp senior, ac per hoc & prudentissimus fuit. neq; is, qui ad hoc venisset, vt affectu videretur prouocatus esse pugnandi, sed suasor potius, pacis atq; concordię, qui nollet bellorū causas vlterius crescere. Iste iustissimus fuit inter suos, & qa difficile est bonū eē, vnus dictus est, talis vnus inuentus, qui concordiā suaderet, qui dum existimaret iustitię suę improbos posse concedere, sic inter pacem bellumq; prostratus est, dixit interea publici cōmodi causas, propter quas nascens bellum persuasione iusta cupiebat extinguere. Dixit ipsius quoq; primatis facultatem, ditissimus, inquit, fuit in possessione agrorum, nec nouus diues, sed olim locupletissimus, ac p hoc, qui nollet repentino malo perdere, quę longa quiete possederat, quinq; autē greges habuit ouiū, & quina armenta, hoc est in singulis generibus animalium quina armentorum appellatio, boues, equos, & cętera huiuscemodi significat: quę facile interire possent, perturbatis omnibus, & belli rabie confusa republica, huius psona & nece iniquitas

quitas omnis expressa est, quæ iuxta iustissimum senem non existeret, si rationem rustici furentes habere potuissent, in aratorum numero non tantum armentorum copiam vel anima lium, quæ iungebat, verumetiam fructus ostendit, vt in omnibus diutissimũ cõprobaret, & reuera locupletissimi & iustissimi persuasio longeui quin etiam fuerat necessaria, tali tempore, quo rebus publicis metueret, ac suis, quippe diuitibus detrimenta sunt bella, cæterum plebs non metuit quicq; belli tempore: nec aliquo damno percutitur, quoniam iam deest ei, quod perdat.

ASCENSIVS.

¶ Syluia prima.) Docet quomodo incepta est discordia, & quomodo prima commissa est pugna. De qua re dicit Donat. sic. ¶ Triuiæ lon. lacus.) Id est Auernus: qui a Latini stabulis esset remotissimus. ¶ Pressere ad pectora.) Ostendit maternum affectum. ¶ Tũ vero.) Ad vocem primo dixit, Syluia auxilium vocat. postea dixit, Vocat agmina Tyrrheus, & venisse aliquos. Tertio, furia bellum finitimis tuba canit: & tum plurimi venere. ¶ Auxilium castris effudit.) Nam in periculo regni pueri, non paulatim processum est: nec partibus: sed semel omnes. Tuetur autem Troianos ab inuidia, vt non ferãt: sed vt defendant iniuriam. ¶ Hic iuuenis.) Post cædem cerui, tulit fors, vt maximus natorum: Tyrrhei occideretur. Mouet autem pathos, & ꝙ Tyrrhei filius, & ꝙ maximus natu: & ꝙ iuuenis. ¶ Senior.) Pathos ab ætate: item a causa, quod pacis medius. Cupiditas pacis ostenditur ex diuitiis, quas in bello perderet, erat anxius. Hæc ille. ¶ Ordo autem est. Sylua, scilicet Ordo. filia Tyrrhei, quæ ceruum illum comere, & ornare solebat: soror, scilicet Tyrrhidarum, percussa palmis lacertos, id est percussos habens. aut percutiens lacertos palmis, vocat prima auxilium: conclamat agrestes duros. s. ad laborem, & difficiles ad pietatem olli, id est omnes illi: tunc adsunt improuisi. i. subito: enim, pro quia pestis. i. furia pestifera: latet aspera, id est nociua, & perniciosa: syluis tacitis, id est secretis, aut ipsa tacens: & tacite furorem inspirans: hic, sup. adest: armatus torre, id est stipite tosto: vnde dicit, obusto, id est circũusto vt durior sit: hic. i. alius, sup. adest, armatus nodis stipitis grauidi, id est ponderosi, Ita facit telum. i. ministrat pro telo: cuiq;, id est cuilibet rimanti. i. disquirenti: telum, supple illud, quod repertum est, supple ei. i. quicquid inuenit, pro telo sumpsit: vt in primo Furor arma ministrat Tyrrheus. s. ducis, loco fungẽs: vocat agmina. i. in agmen, conuocat dispersos: vt id est secundum, ꝙ ipse Tyrrheus: scindebat: forte. i. a casu: quia casuale: fuit quod tunc scindebat, cum rustici in arma ruerẽt,: quercum quadrifidam, id est in quatuor partes fissibilem: & hoc cuneis, id est instrumentis findendi: coactis, id est simul impressis: spirans. i. anhelans: immane. i. immaniter, hoc est valde grauiter: & hoc securi rapta, id est vi recepta: graphice admodum exprimit morem rusticorum, ligna findentium. At dea sæua. s. Alecto: nacta: id est quæ inuenerat tempus. i. opportunitatem: nocendi e speculis, id est e locis altioribus, vnde illud speculabatur petit ardua tecta stabuli: & canit signum pastorale, id est quod pastoribus conuocandis datum erat ab antiquo more: de culmine summo, scilicet stabuli: & intendit. i. auget, & fortificat: vocem tartaream, id est infernalem: qua scilicet voce, omne nemus contremuit: protinus. i. statim, vel protenus, hoc est porro tenus. i. ampliter: & syluæ profundæ intonuere. & lacus Triuiæ, scilicet Auernus: longe. s. positus: audiit scilicet vocem Alectus: & Nar, amnis ille albus, aqua sulphurea, id est habente sulphuris odorem, & commistionem: audiit & fontes Velini. i. qui postea Velini dicti sunt: & matres trepidæ. i. præ anxietate trepidantes: pressere natos. i. liberos suos: ad pectora. i. firmiter complexæ sunt: quod anxietatis indicium est. Tum vero. i. maxime tunc: aut tunc quasi ad verum agricolæ indomiti, id est effrenti: cõcurrunt vndiq; telis raptis, existentes celeres ad voces, qua buccina dira dedit signum: necnon &. i. etiam pubes Troia. i. Troiana: iuuentus effudit Ascanio auxilium: castris apertis. i. patentibus ad exitum: & ipsi direxere acies: & non agitur iam scilicet postquam collecti erant, hinc rustici, illinc Troiani certamine agresti, id est vt in certamine agrestium solet fieri, videlicet stipitibus: duris, id est induratis: ve, pro vel: sudibus. i. perticis: præustis scilicet loco ferri: sed decernunt, scilicet vtri vincant, hoc est contendunt ferro ancipiti aut vtrinq; incidenti, aut formidando: & seges, id est terra: atra. i. nigra: horrescit. i. fit horrida, & aspera: late. i. ampliter, & in latum ensibus strictis. i. denudatis: vnde vaginas in terram deiiciebant, aut cadentes etiam enses rubiginosos: vnde segetem atram, dixit: accipiendo segetem pro terra: & æra. i. ærea arma. s. Troianorum: lacessita. i. percussa: sole. i. radiis solaribus: lucent. i. resplendent: & iactant lucem sub lumine: vt. i. quemadmodum: fluctus, sup. lucem iactat: cum. i. quando, cœpit albescere primo vento: &, sup. mare: tollit. i. erigit se paulatim: & erigit vndas, id est procellas, altius: & consurgit. i. simul surgit: inde ad æthera, sup. ab fundo imo, Almon iuuenis, qui fuerat maximus natorum. i. filiorũ Tyrrhei: bissyllabum est, habens diphthongon in secunda syllaba: aut per syngresim profertur Tyrrhi: sternitur, id est prosternitur: hinc, id est in hoc congressu, ante primam aciem: & hæc sagitta stridente, qua. s. vulneratus erat: enim, pro quia: vulnus. s. infixum, a sagitta hæsit. i. inhæsit, sub gutture: & inclusit. i. interclusit: iter, id est meatum vocis: vdæ, id est quæ per iter vdum efferri vult: aut quę aerem, qui vdus est, desiderat: & inclusit. i. suffocauit sanguine: vitã tenuem. i. fragilem spiritum vitalem, qui tam faciliter suffocatur. Multa corpora virum, pro virorum: circa, sup. sternuntur: & Galesus, rusticus ille senior: sternitur, supp. dum ipse offert se medium paci. i. concordiæ faciendæ: existens iustissimus vnus, qui fuit & ditissimus olim scilicet sua tempestate: aruis Ausoniis, id est regionibus illis Italiæ, quia quinq; greges balantum. i. ouium: & quina armenta. i. greges magnorum animalium: redibant illi. i. ad illius commoditatem: ex pascuis domum. s. & vertebat. i. arabat, aut sulcabat terram, centum aratris: hoc est, bene pauit, & bene arauit: & ita & bonus, & diues, habitus est.

SERVIVS.

¶ Æquo dum Marte.) Aperta contentione, bello manifesto, nam sic dicimus Æquum autem pro æquali non possumus dicere, cum soli interempti sint Itali. ¶ Promissi dea facti potens.) Honesta elocutio Potens promissi. Promisisse autem eam consensione intelligimus. Nam non promisit. ¶ Imbuit.) Initiauit. Et bene. ¶ Sanguine.) nam põt bellum & a discordia vel a dissensione inchoare. ¶ Et coeli conuexa per auras.) Potest tamen esse Epexegesis per auras, id est coeli cõuexa. Nec enim aliud sunt auræ. Dicit etiã quidam Commentarius Conuecta legendũ, vt sit ipsa conuecta, quod difficile in exẽplaribus inuenitur. ¶ Victrix.) Voti compos. ¶ Affatur.) Iam cum superba. Bene autem ei in principio denegauit orationem, quasi ad scelera festinanti: quam modo tribuit

Atq; ea per campos æquo dum Marte geruntur,
Promissi dea facta potens, vbi sanguine bellum
Imbuit, & primæ commisit funera pugnæ,
Deserit Hesperiam: & coeli conuexa per auras
Iunonem victrix affatur voce superba.
[En perfecta tibi bello discordia tristi: ALEC.
Dic in amicitiam coeant, & fœdera iungant:
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros.
Hoc etiam his addam: tua si mihi certa voluntas:
Finitimas in bella feram rumoribus vrbes,
Accendamq; animos insani Martis amore,
Vndiq; vt auxilio veniant: spargam arma per agros.
[Tũ cõtra Iuno. [Terrorũ & fraudis abunde est. POE.
Stant belli causæ: pugnatur cõminus armis: IVNO.
Quæ fors prima dedit, sanguis nouus imbuit arma.
Talia connubia, & tales celebrent hymenæos
Egregium Veneris genus, & rex ipse Latinus.
Te super ætherias errare licentius auras,
Haud pater ipse velit summi regnator Olympi.
Cede locis: ego, siqua super fortuna laborum est,

buit post bella cœpta. ¶ Bello discordia tristi.) Iuno eni belli poposcerat semina. Hęc ipsa etiam bella perfecit. ¶ Dic in amicitiam coeant.) Ac si dicat, Ita bella commoui, vt ne tuo quidem imperio possint in pacem redire. Et hoc est Affatur voce superba. Alii dicunt, Ego inter hos bella cõmisi: tu vicinos populos fœderibus iũge, & partibus fauere compelle: quod tamen si vis, ego faciã. vt hinc sit, Ego siqua super fortuna laborum est, Ipsa regam. ¶ Certa volũtas.) Si tua in hoc consentit authoritas. ¶ Insani Martis amore.) Homeri epitheton. ¶ Spargam arma per agros.) Meminit sui. Nam supra dixit, Sere crimina belli. ¶ Terrorũ & fraudis.) Terror ex morte tot hominum: fraus vero ex cerui vulneratione. ¶ Stant belli causæ.) Manifestæ sunt: vel placent, vt, Stat cõferre manum. ¶ Egregiũ Veneris

Ipsa regam. [Taleis dederat Saturnia voces.
Illa autem attollit stridentes anguibus alas,
Cocytiq; petit sedem, supera ardua linquens.
Est locus Italiæ in medio sub montibus altis
Nobilis, & fama multis memoratus in oris,
Ansancti valles, densis hunc frondibus atrum
Vrget vtrinq; latus nemoris, medioq; fragosus
Dat sonitum saxis, & torto vertice torrens:
Hic specus horrendum, & sæui spiracula Ditis
Monstrantur, ruptoq; ingens Acheronte vorago
Pestiferas aperit fauces: queis condita Erynnis
Inuisum numen, terras, coelumq; leuabat.

POE.

neris genus.) Ironicos dictum est, vt, Egregiam vero laudem, & spolia ampla refertis. Ipse Latinus.) Ac si diceret, quem Æneæ causa cogor odisse. Vnde & Amatæ nulla fit mentio, quæ est Troianis inimica. Vrbanus tamen totum hunc locum per interrogationem vult accipi, Terrorum & fraudis abunde est? Stant belli causæ? Vt quasi per gratulationem nõ credat, vt sit Terentij illud, Quia plus cupio, minus credo. Super ætherias.) Quia dixerat, Coeli conuexa per auras. Attollit stridentes anguibus alas.) Honesta volantis periphrasis. Est locus Italiæ in medio.) Hunc locum vmbilicum Italiæ cosmographi dicunt. Est autem in latere Campaniæ & Apuliæ, vbi Hirpini sunt, & habet aquas sulphureas: ideo grauiores, quia ambiuntur syluis. Ideo autem ibi aditus dicitur inferorũ, quod grauis odor iuxta accidentes necat: adeo vt victimæ circa hunc locum non immolarentur, sed odore perirent ad aquam applicatæ: & hoc erat genus litationis. Sciendum sane Varronem enumerare quot loca in Italia sint huiusmodi. Vnde etiam Donatus dicit Lucaniæ esse, qui describitur locus circa fluuium, qui calor vocatur, quod ideo non procedit, quia ait, Italiæ medium sub montibus altis. Hoc nisi ad totam Italiam referas, non procedit: vt sit, Est in vallibus Italiæ montuosę. Nam in hoc loco montes penitus non sunt. Nobilis.) Notus: quod & sequentia indicant. Amsancti valles.) Loci amsancti.i.omni parte sancti: quẽ dicit & syluis cinctum, & fragosum fluuio torrẽte. Hic specus horrendũ.) Hoc nomen apud maiores trium generum fuit. Ennius foeminino posuit: Horatius masculino, Quę nemora, aut quos agor in specus? Virgilius neutro, qđ hodie in numero singulari tribus tantum vtimur casibus. Hoc specus, huius specus, o specus. Pluralem tantum a genere masculino habemus in omnibus casibus. Hinc est, In defossis specubus. Quanquam antiqui codices habeant hic specus horrendus. Spiracula ditis.) Aditus, a spirando, quod ibi hostiæ admotæ concidant & moriantur. Antiqui codices spiracula habent: quæ dicta sunt ἀπὰ τῶν περάτων: hoc est a finibus inferorum. Vorago.) Acherontis exęstuatio. Condita Erinnys.) Alij conditi legunt, & se subaudiũt. Coelumq; leuabat.) Releuabat, recreabat.

DONATVS.

Atq; ea per campos.) Dum adhuc ex vtraq; parte æqua fortuna est. Pomissi dea.s.p.) Gloriosa de malis alienis, vbi pmissum effectum læta perfecit. Vbi sanguine bellum Imbuit, & primę.) Vbi occisis talibus idoneas causas perpetrandis sceleribus dedit. Deserit Hesperiã.) Desertis, inquit, terris, in quibus perfecto scelere superflua voluit remorari, euolauit per auras ad Iunonem, relatura triumphos suos & mala populorum. Expressit autem moraliter animum eius, quæ mandata perfecerat, dicendo, Iunonem victrix affatur voce superba. vnusquisq;.n. qui secundis successibus potioris iussa vel mandata perfecerit superbus remeat: nec humili voce perfectionem rerum, sed elata renunciat. quod autem posuit victrix, ibi ostendit poeta, quemadmodum Alecto fuisset locutura, quæ in suis artibus vincendo floruerat. Victoriam quippe superbia sequitur, & tumores animorum vehementer extollit. En perfecta tibi.b.d.t.) Locus iste talis est, qualis est. quo furiam Iuno a contrario laudauit ac prætulit, nam & ipsa Alecto inde se existimat magnam, vnde bonorum iudicio damnari debuerat, sed fecit hoc pro persona sua & eius quæ lætaretur malis inimicorum. Ecce, inquit, quæ voluisti, compleui bellum, discordiam, funera. Videamus, quid significet, quod primo posuit, En, non enim referentis est tantum, verumetiam demonstrantis. Tanta enim fide gesta sua referebat, vt hæc non solis auribus Iunonis, verumetiam ipsis quoq; oculis subderet. Quod referebat verbis, ostentationis fuit, quod monstrabat, plenissime probationis. Dic in amicitiam co.) Quod fieri pro tua voluntate meo ministerio debuis, factum est: polluti sunt Troiani sanguine Latinorum: tanta ex eo extitit causa discordiæ, vt etiam ex voluntate tua concordia populorum reparari non possit. Ecce, quantum furia gloriatur, quantum sese extollit, asserens dissipatam pacem integrari non posse, etiam si ipsa Iuno satiata partium cædibus hanc velit in integrum reuocare. Ad perpetuitatem discordiæ pertinet, quod positum est a Troianis. Primum, illatam cædem Ausoniis, qui nouitatem suam funeribus inferendis commendandam esse crediderunt. Hoc etiam his addam. Accendamq; animos insani Martis amore.) Ecce ex consequentibus ostendit, qua mente dixisset. Dic in amicitiam coeant. nõ enim poterat furia, quia nihil præter mala nosset, & facere, & implere, ac suadere concordiam. Et Iuno vetus & pertinax inimica repente haud leui vltione satiari. Ergo Alecto glorians de eo, quod fecerat, quo apud Iunonem fieret gratior, adiectursam se, si illa permitteret, malis conflatis augmẽtum vltro pollicetur, dicens, hoc etiam his addam si altior tibi nocendi voluntas est, & vis fortius impleri, his quæ facta sunt, addam, quæ non continet instructio tua, vt finitimæ quoq; vrbes amore dimicationis accensæ tota festinatione concurrant, & ne subsidium volentibus desit. Vndiq; vt auxilio veniant.) Ne viderentur minus prospexisse, cum mandatorum summam traderet furiæ, non admisit oblata, sed contra respondit. Terrorum &.st.ab.e.) Satis, inquit, factum est animo meo, extat competens terror, & superat fraudis inuentum, quod turbandis rebus fuerat necessarium. Stant belli causæ.) Hoc est idonea belli fundamenta constructa nisi causarum quippe substantia bellum nasci non potuit, quoniam dissensiones omnes, & diffidia emergere atq; exoriri non possunt, nisi primitus extiterit, quod concordiam rumpat. Pugnatur cominus armis.) Plenum bellum est, cum venitur ad manus. ait.n. superius poeta. Direxere acies, nõ iã certamine agresti, Stipibus duris agitur, sudibusve pręustis. Sed ferro ancipiti decernunt, atraq; late Horrescit strictis seges ensibus, vt probaret plenum susceptum esse certamen, atq; vt in eo ipso furię laudaret affectus, quoniã ipsa Alecto dixerat, Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros, Iuno huic loco respondit. Quę fors prima.d.s.n.i.a.) Hoc est, quod optabile fuit, inde est datum initium malis, vnde dari debuit. Talia cõnubia.) Talia, inquit, vota habere digni sunt, qui faciunt, quod sit votis meis animoq; contrarium. Te super ętthereas.) Quod vltro Alecto obtulerat, ne videretur Iuno fastidiose respuisse, dixit duas causas. Superfluum est, inquit, quod rebus impletis adijcere quęris augmentum, & te diutius hic remorari molestum est, non.n. hoc potest Iuppiter ęquo animo ferre, vt vlterius supera teneatis in luce. Cede locis.) Non dixit abi hinc, sed cede propter Iouis personam, quę ex diutina commoratione furię poterat grauiter offendi, nec sui iniuria, si diceret potior. Ego siqua super fortuna.) Et si forte, inquit, aliquis superest labor, regetur opera mea. Tales dederat Saturnia voces.) Hęc locuta est Iuno. Illa autẽ at.) Illa hoc est Alecto auditis, quę necessario Iuno prętulerat, relictis coeli regionibus, alis delapsa est ad eam partem, qua remeare ad inferos posset. Incipit loci descriptio, per quem ire potuit ad infernum. Est locus Italię in medio.) Dixit regionem, in qua esset locus & in qua eius parte, dixit etiam nomen Amsancti, a Fani vocabulo, ac nemoris. dixit situm, quod in valle haberetur. Densis hunc frondibus atrum.) Densitas, inquit, nemoris hunc fecerat tenebrosum, latera vero eius in angustias natura perduxerat. Medioq; fragosus Dat so.s.) Compendiosa descriptio, qua amnem simul & partem, ex qua fundebatur, & sonum cadentis aquę, & causam, quę sonum ipsum faceret, indicaret: nascebatur autem medio eius loci copiosus amnis, dabant vnde sonitum saxis illisę, & inter saxa eadẽ verticibus rapidis torquebãtur. His specus horrẽdũ.) Vel densitate nemorum, vel sono torrentis, vel vmbra foraminis tenebrosi, vel inde magis horrendum, quia inferorum ianua, & ad ditem patrem, qui mulceri nesciret, iter infelicibus dabat: & rupta humo vsq; ad ipsum Acherontem profunda demersio, quam obsidebat Erinnys solam patentis hiatus terrę conspiciens altitudinẽ: ex qua solum coelum cernebatur, ac terra monstrabatur, dixit, hoc est opinione non visu. cęterum, hęc nouerat nullus.

ASCENSIVS.

Atq; ea per campos, &c.) Ostendit quomodo peracto: ad quod missa erat negocio, Alecto iussa sit, a Iunone ad inferos redire: recitans illarum inter se colloquium, & ad inferna descensum. De qua re dicit Donatus sic. Perfecta discordia.) Habuit rationem personarum. Nam laus est in furia, quod in alijs est vituperatio. Hoc etiam his addam, non solum gloriatur de eo quod fecit, sed

promisit se plura facturam. ¶ Dat sonitum.) Compendiosa descriptio: in qua amnem, & partem ex qua funditur, & sonum cadentis aquæ, & causam sonitus ostendit. Hæc ille. ¶ Ordo autē est. Atque

Ordo. dum ea. i. eiusmodi certamina, geruntur per cāpos: matre æquo. i. vbi æqualis fuit locus: quia campus planus, sed non æqualis virtus, nec æqualis exitus: tunc ait Mars dicitur æquus: quando non plus fauere videtur per loci cōmoditatem vni parti q̄ alteri, licet virtute altera pars superet: dea. s. infernalis Alecto, facta potens. i. compos: promissi. i. promissæ discordiæ: vbi. i. postq̄: imbuit. i. inchoauit: & de nouo intinxit bellum, sanguine. s. fuso: & cōmisit funera primæ pugnæ: ipsa deserit Hesperiam. i. Italiam: & ipsa victrix. i. voti cōpos: affatur voce superba. i. magniloqua: Iunonē. s. dominam suam: affatur, dicit, per conuexa coeli, & per auras: aut per conuexa coeli. s. per auras: nisi sit legendum, conuecta. i. delata, remigio alarū, per auras coeli, affatur Iunonem, &c. En: quę vox iactantis est, & præ gaudio exultantis: discordia est perfecta tibi. i. ad nutum & commodum tuum bello tristi: quia & filiusfamilias & paterfamilias bonus, interempti erāt. s. Almon, & Galesus: dic, vt, sup. coeant in amicitiam, quasi dicat, si vis vt in gratiam & concordiam redeant, id tute facias: quia mea non est pacem, sed bella conficere. & dic, vt iungant foedera. q. d. vix etiam, si velis id possis quandoquidem ego respersi. i. contaminaui, & imbui Teucros, sanguine Ausonio. i. Italico: fuerunt ergo Teucri victores: & si tua voluntas sit mihi certa. i. explorata: ego addam etiam hoc. s. ego feram. i. inducam: vrbeis finitimas. i. in confinio sitas, hoc est ciues vrbium finitimarum, in bellorum rumorib. s. sinistris, & inimicitię plenis: & ego accendā animos. s. finitimos: insano. i. valde magno, aut detestando: amore. i. desiderio: Martis. i. belli: vt. s. ipsi: veniant vndique. i. ex omni parte: auxilio. i. in auxilium: & ego spargam arma per agros. Iuno, sup. ait, tum. i. tunc: contra. i. econuerso, hoc est respondit sic. Abunde est. i. satis vsque ad abundantiam est terrorū. s. populorum concitatorum: & fraudis. s. per te factæ causæ belli: stant. i. perfectæ, & consummatæ sunt: quia pugnatur cōminus. i. quasi

quasi conserta, & commissa manu: de prope sit armis. s. manu tenentis: nouus sanguis imbuit. i. de nouo intinxit, & humefecit arma, quæ prima sors. i. alea, & fortuna belli dedit. Egregium genus. i. egregia progenies. i. excellens filius Veneris. s. Æneas: & id per ironiam, aut saltem inuidiose: & ipse rex Latinus celebrent talia connubia, & tales hymenæos. i. nuptias. Ipse pater. s. Iuppiter, regnator summi Olympi: haud. i. non: velit te errare. i. vagari: licentius. i. cum ampliori licentia: super auras æthereas: cede igitur locis. s. tibi negatis: ego ipsa regam, id est geram, & gubernabo: si qua, id est aliqua fortuna laborum: supererit, id est restat: adhuc. i. si in aliqua re adhuc elaborandum erit, vt perficiatur inceptum bellum: Saturnia. s. Iuno, Saturni filia, dederat tales voces: autem pro sed: illa. s. furia, ad quam locuta erat: quę existens inferioris potestatis nihil respondit: sed statim attollit. i. subrigit, alas stridentes anguibus: & petit sedem Cocyti. i. infernalis illius fluuij: linquens ardua. s. loca supera. i. quæ sunt in regione superna, respectu inferni. Locus est nobilis. i. famosus, & multum notus, sup. in medio Italiæ: sub altis montibus. i. decliuo altorum montium: quæ sunt in reliquis locis Italiæ: nobilis, dicit: &, pro. i. memoratus fama, id est per famam: in multis oris, id est multis regionibus: appositorie: valles Amsancti. i. loci, sic dicti, quasi ἀμ. i. circum, hoc est vndique sancti, latus nemoris: vrget hunc. s. locum: atrum, id est vmbrosum, densis frondibus: vtrinque. i. ab vtraque parte: & torrens. i. amnis rapidus: & fragosus. i. cum fragore multo decurrens: existens medio. s. vallis: dat sonitum saxis. i. inter saxa: & vertice torto. i. confracto, specus horrēdum: & spiracula. i. hiatus, vnde expirare possit: Ditis, id est Plutonis: sęui, id est immitis & magnis, monstrantur hic, id est apud hunc locum: & ingens vorago: Acheronte, id est fluuio bello infernali: rupto, id est vt se erumpente: aperit. i. reserat hic, fauceis pestiferas, graui odore pestem afferentes: quis. i. quibus faucibus: Erynnis. i. furia infernalis Alecto: condita. i. abscondita: existens numen inuisum. i. odiosum: leuabat. i. recreabat, & a tristitia reuelabat terras, & coelum, quę eius pręsentia prius degrauabantur.

SERVIVS.

¶ Extremam Saturnia bello imponit regina manu.) quod superest, perficit. Et est translatio a pictura quę manus complet, atque ornat extrema. ¶ Foedati.) Cruētati. ¶ Implorántque deos.) Ad auxilium & vltionem. ¶ Obtestanturque Latinū.) propter cędem factam testem adhibent: & dicunt, authores rupti foederis esse Troianos, cū ipsi pacis iura temerarint. ¶ Et ignis.) Ipso feruore seditionis. ¶ Teucros in regna vocari.) Subaudis Dicite, & Teucros iniuriose, quasi exules dixit & perfidos. ¶ Attonitę Baccho.) Veluti Baccho. furia enī agebantur. Et sic est dictum vt, At medias inter cędes exultat Amazon. ¶ Nemora auia.) Per nemora. ¶ Thiasis.) Choreis. Neque enim leue nomen Amatę.) Iuuenalis, Quę non faciet qđ principis vxor. ¶ Martemque fatigant.) Pręlium cum clamore deposcunt. ¶ Contra omnia fata.) Superius de Lauinia. ¶ Fata deum.) Propter oraculum Fauni. ¶ Peruerso.) Irato. ¶ Velut pelagi rupes.) Cum Cicero seditionem fluctibus comparauerit: bene Virgilius eum qui resistit seditioni, rupem vocauit. ¶ Mole tenet.) Hic distinguendum: vt. ¶ Scopuli.) nunc nominatiuus pluralis sit. ¶ Cęcum consilium.) Fremitui populi bonū nomen imposuit. ¶ Frangimur.) Permansit in rupis translatione. ¶ Sacrilego sanguine.) Quia bellum sumebant contra voluntatē deorum. ¶ Votisque deos venerabere seris.) Quia

Nec minus interea extremam Saturnia bello
Imponit regina manum: ruit omnis in vrbem
Pastorum ex acie numerus, cæsosque reportant:
Almonem puerum, foedataque ora Galesi:
Implorantque deos, obtestanturque Latinum.
Turnus adest, medioque in crimine, cædis & ignis
Terrorem ingeminat, Teucrosque in regna vocari,
Stirpem admisceri Phrygiam, se limine pelli.
Tum quorum attonitæ Baccho nemora auia matres
Insultant Thiasis (neque enim leue nomen Amatæ)
Vndique collecti coeunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata deum peruerso numine poscunt.
Certatim regis circūstant tecta Latini.
Ille velut pelagi rupes immota resistit,
Vt pelagi rupes magno veniente fragore,
Quæ sese, multis circum latrantibus vndis,
Mole tenet, scopuli nequicq̄, & spumea circum
Saxa fremunt, laterique illisa refunditur alga.
Verum vbi nulla datur cęcum exuperare potestas
Consilium, & sæuæ nutu Iunonis eunt res.
Multa deos, aurasque pater testatus inaneis,
[Frágimur heu fatis (inquit) ferimurque procella LATI.
Ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas
O miseri, te Turne nefas, te triste manebit
Supplicium, votisque deos venerabere seris.
Nam mihi parta quies, omnisque in limine portus,
Funere felici spolior. [Nec plura locutus, POE.
Sepsit se tectis, rerumque reliquit habenas.

Quia religio rigida dicit, semel male commissa nulla ratione reuocari. Horatius, Dira detestatio nulla expiatur victima. ¶ Parta quies.) Scilicet vicinę mortis beneficio. ¶ In limine portus.) Securitas omnis in promptu est. ¶ Funere felici spolior.) Exequijs titulo regalibus careo.

DONATVS.

¶ Nec minus.) Hoc verēdum est, vt sit interea, non minus. ¶ Extremam sa. b.) Recedente furia in eius curiam Iuno succedens complebat, quę illa forte ad satiandum partium cladem inperfecta dimiserat. dixerat. n. Iuno furię, vt recederet, & se promiserat necessaria curaturam. Idcirco dabat rebus extremam manum, hoc est pfectionem. Extrema. n. dicitur in artibus manus, postquā nihil fit, & res inuenitur esse pfecta: deniq; sequentia consideranda sunt, & inuenietur, quid significet, manus extrema, quā Iuno imponebat, hoc est addebat. ¶ Ruit, inquit, omnis in vr. Pastorum. e. nu.) Pastores, qui relictis agris cōgregati in aciem fuerant, relicta eadem acie in ciuitatis moenia confluebant. Illic enim fuerat Latinus, qui primus cōtra Iunonis fecerat voluntatem. ¶ Cęsosque reportant Almonem pue.) Ad inuidiam facti portabant funus Almonis pueri, qui vtique pro ętate nihil tale meruerat, & ferebant Galesi faciem indignis vulneribus foedatam. ¶ Implorantque deos.) Improbabant deos indignitatis iudices; quibus sperabant displicere

displicere

displicere posse, quæ peregrini in ciues admiserit. ¶ Obtestanturq́ la.) Hoc est inuidiosis vocibus lacerabant, quod malorum oium per Troianorum fœdus ipse author videretur extitisse, hoc multitudo confusa faciebat, & vulgus. ¶ Turnus adest.) Ecce, inquit, et Turnus aderat, cuius maior fuerat causa: & idem geminabat terrorem, quem populus fecerat spondens omnia cędibus & incendio peritura. ¶ Teucros in regna vocari Stirpem admisceri Phrygiam, se limine pelli.) Huius comminationis Turnus exponebat causas, & doloris indignitatem claris vocibus testabatur, ꝙ Teucri vocarentur in regnum, & Phrygii iungerentur Italiæ, se. s. exclusoex regię domus limine: Singula magnam vim tenent intellectus. nam Teucros, & Phrygiam stirpem, pro conuitio posuit. ¶ In regna vocari.) Hoc est in honorem maximum potestatemq́ regnandi, ac per hoc immeritis deferri summam rerum & fortissimorum, generi misceri maculam Phrygiorum, sed videlicet multo meliorem genere ac fortitudine, iam generum regis, iam pleno assensu susceptum, ex ipso regię domus limine excludi. ¶ Tũ quorum attonitę, &c.) Etiam illę, quę cum Amata petierant syluas, venerant perseuerantes in furore. hoc enim exigebat reginæ meritũ, vt in causa filię mariti studium sententiamq́ superaret. ¶ Vndique collecti coeunt.) Adunabantur collecti ex diuersis & plurimis locis. ¶ Martemq́ fatigant.) Et ardorem pugnæ totis nixibus cumulabant. ¶ Illicet infandum cuncti.) Nitebantur omnes abrumpere omnia sacrilegis mentibus, quæ constabat diuino iudicio atque arbitrio esse firmata. contra õmnia, inquit, deum fata. contra omnia, propter apes, & incendii denunciationem, quod ex capite Lauinię constabat extitisse: Contra fata, hoc est, contra deorum sententias, & Fauni responsa, peruerso numine, bellum appetebant, in peruersum trahentes deorum iudicium, vt bello excludendos crederent, qui in Italiam fatoꝶ ducti ratione cõuenerant. ¶ Certatim regi circunstant tecta Latini.) Obliti regalis reuerentiæ i domo Latini astabant violenter, & circum eam, quam omni religione venerari conuenerat, tumultuoso conuentu grauiter perstrepebant. ¶ Ille, velut pelagi rupes, &c.) Admirabilis comparatio. Latinus enim comparatur rupi, voces populi fluctibus, & tempestatibus. Consensus vocum, & clamor omnium algę ictibus. Ille, inquit, hoc est Latinus, vt pelagi rupes, scilicet saxum ingens constitutum in pelago immotum, resistit, cum magno fluctuum percutitur verbere, mole tenet scopuli, immobile fit magnitudine sua, & frustra vndarum clamoribus vrgetur. latera aũt eius inefficaci verberatione pulsantur, & sola alga non quatiuntur ictibus: sed perfusa tanguntur, ita & clamores vulgi magno quidem sono veniebant ad Latinum, sed virtutem commouendi non habebant. s. vt alga, quę nullum habet impetum feriendi: nec cum corpori fuerit illisa, sentitur. ¶ Verum vbi nulla datur.) Vbi vidit Latinus cęcũ multitudinis furorem consilio superari non posse. ¶ Et sæuę nutu Iunonis eunt res.) Et res pro voluntate sæuientis Iunonis non sano tractatu currentis. ¶ Multa deos aurasq́ pater.) Multa verbis testatus est, deos, & ipsas aeris auras. quem enim alium adhiberet voluntatis suæ testem oibus, qui aderant furore corruptis? ¶ Frãgimur heu fatis.) Inter tot insanos solus Latinus integro consilio fuit. solum enim non commutauerat Iuno, vel furia, & cum populorum sæuiens agmen solus superare nequiret, voluntatis suæ deos esse voluit testes, atque auras, se vacuum ab eo, quod gerebatur scelere, cupiens demõstrare. Itaq́ rupit in vocem istiusmodi. Frangimur heu fatis, ferimurq́ procella. Frangimur, & procella, inquit, ferimur, perseuerans in eo poeta, quod in Latini comparatione superius tenuit, cum rupem describeret, & pelagi tumentis fluctus, & rabiem maris, & alga, & moles, arripuit, hic quoq́ per translationem dicens frangi commoda imperii sui, & spẽ publicam improuidis nisibus tanquam naufragio laniari. Signata ergo posuit verba, conferens ea, quæ oriuntur in mari, & euidentee ostendens. Nam frangitur nauis, & naufragio interit tempestatũ eiecta turbinibus, quibus, vt furenti populo, resisti non potest, & nauigia pereunt. sic ipse, quia tantum impetum populi insanientis reuocare non potuit: frangimur, ait, nec malo valemus occurrere, ferimur procella, quia is quem procella vrget, ac portat, non quomodo vult, aut quo voluerit, fertur. Heu fatis, scilicet aduersis, quia dixit, Illicet infandum cuncti contra omnia bellum, Contra fata deum peruerso numine poscunt. ¶ Ipsi has sacrilego.) Bene miseros dixit, vt dolore viderentur errare. nullus enim sciens ac sanę mentis cadit in foueam scelerum. nullus peccat in deos, nisi is, quem dementia ante possederat, a generali increpatione ad specialem trãsit. ¶ Te Turne nefas, te. t. m. Supplicium.) Ipse fuit omnibus causa peccandi. ¶ Votisq́ de. ve. se.) Hęc Turno suadebat omittẽda esse, & alia incepta: nam, qui cito ab errato discedit, & male cœpta mature condemnat, potest mereri veniam, sera vero erroris agnitio agnitori fauorem non potest prouocare. ¶ Nã mihi par. q.) Vt a periculis pelagi tuti sunt, qui fuerint in portu: sic ipse tutum se futurum dicit, qui domus suę scepto vsurus esset ꝓ portu, etiam nunc perseuerauit in eo genere translationis, dicẽdo, portus mihi erit limen domus, meę, quod egressurus non sum. ¶ Funere felici spolior.) Vnum se dolere testatur, quod indigne esset moriturus, qui potuit habere felicem exitũ vitæ. ¶ Nec pl. l. Sepsit.) Quia res magno furore turbatas nec consilio potuit, nec sermone componere, condidit se parietibus propriis casibus relinquens habenas reipub. quas contra maiorem vim nec gubernare potuit, nec tenere.

ASCENSIVS.

¶ Nec minus, &c). Docet quomodo opera Iunonis consummatum fuit bellum: & quo inuito Latino, belli portæ contra Teucros aperte sunt, indicto. s. manifesto bello. Donat⁹ dicit sic. ¶ Nec minus interea.) Id est interea nõ minus. ¶ Extremam m.) Nam in artibus extrema manus est, cum amplius manus non reponitur, quia opus est perfectum. ¶ Obtest.) Inuidiosis vocibus lacerant, ꝙ omnia mala per Troianorum fœdus euenerant. ¶ Teucros & Stirpem P.) Pro cõuitio posuit. q. d. indignos ad maximas dignitates vocari. ¶ Contra omnia.) Propter apes, & incendiũ. ¶ Contra fa.) i. sententiam deorum: & Fauni respõsa. ¶ Circũstant.) Obliti regalis reuerentiæ. ¶ Deos & a.) Nam oibus contra stantibus, quem alium suę sententiæ potuit adhibere testẽ. ¶ Fran.) Frangitur cõmoda nostri imperii: & ponit signata verba in translatione: Nam frangitur nauis, & fluctibus instantibus interit. ¶ Miseri.) Dolet errore peccantium. Nullus enim sciens, cadit in foueam scelerum. Hęc ille. ¶ Ordo autem est. Nec minus, id est & nihilomin⁹: quiuis furia iam abscesserat regina Saturnia. i. Saturni filia, & regina deorum Iuno: imposuit interea. s. dum Alecto abiret. bello extremam manum. i. perfecit, & consummauit ipsum: omnis numerus pastorũ ruit ex acie, in vrbem. s. Latini, hoc est in Laurolauinium: & reportant. i. referunt ex conflictu: cęsos. i. occisos. s. Almonem: puerum. i. filium Tyrrhei: & ora Galesi. s. senioris: fœdati. i. fœde interempti, dum se medium offerret paci: & implorant deos. i. deorum auxilium, contra violentiam illatã ab hominibus quasi fortioribus: & obtestantur Latinum. i. in testem acti citant: Turnus adest. & ingeminat. i. multiplicat terrorem in medio crimine, & igni. i. calore, cædis. i. cum pugna, & iniuria recens facta esset: asserens. s. Teucros, a quibus tantam iniuriam acceperat vocari in regna: & stirpem Phrygiã, quę mollis semper habita erat admisceri. s. fortibus Latinis: & genti asperę cultu: & se pelli limine. s. suo: tum. i. insuper: n. supp. quorum matres attonitę, id est stupore & furore percussę: Baccho. i. Bacchanalia celebrando: insultant Thyasis. i. choreis, supp. per nemora auia. i. remota ab omni via: q. s. multi erant, neq́ enim. i. quia: non quia nomen Amatę nõ erat leue. i. parui momenti inter matronas. n (dico) collecti coeũt. i. conueniunt, vndiq́: & fatigant Martem. i. prelium: cum clamore deposcunt, aut cum molimine quęrunt causas belli: illicet. i. illic cuncti poscunt: bellum infandum. i. detestandum: contra omina. i. portenta, in Lauinia visa: & contra fata deum. i. oracula Fauni, & aliorum, melius legas cum Seruio, contra omina: q̃, contra omnia poscunt, dicit: numine peruerso. i. irato. s. Iunonis: & circũstant certatim tecta regis Latini: ille resistit. s. petitionibus illorum: velut rupes. i. scopulus pelagi: immota. s. quæ aquis feritur: sed non mouetur, vt (inquit) rupes pelagi, sup. est immota magno fragore. i. magna confractione, & collisione aquarum veniente: quæ. s. rupes: tenet. i. sustentat sese: mole. i. magnitudine, & vi sua: multis vndis circunlatrantibus, id est dum multę vndæ sonitum latratuũ similem, in circuitu faciunt: scopuli fremunt nequicq̃. i. frustra circum: & saxa spumea. i. spumis perfusa: fremunt circum. i. per circuitum: & Alga. i. herba illa vilis: illisa, id est abrupta, & auulsa violentia aquarum: refunditur lateri, id ẽ ad latus: verum. i. sed: vbi. i. postq̃: nulla potestas datur. s. Latino: superare. s. qua superet: consilium cæcum. i. cæcorum, bella poscentium: & res eunt. i. procedunt: nutu. i. ex voluntate Iunonis sęuę: pater. s. Latinus, veneratione dignus: testatus multa, id est multum deos: & auras inaneis. i. quas frustra testatus erat: inquit, heu, nos frangimur fatis, quę. s. dixerant Lauiniam fore claram, sed exitialem populo: & nos ferimur. i. impellimur: procella. i. impetu populi furentis: o miseri: ipsi. i. vos: pendetis. i. persoluetis: has pœnas, quas. s. nunc contra voluntatem deorum belligerando meremini: pendetis, dicit: sanguine sacrilego. i. vestro, qui sacrilegi estis: quod sacra deorũ monita contemnitis. O Turne, triste nefas. i. triste suppliciũ: qa mors ignominiosa manebit. i. certe expectabit te: & tu venerabere. i. ve-

nerari voles deos: votis seris.i.nimium tarde susceptis: nã quies, s.æterna: est mihi parta.s.vicinæ mortis beneficio: & omnis portus.i.omnis securitas vitæ: est in limine.i.in promptu, & primo: ego spolior.i.priuor funere felici,i.duntaxat pompa regali: quam more felicium in pace moriens habere possem: nec.i.& nõ: & ipse non locutus plura: sepsit, id est circundedit, se tectis, id est recepit se in tecta sua: & reliquit habenas rerum.i.absoluit se a gubernaculo reipublicæ, cum videret nullum fere sibi audientem.

Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus vrbes,
Albanæ coluere sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit: cum prima mouent in prælia Martem,
Siue Getis inferre manu lachrymabile bellum,
Hyrcanis'ue, Arabis'ue parant, seu tendere ad Indos,
Auroramq; sequi, Parthosq; reposcere signa.
Sunt geminę belli portæ (sic nomine dicunt)
Religione sacræ, & sæui formidine Martis:
Centum ęrei claudunt vectes, ęternaq; ferri
Robora, nec custos absistit limine Ianus:
Has, vbi certa sedet patribus sententia pugnæ,
Ipse Quirinali trabea, cinctuq; Gabino
Insignis, reserat stridentia limina consul,
Ipse vocat pugnas, sequitur tum cætera pubes:
Æreaq; assensu conspirant cornua rauco.
Hoc & tum Æneadis indicere bella Latinus
More iubebatur, tristesq; recludere portas,
Abstinuit tactu pater, auersusq; refugit
Foeda ministeria, & cæcis se condidit vmbris.

SERVIUS.

¶ Mos erat.) Varro vult morem, communem consensum omnium simul habitantium, qui inueteratus consuetudinẽ facit. ¶ Hesperio in Latio.) Hoc est in antiquo. Nam vt in primo diximus, duo Latia fuerunt. Vnde non frustra Hesperio addidit. Quod autem dicit hanc consuetudinem antiquam fuisse, falsum est. Nam a Numa Pompilio primo instituta est: sed carmini suo vt solet, miscet historiam. Notandum sane incõnexum esse hũc locum, si quis totius libri considerat textũ. Nam supra ait, Longa placidas in pace regebat. Item dicturus est, Ardet inexcita Ausonia, atque immobilis ante, & nunc dicit, Mos erat Hesperio in Latio. Supra etiam, Captiui pendent currus. Item, Tyrrhenas sterne acies. Quæ ne sint contraria, accipiamus Italiam primo caluisse bellis, medio tempore quieuisse: & ad antiquum studium nunc reuerti, sicut Romani bello flagrauere sub Romulo, quieuere sub Numa, sub Tullo Hostilio pristina studia repetiuerunt. Hinc est quod & ipse Virgilius ait, Lõga placidas in pace regebat: nõ perpetua. Itẽ, Desuetaq; bello Agmina in arma vocat subito, ferrũq; retractat. Nã retractare, est repetere qđ omiserat. Tale aliqđ dicit de genere Syllano. Salu. Nam volens ostendere antiquos maiores eius cõsulares fuisse, vicinos vero ignauissimos, Syllam vero florentissimum, ait, Igitur Sylla patritię gentis fuit familia iam extincta maiorum ignauia. ¶ Quẽ protinus.) Iugiter, deinde. nam nunc tẽporis est aduerbiũ. alibi loci: vt, Cum protinus vtraq; tellus Vna ferret. ¶ Maxima rerũ Roma.) Imperii potita. ¶ Mouẽt in prælia Martẽ.) Nam moris fuerat indicto bello, in Martis sacrario ancilia commouere. Vnde est in.viii. Vtq; impulit arma. ¶ Lachrymabile bellũ.) Getarũ fera gẽs etiam apud maiores fuit, nã ipsi sunt Mysij, quos Salustius a Lucullo dicit eẽ superatos. ¶ Hyrcanis ve.) Gẽs est dicta a sylua Hyrcania, vbi sunt tigres. ¶ Arabis ve parãt, seu tendere ad Indos.) Venit ab eo quod est hic Arabus, nã ab eo quod est hic Arabs, ab hoc Arabe Arabibus facit: sicut Hiberus. Vnde est in Lucano, Occurrat Hiberis alter & Hiber. Nam Horat. dicit, Vt discet Hiber, Rhodaniq; potor. Itẽ lectum est Æthiopus: sed tantũ Æthiops dicimus. ¶ Aurorãq; sequi.) Ingenti ambitu dixit ipsum ortũ diei ꝑ populis. ¶ Parthos'q; reposcere signa.) Hoc in honorẽ Augusti posuit: quo regnante a Parthis repetita sunt signa, quę Crassus ꝑdiderat. Qui cũ auditate sua cõtra auspicia bellũ suscepisset, intercedentibus tribunis plebis captus cũ filio est: & necatus infuso in os auro, cuius amore pugnauerat. ¶ Sunt geminę belli portę.) Sacrariũ hoc Numa Põpilius fecerat circa imum Argiletũ, iuxta theatrum Marcelli: quod fuit in duobus breuissimis templis. Duobus autẽ propter Ianũ bifrontem. Postea captis Phaleris ciuitate Thusciæ inuentum est simulachrũ Iani cũ frontibus quatuor. Propter qđ in foro trãsitorio constitutum est illis sacrariũ aliud, quod nouimus hodieq; quatuor portas habere. Ianũ sane apud aliquos quadrifrontẽ esse nõ mirum est. Nam alij eum diei dominũ volũt, in quo ortus est & occasus. Horatius, Matutine pater, seu Iane libẽtius audis. Alij anni totius, quẽ in quatuor tempora cõstat esse diuisum. Anni autem esse deum illa res probat: quod ab eo prima pars anni nominatur. ¶ Religione sacrę.) Tremẽdę, execrabiles. Nam & paulopost dicturus est, Tristesq; recludere portas. ¶ Ferri robora.) Bene addidit ferri. Nã omne quod forte est, robur vocamus. ¶ Quirinali trabea.) Suetonius in libro de genere vestiũ dicit tria esse gña trabearũ. Vnũ dijs sacratũ, quod est tantũ de purpura. Aliud regũ, quod ẽ purpureũ: habet tñ albũ aliquid. Tertiũ Augurale de purpura & cocco. Quirinali ergo, regali. ¶ Cinctuq; Gabino.) Gabinus cinctus est toga sic in tergum reiecta, vt vna eius lacinia a tergo reuocata hominem cingat. Hoc autẽ vestimenti genere vtebat consul bella indicturus, ideo quia cum Gabij Campanię ciuitas sacris operaretur, bellum subito euenit. Tunc ciues cincti togis suis ab aris ad bella profecti sunt, & adepti victoriã. Vnde hic ort⁹ est mos. ¶ Insignis reserat stridentia limina cõsul.) Is qui prior creatus est: licet similem habeant potestatẽ. ¶ Ipse vocat pugnas.) Tria sunt, vt diximus supra, militię genera. Sacramentum in quo iurat vnusquisque miles se non recedere nisi ꝓcepto consulis post stipendia completa, id est militię tempora. Coniuratio quæ fit in tumultu, Italico bello & Gallico, quando vicinum vrbis periculum singulos iurare non patitur: sicut de Fabiis legimus. Euocatio: quod genus nunc tangit, nam ad subitum bellum euocabantur. Vnde etiam consul solebat dicere, Qui rempublicam saluam esse vult, me sequatur. ¶ Conspirant cornua rauco.) Nam & tubæ simul inflabantur. ¶ Foeda ministeria.) Cruenta: more suo.

DONATUS.

¶ Mos erat hes. la.) Obseruationes oẽs aut legibus principum, aut hominum sensibus constitutę seruantur. Quidquid igitur obseruare cunctis in cõe placuerit, perinde habetur, vt lex morem longo tempore custoditum diuturnitas firmet, qui vsqueadeo cõmodus iudicatur, vt a cõditoribus ad posteros quoque transitũ faciat, hunc ipsum Virgilius refert fuisse morem, vsqueadeo commodum publicis rebus, vt ex Latio probatum, Albanę vrbes ꝓbatum placidumq; retineant, quantum mos iste laudatur? vt prolatus ex vno loco plurimis vrbibus esse coeperint curę, obseruationisq; perpetuę? Magnũ est quippe, quod ab vno profectũ plurimis placet. deniq; hunc Albani coluere sacrũ, nec pro leui ducẽtes cõsecratione quadam & veneratione plenissima tenuerũt, vt esset sacrilegiũ, si fuisset aliqua temeritate mutatus, nunc maxima rerum Roma colit, laudis adiunxit argumentũ, cum in vrbe quoque rerum oĩum domina consentiente sacer religiosusq; suscept⁹ habebatur, incipit dicere, qui sit ipse mos, vel quibus sit temporibus necessarius. ¶ Cum prima mo. in. p. ma.) Cum, inquit, parantur gentibus bella, & dixit, quæ essent ipsę gentes, & sub quib⁹ coeli partibus morarentur, dixit, & q̃ existat ipse mos, subiungit eius moris ipsius ritum. ¶ Sunt geminę belli portæ.) Duę, inquit, portæ sunt, ac quia belli tempore tantummodo referantur, appellatę sunt belli portæ. ¶ Religione sacræ, & sæui formidine Martis.) Cum omni religione habentur propter Martium numen. ¶ Centum aerei claudunt vectes.) Dedit claustris ipsis maiorem vim a numero & qualitate materię. ¶ Æternaq; ferri Robora.) Crescit rei ipsius argumentum. Aeneos vectes, dicit etiam roboribus ferreis portas ipsas clausas atq; firmatas. ¶ Nec custos ab. li ia.) Omnibus his claustrorum firmamentis additus non deest Ianus, qui gemina fronte circunspiciens omnia non patitur furoris & scelerum ianuas temere reserari. ¶ Has, vbi certa sedet patribus.) Vbi patribus vno consensu bellum geri placuerat, & omnium fuerat fixa sententia. ¶ Ipse Quirinali trabea.) Cultu Romulee vestis, & gabini cinctu insignis consul, harum portarum referat fores: stridentia limina posuit, vt in ipsa quoque patefactione valuarũ magnus stridoris errore missus terreat audientes. ¶ Ipse vocat pugnas.) Idẽ ipse consul voce sua vocat pugnas, hoc est dat iuuenib⁹ pugnandi potestatem. ¶ Sequitur qu. cę. pu.) Cum ille permiserit, sequitur multitudo omnis, & cõsensum cõmodat imperatis omnibus, & sic iuuentus accepta potestate pugnãdi cõfidenter quærunt

runt bella, sequitur. ¶ Æreaq; assensu.) Continuo & cantus belli- ci Æneis cornibus emittuntur. ¶ Hoc & tũ Æn. in. b. la.) Secundũ igitur veterẽ morem cõueniebant Latinũ, & vehemẽter vrgebãt, aperire portas belli, & illis bellum indicere, quos in amicitia & af finitatem religionis secutus deorũ & patris respõsa susceperat. Er go mos fuit, vt ipse portas aperiret, sed si pugnandũ esset contra inimicos & longe positos, vt supra dictũ est, cum de ipso more di sputaret: vel si bellũ geri patrib⁹ placuisset. Cęterũ istis initiis nu minibus sine tractatu maiorũ & firmata pace sociũ volebant fie- ri admissi sacrilegii. ¶ Abstinuit tactu pater.) Licet illi furore pos sessi pręcipites fuerint in perniciẽ suam, & aduersa cuperent: Lati- nus tamen, qui esset publicus pater, apud quẽ religio generi fuit, & commodũ filię, nolebat funestas fores luctuosasq; contingere. ¶ Aduersusq; refugit Foeda ministeria.) Nolens se officiis tristib⁹ maculare, discessit in tenebrosa loca, auersus a conspectu generoq; ne cerneretur ab aliquo, aut ipse videret illicita geri, & ea, quæ iu- dicio religioso damnauerat.

ASCENSIVS.

¶ Mos erat, &c.) Docet (vt dixi) quõ inuito Latino indictum est Troianis bellũ, apertis Iani portis: quẽ morẽ, dicit antiquissimũ fuisse, tpe tamẽ Numæ, secundi Romanorũ regis, primum institu tus videtur. Quoties aũt tẽplum Iani clausum fit, alibi diximus. De hac re dicit Donatus sic. ¶ Mos.) Obseruationes, aut legibus, aut assensibus hominũ sunt. Mos, longo tpe custoditus legem fa- cit: quę etiã ad posteros trãsit: vt hic patet. ¶ Sacri.) Quia nõ pro lusu duxerunt, quasi putarent sacrilegium cõmitti, nisi esset obser uatus Roma: magna laus moris, cum a principe terrarum, popu- lo seruetur. ¶ Centũ ærei.) Numerus, & materiæ q̃litas, dat vim. ¶ Ianus.) Additur, ad robur portarum deus, q bifrons omnia cir cunspiciat, ne furorum, & scelerum, portę temere aperiãtur. ¶ Se- dit patribus.) Firma est omnium snĩa. ¶ Vocat. p.) Dat pugnandi potestatem. Hęc ille. ¶ Ordo est. Mos. i. vetus institutũ: erat in La tio Hesperio. i. quod est in Hesperia: quẽ. s. morem sacrum: vrbes Albanæ coluere, protinus. i. iugiter, & cõtinuo: postquam conditę erant: & quẽ. s. morem: Roma maxima rerũ: colit. s. nunc: cum hęc scriberet Poeta: cum. i. quãdo: ipsi mouent Martẽ. i. deũ belli soli- citant: in prima prælia. i. quãdo prima pręlia cum nouis hostibus commissuri sunt: siue parant. i. intendunt inferre Getis, id est fero- cibus, & animosis illis populis in Scythia, qui aut Mysii, aut po- tius Tartari dicuntur. de quibus poeta alibi, Mortem cõtemnunt laudato vulnere Getæ: & ideo addit, bellũ lachrymabile. i. cruen- tum, & sæuum, quod matres multis lachrymis detestentur: ma- nu. i. aut exercitu, aut cominus, & manu cõserta: ve pro vel: Hyr- canis. s. populis, ad Hyrcaniam syluam habitantibus: & Arabis. s. populis Arabiæ: seu tendere ad Indos, & sequi Auroram, quæ in Oriente residet: & reposcere Parthos signa. s. Crasso & Bruto, ab lata a Parthis, & Augusto restituta: & sunt q̃ vulgo vexilla, seu in signia armorum, dicuntur. Hęc aũt oĩa spectant ad illud, nũc ma- xima rerum Roma colit: quia hæc omnia bella, tẽporibus Augu- sti illata fuerant. q. d. sicut nunc Roma seruauit illũ morem, dum dictis populis bella his diebus intulit: ita & Latini, & Albani, eum seruauerãt. mos autem hic est. Geminę. i. duæ, aut pares portę bel li (sic: subaudi, enim: vt sit, sic enim dicunt nomine. i. sic enim no- minant eas: & sunt in templo Iani.) sunt. s. Romę, nunc, & olim, vt sentit Laurolauinii, & Albę: sacræ. i. obseruandę, & exhorren- dæ: religione. i. obseruatione: & formidine. i. metu: vnde religio, a religanda mente, metu quodã deorum dicitur. Martis. i. belli, aut dei eius, sæui. i. ferocis, atq; immanis. Centũ vectes ærei. i. obsta- cula, ex ære, ne rubigine cõsumantur facta: & robora. i. repagula fortia: ferri. i. ex ferro: æterna. i. inconsumptibilia: cladũt, sup. eas: nec Ianus custos. s. portarum belli, quæ in templo suo sunt: absi- stit limine. i. semper adest: qui etiam (vt Liuius in. j. attestatur) Ro mę custos fuerat, emissis subitis aquis. Vbi. i. postq̃: aut, quo tem- pore: hoc est, quando certa sententia pugnæ. i. pugnandi, & belli- gerendi: sedet. i. confirmata est: & placet patribus, id ẽ senatorib⁹, ipse consul (loquitur enim de temporibus suis) insignis. i. redimi- tus: insigniter. i. pręter alios: trabea Quirinali. i. regali, qualis Qui rinus. i. Romulus primus Romanorum rex visus est: & cinctu Ga bino. i. toga, in tergũ reiecta: & quasi circũcingente altera extremi tate: reserat. i. aperit: has. s. portas belli: appositorie, limina striden tia, quia æreas, aut ferreas portas sustinẽtia. Ipse. s. cõsul, aut prin- ceps reipublicę: vocat. i. indicit. pugnas. i. ius pugnandi: & pubes, i. multitudo iuuenũ: cætera. i. reliqua: sequitur tũ. i. deinde: & cor- nua ęrea. i. tubæ incuruę: conspirant. i. simul inflantur spiritu assen su. i. sono, assensum significante: rauco Latinus iubebatur. s. a patri bus, & pube commota: pręcipue per Amatã, & Turnũ: &. i. etiam: tũ. i. tunc. s. tanto, ante Augusti tẽpora indicere Aeneadis. i. Troia- nis, sub Aenea militantibus bella. hoc more. s. quẽ Roma: tunc, cũ haec scriberet Poeta, obseruauit: & iubebatur recludere. i. aperire portas tristeis. i. tristitiam, dũ aperiuntur per bellum, afferre soli- tas: quia templum Iani, tempore pacis claudebatur: & tẽpore bel li, aperiebatur: vt. s. Ianus, solitũ auxiliũ conferret. Pater. s. ipse La tinus, vir seuerus, & venerandus, ac p̃missis perstans: abstinuit ta ctu. i. noluit contingere portas, ad eas referandas: & aduersus. i. re pugnans votis populi: aut auersus. i. indignatus: refugit. i. vitauit, & refutauit, ac reiecit a se ministeria foeda: quia contra foedus, & amicitiam, fidemq; Aenee datam, & condidit. i. abscõdidit se: vm bris cęcis. i. locis tenebrosis, in regia sua, vbi videri non poterat.

Tum regina deum coelo delapsa, morantes
Impulit ipsa manu portas, & cardine verso
Belli ferratos rupit Saturnia postes.
Ardet inexcita Ausonia, atq; immobilis ante:
Pars pedes ire parat campis: pars arduus altis
Puluerulentus equis furit, omnes arma requirunt:
Pars leueis clypeos, & spicula lucida tergent
Aruina pingui, subiguntq; in cote secures:
Signaq; ferre iuuat, sonitusq; audire tubarum.
Quinq; adeo magnę positis incudibus vrbes
Tela nouant, Atina potens, Tyburq; superbum,
Ardea, Crustumeriq;, & turrigeræ Antemnæ.
Tegmina tuta cauant capitum, flectuntq; salignas
Vmbonum crates: alii thoracas ahenos,
Aut leueis ocreas lento ducunt argento.
Vomeris huc, & falcis honos, huc omnis aratri
Cessit amor: recoquunt patrios fornacibus enses.
Classica iamq; sonant: id bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit: ille frementeis
Ad iuga cogit equos, clypeumq;, auroq; trilicem
Loricam induitur, fidoq; accingitur ense.

SERVIVS.

¶ Morantes.) Bella differen- tes. ¶ Rupit Saturnia postes.) Acyrologiam fecit cõmutan- do Ennii versum. Nam ille ait, Belli ferratos postes, portasq; refregit. ¶ Immobilis ante.) Non semper, sed ante hac. Po- test tamen & immobilis a fu- ria. Nam ante gessit bella per foeciales, per patrem patratũ, sed iure indicta. ¶ Tergẽt.) Ab eo quod est tergeo venit: & tergunt, a tergo tergis, quod de vsu penitus recessit. ¶ Arui na.) Secundum Suetonium in libro de vitiis corporalibus, Aruina est durũ pingue, quod est inter cutem & viscus. ¶ Ad eo magnæ.) Valde magnæ. ¶ Atina potens.) Hæc ciuitas est iuxta Pontinas paludes: di cta a morbis, qui grece ἄται dicuntur, quos paludis vici- nitas creat. ¶ Tyburq; super- bum.) Aut nobile: aut per trã- situm tetigit illud quod cum aliquando a senatu auxilia po scerent Tyburtes sub comme moratione beneficiorum: hoc tantum a senatu responsum acce- perunt, Superbi estis. ¶ Crustumeriq;.) Mutauit. Nam Crustume- rium dicitur. ¶ Turrigeræ An- temnæ.) Bene muratę. Antem nę autem dictę sunt, quod eas amnis præterfluit, quasi ante amnẽ positæ.) Salignas Vm- bonum crates.) Vt dicit Sallu stius de Lucanis, Qui de vi- mine facta scuta, recentibus detractis coriis, quasi glutino adolescebant. ¶ Thoracas ahe- nos.) Quia apud maiores lo- ricæ tantum pectora tegebãt. vt Statius, Triplici seruantur pectora ferro. Pectora: nam tergo nullus metus. ¶ Lento ducunt argento.) Flexili ar- gento ducunt, id est extendũt. Est autem spondaicus & reci- procus versus. ¶ Classica iamq; sonant.) Bene posuit amphi- bologiam. Nam classicum di- cimus, & tubam ipsam & so- num. Classicum autem est fle- xilis tuba. ¶ Tessera signum.) Symbolum bellicũ, quod ad pugnam exeũtibus datur. s. p- pter confusionẽ: vt fuit in bel- lo Marii, Bar deus: in Syllę, A- pollo Delphicus: in Cęsaris, Venus genitrix. ¶ Trepidus.) Festinus: more suo. ¶ Lorica indui- tur.) Dicimus & induor illa re, & illam rem.

DONATVS.

¶ Tum regina deum,&c.) Fecitq; Iuno, quod non conueniebat deæ, vt relictis coeli partibus veniret ad terras,& panderet sceleribus viam, atque in bello perituros vrgeret. Fecit tamen vt vetus & pertinax inimica. verebatur enim ne mora patefaciendarū portarum furorem paratæ iuuentutis aut consenescere faceret, aut penitus remoueri. animus quippe vulgi, vt repentinus motibus excitatur, ita mature languescit, & interueniente torpore consumitur. ergo, quod Latino displicuit,& refugit, ne faceret, fecit dea & manu sua impulit portas, quibus fiebat mora. Vt autem huius sæuientis ardorem euidentius poeta monstraret, non solum hanc dixit portas aperuisse, sed euertisse postes ipsos a cardine, hoc est ab eo loco, in quo nexibus idoneis tenebantur: quasi demum patentibus portis aliquod impedimentum potuissent postes afferre: si locis suis forte mansissent: in euersione postium animus inimicæ considerandus est, quæ si belli reserauerat cum ipsis postibus portas, vt vulsis ipsis, qui firmamenta præstabant, iterum claudi non possent, & nunquam desineret bellum, quanta autem vis Iunonis sit, in facto ipso expresso & euidenter ostensum est: nam, quas centum ærei clauserant vectes, quas æterna ferri firmauerant robora, ipsa vnius manus impulsu innitens, non corporis virtute, sed numine, ipsum quoque bifrontem custodē auctoritate maioris potestatis exuperans, & patefecit portas, & earum postes subuertit. Patefacto portarum, quid præstiterit studio Iunonis, incipit enumerari. ¶ Ardet inexcita Ausonia.) Bene poeta memor fuit. supra enim dixit. Rex arua Latinus & vrbes Iam senior longa placidas in pace regebat, Ergo nunquam excitata in bellum Ausonia, & semper ocio pacis immobilis ardebat tūc furore bellandi. Sunt, qui asserant hoc loco contraria scripsisse Virgilium, vt cum ipse dixerit sub Latino longam pacem fuisse, perindeq; Ausoniam bella nescisse, ipsa rursum in descriptione vestibuli domus eius ostendit multa ex hostibus capta, currus, scilicet secures, & cętera: hęc non dicerent, si poetę verba singula considerarent, vel certe tempora, aut per quos capta sint, nam & ipsum Latinum possumus intelligere, aliquando pugnasse, & post labores bellicos longam pacem habuisse, & captiuitatem armorum, ac triumphorum ostentationem constitutam in vestibulo domus ad Latini maiores non ad ipsum Latinum pertinuisse. Denique longa illic memoria descripta est in vetustate imaginem & Pici non Latini numen regia illa retinebat, sic positum est tectum augmentum ingens centum sublime columnis, Vrbe fuit summa Laurentis regia Pici. Quinetiam veterum effigies ex ordine auorū Antiqua ex cedro, Italusq;, paterq; Sabinus, Vitisator curuam seruans sub imagine falcem, Saturnusq; senex, Ianiq; bifrontis imago, Aliiq;, ab origine reges Martia qui ob patriam pugnādo vulnera passi, Et, Picus equum domitor. quę res per maiores Latini feliciter gestæ procurare potuerunt. Ardet inexcita Ausonia, atque immobilis ante. Ecce quantum potuit factio Iunonis, sic ardebat in bellum omnis Ausonia, vt nulla pars eius remansisset immunis & sic ducebatur ardore bellandi, vt hanc nec seuocaret a periculis desuetudo: subiunguntur species ipsæ incensarum mentium. ¶ Pars, inquit, pedes ire parat.) Alii pedestri arti certaturi, alii equis sublimes petebant campum, omnes arma requirunt, nullus fuit qui arma non quæreret: inquisitio armorum ostendebat maiorem certandi cupiditatem. nullus enim quærit armari, nisi qui desiderio dimicationis impellitur, dicendo requirunt omnes arma, confirmat poeta longum interuentum pacis habendorum armorum curam corripuisse: quis enim habenda per ocium diceret, quæ essent turbatis temporibus necessaria? ¶ Pars leues clypeos.) Erant tamen nonnulli, qui haberent scuta, & spicula olim pace currente, nec collecta aut polita, hæc tamen tergebant, vt splendorem reciperent, quo modo fulgor armorum plurimum hostibus terroris importat. ¶ Aruina, inquit, pingui.) Vt doceret, qua specie fiat mundius ferrum. ¶ Subigitq; in cote secures.) Et quod fiebat expressit, & quemadmodum fieret: subigentis enim more acuitur species multo ferro perfecta. ¶ Signaq; ferre iuuat.) In desiderium venerat, quidquid constabat omnibus esse contrarium. tanta enim vis insanię fuit, vt aduersa pro commodis optarentur. ¶ Quinque adeo magnæ.) Tantus bellandi amor ingesserat, vt plurimæ vrbes & magnę positis incudibus nouandis telis, quomodo vetera esse desierant operam darent: numerum & magnitudinem ciuitatū expressit. Cum non de incudibus loqueretur, modum tacuit: vt infinita esset ęstimatio, ac maioris ponderis fieret, quod dicebat tantumq; telorum fieri crederetur, quantum exigebat tot populorum cōfluens multitudo. subiungit ipsarum vrbium nomina cum virtute ac potentia sua, ne quasi humiles non tantum parare viderentur, quantum fugientibus cateruis fuerat necessarium. ¶ Atina potens, Tyburq; superbum.) Faciebant, inquit, alii, galeas, scutáque formabant, alii humeris parabant munimenta, vt curandis præparata fructibus, & cunctorum saluti profutura in eas illi species mutarent, quæ adimerent vitam. Ecce quanta confusio, & quantus in omnibus terror, quantaq; laus Aeneæ atque Troianorum, omne ferrum vertebatur in gladios, & parum fuit, quidquid inæstimabilis fortitudo dictabat. Sic omnia culturarum subsidia consumebantur, vt præsagio quodam omnium iam monstraretur interitus, & appareret eos ad aruorum exercitium nunquam esse redituros. ¶ Recoquunt patrios fornacibus enses.) Patrios, inqt, non suos, tanta enim pace vsi videbantur, vt armorum strepitus, & tubarum clāgor omnibus esset incognitus. ¶ Classica iamq; sonant, it bello tessera signum.) Tessera dicitur nuncius, gerendum significans bellum. ¶ Hic galeam tectis tre.ra. ¶ Post classicorum sonum, postq; nuncium tesseræ maior animorum feruor, extiterat. Deniq; alter galeam rapuit, non immunis a trepidatiōe, nam qui solam galeam rapuit, proculdubio amens fuit, cum non caput solum, sed membra omnia tegere debuisset. Alter equos cogebat ad currum, species est ista militiæ, vt curru pugnarent, quod ipsum multis locis expressum est: alius sumebat scutum, induebatur lorica. alius, & gladio cingebatur. accingitur, dixit, munitur in singulis: multos intelligere debemus, aut omnes hoc fecisse.

ASCENSIVS.

¶ Tum regina,&c.) Narrat quomodo Iuno, quæ bellum consummare volebat, portas belli reserauit, omnisq; populus in armaruit: qua occasione, describit varias ipsorum Latinorum armaturas, variaq; in ipsis habendis studia. De qua Dona. sic. ¶ Impulit.) Iuno impulit, quod non decebat. Ergo ostenditur pertinax inimicitia. Neque aperuit solum, sed euertit postes a cardine. ¶ Ardet inexcita.) Ecce quantum potuit factio Iunonis. ¶ Quinq; ad.) Numerum & magnitudinē exprimit. ¶ Vomeris.) Ecce qualis amentia vniuersorum agrestium fuit: vt instrumenta vitę profutura, in perniciem vitę verteret. ¶ Tessera.) Significat nuncium gerendum, significantem bellum. Hæc ille. ¶ Ordo est. Tum, id est tunc: cum Latinus nolens portas belli reserare, aufugisset: regina deum, id est deorum, scilicet Iuno, delapsa coelo, impulit ipsa, id est in propria (vt dicunt) persona: non ministerio inferioris numinis: manu, scilicet sua: (non construes, ipsa manu, quia ipsa, quod corripitur, est nominatiui casus) portas morantes, id est nō apertas statim, sed quasi cunctantes, & obstantes: & ipsa Saturnia, scilicet Iuno: rupit postes belli, ferratos, id est ferro munitos: & hoc cardine, id est stipite, super quem voluitur ianua, q est quasi eoe ianuę: versu, id est inuerso. Versus est Ennianus, vt attestatur Seruius: in quo dicit Horatius, esse disiecti membra poetæ, hoc est, licet metri ratio dissoluatur adhuc in verbis ipsis esse vim poeticam. Ausonia, id est Italię pars, ab Ausone dicta: inexcita, id est non excita, hoc est non commota, sed quieta, & immobilis ante ardet, scilicet ardore Martio, seu bellico: pars parat ire pedes, id est pedestris: pars, id est partim populus (respicit enim ad rem, non ad vocem) arduus alius equis furit, id est furenti similis: vehitur campis, id est per campos: existens puluerulentus, id est plenus pulueris, & vndiq; perfusus puluere. Omnes, scilicet tam pedites, quam equites, requirunt arma. Pars, id est ipsi partim: tergūt clypeos leuis, id est leuigatos, politos, & non asperos: & tergunt spicula lucida, id est ferra spiculorum, quę tergendo efficiunt lucida, seu lucentia: aruina, id est pingui quodam inter carnem & cutem, vnde dicit pingui: & subigunt, id est subigendo acuunt: secures in cote, id est lapide illo, ad acuendum apto: & iuuat, scilicet omnes: ferre signa, scilicet bellica: hoc est vexilla: & audire sonitus, id est clangores, quę taratantara ab Ennio vocantur. Quinque vrbes adeo, id est valde magnę: nouant, id est innouant, quia diu arma reliquerant: tela, id est arma inuasoria, quę de longe iniiciuntur, & hoc incudibus positis, id est dispositis ad nouanda tela: hę autem vrbes sunt, Atina potens, Tyburq; superbum: Ardea crustumeri, id est Crustumerium: & Antemnę turritę, id est turribus īsignitę: & bene murarę: quę, scilicet vrbes cauant tegmina capitum tuta, id est ipsa tutantia, scilicet galeas, aut cassidas, & flectunt crates salignas. i. ex salice, ligno molli, & tenaci, quod difficulter perforatur, & difficilius finditur: vmbonum. i. e quibus fiant vmbones. i. curuaturę clypeorum: alii ducunt. i. obducunt, & ornant: thoracas ahenos, id est munimina pectorum, ex ære facta, & ocreas. i. munimina crurum: leuia. i. polita, & non aspera: ducunt, dicit. i. obducunt: argento lento. i. flexibili, & tenui: & est spondaicus versus. Ordo.

Omnis honos vomeris, & falcis, & omnis amor aratri, id est omnium armorum agriculturae: cessit, id est traductus est: huc, id est ad has vrbeis, vt fierent haec arma: ipsi enim recoquunt. i. coquendo instrumenta rustica in fornacibus faciunt: enses patrios, id est quibus pro more patrię in bello vti solent. Et classica, id est sonitus tubarum, aut ipsae tubę flexiles: sonant iam. s. paratis armis, & instructis militibus: tessera, id est symbolum bellicum: quod est, aut vox quędam inter pugnandũ exprimenda, aut signum aliud in veste, aut gestu quod omnibus sub iuramento dabatur: it, id est procedit: bello, id est ad bellum: gerendum signum. s. discretionis ab hostibus: hic, id est quispiam ex Ausonijs: trepidus. i. festin⁹, & anxius, vt in bello tumultuario: rapit. i. arripit ad se: tectis. s. suis, ad quę pendebat galeam. i. tutamen capitis: videlicet cassida. Ille, id est alius: cogit. i. compellit: equos trementes. s. clangore bellico: ad. i. sub: iuga. i. vt iuga ferant: aut, quia more veteri, nũc etiam de curribus decertabant: aut, ad vehenda arma bellica, & machinas: & induitur clypeum, & loricam trilicem. i. tria licia. i. tres ordines annulorum habentem: auro. i. quorum vnus ordo erat ex annulis aureis. Dicitur autem lorica, quia olim fiebat ex loris corio cocto: & accingitur ense fido, aut cui confidit, aut qui virum fortem non deserit.

Pandite nunc Helicona deę, cantusq́; mouete:
Qui bello exciti reges, quae quenq; secutae
Complerint campos acies, quibus Itala tantum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis.
Et meministis enim diuae, & memorare potestis,
Ad nos vix tenuis famae perlabitur aura.
Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemptor diuum Mezentius, agminaq́; armat.
Filius huic iuxta Lausus, quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.
Lausus equum domitor, debellatorq́; ferarum,
Ducit Agillina nequicquam ex vrbe secutos
Mille viros, dignus patris qui lętior esset
Imperijs, & cui pater haud Mezentius esset.
Post hos insignem palma per gramina currum,
Victoresq́; ostentat equos, satus Hercule pulchro
Pulcher Auentinus, clypeoq́; insigne paternum
Centum angueis, cinctamq́; gerit serpẽtibus hydram:
Collis Auentini sylua quem Rhea sacerdos
Furtiuum partu sub luminis edidit auras,
Mista deo mulier, postquam Laurentia victor,
Geryone extincto, Tirynthius attigit arua,
Tyrrhenoq́; boues in flumine lauit Iberas.
Pila manu, saeuosq́; gerunt in bella dolones
Et tereti pugnant mucrone, veruq́; Sabello.
Ipse pedes tegmen torquens immane leonis,
Terribili impexum seta, cum dentibus albis
Indutus capiti: sic regia tecta subibat,
Horridus, Herculeoq́; humeros innexus amictu.

SERVIVS.

(Helicona deae.) Parnasus mons Thessaliae diuiditur in Citheronem Liberi, & Heliconẽ Apollinis, cuius sunt musę. Est autem Homeri versus.

ἔσπετε νῦν μοι μοῦσαι ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι
ὑμεῖς γὰρ θεαί ἐστε πάρεστέ τε ἴστε τε πάντα
ἡμεῖς δὲ κλέος οἶον ἀκούομεν οὐδέ τι ἴδμεν
οἵτινες, ἡγεμόνες Δαναῶν καὶ κοίρανοι ἦσαν.

(Mouete.) Legimus & monete. (Quibus arserit armis.) Aut splenduerit: aut amore flagrauerit. (Primus init bellũ.) Non mirũ si sacrilegus & contemptor diuum contra piam gẽtem prior arma susceperit. Et scięda est poetae affectatio. Nam amblesiam nefas est dicere. Hic enim aliquos commemorat, quos in bello non inuenis. Item in sequentibus aliquos inuenimus, quorum hic nullam fecit commemorationem. (Tyrrhenis asper ab oris.) Oriundo Tuscus, non q nunc de Thuscia venit, quem antea pulsum a ciuibus constat. (Agminaq; armat.) Aut eorum qui eum secuti fuerãt: sicut eius filium. Nec enim credibile est solum fugisse. Nã & Statius dicit, Vel quos mouet exul, & haesit Tristibus aucta fides. Aut certe eo℞ quos Turnus dederat. Vt Adrastus Polynici in Statio: qui ait, Ne partia mouens inglorius arma Iret. (Agillina ex vrbe.) De Cerete oppido. (Nequicquam.) Quia in praelio perijt, nec patrum recepit imperium. (Patris qui lętior esset Imperijs.) Dignus qui haberet imperatorem potius, q̃ exulem patrem. (Pulchro.) Forti: vt diximus supra. (Pulcher Auentinus.) Auentinus mons vrbis Romae est quem constat ab auibus esse nominatum: quę de Tyberi ascendentes illic sedebant, vt in octauo legimus, Diarum nidis domus opportuna volucrum. Quidam etiam rex Aboriginum Auentinus nomine illic & occisus & sepultus est: sicut etiam Albanorum rex Auentinus: cui successit Procas. Varro tamen dicit in gente populi Romani Sabinos Romulo susceptos istum accepisse montem: quem ab Auente fluuio prouincię suae appellauerunt Auentinum. Constat ergo varias has opiniones postea secutas. Nam a principio Auentinus dictus est ab auibus: vel a rege Aboriginum. Vnde hunc Herculis filium constat nomen a monte accepisse, non ei praestitisse. (Insigne paternum.) Absolute dixit. (Centum angues.) Secundum Simonidem vt diximus. (Collis Auentini sylua.) In sylua collis Auentini. Et dicendo Auentini, ostendit iam ante ita esse nominatum. (Rhea sacerdos.) Alludit ad nomẽ matris Romuli, quę dicta est Ilia, Rhea, Syluia. (Furtiuum.) Illicite conceptum, quippe a sacerdote. Sic ait alibi, Et dulcia furta. (Mista.) μιγεῖσα graece dixit. (Mulier.) Cõpendiose mortalem dixit. Cõsequens nanq; fuerat, vt diceret Mista deo mortalis. (Laurẽtia arua.) Laurentũ ciuitas plurimũ potuit. Nam omnia vicina loca, eius imperio subiacuerunt. Vnde nunc ait Arua Laurentia: cum iuxta Tyberim armẽta Hercules pauerit. Secundum antiquum situm ante Albam & Romam, Tyberis Laurentini fuit territorium. (Geryone.) Geryones rex fuit Hispanię: q ideo trimembris fingitur, quia tribus insulis praefuit, quę adiacent Hispaniae, Balearicae minori, maiori, & Ebusae. Fingitur etiam bicipitem canem habuisse: quia & terrestri & nauali certamine plurimum potuit. Hunc Hercules vicit, q ideo fingitur ad eum olla ęrea transuectus, quod habuit nauẽ fortem, & ęre munitam. Sane sciendum declinari hic Geryones huius Geryonę. Vnde est, Ter gemini nece Geryonę: vt Anchises Anchisę. Vnde vsurpauit Sallustius, Geryonis dicens. Veniẽs autem Hercules, in quadam Campanię ciuitate pompam triumphi sui exhibuit: vnde Pompei dicitur ciuitas. Postea iuxta Baias, caulas bubus fecit & eas sepsit: q locus Boaulia dictus. Nam hodie Boaule dicit. (Tyrinthi⁹.) A Tyrinthia ciuitate Argis vicina, in qua nutritus est Hercules. (Tyrrhenoq; boues in flumine lauit Iberas.) Admiratio, locorum longinquitate. (Pila manu.) Pilum proprie est hasta Romana: vt gessa Gallorum, sarisse Macedonum. (Dolones.) Dolo est aut flagellum, intra cuius virgã latet pugio. Aut secundum Varronem, ingens contus cum ferro breuissimo. Dolones autem a faliendo dictũ sunt, quod decipiant ferro, cum speciem prę ferãt ligni. Et multi volunt per teretes mucrones, dolones dici: per veru Sabellũ pila significari. (Ipse pedes.) Ad gen⁹ respicit: nã & Hercules pedes semper incessit, cũ equos habuerit nobilissimos. (Torquens.) Sustinens. Vt, Axem humero torquẽs. (Horridus.) Tremendus: non re vera horribilis.

DONATVS.

(Pandite nũc Helicona deę.) Relaturus antiquitatis memoriã, inuocat musas, vt hac comprehenderet, nec habere culpam in eo videretur, vtpote, qui esset cõfessus ignorare se multa, alia vero leui ac tenui & incerta relatione didicisse. Merito ergo inuocat musas, quoniam his occultum esse non potuit, quidquid tẽporis diuturnitas texerat, in ipsa inuocatione & complexione proprię petitiõis posuit ea, q̃ fuerat secuturus. qui, inqt, bello exciti reges, hoc est, qui, quanti, vel quales, quę quẽq; secutę cõplerint campos acies: ostendit inęstimabilẽ multitudinẽ conuenisse cum regibus, quib⁹ Itala tantũ floruerit terra alma viris, vsq; in illud. s. tẽpus, quo partiũ congressio parabat: vult ostendere bona longę pacis nutrisse egregios viros: belli aũt tabiem perdidisse, iccirco subiunxit, quibus arserit armis. Et meministis. n. diuę, & memorare potestis, Ad nos vix tenuis famę perlabit aura.) Dixit causas deprecationis suae: iccirco ait, hęc quęro, quia vetera solę potestis nosse, ac solę narrare. Ad homines quippe vix aliquę ĩgestorũ partes leui relatione perueniunt. Catalogus iste huic interpretationũ libro

bro nõ fuerat inserendus. nihil. n. habet, quod artificiose posset exponi. est quippe nominibus hominũ, gentium, fluuiorũ, deorum, terrarum, montium, herbarũ, prouinciarũ, ac fontiũ plenus & refertus, tñ ne quid libro decerpi videatur, dicemus aliqua eius vno libro, qui tertiusdecimus erit, cũ totius operis complexiõe dictu ri, vt historiæ per duodecim libros sparsę, & cætera, quę supradicta non sunt, possint euidẽter apparere. ⁋ Primus i. be. tyr.) Ideo primus, quia asper, ideo primus, quia contemptor deoꝝ illorum scilicet, quibus authoribus Aeneas ad Italiam venit, & ei Lauiniæ coniugium fuerat destinatũ. ⁋ Agminaq́ꝫ. a. Filius. h. i. l.) Imitatus studium patris etiam Lausus agmina ducebat ad bellum, cum nõ dicit quanta, plura voluit sentiri, q̃ꝫ fuerant. ⁋ Quo pulchrior alter Nõ fuit.) In comparatiõe pulchri corporis vnũ prætulit Lauso, postposuit aũt oẽs Italos. ⁋ Lausus equum d.) In pulchro corpore nõ facile potest reperiri fortitudo, quæ quia fuit ĩ Lauso laudatur: nam equitandi studium & venandi ilhc esse conuenit, vbi fuerit virtus. at in Lauso maior, qa equos fere domare, & aptos humanis vsibus efficere, consueuerat. ⁋ Ducit Agillina ne. ex. v. se. Mille viros.) Ideo nequicq̃ꝫ, quia non erant euasuri. ⁋ Dignus patris.) Dignus, bis accipiendum est: dignus, qui teneret patris imperiũ. dignus, qui non diceretur Mezentio patre progenitus. Mezẽtius quippe a suis eiectus est propter crudelitatem inauditam: & ꝓfanus fuit. Lausus vero naturæ mitioris, & religiosus, & fortis. ⁋ Post hos.) Id est post Mezentium & Lausum. ⁋ Insignẽ palma per gramina.) Venit, inquit, etiam Auentinus ad bellum: hic filius Herculis fuit: vehebatur curru cum signo palmę, more scilicet triumphantis gestans clypeum cum hydræ serpentibus, vt hoc genere demonstraret gloriam patris, qui eam contriuerat tot capitibus venenatis armatam. ⁋ Collis Auẽtini, sylua.) Auẽtinus quidem gloriæ causa hydram gestabat in clypeo, vt hoc signo filium se Herculis demonstraret: sed ludibrium matris hoc genere prodebatur: nam hanc rheæ sacerdotium præferentẽ stupro Hercules in Auentino monte appetijt: vnde Auentini tenuit nomen, qui furto conceptus, ac furto editus, atque nutritus relatione dicerat matris, quo esset authore susceptus: testatur autem signũ, vt appareat tempus, quo admissum est crimen. tunc, inquit, quando Geryone extincto per Auentinum Hercules iterfecit, & boues a flumine Ibero ꝑductas Tyrrhenis vndis abluit. Tali genere laudis Sallustius plenus est, nam & ipse multos collaudat, ac deprimit adiecta vituperatione. ⁋ Pila manu sęuosq́ꝫ g. in. b. d.) Non significat cum Auentino aliquos venisse. sed, cum dicit genera armorum, & gerunt arma, & pugnant, ostendit, nõ solũ fuisse Auẽtinum, cuius genus & mores expressit. ⁋ Ipse pedes tegmen tor. &c.) Pręter signum Hydrę, quod gerebat ĩ scuto, opertus fuit ẽt Leonis pelle, exemplo patris incedens, vt terrorem videntibꝰ immitteret: nec satis fuit aliqua arte vel subtilitate compositus, sed cum ipsi dentibus, & rictu Leonis horrebat, vel qui eum videret, Herculem putaret esse præsentem.

ASCENSIVS.

⁋ Pandite nunc Helicona deæ, cantusq́ꝫ mouete, Qui bello exciti reges, quę quenque secutæ Complerint campos acies: quibus Itala, &c.) Quia rem a memoria remotam recensendam sibi nouit, quam sine Musarum inspiratione, exequi nequeat. rursus facit inuocationem, petens sibi arcana reserari, vt sciat quæ scribat, & cantus moueri, vt rite scribat. Sunt autem qui legant, cantusq́ꝫ mouete: & sunt qui malint, Cantusq́ꝫ monete, Qui bello, &c. vt in ordine construendo dicam. Donati verba hoc loco sunt. ⁋ Pandite nunc Helicona deæ, cantusq́ꝫ mouete.) Relaturus antiquitatis memoriam, inuocat Musas, ne siue vera, siue falsa referat, culpam habeat. & inuocãdo, proponit quid sit narraturus. ⁋ Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris.) Primus, quia asper. primus, quia contemptor eorum deorum, quibus authoribus Aeneas ad Italiam venit, & coniugiũ Lauiniæ factum est. ⁋ Lausus equum domitor, debellatorq́ꝫ ferarum.) Laudat Lausum a fortitudine, quę in pulchro corpore rara solet esse. ⁋ Centum angues, cinctamq́ꝫ.) Glorię causa hydram gestabant: sed ludibrium matris ex hoc apparebat. ⁋ Tergum leonis.) Pręter hydram, etiam leonis pellem aliud insigne paternum gestabat. Hęc ille. ⁋ Ordo est. O deę. s. poetarum, Musę, videlicet: pandite, id est reserate, & aperite nũc Helicona, id est montem illum Boeotię, in cuius nemore dicitur, natale solum, seu patria Musarum: pandite autem. ad me venture: aut, pandite, id est recludite arcana, & secreta, quæ de regibus Italiæ illic reposuistis: & mouete cantus, id est instigate me, vt canã, & cantu manifestem qui reges: aut monete. s. me: cantu, id est carmine, a vobis dictato: qui reges exciti, id est excitati, sup. sunt: bello. i. ad bellum: & quæ acies secutę: quenq́ꝫ. s. regum: complerint, id est compleuerint: campos, quibus viris tellus Itala. i. Italica: floruerit tantum, id est intantum: & quibus armis arserit, id ẽ aut resplenduerit, aut martio furore incensa sit. Etenim vos diuę, meministis. i. memoria retinetis: & potestis memorare, id est recẽsere, & narrando ad memoriam reducere. at, id est sed: vix aura tenuis famæ. i. vix modicus rumor, perlabitur nos. i. labẽdo venit ad nos. aut legatur, ad: vt. s. perlabitur ad nos vsq́ꝫ. Incipit autem narrare, dicens, Mezentius, contemptor diuum: init primus, id est præcipuus; bellum existens asper. i. acer & ferox, in Latinos hostes: ab oris. i. regionibus: Tyrrhenis. i. Etruscis: & armat. i. armis instruit: agmina. s. quæ duxit, Lausus filius, supple eius, quo alter non fuit pulchrior, excepto corpore Turni Laurentis, cum Lausus esset Thuscus: Lausus (inquit) domitor. i. ad libitum gubernator: equum. i. equorum, & debellator ferarum: ducit iuxta hunc, id est iam dictum Mezentium, patrem suum, mille viros secutos id est sequentes eum: nequicq̃ꝫ, quia ipsum interimendum tutati nõ sunt: ex vrbe Agillina. i. Cerete opp: ido: existens dignus, q esset lętior, id est beatior: patris ĩperijs. i. ꝙ pater illi imperator esset, non exul: aut qui pateretur imperia patris benignioris, qui, videlicet non esset contemptor diuum, & dignus, cui exul: haud, id est non: esset pater. i. vt is sit, cui Mezentius non esset pater: sed quis vir, probus, & pius: Auentinus pulcher. i. honestus, & decorus: satus. i. progenitus. Hercules pulchro. i. honesto, & decoro: ostentat post hos. s. Mezentium, & Lausum, currum insignem: palma. i. victoria: per gramina. i. quo in graminibus victoriã obtinuerat: aut ostentat per gramina currum insignẽ, palma, & equos victores. i. qui vicerant in curuli certamine: & gerit clypeo. i. in clypeo sunt: insigne. i. ornamentum: & (vt dicũt) arma paternum. i. patris sui, Herculis. s. centum angues, & hydram cinctam serpẽtibus, quẽ. s. Auentinum: rhea sacerdos. s. in illo loco, cũ aduentaret illuc Hercules, edidit partu, id est peperit, & eduxit: sub auras luminis. i. in hunc mundum: furtiuum. i. furtiue conceptum, sup. in sylua collis Auentini: & ita a loco in quo conceptus est, eum denominauit: edidit (dicit) mulier mista. i. commista: & quæ cum mulier esset, concubuerat: deo. s. Herculi: postq̃ꝫ Tyrinthius. s. Hercules victor: extincto. i. interempto: Geryone. i. rege illo Hispaniæ, q tria dicit habuisse corpora: attigit arua Laurẽtia. i. Italica: iuxta Laurẽtum: & lauit boues. i. vaccas: Iberas. i. Hispanicas: flumine Tyrrheno. i. Etrusco, ad mare inferum. De hoc aduentu Herculis dicetur latius. viii. huius: vbi agetur de Caco ab eo interempto. Cuius sup. subditi: gerunt in bella, manu. s. sua: pila. i. tela longa, quæ post Romanorum erant: & dolones. i. flagella dolosa: vnde dicit sęuos. i. formidandos, quia sunt baculi, in quibus mucrones inclusi sunt, vnde addit: & pugnant mucrone tereti. i. longo & rotundo, quo dira fiunt vulnera: & veru Sabello. i. quali Sabelli, seu Sabini, vti solebant. s. dolonibus, aut pilis. Ipse. s. dux eorum, Auentinus, existẽs pedes. i. pedibus, non equo incedens: sicut & Hercules pater eius: & torquens. i. sustinens, & inuoluens circũ se immane. i. valde magnum: & terribile tegmen. i. tergũ, aut pellẽ leonis: impexũ. i. villosum, & implicitum: seta. i. duro pilo, & terribili, cũ dentibus albis: indutus capiti. i. ad caput vsq́ꝫ, vel pro mummento capitis subibat sic. i. in talibus armis: horridus. i. tremendus: tecta regia. i. domũ regis: innexus humeros. i. habẽs humeros innexos, amictu Herculeo, id est Herculano, hoc est quasi Hercules vti solebat. Beroaldus autem in Seruium dicit de verticibus Parnasi, sic. Authoritas Seruij cum apud grammatistas, ac literatores, plurimum polleat: effecit, vt omnes minus eruditi in hunc errorem delaberentur, asserentes Cytheronem, & Heliconem, colles esse Parnasi. Corrigendus itaque, hoc in loco est error publicus, ex authoritate eruditissimorum geographorum, qui grammaticis in locorum descriptione haud dubie merentur anteponi. primo igitur sciendum est, quod Parnasus, mons est in Phocide regione: non autem in Thessalia, vt Plinius in quarto, & Strabo meminit in nono, sub Parnaso sunt Delphi clarissimi, in terris oraculo Apollinis. Helicon autem, & Cytheron, sunt in Boeotia, vt Plinius, Strabo, Mela, Solinus, reliquiq́ue omnes testantur: & Musis natale, in nemore Helicone scriptores assignant, qui & altitudine, & ambitu, non minor est Parnaso. Q đ autem Parnasus biceps, & biuertex, a poetis nuncupetur: non ideo debemus accipere vertices, Cytheronem, & Heliconem: vt grammatici hallucinantur: sed ipsius montis cacumina. Cum ergo curiosius inquirerem, quænam forent nomina duorum Parnasi verticum: reperi apud Herodotum in Vrania, vnum ex verticibus Parnasi, nominatum fuisse Tithorea, alterum Hyampeā. quocirca Herodoti authoritatem sequens, id credere malo, quã quod Cythẽron, Helicon'ue, aut Nysa, aut Cyrrha, aut Cyrphis:

nanque & id traditur fuerint vertices nuncupati. Cyrrha, & Nysa, nomina quidem sunt ciuitatum, sed non collium: & Nysa, non est in Parnaso, sed in Helicone. Cyrphis vero, rupes est, non cacumen. Libuit hæc pauca adnotare sup verticibus duob⁹ Parnasi, ad errorem manifestarium refellendum: qui a prioribus, recentioribusq; minus eruditis passim receptus est.

Tum gemini fratres Tyburtia mœnia linquunt,
Fratris Tyburti dictam cognomine gentem,
Catillusq;, acerq; Coras, Argiua iuuentus,
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur:
Ceu duo nubigenç, cum vertice montis ab alto
Descendunt centauri, Homolen, Hothrynq; niualem
Linquentes: cursu rapido dat euntibus ingens
Sylua locum, & magno cædunt virgulta fragore.
Nec Prænestinæ fundator defuit vrbis,
Vulcano genitum, pecora inter agrestia, regem
Inuentumq; focis, omnis quem credidit ætas,
Cçculus: hunc legio late comitatur agrestis,
Quiq; altum Præneste viri, quiq; arua Gabinæ
Iunonis, gelidumq; Anienem, & rosida riuis
Hernica saxa colunt: quos diues Anagnia pascit,
Quos Amasene pater: non illis omnibus arma,
Nec clypei, currus'ue sonant: pars maxima glandes
Liuentis plumbi spargit: pars spicula gestat
Bina manu, fuluosq; lupi de pelle galeros
Tegmen habet capiti, vestigia nuda sinistri
Instituere pedis, crudus tegit altera pero.
At Mesapus equum domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
Iampridem resides populos, desuetaq; bello
Agmina in arma vocat subito, ferrumq; retractat.
Hi Fescenninas acies, æquosq; Faliscos,
Hi Soractis habent arces, Flauiniaq; arua,
Et Cymini cum monte lacum, lucosq; Capenos.
Ibant æquati numero, regemq; canebant:
Ceu quondam niuei liquida inter nubila cycni,
Cum sese e pastu referant, & longa canoros
Dant per colla modos: sonat amnis, & Asia longe
Pulsa palus.
Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto
Misceri putet, aeriam sed gurgite ab alto
Vrgeri volucrum raucarum ad littora nubem.

SERVIVS.

¶ Tyburtia mœnia linquūt.) De Græcia tres fratres venerunt ad Italiā: Catillus, Coras, Tybur vel Tyburnus. Hi simul omnes vnam fecere ciuitatem: & eam de fratris maioris nomine Tybur appellauerunt: licet & alias fecerint singuli. Nunc ergo dicit duos ad bella venisse, dimisso in ciuitate ad custodiam Tyburte vel Tyburno. ¶ Catillus.) Vnde mons Catilli: quē Catelli dicunt per corruptionē.) Coras.) A cuius nomine est ciuitas in Italia. Descendunt centauri.) Ex hac comparatione eqtes eos fuisse intelligimus. Quod tamen dicturus est postea, Nec nō celeresq; Latini: Et cum fratre Coras, & virginis ala Camillæ. ¶ Homolen, Othrynq; niualem.) Montes Thessaliæ. ¶ Ingens sylua locum, & magno cedunt virgulta fragore.) Cedit sylua, cedunt virgulta: cum vtiq; a minore ad maius venire debuerit. ¶ Nec Prænestinæ fundator defuit vrbis.) De ciuitatibus totius orbis multi quidē scripserunt: ad plenum tamen Ptolemæus græce, latine Plinius. De Italicis etiam vrbibus Igin⁹ plenissime scripsit, & Cato in originibus. Apud omnes tamen si diligēter aduertas, de authoribus conditarum vrbium dissensio inuenitur, adeo vt ne vrbis quidē Romæ origo possit diligenter agnosci. Nam Sallustius dicit, Vrbem Romā, sicut ego accepi, cōdidere atq; habuere initio Troiani, & cū his Aborigines. Alij dicunt ab Euandro: scdm quos Virgilius, Tūc rex Euandrus Romanæ conditor arcis. Alij a Romulo, vt, En huius nate auspicijs illa inclyta Roma. Si igitur tantæ ciuitatis certa ratio non apparet, non mirum si in aliarum opinione dubitatur. Vnde nec historicos, nec commentatores varia dicentes imperitiæ condemnare debemus. Nam antiquitas ipsa creauit errorem: & plerique fundant, plerique augent, & ad se transferūt nomina: quam rem etiam non paruum errorem afferre manifestum est. Vt ecce Laurentum a Pico factum est. vt, Laurentis regia Pici. Itē a Lauinio Latini fratre & Lauinium dictum. Item a Latino Laurentum. Item a Lauinia Laurolauinium. ¶ Nec Prenestinę fundator defuit vrbis.) Præneste locus est haud longe ab vrbe, dictus ἀπὸ τῶν πρίνων, id est ab ilicibus, quæ illic abundant. Ibi erant pontifices & indigetes, sicut etiam Romæ. Erant etiam illic duo fratres, qui diui appellabantur. Horum soror dum ad focum sederet, desiliens scintilla eius vterum percussit: inde dicitur concepisse. Postea enixa, puerum iuxta templum Iouis abiecit: quem virgines aquarum euntes iuxta ignem inuentum sustulerūt: quia a fonte haud longe erat. Vnde Vulcani dictus est filius. ¶ Cæculus.) autem, ideo quia oculis minoribus fuit: quam rem frequenter efficit fumus. Hic postea collecta multitudine, postquam diu latrocinatus est, Prænestinam ciuitatem in montibus condidit. Et cum ad ludos, vicinos populos inuitasset, cœpit eos hortari vt secum habitarent: & pro gloria iactare se filium esse Vulcani. Quod cum illi non crederent, inuocato Vulcano vt eū filium comprobaret, omnis illius multitudinis chorus est flamma circundatus. Quo facto commoti omnes simul habitauerunt, & Vulcani filium esse crediderunt. Hinc est. ¶ Omnis quem credidit ætas.) Quasi post dubitationem: & quia sine dubio ętas varia in spectaculis fuit. Dicimus autem & hoc Præneste: vt, Quique altum Prçneste viri. Et hęc Prænestis, vnde est, Cum primam aciē Prçneste sub ipsa Straui. ¶ Quiq; arua gabinę Iunonis.) Gabij diu in agris morati, tādem Gabios condiderunt. Vnde perite arua dixit, non mœnia. Sane illic Iuno religiosissime colit. Est autem locus haud lōge ab vrbe. ¶ Gelidumq́ue aniené.) Anio fluuius haud longe ab vrbe est: sed hic euphoniam secutus est. Nam Ennius Anionē dixit iuxta regulam. ¶ Hernica saxa colunt.) Sabinorū lingua, saxa Herne vocātur. Quidam dux magnus Sabinos de suis locis elicuit, & habitare secū fecit saxosis in mōtib⁹. Vñ dicta sunt Hernica loca et populi Hernici. ¶ Diues Anagnia.) Aut fertilis: aut alludit ad historiam. Nam Antonius Augusti sorore contempta, postquā Cleopatram duxit vxorem, monetā eius noīe in Anagnia ciuitate iussit feriri. ¶ Quos Amasene pater.) Aut pascis: aut sit Antiptosis, quos pascit Amasenus. Est autem fluuius. ¶ Arma.) Scuta. ¶ Nec clypei.) Scuta maiora: dicti ab eo qđ cælent corpus, id est ἀπὸ τοῦ κλέπτειν. ¶ Fuluosq; lupi de pelle galeros.) Galerus genus est pilei, quod Fronto genere neutro dicit hoc galerum. ¶ Vestigia nuda sinistri Instituere pedis.) Atqui ipse est in pugnantib⁹ primus: sed bene nudus est, quia tegitur scuto. Dextrum autem tectum conueniebat esse, quasi ab armis remotum. ¶ Pero.) autem rusticum calciamentum. Et traxit hoc a Gęcię more, vnde huc transierant, vbi hoc calciamenti fuerat genus. ¶ At Mesapus equum domitor Neptunia proles.) Hic per mare ad Italiam venit. Vnde Neptuni dictus est filius, quē inuulnerabilem ideo dicit, quia nusquam perijt nec in bello. Ignem autem ei nocere non posse, ppter Neptunum dicit, quia aquarū deus est. Ab hoc Ennius dicit se originem ducere: vnde nunc & cantantes inducit eius socios: & eos comparat cycnis. Domitor autem equorum, quasi animalium a patre inuentorum. ¶ Hi Fescenninas acies.) Fescenninum oppidū est, vbi nuptialia inuenta sunt carmina. Ducit autem originem ab Atheniensibus. ¶ Æquosq; Faliscos.) Faliscos Halesus condidit. Hi autem immutato h in f, Falisci dicti sunt: sicut febris dicitur, quę ante hebris dicebatur: Formię, quæ Hormię fuerunt, ἀπὸ τῆς ὁρμῆς. Nam posteritas in multis nominibus F pro H posuit. Iustos autem dicit, quia populus Romanus missis decem viris, inde multa iura collegit: & nonnulla supplementa duodecim tabularum accepit. Nam ab Atheniensibus decem habuerunt tabulas. ¶ Hi Soractis habent arces.) Soracte, qui est mons apud Hirpinos haud lōge a Flaminia: de quo Horatius, Vides vt alta Stet niue candidum Soracte. ¶ Flauiniaq; arua.) Locus est in Italia Flauinium nomine. ¶ Et Cymini cum mōte lacum.) Et lacus, & mōs

hoc nomine appellantur. Sane hoc fabula habet. Aliquando Hercules ad hos populos venit. qui cum a singulis prouocaretur ad ostendendam virtutem, defixisse dicitur vectem ferreū, quo exercebatur: qui cum terrę esset affixus, & a nullo potuisset auferri, eum rogatus sustulit. Vnde immensa vis aquę secuta est, quæ Cyminum lacum fecit. ☞ Lucosq; capenos.) Vnde & porta Capena, quę iuxta Capenos est, nomen accepit. ☞ Æquati numero.) Digesti in ordinem. Hinc, Sępe numero scripsi. Hoc est ordine, congruenter, sicut decebat, rationabiliter. ☞ Liquida inter nubila.) Pura: sed nihil tam contrarium nubibus. Nam liquidę non sunt, vt in quinto diximus: vbi est, Liquidis in nubibus arsit arundo. Vnde nubes pro aere accipiamus positas. ☞ Et longa canoros dāt per colla modos.) Secundum Plinium qui ait in naturali historia cycnos ideo suauius canere quia colla longa & inflexa habent: & necesse est eluctantem vocem per longū & flexuosum varias reddere modulationes. ☞ Sonat amnis.) Caistrum dicit, qui cohęret Asiæ paludi: quam cum significam⁹, A longa est: cum sit breuis si prouinciā significare voluerimus, quod significatur in Georgicis, vt, Atq; Asia circū Dulcibus in pratis rimatur prata Caistri. ☞ Volucrum raucarū.) Raucum τὸ μέσον est, sicut graue olens. Nam legimus, Grauiter spirantis copia Tymbræ. Sciendū tñ Virgiliū secundū morem prouincię suæ locutum, in qua bene canētes cycni rauciores vocantur.

DONATVS.

¶ Tum gemini fratres tyb.m.lin.) Geminos, aut simul natos, dixit, aut duos. sicuti plurimis locis visus ė. hoc modo gemini a Tenedo tranquilla per alta, Horresco referens immensis orbibus angues. Item, huc geminas nūc flecte acies, & geminę cum forte columbę. & gemina super arbore sidunt. ☞ Catyllusq;, acerq; Coras.) Catyllus, & Coras ab argis ducentes originem conuenerāt, pugnaturi tanta fiducia, vt ante primam aciem constituti, densitatem non formidarent. ☞ Ceu duo nubigenæ, &c.) Sic ibant, inqt, Catyllus, & Coras elati superbia, & fidentes virtute: itaque apparebant, vt centauri venire putarentur, cum descendunt e verticib⁹ montium, & his currentibus cedunt omnia, quę fortassis occurrerent. ☞ Nec Pręnestinę fun.de.vr.&c.) In illo conuentu multorū regum & plurimarum gentium non defuit Cæculus fundator vrbis Prænestinæ: quem ex Vulcano & Sebethide nympha genitum omnes vno consensu crediderunt: hac coniectura, quia in medio igni inuentus exuri non potuit. ☞ Hunc legio late co.agre.) Truci natura atque aspera & copiosissimum erat agmen: nam, cū dicit, late comitatur, infinitum in modum diffusam multitudinē fuisse, significat. ☞ Quiq; altum Pręneste viri.) Amasenus fluuius est. ☞ Non illis om.) Illis omnibus non fuerunt armorum cultus ex more bellātium. ☞ Hęc clypei, currus'ue sonant.) Alij enim ipsorum, & complures plumbeis massulis pugnabant iaciētes has per diuersa. ☞ Pars spicula ge. Bina manu.) Alia pars fidebat spiculis binis. ☞ Fuluosq; lupi de pelle galeros Tegmen habet capiti.) Pro galeis, velamen capitibus eorum fuit, rapta pellis ex lupo in capitibus. ☞ Vestigia nuda sinistri Instituere pedis.) Vnum pedē, hoc est sinistrum nudum habuerunt, dexterum tectum. ☞ At Mesapus equum domitor, Neptunia proles). Nec deerat etiam Mesapus domandis equis vehementer insistēs, id est filius Neptuni. ☞ Quem neq; fas.i.cu.) Hunc, ꝙ esset ex eodem genitus, nullus poterat igni vel ferro consumere. ☞ Iampridē resides populos.) Idem ducebat agmen hominum, quos desuetudo corruperat, ac per hoc non valebant belli subire certamen, vel maxime repentinis motibus excitatum, vsqueadeo trepidum agmen, vt ferrum formidaret attingere. ☞ Hi Fescenninas acies.) Dixit loca, ex quibus diuersi conuenerant. ☞ Ibant æquati.) Reprehendit istos poeta, qa cum irent ad bellum, proculdubio in periculis rerum delectabat ire, compositis in ordinē numeris, & regis festa percurrere. ☞ Ceu quondam niuei, &c.) Hos cantantes, & ordinibus compositis in bella tendentis comparat poeta generi auium, quę sunt inertes, & non confuse volitant. & quoties pleno ventre fuerint, satietatē suam canoræ vocis gratulatione testantur. ☞ Nec quisquam ærataas acies.) Non inuenitur, qui putet illum auium numerū aliqua posse ratione confundi. cum tendit ad littora. sic enim conglobatæ tendunt, vt nubes.

ASCENSIVS

¶ Tum gemini, &c.) Describit reliquos qui cum Turno contra Æneā in bellum prodibant. Vnde Donatus. ☞ Tum gemini.) Geminos dicit vel simul natos, vel duos: vt alibi, Gemini a Tenedo. ☞ Liuentis plumbi.) Plumbeis massulis. ☞ Ceu.) i. quomodo, hap auium comparatione, ostēdit hos inerteis, & deliciosos. Hæc ille. ¶ Ordo est. Tum. i. post prędictos: gemini. i. duo: & ęquales fratres: quos si gemellos velit significare, diceret, Tum fratres gemini, quia, si gemini, id est gemelli, frustra adderetur fratres: qa omnes gemini. s. gemelli, vno partu editi, fratres sunt: fratres igit gemini, id est duo, scilicet Catyllus, & Coras, perijt acer, id est strenuus: appositorie, iuuentus Argiua, id est quę ex Gręcia illuc venerat. Fuerunt enim filij Amphiarai, qui apud Thebas perijt, nati ex sorore Adrasti: vt Plinius attestatur: linquunt mœnia Tyburtia, id est Tybur oppidum, a Tyburte, seu Tyburtio, eorum fratre denominatum: appositorie, gentem dictam cognomine, id est cognomento: Tyburti fratris, scilicet sui. Et ipsi fratres feruntur, scilicet in equis: ante primam aciem inter densa tela. Ceu, id est quemadmodum, supple feruntur: duo centauri nubigenę, id est ex nube geniti, sub specie Iunonis formata: cum, id est quando: ipsi linquentes, id est deserentes: Homolen, & Hothrym niualem, id est mōtes illos Thessalię, niuibus oppletos: linquentes dicit, supple cum cursu rapido: dum, scilicet ingens sylua: dat ipsis euntibus, id est celeriter descendentibus locum, propter ventum quem secum ducūt, supp. cum magno fragore. Nec fundator vrbis Pręnestinę Cęculus, scilicet nomine, defuit: immo adfuit cum reliquis: quem omnis ętas, scilicet continuata ad tempora Poetæ: credidit genitum Vulcano, id est a Vulcano. existentem regem inter pecora agrestia, id est in agro pasci solita: & inuentum focis, id est locis, vbi ignis, cuius deus est Vulcanus, fouet. Legio, id est certa multitudo agrestis: quia agrestium rex erat: comitatur hūc late: quiq;, id est & q, aut quicūq;: viri colunt Pręneste, id est oppidum illud in Italia, altum: & qui colunt arua Iunonis Gabinę, id est a Gabijs summopere cultæ: & Anienem, scilicet fluuium: gelidum, id est frigidū: quia per syluas defluentem, & saxa Hernica, id est quę Herne a Sabinis dicuntur: rosida, id est irrigata: riuis. s. præterfluentibus: &, supple illi quos Anagnia, ciuitas illa: diues, id est opulenta, pascit: & quos, o Amasene pater, quia deus est fluminis: aut ipse fluuius vicinus ciuitati Priuernatum, supple pascis. Arma non sonant illis omnibus, id est non ferunt secum arma inuasiua, vt cæterę nationes: nec clypei, id est arma defensiua: ve pro vel: currus, scilicet cū meatum, aut arma ferant, aut belligerentur: sed maxima pars eorum spargit, scilicet e funda: iaciendo glandes, id est massulas, aut globulos plumbi: liuentis, id est liuorem inducentis, dum tangit. (Quia filio Vulcani subditi sunt, nisi nouitiæ sint machinę, quas colubrinas vocant: quadraret illis glandes iecisse, quia ministerio ignis eiiciuntur.) pars, scilicet eorum, gestat manu bina spicula, id est iacula in morem spicarum acuta: & habēt galeros fuluos, id est quoddam genus pileorum coloris fului, quia de pelle lupi: tegmē. i. vt sint vestimentum: capiti. s. suo: & instituere vestigia sinistri pedis nuda, id est habent sinistros pedes nudos (tales enim, vt Macrobius recitat. dicit Euripides Ætholos incessisse: quod tamē reprehendit Aristoteles, dicens, Dextrū pedem illis nudum fuisse.) pero, id est calciamentum: crudus, id est indigestum, & rude: tegit altera. s. vestigia, hoc est dextera. At, id est sed: Mesapus domitor equum, id est equorum: proles Neptunia, id est filius Neptuni: qa per mare in Italiam venit: quem neque fas, supp. erat cuiquā sternere igni: nec ferro. i. qui neq; ferro, neque igni extingui poterat: vocat subito in arma, populos resides. i. ab armorum exercitio: iampridem, id est a plusculis temporibus: & agmina desueta bello, id est aliena a consuetudine bellandi: & retractat, id est iterum tractat ferrum, id est arma ferrea: hi, scilicet populi, Mesapo subditi: habent, id est habitant: arces Fescenninas, id est Fescennium, oppidum Italiæ: & Faliscos, id est illos populos, æquos, id est iustos, vt Seruius dicit: alij dicunt, Æquosq;, Faliscosq;: quia Æqui etiā populi sunt Italiæ: hi habent arces Soractis. s. oppidi Apollini sacri, & arua Flauinia, & lacum Cymini, cum monte, id est qui est iuxta montem: & canebant regem, scilicet Mesapum. Ceu, id est quemadmodum, sup. canunt: quondam, id est aliquando: cycni niuei, id est candore niuali, cum referunt sese a pastu inter nubila liquida: & dant modos, id est modulos: canoros, id est bene sonantes, more canentium, per longa colla: amnis, scilicet iuxta quem canunt in Mysia: frequenter sonat, id est resonat: & Asia palus, ad differentiam regionis: pulsa, id est repercussa: a sono cycnorum: sonat, sup. Nec quisquā putet acies ex tanto agmine misceri æratas, id est æreis, aut ferreis armis tectas, hoc est qui dictos viros audirent canentes regem non putaret eos esse armatos, nec bellicos: sed putaret nubem aeriam, id est in aere volantem: volucrum raucarum, scilicet cycnorum: quorum vox dulciter raucescit: vrgeri, id est depelli ab alto gurgite: quia quando vrgentur, & volare coguntur, canere inceptant: hoc est, qui eos videret, & non audiret, putaret cycnos, non homines se audire, tam suauiter concinunt, quanquam plurimi sunt.

Seruius

Ecce Sabinorum prisco de sanguine, magnum
Agmen agens Clausus, magniq; ipse agminis instar,
Claudia nunc à quo diffunditur, & tribus, & gens
Per Latium, postq̃ in partem data Roma Sabinis.
Vna ingens Amiterna cohors, priscíq; Quirites,
Ereti manus omnis, oliuiferæq; Mutuscæ:
Qui Nomentum vrbem, qui rosea rura Velini,
Qui Tetricæ horrenteis rupes, montemq; Seuerum,
Casperiamq; colunt, Forulosq; & flumen Himellæ:
Qui Tybrin, Fabarimq; bibunt: quos frigida misit
Nursia, & Hortinæ classes, populiq; Latini:
Quosq; secans infaustum interluit Allia nomen.
Quàm multi Libyco voluuntur marmore fluctus,
Sæuus vbi Orion hybernis conditur vndis,
Vel cum sole nouo densæ torrentur aristæ,
Aut Hermi campo, aut Lyciæ flauentibus aruis.
Scuta sonant, pulsuq; pedum tremit excita tellus.
Hinc Agamemnonius Troiani nominis hostis
Curru iungit Halesus equos, Turnoq; feroces
Mille rapit populos: vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris, & quos de collibus altis
Aurunci misere patres, Sidicinaq; iuxta
Æquora: quiq; Cales linquunt, amnisq; vadosi
Accola Vulturni, pariterq; Saticulus asper.
Oscorumq; manus, teretes sunt aclides illis
Tela: sed hæc lento mos est aptare flagello:
Læuas cetra tegit, falcati comminus enses.

SERVIVS.

¶ Ecce Sabinorum prisco de sanguine.) Vsurpat hoc. Nam Clausus Sabinorum dux: post exactos reges cum quinq; millibus clientum & amicorum Romam venit: & susceptus habitandam partem vrbis accepit: ex quo Claudia & tribus est & familia nominata. ¶ Prisco de sanguine.) De antiquis Sabinis. ¶ Magnum Agmen.) Propter quinq; millia clietũ. ¶ Partẽ data Roma Sabinis.) Hoc de alia traxit historia. Nã post Sabinarum raptum, & factum inter Romulum & Titũ Tatium fœdus, recepti in vrbẽ Sabini sunt: sed hac lege vt in omnibus essent ciues Romani, excepta suffragij latione. nã magistratus nõ creabãt. ¶ Amiterna cohors.) De Amiterno oppido. ¶ Prisciq; Quirites.) Id est Sabini. Prisci autẽ ideo, quia post fœdus Titi & Romuli placuit vt quasi vnus de duobus fieret populus. Vnde & Romani Quirites dicti sũt, quod nomen Sabinorum fuerat a ciuitate Curibus: & Sabini a Romulo Romani dicti sũt. ¶ Ereti manus omnis.) Oppidum est dictum a Iunone, id est ἥρᾳ, quæ illic colitur. ¶ Oliuiferæq; Mutuscæ.) Hęc Trebia postea dicta est, quam modo Tribulam dicunt: apud quam Annibal deleuit populum Romanum. Lucanus, Cannarum fuimus Trebiæq; iuuentus. ¶ Qui Nomentum vrbem.) Hoc ex sua persona dicit poeta. Nam adhuc ciuitas Nomentana non fuerat, vt in sexto ait, Hi tibi Nomentum & Gabios. Item hæc tunc nomina erant. Rosea rura Velini.) Velinus lacus est circa Reate iuxta agrum qui Rosulanus vocatur. Varro tamen dicit lacum hunc a quodam consule, in Narran vel Naren fluuium (nam vtrunq; dicitur esse diffusum: post quod tanta est ea loca secuta fertilitas, vt etiam perticæ longitudinem altitudo superarit herbarum, quinetiam quantum per diem deptum esset, tãtum per noctes crescebat. Quod Virgilius ad suam prouinciam transtulit, dicens, Et quantum longis carpent armenta diebus, Exigua tantum gelidus ros nocte reponet. ¶ Tetricæ horrenteis rupes.) Tetricus mons in Sabinis asperrimus. Vnde tristes homines, Tetricos dicimus. ¶ Montemq; seuerum.) Propriũ nomen montis est: sicut agri, Roseus. ¶ Casperiamq; colunt.) Foruli & Casperia ciuitates sunt. ¶ Flumen Hymellæ.) Hymella fluuius est: & sic dixit Hymellæ flumen, vt Butroti vrbem. ¶ Qui Tyberim Fabarimq; bibunt.) Bene bibunt. nam Tyberis in Tuscia oritur: sed trãsit etiam per Sabinos. Vnde Bibunt, non possident dixit. Et sciendũ Turno dari auxilium a tractu Piceni Samnij Campaniæ, & pro parte Apuliæ: omnis vero Tuscia superior & Venetia Æneæ præstat auxilium. Fabarim autem quem dicit, etiam ipse per Sabinos transit, & Farfarus dicitur. Plautus. Dissipabo te tanq; folia Farfari. Ouidius, Et amoenæ Farfarus vmbræ. ¶ Frigida misit Nursia.) Piceni ciuitas. Frigida autem, aut re vera: aut certe venenosa, nocens. Gracchi nanq; vbiq; in concionibus suis Nursinos sceleratos appellauerunt: & scimus amare Virgilium historiarum rem p tran situm tangere. ¶ Hortinæ classes.) Hortini equites qui classes dicuntur. Vnde & eorum tubas, classica dicimus: & partes populi classes vocamus, quæ quinq; fuerunt. ¶ Populiq; Latini.) Qui interérãt Albani montis viscerationi. ¶ Infaustum interluit Allia nomen.) Allia fluuius haud longe ab vrbe est: iuxta quem Galli, Brenno duce, decimoquinto calendarum Augustarum die deleto exercitu post triduum deleuerunt etiam vrbem excepto Capitolio. Sane Allia additum est l. propter metrum, vt relliquias. Lucanus bene posuit, Quas Aliæ clades. ¶ Marmore.) Mari. ¶ Vel cum sole nouo.) Prima æstatis parte. Nam propter sol nouus est octauo calendas Ianuarias: sed tunc non sunt aristæ. ¶ Hermi campo.) Hermus Lydiæ fluuius, qui superfusus campis gignit fertilitatẽ. Vnde arenas aureas fingitur trahere. ¶ Lyciæ flauentibus aruis.) Prouincia est fertilis frugum. ¶ Hinc Agamemnonius Troiani nominis hostis.) Hunc Agamemnonis plerique comitẽ, plerique nothum filii volũt: qui cũ venisset ad Italiam audito aduentu Æneæ, in bellum ruit, nõ amore Turni, sed odio hostilitatis antiquæ. Vnde ait, Troiani nominis hostis. ¶ Rapit populos.) Raptim adducit. Etiam Campaniæ loca commemorat. Nã Massicus mons est vitibus plenus. Massica aũt dixit, vt Menala. ¶ Aurunci misere patres.) Isti Græce Ausones nominantur. ¶ Sidicinaq; iuxta æquora.) Ab oppido qđ Sidicinum dicitur. Cales linquunt.) Ciuitas est Cãpaniæ. Nam in Flaminia est, quæ Cale dicitur. est & in Gallia hoc nomine, quam Sallustius captam a Perpenna commemorat. ¶ Amnisq; vadosi Accola Vulturni.) Fluuius iuxta Cumas cadit in mare. ¶ Saticulus asper.) Populus Campaniæ asper moribus. ¶ Oscorumq; manus.) Caps enses dicit, qui ante Osci appellati sunt, q̃ illic plurimi abundauere serpẽtes. ¶ Aclides illis Tela.) Aclides sunt tela quædã antiqua, adeo vt nec vsquam commemorentur in bello. Legitur tamen quod sint clauæ cubito semis factæ, eminentibus hinc & hinc acuminibus quibusdam: quæ ita in hostem iaciuntur religatæ loro vel lino, vt peractis vulneribus possint redire. Putatur tamẽ esse teli genus, quod per flagellum immensum iaci potest. ¶ Læuas cetra tegit.) Scutum loreum quo vtuntur Afri & Hispani. ¶ Falcati cõminus enses.) Affectauit varietatem. Nam consequens fuerat. Dextras armant gladij falcati. Falcatus autem ensis est harpe, qua vsus est Perseus. Lucanus, Harpen alterius monstri iam cæde rubentem.

DONATVS.

¶ Ecce Sabinorum pri. de san.) Veniebat & Lausus ex gẽte prisca Sabinorum magnus ipse, & magni agminis ductor. ¶ Claudia nũc a quo dif.) A Clauso, qui ortus fuerat ab antiquioribus Sabinis, Claudia gens diffusa est, & tribus per omne latium, postquam Sabini admissi sunt in participationem Romani imperij. ¶ Vna ingens Amiterna co.) Ex omnibus prædictis locis auxilia pugnatura confluxerant. ¶ Quam multi Libyco.) Tot populi cogregabantur ad bellum, quot sunt fluctus in mari, cum vndis pelagi Orion occidens mergitur. Constat enim in occasu vel ortu syderum elementa turbari, aut cum sol nouus exoritur Aristas siccaturus in campo Hermi, aut in armis Lyciis. ¶ Scuta sonant, pulsuq; pedum tremit excita Tellus.) Illis euntibus strepebant scuta, & pulsu pedum percussa terra contremiscebat. ¶ Hinc Agamemnonius.) Ex alia parte veniebat originalis hostis Halesus, ortus ab Agamemnone: quem constabat in Troię excidio plurimum sęuisse: Veniebat igitur curru vectus. ¶ Turnoq; feroces Mille ra. po.) Feroces populos, inquit, mille congesserat, qui ferrent auxilium Turno: multitudinem numeri ait, & animo truces mille populi, hoc est mille gentes accipiendę sunt, non mille homines. ¶ Vertunt fe. bac. Massica qui ra.) Hoc est, vbi vites superessent florentes vini vbertate, hi rastri vertunt humentia massica. ¶ Et quos de collibus altis.) Hos omnes congregabat fauor Turni. ¶ Teretes sunt acli. il. te.) Non teretes sunt tela, sed tela illis aclides sunt teretes. ¶ Sed hęc len. m. est ap. fla.) Hoc enim genus teli flagello aptatur, vt iaci possit, & destinata percutere. ¶ Lęuas ce. te.) Lęuas tegit cetra scuti genus. ¶ Falcati com. ensis.) Designando enses, ostendit dexteris manibus ferri: nec tamen rectos, vt mos est, sed curuatos in modum falcis.

ASCENSIVS.

¶ Ecce Sabinorum, &c.) Perpetuo tenore alios duces, populosq;

Italię

Italiæ describit. Vnde cum parum sit difficultatis, nihil a Donato allatum dicunt, quod sit lectione dignum. ¶Ordo itaq; est. Ecce quasi dicat, quod mirabere, propter generis antiquitatem: Clausus existens de prisco.i. valde antiquo sanguine Sabinorum, qui sunt populi Italiæ, non longe a Roma: agens.i. conducens magnum agmen: & ipse existens instar.i. in statum, & valorem magni agminis: a quo & tribus, & gens.i. progenies: Claudia.i. Claudiorum: q Romæ nobiles erant. diffunditur.i. multiplicatur, diffundendo in diuersas familias: per Latium.i. totam Italiam, postq̃ Roma data est.s. a Romulo, Sabinis in partem.i. postq̃ Sabini donati sunt ciuitate Romana. Ingens cohors Amyterna.i. ex Amyterno oppido: & Quirites Prisci.i. Sabini antiqui: & omnis manus.i. multitudo Ereti.s. oppidi: & Mutiscæ.i. eius vrbis: non longe a Roma, quæ postea Trebula dicta est: Oliuiferæ.i. multum oliui, ac olearum ferentis: &, sup.ij, qui colunt Nomentum vrbem, & rura Velini.i. illius lacus: rosea, pro eo quod est rorida, aut rosida.i. multo rore perfusa: & ita fertilia, quasi dicat, irrigua: & qui colũt rupes Tetricę.s. regionis, vbi sunt Tetrici montes asperrimi, a quibus oẽs rigidi, Tetrici nominantur: vnde addit, horrentis.i. rigidæ, & asperæ: &, pro id est: Montem Seuerum.s. Tetricum: & qui colunt Casperiam.s. vrbem: & Forulos, etiam oppidum: & flumen Himellæ.s. Himellam: & qui bibunt Tybrin.i. fluuium: & Fabarim, etiam fluuium: qui ambo, Sabiniam transeunt: & supple.ij. quos Nursia frigida.s. aut natura, aut moribus, quia venefica: mittit, & classes Hortynæ, & populi Latini: &, supple illi, quos Allia, infaustum nomen.s. propter cladem Romanorum, apud eum fluuium factam: interluit.i. inter medios adluendo fluit: secans, id est diuidens eos per mediũ: vna.i. simul, supple venerunt: q̃ id est quantum, multi fluctus voluuntur: Marmore, id est mari Libyco: vbi, id est quando: Orion sæuus, id est sydus Orionis, sæuum, & nimbosum: conditur, id est absconditur: vndis hybernis, id est hyemalibus: vel quot, supple aristæ, id est spicæ aridæ: densæ.i. crebræ. torrentur cum sole nouo, id est recens orto: aut in principio æstatis: aut, supp. in campo Hermi, id est quẽ Hermus fluuius Lydiæ: irrigat: aut in aruis Lyciæ flauentibus, id est aristis flauis: tam multa, supple & tot scuta sonant.s. eorum, qui in bellum congressuri sunt: & tellus est conterita pulsu pedum: quasi ipsi pessundata succumbere timeat: hinc id est post hos: Halesus, hostis nominis Troiani: Agamemnonius, id est Agamemnonis, aut socius, aut nothus, id est filius naturalis: & non legitimus: iungit equos curru, id est ad currum: rapit, id est raptim collegit: Turno, id est in auxilium Turni: mille populos, id est viros feroces, qui vertunt rastris. Massica, id est montes Massicos: felicia.i. feraces: fertilesq; Baccho, id est vino: &, sup. illi, quos Arunci patres, qui sunt de antiquissimis populis Italiæ: misere.s. in auxilium Turni: iuxta æquora Sidicina, id est ab oppido Sidicino dicta: & sup.ij, qui linquunt Cales, oppidum illud Campaniæ: & accola Vulturni: amnis vadosi, id est vadis pleni, & vadabilis, & pariter Saticulus, populus ille Campaniæ, in Italia: asper.s. moribus: & manus: id est multitudo Oscorum, illorum populorum Italiæ, supple vna veniunt: Aclides, id est tela, de longe iaci apta: teretes, id est in longum rotundæ: sunt illis tela, id est pro telis: sed mos est, supp. ipsis: aptare hæc, id est has Aclides, flagello lento, id est dum lentum, & flexibile est: cetra, id est scutũ loreum: quo tunc vtebantur Hispani, & Aphri: tegit læuas, id est sinistras parteis corporum eorum: enses falcati, id est incurui, scilicet harpæ, sup. tegũt: cominus, id est de prope, quasi cum manu conserta, manus, supp. dextras. Beroaldus in Seruium errantem in descriptione Trebię, & Mytiscæ, dicit sic. Quis non videt Seruium, in rebus interdum leuissimis impinguere: & toto (vt aiunt) errare cœlo: vel hoc potissimum in loco, cum dicit apud Trebulam: quæ dicta sit & Trebia, ab Annibale victos esse Romanos: quod a fide historica penitus est alienum: nanq; Annibal, apud Trebiam, fluuium Placentinum, maximo prælio vicit consules Ro. Sempronium Longum, & Cor. Scipionem Aphricani patrem, vt Liuius, Sylus, atq; Polybius apertissime, ac copiosissime narrant. & nemo vllo tempore hoc vnquam inficias iuit. Errat itaq; euidenter Seruius, existimans Trebiam idem esse quod Trebula: cum interuallo locorum, & dissimilitudine significationis disiungatur. Nam Trebia, fluuius est notissimus, iuxta Placentiam. Trebula vero, oppidũ fuit haud procul ab vrbe Romana: vt author est Plinius. Et olim Trebulanis ciuitas data fuit a Romanis: vt scribit Liuius in.x. Trebulę casei laudatissimi conficiebantur Trebulani cognominati. de quibus sic scribit Martialis in Xenijs, Trebula nos genuit, commendat gratia duplex: Siue gui flamma, siue domamur aqua. Trebiani fuerũt quoq; populi contermini Trebulanis: sed hi nihil ad Trebiam: vbi Annibal, Romanos profligauit. Nec versus Lucani quicquã iuuerit Seruij opinionem: cum apertissime referatur ad Trebiam Placentinorum: perperam itaq; allegatur a Seruio, qui altero quoq; loco, alterum Lucani carmen, parum diligenter, parumq; curiose pensitauit: nanq; super eo Maroniano versiculo, Infaustum interluit Allia nomen. ita scriptum reliquit: Allia: fluuius est: cui additur vnum l, propter metrũ: vt relliquias. Lucanus bene posuit, Quas Alię clades. non possum non vehementer admirari Seruium in errores tam pueriles, tam manifestarios, tam crebro incidere. Existimauit enim Lucani versum, referẽdum esse ad cladem Alliensem: quod q̃ ridiculum sit, quiuis animaduertere poterit, qui librum Lucani septimum diligentius introspexerit: in quo carmen hoc legitur, Non istas habuit pugnę Pharsalia parteis, Quas alię clades: cuius sensus est manifestissimus. vult enim ostendere Lucanus oẽs alias clades, quas Romani superioribus temporibus passi sint non esse comparandas cum Pharsalica clade: quę cunctas alias exuperat. & ita, alię, sine controuersia accipitur pro pronomine. Seruius vero credidit, alię clades, accipi pro Alliensi clade, tãquam ab Alia fluuio deriuetur: cuius primam syllabam apud poetas semper productam reperi, quãuis Seruius reclamet. Ouidius, Hęc erat in fastis, cui dat grauis Allia nomen. Luca. Et damnata diu Romanis Allia fastis. Sylius, Maior honorificis sese extulit Allia ripis. Sic a poetis omnibus secutis naturam nominis, nulla metrica necessitate cogente, Allia, ponitur prima syllaba producta: quemadmodum a Virgilio traditum. & per geminũ ll, ab eruditis scribitur.

Nec tu carminibus nostris indictus abibis
Oebale, quem generasse Telon Sebethride nympha
Fertur, Teleboum Capreas cum regna teneret
Iam senior: patriis sed non & filius aruis
Contentus, late iam tum ditione premebat
Sarrasteis populos, & quæ rigat æquora Sarnus:
Quiq; Rufras, Batulumq; tenent, atq; arua Celennæ.
Et quos maliferæ despectant mœnia Bellæ,
Teutonico ritu soliti torquere cateias.
Tegmina queis capitum raptus de subere cortex,
Aerataq; micant peltæ, micat æreus ensis,
Et te montosæ misere in prælia Nursæ
Vfens, insignem fama, & felicibus armis:
Horrida præcipue cui gens, assuetaq; multo
Venatu nemorum, duris æquicola glebis,
Armati terram exercent, semperq; recenteis
Conuectare iuuat prædas, & viuere rapto.
Quin & Marrubia venit de gente sacerdos,
Fronde super galeam, & felici comptus oliua,

SERVIVS.

¶Oebale.) Oebalus filius est Telonis & Nymphę Sebethidis. Hęc autem est iuxta Neapolim. Sed Telon diu regnauit apud Capreas insulam contra Neapolim sitam. Filius vero eius patrijs non contentus imperijs, transit ad Campaniam: & multis populis subiugatis suum dilatauit imperiũ. ¶Teleboum Capreas cum regna teneret.) Cum teneret. Capreas regna Teleboum. Nam Telebo ę Caprearum sunt populi, quos Telon suo regebat imperio. ¶Sarrasteis populos.) Populi Campaniæ sunt a Sarso fluuio. ¶Rufras Batulumq; tenent.) Castella Campanię. ¶Arua Celennę.) Iunonis locus Campanię est Celenna, sacer Iunoni. ¶Et quos melifere despectant mœnia Bellę.) Multi Nolam volunt intelligi: & dicunt iratum Virgilium nomen eius mutasse propter sibi negatum hospitium: & ita aperte noluisse dicere, sed ostẽdere per periphrasim, Nam illic Punica mala nascuntur, vt nunc Bella pro Nola posuerit. Alij volunt accipi, vt sit synalœpha, & legatur mœnia Abellę. ¶Cateias.) Tela Gallica. Vnde & Teutonicum ritum dixit. ¶Rapt⁹ de subere cortex.) Bene raptus, quia recens suberis cortex in quã vis formã tota flectit facilitate. ¶Montosę Nursę.) Ciuitas in montibus posita. ¶Insignem fama.) Bene fama, quia occidetur: vt, Vfentemq; Gyas cadit, & Tolumnius augur. ¶Horrida pręcipue cui gens.) Æquicolam gẽtem dicit. & morum & vitę qualitate pręduram. Sane aliud pendet ex alio. Ideo erant horridi, quia venabanẽ.

Ideo

Archippi regis missu, fortissimus Vmbro,
Vipereo generi, & grauiter spirantibus hydris,
Spargere qui somnos, cantuq́, manuq́; solebat,
Mulcebatq́; iras, & morsus arte leuabat:
Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum
Eualuit, neq; eum iuuere in vulnera cantus
Somniferi, & Marsis quæsitæ in montibus herbæ:
Te nemus Angitiæ, vitrea te Fucinus vnda,
Te liquidi fleuere lacus.

Ideo venabantur, quia habebant duras glebas.i.infertiles. Nam molles, feraces sunt: Vt in Georgicis docet, Et cui putre solum, nanq; hoc imitaius asando. ¶ Quin & Marrubia venit de gente sacerdos.) Medea quādo relictis Colchis Iasonē secuta est, dicitur ad Italiam peruenisse: & populos quosdam circa Fucinum ingentem lacū habitantes, qui Marrubij appellabantur, quasi circa mare habitantes: propter paludis magnitudinem docuit remedia contra serpentes. Quanq; alij Marrubios a rege dictos velint. Hi ergo populi Medeam Angitiam nominauerunt ab eo q eius carminibus serpentes angerēt. Ab his nunc Vmbronem venisse dicis non regem, sed ducem. Sunt autem isti Marsorū populi. ¶ Fronde super Galeam, & felici comptus oliua.) Frondibus comptus sertæ oliuæ. ¶ Vipereo generi.) Terrenis serpentibus. ¶ Grauiter spirantibus hydris.) Atq; serpētibus. Grauiter autem spirantibus, solo nocentibus flatu. Lucanus, Ante venena nocent. ¶ Spargere.) Conficere: vt, Et spargere venena didicerunt. ¶ Arte leuabat.) Leuiores esse faciebat: vt. Nostrumq; leues quęcūq; laborem. ¶ Medicari cuspidis ictum.) Medicor illam rē & illi rei sicut modulor. ¶ Liquidi fleuere lacus.) Etiam alibi.

DONATVS.

¶ Nec tu carminibus.) Pulchre transit ad Oebali narrationem. nā fecit quasi alterius narrationis caput, non te, inquit, præteribunt Oebale carmina mea. ¶ Quē generasse Telon.) Sic huius originē narrat, vt non probatum sibi aliquid dicat: sed opinione compertum. Dat tempora, vt fidem faciat auditis. ¶ Teleboū capreas &c.) ¶ Cum iam senibus senior regnaret Capreas, hunc ex Sebethide nympha suscepit. ¶ Patrijs sed non & filius aruis Contentus.) Oebalus cum præuideret, quod sibi dimiserat pater, tenuit hæc loca, & per ea dilatauit imperium, quæ superius dicta sunt. ¶ Teutonico ri.so.) Hi omnes imitati Teutonas mittebāt telorum species, quæ Cateię dicebantur. ¶ Tegmina quis ca.ra.de.s.co.) Vt loco Cassidum tegerent capita, more suo tegmina de suberis cortice procurabant. ¶ Æratæq; mi.peltæ.) Pro scutis peltas habuerunt ære fulgentes. ¶ Micat æreus en.) Mirandum non est ex ære fuisse gladium. Fertur enim veteres sæpe ęs pro ferro habuisse. ¶ Et te montosæ &c.) Vfens quoq; partibus Turni consenserat. fama insignis, armis autem semper felicibus, hoc est inuictis. hæc gens fuit semp bellis intenta: neq; vnquam viuens de suo: vtpote quæ non delectaretur nisi noua præda. ¶ Cum & mar. venit de gen. sacer.) Venerat etiam Vmbro ex Marrhuuię partibus sacerdos redimitus oleę frondibus tanquā de pacis ocio & trāquillitate securus. Hic tanta scientia floruit, vt serpentibus immitteret somnum, ac placaret sęuientes, & curaret quicquid venenatis morsibus appetissent. his medebatur vel cantu vel manibus. Hunc autem constabat missu venisse regis Archippi: fuit ipse pręter scientię nobilitatem, fortissimus. ¶ Sed non Dardaniæ. &c.) Aut herbę in regionibus repertæ Marsorum. ¶ Te nemus Angitię.) Doluerunt, inquit, exitum tuum loca, quorum incolis profuisti frequentius.

ASCENSIVS.

¶ Nec tu carminibus, &c.) Eandem rem prosequitur: de qua cum Donatus dicat nihil. ¶ Ordo est. Nec, id est & non: & Oebale: tu nō abibis indictus.i.illaudatus (sicut Hora. Prima dicte mihi summa dicende camœna.) nostris carminibus, id est carmina nostra, te quoq; dicent: quē Telon, rex Caprearum, fertur generasse, sup. ex nympha Sebethride: sic a loco iuxta Neapolim dicta: tunc sup. cum teneret Capreas regna Teleboū, pro Teleboarum, qui sunt populi Caprearum: existens iam senior.i. prouectioris ætatis. Sed filius.s. Oebalus: non contentus aruis patrijs.i. paternis: premebat iam tum ditione.i. imperio: late, id est per latū, populos Sarrastas seu, Sarrasteis: & ęquora.i. plana, & ęqua arua, quę Sarnus, fluuius ille: rigat.i. irrigat. si textus est, q rigat, ordo est &, sup. p̄mebat Saenum.i. accolas eius: quos.s. Sarnus, rigat: ęquora.i. arua adiacentia, quæ ęquora sunt: &, sup. eos, qui tenent Rufas, & Batulum, castella illa Campaniæ: atq; arua, Celennę.i. illius loci, in Campania Iunoni sacri: &, sup. eos, quos mœnia Abellę.i. Nolanæ: vt quidam volunt: ciuitatis maliferę.i. afferentis multa mala: despectant.i. deorsum inspectando vident: quia in altiore sita sunt loco: ij, supp. soliti, supple sunt: torquere cateias.i. tela Gallica, & Germanica: ritu Teutonico.i. more Teutonum: qui & Alemani, & Germani dicuntur: queis.i. quibus populis: tegmina capitum, supple erant, cortex, raptus de subere.i. de arbore illa cuius cortex facile flectit, & leuis est: & queis, supple: peltę.i. scuta breuia: ęratę.i. ære munita: micant.i. resplendent: & queis, siu quibus, ensibus æreus micat: & o Vfens Nuriæ, montosę.i. vrbs illa in montibus posita: hoc est, ciues eius: misere.i. miserunt (media longa) in prælia, te insignem fama, & armis felicibus.i. quibus feliciter vti solebas: cui.s. Vfenti: gens.i. ęquicola: horrida.i. aspera cultu, & assueta multo venatu.i. frequenti venationi: duris glebis.i. ad colendas duras glebas: præcipue.i. supra cæteras genteis: qui, sup. exercent terram: armati.i. existentes in armis: & iuuat.i. delectat, sup. eos, semper: conuectare prædas recenteis.i. recenter raptas: & viuere rapto.i. ex rapina. Quin.i. quinetiam: Vmbro fortissimus, scilicet vir, existens sacerdos, de gente Marrubia, quę iuxta Fucinum lacum habitans, a Medea originem traxisse fertur: venit supple in prælia: missu, id est ex missione regis Archippi existens comptus super galeam: fronde, & felici oliua.i. frondibus felicis, & festę oliuę: qui solebat spargere, id est conficere, aut infundere: generi vipereo.i. viperis: & hydris.i. serpentibus aquaticis: spirantibus, id est efflantibus: grauiter id est ad grauamen eorum, in quos spirat somnos: cantu, id est incantatione: & manu, id est herbis potentibus: & qui mulcebat, id est mitigabat, & sedabat: iras.s. viperarum, & serpentum aquatilīū: & leuabat, id est curabat, & tollebat: arte scilicet medica: morsus scilicet serpentinos: sed non eualuit, id est ad plenum nequiuit: medicari, id est medice curare: ictum cuspidis Dardanię, id est teli Troiani, quo occisus est, neq; cantus somniferi iuuere eum: in id est contra, vulnera. & herbę Marsę.i. quibus gens Marsorum multum pōt: quę hodie quoq; serpentibus dominatur: & dicit se de familia sancti Pauli: quęsitę in montibus, supple non iuuerunt eum: nemus Angitię, quod in illis regionibus est: Fuscinus, scilicet lacus: vnda vitrea, id est habens aquam vitrei coloris: & lacus.s. alij: liquidi fleuerunt te, o sacerdos. facit enim, vt commiserationem excitet apostrophen ad eum.

Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello
Vrbius, insignem quem mater Aritia misit,
Eductum Ægeriæ lucis, Hymetria circum
Littora, pinguis vbi & placabilis ara Dianæ.
Nanq; ferunt fama Hippolytum, postq̄ arte nouercæ
Occiderit, patriasq́; explerit sanguine pœnas,
Turbatis distractus equis, ad sydera rursus
Ætherea, & superas cœli venisse sub auras,
Pæoniis reuocatum herbis, & amore Dianæ.
Tum pater omnipotēs, aliquē indignatus ab vmbris
Mortalem infernis ad lumina surgere vitæ,
Ipse repertorem medicinæ talis & artis,

SERVIVS.

¶ Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello Vrbius.) Theseus mortua Hippolyte Phędrā Minois & Pasiphaę filiā superduxit Hippolyto. Qui cū illā de stupro interpellantē cōtēpsisset, falso delatus ad patrē est, qđ ei vim voluisses inferre. Ille Egeū patrē rogauit, vt se vlcisceret: qui agitanti currus Hippolyto immisit Focam: qua equi territi eū traxerunt. Tunc Diana eius castitate commota, reuocauit eū in vitam per Æsculapium filium Apollinis & Coronidis, qui natus erat ex secto matris ventre, ideo q cum Apollo audisset a Coruo eius custode eā adulterium cōmittere, iratus Coronidem, maturo iam partu, confixit sagittis. Coruum ... o nigrum fecit ex albo: & exsecto ventre Coronidis produxit Æsculapium, qui factus est medicinæ peritus. Hunc postea Iuppiter propter reuocatum Hippolytum interemit. Vnde Apollo iratus Cyclopas fabricatores fulminum confixit sagittis. ob quam rem a Ioue iussus est Admeti regis nouē annis apud Amphrysum armenta

Fulmine Phœbigenam stygias detrusit ad vndas.
At Triuia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, & nymphæ Ægeriæ, nemoriq́; relegat,
Solus vbi in syluis Italis, ignobilis æuum
Exigeret, versoq́; vbi nomine Virbius esset:
Vnde etiam Triuiæ templo lucisq́; sacratis
Cornipedes arcentur equi, quod littore currum
Et iuuenem monstris pauidi effudere marinis.
Filius ardenteis haud secius æquore campi
Exercebat equos, curruq́; in bella ruebat.

armenta pascere diuinitate deposita. Sed Diana Hippolytū reuocatum ab inferis in Aritia Nymphæ comēdauit Ægeriæ: & eum Virbium, quasi bisuirum iussit vocari: cuius nunc filium cognomine dicit in bellū venire: adeo oīa ista fabulosa sunt. Nam cum castus vbiq; inductus sit, & qui semper solus habitauerit, habuisse tamē fingitur filium. Re vera autem, & vt supra diximus, Virbius est numen coniunctum Dianæ, vt matri deum Attis, Mineruæ Erichthonius, Veneri Adonis. ¶ Quem mater Aritia misit.) Ciuitas iuxta Albam. Mater aūt propter Augustum dicit, qui fuerat ex Aricina matre ꝓgenitus: ac si diceret, q̄ tanti author est generis. ¶ Ægeriæ lucis.) Nympha in Aricino nemore quā amicam suā Numa esse fingebat, ad firmandam legum suarū authoritatem. ¶ Pinguis vbi & placabilis ara Dianæ.) Pinguis frequenti sacrificio: placabilis aūt, ac si diceret, non qualis ante fuit. vel illic vel apud Centauros humano gaudens cruore. quam historiam plene in secundo diximus, cū Iphigeniæ incidit commemoratio. ¶ Arte nouercæ occiderit.) Bene vim sceleris expressit sola nouercæ cōmemoratione. ¶ Pæonijs reuocatū herbis.) Aut medicinalibus: a Pæone medico deorū, qui Pæan fm̄ Doricos dicit: secundum rationem, Pæon. Aut re vera herbam Pæoniā dicit, cuius Creta ferax est. ¶ Et amore Dianæ.) Amore.i.cura. ¶ Medicinæ talis & artis.) Quæ ēt fata dissolueret. ¶ Pœnigenā.) Matre Pœna genitum. Alij Phœbigenam legūt, vt Probus. ¶ Relegat.) Cōmendat ab alijs segregatū. ¶ Solus.) In solis locis. Nam solus quomodo, qui filium dicitur suscepisse? ¶ Ignobilis.) Non vilis, sed ignotus. quanq; possit ēt ad illud referri, quod dicunt quibusdam artibus hoīum vitam vltra fata ꝓtendi: ita tn̄ vt solam habeant vitæ imaginationē. videnť.n. oīa facere, nec faciūt. ¶ Versoq; vbi nomine.) De re facto: vt, Oestrum Grai vertere vocātes. ¶ Vnde ēt Triuiæ tēplo.) Exponit τὸ αἴτιον. Nā Callimachus scripsit αἴτια: in qbus ēt hoc cōmemorat. ¶ Haud secius.) Nō segnius patre. Dicit aūt tantæ eū fuisse audaciæ, vt nec paternæ mortis terrereť exēplo.

DONATVS.

¶ Ibat & Hippolyti.) Homo in dimicationibus bellicis probatissimi generis. ¶ Insignem, quem mater Aritia misit.) Ex Aritia matre genitus nutritusq; est in lucis Egeriæ, iuxta Hymetia littora, vbi Dianæ ara consecrata est. ¶ Nanq; ferunt.) Ferunt, inquit, quoniam audita relaturus est, vt quid fama ferebatur, videretur dicere, non quod ipse plena cogitatione didicisset. ¶ Hippolytum postq; arte nouercæ.) Fuit fama occisum Hippolytum remeasse in lucem, remedio herbæ Pæoniæ, & Dianæ amantis auxilio. ¶ Tum pater omnipotens.) Iratus Iuppiter rediisse ab inferis vmbris mortuum, in eius authorem facti tenebras misit, a quibus contra statutam legē reuocatus est in lucem, qui reuocari non debuit. ¶ At Triuia Hippolytum.) Diana miseratione reparati iuuenis hunc in secretū nemorum abdidit, Egeriæ Nymphæ cōmendans: vt illic latens sua transigeret tempora, quem ne notissimi nominis appellatio proderet, dici Virbium voluit. addidit argumentum, quo credi posset, quod fama narrauerat. ¶ Vnde etiam Triuiæ.) Ideo, inquit, quia Hippolytus equorum furore decerptus est, templo & lucis Dianæ Sacratis, equi arcentur. ne in memoriam Dianæ factum, quo Hippolytus perijt, rediret. ¶ Filius ardentes.) Huius igitur filius non minore studio equis & curru acer ruebat in bellum.

ASCENSIVS.

¶ Ibat & Hippolyti.) Idē facit, cōmemorans videlicet omneis insigneis. quos eo tēpore in Italia fuisse, historici attestantur: vnde & Virbius, Virbij.i. bis viri, Hippolyti filium cum a.ījs exercitum ducit. Vnde, quia Dona. sublatus est. ¶ Ordo est. Virbius, ꝓles pulcherrima Hippolyti: ibat & id est etiā: bello.i. in bellum: quem.s. Hippolyti filium Virbiū: Aritia, ciuitas illa, iuxta Albam: mater.s. generosissimæ prolis: quia etiam Augusti: misit insignem.i. clarum, & nobilem: eductum lucis.i. syluis incæduis: Ægeriæ.s. Nymphæ, amicæ postmodum Numæ circū littora Hymetia.i. Hymeti fluminis: vbi.i. ad quæ littora, est ara pinguis: quia frequenti sacrificio imbuta: & Dianæ placabilis.i. mitis, & non gaudentis humano sanguine Hippolyti, dixit ꝓlem: nanq;, pro quia: ferunt scilicet plurimi: vnde fabulosum indicat: fama.i. ex fama, & relatione aliorum: Hippolytum.s. Thesei filium. venisse rursus ad sydera ætherea, id est coelestia: quia sunt etiā apud inferos sydera: vnde in. vj. Solemq; suum sua sydera norunt. & sub auras superas coeli, reuocatum, scilicet in vitam: herbis Pæonijs.i. medicinalibus: a Pæone medico dictis: aut, herbis, quæ Peoniæ vocantur: & amore, id est propter amorem Dianæ. Horatius tamen dicit, neq; enim Diana pudicum Liberat Hippolytum reuocatum (dicit) postquam occiderit, id est mortuus fuerit: arte, id est fraudulenta insimulatione nouercæ.s. Phædræ, & postq; explerit, pro expleuerit: sanguine.i. vita sua: pœnas patrias, id est a patre, aut eius nomine, illatas: exstlēs distractus, id est in diuersa tractus: & dissolutus equis turbatis.i. consternatis Phocis, videlicet ab Ægeo, illis ostensis, vnde Hippolytus: licet prius sit dictus, ἀπὸ τοῦ ἵππων καὶ λύω, id est ab hippos, qui est equus, & equa: & lyo, id est dissoluo. ferunt (dicit) sic interemptum, venisse rursus sydera ætherea, id est coelestia & ad auras superas, videlicet coeli: reuocatum scilicet in vitam, herbis Pæonijs, id est medicinalibus, aut sic dictis, & amore Dianæ.s. amitæ Æsculapij, qui eum reuocauit. Tum id est deinde: pater omnipotens.s. Iuppiter, summus deorū: indignatus, id est ægre, & indigne ferens: aliquem mortalem surgere ab vmbris infernis, ad limina vitæ: detrusit ipse quasi dicat propria manu: repertorē talis medicinæ & artis.s. Æsculapium: Phœbigenam, id est a Phœbo genitū: in vndas stygias, id est infernas: fulmine.s. trisulco: quod Iouis telum est, sicut tridens Neptuni. At. id est sed: Triuia.s. Diana: alma, id est sancta, aut vitæ eius altrix: recondit, id est abscondit Hippolytum, sedibus secretis: ne scilicet a Ioue prosterneretur: & relegat, id est relegatum a se commendat: nymphæ Ægeriæ, quæ in Italia patriam habebat: & nemori scilicet Ægeriæ sacro: vbi ipse solus: & ita ignobilis.i. ignotus, & tanquam ignobilis: exigeret, id est transigeret: æuum, id est reliquum tempus vitæ suæ: in syluis Italis, id est Italicis, aut ignobilis Italis, exigeret æuum in syluis: & vbi esset Virbius, quasi vir bis effectus: nomine verso, id est traducto ab euentu: sicut prius Hippolytus, quia equis solutus: vnde, id est qua de causa: equi cornipedes, id est corneos pedes habentes, quod commune est Epitheton: arcentur id est depelluntur etiam: templo Triuiæ: id est Dianæ, treis vias habentis: in coelo videlicet: vbi Luna dicitur: in syluis terrestribus, vbi Diana: & in inferno, vbi Proserpina: & a lucis, sacratis.s. Triuiæ: ideo (inquit) q̄, id est quia: ipsi equi pauidi, id est consternati: monstris, videlicet Phocis: hoc est, vitulis marinis: effudere littore.i. per littus: currum.s. Hippolyti: & iuuenem.s. ipsum Hippolytum. Filius, scilicet Hippolyti, etiam Virbius dictus: de quo, videlicet, nunc loquitur: exercebat haud secius, id est nihilominus: aut non segnius, quāuis pater ab equis interemptus esset: equos ardenteis.i. acreis, & animosos: æquore.i. in equo loco, seu planicie campi.i. loci capacis & ampli: & ruebat in bella curru.i. cum curru, aut in curru, de quo depugnabat.

Ipse inter primos præstanti corpore Turnus
Vertitur arma tenens, & toto vertice supra est;
Cui triplici crinita iuba galea alta Chimæram
Sustinet, Aetnæos efflantem faucibus igneis.
Tam magis illa fremens, & tristibus effera flammis,
Quàm magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.
At leuem clypeum sublatis cornibus Io
Auro insignibat, iam setis obsita iam bos,

SERVIVS.

¶ Vertitur.) Id est agit. ¶ Et toto vertice supra est.) Statius, Et toto despectat pectore bellum. ¶ Ætneos efflantem faucibus igneis.) Nimios: quantos habet Ætna. ¶ Tam magis illa fremens, & tristibus effera flammis, Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.) Legitur in arte q̄ tam, magis, magis, maxime, minus, minime, positiuo tantum iunguntur: quod tamen tunc obseruabitur, si ponantur ad augmentum istæ particulæ: tunc enim vitiolam faciunt elocutionem. Cæterum si ad exæquationem positæ sint, possunt vel comparatiuo, vel superlatiuo, vel pro his gradibus ipsæ inter se iungi. Hinc ergo est. ¶ Tam magis

Argumentum ingens, & custos virginis Argus,
Cælataq; amnem fundens pater Inachus vrna.
Insequitur nimbus peditum, clypeataq; totis
Agmina densantur campis, Argiuaq; pubes,
Auruncæq; manus. Rutuli, veteresq; Sicani,
Et Sacranæ acies, & picti scuta Labici:
Qui saltus Tyberine tuos, sacrumq; Numici
Littus arant, Rutulosq; exercent vomere colles,
Circæumq; iugum, queis Iuppiter Anxurus aruis
Præsidet, & viridi gaudens Feronia luco:
Qua Saturæ iacet atra palus, gelidusq; per imas
Quærit iter valles, atq; in mare conditur Vfens.

gis illa fremens, & tristibus effera flammis, Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.) Non enim ad prælationem positæ sunt, sed ad exæquationem. Maiores enim nostri vitia non in dicto, sed in significatiõe esse voluerunt. Hinc est Sallustio, Ita q̃ quisq; pessime fecit, tam maxime tutus ē. Nam & hic exæquatio est, non comparatio. ¶ Io auro insignibat.) Hæc Inachi filia Argiuorum fluminis fuit. Hanc amauit Iuppiter: & dum cũ ea eēt, Iuno superuenit. Timens ille ne deprehēderetur, Ionē mutauit in vaccā: & eā poscenti dedit Iunoni, ne pellicē confiteretur: cui Iuno Argũ oculatũ oibus mēbris Aristoris filiũ custodē apposuit. Quem cũ Iuppiter p Mercuriũ interemisset, Iuno eum in pauonem mutauit: Ioni vero immisit œstrum, quo diu exagitata ad Ægyptum venit, & Iouis voluntate in Isin mutata est. ¶ Insignibat.) Signo suo clarum esse faciebat, sua pictura insignem faciebat. ¶ Argumentum ingens.) Aut fabula, vt Cicero, Argumenta erant in valuis. Aut re vera argumentum quo se Græcum comprobare cupiebat. Hoc enim etiam Amata superius dixit, Inachus Acrisiusq; patres, mediaq; Mycenæ. ¶ Custos.) Ne reuerti posset in formam priorem. ¶ Pater Inachus.) Pater non tantum ipsius Iouis: sed author originis Turni. ¶ Totis Agmina densentur campis.) Qui oculis poterant subiacere. ¶ Densentur.) Denseo denses dicimus, aliter non. ¶ Argiuaq; pubes.) Et hoc ad generis, vt supra diximus, pertinet probationem: q eum se quebātur Argiui. ¶ Veteresq; Sicani.) Bene Veteres: nam vbi nunc Roma est, ibi fuerunt Sicani: quos postea pepulerunt Aborigines. ¶ Sacranæ acies.) Dicunt quendam Corybantem venisse ad Italiam, & tenuisse loca quæ nunc vrbi vicina sunt. Et ex eo populos ducentes originem, Sacranos appellatos. Nam sacrati sunt Matri deum Corybantes. Alii Sacranas acies Ardeatum volunt, qui, aliquando cum pestilentia laborarent, ver sacrum vouerunt. Vnde Sacrani dicti sunt. ¶ Picti scuta Labici.) Glaucus Minois filius venit ad Italiam: & cum sibi imperium posceret, nec acciperet: ideo quod nihil præstabat sicut eius pater præstiterat Zonam eis transmittendo, cum antehac discincti essent, ostendit scutum, a quo & ipse Labicus dictus est: & ab eo populi. ἀπὸ τῶν λαβῶν, quam latine ansam vocamus. ¶ Picti autem scuta.) Id est in bello frequēter probati. Nam apud maiores virorum fortium picta erant scuta: econtra inertium & tyronum pura erant. Vnde est, Parmaq; inglorius alba. id est non picta. ¶ Qui saltus Tyberine tuos.) Non originem, vt diximus supra. ¶ Sacrumq; Numici Littus arant.) Aut iam tunc sacrum. aut Prolepsis est. nam consecratus est Numicus postquam inuentũ est illic cadauer Æneæ. ¶ Littus arant.) Littus fluminis: vt, Viridiq; in littore conspicitur sus. ¶ Circæumq; iugum. Circa hunc tractum Campaniæ colebantur puer Iuppiter, qui Anxurus dicebatur, quasi ἄνευ ξυροῦ, id est sine nouacula: q barbā nunq̃ rasisset. & Iuno virgo quæ Feronia dicebatur. Est aũt fons in Campania iuxta Terracinā, quæ aliqñ Anxur est dicta. ¶ Et viridi gaudens Feronia luco.) Nō vacat quod addidit viridi. Nā cũ aliqñ huius fontis lucus fortuito arsisset incēdio: & vellent incolæ exinde transferre simulachra, subito reuiruit. ¶ Qua saturę iacet atra palus.) Secundum hanc lectionem re vera saturam paludem intelligimus. sed alii asturæ legunt: quod si est, paludem pro flumine posuit. Nā haud lōge a Tarracina oppidũ est Astura, & eiusdē, cognominis fluuius. ¶ Quærit iter valles. (Satis significatit verbis expressit flumen angustũ. Contra de Tyberino ait, In mare prorūpit.

DONATVS.

¶ Ipse inter primos.) Ipse, vbi ponitur, potiores meriti persona significatur, Deniq; sequitur. ¶ Præstanti corpore. t. Verti. ar. te.) Ipse Turnus inter primos vertitur tenens arma, & toto vertice altior cæteris fuit. Potest etiam sic intelligi, quod ait, ipse. scilicet cũ quo tāta auxilia veniebāt. ¶ Cui triplici crinita iu. ga. al. chi. &c.) Dicit eum, vnde cæteris altior videbat. habuit, inquit, Galeā cũ triplici iuba habentem informatam chimæram. Item ad imaginem veritatis expressam, vt ætneos ignes euomere putaretur. ¶ Tũ magis illa fremēs. Habere videbat in fremitu & in flammis, vt visa crudelitate crescere putaretur.) At leuem clypeum.) Descripsit caput, & Galeam Turni: dicit, quid habet in clypeo. Expressa illic fuit Io nondum armata cornibus, Iam tamen setis obsita, & bouis corpus ostendens. nec Argus illic defuit, qui custos virginis apposit' fuerat & Inach' pater eius additus videbatur. Ornata auro vrna flumen quoddam effundens. ¶ Insequitur nim. pe.) Ducem Turnum sequebatur peditum multitudo. ¶ Clypeataq; totis Ag. den. c.) Quanta multitudo scutata peditum fuit? quam cum latitudo campi non caperet, densabatur, vt sustineri potuisset. Argiuaq; pubes,) Omnes isti ex diuersis locis & regionibus congregati cum Turno fuerunt.

ASCENSIVS.

¶ Ipse inter primos p̄stanti corpore Turnus, &c. Post reliquos, more suo, cōmemorat ducem, & principē exercitus videlicet Turnum, dicēs. Ipse. s. dux, & caput belli, Turnus p̄stanti corpore. i. habens p̄stans corpus: a quo eũ, plus q̃ ab aio, cōmendat: vertitur. i. agit: inter primos. i. primores, & principes viros, tenens arma: & est supra. i. pręeminet toto vertice. Cui. s. Turno Galea alta: crinita triplici iuba. i. habēs quasi p crinibus triplicē iubam. i. tricā capillorum: vt est iuba in equis: sustinet chimeram. i. monstrũ chimeræ simile, pro insigni, suppositum efflantē faucibus igneis ætneos. i. sulphureos, & copiosos, quales sunt ętnei: sic. n. erat effigies chimerę cōstructa, vt ex motu incenso sulphure, flāmas emitteret: illa. s. chimera: tam. i. tanto magis, sup. est fremēs, & effera. i. fremēs, & indomita, ac terribilis ob id flāmis tristibus: aut tristis odoris, aut tristitiā afferentibus, q̃. i. quanto. (Nā, pro eo quod est q̃tum, iungitur q̃, positiuo: & id figurate. i. cũ interrogatione admiratiōi cōueniente, aut alia figura: & p q̃to, vt hic: quod tñ rarum est, iungitur cōparatiuo: pro valde aũt, superlatiuo.) q̃ igitur. i. quanto magis pugnę crudescũt sanguine effuso. At. i. sed, Io. s. Inachi filia, olim in vaccā mutata: insignibat. i. insigni decorabat: auro clypeũ leuē. i. politũ, & non asperũ: cornibus sublatis. i. depositis: Io (inquit) existens, iam obsita setis. i. duris pilis: & iā bos, appositiorie, ingens argumentũ. i. fabula, aut approbatio q e Gręcis oriundus esset: & Argus, vir ille oculatissimus: custos virginis. i. iuuenculę. s. ei deputatus a Iunone: & Inachus pater. s. puellæ, & totius generis Turni: fundens amnem. i. aquam: vrna cælata. i. sculpta: quo significabatur deus fluminis. Nimbus peditum. i. copiosus exercitus, puluerulentā nubem excitās: sequtur. s. Turnum: & agmina clypeata. i. munita: densantur. i. condensantur, & cōstipantur, totis cāpis: & pubes Argiua. i. iuuentus ab Argis oriunda: aut (reuera) Argiua: & manus Aruncę. i. exercitus Aruncorum, qui sunt antiquissimi populi Italiæ: & Rutulum. s. populi, qui Argiui erant, a Rutulo denominati, sed nunc Turno subiecti: & Sicani. i. Siculi: veteres. i. antiqui, qui inter primos Italiæ habitatores memorātur: & acies Sacranę. i. Sacranorum qui populi vicini erant ei loco, vbi nũc Roma est: aut Ardeates: & Labici. s. populi, a Glauco Labico denominati: picti scuta. i. habentes scuta depicta, ab armis ipsis victorum a qui arant, o Tyberine, tuos saltus. i. flumini tuo vicinos: & littus sacrum. i. sacram ripam, Numici. s. lacus, in quē Æneas submersus dicitur: & exercent vomere. i. sulcāt colles Rutulos: & iugũ Circęũ. i. a Circe denominatũ: queis. i. quibus aruis: Iuppiter Anxurus. i. sine nouacula dictus, quia adhuc imberbis præsidet: & Feronia. s. Iuno, gaudens luco viridi: quia olim reuiruit postq̃ aruerat: imo combustus fuerat lucus ille qua, sup. parte, aut regione: atra palus Saturę, illius regionis: iuxta Terracinā iacet. i. sita est: & Vfens, fluuius ille, non longe a Terracina, in Tyrrhenũ cadens: gelidus. i. frigidus: quęrit iter, q angustus est eius alueus in valleis imas: atq; conditur. i. abscōditur in mare, hoc est incidit in mare Tyrrhenũ.

SERVIVS.

¶ Hos super aduenit Volsca de gente Camilla.) Prudenter post impletam cōmemorationem virorum transit ad feminas.

Hos super aduenit Volsca de gente Camilla,
Agmen agens equitum, & florenteis ære cateruas
Bellatrix non illa colo, calathis've Mineruæ

nas. Ita enim & de Troianis legitur, qui vltimum Amazonum auxilium postulauerunt. Quæ res ab Homero præter missa est. Sane iam presagium est infelicitatis

Foemineas assueta manus, sed prælia virgo
Dura pati, cursuq; pedum præuertere ventos.
Illa vel intactæ segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas:
Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti
Ferret iter, celeres nec tingeret æquore plantas.
Illam omnis tectis, agrisq; effusa iuuentus,
Turbaq; miratur matrum & prospectat euntem
Attonitis inhians animis, vt regius ostro
Velet honos leueis humeros, vt fibula crinem
Auro internectat, Lyciam vt gerat ipsa pharetram,
Et pastoralem præfixa cuspide myrtum:

est infelicitatis futuræ, quod inter ipsa principia armantur & foeminæ. ¶ Volsca de gente.) De Priuerno Volscorum oppido vt, Priuernū antiqua metabus cū excederet vrbe. ¶ Florēteis ære cateruas.) Ennius & Lucretius florens dicunt oē quod nitidū est: hoc ē secutus Virgilius. Aliter acyrologia est. Lucretius, Florebat nauibus pōtus. ¶ Calatis ve Mineruæ.) Mineruа & armorū dea est, & lanificij: sed Camilla animū ad arma sola contulit. ¶ Cursuq; pedū.) Bene pedū adiecit, ne per equum eius gloria minueretur: quod ei obijcitur, Quid tū egregium, si foemina forti Fidis equo? ¶ Aristas.) Primas spicę partes, dictas ab eo quod primę areicit. ¶ Tingeret.) Mergeret: vt, Tingat equos. ¶ Iuuentus, turbaq; miratur matrum.) Ante, ornatum eius: post, arma dicturus est. Vnde Hysteron proteron in ridendo esse voluerit: vt, Ornatum matres, viri vero arma mirantur. Sed melior sensus est, si sicut dictum est, accipiamus. Ea enim sexus vterq; miratur quæ sunt posita contra opinionē, vt mirentur foeminæ arma in muliere, viri ornatum in bellatrice. ¶ Inhians.) Stupore quodam in ore patefacto. ¶ Lyciam pharetram.) Quasi Lyciā. Vt legimus, Cretenses egere sagittas. ¶ Pastoralem pręfixa cuspide myrtū.) Non hastā myrteam, sed ipsam myrtum. Statius, Lernеam iacit ille trabem.

DONATVS.

¶ Hos super. ad. vo. de gen. Camilla.) Super hos, inquit, qui e diuersis locis conuenerant, venit & Camilla bellatrix de Volscorum gente. tantus fuit amor belli in omni Italia. tāta aduersus Æneam cunctorū conspiratio: tantus metus vniuersis, vt ēt foemina multitudinis, dux non dubitaret existere, fiducia videlicet non sexus sui, sed exercitationis. cum ipsa in eo sexu esset, qui alienus esse debuerat a bello. Ducebat tū maximi numeri iuuentutem, equitum, atq; peditū, armis cōpetentibus instructam, viris ipsa non inferior, incipit asserere poeta, posse vsum superare naturā. ¶ Non illa colo, calathisue mi.) Despecto ad quod nata esset, & spretis lana & colo, manus foemineas virili studio mancipauit. ¶ Sed prælia virgo.) Aderat illa duris bellis, dixit qualibus, & non dixit eorum numerum, vt cumularet virginis laudē sub generali significatione. dura, inquit, bella, in quibus maior crudelitas esset, & maximus labor. ¶ Cursuq; pedū præ. ven.) Fidebat illam non tam equorū mobilitate, quā pedibus suis tū pernix, vt cursu prǽuerteret ventos. ¶ Illa vel intactę.) Illa, si sup segetes, & super medio maris cursu vellet exerceri, tāta leuitate mobilis corporis ferebatur, vt nec aristas læderet, nec plantis tangeret mare. vt non iam currere, sed volare videretur. ¶ Illam omnis tectis ag. que ef. iu. Tur. que mi.) Euntem illam in medio agmine mirabatur multitudo oīs ac sexus domibus & agris in aperta prosiliens. cui foeminæ, vel cui viro nō miraculo ēēt in foemineo sexu Martis habitare virtutē? ¶ Vt regius ostro Ve. ho. le. hu.) Præter ausus ipsos, & oia. quæ laudantur, tenuit. laudatur ēt ipse vestitus, quem ornabat pretiū vestis, & subtilitas, velabat. n. humeros eius taxatio vestis amplissima. ¶ Vt fibula cri. Au. inter. Crinem eius non ars foeminea, sed virilis fibula, militarisq; nectebat. Aurum illic ostrumq; suberat. sic tamen, vt reginæ esset totum, non quo illis delectare videretur, quę tendebat ad bellum. ¶ Lyciam vt ge. ip. pha.) Inter cætera ēt illa mirabatur multitudo spectantiū. quod incedens arma sua ipsa portabat pharetram. s. & hastam myrteam præfixo ferro grauiorem. quę tanti ēt ipsa roboris fuit, vt ad vsum pastorū fortium parata videretur. Quæ suprascripta sunt pertinent ad extremam manum, quā, imposuit Iuno per furiam: perfectionē aūt significat extrema manus. Hic igitur dixit extremam manum, vbi perficiendis rebus intendebat opera. In vndecimo aūt libro induxit eam illā dixisse. Me sine prima manu tentare pericula belli. huius est incipere pugnę certamen. Tu pedes ad muros subsiste & moenia serua: sequitur, vt reliqua Turnus impleret præter ista, quæ huius libro expositio continet. Etiam illud sciendū, quod sæpe iam diximus, laudes Ænęę libros oēs continere. Sed in hoc plura eiusmodi & maxima & miranda cōplexum. Nam vt venit Æneas idem ad Italiam auspicijs diuinis susceptus est blandientibus oibus elementis, sereno coelo, placido mari, ventis silentibus, luce crescente, sole mundo, aurora fulgente, secundo fluminis cursu, ēt ipsis auibus lætis, ne morbus quoq; ocium securitatemq; spondentibus. Quo tpe emerserunt apes genus aialis asperum

asperū pro se, & aduersus eos quos senserint inimicos, generans mella & examinū infinitā plem. Aimatum est quoq; Lauiniæ caput: sed illud lumē potius quam incendiū fuit. Responsum est vocibus vatū venturū virū admirabilē cui Italiæ totius deberet imperiū. Ecce aduentus eius nō hoies nūq fuerunt, sed dij. Cōsultus Faunus super deligendo genero multos petitores respuit, spondens venturū cuius reuera coniugio Lauinia deberet. Occurrit eius felicitati ætas & orbitas regis. nam Latinus rex & senex fuit & vnā filiā habuit. hic in eo prǽfertur Æneas, quia nisi opportune venisse oīs Italię futura pspertas & res Romani imperij ptinus cōcidisset. Dein ab ipso rege libēter exceptus est & vxor ei oblata potius quam petēti cōcessa. Prǽlatus est ciuibus multis virtute, genere, pulchritudine corporis, fortunaq; pstantibus. Huius felicitati inuidens Iuno defectus suos euidēti dolore cōfessa ēt inferos mouet. vocauit furiā, hanc aduersus hoies, deosq; voluntate munitā iunait partibus suis. qua ministra apponit mater eius p fraudē, q fidē pmissæ affinitatis euerteret. s. cū offerret alterū generū diuitē, regiū atq; formosum. Sed hęc nō potuerunt Latini mētē cōmouere. Excitatus est Turnus in bellū. exciti reges innumeri, puincię quoq; & gētes, asperę, bellicosę, feroces & multitudinis fiducia truces. Adijcit octauo libro ad Diomedē quoq; missum, sed illū tanti nois reuerētia territū auxilia pnegasse, Æneā interea de reliquijs Danaū (vt dictū est) atq; immitis Achilli pdiitisq; ex his naufragio plurimis, & interueniēte luis cōtagione nōnullis extinctis relictis quoq; in Sicilię partibus aliquātis cū paucis quos Euāder ei ex angusta substātia dederat obtinuisse ipsā Iunonem sæuā & in exercēdis inimicitijs infinitis tēporibus pdurantē virtute, tolerātia, & felicitate superatā. Ænęę partibus (vt in duodecimo libro lectū est) fauere cōpulsam. Illaq; oīa cum omni pspieritate adeptū, quę nunciauerunt dij & cecinerant vates.

ASCENSIVS.

¶ Hos sup aduenit.) Vltimo dicit, Camillā virginē, bello nobilem Venisse in auxiliū Turno: alludēs videlicet ad Penthesileā, Amazonum reginā, quę Hectori tandē in auxiliū venerat. Quin vero p totū hunc locū desideratur Dona. ¶ Ordo est. Camilla. s. virgo: aduenit sup. i. vltra hos: aut sup aduenit hos. s. iam dictos: de gente Volsca, quę Italię est: agens agmen equitū: & cateruas florenteis. i. nitidas copias: & resplēdentes ęre. i. in armis ęreis, existēs bellatrix: q illa nō assueta, sup. fuit manus foemineas. i. nō habuit manus foemineas assuetas: colo. i. instrumēto nendi, more cęterarū foeminarum: ve p vel. calathis Mineruę. i. qualibus lanificę, more Mineruę, vti solēt, ad lanā, aut fila lanea reportāda: vñ Iuue. Calathisq; pacta refertis vellera. sed ipsa virgo. i. cum esset virgo, assueta, sup. fuit pati dura plia: & assueta puertere. i. anteueniendo a proflatu, ipedire ventos cursu pedū. i. tā celeriter currere solita, vt ventos preuerteret. Illa. s. nobilissima bellatrix: volaret. s. si vellet. i. volare posset: p summa gramina. i. herbā segetis intactę. s. a pedibus eius: hoc est, nec lęsisset teneras aristas cursu. i. currēdo sup eas: vel ferret. s. si vellet iter. i. incederet, suspēsa fluctu tumenti. i. p tumorem, erecto p mediū mare: nec tingeret. i. madefaceret: ęquore. i. aqua marina: plantas celeres. i. celerrime pcurrētes. Hęc oia aūt p hyperbolem poeticā dicta sunt mira quoq;, sed nō tanta celeritas ab Homero, & a Papinio nostro attribuitur Achilli: quē super glaciē vna nocte concretam potuisse pcurrere, Stati. in Achilleide docet. Ois iuuentus. i. multitudo iuuenū, quę p ętatē rerū imperitia, est effusa. i. sine ordine cū tumultu egressa, tectis & agris, & ois turba matrum, q p sexū imperitę, ac stupidę sunt: miratur illā. s. Camillā: & pspectat. i. porro aspectat: eūtē. i. pcedentē, gressu virili inhiās. i. auide intēta: aīs attonitis. i. stupefactis: vt. i. quēadmodū: honos. i. honor: regius. i. regalis, & regibus debitus: vellet. i. vestiat: ostro. i. purpura: humeros. s. Camillę: leues. i. nō pilosos, nec asperos: sed succi plenos: & vt. i. quēadmodū, fibula internectat crinē auro. i. reticulo aureo, habente fibulā: & vt ipsa gerat pharetrā Lyciā. i. pulchrā, & bonā, vt Lycia dici mereatur: & vt gerat myrtū. i. arborē integrā: pastoralē. i. quæ pastoribus vsui esse potuisset vmbra sua, cuspide pręfixa. i. habentē cuspidem ferreā pręfixam in morem hastæ.

SEPTIMI LIBRI. FINIS.

IN VIII ÆNEIDOS LIBRVM MONOSTICHON.

Præparat octauo bellum, & quos mittat in hosteis.

IN EVNDEM MODESTINI IVRISC. ARGVMENTVM.

Dat belli signum Laurenti Turnus ab arce.
Mittitur & magni Venulus Diomedis ad vrbem
Qui petat auxilium, & doceat quæ causa petendi.
Æneas diuum monitis adit Arcada regem
Euandrum Arcadia profugum noua regna petentem.
Accipit auxilium, hinc natum & socia agmina iungit
Euander, Pallas fatis comes ibat iniquis.
Iamq; habilis bello, & maternis lætus in armis,
Fataq; fortunasq; ducum, casusq; suorum
Sortitus clypeo, diuina tentus in arte est.

ALIVD IN EVNDEM.

Vidit vt Æneas summa vi bella parari,
Arcadas, Euandrumq; senem sibi fœdere iungit:
Dardanioq; duci sociatur Ethruria tota.
Armaq; petit genitrix, dat Mulciber, in clypeoq;
Res pingit Latias, & fortia facta nepotum.

ASCENSIVS.

Præparat &c.) Arg. ordo est Poeta, supp. præparat octauo. s. Æneidos libro. i. præparari describit bellum, & supp. populos quos mittat in hosteis. i. contra hosteis. Maioris argu. ordo, Turnus. s. princeps exercitus: dat signum belli. i. vexillum pandit: ab arce Laurenti, id est Laurolauinij: quod prius a Lauro, Laurentum dictum erat. Et Venulus: legatus ille, seu orator: mittitur ad vrbem Diomedis magni: quia contra Æneam viriliter stetit: Diomedes aũt, iam in Apulia habitabat: qui. i. vt is: petat auxilium & doceat: quæ causa, supp. sit, petendi. s. auxilij, aut auxiliũ: Æneas adit regẽ, scilicet Euandrũ: Arcada, id est ex Arcadia profectum ad ea loca vbi nũc Roma est, monitis diuum. i. vt dij eum admonuerant: & prius per oracula: & nunc in somnis. Euandrum dicit, profugum Arcadia. i. ab Arcadia profectũ: & petentem noua regna quia pauloante venerat in Italiã, Æneas, supp. accipit hinc. i. ab hoc rege auxilium: & Euãder iungit hinc natũ. i. filiũ suũ, cui Pallanti nomẽ erat: & agmina socia. i. socialia: Pallas. i. filius Euãdri, ibat. s. cũ Ænea, existẽs comes eius: fatis iniquis. i. non fauentibus. q2 occidendus est, existẽs iam habilis. i. idoneus, bello. i. ad bellum gerẽdum: & lętus in armis maternis, id est quę mater illi procurauerat. aut sic & Æneas lętus armis maternis, id est quę Venus ei procurauerat & sortitus fata & fortunas, ducum præcipue Augusti, & Antonij, & casus suorum clypeo, id est descripta in clypeo: tentus est, scilicet cum admiratione: in arte diuina, scilicet Vulcani, qui artificiose ea sculpserat, quę multo post futura erant.

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER OCTAVVS.

Vt belli signum Laurenti Turnus ab arce POE.
Extulit, & rauco strepuerunt cornua cantu,
Vtq; acreis concussit equos, vtq; impulit arma:
Extemplo turbati animi, simul omne tumultu
Coniurat trepido Latiũ, sæuitq; iuuentus
Effœra, ductores primi Mesapus, & Vfens,
Contemptorq; deum Mezentius, vndiq; cogunt
Auxilia, & latos vastant cultoribus agros.
Mittitur & magni Venulus Diomedis ad vrbem,
Qui petat auxilium, & Latio consistere Teucros,
Aduectum Æneam classi, victosq; penates
Inferre, & fatis regem se dicere posci,
Edoceat, multasq; viro se adiungere gentes
Dardanio, & late Latio increbrescere nomen.
Quid struat his cœptis, quem, si fortuna sequatur,
Euentum pugnæ cupiat, manifestius ipsi,
Quàm Turno regi aut regi apparere Latino.

SERVIVS.

Vt belli signũ Laurenti Turnus ab arce Extulit.) Apud maiores nostros tria erant militiæ genera in bellis gerendis. Nam aut legitima erat militia, aut coniuratio, aut euocatio. Legitima erat militia eorum, qui singuli iurabant pro republica se eẽ facturos: nec discedebant nisi completis stipendiis, id est militiæ temporibus, & sacramentũ vocabatur. Aut certe si esset tumultus, id est bellum Italicum vel Gallicũ, in quibus ex periculi vicinitate erat timor multus: quia singulos interrogare non vacabat: qui fuerat ducturus exercitũ, ibat ad Capitolium, & exinde proferens duo vexilla, vnum roseũ, quod pedites euocabat, & vnum cœruleũ quod erat equitum (nã cœruleus color maris est, a cuius deo equum constat inuentum) dicebat, Qui rempublicã saluam esse vult, me sequatur. & qui conuenissent, simul iurabant. & dicebatur illa militia coniuratio. Fiebat etiam euocatio. Nam ad diuersa loca diuersi propter cogendos mittebantur exercitus. Modo ergo duo sunt genera militiæ coniuratio & euocatio, quippe in tumultu. Sane incongruum non est quod signum belli, id est vexilli eleuationem Turno dat, cum de rege Latino dixerit supra, Rerumq; reliquit habenas. Beli autem signum generaliter dixit (nam multa sunt) sed vexillum significat, quod est tractum a veli diminutione, vt velum vexillum. ¶ Strepuerunt cornua.) Quæ simul sonabãt: vt Aereaq; assensu conspirant cornua rauco. ¶ Vtq; acres concussit equos.) Hoc ad equites pertinet. ¶ Vtq; impulit arma.) Hoc ad pedites. Est autem sacrorum. nam is qui belli susceperat curam, sacrarium Martis ingressus primo ancilia commouebat, post hastã simulachri ipsius dicẽs, Mars vigila. ¶ Extemplo.) Aut subito. aut re vera ex ipso tẽplo, id est post diuina arma cõmota. ¶ Tumultu trepido.) Festino: more suo. ¶ Coniurat.) Nota de re bona coniurationẽ dici posse. Nã coniuratio τῶν μέσων est. ¶ Iuuentus effera.) Efferata per furiã. ¶ Mesapus & Vfens.) Bona electio personarũ ad delectum habendum: vnus eques bonus. i. Mesapus mittitur: alter pedes egregius. ¶ Cõtemptorq; deum Mezentius.) Quid. n. iniustius q̃ sacrilegus contra pios & præpararet bellũ & gereret? ¶ Vastant cultoribus.) Abducendo cultores, vastos & desertos efficiunt. ¶ Mittitur & magni Venulus Diomedis ad vrbem. (Diomedes postquam reperit ira Veneris a se vulneratæ, vxorem apud Argos turpiter viuere, noluit reuerti, sed tenuit partes Apuliæ: & edomita omni montis Gargani multitudine, in eodem tractu ciuitates plurimas condidit. Nam & Beneuentum & Æquum tuticum ipse condidit, & Arpos quę & Argiripa dicitur, ad quam nunc Venulus mittitur: non Arpinum, quam constat esse Campaniæ: vnde Cicero Arpinas. Sane sciendum Apuliam vno dictam vocabulo: sed huius partem quã Diomedes tenuit, Messapiam & Peucetiam a duobus fratribus dictam, qui illic imperarũt. item, Dauniam a Dauno rege Apuliæ. ¶ Venulus.) Hunc fuisse constat Argiuum. Nam Tyburs est, vt ille indicat locus, Prædam Tyburtum ex agmine raptam, Portat ouans. Cõsiderate ergo hic ad Diomedem mittitur, vt eum vel quasi ciuis adduceret, vel ciuius possit mouere. ¶ Consistere.) Iam esse conditos, id est fundasse ciuitatem. ¶ Regem se dicere posci. Vnde illud est, Expectate solo Laurentum. Et dicendo posci, agit subtiliter. Nam si non venit errore, sed fato, omnem sibi vtiq; est vendicaturus Italiam, sine dubio & Diomedis imperiũ. ¶ Viro se adiungere gentes Dardanio.) Bene non Æneæ dixit, sed viro Dardanio: vt non sit mirum si sequebantur hominem sibi cognatione sociatum, Vt, Hinc Dardanus ortus Huc repetit. ¶ Quid struat his cœptis.) Cum hæc iam cœperit. Et participaliter dixit. ab eo

ab eo quod est incipio, cœptus facit. Hinc est cœptis. ¶ Quem si fortuna sequatur Euẽtum pugnæ cupiat.) Si eũ fortuna comitetur, quem finem suæ velit esse victorię, ipsum melius nosse qui iam antiquus est hostis. Vult autẽ intelligi Æneam ẽt contra Diomedem bella gesturum: non tantum propter præsens imperium, sed & causa hostilitatis antiquæ.

DONATVS.

Vt belli Signum Laurenti Turnus ab arce Ex.) Turnus hortamento furiæ & mandatis, ducibus & auxiliis fulctus, factus audacior primus prorupit in bellum, signumq; extulit, quo maiore furore bellandi cæteros excitaret. deniq; vt vexillum ostendit, & rauco cantu strepere cœperunt cornua, vt equos ꝓduxit, & arma impulit. extemplo turbati animi singulorum scilicet, qui viderant vel audierant. quibus ita gestis alia mens virorum fortium facta est. Et quando ad id ventũ est, vt non dispositioni sequenti tempore profuturæ, sed in præsens momentum facta ꝓcederent, simul omne tumultu coniurat trepido Latium. simul, inquit, & omne, hoc est vno tempore omnibus in vnum coeuntibus Latium omne trepido tumultu coniurat. trepidatio quippe cunctorum talis extiterat, & talis tumultus, hoc est timor multus, vt in contrahenda coniuratione & tanta congregatione populorum parum sibi & adhuc impares viderentur: perindeq; desperatio vniuersos obsederat. Quo factum est, vt nullus immunis fieret a consortio dimicandi. Ecce quantum Æneæ meritis datur, quanta arte laudis eius & præconia cumulantur. Profitetur primus violentiam Turnus & coniugium, quod meritis obtinere non valuit, bello nititur quærere. hic quoq; partes Æneæ tutę redduntur, ne peregrinus optimo studio susceptus & optatus cum omni beneuolentia gener in socios impius & asper in ciues videretur extitisse, si prius arma sumpsisset. Accedebat aliud, quod magis laudes eius extolleret, vt Italia omnis, tot duces tot populi, tanta vniuersorum conspiratio rebus suis cum ipsa subsidiorum mole diffideret: cum peregrinum naufragum, nouum, ac nullis in ea regione familiaritatibus fretũ, contendere armata multitudo debuisset. ¶ Sæuitq; iu. Effœra.) Ferebatur iuuentus non ratione aliqua, sed feritate, & iniectam per furiam furoris amentiã. ¶ Ductores primi Mesapus & Vfens &c.) Duces timidiores cæteris cogebant auxilia vndiq;. cogebant accipiendum est, non congregabant, sed inuitos vrgebant. deniq; sequitur. ¶ Et latos vastant cul. a.) Vt ostenderet poeta tanto illos metuisse oppressos, vt solitudinem latis indicerent agris, nullo saltem relicto custode. in significatione latitudinis agrorum, intelligere possumus, quantus cultorum numerus ad bellum videatur esse pertractus. Mesapus, & Vfens, contemptorq; deum Mezentius. non frustra singulorum nomina posuit, ostendit. n. excepto timore plebis etiam in ipsis ducibus, in quibus præcipua virtus existeret, maximum fuisse terrorem. Nam qui auxiliis cogendis operã dabant. & ne ipsos quidem inermes esse patiebantur cultores agrorum, proculdubio, qui formidinem animo gererent, euidentissime profitebantur. Quod autem etiam hoc loco contemptorem diuum Mezentium posuit, maximum Troiani ducis insigne in eo quoq; voluit demonstrare, vt contemptor diuum Mezentius aliquando inueniret, quæ timeret. ¶ Mittitur & magni ve. dio. ad vr.) Tanta formido Italorum tenuerat mentes, vt conquirendo auxiliorum non inuenirent terminum nec caperent finem. deniq; etiam ad Diomedem mittunt Venulum, qui auxilium poscat. Et quoniam petendi ars illa prima est, vt illud, quod petendum est, ostẽdatur ẽt illi ꝓfuturum, qui dederit mandata, ad ipsum defert ea, quibus

ea,quibus & mulcere hoiem,& impetrare posset, quæ volebat. longe aût fuerat Diomedes,perindeq́ nesciebat,quę in Italia gererentur.facillimû videbatur eum ét falsis terroribus ad dudum posse prouocari.Mandata igitur pro natura causæ hæc erant,quibus suasoria posset impleri.primum vt aduectum Æneam classe narraret,ho est vt de aduentu Æneæ ignarus nô fieret,quê i Troia nouerat victum,eundéq́ nauibus aduectû,vt ex hoc verû esse consideret,& arbitraret̃,paruis opibus fulctû timêdum propter bellorû incerta non esse.¶ Victosq́ penates inferre.) Secû vehere deos suos,quos ipse Diomedes in excidio Troiæ contempserat. Cum hunc asserit penates secum vehere,ostendit eum his constituendis in Italia sedibus cogitare.¶ Et fatis re.se.di.po.Edo.) Referat etiam Æneā dicere,ꝙ sibi fatorum rône Italia debeatur,licet hoc non adeo posset Diomedem terrere,valebant suspicione colligere,Æneam in causa sua de regno debito esse mentitû. addunt̃ supplementa terroris falsa,quæ inimicû veterem in magnā solicitudinem mitterent.¶ Multasq́ vi.se.ad.ge.) Hæc non fuerant facta,sed icirco veris admissa sunt,vt pro certis acciperentur.sed neque ipsa Diomedes poterat formidare,etiam si hæc pro veris accepisset.Diceret aduersus eos profutura, quos in Italia sui æmulos inuenisset.Multasq́ viro se adiungere gentes Dardanio,& late Latio increbrescere nomê.multas,inquit,gentes.maior metus iniiciebatur ex eo,ꝙ neque numerum expressit, aut gentiû noîa. Dehinc dixit,adiûgere & increbrescere, imperfecto enim modo maior formido poterat exoriri,ꝙ auxiliorû & fauoris Æneę quotidie crescebat effectus.nam si aliquid perfectum nunciaret æstimari poterat,& forte contêni.Duo igitur mandata portabat Venulus.Vnum,qđ indicaret quæ gererent̃ in Italia.alterum, quod terreret.edoceat,non semel accipiendum est.quod icirco in medio posuit,ne turbaretur in continuatione narratio,si in capite vel in fine consisteret.Ordinemus ergo omnia,vt intellectus fiat illustrior,& propter demonstrandam petitionis causam,edoceat Latio consistere Teucros: aduectum Æneam classi,victosq́ penates inferre,& fatis se regem dicere pôsci. Per singula ergo, quæ dicta sunt,subaudiendum est,edoceat. Item inferioribus aptandum,vt sit,edoceat multas gentes viro Dardanio se adiungere. Item edoceat late Latio increbrescere nomê.Hæc exempla docendi debemus imitari,cum aliqua scribimus. Odiosa est enim in his continuatio,quæ fit melios, cum vnum verbum in medio positum superioribus simul inferioribus'que respondet. Incipit pars alta mandatorum interponi, vt si imperationem non concederet ex periculi sui côtemplatiôe postulatis Diomedes annueret.¶ Quid struat his coeptis.) Manifestum est,inquit,quid eius coepta significent.manifestum,quem cupiat euentum,si fortuna consentiat.dicit iam maioris metus câm.¶ Manifestius ip. Quâm tu re.) Ex apto ait,nô Turno aut Latino esse cupit infestus.cû côllaret nullas câs odij prębuisse.Sed illi quem pp excidiû Troię execrabilê habuit inimicû etiā huic parti,doceat,debet adiungi,qa,vt dictum est,semel positû oia tenuit.Ponamus ergo in capite,edoceat.& cû ipsa dictiôe percurramus oîa.Mittit̃ & magni Venulus Diomedis ad vrbem,qui petat auxilium,& huc doceat aduectum Æneā classe,edoceat victos penates inferre, edoceat fatis regem se dicere posci,edoceat multas gentes se adiûgere viro Dardanio.quod addidit,Dardanio,nô vacat.Admonere enim voluit Diomedê odij veteris,quod metuere debuit propter excidium Troię: edoceat, Latio increbrescere nomê eius.edoceat,quid ferat his conceptis, edoceat Æneæ hanc esse sententiam,vt si euentum pugnæ sequatur,fortuna prosperior ex aperto magis ipsi Diomedi veteri hosti sedditurum vicem,ꝙ Latino aut Turno nociturum.

ASCENSIVS.

VT belli signû Laurenti Turnus ab arce Extulit, & rauco strepuerunt cornua cantu,&c.) Postquā in . vij.descripsit eos qui in bellum contra Aeneam congressuri erant,consequens est vt in.viij.describat, quomodo eis collectis in bellum progressum sit:& quid contra tantā armorum vim Ænee auxilij fuerit.Dixit ergo vexillo extenso,& copijs coactis, Latiû coniurasse,quod & in Aulidæ Gręci in Troiā fecerant. Dicitq́ ad Diomedem missum ad auxiliû ab eo petendû,quę res summopere i gloriam vergit Aenee: cû is vnus tot ducibus terrori fuerit.Vñ dicit Donatus sic.¶ Simul oē tumultu.) Simul & omne dixit,id ē vno têpore,oîbus in vnum coeûtibus.¶ Coniurat.) Coniuratio autē totius Latij:& tumultus.i.timor multus:& cōgitatio tot populorum ad laudes Aenee pertinent. Inseruit etiā Aenee hic tumultus, ne peregrinus in hospites,& socius in fœderatos impius videat̃, si primus bellum moueat.¶ Vndique cogunt Auxilia.) Non congregant,sed vi cogût timidiores. In qua re etiam, ipsi duces timorem suum ostendunt.¶ Contemptor deum Mezentius.) Magna laus Aenee, vt Mezentius contemptor diuum aliquando inuenerit,quem timeret. Hęc ille.¶ Ordo est.Vt, id est postq́)non est autem legêdum,At,quia sequitur,Vtq́ acreis concussit,&c.) Turnus extulit,id est expandit:signum belli,id est vexillum: ab arce, id est summo munimine: Laurenti,id est Laurolauinij:ex regia.s. Latini:& cornua strepuerunt cantu rauco,id est bellicum cantatû est: vtq́,id est & vt,id est postquam:ipse concussit,id est commouit,strepitu cornuum:& clangore tubarum, equos acreis, id est vehementi spiritu fretos: vt,id est & vt.i.postquam,ipse Turn°.s. impulit,arma.s.peditum:aut,arma Martis:aut potius,ipulit hastam in hostium fineis. vt per fœciales fieri solebat postea,vt docet Liuius.animi,scilicet Italorum,qui côuenerant, turbati sunt, scilicet furore bellico:extêplo,id est illico e vestigio:& omne Latium coniurat simul tumultu trepido,id est sicut in bello tumultuario fieri solet:& omnis iuuentus sęuit,existens effera,id est effrenis,& indomita:aut ferociês primi ductores.s.Mesapus,& Vfens,& Mezentius, contemptor deum.i.deorum:cogunt.i.congregant,& in vnum côuenire compellunt: vndiq́.i.ex omni parte:auxilia,id est auxiliares copias:& vastant.i.vaste spoliâs agros latos:cultoribus.i.Colonis:Et Venulus,orator ille Argiuus: mittitur ad vrbem Diomedis magni,id est qui contra Aeneam stetit: & Venerem vulnerauit,scilicet ad Agirippam:qui, id est vt is petat,scilicet a Diomede,auxilium:& qui edoceat Teucros consistere: Latio,id est in Italia,Aeneam.s.hostem Diomedis : aduectum classi.i.nauibus multis:& inferre.s.Latio:penates victos.s.a Græcis semel:& dicere se posci regem.s.Latinorû: fatis.i.per fata,quæ id iusserunt:& multas genteis adiungere se viro Dardanio:& nomê.s.Aenee:increbrescere.i.crebrum fieri:late.i.ampliter: Latio.i. pes Latium:& edoceat quid struat.i.pretendat:his.s.tam magnis coeptis.q.d.non aliud,quām occupato regno reliquos omneis Italię habitatores expellere:& quem.i.qualem euentû pugnæ,supp. Aeneas:cupiat.i.optet.si fortuna sequatur,id est accidere velit: apparere manifestius ipsi,scilicet Diomedi,qui Troianos melius norat,quam Turno regi,aut Latino regi,quibus fraus,& factio Troianorum nondum perspecta,sed tamen audita erat.

SERVIVS.

¶ Talia per Latium.) Gerebātur subaudis. & est formosa Eclipsis.¶ Cuncta videns.) Mente pertractans.Nam non videbat.¶ Curarum fluctuat æstu.) His verbis futurā pręoccupat côparationem, quæ est Apollonij de verbo ad verbû.¶ Sole repercussum.) Aut vacat re.aut bene repercussum: quia primo aquā ferit, inde postea tendit ad tecta.¶ Radiātis imagine lunæ.) Negāt oēs physici lumen lunæ aliud ex se reddere:& vituperatur hoc dicto Virgilius.quod tamē tolerabile est: quia non lunam, sed imaginê dixit lunę, quam a sole lumen accipere manifestum est.¶ Laquearia.) Multi lacunaria legunt : nam lacus dicuntur. Vnde est in Horatio, Nec mea renidet in domo lacunar.¶ Alituû.) Pro alitum: sed metricû,vt diximus supra addidit syllabam.¶ Sub ętheris axe.) i.sub aere.¶ Seramq́ dedit per membra quietem.) Tardam: quippe in bellicis curis.¶ Tyberinus.) Bene Tyberinus,quia supra dixerat deus. Nā in sacris Tyberinus,i Coenolexia Tyberis . in poemate Tybris vocatur.¶ Senior.) At qui vbique eum fluuium dixit: sed senior aut propter spumas dictum est: aut ad reuerentiam Virgi. pertinet

Talia per Latium.quæ Laomedontius heros
Cuncta videns,magno curarum fluctuat æstu,
Atque animum nunc huc celerem,nûc diuidit illuc:
In parteisq́ rapit varias,perq́ omnia versat.
Sicut aquæ tremulum labris vbi lumen ahenis
Sole repercussum,aut radiantis imagine lunæ,
Omnia præuolitat late loca,iamq́ sub auras
Erigitur,summiq́ ferit laquearia tecti.
Nox erat,& terras animalia fessa per omnes
Alituum,pecudumq́ genus sopor altus habebat:
Cum pater in ripa,gelidiq́ sub ætheris axe
Aeneas tristi turbatus pectora bello,
Procubuit,seramq́ dedit per membra quietem.
Huc deus ipse loci fluuio Tyberinus amœno,

pertinet. Sic Lucanus de vrbe Roma adhuc florente, Turrigero canos effundens vertice crines.

Populeas inter senior se attollere frondeis
Visus. eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, & crines vmbrosa tegebat arundo.

DONATVS.

¶ Talia per Latium.) Multi hic distingunt, & finiunt. & faciũt caput, cum quodam transitu. & sequuntur dicentes. ¶ Quę Laomedontius heros. Cuncta vi.) Nos hanc pronunciationẽ propositi versus sic tradimus, addita ordinatione sensus quæ cuncta Italia videns Laomedontius heros per Latium geri, magno curarum fluctuat ęstu, & cætera, quæ sequuntur: vt nulla sit separatio. cuncta videns, id est plane considerans omnia, & habens comperta ac manifesta. quod ait, cuncta, illud exprimere voluit. ex illis, quæ per diuersa agitabat, nihil Aeneam latuisse. Laomedontium dixit, astutum, callidũ, vigilantem, & respondentem virtutibus Laomedontis. Et reuera hæc prima solicitudo est in ratione bellorum, vt vnusquisque intelligat, quid hostes agant, quid innouetur. hæc igitur Aeneas sic nouerat, vt eadem ipsa non solum audisse, sed vidisse videretur. Ita omnes actus diuersæ partis inuestigando collegerat. Magno autem animi ęstu & vehementi agitabatur, considerans totius Italię factionem. ęstus animi ex causa translationis dicti sunt. cæterum proprie maris dicuntur ęstus, cum vltra naturam suam aliqua ex causa tollitur, aut inundat. Nec immerito igitur prudẽtissimus diuersis cogitationibus & inęstimabili cura huc atque illuc propria cogitata tenebat. Videbat enim aduersis omnem Italiam studijs conspirasse, missum quoque etiam ad Diomedem, quem non sperabat auxilia negaturum. considerabat opes suas, quod contra tantos ac tales stare non possent, vtpote quę essent satis exiguę, & nullius extrinsecus subsidijs fulctę. Hæc exposuimus, capta cõiectura ex pręsentibus. cęterum poeta nullas cogitationũ spãles causas aperuit, ęstimationi relinquens, quę ille pro loco, pro tẽpore, pro persona, pro causa voluere secũ ipse potuit. Nihilominus mira arte tractauit naturã animi, qui, cum diuersis, vt mare cœperit æstibus agitari, cito in alta rapitur, & cito reuocatur. mittit cõparationem, vt vnusquisque animi mobilitate, quam latentem in interiorẽ pectoris non poterat cernere, proposito videret exemplo. ¶ Sicut aquę tremulum labris.) Aqua enim patentibus vasis condita, & percussa Solis aut Lunę radijs, si habeat motũ emittit ex sese quodam lumen vagum atque discurrens. & nunc tecta ipsa, nunc parietes omni celeritate percurrit. quod ipsum iccirco positum est, vt intelligatur, quanta mobilitate animus Aeneę per diuersas cogitationes videatur cucurrisse. ¶ Nox erat, & terras animalia.) Nihil cogitantibus, & nulla cura distentis aderat noctis tempus, quod somnum suaderet, & requiem. sed Aeneæ aliud assignat, vt fecerit, quod homo, & fecerit, quod solicito congruebat. Cum, inquit, cuncta animalia somnus habuisset, ac pleno ocio requiescerent, solus Aeneas per aliquantam partem noctis peruigil fuit: sed vbi vicit natura vigilantem, & resistentem superauit, non quæsita sunt tecta, nec procuratus est ad delicias torus, neque omne corpus traditum somno, sed sub nudo ęthere, atque in fluminis ripa: hoc est vbi pro ratione temporis & loci frigus supererat & pruina, procubuit super, omne corpus quieti concessit, serum capiens somnum, hoc est tardum, quod proculdubio faciunt ij, quos solicitat salutis cura: nec voluit primo vespere in lucem vsque dormire. ¶ Huic deus ipse loci.) Ecce felicitas cogitantis dormit, auxilia potiusquam delicias quæsiturus. nam deus ipse fluminis pręsentis visus est dormienti, non occultus, aut dubius, nec aliter quam fuit apparens

apparens. nam ipso alueo fluminis iter populeas frõdes & aquę virentis lapsus emerserat. ¶ Eum tenuis glauco.) Ex ipso habitu intelligebatur, qui esset, etiam si eum vidisset imprudens. habuit Aeneas, vltra quam sperabat maximum meritum, quem leuabat somnus, leuabat & somnium.

ASCENSIVS.

¶ Talia, &c.) Recitat quid contra Aeneas egerit: & quomodo per Tyberinum deum admonitus sit: ab Euandro auxilia petere: quę fictio opportuna est: aut, quia ad Tybrim castrametatus erat: vt illic excogitatus, quasi a deo inspiratũ putetur: aut, quia visa opportunitate ad Euandrũ perueniendi, & cognito, quod simili fato agitaretur, illic animum cœpit. Vnde Dona. dicit sic. ¶ Cuncta videns i.) Nihil ex ijs quę hostes agerent, illũ latuit. ¶ Laomedontius heros.) Virtute, & calliditate Laomedonti respondens. ¶ Æstu curarũ.) Propter exiguas copias suas, & tantos hostileis apparatus. Hęc ille. ¶ Ordo est. Talia, sup. gerebantur: per Latiũ. i. per Italiã: in ea potissimum parte vbi Latiũ est: quę cuncta. i. oĩa: heros Laomedontis. i. a Laomedonte, Troianorum rege, denominatus propter virtutis, & animi similitudinẽ: Aeneas videns. i. considerans: fluctuat magno ęstu. i. freto, & feruore curarum: translatio a mari. Atque diuidit. i. in diuersa vertit: aium, nũc huc. i. in hanc sniam: nunc illuc. i. in illam sniam: & rapit animum. s. in varias parteis: & versat per oĩa. s. consilia, aut quæ agenda erant. Sicut lumen. i. radius solaris: tremulum. i. subito motũ: repercussum sole. i. generatũ ex repercussione radiorum solis, supp. in labris. i. vasis maiorib. ahenis. i. ęreis: aquę. i. in quib[us] est aqua: aut repercussum imagine. i. effigie: Lunæ radiantis. i. resplendẽtis: quia (vt dictum est) Splendet tremulo sub lumine pontus. Peruolitat oĩa loca late, dum enim aqua recipiẽs splẽdorem Solis, aut Lunę, mouetur radijs. Percutit nũc hanc partẽ vasis, nunc illã: & erigitur iam sub auras. i. in altũ: & ferit laquearia. i. connexiones trabium: aut tabulatorũ summi tecti: quia splendor ex aheno diffundit in aera: & illinc in proximũ obiecti. i. quod est ex aduerso solis incumbentis. Nemo est, qui talem splendorẽ tremulũ non viderit: atque ita nõ difficilis est huius exẽpli ratio. Nox erat, & sopor altus. i. profundus: habebat. i. occupabat: animalia fessa. s. exercitio diurno: per omneis terras, genus. s. alituũ, pro alitũ. i. degentiũ in aere & pecudũ. i. degentiũ in terris: iam, sup. cum. i. quando: Aeneas pater. i. vir, veneratione paterna dignus: turbatus pectora. i. habẽs pectora turbata: & bello tristi. s. oĩbus: & etiã ipsi, quia pius erat, & prudẽs: sciens sine multa effusione sanguinis nõ posse geri: seque suos amissurũ: cum & Latinos suos cẽseat, procubuit in ripa: & sub axe gelidi ętheris. i. sub dio: & dedit quietẽ serã. i. tarde concessam: per mẽbra. i. propter grauamen, & molẽ membrorũ: aut dedit per mẽbra, cũ alum nondũ quietũ haberet. Bene aũt dicit, seram: quia turpe Duci totam somno pducere noctẽ. Ipse deus loci. s. Tyberinus: senior. i. aspectu venerabili: visus est huic. s. Aeneę dormienti: attollere se amœno flumine. i. flumine, quod amœnũ erat inter frondeis populeas. i. populi arboris, ad ripã crescentis, & potissimũ ad Padi ripã: vnde, populifer dicitur, sed nihil vetat ad Tybridis ripam, etiã populos fuisse, & sub eis Aeneã procubuisse. Carbasus. i. genus lini, aut veli tenuis: velabat eum. s. Tyberinũ, amictu glauco. i. coloris aquæ conuenientis: & arundo vmbrosa. i. frondosa: & ita vmbrosa tegebat crines. s. Tyberini: quia eo ornatu vtitur, quem plurimũ habet.

SERVIVS.

¶ Curas his demere dictis.) Habitum futuræ orõnis ostẽdit. ¶ O sate gente deum.) Alibi, Deũ certissima proles. ¶ Vrbem Qui reuehis nobis.) Vt, Ilium in Italiam portans. Vrbem, ergo pro ciuibus posuit. Reuehis autẽ propter Dardanũ. ¶ Expectate solo Laurenti.) Dat effectum ẽt locis. vt, Ipsę te Tityre pinus, Ipsi te fõtes ipsa hæc arbusta vocabant. ¶ Hic tibi certa domus.) Quod superius ab Apolline popoſcerat, hoc nũc indicat Tyberis. vt, Da propriã Tymbræ domum, da mœnia fessis. ¶ Tumor

Tum sic affari, & curas his demere dictis.
[O sate gente deũ Troianã ex hostibus vrbem TYBER
Qui reuehis nobis, ęternaque Pergama seruas,
Expectate solo Laurenti, aruisque Latinis,
Hic tibi certa domus, certi (ne absiste) penates,
Neu belli terrere minis: tumor omnis, & iræ,
Concessere deum.
Iamque tibi, ne vana putes hęc fingere somnum,
Littoreis ingens inuenta sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa iacebit,
Alba solo recubans, albi circum vbera nati,
Hic locus vrbis erit, requies ea certa laborum.
Ex quo terdenis vrbem redeuntibus annis,

mor omnis, & iræ, Cõcessere deum.) Aliqua hemistichia in Virgilio tam sunt sensu immutata quam verbis, vt ecce hoc loco. Nanque nõ possumus intelligere quieuisse omnem tumorem & iram deorum, cum & adhuc inimica sit Iuno: & ad Troianorum perniciem addantur alia numina, vt Furia, & Iuturna. Vnde mire quidã conclusit hunc versum, dicẽs, Concessere deum profugis noua mœnia Teucris. Quod si ita acceperimus, vt dicas Teucros cõstituere ciuitatem, nec ea numina quæ irata sunt vetantã nihil erit contrarium. Nã & ipsa

Ascanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. nunc qua ratione, quod instat,
Expedias victor, paucis (aduerte) docebo.
Arcades his oris, genus a' Pallante profectum,
Qui regem Euandrum comites, qui signa secuti,
Delegere locum, & posuere in montibus vrbem,
Pallantis proaui de nomine Pallanteum.
Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina:
Hos castris adhibe socios, & foedera iunge.
Ipse ego te ripis, & recto flumine ducam,
Aduersum remis superes subuectus vt amnem.
Surge age nate dea, primisq; cadentibus astris
Iunoni fer rite preces, iramq;, minasq;
Supplicibus supera votis. mihi victor honorem
Persolues: ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, & pinguia culta secantem,
Coeruleus Tybris, coelo gratissimus amnis.
Hic mihi magna domus, celsis caput vrbibus exit.

& ipsa Iuno hoc dicit: Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis, Atque immota manet fatis Lauinia coniux. Hic autem sensus etiam si detrahas subauditionem, potest accipi a superioribus: vt sit, Tumor oĩs, & irae, Concessere deum, vt, Hic tibi certa domus', certi penates. ⁋ Littoreis ingens.) Licet possumus etiam de fluuio litus dicere: ponit tamen discretionem: vt hic, Sub ilicibus. paulopost, Viridiq; in littore conspicitur sus. Porcã autẽ secum habuere Troiani, quam amissam in Cãpania iuenerũt cum foetu circa Laurentem agrum: quã ideo Aeneas imolauit Iunoni, quia ipsa dicitur Terra. Vt, Cõiugis in gremiũ lętę descendit. Scimus autem hoc animal inimicũ esse frugibus: vt caprum vitibus, qui Libero immolatur. ⁋ Enixa iacebit.) Participio vtens tangit historiam. ⁋ Solo recubans.) Solo videtur abundare. ⁋ Ex quo.) Qua ratiocinatione. ⁋ Quod instat.) Quod solum ex laboribus Euandri restat factum. cura enim Aeneę, pręsentis fuerat necessitatis. ⁋ Arcades hic oris, genus a Pallante profectum.) Euander Arcas fuit, nepos Pallantis regis Arcadię. Hic cum patrem suum occidisset suadente matre Nicostratata (quę etiam Carmentis dicta est, qa carminibus vaticinabatur) dimissa ꝓuincia sua venit ad Italiã, & pulsis Aboriginibus tenuit loca in quibus nũc Roma est, & modicũ oppidũ fundauit in mõte Pallatino. Hic aũt mons Pallatinus sm Virgi. a Pallãte auo Euandri est dictus: sm Varronẽ & alios, a filia Euandri Pallantia ab Hercule vitiata, & postea illic sepulta: vel certe a Pallante eius filio illic sepulto. Aliȷ a Ballatu Ballãteũ volunt dictum. Et exinde per Antisticon Pallanteũ dictũ. Sed si a Ballatu hoc nomen venerit, pa, longa est: sicut etiã Martialis ponit plerunq;. Si aũt a Pallante, pa, breuis fit, vt eam ponit vbique Virgilius sm suam opinionẽ. ⁋ Genus a Pallante profectũ.) Profectũ ad has oras genus a Pallante, non, a Pallante profectũ. ⁋ In montibus.) Vt diximus supra, sunt in minoribus illis colliculis. ⁋ Pallantis proaui.) Cõfundit noĩa vt plerũq; solet. Nam auus fuit. sic & illud dixit, Luco tunc forte parentis Pilumni Turnus. Et alibi, Pilumnusq; illi quartus pater. ⁋ Hi bellũ assidue ducunt cum gen. Lati.) Ducunt, aut gerũt, aut in longũ trahunt. Et bñ pręstandorum auxiliorum exprimit cãm: ne magis Turno, q̃si Gręco fauere credantur. ⁋ Foedera iunge.) Legitur & Foedere iunge. ⁋ Recto flumine ducã.) Recto fluminis itinere: & sic dixit: vt, Tũc se ad Caietae recto fert littore portũ. Hoc est a littore non recedens. Sic ergo & nũc a littore fluuiȷ non recedentẽ significat. Est & alia expositio, vt recto flumine, edomito, frenato, & in tranquillitatem sedacto intelligamus: quod ẽt fecit, vt, Mitis vt in morem stagni placidiq; paludis. vt sit recto pręteriti tpis participiũ. ⁋ Iu. fer rite preces.) Sicut etiã Helenus monuit. ⁋ Mihi victor ho. Persol.) Bene ei adimit bellicã curã promittẽdo voti fore cõpotem. ⁋ Stringentem ripas.) Radentẽ, imminuentẽ, nam hoc est Tyberini fluminis propriũ, adeo vt ab antiquis Rumon dictus sit, quasi ripas ruminans & exedens, in sacris etiã Serra dicebat. Vnde ait nunc, Et pinguia culta secantẽ: in aliqua etiã vrbis parte Tarentũ dicitur, eo ꝙ ripas terat. ⁋ Coeruleus Tybris.) Altus, ꝓfundus. ⁋ Coelo gratissimus.) Pro his q in coelo sunt. ⁋ Hic mihi magna domus.) Scilicet circa exitum suum. Aliȷ Romã dicunt Tyberini esse domiciliũ. ⁋ Celsis caput vrbibus exit.) De Thuscia, quã illis multum cõstat floruisse tẽporibus. Nam & Lucumones reges habebat, & maximam Italiae superauerat partem.

DONATVS.

❡ Tum sic affari, & c. his. d. di.) Dubitari non põt, quãtum detur Aeneę successibus, vt affatibus diei pręsentis omnis eius cogitationum remoueretur acerbitas. cultus autem ipsius numinis nõ inaniter positus, dormiebat. debuit. n. dormiẽs euidenter cernere, qs esset, ne daret humanis erroribus, quod magni beneficiȷ loco fuerat praestitum: hoc aũt ei demebat deus ipse, quod eũ importunis cogitationibus vexari cognouerat.) O sate gente deũ.) Parũ fuit, quod venerat deus excussurus omne taedium cogitantis, dicit ei etiã

etiam laudem, quam si sola dixisset, nec addidisset alia, sufficerent, quae sub laudatiuo contextu posuerat. Primũ enim dixit, O sate gente deum, cogitas, iquit, humana pericula nate ex diȷs, nec respicis salutem tuam in hominum manus venire non posse, quem intuetur natiuitas sua incolumitate cõsistens, & saluum & integrum illibatumq; retinet. Pergama quoq; interiȷsse, quis asseratẽ cum tecum durent in tempora ęterna mãsura? Olim te sperabat Italia, tenet pręsentem, & optatis amplexibus fouet. Hęc dicendo, magnam spẽ futuris tẽporibus pollicetur. addit alia, vt animum ęstuantis maiore securitatis sponsione cõfirmet. ⁋ Hic tibi, inquit, certa domus.) Qui speratus venisse dictus est, magis magisq; securior redditur, ꝙ illic habiturus esset sedes, illic penates collocaturus, illũ nihil debere metuere, neq; illã solicitudinẽ ferre, ꝙ crescerent bella, & maiora pericula minarẽtur. ⁋ Timor omnis, & irę Co. de.) In leuitatem plenissimã versum est, quod animorum timoribus ferebant numina, & in omnem placiditatem illorum durata, dudum iracundia commutata est, perindeq; cessit felicitati tuę, quidquid solebat esse cõtrarium. ⁋ Iamq; tibi (ne vana putes. h. fi. so.) Li) Benignus monitor omnia ei adimit, quę incertũ bellum fecerant. nouerat quippe multos homines falli per somnium, & somniare superflua, quod ne Aeneę accideret, dat ei dormientis signa quae vigilans probaret in luce. hinc, inquit, scies, veris te instrui, cum praedicta in pręsenti occurrente veritate cognosces. Quippe inter littoreas salices emerget sus formae maximę, cum foetibus triginta. Nec immerito ingens, quae posset vno partu tanti numeri incolumes foetus exponere. Fuit ergo vnum signum a loco, & eius qualitate, alterum a genere animalis, & magnitudine. tertium, quod numerus in foetu consisteret. quartum, quod visurus esset iacẽtem natis circũ vbera cõstitutis. quintum, ꝙ albi oẽs, & vno colore cum matre, quid autem significaret, hoc ipsum, quod praedicebatur, ipse aperit, atque ipse disponit, dicens. ⁋ Ex quo terdenis vrbẽ. re. a.) Hoc, inquit, signo monstratur Ascanius cõditurus ciuitatem Albam, atq; in ea per triginta annos regnaturus. compleuit omnia, quę adimendę solicitudinis causa ꝓsecutus est, dixit alia quoque, quae tenerent futuri temporis spem, intantum vt prosperitatem ipsam diceret, per Aeneam ipsum ad Ascanium quoq; venturum, cõfirmationis omnium fuit. ⁋ Haud incerta cano.) Quod solet euenire, dum homines dormiunt. ista, inquit, vera sunt, & certo proferuntur authore. ⁋ Nunc qua. r. q. i. Ex. vi.) Qui prędixerat futuri temporis bona, haud ambigua etiã de pręsenti prosperitate pronunciasse videntur, & tamen nihil volens occulto remanere, addidit etiam haec, quae illum facerent lętiorem. Audi, inquit, nunc & quomodo pręsentia declines, ausculta, bene promisit breuitatem, ne iandiu solicitum sermonis prolixitate suspenderet. ⁋ Arcades his oris.) Promiserat se paucis esse dicturum, & hoc tenuit, sed ipsa pauca latum habent intellectum, nam nihil de necessariȷs praetermisit, vt solent efficere, qui cõpendio student constricti sermonis. Dixit enim genus, nomen, & vnde videret assumptũ, quę secuti nascerẽtur, & q̃ proximi essent, ne tędio Aeneę foret tali tempore longinqua profectio, aperuit, vbi ciuitatem condidissent, & quo ea nomine vocaretur, & in cuius honorem tale vocabulum meruisset. Praeuenit vero omnia, quae opponi e contrario potuissent. dicturus quippe, inde posse auxilia prouenire, pręcepit desperationẽ. posset enim dici, fortassis non ibunt. Atq; ideo dixit, illis nõnunq̃ cũ Latinis causam extitisse bellandi, vt Aeneas fideret certis, & ad illos pręsumpta intentione contenderet, deberet illos ei posse castris Troianis adiungi, cũ vetus inimicitiarum causa subsisteret. Hęc erunt signa instructionis, quę doceret nescientem. Iccirco autem dixit, Arcades nõ esse indigenas, vt Italos ostenderet perosos habere peregrinos, & ipsos Arcades demõstraret cõtra ęmulos suos, cũ peregrinis posse venire Troianis, cõsequens fuit etiã illam peruenire partẽ, quã nouus, ꝓinde incognita habens vniuersa, potuit dicere. Nec hostes

noui,nec loca,nec viã,qua duce ad eos fecure perueniam.¶ Ipse ego te,inqt,ripis,& recto flumine ducã.¶ Aduersum remis.)dicit, qd fiat,& qño fiat.hoc.n.conueniebat studio pleni fautoris.ergo, inquit,te ducam per amnẽ meum,hoc collaturus meritis tuis,vt aduersus vndarũ cursus remis superes,& omni remoto luctamine ad destinata peruenias dicendo contra amnem etiã tẽdendum, edocuit,in ea parte cõstructos Arcades,quæ flumini caput,& originem dabat.Ne autẽ eo ipso terreretur Aeneas,ille ipsi pollicitus est futurũ ducem,& difficilia omnia remoturum.¶ Surge age nate dea.)Surge & age hortantis sunt potiusq̃ iubentis.¶ Primisq; ca.astris.)Hoc est anteq̃ lucis exortus omnia astra remoueant. ¶ Iunoni fer rite preces.)Nouerat enim,vtpote deus,ipsam Troianis fuisse infestam:proinde placandam dicebat,& potentẽ deã pijs obsequijs leniendam.Ecce & iste in ea sententia est,in qua Helenus fuit:sed opportunius hic suadet rogandam,quoniã supra dixit,timor omnis,& irę,Concessere deum.¶ Iramq; minasq; Supplicibus.)Sola remansit in tumore animi Iuno,quæ,placanda tibi est,vt cæteris ipse quoque animo promptiore consentiã:& placandam Iunonem docuit,sacrificiorũ obsequijs,& matutinũ tẽpus ostẽdit,diuinis honoribus cõuenire,vt fecit alio loco Aeneas. vbi dictum est.¶ Vota deum p.v.)Supplicibus,inquit,supera votis. Potentium quippe inimicitiæ obsequendo potiusq; resistendo franguntur.¶ Mihi vi.ho.Persolues.)Cum senseris beneficia mea,cum lætus de effectibus fueris,tũc mihi repræsentabis,quæ mereor propter hanc causam.Oportuit Aeneam euidentius nosse,quis ille esset,& sciret,cui per tanta beneficia factus esset obnoxius:sub qua occasione & deum aduerteret monitorem,& fideret,quod per eius amnẽ ad optata auxilia posset peruenire.¶ Ego sum,inquit,pleno.q.f.cernis.)Non arroganter tetigit laudes suas, sed necessario:debuit.n.Aeneas multifario mõ,quis ille esset consiliorũ bonorum cõmodissimus demonstrator euidenter attẽdere:vt considerato tantorũ authore dictorũ,fideret vera esse,q̃ audiuerat,atq; auribus senserat.¶ Hic mihi.m.d.)Hic,ait,cõmoror, hic domiciliũ habeo,hic dixit,vbi loquebat.¶ Celsis ca.v.e.)Originem,inquit,vero & caput inter celsas vrbes habeo.

ASCENSIVS.

❡ Tunc sic affari,& curas his demere dictis.O sate gente deũ Troiana ex ho.&c.)Recitat orationẽ Tyberini ad Aeneã habitam,quę in gñe deliberatiuo versatur:& oẽs numeros persuasionis habet. De qua re dicit Dona.sic.¶ Ne vana putes.)Quia solent multi in somnijs decipi,dat signũ quo cognoscat hoc somniũ verũ esse.¶ Arcades.)Breuitate vtitur,ne tædio afficiat Aeneã.¶ Genus.)Genus enim dicit,& nomẽ,& vrbẽ,& spẽ dat auxilij cũ hostibus.Illi hostes sint,& peregrini,quos iure oderint Latini.¶ Hic ego.)Pollicetur homini ignaro viã se ostẽsurum.¶ Iunoni.)Matutinũ tps cõgruũ sacrificijs ostendit.Docet potentũ iras supplicando,potiusq̃ repugnando,superari.¶ Ego sum.)Non arroganter,sed necessario

Ordo. laudat suũ officiũ.Hęc ille.❡ Odo aũt est.Tunc,sup.visus est:aut cœpit Tyberinus affari.i.alloqui Aeneam:aut Tyberinus affari,p affabatur tunc Aeneam sic:& demere.i.demebat:aut visus est,seu cœpit demere curas his dictis.s.sermonibus sequentibus.O Aenea sate.i.progenite:gente.i.gñe,seu progenie:deũ,pro deorũ:qui reuenis nobis.i.ad nostrã gloriã,& vtilitatem:ex hostibus.s.Gręcis: vrbẽ Troianã.i.auspicia nouę Troiæ condendæ.& seruas Pergama.i.mœnia Troiana:æterna.i.indelebilia:aut in se,aut in ijs quæ ab eis orientur.seruas(inquit)expectate.i.optate,& desiderate:solo Laurenti.i.regioni,vbi Laurentum est,& Laurentes habitãt:& aruis Latinis,Latino subditis,qui externũ generũ expectabat.Certa domus,id est quam mutare non debebis:est tibi hic.i.in hac regione nostra,& penates certi,supp.sunt tibi hic:ne absiste,id est ne absistas,hoc est ne discedas,nec statuas te alio:neu,id est neue,hoc est vel ne:terrere,pro ne terrearis:minis belli,scilicet cõtra te moti:omnis tumor,id est inflatura,& irę deum concessere,scilicet vt Ser.vult:hic tibi certam domum,& certos penates.aut concessere satis tuis:aut irę deum,pro deorum,in Troianos concessere,id est sedatę & mitigatę sunt,licet Iuno adhuc moliatur in te:vt omnes dij dicantur,quorum plurimæ sunt voces:ac si dicam,omnis senatus tibi cõsentit:licet vn⁹ aut alter dissentiat.Et ne putes somnum fingere tibi hæc vana:sus ingens iacebit iam inuenta tibi,id est a te:sub ilicibus,id est illis arboribus glandiferis,de gñe quercuum:enixa foetus triginta capitum,existens alba,& recubans solo:& nati,id est foetus albi,supple iacebunt circum vbera.hic loc⁹ scilicet in quo iacebit:erit,supp.locus vrbis.s.olim condendę:quę & Alba vocabitur.(Hæc omnia verba retulerat in tertio,Helen⁹: ex oraculo,vñ fidem adhibere potest Aeneas)ea.s.vrbs,erit certa requies laborum.Ex quo.i.qua ratione,quia requies laborum erit:aut ex quo.i.post cuius inuẽtionem,Ascanius cõdet vrbem.s. Albam:clari cognominis.i.cognominãdam ab alba sue inuenta, & clara oraculorum manifestatione:& hoc terdenis annis redeũtibus.i.quod in.j.dixit,Triginta magnos voluendis mẽsibus orbeis Imperio explebit,regnumq; a sede Lauini Trãsferet,& longam multa vi muniet Albam,Ego cano haud incerta:imo certissimis oraculis tibi prius significata.Ego docebo nũc,paucis.s.verbis:aduerte.s.animũ:qua ratione.i.via,& modo:expedias victor .i.cum victoria:id,sup.bellum:quod instat.s.gerendum.Arcades .i.populi ex Arcadia:appositorie,gen⁹ profecti.i.ortũ,aut descẽdens,a Ballante.s.rege Arcadię,qui secuti regem Euandrum:& q secuti signa.i.prodigia oraculorum:delegere locum in his oris.i. regionibus:& posuere in montibus,id est colliculis his:vrbem.s. Pallanteam,de nomine Pallantis:proaui,scilicet Euandri:ea autẽ vrbs modica erat fere,vbi nunc Roma est.Hi,scilicet populi,ducunt bellum assiduum cum gente Latina,cum qua,scilicet tibi gerendum est:non socialiter,sed hostiliter:quia omne Latium coniurauit i te:adhibe hos socios,castris,scilicet tuis,id est exercitui tuo in castris degenti.(Castra autẽ,sunt munimina exercitus transportabilia,cum tentorijs,& armis.)& iũge,id est iunce:fœdera,id est pactum societatis cum eis:ipse,id est ego.s.deus fluminis,ducam te ripis:& flumine recto,id est nullo errore te circumuenturo,vt.s. tu superes subuectus remis:amnem aduersum.id est licet aduersum,quia beneficio dei:faciliter etiam aduersum.i.contra fluxum eius,superauit,id est ascendit.Age,adhortandi vox:o nate dea surge,& fer.i.offer:rite.i.vt decet:preces Iunoni.s.aduersariæ tuæ: quod & Helenus monuerat primis astris cadentibus.i.cum primum astra deciderint,hoc est cum prima luce,& supera.i.euince votis supplicibus.i.suppliciter factis,iras,& minas.s.Iunonis:tu victor.i.postquã victor fueris,non ante persolues mihi honorem, id est sacrificium honorificum:ego sum Tybris cœruleus.i.marini coloris,quem cernis stringentem,id est radentem:ripas,scilicet Tyberinas:pleno flumine,id est sum deus fluminis huius:& quem cernis secantem,id est interfluentem:culta.s.arua:pinguia, id est opima:existens amnis gratissimus cœlo,id est ijs qui in cœlo sunt:Magna domus,id est ingens domicilium:existens caput, id est columen,aut decus præcipuum:vrbibus celsis.s.Etruscis, atque alijs ad Tybrim sitis:exit,id est extenditur mihi:hic,id est in hoc fluuio:quia quantus est alueus,tanta est illius domus:& ita dicit,exit,non stat:& hic quia vbique est,non hinc.

SERVIVS.

❡ Nox Æneã somnusq; reliquit.Vt,Fessos cum sole reliquit.¶ Vndam de flumine palmis Sustulit.)Quia dicit nox etiã solo somno polluere.Vnde est,Et noctem flumine purgat.¶ Nymphæ.)Hic distinguendum,vt generalitatem sequatur specialitas.vt in Georgicis,Mater Tyrrhene mater. Nam vitiosum est post speciẽ genus inferre.¶ Tu'que o genitor cum flumine.)Sic enim inuocatur in precibus,Adesto Tyberine cum tuis vndis.Tyberim vero alij a rege Aboriginum dictum volunt,qui iuxta dimicans interemptus est. Alij ab eo rege,quem Glaucus Minois filius in Italia interemit.Alij,inter quos & Liuius,ab Albano rege qui in eũ cecidit.¶ Arcete periclis.)Hypallage est,pro a me prohibite pericula.¶ Quo te cũq; lacus tenet.)Lacus est quodam latentis adhuc aquæ receptaculum:dictus quasi lacuna ex qua erumpens aqua efficit fontem:qui cum fluere cœpit, alueum facit.Vnde tria ista dixit:lacum,fontẽ,alueum.Hoc enim est.¶ Quocũq; solo pulcherrimus

POE.

[Dixit:deinde lacu fluuius se condidit alto
Ima petens:nox Ænean,somnusq; reliquit.
Surgit,& ætherei spectans orientia solis
Lumina,rite cauis vndam de flumine palmis
Sustulit,ac tales effudit ad æthera voces.
[Nymphę,Laurẽtes nymphę,gen⁹ amnib⁹ vñ ẽ: ÆNE
Tuq; o Tybri,tu o genitor cum flumine sancto,
Accipite Æneã,& tandem arcete periclis,
Quo te cunq; lacus,miserantem incommoda nostra
Fonte tenet,quocunque solo pulcherrimus exis,
Semper honore meo,semper celebrabere donis:
Corniger Hesperidum fluuius regnator aquarum.

Adsis o' tandem, & propius tua numina firmes.
[Sic memorat, gemiasq; legit de classe biremeis, POE.
Remigioq; aptat, socios simul instruit armis.
Ecce autem subitum, atq; oculis mirabile monstrum:
Candida per syluam cum fœtu concolor albo
Procubuit viridiq; in littore conspicitur sus:
Quam pius Aeneas, tibi enim, tibi maxima Iuno
Mactat sacra ferens, & cum grege sistit ad aram.
Tybris ea fluuium, quam longa est nocte tumentem
Leniit, & tacita refluens ita substitit vnda:
Mitis vt in morem stagni, placidæq; paludis,
Sterneret ęquor aquis, remo vt luctamen abesset.
Ergo iter inceptum celerant rumore secundo,
Labitur vncta vadis abies: mirantur & vndæ.
Miratur nemus insuetum, fulgentia longe
Scuta virum fluuio, pictasq; innare carinas.
Olli remigio, noctemq; diemq; fatigant:
Et longos superant flexus, varijsq; teguntur
Arboribus, viridesq; secant placido æquore syluas.

cherrimus exis.) Quięq; multi hoc versu superfusionē ei⁹ volunt significari. Ideo aūt hoc dixit Aeneas quia audierat, Hic mihi magna domus celsis caput vrbibus exit. ¶ Semper honore meo.) Satis Aeneas pie pollicetur, cū Tyberis verecūde poposcerit. Ait nanq;, Mihi victor honorē psolues. ¶ Corniger.) Flumina ideo cū cornibus pinguntur, siue ꝙ mugitū boum imitatur murmur vndarum: siue ꝙ plerunque in cornuū similitudine curuatas cernimus ripas. ¶ Hesperidū regnator aquarum.) Bene addidit Hesperidū .i. Italicarū. Nā Eridanus rex est fluminum Hesperiæ: vt, Fluuiorꝫ rex Eridanus. ¶ Fluuius.) Vocatiuus antiquus est, quia apud maiores in omni forma similis erat nominatiuo. Sed mō aliter est in secūda tm̄ forma, nanq; si ꝓprium fuerit nomen, & i ante us habuerit, us perdita facit vocatiuum: vt Terentius, Terenti: nullo excepto, si aūt appellatiuū fit, in e mittit vocatiuū, vt pius pie, fluuius fluuie: excepto filius: nam fili facit. Plerunq; tm̄ poetę Euphoniæ causa antiquitatē sequuntur. ¶ Et propius.) Legitur & proprius, sed si ꝓprius, familiarius: propius, citius significat. Virgi. Propius res aspice nostras. Cicero in Verrem, Nec quicquam est propius factum, ꝙ vt illud exemplū de Adriano Syracusas referretur. Et hoc est melius, nā statim porca est conspecta, & Aeneas nō dubitat de fide oraculi, sed exponit celeritatē. ¶ Tua numina.) Tua oracula & promissa. ¶ Monstrū.) Quia & subito & cum triginta porcellis est visa. ¶ Viridiq; in littore.) Fluuiali scilicet. ¶ Cōspicitur sus.) Horatius, Et amica luto sus. Sciendum tamen hoc esse vitiosum monosyllaba finiri versum, nisi forte ipso monosyllabo minora explicentur aīalia. vt, Parturient mōtes, nascetur ridiculus mus. Gratiores.n. versus isti sunt fm̄ Lucilium. ¶ Tibi enim.) Vacat enim, & tantū ad ornatum pertinet, integrum est ergo tibi, vt ex iteratione crescat augmentū. Terentius, O Mysis, Mysis. ¶ Maxima Iuno.) Quęsitum est quæ sit Iuno maxima. Nam vt diximus, varię sunt eius potestates: vt, Curetis, Lucina, Matrona, regina. & dicūt Theologi ipsam esse matrem deum, quę Terra dicitur. Vnde etiā porca ei sacrificat. Ergo perite elegit epitheton, vt maximā diceret. ¶ Mactat.) Mactatio post immolationē est: vnde bono vsus est compendio. Sane Hysteron proteron est in hoc versu: Primū est, Cum grege sistit ad arā: & sic mactat, id est auget, perficit. ¶ Quā longa est nocte.) Inquantum longa est: vt, Nūc hyemē inter se luxu quā longa fouere. ¶ Refluens.) Velut in alueum suum recurrens, vt Aeneas contra vndas pergens descendentis celeritate propemodum vteretur. ¶ Æquor aquis.) Ipsius æqualitatem. ¶ Rumore secundo.) Hoc est bona fama, cum neminem læderent. Aut certe dicit eos ante venisse ꝙ fama nunciaret venturos. Aut rumore pro rumone posuit. Nam vt supra diximus. Rumon dictus est: vnde & ficus ruminalis ad quam electi sunt Remus & Romulus: quæ fuit vbi nunc est Lupercal in Circo. hac enim labebatur Tyberis, antequam Vertumnus factis sacrificijs auerteretur. Quamuis ficum ruminalem alij a Romulo velint dictam, quasi Romularem. Alij a lacte infantibus dato, nam pars gutturis ruma dicitur. Ergo si fuerit Rumone secundo, fauente fluuio intelligimus. ¶ Labitur vncta vadis abies.) Descendentis celeritate prope conscendit. Statius de disco, Similisq; cadenti Crescit in aduersum. ¶ Mirātur & vndę.) Laus Troianorum per phantasiam quandam ex vndarum vel nemoris admiratione veniens. ¶ Noctemq; diemq; fatigant.) Vt, Syluasq; fatigant, pro ipsi fatigantur. ¶ Superant flexus.) Hic ostēdit non esse alueum fluminis rectum. ¶ Varijsq; teguntur arborib⁹.) Hoc est, Hunc inter fluuio Tyberinus amœno. ¶ Secant placido æquore syluas.) Ostendit adeo perspicuā fuisse naturā fluminis, vt in eo apparerent imagines nemorū quas Troianæ naues secabant. Terētianus, Natura sic est fluminis, vt obuias imagines nemorum receptet in lucem suam.

DONATVS.

¶ Dixit, d.l.f.s.c.a. Ima petens.) Redijt ad sedem propriam aquarum

aquarū profundo submersus, cum ea complesset, quæ ad instruendum virū fuerant necessaria. ¶ Nox Aenean .s.q;.re.) Nihil celerius dici, vel describi potuit, vt Aeneam expergefactum, & noctem cōsumptam esse mōstraret, tantūq; Aeneā dormisse, quantū dei commotiōi sufficere potuit. Potuit.n. fieri, vt ante lucem media nocte vigilasset, reddidit poeta totius noctis rationē, in ꝑma parte, vigilauit Aeneas occupatus curis ingentibus: dehinc, transacto non paruo spatio noctis eiusdem dormiit necessitate naturali compulsus: quod ipsum videtur non sine numine procuratum, vt diuinis affectibus īstrui posset, & securior reddi: fas enim non fuit, vt cū vigilante deus loqueretur: Dū igitur tantis rebus instruis, totū noctis tempus effluxit: nec transacta est hora, qua Iunoni iussus fuerat vota persoluere. ¶ Surgit, & ętherei.) Qm̄ consumpta fuerat nox, surrexit, & spectās ortum ipsum solis, hoc est intuens recentē vndā ipsius fautoris sui, manib⁹ sustulit, & tales voces effudit claras .s. Aeneas. ¶ Nymphę Lauren.) Hic versus diuersas pōt pronunciationes admittere. Dicimus ergo vnā sic, Nymphę Laurentes, qm̄ ipsarum eā prędicabatur, & ipse in tēpore fuerant necessarię. Secūdo addendū, Nymphæ genus amnibus vnde est, vt Nymphę Italię vniuersis amnibus genus dedisse videantur. Itē alia sic, Nymphę, Laurētes nymphę, duplicatio nōis significans potestatē cumulauit honorificentiam deprecātis. dehinc dicendū genus amnib⁹ vnde est. Tertia sic, nymphę, & subsistendū, vt incipiens gn̄alitatem videatur ingressus. Dehinc correcta ea, ad spēm redeat dicens, Laurētes nymphę, qūo ipsæ cæteris fuerant pręponendę, quas rogabat, & quarū in pręsenti beneficiū senserat. Ergo cū omnes habeant rationē suam, aut iudicio legentis eligenda est melior, aut sequendę sunt omnes. ¶ Tuq; o Tybri tuo, Acci. Aeneā.) Genitorē, Tybrim, aut honorifice dixit, aut suum, qm̄ ad similitudinē paterni moris cōsulta eius acceperat. Interea videamus, cur primo nymphas induxerit, & secūdo loco noiauerit Tybrim, quē primo debuit venerari, hūc sciēdum est partem secutū laudatiuę materię, in qua retinendū est, vt parentes eius pręferantur, qui forte laudandus est, cū igitur ipse ista dixisset, nymphæ, genus amnibus vnde est, non fuit eius iniuria, qui secundo loco est positus: ipsius enim etiā illud fuit, qđ primo laudatum est, colligitur desideriū laudantis sic, vos nymphę, & tu Tybri tuo me alueo suscipite: Tuo, quod dixit ad Tybrim pertinet, qa ipsius fuerat flumen. Accipite, autē ad omnes, quos rogabat. ¶ Et tandem arcete periclis.) Et aliquando, inquit, liceat sine periculo nauigare, & ab omni discrimine esse discretū. ¶ Quo te cunq; lacus.) Quo te cunque, bis accipiendum est, vt sit quo te cunq; lacus tenes, & quocunq; fonte contineris: sed horum alterum ad eius originē pertinet, alterum ad exitum. ¶ Semper honore meo.) Siue, inquit, ad originem tuam venero, siue te in alijs locis constitutum exeuntem reperiero, vel conditum lacu, celebrabo te donis semper, & semper honorabo muneribus, semper duplicatum, plenam præstitorum memoriam monstrat, Fons & lacus non sunt eadem. Fōs est, vbi est aquæ initium. Lacus, vbi fontis aqua colligitur, hoc ergo numini spondet, vbicūque te, inquit, inuenero, siue ex fonte nascentem, siue in stagno collectum, siue fluentem per liberos exitus, venerabor te pro meritis tuis, & semper offeram vota: semper etiam illud videtur significare, iugiter inferendis muneribus futurum obnoxium. Solent quippe liberari nexu, qui semel promittunt, & semel vota persoluunt. ¶ Corniger Hesperidum.) Corniger ideo, quia nonnunquam flumina scissa in partes, tanquā in cornua diuiduntur, Hesperidū fluuius, dignus q per Italiam fluat, regnator aquarū non suarū tantūmodo, sed omniū fluminum, hoc dicēdo voluit hunc studio laudātis vniuersis amnibus esse potiorē. ¶ Adsis o tandē.) Adsis visibus meis hoc est actus meos nō deseras peto. ¶ Et pl.t.n.f.) Placidus mēte placidus flumine pp imminentē nauigationē. ¶ Sic memo. &c.) Magna breuitas & pulchra in breuitate descriptio. Naues elegit

duas:has instruit remis & aptas cursib⁹ p̄stat,& armat socios,
quos fuerat portaturus. Ideo elegit biremes,quo mū cōtra vim
currentis fluminis maior conatus fuerat necessarius,vt resistēs in
aduersum cōtrarius fluminis cursus posset superari:socios istruit
armis,aut armis nauium,hoc est velis,aut armis hoium,quia su/
scepto tp̄e inermes nō debuerant ire. Sed melius est sentire arma
hoium,q̄m supra dixit,remigioq̧ aptat. In cōsequentibus autem
p̄batum est,quid sit:socios simul instruit armis. Quippe ex naui
rūsum est Pallanti. Troiugenas & tela vides inimica Latinis. So/
cios icciro armis instruxit,nō vt faceret,sed vt depelleret violē/
tiam. ¶ Ecce aūt subitū.) Subitū,inquit, & mirabile repente q̄ppe
occurrerat res noua,& antea non visa,nec postea:quod ergo su/
bitū fuit,cōmouit intuentē,quod subiectū est oculis fecit admira/
tionem animi. Monstrū dicitur,quod exoritur cōtra rōnem natu
rę. Icciro existit,vt futurū aliquid mōstret,subiungit,quale mon
strum,vt mirabile ostēdat. ¶ Candida per syluā.) Factū est,quod
futurum prędixerat Tybris:faciēda erant reliqua,quoniam som/
nij veritas iam fuerat in aliquibus comprobata. ¶ Quam pios Ae/
neas.) Pius,inquit,Aeneas mactat,cum mactandi officium crude
litatem,potius q̄ pietatem significet:non ita pium dixit,quasi mi
sericordem:sed pro loco supplicem numini & religiosum sacrifi/
cantem:nam & in primo libro pium dixit,vt deorū cultorem as/
sereret,& illum miraretur deos oēs aduersos habuisse,& ipsā Iu
nonem,deniq̧ sic posuit,Musa,inquit, mihi causas memora,quo
numine lęso,Quid'ue dolens regina deum tot voluere casus In/
signem pietate virum,tot adire labores Impulerit. Quā pius Ae
neas mactat,putamus eū tacuisse de foetibus,quia dixit,quā ma/
ctat,& nō dixit,quos mactat. Pōt constare de oibus dictū,si ver/
borū cōponatur ordinatio,eorum.s.quæ metrorum causa permi
ssa sunt,& sic potest aliud vitiū corrigi,si fiat ordinatio,pri⁹ quip
pe dixit mactat,& sistit:postea cum primum sit sistere,p̄m macta
re. Ordinam⁹ ergo sic,quā pius Aeneas,tibi.n.tibi maxima Iuno
ad aras cum grege sistit,& sacra ferens cum grege mactat,cū gre/
ge enim bis debemus accipere. ¶ Tybris ea fluuium, &c.) Tybris
omnem noctem in quantum fuerat longa fluuium lenijt, hoc est
aquam verticibus abundantem fluminis sui. Supra.n.in septimo
libro ait,Vorticibus rapidis,& multa flauus arena, In mare pro/
rumpit:qui ne talis esset,q̄ Aeneæ nauigaturo, placidū fecerat,q
faciendi habuit potestatē diuitē:prolixā posuit hyemalē.s.p̄ba/
tur hoc ex eo q̄ Aeneā dixit,sub gelidis ætheris axe procubuis/
se,hoc est in loco pruinoso ex hyemis cā. ¶ Et tanta refluens ita.s.
v. Mitis.) Sic mitis fuerat factus vnda refluente, hoc est repressa
& retenta. ¶ Vt in morem stagni.) Tanta illius fluminis placiditas
fuit, vt nec sonum aliquem mitteret cadentis vndę,& remotis tu
moribus pręberet faciem stagni,ac tranquillę paludis. ¶ Ergo iter
inceptum celerant r.s.) Prospero aquarum murmure,rumore se/
cundo: Potest etiam sic intelligi,vt ideo Troiani peragendo spa/
tio fluminis operam darent,q̄ animati fuerant opinionibus pro/
speris,& ad optimam spēm properabāt. ¶ Labitur vncta.v.a.) Na
ues ad vsum maris effectæ labebantur in vndis,hoc est in flumi/
ne,quod ad vicē vadorum strauerat Tybris. ¶ Mirātur & vndę.)
Vertenda,ordinatio est. Nemo.n.dicit,nisi qui prius aliq̄d dixerit,
vt sit mirātur vndæ,& nemus insuetum,dicuntur ipsa miracula.
¶ Fulgentia longe Sc.v.&c.) Vñ & nemus mirabatur,scuta & na/
ues natare per fluuium. Pulcherrimum poeta ex occasione tenuit
locū propter Aeneam factum,vt contra totius antiquitatis fidem
loca illa & naues viderēt,& armatos i naui. ¶ Olli remigio.) Oñ/
dit,quanto spatio tp̄is peruenisse viderentur,nocte vna inquit &
die remis fuerunt intenti & transierūt lōgos fluminis flexus.ideo
curuaturas & inflexiones tetigit:quia flumina oīa recta esse non
possunt:per omnem autem illius nauigationis cursum ex placidi
tate vndarum ibi sunt,& opacitate nemorum.

ASCENSIVS.

¶ Dixit,deinde lacu fluui⁹ se cōdidit alto, Ima petēs,nox Aeneā,
somnusq̧,&c.) Postq̄ deus euanuerat,& Aeneas somno & visio
ne leuatus surrexerat:ablutos sacro flumine, vota p̄cesq̧ soluit:
& remigiū ad Euandrū instruit:vidēs fatalē suē,qua Iunoni ma/
ctata,ad Euandrū proficiscitur. De hac aūt re Donatus sic. ¶ Nym/
phę, Laurētes Nymphæ,genus amnibus vñ est.) Pōt sic distingui
Nymphę Laurentes:q̄m ipsę in tp̄e fuerant necessarię. Deinde po
ne,Nymphæ genus,amnibus vñ est,possumus etiā intelligere eē
publicationē. Tertia distinctio est,vt dicas,Nymphæ: vt gn̄aliter
proferatur. Deinde ad spēm redeat,& dicat, Laurentes Nymphę:
quæ erāt pręferendę. ¶ Tuq̧ o Tybri,tu o genitor cū flumine san
cto. Honoris cā. Vel,quia subit,vt pater cōsuluerat. ¶ Quo te cun/
que lacus,miserantē incōmoda nostra Fonte tenet,quocūq̧ solo
pulcherrimus exis,Semper.) Quocunq̧ lacu,& quocunq̧ fonte.
Alterum,ad eius originem. Alterū,ad exitiū pertinet. Fons est aq̄ Font.
initium. Lacus,vbi fontis aqua colligitur. ¶ Corniger Hesperidū Lacus.
fluuius regnator aquarū.) Vt ostendat oibus fluminibus potiorē.
¶ Placidus.) Et mente & flumine propter nauigationē. ¶ Atq̧ ocu
lis mirabile monstrum.) Id est quod est contra rationem naturæ.
¶ Mactat sacra ferens,& cū grege sistit ad aram.) Prius,sistit:dein
de,mactat. Ergo ordo est, Quam Aeneas tibi ad aras cū grege si/
stit,& cum grege mactat:vt intelligatur etiā foetus mactasse. Hęc
ille. ¶ Ordo est. Dixit fluuius.i.Tyberinus, deus fluuij:aut si legi/ Ordo.
tur,fluuij: vt sit,dixit.s.Tyberinus:deinde condidit.i.abscondidit,
& immersit se:alto.i.profundo:lacu.i.receptaculo aquarum flu/
uij,sed quia paulopost,fluuium,pro deo ponet,sequerer priorē
constructionē:petēs.i.adiens:ima.i.profundum nox, & somnus
reliquit Aeneam.i.oriente die expergiscitur,surgit,& spectans lu/
mina solis ætherei.i.coelestis (quia etiā apud inferos,solem dixit
in.vj. Solemq̧ suum sua sydera norunt.) orientia.s.cum sole: su/
stulit.i.sursum tulit:rite.i.iuxta morē sacrificandi:palmis cauis.i.
in concauitatē contractis: de flumine.s.Tyberino: vndam.i.aquā
recentem: ac effudit ad æthera tales voces.i.preces. O nymphæ.s.
quæcunq̧ estis:nymphæ (inquit) Laurentes.i.quæ præestis fon/
tibus,& amnibus Laurētibus: vnde a quib⁹:genus.i.ortus,est am
nibus,id est fluuijs circumstantibus,hoc est quibuscuque aquis cur
rentibus. Nymphę enim,sunt nimbi,& nubes,quæ aquas produ/
cunt currentes. & tu o Tybri genitor,id est pater fluminis huius,
aut paterna veneratione digne:cū tuo sancto flumine,id est simul,
& tu,& flumen tuum sanctum:accipite Aeneam,scilicet me:& ar
cete tandem periclis,scilicet ingruentibus. Alludit ad historiā Co/
clitis,qui se de ponte sublicio,cum simili fere comprecatione, in
Tybrim pręcipitem dedit:vt recitat Liuius. Quocunque fonte la
cus,id est vndecunq̧ effusus sit lacus :qui te tenet,id est vbi habi/
tas:& quocunq̧ solo,id est terra:tu exis,existens pulcherrimus:
tu celebrabere,id est cū celebritate honorabere : semper meo ho/
nore.i.mea honoratione, & veneratione:& donis,scilicet meis:tu
(inquit) celebrabere,existens fluuius corniger,id est cornua gerēs,
id est similitudinem cornuum in littoribus incuruis:regnator, id
est tenens regna,& principatum : aquarum Hesperidū,id est Ita
licarum:licet enim Padus maior sit: vnde prius in Georgicis, Flu
uiorum rex Eridanus,&c. tamen propter Romam:& cęteras vr/
bes,Tyberis est regnator. Aut dicamus Aeneam,nondum vidisse
Padum:aut Padum nō attingere potiorem partem Italię,& hoc
modo cōstruendo,non est opus dicere,fluuius,esse vocatiui ca/
sus. Adsis,id est auxilio sis igitur: o,optantis est:tādem,id est post
tāta marium pericula:& firmes tua numina.i.diuina munera no/
bis oblata:propius.i.familiarius:ipse,sup. Aeneas:memorās.i.lo/
quens: aut potius locutus sit:legit de classe,id est omni ex nume/
ro nauium:biremes.i.naues duorū ordinum remorū : geminas.i.
duas,& pares:& aptat remigio.i.ad remigium.i.vt possint remis
agi:aut aptat remigio.i.remis aptam facit,& instruit simul socios
armis. Autem,pro sed:ecce.q.d.de repēte,& ex improuiso mon/
stri subitum:atq̧ mirabile.s.sus:cādida.i.penitus alba:cōcolor.i.
eiusdē coloris:cū foetu.s.triginta capitū, albo procubuit per syl/
uā:& conspicitur oculis.s.Aeneę:in littore viridi.i.virenti,aut gra
mineo:quā Aeneas pius.s.in deos,etiā erga Iunonē inimicam ma
ctat:subito enim,p̄ quia:mactat tibi : tibi (inquit) o maxima Iu/
no,ferens sacra.i.sacrificans,aut offerens pro sacrificio: & sistit.i.
stare facit eam cum grege.s.porculorū:ad aram.s.tibi extructam:
Tybris.s.deus fluuij:lenit.i.lenem,& trāquillum efficit,ea nocte
q̄.i.quantum longa sup.fuit:fluuium.s.Tyberim:tumentem.i.in
flatum prius:&,sup.fluuius:refluēs.i.ortū petens fluxu suo,vnda
tacita.i.sine murmure rediens:substitit.i.mansit:stans ita.i.vsque/
adeo mitis: vt sterneret.i.sternendo se faceret : ęquor.i.planiciem
aquis.i.in ipsis aquis:in morem.i.ad similitudinē : stagni.i.aquæ
stantis:& paludis.i.aquę palustris:placidę.i.tranquillæ,& nō mo
tę: vt.s.luctamen,abesset remo.i.vt non esset luctādum remo,cū
aquis aduersis,& defluentibus,cum nauis ascenderet. Ergo.i.quia
vident fluuiū tam cōuenientem:ipsi celerant.i.celeriter trāsigunt
iter.i.profectionem ad Euandrum:rumore secūdo.i.cum prospe/
ro murmure,aut bona fama,aut rumore.i.secreto sermone inter
Troianos de felici profectione,aut rumore,pro rumone.i.Tybe/
ri secūdo:quia refluo,vt sit abies.i.nauis ex abiete facta : vncta.i.
picata:labitur.i.celeriter agitur: vadis.i.per vada Tyberis: rumo/
ne.i.ipso Tyberi,secundo.i.iam refluo, & ita idoneo ad nauigatio
nem: vnde mirantur.s.tam celerem nauis asc.nsum:& nemus in/
suetum.s.videre talia:mirat̄ scuta virū.i.virorū.s.fortiū,fulgētia:
longe.i.de longe:& carinas pictas,quia Troiani omnia expolita

semper

semper habuerunt: vnde & molles iudicati sunt: innare fluuio, scili cet Tyberi: olli, id est omnes illi: fatigant remigio, id est remigan do. noctem & diem, id est totam tempestaté, donec peruenerant ad Euandrum: & superant, id est transcendunt: longos flexus, scili cet Tyberis incurui: & teguntur varijs arboribus, scilicet in littore stantibus: & secant. i. intercidunt cursu suo, æquore placido. i. per aquas Tyberis: æquas. i. prostratas, & trāquillas: syluas. i. vmbras arborum arborum virides: vt salignas in littore crescentes, hoc est feruntur per medias arbores, quæ oīa afferuntur a poeta, ad hoc, vt verisi mile faciat in tanta coniuratione Aeneam potuisse saluum cū pau cis ad Euandrum peruenisse. Nā propterea dicit, fluuium, fuisse re fluum, & tranquillum a deo redditū, studio summo adnauigasse: occultos fuisse arboribus, & syluis frondosis rumorem fuisse se cundum, vt. s. siquis eos vidisset, nihil mali suspicatus fuisset.

Sol medium coeli conscenderat igneus orbem,
Cum muros, arcemq; procul, & rara domorum
Tecta vident, quę nunc Romana potentia coelo
Æquauit: tum res inopes Euandrus habebat.
Ocyus aduertunt proras, vrbiq; propinquant.
Forte die solennem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadæ magno, diuisq; ferebat
Ante vrbem in luco: Pallas huic filius vnà
Vnà omnes iuuenum primi, pauperq; senatus,
Thura dabant: trepidusq; cruor fumabat ad aras.
Vt celsas videre rates, atque inter opacum
Adlabi nemus, & tacitis incumbere remis:
Terrentur visu subito, cunctiq; relictis
Consurgunt mensis, audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat: raptoq; volat telo obuius ipse,
Et pcul è tumulo. [Iuuenes quæ causa subegit **PAL.**
Ignotas tentare vias? quò tenditis? inquit:
Qui genus? vn̄ domo? pacem'ne huc fertis? an arma?
[Tum pater Æneas puppi sic fatur ab alta, **POE.**
Paciferæq; manu ramum pętendit oliuæ.
[Troiugenas ac tela vides inimica Latinis, **AENE.**
Quos illi bello profugos egere superbo.
Euandrum petimus: ferte hæc, & dicite lectos
Dardaniæ venisse duces socia arma rogantes.

SERVIVS.

¶ Sol medium coeli conscēde rat igneus orbem.) Alterius. s. diei. ¶ Cum muros, arcemq; procul.) Palatinum vidit. nec situm præsentem considerare debemus. Tūc enim nullis ob stātibus ædificijs & Tyberi p Lupercal (vt diximus) fluente facile mōs poterat videri Pa latinus. ¶ Forte diem solen nem illo.) ε'υσυμβόλως, id ē bono omine victori deo Tro ianis venientibus sacra celebra bātur, bona etiam vsus est œ conomia. ¶ Amphitryoniadæ magno, diuisq; ferebat.) Satis perite.) Nā cuius deo sacrifi caretur, necesse erat post ipsū etiā reliquos inuocari. ¶ Ante vrbem.) Secundum antiquū situm. Tunc enim breuis ciui tas fuerat. ¶ Pallas huic fili°.) Pro, cum hoc. ¶ Iuuenum pri mi, pauperq; senatus.) Totam ostendit ętatem: nam per sena tum, seniores significant. Pau per aūt aut ad numerū retulit (centū. n. sub Romulo fuerūt) aut re vera pauper, per quod Romani imperij ostendit par simonia pro laude tūc habita. ¶ Tepidusq; cruor.) Frustra quidā cruorē, pecorū: sanguinem, hostium volunt. Nā Iuuenal. ait, Sāguis iret, & a magno ceruix feriēda magistro. Virgi. Atq; atros siccabat veste cruores. ¶ Celsas videre rates.) Quia dixit, Gemi nasq; legit de classe biremes. ¶ Inter opacū Adlabi nem°.) Per ne m°: vt, Hūc inter fluuio Tyberin° amoeno. Et ē honesta elocutio; vt si dicas, Inter conā locutus sum. i. per conā. ¶ Tacitis incūbere remis.) Pro ipsi tacitu: hoc est sine celeumate. ¶ Audax quos rūpe re Pallas Sacra vetat.) Ne interruptione sacrificij piaculum com mitteretur. Vnde etiā Helenus, ne qua inter sacratos ignes in hono re deorū hostilis facies occurrat, & turbet oīa. Deniq; cū ludi Cir censes Apollini celebrarentur, & Annibal nūciatus esset circa por tam Collinā, & vrbi ingrueret: oēs raptis armis cōcurrerunt. Re uersi postea cū piaculum formidarent, inuenerunt saltantē in cir co senem quendā: qui cū interrogatus dixisset se non interrupisse saltationē, dictū est hoc prouerbium: Salua res est, saltat senex. Au dacem autem dicit vbique Virgilius, quoties vult ostendere vir tutē sine fortuna. Vnde etiā Turnū audacem vocat. ¶ Iuuenes quę causa subegit?) Succincta & plena iterrogatio: cui p singula respō det Aeneas. ¶ Qui genus?) Quo genere? ¶ Vnde domo?) De q̄ ciui tate? ¶ An arma?) Tropum fecit metri causa. Nam cōsequens erat vt diceret, an bellum? ¶ Paciferæq; ramum pętendit oliuæ.) Ne moram faceret in responsione. ¶ Tela vides inimica Latinis.) Bo na conciliatio. Nam audierat, Hi bellum assidue ducunt cum gen te Latina.) Quos illi bello profugos.) Sicut & vos. Et mouet con ciliationem etiam ex similitudine fortunę. ¶ Ferte hęc.) Hoc ad ramum pertinet. ¶ Dicite.) ad verba.

DONATVS.

¶ Sed mediū coeli.) Dixit oē tempus, quo nauigatiōis peract° est cursus: nūc horā dicit, qua ad locū ventū est. Mediū, inqt, coelum sol tenuerat, ipsa est sexta hora. & cū iam nō tegerent omnia vm bra arborū, apparebāt his muri ciuitatis, arx quoq;, & rara domo rū tecta, illo tempore ait rara, quo Aeneas accesserat. Quæ nunc, hoc est cum Virgi. hæc scribebat. ¶ Romana potentia cœlo Æqua uit.) Ex hoc Aeneæ virtutibus applicatur. felicitati enim Roma næ ipse nuncium dedit: vt ex humili & parua fieret maior, & per ueniret culmen eius ad coelū. ¶ Ocyus auertunt proras.) O cyus ideo, quia ad desideratū peruenerāt locum.) Forte die solennem.) Non est vitium, qđ dixit, pauperq; senat° dona da bant, non enim senatus respon dit pluraliter: sed omnibus, q illic tūc erāt, vt res diuinas cō plerēt. ¶ Tepidusq; cruor fu mabat ad aras.) Eo tempore, q̄ Aeneas venit ad auxilia po scenda, lęta omnia atque ad di uinas res pertinentia gereban tur, in Herculis luco, qui extra vrbem fuerat constitutus. Nā hæc eadem die soliti fuerant Arcades anniuersaria vota per soluere: Amphitryōiadæ dixit vt intelligeretur, de quo Her cule loqueretur quantum: Ferū tur enī fuisse & alij: nec tamen illi soli, sed & cæteris dijs ob sequebantur: ipsi tamen specia liter, quomodo ipsius debita solennitas fuit. Ecce lęti homi nes, sacer locus, religiosus lu cus arborū numerositate gra tissimus. conuentus etiam no uorum hominum & religioso rum pacatissimus: pauperem senatum debemus accipere, & numero, & opibus: quomodo & ipsum regem pauperem dixit. Volunt autem quidam pauperē senatum numero tantū dixisse Virgilium: quasi fieri posset, vt re gi pauperi diuites obsequerentur. hi igitur adunati illo die fuerūt: aderat & Pallas filius regis, vt deo cuius beneficia senserant, vota persoluerent omnes, & darent thura: quę cum fierent, fumabat iu xta aras tepidus cruor: tepidus ideo, quia vicinæ fuerant aræ ar dentes: aut quia in continenti fuerat effusus, interea quanta dicta sunt in narratione breuissima: Nam dicendo solennē diem, & tem pus designauit, quod obseruari consueuerat, & causam, quę solen nitatem ipsam fecerat. Rex Arcas, & personam regis designauit, & gentis nomen, qua esset exortus: honoē Amphitryoniadę ma gno, & dei nomen cum omni honorificentia tetigit, & dicendo ho norem, ostendit meritum pręcessisse ei, cui honor anniuersari° de bebatur, diuis quoq; exhibebatur hic ipse honos, quia specialis so lennitas replicata propter Herculem, occasionem prębuerat reli giosis, vt deos quoq; alios iungerent ante vrbē in luco; designat° est euidēter lucus, & qualitas eius expressa: proximitas quoq;, q non longe esset separatus a moenibus ciuitatis. Vna autem fuerat Pallas Euandri natus, nā tantis votis secerni non debuit fili° regis. In hac aūt descriptione, vt in oībus, nō vacat qđquid constare di ctū: nec superfluū est, q ibi fuisse etiā Pallātem dixit. hunc. n. dictu rus est occurrisse Troianis, vna fuerunt iuuenū primi propter ob sequium regis & numinis. Interfuit & pauper senatus, tunc pau per, cum per Euandrū regebatur. Dicitur iam, qđ illic negocij gere rent. Aris, inquit, imponebant thura, sacrificia facta non dixit, sed ostēdit pręcessisse hęc, cum effusum cruorē assereret, tepidum, & fumantem. ¶ Vt celsas videre rates.) Quē non terreret talis aspe ctus? venire subito, venire nauibus per insueta, & contra naturæ morē tacitos remis incumbere? ¶ Cunctiq; reli. Consur. mēsis.) Omnes. n. tum cunctis ingruere periculū arbitrabātur: perindeq; vniuersos idem simul excitauerat error. ¶ Audax. q. r. p.) Audax dictus, nō temerarius, sed propria virtute cōfidens: perindeq; in trepidus: Pallas, inqt, ne perturbatio illa piaculū sacris, aut offen sam inferret. Non erupto, quod esse continuū debuit, euolauit, p hibitis cęteris nec tā inermem, sed rapto telo sestinātem in tanto

metu rapuisse dixit gladium, non tulisse. ¶ Et procul e tumulo.) Ecce alia cautela. nam & gladio munitus fuit, & in tumulo constitit, vt aliquanto ab his remotus esset, & illis altior, quos habuit in re incerta suspectos. Quid enim contra plurimos posset, si contrariam sententiam gererêt? quin omnes timuerint, qui illis intererant sacris, dubium esse nõ poterit, si suprascripta vel descripta tractê tur. Dictum est quippe, Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina, sperasse, igitur intelliguntur obseruare hostes Italos diem, vt extra vrbem in solennitate sacrorum constitutos Arcades inuaderent. perinde, qui se regem ac regis filium, senatum omnem, & iuuenum primos vno tempore fuissent interempturi: Ergo, vt e tumulo loqueretur, habuit considerationem sui, nec, totum se venientibus obtulit. fuit enim cum venirêt, incertum, & magis suspectũ, q̃ securum. Ergo aliquanto longius positus locutus est hæc. ¶ Iuuenes, quæ causa. s.) Oratio non superfluis in tanto metu, sed necessarijs interrogationibus plena. Iuuenes, inquit, ab ętate tradens post se illos īferre violentiã, quę, inquit, causa subegit? bene posuit, subegit. Intellexit. n. magnã fuisse necessitatẽ ipsa parte veniendi, qua nulli transitus antea extitisset ad incerta. i. & incognita, quo tenditis? venerant. n. & ad oram fluminis defluxerant, ex eo ostendentes se nõ transituros fuisse, sed descensuros. Qui genus? vnde domo: honestum & exquisitum locutionis genus: nõ. n. quo estis ex genere, vel ex qua ciuitate exorti. Compendiose. n. audito noie ciuitatis aut gẽtis poterat nosse, quo animo venirẽt: & tũ addidit pacẽ ne huc fertis, an arma: bellum, inquit, fertis, an pacẽ? ¶ Tum pater Aeneas.) Suffecerat ad indicandũ securitatẽ, ramum ostendisse pacificę frõdis: quia multa ille quęsiuerat, quibus debuit ordine respondere, inter quę intellexit solicitudinem iuuenis de conspectu armorũ. Iccirco præmisso signo pacis exorsus est. atq; ita oibus breuiter r̃ndit, vt securũ celerius faceret. ¶ Troiugenas, ac tela. v. i. l.) Troia, inquit, genuit nos, ac tela portamus nõ vobis inimica, sed Latinis, hoc sic accipiendũ est, quasi dixisset illis sum⁹ inimici, qbus & vos: ac ne intulisse bellũ ciuibus & indigenis videretur, ait. ¶ Quos illi. b. p. e. su.) Superbũ bellũ dixit, qa est & iustũ. Secundũ aũt fuit hoc ipsum pugnare, ne meruisse videretur & scelus in se malis actibus ꝓuocasse, hoc genere tutus est personã suã & deformauit inimicoꝝ, quibus, ait, nihil fecimus, bello vos superbo egerunt, vt cõsuetudo est illis, omnes hoies iniuntes & bonos superbis inimicitijs petere, hoc libenter audiebat Pallas inimicitiarum præcedentium causa, addidit profugos egerunt bello, vt illos ostenderet duros, & iuxta peregrinos immites: & se demonstraret in ꝓfugi appellatiõe nihil in alienis terris audere potuisse. ¶ Euandrũ petimus.) Ad Euandrũ, inquit, venimus. Ecce dixit aduentus sui cãm, quã ille quęsierat. ¶ Ferte hęc & dicite.) Ferte & dicite, pluralis est numerus, cũ poeta solum aduocasse dixerit Pallantẽ, nisi qa fieri non potuit in tanto metu solũ Pallantem filium regis venisse. Lectos duces, & ad meritũ eius pertinet, q fuerat rogandus, & ad terrorẽ, si contrarijs votis exciperentur, & ideo lectos, vt non illi crederentur esse, qui venerãt Dardanię venisse duces, extolli debet Dardanię, quia loco laudis est positum, socia arma rogantes, dixit aduentus sui necessitatem.

ASCENSIVS.

¶ Sol medium, &c.) Docet quomodo applicuerit classem ad regiam Euandri, quę tunc humilis & modica erat, vbi nunc Roma est: ante cuius muros, dicit in aduentu Aeneæ sacrificium fieri Herculi, quo turbato. s. non intermisso, cõcursum esse ad naueis ignotas: cognitoq; Aeneæ dexteras datas. Vnde habemus hæc Donati ¶ Pauper senatus.) Et numero, & opibus intellige. ¶ Audax.) Non temerarius, sed propria virtute confidens. ¶ Et procul.) Cum assiduum bellum gererent, cum gẽte Latina: non mirum si anxie cuncta exploraret. ¶ O Iuuenes.) Oratio necessarijs, in tanto metu interrogationibus plena. ¶ Quo tenditis?) Quia ex deflexu videbat illos velle descendere. ¶ Superbo.) Quia iniustum. ¶ Profugos.) Vt ostendat iuxta peregrinos immites. ¶ Dicite.) Quia nõ solus in tãto tumultu venerat Pallas. Hęc ille. ¶ Ordo aũt est. Sol igneus, id est ignei coloris, aut ardens, vt in serenitate fieri solet: conscenderat medium orbem coeli, id est iam meridies erat, quocirca dicitur igneus: aut medium orbem cœli, id est hemisphęrium nostrũ, tempore matutino oriens, & ignei coloris, in signum serenitatis futurę: quod magis placet: quia vult dicere, cum primum lux data est eos vidisse muros oppidi Pallantei: cum, id est quando: ipsi, supp. Troiani: vident procul, id est cum adhuc longe essent: & ita, quia eos offendebant rem sacrã tractantes: vero simile est de matutino loqui: & arcem, & tecta domorũ rara: quę, scilicet rara tũc tecta, id est rara domicilia, potentia Romana: æquauit, id est ęquiparauit nunc coelo: ita, vt Roma cœlum mereatur dici: vnde ĩ Bucolicis, Vrbem quam dicunt Romam, &c. sed Euander, scilicet arcas: habebat tum, id est tunc, supp. illic: res inopes. i. tenueis, & modicas. Ipsi aduertunt, id est applicant: ocyus. i. celeriter: proras, id est priores nauium partes: & propinquant vrbi. i. ad vrbem. Rex Arcas. s. Euander: ferebat. i. offerebat, forte illo die: non ergo forte ferebat: sed forte illo die ferebat, quo Troiani aduenerant ferebat: (dicit) Amphitryoniadæ, i. Amphitryonis filio putatiuo, videlicet Herculi Iouis, ex Alcmena, Amphitryonis cõiuge filio: vnde addit magno. s. sine exemplo: & diuis. s. reliqs, aut coelestibus dijs honorem solennem. i. sacrificium: ante vrbẽ. s. Pallanteam: in luco. i. sylua incedua, Herculi consecrata: Pallas filius. s. Euandri: vna. i. simul cum patre: & omnes primi iuuenum, id est principes iuuentutis: & senatus pauper, id patres, seu seniores, qui græce presbyteri dicuntur: & tunc pauperes erant: dabant vna, id est simul, tunc thura: & cruor trepidus. s. ex mactatis hostijs fumabat: ad, id est iuxta, aras. Vt, id est postquam: ipsi videre rates. i. naues: celsas. i. altas, adlabi inter nemus opacum, id est syluosum: & incumbere remis tacitis, id est nihil murmuris facientibus, quasi adoriri: & per insidias inuadere vellent, terrentur visu subito, id est ex inopinato orto: & cuncti consurgunt. s. a sacrificio mensis. s. deorum: ad quas solennes epulas ponebant relictis, quos Pallas audax. i. propria virtute confisus: vetat rumpere, id est interrumpere: sacra. i. sacrificia: id enim nefas putabatur: & ipse. q. d. cum paucis relictis. s. cęteris: volat obuius. i. aduentantibus: telo rapto. i. quod primũ inuenit accepto. Et procul. i. cum adhuc procul esset, quod a temeritate eum purgat: (cum enim assidue gereret bellum cum Latinis, imprudẽter egisset, si in eos insiluisset.) inquit e tumulo. i. colliculo: o iuuenes, quia seniores manserant in Sicilia: & tali expeditioni inutiles erant, quę causa subegit vos tentare vias ignotas, qa insuetas: quo tenditis? qui genus, id est secũdum genus, hoc est de quo genere, id est vnde, scilicet de qua domo: ne. i. an, affertis pacem, an arma, id est bella? Aeneas pater fatur tum sic ab alta puppi: & pręteñdit, id est præ sese extendit, ramum oliuę paciferę. i. pacem afferre solitæ: quod & columba a Noe emissa significauit: fatur (inquit) dicens, tu vides Troiugenas, id est viros in Troia genitos: ac tela, id est arma, inuasiua. s. inimica, Latinis. s. quibus & vos inimici estis: quos. s. Troiugenas profugos. s. a patria sua: illi. s. Latini: egere, lacessiuere, aut expulere, superbo bello, id est assumpto ꝑ superbiam: nos petimus Euandrum. s. huius loci regem: ferte, scilicet vos omnes: hæc, scilicet pacis indicia, videlicet ramum oliuæ: & dicite, viros Dardanię, id est Troianę patrię: lectos, id ẽ electos venisse. s. ad eum rogantes arma socia. i. socialia in Latinos.

[Obstupuit tanto perculsus nomine Pallas: POE.
[Egredere o' quicunq; es (ait) corãq; parentem PAL.
Alloquere, ac nostris succede penatibus hospes:
[Accepitq; manu, dextramq; amplexus inhæsit. POE.
Progressi subeunt luco, fluuiumq; relinquunt.
Tum regem Aeneas dictis affatur amicis.
[Optime Graiugenum, cui me fortuna precari, ÆNE.
Et vitta comptos voluit prætendere ramos,
Non equidẽ extimui, Danaum: quod ductos, & Arcas
Quodq; a stirpe fores geminis coniunctus Atridis:
Sed mea me virtus, & sancta oracula diuum,
Cognatiq; patres, tua terris dedita fama,

SERVIVS.

¶ Tanto perculsus nomine.) Dardani scilicet commemoratione. ¶ Quicunq; es.) Hoc ad nomen Aeneæ pertinet. Nam esse Troianos audierat. ¶ Dextramq; amplexus inhæsit.) Ostendit virum & virtutis & hospitalitatis amatorẽ. ¶ Subeunt luco, fluuiumque relinquunt.) Hypallage in sensu. ¶ Optime Graiugenũ.) Quantum ad Aeneam pertinet. Græci neque boni neque meliores sunt. Ergo, optime Graiugenũ superlatiuus est pro positiuo. Nam, optimus malorum, nõ possumus dicere. Suplatiuus enim suo tantum iungitur generi. Sic ergo dixit vt Homer⁹, δικαιότατος κενταύρων id est iustissimus Centaurorũ, pro iustus. ¶ Cui me fortuna precari.) Antiquũ est. Nã modo, quẽ precari dicimus. Terẽtius, Credo qui mihi sic oret. Itẽ, Facite vt vobis decet. Sallustius, Locũ editiorem, q̃ victoribus decebat, & est græcũ vt εὔχεο ἀπόλλωνι. ¶ Vitta comptos ramos.) Vt in pacis petitiõe ramus oliuę cũ vittis offeratur

Coniunxere tibi,& fatis egere volentem.
Dardanus Iliacæ primus pater vrbis,& author,
Electra(vt Graii perhibēt)Atlantide cretus,
Aduehitur Teucros:Electram maximus Atlas
Edidit:æthereos humero qui sustinet orbes.
Vobis Mercurius pater est,quem candida Maia
Cyllenes gelido conceptum in vertice fudit,
At Maiam(auditis si quicquam credimus)Atlas,
Idem Atlas generat,cœli qui sydera torquet.
Sic genus amborum scindit se sanguine ab vno.
His fretus,non legatos,neq; prima per artem
Tentamenta tui pepigi:meq; ipse,meumq;
Obieci caput,& supplex ad limina veni.
Gens eadem,quæ te crudeli Daunia bello
Insequitur:nos si pellant,nihil absore credunt,
Quin omnem Hesperiā penitus sua sub iuga mittant,
Et mare quod supra teneant,quodq; adluit infra.
Accipe,daq; fidem:sunt nobis fortia bello
Pectora,sunt animi,& rebus spectata iuuentus.

offeratur,partim fabulæ,partim naturæ efficit ratio. Nam cum de nomine Athenarū Neptunus & Minerua contenderent:& iussisset Iuppiter,vt illius nomine diceretur ciuitas, qui munus melius obtulisset hominibus: equū Neptunus, Minerua oliuam protulit, & statim vicit. Vnde cum eius ramus alicui offertur,indicat eū esse meliorem. Hinc est illud prouerbium, Herbam do, id est cedo victoriam. Quod Varro in Æstijs ponit,cum in agonibus herbam in modum palmæ dat aliquis ei, cum quo contendere non conatur,& fatetur esse meliorem. Vittas autem habet ramus oliuæ ideo, vt inertiam & imbecillitatem offerentis ostendat. Scimus enim oues egere alieno semper auxilio. ⸿ Volunt.) Hinc eum laudat ꝙ tantus eum vir rogare compellitur. ⸿ Danaum ꝙ ductor,& Arcas.) Nec ꝙ multitudinem haberes extimui:nec ꝙ esses Arcas: vt illuc hoc tendat, Geminis coniunctus Atridis,id est Agamemnoni & Menelao cognatione coniunctus. Et hoc ad laudem Euandri pertinet: qui qualitate morum meruit non timeri. ⸿ Fores.) Pro fuisses. Et notandum fores de præterito. ⸿ Mea me virtus.) Hæc arrogatio ad honorem Euandri pertinet. ⸿ Sancta oracula diuum.) Tyberini scilicet. ⸿ Dedita fama.) Diuulgata; vt, Deditur hic subito Troiana per agmina rumor. ⸿ Fatis egere volentem.) Quod voluntatis fuerat,egit necessitas fati. ⸿ Dardanus Iliacæ primus pater vrbis, & author.) Reddit quod ait supra, Cognatiq; patres. Sane sciendum Atlantes tres fuisse. Vnum Maurum qui est maximus. Alterum Italicum patrem Electræ: vnde natus est Dardanus. Tertium Arcadicum patrem Maiæ: vnde natus est Mercurius. Sed nunc ex nominum similitudine facit errorem: & dicit Electram & Maiam filias fuisse Atlantis maximi. Nec præter rationem ait, & maximi: & Atlas idem generat. nam & ipse habuit etiam horum nominum filias, id est Electram & Maiam. ⸿ Vt Graij perhibent.) Vt vestræ continent literæ. ⸿ Candida Maia.) Splendidior enim est Maia inter Pleiadas,quæ est vna de Atlantibus, hoc est Pleiadibus. ⸿ Cyllene.) Mons Arcadiæ, vbi Maia Mercurium est enixa. ⸿ Fudit.) Autem non iniuriose dictum est. Vt in Pisonem, Quæ te belluam ex vtero non hominem fudit, sed celeritatem parientis ostēdit: quod infantibus dicitur omen felicitatis afferre. Spectat etiam ad rationem physicam. Nam celer est vbiq; Mercurius: vt diximus supra. Ideo dicit eum etiam in ortu fuisse velocem. ⸿ Neq; prima per artem Tentamenta tui pepigi.) Cum nullo ante pactus sum vt te aut per artem aliquam, aut per legatos probarem: sed intrepidum me tibi commisi. ⸿ Tentamenta pepigi.) Experimenta pactus sum. Nā geminum est hic præteritum ab eo quod est paciscor: facit enim & pepigi & pactus sum, sicut placeo & placui & placitus sum. Pago enim vnde multi venire volūt pepigi: nusquam est lectum. ⸿ Gens eadem, quæ te.) Sic agit vt & ipse pręstare videatur. Nam & supra ait, Socia arma rogantes. ⸿ Daunia.) Rutula a Dauno. ⸿ Crudeli bello.) Supra, Bello profugos egere superbo. ⸿ Nihil absore credunt.) Sibi obfuturum nihil arbitrantur. ⸿ Accipe, daq; fidem.) Ab vtili agit. Hoc est quod ait in decimo, Humanis quæ sit fiducia rebus. ⸿ Rebus spectata iuuentus.) Decennali prælio. Et bene promissionem rebus confirmat & testimonijs, quæ est verbis inualida.

DONATVS.

⸿ Obstupuit tanto.p.n.p.) Nec immerito. quis.n. non miretur ad illa loca venisse Troianos, percepta omni securitate? ⸿ Egredere o quicunq; es, ait.) Quicunq; es, ad nomen hominis, non ad originem retulit genus. Iam.n.ꝙ Troianus esset, nouerat Pallas. ⸿ Coramq; pa. Alloquere.) Quod mihi dicis, coram refer patri meo. Seruauit summum iudicium, & patri & regi, ne ipse temere aliqd promitteret aut negaret. ⸿ Ac nostris.su.p.h.) Veni, inquit, ad domum nostram iure hospitis. Ecce quod in potestate eius eē potuit, obtulit, humanitatem hospitij, asserens melius esse, vt quæ mandanda Æneas crediderat, ferret ipse per se. Interea cum dicit, tu loquere cum patre meo, regis se filium demonstrauit. ⸿ Accepitq; manu.) Scilicet descendētem de naui. ⸿ Dextramq;.a.i.) Hæc enim sunt signa & pignora societatis & amicitiæ, iungere dextras: sed benignitate meritum amplexus religio testatur. ⸿ Progressi subeunt luco, fluuiumq; relinquunt.) Conuersum erit rectius. nā primo relictus est fluuius, secūdo ventum ad lucum, vt sit progressi relinquunt fluuium, & subeunt luco. ⸿ Tum regem Æneas.) Æneam non fecerat humilem causa: nec ex eo: quia petebat auxilia, inferiorem se præbuit. Rex igitur cum rege familiare loquendi exordium sumpsit, ea fiducia mentis ac simplicitate pectoris, vt amicum se venisse euidentius comprobaret. ⸿ Optime graiugenum.) Hæc oratio satis artificiosa est, satisq; subtilis. Laudat enim eū, a quo beneficium fuerat petiturus, & beneuolum facit, dicendo. Optime graiugenū, vt omnibus græcis ipse melior videretur. nā inde optimus, ꝙ esset fortunæ melioris, ex eo, ꝙ Æneam supplicem videret, sed hęc obliqua est querela, nam subtiliter incusat inimicum fortunæ iudicium quæ Græcū addixerat Romanæ felicitatis authorem, simul asserit suum factū esse deterrimum, quo in eas angustias ductus est, vt ei, qui esset ex origine hostiū, perindeq; persequendus foret, preces supplex funderet. melior es, inquit, omnibus Grecis. plus est enim Æneam rogantem videre, q̄ vicisse, magnæq; felicitatis est indigentibus videre necessarium. ⸿ Non equidem extimui.) Non, inquit, timui, quod natus es, vel ꝙ esses inter tuos potior. Cum multa congereret, primam posuit virtutem suam: secundam illam sententiā, quā Terentius tenuit dicens: Mihi spes omnis in memet sita est. Multum.n. valet, qui non in aliena, sed in sua virtute fiduciam ponit. Addidit huic deorum fauorem, qui interueniens euētus bonos auxilio fortunæ conduplicat. ⸿ Sed mea me virtus.) Hæc fuerunt, quæ contra fortem virum & deorum fauore munitum, nihil aduersi finerent concitari. Addidit tertium, quo obtinere debuit, etiā si illa nō essent, virtutem.s. & deorum responsa. ante oculos, inqt, habuit tutum fere aduentum meum, qui licet incognitus tendebā ad finem. Hoc genere ostendit se non timuisse, ꝙ esset Græcorum stirpe progenitus rex Arcas, se magis habuisse fiduciam, ꝙ Troianis quoq; ratione sanguinis videretur annexus: in conclusione posuit, tua terris dedita fama. Cessantibus quippe omnibus, quæ supradicta sunt, maiorē se asserit ipsius habuisse fiduciam, quod religiosum vel bonum nouerant oēs, & cuncti per terrarū partes nomen eius & beneuolentiā pręferebant, coniunxere tibi, & fatis egere volentē, significat iussiōis authoritatē, cui nec ipse reniti potuit, nec debuit Euander reluctari. Postremo adiecit voluntatē, ne id, quod agebat, inuitus videretur suscepisse, quasi optasset etiam ipse nosse affinem, quem summo laudis pręconio oēs populi pręferebant. Tua, inquit, terris dedita fama: non famæ respondit plurali numero: sed oībus quę posuit, anteq; de fama aliquod diceret. Inducit post hęc expositionem & narrationē talem, qua Euandri se monstret affinē: quomodo supradixit, cognatiq; patres. hanc igit̄ rationem sanguinis stemmate collato prosequitur sic. ⸿ Dardanus Iliacæ.) Necessario posuit, vt Graij perhibent, vt testimoniū Græcorum esset in confirmatione veritatis, & Euander homo græcus suis potius q̄ Troianis testibus crederet. ⸿ Aduehit̄.t.) Continuus sensus est, sic, Dardanus, inquit, natus ex Electra Atlantis filia, ad Teucros venit, & ipsum primū nouimus patrē. Ecce ostendit vnā originis partē, venit ad alterā. ⸿ Vobis Mercurius.p.e.) Ne similitudo nominis falso vsurpari videretur, vel maxime cum adderetur & signum, quod idem ēt Atlas, qui Troianis originem per electram & Dardanū dederat, cœli qui sydera portaret, idem vero q genuisset Maiam, & ex ea Mercuriū nepotē suscepisset. ⸿ Sic genus amborum.) Hoc est Dardanj & Mercurij. ⸿ Scindit se.s.a.v.) Atlantis.s. qui vtrisq; partibus originē dederat, sm̄ prędictam rationē, constituamus tamē illustrionē intellectū: Electra genuit Dardanū, & Maia Mercuriū. Dardanus dedit Troianis principiū, & Mercurius

rius Arcadibus : perinde vnus auus est ambobus. Dardanus.s.& Mercurius.probauit cognationis contextum,redit ad ea,quę pau loante dimiserat,cum rationem sanguinis redderet. ¶His fretus.) His,inquit,fretus hoc est illis,quæ superius dixit,hoc est virtute sua,deorum responsis,spe,& fama optima ipsius regis,non lega tos misi,nec sententiā tuā aliqua artis calliditate tentaui. ¶Memet ipse.) Duplicatio eiusdem pronominis addidit dictioni pondus. ¶Meumq; obieci caput.) Plus ait feci,vt ad fores meas ipse rogatu rus accederem. Exponit deprecationis ipsius causas, in his osten dens,quid,& contra quos peteret:quod ipsum non tantū sibi pro futurum ostēdit,verumetiam ipsi,qui rogabatur,vt daret. ¶Gens eadem,&c.) Quid tam pulchrum,tamq; egregium,& imperatori ipsi necessarium,q̃ in deformatione personæ hostium,ipsius par tes primas ponere,qui daturus videretur auxilium : vt in ipsa do natione & dare Troianis beneficiū,& sumere videret,illud quoq; q̃ mire est positum:crudeli bello,vt eum validius cōmoueret,q̃ indignius vnius gentis violentiam sustineret,quę omnium consen sus merito præferebat.hic quoq; grande loquendi compendium tenuit,Euandri partes,suasq; coniungendo:nā semel dicta vtrūq; continent:gens,inquit,eadem:dicendo vnam gentem,extenuauit metū,qui poterat forsitan exoriri.addidit dauniā, quasi abiecta, humilis,& omni ignobilitate depressa:quę te,te quod posuit,signi ficat te,q sic magnus & ab omni merito memorabilis,crudeli bel lo insequitur.duo mala coniunxit,bellum.s.iniustum,& improbi tatem hostium,quibus non suffecerat iniquitas facti,verumetiam persequebantur insontes.Crudele bellum est,quod iniusta subsistē te ratione indicitur,deniq; & iustum aliquando dicitur,& iniustū aliquando dicitur,& iniustum perinde asserit,nec sibi nec Euandrō eam gentem aduersam esse debuisse,si æquitatem gens eadem na tura tradente sumpsisset. ¶Nos si pellant.) Iccirco demonstrat ex pulsionem cogitatam , vt viam sibi in aliam teferet partem : quæ mare inferum superumq; complectitur. Debuit Euander his audi tis præcauere,ne cum aliis etiam ipse seruiret. ¶Accipe,daq; fidē.) Sume,inquit,auxilium,& da:quando,contra quem auxilium pe to,communis est hostis:posset dici,impares sunt vires tuæ,& non tantum mihi poteris prodesse , quantum ego tibi,occurrit priori, & alt. ¶Sunt & nobis.f.b.P.) Labori enim bellico & animi virtus & corporis substantia necessaria est.vt,inquit,vos fortes estis,ita & nos ꝓbatio fortitudinis Troianorum robustius fuerat demon stranda.hanc impulit , dicendo. ¶Et rebus spe.iuuen.) Insignis est virtutis,inquit,quod factorum probauit effectus.

ASCENSIVS.

¶Obstupuit tanto,&c.) Docet beneuole acceptū Æneam ad Euan drum adductum,coramq; eo disertam habuisse orationem. Circa quem locum,habemus ex Donato verba hęc. ¶Quicunq;.) Ad ho minem non ad originē referas. ¶Coramq; parentem Adloquere.) Optime summum iudicium seruat parenti & regi. ¶Vt Grai perhi bent.) Vt hoc tuorum testimonio ꝓbē. Idem. ¶Atlas.) Ne simi litudine nominis falso id vsurpare videretur. ¶Obieci.) Cum peti turus essem,quæ etiam tibi salutaria essent,non expaui. Nam cum gente tibi inimica,& crudeli,bellum gero.& dicēdo,vnam gentē, extenuat timorem belli. ¶Accipe,daq; fidem.) Sume auxilium,& da. ¶Fortia Pectora,& animi.) Nam in bello,animi fortitudo,& corporis robur,requiritur. ¶Spectata.) De qua iam factum est pe riculum. Sic ille. ¶Ordo autem est. Pallas.s.filius Euandri:percul sus,seu percussus tanto nomine.i.tanti nominis cōmemoratione.s. Dardaniæ : sciuit enim Dardanum ab Ioue ortum:obstupuit.i.ob stuporem fixus hæsit:& ait,o quicunq; es,egredere & adloquere parentem : coram.i.in præsentia eius:ac succede hospes,id est iure hospitalitatis : nostris penatibus.i.laribus:& excepit.s. Æneam e naui:manu.s.sua:& amplexus dextram inhæsit.i.moram traxit in amplexu quod amoris indicium est : ipsi progressi,id est postquā processerant:subeunt luco.i.subintrant lucum, vbi sacrificia fiebant Herculi:& relinquunt fluuium:quod non vacat , quia posset lucus esse ad fluuium:sed est hypallage, secundum Seruium. Tum,id est deinde: Æneas affatur regem,scilicet Euandrum: dictis amicis.i. amicabilibus. Optime Graiugenum,pro Graiugenarum.i.a Græ cis,aut inter Græcos genitorum:cui,id est ad cuius honorē & gra tiam:fortuna voluit me precari,id est humiles preces fundere , & supplicem esse. (Nam aliter diceret,quē me fortuna precari,&c.) & cui voluit me prætēdere,id est vt prætenderem:ramos.i.oliuæ comptos:vitta,id est serta lanea,in signum (vt Seruius dicit) ines tiæ.aut quia alienis opus habeam opibus. Equidem,id est ego qui dem,hoc est certe nō extimui: quod.i.quia:tu fores.i.esses ductor: Danaum.i.Græcorū:& Arcas,id est ex Arcadia oriundus:& quod fores cōiunctus geminis Atridis:a stirpe,id est origine generis:sed mea virtus,quæ.i.diis placuit,& fiduciam mihi fecit:& sancta ora cula diuum.i.diuorum:& patres.i.maiores nostri:cognati.i.de ea dem stirpe nati:& fama tua dedita,id est diuulgata:& dimissa ter ris,id est per terras.(Nam sicut dare,est dicere,& mittere:ita dede re,quasi didere,in diuersa dicere,& mittere.) coniunxere tibi me: & egere.i.impulere me:volentem fatis,scilicet sic iubētibus (quia vt dixit Seneca, Fata,volentem ducunt:nolentem,trahunt. Quic quid autem fatale est, quantum ad fata est necessitatis:quia etiam inuito omni mortali fiet.Nam fata,viam inueniunt:sed quantum ad libenter facientem,voluntatis est.& ita dixit egere,quantum ad fata: & volentem,quantum ad obedientem libenter: vnde necessi tatis est mori. Sunt tamen qui voluntarie moriuntur : suntq; qui coacti tantum) docet autem,quomodo habeant cognatos patres, dicens,Dardanus primus,id est qui ꝓæcipuus (nam Teucer,prior erat) pater vrbis Iliacæ,id est Troianæ , & author Iliacæ vrbis: cretus,id est progenitus (vt Grai,id est Græci , quasi dicat autho res vestri : perhibent , id est attestantur.) Electra Atlantide , id est Atlantis sed Itali,filia: aduehitur Teucros,id est ad eos,qui & Teu cri tunc dicebantur:Atlas maximus (hoc poetice:nam non Mau ritaniæ rex,sed Italiæ,hanc Electram genuit. Poetarum autem est, omnia quæ vnius nominis hominibus attribuuntur, vni attribue se.)edidit,id est progenuit Electram:Atlas (inquit) qui sustinet,id est sursum tenet,& portat humero:orbeis æthereos,id est coelos: Mercurius est pater vobis , scilicet Arcadibus (nam Mercurius,ex Nicostrata Euandrum genuit : qui Mercurius est, filius Iouis: qui pater Tantali:qui Atridarum progenitor.) quem Mercurium, Maia candida : quæ vna est ex eis , quæ in stellas septem transla tæ dicuntur:fudit , id est progenuit in Cyllenes,appositione: ver tice gelido , id est monte frigido in Arcadia. At si nos credimus quicquam auditis (bene dubitat:quia reuera,nō idem fuit Atlas.) Atlas, imo idem Atlas qui torquet , tanquam iniquum pondus, quod altius trudere conatur:sydera coeli:generat,pro eo quod est generauit: Maiam,scilicet matrem Mercurii:sic quia nos ab Atlan te,per Electram descendimus:& ab Ioue,per Dardanum:& vos, ab eodem Atlante descendistis per Mercurium:& per eundem,ab Ioue:genus amborum.s.nostrum : scindit se.i.diuidit,in diuersos consanguinitatis ramos,ab vno sanguine.Ego itaq; fretus.i.confi sus:his.s.dictis, vt affinitate,& causa belli:& virtute mea non pepi gi.i.non sum pactus per legatos,neq; per artem.s.oratoriam , aut per scripta:prima tentamenta.i.ad amicitiam conciliandam peri cula:sed ipse.i.egomet:obieci me,& meum caput:& veni supplex ad limina.s.tua . Quia eadem gens Daunia.i.Rutula:a Dauni filio ducta:quę insequitur te bello crudeli.i.impie suscepto:contra vi delicet profugum pacis amatorem : & nihil iniurię molientem,si pellant nos.s.a finibus suis:credunt nihil abfore,id est absuturum, seu defuturum esse:quin mittant sub sua iuga penitus omnem He speriam,id est Italiam:& quin teneant mare , quod adluit,scilicet Italiam: supra id est ab Orientali plaga.i.mare Adrianum:& quod adluit infra.i.ab inferiore parte.s.mare Tyrrhenum. accipe.s.a no bis:& da.s.nobis:fidem,id est sanctam compromissionem: pecto ra sunt nobis,id est nos habemus pectora fortia:bello,id est ad bel lum gerēdum & iuuentus spectata.i.pespecta,& explorata:rebus, scilicet bellicis:quia decennali bello vexata. Et ita ostendit petitio nem suam honestam, vtilem, & facilem.

¶Dixerat Aeneas: ille os,oculosq; loquentis — POE.
Iandudum,& totum lustrabat lumine corpus.
Tūc sic pauca refert. ¶Vt te fortissime Teucrū — EVAN.
Accipio,agnoscoq; libens: vt verba parentis,
Et vocem Anchisæ magni,vultumq; recordor:
Nam memini Hesiones visentem regna sororis
Laomedontiaden: Priamum Salamina petentem,

SERVIVS.

¶Toti lustrabat lumine corpus.) Paterna in eo lineamen ta cognoscens. ¶Lumine.(Pro luminibus:id est oculis. ¶Pauca refert.) Non pauca,sed paucis,id est breuiter. Hoc vult dicere,multa eū dixisse,sed paucis. ¶Agnoscoq; libens.) Post quam cognouit ex habitu corporis vera esse quæ dicebat Æneas,per Anchisen eum laudat adulatione deposita. Sane inter agnosco & cognosco su perfluo quidam volunt facere discretionem,vt cognoscamus nouos , agnoscamus antiquos sed hæc a poetis metri necessi tate variantur. Nam agnosco propter Synaloepham dixit.

¶Hesiones

Protinus Arcadiæ gelidos inuisere fineis.
Tum mihi prima genas vestibat flore iuuenta,
Mirabarq; duces Teucros, mirabar & ipsum
Laomedontiaden: sed cunctis altior ibat
Anchises. mihi mens iuuenili ardebat amore
Compellare virum, & dextræ coniungere dextram,
Accessi, & cupidus Phenei sub moenia duxi.
Ille mihi insignem pharetram, Lyciasq; sagittas
Discedens, chlamydemq; auro dedit intertextam,
Frenaq; bina, meus quæ nunc habet aurea Pallas:
Ergo, & quam petitis, iuncta est mihi foedere dextra.
Et lux cum primum terris se crastina reddet,
Auxilio lætos dimittam, opibusq; iuuabo.
Interea sacra hæc (quando huc venistis amici)
Annua, quæ differre nefas, celebrate fauentes
Nobiscum, & iam nunc sociorum assuescite mensis.
[Hæc vbi dicta, dapes iubet & sublata reponi POETA
Pocula, gramineoq; viros locat ipse sedili.
Præcipuumq; toro, & villosi pelle leonis
Accipit Ænean, solioq; inuitat acerno.
Tum lecti iuuenes certatim, aræq; sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantq; canistris
Dona laboratæ Cereris, Bacchumq; ministrant.
Vescitur Æneas simul, & Troiana iuuentus
Perpetui tergo bouis, & lustralibus extis.

¶ Hesiones visentem regna sororis.) Vt diximus supra, Hercules euersa Troia Hesionem Laomedontis filiam Telamoni suo comiti dedit: ex qua natus é Teucer. Priamus postea cum Salamina tenderet, ad visendum regnũ sororis per Arcadiã iter fecit: & tunc ab Euandro est susceptus Anchises. ¶ Visentem regna.) Videre cupientẽ. ¶ Protinus.) Vno eodemq; tempore: hoc est dum pergit, vidit Arcadiam. Nam non possumus simul intelligere: cum Salamina insula sit Arcadiæ in continenti. ¶ Mirabarq; duces Teucros.) Hos laudat quo melior sit ille quẽ præfert. ¶ Iuuenili ardebat amore.) Inest enĩ iuuenibus studium acquirẽdarum amicitiarũ. Horatius, Animusq; virilis Quærit opes & amicitias. ¶ Phenei sub moenia.) Oppidi Acardiæ. Homerus οἳ φένεόν τ' ἐνέμοντο, καὶ ὀρχόμενον πολύμηλον. Nec nos debet mouere, quod Euander de Palanteo sic dicit Phenei sub moenia: cum sciamus poetas vicinas omnes pro vna habere ciuitates: sicut de Didone facit, quam nonnunquam Tyriam, aliquoties Sidoniam vocat. ¶ Ille mihi insignem pharetram.) Ius hospitij habet inter se remunerationem: sed verecunde tacet Euander de suis muneribus. ¶ Auro dedit intertextam.) Legitur & intertexto. ¶ Frenaq; bina.) Poetice. Nam duo debuit dicere Bina enim secundum Ciceronem non dicũtur, nisi de his quæ sunt numeri tãtum pluralis, Nam Cicero per epistolam culpat filium dicens, male eum dixisse Direxi literas duas: cum literæ quoties epistolam significant, numeri tantum pluralis sint. Contra, epistolas binas nõ dicimus, sed duas. ¶ Iuncta est mihi foedere dextra.) Antiquis amicitijs per Anchisæ hospitium. ¶ Quando huc venistis amici.) Siquidem amici iam venistis. Extraneos enim ad sacra non licebat adhibere. Hos autem adhibet ad sacra, quasi antiquis iunctos amicitijs. Vnde infert, Et iam nunc sociorum assuescite mensis. ¶ Annua, quæ differre nefas.) Anniuersaria sacrificia ideo non differuntur, quia nec iterari possunt. Solenne autem hoc esse ipse ait, Forte diem solennem illo rex Arcas honorem. Nam calendaria siqua fuerint ratione dilata, possunt repeti: nec piaculum eorum intermissione committitur. ¶ Dapes.) Epulæ deorũ propriæ, vt Iouis coena. ¶ Sedili.) Bene sedili. Nam in tẽplo Herculis lectisternium esse non licebat. ¶ Toro, & villosi pelle leonis Accipit Æneam.) Aut suscipit ad sedendum: aut pascit, vt, Illos porticibus rex accipiebat in amplis. Torum autem herbarum super solium fuisse intelligamus, ne sit sedili contrarium. Congrue autem de leonis pelle dicitur coopertum, quasi in Herculis sacris. ¶ Tunc lecti iuuenes.) Non vacat Lecti. In sacris enim Herculis nec serui intererant, nec liberti: adeo vt Appius qui sacra hæc transtulit in libertos, & caruerit oculis, & intra annum omnem familiam perdiderit Pinnariorum. ¶ Certatim.) Id est studiose. ¶ Aræq; sacerdos.) Maximæ scilicet. Nondum enim templum Herculis fuerat: sed ara tantummodo, quam maximam dicit ex magnitudine fabricæ. ¶ Laboratæ Cereris.) Quæ eget laboris: vt mox, Et frumentis labor additus, vt mala culmos esset rubigo. Glandes enim sine vllo labore nascuntur. ¶ Perpetui tergo bouis.) Aut secundum Homerum intelligendum, qui dicit carnes dorsi apponi solitas honorabilioribus, vt sit sensus talis, Posuit ante eos magni bouis carnes eas, quæ apud maiores in honore fuerunt. Aut re vera perpetui nam de hoc boue immolato Herculi, carnes carius vendebantur causa religionis: & inde alter redimebatur, qui ex illius pretio comparatus quasi perpetuus esse videbatur. Tergo autem, potest a parte totum intelligi. ¶ Lustralibus.) Aut pinguibus. Moris enim fuerat completo lustro pingues victimas offerre censores. Aut certe de quinquennali boue, id est perfectæ ætatis. Nam Homerus dicit.

Τοῖσι δὲ βοῦν ἱέρευσεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων
ἄρσενα πενταέτηρον ὑπερμενέϊ Κρονίωνι
Νώτοισι δ' Αἴαντα διηνεκέεσσι γέραιρεν
ἥρως Ἀτρείδης εὐρυκρείων Ἀγαμέμνων
αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος, καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο.

DONATVS.

¶ Dixerat Æneas.) Æneas cũ loqueretur, intuebatur Euander prius incognitum, & vocẽ eius ac singula corporis membra considerabat. ¶ Tunc sic. p. s.) Pauca enim dici conuenerat, ne fabulæ longiores solennitati solitæ essent impedimento. pauca debem⁹ accipere, hoc est pauciora, q̃ dici potuerũt. ¶ Vt te fortissime. t.) Magna mens recordantis, cum nesciret hominem, hoc est nomen eius, aut patrem, dicit se de vultu ac voce collegisse, q̃ ex Anchisa genitus esset. ait ergo, cũ te audio loquentem, & vultũ tuum libenter intueor cupiens te cognoscere: nam plene colligere redeunte memoria puto, mecum Anchisen loqui, & ipsum etiam nunc esse presentem: subiungit gesta veteris facti, ex eo ostẽsurus chariorem futurum suscepte societatis affectum, cum patris eius veterem notitiã replicat, & beneuolentiam eius repetit. Poterat enim Æneas querere, quo casu emergente factum esset, vt habuisset ille Anchise notitiam. Idcirco ait. ¶ Nam memini Hesiões vi. r. so.) Ecce felix memoria recordantis. nam & personas tetigit, & tempus, & causam, & personarum nomina, & locorum: & reuera miraculum fuit, vt loquens senior, & adolescentie sue tempus assignans ista omnia sic tenaciter dixerit, quasi proxime gesta viderentur. ¶ Mirabarq; duces Teucros.) Laudaturus & prelaturus Anchisen prefert omnes, & dicit Anchisen fuisse prestantiorem: nec esset occasio preponendi, nisi incidisset prima comparatio, sine qua laus esse precipua nõ potest proclive quippe est bonum esse, meliorem vero arduum: Altiorem dixit, corporis forma, quoniam sic posuit. Sed cunctis altior ibat Anchises, hoc est incedebat. ¶ Mihi mens iuuenili ardebat amore.) Quiuis, inquit, adolescentis etas prouectiori non cõgrueret, tamen, quoniam est ardor quidam iuuenibus, noscendi potiores, ad eum accessi, & eius amicitie cupidus eum duxi sub moenia Phenei, iunxi dexteram meam eius dextere, amicitiamq; firmaui. At humanitati mee officiis respondens. ¶ Ille mihi insignem pha.) Dedit mihi, inquit, pharetram, sagittas & frena aurea, & chlamydẽ auro intertextam, quomodo ornauit ipsa munera, vt leuia viderentur: pharetram dixit insignem. sunt enim pharetre nullius meriti, sagittas dixit Lycias, vt illis regio sua tribueret ornamenta, Chlamydem auro splendentem. Frena, inquit, bina aurea, vt numero hec laudaret, & qualitate materie. Ecce addit predicationis supplementum, horum ait apud me propter dantis meritum fuit gratia, vt cum his per senium vti non possem, traderem filio meo, & in hodiernum vsq; diem perdurant. Eodẽ quodam modo perseuerante dominio cum patris & filij vna persona laudari munera meruerunt, propter has causas. debuit. n. Æneas probare libenter acceptam largitatem patris sui debuit & Anchises ostendi bonus largitor in speciebus pretiosis, & Euander non leue quiddã accipere meruisse. ¶ Ergo, & quam petitis.) Ergo, inquit, propter precedentem & presentis temporis causam, profiteor me societatem foederis habere vobiscum, & crastina incipiente luce vos instructos opibus cum auxilijs dimittam, respondit quesitis, & promissa non distulit in prolixum tempus, pollicens proxima luce se facturum, quod petitum fuerat, addens, quod Æneas non petit. Ipse enim Euander more boni promissoris malus debebat efficere, quod fuerat presiturus, hinc auxilia promisit, & victui necessaria, ne moram lucis alterius fecisset, nisi interesset sacra solennitas, & eiusdem diei pars luci Sole currẽte transacta esset.

cta esset. ¶ Interea sacra hæc.) Reddidit causam dilationis in alteram diem. sacra, inquit, quæ celebrari conspicitis, nefas est differri, vel aliqua ratione præ rumpi. sunt enim annua, hoc est quæ per singulos annos nouantur, & hunc habent diem, quo numini reddun tur, hæc quoniam amici venistis, celebremus pariter. erit enim quædam nouæ amicitiæ consecratio, mensarum auspicia sub testificatione diei præsentis exordium sumat, & ipsæ nos primitus iungant, quæ tanto dicatæ sunt numini. Nouemus, inquit, nouare est replicatione annua nouam ex veteri facere eam rem, quæ promissione frequentioris cultus posset abscondi. ¶ Hæc vbi dicta.) Iubet, & reponi, non semel accipienda sunt, iubet dapes reponi: iubet reponi pocula sublata. sublata, aut metus causa, quoniam subito venerant Troiani, aut sublata, satietate interueniente. Deinde ipse officio boni hospitis functus collocauit omnes in sedili gramineo. Ecce non fieri præcepit, vt longæuus & rex, sed ipse per se humanitatis plenissima iura compleuit. Sedili, inquit, gramineo, quomodo in nemore conuiuium fuit, & ratio ritus ipsius sedendi potius quam accumbendi consuetudinem fecerat. Testatur hoc ipsum etiam alio loco Virgilius, denique septimo libro hanc tetigit partem cum diceret, hoc illis curia templum, hæ sacris sedes epulis, hic Ariete cæso perpetuis soliti patres considere mensis. Ecce illis nobilibus quoque non licebat accumbere, propter hospites igitur iussit reponi epulas, & pocula: ipse vero collocauit omnes Troianos sedilibus structis ex gramine. ¶ Præcipuumque thoro, solioque inuitat acerno.) Vt sedendi merito discerneretur Æneas, qui cæteris fuerat potior, & sublimem ei locum dedit, & cultiorem ornatum. Leonis ergo pellem, quod conueniebat Hercules sacris, egregiam quoque sellam, & materia pretiosa perfectam, quæ eius dignitati congrueret, præcipuum dixit singulare & solum. ¶ Tum lecti iuuenes. c.) Fuit quidem ciborum copiosa substantia: sed bubula cato, panis & vinum. hæc portabant iuuenes, qui plurimum plurimis apponerent, aderat etiam sacerdos ipse propter epulas sacras, ipse quoque aliquantum cum iuuenibus gestans, nulla interea, vt apud regem, ambitione sedebatur, nullo vestium adhibito cultu, caro portabatur manibus copiosa sed bubula assa, id est non aliquibus impensis excocta, panis non argento vehebatur, sed canistris, vinum similiter ministrabatur ministris nullo cultu adornatis. Hæc non simpliciter accipienda sunt, nam sicut infra monstratum est, ritus agrorum hic erat, neque aliud in his sacris aut alio modo exhiberi licuit, nec paupertati Euandri applicanda, ex qua inter præcipuos fuit. ¶ Vescitur Æneas.) Etiam si Æneæ vel Teucris epulæ illæ displicebant: edebant tamen apposita, vel quia aliud non fuit, vel quia sacris intererant, quæ omnia præter bubulam recusabant, vt autem fuit integrum latus Tauri, sic eum extis appositum, vescitur Æneas simul & Troiana iuuentus Perpetui tergo bouis, & lustralibus extis, cum hoc pronunciamus, Æneæ nomen & Troianorum debemus extollere, quibus indigne apposita est bubula assa, nec saltem aliquo iure condita: & reuera iniuria fuit, si tollamus e medio sacrorum morem, qui alia respuebat.

ASCENSIVS.

¶ Dixerat Æneas, &c.) Prosequitur responsum Euandri, & beneuolentiam eius in Æneam, qui eum epulis solennibus accepit. De qua re dicit Donatus sic. ¶ Pauca.) Ne longior oratio solennia impediret. ¶ Insignem pharetrã.) Mire, munera exornat: ne videantur ieiuna. ¶ Sublata.) Aut metus causa, aut satietate interueniente. ¶ Sedili.) Nam mos fuit non accumbendi, sed sedendi in his sacris: vnde in. vij. Hæc sacris sedes epulis. ¶ Leonis.) Quod conueniebat Herculis sacris. ¶ Viscera.) Nulla erat ambitio in escis: caro portabatur copiosa, sed bubula. Male autem acceptus fuisset, si tolleretur sacrorum religio. Hæc ille. ¶ Ordo est. Æneas dixerat. i. finiuerat, sermonem suum. Ille scilicet Euander: lustrabat lumine, id est visu: hoc est, circũspiciebat, & annotabat: iandudum. i. ab eo tẽpore quo loqui coeperat: aut cum primum viderat: os, oculos, & totum corpus scilicet reliquum: loquentis scilicet Æneæ: tum. i. deinde: refert. i. respondet: pauca. i. paucis: sic. i. in talem formam: vt, id est quantum libens: o fortissime Teucrum. i. Teucrorum: ego accipio scilicet hospitio: aut accipio. i. audio, & agnosco te: vt, id est quantum. q. d. quam maxime recordor. i. ad memoriã refero: verba. i. formam dicendi: & vocem. i. modum proferendi: & vultum parentis. s. tui, Anchisæ. Nam ego memini Laomedontiaden. i. Laomedontis filium scilicet Priamum: visentem. i. euntem videre: regna (id in gratiam eius dicit: nam meretricio contubernio, tenebatur a Thelamone: non, legitimo matrimonio.) sororis scilicet suę, Hesionæ: & petentem Salamina. s. patriam Thelamonis) declinatur autem hæc Salamis, vel Salamin: huius Salaminis, vel Salaminos: & est ciuitas in Achaia.) inuisere protinus. i. perpetuo tenore, & eadem profectione (dicit autem, inuisere: non, inuisisse: quia, vt docet Agretius, memini, præsentis, non præteriti temporis, verbum postulat.) fineis gelidos Arcadiæ. i. transire Arcadiam: iuuenta. i. iuuenilis ætas: prima. i. incipiens: vestibat, pro vestiebat: mihi tum. i. tunc: genas. i. extrema maxillarum flore. i. lanugine: hoc est, barba tenui: & ego mirabar duces Teucros. s. qui cum Priamo venerant: & mirabar ipsum Laomedontiaden. i. Laomedontis filiũ: sed Anchises. s. pater tuus: ibat. i. incedebat, altior cunctis. s. reliquis: Mens arddebat mihi iuuenili amore: quia iuuenes gaudent proceritate, & elegantia corporum compellare. i. affari cum veneratione virum: & coniungere dextræ. s. illius: dextram. s. meam: accessi. s. ad eum: & cupidus. s. eius amicitiæ, & cognitionis duxi. s. ipsum: sub moenia Phenei. s. oppidi Arcadię: quod nomen forte pro Pallanteo posuit. Ille discedens. i. cum discedere vellet: dedit mihi pharetram insignem, & sagittas Lycias: & chlamydem. i. vestem militarem: intertextam auro. i. filis aureis: (est autem versus spondaicus) & dedit bina. i. duo, aurea frena: quę Pallas. i. filius meus, habet nunc. Ergo & dextra. i. fides: quam petis. s. a me: est iuncta mihi foedere. i. pacto sociali: & cum primum. i. vt, vel vbi primum lux crastina reddet se terris: ego dimittam vos lętos auxilio: & iuuabo opibus. i. facultatibus, & diuitijs meis. Interea quando. i. quandoquidem: vos venistis huc. i. ad nos, sacrificantes: amici: & ita nõ turbastis sacra: celebrate nobiscum fauentes hęc sacra annua. i. quę quotannis hoc die fiunt: quę. s. sacra: nefas, supp. fit: differre. i. in aliud tempus: & assuescite iam nunc. i. ex hoc deinceps: mensis sociorum. i. vobis sociali foedere coniunctorum: vbi. i. postquã: hęc dicta, sup. sunt ab Euandro: ipse iubet dapes, & pocula sublata. s. timore hostilis aduentus: reponi. s. ad mensas: & ipse locat viros in sedili gramineo: ex cespite. s. facto: & accipit Æneam pręcipuũ. i. principem virum: toro. i. iubis intortis, & pelle leonis villosi: & inuitat, supp. eum: solio acerno. i. ex acere arbore facto: vnde fiebant & tabulę: de quibus Martialis, Aurea qui dederit dona minora dabit. tum. i. deinde postquam concessum est: iuuenes lecti. i. egregij: & sacerdos are. i. sacrificulus: ferũt. i. afferunt: viscera taurorum tosta. i. carnes taurinas assas: & onerant. i. onerando apponunt, sup. e canistris. i. sportulis, aut corbib⁹, seu calathis: dona Cereris laboratę. i. panis cõfecti artificiose: & ministrãt. i. Propinant: Bacchũ. i. vinũ: Æneas, & Troiana iuuentus, vescit᷑ simul tergo bouis ꝑpetui. i. vñ dat᷑ ꝑpetuũ epulũ: qa eius ꝓtio redimit᷑ alter: aut ꝑpetui. i. integris & extis lustralib⁹. i. purgatiuis, q̃ ad expugnationẽ oblata erant.

Ordo.

Salamis & Salamin.

SERVIVS.

¶ Postquam exempta fames, & amor compressus edendi.) Postquam & necessitati satisfactũ est, & voluptati. ¶ Non hęc solennia.) Variat in vno pronomine. Non hęc solennia nobis, Has ex more dapes, Hanc tanti numinis arã. ¶ Vana superstitio.) Superstitio est timor superfluus & delirus. Aut ab aniculis dicta superstitio, qa multę superstites per ętatem delirant, & stultę sunt. Aut secundum Lucretium, superstitio est superstantium rerum, id est coelestium & diuinarum, quę super nos stant, inanis & superfluus timor. ¶ Veterum ve ignara deorum.) Duo dicit, Non ideo Herculem colimus, aut quia omnem religionem verã putamus, aut quia deos ignoramus antiquos. Cautum enim fuerat & apud Athenienses & apud Romanos, ne quis nouas introduceret religiones. Vnde & Socrates damnatus est: & Chaldęi & Iudęi sunt vrbe depulsi. ¶ Nouamus honores.) Detraxit re: nam renouamus debuit dicere: quã particulam alibi addidit: vt, Fata renarrabat diuum. ¶ Suspẽsam hanc

Postquam exempta fames, & amor compressus edẽdi
Rex Euandrus ait. [Non hæc solénia nobis, EVAN.
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram,
Vana superstitio, veterum' ue ignara deorum
Imposuit, sæuis, hospes Troiane, periclis
Seruati facimus, meritosque nouamus honores.
Iam primum, saxis suspensam hanc aspice rupem,
Disiectæ procul vt moles, desertaque montis
Stat domus, & scopuli ingentem traxere ruinam:
Hic spelunca fuit vasto submota recessu,
Semihominis Caci facies, quam dira tenebat,
Solis inaccessam radijs, semperque recenti

Cæde tepebat humus, foribusq; affixa superbis
Ora virum tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Vulcanus erat pater, illius atros
Ore vomens igneis, magna se mole ferebat.
Attulit & nobis aliquando optantibus ætas
Auxilium, aduentumq; dei: nam maximus vltor
Tergemini nece Geryonis, spoliisq; superbus
Alcides aderat, taurosq; hac victor agebat
Ingentes, vallemq; boues, amnemq; tenebant.

hanc aspice rupem.) Cacus secundum fabulas, Vulcani filius fuit: ore ignem ac fumum vomens, qui vicina omnia populabatur. Veritas tamen secundum Philologos & historicos hoc habet, hunc fuisse Euandri nequissimum seruum ac furẽ. Nouimus autẽ malum a Græcis Cacum dici: quem ita illo tempore Arcades appellabāt, postea trāslato accentu Cacus dictus est: vt Helene Helena. Ignem autem dictus est vomere, quod agros igne populabatur. Hunc soror sua eiusdem nominis prodidit. Vnde etiam sacellum meruit, in quo ei per virgines Vestę sacrificabatur. ¶ Suspensam rupem.) Quasi iam, iamq; lapsuram. ¶ Semihominis.) Feritate corrupti. ¶ Inaccessam.) Participiũ sine verbi origine, Accedor enim non dicimus: sed tale est, vt placita, nuptã, triũphata. ¶ Huic monstro.) Bene mutauit casum in quo inerat turpis significatio. ¶ Et nobis.) Sicut multis, quibus Hercules profuit monstra purgando. Ætas.) Beneficium temporis: vt, Voluenda dies, an attulit vltro. ¶ Maximus vltor.) Non tantũ noster: sed omnium terrarũ. ¶ Tergemini nece Geryonis.) Hanc fabulam diximus illo loco, Postq̃ Laurentia victor Geryone extincto Tirynthius attigit arua. ¶ Spoliisq; superbus.) Atqui boues abduxerat: sed spolium est quicquid de hostibus tollitur. vt, Addit equos & tela quibus spoliauerat hostem. Item, postq̃ illum vita victor spoliauit Achilles.

DONATVS.

¶ Postquam exempta fames.) Caro illa si edendi delicias non habuit, habuit tamen famis excludendæ substantiam. Postq̃ igitur hoc factum est, & edendi fastidium de satietate successit, ex illis sic cœpit loqui, moraliter positũ, postq̃ exempta fames. nullus enim in conuiuio libenter fabulas confert, aut audit alienas, nisi venter fuerit plenus. Longam quippe narraturus fuerat Euander fabulam, & ipsam non superfluam, sed natam ex eo, quod ipso tempore gerebatur, debuit habere auditores animis liberis, & nulla ex causa suspensis, quod procuratum est auxiliorum promissis, & inedia exclusa. ¶ Non hæc solennia no.) Dum vult originem prgsentium referre, sacrorum simul & epularum genus excusat. Sciebat enim quibus apparatibus tantus hospes excipi debuisset, si non obsisteret lex instituta sacrorum, & sacra ista, inquit, & epularum morem, & aram, quam cernis, non inanis vel rationis expers perindeq; superfluus ritus aut terror imposuit patrũ, nec falsis aut dubiis assertionibus ducimur, vt colamus incognita, aut minus probata persequamur. Vidimus beneficia huius dei, & per ipsum non leuibus sed sæuis periculis sumus liberati. Proinde hæc pro nostra conseruatione condidimus, tantaq; huic numini pro præstitis debetur veneratio, vt quotannis nouentur ista solennia, ne vilis obscurari temporibus possint. Incipit iam respondere propositis suis, & apertius referre, quid esset: sæuis periclis seruati facimus. perindeq; cognoscat non inaniter dictum, meritosq; nouamus honores. Nouare est vt supradiximus replicando vetera quadam facere nouitatem, & hoc modo excludere vetustatis inuidiam, quæ multa per desuetudinem obscurat, ac tollit. ¶ Iam primum saxis.) Antequam factum diceret, quod æuo currente transierat, & sola poterat relatione cognosci, primum cœpit a teste, vt ex eo, quod oculis subiacebat, fides accedere posset, auditis primum, inquit, hoc est antequam audias cursum rerum gestarum, rupẽ hanc aspice, quam saxis facit natura pendentem. Vidi scopulos ruinarum euersione disiectos, solitudo illic horrenda est memorabilis facti sola durante memoria. ¶ Hic spelunca fuit.) Qualis enim sæuissimi prædonis habitatio esse debuit? nisi occulta, grandis, munita naturali opere ac tenebrosa? ¶ Facies quam dira tene.) Hæc etiã extrinsecus dira & horribilis, vsq; adeo vt sine tremore videri nõ posset, tanta autem immanitate fuit, vt hanc Solis radij nec tangerent, nec viderent. ¶ Semperq; recenti Cæde.) Hoc potuit leue æstimari, nondum enim speciem cædis dixerat, nec significauerat, quorum illic sanguis videretur effusus, necessario igitur addit. ¶ Foribusq; affixa superbis, &c.) Tanta illius monstri feritas fuit, vt semper recenti cæde gauderet, semper humani sanguinis vaporibus aleret: nec id faciebat occulte, sed ad ostẽtationẽ propriorum scelerũ cæsarũ capita figebat in foribus, affixa vero tabo corrupta pendebant, sixũ durabat, quod solidũ in ossibus fuit: corruptio vero carnis pendula remanebat. ¶ Huic monstro vul.e.) Hoc, inq̃t, monstrũ Vulcanus genuerat: Vulcani incẽdia in pectus filij sui grauerant,

grauerãt, exibant de eius faucibus fumus, & flammæ, & cũ ipse contra naturam rerum nõ arderet, vrebat tamen, quod flatibus attigisset: nec deerat substantia corporis animæ ferali conueniens. Magnus fuit, & ad incutiendum terrorem altissimis gressibus ferebatur, quis possit tolerare magnum corpore, & ratione feritatis tutum, ac vomentem Vulcani patris incẽdia: hæc iccirco sunt posita, ne inertiæ vitium teneret incolas, qui qualecunq; monstrum vnum omnes non valuerunt superare. accessus enim ad eum, quis esse posset, cuius anhelitus flamma fuerat, & incendium vomitus? hoc genere Herculi crescebat prædicationis augmentum, q̃ solus perfecit eius insperatam necem, quam vniuersi regionis illius homines tentare non ausi sunt. ¶ Attulit & nobis.) Aduersus monstrum intolerabile, quam optaremus auxilium competens prouenire, opportunum aliquando tempus aduentum dei istius concessit, vt nobis quoq; prodesset in cæteris, Suscipimus igitur hospitem, & optatum diu probamus vindicem. ¶ Nam maximus vltor.) Occiso triformi monstro, & vindicatis regionibus, quas perniciose possederat, tanti mali calamitas per nos victor Alcides, victor habuit transitum lætus secundis rebus & spoliorum pompa gloriosus: ducebat quippe ingentem numerum boum, in quibus fuit emolumentum & signum perfectæ victoriæ, hi boues pastus & fœtus causa herbosam tenuerant vallem & fluminis ripam, loci & istorum armentorum iccirco incerta descriptio est & significata innumera boum multitudo, quoniam Caco ipsa dederant occasionem furandi, vt occultus illicita gereret, & de multis perisse aliquos, non posset intelligi.

ASCENSIVS.

¶ Postquam exempta, &c.) Postquam (inquit) sedata est fames: nam prius silentium fieri solet, cum suo quisq; intentus sit negocio: sermo habitus est ab Euandro de origine sacrificiorum Herculi institutorum: in qua enarranda, describit reditum Herculis ex Hispania per Italiam, vbi Cacum, furem abigeum interemerat: occasione cuius, ea sacra illi perpetua instituta fuerant. Vnde dicit Dona. sic. ¶ Postquam exempta fames.) Non libenter audiuntur sermones, nisi venter satur sit. ¶ Has dapeis.) Dum originem sacrorum narrat, epulas etiam excusat. Hæc ille. ¶ Ordo est. Postquam fames est exempta, scilicet epulis: vt in primo dixit: & amor, id est auiditas: edendi, id est comedendi: compressus, sup. est id est sedata est. Rex Euandrus: (Nam omnia Græca in ros, apud nos exeunt in rus, & in er: vt Teucrus, & Teucer: Euandrus, & Euander, & inde duplex est vocatiuus: non per metathesim, vt dicit Alexander.) ait: Superstitio vana, id est delira, & stulta religio, quem diu superstitibus esse solet: ve, pro vel: ignara veterum deorum: non imposuit nobis hæc solennia: & has dapeis scilicet solenneis: ex more, id est quas ex more damus, & edimus: & hanc aram, scilicet maximam (sic enim dicebatur) tanti numinis, scilicet Herculis, qui præcipuus est victorum deus: sed, supp. o hospes Troiane: nos seruati, id est erepti: sæuis, id est immanibus: periclis, pro periculis scilicet imminentibus a Caco, facimus, supp. hæc solennia & nouamus, id est innouamus quotannis: honores meritos, id est quos Hercules meruit seruando nos. Aspice iam primum. i. pro exordio declarationis meæ: hanc rupem suspensam saxis: & aspice vt. i. quemadmodum moles scilicet saxorum: disiectæ, supp. stant, id est deuolutæ sunt: & vt domus, id est spelunca, & habitatio montis, id est quam Cacus habuerat in monte: stat deserta, id est derelicta, ab habitatore interempto: & vt scopuli. i. eminentia saxa traxere ingentem ruinam. i. ruendo ingẽtem partem, secum traxerunt. Spelunca summota. i. seposita, a frequentia hominum: vasto, id est valde amplo recessu: fuit hic. i. hoc loco: quam facies. i. effigies atq; species: dira, id est execranda quasi deorum ira producta: Caci, illius filij Vulcani: semihominis, id est feritate corrupti: & habentis solum figuram humanam: tenebat inaccessam. i. non aditã radijs solis: & humus. s. fundi eius: tepebat semper recenti cæde. i. sanguine effuso per cædem: & ora virum, pro virorũ: affixa foribus superbis. i. tyrannicis & sæuis: pendebāt pallida tristi tabo. i. cruore immundo, & sanie tristi aspectu. Vulcanus erat pr̃ huic mõstro. s. Caco: q vomẽs ore igneis atros. i. fumosos: aut vaporosos: vũ & fulgura fiũt: illi⁹. s. p̃ris sui Vulcani: ferebat se, Ordo.

sup. cum magna mole.i.vasto corpore Ætas.i.longa tēpestas, aut æuum illud: attulit aliquando.i.tandem: &.i.etiam: nobis, sicut, videlicet multis aliis: nobis (inquit) optantibus.i.qui anxie optabamus auxilium.s.Herculis: qui, pro.i.aduentum dei, cum quo nobis auxilium venit. Nam Alcides.i.Alcei nepos: aut virtute præditus, Hercules maximus vltor.s.monstrorum: aderat superbus.i.magnificus, & elatus: nece.i.cæde, & interemptione Geryonis, illius regis Hispani: ter gemini.i.tria corpora habētis: per quę treis exercitus, trium insularum, intelligi volunt: & ipse victor, agebat huc.i.ad nos: aut, ad hanc regionem: tauros ingenteis.i.valde magnos: & boueis.i.vaccæ eius: tenebant.i.occupabant: vallem.s.hanc, vicinam Tyberi: & amnem.s.hunc, videlicet Tyberim.

gnificus,

At furiis Caci mens effera, nequid inausum,
Aut intentatum, sceleris've, doli've fuisset:
Quattuor à stabulis præstanti corpore tauros
Auertit: totidem forma superante iuuencas.
Atq; hos, nequa forent pedibus vestigia rectis:
Cauda in speluncam tractos, versisq; viarum
Indiciis raptos, saxo occultabat opaco.
Quærentem nulla ad speluncam signa ferebant.
Interea cum iam stabulis saturata moueret
Amphitryoniades armenta, abitumq; pararet,
Discessu mugire boues, atq;, omne querelis
Impleri nemus, & colles clamore relinqui.
Reddidit vna boum vocem, vastoq; sub antro
Mugiit, & Caci spem custodita fefellit.
Hic vero Alcidæ furiis exarserat atro
Felle dolor, rapit arma manu, nodisq; grauatum
Robur, & aerii cursu petit ardua montis.
Tum primum nostri Cacum videre timentem.
Turbatumq; oculis fugit ilicet ocyor Euro,
Speluncamq; petit: pedibus timor addidit alas.
Vt sese inclusit, ruptisq; immane cathenis
Deiecit saxum, ferro quod & arte paterna
Pendebat, fultosq; emuniit obice postes:
Ecce furens animis aderat Tirynthius, omnemq;
Accessum lustrans, huc ora ferebat & illuc,
Dentibus infrendens, ter totum feruidus ira
Lustrat Auentini montem, ter saxea tentat
Limina nequicq̃, ter fessus valle resedit.
Stabat acuta silex, præcisis vndiq; saxis,
Speluncæ dorso insurgens, altissima visu,
Dirarum nidis domus opportuna volucrum:
Hanc, vt prona iugo læuum incumbebat ad amnem,
Dexter in aduersum nitens concussit, & imis
Auulsam soluit radicibus, inde repente
Impulit, impulsum quo maximus insonat æther,
Dissultant ripæ, refluitq; exterritus amnis.

SERVIVS.

¶At furiis Caci mens.) Pro ingenti scelere, furiis nomen posuit. Capitale enim crimen apud maiores fuit ante pœnā quadrupli. ¶Auertit.) Erat proprium Abegit: sed respexit ad prædam quę auerti dicitur: vt, Raptas ad littora auertere prædas. ¶Atq; hos.) Quoties masculinum & fœmininum iunguntur, hæc disciplina est, vt etiam si posterius est fœmininū, masculino respondeamus. ¶Versisq; viarū indiciis.) Hoc est vestigiis, quod auersi trahebantur, id est contra naturam iniicietibus errorem indiciis. Ipsa (inquit) decipiebant indicia, quæ indicare cōsueuerunt. Nā indicium ab indicando nomen accepit. ¶Signa.) Et hic pro vestigiis. ¶Omne querelis impleri nemus.) Non vt multi dicunt, quia consortes perdiderant: sed quia vellebantur a pascuis Insita enim est bobus auiditas edendi. Vnde est, Ite domum pasti, siquis pudor, ite iuuenci. ¶Et colles clamore relinqui.) Cū clamore: vt, Atq; Ixionei vento rota constitit orbis, cum vento. Et hoc est melius, nam multi dicunt, Relinquebantur colles etiam clamore: hoc est tantum recesserant a collibus boues, vt nec Echo resultaret, scilicet ad colles iam clamore non perueniēte, quod non procedit: quia hoc sensu illud excluditur. ¶Reddit vna boum vocem.) Si enim tam longe fuerunt, vt nulla ratione recedentium boum mugitus colles derelictos feriret: quemadmodum inclusi bouis est clamor audit⁹ ab Hercule? ¶Mugiit.) More suo, pro mugiuit: vt, Audiit & Triuiæ longe lacus. ¶Atro felle dolor.) Quo irascimur secundum Physicos, vt splene ridemus. Persius, Sed sum petulāti splene cachinno. ¶Rapit arma manu, nudisq; grauatum robur.) Duo dixit, sagittas & clauam, & non vacat Que. Nam si armorum, Epexegesis est. ¶Nobis grauatum robur.) Grauatum autem, pro graue posuit. Nam graue est per naturam ponderosum: grauatū, quod oneratur extrinsecus. ¶Turbatumq; oculis.) Ea parte turbatum, quę proditrix mentis est. alii oculi legunt, & accipiūt a superioribus videre turbatum oculi. ¶Arte paterna.) Perseuerat in fabula. Sane & alitur ferro, & alitur arte. ¶Emuniit.) Sicut & & muniit & mugit, pro mugiuit & pro emuniuit. ¶Obice postes.) Hanc obicem dicimus. vt, Ecce maris magna claudit nos obice pontus. Dubitant enim multi vtrū sit masculinum. ¶Tirynthius.) A Tirynthia in qua nutritus est ciuitate, vt diximus supra. ¶Auentini montem.) Vt fontem Timaui, Butroti vrbem. ¶Ter fessus valle resedit) Egens consilii. Sallustius, Fessus in Pamphiliam se receperat. Nam corpore fatigatum dicimus, animo vero fessum: quāuis hoc sæpe confundat authoritas. ¶Stabat acuta silex.) Pene omnes hunc silicem dixerunt. nam & Varro & Lucretius ita dicūt. Tanta tamen est Virgilii authoritas, vt persuadeat nobis etā hanc silicem dici. ¶Dirarum volucrum.) Modo Dirarum, non mali

hominis

hominis dicit, vt sunt bubones: sed quæ humanis cadaueribus vescebantur. Dixit enim foribus affixa superbis Ora virum, tristi pendebant pallida tabo. ¶Concussit.) Soluit, impulit. Satis signatis visus est verbis. ¶Refluitq; exterritus amnis.) Rem naturæ vertit in fabulam, cum ruina rupis in se recurrere necesse sit impetū fluminis.

DONATVS.

¶At furiis Caci mens effera.) Quoniam tanta temeritas fuerat Caci, vt dolo vel fraude auerteret aliena, morem proprii furoris arripiens octo boues electos ex omnibus furto subtraxit. ¶Atq; hos.) Arte Cacus scelerate cōtenderat, vt furtum ingeniosa inuentione contegeret, nam retenta animalium cauda retrorsum nitens traxit in speluncam, vt in peruersum ducta vestigia explorantis intentionem plene confunderent. Quærenti nulla ad speluncam signa ferebant. Proinde si quæreret quisquam, deficientibus signis ad illam speluncam peruenire non poterant. ¶Interea cum iam stabulis.) Quid intelligimus boues doluisse se a locis vtilibus discessisse, & Ideo dictum discessu mugire boues, aut amissione illorum, qui surrepti erant, melius est, vt amissos quæri viderentur. habēt.n. quendam inter se etiam muta animalia quasi familiaritatis affectum, & separationis iniuriam patiēter ferre non possunt. Deniq; quid ex ea oneris portent, querula voce testantur, vsq; adeo hoc verum est, vt ipse Virgilius dixerit. ¶Reddidit vna.b.v.) Vt etiam hoc intelligi possit lingua sua inter se muta animalia intelligi, nam bos quæsita respondit. hoc, quod dicimus, firmat locus ille, vbi in libro tertio idem poeta dixit, qui volucrum linguas sentis. quod.n. apud nos abstrusum est, & putamus sonum esse nō verba, intelligunt vates, vnde si possent enunciare, quid aues dicant, potest verū videri, quod secū atq; inter se muta animalia loquantur, licet improprie dicantur, qui secum ipsa loquuntur sm naturā suā, & possunt eorū dicta voce vaticinantis exponi. Reddidit vna boum vocē. Reddidit vocē, dixit, vt probaret sicuti dictum est, quæsita respondit vna boum, hoc est vna ex iis, quæ tenebantur inclusæ cum tauris. ¶Vastoq; sub antro Mugiit.) Nihil Caco profuit custodia sua, nihil fraus & ingeniosa inuentio doli, quibus indicia omnia quęrentibus pernegauerat, clausa prodidit factum, & spem Caci mugiendo frustrata est. Ecce fortuna regionis illius & cūctis omni prosperitate plenissima. Iam recedebat Hercules, nec boum intellexerat damna, euasurus fuerat Cacus, si boues paululum tacuissent. ¶Hic vero Alcidę.) Cum hoc, inquit, Hercules cognouisset, iniuriam magis q̃ detrimenta considerans, exarsit præ iracundia. hoc enim præstabat fellis immoderata commotio, deniq; non tulit sed rapuit, nec passibus sed veloci cursu aereū tetendit ad montem. Virtus Herculis in vtroq; signatur, nā rapere gra

uatum

tuatum nodis robur quo vtebatur pro armis, & tanti montis ardua cursu transmittere plena virtutis & constantiæ demonstratio est. ¶ Tum primum nostri.) Timebatur ante aduentum Herculis Cacus, nec ipse quenquam metuebat armatus magnitudine corporis, feritate naturæ, & flammarum incendio, sed vbi ad Herculem ventum est, & eius virtutem ausis talibus approbauit, didicit timere, quod ante nescierat. Incipit dicere rationem timoris ipsius signis magis q̃ alia ex causa compertam. Turbatus, inquit, oculis fuit, nec immerito, cum videret tantam potentiam dei. ¶ Fuit ilicet. o. c.) Et cum fuisset extrema desperatione possessus, fugit vt ventus, & ipsam venti celeritatem mobilitate præueniens. ¶ Speluncamq; petit.) Tria fuerunt signa timoris ipsius, oculorum perturbatio, qui quicquid animo gereret indicabant, fuga arctioris cursus, neq; enim illud fugere fuerat: sed volare. nam metus insuetus pedibus alas addiderat. tertium, q̃ non se credidit campo aut patentibus locis, sed in speluncam fugit, quam putabat inexpugnabilem. ¶ Vt sese inclusit.) Inter Herculem & Cacum non plurimũ supererat spatij. Deniq; ille cum se videret velocitate fortioris arctari, ingressus speluncam nõ soluit cathenas, vt securus, sed rupit, vt timens. Celeriter. n. claudendæ fuerunt fores, quę speluncæ interiora venienti negare potuissent, rupit cathenas ergo, non soluit, & deiecit saxum, quod ferro & paterna arte pendebat. Duabus rebus pendebat saxum, quibus speluncæ illius aditus claudebatur, ferro. s. & arte: ferro hoc est materia ipsa, arte vero fabrica cathenarum. quãtus autem in illo fuerat metus, vt securitati suæ putaret non posse sufficere speluncam continuis lateribus montis, & vertice satis tutam, nisi saxi tanti ponderis firmitate adiutis obicibus eam roborasset, ne quo casu aut impelli posset, aut foribus euictis excludi: Vt igitur hæc omnia facta sunt, & propter tuitionem suã metuẽs prædicta firmauit. Ecce furens animis aderat Tirynthius, posset sic carmẽ poeta componere vt celeritate Hercules Cacum videretur præuenisse, sed reseruanda fuerat difficultas facti, vt talem haberet gratiam, quæ merito suo & nouari quotannis deberet, & ad posteros quoq; magna cum veneratione trãsire, oẽmq; accessum lustrans huc ora ferebat & illuc dentibus infrendens. Cõsiderabat oculis omnes accessus, & spatia montis illius, & cũ visibus eius nihil quod tenere posset occurrit, magis magisq; agitabatur ira, & dentibus infrendebat, bene transtulit frendere. Frendere quippe aprorum est, cum arrepto furore irascuntur, ac sæuiunt, & acuunt dentes. ¶ Ter totum feruidus ira.) Ipse mons Auentinus dicitur, sed ornatius dictum est, vt non ipse, sed ille nominaretur, cuius sumpserat nomen, quantus labor fuit tantæ altitudinis montem cursu transcendere, & huius altitudinem immensam non semel sed tertio circuire? Ter, inquit, frustra tentauit fores Caci, ter fessus valle resedit, fatigatus assidua circuitione montis. Assidua sibi sedendi refectione consuluit. Sedit igitur tractans & maximũ pudorem sustinens, q̃ iniuriam suam latente authore vindicare non poterat. ¶ Stabat acuta silex præcisis vndiq; saxis, Speluncæ dorso insurgens.) Tractantis oculis animoq; satis astuto grandis & in immensum deducta occurrerat silex, sic laterum abcissione munita, vt in ea diris auibus & commonendi facultas & securitas fida foetibus educandis non deesset, diras aues possumus sentire eas, quę cadaueribus aluntur, vt sunt vultures, & aliorum generũ, quæ carne pascuntur. ¶ Hanc, vt prona iugo.) In hoc facto nõ tantum Herculis virtutem verumetiam prudẽtiam laudat. Suspicione enim ex animi vigore collecta potuit existimare illam silicem postrema speluncæ contegere, atq; hac remota posse quod clausum fuerat, referare. Fuit igitur a dorso speluncæ deuexa silex in sinistram fluminis partem, qui montis radicibus inhærebat: & qui tot sæculis, cum esset prona, non occidit, impellenda non fuit, vt alij putant, sed reuocanda, vt laxatis nexibus solui posset a consortio montis, & inde impulsu præcipitari. Itaq; cũ in sinistram partem incumberet, & reducta est in aduersum, hoc est dextrum. aduersum enim est incumbenti, quod stat aduersum quoq; sinistro est dextrum, & læuum dextro, vt albo nigrum, & lucidum tenebroso. Ergo Hercules virtute & prudentia pollens a sinistro in dextrum nixus, silicem adduxit, eiusq; radices hoc cõsilio soluit, & hanc in partem, quia iacebat impellendo reuocauit. Ita factum est, vt casus eius strepitu & terrore vniuersa compelleret, intantũ, vt contremuerint fluminis ripæ, ipsum vero flumen pigrefactis cursibus steterit, & ad originem suam sit remeare compulsum.

ASCENSIVS.

¶ At furiis Caci, &c.) Prosequitur narrationem inceptam: quo modo. s. Cacus abigeus, Euam Herculis boues furatus, & ab eo interemptus: occasionem præbuit sacrificij solẽnis Herculi liberatori quotannis persoluendi: cui. s. nunc Æneas intererat. De quare dicit

re dicit Donatus. ¶ Discessu mugire boues.) Nam & bruta quendã familiaritatis affectum habẽt. ¶ Reddidit vna boum vocem.) Nã, & bruta, sua voce affectum exprimunt: vnde & in. in. dixit, Qui volucrum linguas sentis. ¶ Custodita.) Nihil profuit custodia & astutia. ¶ Rapit.) Et non cepit: nec passibus, sed cursu, magis iniuriam quam damnum dolens. ¶ Timentem.) Hoc tria signa ostendunt. ¶ Oculis.) Qui omnes animi motus indicant. ¶ Cursu.) Celerior solito: & quod in speluncam, non in loca aperta, se contulit. ¶ Ruptis.) Nam celeritas soluere prohibuit. ¶ Stabat acuta silex.) Non solum virtus, sed etiam prudentia Herculis ostenditur. Hæc ille. ¶ Ordo est. At. i. sed: mens Caci effera. i. eminenter fera, aut extra rationis statum elata: furijs. i. per furias auaritiæ: nequid, scelerisve, doliue. i. vel sceleris, vel doli: fuisset inausum. i. quod non auderet: aut intentatum. i. quod non attentaret: auertit. i. abegit: auertendo a stabulis, scilicet armentorum Herculis, vbi stabant in pascuis, quatuor tauros præstanti corporẽ: & totidem iuuencas superante, id est præstanti forma. i. habentes præstantem, & excellentem formam: atq; occultabat saxo opaco. i. in spelunca, opaca saxo obtrusa: hos. s. tauros, & iuuencas, raptos. s. a se: & tractos in speluncam: cauda, id est per caudam: & indicijs viarum. i. vestigijs: versis, id est contra versis: ita, vt quæ intrarant, exisse videantur: & auersa, non aduersa, putentur: nequa. i. non aliqua: vestigia. i. quibus inuestigari possent indicia, forent pedibus rectis, id est naturali ordine introgressis: & ita nulla signa ferebant, quærentem. s. Herculem ad speluncam. Interea cum Amphytrioniades. i. Amphytrionis filius putatiuus Hercules, moueret iam stabulis, id est a statione sua: armenta saturata, scilicet opimis pratis: & pararet abitũ, id est profectionem in aliam regionem: boues mugire, supple cœperant, aut mugiebant: discessu, id est ꝓpter discessum, atq; omne nemus impleri, supp. cœpit, aut implebatur: querelis, id est querulosis mugitibus: & colles relinqui. i. relinquebantur, supp. cum clamore: vna boum scilicet inclusarum: & reddidit vocem. i. respondit: mugiendo ad mugitum aliorum discedentium: &, pro id est: mugijt sub antro vasto: & ipsa custodita fefellit spem Caci. s. custodientis, & obseruantis ne mugirent: & sperantis iam eas possidere secure. Vero, pro sed: dolor exarserat. i. inflammauerat: hic, id est modo cum talia fierent: Alcidæ. i. Herculi: furijs, id est propter furorem: atro felle, id est amara fellis commotione, aut atra bili, rapit arma manu: &, pro id est: robur grauatum. i. oneratum: nodis, id est clauam robustã, & nodosam: & petit cursu ardua, id est sublimitatem, & verticem montis aerij, id est alti, & in aera protensi: nostri. s. subditi, & cohabitatores: videre tum, id est tunc, primum Cacum timentem: quia nullum antea timuerat: & turbatum oculis. i. turbationem indicantibus: ipse fugit, id est se proripit: existẽs ocyor. i. velocior: Euro, id est vento illo Orientali: & petit speluncam. s. suam: & timor addidit pedibus alas: quia timentes, qua auolant: vt, id est postquam: ipse inclusit sese. i. seipsum: & deiecit, id est deorsum iecit: saxum immane, id est tam magnum, vt terrori esset & hoc cathenis, quibus. s. sustentabatur, vt circumagi dum vellet Cacus, posset: ruptis, id est disruptis: quod, scilicet saxum: pendebat. s. supra speluncam: ferro, & arte paterna, id est Vulcani artificio: & emunijt, pro emuniuit: postes fultos, id est sustentatos: obice. s. ferreo. Ecce. q. d. de repente: Tirynthius. s. Hercules: aderat furens animis, & lustrans, id est circũspiciens, & indagans: omnem accessum, id est aditum: ferebat ora huc, & illuc: infrendens dentibus: & ipse feruidus ira lustrat ter, totum montem Auentini, id est ab Auentino sic dictum, qui vnus est ex septem collibus Romæ. & nisi significaret Auentinum esse nomen regis monti datum, diceret Auentinum montem, appositorie: & tentat. i. attentat: frangere, aut irrumpere: ter limina saxea: sed nequicquam, id est frustra: & ita ipse fessus resedit, id est requieuit sedendo: ter supp. in valle. Silex acuta, id est lapis illius generis asper: stabat. i. eminebat in altum: saxis. s. reliquis: pręcisis vndiq;, id est circũquaq;: insurgens dorso speluncæ, id est eminens super dorsum speluncę, in qua erat Cacus: existens altissima visu, id est dum videbatur, aut ad videndum, appositorie, domus opportuna nidis volucrum dirarum. i. rapacium, & quę humanis carnibus vescuntur. Hercules dexter, id est stans a dextris: nitens, id est innitens: in aduersum. i. ex aduersa parte in aduersam: concussit hanc, scilicet silicem: vt. i. secundum: quod ipsa prona iugo, id est in iugo montis: incumbebat ad amnẽ scilicet Tybrim: lęuum. i. a sinistra fluentem: & soluit. i. dissoluit, supp. eam radicibus imis. i. radicitus, a fundo vsq;: quo impulsu ęther maximus. i. summus, qui maximum occupat ambitum: insonat. i. multum sonat: ripę dissultant. s. ex repercussione aeris: & amnis exterritus. i. quasi exterritus: refluit. i. recurrit: sed impeditus saxo, quod inciderat.

Seruius

At specus,& Caci detecta apparuit ingens
Regia,& vmbrosæ penitus patuere cauernæ:
Non secus,ac siqua penitus vi terra dehiscens
Infernas reseret sedes,& regna recludat
Pallida,dis inuisa:superq; immane barathrum
Cernatur,trepident immisso lumine manes,
Ergo insperata deprensum in luce repente,
Inclusumq; cauo saxo,atq; insueta rudentem
Desuper Alcides telis premit,omniaq; arma
Aduocat:& ramis,vastisq; molaribus instat.
Ille autem(neq; enim fuga iam super vlla pericli est)
Faucibus ingentem fumum(mirabile dictu)
Euomit:inuoluitq; domum caligine cæca.
Prospectum eripiens oculis glomeratq; sub antro
Fumiferam noctem commistis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis,seq; ipse per ignem
Præcipiti iecit saltu,qua plurimus vndam
Fumus agit,nebulaq; ingens specus æstuat atra.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Corripit in nodum complexus:& angit inhærens
Elisos oculos,& siccum sanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra reuulsis
Abstractæq; boues,abiuratæq; rapinæ
Cœlo ostenduntur,pedibusq; informe cadauer
Protrahitur:nequeunt expleri corda tuendo
Terribileis oculos,vultum,villosaq; setis
Pectora semiferi,atq; extinctos faucibus igneis.
Ex illo celebratus honos,lætiq; minores
Seruauere diem,primus Potitius author,
Et domus Herculei custos Pinaria sacri.
Hanc aram luco statuit,quæ maxima semper
Dicetur nobis,& erit quæ maxima semper.
Quare agite,o iuuenes,tantarum munere laudum
Cingite fronde comas,& pocula porgite dextris
Communemq; vocate deum,& date vina volentes:

SERVIVS.

¶ Ingens regia.) Regia sicut Cacus putabat: Sic est & illud dictum, Illa se iactet in aula Æolus. ‹ Penit⁹ patuere.) Admissum lumen est vsq; ad secreta speluncæ. Cauernas autẽ speluncæ pec Tapinosim dixit. ‹ Siqua vi.) Terræ hiatus non nisi ex terræ motu fit, qui quoniam aut motu aquæ inferioris nascitur, aut crebris tonitribus, aut de concauis terris erũpentibus vẽtis: ideo ait Siqua vi. Quod autẽ dicit, Infernas reseret sedes: notandum est ẽt de impossibilibus fieri posse comparationẽ. ‹ Diis inuisa.) Superis scilicet. ‹ Trepidẽt immisso lumine manes.) Lucanus, Et subito feriere die. ‹ Insueta rudentem.) Clamantem. Et abusiue dictum est, sicut supra de leonibus: Et sera sub nocte rudentũ. Nam rudere proprie asinorum est. Persius, Findor vt Arcadię pecuaria rudere dicas. ‹ Telis pmit.) Omne quod iaci potest telum vocatur: dictũ ἀπὸ τοῦ τηλόθεν. Vnde Omniaq; arma addidit. ‹ Aduocat molaribus.) Asperrimis saxis, non vnde molæ fiunt, & sm Homerum dixit, κόρυθι δ' ἀμφ' ἄνον ἀντ' ἐν βαλλόμεναι μυλάκεσσι. ‹ Per ig.) Per eam rem vnde ille sperabat auxilium. ‹ Incendia vana.) Vana quantum ad Herculem pertinet. ‹ Angit inhærens elisos oculos, & siccũ sanguine guttur.) Angit guttur bene dicimus. angit oculos non procedit. Ergo angit ad vnam rem pertinet. vt, Disce puer virtutẽ ex me, verumq; laborem, Fortunam ex alijs. Nam fortuna non discitur. Vnde multi Elidens legunt, & integer sensus est. Nam Elisos soloecophanes facit: vt sit ita, Angit guttur, & Elisos oculos facit. ‹ Siccum sanguine.) Per hoc iam exanime cadauer ostendit. ‹ Abiuratæq; rapinæ.) Abiurare est rem creditam negare periurio, sed hoc isto loco non congruit. Vnde modo abiuratas rapinas contra ius retentas intelligamus. ‹ Informe cadauer.) Magnum, cuius formam non sit facile complecti: & cadauer est corpus nondum sepultum, quod careat honore sepulturæ. ‹ Nequeũt expleri corda tuendo terribiles oculos.) Nam poterant homines videndo cadauer, sua corda satiare. ‹ Lætiq; minores.) Noue & satis licenter Minores dixit, cum ab ipso Euandro Herculem cõstet esse susceptum: & minores nõ dicamus, nisi quoties graduum deficit nomen, vtputa filius, nepos, pronepos, abnepos, adnepos. Vbi isti gradus defecerint, merito iam dicimus minores: sicut etiã maiores dicimus post patris, aui, pcoaui, abaui, atauiq; vocabulum. ‹ Primusq; Potitius author: & domus Herculei custos Pinaria sacri.) Apud maiores raro aduenę suscipiebantur, nisi haberet ius hospitij. Incertum.n. erat quo animo venirent. Vnde etiam Hercules primo non est ab Euandro susceptus: postea vero cum se & Iouis filium dixisset, & morte Caci virtutem suã probasset, & susceptus, & pro numine habitus est. Deniq; ara est ei maxima constituta, qđ Herculi Delphicus Apollo in Italia fore prædixerat. Cum ergo de suo armento ad sua sacrificia boues dedisset, inuenti sunt duo senes Pinarius & Potitius: quibus qualiter se coli vellet, ostendit: scilicet vt mane & vespere ei sacrificaretur. Perfecto itaq; matutino sacrificio cum circa solis occasum essent sacra repetenda, Potitius prior aduenit, Pinarius postea extis iam redditis. Vnde iratus Hercules statuit vt Pinariorum familia tantum ministra esset epulantibus Potitijs & complentibus sacra. Vnde & Pinarij dicti sunt ἀπὸ τῆς πείνης, id est a fame. Nam senem illum Pinarium constat alio nomine nũcupatum. Hinc est quod paulopost Potitij tantum facit commemorationem. Vt Primusq; Potitius ibat. Quod autem dicit. ‹ Domus Herculei custos pinaria sacri.) Non est contrarium. Nam custos est ministra, vt in vndecimo, At Triuiæ custos iandudum in montibus opis Alta sedet, id est ministra. ‹ Luco templum enim nondum habuerat Hercules: sed aram tantummodo, vt diximus supra. ‹ Maxima.) Ingens enim est ara Herculis, sicut videmus hodieq;. ‹ Porgite dextris.) Prębete in uicem pocula: & est Homeri, τοὺς μὲν ἄρα χρυσέοισι αν πέλλαισι δειδέχατ' ἄλλοθεν ἄλλος. ‹ Cõmunem vocate deum.) Aut quia Argiuus est Hercules, vt supra dixit Æneas tam Græcos q̃ Troianos de vno sanguinis fonte descendere: aut communem dixit inter deos atq; homines. vnde mediusfidius dictus. Aut vtriusq; naturę medium, id est inter mortalitatem & diuinitatem. Sunt enim numina aliqua tantum cœlestia, aliqua tantum terrestria, aliqua media: quos deos Apuleius Medioximos vocat, hoc est qui ex hominibus dii fiunt. Alij communem deum ideo dictum volunt, quia secundum pontificalem ritũ idem est Hercules qui & Mars. Nam & stellam vnam habere dicuntur, & nouimus Martem communẽ dici. Cicero, Martemq; communem. Virgilius, Et diis communibus aras. Itẽ paulopost dat Salios Herculi, quos Martis esse non dubium est.

DONATVS.

¶ At specus, & Caci de.ap.in. Regia.) Specus, inquit, regia, & cauernæ Caci patuerunt, non quo paria sint iuncta, siquidem singula habeant rationem suam. aliam quippe vim habet spelunca, aliã regia, aliam cauernæ. spelunca significat longitudinem, & interiorem recessum: regia latitudinem. Cauernæ vero coarctatas angustias monstrant. poeta ergo non potuit, vt qui magnum dixerit, faceret minimum. Tollamus hunc conflictum e medio asserentes re vera speluncam fuisse, & pro qualitate personam dictam regiam.s. vbi Cacus impius scelera committendo habitaret regis animum gerens. Cauernas quoq; sic debemus accipere patuisse, vt non solæ latiores speluncæ partes, verumetiam angusta eius patuisse videantur. naturalis enim spelunca æqualis esse non potuit, & tanta vis luminis eam prodierat, vt quicquid in ea fuisset abstrusum, videre potuisset. comparatio inferorum ipsi speluncæ conueniens, quæ vt inferi, necibus hominum redundabat, & tenebris densioribus fuerat cæca. ‹ Non secus &c.) Vi terra dehiscens, quia speluncam maior vis fecerat. infernas reserat sedes, quia in spelunca solæ fuerant tenebræ, & regna recludat pallida dis inuisa. quia supra dixit, solis inaccessam radijs. Baratrum posuit propter altitudinem demersam speluncæ patefactæ. trepident immisso lumine manes. Sic fuit Cacus, qui remotis in spelunca tenebris insolitam & inimicam viderat lucem, vt sunt inferi, qui aliqua violentia patefiunt. ‹ Ergo insperata deprensum in lu.re.) Ergo, quem prodiderat lux, & cauum concluserat saxum, premebat Alcides omni genere telorum, loco & virtute superior. Ille tamen rudebat. insueta. insueta, quidem, quia nunquam ad tantam necessitatem venerat. Rudere dicuntur feræ, conuenienter etiam hic rudere dictus est, quia semifer fuit. ‹ Et ramis vastisq; mo.in.) Quia rami arborum minores ad implendam Caci necem perficere soli non pote-

sant,

rant, instabat & molaribus magnis scilicet roboribus arborum, præruptisque saxorum molibus. ¶ Ille autem.) Ille cum adverteret discrimen præsens viuendi, vel fugiendi spem nullam, vertit se ad ea, quibus putabat Herculem teneri potuisse, fumo atque flammis vniuersa confundens, vt erepto hosti prospectu vitaret, quod videbat instare. ¶ Non tulit Alcides animis.) His Alcides magnanimus terreri non potuit. ¶ Seque ipse per ignem Præcipiti iecit sal.) Tanto ad vltionem feruore properans Caci contempsit incẽdia, quod per ea sese intrepidus iecit, nec ipsam loci altitudinem metuens. ¶ Qua plurim⁹ vndam.) Prudentis suspicio illo tendebat, vbi caligo maior, densior fumus, & incendia fortiora crescebant. Dubitari enim non poterat illic latere desperantem, vbi fortiores insidiæ superabant. ¶ Hic Cacum in tenebris.) Cum non videretur in tenebris, per eas insidias captus est, quibus se sperauerat euasurum. cum igitur inefficacibus flammis frustra contenderet, hunc Hercules in nodum complexus eatinuit, pressis simul oculis, & gutture. magnum viri fortis ingenium. quoniam viderat eum fumum & flammas fundere, & inuentum in tenebris, ea parte corporis pressit, qua se crediderat tutum. nam totum iuxta Herculẽ irritum esset, quod aduersus alios præualebat. hunc corripit, dictum est, in modum complexus. hæc species in imitationem venit in agone certantium. nam frequenter occurrit pars ista certaminis, vt exempto brachio, ceruicem cum capite alter alteri comprehendat, & occurrente alia manu colligatis digitis fauces gulamque concludat. hoc igitur Hercules fecit, vt fumiferas fauces, & ipsa quibus fidebat incendia, brachiorum virtute premeret: quo facto oculi fumus & flamma cum ipsa simul Caci anima defecerunt. ¶ Panditur extemplo foribus domus atra reuulsis.) Extemplo, cum dicit celeriterr patefactam significat foribus reuulsis, auulsiõe etiam saxa, quod ruptis cathenis præceps fuerat datus. quo facto omnis illa scelerum patuit domus: atque ita, vt omnibus exinde securus daretur accessus, & euntes cernerent, quod incognitum fuerat vniuersis. ¶ Abstractæque boues.) Abstractas mortuas vel occisas significat. abiuratæ rapinæ vt in ipsis bobus fuerant, aut in speciebus aliis coelo ostenduntur, aut in lucem proferuntur, aut syderibus cum inuidia offeruntur, quod inulta dimiserant, quæ illicita commiserat Cacus. ¶ Pedibusque infor. ca. Fer.) Vel quia hoc meruit, trahebatur: vel quia propter magnitudinem membrorum fieri nõ potuit. protrahitur, est porro trahitur. hoc est extra speluncam informem inquit. in, non ad minuendam corporis formam positum est. informe enim vna pars est orationis, & significat vltra solitam formam, vt ista qualitate cæteras formas videretur excedere. exponit iam, quid sit informe. ¶ Nequeunt expleri corda tuendo.) Ecce vnde informe, quia etiam mortuus oculorum terrifico omnes formidabat obtutu. vultus ipse plenus sceleribus apparebat, & illud gerens, quod viuus habuerat. Villosa fuerunt pectora eius, vtpote semiferi. cunctis autem in omnia eius miraculo essent tam magis, quod anima eius incendia quoque cõsiderabantur extincta. ¶ Ex illo celebratus honos.) Ex illo tempore, quo his terris securitas facta est, honores ei decreti sunt, & celebratum dignis laudibus factum. Seruatum quoque per minores, quod non frustra fuerat institutum. ¶ Primusque Potitius author.) Primus hunc ritum Potitius dedit, & Pinariorum domus hanc aram condidit, qua nullam habemus potiorem, nec erit alia præter ipsam. ¶ Quare agite o iuuenes, tantarum in munere laudum Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris, Communem vocate deum, & date vina volentes.) Munus dicitur cura vniuscuiusque rei perficiendæ imposita cum necessitate faciendi. Ait ergo, quoniam huic interestis muneri, & amicitiam nostram sacra ipsa iunxerunt, nobiscum vocate communem deum. Communem bene positum, vt ostenderet se per coniunctionem foederum missum esse Troianis. vel ideo communem, quia supra ex persona Aeneæ ostẽdit poeta Troiæ & Arcadiæ populos iisdẽ parentibus genitos. & date vina volentes, id est aræ vinum infundite, cum deum vocare cœperitis. addidit autem volentes, quia obsequia non accipiuntur, nisi plena voluntate fuerint persoluta, aut ideo volentes, quia aliquando, sicut infra positum est, inimicus Troiæ Hercules fuit, vt videatur hoc dixisse, qui inimicus vester fuit. Erit iam amic⁹ vobis, qui nostri estis effecti. Ecce Euandri etiam in hoc beneuolentia, vt iandudum offensum deum velit illis esse propitium.

ASCENSIVS.

¶ At specus & Caci detecta apparuit ingẽs Regia & vmbrosæ penitus patuere cauer. &c.) Idem facit: vnde Dona. sic dicit. ¶ At specus in.) Hoc loco, spelunca, significat longitudinem, & interiores recessus. ¶ Regia.) Latitudinẽ. ¶ Cauernæ.) Coarctatas angustias, mõstrant. fuit spelunca: sed pro qualitate personæ dicta est regia. Cauernas autem dixit patuisse. i. non solum latas parteis, sed angustas. Regia, quia ibi tyrannidem agitaret. ¶ Communem.) Vt per coniunctionem foederum, se Troianis commissum ostendat. vel quia Troianis & Arcadibus, idem erat genus. Hæc ille. ¶ Ordo autem est. (Ordo.) At, id est sed: specus, id est spelunca: & ingens regia: secundum opinionem Caci: quia illic tyrannidem exercebat: detecta, id est discooperta & nudata, amoto silice aperuit, id est late patuit: & cauernæ vmbrosæ, scilicet prius: aut etiam tunc, cum sol e latere esset: patuere penitus, non secus, id est nõ aliter: ac, id est quam: si terra dehiscens. i. hiatum faciens: & aperiẽs se penitus, id est omnino intus: qua, id est aliqua: vi, id est violentia, aut virtute: reseret, id est pandat, & aperiat, sedeis infernas: & recludat, id est aperiat (re, enim, cum verbo, ad clausuram, seu tecturam pertinente, contrarium notat: vt, resero, retego, reuelo, retexo: & sic de consimilibus.) regna pallida inuisa diis, scilicet superis: que pro &: si barathrum immane, id est vorago inferni immanis: cernatur super, id est desuper: & manes trepident lumine immisso, quia eis insolitũ est & cruciatum affert: vt in quinto, Et me sæuus equis oriens afflauit anhelis. Ergo, scilicet quia saxũ deiecerat: Alcides, id est Hercules: premit, id est vrget: te, supple telis, id est armis, quæ de longe iaci possunt, supp. Cacum, deprensum, id est deprehensum: in luce insperata, id est quam non timuerat (nam sperare, vsurpatur pro timere. Iuuenalis, Quartanam sperantibus ægris, id est timentibus. & illud Virgilii, At sperate deos, &c.) in speluncam ingressuram: repente, id est ex improuiso: & inclusum saxo cauo, id est spelunca saxea excauata: forte sicut de antro Chironis, dicit Statius: quia pars exhausta manu, partem sua ruperat ætas: atque rudentẽ insueta, id est insueto more: & ipse Alcides aduocat, id est in auxilium vocat, arma quod de more fit, acriter pugnantibus, etiam si soli sint: & instat armis, scilicet detractis arboribus: & molaribus, id est lapidibus tam magnis, vt ex eis molares fieri possent: vnde addit, vastis, id est valde amplis. Autem, pro sed: ille, scilicet Cacus: neque enim, id est nam non: vlla fuga, id est euitatio pericli pro periculi, non superest, id est non reliqua est, hoc est, quia effugere non poterat, euomit faucibus ingentem fumum (mirabile dictu. i. quæ res est mirabilis dictu) & inuoluit domum, id est speluncam suam, caligine cæca, id est prohibente visum eripiens oculis prospectum, id est inspectionem, quæ porro, seu procul fiat, & glomerat, id est circũagit sub antro noctem. i. nubem obscuram: fumiferam. i. afferentem fumũ: & hoc tenebris commistis igne. Alcides non tulit. i. passus non est animis. i. propter magnanimitatẽ suam, & iecit se præcipiti saltu per ignem, ea, supp. parte qua fumus plurimus agit vndam, id est plurimum vaporis inundantis, & spec⁹ ingens æstuat, id est efferuet, atra nebula, id est fumo: & corripit hic, id est in hoc loco in tenebris. s. vomentem incendia vana, id est in vanum, quia nihil pro futura, corripit inquam complexus, sup. eum in nodum. i. per medium in morem nodi: & cingit. i. stringit guttur. s. Caci siccum sanguine, id est sine sanguine, quia flammas remouebat, inhærens, id est fixus in eo manens: & elidẽs oculos, aut si est, elisos sic, id est & inhærens angit guttur, & oculos elisos, id est elidendos eos, domus atra panditur, id est aperitur, extemplo, id est illico: foribus. i. valuis reuulsis. s. a cardine suo, & boues abstractæ & rapinæ abiuratæ, id est contra ius detentæ, licet non periurio, quia cum vi omnia auferret, non opus erat periurio, ostenduntur coelo. i. veniunt in lucẽ, & reuelatur: & cadauer informe protrahitur pedibus, quasi iure talionis, vt qui aduersas attraxerat boues, aduersus extrahatur: corda. i. astantium, postquã resciuerunt factũ, nequeunt expleri tuẽdo. i. inspiciendo terribiles oculos multum, supp. terribilem: & pectora villosa setis. i. pro villis, habentia setas. i. durissimos pilos, more suum: semiferi. s. Caci, quem prius semihominem dixit: atque igneis extinctos faucibus, id est intra fauceis eius: honos. i. honorificum sacrificium: celebratus, sup. est: ex illo. s. tempore. i. post illud tẽpus: & minores. i. iuniores: læti seruauere. i. obseruauerunt: diem. s. illum: & Potitius, vir ille, sup. erat primus author: & domus Pinaria, custos. i. obseruatrix: sacri Herculei: (Seruius historiam late recitat, & Liuius in .j. ab vrbe condita. Sane quod dicit, minores: non de posteris intelligetur, sed de iunioribus: cum seniores, Potitius, & Pinarius primi essent: neque dictum est ex persona poetæ, cum omnia sint verba Euandri: veruntamen si de posteris dictum velis, dicas Euandrum vatis filium, etiam spiritum vaticinii habere potuisse: vnde dicet, & erit quæ semper maxima ex dono prophetico.) domus ergo Pinaria, statuit hanc aram luco. i. in luco hoc, quæ ara dicetur semper nobis maxima: & quæ erit semper maxima. Quare. i. quamobrem, cum rite, suscepta sint hæc sacrificia: o iuuenes. s.

Troiani:cingite comas,sup.vestras:fronde.s.populea:in munere .i.in officio tantae laudum:& porgite.i.porrigite:& pr[?]bete inuicem pocula.i.vasa potoria:dextris.i.vestris:& vocate.i.inuocate, deum cōmunem.s.Herculem,qui & Mars est:aut nobis cōmuniter colendū:& date volentes vina.i.libate illi voluntarie sacrificiū vini & diuinitatem. Sunt numina aliqua tantū coelestia:aliqua tantum

tum terrestria,aliq̄ media. quos deos,Apulei[9],mediocres vocat. Alij,communem deū,ideo dictum volunt,quia s̄m pontificalem ritum. Idem est,Hercules,qui & Mars:nam stellam vnam habere dicuntur , & nouimus Martem communem dici:Cicero,Martem[?]q; deum communem. Virgi. Ipse & dijs communibus. Item paulopost,Dat salios Herculi,quos Martis esse dubium non est.

SERVIVS.

¶ Herculea populus.) Herculi consecrata,qui cum ad inferos descendens fatigaretur labore,dicitur de hac arbore corona facta caput velasse: vnde foliorum pars temporib[9] cohærens,& capiti albuit sudore:pars vero exterior propter inferorum colorem nigra permansit. Et honeste ait, Pependit populus.i.corona de populo. ¶ Sacer impleuit dextram scyphus.) Legitur in libris antiquis Herculem ad Italiam ingēs ligneum poculū attulisse, quo vtebant in sacris: q̄d ne carie cōsumeretur, pice oblitū seruabatur,cuius magnitudinē significat dicēdo, Impleuit dextrā scyphus. ¶ Deuexo Olympo.) Inclinato in noctē coelo. ¶ Pellibus in morē cincti.) Aut in morem Herculis: aut certe sacerdotum. ¶ Et mēsę grata secundę dona ferūt.) Quia vt diximus, vna carnis fuerat, altera pomorū. ¶ Cumulantq; oneratis lancibus aras.) Id est reddūt exta. ¶ Salij.) Qui tripudiātes aras circuibant. ¶ Laudes Herculeas, & facta ferunt.) Senes tantum voce laudes Herculis exequebantur: Iuuenes & gestu corporis eius facta monstrabant.

[Dixerat Herculea bicolor cū populus vmbra POE.
Velauitq; comas,folijsq; innexa pependit,
Et sacer impleuit dexteram scyphus. ocyus omnes
In mensam lęti libant,diuosq; precantur.
Deuexo interea propior fit vesper Olympo:
Iamq; sacerdotes,primusq; Potitius ibant,
Pellibus in morem cincti,flammasq; ferebant.
Instaurant epulas,& mensæ grata secundæ
Dona ferunt,cumulantq; oneratis lancibus aras.
Tum Salij ad cantus,incensa altaria circum
Populeis adsunt euincti tempora ramis.
Hic iuuenum chorus,ille senum:qui carmine laudes
Herculeas,& facta ferunt,vt prima nouercę
Monstra manu,geminosq; premens eliserit angueis:
Vt bello egregias idem disiecerit vrbeis,
Troiamq;,Oechaliamq;:vt duros mille labores
Rege sub Eurystheo fatis Iunonis iniquæ
Pertulerit:tu nubigenas inuicte bimembres
Hylæumq;,Pholumq; manu,tu cressia mactas
Prodigia,& vastum Nemeæ sub rupe leonem.
Te Stygij tremuere lacus:te ianitor Orci,
Ossa super recubans antro semesa cruento.
Nec te vllæ facies,non terruit ipse Typhoeus
Arduus,arma tenens:non te rationis egentem
Lernæus turba capitum circunstetit anguis.
[Salue vera Iouis proles,deus addite diuis: PAL.
Et nos,& tua dexter adi pede sacra secundo.

re descendit ad rapiendū Cerberum. ¶ Ossa super recubās.) Aut ad terrorem dictū est:aut certe illud est quod etiā supra diximus Cerberum esse terrā, quæ corpora sepulta cōsumit. Nam inde Cerberus dictus est quasi κρεοβόρος. Alij pueriliter volunt a Cerbero Amphiarai ossa consumi,qui hiatu terræ secundum Statium descendit ad inferos. ¶ Semesa cruento.) Semensum non dicimus, sicut nec ensum. nam esum facit & comesum. ¶ Nec te vllæ facies.) Facies,id est species, more suo. ¶ Ipse Typhoeus arduus, arma tenens.) Et hoc poetice. nam si interemit Centauros, quemadmodum etiā gigantum interfuit prælio, q ante innumeros annos fuisse dicuntur? ¶ Non te rationis egentem.) Liptotes figura. nam minus dicit, & plus intelligimus. hoc enim dicit, Prudentissimum te non circūuenit. ¶ Lernæus anguis.) Id est Hydra. ¶ Turba capitum.) Et est talis figura, qualis munera nec sperno. ¶ Vera Iouis proles.) Nullus enī humano sanguine procreatus tāta perficeret. ¶ Dexter adi.) Id est propitius. ¶ Pede secūdo.) Omine prospero.

¶ Prima nouercæ monstra.) Bene Prima. nam & alia omnia Iunonis insidijs pertulit. Fabula autē hoc habet, Hercules natus est cum Iphiclo Amphitryonis filio: sed cum Iuno duos serpentes immisisset Herculi, Iphiclus de cunis terrore lapsus suo vagitu excitauit parentes, qui cum surrexissent, viderunt Herculē angentē manibus angues immissos et nouercalibus odijs. ¶ Eliserit.) Pręfocauerit. ¶ Troiamq;.) Vt supra diximus, Troiā Hercules euertit propter negatos sibi a Laumedonte equos diuino semine procreatos, & Hesionę nuptias, quā a Ceto liberauerat, necato ei[9] patre Laomedonte. Sane Critici frustra culpant Virgilium, q̄ præsentibus Troianis laudari introduxit excidium, nō respicientes q̄a hoc ratio fecit hymnorum, quibus aliquid subtrahere sacrilegiū est. ¶ Oechaliamq;.) Eurythus rex Oechalię Ionam filiam denegauit Herculi ante promissam, ideo quod eum fuerat filius dehortatus, dicens ab Hercule & Meggeram vxorem, & ex ea filios interēptos, quod factum fuerat Iunonis instinctu. Vnde iratus Hercules propter nuptias sibi denegatas, euersa ciuitate interemit Eurythum & Ionem sustulit. ¶ Mille labores rege sub Eurystheo.) Cuius asperrima imperia sustinuerat Hercules voluntate Iunonis. Nam hoc est quod dicit Fatis Iunonis, id est voluntate. ¶ Nubigenas.) De Ixione & Nube procreatos Cētauros, vt supra dixim[9]. ¶ Hylæumq;, Pholumq;.) Hylæum Theseus interemit. Pholus vero Herculem suscepit hospitio eo tempore quo ad expugnandos Centauros esset profectus. Lucanus, Hospes & Alcidæ magni Phole. Vnde apparet per poeticam licentiam nomina esse pro nominibus posita. ¶ Cressia mactas prodigia.) Mactas bene ad leonem quem interemit refertur. Nam Cretensem taurum non mactauit: sed incolumem ad Eurystheum perduxit. Vno tamen verbo vtrunque sępe concluditur. aliquoties vna pars: vt, Disce puer virtutem ex me, verum'que laborem, Fortunam ex alijs. ¶ Nemeæ sub rupe.) Nemea sylua est vicina Thebis, in qua Hercules interemit leonem. Nemea autem anapęstus est. nam & ne, & me, breues sunt. ¶ Stygij tremuere lacus.) Inferni, quo tempore

DONATVS.

¶ Dixerat, Herculea bi.q.po.vm.) Mox Troiani, vel quia occasio fuit offensis iandudum satisfacere, vel quia non debuit respui, quod Arcades magno cultu venerabantur, ne ex hoc ręsi postulata nō facerent: Herculeis se hoc est populeis frondibus coronauerunt. ¶ Et sacer impleuit de.) Sacer iccirco posuit, q̄a quibus sacrorum cura est, habent dicata numinibus vasa, quibus obsequia diuina perficiunt. ¶ Ocyus oēs.) Hoc est lęti libant, quod est, & volentes. qui enim sacra numinibus soluit, nec inuitus debet esse, nec tristis. Oēs ergo infundebant vinū mensis, & id faciebant, quod Aeneas. ¶ Deuexo interea.) Poeta memor est sui. hora.n. sexta, hoc ē mediatis cursibus solis supra dixit Aeneam peruenisse, nūc diem dicit peractis prope spatijs oībus claudi. ¶ Iamq; sacerdotes.) Sacerdotes, quorum primus Potitius fuit secuti institutum morē ibant accincti pellibus retinentibus in manibus faces. ¶ Instaurāt epulas, &c.) Hanc secundam mensam lętitię nunciam in specieb[9] plurimis ferebāt sacrorū. ¶ Cumulantq; o.lan.ar.) Debuit.n. reperto conuiuio hoīum etiam numini s̄m officiū repręsentari vti honorificentiæ causa solemus. ¶ Tum Salij ad cā.) Saliorū nomē genus ministrorū significat. ¶ Populeis adsunt euin.tem.ra.) Dixit, q̄ dicerentur. dicit etiā quemadmodū coronati venissent. tecta, inq̄t, habebant corpora populeis ramis. ¶ Hic iuue.cho.) Patres ad cātus quęrunt non turpes aut ab ipsis sacrorū solennitatib[9] alienos, nec humiles, vt imperito sermone cōpositos, sed digestos cū doctissimi carminis disciplina honestatē quoq; cum dei veneratiōe testantes. hic ait iuuenum chorus ille senum. vsqueadeo religiosa parabantur, vt senes consisterent ex vna parte, quos non deceret nisi sacra cantare, & iuuenes ex alia, qui suos maiores imitarentur. qui carmine laudes Herculeas, & facta ferant. Iam dictū est ipsius dei laudes fuisse, quod senes iuuenesq; cantabant quod gēaliter posuit, hoc est laudes, incipit specialiter dicere. ¶ Vt p̄ma nouercę, &c.) Hoc, inquit, fuit primū in puero virtutis indiciū q̄ serpentes singulos singulis manibus constrictis faucibus contriuit.

uit. hic multiformis est laus. cum mirandum est in puero nullum pauorem fuisse, non timuisse in duobus anguibus maiorem violentiam iudem scilicet & insuetum & inermem. tantam vero extitisse in ipso tacto industriam, tantam\'q; virtutem: vt ea parte tenerentur, qua hostem suum venenatis morsibus appetere potuerunt & occidere. eliserit inde tractum est, quia venæ maiores gutturis lisę dicuntur, vnde elisum dicimus quicquid ipsa ex causa fuerit mortuum. ¶ Vt bello egregias.) Nondum dixit quales & quantas, vt innumeræ intelligantur & magnæ. ¶ Troiam'que Oechaliam\'q;.) Hæ non fuerunt solæ, sed sumptæ ex generalitate. vt ex his apparere posset, quales vel quantæ fuerunt aliæ. Multi hoc loco Virgilium reprehendunt, q̄ pręsentibus Troianis triumphum actum de Troia non debuerit ponere quasi demum in hominum gratiam diuorum debeat veneratio mutilari. hoc genere minueretur solênis illa laudatio eius dei, cuius apud eos meritum in maximo atq; æterno honore fuerat constitutum. ¶ Vt duros mille labores.) A qualitate duros, a quantitate mille. ¶ Rege sub Eurystheo.) Nunquam enim nouerca expectat iustas cômotionis causas: sed nomen suum existimat causam esse sęuiendi. sen ferat igitur Hercules duo mala, nouercam implêtem partes suas & Eurystheum regem aptum iniquis iussionibus. ¶ Tu nubigenas, &c.) Quod semel dixit, manu mactas, sæpius accipiendum est. vt sit, tu nubigenas, hoc est Centauros, qui ex dimidio homines, ex altero equi sunt atque alter dicitur Hyleus, alter Phol° mactas manu, vtpote inuictus, Tu Minotaurum mactas manu: tu leonem vastum mactas manu: vastum dixit, & crudele, & magnitudine sublime. ¶ Te Stygij tremuere lacus.) Id est lacus, p quem ad inferorum interiora transijt, & ianitor Cerbérus quem ad superos duxit. ¶ Ossa super recubans.) In retrahendo Cerbero illâ dicit Herculis mirabilem extitisse virtutem, vt tremuerit custos foribus appositus ditis sæuus semper, semper'que super ossa recubans: Ossium significatio ex parte crudelitatem Cerberi ostendit, qui tm̄ sæuiebat, vt cósumpta carne ad ossa erodenda remearet: Cruentorum autem ille est intellectus, qui est descriptus in Caci spelunca his verbis, semper'que recenti cæde tepebat humus, vt etiam Cerberus semper recenti præda pasci videatur. ¶ Nec te vllæ facies.) Non terruerunt diuersæ monstrorum formæ: nec tibi formidinem Typhoeus incussit ingentis corporis mole confidens, atque armis instructus. ¶ Non te rationis egentem.) Cumque tibi Lernæus anguis quasi nociturus occurrerit innumeris capitibus fidens, in illo extinguendo malo nec virtus tua, nec ingenij viuacitas defuit, qui cum habuisti naturalem industriam, cur quęreres alienâ? ¶ Salue vera Iouis proles.) Pars est ista laudatiuę materię, vt pręferatur vnde ortus sit, qui laudatur. Apparet, inquit, esse Teucrum filium Iouis dum paternę potentię factorum nobilitate respondet. ¶ Decus addite, diuis.) Nec ideo factus es deus, vt ornareris ex alijs dijs: sed vt illos accessione tuæ societatis ornares. ¶ Et nos, & tua dexter adi.) Summa nostrę deprecationis est, vt adsis nobis prospere & sacris tuis propitius interesse digneris.

ASCENSIVS.

¶ Dixerat, Herculea bicolor cum populus vmbra, Velauit\'q; comas, folijs\'q; innexa pependit, Et sacer impleuit de. &c.) Recitat quo ritu, & quo carmine, Herculea sacra instaurata sunt. De qua re hoc solum est Donati. ¶ Secunda.) Id est prospera. ¶ Ordo igi- Ordo. tur est. Dixerat, scilicet Euander: cum, id est quando: populus. i. arbor illa: bicolor, id est duorum colorum, scilicet subalbi intrinsecus: & subnigri, extrinsecus: hoc est corona populea: velauit. i. cooperuit in morem veli: comas. s. eius: & cęterorum vmbra Herculea. i. qua Hercules, refocillatus erat: hoc est populea: & pependit innexa folijs. i. habens folia innexa, seu frondeis innexas: hoc est implicatas & insertas: & scyphus. i. poculû magnû: sacer. i. Herculi sacrum: impleuit dextram. s. Euandri libaturi vina. Omnes. s. Arcades: & Troiani, qui sacris intererant, libant ocyus. i. celeriter: in mensam. i. secundum ordinem mensę, cui astabant, aut fundunt in mensam libantes: & precantur. i. inuocant diuos. Vesper. i. stella vespertina: quę & Hesperus, & Vesperus, & Vesperugo dicitur: fit interea propior. i. vicinior: & hoc Olympo deuexo. i. coelo î noctem inclinato: aut, vt sit datiui casus: fit ppior. i. appropinquat: olympo deuexo. i. deorsum vexo: hoc est, coepit occidere, & occasum apparere: nâ Vesper, videtur in occasu: Lucifer, in ortu: & sacerdotes ibant iam. s. more solêni: & Potiti°, primus. s. sacerdotû: cincti pellibus in morê. s. sacerdotum sacrificantium: & gerebant flâmas, & instaurant. i. innouât, & in statû priorem reponunt: epulas. i. solêneis: & ferunt. i. afferunt: dona grata mensę secúdę, quæ pomorû erat: aut quia in sacrificijs illis, binis mensis carnium vtebantur: altera ante hymnos: altera post hymnos: aut potissimum quia propter aduentû Troianorû duplicabant sacrificia: vnde dixit, Instaurant, &c. nihil enim de pomis meminit: vnde subdit, & cumulant. i. augmentant aras: hoc est, reddunt exta lancib° onerata. i. oppletis, pondere, & onere magno. Tû. i. deinde. Salij (q proprie sacerdotes Martis sunt: postea Romæ a Numa instituti). i. sacerdotes, more Saliog, cû hymnis saltâtium: adsunt ad cantus, & circû altaria incêsa: euincti tempora. i. habentes tempora euincta, ramis populeis. i. populi arboris, Herculi sacræ: vnde î Bucolicis, Populus Alcidę gratissima, &c. hic, id est alter: erat chorus. i. coetus, canentiû, & trepidantiû iuuenum: ille. i. reliquus erat, sup. chorus senû, qui ferunt. i. efferunt, & extollunt carmine. i. hymno rhythmico: laudes Herculeas. i. Herculanas: aut ipsius Herculis: & facta, sup. Herculana. i. egregia facinora ei°, videlicet: vt. i. q̄liter: ipse premês. i. côprimens: manu eliserit. i. strangulauerit: prima monstra nouercę. s. Iunonis: q; pro. i. angueis geminos. i. duos, & pares.) Id enim factû Herculis, quod adhuc in cunis iacens gessit, principium laborû eius fuit) & vt. i. qualiter. s. Hercules, aut Alcides: disiecerit, aut deiecerit: bello. i. expugnatiôe: vrbeis egregias, scilicet Troia sub Laomedonte: vnde in. ij. Satis vna, super'que vidimus excidia, & captę superauimus vrbi: & Oechaliam. s. vrbem Eurysthei regis: & vt. i. qualiter: ipse pertulerit. i. perpessus sit: mille. i. valde multos, duros labores. s. alios, sub Eurystheo rege, qui eum iussu Iunonis ad talia impulit, ac misit: fatis. i. voluntate Iunonis iniquę: canentes, sup. in hanc formâ: tu, o Hercules inuicte, tu mactas. i. occidis manu: nubigenas. i. Centauros: ab Ixione, e nube genitos: bimêbres. i. duplicium mêbrorum: quia vmbilico tenus equina habebant membra: & superna, humana. quod fictû putatur, quia primi in equis conspecti, talis formę a longe videntibus censebantur: nubigenas (inquit) Hyleum, & Pholum, gigantes illos: tu, sup. aufers prodigia. i. monstra: Cressia. i. Cretensia, videlicet taurum indomitum: & tu mactas leonem vastum, id ê valde amplum: sub rupe Nemeæ, scilicet syluę, in Peloponneso: vt Beroaldus docebit. Lacus Stygij tremuere, id est tremuerunt te cum tremore: cum scilicet ad inferos descenderat Pirithoum liberaturus: vnde Cerberum abstraxit: vnde addit. ianitor, id est custos ianuę: Orci, id est inferni: omnia vrgentis. s. Cerberus: recubans super ossa, quia carnes deuorauerat: vnde & carniuorax dicitur: semesa, id est semi absumpta, sup. in antro: crueto, id est cruore, & sanie asperso, sup. tremuit te. Nec vllę facies, id est species, & figuræ monstrorum, sup. terruerunt te: ipse Typhoeus. s. gigas, a Ioue fulmine prostratus: non terruit, pro non terruisset, te: etiam si in bello giganteo affuisses: aut quem etiam affuisse censent, putantes eundem esse, Martem, & Herculem: Mars autem in bello giganteo fuit: sed quomodo Alcmenæ filius dicitur, Mars? dicemus ergo poetice dictum. aut eundem Herculem prius fuisse: nû enim labores Herculis, omnes vni conuenire possunt. nec placet, si dicatur Typhoeus visus, sub Inarime môte: aut (vt Ouid. vult) sub Ætna: quia illic religatus iacet. hic autem dicitur, arduus tenens arma. Anguis Lerneus, id est Hydra (quam in Lerna palude exussit) circunstetit te turba, id est multitudine capitum: non egêtem rationis. i. non exanimatum, nec côfusum animo: sed prudentissimum, & circûspectissimum. Igitur, o, sup. Hercules: addite diuis decus, id est ornamentum, salue, existens vera soboles Iouis: & adi. i. aggredere in auxilium veniêdo: pede secúdo. i. prospero: nos, & tua sacra. Beroal. de Nemea, dicit in Seruium sic: Nemea, sylua est in Peloponneso, inter Cleonas, & Phliuntem: in qua, Ar- Nemea. giui, sacra celebrare consueuerunt, quę, Nemea cognominantur, vt authores sunt Strab. &c. Diodorus, Thebę vero sunt, in Boeotia, maximo interuallo, a Nemea sylua disiunctæ.

[Talia carminibus celebrât: super omnia Caci POE.
Speluncam adiiciunt, spirantem\'q; ignibus ipsum.
Consonat omne nemus strepitu, colles\'q; resultant.
Exin se cuncti diuinis rebus ad vrbem

SERVIVS.

¶ Super oîa Caci.) Id est hoc factum laudant vltra omnia. Et sic est dictum, Vt est, Et te super oîa dona Vnum oro. Et bñ quâtum ad ipsos pertinet, rem maiorem & vtiliorê seruare post omnia. ¶ Obsitus æuo.) Ætate inuolutus, vt Terentius, Annis pannis\'q; obsit°. ¶ Faciles\'q; oculos fert omnia circum.) Physici dicunt ex vino mobiliores oculos fieri. Plautus, Faciles oculos ha-

Virgi. ss ij bet

Perfectis referunt: ibat rex obsitus æuo,
Et comitem Ænean iuxta, natumq; tenebat
Ingrediens, varioq; viam sermone leuabat.
Miratur, facilesq; oculos fert omnia circum
Æneas, capiturq; locis, & singula lætus
Exquiritq;, auditq; virum monumenta priorum.
Tum rex Euandrus, Romanæ conditor arcis.
[Hęc nẽora idigenę Fauni, nymphęq; tenebãt, EVA.
Gensq; virum truncis, & duro robore nata,
Queis neq; mos, neq; cultus erat: nec iungere tauros,
Aut componere opes norant, aut parcere parto:
Sed rami, atq; asper victu venatus alebat:
Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,
Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis:
Is genus indocile, ac dispersum montibus altis
Composuit, legesq; dedit, Latiumq; vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris,
Aureaq; (vt perhibent) illo sub rege fuere
Sæcula, sic placida populos in pace regebat.
Deterior donec paulatim, ac decolor ętas,
Et belli rabies, & amor successit habendi.
Tum manus Ausoniæ, & gentes venere Sicanæ,
Sæpius & nomen posuit Saturnia Tellus.
Tum reges, asperq; immani corpore Tybris,
A quo post Itali fluuium cognomine Tybrin
Diximus, amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patria, pelagiq; extrema sequentem
Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum
His posuere locis, matrisq; egere tremenda
Carmentis nymphę monita, & deus author Apollo.

bet, id ẽ mobiles vino. ⁋ Capiturq; locis.) Delectatur, id est vno loco diutius retinetur. ⁋ Romanæ conditor arcis.) Conditor Pallanteę, vbi nunc palatium est: quod non est re vera arx, sed tenet rerum omnium principatum. ⁋ Hæc nemora indigenę Fauni.) Indigenæ, id est inde geniti. Et sciendum secundum Hesiodi theogoniam primo deos genitos, inde hemitheos, post heroas, inde homines innocentes, vltimo sceleratos: quem hic nũc ordinem seruat. ⁋ Truncis, & rupto robore nata.) Hoc figmentum ortum est ex antiq̃ hominum habitatiõe, qui ante factas domos, aut in cauis arboribus, aut in speluncis manebant: qui cum exinde egrederentur, aut suam educerent sobolem, dicti sunt inde procreari. ⁋ Neque cultus erat.) Id est nullam sui curam habebant. ⁋ Componere opes.) Reseruare, ordinare. ⁋ Parcere parto.) De die, inquit, viuebant, nec inuenta seruabant. ⁋ Rami, atq; asper victus venatus alebat.) Cognato quodammodo victu alebant: aut venatu montiũ, aut arborum ramis. ⁋ Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo.) Hoc dicit secundum poeticum morem. Nam Saturnus rex fuit Cretæ, quem Iuppiter filius bello pepullit. Hic fugiens, ab Iano est susceptus, qui regnabat in Italia: quem cũ docuisset vsum vinearum & falcis, in partem est admissus imperij, & sibi oppidum fecit: postea suum repetiuit imperium. ⁋ Is genus indocile.) Pro indoctum. nam indocile est quod penitus non potest discere: indoctum, quod nondum didicit. Hos autem dicit compositos: vnde apparet quia indocile dixit pro indoctum. Hoc aũt est quod dixit Cicero in primo Rhetoricorũ, Feros adhuc homines magni cuiusdã viri oratione cõpositos. ⁋ Legesq; dedit.) Atqui dixit, Haud vinclo, nec legibus ęquã. sed intelligamus Saturnũ dedisse leges, quibus adeo obtẽperauerunt, vt iam ita per naturam sine legibus viuerent. ⁋ Latiumq; vocari maluit.) Bene Maluit. nã Saturnia dicta est: vt, Et nomẽ posuit Saturnia tellus. Et Virgi. Latiũ vult dici, quod illic Saturn⁹ latuit. Varro aũt Latium dici putat, quod latet Italia inter pręcipitia Alpiũ & Apennini. ⁋ Sic placida populos in pace regebat.) Vt merito aurea secula crederentur. ⁋ Decolor ętas.) Vitiosa. In omni eni vitioso corpore inest pessimus color. Et alludit ad naturã metalli, quã cernimus discolorẽ: nec immerito supra enim dixerat Aurea sęcula: ideo nũc dicit, Ætas decolor. ⁋ Tũc manus Ausonię.) Omnes terræ habitatores, aut indigenæ, aut aduenę, aut cõuenę, indigenæ sunt inde geniti, vt de Faunis dixit. aduenę, de vno loco venientes: vt Saturnus. conuenę, de diuersis, vt Ausones & Sicani. Sicani aũt s̃m nonnullos populi sunt Hispaniæ, a fluuio Sicori dicti. Lucanus, Hesperios inter Sicoris non vltimus amnis. Hi duce Siculo venerunt ad Italiã, & eã tenuerunt exclusis Aboriginibus. Mox ipsi pulsi ab illis quos ante pepulerant, insulam vicinam Italiæ occupauerunt: & eam Sicaniam a gẽtis nomine, Siciliam vero a ducis nomine dixerũt. quãquam Thucydides dicat de Sicilia Italum regem venisse: & ab eo esse Italiam appellatã. ⁋ Immani corpore Tybris.) Hic Tuscorum rex fuit, qui iuxta hunc fluuium pugnans cecidit: & ei nomẽ imposuit. Alij volunt istum ipsum regem latrocinatum esse circa huius fluminis ripas: & trãseuntibus crebras iniurias intulisse. Vnde Tybris q̃si ὕβρισ dictus est, ἀπὸ τῆς ὕβρεως, id est ab iniuria. Nam amabãt maiores, vbi aspiratio erat, s, ponere, vt, ἑπτὰ, septem, vel, s, vt ἑλένη, selena. Alij vt supra diximus, volunt eos qui de Sicilia venerunt, Tyberim dixisse ad similitudinem fossę Syracusanę, quam fecerunt.

fecerunt per iniuriam Afri & Athenienses iuxta ciuitatis murum. Nam quod Liuius dicit, ab Albano rege Tyberino Tyberim dictum, non procedit: ideo quia etiam ante Albam: Tybris dictus inuenitur. ⁋ Albula nomen.) Antiquum hoc nomen a colore habuit. ⁋ Me pulsum patria.) Aut, vt diximus supra, propter parricidiũ: aut certe oraculorum necessitate cõpulsum. ⁋ Pelagiq; extrema.) Per extrema pelagi actum. aut, vt dicit Donatus, per pelagus extrema sequentem, aut pelagi aduerbium. ⁋ Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum.) Secundum Stoicos locutus est, qui nasci & mori fatis dant: media omnia, fortunę. Nam vitæ humanæ incerta sunt omnia: vñ Et miscuit, vt quasi plenum ostẽderet dogma. Nam nihil tam cõtrariũ est fato q̃ casus: sed secundũ Stoicos dixit. ⁋ Egere.) Coegerunt, vt quasi ostendat inuitũ. ⁋ Carmentis nymphæ monita.) Matris eius. Nymphę aũt maritæ dixit. Nam grece sponsa νύμφη dicitur. hæc autẽ nõ vere Nympha fuit, sed vaticinatrix. ⁋ Author.) Scilicet oraculorum.

DONATVS.

❡ Talia carminibus.&c.) Talia inquit, hoc est quorum ipsi nõ senserant commodum veneratioris causa laudabant. super omnia scilicet, quæ supradicta sunt, Caci speluncã adijciunt, spirantemq; ignibus ipsum. Ab his quæ Hercules in alienis regionibus gesserat, ad Caci speluncam recte peruentum est. debuerant quippe etiã sui commodi meminisse, qui tanto malo per ipsius virtutem fuerant liberati. ⁋ Consonat omne nemus strepitu, colesq; resultant.) Vbi ventum est ad ea, quę sibi fuerãt pręstita, creuit omnium vox & laudationis affectus in tantũ cumulatus est, vt exultantiũ clamor emissus in nemore, perueniret ad montes. resultat, exultat, quod magno ictu illiditur, tremit quasi remissum. ⁋ Exin se cuncti.) Vbi vota perfecta sunt, recesserunt omnes ex luco, & ad vrbem cœperũt remeare. quin & hora propinquantis noctis ad sedem propriam reuocabat vniuersos. ⁋ Ibat rex obsitus æuo.) Ibat, inquit, rex contra meritũ potestatis: ne esset obscurum, quid sit, ibat: non vehebatur, inquit, sed ambulabat suis pedibus senex, qui & itineris laborem, quem longæuus ferre non poterat, remedio toleraret. Comitem Æneam iuxta natumq; tenebat Ingrediens, id est ambulans. duorum adminiculo innitens, ipse medius. nam ex vna parte Aeneam, ex altera filium retinebat. ⁋ Varioq; viam ser. le.) Vnũ fuit adiumentum, quod itineris labor duorum auxilio iuuabatur. Accesserat aliud, quod veniebat ex varietate fabularum: & vere nulla alia res sic animum leuat, aut animi tędium reficit, vt sermonis alterna collatio aut diuersitas visus. sermonis varietas Euãdro datur, felicitas visus Aeneæ partibus applicatur. Denique sequitur. ⁋ Miratur, facilesq; oculos.) Illo fabulante, hoc est Euandro, Aeneas circũferebat oculos admirans ea, quę forte cõspexisset vnde descenderent. quid sit intuẽtis facilitas, ipse Virgi. docet. Nam facilitas oculorũ & cõfabulatio prouenit ex securitate & lętitia animi. Iam. n. auxiliorũ promissum retinebat. Deniq; annixum est. ⁋ Et singula lę.&c.) Inde lętus, quia securus de auxilijs fuerat redditus. Cæterũ si hoc non esset, culparetur Aeneas, q in tanta cura positus locis capiebat, & veterũ fabulas cupiebat audire. ⁋ Tum rex Euandrus.) Euãder, cum aduertisset hominem origine veterũ delectari, ne interrogando aut respondendo tarditas oriretur die iam in occasu cõstituto, ipse vltro quasi super oĩbus interrogatus plenus exorsus est, ostẽsurus singula & eorũ originem narratur⁹. cœpit sic. ⁋ Hæc nemora indigenę.) Ista, inquit, nemora primis

sus

ius Fauni tenebant & Nymphæ, & aliud virorum genus natū ex arborum truncis aut robore. robore quod ait, aut genus ligni significauit, aut arboris crassitudinem. indigenę, inde geniti, hoc est ī ipsis locis, quod potest & ad Faunos & ad Nymphas pertinere, vt omnes sint indigenę. dicto necessario subnectitur, quomodo se inter initia gesserint. ¶ Queis neq; mos.) Omnes populi aut legibus tenentur, aut moribus leges imponūtur. Mos vero ex voluntate nascitur incolarum, & est per regiones diuersus, & perinde obseruatur, vt lex: isti tam rudes fuerunt, tam asperi, vt nec lege vlla nec aliquo more tenerentur: cultum quoq; nesciebant: qui sit cultus ipse, poeta ponit. ¶ Nec iungere tauros.) Hoc est terras inuertere: & si fuisset ei opum magna substantia, nesciebāt ea vti, eáq; elegantius ordinare. ¶ Aut parcere parto.) Vel in futurū seruare propter necessitatum varietatē. ordinationē more suo executus est. primo dixit nec, & in medio posuit, norant: vt esset, nec norant tauros iungere, nec norant opes componere, nec norant parcere parto. Ac per hoc vsum hominum qui postea successit ne esse scilicet, nec procurare vt esset, & si esse posset, seruare non nouerant. Componere opes, quid esset, ignorabant. Componere opes, est vti bona veste, panem conficere, vel cibum accurate præparare. habere supellectilem & cultum: posset dici si omnia genus hoc hominum nesciebat, quomodo alebatur? ait ipse. ¶ Sed rami, atq; as. vi. ve. a.) Pascebantur his, quæ syluestres rami naturaliter procreabant, & quæ illis laboriosa venatio dabat. ¶ Primus ab æthereo.) Primus, inquit, Saturnus violentia Iouis exclusus, nō dixit filij, vt & historiam tangeret, & impietatem ī patres non doceret, perditis coelestibus regnis ad has delatus est terras, atque ī his delituit. quo ex facto Latiū appellauit scilicet, quod hic tutus latuisset, id est Saturnus: Id genus indocile. Indoctum, & quod doceri non posset. ¶ At dis. mon. al. Com.) Dispersum, per montes vagū: Composuit, formauit humanis persuasionibus & institutis. ¶ Legesq; dedit.) Vsqueadeo ad humanitatem perduxit, vt etiā leges timere, & legibus seruire didicissent. Quanta Saturni industria: q tale hominum genus durum, indocile, asperum, inhumanum institutis melioribus ad humanum cultum egregia magisterij arte cōuertit, & teneri legibus fecit, q sub legibus non fuerunt? ¶ Latiūq; vocari Maluit.) Et Saturnus hic potius Latium dici voluit quam alibi, quoniam ibi tutus fugiens Iouem latuerat. ¶ Aureaq; (vt perhibent.) Sęcula, inquit, quæ aureo nomine appellari consueuerūt, fuerunt ipso regnante. ¶ Sic placida populos in pace regebat.) Additur ad Saturni laudem. potuissent alijs modis & institutis asperis regi homines, sed lenitate superare ac pace pótius frenare voluit quam potestatis imperio redigere in vnum dispersos & vagos, & contra insitam feritatem placide societatis amore coniungere: populorum significatione nominantur omnes. populorum quippe appellatione multa naturæ ac morum diuersitas demonstratur. quam regere sine metu imminentium poenarum & legū felicitatis est plena. ¶ Deterior donec.) Deterior ętas & decolor illorum scilicet, qui fuerunt post Saurnum. deterior dicitur, qui ex bono in contrarium mutatur, & fit malus. decolor vero, qui ex optimo colore & splendido in sordidum aspectum conuertitur. Ætatem dixit aut succedentium hominum, aut sequentis temporis. bene autem addidit, paulatim. Longa enim bene uiuendi consuetudo non potuit semel abrumpi. Recedente igitur imperio Saturni felicitas sęculorum eius insueto statu manere non potuit. successerat enim ætas deterior, hoc est pessima hominum ac temporis ratio, quę homines a bene viuendi vsu in malam viuendi consuetudinem verteret. hic Virgilius bene vel male viuendi rationē non rectorum vult esse, sed temporum. nam supra dixit, aurea sæcula extitisse: nunc dicit, deterior ętas successit. Felix tamen est, cuius imperio naturæ cursus arridet. Infelix vero cuius administrationi temporum iniquitas deputatur. Et belli rabies, & amor successit habendi: quorum alterum sine altero esse non potest: sicuti multis locis plene tractatum est. habendi cupiditas sine crudelitate & scelere non pōt procurari. nam vbi quis animo hauserit aliena, hæc crudelitatis & sceleris adiumento consequitur, crudelitas quoque & perpetratio sceleris sine auaritia esse non potest, quia raro aliquis sine lucro malus est. ¶ Tum manus Ausonię.) Emergentibus, inquit, malis crudelitatis, & auaritię, cum diuersarū gentiū populi in hęc loca venissent, felicitas morū simul cū noīe præcipui rectoris oppressa est, & Ausonia vocitari coepit, quę Saturnia dicebatur. ¶ Tum reges, &c.) Deinde coeperunt, inqt, reges succedere. successit & Tybris grandis corpore, atq; animo ferus, ex cuius nomine fluuius dictus est Tybris. ¶ Amisit verū ve. al. no.) Et amisso Albulę nomine, Tybris coepit nominari. ¶ Me pulsum patria.) Etiā se memorat esse peregrinū, atq; id fuisse non suorum culpa, sed fato atq; fortuna, vt genitalē patriā perdidisset. Ac ne esset vitium in eo, qđ dixit, me pulsum patria. nemo. n. patrijs terris bonus excluditur: vel ne quæreretur pręcedens causa, mox subiecit, fortunam fecisse omnia, vt mutaret terras, & in Arcadię partibus locaretur. addidit omnipotentem fortunam, & fatū ineluctabile, vt ostenderet se nec fortunam virtute, nec fatum luctando superare potuisse, perindeq́ue consensisse potioribus. ¶ Matrisq; egere tremenda.) Ex occasione alia commendat originem suam, quod dea sit matre progenitus, & hanc exæquat Apollini. ad hæc, inqt, loca perductus sum post expulsionis factum, cum fortuna impelleret, truderet fatum, Apollo præciperet, mater vrgeret. In vocabulo matris, quantum pondus est? Iubebat mater & dea mater, quę filium contra pietatis meritum monere non posset, matris habens nomen, & pronuntiandi substantiam, cessit, ait, omnibus: & dubitationem, quę existere potuit, horrendum iudicium matris abrupit.

ASCENSIVS.

¶ Talia carminibus, &c.) Recitat quomodo peracto sacrificio, & re diuina, Euander Aeneam e luco, in regiam suam perduxit: qui intereundum, singula loca disquirit: eoq; tendit Euandri interrogati responsio, vt locus vbi Roma postmodum condita est, dijs semper gratus, acceptusq; fuisse demonstretur. Recitat præterea Euander, aduentus sui in Italiam causas. De quibus hoc solū memoratu dignum ex Donato dicunt decerptum. ¶ Me pulsum.) Non sua culpa patria caruisse, sed fatorum demonstrat: quæ, vt dicit, sunt insuperabilia. ¶ Matris.) Nam & mater, & dea, quę contra pietatis meritum monere filium non posset. Hęc ille. ¶ Ordo Ordo.
autē est. Sacerdotes, & iuuenes, cęterique qui in sacris intererant, celebrant, id est celebria faciunt: carminibus talia, scilicet facinora Herculis: & adijciūt super omnia, id est post omnia, aut pręcipue. speluncam Caci, scilicet ab Hercule expugnatam: & ipsum, scilicet Cacum: spirantem, id est emittentem anhelitum, supple cum ignibus, id est simul ignes: omne nemus cōsonat, scilicet canentibus per sonum Echus: & colles resultant strepitu, scilicet saltantiū & psallentium. Exin. i. ex eo loco & tempore, omnes referunt se ad vrbem: rebus diuinis perfectis, id est postq̄ res diuinę essent perfectę. Rex. s. Euander: obsitus ęuo. i. annosus ibat. s. in vrbem: & ingrediens, tenebat Aeneam comitem. i. comitantem: & natum. i. filium suum Pallanta, iuxta. s. incedentem: & leuabat viam. i. onus itineris, & molestiam vię: sermone vario. i. de varijs rebus: vnde in Mimis Publij, Comes facūdus in via pro vehiculo est. Aeneas Comitē facūdū loco vehiculi esse
miratur. i. omnia: & fert oculos facileis. i. mobileis & agileis, ac vagantes: faciliter circum omnia. s. quę occurrebant: & capitur. i. delectatur, & afficitur: locis, id est amoenitate locurum: & ipse lętus, id est voluptate affectus: exquirit singula. i. singulas res: & audit, scilicet ab Euādro, abs quo disquisiuerat: monumenta. i. vestigia, indicia relicta: ad memoriam veterum virum, pro virorum Priscorum. Tum, id est tunc: Euander rex conditor, id est primus ędificator arcis Romanę, id est pallatij: quod arcis loco habetur, propter rerum principatum: quamuis tunc Palanteum vocaret, inquit, supp. indigenę, id est inde geniti, & qui aliunde non aduenerant: vt Fauni, & Nymphę: tenebant hęc nemora, scilicet dū ipse illuc adueniret: & gens, id est genus, aut generatio: virum, pro virorum: nata robore duro: aut in robore, id est in trūco arboris vetustate exeso, & id secundum historiam: aut de robore, & id secūdum fabulam, aut vulgi opinionem, quam sępe poetę sequuntur, vt admirationem faciant: non quod sic esse credant. Queis, id est quibus, viris, aut gentibus: neq; erat mos. i. consuetudo conuiuendi ab antiquo instituta: neq; cultus. s. sui, atque agrorum erat: nec norant iungere tauros. s. ad iugum, vt arent, aut currum trudant: aut cōponere. i. cōgerere, & accumulare: opes. i. diuitias: aut parcere parto. i. acquisito: hoc est, in diem viuebant, non cogitantes de crastino: sed rami, sup. alebant eos. i. bacæ, & acini syluestres: & venatus asper. i. difficilis exercitationis: alebat eos, supp. victu. Saturnus venit primus. s. in Italiam: ab Olympo ęthereo. i. de coelis, cum eius originem nesciant: aut ab Olympo, monte Cretæ: ęthereo. i. sublimi: fugiens arma Iouis. s. filij sui: & exul ademptis id est ablatis a filio regnis. s. quę possederat. Is. s. Saturnus: cōposuit, id est congregauit: genus. s. hoīum: indocile. i. indoctū, aut difficulter docile: ac dispersum altis montibus (Videmus q̄ manifestarius fuerit illorum error. Nam si Saturnus, primus deorū fuerat, imo primus hominū: mirandū quos populos in Italia inuenerat: quosue in Creta dereliquerat: sed philosophi non minus errantes, putauerunt e limo sole calefacto, quasi per putrefactionē: vt nonnulla animalia procreantur, procrearos primos hoīes.) & Saturnus dedit leges. s. ijs populis, quos illic offenderat: & ma-

fuit vocari Latium.s.q̃ suo, aut pristino nomine:q̃d illi erat: quoniam ipse latuisset in his oris.i.regionibus:tutus.s.a filio:& secula aurea fuerunt (vt perhibent, id est vt pleriq; omnes attestantur) sub illo rege.s.Saturno:regebat enim sic populos in pace placida, vt.s.aurea censerentur secula, donec ętas deterior.i.minus bona: & decolor, id est degenerans a colore auri: paulatim.i.perpaulũ, hoc est successiue:&.i.simul: rabies belli, & amor habendi.s.diuitias, & opes:ac regna successit.s.in locũ placidę pacis, & parsimonię, ac asperi victus. Tum.i.deinde: manus Ausonia.i.ab Ausone, Vlyssis filio denominata:& gentes Sicanæ.i.Siculę: venere, id est venerunt, sup.in Italiam:& tellus Saturnia.i.a Saturno primũ re-
Italicorũ multa noīa. cta, & denominata:posuit.i.deposuit:nomen.s.vetus: accipiendo .s.nouum. vnde Itali, Oenotrij, Ausonij, Latini, Hesperij, Arunci, Sabini, Tyrrheni, Etrusci, Tusci.& alijs multis nominibus, pro diuersis temporibus & locis appellati sunt. Tum.i.deinde, supp.venere reges:& Tybris, sup.præcipue: vt se paret, more suo principem a cæteris:asper.i.acer:imani.i.valde magno corpore, a quo nos Itali diximus:post.i.postea:fluuium cognomine.i.cognominatum:nam Tyberis, aut Tybris dicitur:Albula vetus.s.nomen: aut Albula vetus.i.fluuius antiquissimus, qui nunc Tyberis dicitur:& tunc ab albedine aquarum, Albula dicebatur: amisit verum nomen, id est nomen ei ex re conueniens. Fortuna omnipotens, scilicet s̃m Epicureos: de quib⁹ Iuuena. Sunt qui in fortunæ iam casibus omnia ponant: & fatum ineluctabile, secundum Stoicos, qui dicunt contra fatum inanem esse luctam: posuere his locis me pulsum patria, scilicet mea, oraculorum necessitate: nam parricidium non confiteretur:& sequentem extrema, scilicet pessima quæque, & durissima pelagi, id est quæ in pelago pati solemus: vnde in tertio, Viuo equidem, vitamq; extrema per omnia duco.q;, pro et: monita matris, scilicet meæ: Carmentis nymphæ, id est sponsæ, ac vatis nymphis ęquiparandæ: tremenda, id est reuerenda, & cum religione suscipienda:& Apollo deus, author, scilicet monitorum, & oraculorum matris:egere, id ē cõpulere, supple me, ad hæc loca: aut subsidere his locis. Albula.

[Vix ea dicta, dehinc ꝓgressus, mõstrat & aram, POE.
Et carmentalem Romano nomine portam:
Quam memorant nymphæ priscũ Carmẽtis honorẽ
Vatis fatidicæ, cecinit quæ prima futuros
Aeneadas magnos, & nobile Pallanteum.
Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Asylum
Rettulit, & gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycęi.
Necnon & sacri monstrat nemus Argileti:
Testaturq; locum, & letum docet hospitis Argi.
Hinc ad Tarpeiam sedem, & Capitolia ducit
Aurea nunc, olim syluestribus horrida dumis.
Iam tum relligio pauidos terrebat agrestes
Dira loci, iam tum syluam, saxumq; tremebant.
[Hoc nemus, hũc (inqt) frõdoso vertice collẽ, EVAN.
Qui deus, incertum est, habitat deus: Arcades ipsum
Credunt se vidisse Iouem, cum sæpe nigrantem
Ægida concuteret, dextra, nimbosq; cieret.
Hęc duo præterea disiectis oppida muris
Relliquias, veterumq; vides monimenta virorum.
Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit vrbem,
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.

SERVIVS.

¶Mõstrat & aram.) Quam matri fecit extinctæ. Est autẽ iuxta portam quæ primo a Carmento Carmentalis dicta est, post Scelerata a Fabijs trecentis viris, qui per ipsam in bellum profecti, non sunt reuersi. ¶Vatis fatidicę.) Bene addidit Fatidicę. nam vatem & poetam possumus intelligere. Vnde solũ plenum nõ erat. Ergo tale est, vt illud in Sallustio, In tugurio mulieris ancillæ. Non quia mulieris, statim & ancillæ. Si autem ancillę, statim & mulieris. ¶Quæ prima.) Quę postea etiam Sibylla dixit. ¶Nobile Pallanteũ.) Futurum scilicet, sicut & Aeneades. ¶Asylum Rettulit.) Postquam Hercules migrauit e terris, nepotes eius timentes insidias eorum quos atus afflixerat Athenis, sibi primi Asylum, hoc est templum misericordiæ collocauerunt, vnde nullus posset abduci. quod etiã Stati⁹ dicit, vt, Herculeos fama fundasse nepotes. ideo ait, Quẽ Romulus acer Asylũ. ¶Rettulit.) Hoc est fecit ad imitationem Atheniensis Asyli:q̃d ideo Romulus fecit, vt haberet aduenas plures, cũ quibus conderet Romã. Iuuenal. Et tñ vt longe repetas, longeq; reuoluas, Numen ab infami gentẽ deducis Asylo. ¶Gelida mõstrat sub rupe Lupercal.) Sub mõte Palatino est quędam spelunca, in qua de capro luebatur.i.sacrificabat̃. vnde & Lupercal dictum nonnulli putant. Alij φ illic lupa Remũ & Romulũ nutrierit. Alij (quod est verisimilius) locum esse hunc sacratũ Pani deo Arcadię. Cui etiã mons Lycęus in Arcadia est consecratus. Et dictus est Lycæus quod lupos non sinat in oues sæuire. Ergo ideo & Euander deo gentis suæ sacrauit locũ, & nominauit Lupercal, quod pręsidio ipsius numinis, lupi a pecudibus arcerentur. ¶Parrhasio dictum Panos de more Lycæi.) Ordo est, Monstrat Lupercal Panos Lycęi dictum de more Parrhasio, id est ostendit Lupercal Panos Lycęi dicatum ex more Arcadico. Nam Parrhasia, Arcadia est. ¶Dictum.) Dicatum, consecratũ. ¶Panos Lycęi.) Huius Panos, genitiuus est gręcus. & Panos Lycęi sic dictum est, vt Iouis Olympi, Apollinis Delphos. ¶Sacri monstrat nemus Argileti.) Sacri, execrabilis. Sane Argiletum, quasi Argi lętum multi volunt a pingui terra: alij a fabula. Nam Euander Argum quendã suscepit hospitio. qui cum de eius cogitaret interitu, vt ipse regnaret, Euandro hęc non sentiente socij intellexerunt, & Argum necarunt. Cui Euander & sepulchrum fecit, & locum sacrauit: nõ quod ille merebatur, sed hospitalitatis causa. Bene autem in hac re Euander immoratur, & docet causas ne apud hospitem veniat in suspicionem. Ergo Argiletum ab Argo illic sacrato & sepulto. ¶Testatur locum.) Iurat non sua culpa iura hospitij esse violata. ¶Aurea nunc.) Nunc ad vtrunq; pertinet, & ad aurea, & ad Tarpeiam sedem. nam Tarpeia sedes dicta est a Tarpeia virgine. cum enim Romulus cõtra Sabinos bella tractaret, & Tarpeio cuidam dedisset arcem tuendam, eius Tarpeia filia aquatum profecta in hostes incidit quam cum hortarent̃ ad proditionem, illa pro pręmio poposcit ornatum manuum sinistrarum, id est armillas. Facta itaque arcis proditione, hostes ingeniosa morte, promissa soluerunt. Nam scuta, id est sinistrarum ornatum, super illam iacientes, eam luce priuarunt: quę illic sepulta, Tarpeię sedi nomen imposuit. ¶Relligio.) Id est metus ab eo quod mentem religet dicta religio. ¶Dira.) Magna: vt, An sua cuique de⁹ sit dira cupido? ¶Hoc nemus.) Bene vbique Nemus dixit. nam tunc ędificia non erant. ¶Ipsum credunt se vidisse Iouem.) In hoc, scilicet nemore. Sane ad illud alludit, quod primi dicuntur Ioui tẽpla fecisse: nec enim longe sũt a monte Olympico, vnde eos dicit locum vidisse: & quod ipsi sunt προσέληνοι.i.ante Lunam creati, vt Statius, Arcades astris, Lunęq; priores: licet dicat Sallustius primo Cretenses inuenisse religionẽ: vnde apud eos natus fingitur Iuppiter. ¶Ægida cõcuteret.) Hic distinguendũ. nam ęgida, id est pellem Amaltheæ caprę, a qua nutritus est, i sinistra Iuppiter tenet. ¶Dextra, nimbosq; cieret.) Et de dextra fulmina commoueret. nam modo nimbos pro fulminibus posuit, quę de dextra iacit. Ægidis autem cõcussio commouet pluuias. ¶Disiectis oppida muris.) Vnum Iani, aliud Saturni, iam tunc vetusta. ¶Monumenta virorum.) Hoc sermone ostendit etiam Saturnum virum fuisse.

DONATVS.

¶Vix ea dicta dehinc.) Quasi quodam transitu nouauit narrationem, ne continua pareret fœditatem. pulchre enim ambulãtis Latini poeta interposuit moram, propter audiendi tædium. progressus ergo monstrauit, & portam materni meriti testem, aram quoq;, vt ex hac probaret deam. ¶Quam memorant Nymphę.) Hanc aram vel hanc portã iccirco constituerunt, & ideo hoc nomine appellari voluerunt, φ in his honor Nymphę videatur esse constitutus. Interea etiã hoc pertinuit ad supradictã morã, vt ambulans sparsa per oẽm viã monstret, non vno in loco congesta, vt omne iter haberet fabulaꝝ diuersarũ recreationẽ. cũ Euander multa gereret, aioq; monstraret, aut diceret, Vatis fatidicę, & deã dixit, & matrẽ, & fatidicã fuisse cõfirmat, hęc addendo. ¶Cecinit q̃ prima futuros.) Ipsa, inqt, pria magnos futuros in his terris Aeneadas, & nobile Pallanteũ cecinit. Ecce apertũ documentũ, quod deam, & nympham & fatidicã Euander habuit matrẽ: q̃d ipsum potuit Aeneas libenter audire: φ dea, quę pria pronunsiasset, futuros

ros magnos Aeneadas. quod aũt prima hoc ipſum dicta eſt ceciniſſe, hanc habet gratiam & fidem, ne pręcedentia rĩſa ſecuta videantur. ¶ Hinc lucum ingentem.) Monſtrauit & lucũ, qui poſtea a Romulo Aſyli nomen accepit: monſtrauit & Lupercal ſub rupe gelida. Rupes dicuntur ſaxa compoſita & prærupta & erecta naturaliter in altitudinem immenſam. Lupercal vero illud oſtendit, vnde Luperci & Lupercalia ſumpſerunt nomen. ¶ Parrhaſio dictum.) Parrhaſium montem eſſe memorant, & eius incolas Parrhaſios dictos: vnde Lycęum ferunt extitiſſe, cuius ex more cultores ſacra reddebãt. Panos vnde, ſingulari numero Pan dicitur: hunc enim Arcades plurimum venerantur. ¶ Necnon & ſacri.) Teſtatur quem locum, & letum docet hoſpitij Argi. Mõſtrauit lucum in quo interemptus eſt Argus. ſacer hoc eſt crudelis & peſſimus. Vnde & ignis ſacer dicitur morbus, q hoiem pernicioſe perſequitur. Vnde & auri ſacra fames, hoc eſt deteſtanda. Letum autẽ ipſius Argi & leti cauſam referebat Euander. quõ Argus ex hoſpite profeſſus ſit inimicũ, nec eundem Euandrum pudebat hoſpitis auribus intimare alterius hoſpitis necẽ, ꝓpter quã reddebatur facti ratio, ꝗ mortis ſuæ ipſe extiterat cauſa, & vim pertuliſſet iuſtę vltionis, qui iniuſtam parauerat violentiam. ¶ Teſtaturq́ꝫ locũ.) Teſtimonium adhibens loci, vt probaret ſcelerati hominis mentem, q hoſpitalis immemor religionis, non amorẽ reciprocum, ſed hoſtilem animũ ſcelerate ſuſcepit. ¶ Hinc ad Tarpeiã ſedem.) Ad Tarpeium ſcilicet montem. ¶ Et Capitolia du. au.) Nunc, id eſt cum hoc ſcribebatur a poeta. ¶ Olim ſyl. hor. du.) Erant tunc, inquit, in illo luco Capitolia, non aurea, non culta, vt nunc. non magnifica, ſed ſylueſtribus dumis obſeſſa. quod dixit, duxit eum ad Tarpeium montem, & Capitolia dumis obſeſſa, fieri non potuit. vt ſenex, & qui alieno adminiculo niteretur maxime imminente iam veſpere iret ad montem, & ad loca, quæ ſentes occupaſſent. Ergo intelligendũ eſt poſſibile aliquod, poſſit ex ſubiectis cõprobari, vt monſtrando duxiſſe eum videatur, non ambulando. ſ. vt videret oculis procul, quo iri non poterat. ¶ Iam tum religio.) Dixit iam tum, hoc eſt, cũ eſſet locus ille humilis atq́ꝫ deſertus, iam habuit numen. Eratq́ꝫ illic quod terreret accedentes, & his incuteret horrorem maxime ruſticanis, qui pauore naturali oĩa metuũt & vniuerſa formidant. hoc genere oſtẽdit numen, quod in aureis capitolijs tẽporibus Cæſaris habitabatur. poſſe etiã tunc, cum locus ipſe videretur abiectus, & conditorẽ melioris fabricæ numini iam illic habitanti detuliſſe, qđ fecit cum numẽ ſecutũ eſſet ambitionis inſignia. ¶ Hoc nemus, &c.) Hic manifeſtum fit, nõ illum circumiſſe loca ſingula, ſed demonſtraſſe, cum dicit, hoc nemus conſtitutum in frondoſo collis vertice. non enim illo aſcenderat. quis deus, inquit, inhabitet, incertũ eſt: eſt illic tamen deus. ¶ Arcades ipſum.) Arcadibus illic apparuit, qđ oſtenderet deum in terra, & coniectura currente crediderunt Iouẽ ſe vidiſſe præſentem. Dicit, vnde hoc ſuſpicari potuerint, vel certe conijcere. Tum, inqt, ſe vidiſſe arbitrati ſunt. ¶ Cũ ſępe nigrantẽ Ægida cõcuteret de.) Proinde quia Iuppiter pluuiã facit, Iuppiter tonat, Iuppiter fulmina emittit. Et tunc, cũ hoc fieret, viſus eſt: viſi ſunt ſibi deum vidiſſe in loco. inde crediderunt Iouem illic gratiſſime cõmorari. ¶ Hęc duo pręterea.) Hęc duo oppida, quę ruinarum labem murorum diſſipatione teſtantur, reliquię ſunt veterum conditorum. ¶ Hanc Ianus pater.) Cum dicit, fuerat, oſtendit etiam nomina, cum oppidorum mœnibus abdita.

ASCENSIVS.

¶ Vix ea dicta.) Docet quomodo: deinde oſtẽdit loca, in quibus nunc eſt Roma: etiam tunc religioſa: & veneratione digna. Vnde dicit Donatus ſic. ¶ Cecinit quæ prima.) Magnum argumẽtum, quod dea fuerit, & fatidica. Cum prima cecinerit Æneadas futuros magnos, & Pallanteum futurum nobile. ¶ Lucũ.) Qui poſtea a Romulo, Aſyli nomen accepit. ¶ Lupercal.) Vnde Luperci, & lupercalia dicuntur. ¶ Argileti.) Ab Argo, qui ex hoſpite factus eſt inimicus: vnde non erat pudendum, ſi hoſpitem talem intereműſſet, qui hoſpitalis religionis oblitus fuiſſet. Ducit oſtendendo, non autem ambulando: nam ſenex, Ardua non aſcendiſſet, veſpertino tempore. Hęc ille. ¶ Ordo eſt, Ea, ſcilicet quę dicta ſunt: vix, ſupple erant dicta: &, ſup. Euander: progreſſus, id eſt procedens, aut poſtq̃ꝫ proceſſerat: monſtrat &, id eſt etiam: aram, ſcilicet dicatã Carmenti: & portam quã memorant, id eſt in memoriam reuocando nominant Carmentalem, Romano nomine, id eſt ſicut ipſam poſtea Romani nominarunt: appoſitorie, priſcum honorem Carmentis nymphę: & vatis, id eſt poetrię, & cantatricis: fatidicę id eſt etiam vaticinantis, & fata enunciantis: aut ſi legendum eſt, qua, ordo eſt: qua, id eſt per quam portam memorant priſcũ honorem Carmentis nymphæ vatis fatidicę, quę cecinit prima futuros. ſ. in Italia: Aeneadas, id eſt viros ab Aenea oriundos, magnos ſcilicet ſine cõparatione, vt ſunt Iulius, & Auguſtus, & prius Romulus: & Pallanteum, ſup. futurum: nobile. ſ. per acceſſionẽ Aeneadarum. Et monſtrat, ſup. hinc: lucum. i. incæduam ſyluam, quia ſacram: ingentem. i. valde magnum: quem Romulus acer. i. ſtrennuus, vindex in Amulium & fratrem: rettulit. i. in moram Aſyli Athenienſis effecit: Aſylum. i. talem, vt ab eo nemo abſtrahat᷑, ſed immunitatem haberet, quam nunc Phanis ſacris, & terris vicinis conſecratis, Chriſtiana concedit religio: & monſtrat ſub rupe gelida Lupercal, id eſt locum ſic dictum: aut abluenda capra, aut a lupa Romuli & Remi nutrice, vt docet Seruius: dictum, id eſt appellatum ſic: de more Parrhaſio. i. Arcadico: Panos. ſ. dei Arcadum (vnde in Bucoli. Pan deus Arcadia mecum ſi iudice certet.) Lycæi. i. monte Lycæo, qui in Arcadia eſt, verſari ſoliti. Necnon, id eſt etiam, monſtrat nemus Argileti. i. illius loci: a leto. i. morte, Argi hoſpitis, ſic dicti: ſacri. i. ipſi hoſpiti, interempto conſecrati, in recompenſam vitæ: & teſtatur. i. obteſtatur: locum. i. loci cõſecratione ſe immunẽ a leto hoſpitis: & docet letum. i. necem, hoc eſt cauſam, & formã necis: Argi hoſpitis. ſ. ſui: & ducit hinc ad ſedem Tarpeiam. i. quę poſtea Tarpeia dicta eſt, a Tarpeia virgine, & ꝓ id eſt capitolia, a capite dicta: aurea nunc. i. quæ nunc. i. tpe noſtro (inquit Poeta) ſunt aurea: olim. i. iam: tunc horrida ſylueſtribus dumis: hoc eſt penitus inculta ab homib⁹, ſed ira. i. magna, & terribilis religio loci: tenebat iam tum. i. tunc temporis, agreſtes pauidos. ſ. rerũ diuinarum, quia ignotarum: ſtupor enim, & pauor, ex ignorantia ſępe rerum proueniũt: dum. ſ. maiora, aut magis verẽda, q̃ ignoramus, q̃ꝫ ſint putamus: & tremebant. i. religioſe obſeruabant iam tum: ſyluã & ſaxũ. i. rupem, vbi poſtea Tarpeia, arx, & capitolium erat, ſup. Euãder (inquit) deus, ſup. aliquis: ſed, ſup. incertum eſt quis deus, habitat hoc nemus: &. ſup. hunc collẽ: vertice frondoſo. i. habentẽ verticẽ frondoſum: Arcades. i. ij, qui mecum ex Arcadia venerũt: credunt ſe vidiſſe, ſup. in hoc nemore, ipſum Iouẽ: vnde in capitolio poſtea Iuppiter, & Minerua colebatur: cum. i. qñ, concuteret ſæpe. ſ. ſiniſtra: Ægida. i. pellẽ Amalthęę caprẽ nutricis ſuę: nigrantẽ. i. ſubnigrã aut de longe viſam: aut ꝓpter nubeis & tonitrua q̃ illic concitabat, nigrantẽ dicit: vnde addit, & cũ cieret. i. concitaret, dextra. ſ. manu: nimbos. i. nubeis ventoſas, quas ſæpe tonitrua cõcomitantur. Præterea, tu vides hæc duo oppida. i. quę olim erant oppida: muris diſiectis. ſ. nunc. i. reliquias & monumenta veterum virorum. i. quę antiquiſſimi viri reliquerant monumenta ſui. Ianus pater condidit hanc vrbem. ſ. quæ nunc diruta eſt, & nomen fuerat huic. ſ. vrbi, a Iano conditæ, Ianiculum. Saturnus condidit hanc, id eſt aliam vrbem: & nomẽ fuerat. ſ. tunc: illi. ſ. vrbi, a Saturno conditę, Saturnia.

SERVIVS.

¶ Paſſimq́ue armenta videbant.) Quę poſt mortem Caci paſſim multo timore vagabantur. ¶ Romanoq́ue foro.) Romanum forũ eſt, vbi nunc roſtra ſunt. ¶ Lautis mugire carinis.) Carinæ ſunt ędificia facta in carinarum modum, quæ erant intra templum Telluris. ¶ Lautas.) autem dixit, aut propter elegantiam ędificiorum, aut propter Auguſtũ, q natus eſt in cunis veteribus, & nutritus in lautis carinis. ¶ Victor Alcides ſubijt.) εὔσυμβολον. i. bonũ omen Aeneæ oſtẽditur. ¶ Aude hoſpes contẽnere opes.) Bene Aude, quaſi rem arduã & difficilem. ¶ Dignũ finge deo.) Compone te in ſimilitudinem numinis. ¶ Non aſper.) Non aſpernator, id eſt faſtidioſus. ¶ Anguſti ſubter faſtigia tecti ingentem Aeneam duxit.) Ex contrarietate quæſitus ornatus. ait eni, Anguſti tecti ſubter faſtigia ingentem Æneam duxit. ¶ Pelle Libyſtidis vrſæ.)

[Talibus inter ſe dictis, ad tecta ſubibant POE.
Pauperis Euandri, paſſimq́ꝫ armenta videbant,
Romanoq́ꝫ foro, & lautis mugire carinis.
Vt ventũ ad ſedes: [Hęc (inqt) limina victor EVAN.
Alcides ſubijt, hæc illum regia cœpit.
Aude hoſpes contemnere opes, & te quoq; dignum
Finge deo, rebusq́ꝫ veni non aſper egenis.
[Dixit, & anguſti ſubter faſtigia tecti POE.
Ingentem Aeneam duxit, ſtratisq́ꝫ locauit,
Effultum folijs, & pelle Libyſtidis vrſæ.
Nox ruit, & fuſcis tellurem amplectitur alis.

At Venus haud animo nequicquã exterrita mater,
Laurentumq; minis,& duro mota tumultu,
Vulcanum alloquitur,thalamoq; hęc cõiugis aureo
Incipit,& dictis diuinum aspirat amorem.
[Dum bello Argolici vastabant Pergama reges VE.
Debita,casurasq; inimicis ignibus arces:
Non vllum auxilium miseris,non arma rogaui
Artis,opisq; tuæ:nec te charissime coniux,
Incassum'ue tuos volui exercere labores,
Quamuis & Priami deberem plurima natis,
Et durum Aeneæ fleuissem sæpe laborem:
Nunc Iouis imperiis Rutulorum constitit oris:
Ergo eadem supplex venio,& sanctum mihi numen
Arma rogo,genitrix nato.te filia Nerei,
Te potuit lachrymis Tithonia flectere coniux.
Aspice qui coeant populi,quę moenia clausis
Ferrum acuant portis,in me,excidiumq; meorum.

(æ.) Species pro genere. nam cuiuslibet feræ possumus accipere. ¶ Exterrita mater.) Ideo territa,quia mater. ¶ Dictis diuinum inspirat amorem.) Petitura pro filio de adulterio procreato, orationem suam ingenti arte composuit: quod etiã Vulcanus ipse testatur dicens, Quid causas petis ex alto? Non enim aperta est eius petitio:sed longo proemio peruersam amore mariti circũuenit mentem. Ergo quæstionẽ hanc quę nascitur ex petitione Veneris impudica, soluim⁹ his modis: Primo ꝙ Vulcanũ amore circũuenit. Deinde ꝙ nacta est occasionem eius temporis, quo mariti arma faciebat, quẽ fuisse sciebat adulterũ: per quod datur intelligi Vulcanum iam omnem suspicionẽ & iram, quã habuit circa Venerem, deposuisse, adeo vt arma ętiã ipsi fabricaret adultero. Pręterea Vulcanum vxorium fuisse testatur & ipse Virgilius dicens, Tunc pater ęterno fatur deuinctus amore. Et Statius, vbi Martem Venus alloquitur: vt, At non eadem Vulcania nobis Obsequia,& lęsi serui tamẽ ira mariti. Nam quod dicit Donatus potuisse fieri, vt cum Anchisa concumberet Venus antequam Vulcano nuberet: non procedit. Constat enim a principio Venerem vxorem fuisse Vulcani. ¶ Debita.) Fataliter ad exitium destinata. ¶ Miseris.) Atqui honestum est miseris subuenire. sed hoc dicit, cur te fatigarem pro hominibus fati necessitate perituris? ¶ Priami deberem plurima natis.) Scimus ꝙ Paridi tantum debuit: sed hoc idem habet ad aliarum cõmemorationem personarum ne ex turpi causa Paridi debuisse videatur. ¶ Aeneę fleuisse sępe laborem.) Bene post Pergama, post Troianos, Priami liberos cum excusatione commemoratio fit Aeneæ. Dicit enim se eius infelicitate commotam. ¶ Iouis imperio.) Ne videretur imprudens, si aliena regna deposceret: & hoc latenter dicere videtur, Faue huic, cui etiam Iuppiter fauet. ¶ Eadẽ.) Quæ nunc scilicet filii. ¶ Arma rogo.) Hic distinguendum, vt cui petat non dicat: sed relinquat intelligi. ¶ Genitrix nato te filia Neri.) Thetis quæ Achilli arma impetrauit. Et bonis vtitur comparationibus dicendo filia Neri, cum ipsa Iouis sit filia. Item vxor Tithonia, cum ipsa sit Vulcani. ¶ Neri) autem, pro Nerei. Omnia enim quę in eus, exeunt hodie, apud maiores in es, exhibant, vt Nereus Neres: Tydeus Tydes: & genitiuum in eis mittebant: vt, Tydeis, Nereis: Sed quia plerunque s, in latinitate detrahitur, remanebat ei. hinc est filia Nerei, Immitis Achillei. Item in Sallustio, Ad bellum Persei Macedonicum, sic asper. ¶ Tithonia coniux.) Aurora petiuit pro Memnone. ¶ Clausis ferrum acuant portis.) Dixit enim superius, Quinque adeo magnę positis incudibus vrbes. ¶ In me.) Artificiose arma petit etiam sibi profutura. Nam a Gręcis fuerat vulnerata. Vnde est, Equidem credo mea vulnera restant.

DONATVS.

¶ Cum hęc inter se essent locuti. non. n. solus Euander locut⁹ est. sed Aeneas etiam. nã supra dixit, & singula lętus exqrit'q;, audit'q; virũ monimenta priorũ. Ad tecta subibant, inqt. Nõ subibant tecta, vt ingredi, sed iam vt ꝓpiores fieri viderentur, pauperis Euãdri, huic Euandri memoria ṗdicabilis, ꝙ pauper & inde merito pręficiendus. Quia magna eius gloria extitit in paupertate regnasse. atque in regni potestate positũ, nec quęsisse nec auaisse diuitias Sic tamen pauperem debemus accipere, nõ egestate oppressum. sed congruentem regi non habuisse substantiã. describit, quid sit, qđ dixit passim, vel qualis fuerat ipsa paupertas. passim, inquit, boues errare videbantur in foro, vt per locorum penuriam non esset discretio inter homines & boues, & vbi hominum strepitus esse debuerat, illic armenta lautis carinis mugirent. Carinarum fecit commemorationem, vt significaret loci nomen. non vt veras naues in foro fuisse monstraret. ¶ Vt ventum ad sedes.) Ecce aperitur, quod supradictum est, ad tecta subibant, vt non ad ipsa tecta sed prope ipsa ostenderentur venisse. nunc ergo peruentum est ad ipsas sedes: quo facto. ¶ Hæc, iquit, limina victor Alcides subijt.) Quoniã non tanta merita fuerant Euãdri, vt per se laudari potuissent, vt factum est, cũ Latini regia pręferuntur, quæ fuit Euander suis laudem ex ꝑsona Herculis, & debem⁹ nosse qualemcunque domum regis regiam dici posse. Regiam enim illam vsu hominũ Horatius vocat, non quæ dignitate aut magnitudine operis cętera pręcedat, sed in qua commaneat rex. Ait ergo hęc limina victor Alcides subijt. personã Herculis posuit, meritũq; victoris, vtraque humilibus tectis incongrua, & tamen cũ aliud nõ esset, illũ fuisse contẽtum, ac mentem potius hospitis, quam ipsius hospitus angustias tractauisse. ¶ Hæc illum reg. ce.) Non ideo regiam dixit, ꝙ parietum eius aut cult⁹ aliqua fuisset ambitio: sed tantam illius dei voluit ostendere beneuolentiã, vt magnum putaret, quo fuisset ingressus. ¶ Aude hospes contemnere.) Quantũ Aeneæ laudibus Euander dedit, quale circa ipsum votum suę mentis ostẽdit? quando cũ Herculi, ostendendo domum suam his vigere auspicijs, vt lętos semper victores aspicias? Quod vero ait, aude hospes cõtemnere opes. ostẽdit contẽptum opum esse difficilem: debere tñ eum tolerare pauperiem, vbi de tẽporali hospitio non de diuturna habitatiõe tractatũ est. Et te quoq; dignũ finge deo. & sic posito fastu. fac, quod deus fecit: rebus'q; veni non asper egenis. sic putatur positũ, vt ad res egenas non aspere veniret: sed non ita est. non. n. Euander de egestate, sed de paupertate fatebać. pauper est enim, cui deest maior copia familiaris rei, & tñ aliquantum sibi substantiæ est. egenarum autem rerũ significatio miserias exprimit, & mendicitatem plenam. Quid ergo asserimus Euandrum dixisse? vt hoc non sit, qđ ita diximus intelligendum. Ne asper venias, inquit, aut offensus ex eo, ꝙ ingrederis pauperis domũ, ego enim si copiosus nõ sum, nec abundans ꝓ merito tuo, non sum tamen mendicus aut miser. Quapropter cum dicimus, rebus'que veni non asper egenis. non bis debemus accipere, vt sit, non asper veni, vsurus rebus non egenis. ¶ Dixit & angusti subter.) Ingentem dixit corpore & dignitate. locauit eum stratis, quo posset vespere iam vergente dormire. dicitur iam quale stratum habuit pauper. ¶ Effultum folijs & pelle.) Iacebat vir tantus folijs fulctus & pelle. hoc enim solum paupertas potuit exhibere, ne tamen in totum deprimeret, quod tanto viro prębuerat, pauper addidit. ¶ Libystidis vrsę.) Vt ex pretio bestię aliquid stratis ipsis gratiæ potuisset accedere. ¶ Nox ruit, & fuscis tellurem amplectitur alis. Describitur non iam noctis initium: sed nox ipsa plena, & tenebris densior. ¶ At Venus haud animo.) In ordinatione verborum huius loci est intellectus. hac enim cessante fiet vt in periculo filij nec aĩo mota sit Venus, & tanto existente tumultu coniurationis Italię nequicquam videatur exterrita. Sic igitur currit ordinatio, & Venus mater haud nequicquam animo exterrita minis Laurentum. Item aut nequicquam mota tumultu duro: Dedit ergo tantum sollitudini maternæ, quantum debuit: quæ etiam ex leuibus causis sunt suspectæ pro natis. huius autem mentem nimius turbauerat terror, cum aduersus Aeneam tanta ac tam dura pararentur. hæc poeta specialiter commemorare non debuit. quoniam superius dicta sunt omnia, scilicet coniurasse omnem Italiam, auxilia multarum gentium cateruatim congregata venisse, cum Turno etiam Camillã acrem in dimicatiõe bellorum, & venisse cum multitudine instructa. Missum quoq; ad Diomedẽ veterem Troianorum hostem. ¶ Vulcanum alloquitur.) Filij qdem victricum, sed tamen maritum suum: tantum habens spei quantum vxor postulans mereri de coniuge debuisset, tñ ponens in desperatione, quantũ ostendebat odium, qđ inter priuignos esse, conuenit, & victricos. hęc igitur Venus tractans se apud victricũ pro priuigno inefficaciter locuturam: consulto occasionẽ tẽporis rapuit, vt extorqueret fraude, quod quidẽ alia rõne non poterat. Tẽpori iterea sociauit & locũ. perindeq; ꝑsonæ vxoris loci & tẽporis suffragabatur occasio. icciro dixit. ¶ Thalamoq; hęc cõ.) Vt mater blandimẽta & amplexus ac secreta lectuli ab eo qui puerat nolle, alienus extorqueretur affectus, fieret alio modo possibile.

fibile, quod odio condito personarum repugnantium poterat per negare. ¶ Et dictis diuinum aspirat amorem:) Persuasione dictorum inspirabat, quod se humanis pectoribus diuino quodam dono consueuerat inserere. Diuinus amor, quem dat natura, cum nascimuc, quo fit vt amemus parentes aut liberos, fratres, coniuges, & cæteros, qui nobis aliqua sanguinis ratione iunguntur. Diuinus amor non est in amicis & cæteris, quo voluntate diligimus aut cōmodi alicuius aut beneuolentiæ causa: hæc igitur loquendi arte laborat. vt talem vitricum redderet, quales esse debent patres in periculo filiorum. Incipit ergo ductus ex alto principio loqui, ex eo ostendens, q̄ sit difficile priuignum vitrici iuuari auxilio. Cæterum si hoc non obstaret, debuit vti fiducia coniugis, & ab ipsis rebus incipere. ¶ Dum bello Argolici vastabant Pergama reges Debita, casurasq́;.) Dum Pergama, inquit, reges & Argi bello vastabant: & arces incendio vastabant, dixit vasta faciebant: quo alio loco dictum est. Et campos, vbi Troia fuit, vt sic vastata nosceretur in ea nullum fuisse ædificium: debita, hoc dicto astruit causam non petiti tunc auxilii ipsam fuisse, quia ducibus Græcis fatorum ratione Troiæ debebatur excidium. ¶ Non vllum auxilium mi.) Nolui, inquit, tunc aliquid a te petere quoniam fatis aduersantibus perituros iuuare nō poteras. ¶ Quāuis & Priami.) Licet me, inquit, arctaret affectus q̄ succurrere debebam filiis Priami. hoc propter Creusam potest videri dixisse, quæ filia Priami fuit, & ipsius Veneris nurus: dolerem quoq; vehementer laboribus Æneæ: nolui tuos labores effundi. Ecce ostendit se marito obsequentem, ac se hoc genere commendat, q̄ in petendis beneficiis nec assidua fuit, nec perinde odiosa. neq; hoc impetrandi diffidentia factum, sed ne Troiani cum Vulcani beneficiis interirent. hoc idem illius quoque profecit partibus. ideoq; asseritur tunc tacitum: vt consilium fuerit siluisse, non desperatio impetrandi. sic enim prouocari ad largiendum præsens beneficium Vulcanus potuit, si verecundiam in eo probasset vxoris, vt mariti operam non inaniter quæreret. Non vllum auxilium miseris non arma rogaui Artis opis ve tuæ. Arma voluit pertinere ad artem, auxilium vero ad opem ipsius dei. Interea fatis astruit periisse imperium Troię, quod ipsius vitio Veneris constabat erasum, vt inuidiam fatis tergeret, & vitaret causam filii sui, secundam fecit, in qua maximum sustinebat dolorem. quoniam quę potiora sunt melius collocantur in fine. ¶ Nunc Iouis imperiis.) Ecce necessaria inuentio, & vtilis ad persuadendum. qui enim Iouis imperio Italiam venire compulsus est, non iuuabatur incassum. perindeq; constabat & illam opportuno tempore postulare, & illum nō efficaciter pręstiturum. ¶ Ergo eadem supplex ve.) Eadem, hoc est, quę tunc tacui, nunc necessario & opportunius rogo. Genitrix nato, dicendo non hominum sed necessitudinum nomina, maiorem miserationem mouit, ac subtiliter dicere visa est, Si vxor non essem, tamen quia mater pro filio peto, etiam si extraneum rogarem mereri debueram: certe quantum fuit subtile remouere odiosa nominum vitrici atq; priuigni? quasi & illud dixisse videretur. Ego vxor a te impetrem pro filio meo, quod priuigno tuo non fueras pręstiturus. Arma, inq̄t, rogo quibus & ille tutus esse possit, & quę tibi sit procliue pręstare. ¶ Te filia Nerei &c.) Extranearum personarum datur exemplum, vt quod illis facile pręstitum est, facilius pręstetur vxori. ¶ Aspice qui coeant populi.) Epilogica dictio, quam iccirco ad finem distulit, vt melius partes miserationis impleret: dicendo autem, qui populi, & quę vrbes, multitudinem & feritatem gentium, & vrbium magnitudinem in pronominibus duobus voluit significare. quod vero in perfectam spem dixit, coeant, illud expressit, quod adhuc colligerentuc, quę res creabat maximum metum, cum per dies singulos metuenda crescebant. hoc idem significat & acuant. quicquid enim imperfectum est, plus habet timoris, dum malorum sperat augmentum. Addidit aspice, propter fidem dictis suis faciendam, vt probarent oculi eius, quę dolentis animum mentemq; feriebant. Hæc omnia clausis portis fieri maiore metu affirmabant insistentibus, qui gladios inclusi acuebant, vt nullus sciret quid gererent, in perniciem meam meorumq;, inquit, parari vniuersa manifestum est. hæc magna arte sunt addita in me excidiumq; meorum. Iunxit enim negocio etiā personam suam, vt magis magisq; mariti mentem in tuas partes adduceret. nouerat quippe ipse Vulcanus apud Ilium vulneratam Venerem Diomedis ausu, quod cauere debuerat, ne iam in Italia fieret.

ASCENSIVS.

¶ Talibus inter. &c.) Docet quomodo tandem susceptus est hospitio, & ad frugalitatem inuitatus, quasi vero iam tunc loci illius cultores, parsimonia, & frugalitate, rerumq; modicitate pstarent, quibus

quibus stantibus, res Romana postmodū diu creuit: donec sæuior armis luxuria incubuit: vnde dicit de paupertate Luca. Et munera nundum intellecta deum. si enim paupertatis bona intellexissent Romani, non sic eam abiecissent. Seneca aūt pertractans hoc aureū verbum, Aude hospes contemnere opes, & te quoq; dignum Finge deo, dicit, nullū dignum deo, nisi paupertatis amatorem. Dona. ad hunc locum dicit sic. ¶ Ad tecta.) Vt iam appropinquasse ostendit: non autē tecta, ne ingredi viderentur. ¶ Regia.) Quæcūq; domus, modo a rege habitetur, regia, iure dicitur. ¶ Aude hospes.) Multum tribuit Æneæ, cum Herculi cōparat. ¶ Rebusq; veni non asper egenis.) i. ne aspere veni, rebus non egenis. Sum enim pauper, cui & si copia desit, aliquantæ tamen substantiæ sunt: sed non sum egenus. Ille enim, in miseria est & egestate. Ergo, non bis repetendum. ¶ Libystidis vrsæ.) Vt ex pretio bestiæ, aliquid gratiæ illi strato adderet. ¶ Vulcanū adloquitur.) Tantum habens spei, quantum vxor de viro concipere debet: & tantum desperationis, quantum odium inter vitricum & priuignum esse consueuit. Ergo illum fraude adoritur. ¶ Thalamo.) Vt intec secreta lectuli extorqueret, quod ille nollet. ¶ Diuinum.) Quem humanis pectoribus dono inserere consueuit. Nam amor, qui est ex voluntate nostra. humanus est. ¶ Priami natis.) De Creusa maxime intelligit. Labocat autem, vt verecunde videatur petere: ne mariti auxilium inaniter rogaret, in rebus quæ moueri non possent. ¶ Eadem.) Quæ tacui. ¶ Genitrix nato.) Maiorem miserationem mouet nominibus necessitudinum, q̄ mouisset nominibus propriis. ¶ In me.) Iunxit psonam suā, vt magis moueret. Hæc ille. ¶ Ordo est. Æneas, Euander, & Pallas, subibant ad. i. iuxta: tecta. i. domicilia Euandri pauperis: ergo & tecta tunc modica erant: & videbant armenta. passim. i. fere per singulos passus, circa regiam Euandri mugire, scilicet tunc: foro Romano. i. vbi postea Romanum forum fuit: ad rostra scilicet & carinis. i. ædificiis, ad modum carinarum factis: lautis. id est mundis, & splendidis, quæ erant ad viam sacram: vbi nunc sunt diui Petri vincula: v^t. i. postquam: vētum, sup. est: ab eis, id est postquā venerant ad sedes scilicet regias, id est ad domicilia Euandri: Euander, inquit, Alcides, id est Hercules: victor, scilicet monstrorū, vt Geryonæ: & Caci: subiit. i. subintrauit, hæc limina: & hæc, scilicet tam modica: regia, id est regis domus: cepit, id est accepit, aut suscepit, seu recepit illum, scilicet tantum deum, & victorem, Iouisq; filium. Et ideo, o hospes Ænea, aude: quasi rem terribilem, & præter hominum opinionem paradoxon, Prædicet contemnere opes, id est diuitias: & finge, id est effice, & compone, seu ostende factis: te quoq;, id est etiam te, dignum deo. i. qui pro deo habearis: quia deorum est humanas opes contemnere: aut finge te dignum deo, id est illius hospitio susceptus illi æqueris: & veni non asper, id est benignus, & placidus, facilisq;: reb. egenis, id est in res modicas: aut (vt Dona. vult) rebus non egenis. quāuis nō luxuriosis, vt bis dicatuc, non dixit, & duxit Æneam ingentem, subter fastigia, id est culmina: angusti tecti, id est modici domicilii, & arcti, si ad dignitatem Æneæ respexeris: facit ergo antithesim: nam antitheta sunt, ingentem, & angusti, quæ ornatum pariunt, aliis nimis affectatum: vnde Persius, Librat in antithetis, &c. & locauit. i. constituit eum: stratis. i. lectisterniis: effultum. i. sustentatum: foliis. s. arborum: & pelle vrsæ Libystidis. i. ex Libya. Nox ruit interea. s. dum cœnarent: & amplectituc. i. circūplectitur tellurem. i. terram: alis fuscis. i. vmbris eius. s. telluris. At. i. sed: Venus mater. s. Æneæ, exterrita: haud. i. non: nequicquam. i. frustra: sed graui de causa: & mota minis Laurentum. i. Laurentium populorum: & tumultu duro, id est difficili sedatu: alloquitur Vulcanū. s. maritum suum: & incipit hic. i. hunc sermonem, exorditor aureo. i. ornatissimo thalamo, coniugis. i. mariti sui: & aspirat dictis. i. verbis suis: diuinum amorē. i. gratiā diuinitatis suæ. Dum. i. quandiu: aut donec: seu quando reges Argolici. i. Græci: sed pręcipue Argolici: vastabant bello, Pergama, id est Troiam debita. s. ex fatis, ignibus inimicis: & acces. s. illi: casuras. i. quę cadere debebant, ignibus inimicis: ego non rogaui miseris. s. Troianis: vllum auxilium, scilicet abs te: & non rogaui arma tuę artis, & opis. i. facultatis: nec. i. & non: & ego, o charissime coniux, nō volui exercere te: ve, pro vel: tuos labores incassum. i. frustra: quāuis ego deberē plurima natis Priami, pręcipue Paridi, qui pro ea iudicarat, contra Mineruam, & Iunonem, & Creusę, quę Ænee nupserat: & quāuis fleuissem sępe laborem durum. i. vix tolerabilem, aut diu duraturum Ænee: qui, sup. constitust. i. constitutus est nunc: imperiis Iouis. i. per imperia, & voluntatem Iouis: oris. i. regionibus, Rutuiorum, illorum populorum, Turno subditorum: ergo, quia nunc in summo periculo versatur: & tamen illi succurri potest, quia fata non obstant: ergo eadem: quę. s. prius, nihil contra fata molita sum:

Regia.

Ordo.

sum : venio supplex.s.ad te: & o numen sanctum.i.obseruandum mihi : ego genitrix.i.mater: rogo.i.expeto : nato.i.filio meo, arma vt pia sit petitio. Seruius tamen, quia marito tristi, esset subuenire filio vxoris ex adulterio concepto: vult ordinem esse, Ego eadem rogo nunc, o sanctum mihi numen, arma. non dicendo.s.cui, aut pro quo videtur: tñ satis innuere cui, quia premiserat: & durum Æneę fleuissem sępe laborem: si tñ Seruium sequamur quod non placet. dicamus, filia Nerei.s. Thetis: genitrix.s. Achillis: potuit flectere nato.i.filio suo Achilli, hoc est ad cõmodũ eius: te lachrymis.s.suis: & coniux Tithonia.i. Aurora: potuit te flectere lachrymis : vt.s. Memnoni filio eius arma fabricares: vnde in.j. Nũc quibus Auroræ venisset filius armis. & alibi, Et nigri Memnonis arma. Aspice qui.i.quales populi, coeant.i.congregentur. Hic manifeste docet: se pro Ænea rogare: & quæ moenia acuant ferrum.i.arma: qa dictũ est, quod quinq; vrbes: portis.s.ciuitatum clausis: vt in graui bello fit: in.i.cõtra me: & in.i.ad: excidium.i.destructionem meorum.

[Dixerat, & niueis hinc atq; hinc diua lacertis. POE.
Cunctantem amplexu molli fouet: ille repente
Accepit solitam flammam, notusq; medullas
Intrauit calor, & labefacta per ossa cucurrit:
Non secus, atq; olim tonitru cum rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit læta dolis, & formæ conscia coniux.
Tum pater æterno, fatur deuinctus amore.
[Quid causas petis ex alto? fiducia cessit VVL.
Quo tibi diua mei? similis si cura fuisset,
Tum quoq; fas nobis Teucros armare fuisset.
Nec pater omnipotens Troiam, nec fata vetabant
Stare, decemq; alios Priamum superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras, atq; hæc tibi mens est:
Quicquid in arte mea possum promittere curæ,
Quod fieri ferro, liquido've potest electro,
Quantum ignes, animæq; valent: absiste precando
Viribus indubitare tuis. [Ea verba locutus, POE.
Optatos dedit amplexus, placidumq; petiuit
Coniugis infusus gremio per membra soporem.
Inde, vbi prima quies medio iam noctis abactæ
Curriculo expulerat somnum: ceu foemina primum
Cui tolerare colo vitam, tenuiq; Minerua,
Impositum cinerem, & sopitos suscitat igneis,
Noctem addens operi, famulasq; ad lumina longo
Exercet penso, castum vt seruare cubile
Coniugis, & possit paruos educere natos.
Haud secus ignipotens, nec tempore segnior illo
Mollibus è stratis opera ad fabrilia surgit.

SERVIVS.

¶ Cunctantem.) Scilicet de pmissione, quam rem p amplexum suũ immisso amore persoluit. ¶ Accepit solitã flãmã.) Alludit ad rem naturalẽ. Nãq; ideo Vulcanus maritus fingit Veneris, quod Venerium officium non nisi calore consistit. Vnde est, Frigidus in Venerem senior. ¶ Labefacta per ossa.) Si ossa labefacit, quãto magis animũ? ¶ Atq; olim.) Fere vt solet. nam non est aduerbium tẽporis. ¶ Ignea rima micãs.) Id est fulmen, cuius naturã expressit. Nãq; nubes vento coactæ plerunq; rũpuntur, & ex se fulmen emittunt. ¶ Formæ conscia coniux.) Intellexit se dolis & pulchritudine peruertisse mentem mariti. ¶ Deuinctus.) Hoc sermone ostẽdit eũ posse cuncta cõcedere. ¶ Ex alto.) Argumentatione longe repetita. ¶ Nec fata vetabant stare.) Atqui supra ait, debita. Sed sciendũ secundũ aruspicinæ libros & sacra Acherontia, quæ Tages composuisse dicitur, fata decem annis quadam ratiõe differri: quod nunc dicit Vulcanus potuisse fieri. Ergo non est contrarium. nam fata differuntur tantum, nunq̃ penitus immutantur: quod ẽt Iuno dicit, Atq; immota manet fatis Lauinia coniux. Attrahere atq; moram tantis licet addere rebus.
¶ Si bellare paras.) Quia dixerat, In me excidiumq; meorum. Possum promittere curæ.) Quicquid in me curæ est.i.officij & sollicitudinis. ¶ Liquido electro.) Puro: & secundum Plinium in naturali historia, sunt tria electri genera: vnũ ex arboribus, quod succinum dicitur. aliud quod naturaliter inuenitur. tertiũ quod fit de tribus partibus auri & vna argenti: quas partes etiã si naturam resoluas, inuenies. Vnde errant qui dicũt melius esse naturale. Electri aũt natura probatur veneno, quo recepto & stridorem emittit, & varios ad dissimilitudinem reddit colores. ¶ Animæ.) Venti, ἀπὸ τῶν ἀνέμων. Horatius, Impellunt animæ lintea Thraciæ. Vnde & aĩa dicitur, quæ secundum aliquos ventus est. vt, Atq; in vẽtos vita recessit. ¶ Precando viribus indubitare tuis.) Id est dubitare. nam in vacat. & hoc dicit, Precum nimietas, postulationis signat dubitationẽ. ¶ Coniugis infusus gremio.) Hoc est, ante concubuit, & sic quieuit. Probus vero & Carminius pter sensum Cacephaton, infusum legunt, vt sit sensus, Dormiit cum coniuge dormiente, id est petiit soporem infusum ẽt cõiugis gremio. ¶ Curriculo.) Tempore modo: alias loco: alias officio. ¶ Colo.) Hũc sequimur: nam huius coli dicimus, nõ vt Statius, huius colus. ¶ Tenuiq; Minerua.) Et non filo tenui, sed paruo pretio lanificij. Et alij hic distinguunt, & subaudiunt mos est, aut placet. vt sit sensus, Cui tolerare colo vitã, tenuiq; Mineruæ mos est, vel placet. & sic inferũt. ¶ Impositum cinerem, & sopitos suscitat ignes.) Vt econtra Horatius, Incedis per ignes suppositos cineri doloso. Alij sic legunt, Tenuiq; Minerua impositũ: id est, cui hæc necessitas est fataliter data. ¶ Noctem addens operi.) Per transitum ostendit noctem esse partem diei. ¶ Exercet penso.) Fatigat. Terentius, Primo hæc vitam parce, ac duriter agebat, Hinc ergo traxit Virgilius vt diceret, Castum vt seruare cubile. ¶ Ignipotens.) Vulcanus, vt diximus, ignis ẽ: & dicitur Vulcanus quasi volicanus, qp p aerẽ volet. Ignis enim ex nubibus nascit. Vnde etiam Homerus dicit eum de aere præcipitatum in terras: qp oẽ fulmen de aere cadit: quod quia crebro in Lemnum insulam iacitur: ideo in eam dicitur cecidisse Vulcanus. Claudus autem dicitur: quia per naturam nunq̃ rectus est ignis. ¶ Ad fabrilia surgit.) Dura: & ex contrariis epithetis fecit ornatum, dicens, Mollibus e stratis surrexit ad opera fabrilia.

DONATVS.

¶ Dixerat, & niueis.) Ecce quãtum Veneri profuit obseruasse loci, tẽporis, & personæ rationem. non enim tantũ cõmouerunt Vulcanum Veneris verba, quantum necessitas ipsa poscebat. deniq; posuit cũctantem. sed hoc nõ fuerat parum. Si enim nõ plene, tamẽ vtcunq; cõmotus est. In huiusmodi cũctationibus quid sperandũ sit, Terentius docuit, qui ait. Dum in dubio est animus paulo momento huc vel illuc impellitur. Necessariũ igitur aliquod fuit inuentum, vt dubitantem Venus ab incerta sententia celerius reuocaret. Fuit, inquit, in amplexus eius vxor, & inde magis obtẽtura, & pulchra hominem circũdedit brachijs niueis, delicatis, mollibus. fecit arte, quod alio tempore atq; alio loco non poterat. Ille vero totis medullis ac membris sic amoris calores accepit, vt nulla pars corporis eius non dissoluta mansisset. Tantum potuit fraudis inuentio, vt vis flammę per omne corpus perq; corporis venas & medullas excurrens totum extorqueret marito cunctanti, quod victricus negare potuerat, accedente etiã notitia veteris affectus, quæ in concitandis animis plurimũ valet. ¶ Non secus, atq; olim.) Poetarum more inseruit comparationem vt ostenderet qua vi per venas & medullas Vulcani amoris incendia peruolauerint: quemadmodum, inquit, solent missa fulmina ruptis nubibus ire tota celeritate pes nimbos. ¶ Sensit læta dolis.) Tristis antea de incerto. vbi maritum aduertit esse superatum. ¶ Et formæ con. con.) Et illum victum esse forma potius q̃ verbis vxoris lætata non immerito est, dolos suos plenis effectibus profecisse. ¶ Tum pater æterno.) Patrem dixit, qui loco fuesat Æneæ profuturus: licet illum Venus alia ratione vinxisset. Quid causas petis &c.) Qua circuitione ait vti voluisti verborum? dubitasse te de mariti voluntate ostendisti. Sic exorsus est, quasi non ipse esset, qui pauloante cunctabatur: ita se facilem præbet, & tanquam Veneris non intellectus ingenio bonum se satis & beneuolum pręstat, quantum illum fecit libido subiectum? Si considerares, inquit, esse te coniugem meam, & quid vxor de marito mereatur, aduerteres, non duceres ex alto principia, nec petitionem tuam circuitione munires. Diffidentis hoc signum est. nũquã enim inter coniunctas religione personas petitionem futuram sermo laboratus anteuenit, nisi cum honestatis ratio non suppetit, aut destituitur meritis persona poscentis. Velim igitur eius diffidentiæ nosse sationem, cuius erroribus ducta verborum superfluis

perfluis anfractibus impetrare contendis, quod summota posses loquacitate præsumere. ¶ Similis si cura fuisset.) Reprehendo superioris & præsentis temporis diffidentiam. procliuem se monstrat effectum. ait quippe & tunc si suggessisses aliquid tuis fuisse necessarium, hos potuissem competenter armare. non enim futurum exitum rerum aliquis poterat nosse. Dicendo & tunc, ostendit se nihil in præsenti negaturum. ¶ Nec pater omnipotens.) Hic tractat poeta, fatorum vim quidem non posse subuerti: posse tamen imminens malum aliqua ratione differri. Et si peritura, inquit, fuerat Troia, posset tamen aliquanto adhuc tempore perdurare. hoc Iuppiter & fata poterant sinere. Si etiam tunc diligentiam habuisses, & curam, vt in eo constitueretur beneficij commodum, si quod celerius perijt, tardius interiret. ¶ Et nunc si bel. pa.) Respondit ad præterita, & ad præsentia benignior venit. Ita enim & Iliensi bello comprobat vtilem se Troianis exhibere posse, si præsenti necessitati spondeat profuturum. Si vere, inquit, bellare disponis, & huius gerendæ rei tua fixa sententia est. ¶ Quicquid in arte. m. po. promittere curæ, Quod fieri ferro liquidove potest electro.) Alterum pertinet ad firmitatem, alterum ad pulchritudinem: plurimum enim terrorem hostibus incutit etiam splendor armorũ. Ecce plus promisit, q̃ͅ petierat Venus. debebat quippe postulanti sola arma ex ferro promittere, hic addidit dicens faciam ex ferro, & quod vltra necessitatem est, electro ornabo, quod fecero. ¶ Quantum ignes, ani. q; va.) Dabunt, inquit, mecum operam, ignes & venti. animas quippe dixit ventos, quibus ignis animatur, vt fortius calefaciat ferrum. ¶ Absiste precando.) Absiste, diffidentiam tuam monstrare, dum rogas. proinde cum quicquid possum tuum sit, remotis precibus vtere viribus tuis. Ea verba locutus optatos dedit amplexus. vbi verbis talibus plenos promisit effectus iuit in amplexus vxoris. per amplexus cætera quoq; consecuta intelligenda sunt. ¶ Placidumq; petiuit Coniugis inf.) Significatio gremij diuersitatem tenet. gremium. n. intelligitur non solũ sedentis sinus, verumetiam quicquid homini ad requiem præstiterit locum. Deniq; hoc ipsum etiam alio loco tetigit poeta, cum de eadem Venere & de Ascanio loqueretur. At Venus, inquit, Ascanio placidam per membra quietem Ingerit, & fotum gremio Dea tollit in altos Idaliæ lucos. gremium dixit sinum, quem parauerat dormituro. Item, hæc oculis, hæc pectore toto hæret, interdum gremio fouet, hoc est reficit sinu, quasi eum qui pedibus suis peruenisset ad patrem. Et coniugis in gremium late descendit, quia cum pluit, excipit terra quicquid de summo descendit. Ecce & hic coniugis in gremium, memorat infusum Vulcanum: hoc est totum proiectum in corpus vxoris. Bene posuit infusum in vxoris sinum, qa supra dixit, Ille repente Accepit solitam flammam, notisq; medullis Intrauit calor, & labefacta per ossa cucurrit: infundit ergo quoniam amoris liquefecerat calor. ¶ Inde vbi prima quies.) Vbi, inquit, medium noctis exactum est, & satiatus somno vigilauit, nondum completo sensu, quo ostenderet poeta Vulcanum surrexisse ad conficiendam armorum fabricam, induxit in medio comparationem, & fecit saltum. peractaq; eius descriptione redijt ad eundem. ¶ Cum fœmina pri. Cui tol. co. vi.) Quemadmodum solet fœmina labore & honestate lanificij necessitatibus domesticis subuenire non temporibus lucis, castum seruatura mariti coniugium & pastura liberos suos, non grauatur vigilare per noctem, conficere ad lumen stamina, & exercere famulas suas. sic & Vulcanus placiturus vxori mollia strata deseruit laborem præferens voluptati, vt instantiam Vulcani armorum præparatione poeta describeret. comparauit ei fœminam pauperem, quæ non tantum alimoniæ suæ verumetiam natorum solicitudine tangeretur, & castitatem maritali toro debitam cuperet custodire. huic famulas dedit, nocte vigilantes, quæ laborabant. Adijcit facti ipsius causam in qua vera pauperies demonstratur, castum vt seruare cubile Coniugis, & possit paruos educere natos: melius existimans lanificio & labore victum, qui non erat liberis paruulis, q̃ͅ corrupta & violata matrimonij fide conquirere. Ecce quantum animus amoris, quantum proficit artificium Veneris, excitatur Vulcanus noctis medio, relinquitur pulchra vxor, & blandi talis fœminæ deserũtur amplexus: præponitur quieti labor, cœlo spelunca, & strato molli contẽpto fabrilis artis difficultas elicitur. hoc enim desiderabant ratio temporis & graues æstus vxoris, vt submota omni segnitie perfectus opportune armis gratior rediret ad coniugem. Describitur locus, in quo Vulcani fuerat officina.

ASCENSIVS.

¶ Dixerat, & niueis, &c.) Recitat quomodo Vulcanus, Veneris illectus blanditijs & valido irretitus amore, ad fabricanda arma cõsensit. De qua re dicit Dona. sic. ¶ Accepit solitam flammã.) Ostendit plus profuisse loci, temporis, & personę obseruationem, q̃ͅ verba. ¶ Pater.) Qui loco patris Æneæ esset profuturus. ¶ Quid causas?) Ita loquitur, quasi non ipse esset qui pauloante cunctabatur. ¶ Ex alto.) Longa circuitione verborũ. ¶ Nec pater omnipotens.) Non posse penitus subuerti, sed posse differri fata, ostendit poeta. ¶ Ferro.) Ad robur pertinet. ¶ Electro.) Ad pulchritudinem. Sed armorum splendor vehementer terret hostes. ¶ Animæ.) Venti, quibus ignis animatur. ¶ Gremio.) Intelligimus gremium, non solum sedentis sinum, verumetiam quicquid homini ad requiẽ præstiterit locum. Ita alibi, Et fotum gremio dea tollit in altum. ¶ Famulas.) Pro manibus accipiamus, quibus vice famularum vtuntur pauperiores: quibus ad comparandas famulas, pecunia non ẽ. Hæc ille. ¶ Ordo est. Diua. s. Venus: dixerat, id est finiuerat orationem suam: atque fouet molli amplexu, lacertis niueis. i. candidissimis: hinc, atq; hinc. i. vtrinq; circũplectentibus. Vulcanum. s. cunctantem, id est dubitantem: an pro filio ex adulterio concepto obsequi deberet: ille. s. sic cunctans Vulcanus: accepit flammam scilicet amoris, solitam. i. consuetam illi: & calor notus. i. solitus. s. amoris, intrauit medullas: & cucurrit per ossa labefacta. i. mollificata, & labentia: non secus. i. non aliter: ac. i. q̃ͅ: rima. i. fissura, aut per fissuram exiliens ignea. i. fulmen, quod per rimas nubium exilit: micans. i. resplendens: percurrit lumine corusco. i. tremulo: nimbos, id est nubes ventosas. Coniux læta dolis scilicet. i. artificiosa circũuentione, & conscia formæ. i. confidens de forma sua: sensit. i. percepit, Vulcanum amore captum & labefactum. Tum. i. tunc pater scilicet Vulcanus, Æneæ patris loco futurus: deuictus. i. obligatus, Veneri æterno amore fatur, sup. sic. Quid. i. ad quid: petis causas ex alto? id est longe petitas, per circũlocutionem, & insinuationẽ. Qui. i. quomodo (aut quo, legatur) o diua: fiducia mei. i. quã prius habuisti de me: cessit, supp. tibi. i. recessit a te: si similis cura fuisset, sup. tibi. i. solicitudo de armis habendis: fuisset nobis fas. i. licitum: quoque. i. etiam: tum. i. tunc, scilicet cum Argolici reges vastarent Pergama, armare. i. armis instruere: Teucros, id est Troianos: nec pater omnipotens scilicet Iuppiter: nec fata vetabant Troiam stare, id est diutius: & Priamum superesse, id est extare, per decem alios annos: quia tot in obsidione erant Græci. Et nunc, si tu paras bellare. i. bella gerere: atq; si hæc. i. huiusmodi mens est tibi: absiste indubitare tuis viribus, id est diffidere de tuis viribus, aut dubitare in tuis viribus precando. i. suppliciter orando: qui enim precatur, significat se non posse, nisi per eum quem precatur, absiste (inquit) indubitare: quicquid curę. i. solicitę diligentię possunt promittere in mea arte: & id quod potest fieri ferro: ve pro vel: electro liquido, id est puro. Et est versus spondaicus: nam (vt Landinus docet) licet inueniatur apud Lucretium potestur, qui ait in. iij. Quod tamen expleri nulla rõne potestur. tamen hoc loco non potest dici potestur: eo quod electrum, primam productam habet: scribitur enim per ῆτα quod semper producitur: sic, ἤλεκτρον de quo per Politianum statim videbimus plura: & quantum ignes, & aię. i. venti: valent, sup. efficere in fabrili arte. Vulcanus, supp. locutus ea verba, dedit amplexus optatos. i. quos plurimum iam inflãmatus optauerat: & infusus gremio cõiugis, petiuit placidum soporem: per membra. s. singula. i. post coitum placidę dormiuit in gremio coniugis: inde, id est deinde: vbi prima quies abacta. i. transacta, & absumpta, iam medio curriculo noctis. i. per hoc quod medium curriculum noctis transierat: hoc est tempus quo nox currit: ceu, id est veluti fœmina: cui primum, id est pręcipuum est. tolerare. i. sustentare: colo. i. nendo: & Minerua tenui. i. exercitio Mineruæ, hoc est textura tenui, vitam. s. suam, suscitat cinerem impositum. s. super ignem, & igneis sopitos. i. coopertos cineribus, addens operi, id est operationi: noctem. i. partem noctis impartiẽs: & exercet penso longo. i. fatigat stamine penso: ideo ad pondus dato, aut lino, seu lanitio colo, imposito ad lumina. s. lucernarum, famulas. s. manus suas aut pauperculas ancillas: vt possit seruare cubile coniugis, scilicet sui castum: ita vt non cogatur turpi quęstu vitam defendere: & educere, id est educare: & in matrimonium, aut aliam familiam docere: paruos natos, id est liberos suos. Si est cum fœmina primum, ordo est. Cum, id est quando: fœmina cui, &c. suscitat primum, &c. sed quia sequitur haud secus, &c. dicerem ceu, vt reperi. Haud secus, id est non aliter, ignipotens. s. Vulcanus, deus ignis: nec segnior, scilicet quam fœmina dicta (Laurentius tamen Vallensis, sed meo iudicio, non recte sentit ordinẽ esse: nec segnior ille tempore: sed melior est (surgit illo tempore. s. quo fœmina surgit e stratis mollibus. s. vbi Venerẽ dereliquit ad opera fabrilia, q̃ͅ nimirum dura sunt: & ita est antitheton in epithetis saltem.

Ordo.

Verba Politiani sunt, Pudet referre q̃ͅ manifestum: sed nondum tamen a quoquã quod sciam, nisi nobis indicibus animaduersum

mendum

mendum Virgilianis codicibus inoleuerit lib. Ænei. viij. Quod fe/ri ferro, liquido potestur electro. Cæterū in volumine illo, quod est in intima Vaticana bibliotheca mire vetustū: & grandibus characteribus præscriptū, nō potestur offendas: sed pōt vsitatius verbum, q̄ ēt verior esse lectio: vel inde ꝓbatur, quod electrū vbiq; prima syllaba longa, tam apud Græcos ponitur, q̄ apud nostros: neq; quicq̄ interpretes sup verbo, potestur, alioquin nouo, inusitatoq; loquuntur. Haud tñ præterit me veteres hoc quoq; ꝓtulisse, sicut Pacuuium in Chryse: sicut ēt Lucretiū, quemadmodū & poteratur, lectum a Nonio Marcello est in Cecilianis annalibus. Sed & alter locus itidē vitio consimili laboret apud eundem Poetam, Sceptra Palatini. sedemq; petiuit Euandri. Cum in volumine eodem nō petiuit, trissyllabum: sed, petit, dissyllabum scriptum inueniatur. Quod & metri vis cogit: alioqui prima syllaba Euandri, contra omnem vel rōnem, vel consuetudinē, breuis foret. Est vero in vtroq; versu, spondeus in quinta sede. In verbo aūt petit, syllaba ipsa posterior: vel qa fit in fine, vel qa coaluerit vna ex duabus iure producta est. Martianus aūt Capella, syllabam docet vbiq; eē cōmunem, quæ desinat in t literam: sicut in illo cernimus Virgi. Nam tibi Tymbre caput Euandrius abstulit ensis.

Pote/stur.

Insula Sicanium iuxta latus, Æoliamq;
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis:
Quam subter specus, & Cyclopum exesa caminis
Antra Aetnæa tonant, validiq; incudibus ictus
Auditi referunt gemitum: striduntq; cauernis
Stricturæ chalybum: & fornacibus ignis anhelat:
Vulcani domus, & Vulcania nomine tellus.
Hoc tunc ignipotens coelo descendit ab alto:
Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesq;, Steropesq;, & nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus iam parte polita
Fulmen erat, toto genitor quæ plurima coelo
Deiicit in terras, pars imperfecta manebat.
Treis imbris torti radios, treis nubis aquosæ
Addiderant, rutili treis ignis & alitis Austri.
Fulgores nunc terrificos, sonitumq;, metumq;
Miscebant operi, flammisq; sequacibus iras.
Parte alia Marti, currumq;, rotasq; volucres
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat vrbes:
Ægidaq; horrificam, turbatæ Palladis arma
Certatim squammis serpentum, auroq; polibant:
Connexosq; angueis, ipsamq; in pectore diuæ
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
Tollite cūcta (inquit) cœptosq; auferte labores VVL.
Aetnæi Cyclopes, & huc aduertite mentem:
Arma acri facienda viro, nunc viribus vsus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra:
Præcipitate moras. Nec plura effatus: at illi POE.
Ocyus incubuere omnes, pariterq; laborem
Sortiti: fluit æs riuis, auriq; metallum:
Vulnificusq; chalybs vasta fornace liquescit.
Ingentem clypeum informant, vnum omnia contra
Tela Latinorum, septenosq; orbibus orbeis
Impediunt. alii ventosis follibus auras
Accipiunt, redduntq;: alii stridentia tingunt
Aera lacu. gemit impositis incudibus antrum.
Illi inter sese multa vi brachia tollunt
In numerum, versantq; tenaci forcipe massam.

SERVIUS.

¶ Insula Sicaniū iuxta latus, Æoliamq; Erigitur Liparē.) Physiologia est cur Vulcanus in his locis officinā habere fingatur inter Ætnęam & Liparen. s. propter ignē & ventos quę apta sunt fabris. Æoliam aūt ideo Liparen, quia vna est de illis septem insulis, in quibus Æolus imperauit. ¶ Antra Ætnęa tonāt.) Magnitudinem ictuum ostendit, quibus etiam vicini montes resultabant: aut certe Aetnæa quasi Aetnæ dixit. ¶ Auditi referūt gemitus.) Per echo: & breuiter significauit. ¶ Stricturæ chalybū.) Strictura est terra ferri in massam coacta. Chalybes autem proprie populi sunt, apud quos nascitur ferrum: vt, Ipse ad Chalybes nudi ferrū virosaq; Pontus Castorea. vū modo Chalybum posuit stricturas, pro ferri massis. ¶ Hoc tunc.) Id est huc tunc: & Hoc pro Huc posuit secundū antiquum morem. Nam antea Hoc aduerbium loci fuit, quod nunc abo leuit. Nam crebro in antiquis lectionibus inuenitur, sicut in epistolis probat Verrius Flaccus exemplis, authoritate, ratione, dicens in aduerbijs pro u, o plerunq; maiores ponere consuetos: & sic pro huc, hoc veteres dicere solebant: sicut ꝓ illuc, illo dicimus. Vnde etiam hoc, o longum esse apparet, sicut illo dicimus, quod ꝓ illuc ponitur. ¶ Brontesq;.) Quid facturi sint, ex nominibus docet. Nam Brontes a tonitru dictus est, ἀπὸ τῆς βροντῆς. ¶ Steropes.) A fulgetra. ἀπὸ τῆς στεροπῆς. ¶ Pyracmon.) vero, qui nunquam a calenti incude discedit, ἀπὸ τοῦ πυρὸς καὶ ἄκμονος. Nam πῦρ ignis est, ἄκμων incus. ¶ Nudus membra.) Per hanc etiam cæteros nudos fuisse significat. ¶ Informatum.) In quandam formā designatum & compositum Dicit autem in fulmine partem non perfectam, partem iam politam fuisse. ¶ Toto genitor quæ plurima coelo.) Toto coelo. i. ab omni parte coeli. Nam dicunt physici de sexdecim partibus coeli iaci fulmina. ¶ Quæ) autem, qualia: vt, Hunc ego te Euryale aspicio. i. talem. Ergo hoc dicit, Faciebant fulmen in eorum similitudinem: quæ Iuppiter iacit toto coelo, hoc est diuersis partibus coeli. s. sexdecim. ¶ Treis imbris torti radios.) Constricti & coacti in grandinem. Statius, Siccos quos asper hiatu Præsolidat Boreas. Et sciendum hoc eum velle ostendere, toto anno iaci fulmen nam per has, Periphrasis tempora ostendit anni totius, quæ & quatuor esse & ternos menses habere manifestum est, Vnde dicit, Treis imbris torti radios: hoc est grandinis quę abūdat per hyemem. ¶ Treis nubis aquosæ.) Hoc est veris, quo tempore nimiæ sunt pluuiæ. vt, Et ruit imbriferum ver. ¶ Rutuli treis ignis.) Hoc ē æstatis. ¶ Et alitis austri.) Id est Autumni, quo ventorum crebra sunt flamina. Et prudenter his nominibus naturam exprimit fulminis: quod necesse est vt per nubes nascatur & ventos. ¶ Fulgores nūc terrificos. Quas fulgetras dicūt. ¶ Sonitumq; metumq;.) Per Sonitū, tonitrua ostēdit: per metum, fulgetras. Et hunc ordinem sic posuit vt hominibus videtur. Nam re vera prior est collisio nubiū, vnde ignis micat. Nos autē ideo prius fulgetras videmus q̄ tonitrua audiātur, quia velocior oculorum q̄ aurium sensus ē. ¶ Sequacibus.) Persecutricib⁹. Aegidaq; horriferam.) Aegis proprie est munimentum pectoris ęreum, habens in medio Gorgonis caput: quod munimentum si in pectore numinis fuerit, ægis Vocatur: si in pectore hominis, sicut in antiqs imperatorū statuis videmus, lorica dicitur. ¶ Turbatę.) Pro turbantis. nā timuit Homœoteleuton, & fecit supinum significationem. Alij ad fabulam referunt, quia dicitur in bello gigantum arma perdidisse turbata, vt quasi ipsa nunc reparet. cuius dicti nullus author idoneus inuenitur. ¶ Squāmis serpentū, auroq; polibant.) Aegida horriferam aureis squāmis serpentum certatim polibant. Alij volunt re vera de corio serpentum dicere arma esse leuigata. ¶ Connexosq; angues.) Gorgonijsq;. s. capiti. ¶ Desecto vertentem lumina collo.) Aut sua lumina circūferētem, & mortis indignatiōe quęrentem quorum se interitu posset vlcisci. Aut certe intuentum lumina in saxa vertentem. Hoc autem caput ideo Minerua fingitur habere in pectore, quod illic est omnis prudentia quæ confundit alios, & imperitos ac saxeos comprobat. ¶ Tollite cuncta, inquit.) Vile est quod pleriq; dicunt propter arma Martis iratum esse Vulcanum, pręsertim cum & arment Mineruam & fabricent fulmina Cyclopes: & Vulcanus dixerit, Cuncta tollite. Ergo tollite, aut differte ē, aut celerius terminate. ¶ Coeptosq; auferte labores.) Quia dixerat, His informatum manibus iam parte polita Fulmen erat. ¶ Aetnæi Cyclopes.) Vt Aetnæos fratres. ¶ Nunc viribus vsus.) Nunc est vestrarum virium exercitium, id est, tempus est exercēdæ virtutis circa arma uiri fortis. ¶ Arte magistra.) Ambitiosius q̄ si magistri diceret, rem personæ in artem transtulit: ut si dicas, opus est peritia medicinæ, non medici. ¶ Pręcipitate moras.) Præcipitanter, id est festinanter abijcite. ¶ Nec plura effatus.) Sicut festinantem dicebat. ¶ Ocyus incubuere.) Quam ille præceperat.

perat. ⁋ Pariter.) Pari modo. ⁋ Sortiti.) Diuiserunt inter se laboris officium: vt, Sortiti remos. ⁋ Vulnificusq; chalybs.) Populum apud quos nascitur, pro ferro posuit. Et. ⁋ Liquescit) dixit proprie. Nam ferrum nõ soluitur, sed mollescit. ⁋ Informant.) Designant, ⁋ Ingentem) autem & magnitudine, & soliditate. Nam &. ⁋ Clypeum) dixit, qui magnitudine corpus furatur. Vnde & clypeus dictus est ἀπὸ τοῦ κλέπτειν. & dicturus est. ⁋ Septenosq; orbibus orbes impediunt.) Id est veluti septem scuta facta in vnitate connectunt. ⁋ Accipiunt, redduntq;.) Iungendum. vno enim eodemq; tempore partim reddunt, partim ventos accipiunt. ⁋ Stridentia tingunt.) Tingendo stridere faciunt. ⁋ In numerum.) In ordinem: vt, Tunc vero in numerum Faunosq; ferasq; videres Ludere. ⁋ Forcipe.) Forfices sunt quibus incidimus: forcipes quibus aliquid forrum tenemus, quasi forricapes. Nam forrum est calidum. Vnde & formosos dicimus, quibus calor sanguinis ex rubore pulchritudinem creat.

DONATVS.

❡ Insula Sicanium iuxta latus &c. (Quid de tali loco exire potuit, vel sonare? nisi fumus, ignis, & gemitus, strepitusq; tundentium ferrum? Lipare, inquit, insula fuit iuxta fines Siciliæ, hoc est opportune proxima. Deinde alludit ex his quæ in eadem vertebantur. Æolia illic erat, inquit, scilicet propter ventorum necessarium flatum, & ipsa in sublime tollitur satis fumantibus, & in altitudinem suapte natura perductis. ibi cum artificis nixu in effectus celeres etiam natura certabat, quam subtus specus & cyclopum exesa caminis Antra æthnea tonant. In locis enim vacuis & inanibus atq; conclusis nata vox, aut emergens strepitus duplicatur. Deniq; non sonant dixit, sed tonant. validiq; incudibus ictus. Validi ictus, vtpote cyclopei, auditi referunt gemitum, incussi ictus audiebantur cum illiderentur: illisi tamen non sonitum sed gemitum reuocabant. Magnitudo speluncæ descripta est, propter multorũ operum molem, & operantum Cyclopum vastitatẽ. Striduntq; cauernis stricturæ chalybum, & fornacibus ignis anhelat. Ferrum quippe cum validum igni exarserit, stridit, ignis autem cum assiduis ventorum flatibus verberatur, anhelitum quendam spirat, ac mittit. Vulcani domus ac Vulcania nomine tellus. Aptus locus, in quo Vulcanus commorari debuisset, & regio ipsa cõueniens, quæ non immerito Vulcania diceretur. ⁋ Hoc tũc ignipotens.) Augmẽtum illorum, quæ superius dicta sunt. relictam coniugem formosam, & blandam, stratum molle medio noctis desertum, laborem delicijs præpositum. Vulcanus enim in tali negocio & vrgente tẽpore in ea causa, quæ vehementer vrgebat, vxore in periculo filij suspensa non misit aliquem, sed ipse cœlo relicto perrexit. hoc est pronunciandum, producenda est, o, vt aduerbium loci sit, & fiat vitium, vt sit hoc cœlo id est eodem in quo gesta sunt, quę superius dixit. Cæterum si speluncæ locum significare voluisset, diceret huc descendit. ⁋ Ferrum exercebant.) Cum venisset ad speluncam, inuenit Cyclopes in alijs operibus occupatos, quæ res futuris rebus addidit gratiam. Inuentum est quippe vt propter Ænee meritum postponi debuisset: verum quia supra dixit antra æthnea tonant, Dat Cyclopibus nomina, quæ tonitruis & motibus cœlestibus conuenirent. Brontes a rugitu, qui existit cum fabricæ opus exercetur & velut tonitrua meditatur. Steropes propter scintillas, quæ in modum stellarum mittuntur, cum ardens massa contunditur. Et Pyragmon nudus propter ignem, sine quo duci in formas ferri species non potest. Quod ait, nudus, ad tres Cyclopes intelligendum est pertinere. non enim vnus operam fabricis dabat nudus vestitis alijs: ac per hoc nudus Brontes, nudus Steropes, nudus Pyragmon, ferrum exercebant simul omnes. ⁋ His informatum manibus iam par. po. Ful. erat. &c.) Omnium istarum specierum descriptio ad laudem posita est: inde enim crescit Æneæ meritum, cum ipsi necessaria diuinis præponuntur operibus, & inde maior eius gloria est, cum ipsius primo perficienda mandatur tantorum deorum speciebus sine aliqua perfectione reiectis. Iccirco sic Vulcanus exorsus est, dicens. ⁋ Tollite cuncta.) Cuncta, hoc est vniuersa, quæ speciatim superius enumerauit fuisse in manibus Cyclopum. Ecce quantus ardor perficiendi, quæ vxor postulauerat pro filio suo. Iubetur omnia remoueri, nec saltem persona Iouis excipitur, qui deorum omnium retinet imperium. Cumq; alloqueretur Cyclopes, & remouenda vniuersa preciperet, & remotionis ipsius causas mutaret, & cogeretur edicere. non prius aliquid protulit, ꝙ moneret attentius audienda, quæ fuerat narraturus. Ætnæos Cyclopes, laudis causa posuit. hoc enim illi honore gloriabantur. Debuit quippe hoc genere etiam beneuolos facere, vt lenitas laudis authoritatem iubentis attolleret. ⁋ Arma acri. facien. vi.) Quam cito, & quid fieri oporteret, dixit? & tetigit licet sub generalitate personam asserens acrem: vt in eo exprimeret, qualia arma fieri conueniret. Interea cum loqueretur, & remouenda vniuersa mandaret, & remotionis ipsius causas afferret, quod secretum inter se & vxorem suam fuit breuitatis ratione ductus simul, & pudoris sui causa, contexit. Turpe enim fuit dicere & satis prolixum, vxor mea petit, vt filio eius arma faciam. Iccirco veni, ne animum ipsius lædam, si non fecero, aut tardius fecero. Omnia igitur expressit, nec Venerem in eo, nec Æneam nominauit, ne in causa priuigni, qui ei per naturalem malitiam charus esse nõ potuit, vxorem se magis ostenderet, & probaret. Ait igitur est vir acer, cui volo arma fieri: virum dixit, qualem in themate posuit dicẽs. Arma virumq; cano. virum enim etiam huc loco dixit, non vt sexum significaret, sed meritum eius, & corporis. Deniq; acri addidit vt ostenderet dignum, quem ipse Vulcanus armaret, vt merito videretur dixisse cũcta, & omnes de medio cœptorum operum labores auferte. ⁋ Nunc viribus vsus.) Tria posuit, vires, manus, & artem. His enim ferrarium opus potest explicari. Præcipitate moras.) In beneficijs quippe vel maximi belli præstandis non solum factum sed & facti ipsius maturitas grata est. præcipitate moras, ad omnia pertinet, hoc est & ad remotionem specierum, & ad fabricam, & ad pulchritudinem armorum. Solet enim diligentiã mora comitari, vbi enim volumus aliquid rectius fieri, necesse est, interueniat mora, quæ ne fieret, pręuenit dicens, non tantum bene fiant, quę iubeo, verum etiam cito. ⁋ Nec plura effatus.) Tanta quippe necessitas demonstrata est, vt necessaria potius strictim ꝙ superflua plurimis dici debuissent, vel maxime, cum breuitas ipsa nihil subtraxerit causę, cum dictum sit, fiant arma magistra arte, hoc est fortia & decora, & omni perfectione compleantur. ⁋ At illi Ocyus incubue. om.) Hic ostensa est mandatorum memoria, & iubentis authoritas: omnes simul laborem aggressi sunt, hoc est nullus ipsorum remansit in mora, & cum omni celeritate incubuerunt. hoc enim maxime inter mandata Vulcanus dixerat curandum. quod ait, incubuere, ostendit Cyclopes opus iussum totis viribus aggressos. ⁋ Pariterq; labo. Sor.) In hac enim arte, vt in alijs, diuersa sunt officia faciendi, quę in vnum dehinc collecta vnam speciem reddunt: necessarium igitur laborem sortiti sunt, hoc est sortis iudicio diuiserunt. ⁋ Fluit ęs riuis.) Interfluit & liquescit plurimum differt. fluit enim quod sic soluitur vt currat effusum. deniq; fluit, inquit, riuis scilicet vt aqua. hoc pertinet ad ęs atque aurum: ferrum vero quoniam est materię durioris, liquescit, dixit, hoc est tantum mollitur, vt perdita duritie, quę est in eo in liquorem vi caloris arctetur: vt neq; constrictum sit, neq; fluere possit vt solutum. Ecce dixit quomodo laborem operis diuisissent. alij, inquit, conflabant ęs, alij aurum, alij ferrum mollicbant. non enim fieri poterat, vt diuersi generis metalla in vnam furnacem congererentur: sed vt omnia vno tempore futuris speciebus parata peruenirent. alij igitur alijs operam dabant: vnam interea fornacem, quam dixit vastam, sic debemus accipere, vt vna singulis non omnibus pariter videatur fuisse deputata, perindeq; vt vna auri fuerit, alia ęris, alia ferri. ⁋ Vulnificusq; cha.) Tunc vulnificus, quia pręter fabricandos gladios parabatur. cęterum si erit in nauale opus aut rusticum aut simile aliud non erit vulnificus. ⁋ Ingentem clypeum infor.) Hic simul sunt omnes, vt informaretur vna species maior. ⁋ Vnum omnia cõ. te. lati.) Exposuit quod dixit, ingentem clypeum. posset gestator occurrere etiã si Latinis omnibus simul iacere tela contigisset. Sed hęc ex persona poetę debemus accipere. Cęterum nesciebant Cyclopes, cui vel contra quem arma illa pararentur. post scuti igitur formam contextus eius consequenter ostenditur. ⁋ Septenosq; orbi. or. Impe.) Quatuordecim circulis sic clypei textam currebant ordinatis orbibus, vt se inuicem nectere & impedire viderentur. Incipit rursum exponere, quid sit, pariterq; laborem sortiti. ⁋ Alij vẽtosis fol. au. Accipiunt, red. q;.) Non, ꝙ ventum habeant folles ventosi dicti sunt: sed, ꝙ ventum admittant, vbi auras acceperint. cęterum si non moueantur, nullus ex ipsis ventus existit. ⁋ Alij stri. tin. Æra lacu.) Emittit quippe stridorem ferrum accensum, cum in aqua fuerit missum.) Gemit impositi. incudi. an.) Gemebat omne antrum crebro verberatis incudibus. ⁋ Illi inter se. mul. vibra. tol. In nume. &c.) In numerum tendebant, in numerum maxima versabant, ordinatis scilicet vicibus ferendi atq; versandi, ne ictus illiderent ictibus, aut massam tempore importuno conuerterent: Quia incudibus dixit pluralem numerum tangens, & hic singulari numero posuit forcipem & massam: responsum omnibus debet intelligi. non enim vnam massam plurimi tenebant aut versabant: sed qui singulis incudibus pręerant aut tundebant in alueis: aut vnusquisq; massam,

quam

quam in opere habuit, forcipe versabat.

ASCENSIVS.

¶ Insula Sicanum.&c.) Docet ergo, vbi Vulcanus fabricam, & officinam suam habebat: & quibus fabris vtebatur: & quo in opere tunc versabantur, cum adueniret. Vnde, quia res facilis est, & nihil habemus Donati: ¶ Ordo est. Insula.s. vbi dicitur Vulcani antrisq; erigitur.i. eminet, & extenditur: existens ardua saxis fumantibus scilicet ex ardore intrinsecus prouenient: erigitur dicit inter latus Sicanum, id est Siciliense latus, hoc est inter Ætnam, & Liparen.s. insulam: Æoliam.i. quæ est vna ex Æoli regionibus: subter quam scilicet insulam arduam: specus, & antra Ætnea.i. similia Ætneis, & eis vicina: exesa caminis, id est fornacibus, aut ipsis ignibus Cyclopum: tonant.i. vehementem sonitum edunt: & ictus validi.i. vehementes auditi: incudibus.i. quia super incudes fiunt: referunt gemitum.i. ingentem sonum, ex imo, & stricturæ.i. massæ teneræ iam compactæ chalybum.i. ferri chalybum, aut eis similis, stridūt cauernis.i. per cauernas: & ignis anhelat.i. quasi respirat, & anhelitum defessus emittit: fornacibus scilicet fabrilibus: appositorie, domus.i. qui locus est domus Vulcani: & tellus est nomine.i. nominat Vulcania. Ignipotens scilicet Vulcanus: descendit tunc hoc, id est ad hanc dictam insulam: ab alto coelo.s. de thalamo Veneris, per sphæram ignis: & Cyclopes.i. fabri, ipsius famuli: vnum cyclum.i. oculum latum in fronte habentes scilicet Brontes, & Steropes, & Pyracmon: nudus membra.i. habens membra nuda (quæ nomina, ab officio ficta sunt, vt Seruius docet. Hesiodus pro Pyracmone, Harpen ponit.) exercebant ferrum.i. fabricabant, & mulcebant se: exercentes in antro.s. Vulcani: vasto.i. valde amplo: fulmen informatum.i. adhuc informe: & nondum perfectam formā habens: sed parte iam polita, erat his.s. dictis fabris, sup. in manibus: quæ.s. fulmina: genitor.s. hominum: deorumq;: Iuppiter deijcit toto coelo, plurima in terras: & pars manebat imperfecta, quia nondum absoluerant: ipsi addiderant.i. commiscuerant.s. prius: treis radios imbris torti.i. constricti, in grandinem: & treis radios nubis aquosæ.i. in aquam resolubilis: & treis radios ignis rutili.i. rutilantis, & resplendentis: & treis Austri.i. venti, hoc est aeris: & exhalationis alitis.i. volatilis: & miscebant.i. commiscebant, nunc scilicet cum Vulcanus adueniret: fulgores terrificos, & sonitum, & metum: poetice rem physicam describit: & miscebant operi, & flāmis sequacibus.i. persecutricibus: iras.i. vim prosternendi, qualis est in iratis. Et ipsi instabant.i. instanter faciebant alia parte: quia prior, naturalis: hæc, artificialis erat Marti: vnde patet Veneris potentia, quę maritum ad hoc impellere potuit, vt adultero operam præstaret: & currus, & rotas volucres, quibus.s. in bello vtatur. Et ipsi polibant, pro poliebant: certatim squamis serpentum.i. in modum earum, quas habent serpentes, & auro.i. squammis aureis: ægida horrificam.i. scutum terribile, appositorie, arma Palladis turbatæ.i. quādo turbatur: & polibant angueis connexos: & ipsam Gorgona.s. Medusam, cuius capilli in angueis versi erant: & pectore.i. quæ penderet de pectore, diuæ.s. Palladis (bene autem Marti, & Palladi, morem gerit: quia vterq; est, de natura ignis.) Gorgona (inquit) vertentem lumina.i. oculos, ex indignatione collo desecto.i. ense diuiso. Et, sup. Vulcanus, inquit, o Cyclopes Ætnei: tollite cuncta.s. hæc: & auferte labores coeptos: & aduertite mentem huc.i. ad hoc quæ dicam: per quod verbum, innuit rem artificiosam, & arduam velle fieri. Arma, sup. sunt facienda: viro acri.i. strenuo: non dicit, cui: ne turpe sit pro adulterino filio: ex coniuge quicquam facere: sed innuit poeta, per hoc, quantum possent blanditię mulierum in viros: qui nisi dedecus obstet, vltra honestatem sæpe morigerentur. Vsus.i. vtilitas, & opus est nunc: visibus (alij legunt, viribus vsi: vt sit, vos vsi, &c.) Pręcipitate, scilicet viris validis: & opus est nunc, manibus rapidis, id est raptim operantibus, vrgebat enim necessitas: & opus est nunc, arte magistra: vt, scilicet vtiliter cito, & scienter fiant. Præcipitate, id est præcipitanter abijcite moras. Nec Vulcanus, sup. effatus est plura: at illi, scilicet Cyclopes dicti: incubuere, id est operam dedere: omnes ocyus, id est valde cito, & sortiti sunt pariter laborem: æs fluit riuis, id est per riuos: & metallum auri.i. ipsum aurum fluit riuis: & chalybs.i. ferrum durissimum quod chalybes temperant: vulnificus.i. vulnera facere solitum: liquescit, id est liquefit, fornace vasta: & informant, id est valde formant, & artificiose faciunt: clypeum ingentem, id est valde magnum: vnum.i. qui solus sit contra omnia tela Latinorum: & impediunt.i. implicant: septenos orbeis orbibus, scilicet singulis. Alij.i. quidam ex illis: ergo plures erant, q̄ dicti tres. accipiunt follibus ventosis auras, id est ventos: & reddunt scilicet acceptos, id est efflant, aut expellunt compressi. Alij, tingunt lacu, id est aqua in morem lacus stantis: æra stridentia: dum, scilicet intinguntur: antrum gemit incudibus impositis: illi scilicet fabri, tollūt multa vi inter se in numerum, id est secundum proportionem rhythmicam, brachia scilicet sua: & versant massam scilicet illius, commisti ex ferro, ære, & auro: forcipe.i. instrumēto, quo forum, id est calidum, capitur e fornace tenaci.i. fortiter tenenti: vnde a quibusdam, tenella dicitur.

SERVIVS.

¶ Dum hæc properat.) Properanter facit: & est honesta elocutio. ¶ Æolijs.) Nam, vt diximus, Vulcania vna est de septē Æolijs. ¶ Lemnius.) Quia in Lemnum insulam, vt diximus, cæcidit, a Iunone propter deformitatē deiectus: quam aerē constat esse ex quo fulmina procreantur. Ideo autem Vulcanus ex femore Iunonis fingitur nat⁹, quod fulmina de vno aere nascuntur: quod etiam Lucanus dicit, Fulminibus terræ propior succenditur aer. Pacē summa tenēt. ¶ Volucrum sub culmine.) Potest & generaliter volucrum quarumuis accipi: potest & specialiter, vt hirundinum. ¶ Tyrrhena vincula.) Tusca calceamenta. Et dicit crepidas quas primo habuere senatores, post equites Romani, nunc milites. ¶ Tegeæum ensem.) Arcadicum gladium. ¶ Demissa ab læua pantheræ terga retorquēs.) A sinistro humero pellem demissam habuit, quam retorquens & in dextram reuocans partem se amiciebat. ¶ Gemini custodes.) Hoc & in Homero lectum est: & in historia Romana quę ait, Syphax inter duas canes stans Scipionem appellauit. ¶ Sermonum memor.) Scilicet promissi auxilij. vt, Auxilio tutos dimittam opibusq; iuuabo. ¶ Heros.) Hoc nomen nō tm̄ pręsentis est virtutis: sed & pręteritę. Vnde est q̄ Euandrum Heroem dicit, cum sit virtutis emeritę: pleriq; heros & generis est. ¶ Matutinus agebat.) Rē temporis ad personam transtulit. ¶ Licito tandem sermone.) Tandem, quia amborum desiderio nox fecerat moram.

Hæc pater, Æoliis properat dum Lemnius oris,
Euandrum ex humili tecto lux suscitat alma,
Et matutini volucrum sub culmine cantus,
Consurgit senior, tunicaq; inducitur artus:
Et Tyrrhena pedum circundat vincula plantis.
Tum lateri atq; humeris Tegæum subligat ensem,
Demissa ab læua pantheræ terga retorquens.
Necnon & gemini custodes limine ab alto
Procedunt, gressumq; canes comitantur herilem.
Hospitis Aeneæ sedem, & secreta petebat,
Sermonum memor, & promissi muneris heros.
Nec minus Aeneas se matutinus agebat:
Filius huic Pallas, olli comes ibat Achates.
Congressi iungunt dextras, mediisq; residunt
Aedibus: & licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior hæc.

DONATVS.

¶ Hęc pater Æolijs ꝓperat.) Ex Æneæ vitrico partem fecerat dolus vxoris. deniq; patris ad plenum dum fungeretur officio, & perficiendis armis instanter operam dabat. ¶ Euandrum ex humili tecto.) Scientia futurorum attollens famam, & fata nepotum, lętabatur futurorum nescius, portans posterorum suorum fata, & multorum curricula seculorum: atque hęc vno humero atq; vno scuto quātum ad clypei rationē pertinet, quod sub Ænea factum asseritur, futura continebat: sed omnia temporibus Cæsaris ꝓterita ēt facta numerabantur, quę futurorū pręscius Vulcanus in clypeo expresserat: poeta vero de rebus iam gestis & ipsis triumphis Cęsaris docta & pręcipua inuentione textum ipsum descriptionemq; complexus est, vt Cęsaris pręsentis gesta laudaret. Reliqua desiderantur.

ASCENSIVS.

¶ Hęc pater, &c.) Narrat, quid postero die ab Euandro, Æneaq; dictum & factum sit: & quomodo in colloquium venerant. Vnde quia super reliquam huius libri partem nihil extat Dona. ¶ Ordo est. Dum pater Lemnius, id est in Lemnum insulā pręcipitatus.s. Vulcanus, fulminis, & fabrorum pater: & Ænee paterna affectione obsequens, properat.i. ꝓperanter facit: hęc.s. prius dicta: in oris Æolijs.i.

Æoliis.i.quibus Æolus præsidet:lux alma suscitat Euandrum ex tecto humili:& cantus matutini volucrum.s.præcipue hirundinum,secundum Hesiodum:e sub culmine.i.quæ sub culmine nidificant,sup.suscitant Euandrum. Ipse senior consurgit,& inducitur artus.i.habet artus inductos & vestitos:non staret versus,si legatur induitur tunica.s.interiore:& circũdat vincula Tyrrhena.i. calceamenta Tusca:plantis pedum.i.quæ ligabant, & muniebant plantas pedum. Tum.i.deinde:subligat ensem Tegeæum.i. Arcadicum,lateri,atq; humeris:ita vt ligatura,per latera dependeret: retorquẽs terga pantheræ,illius animalis maculosi:demissa,id est deorsum missa. ab læua.s.parte. Necnon & canes gemini.i.duo,& pares:procedunt ab alto limine.s.respectu canum:sed respectu regum erant humilia limina:aut erant alta per naturam,quia in colle sita:& humilia per artificium:procedunt (inquit) existentes custodes:& comitantur gressum herilem.i.heri,ac domini sui.s.Euãdri. Et ipse heros.s.Euander:petebat sedem.i.cubile:& secreta.i.locum remotum a turba,vt illic quietius colloqueretur: hospitis scilicet sui Æneæ:existens memor sermonum,& muneris promissi.i.auxilii. Nec minus.i.consimiliter: Æneas agebat.i.erigebat:se existens matutinus.i.mane surgens: Pallas filius ibat comes huic scilicet Euãdro:& Achates ibat comes olli,id est illi scilicet Æneæ: & ipsi congressi iungunt dextras:& residunt,id est sedem capiunt, & consident mediis ædibus:& fruuntur tandem scilicet postquã amoti essent arbitri,& satellites:sermone licito.i.quem non nisi fidissimis cõmunicare licebat. Rex.s.loci: Euander,sup.dixit prior, hæc scilicet sequentia.

EVAN. Maxime Teucrorũ ductor,quo sospite nunquã
Res equidem Troiæ victas,aut regna fatebor:
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguæ vires:hinc Tusco claudimur amni:
Hinc Rutulus premit,& murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentes populos,opulentaq; regnis
Iungere castra paro:quam fors inopina salutem
Ostentat,fatis huc te poscentibus affers.
Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
Vrbis Agyllinæ sedes,vbi Lydia quondam
Gens bello præclara,iugis insedit Etruscis:
Hanc multos florentem annos,rex deinde superbo
Imperio,& sæuis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas cædes,quid facta tyranni
Effera?dii capiti ipsius,generiq; reseruent.
Mortua quin etiam iungebat corpora viuis,
Componens manibusq; manus,atq; oribus ora:
Tormenti genus:& sanie,taboq; fluentes
Complexu in misero,longa sic morte necabat.
At fessi tandem ciues,infanda furentem
Armati circũsistunt,ipsumq;,domumq;:
Obtruncant socios,ignem ad fastigia iactant.
Ille inter cædes Rutulorum elapsus in agros
Confugere,& Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furiis surrexit Etruria iustis,
Regem ad supplicium præsenti Marte reposcunt.
His ego te Ænea ductorem millibus addam:
Toto nanq; fremunt condensæ littore puppes,
Signaq; ferre iubent:retinet longæuus Aruspex,
Fata canens.O Mæoniæ delecta iuuentus
Flos veterum,virtusq; virum,quos iustus in hostem
Fert dolor,& merita accendit Mezentius ira,
Nulli fas Italo tantam subiungere gentem,
Externos optate duces.tum Etrusca resedit
Hoc acies campo,monitis exterrita diuum.
Ipse oratores ad me,regniq; coronam
Cum sceptro misit,mandatq; insignia Tarcon,
Succedam castris,Tyrrhenaq; regna capessam.
Sed mihi tarda gelu,sæclisq; effœta senectus
Inuidet imperium,seræq; ad fortia vires.
Gnatum exhortarer,ni mistus matre Sabella
Hinc partem patriæ traheret.tu,cuius & annis,
Et generi fatum indulget,quem numina poscunt,
Ingredere o Teucrum,atq; Italum fortissime ductor.
Hunc tibi præterea spes,& solatia nostri,
Pallanta adiungam,sub te tolerare magistro
Militiam,& graue Martis opus,tua cernere facta
Assuescat,primis & te miretur ab annis.

SERVIVS.

¶ Nunquam Res equidẽ Troiæ victas.) Satis mature eqdẽ dixit,id est ego quidem Troiã te viuo victam non arbitror, quantum est in opinione mea. ¶ Pro nomine tanto.) Pro tui nominis gloria. ¶ Et murũ circũsonat armis.) Et breuitatem sui ostendit imperii,& hostilẽ necessitatem: ob quam se penitus exarmare non poterat. ¶ Amni autem claudimur Tusco,ideo dixit: quia ipse fuit Romani finis imperii. Iuuenalis, Et quæ imperii fines Tyberinum virgo natauit. ¶ Sed tibi ego.) Artificiose ait, vt ẽt quæ monstrantur auxilia,ipsius videantur esse. ¶ Ingentes autem populos.) Non sine causa dixit.nam Tuscia duodecim Lucumones habuit,id est reges quibus vnus præerat. Vñ est,Gens illi triplex populi sub gẽte quaterni. ¶ Quam fors inopina.) Hoc beneficium casus præstat, qui efficit vt eo tempore quæras auxiliũ, quo Tyrrheni ducem requirunt. ¶ Fatis huc te poscentibus affers.) Perge illuc postentibus fatis,nam talis est sensus. Si legeris affert,similiter iungit fortunam fato: vt supra vbi ait, Fortuna omnipotens & ineluctabile fatum. Si autem legeris affers: sensus erit talis, Fati necessitate factũ est vt venires: fortunæ beneficio vt illi ducem requirãt. Legimus ergo & affert & affers. ¶ Saxo colitur fundata vetusto. Antiquo opere: vt, Templa dei saxo venerabar structa vetusto. ¶ Vrbis Agyllinæ sedes.) Quæ nunc Cære dicitur. ¶ Lydia quondã gens.) Quondam insedit , non quondam bello præclara,nam etiam tũc florebat. Sane etiam supra diximus , Mæoniam prouinciã esse, cuius dum breuitas duos fratres Lydum & Tyrrhenum ferre non posset , ex sorte Tyrrhenus cum ingenti multitudine profectus partem Italiæ tenuit , & Tyrrheniam nominauit. Hi diu piraticam exercuerunt , vt etiam Cicero in Hortensio docet , Cum captiuos nouis pœnis affligerẽt occisorum, eos religantes cadaueribus: quod Virgilius dat Mezentio, sciens esse lectum de gente Tyrrhenorum. Sane illo tempore Tyrrheni dicti sũt: post Tusci, ἀπὸ τοῦ θύειν. Lydii autem a Lydo rege fratre qui in prouincia remanserat. ¶ Quid memorem infandas cædes.) Figura oratoria quæ Paralepsis vocatur. Cicero, Nam illa nimis antiqua prætereo. ¶ Effera.) Cruenta. ¶ Dii capiti ipsius.) Vt, Quod dii prius omen in ipsum Conuertant. ¶ Tormenti genus.) Exclamatio est inuenti supplicii, & detestatio. ¶ Sanie, taboq;.) Sanies,mortui est: tabo, viuentis , scilicet sanguinis. ¶ Confugere.) Confugiebat : & vt diximus, historicus stylus est. ¶ Defendier.) Defendi,id est defendebatur. Et vertit historiam,nam vt diximus, Turnus magis cõfugit ad Mezentium . ¶ Præsenti Marte reposcunt.) Sine aliqua dilatione. ¶ Addam.) Aut dabo: aut re vera addam habentibus Tarcontem. ¶ Longæuus aruspex.) Argumento ætatis vult docti videri. ¶ Externos optate ducer.) Votis scilicet. ¶ Hoc acies campo.) Quasi iam in bellum parati. ¶ Regniq; coronam.) Insigne: non re vera coronam quam Tusci nun: quam reges habuerunt , ergo species est pro genere. ¶ Mandatq; pro insignia.) Aut mittit insignia,id est omnia ornamenta regalia. Aut re vera mãdat insignia.i. magna , vt Castris succendam & capessam regna Tyrrhena. ¶ Sed mihi tarda gelu.) Occurrit tacitis quæstionibus , dicens se non isse propter ætatem senilẽ: filium vero propter mistũ genus per originem matris. Vnde Æneam dicit ire debere, cui ætas & origo regna conceduñt. ¶ Sæclisq; effœta senectus.) Notandum dicta sæcula etiã in vno hoie fm eos qui dicunt sæculũ triginta annos habere. Nam alii volunt centũ & decẽ: alii mille annis putant sæculũ cõtineri. ¶ Inuidet imperiũ.) Bona elocutio, vt Liber pãpineas inuidit collibus vmbras. ¶ Quẽ numina poscunt.) Vt, Externos optate duces.

duces. ꝩ Italum fortissime duꝛ ctor.) ἐνσυμβόλῳ iam duꝛ ctorem Italiæ vocat Æneam. ꝩ Spes, & solatia.) Spes, quia multa sibi de eius virtute promittebat pater: solatium, quia amissa coniuge, vnici filij vtebatur solatio. ꝩ Tolerare.) Quasi rem asperã & difficilẽ. ꝩ Miretur.) Imitetur. Lucanus, Miratoremq; Catonis. Optima.n.ingenia necesse est vt ea quæ mirantur imitentur. ꝩ Suo nomine.) Bene in oĩbus filij gratiam facit, nam dicit, dat tibi Pallas milites ducentos suo noĩe: ipse vero a me accipiet ducentos.

Arcadas huic equites bis centum robora pubis
Lecta dabo, totidemq; suo tibi nomine Pallas.

ASCENSIVS.

❡ Maxime Teucrorum, &c.) In hac Euandri oratione, ostenditur paupertas, & beneuolẽtia eius: doceturq; amici officiũ, quod esflagitat, vt quibus opibus possimus, amicos iuuemus: & si non satis amplis, cõsilio saltem: vti Euãder facit, qui filium cũ quadringẽtis Arcadibus pollicet, & ad Thuscos ire consulit: quandoquidẽ illis opus esset duce externo, contra Mezentiũ tyrannũ & deorũ contẽptorem: in quẽ, vt iustum, Etruscoꝝ doceat odium, recitat nõnulla imanitatis eius facinora. Quia vero Donatus nõ extat: ❡ Ordo

Ordo. est. O maxime ductor Teucrorũ, quo sospite.i.existente incolumi: equidẽ.i.ego qdẽ: nunq̃ fatebor res Troię victas, aut regna Troię victa.i.succubuisse, aut penitus deleta: exiguę vires, supp. sunt nobis ad auxilium belli: pro noĩe tanto.i.pro nois gloria, aut ꝓ tanto debito: tracta metaphora a debitoribus, quoꝝ noia inscribunt. Nos claudimur hinc.i.ex vna parte amni: Tusco.i. Tybri, qui per Etruriam fluit: Rutulus.s.populus ferox: premit.s.nos: ne limites augeamus hinc.i.ex altera parte: & circũsonat murũ armis.i.facit arma sua sonare circũ muros nostros: & ita opus sibi significat ꝑsidio: sed ego paro.i.intẽdo, & meditor iungere tibi populos ingenteis, & castra opulenta regnis.i.p diuersa regna: qa in Etruria erant duodecim reges, quos Lucumones appellabãt: quã salutem, vel o quã.i.qualẽ salutẽ: vel q̃.i.o q̃tum fors inopina, ostentat tibi salutẽ: tu affers te huc.i.ad has oras: fatis poscentibus.i.opportunissime, aut iuxta oracula Etruscis facta. Sedes vrbis Agillinę, quæ nũc Cærete dicit: fundata saxo vetusto, colitur haud procul.i.non longe: hinc.i.ab his locis: vbi gens Lydia.i.q̃ cũ Lydi fratre Tyrrheno ex Mæonia venerat, ꝓclara bello insedit.i.sedẽ cepit, sup. in iugis.i. montibus Etruscis. Mezentius rex.s.Etruscoꝝ: tenuit hanc.s.gentẽ: florentem multos annos.i.postq̃ multos annos floruerat: deinde imperio supbo, & sæuis.i.violentis, & tyrãnicis armis. Quid.i.ad qd memorẽ: q.d. frustra, cũ notissimæ sint. infandas.i.tam detestabiles, vt de eis fari non debeat: cædes.i.occisiones? quid memorẽ effera.i.imania facta tyrãni: quę, sup. dij, reseruent capiti, & generi ipsius. Quinetiã.i.nã pter cætera, iungebat ẽt viuis corpora mortua: cõponẽs manibus.s.defunctoꝝ: manus.s.viuẽtiũ: atq; oribus defunctoꝝ: ora.s.viuentiũ: & ecõuerso. (vbi annotandũ, q ẽt oribus dixit.) Tormẽti genus, exclamatio.q.d.o quale tormẽti gen⁹: sed non ꝓferto, qa pręsens nõ est, in quẽ exclamabat: & ipse necabat sic longa morte: fluẽtes sanie.s.mortuoꝝ: & tabo.s.viuentiũ: in cõplexu misero.i.tãdiu cogebat se complecti, dum viuoꝝ sanguis in tabem cõuerteretur, & defunctoꝝ pus in saniem. At ciues.s.eius, fessi tandem, circũsistũt armati, ipsum furentẽ infanda.i.infando more: & circũsistunt domũ.i. eius: & obtruncant socios.i.cõplices eius: & iactant ignem ad fastigia.i.culmina domus ei⁹. Ille.s.Mezentius, elapsus inter cædes.i.socioꝝ.i.dum socij, & cõplices eius cæderent: cõfugere, sup. cœpit: aut cõfugiebat in agros Rutuloꝝ.s.ad Turnũ: & cœpit defendier.i.defendi, aut defendebatur armis: Turni hospitis.i.cui iure hospitalitatis erat deuinctus. Ergo, oĩs Etruria.i.Tuscia: surrexit.s.cõtra Mezẽtiũ: iustis furijs.i. tumultu iuste suscepto: & reposcunt ꝓsenti Marte.i.bello regem.s. suũ Mezentiũ, ad suppliciũ.i.tormentũ mortis. O Ænea, ego addã te ductorẽ his millibus. Nã q;, pro quia: puppes.s.Etruscoꝝ cõdensæ, fremunt toto littore: & iubent ferre signa.i.bellica, hoc est vexilla. Aruspex longæuus, & ergo peritus, & seuerus: retinet.i.imoratur eos, ne exeant in bella: canens fata.i.volũtates deorũ sibi reuelatas: ac dicẽs, sup. o iuuẽtus delecta.s.ad expeditionẽ ꝓsentem, aut prius a Tyrrheno: flos & virtus veterũ virũ, pro virorum: qui optimi habiti sunt: quia vt quisq; vetustissimus, ita optimus est habitus: quos iustus dolor fert in hostem: & Mezentius accendit ira merita.s.contra se: nulli.i.nõ vlli: nõ est fas vili Italo subiungere.i. subiugare: tantam gentẽ.s.Rutulorum & Latinorum: quibuscum Mezentius nunc fœdus ꝑcussit: optate.i.deligite, duces externos. Acies Etrusca resedit.i.quieuit hoc campo: vbi.s.erat: nec processit existens exterrita monitis diuum. Ipse Tarcon.s.qui electus erat, eorum dux: misit ad me oratores.i.legatos: quos vulgo, ambasiatores vocant, & coronã regni cum scepto.i.virga regali: & mãdat insignia.s.cætera, vt fasces lictorũ: & reliqua, quę Romani postea acceperunt ornamenta: vt.s.succedam: castris.i.ad castra, veniam: & capessam.i.eam captum regna Tyrrhena.i.Etruriam, in quam Tyrrhenus venit ex Mæonia. Sed senect⁹ tarda gelu.i.frigore imminuto.s.sanguine: & effœta.i.viribus exhausta: sæclis.i.temporibus. & senio: inuidet mihi imperium, & vires.s.meæ: seræ.i.tardę: ad fortia, sup. gerenda, inuident mihi imperiũ ego exhortarer gnatum.i.filium meũ: ni.i.nisi. ipse mistus.s.generi Italorum: matre Sabella.i.ex Sabinis: traheret hinc.i.ex matre: partem patriæ.i.nisi pro parte materna esset Italus: tu cuius annis, quia floridus es: & generi, quia Phrygius, vtroq; parente. fatum indulget.i.indulgenter concedit, regnum Etruriæ: & quem numina.i.deorum oracula: poscunt.s.ad Etruriæ ductũ: ingredere.i.procede in bellũ: o fortissime ductor Teucrũ, atq; Italum.i. Teucrorũ, atq; Italorum.i. qui & Teucros & Italos duces. (Reguntur aũt genitiui, a verbali ductor: non, a sũplatiuo fortissime Italũ, qa non erat Italus: quod si propter originem dicẽdus sit Italus, fata eum non poscerent.) Ego prætere a iungã tibi hunc.s. Pallanta, filiũ nostrũ: appositorie, & spes, & solatia nostri. (Valla diceret, nostrũ: aut potius nostra.) vt, sup. assuescat tolerare sub te magistro, militiam, & graue opus Martis.i.bell[illegible]suescat cernere tua facta.s.egregia: & miret.i. propter admirationẽ imitetur te ab annis primis: ego dabo huic equites Arcadas bis centũ.i.ducentos: appositorie, robora.i.fortia corpora: pubis.i.iuuentutis: lecta.i.electa: & Pallas, sup. dabit tibi: totidẽ suo noie.i.alteros ducentos: & ita erunt quadringenti equites, q pauci visi sunt cõtra tot inimicos: vnde subdit, Vix ea, &c.

SERVIVS.

❡ Tristi cum corde.) Propter breuitatem auxiliorum. ꝩ Cœlo aperto.) Sereno, vt Aperta serena prospicere. ꝩ Improuiso.) Nullum enim indiciũ præcesserat nubium. ꝩ Fulgor.) Fulgetra. ꝩ Cum sonitu.) Tonitru.s. Et vt diximus supra, ordinem tenuit qui nobis apparet, vt fulgetras dicat priores, cũ sint ante tonitrua. ꝩ Ruere oia.) Sic enim sonat vt videatur ruina: alibi, Cœlitq; ruina. Bene autẽ temperauit dicens. ꝩ Visa repẽte: Tyrrhenusq; tubæ mugire p ęthera clangor.) Tyrrhenũ clangorem dixit tubæ: ideo quia apud Tuscos tubam cõstat inuentam eẽ. Ergo Tyrrhenus clangor, sonus Tyrrhenarum tubarũ. Et bene congruis omnibus arma nunciantur per sonos tubarũ. ꝩ Fragor intonat ingens.) Fragor est proprie armorũ sonus, quod aũt dicit intonat, illuc spectat, Fulminat Æneas armis, & vult fragore tonitrua, splẽdore fulgetram imitari. Non aũt mirum est a Venere allatis armis inesse fulgorem. Nam & Homerus dicit a Thetide oblata arma habere motum quendã & spiritũ: quę duo in aqua eẽ manifestũ est. Thetidẽ autẽ nouimus Nympham. ꝩ Inter nubẽ.) Per nubem, more suo. Et dicit in serena parte cœli fuisse nubem, per quam arma portata sunt. ꝩ Per sudum.) Sudum est quasi sub vdum, serenum post pluuias, vt ver sudum. ꝩ Agnouit sonitũ.) Hoc est qd sonitus significaret. ꝩ Diuę promissa parentis.) κατὰ τὸ

POETA

[Vix ea fatus erat: defixiq; ora tenebant
Æneas Anchisiades, & fidus Achates,
Multaq; dura suo tristi cum corde putabant,
Ni signum cœlo Cytherea dedisset aperto.
Nanq; improuiso vibratus ab æthere fulgor
Cum sonitu venit, & ruere omnia visa repente,
Tyrrhenusq; tubæ mugire per æthera clangor.
Suscipiunt: iterum atq; iterum fragor intonat ingens:
Arma inter nubem, cœli in regione serena
Per sudum rutilare vident, & pulsa tonare.
Obstupuere animis alij: sed Troius heros
Agnouit sonitum, & diuæ promissa parentis.
Tũ memorat. [Ne vero hospes, ne quære ꝓfecto, ÆNE.
Quem casum portenta ferant: ego poscor Olympo:
Hoc signum cecinit missuram diua creatrix,
Si bellum ingrueret, Vulcaniaq; arma per auras
Laturam auxilio.

Hę quantę miseris cædes Laurentibus instant:
Quas pœnas mihi Turne dabis: q̃ multa sub vndas
Scuta virum, galeasq;, & fortia corpora volues
Tybri pater: poscant acies: & fœdera rumpant.

τὸ σιωπώμενον intelligam⁹. Venerem ei promisisse. ☞ Hospes.) Et qui suscipit, & qui suscipitur, hospes vocat̃, vt hoc loco Euander. Item supra, Hospitis Aeneæ sedem. ☞ Ne quęre vero profecto.) Ambæ particulæ ad ornatum pertinent tantũ. ☞ Portenta.) Modo bona omina. ☞ Ego poscor Olympo.) Aut de Olympo poscor, id est hæc signa causa mei fiunt, aut certe i Olympum poscor. ☞ Diua creatrix.) Rerum oĩum generaliter. ☞ Heu.) Adeo de victoria fretus est, vt etiam hostium misereatur, & hinc nascitur ille sensus, Non hæc o Pala dederas promissa parẽti. Itẽ Aeneas, Hi nostri reditus, expectatiq; triumphi, Hæc mea magna fides? ☞ Fœdera rumpant.) Quę se facturum Latinus promiserat. non enim erant facta.

ASCENSIVS.

☙ Vix ea, &c.) Docet Aeneam ex tali responso sane perplexũ effectum, cum parum sibi opis ab Euandro paratum videret: nam q̃d quadringenti contra tantam manum fortissimorum bellatorum. Verum cõsolatum aduentu matris, quæ illi Vulcania obtulit dona, videlicet arma radiantia, quibus & materno auxilio fretus nihil dubitabat in hostem progredi. Sed ne multis agã. ☙ Ordo est.

Ordo. Euander, supp. vix erat fatus ea. s. quæ dicta sunt: & Aeneas Anchisiades. i. Anchisę filius: & Achates fidus. s. Aeneæ comes: defixi. s. in terram: tenebant ora. i. vultus suos in terram, vt anxij, & cogitabundi facere solent: & putabãt, id est voluissent: cum suo tristi corde. i. cum hoc, q̃ cor triste habebãt (nam nisi concomitantiã significet, abundet, cum: non enim instrumentum denotat) multa dura. i. aduersa difficulter tolerabilia: ni. i. nisi. s. quę fuissent dura: nisi Cytherea. i. Venus: dedisset signum. s. aduentus sui, aperto coelo. Nanq;, pro quia: fulgor vibratus. i. vibrando concussus: ab ęthere improuiso venit cum sonitu: & omnia sunt visa ruere repente: quod signum aduentus numinis etiam in. ii. posuit, & clãgor Tyrrhenus. i. a Tyrrhenis, & Lydijs inuentus. s. tubæ, sup. visus est mugire per ęthera. Aeneas, sup. & Achates, suscipiunt. i. aurib⁹ captant, clangorem illũ: aut ad se capiunt, & ratum faciunt prodigium: & fragor ingens intonat iterum, atq; iterũ. i. frequẽter: &, sup. vident, arma rutilare. i. resplendere, & micare: per sudũ. i. serenũ, & seorsum ab vdo, regione coeli existẽte serena, inter nubẽ. s. quã Venus assumpserat: aut qui arma attulerat: & vident arma pulsa sonare. i. p sonũ tonitrui imitari: alij obstupuere animis: sed heros Troius. s. Aeneas, agnouit sonitũ: & dona diuæ parẽtis. s. Veneris: promissa. i. arma allata esse, q̃ Venus promiserat: vbi tñ & q̃ñ non cõstat ex Poeta, sed multa & dicta & facta, inter mr̃em & filiũ esse possunt, q̃ scripta non sunt, sed promissa, dicens nunc, significat satis Venerẽ aliq̃ñ p̃misisse. Tũ. i. deinde: memorat. i. narrat, ac dicit, o hospes vero. i. certe, & p̃fecto: ne (inq̃t) quęre: p̃ eo quod est q̃ras, sup. doceri: quẽ casum. i. quẽ euentum, & rei exitũ: hęc portenta. i. prodigia, rem nouam portẽdentia: ferãt. i. afferant: ego poscor. i. exigor: Olympo. i. de coelo: aut potius in coelũ. Diua creatrix. s. generabilium omniũ: Venus cecinit. i. quodam oraculo prędixit, sup. se missuram hoc signum: si bellũ ingrueret: q;, pro. i. cecinit, sup. se laturam. i. allatura: auxilio. i. in auxiliũ meũ, per auras: arma Vulcania. i. a Vulcano, marito suo, fabrefacta. Heu, commiserantis vox: sicut illa Esa. j. Heu ego cõsolabor super hostibus meis, & vindicabor de inimicis meis. Quantæ. i. q̃ magnæ cædes q. d. maximę: instant. i. imminent: Laurentibus miseris: q̃a Turnũ fortiti sunt ductorẽ cõtra fata. Quas. i. quales pœnas, dabis mihi, o Turne? q. d. grauissimas: o Tybri pater, q̃. i. quantũ: multa scuta virum. i. fortiũ interemptorũ: non qui ea abijcient, sed qui cum eis abijcientur in fluuiũ: & galeas, & corpora fortia. i. robusta dum viuerent: volues sub vndas. s. tuas: Poscant. s. Laurentes, quantũ velint: & est amara cõcessio: acies. s. exercitus ĩstructi: & rũpant fœdera. s. quę cũ Latino inijsset Aeneas, nisi Turn⁹ oĩa turbasset: cõmoto prius populo per furiã instinctu Iunonis, vt pri⁹ visum est.

[Hæc vbi dicta dedit, solio se tollit ab alto, POE.
Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat, hesternumq; larem, paruosq; penates
Lętus adit: mactat lectas de more bidentes.
Euandrus pariter, pariter Troiana iuuentus.
Post hinc ad naueis graditur, sociosq; reuisit,
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
Præstantes virtute legit, pars cætera prona
Fertur aqua, segnisq; secundo defluit amni,
Nuncia ventura Ascanio, rerumq; patrisq;.
Dantur equi Teucris, Tyrrhena petentibus arua:
Ducunt exortem Aeneę, quem fulua leonis
Pellis obit totum, præfulgens vnguibus aureis.
Fama volat paruam subito vulgata per vrbem,
Ocyus ire equites Tyrrheni ad littora regis.
Vota metu duplicant matres, propiusq; periclo
It timor, & maior Martis iam apparet imago.
Tum pater Euandrus dextram complexus euntis
Hæret inexpletum lachrymans, ac talia fatur.
[O mihi prçteritos referat si Iuppiter annos, EVAN.
Qualis eram, cum primam aciem Præneste sub ipsa
Straui, scutorumq; incendi victor aceruos,
Et regem hac Herylum dextra sub Tartara misi,
Nascenti cui treis animas Feronia mater,
Horrendum dictu, dederat: terna arma mouenda,
Ter leto sternendus erat, cui tum tamen omneis
Abstulit hæc animas dextra, & totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu diuellerer vsquam
Nate tuo, neque finitimis Mezentius vnquam
Huic capiti insultans, tot ferro sæua dedisset
Funera, tam multis viduasset ciuibus vrbem.
At vos o superi, & diuum tu maxime rector

SERVIVS.

☙ Herculeis sopitas ignibus aras.) Hypallage est, id est suscitauit aras Herculeas, in quibus erant ignes sopiti. ☞ Hesternumq; larem.) Cui pridie sacrificauerat, & est iteratio: nam male quidam externum legunt, id est extraneum. ☞ Post hinc ad naueis graditur.) Vnũ vacat, aut post, aut hinc: vt, Post hinc digrediẽs iubeo frõdentia capris, Tale est & illud, Primus ibit ante omnes. ☞ Qui sese in bella sequantur.) In expeditionem & bellicam præparationem. nam, vt supra diximus, bellum est tempus omne quo vel pręparatur aliquid pugnæ necessarium: vel quo pugna geritur. Prælium autem dicitur conflictus ipse bellorum. Vnde modo bene dixit, Qui sese in bella sequantur, nõ in prælium, nã ad auxilia petenda vadit, non ad pugnã. Quãq; etiam si diceret qui se in prælium sequantur: non valde ab re esse videbat̃. Hi enim equites, cum a Tarchonte accepisset Aeneas auxilia, cum alijs Etruscis equitib⁹ per terram missi, obuios stati habuere bellantes: & quasi iã hinc recta pergere videntur in pręlium. Vnde etiam a Cymodocea nauigãti Aeneę dicitur, Iam loca iussa tenet forti permistus Etrusco Arcas eques. ☞ Segnis.) Sine remigio. Et respexit ad descendẽtes, de quib⁹ ait, Remigio noctemq; diẽq; fatigant, licet fuerit leuissimus fluuius. ☞ Rerum.) Quas gesserat. ☞ Patris.) Vbi esset. ☞ Exortem Aeneę.) Per id quod non est factum, quod factũ est indicatur, per exortẽ aũt, optimũ & pręcipuũ significat. ☞ Pellis obit totum.) Pellis ostẽditur magnitudo in hoc, q̃ dicit totum obit. ☞ Vnguibus aureis.) Aut q̃a vngues ipsi cũ aruerit, auri imitantur colorẽ, aut q̃a solebant deaurari. Statius, Auro mansueuerat vngues. ☞ Subito vulgata.) Cur subito? ipse dicit: quasi per paruã vrbem. ☞ Ocyus.) Positiuus antiquus est, id est celeriter. nec enim potest esse comparatiuus vbi nulla est comparatio. ☞ Vota metu duplicat matres.) Bene duplicant metu, nam inest semper in matribus votũ. ☞ Propiusq; periclo It timor.) Periclo, id est ad periculum vicin⁹: aut certe It timor propius periclo, pro propior: nam mřes quod timent, hoc putant liberis posse cõtingere. ☞ Iam apparet.) Adhuc illis pergentib⁹ iam pręliũ cogitabatur a matribus. ☞ Dextrã cõplexus euntis.) Filij. s. quia dixerat pater. ☞ Hęret inexpletũ.) Multi hic distinguunt, vt sit, Inexplet⁹ hęsit, & talia locutus est lachrymans. Alij legunt inexpletus lachrymis. Honestius tamẽ est inexpletum lachrymans, vt sit nomen p̃ aduerbio. i. inexplebiliter

Iuppiter Arcadii quęso, miserescite regis,
Et patrias audite preces: si numina vestra
Incolumē Pallanta mihi, si fata reseruant,
Si visurus eum viuo, & venturus in vnum,
Vitam oro, patiar quēuis durare laborem.
Sin aliquem infandum casum fortuna minaris,
Nunc nunc o liceat crudelem abrumpere vitam,
Dum curæ ambiguę, dum spes incerta futuri,
Dum te chare puer, mea sola, & sera voluptas
Complexu teneo, grauior ne nuncius aures
Vulneret. [Hęc genitor digressu dicta supremo
Fundebat, famuli collapsum in tecta ferebant. POE.

biliter. O mihi pręteritos referat si Iuppiter annos.) Et o, & si, optantis sunt: quę nūc iūguntur, nam singula ante ponebantur: vt, Si nunc se nobis ille aure° arbore ramus. Ergo vnum vacat quantum ad antiquitatem, & notandum votū de pręterito fieri. Qualis erā cum primam aciem.) Aut vt sim talis, qualis tunc erā quando ista perfeci. Aut certe laudantis est, Qualis eram cū primam aciem Prænestæ sub ipsa Straui. Scutorumq; incendi victor aceruos.) Hoc traxit de historia. Tarquinius enim Priscus victis Sabinis in honorē Vulcani eorum arma succēdit, quem postea secuti sunt cęteri. Cui tres animas.) Per transitū ostendit illam Platonis & Aristotelis contentionem, qui dubitant vtrum quatuor, an tres animæ sint in homine φυσικὴ, αἰσθητικὴ, νοητικὴ, κινητικὴ. Hoc aūt loco p tres animas magnū & perfectum indicat virū. Nam quantū ad fabulā pertinet, tres animas propter tria habuit corpora: attendendū est sane hoc sibi Euandrum vindicare quod fuit in Hercule. Nam vt ille Geryonem extinxit, ita hic Herylū occidit, inde est quod paulo post dicit, Neq; finitimo Mezentius vnquā Huic capiti insultans. Herculis enim mos fuit, vt etiam non rogatus laborantibus subueniret. Tunc enim sicut & Varro dicit, Omnes qui fecerant fortiter, Hercules vocabantur: licet eos prio. xliii. enumerauerit. Hinc est quod legimus Herculem Tirynthium, Argiuum, Thebanū, Libym. Feronia mater.) Nympha Campaniæ, quam etiam supra diximus, hęc etiam libertorum dea est, in cuius templo raso capite pileum accipiebant. Cuius rei etiam Plautus facit mentionē in Amphitryone, Quod vtinā ille faxit Iuppiter, vt raso capite portem pileum. Terna arma mouenda.) Figura poetica, nam trina debuit dicere. Arma enim numeri sunt tantum pluralis, mouenda autem vel contra ipsum vel ab ipso. Finitimo.) Aut in finitimo: aut finitimo capiti. Viduasset ciuibus vrbem.) Scilicet viris fortibus peremptis, & pprie viduasset dixit, qa vrbs generis est fœminini. Horatius abusiue & satis incongrue in genere masculino posuit, dicens, Viduus pharetra risit Apollo. At vos o superi.) Iam hinc quasi pater loqtur. diuisa enim est hęc allocutio, & vltima pars eius habet parētis affectum, quod & ipse ostendit, dicēs, Et patrias audite preces.) Prima vero viri fortis est: vt, Qualis eram cū primam aciem Prænestæ sub ipsa Straui. Durare laborem.) Ipsius scilicet senectutis. Terentius, Senectus ipsa morbus est. Durare autem est sustinere. Horatius, Ac sine funibus vix durare carinę Possunt imperiosius ęquor. Infandum casum.) Parētis est nolle memorare qđ formidat. Crudelē vitam.) Quę filio est superstes. Sola, & sera.) Quia vnus erat, & serius susceptus.

ASCENSIVS.

Hæc vbi dicta dedit solio se tolli ab alto, Et primū Herculeis sopitas ignibus aras Excitat, hesternumq; larem, paruosq; penates Læt. &c.) Recitat quomodo Aeneas, socios præmisit ad Ascanium, nauibus quibus aduectus fuerat: & quomodo ipse cūm Pallante post mœstum vale discessit ab Euandro, equos ad Etruscos.

Ordo. Ordo est. Vbi. i. postquā: Aeneas dedit, id est elocutus est hęc dicta: suscitat primum aras sopitas, ignibus Herculeis. i. igneis Herculeos, sopitos in aris Herculeis, scilicet per Hypallagen: & larem id est ignem: hesternum, id est pridianum: quo pridie eius diei, in sacrificiis Herculis vsi erant. & ipse lętus adit penates paruos, id est deos domesticos, pro fortunæ tenuitate modicos: & mactat bidentes, scilicet oues: lectas, scilicet de grege: more. i. iuxta ritum: quia boues intacti, & oues lectę, & sues eximii mactādi erāt rite sacrificantibus: & Euāder, sup. mactabat pariter: & iuuētus Troiana mactabat pariter cū Aenea. s. & graditur post. i. postea: hic. i. ex hoc loco sacrificii: ad naueis. s. vbi socii erant quibuscū aduectus erat: & reuisit socios, de quorum numero legit pręstantes. i. præstātiores, & meliores: qui sequantur sese. i. eligentē Aeneam ad bella: cętera pars. s. sociorum: fertur aqua prona. i. deflua, & existēs segnis, quia sine remigio: aut segnior ad bella defluit. i. deorsum fluit: amni. s. Tybri: secūdo. i. a tergo sequēte, hoc est defluente ventura. i. vt veniat Ascanio nuncia. i. annunciatrix: rerū. s. gestarū a patre, & patris. Equi dantur. i. ab Euādro, vt pmiserat, auxilio lętos dimittā: opibusq; iuuabo Teucris, petentibus arua Tyrrhena. i. qui cū Aenea, & Pallante in Etruriā profecturi erant. Et, sup. Arcades, ministri regis Euandri: ducūt, quia propter nobilitatē equi, & dignitatē Aeneæ nō incidebant: sed ducebant ad manū Aeneæ, id est ad Aeneā, & ad vtilitatē eius, sup. equū: exortē. i. extra sortē dandū, hoc est egregiū, & non de cōmuni sorte: quem. s. equum: pellis leonis fulua. i. fului coloris: præfulgēs vnguibus aureis. i. in auratis, aut aurei coloris: obit. i. circūdat, & operit totū. Fama vulgata subito ideo subito, quia per paruam vrbē. i. Pallanteū: volat equites ire ocyus. i. celeriter: ad littora regis Tyrrheni. i. ad Tarchontē. matres. s. Arcadū, qui cū Aenea profecturi erant: duplicant. i. duplicia faciunt: vota metu. i. propter metū. Et timor it propius. i. propior: periculo. i. ad periculum: & maior, id est euidentior: imago Martis, id est belli: apparet iam. s. cum abirent iuuenes. Aut imago Martis. s. dei, hoc est simulachrum eius: apparet iam maior, id est extensius, & inflatius solito, in signum commotionis & iracundiæ: sed absolutior sensus ē, quod iam apparet maior apparatus belli. Tū, id est deinde, Euandrus: nam vtrunque dicitur Euandrus, & Euander: complex° dextram. i. Aeneæ: euntis, id est abire parantis: hæret, id est inhęret, aut adhęret ei lachrymans: inexpletum, id est inexplebiliter: ac fatur talia: o si, id est vtinā: Iuppiter referat mihi annos pręteritos: hoc est, vt sim talis qualis eram: cum, id est quando: ego straui, id est prostraui: primam aciem. s. Italorum, ipsum expellere: aut repellere volentium: sub ipsa Pręnestę. s. vrbe: & cum ego victor incēdi. i. comburere feci, aceruos scutorum. s. prostratorum hostiū: & misi hac dextra. s. manu mea: regem. s. Prenestinorum: Herylum. s. nomine: sub Tartara, id est ad inferos: cui Feronia mater. s. eius: & dea Libertinorum in Etruria: dedit nascenti, id est cum nasceretur, id est naturam humanam sortiretur, tres animas, qa erat tricorpor, sicut & Geryones fuisse fingitur: horrendū dictu. i. quę res est horrenda dictu: & a quo, sup. terna arma erant mouenda. i. admouenda: aut cui. i. in quē tria arma erant mouenda. i. concitanda: sed prior modus pręstat: vnde sequitur, & qui, supp. erat sternendus, ter leto. i. morte. s. singulorum morte corporū cui hæc dextra. s. mea, nunc quidē inualida. Abstulit tamē. i. nihilominus: tūc. s. cum solidum robur haberem omneis animas: quia de tribus dicimus, omnes, Aristotele teste: & exuit, sup. corpora: cuius totidē. i. etiam tribus armis, quia singula singulis docet, quare id optauerit, dicens, o gnate. i. quia o fili, ego non diuellerer vnquā a tuo dulci complexu, semper in cōplexu tuo essem, & tecū proficiscerer: neq; Mezentius insultans. i. per irrisionē huic. i. meo capiti: finitimo. s. sibi, hoc ē irridens me, & vireis meas ppter seniū: dedisset vnquā ferro tot sęua funera. i. nunquā occidisset: sęuienter tot bonos ciues: nec viduasset. i. orbasset: vrbem. s. suam iam multis ciuibus. s. qđ multis nūc viduauit. At. i. sed: vos, o superi: & tu o Iuppiter, maxime rector diuū. i. diuorum, ego quæso, miserescite regis Arcadii, hoc est mei, qui rex sum populi, & pręcipue colentis: & audite preces patrias, id est quas ego pater pro filio effundo: si vestra numina, id est diuinę potestates: & si fata reseruāt mihi Pallanta. s. filium meum: incolumem, id est saluum rediturum: & si ego viuo visurus. i. qui adhuc videam eum: & si viuo venturus. i. qui veniam in vnum. i. locum: cum ipso oro, id est peto a vobis: vitam. s. ad id tempus duraturam: & patiar durare, id est duriter tolerare: quēuis, id est quēlibet laborem, aut quēuis laborem: durare, id est permanere: sin, id est sed si, o fortuna, tu minaris aliquē infandum casum: nō audet propter malum omen dicere, necem filii, & mire innuit, bona a diis dari: mala, a casu obuenire: o. i. vtinam: liceat. i. licitum sit, & permittatur nūc abrumpere vitam crudelem. i. quæ crudelis esset, si appetat durare vsq; ad mortem filii mei. Nunc (inquit) dum curæ sunt ambiguæ, scilicet inter spem, & metū: & dum spes futuri est incerta: aut dum. i. donec: spes est incerta futuri. i. de re futura. Et dū, o chare puer, mea sola & sera voluptas: ego teneo te meo complexu: ne. i. nuncius: grauior, id ē molestior, & durior, seu tristior, qđ facile pati possem. vulneret aures. s. meas. Genitor. s. Euander: fundebat hæc dicta, id est ex animo elocutus est: hæc, supple in supremo digressu: famuli ferebant in tecta, id est in regiam suam: collapsum. i. postquam prę dolore conciderat: quæ tristitia, tam vehemens mali fuit, nimirum ominis, vnde & Pallas casurus est in prelio.

Iamq; adeo exierat portis equitatus apertis:
Aeneas inter primos,& fidus Achates:
Inde alii Troiæ proceres:ipse agmine Pallas
In medio,chlamyde & pictis conspectus in armis:
Qualis,vbi Oceani perfusus Lucifer vnda,
Quem Venus ante alios astrorum diligit igneis,
Extulit os sacrum,coelo,tenebrasq; resoluit.
Stant pauidæ in muris matres,oculisq; sequuntur
Pulueream nubem,& fulgenteis ære cateruas.
Olli per dumos,qua proxima meta viarum
Armati tendunt,it clamor,& agmine facto
Quadrupedante putrē sonitu quatit vngula cāpum
Est ingens gelidum lucus prope Cæretis amnem
Religione patrum late sacer,vndiq; colles
Inclusere caui,& nigra nemus abiete cingunt:
Syluano fame est veteres sacrasse Pelasgos
Aruorum pecorisq; deo,lucumq; diemq;:
Qui primi fineis aliquando habuere Latinos,
Haud procul hinc Tarco,& Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis:celsoq; omnis de colle videri
Iam poterat legio,& latis tendebat in aruis.
Huc pater Aeneas,& bello lecta iuuentus
Succedunt:fessiq; & equos,& corpora curant.
At Venus æthereos inter dea candida nimbos
Dona ferens aderat,natumq; in valle reducta
Vt procul egelido secretum flumine vidit,
Talibus affata est dictis,seq; obtulit vltro,
[En perfecta mei promissa coniugis arte VEN.
Munera:ne mox,aut Laurentes nate superbos,
Aut acrem dubites in prælia poscere Turnum.
[Dixit,& amplexus nati Cytherea petiuit: POE.
Arma sub aduersa posuit radiantia quercu.

SERVIVS.

¶ Iamq; adeo exierat.) Adeo ad ornatū pertinet tm̄. ¶ Ipse agmine Pallas In medio.) Hic namq; mos fuit vt tyrones ponerent in medio,& ambirēt viri fortes exercitū. Aut certe honoris est mediū locū in exercitu tenere, vt ipse alibi, Medio dux agmine Turn᷒. ¶ Cōspectus.) Cōspicu᷒, cōspicabilis. Nam pro noīe participiū posuit. ¶ Ante alios astrorū diligit ignes.) Ven᷒ in coelo habet v-nam propriā stellā q̄ oriēs Luciferū, occidēs Vesperū facit. Inde Statius, Et alterno deprendit unus in ortu. Habet & duas alias, vnā in signo Tauri,& vnā in Septētrione. Vnde etiā Taurus domus esse dicit̃ Veneris. Ideo dixit, Quē Ven᷒ ān alios astrorū diligit ignes. ¶ Sacrū.) Venerabile. ¶ Tenebras) aūt resoluit ꝑ iubar, qđ sola possidens aliquod efficiat lumē. ¶ Agmine facto.) Agmē proprie est exercitus ambulās quicqd fuerit aliud, abusiue dicitur. ¶ Prope Ceritis amnē.) Agilla ciuitas est Tusciæ a cōditore appellata, cui ex iustitia Romana aliud est inditum nomen. Nā cum Romani euntes per Tusciā interrogarēt Agillinos q̄ diceretur ciuitas, illi vtpote Græci qđ audirent ignorantes,& optimū ducentes si prius eos salutarent, dixerunt χαῖρε quā salutationē, Romani nomē ciuitatis esse putauerunt,& detracta aspiratiōe cā Cere noīauerūt, vt dixit Iginus in vrbib᷒ Italicis. Amnis aūt, Minio dicitur: vt, Qui Cere domo, q sunt Minionis in aruis. ¶ Late sacer.) Hoc est non solū colebantur a ciuibus, sed etiā ab accolis. ¶ Nigra.) Vmbrosa: more suo. ¶ Veteres sacrasse Pelasgos.) De his varia est opinio. Nā alii eos ab Atheniēsibus, alii a Lacunib᷒, alii a Thessalis dicūt originē ducere, quod est ꝓpensius. Nā multas in Thessalia Pelasgorū cōstat esse ciuitates. Hi ꝓmi Italiam tenuisse phibentur. ¶ Aruorū pecorisq; deo.) Publica ceremoniarū opinio hoc habet, pecorū & agrorū deū esse Syluanū. Prudētiores tn̄ dicunt eū esse ὑλικὸν θεὸν, hoc est deū τῆς ὕλης. Hyle aūt est faex oium elementorū. i. ignis surdidior & aer, itē aqua & terra sordidiora, vnde cūcta procreant̃: quā ὕλην, Latini materiā appellauerunt: nec incōgrue cū materiæ syluarū sint. Ergo quod Græci a toto, hoc Latini a parte dixerūt. ¶ Lucumq; diēq;.) Hoc a Romanis traxit, apud quos nihil fuit tā solenne q̄ dies cōsecrationis. Hinc est illud, Nostrosq; huius meminisse minores. ¶ Tarco & Tyrrheni.) Tarco Latinus noīatiuus est de græco veniens ab eo quod est Ταρχὼν: perdito ν,& ω commutata in ο, vt ἀπόλλων Apollo,& πλάτων Plato. aliter versus nō stat. ¶ Tuta tenebāt castra locis) Hoc est & natura & industria munitissima. Sed nouimus castra ꝑ naturā munita esse nō posse, nisi in collibus fuerint, quod si in mōtibus sunt, quō procedit, Latis tēdebat in aruis? Ne sit ergo cōtrarium, intelligamus quod hodieq; videmus & legimus, hic colliū fuisse naturā, vt planicies esset in summo, in qua castra inerāt Tarcontis. Quanq̄ multi velint, Celsoq; oēs de colle videri Iam poterat legio: ad Aeneā referri, vt intelligamus veniētes in collibus fuisse Troianos: Castra vero Etrusca in cāpis. Quod si velimus accipere: quēadmodū procedit, Tuta tenebant Castra locis: id est per naturā locorū. ¶ Tendebat in aruis.) Vt, Hic sæuus tēdebat Achilles. ¶ Et bello lecta.) Quia ait supra, Qui sese in bella sequātur, Præstantes virtute legit. Aut lecta ꝓprie, quia delectus est militum est. ¶ Fessiq; & equos,& corpora curāt.) Ingenti arte quod sequebatur omisit, rediturus in decimo. nanq; si vellet dicere venisse Aeneā, vidisse Tarcontem, petisse auxilia, satis longū fuerat,& perribat illud qđ ait supra, Toto nanq; fremuit cōdensæ litiore puppes: cū & Etruscorū festinationi, dicentis breuitas congruat. Verū hoc quod ĩ isto loco prætermisit, reddidit in decimo, dicēs, Nanq; vt ab Euādro castris ingressus Etruscis, Regem adit,& regi memorat nomēq;, genusq;. ¶ Ætherios nimbos.) Per aerē numinū. s. purgatiorē qui circa deos est, ὅθι νῦν ἱκάνει θεοῦ παρὰ δῶρα φέρουσα. ¶ Reducta.) Secreta. ¶ Egelido secretū flumine vidit.) Egelido. i. nimium gelido: & est vna pars orationis, vt, Eduráq; pirū. i. valde durā. Et sic dixit Secretū flumine egelido, hoc est præsidio fluminis: vt dicimus, secretus est monte vel syluis. Latēter autē ostēdit Aeneā non nisi flumine ablutū, numē videre potuisse. ¶ Obtulit vltro.) Id est deam cōfessa, vt in. ij. dixit,& est ordo, Obtulit se,& locuta est. ¶ Promissa.) κατὰ τὸ σιωπώμενον: vt supra, Hoc signū cecinit missuram diua creatrix. ¶ Laurenteis superbos.) Vt, Quos illi bello profugos egere supbo. ¶ Acrē Turnū.) Fortē,& proprie apud nos acer ē qui δεινὸς apud Græcos dicit̃ nā fortē,& vehementē,& asperum,& amarū potest significare. ¶ Poscere.) Prouocare. Cicero, Poscunt maiorib᷒ poculis, id est prouocant.

ASCENSIVS.

¶ Iamq; adeo exierat portis equitatus apertis, Aeneas inter primos & fidus Achates: Inde alii Troiæ pr. &c.) Docet, quō ꝓfecti sunt ad Tarconta: seu latine Tarcontē, Etruscorū ductorē, vtq; Venus Aeneæ Vulcania obtulit arma: ipsum cōplectens, atq; cohortās. Vñ, quia Donati nihil habemus: ¶ Ordo est. Equitatus. i. coetus, aut classis equitū: exierat iam adeo. i. ꝓcipue iam: aut oīno portis apertis. Exierat (inqt) videlicet Aeneas,& Achates fidus. s. Aeneæ comes, inter ꝓmos. Inde. i. deinde, sup. exierāt alii proceres Troiæ. Ipse Pallas cōspectus. i. cōspicuus in medio agmine: in, sup. chlamyde & armis pictis, q. s. a pře obtinuerāt, sup. exierat talis, q̄lis Lucifer: vbi. i. postq̄: ipse ꝑfusus vnda Oceani. i. lotus, s̄m opinionē vulgi, Oceano. i. Oriens: quē. s. Luciferū: (est. n. stella Veneris) Venus diligit ān alios igneis. i. fulgores astrorū: extulit coelo os. i. conspectū suū: sacrū. i. venerabilē: & resoluit tenebras. s. nocturnas, vñ Lucifer, q̄ lucē afferat, dicit̃. Matres pauidæ stāt in muris,& sequuntur oculis. i. obtutu: q̄a pedib᷒ stātes, nō poterāt, nubē pulueream. i. puluerulentā, ex puluere pedū collectā: & cateruas fulgētes ære. i. armis æreis fulgētibus iter nubē illā. Olli. i. oēs illi armati: tēdūt per dumos. i. loca inuia. s. ea, qua ꝓxima meta. i. proximū cōpendiū viarū, sup. erat: clamor. s. te instigantiū: it. i. diffunditur per aera: & vngula. s. equina, quatit cāpum putrē: sonitu quadrupedāte. i. a quadrupedātibus. i. q̄tern is pedibus incedētibus eqs facto: & hoc agmine. i. ordine militariter procedentiū: facto. i. instituto. Ingēs lucus est ꝓpe amnē gelidū. i. subfrigidū ꝓpter syluā: Ceretis. i. vrbis Agillinæ: sacer. i. venerabilis: late. i. in latū, religione. i. obseruātia,& religioso cultu patrū. i. maiorū. Colles. i. mōticuli, caui. i. habentes vallē interiacentē, inclusere, sup. lucū illū: vndiq;. i. ex oi parte: & cingūt nemus abiete nigra. i. vmbrosa. Fama est veteres Pelasgos. i. Græcos, q ĩ Italiā venerant: sacrasse. i. dicasse, Syluano, deo aruorū,& pecoris: & lucum sup. illū: & diē, sup. solennē,& sacrū. Pelasgos (inqt) q ꝓmi habuere. i. possederunt aliqñ, fineis Latinos, Tarco: & Tyrrheni. s. populi: tenebāt haud ꝓcul hinc. i. nō lōge ab hoc loco: castra tuta locis. i. munitione locorū: & ois legio. s. Tyrrhenorū: poterat iā videri. s. ab Aenea: de colle celso. i. arduo,& difficulter accessibili: sed planiciē Ordo.

latam habente. aut, omnis legio Aeneæ venie̅tis poterat videri a Tarcōte de colle excelso: vbi excubias fecerat: licet in valle muni̅ta, exercitū haberet, & castra. Sed prior modus, qa placet Seruio placet & mihi, eo qđ sequitur: & tendebat. i. tētoria habebat: sicut in. ii. Hic Dolopū manus, hic sæuus tēdebat Achilles. i. in aruis latis. i. late se extēdentibus, in planicie collis. Pater Aeneas, & iuuētus lecta. i. delecta, aut electa: bello. i. ad bellū: succedunt huc. i. ad hunc collē, vbi erat Tarcon: & ipsi fessi curāt. i. reficiunt & reparant & equos & corpora sua. s. priusquā ad Tarcontē accederent. At Venus dea cādida. i. relucens: inter nimbos. i. nubē: ęthereos. i. lucidā, & quasi cœlestē: aderat, ferens dona. s. arma, a Vulcano fabrefacta: & vt. i. postq̄ ipsa vidit natū. i. filiū: in valle reducta. i. inter duos colleis inclusa: vidit (dicit) procul. i. de longe: secretū. i. diuisum ab exercitu aliorū: flumine egelido. i. multū & eminēter gelido, nisi sit nomē eius: affata est, sup. eū talib. dictis: & obtulit se. s. videndā cōspectui eius: vltro. i. nō requisita. Et munera pfecta, arte cōiugis mei. s. Vulcani: pmissa. i. quā ipse mihi pmiserat, aut quā me promiserā tibi pfecta, daturā arma: aut quā mihi pmissam dixi a marito. sed hoc vltimū refellit, & primū refellit ex eo, q̄ Venus in orōne sua nō meminit pmissionis. dicemus ergo, mediū. s. Venerē, pmisisse Aeneę se laturā, arma pfecta, arte mariti sui: vn̄ dictū est, At Troius heros Agnouit sonitū, & diuę pmissa parentis. ne o nate, dubites poscere. i. puocare, in p̄lia, Laurētes. s. populos: supbos. s. pp virtutē suā bellicā, aut pp ductores suos: aut Turnum acrē. i. strenuū, ductorē eorū, & capitalē tibi inimicū: Cytherea. i. Venus: a Cytheris montibus Cypri, dicta: dixit. i. finiuit orationē: & petiuit amplexus nati. i. filij sui: & sup. posuit sub q̄rcu aduersa. i. e regione, & ex aduerso sita: arma radiātia. i. resplēdentia, & quasi radios emittentia.

Illę deæ donis, & tanto lętus honore,
Expleri nequit: atq; oculos per singula voluit,
Miraturq;, interq; manus & brachia versat
Terribilem cristis galeam, flammasq; vomentem,
Fatiferumq; ensem, loricam ex ære rigentem,
Sanguineam, ingentem: qualis, cum cœrula nubes
Solis inardescit radijs, longeq; refulget:
Tum leueis ocreas electro, auroq; recocto,
Hastamq;, & clypei non enarrabile textum.
Illic res Italas, Romanorumq; triumphos,
Haud vatum ignarus, venturiq; inscius æui,
Fecerat ignipotens: illic genus omne futuræ
Stirpis ab Ascanio, pugnataq; in ordine bella,
Fecerat, & viridi fœtam Mauortis in antro
Procubuisse lupam, geminosq; huic vbera circum
Ludere pendentes pueros, & lambere matrem
Impauidos, illam tereti ceruice reflexam
Mulcere alternos, & corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam, & raptas sine more Sabinas
Consessu caueæ, magnis Circensibus actis
Addiderat, subitoq; nouum consurgere bellum
Romulidis, Tatioq; seni, Curibusq; seueris.
Post iidem inter se posito certamine reges
Armati Iouis ante aram, paterasq; tenentes
Stabant, & cęsa iungebant fœdera porca.

SERVIVS.

Deę donis.) Propter arma. Tāto lætus honore.) Quod manifestam viderat matrem, & plenam numinis sui. Interq; man^9 & brachia versat.) Iungendum est, vt intelligas Æneā manibus minora, brachijs maiora arma considerasse, vtputa loricam & scutum: hęc.n. sunt arma maiora, minora vero, galeā, gladiū, ocreas. Versat.) Considerat. Vt, Huc illuc vinclorū imensa volumina versat. Rigentē sāguineā, ingentē.) Distinguēdū pp plura epitheta. Solis inardescit radijs.) Irim physica rōne describit, q̄ fit cum aquosam nubē solis ardor irradiat. Nec est incōgrua hæc comparatio, cum lorica de diuersis metallis fieri plerunq; cōsueuerit. Leueis ocreas.) Nitida tibialia. Recocto.) Sæpe purgato. Sic Homerus.

αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ τεῦξε σάκος μέγα τε στιβαρόν τε.
Τεῦξ' ἄρα οἱ θώρηκα φαεινότερον πυρὸς αὐγῆς.
Τεῦξε δ' οἱ κόρυθα βριαρὴν κροτάφοις ἀραρυῖαν.
Καλὴν δαιδαλέην, ἐπὶ δὲ χρύσεον λόφον ἧκε.
Τεῦξε δέ οἱ κνημῖδας ἑανοῦ κασσιτέροιο.

Nō enarrabile.) Bñ non enarrabile. cum.n. in clypeo oēm Romanā historiā velit esse descriptā, dicendo, Illic genus oē futuræ Stirpis ab Ascanio, pugnataq; in ordine bella: carptim tñ pauca cōmemorat, sicut in. i. ait, Videt Iliacas ex ordine pugnas, nec tñ vniuersa descripsit. Haud vatū ignarus.) Futurorum nō inscius. Vēturiq; inscius æui.) Nō æui, sed q̄ in æuo erant futura. Stirpis ab Ascanio.) Vsq; ad Augusti Cęsarē. Mauortis in antro.) Pōt accipi, & fecerat lupā Mauortis, & Mauortis in antro. Dicēdo aūt sic, ondit multa alia fuisse depicta. Procubuisse.) i. prima pte se inclinasse: quod Græci προκλίνειν τίνα dicūt: vt inclinatiōe corporis vbera pberet infantibus. Nā si pcubuisse, iacuisse accipias, contrariū est quod dicit, Ludere pēdentes pueros. Sciendū tñ est voluisse eū gestum pprie exprimere, quē in ipsius lupę cernimus statuis. Geminos huic, Re vera geminos mo: alias similes. Sane totus hic locus Ennianus est. Ludere.) Moueri. Terent. Cōgrum istum maximū in aqua sinito ludere. i. moueri. Pēdentes.) Cessantes. vt, Pendent opera interrupta, minęq;. Matrē.) Quasi matrē, cuius affectū pueris exhibebat. Tereti ceruice.) Rotūda cum longitudine: vt, Incūbens tereti Damon sic cœpit oliuę. Mulcere alternos.) Nō quod in pictura erat dicit, sed id qđ intelligimus factū fuisse: vt, Ter circū Iliacos raptauerat Hectora muros. Et corpora fingere lingua.) i. tergere. Cicero in Festiana, Spongijs sanguis effingebatur. i. tergebatur. Nec pcul hinc Romā.) Congrue iuxta pprios conditores. Raptas sine more Sabinas.) Raptas spectaculo sine vllo exēplo. Cōsessu caueę.) Cauea est vbi populus spectat. Magnis Circēsibus actis.) Magnis, quantū ad

pauperatem

paupertatē pristinā pertinet. Nā legimus pp equorū inopiā diuersis eos tūc vsos aīalibus. Raptę aūt sunt Sabinæ Cōsualibus, hoc est mense Martio. Consus aūt deus est consiliorū: qui ideo tēplum sub tecto habet, vt ostendat tectū esse debere consiliū, inde est qđ & Fidei pāno velata manu sacrificabat, qa fides tecta esse debet & velata. ideo aūt dicato Cōsi simulachro rapuerunt Sabinas, vt tegeret initū de rapto consiliū. Iste Cōsus & eques Neptun^9 dicitur: vn̄ etiā in ei^9 honorē Circēses celebrantur. Errāt ergo q dicūt magnis Circensibus, aut Megalesiacis, aut Romanis quos cōstat fieri añ Calēdas Ianuarias. Actis aūt, cū agerent: qa nō erat pręsens a passiuo participiū: vt, Et quavectus Abas. Circēsib^9.) Circenses dicti vel a circuitu: vel q̄ vbi nūc metę sunt, olim gladij ponebant quos circuībant dicti Circēses sine adiectione ludorū, cū ita dicamus ludos theatrales, ludos gladiatorios ludos Circēses. Romulidis.) Hic datiu^9 pluralis venit ab eo qđ est hic Romulida. Curibusq; seueris.) Mire dixit seueris. Cū.n. filias perdiderint Cetinenses, Antennates, Crustumini, & Sabini, cęteris quiescentibus Sabini soli bella sumpserunt: q interuenientibus postea triginta fœminis iā enixis de illis q̄ raptæ erant, pax facta est: ex quarū noībus Curię appellatę sunt in commune etiā mulierū honorē. Calēdę eis dicatę sunt Martię. Hora. Martiæ cælebs quid agā calendis? Iuuena. Munera fœmineis tractat secreta calendis. Nec.n. aliter cōgruit Martias calendas eē fœminarū, nisi quia (vt diximus) fœminę bella sedarūt. Sane sciēdū oēs virgines raptas excepta Hersilia, quam sublatā a marito, sibi Romul^9 fecit vxorē. Posito certamine.) Finito: vt, Añ diē clauso cōponet vesper Olympo. Iouis añ arā.) Añ templum Iouis statoris, quod fecerat Romulus postq̄ orās elatis armis meruisse ne suus exercitus fugeret. Iūgebant fœdera porca.) Fœdera, vt diximus supra, dicta sunt a porca fœde & crudeliter occisa: cuius mors optabatur ei q a pace resilisset. Falso aūt ait porca. Nam ad hoc genus sacrificij porcus adhibebatur; ergo aut vsurpauit genus p gñe: vt, Timidi venient ad pocula damę: cū has damas dicam^9. Ite supra lupā, cū artis sit hic & hęc lupus. Aut certe illud ostēdit, quia in oībus sacris fœminei generis plus valēt victimę. Denīq; si per marem litare non possent, succidanea dabatur fœmina. Si aūt per fœminam non litasset, succidanea adhiberi non poterat.

ASCENSIVS.

Ille deę donis.) Cōmemorat q̄ arma Aeneas a matre susceperat: & potissimō clypei describit sculpturā, res Romanorū præcipuas vsq; ad Augusti tpa continentē: vn̄ & Augusti egregia facinora, opportunitatē nactus cōpendio, ingeniosus Poeta pcurrit: quā ob rē est explodenda eorū opinio, q poetā constituisse dicūt, ad

Augustum

Augustum vsq; perducere opus, & illius gesta recensere. quod si esset, nõ hic & in. vj. tã diligenter ea percurreret. Potuisset tñ, si superuixisset Augustũ, alio ope instar tituus cecinisse: quod in Buco. & Georgi. pollicitus videt. ¶ Ordo aũt est. Ille. s. natus Veneris, Ordo. Aeneas: lętus donis deę. i. matris: sed potius, deę: q̃si a mortali talia cõferri nequirẽt: & lętus tãto honore, qa mater ipsum suo cõplexu dignata erat: aut tanto honore, quãtus est: tam insignib⁹ armis fulgere, nequit expleri. i. satiari, videndo: atq; voluit oculos p singula. s. arma: & miratur, sup. ea: & versat iter manus & brachia, galeam. i. cassidẽ terribilẽ: cristis. i. habentẽ terribiles cristas, & vomentẽ flãmas: sicut de galea Turni dictũ est: & ensem fatiferum. i. letiferũ, aut mortiferum multis: & loricã. i. thoracẽ: rigentẽ. i. ferre stantẽ & rigidã: ex ære. i. squãmis ęreis: sanguineam. i. sanguinei coloris: &, sup. ingentẽ. i. valde magnam, sup. talẽ: qualis, sup. est: nubes cœrula. i. cœrulei coloris: cũ. i. quãdo: inardescit. i. resplẽdet radijs solis. s. ex aduerso incũbentibus, & arcũ cœlestẽ producentibus: & refulget longe. i. refulgere videtur, præcipue a longe stantibus: tum, sup. miratur: & versat ocreas. i. munimina crurũ: leuis. i. polita, nõ aspera, aut politas, & leuigatas, si ad ocreas refers, sup ꝑle factas, ex electro, & auro recocto. i. iterũ fuso, & ita purgatiore: & hastã, & textũ. i. texturã, & sculpturã clypei: non enarrabile. i. difficile enarratu: declinat ergo hoc textũ, texti: pro re ipsa contexta. Ignipotens. s. Vulcanus: haud ignarus vatũ. i. vaticiniorũ, a vatibus editorũ: aut officij vatũ non inscius: q̃, pro. i. non inscius ęui futuri: fecerat illic. i. in illo clypeo, res Italas, & triũphos Romanorũ: & fecerat illic oẽ genus stirpis. i. ꝓgeniei futurę ab Ascanio: & fecerat in ordine bella pugnata. i. vt bellata. i. bello gesta erãt: & lupã fœtã. i. enixã: nuper ꝓcubuisse. i. ꝓ̃ma parte se inclinasse: in viridi antro Mauortis. i. Martis. i. vbi erant Martis filij, Remus, & Romulus, & ab ea nutriendi: & geminos pueros pendentes circũ vbera ludere huic. i. in eius applausum. s. lupæ: & matrẽ. i. quę tanquam matrẽ se gerebat. s. lupã: lãbere, sup. pueros. s. Remũ, & Romulũ: impauidos. i. imperterritos: quo indicio, Martis filij ꝓbabãtur: nã pueri, naturaliter sunt pauidi. Aut ordo est, & pueros impauidos lambere. i. dulciter sugere: matrẽ. i. lupã, pro matre: & illam. s. lupã: reflexã ceruice tereti. i. rotunda in longũ: mulcere. i. mitigare, aut placare lãbendo alternos: vt catulos suos solẽt lupæ: q̃ res, cum vna esset sculpi, aut fingi nõ poterat. nam si alterum visa est lambere, aut mulcere: non potuit alterũ etiam mulcere: sed sic, sculpta erat, vt lãbisse visa alterũ, ad alterũ festinaret: & fingere. i. tergere, & solidare corpora. s. infantũ, lingua. s. sua: quod vrsis ꝓprium est. Nec. i. & non: & addiderat nõ procul hinc. i. ab hac sculptura iam dicta, Romã: & Sabinas. s. virgines, & matronas raptas. s. a Romulo, & cohabitatoribus eius, postq̃ a finitimis coniugia impetrare nõ poterant: sine more. i. exẽplo, quia noua inuentione: dum. n. consualia Neptuno agerent. i. hasticos ludos, quæ hastiludia nõnulli vocant, cõuocatis vicinis ad spectacula: vbi conuenissent suã sibi quisq; rapuit: vnde dicit, raptas consessu caueę. i. in loco concauo, vbi consederant in circuitu spectantes: & hoc magnis Circensibus. s. ludis, qui idcirco fiebant actis. i. dum agi deberent: & addiderat nouum bellũ cõsurgere subito Romulidis, & Tatio seni, & curibus seueris. i. inter Romulidas, ex vna parte: & Tatiũ, ducẽ Sabinorum: & inter ciueis Curienseis, quos Seueros vocat: quia cæteris quiescentibus, iniuriã vlcisci voluerunt: & tria bella cum Romanis gesserunt. Est aũt hę Cures, harum Curiũ, ciuitas olim Sabinorũ: vñ Numa Põpilius erat. Post. i. postea, ĩdẽ reges. s. Romulus, & Tatius: certamine posito. i. sedato inter se, stabant armati añ aram Iouis, & tenentes pateras. s. q̃bus Ioui libabant: & iungebant. i. inibant: fœdera porca cęsa. i. icta, & percussa fœde. Nam qui fœdus percutientes, porcum inibant, dicebant antequã ferirent: Iuppiter, populum. N. sic ferito, vt ego hunc porcum ferio: tantoq; magis ferito, quãto magis potes: pollesq;, si. s. fœdus non seruaret.

Haud procul inde, citę Metum in diuersa quadrigę
Distulerant (at tu dictis Albane maneres)
Raptabatq; viri mendacis viscera Tullus
Per syluã, & sparsi rorabant sanguine vepreis.
Necnon Tarquinium eiectum Porsenna iubebat
Accipere, ingentiq; vrbem obsidione premebat.
Æneadæ, in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemq; minanti
Aspiceres, pontem auderet quòd vellere Cocles,
Et fluuium vinclis innaret Chloelia ruptis.

SERVIVS.

¶ Citę Metum in diuersa q̃drigę.) Donatus hoc loco contra metrũ sentit dicẽs, Citæ. diuisæ, vt est in Iure, erecto, non cito. i. patrimonio vel hęreditate nõ diuisa. Nam Cit⁹ cum diuisus significat, ci, longa est. Ergo Citæ, veloces intelligamus. Quod aũt dicit Virgilius Metum: Metius Suffetius dictus est, quod nomen mutilauit causa metri. Nouimus aũt nominũ vel mutationem vel mutilationẽ cõcessam poetis, sic pro Polluce, Castorẽ: pro Citheride, Lycoridẽ ponit: vt, Sed quę legat ipsa Lycoris. Hic aũt Metius Suffeti⁹ cũ apud Albanos summã rerũ teneret, a Romanis in auxiliũ contra Fidenates vocatus, iure societatis venit quidẽ, sed in prælio ipso ad hostes defecit. Quod cernens Tullus Hostilius ait voce maxima militibus suis, ita vt etiã hostis audiret, Ne trepidetis, meo cõsilio factũ est, vt factiose Metius Suffetius ad hostes trãsiret. Quo consilio & suis pene iam amissas vires reddidit: & effecit ne hostes crederẽt Metio. quẽ post victoriam captum, Tullus Hostilius religauit ad binas quadrigas, ita vt ab vnis quadrigis traherentur manus, pedes vero ab alteris: quibus agitatis velociter, eum crudeli morte discerpsit. Videns ergo poeta Romano nomini incongruam esse vindictam, culpam in criminis retorquet authorem, dicens ex sua persona ad ipsum Metium. ¶ At tu dictis Albane maneres.) Ideo etiã. ¶ Mendacis) Infert, vt tacitę quęstioni, & inuidię crudelitatis occurrat. ¶ Necnon Tarquinium eiectum Porsenna iubebat.) Tarquinius superbus habuit perditos filios, inter quos Aruntem: qui dũ in castris esset, patre suo Ardeã obsidente: & ortus esset inter eũ & Collatinũ maritum Lucretię, de vxoribus sermo, eo vsq; contẽtio processit, vt ad probãdos earum mores, arreptis equis statim domos suas simul ꝓficiscerentur. Ingressi itaq; ciuitatẽ Collatiã vbi fuit Lucretię domus, inuenerunt eã lanificio operã dantẽ, & tristẽ propter mariti absentiam. Inde ad Aruntis domũ profecti cum vxorẽ eius inuenissent cantilenis & saltationibus indulgentẽ, reuersi ad castra sunt. Quod Aruns dolens, cũ de expugnanda Lucretię castitate cogitaret, mariti eius noĩe epistolã finxit, & dedit Lucretię: in qua hoc continebat, vt Aruns susciperetur hospitio. Quo facto, per noctẽ stricto gladio eius ingressus cubiculũ cũ Aethiope hac arte egit vt secũ coiret, dicens, Nisi mecũ concubueris, Aethiopem tecũ interimã, tanquã in adulterio deprehenderim. Timẽs itaq; Lucretia ne castitatis amore famã depderet (quippe quã sine purgatione futurã esse cernebat) inuita turpibus iperijs paruit. Altero die cõuocatis ꝓpinquis marito Collatino, pr̃e Tricipitino, Bruto auunculo, qui tribunus equitũ celerũ fuerat, rẽ indicans, petijt ne violatus pudor, ne'ue inultus eius esset interitus: & electo gladio se interemit, quẽ Brutus de eius corpore exertũ tenẽs ꝓcessit ad populũ: & multa cõquestus de Tarquinij superbia, & filiorũ eius turpitudine, egit ne in vrbẽ reciperent. authoritate qua plurimũ poterat: nã vt diximus, Brutus tribun⁹ equitum fuerat. Sed cum nõ susciperentur, Tarquinius cõtulit se ad Porsennã regem Thuscię: qui pro Tarquinio cũ ingentibus copijs capto Ianiculo, & illic castris positis, Romã vehementer obsedit. Et cũ per sublicium pontẽ, hoc est ligneũ, transire conaretur, solus Cocles hostilem impetũ sustinuit, donec a tergo pons solueretur a socijs, quo soluto se cum armis pręcipitauit in Tyberim. Et licet læsus in coxa, tamen eius fluenta superauit. Vñ est illud ab eo dictum cũ ei in comitijs coxæ vitiũ obijceretur, Per singulos gradus admoneor triũphi mei. In tantã autẽ obsidionis necessitatem populus venerat, vt etiã obsides daret, ex quibus Chloelia inuenta occasione transnatauit fluuiũ, & Romã reuersa est. Redditaq; rursus est, pacis lege eã Porsenna repetẽte: q admiratus virtutẽ puellæ dedit ei optionẽ, vt cũ quibus vellet rediret. Illa elegit virgines: vnde Porsenna hoc quoq; miratus concessit: & rogauit per literas populũ Romanũ, vt ei aliquid virile decerneretur: cui data est statua equestris, quã in sacra via hodieq; conspicim⁹. ¶ Eiectum.) Atqui facile poterat suscipi. Si ideo nõ est susceptus, qa occidi non poterat religione ĩpediente. rex enim etiã sacrorũ fuerat. Vnde postea alij facti sunt cõsules, alij reges sacrorũ. ¶ Porsenna.) Vnum n, addidit metri cã: vnde & penultimę datus accentus est. Nã Porsena dictus est. Martialis, Hãc spectare manũ Porsena non potuit. ¶ Aeneadę.) Satis longe petitum epitheton. ¶ Illũ.) Coclitem. Et mõ Cocles in hoc hoĩe de quo dicit, propriũ est nomen. In alijs appellatiuũ. nam luscos, coclites dixerũt antiqui. Vnde & Cyclopas, coclitas legimus dictos, q vnũ oculum habuisse perhibentur. ¶ Vinclis innaret Chloelia ruptis.) Atqui obsides nõ ligã-

tur: sed vincla pro custodijs accipiamus. Aut certe vinclis ruptis pontis, id est iam ponte resoluto.

ASCENSIVS.

Ordo. ❡ Haud procul, &c.) Percurrit cætera Romanorū gesta. ❡ Ordo est. Quadrigę.i.equi q̄terni trahentes currus: aut currus ipsi citæ .i.citati, & instigati: distulerāt.i.distraxerāt: haud.i.nō procul: inde .i.ab iam dicta pictura: in diuersa.i.in diuersas parteis: Metti.i.Metium Suffetiū, Albanorum principē, fidefragū: vt Liuius ad longum, & Seruius satis expresse recitat. Et quia hoc atrox factū videtur, docet Poeta, iustam esse vltionē, dicens: at.i.tametsi, hoc crudele vr̄ tibi.o Albane.s.o Meti, tu maneres.i.manere.i.stare deberes: dictis.i.pmissis, & cōuentis cū Romanis: & Tull⁹.i.Hostili⁹: raptabat.i.distrahere faciebat: viscera viri mendacis.s.Metij, p syluā, & vepreis.i.senteis, & dū rorabant: sparsi.i.respersi: sanguine .s.Metij. Necnon.i.etiam: Porsenna.s.rex Thusciæ: cui sa aūt metri adiecit n literā: nam Martialis, Porsena, media breui profert: iubebat.i.iubere Romanis videbatᵗ: accipere.i.vt reciperet: Tarquinum.s.superbū: qui volunt secundā longam esse, scribunt Tarquinum, sicut Metti: eiectum.s.propter superbiam eius, & Lucretiæ, a filio violationē: & premebat vrbem.s.Romā: ingenti obsidione: Aeneadę.i.Romani: qui ab Aenea descenderant: & pręcipue Brutus Collatinus & Tricipitinus: ruebant in ferrū.i.arma, pro libertate.s.tuenda, expulsis regibus. Tu aspiceres illum.s. Porsennam, similē indignanti, & similem minanti. quod Cocles, Romanus ille, auderet vellere.i.diuellere, & interrūpere: securi pontē.s.sublicium, ingruentibus hostibus: & quod Chloelia.s.virgo Romana, cū alijs obsidibus data: innaret fluuiū.s.Tybrim: & hoc vinclis.i.custodijs arcis: ruptis.i.illisis: aut, ruptis vinclis.i.sic abnitentis, & cum summo periculo aufugientis, ac si in vinclis tenta fuisset. Historias recitat Seruius: quas & in Liuio facile est inspicere, vnde breuior sum.

In summo custos Tarpeiæ Manlius arcis
Stabat pro templo, & Capitolia celsa tenebat,
Romuleoq́; recens horrebat regia culmo.
Atq; hic auratis volitans argenteus anser
Porticibus, Gallos in limine adesse canebat.
Galli per dumos aderant, arcemq; tenebant
Defensi tenebris, & dono noctis opacæ.
Aurea cæsaries ollis, atq; aurea vestis,
Virgatis lucent sagulis, tūm lactea colla
Auro innectuntur, duo quisq; Alpina coruscant
Gesa manu, scutis protecti corpora longis.
Hinc exultantes Salios, nudosq; Lupercos,
Lanigerosq; apices, & lapsa ancilia cœlo
Extuderat: castę ducebant sacra per vrbem
Pilentis matres in mollibus. hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis,
Et scelerum pœnas, & te Catilina minaci
Pendentem scopulo, furiarumq; ora trementem,
Secretosq; pios: his dantem iura Catonem.

SERVIVS.

❡ In summo custos Tarpeiæ Mallius arcis.) In summa clypei parte. Et bona rōne vtitur in pictura apta vnicuiqe rei loca distribuēs. Ideo enim in summa clypei pte dicit factū esse Capitoliū, quia hoc arcē vrbis esse manifestum est. Historia talis est, Brēno duce Senones Galli venerunt ad vrbem: & circa Alliam fluuium occurrentem sibi, deleuerunt exercitum omnem populi Romani. Aliaq; die cum vellent ingredi ciuitatem, primo cunctati sunt timentes insidias, qa & patentes portas, & nullum in muris videbant. Postea paulatim ingressi cuncta vastauerunt octo integris mensibus: adeo vt ea quæ incendere non poterant, militari manu diruerent, solo remanente Capitolio: ad quod cum vtensilibus reliqui confugerant ciues, qui tantū a Gallis obsidebanᵗ, etiā id penetrare cupiētibus: quos alij per dumeta & saxa aspera, alij per cuniculos dicūt conatos ascendere. Tunc Mallius custos Capitolij Gallos detrusit ex arce, clagore anseris excitat⁹, quē priuatus quidā dono Iunoni dederat. Nāque s̄m Pliniū, nullū animal ita odorē hominis sentit. ❡ pro templo.) Pro defensione tēpli: nā ante templū, non procedit: cum obsessus intra tēplum esset. Sic in.ix. Ipsi intus dextra ac leua ptur ribus astant. Teren. Nam nisi hęc ita essent, p illo haud stares Phędria. ❡ Tenebat.) Defendebat, & est militare verbū, vt etiā Salustius dicit. Vnde ecōtra victos, loco motos dicimus. Cicero, Loco illo motus est. ❡ Horrebat regia culmo.) Curiā Calabriā dicit, quam Romulus texerat culmis. Ad quā calabatur.i.vocabatᵗ senatus, vocabatur & populus a rege sacrificulo: vt qm̄ adhuc fasti nō erant, ludorū & sacrificiorum prænoscerent dies. ❡ Atq; hic.) In Capitolio. Et satis prudenter argenteū anserem dixit, nam quasi epitheton est coloris, & significauit rem veram. Nā in Capitolio in honorem illius anseris, qui Gallorum nunciauerat aduentū, positus fuerat anser argenteus. ❡ Auratis porticibus.) Hoc ad tēpus retulit florentis Romanę reipublicæ. Nam illo loco vbi dixit, Horrebat regia culmo: ideo addidit Romuleo, vt incipientis & pauperis adhuc imperij tēpora designaret. ❡ Canebat.) Quasi prædiuinabat. Nam canere, & dicere, & diuinare significat. ❡ Arcēq; tenebant.) Deest pene. Nā prope tenuerunt. ❡ Defensi tenebris, & dono noctis opacę.) Multi iteratione volunt. Alij dicunt tenebris pp cuniculos. ❡ Dono noctis.) Somno. Nam somnus noctis est donū. ❡ Aurea vestis.) Hoc est barba. Vnde econtra inuestes dicimus imberbes: vnde est, Tunc mihi prima genas vestibat flore iuuentas. ❡ Virgatis lucent sagulis.) Quę habebant in virgarum modū deductas vias. Et bene allusit ad Gallicam linguam, per quam virgæ purpura diciᵗ. Virgatis ergo, ac si diceret purpuratis. ❡ Gesa.) Hastas viriles. Nam etiam viros fortes Galli gesos vocant. ❡ Scutis longis.) Per hęc, corporum ostenditur magnitudo. vt supra, Stabant tercentum nitidi in præsepibus altis. Per quod equorum magnitudinem expressit. ❡ Hic.) In eodem scuto. Et congrue sacerdotes statim post tēpla cōmemorat. ❡ Salios.) Qui sunt in tutela Iouis, Martis, Quirini. Dicti Salij ideo qđ circa aras saliūt & tripudiant. ❡ Nudosq; Lupercos.) Cū in honore Panos Lupercalloꝝ solennitas celebrareᵗ, pecora Romanorum subito a latronibus rapta sunt. Illi piectis vestibus persecuti sunt latrones: quibus oppressis & receptis aīalibus propter rē a nudis pspere gestam, consuetudo permāsit vt nudi Lupercalia celebrarent. ❡ Lanigerosq; apices.) Flamines in capite habebant pileum in quo erat breuis virga desup habens lanę aliqđ. Quod cum per ęstus ferre non possent, filo tantū capita religare cœperunt. Nam nudis penitus eos capitibus incedere nefas fuerat. Vnde a filo quo vtebātur, flamines dicti sunt, quasi filamines. Verū festis diebus filo deposito, pilea necesse erat accipere, quę s̄m alios ad ostendendā sacerdotij eminentiā sunt reperta: sicut colūnę mortuis nobilibus superponuntur ad ostendendū eorū columen. Alij dicunt nō propter eminentiā dignitatis hoc factū: sed qa cum sacrificarēt apud Laurolauinium, & eis exta frequenter aues de vicinis venientes locis abriperent, eminentia virgarū eas terrere voluerunt. Exinde etiā consuetudo permansit, vt apud Laurolauiniū ingentes haberent virgas, non breues, vt in vrbe. ❡ Lapsa ancilia cœlo.) Regnante Numa Pompilio scutū breue & rotundū cœlo lapsum est. Et cū aruspices respondissent illic fore vrbis imperiū vbi illud fuisset: diligentia Numę, ne quandoq; ab hostibus posset auferri, adhibito Mamurio fabro multa similia facta sunt, & in templo Martis locata. Quod aūt dicit ancilia, plurali vtitur numero pro singulari. Nam vnū lapsum est. Ancile autē dicitur, aut quasi vndiq; circūcisum: aut quasi ἀμφίχειλον.i. vndiq; labrum habens. ❡ Extuderat.) Studiose fecerat. ❡ Ducebant.) Deducebant. Hęc enim fuerat consuetudo. ❡ Pilentis matres in mollibus.) Pilenta sunt vehicula, sicut nunc basternas videmus. Erant aūt tunc Veneti coloris, nō vt nūc rusati, quib⁹ nisi castę vtebanᵗ. Mollibus aūt pensilibus: vt contra, Plumas pensiles dicimus, & molles significamus. ❡ Hinc pcul.) Bene longe a tēplis inferos facit. ❡ Scelerꝫ pœnas.) Pro sceleratoꝝ. Et bene ait, scelerꝫ pœnas, in crimina.n. personę incidunt, non ipsaꝫ pprie sunt crimina. Vnde & sceleribus sunt statuta supplicia, quę in se incidentes hoīes obnoxios faciunt. ❡ Et te Catilina minaci Pēdentē scopulo.) Hoc quasi in Ciceronis gratiā dictū videtur. ❡ His dantē iura Catonē.) Vt & supra diximus, Censoriū significat, nō Vticensem qui cōtra Cæsarē bella suscepit. Et supergressus est hoc loco Homeri dispositionē. Siquidē ille Minoem, Rhadamantum, Æacum de impijs iudicare dicit, hic Romanum ducem innocentibus dare iura commemorat.

ASCENSIVS.

❡ In summo custos.) Eandē rem psequitur, vnde Ordo est. Mālius.s.vir ille Romanus, custos arcis Tarpeię.i.capitolij a Tarpeia virgine postea denominati: stabat in summo.s.clypei: pro tēplo.i.

pro

pro defensione templi Iouis capitolini:& tenebat.i.defendebat: capitolia celsa.i.sublimia:& arcem Romanā:& regia recens.i.paucis annis antea constructa.s.Calabria domus:horrebat.i.horrida, & aspera erat:cultu Romuleo.i.sicut Romul⁹ coluerat,& culmis cooperuerat. Atq; anser argēteus.i.albus:aut(reuera)in Clypeo argenteus, vt albedinem referret:volitans.i.volitāti,& alas clangenti similis:hic.i.in capitolio: canebat Gallos.s.Senones adesse porticibus auratis.i.auro coopertis:in limine.i.in ingressu. Nam, sup. Galli, aderant per domos:& tenebant arcem.i.capitoliū:& id quasi nondum enim oino tenebant defensi tenebris,& dono.i.indulgentia,& opportunitate:noctis opacę.i.valde tenebrosæ:Cęsaries.i.coma vero cedēs:aurea.i.aurei coloris,vt fulua:erat,sup. illis:atq; vestis.i.barba:erat illis aurea:& lucent singulis.i.illis indumentis militaribus:virgatis.i.intercisis purpura, aut purpuratis:tum.i.insuper:colla lactea.i.candidissima: innectuntur auro.i. indumento aureo:quisq;.i.singuli,coruscant.i.quatiunt: manu.s. sua:deo Gessa,seu Gesa.i.hastilia:Alpina.i. ex Alpib⁹ decerpta:ꝓtecti corpora.i.habentes corpora ꝓtecta:longis scutis:quia & ipsi longi erant. Et Vulcanus extuderat.i.studiose fecerat (ab extūdo nam excudo,& excudi,seu excusi,mediam producit: vt in.vj.Excudent alij spirātia mollius æra.) Salios.i.sacerdotes Martis,a Numa institutos:exultantes.s.cum ancilibus & Lupercos.s.sacerdotes Panos, Lycęi:nudos.i.qui nudi discurrebant:& apices.s.infularum:lanigeros.i.lanam gerētes:vnde & flamines, quasi filamines dicti sunt:& ancila.s.scuta breuia circuncisa, lapsa coelo, saltē vno tempore Numæ:matres.s.matronæ Romanę castæ: ducebant.i. deducebant:sacra.s.Romana:per vrbē.s.Romanā:in pilentis.i.vehiculis sic dictis:mollibus.i.pensilibus,& molliter incedentibus. Et,sup. Vulcanus adit procul hinc.i.longe ab horū sculptura, etiā sedeis tartareas.i.infernales.s.alta.i.ꝓfunda hostia: Ditis.i. Plutonis:& poenas scelerum.i.sceleratorū Romanorū: & te,o Catilina (cuius Sallust.describit bellū,& quē Cicero vicerat:in cuius gratiam hæc dicta putant.) pendentē scopulo minaci.i.minanti:ubi assidue pręcipitiū,quod infertur iuste per ambitionē rempublicā occupantib⁹ vt Catilina conabaᵗ:& tremantē ora furiaꝝ.s.infernaliū:& pios.s.maneis Romanoꝝ pioꝝ, dū viuerēt:& Catonē,s.maiorē, qui Censorius dictus est:dantē his.s.pijs:iura.i.iusta moderamina vitę,sicut in vita fecerat:qa Quę gratia currū, Armorumq; fuit viuis, q̄ cura nitētis Pascere equos eadem sequiᵗ tellure repostos.hoc est,eadē exercēt apud inferos,q̄ exercuerant apud superos:vt dictū est in.vj.Ad hoc aūt supplicia noxioꝝ inducit, vt viuos a scelerib⁹ deterreat:vtq; nō solū pijs p̄mia,sed & impijs tormenta apud inferos parata significet.

SERVIVS.

Hæc inter tumidi late maris ibat imago
Aurea,sed fluctu spumabant coerula cano,
Et circum argento clari delphines in orbem
Æquora verrebant caudis,æstumq; secabant.
In medio classeis æratas,Actia bella
Cernere erat,totumq; instructo Marte videres
Feruere Leucaten,auroq; effulgere fluctus:
Hinc Augustus agens Italos in prælia Cæsar
Cum patribus,populoq;,penatibus,& magnis dijs
Stans celsa in puppi,geminas cui tempora flāmas
Lęta vomunt:patriumq; aperitur vertice sydus.
Parte alia ventis & dijs Agrippa secundis
Arduus,agmen agens, cui belli insigne superbum
Tempora naualí fulgent rostrata corona.
Hinc ope Barbarica,varijsq; Antonius armis,
Victor ab Auroræ populis,& littore rubro,
Ægyptum, viresq; orientis, & vltima secum
Bactra vehit,sequiturq;(nefas)Ægyptia coniux.
Vna omnes ruere,ac totum spumare reductis
Conuulsum remis,rostrisq; stridentibus æquor.
Alta petunt:pelago credas innare reuulsas
Cycladas,aut montes concurrere montibus,altos,
Tanta mole viri turritis puppibus instant.
Stupea flamma manu,telisq; volatile ferrum
Spargitur:arua noua Neptuuia cæde rubescunt.

❡Hęc inter.) Bene inter inferos & superos mare factum dicit,qđ,vt supra diximus, nos ab antipodibus diuidit,qui inferi sunt nostri comparatione. ❡Imago aurea.) Non est contrarium quod & coeruleam,& aureā,& argēteam maris esse dicit imaginē:quam scimus ꝑ vētorum qualitate mutari,& colores varios reddere, quod expressum in scuto fuisse significat. ❡Coerula.) i.maria. ❡Fluctu cano.) Omnis eni spuma alba est. ❡In orbem.) In circuitum. ❡Æstumq; secabat.) Naturalem rem ostendit,nam semper mare turbatur cū Delphini apparuerunt. ❡Cernere erat.) gręca figura. ❡Leucatē) In ꝓmontorio Epiri est mons Leucate. ❡Hinc Augustus agens Italos.) Cū de statu reipublicæ esset longa contentio īter Augusti & Antonii & Lepidum,placuit vt totū Orientē teneret Antonius: Augustus Gallias & Hispanias cū Italia: Lepidus Africā, Siciliā, Sardiniam ad causam maioris fidei. Antonius sororē Augusti duxit vxorē. Profecti itaq; sunt in ꝓuincias suas. Sed Antoni⁹ in Ægypto captus est amore Cleopatrę,nō vsquequaq; adeo vt ea dimissa cōtra Parthos ꝓficisceretur,quib⁹ victis dū Cleopatrę cupiditate festinat exercitū oēm frigore in Armenia perdidit. Ipse tñ animaliū cadaueribus pastus cū paucis ad Ægyptum est reuersus:vbi ea coepit suadere Cleopatra vt se sortiretur vxorē,derelicta sorore Augusti.quo facto Augustus vehemēter accensus contra eū coepit bella moliri. Antonius re cōperta collectis Oriētis viribus prior cū vxore Cleopatra venit ad bellū. Conflictū est naua li certamine circa Actiū Epiri promōtoriū, vbi victi sunt Antoni⁹ & Cleopatra,& in fugā coacti:postea occiso Antonio illa sibi serpentes adhibuit. Sed quia belli ciuilis triūphus turpis videtur, laborat poeta vt probet iustū bellū fuisse,dicens Augustū esse cum patribus, populoq;,penatibus,& magnis dijs. Cōtra cū Antonio auxilia peregrina & monstrosa Ægypti numina:& re uera in exercitu Antonij oēs Barbari fuerunt, quod & Virgi.dicit, Ægyptum viresq; Orientis, atq; vltima secū Bactra vehit. Vñ etiā de hoc bello egit triumphū. Nec.n.ciuile putatū est,quod tantummō Romano duce gestū est, q & ipse Barbarę seruiebat vxori:adeo vt pręto ria ei castra cōcederet. Quoꝝ qui potiebatur īperio, ipse vocabat exercitū. Vñ ē illo loco de Cleopatra, Patrio vocat agmina sistro.

Nā Antonius consulare sibi tātum detinuit imperiū, in quo sola est potestas iubēdi. Ille.n. ducit exercitū qui habet in potestate castra prætoria. ❡Penatibus magnis dijs.) Alij vnum volunt esse:alij separāt. Vt magnos deos accipias Iouē, Mineruam, Mercuriū, quos Aeneas de Samothracia sustulit. ❡Tēpora flāmas læta vomūt. Naturaliter.n. August⁹ igneos oculos habuisse diciᵗ, adeo vt quidā eques Romanus interrogatus ab eo cur se viso verteret faciem: dixerit, quia fulmē oculoꝝ tuorum ferre non possum, sicut ait Suetonius. ❡Aperitur vertice sydus.) Sydus in vertice, hoc est super galeā. Nā e a quo tp̄e per diem stella visa est, dū sacrificaretur Veneri genitrici & ludi funebres Cęsari exhiberentur (cuius sydus putatū est Augusto persuadente) in honorē patris August⁹, stellam in galea coepit habere depictā. Parte alia.) Non ecōtra: sed in alia parte aciei. ❡Ventis, & dijs Agrippa secundis.) Secundus dixit Augusti comparatione. Nam hoc dicit Augustus, Nimio ventorū & numinum vtebatur fauore. ❡Agrippa secundis.) Hoc est, Ille habuit primū fauorē, hic scđm. ❡Naualí rostrata corona.) Sextus Pompeius Pōpeij filius in Sicilia piraticā exercuit, contra quē primo cum Agrippa pugnauit Augustus. Postea Agrippæ cura data est: qui eū deleuit, ob quod ei Augustus rostratā dedit coronā, qa vicerat naualí certamine. ❡Hic.) A parte contraria. ❡Victor ab Auroræ populis.) Quia vicerat Parthos, vt diximus. ❡Littore rubro.) Erythreo mari quod est inter Ægyptum & Indiam. ❡Et vltima secum Bactra venit.) Vltima, non quantum ad fines spectat orbis terrarum: sed vltima in imperio Antoniano. Constat enim Bactrianos posse habere gentes innumeras. ❡Nefas.) Exclamatio est: non in eo tantū quod Ægyptiam Romanus duxerat: sed etiam quod mulier castra sequebatur. Quod in ingenti turpitudine apud maiores fuit. Vnde bellaturus Pompeius in Lesbo reliquit vxorē. ❡Ruere.) Ruebant, id est veniebant cum impetu. ❡Concurrere montibus altos.) Alij Altis legunt: vnum tamen est. ❡Turritis puppibus instant.) Hoc de historia traxit, nam Agrippa primus hoc genus turrium inuenit, vt de tabulatis subito erigerentur, simul ac ventum esset in prælium, turres hostibus improuisę. ❡Arua noua Neptunia cæde.) Noua cęde, magna, nimia. Nam non dicit re vera noua.

ASCENSIVS.

¶ Hęc inter,&c.) Peruenit tandē ad id quod primū prętendit:ad Augusti.s.egregia facta describenda:& potissimū,ad pugnā Actiacam describendā:quę illi,& glorię,& vtilitati plurimæ fuit. Nam in ea.M.Antoniū Triumuirū:quē vnum habebat tum collegam:nā Lepidus multo ante interierat:superauit cū Cleopatra: Ægypti regina:quo deleto,solus rerū potitus est. ¶ Ordo aūt est. Imago aurea.i.ex auro sculpta:maris.s.Actiaci: tumidi.i.inflati:ibat.i.ire videbat͛,inter hęc.i.summa & infima:nā capitoliū in summo,& regna Ditis,nimirū in imo erāt:vnde & triū fratrū,eorundēq; summorū deorum regna descripsit: Iouis,in capitolio: Plutonis,in tartaro: & nunc Neptuni,in mari: sed cœrula.i.aquę marinę:aut ipsa maria:spumabant fluctu cano.i.subalbo:& delphines.s.pisces clari.i.fulgētes:argento.i.ex splendore argenti:vnde erāt,vertebant,aut verrebant caudis.s.suis:ęquora.i.maria: circū.i.in circuitu in orbē.i.in gyrum,& circuitū rotundū: & secabant.i.diuidebant:æstum.i.fretum,seu feruorem aquarum.Erat, id est contingebat,aut dabatur cernere in medio.s.maris: classeis æratas.i.bellicas:ære munitas:appositorie,bella Actia.i.qbus bella Actiaca postmodum gesta sunt:& tu videres.i.videre posses:accipiēdo secundam personam,pro quolibet.i.quilibet,videns clypeum,videret Leucaten.i.montem illum in promontorio Epiri:feruere.s.fulgoribus armatorum:aut Leucaten.i.mare vicinū:feruere classibus æratis,aquas sulcantibus:& pro.i.fluctus.s.iuxta Leucaten:effulgere auro.i.splendore auri:Vtrunq; per tertiā coniugationē deduxit,a feruo,& effulgo:Cęsar August⁹ erat,sup.hinc.i.ex vna parte agens.i.impellens:Italos.i.pręlia.& stans in celsā puppi,tāquam princeps exercitus,& classis cū patribus.i.senatoribus:cum populo.s.Romano:& cum magnis dijs.i.cū fauore magnoꝝ deorum:quos pręsentes sculpserat Vulcanus,tanq̄ Augusti parteis tutantes:cui.s.Augusto,tēpora lęta:quod boni exitus signū est: vomunt geminas flāmas.s.oculorum,vt interpretatur Ser.aut geminas,qa ab vtrisq; tēporibus diffusas:& sydus patriū.i.patris eius,adoptiui.s.Iulij Cęsaris:de quo dictū est,Ecce Dionei ꝓcessit Cæsaris astrum:aperitur.i.aperte videtur:vertice.i.in summitate galeæ:Agrippa.s.affinis,& amicus Augusti:arduus.i.sublimis:erat,sup.agens:agmen.s.Italorū,sup.in parte alia.i.a latere: & in alio quodammodo cornu:agens inquam,& ventis,& dijs secundis.s.in fauore,& potestate: quia primum Augustus obtinuerat fauorem,& auxilium:cui.s.Agrippæ:tempora fulgent rostrata.i.quasi rostris nauium ornata.s.corona nauali:quæ fiebat ex rostris nauium victarū:& dabatur victori:appositorie,insigne.i.quæ erant insigne.i.ornamentum:superbum.i.gloriosum,& magnificū belli.s.naualis. Antonius.s.Marcus triumuir: vehit hinc.s.ex aduersa parte:ope Barbarica.i.a Barbaris cōtracta:& armis varijs.i.variorum populorum:existens victor, vehit (dicit) secum ab populis Auroræ.s.Parthis,& ab littore rubro,id est mari Erythreo,quod est inter Ægyptum & Indiam:&.i.simul: Ægyptum.i.populum,& potentiam Aegypti:& vires Orientis.i.populi Oriētalis:& Bactra.i.Bactrianos populos: vltima.i.vltimos in imperio Antoniano Orientē versus:& cōiux Aegyptia.s.Cleopatra seqtur.s.exercitum, nefas.i.quæ res nefanda est,& detestāda Romano viro: vñ ꝑ exclamationem dicit,nefas.Oēs ruere.i.ruebant:aut ruere videbātur:vna.i.pariter:ac totū æquor:spumare,sup.cœpit:aut visum est,aut spumabat:conuulsum,id est sulcatum:remis reductis,id ē retrorsum ductis, vt fortius īpingant:& rostris, scilicet nauium: stridentibus,id est cum stridore aquas sulcantibus,ceu secantibus: &,supple omnes petunt,alta,id est profunda maria: vbi.s.superficies aquę alta est,vt in medio mari:nam aqua sphęrica est,vt cętera elementa:tu credas,id est credere possis:si videas Cycladas,id est insulas illas:reuulsas.s.a continentibus,aut a fundo suo:innare pelago.i.nare per pelagus: aut altos monteis concurrere altis mōtibus,tanta,id est tam magna,mole.i.tanto molimine instant viri puppibus turritis,id est propugnacula habentibus. Flamma stuppea.i.radicata ī stuppa:spargitur manu.s.in alternas naueis: & ferrum volatile,id est quod ad volatum affixum est:spargitur telis,id est cum ipsis telis:& arua Neptunia.i.maria:madescūt.i.tinguntur:cæde noua.i.effusione sanguinis magna & insolita.

Regina in medijs patrio vocat agmina sistro:
Nec dum etiam geminos a` tergo respicit angueis,
Omnigenumq; deum monstra,& latrator Anubis,
Contra Neptunum,& Venerem,contraq; Mineruam
Tela tenent:sæuit medio in certamine Mauors
Cælatus ferro,tristesq; ex æthere diræ,
Et scissa gaudens vadit discordia Palla,
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius hęc cernens arcum intendebat Apollo
Desuper:omnis eo terrore Ægyptus,& Indi,
Omnis Arabs,omnes vertebant terga Sabæi.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis,
Vela dare,& laxos,iam,iamq; immittere funes:
Illam inter cædes pallentem morte futura:
Fecerat ignipotens,vndis,& Iapyge ferri:
Contra autem magno mœrentem corpore Nilum
Pandentemq; sinus,& tota veste vocantem
Cœruleum in gremium,latebrosaq; flumina victos.

SERVIVS.

¶ Patrio vocat agmina sistro) Cleopatra sibi tantum assum pserat,vt se Isin vellet videri. Isis autem,est genius Aegypti qui per sistri motum quod gerit in dextra, Nili accessus & recessus significat,per situlam quam sinistra retinet, ostendit fluentiam oīum lacunarū. Isis aūt ligua Aegyptioꝝ est terra: quā Isim volūt esse. ¶ A tergo respicit angues.) Hoc est nondū videbat mortem futuram. ¶ Deū mōstra.) Ideo monstra dixit,qa sub Augusto necdum Romani Aegyptia sacra susceperant. ¶ Latrator Anubis.) Quia capite canino pingitur, hūc volūt esse Mercuriū:ideo qa nihil est cane sagacius. ¶ Cōtra Neptunū.) Homerū sequit͛ qui deos dicit cōtra se ꝓ diuersis partibus habere certamen. ¶ Cęlatus ferro.) Aut in armis locatus:aut de ferro sculptus.s.metallo sibi cōgruo. ¶ Diræ.) Dirę proprie sunt vltrices deæ,& bn̄ has interesse dicit prælio ad puniendū Antonium,qui mr̄imonij lęserat fœdus. ¶ Scissa discordia Palla.) Ideo discordia,quia vnius ciuitatis erāt,& bene Dirā discordia sequit͛,quā Bellona comitatur. Nam per discordiā venitur ad bellum. Horat. Ira,truces inimicitias,& funebre bellū. ¶ Acti⁹ hæc cernens.) Quē postea Actium noiauit Augustus. ¶ Vertebant terga Sabæi.) Oēs isti populi Orientis sunt. ¶ Iam,iamq;.) Scilicet auiditate fugiendi. ¶ Inter cędes.) Inter suorū cadauera. ¶ Morte futura.) Omine mortis futuræ. ¶ Iapyge ferri.) Vento q de Apulia flans optime ad Tarentū ducit. Horat. Obstructis alijs ꝑter Iapyga. ¶ Magno corpore.) Septēfluo. ¶ Vocantē cœruleum in gremiū.) Hoc de historia est:nam legitur Cleopatrā præsagio mortis futurę oblitam esse recessus Aegypti petere:in qbus facile poterat bella reparare. De qua re se moriens dicitur increpasse. ¶ Latebrosaq; flumina.) Quia Nili origo nascit͛:licet Plinius dicat haud longe ab Aethiopia Maurorū post maiorē Atlantem lacum esse ex quo erumpit. Quod videtur esse verisimile ex belluarum similitudine.

ASCENSIVS.

¶ Regina in,&c.) Ostēdit qūo descripta ē reliqua pars pugnę Actiacæ in Clypeo a Vulcano fabrefacto,dicens. Regina,scilicet Cleopatra Aegyptiorū regina:existens in medijs.s.bellantium:vocat sistro patrio.i.tympano,aut cymbalo illo Aegyptio,quo Isis vsa dicitur,agmina.s.suorū: necdum.i.& nō adhuc:& nō respicit adhuc geminos angueis:a tergo.i. q eā persequebantur a tergo,quib⁹.s.mors illi prætēdebatur:hoc est,nondum videbat mortem sibi imminentē. Nam gemini angues,mortē prætendere putantur:aut angues vocat, cornua exercitus Augusti: Monstra deum.i.deorum:omnigenum,pro omnigenorum, id est omnis generis. Nam & bruta colebāt, vt canes,feles, crocodilos: & herbas,vt cepe,& porrū: vnde Iuuenal. Quis nescire velit Bithynice:qualia demens Aegyptus portēta colat? & Anubis latrator,id est qui colitur in specie canis. monstra ergo deorum omnigenarum,id est deorum Aegyptiorum:tenent tela contra Neptunū & Venerem,& contra Mineruam:qui,scilicet Augusto fauebāt: Mauors.i.Mars,deus belli,sæuit in medio certamine:aut,quia communis est deus:aut,quia belli deus vtrosq; animabat: existens cælatus,id est insculptus ferro,quod metallum Marti congruit, eo quod ferreus,& durus est:cælatus autē erat in clypeo, sicut erat Augusti tempore in bello:per imaginationē, scilicet,& fictionem poeticam:& diræ.i.deę vltrices:demissę,scilicet ex æthere,supp. vadunt ad vlciscendum Antonium,qui matrimoniale læserat fœdus:& discordia,scilicet Martis filia:aut potius,mater vadit.i.ingreditur:gaudens.i.læta:palla,id est chlamyde sua:scissa, id est diuisa

tisa p factionem: qa ciuis in ciuē pugnabat: vnde in Buco. En quo discordia ciues Perduxit miseros. Qui.s.discordiā: Bellona.i. dea belli.i.bellū ipsum, sequit flagello.i.cū flagello: cōsanguineo.i. cognato. Bonus & naturalis est ordo. nam Martis planeta, diras.i. saeuas iras concitat, vñ nascunt discordiæ, quas Bellonas.i.bellum sequit. vñ Hora. in epistolis, Ira truces inimicitias & funebre bellū. Apollo Actius.i.sic postea dictus, quod Augusto in Actiaco bello adiutoriū attulit: aut ille votū fecerat, cernēs haec.i.hanc cōmotionem, & aleā belli: ita quod Mars esset medius.i.anceps esset victoria: ipse intēdebat arcū.s.suū, quē iratus, tenet sicut placidus plectrū: desuper.i.ex alto. Ois Ægyptus, & Indi, supple oēs: omnis Arabs, & oēs Sabei: qui populi Oriētales sunt, vertebant terga eo terrore.i.ppter eum terrorē: ipsa regina.s. Cleopatra: videbatur.s. in sculptura, in sculptura, aut caelatura: dare vela vētis vocatis.i.optatis, aut inuocatis ad celerē fugā: & immittere.s.velis: iā, iamq;.i.magis & magis: funeis laxos, vt.s.plus venti suscipiāt, & fortius ípellant. Ignipotens.s.Vulcanus: fecerat illā pallentē inter caedes.i.cadauera suorū: morte futura.i.omine mortis futuræ: qa tunc primū timere coeperat: & sup. ferri.i.auehi: vndis.s.defluis: & Iapyge.i.vēto illo, illi a tergo flante. Autē, pro sed: fecerat, sup. cōtra.i.econtrario: Nilū.s. fluuiū Ægypti: moerentē.i.dolentē: magno.i.septemfluo: corpore.s.fluctus sui: & pandentē sinus.s.suos.i.vltima receptacula, ad q̄ doluit Cleopatra, nō confugisse ad reparandū exercitū: & vocantē tota veste.i.exterioribus indicijs suis: victos.s.Ægyptios, & reliquos Antonij socios: in gremiū coeruleum.i.receptacula maris: & in flumina latebrosa.i.occulta, aut de quorū origine dubitatur.

At Cæsar triplici inuectus Romana triumpho
Moenia, dijs Italis, votum immortale sacrabat.
Maxima tercentum totam delubra per vrbem,
Lætitia, ludisq; viæ, plausuq; fremebant:
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aris
Ante aras terram cæsi strauere iuuenci.
Ipse sedens niueo candentis limine Phoebi,
Dona recognoscit populorum, aptatq; superbis
Postibus: incedunt victæ longo ordine gentes,
Quàm variæ linguis habitu, tam vestis, & armis.
Hic Nomadū genus, & discinctos Mulciber Afros,
Hic Lelegas, Carasq;, sagittiferosq; Gelonos
Finxerat: Euphrates ibat iam mollior vndis,
Extremiq; hominum Morini, Rhenusq; bicornis,
Indomitiq; Daæ, & pontem indignatus Araxes.
Talia per clypeum Vulcani dona parentis
Miratur, rerumq; ignarus imagine gaudet,
Attollens humero, famamq;, & fata nepotum.

SERVIVS.

¶ Triplici triumpho.) Tres.n. Augustus habuit triūphos. Nā primo die triumphauit exercitus, q Antoniū vicerat. Secūdo q Dalmatas vicerat. Tertio ipse cū Alexādrino ē ingressus triūpho. ¶ Ludisq; viæ, plausuq; fremebant.) Hoc est capitalitij ludi celebrati sunt. ¶ Candentis limine Phoebi.) In templo de solido marmore effecto, quod allatum fuerat de portu lunæ qui est in Liguria. ¶ Dona recognoscit populorum.) Aurum coronarium dicit: quod hodieq; a victis gentibus datur. Imponebant autem hoc imperatores propter concessam vitā. Ideo ergo dixit Dona. nam si hoc esset: spolia diceret. ¶ Hic Nomadum genus.) Atqui Antonius Orientis habuit populos: sed intelligamus has gentes Africæ operas suas locasse: & simul cum Antonio ab Augusto esse superatas. ¶ Discinctos.) Vel habitum eorum ostēdit, qui vsq; in talos fluebat. Quod Plautus ridet in Penulo dicens, Quæ est illa auis: cum Afrum vidisset vestem demissam trahentem. Aut discinctos dixit inhabiles militiæ. Omnes enim qui militant, cincti sunt. Aut certe inefficaces: vt contra præcinctos, strenuos dicimus. Horatius, Altius ac nos præcincti sunt. Vnde & græce ἄνζωνος appellatur: non qui bonam zonam habet, sed qui est strenuus. ¶ Mulciber. ¶ Vulcanus, ab eo quod totum ignis permulcet. ¶ Lelegas.) Thessalos. Lucanus de Thessalia, Mox Lelegum dextra pressum descendit aratrū. ¶ Carasq;.) Caræ insulani populi fuerunt piratica famosi: victi a Minoe, vt & Thucydides & Sallustius dicunt. ¶ Gelonos.) Populos Scythiæ. ¶ Euphrates ibat iam mollior vndis.) Sentiens quasi se esse superatum. Horatius, Minores voluere vertices. Morini.) Populi Galliæ in finibus qui Britaniam spectant. ¶ Rhenus.) Fluuius Galliæ. ¶ Bicornis.) autem, quia per duos fluit alueos: per vnum qua Romanum imperium est per alterum qua interluit Barbaros. ¶ Indomitiq; Daæ.) Populi Scythiæ. ¶ Araxes.) Fluuius Armeniæ quem pontibus nixus est Xerxes conscendere. ¶ Parentis.) Nunc honoris. ¶ Rerum.) Futurarum: quæ nondum fuerunt. ¶ Famamq;.) Gloriam. ¶ Nepotum.) Posterorum.

ASCENSIVS.

¶ At Cæsar tri.&c.) Commemorat præcipuos Cæsaris Augusti triumphos, dicens, At Cæsar, scilicet Augustus: inuectus moenia Romana, supple cum triumpho: triplici, scilicet de Antonio, de Dalmatis, & de Alexandrinis: sacrabat scilicet in sculpturis clypei: dijs Italis votum immortale, id est quod perpetuo tempore permansurum est in re persoluta: per votum scilicet ter centum: maxima delubra, id est templa, per totam vrbem, aut potius per totum orbem: viæ.j.compita, & triuia: fremebant scilicet partam victoriam, lætitia, & ludis, & plausu chorus matrum, id est matronarum supplicum, supple erat in omnibus templis: & omnibus aris, id est ad omneis aras: & iuuenci cæsi, id est mactati ad sacrificium: strauere, id est æquauerūt corpore suo terram ante aras: aut, cæsi ante aras, strauerunt terram corpore suo. Ipse scilicet Augustus: sedens, supple in limine niueo, id est de candido marmore facto: Phoebi, id est Apollinis: candentis, id est resplendentis: recognoscit, id est recenset, & (vt dicunt) reuisitat: dona populorum, id est quę populus in tēpla noua conferebat: & aptat, id est adiungit, & affigit ea: postibus, id est portis superbis, id est magnifice extructis. Gentes victę scilicet ab Augusto, incedunt longo ordine: quia tandem monarchiam obtinuit: vnde, Exijt edictum a Cęsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis: secundum Lucam, quam, id est quantum: varię, supp. incedunt gentes: victę linguis, id est loquelis: tam, id est intantum, supp. varię habitu, vestis, & armis. Et Mulciber, id est Vulcanus: finxerat, id est sculpserat: hic, id est in hac parte: aut hinc, id est post hęc dicta.s.genus Nomadum, id est Nomadarū, populorum Africę: & Afros.s.reliquos: discinctos, id est minime accinctos, & imparatos ad bellum: & finxerat hinc Lelegas, id est populos illos, non Thessalię, sed Asię: & Caras, id est eosdem populos qui peculiari noīe, Barbari, vocantur: vt authoritate Beroaldina statim cōprobabimus: & Gelonos, populos Scythiæ: sagittiferos.i.sagittas, qbus plurimū valēt, in bella ferētes. Euphrates, fluuius ille Armeniæ: ibat iam mollior.i.lentior vndis.s.suis, quasi demissis animis: qa se victum sentiebat, si autē hęc sculpsit Vulcanus, bene dici, meruit, non enarrabile textū, & Morini.i.populi Galliæ Belgicæ, Morini.
qui Teruani, vulgo dicuntur, ad Britanos, quos in Bucolicis dicit, Penitus toto diuisos orbe, vergentes. vnde dicūtur hi, Extremi hominum: qa nō longe sunt ab Oceano: vltra eos tñ nunc sunt Flandrini, & contermini, sup. ibant molliores: & Rhenus.i.fluuius ille, Galliā ab Alemānia disterminans: bicornis.i.duo cornua, aut duos alueos habēs: & Daæ, populi Scythiæ, indomiti.s.ab alijs: aut difficulter domabiles: & Araxes, fluuius Armeniæ: idignatus pontē.s. quem Xerses super eū extruxerat: qa disrupit eū, sup. ibat mollior quia se quoq; domandum sentiebat ab Augusto: Æneas miratur talia dona parentis.i.matris suæ, per clypeum Vulcani. Seruius dicit, parentis honoris esse, quasi sit ordo miratur per clypeum Vulcani parentis.i.patris loco, honorandi talia dona: & ipse ignarus rerum.i.nesciens quas res significarent. nondum enim erant: gaudet imagine.i.sculpturis & cælaturis.s.rerum, quia pulchræ visæ sunt: gaudet (inquit) attollens.i.erigens humero: famam.i.gloriam: & fata nepotum.i.res futuras, haud dubie nepotibus.i.posteris suis.
Verba Beroaldi in Seruium sunt hæc: Sæpe admonuimus multa Beroaldus.
deprehendi in cōmentarijs Seruij, quæ ad geographiam pertinēt: Cares.
non satis exacte, nec adamussim pensitata: quæ virgulta censoria notari merentur, quale est hoc. Nā Cares, non sunt insulani: vt ipse autumat; sed in continenti: & populi sunt Asiatici, iuxta Mæoniā, Lydiā, atq; Ioniam collocati: vt Plinius, Strabo, & Mela, tradiderunt. Carię, toti iperauit olim Mausolus: vt author est Victruuius in secūdo. In Caria, fuit Halicarnassus, & Mausoleū illud celebratissimū: quod inter septē orbis spectacula, meruit annumerari. Nec Leleges sunt in Thessalia, vt incuriose refert cōmētator. Sed Lele- Leleges
ges, & Cares idē sunt populi: vt meminit Strabo in.vij. nonnulli geographi tradit eos eē finitimos, atq; i multis Carię locis sepulchra Lelegū, & monumēta Lelegia nūcupata ondunt: & oli Ioniā Asiaticam,

Asiaticā, Cares, & Leges incoluerunt. Cares peculiariter, Barbari sunt cognominati. Cæterū (vt ego arbitror) videt̄ existimasse Seruius, Lelegas eē Thessalos: q̄m versu Lucani, quē ipse allegat, ostēditur Lelegas agrū Thessalicū quondā tenuisse. At q̄ Lucanus ideo videt̄ hoc tradidisse, q̄m Leleges fuerūt populi errabūdi, & diuersis in locis habitarūt. Nam, vt scribit Aristoteles in politicis, Acarnanū, Ætoloр, Leucadiorū, Leleges hæc oīa loca incoluerūt, & olim ēt Thessaliā tenuerunt, sed non ipsi Thessali fuerunt. Ouid. Caras, & Lelegas ita carmine coniunxit, sicut & Virgi. q̄m videlicet sunt inter se cōtermini. versus Ouidi. ex libro. ix. Metamorphoseon hic est Caras, & armiferos, Lelegas, Lyciamq́ȝ petetrat. Scribit Plin. in. v.

in. v. Miletū Ioniæ caput Lelegeida fuisse nominatam. Idem Seruius existimat, Thermodoonta, fluuiū esse Thraciæ: cū sit Capado Ther/
ciæ: quæ regio est Asiatica: vt Plin. Strabo, atqȝ Iustinus memine/ modoō
runt: iuxta quē, olim Amazones consederūt: quarū regina (vt autor est Diodorus) in ostijs Thermodoontis, vrbem condidit, Themiscyram nuncupatam. Inde pugnas Amazonum Thermodoontiacas appellat Papinius in primo syluarum: & Propertius in tertio sic ait, Qualis Amazonidum nudatis bellica mammis Thermodonteis turba lauatur aquis.

OCTAVI LIBRI FINIS.

IN. IX. ÆNEIDOS LIBRVM MONOSTICHON.

Nonus habet pugnas, nec adest dux ipse tumultu.

IN EVNDEM MODESTINI IVRISC. ARGVMENTVM.

Atq; ea diuersa penitus dum parte geruntur,
Iunonis monitu Turnus festinat in hostem.
Teucrorum in naueis Rutulis iaculantibus ignem,
Nympharum in speciem diuino numine versæ.
Euryali, & Nisi cœptis fuit exitus impar.
Pugnatur castra Æneadæ, vallumq; tuentur.
Audacem Rutulum dat leto pulcher Iulus.
Fit via vi, Turnus Bitian, & Pandaron altum
Deiicit: & totis victor dat funera castris.
Iamq; fatigatus recipit se in castra suorum.

ALIVD IN EVNDEM.

Ad Turnum propere Iunonia mittitur Iris,
Instigatq; animos, acies mouet ille, Phrygasq;
Obsidet, in nymphas versa est Æneia classis.
Euryalus, Nisusq; luunt nece prælia noctis.
Vi Turnus potitur castris, mox pellitur inde.

ASCENSIVS.

Nonus habet, &c.) In. viij. libro, intermissa narratione de Turno, actum est de Ænea. & de eius ad Euandrum profectione, & illinc reditu. In hoc autem. ix. reditur ad Turnum: ostenditurq;, qd absente Ænea in castris Iulij actum sit. Nam significatum est in. j. Aeneam iecisse fundamenta nouę Troię castrorum in morem. Vt vero totum argumentum sub oculos referamus versiculorum id explicantium ¶ Ordo est. Nonus, supple liber Aeneidos: habet pugnas, scilicet Turni, oppugnātis Troianos: nec ipse dux scilicet Aeneas: adest tumultu, pro tumultui, aut in tumultu, aut tumultuante exercitu. & hoc est Monostichon, seorsum legendum. ¶ Reliquū argumentum est. Atque dum ea quæ dicta sunt, geruntur scilicet ab Aenea parte penitus diuersa scilicet a Turno & Ascanio: Turnus festinat se in hostem scilicet exercitum Troianum, monitu Iunonis, quæ ad hoc Irim demisit: & hoc Rutulis scilicet populis, Turni. iaculantibus ignem in naueis Teucrorum. ipse, sup. naues, versæ sunt in speciem Nympharum: numine diuino. scilicet matris deū: quæ hoc illis procurauerat, qa in Phrygio monte Ida, creuerant abores vnde factæ erant. Exitus, id est finis Euryali, & Nisi: fuit dispar cœptis, id est inceptis, & principio quia in principio, victores: in fine victi erant. Pugnatur, scilicet & Turno: & Troianis: Aeneadæ tuentur, id est defendunt castra: & vallum, id est munitionem castrorum & tentoriorū: Iulus pulcher dat leto, i. morti: Rutulum scilicet quendam nomine Numanum, cognomento Remulum, audacem. quia, Is primam ante aciem digna, atque indigna relatu Vociferans, tumidusq; nouo præcordia regno Ibat & ingētem se se clamore ferebat. Via, id est irruptio in castra: fit vi, id est impetu Turni: Turnus deijcit, id est prosternit, Bitian, & Pandaron altum, id est sublimem, vtrunq; Troianum: & ipse victor dat funera totis castris, id est per tota castra. Et ipse Turnus fatigatus scilicet a cæde, & strage, quam fecerat: recipit se in castra suorum, scilicet castra Troianorum obsidentium.

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER NONVS.

Atque ea diuersa penitus dū parte gerūtur POE.
Irim de cœlo misit Saturnia Iuno
Audacem ad Turnum, luco tum forte parentis
Pilumni, Turnus sacrata valle sedebat:
Ad quem sic roseo Thaumātias ore locuta est.
[Turne quod optanti diuum promittere nemo IRIS.
Auderet, voluenda dies en attulit vltro.
Aeneas, vrbe, & sociis, & classe relicta,
Sceptra Palatini, sedemq; petiuit Euandri.
Nec satis, extremas Coryti penetrauit ad vrbeis.
Lydorumq; manum, collectos armat agresteis.
Quid dubitas? nunc tēpus equos, nūc poscere currus:
Rumpe moras omneis, & turbata arripe castra.

SERVIVS.

Atq; ea diuersa penitus dum parte geruntur.) In hoc libro est mutatio omnium rerum. Nā & alię personæ, & loca alia sunt, & aliud negocium incipitur. Ab Aenea enim transit ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam, a petitione auxiliorum ad bellum: quem transitum quidam culpant, nescientes Virgilium prudenter iunxisse superioribus negocijs sequentia per illā particulam, Atq; ea diuersa penitus dum parte geruntur. Scilicet dum offeruntur arma, dū dantur auxilia. Sane formatus est iste liber ad illud Homeri, vbi dicit per noctem egressos esse Diomedem & Vlyssem cū capto Dolone castra penetrauerūt. nam partem maximam & œconomię & negociorum exinde habet. ¶ Diuersa penitus,) Valde diuersa, & longius remota. vnde paulo post dicit, Nec satis extremas Coryti penetrauit ad vrbes, Lydorumq; manum. ¶ Irim.) Iris quasi ἔρις dicta est. nunq;. n. ad conciliationem mittitur sicut Mercurius, sed ad disturbationē. Et est ministra non tantum dearum, sed & deorum & Virgilius hoc probat dicens, Aeriam cœlo nam Iuppiter Irim Demisit, germanę haud mollia iussa ferentem. ¶ Audacem ad Turnum.) Fortem, sine felicitate, sicut de Pallante diximus. ¶ Parenteis Pilumni.) Pilumnus & Pithumnus fratres fuerunt, & dij horum. Pithumnus vsum stercorandorum inuenit agrorum: vnde & Sterquilinius dictus est. Pilumnus vero pinsendi frumenti vnde & a pistoribus colitur. Ab ipso etiam pilū dictum est. ¶ Sacrata valle.) Ideo Sacrata, quia vt diximus, nunquam est lucus sine religione. ¶ Sedebat.) Vt Asper dicit, erat. quę clausula, antiqua est, & de vsu remota. Secundum Plautum sedere, est consilium capere, qui inducit seruum dicētem. Sine iuxta aram sedeam, & dabo meliora consilia. Sed secundum augures, sedere est augurium captare, niq; post designatas cœli partes a sedentibus captantur auguria: qd' & supra ipse ostendit latenter inducens Picum solum sedentem, vt, Paruaq; sedebat succinctus trabea. Aut erat, aut consilia capiebat, aut augurabatur. ¶ Thaumātias.) Secundum poetam, Thaumantis filia. Cęterum ex admiratione hoc nomen accepit, quę admiratio de eius coloribus nascitur. ¶ Diuum promittere nemo.) Nemo, p nullus posuit. & est Acyrologia. nam diuum nemo non possumus dicere, cū proprie nemo sit nec homo. ¶ Auderet.) Docet per transitū multa interdum temporis ratione prouenire, quę numina pstare non possunt: quod etiam paulo post in Matris deum petitione Iuppiter probat dicēs, Cui tanta deo Permissa potestas. ¶ Voluenda.) Pro volubilis. ¶ Nec satis.) Quia occurrebat ab Euandro eum facile posse remeare. ¶ Coryti.) Montis Tuscię: quia vt diximus, nomen accepit a Coryto rege, cuius cum vxore cōcubuit Iuppiter, vnde natus est Dardanus. ¶ Armat agrestes.) Ne ei formidinem iniciat, agrestes esse commemorat. ¶ Et turbata arripe castra.) Aut arripe, & turba: aut turbata inuade per absentiam Aeneę.

DONATVS.

Atque Ea diuersa penitus dum parte geruntur. Cum hęc, inquit, diuersa & longiori parte agerentur, hoc est, cum armis coelestibus & auxilijs instrueretur Aeneas, quos actus habuerit Turnus, poeta describit. Vult. n. ostēdere cōparatione facta, qualis Aeneas in cogitationibus belli, & qualis fuerit Turnus. In prima quippe parte octaui libri competentem viro Dardanio

danio sollicitudinem dedit, describens eum sic tota mente fuisse suspensum, vt cum esset nox, & omnia silentio & somni requie tenerentur, solus ipse vigilaret sub coelo & loco gelido constitutus procumbens in ripa fluminis non iacens, vbi ex vicinitate frigidarum aquarum acerrimum frigus & durissimum fuit, tardiusque dormisse, non voluptatis, vt apparuit, causa, sed vt cum eo deus ex occasione loqui, eumque securum reddere, & firmare consilio potuisset. Ecce & hic laborem maximum suscepit. perrexit ad remotas penitus partes. s. venturus instructior. Interea propter eos, qui ab intellectu manifesto diuersi sunt, & putant diuersam partem quasi aduersariorum dixisse Virgilium: Addamus exemplum, vt ostendamus diuersa parte longius separata significare. Quippe in quinto libro ait, Quo diuersus abis? iterum pete saxa Menœte, hoc est plurimum a meta & cursu necessario separatus. Item in hoc libro sic positum est, diuersa in parte furenti, hoc est a Troianorũ castris longe discreta, turbatique viros perfertur nuncius hostes Feruere cæde noua, & portas præbere patentes. non. n. mitteretur nũcius, nisi ad eum, qui longius ageret, & cum suis talia geri nesciret. Et in præsenti probat poeta ipse, quid sit diuersa parte. nam sic induxit Irim loquentem, vt ipsa exponat, quid sit hoc ipsum, vt omnes ambiguitates excludat. ¶ Irim de coelo misis Saturnia Iuno Audacem ad Turnum.) Ecce cum ea, quæ diximus Æneas gereret: cum cautiorem Turnum facere debuisset inimici propinquitas, nulla bellici certaminis tangitur cura. Sederet autem vel maxime hoc loco non tantum corpore verumetiam ociosum animo esse significat. Volunt tamen aliqui quasi tractatibus necessariis vacantẽ dici, sed non ita esse multis documentis apparet. nã & illius quoque inertia vult poeta per comparationem Æneæ laudes extollere. denique vt Æneam ipsum prætulit a loco & frigore fluminis, sic huic a loco obtrectationem conflat. sedebat, inquit, & sedebat in luco, vt amoenitas eum & opacitas nemoris delectaret: & tunc sedebat, cum pro ratione suspecti temporis discursibus necessariis vacare debuisset. sedebat in luco parẽtis Pilumni, quasi demum illum aut Pilumnus mortuus, aut vallis consecratio iuuare potuisset. Hũc igitur vsque adeo poeta desidem notat, & in periculo suo satis incautum, vt ipsi quoque Iunoni displicuisset. nam hæc fuit causa, vt ad eum Irim mitteret: quæ torpentem ad aliqua facienda compelleret. cumque hoc esset satis notabile, addit ei & crimen audaciæ. non enim hoc faceret Iuno, si ille in periculo positus partes suas recte tractaret. Audacem ergo inconsultum & temerarium accipiendum est. nam qui tales sunt, vt incerta pro certis teneant, non possunt videri probatæ sententiæ. Ipsa quoque Iris reprehensionem eius loquendo prosequitur, & incusat ignauiæ: ¶ Turne, inqt, quod od. di. promi. ne. Auderet.) Turne, inquit, qui saluti tuæ profutura tractare non nosti, vltro occurrisse non sentis, quod optatum multiplicibus votis, etiam si fauerent numina, præstare non possent? non arripis, quod sponte detulit dies opportuna, dum se voluerit? ¶ Æneas vrbe, &c. Hæc dictio intellectum multiplicem tenet: habet enim ex vna parte exhortationem: terrorem vero & obiurgationem ex alia. nam, quod dicit Æneam longinquum petiuisse tanto labore, vt vsque ad Euandrum Tyrrhenosque peruenire potuisset: obiugatio eius est, qui nesciebat inimici tractatus & res gestas. Ille enim impigre vigilabat prouidens partibus suis. Turnus sedebat periculum suum non cogitãs, trahens ocium quasi quietis omnibus. Quod vero armari populus, & cogi dixit agrestes ad bellum, iniiciendi terroris causa est. Exhortationis partes sunt hę quod relictis vrbe, nauibus, ac sociis longinqua penetrauit Æneas. monet igitur Iris tempus esse, vt antequam instructus veniat, inuadãtur præsentes, quorum rector abscessit. quod ipsum confirmat cõsilio profuturorum, vt qui securus cum auxiliis venerit, suorum stragem funeraque reperiat. Eoque fiat, vt sicut accessu duplicaturum se credebat exercitum, solos inueniat superesse, quos duxit. Rursus ex eo iniicit metum. nam si beneficium est quod Æneas videbatur abesse, apparet, id fieri non posse, cum instructior venerit. Ecce quanta Æneæ prędicatio, solus abest, & Troianorum omniũ timetur interitus, quasi demum ipse omnes & defensare possit, & tegere. Solius Æneæ rursum timetur aduentus, ne rebus integris redeuntis impetum Turnus sustinere non possit. Hæc vt apertius exponantur, ipsa sigillatim Iris verba tractemus. Turne, cœpit a nomine, quasi excitaret dormientem, quod optanti diuum nemo promittere auderet, voluenda dies en attulit vltro, nihil interim specialiter iudicandum, fecit attentum, simulque cõmendat quod erat dictura. Magnum esse, vtile, necessarium, & omni celeritate rapiendum. Attulit tibi, inquit, volubilitas dierum, quod si a numinibus multis precibus posceres, nec consequi posses, nec illi præstare valuissent. Æneas, & magnum pondus in nomine, qui. n. metui, qui tueri socios, qui armis obtegere propria, qui obsistere audentibus posset, vrbe, & sociis, & classe relicta discessit, atque ita vt longinqua & procul remota tetenderit. Vnde magnum beneficium tuis quæsitum est commodis, quod abest, & omnia sub tua ditione deseruit. Vrbe, inquit, ipsa scilicet prima, in qua fuit virgo, quę patre ac Troianis oppressis potuit tolli. nam quid profuit facta vrbis commemoratio, nisi quia fuit in ea quod specialiter Æneas ferre potuisset sociis; & classe relicta? quod plena victoria potiri possit ostendit, si interciperentur naues, & omnis interiret exercitus. Diximus, quę dimisit Æneas, dicamus ad quę perrexit. In his quippe & maior metus potest ostendi, & obtinendi Turno maior occasio. Sceptra palatini, sedemque petiuit Euandri: nec satis, hoc est, non eius intentioni sufficit vsque eo tetendisse, extremas Coriti penetrauit ad vrbes, Lydorumque manum, collectos armat agrestes. Armat Lydorum manum, armat collectos agrestes, metus est. Sceptra palatini, sedemque petiuit Euandri. Potuit leue & minus formidolosum videri, quia sciebat Turnus, Euandrum non magnis opibus fulctum. Addit, extremas Coriti penetrauit ad vrbes. nec dixit quas, nec dixit quantas. In hac enim infinita generalitate metus esse potuit maior. Lydorumque manum, collectos armat agrestes. manum dixit singulari numero, & collectos agrestes plurali: proinde speranda sunt hęc collecta atque coniuncta, ne vitium per genera & per numeros faciant. Quid dubitas? dubitare timentis est signum. tanta, inquit, personę & temporis occasio non est deliberationibus differenda. non enim tractandum est, faciendum ne sit aliquid, an non faciendum. iam dicit, quid faciendum sit, ne ille capiendo consilium perderet tempus. Nunc tempus equos, nunc poscere currus, Rumpe moras omnes & turbata arripe castra. Iam, inquit, debes equos & currus petere, & arripere castra turbata. Turbata dixit, indisposita & sine rectore:

ASCENSIVS.

Atque ea diuersa penitus, &c.) In principio igitur. ix. libri, redit Poeta ad narrationem gestorum Turni: interea dum Æneas in Etruria manum colligeret: dicitque admonitum ab Iride, missa a Iunone, ad deturbanda, imo expugnanda, si posset, castra Troianorum, Interea dum Æneas abesset; quę res summopere vergit in gloriam Æneę. Nam sicut Homerus in gloriam Achillis, docet, eo bellante, Gręcos victores: & cessante, victos fuisse: vt constaret, quanta esset eius vnius virtus: ita Maro, in gloriam Æneę trahit: quod non nisi eo absente esset Turno, expugnandi castrorum spes, atque fiducia, etiam Iunone id exhortante: per quam quidam ambitionem intelligunt, quę fere ad regna aliena inuadenda mortaleis instigat. Pedissequa autem Iunonis, dicitur Iris: quia in inferiore regione aeris, quam Iuno repręsentat, tantum conspicitur: vnde varietas colorum, in Iride, & Pauone, quasi a Iunone produci videtur, cum sine illuminato aere non conspiciantur. Sed Donatum audiamus, cuius verba sunt. ¶ Diuersa.) A Troianorum castris remota. sic in quinto. Quo diuersus abis? i. a me remotus. ¶ Sedebat.) In ocio erat, & non tractibus necessariis vacabat: vt multi volunt. Vult enim Poeta, illius inertia laudes Æneę per comparationem extollere: & vt Aeneam laudat a loco & frigore fluminis, sic hunc vituperat, quod in loco amoeno ociaretur, cum Aeneas per laborem subiisset nemora. & longinquas parteis petiisset, Misit ergo Irim Iuno, vt torpentem excitaret. ¶ Audacem.) Inconsultum, & temerarium. Iris vero, hinc hortatur, illinc obiurgat. ¶ Turne.) Nomine excitat: & proponit occasionem vtilem non omittendam. ¶ Aeneas.) Magnum pondus in nomine. ¶ Nunc tempus e.) Monet, quid faciendum, ne ille in consultando perdat tempus. Hęc ille. ¶ Ordo autem est. Atque dum ea, scilicet quę in. viii. narrata sunt: geruntur, scilicet ab Aenea: & Euandro, supple in parte: penitus diuersa, id est remota, a Troianorum castris: Iuno Saturnia, id est Saturni filia, & inimica Aeneę: misit Irim, id est deam, arcus coelestis pedissequam suam, de coelo: ad Rutulum audacem, id est temerarium, & confidentem nimis, nec rebus suis prospicientem ob temeritatem. Turnus sedebat, scilicet ociosus forte: tum id est tunc: forte, id est quia fortuitum erat, quod tunc in valle Pilumni parentis, id est progenitoris. vnde postea, Cui Pilumnus auus: &c. Nã Daunus erat pater eius, sacrata, scilicet illi: quia pro deo habitus est: & ita illi lucum consecrauerant. Ad quem scilicet Turnum, illic sedentem, Thaumantias, id est Iris, Thaumantis filia: locuta est sic ore roseo. i. subrubro, & venusto. Turne en dies voluenda, id est volubilis, id est tempestas ipsa: attulit vltro, id est non requirente te: id quod nemo. id est nullus diuum auderet promittere: quia contra

fatum

fatum videntur, per oblatam occasionem, Troiani, Italia posse depelli, & penitus deleri: quod nullus diuum auderet promittere: Æneas petit, pro petijt, seu petiuit: (Nam Politianus, vt in. viij. vidimus: docet versum non stare, si legatur petiuit: veramq́ue lectionem esse, petit, per syncopam, aut coalitionem duarum vocalium in vnam syllabam longam: vnde Spondaicus est versus: laborem. & molimen Æneæ depingens.) sceptra, & sedem Euandri: Palatini. i. Palatium, & Palanteũ oppidum tenentis. & hoc vrbe. s. noua, in morem castrorum extructa: & socijs, & classe relicta. zeugma ab inferiore. Nec satis, sup. est Euandrum petisse: penetrauit, sup. in super: extremas vrbeis Coryti. s. montis Thusciæ, aut quas Corytus rex olim tenuerat: & armat agresteis collectos, appositorie: manum. i. exercitum: Lydorum. i. Tyrrhenorum, qui ex Lydia oriundi sunt. Quid dubitas. s. inuadere castra: aut quid quasi dubitans im moraris? tempus est nunc poscere. i. poscendi, equos & currus: rumpe moras omneis: vnde dicit Lucanus, Tolle moras nocuit semper differre paratis. que, pro &: arripe castra turbata, id est quæ facile turbare potes: aut turbata, propter absentiam: & diuturnam moram Æneæ. Non fit synaloephe: turbataq́ue arripe: est tamen verior lectio quàm & turbata arripe, &c.

[Dixit, & in coelum paribus se sustulit alis, POETA
Ingentemq́ue fuga secuit sub nubibus arcum.
Agnouit iuuenis, duplicesq́ue ad sydera palmas
Sustulit, ac tali fugientem est voce secutus.
[Iri decus coeli, quis te mihi nubibus actã TVRNVS
Detulit in terras? vnde hæc tam clara repente
Tempestas? video medium discindere coelum,
Palantesq́ue polo stellas: sequar omina tanta,
Quisquis ĩ arma vocas. [Et sic effatus ad vndã POE.
Processit, summoq́ue hausit de gurgite lymphas,
Multa deos orans, onerauitq́ue æthera votis.
Iamq́ue omnis campis exercitus ibat apertis,
Diues equum, diues pictai vestis, & auri.
Messapus primas acies, postrema coercent
Tyrrhidæ iuuenes, medio dux agmine Turnus
Vertitur arma tenens, & toto vertice supra est.
Ceu septem surgens sedatis amnibus altus
Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus,
Cum refluit campis, & iam se condidit alueo.

SERVIVS.

(Secuit sub nubibus arcum.) Hoc dixit vt, Ille viã secat ad naues. Et re vera arcus ipse est varijs coloribus sectus. Bene autem Sub nubibus, quia sine nubis beneficio arcus non videtur. (Agnouit iuuenis.) Irim tantum agnouit, non & a quo missa esset, vtrum a Ioue an a Iunone. Hinc est quod dicit, Quis te mihi nubibus actam Detulit in terras? (Repente.) Item aliud augurium. Nam cũ Iris sine nubibus non possit videri, post eius abscessum statim est secuta serenitas. Clara autem bene addidit, quia tempestas τῶν μέσων est. (Discindere coelum.) Chasma dicit factum, id est subitam aeris disruptionem & quendã recessum. per quod vult videri Chasmatũ Irim se recepisse. (Mediũ) autẽ bene dixit: nam est & summum. vnde ẽ, Sic vertice coeli Constitit. Nubes autem in medio sunt. vbi omnia fiunt signa quæ dicit, id est Iris, serenitas, Chasma. nam si in summo fieret, nullus videre potuisset. Humani enim oculi altiorem & nimium splendorem ferre non possunt. Sane chasma est (ita enim Plinius vocat) disruptio & quidam coeli discessus. (Palantesq́ue polo stellas.) Bene Palantes, quasi in alienum tempus errore venientes. (Omina tanta.) Scilicet coelestia. (Quisquis in arma vocas.) Vel Iuno, vel Iuppiter. (Onerauitq́ue æthera votis.) Iterum atq́ue iterum est vota pollicitus. Locus autem iste dictus est secundum augurum morem, apud quos fuerat consuetudo, vt si post acceptum augurium ad aquam venissent, inclinati haurirent: exinde manibus & fusis precibus vota promitterent. vt visum perseueraret auguriũ, quod aquę intercessu disrumpitur. Vnde etiam in duodecimo, visum augurium quod aquæ intercessu disrumpitur, firmũ est: quia cygnus dimissus ab Aquila in fluuium cecidit, vt, Prædamq́ue ex vnguibus ales proiecit fluuio. Hinc videtur etiam Turnus minime potuisse liberari. (Iamq́ue omnis campis exercitus ibat.) Intelligamus hunc exercitum primo confuse in campos fuisse: post digestum in ordines, vt sit sequentium fluminum congrua comparatio: quæ flumina dicit post camporum inundationem in alueos suos reuerti. nam hoc vult dicere, vt de campis flumina in alueos suos redeunt, sic digesta est in acies militum multitudo, quæ fuerat ante diffusa. (Diues equum.) Per genitiuũ frequẽtius vtimur hac figura, quàm per ablatiuum. (Coercent.) Cogunt, colligunt. (Altus per tacitum Ganges.) Fluuius Indiæ est, qui secundum Senecam in sinu Indiæ nouem alueis fluit, secundum Melonem septem: qui tamen & ipse commemorat nonnullos dicere quòd tribus alueis fluat. Virgilius tamen Nilo eum iungens septem alueos habere significat. Hanc varietatem Donatus fugiens longum Hyperbaton facit, dicẽs, Ceu surgens septem amnibus Nilus aut Ganges. (Altus per tacitum.) Sane bene addidit Per tacitũ altus, hoc est per profundã altitudinem. nam licet crescat, inter ripas tamen est, nec superfunditur cãpis. vnde Asper distinxit Altus per tacitũ. (Pingui flumine Nilus.) Nilus dictus est quasi νέαν ἰλὺν, hoc est nouum limum trahens: quod volens exprimere dixit Pingui flumine, id est fluore: quæ res foecundam efficit terram. quod & ipse in Georgicis ostendit dicens, Liquuntur montibus amnes, Felicemq́ue trahunt limum. Item, Et viridem Ægyptum nigra foecundat arena.

DONATVS.

(Dixit & in coelum.) Vbi impleuit partes suas, obiurgauit Turnum, terruit, instruxit, hortata est, & quid facere deberet, ostendit. alis paribus remeauit ad coelum. bene addidit paribus, nisi enim pari nisu volatum præstare non possunt. nã si vna est debilis, incolumis vero alia, perinde sunt, ac si ambę vexatæ sint. (Agnouit iuuenis.) Duplices dixit, non duas. neq́ue enim vltra duas habuit, neq́ue habere potuit: sed ambas simul erexit, quod fuit signum plene agentis gratias. (Ac tali fugien. est vo.) Eo istud tendit, vt ostendat repentinam precẽ non meditatione collectam. deniq́ue tanta fuit celeritas subsecutæ vocis, vt fugiẽtis abscessum hoc est celeriter recedẽtis, vox Turni fuisset subsecuta. Quam iocunda autem gratiarũ actio est, quando Iris ante inuenit, quàm gratias ageret, quàm ipsam ad sedem propriam reuenire potuisset. (Iri decus coeli.) In breuitate ista putamus exiguũ, pro Iris laudibus, deinde cum plene & nouo genere prædicationis expressisset. Voluit enim definire in laude ipsa, iris quid sit. & in ipsa definitione totam complexa est laudem. Iri, inquit, decus coeli. Ornare coelum, quanti est meriti? pulchritudinis quãtæ? vbi tot sydera suoque splendore radiantia parent soli. & tamen cum Iris extiterit, omnia illa cum ipso sole vincuntur. neq́ue obscuratur radijs solis, sed coloribus diuersis pingit coelum, & ipsum solem gratia fulgoris exuperat. Hæc pro voluntate dicta sint eius, qui agebat gratias, non quo reuera ipsa sit potior sole. (Quis te mihi nubi. act. Detu. in ter.) Intelligo, inquit, multum me meruisse de superis, quod dimissis regionibus coeli, quorum es ornamentum, ad terras mei causa venire potuisti, ac mei causa viduare tuis ornatibus, quod decorare consueuisti. (Vnde hæc tam clara repen. Tempestas?) Hoc iam ad Irim non pertinet. completo enim eo, quod ad ipsam loquebatur, disputare coepit de diuersis motibus coeli. Vnde, inquit, hæc repentina tempestas? & cur clara hoc est sine caligine aut nubis alicuius obtentu? (Video medium discedere coelum, Pal. q́ue p. stel.) Cur rescinditur sine nubibus coelum? cur reductis hiatibus aperitur? cur stellæ radijs solis ex more non cædunt? & rupta lege naturæ alienis temporibus in lucem venire non dubitant? Cum hæc tractarent, collecto eo quòd tot signa monstrabant, incipit iudicare de omnibus. (Sequar, inquit, omina tanta. Quisquis in arma vocas.) In illis signis facile fuit sententiam dicere, quia bellum iam in manibus fuit. Et tamen iste non tam futurorum bellum dixit ostendi, sed euentus eius prosperos demonstrari. Itaq́ue ait. (In campum vocor.) Sequor prouocantem, quoniã læta nunciantur & prospera. fecit hoc qui potius dixit hoium more, vt pro se intelligeret, quod rerũ exitus probauit aduersum. Signa quippe illa constabant esse contraria: sed Turni gratiosa coniectura falliebat: quia putabat interitũ hostibus non sibi portendi, & prouocanti imminere perniciem. Quia dixit sequor omina tanta, quisquis in arma vocas, cum ipsum constaret priorem arma sumpsisse. (Et sic effatus ad vndã. (Pro. sum. q. h. &c.) Fecit Turnus, quæ solent facere, qui dubia subituri sunt: tunc vberius rogant, cum numinibus potiora persoluunt, & maiorẽ sibi fauorẽ superum promerendo conciliant. (Iamq́ue oĩs campis.) Iamq́ue, celeritatis significat executionẽ, eius qui ducturus fuerat exercitum oẽm semel effudisse.

maiorem quippe multitudinem camporum maior potuit capacitas ferre. ┌Capis apertis dixit, in magnam latitudinē tacentibus, nullo impedimento lignorū aut speciei alterius. Diues equū, diues pictai vestis, & auri pretium.n.& multitudo cultus in bello auget hosti terrorē. Dixit ire exercitus, qua pergerent, qui cultus & qualis eorum esset incessus. nunc describere incipit ea, quibus illa multitudo ducibus regeretur. ┌Messapus primas acies.) Dixit, qui eēt in prima exercitus parte, qui curaret postremā, vt constricta multitudo pergeret non vltra q̃ necesse esset effusa. in medio vero Turnum fuisse. Potestas.n.maior in medio est: quod cum sit & primis est posita, & a postremis non longe disiuncta. ┌Ceu septē surgens se.am.al.) Post dispositionem instructi exercitus dicit, q̃ leniter se habuerit vt militarem artem euidētissime demonstraret. Silentio quippe fuerat veniendum, vt insperati effusos & incautos hostes inuaderent. Iccirco igitur, qa tacito agmine incedebat Turnus, cōparationem dat poeta duorum fluminum Gangis & Nili, quorum Ganges cū sit copiosus & septē diuisus in flumina, semp lenis est: Nilus vero tūc magis mitis, cum ex maxima camporum latitudine in alueum redit, & inde actu molliori impellitur. Descripta est pars Turni, & ars ducendi exercitus demonstrata. Videamus quales Æneas recessurus præfecerit suis.

ASCENSIVS.

┌Dixit, &c.) Recitat consequenter, quomodo Turnus ab Iride excitatus, expeditionem in Troianos assumpsit. Vnde dicit Dona.sic. ┌Dixit.) Nam obiurgata est. ┌Terruit.) Instruit, hortatus est. ┌Decus coeli.) Quanta est laus ornare coelum.& meritum, & pulchritudo. Per comparationem, ostendit magno silentio iusse Turnū. vt improuisus opprimeret incautos: tamē ingens puluis, illos manifestauit. Hæc ille.

Ordo. ┌Ordo est. Iris, sup. dixit.i. finiuit orationem suā, qua partes oratoris depleuerat: obiurgando, terrendo, instruēdo, & hortando: & sustulit.i. sursum tulit se in coelū: alis paribus.i. pleno volatu: & secuit sub nubibus ingentem arcum fuga.i. simul cum fugeret. Iuuenis.s. Turnus: agnouit.s. Irim, fuisse ex arcu coelesti: & sustulit.i. extulit, & erexit, ad sydera palmas: dupliceis.i. cōplicatas manus: ac secutus est fugiētem.s. Irim: tali voce.i. oratione. O Iri, decus.i. ornamentum coeli propter speciem colorum: q detulit.i. demisit te, actam nubibus.i. per nubeis in terras? vnde, supple orta est hæc tam clara tempestas repente, id est subito? quia Iris sine nube videri nequiuerat: quam ergo adueniens, attulerat nubem, eandem fugiens abstulit & serenum reliquit coelum: ego video discindere.i. diuidere coelum medium aut coelum medium discindere, sup.se.& video stellas pallantes.i. oberrantes, & diuagantes: polo, id est per polum: ego sequar tanta omina.i. prodigia tua: quisquis vocas.i. quicunq; es, qui vocas in arma: quia sciuit Irim, nō nisi nunciam & interpretem esse. Tum, id est deinde: ipse effatus.i. locutus: effata.i. auguralia verba, augurium acceptum significantia: processit ad vndam.s. fluentem: & hausit de summo gurgite.i. purissimas, & defæcatissimas lymphas, id est aquas: orās deos multa.i. multum. aut multas res: & onerauit æthera votis.s. pollicendo, si victoriam consequatur. Et iam, id est post vota & preces Turni, & postquam suos admouerat: omnis exercitus, scilicet Turni in.vij. descriptus ibat iam apertis campis: existens diues equum, id est equorum: & diues vestis pictai.i. pictæ: & auri Messapus.s. equum domitor: Neptuni filius, sup. coercet primas acies: & iuuenes Tyrrhidæ.i. Tyrrhei, magistri pecorum filij, coercent extrema, sup. agmina, aut extremas parteis exercitus: Turnus dux.s. totius exercitus: vertitur.i. circūuoluitur, supp. in medio agmine: tenens arma.s. hostilia: & est.i. imminet: supra.s. reliquos toto vertice. Ceu.i. quemadmodum: Ganges, fluuius ille Indiæ, ex Caucaso Oriens, surgēs altus septem amnibus: sedatis, id est compressis: refluit per tacitum.i. tacite, postquam sedati sunt amnes: aut ceu Nilus, cum refluit flumine pingui.i. per inundationem, arua vicina pinguia faciens: & condidit se iam alueo.s. suo, sup. in medio fluctuum, profluit impetuoso, sed ordinato agmine aquarum. Vult ergo comparatio Turnum sic in medio numerosi exercitus sui processisse, vt nullus diuagaretur: sed intra ordinem suum se quisq; teneret, vt fluctus Gangis, dum septem amnes quos recipit, sedati sunt: ita vt non cogatur effluere: & Nilus, dum se intra alueos suos recepit. tunc.n. ordinato quasi agmine vterq; fluit: sed tamē adhuc impetuosus fertur.

Hic subitam nigro glomerari puluere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ab aduersa conclamat mole Caicus.
[Quis globus ô ciues caligine voluitur atra? CAICVS
Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros:
Hostis adest. [Eia ingenti clamore per omneis POETA
Condunt se Teucri portas, & moenia complent:
Nanq; ita discedens præceperat optimus armis
Æneas: siqua interea fortuna fuisset,
Neu struere auderent aciem, neu credere campo,
Castra modo, & tutos seruarent aggere muros.
Ergo, & si conferre manum pudor, iraq; monstrat,
Obiiciunt portas tamen, & præcepta facessunt,
Armatiq; cauis expectant turribus hostem.
Turnus, vt anteuolans tardum præcesserat agmen
Viginti lectis equitum comitatus, & vrbi
Improuisus adest: maculis quem Thracius albis
Portat equus, cristaq; tegit galea aurea rubra.
[Ecquis erit mecū iuuenes, qui primus in hostē? TVR.
En. [Ait. Et iaculum intorquēs emittit in auras, POE.
Principium pugnæ: & campo sese arduus infert.
Clamorem excipiunt socii, fremituq; sequuntur
Horrisono: Teucrum mirantur inertia corda,
Non æquo dare se campo, non obuia ferre
Arma viros, sed castra fouere, huc turbidus, atq; huc
Lustrat equo muros, aditumq; per auia quærit.

SERVIVS.

┌Quis globus.) Id est quantus. admirantis enim est, non interrogantis. nec enim interrogat qui nunciat. ┌Hostis adest, eia.) Hic distinguēdum, vt eia militum sit properantium clamor: & est Ennianum, qui ait, Eia machæras. Ergo eia ingenti clamore dicentes, ad portas ruebant. Alij. Hostis adest, eia: legunt. ┌Nanq; ita discedens præceperat.) Excusatio Troianorum ne portas clausisse timore videatur. ┌Optimus armis.) Peritus armorum, dux egregius qui & futura prouideret. ┌Si qua interea fortuna fuisset.) Scilicet bellicus casus. ┌Pudor, iraq; monstrat.) Licet eos hortaret̃ ira & pudor. ┌Tardū agmen.) Peditum dicit, qui equitum comparatione tardi sunt. ┌Vrbi.) Troiæ quā fecerat Æneas castrorū in morem. ┌Maculis quē Thracius albis.) Noue albas maculas dixit, cum proprie macularum hæc sit natura vt obscuritate sua album aliquid infuscent. ┌Cristaq; tegit galea aurea rubra.) Duo ablatiui sunt. & duo nominatiui, quos metrica ratione discernimus. Nam rubra crista, longæ sunt vltimæ, quia ablatiui sunt casus. Sane huiusmodi versus pessimi sunt. ┌Principium pugnæ.) Hoc de Romana solēnitate tractum est. Cum enim volebant bellum indicere, Pater patratus, hoc est princeps fecialiū proficiscebatur ad hostium fines: & præfatus quædam solēnia, clara voce dicebat se bellum indicere propter certas causas, Aut quia socios læserant, Aut quia nec abrepta aialia, nec obnoxios reddiderant. Et hæc clarigatio dicebat̃ a claritate vocis. Post quam clarigationem hasta in eorum fines immissa, indicabatur iam pugnę principiū. ┌Clamorem excipiunt socij.) Legitur & clamore. Si Clamore, sensus erit talis, Hastæ iactum socij clamore comitantur. Si Clamorē: intelligimus Turni eos clamorem excepisse, & cū fremitu eum sequitur. ┌Inertia corda.) Non re vera: sed sicut hostibus videbatur. ┌Aditumq; per auia quærit.) Etiam per auia. Sane exprimit̃ Turni violentia. nam viam per auia nullus requirit.

DONATVS.

┌Hic subitam nigro.) Ibat qdem tacitis gressibus exercitus Turni, sed nihil procuratū silētium profuit, prodidit quippe q̃uis taciros puluis, & Troianis semper absente rege diligēti cura solicitis, quasi qdā nuncius aduentum insidiosi hostis indicauit. Videbant igitur atri pulueris nubem accedēte multitudine glomerari, & tantę lucis excessum tenebras campis incūbere. in imperfectis maior semper est terror. illud.n. quod iam accepit statim de perfectione potest habere dispositum aium. illud vero quod adhuc in augmentis est & habetur incertū, quemadmodum euasurum sit, plus terret q̃ necesse est. denique malum illud, quod sic per momenta crescebat, vt primo in modum nubium glomeratio tetra. dehinc tenebræ non agrorum angusta sed

campos

campos obtegere cernerentur, addebant terrorē intuentibus. ⸿ Primus ab aduersa.) Aduersa dixit, vnde videre poterat, qui contra veniebant. Primus Caicus, ꝙ esset longe superior & vidit & nunciauit dicens hæc. ⸿ Quis Globus o ciues.) In vna eademq́ persona diuersi extitere tractatus. videntibus quippe Troianis nihilq́ suspicantibus mali solum profuit, Caicum vidisse, qui primus hostium intellexit aduentum: & tamen etiam ipse sic exorsus est, vt fateretur se primo dubitare, hoc est quod quasi interrogans locutus est, Quis globus o ciues caligine voluitur atra? vbi nullus intellexit, nullusq́ respondit. ipse rursum confirmato animo ait. Ferte citi ferrū, date tela, scandite muros. subnectitur causa faciendi. hostis adest, atq; vt mature fieret, accessit hortatio, & dictū, eia. Húc locum more suo poeta executus est, in his. n. quæ habent aliquam perturbationem, primo dicit facienda, dehinc adijcit rationem, ꝓpter quam debent fieri, vt in quarto libro, præcipites vigilate viri, & considite transtris, Soluite vela citi. Ecce dixit, quod pro rerum necessitate fieri debuisset. dehinc ostendit iussionis suæ rationem. deus, inquit, æthere missus ab alto, Festinare fugam, tortosq́ incidere funes, Ecce iterum stimulat: hoc consilium hanc tenet substantiam commodi. necdum prius referat causam, medium tempus celeritate hostis & velocitate præuentū necessaria non sinat opportune disponi. Ait igitur, ferte citi ferrum. festinādum enim fuit hostibus in proximo constitutis. proximitatem quippe istam nunciabat magnitudo pulueris, & nubes atra præbebat indicium. Date tela, non hoc idem qui dandum dixerat ferrum. ferrum quippe alterius speciei potest habere significationem, & tela alterius. nam sunt gladij, sunt sagittæ. certe & sic accipi potest hoc dictum, vt ferrum primo videatur dixisse præparandum in hostes sagittis & gladijs, tela vero in quibuscūq; speciebus, quæ occidere hominē possent, vt sunt lapides, fustes, & cætera huiusmodi, quibus repelli hostis queat, aut superatus occumbere. cui quidem semel positum, nos omnibus dictis aptemus, quo melior intellectus appareat: vt sit, citi ferte ferrum, & citi date tela, & citi muros ascendite. nō enim in tanta ꝑturbatione fuit ex illis aliquid, quod segnius curari debuisset. Ecce nouissima interuenit causa. hostis, inquit, adest. non dixit affuturum, ne daret occasionem differendi, sed iam adesse, vt præsens videretur vrgere. Nouissimum fuit eia, quod dictum hortantis est potius, q̃ iubentis. ⸿ Ingenti clamore.) Congesserunt se oēs intra septa castrorum, & oppleuerunt portas & mœnia. Crimen potuit duci, & manifestum timoris indicium videri, quod veniente hoste sese clauserint, potiusq̃ instruxerint aciem. hoc genus obtrectationis ne viris fortibus inhæreret, purgat honesta excusatione Virgilius, dicens. ⸿ Nāq; ita discedens.) Æneas, inquit, affuturus, qui tractare nosset incerta bellorum, tale suis mandatum dederat, vt si aliqua emersisset certandi necessitas, non auderent struere aciem, non auderent campo cōmittere, sed solum aggerem tuerentur, & castra, quæ securitatem illis plenam pręstare potuissent. Magnam interea existimans esse victoriā, si suos remeans incolumes inueniret. ⸿ Ergo, & si conferre ma.pu.) Duas illis virtutes dedit: vnā, ne ībecilles viderenť: alterā, ne iuxta regis pręcepta incūbētes ignaui viderenť. nā pugnare cupiebant: sed mādatoꝝ contēplatiōe reuocabanť, melius existimātes pudorē ferre, q̃ contra regis ꝓcepta reatū temeritatis incurrere. Quapropter munierunt portas firmis obicibus, & armati, quid hostis moliretur accedens, vigilanter speculabantur. huius pręcepti etiam Caicum memorem fuisse verba eius ostendunt. nam dixit, date tela, ferte ferrū, muros ascendite, non dixit eamus ad campum, occurramus hosti, & certamen pugnandi subeamus. ⸿ Turnus vt anteuolans.) Non tardum fuit agmen, aut tarde ambulabat: sed comparatione tardum putabatur. Turnus enim vt cæteros pręueniret, ductis secum equitibus viginti electis egressis itineri modum, quo cōgregata multitudo vel cōsueuit ambulare, vel potest, celerius venit. Tāta maturitas fuit, vt ante vrbem improuisus apparuisset: non iam itinere, sed quasi quodam volatu peruectus. Cum vero equum eius describeret, dixit, caput eius fuisse galeatū: quam galeam fulgentem auro & rubra fuisse memorauit: vt longe appareret regē fuisse, qui venisset. continuo autem suos hortatur ad initium belli, & hastam primus misit. hoc est quod ait. ⸿ Et iaculum intorquens.) Iecit telum, lege scilicet obseruata bellorum. nulli enim fas est mouere arma vel telum iactare prius q̃ mittat qui ducit exercitum: non autem, vt aliquem feriat, sed vt solēnitatem cōpleat, & legem. Deniq; Turnus in auras iaculum non in hominem cōtorsit. Hyperbaton hic debet aduerti, cuius causa, cum pronunciatur, totum debet vno tractatu suspēdi, & illic finiri, vbi primo verbo respōderit ex fine. Cœpit. n. sic, atq; ita ordinatur. Turnus vt anteuolans venit. Et quis erit mecum iuuenes, & misit telum. ⸿ Clamorem excipiunt socij.) Ecce quo loco respondet vniuersis, quæ fecerunt, hyperbaton. Descripti sunt actus Rutulorum. Videamus, quid Troiani post hæc non mouebantur. Deniq; sequitur. ⸿ Teucrum mi.an.cor.) Pro animo suo Rutuli cum Æneæ consulta mandataq́ nescirent, inertes Teucros iudicabant, cum illi prudentissimi regis sui præcepta seruantes non se crederent cāpo, sed castra diligentius custodirent. ⸿ Huc tur.a.h.) Fremens Turnus, ꝙ contra spem hostis copiam non haberet. circuibat muros explorās, qui ad eos existere posset ingressus, quem negabat castrorum firma constructio. Describit per parabolam, quomodo Turnus clausos hostes & murorum firmitate munitos non valebat inuadere.

ASCENSIVS.

⸿ Hic subitam, &c.) Docet quomodo exercitus Turni ab Æneadis visus sit: vtq́ illi iuxta imperium Æneæ, sese intra castra tenebant. Item, vt Turnus primam hastam in limites hostiles intulit. & Teucros in apertum campum prouocare conatus est. De qua re dicit Dona. sic. ⸿ Quis globus.) Primo dubitauit, deinde cognouit esse hostes. ⸿ Tela.) Etiam lapides & omnia missilia dici possunt. ⸿ Nanq; ita discedens præ.) Aliter enim timidi poterant videri Troiani, qui instructa acie non exirent contra hosteis: Æneæ pręceptum propter incertos fortunę casus sapiens fuit. Ergo duas dedit virtutes: alteram, ne imbelles viderentur: alteram vt regi parerent. ⸿ Tardum.) Non ꝙ tarde ambularet: sed comparatione Turni. ⸿ Iaculum.) Dedit principium pugnę. Id enim signum fuit ante quod nulli licebat arma mouere. Hęc ille. ⸿ Ordo est. Teucri prospiciunt hic. i. hoc tempore quo Turni exercitus prodibat: aut hic, id est in hoc Turni exercitu nubem subitam, id est de repente ortam: glomerari, id est in glomum, aut globos colligi: puluere nigro, id est denso, & ita vmbroso: aut e terra: ac prospiciunt tenebras insurgere campis ex puluere scilicet per aerem resperso: Caicus, vir ille Troianus: conclamat primus ab aduersa mole, id est specula magna, ex diuerso sita. O ciues, quis, id est qualis, aut quantus, quasi dicat dij boni, q̃ magnus globus, id est cumulus incedentium, in globum collectorum: voluitur, id est cum molimine incedit: atra caligine, id est cum nube puluerulenta, & nigra. Et cum hoc dixisset, paulopost agnouit hosteis: & dixit, Ferte citi ferrum, id est arma repulsiua: date tela, quę scilicet longe iaci possunt: scandite muros, quia sup. hostis adest. Bene rei pręcipiti dat orationem congruam, sublatis coniunctionibus: Teucri condunt, id est includunt se, per omneis portas: dicentes, sup. eia. i. se mutuo cohortando, ingenti clamore: & complent mœnia, id est murorum propugnacula. Nam Æneas optimus. i. peritissimus armis, id est de bello gerendo: discedens, id est cum discederet, pręceperat ita: siqua fortuna, id est insultus hostilis: fuisset interea scilicet dum abesset neu. i. vel ne: auderent struere, id est instruere aciem: nec auderent credere, id est committere, sup. se: campo scilicet patenti, & vtrisq; partibus ęquo: sed, supple seruarent modo. i. dūtaxat, & solummodo castra: & pro id est: muros tutos, id est munitos tute: aggere. i. accumulatis terris, & vallo. Ergo & si, id est quanquam pudor & ira, quę duo plurimum (Homero teste) ad bellum valent: monstrat, id est indicat eis: & cohortatur conferre manum scilicet cum hostibus insultantibus: tamen ipsi obnciunt. s. hostibus, portas: & facessunt, id est faciunt: pręcepta, scilicet Æneę: & ipsi armati expectant hostem, supple in turribus cauis, id est propugnaculis capacibus factis in extremitatibus castrorum. quę in morem vrbis extruxerant: Turnus adest improuisus, id est priusquam ab eis, aut videri, aut animaduerti posset: quia videbat ingentem globum illum adhuc longe abesse: sed adest Turnus vrbi, improuisus. s. secundum quod ipse anteuolans pręcesserat: agmen tardum. i. tarde, id est militariter incedentem: aut tardum quantum ad ardorē Turni: adest inquam comitatus, id est stipatus: viginti equitum. i. ex equitibus, quos plureis q̃ viginti habebat: vnde genitiuo multitudinis vsus est Poeta: lectis. i. electis ex omnibus alijs: quem scilicet Turnū: equus Thracius, id est e Thracia: vbi dicti sunt optimi: & ferocissimi equi ꝓpagati ab equis Diomedis Bistonis, vt quos Rhœsus in Troiam inuehere cupiebat: albis maculis, id est habens albas maculas: & quem galea aurea, id est ex auro facta: crista rubra. i. habens cristam rubrā tegit. s. a capite: & ait, o iuuenes, ecquis erit, an erit, supple aliquis: qui primus in hostem, sup. insultet, aut inuehatur mecum: & attorquens iaculum, id est hastam, quam feciales Romani in fineis inimicorum, in principio belli inijcere postea instituerunt: emittit, supple ipsum iaculum, aut ipsam hastam in auras appositorie principium. i. quod factum erat exordium pugnę: & ipse arduus, id est eminens, infert se campo, quasi expectaturus hostem, quem iniectione hastę prouocauerat. Socij accipiunt clamorem, id est acclamant, & applaudunt illi facto: & sequuntur,

Æneas classem, & pelagi petere alta parabat:
Ipsa deum fertur genitrix Berecyntia magnum
Vocibus his affata Iouem. [Da nate petenti, CYBEL.
Quod tua chara parens domito te poscit Olympo.
Pinea sylua mihi multos dilecta per annos,
Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
Nigranti picea, trabibusq; obscurus acernis:
Has ego Dardanio iuueni, cum classis egeret,
Læta dedi: nunc sollicitam timor anxius vrget.
Solue metus, atq; hoc precibus sine posse parentem:
Neu cursu quassatę vllo, neu turbine venti
Vincantur: prosit nostris in montibus ortas.
[Filius huic contra, torquet qui sydera mundi. POE.
[O genitrix, quo fata vocas? aut qd petis istis? IVPI.
Mortali'ne manu fatæ, immortale carinę
Fas habeant? certusq; incerta pericula lustret
Æneas? cui tanta deo permissa potestas?
Immo vbi defunctæ, finem, portusq; tenebunt
Ausonios, olim quæcunq; euaserit vndis,
Dardaniumq; ducem Laurentia vexerit arua,
Mortalem eripiam formam, magniq; iubebo
Æquoris esse deas, qualis Nereia Clotho,
Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
[Dixerat: idq; ratum Stygij per flumina fratris POE.
Per pice torrenteis, atraq; voragine ripas,
Annuit, & totum nutu tremefecit Olympum.
Ergo aderat promissa dies, & tempora Parcæ
Debita complerant, cum Turni iniuria matrem
Admonuit sacris ratibus depellere tędas.

ris vetustate. ☞ Quo primū.) Hoc est in initio. non enim secundo factæ sunt naues apud Idā ab Aenea. ☞ Formabat.) Id est formare cogitabat. non enim in Ida, sed apud Antandrū factę sunt. ☞ Alta pelagi.) Absolutum, Vt lata camporum. ☞ Ipsa deum fertur genitrix.) Figmentum hoc, licet poeticū sit, tamen quia exēplo caret, notat a Criticis. Vnde longo procemio excusatur. nā ideo & prisca rōne religionis & Iouis beneficio dicit eē perfectū vt naues mutarentur in nymphas: quo vel aliqua ex parte possit esse verisimile. ☞ Berecyntia.) Mater deū a monte Phrygiæ Berecynto, cuius vltima syllaba caret aspiratione, quā addimus quoties montē Deli Cynthū dicimus. Est autē tenuis ista discretio, quibus nominibus subtrahi debeat aspiratio. Nā ecce, Ripęi mōtes Arcadiæ non scribunt cū aspiratione: quā addimus, cū Riphæos montes Scythiæ significamus. ☞ Da nata petenti.) Ac si diceret, Ei q iubere debuerat. ☞ Domito te poscit Olympo.) Videtur hoc dicere, Præsta ei cuius bñficio seruat⁹ ad Olympi regna venisti. Saturn⁹ enim cum omnes cōsumeret filios, Iouem solum esse non potuit celatum matris auxilio. Domito ergo Olympo, in tuas, scilicet leges per beneficium meum mundo redacto. ☞ Pinea sylua mihi.) Congrue. nam pinus est in tutela Matris deum. ☞ In arce fuit summa.) Hoc est apud Gargara, quæ dicta sunt quasi κάρα κρατὸς, id est caput capitis, altitudinis altitudo, κάρα est ἡ κεφαλή. Gargara autem sunt montis Idæ cacumina. propter quod dicit, In arce summa. ☞ Nigranti picea.) Nigranti, vmbrosa: & picea arboris genus est: vnde pix desudat. Harum autem secundum Plinium quinque sunt species: sicut etiam supra diximus. ☞ Has ego.) Non trabes. nam de acere naues non fiunt. Vnde melius arbores intelligimus, referentes ad piceas vel pinos. Sane notandum trabes, non nisi iam cęsæ sint, & compositæ, dici. ☞ Classis egeret.) Iusta Aeneæ petitio, & concedentis benignitas numinis exclusit piaculum. Nam his remotis sacrilegium committeretur. ☞ Timor anxius angit.) Aut ppetuum est timoris epitheton: aut certe verū timorē voluit significare, vt separaret ab eo qui ex cupiditate nascitur prosperorum. vt, Exultantiaq; haurit Corda pauor pulsans. ☞ Prosit nostris in montibus ortas.) Bona breuitate detraxit & his & esse. nam plenum est Prosit his ortas esse in nostris montibus: quod fecit elocutionis causa. ☞ Torquet.) Sustinet, regit. ☞ Quo fata trahis?) Ostendit fata posse aliquatenus trahi, non tamen vsquequaque. Hinc enim dicit, Quo, id est ad quā rem. ☞ Petis istis?) Id est pro istis. nam sic dicimus, peto tibi, id est pro te. ☞ Fas habeant?) Ius: nec enim possunt æterna esse quæ ab hominibus facta sunt. Horatius, Debemur morti nos, nostraq;. Nam sicut animi fata sunt immortalia, ita corporis pereunt. Sallustius, Cæterū studia omnia nostra, sicut anima, immortalia sunt. ☞ Certusq; incerta pericula lustret Aeneas?) Et hoc dicit, casibus licentiā hęc petitio vult adimere. Nam Aeneas forte qua homo est, nauigationis debet timere periculum: qd perit si eius nauibus æternitas detur. ☞ Cui tanta deo permissa potestas?) Cui: ac si diceret nec regi quidem deorum. ☞ Defunctas.) Liberatę: vnde, O tandē magnis pelagi defunctę periclis. ☞ Portusq; tenebunt.) Nautico vsus est verbo cum de nauibus diceret. ☞ Quęcunq;.) Hic ostendit aliquas perituras esse. ☞ Euaserit vndis.) De vndis exierit: cū venerit ad eum locum, de quo nauigatura iam non sit. Alij legunt euaserit vndarum periculum. ☞ Mortalem eripiam formam.) Bene dixit Mortalem. nec enim potest fieri vt eadem res & mortalis sit, & immortalis. ante anté est vt desinat esse mortalis. ☞ Qualis Nereia Clotho.) Non dixit tales erunt, sicut supra, Qualis mugitus fugit cū saucius aram Taurus. ☞ Per pice torrentis.) Ardentes. & est figmentum poeticum. ☞ Aderat promissa dies.) Promissū tempus aduenerat. ☞ Turni iniuria.) Scilicet quam inferebat. Et modo iniuria est ἀδίκημα id est iniustitia. Hinc est apud comicos iniuri⁹, qui audet aliquid contra ordinem iuris. Et bene iniuria. nam & contra necessitatem fati, & contra rationē foederis bella cōmouerat.

DONATVS.

Quis deus o musę.) Intellectus in verborum ordinatione aperitur. Dicite o musę, qs deus a Teucrorum naub⁹ tā sęua auertit incendia? tantos ignes quis depulit? quod dixit a nauibus, manifestum est naues fuisse arsuras: vt fugę subsidium Troiani non haberent. huius, inquit, facti antiqua est fides, & posset vitio vetustatis intercipi, nisi illud fama pp admirationem suis posteris tradendo perpetrasset. Huius igitur authorē vult poeta libris suis inserere, & vt maiore fide consisteret, vult videri musis suggerentibus posuisse veritatem. Incipit iam loqui, qd velut musæ togatę docuerunt. ☞ Tempore, quo primū.) Tēpus, & locum, & personas, & rē posuit, quibus maximā relationis fidē fecit. Tunc.n. verū ostenditur factū, cum dicitur, quādo extiterit, & vbi, & quibus annitentib⁹. itaq; memoriam tangit illius tēporis, quo regressurus Aeneas, ex littoribus patriæ suę nauigia præparabat, sicut in pma parte tertij libri dictū est. Classemq; sub ipsa Antandro & Phrygię molimur montibus Idæ. non posset.n. nisi nauibus fugere, quia ipso tēpore non fuerunt. Dixit tēpus, dixit locum & speciem facti, & dixit plena authoritate. Manifeste enim constabat Aeneam nauigia fabricasse, vbi ad eam partem venit, quæ in coelo, & inter deos gesta dicebatur, ait, Ipsa deum fertur genitrix Berecynthia magnū Vocibus his affata Iouem. hęc quis audiuit? quis, cum dicerētur, interfuit? quis ascendit coelum? vel, quis inde, vt referret, descendit? Solas musas possumus arbitrari insinuasse Virgilio, & quoniam mihi sic poterat æstimari fabulosum, ait, Ipsa deum fertur genitrix Berecynthia magnum Vocibus his affata Iouem. fertur, inquit, locuta ad Iouem. incertum posuit, quia verum sciri nō potuit. Hæc autem fuisse memorantur verba postulantis. ☞ Da nate petenti.) Mista dicto habens authoritatem matris, habens & poscentis blandam vocem. Da, cum sit Imperatiuus modus, pōt ostendere fiduciam parentis. dixit nate, quod nomen ad impetrādi causam satis abundeq; superetat. securum est petenti, vt facili⁹ mereretur postulans, quæ iubere debuerat. Et hoc ipsum faciat, quasi dicat nihil negandum esse parentibus, cum aliquid iubent, quanto magis, cum rogant? Verū quia sunt parentes, qui nihil de liberis mereantur, addidit chara. quod dictum vtrāq; personam tangit, vt sit da parenti quam diligis, & quæ te amat. Fecit ergo attentū necessario ex abundanti, & beneuolum, quod non facit, nisi qui expediendi necessitate constringitur. debuit proculdubio principijs subnectere desiderij summam, sed non fecit. oportuit enim, vt rem arduam petitura primo causas insereret iuste petitionis, vt mereri facilius posset, quod obseruandum est, quoties in materijs talis locus occurrit. si.n. primo dixeris, quod petas, perturbas audientem petitionis forsitan iniquitate, cum iam non admittat causas asserentē ipsius desiderij. quocirca incipit dicere, cur petat, & petitionis speciem seruat ad finem. ☞ Pinea sylua mihi.) Dum refert lucū se habuisse, quod merito eius ostendit, vt non tantum ipse, verumetiam quicquid ex eo factum est iudicatur

rētur dignum veneratione: habui, inquit, lucũ gratũ ex loci positione, nã fuit in summa arce, q constabat ex arboribus diuersi generis, hoc est pini piceæ, & aceris, quę merito ad fabricã nauium necessarię negari non possent. Lucus fuit dilectis arboribus per multos annos: cuius affectũ nutrierat diuturnitas tempoꝝ, & dilectus iungit, custoditus vsqueadeo honore præstãs, vt hũc sacris incolæ celebrarent. Ex eo igitur, quod meus debet habere ex mea maiestate priuilegiũ, quod gratus ex amœnitate, q̃ nullus vnquã manu contactus, quod seruatur tẽporibus multis, q̃ incolarum iugibus honoratus est obsequiis. Ecce quanta præmisit, vt quod desiderabat mereri potuisset. ⸿ Has ego Dardanio iuueni.) Grande pondus in vno nomine & ꝓnominibus duobus. dixit.n. has, hoc est quas sacras habui, quas violauit nullus, quas per infinitos annos incolæ venerati sunt: quæ amœnitate & magnitudine sua ingentẽ loco gratiam dabãt. Ego, idest cui soli licuit iubere, qd̃ vellem. ego, q reliquis saltem debeo fauere Troianis. Dardanio iuueni, pio, forti, religioso. ⸿ Cum classis egeret Læta dedi.) Cũ recessurus de Troia subsidium nauigandi nõ haberet. hoc.n. est bñfi cĩ summi, cum vrgeant necessaria, dare. quod dixit dedi, ostendit se non petenti pręstitisse. Addidit aliam gratiã, vt cum lętitia mentis id se asserat contulisse. Quod dixit, læta dedi, ad accipientis meritum pertinet, vt beneficium digno videretur præstitisse. Multis enim inuitis extorquetur, quod pręstatur indignis. quod ait dedi, potest etiam sic intelligi, non petenti libentius dedi. ille enim licet in magna necessitate positus auderet postulare, quod nouerat sacrũ, aut excindere quod ab incolis omnibus venerari consueuerat. ⸿ Nunc sollicitam.) Permitte, ait, securam impetrare precibus matrem tuam: quod te etiam non rogatũ conuenerat sine mora pręstare. Venit ad summam petitionis confectis omnibus, quę pręmitti debuerant. ⸿ Neu cursu quassatę vllo.) Id est ne currendo quassentur: neue eas ventus suis turbinibus supperet. ⸿ Prosit nostris in mon. or.) Non debent eiusdem esse meriti, cuius sunt aliæ, quę non sacris ex lucis oriũtur. ⸿ Filius huic contra.) Filius, cuius potestas est, & nollet datam omnibus lucẽ, quamuis poscente matre corripere, contra respondit, hoc est non est assensus ei, quæ studio magis quam ratione ducebatur. reddenda tamen ei ratio fuit, cur nõ posset impetrare, ne lęsa discederet, & mereri tamen aliquid debuit, quod legibus datis non irrogaret iniuriam. Incipit igitur sic. ⸿ O genitrix quo fa. vo.) Fiducia, inquit, vteris matris, atque vt possibile impetres, sacrum nomẽ pietatis opponis: sed in hac cauta quo in regendi mundi necessitate constringor, nec possum cœlestia iura conuellere, non solum quę, a quo petas, verumetiam quid fieri velis, debes expendere. incipit iam tractare quale sit, quod petatur. Et qui desiderium matris nolebat implere, vsus est inuentione mirifica: vt non arborum sacrarum, quę ęternitatem merebantur, nec originis fabricę, sed nauium faceret causam. O genitrix quo fata vocas? aut quid petis. ⸿ Mortali'ne manu factę?) Vis, inquit, mater fatorum cursum mutari? contrariis posuisti duo vtraq; fatorum legibus nexa: vnum, vt nauibus decernatur æternitas: alterum, vt Aeneas currus subeat: incerta vtraq; impossibilia non interire necesse est, quod manus hominis fecerit? tantus autem est in discursibus nauigationis euentus, vt si deus aliquis velit nauigare, securitas illi sponderi non possit. ⸿ Immo vbi defunctæ.) Faciam tamen, inquit, quod tuum mater exuperet postulatum, vt fiant pelagi deæ, quę laborandi necessitate trãsmissa Dardaniũ in Italiã iuuenem cursu ꝓsperiori peruexerint: & sit miraculo omnibus sub alia forma naues incolumes esse sub fluctibus, q̃bus perire consuessent: sic hoc loco dixit defunctæ, quomodo in sexto libro, O tandem magnis pelagi defuncte periclis. Alias enim defunctum mortuum dicimus: sed in vtroq; vna significatio est. defungi est enim complere. defungitur ergo, qui munus debitum cõplet. defungitur quoque, qui tẽpa sua viuendo transmiserit: perinde & naues defunctæ dici potuerunt, quę Aeneam ad Italiam cõpleta nauigãdi necessitate vexissent. ⸿ Mortalẽ eripiã formam, magniq; iubebo Æquoris esse deas, qualis Nereia Clotho. Et Galatea secat spumantẽ pectore pontum.) Plus promisit q̃ tenuerat postulare, vt ex mortalibus fierent deę pelagi, & cæteris ęquarentur. ⸿ Dixerat, idq; ratum Stygii.) Quoniam rem arduam promiserat, futurum effectum iurando firmauit. Iurauit ergo firmum fore, quod dixit, & iurauit per Stygem, cuius tanta potestas est, vt etiã ipsis dñs credatur esse venerationi, vt ipse Virgilius etiam in sexto libro posuit, Cocyti stagna alta vides Stygiamq; paludem, Dii cuius iurare timent, & fallere numẽ. ⸿ Ergo aderat pro. di.) Retulit, quod olim gestum videretur, redit ad eãm & ad pręsentis tẽporis necessitatẽ. Venerat, inquit, dies promissi, & dispositionẽ sua fata compleuerant, hoc est & nauigiorum munus expletum fuerat, & Aeneas in Italia fuit. restabat, vt naues deposita formã mortali verterẽtur in deas. ⸿ Cum Turni iniuria ma.) In obliuionem venerat deum matri, sed interuenit iniuria, hoc est improba cogitatio, quę illam cõmouere faceret, vt a nauibus sacris, hoc est quæ ex sacris arboribus ędificatę fuerant, incẽdia & faces auerterent: proinde nihil tale fieret, si non extitisset inimici violentia.

ASCENSIVS.

¶ Quis deus, &c.) Quia res difficilis est creditu: & præter opinionem interuenire, facit authoritatẽ musarũ: ideo autem figmẽtum hoc interserit, vt delectet nouitate, & decorum seruet. Nam si bello viuida, virtus fuit Troianorum, non esset decorum classem, ante oculos incensam videre, sine defensione vlla. Donati verba sunt. ⸿ Tempore quo primum.) Verisimilis fit res, cum temp⁹ & locus exponitur. ⸿ Ipsa deum genitrix.) Nullus homo hęc viderat, aut audiuerat: sed musæ Poetam docuerunt. ⸿ Da.) Imperatiua vox ostenditur parentis. ⸿ Nate.) Quod nomen ad impetrandum multum valet. ⸿ Chara.) Vt sit de parente quam diligis, & quę te amat. Rem autem arduam petitura, causas iustas inserit. ⸿ Torquet qui sydera mundi.) Cui est omnium rerum potestas: sed tamen non debet aliquid præstare contra fatum, vt illa petit scilicet vt & naues, & Aeneas non sint subiecti casibus. Hæc ille.

¶ Ordo est. O Musę, dicite, quis deus, quasi dicat mortaliũ neminem potuisse: auertit Teucris, idest a nauibus Teucrorum. (nam dum nostra ardent, nos ardere dicimur: sicut in. ii. Iam ꝓximus ardet Vcalegon.) incendia tam sęua, id est tam magna, & violenta: & quis deus depulit ratibus, id est pepulit de ratibus, tantos igneis. dicite (inquit) quia fides est facto prisca, id est valde antiqua, & ita subobscura & debilis: sed fama est, supple perennis, id est per annos durans, & ad nos vsq; perducta. Incipit autem narrare, quasi dictantibus musis. Tempore quo Aeneas formabat primum in Ida Phrygia classem. s. suam: & parabat petere alta pelagi. Ipsa Berecyntia. s. Cybeles, quę in Berecynto colitur: genitrix, id est mater: deum, id est deorum: fertur affata Iouem magnum, scilicet sine exẽplo: his vocibus: o nate, da, id est concede: petenti, supple id quod tua chara parens, id est mater: poscit te, id est requirit a te: Olympo domito, id est postquam cœli dominus effectus es, & voti compos, atque omnia potens. Incipit autẽ docere, qd̃ velit sylua pinea, id est in qua plurimę pinus nascuntur: dilecta mihi per multos annos fuit in summa arce, hoc est apud Gargara: lucus, id est incædua: vt sit mihi lucus consecratus: quo. i. ad quem lucum, sup. Phrygii ferebant sacra lucus: inquam existens obscurus, id est vmbrosus: picea, sup. arbore: nigranti. i. ad nigredinem tendenti: & trabibus acernis. i. ex acere arbore pretiosa. Ego læta, id est lubens & volens dedi. has. s. arbores: iuueni Dardanio, id est Aeneę: cum egeret classis: non ergo sacrilegus erat, nec contemptor diuum: timor anxius. i. anxietatẽ afferre solitus: vrget nunc me solicitam, quia sciuit classem Aeneę appetendã ignibus, solue metus. i. meos, de pectore meo: atq; sine. i. pmitte: parentẽ. i. matrem tuam: posse hoc precibus. i. per preces: neu, id est neue: ipsæ vincantur quassatæ vllo cursu: neu vllo turbine venti, prosit, supple ipsis ortas esse in nostris montibus. Filius, scilicet Iuppiter, q torquet sydera mundi, id est cui est rerum omnium potestas: contra, id est econtrario: loquitur, hoc est respondet huic, sic. O genitrix, quo, id est in quã conditionem vocas fata: vt, scilicet cõtra fatorum ordinationem, corruptibiles arbores non corrumpantur: nã nihil tam fatale volunt, q̃ mortalia mori, & corruptibilia corrumpi: vnde fatum, pro morte vsurpant. aut, quid petis istis: i. datiuo, id est ꝓ istis, scilicet vilibus rebus, ac insensibilibus: petis'ne, supple vt carinę factę manu mortali: habeant fas. i. ius, & permissum immortale, id est vt immortales sint: & vt Aeneas: incertus quia mortalis, & submergibilis: lustret. i. circunspiciat, & experiatur pericula: existens certus. i. tutus: eo quod naues tutæ essent? cui deo est tanta potestas permissa: quasi dicat, nulli pręterquam mihi. vnde ai aduertit in Æsculapium, qui Hippolytum ab inferis reuocauerat. Immo, quasi dicat quinimo id potius faciã: vbi, id ẽ postquã naues defunctę. s. munere nauigãdi, & vehendi Aeneam: sicut de Aenea dictum est, O tandem magnis pelagi defuncte periclis: tenebunt finem, scilicet nauigationum: & pro. i. portus Ausonios: olim, id est aliquando, tempore futuro: post septennaleis, scilicet errores: quęcunque euaserit vndis, quia periit vna inter Syrteis, vt dictum in primo est. & vexerit ducem Dardanium, scilicet Aeneam, supple ad arua Laurentia: ego eripiam, supple ei, formam mortalem: & iubebo, supple omnes esse deas magni æquoris, id est nymphas marinas: quales Clotho Nereia, id est Nerei filia: (Nereides, maris nymphæ, humanam habẽtes effigiem, Ordo. Nereides.

quarum

Galatea Galaxia Galathites.

Deorum iuramentum.

quarũ nomina sunt Nysee, & Cymothoe, & Galatea (quæ nympha est marina. a lactis cãdore sic dicta, quasi lactis dea: quia γάλα, lac significat. vnde etiam Galaxia & Galathites, gemmæ sunt colore lacteo.) secant pectore pontum spumantem, id est mare spumans: dixerat, scilicet Iuppiter: & annuit, id est nutu significauit: id ratum, id est firmum, & solidum esse: per flumina fratris Stygij, id est per Plutonis Stygem, dij cuius iurare timent, ac fallere numen: & per ripas torrentes pice: & atra voragine, id est per Stygias paludes, & tremefecit nutu totum Olympum. Ergo dies promissa, id est tempus exoluendi promissum aderat: & Parcæ complerant, pro compleuerant: tempora debita: cum, id est quando: iniuria, id est violentia iniusta Turni: admonuit matrem, scilicet deorum: depellere ratibus sacris, id est sacratis arboribus factis: tædas, id est faceis ex tædis factas.

Hic primum noua lux oculis effulsit, & ingens
Visus ab aurora coelum transcumbere nimbus,
Idæiq; chorictum vox horrenda per auras
Excidit, & Troum, Rutulorumq; agmina complet:
[Ne trepidate meas Teucri defendere naueis: CYBEL.
Ne'ue armate manus: maria ante exurere Turno,
Quàm sacras dabitur pinus: vos ite solutæ,
Ite deæ pelagi. genitrix iubet. [Et sua quæq; POE.
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis:
Delphinumq; modo demersis æquora rostris
Ima petunt: hinc virgineæ (mirabile monstrum)
Reddunt se totidem facies, pontoq; feruntur:
Quot prius æratæ steterant ad littora proræ.
Obstupuere animis Rutuli: conterritus ipse
Turbatis Messapus equis: cunctatur & amnis
Rauca sonans, reuocatq; pedem Tyberinus ab alto.
At non audaci cessit fiducia Turno,
Vltro animos tollit dictis, atq; increpat vltro,
[Troianos hęc mõstra petũt, his Iuppiter ipse TVR.
Auxilium solitum eripuit: non tela, nec igneis
Expectant Rutulos. ergo maria inuia Teucris,
Nec spes vlla fugæ: rerum pars altera adempta est,
Terra autem in manibus nostris, tot millia gentis
Arma ferunt Italæ, nil me fatalia terrent,
Siqua Phryges præ se iactant responsa deorum.
Sat fatis, Veneriq; datum est, tetigere quod arua
Fertilis Ausoniæ Troes: sunt & mea contra
Fata mihi, ferro sceleratam excindere gentem,
Coniuge præerepta: nec solos tangit Atridas
Iste dolor, solisq; licet capere arma Mycenis.
Sed periisse semel satis est. peccare fuisset
Ante satis: penitus modo non genus omne perosos
Fœmineum. quibus hęc medij fiducia valli,
Fossarumq; moræ, leti discrimina parua,
Dant animos: an non viderunt mœnia Troiæ
Neptuni fabricata manu considere in igneis?

SERVIVS.

¶ Noua lux.) Id est nimbus deorum, quod ipse paulopost dicit. ¶ Ne trepidate meas.) Pro ne festinetis. Et per hoc significatur, ideo ad nauium defensionem egressos non esse Troianos, quia numẽ vetuit. ¶ Ite deæ pelagi.) Alij hucusque volunt mřem deũ locutã. Alii iungunt Genitrix iubet. ¶ Obstupuere animis Rutuli.) Timuerũt Rutuli, timuit Messapus numinis filius, timuit Tyberis. Per hos aũt gradus, maior Turni designatur audacia. Tale est & in quarto, At nõ infelix animi Phoenissa. ¶ Et amnis rauca sonans.) Licet antiquitas habuerit hic & hęc amnis: melius tñ est rauca sonans accipere pro rauce, quàm rauca amnis. ¶ Reuocatq; pedẽ Tyberinus ab alto.) Nunc ipsum deũ territũ dixit: supra vndas fuisse perterritas & i se repressas. ¶ Animos tollit dictis.) Magnanimitatẽ suã cõprobat dictis. tale est illuc cõtrariũ, Turbatumq; oculis. ¶ Hæc monstra petunt.) Appetunt: vt, Reginam petit. ¶ Iuppiter ipse.) Scilicet qui oĩbus prestare cõsueuit. Vnde & Iuppiter dictus est, quasi iuuans pr̃. ¶ Solitum ergo auxilium.) Nõ circa Troianos accipimus: sed quod ipse prestare cõsueuit. ¶ Non tela neq; ignes expectant Rutulos.) Non expectant Troiani vt Rutulorũ telis aut ignibus pereãt qui iam nauiũ amissione perierũt. ¶ Maria inuia Teucris.) Color est. Nam rem quã pro se Troiani putabant, in contrariũ vertit dicens, nauigationis auxilium & fugæ perdidisse Troianos, quos cõstat pro felicitate habuisse nauigationis vitare discrimina. ¶ Rerũ pars altera.) Humanę enim naturę duo elemẽta cõcessa sunt, mare, & terra. ¶ Nil me fatalia terrent.) Tacitis occurrit quęstionibus dicens, Si fat aliter se venisse ad Italiam dicunt, iam venerunt, completa sunt fata. & callide tacuit quod erat fatale. Troiani enim dicebant Italię sibi regna deberi. Et est oratorum, quæstiones ita proponere vt facile solutionis sortiantur euentum. ¶ Siqua, Phryges prę se iactant.) Quasi & ista confingãt. ¶ Sunt & mea cõtra Fata mihi.) Hoc falsum est quod dicit Turnus: sed in arte rhetorica tunc nobis conceditur vti mendacio, cum redarguere nullus potest. Vt hoc loco est. quis enim vere potest scire Turno data sint, necne responsa? quia scit falsum esse quod dixit, argumentis probare dicta contendit, dicens esse sceleratam gentem, raptam sibi coniugem, in quo facto vtitur Gręcorum exemplo, qui rapta Helena gentem deleuere Troianam. ¶ Coniuge prerepta.) Inuidiose sponsam, coniugem vocat. ¶ Nec solos tangit Atridas iste dolor.) Cur non in similitudine criminis sit pœnæ similitudo? si culpa repetitur, supplicia quoque geminentur. ¶ Penitus modo non genus omne perosos Fœmineum?) Modo omne genus fœmineum, non eos penitus perosos esse decebat. Locutus est aũt figurate. ¶ Fossarũq; moræ.) Non tutela: sed mortis dilatio. ¶ An nõ viderũt.) Legitur & at nõ. si an non absolutum est. si at nõ, inceptiua particula est ad ornatum pertinens. Horatius, At o deorum quicquid in cœlo est regit. Tale est, At non sic Phrygius penetrat Lacedęmona pastor.

DONATVS.

¶ Hic primum no. lu. ocu.) Bene posuit hic primũ. debuerunt enim ante cõmutationẽ nauium ostendi signa, ne casus videretur, quod deorũ voluntate & arbitrio fuerat processurũ. Primũ igitur facta est lux noua. lux est, quæ præter solitũ nascit̃, & ab oriente parte nimbi cursus ostensus est. deinde Idęi chori sonus auditus. Debuit. n. in ipso facto & beneficij author itelligi. ¶ Tũ vox hor. per au.) Primo ergo signa posuit quĩbus sola cõiectura colligi posset, quod per id temporis gerebatur: deinde quod signis ipsis accessisset. augmentum vt vniuersis suspicionibus exclusis ipsa veritas veniret i medium. nã vox horrenda, id est non deformis sed metuenda reuerenter emissa est & tam clara, vt Troianorum & Rutulorũ agmina cõpleret. ¶ Ne trepidate me.) Cesset, iquit, officium vestrũ in defensione nauiũ, nec manus vestrę profuturis onerentur auxilijs. habent quippe defensionem meã: nec possum pati perire, quod meum est. ¶ Maria ante exu. tu.) Pulchre ab eo loco, in quo gerebantur, arripuit impossibilitatem faciendi. Ante, inquit, proueniet Turno mare incendio, quam naues exurere, quas tuetur origo venerabilis. ¶ Vos ite solutę.) Vos ait solutis vinculis pergite, & ne perisse potius quàm liberatę viderent̃, addidit. ¶ Ite deę pelagi genitrix iubet.) Ostendit iussionis authoritatem, dicendo, genitrix iubet. ¶ Et sua quęque, Continuo pup.) Rupta vincula vim periculi imminentis ostendunt. nam si esset ocium, soluerẽtur potius vincula eadem, quàm rumperentur. ¶ Delphinumq; modo.) Ipse exposuit, quid sit, delphinumq; modo, cum dicit, nauium rostra primum ima ęquoris petisse, delphine enim cũ ima maria petunt, primo mergunt sui corporis partem, hoc est caput. ¶ Hinc virgineę (mirabile mon.) Red. se to.) Quod naues mersę sunt, totidẽ facies virgineas pelagus reddidit. ¶ Obstupuere animis ru.) Quod dixit, obstupuere, ad solos Rutulos pertinet. Totidẽ, ideo, vt ostẽderet reuera ipsas esse, quę fuerant mersę. ¶ Obstu. ani. ru.) Vtpote qui talia probabant merita Troianorum. Obstupuere, non ad permutationem nauium pertinet tantummodo, sed ad omnia, quæ visa fuerant, vel audita. Obstupuerunt igitur simul vniuersi, nec remansit quisquam, qui non admiratione teneretur. ¶ Conterritus ipse Turbatis Messa. eq.) Territus est ipse quoq; Messapus, atque equi eius visu ipso turbati sunt. Ipse, inquit, Messapus, qui esset con

stans inter suos, & fiducia virtutis intrepidus tantum perterrefactus est, vt equos suos tenere non posset, quos constabat cum domino esse turbatos. Qualem interea putamus terrorem fuisse, cum illa fierent, quando maiestatis potentiam animalia etiam muta senserunt? ❡ Cunctatur & am. Rau. so.) Raucus sonus est vnde tardioris & paruæ. ❡ Reuocatque pedem Tyberinus ab alto. Retardatur etiam potentissimus Tyberis: & ex his quæ in fauorem nauium gesta sunt, in fluctus maris non audebat exire. ❡ At non audaci.) At Turno audaci non cessit fiducia. Omnes, inquit, facti nouitate occupauerat stupor, homines, equos, & flumen cum ipso deo suo, audacia tantum Turni immobilis mansit. Temerarii. n. non mouentur ex accidentibus, nec succedentibus malis aliquando franguntur, sic pereunt manifesta grauiaque pericula pro leuibus & dubiis æstimantes. ❡ Vltro animos tollit.) Ecce secundum temeritatem suam intellexit factum, & intellectum ipsum, quod flere fortunam suam debuit, insultanter exponit: quæ insultatio proficiebat suis, vt animis resicerent, sed quos iudicio immoderatus fauor afflixerat. ❡ Troianos hæc mon. pe.) Cœpit non a principiis, sed ab ipsa disputatione, vt mature reficeret, quod si solum fuisset, sufficeret. quid. n. fuit in tpe necessarium, nisi vt sciret exercitus illud quod gestum est malum quidem esse, sed expectare Troianos? Addidit alia, quibus astrueret expositionem suam. ❡ His Iup. ip.) Solitum dixit non quod solitus esset præstare Iuppiter, sed quo Troiani semper in fuga vti consuessent. ❡ Non tela nec ig.) Vltro, inquit, Iuppiter præstitit, quod nitendo cupiebamus efficere. quid enim fuit pro imbellium persona necessarium, nisi vt fugiendi subsidium non habeant, quos formido turpis retinet inclusos? Denique arreptas faces deponite, & remouete, quæ tenetis incendia. Diis iuuantibus factum est, quod per nos forsitan impleri non potuisset. ❡ Ergo maria inuia Teucris.) Votis nostris optata cesserunt? tenemus hostem metu desperationis oppressum: mare fugiendi subsidium negat: armis clausimus terram. quid superest remotis incertis, nisi certa victoria? hinc pergit ad cæteras materiæ partes, vt ab omnibus, quæ obiectari poterant, ipse magis quasi obiectis occurreret. Equidem primam quæstionem noluit euidenter ponere. Potuit enim dici sic, si occidissemus istos quid faceremus in illos, qui cum Aenea venturi sunt? huic ex occulto respondit, dicens. ❡ Tot millia gentes Arma ferunt Italæ.) Hunc locum cum pronunciamus, separare debemus tot millia, separare gentes, ne coniuncta vitium faciant, si dicamus tot millia gentes, separatione vero facta non semel intelligamus positum tot, vt sit, tot millia, tot gentes arma ferunt: quod ipsum sic intelligitur posuisse, atque dixisse, vt assereret, se nec illud metuere, quod cum auxiliis Aeneas sperabatur esse venturus. Hinc transit ad aliam quæstionem. potuit enim dici frustra contendimus contra eos, qui diis & fatis volentibus ad Italiam venerunt. Ait ipse. ❡ Nil me fa. ter.) Nec illa me, inquit, terrent demum responsa, quæ cum fatorum voluntate se meruisse confingunt. Phryges, pro conuitio posuit. non enim potuit hostes suos sine iniuria nominare. ❡ Sat fa. vene. da. est.) Noluit in eo perseuerare, quod de responsis & fatis Troiani mentirentur. Sed hæc pro veris collocat, & tanquam vera dissoluit. Non hoc, inquit, solum assero, quod Troiani mentiantur: sed soluta tam sunt, & si vera iactantur. Tetigerunt Italiam, quid amplius quærunt fatis venerari? factum est, & illorum fata completa sunt. aliam partem dispositionis fatorum responsorumque diuinorum, quoniam destruere non valebat, omisit, scilicet quod illis & veniendum in Italiam, & in ea regnandum esset. Idcirco dixit certe debebatur Troianis videre Italiam, factum constat, nihil iam præter eorum exitium superest. ❡ Sunt & mea con.) Fatis, inquit, illorum oppono etiam ipse fata mea. non enim solis licet habere. fatum fuit ipsorum, vt terras Italas tangerent. habeo & ipse debitam meis virtutibus partem. ❡ Ferro sceleratam ex gen. Con. præ.) Effundam, inquit, sceleratorum sanguinem repetiturus armis coniugem, & habiturus eam non patris voluntate sed iure victoris. ❡ Nec solos tangit Atridas.) Admirandum exemplum repetit. nam personæ eædem fuerunt, & similis causa. aptum autem pro tempore, vt ostenderetur facilius posse superari, sicut pro simo scelere. vt victos esse constabat, & sedibus suis exclusos. Plus interea fuit, quod ipsorum & in ipsos proferebatur exemplum. ❡ Sed perisse se. sa. est, pec. fuis.) Aliud crimen annectit quo magis magisque Troiani deformentur. Post primum quippe facinorosum amissum, post vitionem facti debuit morum prouenire correctio. ducuntur, inquit, peccandi consuetudine & morem sceleratorum pertinaci temeritate sectantur. ❡ Penitus modo non ge.) Vel non interea, vt penitus quos exitium suum ad bonam vitam formare non valuit. supra posuit, siqua Phryges per se iactant, & in appellatione Phrygum occultum conuitium dixit. Hic autem dum loqueretur, vehementer exarsit. quod ipsum intelligitur ex eo, quod in apertam iniuriam ruit, dicendo perosum fœmineum genus, vt corruptionem sexus sui non aliqui, sed omnes ratione nascendi viderentur habuisse. Probatio ex præsentibus fuerat colligenda, vt inertes, vt soluti dicerentur. ❡ Quibus hæc me. si. val.) Vique adeo, inquit, inertes, ac stolidi, vt inde se arbitrentur superiores ac fortes, quod eorum exitium paruulum interstitium valli & exigua mora fossarum defenderet: ac si diceret, quantum inter ipsos putatis & mortuos interesse quos tuetur interim, quod post facillime superari? Definit interea, quid sit vallum, vel quantum præstet ambitus fossæ. hoc, inquit, præstant, vt paulo tardius moriantur. Denique hoc est, quod ait vallum, & fossa leti parua discrimina, ipsis expugnatis, nihil superest moræ, quin hostes intereant. ❡ An non viderunt mœ. Tro.) Fiduciam gerunt, quia defenduntur fossis & vallo post paulum morituri, quasi non viderint Ilienses muros mira fortitudine atque admirabili magnitudine structos, & Neptuni diuinis manibus fabricatos in ignes consedisse? Non dixit incendio dirutos, sed in flammarum substantiam esse conuersos. Comparationem induxit maioris ædificii & minoris, & illorum, qui hæc atque illa condiderunt. & laudat perdita. & deprimit peritura. Proinde cum pronuntiamus mœnia Troiæ, extollere debemus, vt fuerint magna, Neptuni etiam nomen cum laude extendere, vt muros Troiæ ille fecisse videatur, qui integri elementi habeat potestatem. Rursum, cum dicimus considere in ignes, ita intelligamus, vt nullæ ipsorum reliquiæ post flammam superesse valuerint. Redigitur dehinc intellectus ad eum finem, qui si magna & dei manu constructa perdiderunt, multo facilius possent præsentia perdere, quæ non fulcirentur tanto firmitatis subsidio, nec tali niterentur authore.

ASCENSIVS.

❡ Hic primum noua lux oculis effulsit, & ingens Visus ab aurora cœlum transcurrere nimbus, &c.) Docet ergo, quomodo naues Troianorum, in nymphas mutatæ sint: & quomodo id prodigium, animosus Turnus in suum vertebat commodum: docens id sibi a diis factum, ne amplius aufugerent Phryges. Eam autem deorum esse voluntatem, probat ex simili. Nam sicut vlti sunt raptum Paridis, ita & Aeneæ vlturi sint: cum par sit ratio. Purgat præterea Turnus, omnia quæ Phryges de fatorum oraculis sibi pollicita adducere possent: seque Græcis collatum præfert. De quibus omnibus dicit Donatus sic. ❡ Hic primum noua lux oculis effulsit, & ingens Visus, &c.) Debuerunt ante coniurationem præire signa, ne casu res facta videatur. Deinde, vox sequitur, vt coniectura signorum firmetur. ❡ Maria ante.) Pulchre a loco in quo erant, possibilitatem sumpsit. ❡ Totidem.) Vt appareret ipsas esse quæ fuerant versæ. ❡ Increpat vltro.) Temeritas maxima, qui cum factum intellexisset, debuit potius fortunam suam deflere. ❡ Auxilium solitum.) Quasi dicat qui fugere semper soliti sunt. ❡ Tot millia.) Separa. & deinde dic, Gentes Phryges, pro conuitio posuit. ❡ Solos Atridas.) Sciuerunt pœnas primarum iniuriarum in Atridas pulsi patria luent, & istarum in nos tam extorres, & ideo imbecilliores: est ergo mixtum exemplum. Deprimit autem omnia illorum gesta apud Troiam: & se Græcis præponit, quod non fraude, sed vi velit adoriri. Hæc ille. ❡ Ordo est. Lux Ordo.
noua. i. magna, & insolita: effulsit primum hic. i. in hac exustione nauium: aut hoc loco dicto: & ingens nimbus. i. lucida nubes: visus est transcurrere cœlum. i. aerem: incipiens. s. ab Aurora. i. parte Orientali. Et chori Idæi. i. qui sunt in tutela matris deorum, sup. visi sunt. Tum. i. insuper: vox horrenda. i. metuenda, & reuerenda, cum horrore quodam excidit per auras, & complet Troiam. i. nouam, in morem castrorum extructam: & agmina Rutulorum. i. populorum Turni. O Teucri, ne trepidate. i. ne cum timore festinetis: defendere naues meas. i. mihi, propter pinus sacratas: ve, pro vel: ne armate manus. s. ad defensionem: dabitur Turno ante, idest prius. i. citius, aut facilius exurere maria, quam sacras pinus. i. naues ex pinibus sacris mihi ædificatas: vos. s. adhuc naues, ite solutæ: ite (inquit) deæ. i. effectæ deæ pelagi: genitrix. s. deum iubet. Et puppes. s. ipsæ naues, incipientes a puppibus, nymphæ fieri, abrumpunt vincula quæque. i. quælibet sua. s. vincula, seu retinacula: ripis. i. ab ipsis ripis: & petunt ima æquora: rostris demersis more delphinum, & totidem facies virgineæ: mirabile monstrum, id est quæ res est mirabile monstrum: reddunt se, id est exhibent se, emergentes ex aquis: & feruntur Ponto, id est in mare: totidem littora (inquit) quot proræ æratæ, steterant prius ad littora: Rutuli obstupuere animis, & ipse Messapus, scilicet ductor exercitus: domitor equorum, & filius Neptuni, qui audacissimus esse debuit: cunctatur, id est fixus mansit: existens conterritus, & hoc equis turbatis: & amnis sonans rauca, id est rauce: quasi præclusa voce præ stupore:

translatio

translatio ab homine a lupis viso,sup.conterritus cũctatur:& ipse Tyberinus.s.deus,hoc est Tyberis:reuocat pedem ab alto.s.mari,id est non audet influere Tyrrhenum mare in quod se nymphæ ex nauibus factę receperant.At.i.sed : fiducia.i.cõfidens virtus & animositas:non cessit.i.nõ amota est:Turno audaci.i.a Turno audace:& tollit animos.s.suorum obstupescentium: vltro.i.insuper: dictis,id est verbis consolatorijs:atq; increpat vltro.i.non solum non turbatur,aut sinit,eos turbari:sed insuper increpat , atque redarguit turbatos,dicens,Hæc monstra,id est prodigia:petunt , id est affectant in perniciem & vltionem eorum Troianos:quia ipse Iuppiter,quem,scilicet dicunt suę profectionis authorem:eripuit ijs.i.eis auxilium solitum:quia non poterunt amplius nauibus aufugere,vt hactenus aufugerunt.Ipsi Troiani non expectant tela, neque igneis Rutulos,id est Rutulorum manibus immissos,hoc est debent iã non expectare,sed vereri . Ergo.s.quia naues ablatæ sunt:maria,supple sunt inuia.i.inaccessibilia Teucris. Nec vlla spes fugæ,supp.est eis reliqua.Altera pars rerum.i.auxiliorum,quę in fuga collocabant,est eis adempta,id est ablata:terra autem,est in nostris manibus,id est in potentia nostra est,quidquid in terra nostra est:nam tot millia gentis Italæ , id est Italicę:ferunt arma.s. contra tam paucos:quod tamen,ob gloriam suam reticet.Respõsa deorum,id est oracula fatalia:si Phryges,id est Troiani:iactant qua.i.aliqua:præ se nil terrent me,id est nihil moueor,quod fatale eis fuerit in Italiam peruenire.Nam fat.i.fatis:datũ.i.cõcessum, est fatis.s.Troianorum:& Veneri.i.petitioni Veneris : quod.i.qa: Troes tetigere,arua Ausoniæ.i.illius partis Italiæ,fertilis.Sunt & Id est etiam:mihi mea.i.mihi fauentia fata:contra.i.in cõtrarium .s.excidere ferro.i.gladio,gentem sceleratam,id est impiam,coniugij violatricem:& hoc,coniuge prerepta,id est quia mihi cõiux Lauinia prerepta est.Nec iste dolor.s.de raptu coniugis:tangit solos Atridas.q.d.etiã me tangit:nec licet,id est concessum est a dijs: solis Mycenis,id est populis Menelai,capere arma.s.contra raptorem coniugis.Et si dicantur Phryges satis puniti,propter raptum Helenæ a Paride factum:& ita,deos placatos dicit:quod non,qa si satis est perijsse semel:fuisset,id est esse debuisset:satis ante,id ẽ prius,aut potius:peccare semel fuisset satis ante,fuisset (inquit) satis peccare eos perosos:modo nõ penitus,omne genus fœmineũ quia,non se,qui potius fœminę sunt,quam viri dicendi:sed alias: omneis fœminas vero simile est perosos esse : quibus , supple est hæc.s.sola fiducia:medij valli,id est quia vallum habent inter medium,quo a nobis eripiuntur:& quibus morę , id est dilationes: fossarum.i.quas fossæ faciunt:paruo discrimine.i.parua distãtia: leti,id est a morte:dant animos,id est fiduciam:an non:aut at nõ, per ironiam : viderunt mœnia Troiæ , fabricata manu Neptuni, cõsidere in igneis,quasi dicat maxime:vt verosimile,sic hæc parua castra,& vallum modicum non posse diu stare.

Sed vos o' lecti,ferro quis scindere vallum
Apparat?& mecum inuadit trepidantia castra?
Non armis mihi Vulcani,non mille carinis
Est opus in Teucros:addant se protinus omnes
Etrusci socios:tenebras,& inertia furta
Palladij,cęsis summę custodibus arcis
Ne timeant:nec equi cęca condemur in aluo:
Luce palam certum est igni circundare muros:
Haud sibi cum Danais rem faxo,& pube Pelasga
Esse putent,decimum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeo,melior quoniam pars acta diei:
Quod superest,lęti bene gestis corpora rebus
Procurate viri,& pugnam sperate parati.
[Interea uigilum excubiis obsidere portas POE.
Cura datur Messapo,& mœnia cingere flammis.
Bis septem Rutuli,muros qui milite seruent,
Delecti:ast illos centeni quenq; sequuntur.
Purpurei cristis iuuenes,auroq; corusci
Discurrunt,variantq; vices,fusiq; per herbam
Indulgent vino,& vertunt crateras ahenas.
Collucent igneis,noctem custodia ducit
Insomnem ludo.

SERVIVS.

¶ Vallum .)Vallum dicitur ipsa munitio.Nam valli fustes sunt,quibus vallum munitur, Ipse de sustentaculis vitium, Primus vallos sub tecta referte.¶ Nõ armis mihi Vulcani, non mille carinis .) Bene arma generaliter dixit.Nam ipse habuit a Vulcano,sed solum gladium:vt,Ensem quẽ Dauno ignipotens deus ipse parenti Fecerat, & Stygia candentem tinxerat vnda . Per hoc autẽ quasi latenter dicit se Achille esse meliorem , qui se Troianos etiã sine diuinis armis superare posse confidit. ¶ Addãt se protinus omnes.) Ne timere videatur auxiliorũ multitudinem,dicit incremẽta esse victoriæ.¶ Luce palã.) Propter tenebras & furta inertia . ¶ Quos distulerit Hector.)Bene solius Hectoris facta est cõmemoratio,vt ostendatur ipse perijsse,qui potuit esse terrori,per quod vult Aeneam nihil fortiter in bello fecisse Troiano.¶ Melior quoniã pars acta diei .) Id est maior,& prima.¶ Bene gestis corpora rebus.) In eo tantũ quod hostes non ausi sunt egredi . ¶ Pugnam sperate parati.) Scilicet cõtra Troianos,nõ a Troianis , ne videať contra supradicta oĩa nunc socijs inferre timorẽ.¶ Vigilum excubijs.)Excubię,diurnę sunt:Vigilię,nocturnæ. ¶ Centeni quenq;. Centurionum.s.ex more Romanæ militiæ.nã ex numero,militũ qui eos sequitur,gradus dignitatis apparet.¶ Vertũt crateras ahenos.) Potant:& est hemistichium Ennianum.

DONATVS.

¶ Sed vos o lecti.)Ecce suorum quoq; & hostiũ facit comparationem.non.n.vocat,quod dixit in exhortatiõis primordio.vos o lecti.Troianos.n.deprimit,qui essent ex reliquijs Troię , perindeq; non lecti.¶ Ferro quis scin.va.Ap.&c.)Dixit suos lectos,hostes vero trepidantes:quam trepidationẽ non facit nisi desperatio salutis & certaminis metus.tertium addidit , ad incitanda hortamenta validissimum,quod ait,mecum.videbatur.n.de victoria securus persuadere militibus is qui societatem faciendi fuerat subiturus . ¶ Non armis mihi vul.)Ecce,ostendit non magno labore opus esse,vt superentur.non,inquit,faciam,quod Gręci , vt mille nauiũ subsidio componã:nõ exercitus tantos adducam,quantos illi tot nauibus vexerunt in interitum Troiæ,non armis mihi Vulcani,nec quęro arma Vulcani.hęc exprobratio est ipsius regis, qsi diffidenti. diffidentia virtutis fuisset effectum,vt arma illi Vulcania pararenť.¶ Addãt se proti.om.) Deprimit omnia pro qualitate materię,vt pauorem suorũ penitus tergat.Nec arbitremini,inquit,esse difficile superase Troianos . Ego arma Vulcani manibus fabricata nec quæro,nec timeo , nec mille nauibus ad longinqua tendendum est mihi.Veniant Etrusci , congregentur vniuersi ad eorum expugnationem.nulla doli tẽtamenta perquiram : nec faciã quod inertes Græci . palladij prçsidium non vocabo : non eius custodes occidam,non fabricabo equum,non eius vtero armatos abscondam : nihil insidiarum metuant.superabo hos sola virtute. superabo per lucem non me iuuabunt illorũ ebrietates aut tenebrę ,non capiam vino sepultos aut somno.¶ Luce palam cer.)Ego potius vigilantes aggrediar.mactabo ignauos ad eorum exitium solus mihi auxilio ignis est necessarius.sic enim imbelles necari cõuenit,quos bellãdi vsus & fortitudo deseruit.¶ Haud sibi cum Danais.)Ecce hic quoque Gręcorum victoriam tenuat, sumpto a tempore argumento,dans crimini,quod post apparatus nauium mille,postq; innumera insidiarum genera,decimo vix anno obtinere valuerũt:& hoc qa interuenit casu mors Hectoris: qui eos vnus tãdiu impediuit,& distulit . Ex persona igiť Hectoris cuius vita tenuit Teucros,quantũ suos refecit,cũ ostendit potuisse Troianos maturius tunc penitusq; superari , si Hector iter initia defecisset:¶ Nũc adeo melior qm̃ pars acta diei est .) Ex eo quod quolibet gñe nauigia Troiani perdiderãt,dixit illũ diem festum,quod eius pars tantã lętitiã peperisset. ¶ Quod sup est lætibe.gest.cor.re.) Vnũ,inquit,faciendũ restat.quia oĩa pro voluntate ꝓuenerunt,vt reficiatis vr̃a corpora cũ gaudio spei melioris,& aĩos vestros imminẽti iã certamini prçparetis.¶ Interea vigi.excubijs.)Recedendũ paulisper fuerat reficiendoꝝ corporum causa: debuit eũ necessaria dispositione discedere,ne aliquo casu euaderent,q tenebanť inclusi.data est igitur Messapo cura hmõi , vt vigilibus & vigilijs custodiret portas,& oẽs Troianorũ obseruaret egressus,muros vero cingeret flãmis.incipit dicere,quali dispositione iussa curabanť.¶ Bisseptẽ Rutuli.)Electi,inquit,fuerãt quatuordecim,qui cęteris iuuenibus essent præpositi,instructi armis & in ipso armorũ habitu satis superq; perspicui.Ordinatur sensus sic.

ſic. Electi bis ſeptē, qui Rutulo milite ſeruent muros. ⁋ Diſcurrunt va. q. vi.) Sic. n. vigiliis exercēdis durari cōſueuit, dū viciſſim vigilando noctis tranſigit̃ tēpus. ⁋ Fuſiq; p her. In. vi.) Velut de ꝓſperitate ſecuri nō reficiendis corporib⁹, vt Turnus mādauerat, ſed onerādis vino atq; obruendis operā dabāt. viq; adeo vt vaſa exhauſta verterēt: quę res oſtēdebat tm̃ bibitum, quantū fuit, nō quantū naturali refectiōe ſufficeret. ⁋ Collucēt ig.) Vtpote oībus adhuc vigilantibus & nondū vino ſepultis ac ſomno. ⁋ Noctē cuſtodia du. Inſo. lu.) Vigilabant, bibebant, ludebāt. quæ omnia nō refectioni proderant, ſed fatigationem pariebant.

ASCENSIVS.

⁋ Sed vos o, &c.) Continuo proſequitur Turnus cohortationē ſuam, circa quam partem nihil habemus Donati. ⁋ Ordo igitur
Ordo. eſt. Sed vos, o, ſup. viri, lecti. i. delecti ad militiam, aut inter delectos electi: quis, ſup. veſtrum: apparat ſcindere vallum. i. caſtrorū Æneadum munitionē? & quis veſtrū inuadit mecum caſtra trepidantia. i. aut fragilia. & infirma: aut Phrygum trepidantium metu? (Omnia mire dicta. Nā præſenti vtitur tēpore, vt rem non gerendam, ſed iam non geri, fiducia quadā ſignificet. dicit, lectos: vt ſuæ virtutis admonitos faciat. dicit, mecū, vt ſe participem laboris doceat. dicit, ferro: vt inſtrumēti copiam monſtret. dicit, caſtra trepidantia: vt facilitatem rei indicet.) non eſt mihi opus. i. nō indigeo neceſſario in Teucros. i. ad excidium Teucrorū: armis Vulcani, ſicut Achilli, opus fuiſſe legitur: cui Thetis, mater Vulcania procurauit arma: non eſt etiam opus mille carinis, tot enim vſi dicuntur Græci: vnde & in. ij. Nō anni domuere decem, nō mille carinę. Addant permittentis verbum. i. cōcedo, aut permitto: vt omnes Etruſci addant ſe ſocios Teucris: protinus, id eſt porro tenus, id eſt circūquaque, aut ſtatim: tamen, ſupple ne timeant, id eſt nō opus eſt, vt timeant: vel admoneo, ne timeant tenebras, id eſt ne per tenebras adoriar: & furta inertia, id eſt quæ inertibus, nō ſtrenuis viris, conueniunt Palladij. i. quibus Vlyſſes cum ſocijs, Palladium ex arce Troiana ſuſtulit: vt in principio ſecundi viſum. cuſtodibus ſummæ arcis. ſ. Ilij: cęſis, id eſt interemptis per inſidias.

Non

Non timeant, inquit, quaſi dicat, nos id non faciemus: nec nos cōdemur. i. abſcondemur, vt Gręci: in aluo cæca. i. tenebroſa: equi. ſ. lignei. Certum eſt. i. deliberatum, & decretum eſt mihi: circundare muros igni. i. obſidere caſtra, & ea perſequi incendio luce, ergo non per tenebras, & palam, ergo non per inertia furta. Ego faxo, id eſt fecero, aut faciam: vt, ſup. haud. i. non: putent rem. ſ. militare hoc eſt bellum eſſe ſibi cum Danais: & pube Pelaſga, quaſi dicat, ībelli, & ignaua, reſpectu noſtri.: quos. ſ. Danaos, & Pelaſgos, Hector diſtulit. i. dimouit a victoria, & a patria: aut extēdit in caſtris verſantes: in. i. vſque, ad decimum annum. Nunc, o viri lecti, id eſt egregij: quoniā melior. i. maior, aut magis opportuna pars diei: eſt acta. i. tranſacta: adeo. i. omnino: quod. i. quę res: ſupereſt. i. reliqua eſt vobis facienda: aut quod. ſ. diei: ſupereſt. i. quantum huius diei reliquum eſt: procurate. i. reficite corpora veſtra: rebus geſtis bene. i. feliciter, quod contra portentum dicit: & vos parati. i. refecti: ſperate. i. affectate, & appetite: pugnam. ſ. contra Troianos: aut licet Seruius aliter ſentiat: ſperate. i. cum ſpe expectate: pugnam. i. inuaſionem Teucrorum: nam nū tam parui fecit Troianos, vt nō putet ſe poſſe ab eis inuadi: fruſtra enim aliter excubias inſtituiſſet: vnde addit Poeta, cura obſidere. i. obſidendi: ab obſido, non obſideo: portas, ſcilicet nouę Troię, aut caſtrorum Troianorum: excubijs. i. cum excubijs: vigilum. i. agendi vigilias nocturnas: & cingere. i. cingendi: mœnia. i. vallum caſtrorum flammis, datur interea, dum. ſ. ſe reficiūt Meſſapo. Biſſeptem, id eſt quatuordecim: Rutuli delecti, ſupple ſunt: qui ſeruent. i. obſeruent. ne quid inferat, aut exeat: muros, ſcilicet, caſtrorū: milite, id eſt manu, ſeu multitudine militum. Aſt, id eſt ſed: illi ſequuntur centeni iuuenes purpureis criſtis, id eſt habentes in galeis criſtas purpureas: & coruſci, id eſt fulgentes auro: ſequuntur, inquam, quenq;, id eſt quemlibet centurionū diſcurrunt, & variant: vices. i. exercēt ſe militariter: & ipſi fuſi per herbā indulgent vino: & vertūt. i. funditus ebibunt crateras (a noīatiuo, crateres, tertiæ declinationis: cuius ſingularis hic crater) ahenos. i. ęreos: igneis collucent. ſ. in caſtris, & cuſtodia. ducit ludo. i. ludendo: noctē inſomnem. i. ſine ſomno.

Hæc ſuper e vallo proſpectant Troes, & armis
Alta tenent, necnon trepidi formidine portas
Explorant, ponteſq;, & propugnacula iungunt,
Tela gerunt, inſtant Mneſtheus, acerq; *Sereſtus*,
Quos pater Aeneas, ſiquando aduerſa vocarent,
Rectores iuuenum, & rerum dedit eſſe magiſtros.
Omnis per muros legio ſortita periclum
Excubat, exercetq; vices, quod cuiq; tuendum eſt
Niſus erat portæ cuſtos, acerrimus armis
Hyrtacides, comitem Aeneę quem miſerat Ida
Venatrix, iaculo celerem, leuibuſq; ſagittis:
Et iuxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
Non fuit Æneadum, Troiana nec induit arma,
Ora puer prima ſignans intonſa iuuenta.
His amor vnus erat, pariterq; in bella ruebant.
Tunc quoq; communi portam ſtatione tenebant.
Niſus ait. [Dij'ne hūc ardorē mentibus addunt NIS.
Euryale! an ſua cuiq; deus fit dira cupido!
Aut pugnam, aut aliquid iādudū inuadere magnum,
Mens agitat mihi, nec placida contenta quiete eſt.
Cernis quæ Rutulos habeat fiducia rerum!
Lumina rara micant, ſomno, vinoq; ſoluti
Procubuere: ſilent late loca: percipe porro
Quid dubitem, & quæ nunc animo ſententia ſurgat.
Aeneam acciri omnes populuſq;, patreſq;
Expoſcunt, mittiq; viros, qui certa reportent.
Si tibi, quæ poſco promittunt (nam mihi facti
Fama ſat eſt) tumulo videor reperire ſub illo
Poſſe viam ad muros, & mœnia Pallantea.

SERVIVS.

⁋ Trepidi formidine.) Feſtini per formidinem. Nam non eſt iteratio. ⁋ Pontes.) Qui ſiunt in muris anguſtioribus. ⁋ Propugnacula.) Pilas. ⁋ Rectores iuuenum.) Legitur & iuueni: Si iuueni, Aſcanio: ſi iuuenum, magiſtros militum accipe. ⁋ Sortita periclum.) Sorte diuiſa ad defenſionem pericli. ⁋ Quod cuique tuendum eſt.) Exercet vnuſquiſq; vices ad id quod accepit tuendū. ⁋ Ida Venatrix.) A pleriſq; Ida mater Niſi accipitur, quia dixit Venatrix. Nam ſi montē volueris accipere, abuſiue Idam venatricem dictam intellige pro venationibus abundātem. Nā venatrix eſt proprie quæ venatur, non quę venationibus abundat. ⁋ Iaculo celerem.) Bene inducit Niſum optimum eſſe iaculatorem: & hanc pręmittit armorum peritiam, qua plurimum potuit in Euryali defenſione. ⁋ Troiana neque induit arma.) Hoc ē qui nondum bellicoſa arma induerat, id eſt acceperat. Et hoc dicit, Pulcher quidem erat, ſed nondū bellandi peritus. ⁋ Dii'ne hunc ardorem mētibus addunt Euryale: an ſua cuique deus fit dira Cupido?) Apud Plotinū philoſophū, & alios quæritur vtrum mentis noſtrę acies p ſe ad cupiditates & cōſilia moueat̃, an ipulſu alicui⁹ numinis. Et prīo dixerūt mentes humanas moueri ſua ſpōte: deprehenderūt tñ ad oīa honeſta ipelli nos Genio, & numine quodā familiari, quod nobis naſcentibus datur: praua vero, noſtra mente nos cupere & deſiderare. Nec enim poteſt fieri vt praua numinum voluntate cupiamus, quibus nihil malum conſtat placere. Vnde nunc ortus eſt ſenſus. hoc enim dicit Niſus, O Euryale, dij'ne nřis mētibus cupiditates iniiciunt & deſideria: an deus fit ipſe mentis cupiditas? ⁋ Mentibus addunt.) Bene addunt. Nam animus ſui natura prudēs eſt: ſed ei additur, vt aliquid impatienter deſideret. ⁋ Dira cupido?) Magna. ⁋ Aliquid magni.) Scilicet per hoſtis tranſitū. ⁋ Mēs agitat mihi.) Molitur. ⁋ Quiete eſt.) Modo ocio, nō ſomno nam in vigilijs fuerat collocatus. ⁋ Cernis quæ Rutulos habeat fiducia rerum. ⁋ Ipſi⁹ deſiderij vult rationabiles eſſe cauſas. ⁋ Somno, vinoq; ſepulti.) Alterum pendet ex altero. ⁋ Porro.) Hortātis ē. ⁋ Quid dubitem.) Id eſt cogitem. omnis enim cogitatio in dubitatione eſt ante ſententiam. ⁋ Populuſq;, patreſq;.) Transfert in Troianos Romanam cōſuetudinem, vt ſolet plerunque. Prius enim iubebat aliqd populus: poſtea confirmabat ſenatus. ⁋ Reportent.) Portent, nam re, vacat. ⁋ Si tibi, q̃ poſco, promittunt.) Poſcere eſt ſecundum Varronem quoties aliquid pro merito noſtro depoſcimus. Petere vero eſt cū aliquid humiliter, & cū precibus poſtulamus.

mus. Et bene quod Euryalũ nolit ducere, latenter ostẽdit. ¶ Mœnia Pallantea.) Vbi nunc credit esse Aeneam.

DONATVS.

¶ ¶ Hæc super e vallo prosp. Tro.) Hęc videntes Troiani. facilis. n. fuit de summo prospectus, quia ignis plurimis locis accensus nihil occultabat. ¶ Et armis alta te.) Licet, inquit, securi essent munitione valli. tamen armati vigilabant, tenentes altiora. nequid pręter eorum aspectus moliretur hostis, aut faceret. ¶ Nec non trepidi formidine por. Explo. pon. q3.) Nec non significat, sed, & alta, inquit, tenebant armati, & portas firmabant satis intenti, ne has aliqua vis superare posset & vincere. trepidos dixit cum timore diligentes nec immunes a solicitudine & etiã pro maiori cautela tela gerunt. tanta eorum fuerat cura, vt firmatis omnibus tela ẽt gererent, quasi iam hostis infestus insisteret. ¶ Instant Mnesthe⁹.) Acer, in medio positum, & Mnestheo potest applicari, & Seresto. ¶ Quos pater Aeneas.) Illis fuit omnis cõmuniter cõmissa resp. vt si aliquid tentaretur aduersi, regerent iuuenem, & omnia consilio meliore firmarent. iuuenem aut Ascanium dixit, aut appellatione vnius iuuenis omnes intelligi voluit. Hæc ergo, vt tantã cura gererent, faciebat ductorum præferenda solertia, quibus docendi iubendiq3 suas partes Aeneas dederat. ¶ Omnis per muros legio for. pe.) In consuetudine vel maxime bellica non est consimilis labor, nec periculum ęquale. proinde vicissim de sorte diuiditur, qđ fuerit pro temporis necessitate subeundum. ¶ Nisus erat por. cu.) Quam cito dixit hominis nomen, locum in quo esset natus, quo genitus patre, quibus studijs, qua natura, & qua arte polleret. Portæ, inquit, Nisus curandę custos iudicio sortis exciderat natus in sylua, perindeq3 qui esset in labore nutritus, Hyrtaco genitus patre: commemoratio paterni nominis ad explendam posita est laudem, & quia maiorum laus tunc proficit, cum is, qui laudatur, paternę gloriæ nobilitatiq3 respondet, ait hunc acerrimum fuisse in exercitatione bellorum, vsqueadeo vt iaculo bonus esset, & sagittis iaciendis aptissimus. tanta autem industria florentissimus, vt dignus esset, qui Aeneę tãto pricipi comitis officio fungeretur. Ecce plena instructio dicta est laudatiuæ materię. ¶ Et iuxta co. eu. q. pul.) Cæteris Troianis pulchrior fuit, pulcherrimus tamen cum arma sumpsisset. ¶ Ora puer prima signans intonsa iuuenta.) Definit tempus ætatis ipsius, & quia incongruum fuit incogniti hominis armorum numerum dicere, signo corporis, quanti esset temporis, aperte signauit. Primam, inquit, barbam habuit nondũ plenam, nondum tonsam. ¶ His amor vnus erat.) Magnum familiaritatis exemplum, singulare quoque ac nouum in diuersis ætatibus affectum similem existere potuisse: & quia indiuiduo amore inuicem tenebantur, quoties vsus esset, pares ibant ad bellum, nec expectabant venire ad se hostes, sed vltro ruebant, in ea quæ essent necessario subeunda. ¶ Tum quoque communi.) Supra dixit de sorte singulis curanda loca prouenisse, quod ipsum fuerat ad istorum felicitatem, vt nec ipsa sors diuisisse videatur, quos tãta familiaritas iunxerat. ¶ Nisus ait, Dine hunc ar. mẽ. addunt Euryale?) Animorum, inquit, motus & cogitationes maximas deus aliquis mouet? an ipsa sibi mẽs hominis deus est? ¶ Aut pugnam.) Iãdudum, ait, desiderio ducor maximo, aut pugnam magnis nixibus aggredi, vt aliquid gloriose perficere. Ideoq3 sic animus agitatur, vt vno in loco stare non possit. & ecce occurrit occasio, q̃ est omni virtute rapienda. ¶ Cernis quę Rutulos.) Hoc est quemadmodum nos hostes contemnant, vides. Nam illorum negligentia ex quo nascitur: nisi q nos arbitrãtur imbelles? ¶ Lumina rari.) Quod primũ signum fuit soporati hostis. ¶ Somno vinoq3 solu. Conti.) Cũ esset coniectura de raritate luminũ, accessit & silentij, quod geminum diuersa parte procurauerat malum. s. somnus & vinum, quibus strati conticuerant. ¶ Silent late loca.) In tãta locorum latitudine silentium vbique est & plenum. ¶ Percipe porro, Quid dubi.) Hoc est quid in animo meo tractando voluerim. ¶ Et quę nunc animo sen. sur.) Quid decreuerim faciendum. ¶ Aeneam acciri omnes.) Cogitationibus meis consentit opportunitas & necessitas temporis. nam vno omnes eodemq3 consensu tam patres q̃3 etiam populus ad Aeneam decreuerunt esse mittẽdum: cui rei virtus est necessaria, quę tam egregium factum & aggredi possit, & implere. ¶ Si tibi, quę posco.) Si tibi, ait, me petente aliquid decernitur commodi. nam mihi sufficit gloria, q̃ nascetur ex facto: videor mihi posse me inuenire viã sub illo tumulo, hoc est per hostis transitum, qui pergendi ad Euandrum præbeat facultatem.

ASCENSIVS.

¶ Hęc super, &c.) Docet quam contra defensionẽ pararẽt Teucri: vtq3 Nisus de Aenea adeundo solicitus, Euryalũ amicum adlocutus sit. Vnde dicit Donatus sic. ¶ Iuueni.) Ascanio. Aut, appellatione vnius, omnes intellexit. ¶ Nisus.) Quam cito dixit, nomen patris. locum in quo natus, & quibus esset studijs? ¶ Troiana ind. ar.) Cęteris pulchrior. pulcherrimus autẽ, cũ esset armatus. ¶ Dira cu.) Cogitatiões maximas, de⁹ aliquis mouet, an ipsa sibi mẽs deus est? Hęc ille. ¶ Ordo est. Troes pspectant hęc super. i. desup. e vallo, & tenent. i. defendũt, & protegunt: alta. s. ppugnacula: armis. s. suis: necnõ. i. insuper: ipsi trepidi. i. trepidantes, & festinãtes: formidine. i. pp formidinem: explorant. i. scrutantur portas: an. s. satis firmiter clausę, atq3 munitę sint, & iũgunt, scilicet portis: pontes. s. ligneos, quos sursum trahunt: & propugnacula. i. pinnas ferro munitas, quibus hostẽ arceant: & gerunt. s. ad muros: tela. i. iacula, & missilia, ac saxa: Mnestheus, & Serestus acer. i. strenuus vir (de his aũt in. v. in nauali certamine visum est) instant. s. operi. i. instanter intendunt, quos. i. duos: pater Aeneas dedit iuueni. s. Ascanio (sic enim Donatus legit, addens iuueni, pro eo quod est iuuentuti: etiam positum intelligi posse. Seruius quoq3, iuueni legi posse ãsserit, & iuuenum.) & magistros rerum. i. gerẽdarum si aduersa, veluti hostiũ oppugnationes, & obsidiones: vocarent. i. exigerent. s. eorum accurationem, & præsidiũ. Omnis legio. i. exercitus Troianorum: excubat. i. extra cubiculũ degit, hoc est vigilat: p muros. i. in circuitu murorum: sortita. i. postq3 per sorteis quilibet qđ obiret, acceperat: periclum, pro eo quod est periculum. i. locũ periculosum: hoc enim pacto, nulla pot esse inter milites querimonia: quia, qui maius periculũ obire cogũtur, & difficiliore prouinciam gerere, non inuidia cuiusquã, sed sorte id factum agnoscunt: & exercet viceis. i. vicissim, & per viceis: quod tuendũ. i. defendẽdum, & protegendum est: cuiq3. i. quisq3, quod suę protectioni deputatum est: & ne simul oẽs excubuisse putentur: quod diu durare non posset, addit, Exercetq3 viceis, &c. Nisus Hyrtacides. i. Hyrtaci filius: acerrimus. i. maxime strenuus: armis. i. in rebus bellicis: erat custos portæ: quẽ. s. Nisum: Ida. s. mater eius, hoc nomine dicta: venatrix. i. venationi intendere solita, sicut & Partheniæ virgines in Arcadia: aut Ida. s. mons syluosus in Phrygia: venatrix. i. venationi conueniens, miserat Aeneæ comitẽ: celerẽ. i. inexpeditũ: iaculum. i. quia solũ iaculũ portare solebat, & ita velocissimo cursui intendere: & sagittis. s. ex arcu mittendis: cum iaculum manu mittatur: leuibus. i. non poderosis. Et Euryalus iuxta, supp. ipsum Nisum, erat etiã custos: quo alter Aeneadum, pro Aeneadaꝝ. i. inter Aeneadas, non erat pulchrior: nec induit adhuc. s. arma Troiana, existens puer: signans ora intonsa. i. imberbia, & leuia adhuc: prima iuuenta. i. in flore iuuentę: & ita nondum habilis visus fuit ad arma: sed tunc primum cœperat deputari armis: aut nec alter Troianorum induit pulchrior arma Troiana, ita vt arma Troiana illum maxime decerẽt, nam quomodo se quoq3 inter labores Troiæ eruditũ diceret a patre, si fuerit eatenus inermis: vnus, id ẽ vniformis: amor. i. dilectio vehemens: erat his. s. duobus: & ruebant pariter in bella. (Si in bella ruebant, quõ dicit Seruius, quod Troiana nec induit arma sic intelligi, quod nõdũ armatus fuerat? Illud ergo, nec, non determinat, induit: sed alter pulchrior: vt sit: nec alter pulchrior &c.) & tenebant tum quoq3. i. etiã tunc, portã: cõi statione. i. deputati ad studium pro portis in eodẽ loco. Nisus ait. s. ad Euryalum, O Euryale, adduntne dn: aut, ne. i. an: dn addũt mentibus nostris. s. hunc ardorem. i. hunc vehementẽ affectum ad aliquid noui, & insoliti perficiendum: hoc est, an genij (quem nos angelum, ac spiritum nobis deputatum dicimus.) alicuius inspiratione mouear? an cuiq3 sua dira, id est vehemens, & execrabilis cupido, fit deus, id est principium motiõis quod competit? vide Seruium egregie hunc locum prosequentem: hoc est, an ego inspiratione alicuius boni numinis ad facinus magnum instiger? an prauitate propriæ mentis ad aliquid imprudenter gerendum moucar? Mens agitat, id est versat, & meditatur mihi: iandudum, id est iam a pauco tempore, aut pugnam, aut inuadere aliquid magnum: nec ipsa mens est contenta quiete placida, id est non potest quiescere, etiam si quiescere coner. Cernis, id est vides: quæ, id est qualis: & quanta fiducia rerum habeat, id est teneat, Rutulos: Lumina, scilicet nocturnorum ignium: micant rara ipsi sepulti, id est sopiti, & obruti, somno, & vino: procubuere, id est procul extensi cubuerunt: loca silent late. Percipe porro, id est profundius: qd dubitem, id est cogitem: dicit Seruius: aut (reuera) quid dubitem id est cum dubio formidem: & quę sententia surgat nunc animo, id est quid decreui (sub obscura, sed opportuna obscuritate est oratio. Nam in re quam palam enunciare erubescimus, ex industria obscuri sumus: sicut hoc loco Nisus, qui duo dicit: vnum, se dubitare: & alterum, constituisse: dubitare an populus & patres permittant Euryalum ad facinus insolitum, & magnum asOrdo.

sumi in socium, quod se pro amicitia poscere dicit: constituisse autem ad Aeneam proficisci per medium hostium.) Omnes, & populus, & patres, exposcunt Aeneã acciri.i.aduocari ad nos: & mitti, sup. aliquos: viro.i.ad virũ, qui reportẽt.s.ab eo certa.i.quid nobis in hoc casu agendum sit. aut (sm Ser.) qui vult, re, vacare sic: qui reportent.i.afferant: & portent viro.i.ad virum.s. Aeneam: certa.s.noua, de rebus nostris. Sed dubito, sup. si.s.patres promittunt .i.pmittunt tibi: aut pmittũt tibi.i.de te: q̃ posco.i.cupio: ptomitti.i. te mecũ proficisci. Nã mihi.i.quantũ est de me: fama facti ẽ sat .i.satis scio, quod ex claritate gestorũ, merueris concessionẽ gerẽdorum. Aut potius fama facti.s.tui: est mihi sat.i.satis.i.nihil diffido de te: cognosco te satis virilẽ: sed dubito de cõsensu patrũ, dicit autem, quę sñia surgat, videor.s.mihi posse reperire viã ad muros, & ad moenia Pallantea.i.ad Euandrũ, vbi Aeneã eẽ putabat: sub illo tumulo.i.eũdo sub illo tumulo.i.colliculo, quẽ vides: hoc .n.dicens monstrauit ille tumulũ.i.tumorẽ quendã terrae, per noctem prominentem.

[Obstupuit magno laudum perculsus amore — POE.
Euryalus, simul his ardentem affatur amicum.
[Me'ne igitur sociũ summis adiũgere rebus — EVRYA.
Nise fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor bellis assuetus Opheltes
Argolicum terrorem inter, Troiaeq; labores
Sublatum erudijt, nec tecum talia gessi,
Magnanimum Aeneam, & fata extrema secutus.
Est hic, est animus lucis contemptor: & istum
Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorẽ. — POE
[Nisus ad haec. [Equidem de te nil tale verebar, — NIS.
Nec fas, non, ita me referat tibi magnus ouantem
Iuppiter, aut quicunq; oculis haec aspicit aequis.
Sed siquis (quae multa vides discrimine tali)
Siquis in aduersum rapiat, casus'ue, deus'ue,
Te superesse velim: tua vita dignior aetas.
Sit qui me raptum pugna, pretioq; redemptum
Mandet humo solita: aut, siqua id fortuna vetabit,
Absenti ferat inferias, decoretq; sepulchro,
Neu matri miserae tanti sim causa doloris.
Quae te sola puer, multis e matribus ausa
Persequitur, magni nec moenia curat Acestae.
Ille aũt. [Causas nequicq̃ nectis inanes: — EVRYA.
Nec mea iam mutata loco sententia cedit;
Acceleremus. [Ait, uigiles simul excitat: illi — POE.
Succedunt, seruantq; vices: statione relicta
Ipse comes Niso graditur, regemq; requirunt.

SERVIVS.

[Summis adiũgere rebus.) Summum & extremum dicimus & laudabile. Bene igitur in re dubia sermone visus est dubio, non hoc dicit, Non debes me, nec a tua gloria, nec a periculis segregare. [Genitor bellis assuetus.) Ipse puer est necdum probatus. Vnde se & ab illis temporib⁹, & a patris virtute commendat. [Argolicum terrorem.) Quem Graeci inferebant. [Sublatum.) Susceptum. [Est hic, est anim⁹.) Hic potest esse & aduerbium demonstrantis, vt sit, Est hic: id est in meo pectore: potest & sic accipi, vt dicas, Est hic animus lucis cõtemptor, hoc est, est iste animus. Ergo hic, & produci põt & corripi. [Istũ qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.) Quo tendis, id est ad quem niteris: libenter emat vita, id est vitae pretio. [Nil tale verebar.) q̃le tu suspicaris. [Haec.) Humana negocia: vel quae loquitur. [Mandet humo.) Multi hic distingunt, alij iungunt mandet humo solita, vt commendet in terra. [Solita autem fortuna.) Quę pijs inuidere consueuit. Statius hinc trahens colorem ait, Inuida fata pijs, & fors ingentibus ausis Rara comes. [Absenti ferat inferias.) Hoc est cenotaphion faciat, & impleat honorem sepulchri. [E matribus.) E nobilibus: nam matres non nisi nobiles dicimus. Vnde & matronę dictae sunt. Scimus autem non omnes mulieres in Sicilia remansisse, nam legitur in vndecimo, Et moestum Iliades crinem de more solutae. [Ille aũt.) Hunc locum esse interruptum oratione Nisi intelligimus. [Vigiles simul excitat.) Qui vigiliarum officium habebant. [Seruãtq; vices.) Hic distinguendum est: alias sensus non procedit. [Regẽq; requirunt.) Regis filium. vt, Magnum reginę sed enim miseratus amorem.

DONATVS.

[Obstupuit.m.l.p.a.Euryal⁹.) Euryalus etiã ipse cupidus laudis, cum haec accepisset, dictis suis amicũ est affatus ardentẽ. [Mene igitur sociũ.) Et prospera simul & aduersa proposuit, contra meritum, inquit, veteris amicitiae consiliũ Nise capere potuisti, & solidam facti gloriã tuis tantum titulis vsurpare, videlicet sperãs nihil posse in contrarium verti? quod si tu exploratę amicitię virũ prosperis tuis non vis adiungere, ego te non deseram in pericula pergentem, non vis tu gloriosus remeare cũ socio? ego veniã tecum, ne pereas solus. [Non ita me genitor.) Erudire est nouitatẽ indoctam, hoc est rudem facere docẽdo meliorẽ, tractum est hoc a vestibus, quae cum rudes sunt, nullam retinent gratiã & posita rudimentorum illuuie arte suscipiũt speciosissimã formã, quã inter initia non habebant. [Magnanimũ Aeneã.) Non sic sum instructus a puero, nec tale magisterium patris accepi, patre natus sum bellis assueto, probauerunt virtutem nostram labores patrię: & si aduerso Marte pugnatum est, nõ nostrum, sed fortunae vitium fuit, docuit me ille, aut cum socijs, aut pro socijs mori, rudimentis meis non defuit causa, qua viri fortis filius magisterio tanti genitoris instruerer, ardebat infelix patria, vastabatur armis hostilibus, & laboribus paternis adiunctis, cum nondum aetas humeros meos lacertosq; firmasset, aut faciendo quod poterã, aut videndo discebam. O pietas consultissimi patris, adolescentem filium periculis vigẽtib⁹ dabat: iam tum precipuo magisterio docens fluctuantẽ rempub. vniuersis affectibus esse potiorem, quã putas me animi constantiam ferre? quãdo illis temporibus nec occũbere timui, nec armorum fragores expaui? hinc digressi eũ rege subsidiũ quod extremis supererat fatis, pariter sumus aggressi, quid tibi vnquam displicui in moribus meis? quando non vnum sensimus? quando in duobus pectoribus nostris non idem fuere tractat⁹? Voluisti aliquid, volui, si improbatum est aliquid, sententiam tuam secutus, istam, quã recusasti, dãnaui. [Est hic, est animus.) Noui ipse quoque pro laude vitam salutemq; contẽnere, noui facinus magnum sine magno periculo compleri non posse. quippe gloriae pretium est, vitae status necisq; discrimen, talisq; in ea parte cõditio, vt aduersi euentus & prosperi viros fortes in facto semper & vbique probẽt, ergo Nise consimile pretium, quo honorem summisitõparare disposuisti, cõmuni cedat amicitię, quod fortuna pręstiterit. [Nisus ad haec.) Ostendit obiectis se esse respõsurum. Ille dixit Nisum male de amici voluntate sensisse, iudicasse timidũ, assetuisse imbellẽ, idcirco solum se ire voluisse, hęc ipsa quae suspicione fuerant collecta, atq; cum ingenti inuidia exposita non negat Nisus. sed aperte confitetur, & doluit, ostendere cupiens id se merito fidelis amicitiae, & aĩo religioso fecisse: cuius rei, quoniam nullus testis extabat, & dispositionẽ suã solum tractantis nouerat pectus, addidit iusiurandum, vt deorum testimonio, qui soli humanę mentis possunt nosse secreta, confessiõis purae firmaretur assertio. Incipit igitur sic. [Equidem de te.n.t.ve. Nec fas.) Hoc est, nil tale, quale tu dixisti. [Non, ita me referat.) Non separandũ est a sequentibus, cum versum ipsum pronunciare cœperimus. Tunc dicendum, ita me referat tibi magnus ouantem Iuppiter. Nam si totum iungamus, erit maledictum potius q̃ iusiurandũ. [Aut quicunq; o.) Aut Iuppiter, aut dei alteri⁹ numen, cui ęquitas placet, ecce & ipso iureiurando cõfitetur se solũ ire voluisse, & in ea etiam tunc voluntate persistere. cum enim dicit, ita me referat tibi magnus ouantem Iuppiter, quid animo gereret ex aperto signauit: huius rei tamen causã prosequitur non ex maleuolo studio, sed ex beneuolẽtiae partibus prouenientẽ. [Sed siquis.q.m.v.d.t.) Sed quoniam hoc tempore & in tali causa minus spei ac plus timoris est disceptationem meam vtriusq; cõmodum continentem paucis aduerte. Tractaui quippe non illam tantum, sed & personã tuam. personã quoq; tuę matris & meã. Stetit ante oculos meos periculũ facta, quod aequo aĩo longęuus feram: & si casus aut deus me subiugauerit morti, relinquã te incolumẽ, cuius aetas dignior, & dignior vita, te, inquam, qui amicissimus repertum terrae cõmendes, aut funerationis causa pretio redimas, aut si neutrum fortuna praestiterit, constituas honoris causa.

causa sine funere tumulū, in quo inferias mihi soluas, & amici tui memoriam supremo honore te sufficeris. Certe non ero matri tuæ doloris causa, ne consilia mea ictu sæuientis orbitatis accuset, meretur illa non decipi aduersis casibus tuis, ipsa est, cuius affectum nec ætas minuit, nec longæuus tot nauigationum labor afflixit, tm̄ illa præcipuas matris partes impleuit, vt remanentibus apud Acestem tot matribus, laborem prætulerit ocio, & humanitatē ac diligentiam tanti hospitis spreuerit, quam putas illis tēporibus eius intentionem fuisse? laborare proculdubio contra ætatis meritum maluit, q̃ diuelli a conspectibus tuis. O præcipuum studium matris. O pietas in longam propaganda memoriam, quam nec labor terruit, nec cessantium traxit aut mutauit exemplum. Quanta materiam istam subtilitate, quanta arte conclusit, seruauit quippe ad finem personam matris & eius merita euidenter ostendit. sed ille animum gerens reipub. necessarium, priuatis prætulit, quod publicum fuit. ¶ Ille autem. e. n. n. i.) Qui cito allegationes omnes Nisi dissoluit, dicendo inanes esse causas, quas ad excusationē sui putauit esse nectendas. si. n. reuera considerentur, reperientur omnes ipsæ causæ a professione viri fortis alienæ. superesse enim Euryalum voluit, ea videlicet cā ne in primis annis occūberet, quasi dominum optare vir fortissimus debeat, cui pulchrum est in capo potius q̃ in lectulo mori: deinde sepulturæ subnexuit aliam, qua non decuit moueri præcipientem. quando enim sentiunt mortui commodum sepulturę? quando terræ beneficium? quando inferiarum superfluas dapes? Tertiam posuit matris causam, quam putauit validissimam Nisus, sed ipsam quoq; Euryalus videtur tetigisse & transmisisse pro leui, cur enim illa grauius filij luctus exciperet. si illum in certamine perderet, quam conueniebat ad omnia animū tenere compositum? quę viri fortis conditionē nosset? quę vtpote longæua tot bellorū incerta experiendo didicisset. ¶ Acceleremus ait.) Ecce iam celeritatem suadet, vt ostēderet studio suo & dispositionibus reipu. profuturis moras nō esse nectendas, in quo ostēdebat persuasionibus aliis sententiam suam mutare nō posse. ¶ Vigiles simul excitat.) Si vigiles fuerunt, quomodo excitabātur? manifestum est nullam hic esse quęstionem: vicibus enim seruatis, ea hora dormientibus aliis, qui fuerant vigilaturi, Nisus tunc & Euryalus vigilabāt, proinde recessuri excitabant alios, qui essent ex vigilum numero, quo facto dimissa statiōe, id est dimisso officio, cui fuerant deputati, fuerunt pares, vt quęrerent regem. Incertum enim fuerat qua in parte castrorum inuenire potuissent Ascaniū.

ASCENSIVS.

¶ Obstupuit, &c.) Recitat respōsum Euryali, & rursus Nisi, ipsum a profectione ob matrem dehortātis, & tandē consentientis. Vnde Donatus huc solum dixisse nobis permissus est. ¶ Sed siquis.) Oīa huc refert, quod in causa minus spei, & plus timoris ineit. Hæc ille. ¶ Ordo est. Euryalus, perculsus magno amore, id est desiderio laudum obstupuit, scilicet nouitate rei: & affatur simul, scilicet cū stupesceret: amicum. s. Nisum: ardentem, scilicet cupiditate glorię, & rei gloriosæ gerendę. Igitur quia, scilicet te dubitare dicis, & re aperire non audes ne. i. an: o Nise, fugis. i. refugis, & renuis: adiungere me rebus summis. s. quas gerere paras? mittam te solū in tāta pericula? quasi dicat, nequaq; id fecero: vel, vis ne, vt ego mittam te solum? quasi dicat, id non recte velis: quia Opheltes genitor. i. pater meus, qui me generauit: assuetus bellis, id est vir ab ineunte ætate rei militari assuetus: non erudijt me ita. s. vt me socium fugere debeas: non erudijt (dicit) sublatum, id est educatum: inter terrorem Argolicum, id est quem Argolici inferebant: & cum ad verum instituerentur in re militari, iuuenes. & inter labores Troiæ, id est cum Troia inceperat laborare, penuria bellatorum: nec ego gessi tecum talia. s. vt fugias me: vnde etiam apparet, prius armatū fuisse: secutus tecum magnanimū Æneam: & fata extrema. i. vsq; ad fatalem terram. Hic animus. s. meus, est: est (inquit) contēptor lucis. i. vitę, pre gloria: aut animus est: est (inquit) etiam, sup. hic. i. in hoc corpore meo: cōtemptor lucis. i. vitę: & qui credat istum. s. tuum, & a te, modo contemptum honorem: quo. i. ad quem: tendis. i. properas: bene emi vita. i. pretio vitę. Nisus, supp. respondit: ad hęc. s. Euryali dicta. Equidem. i. ego quidem, o Euryale: nil, id est non aliquid: ego non verebar de te aliquid tale. i. satis confidebam virtuti & animositati tuę: nec fas, sup. est me, de te quicq; dubitare: nō, sup. fas est ita. i. sicuti verum: aut, quod sentio, dico: magnus Iuppiter referat, id est reducat me: ouantem. i. mediocri victoria lętantem. Iuppiter, dicit, aut quicūq;, sup. deus: aspicit hęc oculis ęquis. i. fauorabilibus: ex cuius. s. inspirationibus, eam mentem cōceperat. Sed siquis. i. aliquis: siquis (inquit) ve, pro vel: casus, vel deus: quę. i. qualia. s. pericula aut quę. i. quas res: tu vides multa. i. plurimas: in, supp. tali discrimine. i. periculo: quale est per medios hosteis, viam captare: rapiat, supp. me (sed id, timore mali ominis nō profert) in aduersum. i. rem aduersam. s. in mortem: ego velim te superesse. i. superuiuere post mortem meā: tua ętas est dignior vita. s. q̃ mea: qui veterior sum, velim (inquit) te superesse: vt sit, qui mandet humo solita. i. sepeliat me raptum. i. morte: in pugna. i. inter pugnandum: & redemptum pretio, sicut Achilles Hectoris corpus reddebat: aut siqua fortuna, vetabit id, videlicet me habere legitimam sepulturam vt, supp. sit aliquis, qui ferat mihi absenti ferias. i. sacrificium inferis placandis fieri solitū: & qui decoret. i. ornet me, in sepulchro. s. inani: quod in necessitatis casu, pro vero reputetur. Neu, ego sim miserę. i. miserando, matri. s. tuę causa tanti doloris, quę. s. mater tua: ausa. s. mare, iterum ingredi: prosequitur te, o puer, sola e multis matribus. s. Troianis, quę in Sicilia manserant: vt dictum est in. v. nec curat mœnia magni Acestę. s. regis Sicilię: a quo, Acesta vrbs, Troianis addita ędificata est. Autem, pro sed: ille. s. Euryalus, sup. respondet: tu nectis. i. ingeris, & implicas, aut inuoluis: nequicq;. i. frustra: causas inaneis. i. nihil in me profuturas: quia non dimouear a sententia mea. vnde addit, Nec mea sententia cedit iam loco mutata. i. neq; mutabitur, neq; cedet a statione sua. Ipse (ait) acceleremus, id est properemus, ad cōceptum facinus, habito cōmeatu a patribus: & excitat simul vigiles. i. qui officio vigilandi addicti erant excitat autem, quia vicissim dormiebant: vnde addit, illi succedunt. s. vigilijs: quas vicissim, & successiue agebant: & seruant viceis. i. officium vigilandi: statione. i. pro statione: relicta. s. a Niso, & Euryalo. Ipse. s. Euryalus, graditur comes Niso: & requirunt regem. i. regis filium, Ascanium. s.

SERVIVS.

¶ Cętera per terras omneis.) Exaggerat more suo vigilantum laborem. ¶ Consiliū summis regni de rebus habebant.) Lucilij versus, vno tantum sermone mutato. Nam ille ait, Consilium summis hominum de rebus habebant. ¶ Iam nuncius esset.) Iam, aut cito, aut cum nullum inuenirent. ¶ Adnixi hastis.) Ostendit iam eos diurna statiōe fatigatos. quod autem stant, & Romani moris est, & bellicæ necessitatis. Hunc autem standi habitum & Sallustius cūmemorat. vt, Fessi arma sua quisque stantes incumbere. ¶ Castrorum, & campi medio.) In medio campi est statio, qui campus castrorum medius fuit. ¶ Rem magnam, pretiumq; moræ fore.) Dicebāt se afferre rem magnam, cuius mora pretium posset afferre, id est pœnam. Terentius, Ergo pretium ob stultitiam fero, vt sit sensus, Si tardius mittamur ad Æneā luemus hostium pœnas. Alij sic intelligunt, scimus quidem aduentum nostrū moram vestris afferre consilijs: verum huius morę erit pretium, id est remuneratio. Nanq; hoc offerebant quod illi cogitabant, vt diximus supra, Quis ve Ęneę iam nuncius esset? ¶ Accepit trepidos.) Festinos: more suo. ¶ Neue hęc nostris spectentur ab annis.) Bene excusat: quia scit de ętate Puerorum posse dubitare, dicens non ex suggerentium persona, sed sua vi consilia ponderanda. ¶ Portę, quę p̄xima Ponto.) Apparet, vt supra diximus, castra Troiana in Hostiensi fuisse. Siquidem

Cætera per terras omneis animalia somno
Laxabant curas, & corda oblita laborum.
Ductores Teucrum primi, & delecta iuuentus,
Consilium summis regni de rebus habebant,
Quid facerent, quis'ue Ęneę iam nuncius esset.
Stant longis adnixi hastis, & scuta tenentes
Castrorum & campi medio: tum Nisus, & vna
Euryalus confestim alacres admittier orant,
Rem magnam, pretiumq; moræ fore: primus Iulus
Accepit trepidos, ac Nisum dicere iussit.
Tunc sic Hyrtacides. [Audite ô mentibus æquis NIS.
Æneadæ, ne'ue hęc nostris spectentur ab annis,
Quæ ferimus. Rutuli somno, vinoq; sepulti
Conticuere: locum insidiis conspeximus ipsi,
Qui patet in biuio portæ, quæ proxima Ponto.
Interrupti ignes: aterq; ad sydera fumus
Erigitur: si fortuna permittitis vti,
Quæsitum Æneam ad mœnia Pallantea,

quanto tempore nobis poterit Æneas prodesse? Addidit ætatem pueri, ex quo plurima longo tempore sperari potuissent: meriti tanti nunquam immemor futurus, hoc non tantum promittentis est, verumetiam optantis. hoc enim desiderabatur, vt Æneas mature remearet.

ASCENSIVS.

(Cetera per ter, &c.) Docet quomodo rem ad patres, Iulumq́;, tunc de re communicátes retulerint: vtq; acceptissima ipsis fuerat pollicitantibus pro talibus, ausis magna premia. Vnde dicit Donatus. (Vidimus.) Demonstrat rem fieri posse. (Dii.) Maturi hominis matura oratio. Recte autem incipit a diis quorũ fauore respublicę, taleis viros recipiunt: lachrymę aũt congratulationis fuerát, quod extitissent tales: item doloris, quod recordaretur tot fortiũ virorũ iam amissorum: quia dixerat, Nõ tamen omnino Teucros delere paratis. (Dii.) Qui bonis fauent. (Moresq; vestri.) Recte viuẽdo Æneas: & vt diuturnior res sit Ascanius. Hæc ille. Ordo est. Cætera aialia laxabant somno, id est dormiẽdo curas omneis per terras, aut laxabant curas per omneis terras: sed plus ad contentionem facit, si laxarent omneis curas, cũ Teucri haberent plurimas: & corda oblita, sup. erant laborum: sed, sup. ductores. primi, id est præcipui: Teucrum. i. Teucrorum: & iuuentus delecta. s. ad hoc, cum non omnes ad consilium admittendi sint, habebant consiliũ, sup. de summis rebus regni. i. de publica: quid facerent. i. facere deberent: ve, pro vel: quis esset iam, scilicet in tam arcta obsidione: nuncius Ænee. i. qui talia nunciaret Æneæ. Ipsi ergo stant adnixi, id est suffulti, quas in manibus habebant, longis hastis: & tenentes scuta in medio castrorum: & campi. i. areæ, quæ erat in noua vrbe nondum ædificata: tunc Nisus & Euryalus alacres. i. læti, & præ se ferentes fiduciam: orant vna. i. pariter: admittier, id est admitti, ad consilium: &, sup. dicunt, aut promittunt rem magnam: & pretium moræ. i. differendi consilii, fore, scilicet ex ipsorum admissione: Iulus accepit primus ipsos trepidos. i. festinos, & gestientes ac iussit Nisum dicere. s. quod vellet. Tunc Hyrtacides. i. filius Hyrtaci, Nisus: sic, sup. orsus est: o Æneadæ, audite, supp. quæ dicam: æquis mentibus. i. æquanimiter: neue hæc quæ ferimus, id est afferimus: spectentur, id est considerentur: ab annis nostris. i. non iudicentur pro iuuenili ætate nostra: quia iuuenes constat raro esse prudentes. Rutuli, scilicet qui vrbem hanc obsident, sepulti. i. sopiti, & immersi: somno & vino procubuere. i. prostrauerunt se: nos ipsi conspeximus locum, sup. aptum: insidiis. i. Rutulis faciendis: qui. s. locus, patet in biuio portæ. i. quod tendit ad portam: quæ. s. porta, est proxima Ponto. i. mari Tyrrheno: ad portum. i. Hostẽsem. Ignes. i. Rutulorum, sunt interrupti, quod signum est dormisse: & fumus ater erigitur ad sydera: si vos permittitis vti fortuna, id est occasione, fortuito nobis oblata, vos cernetis Æneam quæsitum, id est inuestigatum a nobis (Serui. dicit, quasi sit supinum, id est vt quæramus) ad mœnia Pallantea, affore mox hic cum spoliis, & hoc ingenti cæde peracta. s. ab ipso nobiscum: nec via fallit nos euntes. i. quãdo imus: nos vidimus vrbem. i. Pallanteam: primã. i. pro prima parte: sub obscuris vallibus. i. existentes in obscuris vallibus, & cognouimus totum amnem. s. Tyberinum: assiduo venatu. s. priusq̃ obsidio esset: & bene dicit, venatorem Idæ venatricis filium: Alethes, vir ille, cuius consilio. m. v. visus est Æneas: grauis annis. i. senio, & maturus animis: aut si legatur, animi. i. qui & animum consilio maturauerat, inquit, sup. hic. i. ad hæc Nisi verba o patrii dii, sub quorum numine. i. diuino nutu & protectu est semper Troia: tamen. i. tametsi, hactenus in summo periculo versamur, tamen vos non paratis delere, omnino. i. penitus, ad vnum scilicet Teucros: cum. i. quandoquidem: tulistis. i. produxistis. (Approbat ergo primam partem, quam Nisus tetigerat, Dii ne hunc ardorem mentibus addunt. hoc est affectum bonum a diis inspiratum.) taleis animos, & tam certa pectora iuuenum: Ipse memorans sic: tenebat humeros, & dextras amborum: quæras quid fieri potuit? sed si ambos ante ipsum positos itelligas, & ipsum a tergo illis incumbentem, atq; iniectis lacertis per humeros dextram tenuisse, vt in affectione amica solemus: nihil sit ambiguitatis, nisi quia altior & maior dicatur Alethes senior. Atq; rigabat vultum, scilicet eorũ, aut potius suum: atq; ora, supp. sua lachrymis: &, sup. dixit, o viri. i. viriles animi: quæq; (inquit) pręmia rear, posse solui vobis pro istis. s. vestris: laudibus. i. virtutibus. q. d. ignoto: sed dii, & vestri mores. i. cõscientia benefacti, & requies animi: dabunt vobis primum. i. præcipue, aut statim: vt etiam velle bene agere coeperitis: pulcherrima. s. præmia: quia ipsa virtus sibi quodámodo præmium est, atq; animæ vera merces: deus tum. i. insup: Æneas pius reddet actutum. i. confestim: cætera. i. quæ præter conscientiam requirenda sunt munera ad sustentationẽ. Atq; si forte Æneã cito moriturum timueritis: Ascanius integer æui. i. integru æuo, non immemor. s. futurus vnq̃ tanti meriti. s. vestri: reddet, supple cætera, quę dii, & pius Æneas nõ referent: quia ergo res ardua est, multis promissis afficiuntur.

Ordo.

Iuuenes, raro prudentes.

Virt° sibi sufficiẽs prę mium.

SERVIVS.

(Excipit Ascanius.) Id est subsequitur: & a poeta dictum est. (Canæ vestæ.) Venerabilis, antiquissimæ. (Obtestor.) Adiuro. & est ordo, Immo ego cui sola salus genitore reducto, Vos obtestor per deos reuocate parentem. (Fortuna, fidesq́; est.) Quicquid casu, qc quid consilio egero, vobis cõmittam. nam per fidem, consilia significat: per fortunam opes, & imperium, & cuiuslibet rei possibilitatem. (Nihil illo triste recepto.) Subaudis erit. (Deuicta genitor quæ cepit Arisba.) Atqui secundum Homerum Arisba misit auxiliũ Troianis, & ab Achille subuersa est. Sed accipimus aut ante bellum Græcorũ Arisbam a Troianis captam, & in amicitiæ foedus admissam. Aut certe pocula hæc data ab Heleno, qui in Achillis bona per Pyrrhi successerat hæreditatem. vt sit, quę cepit, pro quę accepit. (Deuicta Arisba.) Scilicet ab Achille. (Duo magna talenta.) Bene addidit magna. nam varium apud diuersas gentes pondus est talenti. Vnde talentum potest & breue aliquid & magnum significare. Nam vt supra diximus, secundũ Plautum, talentum septuaginta librarum est, qui cum dixisset debere centum quadraginta libras, paulo post intulit duo talenta, per iocum dicens, Debentur talenta tot, quot ego & tu sumus. Item Homerus talentum breue quiddam ostendit, quippe quod accepit victus: cum victori leuia data sint munera. (Ducere sortem.) Statuere. Alii proprie ducere legunt, quod est sortium: vt, Stat ductis sortibus vrna. (Excipiam sorti.) Preter sortem dabo. (Insup his.) Super hęc. (Cãpi, quod rex habet ipse Latinus.) Mos fuerat vt viris fortibus, siue regibus pro honore daretur aliqua publici agri particula, vt habuit Tarquinius superbus in campo Martio. quod spatium ab Homero τὸ τέμενος dicit. hoc ergo quod Latinus per honorem de republica habuit, ab Ascanio intelligamus eẽ promissum. (Pectore toto.) Omni affectu rerum. (Verborũq; fides.) Et tẽpublicã tibi cõmittã, & tecum cõmunicabo omne cõsilium. (Me nulla dies tam fortibus ausis Dissimilẽ arguerit.) Ab hoc officio & ab hac audacia, accessu temporis

[Immo ego vos, cui sola salus gẽitore reducto, ASCA.
Excipit Ascanius, per magnos Nise penates,
Assaraciq́; larem, & canæ penetralia Vestæ
Obtestor (quæcunq; mihi fortuna, fidesq́; est,
In vestris pono gremiis) reuocate parentem,
Reddite conspectum: nihil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta, atq; aspera signis
Pocula, deuicta genitor quæ cepit Arisba.
Et tripodas geminos, auri duo magna talenta,
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si vero capere Italiam, sceptrisq; potiri
Contigerit victori, & prædæ ducere sortem:
Vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis
Aureus, ipsum illum clypeum, cristasq; rubenteis
Excipiam sorti, iam nunc tua præmia Nise.
Præterea bis sex genitor lectissima matrum
Corpora, captiuosq; dabit, suaq; omnibus arma.
Insuper id campi, quod rex habet ipse Latinus.
Te vero, mea quem spatiis propioribus ætas
Insequitur, venerande puer tam pectore toto
Accipio, & comitem casus complector in omneis.
Nulla meis, sine te quæretur gloria rebus
Seu pacem, seu bella geram, tibi maxima rerum
Verborumq; fides. [Contra quem talia fatur POE.
Euryalus. [Me nulla dies tam fortibus ausis EVRYA.
Dissimilem arguerit, tantum fortuna secunda
Aut aduersa cadat, sed te super omnia dona,

Vnum oro, genitrix Priami de gente vetusta
Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non mœnia regis Acestæ,
Hanc ego nunc ignaram huius quodcunq; pericli est,
Inq; salutatam linquo (nox, & tua testis
Dextera) ꝙ nequeam lachrymas perferre parentis:
At tu (oro) solare inopem, & succurre relictę.
Hanc sine me spem ferre tui, audentior ibo
In casus omneis. [Perculsa mente dederunt POE.
Dardanidæ lachrymas, ante omneis pulcher Iulus
Atq; animum patriæ strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur.

poris inferior non probabor, qualiscunq; fortuna comitet. ¶ Tantum.) Tantummodo hoc possum de me promittere, vt semper audeam, semper velim fortiter facere, nam hoc est qđ dicit fortibus ausis Dissimilē arguerit.) Tantū ergo meum est ꝓmittere, siue prospera, siue aduersa fortuna comitetur, nā aut disiunctiua particula ē, nō negantis aduerbium. ¶ Sup oīa dona.) Vltra omnia dona. ¶ Priami de gente vetusta.) De familia. Et bene eam etiam ex cognatione commendat. nam Ascanius nepos est Priami per Creusam. ¶ Miseram.) Quæ sic impatienter diligat filium. ¶ Mecum excedentem.) Vt, Ille meum comitatus iter. vult.n. intelligi sui causa matrē secutam. ¶ Quodcūq; pericli est.) Syllepsis, nam subaudis periclum. ¶ Inq; salutatā linquo.) Insalutatam, & est Tmesis: vt, Inutilis inq; ligatus cedebat. ¶ Quod nequeam lachrymas perferre parentis.) Excusat ne videatur crudelis. Vnde sequitur matris eius tragicus & miserabilis ille cōquestus, Potuisti linquere solam Crudelis? & talia. ¶ Inopem.) Modo auxilii egentem. ¶ In casus omnes.) Vt supra, Fortuna secūda, aut aduersa. ¶ Pulcher Iulus.) Incongruum epitheton pulchritudinis posuit, cum res sit in hoc loco religionis. ¶ Strinxit pietatis imago.) Præstrinxit, momordit, admonuit. Sensus autem est, aut postꝗ̄ vidit istum sic amare matrem, paternæ pietatis virtutē cœpit agnoscere. Aut certe cœpit etiam ipse sic in pietatem moueri, vt eius consueuerat pater. Aut certe exemplo Euryali auidius cœpit amare patrem etiam ante dilectum.

DONATVS.

¶ Immo ego vos.) Excipit Ascanius, primo debuerat poni. Est.n. poetę persona & deinde, imo ego vos cui sola salus genitore reducto, cū hæc Ascanius dicebat, ergo post Alethem excepit eos Ascanius dicens, imo ego vos, Alethes duorum, liberalitatem pollicitus fuit Ascanius, imo ego vos numerabo, & adiecit causam, propter quā faciebat obnoxium, cui sola salus genitore reducto, tunc scio tutam fore vitam meam, cum remeauerit pater meus, ꝓinde pro paterno reditu, & pro conseruatione salutis meæ: ego vobis meliora soluam, addidit & iusiurādum, quo magis securiores de ꝓmissis efficeret. ¶ Per magnos Nise pe.) Hæc.n. pręcipua Troiani, quę colerent, habuerunt, penates deos, Assaraci Larem, & Vestā canam, hoc est antiquam & perpetuam. Obtestari est ob aliquam causam deos testes adhibere cū iureiurando. ¶ Quæcūq; mihi.f.f.q;.c.) Fortuna in euentu est factorū, fides autem in potestate, quęcūq;, inquit, in me fuerit fortuna, hoc est, si melior me fortuna ꝓspexerit, & si qua in me fides est, hāc seruabo meritis vestris. intantum, vt in vestra sit potestate, quid rependi vobis pro meritis debeat. ¶ Reuocate parentē, Reddite conspe.) Hæc fuit desiderii summa, hæc promissorum causa, vt rediret pater, & hunc filius reduci videret. ¶ Nihil illo triste rece.) Hoc non solum ad Ascanium pertinebat, sed omnia iccirco posuit, nihil futurū triste, cum ille remeauerit. ¶ Bina dabo argento perfecta.) Bina dixit, non quatuor, sed duo, vt bina manu lato crispās hastilia ferro, vt singuli singula pocula haberent, species autem numeris cum laude sua posita est. argento, inquit, perfecta atq; aspera signes pocula deuicta genitor quæ cepit Arisba. non enim tollebatur post victoriam, nisi quod esset magni meriti. ¶ Et tripodas geminos.) Omnia vtrisq; communia obtulit. ¶ Cratera antiquū.) Ex ipsa vetustate mirabilē. ¶ Quē dat Sidonia Dido.) Additum est istius meritum ex persona eius, quæ dederat, sed & hoc, quia vnum fuit, commune ambobus datum est, dat Sidonia Dido, sic posuit, quasi tunc non ab Ascanio, sed a Didone proficisceretur, postea ab eo, qui dabat in præsenti futuri quoq; tēporis, separata singulis munera pollicetur, & quæ esset largiturus, expressit, propter quam rem promiserat, quæcunq; mihi fortuna fidesq; est, hoc ipsum nunc exponit. ¶ Si vero, inquit, capere Italiam, sceptrisq; potiri Contigerit.) Hoc est, si prędam nos ducere dii concesserint. ¶ Vidisti quo Turnus equo.) Certus enim de adipiscendo esse nō potest, cui obstat sortis incertum. Iccirco dixit, excipiam, vt hæc iudicio potius hominis, ꝗ̄ euentu sumeret sortis, hæc erunt Nise præmia tua. ¶ Præterea bis sex genitor.) Duodecim ex captiuis fœminas formosas, quod ait, matrum, nō solum mulieres intelligere possumus, quoniam sic multis locis posuit, verumetiam propter muneris laudem fœcundas,

vt prĕter

vt præter numerum & formā, inde quoq; earū cresceret meritum, vt ex illarum etiam partu magna possent emolumenta conquiri. Vsqueadeo ostenditur fœcūditatem tetigisse in appellatione matrū, vt de isto intellectu non debeat dubitari. Mater enim dici non potest, nisi quam cōstat peperisse. Cū captiuorum non definit quantitatem, vt mulierum fecit. Intelligitur etiam ipsis duodecim promisisse, vt in mulieribus ac viris idem numerus teneretur. ¶ Insuper id campi.) Huius campi facere videtur commemorationem, quem tuēdum Latinus crediderat, cāpum magnum quippe futurum esse constabat, quod habuisset rex in possessione regis, ex aperto significatur etiam latitudo terrarum. Interea mos poetę ad imitationem retinendus est. vbi enim multa narranda sunt, ne continuatio fastidium pariat, hæc diuidit, interponendo aliquid tamen, quod non sit alienum, nam in media enumeratione numerum interposuit. Excipiam sorti iam nunc tua præmia Nise. Quis non arbitraretur completam fuisse enumerationem ipsam? venit ad alia, redit præterea, cum posset continuare, & completis omnibus dicere, hæc erunt Nise pręmia tua. ¶ Te vero mea quem spatiis propioribus ętas Inse.) Multum enim valet ad confirmandum religionis affectum ętas ętati conueniens. Deinde ait. Te Euryale quoniam ętas nostra prope ęqualis est, sic totis accipio sensibus meis, quoniam spes abhinc tuę virtutis apparet, sis mihi comes. ¶ Nulla meis sine te quęretur glo. re.) Tempora omnia viuendi complexus est, dicendo, seu pacem, seu bella geram. Tertium enim non est. ¶ Tibi maxima rerum verborumq; fides.) Es enim tantus, vt tibi tuto comitantur consilia pacis ac belli. ¶ Contra quē talia fa. Euryalus.) Nunquam, inquit, fiet vt dies aliqua mutet sententiam meam, vel maxime in hac causa, in qua tanta gloria & tantus futurus est labor: nec erit quisquam, qui me mutati consilii teneat reum. ¶ Tantum fortuna secunda.) Solum illum absit ne fortuna in nos vultum contrarium vertat, quod in nostra non est potestate, sed potius in ipsius fortunę arbitrio. ¶ Sed te super om. do. Vnum oro.) Vnum, inquit, ne post tanta, quę fuerant, odio suspectior fieret. Incipit iam venire ad ipsum vnum arte mirifica, commendat tantum eius personam, a quo ipsum vnum fuerat petiturus, nec in hac parte poeta morem suū deseruit. Primō enim dicit a quo petat, deinde pro qua petat, tunc venit ad illud, quod ex necessitate poscendum est. multum enim desideriorum iuuant pręmissę causę, si ponantur primę, ꝗ̄ postremę nectantur. Ponit igitur commendationem primam, quę filii meritum non teneret, haberet tamen ex ratione sanguinis pondus, atque ita hanc arripit partem, vt ingratum se non esse de pręteritis monstret: & tamen adhuc sibi aliquid afferat necessarium, in quo ipse non auaritię sed pietatis studium comprobaret. ¶ Genitrix, Priami de gente ve.) Magna pondera verborum singulorum pręposita sunt, est maternum nomen, quod religione transeat affectus cęteros, & maiestate pietatis exuperet, sequitur sanguinis causa, ꝙ esset ex genere Priami, nec accessione noua sed vetustatis ratione coniuncta. Ecce quot merita mater tanti viri, ei quoq; cui commendabatur affinis, atq; ex gente Priami interiore descendens, quid illa non mereretur ab eo, pro cuius patre Euryalus tot incerta fuerat subiturus? Quid ille largiri non debuit consorti sanguinis sui? quam non tantum generis ratio, verumetiam ipsa tuebatur antiquitas, quam decorabat filii meritum, quam Priami nomen ornabat, qui auus fuisset Ascanii, hoc pertinebat ad ordinem generis, dicit iam ipsius non immerito pręferenda, frustra quippe laus originis tangitur, nisi ipse, qui laudatur, moribus optimis & probitate vitę maioribus suis recte respondeat. ¶ Quam miseram tenuit.) Hęc, inquit, tantum me dilexit, vt illam me recedente de Troia, nec originaliter terrę retentaret affectus, nec cęterarum cessantium tardaret exemplū hęc apud Acestē mei causa ocium labori non prętulit, contempsit delicias affluentissimi ciuis, ne desereret filiū, hanc ergo, nūc videamus, quid significare possit, hanc, inquit, quę tantum laboris mea causa suscepit, quę matribus cunctis tale monstrauit exēplū, quę nostrorum tędium non sensit errorū, quę cōstantia seruauit vsq; ad ipsos effectus. Ego, quem cōuenit reddere maternis affectibus

religiosissimam

religiosissimam vicem. Ego supra matrum nomen dilectus ab ea, Ego qui ingrati culpam declinare debueram, nunc solicitus. Sin tẽpore, quo hostis castra circũdedit, quo etiam si abessem, debui curare praesentiam meam. ¶ Hanc ego nũc ignara huius.) Quod fuit maximi sceleris, vt peregrina vi periculosa petiturus non retulisset matri, huius facti infert purgationem, ne reum laesa pietas retineret. ¶ Nox ait &c. i. t. Dextera.) Iureiurando adhibito confirmauit, se nõ impie facere, sed quod lachrymas eius ferre non posset, quas fusura fuerat, si filiũ in tali causa videret abscedere, hoc exẽplo salutationẽ dicere possumus, non eam tm̃, qua matutinis horis vti consueuimus, verũetiam illam, quã abeuntes relinquimus remansuris. causa lachrymarũ matris si eam flentem cerneret, hoc vult ostendere, iturũ se non esse. vincere.n.eam necesse esset, quae cruciatus suos effusis fletibus approbaret, hoc genere quãta factis cõmendatio est, cũ subtiliter dicitur, vt tu videas patrem tuũ, ego sum matrẽ religiosissimam relicturus. ¶ At tu.o.s.in.) Inopem dixit nõ substantia familiaris rei exhaustam, sed minoris animi, qm̃ constabat illam absentiam filij equo aio ferre non posse. Hoc ita esse aliud quoq; probat exemplũ, quo est dictũ, saeuit inops animi. Ergo foue, inquit, mente inopem foeminam, foue desertam, vt habeat solatiũ tuũ, & absentiam filij non sentiat. ¶ Hanc sine me spem ferre tui.) Securũ me redde de partibus matris. Ego oẽs casus intrepidus petam. ¶ Perculsa mente dederũt.) Licet moti essent oẽs loquente Euryalo, plus tamẽ Iulus percussus est, nam eius animũ exagitauit Euryali exemplũ, & accedens charitas patris, quoniam similis fuerat causa, & de parentibus agebatur, quippe alterum cruciabat patris absentia: alterum mouebat, quod talem matrẽ fuerat relicturus. ¶ Tum sic affatur.) Videamus Iuli responsum, cui dictum est. At tu, oro, solare inopem, & succurre relictae, & hanc sine me spem ferre tui, audentior ibo in casus omnes.

ASCENSIVS.

¶ Immo ego, &c.) Docet quomodo subsecutus sit Ascanius: & q̃ pie, atq; beneuole, vtrũq; & praecipue, Euryalum affatus sit: cuius ingenua clementia, atq; pietas, laudatur nimirum, quod Poeta maximopere praetendit domus Iulia, in quam Augustus per adoptionem assumptus erat. Habetur quoq; pientissima Euryali de matre cura. De quibus haec sunt Donati verba. ¶ Canae vestae.) Dicit canam, antiquam, & perpetuam. ¶ Obtestor.) Obtestari autem, est ob aliquam causam deos testes adhibere. ¶ Victa Arisba.) Nihil.n. tollitur post victoriã, nisi quod sit magni meriti. ¶ Insuper.) Mos mirandus in Poeta: vbi enim multa narranda sunt, ne continuatio fastidium pariat, diuidit: interponendo aliquid, quod tamen nõ sit alienum. ¶ Genitrix.) Magnum pondus in his verbis. Maternum enim nomen, ois affectus trãsit. Praeterea, q̃ sit ex genere Priami, non accessione noua, sed vetustate coniuncta. Laudauit ergo a genere: sed quia frustra laus originis tangitur, nisi is qui laudatur, vita, & moribus, se maioribus suis dignũ gerat, ponit suas virtutes: excusat autem, quod ignaram relinquat: quia nisi illa causa intercessisset, scelus non paruum cõmisisset. Haec ille. ¶ Ordo est. Ascanius excipit. i. sermonem ex ore loquentis capit: quod indecorum hic non est, quia illius dictum approbat, & de se spondet, quod ille de ipso, tanq; de alio spoponderat. excipit ergo sic: Immo, o Nise, ego cui salus sola, id est solum, & dũtaxat esse potest, genitore reducto, obtestor vos per magnos penates, id est deos domesticos: pee Larem, id est deum familiarem: Assaraci, id est domus Anchisae: & per penetralia, id est sacra templa: Vestae, scilicet deae ignis, & castitatis: canae, id est antiquae, & sane religiose colendae: ego pono, id est colloco: in vestris gremijs, id est in complexu, & potestate vestra, eam, supple fortunam, & fidem, quaecunq; fortuna & fides mihi est. i. quicquid casu, aut consilio agẽdum est ego (inquit) obtestor, id est adiuro vos per sacra, testando, reuocate parentem, & reddite conspectum, supple eius, nobis: quia nihil, supple erit nobis triste, illo recepto, scilicet in castra sua: ego dabo vobis bina pocula perfecta argento, id est ex argento atq; aspera signis. s. insculptis: quae scilicet pocula: genitor. i. pater meus: cepit. s. ab Heleno: Arisba. i. illa ciuitate, deuicta ab Achille. Ita tamen non vergeret in laudem Aeneae: vnde mallem dicere, Arisbam prius deuictam a Troianis, & eis confoederatam: postea iterum a Graecis expugnatam: & dabo tripodas. i. sedes, quales sunt tripodes Apollinis: geminos, id est duos, & pareis: & duo magna talenta auri, & cratera antiquum: ergo & charũ, & magni ponderis: quem Dido Sidonia dat. i. vobis, quia mihi ab ea datum est: vero, pro sed: si eõtigerit mihi, aut patri victori, capere Italiam: & potiri sceptris. i. regalibus insignibus, & ita & regno: & dicere sortem praedae. i. constituere sortem: ita, vt dux sibi quoduis munus, extra sortem recipiat: dicit autem se recepturum equum Turni, vnde addit: Vidisti quo equo, & in quibus armis, Turnus aureus, id est aureis armis insignitus: ibat, id est equitabat heri, cum nos oppugnaret, & in campum prouocaret: ego excipiam. i. recipiam: sorti. i. extra sortem illum ipsum clypeum: quem. s. Turnus habebat: & illas ipsas, supp. cristas, scilicet galeae eius: rubentes: quia purpureas: o Nise, iam nunc. i. ex hoc tempore tua praemia: audacter pollicetur animosus iuuenis. Praeterea genitor dabit bis sex. i. duodecim corpora: matrum. i. ancillarum fertilium: lectissima, id est maxime egregia, & eligẽda: & dabit captiuos, scilicet liberos earum, aut potius bissex captiuos, scilicet viros: & dabit omnibus sua arma, & quia bona seruorum accedũt possidebis cum dominis etiam arma. Insuper, sup. dabit id campi quod ipse eex Latinus habet. Vero, pro sed: o venerande puer. s. Euryale, quem mea aetas insequitur: propioribus spatijs, id est qui mihi in aetate vicinior es, & minus anteis, q̃ Nisus: ego accipio te toto pectore, id est perfecto amore: & complector te comitem, id est socium hoc loco: aut quia regis filius (re uera) comitem in omneis casus: nulla gloria quaeretur meis rebus sine te, seu geram pacem, seu geram bella: fides, id est commissio, & creditio rerum, & verborum: erit, sup. tibi maxima. Cõtra quẽ Euryalus fatur talia. Nulla dies, id est tempestas: arguerit, id est probauerit cum reprehensione: me dissimilem, id est imparem, aut indignum tam fortibus ausis: vt, scilicet mecum inceperis, aut nunc aggredior tantum. i. quod tantum de me polliceri possunt: quod, scilicet conabor efficere me dignum: cadat fortuna secunda, aut aduersa. i. qualitercunq; euenerit, siue prospere, siue aduerse: sed oro te vnum. i. vnam rem: super. i. plusq̃ omnia dona. Genitrix de gente. i. progenie vetusta Priami: est mihi. i. ego habeo matrem de genere nobili & antiquo ipsius Priami, sicut & genitrix tua quae eius sanguis & filia erat: quam miseram. i. miserandam: non tenuit tellus: Ilia. i. Troiana: excedentem mecum. i. vt me sequeretur, nec moenia regis Acestae, supp. tenuerunt in Sicilia. Ego linquo nunc hanc. s. tam piam, tamq; nobilem matrem: ignaram huius pericli, pro periculi: quodcũq;, sup. i. & insalutatam. i. non salutatã: nox. s. haec & tua dextera. i. virtus, est testis, quod nequeam perferre lachrymas parentis. ex pietate ergo relinquit insalutatam, sicut dominus dixit, non mater, sed mulier, ecce filius tuus. At ego oro, tu solare inopem. i. miseram, & consolationis indigentem: & succurre relictae. s. a me: sine me ferre. s. mecum: hanc spem tui. i. de te: quia ego ibo audentior. (In versu non fit absumptio, nec correptio vocalis ante vocalem: quia sententiarum est diuisio: & ita distinctio hiatum excusat) in omneis casus Dardanidae dederunt lachrymas: mente perculsa. s. miseratiõe pueri: & Iulus pulcher ante omneis: sup. lachrymas dedit: & imago pietatis patriae. i. qualis est in Aenea patre: strinxit. i. angustiauit: animũ, sup. eius: & effatur tum. i. deinde: sic. i. ad insequentem modum. Importune (dicit) pulchrũ nũc, nisi lachrymas innuat decoras.

[Spondeo digna tuis ingentibus oĩa coeptis, ASCA.
Nanq; erit ista mihi genitrix, nomenq; Creusae
Solum defuerit, nec partum gratia talem
Parua manet, casus factum quicunq; sequetur:
Per caput hoc iuro, per quod pater ante solebat,
Quae tibi polliceor reduci, rebusq; secundis,
Haec eadem matriq; tuae, generiq; manebunt.
[Sic ait illachrymans, humero simul exuit ensem POE.
Auratum: mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius, atq; habilem vagina aptarat eburna.

SERVIVS.

¶ Nec partum gratia talẽ parua manet.) Debet ab omnibus coli quae talem creauit. ¶ Casus factum quicunque sequetur.) Satis congrue. Praemia enim non debentur euentui, sed voluntati. ¶ Per quod pater ante solebat.) Alij volũt ideo ante, quia absens est Aeneas, nã iurare possumus etiam per absentis filij caput. Alij ad causam religionis trahunt, quae praecipit vt filij imitentur in omnibus rebus suos parentes: vt nunc quasi imitatio sit iurisiurandi, vt dicat Ascanius, Iuro per caput meũ sicut praesens pater per suũ caput iurare consueuerat, quoties fidẽ suã confirmare cupiebat. Alij volũt ideo dictum ante, quia pontificibus per liberos iurare non licebat: sed per deos tantũmodo, vt sit, antequam pontifex esset Aeneas. ¶ Reduci rebusq; secũdis.) Mira arte moratur in prosperis, & ea iterat: tacet aduersa, & magis

Dat Niso Mnestheus pellem,horrentisq; leonis
Exuuias,galeam fidus permutat Alethes.
Protinus armati incedunt,quos omnis euntes
Primorum manus ad portas,iuuenumq;,senumq;
Prosequitur votis.necnon & pulcher Iulus,
Ante annos,animumq; gerens,curamq; virilem,
Multa patri portanda dabat mandata.sed auræ
Omnia discerpunt,& nubibus irrita donant.
Egressi superant fossas,noctisq; per vmbram
Castra inimica petunt,multis tamen ante futuri
Exitio.passim vino,somnoq; per herbam
Corpora fusa vident,arrectos littore currus,
Inter lora,rotasq; viros simul arma iacere,
Vina simul:prior Hyrtacides sic ore locutus.
[Euryale audendum dextra,nunc ipsa vocat res, NIS.
Hac iter est,tu, nequa manus se attollere nobis
A' tergo possit custodi,& consule longe.
Hæc ego vasta dabo,& lato te limite ducam.

magis intellectui & subaudirioni relinquit. Cum.n.dicat,si non rediens,ait.ꝩ Matrisq; tuę, generisq; manebunt.) Hoc autē secundum morem Romanorū dicit,apud quos ita præmia decernebantur illi,liberisq; eius, vt darentur liberis quæ nō potuissent accipere parentes.ꝩ Lycaon Cnosius.) Cretēsis.Et est laus ab artifice.hunc autē gladium Euryalo datum intelligimus. nam Nisus accepit pellē & galeā.ꝩ Pellem,horrentisq; leonis Exuuias.) τὸ αὐτὸ dixit:hoc est bis idem: vt,Bellū etiam pro cęde boum stratisq; iuuēcis Laomedontiadæ.ꝩ Galeam fidus pmutat Alethes.) Aliæ enim sunt explorantum, sicut etiam Homerus ostēdit. ꝩ Primorū.) Genitiuus hic venit ab eo quod est hi primores, sicut hi proceres:quorum nominum nominatiuus singularis nō inuenitur,licet dicamus huius primoris.ꝩ Votis.) Aut cum votis: aut pro reditu vota facientes. ꝩ Et nubibus irrita donant.) Vt, Ipse partem volucres dispersit in auras.ꝩ Castra inimica.) Non tantum hostilia,sed & perniciosa,nā cum dolore dictum est inimica: vnde.Credituri non erant.quod ex sequentibus cōprobatur.dicendo.n. Multis tamen ante futuri Exitio:ostendit perniciosa esse castra , quæ ipsis mortem fuerant allatura.ꝩ Vina simul.) Vasa.s.vini,in quibus vina ponuntur.ꝩ Ore locutus.) Non est Perissologia,nam s̄m Homerū,exploratores,quę volunt,plerunq; nutu significant.ꝩ Audendū dextra.) Quia audemus & cursu & aīo.ꝩ Hac iter est.) Per hostiū cædē & audaciā nostram.ꝩ Hęc ego vasta dabo.) De qbus dixit, Corpora fusa vidēt.

DONATVS.

¶ Spondeo digna tuis in.) Quicquid scis,ait,conuenire meritis tuis,quicqd arbitratus fueris te dignum,ante ipsam petitionem tu tibi spondere ne dubites , atq; ita vt tam te accepisse confidas:nec te vlterius matris cura solicitet.quæ.n.tua est merito efficitur & mea,tantusq; illius erit in animo meo religionis affectus,vt hoc solum differat a mea matre quod Creusa non dicitur. Mererentur quippe magnam gratiam,quę genuit talē,nec illi euentus facti sed initium debitam honorificētiam dabit,& quod semel meruit,erit ppetuum.ꝩ Per caput hoc.) Hęc quę loquebatur, vt magis Euryalus crederet,iureiurandu cōfirmauit,quod ipsum non quasi incertus de salute patris dixit,solebat:sed alio illum more,& dehinc iurare consuesse,voluit demonstrare.ꝩ Quæ tibi polliceor re.) Nec solum tibi,inquit,digna promittuntur,verum etiam matri tuæ & genitori tuo,hæc dicendo,& si rediisset,promisit beneuolentiam, & si non rediisset,quod aduersum fuit,reticuit,ne euidentia mala potius q̄ bona promittere videret.ꝩ Sic ait illachrymans.) Mox vt hæc Ascanius dixit , detraxit ab humero suo conditum vagina gladium,quem pretulit authoris merito,& pretio eboris,quo fuit vagina ipsa perfecta.ꝩ Mnestheus pellem.) Mnestheus,inquit,pellem leonis Niso dedit.Alethes vero galeam permutat,hoc est dominiū,quod in ea habuit,transfert.ꝩ Protinus armati incedunt.) Quos omnis euntes,cum pronunciamus,separare debemus quos omnis,& moram facere:dehinc dicere,euntes,qui fuerūt duo,ordinari autem debet sensus sic,quos euntes.i.Euryalum & Nisum, primorum & senum & iuuenū omnis manus , hoc est multitudo ad portas votis prosequitur,optans.s.bona patriæ eos prosequebatur,ad quos cura pertinebat & summa tractatuū publicorum: Iuuenes , quibus adhuc fuerat laborandū,& excitabantur exemplo.Senes vero quicqd Nisus & Euryalus fuerant aggressi,admirabantur omnes,ergo isti votis prosequebantur duos,& ad incerta pergentes.ꝩ Necnon & pu.i.) Egregium iuuentū,vt a cæteris separaretur Ascanius. esset enim magni poetæ vitium , si hunc vniuersis æquasset,qui specialiter in causa patris esse magis solicitus debuit.Et si puer,inquit, Ascanius fuit,tamē ante ætatem congruā tangebat virorum cura , quā necessitas temporis regrebat,dabat multa mandata,quæ ferrentur ad patrem.ꝩ Sed auræ Omnia discerpūt,& nubibus irrita donant.) Ille qdem præcipui filii partibus fungebatur.Sed totum ibat in nubes & ventos. etenim mox hi duo fuerant perituri.ꝩ Egressi superant fossas.) Transierūt fossas,qbus

sas,quibus tuti antea fuerant, & peruenerunt ad loca ipsa,in quibus degebant inimici,quod fuit factu facillimum iuuante auxilio tenebrarū.castra , dixit militari more non constructa parietibus,sed locum,qui tenebat exercitum.ꝩ Multis tñ.a.f. Exitio.) Et si perituri fuerant, erat tamen solatium glorię,qa multos ante fuerant occisuri. Inimica castra dixit,quoniam illo contenderant , vnde non erant redituri , non ergo quasi diuersæ partis castra dixit inimica,sed specialiter Niso & Euryalo occasionem peragendæ cædis dederant,qui iacebant ꝑ mortuis,vtpote quos fatigauerat ludus,& ebrietas presserat, & possederat somnus.Ecce cōparatio regis,& regis ducū,& ducū exercitus,& exercitus gestorum. In Troianorum parte & Rutulorū.Æneas describitur vigilans,& in peregrinis agens inter gētes incognitas.Turnus sedens in luco nihil cogitans,vtpote q nihil prorsus fuisset aggressus , nisi esset impulsus ab ea,quæ Troianis esset inimica,quæ q̄ ageret causam suam,& aliorum malo ipsum Æneam niteretur extinguere : Exercitus vero Troianorum mandata regis sui recte custodiens,vigilans,sobrius,intentus,ac diligens:& ne tunc quidem aliquid concedens ocio , quo hostis vinū & somnus oppresserat. Rutulorum vero copias nimius somnus ac temulenta vini vis belli tempore luxuriosas pronasq; in ludū, tantumq; ad insidias patentes impulerat vt duobus Troianis sanguinem præbuissent,& colla,quos licet aduersa tenuissent,ausus tamen memorabilis fuit,& interfecisse plurimos gloriosum,describuntur iam ludibria Rutulorum.ꝩ Passim somno vinoq; per h.&c.) Passim dixit,non more dormientium cum ordinatione aliqua,sed vti quisq; superatus ebrietate contenderet non stratis iacere,sed per herbam,vt non iam dormientem sed mortuorum funera putarentur.ꝩ Arrectos lit.c.) Non vt solet belli tempore currus paratos habentes ad signum.ꝩ Inter lora.r.q;.v.) Vt nulla humani moris ordinatio videretur.ꝩ Simul arma iacere.) Nulla specierum discretio apparebat,cōfuderat ebrietas,quæ solet sobriorum solertia separare.ꝩ Prior Hyrtacides sic ore.l.) Euryale,inquit,audere debet manus,quod opportuna monstrat occasio.ꝩ Hac iter est.) Aperienda est per strages hostium via,atq; ista parte pergendū. ꝩ Nequa manus se at.n.A tergo.p.&c.) Magna cautela & solicitudo satis superq; laudabilis : constituti inter eos fuerant , quos ad mortuorum vicem strauerat somnus , & vinum, tamen prouidus fuit Nisus,nequis a tergo adueniens imprudentes inuaderet.ego, inquit,aperiam perfectis cædibus viam,tu proinde,& longius respice,ne a tergo opprimamur incauti,non metuebat Nisus ex præsentibus aliquem,sed ne venirent alii, vt mox factum est,tum iam cædibus satiati,& spoliis onusti discederent. Interea in ipsis mandatis hominis longo vsu erudiit quam doctissimum magistrum, longe,inquit,prospice ne nos insidiæ repentinæ opprimant,vt medium quod interesse spatium posset,euadendi consilium,vel copiam daret,cæterum quid afferret commodi propius procurata conspectio,cū prius hostes oppressurus esset improuidos,q̄ eius nunciaretur aduentus.

ASCENSIVS.

¶ Spondeo digna,&c.) Prosequitur orationem suam Ascanius: donatq; proficiscentes congruis donis. Vnde nihil extat Donati. Sed Ordo est.Ego,o Euryale,spondeo.i.promitto : omnia digna Ordo ingentibus coeptis tuis.i.& hæc quæ petis,& quæcūq; alia mereris per ingentia coepta tua.Nanq; ista.i.tua genitrix:erit mihi genitrix.i.habebo eam,matris loco. & solum nomen Creusæ.s.matris meæ : defuerit.i.deerit : aut si nomen defuerit,erit tua mater mihi,eo loco quo Creusa fuerat:nec parua gratia manet talē partum.i.quod me peperit per amicitiæ nostræ foedera:quibus cum ego effectus sim alter tu,& tu alter ego:illius quoq; filii,ambo effecti sumus.Seruius tamen,& Landinus accipiunt sic , nec parua gratia manet.i.non parua remuneratio sequetur:talem partum.i. quia te talem peperit : quicunq; casus sequetur factum.i.siue incolumis redibis , siue non.Ego iuro per hoc caput.i.meum : per quod

quod pater.s.Æneas:solebat ante,id est prius,iurare.s.quod,supp. hæc eadem,quæ ego polliceor tibi:reduci.i.reducto,& redeunti: & rebus tuis secundis.i.bene gestis:manebunt.i.firma,& conserua
Maneo. ta erunt. Ergo maneo, cum datiuo & accusatiuo construitur: vt, Nec partum gratia talem parua manet, & hic manebũt:matri tuę, & generi,sup.tuo: Ascanius ait sic lachrymans:& exuit simul humero.i.ab humero suo ensem auratum:bene,ab humero:nam cũ adhuc impuber esset Iulus,non potuit talem ensem lateri accommodare,sed dependentem ab humero gerebat:quem.s.ensem: Lycaon Cnosius.i.Cretensis:fecerat mira arte:atq; aptarat habilem, id est portatilẽ: vagina eburna.i.ex ebore facta:in qua ipsum Ascanius gerebat,& Euryalo nunc dat: Mnestheus dat Niso pellem:&, pro.i.exuuias leonis horrentis.i.qua exuerat leonem horribilem. Alethes.s.senior ille,& fidus vir:permutat galeam.s.suam:quę melior & aptior erat,forte quia nigra:dat Niso,accipiens pro se Nisi galeam. Ipsi armati.s.pro expeditione: incedunt.i.proficiscuntur protinus:quos omnis manus.i.multitudo,& iuuenum,& senum, prosequitur.i.porro & longo ordine sequitur: ad portas votis.i. cum votis: & faciendo pro eorum reditu vota. Necnon.i.etiam, aut insuper: Iulus pulcher.i.decorus,& honestus iuuenis: gerens animum,& curam virilem,ante annos.s.maturos:dabat,sup.ipsis multa mandata portanda.i.deferẽda:patri.i.ad patrem suum:sed auræ.i.venti,discerpunt omnia:& donant nubibus omnia.s.mandata: irrita.i.frustrata per eorum necem. Ipsi egressi.s.castris,aut castra:superant fossas.s.ante castra factas:& petunt castra inimica, id est hostilia,& perniciosa,hoc est ipsis nocitura, propterea quod illic diu immorati in hosteis incident:per vmbras noctis.i.cũ nox erat,& non videbantur:futuri tamen ante.i.priusq̃ castra illa inimica eis sint.i.perniciosa:multis.s.Rutulis:exitio.i.ad exitium,& necem. Ipsi vident corpora.s.Rutulorum,& potius corpora. q̃ Rutulos dicit:quia spiritus sopitus,somno,& vino nõ apparebat. In eis fusa.i.prostrata: passim.i.quasi per singulos passus,somno, & vino:per herbam,quia lectos in castris non habebant:& vident currus.i.quibus depugnabant:arrectos.i.habentes temones arrectos:littore.i.ad littus:& vident viros,& arma simul:& vina.i.vasa vini:aut (reuera) vina,quæ pota euomuerant:iacere simul inter lora.i.habenas, & rotas.s.curruum. Hirtacides locutus est prior ore,id est non indicio, aut nutu solo, sed expressa voce.o Euryale audendum.i.audacter operandum est dextra:ipsa res.i.opportunitas,vocat nunc. Iter scilicet ad Æneam est hac.i.per hostium cædem,& nostram audaciam: tu custodi.i.obserua:ne qua.i.ne aliqua:manus.i.cuneus bellantium: possit attollere.i.erigere.se nobis.i.contra nos a tergo scilicet nostro:& consule.i.prospice:longe.i.de longe,& late. Ego dabo hæc.s.loca:vasta.i.sine obstaculo peruia:& ducam te lato limite.i.aperiam tibi viam qua sequaris, latam,& vastam.

[Sic memorat,voceq́; p̃mit,simul ense superbũ POE.
Rhamneten aggreditur,qui forte tapetibus altis
Extructus,toto proflabat pectore somnum,
Rex idem,& regi Turno gratissimus augur,
Sed non augurio potuit depellere pestem.
Treis iuxta famulos,temere inter tela iacentes,
Armigerumq́; Rhemi premit,aurigamq́; sub ipsis
Nactus equis,ferroq́; secat pendentia colla,
Tum caput ipsi aufert domino,truncumq́; relinquit
Sanguine singultantem:atro tepefacta cruore
Terra,toriq́; madent:necnon Lamirumq́;,Lamumq́;,
Et iuuenem Serranum,illa qui plurima nocte
Luserat insignis facie,multoq́; iacebat
Membra deo victus,felix,si protinus illum
Æquasset nocti ludum,in lucemq́; tulisset.
Impastus ceu plena leo per ouilia turbans,
(Suadet enim vesana fames)manditq́;,trahitq́;
Molle pecus,mutumq́; metu,fremit ore cruento.
Nec minor Euryali cædes,incensus & ipse
Perfurit:ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumq́;,Hebesumq́; subit,Rhetumq́;,Abarimq́;,
Ignaros,Rhetum vigilantem,& cuncta videntem,
Sed magnum metuens se post cratera tegebat,
Pectore in aduerso totum cui comminus ensem
Condidit assurgenti,& multa morte recepit:
Purpuream vomit ille animam,& cum sanguine mista
Vina refert moriens:hic furto feruidus instat.
Iamq́; ad Messapi socios tendebat,vbi ignem
Deficere extremum,& religatos rite videbat
Carpere gramen equos:breuiter cum talia Nisus
(Sensit enim nimia cæde,atq; cupidine ferri.)
[Absistamus(ait)nam lux inimica propinquat. NIS.
Pœnarum exhaustum satis est:via facta per hosteis
Multa virum solido argento perfecta relinquunt,
Armaq́;,craterasq́; simul,pulchrosq́; tapetas,
Euryalus phaleras Rhamnetis,& aurea bullis
Cingula,Tyburti Remulo ditissimus olim
Quæ mittit dona hospitio,cum iungeret absens
Cædicus:ille suo moriens dat habere nepoti:
Post mortem,bello Rutuli,prædaq́; potiti.

SERVIVS.

Sed non augurio potuit depellere pestem.) Ostendit per transitum fati necessitatẽ nulla peritia posse depelli. Est aũt Homericus versus. ἀλλ᾽ οὐκ οἰωνοῖσιν ἐρύσατο κῆρα μέλαιναν. ¶ Temere.) passim, fortuito, negligenter. ¶ Premit.) Opprimit. ¶ Sub ipsis equis.) Circa ipsos. ¶ Pendẽtia colla.) Quasi ebriorum. ¶ Singultãtem.) Cum singultu animam efflantẽ. ¶ Plurima luserat.) Pro plurimum. ¶ Deo.) Vino, vel somno. ¶ Per ouilia turbans.) perturbans ouilia. Nã Tmesis est. ¶ Mutumq; metu.) Scilicet pecus,nam male quidã accipiunt mutum fremit,de leone,quod si dixeris,vacat metu. ¶ Incensus & ipse perfurit.) Exemplo Nisi. ¶ Sine nomine plebẽ.) Bene expressit & bellatoris peritiam, & tyronis inconsideratam auiditatem. Nam Nisus reges interemit: Euryalus sæuit in plebem. vt Sallustius, Et insolentia auidius male faciendi. Sine nomine autem dicit, sine gloria,quorum per humilitatem non sunt omnibus nota nomina. ¶ Rhetumq; vigilantem.) Hoc loco nõ tantum Rheti timor, sed & Nisi audacia comprobatur. ¶ Et multa morte recepit purpureũ.) Multi hoc distinguunt, vt sit sensus talis, Eduxit gladium multo cruore purpureũ. Alij multa morte recepit, vt sit, Eduxit gladium cum multo cruore. & sic inferunt, Purpuream vomit ille animam: secũdum eos qui animam dicunt esse sanguinem. ¶ Recepit.) Eduxit, vt, Hastamq; receptat Ossibus hærentem. ¶ Vina refert.) Proprie, q̃ paulo ante potauerat. ¶ Hic furto feruidus instat.) Scilicet Euryalus, qui sæuiebat latenter: vt sit furto, nocturno prælio. Nam fures ideo dicti sunt q furuo, id est nigro tempore, furta committunt, aut reuera furto feruidus: quia Messapi galeã sustulit, & Rhamnetis phaleras. ¶ Religatos.) Non solutos, sed diligenter ligatos. Vnde addidit rite, id est consuetudine militari optime ligatos. ¶ Lux inimica.) Proditrix. ¶ Pœnarum exhaustum satis est.) Bene exhaustum, vt ostendat eos auidos cædis fuisse, & cruoris hostilis. ¶ Via facta per hostes.) Vt hæc, Ego vasta dabo, & lato te limite ducam. ¶ Euryalus phaleras Rhamnetis, & aurea bullis cingula.) Phalerę ornamenta equorum sunt: & est sermo græcus. ¶ Cingulum.) autem hominum, generis neutri est. Nã animalium, fœminino genere dicimus has cingulas. ¶ Tyburti Remulo ditissimus olim quæ mittit dona.) Consuetudo erat apud maiores, vt inter se hoies hospitij iura mutuis muneribus copularent, vel in præsenti, vel per inter nuncios. Sensus ergo nunc talis est, Cædicus quidam Tyburti Remulo cum eum sibi absens hospitio vellet adiungere, misit phaleras & cingula bullis aureis, hoc est clauis insignita. Remulus moriens nepoti suo cognomini hæc reliquit, qui postea victus a Rutulis est, & occisus: post cuius mortem apud Rhamnetem Rutulum, ab Euryalo reperta sunt hæc munera. Quod autem dixit Tyburti Remulo, aut Tyburtino intelligimus hoc est de Tybure, vt sit datiuus ab appellatiuo veniẽs hic Tyburs, aut Tyburti, hoc est filio Tyburti, ab eo quod est hic Tyburtus huius Tyburti, vt sit Tyburti Remulus, sicut

Deiphobe

Hæc rapit, atq; humeris nequicq̃ fortibus aptat.
Tum galeam Messapi habilem, cristisq; decoram
Induit: excedunt castris, & tuta capessunt.

Deiphobe Claud. ¶ Suo moriens dat habere nepoti.) Remulo, quem supra auo cognominé diximus. Nam quoties aperte non ponitur nomen filij vel nepotis, cognominé eum esse intelligimus auo vel patri, quorum nomen aperte positum inueniemus, & econtra, si filij vel nepotis positum nomen fuerit, prætermissum autem parentum, cognomines eos esse intelligamus necesse est. ¶ Post mortem.) Scilicet Remuli, secundum supra dictum sensum. Nam Donatus dicit, post mortem Nisi & Euryali, bello potiti sunt Rutuli: quod non procedit si diligenter aduertas. Sane sciendum locum hunc esse vnum de duodecim Virgilij, siue per naturá obscuris, siue insolubilibus, siue emendandis, siue sic relictis vt a nobis per historiæ antiquæ ignorantiam liquide non intelligantur. ¶ Nequicquam.) Non fruiturus: & est, nequicquam aptat: non, nequicquam fortibus. ¶ Galeam Messapi.) Non occisi Messapi abstulit Galeam (nam dimicaturus est paulo post) sed inuenit iacentem, & sustulit. ¶ Cristisq; decoram.) Bene præmittit dicens decoram, nam eius splendore prodente, Euryalus capitur. ¶ Excedunt castris.) Rutulorum. s. nam supra dixit, Castra inimica petunt.

DONATVS.

¶ Sic memorat, v. q. p.) Silentio quippe opus fuerat, si quisquam hostium euigilaret, aut surgeret. ¶ Simul ense sup. &c.) Primo aggreditur gladio Ramnetem superbum, exponit, cur istum superbum dixerit, hoc est elatum ambitione diuitiarum. ¶ Qui forte tapetibus altis Ex.) Plena est istius Rhamnetæ reprehensio, q̃ tali loco ac tali tépore multa veste & vltra pacis delicias constructa dormiebat, toto pectore efflans somnum: perinde nescius viuus faceret an mortuus. spernebat enim quod non fecit nisi qui securus facit, & ocio constitutus est. Ecce quales vigiliæ Rutulorum, vt mactarentur & se trucidari nescirent. ¶ Rex idem, & regi gra. au.) Augmétum dedecoris, & rex, fuit & augur, sed quomodo regere alios posset, qui salutem suam tueri non potuit? aut quantum in arte augurorum valuit, qui nec exitium proprium vidit, nec vitare contendit? ¶ Tres iuxta famulos.) Temere dixit, passim & incaute. ¶ Armigerumq; Rh. pr.) Hoc est necat, aurigamq; sub ipsis nactus equis. quomodo enim reperiri debuit, qui deligédi loci oppressus vino arbitrium habere non potuit? vt cecidisse potius videretur, q̃ corpus suum sponte ad requiem tradidisse? ¶ Ferroq; secat pe. e.) Premit, in medio posuit, vt sit, premit famulos, premit aurigam. Parum autem fuit dixisse, temere inter tela iacentes, & aurigam sub ipsis nactus equis, vt altissimam ebrietatem & grauissimá demonstraret. addidit, ferroq; secat pendentia colla. secare est enim abscindere cum mora, quæ mora proculdubio ex securitate veniebat facientis, & ex patientis ignoratione, qui colla sua necari nesciebat, quod ipsum cum plurimis fieret, nullus fuit, qui dolorem sentiret aut ferrum. ¶ Tunc caput ipsi au. do.) Conatus exeuntis animæ quoniam sublato capite parere non poterant, singultibus sanguinis monstrabantur. ¶ Atro tepefacta. c.) Tantus ex multis cadaueribus fuerat cruor effusus, vt tepefacta & madida effecta fuerit terra simul ac tori, fœminino & masculino neutrali genere occurrit, quod imitandum est, cum ad huiusmodi locutionis fuerit ventum, vtraq; igitur maduerant sanguine, vtraq; eius calore tepuerant, ad omnium necem respondit, dicendo: Atro tepefacta cruore terra toriq; madent. interea enim fuerant serui & auriga, ipseauté dominus in toro. ¶ Nec non Tamirumq; Lamumq;.) Cum dicit necnon, etiam hos Nisus intelligitur occidisse. ¶ Illa qui. pl.) Hoc est plurima parte noctis, perindeq; maiore, cuius fatigatio ebrietati coniuncta hominem non somno sed quasi sepulturæ tradiderat. ¶ Insignis facie.) Ebrium tantũmodo vult istum ostendere, quem somno oppressum, quod fuit peius, vt solo vino superatus sic iaceret, vt illi, qui ex vtroq; iacebant fusi. ¶ Felix si protinus illũ, &c.) Felix esset, si ludum toto tempore noctis æquasset. hoc est continuans perseuerasset in lucem. ¶ Impastus ceu plena.) Hoc est turbas dans, impastum dixit, esurientem, feritatem quippe bestiæ cõduplicat fames, leoni comparauit Nisum, Rutulos vero inertissimo animalium generi. ¶ Suadet enim ve. f.) Duo opportuna prædæ conficiendæ, leonis fames, & teneritudo animalis. accedebat enim timiditas pecoris natura veniens, quod nescit clamare, dum petitur. Ecce quanta gloria Troianorum, quantum Rutulorũ ludibrium comparatur, vt dictum sit, Nisus leoni, & ouibus Rutuli. ¶ Nec minor. e. c.) Quia multos cum nominibus superius posuit, iccirco hæc cũ diceret, sine nominibus commemorauit. hoc enim genere non paucos significare potuit cæsos, vocabulorum enim enumeratio speciem euidentem transire non posset, certe dixit & causam

causam, quæ non admisit dici nomina singulorum, ex plebe, inquit, fuerunt, quis potest nomina nosse multorum, & eorum quorum nullũ appareat meritum? Fabũ tamé & Hebesum Rhetumq;, Abarimq;, ignaros: cum his. s. qui ex plebe fuisse videbantur, subit, ad omnes pertinet qui asseruntẽ occisi, ignaros quoq; quod ait ad oés similiter ptinet Rheto excepto, quoniam sequitur Rhetum vigilantem & cuncta videntem. ¶ Sed magnum metuens se post cratera tegebat.) Iste tantum occisus est sciens & conspiciens vniuersa: obfuit timiditas sua, qui cum magnum hostem vltra modum metueret sese post crateram nitebatur abscondere. Hic dubitatur quo debeat applicari, quod dixit magnum metuens, ac magnum post cratera: sed melius est magnum hostem accipere: propter nimiũ timorem, q̃ magnũ quod occultari non potuit, denique inde occisus, qa visus est velut latens. ¶ Pectore in aduerso totum cui cominus ensem Condidit assurgenti.) Et visus est iste, & tulit hostem veniétem, & anteq̃ assurgens plene consisteret, in ipso pectore plenum ictum mucronis suscepit, quod factum est surgentis impetu, & feruentis. nam impactis inter se duro & molli præualuit ferrum solidum natura & rigore satis apteq; compositum, huic intellectui ferarum, cum percutiuntur congruit factum, quę saltu ac pondere suo venienté adiuuant ictum. ¶ Et multa. m. r. Pur.) Vbi vidit hominem plena morte confectum, reuocauit gladium, quia propter aliorũ necem diutius in vnius morte retineri non debuit, quem iam constabat extinctum, potest & sic intelligi, purpuream vomit ille animam, quoniam sanguis eius colorem naturę seruare non potuit, in purpurei coloris speciem fundebatur, purpurea quippe nigra est cum rubore, sanguis igitur ex vini ammissione corruptus & colori suo respondebat & vini, hunc intellectũ poeta ipse monstrauit dicens. ¶ Et cum. s. m. V. r. m.) Quantum interea bibitum fuit, vini superfluens modus copiam superauerat sanguinis. ¶ Hic furto. f. i.) Hic tanto magis perficiendis cædibus operam dabat, quanto videbat occasionem multiplicem suffragari, tantoq; perficiebant furtiua victoria, quanto animus viri fortis rapiebat ad gloriam. ¶ Iamq; ad. m. so.) Ipse est, de quo supra dixit. Interea vigiliũ excubijs obsidere portas cura datur Messapo. Vult ergo ostendere: quarũ iste gesserit vigiliarũ sibi cõmissarum curam, vt probet in parte Rutulorum, & ipsius regis, ducũ, & totius exercitus summã fuisse inertiam. ¶ ibi ignem Deficere ex.) ibi, inquit, videre cœpit ignem, vt extrema sui deficientem, hoc est ignis consumi reliquias, quod fuit dormientum & temulentorum signum. vbi. n. ignis fomenta non sumpserit suggerentis industria, continuo languescit, & perit. ¶ Et religatus rite.) Et equi omnibus liberi nexibus non errarent p gramina, si pręsto esset, qui alimoniam ex more suggereret. ¶ Breuiter, cum. t. n.) Dixit factum, & simul causam factu ipsis ostendit. Talia, inquit, breuiter locutus est Nisus reprehensurus. n. moras non debuit plurimis loqui, ne multiloquio ea excluderet: dicis iamq; illum ratio cogebat in verba, senserat quippe non satiari Euryalum cædibus, sed magis accendi. ¶ Absistamus ait.) Recedendũ est, inquit, cũ lux proxima sit, quę nos posset hostibus prodere: nec immerito dixit, inimicam lucem. si enim tenebrę profuerũt, vt gloriosa cœpta perficerent, proculdubio obfutura fuerat lux, quę nihil relinqt occultum. ¶ Pœnarum exhaustũ. s. e.) Recedendũ suadebat Nisus, sed dicere Euryalus potuit, occasionem talem nõ esse perdendã, qua hostes in maiori numero possent trucidari, hoc ne diceretur, prior Nisus occurrit, ad neces statum tel satis abundare, quod factũ videbatur. transitus, inquit, nobis per hostes fuerat necessarius, factus est, quid amplius quęrimus? nec considerandũ est hoc tempore, non quid infligi amplius debeat, sed quemadmodũ vsq; ad ipsum Æneam susceptũ ingruatur officiũ: ne lux ingruens prodat, quos tenebrę tegũt. ¶ Multa virum solido.) Qui sola gloria ducebantur, non capti sunt rebus pretiosis & magnis, nec voluerunt onerari pondere, qui expediti properare debuerant. ¶ Euryalus phaleras. r.) Contemptis, quę superflua pro tempore esse potuerant, id abstulit, quod ornaret virum fortem, & posset in necessitate bellica communire, rapuit igitur cingula occisi Rhamnetis ornata aureis bullis, quorum meritum vt appareret, ordo cõmemoratur originalium dominorum. Cædicus, inquit, hæc mittit Remulo, qui esset ex oppido Tyburti absens absenti ob confirmandam amicitiam & honorandam hospitij religionem. Ille autem, hoc est Remulus, moriens reliquit hæc nepoti, quæ, & ipse bello deiectus cum fuisset, transitum fecerunt ad Rutulos, a Rutulis nunc ad Euryalum. ¶ Hæc rapit.) Hoc est apte componit. q. quid enim portandum est si bene feratur leuius redditur. Omnia igitur

Igitur imposuit humeris nequicquam fortibus, quia mox & ipse fuerat periturus, potest & ordinari, Omnia humeris fortibus imposuit nequicquam, quia hæc fuerat cum salutis dispendio perditurus. ⸿ Tum galeam Messapi habilem.) Hoc est cristis insignem, & capiti suo aptissimam. ⸿ Excedunt castris.) His gestis relinquerunt loca Rutulorum, quæ fuerant eorum vitæ contraria, & tuta petierunt.

ASCENSIVS.

¶ Sic memorat, &c.) Ostendit quam cędem Nisus, & Euryalus in castris Rutulorum: vino, somnoq; sepultorum fecerint, & quibus se onerantes spolijs, se illinc amouerint. De qua re dicit Donat. sic. ⸿ Temere.) Ostendit hos ita vino fuisse oppressos, vt cecidisse, potius q̃ corpora ad quietem tradidisse viderentur. ⸿ Secat.) Quod non fit sine mora. Hoc veniebat ex securitate agentis, & ignoratione patientis, ex nimia ebrietate. ⸿ Deo vi.) Ostēdit hunc, sola ebrietate uppressum esse. ⸿ Vigilantem.) Hic solo timore perijt, q nec clamare, nec ire cōtra ausus est. ⸿ Purpuream.) Purpura, nigra est cum rubore: sic sanguis propter copiam vini, nigrior in eo fuerat. ⸿ Instat. f.) Occasio rei gerendę, illum accendebat. Ostendit autem hos, non motos esse pretio rerum, sed gloria qui abstulerunt: solum ea quibus ornarentur. ⸿ Nequicquam.) Quia omnia in morte perditurus erat. Hæc ille.

Ordo. ¶ Ordo est. Nisus, supple memorat, id est alloquitur sic: & premit vocem, id est submisse loquitur, aut supprimit, & tacet: & aggreditur simul Rhamneten, id est Rutulum illum: superbum, scilicet dum vigilaret, aut superbe, & luxuriose ornatum aggreditur: dicit, ense, qui, scilicet Rhamnes: extructus, id est eminenter locatus: forte, id est per sortem, tapetibus altis: proflabat somnum, id est vapores, & exhalationes, vnde somnus producitur pectore, id est stomacho toto. Idem, scilicet Rhamnes: erat, supple rex: & augur gratissimus Turno: sed non potuit depellere pestem, id est perniciem: augurio, id est arte augurādi, quia debebat sua mala presciā cauere: &, supple Nisus: premit, id est opprimit, & interficit simul treis famulos iacentes temere, id est mistim, & sine ordine, aut ratione, inter tela: & premit armigerum, id est eum qui solebat gestare, quousque pugnādum erat: arma Rhemi, illius viri: & aurigam, id est directorem curruum: nam illa tempestate de curribus pugnabant: nactus, supple ipsum: sub ipsis equis, id est inter, aut circa equos: & secat, ferro, id est amputat gladio, aut securi colla, scilicet aurigę pendentia: quia caput vino, somnoq; grauatum erat: & aufert tum, id est deinde: ipsi domino, scilicet Rhamneti, caput: & relinquit truncum, id est corpus truncatum, & sine capite: singultantem, id est quasi singultando fluentem sanguine atro, quia potu vitiato: & terra, & tori, scilicet herbacei: aut quia in tapetibus illic vnus iacebat, potuit & lectum illic habuisse: madent, id est humectantur: exilientia tepefacta: cruore, scilicet effuso. Necnon, id est insuper, supple premit, id est opprimit Lamyrum, & Lamum, & Serranum iuuenem, qui luserat plurima, id est plurimum: nomen pro aduerbio: illa nocte, id est ad plurimam partem noctis, existens insignis facie: & qui, supple iacebat: victus, id est prostratus: membra, id est habens membra prostrata, & recubantia: ideo, scilicet vini Baccho, hoc est ipso vino: & felix, id est qui felix fuisset: si æquasset, id est æquiparasset: protinus, id est porro tenus, & ampliter nocti: illum ludum, id est si lusisset noctem totam: & si tulisset, id est pertulisset illum ludum: in. i. vsque ad lucem. Ceu, id est quemadmodum: leo impastus, id est famelicus, & qui pabulum non inuenit: turbans, id est perturbans: ouilia plena, scilicet ouium turbans, dicit enim, p quia: fames vesana, id est male, aut parum sana: suadet, supple lupo ouilia turbare, & mandit, & trahit: pecus molle, id est teneros agnos: & mutum metu, id est cui balatus ablatus est præ timore: &, supple leo, fremit ore cruento, id est sanguine pfuso: aut sanguinis sitiente. Nec cædes Euryali, supple erat minor, quam, scilicet cædes Nisi, id est quam Nisus fecerat: vnde cędes hic accipit actiue. Ipse &, id est etiam: incensus, scilicet ardore vindictę: perfurit, id est perfecte, & ad omneis numeros furit, ac subit, id est subaggreditur multam plebem sine nomine. i. ignobilē: existens in medio, scilicet eorum: q;, pro &: hoc est & inter nominatos Fadum, & Hebesum, & Rhetum, & Abarim ignaros: quia vino, somnoq; sepultos, sed Rhetum vigilantem, & videntem cuncta, quę. s. fecerant Nisus & Euryalus: sed, supple ipse metuens. i. formidine captus: tegebat. i. abscondere volebat se: post cratera. i. vas vinarium magnum: cui. s. Rheto: Euryalus, sup. condidit. i. abdidit: comminus. i. de propinquo, quasi conserta manu: toti ensem. s. capulotenus, in pectore aduerso, & recepit. i. iterum ad se traxit, supp. cum multa. i. dura morte. s. Rheti: quia educto mucrone statim mortuus est, qui diutius superuiuere potuisset, si in vulnere ensem dereliquisset. Ille. s. Rhetus: vomit animam purpuream. i. sanguinē, qui est sedes animę: & moriens refert, id est regerit, & euomit vina mista cum sanguine. Euryalus feruidus. i. ex successu: instat furto. i. furtiuę cędi. Et tendebat iam ad socios Messapi, vbi videbat ignē extremum deficere. i. extingui: & videbat equos religatos. i. iterū & diligentius ligatos: ad stipitem, scilicet circum quē pascebant. rite. i. ea more militari: aut ironicos dicit, religatos rite, quasi dicat, solutos contra ritum militarem, quę res illi animum dabat: cum. i. quando: Nisus (enim, pro quia: sensit. s. Euryalum ferri. i. ef ferri: nimia cęde, atq; cupidine. i. affectione cædendi) ait (inquit) absistamus: nā lux inimica. s. nobis, qui pauci sumus, propinquat: satis pœnarum est exhaustū: via est facta per hosteis: &, supp. hoc dicto, ipsi relinquunt multa arma virum. i. virorum: perfecta solido. i. integro, & impermisto argento: & crateras, supp. perfectos solido argento: & tapetas pulchros. i. decenter acu pictos, aut interteatos: Euryalus rapit phaleras. i. ornamenta equorum Rhamnetis: & cingula aurea bullis. i. habentia bullas aureas, quę Cædicus ditissimus, olim mittit. i. mittebat olim: dona, id est pro donis Remulo: Tyburti. i. Tyburtino: cum ipse absens iungeret se, sup. illi hospitio, id est iure hospitalitatis. Ille. s. Remulus Tyburtinus maior: moriēs. i. cum moreretur: dat. i. concedit, testamēto: & legat nepoti. s. suo: Remulo iuniori, nunc interfecto: habere, supple ea: post mortem Rutuli. i. alicuius viri fortis: potiti. s. hos cingulis, bello, & pugna. Seruius dicit, insolubilem difficultatē, sed meo iudicio sic soluit: Cędicus, postq; a Rutulo quouis diuite & pomposo, a se superato bello publico, & singulari pugna, cingula illa abstulisset, legauit ea Remulo Tyburtino: qui moriens, testamento legauit Remulo iuniori, nunc interfecto, vnde abstulit Euryalus. Rapit ergo hęc. s. tam pretiosa, & tam antiqua charitate obseruata, & tanto sudore parta: atq; aptat, sup. ea: nequicquā. i. frustra, & sine vtilitate: quia non diu ea possessurus erat humeris fortib⁹. Tum. i. deinde: induit galeam Messapi: habilem. i. portabilem: & decoram cristis: sed perniciosam, quia micantem vnde deprehendentur, hunc autem abstulit: non interfecto Messapo, qui postea pugnaturus est, sed in tentoria eius illapsus: & inde consilio Nisi reductus. Ipsi ergo excedunt cristis: & capessunt. i. captum eunt: tuta. s. loca sine hostibus, quæ tuta putabant: sed aduentante nouo equitatu, minime tuta inuenerunt: vnde insequitur, Interea præmissi, &c.

Interea præmissi equites ex vrbe Latina,
Cætera dum legio campis instructa moratur,
Ibant, & Turno regi responsa ferebant,
Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro:
Iamq; propinquabant castris, muroq; subibant,
Cum procul hos læuo flectentes limite cernunt:
Et galea Euryalum sublustri noctis in vmbra
Prodidit immemorem, radijsq; aduersa refulsit.
Haud temere est visum cōclamat ab agmine Volscēs:
[State viri, q̃ cā viæ est? qui've estis in armis? VOLS.
Quo've tenetis iter? [Nihil illi tendere contra, POE.
Sed celerare fugam in syluas, & fidere nocti.
Obijciunt equites sese ad diuortia nota,

SERVIVS.

¶ Vrbe Latina.) Non est contrarium illi loco, vbi ait, Sepsit se tectis, rerumq; reliquit habenas: q modo a Latina vrbe auxilia venire commemorat, Intelligimus enim Latinū in principio discordiæ, & tumultus paululum se abstinuisse: postea tamen nec suorū copias, nec propria denegasse cōsilia, nam eum & cœtui, & fœderibus interfuisse dictus est. ⸿ Legio campis instructa moratur.) Proprie. nam legiones peditū sunt: turmę vero, equitum. ⸿ Tercentum.) Quia Romani equites primo tercenti fuerunt.

fuerūt. De singulis enim curijs deni dabantur, quas triginta fuisse diximus. ⸿ Scutati oēs.) Non clypeati. nam clypei, peditum sunt: scuta, equitū. ⸿ Volscente magistro.) Proprie. nā magister equitū dicitur. ⸿ Muro.) Troianorū. ⸿ Læuo limite.) Respiciens situ̇ regiōis locutus est. ⸿ Sublustri noctis in vmbra.) Sublustris nox est habens aliquid lucis. Horatius, Nocte sublustri astra nihil prę ter Vidit & vndas. ⸿ Radijs.) Lunaribus. ⸿ Haud temere.) Particula hæc modo non sine causa significat: alias fortuito: alias male, alias improuide, q̃

Hinc, atque hinc, omnemque aditum custode coronant.
Sylua fuit late dumis, atque ilice nigra
Horrida, quam densi complerant, vndique sentes.
Rara per occultos ducebat semita calles.
Euryalum tenebræ ramorum, onerosaque præda
Impediunt, fallitque timor regione viarum.

proloco intelliguntur. ¶ Nihil illi tendere contra.) Hoc est, illi contra nihil responderūt, nā tendo contra sermoné tuum, est respondeo tibi, tendo contra iter tuum, est occurro tibi. ergo nihil contra tendebant. i. respondebant contra. ¶ Ad diuortia.) Ad diuerticula viæ militaris. Teren. Vbi adipsum veni diuerticulū. Diuerticula aūt sunt semitæ transuersæ, quę sunt a latere viæ militaris. ¶ Aditum coronant.) Melior est lectio abitum, q̃ aditum. Cingunt enim syluam ne abeant, non, ne abire possint. ¶ Ducebat semita calles.) Legitur & lucebat, quod si est. ¶ Rara.) Pro raro accipiendum est, vt sit, Raro lucebat herbis, scilicet in aliquibus locis interuenientibus. Si ducebat intelligimus inter calles pecorum raram fuisse semitam, hoc est hominum viam. ¶ Euryalum impediunt.) Impedio te dicimus per accusatiuum, & casus mutari nō potest nisi deferas verbum, vt dicas, impedimento mihi es. Sciendum sane multas conferri in Euryalum exculationes.

DONATVS.

¶ Interea præmissi equites.) Quoniam primo loco dixit, præmissi, hoc primum exponamus. Veniebāt enim equites, veniebāt & pedites, ex vtroque cum est exercitus, non potest vno duci itinere: quia humani gressus generi equino comparari non possunt, ne igitur per armatos pedites, perindeque oneratos tardarentur, equites primi erant præmissi simul: illi vero instructis ordinibus sequebantur ex vrbe Latina. Ecce dicitur, vnde missi, non ad solos equites fuisse, & ostendit an pedites remansissent. instructis enim ordinibus ambulabant, non ergo remanserunt, sed cum mora veniebant. iter enim peditum tardum est vel maxime armatorum: designat quantitatem præmissorum. Trecenti, inquit, fuerunt scutati omnes, non omisit, quomodo essent muniti. Turno regi responsa ferebant, veniebant ad Turnum cum responsis: quæ ista essent, vel cuius, & vtrum deorum an hominis, non dixit. Volscēte magistro.) Numeri enim militares sine magistris esse non possunt totum dixit, & summa breuitate collectū. ¶ Iamque ꝓpinquabant ca.) Ipsi, scilicet equites. ¶ Cum procul. h. læ.) Viderunt Nisum & Euryalum in sinistrā transitus partem ire flectentes. Quęritur, quomodo per noctem videri potuerunt? ¶ Et galea Euryalum sublustri no. in vmbra Prodi. imme.) Sublustris vmbra est, quæ sereno coelo habet aliquid luminis. Talis igitur cum esset nox, galeę splendor spargens ex se radios oculis exercitus venientis refulsit. non ergo ipsi homines visi sunt, sed eorum inditiū arma fulgentia dederunt. Attulit hæc Niso & Euryalo ex aduerso euentus exoriens, vt ea hora illa egrederentur e castris Rutulorū, qua venientes hostes prope ingressum fuerunt: attulit, & incuria Euryali malum, qui fulgentem galeam non abscondit. ¶ Aut temere est visum.) Cum hoc vidisset exercitus, non credidit esse contemnendū. non enim vacuum esse potuit, quod splendor ille nunciabat. ¶ Conclamat ab agmine vol. Sta. vi.) Quasi ipsos reuera conspexisset, & sic clamare coepit, state. ¶ Quę causa vię?) Totum summa breuitate quæsiuit, qui essent, quo armati tenderent, & q̃ eos duceret causa. Ante omnia clamabat, vt starent: quo facilius instruerent ignorantem. Cum vero clamaret Volscens, & ista inquireret: Nihil illi, hoc est nullum dedere responsum, nec voluerūt cōsistere, quoniam fuit illis inimica cessatio, & homini incertissimo non fuit sermo reddendus, qui arbitratus est aut stari posse, aut emitti responsum ab his, qui euadendi discriminis causa, quęrebant fugiendi subsidium. ¶ Nihil illi tendere contra.) Nutriebat fugientium spem qualitas loci, & noctis opportunum tempus, q̃ ipsa in contrarium versa sunt. Inde quippe decepti sunt: vnde se forte sperauerant tutos. nam loca incognita ac densissimis occupata tenebris noctis, instantis periculi metus, sic eorum consilia confuderant, vt non discernerentur inter seipsos & quam in partem tendere debuissent, turbati nescirent. Interea considerandū est, quomodo istorum personas pro ętate, poeta descripserit. alia enim dedit Niso consilia, qui natu fuerat maior: alia ex Euryalo, de quo supra dixit, Ora puer prima signans intonsa iuuenta. Nisus consilium repperit, quo ad Aeneam iri potuisset: Nisus ducere Euryalū noluit. Nisus dixit Euryalo, vt caueret, ne quis a tergo imprudentes inuaderet. Nisus dixit, absistamus, nam lux inimica propinquat. Nisus, nihil tulit, quod postea fieret aduersū. Nisus euasit in sylua, & implesset factū, si Euryali captiuitas nō extitisset. Cōtra Euryalo spes magna, sed puerile consilium tantum feruēs & immoderatum ac leue. Contra Rutuli, quid fuerint moliti videamus. ¶ Obijciunt equites.) Potuerūt inter initia existimari de numero fuisse Rutulorum, quorum galea fulserat, sed cū Volscenti non fuisset responsum, intellectum est hostes eē potius quam socios: proinde notitia locorum instructi clauserunt custodibus syluam, & omnia loca, per quæ euadi potuisset, tenuerunt. ¶ Sylua fuit late dumis.) Situs syluæ in tantum describitur, vt nihil superfluum teneat, hoc exigit breuitatis ratio: id enim solū habere debet, quod Niso & Euryalo facere posset errorem: cętera vero descripta non sunt, quæ negocio non congruebant. Sylua igitur occupata sentibus fuit per immensam latitudinem fusis ilicibus nigris, ramosis, & spissis: tenebrosa, vt præter obscuritatem noctis altas atris frondibus suis tenebras adderet. ¶ Rara per occultos ducebat semita calles.) Difficilis transitus, & plena inuestigatione quęsitus inter angustos calles poterat reperiri. Callis, quid sit, ipse poeta exposuit: viæ quippe sunt perangustę inter dumos, quæ vix admittāt transitum. duo igitur subsidia videndi scilicet atque gradiendi fugientibus negabantur & ipsa describendę sylue fuerat causa. per hęc enim separati sunt, qui non debuerāt discerni, & vltimis supplicijs dari: incipit iam deceptionem ipsam dicere. ¶ Euryalum tenebræ ramorum.) Non præda impediunt, quoniam singularis numerus plurali iungi non potuit, sed ramorum tenebræ, & pręda impediebant fugere cupientem. accedebat etiam timor, eo quod terrore simul & locorum ignoratione confusus, quo iter tenderet, nesciebat.

ASCENSIVS.

¶ Interea pręmissi, &c.) Post variam multiplicemque stragem a Niso, Euryaloque editam, mutauit fortuna (vt solet) vultum: nam in hosteis inciderunt ab vrbe Latina. i. Laurolauinio ad Turnum missos, a quibus per galeā Euryali visi, atque in fugam versi sunt, donec Euryalus equitibus circūseptus, atque comprensus est. In qua re, datur doctrina non omnia, quę pulchra aspectu sunt, continuo vtilia esse. Nam sicut in secūdo dictum est, Choroebus iuuenis consilium dedit, dicens, Danaum insignia nobis Aptemus, quę ses illis perniciosissima fuit: vnde sequitur, Vadimus immisti Danais haud numine nostro. Et hic Euryalus, per galeam relucentē agnitus, atque deprehensus, & sibi & Niso, exitio fuit. De hac aūt re dicit Donatus sic. ¶ Sublustri.) Vmbra noctis, quæ sereno coelo habet aliquid luminis. ¶ State.) Mira breuitate omnia interrogat. ¶ Sylua.) Breuis descriptio: & quę ea sola continentur: quę errorem Euryalo facere possint: huc separati sunt, quos discerni non oportuit. Hęc ille. ¶ Ordo est. Equites præmissi ab vrbe Latina, Ordo.
scilicet vt vna cum Turno obsidionem firmarent: nam totum Latium coniurauerat in Troianos: ibant, id est prodibant, & ferebāt Turno regi responsa, super ea re, an, scilicet venturi essent Latini in auxilium contra Troianos. Ibant ergo interea dum cætera legio, scilicet peditum: moratur instructa, id est dum instruitur: campis, id est in locis capacibus, & amplis. Equites (inquit) tercentum omnes scutati: & hoc Volscente, supple existente magistro. s. equitum illorum. Et, supp. hi trecenti equites, propinquabant iam castris. s. suorum, aut Troianorum: & subibant muro. i. Troianorum vallo, pro moenibus: & muro designato: cum. i. quando: cernunt procul hos. s. Nisum & Euryalum: flectentes. s. iter: lęuo limite, id est per limitem. i. viam transuersam a sinistra parte: & galea. s. Messapi, cristis decora: prodidit. i. manifestauit hostibus: in vmbra noctis sublustri. i. parum lucis habente: prodidit (dico) Euryalū immemorem. s. quia galeam abijceret fulgentem, & ita immemorem salutis suę: & ipsa galea aduersa. i. obiecta oculis equitum: refulsit radijs. i. fulgoribus emissis: haud temere. i. vix est visum) ga temere, significat fere: haud temere, fere nunquā: vt, Præcox illud ingenium haud temere ad frugem peruenit. hoc autem loco vult Seruius significare: haud temere. i. non sine ratione: visum est. s. a Volscente, hoc est putauit non temere factū, quod illi armati fugerent: aut haud. i. non: & temere. i. quasi, hoc est quasi non hoc est, vix est visum. s. illos fugere: cum, id est quando: Volscens clamat ab agmine. O viri state. i. sistite cursum: q̃ est causa vię? ve, pro vel q̃ estis in armis: ve, pro vel: quo tenetis iter. i. quo tēditis: illi. s. Nisus, & Euryalus: nihil tendere. i. tendebant contra, hoc est nihil ei respondebant: sed celerare. i. celerabant, hoc est celeriter arripiebant fugam in syluas: & fidere. i. confidebant: nocti. i. tenebris, per quas elabi sperabant. Equites obijciunt se ad diuortia. i. ad diuerticula viarū, nota. s. sibi quia Latini erant: hinc, atque hinc. i. vtrinque,

& coronant

& coronant.i.cingũt in morem coronæ:omnẽ habitum.i.locum, per quem abire possent. Alij tamen legunt, aditũ. Sylua fuit, supp.il lic:horrida.i.aspera:late.i.ampliter, dumis:atq; ilice nigra.i.densa, & oscura:quam.s.syluam:sentes densi.i.spinæ densæ consitæ: cõplebant vndiq;.i.ex omni parte:sed, supp.semita.i.angusta via, quasi semis iter:ducebat.s.euntes illac:per calleis occultos.s.a spinis, & vepribus. Tenebræ ramorũ, & onerosa præda, scilicet spoliorum impediunt Euryalum: & timor fallit, id est circumuenit eum.i.errare facit:regione, quia ignorauit regionem viarũ. Et ita, vt dicetur, ab hostibus comprehensus est.

Nisus abit:iamq; imprudens euaserat hosteis:
Atq; locos:qui post Albæ de nomine dicti
Albani, tum rex stabula alta Latinus habebat.
Vt stetit, & frustra absentem respexit amicum,
[Euryale infelix, qua te regione reliqui! NIS.
Quaue sequar![Rursus pplexũ iter oẽ reuoluẽs POE.
Fallacis syluæ, simul & vestigia retro
Obseruata legit, dumisq; silentibus errat.
Audit equos, audit strepitus, & signa sequentum.
Nec longum in medio tempus, cũ clamor ad aures
Peruenit, ac videt Euryalum, quẽ iam manus omnis
Fraude loci, & noctis subito turbante tumultu
Oppressum rapit, & conantem plurima frustra.
Quid faciat!qua vi iuuenem, quibus audeat armis
Eripere?an sese medios moriturus in hosteis
Inferat!& pulchram properet per vulnera mortem!
Ocyus adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam lunam, sic voce precatur.
[Tu dea, tu præsens nostro succurre labori NIS.
Astrorum decus, & nemorum Latonia custos,
Siqua tuis vnquã pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit, siqua ipse meis venatibus auxi,
Suspendi've tholo, aut sacra ad fastigia fixi:
Hunc sine me turbare globum, & rege tela per auras.
[Dixerat, & toto connixus corpore ferrum POE.
Conijcit, hasta volans noctis diuerberat vmbras,
Et venit aduersi in tergum Sulmonis, ibiq;
Frangitur, ac fixo transit præcordia ligno.
Voluitur ille vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, & longis singultibus ilia pulsat.
Diuersi circũspiciunt, hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure,
Dum trepidant, it hasta Tago per tempus vtrunq;
Stridens, traiectoq; hæsit tepefacta cerebro.

SERVIVS.

¶ Nisus abit.) Bene meminit velocitatis quam ei in quinto dedit: vt, Primus abit, longeq; ante omnia corpora Nisus Emicat. ¶ Imprudens.) Scilicet remanentis Euryali. ¶ Albæ de nomine.) Vel porcæ, vel ciuitatis, vel regis Albani, cui successit Procas. ¶ Infelix, qua te regione reliqui?) Se infelicem dicit, qui dolet: non illum propter quem dolet. ¶ Iter omne reuoluens.) Vrbanus hucusq; verba Nisi vult esse: alij poetæ dant, Rursus perplexum iter omne reuoluẽs. ¶ Signa sequẽtium.) Militarem sonum dicit, qui varius est, nam interdum canit, vt insequantur eos qui fugiunt: interdum receptui. ¶ Nec longũ in medio tempus.) Inter auditũ sonum & visum Euryalũ. ¶ Oppressum rapit.) Quẽ iam manus omnis rapit, nã male quidam, Videt, rapit. accipiunt, quod si admiseris, vacat Quẽ iam manus omnis. ¶ Pulchrã properet per vulnera mortẽ.) Gloriosum enim est pro amico perire. Et pulchram ex persona poetæ dictum est. ¶ Tu præsens nostro succurre labori.) Non dicit, quæ presens es, sed presens succurre, id est illico, statim. ¶ Siqua.) Qua vacat & hic, & in sequenti. ¶ Suspendive tholo.) Tholus est proprie veluti scutum breue, quod in medio tecto est, in quo trabes coeunt: ad quod dona consueuerunt suspendi. Bene autem venatorem inducit numẽ inuocare syluarum. ¶ Turbare globum.) Sana petitio. Nam quia vincere impossibile fuerat, petit vt saltem perturbet telorum beneficio. ¶ Rege tela per auras.) Per noctem, in qua sine auxilio numinis recta tactus esse non possunt. ¶ Ferrum Conijcit, hasta.) De ferro ad hastam trãsit. Conijcit, pro coicit. nam coicit antiquum est. ¶ Aduersi in tergum Sulmonis.) Tergum, pro tergus dixit. Salustius, Tergis vincebant, pro tergoribus, vt intelligamus hastam in scutum venisse, & illic esse collisam: vt. ¶ Frãgitur.) fit colliditur. ¶ Fisso.) Scuti ligno etiam precordia penetrasse, aliter non procedit, nam si hastam reuera fractam accipiamus, ratione caret, quod dicit, Fisso transit præcordia ligno. Alij re vera in tergum volunt esse percussum, quod falsum est, nam quo modo ante fissum lignum est, & sic præcordia penetrata? Sciendum tamen locum hunc vnum esse de his quos diximus supra. ¶ Hoc acrior idem.) Quod latuerat, & quod ei prospere primus cesserat iactus. ¶ Telum librabat ab aure.) Gestus iaculantis exprimitur: duobus autem generibus manualia tela mittuntur, aut enim ab aure, aut a latere tela iaciuntur. ¶ Per tempus vtrunque.) Congrue dicit telum per tempus vtrunque transisse. ait enim. ¶ Diuersi circũspiciunt.) Hoc est huc & illuc ora circumferunt, per quam opportunitatem potuit telum tempus vtrunq; transire. Asper tamen dicit, per tẽpus vtrunque, hoc est inter tempus vtrunq;, vt econtra, Hunc inter fluuio Tyberinus amoeno: id est per hunc. Quod si est, intelligamus eum in fronte esse vulneratum. ¶ Tepefacta cerebro.) Alibi, Et fixo ferrum in pulmone tepescit.

DONATVS.

¶ Nisus abit.) Nisus, qui nullo ponderis impedimento teneretur, adiutus & teneretur adiutus prosperitate fortuita omnia impedimenta dum nescit, euasit. ¶ Vt stetit, frustra absentem respexit amicum.) Respexit, inquit, absentem quasi videri posset, qui non erat præsens. Respexit ergo, hoc est retrorsum aspexit, & cum eum, cuius causa hoc fecerat, animaduertisset absentem, frustra, inquit, respexit, qa quem videre voluerat, non inuenit. ¶ Euryale infelix.) In hoc versu diuersa distinctio ẽ. Infelix enim sic in medio positum est, vt & Niso & Euryalo possit adiungi, si Niso sic pnuntiandum, vt dicamus Euryale, & hoc nomine suspenso consequatur, infelix qua te regione reliqui? deinde accedat, quaue sequar? vt inde magis infelix Nisus, quia nescijt, cum amicum perderet, vbi amicũ deberet inquirere. Alia distinctio est, Euryale infelix, vt miserationis videat esse, cũ perditum nominat, & ideo infelix, quia amici peritioris gressus obseruare non potuit, qua te regione reliq. quaue sequar? Inde quoque infelix, quia sic errauerat, vt inueniri non posset. Iudicium hic legentis ẽ necessarium, vt sequatur vtrũq; aut deligat alterum, quod putauerit melius. Mihi tamen videtur secundum animum Nisi tantum doluisse perditum, vt se potius infelicem diceret, qa tardius respexit. Denique addidit accusationem suam dicendo, qua te regione reliqui? non dixit, quam regionem reliquisti: vt & inde infelix Nisus, qa nescit, cum perderet & perditum tarde intellexit. ¶ Rursum perplexum iter omne reuoluẽs.) Quem intellectum nobis dederit, caute considerandum est, vt plenius appareat infelicitas Nisi, nam rursum coepit repetere, quod cum maximo labore semel trasmitti potuit, quantæ infelicitatis fuit vix viam repetere perplexam, hoc est multis impedimentis obsessam? subire omnem reditus molem? remeare, vnde fuerit periculi contemplatione discessum? repetere fallacem syluam, syluę significatione & latitudo mõstratur & dumorum impedimentum. fallacem autẽ ideo, quia cum nulla gradiendi facilitas esset in tenebris, in ea magis supererant, quæ non regerent, sed fallerent ambulantem: vestigia vero considerare, & redeundo colligere quis potuit? cum tali tempore ac loco videri non possent. Tamen quantarum morarum hæc fuit, & quantæ diligentię. ¶ Dumisq; silen. errat.) Tantum valuit aduersa natura loci, vt cum ipsa spectatione curiosa, toto simul implicatus esset errore. ¶ Audit equos.) Tantum inter ipsum & hostes supererat spatij, vt ad eius aures equorum strepitus & sequentium hostium signa peruenirent. ¶ Nec longum in medio tempus.) Non plurimũ temporis consecutum est. ¶ Cum clamor ad aures Peruenit.) Clamor capti, scilicet Euryali. ¶ Ac videt Euryalum.) Videt dixit, aduertit. ¶ Quem iam manus omnis.) Capti Euryali defensionem poeta prosecutus est, ne iners nec per imbecillitatem videretur factus esse captiuus. Captus est, inquit, Euryalus, sed illum locorum

fraus hostibus dedit, & tumultus repentinus, & inimicum tempus tenebrarum, accedente multitudinis violentia, quæ totam circundederat syluam. ¶ Et conantem plurima frustra.) In ipsis tamen angustiis non sibi defuit, conatus est quippe multa pro se, sed contra tot difficultates obtinere non valuit. Sallustius quoq; vbi ponit conatus est, nullos effectus consecutos ostendit. ¶ Quid faciat?) Qua Nisus perdiderat euentum primæ inuentionis suæ, in deliberationem repente mutatus est: sed prima illa pars fuit æstuantis, vt amicum incolumem vi aut armis si posset, eriperet: aut quia id contra multos impleri non poterat, hostibus sese ipse quoque ingereret subiturus gloriosam cum socio mortem. ¶ Ocyus adducto torquens hastile lacerto.) Deliberantis, inquit, hęc fuit in illa necessitate sententia: Cito reduxit cum hastili dexteram. Cito ideo, ne locum mutarent, qui Euryalum detinebant, reductio autem manus idcirco fit, vt fortius exeat, quod fuerit destinatum. Altam lunam intelligere possumus, aut magni luminis, aut in excelsa coeli parte constitutam. ¶ Tu dea, tu pręsens.) Idcirco, inquit, te rogo, quia dea & sola es: præsens succurre labori nostro, generalis petitio, quam sequentibus patefacturus est. Prius enim vult connumerare obsequia iuxta causam sui patris, & sua promissa nihilominus narrare. Amant enim numina laudari, cum rogantur. Tu es, ait, astrorum ornamentum, & decus coeli, tu nemorum custos, & Latonę filia. ¶ Siqua tuis vnquã.) Bene addidit pro me, quoniam nullum esset ex eo istius meritũ, si ille non pro filio fecisset. ¶ Siqua ipse meis venatibus auxi, Suspendive tholo.) Ecce addidit etiam obsequia sua, vt ostendat se quoque eius esse cultorem. Tholum ferunt esse medium tecti in rotunditatem collecti, subiungit prece completa petitionis summam. ¶ Hunc sine me turbare glo.) Non petit impossibile, quod impetrare non posset, liberationem, scilicet suam, & socii Euryali, sed & vt turbaret saltem hostium congregationem, vt postea factum est. ¶ Dixerat, & toto.) Toto corpore connixus, aut quia paulo longius stabat, aut quia mittebat iratus. ¶ Hasta volans.) Expressum est hic beneficium deę, & humanæ fortitudinis robur. hastam enim Rutuli Sulmonis scutum excipit, ibiq; frãgitur non hasta, sed scutum. deniq; sequitur, & fixo transit præcordia ligno, diuiso scuto atq; perfracto transit hasta per illius pręcordia, qui tenebat. ¶ Voluitur ille vomens.) Ille, inquit, frigidus effudit vomens sanguinis calidũ flumẽ, de frigido ait fundebatur calid9 sanguis, quoniam recedente eo, quid in corpore calidum est, quid supererat, nisi vt frigus repente succederet? singultus vero sanguinem sequebantur. expirantis enim signa sunt, cum vis maior animã visceribus excludit, plena descriptio morientis ex magno ictu per plagam, quia eius fuerant perforata præcordia, vomebat, vt dictum est, calidum sanguinis flumen, ipse recedente calore frigidus remanens singultus ducens animę luctantis, quam in extremos exitus cogebat exitium. ¶ Diuersi circumspiciunt.) Non omnes vnam partem intuebantur, sed alii aliam, volẽtes missi teli authorem, & mali tãti originem nosse. ¶ Hoc a.i. Ecce aliud summa t.l.a.a.) Magna copia describentis, magna varietas, supra dixit adducto lacerto missum telum, hic dixit, ab aure librabat. Vbi igit᷑ primum iactum euentus consecutus est, acrior factos parabat alterum ab ipsa aure. quanto enim retrorsum ducitur telum, tanto ictus & longius vadit & fortior peruenit. ¶ Dum trepidant.) Dũ Rutuli vnius casu cõmoti turbãtur, percussus est etiam Tagus. nã per eius vtrunq; tempus transijt hasta.

ASCENSIVS.

¶ Nisus abit, &c.) Docet quomodo Nisus elapsus pernicitate sua ac pedũ qua plurimum valere in. v. comprobatus est velocitate. tandẽ Euryalum abesse cognoscẽs, eũ requisiuit: ac sagittis, qui eũ circũstabant, turbauit. Vnde dicit Donatus sic. ¶ Euryale infelix.) Duplex est lectio. vel, infelix Euryale. vel, Euryale ego infelix, qua regione reliqui te: sed magis ad se refert, cui labores, & pericula iam peracta repetenda sunt. ¶ Fraude loci.) Iam liberat Nisum ab inertia. ¶ Tu dea.) Vt possis. ¶ Astrorũ decus.) Laudat quã rogat, vt beneuolũ reddat se: qua ostendit meritum quod nihil proficeret: nisi pro se pater fecisset. ¶ Tholo.) Tholum autem dicunt, medietatem tecti, in rotundum collecti. ¶ Et rege tela.) Petit autem quod facile est: non liberationẽ sui, & socii, sed turbationem globi. ¶ Summa librabat ab aure.) Summa copia scriptoris. nã supra dixit, Abducto lacerto. Hęc ille. ¶ Ordo aũt est. Nisus abit. i. aufugit: & ipse imprudens. i. ignarus remanentis Euryali, euaserat iam hosteis: atq;, sup. euaserat: aut potius legamus, Adq; : vt sit, Et vt stetit ad locos, qui dicti sunt post. i. postmodũ, Albani de nõie Albæ. i. suis, aut ciuitatis: rex Latinus habebat tum. i. tunc cũ hoc fieret: alta stabula. s. equorũ, illic in pratis stare solitorum: vt ego, id est postq̃ stetit ad illos locos: & respexit. i. retrorsum inspiciendo, oculis quęsiuit: frustra, quia absentẽ amicũ. s. Euryalũ: inquit, sup. o Euryale infelix: aut, o Euryale, qua regione ego infelix reliq te: ve, pro vel: qua sequar, sup. te. Inquit, sup. reuoluens rursus omne iter: perplexum. i. implicitum, variis circuitibus syluę fallacis. s. errore, & ambagibus semitarũ: & legit simul retro, id est repetit vestigia: obseruata. i. memoriæ cõmendata: quia eadem redibat, qua ipse abiuerat. Idem in. ii. dictum est de Aenea, Creusam repetẽte: & erat dumis silentibus. i. inter dumos, vbi alta erant silentia. Audit equos, & audit strepitus, & signa sequentum. Nec longũ tempus, sup. erat in medio: cũ clamor. s. eorum, qui Euryalum comprehenderant: peruenit ad aureis. s. Nisi, ac videt Euryalum: quem omnis manus. i. multitudo, rapit oppressum fraude loci: quia nõ inuenerat syluas abitum: & subito tumultu noctis turbante. s. eum & conãtem plurima. s. eluctari, aut hostem ferire: frustra, quia circũuentus a tot nil potuit. Quid faciat, sup. dubitauit Nisus (& est bona eclipsis, quę nihil obscuritatis, sed plurimum cõmiserationis habet: quaq; alibi, vt in. iiii. Geor. in dubitatione Orphei visus est.) qua vi, & quibus armis audeat eripere iuuenẽ: & an ipse moriturus. i. certus mori: inferat se in medios hosteis: & properet. i. festinet, & celeriter prouocet: pulchram mortem per vulnera. s. & hostibus illata, & ab illis suscepta. Ipse torquens ocyus. i. cito: hastile, id est iaculum missile: & leue lacerto adducto, scilicet ad se, vt fortius emicat: precatur sic, voce, scilicet expressa: cum & mente precari posset: suspiciens, id est sursum, seu susum aspiciens: lunam altam. Tu, o Latonia. i. Latonæ filia: Diana, seu Phoebe, aut luna decus astrorum. s. nocturnorum, & custos nemorum: quia venatrix, & dea. i. quę quia dea es: potes succurrere præsens. i. aut fauorabilis, aut cito succurrere potẽs: nostro labori. i. laborioso periculo: si pater. s. meus, Hyrtacus nomine: tulit vnq̃ qua. i. aliqua: dona tuis aris. i. ad tuas aras: pro me. i. pro salute mea: & si ego auxi meis venatibus. i. quę ego cepi: qua. i. aliqua dona: quia de venatione Dianæ sacrificare solebant: vnde in Bucoli. Setosi caput hoc apri tibi Delia paruus: Et ramosa M. con viuacis cornua cerui, &c.) ve, pro vel: si ego suspendi, sup. aliqua: tholo. i. ad trabium in æde tua connexionem, ad quem dona suspendi solent: aut si fixi, supp. aliqua: ad fastigia. i. sublimitatem: sacra. i. delubri, aut vestibuli sacri: sine. i. permitte: quod minus est, q̃ si dicat, da: quasi ipse possit si illa non impediat: me turbare hunc globum, & rege tela per auras. Dixerat. s. Nisus: & connixus. i. connitens toto corpore cõicit ferrum. i. hastile ferratum, hasta volans, diuerberat vmbras noctis: & venit in tergum. i. scutum, tergore tecti: Sulmonis aduersi. i. aduerse stantis: &, sup. hasta frangitur ibi: ac transit præcordia. i. intima cordis cingentia: & hoc ligno. s. scuti: fisso, id est diuiso, & secto. Ille. s. Sulmo: voluitur. i. retrorsum: vomens de pectore flumen calidum, id est sanguinem: existens frigidus, id est moriens: & pulsat. i. trahit, ilia longis singultibus. Ipsi circũspiciunt diuersi, id est ad diuersa loca: & idem. i. Nisus, supp. effectus: acrior. i. vehementior: hoc. i. per hunc talem euẽtum: ecce. q. d. pręter opinionem stantium, ac pręter spem eius: librabat. i. librando: hoc est circũrotando emittebat, aliud telum: ab aure, summa. i. desuper, & longe educto brachio: dum trepidant. s. metu, & festinatione: hasta stridens, id est cum stridore: hoc est impetu magno volans: iit. i. transijt: Tago, id est illi viro: per vtrunq; tempus. i. ab altero in alterum: & ipsa tepefacta cerebro traiecto, hęsit. s. in eo. Nihil autem mirum, si hasta impetu pro parte fracta, pro parte transijt.

Sæuus atrox Volscens, nec teli conspicit vsquam
Authorem, nequo' se ardens immittere possit.
[Tu tñ interea calido mihi sanguine poenas VOL.
Persolues amborũ. [Inqt, simul ense recluso POE.
Ibat in Euryalum: tum vero exterritus, amens
Conclamat Nisus, nec se cælare tenebris

SERVIVS.

¶ Interea.) Donec ille inueniatur. ¶ Persolues amborum.) Aut occisorum: aut tuas & Nisi. Nam duos eos fuisse nouit, supra eni ait, State viri. ¶ Me me.) Subaudis interficite, & est interrupta elocutio dolore turbati. ¶ Nec potuit.) Validior argumentatio ex impossibilitate: vt, Quid Troes potuere? Item, Non ea vis animo: nec tanta superbia victis. ¶ Tantum infelicem nimium dilexit amicum.) Cõtra illud, Cur ergo venit? dicit, Tantum amicum dilexit, vt cum nihil posset, tamẽ veniret. ¶ Volutur

Amplius, aut tantum potuit perferre laborem.
[Me me, adsum, qui feci, in me conuertite ferrum NIS.
O Rutuli. mea fraus omnis: nihil iste, nec ausus,
Nec potuit, cœlum hoc & sydera conscia testor:
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat, sed viribus ensis adactus
Transadijt costas, & candida pectora rupit.
Voluitur Euryalus leto, pulchrosq; per artus
It cruor, inq; humeros ceruix collapsa recumbit.
Purpureus veluti cum flos succisus aratro
Languescit moriens, lasso'ue papauera collo
Demisere caput, pluuia cum forte grauantur.
At Nisus ruit in medios solumq; per omneis
Volscentem petit, in solo Volscente moratur:
Quē circū glomerati hostes, hinc cōminus, atq; hinc
Proturbant: instat non segnius, ac rotat ensem
Fulmineum donec Rutuli clamantis in ore
Condidit aduerso, & moriens animā abstulit hosti.
Tum super exanimem sese proiecit amicum
Confossus, placidaq; ibi demum morte quieuit.
Fortunati ambo, siquid mea carmina possunt,
Nulla dies vnquam memori vos eximet æuo,
Dum domus Aeneæ Capitoli immobile saxum
Accolet, imperiumq; pater Romanus habebit.

tur Euryalus leto.) Aut septimus est, aut datiuus: sed si datiuus fuerit, figuratum est, id est in letum: vt, It clamor cœlo. ¶ Purpureus veluti cum flos succisus aratro Languescit.) Habetur ratio comparationis. videtur enim Euryalo Hyacinthum comparare, qui pulcherrimus fuit, & post mortem conuersus in florem est. ¶ Lasso've papauera collo Demisere caput.) Homeri est & comparatio & figura. nam & ille sic ait, vt multorū vnum diceret caput. ¶ Volscētem petit.) Appetit. Petitiones enim proprie dicimus impetus gladiatorum. Vnde Cicero, Quot ego tuas petitiones ita coniectas, vt vitari nullo modo possent, parua quadam declinatione concutiunt: &, vt aiunt, corpore excessit. ¶ Proturbant.) Confodiunt. Vnde paulo post, Confossus. ¶ Non segnius.) Non secius quam vulneratus. ¶ In ore condidit aduerso.) Archaismos ē, vt supra, Pectore in aduerso cui totum cominus ensem Cōdidit. ¶ Placidaq; ibi demum morte quieuit.) Aut proprium est mortis epitheton: aut ex affectu pereuntis dictum est, qui cum amico moriebatur. ¶ Siquid mea carmina possunt.) Verecunde. ¶ Domus.) Familia. ¶ Capitoli immobile saxum Accolet.) In vrbe Roma Iouis templum non fuit, quod cum iam deuotum a Prisco Tarquinio vellet Superbus Tarquinius ædificare, cœpit augurijs captare qui mons huic templo esset aptissimus. Et cum in omnibus Tarpeius esset inuentus (in quo erant multa diuersorum numinum sacella) actum est vt exinde ad alia templa numina euocarentur sacrificijs, quo posset libere & sine piaculo templum Iouis ædificare. Cumq; omnes dij libenter inde migrassent, Terminus solus, hoc est limitum deus, abscedere noluit, sed illic remansit. Tūc de hoc sacrificatum est, & deprehensum, quod Terminus cum Ioue remanens æternum vrbi imperiū cum religione significaret. Vnde in Capitolio prona pars tecti patet, quæ lapidem ipsum Termini spectat. nam Termino non nisi sub diuo sacrificabatur. Hinc ergo nunc dixit, Capitoli immobile saxum Accolet: quia Terminus non est reuulsus de loco.

DONATVS.

¶ Sæuit atrox Volscens.) Plus enim crescebat iracundia eius, quod author facti non apparebat, nec cōstabat vnde vltio debuisset exposci. ¶ Tu tamen interea.) Quoniā latet, inquit, socius tuus, tu interim duorum pœnas expēdes. ¶ Simul ense recluso.) Dictio irati feruens satis & breuis. non enim in verbis, sed in facto vltio fuerat reposcenda. Ibat igitur in Euryalum educto gladio & parato ad feriendum. ¶ Tunc vero exterritus. a.) Quando ad amici necem ventum est, latebras dolor vlterius ferre non potuit, in tātum vt se ipsum sua perderet voce. Videamus nūc qualis vox pertubati esse potuit, & eius, quē ex causa maximi doloris amentem dixit effectum, cum ad ea respondere cogeretur, quę dixerat Volscens, Tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas Persolues amboꝝ. Nisus contra ait. ¶ Me, me, adsum, qui feci.) Deficientis vox fuit, ꝓpter nimium dolorem denīq; quod animo tenebat, non potuit semel effundere. ait ergo me: & cum deesset continuatio verboꝝ sequentiū, ait iterum me. tertio, vbi cœpit paulatim sese colligere, adiunxit, adsum qui feci. quarto, in me conuertite ferrum. Cum igitur hæc pronuntiantur separanda sunt, ne coniuncta minuant intellectum magna subtilitate dispositum. quod autem duplicatum est me, infra completum est adiectione, facta verborum, quę inter initia secuta non fuerant. si, inquit, malū in vos admisi, quæritis Rutuli: pręsto sum, audite confitentem, & ferrum retorquete in me ab exitio innocentis, me percutite, me pœnis, quibus volueritis absumite. Me quippe authore & inuētore factū cōstat quicquid vobis inflictū est. Mea fraus omnis, inuentiones fraudis in perniciem vestram conceptæ, meis consilijs processerūt, nihil iste nec ausus est, nec potuit. Considerate eius ætatem, inuenietis eum nec aliquid audere potuisse, nec facere, probat' istius amentia, dum putat hostes iusiurandum inimici in tantis angustijs acceptare posse. ¶ Cœlum, inquit, & conscia sydera testor.) Hic quia potuit ei dici, si iste reus non est, quid hic facit, vel cur tecum est? occurrit vltro, & ait. ¶ Tantum infelicem ni.) Quod ait, tantū, corripi debet in pronuntiatione nō produci. vt sit hoc solum deliquit, quia venit huc mecum, amicitia infelicis hominis ductus non odio vestro. errāt autem qui producunt tantum, & sic intelligunt. quasi Nisus dixerit tantum me amauit quasi multum, quod si solum est, nō implet intellectum, vt excusetur Euryalus. Multum eni putauit interesse Nisus inter reū facti & eum, qui interfuerit facto, nec tamen aliquid fecerit, cum ambos teneat vna sententia. sed hoc Virgilius non approbans pro dolentis & turbati per amentiam persona posuit, vt quasi hoc genere parceretur ei, qui diuelli ab amico nō potuit. ¶ Talia dicta dabat) Nisus quidē loquebatur, q̄ prodesse Euryalo potuissent: sed hostis tenuit intentionē suam, & quantū iræ gereret animo in ictu, quo Euryalū percussit, ostendit. nam viribus omnibus adegit ensem per costas eius & pectus. ¶ Voluit' Euryalus.) Duo genera cōparauit funeri, purpureū florem toto corpori præter ceruicē & caput, papaueri ceruicē & caput, quia sic inflectitur cū maturitate iactatur, aut humoris onere pręgrauatur. ¶ At Nisus ruit in me.) Vicit hostiū multitudinē Nisus, & rupta circūstantium turba ad authorē ipsum peruenit occisi, nihil de sua morte formidans, qui moriturus irruerat, & post amici mortē petebat potius q̄ vitabat interitū. ¶ Quē circum glomerati ho.) Proturbant eum, qui poterant & ferire, sed obseruabāt potioris iudicium, nec temere audendum aliquid arbitrantur, vbi fuit excelsior potestate, qui arbitrio suo pœnam deberet exigere, sed nō ab fuit intentioni Nisi perturbantium multitudo. ¶ Instat non segnius.) Quo magis instituit, nec deseruit consilium suum, rotauit ensem fulmineum: hoc est in morem turbinis misit gladiū, quasi iaceret fulmen. ¶ Donec Rutuli cla. in ore.) Opportune iactus est ensis. fuit enim penetrandi facilius via, vt os clamantis simul feriret, & clauderet. O consilium præsens desiderans vltionem consortis occisi manu propria ferire non potuit. Impediebatur enim proturbantium turba, & tamen rotato ense vindictam, quam desiderabat, impleuit. ¶ Et moriens ani. ab. ho.) Hoc dicendo, ostendit etiam Nisum fuisse percussum, propter Volscētis exitium. cui gloriosa mors fuit: quia vindicato consorte diem vltimū clausit. ¶ Tum super exanimum.) Et cum multum spiritum redderet, in animo habuit amicum indiuiduum. Denique cum ab eo nollet etiam mortuus separari, super ipsum maluit cadere, & super carissimum funus animā flare. ¶ Fortunati ambo.) Exæquauit amborum fidem, exæquauit laudem. Euryalus enim noluit Nisum relinquere in pericula pergentem. ecce & Nisus, qui euaserat ne amico exanimi superstitisset, properauit ad mortem. Et quoniam res fuit præclari exempli, digni inuenti sunt, quorum per Virgilij carmen memoria conderetur ad posteros. Ideoq; facta apostropha, ait. ¶ Siquid mea car. pos.) Ne videret' arrogans in laude carminum suoꝝ, dixit, siquid mea carmina possunt, hoc est, si digna fuerint carmina mea, quæ concelebret secutura posteritas, semper ipsi eritis in laude. ¶ Dum domus Aeneę.) Hęc dicendo, ostendit nihil fore perpetuū, & omnia ad vltimum finem esse ventura: tamen magna fuit gloria illorum cum omnibus sua quoq; durante memoria vno cum omnibus fine concludi.

ASCENSIVS.

¶ Sęuit atrox, &c.) Recitat necem Euryali, & deinde Nisi, amicorum, miserandam & memoria dignissimam, quā neque fraudan-

dam pollicetur. Vnde dicit Donatus sic. ☞ Sæuit.) Crescit ira, quoniam author facti non apparebat. ☞ Purpureus.) Ad totum corpus refertur haec comparatio. ☞ Papauera.) Papauer vero, ad ceruicem, & ad caput. ☞ Dum domus.) Ostēdit omnia ventura ad finem.. Hęc ille.

Ordo. ☞ Ordo est. Volscēs, scilicet equitū magister: atrox .i. ferociens: sæuit .i. ferocior efficitur: nec .i. quia nō conspicit vsq; authorem teli, nec conspicit quo ipse ardens possit immittere, id est inferre se: & (inquit) tamen .i. tametsi, si nō conspiciam authorem, nec quem punire merito debeam: tamen tu (ad Euryalū loquitur) persolues interea .s. dum author teli latebit: mihi sanguine .s. tuo calido poenas, id est sumam de sanguine tuo vindictā, & vltionem: amborum .i. Sulmonis, & Tagi interfectorum: & ibat simul .s. cum id diceret: in .i. contra: Euryalum ense recluso .i. exaginato: quia re, cum verbo ad, clausuram: aut velamen spectante, cōtrarium importat, Nisus exterritus: tum vero .i. maxime tunc: aut tunc primum ad verum, conclamat, existens amēs .i. sine mente: quia illum saluare non poterat: vt se, & a quibus missus erat: & tamen immemor, & suæ, & reipublicæ salutis: nec potuit celare .i. occultare se amplius, aut perferre tantū dolorē, quantus erat amicum, ante oculos interfici. Conclamat igit̃, o Rutuli, me, me, id est petite, & interficite me, me (inquit) qui feci .s. facinus, quo illi perierunt: conuertite ferrū in me, omnis fraus est mea: iste .s. quē occidistis: nec ausus, sup. est quidquam: nec potuit, supp. quidquā: testor .i. in testimonium veritatis cito hoc coelū: sub quo .s. sumus & sydera conscia, scilicet facti.) Hæc eadem verba, vir quidam pi⁹ de morte Christi cōuertit, vno verbo mutato .s. pro, o Rutuli, Iudæi, dicens: Me, me, adsum qui feci, in me conuertite ferrum, Iudæi, &c. Adclamat autem Poeta) Tantum .i. intantum: Nisus dilexit nimium amicum infelicem .s. Euryalū: aut tantū dilexit amicū infelicem nimium, sed potius adhęrerem priori expositioni, ne vitiose cohęreant duo epitheta. Seruius vult esse, Nisi verba vt sit, Sed ideo venit, quia dilexit tantū amicū .s. me, suū nimium infelicem, ipse Nisus dabat talia dicta: sed ensis adactus, id est accussus viribus: adigit, sup. se, trans costas: aut transadigit, pro eo quod est transit costas: & rupit pectora candida. Euryalus voluitur leto .i. per letum, hoc est, mortem prosternitur. & cruor it, id est fluit per pulchros artus: & ceruix collapsa recumbit in humeros, veluti cum flos purpureus, videlicet Hiacynthus: cum, id est quando: ipse succisus aratro, id est euulsus vomere: aut, falce recisus: languescit id est flaccidus fit: moriens, scilicet morte animæ vegetatiuæ, id est desiccari incipit: ve, pro vel: cum, supple papauera demisere, id est deorsum miserunt: caput collo lasso, id est defatigato pondere: cum, id est quando: ipsa grauantur forte pluuia .s. vehementius incumbente. At, id est sed: Nisus ruit in medios: & petit pro omneis, id est præteriens alios omneis: solum Volscentem .s. authorem mortis Euryali: & moratur in solo Volscente .s. iam reperto: quem, scilicet Nisum hostes circum glomerati, hinc atq; hinc, id ē vtrinque: proturbant, id est confodiunt, aut potius, cum turba, & impetu, irruunt postea confossuri: &, supple Nisus: instat, scilicet in persequendo Volscente: non secius, id est non segnius: nec aliter, ac si proturbatus non esset: & rotat, id est circuagit: ensem fulmineum, id est in morem fulminis vibratum: donec condidit, id est abscondidit eum in ore: aduerso Rutuli, scilicet Volscentis clamantis. Seruius dicit improprium esse sermonem: innuens dicendum esse. condidit in os aduersum: sed si intelligamus ensem pri⁹ in os aduersum immissum, & cum illic esset in eo conditum, stet Latinitatis ratio: & ipse moriens, id est letaliter vulneratus: abstulit animam hosti, scilicet Volscenti: & proiecit tum, id est deinde: postquam hostis ceciderat, se super amicū, scilicet Euryalum. exanimem, id est mortuum, in quo non erat anima, existens confossus: & quieuit demum ibi morte placida, id est placente: quia ibi, scilicet super corpus amici: ambo, supple estis (adloquitur eni eos in secunda persona, vnde constat ambo, etiam vocandi esse casus: saltem, si quodammodo collectiue sumatur, vt sit) O vos ambo fortunati, supple eritis, aut estis: si mea carmina possunt quid, id ē aliquid ad felicitatem facere (quod posse attestatur Horati⁹, dicens, Coelo Musa beat, &c.) Nulla dies, id est nulla tempestas: eximet vnquam vos æuo memori .s. vestri: dum .i. quandiu: domus .i. familia Aeneæ: accolet immobile saxū Capitoli, ꝑ Capitolij .i. habitabit Romā: & dū pater .s. patratus .i. princeps Romanus: habebit imperiū .i. rerum oīum: quod ęternū fore pollicitus est Iupiter in .j. dicens de Romanis, His ego nec metas rerū nec tempora pono, Imperiū sine fine dedi, &c.) de domo Aeneę .i. Iulio Cęsare, nascetur pulchra Troianus origine, Cæsar imperiū Oceano, famā qui terminet astris. Et dij penates in .iij. loquentes de Italia, Hic domus Aeneæ cūctis dn̄abitur oris, Et nati natorū, & qui nascentur ab illis. Verū iam ea domus extincta est. Nec tamen Nisi, Euryaliq; domus excidit memoria. hoc plus possunt carmina, q̃ arma.

Victores prędа Rutuli spolijsq; potiti,
Volscentem exanimem flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto
Exangui, & primis vna tot cęde peremptis,
Serranoq;, Numaq; ingens concursus ad ipsa
Corpora, seminecesq; viros, tepidumq; recenti
Cęde locum, & plenos spumanti sanguine riuos.
Agnoscunt spolia inter se, galeamq; nitentem
Messapi, & multo phaleras sudore receptas.
Et iam prima nouo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
Iam sole infuso, iam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circundatus ipse
Suscitat, æratasq; acies in pręlia cogit
Quisq; suos, variisq; acuunt rumoribus iras.
Quin ipsa arrectis (visu mirabile) in hastis
Præfigunt capita, & multo clamore sequuntur,
Euryali, & Nisi.
Æneadæ duri murorum in parte sinistra,
Opposuere aciem: nam dextra cingitur amni:
Ingenteisq; tenent fossas, & turribus altis
Stant moesti: simul ora virum præfixa videbant,
Nota nimis miseris, atroq; fluentia tabo.
Interea pauidam volitans pennata per vrbem
Nuntia fama ruit, matrisq; adlabitur aures
Euryali, ac subitus miseræ calor ossa reliquit:
Excussi manibus radij, reuolutaq; pensa:
Euolat infelix, & foemineo vlulatu

SERVIVS.

☞ Præda Rutuli, spolijsq; potiti.) Non solū suis armis eos exuerunt, sed etiam illa pręda quæ Rutulis fuerat ante detracta. ☞ Serranoq;, Numaq;.) Decima Antapodosis, quæ fit quoties commemorantur ea quę non sunt ante prædicta. ☞ Tepidaq; recentem cæde locum.) Hypallage est, tepidum locum recenti cæde. Vñ multi legunt, Tepidumq; recēti Cęde locum. ☞ Spumanti sanguine riuos.) Spumas tunc habet sanguis cum effunditur, nam postea conquiescit. Vnde bene dixit, Spumanti riuos: quia præmisit, Seminecesq; viros.) Iam rebus luce retectis.) Supra, Et rebus nox abstulit atra colorem. ☞ Quisq; suos.) Scilicet comites. nā plenum est, Æratasq; acies. ☞ Acuunt rumoribus iras.) Quia duo ausi sunt per eorū castra trāsire. ☞ Euryali, & Nisi.) Volunt nonnulli clamorem esse militū: sed melius hoc a poeta dictum accipimus. nam Rutuli, eorum non nouerant nomina: vt sit, Quinetiam capita Euryali & Nisi præfigūt in arrectis hastis, & cum magno clamore comitantur. ☞ Cingitur amni.) Amne debuit dicere: nunquā enim bene in i, exeunt, nisi quæ communis sunt generis: vt docilis, agilis. Sed ideo ausus est ita ponere ablatiuū, quia vt supra diximus, apud maiores hic & hęc amnis dicebatur. ☞ Tenēt fossas.) Tuentur, defendunt. Nota nimis miseris.) Hoc plus commouebantur, quoniam etiam abscissi vultus, necdum etiam agnitionis amiserant notas. ☞ Excussi manibus radij.) Bene Excussi, quia nescienti: melius q̃ si diceret ꝓiecti. ☞ Foemineo vlulatu.) Impatienti: vt, Foemineo prædę & spoliorū ardebat amore. ☞ Prima petit.) Ideoq; prima, q̄a solent in extrema necessitate ēt mulieres muros ascēdere: vt, Ipsæ de muris matres. ☞ Nō illa virū, non illa pericli.) Vnum pudoris est, aliud salutis. ☞ Hunc.) Talem. Et est conquestio matris Euryali plena artis rhetoricæ. nā pene omnes partes habet de misericordia cōmouenda a Cicerone in rhetoricis positas. ☞ Hunc te aspicio.) A qualitate cędis. ☞ Sera me requies?) Euander, Mea sera & sola voluptas. ☞ Potuisti linquere solam.) Ab intercepto solatio. ☞ Crudelis?) Qui potuisti linquere solam cum prius esses

Scissa comam, muros amens, atq; agmina cursu
Prima petit: non illa virum, non illa pericli,
Telorumq; memor: cœlū dehinc questubus implet.
¶ Hūc ego te Euryale aspicio? tu'ne ille senectæ EVRY.
Sera meæ requies potuisti linquere solam 'MATER
Crudelis? nec te sub tanta pericula missum
Affari extremum miseræ data copia matri
Heu, terra ignota, canibus data præda Latinis,
Alitibusq; iaces: nec te tua funera mater
Produxi, pressi'ue oculos, aut vulnera laui,
Veste tegens: tibi quam noctes festina, diesq;
Vrgebam, & tela curas solabar aniles.
Quo sequar? aut quæ nunc artus, auulsaq; membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te
Nate refers, quæ sum terraq;, mariq; secuta?
Figite me, siqua est pietas: in me omnia tela
Coniicite, o Rutuli: me primam absumite ferro.
At tu magne pater diuum miserere, tuoq;
Inuisum hoc detrude caput sub tartara telo:
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere' vitam.

essēs. ¶ Affari extremum.) Anchises sic. O sic positū, affari discedite corpus. Terentius, Qui igitur dū licet loquimini mecum Antipho? ¶ Nec te tua funera mater.) Id ē funerea. Nā apud maiores funeras dicebāt eas ad quas funus pertinet, vt sororem, matrem. nam præficæ, vt & supra diximus, sunt planctus principes, non doloris. funeras autem dicebāt, q̄si funereas ad quas pertinet funus. ¶ Funus lacerum tellus habet.) Dilaniatum cadauer. nam funus pro cadauere posuit. ¶ Siqua est pietas.) Siqua est pietas in occidendo, in me probetur. ¶ Me primam absumite ferro.) Vnusquisque.n. in propriæ salutis desperatione, credit vniuersa etiam posse consumi. vnde est quod modo dixit, Me primam. ¶ Inuisum hoc detrude caput sub tartara telo.) Inuisum quidē est hoc & odiosum caput: verum est misericordię genus, si me etiam iratus interimas. ¶ Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.) Hinc traxit illum colorem. Iuuenalis, Quod facinus dignū tam longo admiserit euo?

DONATVS.

¶ Victores præda Rutuli.) Victores dixit obtrectationis causa, q putarent se aliquid magnum fecisse. quia trecēti occiderant duos, cum & duo ac potius alter duorum iam ipsi tres peremissent. denique qualis victoria fuit, quam sequebantur lachrymæ perditorum? quod ipsum vt satiaret, ait. ¶ Volsentem exanimum.) In castra dixit, vbi pars alia erat exercitus, qui Troianos obsederat. spoliis, inquit, potiti, & hoc notabile. gloriabantur enim pro magno existimantes, quia acceperūt ea, quæ solus portabat Euryalus. Intelligamus prędam fuisse in speciebus, quas tulerat Nisus. Spolia vero, quibus ipse & Nisus fuerāt induti vel armati. ¶ Nec minor in castris luctus.) Auctus est eorum luctus ex aliorum cędibus repertis in castris, quos ꝑmos & plurimos vna simul calamitas strauerat. ¶ Ingens concur. ad ip. Corpo.) Vel quia videbatur plurimorum acerbitas funeꝝ, vel quia volebant scire, quos quantosve perdidissent. Tantum autem momenti vnius clades infixerat, vt omnes simul turbati calamitatum causæ tenerentur intenti. ¶ Seminecesq; viros.) Scelus recenter admissum ex eo colligebant, ꝙ nonnulli adhuc aliquam partem spūs retinebant, & cæsorū sanguis nondum amiserat colorem, terraq; ipsa non nihil caloris ex cruoris effusione reddebat. vnde magis angebātur dolentes, quia si aduersa illos fortuna non impedisset, nihil emersisset eiusmodi, quod plangerent aut lugerent. ¶ Agnoscunt spo. inter se.) Agnoscebat Messapi galeā & phaleras sudore largissimo recuperatas. Intelligi potest etiā sic, vt adhuc moneat Rutulorū ludibriosa laudatio, vt trecenti armati receperint sudore ingenti, quę sustulerant duo. ¶ Et iam pri. no.) Iā, inquit consumpta nox fuerat, & apparebant omnia, quę occultauerant tenebrę. Turnus in arma viros armis circundatus ipse suscitat. suscitat vtpote dormientes, nec posset alios in bellū cōstantius excitare, nisi etiā ipse primo fuisset armatus. ¶ Æratasq; acies in pręlia cogit Quisq; suos.) Rege procedente ad bellum, armatas acies vnusquisq; dux cogebat in pręlia. ¶ Quin ipsa arreptis.) Ipsa capita, quorum alterum Euryali fuit, alterum Nisi hastis infixa insultationis causa monstrabant. non sibi Troianis miseranda, clamore magno eadem persequentes. clamor iste qualis fuerit ex persona insultantium poterit æstimari. Ordinatur sensus sic, ipsa capita Euryali & Nisi præfigunt erectis hastis. Et magno clamore sequuntur Aeneadę duri. Duros dixit durantes in labore murorum. ¶ In parte sinistra Op. a.) Supra dixit causam, propter quam non egrediebantur, & fossas tenebant turribus oppositas, & aciem in læuam partem dextra enim muniebat amnis. tristis interea dicitur causa moestitię. ¶ Simul ora virum.) Mouebant Rutuli occisorum capita, quę Troiani ex notitia agnoscerent, & darent. ¶ Atroq; fluē. ta.) Quæ tabo corrupta agnosci non possent, nisi ab his, qui ea penitus noscunt. In eo autē Troianos dolor angebat, & ꝙ tales viros perdidissēt, & nihil fuisset

set Aeneę nuntiatum. ¶ Interea pauida.) Poetica descriptio cæterum nuntium dicit ad matrem Euryali peruenisse: quo filium sciret occisum. ¶ At subitus miseræ calor'.) Cum audisset filij mortem a ferali nuntio, corporis calor diriguit & reliquit ossa eius torpentia. ¶ Excussi manib'.) Dolor enim vel maxime insperatus ac repentinus neruos eius membraq; dissoluerat. ¶ Euolat infelix.) Vtpote, quæ ante filium occisum comperit, q̄ didicisset absentem. ¶ Et fœmineo vlulatu Sci. co.) Ecce quæ faciunt luctus, & subitus dolor amens, inquit, effecta est ex amentia inconsideratio ętatis & sexus accessit. petebat denique muros cursu, capillis fusis & maximos vlulat' attollēs. ¶ Non illa virum.) Petebat imprudenter muros non cogitās illic viros consistere vel se incurrere periculum posse. Quid enim detrimentum pudoris formidaret, aut mortem, quę post filium talem cupiebat extingui? Mirandum non est fœminam grauioris ætatis cursu muros potuisse conscēdere, quam mentis permutatio in amētia fecerat fortem, & plus audere, q̄ deberet, aut posset. ¶ Cœlum dehinc que. im.) Ecce etiam voce fortior facta est ex dolore: nanque querelis suis compleuit & cœlum. ¶ Hunc ego te Eu. a.) Ad hoc, inquit, deducta est Euryale infelicitas mea? ad hoc incolumes māserunt oculi mei, vt post illum ætatis tuę florem hunc te videam mater, hoc est occisum, & triumphum prębentem hostibus duris. ¶ Tunc illa sene. se. me. re.) Hoc est quod senectę meę fuisti solatio? quod ait serę, probatur, cur serę. apparebat enim illum in prouectiori matris ętate susceptum, cum illa anus esset. Euryalus vero prima signans intonsa iuuenta. Ergo recte dictus est serus accessisse materno solatio. ¶ Potuisti li.) Plena accusatio in paucissimis verbis. Nam quanti est sceleris, matrem in periculis linquere? quanti est sceleris, deserere eam, quæ alterius solamen non haberet. crudelis animi signum est, quod tam execrabile malum in filio esse non debuit. Possent ad hęc dici ex persona filij. missus sum vtpote miles, qui non fui in potestate mea. munus hoc militię, non voluntarium fuit. ad hęc illa ait. ¶ Nec te sub tanta pericula mis. Affa.) Nō, inquit, accuso abscessum tuum, missus es, nec tui iudicij fuit, quod maiorum tuorum imponebatur arbitrio, faceres tamē, qd fuerat potestatis tuę, quod publicę non offiteret causę: faceres qd reprehendere nullus auderet. Subiectus casibus videres primitus matrem non leue subiturus incertum. Videres matrem tanta in pericula coniectus, dares loquendi liberum locum, misceremus extrema colloquia. omnia hęc dolentis sunt. Cęterum quid prodesset occiso, aut eius matri? si hęc que dicta sunt, extitissent. missum sub tanta pericula, possumus etiam sic intelligere, vt subiugatum periculis accipiamus, sed illud est melius, quod superius dictum est, vt non ipse voluntate, sed impulsus esse videretur. nō enim sciebat mater, ꝙ Euryalus sese sponte ingesserat. ¶ Heu terra ignota, Alitibusq; iaces.) Addidit augmentum, pręter orbitatem, quippe accesserat aliud, quod gemeret vehementer, quod iaceret insepultus ignotis in terris, relictus, & canibus Latinis, & auibus præda. Dolebat ergo propter mortis eius accidentia quæ magis orbatæ pectus validius vulnerabant. si enim ignotæ terræ non essent potuisset existere, qui noti funus traderet sepulturæ, q eriperet canibus & alitibus. vbicunq; est heu, separari a cęteris debet, affectu.n. dolentis a verborum contentione secernendus est. Nec te hic quoq;, aliud enim fuerat dictura, & aliud subiecit dolentis more. ¶ In tua funera ma. Pro.) Nec tuum, inquit, funus ꝓsecuta sum. ¶ Pressiue oculos.) Hoc est, neque tuos oculos clausi, vt moris est, aut vulnus laui, vt fieri solet, quomodo cecidisti perfossus, aut veste contexi, transit ad aliam doloris partem, illa, quę se dixerat solatia perdidisse, euidenter enumerans. Prosequitur querelas suas misera mater. Tui causa, inquit, vixi, & viuere optaui, solum habens in te & in lanificio solatium. quod nec in luce dimisi, nec noctis occasione deserui. Iterum ad alium dolo-

ris rapitur modum. ¶ Quo sequar?) Quo sequar? cum omnia retineant hostes, aut quomodo sine capite ac laniatum corpus inspiciam? bene addidit lacerum corpus. debuit enim mater, & potuit, quiuis truncum filij agens funus agnoscere, si illæsum reperire potuisset: rursum labitur in aliam partem. ¶ Hoc mihi de te.) Cur, inquit, non te video, quem secuta sum mari? cur non te video, quem tantis in regionibus terrarum nõ dimisi? ¶ Figite me, siq. est pie.) Sensus a contrario positus, vt pius dicatur quisquis eam velit occidere. Si norunt, inquit, hostes aliquando misereri: me quoque occidite Rutuli. In me omnia tela congerite. præstabitis infelici beneficium, & vobis ꝓcurabitis vltionẽ. hic videndũ est, cur dixerit, me: & rursum posuerit me. Ita est enim ac si diceret, me occidite, quę hostẽ vestrum genui, quæ alui, quę nutriui. cõuerti debet exitium in me: a quo hostis vester exortus est, & viuendi sumpsit exordium. ¶ Aut tu. ma. p. di.) Miserere, inquit, Iuppiter, & me perime fulmine tuo. Sentio enim quia aduersis superis viuo. in nece mea probabitur pietas tua, si dolentis cruciatus abruperis, & deleueris leto. aliud quippe doloribus meis remedium non est, nisi vt mors adimat, quod odiosa vitæ diuturnitas dedit. hæc sunt orbatæ mulieris voa abscisa, & ꝑ multa diuersaq; discurrens. Integritas enim sensus manere non potuit in ea, quam infelicis casus repẽtina turbarat acerbitas. vsq; adeo vt multa impossibilia pro possibilibus videatur posuisse.

ASCENSIVS

¶ Victores pręda, &c.) Commemorat quomodo Rutuli sese in castra receperunt mœsti, quidem propter magistri sui mortem: q & mœstos inuenerunt propter stragem a Niso, Euryaloq; factã: quorum capita ita moti hastis pręfixa, in conspectum Troianorũ inferebant: vnde, infausta fama auribus matris Euryali increbuit: quæ re cognita, miserabilem edit lamentationem. Vnde dicit Donatus sic. ¶ Victores.) Irrisorie: tanquam qui magnum putarent, si trecenti duos vicerint, cum duo, tres interemissent. ¶ Duri.) Durantes in labore. In matre autem Euryali, ostendit quid possit dolor, cum oblita sexus & ætatis tãtum fureret. Denique accusat eorum, quę & si facta fuissent, nihil tamen prodessent. ¶ Canibus date præda.) Non solum morte, sed mortis accidentibus cruciatur. Hęc ille. ¶ Ordo est. Rutuli victores, id est qui se victores iactabant cum potius victi censendi sint: & potiti pręda, scilicet rerum, quas exportarant: & spolijs, quæ e castris Turni extulerant ferebant, flentes Volscentem exanimem, in castra, scilicet Turni. Nec minor luctus, supple erat in castris: & hoc Rhamnete reperto, exangui, id est sine sanguine: quia eum effuderat: hoc est, occiso: & tot primis, id est de primoribus peremptis: vna cæde, id est vnius noctis occisione, supple repertis, scilicet Serrano, & Numa, cuius prius non meminit. Ingens concursus, supple factus est, aut fit ad ipsa corpora: & viros semineceis, id est semiinteremptos, & ad locum recentem: tepida cæde, pro eo quod est tepidum, recenti cæde, id est sanguine recenter per cędem effuso: & ad riuos plenos, sanguine spumanti, id est impetuoso, & cum spumis defluẽti. Ipsi agnoscunt inter se spolia, id est quorum fuerant, quę Niso, & Euryalo abstulerant spolia: & galeam Messapi nitentem: qua, scilicet agnitus erat Euryalus: & phaleras receptas. i. iterum, atque iterũ (vt dictum est) captas: & prius ab Euryalo alijs ablatas: & nunc rursus a Rutulis, Euryalo: vnde bene addit, multo sudore: Et Aurora prima, id est prima pars Aurorę: linquens cubile Tithoni. s. regis Oriẽtalis: croceum. i. crocei coloris: spargebat iã terras nouo lumine: & hoc iam sole infuso. s. in aerem: & rebus iã retectis. i. denudatis, & apertis luce, quę. s. occultę fuerant tenebris. Turnus suscitat viros in arma, existens ipse, quod dicitur ipsemet, aut in propria persona: circundatus armis. s. suis, & circũstipantium: & cogit. i. cõpellit: acies æratas. i. ęre munitas, hoc est armis ęreis cogit (dicit) quisq;. i. quilibet, supple, ductor: suos. s. subditos, & commissos, & acuunt. i. accendunt iras, varijs rumoribus. i. vario murmure. Quin. i. quinetiã, pręfigunt ipsa capita: Euryali, & Nisi, in hastis arrectis: & sequuntur, sup. cum multo clamore: mirabile aut potius miserabile. i. quę res miserabilis erat: visu. i. ad videndum, aut dum videbantur. Aeneadæ duri. i. aduersa fortiter tolerantes, opposuere aciem in sinistra parte murorum: nam dextra, sup. pars: cingitur amni videlicet Tyberi. Et tenent. i. tutantur, & defendunt ingenteis fossas: & ipsi mœsti. i. seueri, & circunspecti, ac mœsti, ꝑpter amicorum necem: stant, sup. in: aut, pro altis turribus: & videbant simul, aut stant mœsti simul. i. statim: dum videbant ora virum, id est virorum: pręfixa. s. hastis ora (inquit) nota nimis miseris, id est ipsis miseratione dignis, qui libenter succurrere voluissent, si sciuissent, & potuissent, aut misere se affligentibus: & fluentia atra tabo, id est sanguine concreto, & corrupto. Fama nuncia, scilicet malorum, volitans pennata, id est quia pennata, ruit interea per vrbem pauidam: & allabitur, id est lapsu peruenit, ad aureis matris Euryali. At calor subitus, id est subito aufugiens: relinquit miserę. s. matri ossa. Radij. s. rotæ, qua nebat, aut fila ad textoriam artem voluebat: excussi, sup. sunt, id est illico proiecti de manibus, & pensa. s. lanam appensam tenentia: reuoluta, id est retrorsum voluta: aut in contrarium voluta sunt. Ipsa infelix euolat, scilicet e domo: & ipsa scissa comam. i. habens comam scissam, & manibus dissectam: amens, id est auersa a mente, & ratione: petit prima, id est ante alias matronas: aut petit, id est anteuolat prima agmina: sed melior est prior sensus, petit prima. s. mulierum: agmina. s. virorum: cursu, id est currendo, supple cum vlulatu fœmineo, id est vehementi, qualis fœminis esse solet: & pręcipue in luctu vnigeniti, etiam in sanctis literis celebrato. Illa non est, supple memor: virum, id est virorum, hoc est quod nõ deceret inter viros sic diuagari. Illa non est memor periculi. i. periculi: illa non est memor telorum, quæ, scilicet ancipitia sunt, nec cuiquam inermi pereunt: & ipsa implet dehinc. i. postquam nati ora conspexit, cœlum questubus, id est querelis (a queror, vnde u, ante bus, habet) dicens, supple o Euryale, respicio ego te hũc, id ẽ huiusmodi detruncatum. s. & atro tabo manantem, tu ne illa sera requies meę senectę potuisti linquere, o crudelis, me solamẽ nec copia. i. facultas: est data, id est facta: miseræ matri. s. mihi: affari extremum, id est extremo, seu supremo loco te missum, id est cum mitteteris sub tanta pericula? Heu tu iaces pręda, id est existẽs pręda, data canibus Latinis: & alitibus, id est auibus in terra ignota. Nec ego mater funera. i. quæ debebam esse funera tua, id est pręfecta funeri tuo (& declinatur, hęc funera, huius funerę: pro muliere, ad quam funus pertinet.) produxi. i. ad sepulchrum, aut vsimã duat te, scilicet cum efferreris: nec ego pressi. i. occlusi: oculos, scilicet tuos: aut laui. i. & non laui: vulnera. s. tua: aqua calida, vt ipsũs vitalis reuocari posset: tegens. i. cooperiens te, veste. s. funebri: aut potius veste, qua viuens gaudere possis. nam hodie quoq; in Italia, in charis vestibus efferuntur, & sepeliunt plurimi: quam, sup. vestem: ego festina vrgebam. i. vrgenter contexebam, aut nebam tibi noctes, & dies: & solabar. i. leniebam: curas anileis. i. senectutis: tela. i. texendo telam: quo sequar, sup. te, aut quę tellus habet nũc artus. s. tuos, & membra auulsa: & funus. i. cadauer lacerũ? O nate, refers. i. reddis: hoc. s. solatiũ, aut beneficium de te, mihi. s. matri tuę quę sum secuta, supple te: terra. i. per terram: & mari. i. per mare. O Rutuli: si qua pietas est, sup. in vobis: figite. i. trãsfigite me iaculis: & cõijcite in me omnia tela. i. omne genus telorũ: & absumite me primã ferro. i. armis inuasiuis: aut tu. s. Iuppiter, magne pater diuum. miserere, sup. mei. Magna autem est miseria vitę ei⁹: quę pro beneficio mortẽ suscipiat: & detrude tuo telo. s. fulmine trisulco: hoc. i. meum caput: inuisum. s. superis: sub tartara. i. ad inferni tenebras: quando. i. quandoquidẽ: ego nequeo absumere vitam crudelem. i. me crudeliter torquentem: aliter. i. alia via. Vbi lectum est, Canibus data pręda. Donatus legit, canibus date pręda, vt sit latinitas sicut ibi, Salue vera Iouis proles decus addite diuis. Et ordo, Heu tu o date pręda canibus Latinis, & alitibus Latinis iaces in ignota terra. putem Poetam iuxta Donati lectionem scripsisse, quia maior est vis in sermone, maiorq; venustas. sed rarior latinitas, quam si, data præda, legatur.

[Hoc fletu cõcussi animi, mœstusq; per omneis POE.
It gemitus: torpent infractæ ad prælia vires.
Illam incẽdentem luctus Idæus & Actor
Ilionei monitu, & multum lachrymantis Iuli,
Corripiunt, interq; manus sub tecta reponunt.
At tuba terribilem sonitum procul ære canoro
Increpuit: sequitur clamor, cœlumq; remugit.

SERVIVS.

¶ Torpent infractæ.) Antea infractę, nũc tamen torpent. Vt, Turnus vt infractos aduerso Marte Latios. ¶ Lachrymantis Iuli.) Puero dat lachrymas cui potest sine pudore: viris fortibus, tantum dolorem. ¶ Sub tecta reponũt.) Homerice. Quod autem dicit Corripiũt, non iniurię, est, sed celeritatis, id est raptum tollunt. ¶ At tuba terribilem sonitum.) Hemistichium Ennij. nam sequentia iste mutauit. Ille enim ad exprimendũ tubę sonum ait Taratantara. Et multa huiusmodi Virgilius cum aspera inuenerit mutat. Bene tamen hic electis verbis imitatur

Accelerant acta pariter testudine Volsci,
Et fossas implere parant, ac vellere vallum.
Quærunt pars aditum, & scalis ascendere muros,
Qua rara est acies, interlucetq; corona,
Non tam spissa viris: telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
Assueti longo muros defendere bello:
Saxa quoq; infesto voluebant pondere, siqua
Possent tectam aciem perrumpere, cū tamen omnes
Ferre libet subter densa testudine casus.
Nec iam sufficiunt, nam qua globus imminet ingens,
Immanem Teucri molem voluuntq;, ruuntq;:
Quæ strauit Rutulos late, armorumq; resoluit
Tegmina: nec curant cæco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli: sed pellere vallo
Missilibus certant.
Parte alia horrendus visu, quassabat etruscam
Pinnum, & fumiferos infert Mezentius igneis.
At Messapus equum domitor, Neptunia proles,
Rescindit vallum, & scalas in mœnia poscit.

imitatur sonitum tubarū. ¶ Increpuit.) Et insonuit, & segnitiem increpauit. ¶ Volsci.) Non mirum, quia dicit Volscos, cū & Camilla de Volscis sit. vt, Et Volsca de gente Camilla. Nāq; pars aliqua, Tusciæ dat Turno auxilia, cū Tuscos diximus specialiter Æneæ fauere. Item ecōtra pars Venetiæ auxilium præstat Æneæ, quam Turni fuisse superius diximus. ¶ Testudine.) Testudo est scutorū connexio curuata in testudinis modum. Nanq; in armorum generibus milites sumunt ab animalibus nomina, vt aries. Sallustius, In modum hirci militaris. ¶ Fossas implere parant.) Vertit ordinem: nam ante est vt impleatur fossa, tollantur valli: & sic testudine accedatur ad murum. Quanquā possumus intelligere etiam ad fossas eos facta venisse testudine. ¶ Effundere contra.) Proprie: tela.n. nō iaciunt in subiectō, sed funduntur: & dicendo Omne genus telorum, ostendit telū vocari omne quod iacitur: Græci τὰ βέλη ἀπὸ τοῦ βάλλειν: sicut latine tela, ἀπὸ τοῦ τῆλε, id est longe. ¶ Assueti longo.) Docet vsum in hominibus plurimum posse. ¶ Infesto voluebant pondere.) Infesti ponderis. ¶ Hic sufficiunt.) Diu iam non sustinent. ¶ Armorumq; resoluit tegmina.) Hic ostendit armorum cōnexionem esse testudinem. Lucanus de testudine, At postq; virtus incerta virorū Perpetuam rupit defesso milite cratē, Singula continuis cesserunt ictibus arma. ¶ Etruscam pinum.) Ipse Etruscus.

DONATVS.

¶ Hoc fletu con.ani.) Audientium.s. Troianorum. ¶ Mœstusq; per omnes it gemitus.) Cum talia dicerentur, concussa Troianorum omnium mens est & plena mœstitia vniuersorum sensus affixit tantum, vt pugnandi officium cuncti respuerent virtutis torpente substantia. ¶ Illam incendētem luctus.) Luctus per se mali sunt & graues. acerbiores vero fiunt, si hos quispiam aliquibus nutrimentis accumulet. cum igitur mater Euryali lugendum casum verbis accenderet, & affligeret audientis: ¶ Ideus & Actor Ilionei mo.) Quoniam apud Iulum multarum rerū consideratio fuit. primo, q ad patrem mandata perferri nequiuerant. deinde amissio tantorum virorum. commendatio Euryali in causa matris, & fides promissa pergenti. Rapta igitur & missa sub tecta est, ne vlterius virorum animos suis clamoribus frangeret: ¶ At tuba terribilem sonitum.) Rutuli, q ad hoc venerant, vt dimicarent accensi quoq; ex facto dederunt belli signum per tubam. tanto nixu & ferali cantu oppleta fuerunt vniuersa: & remugit cœlum. Inter mugire & remugire hoc interest, mugit vnde mugitus primo proficiscitur, remugit, quod mugitu alieno percussum reddit auribus, quod accipit. ¶ Accelerāt acta pa.testu.vol.) Post hoc signum venerunt Volsci vno animo vnoq; consensu acta testudine. Testudo est, quæ coniunctione scutorum facta latentes subter tegit armatos: quæ tunc fit, quoties inferiora adeunda sunt, & superiorum metuitur violētia. in summo igitur fuerunt Troiani. Volsci autem pro Rutulis lacientes parabant fossas implere, vel rumpere quo possent etiam ad turres parietes perducere. fecerunt icirco testudinem, vt disposita complerent. cui rei vt factum est, vna mentium conspiratio fuerat necessaria, ne maiore Troianorum vi testudo ipsa dissoluta succumberet. huic societati animorum celeritatem quoq; coniunxerant: vt aggredientium tarditas expugnationem faceret fortiorem. ¶ Quærunt pa.adi.) Quærunt aditum diuisis officiis, dicit iam quomodo quærebant. ¶ Et scalis ascendere mu.) Alii consilio potiusquā temeritate ducti voluerunt scalis appositis muros ascēdere per ea loca, quæ videbant non multis defensoribus instructa. Apparebant enim rari, & sperabantur defensioni murorum superesse non posse. ¶ Telorum effun.con.) Cum non enumerat genera telorum, reliquit intellectui latissimam suspicionem, vt misisse Troianos arbitremur quicquid hominem in inferioribus positum negare vel excludere potuisset: cuius rei magnam copiam extitisse monstrauit, cum dicit effundere, plus est q̄ mittere. & ille fundit cui magna est copia: nec mittēdi metuit finem nimia existente substantia. In eo quod dixit effundere etiam illa possunt intelligi, quæ mitti non possunt: sed fusa proficiunt, vt aqua calida, vt pix feruens, & soluta, vel oleum. ¶ Ac duris detru.con.) Hoc tunc fit, cum scalæ occupantur, & prope ad summum peruenitur, & fortissimis contis truditur ascendēs, ne desiderata possideat. Vnde intelligēdum est scalis vsq; ad Troianos esse peruentum, quādo virtute res agebatur & contis. ¶ Assueti lōgo muros.) Faciebant hæc, vtpote illi, quos Troiani belli prolixa calamitas fecerat doctiores. ¶ Saxa quoq; infesto.) Præter illa, quæ superius comprehendit missa, vel potius effusa, dicit nunc ea, quæ testudinem quāuis firmā & fortem opprimere ponderare vel dissoluere potuissent. ¶ Cū ta.om. Ferre libet.) Troianis hæc instanter agentibus constituti sub testudine fortiter tolerabant ex summo deiecta, quærentes adipisci victoriam. ¶ Nec iam sufficiunt.) Iam tamen cœperant vinci. & expugnationem superiorum ferre non posse, posset hoc & de Troianis intelligi, q fundendo atq; mittendo defecissent. ¶ Nam qua globus im.in.) Hic confirmatur, quod Troianorum defectio magis dicta sit, q̄ Rutulorum. nam cum minuta nihil proficerent, & virium extitisset magna defectio, super congregatam multitudinem magnam molem trahendo atq; voluendo miserunt Troiani præcipitem. æstimandum est, quid habuerit moles illa ponderis, quæ cū ferri non posset, tracta in præceps vel inuoluta peruenit. ne autem in dubium veniret, p̄cipitatæ molis euentus dictus est. ¶ Quæ strauit Rutu.) Super quos cum tanta ruina concidisset, mox eos necauit, aut soluit. ¶ Nec curant cœ.cō. Ma.Am.au.ru.) Post factam de suis stragem vltra nō ausi sunt Rutuli testudinem struere, sed remota fraude, atq; insidiis bellicis cœperunt missilibus & aperta dimicatione certare: quia supra dixit, quærunt, & addidit pars aditum, & scalis concendere muros. hoc ipsum quærunt, ad multas partes, nō ad vnam pertinet, Deniq; ait. Parte alia horrendus visu.) Horrendum dixit visu trucem animo & corpore ingentem. Et fumiferos infert Mezentius ignes. Ibat ergo Mezentius, quem videre tantū modo magnus fuerat tremor. concutiebat pinum, non paruam facem sed ipsam arborem pini fumiferam. pini dixit, quia hoc materiæ genus cum arderet, plurimum fumum emittit ex se. ¶ At Messapus equum domitor.) Ecce alia pars, in qua fuit Messapus Neptunia proles filius scilicet euersoris Troiæ & antiqui inimici, obtinuit vallum. Et quia sola supererat turris, quæ esset occupanda, scalas petebat, quibus ad summa eius posset perueniri. quanto istorum laudatur instantia, tanto præferuntur Troiani quos ingens manus superare non poterat.

ASCENSIVS.

¶ Hoc fletu, &c.) Docet quomodo dolore concussi, Teucri miseram abduxerint Euryali matrem: vtq; totis viribus conati sint Rutuli castra Troianorum expugnare, & Troiani eadem defendere. Nihil extat Dona. ¶ Ordo est. Animi, scilicet Troianorum: Ordo.
concussi.i. perculsi sunt: hoc fletu.s. matris Euryali: & gemitus mœstus.i. mœroris index: it per omneis scilicet Troianos: vires infractæ.i. nunquam fractæ: ad prælia torpent.i. labascunt, quasi fractæ hoc fletu: sic in.ii. Captiq; dolis, lachrymisq; coacti, Quos neque Titydes, nec Larissæus Vlysses, Non anni domuere decem, non mille carinæ. Idæus, & Actor, Troiani illi (declinatur Actor, huius Actor.
Actoris, penultima breui) corripiunt, id est simul rapiunt, & abducunt: illam scilicet Euryali matrem incendentem, id est excitantem luctus: corripiunt (inquam) monitu, id est per admonitionem Ilionei prudentis, & facundi illius viri: & Iuli, multum lachrymantis. vt paternam in eo agnoscas pietatem & clementiam, quā domus Iulia, quasi hæreditariam obtinuit: & reponunt sub tecta inter manus scilicet adductam. At tuba.i. bellica: increpuit, p̄cul ære canoro.i. concauo, Vt latius canat: sonum terribilem.s. classicum, ac

cum, ac bellicum signum: clamor. s. virorum: sequitur. s. tubæ clangorem: & coelum remugit. i. reboat, aut resonat Volsci: qui. s. Volscente magistro aduenerant Italiæ populi: accelerant. i. celeriter in fultum faciunt: pariter. i. conserta manu: & hoc testudine. i. coopertura, ex clypeis acta: sicut testudo testa sua integitur. Et parant. i. nituntur: implere fossas. s. vallorum: ac vellere. i. deiicere: vallum. i. munitionem castrorum, ex vallis. seu stipitibus factam. Pars. i. ipsi partim: quærunt. i. inquirunt, & indagantur aditum, & ascendere muros scalis, supple ea parte, qua acies est rara: & qua corona. i. circustantium manus interlucet. i. per medium lucet: existens nõ tam spissa viris. i. habens interualla, per quæ lux quædam apparebat. Teucri, sup. parant: contra. i. econtrario: effundere omne genus telorum, ac detrudere. s. ascendentes: contis, id est sudibus: & perticis duris, id est induratis, aut dure incussis: assueti, id est assuefacti, & experti: longo bello, scilicet decennali, defendere muros: & ipsi voluebant quoq;, id est etiam: saxa pondere infesto, id est vim inferente, & molestante, si qua, supple vi, aut ratione. i. vt quacunq; ratione possint perrumpere aciem. s. hostium: tectam, scilicet clypeis, hoc est sub testudine incedentem: cum tamen libet scilicet hostibus eorum, hoc est Volscis, & Rutulis: ferre, id est tolerare: omneis casus. i. aduersa: aut potius omnia quæ cadunt, existentes subter densa testudine.) Nunc siquidẽ subter, accusatiuo iungitur. Persi. Ilia subter Cæcum vulnus habens. Olim communis erat præpositio, sicut & super: quia ergo subtus erant, nec est mutatio loci, vsus est ablatiuo.) nec sufficiunt iam. i. amplius. s. sustinere vim Teucrorum: nam Teucri voluunt. i. deuoluunt, & ruunt ea parte: qua ingens globus. i. maximus cuneus hostium imminet: molem ingentem. i. fragmentum muri, aut rupis maximi ponderis, quæ strauit late Rutulos, & resoluit tegmina armorum, ex clypeis. s. facta: nec Rutuli audaces. i. licet audaces: curant amplius contendere Marte cæco. i. non visi, nec plane videntes: sed certant pellere missilibus. i. iaculis, & sagittis: vallo, id est de vallo, vt illis pulsis ipsi conscendant Mezentius, contemptor ille diuum, & immanissimus vir: vnde dicitur, horrendus visu. i. horribilis, & horrori habendus, quassabat alia parte, pinum Etruscam. i. hastam, ex solida pinu Etrusca: quia ipse Etruscus erat: & infert igneis fumiferos, id est pice, & resina, aut sulphure fotos. At Messapus domitor equum. i. equorum: proles Neptunia, id est filius Neptuni: rescindit, id est resecat vallum: officio. s. paterno intentus: vnde in. ii. Neptunus muros, magnoq; emota tridenti, Fundamenta quatit. Fundamenta enim Neptuno consecrata dicuntur, eo quod sit aquarũ deus, ad quas fundamẽta fere pertingunt: & poscit. i. exigit a suis, scalas: in moenia, id est ad moenia exuperanda & expugnanda, dissecto prius vallo.

Testudo. Subter.

Vos o Calliope precor aspirate canenti,
Quas ibi tum ferro strages, quæ funera Turnus
Ediderit, quem quisq; virum demiserit Orco:
Et mecum ingenteis oras euoluite belli.
(Et meministis enim diuæ, & memorare potestis.
Turris erat vasto suspectu, & pontibus altis:
Opportuna loco, summis quam viribus omnes
Expugnare Itali, summaq; euertere opum vi
Certabant: Troes contra defendere saxis,
Perq; cauas densi tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem coniecit lampada Turnus,
Et flammam affixit lateri, quæ plurima vento
Corripuit tabulas, & postibus hæsit adesis.
Turbati trepidare intus, frustraq; malorum
Velle fugam: dum se glomerant, retroq; residunt
In partem, quæ peste caret: tum pondere turris
Procubuit subito, & coelum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, immani mole secuta,
Confixiq; suis telis, & pectora duro
Transfossi ligno veniunt: vix vnus Helenor,
Et Lycus elapsi: quorum primæuus Helenor,
Mæonio regi quem serua Lycimnia furtim
Sustulerat, vetitisq; ad Troiam miserat armis:
Ense leuis nudo, parmaq; inglorius alba:
Isq; vbi se Turni media inter millia vidit,
Hinc acies, atq; hinc acies astare Latinas:
Vt fera, quæ densa venantum septa corona
Contra tela furit, seseq; haud nescia morti
Iniicit, & saltu supra venabula fertur:
Haud aliter iuuenis medios moriturus in hosteis
Irruit, & qua tela videt densissima, tendit.
At pedibus longe melior Lycus, inter & hosteis,
Inter & arma fuga muros tenet, altaq; certat
Prendere tecta manu, sociumq; attingere dextras:
Quem Turnus pariter cursu, teloq; secutus,
Increpat his victor. [Nostras'ne euadere demẽs TVR.
Sperasti te posse manus! [Simul eripit ipsum POETA
Pendentem, & magna muri cum parte reuellit.
Qualis vbi aut leporem, aut cãdenti corpore cycnum
Sustulit alta petens, pedibus Iouis armiger vncis.
Quæsitum aut matri multis balatibus agnum

SERVIVS.

¶ Vos o Calliope precor. Syllepsis per numeros. erat enim rectũ Vos musæ, aut te Calliope. ¶ Aspirate canenti. Fauete: vt, Aspirat primo fortuna labori. Oras euoluite belli.) Narrate non tantum initia, sed etiam extrema bellorum. Nam oræ sunt extremitates. ¶ Et meministis enim diuæ, & memorare potestis.) Differt meminisse ac memorare: cum illud sit memoriter tenere, Memorare vero exponere & narrare. Est autem Homeri sententia.

ἔσπετε νῦν μοι μοῦσαι ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι. ὑμεῖς γὰρ θεαί ἐστε, πάρεστέ τε ἴστε τε πάντα.

¶ Turris erat.) Turres huiusmodi esse ad munitionem ciuitatum & in secundo legimus: sed hæ plerunq; mobiles sunt, plerunque fixæ. fixæ, vt in secundo, Turres ac tecta domorum. mobiles, vt in duodecimo meminit, Subiitq; rotas, pontesq; instrauerat altos. ¶ Opportuna loco.) Scilicet circa portas. ¶ Cauas.) Patulas. ¶ Opum vi.) Potest & Hypallage esse, vt sit Ope virium. ¶ Densi.) Pro tela densa. ¶ Et flammam affixit lateri.) Affectate. Debuit enim dicere affixit aut facem, aut malleolum, non flammam. ¶ Quæ plurima vento.) Glicens, & magna facta p ventũ. ¶ Hæsit adesis.) Non iam adesis, sed quos exedit adhærendo. ¶ Malorũ velle fugam.) Honestissima elocutio. ¶ Peste.) Incendio. vt, Et toto descendit corpore pestis. ¶ Vnus.) Subaudis & Alter. nã non procedit vnus. ¶ Helenor & Lycus elapsi.) Scilicet non mortem, sed turris ruinam. Mæonio regi.) Aut proprium patris nomen est, aut cognominem eũ filio intelligamus: quia vt supra diximus, cum filii vel patris nomen præmittitur, & aliud tacetur, cognomines eos eẽ intelligamus. ¶ Furtim sustulerat.) Ex stupro eduxauerat. hinc ẽ, Et dulcia furta. ¶ Vetitisq; ad Troiã miserat armis.) Secundum Donatum vetitis fato, sed melius lege militari intelligimus, quia serui a militia prohibebantur. Vnde in Deiotariana purgat hoc Cicero, cum fuisset obiectum inter equites quos Deiotarus miserat Cæsari, vnum seruũ fuisse. Virgilium autem nouimus trahere aliqua de historia. Seruos sane nunquã militasse constat, nisi seruitute deposita excepto Annibalis tempore: cum post Cannense prælium in tanta necessitate fuit Vrbs Roma, vt ne liberandorum quidẽ seruorũ daretur facultas. ¶ Ense nudo.) Id est stricto. ¶ Parmaq; inglorius alba.) Quasi tyro, vt diximus supra. ¶ Longe melior Lycus.) Ergo & Helenor bonus. ¶ Inter.) Per: vt, Hunc inter fluuio Tyberinus amoeno. ¶ Prehendere saxa manu.) Quia tũc alti nõ erant muri: sed ad impetum tantum repellẽdum, vt etiã Sallustius ostendit, Vbi Sertorium humeris sublatũ per muros ascendisse cõmemorat. ¶ Cursu, teloq; secutus.) Nimiam eius ostẽdit celeritatem, qui potuit telum missum consequi. nam hoc dicit, Cum præmisso telo ad hostem venit. Statius, Et missum cursu comprehendere telum. ¶ Reuellit.) In verbo vello, facit in pricipio vulsus. ¶ Qualis vbi aut leporẽ.) Pro qualiter. Cõparatio Homerica.

οἴμησεν δ' ἄ ἀλεὶς ὥς αἰετὸς ὑψιπετήεις
ὅς τ' εἶσι πεδίονδε διὰ νεφέων ἐρεβεννῶν
ἁρπάξων ἢ ἄρνα ἀμαλὴν ἢ πτῶκα λαγωόν.

¶ Pedibus Iouis armiger vncis.)

Martius à stabulis rapuit lupus, vndiq; clamor
Tollitur, inuadunt, & fossas aggere complent
Ardenteis tædas alii ad fastigia iactant.

sis.) Quia dicitur de Aquila in bello Gigatum Ioui arma ministrasse, quod tamen fingitur. Nam vt supra diximus, Iuppiter & Saturnus reges fuerunt. Sed Iuppiter dum cum patre Saturno haberet de agris contentionem, ortum bellum est. ad quod egrediens Iuppiter, Aquilę vidit augurium: cuius cum vicisset auspicio, fictum est q̃ ei pugnanti tela ministrauerit. Vnde etiam a felici augurio natum est vt Aquilæ militum signa comitentur. ¶ Quęsitum.) Qui requiritur: nam pręsens a passiuo non habuit: & est hysteron proteron. nam post raptũ requiritur. ¶ Martius lupus.) Aut cruentus, aut Marti dedicatus. ¶ Aggere.) Agger est cuiuslibet rei coaceruatio, vnde fossę, aut valles possunt repleri.

DONATVS.

¶ Vos o Calliope pi.) Quas ibi tum ferro strages, quæ funera Turnus. ¶ Ediderit. qu. qui.) Sub inuocationis contextu, quę esset dicturus, ostendit, inuocans velut vnam specialiter musam, & tangens generaliter sub plurali numero vniuersas. vt omnes rogatæ videantur. Obseruanda sunt ergo subiecta, vt colligi possit, vbi & quemadmodum propositis poeta responderit. ¶ Turris erat va. suf.) Suspectus est sursum aspectus. quicquid. n. in summo ductum est, videri non potest, nisi oculi fuerint in superna porrecti. Ideo loco opportuna, quia muniebatur ex maxima parte vndis fluuialibus: sicut ipse Virgilius supra dixit Classem quæ lateri castrorum adiũcta latebat Aggeribus sęptam circum, & fluuialibus vndis. pontibus altis quia quod altum est, altos necesse est habeat pontes, q̃bus in cacumē eius esse possit ascensus. ¶ Summis quam viribus oẽs.) Hanc turrim, quia Troiani tutissime defendebant, omnes Itali oĩ adhibita vi & opibus totis nitebantur euertere. sed nec illi deerant sibi deniq; ait. ¶ Troes contra de. sa.) Ne quis ad euersionem turris accederet, hanc Troes defendebant saxa mittendo. ¶ Per'q; cauas densi tela.) Densitatem defensorum faciebat timor, & plena virtutis instantia. ¶ Princeps ardentem con. lam. tur.) Principem dixit Turnum, aut omnibus potiorem, aut qui ante omnes facem misisset ardentem. sed cum secutum est, ante omnes cõiecit, magis in eo accipiendum est principem, quia facem primus coniecerat. hęc igitur quoniam venti suffragio iuuabatur, quo incendia nutriuntur, hæsit postibus, & hoc cœpit absumere, facile enim ardere potuit, quod adesum fuerat vetustate. ¶ Turbati trepidare intus.) Cum inimicis ignibus se peruri aduerterent, trepidi quid facerent cogitabant, quando fugiendorum malorum spes deerat. quoniam per omnia discurrebat incendium, & hostis tenebat, qua euadi potuerat. proinde aut flammis pereundum fuit, aut ferro. ¶ Dum se glomerant.) Dum se, inquit, in eam partem congerunt omnes, quæ interim carebat incendio. ¶ Tum pondere turris.) Bene addidit subito, quoniam si signum dedisset liberari forsitan possent. ¶ Seminēces ad terram.) Descriptio accidentium post casum turris. præcesserunt, inquit, homines & mox ruina cõsecuta est. Inuenit seminēces aliquos, alios suis telis, alios lignorũ fragmentis infixos. ¶ Vix vnus.) Duo de tantis. ¶ Quorum primæuus Helenor.) Superfluã originem Helenoris refert. filius, inquit, fuit regis natus tamen ex serua, nutritus furtim, &, quod non licebat, seruus in militiam Troianam datus est. hic igitur sic effugit casum turris, strictum ensem & scutum retinens breuem. inglorium dixit, hæc mereri potuisse: quia casu potius euaserat, q̃ virtute corporis, aut subtilitate consilij. ¶ Isq; vbi se Turni.) Nihil profuit Helenori, q̃ ruinam turris euasit, ait q̃ non interijt gladio suo, quem tenebat nudum. nõ enim euadere potuit millia hostium & cateruas incurrisse, ad hoc deductus, vt turris casibus liber teneretur inter arma captiuus. Is igitur vbi hostibus se circũdatum, nullam'q; spem superesse fugiendi conspexit, ruit in consertos hostes ferarum more, quæ viuendi desperatione se ingerunt ferro, & petunt mortem, quam vitare non possunt. ¶ At pedibus longe melior.) Dixit causam qua inter hostes & inter arma ad muros potuit peruenire. Pedibus melior, inquit, q̃ Helenor, & his adiutus ad muros fuga facta peruenit. ¶ Alta'q; certat Prendere tecta ma.) Vbi ad muros venit, cœpit niti, vt retineret tectorum tuta. aut sociorum dextris tolleretur in summum. ¶ Quem Turnus pariter cursu.) Cursu, inquit, secutus & telo tantum cucurrit Turnus, quantum cucurrit & telum. Magnam ibi laudem currentis expressit, cum dicit eum cum telo peruenisse, quod iecerat. ¶ Increpat his victor.) Insultantis voce visus his comprehensum increpare non destitit. ¶ Nostrasne euadere demens Spe. te. po. ma.) Cum breuis dictio, & superfluis carens. qd enim multa ingerit verbis in eum, quem iam tenebat exitium, & ad cuius pœnam gladius debebat properare potius q̃ verba: cui

tatis

satis ad conuersationem daret si plurimis loqueretur. Apparet, inquit, te esse dementem, quando sperasti te meas manus euasurum, quando hoc tibi prouenire posset, vt viueres: qui sequentem Turnum ratus es fugam tuã prouenire non posse. ¶ Simul arripit ip. Pen.) Ecce quãtũ profuit pernicitas Turni. iam euaserat Lycus, iam tenebat tuta: deniq; cum eum pendentem rapuisset, cum muri parte, quam tenebat auulsus est, hoc factum est Turno loquente, ne effectum perderet increpatio. hoc est quod ait, simul arripit ipsum Pendentem, vt Turnum & locutum esse, & 'verbis factum sociasse monstraret. ¶ Qualis vbi aut leporem.) Comparatio quomodo Turnus rapuit Lycum. quemadmodum solet, inquit, Aquila vnguibus leporem tenere vel Cycnum. ¶ Quæsitũ aut matri.) Aut quomodo solet lupus agnum matri subripere. Aquila & lupus, quibus Turnum comparauit, animalia sunt satis astuta, & ad rapiendum aptissima. lepus vero & Cycnus semper prædæ subiecti, Et quos semper feritas tanta despiciat. hoc igitur factum cum Turnus mira celeritate complesset. ¶ Vndiq; clamor Tol.) Quis enim non laudaretur propter tantum velocitatis effectum? ¶ Inuadunt, & fossas ag. cõ.) Occasio eorum, quæ Troianis acciderant, dedit Rutulis inuadendi copiam, & congestione terræ fossas implendi. ¶ Ardenteis tędas.) Euictis enim fossis facile vsque ad ipsam turrim potuit perueniri. Quo factum est, vt vsque ad ipsa fastigia iactarentur faces, vt a summo ardens inferiora flammis & ruina deijceret.

ASCENSIVS.

¶ Vos o Calliope precor aspirate canenti, Quas ibi tum ferro strages, quæ funera Turnus Ediderit, quem, &c.) Quia rem maiorem q̃ quæ humanis viribus geri possit: nec satis vero similem dicturus est: Facit inuocationem Musarum inuocãs principem earum: Calliopem. s. pro omnibus: vnde & numerum mutat. Recitat autem instructus a Musis ingentem pugnam: & propugnaculi cuiusdam ruinam, quæ duos iuuenes secum traxit: quorum miserabilem, licet diuersum subiungis vitæ exitum: tanta dicendi gratia, vt auditorem, ac lectorem penitus illiceat, non obtundat. Ordo. Vnde Donatus nihil lectu dignum attulisse visus est. ¶ Ordo igitur est. O Calliope. i. o Musa, bonæ vocis, quæ Heroico carmini præes: ego precor vos. s. Musas omneis: aspirate. i. fauorem date, & inspirate: canenti. s. mihi quas strageis, & quæ funera Turnus ediderit: tum id est tunc, cum assilirent castra Troianorum: ferro, id est telo, aut ense ferreo: & quem virum quiq; demiserit. i. deorsum miserit: aut dimiserit, id est in diuersa miserit: Orco. i. ad Orcum, hoc est inferum. Aspirate (inquit) & euoluite mecum: ingentes oras. i. extremitates: hoc est, etiam extremas partes belli. Metaphora est ab annalibus, qui euoluuntur ab ijs qui res gestas disquirunt: quasi vero omnia apud Musas scripta sunt: vnde addit. Etenim diuæ, id est quia diuæ vos meministis, id est memoria tenetis hæc omnia: & potestis memorare, id est recensere: hinc patet, cur plurali vsus est: quia licet vnam nominet, ad omneis loquitur, dicens, non diua, sed diuæ. Turris. s. quædam: erat suspectu vasto. i. vasti suspectus, aut habens vastum suspectum, id est sursum aspectum. i. alta & ampla: & altis pontibus. i. ad quam ascendebatur altis pontibus. Opportuna loco. s. ad portas, quam, supp. turrim: omnes Itali certabant summis viribus, expugnare, id est euincere: & certabant summa opum, id est auxiliorum, & facultatum suarum: euertere. i. funditus deijcere: Troes contra. i. econtrario, sup. certabant defendere saxis: & ipsi densi. i. frequentes certabant intorquere. s. in Italos: tela per fenestras cauas, id est patulas. Turnus princeps. s. exercitus, & eius oppugnationis: coniecit lampada, id est facem ardentem: & affixit flammam. i. facem in qua erat flamma: lateri scilicet turris: quæ. s. flamma: plurima, id est plurimum aucta: vento corripuit. i. simul inuasit, & incendit tabulas & hæsit postibus adesis, id est quos edebat. Ipsi intus. i. qui intus erant turbati: trepidare. i. trepidabant: & velle, id est volebant, aut velle cœperant: frustra, id est in vanum: fugam malorum, id est periculorum imminentium, hoc est obuersionis cum turri: cum ipsi glomerant, id est in morem glomeris voluuntur: & residunt, id est se recipiunt: retro, id est retrorsum in partem quæ caret peste. i. incendio: tum. i. tunc: turris procubuit. i. prostrata est: subito. i. de repente: pondere. i. mole sua, aut pondere subito. i. ex onere subito concurrentium: & omne cœlum. i. totus aer: tonat fragore. s. ruinæ. Ipsi, sup. Troes: veniunt ad terram. i. corruũt: semineces. i. semimortui, priusq̃ terram contingerent: & hoc immani mole secuta. i. sequente eos. i. cadente: postquã ipsi cũ altera parte ceciderant: &

rant: & veniunt ad terram confixi suis telis: quæ.ſ. in manibus habebant: & transfixi pectora.i. habentes pectora transfixa duro ligno: vix vnus.ſ. Helenor: & alter, & sup.ſ. Lycus elapsi, supp. sunt e ruina: quorum Helenor primæuus.i. adhuc in primo æuo florens: quem serua Lycinia.ſ. nomine: sustulerat.i. progenuerat, aut educauerat: regi Mæonio, aut nomine, aut patria: furtim.i. ex stupro cõceptum: & miserat ad Troiam armis vetitis.ſ. lege militari: quia seruilis conditionis, homines non erant recipiendi ad legitimam militiam: & ideo erat, supp. leuis.i. celer, & expeditus: ense nudo.i. habens solummodo ensem: aut ense nudo.i. stricto, & nudato, sicut stabat in turri: & inglorius parma alba.i. nullo insigni adhuc ornata, nec picta. est autem breue scutum veliti aptum. Et is.ſ. Helenor, vbi vidit se inter media millia.ſ. armatorum Turni: & vbi vidit acies Latinas astare hinc & hinc.i. ab vtraq; parte: vt.i. quemadmodum fera, vt leo, aut sus syluester, quæ septa.i. circũdata densa corona venantum.i. venatorum, furit contra tela: & iniicit se morti haud nescia.i. certa mori: & fertur saltu supra venabula.i. venatorum tela: cuspides videlicet: haud.i. non aliter: ipse Helenor iuuenis, vnde primæuus prius dictus est: moriturus.i. certus mori: irruit in medios hostes & tẽdit, sup. ea parte, qua videt tela densissima. At.i. sed: Lycus Longe melior.i. præstantior: pedibus.i. cursu & velocitate pedum tenet.i. apprehendit: muros.ſ. nouę Troię: & fuga.i.

& fuga.i. fugiendo, & inter hostes: & inter arma: & certat.i. contendit: prendere.i. accipere manu, alta tecta, & attingere dextras sociorum. Quem Turnus secutus, pariter cursu & telo victor, id est cũ esset voti compos, & cum teneret: increpat.i. cum amaro crepitu adloquitur: his scilicet. Verbis: o demens, sperasti ne te posse euadere nostras manus? & simul.i. cum hoc diceret, accipit ipsum pendẽtem: & reuellit ipsum cum magna parte muri: existens, supp. talis, qualis armiger Iouis.i. aquila, quæ Ioui fulmina subministrasse dicitur, eo q altissime volat: nec fulmine sternitur, nec radijs solis visus eius obtunditur, supple est: vbi, id est quando: petens alta, id est erigens se e terra: sustulit, id est sursum tulit: pedibus vncis id est incuruis vnguibus, aut leporem, aut cycnum, id est holorem: corpore candenti, id est habentem corpus candidum: aut qualis supple est: lupus Martius, id est in tutela Martis habitus: aut acer, vbi rapuit a stabulis agnum quæsitum, id est quæsibilem, aut qui tunc quæritur matri scilicet oui multis balatibus: sic enim quærit, vnde agnus, quia balatum matrem agnoscit, dictus putatur. Clamor scilicet Rutulorum: tollitur, id est erigitur: vndiq;.i. ex omni parte: & supple Rutuli inuadunt, & complent fossas aggere, id est terra, quæ aggesta erat: & alij iactant ad fastigia, id est culmina turrium, & propugnaculorum: tædas ardenteis.i. flammiferas.

Ilioneus saxo, atq; ingenti fragmine montis
Lucetium portæ subeuntem, ignesq; ferentem:
Emathiona, Liger: Chorineum sternit Asylas,
Hic iaculo bonus, hic longe fallente sagitta:
Ortygium, Cæneus: victorem Cænea, Turnus:
Turnus Ityn, Cloniumq;, Dioxippum, Promulumq;,
Et Sagarim, & summis stantem pro turribus Idam:
Priuernum Capys, hunc primo leuis hasta Themillę
Strinxerat, ille manum proiecto tegmine demens
Ad vulnus tulit: ergo alis allapsa sagitta,
Et læuo infixa est lateri manus, abditaq; intus
Spiramenta animæ letali vulnere rupit.
Stabat in egregiis, Arcentis filius armis,
Pictus acu chlamydem, & ferrugine clarus Ibera,
Insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
Eductum Martis luco, Symæthia circum
Flumina, pinguis vbi & placabilis ara Palici,
Stridentem fundam, positis Mezentius armis,
Ipse ter adducta circum caput egit habena,
Et media aduersi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.
Tum primum bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces
Ascanius, fortemq; manu fudisse Numanum,
Cui Remulo cognomen erat, Turniq; minorem
Germanam, nuper thalamo sociatus habebat:
Is primam ante aciem digna, atq; indigna relatu
Vociferans, tumidusq; nouo præcordia regno
Ibat, & ingenti sese clamore ferebat.

SERVIVS.

Ingenti fragmine montis.) Supradicti saxi exaggeratio ẽ. Lucetium.) Solum hoc nomen est quod dictum a Virgilio in nullo alio reperitur authore. Sane lingua Osca Lucetius est Iuppiter, dictus a luce quam dicitur hominibus præstare. Ipse est nostra lingua diespiter, id est diei pater. Horatius, Nãq; diespiter plerũq; per sudum tonãtes egit equos. Cænea, Turnus.) Turnus Ityn. Vt ait Lucilius, Bonum schema est quoties sensus variatur in iteratione verborum. Pro turribus.) Aut pro defensione turrium. Aut sic magni, vt turrim putares. Hasta Themillæ.) Themillas Themillę, vt Æneas Æneæ. Leuis) aut hasta pro leuiter veniens. Vnde & Strinxerat dixit.i. paululum vulnerauerat. Vt, Tandem etiã magno strinxit de corpore Turni. Demens.) Qui scutum quo se tuebatur abiecit. Alis.) Pinnis. Læuo affixa est lateri.) Ostẽdit vulneris locum quem ante suppresserat. Sic in quarto, Infixum stridit sub pectore vulnus. Spiramenta animæ.) Diffinitio pulmonum. Pictus acu chlamydem.) Id est Phrygiam habens chlamydẽ. Ferrugine clarus Ibera.) Ferrugo coloris genus est, qui vicinus est purpuræ subnigrę. Ibera autem modo, non Hispana, sed pontica. nam Iberia pars ponti est, vt ostendit Horatius dicens, Herbasq; quas Colchos atq; Iberia mittit Venenorũ ferax. Genitor quem miserat Arcens.) Ordo est, Stabat Arcentis filius Arcens in armis egregius. nam non congruit vt huius filij prętermisso nomine, bis fiat patris cõmemoratio. Symæthia circũ flumina.) Symethos fluuius est Siciliæ haud longe ab vrbe Catinensi, circa quem sunt Palici dei, quorum talis est fabula, Ætnam nympham Iuppiter cum vitiasset, & fecisset grauidam, timens Iunonem (secundum alios, ipsam puellam) cõmendauit Terræ, & illic enixa est. Secundum alios, partus eius postea cum de Terra erupisset, duo pueri, Palici dicti sunt, quasi iterũ venientes. nã πάλιν, est rursus. ἵκειν, est venire. Hi primo humanis hostijs placabantur, postea quibusdam sacris mitigati sunt & eorum immutata sacrificia. Ideo ergo Placabilis ara: quia mitigata sunt eorũ numina. Liquefacto tempora plũbo diffidit.) Plumbum enim iactu nimio rotatu & aeris calore dissoluitur. Statius, Et arsuras coeli per inania glandes. Porrectum extendit arena.) Intelligimus eũ cecidisse trãs murum. dicendo autẽ multa, ostendit corporis proceritatẽ. Minorẽ germanam.) Quia maior Nympha fuerat Iouis voluntate. Digna atq; indigna relatu.) Indigna, id est turpia & obscœna. Nouo regno.) Aut noua regij generis affinitate: aut quia etiam ipsi per regis filiam portio debebatur imperij. Ingẽtẽ sese clamore ferebat.) Non erat ingens, sed se esse clamitabat ingentem.

DONATVS.

Ilioneus saxo &c.) Semel positũ sternit, ter accipiendum qm̃ tres a tribus dixit occisos. Ilioneus quippe Lucetiũ strauit, Emathiona Liger strauit, Choriteũ Asylas strauit. Similiter intelligẽdũ & portę subeũtem ignesq; ferentẽ triũ personis aptãdum est, vt tres ad incẽdendũ portã accesserint. tres a tribus videantur occisi. Hic iaculo bonus.) Ad istorũ triũ perficiendũ necem, vnũ dixit vsum esse saxo, alterũ iaculo, tertium sagitta. Ortygiũ Cæneus.) Subauditur occidit. sed quęrendum est, quid sit, summis stantem pro turribus. põt enim intelligi, q ante turres stabat. sed hic magis, quia de obsessis loquebatur & clausis, pro defensione turrium stantem, hoc est laborantem debemus accipere. Priuernum Capys.) Primo, inquit, illũ Themillæ hasta non grauiter percusserat. Ille manũ proiecto.) Demens hoc est incautus atq; inconsideratus, proiecto scuto, quo aduersus insidias vel secuturam vim tutus esse potuerat, manum tulit ad vultus. Ergo alis elap. sagit.) Et cum se opportunum dedisset ad mortem, & vulnus cuperet manũ contingere, & premendo dolorem mitigare Sagitta sequens ipsam eius manus lateri infixit, & vsque ad interiora vteri pertendens letale vulnus ruptis omnibus, quæ animam tenent, commota mora difficultatis inuexit. hinc intelligitur, quia ictus hastę nihil letale percusserat. Stabat in egregijs Arcentis.) Huius nomen non dicendo & demonstrando,

monstrando, patris videtur ostendisse, quod recens etiam ipse diceretur: & illud intelligi potest per partem: vt ostenderetur iste, cuius fuit nomen incognitum. Stabat, inquit, in armis egregius. ¶ Pictus acu clamy.) Ex acu habens picturas in clamyde. ¶ Et ferrugine cla. ibe.) A nomine loci addidit speciei dignitatem: quomodo alio loco, tyrioq; ardebat murice lena. sed illic purpura significata est confecta ex murice, hic autem ferruginem dixit aerij coloris. ¶ Insignis facie.) Hoc est ipse quoq; formosus. ¶ Genitor quē miserat Arcens.) Hunc in bellum pater suus Arcens miserat. ¶ Eductum mar. lu.) Educatum atq; nutritum in martis luco. ¶ Symæthia circum Flumina.) Dixit lucum, & cui deo videretur esse sacratus, addidit & regionis & fluminis signa. hunc iuuenem notabiliter poeta descripsit, quasi bellum aut tempus, quo Troiani in periculo tam graui fuerant constituti, non desiderarent aut pulchros aut ociosos, aut veste conspicuos. ¶ Stridentem fundam &c.) Quanto enim contorta fuerit funda frequentius: tanto ictus perfectus ex ipsa fortius currit, & grauior peruenit: positis, inquit, hastis Mezentius, ad fundā sese conuertit. Cur enim contra mortem ferro contenderet? & illud intelligi potest iccirco illum hastas posuisse, vt expeditior esset ad fundam. stridentem ait fundam, quia dum torquetur vt impetum colligat stridit. fundæ intortæ quanta vis fuerit, consequenter ostendit, subijciendo. ¶ Et media aduersi.) Solent & lapides his mitti tormentis: sed violentior est species plumbi, cum iacitur. hæc. n. emissa sinu fundæ dum fertur, aere dissoluitur & veniens non tantum pondere verum etiam liquore plumbeo quasi ignis quicquid inuenit vrit, atque dissoluit. Deniq; in huius faciem veniens, eum qui stabat non armis sed veste conspicuus, vno ictu prostrauit. ¶ Tum primum bello.) Ecce quanta necessitas, vt puer inter iuuenes auderet arma tractare. Poeta tamen quoniam impossibile videbatur pueri manu robustissimum iuuenem cecidisse, non se facit authorem. dicitur, inquit, factum, vt in auspicijs Ascanij, qui feras sagittis agitare consuesset Numanum cecidisse, qui alio nomine etiam Remulus diceretur, & sorori Turni, quæ esset natu maior, nuptiarum esset sorte coniunctus. Cum dicit Thalamo sociatus habebat, ostendit honestam coniugij societatem fuisse contractam. Erigebat istum regalis puellæ coniunctio, nouum regnum, & affinitas Turni. ¶ Is primam ante aciem.) Indigna relatu, turpia debemus accipere: quæ non decuit grauem poetam & honestum inserere carminibus suis. ¶ Tumidusq; nouo præ. re. Ibat.) Tanta iste coniunctionis Turni superbia ferebatur, vt licenter ante aciem & temere staret. Inde existimans magnum, quia clamabat. est autem tale hominum genus, qui secundis rebus efferuntur, vt qui sint, vel quales, nec ipsi discernant. Incipit dicere, quæ essent relatu digna omissis deterioribus, quæ tanto carmini potuit nectere.

ASCENSIVS.

¶ Ilioneus, &c.) Prosequitur reliquam pugnæ partem, commemorans etiam eos quos Troiani strauerunt. Inducitq; Numanum Remulum, qui Turni sororem pauloante duxerat, Troianis insultantem. Occasione cuius, Ascanius primum arma hostilia tractauit. Vnde dicit Donatus sic. ¶ Dicitur ante feras.) Poeta quoniam impossibile videbatur pueri manibus cecidisse, robustissimum virum non se facit authorem. Hæc ille. Moris enim est Virgiliani, in rebus fictiuis, aut dubijs, addere particulam dicitur, fertur, vt perhibent, vt aiunt, vt fama est. Sed Ordo est. Ilioneus, Troianus ille, vir strenuus, & facundus, sternit saxo: atq; pro, id est: ingenti fragmine montis, id est rupis saxosæ: Lucetium, Rutulum illum: subeuntem, id est ab inferiori imminentem: portæ, id est ad portam: & ferentem, id est inferentem igneis: Liger. i. vt videtur Italus, quasi Ligur, aut Ligus, id est Liguria sternit: Emathiona, id est Troianum illum, & id quidem vocabula indicant: sed series verborum postulare videtur, vt dicamus Liger scilicet Troianus ille, sternit Emathiona scilicet Rutulum. nam is propriæ sternit, qui desuper incumbit, vt Itali, non Rutuli: Asylas Troianus, sternit Chorineum Italum. hic scilicet Chorineus: erat, supple bonus, id est peritus, & vtilis iaculo: & hic scilicet Asylas: bonus, supple erat: sagitta fallente longe, id est cum procul iacitur. Cæneus, Troianus ille sternit, sup. Ortygium Italum, Turnus, supple sternit Cænea, victorem scilicet Ortygij: & Turnus scilicet idem: sternit Itin, & Clonium, & Dioxippum, & Promulum, & Sagarim, & Idam: stantem pro summis turribus, id est pro defensione summarum turrium: aut, ante ipsas summas turreis: aut sic magnum, vt pro turri haberi & putari possit. Omnes autem qui a Turno sternuntur, Troiani intelligendi sunt. Capys, Troianus ille: sternit, sup. Priuernum, Rutulum illum, leuis hasta Themillæ, ille illius Troiani: strinxerat, id est leuiter vulnerauerat: primo hunc scilicet quem Capys strauit, Priuernum. Ille scilicet Priuernus: demens, id est malesanus, & immemor salutis suæ: tulit manum ad vulnus scilicet factum, a sagitta Themillæ & huc tegmine. s. corporis, hoc est clypeo proiecto. Ergo, quia. s. inermis videbatur sagitta scilicet a Capy immissa: illapsa, sup. est, alis: quia (reuera) pennarū plumis dirigitur: alis igitur, id est pennis: & manus. s. quam ad vulnus tulerat: infixa est lateri læuo, id est simul cum latere transfixa est: aut quasi clauo lateri affixa est: & ipsa sagitta abdita, id est abscondita intus: rupit. i. fregit: vulnere letali, id est mortifero: spiramenta animæ. i. pulmonem, aut præcordia. Arcēs, vir ille qui inter Troianos erat, & forte ab Aceste comes datus, filius Arcentis: stabat in armis egregijs, pictus chlamydem, id est habens chlamydē pictam: acu. s. opera Phrygionum: & clarus, id est relucens: ferrugine. i. purpura subnigra: Ibera. i. Pontica: existens insignis. i. præter cæteros spectabilis facie, quem Arcens genitor miserat: eductum. i. educatum: luco Martis. i. Marti deo sacro, circum flumina Symæthia, id est ipsum Symethum, fluuium in Sicilia, nō longe ab agro Cathinensi: vbi, sup. est ara Palici. s. dei pinguis. s. frequenti sacrificio: & placabilis. s. alia hostia, q̄; humana. Ipse Mezentius egit armis positis. i. depositis: fundam stridentem, id est cum stridore emittentem, glandem, aut lapidem: & hoc habena scilicet fundæ: qua scilicet tenebatur: abducta ter circum caput, vt. s. fortius emittatur: & diffidit. i. dissecuit tempora. s. Arcentis: aduersi. i. ex aduerso: stantis media. i. per medium: & hoc plumbo. i. glande plūbea: liquefacto. s. ex celerrimo impetu, & vehementi motu: ac extendit scilicet Arcentem: porrectum. i. extensum, cum morte grauaretur, sup. in. media arena: Ascanius solitus ante. s. illa tempora. terrere feras fugaceis: dicitur tunc, primum intendisse bello. i. more bellico, aut animo bellandi, & hostili: sagittam celerē. i. celeriter emissam: & dicitur fudisse manu. i. sagitta e manu missa: Numanum fortē. i. robustum: cui scilicet Numano, cognomen erat Remulus: & sup. q sociatus: nuper. i. pauloantea: thalamo. s. matrimoniali: habebat germanam. i. sororem Turni minorem: quia maior erat Iuturna, amica Iouis. Is. s. Numanus, Remulus: vociferans ante primam aciem, digna, atq; indigna relatu. i. quæ referantur: & tumidus. i. inflatus præcordia. i. habens præcordia tumida, & inflata nouo regno: quia per sororem regis, in partem regni aduenerat: ibat. s. conspicuus: & ferebat sese ingentem. i. egregium & pręstantem: clamore. i. vociferatione & inclamatione sua. Clamabat autem quę sequuntur, Non pudet obsidione.

SERVIVS.

¶ Iterum.) Denuo. Nam iam tertio obsidentur: & iterū, non nisi de duobus dicimus. ¶ Bis capti Phryges.) Semel ab Hercule, postea a Græcis. ¶ Morti prætendere muros.) Emphasis est. Morti enim pro bello posuit. Sic supra. Læti discrimine paruo. ¶ Nostra connubia.) Aut quasi Turni cognatus loquitur. aut inuidiose retorquet, & vult causam omnium esse cōmunem. ¶ Non hæc Atridę.) Exaggeratio vituperationis. nā non tantum se Troianis, sed etiam eorum victoribus præfert.

[N]Ō pudet obsidione iterū, valloq; teneri NVMANVS
Bis capti Phryges! & morti prætendere muros!
En qui nostra sibi bello connubia poscunt.
Quis deus Italiam! quæ vos dementia adegit!
Non hic Atridæ, nec fandi fictor Vlysses.
Durum a stirpe genus, natos ad flumina primum
Deferimus, sæuoq; gelu duramus, & vndis.
Venatu inuigilant pueri, syluasq; fatigant:
Flectere ludus equos, & spicula tendere cornu.
At patiens operum, paruoq; assueta iuuentus,
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne æuum ferro teritur, versaq; iuuencum

fert. ¶ Fandi fictor Vlysses.) Aut fallax, aut logodædalus, id est qui dolum cælat sermonis ornatu. ¶ Durum a stirpe genus.) Italiæ disciplina, & vita laudatur: quam & Cato in originibus, & Varro in gente populi Romani commemorat. ¶ Gelu duramus, & vndis.) Vndis gelidis: & est ἓν διὰ δυοῖν, vt, Hamis auroq;. Nā nemo quod plus est prius dicit. Si enim duo essent, ante aquā diceret, postea gelu. ¶ Venatu.) pro venatui. vt, Curru pro currui. ¶ Syluasq; fatigāt.) Ipsi fatigantur in syluis: aut pro

enim vestimenti species dissolutionem animi & corporis parit. de niq; ostendit corruptionem vestitus multa initia comitari. Iuuat indulgere choreis.) Vestitum vestrum turpis saltatio sequitur & foeminarũ similes estis. Et tunicæ ma. & hab. red. mit.) Vsq; adeo in vobis virorum nihil est, vt pro scutis sit vobis manicata vestis, & mitra pro galea. O vere Phrygiæ (ne. enim ph.) Errat, inquit, quisquis vos Phryges & non Phrygias vocat. nihil enim inter vos & vestras mulieres distat. vnus vobis est cultus. vna debilitas cor poris, vna dissolutio mentis. Certamen vobis est maximum, vt turpitudinis studio foeminas vestras nitendo superetis. Ite p al/ta Dindyma &c.) Apparet qui sitis, cum ea, quæ colitis, recẽsendo conuoluo. nec immerito enim Ideæ matris sacra sectamini. Ite psallite cum Tympanis. habetis illic amoenitates ex busso. potestis vacare his, quæ vestræ personæ moribusq; conueniant. Sinite ar/ma viris.) Habetis, quæ vos ipsa magis sacrorum solẽnitate cor/rumpant. patiamini viros arma tractare, & ferrum, quod viris pa/ratum est, ac vobis non congruit, ponite.

ASCENSIVS.

Non pudet.) Hæc sunt verba Remuli, Troianos vituperantis, q moenibus inclusi tenerentur: & sese obsidione iterum premi si/nerent. Dico iterum cum textu: Nam licet Seruius velit denuo di/ci: quia non iterum, id est secundo, dũtaxat obsessi erant, secundum eum: sed iam tertio, tamen, quia Troiani iuuenes erant: & qa prior obsidio magnæ Troiæ ab Hercule facta, non erat longa: sed po/tius expugnatio, q̃ obsidio. Ideo placet iterum, obsessos dici Tro/ianos: licet iam bis fuerint capti. Sed Donati verba sunt. Phry/ges.) Pro conuitio posuit. q. d. ideo capti, quia Phryges. En.) Vi/tuperantis demonstratio. Qui.) Scilicet mendici, & exules. No stra.) Quasi meliorum, & fortiorum. Bello.) Cum sciant in simi li causa se victos. Non hic A.) Inuenietis fortiores his, qui tamen vos vicerunt. Durum.) Fortem. A stirpe.) Non arte, sed natu/ra. Flectere ludus equos.) Non enim inertibus ludis intenti sunt. Tarda.) Quæ faciat homines tardos. Hæc ille. Ordo autẽ est. O Phryges bis capti: non id est nonne pudet vos teneri: iterũ, id est denuo aut rursum obsidione & vallo? q. d. id merito fieri debere q̃uis non fiat: & nonne pudet prætendere, id est obijcere: morti, id est bello letifero muros, aut prætendere morti muros. i. habere solummodo: a morte discrimen murorum, quasi si muros non ha berent, omnes extincti essent. En, irridentis vox: qui. i. quales? q. d. muliebris animi, qui se intra muros claudant, poscunt sibi bello. i. virtute bellica: nostra. i. nobis pacta, & debita connubia. Bene dicit nostra: quia communis videtur iniuria, si enim regi impune aufe/ratur coniux, aut sponsa: vero simile est nullum deinceps habiturũ propriam: quod dicit Statius in Achilleide sic, Quid maneat popu los vbi tanta iniuria primos Degrassata duces? Quis deus. q. d. nõ bonus vobis: vnde addit: quæ dementia adegit, id est adire coegit vos: quasi stolidum pecus, Italiam. Non hic, supple sunt: Atridæ, id est lenti illi bellatores: sed tamen vestri victores, nec Vlysses: fi/ctor, id est cõpositor, & exornator: fandi, id est loquendi: qui Græ ce λογοδαίδαλοι dicitur, hoc est non confidimus in calliditate sermonum, sed in virtute nostra. Nos enim durum genus a stirpe, id est ab origine, & longa propagatiõe deferimus natos: primum, id est vt primum liberi nati sunt ad flumina: vt. s. illic indurescant: & duramus, id est induramus, sæuo gelu: & vndis. i. vndis gelidis, aut gelu. i. frigore vndarum: aut gelu etiam in aere & vndis. i. frigo se aquarum. Puerum. i. cum adhuc sunt pueri: ipsi inuigilant vena tu, id est venatui, datiuus antiquus: aut vigilant. i. vigilantes & stre nui sunt in venatu: & fatigant syluas. i. feras syluarum: & plus est q̃ si dicat, fatigantur syluis flectere equos etiam, sup. eis ludus: aut (vt Donat. accipit) ludus. i. exercitatio eorum, dum ludũt est flecte se equos: & tendere spicula. i. sagittas: cornu. i. ex arcu cornu muni to, saltem in extremis angulis. At iuuentus. i. ea multitudo, quę ad iuuentam peruenit: patiens operum. i. sciẽs pati opera & labores: & assueta paruo. i. frugalitati, & parsimoniæ intentat: aut domat terram rastris: aut quatit. i. concutit, vt eruat oppida bello: omne æuum teritur ferro, aut enim venabulis, aut rastris, aut sarculis, aut bellicis armis incumbunt, quinetiam dum agriculturæ insudant ar mati sunt. Nam nos fatigamus terga iuuencum. i. iuuẽcorum, hoc est boum aratoriorum. hasta ferrata. i. ferro munita, vt parati si/mus contra insultus hostium etiam in agris: nec senectus tarda. i. tardificans corpus: debilitat vireis animi: mutatq;. i. & non mutat: vigorẽ. s. animi. (Refertur enim negatio præcedens ad vtrũq; ver/bum sequens.) Nos premimus caniciem. i. canos capillos, scilicet galea. i. etiam canescentes induimur galea: & iuuat semper conue/ctare prędas recenter. i. recenter raptas: aut ex nemore, aut ex iu/sto bello. Nam prius dixit, gentem Italicam sine legibus æquam, & iuuat viuere rapto. i. ex his quę ab hostę, aut in syluis rapuimus. Vestis picta croco & murice. i. purpura fulgenti: &, sup. desidiæ. i. ignauiæ: sunt vobis cordi. i. ad cor & placitũ vestrum, hoc est pla/cent vobis: & iuuat, sup. vos indulgere. i. nimium intendere, & ani/mum illaxare: choreis. i. tripudijs, & saltationibus: & tunicæ, sup. vestræ: habent manicas. i. tegmina, ad manus vsq; protensa, quæ brachia impediunt: & mitræ, id est capitum indumenta potius foe minis, q̃ viris apta: habent redimicula. i. religaturas ad ornamen/tum spectantes: o vere. i. certissime: Phrygię. i. mulieres ex Phry/gia: neq; enim Phryges. i. viri ex Phrygia: ite per Dindyma alta. i. monteis illos Phrygios, matri deum sacros: vbi tibia dat vobis assuetis. s. ad sonum tibiarum saltem, cantum biforem, id est binis, & disparibus foraminibus emissum concentũ: tympana, id est in/strumenta musica, habentia pellem extensam: & Græce τύμπα/νον. & buxus, id est fistula ex buxo: buxus (inquit) & Berecynthia, id est quę crescit in Berecyntho monte: matris, scilicet deum: Idęę, id est Phrygiæ: vocat vos. s. ad choreas: sinite. i. permittite: arma vi ris. s. nobis: & cedite. i. discedite, aut date locum: ferro. i. armis fer/reis quæ tractare nescitis: aut cedite. s. virilia, & pudẽda, more Gal lorum. i. sacerdotum Cybellis: sed non procedit quia non ferro, sed cultro lapideo, aut testa, abscindebant ea: vnde dicam, cedite. i. date locum, & discedite a ferro,

Talia iactantem dictis, ac dira canentem POETA
Non tulit Ascanius: neruoq; obuersus equino
Contendit telum, diuersaq; brachia ducens,
Constitit ante Iouem supplex per vota precatus,
Iuppiter oĩpotens audacibus annue coeptis, ASCA.
Ipse tibi ad tua templa feram solennia dona.
Et statuam ante aras aurata fronte iuuencum
Candentem, pariterq; caput cum matre ferentem,
Iam cornu petat, & pedibus qui spargat arenam.
Audiit, & coeli genitor de parte serena POETA
Intonuit læuum: sonat vna letifer arcus,
Effugit horrendum stridens elapsa sagitta,
Perq; caput Remuli venit, & caua tempora ferro
Traijcit. I, verbis virtutem illude superbis: ASCA.
Bis capti Phryges hæc Rutulis responsa remittunt.

SERVIVS.

Iactantem.) De suorũ glo/ria. Dira canentẽ.) Ad iniuriã Troianorũ. Ante Iouem sup plex per vota precatus.) Atqui Apollinem debuit inuocare ia/culaturus sagittas. sed diximus ideo Iouẽ inuocatũ, qa oẽ ini/tium: Ioui debetur: vt, Ab Io/ue principium musę. Vnde nũc Ascanius non quid faciat, co/gitat: sed primum facit, inde in uocat Iouẽ. Iuppiter omni/potens.) Hoc epitheton inter/dum ad gloriã numinis poni/tur, interdũ ad cãm dicentis. Nãq; hoc loco dicendo Omni potens, ostendit eum ẽt ijs qui per se minus valent, præstare posse virtutẽ. Feram solẽnia dona.) Feram, de iuuenco non dicimus: sed adducã. Intelligimus ergo eũ alia dona ferre pmisis/se. Singulis enim numinibus certa sunt dona quæ offeruntur. Vnde est, Strueremq; suis altaria donis, id est cõgruis. Et statuam ante aras.) Aptam se daturum victimam ostendit alibi, Eductus cornu stabit sacer hircus ad aram. Quoties enim victima reluctabatur, ostendebat se improbari. Lucanus, Discussa fugit ab ara taurus. Iuuencum autem secundũ Romanas ceremonias dixit. Nam Ioui de tauro nõ immo/labatur, vt etiam in tertio dixi/mus, nisi cum triumphi nomi/ne sue vel tauro fiebat: quod tamen ideo admissum est, quia non tantũ Ioui, sed & alijs dijs qui bello præsunt, sacrificaba/tur. Aurata fronte iuuencũ.) Ita enim victima ornari cõsue uerat. Candẽtem.) Candidũ. Iuuenalis, Duc in Capitolia magnum cretatumq; bouem. Caput cum matre ferẽtem.) Æqualem matri, nondum pa/tri. Iuuenalis, Quem iam pu/det vbera matris ducere: q ve/xat nascẽti robora cornu. De parte serena.) Vt non causæ sit, sed augurij. Intonuit læuũ.) Pro/sperum. vt enim etiam supra diximus, quę sinistra nobis videtur, intuentibus coelum illic dextra sunt: non q sinistra bona sunt, sed q dextra coeli, nobis sinistra sunt. Sonat vna letifer arcus.) Simul atq; augurium. Et fugit.) Melius effugit legitur. Perq;

caput

caput Remuli venit.) Figmenta hæc vulnerum non fine ratione ponunt poetæ. Nam modo hunc ideo in capite dicit esse percussum, quia eum supra vaniloquum introduxerat, & superbum: quod vitio capitis euenit. Horatius, Attollens vacuum plus nimio gloria verticem. Sic Homerus, Thersitem a tergo vulneratum dicit vsq; ad precordia. (nam ait μετάφρενον) quia eum stultum induxerat. Item de Achille dicit, πώδας ὠκὺς ἀχιλλεὺς. Item, ποδάρκης δῖος ἀχιλλεὺς: quem legimus in talo esse vulneratum. ¶ Virtutem illude.) Illudo tibi & insulto dicimus. Nam illudo te, figuratum est. vt hoc loco. Item. Insulto te Sallustius, Multos a pueritia bonus insultauerat.

DONATVS.

¶ Talia iactantem dictis,) Recte facit poeta verba obtrectãtis abscindens: neq; n. expectandum fuit irascenti, vt ille adderet multo peiora. Loquentem igitur & adhuc deteriora meditantem non est vltra passus Ascanius. ¶ Neruoq; obuersus equino.) Quia primordia fuerunt, merito rogatus est Iuppiter, vt faueret. cætera descriptionem tenent sagittam missuri. Stabat, inquit, tenens arcum habentem neruum equinum, latere vno retrorsum verso sagitta imposito, brachijs in diuersum adductis, huiusmodi precem fundẽs. ¶ Iuppiter omnipotens.) Hoc loco bene posuit oĩpotens: is enim poterat omnia, & illud valebat implere, vt puer sterneret fortiorem.) Ipse tibi ad tua tem. fer.) In obsequio istiusmodi plenum debet officium exhiberi, quod ostenditur & probatur in ipsius hostiæ oblatione, signatum animal sacris, si non macie vel ætate confectum fuerit. Hæc ergo Ascanius tetigit, feram, inquit, ad templa tua dona solẽnia. noluit dona ipsa solẽnia specialiter dicere, ne faceret moram. Adducam ad aras tuas bouem iuuenem, candidum, vaccam quoq; matrem. nõ iuuenci matrem dixit: sed quæ iam peperisset, vnde consuetudo permansit, vt vacca simul taurus auratis fronte & cornibus Ioui capitolino mactentur. Talem quoq; iuuencũ spondet, non qui esset breuis, sed qui iam sese posset agnoscere. ¶ Audijt, & cœli genitor de par. se. Inio. læ.) Audiuit Iuppiter cœli genitor, & de parte serena Intonuit a sinistro latere, non enim esset aliquod signum si de nubibus fragor exiret. Ea sunt aũt læua quæ a læua parte nunciantur: quia quod petentibus læuum est, id est prestantibus dexterum. ¶ Sonat vn. let. ar.) Arcus letifer, qui hosti fatum portat aduersum. ¶ Effugit horrendum.) Sagitta, quæ fauore numinis ferebatur, per inimici caput temporaq; transijt. ¶ I verbis vir. illu. super. Bis cap. ph. hęc ru. respon. remit.) Hęc Ascanij verba sunt. nunc, inquit, velim verbis superbis Troianis insultes: talia bis captis Phrygibus responsum accipere meruisti. hoc tantum Ascanius vel fecit, vel dixit.

ASCENSIVS.

¶ Talia iactantem. &c.) Recitat quomodo Ascanius, implorato diuino auxilio, eoq; impetrato, Numanum iaculis suis transfixit: quo facto, docet diuinus Poeta, iactantiam, & vaniloquentiam multis obfuisse: cum tantum virum ephœbus deiecerit. Donatus dicit sic. ¶ Precatus.) Quia primordia erant belli, recte Iouem
Ordo. precatus est. Hæc ille. ¶ Ordo est. Ascanius non tulit. i. non perpessus est, nec ferre, aut tolerare potuit: Numanum, supp. iactantem talia. i. facinora sua, & suorum dictis. i. verbis laudatorijs: ac canentem dira, id est execrabilia in Troianos: & ipse obuersus. i. conuersus, vt fortius iaciat: neruo equino, id est arcu corroborato neruo equino: contendit. i. toto conatu tendit in hostem: telum, id est sagittam: & ducens brachia diuersa, id est in diuersas partes ita vt arcus, lignum, & chorda, multum distraherentur: cõstitit ante Iouem, id est in conspectu Iouis quem suspexit: precatus. i. precans: supplex, id est suppliciter: per vota, id est simul vouens, ac dicens: O Iuppiter omnipotens: si, omnipotẽs: ergo &, arcipotens: vt, videlicet Iuppiter possit ad omnia inuocari cætera numina, ad ea dũtaxat, quibus præesse dicuntur officia: vnde sicut Phœbus a Ioue accipit diuinandi potestatem, iuxta illud in tertio huius, Quæ Phœbo pater omnipotẽs, mihi Phœbus Apollo Prędixit, &c. ita & sagittandi: quocirca nunc Iuppiter inuocatus annuisse dicitur: & tamen Phœbus, quasi a Ioue missus, auxilio affuisse: quia ergo Iuppiter omnipotens, & illa omnia rerum, debentur auspicia: bene inuocat eum, cum Nisus, qui alias sæpe in hostem tela miserit, Dianam inuocauerit. Veneranda est autem in hac re Poetæ nostri religio, & pietas qui in omnibus egregijs facinoribus, docet, diuina numina imploranda admonens: & a nobis magnum aliqd conaturis imploranda. Iuppiter igitur omnipotens, annue cœptis audacibus quia audacię erat, in ephœbo talem virum appetere: a quo si eum non strauisset, graue periculum imminuisset. Ipse. i. egomet: feram, id est offeram, cum adductus fuerit iuuencus: ad, id est apud tua templa: dona solẽnia, id est taurum solẽnem, hoc est statuam ante aras: iuuencum candentem fronte aurata, & ferentem caput: pariter, id est pariformiter, & æque alte, cum matre, scilicet sua: qui petat iam, id est lacessat, & prouocet quãuis cornu: & qui spargat arenam pedibus, quod bonæ habitudinis & valetudinis, atq; animositatis indicium est. Posset verbum, feram, accipi pro eo quod est, afferam: vt sit, afferam dona solẽnia, id est quędã alia sacrificia præter iuuencum, ad tua templa: & statuam: &c. Genitor, scilicet deorum, ac hominum Iuppiter: audijt, id est exaudiuit scilicet Ascanium, & lęuum cœli intonuit de parte serena: ita, vt a Ioue significandæ exauditionis gratia factum intelligat. nam in sereno non fit naturaliter tonitruum. Posset esse ordo, genitor cœli audijt, & intonuit. i. tonare fecit: læuum. i. læuã partem cœli: vnde rara sunt auguria, & prodigia: quia, quæ cœlum suspicientibus læua sunt, ipsis superis dextera: de parte serena, id est vbi erat serenitas. Arcus. s. Ascanij: letifer. i. mortẽ allaturus, Numano sonat vna, id est pariter. Sagitta elapsa effugit. i. fugienti similis, peruolat stridens horrendum. i. horribiliter: & venit per caput Remuli. i. Numani: & traijcit ferro. s. quod ei affixum erat: tempora caua. i. concaua, aut cerebri experta: &, sup. dixit (quia sequitur hoc tantum Ascanius.) i. vade modo, & illude. i. irride virtutem: aut potius illude. i. simula per lusum: virtutem verbis superbis. i. superbe loquendo, cum nequiter agas. Phryges bis capti, remittunt Rutulis hæc responsa. i. sic respondent temeritati eorum: fortiter. s. agendo, & parum dicendo.

SERVIVS.

¶ Hoc tamen Ascanius.) Et dixit & fecit. ¶ Animosq;.) Aut suos, aut Ascanij, per fauoré. ¶ Nube sedẽs.) Sicut sedent numina. Iuno nec tu me aeria solam nunc nube videres Digna indigna pati. ¶ Macte.) Magis aucte affectatæ gloriæ. Et est sermo tractus a sacris. Quoties. n. aut tus, aut vinum sup victimam fundebãt, dicebant, mactus est taurus vino vel ture, hoc est cumulata hostia & magis aucta. ¶ Noua virtute puer.) Aut magna: vt, Pollio & ipse facit noua carmina. Aut re vera noua, quantum ad bellũ. ¶ Dijs genite.) Propter Venerem. ¶ Geniture deos.) Propter Iuliũ Cæsaré & Augustũ. ¶ Iure omnia bella.) Merito. ¶ Gente sub Assaraci.) Sub gente Romana. Assaracus. n. pater est Capyos, auus Anchisę. ¶ Fato vẽtura.)

[Hæc tantũ Ascanius. Teucri clamore sequuntur, POE.
Lætitiaq; fremunt, animosq; ad sydera tollunt.
Aetheria tum forte plaga crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies, vrbemq; videbat
Nube sedens, atq; his victorem affatur Iulum.
[Macte noua virtute puer, sic itur ad astra, APOLLO
Dijs genite & geniture deos: iure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident:
Nec te Troia capit. [Simul hæc effatus ab alto POE.
Aethere se mittit, spirantes dimouet auras,
Ascaniumq; petit. forma tum vertitur oris
Antiquum in Buten, hic Dardanio Anchisæ
Armiger ante fuit, fidusq; ad limina custos.
Tum comitem Ascanio pater addidit: ibat Apollo
Omnia longæuo similis, vocemq;, coloremq;,
Et crines albos, & sæua sonoribus arma:
Atq; his ardentem dictis affatur Iulum.
[Sit satis Aeneide, telis impune Numanũ APOLLO
Oppetiisse tuis: primam hanc tibi magnus Apollo

to vẽtura.) Magna: hæc. n. bella sunt grauia, quæ fatali rõne pueniunt, vt Troiana & Thebana. ¶ Nec te Troia capit.) Maioris es meriti q̃ ciuitas in qua nunc es. Lucanus de Cæsare, Plus patria potuisse sua. ¶ Spirantes.) Vitales, qbus spiram & viuimus. ¶ Petit.) Notandũ petit sine insidijs dictum. ¶ Fidusq; ad limina custos.) Æditumus fuit: quod, vt supra diximus, in ingenti honore apud maiores fuit. illic enim & epulabãtur, & deos colebant. Census ẽt illi ois seruabatur quod & Plautus docet in Asinaria, in qua inducit Sauriam seruũ atriensem in tota familia plurimum posse. ¶ Sęua sonoribus arma.) Strepitu terribilia. ¶ Ardentem.) Desiderio dimicandi. Vnde, Animosq; ad sydera tollunt. Melius Ascanij intelligimus, sicut Statius de Menœceo,

Concedit laudem, & paribus non inuidet armis.
Cętera parce puer bello. ⌈Sic orsus Apollo, POE
Mortales medio aspectus sermone reliquit.
Et procul in tenuem ex oculis euanuit auram.

Mençceo, Et laudibus implet honestis. ⌈ Aeneide.) patronymicum hoc nõ venit ab eo qđ est Aeneas. Nam hic Aeneades & o Aeneadę faceret. ⌈ Primã hanc tibi magnus Apollo.) Dicendo Primam hanc, pollicetur & aliam. Concedere autem se ideo dixit, quia sagittarum deus est: & licet eum Iuppiter iuuerit, Apollo tamen officium sibi suum vindicat, quod dicit se concessisse, quia non prohibuit. Ea enim quæ ab alijs numinibus poscimus, tunc implentur, si non aduersentur numina, quorum propria sunt quæ poscimus. vnde & in.4in. Iuno ait, Adero, & tua si mihi certa volũtas. Hoc est, Qđ in me est, iungam eos: restat vt & tuum velis impleri officiũ. ⌈ Paribus non inuidet armis.) Pari gloriæ. Nam vt Apollo puer occiso Pythone, vltus est matris iniuriam: sic Ascanius occiso Numano, Troianorum castra iniuriasq́; defendit. Paribus ergo armis, id est similibus: non peritia, sed genere victoriæ. ⌈ Cætera.) Deinceps: & est aduerbium. ⌈ Orsus.) Modo locutus. alias cœpit, quod magis est proprium: vt Sic Venus, at Veneris contra sic filius orsus. ⌈ Medio sermone.) Ideo medio, quia non respondit Ascanius.

DONATVS.

⌈ Teucri clamore sequuntur.) Commoti Troiani ex felicitate facti tulerunt clamorem cum læto fremitu, & sperantes tanto auspicio meliora, plurimum gratulabantur. ⌈ Ætheria tum forte plaga.) Iulus tam felici auspicio ardebat ad gloriam, sed Apollo qui nosset, quid in sagittarum arte ageretur, noluit illũ vlterius animos tendere, nec quicq; dehinc audere. hunc igitur monebat dictis, & a certamine reuocabat. ⌈ Macte noua vir. p.) Laudat Ascanium, & ne incipientis animum frangeret, eum quem a certamine reuocare cupiebat, extollit. sufficiat te, inquit, in ipsis cœptis & in exordio placuisse, auctus es noui facti successu. sic peruenitur ad cœlum. Nec tibi erit hæc sedes insueta. nam dijs genitus & geniturus deos dignus es qui opinione factorum ad ipsa vsq; astra peruenias. ⌈ Iure omnia bella Gente sub assa.) Cum dicit geniturus es deos, & residet bellorum omnium timor, pacem fore perpetuam spondet, & spẽ pollicetur præsentis temporis & futuri. ⌈ Nec te Troia capit.) Erit tale meritum tuum, vt hinc nõ iam imperium, sed fortiora conueniant. ⌈ Simul hæc effa.) Locutus est hæc, sed constitutus in nubibus etiam, quem audire Ascanius posset, qui præsentem affatus est. sed quia atlantis dei nomẽ puer vel cuiuslibet ætatis alius ferre non potuerat. ⌈ Ab alto æthere se mittit, spirantes dimouet auras.) Scilicet, quibus vectus ad terras venerat. ⌈ Ascaniumq́; petit.) Hoc est ad Ascanium venit. ⌈ Formatum vertit oris Antiquum in Buten.) Deligit eius hominis formã, qui antiquitatis & exercitationis longinquitate collectę merito sanum dare consilium posset, & debuisset audiri. ⌈ Hic Dardanio Anchisę armi. an. fu.) Armiger belli tempore, & cum esset Anchises in ocio fidelissimus, ei fuerat custos, & non ab eo diuellebatur. dicitur eius etiam aliud meritum, vt ostendatur amoris causa iuxta ipsius nepotem. ⌈ Tum comitem Ascanio pa. ad.) Necessario istum fidelissimum senem tali tempore filio addiderat pater, nepotem qualem Anchisæ auo in armis & in pace præbuerat. Ecce alta dicitur causa commendationis & fidei, quę Apollinem fecerat talis viri sumere personam. ⌈ Ibat Apollo Omnia long. si.) Ibat, inquit, deus latens sub hominis forma, & mortalem sustinens cultum, ac vocem. ⌈ His ar. di. affa.) Solent secundæ res erigere homines etiam ætate prouectos: sed quando ad pueri aĩũm ventum est, sic ardere cœpit, & prosperis ferri, vt alia quoq; non dubitaret audere: sed hunc ille, de cuius persona tanta dona sunt, sic per sua signa reuocabat, vt sciret Ascanius animum suũ robustiori ætati seruandũ. ⌈ Sic satis Aeneadę.) Sufficiat tibi, inquit, qui sis Aeneę filius, q̃ Numanum telis tuis impune prostraueris, visus es magnum facinus aggredi: necemq; hominis cum tua incolumitate complecti. sufficiat, quod factum est. ⌈ Primam hanc tibi ma. Apo.) Imitatus es Apollinis studium, ipsius fauore, quod voluisti completum est, non inuidet cœptis tuis. Caue aliqđ puer tentare posterius ab eo, quod est primo casu Aeneides, declinauit, & dixit vocatiuo Aeneide. ⌈ Sic orsus Apollo.) Ipse enim fuit, nõ Butes & sic compleuit dicta. etiam puerum instruxit mãdatis vtilibus, & ostendit in effectu occisi se potius adiutorem fuisse quã Iouem. ⌈ Mortales medio aspectus. Et procul in tenuem ex oculis euanuit auram.) Hunc locum si pronunciare debemus. si orsus Apollo mortalis, hoc est constitutus sub hominis forma: tunc dicendũ, medio aspectus sermone reliquit, Anteq; sermonẽ acciperet, medium sermonem reliquit, & deseruit humanos aspectus, & in auram tenuem repente discessit medius sermo, qui communicatur cum alio vel medius, qui non impletur aliqua occurrente causa, quod intelligendum est in pręsenti. Multa enim dici potuerant, sed in corpore mortali deum diutius esse non decuit: proinde vlterius videri noluit, & abscessit.

ASCENSIVS.

⌈ Hoc tantum.) Prosequitur ea quæ facinus illud egregium Ascanii subsecuta sunt. Quomodo videlicet post applausum Troianorum affatus sit Ascanium Apollo: eumq́; ad virtutem cohortatus, atque in Buten transfiguratus, vt armis abstineret familiarius admonuerit: admonitumq́; in forma dei ascendens dereliquerit. De quibus omnibus hoc solum habemus Donati. ⌈ In Buten.) Nam ætate, & longa exercitatione dignus erat, cuius consilium multi facerent. ⌈ Aeneide.) Ab eo quod in nominatiuo casu Aeneida. ⌈ Apollo mortalis.) Id est constitutus sub hominis forma. Hęc ille. ⌈ Ordo est. Ascanius, supple dixit, tantum hoc, scilicet quod pręmissum est, his, scilicet verbis, &c. Teucri sequuntur, supple clamore, id est applausu: & fremunt lætitia, id est prę lętitia, & tollunt, id est extollunt, animos ad sydera, supple tunc: cum id est quando, Apollo crinitus (quod propter radios solis illi assignatur) videbatur forte a plaga, id est regione ætherea, id est cœlesti: desuper, id est a superiore loco: acies Ausonias. i. Italorum: & vrbem. s. Troianorum obsessam: sedens nube. i. super nubem, aut accinctus nimbo: sicut numina solent, quę aliter videri vix possint, atq; affatur Iulum victorem. s. Numani: his, scilicet verbis, o puer, macte, id est magis aucte: noua, id est insolita virtute: itur sic, id est per talia facinora: ad astra, id est in numerum deorum: o genite dijs, id est originem trahens a dijs & genitu re deos, scilicet Romulum, & Iullum Cæsarem, atq; Augustum pro dijs habendos: omnia bella ventura fato, id est per fatalem præordinationem: sub gente Assaraci, id est illius principis Troiani: vnde Anchises originem traxit: resident, id est sedabuntur in te: quia solus Ascanius, superstes mansurus est, intereuntibus Latino, & Aenea. Seruius tamen legit, iure, id est merito: vt sit, omnia bella ventura fato residẽt, id est placabuntur: merito, sub gente, id est progenie Assaraci. Ego tamen priorem lectionem approbauero. Nec Troia, scilicet hęc parua: capit te, id est non eris ea contentus, imo nec Laurolauinio: quia secundum quosdam, Albam condidit: & ipse Apollo affatus hęc: mittit se simul ab alto ęthere: & dimouet auras spiranteis, id est vitales: & petit Ascanium: forma oris, id est vultus: vertitur, id est mutatur: tum, id est tunc: in Buten, id est virum illũ: antiquum, id est figuram, & similitudinem eius: hic scilicet Butes fuit, ante, id est olim, in ante acto tempore: armiger id est vt vulgo dicunt, scutifer: Anchisæ Dardanio, id est a Dardano orto, & Troiano nobili: & fuit fidus custos ad limina, id est æditu us, seu atriensis: tum, id est tunc temporis: aut deinde pater. s. Aeneas, addidit, scilicet Buten: Ascanio comitem, id est custodem, & pędagogum: & hic, supple erat similis: longæuo, scilicet Buti: omnia, id est per omnia: & vocem, & colorem, & crineis albos. i. valde canos: & arma sęua, id est terribilia: sonoribus, id est sonoritatibus: quas faciebat cum armatus incederet, atque affatur: Iulum, id est Ascanium, ardentem, scilicet desiderio dimicandi: aut incensum tali laude, aut Aeneade, id est filij Aeneę: satis sit, supple tibi: Numanum oppętisse, supple terram, id est occubuisse petendo mordicus terram: impune, id est sine vindicta: tuis telis. Dona. si vera est lectio, dicit, Aenidæ a nominatiuo Aeneida deduci: quasi sit datiui casus: ego cum Seruio dicam, Aenidæ, vt ει diphthongus vertatur in i longum, a nominatiuo Aeneus: sicut Achilleus, Achillides, interdum facit, & putem esse vocatiui casus: quia dicit, telis tuis. Magnus Apollo, concedit tibi hanc primam laudem: & non inuidet paribus armis, id est quamuis ipse sit arcitenens: vnde in tertio huius, At pius Arcitenens: &c. Cętera, id est per cætera: aut cæterum, o puer, parce, id est abstine bello Apollo orsus, id est ordine locutus sic: existens mortalis, id est similis mortali, & in forma mortali (sic enim Donatus legit) aut relinquit aspectus mortalis, id est mortalium sermone: quia conferendo dicitur medio, id est ad medium duntaxat perducto: quia responsum non expectabat, quo sine sermo non est completus: & euanuit procul ex oculis, scilicet mortalium: in auram tenuem, id est resoluens corpus aereum, quod assumpserat in elementum suum. Ordo.

Agnouere deum proceres, diuinaq; tela
Dardanidæ, pharetramq; fuga sensere sonantem.
Ergo auidum pugnæ dictis, ac numine Phœbi
Ascanium prohibent: ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasq; in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris:
Intendunt acreis arcus, amentaq; torquent.
Sternitur omne solum telis: tum scuta, cauæq;
Dant sonitum flictu galeę, pugna aspera surgit.
Quantus ab occasu veniens pluuialibus hœdis
Verberat imber humum, quã multa grandine nimbi
In vada præcipitant, cum Iuppiter horridus austris
Torquet aquosam hyemẽ, & cœlo caua nubila rũpit.
Pandarus, & Bitias Idæo Alcanore creti,
Quos Iouis, eduxit loco syluestris Hiera,
Abietibus iuuenes patrijs, & montibus æquos:
Portam, quæ ducis imperio commissa, recludunt
Freti armis, vltroq; inuitant mœnibus hostem:
Ipsi intus: dextra, ac læua pro turribus astant
Armati ferro, & cristis capita alta corusci.
Quales aeriæ Liquetia flumina circum,
Siue Padi ripis, Athesin seu propter amœnum,
Consurgunt geminę quercus intonsaq; cœlo
Attollunt capita, & sublimi vertice nutant.

SERVIVS.

¶ Fuga.) Abscessu. ¶ Pharetramq; sonantem.) Quia dixit supra, Et sæua sonoribus arma. ¶ Dictis.) Propter auditam orationem. ¶ Numine.) Propter agnitum deum. ¶ Intendunt acreis arcus.) Pro ipsi acies. Vt enim & in primo diximus, arcum vnusquisque habet pro viribus suis. ¶ Amẽtaq; torquent.) Pro tela amẽtis torquent. nam amentum: est lorum quo media hasta religatur & iacitur. ¶ Flictu.) Pro afflictu, id est ictu: nam detraxit more suo prępositionem. ¶ Pluuialibus hœdis.) Super Tauri cornua est signũ, cui Auriga nomen est: hunc cũ Tauro vna clara stella coniungit. Retinet aũt Auriga stellas duas in manu, quæ Hœdi vocantur: quoq; & ortus & occasus tempestates grauissimas facit. Oriunẽ autẽ cũ Scorpio mense Octobri. ¶ Iuppiter.) Aer. vt Horatius, Manet sub Ioue frigido venator. ¶ Mõtibus ęquos.) Ideo, vel cuius arborib⁹ exęquãdos. ¶ Ducis imperio cõmissa.) Aut quæ ei cõmissa fuerat imperio abeuntis Aeneę: aut, quod est melius, q̃ imperio Aneę fuerat commissa Pandaru & bitię, ne contrarium sit quod dixit, Rectores iuuenum, & rerum dedit esse magistros. Ducis imperio commissa. Scimus quod Mnestheo & alijs ducib⁹ imperauerat Aeneas ad petenda proficiscens auxilia, ne portas aperirent. vt, Castra modo, & tutos seruarẽt aggere muros. Item legimus, Mnesthea & Serestum ductores fuisse, & rerũ magistros, nõ Pandarum, & Bitiam. Vnde apparet, quia hunc locum male intellexit Donatus dicens, Commissam portam, id est creditam Pandaro & Bitiæ, qui duces non erant. Cornutus vero & melius sensit dicens, Portam quæ ducis imperio commissa fuerat, hoc est clausa, eam aperuerunt. Commissura enim dicitur tabularum cõiunctio: sicut Cicero in Fundaniana meminit. Ergo melius est vt commissam dicamus clausam, q̃ creditam Pandaro & Bitiæ. ¶ Pro turribus.) Aut vice turrium, aut pro defensione. ¶ Armati ferro.) Aut bene instructi armis aut, vt Atper dicit, ferrea corda habentes, id est dura & cruenta comitantes: vt Ennium sit secutus, qui ait, Succincti corda macheris. ¶ Liquetia flumina.) Iuxta Padum & Athesim Venetiæ flumina. Est etiam fluuius Liquetius, quem nunc cõmemorat. Ergo Liquetia, pprium est nomen, non epitheton, ne incipiamus a generalitate ad speciem reuerti, quod vitiosum est, vt si dicas, circa flumina nascuntur arbores: & sic inferas, circa Tyberim vel amnem. Sufficit enim dixisse circa flumina generaliter. Vnde apparet quia Liquetia legendum est, & non Liquentia. ¶ Intonsaq; cœlo.) Hoc ad supradictas cristas refertur. ¶ Geminę quercus.) Non quia tantum duæ nascuntur, sed ad illorum similitudinem respexit, id est quando similes eleuantur quercus.

DONATVS.

¶ Agnouere deum proceres.) Dardanidæ, inquit, proceres prudentes & sobrij agnouerunt deum locutum esse, non hominẽ, & inde magis q̃ arma diuina sensissent. ¶ Ergo auidum pugnæ dictis.) Ergo auidum pugnę Ascanium, & sua, & (quod potissimum omnibus fuit) authoritate Phœbi prohibebant, necui se certamini cõmitteret. ¶ Ipsi in cer. rur. Suc.) Vtpote quos aperta exempla certos securosq; pręstiterant. ¶ Vt clamor totis.) Emittebatur audax clamor per omnia murorũ propugnacula. ¶ Intendũt acreis arcus.) Tanta tela mittebantur, vt omnẽ obtegerent terrã. ¶ Tum scuta cauæq; Dant so. fli. ga.) Quod terra ducitur telis obiecta, quod dicta galea & scuta percussa crebros sonitus dabant, & bellantium animi, & missilium multitudo, & copiosa substantia significatur. inducitur comparatio, vt ostendatur, quanta vis telorum fuisset, & queadmodũ resonabãt, quę percutiebanẽ telis. ¶ Quantus ab occasu veniens.) Tam crebra, inquit, fuerãt, quę mittebant certantes

certantes, atq; ita percussa resonabant, q̃ dciæ sunt pluuię, cum hœdorum sidus existit, & quemadmodum crepitat grãdo, cum densis e nubibus funditur. ¶ Pandarus & Bi. Idæo.) Quia istos dixit in luco editos in lucoq; nutritos. Longi, inqt fuerunt, vt arbores, & duri vt montes. ¶ Portam quę ducis imperio cõ. rec.) Commissam sibi iussu ducis portam, inquit, vt perpetuo clausa teneretur, patefecerant ipsi arbitrio suo freti armis, hoc est fiduciam gerentes in armis plurimum posse. ¶ Vltroq; inuitant mœni. ho.) Vt hostis occasione irrumpendi decipi posset, & auderet intrare. ¶ Ipsi intus dextra, ac læua.) Stabãt isti pro turrib⁹: astant, hoc est non ante turres, aut pro ipsarum defensione tãtummodo, sed ad vicem turrium, quoniã ij excelsi fuerũt, & fortes. vt tam non homines dextra ac lęua, sed turris astare videretur. Inducitur cõparatio stantium, & proceritas monstratur. ¶ Quales aeriæ.) Sic illi stabant reseratam portam obseruãtes, tantumq; fuerunt prolixi in altitudinem immensam, vt viderentur arbores, q̃ crescendo relinquunt flumina, & in altum geminæ producuntur, atq; intonsis captibns agitantur.

ASCENSIVS.

¶ Agnouere deum proceres, &c.) Postquam Troiani Apollinem abeuntem certis indicijs agnouerant, acrius bellũ instaurãt. duoq; Pandarus & Bitias, viribus fretissimi, portam vnam aperuerunt: & hostem, vt ingrederetur prouocauerũt: quę res, illis infaustũ peperit exitum: multisq; Troianis exitio fuit, vt sequentia docebũt. Vnde id solum est Donati. ¶ Pro turribus.) Id est turrium. ¶ Ordo igitur est. Proceres, id est primores, & principes Dardanidę, id est Troiani, agnouere deum. i. Apollinem, & sensere pharetram. s. Apollinis sonantem fuga. i. inter fugiendum, aut cum fugeret. Ergo quia deum agnouerant, ipsi prohibent. s. a pugna: dictis. i. monitis, ac numine. i. authoritate Phœbi. (Dixerat enim cętera, parce puer) Ascanium auidum pugnę, & ipsi succedunt rursus in certamina, & mittunt animas in pericula aperta. Clamor it. i. diffunditur per propugnacula totis muris. i. quę erant in totis muris: & ipsi intendunt arcus acreis, id est robustos, aut ipsi acreis intendũt arcus: & torquent amenta. i. tela amentis, hoc est loris, quibus medię alligantur & iaciuntur hastæ leues seu iacula. Omne solũ sternitur. i. cooperitur telis: tum. i. simul, scuta, & galeę cauæ, quibus. s. repulsa erant tela, nam aliter non sparsa essent per terras, sed infixa corporibus: flictu, id est afflictu: & pugna aspera surgit, id est instauratur, sed tanta quantus imber venies ab occasu: hœdis pluuialibus. i. Orientibus hœdis signo pluuiali, quod in Octobri oritur: verberat. s. impetu aquarum: humũ. i. terram: & quam multa. i. cum quantum multa grandine nimbi. i. nubes grandinosę: præcipitant, sup. se, aut pręcipites cadunt in vada, scilicet aquarũ: tũc, supple, cum, id est quando: Iuppiter, id est aer horridus, Austris. i. statu Austrorum: torquet, id est deorsum impellit: hyemem, id est tempestatem aquosam: & rumpit. s. tonitru: caua nubila cœlo. i. p cœlum: Pandarus & Bitias, maximi illi Troiani: creti. i. procreati: Alcanore Idęo. i. Troiano: quos Hiera syluestris. i. in syluis versari solita: eduxit. i. extulit: luco Iouis. i. Ioui sacro: existentes iuuenes ęquos. i. ęquales abietibus: patrijs, id est in patria illorum nascentibus: & montibus, supp. patrijs: recludunt. i. aperiunt portam: quę erat cõmissa. i. coniuncta, & obstructa: imperio ducis. s. Aeneæ abeuntis: aperiunt (dicit) freti. i. adiuti armis: aut freti. i. confisi armis, quibus hostem propellere sperabant: & inuitant mœnibus, id est in mœnia: hostem vltro, id est sine instantia eius. Ipsi astant intus dextra, ac lęua. i. vtrinque: pro turribus, id est vice turrium: armati ferro, & corusci: alta capita, id est habentes capita alta coruscа: cristis, scilicet galearum: tales, supple quales: geminæ, id est

id est duæ,& pares: quercus consurgunt aeriæ, id est valde altæ: circum flumina Liquetia, id est sic dicta in regione Venetarum, siue in ripis Padi: aut propter, id est iuxta Athesim fluuium illum Venetiæ: amœnum, id est placidum aspectu:& ipse quercus attollunt, id est erigunt: capita intonsa, id est ramosa:& frondosa: cœlo, id est ad cœlum vsque:& erit hyperbole: aut cœlum versus:& nutant, id est tremere, & casum minari videntur, vertice sublimi, id est alto & supes limum longe extenso.

Irrumpunt, aditus Rutuli vt videre patentes,
Continuo Quercens,& pulcher Equicolus armis,
Et præceps animi Tmarus,& Mauortius Hæmon
Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso portę posuere in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus iræ,
Et iam collecti Troes glomerantur eodem,
Et conferre manum,& procurrere longius audent.
Ductori Turno diuersa in parte furenti,
Turbantiq; viros, perfertur nuncius, hostem
Feruere cæde noua,& portas præbere patentes.
Deserit inceptum, atq; immani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam, fratresq; superbos
Et primum Antiphaten (is enim se primus agebat)
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Conіecto sternit iaculo. volat Itala cornus
Aera per tenerum, stomachoq; infixa sub altum
Pectus abit: reddit specus atri vulneris vndam
Spumantem,& fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tũ Meropẽ atq; Erymãtha manu, tũ sternit Aphidnũ,
Tum Bitiam ardentem oculis, animisq; frementem
Non iaculo (neq; enim iaculo vitam ille dedisset)
Sed magnum stridens contorta phalarica venit
Fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squamma lorica fidelis & auro
Sustinuit: collapsa ruunt immania membra.
Dat tellus gemitum,& clypeum superintonat ingens.
Qualis in Euboico Baiarum littore quondam
Saxea pila cadit: magnis quam molibus ante
Constructam iaciunt ponto. sic illa ruinam
Prona trahit, penitusq; vadis illisa recumbit.
Miscent se maria,& nigrę attolluntur arenæ:
Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumq; cubile
Inarime Iouis imperiis imposta Typhœo.

SERVIVS.

¶ Pulcher Equicolus armis.) Vt pulcher vestib⁹. sic pulcher armis: hoc est per arma. Et qđ erat armorum, retulit ad personã. ¶ Præceps animi.) Figurate genitiuo iunxit. nam dicimus præceps furore. ¶ Agminibus totis.) Deest ab:& significat eos primo fugatos esse, mox occisos. Aut certe aliquos fugatos, aliquos interemptos. ¶ Animis discordibus irę.) Hostilibus, scilicet Troianorum, qui a Rutulis discordabãt. ¶ Fratresq;.) Quos supra dixit portam tenere. ¶ Sese primus agebat.) Hoc est incedebat. Vt, Sese Palinurus agebat. Tractus autem sermo est a ratione physica. Nam agitur corpus animi iudicio. Vnde Terẽti⁹, Quo te agis: ¶ Sarpedonis alti.) Id est nobilis. ¶ Itala cornus.) Telum de Itala cornu factum. ¶ Stomacho.) Græcus sermo est. ¶ Specus vulneris.) Poetica exaggeratio. ¶ Erymãtha manu.) Id est gladio cominus ferit. Nam illi, de quib⁹ superius dixit, non manu occisi sunt, sed misso iaculo. Ergo ad differentiam teli iacti, accipe manu, id ẽ gladio. ¶ Ardentem oculis, animisq; frementem.) Et gestu corporis, & mente commotum. ¶ Vitã dedisset.) Pro reddidisset. ¶ Phalarica venit.) De hoc telo legitur, quia est ingens Turno factum, habens ferrum cubitale & rotunditatem de plũbo in modum sphęrę. In ipsa summitate dicitur etiã ignem habere affixum. Hoc autem telo pugnatur de torribus, quas phalas dici manifestum est. Iuuenalis, Consulit ante phalas, delphinorum'que columnas, ergo a phalis dicta est phalarica: sicut a muro muralis. Sane phalaricam Lucanus dixit, neruis mitti tortilibus & quadam machina: vt, Hunc aut tortilibus vibrata phalarica neruis Obruat. Virgilius vero ait, Turnum manu iaculari potuisse. Vnde apparet aut a Lucano ad auxesim illius qui occidendus fuerat, esse dictum: aut a Virgilio ad laudem Turni, qui talem hastam manu iaculatus est. ¶ Fulminis acta modo.) Amat tela cũ impetu venientia fulminibus comparare. ¶ Taurea terga.) Vsurpauit pro taurina. Alibi taurinis follibus. Vnde sicut & Plinius dicit, deriuationes, firmas non habent regulas, sed exeunt prout authoribus placet. Bene autem per transitum eius arma descripsit. ¶ Duplici squãma & auro.) Id est duplicibus squammis aureis. Squãmæ autem sunt loricarum cathenæ in modum squammæ compositę. Sane squãma & splendorem significat, si a piscibus veniat: & sordes, si a squalore. Sed in Virgi. splendorem vbiq; significat. ¶ Et clypeũ superintonat ingens.) Aut ipse ingẽs super clypeũ intonat: aut ingens clypeũ super ipsum tonat. Nam lectum est etiam hoc clypeũ vt probat Caper: quod magis debemus accipere. Nam Homerũ imitatus est, qui ita ait ἀράβησε δὲ τεύχε᾽ ἐπ᾽ αὐτῷ. ¶ Euboico Baiarũ littore.) Bene Baiarum addidit, ne Euboicam insulam intelligeremus, Vnde Chalcidenses venerunt qui condiderunt Cumas, quę sunt Bais vicinę. ¶ Prona trahit.) Ita enim ędificatur. ¶ Prochyta alta tremit.) Atqui hæc insula plana est: sed epitheton de pręterito traxit. Nam, vt dicit Plinius in naturali historia, Inarimes mons fuit, qui terrę motu diffusus, alteram insulam fecit, quæ Prochyta ab effusione dicta est. fundere enim est προχεῖν. Prochyta ergo alta, quondam scilicet. ¶ Durumq; cubile.) Mortiferum, ad pœnam statutum.

DONATVS.

¶ Irrumpunt aditus Rutuli, vt videre patentes.) Non aditus irrumpunt, qui iam patebant: sed irruunt Rutuli, vt viderunt aditus porta patefacta. ¶ Cõtinuo quercẽs, &c.) Hoc est temerarius. ¶ Et Mauorti⁹ Hęmon Agminibus.) Hi prio venerant, vt referatam portã violenter intrarent: sed aut auersi sunt trudentum agminibus, aut limine in ipso mactati nõ omnes intelligendi sunt fusi aut versi, sed aliqui⁹ ex his occisi, aliqui in fugam versi: quia fieri non potuit, vt iidem dicãtur occubuisse, iidem abscedẽdi quæsiuisse suffugiũ. ¶ Tũ magis in a.) Rutulorũ scilicet. ¶ Et iã collecti Troes glomerantur eodem. Et conferre m. & pr. l. a.) Tãti facti exemplo animati Troiani densabantur ad portam, remotaq; trepidatione omni, & egredi longius audebant & alios cominus prouocare. ¶ Ductori Tur.) Turn⁹ cum esset in longinqua parte, & turbaret viros vnus plures & magnos: nunciatur repente nouum aliquid extitisse, Troianos cędibus feruere & tanta duci animorũ fiducia, vt portas aperirent. Ecce moralitas nunciorum, qui aduersis falso addunt plurima, plurima'que confingunt. vna enim patebat porta: ille ait, portas prębere patentes, non multi adhuc venerant Rutuli, nec plurimi occisi: ille ait, feruere cęde noua, fit hoc hominum more, & veris malis multa deteriora commiscent, quod nunciant grauius fictione falsorum. ¶ Deserit inceptum.) Hoc comperto deseruit, quod agebat, & dimisit inceptum. Incepta sæpe diximus dispositiones significare, & inuentiones fixarum sententiarum. ¶ Atque immani concitus ira) Ita scilicet, quam maiore q̃ fuerat assertione, nuncius excitauerat. ¶ Dat danum ruit ad portam.) Non quę propria esse Troianorum, sed qua defendebantur inclusi. ruit, inquit, non venit, vt ostenderet eius feruorem, qui suorum necem veniebat vlturus, & qui nolebat patentis portę occasionem perdere, ne iterum clauderetur. ¶ Fratresq; superbos.) Hic mora facienda est. Postea enim describit, quid cum ipsis gestum sit: interuenerunt quippe alii, q Turnum ab iisdem fratribus auocarent. ¶ Et primũ Antiphaten.) Primum igitur Antiphaten, qui ante fratres sese obtulerat, coniecto iaculo strauit. Superflue genus hoc describit, licet nobilem significare voluerit. ¶ Volat Itala cornus Aera per te.) Duo fuerunt, quę velocitatem dabant telo, quod iecerat Turnus: vnũ quod fuit cornus leuis & apta missibilibus: alterũ q aeris tenuitas nõ impediebat volantis excessum. ¶ Stomachoq; infixa.) Specus dixit suspensuram pectoris in modũ speluncę naturali ratione compositi, nõ vndam veram, sed in modũ vndę copiam sanguinis fundebat ex vulnere. ¶ Et fixo ferrum.) Non potuit dici feruescit: quia calor corporis cum sanguine discedebat, quo calefieri amplius non potuit. ¶ Tum Meropem, atque Ery.ma.) Et isti de illis fuerant, qui

primi furenti occurrerat Turno, magna distributionis varietas alios enim iaculo strauit, alios manu, scilicet non iaculo, vt alios, sed gladio. ¶ Tũ Bitian ardentẽ oculis, animisq; fremen.) Iste & oculis monstrabat ferociã mentis, & quid intus gereret asperitate animi testabatur. ¶ Non iaculo, &c.) Aduersus nouã hominis formam nouam inuenerat Turnus speciem, quam gentem corpore mollẽ valet euincere. non. n. ille iaculo superari poterat: misit igitur phalaricam genus teli, quod omnia superabat: quæ cum Bitiæ corpus letali vulnere penetrasset, putabatur fulmen de coelo transmissum. Describitur iam quantæ sit virtutis phalarica. perforauit duobus Tauri coriis procurata munimenta, & loricã duplici squamma confertam. In primo libro dixit, Taurino quantũ posset circũdare tergo: hic, splendidius locutus est: duo taurea terga, non dixit taurina. ¶ Collapsa ruunt imme.) Prænuntiauit descriptionis aliquam partem. ¶ Dat tellus ge.) Illo, inquit, cadente cum tanti corporis pondere gemuit terra. ¶ Et clypeum superintonat ingens.) Magna clypei species magnum fecerat sonitum, in tantum, vt coelum putaretur intonuisse. ¶ Qualis in Euboico.) Talem dat sonitum pila, quãdiu constructam iaciunt ponto Baiani littoris hoĩes. ¶ Sic illa ruinã p. t.) Dixit duas causas, quibus violentior voluebatur, & cum ingenti ruina perueniit. Vna est, quia saxis & impensarum admistione congeritur: altera, quia vrgetur in præceps, penitusq; vadis illisa recumbit. Necesse enim est, vna petere, quę magnis ponderibus cadunt, & tanto depressius, quanto fuerint grauiora. Ecce factũ ex facto. ¶ Miscent se maria.) Pilæ, inquit, casu multa alia contremuerunt.

ASCENSIVS.

¶ Irrumpunt aditus Rutuli, &c.) Docet (vt dixi) quomodo Rutuli prouocati irruperunt: vnde magna strages vtrinq; secuta est: non sine magno eorum, qui portas temere aperuerunt malo: nam ambo successu temporis interempti sunt, cum aliis quampluri-

Ordo. mis: vt ex ordine patebit. Quæ quia nihil habemus Donati. ¶ Ordo talis est. Rutuli. i. populi ipsius Turni: irrũpunt. i. irruptionem faciunt: vt. s. primum: aut vt. i. postquã: videre aditus. s. portarum: patentes. i. apertos: continuo. i. illico: Quercens, & Equicolus, pulcher armis. i. habens pulchra arma: aut potius pulcher in armis. i. cum esset armatus: & Tmarus præceps animi. i. præcipitans animum suũ. i. instabilis animi: & Hæmon Mauortius. i. bellicosus & Marti similis (absumitur, s, cum vocali, sicut, m, absumi solet: cum dicitur Tmarus, & Mauortius Hæmon. aut igitur omittenda est coniunctio, &, aut Martius, non Mauortius, legendum est. Sed quia alibi eandem videtur fecisse absumptionem, vt inter se coiisse viros, & decernere ferro: ideo hic quoq; eam esse censeã) omnes autem dicti, aut versi, sup. ab agminibus totis: dedere terga. i. fugę: aut posuere vitam: in ipso limine. i. introitu, portæ iræ. Increscunt, id est intus crescunt, & augmentantur: tum, id est tunc magis animis discordibus. i. differẽtibus: quia alii expugnare, alii propugnare pretendebant: & Troes collecti iam glomerãtur eodem. i. ad eundem locum, quo hostes: & audent iam conserre manum, & procurrere longius. s. extra portas. Nũcius perfertur Turno ductori furenti in diuersa parte. s. ab hac, vbi porta erat aperta: & turbanti viros. i. ad Turnum ductorem, &c. hostem feruere noua. i. magna, & inaudita cęde: & prębere portas patẽtes: & ita ipse deserit inceptum: atq; concitus, id est concitatus: immani. i. sæuissima ira: ruit. i. præcipitanter currit: ad portam Dardaniam. i. quã Dardanidæ aperuerant: aut ad portam Troianam: & ad fratres superbos. s. Pandarum, & Bitian: & sternit primum Antiphaten nothum. i. filium naturalem, & illegitimum: vulgo, bastardum, vocant: Sarpedonis, illius viri Troiani: de matre Thebana. s. ex Thebis Thracię, sternit (dicit) iaculo coniecto: & sternit primũ, enim, pro quia: is primus agebat se subaudi obuiã: cornus Itala. i. Italica: a Turno emissa: hoc est, telum ex cornu factum: volat per aera tenuem: & infixa stomacho abit sub pectus altum. i. profundum, aut eleuatum: specus. i. foramen factum, reddit vndam atri vulneris spumantem: & ferrum fixum in pulmone, tepescit. s. ibidẽ. Tũ Id est deinde: postquã strauerat Antiphaten, ipse sternit manu sua Meropem, atq; Erymanthũ: & sternit tum supp. sternit Bitian ardentem oculis, & frementem animis, nõ dicit sternit iaculo: neq; enim. i. nam non. Nam ille non dedisset vitam iaculo. i. non potuisset letaliter vulnerari iaculo, sed phalarica. i. telum illud: contorta. s. brachiis Turni: venit stridens magnum. i. magnopere: acta modo. i. per modum fulminis: quam. s. phalaricam, nec duo terga taurea. i. taurina, sup. sustinuerunt: nec lorica fidelis squammis: & auro. i. squamma aurea duplici. i. habens duplicem squammarum aurearum ordinem: sustinuit. i. sursum tenuit: ita vt non penetraret, quia penetrauit omnia: & ideo immania membra collapsa. i. simul labentia: ruunt. i. corruũt. Tellus dat gemitum, & ipse ingens. i. valde magnus: tonat super clypeum, super quem. s. cecidit: aut si auersus cecidit: & etiã hoc clypeum dicitur. ¶ Ordo est. Et ingens clypeum tonat super. s. ipsum corpus prostratũ. Qualis. i. qualiter, pila. i. colũna saxea. i. lapidea: cadit quondam. i. aliquando (nam cecidit tempore Poetę: vnde & Hora. in arte, Debemur morti nos nostraq;: siue receptus Terra Neptunus classes Aquilonibus arcet Regis opus, sterilisq; diu palus, aptaq; remis Vicinas vrbeis alit, &c. Exclusit autẽ illinc partem maris Iulius: sed p̃ruaualuit mare, etiã Augusti tempore) in littore Baiarum Euboico. i. ab Euboicis Chalcidensibus in Italia, iuxta Baias habitato: quam. s. pilam constructam: ante. i. prius magnis molibus, sup. fluctus: aut procellæ iaciunt. i. deiiciunt: ponto. i. per pontum: illa. s. saxea pila: prona. i. inclinata ad terram: trahit ruinam sic. s. vt Bitias cecidit: & illisa penitus. i. pene intus, seu intrinsecus: vadis, id est p̃ vada, aut ad vada recũbit. i. prosternitur, & arenæ nigrę: aut quia profundæ, aut quia palud. oię attolluntur. i. eriguntur: tum. i. deinde: Prochyta. i. insula illa, ante Misenum promontorium auulsa, olim. ab Inarime insula alta. s. olim, antequã per effusionem planificata esset, tremit, sup. cum sonitu: aut tremit alta. i. altum: diffuso. s. sonitu ab alto: & Inarime altera insula vicina, abs qua Prochyta (vt dixi) vi aquarum abscissa est: imposta. i. imposita, & pro poenitentia (vt dicunt) assignata Typhoeo. s. giganti, contra deos pugnare auso: imposta (inquit) imperiis. i. per imperia Iouis: appositorie, durum cubile: aut imposita, vt sit illi, durum cubile. Quia phalarica, argutius a Landino describitur. adde & eius verba quæ sunt:

Phalarica. Phalarica (ait Amianus) appellata est, a Phalari tyranno: vel quod phalas. i. turres, ictu diruat: est autem hastile missile: & teres præterq; ad extremum, vbi prominet ferrum tripedale, stupa circundatum, & pice, & sulfure, circũlitum addito aliquando bitumine & oleo non emittitur, nisi concepta flamma: vt cum per aerem defertur, fulmen videatur, lędit ictu & igni.

SERVIVS.

¶ Stimulos acreis.) Sæuiẽdi scilicet, nam sunt & timoris, & libidinis stimuli. Notanda quoque prooeconomia quę id agit vt verisimile sit Turnum victorẽ euasisse e castris. ¶ Vndiq; conueniunt.) Illi sine dubio quibus Mars iniecit audaciam, inuenta opportunitate irruperint castra Troiana. ¶ Duro in certamine linquit.) Sine spe euadendi. ¶ Ast alios secum includit.) Statius, Par operi iactura lucro, nanq; hoste recepto Exclusere suos. ¶ Vltro.) Insuper. ¶ Demẽs.) Hoc ex affectione sua posuit poeta. Alibi, Sed tum forte caua dum personat æquora concha Demens, & cantu vocat in certamina diuos. ¶ Dotalis regia Amatæ.) Tibi data per dotem. Et bene Amatę, quæ illum sola generum esse cupiebat. Sane, notãdum quia id agit, vt ostẽdat se non per imprudentiam Turnum inclusisse, sed illum per temeritatem sibi minime p̃futura castra penetrasse. ¶ Olli subridens.) Magnã confidẽtiam virtutis ostendit. ¶ Priamo narrabis Achillẽ.) propter illud Sibyllę. Alius Latio iam partus Achilles. Et dictum est vt illud, Degeneremq; Neoptolemum narrare memẽto. ¶ Rudem nodis.) Non leuẽ, nec pulchram, sed fortem. ¶ Cortice crudo.) Viridi. Nam hastę torrẽtur. ¶ Vulnus Saturnia Iuno detorsit veniens.) Pleriq;, sed non

Hic Mars armipotens animum, viresq; Latinis
Addidit, & stimulos acreis sup pectore vertit,
Immisitq; fugam Teucris, atrumq; timorem,
Vndiq; conueniunt, quoniam data copia pugnæ
Bellatorq; animo deus incidit,
Pandarus, vt fuso germanum corpore cernit,
Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res,
Portam vi multa conuerso cardine torquet
Obnixus latis humeris, multosq; suorum
Moenibus exclusos duro in certamine linquit.
Ast alios secum includit, recipitq; ruentes
Demens, qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit irrumpentem, vltroq; incluserit vrbi:
Immanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo noua lux oculis effulsit & arma
Horrendum sonuere, tremunt in vertice cristæ:

Sanguineæ, clypeoque micantia fulgura mittit.
Agnoscunt faciem inuisam, atque immania membra
Turbati subito Aeneadæ: tum Pandarus ingens
Emicat, & mortis fraternæ feruidus ira
Effatur. [Non hæc dotalis regia Amatę, PANDA.
Nec muris cohibet patrijs media Ardea Turnum.
Castra inimica vides, nulla hinc exire potestas.
[Olli subridens sedato pectore Turnus POE.
[Incipe, siqua animo virtus, & consere dextram: TVR.
Hic etiam inuentum Priamo narrabis Achillem.
[Dixerat: ille rudem nodis, & cortice crudo POE.
Intorquet summis adnixus viribus hastam.
Excepere auræ: vulnus Saturnia Iuno
Detorsit veniens, portæque infigitur hasta.
[At non hoc telum, mea quod vi dextera versat TVR.
Effugies: neque enim is teli nec vulneris author.
[Sic ait: & sublatum alte consurgit in ensem, POE.
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Diuidit, impubesque immani vulnere malas.
Fit sonus, ingenti concussa est pondere tellus.
Collapsos artus, atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens: atque illi in partibus æquis
Huc caput, atque illuc humero ex vtroque pependit.

non idonei commentatores, dicunt esse hoc loco occisum Turnum: sed causa œconomię gloriam a poeta Aeneæ esse seruatam: quod falsum est. Nam si veritatem historiæ requiras, primo prælio interemptus est Latinus. Inde vbi Turnus Aeneam superiorem vidit, Mezentij implorauit auxilium. Secundo prælio Turnus occisus est: & nihilominus Aeneas postea non comparuit. Tertio prælio Mezentium occidit Ascanius, hoc Liuius dicit, & Cato in Originibus. ¶ Telum.) Hoc loco telum, gladium dixit a longitudine. Vnde & mustela dicitur, quasi mus longus. ¶ Telum autem pro gladio posuisse illud significat, quod infert paulo post. Consurgit in ensem. ¶ Is.) Talis, par, similis. ¶ Alte consurgit in ensem.) Genus feriendi Gallicanum. Sallustius, Regressi ad faciliores ictus loco cedebant.

DONATVS.

¶ Hic Mars omnipotens.) Turni factum cæteris audendi fiduciam dedit. ¶ Et stimulos acri sub pectore vertit.) Et quasi quibusdam stimulis rursum imbelli certamen accendit. ¶ Immisitque fugam Teucris.) Contra Troianis iniecit metum, & ex eo fugam: non enim fugit, nisi qui stare formidat, & diffidet præsentibus. ¶ Vndique conueniunt.) Causa conueniendi dicitur, quoniam data copia pugnę, quę antea non fuit. ¶ Bellatorque a.d.i.) Totum in vnum conuenerant Troianorum timor, & fuga, & Turni ex prospera dimicatione successus: Data quoque regnandi copia, & belli gerendi ardor, quem armipotens deus vniuersis ingesserat. ¶ Pandarus, vt fuso.) Pandarus cum considerando cognosceret, in fratris interitu partem se auxilij perdidisse, & virum interisse, quem putabat inuictum, casibus quoque multis subiacere, quę homines agunt, & suam mutatam esse fortunam. ¶ Portam vi multa.) Hoc fecit, vt emendaret factum suum, quod aduersa corruperant. ¶ Multosque suorum.) Portam claudere quam congesti hostes oppleuerant, quantę fuit virtutis? fecit tamen quod exigebat necessitas, exclusis aliquot suis & ad perniciem traditis, receptis vero nonnullis hostium: quot & commodum esset, contrarium posuit, quia aut occidi illic potuerunt, aut præualere. ¶ Demens, qui Rutulum.) Nisi illum multa aduersa turbassent, plenam potuisset procurare victoriam: si irrumpentem Turnum cum cæteris recepisset, eum.s. qui vltro venerat vt periret. ¶ Immanem veluti.) Ecce vitium eius, qui non vidit Turnum plurimum inter cæteros eminentem, quod si fecisset, esset tale, quale si clausisset cum paruis pecoribus Tigrim. ¶ Continuo noua lux oculis.) Tanta fuit inter cæteros dissimilitudo Turni, vt illum forma corporis & armorum qualitate quiuis posset agnoscere. Denique agnouerunt Aeneadę facile, qualem nunquam viderant: & licet turbati, quis esset, intellexerunt. ¶ Turbati subito Aeneadæ.) Resipiens Pandarus vidit, quem ante nequiuerat noscere: & in ira perditi fratris positus gratulatus hostem ablatum ad pœnam, sic instituit loqui. ¶ Non hæc dotalis re. A.) Sic, inquit, fretus audacia consistis, ac si te Amatę regia habeat? iocularitér hoc dixit, quoniam Amata illum vehementissime diligebat, aut quasi, inquit, teneat ciuitas patris, in qua ociosus esse consuesti: noli me res vlterius. ¶ Castra inimica vides.) Tenent te obsessum castra, quę inimicus intrasti, nec aliquem tibi exitum tribuunt. ¶ Olli subridens.) Diuersos animorum motus singulis dedit. Pandarum dicit sublato animo, quod Turnum teneret in septo castrorum, & quod esset fratris amissione confectus, dedit ei superbum quoque sermonem, Turno patientiam tribuit, denique sine tumore mentis responsum dedit, huiusmodi sermone. ¶ Incipe siqua a.v.) De fiducia fortitudinis vrbanum potius quam contumeliosum reddidit in respondendo sermonem. Iocatus etiam ipse de nominibus, vt Pandarus fecit, si, inquit, aliquatenus tua virtute confidis, inijcere, ego te ad Priamum mittam, vt in Italia alterum Achillem nuncies inuenisse. ¶ Dixerat.) Hoc de Turno sit dictum. ¶ Ille.) Hoc est Pandarus. ¶ Rudem nodis.) Incompositam scilicet & impolitam, quam sola fortitudo maxima potuisset emittere. ¶ Excepere auræ.) Hasta ipsa auras potius, quam hominem verberauit. ¶ Vulnus Saturnia Iuno Detorsit.) Quippe auxilio Iunonis detortum est vulnus a Turni corpore: portæque magis infixa: ictus quam validus fuit, vt exceptum auris portæ figeretur. ¶ At non hoc telum.) Verba sunt Turni loquentis ante ictum: hoc, inquit, telum tu non effugies, quod magna vi versat dextera mea: neque eius ictum poteris euitare. non enim hoc tu mittis, vt inefficaciter currat, tale enim veniet qualis ego sum, cuius manu portatur, & regitur. ¶ Sic ait, & sublatum.) Ecce qua ratione ait, effugi ictum tuum, declinare tu non poteris meum. quando enim telum missile est, potest declinari vigilantibus oculis, & corporis mobilitate, cum vero ventum fuerit ad manum, atque ense pugnatur, ictus nulla potest ratione frustrari, & tunc vera virtus ostenditur, timentis est certare hastis, & telum longius mittere, Turnus igitur, vt se ostenderet virtute potiorem, gladio magis vsus est, nec timuit tantum hosti propior fieri, vt consurgere in ensem posset, & ferire, quod non facit, nisi qui proprię virtuti confidit. Itaque vt manum, inquit, erexit. ¶ Mediam ferro gemina.) Totum hoc quod factum descripsit, licet exponi non debeat, quia planum est: tamen melius apparebit, cum fuerint inspecta sequentia. ¶ Fit sonus.) Sonus, quem ipse ictus fecerat & ruina prostrati. Pondus autem sensit terra, quę sustinebat occisum. ¶ Collapsos artus.) Impleuit terram funere proprio, & dissoluto cerebro ac sanguine suo arma quoque perfudit. ¶ Atque illi partibus ęquis.) Hęc est omnis descriptio mortis Pandari: medio, inquit, capite ictum teli venientis excepit, & per frontem ac faciem plaga descendens singulas partes singulis humeris dedit. ecce propter quam causam supra posuit. sic ait, & sublatum alte consurgit in ensem. hominis.n. longi, & eius, cuius forma arboribus luci comparata est, caput & faciem vno ictu in duas partes separare non posset, nisi in ensem consurgens altior esset effectus, vt descendens plaga facilius compleret hominis necem. Tanta autem facti celeritas fuit, vt aduersus consistentes Pandarus venientem mortem vitare nequiuerit.

ASCENSIVS.

¶ Hic animum Mars armipotens, &c.) Prosequitur reliquam pugnæ narrationem, docetque Turno vireis arte infusas: imitatus in hoc Homerum, qui deos, bello Troiano se immiscuisse frequenter attestatur. Faciensque verosimile, Turnum tantam vim belli sustinuisse: quocirca etiam Teucris animos ablatos dicit, vt non sua ignauia, sed deorum violentia in fugam versi censeantur: sic enim abunde purgantur. Nam (vt in .ij. dictum est) nihil inuitis fas quenquam fidere diuis. Docet prǽterea portam a Pandaro, qui eam temerarie patefecit: inconsulte clausam, exclusis videlicet consocijs, & incluso Turno. De quibus omnibus nihil decerptum est ex Donato. ¶ Ordo igitur est. Mars armipotens, id est armorum, & bellorum deus: addidit hic, id est hoc loco & tempore: Latinis, scilicet Turni populis: vires, scilicet animorum, & corporum: quia geminat victoria vireis: & vertit, id est vertendo pungit (tractum a virga, quę dum vertitur, boues stimulantur) sub pectore. i. præcordiis: stimulos acreis, id est vehementis furoris, & iræ: & immisit Teucris fugam. i. animum fugiendi: que, pro id est timorem atrum. i. perniciosum, & detestabilem, atque ignominiosum: quia sicut rem laudabilem, claram & illustrem dicimus, ita vituperabilem, atram, & obscuram. Latini, sup. conueniunt vndique. i. ex omni parte: quoniam copia, id est copiosa facultas: pugnę, id est pugnandi: data, supple est, id est facta & concessa: & deus bellator. s. Mars: incidit animo. i. in animum eorum: hoc est omnem acceperunt animum, seu cupiditatem bellandi. Pandarus vt, id est postquam cernit gerr- Ordo.

manum.s.Bitiam:corpore fuso.i.cuius corpus erat fusum,aut habentem corpus fusum:& vt cernit.i.confiderat & videt:quo loco.i.in quo statu,& qua conditione sit fortuna:quia videt eam ad Latinos,relictis Teucris defecisse:& qui.i.qualis casus:agat res.s.bellicas:torquet.i.applicat,& claudit,torquendo multa vi:portā conuersam.i.quam cōuertebat ad postes suos vt claudatur:torquet inquam obnixus.i.obnitēs humeris latis:& linquit multos suorum.i.ex suis cōmilitonibus,exclusos moenibus.i.nouæ Troiæ:aut castrorum Troianorū,sub certamine duro:quia Inuito Marte,qui quos Latinis addidit,Teucris abstulerat animos,Ast.i.sed includit alios secum:& recipit ruentes.i.præcipitanter accurrētes,vt recipiantur:existens demens:qui.i.vtpote qui nō viderit regē Rutulum.i.Rutulorum:aut qui & ipse Rutulus erat,hoc est Turnum,in medio agmine.i.Troianorum:ruentium,scilicet ad portas:& ita irrumpentem.i.vi intrantē:& qui incluserit vrbi.i.in vrbem:vltro.i.vltra id quod deberet facere:quia quā debebat summa vi propulsare,ignarus recepit,atque inclusit:veluti,sup.includeret Tigrim immanem.i.ferocissimam:inter pecora inertia.i.arte repugnandi,aut se defendendi carentia:vt sunt oues,& capræ:quas,vt decorum styli seruet,periphrasticos tantum,& non expresse ponit,ne in re tam sublimi,humillima nominet,sicut alibi pro ciconia,dixit,Candida venit auis,&c.) Continuo.i.statim,vt receptus,atq; inclusus est:lux.i.fulgor,noua.i.insolitus & vehemens:effulsit.i.emicuit:oculis.s.Turni:& arma,supp.eius:sonuerunt horrendum.i.horrende,aut horribiliter:cristæ.s.ipsius galeæ,de qua dictum est:q̄ magis illa tremens,tanto magis effera flammis:sanguineæ.i.sanguinei,quia ignei coloris:& mittit clypeum.i.in clypeū:fulmina micātia.i.radios in morem fulminis resplendentes:Aeneadę.i.Aeneę subditi.s.Troiani turbati:subito .i.ex re subita,aut de repente:agnoscūt & faciem inuisam.i.quam odio habebant,aut talem cui inuideri posset:quasi inuisibilem,si in ea significatione diceretur:atq; immania membra,id est valde magna & terribilia,quæ res in gloria cedet Aeneæ,qui talem vincere potuit:tū,id est tunc:Pandarus ingens,id est valde magnus,& sine exemplo:emicat,id est eminet,& extra alios tollitur,& feruidus,id est feruens,& incensus:ira mortis fraternæ,id est concepta:propter necem fratris eius.s.Bitiæ:effatur,id est palam,& clara voce loquitur.Hæc non est regia dotalis Amatę,id est quam Amata Latini coniux in dotem tibi cum filia spopondit.nec Ardea.s.ciuitas patria:Turni media,id est in medio sui:cohibet,id est continet:Turnum,scilicet medium in ea:vt sit media,pro mediū:muris patriis,id est intra quos natus est.tu o Turne,vides castra Inimica nulla potestas exire,id est exeūdi hinc:est,supple tibi.Turnus subridens olli,id est tunc illi:pectore sedato,id est tranquillo,inquit,supple,incipe,id est ini mecū certamē,aut duellum:si qua,id est aliqua virtus est animo:& cōsere dextram,scilicet mecum,tractam a luctatoribus,tu narrabis Priamo,scilicet apud inferos,quo te mittam:sicut Pyrrhus in secundo.Referens ergo hæc:& nuncius ibis Pelidę genitori illi mea tristia facta,Degenerem'que Neoptolemum,narrare memento:narrabis ergo Priamo,Achilli similem:inuentum,etiam hic,id est in hac noua Troia.Dixerat,scilicet Turnus,ille.s.Pandarus:annixus,id est annitens,summis viribus intorquet,scilicet in Turnum,licet non peruenit in eum vsq;:hastam rudem nodis:& crudo,id est impolito cortice.Aurę .i.aer,& ventus,accepere.s.hastam.Iuno Saturnia detorsit,scilicet de Turno:vulnus.i.hastam,veniens.s.in Turnum,nisi Iuno depulisset.Aut sic.Aurę accepere vulnus,id est lęsæ & vulneratę sunt,hoc est transfixę:& non Turnus:quia,supple Turnus ait,tu nō effugies hoc telum.s.quo comminus concertatur ensem,videlicet:quod.s.telum,id est quem ensem:mea dextera versat,id est vibrat & tractat:enim.i.nam,author teli,nec vulneris est is.i.talis.s.q̄lis tu es.Ait in quam Turnus sic:& consurgit.i.erigit se:in ensem sublatum,id est sursum erectum,& diuidit ferro,id est ense ferreo:frontem,scilicet Pandari:mediam inter gemina,id est ambo tempora,id est extremitates concauas capitis:& diuidit malas,id est maxillas:impubes,id est imberbes:vulnere immani,id est sęuissimo:sonus fit,scilicet ex ictu:& tellus concussa est ingenti pondere,scilicet corporis cadentis.Ipse enim Pandarus moriēs:strenuit humi.i.super humum,artus.s.suos collapsos:atque arma cruenta.i.foedata:cerebro.s.effuso:atq; caput pependit illi in partibus ęquis,id est ęqualibus:ex vtroque humero:huc atque illuc .i.in vtranque partem,tam dextram,quam sinistram.

Diffugiunt,versi trepida formidine Troes.
Et si continuo victorem ea cura subisset:
Rumpere claustra manu,sociosq; immittere portis,
Vltimus ille dies bello,gentiq; fuisset.
Sed furor ardentem,cædisq; insana cupido
Egit in aduersos.
Principio Phalarin,& succiso poplite Gygen
Excipit:hinc raptas,fugientibus ingerit hastas:
In tergum(Iuno vires,animumq; ministrat)
Addit Halyn comitem,& confixum Phegea parma:
Ignaros deinde in muris,Martemq; cientes,
Alcandrumq;,Haliumq;,Nemonaq;,Prytanimq;,
Lyncea tendentem contra,sociosq; vocantem
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat,huic vno deiectum comminus ictu
Cum galea longe iacuit caput,inde ferarum
Vastatorem Amycum,quo non felicior alter
Vngere tela manu,ferrumq; armare veneno:
Et Clytium,Æoliden,& amicum Cretea Musis,
Cretea Musarum comitem,cui carmina semper
Et citharæ cordi,numerosq; intendere neruis:
Semper equos,atq; arma virum,pugnasq; canebat.
Tandem ductores,audita cæde suorum,
Conueniunt Teucri,Mnestheus,acerq; Serestus,
Palantesq; vident socios:hostemq; receptum,
Et Mnesthe⁹.[Quo deide fugā!quo tēditis,iqt, MNE.
Quos alios muros:quæ iam vltra moenia habetis!
Vnus homo,& vestris o' ciues vndiq; septus
Aggeribus,tantas strageis impune per vrbem
Ediderit!iuuenum primos tot miserit Orco!

SERVIVS.

Bello gentiq; fuisset.)Duo dicit.Et bellum finiri potuit omnibus interemptis,& gens penitus fuisset extincta occiso Ascanio:a quo Romani ducunt originem.Ideo Bello,gentiq; dixit,quia bellum plerunq; finitur gente superstite,vt in bello Troiano contigit. Cędis'que insana cupido.) Excusat Turnum cur non a porta fugatis Troianis penitus deleta sint castra. Principio.) Intra castra,post Troianorum fugam. Succiso poplite Gygē Excipit.) Ordo est,Excipit & succidit poplitem:nam ante fuit vt eum circunueniret insidiis.Poples autē,po correpta est,sicut in Sereno legitur:sed producitur positione. Hinc.) Nec loci est,nec temporis.sed ordinis,id est deinde.Raptas autem,de hostilibus cadaueribus.Nam quod dicit Donatus,ab armigero:non procedit,nec enim lectum est. Iuno vires animumq; ministrat.) Ne sit incongruum vnū tot occidisse,dat Iunonis auxilium.Horatius in arte poetica,Nec deus intersit,nisi dignus vindice nodus Inciderit. Alcandrumq;,Haliumq;,Nemonaq;,Prytanimq;.)Home.versus,tm̄ cōiunctione mutata.ἄλκανδρον θ᾽ ἅλιόν τε νόημονά τε πρύτανίν τε.Vnde apparet non ad historiam,sed ad ornatum poematis hæc nomina pertinere. Tendentem contra.) In se facientem impetum. Cum galea longe iacuit caput.)Ad exprimendam celeritatem præterito vsus est tēpore.Potuisse autem caput cum galea longe iaci,præmissa loci altitudo significat.Ergo eum cominus percussum intelligamus,sed tantā vim ictus fuisse vt longe caput excuteret. Felicior.) Peritior.Nā in vngendis telis non est felicitas,sed peritia.Sane nec vngo,nec vnguētū u recipit,excepto vno noie,vt vnguen.Vn̄ est,Et pingues vnguine ceras. Ferrumq; armare veneno.)speciose dictū armabat ferrū,quo nos armare cōsueuim⁹. Amycum Cretea musis.)Poetā Lyricum,& tale ē schema per repetitionē,vt sequtur,Pulcherrim⁹ Astur,Astur equo fidēs. Numerosq; intēdere neruis.)Rhythmos facere intētione neruorū.Nā nunc sunt Rhythmi:vt,Numeros memini,si verba tenerē.Ergo hoc dicit,Secūdū chordas verba componebat. Audita cędę suorum.) Seruat τὸ πρέπον.i.decorum:ne pręsentib⁹ ducibus Turnus tot strages fecisse videatur. Quo deinde fugam?)Aut vacat deinde,vt tandem,gentium locorū.Aut intelligimus

Non infelicis patriæ, veterumq́; deorum,
Et magni Æneæ segnes miseretq́; pudetq́;!

intelligimus mente eũ tractas se, q̃ de campis milites solent ad castra confugere: & sic dixisse, Quo deinde? scilicet de castris: quo fugitis vlterius? & hoc est melius. Vñ & sequit̃, Quos alios muros? & sic est dictũ post cogitationẽ, Quo deinde? sicut Terent. dixit, Quid igitur faciã? ❡ Vnus homo.) Ac si diceret mortalis. Et bona attenuatio est, cum supra dixerit, Rutulũ in medio nõ agmine regẽ. ❡ Infelicis patriæ.) Troiæ, in qua nunc sunt. ❡ Veterumq́; deorum.) Penates significat, quos semper coluere Troiani. ❡ Miseretq́;, pudetq́;.) Sic Pallas, Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris.

DONATVS.

❡ Diffugiunt versi.) Troiani oẽs tali exemplo perterriti fugiunt. ❡ Et si continuo.) Occisis illis, qui valebant obsistere, si victorem Turnum cõgrua cura tetigisset: vel maxime, quia fugerant ceteri, vt perruptis claustris portaq́; patefacta suos admisisset: eodẽ die omnis Troianorũ gens fuisset absumpta, & plenus belli terminus prouenisset, Cur hoc non sit factũ, subnectitur. ❡ Sed furor ardentem.) Impedijt hoc consiliũ furor, qui humanas mẽtes a tractantibus cõmodis proturbare cõsueuit. raptus est. n. vt insequeretur fugientes, & nõ vidit, quod prodesse plus posset. ❡ Principio phalarum.) Locus iste intellectus duplicẽ rationẽ põt admittere. Aut enim hastas sublatas hostibus ingerebat, aut alijs raptas in eos iaciebat, qui fugerant, excipiebant autẽ iactus oẽs in terga, quę dederant hosti. ❡ Iuno vires animũq́; m.) Vbi erexit laudibus Turnum, ibi eũ plena vituperatione deiecit. Nihil enim propria virtute faciebat, sed Iunonis iuuabatur auxilio. ❡ Addit Halyn comi.) Deinde addit comitem Halyn & Hegeum, qui nescij, quid esset cũ alijs gestum, pugnã in muris nouare nitebantur. ❡ Alcandrumq́;, Haliumq́;, &c.) Post multos quos pstratis comites dedit, Lynceum aggressus est, qui socios vocauit ad bellũ, sed cũ istum animantem cæteros & hortantẽ obuium habuissent, occisione aggeris sublimior factus caput eius e summo percussit, & vno ictu abscissum longius facit iacere cum galea, quod dixit, cum galea longe iacuit caput, virtutem ferientis ostendit, nã non longe cum galeæ pondere iacuisset, nisi magna fortitudine virium fuisset excussum. ❡ Inde ferarum Vast.) Iste venator fuit, qui vt facilius feras occideret, ferrum armabat venenans vnguentis. ❡ Et Clitiũ Æolidem.) Hoc est Æoli filiũ. ❡ Et amicũ Cretea musis.) Amicitia musarum qualis viuit, ex sequentibus docet. ❡ Cretea mu. co.) Non tantum amicus musarum fuerat, verũ etiam comes. ❡ Cui carmina se. Et ci. c.) Non vnam tantummodo musicę artem nouerat, sciebat componere carmina, nouerat citharæ studiũ & loqui p neruos. Ea quippe moderatione tẽdebat, vt humanam vocẽ sonis & numeris testarentur. ❡ Semper equos.) Hoc laudis augmentũ est, vt scientiam musicã nõ ad turpes cantus, sed ad virorũ fortia facta converteret. Denique ait, equos, aut arma canebat, aut bella. ❡ Tandẽ ductores.) Non soli, sed inter cæteros ipsi pręcipui. ❡ Pallantesq́; vident.) Contrariũ nescio quid, vt clauso hostio cũ insistere debuissent, atq́; hunc necare, fugere potius, q̃ cum hoc certare maluissent. ❡ Et Mnesth.) Mnestheus suos obiurgans, deinde ait, hoc est, vt vidit fugientes, confestim locutus est ista. sic, inquit, fugitis quasi vos exitio fuga possit eripere, vellem tamen nosse, quo fuga vestra contendit. Ille ait, præsens periculum fugit, q receptaculi põt habere subsidiũ. Vos quo tenditis? quę vobis pręter istius loci munimenta sunt? qui occurrerẽt fugientibus muri? quæ talia Turris Palantes exciperet? hoc est, quod ait. ❡ Quos ali. mu.) Incipit iam factum ipsorum excutere, & dũ consiliũ incõmodum reprehendit, quod incõsulte timerent, viã, quã sequi debeant, subtiliter monstrat. ❡ Vnus homo.) Vnus, inquit, homo multos hoies captiuos liberos non vna cæde, sed plurima & nulla vltione repetita iuuenes electos & nobiles ac tanti muneris strauerit? & hoc fecerit per vrbẽ? in qua facilius adunata multorũ manu potuit sterni? solus valuit plures occidere? ❡ Non infe. pa.) Non, inquit, vobis venit in mentẽ infelix patria? quã reparare debemus? nõ dij Troię considerant̃, quos vultis addicere? non Aeneę cõpilatio absentis, qui nobis spẽ suã filium ve cõmisit? Segnes vos esse non miseret aut pudet? miseret, pertinet ad deos, & patriã: pudet, ad Aeneã, patiemini vnũ socij, feretis ve inclusum post tot virorũ taliũ ęgdem vnum ex his locis potes emittere, qui subueniat inopi, quis iuuabit inclusum. Expergimini aliqñ sententia viros, vt quos irrũpendo hostis contempsit vestram noscat virtutem.

ASCENSIVS.

❡ Diffugiunt versi, &c.) Docet exemplis, quæ sit alea belli, cum etiam vnum hostem intra moenia sua clausum, fugerint Troes: & Turnus immemor salutis & victorię, non meminerit portas aperire, atq́; socios recipere: quos si recepisset, gentem Troianã delere potuisset. Describit præterea, primorum bellatorũ resistentiam & Cretei vt varietate opus placeat, etiã in musica peritiam & Mnesthei acrẽ increpationẽ. De quibus oibus hoc tantum receptũ est Donati. ❡ Semper æquos.) Laus hominis, quod tantum musicam, nõ ad turpeis actus, sed ad res egregias adhiberet. ❡ Miseret.) Pertinet ad deos. ❡ Pudet.) Pertinet ad Aeneã. Hęc ille. ❡ Ordo est. Teucri versi. s. in fugam: formidine trepida. i. res in quibus est, vt mentes Teucrorum præ anxietate trepidas faciẽte: diffugiunt. i. in diuersa fugiunt: & si ea. i. talis cura. i. solicitudo aut prouidentia: subisset. i. subiuisset: continuo. s. vt diffugerunt: victorẽ. i. mentẽ, victoris. s. Turni: rũpere claustra. i. clausuras portarũ, manu. s. sua: & immittere portis. i. in portas, vt sit datiuus casus: aut, per portas, vt sit ablatiuus, per locum significãs: socios. i. commilitones: ille dies fuisset vltimus: bello. s. cum Troianis gerendo: & genti. s. Troianæ, quam morte Ascanij deleuisset: sed furor. s. Martius, & insana cupido: cædis, id est occidendi: egit. i. impulit eum, in aduersos. i. obstantes siqui erant. Ipse igitur, excipit, id est medio mortaliũ tollit, principio Phalarim, & Gygẽ, poplite succiso. i. cui poples prius ab eo succisus erat. Est aũt poples poplitis, nõ poplex poplicis, posterior pars cruris, supra suras ex aduerso genuum, vbi est neruorum eminentia. & ipse ingerit hinc. i. deinde, aut ex hac nece: fugientibus. s. Troianis: hastas raptas, id est quas rapuit de terra elapsas fugientibus: ingerit inquã in tergũ, q a terga dedere. Iuno ministrat vires & animum (vt verisimile sit, vnum tot potuisse Iunonis attestatur auxilium Turno præsens fuisse) addit igitur, prostratis: Halyn comitem, id est socium mortis: & Phegea confixum, parma. i. simul cum parma: deinde, supple addit: aut occupat (vt sequitur) in muris. i. intra muros ignaros. i. ignorantes, quod ipse Turnus intra moenia esset: & cientes, id est aduocantes: socios. s. exclusos. Addit inquam Alcandrum, & Halium, & Nemona, & Prytanim (alij tamen, Prytanium, legũt: legendo autem vt Ser. Prytanim, erit spõdeus in quinto) & ipse dexter. i. expeditus bellator, potius q̃ a dextera veniens, connixus ab aggere, occupat gladio vibranti. i. euaginato & micanti: nã dum gladius molli bractea quatitur, vibrare dicitur. Lyncea. i. virum illum (a nominatiuo Lynceus) tendentem contra. i. facientẽ impetum: & vocantem socios, caput iacuit hinc deiectum cum galea: longe. s. a trunco, vno ictu: comminus. s. facto, hoc est quasi cõiuncta manu. Inde, supple occupat: Amycum, virum illum (media breui, & proprium) vastationem ferarum, id est interfectorẽ faciendo syluas, abactis, aut sublatis feris vastas: quo, scilicet Amyco: alter non erat felicior, id est magis idoneus, aut cum maiore felicitate & dexteritate solitus, vngere manu. s. tua tela: & armare veneno ferrũ, quo. s. nos armamur: & sup. occupat Clycium Æoliden. i. Æoli filium: & Cretea, amicum Musis. i. Philomusum, & poetam Lyricum (habet autem mediam longam, q a adiectiuum hic, est amicum.) Cretea (inquit), comitem Musarum, cui carmina, & cithara erãt, sup. semper: cordi. i. voluptati, & ad cor: & intẽdere numeros neruis. i. neruos numeris, vt sit hypallage: aut intendere numeros. i. facere rhythmos: neruis. i. ad crepitum neruorum. Qui, supple canebat semper equos: atq́; arma virum. i. virorum: & pugnas. i. Lyricus erat: vnde Horatius in arte, Musa dedit fidibus diuos pueros q́; deorum. Et pugilem victorem, & equum in certamine primum. Ductores Teucri. s. Mnestheus, & Serestus acer. i. strenuus: conueniunt tandem cęde suorum audita: & vidẽt socios pallantes. i. temere oberrantes: & hostem. s. Turnum: receptum. s. in moenia. Et, Mnestheus inquit deinde, aut quo deinde, id est deinceps, & posthac: quo (inqt) tẽditis. i. dirigitis: fugam. i. vos fugientes: quos muros alios, & quæ moenia vltra. s. ista habetis? q. d. nullos, & nulla. O ciues, vnus homo: & sup. is septus. i. circunuallatus vndiq́; vestris aggeribus: ediderit. i. permittatur ne edere: impune. i. passim, & sine vindicta: per vrbem. s. vestram: tantas strageis: & miserit. i. permittetur: mittere Orco. i. ad Orcum. i. inferum: tot primos iuuenum. i. principes iuuentutis? quasi dicat indignũ esse. Vnde addit: Non. i. nonne: o segnes, id est ignaui, & inertes: miseret, supple vos infelicis patriæ, quę penitus exterminat̃, & deorum veterum, id est quos antiqua religione coluistis: non, id est nonne: pudet, supple vos: magni Aeneę, id est tantum dedecus facere Aeneæ tanto viro? aut non, id est nunquid pudet, supp. vos, magni Aeneę, id est nunquid ideo non resistitis, quia Aeneas vobis pudori & dedecori est? quasi dicat, id non decere, sed prior constructio placet.

Ordo.
Poples
Poplex
Lyrica materia

POE.

Talibus accensi firmantur, & agmine denso
Consistun t: Tu mus paulatim excedere pugna,
Et fluuium petere, ac partem, quæ cingitur amni.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum: ceu sæuum turba leonem
Cum telis premit infensis: at territus ille,
Asper, acerba ruens retro redit: & neq; terga
Ira dare, aut virtus patitur, nec tendere contra.
Ille quidem hoc cupiens, potis est per tela, virosq;.
Haud aliter retro dubius, vestigia Turnus
Improperata refert, & mens exæstuat ira.
Quinetiam bis tum medios inuaserat hosteis,
Bis conuersa fuga per muros agmina vertit:
Sed manus è castris propere coit omnis in vnum,
Nec contra vireis audet Saturnia Iuno
Sufficere: aeriam coelo nam Iuppiter Irim
Demisit: germanæ haud mollia iussa ferentem.
Ni Turnus cedat, Teucrorum moenibus altis.
Ergo nec clypeo iuuenis subsistere tantum,
Nec dextra valet, iniectis sic vndiq; telis
Obruitur: strepit assiduo caua tempora circum
Tinnitu galea, & saxis solida æra fatiscunt:
Discussæq; iubæ capiti, nec sufficit vmbo,
Ictibus, ingeminant hastis, & Troes, & ipse
Fulmineus Mnestheus. tum toto corpore sudor
Liquitur, & piceum (nec respirare potestas)
Flumen agit, fessos quatit æger anhelitus artus.
Tum demum præceps saltu sese omnibus armis
In fluuium dedit, ille suo cum gurgite flauo
Accepit venientem, ac mollibus extulit vndis.
Et lætum ad socios abluta cæde remisit.

SERVIVS.

Ceu sæuum turba leonē.) Sensus hic est, Haud aliter Turnus retrocedens petebat fluuium ac solet leo pressus multitudine: nec terga præbere, ꝓpter iram vel pudorem: nec posse, licet cupiat in venantes impetum facere. Nec cōtra vires audet Saturnia Iuno.) Atqui fauente numine debuit etiam contra multitudinē posse: sed hoc Iuppiter vetuit. Haud mollia iussa ferentē.) Melius quam Homerus, hūc locum executus est. Saluo enī sensu vitauit & fabulosa & vilia. Nam ille ipsas minas exequitur. Ergo.) Quia numinis est desertus auxilio. Telis obruitur.) Lucanus eundē sensum per declamationem dicit, Telorum nimbo peritura & pōdere ferri. Vmbo.) Scutum. Nam a parte totum significat. Et piceum (nec respirare potestas) flumen agit.) Ordo est, Sudor piceum flumen agit: hoc est sordidum, quia sine respiratiōe pugnabāt. Tū demum.) Postquam aliter se euadere posse non vidit. Omnibus armis.) Cum minus est. Ille suo cum gurgite flauo.) Hysterologia est, cum ille eū excepit. Non enim procedit cum suo gurgite, quasi posset fieri vt eum sine suis fluentis exciperet. Sane q̄runt multi cum Tyberis Aeneæ faueat, cur liberauit Turnum. Sed soluitur ista ratione. Nam ob hoc Turnum dicit esse liberatū, vt maior Aneę gloria seruaretur.

DONATVS.

Talibus accensi firmantur.) Ecce quantum cōmoda hortamenta valuerunt: metuentes dudum in plenam constantiam repente mutati sunt, & agmine denso consistunt. Congregatiq; vnanimes qui sibi fugam consuluerant, recuperata mētis fiducia constiterūt. Turnus paula. ex. pu.) Vbi aduertit Turnus fugientium mutata esse consilia, & eos plena fiduciæ obstinatiōe constitisse, ipse quoque fugiendi tractatum consulto suscipiens tendebat ad eam partē, quæ vndis circunfluentibus cingebatur. Ac ne hoc ipsum Troiani, vt periret in gurgite mersus, aut occumberet ferro, Parabola succedit, vt ostendatur qualis tūc fuerit Turnus, quales vero Troiani. Ceu sæuiunt t. l.) Exquisitum parabolę genus & species, sed loco personisq; conueniens. Cum enim Turnus viso euidenti periculo cedendo vellet excedere, terga dare nō audebat, ne opportunum se præberet ad cædem, insistere non poterat pugnæ, ne in ea plurimis superatus occūberet. Inuenit poeta tale animalis genus, quod virtute ac feritate pręstās talem naturæ habet morem, vt cum in multorum insidias venerit, cedendo se potius tueatur, q̄ terga vertendo. Et quod intelligat, se in aduersum niti, si in cōfertos impetum faciat, & tamen tanta fiducia agat, vt melius putet per tela & per hostes exire, q̄ videri cessisse. Haud aliter retro.) Sic, inquit, fecit igitur Turnus: sic ira non vacuus retrorsum vestigia referebat. Quinetiam bis t. m.) Et tamen, inquit, cū sensim cederet, bis etiam tum hostes Troianos inuasit: tantumq; solius impetus potuit, vt simul oēs bis in muros aufugissent. Sed manus e castris.) In vnum omnis multitudo conuenit, vt vni resisti potuisset, quantū da Turno, vt Troiani ꝓ defensione tm̄ simul vndiq; congregarentur vniuersi. Nec con. vi.) Tanta aduersus Turnū illa vis potuit, vt Iunonis quoq; ꝓ Turno auxilia defecissent. Ecce hic post maximā laudē deprimit Turnus. vult. n. non. Turni fuisse, qđ potuit, sed eius, q̄ fauebat Turno, demq; vbi defecit Iuno, ibi deficit & Turnus. Aeream coe. nam Iuppiter.) Misit, inquit, Iuppiter ad Iunonē sororē suā sub terrificatione durissima. Atq; vt hæc proferri ocyus, & facilius possent, Irim destinauit instructam mandatis haud mollibus grauiter se commoueri posse ante denuncians, si Turnus se nō abstinuisset e castris Troianorum. Ergo nec clypeo iuuenis.) Insistentibus Teucris & Iunone cessāte, nec clypeo tantis telis valebat occurrere, nec dextra pugnare. Iniectis sic vndique t.) Tanta vis telorū iaciebatur in Turnum, vt illum obruerent poti⁹ quam ferirent. Strepit assiduo.) Circum caua tempora non hominis sed galeæ, quæ Turni tempora contegebat, strepebat igitur, & tinnitū dabat pcussa ictibus crebris. Et saxis solida ęra fatiscunt.) Æs quāuis solidum quo formata fuerit galea, durior ictib⁹, multo amplius saxis euictum ī rimas plures vi maiore versum est. Discussęq; iubę ca. Cristarum quoque omnis ornat⁹ & iuba capiti eius excussa sūt. Nec sufficit vmbo ictibus.) Quomodo enim vnum scutum tot millibus telorum omni ex parte venientium valebat occurrere? aut tantū ponderis sustinere? Ingemināt h. &. t. &. i.) Necesse enim fuerat, vt cum omnibus faceret, quod hortatu suo videbat vniuersis efficere. ipse qppe alios segnes & debiles reddit, qui quod iusserit cūmunicare non curat, & laborantibus cunctis solus cessat ociosus, insistebat igitur etiam ipsa, vt Turnus aut truderetur moenibus, aut armatus ire cogeretur in gurgitem, aut iaculis peremptus occumberet. Tū toto corpore sudor.) Ibat sudor ex Turni corpore piceum flumen ostendens: nec fuit spiritum resumēdi aliquod spatium. Fessos quatit ęger.) Fatigata hominis membra anhelitus debilior reddebat, ægrum anhelitum dixit, quia ægros facit & debiles. Tum demum præceps.) Hoc est aut omnium virtute, aut cum armis omnibus, quoniā armatum esse constabat. In fluuium dedit.) Non timuit se pręcipitem dare, qui sciebat se in vndas esse venturum. Melius quippe certum periculum fuit ei subire, quam quod esse potuisset incertū. Ille suo cum gurgite.) Contra spem omnium & suam, Turnus exceptus est: & quia altitudine gurgitis vel maxime armatus premi potuerat, virtute magis vndæ collectę suspēsus est. Et lætum ad socios.) Atque ita factū est, vt fluuius eū placide accepisset, atq; ablutū remisisset ad socios, nō quod fluui⁹ hostem exceperit aut remiserit. Sed ipse Turn⁹ elatus acie fluuio facile egressus ad focios se setulit.

ASCENSIVS.

Talibus accensi firmantur, &c.) Docet quomodo tandem Turnus se in Tyberim præcipitē dedit, saluusq; socijs redditus postquam variam ediderat stragem. Vnde hoc solum habemus ex Donato. Talibus accensi.) Ostendit quantum commoda hortamenta valent. Hęc ille. Ordo

Ordo est. Troes, supp. accensi: talibus. s. verbis Mnesthei: firmantur, id est firmi, & cōstantes efficiuntur: & cōsistunt, id est simul stant, aut circunstant, Turnum agmine denso: Turnus, supple coepit excedere: aut excedere, id est excedebat paulatim pugna, id est e cōflictu: & petere, scilicet coepit, aut petebat: fluuium, scilicet Tyberim, ac partem. s. vrbis, quę cingitur amni, hoc est dexteram Teucri incumbere, id est incumbebant, aut coeperunt incumbere: hoc, id est tanto acrius, supple cum magno clamore: & glomerare, id est circūducere manum: ceu, id est quēadmodum: cū, id est quando: turba, id est multitudo populi: premit telis infensis. i. inferentibus vim: leonem sæuum. i. ferocem: ac ille. s. Leo territus: tuens id est inspiciens: acerba. i. acerbe redit: retro. i. retrorsum: & neq; ira, aut virtus patitur dare terga. i. vesti in fugam: nec patitur tendere contra. i. impetum facere in tan-

tam multitudinẽ: nec, sup. ille cupiẽs quidem. i. licet cupiat, hoc. s. tendere contra: est potius, id est potest per tela, & per viros, id est propter tela, & viros, quibus impeditur: aut non est potis tendere contra per tela, & per viros: cupiens quidem hoc, id est licet hoc cupiat: haud, id est non aliter: Turnus dubius scilicet quid faceret: refert retro, id est retrorsum: vestigia improperata, id est nõ properata, sed maturata: nam cum interdum insiliret, non aufugit properanter: & mens, supp. eius exaestuat, id est efferuet, & excandescit ira. Quinetiam, id est insuper: ipse inuaserat tum, id est tunc, bis hosteis medios. & conuertit bis agmina scilicet Troianorum: conuersa fuga, id est per fugam: per muros, id est per longitudinem murorum: sed omnis, id est tota manus, id est armatorum multitudo: coit, id est congreditur propter, id est festinanter: in vnum scilicet globum. Nec Iuno Saturnia, audet sufficere, id est subministrare vireis: contra, id est in contrarium, contra Troianorum scilicet impetum. Nam Iuppiter demisit coelo Irim auream, id est in aere versari solitam ad arcum pluuialem: ferentem, id est afferentem: aut deferentem, germanę scilicet Iouis, hoc est Iunoni, quae de se in. i. dixit, Ast ego quae diuum incedo regina, Iouisq; Et soror & coniux, &c. iussa, id est mandata: haud mollia, id est non leuia, sed aspera: & magni momenti scilicet interitum Turni: ni, id est nisi. Turnus cedat, id est excedat: moenibus Teucrorum altis, id est aut sublimibus: aut nobilibus: & dijs superis charis, quia fataliter constructis. Ergo quia scilicet Iuno retraxit manum, & ita auxilio deorum destitutus erat, iuuenis scilicet Turnus: nec valet subsistere, id est sustinere: tantum, id est tantam vim, clypeo nec dextra, sic id est vsq; adeo, aut in tantum obruitur ipse telis iniectis vndiq;: galea scilicet Turni strepit circum tempora caua. tinnitu, id est crepitu, qualem aes reddere solet: assiduo, id est sine intermissione durante: & aera, id est arma aerea solida, id est firma & fortia: fatiscunt, id est affatim hiscunt: & aperiuntur saxis scilicet iniectis in ea: & iubae, id est galeae cristae aut ornatus in morem iubae dependentes, discussae sunt capiti, id est a capite, nec vmbo, id est curuatura clypei sufficit ictibus, & Troes scilicet gregarii: & ipse Mnestheus scilicet ductor, & egregius vir fulmineus, id est in morem fulminis impetũ faciens: ingeminat scilicet ictus: hastis scilicet iniectis: tum, id est deinde: sudor liquitur, id est defluit: toto corpore scilicet Turni: & agit, id est impellit: flumen piceum, id est crassum, & subnigrum, qualis est sudor inter arma: nec potestas, id est facultas est respirare, pro eo quod est respirandi anhelitus: aeger, id est saucius & defatigatus: quatit, id est concutit, & trahit: artus fessos, id est fatigata membra. Tum demum, id est & tunc deniq; ipse praeceps dedit se saltu, id est saliendo, supp. cum omnibus armis: in fluuium scilicet Tyberim. Ille scilicet fluuius, accepit cum gurgite suo flauo, id est simul, dum a gurgite susciperetur: vt & deus, & fluuius eum suscepisse intelligatur, nam vitiosum fit, si cum instrumento praeponatur: accepit ergo eum venientẽ: ac extulit eũ vndis mollibus. i. molliter & lenta defluẽtibus: & misit laetum ad socios, caede. i. sanguine ex caede superfuso: abluta. s. aquis Tyberinis: Bene dissoluit Seruius quaestionem de fauore Tyberis. Sed dicere possemus Tyberim vtrisq; fauere posse: quamuis ipsi inter se capitales fuerint hostes.

NONI LIBRI FINIS.

SERVIVS.

OCcidit Æneæ, &c.) Hoc monostichõ seorsum a sequenti argumento legendum est: eius autem est Ordo Mezentius occidit.i.cadit in mortem: decimo scilicet Æneidos libro ira.i.ppter iram, & furorem: quia.s. Pallas, Euandri filius, interemptus erat. Hæc autem particula, ira latam complectitur libri decimi materiam, nam longa est indagatio, quę fuerint illius causa irę. ℣ Cõcilium diuũ hominum, &c.) In decimo libro, acre, & totis viribus gerit̃ bellum: iam.s. rebus omnibus dispositis: & præmisso deorum concilio, quod arduitatem indicat futuri negocij: sed ne longior sim. ℂ Ordo est. Concilium.i. congregatio, & conuentio: aut consilium.i. cõsultatio: habetur diuis.i.a dijs, aut inter deos, de rebus hominum.i. humanis: Rutuli circũstãt interea scilicet dum dij consultant: & Æneas aduena oĩbus portis.i. ad omneis portas. Æneas heros.i. vir heroica virtute, & generositate pręditus: aduenit cum multis millibus scilicet Etruscorũ. Mars vocat.s. in certamen & itur.s. vtrinq; in pugnam totis viribus. Turnus potens in prælia.i. robustus pręliator: interimit.i. occidit: Pallanta.s. filium Euandri: & duces scilicet diuersi: vtriusq; partis cæduntur.i. occidunt̃: & vulgus sine nomine.i. nobilitate & fama.i. ignobile cadit. Turnus subtrahit̃.i. clanculũ per subtilitatẽ & calliditatẽ pugna.i. ab ipsa pugna: numine.i. diuina potestate. & nutu.i. volũtate Iunonis. Æneas pstat.i. perseuerat in pugna, aut superstat cæde.i. nece: Mezenti, p Mezentij: piata.i. purgata: & perimit per vulnera.i. letaliter vulnerat: dextra inuicta.i. quę nunquã victa fuerat: Lausum.s. filium Mezẽtij, quẽ prius laudauit, forte in cõmendationem auunculi ipsius Romuli Nam (vt dixit Ouidius) Iliacum Lauso de Numitore sati. adludit.n. ad nomina futura, vt eorum antiquitatẽ pbet Mezẽtius: ipse vltor.i. vindex: nati.i. filij sui Lausi: occidit.i. oppetit, & in necem cadit: mox.i. paulopost: & ita docetur anceps, & formidolosa belli alea.

IN. X. ÆNEIDOS LIBRVM MONOSTICHON.

Occidit Æneæ decimo Mezentius ira.

IN EVNDEM MODESTINI IVRISC. ARGVMENTVM.

Concilium diuis hominum de rebus habetur.
Interea Rutuli portis circum omnibus instant.
Aduenit Aeneas multis cum millibus heros.
Mars vocat, & totis in pugnam viribus itur.
Interimit Pallanta potens in prælia Turnus.
Cæduntur q; duces, cadit & sine nomine vulgus.
Subtrahitur pugnæ Iunonis numine Turnus:
Aeneas perstat Mezenti cæde piata:
Et Lausum inuicta perimit per vulnera dextra.
Mox vltor nati Mezentius occidit ipse.

ALIVD IN EVNDEM.

Placat & vxoris dictis, & iurgia natæ
Iuppiter, auxilijs instructus Troius heros
Aduenit: occurrunt Rutuli, atq; in littore pugnant.
Occidit à Turno Pallas, victorq; superbus
Aeneæ eripitur: Mezentius interit acer.

SERVIVS.

PAnditur interea domus omnipotentis Olympi.) Secundum poeticum morem hoc dicit, factus est dies: quia dicunt poetæ matutino tempore aperiri coelũ, noctu vero claudi. Vnde est illud, Ante diem clauso componet vesper Olympo. Nam & paulo post descripturus est noctem. vt, Iamq; dies coelo concesserat: vt intelligamus altum diem esse consumptum: & nũc cum more solito noctis prætermisisse descriptionẽ. Quãq; panditur coelum, etiam simpliciter possumus accipe quouis tempore, scilicet ad numina conuocanda: quod & melius est, quia ait interea, id est dum hæc geruntur. nã interea particula pręterita negocia cõiungit futuris. ℣ Sydereã in sedem.) In astriferum circulũ. non enim omnes circuli astriferi sunt, sed solus supior. ℣ Vñ arduus omneis.) Vt, Et iam finis erat cum Iuppiter æthere summo Despiciens mare veliuolũ. ℣ Castraq; Dardanidum aspectat, populosq; Latinos.) Post generalitatem intulit speciem, consequens enim est vt omneis terras videns, cernat etiam castra Troiana. ℣ Bipatentibus.) Physice dixit, nam coelum patet ab ortu & occasu. Est autem sermo Ennianus tractus ab ostijs, quę ab vtraq; parte aperiuntur. Vnde & modo bipatentibus, apertis intelligimus. ℣ Coelicolæ magni.) Orationis istius intentio hoc agit vt ab odijs Troianorum Iuno reuocetur. ℣ Quianam.) Cur Ennianus sermo est. ℣ Versa retro?) Mutata. vt, Quæ te genitor sententia vertit? ℣ Certatis.) Aut contra vos, aut contra sententiam meam. ℣ Abnuerã bello Italiam concurrere Teucris.) Prohibuerã Italiã contra Troianos bella suscipere. Atqui dixit in primo, Bellum ingẽs geret Italia, qđ ita soluitur: aut quia cum vno deo aut dea aliter loquitur. Vñ est in primo, Hic tibi fabor.n. quando hæc te cura remordet. Aliter vero cũ omnibus dijs, vtilitatis causa propter remouendam contentionem eorum & dissensionem. Aut certe qa ait in primo, Ternaq; transierint Rutulis hyberna subactis. Illic enim dixit Æneam in Italia contra Rutulos tantum esse pugnaturum. Nunc autem oĩs est Italia in bella cõmota Iunonis instinctu, quod & Alecto promisit, vt, Finitimas in bella feram rumoribus vrbes. Et Iuno pollicita est se magis esse facturam: vt, Ego siqua sup fortuna laborum est, Ipsa regam. ℣ Abnueram.) Prohibueram, vt contra, annuit, permittit & consentit significat. ℣ Quæ cõtra vetitum discordia.) Prohibitionem meam. Et sic dixit vetitum vt æquum, vnde est, Et seruantissimus æqui. Sane sub cõmotione omnium deorum maxime solam tangit Iunonẽ, cuius odia insequebantur, hoc etiam bello Troiano, quod ẽt sequẽtes Iouis allocutiões manifestius indicant. Ferrumq; lacessere.) Pro ferro se lacessere. ℣ Ne accessite tempus.) Nolite bellorum tempora præoccupare. Et bene satisfacit vxori cum prohibitione. Significat autem bellum Punicum secundum, quo Annibal ingressus Italiam apud Cãnas, vicum Apuliæ, oẽm populi Romani deleuit exercitum. ℣ Olim.) Quandoq;. ℣ Alpeis immittet apertas.) Emphasis est. non enim dixit per Alpes immittet exercitũ: sed ipsas Alpes: quas patefecit, non sibi tantum, sed omnibus gentibus, quæ secundum Catonem & Liuium muri vice tuebantur Italiam: quas Annibal post bella Italiæ Hispaniæ, quæ quatuordecim annis confecit, aceto rupit. Iuuenalis,

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER DECIMVS.

PAnditur interea domus oĩpotẽtis Olympi, POE.
Conciliũq; vocat diuũ pater, atq; hominum rex
Sydeream in sedem, terras vnde arduus omneis,
Castraq; Dardanidũ aspectat, populosq; Latinos.
Considunt tectis bipatẽtibus, incipit ipse:
[Coelicolæ magni, quianam sententia vobis IVPP.
Versa retro? tantumq; animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris.
Quæ contra vetitum discordia? quis metus, aut hos,
Aut hos arma sequi, ferrumq; lacessere suasit?
Adueniet iustum pugnæ (ne accersite) tempus:
Cum fera Carthago romanis arcibus olim
Exitium magnum, atq; Alpeis immittet apertas.
Tum certare odijs, tum res rapuisse licebit:
Nunc sinite, & placidum læti componite foedus.

Iuuenalis, Et montem rupit aceto. Deniq; loca ipsa quæ rupit, Apenninæ Alpes vocantur. ¶ Res rapuisse licebit.) Clarigationem exercere, hoc est per feciales bellum indicere. Nam Ancus Martius cum videret populum Romanum ardentem amore bellorum, & plerunq; inferre bella gentibus, nulla iusta extante ratione, & exinde pericula creari, misit ad gentem Equiculanam, & accepit iura fecialia, per quæ bellum indicebatur hoc modo, sicut etiam de Albanis retulit Liuius. Nam siquando homines aut animalia ab aliqua gente rapta essent populo Romano cum fecialibus, id est sacerdotibus qui faciendis præsunt foederibus, proficiscebatur et pater patratus, & ante fines stans clara voce dicebat belli causam: & nolentibus res raptas restituere, vel authores iniuriæ tradere, iacebat hastam, quæ res erat pugnæ principium, & sic licebat more belli res rapere. Clarigatio autem dicta est aut a clara voce qua vtebatur pater patratus: aut ἀπὸ τῶν κλήρου, hoc est sorte, nam per bellicam sortem inuadebant agros hostium. Vnde & κληρονόμοι dicuntur Græce qui iure sortiuntur bona defuncti. ¶ Placitum.) Mihi scilicet.

DONATVS.

PAnditur interea domus omnipatentis Olympi.) Lucem authores nonnulli dixerunt, tūc pandi, cum exoritur dies: tunc claudi, cum finito die tempus noctis accedit, & ne longius istius assertionis documenta requirantur, ipsius Maronis cō sententiis in hæc dicta repetamus. Hic.n.ait panditur, vt ostenderet diem venisse: alio autem loco dixit. Ante diem clauso componet vesper Olympo. Hoc ipsum firmatur ex eo, quod cœlo etiam portas, assignant. quod.n. habet portas, aperitur, & clauditur. nec aliud officium potest esse portarum, nisi vt clausæ ingressum denegent: aut cum patent, vt venientes admittant. Vnam referunt portam, qua sol exoritur: alteram: quæ illum excipit occidentē. Cum igitur dies exactis noctis temporibus aduenisset, & cœlum esse patefactum, concilium decorum fieri Iuppiter iussit, & in vnum congregari vniuersos. Illic enim deos sedere conuenerat, vbi tenebantur & sydera, nec illud vacat, quod dixit, diuum pater atq; hominum sex, quoniam id dicere fuerat necessariū. Qui enim deos atq; homines vna potestate retinebat, debuit omnes æquo moderationis arbitrio gubernare, & illic habere concilium, vbi dij præsentes essent: & vnde omne humanum genus videri potuisset: nō tamen exæquauit homines & deos, nam diuū dixit partem, hominum autem regem: quæ officia æquitate & moderatione cōsistunt. Causa autem contrahendi concilij fuit, vt obiurgatione conuenienti oēs deos, & Iunonem ipsam oblique Troianorū æmulatione compesceret, quam per iram supra secreto commouerat, vt Troianorum hostem Iouere desineret. ¶ Considuūt.t.bip.) Bipatentibus dixit propter duas portas, quarum supra secundum poetam ipsum reddidimus rationem. ¶ Incipit ipse.) Ipse.s. diuū pater, & hominū rex. ¶ Cœlicolæ ma.) Omniū fecit causa, quia in fauorem Iunonis oēs erant Troianis infesti: & in conuentu publico sororem suā eandēq; coniugē speciem exprobrationis volebat exponi. ¶ Quę nam sententia vo.) Qui cœlum, inquit, incolunt, & inde magni sunt, & qui omniū populorum retinent principatū, iusti esse debent, & in vna manere sententia: non moueri & non vti pfidia. At vos contra mobiles rescindentes ea, quæ semel ad placitum dicta sunt, irreligiosi in regem, & iniqui in homines, quale studiū vestrū est, quod neq; ego probo, & mortalibus displicet: addit etiam, tantumq; animis certatis iniquis: Ecce vt iniquitatis ipsius exprimeret vim, ait. Vt si faciendum aliquid quāuis contra fas fuisset, modus tamen imprudentiæ aliquādo deberet imponi. Sūma ergo obiurgationis ipsius hoc modū colligitur. Facitis quod deorū personæ non congruat, non statis in vna sententia, non regitis homines æquo iudicio: sed innocentibus istis infesti: coeundi vobis licentiam vendicatis faciētes contra sententiam meam. Et quod est inter omnia notabilius, longis temporibus in errato persistitis. ¶ Abnueram bello Italiā.) Hunc locum, qui exponunt, volunt ipsum Iouem reprehendentē alios esse mentitum. asserunt enim aliud secreto in primo libro filiæ esse confessum: aliud vero in præsenti concilio simulare, quod ab absit a porta nostro, vt talem inducat, quem in deos & in homines habere potestatem multis locis asserunt. Et vera ille dicebat: nec ab illis dissimilia, quæ prædixerat filiæ. Sed si primo libro proposita congrue intelligerentur, ad errorem præsentis loci legentium non veniret intentio. Quid enim in primo libro futurum prædixerat, bellum ingens geret Italia? & hic dixit, Abnuerā bello Italiam concurrere Teucris, hinc primum error exoritur, quod separant bellum ingens geret Italia. Cæterum si contextam Iouis rationem aduerterent, nunquam fallerentur. Illic enim & personam inuenirent gesturam bellum, & contra quod id est, futurum manifestius præuiderent. Nos tamen ab illis omissa repetamus vt itellectus deducatur in lucē. Parce, inquit, metu Citherea, manent immota tuorum Fata tibi. condes vrbem, & promissa Lauini Mœnia, sublimēq; feres ad sydera cœli Magnanimū Æneam. neq; me sententia vertit. Hic tibi (fabor enim) quando hæc te cura remordet Longius euoluens fatorum arcana mouebo. Hæc ad ea pertinent, quibus Venus posset mature securior reddi: in quo ipse Æneæ nomen non omisit, huic nomini vbi iungendum est bellum ingens geret Italia, subtractis his versibus, qui narrationem continuam diuiserunt, hoc est, neq; me sententia vertit, hic tibi (fabor enim quando hæc te cura remordet, Longius euoluens fatorum arcana mouebo.) Hoc ergo subtrahendū est, dehinc iungenda sunt cætera, & vt integretur narratio futurorū: vt sic sublimem feras ad sydera cœli magnanimum Æneam: & sequatur, bellum ingens geret Italia, id est non Italia geret ingens bellum, sed ipse Æneas bellum ingens geret Italia. Deducta hic præpositione, fecit ex poetica licentia, sed vbi addēda est, vt sit, bellum ingens geret in Italia, populosq; feroces contundet, ipse scilicet Æneas, moresq; viris, & mœnia ponet ipse Æneas. Ecce dicit & quanto tempore regnaturus. Tertia dum Latio regnantem viderit æstas, Ternaq; transierint Rutulis hyberna subactis. Hæc proculdubio ad Æneæ nō ad prouinciæ personam pertinent. si enim Italia fuerat bellum gestura, quem intelligimus percepta victoria potuisse regnare, non est igitur diuersum, nec fefellit Iuppiter quēquam, dicendo, abnueram bello Italiam concurrere Teucris. Prædixerat enim in primo libro futurum bellum in Italia, atq; hoc bellum Æneam feris & indomitis adhuc gentibus illaturum. Hic dicit, hanc fuisse dispositionem, ne Itali belli vim Troianis inferrent, quod reuera nō fieret, si Iunonis tergiuersatio quieuisset: quā Iuppiter oblique pulsat, & quasi nescius authorem facti perquirit. Deniq; sic posuit. ¶ Quę cōtra vetitū di.) Non, vt dictū est, quęsiuit vt nescius, quo authore ista videretur admissa: sed reprehendit: & cū omnes deos obiurgat, ipsam Iunonem insolentię crimine aspergit & notat. ¶ Adueniet iustum pugnę.) Veniet, inquit, iustum tempus: quo in hostes populi Romani odia exercere debeatis: tunc.s. cum fera Carthago cum Gallis vrbis arcibus cœperit imminere: tunc vobis licebit facere, quę volueritis, & aliena diripere. ¶ Nunc finite.) Nunc, inquit, horum dissensione posita amate concordiam. Iccirco posuit, veniet iustum pugnę tempus, vt ex hoc ostēderet, quod contra Troianos gerebatur iniustum fuisse.

ASCENSIVS.

PAnditur interea, &c.) Quēadmodū pręmisimus in hoc.x. li. sicut consummatissimus est numerorum denarius, ita ad cōsummationem perducētur bellorū pręludia, summis.n. viribus vtrinq; concurretur, pręsentibus videlicet ducibus. Cęterum, qa vbi tantū est rerū, vitę q; periculū, nō sine consilio inchoādum est: quia (vt dicit Sallu.) Priusq̃ incipias consulto, & vbi cōsulueris mature facto opus est: ideo ex more Homerico, in dijs agit rerum humanarū officia: docetq; Iouē consilium concitasse deorū, illicq; inter Venerem & Iunonē, summū fuisse certamen: cuius cum Iuppiter modum non inueniret, pollicetur se ęquum vtrisq; fore: nec alterum plusq̃ alterum adiuturū, vt.s. cognoscamus quanto pręstantior sit Turno Æneas, quem sine numinis suffragio facile vicerit. Tota ergo fictio Poetę, in Æneę gloriam tendit: vtq; ex paradoxo Stoicorū, doceat deis ipsis res humanas curę esse. Habemus ergo post deorum consiliū Iouis, contentionē sane argutam. Meminerimus autē ab Egnatio legi, Omnipatentis Olympi: non omnipotentis, idq; sequemur. Donati verba sunt, ¶ Cœlicolę.) Omniū facit causam, quoniam fauore Iunonis, oēs contra Troianos erant: nominatim autem, vxorē suā carpere noluit. ¶ Sententia ver.) Ostendit non decere deos mutari, aut iniustos esse. ¶ Abnuerā bello Italiā c.) Nō est cōtra id quod dixit in.j. Bellum ingens geret Italia: nā Æneam dixit gesturum bellum in Italia: non, Italiam gesturam. Cum autem omnes deos obiurgat, Iunonem insolentię reprehendit. Venus autē nacta est tēpus congruum querelis: quia vidit Iouem fauentem Troianis. Hęc ille. ¶ Ordo est. Domus Olympi omnipatentis.i. cœlum: panditur.i. aperitur: interea.s. orto sole: & pater diuum.i. deorum, & rex hominum.s. Iuppiter: vocat conciliū.s. deorum.i. deos ipsos cōcitat, & conuocat: in sedem ęthεream.i. super ęthera: vnde.i. de qua sede: ipse arduus spectat omneis terras, & castra Dardanidum, pro Dardanidarum.i. Troianorum, a Dardano Iouis filio ortorum, & populos Latinos.i. Italicos, Turno fauentes, sup. dij: cōsidūt.i. simul sedem capiunt: tectis bipatentibus.i. vtrinq; patētibus, & superne, & inferne: aut ab ortu, & occasu. Ipse incipit.s. concionem. O cœlicolę.i. dij superi: cœlum colentes magni.i. maximi numinis,

nis,summæq; potestatis: quianam.i.quiobrem: sententia.i.decretum:& statutum fatale,quod semel sensisthis: est vobis versa retro, id est retrorsum,hoc est reuocatum est:& non procedit,nec fortitur effectum: & quianam,id est cur: certatis tãtum.i.intantum:animis iniquis.s.contra placitum & decretũm molientibus.Abnueram.i.nolueram:& contra nutum.i.voluntatem meam,erat Italiam concurrere bello: Teucris.i.cum Troianis: voluit tamen Teucros bellum gerere in Italia. Nam in.j.dixit,Bellum ingens geret Italia.sic autem Dona.soluit difficultatem. Sed malim dicere Iouem in.j.dixisse Veneri,non quod approbaret, sed quod futurum sciret: sicut(si licet prophana sacris astruere) Christus Petro dixit, Ter me negabis.aut de Iuda, Vnus vestrum me traditurus est.non indicans quod voluit,sed quod futurum nouit. Quæ.i.qualis,est, sup. istæc discordia: contra vetitum.i.prohibitionem meam quis metus.i.quæ religio suasit: aut hos.i.Teucros: aut hos.i.Rutulos, sequi arma:& lacessere ferrum.i.lacessere se ferro: aut ferrum lacerum efficere nimia pugna. Tempus iustum.i.debitum & legitimũ pugnæ: adueniet.s.olim,sponte sua: ne accersite.i.nolite prouocare: olim.s.cum fera, Carthago immitteret arcibus Romanis.i.in arceis Romanas: magnum exitium.i.excidium,& cladem multorũ ciuium,atq; immittet Alpeis apertos.i.Alpinos populos,aut eos quos per Alpeis traduxit Annibal,montem qui fregis aceto: vt dicit Iuue. Licebit.i.licitum erit: tum.i.tunc: certase odijs:& licebit tum.i.tunc: rapuisse res.i.rapinas facere: finite.i.definite nunc:& vos læti.i.concordes,& fauentes: componite fœdus placitũ.s.mihi,qui nolo Italiam concurrere Teucris.

SERVIVS.

[Iuppiter hæc paucis: at nõ Venus aurea cõtra POE.
Pauca refert.
[O pater, ô hominũ diuumq; æterna potestas, VE.
(Naq; aliud quid sit,quod iam implorare queamus?)
Cernis vt insultent Rutuli, Turnusq; feratur
Per medios insignis equis,tumidusq; secundo
Marte ruat: non clausa tegunt iam mœnia Teucros.
Quin intra portas,atq; ipsis prælia miscent
Aggeribus murorum,& inundant sanguine fossæ.
Aeneas ignarus abest: nunquam'ne leuari
Obsidione fines? muris iterum imminet hostis
Nascentis Troiæ,necnon exercitus alter:
Atq; iterum in Teucros Aetolis surgit ab Arpis
Tytidesequidem credo mea vulnera restant,
Et tua progenies mortalia demoror arma.
Si sine pace tua,atq; inuito numine Troes
Italiam petiere,luant peccata, neq; illos
Iuueris auxilio: sin tot responsa secuti,
Quæ superi,manesq; dabant: cur nunc tua quisq̃
Vertere iussa potest? aut cur noua condere fata?
Quid repetam exustas Erycino in littore classeis?
Quid tempestatum regem,ventosq; furenteis
Æolia excitos,aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam manes(hæc intentata manebat
Sors rerum) mouet,& superis immissa repente
Alecto,medias Italum bacchata per vrbeis.
Nil super imperio moueor: sperauimus ista,
Dum fortuna fuit: vincant,quos vincere mauis.

¶ Iuppiter hęc paucis.) Habet personarũ cõsiderationem: vt superioribus personis det breuiloquium: econtra inferiori potestati ꝓlixam orationem. Vnde ait de Venere.¶ At nõ Venus aurea cõtra Pauca refert.) Item Dido quasi regina paucis locuta est.vt, Tum breuiter Dido. ¶ O pater, o hominum.) Et Titianus & Caluus, q themata omnia de Virgilio elicuerunt & deformauerunt ad dicendi vsum,in exemplo cõtrouersiarum has duas posuerunt allocutiones, dicentes Venerẽ agere statu absolutiuo cũ dicit Iunoni, Tu causa fuisti periculorum his qbus Italiam fata cõcesserant: Iunonẽ vero niti statu relatiuo, per quẽ ostẽdit Troianos non sua causa laborare, sed Veneris. ¶ O pater.) Generaliter pater accipe, non tantũ Veneris. nam supra ait, Diuum pater, atq; hominum rex. Et bene in principiis fauorem sibi arte conciliat. ¶ Hominũ,diuumq; æterna potestas.) Hunc locũ Probus quęrit: sed dicit vnã rem ſm Physicos, alteram ſm Mathematicos, nã diuum potestas est, qa ipse est æther q elementorum possidet principatum: hominum vero, qa bona Iouis Irradiatio honores hominibus tribuit. Æternã autem potestatem adiecit propter aliorum numinum discretionẽ. Nam legimus & Apollinem deposuisse diuinã potestatem,& Herculem vel Liberum patrem non semper deos fuisse. ¶ Nanq; aliud quid sit.) Ac si diceret, cum pene omnes dij in fauorem Iunonis concesserint. Nanq; enim coniunctio ostendit eam hanc habuisse cogitationem. ¶ Implorare.) Implorare est auxilium cũ miseratione deposcere: qua ratione bene dicimus, Imploro te vt misero feras auxilium. cõtra, Imploro te ad diem festum: non procedit. ¶ Cernis.) Ad augendam Inuidiam ait cernis, ac si diceret, non est opus narratione, cum Troianorum miserias ipse conspicias. ¶ Insultent Rutuli.) Propter illud, Interea Rutuli portis circum omnibus Instant. Insultare autem, est inimicis irridere per cauillationẽ. Exultare vero, gloriari & lætum esse. ¶ Per medios.) Suos.s. ¶ Insignis equis.) Propter illud, Viginti lectis equitum comitatus. nam castra non eques Irruperat. ¶ Secũdo Marte.) Ad illud respicit. Hic Mars omnipotens animum viresq; Latinis Addidit. ¶ Ruat.) Irruat. ¶ Clausa Mœnia.) Magna inuidia. Scimus enim vltimum eẽ præsidium in castra confugere, & hostilem impetum plerũq; differre: sicut factum est in bello Troiano. Modo ergo dicit ademptã esse etiam hanc aram misericordiæ, siquidem intra muros hostis insultat. ¶ Quin.) Quinetiam. ¶ Ipsis.) In ipsis. ¶ Aggeribus.) autẽ munitionibus, sed abusiue. Et in muris ideo, quia supra dixit, Ignaros deinde in muris, Martemq; cientes. ¶ Aggeribus.) Agger proprie dicitur terra illa quæ vallo facto propius ponitur: sed abusiue & muros & munimẽta omnia aggerẽ dicimus, sicut modo. ¶ Aggeribus mœrorum.) Pro munimentis. Mœrorum pro murorum antique. Nam veteres pleraq; eorum quæ nos p v dicimus, per œ diphthongũ pronunciabant, hinc est mœrorum, pro murorum. Et econtra punio ꝓ pœnio, quod verbum a pœna venit, hinc est, Et Punica regna vides: cum Pœnas vbiq; legerimus, hoc autẽ facit orthographia Græca, nã quã nos v hẽm?, illi diphthongon habent o v:& ideo putauerunt posse pro hac litera, licet non eadem, diphthongum poni. ¶ Inundant.) Implent, & inundare faciunt. ¶ Leuari obsidione fines?) Liberari & oblique per Iouem inuidiam commouet Iunoni. ¶ Ætolis surgit ab Arpis.) Atqui non est vẽturus. Vnde accipiamus Venerem non quasi deam loqui, sed q̃si vnã de Troianis, vt i prio, Vnius ob irã Prodimur. Itẽ, cœli qbus annuis arcẽ: ne futura ignorare videaẽ. Ætolis aũt Arpis sic dixit, vt Cumas Euboicas, nã de Ætolia Diomedes venit q Arpos in Apulia collocauit. ¶ Mea vulnera restãt.) Vt possim iterũ vulnerari. ¶ Demoror.) Expecto, sustineo. ¶ Si sine pace tua.) Si sine tua beneuolentia: vt, Orantes pacẽ, veniamq; precãtes. Itẽ, Exorat pacẽ diuũ, ergo pace, beneuolentia, suffragio. Dicẽdo aũt, Si ad Italiã sine deoꝝ voluntate venerunt, dent pœnas: ostẽdit statim esse absolutum. ¶ Inuito numine Troes.) Syllepsis ꝑ genus est. ¶ Luant peccata.) Luant.i.absoluant. Dicimus aũt & luo pœnã, melius & luo peccatũ, nã peccatũ solutus pœna. Qui.n.crimine teneẽ obnoxius, pœna eũ liberat a pristina obligatione. Contra, luo pœnam si dixeris: non procedit quare pœna soluatur, tamen authoritas ista licenter confundit more quo solet poni, vel a sequenti quod pręcedit, vel a præcedenti quod sequitur. ¶ Neq; illos iuueris auxilio.) Concessiuus est iste modus secundum Probum, nanq; In artibus non inuenitur. Fit autem quoties tædio contentionis quasi videmur concedere, quod tamen nolumus fieri, nam id agit hoc loco Venus, vt Iuppiter magis præstet auxilium. ¶ Responsa secuti.) Hoc est, Si non solum prohibiti non sunt, sed eis etiam concessum est. ¶ Superi.) Vt Apollo. ¶ Manes.) Vt Creusa & Anchises. ¶ Quisquam.) Verecunde: quia apud maritum cõtra vxorem agit. ¶ Exustas Erycino in littore classes.) Argumentum est vtrum habeat voluntatem nocendi quæ nocuit. Erycino autem in littore secundum opinionem suam dixit. Nam alij apud Caietam dicunt exusta nauigia: vnde & Caieta dicta est. ¶ Actam nubibus Irim.) Impulsam, scilicet vt persuaderet matribus nauium incendium. Aut secundum artem Rhetoricam, rem vnam in duas diuisit, nam per Irim naues exustę sunt. Sed melius est(vt sit iteratio) ad Turnũ missam itelligere, nec nos moueat ordo cõuersus.

do contersus. Solent enim grauiora in principijs & in fine secundu
artem Rhetoricam poni. ¶ Nubibus.) Per nubes. ¶ Sors rerum.)
Id est regnum, nam per sortem inter se fratres mundi regna diuise
runt: quæ Iuno præter inferos in Troianorum perniciē mouerat.
¶ Superis immissa.) Ac si diceret, non iam Troianis, sed dijs. Respe-
xit ast ad illud, Et cœli conuexa per auras. ¶ Bacchata per vrbes p
furit.) Et bene bacchata per vrbes, qa per simulationē sacrorū Libe
ri patris, matres egerat in furorē. ¶ Sup imperio.) De imperio. vt,
Multa sup Priamo rogitās. Est āt verecūda petitio & obliq, p quā
magna Ioui inuidia cōmouet̄. ¶ Superauimus ista.) Absolute dixit.

DONATVS.

¶ Iuppiter hæc paucis.) Ideo pauca visa sunt, quia inducturus est
Venerem non paucis elocuturam, deniq; ait. ¶ At non Venus.) In-
uenit enim opportunum tēpus, quo Iuppiter agebat iam Troia-
norum partes, qui causam querelarum fuerat auditurus. Inuenit,
inquit, locum, vt quicquid doloris olim conditum retinebat, effun
deret. Auream Venerem magis animo, q̄ corpore debemus acci-
pere, cum tristis esset, & refertur ad dolores eius quæ in conuentū
deorum processura fuerat. Nec illo tempore de excolenda pulchri
tudine poterat cogitare. Ordinatur sensus sic, at Venus aurea non
pauca contra refert. Aurea igitur hoc enim animo bona, & innoxia
intelligenda est: nec pauca ideo, quia in conuentu tanto oīa simul,
vt fecit, debuit effundere, quæ prodessent filio, & Troianis oppor
tune potuissent, ex occasione libertatis, cuius forsitan non habuis-
set copiā posteritas. ¶ O pater, o homi. diuumq;.) Officijs præeun-
tibus inuidiosæ conuentionis patrem dixit, aut suum, vtpote filia,
aut deorum omnium vt dea. addidit hominum & diuum æterna
potestas, vt ostenderet, nec hominum quenquam nec deorum de-
bere niti aduersus ea, quæ vellet ille, qui haberet æternam potesta-
tem. Et æternitatem potestatis necessarie adiecit. Possunt enim cō
terant, quibus aliquando sua potestas tollitur. ¶ Nanq; aliud quid
sit.) Magnum doloris commouit effectum, quando ad id memo-
rat fortunam Troianorum eē perductam, vt eius malis nullo iam
possit remedio subueniri. Deniq; sub tali inuidia subnexuit, Cernis
vt insultent Rutuli, Turnusq; feratur Per medios insignis equis tu
midusq; secundo Marte ruat? Quid, inquit, vel quale beneficium
pro perditis petam facere, si aliquid spei superesset? Iam perfecta
victoria triumphat Rutuli: & quod est omni calamitate deterius,
victis insultant, Turnusq; ipse inter medios vehitur tutus. Quod
ait, q Turnus feratur per medios insignis equis, & portatur intel-
ligi potest, quoniam equorum facta commemoratio est, & super-
bia feratur, quoniā de victoria loquebatur: quem secundæ res ere-
ctum sublimemq; perfecerant: deniq; sequitur. Tumidusq; secun-
do Marte ruat? Ecce, vnde ferebatur: quoniam fauore Martis vti-
liter commodeq; pugnauerat. Compleuit partes Turni, & eius p-
speritatem prosecuta est, incipit contra enumerare suorum aduer-
sa. ¶ Non clausa tegunt.) Quam spem habere possunt, qui muni-
menta perdiderunt, defensionemq; castrorum? ¶ Cum intra por-
tas.) Augmentum malorum est, quod muris perditis constabat
exortum: vt intra muros, murorumq; aggerē hostis impune cer-
taret, & vinceret: in tantum vt cæsorum sanguis fossas impleset.
Nec me quisquā fingere aliquid putet. Malorum meorum testes
sunt oculi tui. & tuis conspectibus infortunia miserorum cuncta
monstrantur. geritur adhuc quod infelix gemo, & insultat qui in-
sontibus intulit bellum, quod dicit clausos fuisse, & victa per vim
quæ illos defendebant, ostendit incitatos eos fuisse, & ab aliqui-
bus fuisse prouocatos: monstrabat Venus vniuersa, non quia illi
subiecta non viderent: sed vt illis consideratis tandem miseratio
nasceretur. Hanc partem astruebat poeta cum diceret, terra vnde
arduus omnis. Castraq; Dardanidū aspectat, populosq; Latinos:
vt facilis esset probatio Veneri eorum. s. quæ inter suos ac Rutulos
gerebatur. Cernis ad omnia pertinet, quæ Venus conquerens enu-
merabat: vt sit cernis vt insultent Rutuli? cernis vt Turnus feratur
per medios insignis equis? cernis vt tumidus secundo Marte ruat?
& sic cætera, quibus potest aptari quod semel dictum est, cernis.
Quod ait per medios insignis equis feratur. Inde erat mentis acer
bitatis morsus, vt in medio Troianorum positus salutis periculū
non timeret: quin potius gloriaret̄, & insignis incederet. ¶ Æneas
ignarus. a.) Hæc, inquit, omnia Ænea geruntur absente: vt ostende
ret etiam ipsum ab his actibus alienum. ¶ Nunquam ne le.) Nō da
bitur malis Troianorum finis, nec releuatio aliqua? neq; aliquan-
do erunt ab obsidione liberi? obsidionis Troianæ facit comme-
morationē præsentis, deniq; sequitur. ¶ Muris iterum īminet. h.)
Perit, inquit, antiqua Troia, nec alteram renasci admittitur. Reces-
sit Græcorum exercitus. Qui tandem perdidit patriam alter im-
minet, ne recidiua consurgat. ¶ Atq; iterum in Teucros.) Non ipse
sed ad ipsius similitudinem alius. ¶ Equidem credo.) A Diomede
enim dicitur vulnerata: ac per hoc si sperabatur alius emersurus in
Diomedis vicem, quid supererat, nisi vt humanis manibus Venus
iterum læderetur? Quod dixit mea vulnera ipsa exposuit, quid in
pronomine debeat intelligi, addendo. ¶ Et tua progenies.) Prono-
minis vim alterius pronominis substantia patefecit. Nam quod di
xit, mea vulnera hoc, exposuit dicēdo, & tua progenies. Si, inquit,
contemptum fuit in me meritum meū in primo vulnere: vel nunc
nihil tale debet exoriri, quia filia tua sum? ¶ Si sine pace tua.) Secu-
ra hæc dicebat, nihil enim factum est, nisi ex eius voluntate. certe,
inquit, si contra sententiam tuam Troiani fecerunt in eo, quia vene
runt ad Italiam, nec intercedo nec rogo, noli iuuare improbos, sed
contumaces extingue, cur illi non mereantur interitum, si te inui-
to aliquid ausi deteguntur? ¶ Sint tot responsa secuti.) Pro peccato
habent, quia per dicta toties & tot deorum responsa secuti sunt, &
monita ex infernis partibus data. ¶ Cur nunc tua quisquā.) Quis,
ait, iste potior te est, cui licet tuam abolere sententiam, aut noua fa
ta conscribere? Duo illicita posuit. vertere enim non debuit, quod
oportuit esse perpetuum, & nihil statui nouum contra instituti ve-
teris formam. Vertere nullam spem reparandæ rei significat, quo
verbo vero vsa est in primo libro dicens. Quæ te genitor sententia
vertit? quod enim habet aliquid, & vertitur totum perdit, & nul-
læ in eo reliquiæ manent. ¶ Quid repetam exustas.) Per omissio-
nem enumerat, quicquid Troianis inflictum est. In hoc autem &
locum commemorauit & factum. ¶ Quid tempestatum regem.):
Naufragium tangit, quod descriptum est in primo libro. ¶ Aut
actam nubibus Irim?) Quę ad exurendas naues matres Troianas
accendit. ¶ Nunc etiam manes.) Nunc hoc est recenti tempore cō-
mouit manes. id enim ei remanserat solum, quod nondum in Tro
ianorum exciërat necem. huius partis grauiter exaggerat factum.
Commouit, inquit, coelum, maris fluctus & vētos miserandis im-
misit, postremo quod tertiæ sortis intentatum remanserat, infe-
ros quoq; cum ista luce commiscuit. ¶ Et superis immissa.) Vide-
runt superi, quod videri non licuit, Alecto furiam ipsis quoq; in-
uisam per medias vrbes Italas atq; in luce impune bacchantem.
¶ Nil super Imperio moueor.) Nec arbitreris me verbis præsenti-
bus imperium quærere. Cur enim de imperij possessione conten-
dam? cui non finitur viuere, potuerunt sperari, cū possent. Vincant
non qui vincendi habent iustissimas causas, sed quibus iniquitas fa
uet. Vincant, quibus victoriam cedere voluisti, illorum tibi pars p̄
ponenda visa est. Sint superiores non merito tuo sed arbitrio tuo.

ASCENSIVS.

¶ Iuppiter, &c.) Subinsert orationem Veneris, Iunonem acerri-
me instantis, quod in Æneam, Æneæq; socios, grauius irascatur.
Vnde dicit Donatus sic. ¶ Alecto.) Commouerat superos, ventos,
fluctus, terras, homines: restabant autē inferi: sed & hos, nuper mo
uit. Quia nihil extat Donati. ¶ Ordo est. Iuppiter hęc. s. elocutus Ordo.
est, paucis, sup. verbis: at. i. sed: Venus aurea. i. formosissima: refert
contra. i. econtrario, hoc est respōdet non pauca. i. multa. O pater. s.
omnium: nam iuuans pater, interpretatur Iuppiter: & quia deum
& deorum, hominumq; regem adloquitur, generaliter accipien-
dum, recte censet Seruius, o æterna potestas hominum: & diuū. i.
diuorum, id est qui ęternum habes imperium in homines, & deos
omneis (facit autem parenthesim, quasi Iuppiter dicat, quid me
compellas gnata? ad hoc enim respondet: in eo solo esse spem salu
tis, dicēs. Nanq;. i. ideo te adloquor: nam quod aliud. s. numen, aut
auxilium sit vsquam. s. alibi q̄ in te: quod queamus implorare. i.
ploratu efflagitare: aut deposcere: q. d. nullum.) Tu cernis, vt. i. quē
admodum: Rutuli insultent. s. ob victoriam partam insolentio-
res effecti: & vt. i. qualiter, Turnus feratur per medios. s. Rutulos:
existens insignis equis: & vt ipse tumidus. i. inflatus: Marte secun-
do. i. bello, prospere peracto, fauore Martis: ruat. i. pręceps veha-
tur: mœnia clausa. i. tametsi clausa: non tegunt, id est ptegunt iam
Teucros: quin. i. quinetiam, vel insuper: ipsi. s. Rutuli, miscent prę-
lia intra portas: & in ipsis aggeribus murorum, id est mœniū, aut
murorum: & fossę. s. sub aggeribus factę: inundant sanguine scili-
cet Troiano: Æneas. s. princeps eorū, & protector: abest ignarus. s.
tantę cladis. Sines. i. permittes ne, nunq̄, aut vnq̄ (Nam duę nega
tiones sic sitę, non plus interdum faciunt q̄ vna) eos, supp. leua-
ri. i. liberari, obsidione. s. qua opprimuntur, & aggrauantur: vnde
leuari dixit. hostis imminet iterum muris Troię: nascentis. i. reędi-
ficari coeptę: necnon. i. & etiam: alter exercitus, sup. imminet mu-
ris: sicut exercitus Gręcorū imminuit muris veteris Troię: quos
& euertit: atq; Tytides. i. Tydei filius Diomedes: surgit iterum in
Teucros. i. in perniciem Teucrorum: ab Arpis Ætolis. i. ab Ætolo
Diomede: in Calabria ędificatis: equidē. i. ego quidē, credo quod
sup. mea

sup. mea vulnera restant. i. quod iterum vulnerabor a Diomede, sicut ante Troiam ab eo vulnerata sum: & ego progenies tua. i. a te genita: demoror. i. expecto futura arma: mortalia. i. a mortali mihi inferenda. Si Troes petierunt Italiam, sine tua pace. i. beneuolentia, & suffragio: aut (reuera) pace, & reconciliatione: quia & Iuppiter illis offensus fuisse videtur: ex eo quod dictũ est in. ij. Ferus oia Iuppiter Argos Transtulit, atq; numine inuito. i. diuina voluntate tua refragante: luant. i. permitto vt luant. i. abluant: & purgent peccata. i. sua per pœnitentiã: aut dent pœnas pro peccatis: neq; iuueris. i. pmitto vt non iuues illos auxilio: sin. i. sed si: ipsi secuti tot responsa quę superi: & manes. i. inferi dabant: cur quisq; (intelligit de Iunone) potest nunc vertere. i. inuertere, & in perniciem mutare: tua iussa. i. quæ iussisti: hoc est, cur cedit Troianis in perniciem, tuis paruisse mandatis? aut cur quisq; põt cõdere noua facta. Quid. i. ad quid? q. d. frustrá, cũ manifestariũ sit, repetã classis exustas: in litore Erycino. i. iuxta Erycem, in Sicilia, vbi Venus tẽplum habet, & pcipue colitur, q. d. in conspectu meo, & in regno meo. Quid, sup. repetam: regẽ tempestatum. s. Æolum: excitũ. i. excitatum, & comotum ad nocendum Troianis: & vẽtos furẽtes excitos. i. euocatos Æolia. i. ex Æoli regia, aut Irim, actam nubibus, quę. s. Turno dedit, obsidendę vrbis nouę consilium. Ipsa, sup. Iuno, quam nũ nominat: quia coniugẽ Iouis mouet, ẽt nunc maneis. i. inferos: vnde ipsa in. vij. Flectere si nequeo superos, Acherõta mouebo: hęc sors rerũ. s. infernalis: manebat. s. antea: intẽtata. i. nõ solicitata. Alecto. i. furia illa infernalis: immissa superis. i. ad superos, bacchata, sup. est p medias vrbeis: Italũ. i. Italorũ. Ego nil. i. nullo modo: moueor. i. afficior: sup imperio. i. pmissiõe facta de imperio in. j. His ego nec metas rerũ nec tẽpora pono: Imperiũ sine fine dedi. Erat aũt in fatis imperium olim p Teucros, in Italia fore: qd' & Iuno prius sibi notũ significauit. Nos sperauimus ista. s. inania pollicita dũ fortuna fuit. s. talis, vt sperare possim⁹: vincãt, sup. illi, quos tu mauis vicere. i. sint voti cõpotes: & rerũ potiant̃, dũmõ Troiani nõ penit⁹ deleant̃.

Si nulla est regio, Teucris quam det tua coniux
Dura: per euersæ genitor fumantia Troiæ
Excidia obtestor, liceat dimittere ab armis
Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem:
Aeneas sanè ignotis iactetur in vndis,
Et quãcũq; viam dederit fortuna, sequatur.
Hunc tegere, & diræ valeam subducere pugnæ.
Est Amathus, est celsa mihi Paphos, atq; Cythera,
Idaliæq; domus: positis inglorius armis
Exigat hic æuum, magna ditione iubeto
Carthago premat Ausoniam: nihil vrbibus inde
Obstabit Tyriis: quid pestem euadere belli
Iuuit? & Argolicos medios fugisse per igneis?
Totq; maris, vastæq; exhausta pericula terræ,
Dum Latium Teucri, recidiuaq; pergama quærunt.
Non satius cineres patriæ insedisse supremos,
Atq; solum, quo Troia fuit? Xanthum & Simoenta
Redde oro miseris: iterumq; reuoluere casus
Da pater Iliacos Teucris. [Tum regia Iuno POE.

SERVIVS.

¶ Cõiux dura.) Hic distinguẽdum, ne incipiant esse duo epitheta, Dura fumantia excidia, quod cõtra artẽ fit, nulla interposita cõiunctione. ¶ Nulla aũt regio.) Inuidiose dixit. vt supra, Cunctus ob Italiã terrarũ clauditur orbis: cũ a sola arceãtur Italia. ¶ Per euersę genitor fumãtia Troię.) Cũ dicimus, Rogo te p deos: hoc videmur dicere, Memineris religionis curæ esse petitionẽ meã: sicut in primo expressit, At sperate deos memores fandi atq; nefandi. Cum aũt dicimus, Rogo te per miserias meas, videmur dicere, Memineris ab eo te rogari q miserias pertulit: vt qui rogatur, ad misericordiã, miseriarum cõmemoratiõe flectatur: sicut est nunc in Veneris petitione. Nam ideo sic rogat, vt commemoratione infelicitatis Troianæ impetret misericordiam. Alias stultum est, cum adiuratur Iuppiter per excidia Troianorum. ¶ Incolumẽ Ascanium.) Ideo Venus pro Aenea non petit hoc loco, non quia pro eo non moueatur: sed aut quia scit eum celerius moriturum: aut quia soli Ascanio debetur imperium, vt, Cui regnum Italiæ, Romanaq; tellus Debentur. ¶ Amathus & Paphos.) Cypri insulæ ciuitates sunt Veneri consecratę. ¶ Cythera.) Insula Veneri consecrata. Dicimus autem hæc Cythera, sicut hæc Solyma, hæc Artaxata. Idalium, ciuitas Cypri. ¶ Inglorius.) Sine triumphis, immemor gloriæ. ¶ Inde.) Id est ab Ascanio Tyrii nihil timebũt: & verum est. nam Scipio vastaturus est Africã. ¶ Quid pestem euadere belli Iuuit?) In fine iam agit miserabiliter, sicut egit & in principiis. Nam hoc præcipit ars Rhetorica vt epilogi & principia pari argumentatione tractentur. Pestem autem, incendium significat: vt, Et toto descendit corpore pestis, cum de nauibus loqueretur incensis. ¶ Fugisse per ignes?) Exprimit quid sit pestem belli euadere. ¶ Recidiuaq; pergama.) Renascentia. Tractus autem sermo est ab arboribus quæ aliis sectis repullulant, ergo illud solum recidiuum dicimus quod postea renascitur, vnde modo recidiua dixit, quæ renouantur ab his qui sunt superstites Troianis periculis. ¶ Cineres patriæ insedisse.) Propter illud, Dulcesq; meorum Relliquias colerem. ¶ Atq; solum, quo Troia fuit? xanthum & Simoenta Redde oro miseris.) Ambiguum est vtrum dicat, redde nobis re vera antiquam Troiam: an redde nobis terras in Italia ad similitudinem Troiæ. Nouimus enim hanc fuisse consuetudinem, vt aduenæ patriæ imaginem sibi redderent: vt, Effigiẽ Xanthi, Troiamq; videtis. Bene ergo Venus medio via est loquendi genere, vt vtrunq; significaret, & antiquæ Troiæ reditum, & imperium Italiæ, quod Troianis Iuppiter ad similitudinem Troiæ fore promiserat, & magis hoc est, quod latenter desiderat atq; petit. ¶ Iterũq; re. ca.) Si ad Troiã vis referre, sic dic, Nobis redde Troiã p naufragia & picula, id est patiamur denuo q ptulimus, dũtaxat nobis Troia reddat̃. Si vero ad Italiã vis referre, sic intellige, Redde nobis Italiã, & libẽter repetimus ea quæ in Troia pertulimus.

DONATVS.

¶ Si nulla est regio.) Dum iniu personaliter loquitur, & oblique malorum ipsorum pulsat authorem nimia doloris necessitate cõpulsa est, vt ad eius specialem designationem descenderet, vsa tanta subtilitate consilii, vt ipsum Iouem nonnullus pudor confunderet. non. n. dixit Iuno hæc soror tua, sed vxor tua commisit, vt esset criminis mulieri cui nefas esset contra mariti venire sententiã, si tantum, inquit, dura est vxor tua, vt omnes terras deneget Teucris. ¶ Per euersæ ge.) Vnũ saltem liceat desiderare, quod sit miseris in tanta calamitate solatio, & si. fas remeare Troianis, eamq; iterum patriam, p cuius excidiũ iuro. Aequius est his videre quotidie quam plangant, q̃ perire illic, vbi sub falsa pmissione versantur. ¶ Liceat dimittere ab armis In. as.) Plurimum, inquit, arbitrabor me meruisse de patre, si supersit innocens nepos, si ei Rutulorum arma contingat euadere. ¶ Aeneas sane igno.) De Aeneæ partibus taceo, ferat ille fortunam suam, iactetur etiam nunc per ignota pelagi: & quia iniquitas æquitati successit, incerta pro certis expressit. ¶ Hunc tegere & diræ.) Faciam, inquit, sine crimine pro filio meo, quod possum eumq; subtraham a bello. Ecce indicat consilium suum. ¶ Est Amathus, &c.) Si vsquam ei commorari non sinitur, deget in meo, & materno iure cuiusquam molestia non afficietur, habebit remota nemorum abdita & syluarum. ¶ Positis in. a.) Et quia inuident virtuti eius & gloriæ, erit illic procul a bello discretus, illic omne æuum sine dimicatione consumet. Et si minus accedit ex causa virtutis triumphorum, erit tamen in ocio solatium doloris tanta æmulatione caruisse. ¶ Magna ditione iubeto.) Ostendere voluit per Aeneam premi posse Carthaginem, si obtineret Italiam: sine ipso vero nõ posse, si hoc vis, inquit, aut hoc tuis sensibus placuit: iam iube, vt Carthago præferatur Italiæ: non obsistet vrbibus Tyriis filius meus, si semel arma posuerit. Carthaginis nomen abiecte pronũciandum pro persona & affectu loquentis. Italiæ vero cum laude. alteram enim depressit quam indignam iudicauerat regno, alteram extulit, cui perpetuum deberi imperium ipso Ioue referente didicerat, hinc ostendit, quia omnis causa odiorum Iunonis propter statum Carthaginis fuerat suscepta, non propter Troianorũ aut ipsius Aeneæ aliquam culpam: sed ne nasceretur ex Troianis, qui fatorum suffragio ipsam Carthaginem perderet. ¶ Quid peste e. b. iu.) Quid profuit euasisse bellum, quod florẽ Troianæ iuuentutis extinxit? Quid medium transisse per flammas? honestius dictum est, q̃ si poneretur per medias flãmas, medium transisse per flammas, hanc habet proprietatem, quia vallatus incendiis cũ difficultate euasit. Addidit tertium, maris ac terrarum vastatũ, hoc est desertarum discrimina, quæ inferiora nõ essent incendio & bello, horum vis accepta quantitate augmentum parit, cum dicit tot, Leue. n. videretur, non frequenter sed semel esse effectum, & oia

Donatus

ista

ista perpessos asseruit, cum quærerent Latium, quo Ire iubebantur, & Pergama reparare. Non satius cineres patriæ.) Non melius fuisset remansisse in cineribus patriæ, & in solo genitali resedisse, quam labores tot & pericula sine commoditate suscepisse? ¶ Xanthum & Simo.) Necessarium posuit redde. ipsius enim iussu fines regionum suarum Troiani dimiserant: ipse reddere debuit, quod iubendo sustulerat: aut id quod pollicitus fuerat, dare. Magnum, inquit, meis præstabis beneficium, si patriam antiquam illis reddideris, sed non vere, sed propter inuidiam dicit. Ideo sequitur. ¶ Iterum re. c.) Et si hoc putatur iustum, iterum in labores redeant & pericu lis rursum studio deteriore subdantur: vt ostenderet iniquum esse, negari præsentia iniquissimis fatis & ad ea, quæ per tot annorum seriem vix euaserant, reuocari.

ASCENSIVS.

¶ Si nulla est.) Prosequitur Venus coeptã orationem, orãs vt si in Italia Æneas regnare non possit, saltẽ non occidat, sed incolumis, ad Veneris regna cõmeare pmittatur. Dona. sic. ¶ Tua cõ.) Obliqs hactenus in eam locuta est, nunc doloris necessitate cõpellitur, vt eã nominet. ¶ Ignot. vn.) per ignota maria cõtinuet errores. Hæc

Ordo. Ille. ¶ Ordo est. Si nulla est regio quam coniux tua dura. s. Troianis. Iuno det. i. permittat Teucris: aut sic, si nulla regio est Teucris, quam tua coniux dura det. aut, quam det tua coniux, ne videlicet videatur vituperare coniugẽ, coram coniuge: ego, o genitor: obtestor. i. obsecro per dura excidia Troiæ euersæ: fumantia. s. adhuc: & id inuidiose dictum, cum post septennium non amplius fument, liceat dimittere ab armis Ascanium incolumẽ. i. sanum: & illæsum: & liceat superesse nepotem. s. meum, quia nepos erat Veneris: aut generaliter accipiendo. i. pronepotẽ tuum: & iactetur sane Æneas vndis ignotis. i. per vndas ignotas, sicut hactenus iactatus est: & sequatur viam quacunq fortuna dederit: valeam. i. permittar valere: tegere. i. protegere, hunc. s. Ascanium: & subducere pugnæ dire: Amathus ciuitas illa Cypri insulæ: est mihi. i. ego habeo eam. Et Paphos, eiusdem insulæ: ciuitas celsa. i. sublimis: est mihi. s. sacra: atq Cythera, supp. sunt mihi: & domus Idaliæ. i. ipsius Idalij, ciuitatis Cypri, sup. sunt mihi: iubeto, vt, supp. Ascanius: exigat hic existens inglorius. i. nõ gloriosus, nec inclytus: sed ignobilis exigat inquã. i. ad extremũ vsq, agat æuũ armis positis. i. depositis, sup. in ditione magna. Et iubeto, vt, sup. Carthago: pmat. i. opprimat, ditione magna Ausoniam: quod factura est, si domus Æneæ ab Italia propellitur: vnde in. j. Hoc regnũ dea gentibus esse Siqua fata sinant, iam tum tenditq, fouetq. Progeniẽ, sed enim Troiano a sanguine duci Audierat, tyrias olim quæ verteret arces, &c. Nihil obstabit inde. i. ab his locis mihi sacris vrbibus Tyrijs, & præcipue Carthagini. q. d. Iunonem, nullam ad domum Æneæ persequendam habere causam: nisi quo regnũ Italiæ Tyrias auerteret arces: vt in. iii. huius dictum est. Quid iuuit, id est profuit: euadere, pro euasisse: pestem belli, scilicet Troiani: & fugisse per medios igneis: Argolicos. i. ab Argolicis, Troiæ immissos, & quid, sup. iuuit: tot pericula maris, & vastæ terræ: exhausta, supp. esse. i. exhausisse, dum Teucri quærit Latium: & Pergama recidiua. i. iterum casura, quasi dicat, nihil. Seruius videt legere, recidiua. i. renascentia. Non. i. nõne. q. d. multo satius. i. melius, & salutarius fuit: insedisse. i. inhabitasse, aut residendi causa occupasse: cineres supremos patriæ. s. Troiæ, atq insedisse solum, vbi Troia fuit: redde, oro, iterum miseris. s. Troianis, Xanthum, & Simoenta. i. fluenta illa Troiana: & o pater, ego oro da miseris Teucris reuoluere iterũ casus Iliacos. i. Troianos: hoc autem dicens, amaritudine oppressa videtur defecisse: Venus: vnde sequitur, Acta furore, &c.

Acta furore graui. [Quid me alta silentia cogis IVNO
Rumpere, & obductum verbis vulgare dolorem?
Ænean hominum quisquam, diuumq; subegit
Bella sequi? aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam petiit fatis authoribus esto,
Cassandræ impulsus furiis: num linquere castra
Hortati sumus? aut vitam committere ventis?
Num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenam'ue fidem, aut gentes agitare quietas?
Quis deus in fraudem? quæ dura potentia nostra
Egit? vbi hic Iuno, demissa'ue nubibus Iris?
Indignum est Italos Troiam circũdare flammis
Nascentem, & patria Turnum consistere terra,
Cui Pilumnus auus, cui diua Venilia mater.
Quid face Troianos atra vim ferre Latinis?
Arua aliena iugo premere, atq auertere prædas?
Quid soceros legere? & gremiis abducere pactas?
Pacem orare manu, præfigere puppibus arma,
Tu potes Æneam manibus subducere Graium,
Proq; viro nebulam, & ventos obtendere inaneis:
Et potes in totidem classem conuertere nymphas.
Nos aliquid Rutulos contra iuuisse, nefandum est.
Aeneas ignarus abest, ignarus & absit.
Est Paphos, Idaliumq; tibi, sunt alta Cythera.
Quid grauidam bellis vrbem, & corda aspera tentas?
Nos'ne tibi fluxas Phrygiæ res vertere fundo
Conamur? nos, an miseros qui Troas Achiuis
Obiecit? quæ causa fuit consurgere in arma,
Europamq;, Asiamq;, & foedera soluere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter?
Aut ego tela dedi? fouit'ue cupidine bella?
Tunc decuit metuisse tuis: nunc sera querelis
Haud iustis assurgis, & irrita iurgia iactas.

SERVIVS.

¶ Alta silentia.) Iuno vbiq silens inducitur. Vnde ei oratio nisi ex nimia necessitate nõ datur. hinc est, Acta furore graui. Statius, Iunonem tacitam furibunda silentia torquent. Et nótandũ quia sigillatim dicta Veneris hac oratione soluuntur. ¶ Silentia cogis rũpere.) Silentium rumpere, est non tacere. Vnde apparet vsurpatiue dictũ esse, Composito rumpit vocẽ, id est loquitur, nam vocem rũpere, silere est: silentiũ rũpere, loqui. ¶ Obductum dolorem.) ¶ Celatum, & diuturna iam cicatrice coopertum, nam obduci dicuntur vulnera, quæ cicatrice clauduntur. ¶ Ænean hominum quisq.) Celat quę facta sunt, & quę non sunt facta, cõmemorat. Nam non Æneas sed Turnus Iunonis instinctu bella commouit. Vtitur autem replicatione rerũ obiectarum, post enim sequitur resolutio. ¶ Esto.) Modo aduerbium cõcedentis est, nam grecum est. Illo autem loco verbum est, Esto nũc sol testis. ¶ Cassandrę impulsus furijs.) Bene furijs plurali numero, quod de vaticinantibus non dicit, vt videãtur merito esse decepti q Cassandrę insanienti crediderunt quod falso dicitur a Iunone, sicut ex verbis probamus Anchisę, qui ait, Vt quem tum vates Cassandra moueret. ¶ Vitã committere ventis.) Id est incertis & inanibus rebus. ¶ Nũ puero summam belli.) Exaggeratio est ab ętate. ¶ Tyrrhenamq fidem.) Inire societatem cum inimicis gentibus Turno: aut certe disrumpere foedera quę Turnus cum Tyrrhenis inierat. Sciẽdum sane Turnum auxiliorum causa ad Mezentium confugisse. ¶ Gentes quietas.) Nam licet vellent in bella prorumpere, tamen erant quietę, propter illud oraculum, Externos optate duces. ¶ Quis deus in fraudem?) Id est in periculum. ita enim in iure lectum est, Fraudi erit illa res, id est periculo. ¶ Quę dura potentia nostra.) Ad illud respicit, Si nulla est regio Teucris, quam det tua coniux Dura. ¶ Nubib⁹ Iris.) Propter illud, Aut actam nubibus Irim. ¶ Indignum est Italos Troiam circũdare flammis.) Rhetoricum est. Nam quoties aliqua non possumus soluere, paria opponimus: quod nunc Iuno facit, nam negare non potest, nec soluere: quia obsidentur Troiam, Vnde dicit, Hoc indignum est, Troianos obsideri, aliena eos matrimonia pręripere dignum est. Sic in Bucolicis, Dic quibus in terris inscripti nomina regum. ¶ Pilumnus auus.) Comparat genus Turni cum Ænea, dicens etiã auum eius esse deum. Item ad Veneris obtrectationem dicit. ¶ Cui diua Venilia mater.) Nã Venilia Nympha est. Pilumnũ autem Turni auum ideo dicit, vt a vicino, nobilis genere esse videatur, sicut est Æneas. Nã paulo post dictura est ipsa Iuno, Pilumnusq illi quartus pater. ¶ Atra face.) Sęuo bello: & est belli diffinitio. Non enim facibus Troiani pugnauerant. ¶ Auertere pręda.) Inuidiose: cęterum nihil rapuerant. ¶ Legere.) Furari: vnde & sacrilegi dicuntur qui sacra legunt, id est furantur. Alibi, Vel quę sub legi tacitus tibi carmina nuper. ¶ Gremijs

riis abducere pactas?) Id est spōsas. Nam ante vsum tabularum, matrimonii cautiones sibi inuicem emittebant, in quibus spondebant se consentire in iure matrimonii, & fideiussores dabant. Vnde & admissum est vt dicamus virum aspondendo sponsum. Cæterum proprie spondere, puellæ est, ergo sponsus non quia promittitur, sed quia spondet & sponsores dat. Sane axaggeratio est nimia in eo quod ait, Gremiis abducere: tanquam iam vxores. ¶ Prefigere puppibus arma.) Propter illud, Scuta virū fluuio pictasq; innare carinas. Scilicet quando ad petenda nauigauit auxilia. ¶ Pacem autem orare.) Propter, Centum oratores Augusta ad mœnia regis ire iubet. ¶ Proq; viro nebulam.) Ad opprobrium pro viro dixit, non pro filio rem inanem oppositam, dicit autem quando eum Venus a Diomede liberauit, vel Neptunus ab Achille: quod Veneri imputatur, quia in eius gratiam factū est. ¶ Ventos inanes.) Vacuos: & est nebulæ definitio. ¶ Et potes in totidem classem conuertere Nymphas.) Licet hoc Mater deum fecerit, tamen hoc Veneri imputatur, quia eius gratia factum est: vt in illo loco, Quas tum Philomela dapes, cum Progne fecerit: sed propter Philomelam. Aut certe quia Venerem dicunt esse matrem deum. ¶ Æneas ignarus abest.) Ea quę soluere non possumus, irridemus: vt hoc loco, sic in Bucolicis præmisit, Diuini opus Alcimedontis, postea per irrisionem ait, Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit. ¶ Grauidam bellis vrbem.) Alibi, Populosq; feroces Contundet. Vrbem autem prouinciam dicit, quo modo, Italiam quæro patriā. ¶ Nos ne tibi fluxas.) Status relatiuus, per quem ostendit Venerem magis Troianis fuisse causam periculorum. ¶ Fluxas.) Molles, quæ possent etiam sine inimicis perire. Res fluxas: fluxam rempublicā. ¶ Fœdera soluere furto?) Legitur in historiis quod Troiani cum Græcis fœdus habuerunt. Vnde etiam Paris est susceptus hospitio, & sic commisit adulterium. Ergo fœdera soluere, est furto amicitias adulterio dissipare, nam furtum est adulterium: vnde est, Et dulcia furta. Et euersi Ilii hæc est vera causa, nam Fœdera quæ inter Græcos & Troianos fuerunt, ita soluta sunt. Hercules cum expugnato Ilio filiam Laomedontis Hesionam Priami sororem Thelamoni dedisset, profecti sunt legati cum Priamo, & eam minime repetere potuerunt, illis dicentibus se eam habere iure bellorum. Vnde commotus Priamus misit Paridem cum exercitu vt aliqd tale abduceret: aut vxorem regis aut filiam, qui expugnata Sparta Helenam rapuit. Hinc ergo Virgilius vtrūq; tangit: & istam historiam quam modo diximus, & propter iudicium Paridis, quāuis fabula sit illa res, & a poetis cōposita. ¶ Qui Troas Achiuis.) Atq; de Venere loquitur: sed quia dei Arsenothelis sunt, vt diximus supra, ideo sic dixit, nam in subauditione ponuntur ea quæ non possumus dicere aperte. ¶ Dardanus.) Non præter iniuriam Æneæ hoc posuit, quia Dardanus dicitur. Nam perite dubium nomen elegit, qui contumeliam communicaret Æneæ. ¶ Spartam expugnauit.) Hoc de historia est, vt diximus. Nam solicitata Helena cum Parim sequi voluisset, egressus ille ciuitatem obsedit: qua euersa Helenam rapuit: vnde & recipi meruit a marito. ¶ Tela dedi.) aut amori, aut bello. ¶ Decuit metuisse.) Optima est elocutio, nam vtrunq; pręteriti est temporis. Si enim dixeris, Decet metuisse: incongruum est, quia decet præsentis est, metuisse pręteriti. ¶ Sera.) Pro sero. ¶ Iactas.) Ventilas.

DONATVS.

¶ Tum regia Iuno. A. f. g.) Furorem dicendo, ostendit iniuste cōmotam atq; excitatam vehementer. vbi. n. furor interuenit, verū animi iudicium cessat. Furorem igitur Iuno collegit, primum ex ea causa, quod in conuentu deorum omnium dolebat se esse confusam: quod mira arte egerat Venus, vt cum esset contra Troianos, omnium deorum in fauorem Iunonis studium susceptum, Iunonem peteret solam, quo cęterorum assensum suis partibus quæreret, quod prouenire non posset, nisi dissimulatio fuisset adiecta. Accusare autem aut omnes, aut plures quid prodesset: cum authore deiecto, nihil esset studii veteris in cæterorum sensibus remansurum: hinc igitur Iunonis mentem furor inuaserat: quia solam Veneris timebat inuidiam accedentem, eo quoq; irt obuiam cœptis suis, quæ iniq; susceperat, considerabat ipsum et Iouem æquitate victū pro Troianorum partibus facere, cur non faceret: cui ausus suos non permittebatur implere cur non faceret, quæ liberius Veneris voce gemebat se esse contemptam: quid tamen dicat, considerandum est. ipsius. n. responsione obiectorum purgatio erit, & in Veneris & in Troianorum personam omne criminationis reuocabitur pondus. Ecce quantum profuit Veneri non pauca dixisse: qa multa paucis dici non poterant. Occasione quippe arrepta consilii argumentorum veterum collecta congeries semel deberet effundi, quæ penitus æmulam mitteret in furorem. ¶ Quid me. a. si. co. Ru.) Dixit principium ex persona sua, quam sciebat graui inuidia laborare, asserens, quam non habuit verecūdiam, & grauare ex eo cupiens Venerem: quæ se dicebat prouocari in colloquium publicum, & causam dicere, quæq; monstrare se cupiebat modestam, & personam Veneris prouocantis impudentem. Quid, inquit, me prouocas loqui? quid vrges in publicum proferre? quod verecūdo silentio diutissime pressi: quæ profecto adhuc sensibus retinerē, nisi esset crimen, impudenter obiecta non refutasse responso, quod ait me, hoc videtur tetigisse, verecundam, me iniurias dissimulantem, me, inimicam nulli. Rumpere quoq; nō inaniter positum est, hinc monstrat velut compulsam loqui se, & coactam respondere. Rumpitur quippe quicquid magnam violentiam senserit, & non emergit ex alto pectoris, nisi quod vi cogentis excluditur. Obductus vero dolor est, quē tegit patientia dissimulantis, cōmendata in principiis persona sua, & diuersæ partis nonnullis calumniis aspersa, omisit narrationem, quia hanc ipsam scientibus ingerere fuerat vitiosum, & ob ipsas quæstiones magis fuerat proponēdum. In his quippe & purgari se posse arbitrabatur Iuno, & Troianos sibi potius non aliquē aliquando nocuisse poterat demonstrare. ¶ Æneā hominum quis.) Nititur colorare causam malam, Æneas quippe nō mouit bellum: sed existentibus inimicis affuit sibi, nec Latinis se hostē professus est, sed his, qui instinctu ipsius Iunonis primi sum pserunt arma. ¶ Italiam petiit. f. au.) Et hic subauditur esto. Et quia hoc negare non potuit, quod verum esse cōstabat: non ausa est improbare: quin potius consensit: & hoc nititur alio genere prægrauare. ¶ Nū, inquit, linquere castra Hor. s.) Ad vtrūq; pertinet. i. castra & nauigationem. Ecce argumentum Iunonis contra Veneris inuentum. Veneris enim consilium fuit, nō accusare plurimos, hęc nititur miscere sibi alios, omnesq; connectere, vt vnam omnium faciat causam: ne sola eēt in obiectorum inuidia. Nunquid nā nos, inquit, eum sumus hortati castrorum tuta dimittere, & cōmittere animam ventis, & reuera maximum signum temeritatis & reprehensione dignum, quod primo loco credidit obiiciendum: sed id retorquendum in eam, quæ hominem quietum in extremam necessitatem compulit, vt satius esset petere incerta propter expeditionem necessariam, quam cum ipsa castrorum defensione consumi. ¶ Num puero sum. bel.) Et his omnibus aptandum est, hortati sumus, recte posset videri: hoc quoq; obiectum est. Si Æneas reuera summam belli aut defensionem murorum commisisse illi ętati, quæ ne sibi prouidere consilio posset, nec periculum virtute propellere: sed hoc Æneas non fecerat. Dispositio enim affuturi talis extitit, qlis in nono libro d scripta est ab ipso Virgilio inter Æneæ laudes hoc quoq; enumerante hoc modo. Nanq; ita discedens pręceperat optimus armis Æneas, siqua interea fortuna fuisset, Neu struere auderent aciem, neu credere campo, sed tutos seruarent aggere muros, & alio loco, instat Mnestheus, acerq; Serestus, Quos pater Æneas siquando aduersa vocarent Rectores iuueni & rerū dedit esse magistros. Ecce nihil credidit puero, sed ipsum magis cum omnibus faciendi consiliis idoneis & robusta exercitatione florentibus viris perpensa prouisione commisit. Tyrrhenos vero non exciuit quetos in bellum: sed iusta ex causa commotus eos nauigaturus inuenit, iisdemq; se tum disiunxit, quos ipse Turnus suscipiendi bellum fecerat suis partibus inimicos, nec bellum geri cū hostibus iussit: sed venientibus obiectu aggeris & defensione turris obsisti. Obiicit Iuno velut male gesta Æneæ iacet facti causas, quod ipsa conflauerat. ¶ Quis deus in fraudem?) Nunquid nam inquit hęc Iuno fecit, aut Iris? & constastat hęc Iunonem fecisse per furiam, & per Irim excitasse Turnum, cum ociosus patrio sederet in luco. ¶ Indignum est Italos, &c.) Per comparationem nititur leuare partes suas, & grauare partem aduersam. Comparat enim personam suam & Veneris, Æneæ, & Turni, factum suum, & factum Veneris, gesta Æneæ, & gesta Turni. Ait ergo indignum esse arbitraris Italos assistere commodis suis, & nascentem Troiam flammis circūdare? Nunquid indignum etiam illud est, vt Turnus terras sibi patrias vindicet originalibus auis regibus maioribus natus, ac diuina matre progenitus? Hoc verum asserebat Iuno: sed tacuit de Æneæ genere, quoniā Pilumno Iuppiter non fuerat conferendus nec Veneri Venilia, sed obiecit incendium Italis parasse Troianos. Sed hoc falso cōposuit. Et arua aliena iugo premere, non fuit verum, nam hoc voluisse Troianos probari non poterat: atq; auertere pręadas, quomodo hęc audere potuerant, qui rogantes venerant ad Latinum? eligere autem socios aut gremiis pactos adducere, quando Æneas probatur voluisse? cum nec petiisse diceretur, nec vxorē duxisse: sed Latini habuisse promissum, & vltro ablata affinitatis iura, quando aūt post, acceptā pacem Troianos poterat monstrare, arma sponte sumpsisse, qd' eēt prouocatus ad bellū. Post

hæc, quę

hæc, quæ falsis construxerat, dicit vera, vt ex his daret omnib⁹ fidem. ¶ Tu potes Aeneam.) Tibi vis, inquit, licuisse, vt Aeneã manibus eriperes hostiũ, artificiose posuit, nam si diceret, tibi licuit liberare filium, Recte vbiq; fecerat mater: quod vero de conuersis in nymphas nauibus obiectandum credidit, nõ Venus sed deum curauerat genitrix. ¶ Nos aliquid contra Ru.) Scelus ait putas admissum, ꝙ ex aliqua parte adiuuimus Rutulos, bene extenuauit, quod ipsa præstiuit, dicendo, in inuidia sumus, quia aliqd pro Rutulis fecimus: vt intelligatur ex eo, tu plurima & magna contulisti: sed non fuerunt personæ consimiles, nec pares substantiæ causarum, Venus pro filio, pro voluntate fatorum, secũdum deorum responsa, quæ superi & manes addiderant, in causa iusta affuit nõ tantũ alijs sed sibi. Iuno vero pro alieno in causa iniusti odij contra fata, contra omnia, quę supra dicta sunt, Rutulos fouebat, & Turnum. ¶ Aeneas ignarus.a.i.&.a.) Obijcis, inquit, mihi Aeneę peregrinantis absentiam, & quidem nihil horum sciat, atq; vtinã semper in erroribus degat: nihilq; gestum factumq; cognoscat. ¶ Est Paphos, id.t.) Habes loca voluptuaria, amœna, deliciosa, conuenientia filio tuo, quid quæris tentare, quod prouocatum ferre nõ possis, adhuc perseuerat, quasi Troiani mouerint bellũ, grauidam bellis vrbem & corda aspera tentas? Quid quæris tentare, vbi bella congesta sunt: & moueri eos, qui sunt natura feri: quæ non facile sedari possunt, cum fuerint moti. ¶ Nos ne tibi fluxas. ph.r.) Quæ fortia fuerunt seruauit ad finem: & in quibus Venus ipsa potuit specialiter deformari: quereris, ait, & Troianorum mala grauiter ingemiscis, atq; in me aggerendum existimas, quod tuorum est criminum. Ego ne perdidi imperium Troiæ? ego ne illa quæ Gręcis miseros Troianos obiecit, quasi dolens miseros vocat: quibus atrox fuerat inimica, vt personã Veneris grauissimo inuidiæ põdere prægrauaret. Troiani, inquit, non perdidissent imperium Phrygiæ si luxuriosi non fuissent, si non te duce alienũ matrimonium inuasissent: si nõ illorũ dissolutis moribus tuis sceleris iunxisses augmentũ. ¶ Quę causa fuit.) Deniq; ait, discutiamus causam tunc belli amoti, tu inuenieris in crimine. tu enim viam & fontem adulterio conficiendo præbuisti: nam quæ fuit causa alia, ex qua ad expugnationem tot vrbium veniretur? tu virorum man⁹ armasti, quo in facto Cupido tuus nõ amores solitos sed bellorũ faces accendit. Causam mali aurei & iniuriam Paridis in sensibus gerit: & huius cõmemorationem suppliciter facit, vt ostendat excidium Troiæ nullo deo e diuerso veniente, sed solo facto Veneris extitisse, fœdera soluere, est furto matrimonij iure honestos nexus, & vincula turpi conuentione dissoluere. ¶ Tũ decuit metuisse tuis.) Pręposteo, inquit, tempore tuorum te solicitudo cõmouit, tunc fieri decuit pro Troianis aliquid, cum illorũ durabat integritas, iam serũ est, quod agis, quæ per te illis inflicta sunt, emendare cõtendis, quid tibi clamores, aut iurgia, quę frustra iactitas, prodesse possint? vt perdita referas, aut amissa recuperes?

ASCENSIVS.

¶ Tum regia Iuno.) Acta furore graui recitat responsionem Iunonis sane artificiosam, vt & Seruius & Dona. edocẽt. Donati verba sunt. ¶ Acta.) Furore, ergo iniuste commota. Ostendit Iuno se inuitam cogi. Nã nihil rũpitur, nisi magna violentia, Aeneam nititur colorare falsũ: nam Aeneas bellũ non mouit, sed instinctu Iunonis Latini. ¶ Num puero?) Hoc quoq; falsum est. Nam senioribus rem reliquit, & pugnam committere vetuit. ¶ Cui Pilumnus a.) Per cõparationem Aeneæ, & Veneris, & sui, & Turni, extollit causam suã: & deprimit aduersariorum. ¶ Nos aliquid.) Extenuat factum suum. Verum Venus affuit causæ, cui dij & fata fauebant. ¶ Me duce.) Quę grauiora sunt argumenta, in fine seruat.

Ordo Hęc ille. ¶ Ordo autem est. Tum. i. deinde: postquã conticuit Venus: Iuno regia. s. coniux: acta. i. impulsa, & stimulata graui furore: inquit, sup. quid. i. ad quid: cogis me rumpere. i. interrũpere: alta silentia. i. alto, hoc est imo pectore recondita: quæ rumpuntur dum loquimur: est ergo, quid me cogis proloqui, quæ silere malim, ꝙ in te quidq̃ dicere, & quid cogis me vulgare. i. vulgo manifestare: verbis. i. aperto sermone: dolorem obductum. i. celatum, & abstrusum? q. d. id non facis cum tuo cõmodo: nam vt te falso conquestam probẽ, dic mihi an quisquã hominũ & deũ subegit. i. cõpulit Aeneã sequi bella aut inferre se hostem regi Latino? q. d. quia iniustũ est externum velle propellere indigenas: & ita si receptus non est abijsse debuit sine bello, & ne Venus dicat eadem fata quę cogerunt in Italiam venire: cogere & bellum inferre, purgat hoc dicens. Esto, id est concedatur, & ita sit, ꝙ petijt Italiã fatis authoribus, id est fatorum authoritate. (Noue autem dicuntur fata authores sicut sydera testes) impulsus videlicet: furijs, id est insano vaticinio Cassandrę, scilicet filię Priami: num, id est nunqd nos sumus hortati linquere, id est vt linquat castra: aut committere. i. vt committat: vitam ventis, id est incertis & inanibus rebus: aut ideo ventis: quia nisi vento Tyberis: fuisset renauigabilis factus, fuisset ab hostibus deprehẽsus: vt. s. nunc physice dicat quod prius poetice. Nam sic possumus intelligere aquas Tyberis effectas nauigabiles non numine Tybris dei, sed vi ventorum, ab inferiore contra flantium & impedientiũ cursum. Num etiam hortati sumus ipsum cõmittere puero. s. Ascanio summã. i. pręcipuã administrationem belli? quod etiam non fecerat Aeneas, sed oratorie ꝓ se sumit Iuno quę vero similia sunt. Nam nihil patri illo charius num etiam hortati sumus: sed mire Iuno de se loquens masculino vtitur genere, non quia de eo dictum sit: Nec dextrę errãti de⁹ abfuit, sed quia dicendo hortati, significat se multos deorum habere fautores & consentaneos: non ergo hortati sumus: credere. i. committere puero muros aut agitare, id est prouocare & lacessere fidem Tyrrhenam. i. societatẽ & fœdus quã & quod inter se habent & gentes quietas. s. ante Aeneæ aduentum. Quis deus egit. i. impulit eum in fraudem. s. faciendam Turno: aut quę dura potentia nostra egit, supp. eum in fraudem? quasi dicat, nullus & nulla vbi, sup. fuit hic. i. ad has res faciẽdas Iuno Iris demissa nubibus? quasi dicat, nusquã interfuit nec consuluit & loquitur de se tanquã de alia in tertia persona? quasi dicat ea quã tãtopere accusas non interfuit his Aenę tui facinoribus turpibus & negligẽtię ignauę. Indignũ est. i. res indigne ferenda: Italos circũdare Troiã nascentem flammis & Turnum cõsistere. i. perstare, aut constituere Turnum in terra patria: cui. s. Turno Pilũnus. s. deus: est auus & diua Venilia. s. nympha est mater. q. d. qa indignũ est regem e suo regno deturbare: dignum & iustum est alterius regni: inuasores etiam flammis propellere & iniquas sedes exurere. Quid, supp. censeres iustum ne an iniustum: Troianos ferre. i. ꝙ Troiani inferunt Latinis vim. i. violentiam face atra. i. iniqua & perniciosa: & premere iugo, id est seruitute arua aliena atque auertere prędas, id ẽ deprędari agros auertendo pecora & armenta? quid, sup. censes, legere, id est suffurari soceros: & abducere gremijs. i. ex gremio sposi pactas. s. sponsas: & inuidiose de re vna pluraliter loquit. Quid, sup. est aut censes esse orare manu. i. indicijs manuum: præferendo. s. ramum oliuæ: pacẽ. i. concordiam: & pręfigere puppibus arma. i. bellũ minari ac statim inferre? q. d. id merito indignũ cẽseatur, deniq; si vis Aeneã eripere: scis quo pacto id facias: quia tu potes id enim fecisti, vt in secũdo, Descẽdo, ac ducẽte deo flammam inter, & hostes expedior, &c. subducere. i. clã abducere Aeneã manib⁹ Graiũm. i. Gręcorũ: & obtendere. i. contra tendere & pręsentare ꝓ viro. i. quẽ virum esse iactas, nebulã. i. rem inanẽ & fœdã: vnde nebulones dicti sunt: id aũt fecit in cõgressu cũ Diomede vbi vulnerata est Venus, & põt obtendere ventos inanes ꝓ viro, nefandum est. s. ſm iniquũ iudicium tuũ, aut Ironia est, aut interrogatio: est ne nefandum nos cõtra. i. econuerso iuuisse aliqd. i. in aliquo Rutulos. q. d. minime. Aeneas inquis abest ignarus absit ignarus. q. d. qd tum postea, aut q̃ iniuria si abest a terra aliena? Est tibi Paphos & Idaliũ sunt alta Cythera ciuitates & loca Cypri mollissima. q. d. abduc Aeneã tuũ illuc: nã quid. i. ad qd: tẽtas. i. lacessis: vrbẽ. i. Laurolauiniũ: grauidã bellis. i. q̃ olim multa bella gessit: & corda. s. virorũ aspera. i. acria & strenua dura tibi, & tuis futura. Conamur ne nos vertere. i. euertere: fundo. i. funditus: tibi. i. in perniciẽ tuã, res Phrygię: fluxas. i. fragiles. q. d. nõ: vñ addit: nos ne, sup. id conamur: an, sup. is videlicet Paris q obiecit Achiuis. i. Gręcis, Troas miseros. i. miseratiõe dignos, aut ibelles quę cã fuit Europã, sup. pp Græcos: & Asiã pp Phryges cõsurgere in arma & soluere furto. i. per raptũ furtiuũ Helenę: fœdera. q. d. nulla. Expugnauit ne, sup. adulter Dardani⁹. i. Phrygius. s. Paris: Spartã. i. ciuitatẽ Spartanã Amyclas noie me duce. q. d. nõ, sed te: aut dedit ego tela. s. amoris aut belli: & foui ne bella cupidine. i. amore aut cupiditate. q. d. nõ decuit te metuisse tuis. i. ꝓ tuis, tũ cũ hęc faceres: tu assurgis. s. cõtra nos: sera. i. nimis tarde q̃rulis haud iustis. i. iniqs: & iactas iurgia irrita. i. non profutura.

SERVIVS.

¶ Orabat.) Loquebatur. Vnde & oratores dicimus. nã rogabat si dixeris, nõ procedit, qa magis conuitiabat. ¶ Assensu vario.) Quia pars Veneri fauebat, pars Iunoni. ¶ Ceu flamina pria, Cum deprẽsa fremunt syluis, & cęca volutant Murmura.) Non tempestatis facit

POE.

Talibus orabat Iuno, cunctiq; fremebant
Cœlicolę, assensu vario: ceu flumina prima,
Cum deprẽsa fremunt syluis, & cæca volutant

facit

Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum pater omnipotens, rerum cui summa potestas,
Infit, eo dicente deum domus alta silescit,
Et tremefacta solo tellus, silet arduus æther:
Tum zephyri posuere, premit placida æquora pôtus.
[Accipite ergo animis, atq; hęc mea figite dicta, IVP.
Quandoquidem Ausonios côiungi fœdere Teucris,
Haud licitum est, nec vestra capit discordia finem,
Quæ cuique est fortuna hodie, quã quisq; secat spẽ
Tros, Rutulus'ue fuat, nullo discrimine habebo:
Seu fatis Italum castra obsidione tenentur,
Siue errore malo Troiæ, monitisq; sinistris,
Nec Rutulos soluo, sua cuiq; exorsa laborem,
Fortunamq; ferent. rex Iuppiter omnibus idem.
Fata viam inuenient, stygij per flumina fratris,
Per pice torrenteis, atraq; voragine ripas.
[Annuit: & totum nutu tremefecit olympum. POE.
Hic finis fandi: solio tum Iuppiter aureo
Surgit, cœlicolæ medium quem ad limina ducunt.

facit cõparationem, sed signi tempestatis futurę. Quadam enim arcana ratione fit, vt fit murmur in syluis ante ventorum aduentum. Vnde ait, Cæca murmura: quorũ ratio non apparet: vt, Cęciq; in nubibus Ignes Terrificãt aĩos. Sic in Georgicis, Continuo ventis surgentibus, aut freta ponti Incipiunt agitata tumescere, & aridus altis Montibus audiri fragor. ⁋ Tremefacta solo tell⁹.) Loquente Ioue stupor elemẽtorum ostenditur per naturæ mutationem. Nam & quicqd in æterno motu est, quieuit: & cõtra, terra mota, est semp immobilis. Vnde Horatius, Et bruta tellus. ⁋ Accipite ergo animis.) Totus hic locus de primo Lucilij translatus est, vbi inducunt dij habere consiliũ & agere primo de interitu Lupi cuiusdam ducis in republica: postea sententias dicere. Sed hoc quia indignum erat heroo carmine, mutauit. Et induxit primo loquentem Iouem de interruptis fœderibus, cuius orationem interrupit Venus. post secuta sunt Iunonis verba, quibus redarguit Venerem. Vnde nunc Iuppiter illud quod omiserat, reddit: dicens, Ergo quoniam pacem esse non finitis, ea quæ dicturus sum accipite. ⁋ Quandoquidem.) Bene dicendæ sententię ordinem seruat. nam sicut & in Sallustio, & in Philippicis legimus, antequã dicatur sententia, eius pręmittitur ratio: quod hodieq; in vsu est. ⁋ Haud licitum est.) Et licuit dicim⁹ & licitum est: sicut & placuit, & placitum est. Teren. Vbi sunt cognitę. placitę sunt. ⁋ Quę cuiq; e fortuna hodie.) Specialiter Iuppiter pro Troianis agit, sed hac arte, vt videatur tutum ꝓ Iunone loqui: & reuera verba pro Iunone sunt, sed altius intuẽs deprehendit Troianorũ fauorẽ. Nam dicendo nulli fauebo, & in eo statu fore res in quo sunt hodie, significat se fauere Troianis, quorũ ducis aduentu statim victoria cõsequetur. Et vult nihil valere quæ aut Venus conquesta fuerat de absentia Aeneæ, aut Iuno de Turni parentibus dixerat, in eius. s. commendationem. ⁋ Secat.) Sequitur, tenet, habet: vt, Ille viam secat ad naues. Vnde & sectas dicimus, habitus aĩorum & instituta philosophica circa disciplinam. ⁋ Fuat.) Id est fuerit: futuri tẽporis, verbum defectiuũ. ⁋ Seu fatis Italum castra obsidione tenentur.) Siue malo fato Italorum obsidẽtur castra Troiana, siue Troiani malo errore, & sinistris monitis ad Italiam venerunt: neminem absoluo. Vnde propter Amphibologiam sic distingue, Italum: & infer, Castra obsidione tenentur, scilicet Troianorum. Ipsi enim obsidẽtur, non Itali. ⁋ Soluo.) Absoluo. nam Aphæresim protulit. ⁋ Monitis sinistris.) Propter Cassandrę, impulsus furijs. ⁋ Exorsa rerum.) Initia, actus hodiernæ diei. ⁋ Laborem, fortunamq;.) Periculum, & felicitatem. ⁋ Fata viam inuenient.) Scit enim hoc esse fatale, vt Aeneas imperet in Italia. ⁋ Stygij per flumina fratris.) Hypallage est, Per stygia fratris flumina. Et bene etiam iureiurando dicta cõfirmat. ⁋ Toto nutu tremefecit Olympum.) Homeri est. μέγα δ' ἐλέλιξεν ὄλυμπον.

DONATVS.

⁋ Talibus ora. Iu.) Talia Iuno fundebat ex ore. ⁋ Cũctiq; fremebant Cœ.) Hoc citius prouenit in cõuentu multorũ, vt alij aliam facinoris ducantur in partem, quod fiebat illo tẽpore. Deniq; alij fauebant Iunoni, alij Veneri. ⁋ Ceu flamina prima.) Comparationem murmuris fecit, quod inter deos videbatur exortum. nam fuit tale, qđ est initium venti, quo in syluis fremit futura nautis nuncians augmentũ flatuũ: quippe propter pręsentiã regis verecũdiam leui strepitu significabãt. quid pro sua quique parte sentirẽt. ⁋ Tum pater omnipotẽs.) Hoc est fari incipit. studio partium ducebantur dij: sed ille, qui primam consulendi habuit ptãtem, non tacito vt alij murmure, sed authoritate plena, totius iustitię ac veritatis assertor cœperat loqui. ⁋ Eo dicente de. do. &c.) Locuturo Ioue silentium præbuerant oẽs dij præsentes, cœlum, terra, mare, ac venti. ⁋ Accipite ergo animis, &c.) Iuppiter cum studia partium plena constantia sedare non posset, sñiam pro altera noluit ferre: sed vtrasq; sic dimisit: vt nulla superior abscederet: ea videlicet

licet causã, vt nec filiam lęderet, nec vxorem. Quando, inquit, vestra discordia nullis cõcludi terminis potest: dimitto fatis & Troianos & Rutulos: dabunt cui voluerint, & quam decreuerint viam. Tunc probabitur, quis fiducia meliore contendat. erunt apud me omnes æquales. docebit exitus rerum, quis fatorum voluntate, quis audaciæ temeritate nitatur. Rex Iuppiter oibus idẽ. ⁋ Stygij per flumina fratris.) Hoc se seruaturũ iurauit Iuppiter per stygiam, cuius alio loco poeta commemorationem fecit, dicens dij cuius iurare timent, & fallere numen. ⁋ Hic finis fandi.) Finem verbis impositum ad omniũ personam pertinere intelligendũ est. nam nullus dehinc aliquid dixit. ⁋ Solio tum Iuppiter aureo Surgit cœlicolę medium quẽ ad limina ducunt.) Et solio solũ sedisse monstrauit. & solum surrexisse soluto consilio, quem medium omnes dij deduxerunt ad sedem suam, hoc est ad eam cœli partem, in qua cõmorari & assiduus esse consueuerat. Quod dixit, medium, possumus intelligere, vtpote potiorem: aut medium, quia vtrique parti fuit in iudicando communis.

ASCENSIVS.

⁋ Talib⁹ orabat Iuno.) Post Veneris orõnem & Iunonis, respõsum concludit Iuppiter equũ fore, vnde dicit Dona. ⁋ Infit.) Nam cũ sibi potestas decernendi sit aperte loquitur. ⁋ Accipite.) Nõ potuit sedare partes, sed sic dimisit: vt neutrã pręferret ne aut filiam aut vxorem lęderet seq; ęquũ oibus pollicitus est. Hęc ille. ⁋ Ordo est. Iuno orabat, id est causas suas defendebat, talibus, scilicet verbis: & cuncti cœlicolę fremebant vario assensu, quia alij Veneri, alij Iunoni assentiebantur: ceu, id est quemadmodum: cum flamina. i. flatus ventorum: fremunt prima. i. primũ: deprensa. i. percepta: syluis. s. longe sonantibus: & volutant, id est euoluunt: murmura cæca, id est ignota: prodentia, id est significantia nautis ventos venturos. Pater omnipotens, scilicet Iuppiter, cui, supple est summa potestas: infit, id est loquitur. Alta domus deũ, id est deorum, hoc est cœlum: silescit eo loquente. i. cum ipse inciperet loq: & Tellus tremefacta, supple est solo, id est per terrã: æther arduus. i. sublimus, silet: & Zephyri posuere, supple se. i. sedati sunt: tum. i. tunc: Pontus, id est deus Ponti, aut ipsum mare: premit, id est cohibet ne assurgãt ęquora placida, id est aquas maris ęquas & trãquillas: Ergo, quia. s. nulla est in vobis concordiæ via & tãto odio concertatis: Accipite, scilicet auribus, hoc est audite & figite hæc mea dicta: animis. s. vestris. i. memores siris, aut intelligite. Quandoquidem haud. i. non. est licitum. i. permissum est propter odia vestra, Ausonios. i. Italos: coniungi Teucris. i. Troianis fœdere. i. ꝑ fœdus: nec. i. quia non: quia vestra discordia non capit finem: ego nullo habebo discrimine. i. differentia quacũq;, supp. an fuat. i. sit, Tros. i. Troianus: ve, pro vel: Italus quę. i. quęcunq; fortuna est hodie cuiq;. s. pugnatorũ siue prospera: siue aduersa. i. cuilibet permittam sua fortuna vti: & quã spem quisq; secat. i. perfectã sequit & tenet confisus viribus & virtuti suæ, id est permittam & virtute valere. Seu. i. siue castra. s. Troianorum tenentur obsidione, id est obsidentur fatis. i. fatalis pernicie & malo exitu, Italum. i. Italorũ siue malo errore Troię. i. Troianorum: & sinistris. i. sinistre datis vt male intellectis monitis. s. deorum: nec ego soluo. i. libero & indẽnes facio Rutulos: cuique, id est cuilibet Rutulo, & Phrygi: sua. i. propria: sine numinis suffragio aut meo impedimento ferent. i. obtinebunt aut sortientur. laborem & fortunã. i. & laborẽ & fortunam libere sortientur. Iuppiter rex est oibus idem. i. eiusdem auxilij. Fata inuenient viam. s. perueniendi ad id quod in fatis est. Iuro, supple ita fore. (Nam vt dicamus, annuit per flumina & cętera non tam cohęret) per flumina fratris stygij. i. Plutonis: aut per flumina Stygia quę sunt fratris. s. Plutonis. Per stygiã autem paludem non audent dij peierare: vt in. vj. dictum: & iuro, supple per ripas, scilicet Stygij fluminis: torrentes. i. abundantes, & feruentes pice & voragine atra, id est nigra aut obscura, quia sulfurea

furea & furiosa: Annuit, scilicet Iuppiter (inquit poeta) .i. nutu se assentire & approbare quod dixit significauit & tremefecit totū olympum nutu .i. annuendo. finis fandi, sup. fuit hic .i. per hoc iuramentum Iouis. Iuppiter surgit tum .i. deinde: solio aureo .i. sede de auro solido facta: quam cœlicolæ ducunt medium .i. existentem in medio qui est principū locus: ad limina .s. cœlestis throni.

SERVIVS.

Interea Rutuli portis circum omnibus instant
Sternere cæde viros, & mœnia cingere flammis.
At legio Æneadum vallis obsessa tenetur,
Nec spes vlla fugæ: miseri stant turribus altis
Nequicquam: & rara muros cinxere corona,
Iasius Imbrasides, Hicetaoniusq; Tymoetes,
Assaraciq; duo, & senior cum Castore Tybris
Prima acies: hos germani Sarpedonis ambo,
Et Clarus & Hemon Lycia comitantur ab alta.
Fert ingens toto connixus corpore saxum.
Haud partem exiguam montis Lyrnesius Agmon:
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Menestheo.
Hi iaculis, illi certant defendere saxis:
Moliriq; ignem, neruoq; aptare sagittas.
Ipse inter medios Veneris iustissima cura,
Dardanius caput ecce puer detectus honestum:
Qualis gēma micat, fuluum quæ diuidit aurum,
Aut collo decus, aut capiti: vel quale per artem
Inclusum buxo, aut oricia terebyntho
Lucet ebur: fusos ceruix cui lactea crines
Accipit, & molli subnectit circulus auro.
Te quoq; magnanimæ viderunt Ismare gentes,
Vulnera dirigere, & calamos armare veneno
Mæonia generose domo: vbi pinguia culta,
Exercentq; viri: Pactolusq; irrigat auro.
Affuit & Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere murorum sublimem gloria tollit.
Et Capys, hinc nomen Campanę ducitur vrbi.
Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant, media Aeneas freta nocte secabat.
Nanq; vt ab Euandro castris ingressus Etruscis
Regem adit, & regi memorat nomenq;, genusq;,
Quid'ue petat, quid'ue ipse ferat: Mezentius arma
Quæ sibi conciliet: violentaq; pectora Turni
Edocet: humanis quæ sit fiducia rebus
Admonet, immiscetq; preces: haud fit mora Tarchon
Iungit opes, fœdusq; ferit, tum libera fatis
Classem conscendit iussis gens Lydia diuum
Externo commissa duci, Aeneia puppis
Prima tenet rostro Phrygios subuecta leones:
Imminet Ida super profugis gratissima Teucris.
Hic magnus sedet Aeneas, secumq; volutat
Euentus belli varios, Pallasq; sinistro
Affixus lateri, iam quærit sydera, opacæ
Noctis iter, iam quæ passus, terraq;, mariq;.

¶ Portis circum omnibus instāt.) Portis omnibus circum id est circum circa fusi. Nam modo circum, aduerbium loci est. ¶ Vallis.) Intra vallos, id est fustes fossarum, qui valli vocantur. Nam munitio ipsa, vallum dicitur neutraliter: & hoc dicit, Tenebantur Troiani intra vallos, quos ipsi posuerant, ne eorum castra facile irrumperent Rutuli. Vallū enī nō modo obsidentiū, sed obsessorum debemus accipere. ¶ Nec spes vlla fugæ.) Fuga miserrimū & vltimum præsidium est: tñ etiā hoc carebant. ¶ Imbrasides.) Imbrasi filius. ¶ Hicetaoni⁹.) Hicetaonis fili⁹. Ex varietate syllabarū quæsiuit ornatū. Nam patronymica aut in des, aut in ius exeunt, quibus & vti possumus. Quæ enim in on terminanť, ad nos transire non possunt. ¶ Senior cum Castore Tybris.) Possumus & solum Tybrim senem accipere: possumus & Castorē, si legamus, Et senior cum Castore. Nam Amphibologia est. ¶ Prima acies.) Hoc ē magni viri: & est diffinitio eorum qui in prima acie fuerūt. vnde laudis magis est qđ dicit, Prima acies. Ordinis enī esse non pōt, quia res in muro agitur. ¶ Germani Sarpedonis.) Aut inter se germani filij Sarpedonis: aut Sarpedonis fratres. ¶ Alta.) Nobili. ¶ Lyrnesius.) Id est Phryx. Lyrnesos .n. ciuitas est Phrygię, vñ fuit Briseis. ¶ Menestheo.) Nō Mnestheo. Nam Mnestheo de quo paulo post dicturus est, legendum nō est, ne versus nō stet, sed Menestheo: ita tñ vt meminerimus in vltima syllaba esse Synæresim ꝓpter rectam scansionem. ¶ Hi iaculis.) Rutuli scilicet. ¶ Illi certant.) Troiani. ¶ Veneris iustissima cura) Quia illi debebatur imperiū. ¶ Caput detectus.) Sine galea: quasi nō pugnaturus, nam audierat, Cętera parce puer bello. Erat autem inter duces quasi dux. ¶ Honestum.) Pulchrū. Terentius, Ita me dij bene ament, honestus est. ¶ Micat.) Scilicet Ascanius: fulget qualiter gemma. ¶ Aut collo, aut capiti.) Figurate: nam colli vel capitis erat commune. ¶ Oricia terebyntho.) Oricos ciuitas est Epiri, iuxta quā nascitur terebynthus nigrum lignū habens, folia in buxi speciem. Retulit autem comparationē ad candidū vultum, qui erat crinibus cinctus. ¶ Magnanimæ.) Gentes. s. ¶ Ismare.) Modo nomen est proprium. nam Ismarius appellatiuū facit a monte Ismaro Thraciæ. ¶ Vulnera dirigere.) Aut vuln⁹ pro sagitta posuit: vt, Insequitur infesto vulnere Pyrrhus: aut acerrime expressit ineuitabiles sagittas, dicens eum vulnera, non tela dirigere. ¶ Mæonia.) Lydia, quæ ante Mæonia vocabatur. ¶ Pactolusq; irrigat auro.) Pactolus & Hermus Lydiæ flumina sunt, aurum sicut Tagus trahētia. ¶ Et Capys: hinc nomen Campanæ ducitur vrbi.) Iste quidem dicit a Capy dictam esse Campaniam. Sed Liuius vult a locis campestribus dictam, in quibus sita est. Sed constat eam a Tuscis conditam viso falconis augurio, qui Tusca lingua Capys dicitur. Vnde ē nominata Campania. Tuscos autem omnem pene Italiā subiugasse manifestum est. ¶ Contulerant.) Nocte interueniente peregerunt: & est explanatio rerū, quas Aeneas gessit postquam est profectus ab Euandro ad petēda auxilia dum inter suos & Turnum bella gerebantur. rem enim ante omissā breuiter exequitur. ¶ Quidue petat.) Scilicet auxiliū. ¶ Quidue ipse ferat.) Vicissitudinē auxilij. vt supra, Accipe, daq; fidem. ¶ Mezētius arma.) Quæ sibi conciliet. Inijcit latenter timorem, ne forte possit collectis auxilijs in regna remeare, a quibus fuerat ante depulsus. ¶ Violentaq; pectora Turni.) Superbia: vt, Quos illi bello profugos egere superbo. ¶ Humanis quæ sit fiducia rebus.) Latenter hoc dicit, Noli te putare fixam esse & stabilem felicitatem. magna est enim rerū varietas, inuicem accipietis auxilia. ¶ Admonet, immiscetq; preces.) Partim rogat, partim admonet hoc solatium esse vitæ humanę tutissimum, si vel mutua dētur auxilia, vel in ꝓsperis positi etiam subiecta cōsiderent: & est superioris versus expressio. Nam edocet qđ peteret, & quid eum solicitabat. Admonet vero vel causa Mezentij: vel qa instabilis est & vaga fortuna. ¶ Tarchon.) Hoc nomen vbiq; gręce ponit excepto vno in loco: vt, Haud ꝓcul hinc Tarcho: & Tyrrheni. qđ metri cā fecit. ¶ Libera fatis.) Exēpta fatali necessitate, qua pugnare non poterant ꝓp illud, Externos optare duces. ¶ Prima tenet.) More viri foris in pricipijs est. Alibi, Princeps ante oēs densum Palinurus agebat Agmen. ¶ Rostro Phrygios subuecta leones.) Vult pro iugo rostrum nauis fuisse. Leones autem singulos, in singulis nauis partibus fuisse depictos. Sane notatur a Creticis Virgilius hoc loco quemadmodum sic cito dixit potuisse naues Aeneę fieri. quod excusat pictura, quam solam mutatam debem⁹ accipere. ¶ Gratissima.) Propter illic facta nauigia. ¶ Euentus belli varios.) Licet haberet fortissimum militem, cogitabat tamen incerta bellorum. ¶ Noctis iter.) Aut per quę nox decurrit: aut quæ intuentes nautæ iter peragūt noctibus. ¶ Iam.) Modo. vt, Iamq; hos cursu, iam prætereit illos.

DONATVS.

¶ Interea Rutuli.) Reditus est iste narrationis: qua post finem noni libri, consilij describendi causa dimiserat. Denique si hęc subtrahantur, quæ Venus, Iuno, ac Iuppiter elocuti sunt, continuabantur

tur omnia, quæ de castrorum expugnatione dicebantur. Dixit igitur, quæ Rutuli molirentur laborantes, scilicet propter inferendũ castris per flammas excidium, & procurãdam hominum necem. cum enim inter deos prædicta gererentur, bellantium studia nõ quieuerant: sed erat acrius ex parte Rutulorum quod iis fortuna promptior apparebat. Dicit iam quod contra in Troianorum pestes perisse viderentur. ¶ At legio Aeneadũ val. obses. tene.) Quantum valet fossa, vt interiores muniat, tantum si capiatur obsidio, inueniretur esse contraria: vt enim in interiora neminem finit, ita occupata armis hostilibus quenquam exire non patitur. quod dicitur, Troianis profuit ad defensionẽ, hoc est obesse coeperat volentibus euadere. ¶ Miseri stant tur. al.) Stabant, inquit, in altis turribus: defendebantur earum altitudine: sed frustra stabant enim vtpote, qui essent pauci, & q aduersus plurimos vltra aliquid audere non possent. Ecce ineuitabilia duo. nec consistere enim sine pernicie potuit, imminentibus ex omni parte immoderatis incẽdiis, & adempta spe fugæ: quæ periclitantibus solet esse præsidio. cum tenebantur obsessi. proinde sola illis desperatio reliqua fuit. & rara muros cinxere corona. Tantum illos diuersi casus assumpserãt vt rari viderentur in muris. Ecce exprimit, quid sit rari. dicendo enim singulos, & nomina specialiter enumerando, raritatẽ ipsam euidenter expressit. ¶ Iasius Imbrasides, &c.) Qualis hæc acies fuit, prima in fronte constituta, quam fecerant homines quinque. ¶ Hus germani Sar. am.) Comitabatur hos isti, sed posteriores intelligendi sunt: quanti tñ etiam isti fuerint, videam⁹. Dubiũ est enim vtrũ separatim sine nominibus positi videantur, germani Sarpedonis, & extra fuerant, Clarus & Hemon, an ipsi sint Sarpedonis fratres. aut enim quatuor fuerunt, aut duo, aut omnes septem fuerunt: aut quinq; soli, & hi duo in secunda. ¶ Fert ingens toto connixus cor.) Qui cito dixit, cuius esset filius, & frater? Ferebat, inquit, totis viribus non iam saxum, sed partem non exiguam montis, habens originalem virtutis substãtiam, nec patre inferior aut fratre. ¶ Hi iaculis, illi certant defendere saxis.) Non euidenter dixit, qui sunt hi, qui sunt illi: sed ex genere telorũ intelligi possunt. Illi enim pugnabant saxis, qui fuerunt in edito: illi vero iaculis q constituti videbantur in plano. ¶ Molirtq; ignem, net. q;. ap. sag.) Troiani vno telorum genere nitebantur: Rutuli vero plurimis. habuerunt quippe substantiam iaculorum ignis & sagittarũ: & fuit multitudo, quæ officia diuersa compleret. ¶ Ipse inter medios.) In illa necessitate rerum Ascanius quoque certantibus fuit admissus, pueriles annos animi virtute præueniens, nudum habens caput, hoc est sine galea, vtpote non pugnaturus, quoniam prohibitus fuit responso, quod dictum est, cætera, parce puer bello. Inducitur comparatio, vt ostendatur, quomodo fulgebat idem Ascanius. ¶ Qualis gemma micat.) Quemadmodum, inquit, medio ex auro micat gemma, aut ornatur caput, aut collum. vel quemadmodum ebur lucet busso, aut terebyntho inclusum. in Ascanii laudẽ tanguntur etiã illi, quibus fuit admissus. Ascanius quippe comparatur gemmæ & ebori, circũstantes autem Troiani auro & busso & terebyntho. redit ad laudem Ascanii. ¶ Fusos ceruix cui lact. cri. Acci.) Fusos habuit in ceruicem crines, circulo tamen aureo tenebantur. molle aurum ad speciem futuram retulit, nõ ad ipsam materiam, vt productum magis quam solidum fuisse videatur: ne oneri magis esset puero q; decori. ¶ Te quoq; magnanime vi. Isma. gen.) Hoc est armare veneno, vt duobus casibus iferat mortem ferro, quod penetret hominis corpus, & si letalem plagam inferre nequiuerit, vitam percussi veneno consumat. Laudauit & regionem, vnde esset ortus: vt ad eius laudem etiã originalis terræ prædicatio conueniret. ¶ Affuit & Mnestheus.) Mnestheũ laudauit ex facto virtutis: Capym vero a merito ciuitatis. ¶ Illi inter sese duri.) Illis inter se certãtibus Aeneas in ocio non fuit. agebat quippe nauigationem hoc etiam tempore noctis intentus. hunc locum cum pronuntiamus, sic debemus distinguere, vt æquora assignemus media, nõ noctem. hoc modo media Aeneas freta, & faciamus moram. & sic dicamus, nocte secabat, vt ostendat regis properantis instantia & labor, qui nec noctẽ metuebat, nec medium maris. ¶ Nanq; vt ab Euãdro.) Lõgus cõtextus est eorum, quę Aeneas cum Tarchone dicebatur egisse. sed idẽ, si per partes exponatur, poterit facilius aduerti. Tria enim dixit, memorat, edocet, admonet. Interea, quod primo posuit, vsq; ad finẽ pertinet. sed ipsa tria interim consideremus: memorat nomen'que genus'q;. memorat quid petat. memorat, quidue ipsa ferat, edocet Turni violenta pectora. Edocet, quę sibi arma conciliet. admonet, quæ sit humanis rebus fiducia, miscebat & preces. Diximus quæ singulis aptentur: quæ vero ars in petitione sit seruata, videamus. Intimauit regi primo personam suam: hoc est indicauit, qs esset, & qualis. Oportuit enim Tarchonem nosse, cum quo vel cuiqualiter iuncturus esset amicitiam, indicauit & genus, ne ignobilem putans se spernendum, potius q; suspiciendum duceret. In editione autem generis nõ dubitamus eum asseruisse, q; Ioue auo esset & Venere matre progenitus. dehinc subiecit, quid peteret, vel quid ipse ferret. Facilius enim postulata impetrat, qui se ostendit oblata vicissitudine profuturum. Hic intelligendũ & petitũ a Tarchone auxilium & inuicem ab Aenea promissum. Petebat enim Tarchon, vt cõtra Turnum & Mezẽtium speciales inimicos suos auxilia prærogaret. quo in facto cõsiderare debuit, sibi se potius daturum q; alteri: & arripiendum tempus, vt Troianis laborãtibus & defenderent Tyrrhenum, & securi in posteꝝ redderentur. Mezentius arma, quæ sibi conciliet. Ostendebat quantũ sibi armatorũ populorum Mezentios iungeret: vt hoc facto aduerteret etiã se posse opprimi violentia plurimoꝝ, sic Rutulis contra Troianos obtinere contingeret. violentaq; pectora Turni edocet. Consideraret quoq; Turni personã violentã, hoc est quę nihil cogitaret nihilq; respiceret, nisi quod esset quietis rebus & placidis inimicũ: quod ipsum apertis firmare rõnibus potuit. nã qui Tyrrhenorũ hostem Mezentium susceperat fugientem inimicitiã etiam suam fuerat ex aperto confessus. humanis quæ sit fiducia rebus admonet. Post terrores iniectos, quibus rex non immerito commoueri debuerat, humanas quoque necessitates non sine ratione proposuit, ne diceret Tarchon, sufficit mihi si Mezentius vel Turnus emerserit, quę sint ipsa humana, dicendum est. Adiuuare laborantem ex fortiore substantia, atque aduersa alterius & incerta releuare, gloriosum est, si potior ei manum porrigat quem necessitas premit. hac fiducia homines viuere, vt accidentia mala opibus & auxiliis subleuentur. ¶ Immiscetq; preces.) Post omnem petendi artem preces quoque subnexuit, vt supplicatio mereretur, quæ superiora fortassis impetrare nõ possent. haud fit mora, Tarchon iungit opes, fœdusq; ferit.) Ecce quantum potuit necessaria inter eos. Mox factum est, quod tenebat vtrunque desiderium. iunctæ sunt opes, firmatum est fœdus. Iungere opes, est opes opibus nectere: quoniam Tarchon & dabat auxilium, & sumebat. ¶ Tum libera fatis, &c.) Perfecto fœdere libera nexibus responsi gens Lydia classem conscendit externo commissa duci, per diuina præcepta. In octauo libro meminerat se poeta dixisse, Retinet longæuus aruspex Fata canens, & plura quę sequuntur. Ecce felicitas Aeneę non suo duci, sed externo commissi sunt, nec sua, sed deorum voluntate, qui tantum ex peregrinis partibus virum venturum esse prędixerant. ¶ Aeneia puppis Firma te.) Primo loco, inquit, nauis mouebatur, in qua Aeneas fuit habens in rostro leones iunctos. quod erat signum tutelę matris deum: Ida quoq; in superiore loco fuit expressa, propter originem materię, ex qua fuerat facta: & ad Troianorum solatium, vt patrium montem secũ habere viderentur positi in regionibus alienis. ¶ Hic magnus se. Aen.) Hic, hoc est in naui, quę Idã habuit & leones. magnum hoc loco Aeneã dixit magni consilii, magnarũq; cogitationũ. ¶ Secũq; voluta.) Ecce dixit causam, vt ostenderet cur dictus sit Aeneas magnus. Primo, quia sedebat eo tẽpore, quo securus de auxiliis esse debuit, & quo omnes homines quieti fuerant, ipsum quoq; dormire, aut reficiendi corporis causa pro vigiliis susceptis debuisse, sed voluebat ingentes pectore curas. Dixit alterã tractatus partem, q; etiam sumptis auxiliis bellorũ cogitabat incerta. ergo, qd ait magnus, ad animum eius retulit. Quẽ enim non curis omnibus soluerent auxiliorum impetrata subsidia? & tamẽ cum ipsis sine cura non fuerat iudicans in euentu magis quam in multitudine hominum constitutam esse victoriam: vtpote quę pẽderet ex casibus: sperare debere prosperum, & timere cõtrarium. his cum animo iactaretur Aeneas. ¶ Pallas sinistro affixus la.) Quia cõuenientia singulis dedit. Aeneã quippe induxit sedentem. ac per hoc etiã noctis tempore negociosum, pericula sua secum & futuri tẽporis incerta tractantem. Paliantem verborũ gnarum tacito quærentem, quę vacuus omni cura conuenirent. ductũ ętatis ratione, & cupiditate noscendi sydera, in quas terrarum ducerent partes. videbat enim ipsis ducibus ire nauigia, & in ipsis quasdam vias & itinera demonstrari, quærentem quoq; audire, quasi a vacuo, quę in terra, quæ in fluctib⁹ aduersa pertulisset affixus, inquit, sinistro lateri. Affixum debemus accipere, aut ratione amoris, aut cupiditate inquirendi, atque noscendi, sinistri lateris locus iccirco positus noscitur, quasi duo fuerint. Opportunũ non fuit sedere ad dextrã potioris, si illic fuit etiam Achates, de tribus potior iudicari conuenerat, quomodo sedere debuisset. Medius enim Aeneas fuerat constituendus, vtpote qui esset duobus potior, secũdi meriti dextro lateri apparãdus Pallas: quoniam filius regis fuit, & eius tantum

tum beneficium videbatur extitisse, tertius sinistro lateri deputandus, qui erat duobus inferior: quęrentē induxit Pallantem superflua, quæ ipsa illo tempore ab ipsa persona, si maturi hominis affuisset intentio, non debuerant quęri. deniq; noluit cōprehendere Aeneę responsum, vt ostenderet eū magis necessarijs cogitationibus non puerilibus quęsitis fuisse districtum.

ASCENSIVS.

¶ Interea Rutuli.) Redit ad historiā demissam in fine noni: docetq; quid Rutuli, postridie q̄ Turnus sic elapsus erat per flumen egerunt. & quid contra Troiani addens Aeneę aduentū cū Etruscorum auxilijs. Occasionē quoq; nactus in gratiam Iuliæ dom^o, describit decus & ornamentū Iulia pugna, vt monitus erat cessantis: vnde dicit Dona. sic. ¶ Interea.) Redit ad narrationē quam posuit in fine noni libri. Stabant vtpote qui pauci aduersus plurimos non auderent. ¶ Caput detectus.) Nō pugnaturus, quia prohibuerat deus. ¶ Mnestheus & Capys.) Alterū laudat a facto, alterum a merito ciuitatis. ¶ Nocte.) Ad laudē Aeneę. ¶ Et re. me.) Tria dixit, memorat, edocet, admonet. Memorat ergo nomen & genus, & qd petat: & qd ferat edocet. ¶ Turni violenta pectora, quę arma conciliāt.) Admonet quę sit humanis rebus fiducia. ¶ Nomē.) Vt cognoscat. ¶ Genus.) Ne ab ignobili putet se rogari. Hęc ille.

Ordo. ¶ Ordo est. Rutuli instant interea. s. dū sic superi consultāt oībus portis: circum. i. circūcirca, seu per circuitū: sternere. i. vt sternāt cęde. i. occisione: viros. s. Troianos viriliter restantes & cingere Mœnia. s. nouę Troiæ, seu castrorū: flāmis. i. facibus ardentibus. Ast. i. sed: legio. i. man^o Aeneadū tenetur obsessa. i. obsidetur vallis. s. Rutulorū: nec vlla spes fugę. i. fugiendi: est, sup. ipsis: ipsi miseri stāt, sup. in altis turribus nequicquā. i. frustra, quia cōgredi non audēt: & cinxere muros corona. i. multitudine in coronę formā stante: rara. i. minime densa. s. Iasius Imbrasides. i. Imbrasi filius & Timœtes Hicetaonius. i. Hicetaonis fili^o: & duo Assaraci. s. maior & minor, & Tybris senior: cum Castore: stabant, sup. prima. i. præcipua acies. Ambo germani, id est fratres Sarpedonis, id est illius viri Troiani scilicet: &, id ē simul: Clarus, scilicet nomine, & Hemō (Corripitur autem Clarus in priore, quia proprium est, vt sit differentia ab appellatiuo: vt Amycus & amicus: contra Rustic^o corripitur vt rusticus) comitantur hos. s. iam prędictos: ab Lycia. s. patria sua, alta, id est sublimi. Agmon Lyrnesius, id est ab Lyrneso oppido Phrygiæ oriundus. connixus, id est connitens toto corpore, fert ingens saxum, appositorie, haud exiguam, id est non paruam nec exilem, sed magnam partem montis existens, nec minor genitore suo Clytio, scilicet nomine, nec Mnestheo fratre. Hi, id est quidam ex Troianis, certant defendere iaculis, id est alij saxis, aut forte hi. s. Rutuli certant iaculis, quę foris immittebant: & illi. s. Itali, certant defendere scilicet se saxis: & moliri, id est cum mole & conamine ejicere ignem. s. e phalaricis: & aptare sagittas: neruo, id est arcui neruis obducto. Ecce ipse puer Dardanius, scilicet Ascanius iustissima cura Veneris: quia sciuit illi regnum deberi: micat inter medios. s. Troianos: detectus caput honestum, id est habens caput honestum, id est pulchrum & præ se ferens honestatem detectū: quia prohibitus erat Ab Apolline dicente, Cætera parce puer. micat inquā existens talis qualis gēma quę diuidit aurū fuluū. i. quæ est in medio annuli aurei: aut aliter, auro circundata: existens decus. i. ornamentū aut collo. s. in monili: aut capiti. i. in corona, vel quale. i. qualiter: ebur lucet inclusum per artem. i. artificiose: aut buxo aut terebyntho arbore. s. nigra Oricia. i. in Orico ciuitate Epiri, corem hoc est circum eam plurima nascenti: cui. s. Ascanio. i. ad cuius decorem: ceruix lactea. i. coloris lactei: accipit crines fusos. i. diffusos hoc est Cęsariem: & circulus. i. torques si ad collum respicis, aut poti^o ridimiculū capitis: subnectat. s. capillos: o Ismare gētes magnanimę. s. inter quas versabaris (& quia similis simili applaudit, ipse quoq; per hoc magnanimus reputatur) viderunt quoque, id est etiā: tę dirigere vulnera. i. tela quibus directis vulnerasti multos: & armare calamos. i. arūdines, hoc est sagittas leues veneno: vt. s. vel leui ictu interimant. o Ismare inquā, generose. i. alti & magni generis: domo. i. de domo Mœonia. i. Lydia vbi & viri exercēt. i. voluunt arua pinguia. i. opima feracia: & Pactolus. s. fluuius irrigat auro. i. fluctibus auriferis. Mnesthe^o. s. ductor ille fortis affuit: & . i. etiam cum alijs quem pristina. i. pridie illius diei parta gloria. Turni pulsi. i. de Turno pulso: aggere murorū: tollit. i. extollit sublimē. i. elatum & magnanimū: & Capys Troianus. s. ille aderat. hic pro vnde. i. a quo nomē vrbis Cāpanæ dicitur. s. in Italia Capua nomine illi. s. Rutuli & Itali contulerant. i. commiscuerant inter se certamina duri belli: &, supp. Aeneas secabat media nocte, id est ēt media nocte: freta, id est maria. Nanque, &c. Redit ad narrationē de gestis Aeneæ postquam ab Euandro discesserat quę prętermisit in fine octaui. Nanque, pro quia: vt, id est postquā ipse Aeneas ingressus, supple est ab Euandro, castris Etruscis, id est in castra Etrusca aut Etruscorum: ipse adit regem, scilicet Tarchōtem: & memorat. i. recenset regi, scilicet Tarchōti, nomē, scilicet suum significans se nobilem: & genus, significans se generosum & externum vt dux merito sit ipsius Etruscis, quibus vates externum prædicabant expetendum. & memorat, ve pro vel, qd petat, id est simul quid petat, vel quid ferat, id est simul qd afferat: quia petijt & attulit auxilium, quia vtriq; alteri auxilio esse poterat: cum neuter sine altero sufficeret: quę, id est qualia arma: Mezentius, scilicet sęuissimus Etruscorum hostis & ab eis propter sęuam Tyrānidem expulsus concilíet, id est comparet & asciscat sibi, quasi dicat potentissima Latini & Turni regum auxilia: & edocet violenta pectora Turni, & admonet quæ fiducia sit rebus humanis: hoc est fragilem esse humanam conditionem cum etiam iusti ab impijs opprimi soleant nisi viriliter resistant: immiscet preces, id est simul precatur, vt in commune, scilicet consulant. Mora haud, id est nō fit, id est nulla fit mora &, supple aut dum Tarchon, scilicet nunc Etruscorum rex, iungit opes, id est facultates & copias suas: & ferit, id est percutit: fœdus, id est pactum societatis & amicitię percusso fœde porco: tum, id est deinde: gens Lydia, id est ex Lydia oriunda libera fatis, id est exempta fatali necessitate cōscendit classem iussis diuum, id est vt diuiusserant: habito, scilicet externo duce: vnde addit, commissa, scilicet duci externo, scilicet Aeneæ, vnde puppis Aeneia, id est in qua Aeneas vehebatur: tenet prima. i. primas partes in nauigando subiunctos in rostro: leones Phrygios, scilicet qui erant insignia Phrygum, & potissimum Hectoris. Ida. s. sylua gratissima Teucris profugis, id est cum primum profugerent, quia illuc conuenerant: imminet, id est sic depicta est, vt imminere videantur: super, id est desuper Aeneas magnus, scilicet pręter cęteros: sedet hic. i. in hac puppi: & volutat secum varios euentus belli: & Pallas, scilicet filius Euandri affixus lateri: quęrit iam sydera. i. nomina, & naturam syderum noctis opacę. i. quę apparebant in nocte opaca: & quęrit iam. i. aliquando: quæ, scilicet mala & aduersa Aeneas. s. sit passus, & terra & mari: quę, inqt Donatus quęstiones minime necessariæ erant, sed puero cōueniebāt: cum Aeneas maiora secum volutaret.

Capua dicta vū

SERVIVS.

¶ Pādite nūc Helicona deæ.) Parnassus mons est Thessalię iuxta Boeotiam, qui i duo finditur iuga, Citheronem Liberi & Heliconem Apollinis, & musarum. ¶ Massicus ærata princeps secat ęquora tigri.) Licet sit catalogus, id est inscriptio, in quo enumerantur hi q venerunt de Tuscia, inuenit tamen aliquā varietatem quod hos cum nauibus venisse commemorat, cū in septimo Turni pręsidia per terram venisse cōmemorauerit. Sane sciendū armare Virgilium Italis ducibus dare nomina vel fluuiorū vel montium. Vt ergo supra Almonē, & Auentinum commemorauit: sic nunc Massicū dicit. Nam Massicus mōs est, vnde & vinum Massicum dicitur. Plerique tamen nolunt Massicum esse proprium nomen, sed appellatiuū, dicentes Osinium esse Massicum regē. Nam paulo post dicturus est, Qua rex Clusinis aduectus Osinius oris. & nūc dicit, Qui mœnia clusi. Multi aliū Massicum, alium Osinium esse volunt. ¶ Tigri ærata.) Cuius rostrum erat in similitudinem tigridis. Nanque solent naues vocabula accipere a pictura tutelarum. hinc est, Hūc vehit immanis Triton. Item, Et au

Pandite nunc Helicona deæ, cantusq; mouete,
Quæ manus interea Thuscis comitetur ab oris
Aenean, armetq; rates, pelagoq; vehatur.
Massicus ærata princeps secat æquora tigri,
Sub quo mille manus iuuenum, qui mœnia Clusi,
Quiq; vrbem liquere Cosas, quis tela sagittæ,
Corytiq; leues humeris, & letifer arcus.
Vnà toruus Abas, huic totum insignibus armis
Agmen, & aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli iuuenes: ast Ilua trecentos
Insula, inexhaustis Chalybum generosa metallis.
Tertius ille hominum diuumq; interpres Asylas,
Cui pecudum fibræ, cœli cui sydera parent,

Et linguæ volucrum, & præsagi fulminis ignes:
Mille rapit densos acie, atq; horrentibus hastis.
Hos parere iubent Alpheę ab origine Pisæ,
Vrbs Etrusca solo: sequitur pulcherrimus Astur,
Astur equo fidens, & versicoloribus armis.
Tercentum adiiciunt, mens omnibus vna sequendi.
Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in aruis,
Et Pyrgi veteres intempestæq; Grauiscę.

rato fulgebat Apolline puppis. Tigri autem secundum regulam dixit. nam greca nomina quę genitiuum singularem in dis mittunt, in eo tantum & in datiuo crescunt: in accusatiuo & in ablatiuo paria sunt nominatiuo, vt Tigris tigridis, tigridi, tigrim, tigris: tigri. Isis, isidis, isidi, isim, isis, isi. Si aliter inuenerimus, abusiue dictum est: vt in Lucano, Ocyor & coeli flammis, & tigride foeta. ¶ Moenia Clusi.) Pro Clusij: nam Clusium dicitur, & est dictum per Synęresim: sicut, Nec cura peculi, pro peculij. Clusium autem oppidum est iuxta Massicum. ¶ Cosas.) Ciuitas Tuscię, q̃ in numero dicitur singulari s̃m Sallustium. Vnde appatet esse vsurpationem. ¶ Coritiq;.) Coriti proprie sunt arcuum thecæ: dicuntur tamen etiam sagittarum, quas & pharetras vocamus. ¶ Toruus.) Terribilis. ¶ Fulgebat.) Scilicet puppis aurato Apolline. ¶ Armis.) Exercitu. ¶ Populonia.) Ciuitas Tuiciæ. Matrē autem eorum qui venerat, dixit alibi, Insignem quem mater Aritia misit. ¶ Expertos.) Peritos. nam expertes sunt ignari. ¶ Ilua.) Insula adiacens Tusciæ. ¶ In exhaustis Chalybum generosa metallis.) Quanto exhausta fuerit, tanto generosior. Ergo in exhaustis, non est vna pars orationis. Nanq; Plinius secũdus dicit cũ in alns regionibus effossis metallis terrę sunt vacuę, apud Iluã hoc esse mirum quod sublata renascuntur, & rursum de hisdem locis effodiuntur. Varro & aliud dicit, nasci quidē illic ferrũ, sed in structuram non posse cogi nisi transuectum in Populoniam Tuscię ciuitatem. ¶ Interpres hominum, diuumq;.) Interpres medium est. nam & deorum interpretator & hominum, quibus diuinas indicat mentes, interpres vocatur. Et notandum quod ait Nigidus Figulus, has artes ita inter sese esse coniunctas, vt alterum sine altero esse nõ possit. Vnde his quos perfectos vult probare Virgilius, omnium diuinandi artium prę stat scientiam, vt hoc loco. Item supra Heleno de quo ait, Troiugena interpres diuum, qui numina Phoebi, Qui tripodas Clarij lauros, qui sydera sentis. Nigidius autem solus est post Varronem, licet Varro præcellat in theologia, hic in cõmunibus literis: nam vterque vtrunque scripserunt. ¶ Fibrę.) Iecoris extremitates. ¶ Patent) autem, peritissime agnoscuntur: quod ad omnia referendum est ad fibras, sydera voces auium, & fulmina. nam si videntur, tantum accipias, cuiuis possunt videri: nec tamen intelligi. Item voces auium non videntur, sed agnoscuntur auditę. Nec parent, obtemperant, procedit. nam quomodo sydera, vel fibrę, vel aues, vel fulgura possunt obtemperare? ¶ Rapit.) Raptim ducit. ¶ Densos acie.) In acie constrictos & coniunctos. ¶ Alpheę ab origine Pisę.) Alpheus fluuius est inter Pisas, & Elidem ciuitates Arcadiæ, vbi est templum Iouis Olympici: ex quibus locis venerunt qui Pisas in Italia condiderunt, dictas a ciuitate pristina. Vnde addidit. ¶ Vrbs Etrusca solo.) Cũ prę misisset Alpheę ab origine Pisę. ¶ Equo fidens.) Eques optimus. ¶ Versicoloribus armis.) Depictis, per quod bellicosus ostẽditur. ¶ Tercentum adiiciunt.) Accedunt, & consentiunt eius voluntati: vnde ait. ¶ Mens omnibus vna sequendi.) Id est coniurati sunt. ¶ Qui Cęrete domo.) Ac si diceret, qui sunt domo Carthagine. Cęre autem, vt & supra diximus, etiam Agylina dicitur. Nec videatur contrarium quod ait, Ducit Agilina nequicquam ex vrbe secutos: quasi & Turno & Aeneę prę stet auxilium. nam illi Lausum fugientem secuti sunt: hi vero communi odio in Mezentium arma commouerunt. ¶ Minionis.) Fluuius est Minio. ¶ Et Pyrgi veteres.) Hoc castellum nobilissimum fuit eo tempore, quo Tusci piraticam exercuerũt. nam illic Metropolis fuit. ¶ Intempestęque Grauiscę.) Grauiscarum oppidum, alij intempestum dicunt ventis & tempestatibus carens: quod nulla potest ratione contingere. ¶ Intempestas ergo, grauiscas accipiamus pestilentes. & secundum Plinium in naturali historia & Catonem in Originibus, vt intempestas intelligas sine temperie, id est trãquillitate. nam vt ait Cato, ideo Grauiscę dictę sunt, quod grauem aerem sustinent.

DONATVS.

❡ Pandite nunc He. deę.) Inuocatio ista tenet summam rerum, & speciem propositionis: nec aliud lector sperare deberet, q̃ isti continent versus. Dicturus est enim, quę manus, hoc est qui populi, vel quanti cum Aenea ex Tusciæ littoribus nauigauerint. ¶ Massicus ęrata prin.) Ex quo nomine vocaretur dixit, qui ductor fuerat nauis, & eadem quę diceretus, & qualis esset, ea pressit.

sit. ¶ Sub quo mille manus iuuenum.) Non mille manus, vt fiant quingenti homines, sed manus, hoc est multitudo hominum mille. ¶ Qui mœ. Clusi, Quiq; vr. li. Cosas.) Nomina ciuitatum posuit, & genera armorũ. ¶ Vna toruus Abas.) Abas nauigabat in alia auratis habens Apollinis simulachrũ. Toruum accipere possumus, aut oculis distortis, aut contracto vultu. ¶ Sexcentos illi de.) Cõpendiose locutus est. nam omnes dixit expertos belli, hoc est qui haberent vsum peritiamq; certandi probatissimam, quam assidua exercitatione cepissent. ¶ Inexhaustis Chalybum gene. metallis.) Propter vsum armorum habuit occasionem, q̃ ex eo fuissēt loco, in quo metalla ferraria exercebantur. ¶ Tertius ille hominu) Tuscum fuisse aruspicem dixit, a quo audierant, externos optare duces. Ecce & hic Tuscum dicit omnibus generibus instructũ, vt ostendat in Tuscia hęc genera hominum superesse, coeli cui sydera parent, & cętera supradicta ostendunt nihil ei fuisse occultum. ¶ Mille rapit densos acie.) Pisę nomen est ciuitatis, quę & ipsa auxilia dederat. ¶ Vrbs Etrusca so.) Et ipsa, inquit, ciuitas in Solo fuit Etrurię constituta. ¶ Sequitus pulcherrimus Astur.) Versicolor est quę dum vertitur mutat colorem. ¶ Tercentum adiiciunt.) Nondum dixit, qui adiiciunt. ¶ Mens oĩbus vna. se.) Qui sunt isti, q adiiciunt, & quibus vna est mens sequendi? ¶ Qui Cęrete domo.) Dixit locorum nomina, in quibus illi commorabantus.

ASCENSIVS.

❡ Pandite nũc Helicona deę.) Recitat hoc loco quos Aeneas ex Etruria secum aduexerat socios: quę res quia nimis prisca est non sine numinis peragitur inuocatione: dicit autem Donatus sic. ¶ Pãdite.) Hęc inuocatio tenet summam rerum & speciē propositionis. ¶ Toruum.) Aut de oculis distortis, aut contracto vultu. ¶ Versicolor.) Qui dum vertitur mutat colorem. Hęc ille. ❡ Ordo est. O deę. i. o vos Musę: pandite. i. aperite & referate nobis, nunc Heliconã. i. mõtem illum vobis sacrum: & mouete, id est excitate nobis mouendo pręcordia cantus. i. carmina rerum occultarum. s. q̃ manus comitetur. Interea. s. dum supradicta fierent Aeneã ab oris Tuscis. i. ab Etruria: & quę manus armet rates, & vehatur pelago. Massicus, vir ille, vnde mons vinifer dictus est, & princeps. s. suop secat. i. sulcat: ęquora Tigri, id est naui a velocitate sic dicta: ęrata. i. ęre munita: sub quo. s. Massico, supp. erat manus. i. multitudo mille iuuenum: qui liquere. i. liquerunt discedētes moenia Clusi, id est Clusij oppidi iuxta Massicum montem Campaniæ Italicę, & q liquere Cosas, vrbem Etrurię, quis. i. quibus tela. i. arma inuasiua, quę longe iactantur, supp. erant sagittę, aut quibus sagittę erant tela, & coriti. i. arcuum & sagittarum thecę leues. i. portabiles erant, sup. humeris. i. ab humeris dependentes: & arcus letifer. i. mortē afferre inimicis solitos. Abas, Tuscus ille, toruus. i. terribilis & torua fronte: vna. i. simul, sup. incedebat: totum agmen erat, supple huic. i. hic habebat totum agmen suum armis insignibus. i. habens insignia arma, aut insignitũ armis: & puppis fulgebat huic Apolline. i. signo Apollinis: aurato. i. auro obducto. Populonia, id ē ciuitas illa Thuscię: mater, id est patria & alumna: dederat illi sexcētos iuuenes, expertos, id est peritos belli: ast. i. sed: Ilua, id est insula illa adiacens Tuscię: dederat, sup. trecentos, insula inquit existēs generosa id est nobilitata & clara metallis Chalybum. i. durissimi ferri, quę habent & indurant Chalybes inexhaustis. i. nunquã exhaustis e fodinis suis, quin supersit semper quod exhaurias: Tertius ille, id est clarissimus interpres hominum & diuum, id est diuorũ, scilicet Asylas: cui fibræ, id est venę iecoris pecudum. i. ouium parent, id est obedire videntur eo q̃ quęcunq; dixerit eas pręnotare eueniãt, hoc est qui peritissimus est aruspex: cui sydera coeli parēt. i. qui peritissimus est astrologus, & cui parent linguæ volucrum. i. qui optimos est augur: & cui, supp. parent ignes fulminis pręsagi. i. sagacis portendentis futura. i. portentorũ optimus interpres: tertius inquam (nam verbum nondum posuit) rapit mille. s. iuuenes aut viros densos acie, idest agminatim incedentes, atque densos hastis horrentibus, id est asperis & horrorem incutientibus: Pisę. s. in Italia hodie quoque sic dictę Alpheæ: ab origine, id est q̃ traxerunt originem & denominationem a Pisis, iuxta Alpheum fluuium Arcadiæ: appositorie vrbs Etrusca solo. i. situ & loco iubent parere, scilicet ductori suo Asylę: hos, scilicet dictos mille, Astur pulcherrimus sequitur, id est quartus est in ordine: Astur, inquit fidens equo, & armis versicoloribus, id est varie depictis,

tercentum

tercētum, sup. viri adiiciunt se, scilicet Astori: vna, id est vniformis voluntas sequendi erat, sup. omnibus: qui sunt domo, id est familia, aut patria Cærete, id est ex Cærete .i. vrbe Agilina, & q̃ sunt in aruis

aruis Minionis .i. illius fluuij: & Pygri .i. paruū oppidū, seu castellū in Tuscia: veteres .i. ab antiquis tēporibus Etruscorū piratica nobiles, & Grauiscę intempestæ .i. pestilentes, sup. adiiciunt se, aut quid simile.

Non ego te Ligurum ductor, fortissime bello
Transierim Cycne, & paucis comitate Cupauo,
Cuius olorinę surgunt de vertice pennæ,
Crimen amor vestrum, formæq; insigne paternæ:
Nanq; ferunt luctu Cycnum Phaethontis amati,
Populeas inter frondes, vmbramq; sororum
Dum canit, & mœstum musa solatur amorem,
Canentem molli pluma duxisse senectam,
Linquentem terras, & sydera voce sequentem.
Filius æquales comitatus classe cateruas,
Ingentem remis Centaurum promouet. ille
Instat aquæ, saxumq; vndis immane minatur
Arduus, & longa sulcat maria alta carina.
Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris
Fatidicę Mantus, & Thusci filius amnis,
Qui muros, matrisq; dedit tibi Mantua nomen,
Mantua diues auis: sed non genus omnibus vnum,
Gens illi triplex, populi sub gente quaterni:
Ipsa caput populis, Thusco de sanguine vires.
Hinc quoq; quingentos in se Mezentius armat.
Quos patre Benaco velatus arundine glauca
Mincius infesta ducebat in æquora pinu.
It grauis Aulestes, centenaq; arbore fluctum
Verberat assurgens: spumant vada marmore verso
Hunc vehit immanis Triton, & cœrula concha
Exterrens freta, cui laterum tenus hispida nanti
Frons hominum præfert, in Pistrin desinit aluus
Spumea semifero sub pectore murmurat vnda.

SERVIVS.

❡ Cupauo.) O Cupauo: & declinatur Cupauo, sicut Cicero, Cato. ❡ Naq; ferunt luctu Cycnum Phaethōtis amati.) Phaethon Clymenes, & Solis filius fuit, qui cū doleret obiectū sibi ab Epapho rege Aegypti quod esset nō de Sole, sed de adulterio procreatus: duce matre venit ad Solē, & poposcit. vt si vere eius esset filius, petenda præstaret. Quod cum Sol iurasset per stygiam paludem se esse facturum, petijt ille, vt eius currus agitaret. Sed post iusiurandum negare nō potuit. Acceptis itaq; curribus Phaethon, cum orbitam Solis excessisset, & cœpisset mundus ardere a Ioue fulminatus, in Eridanum cecidit qui & Padus dicitur. Huius interitum sorores flentes Phetusa & Lampetusa deorum miseratione in arbores commutatæ sunt: vt hic dicit, in populos: & in Bucolicis, in alnos. Fuit etiam Ligus, Cycnus nomine, amator Phaethōtis: qui cum eum fleret extinctum, i auem sui nominis versus est. Cuius nūc filium Cupauonem dicit, habere Cycni pennas in galea ad formę paternæ insigne mōstrandum. ❡ Crimen amor vestrum.) Phaethontem amatum a Cycno, aut pie, aut turpiter accipiamus necesse est. Si turpiter, talis est sensus, Crimen est vestrum o Cycne & Phaethon, quod sic amastis: hoc vobis pōt tantū obijci. Alij vestrum, pro tuū accipiunt: & ad solum Cycnum referunt. vt, Vos o Calliope precor: Si pie amauit, secūdum Asperum Crimē erit causa, vt alibi, Et crimine ab vno Disce omnes, vt sit sensus, o Phaethontiades sorores, & o Cycne causa vestrum, id est vestræ mutationis amor est. ❡ Vmbramq; sororũ.) Ambitiose dictum, pro inter arbores de sororibus factas. Et est vnum de his quę habet Virgilius immutabilia & sua propria. Tale est, Sinu atq; alterna volumina crurū. Item, Cū primum sulcos æquant sata. ❡ Musa.) Carmine, cithara, cantilena. ❡ Canentem senectam.) Qui canentē senectam mollibus transegit in plumis. ❡ Sydera voce sequentem.) Cum cantu cœlū petentem: vel quod est, re vera relatus in sydera, sicut videmus in sphæra.) Æquales comitatus classe cateruas.) Per naues habens distributas ęqualiter cateruas. ❡ Ocnus.) Is est quem in Bucolicis Bianorem dicit. vt, Nanque sepulchrum incipit apparere Bianoris. hic Mantuam dicitur condidisse, quam a matris nomine appellauit: nam fuit filius Tyberis & Mantus Thyresię Thebani vatis filiæ, quæ post patris interitum ad Italiam venit. Mantus genitiuus gręcus est. nam si latine declinaueris, Mantonis facit, sicut in Plauto Ionis legimus. ❡ Diues auis.) Maioribus prępotens. Sed non genus omnibus vnum.) Quia origo Mantuanorum & a Tuscis venit, qui in Mantua regnabant: & a Venetis: quia in Venetia posita est quæ & Gallia Cisalpina dicitur. ❡ Gens illi triplex, populi sub gente quaterni.) Quia Mantua tres habuit tribus, quę in q̃ternas curias diuidebantur, & singulis singuli Lucomones imperabant, quos tota in Tuscia duodecim fuisse manifestum est: ex quibus vnus omnibus præerat. hi autem totius Tusciæ diuisas habebāt quasi præfecturas, sed omnium populorum principatum Mantua possidebat. Vnde est, Ipsa caput populis. ❡ Tusco de sanguine vires.) Robur totum a Lucumonibus habuit. ❡ In se armat.) Odio sui in arma compellit. ❡ Patre Benaco velatus arundine glauca Mincius, infesta ducebat in ęquora pinu.) Benacus lacus est

est Venetię, de quo fluuius nascitur Mincius, iure ergo dux Venetus fluuium prouinciæ suæ depinxit in naui, quem Benaci filium, quia ex ipso habet originem, dicit. ❡ Grauis.) Fortis, vt, Ferit ense grauē Tymbre Osirim. ❡ Centenaq; arbore.) Nō ait remis, sed arborib⁹ ad exprimendam nauis magnitudinem, quæ plures habuit remorum ordines. Vñ ait Lucanus, Et summis longe ferit æquora remis. ❡ Marmore.) mari. ❡ Cœrula.) Cœrula freta, non cœrula concha. Nā versus non stat. ❡ Hispida.) Horrida, setosa. ❡ Frons hominem pręfert.) Modo frōtem, primam partē hominis intelligere debemus. nam hoc dicit, A capite vsq; ad ima latera, hominis monstrabatur effigies.

DONATVS.

❡ Non ego te Ligurū duct.) Non ego te, inquit, Cycne Cupauo, qui es Ligurū ductor & in bello fortissimus preteribo carmine meo. Genus est transitus propter odiosam nominū continuationē, quę in catalogis semp est: hunc aūt merito suo nō eoꝝ, quos ducebat voluit carminibus suis cum laude inserere. Erant .n. pauci. hic igitur fortissimus fuit omniū Ligurum. quod cū dicitur, oñduntur etiam illi fortes, quib⁹ pręlatus esse videbatur. hoc in istis laudauit, quod alio loco. Exigui numero, sed bello viuida virtus. Venit iam ad ipsius ducis cultum. ❡ Cuius olorinę.) Olorinas pennas dixit fuisse in eius galea hoc est Cycni: more suo Virgilius vult inducere fabulā Cycneā: vt in catalogo septimi libri de Hippolyto fecit. Inter tædia quippe tot nominum, quibus ipsi homines, montes, loca, & flumina significantur, aut fortes, aut cætera, immissa narratio legentem subleuare debet, & erigere audientem. ❡ Crimen amor vestrum.) Transfigurationem factā pro pœna posuit. pœna autem sine crimine esse non potuit. pater autem ea feruenti amore præcedente factus est auis. cuius facti ipse amor fuit causa, & sic amoris est crimen. q vero ille pennas habuerat ex Cycneo, hoc ipsius fuerat ornamentum, & signum originis suę. ❡ Nanq; ferunt luctu.) Fabularum veterum, perindeq; incertarum se authorem nō vult poeta constituere. ideo sic cœpit, vt diceret ferunt: q si falsitas existeret, alij potius mendaces habeantur, Amici, inquit, duo fuerūt, Phaethon & Cycnus: sed cum Phaethon actus esset in mortem, dolens Cycnus casum familiaris sui, dum inter populeas frōdes miserabile deflet, sic in auem albam tanquam canentem senectam versus est: & relictis terris volatu iuuante contendit ad sydera. Dum vult Phaethontis & Cycni fabulam dicere, eam sororum Phaethontis eiusdem exitum demonstrauit. cum enim flerēt fratrem, in arbores populeas versę sunt. bene autem posuit, linquentem terras, quasi hoc voluntate fecisse. inuitas ergo terras reliquit: in quibus amicum vlterius videre non poterat. Voce autem petēs sydera: quasi inuidiam faciens illis, quibus authoribus ille perierat. ❡ Filius ęquales co.) Filius eius, hoc est, quem supra, cum pennis Cycneis descripsit, ducebat cateruas æquales, aut ætate ęquales, aut armorum cultu. ❡ Ingētem remis Cen. pro.) Nauim, quæ Centaurus dicebatur, & ingens fuerat, promouebat. ❡ Ille instat aquę.) Hominis describit leuitatem, qui quia pondere & magnitudine sua nauis tardius agebatur, putabat irascendum mari, & vndis ictu ingentis saxi minus esse tēdendas. ❡ Ille etiam patriis ag.) Ocnus, inquit, filius fuit Mantus, & Tusci amnis: fatidicam

dixit, quæ fata hominum responsis aperiret. ¶ Qui muros, ma. dedit tibi Mantua nomen.) Hic, inquit, & muros dedit Mātuę. & de matris nomine Mantuā nominauit. ¶ Mantua diues auis.) Inuenit occasionem poeta, qua aliquid diceret de patria sua: Mantua diues auis: hoc est generosis & præcipuis maioribus fulta. Ipsis tamen auis non vnum genus omnibus fuit, sed ex diuersis originibus adunatum. ¶ Gens illi triplex.) Sed tribus gentibus populi quaterni fuerāt, hoc est duodecim. ¶ Ipsa caput populis.) Ipsa ciuitas tamen omnibus fuerat caput. Hinc quoque dicta est Mantua, ex eius populis. ¶ Quingentos in se Mezen. ar.) In se, ad uersum se armat Mezentius. Pulchra locutio. Hi enim vt aduersus Mezentium armati vaderent, ipse perfecerat. Plurimum hic sibi Virgilius applicat, ꝙ Romano ductori etiam Mantuę auxiliū prorogauit. ¶ Quos patre Benaco.) Quos quingentos naui portabat Mincius natus ex Benaco, habens arundinibus velata tempora, eo more, quo pinguntur flumina. ¶ It grauis Auletes.) Non ipse Auletes grauis: sed nauis, in qua fuerat satis pōderosa. denicꝫ centum non tam remis, sed arboribus agebat. Cętera descriptionem tenent pelagi, cum verberatum remorū ictibus spumat. ¶ Hūc vehit immanis Triton.) Forma maxima pro magnitudine ipsius nauis formatus. ¶ Et cœrula con. Ex terrēs fre.) Constitutus in cōcha exterrens freta cœrula. ¶ Cui laterū tenus.) Vsqꝫ ad latera proferebat humani corporis formam, hispidam tamen, hoc est asperam. Reliqua pars eius in bestiam marinam mutabatur. & semifero pectore fluctus spumare videbantur.

ASCENSIVS.

¶ Non ego, &c.) Eandem rem prosequitur enumerans videlicet populos & ductores, qui cū Aenea in Tuscia venerunt: vnde dicit Dona. Ocnus filius fuit Mantus qui muros dedit vrbi, & de matris nomine illam vocauit. ¶ Armat in se.) Armat, quia causam prębuit quod illi in se armarēt. Hęc ille. ¶ Ordo est. O Cycne ductor Ligurum. i. populorum in Italia inferiore ad eam quę nunc Longobardia dicitur partē: fortissime, id est qui es fortissimus bello. i. in bello: ego non transierim. i. nolim transisse te. s. indictum: & o Cupauo comitate. i. qui comitatus es paucis ego non transierim etiā te, de cuius vertice surgunt pēnæ gloriæ: quia Cycnus in olorem versus est: crimen vestrum. s. o Cycne & Phaethon est amor. i. quia nimiū inter vos amastis: & insigne est paternæ formæ. i. ex forma paterna sumptum. Aut crimen vestrū. s. o Cycne & Cupauo est amor. peccauit enim Cycnus nimis amādo Phaethōta, & Cupauo se paternis plumis ornando ob amorē tamen patris. nanqꝫ ferunt, bene ferunt dicit, quia res fabulosa est: Cycnū luctu, id est propter luctum nimium Phaethontis amati: dum canit inter frondes populeas. s. ad Padum nascentes. vnde ab Ouidio populifer dicitur in eas autem finguntur sorores Phaethontis versę: vnde addit: appositorie: & vmbram sororum, id est arborum in qua sorores Phaethontis transfiguratæ dicuntur, & dum solatē musa. i. cantu suo amorem mœstum. i. quia causa mœstitię erat, ferunt inquam dixisse senectam canentem. i. albicantem & canescentem (a caneo, non a cano) molli pluma, qualem. s. Olores seu Cycni habentem liquentem terras & sequentē voce, id est cū cantu sonoro sydera, id est sublimem aerē. Filius. s. Cycni Cupauo nomine comitatus cateruas. i. habens in comitatu cateruas æquales classe. i. distributas per proportionem nauium, promouet remis ingentem Centaurū. i. nauem sic dictam. Ille instat. i. instāter incūbit aquę: & saxum immane. i. valde magnū: minatur vndis, id est in ipsis vndis aut per vndas: & ipse arduus sulcat alta maria longa carina. Ille etiam. s. nobilissimus Ocnus, filius Mantus. s. nymphę fatidicę. i. vaticinantis: & amnis Tusci. i. Tyberis: qui o Mantua dedit tibi muros & nomē: matris ciet. i. excitat, agmen ab oris patriis, id est a regionibus patrię suę. Mantua inquit diues auis. i. maioribus & ędificatoribus, aut fundatoribus: Gens, supple fuit illi triplex. i. tres habuit tribus: & populi, supp. fuerunt, sub gente quaterni, id est in singulis tribubus quatuor curię. Ipsa. s. Mantua, supp. fuit caput populis. s. illis ter quaternis. i. omnes illi populi in Mantua progeniti sunt: vires, sup. erāt de sanguine Tuscho. i. ex eo illi. xii. populi robur & authoritatem traxerunt: quia ex duodecim lucumonibus. i. regibus Tuscię originē habuerunt. Mezentiᵘˢ. s. tirannus armat in se. i. contra se: quoqꝫ. i. etiā: hinc. i. ex his populis Mātuanis: quingentos. i. quinquies centū armatos: quos Mincius. i. fluuius iuxta Mantuam fluens: patre Benaco. i. habens originem ex Benaco lacu: velatus arūdine glauca. i. glauci coloris ducebat in ęquora pinu. i. naui ex pinu facta: infesta. i. vim hostibus inferente. hęc & ſm Seruium in naui eius erat Mincius, hoc modo depictus. Nam vt per Mincium fluuium qui in Padū incidit & ille in mare Adrianū eos nauigasse putemus, non est verosimile nec ratio loci patitur. Aulestes vir ille: grauis, id est fortis & robustus: it. i. progreditur: & assurgēs. i. desuper incumbēs verberat fluctum centena arbore. i. remis centū simul aquas ferientibus & tū vada spumant, scilicet propter celeritatem & ictus repentinos & violētos: & hoc marmore, id est aqua marina: verso. i. inuersa palmulis remorum: Immanis Triton. i. sic dicta nauis vehit hunc. s. Aulestem: & concha cœrula exterrens freta, sup. vehit hunc. Seruius tamen dicit nun dicendū esse cœrula concha, sed cœrula freta. i. cœrulei coloris propter versum dici: sed si concha intelligatur nominatiui casus, & regatur a verbo vehit: non erit malᵘˢ versus, siue dicat concha cœrula, siue freta cœrula: cui. s. naui, aut conchæ: nanti. i. dum nat: frons hispida. i. pilosa, aut horrida & hirsuta tenus laterū. i. vsqꝫ ad latera: pręfert hominem. i. figuram & formam humanā aluus spumea. i. spumosa: desinit in Pistrim. i. monstrum illud marinū: & vnda murmurat sub pectore semifero. i. semi indomito: hoc est cuius facies pręcipue humana erat: sed cętera in piscem desinebant.

SERVIVS.

¶ Terdenis.) Triginta accipiamus naues fuisse, non vt quidam volunt singulos duces tricenas habuisse non enumeratorū militū nō conuenit numerus: præsertim cū sequatur. ¶ Subsidio Troiæ.) Id est paruo auxilio. Nā apud maiores bella nō ambitu, sed virtute cōstabant. ¶ Phœbe.) Luna sicut Sol Phœbus. Itē & Titā Sol, & Titanis Luna. Describit autē noctem mediā, & dicit finitum diem ſm Romanum ritum. Nec Lunę fit sine causa cōmemoratio. Nā aliter videri Nymphæ non poterant. ¶ Clauūqꝫ regit.) Iam ei & in quinto dedit gubernandi peritiam. ¶ Medio in spatio.) Inter nauigandum. ¶ Cybelle alba.) Mater deum dicta Cybelle, ἀπὸ τοῦ κυβιστᾶν τὴν κεφαλήν: quod semp Galli p furorem, motu capitis comā rotantes, vlulatu futura pręnuntiabant. Lucanus, Crinēqꝫ rotantes Sāguinei populis vlularunt tristitia Galli. Cybelle autem Bacchius est. nam Cybele Anapęstus: vt, Hic mater cultrix Cybele. ¶ Quot prius) Subtraxit Tot. ¶ Doctissima Cymodocea.) Poetice: sicut etiā mutatio ipsa cōfingitur. Nam stultissimum est, quod ait quidam, ideo doctissima, quia Ilionei nauis fuit. ¶ Dorso eminet.) Peritia natandi ostenditur. ¶ Subremigat.) Subnatat. ¶ Vigilasne deum gens.) Verba sunt sacrorum. nam virgines Vestę certa die ibant ad regem sacrorum, & dicebant, Vigilasne rex? vigila. Quod Virgilius iure dat Aeneę, quasi & regi, & quem vbiqꝫ & pontificem & sacrorum inducit peritū. ¶ Deū gens.) Propter, Dis genite, & geniture deos. ¶ Pinus.) Hoc loco, ſm quartā declinationē dixit: i Buco. iuxta secundam: vt, Menalus argutumqꝫ nemus, pinosqꝫ loquētes Sēper hēt. ¶ Nos sumᵘˢ.) Loquūt p diffinitiones. ¶ Perfidus.) Qui post fœdus bella commouit

Tot lecti proceres ter denis nauibus ibant
Subsidio Troiæ: & campos salis ære secabant:
Iamqꝫ dies cœlo concesserat, almaqꝫ curru
Noctiuago Phœbe medium pulsabat olympum.
Æneas (neqꝫ enim membris dat cura quietem)
Ipse sedens, clauumqꝫ regit, velisqꝫ ministrat,
Atqꝫ illi medio in spatio, chorus ecce suarum
Occurrit comitum, nymphæ, quas alma Cybelle
Numen habere maris, nymphasqꝫ e nauibus esse
Iusserat: innabant pariter, fluctusqꝫ secabant,
Quot prius æratæ steterant ad littora proræ.
Agnoscunt longe regem, lustrantqꝫ choreis:
Quarū quę fandi doctissima Cymodocea,
Pone sequens, dextra puppim tenet, ipsaqꝫ dorso
Eminet, ac læua tacitis subremigat vndis.
Tum sic ignarum alloquitur, vigilas'ne deum gens
Ænea? vigila, & velis immitte rudenteis.
Nos sumus Idææ sacro de vertice pinus,
Nunc pelagi nymphæ, classis tua: perfidus vt nos
Præcipites ferro Rutulus, flammaqꝫ premebat,
Rupimus inuitæ tua vincula, teqꝫ per æquor
Quærimus: hanc genitrix faciem miserata refecit,

Et dedit esse deas, æuumq; agitare sub vndis.
At puer Ascanius muro, fossisq; tenetur
Tela inter media, atq; horrentes Marte Latinos.
Iam loca iussa tenet forti permistus Etrusco
Arcas eques, medias illis opponere turmas,
Ne castris iungant, certa est sententia Turno.
Surge age, & aurora socios veniente vocari
Primus in arma iube, & clypeum cape, quē dedit ipse
Inuictum ignipotens, atq; oras ambit auro.
Crastina lux, mea si non irrita dicta putaris,
Ingenteis Rutulę spectabit cædis aceruos,

commouit. Latinus, Ipsi has sacrilego pēdetis sanguine pœnas. ¶ Inuitæ.) Ac si diceret, malueramus tibi potius seruire, q̃ in Nympharum numina commutari. ¶ Teq; per æquor quærimus.) Hæc nobis vagandi est causa vt te inuenire possimus. ¶ Refecit.) Aut re vacat: aut qa ante in ipsis forma fuerat nauiū. ¶ Et dedit esse deas.) Græca figura: vt, Donat habere viro. ¶ Iā loca iussa tenet.) Vt & supra dixim⁹, hoc κατὰ τὸ σιωπώμενον accipiēdum est. nam intelligimus eum equites misisse per terram. ¶ Ne castris iungant.) Aut se subaudis: aut iungant pro iungantur. ¶ Crastina lux, mea si non irrita dicta putaris, ingenteis Rutulę spectabit cædis aceruos.) Spectabit, est vera lectio: & ordo est, Si mea dicta irrita non putaris, crastina lux ingenteis aceruos cædis videbit. nam male quidam Spectabis legunt, & ad lucem referunt: quod non p̄cedit. nullus enim sic loquitur, o Ænea, si quę dico minime credis, o lux crastina ingenteis cædis aceruos videbis.

DONATVS.

¶ Tot lecti proceres.) Omnes inquit, populorum enumerationū principes triginta nauibus pergebant: vt Troiæ auxilium ferrent, non dixit Troianis, sed Troiæ: quoniam hominum conseruatione patria ipsa videbatur auxilium sumere. quam Troiani reparare nitebantur. Propterea tanti ac tales: per immensa spatia maris secabant fluctus primo Troiæ scilicet subsidio. ¶ Iamq; dies coelo.) Post finitum diem, post noctis tēpus, quod illustrabatur radiis, lunaq; tenuerat medium coelum, supradixit. alii inter se duri certamina belli Contulerant, media Æneas freta nocte secabat: hic dicit. Iamq; dies coelo concesserat. cum semel dictum satis fuisset, non hoc idem dixit: sed supra descripsit initium noctis, quod agebatur. quod venire non posset, nisi diei luce consumpta. Fuit, inquit, nox. de luna tacuit. non dum quippe emerserat. secundo loco ait recessisse quidem diem, & interceptam ipsius lucem venientibus tenebris, quas superueniens illustrauerat luna: quæ medium tenuerat coelum. Hæc igitur fuerat causa repetendæ descriptionis. s. diei consumpti: quoniam aliud dederat prima pars noctis, aliud sequens: potest & sic, nauigabat Æneas iam die consumpto. cum nox ageretur, & luna medium coelum tenuisset, eius tamen viri non quieuerat cura. Sedebat quippe ac vigilabat, & gerebat nauim, & velis necessarium pr̨bebat temperamentū: vt hoc esset, quod in eo poeta laudauit, continuationem diei & noctis non fatigasse laborantem. denique sequitur. ¶ Æneas.) Sed hic mora facienda est, & sic dicendum. ¶ Neq; mē. dat cu. quie. Ipse sedēs. &c.) Virtus vt dictum est Æneæ describitur. cum enim esset nox, & luna iam medium coelum tenuisset, quoniam in tanta cura somnis teneri non poterat sedebat. ecce duplex labor. & non dormire illo tempore, & sedere. accedebat his, q; vigilans & sedens non fuit ociosus, aliis duobus muneribus seruiēs. nam & gubernacula tenebat, & velorum sinus arte moderabatur. ordinat sensus sic. Ipse Æneas sedēs clauumq; regit, velisq; ministrat. neq; .n. membris dat cura quietem. Ipsa .n. fuit causa vigilandi: quoniam nauigationis & futura belli solicitudine distentus dormire non poterat. ¶ Atq; illi me. in spa.) Mediū spatium & maris potest esse, & in terris. quod inter eius nauim & cęteras fuit. ¶ Chorus ecce suarū oc.) Comitis dixit nauis, quę cū ipso semper fuerat. (Chorus est numerus collectus ex plurimis. dicit iam, quæ essent in ipso Choro. ¶ Nymphæ quas alma Cybele Nu. ha.) Hoc poeta non pro nouo posuit, vt quasi incognitam fabulam insciis lectoribus indicaret, sed commemoratis functis officio, replicat gesta. Ipsas, inquit, dico Nymphas ad Æneam venisse: quas mater deum ex nauibus fecerat: quibusq; immortalitatē concesserat. Innabant pariter, fluctusq; secabāt. Sic ipsæ Nymphę natantes veniebant, vt nulla præcederet alias. ¶ Quot prius æra. ste. ad littora pro.) Littora appellauit per partē maris, quę abluebat proram. ¶ Agnoscunt lon. reg. lu, q; cho.) Cum primum venerunt ad finem prorę, quę ęratę fuerant, cognouerunt regem. recte posuit, cognoscunt longe regem. Inter lunam .n. & obscuritatē noctis & pelagi ab alio rex non facile potuit agnosci. choreis dederūt signum matris deum. vt inde iam sciret sua esse, non maris. ¶ Quarum quæ fandi docti. Cymo. Po. se.) Ecce quanta potentia deum matris fecit, ex ligneis Nymphas & Deas ire iussit in fluctus. effecit vt loqui possent, & eloquentię doctrina pollerent. Cymodocea tamen, quæ cæteras antecibat arte loquendi, posteriorem nauis tenuit partem. In iis enim gubernacula Æneas retinebat & velorum sinus certo moderamine temperabat. Tenebat igitur puppim manu dextra. ¶ Ipsaq; dorso Eminet.) cum ex hac causa vndis non tegeretur, & dorsum ei⁹ appareret.) Ac leua tacitis sub. vn.) Lento motu sinistra manus ac sine vndarū strepitu subremigabat: subremigare est nō plenis conatibus remigare. ¶ Tū sic ign. allo.) Nesciebat .n. gesta illic, vbi reliquerat suos. ¶ Vigilas ne de. gens Ænea?) Mirū orationis principiū: recte .n. dubitauit, q̃ loquebatur: quia tps fuit petendi somni, & dormire nō debuit: qa gubernandæ nauis gerebat officiū. vigilas, inquit, an dormis Ænea? qui genus a numinibus ducis. in noīe vna laus est, altera in generis ratione. ¶ Vigila, & velis immitte rudentes.) Perseuera, inqt, & consenti flatibus: quia prosperis successibus nauigas. & habenas nauigii currentis ne retine: ne felicitatis tuæ successus obiectu tarditatis impedias. Hoc est vna distinctio: est altera vt sic pronunciemus. Vigilas ne deum gens, vt suppresso interim nomine diuini sanguinis diceret prolem: atq; vt melius ostenderet, notam loqui personam, addidisse nomen eius, Ænea vigila. Si, inquit, vigilas. perseuera in eo, & habenas omnes velis immitte. Exhortatio istiusmodi fuit in duplicationem eiusdem dicti, vt cætera attentius audiret. Illud vero non erat in totum dubitantis, quod post incertam vocem subsecutū est, Ænea vigila. Videtur enim remouisse, in quo dubia fuit, dicendo, Aenea vigila: quia gubernans nauim dormire non debuit. sequitur personæ loquentis euidens demonstratio. vt Aeneas nosset, quæ omnium nomine loquerentur, in quo ipsa gesta posset apertius noscere. ¶ Nos, ait, su. Idæ. sa. de ver. pi.) Quid apertius ista narratione? qua dictum est, quæ essent, & vnde? ¶ Nunc pelagi. nym. cla. tua:) Et quæ naues tuæ fuimus, nymphæ maris sumus effectæ. in perspicua breuitate totum dictum est. sed quando Aeneas id crederet, potuisse fieri, nisi subsecuta cætera ignorantem docuissent, tantum numinis valuisse potentiam, vt possibile fieret, quod humana mens non auderet admittere? Nos sumus Idææ sacro de vertice pinus, Nūc palagi nymphæ classis tua. Dum dici conuenerat, posuit tertium, & quod tertium secundum ordinauit, nam primo arbores fuerant, naues postea: tertio loco Nymphæ. sed in hac ordinatione non errauit poeta. splendidius quippe voluit loqui. nec ordinationem ipsam loquendo confudit. quid enim dixit, arbores fuimus dudum. nunc Nymphæ sumus effectæ, quæ fuimus naues tuæ. ornatius dictum est, q̃ si dicere, & arbores fuimus, de hinc naues, postremo Nymphæ. duo, quæ Aeneas nouerat, strictim dixit. sciebat enim vnde pinea sumpsisset, & quid fabricasset ex ipsis. quemadmodum vero Nympharum in faciem versæ sint, nesciebat. Hanc igitur partem latius refert: breuitate quippe instituti plene non poterat, qui nouo & incredibili exemplo gesta non nouerat. ¶ Perfidus vt nos Præcipites.) Quærimus: Inimici nomen noluit dicere. sed pro ipso conuitiosa duo posuit. dixit enim perfidum, dixit Rutulum. premebat nos, inquit, hostis, atque vtinam aliquanti meriti. vrgebat ferro, vrgebat & flammis, vt naufragium de nobis efficeret: aut absumptas ignibus in cineres verteret. sed hęc prȩuenimus fugiendo, melius existimantes abrumpere vincula tua, quam ad interitum remanere: te per ęquor quęrimus. quam difficile est, quęrere vnumquenq; per mare, in quo tanta latitudo est? nec sciri qua in parte repetiri valeat? quantus amor ostensus est tanto labore suscepto? ¶ Hanc genitrix faciem.) Ad tantam desperationem venimus, vt quod vides, non nostro ingenio & diuina miseratione mereremur. Genitrix enim, hoc est deum mater, hanc nobis imposuit formam, ac ex mortalibus immortales effecit: Aeuumq; agi. sub vnd.) A contrario positum. naues enim merguntur, vt pereant: istę mersę sunt, vt euaderent Nymphę. Assignata persona sua, & edito casu, quo Nymphę esse potuerunt, incipit referre, quid agatur. vt appareat, quare dixit, & velis immitte rudentes. ¶ At puer Ascanius.) Primam causam immisit Ascanii ostendens spem ostēdensq; metum. spem, ne eadem animos eius frangeret. metum vt festinaret auxiliū ferens: neq; adhuc incolumis fuerat, vt pateret obsessum. sciat hoc ipsum monstrans, quomodo spes, quomodo esset metus. ex

tus.ex parte spei sunt murus & fossa, qbus muniebatur Ascanius, ex parte autem metus puerilis ætas, in qua constitutus fuit. ⁋ Tela inter media.) Inter ipsum tamen & mortem non plurimum dicebat interesse discriminis.debuit igitur properare, antequam ad eius interitum hostis auidissimus perueniret. ⁋ Iam loca iussa tenet.) Directionem istorum poeta non descripsit, sed hinc intelligitur facta, hos igitur nunciat, ea iam loca tenuisse, quæ in mandatis habuerant. ⁋ Medias illis op.tur.) Vnum prosperum dixit, quia peruenerant sui, dixit contrarium, quia Turni dispositio fuit medios opponere, qui eos castris suorum non finerent iungi. Hoc genere ostendit omnes in periculo esse, cum alij subuenire non possent. ppterea celeritatem suadebat. vt ante Æneas veniret, q̄ Turnus cogitata perficeret, potuit quippe Æneas adueniens & clausis & venientibus subuenire. ⁋ Surge age.) Hortatur vt surgat: sed sedétem excitat, non dormientem. surge age non est iubentis, sed vrgentis ad gloriam. ⁋ Et Aurora socios veniéte vocari.) Et Aurora, inquit, veniente. hoc est anteq̄ plena redeat lux in arma conuocari socios primus præcipe. primum admonet facere, quæ res vincendi fiduciam promittebat. ⁋ Et clypeum cape.) Consternabuntur hostes, inquit, si te primum viderint incipere aggrediq́; certamen, atq; armis diuinis instructum. ⁋ Crastina lux,) Ecce prædicit, & futura. vt vere appareat dea. si non aut mea dicta contempseris, & monita mea inania tenueris. Probabis quantas de Rutulis strages videbit crastinus dies.

ASCENSIVS.

❡ Tot lecti proceres, &c.) Exponit numerum nauium quibus vehebantur Æneas & Etrusci, docetq́; Æneam obuias habuisse nymphas ex nauibus suis factas & ab eis quid faceret admonitum. Vnde dicit Donatus sic. Iamq́; dies: laus Æneæ quod die nocteq́; cótinuata nauigatio illum non defatigaret: sedebat ergo & vigilabat, & cum plura cogitaret, tamen & temone nauem regebat, & velis. ⁋ Agnoscunt.) Nam propter nocturnas tenebras: alij non facile cognoscerent. ⁋ Vigilas,) recte dubitat, nam tépus somnum, curę vigilias suadebant. ⁋ Surge, sedentem excitat non dormientem.) Aurora antequam plene veniat lux. ⁋ Spectabis aceruos, prædixit futura, vt dea appareret. ⁋ Tollit.a, audierat a nympha etiam. Aduersa, ergo non lætabatur: sed quia plura nunciabantur prospera attollebat animos. Hæc ille. ❡ Ordo est. Tot proceres, id est primores, & vt dicunt capitanei (quia proceres sunt eminétiæ trabium pondus ædificij sustinentes) ibant nauibus terdenis, id est triginta, quę non singulis, sed omnibus erant subsidio, id est ad subsidium, id est paruum auxilium Troiæ scilicet nouæ & secabant ære.i. nauibus æratis aut rostris nauium ære munitis, campos salis.i. maris hoc est aquas marinas, metaphora ab aratione: & dies discesserat: iam cœlo.i. ab Hemispherio nostro: & Phœbe.i. luna alma.i. rerũ altrix quæ cum eius incremento crescunt pulsabat Olympum medium.i. ascenderat ad medium vsq; cœli: curru noctiuago.i. per noctem vagari solito. nam licet luna interdiu quoq; currat: tamen facta est vt preesset nocti erat. ergo medium noctis Æneas (enim pro quia, quia cura non dat membris quietem.i. quia dormire non potest) sedens.s. ad gubernaculum ipse.i. propria manu & ministerio: regit.i. dirigit clauum, id est gubernaculum & ministrat velis sup. ventos aut ministerium exhibet vt sit absolute dictum. Atque ecce chorus, id est multitudo coincedentium: suarum comitum.i. nympharum ex nauibus quas ab Troia eduxerat factarum, occurrit illi in medio spatio.s. cursus sui: qua transire debebat chorus inquit: appositorie nymphæ.i. quæ erant nymphæ quas alma Cybele.i. mater deum iusserat habere numen.i. diuinam potestatem maris: & esse nymphas supp. versas e nauibus.i. quæ prius fuerant naues ipsæ igitur occurrentes innabant pariter: & secabant.s. pectore suo: pariter sup. fluctus existentes sup. tot quot puppes ærateę steterant prius ad littora.i. ripas Tyberis iuxta Troiana castra. Ipsę agnoscunt longe.i. a longe regem.s. suũ olim Æneam & lustrant.i. circũeunt choreis.s. ductis quarum ea quæ sup. erat doctissima fandi.i. eloquentissima naturali facundia (non.n. didicerat) Cymodocea.s. nomine sequens pone.i. de prope sed a tergo. tenet puppim.s. Aeneę dextra.s. sua: & ipsa eminet dorso: ac subremigat.i. more remigantis natat lęua.i. sinistra manu. vndis tacitis, id est nulla vi agitatis & alloquitur tum.i. deinde postquam puppim tenebat Aeneã ignarum.s. miraculi facti & quod in nymphas mutatę essent naues suę. O Aenea gens.i. genus & progenies: deum.i. deorum vigilas ne? vigila o Aenea & immitte rudentes.i. chordas velis. Nos pinus Idęę.i. quę fuimus quondam pinus Idęę de vertice.s. Idę, sacro.s. matri deum tua classis.i. quæ fuimus tua classis sumus nunc nymphę pelagi vt.i. postquam Rutulus.i. Turnus: perfidus: quia absentem persequitur ac fœdus violat, premebat nos ferro & flãma: nos inuitę rupimus pręcipites tua vincula.i. retinacula & quęrimus te per ęquor genitrix.s. deum Cybele: miserata.s. conditionem nostram: autem miseras refecit hanc faciem.i. figuram seu formam nostram hoc est transformauit nos: aut si genitrix deum natura est reuera refecit eas quas prius pinus fecerat: & dedit.i. concessit esse deas: & agitare æuum.i. longissimum tempus aut æternam vitam: sub vndis.i. inter vndas versantes. At.i. sed puer.i. filius tuus adhuc puer.s. Ascanius tenetur.i. protegitur muro & fossis: inter media tela.s. hostium: atq; inter latinos horrentes Marte.i. bello martio. Eques arcas.i. ex Acadia profectus aut Euandrius permistus iam Etrusco.s. milite quos simul per terras in auxiliũ misisti, id.n. κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligitur fecisse. tenet.i. occupat loca iussa.i. quę iussisti vt caperentur ab eis si forte obsessa essent castra. certa sententia.i. deliberatio est Turno.i. Turnus decreuit opponere illis turmas medias ne iungant sup. se castris. Age (adhortandi aduerbium) surge & iube primus socios vocari in arma Aurora surgente.i. vt primum Aurora surget: & cape clypeum quem ipse ignipotens.s. Vulcanus dedit inuictum.i. inuincibilem: atque ambijt oras.i. extremitates auro, Lux crastina.i. dies crastin⁹ spectabit ingentes aceruos.i. ingentem stragem: cędis Rutulę.i. cadauerũ Rutulorum occisorum spectabit inquit si non putaris.i. putaueris mea dicta irrita.i. friuola & inania & pro irritis, habenda, quia si fidem adhibebit instruet aciem suam & Rutulos inuadet: quos inuasurus non erit si irrita habuerit eius monita.

SERVIVS.

❡ Haud ignara modi.) Moderationis, quippe quę fuerat nauis. ⁋ Inde alię celerant cursus.) Inde alię Nymphæ nauiũ cursus celeriores efficiunt, sicut fecerat Cymodocea. ⁋ Inscius.) Rerum quas audierat. nam credere ea aperto nõ poterat. ⁋ Omine.) Augurio promissę victorię. ⁋ Alma parens Idęa deum.) Alma proprie est tellus, ab eo qđ nos alat: abusiue etiam alijs numinibus hoc epitheton datur. Terram autẽ constat esse matrem deum. Vnde & simulachrum eius cum claui pingitur. nam terra aperitur verno: hyemali clauditur tempore. ⁋ Dindyma.) Mons Phrygię. ⁋ Turrigeręq́; vrbes.) Ciuitates turritę. Vnde & cum corona turrita Mater pingitur deum. ⁋ Ad frena leones.) Ideo hoc fingitur, quod omnis feritas maternę subiaces affectioni, & subiugata est. ⁋ Propinques.) Familiare efficias: vt, Et propius res aspice nostras. ⁋ Phrygibusq́; adsis.) Ac si diceret cultoribus tuis. ⁋ Tantum effatus.) Breuiter vt supra ait, propter lucẽ iam maturam, id est plenam. nam non crepusculum, sed lux matura describitur. ⁋ Reuoluta.) Aperta: sicut contra inuolutum dicimus esse quod clausum est. ⁋ Ruebat) autem, oriebatur. vt, Et ruit Oceano nox: & est in sensu hysteron proteron. prius. n. nox fugatur: sic dies oritur. ⁋ Socijs edicit.) Secundum edicta Nymphæ. ⁋ Signa sequantur.) Vel tesserę, vel tubarum, vel signa militaria. ⁋ Qualis sub nubibus atris.) Id est altis. ⁋ Strymonię vero grues a fluuio Thraciæ Strymone, iuxta quẽ habitant

Dixerat, & dextra discedens impulit altam, POE.
Haud ignara modi, puppim: fugit illa per vndas
Ocyor & iaculo, & ventos æquante sagitta.
Inde aliæ celerant cursus, stupet inscius ipse
Tros Anchisiades, animos tamen omine tollit.
Tum breuiter supera aspectans conuexa precatur.
Alma parens Idea deum, cui Dindyma cordi: ÆN.
Turrigeræq́; vrbes, biiugiq́; ad frena leones:
Tu mihi nunc pugnæ princeps, tu rite propinques
Augurium, Phrygibusq́; adsis pede diua secundo.
Tantum effatus, & interea reuoluta ruebat POE.
Matura iam luce dies, noctemq́; fugarat.
Principio socijs edicit, signa sequantur,
Atq; animos aptent armis, pugnæq́; parent se.
Iamq́; in conspectu Teucros habet, & sua castra,
Stans celsa in puppi, clypeum tum deinde sinistra
Extulit ardentem. clamorem ad sydera tollunt
Dardanidæ è muris, spes addita suscitat iras.
Tela manu iaciunt: quales sub nubibus atris

Strymoniæ dant signa grues, atq; æthera tranant
Cum sonitu, fugiuntq; notos clamore secundo.
At Rutulo regi, ducibusq; ea mira videri
Ausonius, donec versas ad littora puppes
Respiciunt, totumq; allabi classibus æquor.
Ardet apex capiti, cristisq; à vertice flamma
Funditur, & vastos vmbo vomit aureus ignes.
[Non secus ac liquida siquando nocte cometæ POE.
Sanguinei lugubre rubent, aut Syrius ardor,
Ille sitim, morbosq; ferens mortalibus ægris
Nascitur, & læuo contristat lumine coelum.
Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Littora præripere, & venientis pellere terra.
Vltro animos tollit dictis, atq; increpat vltro.
[Quod votis optastis, adest perfringere dextra, TVR.
In manibus Mars ipse viri: nunc coniugis esto
Quisq; suæ, tectisq; memor, nunc magna referto
Facta patrum, laudes vltro occurramus, ad vndam,
Dum trepidi, aggressiq; labant vestigia prima,
Audentes fortuna iuuat.

bstant. Hæc aūt cōparatio non ad telorū pertinet tactum, sed ad Troianorum clamorem.
Τρῶες μὲν κλαγγῇ τ' ἐνο-
πῇ τ' ἴσαν ὄρνιθες ὥς
ἠΰτε περ κλαγγὴ γεράνων
πέλει οὐρανόθι πρό.
αἵ τ' ἐπεὶ οὖν χειμῶνα φύ-
γον καὶ ἀθέσφατον ὄμβρον
κλαγγῇ ταί γε πέτονται ἐπ'
ὠκεανοῖο ῥοάων.
¶ Fugiuntq; notos.) Aut quoslibet vētos frigidos. nam etiam grauem significant tempestatē futuram: vt in Georgicis legimus, Aut illum surgentem vallib⁹ imis Aeriæ fugere grues. Aut re vera notos: horū enim colorem fugiunt, cum reuertuntur in Thraciam. ¶ Allabi classibus æquor.) Cum classibus labi ardet apex capiti. Ex sequētibus intelligimus Æneę armorum fieri descriptionem. nam dicturus est, At non audaci Turno fiducia cessit: quāuis talia arma conspiceret. Si tamen primam respicias connexionem, quasi de Turno videtur dicere: quod non procedit. ¶ Apex.) Coni altitudo hoc loco. Est autē Homeri & locus & comparatio.
παμφαίνονθ', ὥς τ' ἀστέρ' ἐπεσσύμενον πεδίοιο
ὅς ῥά τ' ὀπώρης εἶσιν. ἀρίζηλοι δέ οἱ αὐγαὶ
φαίνονται. πολλοῖσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῷ,
ὅν τε κύν' Ὠρίωνος ἐπίκλησιν καλέουσιν
λαμπρότατος μὲν ὅ γ' ἐστί, κακὸν δέ τε σῆμα τέτυκται
καί τε φέρει πολλὸν πυρετὸν δειλοῖσι βροτοῖσιν.
Hoc autem iste violentius posuit, q̄ ille stellæ tantum facit comparationem: hic, etiam stellæ pestiferæ, respiciens quas clades Rutulis sit illaturus Æneas. ¶ Cometæ sanguinei lugubre rubent.) Pro lugubriter. Cometæ autem Latine crinitæ appellantur. Et Stoici dicunt has stellas esse vltra triginta duas: quarum nomina & effectus Abienus, qui iam bis scripsit Virgilij fabulas, memorat. Plinius etiam secundus dicit Cometas stellas esse naturales quæ apparent certis temporibus. Item hoc quoq; commemorat, Cometas fieri de planetis quinq;: vnde interdum bona, interdum pessima significant. nam si de Venere aut Ioue fiant, optima pronunciat: si de Marte aut Saturno, deteriora. Nam Mercurialis semper talis est, qualis ille cui cohæret. Vnde & minister deorum fingitur: hinc est quod modo ait, Cometæ sanguinei lugubre rubent, id est noxij. ¶ Syrius ardor.) Syrius stella est in ore canis: quæ vt in tertio diximus, quantū in ipsa est, pestifera est: sed pro qualitate adiacentium aut vincitur: aut maioribus vtitur viribus. hinc est q̄ cum certo tēpore oriatur, non semper est noxia. ¶ Læuo.) Noxio. Quod autem ait. ¶ Contristat lumine coelum.) Cum de stella loqueretur quam armis splendentibus comparauit, bene hoc Statius ad ipsa arma transtulit dicēs, Armaq; in auro Tristia. ¶ Quod votis optastis, adest.) Magna est persuadentis ars, vt quod cupit fieri, in præiudicium trahat. Sic hoc loco: quia vult Turnus vt optent pugnam eius socij, hanc eos dixit semp optasse. ¶ Perfringere dextra.) Fortiter facere. & bene est verbo vsus militari. ¶ In manibus.) Non iā in votis, sed in manibus res est. ¶ Esto.) Pro sit: tertia persona est. ¶ Referto facta patrum.) Alij hic distingunt, vt sit, Referat modo vnusquisq; facta patrum & laudes. Et secutus Sallustiū hoc dixit: quia ait Hispanorum fuisse morem, vt in bella euntibus iuuenibus parentum facta memorarentur a matribus. Alij distinguunt nunc magna referto facta, vt duas res dixerit, Nunc vnusquisq; & suorum factorum meminerit, & laudis parentum.

DONATVS.

¶ Dixerat, & dextra.) Quod nauis fuisset aliquando, altam nauim discedens impulit dextra sua, modum seruans, quo sciebat tuto cōcitari nauigia: non enim debuit plus fieri propter periculum, nec minus propter tarditatem. accedens igitur ipsius loquentis adiumentum, quantum profuerit, sequentia probant. ait enim Fugit illa per vndas: Cum nauis fluctibus portaretur, non videbatur currere, sed volare: ¶ Ocyor & iaculo.) Atq; ita volabat, vt velocior esset iaculo & sagitta, quæ ventorum flatibus solet æquari: ¶ Inde aliæ celerant cursu.) Quid. n. prodesset, si sola nauis, in qua Æneas fuit, celerius tenderet, cæteris lento actu remanentibus? Ibant ergo omnes celeres omni tarditate submota. ¶ Stupet inscius ipse Tr. an.) His auditis & visis obstupuit Æneas ipse. ¶ Animos tamē om.) In ipso tamen stupore constitutus, quanquam gesta nesciset, tamen oia ad omen trahens, animos tollit. considerabat q̄ppe diuina omnia fauere partibus suis. non dixit, lętus effectus est, quoniam audierat & aduersa atq; formidolosa fuisse, tamen melior spes subleuatis animis erectus fuit. ¶ Tum breuiter supera.) In necessitate enim non debuit pluribus loqui. supera autem aspectans p̄catur: quia non nymphis agendę sunt gratię: sed illi, a qua bona illa profecta esse videbantur. ¶ Alma parens id. de.) Tria posuit, quibus fauorem eius in suas partes magis ac magis adduceret. Alma Idea parens deum: augmentum de hinc laudis adiecit: ¶ Cui Dindyma cordis.) Summam dehinc petitionis annectit deprecatione ac laude conclusa. ¶ Tu mihi nunc pugnæ princeps.) Quę, inquit, prima actus meos fouere coepisti, tua auguria illa prosperitate plena confirma & secundis accessibus meos meorumq;, conatus attolle. ¶ Tantum effatus,) Cum fine verborum eius lux clarior coeperat fieri. ¶ Principio socijs edicit.) Edicere, est cum authoritate aliquid curandum iubere. Quod igitur multorum preceptorum fuit, subacto sermone collegit: vt sequerentur signa, componerent animos, & hos pugnę & ingruenti certamini prępararent. Hoc enim volebat efficere: quod Cymodocea docente pręceperat: cum diceret, surge age & aurora socios veniente vocari Primus ad arma iube: & clypeum cape, quem dedit, ipse Inuictum ignipotens, atque oras ambijt auro. ¶ Iamq; in conspectu.) In quibus fuerant sui, & ipsi videri potuerant. ¶ Stans celsa in puppi.) Ad altitudinem nauis accessit Ænee quoque satis eminens forma. nam, cum constaret, multo altior est factus ratione loci, & corporis proceritate. ¶ Clypeum tum de. sini. Extu. ar.) Ecce multiformi altitudini accessit augmentum. Erexit quippe sinistram manum cum clypeo ardentem, addidit, vt ex altitudine & clypei ardentis flamma facilius occurreret oculis Troianorum properantis aduentus. ¶ Clamorem ad syde. tol. Dar.) Erecti sunt, qui iacebant, & gaudium, quod ex aduentu regis sui ceperant clamoribus testabantur: tantum potuit spei melioris hortatus, vt irascerentur hosti, quos metus pauloante deiecerat. ¶ Tela manu iaciunt.) Deniq; & tela audebant iacere. ¶ Quales sub nubibus atris.) Quéadmodum solent graues e medio atrarum nubium libertate suam volantes nunciare lętitiam: sic Troiani gratulantes exclamauerant. ¶ At Rutulo regi,) Quia Rutuli in plano fuerant, nesciebant causam gaudij Troianorum & admodum mirabantur, vnde illis esset repentina lętitia. ¶ Donec versas ad lit. pup.) Dum Rutuli causas cupiunt nosse lętitię, Troianorum repente viderunt per totum ęquor naues ad littus accedere. moraliter positum est, totumq; allabi classibus ęquor. Turbatis quippe repentino terrore plus apparebat, q̄ testabatur fides rerum. cęterum quando fieri potuit, vt per totum ęquor nauigia haberentur? ¶ Ardet apex capiti, Ipse quoque Æneas in ipsa venientum multitudine videbatur, apice capitis ardenti, & Coruscus vmbone ita vt ex eo non fulgur, sed flamma videretur exire. ¶ Non secus ac liquida.) Quia scutum & alia, quę Æneas liberalitate Vulcani meruerat, in multorum exitium fuerant facta; comparantur his syndera, Cometes & Syrius: quę quando oriuntur, morbos ferunt hominibus & interitum plurimorum: Hęc dicuntur & imperij commoditatem portendere. quod ait lęuo lumine, tale est quale illud, quod ait. Nam lux inimica propinquat: vt ostenderet lumen non semper esse optimum: sed aliquando exoriri contrarium. Nam Cometes & Syrius tanto sunt perniciosiores, quanto fuerint luce maiore perspicua. ¶ Haud tamen audaci.) Cum contraria

traria partibus suis Turnus aspiceret, non perdidit eo visu constantiam: sed audacia, qua semper est visus, consilium tenuit: ut ante caperet terram, ne Æneas, vel qui cum eo erant nauibus exponerentur. Inducitur dictio hominis audacis, & eius qui nollet suos trepidatione confundi, asserentis prodesse potius, quod potuit videri contrarium. ⸿ Quod votis optastis.) Tandem, inquit, socij, quod cupiebatis effectũ est, hostẽ habetis in manibus, exercete dextras, ipse Mars attulit, quos cædatis propterea sic coepit, quia si alij turri ac fossa defendebantur, & muri isti fuerant in aperto in manibus Mars ipse viris. Quisquis virilem, inquit, animum gerit, fidat manibus suis, & præsentis occasionem temporis non omittat. Dehinc opportune primam coniugum posuit causam: vt vnusquisq; cogitans aduersa certaminis, quid pati vxor hostibus dominantibus possit, animo præuidente tractaret. Et eiusmodi ludibria virtutis auxilio præueniret, tueretur quoq; omnia sua, quæ domi habuisset, ne inimicorum commodis cederent, quæ longi temporis congesserat labor. debere ante oculos stare laudes & facta maiorum, ne degeneres Inuenti esse ac suorum clarissima facta veterum tunc amitterent. augenda est magis per posteros illorum gloria fortitudinis nixu, q̃ inertia cessantis minuenda. Perficiẽdæ gloriæ debuit cõsilium dare, qui audendi dissuadebat effectum, simul etiam aperire profutura consilijs suis. tunc enim excitare potuit animos singulorum, si facilitatem in aggrediendo, & ex congressu commodum præuiderent: atq; vt id properanter fieret, addidit. ⸿ Tum trepidi egressiq;.) Vltro occurri descensuris debuit, ne firmitatis post parua momenta gressibus vestigiorum resumesent firmitatẽ. Præstat, inquit, labantes aggredi q̃ excluso pedum languore firmatos. ⸿ Audentes fortuna iuuat.) Non iuuat fortuna torpentes: sed audentibus adest: nec deserit audentes ad gloriam, sed ausus egregios optatam perducit ad palmam.

ASCENSIVS.

⸿ Dixerat &c.) Docet quomodo post discessum nympharum precatus matrem deum a suis visam classem appulit, & quomodo ea recognita Turnus suos in aduentantes cohortatus sit, de quibus omnibus dicit Dona. sic. Alma parens Idæa: ex ijs tribus nominibus captauit beneuolentiam. Edicit: est edicere cum authoritate aliquid curandum iubere. Dardanidæ e muris ostendit quid possit spes: nam qui metu fugiebant nunc spe in hostes insurgunt. At Rutuli: hi enim in plano constituti videre Æneam non poterant Totum ad littora. Moraliter quidem. nam repentino turbatis motu omnia maiora videntur. Hæc ille. ⸿ Ordo est Dixerat scilicet Cy-

Ordo. modocea nympha. i. finiuerat sermone & discedẽs impulit dextra puppim altam: haud ignara. i. perita: modi scilicet impellendi: hoc est moderatiõis illa. s. puppis impulsa fugit per vndas ocyor. id est velocior: &. i. simul iaculo. i. sagitta emissa & sagitta æquante scilicet velocitate volatus ventos Inde aliæ. s. nymphæ, celerant. i. celeriter peragunt cursus nauium: ipse Anchisiades Tros. i. Troianus Æneas inscius scilicet vnde tanta esset celeritas stupet & tamen. i. licet inscius stupeat ipse tollit. i. extollit: omine. s. viso & audito animos. s. suos: & aspectans connexa supera. i. coelestia precatur tum, id est deinde breuiter, id est paucis verbis. O alma parens. i. mater, deum. i. deorum Idæa, id est quæ in Ida monte Phrygio præcipue coleris: cui Dindyma, id est mons ille in Phrygia: & vrbes turrigeræ. i. ciuitates turritæ: & leones biiugi. i. bini iugo currus tui subacti: ad frena. i. habenas quibus aguntur: sunt cordi. i. ad cor & voluptatem tu supple sis mihi nunc princeps. i. auspex & præsens pugnæ sicut Iuno pro Græcis: vnde veterisq; memor Saturnia belli, Prima quod ad Troiã pro charis gesserat Argis &c. tu propinques, id est familiare facias & propius aduenire augurium scilicet portentum hoc: & o diua adsis Phrygibus. s. tuis cultoribus, pede secundo, id est dextero & fauorabili, Ipse effatus sup. est: tantum. i. id solũ & dies ruebat interea reuoluta. i. rediens per reuolutionem: & hoc luce sup. existente iam matura & fugarat noctem: cum sup. Æneas edicit, id est manifeste præcipit socijs vt sup. sequantur signa. i. vexilla: atq; aptent animos. i. irritent eos: armis. i. ad arma: aut arma isactando & parent se pugnæ & Æneas habet iam Teucros & sua castra in conspectu. i. vt possit castra sua conspicere & a suis conspici: stans in puppi celsa: tum. i. tunc deinde, id est continuo extulit sinistra sup. manu: clypeum scilicet a Vulcano factum ardentem. i. radiantem. Dardanidæ tollunt e muris clamorem ad sydera: & spes. s. victoriæ viso rege: addita. i. quæ accesserat: suscitat iras. i. animositatem qualis est in iratis & iaciunt tela manu existentes tales quales grues strymoniæ. i. Thraciæ: dant signa. s. auolatus, id est cum quali clamore auolant sub nubibus atris. i. caliginosis: tranant æthera. i. sublimem aerem cum sonitu & fugiunt notos, id est ventos pluuiosos sup. cũ clamore secundo. i. eas sequente quasi celerius volent ante faciem venti quæ vox aeri immissa afferri posset aut secundo. i. læto vnde sequitur. At, id est sed ea. s. signa lætitiæ videri supp. coeperunt aut videbantur mira: regi Rutulo. s. Turno & ducibus ausonijs donec respiciunt puppes. s. Æneæ & sociorum eius versas ad littora & dum respiciunt totum æquor allabi, scilicet ad littora classibus, id est cum nauibus ipsis, aut propter, classes allabentes: Apex. i. summitas galeæ Æneæ ardet. i. resplendet capiti. i. in capite eius & flamma funditur cristis. i. a cristis a vertice. i. desuper, & vmbo, id est curuatura clypei: aureus, id est ex auro facta vomit ignes. i. fulgores vastos. i. valde amplos. Non secus. i. non aliter ac supple ignes vomunt: cometæ sanguinei. i. sanguinei coloris & sanguinis effusionem portendentes. si rubent lugubre. i. lugubriter quando. i. aliquando: liquida. i. humida. & sublucida nocte: aut si ille ardor syrius. i. illius stellæ ardenteis nascitur: ferens. i. afferens aut inferens mortalibus ægris. i. miseris & ægre viuentibus morbos scilicet varios: & contristat coelum, id est aerem: lumine læuo. i. sinistro, hoc est inimico. tamen. i. licet sic animatos videret in castris & accedentes e nauibus fiducia. i. bene sperandi & fidendi virtus: non cessit. i. non amota est nec abijt aut discessit Turno audaci scilicet sine felicitate: non cessit dicit præripere. i. quo minus præripiat: aut fiducia præripere. i. præripiendi littora & pellere. i. pellendi, aut quo minus pellat terra, id est a terra, venientes scilicet ad eam Etruscos. Nam supp. tollit. i. erigit & effert vltro. i. insuper animos scilicet suorum dictis. i. verbis cohortatoriis: atq; increpat. i. cum increpatione cohortatur vltro. i. insuper vltra id quod timere potuisset: increpat autem dicens. Id sup. qđ optastis votis scilicet perfringere. i. fortiter agere: & hostem conterere dextra scilicet vestra: nam ipse Mars. i. potestas pugnandi: est viris. i. virilibus bellatoribus. in manibus. i. in promptu: nũc q̃sq; s. vestrum esto memor coniugis suæ & tecti. i. domus. (Sic. n. apud Liuium fere in concionibus ante pugnam admonet suos ductores ipsi) referto. s. quisq;. i. facito vt referat. i. repræsentet nunc fortia facta patrum. i. maiorum suorum & laudes patrum suorum: occursamus vltro. i. prius q̃ nos inuadant: ad vndam. s. tyberis: dum. i. quãdiu ipsi trepidi supple sunt & prima vestigia: labant, id est titubant & vacillant: egressis, id est primum e naui egredientibus: fortuna iuuat audentes quæ res in bello sæpe probata est: & solet pro prouerbio dici.

SERVIVS.

⸿ Versat quos ducere cõtra.) Cogitat quidem, sed non facit: ne diuisio exercitu vtrobique vincantur. quod sequentia indicant. Nam paulopost dicturus est, Et rapit acer totã aciem in Teucros. ⸿ Concredere.) Con vacat. ⸿ Pontibus.) Scalis nauium. ⸿ Languentis.) Tranqlli. ⸿ Breuibus.) Vadis. ⸿ Per remos.) Id est scaphis. ⸿ Nõ sperant.) Legitur & sperat, quod & melius est. Nam dum vada esse non sperat, incidit in ea. ⸿ Tollite, ferte.) Ad celeritatẽ dictum est. ⸿ Findite rostris.) Militari felle dictum est: vt ẽt terra ipsa quodãmodo sentiat hostis aduentum. ⸿ Statione.) Statio est portus tpalis. nam portus est vbi hyematur. sed mũ statio siccum littus significat: hoc. n. dicit, Potiar terra, & nauem frangere nõ recuso. ⸿ Innocuæ.) Innocuus est cui non nocetur. Innoxius, q non nouit nocere. sed hoc poetæ plerũq; confundunt. ⸿ Dorso iniquo.) Dorsum ẽ durior arena, quæ remeantibus fluctibus & euntibus densatur, & in modum saxi indurescit: qđ a nautis puluin⁹ vocat̃. ⸿ Iniquo.) Sibi nocẽti. ⸿ Fluctusq; fatigat.) Subaudis eã. Nam fluctus nominatiuus

[Hæc ait, & secum versat quos ducere contra. POETA
Vel quibus obsessos possit concedere muros.
Interea Æneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit: multi seruare recursus
Languentis pelagi, & breuibus se credere saltu,
Per remos alti, speculatus littora Tarchon,
Qua vada non sperat, nec fracta remurmurat vnda,
Sed mare inoffensum crescenti allabitur æstus
Aduertit subito proras, sociosq; precatur
[Nũc o lecta manus validis incumbite remis, TAR.
Tollite, ferte rates, inimicam findite rostris
Hanc terram, sulcumq; sibi premat ipsa carina.
Frangere nec tali puppim statione recuso,

POE.

Arrepta tellure semel. Quæ talia postquam
Effatus Tarchon, socii consurgere tonsis,
Spumantesq; rates aruis inferre latinis,
Donec rostra tenent siccum, & sedere carinæ
Omnes innocuæ: sed non puppis tua Tarchon,
Nanq; inflicta vadis dorso dum pendet iniquo,
Anceps, sustentata diu, fluctusq; fatigat,
Soluitur; atq; viros mediis exponit in vndis.
Fragmina remorum, quos & fluitantia transtra
Impediunt, retrahitq; pedes simul vnda relabens.

Infinitiuus est singularis. Exponit in vndis.) Ideo in vndis. non in vndas: quia in ipso loco res agitur, nec est mutatio.

Dorsum dixit locum editum, in quem acta conscenderet: iniquitas dicta est, quæ venientem nauim seruare vel sustinere nõ potuit. Anceps, sustentata diu.) Cum diu nutabunda nũc in vnam partem, nũc in aliam iungeretur. Soluitur, atq; viros.) Repente dissoluta est, & in vndis adhuc posita. viros, quos portabat, effũdit. Fragmina remorum,) Cum se vndis liberare niterentur, impediebantur naufragii partibus, & vnda retrorsus ducta nitentium gressus & vestigia reuocabat.

DONATVS.

Hæc ait, & secum.) Cum hæc locutus esset, elegit, quos secum contra duceret: hoc est contra eos, qui nauibus vehebantur: & quos obsidioni conseruandæ dimitteret. Metui.n. necessario debuit: ne dum oẽs intẽti littus obseruare cõtenderent, vis vtrinq; emergens medũ agmen opprimeret. Interea Æneas.) Descensus eorũ, qui cũ Ænea venerant, varie breuiterq; describitur. & in ea desperatione ostenditur, quam præuiderat Turnus. Aeneas, inquit, alios appositis pontibus exponebat, multis ambulandi desuetudine trepidis: quorum gressum natura sua infirmauerat mare, vsq; adeo vt sela bentis vndas & languentis pelagi, hoc est placidi metuerent: qua causa obseruabant earum reditum, ne remeantes in altum traherẽt exire cupientes. Tanta fuit cõstantia gressus, vt metueretur etiam placidi æquoris motus. Et breuibus se cred. sal.) Alii breui saltu sese iactabant ꝓpter infirmitatẽ pedũ: alii vero descendebãt per remos. Speculatus littora Tarchon.) Tarchonis ipatiens virtus cũ in descensum oras aduerteret, visum est ei, vt per eam partem littoris vaderet, qua omnis tranquillitas fuit: nec vnda illidebatur in saxa: nec aliqua venientem vada terrebant. Repẽte igitur proras obuertit: deprecans socios ad officia virtutis implenda. plurimum enim ad effectum proficit, cum prece vtitur, qui iubere potuerat. Nunc o lecta manus &c.) Magnum ardorem viri fortis inducit, & eius, qui ob intentionẽ pugnæ ipsa naufragia non dubitaret admittere, in eoq; vt omnino auferret, ipse esset hortator, ipse ꝓponeret, quæ in contrarium venire potuissent & ipse responderet. Quis.n. nesciret in vado cessare remigia debuisse? quis ignoraret frangi potuisse nauigia, vbi altitudo pelagi deficiens sola ipsis nauibus pericula demonstraret? Incumbite, inquit, iuuenes remis. Potuit dici quomodo incumbemus, & deest inimica substantia, quæ naues ab inimica terra suspendat. Ille respondentis animo ait, Tollite, ferte rates: vt fortitudo præstaret hominum id quod loci natura non poterat. Inimicum findite rostris.) Et si erit, inquit, in nauium amissione detrimentum, proueniet tamen nomen maximum, q inimicam terram scindimus rostris. Frangere nec tali puppim.) Certe quid vltra nauibus opus est, quando terras, quas quærebamus inuenimus? Quæ talia postq̃ effatus. Quem cum Tarchon fuisset effatus, & talia dixisset, qbus vltra responderi non posset. Socii consurgere tran.) Nitebantur remis socii, vt contrario more naues non in fluctus, sed in terrã surgerent. In hoc facto non stultitia sed vltionis reportandæ cupiditas probabatur. Quippe consecuta victoria totum, quod pro ea videbatur amitti, potuit reparari, si esset necessarium. Donec rostra tenent si.) Iam peruenerunt in siccum rostra: & quod fuerat insperatum, prospere ventus adiuuat, vt omnes illesæ consedissent. quod dixit innocuæ, non q ipsæ cuiq̃ non nocuissent dixit, sed q ipsis nihil contigisset aduersi. Sed non pup. t. Tarchon:) Omnes, inquit, euaserũt excepta ea, in qua fuerat Tarchon. Incipit casum eius narrare. Nãq; inflictæ vadis.) Hoc est infecta iniquis littorũ locis. Dorso dum pen. ini.)

Dorsum

ASCENSIVS.

Hæc ait, & secum versat quos ducere contra. Vel &c.) Post Turni concionem docet, quomodo Tarchontis cohortatione appulsa sit classis Aeneia ad littus vnde est hoc solum Dona. Versat quos ducere. in tanta desperatione: nec consilium nec vim animi amisit. Hæc ille. Ordo est Turnus sup. ait hæc: & versat. i. cogitat & disquirit secum. i. in animo suo quos possit ducere contra. s. aduentantes hostes vel qbus possit cõcredere. i. quasi fidei cõmittere muros. s. castrorum: obsessos. Interea. s. dum hæc ageret Turnus, Aeneas exponit socios de altis puppibus: pontibus. i. per scalas, multi seruare. i. seruabant: recursus. i. refluxus pelagi languentis. i. tranquilli ac non impetuosi: & credere. i. credebant se breuibus. s. vadis: saltu. i. saliendo in ea alii credere sup. cœperant aut credebant se breuibus per remos. i. auxilio remorum, Tarchon. i. Etruscorum rex & pcipuus ductor speculatus. i. conspicatus & videns littora: sup. ea parte: quæ non sperat. i. timet vada. i. fundum vadorum per quem vadere licet sed non nauigare: nec vnda fracta. s. nimio impetu immurmurat. i. vehementem sonum edit hoc est vbi neq; defectus neq; nimia vis est aquarũ sed mare allabitur. s. ad littus: inoffensum, id est non offensum nec impeditum: æstu crescenti, id est exuberanti, ipse aduertit, id est applicat subito proras, id est anteriores partes quæ aquas prorũpũt: & precatur socios O manus, id est multitudo armatorum: lecta, id est electa: incumbite nunc validis remis tollite, id est erigite: ferte, id est transferte ad littus: rates & findite rostris. s. nauium hanc inimicam terram: & ipsa carina, id est capacitas seu venter nauis: premat. s. premẽdo faciat sibi sulcum nec ego recuso frangere puppim tali statione, id est ad breue tempus portu & hoc tellure semel arrepta, id est si semel tellurẽ arripuerimus quæ talia, id est talis modi verba: postquam Tarchon est effatus: socii consurgere supp. cœperunt aut consurgebant tonsis. s. remis: & inferre, id est inferebant aruis latinis, id est in arua latina: rates spumantes, id est spumis aquarum nimio impulsu excitatis respersas donec rostra, id est anteriores partes prorarum tenent siccum: & carinæ, id est ventres nauium: sedere. s. super fundum existentes omnes innocuæ, id est sine nocumento, sed o Tarchon tua puppis non supp. sedit innocua: nanq; ipsa inflicta vadis dum pendet anceps. i. vacillans dorso. s. scopuli: iniquo. i. nimis alto: & ipsa sustentata dudum fluctus fatigat, supple eam: ipsa soluitur, id est finditur: atq; exponit viros in mediis vndis quos supple viros fragmina remorum, & transtra, id est summa tabulata nauium: fluitantia scilicet per aquas: impediunt, & vnda relabens trahit simul pedes quæ res eos saluauit.

Nec Turnum segnis retinet mora, sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, & contra in littore sistit.
Signa canunt: primus turmas inuasit agresteis
Aeneas omen pugnæ, strauitq; Latinos,
Occiso Therone, virum qui maximus vltro
Aeneam petit, huic gladio, perq; ærea scuta,
Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum:
Inde Lycam ferit, exectum, iam matre perempta,
Et tibi Phœbe sacrum: casus euadere ferri
Cui licuit paruo, nec longe Cyssea durum,
Immanemq; Gyam, sternenteis agmina claua,
Deiecit leto: nihil illos Herculis arma,
Nil valide iuuere manus, genitorq; Melampus,

SERVIVS.

Omen pugnæ.) Sallustius, Pugnã illã pro omine belli futurã. Ideo ergo omen, qa sicut nunc, sic vbiq; vincet Aeneas. Inuasit agrestes.) Quia dixit, Et latos vastãt cultoribus agros. Therone.) Hoc nomẽ in Pindaro lectũ est tantũ. Tunicã squalentẽ.) Splendentẽ loricã. Haurit.) Ferit modo significat. Et tibi Phœbe sacrum.) Oẽs qui secto matris ventre ꝓcreantur, ideo sunt Apollini cõsecrati, quia deus est medicinæ, per quã, lucẽ sortiuntur. Vnde Aesculapius eius fingitur filius: ita enim eum procreatũ supra diximus. Cæsarum etiã familia ideo sacra retinebat Apollinis, qa qui primus deorũ familia fuit, execto matris vẽtre natus est. Vnde et Cæsar dictus ẽ: licet varia de Etymologia huius nois dicantur, vt diximus supra. Quod licuit paruo.) Legitur & Cui licuit. Vsq;.) Tãdiu, donec. Ecce Pharon.) Legit & Pharo, vt, It clamor cœlo vt sit datiuus ab eo qd est Pharus. Si aũt Pharo legeris, figuratũ est. nam de nõatiuo transit ad datiuum dicẽs Clamanti. Infelix noua gaudia Cydon.) De Cretensibus accipimus q in amores puero

rum

tit iuuenta trãsacta in eiusdem turpitudinis amore mansisti. ordinatio istius loci talis est. tu quoq; Cydon infelix & miserande, qui dum Clytium flauentem prima lanugine malas secutus noua amorum gaudia sequeris, qui amores esse scelestorum iuuenum solent, iaceres stratus Dardania dextra. ecce dicitur, cur non sit occisus. ¶ Ni fratrum stipata cohors.) Ostendit Cydonem libidini etiã tum deditum, cum salutis pericula tractarẽtur casu potius Æneæ manibus q̃ propria virtute liberatum. nam eo momento temporis, quo Ænea persequente poterat interire, emersere filij Phorci & densati sunt, simulq; collecti. ¶ Septem numero,) Periculum in his etiam manifestum. quis. n. vnanimes congregatos & tanti numeri non timeret, vno ictu septem tela iacientes? Consilium igitur fuit contemnere interim Cydonis necem: vt hosti collecto in cateruam resisteretur primitus, in quo maior vis periculi fuit. & si fuisset euentus, magna posset de pluribus victoria prouenire. ¶ Partim ga. cly.) Veniebant quidem ictus omnium in Æneæ scutum & galeam: sed lædendi corpus nulla proueniebat occasio. dicit causam, quæ magis faciebat tela irrita. ¶ Deflexit partim stri. cor.) Aderat enim mater filio & potentia numinis sui venientium telorum ictus violẽtiamq; frangebat. ne corpus eius aliquatenus læderent. ¶ Fidum Æneas af. ac.) Æneas cum vidisset constipati cunei tubam magno aduersum se telorum numero certare atque contemnere, allocutus est Achatẽ fidum sibi & comprobatum in omnibus: vt tela in eos iacienda suggerat, erat. n. maiore vt vis maior excludenda. ¶ Suggere, inquit, tela mihi &c.) Quasi consuetudinem haberent illa tela feriendi, sic ait, suggere tela mihi, quæ steterunt in Graiorum corpore, cum pugnaretur in Troia, quasi sic possent stare in corporibus Rutulorum. scio. n. hęc dexteram meã nõ frustra esse missuram. ¶ Tũ. m. co. h. Et iacit.) Magnam hastam posse iacere, quantæ virtutis est? ¶ Illa volans.) Thorax dicitur indumentum, quo bellator vsq; ad pectus munitur, hasta igitur missa ab Ænea & scutum & Thoraca pectus Męonis perrupit. ¶ Huic frater subit Alcanor.) Cum Mæon caderet, occurrit Alcanor, qui exciperet cadentem, & sustentaret, si posset. ¶ Traiecta missa lacerto.) Alcanoris mortem hoc modo descripsit. cum. n. contineret dextera sua illum, qui ceciderat: alia hasta humerum eius percussit, qua causa abscissis neruis pependit manus sic separata a corpore, vt mortem suam testaretur & interitum plenũ. ¶ Tum Numitor, iaculo.) Numitor inquit, eodem rapti iaculo, quo debilitatus fuerat frater, Æneam petiit. ¶ Sed non & figere. c.) Magna comitis fides, qui dimicaturo ita fuerat iunctus: vt destinatum in Æneam telum ipse proximitatis occasione suscepisset, denicq; licet in Ænea videretur esse frustratum, femur tamen Achate percussit: quod nõ fieret nisi ꝓtegendi officio ei fuisset infixus.

ASCENSIVS.

¶ Nec Turnum segnis retinet mora, &c.) Docet quomodo totis viribus concursum est educente videlicet Turno, totas copias in aduentantes hostes, quæ res fere sumpta est ex applicatione Græcorum ad littora Troiana qui a Troianis & potissimum ab Hectore duriter accepti sunt. Recitat ergo variam stragem: de qua re hoc solum est Donati. Thorax: indumentum quo bellator vsq; ad pectus munitur. Hæc ille. ¶ Ordo est. Nec mora segnis. i. quæ segnes facere ac segnibus esse solet, retinet Turnum: sed ipse acer. i. strenuus rapit. i. celeriter adducit totam aciem in. i. contra Teucros: & sistit. i. exercitum statuit: contra. i. ex aduerso aut contra aduentantes: in littore. Et sup. tibicines aut cornicines: canunt. i. canendo faciunt signa. s. ineundi prælij. Æneas inuasit primus turmas agrestes. i. agricolarum, aut agros vastantium appositorie omen pugnæ. i. quæ res erat omen pugnæ portendens indigenas superandos cum

Ordo.

dos cum agrestes superentur: & strauit Latinos occiso Therone. i. postquam occiderat Theronem eorum ductorẽ: qui existens maximus virum. i. virorum petit. i. aggreditur Æneam vltro. i. non lacessitus, cũ tamen si saperet, ab eo merito declinaret. & sup. Æneas haurit. i. ferit aut exhaurit: huic. s. Theroni. latus apertum. i. postq̃ apparuerat gladio & per scuta ærea & per tunicã squalentẽ. i. relucẽtẽ in morẽ squamarũ serpẽtũ auro. i. squamis aut hamis aureis. Seruius dicit haurit. i. ferit: sed quia addit apertum quod non ferit sed exhaurit extrahendo sanguinem: ego potius acciperem in natiua significatione. Inde. i. deinde ferit Lycham exectum. i. per sectionem exemptum iam matre perempta, quæ res Cæsarum familiæ competit, & sacrum. i. consecratum tibi o Phœbe: quia arte medica conualuit: vnde domus Iuliæ fautor inducitur Apollo, vt in bello actiaco visum in clypeo Vulcani. Cui. s. Lychæ, licuit. i. permissum & datum est paruo. i. cum adhuc in vtero esset matris: euadere casus ferri. i. necem per ferrum quam nũc incurrit ferror. Nec. i. & non, & deiecit non longe. s. ab eis iam dictis Cyssea virum illum durum. i. fortem & robustum: & Gyam immanem. i. valde magnum & ferocem deiecit dico leto. i. morte eos sternentes claua. i. baculo nodato quali vsus est Hercules: agmina. s. Phrygũ & Etruscorũ: arma Herculis. i. qualibus Hercules vbiq; victor vsus erat nil. i. in nullo iuuere. s. eos & manus validę nil iuuere eos: nec Melampus genitor. s. eorum & comes Alcidæ. i. Herculis: vsq;. i. semper dum. i. donec: terra præbuit. s. Herculi labores graues. i. ad domanda varia terrarum monstra. Ecce. q. d. præter opinionem: dum Pharon iactat. i. iactanter effutit: voces inertes. i. friuola & inania verba: Æneas sup. intorquens iaculum sistit. i. plantat & statuit ipsum clamanti. s. Pharoni in ore. i. cum iam esset in ore aliter diceret in os. Tu quoq; o Cydon infelix dum sequeris Clycium. s. puerum aut adolescentem flauentem. i. habentẽ flauentes malas. i. maxillas prima lanugine. i. rara quia prima barba appositorie noua gaudia. i. nouas amorum voluptates tuas: iaceres o miserande stratus dextra Dardania, id est ipsius Æneæ Dardani existens securus amorum, id est non amplius curans de amoribus quia amores iuuenum erant, tibi semper scilicet dum viueres, iaceres inquã stratus ni. i. nisi cohors fratrum appositorie progenies Phorci. i. cohors filiorum Phorci qui inter se erant fratres: foret. i. eẽt obuia. i. obuiam veniret: stipata. i. condensata mutuo compressu: qui supp. erant septem numero & coniiciunt tela septena scilicet vno impetu quia singuli singula: quæ sup. tela resultant. i. retrorsum saliunt repercussa irrita scilicet effecta: partim galea. s. Æneæ & partim clypeo & Venus alma deflexit partim: stringentia. i. leuiter contingẽtia corpus scilicet Æneæ & Æneas sic scilicet oppressus affatur Achatem. s. arcigerum suum fidum: vt in primo fidus quæ tela gerebat Achates: affatur autem dicens. Suggere. i. subministra aggerenda mihi tela: dextera sup. nostra. i. non vllum: non torserit frustra in Rutulos vllum sup. telum eorum quæ steterant in corpus Graium in campis Iliacis. tum. i. deinde corripit magnam hastam & iacit supp. eam: illa volans transuerberat æra clypei Mæonis & rumpit simul Thoraca. i. munimẽ pectoris cum pectore: Alcanor frater. s. eius subit. i. succurrit huic scilicet Mæoni & sustẽtat dextra fratrem. ruentem hasta missa. s. ab Ænea fugit. i. propellitur protinus. i. continuo: lacerto. i. brachio traiecto, & cruenta seruat tenorem. i. currendi modum & dextera moribunda. i. iamiam moritura pependit neruis. i. per neruos ex humero. Tum. i. deinde Numitor petit Æneam iaculo rapto de corpore fratris, sed non est licitum. i. permissum ei figere contra. i. econuerso. s. in corpus Aeneæ & perstrinxit. i. leuiter vulnerauit femur. i. coxam magnã Achatæ cuius fere cum honorificentia meminit Poeta.

SERVIVS.

¶ Hic curibus.) Hoc est tunc. Et est ordo, Tũc fidens primęuo corpore aduenit Lausus Curibus: qui erat de Curibus, vt Verres Romulia. Aut fidens Curibus. vt, Ecce Sabinorũ prisco de sanguine magnũ Agmẽ agens Lausus. ¶ Rigida.) Tenens eã, nõ vibrans & iaciens. ¶ Boreæ de gente supma.) Aut originẽ ducẽtes a Zeto & Calai, qui filij Boreæ & Orythiæ Nymphę fuerũt: vt De gente, de genere accipiamus. Aut certe in Hyperboreis mõtibus natos: vnde est origo vẽti Boreę. ¶ Ismara.) Thraciæ ciuitas a monte Ismaro. ¶ Expellere tẽdunt.) Loco se inuicem mouere contendunt. ¶ Limine.) Id est littore. ¶ Magno æthere.) Id est aere in magno. nam venti in ęthere nõ sunt sed in aere: sicut supra, Atq; ęthera tranãt cum sonitu pro aere. ¶ Obnixa omnia contra.) Mare mari, nubes nubibus, vẽti ventis. Legitur & obnixi: vt referatur ad ventos. ¶ Hęret pede pes.) ꝑ pedi. Nam Antiptosis est: & est Homeri versiculus. ἀσπὶς ἄρ' ἀσπίδ',

Hic Curibus fidens primæuo corpore, Lausus
Aduenit, & rigida Dryopẽ ferit eminus hasta
Sub mentum grauiter pressa, pariterq; loquentis
Vocem, animamq; rapit traiecto gutture. at ille
Fronte ferit terram, & crassum vomit ore cruorem.
Treis quoq; Threicios Boreæ de gente suprema,
Et treis, quos Idas pater & patria Ismara mittit,
Per varios sternit casus. accurrit Halesus,
Auruncæq; manus: subit Neptunia proles,
Insignis Messapus equis: expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi, certatur limine in ipso
Ausoniæ: magno discordes æthere venti

partibus:in ipso limine.i.littore & ingressu: Ausonię.i.eius partis Italiæ ab Ausonie dictæ:ceu.i.quemadmodum: venti discordes, magno.i.spacioso:ęthere.i.aere:tollunt.i.erigunt & cum elatione exercent animis & viribus:ęquis.i.ęqualibus:&,sup.ipsi venti nõ cedunt inter se.i.alter alteri:& nubila non cedunt quæ.s.ab vtrisq; equis viribus impelluntur:& mare.i.aqua maris,non cedit:& pugna,sup.committitur diu anceps.i.incertę victorię:& stant,supp. venti obnixi contra omnia,aut omnia.s.elementa,stant obnixa,id est obnitentia:cõtra.i.ex aduersa parte.Acies Troianę,& acies Latinę concurrunt haud.i.naturaliter:pes.s.vnius aduersarij, hæret .i.coniungit:pede.i.pedi:& vir hęret existẽs densus viro.At.i.sed: vt.i.postquam: Pallas.s.filius Euandri: vidit.i.conspexit: Arcadas insuetos inferre acies pedestres.i.pedestri pręlio certare:dare terga: Latio.i. Latino populo:sequaci.i.psecutori: vidit,dico, ex alia parte:qua torrens,id est amnis impetuosus:intulerat saxa rotãtia .i.obuoluta late:& arbusta,supp.erant ad diruta ripis.i.cum ripis, aut in ipsis ripis:quis.i.quibus Arcadibus: quando.i.quandoquidem:aspera natura loci.i.quia inaccessibilis videbatur:suasit.i.persuasit dimittere equos:ipse accendit virtutem.i.animositatem eorum:nunc.i.aliquando prece:& nunc dictis amaris.i.increpationibus:quod vnũ.i.quę vna & sola res restat.i.reliqua est:rebus egenis.i.consilio & ope egentibus.Accẽdit autem dicens,O socij quo fugitis fugitis:obsecro,supp.aut obtestor per vos & fortia facta,sup.vestra in alijs pręlijs.(Solent enim duces milites suę virtutis admonere vt similem exhibeant)& per nomen,id est famam & gloriã Euandri ducis,id est qui vos duxit & per bella deuicta.i.cũ victoria gesta,& per spem meam.i.quæ est de me, aut quam habeo de vobis: quę spes mea subit nunc ęmula,id est imitatrix:laudis patrię,id est paternæ,hoc est patris mei Euandri: vel quia tantum de me incipit desperari: quantum de patre partum est glorię,aut qa tantum de vobis sperare incipio quantum pater solebat: per hęc ergo obsecro:ne fidite,id est confidatis: pedibus, id est nolite spẽ in fuga collocare.Via est rumpenda,id est debet rumpi,& sic aperiri: ferro,id est armis ferreis:per hostes.s.medios:hac.s.parte qua ille globus virum.i.virorum. vrget densissimus.i.frequentissim⁹, hac reposcit id est exigit & requirit patria alta,id est nobilis:& inclyta facta:vos & Pallanta,id ẽ me ducem.s.vestrũ.Nulla numina,id est nullę diuinę potestates:premunt,id est opprimunt nos, quia nos vrgemur ab hoste mortali,id est q potest mori vti nos. Totidem animæ,& manus sunt nobis mortales quot,scilicet hostibus.Ecce,id est si nescitis animaduertite:quia Pontus,id est mare,claudit nos magno obice, id est obiectu, & obstaculo maris, & ita:terra deest iam fugæ,id est non est quo fugiamus,locus,petetis ne Troiam pelago? id est per pelagus.

Hæc ait, & medius dẽsos prorũpit in hostes. POE.
Obuius huic primum fatis adductus iniquis
Fit Lagus, hunc magno vellit dum pondere saxum,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium qua spina dedit, hastamq; receptat
Ossibus hærentem, quem non superoccupat Hisbon,
Ille quidem hoc sperans: nam Pallas ante ruentem
Dum furit, incautum crudeli morte sodalis
Excipit, atq; ensem tumido in pulmone recondit.
Hinc Helenum petit, & Rhoeti de gente vetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare nouercæ.
Vos etiam gemini Rutulis cecidistis in aruis,
Daucia, Laride, Tymberq; simillima proles
Indiscreta suis: gratusq; parentibus error.
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas,
Nam tibi Tymbre caput Euandrius abstulit ensis:
Te decisa suum Laride dextera quærit,
Semianimesq; micant digiti, ferrumq; retractant.

SERVIVS.

¶Densos prorũpit in hostes.) Vt eos hortaretur exemplo. ¶Fatis iniquis.) Exitum præoccupauit futurum. ¶Magno pondere.) Magni põderis: vt Ære cauo clypeum, pro æris caui. ¶Receptat.) Ideo frequẽtatiuo vsus est, quia hærentem hastam ossibus auellere facile non poterat. Ergo receptat, ex frequenti concussione diuellit. ¶Quẽ non supoccupat.) Quẽ non desuper occupat. ideo aĩt desuper, quia Pallas ad euellẽdam hastam fuerat inclinatus. ¶Nam Pallas ante ruẽtem dũ furit.) Ordo est, nam eundem Pallas ante excipit, id est dolo interimit. Ille enim incautus fuerat furens ppter crudelem mortẽ sodalis. vnde & incaut⁹ fuerat. ¶Tumido i pulmone.) Et naturaliter tumido, & quia furebat. In pulmone autẽ recondit, Archaismos est, pro in pulmonem. ¶Rhoeti de gente vetusta Anchemolum.) Hęc fabula nusquam inuenitur in authoribus. Abienus tamen qui totum Virgilium & Liuium iambicis scripsit, hanc commemorat, dicens gręcam esse. Rhoetus ergo Marrubiorum rex fuerat in Italia, qui Anchemolo filio Casperiam superduxit nouercam: hanc priuignus stuprauit. Quo cognito cum eũ pater persequeretur, & ad poenam vocaret, fugiens ille, se ad Turnũ contulit. ¶Suis.) Etiam suis. Lucanus, Et amissum fratrem lugentibus offert. ¶Discrimina.) Differentias. ¶Tymbre.) Pro Tymber, metri causa Metaplasmum fecit. ¶Euandrius abstulit ensis.) Possessiuum est modo, non patronymicum. ¶Semianimesq; micant digiti, ferrumq; retractãt.) Ennij est: vt, Oscitat in campis caput a ceruice reuulsum. Semianimesq; micant oculi, lucemq; requirũt. Quẽ versum ita trãstulit ad suũ carmẽ Varro & Tacenus.

DONATVS.

¶Hęc ait, & medius.) Magni suasoris functus est partibus, pmus in hostem contendit: & nõ extremos agminis, sed medium agmẽ irrumpit. debuit enim primus confertos inuadere, qui diuersę partis globum suadebat esse rumpẽdum. ¶Obuius huic primũ.) Dicendo fatis iniquis obuius fit Lagus, ostendit periturũ. deniq; subiunxit eius interitum. ¶Hunc, inquit, magno ve.d.po.sa.) Scilicet, quod in Pallantem mitteret, vellit, recte posuit, quia terra retinebatur. ¶Intorto figit telo.) Vt pronus fuit nitens saxum vellere, quod in Pallantem iaceret, sic percussus est intorto iaculo, vt perfossis spina eius & hostis vltima discrimina recepisset. ¶Hastamq; recepit os.hę.) Quanta ictus illius vis fuerit, hoc genere ostenditur, cum hasta vix reducta sit, quę prostrati ossibus penitus inhęsisset. ¶Quem non super oc.Hi.) Et Hisbon occisus est, sed nõ super occisi alterius cecidit corpus. ¶Ille quidẽ hoc spe.) Ille idẽ Hisbon sperabat hoc sibi euenire posse. ¶Nam Pallas ante ruentem.) Cũ Hiscõ sodalis orbitate perculsus amens fureret, Pallas ruentem & incautum excipit, & in eius pulmonem tumidum, ensem recõdit, sic feriuntur huiusmodi securis percussoribus, quo reciproca discrimina non timẽtur illis aliorsum intẽtis. ¶Hic Helenum petit, &c.) Origines singulorum & discrimina, vel certe alia iccirco addidit postea, non quo sint locis & tẽpori necessaria: sed ne solis nominibus longus narrationis contextus horrescat. ¶Vos etiam gemini.) Duos quoque fratres dicit manu Pallantis cecidisse, Dauco patre vno editos partu ita similes, vt ipsorum etiã parentum intentionem grato errore confunderent, fato quinetiã pari illorum quippe, vt vno eodemq; momento prouenit exortus ita vtrunq; vnus exitus, & viuendi finis absumsit, nunc vtriusq; interitum propter laudem victoris speciali descriptione signauit, hoc modo. ¶At nũc dura dedit vo.dis. Pal.) Nascendi quidem vnum, inquit, vobis extitit tempus, pares venistis in lucem, similes corpore, viuendi quoq; conditione coniuncti, sed genus leti diuersum vobis Pallas inflixit, & separatiõe suppliciorum dura fecit in ipsa morte dissimiles. Dicit iam quõ diuersum in ambobus suppliciũ fuit. ¶Nã tibi Tymbre caput e.ab.e.) Alter caput alter dexterã perdidit: sed abscisa dextera corpus vñ auulsa fuerat, quęrere videbatur. ¶Semianimesq; micant digiti.f.q;.re.) Morientes illius digiti mouebantur recusantes ferrum, quod tenere non poterant. Tractare est ferrum tenere & pugnare: retractare autem reijcere & recusare. Hæc fuit supplicij diuersitas, vt vnus poenam dederit capite, alter abscisa obierit dextera.

ASCENSIVS.

¶Hęc ait, &c.) Eandẽ rem prosequitur & potissimũ in hanc partem ostẽdit egregiam virtutẽ Pallantis. Cũ vero nihil habeamus Donati. ¶Ordo est. Pallas, sup. ait hęc.s.ante dicta: & ipse medius prumpit in hostes densos. Lagus.i.Rutulus ille adductus iniquis fatis.i.ipsum ad mortẽ vrgẽtibus fit obuius primũ.i.primo loco huic.s.Pallanti dũ saxum magno pondere.i.magni põderis: vellit .i.psternit hunc.s.Lagũ ipsum infigit costis discrimina.i.cicatrices telo intorto.i.introrsum torto per mediũ, sup.ea parte qua spina dedit costis discrimina: & receptat.i.frequenti conamine recipit: hastam hærentem ossibus: super quem Hisbon non occupat.s.qa non potuit ille.s.Hisbon: quidẽ.i.certe sperans hoc.s.posse occupa Ordo.

te Pallanta:nam Pallas excipit ante.i.prius ipsum tuenté existentem incautú:dú furit crudeli morte sodalis.s.sui: atq; recondit ensem in pulmone tumido.i.inflato.Et ipse petit hinc.i.post hos Stelenum & Anchemolum de vetusta gente Rhoeti.s.Marrubiorum regis.Anchemolú inquá ausum incestare.i.per incestum polluere: Thalamos nouercę:i.Caspię.Vos etiá gemini.s.fratres: cecidistis in aruis Rutulis:o Laride & tu Tymber proles Daucia.i.ipsi° Dauci simillima.s.inter vos:proles inquá simillima & indiscreta suis parentibus qui,sup.error est gratus parentibus.At.i.sed: Pallas dedit vobis discrimina.i.differentias mortis: dura.i.difficilia tolerătu,imo intolerabilia:nam o Tymbre ensis Euandrius.i.qué Euandri fili° tractat,abstulit tibi caput:& o Laride dextera abscissa quę rit te iuú.s.fautoré & adiutoré:& digiti semianimes.i.semiuiui adhuc palpitantes:micát.i.vicissim se mouent & retractát ferrú.i.arma quę detestantur.

Arcadas accensos monitu, & præclara tuentes
Facta viri, mistus dolor, & pudor armat in hostes.
Tum Pallas biiugis fugientem Rhoetea præter
Traiicit, hoc spatium, tantumq; moræ fuit Ilo,
Ilo nanq; procul validam direxerat hastam,
Quam medius Rhoeteus intercipit, optime Teuthra
Te fugiens, fratremq; Tyren, currusq; volutus
Cędit semianimis Rutulorum calcibus arua.
Ac velut optata ventis ęstate coortis
Dispersa immittit syluis incendia pastor,
Correptis subito mediis extenditur vna
Horrida per latos acies Vulcania campos:
Ille sedens victor flammas despectat ouanteis.
Non aliter socium virtus coit omnis in vnum:
Teq; iuuat Palla: sed bellis acer Halesus
Tendit in aduersos, seq; in sua colligit arma.
Hic mactat Ladona, Pheretaq; Demodocumq;:
Strymonio dextram fulgenti diripit ense,
Elatam in iugulum: saxo ferit ora Thoantis:
Ossaq; dispergit cerebro permista cruento.
Fata canens syluis genitor cælarat Halesum,
Vt senior leto canentia lumina soluit,
Iniecere manum Parcæ: telisq; sacrarunt
Euandri: quem sic Pallas petit ante precatus.
[Da nűc Tybri pater ferro, quod missile libro, PAL.
Fortunam, atq; viam duri per pectus Halesi,
Hęc arma, exuuiasq; viri tua quercus habebit.
[Audijt illa deus, dű texit Imaona Halesus, POE.
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.

SERVIVS.

[Tuentes.) Modo viuentes: alibi defendentes. [Dolor, & pudor.) Sic de Mezentio, Æstuat ingens vno in corde pudor, mistoq; insania luctu. [Fugientem Rhoetea.) Pręter fugientem. [Hoc spatium tantumq; morę fuit Ilo.) Subaudis ad mortem, Ili hoc spatium fuit solum, & hæc sola mora quominus Ilus periret. [Teuthra.) Ab eo quod est hic Teuthras Teuthræ, quomodo Aeneas Aeneas. [Tyren.) Ab eo quod est hic Tyres. [Optato.) Id est ex voto. Per æstatem enim venti frequenter optantur, & quasi contingere videntur ex voto. [Extenditus vna.) Sicut duces diuersis locis commissa prælia continuauerát. [Acies Vulcania.) Ideo abusus est: quia comparatio ad bellum pertinet: ná de igne dicere aciem, satis incögruum est: ergo acies Vulcania, vis ignis, quæ late per campos effunditur. [Victor.) Cui vota processerunt, voti compos, id est ἐπιτυχών. [Ouanteis.) Abusio é, nő ꝓprietas. [Coit omnis in vnum.) Vnanimites omnes fortiter faciunt. [Sed bellis acer.) Sed modo inceptiua particula est, vt in Sallustio sæpius, sicut at interdű: ná non est cöiunctio ratiocinătis. [In sua colligit arma.) Post scutum se clausit. Alibi, Et se collegit in arma. [Elatam in iugulű.) Iugulo suo vulnus minantem. [Fata canens.) Quasi diuinus. Alij Cauens, legunt. secundum quod non statim & diuinus: nam & ab aliis audita cauere potuerat. [Canentia lumina.) Aut Hypallage est, pro ipse canens, aut physicam rem dixit. Dicuntur enim pupillę mortis tempore albescere. [Iniecere manum parcę.) Traxerunt debitum sibi. Et sermone vsus est iuris. nam manus iniectio dicitur, quoties nulla iudicis authoritate expectata, rem nobis debitam vindicamus. [Da nunc Tybri pater.) Vicinum inuocat numen, circa cuius ripas bella tractatur: sic supra, Tu dea: tu pręsens nro succurre labori. [Tua quercus.) In tuis ripis creata. [Audijt) Modo exaudijt, & ad effectum deduxit. Paulopost tantű audijt. Vt, Audijt Alcides iuuenem. [Dum texit.) Dum spoliat. Ná tépus præsens est, non pręteritum, ab eo quod est tego. Sic Plautus, Ego hunc hominem detexam pallio.

DONATVS.

[Arcadas accensos monitu.) Arcades, qui, vt supra meminit, pedestri pugna certare non nossent, Pallantis voce ac satis dolore simul & ratione pudoris accensi sunt, vt hostem, quem dudum timuerant, persequerentur. ecce quantű proficiunt hortaméta verborum, cum viros timiditas frangit, quantű erigit segnes alienæ virtutis exemplű: audiendo ducem, & adolescentis intuendo certamina: ipsi quoq; quasi subito instructi anteire in hosté & repente gloriam quærere didicerunt. [Tum Pallas biiugis.) Hastá miserat Pallas, vt illum percuteret: sed eodem momento biiugis tră sibat Rhoeteus, quo factum est vt medius ipse excepisset ictum in alterius electum interitum, Teuthra accipiendum est, vt veterib° placuit, velut scutum. [Curruq; volutus Cedit.) Percussus, inqt, reuolutus est curru: & cum adhuc partem aliquam spiritus retineret, spatium terrę, quod ei° pedibus subiacebat, calcib° cedere videbatur. semianimes.n. sic faciunt, dum aliquem adhuc dolorem sentiunt. [Ac velut optato.) Quemadmodű solet, inquit, voto prouenire pastori, vt adiuuentur voto incédia, quæ per agros sparserit, addidit, & æstatis tempus, quo nullum impedimentum ex humore incendiis fouendis accedit. [Correptis subito mediis.) Et incensa repéte medietate syluarum, atque consumpta, extenditur per imménsam latitudinem flamma. Quia de prœliis & dimicatione loquebatur, aciem Vulcaniam dixit flămas, quæ per syluas dispersæ comparabantur. [Ille sedens victor.) Pastor autem sedens & gaudens votis suis incendia suffragari, dominari videtur & triumphare, flammasq; in eorum exitium, quæ ipsę desiderauit, progredi. [Non aliter socium.) Compleuit parabolam. sic enim vota Pallătis iuuabantur sociorum accedente consensu. [Sed bellis acer Halesus.) Sic enim audet, qui propria virtute confidit, vt ire non vereatur in plurimos, & contrauenientes. [Seq; in sua co.ar.) Totum se scuto cömuniit propter vim plurimorum [Hic mactat la.pli.q;.de.q;.) Illo in loco tres illos mactauit ecce propter quod dixit bellis acrem seq; in sua arma collectum, vt & forté ostenderet in dimicationibus, & peritű, vnus & solus quot mactauit: nam & hoc verbű ad exprimendă virtuté hominis additű est. quippe tale est, mactat, quale fuit, cum sacra Aeneas redderet: nam sic positum est ibi, maxima Iuno, mactat sacra ferens: vt ostenderet ad vicé animalium mutorű: quę in sacris sine reluctatione mactantur, inertes ociosos, nec solú hic, sed multis locis inuenimus, mactat similiter positum: cum occisi pecora significantur. [Strymonio dextram.) Strymonius elata manu, cű vellet gladium in Halesi iugulú figere, pręuentus ab eo ipsam dexteram perdidit. [Saxo ferit ora Thoantis, Ossaq; dispersit.) Nő insidiis oppetitus est, sed tantú inerluit, vt veniés saxum in faciem suam non præuidisset, quo ictu omne eius comminutum est caput, vt cum ossibus cerebrű, sanguisq; cőmista sint. [Fata canens genitor.) Cognito pater, quid Haleso filio inimica fata portarent, syluis absconderat, ne iuuentű perimeret. [Vt senior leto.) Sed cű solicitum senem longa ętas tradisset in mortem, deficiente pia custodia destituto, intulerunt fata violentiă, quă parauerant & Euandri telis tradiderunt iugulandű. [Quem sic Pallas.) Facta est hic nonnulla obscuritas, quia iunxit petit, & precatur: quasi vtrunque ad deprecationem pertineat: quod non ita est. Petit enim telo, dictum est, non verbis, sic, inquit, eum fecit telum appetens eius salutem emissis antea precibus, vt futuro facto diuinum prouideret auxilium. Quantum huic virtutis datur, vt occidi non posset, nisi percussor eius deuiaretur auxilio. [Da nunc Tybri pater.) Rogat Pallas regionis suę deum, vt duo pręstaret, quę morté fecerent inimici, fortunam, vt perueniet ictus, & viam, hoc est aditum plagæ, quomodo supra dixit, seq; in sua colligit arma. Proinde corpus sectű penetrari nő poterat. [Hęc arma exuuiasq;.) Ar-

ma

ma, quibus ille securus dimicat, quibusq; munitus est, consecrabo arbori tuæ: hoc est armis atque exuuijs eius Trophæum suspendam in luco tuo. ¶ Audijt illa deus.) Illa scilicet, quę tenuit deprecatio, ecce iam præstatur via, vt esset occasio feriendi. ¶ Dum texit Imaona ha.) Quia extrema illi fata debebantur, quæ cautus ac diligens precatus erat pater, cum alium cupit a morte defendere, se ipsum nudato pectore opportunum tradidit morti. Ecce præstitum est Pallanti, quod deprecatione complexus est, vt videretur nudum hominis pectus, & via, qua perire potuisset, & fortuna, vt ictus haberet effectum.

ASCENSIVS.

¶ Arcadas accensos.) Commemorat stragem quam cum suis edidit Pallas: vnde Donatus. Arcades vehementer mouetur virtus alieno exemplo maxime ducis. Petit telo & precatur verbis. Hęc ille.

Ordo. ¶ Ordo est. Dolor, & pudor mistus armat in hostes Arcadas accensos monitu viri, id est viriliter agentis Pallantis, scilicet, & tuentes, id est inspicientes pręclara facta viri. Tum, id est deinde: cũ videret suos animatos: Pallas traijcit, scilicet hasta Rhœthea prępterfugientem biiugis, id est binis equis tractis. Hoc spatiũ & tantum morę, id est dilationis a morte fuit Ilo: nanque ipse Pallas direxerat Ilo, id est in Ilum: procul, id est de longe: hastam validam quam Rhœteus medius, id est in medium occurrens intercipit, id est intercurrẽs in se capit: Rhœteus inquit fugiẽs telo Teuthra optime, id est peritissime: & fugiens fratrem, supple tuũ: Tyrẽ, scilicet nomine: & qui semianimis, id est fere exanimatus, & volutus deiectus curru: cædit calcibus, id est pedibus ferit arua Rutulorum. Ac velut pastor immittit syluis, id est in syluas: incẽdia dispersa: & hoc ventis coortis, id est simul ortis: ęstate, id est per æstatem & ęstiualem ęstum optato, id est ex voto, aut sic: immittit optato, id est voto, seu dedita opera incendia dispersa vẽtis coortis ęstate, id est tempore siccitatis: acies Vulcania. i. ignea, hoc ẽ copia flammarum: extenditur vna. i. simul: subito. i. derepente: & hoc medijs. i. obstantibus correptis, id est simul arreptis: existens horrida per latos campos: ille, scilicet pastor qui optato incendia immisit, sedens victor. i. voti compos: despectat, id est desuper aspicit: per quod significatur sedere in loco editiore flammas ouantes, id est more ouantium salientes & crepitantes: omnis virtus sociũ. i. sociorũ Pallantis: coit. i. conuenit & conglobatur in vnũ, scilicet consensum & locum: & iuuat te o Palla: sed Halesus Rutulus ille acer bellis. i. strenuus bellator: tẽdit in aduersos. s. Arcadas & colligit se in sua arma. i. circũuoluit & munit se scuto suo: hic: scilicet Halesus: aut hic, id est modo vbi se in hostes inieceral: mactat. i. occidit sumpta metaphora a sacrificijs. Lacona virũ illum a nominatiuo hic Lacon: & Phareta, a nominatiuo Phares: sicut Darhes Darheta facit: & Demodocum: & diripit Strymonio (qđ hic proprium videtur: nam si Thraciũ dixeris, nimis cõfusa esset locutio) dexteram, scilicet manum: ense fulgenti, id est resplẽdenti: dexteram dixit elatam, id est extẽsam in iugulum, scilicet ipsius Halesi: & ferit ora Thoantis saxo, id est lapide: & dispergit ossa. s. capitis: permista cerebro cruento. i. cruore commisto, aut cruoris pleno. Genitor. i. pater Halesi etiam Halesus nomine secundũ regulam Seruianam: canens. i. pronosticans ei fata: aut potius cauẽs. i. euitans: fata, id est fatalẽ necessitatem, quę Haleso necẽ minabatur: cęlarat, id est occultauerat Alesum syluis: sed vt. i. postq̃; ipse senior, scilicet pater: soluit. i. dissoluit: leto id est morte lumina canentia, id est pupillas albicantes instante morte: aut ipse canens senio: Parcę. i. deę fatales & fatorum dispensatrices: iniecere manũ, id est vendicarunt sibi, & traxerunt sibi debitum, & sacrarunt. i. addixerunt telis Euandri, vt. s. illis mactetur: quasi sacer, id est execrabilis: quẽ Pallas petit precatus, ante. i. priusquã petat. i. aggrediat eum, sic o Tybri pater: da ferro quod missile. i. vt emittatur: ego libro, id est districtum teneo: fortunã. i. prosperũ contactũ: atque viam per pectus duri Halesi: quercus tua. i. tibi sacra: hoc est tholus aut postis tuus: habebit hęc arma & has exuuias viri. Deus. s. Tybris: audijt. i. exaudiuit: illa. s. vota & verba Pallantis: & ita dũ Halesus texit. i. protexit Imaona. s. consocium suũ: ipse infelix dat. i. exponit, telo Arcadio. i. ab Arcade. s. Pallãte misso pectus inermũ. i. sine armis disarmatum: dicitur etiam hic & hęc inermis & hoc inerme.

SERVIVS.

¶ At non cæde viri tanta perterrita Lausus.) Sabaudis esse. ¶ Nodum'que, moramq;.) Bene addidit Moram, ne nodũ alium acciperemus. Nam Nodus, proprie est densa peditũ multitudo: sicut turma equitũ vt lectum est in disciplina militari. Nodũ ergo pro difficultate accipe, quę vix possit resolui. ¶ Graijs impedita corpora Teucri.) Quos Gręci perdere nequiuerunt. Teucros autẽ accipimus, quos secũ duxit Aeneas. nã ait, Quoq; de numero qui sese in bella sequantur Pręstantes virtute legit. Alias nõ procedit paulopost eruptu ri sunt qui obsidẽtur in castris. ¶ Extremi addẽsent acies.) Lucanus, Quantũ pede prima relato Constringit gyros acies. Denseo aũt secundę coniugationis est. ¶ Nec turba moueri tela, manusq; finit.) Luca. Gladiosq; suos cõpressa timebat. ¶ Maiore sub hoste.) Sub hostilitate. Nã sub diuersis hostibus pereũt. ¶ Æquore iusso.) Pro ipsi iussi: & est vsurpatum participium. Nam iubeor nõ dicimus: vnde põt venire iussus. Sic ergo hic participium vsurpauit, vt Horatius verbum, dicens, Hęc ego pcurare & idoneus imperor & non inuitus. Ergo satis licenter dictum est, adeo vt huic loco Probus hic correptum a, longũ posuerit. ¶ Tum.) Deinde. ¶ Tyranni.) Regis supbi. ¶ Aut spolijs ego iam raptis laudabor opimis, Aut leto.) Dilemna: & est cornutus syllogismus, argumẽtũ quod ẽ ab vtraq; parte firmissimũ, & concludit aduersariũ. ¶ Spolijs opimis.) Quæ dux duci detrahit, vt diximus supra, opima sunt spolia. ¶ Frigidus Arcadibus coit in pcordia sanguis.) Præsagio mortis futurę. ¶ Specula cum vidit ab alta.) Hoc ad currus altitudinem spectat: leo ad Turni violentiã atq; feritatẽ, & est ordo Vtq; leo aduolat: talis est Turni imago venientis. ¶ Contiguũ.) Postq̃; vidit eum venisse ĩtra tactũ teli. s. vt posset feriri. ¶ Ire prior Pallas.) Subaudis voluit. ¶ Fors.) Fortuna, propter illud, Audentes fortuna iuuat. ¶ Te precor Alcide.) Supra contra inferiorem hostem, fluminis implorauit auxilium: nunc contra hostẽ maiorem viribus, deum inuocat virtute pręstantem. ¶ Cernat femineci.) Ad illud quod ait Turnus, Cuperem ipse parens spectator adesset: hic dicit, Ipse suum cernat interitum. ¶ Victoremq; ferant morientia lumina Turni.) Donat° dicit meminerint: sed melius est sustineant, quasi pondus & pœnã. nec enim meminisse possunt oculis. ¶ Lachrymasq; effundit inanes.) Ostendit euentum futuri. ¶ Stat sua cuiq; dies.) Sectis philosophorum poetæ

At non cæde viri tanta perterrita Lausus.
Pars ingens belli sinit agmina, primus Abantem
Oppositum interimit, pugnę nodumq; moramq;.
Sternitur Arcadiæ proles, sternuntur Etrusci:
Et vos o Graijs impedita corpora Teucri.
Agmina concurrunt ducibusq;, & viribus ęquis:
Extremi addensent acies: nec turba moueri
Tela, manusq; sinit. hinc Pallas instat & vrget:
Hinc contra Lausus: nec multum discrepat ętas,
Egregij forma, sed queis fortuna negarat
In patriam reditus: ipsos concurrere passus,
Haud tamen inter se magni regnator olympi.
Mox illos sua fata manent maiore sub hoste.
Interea soror alma monet succurrere Lauso
Turnum, qui volucri curru medium secat agmen.
[Vt vidit socios, tempus desistere pugnæ: TVR.
Solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas
Debetur: cuperem ipse parens spectator adesset.
[Hęc ait: & socij cesserunt ęquore iusso. POE.
At Rutulum abscessu iuuenis, tum iussa superba
Miratus, stupet in Turno, corpusq; per ingens
Lumina voluit, obitq; truci procul omnia visu.
Talibus & dictis it contra dicta tyranni,
Aut spolijs ego iam raptis laudabor opimis,
Aut leto insigni: sorti pater æquus vtriq; est.
Tolle minas. fatus medium procedit in ęquor,
Frigidus, Arcadibus coit in præcordia sanguis.
Desiluit Turnus biiugis, pedes'apparat ire
Cõminus: vtq; leo, specula cum vidit ab alta
Stare procul campis meditantem prælia taurum,
Aduolat: haud alia est Turni venientis imago.
Hunc vbi contiguum missæ fore credidit hastæ,

Ire prior Pallas, siqua sors adiuuet ausum
Viribus imparibus, magnumq; ita ad ęthera fatur.
[Per patris hospitiũ, & mẽsas quas aduena adisti, PAL
Te precor Alcide, cœptis ingentibus adsis,
Cernat seminecci sibi me rapere arma cruenta:
Victoremq; ferant morientia lumina Turni.
[Audiit Alcides iuuenem, magnumq; sub imo POE
Corde premit gemitum, lachrymasq; effundit inanes.
Tum genitor natum dictis affatur amicis:
[Stat sua cuiq; dies: breue, & irreparabile tẽpus IVP.
Omnibus est vitæ: sed famam extendere factis:
Hoc virtutis opus. Troiæ sub mœnibus altis
Tot nati cecidere deum: quin occidit vna
Sarpedon mea progenies: etiam sua Turnum
Fata vocant: metasq; dati peruenit ad æui.

pro qualitate negociorũ semper vtuntur: nec se vnquam ad vnam alligant, nisi quorũ hoc propositum est, vt fecit Lucretius, qui Epicureos tantũ secutus est. Scimus autem inter sectas esse contrarias opiniones. Vnde fit vt i vno poeta aliqua contraria inueniamus, non ex ipsius vitio, sed ex varietate sectarum. Illud nanq; quod ait in quarto, Sed misera ante diẽ, Epicureorum est, qui casibus cuncta concedunt. Nunc quod dicit, Stat sua cuiq; dies, Stoicorum est, qui dicunt fatorũ statuta seruari. Sane prudenter fecit vt fluxam & vagam opinionem Epicureorũ daret homini (nã illud ex persona poetę dictum) hanc autem validam daret Ioui: nam Stoici & nimiæ virtutis sunt & cultores deorum. [Stat.) Fixa est. [Dies.) Temp⁹ vitę: nam fœminino vsus est genere. cum enim masculino vtimur re uera diem significamus. [Breue tempus vitæ.) Quia quidoq; finitur: ipse paulopost, Rhœbe diu res, siqua diu mortalibus vlla est Viximus. Itẽ Cicero, Quid est enim hoc ipsum diu, in quo est aliquid extremum: [Omnibus est.) Magna consolatio quæ ostẽdit non esse dolenda communia. [Sed famam extendere factis.) Contra illud quod occurrebat vitanda esse ardua si breuis est vita: dicit ideo amandas esse virtutes, vt vitę breuitas fama & glorię meritis possit augeri. [Opus.) Officiũ. [Nati deum.) Vt Achilles Thetidis, Memnon Auroræ, Ascalaphus Martis. [Sarpedõ.) Secundum Virgilij declinationem: vt, Notum Sarpedonis alti: vltima habebit accentum in nominatiuo, sm Homerum, qui & Sarpedontos Sarpedonos facit, & vltima & penultima. [Etiam sua Turnum.) Multi etiam legunt vt sit Ecce: & pertinet ad consolatiõem. sic ait, Periturus est ille qui vincit. [Metas.) Fines. vt, His ego nec metas rerum, nec tẽpora pono. [Peruenit.) Bene ad exprimẽdum celerem mortis aduentum, pręterito vsus est tẽpore.

DONATVS.

[At non cęde viri.) Nec Lausum terruit istius cædis exemplum, aut agminis multitudo, licet cecidisset vis tantæ fortitudinis, in cuius salute pars ingens fuerat belli, hoc est securitas. [Primus Abantem.) Lausus occisit Abantem, qui pugnæ tanquam obex opposit⁹ impedimentorum nexus tenebat & moras propter deijciendum istum, qui moras & impedimenta præstabat, ne cæteri crederentur, dixit agmine pretermissa: isto autem occiso, patuisse in cęteros viam & omnes morarum nodos vnius interitu dissolutos, denique sequitur. [Sternitur Arcadię proles.) Cum Arcadibus atque Etruscis sternebantur & Troiani, qui Iliẽsis belli calamitates euaserant. [Agmina concurrunt.) Concurrere est, agmina currendo miscere. Item concurrere, est pugnare aduersus alium, & pati pugnantem. In nullo, inquit, fuerat motus, cum in exercitibus fuit ęqualis virtus & in ducibus fortitudo consimilis. [Extremi densant acies.) Qui in extremo agminis fuerant, densabant se. qui enim densi constiterint, melius tuti sunt. [Nec turba moue. tela manusq; sinit.) Tãta fuit multitudinis constipatio, vt nec manus quisquam nec tela mouere potuisset. [Pallas hinc instat & vrget.) Instat & vrget, & ad Pallantem pertinet, & ad Lausum, magna autem libra ętates eorum descripsit, primo non dixit quot esset annorum, cum natales vtriusque non nouisset: nec dixit ętatum ipsarum definitam distantiam, nec quis alterum numero pręiret. tantorum inter ætates, inquit, amborum non plurimum fuit. [Egregia forma.) Ad omnes pertinet laus ista formæ, & talis intelligi potest, qualis Euryali fuit: de quo dixit, & pulchro veniens in corpore virtus. [Sed quis.) Hoc est sed quib⁹. [Fortuna negarat.) Ambo enim mox fuerant morituri, quod futurum iccirco pręd‍ixit poeta, cum non liceret aliter propter ordinationem carminis sui. [Ipsos concurrere passus.) Cum pro suis partibus starent, non permisit Iuppiter inter se confligere. [Mox illos. s. fa.) Seruabantur enim, vt sub hoste maiore procũberent. alterum enim Turnus. alterum Aeneas occidit. [Interea furor al. mo.) Dum alia gererẽtur, Iuturna admonuit Turnũ, vt Lauso succederet, qui turbidus illo tempore volucri curru mediũ agmen secabat. Volebat, inquit, curru & tanti agminis nullo tenebatur impedimento. Ita cedebant omnia properãti. [Vt vidit socios.) Vidit, bis accipiendum vt sit, vidit socios, vidit & tempus, vt ad socios, inquit, venit & vidit, quid ageretur, scilicet q in pręsenti esset, Pallas tempus opportunũ nactus vt conquiesceret pugna. [Solus ego in pal. fe.) Soli mihi Pallas debetur. [Cuperem ipse pa.) Solus, inquit, ibo in Pallantem. soli enim mihi eius debetur interitus, ego ab ipso debitum supplicium petam: atque vtinam pater eius præsens esse potuisset, vt videret orbitatem suam videret quem Troianos suscipiendo contempsit. Loquitur quasi iam sperata perfecisset: vellem, ait, ipse parẽs. Ipse nõ dubium est, quanta significet, Ipse amator, scilicet hostis mei: Ipse, qui aduersario meo procurauit auxilia: ipse, qui tantum fauit inimico, vt etiam filium, quem vnicum habuit, in augmentum auxiliorum daret. Si spectator adesset ipse, probaret virtutem meam: ipse suis oculis cerneret orbitatem suã, & omne generis ac posteritatis suę nomẽ extinctũ: ipse non audiret interitum filij, sed cerneret, vreretur videndo funus suum, & pœnas animo & corpore daret. Hic quoq; Virgilius firmat grauiora esse mala, quę perpetrãtur apud videntes, aliquito vero leuiora, quę audiuntur. [Hęc ait & socij.) Cum iussionis fine pręcepta completa sunt, cesserunt omnes socij, vt pateficeret spatium. [At Rutulum abscessu iuuenis.) Authoritatem iubẽtis ac superbiam miratus est Pallas, quam probauit in abscessu Rutulorum. [Stupet in Turno.) Et hoc magis in Turno stupuit, quod sic obsequenter auditus est. [Corpusq; per ingẽs, &c.) Inimicis oculis singula inimici mẽbra perpẽdebat. [Talibus & dictis.) Vt ostẽderet Pallas verbis Turni se non esse deterritum, sic contra respõdit. [Aut spolijs ego.) Quia dixit, contra dicta tyranni talibus respondit, exponit in responsione Pallantis, quid sit contra eius sententiam. Turnus quippe in eo ponebat ex morte Pallantis gloriã suam, vt pater eius orbitatis supplicia penderet. Quod igitur pro magno habuit Turnus, Pallas respondendo vacuauit, dixit enim duo quę sperantur in pugna, facere pro partibus suis, atq; ex his quod euentus afferret laturum ęquo animo patrem, quæ autem sint duo ipsa cum suis commodis differit, aut occidam te, inquit, & habebo de morte tua maximam spoliorũ & victorię gloriam, aut si aduersa occurrerint, ero insignis inter cęteros viros fortes, quos conditio fortunę aduersantis inuenit. Certe, inquit, quicquid acciderit feret pater meus, qui scit esse gloriosum vincere, & non indecorum occumbere in campo dimicantem: quippe ille genuit virum fortem, & vtrique fortunę commisit paratum animum ad omnes euentus gerens. quapropter frustra spargis minas, ac vanos inanesq; terrores. [Fatus medium procedit in ęquor.) Qui in medium campum procedit, cum separatus a suis porro accedit, ostendit, se nihil metuere. [Frigidus Arcadibus coit in pręcordia sanguis.) Cum hoc Pallas fecisset, obriguit sanguis sociorum eius, & recedens ex toto corpore ad singulorũ pręcordia reuocat⁹ est, hoc vult dicere, quod prope exanimes starent. videbant enim impar fore certamen. [Desiluit Turnus biiugis.) Tanta in Turno fuerat spes vincendi certa, vt relictis curru & biiugis, quibus fidebat, pedes cominus certare maluisset. [Vtq; leo specula.) Picta p parabolam species, pro personis, & facto. sic enim Turnus desilunt biiugis, quomodo leo aduolat, cum in campo viderit taurum pręlia meditantem. Turnum comparat leoni, Pallantem Tauro, vt ex hoc iam præuideri possit cuius dicturus sit prouenisse victoriam, adiecit meditantem prælia, quia & Pallas tunc primum belli certamina cœperat meditari. [Hunc vbi cõtiguum.) Pallas vbi processit, vt dictum est, & se a suis progrediendo discreuit, & medium quod inter se & Turnum remanserat spatium ratus est ictui posse sufficere, & hostem iaculo posse contingi, ire voluit prior, ne forte virtute imparem aliqua ratione mutare posset fortuna, proinde fundendam credit precem, vt fauore rogati numinis faceret quod humana virtute, & adhuc parua cõplere non poterat. [Per patris hospitium.) Non illum conuenit vt deum, sed conuenit vt hospitem patris. recepisse enim hospitio venientem solum, incognitum peregrinum suscepisse domi ac omnem humanitatem præbuisse, communicasse mensas, vbi omnis religio amicitiaq; firmatur

firmatur, quāti est meriti? quasi illud diceret, quod in euidenti est noscere, & si deus factus es meritis tuis, fuisti tamen aliquādo homo, fuisti hospes patris mei, fuisti cōuiua habes vbi vice reddas: post deprecationis necessariū contextū subnectit summā petitiōis suæ. ┌ Cernat seminecis.) Videat me moriēs Turn° sibi rapere arma sanguine suo pfusa, & anteq̄ mors plena eius oculos claudat, victorem ferat, quē crediderat periturū. ┌ Audijt Alci.iuue.) Audiuit Alcides rogantem, & in quo fatis obstantibus prodesse perituro non posset, ingemuit & fleuit, effudit inanes lachrymas, ait, q̄ periturum iuuare non possent. ┌ Tum genitor natum dictis affatur ami.) Dolentem filium Iuppiter consolabatur dictis suis, vult Virgilius pro loco ostendere, nullum deum contra fatorum sententiam aliquid posse præstare, cum nec Hercules prodesse posset Pallāti, nec Iuppiter cuiquam subuenire. ┌ Stat sua cuiq; dies.) Inducit ex generalitate consolationem pertinentem tamen ad specialem causam. Vnicuiq; ait, stat sua dies, hoc est decreta & semel adscripta. Breue & irreparabile tēpus omnibus est vitę, atq; hoc ipsum viuendi tempus angusto clauditur fine, & cū fuerit lapsum non potest reparari. ┌ Sed famam extēdere factis Hoc vi.o.) Proinde quia vita hominum breuis & sine reparatione & humana industria reperit, vt virtus extendat memoriam, quæ alio genere inuidente natura non valuit dilatari, ab exemplis auget consolationem, & a maiori ad minus. ┌ Troię sub.m.al.) Si, inquit, aliqd mu-

Ordo. tari post potuisset, tot deorū filij non morerētur in Troia. ┌ Quin occidit vna Sar.) Hæc probatior assertio fuit, cum ipse Iuppiter, qui diuina oīa humanaq; moderatur, & regit: dicit, se filio suo ne periret in Troia prodesse nequisse, ac per hoc ait, nec Sarpedon illic occūberet filius meus, si fatoꝝ cursum ipse mutare potuissem. ┌ Et iam sua Tur.) Per occasionē leti Pallantis ōndit etiā Turnū, iam fatis vrgentibus peiturū, cum eum dicit ad vitæ suæ metas peruenisse, quasi hoc genere solaretur dolentem, si interfector Pallantis mox esset secuturus occisum.

ASCENSIVS.

❡ At nō cęde, &c.) In hac parte recitat poeta egregia Lausi & Pallantis facinora: & Turni cum Pallante congressum, & ꝑmo quæ congressuri habebant verba: de quibus est hoc Donati. ┌ Cuperē ipse pater.) Ipse.s. qui amat, ipse qui inimicis meis auxilia subministrat, ipse a quo missus est contra me ┌. Spectator.) Quia grauiora sunt quę videntur, q̄ quæ audiuntur. Quod leoni Turnu & tauro Pallantem cōparet: iam euentū res demōstrat. Hęc ille. ❡ Ordo est. At.i. sed: Lausus.s. egegius iuuenis ille filius Mezentij, appositorie ingens pars belli: non sinit.i. non permittit, agmina.s. Rutulorum perterrita, supp. esse, aut perterreri: tanta.i. tam vehementi cęde: viri.i. Halesi: aut potius cæde tanti viri legendum est: nam vt tanta agmina construamus non patitur metrū: sed, supp. ipse primus.s. irrumpens: interimit Abantem Troianū illū: de quo in.j. Et qua vectus Abas, &c. oppositum pugnę.i. qui sustentaret onus ingruentium pugnatorum oppositum dicit, appositorie, nodū, & moram.i. vt sit & nodus.i. connexio peditum: & mora.i. obstaculum moram facturum ingruere volentiū. Proles.i. iuuentus & pubes Arcadię.i. ex Arcadia profecta, quę duce Pallante venerat: sternitur.i. prosternitur & occiditur, & Etrusci q cum Tarchōte venerant in auxiliū Aeneę, sternuntur.s. a Lauso: & vos o Teucri corpora imperdita.i. nō perdita: Graijs.i. a Gręcis, sup. sternimini ab Latinis & Rutulis. Agmina cōcurrunt ducibusq; & viribus ęquis.i. habentia vires & duces æquales. Extremi addensent.i. condensant acies.i. nec turba.i. multitudo compressa: sinit.i. patitur tela & manus moueri.i. tam dense constipatur vt non possint brachia mouere ad feriendum: Pallas.s. filius Euandri instat & vrget hinc, id est ex vna parte: & Lausus.s. filius Mezentij: instat & vrget hinc.i. ex alia parte: cōtra.i. ex aduerso: nec ętas.s. amborum: discrepat.i. distat multū: & sup. sunt ambo egregij forma.i. habent egregiā formam: sed, sup. tales: queis.i. quibus fortuna negarat reditus in patriā tamen regnator magni Olympi.s. Iuppiter, haud.i. nō passus, supp. est, ipsos cōcurrere inter se: sed illos manent.i. expectāt mox .i. paulo postea: sua.i. propria fata.i. moriēdi genera: sub hoste maiore: qa Pallas sub Turno moriturus est: Lausus sub Aenea, Soror alma.i. diua & nympha.s. Iuturna: monet, interea Turnum.s. fratrem suum, succurrere Lauso: qui.s. Turnus, secat medium agmen .i. qd̄ oppositū inuenit curru volucri.i. velociter acto: vt.i. postq̄: ipse vidit socios.s. contra Pallanta certantes: ait, supp. tempus est desistere pugnæ.i. a pugna: quia ego solus feror in Pallanta. Pallas.i. de Pallante victoria, debetur mihi soli: ego cuperem, vt, sup. ipse parens.s. Euander adesset spectator, Turnus inquam ait hæc. & socij cesserunt.i. discesserunt, ęquore.i. a campo æquo & plano, iusso.i. quod eis iusserat dereliquere. At.i. sed, iuuenis.s. Pallas miratus abscessu.i. per abscessum Rutulum.i. Rutulorum.i. quia Rutuli iam cito parebant: superba.i. magnifica iussa.s. Turni: ipse stupet in Turno: & voluit lumina.i. visum, aut oculos: per ingens corpus.s. eius: & obit.i. circūit, aut circūuagatur oīa.s. quę Turnū cōtingebant: visu truci.i. truculento & immiti: & ipse it.i. ingreditur & procedit contra dicta tyranni.i. superbi regis, talibus.s. verbis: aut ergo iam laudabor iā spolijs opimis.i. de pricipe hostilis exercitus, quæ Ioui dicari solebant: raptis.i. detractis: aut laudabor leto.i. morte insigni.i. clara & gloriosa: pater.s. meus Euander: quem spectatorem optas: est ęquus.s. indifferens vtriq; sorti.i. seu vincā, seu vincar dūmodo gloriose, & ita nihil triste spectaret in me. Ea autem erant Lacędemoniorum pręcepta: vt aut vincant aut fortiter cadant. Tolle.i. amoue minas, & ipse fatus.i. locutus sic: prodit in ęquor mediū.i. in planiciem: sanguis frigidus.s. prę timore: coit.i. congelatur Arcadibus in præcordia.i. ad vicina cordis, vbi sunt passionum sedes. Turnus desiluit.i. saliuit de biugis.i. Bigis: & apparat.i. disponit: ire pedes.i. pedestris: cominus, id est, vt dicūt, de prope: quasi cōserta manu. Et vt.i. quēadmodum leo cū vidit ab alta specula.s. montis aut rupis: taurum stare procul in, sup. campis meditantem.i. animo agitantē: pręlia.i. se exercentem ad pręlia, & in cornu irascentē: ipse aduolat.s. ad ipsum taurū: haud.i. nō alia, imago.i. species & similitudo, est Turni venientis.i. cōtra Pallanta. Vbi.i. postquam: Pallas credidit hunc.s. Turnū: fore.i. statim futurum esse cōtiguum hastæ missę.i. posse ab hasta cōtingi, ire, supp. voluit prior. aut ire cœpit prior: si.i. si forte sors adiuuet qua.i. aliqua via ausum.i. audentem: quia dictum est audētes fortuna iuuat, adiuuet dicat, dicit ausum.s. contendere: viribus imparibus.i. lōge inferioribus, & fatur ita ad magnū ęthera.i. ad deos coelestes & potissimum ad Herculē: o Alcide.i. Hercules: ego precor te per hospitium patris.s. Euandri qui te hospitio accepit: & p eas mensas quas tu adisti aduena.i. cum ex Hispania externus & ignotus primum aduenires, vt supple adsis, id est auxilio sis ingētibus coeptis, scilicet meis, cernat, supple Turnus me rapere sibi semineci, id est seminecto aut necato, arma cruēta, id est cruore suo perfusa: & lumina Turni morientia ferant.i. sustineant, aut pati cogantur: victorem.s. me. Alcides.i. Hercules: audijt iuuenem.s. Pallanta: & premit sub imo corde magnum gemitum, quia exaudire non potuit: & effudit lachrymas inanes, id est non impetraturas. Tum genitor.s. Iuppiter: affatur gnatum.s. Herculem, dictis amicis.i. amicabilib°. Cuiq;.i. vnicuiq;: stat.i. cōstituta est: sua.i. ppria dies.i. tempus vitę, vnde Iob, Constituisti terminos eius q pręteriri non poterunt, tempus vitę: etiam longissimę: est oibus breue & irreparabile.s. postq; semel elapsum est, sed extendere famā factis.i. promereri claris facinoribus, æternam famam, hoc est opus: virtutis.i. ad virtutē pertinens: ꝙ a nostris dicitur: nō referre quā diu sed q̄ bene vixeris. Tot.i. valde multi (non enim dicit quot) gnati.i. filij: deum.i. deorum, vt Achilles, Mēnon, Ascalaphus, Sarpedon: ceciderunt.i. occubuerunt sub altis mœnibus Troiæ: quin, id est quinetiā: Sarpedon mea progenies.i. generatio mea: aut fili° meus: cecidit vna.i. pariter cum alijs, etiam Turnū vocant.i. expectant sua.i. debita fata: quia & ipse occidetur: sed ab Aenea, vt in fine operis patebit: & ꝑuenit.s. fere ad metas ęui dati.i. ad periodū vitę concessę.

SERVIVS.

❡ Rutulorum reijcit aruis.) Respiciendo fecit partem feliciorem. vt, Aspice nos hoc tantum. quicquid enim Iuppiter videt, admodum iuuat. ┌ Reijcit.) Re naturaliter breuis est, & eam pro longa posuit. Sic alibi, Reijce, ne maculis infuscet vellera pullis, qd licet possit excusari: quia cum facit reieci, inter duas vocales i, posita producit superiorem, vt dicamus longam eam esse spe qua per declinationem lōga futura est: tamē quia in hac re argumentum magis est q̄ ratio, dicamus ectasim factam quę poetis plerunque conceditur. ┌ Fulgentem diripit ensem.) Ne iacto telo inermis esset. ┌ Viam molita.) Hoc est

POE. ┌Sic ait, atq; oculos Rutulorum reiicit aruis
At Pallas magnis emittit viribus hastam:
Vaginaq; caua fulgentem diripit ensem.
Illa volans, humeris surgunt qua tegmina summa
Incidit, atq; viam clypei molita per oras.
Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
Hic Turnus ferro præfixum robur acuto
In Pallanta diu librans iacit: atq; ita fatur,

[Aspice nũ mage sit nostrum penetrabile telũ TVR.
[Dixerat. ac clypeum tot ferri terga, tot æris, POE.
Cum pellis toties obeat circundata tauri:
Vibranti cuspis medium transuerberat ictu,
Loricęq; moras, & pectus perforat ingens:
Ille rapit calidum frustra de vulnere telum:
Vna, eademq; via, sanguisq;, animusq; sequuntur.
Corruit in vulnus: sonitum super arma dedere:
Et terram hostilem moriens petit ore cruento:
Quem Turnus super assistens, sic ore profatur.
[Arcades hęc (inqt) memores mea dicta referte TVR.
Euandro: qualẽ meruit Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quicquid solamen humãdi est
Largior: haud illi stabunt Æneia paruo
Hospitia. [Et lęuo pressit pede talia fatus POE.
Exanimum, rapiens immania pondera baltei,
Impressumq; nefas, vna sub nocte iugali
Cæsa manus iuuenum foede, thalamiq; cruenti:
Quę bonus Eurytion multo cælauerat auro,
Quo nunc Turnus ouat spolio, gaudetq; potitus.
Nescia mens hominum fati, sortisq; futuræ,
Et seruare modum, rebus sublata secundis.
Turno tempus erit, magno cum optauerit emptum
Intactum Pallanta, & cum spolia ista, diemq;
Oderit, at socii multo gemitu lachrymisq;
Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor, atq; decus magnum rediture parenti,
Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert,
Cum tamen ingentes Rutulorum linquis aceruos.

tium difficultate quę fuit: per quod & soliditas clypei, & minus firmus hastę iactus ostenditur. ¶ Nũ mage sit.) Legitur & Magis est, vnus tamen sensus est. Sed si mage legamus, propter metrũ dictum est pro magis: sicut etiam pote, pro potis. Persius, Qui pote vis dicam nugaris cum tibi Calue? Quod adeo in vsum venit vt etiam in prosa inueniatur. Cicero in frumẽtaria, Mage condemnatum hominẽ in iudiciũ adducere non posse. ¶ Penetrabile.) Pro penetrale dicitur, nã quod penetrat, penetrale dicitur: quod aũt penetratur, penetrabile. ¶ Cuspis ingens.) ita accipiendum est, ne incõgruũ sit si de puero dixeris, ingens pectus. Sane cuspidem abusiue pro hastæ mucrone posuit. ¶ Et pectus perforat.) Hic sub distinguendum est: vt ingens (vt supra diximus) ad superiora possit referri. ¶ Animusq; sequuntur.) Pro anima: nã animus, consilii est: anima, vitæ. ¶ Referte Euãdro.) Põt & hic distingui: potest & supra referri, vt sit Euandro remitto qualem meruit filium. ¶ Solamen humandi est.) Quia solatium est viuentium humare defunctos. ¶ Stabunt.) Constabunt. ¶ Paruo.) Non paruo periculo. ¶ Baltei.) Potest & Synęresis esse baltei: potest & hypermetrus versus esse: nam sequens a vocali inchoat. Balteus autem, in numero singulari masculini est tantum generis. Iuuenalis, Balteus & tunicę & cristæ. In numero vero plurali, & neutri. Item Iuuenalis, Quoties rumoribus vlciscũtur baltea. ¶ Impressumq; nefas.) Insculptum Danidum nefas. Donatus tamen dicit Impressum, coactum: quod a patre compulsę sunt facere: quarum fabula talis est. Danaus & Egistus Beli filii fuerunt: ex his, Danaus quinquaginta filias habuit, & Egistus totidem filios. Danaus coactus a fratre vt filias suas iuuenibus eis traderet in matrimonium, in ipsos nuptiarum dies gladios virginibus dedit, quibus illę ex precepto patris sponsos suos interfecerunt, excepta Hypermestra quę Lyceum seruauit. ¶ Bonus Eurytion.) Laus ab artifice: vt, Mira quẽ fecerat arte Lycaon. Item, Diuini opus Alcimedontis. ¶ Nescia mens hominũ.) Quia propter hunc periturus est balteũ, quem nunc se sustulisse lętatur. ¶ Sublata.) Elata. ¶ Magno cũ optauerit.) Scilicet ptio. Sic alibi, Et magno mercentur Atridæ, & est sensus talis, Erit tẽpus quo Turnus optabit quouis ptio redimere, ne ipse Pallantem occidisse videatur. ¶ Multo gemitu.) Cũ multo gemitu. ¶ O dolor, atq; decus.) Hos duos versus plerique a poeta dictos volunt. Alii a sociis qui reportant cadauer. Dolor autẽ propter hęc, Te prima dies bello dedit, hęc eadem aufert. Decus, propter hoc, Cum tamen ingenteis Rutulorum linquis aceruos.

DONATVS.

¶ Sic ait atq; oculos Rutulorum reiicit aruis.) Et dictis finẽ fecit, & ad arua Rutulorum reiecit oculos suos. quid enim prodesset videre eum: cui non potuit ope aliqua subueniri: ¶ At Palles mag.) Simul duo facit ad necem Turni necessaria, hastam misit, & eduxit vagina gladium, vt si hasta optatum tenuisset euẽtum, mox illo parato mucrone plenum de hoste supplicium reportaret. ¶ Illa volans, humeri.) Hasta, cum volaret, sic cecidit, vt per summas oras clypei, quę tegebat humeros Turni, post aliquantulas moras, viam in corpus hostile reperiret: non solum traiectis munimentis, verumetiam vulnerato ipso, qui se plurimum præferebat. ¶ Hic Turnus ferrum præfixum robore acuto in Pallanta diu librans iacit, atq; ita fatur.) Turnus, vbi ex vulneris causa violentior factus est, hastam diu librans in Pallanta iecit. Contemplatus diu vbi Pallantem opportunius ferire debuisset, simul hęc prosecutus

secutus est verbis. ¶ Aspice nũ mage sit nostrum penetrabile telum.) Proba, inquit, exitio tuo, cuius magis sit penetrabile telum, hoc est tuũ, an meũ. ¶ Dixerat. at clypeum.) Hastã dixit in scutum Pallantis fortissimo ictu prouenisse. atque vt melius probaret hoc ipsum scuti firmitatem prius voluit nosci: cum multa, inquit, scuti terga habuisset, ęris & ferri, coriisq; esset circundatum plurimo, sic tamen perfossis omnibus & loricę dissolutis impedimentis pectus Pallãtis quasi nihil obstitisset plena virtute præruptum est, cum in medio posuit nos ponamus. in capite, & in medio, & erit nulla confusio, cum clypeum, quem Pallas gestabat, tot ferri terga tot ęris ambirent: cum pellis tauri toties ora eius circundaret: sic tamen euictis omnibus ingens pectus hasta veniẽs patefecit. ¶ Ille rapit calidum.) Existimans Pallas se sibi auxilio fore, rapuit infixum telum corpori, ratus idipsum saluti retinendę profuturum: sed id factum est frustra, nam educto telo mox anima cum sanguine effusa est. ¶ Corruit in vul.) Non reuolutus est mox slens, sed in faciem concidit. ¶ Sonitum super ar. de.) Cum ille corrueret, non solum eadẽ corpus eius, verũetiam scutum maximum sonum dedit. ¶ Et terram hostilem.) Ecce vbi apertius demonstratus est, quia in faciẽ concidit. Occisus. n. premebat hostilem terram: cruento ore, inqt, quia vnusquisq; vulnere letali percussus etiã per os sanguinẽ fundit. ¶ Quem Turnus sas.) Hoc est super quem assistens Turnus. ¶ Arcades, hęc.) Insultans Turnus & victoriæ successu superbior factus: tenete, inquit, Arcades memoria verba mea, & retenta ad Euandrum ferte, remitto ei filium suum, non qualem ipse optauit, sed qualem meruit. ¶ Quisquis honos.) Fieri nõ potuit, vt hostis & Euandro & Pallanti infensus pro maleficiis beneuolentiã redderet, vnde sub imagine humanitatis, dum sponte patri reddit occisum, etiam patrias poenas conatur exigere. supra enim ostensus est, quid animi gereret: nam dixit, solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas debetur, cuperem ipse parens spectator adesset: quod, quia factum est, alio genere cupiebat impleri, vt qui cadentem filium spectare in campo non potuisset, in sedibus suis positus videret occisum. Leuius enim, vt supradictum est, dolemus, si audiantur mala: grauius vero, si videantur. addidit, qualem meruit Pallanta remitto, vt euidentius appareret non beneuolum illum gerere animum: sed amari hostis durum immanemq; cõmentum. ¶ Haud illi stabunt.) Paruis opibus rex, quæ sunt Troianorum foedera, quod factum est, mox probabit stare non posse. Hoc dictionis genere potuit intelligi, quod spem gereret etiam Euandrũ persequendi, scilicet superatis Troianis, & auxiliis, quę Aeneę fuerant functa. ¶ Et lęuo pressit pe.) Et talia locutus læuo pede corpus defuncti Pallantis pressit rapiens ei grauissimi ponderis balteum: expressit ornatum retrahentis balteum supra. supra balteum enĩ iacebat defuncti corpus, nec extrahi potuit nisi manus intentis iuuisset pedibus, auxilium habuit species ipsa, etiam propriũ pondus. quod veniebat ex auro, vnde apparuit duplicem causam fuisse rapiendi, vnã propter insigne victoriæ, alteram propter speciei meriti, quod augebat auri taxatio, & artis industria. ¶ Impressumq; nefas.) Impressa in auro fuit admissi sceleris fabula continẽs hęc. ¶ Vna sub nocte.) Magnum in hoc facto sceleris fuit exemplum: quod vsqueadeo poetę displicuit, vt acerbitatem eius diuersis exprimat rebus. A numero, vna, inquit, a tempore sub nocte, ab affectu iugali religioni coniuncti tanti extiterit visum ergo, qui speraret, nocte vna & prima, qua ad coniunctionem matrimonii perficiendam

ficiendam dulcior nulla est, scelus in sponsum & iuuenes virginu manu complere potuisse. Quis hoc non nefas appellet? quis scelus tam insigne gentibus referat? tot valentes ætate fœmineis turpites interemptos insidiis, deceptos reuerentia thalami & circumuentos illic vbi amores pq non odia execranda virtutum? ¶ Quæ bo. Eury.) Cęlatura, nomen est artis, quę illic interuenit, vbi substantia inest minor, vt latitudinē non multa species, sed producta in tenuiorē laminam vestiat, in balteo isto regali & cælaturę opus concurrerat: sed plurimo ex auro non in operibus ex paruo reiecta, denique ipsa Turno extitit causa sapiendi, quod arte præstaret & pondere. ¶ Quo nunc Tur.) Hoc, inquit, Turnus spolio arbitrabatur factū se esse gloriosum, & lętabatur eo, ignarus suę sortis & fati, quod iam vrgeretur in mortē, cum in rebus secundis & in altitudinem prosperam repente sublatis debuerit seruari modus, & aduersę quoque fortunæ considerare conditionē. ¶ Turno tempus erit.) Gaudebat in præsenti futuri nescius exitus sui, non prosperis sebus, sed inde magis, vnde lętabatur aduersis. Faciebat hunc mentis errorem imprudentia furorū. cæterum imminebat iam tēpus, quo idem Turnus Pallantē optaturus esset incolumē, sumptibus magnis & ingenti pretio reuocatum: quo spolia ipsa diemque oderit, ipsumque momentū, quo rapta sunt, fuisset osurus. Hęc proponendo pronuntiabat poeta euasurum fuisse Turnum, si Pallanta non pressisset, aut balteo ipsius nō fuisset accinctus. Interea si quęramus causam descriptæ fabulę, quę auro baltei tenebatur īpressa, nulla alia coniectura occurreret, nisi quia & ipse Turnus in causa non concessarum nuptiarū fuerat moriturus. ¶ At socij multo gemitu.) Verus hic dolos expressus est, cum funus Pallantis multo gemitu atque vberioribus lachrymis frequentes prosecuti sunt socij. scuto, inquit, referunt, quantus fuerat dolor? vt quo defendi incolumis solet, portaretur occisus? ¶ O dolor, atque decus.) Duo proposuit: vtrisque respōdit. Dolor enim ad personam patris pertinet, decus vero ad memoriam mortui, qui dixerat, aut leto insignis, & qui scierit gloriæ dari, si aduerso vulnere cadat in bello vis fortis, denique sequēti dictiōe ipse aperit poeta, quid afferet dolorem: quidque decus ostēdat. ¶ Hæc, inquit, te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert.) Pars ista pertinet ad dolorē. ingemendū enim fuit optimę spei iuuenem eodem die oppressum, quo auspice est dimicationē ingressus: ecce dicuntur partes gloriarum, propter maiorum consolationē, & vt ostendatur decus eius. ¶ Cum tamen ingentes.) Et si, inquit, acerbum est, quod cecidisti, dum fortiter facis, sic tamen incurristi vltimū fatum multis hostibus in aceruum strage facta coniectis, addidit aceruos ingentes, vt cumularet laudem quæsitam in aduersis ex aceruorum numero infinito & magnitudine generaliter posita.

ASCENSIUS.

¶ Sic ait.) Recitat Pallantis necem a Turno illatam & ab eodem eiusdem rapta spolia balteū videlicet eximium cadauere sepulturæ concesso. In qua re & generositas & infelicitas Turni significatur. Nam ob rapta spolia interficiēdus est venia alioqui exoratur a pio Aenea. hoc autem solum receptum est Donati. ¶ Vna sub nocte iugali.) Huiusmodi cælatura triste auguriū detulit Turno futurum, scilicet vt ipse nuptiarū causa esset periturus. Hęc ille. ¶ Ordo est. Iuppiter, supp. ait sic. s. ad Herculem: & reiicit oculos aruis i. ad arua Rutulorum: hoc est simul inspexit ad Rutulos eis præsentem victoriam annuens. Signandum autem quod reiicit primam habet cōmunem cum naturaliter sit breuis: vnde Priscianus proceleumaticum ponit ibi, Reiice capellas. Nam licet, i, geminetur, tamen non est vera positio. At. i. sed: Pallas emittit hastam magnis viribus, & diripit ensem fulgentem, vagina caua. i. quam caua dereliquit. Illa, scilicet hasta: volans, id est postquam volauerat: incidit, sup. in eam partem qua summa, id est suprema: tegmina, id est munimenta humeri surgunt: atque molita est viam per oras, id est extremas circunferentias clypei: & strinxit, id est abstulit, non nihil tādem, scilicet post varia molimina & conatus de magno corpore Turni. Turnus hic, id est modo sic contactus: iacit, id est proiicit: librans, id est dirigens diu, robur prefixum ferro acuto, id est hastam ex robore: aut robur ipsum cui erat ferrum acutum præfixum, id est in parte anteriori fixum: iacit, dico, in Pallanta, atque fatur, id est simul loquitur: ita, id est in hunc modum. Aspice, id est attende: num, id est nōne, aut an ne: nostrum telum sit mage, id est magis penetrabile, id est penetratiuum: dixerat, scilicet Turnus at cuspis, id est acies hastę: transuerberat ictu vibranti, id est per hastam vibrantem illato: & perforat moras, id est impedimenta loricę, hoc est munimenta pectoris: vt thoraca, quibus morę fiebāt: & personat ingens pectus, scilicet Pallantis, vel quia egregium habuit in pectore animum: vel quia etiam corpus præstans. Ille, scilicet Pallas: capit, id est celeriter extrahit: telum calidum, id est hastam calefactam sanguine: de vulnere, scilicet suo: & sanguis & animus, id est anima: sequūtur, scilicet telum vna & eadem via, id est per vulnus. Corripit præter morem secundam syllabam in dictione eadem: vt (sicut grammaticę dicunt) subitam sanguinis effusionem depingeret, sicut ille, Non eodem cursu respondent vltima primis, subitam rerum mutationem per correptionem medię syllabæ in dictione eadem significauit. Ipse Pallas corruit in, id est super vulnus quod in pectore habuit: & arma dedere sonitum super, id est desuper sonitum: & ipse moriens, id est cum sentiret angustias mortis ne screatum aut gemitum viro forti indignum emitteret: petit ore cruento, id est oppetit moriendo terram hostilē, id est quam occupauit hostis, super quem Turnus assistens, inquit. O Arcades vos memores, referte Euandro, id est ad Euandrum: hęc mea dicta: ego remitto Euandro, aut dicite, quia remitto ei filium, supple talem qualem meruit, scilicet remitti a me, hoc est mortuum qui ad me occidendum missus erat. Ego largior, id est de largitate mea, & non ex merito ipsius dono, supple totum honorem: quisquis, id est quicunque honos est tumuli, id est sepulturæ &, supple totum illud quicquid, id est quæcunque res, solamē humandi, id est sepeliendi, quod solamen est viuis non defunctis. hospitia Aeneia, id est iura hospitalitatis cum Aenea contracta stabunt, id est constabunt ei, haud paruo, id est non modico sed magno: & ipse fatus talia, pressit, id est obuoluit: exanimem, id est extinctum Pallanta, scilicet pede lęuo, id est sinistro rapiens immania pondera baltei, quo, scilicet ornatus erat Pallas: & nefas, id est nefandum facinus Danai, dum, scilicet, supple erat impressum, id est insculptum, scilicet manus, id est multitudo iuuenum, id est quinquaginta filiorum Ægypti, cęsa, id est occisa, scilicet a Danaidibus, id est a filiabus Danai: fœde, id est turpiter & inhoneste, quia contra iura consanguinitatis & affinitatis: sub nocte iugali, id est quā primum iuncti erant cum nouis nuptiis, & thalami cruenti, id est cruore aspersi, supple erat insculpti in balteo: quę, id est quas res: Eurytiō, scilicet sculptor: bonus, id est artificiosus: cęlauerat, id est insculpserat: multo, id est denso auro vnde immania pondera prius dixit: quo, id est cuius baltei spolio: Turnus ouat, id est exultat nūc & gaudet potitus, scilicet eo: sed mens hominum est, supp. nescia fati, id est pręordinationis diuinę, quia sępe lęta principia infelicē sortiuntur exitum: vnde irridet Plinius Thraces, qui calculis albis dies bonos numerabant: nescientes, qui dies reuera futuri sunt boni. & sortis, aut sortis futurę: & nescia sublata, id est elata & sublimata rebus secundis, id est prosperis, seruare modum, id est mēsuram, scilicet in eis. Tempus erit, id est adueniet Turno: cum, id est quando: ipse optauerit emptum magno, scilicet pretio, id est carere emisse Pallanta intactum, id est quod non tetigisset eum, & cū oderit ista. s. perniciosa sibi, quibus nūc exultat spolia, & diem, scilicet qua ab eo abstulit. At, id est sed: socij frequentes referunt, supple cum multo gemitu & lachrymis, Pallanta: impositum scuto, scilicet suo. O Palla rediture, id est qui rediturus es (acclamatio est poetę, aut sociorum lamentatio) parenti, scilicet Euandro: dolor, atque magnum decus, id est existens dolor, quia hæc dies dedit prima bello te, & hęc eadē aufert te, scilicet bello per mortem, & existens magnum decus, quia licet aufert te, aufert tamen cum linquis ingentes aceruos. i. magnam stragem Rutulorum, scilicet a te occisorum.

SERVIUS.

¶ Certior author.) Id est nuncius verus. ¶ Tenui discrimine leti.) Modico mortis interstitio, per quod magna Pallātis virtus ostēditur: quo interempto omnis est in fugam conuersus exercitus. ¶ Versis.) Fugatis. ¶ Latum limitem ardēs agit per agmē.) Id est lacit. sic melius, quam si dicas, latum per agmen. Ergo sic intelligamus, aut per ordinem, aut per Hypallagem. Nā & supra sic ait, Hæc ergo vasta dabo, & lato te limite ducam. ¶ Pallas, Euander I ipsis omnia sunt oculis.) Erat rectum, Pallas, Euander, mensæ quas aduena primus tunc adij, dextræque datæ, In ipsis

Nec iam fama mali tanti, sed certior author
Aduolat Æneæ, tenui discrimine leti
Esse suos, tempus versis succurrere Teucris,
Proxima quęque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro, te Turne superbum
Cæde noua quærens, Pallas Euander in ipsis
Omnia sunt oculis, mensæ, quas aduena primus

Virgi.

Tunc adijt, dextræq; datæ, Sulmone creatos
Quattuor hic iuuenes, totidem quos educat Vfens
Viuentes rapit, inferias quos immolet vmbris,
Captiuoq; rogi perfundat sanguine flammas:
Inde Mago procul infensam cum tenderet hastam,
Ille astu subit: ac tremebunda superuolat hasta:
Et genua amplectens effatur talia supplex.
[Per patrios manes, & spes surgentis Iuli — MAGVS
Te precor, hanc animam serues, natoq;, patriq;.
Est domus alta, iacent penitus defossa talenta
Cælati argenti: sunt auri pondera facti,
Infectiq; mihi: non hic victoria Teucrum
Vertitur: haud anima vna dabit discrimina tanta.
[Dixerat. Aeneas contra cui talia reddit, — POE.
[Argēti, atq; auri, memoras quæ multa talenta — ÆNE.
Gnatis parce tuis: belli commercia Turnus
Sustulit ista prior, iam tum Pallante perempto:
Hoc patris Anchisæ manes, hoc sentit Iulus.
[Sic fatus, galeam læua tenet, atque reflexa — POE.
Ceruice orantis capulo tenus abdidit ensem.
Nec procul Æmonides, Phœbi, Triuiæq; sacerdos,
Infula cui sacra redimibat tempora vitta,
Totus collucens veste, atq; insignibus armis.
Quem congressus agit campo, lapsumq; superstans
Immolat, ingentiq; vmbra tegit: arma Serestus
Lecta refert humeris, tibi rex Gradiue trophæum.

ipsis omnia sunt oculis. Sed pe rite scissa est narratio, per quā animus Aeneæ pturbatus exprimitur. ¶ Inferias quos immolet vmbris.) Inferiæ sunt sacra mortuorum quæ inferis soluitur. Sane mos erat in sepulchris virorum fortium captiuos necari: quod postq̄ crudele visum est, placuit gladiatores ante sepulchra dimicare qui a bustis cineribus bustuarij appellati sunt.

ὃδ' ἐπεὶ κάμε χῆρας ἐναίρων
ζωοὺς ἐκ ποταμοῖο δυώδεκα
λέξατο κούρους
ποινὴν πατρόκλοιο μενοιτιάδαο θανόντος.

¶ Captiuo sanguie.) Pro captiuorum: vt, Captiui pēdēt currus. Itē, Captiuaq; vestis congeritur: & est vt diximus, speciosus ornatus. ¶ Mago.) Datiuus est, vt supra, Illo nanque pcul. ¶ Subit.) Subsedit. ¶ Per patrios manes, & spes surgētis Iuli.) Per eas personas rogat, propter quas precatur. ¶ Penitus defossa talenta.) Multi eni diuitias suas obruebant. Vnde Horatius, Quid iuuat immensum te argenti pondus & auri Furtim defossa timidum deponere terra? Sane melius infossa diceret, q̄ defossa: ad quod est metri necessitate compulsus. Nam fugit dubiam syllabam. Hic locus est Homeri.

ζώγρει ἀτρέος υἱὲ, σὺ δ' ἄξια δέξαι ἄποινα,
πολλὰ δ' ἐν ἀντιμάχοιο δόμοις κειμήλια κεῖται
χαλκός τε, χρυσός τε, πολύκμητός τε σίδηρος.

¶ Non hic victoria Teucrum Vertitur.) Lucanus, Non pondera rerum, Nec momenta sumus. ¶ Gnatis parce tuis.) Qui in Virgilij scripsit declamationes, de hoc loco hoc ait, Improbus es qui aut regi dones, aut filios exhæredes. Parce autem est secundum antiquos serua, vt apud Lucilium & Ennium inuenitur. Gnatis parce tuis. Atqui supra dixit, Gnatoq; patriq;: quomodo ait gnatis? Nō est contrarium, nam liberos etiam vnum dicimus filium, adeo vt Terentius etiam filiam liberos dixerit: vt in Hecyra, Qui illum dignum decreuerunt suos cui cōmitterent liberos, vbi pater de filia ad vxorem loquit. Ergo vsurpauit respiciēs ad liberos, vt gnatos de vno diceret. ¶ Cōmercia.) Vicissitudines, & ignoscendi facultatem. ¶ Nec procul Æmonides.) Hoc nomē licet possit esse patronymicū, quia in des exit, vt dicamus, Æmonis filius: tamen melius est vt id proprium eē dicamus, quia nusq̄ aliud nomē eius aut præmissum est aut secutū. ergo simile est patronymico, vt sit Æmonides, sicut Thucydides. ¶ Infula.) Fascia i modū diadematis, a qua vittę ex vtraq; parte depēdent: quæ plerūq; lata est, plerunq; tortilis de albo & cocco. ¶ Insignibus armis.) Asper sic legit, & vtitur Salustij exēplo, qui ait, Equo atq; armis insignibus. Probus vero, insignibus albis dicit legendū, vt vestes albas accipiamus quę sunt sacerdotibus cōgruę: sicut Stati⁹ de Amphiarao dicit. ¶ Capo.) Per cāpum. ¶ Immolat.) Quasi victimā, vt ille consueuerat: nā hoc verbo ad sacerdotis nomē allusit. ¶ Ingentiq; vmbra tegit.) Aut magnitudine corporis sui obumbrat eius cadauer. Aut ingenti vmbra .i. morte tegit: vt, In æternā clauduntur lumina noctē. Aut ingenti vmbra tegit, sm vsum accipiendum est .i. insultatiōe eum opprimit & adumbrat. ¶ Serestus.) Serestos duos intelligamus, vnū in castris: & vnū cū Aenea. Nam Troiani nondū erupere de castris, vt intelligamus eū quem supra dixit. Ergo duo sunt, nec mirū, cū ipse dixerit quod exēplo esse possit, Assaraciq; duo. ¶ Lecta refert.) Proprie dixit, nā spolia quæ aptant trophæis, legi dicuntur .i. eligi. ¶ Trophęū.) Declinatio latina est: vnde penultima habebit accentū, in numero plurali, quia trophęa dicimus sicut Gręci, nec aliquid inde mutilamus, erit in antepenultima accentus, sicut apud Græcos.

re nonnunquam pro veris falsa. sed certus author & nunci⁹ ad Aeneam fideliter venit tanta maturitate, vt ipsam quoq; famā celeriter pręuerteret, addebat ille nuncius. ¶ Tenui discrimine.) Hoc est inter ipsos & mortē modicum remansit, te morę discrimē. ¶ Tempus versis fuisse.) Tempus esse suggerebat, quo versis suis Aeneas idem subuenire debuisset, bene temperauit versis tēpus succurrere, quasi qui suadebat subueniendum, vt esset metus & spes. facile enim extingui possent, si nullus succurreret vt pote versis, facile vero euadere interueniente maturo auxilio, cum non ad plenum fuerint superati. ¶ Proxima quęq; metit g.) Quid faceret, qui properabat ad suos? cui dictum fuerat subueniendi tempus vrgere, & hostibus in medio positis transire nō poterat: quæ igitur proxima fuerāt, metit gladio. Metere dicimus secare falcibus segetem, quę cum abscinditur, non resistit, & ferro tota facile subiecta est, & iste cædebat medios non occidendi affectu, cum properabat: sed ardore transeundi, idcirco addidit, latumq; per agmen ardēs limitem agit ferro. Quantę fuit virtutis pro infinita bellantium latitudine aperire cæsorum funerib⁹ viam, & incolumem trāsire per medios? ¶ Te Turne superbum.) Occidendus fuit ante omnes, qui illo tempore causas tanti doloris influxerat bene positum, quęrens, cum enim inter plurima, qđ magis necessarium est, quęritur, negliguntur cętera, & remouentur in partem, vt ad id perueniatur inuestigando & scrutando, qđ necessitatem inquisitionis inuexit. Quęrebat igitur Turnum occisi Pallantis causa, & hunc de nouo, hoc est exquisito supplicij genere cupiebat inuenire. ¶ Pallas, Euander in ipsis Om.) Voluebat Aeneas omnia in animo suo: ante eius oculos stabant vniuersa. Primus Pallas, quem bellis immaturum miserrimus crediderat pater, ætas adolescentis & spes, vel quod vnicus fuit. Euander pater, scilicet orbatus filio, pater in occidua ętate deceptus, beneuol⁹ hospes, humanus, vtilis, commodus largitor auxiliorum: in dando facilis, in prouidendo pręcipuus, mensę quas aduena primos sic adijt, dextręq; datæ, communicatio mensarum, quas ei exhibuit in Herculeis sacris, quas adijt primus, ad quas venit incognitus, quibusq; aduena cum veniret, exceptus est. Horum quanta religio, quantum mensis cęteris potior, quantum reuerentia humanitas hominis & dei pręsentis testimonium duplicauerat? iunctarū etiā dexterarū fides, iura intę societatis amicitiæq; difficultate suscepta? Hęc oīa diuisit, ne continuata fœdarent dictionis ornatū, & interposuit, in ipsis omnia sunt oculis: nos hoc ipsum ponimus in capite, vt ordinatio illustriorem faciat intellectum, hoc modo, in ipsis oīa sunt oculis, Pallas, Euander, mensę, dextręq; datę: vt hęc sunt oīa, quę ille ponebat ante oculos suos, & pro pręsentib⁹ recensebat. ¶ Sulmone creatos Quattuor.) Sulmonis filios quattuor, & Vfentis totidē, hoc est quattuor, sicut viui fuerant, rapuit. in octo hominibus non adductis, sed raptis, quanta Aeneę virtus ostenditur? quantū obsequium, propter honorandā memoriam mortui? hoc idcirco faciebat, vt hostiū nece manes placaret occisi, & captiuorum sanguine regis filij perfunderet flāmas. ¶ Inde magno pcul.) Postea q̄ illos rapuit viuos, hastā misit in Magonē: sed cū illa altior euaderet, ille per astutiā humiliorem se fecit, & superuolāte iaculo ictum, quē fuerat excepturus, euasit. ¶ Et genua amplectens ef. t. su.) Et cum transmissa hasta Aeneam in totum euadere non potuisset, ad genua eius cum huiusmodi precē confugit. ¶ Per patrios manes.) Duo deprecatiōis commoda tenuit, patris memoriam, & spem, filij surgentis, alterum, quod consecratum esse apud Aeneam debuit pium, petiturus autem pro se etiam filij sui nexuit causam, propter quem viuere cupiebat, recte similibus personis

DONATVS.

¶ Nec iam fama mali.) Hoc malum non fama, quæ solet nunciare

personis principia petitionis induxit, si peperceris, inquit, mihi fer uabis me & filium meum, perindeq; non vnum, sed duos. Ecce rogabat eum, cui filius esset, & nosset quomodo posset exorari detrimentum, si filius perderet patrem: vel quid boni, si liberari meruisset. Verum ne solae preces impetratione obtinere non possent, pro mittit & praemium. Est domus alta.) Hoc est locuples & magnarum diuitiarum: magna ars dicendi, vt promissurus pretium pro conseruatione sanguinis sui primo in loco ostenderet esse docendi substantiam. frustra enim promittitur, vbi non suppetit, quod impendi possit, aut debeat in eo ipso, cum dici potuisset, sed non tanta facultatum copia est, quae redemptionem congrua largitione possit implere, addidit. Iacent penitus de.) Et obrutum dixit, vt magnam materiae ostenderet copiam, & ab arte duxit laudem, vt pulcherrimum demonstraret. Sunt auri pondera. s. Infe.) Hoc est in speciebus & massis, de modo ac pondere mihi dixit, vt generalitas tantum coniecturae tribueret, quantum forsitan deposita non haberent. Non hic victoria Teucrum.) Rationabilis persuasio & complexa omnes partes, quae ad optatos possent exitus prouocare. prima humanitatis fuit, sequens, quae spondetet ex diuitijs affluentibus commodum, quid ergo, si parcere, & sumere incommodum fuit: occurrit deprecans & ait, victoria tua non vnius nece cõficietur, nec in vno consistunt, quae e diuerso metuenda sunt. Dixerat.) Finem ille suis precibus fecerat. Aeneas contra.) Cum dicit, contra, ostendit, non esse preces rogantis admissas. Argenti atq; auri me.) Admiranda responsio pro persona eius qui eo tempore nulli decreuerat esse parcendum, propter Pallantis viuonem, & commodum victoriae suae. Illud enim, quod promittebatur, ad victores cum ipsa victoria erat transiturum, proinde sic incipit, diuitias tuas parce liberis tuis, hoc serua. inde enim parci dicuntur, qui non multum erogant, quia, quod habuerint seruant, nam & salem parcum Virgilius idem dixit alio loco, quia tradita sibi custodit, ait enim, Vt parco sale contingunt, hyemiq; reponunt. Belli commercia Turnus.) Humanitatem, inquit, poscis, quae inter partes solet aliquando praestari: sed istam mihi tuus ille sustulit Turnus, & inhumanitatem plenam morte Pallantis docuit, sequire non erat meum, sed huit misereri promptissimum mihi, sed magisterio partis vestrae didici, quod mihi non dedit natura nascenti: factus sum, quod non eram, & in contrarium est, quod aliquando praestabam. Hoc patris Anchisae.) Magis hoc factum placebit manibus patris mei, placebit & filio. Ex hoc enim facto ad vtrunq; pertenit gratia, si orbitas Euandri vindicetur, & interitus Pallantis. Sic fatus galeam laeua tenet.) Vbicunq; ponit ensem vsq; ad capulum in corpus hominis versum, tractum significat facientem. Nec procul Aemonides.) Non longe a Mago Aemonides apparuit, quem dicit Phoebi & Triuiae fuisse sacerdotem, quem quis esset prodebat habitus capitis, vittas quippe gestabat, quas non nisi sacerdotes habere consueuerunt, fuit idem etiã armis & veste conspicuus. Quem congressus ait. c.) Exagitatum & lapsum immolauit, pulchre non occisum sed immolatum dixit alludens ex officio a nomine sacerdotis. Ingentiq; v. te.) Quia dixit Aeneam super ipsum constitisse, dixit iacentis corpus percussoris sui vmbra contectum. Arma Serestus Lecta re.) Ecce si arma, inquit, sustulit Serestus non cupiditate quaestus, sed vt armati bellorum deo tropaea ostentatione sacraret: vtpote quia supra dictum est. Totus collucens veste atq; insignibus armis, perindeq; digna, quae viderentur in templo, atq; ita temerarius, qui immemor officij sui Apollinem Dianamq; deserens, processit in campũ, morte poenas exoluit, & templum dei bellatoris sui ex spolijs ornauit.

ASCENSIVS.

Nec iam fama mali.) Docet quomodo Aeneas audita morte Pallantis & fuga suorum acceleraut obuios quosq; interimens, in quorum mortis commemoratione aliquantisper immoratur poeta. Dona autem sunt verba. Metit sicut qui metit facile secat segetes & obstantia mouet: sic Aeneas facile caedebat qui obstabant. Quatuor Sulmone creatos: mira virtus hominis qui tanta facilitate tot viuentes hostes rapiat. Haec ille. Ordo est, Nec iã fama. i. rumor incertus tanti mali: sed author. i. nuncius certior aduolat Aeneae. i. ad Aeneam suos. s. Aeneae socios esse sup. in tenui. i. modico discrimine. i. differentia & distantia mortis. & tempus sup. esse, succurrere pro succurrendi: Teucris versis. s. in fuga, & ita ipse metit, id est quasi metens falce herbas interficat & amputat proxima queq;. i. quaecunq; proxima erant aut prima occurrebant, & ipse ardens. i. furore excandescens & caede feruens agit ferro limitem latum per agmen. i. hostium quaerens o Turne te superbum. i. superbientem: noua. i. insolita & magna caede. s. Pallantis. Pallas. Euander mensae quas ipse aduena. i. cum adueniret adiit tunc primus, & dextrae. s. amicitiae & fidei datae. s. Euandro & ab eo receptae: oia. s. haec sunt in oculis videlicet Aeneae. i. haec oia considerat & animo cõplectitur. Ipse capit in huiusmodi ardore: quatuor iuuenes creatos Sulmone, & totidem quos Vfens educat. i. tollit hoc est et quatuor filios Vfentis: capit dicit viuentes. i. viuos non occidens adhuc eos quos. i. ideo vt eos immolet, vmbris. i. manibus praecipue Pallantis inferias. i. vt sint sacra mortuorum, & sup. quorum. s. vt corũ hoc est vt perfundat, flammas rogi. i. pyrae incensae, in qua Pallas concremabitur, sanguine captiuo. i. captiuorũ. Inde. i. deinde ipse contenderat mago. i. in Magum virũ illum procul. i. de longe hastam infensam. i. valde offensam aut inferentem vim. Ille. s. Magus vi dens hastam venientẽ subit. i. subinfert se ac appropriat sub hastã: astu. i. fraude & versutia, ac hasta tremebunda: ex forti. s. impulsa supuolat. i. volat supra ipsum nec contingit: & ipse Magus supplex amplectens genua in qbus. s. sedes misericordiae est, affatur. s. Aeneã talia. Ego precor te per manes patrios. i. patris tui Anchisae. vnde laus est Aeneae q; hostes de eo solliciti ipsius genus didicerant, & p spes Iuli surgentis. s. ad gloriam & imperium, vt sup. serues nato. i. filio vnico & patri. s. mihi hanc animam. s. meã qua ablata et filius pre dolore moriturus est, domus alta est sup. mihi Talenta. i. magna pondera: argenti caelati. i. sculpti vt in poculis iacent. s. mihi de fossa penitus. i. pene intus in hac. s. alta domo: & pondera auri facti. i. vt facti aut execrabilis (sicut in tertio, Auri sacra fames) & infecti. i. nondum effigiati nec signati victoria Teucrũ. i. Teucrorum non vertitur. i. immutatur nec transfertur hic. i. in hoc re, hoc est si me saluas vna anima. i. vnius hominis vita: non dabit tanta discrimina. i. tantas differentias vt ea salua victi venseruntur: quia ea extincta victores sint. Dixerat. s. Magus, cui Aeneas reddit contra. i. respondet talia, parce. i. conserua tuis natis. i. liberis talẽta argẽti & auri, quae tu memoras multa. Turnus sustulit prior ista. i. huiusmodi cõmercia belli, vt. s. caput auro redimas: vbi ille & vitã & aureum balteũ abstulit Pallanti iam tum Pallante perempto. i. simul ac Pallanta interemit, Manes patris Anchisae sup. sentiunt hoc. i. vt similiter faciã, & Iulus sentit hoc, ipse fatus sic tenet galeã laeua: atq; addit ensem capulo tenus. i. vsq; ad capulum. i. manubrium quo capitur sup. in ceruice reflexa. i. incuruata orantis. s. magi. Nec, procul sup. abest. Aemonides vir ille sacerdos Phoebi. i. Apollinis & Triuiae. i. Dianae cui infula & fascia redimibat tempora. i. coronam capitis: vitta sacra. i. sacerdoti consecrata: adest inquam: collucens totus veste. s. insignibus albis quem. s. Aemonidem Aeneas congressus. i. congrediens, ipse agit. i. fugat & persequitur: campo, & quem immolet supstans lapsum. i. stans super lapsum, & tegit. s. cadauer eius ingenti vmbra. s. sui, inclinãs se ex aduerso solis super eum collucẽtem, vt dictum est, Serestus. i. Troianus alter ab eo, q in castris adhuc erat verum non Serestus, sed Segestus dictus est in castris esse, refert humeris arma. s. illa insignia lecta. i. collecta tropheum. i. in tropheum & vt sospẽdat tropheum tibi o gradiue. i. Mars. Nam Thracum lingua, gradiuus dicitur.

SERVIVS.

Instaurant acies Vulcani stirpe creatus
Caeculus, & veniens Marsorum montibus Vmbro.
Dardanides contra furit, Anxuris ense sinistram,
Et totum clypei ferro deiecerat orbem,
Dixerat ille aliquid magnum, vimq; affore verbo
Crediderat, caeloq; animum fortasse ferebat,
Canitiemq; sibi, & longos promiserat annos.
Tarquitus exultans contra fulgentibus armis,
Syluicolae Fauno Dryope quem nympha crearat,

Instaurat acies Vulcani stirpe creatus Caeculus.) κατὰ τὸ σιωπώμενον. Nam ante fusas accipimus, ex eo quod dixit Instaurant. Vulcani stirpe creatus.) Notandũ stirpem de patre dictũ, cũ semp de longa generis significatione dicatur. Dardanides.) Patronymicũ a maioribus. Dixerat ille aliquid magnum.) Prouerbialiter dictum est, ac si diceret, nõ mirum sic occisum esse eum, qui sibi plurimum arrogabat. Caeloq; animum fortasse ferebat.) Forte exequauerat caelo, vt de Aenea, Drances qbus coelo te laudibus aequẽ. Syluicolae Fauno Dryope quem nympha creauit.) Faunus hoc loco quidã rusticus intelligendus est: non deus, sicut supra Anxyrus, quem legimus Ioue nonnulli etiam nympham nõ deam volunt, sed Graecae sponsam

Obuius ardenti sese obtulit: ille reducta
Loricam clypeiq́; ingens onus, impedit hasta.
Tum caput orantis nequicquam, & multa parantis
Dicere, deturbat terræ, truncumq́; repente
Prouoluens, super hæc inimico pectore fatur.
Istic nunc metuende iace: non te optima mater
Condet humi, patrio'ue onerabit membra sepulchro:
Alitibus linquere feris: aut gurgite mersum
Vnda feret, piscesq́; impasti vulnera lambent.
[Protinus Anthæū, & Lycā, pria agmina Turni, POE.
Persequitur, fortemq́; Numam, fuluumq́; Camertem
Magnanimo Volscente satum, ditissimus agri
Qui fuit Ausonidum, & tacitis regnauit Amyclis,
Ægæon qualis, centum cui brachia dicunt,
Centenasq́; manus, quinquaginta oribus ignem,
Pectoribusq́; arsisse: Iouis cum fulmina contra
Tot paribus streperet clypeis, tot stringeret enses.
Sic toto Æneas desæuit in æquore victor,
Vt semel intepuit mucro, quin ecce Nyphei
Quadriiuges in equos, aduersaq́; pectora tendit:
Atq; illi longe gradientem, & dira frementem
Vt videre, metu versi, retroq́; ruentes,
Effunduntq́; ducem, rapiuntq́; ad littora currus.

sam dictam, ne incredibile sit ex duobus numinibus pcreatum esse mortalem, quáquam hæc numina secundum Aristotelem aliqñ moriantur. ¶ Ille reducta.) Id est longa. vt, Interea videt Aeneas in valle reducta. Et intelligimus protenta hasta Taquiti arma esse impedita. Alij reducta, retroacta dicūt quod nō pcedit. ¶ Istic, nūc.) Sarcasmos est hostilis irrisio. Est aūt Home. versus. ἔνταυθοῖ νῦν κεῖσο μετ' ἰχθύσιν οἵ σ' ὠτειλῆσ αἷμ' ἀπολιχμήσοντ' ἀκηδέες. ¶ Patrio sepulchro.) Etiā hinc apparet Faunum hoiem fuisse. ¶ Impasti.) ita auidi, vt semper credantur impasti, sicut de Harpyis dixit, Et pallida semper Ora fame. quasi fame. ¶ Ausonidum.) Pro Ausonidarū: sicut deum pro deorum. nam Ausonidum a genere fœminino venit, vt hæc Ausonis, hæ Ausonides. Ausonidarum vero venit ab eo quod est hæc Ausonida huius Ausonidæ. ¶ Tacitis regnauit Amyclis.) Inter Caietam & Tarracinam oppidum constitutū est a Laconibus, qui comites Castoris & Pollucis fuerunt: & ab Amyclis prouinciæ Laconicæ ciuitate ei indictum nomen est Lacones. Itaq; isti cum secundum Pythagoream sectam a cæde omnium animalium abstinerent (Vnde Iuuenalis a cunctis animalibus se abstinuit) qui tanquam hominem, & ex vicinis paludibus natas serpentes occidere nefas putarent, ab iisdem interempti sunt. Vnde Amyclas tacitas dicit, id est Pythagoreas, nam Pythagorica virtus est quinquennale silentium. Est & alia expositio, Cum frequenter falso nunciarentur hostes, & inani terrore ciuitas quassaretur: lata lege cautum est, ne quis vnquam hostis nunciaret aduentum. Postea cum vere hostis veniret nullo nunciante, ex improuiso ciuitas capta est. Vnde tacitæ Amyclæ dictæ sunt, quod periere silentio. Hinc est quod ait Lucilius, Mihi necesse est loqui: nam scio Amyclas tacendo periisse. ¶ Aegæon qualis.) Ipse est & Briareus. ¶ Ignem pectoribus arsisse.) Asper dicit ignem hunc animæ, intelligendum calorem, venientem ex ferocitate, vt sit, Cum vim suæ crudelitatis efflaret. Alij ignem hunc fulminis volūt, vt sit dictum quemadmodum in primo, Illum expirantem transfixo pectore flammas. Sane notandum ignem arsisse, cum igni alia res ardeat. ¶ Sic.) Vt non vnam putares manum, nanq; ad hoc pertinet comparatio, vt intelligamus eum multitudinis vice dimicasse. ¶ Intepuit mucro.) Nimia. s. cæde. ¶ Quadriiuges.) Propter Homœoteleuton noluit dicere quadriiugos, & contulit se ad aliam declinationé, nam & quadriiuges & quadriiugos dicimus, sicut inermes & inermos, exanimes & exanimos. ¶ Atq; illi.) Equi scilicet. Nam ad superiora retulit: quod sciendum est esse vitiosum, interposuit enim Aduersaq; pectora. ¶ Longe gradientem.) Longis gradibus incedentem: & est militaris incessus.

DONATVS.

¶ Instaurant acies.) Duo isti, cum viderent Aeneam sic sæuire, in multorum necem instaurabant acies, quæ fuerant Aenea turbante confusæ. ¶ Dardanides contra. s.) Quis enim non moueretur in immensum modum Iri ubuiam nixibus suis? ¶ Anxuris ense finistram.) Aeneas hoc viso, cum fureret, Anxuris finistram manum amputauit gladio, quæ abscissa cum ipso, quod gestabat, concidit scuto. ¶ Dixerat ille aliquid ma.) Reprehendit hunc Virgilius, quia contra conditionem generis humani, quod futurorum est nesciū, fidebat promissi spe: sibiq; cessurum effectum credebat, quod ad caniciem & longos annos peruenire potuisset. In eo autem ad cœlum ferebat animos, ꝙ solus esset maiore senectute victurus. ¶ Tarquitus exultans contra.) Huius nomen dixit, & genus, & quemadmodum ingentem animū gerens, sese obtulit ardenti, quasi Aeneā certamine superaturus. ¶ Ille reducta Loricam.) Clypeo & lorica impedientibus, omne cum corpus hostile ferire nō posset. ¶ Tum caput ornantis nequicquam.) Caput ornantis frustra & parantem multa

multa addere, conuersa intentione sua prouoluit terræ, & truncum reddidit. ¶ Super hęc inimico pectore fatur.) Expressit irati personam: nam illum perdito capite prouoluit, hoc est impulit, quasi casurus non esset, addidit & verba post factum, qualia furens promere debuit, & victor inimicus effundere, breuiter dicit. ¶ Istic nunc metuende iace.) Sic, inquit, iacere meruisti, qui te talem arbitratus es, vt timeri debuisses. ¶ Non te op. m. Cō. h.) Meruisti, inquit, capitis supplicium, erit tibi alia pœna, post mortem funus tuum non prosequetur mater tua, nec humabit exanimé, nec sociabit ossibus patriis pater, hæc addidit & alia, quæ ista sint, dicit. Alitibus linquere feris, cum, inquit, terra nulla te contexerit, aues te feræ cōsument, aut si in gurgitem fueris mersus non latebis, portabit te quippe vnda sublimem, & piscium famem opportuna pda satiabis. ¶ Protinus Anthæum.) Nō Anthęus & Lychas soli primi, hoc est virtute præstantes fuerunt in Turni exercitu, sed & cæteri, quos postea nominauit, & tamen cum ad Aeneam venissent, virtuti eius armisq; cesserunt, denique persequebatur eos hoc quod dixit, persequitur, nō ad vnum sed ad omnes pertinet, vt illorum neminem viuū dimisisse videatur. ¶ Aegęon qualis.) Morem suū etiam hoc loco poeta seruauit, vt eius, quod incredibile fuerat & fabulosum, non se proferret authorem. Qualis, inquit, Aegęon fuisse perhibetur, quem dicunt centum brachia habuisse, & totidem manus, brachia & manus, non vnum idemq; significant, nam brachia vult esse ab humeris vsq; ad eam partem, quę in digitos diuiditur manus vero digitos ipsos. Ora quoq; quinquaginta, acer omnibus solitum incēdia mittere, arsisse auté quinquaginta pectoribus Iouis incendiis, cū contra contenderet. Quinquaginta gladiis & scutis. quinquaginta, quod dixit, ad omnia pertinet. Proinde non semel accipiendum est, vt sit, Aegæon qualis, centum cui brachia dicunt, Centenasq; manus dicunt, quinquaginta oribus ignem dicunt, pectoribusq; arsisse dicunt, atq; tot paribus clypeis, gladiisq; contra Iouis fulmina certasse dicunt. ¶ Sic toto Aeneas desæuit in æquore victor, Vt semel intepuit mucro.) Completa est parabola per Aeneę personam, dum dicit eum sic in hostes sęuisse per campos, & in tanta multitudine extitisse victorem, quasi habuisset centum brachia, & manus centum, gladios quinquaginta, & scuta quinquaginta, & ignem, quo cunctos incenderet. Tantum autem cęsorum asseruit numerum recidisse, vt gladius eius sanguinis calore tepuisset. ¶ Quin ecce Nyphęi.) In equos Nyphęi aduersa tendit brachia. s. vt hunc cum equis appeteret. ¶ Atq; illi longe gra.) Equi, inquit, vt Aeneam viderunt sic frementé, vt nihil ei posset obstare, quāuis essent muta animalia, longe intellexerunt eius vim se ferre non posse, qua causa fugerunt ad littora effuso domino, effusum intelligere debemus etiam occisum, quia de nece eius perfecta nihil dictum est.

ASCENSIVS.

¶ Instaurat, &c.) Prosequitur reliquam Aeneę potissimum virtutem. Solum autem hoc habemus Donati, Caniciemq; sibi irridet qui futurorum scientię confidunt Metuende, qui te metuendum arbitratus es. ¶ Ordo igitur est. Cęculus creatus stirpe, id est de genere, immo vt iactabat de semine Vulcani, & Vmbro veniés, id est qui venerat tempus pro tempore a montibus Marsorum. s. populorum in Italia olim instaurant. i. reficiūt & in statum priorem redigunt: acies scilicet fusas ab Aenea, aut locus eius, Dardanides. i. nepos (accipiendo pro omni descendente a Dardano) Dardani scilicet Aeneas, furit contra. i. ęcontrario: & deiecerat ense. i. gladio sinistram. s. manum, Anxuris. i. illius viri: & deiecerat ferro totum orbé clypei. Ille. s. Anxur dixerat aliquid magnum. i. magnificū, & crediderat vim. i. efficaciā afferri verbo, & ferebat. i. efferebat & extollebat fortasse cœlo. i. ad cœlum vsq; animū, & pro- Ordo.

miserat

miserat sibi caniciem, & longos annos cum.s.inter dicendum, & cogitandum traiceretur, quo facto monet nos poeta iactantiæ fugere vitiū, & fragilitatis humanæ memores facit. Tarquitus exultans contra.i.ex aduerso contra Æneam: armis fulgentibus: quē.s. Tarquitum Dryope nympha crearat.i.procreauerat Fauno syluicolæ.i.syluas colenti, obtulit sese ardenti, obtulit dico eatsiens obuius.i.obuiam veniens Æneæ ardenti, ille.s.ardens Æneas impetit, impetuosè petit loricam & ingens onus clypei, aut impedit hasta reducta.i.longa. Tum.i.deinde deturbat terræ.i.ad terram caput.s.Tarquiti, orantis nequicq̃.i.frustra multa, & parantis dicere multa, & ipse prouoluens.i.porro voluens truncum tepentem.i.semicalidū, fatur hæc sup.i.super pectore inimico.i.hostili animo: aut fatur super pectore inimico.s.Tarquiti, sicut gemina super arbore sidunt & fronde super viridi. O metuende.i.qui te metuendū putabas iace nunc istic: mater optima non condet te humi ve pro vel non onerabit.i.accumulabit membra.s.tua sepulchro patrio.i. aut in patria aut patris tui, vt Faunus mortalis intelligatur secundum Ser. sed videor mihi pso hoc nescio quid argutius intelligere, nam ex Fauno deo & nympha procreatum dixit, poeta ex persona sua quæ res Æneam latuit. non enim tam plus in deorum progeniem petulantius insultasset: vnde vt eum ex mortalibus creatū se putare doceat, dicit eum sepeliendum sepulchro patris. Tu linquere.i.linqueris. pe. longa in futuro indicatiui verbi passiui: feris alitibus aut alitibus ferisq̃ scilicet terrestribus, aut vnda feret te mersum gurgite scilicet vasto. & pisces impasti.i.famelici & ieiuni lambent vulnera scilicet tua: Æneas persequitur protinus.i.continuo post stragem Tarquiti, Antheum, & Lycham, prima agmina Turni.i.qui sustentabant prima agmina, & Numam fortem & Camertem fuluum, satum.i.progenitum magnanimo Volscēte. Qui fuit ditissimus Ausonidū pro ausonidarum agri. Alter genitiuus: vtpote pluralis, regitur ex natura gradus, alter ex natura vocabuli, & qui regnauit Amyclis tacitis.i.sectam Pythagoream tenentibus ob quam perierunt. Qualis.i.qualiter Ægæon.s. Gigas alio vocabulo Briareus dictus cui scilicet Ægæoni dicunt supp. fuisse centum brachia & manus centenas.i.centum & cui dicunt ignē.i. animæ calorem vehementem arsisse quinquaginta oribus & quinquaginta pectoribus sup. desæuit tunc cū streperet.i.strepitum faceret, tot paribus clypeis, & cum stringeret.i.euaginaret, tot enses, contra arma Iouis.i.fulmina in bello giganteo, sic Aeneas victor desæuit.i.multum sæuit in toto æquore, vt.i.postq̃ mucro.s.eius: intepuit semel, sanguine.i.postq̃ semel concitatus est ad irā quin.i. quinimo: ecce.q.d. derepente, ipse Aeneas tendit in equos quadriiugos: & in pectora aduersa. Atq; pro &, vt.i.postq̃ illi.s.equi videre longe.i.de longe Æneam sup. gradientem, & frementē dira.i. dire versi, & retro ruentes metu.i.præ timore: effundunt ducē.s. Niphæum & rapiunt currus ad littora.s.Tyberina.

Interea biiugis infert se Lucagus albis
In medios, fraterq; Liger, sed frater habenis
Flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
Haud tulit Aeneas tanto feruore furenteis.
Irruit, aduersaq; ingens apparuit hasta.
Cui Liger.
[Nō Diomedis equos, nō currū cernis Achillis, LIG.
Aut Phrygiæ campos: nunc belli finis, & æui
His dabitur terris. [Vesano talia late POETA
Dicta volant Ligeri: sed non & Troius heros
Dicta parat contra, iaculum nam torquet in hostem
Lucagus vt pronus pendens in verbera telo
Admonuit biiugos, proiecto dum pede læuo
Aptat se pugnæ, subit oras hasta per imas
Fulgentis clypei, tum læuum perforat inguen.
Excussus curru moribundus voluitur aruis:
Quem pius Aeneas dictis affatur amaris.
[Lucage nulla tuos currus fuga segnis equorum ÆNE.
Prodidit, aut vanæ vertere ex hostis vmbræ:
Ipse rotis saliens iuga deseris. [hæc ita fatus, POE.
Arripuit biiugos, frater tendebat inermes
Infelix palmas: curru delapsus eodem,
[Per te, per qui te talem genuere parentes, LIGER.
Vir Troiane sine hanc animam, & miserere precantis.
[Pluribus oranti Aeneas haud talia dudum POE.
Dicta dabas: [morere & fratrē ne desere frater. ÆNE.
[Tum latebras animæ pectus mucrone recludit. POE.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquæ, vel turbinis atri
More furens: tandem erumpunt, & castra relinquunt,
Ascanius puer, & nequicquam obsessa iuuentus.

SERVIVS.

(Biiugis.) Erit nominatiuus hic biiugus: nā biiugibus faceret, si esset tertiæ formæ, ab eo quod est hic biiugis huius biiugis. (Non Diomedis equos, nec currum cernis Achillis.) Duos obiicit, a quibus est victus Aeneas nec tamē vsquequaq;, nam eorum impetus euitauit. (Dicta parat.) Potest legi, Edicta parat contra. (Pronus.) Pendens. Pronus nomen est. nam & comparatur, vt pronior. Si autem participium esset, fieret vitiosa locutio sine interpositione coniunctionis. (Proiecto.) Extento. Vt, Proiectaq; saxa Pachini. (Lucage nulla tuos currus fuga segnis equorum Prodidit, aut vanæ vertere ex hostibus vmbræ.) Hæc allocutio contraria est superiori. hoc.n. continet, Obiecisti mihi quod sim, & a Diomede & ab Achille conuersus in fugā. Tu vero Lucage nec equorū tarditas pdidit: quod mihi cōtigit cum a Diomede occisus est Pādarus, qui in eodē curru dimicabat, nec aliqua vmbra equi tui sunt territi. quod factum sæpius in Homero legitur: sicut paulo post, Turnū cogit imago Bella deserere. Potest tamen & ad illud referri, quo tempore eum ab Achille nube caua Neptun[us] eripuit, vt in quinto cōmemoratus. (Ipse rotis saliens.) Sarcasmos est: nā per irrisionē dictum est. Ille.n. vulneratus ceciderat. (Curru.) A parte totum. (Sine.) Permitte, relinque, parere, & συγχώρησον. (Latebras animæ pectus.) Diffinitio pectoris. (Edebat.) Quasi ad spectaculū. Vnde & munerū editores vocant.

DONATVS.

(Interea biiugis.) Interea significat ad alia transitum, vt continuatio interrupta narrantis, legentis tædium releuet, remoueatq; ex varietate fastidium, & alia similiter propter hanc causam inuenta sunt, vt velut quandam nouitatem narrationis inducant, biiugis albis, inquit, Lucagus, & eius frater Liger vno curru vecti sese intulerunt, hoc est ingesserunt se Aeneæ. Exposuit autem ipse quid officij singuli gererent in curru constituti. Liger, inquit, regebat equos, Lucagus autem pugnabat. (Haud tulit Aene.) Æneas istos impune sæuientes pati non potuit. tanta enim fiducia veniebant, vt sicuti supra dictū est, mediis sese inserere hostibus non timerent. (Irruit, aduersaq; in.) Quod dixit irruit, celeritatem facti significat, deniq; consecutum est, apparuit. mox enim vt irruit, apparuit, nam repentinum & insperatū fuit, quod Aeneas effecerat, cōtenta quippe hasta ingens ipse gestator subitus ante biiugos stetit. (Cui Liger. Non Diomedis equos.) Ter intelligēdum, quod supra dictum est, cernis, vt sit, non Diomedis equos cernis, aut Achillis currus cernis, aut Phrygiæ campos cernis. (Nunc belli finis, & æui.) Elegit eorum nomina, qui inter Græcos præcipui fuerant, & hæc non pro merito suo, sed iniuriose significauit, vt & illos & Aeneam obtrectatione perfunderet: quasi ipse cum equis suis esset omnibus potior, non isti, inquit, Diomedis equi se, aut Achillis, quos euadere potuisti, nec in Phrygiis campis constitutus es: & hoc pro conuitio positum, quasi in quibus nascerentur imbelles. Ecce & terrarum fecit comparationem, quasi ipsæ proferant fortes, ipsæ debiles faciant, & melius, inquit, factū est, vt nobis occurreres, vt salus tua simul cum isto bello terminum sumat. (Vesano talia la.) Huiusmodi verba Liger fundebat Vesana mente, vtpote qui iam fatis vltimus trahebatur in mortem. (Sed non & Troius heros.) Sed iaculū parauit, nec voluit referre conuitia, quæ animum lacerare non vitæ discrimen inferre potuissent: sed hastam iecit, quæ ipsum hoiem cū suis verbis extingueret, cōpleuit sapientis bellatoris laudē: qui illo tēpore atq; illo loco non ventosis verbis sed ferro debuit, & nec operā hosti dare. (Lucagus vt pronus.) Lucagus, qui pugnandi tenebat officiū, dū equos admonere nititur telo, & sese ad certamen habitu speciosio componit, dum vnum pedem reducit, alterum porrigit, læuo inguine sub imas clypei partes ictū hastæ eius excepit. (Excussus curru moribundus.)

ribundus.) Nam quomodo potuit eximi curru, qui fulmineo ictu fuerat petitus, nisi inde illum vis facti excuteret morientem? iacit autem moribundus in campo, qui superbia ferebatur in curru. ℣ Quem pius Æneas.) Ecce consilium viri fortis confecto certamine & vnius interim procurata morte ipse quoq; amaris vsus est verbis, egressus præter pietatis suæ modestiam, cum iniuriosis vocibus esset prouocatus: tractatus etiam ꝙ etiam in hac parte præcipuus? vt illum primo peteret, quem videbat armatū. Ipsius enim mortem interitus facile sequebatur: alterius, qui non arma, quibus fideret, sed habenas tenebat equorū. ℣ Lucage nulla tuos.) Loquebatur quasi cū eo, qui posset aliquid audire vel sentire post mortem, quod ipsum non imprudenter sed insultantis animo faciebat. Lucage, inquit, nihil est, ꝙ equos peccasse causeris. illi non erant segnes, nec eos aliqua fefellit imaginatio, hoc est dicere, nihil te prodidit, nisi inertia tua. ℣ Ipse rotis saliens.) Verbis suis in iocū voluit iungere dicens, eum non excussum muro sed quasi voluntate excidisse, excussum vbicunq; ponit, maiorem vim interuenisse significat, vt est illud, Excutitur, pronusq; magister voluitur in caput, describebatur enim magna fluctuum vis & æstus intolerabilis pelagi. ℣ Hæc ita fatus Arri.bi.) Aliter inermem, aliter petit armatum. vbi enim Lucagus fuit, eminus hasta pugnatum est, cum autē Liger nudatus esset fratris auxilio, ipsos equos Æneas tenuit, quibus fugiēdo ille posset euadere. ℣ Frater tendebat inertes.) Fratre occiso & cum ipsis armis superato, ac retentis equis, quorum auxilio & fuga Liger potuerat liberari, quid supererat? nisi vt ipse quoq; pœnas pro conuitiis daret: quod ipsum cum vidisset, relicto curru infelix sese conuertit ad preces, tendens supplices manus eo facilius, quia illas nulla occupauerant arma, quocirca inermi parci potuisset, nisi infelicem linguæ proteruitas decepisset. ℣ Per te, per qui te talem, &c.) Conuitia necessitas in obsequium vertit: & laudare cœpit eum cuius pauloante vituperatio dicebatur. ℣ Pluribus oranti Æneas.) Offensis quippe constitutus non potuit ad miserationem breui contextu deprecationis adduci: sed dicturus fuerat plura, Æneas vero non passus actus suos immeriti hominis multiloquio diutius detineri, occurrit necessario sermone, & quid doleret, breui elocutione testatus est. ℣ Haud talia dudum Di.d.) Preces, inquit, tuas maledicto priori damnasti, nec talem te præbuisti iandudum, vt hoc impetrare salutis tuæ beneficium merearis. ℣ Morere, & fratrem ne.d.fr.) Potius moriendū est tibi, ne fratrē deseras frater. dicet. n. ei te mortis sorte coniugi, quod aduersum me visus ocio venire potuisti. ℣ Tum latebras animæ.) Definit, quid sit pectus: in quo, inquit, anima latet, & tuta est, quo patefacto, proditur, & interempta consumitur. cum igitur hęc Æneas dixisset, omnem commotionem suam in ictu, quo Ligerum perdidit, euidenter expressit, aperiendo ingenti plaga pectus eius, animamq; fundendo. ℣ Talia per campos edebat.) Sic, inqt, Æneæ furentis actus & gesta ducebantur, sic per campos edebat funera: vt torrentis sæuiunt vndæ, vt turbinibus mos est, cum immenso furore raptantur. ℣ Tandem erumpunt, & castra.r.) Ecce quantum valuit Æneæ præsentia, quantam fiduciam dedit obsessis illius aduentus, non iam parietibus detinetur, non clausos sese patiuntur vlterius, exeunt tandem, & relictis castris vno impetu omnes feruntur in campum, arbitrantes proculdubio Æneæ præsentiam meliorem partem obtinere castrorum, & melius tutos fore in aperto campi, & ꝙ si parietibus tenerentur, & vallo. Huius viri tanta fiducia ducebantur, vt non solum iuuenes hoc fecisse viderentur: verumetiam Ascanius puer, quos omnes frustra obsederant Rutuli.

ASCENSIVS.

℣ Interea biiugis, &c.) Subinfert stragem Ligeris & Lucagi qui post vanam iactantiā ab Ænea quoq; prosternuntur: additq; Teucrorum ex castris suis tandem eruptionem: vnde Donatus, Achillē & Diomedem non vult laudare, sed illos cum Ænea deprimit in Phrygiis. q.d. in quibus versabantur imbelles. Non di.p. nam prudens non norat lingua: sed manu vtendū in bello. Hæc ille. ℣ Ordo est. Lucagus infert se in medios .s. pugnātium biiugis .s. equis albis: & Liger frater .s. eius supp. infert etiam se, sed frater .s. Liger flectit equos habenis .i. aurigandi fungitur officio: & Lucagus acer .i. strenuus bellator rotat .i. circūagit ensem strictum .i. nudatum: Æneas haud tulit .i. non est perpessus sup. eos furentes tanto feruore, & irruit supp. in eos & apparuit .i. conspectus est eis hasta aduersa .i. ex aduerso inferenda, Cui Liger sup. ait. Tu non cernis equos Diomedis: quauis a Diomede fere superatus fuisti. & non cernis currum Achillis a quo etiam licet non omnino victus fuisti: aut campos Phrygiæ e quibus .s. euasisti, sed sup. vides equos & currum corū qui te in hostili terra nunc interficient: vnde addit finis belli, & qui dabitur tibi his terris, Talia dicta volant .i. effluunt, aut effluuntur Ligeri vano .i. vaniloquo late .i. diffuse, quia vox alte loquentis longe diffunditur, sed Troius heros .s. Æneas non parat, &c. .i. etiā contra .i. in cōtrarium dicta, id est non respondet illi verbis vanis nam torquet iaculum, id est hastam quæ iaci possit in hostem .s. Lucagū. Lucagus vt .i. postquam ipse pēdens pronus in verbera: telo .i. cum iniecto: admonuit .i. instigauit: biiugos scilicet equos: dū ipse aptat se pugnæ, & hoc pede lęuo proiecto .i. extento: hasta .s. Ænee subit per oras .i. extremitates imas .i. inferiores, clypei fulgentis .i. deinde hasta perforat inguen .i. partem pudendam aut femur lęuum .i. sinistrū. Ipse Lucagus excussus curru voluitur moribūdus aruis .i. per arua. quem Æneas pius, id est ꝙq; pius affatur tamen dictis amaris: propter arrogantiam videlicet eius O Lucage (sed quomodo eius nomen nouit Æneas qui eum nūquam prius viderat: dicemus vel socios eum morientem suo compellasse nomine, vel ipsum pro se interpellasse noīe expresso) nulla fuga segnis equorum .i. quia equi non processerint prodidit tuos currus: vt .s. meos: aut vmbræ vanæ .i. apparitiones fantasticæ: non vertere tuos currus ex hostibus. Ipse .i. tu ipse saliens rotis .i. curru, deseris iuga .s. equorum: ipse fatus hęc arripuit biiugos .s. equos albos frater .s. Liger infelix, tendebat inermes palmas: delapsus .s. sponte ex timore tamen eodem curru .s. quo frater desiderat, tēdebat inquā palmas dicens. O vir Troiane oro sup. per te & per parentes tuos qui genuere tę talem, id est tam inclytum & victoriosum: sine .i. permitte hanc animam .s. in corpore: & miserere .s. mei precātis. Æneas sup. respondit oranti .i. orare volenti pluribus, scilicet verbis. Tu haud, id est non dabas dudum .i. pauloante: talia dicta: morere, & frater ne desere, id est ne deseras fratrem .s. Lucagum: tum, id est deinde postquam sic locutus erat. recludit, id est aperit latebras animæ .s. pectus mucrone, scilicet suo. Victor Dardanius, scilicet Æneas edebat, id est exhibebat talia funera per campos furens, more aquæ torrentis: vel turbinis atri, id est densi & caliginosi. Ascanius puer: & iuuentus, scilicet cętera obsessa nequicquam .i. frustra erumpunt tandem & relinquunt castra, scilicet sua.

SERVIVS.

℣ Vt rebare.) Vt arbitrabaris verum est quod Troiani Veneris virtute nituntur: & dictum est per Ironiam, nā superfluo quidam hanc orationem simpliciter dictā volunt, vt re vera dicat Iuppiter per se nil posse Troianos, quod falsum est: adeo vt Iunonis oratio ad Ironiam, non ad simplicia verba respondeat. ℣ Nec te sententia fallit.) Hoc per Parenthesim dictum est. ℣ Viuida.) Fortis: vt, Sed bello viuida virtus. ℣ Cui Iuno summissa.) Et humilis: & quia itellexit obliqua Troianorum accusatione impugnari suum pudorem, etiā ipsa respondet oblique. ℣ Tristia.) Seuera. Terētius, Tristis seueritas inest in vultu, atq; in verbis fides. Item contra Vergilius, Furias amnemq; seuerum. ℣ Quin.) Vt non: nā affirmatiua particula est. ℣ Nunc pereat, Teucrisq; pio det sanguine pœnas. Ἀνυπόκρισις est. Nam non agit vt pereat: sed magis fauet eius saluti. Quod autē dicit pio sanguine Æneæ, eum latenter exæquat, q vbiq; inducitur cultor deorum. ℣ Ille tamen.) Quanquam moriturus est, tamen a nobis originem ducit. ℣ Nostra.) Diuina. ℣ Quartus pater.) Abauus: nec est contrarium illud, Cui Pilumnus auus. Potuit enim fieri vt & auus eius & abauus a Pilumno

Iunonem interea compellat Iuppiter vltro.
[O germana mihi, atq; eadē gratissima coniux. IVP.
Vt rebare, Venus (nec te sententia fallit)
Troianas sustentat opes, non viuida bello
Dextra viris, animusq; ferox, patiensq; pericli.
[Cui Iuno submissa, Quid, o pulcherrime cōiux POE.
[Sollicitas ægram, & tua tristia dicta timentem? IVNO
Si mihi, quæ quondam fuerat, quāq; esse decebat,
Vis in amore foret: non hoc mihi nanq; negares
Omnipotens, quin & pugnæ subducere Turnum,
Et Dauno possem incolumem seruare parenti.
Nunc pereat, Teucris pio det sanguine pœnas:
Ille tamen nostra deducit origine nomen,
Pilumnusq; illi quartus pater, & tua larga
Sæpe manu, multisq; onerauit limina donis.

[Cui rex ætherei breuiter sic fatur olympi. POETA
[Si mora præsentis leti, tempusq; caduco IVP.
Oratur iuueni, meq; hoc ita ponere sentis:
Tolle fuga Turnum, atq; instantibus eripe fatis.
Hactenus indulsisse vacat: sin altior istis
Sub precibus venia vlla latet, totumq; moueri,
Mutari've putas bellum: spes pascis inaneis.
[Cui Iuno illachrymãs: qd, si, qđ voce grauaris: POE.
[Mẽte dares! atq; hæc Turno rata vita maneret! IVP.
Nunc manet insontem grauis exitus: aut ego veri
Vana feror: quod vt o` potius formidine falsa
Ludar, & in melius tua, qui potes orsa reflectas.
[Hæc vbi dicta dedit, coelo se protinus alto POETA
Misit, agens hyemem nimbo succincta per auras:
Iliacamq; aciem, & Laurentia castra petiuit.

a Pilumno Pilumni nominarentur. ¶ Si mora præsentis leti.) Ex Iouis concessione quali arte egerit Iuno cognoscite, scilicet vt Turnus posset euadere. ¶ Caduco.) Morituro. ¶ Ponere.) Facere. Sic Lucilius Homerũ secutus, qui ait, ἄλγε' ἔθηκεν, id est fecit. ¶ Hactenus indulsisse vacat. Hic ingenti arte locutus est. nam dicendo vacat, ostẽdit supra hoc breue spatium vlterius bonam stellarum irradiationem Turni fata differre non posse. Vnde non ait indulsisse libet, sed vacat: ac si diceret vndiq; iam in mortem tenditur Turnus, hoc tantum vacat spatiũ. Hinc est quod & supra ait, Metasq; dati peruenit ad æui. ¶ Venia vlla.) Beneficium quod te sperat mereri. ¶ Quod voce grauaris, negas fato. Vox enim Iouis fatum est. Statius, Et vocem fata sequuntur. hoc autem dicit, Vtinam quæ negas voce, id est fato, mente prẽstares. Nam si Iouis vox fatum est, potest aliquid fando fati ordinẽ commutare. Grauaris autem, negas, grauiter fers. & hac elocutione non nisi per accusatiuum vtimur: vt si dicas, Aggrauor aduentum tuum, id est grauiter fero, grauor præsentiam tuam. nam & ipse sic dixit, Quæ grauaris. aliter non dicimus in hac significatione. Similiter etiam accusatiuo casu vtimur cum volumus facere absolutam elocutionem: & per gerundĳ modum aliquid dicere: vt, Petẽdum mihi est equum, codicem byrrum. Hinc Virgilius, Pacem Troiano ab rege petendum. nam, si dixeris petendus est codex: iam nõ per Gerundĳ modum, sed participaliter loqueris. ¶ Rata.) Firma, perpetua. ¶ Veri vana feror.) Sum veritatis ignara. ¶ Nimbo succincta.) Nubibus: quia præmisit Agens hyemẽ: quod nisi esset, splendorem acciperemus qui est circa corpus deorum.

DONATVS.

¶ Iunonem interea compellat Iuppiter vltro.) Cum hæc agerentur, aut hæc cerneret Iuppiter, talia Iunoni, dixit verba.) O germana mihi, Duobus vocabulis mero dei affectu venientibus compellendam Iunonem credidit Iuppiter, scilicet ꝙ vxor esset & soror. quid enim his charius, q̃ iungi cõnubio, & ratione sanguinis sociari? ¶ Vt rebare, Venus.) Non, ait, videris tibi te falli sententia tua, qua arbitraris, Venerem fouere Troianos: ipsa pugnãtes subleuat, an eorum virtus & vigilans animus, & quod in rebus gerendis est maximum, ad dissimulandos labores cõsuetudo tolerandi? ¶ Cui Iuno submissa.) Iccirco submissa, ne pro commodo animi sui fratris ac mariti mentem ab æquo & vero potuisset auertere. humilem quippe esse decet vnumquẽq;, vbi petendi beneficĳ necessitas adest, submissa tamen non corpore, sed mente, ac voce accipiendũ est, nec respexisse, quæ esset, vel apud quem verba faceret, sed quid esset peritura. Intelligebat.n. iniustum desiderium suum, & inde germanæ & coniugis fiduciam non habebat. existimabat se tantũ humilitate sermonis impetrare posse, quod petitionis suæ contemplatione mereri non poterat, cui vera obĳciantur, oculisq; subiecta. ¶ Quid o pulcherrime con. Sol. æg.) Magna subtilitas Iunonis in ipso principio, & satis artificiosa. asserit enim se anxiam ex casibus Rutulorum. & se fingit Iouem timere magis maritum q̃ fratrem: & cum ille & sororem dixisset, & coniugem, illa mariti tantummodo personam interposuit, quæ esset mulieris maximę authoritatis. Ideoq; fingit intentionem suam, vt sentiret Iuppiter, illam Rutulos fouere potuisse, nisi maritalis vigoris reuerentia ꝓhiberet. ægram, inquit, animo. & ægritudinẽ ipsam dictis tuis marite conduplicas: pulcherrimum dixit, non corpore, sed præstantem animo, & vera benignitate pectoris insignem. Debuit.n. verborum officio flectere, quem iam Troianorum videbat esse fautorem. Et tua tristia dicta, id est imperiosa. & quæ prohibentes habeant minas. meminerat.n. vt in nono libro positum est, Irim ab ipso ad se missam cum mãdatis haud mollibus, vt fauorem Rutulorum desereret. sic.n. positum nouimus aeream coelo iam Iuppiter Irim Demisit germanæ haud mollia iussa ferẽtem. Hic Turnus cedat Teucrorum moenibus altis. eo autem impetraturam se magis credebat optata, si ostenderet auxilia sua prohibentibus mariti iussionibus quieuisse. ¶ Si mihi, quæ quondam.) Blanda obiurgatio: ait.n. Si sic me amares vt soles, & hucusq;, vt fieri decuit, superioris

perioris temporis integer duraret affectus. ¶ Non hæc mihi.) Mihi cum dixit, quam dilexit antea. mihi vxori tuæ. mihi timẽti iussa tua. verum quia dici potuit, impossibilia & illicita obtinere contendis. dixit Iouem omnipotentẽ, nec hoc et Iuppiter posset obĳcerẽ. Qui enim omnipotens esse diceretur, facile debuit vxori, quæ vellet, officiose prẽstare. & quę illa cuperet, licita & illicita cõcedere. ¶ Quin & pugnæ subtu.) Ecce aperuit, quod dicebat occulte. Nisi te, inquit, timerẽ, & iussa tua reuerentia plenissima custodirem: si vincere illicitum est Turno: illum tamen & certamini subducere potui, & incolumẽ patri seruare. Quantum ponderis ex humanitate veniens hoc dictionis genus complectitur? q̃ religiosum videtur seruare filium patri? ¶ Nunc pereat,) Hoc inuidiosum est. non.n. ad hoc dixit pereat, ꝙ reuera eum vellet interire, & in eo magis concitauit inuidiam, quia dixit, Teucrisq; pio det sanguine poenas. Cũ dicit Teucros, & pio sanguine, hoc videtur sensisse, aut si hoc putatur iustum pereat innocens, & consequatur scelerati victoriam. ¶ Ille tamen nostra.) Ne indigno videretur postulare beneficium, ad ipsius quoq; Turni commendationem multa congessit. dignus est, inquit, qui habeat beneficia sua, primum nostram originem ducit, hoc est deorũ. Pilumnusq; est illi quartus pater antiqua & veteri origine. vult ostendere istius maiores a numinibus traxisse prosapiam. nam dicti fuit, quo ait nostra deducit origine nomen, vult reddere rationem subdendo filium vsq; ille quartus pater vt hæc per multos ostẽderet cucurrisse: & tua larga Sępe manu, multisq; onerauit limina donis, ornauit eum aliorum meritis, ornat & proprĳs. Ornamenta quippe maiorum frustra vnicuiq; iunguntur, nisi adĳciant propria & larga manu & multorum largitio exonerauit, ostenderunt plenum fuisse cultorem. accedẽte etiam eo, quod sæpe id fecisse videbatur. ille est enim deuotione insignis, qui feruenter & copiose obsequitur dĳs. ¶ Cui rex ætherei.) Propter moram, quæ gerundis rebus fieri non debuit, breuem orationem inducit. Sic igitur breuiter coeperat Iuppiter loqui. ¶ Si mora præsentis leti, tempusq; caduco Oratur iuueni, meq; hoc ita ponere sentis: Tolle fuga Turnum, atque instantibus eripe fatis.) Ne viderentur Iuppiter totum denegasse poscenti, concedit, quod fatorum cursum vexare non posset, vt vxoris postulata non læderet. patior, inquit, vt illum interim ingruenti iam subtrahas morti, quem caducum esse manifestum est. Caducum dicitur quicquid immaturo tempore cadit, ac deperit, vt sunt arborum fructus, quorum pars appellatur caduca, quæ in vsus hominum non venit. propterea ꝙ non adepta propriam maturitatem, prosternatur ac pereat. Inde translatum est, vt caduci dicantur homines, qui in pueritia aut iuuenta moriuntur. Hic tractat poeta dilatari posse aliquãtum hominis mortem, vitam vero perpetuam esse non posse. ait ergo, si moras vis interponi, vt aliquanto tardius cadat, qui iam fuerat periturus. ¶ Hactenus indul. va.) Id est hucusq; potest illæsa fatorum lege præstari. ¶ Sin altior istis.) Sin vero plus aliquid speras ac sub precibus tuis latet aliud, quod concedi non possit. & putas aut poni bellum posse, aut mutari pactionibus, vana duceris spe, quia fieri necesse est, quod fatis definientibus cautum est. Spẽ pascere, est quasi aliquo cibo promissis inanibus optata nutrire. ecce bonus largitor beneficĳ & moras promisit, & quemadmodum procurari possent, possibili consiliorum remedio demonstrauit, vt fuga subtraheret aliquantum, quẽ ingruentis leti premebat acerbitas. ¶ Cui Iuno illachrymans.) Prẽeuntibus verba lachrymis sic Iuno respondit. ¶ Quid si, quod voce grau.) Quantum, inquit, distat inter petitionem meam, & promissionem tuam? cur non studio tamen tuo præstatur, vt Turno rata maneat vita, hoc est firma, ac stabilis, & inconcussa radice perdurans? nisi nihil ei prodest, ꝙ rectius viuit? aut ego veri vana feror, id est nescia eorum, quę geruntur, & dispositiones tuas mendacio tegis, vt me falsa formido discrucier. & tunc in melius tua dicta conuertas, ac Turni fata lætifices. compleuit partes suas Iuno. tẽtauit omnia, & sic abscessit adhuc speraret Iouem aliquid melius pro inducta petitione facturum. ¶ Hæc vbi dicta dedit,) Vbi Iuno

vbi Iuno hæc dixit e coeli partibus descendit ad terras,& pervexit eo,vbi Troiani & Itali fuerant constituti.

ASCENSIVS.

¶ Iunonem interea compellat &c.) Interserit poeticum figmentum ne meram historiam secutus non poeta censeatur: vt decorum seruet: nam sine deorum intercessione difficile esset dissoluere nodum quomodo in tantis odijs impediri potuit Æneę cum Turno concursus quem impeditum dicit arte Iunonis, quæ falsa imagine Æneæ in nauem fugientis allexit & aduexit.De qua te hoc solum extat Dona. Submissa humilem esse decet quem necessitas p̃candi vrget.Hæc ille. Ordo autem est. Iuppiter compellat.i.allocuturus conuenit vltro.i.non requisitus cum tamen requiri debebat Iunonem.s.coniugem & sororem suam: o germana atque eadem coniux gratissima mihi: vt rebare.i.arbitrabaris (nec sententia tua fallit te.) Venus sustentat opes.i.facultates,& copias Troianas.hoc per Ironiam dicit ac si dicere velit,vides ꝙ non suffragio nec auxilio Veneris:sed propria virtute freti superēt Troiani,nam modo superiores sunt qui cum Ænea aduenerunt:atq; insuper ingruunt e castris recentes bellatores quorum vim Rutuli ferre nequibunt,nec Turnus Æneæ excandescentis:& dextra vuida.i.fortis bello.i.in bello aut ad bellum.nō sup.est viris,& animus ferox & patiens pericli.i.periculi non est viris, aut non sustentat viris opes Troianas,sed Venus quasi dicat vides ꝙ sua virtute nullo adiuti suffragio vincant.Nihil ergo Veneri imputandum est nec mihi,qui iuraui hodie,me omnibus æquum fore,tui,sup.respondit. Iuno summissa.i.humilis o pulcherrime coniux quid solicitas.i. magis solicitā facis,& tentas,aut afficis nouo cruciatu:me ægram scilicet animo quia videntem ꝙ maxime displicet: virtute scilicet Troianos superiores esse,& timentem tua dicta tristia.i.seuera & fatalem necessitatem afferentia.Si mihi foret in amore ea vis.i.vehementia, aut potentia in te, quæ fuerat quondam & quam esse decebat scilicet tunc,& nunc quoq; decet:nanq;.i.certe,aut nanq; si mihi,&c.tu omnipotens.i.cum omnipotens sis,non negares mihi hæc scilicet quæ peto,quin.i.quominus possem subducere.i.clā subtrahere pugnæ Turnum,& seruare incolumē Dauno parenti.i. patri ipsius Turni. Necesse est,vt de victoria desperet Iuno,cum non victoriam, sed salutem Turni petat,nunc scilicet quia amor noster extinctus est: nec meæ apud te quicquam possunt preces, pereat scilicet Turnus:& det Teucris poenas sanguine pio.i.suo,te pie colentis. Tamen.i.nihilominus ille deducit nomen nostra origine.i.a stirpe deorū:& Pilumnus scilicet deus est illi quartus pater,& ipse onerauit sæpe larga manu, & multis donis tua limina. Cui scilicet Iunoni eex Olympi ętherei.i.coelestis:quia sunt Olympi montes in terris,fatur sic breuiter. Si mora.i.dilatio,leti id est mortis præsentis.i.imminentis,& si tempus,id est sola temporis extensio,oratur iuueni scilicet Turno caduco.i.mortali,& caturo, licet ex deorum sit sanguine oriundus,& si sentis me ponere,id est constituere hoc ita.i.talem modū tolle.i.amoue ab oculis Æneæ, Turnum fuga,id est per fugam,atque eripe eum fatis instantibus, id est vrgentibus,vacat.i.reliquum est:& non occupatum a fatali necessitate indulsisse,id est quod indulserimus: hactenus,id est ad hanc vsq; gratiam,quæ est ei modicam moram necis concedere, sin.i.sed si vlla venia.i.gratia,& indulgentia altior,id est maioris momenti latet sub istis precibus, & si putas totum bellum,id est summam belli,hoc est finalem victoriam supp.posse moueri vel mutari, tu pascis,id est nutris, & foues spes inanes. Cui scilicet Ioui Iuno illachrymans supp.ait,quid sup.mali esset, aut iniuriæ quasi dicat nihil,aut quid sup.facere,aut dicere tibi possem quasi dicat nescio,si tu dares mente,id est nutu & voluntate.ea sup.quę grauaris sup.dare voce,id est fato,quod voce concedis,atq; si hęc vita maneret Turno.rata,id est firma,& cōstans.nunc scilicet quia fata vrgent, nec ea mutare vis grauis,id est molesta, & ignominiosa mors:manet,id est certe expectat insontē,scilicet Turnum, aut ego feror,id est ducor vana,id est inanis ac imperita: veri,id est veritatis quin,vt id est vtinam ego ludar, id est illudar & decipiar potius formidine falsa, & tu qui potes reflectas tua orsa,id est statuta fatalia exorsa, aut a parcis contexta sub ordine quo eueniant, vbi id est postquam Iuno videns scilicet Iouem immutabilem, vbi:id est postquam ipsa dedit hæc dicta,ipsa misit,id est demisit protinus,id est statim, se coelo alto,agens,id est impellens ante se hyemem.i.tempestatem uentosam,qualis in hyeme esse solet,existens succincta nimbo.i.condensa nube in cyclum collecta, & petiuit per auras & aciem Iliacam:& castra laurentia.i.laurentium populorum.

Tum dea nube caua tenuem sine viribus vmbram,
In faciem Æneæ (visu mirabile monstrum)
Dardaniis ornat telis,clypeumq; iubasq;,
Diuini assimulat capitis:dat inania verba,
Dat sine mente sonum,gressusq; effingit euntis:
Morte obita quales fama est volitare figuras,
Aut quæ sopitos deludunt somnia sensus.
At primas læta ante acies exultat imago,
Irritatq; virum telis,& voce lacessit.
Instat cui Turnus,stridentemq; eminus hastam
Conicit:illa dato vertit vestigia tergo.
Tum vero Aeneam auersum vt cedere Turnus
Credidit,atq; animo spem turbidus hausit inanem:
[Quò fugis Aeneas? thalamos ne desere pactos: TVR.
Hac dabitur dextra tellus quæsita per vndas.
[Talia vociferans sequitur,strictumq; coruscat POE.
Mucronem:nec ferre videt sua gaudia ventos.
Forte ratis celsi coniuncta crepidine saxi
Expositis stabat scalis,& ponte parato:
Qua rex Clusinis aduectus Osinius oris.
Huc sese Aeneas trepide fugientis imago
Conicit in latebras,nec Turnus segnior instat,
Exuperatq; moras,& pontes transilit altos.
Vix proram attigerat:rupit Saturnia funem,
Auulsamq; rapit reuoluta per equora nauem.
Illum autem Aeneas absentem in prælia poscit,
Obuia multa virum demittit corpora morti.
Tum leues haud vltra latebras iam quærit imago,
Sed sublime volans nubi se immiscuit atræ:

SERVIVS.

¶ Nube caua.) Erit nominatiuus hęc nubes.nam nubs non dicimus, quod ait Liuius Andronicus,qui primus edidit fabulam latinam apud nos. ¶ Iubasq;.) Propter equinā caudā, quę esse solebat in galeis, ut, Cristaq; hirsutus equina. ¶ Diuini capitis.) Hoc ex persona poetę dictum est intuentis futura.nam post mortē in numerū referetur deorū. ¶ Inania.) Nec a membris,nec a mēte venientia. ¶ Obita.) Sumpta, suscepta & completa. ¶ Exultat.) Exultare est gaudere:& per se plenū est. Nā insultare,est ieridere inimicos:& dicimus īsulto tibi:licet Sall.dixerit, Multos ab adolescētia bonos insultauerat. Quāuis possit illic alia esse significatio,multos bonos insultauerat,hoc est in ipsos impetum fecerat. ¶ Irritatq; uirū telis.) Ideo hac arte ait Iuno, & imagine decipit Turnū: qa si ei ex aperto fugam suaderet, more uiri fortis ille pręponeret mortem,cū pręsertim ipse in sequentibus dicat, Vsq; adeo ne mori miserum est? ¶ Turbidus.) Elatus, arrogātia tumēs. ¶ Tellus quæsita per undas.) Sic alibi. En agros,& quam bello Troiane petisti Hesperiam metire iacens. ¶ Vociferans sequitur.) Sequens clamabat. nam ante dixit, & sic est secutus. ¶ Nec ferre uidet sua gaudia uentos.) Prouerbium est, uenti ferunt gaudia, id est lętantur incassum. Sic supra, Sed aurę omnia discerpunt. Item, Partem menti dedit, partem uolucres dispersit in auras. ¶ Forte ratis.) Descriptio per Ecbasim facta: non enim a superioribus pendet, sed antedictis adiungitur: ut, Insula Sicanium iuxta latus. Has autem descriptiones esse raras & aptas conuenit: sicut etiam Horatius docet in arte poetica dicens, Purpureus late qui splendeat unus & alter assuitur pānus. Sunt enim ornatui. ¶ Crepidine saxi.) Crepido est abrupti saxi altitudo. Sane hoc loco Antiptosis facta est propter metrum. Coniuncta ergo crepidine,pro crepidini: sicut Hęret pede pes, ꝓ pedi. ¶ Osinius.) Ipse est quem supra Massicum dixit. Ergo (ut diximus supra) si Osinius propriū est, Massicus appellatiuum: licet possit fieri ut duo nomina unius sint, ut est Numa Pōpilius, Alexander Magnus. ¶ Clusinis oris.) Tuscię ciuitate. ¶ Transilit altos.) Hoc sermone festinantis celeritas indicatur. ¶ Rumpit Saturnia funē.) Ne dep̄henso dolo ad bellū rediret. ¶ Illum aūt Aeneas absentem

Cum Turnum medio interea fert æquore turbo.
Respicit ignarus rerum, ingratusq; salutis,
Et duplices cum voce manus ad sydera tendit.
[Omnipotens genitor, tāton me crimine dignū TVR.
Duxisti? & tales voluisti expendere pœnas?
Quò feror? vnde abii? quę me fuga? quem've reducet?
Laurentis'ne iterum muros, aut castra videbo?
Quid manus illa virum, qui me, meaq; arma secuti?
Quosq; (nefas) omnes infanda in morte reliqui?
Et nunc palantes video, gemitumq; cadentum
Accipio? quid agam? aut quæ iam satis ima dehiscat
Terra mihi? vos o potius miserescite venti,
In rupes in saxa volens vos Turnus adoro,
Ferte ratem, sæuisq; vadis immittite syrtis,
Quò neq; me Rutuli, neq; conscia fama sequatur,

absentem in prælia poscit. Sic melius, quam sicut nonnulli volunt. Vrbanus nanq; sic legit, Ille autem Æneam absentem in prælia poscit: vt, Obuia multa virum dat corpora morti. De nautis in naui inuentis intelligamus: quod non procedit. nā absens dicitur qui recedit: qđ nunc Turno congruit, non Æneæ, q interest prælijs. ⸿Medio.) Ad medium. ⸿Turbo.) Vis venti. ⸿Ignarus rerū.) Artis, per quam euaserat. ⸿Omnipotens genitor.) Duo Antonomasia pro vno pprio: vt, Tritonia Pallas. Tāton.) Pro Tanne. & constat mutilatas partes orationis accentum in eodem loco habere, in quo etiam integræ habuerunt. nam μόρια, id est minores particulæ, vt que, ve, ne, ce, quoties iunguntur alijs partibus, ante se accentum faciunt, qualislibet sit syllaba quæ præcedit, siue breuis siue lōga: vt, Musaq;, Huiusce, Illucce, Tantone, Adduce, Deduce: & hæc mutilata similiter proferūtur, scilicet sub eodem accentu. ⸿Quem've reducet? Qualem: vt, Hunc ego te Euryale aspicio? & quasi nescius sui est in tanta rerum permutatione. ⸿Laurentis ne.) Quasi deliberatio est. ⸿Quid manus illa virum?) Syllepsis per genus. nam a manu, id est multitudine, ad viros transitum fecit. ⸿Palantes video.) Intelligimus eum non longe a terris fuisse. nam quod ait supra, Medio fert æquore: vt diximus, ad medium accipiendum est. Aut quia medium dicitur omne quod est inter finem & initium: vt, Interea medium Æneas iam classe tenebat. ⸿Gemitumq; cadentum Accipio.) Hic apparet de Ænea dictum, Obuia multa virū demittit corpora morti. ⸿Ima terra.) Dolet sibi etiam infelicium vota sublata: siquidem in mari cōstitutus optare hiatum non potest terræ. Imam autem terram, prudenter dixit, quæ continet maria. ⸿Miserescite venti.) Pro petentis qualitate, nonnunquam etiam mors videtur esse miseratio, vt hoc loco. Item supra, Figite me, si qua est pietas. ⸿Adoro.) Ad vacat: & est metri causa additū. ⸿Syrtis.) Vbi arenosa sunt loca, syrtes vocantur. Ergo immittito me ad sæua vada syrtium: aut arenosa loca, aut re vera ad syrtes, id est mundi extrema, quo me nec fama comitetur.

DONATVS.

⸿Tum dea nube caua.) Inuenit Iuno consilium, quo secundum promissum Iouis Turnum e pugna subtraheret, finxit inanem hominis formam. finxit arma, qualia fuerant, quibus Æneas vtebatur. Hæc vmbra induit ornauitq; caput eius galea prorsus, vt qui eam vidisset, Æneam esse arbitraretur. dedit ei aliquantulum vocem, & si inaniter, licebat dare tamen velut viuentis hominis sonū. Quod ait in faciē Æneæ, non in similitudinem debemus accipere. ⸿Morte obita quales.) Talis illa vmbra fuerat, quales dicuntur eē post mortem, aut quales videntur dormientibus, cum sopitis sensibus elusi falluntur. cognito & probato iunxit incognitum, & qđ probari non possit. si. n. solum propter exprimendam similitudinem poneret, quod fertur esse post mortem, quid illud esset non posset intelligi, cum incolumes hoc scire non possint. sociauit huic aliud exemplum somniorum. s. quæ omnibus nota sunt. vt exinde appareat quod esse dicitur post depositam vitam. ⸿At primas læta ante acies.) Ideo lęta, ideo exultans, vt prouocaret in iracundiā Turnum. Deniq; sequitur.) Irritatq; virum telis.) Vt lætitiā hostis & exultationem voce & irritatu telorum tanquam ad veram pugnam toto Turnus animo armaretur. Irritare prorsus dicimus feras prouocare inde sumptum est, vt & homines irritari dicantur, cum in aliqui partem asperitatis vrgentur. hoc igitur agebat vmbra illa, vt Turnum non ipsa sed Aeneas prouocare videretur. ⸿Instat cui Turnus.) Sumpsit audaciam Turnus, qui tot modis fuerat prouocatus, & verum existimās hostem iecit hastam. sed hoc eminus fecit. congredi. n. cominus non audebat. ⸿Illa dato vertit.) Illa, inquit, hoc est vmbra mox in fugā versa est. ⸿Tū vero Aeneā.) Licet ante Aeneam putasset Turnus, in quem hastā miserat. tamen magis ipsum esse credidit, quem fugisse præuiderat. Illa dato vertit vestigia tergo, more, inquit, timētis in fugam versa est. Tum vero Aeneam aduersum vt cædere Turnus credidit, atq; animo spē turbidus hausit inanem. Ipse fuit varius error is sensibus Turni, vt crederet Aeneam terga vertisse. Quo factum est, vt vana spe du-

ctus

ctus superbā iret in vocē dicens. ⸿Quo fugis Aenea, thalamos ne desere pactos. Quid, inqt, fugis Aenea? expecta, vt seruata pactorum fide optatam ducas vxorē. ⸿Hac dabitur dextra.) Ego tibi mea dextra dabo terram, quā diu quæsiuisti per maria. ⸿Talia vociferans.) Clamabat, & sequebatur fugientem, gaudebat quoq; & strictū gladium portabat, vtpote paratus ad feriendum: nec intelligebat omnia hæc in ventos exire, hoc est inania esse & vacua, quę clamabat. ⸿Forte ratis celsi con.) Vmbra illa cum fugeret, habuit fortuna procurante opportunitatem nauis, quam posset ascendere, vel maxime quæ habuit substantiam pontis: nam stabat iuxta crepidinem saxi. crepidinem accipere possumus partem saxi, quæ respicit mare. Nam huic saxo colligatus fuerat funis, qui nauim tenebat. ⸿Qua rex Clusinis.) Hac naui Clusini finibus vectus aduenerat Osinius. ⸿Huc sese trepida.) Huc in nauim contendens velut Aeneæ imago trepidantis sese latebris dedit. ⸿Nec Turnus segnior instat.) Turnus in ascendendo non fuit segnis. nam superatis omnibus moris pontem tota celeritate transcendit. ⸿Vix proram attigerat.) Statim, inquit, vt Turnus nauis tetigit proram. ⸿Rupit Saturnia funem.) Quod dixit, rupit, funem, non soluit. & auulsam, inquit, non simpliciter separatam a saxo, ostendit magnam interuenisse necessitatem. Adhibenda quippe facto fuerat vis, quo citius fieret, quod fuerat necessarium, anteq̄ Turnus aduerteret inane esse quod gesserat, & rediret. vbicunque poeta posuit rumpere, ostendit maiorem necessitatem. denique ait in libro tertio, Atque ab littore funem rumpite, ne interueniente soluendorum vinculorum mora manibus Cyclopum nauigia tenerentur. item cum fugam Caci in octauo libro describeret, ait, ruptisq; immane catenis deiecit saxum. si enim soluere voluisset velocitate præuentus Herculis, pœnas facilius daret, si speluncæ occuparetur ingressus. tale est & rapit. nam & hoc quoq; celeritatem facti significat. si enim paulatim nauis in altum duceretur, & ascendendi & exibendi reperisse Turnus remedium posset. Nunc rapta est, vt ante in altum perueniret, quam sentiretur nexibus libera, quasi inhæsisset saxo, sic dixit auulsam. auellitur enim quod sine vi non potest separari. ⸿Illum autem Aeneas.) Verus Aeneas absentem ignorans Turnum quærebat, & petebat in prælia. ⸿Obuia multa virum.) Cum quęreret Turnum, quicunque illi obuiam fuerunt, morti sunt traditi. ⸿Tum leuis haud vltra.) Leuis vmbra, quæ Aeneam simulauerat fugientem, completo eo, quod fuerat necessarium, vlterius latebras non quęsijt: sed se nubibus miscuit & eo, vnde venerat, remeauit. ⸿Cum Turnum medio.) Interea commotum pelagus Turbine trahebat longius Turnum. ⸿Respicit ignarus rerum.) Pro aduerso existimans Turnus, quod pro ipsius fuerat salute perfectum: & gestorum pro se nescius, tetendit manus ad sydera, & hęc gemebundus effudit, quo in facto potuisset ingrati crimen incurrere, nisi gesta nesciret. ⸿Omnipotens genitor tanto.) Hoccine tibi Iuppiter placuit? hac me poena dignum esse duxisti? hęc vt diceret, ostenditur intellexisse fraudem, quam passus est. Incipit enumerare omnia, quæ illi poenas animi afferebant. ⸿Quo feror? vnde abij?) Nescio, inquit, quo feror. vnde tamen recesserim, scio. ⸿Quę me fuga quęve reducet?) Qualis sum, cum fuisse videor, qualis ad eos, quos deserui, rediturus sum? ⸿Laurentis ne iterum muros,) Si rediero, qua fronte iterum videbo muros & castra laurentum, vnde fugitiuus abscessi? ⸿Quin manus illa virum,) Quid, ait, dicent illi, qui armis meis suas opes fortunamq; iunxerunt? quos prodidi deserendo, quos fugiendo decepi, quos dimisi ad necem? ⸿Et nunc Palantes video.) Moralitatem tenuit. nam cum in incertis relinquimus quenquam, vel ad incerta dirigimus. cuius mala speramus euenire posse quam bona. Videre se cadentes dicit, & gemitus audire pereuntium, & totum tamen ab oculis & auribus longe est: cernebantur hęc animo, & animi audiri putabantur, cum imaginationes ipsę sensibus tractantis occurrerent. ⸿Quid agā. &c.) Desiderabat recipi hiatibus terrę, & in fluctibus eam requirebat.

quę non

Occupat os,faciemq; aduersam,poplite Palmum
Succiso volui segnem finit,armaq; Lauso
Donat habere humeris,& vertice figere cristas,
Necnon Euantem Phrygium,Paridisq; Minanta
Æqualem,comitemq;,vna quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit,& face prægnans
Cisseis regina Parin creat:vrbe paterna
Occupat:ignarum Laurens habet ora Minanta.
Ac velut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper,multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit,multosq; palus Laurentia:sylua
Pastus arundinea,postquam inter retia ventum est,
Substitit,infremuitq; ferox,& inhorruit armos:
Nec cuiquam irasci,propius'ue accedere virtus,
Sed iaculis,tutisq; procul clamoribus instant.
Haud aliter,iustę quibus est Mezentius iræ,
Non vlli est animus stricto concurrere ferro:
Missilibus longe,& vasto clamore lacessunt.
Ille autem impauidus partes cunctatur in omneis,
Dentibus infrendens,& tergo decutit hastas.

singulari datiuo vtimur, nec plurali.nam vnum nomen est de his quæ licet duplicem habeant declinationem,tamē aliquibus eorum casib⁹ propter asperitatē non vtimur:vt, Lauri lauribus,cum huius laurus & ab hac lauro dicamus. Cōcurrūt Tyrrhenæ acies,) Quæ specialiter odio Mezentij ī bellū ruebāt. Prodit in ęquor.) Extenditur.hinc Iuuena. Quæ pelago occurrunt, medio,longeq; relinquunt Italiam. Ponto.) Contra pelagus.nam datiuus est. Coeliq; marisq;.) Sicut Mezentius odiorum & telorum totius exercitus. Fugacem.) Velocem modo. Latagum Occupat os.) Pro Latagi os occupatur.& est græca figura in Homero frequens, vt si dicas, ἔκρουσεν ἀχιλλέα τὸν πόδα,id est Achillem percussit pedem,pro percussit Achillis pedem. Poplite palmum.) Ea parte qua plurimū poterat. Donat habere.) Gręca figura.vt, Argenti magnum dat ferre talentum. Cisseis.) Hecuba filia Cissei,secundum Euripidē in Hecuba.πολύδωρος ἑκάβης παῖς γεγὼς τῆς κισσέως. secundum alios Dymantis.Quod autem ait. Face pręgnans.) Hęc ratio est:quia antequam pareret,facē se peperisse vidit in somnijs. Vrbe paterna occubat.) Subaudis Paris.Quod vt non diceret,metri est necessitate compulsus. Ignarum Laurēs habet ora Minanta.) Scilicet casus sui:vera tamen est lectio ignarum.i.ignoratum,qui nesciretur:& est supina significatio,sicut in quarto, Liquitq; volatile ferrum Nescius,pro qui nesciebat. Actus.) Coactus in retia. Defendit.) Texit: vt, Hic mihi dum teneras defendo a frigore myrtos. Vesulus.) Mons Liguriæ,est iuxta Alpes. Liguria autem cohęret Tusciæ de qua fuerat Mezentius.vnde satis cōgrua est comparatio. Multosq;.) Pro multosue.non enim est vicina palus Laurentia monti Vesulo,vt possit vnus atque idē aperte intelligi. Pastus.) Pro pastum:nam supra ait, Quem.ergo Antiptosis est. Laurentia.) Pro Laurens:nam recta deriuatio hæc est. Inhorruit armos.) Id est,pro armis inhorruit.Aut certe ī armos horruit,& erexit setas. Tutis clamoribus.) Pręter periculū. Iustę irę.) Propter illud, Mortua quinetiam iungebat corpora viuis, Componens manibusq; manus. Cunctatur.) Disponit se per omnes partes. Tergo.) Scuto:vt, Et venit aduersi in tergum Sulmonis.

pes.) Ille sic omnibus resistebat immobilis,vt opposita pelagi fluctibus rupes, quę producta in mare vim coeli ac minas perfert,manens fixa virib⁹ suis. Prolem Dolicaonis Hebrum sternit humi.) Incipiūt describi hi,quos Mezenti⁹ occidit.primum strauit Hebrum Dolichaonis filium. Cū quo Latagum.) Occupat Latagum saxo,& faciem eius aduersam occupat.nisi enim bis intelligatur occupat,nō erit locutio integra,nec plena descriptio. Ingenti fragmine montis:& virtutem voluit monstrare gestātis,& saxi pondus ostendere. cum dicit,ingēti fragmine.fragminis significatio ostendit saxum illud,quasi quosdam gladios habuisse,vt illisum in illi⁹ faciem & acuminibus crebris necem hominis compleret & pondere. Palmumq; fugacē, non occisum dixit, sed succiso poplite,ne vlterius fugeret implicatus. Armaq; Lauso Donat.) Scutum & galeam detractam hosti dono dedit filio suo.non enim numini, cuiquam hęc seruare potuit,aut consecrare,qui deos contemnere perpetua obstinatione didicerat. Nec non Euantem Phrygium.) Etiam isti intelliguntur occisi. Vna quē nocte Theano In lu.ge.) Ludit inter duorum nomina,& natiuitates,ac parentes,& mortuos.occidit enim Mezentius duos Euantem,& Minanta,qui Paridis aliquādo fuisset ęqualis & comes,& Theano & Amyco dicit hunc natum: Paridem vero ex Cisseide posteaquā facem se peperisse somniauit, qui Paris in vrbe paterna occubat,id est in Troia. Minanta autem, Laurentes exceperunt cadentem. Ac velut ille canum.) Quemadmodum,inquit,morsum canum mōtibus aper exclusus,quem Vesulus mons pineis arboribus densus multos per annos defendit,ac tenuit:aut palus Laurenti cum sylua aluit, atque nutriuit. Postquam inter retia ventū.) Quemadmodum aper inter retia positus substitit, & armos excutit,ac dentibus frendit, & nullus audet propius accedere,sed iaculis ex longinquo missis insistit.ita quos Mezentius facta cum iusto dolore agebant: quanquam illi omnes infesti incurrerent:non tamen audebant certare cominus: sed quod tutum fuit,missilibus ex longinquo iactis, & clamore certabant:ille vero nō Mezentius sed aper,ad ipsum enim temerauit,vt parabolam clauderet,omnes partes obseruans hastas excucutit,& propellit.

DONATVS.

Hęc memorans.) Cum hęc animo volueret,& animo fluctuaret.apto verbo visus est: fluctuat allusit enim quomodo in fluctibus fuit, vt mente quoque fluctuare videretur,huc atque illuc vertens tractatus suos omnes instabiles,& vagos :incipit dicere, qui sint ipsi tractatus,& quantas sint in species sub incerto diuisi. aliquando enim parabat sese percutere gladio, & ferro abolendum decernebat dedecus suum.aliquādo,vt iret in fluctus,& nādo perueniret ad littora. sed hoc armis efficere non valebat. nō enim natare posset armatus,inermis autem quomodo veniret ad terras?si arma reijceret armis hostium pleno ardore feruentibus? Ter conatus vtranque viam.) Quoties voluit aggredi alterum de duob⁹,toties Iuno ardores animi iuuenilis oppressit.quid enī prodesset morti esse subtractum?si se in mari perimeret,aut necatus in pelago ferretur ad terram? Labitur alta secans.) Ecce quantum potuit Iuno,cum diuersos tractatus excutit Turnus & deliberationis sententiam,existentibus atq; occurrentibus contrarijs fingere vel ordinare non permittitur. Nauis sine rectore,sine arte, sine suffragio prosperante ventorum ad antiquam vrbem secundis lapsibus venit. Completum est quod apud Iouem prosecuta est Iuno.ait.n.quin & pugnę subduceretur,num & dāno possem incolumē seruare parenti? At Iouis interea monitis.) Inimicū suis asserit Iouem,vt Mezentium virtute acrem, natura callidū, & in armis ardentem Teucris immitteret certaminis successu felicior gaudentibus. Concurrūt Tyrrhenæ acies.) Omnibus,inquit, odijs ac frequētibus telis vni viro oēs istabāt. Ille ve.rupes.)

ASCENSIVS.

Hęc memorans,&c.) Docet quo Turnus delatus est,& in eius locum suffectus Mezentius,de qua re argute differit Seruius, nihil autem Donatus. Ordo igitur est. Turnus memorans hæc.s. dicta,animo quia solus erat,aut memorans hęc: fluctuat,id est p modum fluctus agitur animo,nunc huc,id est in hanc sententiam nunc illuc,id est in illam.An ipse amens, induat, id est feriat sese mucrone.i.gladio suo,ob tantum dedecus: & exigat.i.extra agat ensem crudum,per costas,id est transtrudo costas.an iaciat sese medijs fluctibus,id est in medios fluctus:& petat nando littora curua:& reddat se iterum in arma Teucrum, id est Teucrorum,ipse conatus,supp.est ter vtranq; viam,id est se interficere,& instructus dare:sed Iuno maxima cōtinuit ter, & ipsa miserata animi, pro aio suo iuuenem.s.Turnum,repressit.s.eum,& animum eius ab instituto. Ipse igitur Turnus,labitur,id est celeriter cum descē su nauigat,secans ęstu & fluctu secundo,alta.s.maria:& defert ad antiquā,id est nobilem vrbem,Dauni patris.s.eius,hoc est Ardeā. At.i.sed: Mezentius ardens,id est accensus furore Martio: succedit interea pugnę monitis.i.per internam admonitionem Iouis: & inuadit Teucros ouantes.s.de victoria nō triūphali, quia Dux aberat, Acies Tyrrhenę,id est Etruscę:cōcurrunt,atque instant omnibus odijs,vni,scilicet Mezentio:& instant frequētibus telis vni viro,scilicet eidem Mezentio:ille,scilicet Mezentius:velut,id est quemadmodum:rupes,id est scopulus abruptus: quę prodit,id est protēditur in ęquor obuia furijs,id est vehementi impetui vētorum:& exposta pro exposita: Ponto,id est mari:perfert, id est Ordo.

ad finem sustinet: vim, id est violentiam cunctam: atq; minas, sup ple cunctas, & coeli & maris, manens ipsa, id est in se immota: illa, dico, sic se habens: sternit humi, id est super humum, Hebrum pro lem, id est gnatum Dolichaonis: cum quo, id est in cuius societate: sternit Latagum & Palmum fugacem; id est fugere solitum: sed ipse Mezentius, sternit, supple Latagum saxo, atque occupat ingenti fragmine mõtis, id est quod saxum erat ingens fragmẽ montis: os & faciem aduersam, supple eius, hoc est Latagi: & sinit, id ẽ permittit, Palmum volui, id est occumbere segnem, id est lẽtum: & hoc poplite, supple eius: hoc est neruo post genua. (Et dicitur, hic poples poplitis, non poplex poplicis.) succiso, id est interciso: & donat Lauso. s. filio suo, habere humeris, id est ad ornatum humerorum: arma. s. Palmi, & Latagi: & donat figere vertice, id est super caput suum in cono galeę cristas. s. Palmi, &c. necnon, id est & etiam sternit, sup. Euantem virum illum Phrygium. i. Troianũ, & Minanta (a nominatiuo Minas Minantis, vel Minatos) ęqualẽ. i. coęuum ac contemporaneum: & comitem Paridis, quem Theano. s. mater (vt sit, hæc Theano huius Theanus) dedit in lucem. i. edidit, & peperit, Amyco genitori. i. patri: & regina Cisseis. i. Cissei filia. Hecuba. s. prægnans. i. grauida face. i. somnians se facem habere in vtero: creat, id est procreat: vna. i. eadem nocte: Parin, scilicet Priami filium, vna dico nocte, qua Theano Minanta creauit, q sup. Paris occubat. i. sepultus iacet, vrbe paterna. s. Troia, ora, id est prouincia Laurens. i. quę est iuxta Laurolauinium, in agro Laurẽti: habet Minanta ignarum. s. casus sui, aut ignarum dicit pro ignotum ac velut: illẽ. s. nobilis aper. i. sus syluester actus. i. pulsus de altis montibus, morsu canum. i. quem canes minati erant: quem. s. aprum. Vesulus mons ille Ligurię: pinifer. i. ferens pinus in vertice: defendit. i. protexit: multos annos. i. per annorum multorum spatium: q; pro vel: quem, supp. palus Laurentia. i. Laurens, defendit, supp. pastus pro pastum, vt Seruius vult sylua arundinea. i. inter arundinem paludis: postq̃; ventũ est inter retia. i. postq̃; sentit se interclusum retibus, aut si figuratas locutiones vitare velis, dic, ac velut aper actus, de montibus altis morsu canum, quem Vesulus pinifer defendit multos annos, q; p vel, aut pro: & palus Laurentia defendit multos. s. annos: ille, sup. existens pastus sylua arũdinea, postq̃; ventum est inter retia, substitit. i. mansit stans, & infremuit: quia neq; progredi, neq; regredi, datur existens ferox, & inhorruit armos. i. anteriores humeros, & dorsum: horrẽtes. i. rigentes setis: nec cuiquã. s. venatorum est virtus. i. fortitudo irasci. i. more iratorum irruere, aut accedere propius, sed instant procul iaculis & clamoribus tutis, aut quibus se tutabantur, aut quibus nihil imminet periculi, quia procul. Haud, id est non aliter: non vlli, supple eorum, quibus Mezentius est iræ iustę. i. ad irã iustam, est animus, id est audentia concurrere ferro stricto: sed, sup. lacessunt. i. prouocant eum longe. i. de longe: missilibus. i. iaculis, & clamore vasto. i. valde ample diffuso. Autem, pro sed: ille. s. Mezentius, impauidus, id est imperterritus: cũctatur, id est disponit se in omnes partes frendens dentibus, & decutit hastas tergo, scilicet suo, hoc est scuto, tergore munito, aut de dorso suo.

Venerat antiquis Coryti de finibus Acron
Graius homo, infectos linquẽs profugus hymenæos:
Hunc vbi miscentem longe media agmina vidit
Purpureum pennis, & pactæ coniugis ostro:
Impastus stabula alta leo ceu sæpe peragrans
(Suadet enim vesana fames) si forte fugacem
Conspexit capream, aut surgẽtem in cornua ceruum,
Gaudet hians immane, comasq; arrexit, & hæret
Visceribus super accumbens: lauit improba teter
Ora cruor.
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes.
Sternitur infelix Acron, & calcibus atram
Tundit humum expirans, infractaq; tela cruentat.
Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec iacta cæcum dare cuspide vulnus.
Obuius aduersoq; occurrit: seq; viro vir
Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis.
Tum super abiectum posito pede nixus, & hasta
Pars belli haud tẽnẽda viris, iacet altus Orodes.
Conclamant socii lætum Pęana secuti. POE.
Ille afit expirans. [Nõ me quicũq; es inulto: ORO.
Victor, nec longum lætabere: te quoq; fata,
Prospectant paria, atq; eadem mox arua tenebis.
[Ad quem subridens mista Mezentius ira, POE.
[Nũc morere: ast de me diuũ pater, atq; hoĩum rex ME.
Viderit. [Hoc dicens, eduxit corpore telum. POE.
Olli dura quies oculos, & ferreus vrget
Somnus, in ęternam clauduntur lumina noctem.
Cædicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspen,
Partheniumq; Rapo, & pręduram viribus Orsen
Messapus Cloniumq;, Lycaoniumq; Ericaten:
Illum infrenis equi lapsu tellure iacentem:
Hunc peditem pedes, & Lycius processerat Agis,
Quem tamen haud expers Valerus virtutis auitę
Deiicit: Atronium Salius, Saliumq; Nealces
Insignis iaculo, & longe fallente sagitta.

SERVIUS.

¶ Coryti de finibus.) Corytus est & ciuitas Tusciæ, & mons, & rex pater Dardani. Vnde nunc ad quoduis potest referri. ¶ Graius homo.) Oriundo quidem Grę cus, sed qui nunc de Tuscia venisset ad bellum. ¶ Miscentem.) Perturbãtem. ¶ Purpureum pennis.) Bene galeatum: vt, Purpurei cristis iuuenes, id est pulchri. ¶ Vesana fames.) Alibi, Et malesuada fames. ¶ Fugacem.) Velocem. ¶ Surgentem.) Crescentem, cornibus eminentem. ¶ Comasque arrexit.) Naturale enim est vt irati leones erigant iubas. ¶ Lauit.) Ab eo quod est lauo lauis. nam hoc verbum & primę est coniugationis, & tertiæ, a qua nunc ait lauit. Item Horatius, Lauit amne crines. Item, Neque dulci mala vino lauere. ¶ Infracta.) Aut valde fracta, aut reuera infracta. ¶ Oroden.) Illum Oroden virum fortem intelligimus in fugam necessitate conuersum. Nam ipse paulopost dicturus est ad hortandos socios, Pars belli haud temnenda viri, iacet altus Orodes. ¶ Furto.) Insidijs. ¶ Haud temnenda viri.) Asper viris legit. ¶ Altus.) Magnus: vt, Sic pater ille deũ faciat, sic altus Apollo. ¶ Pęana secuti.) Pæan proprie Apollinis laus est: sed abusiue etiam aliorum dicitur. vnde Pindarus opus suum, quod & hominum & deorum laudes continet, Pęanas vocauit. ¶ Nec longũ lætabere.) Duo dixit: nec diu lætaberis, nec me in defenso. Homeri autem more morienti dedit scientiam futurorum: veluti Patroclum morientem Hectori mortem prędicere.

ἄλλο δέ τοι ἐρέω, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν
οὔ θην οὐδ' αὐτὸς δηρὸν βέῃ, ἀλλά τοι ἤδη,
ἄγχι παρέστηκε θάνατος, καὶ μοῖρα κραταιὴ.
χερσὶ δαμέντ' Ἀχιλῆος ἀμύμονος Αἰακίδαο.

Et Hectorem Achilli.

φράζεο νῦν μή τοι, τι θεῶν μήνιμα γένωμαι
ἤματι τῷ ὅτε κέν σε Πάρις, καὶ Φοῖβος Ἀπόλλων,
ἐσθλὸν ἐόντ' ὀλέσωσιν ἐνὶ Σκαιῇσι πύλῃσιν

¶ Longum.) Pro longe, nomen pro aduerbio posuit. ¶ Subridens.) Per iracundiam ridens loquitur. Vnde & illud per irrisionem dictum accipitur. ¶ Ast de me diuum pater, atque hominum rex Viderit.) Id est viderit vtrum Mezẽtio possit nocere ille, quẽ vos deorum & hominum creditis esse rectorem. ¶ Eduxit corpore telum.) Quo facilius posset perire. Lucanus, Nõ eget ingestis, sed auulsis pectore telis. ¶ Dura quies.) Blande, contraria: sic dictum est & somnus ferreus. Est autẽ Homeri cõparatio.

ὣς ὁ μὲν αὖθι πεσὼν κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον.

¶ Cædicus Alcathoum.) In hoc loco est confusio in aliquibus nominibus. nam quis sit Troianus, quis Rutulus, ignoratur. ¶ Rapo.) Rapon dicitur, sicut Tarchõ: sed metri causa detraxit n, vt possit Synalœpha fieri: sicut supra, Haud procul hinc Tarcho. ¶ Infrenis

equi

equi.) Casu equi asperrimi, qui frenorum sperneret regimen. Infrenos autem etiam homines dicimus: vt, Hinc Numidę infreni cingunt. Dicimus autem & infrenis, & infrenus: sicut inermis & inermus. ❡ Processerat agis.) Contra Messapum dimicaturus: quod nequiuit, efficere. nam a Valero antequam ad Messapum perueniret, occisus est. ❡ Haud expers.) Non ignarus virtutis patentum. ❡ Iaculo, & longe fallente sagitta.) Iactu longe fallentis sagittę. nam ἓν διὰ δυοῖν dixit: vt, Hamis auroq; trilicem. Item, Molemq; & montes.

DONATVS.

❡ Venerat antiquis Coryti de finibus Acron Graius homo, infectos linquẽs pro. hy.) Nihil horũ ad bellorum pertinet causam: sed, vt sępe iam dictum est, reficiẽdo lectori proficiunt, vel ne deturpetur dictio, si puris ac solis nominibus cõparatur. Iste igitur quando bellandi ducebatur affectu, vt grgcus se veteribus hostibus iungeret, magisq; intentus esset in prælium, quam in nuptias nouas. ❡ Hunc vbi miscentem longe media agmina vidit Purpureum pennis & pa. coniugis.) Etiam parabolę propter ornatũ dictionis interponuntur, ne horrescat totum, si nomina sola iungantur, cum igitur Græcum istum longe conspexisset Mezentius adigit causam, quę fecerat, vt lõgius appareret. habuit, inquit, purpureas pẽnas, & vxoris veste perindeq; fœminea cõspicuus fuit: cum in talibus inertia potius quam virtus ostendatur. mox in eũ irruit Mezentius auiditate tanta, quanta exuriens leo in ceruũ aut capream fertur. in duo scilicet animalium genera, quę nec pugnare sciunt, nec habent aliquam in resistẽdo virtutem. cętera ad põpam descriptionis pertinent, vt leonis auiditas ostendatur, q tunc gaudet, cum eius ora copia nimia cruoris horrescunt: licet illius causa, qui veste ac pennis conspicuus fuit, Mezentius aduolasset. tamen cum per acies ad eum peruenire potuisset, multos ex ea occasione prostrauit. ❡ Sternitur infelix Acron.) Bene dixit, infelix, vtpote qui derelicta ociosarum deliciarum parte perrexit ad certamen martium, quod implere non poterat. & inde infelix, q nec nuptiis nouæ coniugis potiri potuit, nec salute. ❡ Et calcibus atrã Tundit hu. ex.) Expirans tundebat calcibus terram. sic enim faciũt occisi tundendo terram pedibus, dolorem mõstrantes, quem interim sentiunt, cum alia ratione non possint. sanguine autẽ proprio tela infracta cruẽtabat. infracta, nõ fracta debemus accipere. alias enim infractum satis fractum solet significare. ❡ Atq; idem.) Hoc est Mezentius. ❡ Fugientem haud est di.) Non dignum arbitratus est Oroden sternere fugientem. quæ enim gloria esse potuit auersum ferire? ❡ Nec iacta cæcum.) Aut nõ videnti letale vulnus inferre? quid igitur fecit? ❡ Obuius, aduersoq; occurrit.) Vicit eius fugam, & ei aduersus apparuit, qui pauloante posterior fuit. ❡ Seq; viro vir Contulit.) Virtute melior, quam furto, contulit manum, & aperto certamine superauit eum, qui se fugientem sperauerat euaturum. ❡ Tum super abiectum.) Huius mors magnũ suę parti attulerat detrimentum. Perierat enim, in quo pars maxima victoriæ fuit, & per quem in magna pugnandi desperatiõe pars aduersa esse potuerat, & qui maiorem partem belli valeret implere, Orodes, altus aliquando dicitur sublimis. alti significatio plenam tenet laudem. denique in laude vrbis Romæ exprimenda, cum nihil fortius poeta reperisset: ait, Atque altæ mœnia Romę. Lætum autem clamorem socii dabant, quod vir tantę fortitudinis pede atque hasta Mezentii premebatur. ❡ Ille autem expirãs) Qualiscunque es, inquit, hoc est quantumuis te arbitrare fortissimum, mortis meę non euades vltionem, nec erit longi temporis lętitia tua. nam te quoque confestim videbunt ista arua prostratum. hoc ideo positum est, cum dicantur diuinare morientes. denique expirantem ostendit hæc locutum, & eiusmodi dicta probauit exitus rerum: quippe Aeneę manu mox interemptus occubuit. ❡ Ad quem subridens mista Mezen. ira.) Mezentius cum hęc audiuisset, iratus est propter maledicta, & subrisit. quod proferebatur ab eo, qui suum videret interitum. subridere, non plenũ ridentis affectum demonstrat. ❡ Nunc morere.) Interim, inquit, tu morere. nec cures vlterius, quid mihi Iuppiter infensus præparet. ❡ Hoc dicens, edu. cor. te.) Cum hoc diceret, eduxit telum e corpore hostis, quo eius perfecerat necem. ❡ Olli dura quies oculos.) Illius oculos ferreus somnus vrgebat, & quies sæua nõ ventura iterum, aut iterum recessura: sed quę in ęternam noctem reduceret, quod penitus clauserat. ❡ Cædicus Alcathoum ob.) Semel positum obtruncat, non semel accipiendum est, sed hoc modo, Cædicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspẽ obtruncat, Messapus Clonium, Lycaoniumq; Ericatem obtruncat: sed hoc fœditatis vitandæ causa prętermissum est, vt intelligatur potius q̃ legatur. ❡ Illum infrenis equi.) Diuersis modis hos dicit occisos: alterum quippe fuit pedestri congressu, alterum iacentẽ, cum esset infrenis equi dorso deiectus. ❡ Et Lycius processerat.) Et hic deiicit, & ad saltũ pertinet, & ad Nealcem. Subnectit diuersitatem necis eorum. ❡ Insidiis iaculo.) Insignis erat Nealces, inq, iaculo ac sagitta.

ASCENSIVS.

❡ Venerat antiquis, &c.) Docet igitur quam stragem Mezentius edidit: & primum mortem Acronis, deide Orodes. Vnde nihil est Donati. ❡ Ordo est. Acron homo Graius, id est Græcus: venerat de sedibus: an Coryti. s. vnde Dardan^o ortus: venerat, dicit, profugus, id est patriam fugens: linquens Hymenæos, id est nuptias infectos, id est imperfectos: vbi, id est postquam: Mezentius, supp. vidit hunc miscentem, id est turbantem media agmina: existẽtem purpureum, id est purpurei coloris, aut purpuratum. i. ornatum pẽnnis, scilicet cum plumis & ostro. i. purpura coniugis: pactę, id est desponsatę: ipse Mezentius, supp. ceu, id est veluti. leo impast^o. i. famelicus: peragrans, id est circumiens sæpe stabula alta: ideo sępe: enim pro quia: fames vesana, id est veniam pariens: suadet. s. ludo, id est incitat lupum: si, sup. talis leo: conspexit forte capreã, id est capram syluestrem: fugacem, id est assidue fugientem, aut ceruum, scilicet iuniorem surgentẽ in cornua, id est cui cornua incipiunt surgere, aut secundum cornua, seu vt cornua crescentẽ, ipse hians immane, id est immaniter gaudet: & erexit, scilicet prius, comas: & hęret, scilicet modo visceribus: super accumbens. i. accumbens quasi desuper: & cruor teter, id est immundus & dirus: lauit, id est imbuit & polluit: ora improba, id est famelica & improbe deuorantia. Sic Mezentius ruit alacer in medios hostes. Acron infelix, scilicet quod cum tali congredi debebat, sternitur: & expirans, id est emittens spiritum: tundit calcibus, scilicet prę dolore & indignatione: humum atram, id est perniciosam & inimicam, & cruentat tela infracta, id est quę cadendo infregit, aut quę nunquam fregerat. Idem, scilicet Mezentius: haud. i. non dignatus est sternere Orodẽ fugientem, id est quandiu nõ pusillanimitate, sed necessitate coactus fugeret: nec dignatus est dare vulnus cæcum, id est improuisum cuspide iacta, scilicet a tergo: sed ipse obuius occurrit, & ipse vir contulit se viro aduerso. i. ex aduerso occurrenti, & nõ profugienti: existens haud. i. non: melior. i. peritior: furto. i. insidiis aut astu, sup. q̃ Orodes: sed armis fortibus. i. multa virtute agendis. Tum. i. deinde postquam quia melior erat, eum pstrauerat, ipse nixus, id est innitens pede posito super abiectum, & innixus hasta posita super abiectum. s. Orodem. inquit, o viri ingens pars belli non temnenda, id est contemnenda, sed magnifacienda nobis, vnde speretis: quia Orodes altus, iacet. s. prostratus. Socii secuti, id est subsequentes, & approbantes dictum eius: conclamant Pęana, id est canticum laudis: lætum, id est in signum lętitiæ: Autem, pro sed: ille, scilicet Orodes, expirans, inquit, supple quicunque es tũ, non es victor me inulto, id est vltio fiet de morte mea in re: nec tu victor lætabere longum, id est per longum tempus: nam paria facta, id est similes exitus mortis: prospectant quoq;, id est etiam te: atque tenebris mox eadem arua, id est prosterneris etiam in his aruis: ad quem Mezentius subridens, ira mista id est cum amaritudine quadam: dixit, supple, tu morere nunc: quasi dicat, mors tua tibi certa & ineuitabilis est: ast pater diuũ atque Rex hominum, id est quem vos talem putatis (Ipse enim contemptor diuum id non censuit: aut si censuit fide: negauerat tamen factus) viderit de me, id est an mihi nocere possit quod tibi saltem negatum est. ipse dicens hoc, eduxit telum corpore, id est extraxit. Quies dura, & somnus ferreus, id est sopor mortis, qui vt ferrum durus est: vrget olli, id est tunc illi: & lumina clauduntur in noctem ęternam: Cędicus vir ille, vt verosimile est Etruscus obtruncat Alcathoum: Sacrator obtruncat Hydaspem & Rapo Partenium, qui arcas videtur: & Orsen prædurum, id est valde durum viribus. Messapus, scilicet equorum domitor: obtruncat & Clonium, & Lycaonium, & Ericaten. obtrũcat dicit illum, scilicet priorem, hoc est Clonium, iacentem tellure, id est super terram, lapsu equi infrenis, id est asperrimi frena recusantis, & ipse Pedes, id est Pedester obtruncat, hunc, id est Lycaonium, peduẽ: & Lycius, processerat, scilicet contra eum, Argis, id est ab Argis: quem, scilicet Lycium Valerius haud. i. nõ expers, id est particeps virtutis auitę, id est aui, & maiorum suorum: deiicit. i. prosternit. Salius, scilicet Troianorum optimus ad cursum, vt in quinto visum est, deiicit Atronium, & Nealces insignis. i. valde expeditus iaculo, & sagitta longe fallente, id est ex improuiso inuadente: deiicit, supple Salium.

Ordo.

Iam grauis æquabat luctus,& mutua Mauors
Funera,cedebant pariter,pariterq; ruebant
Victores,victiq;,neq; his fuga nota,nec illis.
Dij Iouis in tectis iram miserantur inanem
Amborum,& tantos mortalibus esse labores.
Hinc Venus,hinc contra spectat Saturnia Iuno.
Pallida Tisiphone media inter millia sæuit.
At vero ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo,q̄ magnus Orion,
Cum pedes incedit medij per maxima Nerei
Stagna viam scindens,humero supereminet vndas,
Aut summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturq; solo,& caput inter nubila condit.
Talis se vastis infert Mezentius armis.
Huic contra Æneas,speculatus in agmine longo,
Obuius ire parat:manet imperterritus ille,
Hostem magnanimum opperiens,& mole sua stat,
Atq; oculis spatium emensus,quantum satis hastæ.
[Dextra mihi deus,& telum quod missile libro, MEZ.
Nunc adsint.voueo prædonis corpore raptis
Indutum spolijs,ipsum te Lause trophæum
Æneæ.[Dixit,stridentemq; eminus hastam POE.
Iecit:at illa volans clypeo est excussa,proculq;
Egregium Anthorem latus inter,& ilia figit:
Herculis Anthorem comitem,qui missus ab Argis
Hæserat Euandro,atq; Itala consederat vrbe.
Sternitur infelix alieno vulnere,coelumq;
Aspicit,& dulceis moriens reminiscitur Argos.
Tum pius Aeneas hastam iacit,illa per orbem
Ære cauum triplici,per linea terga,tribusq;
Transijt intextum tauris opus,imaq; sedit
Inguine:sed vires haud pertulit,ocyus ensem
Aeneas,viso Tyrrheni sanguine,lętus
Eripit a' femore,& trepedanti feruidus instat.

SERVIVS.

¶ Cædebant.) Legitur & cedebant.i.in terga veniebant:secundum quod Ruebant, insequebantur significat. Sì autē cædebant.i.occidebant: Ruebant, est cadebant. ¶ Irā miserātur inanē.) Generaliter dicit oēm iram bellicam. vbi enim tam inanis iracundia est, quam in bello, vbi vt pereamus irascimur? ¶ Pallida Tisiphone.) Non ipsa dea,sed effectus furiæ, hoc est insania. ¶ Orion, Cū pedes incedit medij p maxima Nerei Stagna.) Orion (vt etiam in.j.diximus) Oenopionis regis filius fuit,& concessus a Ioue, Mercurio, Neptunoque susceptis hospitio. Hic venator immensi corporis fuit, qui quodam tempore susceptus a rege, cum vellet eius filiam vitiare, ille iratus ei oculos sustulit. Cæcus itaq; Orion cū consuleret quē admodum oculos posset recipere, respōsum est ei posse lumina restitui si p pelagus ita contra Orientem pergeret, vt loca luminū radijs solis semper offerret. Quod ille efficere ita potuit. nam cum audisset strepitum Cyclopum Ioui fulmina fabricantium, sono ad eos ductus, vnum de his numeris suis superposuit, & eo duce oraculi pcepta cōpleuit. Non autem incongrue fingitur ire potuisse p mediū pelagus, quasi filius pro parte Neptuni. Hæc autem comparatio pertinet ad solam corporis proceritatem. ¶ Nerei stagna.) Epitheto eleuauit Tapinosim more suo. ¶ Imperterritus.) Prima est compositio,non secunda. nam hoc est perterritus, quod & territus: & tunc est vera compositio cum sermonis natura corrūpit. ¶ Spatiū emēsus, quātū satis hastę.) Speciosa locutio. ¶ Voueo.) Cōsecro,& dico. ¶ Prędonis corpe,raptis.) Prędones sunt q populandā alienā inuadunt prouinciā. Alibi, Perfidus alta petēs abrepta virgine prędo. ¶ Trophęū.) Dictū ἀπὸ τοῦ τρέπεσθαι, id est ab hostium conuersione. vnde qui hostem fugasset, merebatur tropheum. qui autem occidisset, triumphum, ἀπὸ τοῦ θριαμβεύειν, id est ab exultatione. Sciendum sane Lauso propriam ideo nihil profuisse pietatem, quod in eum pater mente sacrilega munera transferebat deorum, & ei occisorum spolia deuouebat. ¶ Anthorem.) Erit nominatiuus hic Anthores, quomodo Diores. nam si Anthor fuerit nominatiuus, metri ratio non procedit. omnia enim gręca nomina in or terminata, in obliquis casibus corripiunt o. Vt Hector Hectoris, Nestor Nestoris, Castor Castoris. ¶ Alieno vulnere.) Telo, quod in Aeneam fuerat destinatum. ¶ Coelumque aspicit.) Vt, Alto quæsiuit coelo lucē. Item Hausit coelum, mentemque recepit. Naturaliter enim morientes cupiunt satiari vltimo lucis aspectu. ¶ Dulceis moriens reminiscitur Argos.) Inter physica signa moriturorū, etiā hoc legitur patrię aspectum desiderare perituros. ¶ Linea terga.) Lino.n.tegebantur scuta, vt posset inhęrere pictura. ¶ Ima hasta.) Hypallage, pro in imo inguine. ¶ A femine.) Vt etiam supra diximus, secundū Caprum erit nominatiuus hoc femen: licet nusquam lectum sit, vt etiam ipse commemorat.

DONATVS.

¶ Iam grauis æquabat luctus.) Luctus & funera iam grauis Mars,& grauis exitus dimicationis æquabat. Paria quippe detrimenta vtriusq; partis extabant. dicit iam quomodo æqualia. ¶ Cædebant pariter.) Cum ex vtraque parte caderent viri, & alternis

alternis vincerēt, atq; alternis vincerent, null' vertebatur in fugam & auerti non nouerat: tāta cupiditas obtinēdi in partibus fuit. ¶ Dij Iouis in tect.) Hoc est in coelo positi. ¶ Iram miserantur ina. Ambo.) Dij de superna parte hęc cernētes miseratione ducebantur, & dolebant sic tantos errare, vt propter inanem causam iracūdiæ cateruatim caderent tales ac tā multi, & ad mortem licet natos vi potius interire q̄ lege. ¶ Hinc Venus.) Strages tantæ erant sub oculis Veneris & Iunonis, quę partium studijs ducebantur. Tisiphone autem furia illis de summo spectantib' inter virorum discordantium millia sęuiebat. pallidam dixit quod pallidos faciat, quos furore cōmouerit, aut ipsam vere pallidam, in qua inesset perpetuus furor. ¶ At vero ingentem qua. Mezen. hastam.) Mezentius ingentem hastam turbidus commouebat in campo ambulans. Parabola immittitur, vt ostendatur, quomodo turbidus ambulabat ī campo. ¶ Quā magnus Orion.) Quia magnus est, inquit, Orion, cum per mediū mare ipse facit viā, & ambulans humeris suis vndas excedit. ¶ Aut summis referens anno monti.or.) Aut si per terras ire maluerit, annosam perindeq; ingentem ornū arborum summis e montibus referens, caput habet in nubes vsque porrectum. ¶ Talis se vastis.) Sic ibat Mezentius cum armis ingentibus. ¶ Cui cōtra Aeneas.) Contra hunc, Aeneas parabat ire obuius, cum eum longe vidisset multitudini permistum. ¶ Manet imperterritus.) Mezentius autem, cum videret Aeneam magno animo venientē manebat imperterritus & virtute sua confisus, stabat. ¶ Atque oculis spatium emen.) Atque ita ęstimato oculis spatio, quo in corpus hostis peruenire hasta potuerat. ¶ Deatra, inquit, mihi deus.) Quia omnibus locis contemptor diuum dictus est, perseuerat in eo, nec dum aliquem rogat asserens sibi nullum esse necessarium, vbi esset deatra sua, & hasta, quam gerebat, qua iam multos occiderat. Contrarium est huic, omnes deus imbellibus prodesse nō posse, si sua virtute non fidant. Iste hoc videtur dixisse, deus mihi est dextra mea, cur alterius adminiculum quęrā: deus mihi est telum meū, quo possum inimici sanguinē fundere, cur aliquem rogem? sunt alij supplices, qui non habent propriū, quo tuti esse ī periculis possint, & hostem superare certando. ¶ Voueo prędo.cor. rap.) Solent viri fortes, cū aliquem virū memorabilem fundunt, dijs aliquib' & Marti vel maxime tropęa muneris & glorię causa conferre. & cum id faciunt deligere arboris truncū, eiq; occisi arma suspendere, vt tantum armati hominis speciem mētiantur. Mezentius, qui deos suos dixit esse hastam & dextrā suam, atque omnes semper & vbiq; contempsit, cui se collaturū spondet, quę se sperabat Aenee superato posse detrahere tropheum, ait te faciā Lause, induam te spolijs, quę Aenee rapuero, & ad vicē manis numinis tibi cōsecrabo melius, quicquid dederit hostis occisus. ¶ Dixit, stridentēq; emi.ha.ie.) Vbi hęc dixit, stridentē hastā eminus iecit: quod ait eminus, ostendit metuentē. nullus enim ex longinquo iacit telum, nisi qui cum hoste congredi cominus timet. ¶ At illa volans clypeo.) Missa hasta dū volat obiectu clypei occurrentis excussa est: & quę Aeneā perimere non potuit, in Anthoris corpus, cū is proximus staret, excussa peruenit, atq; eū inter ilia & latus vulnere letali cōfixit. dicit autē, quis fuerit Anthor, & vnde, &

culus

cuius meriti. ¶ Herculis Anthorem co.) Anthor est, qui merito virtutis fuisset Herculis comes missus ab Argis ad Euandrũ & amicitiam cum eo iunxerat, & in vrbe Itala esse maluerat, q̃ ad suos reditum procurare. ¶ Sternitur infelix alie. vulne.) Huius exitũ poeta non inaniter gemuit. non enim vir tantus in congressione ceciderat, quod optabile est magis. Sternitur, inquit, infelix. vnde infelix? quia alieno vulnere fuerat stratus. ¶ Coelumq; aspicit.) Quasi inimicum morte sua deorum iudicium reprehendens. ¶ Et dulcẽ moriens reminiscitur Argos.) Veniebant Argi in mentem moriẽti quasi hoc vel alio genere apud suos non esset moriturus, si remeasset, aut a suis in totum non recessisset. ¶ Tũ pius Aene. ha. ia.) Si pium hoc loco misericordẽ voluerimus accipere, cur nõ pro eo positũ reperietur? qd poetę faciemus oĩa circũspecte ordinanti? Quomodo, ait, pius: qui hominem quãuis inimicũ volebat occidere? Piorum. n. officium est execrari hominis necẽ, & misereri potius, cum seueritatẽ ratio temporis flagitat. considerata igitur Mezentij persona contemptoris diuum, & eius qui frustra hastã miserat, vtpote, qui nullo numine iuuabatur: poterimus scire, qua ratione hoc loco Aeneam dixerit pium, qui sitiebat hominis necẽ, & eius sanguinem volebat effundere. accipiamus Aeneam pium officiosum in sacris deorum omnium antistitẽ, numinumq; cultorem. Et hoc exemplo discamus, quid sacrilegij & quid religiosi mereamur. Sternitur, vt infra positum sit, contemptor diuum, & deorum cultor absedit de cõgressione superior, spoliaq; rapta Mezentio consecrat Marti, qui colebat deos & interijt, qui pro deo habuit dextram & hastam suam, & improuidus spolia promiserat filio. hoc ita esse & pium religiosum illuc complet exemplũ secundo cõditum libro. Ait enim, Impius ex quo Tytides sed enim scelerumq; inuentor Vlysses Fatalem ingressi sacrato auellere templo Palladium caesis summę custodibus arcis, Corripuere sacram effigiem, manibusq; cruentis Virgineas ausi diuę contingere vittas. Item in octauo, Quam pius Aeneas tibi enim tibi maxima Iuno Mactat sacra ferens. ecce ostendimus pium religionis contemplatione dictũ. Si. n. impij dicti sunt, qui in deos tam nefanda cõmiserant, merito pij appellandi sunt, qui integro ritu deorum cultus obseruant. ¶ Tum pius Aeneas.) Hoc est triplici ęre firmatũ. ¶ Per linea terga.) Accipiunt. n. scuta lineam texturam, cum fiunt. ¶ Tribusq; transiit in tex. tau. op.) Transiit, inquit, & opus roboratum tribus corijs taurorum. ¶ Imaq; sedit ingui.) Perueniitq; ima pars ferri ad inguinem, seditq; illic cõsumpto ĩpetu. ¶ Sed vires ha. per tu.) Nec vires plenas pertulit, sicut firmitate impedita. & licet necem hominis impedire nequisset, vulnus tamen intulit tale, quod debilem redderet. ¶ Ocyus ensem Aeneas viso Tyr. sanlę. Eripit a femi.) Aeneas laetus effectus, cum hostis sanguinẽ vidisset, eduxit gladium, & animo feruenti insistebat, vt vulnerati plenam perficeret necem.

ASCENSIVS.

¶ Iam grauis, &c.) Recitat post mortem dubium Aeneę & Mezentij, concursum eiusdem Mezẽtij vulnus: vnde quia nihil putat Dona. argutiarum attulisse: ¶ Ordo est. Mauors. i. Mars: grauis. i. durus: vtrisq; aequabat iam luctus & funera mutua. i. mutuo illata: ipsi cędebant. i. occidebant: pariter. i. pariformiter ab vtraque parte: & ruebant. i. cadebant pariter. (Melius est propter antithesim dicere cędebant q̃ cedebant, etiam quia dicturus est, Neq; his fuga nota neq; illis: quę si cessissent nota fuisset) ruebant dicti victores. s. prius: & victi neq; fuga est nota his, id est vnius partis viris: neq; illis. i. alterius: dij miserantur. i. cum miseratione aspiciũt, in tectis Iouis, id est in coelo existentes: aut in aere summo iram. s. mortalium inanem. i. nihil contra fatorum seriem profuturã: amborum populorum: & miserantur tantos labores esse mortalib[9]: Venus spectat hinc. i. ex vna parte. s. Troianos versus: & Iuno Saturnia. i. Saturni filia, spectat contra. i. econtrario: hinc. i. ex opposita parte: Tisiphone. i. furia infernalis. hoc est furor bellicus, & insania mentium pallida. i. pallorem inducens: saeuit. i. grassatur inter media millia. s. pugnãtium. At vero. i. sed ad verum, aut pręcipue: Mezentius quatiens ingentem hastam: ingreditur campo. i. p campum: existens turbidus, sup. tam magnus, q̃ magnus Orion venator, ille maximus cum incedit pedes. i. pedester: per maxima stagna. i. stagnantes gurgites: Nerei. i. maris medij: scindens. i. intersecans viam, & supereminet humero vndas. s. maris: aut q̃ magnus sup. incedit, referens. i. reportans montibus summis ornum. i. talẽ arborem, annosam. i. vetustam & annis plenam: & cũ ipse ingreditur solo. i. super terrã: & cõdit. i. abscondit: caput inter nubila. i. nubes. Talis infert se Mezentius, sup. cum armis vastis. i. valde amplis: Aeneas contra. i. econtrario: speculatus, sup. ipsum in lõgo agmine: parat ire obuius huic. s. Mezentio: ille. s. Mezentius, manet imperterritus. i. minime perterritus: opperiens. i. expectans: hostẽ magnanimum. s. Aeneam viribus suis innitens & confisus: & stat. i. consistit: sua mole. i. quasi illis terrorem incussurus, ac emensus oculis spatium, sup. tantum quantum, sup. sit hastę: inquit, sup. dextra, & telum missile: quod ego libro. i. cõcutio nũc: sint mihi de[9]. i. loco numinis: non ergo diuinum auxilium implorat: sed in suis viribus spẽ ponit: ego voueo. i. consecro & dedico teipsum o Lause (qui filius eius erat) trophęum. i. conuersi & victi hostis insigne. indutum spolijs raptis, sup. de corpore prędonis. s. Aeneae alienã terram inuadentis. Dixit. s. Mezentius. i. perfecerat votum: & iecit eminus. i. e manu, hoc est de longe: hastã stridentẽ. s. ex celeri motu. at. i. sed: illa. s. hasta volans: est excussa clypeo. s. Aeneae a Vulcano fabricato: & figit. i. transfigit procul. s. stantẽ Anthorẽ. i. Argiuũ illum: egregium. i. excellentẽ virũ: fixit, dico, inter latus & ilia: Anthorẽ dicit comitem Herculis, qui missus ab Argis ciuitate in Peloponnesso, haeserat. i. adhęserat Euandro: atq; consederat. i. simul sedem & habitationẽ acceperat: in vrbe Itala. s. Pallãtea vbi postea Roma dicitur extructa. ipse Anthores infelix, sternitur vulnere. i. telo alieno. i. quod alteri putatũ est inferri: & aspicit coelũ & moriens reminiscitur Argos. i. patriam suam dulces (In singulari dicitur hoc Argos, in plurali hi Argi) tum. i. deinde: Aeneas pius. s. perpetuo epitheto: nam locale nõ est, iacit hastã: illa. s. transiit per orbẽ. s. clypei: cauum. i. concauũ triplici ęre. s. confectũ: & per terga linea. i. lino tecta scuta: & per opus intextũ tribus tauris. i. triũ taurorum tergoribus: & ipsa ima. i. ad imum deducta: sedit. i. mansit haerens inguine. i. ad inguen: sed haud pertulit. i. non superauit: vires. s. armorũ & corporis: Aeneas laetus sanguine Tyrrheni. s. Mezentij viso: eripit ocyus ensem a femore. i. qui ad femur pendebat (Seruius a femine legit, sed puto primã longam) & ipse feruidus instat trepidanti. s. Mezentio ex violento impetu Aeneę.

SERVIVS.

¶ Lachrymaeq; per ora volutae.) Nõ viri fortis, sed filij est considerata persona. ¶ Optima facta.) Alij legunt optime. ¶ Hic.) In hoc loco, vel bello. nam aduerbium est. ¶ Siqua fidem tanto est operi.) Tanto operi, non de suis carminibus dicit: (nec enim sibi arrogaret) sed tanto operi, id est pietati & virtuti tuae. nam hic est sensus, Ego quidem facta tua o Lause & mortem ex pietate venientem non silebo: si tamẽ crederet vetustas ex scelerato homine pium filium procreatum fuisse. ¶ Inq; ligat[9].) Pro illigatus: & est Tmesis cum Hysterologia. ¶ Inimicum hastile.) Cuiusdam quasi picturę pompa describit. ¶ Iamq; assurgentis dextrę.) Iamq; subijt mucronem Aeneę dextrae assurgentis, ad plagam ferentis. ¶ Morando sustinuit.) Morã iniiciendo eius impetũ lusit. ¶ Dum genitor nati parma.) De historia est. nã Scipio Africanus, cum esset annorum vix decem & septẽ, patrẽ suum defendit in bello, nec cessit viginti septem confossus vulneribus. ¶ Pręcipitant.) Pręcipitãtur. ¶ Dum pluit.) Hic distinguendũ. Nam si iũxeris. ¶ Dũ pluit ĩ t[e]ris.) Erit Archaismos. debuit enim dicere in terras. tamen sciendum est Hemistichium Lucretij hoc esse, quod ita, vt inuenit Virgilius, transtulit. ¶ Exercere diem.) Hypallage est, pro ipsi per diem exerceri. ¶ Nubem belli dum

Ingemuit chari grauiter genitoris amore,
Vt vidit Lausus, lachrymaeq; per ora volutae.
Hic mortis durae casum, tuaq; optima facta,
Siqua fidem tanto est operi latura vetustas:
Non equidem, nec te iuuenis memorande silebo.
Ille pedem referens, & inutilis, inq; ligatus
Cedebat, clypeoq; inimicum hastile trahebat.
Proripuit iuuenis, seseq; immiscuit armis:
Iamq; assurgentis dextrę, plagamq; ferentis
Aeneae subijt mucronem, ipsumq; morando
Sustinuit: socij magno clamore sequuntur,
Dum genitor nati parma protectus abiret:
Telaq; coniiciunt, proturbantq; eminus hostem
Missilibus: furit Aeneas, tectusq; tenet se.
Ac velut effusa siquando grandine nimbi
Praecipitant, omnis cãpis diffugit arator,

Omnis & agricola,& tuta latet arce viator,
Aut amnis ripis,aut alti fornice saxi,
Dum pluit in terris,vt possit sole reducto
Exercere diem,sic obrutus vndiq; telis
Aeneas,nubem belli dum detinet,omneis
Sustinet,& Lausum increpitat,Lausoq; minatur.
[Quo moriture ruis?maioraq; viribus audes! ÆNE.
Fallit te incautum pietas tua.[Nec minus ille POE.
Exultat demens.sæuæ iamq; altius irę
Dardanio surgunt ductori:extremaq; Lauso
Parcæ fila legunt:validum nanq; exigit ensem
Per medium Aeneas iuuenem,totumq; recondit.
Transilit & parmam mucro,leuia arma minacis,
Et tunicam,molli mater quam neuerat auro:
Impleuitq; sinum sanguis:tum vita per auras
Concessit mœsta ad manes,corpusq; reliquit.

detinet.)Bellantum impetum sustinet,donec deseruiat.Et bene translationem fecit a vicina comparatione.[Fallit te incautum pietas tua.) Quod credis idcirco me pium tibi veniam posse concedere:quia & ipse pietatis intuitu dimicas pro patris salute.Tua autē pietas,prudenter est additū:quasi non a parente descendens.[Fila legunt.) Proprium fuerat Rumpunt:tamen Legunt, est aut transeunt,aut colligūt: vt, Littoraq; Epiri legimus.[Exigit ensem per medium.) Poetica descriptio est. nam re vera fieri non potuit, vt gladius & trāsiret per corpus iuuenis,& absconderetur in corpore iuuenis.nā exigit ensem, est ex eo agit trās corpus.[Parmā.) Id est leuia arma,nō clypeū.[Minacis.)autē non Lausi.non.n.ipse minatus fuerat.Ergo ordo est,Mucro minacis,Aeneæ.s.[Vita per auras Concessit mœsta ad manes.) Id est anima.Et abusiue dictum est.nam ad inferos simulachrum pergit,non anima.

DONATVS.

[Ingemuit chari graui.geni.am.Vt vi.Lau.)Huius casum Lausus ingemuit.tetigit enim eum paternus dolor. & quid mœstitiæ interius gereret vberrimis lachrymis indicauit.videbat enim,quid paterno corpori iam esset inflictum,& quid perficiendæ necis eius causa hostis acerrimus prępararet.[Hic mortis durę casum.)Duram mortem ad æternam retulit,adolescentis facta vero deputauit laudi,cum in defensione patris occubuit.& quia tale exēplum trāsire ad posteros debuit,ait poeta.nō silebo facta tua,memorāde iuuenis.confido enim & futurꝰ in laude maxima,si libri mei habuerint fidem.[Ille pedem referens.)Cum se Mezentius consideraret debilem redditum,atq; ex eo vltimam sibi superesse fortunam,referre pedē nitebatur,& nexibus vulneris in pedibus paulatim cedere.prudenter autem faciebat,ne auersus nudaret terga, sed retrorsum sedens pręsens vitaret exitium.trahebat interea infixam hastam clypeo,nec carere ea poterat,quam senserat inimicam.[Proripuit iuuenis.)Sese his accipiendum,vt sit, proripuit iuuenis seseq; immiscuit armis.Quod quia duplicare odiosum fuit, vt superiori simul inferioriq; teruiret.[Iamq; assurgentis dextrę pla.q;.feren.Aenee sub.mu.)Exposuit,quod dixit,proripuit iuuenis sese.Iam Aeneas paratus fuerat,vt periret.deniq; iam leuauerat dextram,& ferisset,ni ille celerius ictum venientem pręuidēs patris corpus iugulumq; texisset.[Socii magno.cla.seq.)Egregiū factum filii secuti socii clamoribus missilibusq; hostem terrebāt expellentes procul eius accessum donec subtraheretur,qui ea causa vulneris saluti suę non valebat assistere.[Vrit Aeneas,tectusq; tenet se.)Quid enim facere potuisset tot obsistentibus,nisi aduersus multitudinis vim sese contegere?Furebat tamen,quod plenā de tanto hoste victoriam reportare non poterat.[Ac velut effusa.)Quemadmodum cum e nubibus grandine nimbi,funduntur, cedunt campis aratores & agricolę,& contra maiorem vim arte sibi viator consulit.dicit iam artis ipsius industriam.[Aut amnis ripis.)In lateribus quippe amnium inueniuntur loca, quæ hominem tegant,aut excisorum laterum receptaculis.[Aut alti fornice saxi.)Hoc est aut suffugii saxei fornicis vitat, quod aliter non potest tolerare. Fornices dicuntur curuaturæ quæ arcus aut cameras faciunt, siue sint naturales, siue hominum manu perfectæ.[Dum pluit in terris.) Hunc locum cum pronunciamus, ibi moram facere debemus, vbi dixit,dum pluit, & sic addere in terris,vt possit sole reducto exercere diem, vt rusticus Vel viator fugiens grandinem tandiu se abscondat, quadiu pluit.reducto vero sole exeat de latebris, & in terris exerceat diē scilicet,vt operetur. rusticus & viator reliquum itineris, aggrediatur ac repetat. Cæterum si ita pronuntiamus, vt pluit in terris,velimus esse,fiet vitium non poetæ, sed male pronuntiantis. pluit enim in terras dicimus,non pluit in terris.[Sic obrutus vndique telis Aeneas.)Sic,inquit, se Aeneas tuebatur aduersus nubem belli,quia in parabola grandinem infra posuit.quæ non existit nisi cōtractis vndique nubibus. Idcirco eadem,& nubem belli dixit,& detinet,& Lausum increpitat, omnem vim telorum

cum

cum depelleret,nihilominꝰ increpat Lausum,hoc est frequētibus vocibus arguebat,& tēdebat minas his verbis.[Quo moriture ruis?)Bene, inquit, pro patris salute succederes,si mecum æquo Marte certare potuisses,nō victurus sed moriturus ruis in prælium.audes quod implere non potes: extremæ dementię est,dum cupis egregii filii probare pietatem,sic & ipsa eadem incautū & improuidum deceptura est hoc est quod ait.[Fallit te incau.pie.tua.)Traductus errore dementiæ,dum Aeneā metu duci imprudēter existimat, exultare potius maluit saluti suæ magis & vitę contrarius.[Sçuæ iamq; altius ire Dard.sur.d.) Supra dixit,furit Aeneas,tectusq; tenet se.habuit ergo iracundiam,quod Mezentii necē non sinebat implere.sed cū Lausus insultaret elatus dementia, ira superior cumulata est. Conuenerant autem duo,irę Aeneę sęuientis,& imminens terminus Lausi.[Validum nanq; exigit ensem.)Expressit irati percussoris mentem,& facilitatem cædis ostendit.nam qui potuit adire medium, q; opportunum habuit,quem feriret.qui vero totum gladiū condidit,quantum fuerat ira crescente commotus?[Transiit & parmam mucro.)Transiit leuia arma,non semel accipiendum est,vt sit transiit parmā,transiit leuia arma,non solida,propter ętatē minacis,quasi ad terrorem compositi:& tunicę cōmemorationem facit,vt ostenderet pulchre potius vestitum q; armis fortioribus tutū.deniq; non scutum habuit,sed parmā.non loricam sed auro claram vestem.neuerat,inquit,nō fecerat,quod primo fit ante texturam.hoc posuit,vt perfectam speciē demonstraret.quō enī posset in vsum venire hominis,nisi neuissent aurum & texuissent.descriptione per acta,percussi subnectit & morientis imaginē.[Impleuitq; sinum san.)Quia medium iuuenē dixit esse percussum, hoc est supra cingulum.addit eius sanguinem sinū morientis impleuisse.[Tum vita per auras Concessit.)Vnde ait sanguis effusus est,recessit & vita.

ASCENSIVS.

[Ingemuit chari,&c.)Priusquam mortem Mezētii inferat pręmittit mortem Lausi:quem quia allocutus est Mezentius præsentem fuisse constat:vnde verosimile est laudatum vbique iuuenem patri succurrere conatum,quam rem hoc loco describit Poeta.At cum nihil approbatum sit Donati:[Ordo est. Lausus, scilicet filius Mezentii:vt,id est postquam vidit,scilicet talia:ingemuit grauiter,id est amare:amore,id est propter amorem & pietatem genitoris chari.s.Mezentii: quamuis tyrannus esset: & lachrymæ volutę,scilicet sunt per ora,scilicet Lausi.Equidem,id est ego quidem:non silebo,casum,id est fortunatum euentum durę mortis: quia cōtra imparem dimicandum erat: aut patrem ante oculos permittendum occidere: & tua optima,id est laudatissima facta: o iuuenis memorande,id est memoria dignissime:siqua,id est aliqua vetustas,est latura fidem,id est credulitatem,tanto operi,scilicet tuo:nec silebo te o iuuenis memorāde. Ille.s.pater Lausi Mezentius sedebat referens pedem,existens,scilicet inutilis:inq; ligatus,id est & illigatus:& trahebat clypeo,id est simul cum clypeo: hastile inimicum,id est quo ab inimico vulneratus erat. Iuuenis.s. Lausus:proripuit,id est porro rapuit:sese,supple:& immiscuit sese armis dextrę iam assurgentis,id est erigentis vt desuper feriat & ferentis plagā,& subiit mucronē Aeneæ:& sustinuit.i.suspēsum & impeditum tenuit:ipsum morando.i.impediendo:socii.s. Lausi:sequuntur,sup.cū magno clamore:dum.i.donec:genitor abiret protectus parma.i.scuto:nati.i.filii:& cōniciunt tela, & proturbāt .i.porro disturbāt:hostē.i.Aeneam:eminus.i.de longe quasi e manu iaciendo tela:vnde addit,missilibus.i.per missilia: & furit.i.ferocit:& tectus.s.clypeo contra tela:tenet.i.custodit se:quod prudentis viri est,qui non vt hostē inuadat q; vt se protegat accurrat. Ac veluti,si nimbi.i.nubes ventosę:pręcipitant,supp. se:quando.i. quandoq;:& hoc grādine effusa.i.violenter deorsum missa,quasi peluibus effusa:omnis arator diffugit cāpis,& omnis agricola diffugit campis:& viator latet,sup.in arce tuta:aut ripis amnis.i.altitudinis,aut fornice.i.incuruatura seu circūferentia,aut testudine (est Ordo.

enim

enim fornix proprie illa incuruatura arcualis quę est in pontibus portis & aliquibus ędificijs testudinatis: quale erat theatrū olim in curius fornicibus & in multorum ciuitatis fornicibus, quia olim prostabant publice meretrices seu prostitutę: ideo fornix pro lupanari, & fornicor pro mœchor accipitur.) dum.i. quandiu: pluit in terris.s. Apricis, vt possit exercere diem.i. exerceri in die sole reducto: sic.i. eodem modo vt agricola serenitatē expectans grandine obruit. Aeneas est, sup. obrutus telis.s. inimicorū: dum.i. interea dū detinet, id est immoratur: nubem belli, id est bellanitū impetum: quorum leuatę in caput eius manus, quasi nubē grandinosam pręsentabant: sustinet omnes, scilicet ingruentes: & increpitat, id est cū crepitu redarguit Lausum: & minatur Lauso: dicens, scilicet, quo ruis o moriture: & cur, supple audes maiora viribus? ego legerē potius, audens, vt sit, quo ruis o moriture, & audens maiora viribus, id est q̄ sint vires tuæ: tua pietas, scilicet in patrem: fallit te in cautum

cautum: quia conaris quod efficere non poteris: nec ille demens, scilicet Lausus, non minus exultat, id est insultat in Aeneam, q̄ res effecit quod pius pium occidit: & iræ sęuæ, id est magnę & diræ: surgunt iam altius, id est profundius aut intensius: ductori Dardanio, scilicet Aeneę. & Parcę, id est deę fatales: legunt, id est occant: Lauso extrema fila, id est extremum orsum aut contextum vitæ: nanq; Aeneas exigit.i. extra agit: & educit ensem validū.i. fortem, & ponderosum: per medium iuuenem.i. per dimidium iuuenis: & recondit.i. iterum aut diligentius condit seu abscondit in corpore iuuenis: totum.s. ensem: & mucro minacis.s. Aeneę: transit & .i. etiam parmam: & arma.s. iuuenis: & transit mollem tunicā quā mater.s. Lausi neuerat, supp. Lauso: auro molli.i. flexibili & subtili: &, vt dicunt, nobili: & sanguis.s. effusus impleuit sinum.s. Lausi: tum.i. deinceps: vita.i. anima Lausi: concessit.i. cōmigrauit, existēs mœsta: concessit dico, per auras ad manes.i. ad inferos, & reliquit corpus.

At vero vt vultum vidit morientis, & ora
Ora modis Anchisiades pallentia miris,
Ingemuit miserans grauiter, dextramq; tetendit,
Et mentem patriæ subijt pietatis imago.
Quid tibi nunc miserande puer, pro laudibus istis?
[Quid pius Aeneas tāta dabit indole dignū? AENE.
Arma quibus lætatus, habe tua, teq; parentum
Manibus, & cineri (siqua est ea cura) remitto.
Hoc tamen infelix miseram solabere mortem:
Aeneæ magni dextra cadis. [Increpat vltro POE.
Cunctantes socios, & terra subleuat ipsum
Sanguine turpantem comptos de more capillos.
Interea genitor, Tyberini ad fluminis vndam
Vulnera siccabat lymphis, corpusq; lauabat
Arboris acclinis trunco, procul ęrea ramis
Dependet galea, & prato grauia arma quiescunt.
Stant lecti circum iuuenes: ipse ęger, anhelans
Colla fouet, fusus propexam in pectore barbam,
Multa super Lauso rogitat, multosq; remittit,
Qui reuocent, mœstiq; ferant mandata parentis.
At Lausum socij exanimum super arma ferebant:
Flentes ingentem, atq; ingenti vulnere victum.

SERVIVS.

¶ Pro laudibus istis.) Quia & contra fortiorē, & pro patris salute dimicare conat* est: ideo enim pluraliter laudibus dixit. [Pius Aeneas tanta dabit indole dignum.) Propter vitandam arrogantiam tertia persona vsus est. Indoles aūt, est proprie imago quędā virtutis futuræ. [Quibus lętat*, habe tua.) Moris enim fuerat vt cum his rebus homines sepelirent quas dilexerant viui. [Siq̄ est ea cura remitto.) Aut more illo dixit, quo solet, sepulturam ad ipsa cadauera non pertinere: licet vmbris, sicut in. vij. legimus, pro sit: vt, Siqua est ea gloria signent. Itē de Pallante, Vano mœsti comitantur honore. Aut certe siqua est ea cura Mezētio, id est patri sacrilego, qui superos inferosq; contēnit. [Aeneæ magni dextra cadis.) Sic alibi, Nomen haud leue patrum manibus, Hoc referes telo cecidisse Camillę. [Comptos de more capillos.) Antiquo.s. quo viri sicut mulieres cōponebāt capillos: quod verū esse & statuę nōnullę antiquorū docent, & personę, quas in tragœdijs videmus similes in vtroq; sexu, quantum pertinet ad ornatum capitis. [Interea.) Dū hęc geruntur. Et omnino sic est apud poetas, Interea, sicut est apud Sallust. Eodē tempore. [Vulnera siccabat lymphis.) Noue & physice locutus est. nam cum aqua omnia infundant, ait siccari vulnus. Fluxus enim sanguinis aquarum frigore continet. [Lauabat.) Inclinatione recreabat. [Procul.) Modo iuxta significat: vt, Serta procul tantum capiti delapsa iacebant. [Grauia arma quiescūt.) Bene grauia: vt galeam, arma, sed leuia intelligam*. Et talis est figura, sicut illa Sallustio, Leonē atq; alias feras. ergo & leo fera. Quiescunt autem quasi in terra posita: quoniā galea quæ pendebat, poterat & moueri. [Colla fouet.) Sustinens se arboris trunco. [Fusus propexam in pectore barbā.) Barbam in pectus fusam habens. Archaismos est quod ait in pectore, pro in pectus: vt alibi, Medijs effusus in vndis: pro, In medias vndas. [Multa) Pro multum. sicut, Et pede terram Crebra ferit, pro crebro. [Super arma ferebant.) Supra scutum: vt, Supra impositum clypeo referunt Pallanta frequentes.

DONATVS.

¶ At vero vt vultum vidit morientis.) Aeneas, vt vidit vultum morientis, miris modis pallore confusum, ingemuit grauiter plena miseratione commotus, & tetendit dextram. Cur hoc fecerit, mulus interpositus, dicitur interea ad miserationis causam. vt ostēdat ex qua causa miseratio ipsa videatur exutisse. mentem ipsius, inquit, commouit ratio pietatis, quia fuerat pater & patri religiose seruiuerat. neq; fugiebat eum, quid filij parentibus, quid parentes debeant liberis. [Quid tibi nunc miserāde puer.) Deliberabat Aeneas, qd cōferret mortuo, cui salutē volens pręstare nō potuit. Volui te, inquit, puer miserande seruare. inuidisti, ne facerē, quid nunc

nunc prestabo tibi? quem viuū seruare contendi. qui restat pietati, quod conferat ei.s. cuius morte gaudere non possum: ętatis tuę inde finis nō potest accedere titulis meis: non possum gloriari de puero, & de eo, qui mori potius voluit, q̄ patrem videre confectū. ferre non pōt animus, vt armis tuis tropęa componam. Arma quibus lætatus habe tua. non enī conuenit hęc alicui deo collata suspendere. teq; parentū manibus, & cineri (siqua est ea cura) remitto. Remitto te, inquit vt porteris ad tuorum sepulchra maiorū. pręstabo hęc manibus tuis, si tamē aliquod beneficiū sentiunt mortui. vt humanitas mea vel occiso proficiat. Verum quia ex morte tua nihil acquiri pōt glorię meæ, accedat tuę, q te magnus Aeneas occidit. Erit qppe memorabile in aduersis solatiū nomē meritumq; victoris, & ea cecidisse dextra, qua multi viri fortes absumpti sunt. [Increpat vl. Cū.so.) Cū accederent & venirent Rutuli, vt prostratū tollerent, vltro eos obiurgabat, tāquam tardos & negligentes. [Et terrę sub.ip. San.tur.) Subleuabat iacētem, comas suas ex more ad pulchritudinē compositas terrę puluere & sanguinis sui vbertate turpantē. [Interea ge. Ty. ad fl. vn.) Truncus dicitur proprie robur arboris, quod relinquit sine ramis & capite. hoc tamen loco integre arboris truncū dixit, partem.s. q̄ in imo ramis est vacua. Illud ita esse ex cōsequentibus pbat. Ipse inquit, grauiter vulneris & salutis suę desperatione defessus sustētabatur arboris trunco. [Procul ęrea ra. De. gal.) Galea aūt eius ramis suspensa pendebat. tangendo truncū & ramos proculdubio arborem integram significauit: cuius imę parti se Mezentius dabat, q̄ ramos non habebat. [Et prato gra. ar. quies.) Galea, quia nō magni ponderis fuit, pēdebat ex arbore. arma, quia grauia fuerūt: prato reposita quiescebant. [Stant lecti cir. iu.) Qui solarentur ęgrum & debilem tuerentur. [Ipse ęger anhe. Col. fo.) Adiutus arboris trunco reficiebat colla, quę fuerāt dolore lassata. [Fusus propexam in pet. bar.) Hoc ex abundantia est positum. [Multa sup Lau. ro.) Considerans ex aduersis suis, quantam vim pertulisset Aenea certante, tractans quoq; filij personam, ętatēq; considerās, quęrebat plurimum, qd ageret Lausus, & plurimos mittebat, ac sępe, qui reducerent imprudentē, ac mœsti pātris mādata perferrent: mœsti merito, vtpote qui ex vulneris cā satis saucius, de filij esset magis magisq; salute solicitus. [At Lau. soci.) Missi autem veniebant flentes, non reducentes viuum, sed super arma portantes occisum.

ASCENSIVS.

¶ At vero vt vul.) Cōmemorat quō Aeneas pius miseratus mortē Lausi, cadauer eius honesta sepultura donandū cū armis notis cōcessit. Vnde cū nihil sit Dona. ¶ Ordo est. At vero.i. sed potissimū: vt.i. postq̄: Anchisiades.i. Anchisę filius Aeneas: vidit vultū, id est

id est effigiē faciei:morientis.s. Lausi:& vidit ora ipsius Lausi pallē ta miris modis:ipse miserans.i.miseratione affectus:ingemuit grauiter:& tetendit,id est extensam & suspensam tenuit, ne amplius percuteret,dextram.s.suam:aut potius tetendit.i.extendit Lauso:& porrexit dextram,& imago patriæ pietatis.i.quam erga patrē habuerat subijt.i.commouit mentem Aeneæ. Quid o puer miserande.i.digne miseratione.quid plus Aeneas dabit tibi pro istis.s. tuis laudibus.i.laudabilibus ausis dignum: tanta indole.i.insolita ad virtutem natura.q.d.nescio. verum habe tua arma quibus lętatus,sup.es in vita:& ego remitto te manibus & cineri.i.antiquę sepulturæ:& busto parentum.i.maiorū tuorum: siqua.i.aliqua est ea cura.s.aut manibus tuis aut patri:tamen tu solabere.i.pro consolatione accipies mortem miseram.i.miserandam.Hoc.i.per hoc quod.s.cadis dextra Aeneæ magni:quia gloriosum videtur,nō nisi a magno superari.Aeneas increpat vltro socios,cunctantes.i.immorātes leuare Lausum,& ipsemet subleuat.i.sursum leuat ipm: turpantem.i.fœdantem sanguine.s.suo capillos comptos de more.Genitor,sup. Lausi:videlicet Mezentius:siccabat interea lymphis.i.aquis vulnera.s.sua ab Aenea illata:ad vndam fluminis Tyberini:& lauabat corpus existens accliuis.i.accumbens trunco arboris:galea ærea pēdet procul ramis.s.arboris illius:& arma grauia quiescunt.i.iacent:prato.i.in prato: iuuenes lecti.i.egregij ad corporis tutelam lecti stant circum. Ipse æger.i.saucius:fouet.i.reficit colla.s.lassa,anheians.i.crebro respirās:fusus.i.habens fusam in pectore.i.per pectus:barbam perpexam.i.multum & per omnia pexam:&,sup.rogitat multa super.i.de Lauso.s.filio: & remittit multos qui reuocent.s.ipsum a pugna, & qui ferant.i.efferant: mandata parentis mœsti.i.dolentis quod filium in tali discrimine dereliquerit.At,id est sed:socij flentes ferebant Lausum exanimē, id est mortuum:&,supple socij auferebant flentes ipsum ingentē, atque victum ingenti vulnere,validum nanque exigit ensem per medium Aeneas iuuenem,totumq; recondit.

SERVIVS.

¶ Ad cœlum tendit palmas.) Increpans deos, quasi sacrilegus.Et sciēdum vno eodemq; tēpe non eum potuisse & inhęrere corpori,& manus ad cœlū leuare:licet poeta ista coniūxerit.¶ Corpore inhęret.) Aut īhęret corpore suo Lauso:aut certe Hysterologia est: vt sit, hęret in corpe. Melius tamen est vt sit Antiptosis, ꝓ corpori:vt,Hęret pede pes,ꝓ pedi. ¶ Per vulnera seruor.) Aut re vera Per vulnera, qa per totū corpus mucro trāsierat,aut inuidiose vulnera ait ꝓ vulnus, sicut Teren. Nō perpeti meretricū contumelias:cū de Thaide loqueretur. ¶ Nūc demum exilium infelix,Nunc alte vulnus adactum.) Solatio enim viuentis filij vtrunq; fuerat ante tolerabile.¶ Idē ego.) Qui nunc causa tuæ mortis fui,qui feci vt exulis & sacrilegi filius esse dicereris.¶ Pulsus ob inuidiam.)Excusat,ne merito expulsus esse videatur.¶ Omneis per mortes.) Per omnia mortis genera.i.per diuersa supplicia. ¶ Vis alto vulnere tardat.) Alti vulneris violentia. ¶ Alloquitur mœrentem.) Tristem.Hæc.n.animalia secūdum Homerum cum sint tristia,indicant dominorū mortem futuram.Est autē Homeri comparatio.

Τὸν δ' ἄρ' ὑπὸ ζυγόφιν προσέφη πόδας αἰόλος ἵππος Ξάνθος. ἄφαρ δ' ἤμυσε καρήατι, πᾶσα δὲ χαίτη Ζεύγλης δ' ἐξεριποῦσα παρὰ ζυγὸν οὖδας ἵκανεν.

Agnouit longe gemitus præsaga mali mens:
Caniciem immundo deformat puluere,& ambas
Ad cœlum tendit palmas,& corpore inhęret.
[Tāta'ne me tenuit viuēdi nate voluptas? MEZ.
Vt pro me hostili paterer succedere dextræ,
Quem genui?tua'ne hæc genitor per vulnera seruor
Morte tua viuens?heu nunc misero mihi demum
Exilium infelix,nunc alte vulnus adactum.
Idem ego nate tuum maculaui crimine nomen,
Pulsus ob inuidiam solio,sceptrisq; paternis:
Debueram patriæ pœnas,odijsq; meorum:
Omneis per mortes animam sontem ipse dedissem.
Nunc viuo:neque adhuc homines,lucemq; relinquo:
Sed linquā.[Simul hæc dicens,attollit in ęgrū POE.
Se femur:& quanquā vis alto vulnere tardat,
Haud deiectus equū duci iubet:hoc decus illi,
Hoc solamen erat,bellis hoc victor abibat
Omnibus:alloquitur mœrentem,& talibus infit.
[Rhœbe,diu(res siqua diu mortalibus vlla est) MEZ.
Viximus:aut hodie victor spolia illa cruenta,
Et caput Aeneæ referes,Lausiq; dolorum
Vltor eris mecum:aut aperit si nulla viam vis,
Occumbes pariter:neq; enim fortissime credo
Iussa aliena pati,& dominos dignabere Teucros.
[Dixit,& exceptus tergo consueta locauit POE.
Membra,manusq; ambas iaculis onerauit acutis,
Ære caput fulgens,cristaq; hirsutus equina.
Sic cursum medios rapidus dedit:æstuat ingens
Imo in corde pudor,mistoq; insania luctu,
Et furijs agitatus amor,& conscia virtus:
Atque hic Aeneam magna ter voce vocauit.
Aeneas agnouit eum,lætusq; precatur.
[Sic pater ille deum faciat,sic altus Apollo, AENE.
Incipias conferre manum.

catur, agnoscimus: vt hoc loco Troianos vituperatos ex equi laude cognoscimus. Item alibi contra,Et nunc ille Paris.s. adulter.nam illo loco ex persona Paridis vituperatur Aeneas.¶ Exceptus tergo.) Equo se prębente susceptus:quod fieri plerunque conspicimus.¶ Iaculis onerauit.) Audias sęquētis exprimit sępius

DONATVS.

¶ Agnouit lōge gemitū.) Cū venientum gemitum solicit⁹ accepisset,antequam nati fun⁹ cerneret,oculis suis,quid mali accidisset,agnouit.præuidet quippe animus presagio mala & quid futurum sit,infelici cogitatione denuntiat.¶ Caniciē im.d.pul.)Bene posuit,immūdo puluere.est enim & mūd⁹. ¶ Et ambas ad cœlū ten.pal.) Verus viuentis est dolor,cum mortui funus amplectitur.nō est vlla in amplexu funeris delectatio:sed quædam medicina plangentis.¶ Tāta ne me te.ni.na.vo.)Huiccine habuit exitum mors mea & optatū viuēdi desideriū,hunc ordinem tenuit,vt infelix pater per filij interitum seruaretur?O miser ordo moriendi.viuo ego,quem priorem conuenerat mori,& interit,qui superesse debuerat patri seruor infelix per filij interitum,& lętum charissimi pignoris impudentibus oculis cerno.Ego ista miserrimus feci,& malum omne,quod ætatis tuæ fata diripuit, ego conflaui:Non te finerem cum tanto hoste certare, & ab impari pugna te cautior reuocarem.

¶ Rhœbe diu (res siqua diu mortalibus vlla est.) Hoc loco notant Virgilium critici, quod homine sacrilego dedit prudentē sententiam: quā rem rō naturalis excusat.ea.n.quę per naturā mouēt animos,in quāuis personam cadūt.Illa vero sunt triū prudentū,quæ non nisi consilio & ratione depręhenduntur.Vnde & Teren.seruis dat plerunq; prudentissimas sñias quidē,sed quę per naturā offeruntur cunctis: vt,Ne quid nimis.¶ Spolia illa cruenta.) Arma Aeneæ Lausi cruore perfusa.Vnde intulit,Et caput Aeneæ:per quod etiam spolia Aeneæ intelligimus,nam Lauso nihil detraxerat.Dixit enim arma quibus lætat⁹,habe tua.¶ Aut aperit si nulla viam vis.) Aut si nullam ostendit fortitudo rationē.¶ Neq; enim fortissime credo.) Quod dignaberis habere dños, Teucros.s.ignauos. nam hoc intelligimus ex eo quod dixit equo, fortissime. Plerunque.n.ex alterius personæ vituperatione,vel laude,qd de alia dicatur,

O hominum miseranda conditio pręsentium cęca,nescia futurorum.si hostilem impetum virtutemq; nescieras,facere te debuerat mea calamitas cautiorem.pergis non defensurus patrem, sed pro patre moriturus.cui adhuc seruor infelix.cui non viuendi voluptas,quę in te tantummodo fuit, sed luctus accreuit & pœna. Hæc est sortis meæ plaga deterior, hoc perniciosissimum vulnus,quod nullum temporis spatium nulla potest medicina sanare. Insedit altius, & tota penitus interna possedit. nihil dolore est vacuum. ¶ Idem ego nate tu.) Nec me fugit male gesta mea & obrutam multis criminibus vitam nomen tuum & innocentiam maculasse. Incipit iam causas criminari, quibus filij sui salus videretur oppressa. ¶ Pulsus ob inuidiam solio.) Exclusus, ait,patrio regno per inuidiam.cum dicit inuidiam, vult ostendere non se meruisse, quæ passus est. ¶ Debueram patriæ pœnas.)

Aut

Aut si iuste petebat ad pœnam, tradere me suppliciis debui. Duo latera tetigit, aut nihil aduersi de ciuibus merui, aut si digna repetebantur, contentum esse conuenerat. non. n. viuendum fuit cum odio cunctorum ciuium. ¶ Omneis per mor. ani.) Consentirem aduersis, meorum studiis, & me, qua vellent, pœna conficerent. ¶ Nunc viuo, neq; ad. ho.) Nunc, inquit, viuo, qui olim debueram mori. viuere. n. non debui, qui vniuersis ciuibus meis qualibet ratione displicui: neq; adhuc homines & lucem ipsam relinquo. Deliberabat, & per incerta consilia rapitur. fixit sententiam, & extremis tandem aliquando consensit dicens, sed linquam. faciem, inquit, ferus, quod olim differendo non feci. ¶ Simul hæc di. attol. in æg. se femur.) Cum ipso vltimo verbo sententiæ, qua iudicauit sibi esse moriendum, in ægrum se extulit femur. ¶ Et quanquam vis alto vuln. tar.) Et licet tardaretur alti vulneris violentia, haud delectus tamen, neq; in totum debilitatus animo equum duci iubet, vt eo veheretur debilis, quo vti solitus fuerat, cum floreret. ¶ Hoc decus illi.) Ipse ornamentum domino fuit, ipse solatium, ipsius auspicio remeauit bellis ex omnibus victor. ecce non solum corporis, verum equi quoq; auxilium flagitabat. talis etiam fuit, qui ad vltionem duci debuisset. non. n. tam vincere Mezentius cupiebat q̃ filii interitum vindicare. tali ergo equo vti voluit, qui non nisi cum palma remeare consueuisset. ¶ Alloquitur mœrentem.) Quasi mala domini etiam ipse sentiret. ¶ Et talibus infit.) Et hunc talibus verbis affatus est. ¶ Rhœbe diu.) Qui videbatur tristis, sentiebat posse dominum audire loquentē. diu est, inquit, quod viximus Rhœbe, si tamen durat aliquid mortalibus diu, & diu dici potest, quod clauditur fine. ¶ Aut hodie victor sp. illa crue. Et ca. æn. re.) Prospera simul & aduersa proposuit, quæ habent hæc incerta bellorum: sed tamen desiderio non viuendi, sed vindicandi filium: hæc primo constituit, quæ cupiebat impleri: secutumq; est, quod poterat esse contrarium. cumq; hoc ipsum diceret, addidit solatium ipsius euentus aduersi: aut remeabimus, inquit, gloriosi post factum, & filii mei vindicabimus mortem, aut erit nobis perisse beneficium. ¶ Neq;. n. fortissime credo Iuss. alie.) Neq;. n. dignum est, vt in potestatem hostium venias, & seruias Teucris. prosperū vt diximus posuit, & aduersum: sed falsa spe in altero ductus est, in altero præsagium protulit. Nam qui fieri potuit vt Æneæ manus debilitatus euaderet, qui præualenti corpore tam grauiter potuit vulnerari? Aliud tamen quod præsagii loco complexus est, accidit. nam vtriq; in secundo certamine ceciderūt. ¶ Dixit & exceptus tergo.) Non dixit, ascendit. cum hoc facere non potuit: sed exceptus est, inquit, vt ostenderet ex superiore loco in equi tergo esse susceptum. ¶ Manusq; ambas iaculis one. acu.) Quantum timorem præcedentis expressit? qui cum se aduerteret viribus paruis, ambas manus telis multis & acutis onerauit: quasi cessante substantia dimicantis, telorum vigor aut numerus hostem superare potuisset. ¶ Aere caput fulgens.) Quid debili toto prodesse posset, aut fulgēs galea, aut setosa in capite crista? ¶ Sic cursum in medios.) Equi cursum in medios dedit, non suum. ¶ Æstuat ingens Imo in corpu.) Exposuit, cur dictum sit, cursum rapidus dedit. duobus. n. animi motibus æstuabat. pudoris, quia inuenerat fortiorem, & cuius virtutem in vulneris atrocitate persenserat: & luctus, quia talem perdiderat filium. ¶ Atq; hic Æneam.) Debuit non prouocare eū, cuius virtutem senserat, & timere potius, quem exemplo suo probauerat fortiorem: sed cur metueret cui ęquis votis aut vincere optabile fuit, aut perire? Vocauit igitur Æneam magna voce, & ter hoc fecit. ostendit magnam in se post vulnus acceptum animi perseuerasse constantiam, nec de suis aliquid conatibus diminutum. ¶ Æneas agnouit eum.) Mox vt Æneas vidit Mezentium venientem, & vocem toties clamantis audiuit, intellexit quæ causa debilem reuocasset ad campum. sciebat. n. dolore perditi filii hostem venire compulsum. quę res attulerat gratulationem maximam, vt in congressu perficeret, quod impedientibus multis primo cōplere non potuit: eemisit tamen etiam ipse responsum, ne timorē aliquem silentio testaretur. ¶ Sic pater ille deum faciat.) Ideirco ait, incipias conferre manum. quia hastis supra certatum est, & inde videbatur euasisse, quia plurimorum defensus auxilio certamen vulneratus effugerat. accedente etiam eo. quia apparebat eum non collaturum manum, qui equo potius fideret, non suis viribus.

ASCENSIVS.

¶ Agnouit longe gemitū.) Docet quomodo audita morte Lausi rursus in arma ruit moriturus Mezentius, & quomodo iterum cū Ænea cōgressus sit. De qua re hoc solū est Donati, Dixit, &c., Nō. n. poterat ascendere: sed ex supiori loco se in equo cōposuit. Hęc ille. ¶ Ordo est. Mens. s. Mezentii præsaga mali. i. præsagiens malum, quia sagax est mens hominum ad percipienda mala. i. incōmoda potius q̃ bona, agnouit longe. i. cum adhuc longe essent gemētes: gemitum. s. sociorū, hoc est causam gemitus quæ mors Lausi erat & deformat. i. fedat caniciem. s. capillorū aut barbæ: multo puluere, & tendit ambas manus ad cœlum: nō precaturus, sed execraturus deos & inhæreret. s. Lauso, corpore. s. suo, aut hæret in corpore Lausi. O nate tenuitne me tanta volūtas. i. cupiditas & desiderium viuendi, vt paterer te quem genui succedere dextræ hostili pro me. q. d. id quidem non decuit, seruo me. i. saluor ne ego genitor p hæc tua vulnera, viuens tua morte? q. d. id quoq; indecēs. Heu dolentis interiectio: exilium. i. expulsio patria mea, est mihi nunc demum, cum. s. tui carendum est, Infelix, id est durum & intolerabile, sicut sunt infelicia, id est quæ infelicitatem afferunt vulnus, scilicet doloris est adactū. s. in præcordia: nunc alte. i. profunde. ¶ Idē ego.) Qui, scilicet causa mortis fui, maculaui crimine meo, id est tyrannide, tuum nomen. i. gloriam tuam qui fuisses filius regis habitus: aut qui iniqui patris optimus filius ob scelus paternum nomen amisisti. Ego pulsus solio, id est sede regali: & sceptris, id est insigni regali, hoc est regno meo: ob inuidiam meorum, id est quia mei mihi inuidebant: debueram pœnas patriæ. s. cui iniuriam intuleram & ipse, id est ego dedissem, id est dare debuissem odiis paternis, id est odia quæ de me patre tuo erant: per omnes mortes, id est omne genus moriēdi, animam sontem. i. culpabilem & noxiā. Nunc viuo, qui, scilicet mori debui, nec. i. & non relinquo adhuc homines, id est societatem hominum: & lucem, id est vitam aut lumen cœli: sed linquam, scilicet statim, & ipse dicens hoc attollit, id est erigit se in femur egrum, id est saucium: & quanquam vis alto vulnere, id est violētia alti, id est profundi vulneris prius suscepti: tardat, scilicet ipsum aut quāquam vis plagæ, scilicet tardat ipsum alto vulnere. tamen supp. ipse haud. i. non deiectus. s. animo: iubet equum, scilicet suum Rhœbum nomine: duci, id est adduci, hoc decus, scilicet equi, erat illi, & hoc solamen, id est solatium erat illi; aut potius sic decus, id est honestamentum erat illi: hoc, id est per hunc equum & solamen, id est solatium erat ei hoc, id est per hunc equum & ipse abibat, id est euadebat omnibus bellis victor: hoc, id est per hunc equum quem supple Mezentius alloquitur, mœrentem, id est tristem, quia dominum suum tristem sentiebat Rhœbe nos viximus diu: si qua vlla res est mortalibus diu (videtur alterum abundare aut qua aut vlla: sed coniuncta maiorem vim habent) aut tu victor, scilicet mecum, referes, id est reportabis hodie, illa spolia cruēta, id est sanguine perfusa, scilicet Lausi, & aliorum interfectorum: aut cum sanguine ipsius perfusa erunt, & caput Æneæ: & eris mecum vltor dolorum Lausi, id est quos pro Lauso patior, aut si nulla vis, id est violētia & virtus aperit viam, scilicet ad tantam victoriam. tu occumbes pariter, id est mecum: enim pro quia o fortissime: ego credo q tu neq;, id est non dignabere pati iussa aliena, id est alia q̃ mea nec Teucros dominos, scilicet tuos effectos. dixit, scilicet Mezentius & ipse exceptus tergo, scilicet equi ex loco superiori, nam ascendere non potuit, locauit membra assueta, scilicet ipsi equo, & onerauit ambas manus acutis iaculis: fulgens caput, id est habens caput fulgens ære, id est galea ænea, & hirsutus crista equina, scilicet in galea posita ipse capidus, id est celer, dedit sic, scilicet ornatus & instructus cursum in medios, scilicet hostes, ingens pudor quia videlicet filium occidere permiserat, & vulneratus abscesserat, ęstuat. i. ebullit in imo corde, id est in præcordiis & insania: luctu, id est mœrore misto & amor, scilicet in filium agitatus furiis, id est erynni, & virtus conscia, id est cuius sibi conscius erat sup. æstuant in imo pectore, atq; vocauit hic, id est in hoc statu, & loco Aeneam ter voce magna: quod & animi & roboris magni indicium est. Aeneas agnouit eū, id est vocem eius quam iam in cōgressu audierat & ipse lætus precatur. Ille. s. optimus maximus pater deum. s. Iuppiter faciat sic, Apollo altus. i. sublimis & cœlestis faciat sic, vt sup. incipias conferre manum. i. concertare mecum.

Ascensius

SERVIVS.

¶ Infesta hasta.) In vulnus parata, id est potētia. ¶ Qua pēdere posses.) Deest me. na hoc dicit, nisi extincto filio nulla se ratione potuisse superari. ¶ Nec diuum parcimus vlli.) Quia Aeneas inuocauerat deos. vt, Sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo. ¶ Desine.) Scilicet

[Tantum effatus, & infesta subit obuius hasta. POE.
Ille autem [quid me erepto sæuissime nato MEZ.
Terres? hæc via sola fuit, quia pendere posses,

Nec mortem horremus, nec diuum parcimus vlli:
Desine: iam venio moriturus, & hæc tibi porto
Dona prius. [Dixit, telumq; intorsit in hostem, POE.
Inde aliud super, atq; aliud figitq;, volatq;,
Ingenti gyro: sed sustinet aureus vmbo:
Ter circum astantem læuos equitauit in orbes,
Tela manu iaciens, ter secum Troius heros
Immanem ærato circúfert tegmine syluam.
Inde vbi tot traxisse moras, tot spicula tædet
Vellere, & vrgetur pugna congressus iniqua,
Multa mouens animo, iam tandem erumpit, & inter
Bellatoris equi caua tempora conicit hastam.
Tollit se arrectum quadrupes, & calcibus auras
Verberat, effusumq; equitem super ipse secutus
Implicat, eiectoq; incumbit cernuus armo.
Clamore incedunt coelum, Troesq;, Latiniq;.
Aduolat Aeneas, vaginaq; eripit ensem:
Et super hæc. [Vbi nunc Mezentius acer! & illa ÆNE.
Effera vis animi! [contra Tyrrhenus, vt auras POE.
Suspiciens hausit coelum, mentemq; recepit.
[Hostis amare, qd increpitas! morteq; minaris! MEZ.
Nullum in cęde nefas, nec sic ad prælia veni.
Nec tecum meus hæc pepigit mihi foedera Lausus.
Vnum hoc per (si qua est victis venia hostibus) oro:
Corpus humo patiare tegi, scio acerba meorum
Circústare odia, hunc oro defende furorem:
Et me consortem nati concede sepulchro.
[Hęc loqtur, iuguloq; haud iscius accipit ensem: POE.
Vndantiq; animam diffundit in arma cruore.

cet mortem minari: quoniam libenter moriturus adueni. [Vmbo.) Scutum: nam a parte totum intelligimus. [Læuos equitauit in orbes.) Secundum artem militiæ. nam eques stans facillime superatura pedite. In læuam autem partem ideo circumibat, vt Æneæ dextram partem circúueniret, quę vtiq; nuda erat. [Pugna iniqua.) Pedes contra equitem. [Multa mouens.) Vtrum in ipsum, an in equum ictú torqueret: quo vulnerato Mezentius carebat effugio. [Inter tempora.) Id est in fronté. [Bellatoris eq.) Per quem bellum geritur. aliter hominem dicimus bellatorem, qui bellum gerit. [Implicat.) Impedit. [Cernuus.) Cernuus equus dicitur qui cadit in faciem, quasi in eam partem quam cernimus. Vnde & pueri quos in ludis videmus ea parte qua cernunt stantes, cernui vocantur: vt etiam Varro in libris theatralibus docet. [Clamore incédüt coelú.) Implét. Et abusiue dixit. [Troesq;.) Gaudio. [Latiniq;.) Dolore. [Hausit coelum.) Hoc est aerem. Lucretius, In hoc coelo q dicitur aer. & hoc dicit postq; respirauit, & mentem recepit, post turbationem ex equi venientem ruina. [Hostis amare.) Aspere. Et est Homeri de telo dictum, quod hic ad hominé transtulit. Ille enim ait, πικρὸν ὀϊστόν. [Nullú in cæde nefas.) Morí viro forti nefas nó é: nec ego sic vt vincerem veni: hoc est, cum voluntate procumbo. [Hæc pepigit mihi foedera Lausus.) Hoc est, non cum hoc pacto a te Lausus recessit, vt vitam requiram. Foedera autem pepigit, per translationem dixit: id est sic non pugnauit Lausus, vt vllum mihi vitę relinqueret desiderium. [Venia.) Beneficium. vt, Orantes veniam. [Nunc (oro) defende furorem.) Inimicorum iram & post fata sæuire cupientem. Defende autem est prohibe: vt, Dum teneras defendo a frigore Myrtos: Et bene petit ab Ænea, q eum scit vltro concedere, vt probauit in filio: petit autem non de eius pietate dubitans, sed timens iram suorum. [Haud inscius.) Liptotes figura est. non. n. dixit non ignarus, sed expectans omnibus votis: vt, Munera nec sperno: id est libenter accipio. In hac autem figura plus cogitatur, q dicitur. [Vndantiq; animam diffundit in arma cruore.) Ordo est, In arma vndanti cruore animam diffundit, cuius sedem pleriq; sanguiné volút esse. & sic est dictum vt, Vna eademq; via sanguis animusq; sequuntur.

DONATVS.

[Tantum effatus, & inse. sub. ob. ha.) Magnam animi ac virtutis fiduciam monstrat, qui in hostem primus tela contendit. quod Æneas non dubitauit perficere pergens obuius cum infesto ictu hastę, ne habens tanti equi subsidium iterum verteretur in fugam. [Ille autem.) Id est Mezentius, inquit. [Quid me erepto sæuissima. Ter.) Orbatum filio frustra territas patrem. magis. n. post illius excessum cupio mori, quanquá me ipse cupis occidere. sed in hanc partem sæuitiam tuam potius contendis exercere, quando formidolosis verbis terres, cui votum est, post filium mori. Odi hanc lucem, in qua incolumé natum meum videre non possum. inuenisti viam, qua Mezentium perderes: alia enim superare non posses. tunc vita mea consumpta est, cum caderet Lausus. tunc perij, cum funus eius infelicibus oculis vidi. non horreo mortem, quin potius amo. Hæc enim dabit finem doloribus meis. hæc mihi misericors filium reddet, & manibus eius patrem miserum benigna coniunget. nihil est sæue hostis, quod me vlterius terreas. mors mihi beneficium est, cuius minaris aduétum. non parco dijs, quos ipse veneraris, & colis, nec superstitiosis precibus rogabo, quos contemno. habes æmulos studij tui. si religiosus es, feri sacrilegú.

si perniciosus

si perniciosus hostis macta captiuum. sileat iam proteruitas linguæ, & sermo, quo te plurimum iactas, terminum sumat. Vna eademq; mihi senténtia est, moriturus potiusq; victoriam quæsiturus aduento. sume tamen morituri munusculum, & antequam id fiat, quod prouenire iam cupio, excipe hastas meas, vt irascaris, & ferias. [Dixit, telumq; intorsit in hos.) Post hæc, quæ dixit, iacere hastas plurimas coepit circúiens Æneam ingentibus gyris, ne auersum ferire potuisset. [Sed sustinet au. um.) Occurrebat Aeneas omnibus telis, & hæc excipiebat scuto, ecce probatum est qua causa Mezentius ambas acutis telis onerauerat manus. Tecta. n. non mittebat, nisi hoc consilio primitus præparasset. Ille igitur multa tela mittebat, figebat multa, sed hæc scuti ambitus sustinebat, excipiebantur resistentis arte, nullum veniebat in corpus. [Ter circum ad stantem.) Cú Aeneas vno in loco consisteret, ter Mezentius læuos in gyros circúijt stantem, manu dirigens tela. [Ter secum Troius her. Im. ær. cir.) Quoties Mezentius circuijt Aeneam gyris, toties heros Troius occurrit scutum obijciens. quod iaculis iam fuerat infinitis infertum, & syluæ faciem præferebant. [Inde vbi tot trax. mo.) Vbi tantæ tractæ sunt morę, vbi pudebat tantum telorum numerum scuto portare, tantaq; essent, vt hęc velli aut iam portari non possent, & cum vrgetur iniquo certamine, iniquum certamen ideo fuit, quia Mezentius, equi pręsidio & summo pugnabat. Aeneas vero in plano positus maiore laboris pondere grauabatur: [Multa mo. animo.) Multa, quę facere deberet, ipse conferens secum, tandem reperto consilio erumpit in factum. arte. n. opus fuit, vt ipsa peteretur causa, quę iniquitatem certaminis faceret deniq; moris abruptis. [Inter bellato. equi.) Magno hoc consilio factum est. nouerat. n. Mezentium iccirco equi auxilium petiuisse, quia ipse debilis fuit. recte igitur Aeneas de equi prima pernicie cogitauit. Ipso enim occiso, non magni laboris fuerat, ad ipsius equitis interitum peruenire. [Tollit se arre. qua.) Hoc est erectis primo per aera pedibus, primis posterioribus stetit. [Et calcibus au. Ver.) Intelligitur hoc mutato schemate posterioribus pedibus fecisse, & cum dolore pernicioso turbaretur, obsequium solitum & portandi consuetudinem perdidisse. [Effusum equi. su. ipse se.) Aut ruina corporis sui equus dominum implicauit: aut quia sic deiecit, vt ille se explicare non posset. [Eiectoq; incú. cer. ar.) Pręter letale, quod acceperat, vulnus, alius ei casus accessit. vt eiecto armo cecidisset. Cernuum dicunt, qualem ipse Virgilius demonstrauit, porrecto vno pede hoc est altero ex primis, reliquis vero collectis: capite quoq; in terram coarctato: huic accesserat malo, q armum etiam perdiderat: vt nec ipse reparatione aliqua iuuari potuisset. [Clamore inten. coe.) Quis enim non miretur, aut consilium viri fortis. aut facti ipsius & fortunę euentum? [Aduolat Aeneas.) Celeritate quippe opus erat, antequam ille se forte colligeret, aut iterum subueniretur a socijs. [Vaginaq; eri. en. Et su. h.) Et aduolat, & eripit, totum ad celeritatem demonstrandam pertinet. Vtrunque simul factum intelligitur, & super terrorem educti gladij hęc addidit insultantibus verbis. [Vbi nunc me. acer, & illa Effera.) Quam breuis dictio eius, qui se pręparabat ad expendam poenam? quo nunc, inquit, Mezentij fortitudo discessit? quomodo simul tua feritas tecú perijt? quid profuit sic viasse, aut male meruisse de socijs? qd deos tota temeritate contépsisse? Hęc Virgilius nó spáliter posuit, ne longú faceret dictionis tractum, quem breuem esse conuenerat: tamen

in eo,

in eo, quod dixit, effera vis animi tui vbi est? possunt etiam illa: quæ diximus, & multa alia coniecturaliter colligi. ¶ Cõtra Tyrrhenus.) Ecce propter causam Æneas properauit, recepit sensum Mezentius, sed iam sub gladio positus, quid auderet? quid faceret iacens, quid debilis, quid oppressus? potuit tamen loqui, & locutus est, quæ necessitas exigebat. ¶ Hostis amare, quid increpitas?) Duo mala & hostem esse, & amarum dixit. Hoc genere & gladio stricto, & insultationi respondet, denique sequitur, quid increpitas? quomodo hoc ad insultationem & verba pertinet, mortemque minaris, si occisurus es, inquit, iam feri, quid verbis protrahis moriturum? sæuitia est hostem diu cruciare sub gladio, sæuitia ex verbis amaris appetere. ¶ Nullum in cæde nefas.) An nunquid idcirco dextram gladiumque suspendis, quod existimas nefas esse si ferias? nullum crimen est, si hostis, tuis quod parabat, excipiat. ¶ Nec sic ad pr. v.) Non sic, hoc est non ea intentione repetiui certamen, vt vincerem, probatio huius dicti addenda fuerat. idcirco adiecit. ¶ Nec tecum. m. h. pe. m. f. iau.) Lausus me perire voluit. Lausus tecum pactum meæ mortis induxit, non rogo, cum non libet superesse post filium, non rogo, quod mereri contrarium est: vnum tamen peto, quod victi semper impetrare consueuerunt, & quod ipse sponte præstitisti filio meo. ¶ Corpus humo patiare tegi.) Verebatur enim ne ciues sui veteris ac iusti odij memores funus execrabile per membra discerperent: & quod viuo nequiuerunt, redderent mortuo. denique cum peteret, sepulturam addidit. ¶ Scio acerba meorum Circ. o.) Ecce ostendit, quid timeret, nouerat quippe, se nihil de suis præter acerba odia meruisse. grauiter. n. sperabat moueri posse, quod grauiter læserat. ¶ Hunc oro defende fu. Et me consortem nati.) Consortem me fecisti filio, vno vtrunque gladio perimens, vni nos sepulchro pulso meorum furore concede. ¶ Hæc loquitur.) Hoc est hæc Mezentius precando, loquitur. ¶ Iuguloque haud inscius accipit ensem.) Probauit Mezentius quod libenter quæsiuerat mortem, sciens denique præbuit iugulum, sciens impetum mucronis excepit. ¶ Vndantique animam dif. i. ar. c.) Quo facto cruorem in arma diffudit, & animam naturæ restituit.

ASCENSIVS.

¶ Tantum effatus, &c.) Cum Mezentij morte hunc decimum claudit, ostendens vim Mezentij & victoriam Æneæ, de qua hoc solum est Donati. Corpus humi patiare tegi. Verebatur enim ne ciues ex veteri odio in eius cadauer nimis sæuirent. Hæc ille. ¶ Ordo est. Æneas effatus supp. est tantum, id est id solum quod præmissum est, & subijt obuius scilicet Mezentio. Hasta infesta, id est, vim inferente. Autem pro sed, ille scilicet Mezẽtius inquit quid, id est ad quid o sæuissime, id est molestissime aut immanissime, terres me, id est minaris mihi, nato erepto, id est postquam eripuisti natum. Hæc sola via fuit qua posses perdere scilicet me quasi dicat saluo nato, quia viuere voluissem, nunquam me interficere potuisses. Nunc autem quia inuitus viuo forte me perdere poteris: nec horremus, id est non expauescimus mortem, nec parcimus, id est non concedimus vlli diuum pro diuorum: desine scilicet terrere, aut minari, nam venio moriturus, & porto tibi prius hæc dona. i. infesta tela dixit. i. finiuit sermonẽ: & intorsit telum in hostẽ, inde. i. deinde figit aliud, sup. telum super, id est insuper, atque aliud & volat ingenti gyro, sed vmbo æreus, id est curuatura clypei Æneæ fortis quasi ex ære: sustinet, id est sustentat scilicet vim telorum, ipse Mezentius equitauit in orbes, id est gyros læuos, id est sinistros aut obliquos ter circum scilicet Æneam astantem: iaciens manu tela: & heros Troius. s. Æneas circũfert ter secum immanẽ syluam, id est congeriem telorum infixorum, tegmine scilicet clypei grato. inde. i. deinde vbi tædet scilicet Æneam traxisse tot moras, id est tantum distulisse mortem Mezentij, aut tot impedimenta obiecisse, & vellere, id est auellere & reijcere tot spicula scilicet a Mezentio missa, & vbi ipse vrgetur congressus pugna iniqua, id est inæquali cum ipse pedes contra equitem ingressus esset: ipse mouens, id est agitans multa animo, id est considerans multa quomodo scilicet se contra hostem munitum teneret, & tamen illum vinceret, & concludit equum ipsius prius interficiendum, erumpit scilicet in pugnam tandem, id est post multam cunctationem & hæsitationem: conijcit hastam inter tempora caua: equi bellatoris, id est belligeri, aut qui & ipse depugnare solebat, quadrupes scilicet equus tollit se arrectum, & verberat auras calcibus, id est posteriore parte pedum: & ipse secutus super equitem effusum, id est excussum implicat scilicet ipsum, & ipse cernuus, id est pronus & inclinatus incumbit, id est inclinat se armo, id est humero erecto, Troes & Latini incendũt cœlum clamore: Æneas aduolat, id est celeriter accurrit, ad lapsum scilicet & eripit ensem vagina, & ait super, id est insuper hæc scilicet verba: vbi sup. est nunc ille acer, id est strenuus Mezentius, vbi sup. est nunc illa effera, id est immanis vis animi? Contra, id est econtrario Tyrrhenus vt, id est postquam, ipse suspiciens, id est sursum aspiciens: hausit scilicet oculis cœlum: aut mente anhelitum, & recepit mentem scilicet saniorem. O amare hostis quid increpitas & minaris mortem, nullum nefas, id est nulla detestatio indigna viro forti, est sup. in cæde, id est occasione passiua, id est licet occidar, nec ego veni ad prælia sic, id est vnico iaculo mutatus, nec Lausus scilicet filius meus pepigit mihi tecum: hæc, id est huiusmodi fœdera, id est commercia bellica, vt scilicet mihi parcas, ego oro hoc vnum, id est solum per eam veniam quæ est hostibus, siqua venia est hostibus victis, vt supp. patiare corpus scilicet meum tegi humo, id est sepeliri: ego scio odia meorum circũstare acerba, id est immitia in me, ego oro defende hunc furorem, id est ne propter hũc furorem insepultus destituar: & concede me sepulchro consortem nati scilicet Lausi, id est eiusdem sortis cum eo. Ipse Mezentius loquitur hæc & ipse haud inscius, id est sciens & videns, accipit ensem scilicet Æ. neque iugulo scilicet suo, id est gutture: & diffundit animam in arma: sup. cũ cruore vndanti, id est vndatim effluenti.

DECIMI LIBRI FINIS.

IN. XI. ÆNEID. LIB. MONOST.

Vndecimo victa est non æquo Marte Camilla.

IN EVNDEM MODESTINI IVRIS C. ARGVMENTVM.

Constituit Marti spoliorum ex hoste trophæum:
Exanimũmque patri natum Pallanta remittit.
Iura sepulturæ tribuit, tempusque Latinis.
Euander patrios affectus edit in vrbe.
Corpora cæsa virum passim digesta cremantur.
Legati referunt Diomeden arma negasse.
Drances & Turnus leges æquante Latino
Concurrunt dictis. Æneas imminet vrbi.
Pugnatur. vincunt Troes. cadit icta Camilla.
Deinde duces castris donec cessere, minantur.

ALIVD IN EVNDEM.

Occisis proprium pars vtraque reddit honorem.
Supplicibus Calydone satus negat arma Latinis.
Cum Drance alterno iurgat certamine Turnus.
Aeneas equitem præmittit, & obuia virgo
Excipit. extincta Rutuli dant terga, Camilla

ASCENSIVS.

Vndecimo victa est.) Monostichi huius ordo est. Camilla, scilicet virgo bellatrix, victa est, id est victa describitur vndecimo, scilicet libro Æneidos, Marte non æquo, aut quia per fraudem in pedes ex equo prouocata est, aut quia omni occumbenti Mars iniquus est. ¶ Ordo autem argumenti maioris est. Æneas supple constituit. Marti trophæum, id est insigne hostium versorum, spoliorum, ex hoste, scilicet raptorum, & remittit patri, scilicet Euandro Pallanta exanimum, id est mortuum, & tribuit Latinis, scilicet oratoribus: iura sepulturæ, & tempus, scilicet sepeliendi duodecim, scilicet dierum: Euander edit, id est exprimit, in vrbe sua affectus patrios, id est paternos in filium: corpora virum, id est virorum cæsa, id est occisorum digesta, id est in diuersos rogos gesta: cremantur, scilicet a suis: legati, scilicet Latinorum ad Diomeden missi, referunt, id est reportant pro responso, Diomeden negasse, scilicet Latinis contra Troianos: arma. i. auxilia bellica. Drances, scilicet: vir ille facundus, & Turnus concurrunt, id est contendunt dictis, id est sermonibus, Latino æquante leges, id est præsidente eorum contentioni, quasi pro tribunali. Æneas imminet, id est ingruit interea vrbi, id est in vrbem Latini pugnatur, scilicet vtrinque & supple, Troes vincunt, & Camilla icta, id est percussa ab Arunte, cadit, id est occumbit: duces minantur, scilicet mutuo donec cessere castris, scilicet Troianorum ante vrbem sitis.

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER VNDECIMVS.

OCeanum interea surgēs aurora reliquit.
Æneas (quanquam & socijs dare tēpus humandis
Præcipitāt curę, turbataq; funere mens est)
Vota deum primo victor soluebat Eoo
Ingētem quercum decisis vndiq; ramis
Constituit tumulo, fulgentiaq; induit arma,
Mezentij ducis exuuias, tibi magne trophæum
Bellipotens, aptat rorantes sanguine cristas,
Telaq; trunca viri, & bis sex thoraca petitum,

SERVIVS.

OCeanum interea surgēs aurora reliquit.) More suo prætermisit noctis descriptionem, quā transisse indicat præsens ortus diei: & hoc est vnde Horatius ait, Nec verbum verbo curabis reddere fidus interpr̄s. Quæ enim naturalia sunt, omnibus patent. ⸿ Æneas, quanquam & socijs dare tempus humandis.) Cōsuetudo Romana fuit vt polluti funere, minime sacrificarent. Si tamen contingeret, vt vno eodemq; tempore & funestaretur quis, & cogeretur operam dare sacrificijs, laborabat vt ante sacra compleret, q̄ funus agnosceret. Vnde etiam Horatius Puluillus in Capitolij dedicatione cum ab inimicis ei filius extinctus nunciaretur, ait, Cadauer sit: nec voluit funus agnoscere donec templa dedicaret. Secūdum quem ritum etiam Æneas inducitur ante operam dare sacrificijs: & sic ad sociorum & Pallantis sepulturam reuerti. ⸿ Præcipitant curę.) Vrgēt. Longā enim dilationem sepultura non patitur. ⸿ Turbataq; fundere mens est.) Funere Pallantis. κατ' ἐξοχὴν. nā hæc est consuetudo apud poetas, vt a plebe segregent duces. Sic paulopost ait, Interea socios inhumataq; corpora terræ Mādemus. & intulit, Mœstāq; Euādri primus ad vrbem Mittatur Pallas. Sic dictum est, Relliquias Danaum, atq; immitis Achilli. Itē, Forsitan & Priami fuerint quæ fata, requiras. ⸿ Primo victor solebat Eoo.) Antequam luctum subiret & funestaretur. Primo aūt Eoo, subaudimus tempore. nā Græce ἠὼς dicitur, quā nos Auroram vocamus. Homerus.

Perfossumq; locis, clypeumq; ex ære sinistræ
Subligat, atq; ensem collo suspendit eburnum,
Tum socios (nam omnes eum stipata tegebat
Turba ducum) sic incipiens hortatur ouanteis.
[Maxima res effecta viri, timor omnis abesto, ÆNE.
Quod superest: hæc sint spolia & de rege superbo
Primitiæ, manibusq; meis Mezentius hic est.
Nunc iter ad regem nobis, murosq; latinos:
Arma parate animis, & spe præsumite bellum.
Ne qua mora ignaros (vbi primum vellere signa
Annuerint superi, pubemq; educere castris)
Impediat, segnesq; metu sententia tardet.
Interea socios, inhumataq; corpora terræ
Mandemus, qui solus honos Acheronte sub imo est.

merus. ῥοδοδάκτυλος ἠώς: quod nomen Latini traxerunt per deriuationem, vt dicerent, Et lętus Eois Eurus equis. Itē, Eoasq; acies. Sane, vt etiam supra diximus, in hoc sermone, prima syllaba naturaliter producitur, sed cum opus fuerit, corripitur: aut licentia nominis proprii, aut quia eam vocalis sequitur. ⁋Constituit tumulo.) In colle: quia trophæa nō figebantur nisi in eminentioribus locis. Sallustius de Pompeio, Deuictis Hispanis, trophæa in Pyrenæis iugis constituit. Ex quo more in viribus figebantur trophæa in arcubus exædificatis. Ideo autem nūc trophæum ponit Æneas, quia necdum plenam est victoriam consecutus: sed occiso Mezentio fugauit exercitum. plenæ enim victoriæ, vt supra diximus, triumphus debetur. Et persoluit vota vel ꝓpter tanti ducis interitum, vel quia fas erat etiam de primitiis sacrificare. ⁋Tibi magne Trophæum Bellipotens.) Hoc per Parenthesim dictum est. ⁋Aptat.) Apte locat, & congrue. ⁋Telaq; trunca viri.) Perfracta ita enim in trophæis poni consueuerunt. Iuuenalis, Et fracta de casside buccula pendens, Et curtum temone iugum, victæq; triremis aplaustræ. ⁋Et bis sex thoraca peritum, perfossumq; locis.) Duodecim vulneribus appetitum: quia, vt supra diximus, totius Tusciæ populus in duodecim partes fuit diuisus: vt, Gens illi triplex populi sub gente quaterni, qui singulis Lucumonibus parebāt. Moris aūt fuit vt interemptos duces omnis vulneraret exercitus. Sicut ēt de Hectore Homerus commemorat.
οἳ καὶ θηήσαντο φυὴν, καὶ εἶδος ἀγητὸν
Ἕκτορος. οὐδ' ἄρα οἵ τις ἀνουτητί γε παρέστη.
Vnde est, Quæ circū plurima muros Accepit patrios. ⁋Clypeumq; ex ære.) Figuratius, q; si æreum diceret. ⁋Ensem collo suspendit eburnum.) Vaginam eburneam. Sane ebur, eboris facit, non eburis: sicut murmur, murmuris. Vnde quia in principalitatis declinatione varietas inuenitur, etiam deriuatio varia est, nam eburnus facit ab eo quod est ebur: eburneus ab eo quod est ebor eburis. ⁋Maxima res effecta viri.) Occiso tanto duce: simul ēt trophæi ostenditur causa. ⁋Abesto.) Absit: nā tertia persona est. ⁋Quod superest.) De reliquo: & est absoluta elocutio. ⁋Et de rege sūpbo primitię.) Aut hoc dicit, primitiæ istæ quas fecimus, non de plebe sunt, sed de rege superbissimo. Aut certe superbum regem Turnum accipiamus, nam de ipso legimus, Ac Rutulum abscessu iuuenis cum iussa superba Miratur: vt sit sensus, Hæc spolia & hanc primā belli partem superbo Turno sustulimus. Nam hoc epitheton propriū Turni est, quod ei Virgilius pro ingēti scelere dat. Apud maiores enim superbia ingens facinus fuit, adeo vt Tarquinius pro multis sceleribus superbi nomen acceperit. ⁋Mezentius hic est.) Talis. vt, Hūc ego te Euryale aspicio? ⁋Murosq; Latinos.) Iam campestri superauimus prælio: restat vt etiam obsidione vincamus. Credit enim quod sibi iam aperte nullus occurrat, nec inaniter. nā & paulopost dicturus est Turnus, Furta paro belli: Et in duodecimo Latinus, Vix vrbe tuemur Spes Italas. ⁋Arma parate animis.) Aut Hypallage est, pro armis parate animos, aut certe est mutanda distinctio, vt sit, animis & spe pręsumite bellū, mente præoccupate. vt supra Turnus, Et pugnā sperate parari. Bene aūt ait Præsumite, quasi rē iam sui iuris, vt ei deberi videatur iam certa victoria. ⁋Vellere signa annuerint superbi.) Ne in mora sitis, cum captatis auguriis ad bellū exire cœperimus. Vellere aūt ꝓprie dixit, quia romana signa figebantur in castris: & cum ad bellū eundum fuisset, captatis auguriis auellebantur e terra, nam alibi ea figi non licebat. Sed inter auguria ēt hoc habebatur, si auellentē facile sequerentur, adeo vt cū filio in Arabis Parthico bello sit Crassus occisus, qui iturus ad pręlium auellere signa vix potuit. ⁋Interea socios.) Donec tēpus obsidionis adueniat. ⁋Qui solus honos Acheronte sub imo est.) Propter, centū errant annos, volitantq; hæc littora circū. Et bene Acheronte sub imo, quia hæc res ad vmbras tantum pertinet. Nā apud prudentes homines nullius momenti sunt ista.

DONATVS.

OCeanum interea surgens aurora reliquit.) Initium diei dicit venisse, & eam horam, qua non dum sole exorto præcedens iam apparet aurora. ⁋Æneas quāquam & so. d. te. h. Præ.

h. Præ. cu. t. q. f. m. e. &c.) Duo habuit Æneas quæ faceret, humare occisos, & diis vota persoluere. alterum. n. propter humanitatem fuerat curandum, alterum propter veneratione deorū, quibus iuuantibus multa prospere gesserat, debuit impleri. sed quia diuina obsequia cæteris omnibus præponēda magisterio suo Virgilius monstrat. & ipsum Æneam in deorum cultu vult ostendere peritissimum, sic consilia eius assignat. Licet enim Æneā ipsum tangeret cura humandi eos, quos bella deiecerant, hanc tamen deorum causam non omisit: sed distulit negociorum ordinem veris tractatibus tribuens. Oriente quippe aurora antequā quicq; nostrorum actuum moueamus, præteritorum recte gestorum vota soluenda sunt, & futurorum vel pręsentium poscenda prosperitas. ⁋Ingentem quercum.) Illic enim templum tum erat nullum, cuius fastigio captiua arma suspenderet, aut infigeret foribus. Elegit igitur ostentationis causa tumulum multo aliis ditiorem: hic constituit ingentem quercum amputatis vndiq; versum ramis, ne brachia arboris gestandis indumentis obstarent. Ingentem vero ideo, vt gestandis omnibus, quæ magni ponderis fuerāt idonea perduraret. Omnia hæc laudes Ænee testatur, ꝙ erga deos pius, ꝙ humanitatis memor, ꝙ virtute præcipuus, ꝙ in tractantibus primus, ꝙ peritus in sacris, & quicquid de hostibus manu eius occisis præferendi genere dicitur, ipsius laudibus applicatur gloriæ. tunc enim apparet nomen meritumq; victoris, si dicatur potens, qui superatus asseritur, consecrandi quoq; trophæi causam quam putamus fuisse? nisi quæ tangeret deorum venerationem. Debuit enim armis eius votum solui numinibus, quia sacrilega mente deos semper & vbiq; contempsit. ⁋Fulgentiaq; indu. ar. Mezenti du. exu.) Mezenti, cum pronunciamus, nomen ipsum debemus extollere, vt in appellatione herois tanti intelligantur & facta victoris, fulgentiaq; induit arma Mezenti ducis exuuias, vt in dicto stipite cernerentur, quibus Mezentius floruit. ⁋Tibi magne Trophæum Bellipo. Essentq; tibi addi.) Bellipotens Mars, quorū te dominum cum cæteris numinibus contempsit, quantæ gloriæ instar extitit in morte Mezenti cecidit qppe totius exercitus dux, cecidit, qui in Turni classibus magnę ferebatur eē virtutis. cecidit, totius crudelitatis author, & scelerum princeps peremptus est sub Æneæ certamine, quem omnis suorum multitudo iustis odiis excitata necare non potuit, extinctus est, quem sibi Turnus credidit necessariū, vindicatus est Euander: vindicati Tyrrheni, quibus impune tot supplicia, & tot strages inflixerat: inuentus Æneas, cuius occūberet manu, qui spreuerat semper deos. ⁋Aptat rorantes. f. c.) Scilicet adhuc stillantes sanguinem: eo enim momento mactatus est. ⁋Telaq; trunca viri.) Trunca, hoc est sine domino: hęc aūt tela accipienda sunt, quę scuto Æneas exceperat, atq; infixa fecerant sylua: & quę adhuc portabat Mezentius. item possunt trunca intelligi, quę nec hostis necem perficere, nec dominum tueri valuerūt. ⁋Et bis sex thoraca pe.) Quātum vis fuit istius, qui duodecim plagis occidi non potuit? constat. n. dehinc iugulo confossum dedisse terminum vitę. aptat dixit, apte componit. Et hoc ipsum aptat, nō semel accipiendum est, aptauit. n. cristas galeę, aptant tela, aptant & thoraca. ⁋Clypeumq; ex ęre sinistrę Subligat.) Subligat, & suspendit simile factum pulchre verbis dissimilibus variauit, sed scutum sic apparebat, quasi teneretur, tamen etiā ipsum pendebat sinistrę subligatum: hastam quoq; cōstituit, quam viuo adhuc Lauso Mezentius miserat. ⁋Tum socios (nanq; omnis eum stipata tegebat Turba ducum) sic incipiens hortatur ouantes.) Tum, hoc est perfectis diuinis rebus socios suos incipit alloqui, illic. n. cum ducibus affuerunt frequentes cum plena lętitia, ꝙ tam pernicioso hoste caruissent, & in quo pars Turni fuerat debilis reddita. Interea quanta occasio loquendi lętis rebus & sociis vel maxime potioribus in vnum collectis: sociorum significatio non solum Troianos, sed eos, qui in auxilio venerant, debet intelligi & qui illis certaminibus interfuerunt. ⁋Maxima res effecta viri.) Occiso, inquit, Mezentio maxima pars belli cōfecta est, reliqua nō sunt metuenda, qcquid. n. superest belli, perempto isto, ꝓclive perfectū est, nullus cōgressione metuat, in qua Mezentius nō est, ac ne forte dubi-
tetis

tetis occisum, ipse iste est, de quo primitias feci: ipse est, qui pendet in arboris trunco. Talis est redditus manibus meis, qualem videre malui∫sis, cætera dijs fauentibus non dubito posse compleri. quale .n. dedit iste initium successibus meis, talem reliqua sortientur effectum, primitiæ proprie dicuntur, quæ offeruntur dijs de fructibus nouis aut fœtibus gregum. ¶ De rege superbo.) Sic, inquit, me rentur occidi, qui in regni potestate constituti opprimunt potiusq̃ subleuant suos, quid de se spōdebat Æneas, coniectare fecit, alienũ est, cui aliena mala tam grauiter displicebant. ¶ Nunc iter ad.r.n.) Dixit gesta, & agenda prænunciat. nunc, inquit, nobis ad regem dirigẽdum est iter, & ad ipsam ciuitatem, quæ refugium est inimico, solum superest, vt conficiatur plena victoria: arma sint in animis vestris, armaq́ꝫ tractentur sperate gerundum nobis esse certamen, & spem paratam esse vincendi: & dictis, quæ necessario fuerant ꝑferenda, reddit rationem, ostendens, quid fuerit causæ, vt ista prædiceret. ¶ Nequa, inquit, mora ignaros, &c.) Hoc, inquit, propterea ante tempus dixi, ne vos meæ dispositionis ignaros turbasset repentina commotio, & opportunam faciendi celeritatem mora aliqua ex timore corrumpat: nec tunc consilia capiantur, cum vires requirũtur & facta. ¶ Interea socios.) Interea, inquit, hoc est dum vacui certamine sumus, nostros socios sepulturę mãdemus: hic .n. mortuis præcipuam honorificentiam superstites debent, hoc exigunt manes in huiusmodi incertis solet poeta non interponere authoritatem suam: sed dicere fama est, aut dicunt, aut perhibetur, & alia huiusmodi: vt si falsa reperta fuerint, non asserentis professione teneantur: sed audita narrantis: hoc autem loco cum Æneę personã loquentis induceret, ait, qui solus honos Acheronte sub imo est, quod ipsum non dubitantis sed ex aperto firmantis est. si .n. eẽt incertus, dicere debuit: q solus honos esse apud inferos fertur. hoc fieret, si non esset Æneæ persona: aut cum ipsum inducit, qui hæc apud inferos probauit, & vidit, recte confirmat exire mortuos e sepultura, quippe in sexto libro dictum est. Hæc omnis, quam cernis inops inhumataq́ꝫ turba est, portitor ille charon, hi quos vehit vnda sepulti, Nec ripas datur horrendas & rauca fluenta. Trãsportare, priusq̃ sedibus ossa quierũt, Centum errãt annos, volitantq́ꝫ hæc littora circum. Tum demũ admissi stagna exoptata reuisunt. Hoc Æneas Sibylla exponẽte cognouerat. item Palinurus hoc rogauit, vt quia inter insepultos errabat, repertum sepulturæ mandaret. Quod te, inquit, per cœli iucundum lumẽ, & auras, per genitorem oro, per spem surgentis Iuli, Eripe me his inuicte malis, aut tu mihi terram Iniice. Ecce dicta est causa, propter quam dixi, qui solus honos Acheronte sub imo est.

ASCENSIVS.

¶ Oceanum interea.s.a.reliquit.) In hoc vndecimo vt dictum est libro varie tractantur res bellicæ primumq́ꝫ pius Æneas votum de spolijs ipsius Mezentij suspendit trophæum: vnde Donatus. Vota deum.p. Recte dijs consecrat eius arma qui deos semper contempsit. Bis sex quanta vis fuit istius qui .xij. plagis occidi non potuit: nam in aperto iugulo perijt. Nunc.i.a.r. non enim vult tunc eẽ consultandum de bello cum prælium erit gerendum. Hæc ille. ¶ Ordo est. Aurora surgens interea .i. dum gererentur quæ dicta sunt, & quæ facta esse manifestum est, nam confecto prælio Æneã se cum suis in castra recepisse, & custodiam adhibuisse notorium est: dum hæc fierent aurora surgens reliquit oceanum, id est mare quod totum circuit terræ orbem: Aeneas quanquam curæ præcipitant, id est præcipitanter vrgent dare tempus humandis socijs .s. interemptis, & quanquam mens sup. eius est turbata funere .s. Pallantis pręcipue tamen sup. quia necessitas vrgebat ipse victor soluebat primo eoo .i. cum primo ortu solis, purgatus .s. flumine viuo vt in secundo dixit, vota deum .i. quæ dijs pro victoria habẽda vouerat & constituit quercum ingentem .i. valde magnam ramis vndiq́ꝫ decisis .i. habentem ramos vndiq́ꝫ decisos tumulo .i. in colliculo, & induit .s. quercum arma fulgentia .i. radiantia, appositiorie exuuias .i. quæ fuerunt exuuię, Mezenti pro Mezentij ducis: alia appositio tibi o bellipotens .s. Mars tropheum .s. spolia detracta duci, & ad tuam gloriam suspensa aptat .i. ipse, apte locat cristas .s. galeæ Mezentij rorantes .i. distillantes, sanguine .s. Mezentij: & tela viri trunca .i. truncata, & thoraca .i. munimen pectoris petitum .i. lacessitum, & perfossum bis sex .i. duodecim locis, & subligat sinistrę .i. ad sinistram partem clypeum ex ære, & suspendit collo .i. ad collum aut suum aut Mezentij: nam sunt qui velint clypeum & ensem de Aenea dici: sed versus a Mezentio intelligemus vt eius arma ad truncum arboris sic suspensa dicamus: quomodo ea dum viueret gerebat: ad sinistram ergo clypeum suspendit & ad collũ ensem eburnum habentem capulum eburnum aut vaginam eburnam .i. ex ebore factum. Tum .i. deinde Aeneas hortatur socios ouantes .i. exultantes & iubilantes præ gaudio sic .i. in modum sequentem socios dicit: namq́ꝫ omnis turba ducum tegebat eum stipata .i. dense circũstans, hortatur inq̃ sic. O viri res maxima est effecta: quia primam victoriam, & eam insignem consecutus erat: o[m]is timor sup. eius quod superest .s. de reliqua belli parte: abesto .i. absit post hac: hęc sunt spolia & primitiæ .i. primę exuuię: de rege superbo .s. Turno aut Mezentio, & Mezentius est hic .i. huiusmodi .s. victus & occisus meis manibus. Iter sup. est aut restat nobis nunc ad regem supp. Latinum & ad muros Latinos parate arma animis .s. vestris & pręsumite .i. pręaccipite spe bellũ ne qua .i. ne aliqua mora impediat vos sup. ignaros .i. improuisos & imprudentes vbi primum .i. statim postq̃: vel vt primum: superi annuerint .i. nutu concesserint: vellere .s. a loco suo vbi fixa erant signa .s. bellica: hoc est vexilla, & educere pubem .i. iuuẽtutem seu tyrones hoc est nouos milites castris .s. suis, & ne sententia, tardet vos segnes .i. pigros & ignaros quia imparatos tardet dico: metu .i. formidine. Mandemus interea terrę socios & corpora inhumata .i. corpora inhumatorum sociorum qui .s. humandi honos est solus sub Acheronte imo, id est apud inferos, quia sine sepultura non traducuntur ad inferos, sed centum errant annos: vt in .vj. dictum est.

SERVIVS.

¶ Egregias animas.) Ingenti arte laudat, potius q̃ misereatur extinctos, vt pręsentiũ animos in bella succendat. ¶ Quẽ non virtutis egentem.) Ennij versus ẽ. ¶ Funere mersit acerbo.) Immaturo. translatio a pomis. ¶ Qui Parrhasio Euandro.) Arcadico a ciuitate Arcadiæ, quam Donatus vult a Parsha aui dictam: quod procedit, si Parrha nomen est Grecum: si autem Latinum est, stulte sensit. nam Grecum nomen latinam Etymologiã non recipit. ¶ Ibat.) Pro ierat. ¶ Alumno.) Alumnus est, qui Grece τρόφιμος dicitur: quod nomẽ quia Latinum nõ est, vt ab eo quod est nutritor, inueniamus eum qui nutritus est, transit ad nomen aliud, & alumnum dixit. ¶ Iliades crimen de more solutę.) Has Aeneę ancillulas intelligimus, nam omnes honestas matres, hoc est mulieres nobiles in

Ite (ait) egregias animas, quæ sanguine nobis
Hanc patriam peperere suo, decorate supremis
Muneribus, mœstamq́ꝫ Euandri primus ad vrbem
Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
Abstulit atra dies, & funere mersit acerbo.
[Sic ait illachrymãs, recipitq́ꝫ ad limia gressum, POE.
Corpus vbi exanimi positum Pallantis Acœtes
Seruabat senior, qui Parrhasio Euandro
Armiger ante fuit: sed non felicibusq́ꝫ æque
Tum comes auspiciis charo datus ibat alumno.
Circũ īn omnes, famulumq́ꝫ manus, Troianaq́ꝫ turba,
Et mœstæ Iliades crinem de more solutæ.
Vt vero Æneas foribus sese intulit altis,
Ingentem gemitum tunsis ad sydera tollunt
Pectoribus, mœstoq́ꝫ immugit regia luctu.
Ipse caput niuei fultum Pallantis & ora
Vt vidit, leuiq́ꝫ patens in pectore vulnus,
Cuspidis Ausoniæ, lachrymis ita fatur obortis.
[Tene (inquit) miserande puer, cũ læta veniret. ÆN.
Inuidit fortuna mihi, ne regna videres

les in Sicilia remansisse dixit, excepta Euryali matre: de qua legimus, Quę te sola puer tantis e matribus ausa Persequitur. ¶ Vt vero Aeneas foribus esse extulit altis.) Naturale .n. est vt intermissa lamenta repetantur, cum aliquis notus aduenerit. Sic in Statio, Ingressis ducib[us] denuo defletur Archemorus. ¶ Niuei fultum Pallantis.) Late patet hoc epitheton. referri enim potest & ad candorem pristinę pulchritudinis, & ad pallorem ex morte venientem, & ad frigus quod ꝓprie mortuorum est: vt, Corpusq́ꝫ lauant frigentis & vngunt. ¶ Leui in pectore.) Pulchro, puerili, nondum setoso. ¶ Tene, inquit.) Iteratio est: nam supra dixit, Lachrymis ita fat[ur] obortis. Sicut in quinto posuit, Et fidam sic fatur ad aurem. Et paulo post intulit, Dic ait. Sane sciendum hanc elocutionem talem esse, qualis illa est vbi defletur

Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas!
Non hæc Euandro de te promissa parenti
Discedens dederam, cum me complexus euntem
Mitteret in magnum imperium, metuensque moneret,
Acreis esse viros, cum dura prælia gente.
Et nunc ille quidem spe multum captus inani,
Fors & vota facit, cumulatque altaria donis.
Nos iuuenem exanimum, & nil iam coelestibus vllis,
Debentem, vano moesti comitamur honore.
Infelix nati funus crudele videbis.
Hi nostri reditus, expectatique triumphi,
Hæc mea magna fides: at non Euandre pudendis
Vulneribus pulsum aspicies: nec sospite dirum
Optabis nato funus pater. hei mihi quantum
Præsidium Ausonia, & quantum tu perdis Iule.

fletur Euryalus, nã locis omnibus cõmouet miseratione, ab ætate, a tempore, a vulnere, a spe parentis. ¶ Cum læta veniret inuidit fortuna.) Ac si diceret, quantum noceret aduersa, cum læta talem intulit casum? Videtur autem dolere, quod queri non potest de fortunæ crudelitate, quæ ei vno eodemque tẽpore & tanta cõtulit beneficia, & tale intulit damnum. ¶ Tene inuidit fortuna mihi.) Vt, Liber Pampineas inuidit collibus vmbras. ¶ Discedens dederam.) κατὰ τὸ σιωπώμενον hoc intelligimus. Nã abscedens nusquam est Euandrũ allocutus Æneas. ¶ Cũ dura prælia gente.) Subaudimus fore. ¶ Fors & vota facit.) Forte enim vota suscepit, potest & vnũ esse Fors, id est forsitan. ¶ Cumulatque altaria donis.) Et sacrificat & suscipit vota. Naturaliter autem queritur de errore mentis humanæ. ¶ Nil iam coelestibus vllis Debentem.) Viui enim, superorum sunt: mortui ad inferos pertinent. Vt in duodecimo. Vos o mihi manes Este boni, quoniam superis auersa voluntas. Superis autem debemus omnia donec viuimus, ideo quia vt dicũt Physici, cum nasci coeperimus, sortimur a Sole spiritum, a Luna corpus, a Marte sanguinem, a Mercurio ingenium, a Ioue desiderium, a Venere cupiditates, a Saturno humorem: quæ omnibus singulis reddere videntur extincti. ¶ Vano Moesti comitamur honore.) Inani, vt supra diximus, quantum ad viuos pertinet. ¶ Hi nostri reditus.) Tales sunt: vt, manibusque meis Mezentius hic est. ¶ Hæc mea magna fides.) κατὰ τὸ σιωπώμενον: quam de reditu Pallantis promiserat patri. ¶ Pudendis vulneribus.) A tergo illatis: & est consolatio. ¶ Nec sospite.) Antiptosis, pro sospiti: & hoc dicit, Si fuisset vulneratus a tergo, ipsi ei optares interitum.

DONATVS.

¶ Ite, ait, egregias animas,) Consultorem talem quod libenter a circũstantibus putamus auditum: cum sic nominaret eos, quos belli certamen assumpserat: qui proprio, inquit, sanguine gloriam nobis & libertatem pepererunt, supremam merentur honorificentiã, hoc est exequiarum pompam, & funerum sepulturam, hæc dicendo audientium animos erigebat. si enim illi iam pepererant patriã qui perierant viui securitate parta læti esse debuerant. præterea vnusquisque se aut casurum imminenti bello, aut præterito cadere potuisse considerans libenter audiebat pia & religiosa & humana tractantem. Patriam dicimus pro libertate positam, & ideo quia cum quis ea seruo liber efficitur, ciuitatem dicitur Romanam consecutus, & hæc bellorum conditio est, vt victis libertas intereat, & efficiatur dominus is, qui victoriam fuerit consecutus. Icciro positum est, hic, & sic ceciderunt tot ac tales, tamen abstulit vltimus dies inflicta clade hostibus nobis vero ex maxima parte procurata victoria, & erepta periculis omnibus libertate, potest & sic intelligi, qui sanguine nobis hanc patriam peperere suo: vt sic mortui videantur firmata penes Troianos possessione Italiæ. ¶ Moestamque Euandri.p.a.v.) Generaliter loquebatur de mortuis, potuit fieri, vt quibus mandabatur sepulturæ curatio, istum quoque aut exurerent flammis, aut terræ mandarent: hunc igitur a cæteris separat. regales.n. nunquam confusæ sepulturæ iunguntur, eo accedebat, quod orbatus filio pater vel mortuum suscipere debuit si non quiuit videre victorem. ¶ Quem non.vi.eg.Abstulit.a.d.) Est in aduersis solatium, si mors ipsa habeat excusationẽ, iste quomodo excusaturẽ non, inquit, vt imbellis cecidit, sed rapuit eum vltimus dies, debebat.n. miser in ipso flore iuuentutis occumbere. ecce abstulit gloriã Turno, qui eum in congressione prostrauerat, cum dicit eum fataliter interisse. ¶ Sic ait illachrymans.) Mora, vt Æneas sepeliendorum curam, & transferendi Pallantis solicitudinem posuit recipit se ad limina.i. ad locum, in quo iacebat funus, quod seruabat Acetes senior. Hic Virgilio fatorum iniquitas displicet. seruabat.n. longæuus infelicissimũ iuuenis funus, & obierat, qui per ætatẽ prodesse rebus publicis potuit, incolumis vero fuerat, quod Euandri comes tot euaserat bella & Euãdri filius iacebat occisus, sed nec ipsa patris & filij parta esse auspicia potuerunt, nã quoties Acete comite Euander iuit ad bellũ, vtrisque toties laurea triũphique cesserunt, perrexit cũ miserrimo Pallante nõ reducturus incolumẽ, sed reportaturus extinctũ,

o dispar

o dispar pugnandi conditio, o fortuna diuersis fauoribus currẽs, alter inter arma & gladios potest in senium durare, cum socio alterius dies vna & pugna expectauit ad mortẽ. Potest etiam sic intelligi. Corpus vbi exanimi Pallãtis positum Acetes seruabat senior, quia iuuenes tenebat solicitudo pugnandi, quapropter vel quia senex perindeque vacuus, vel quia viuẽti appositus a patre recte funus seruabat occisi. ¶ Circum omnes.f.m.q.ma.) Serui domini sui casum, & Troianæ matres infelicem iuuenem plena miseratione plangebant, crinibus sparsis. ¶ Vt vero Æneas fo.) Supra dixit, recipitque ad limina gressum vt significaret primum ingressum loci, in quo Pallas iacebat exanimis, nũc monstrat eam partem, atque id membrũ, vbi reuera funus expositum plangebatur: vt, inquit, fores interiores ingressus est. ¶ Ingentem gemitum.) Moralitatem vt multis locis fecit, ac pene omnibus, etiam hoc loco euidenter expressit, nã grauius mugiunt, & plangunt, vbi affuerit, quem maior causa doloris exagitat, vt igitur Æneas ingressus est, tanti omnium gemitus & planctus emissi sunt, vt etiam primas fores & ipsam regiam grauis luctus implesset. Regiam primum ingressus est. nam, cum Latini vestibulum describeret, sic dixit. Tectum augustum ingens, centum sublime columnis, Vrbe fuit summa Laurentis regia Pici. Ipse caput niuei fultum Pallantis, & ora, vt vidit: Mortui corpus noua arte laudauit. Augent enim dolorẽ, quæ possunt in defuncto laudari. tantæ, inquit, Pallas pulchritudinis erat, vt eum nec mors ipsa deformare valuisset, non pallebat, sed niueus apparebat, quæ res augebat dolorem religiosi viri, cum in vno casu multa fleret extincta, spem iuuenis, vota patris & pulchritudinem corporis. ¶ Leuique patens in corpore vulnus Cuspidis Ausoniæ.) Vt vidit, non semel accipiendum est, vt sit, vt vidit caput fultum niuei Pallantis, vt vidit ora, vt vidit leuis patens in corpore vulnus cuspidis Ausoniæ, nõ vacat locus iste, quo plaga atque eius magnitudo significata est, nam in subiectis pro solatio est positus, illum non pudendo vulnere, sed glorioso interisse. ¶ Lachrymis ita.f.ob.) Vbi verus est dolor & penitus sensibus manet, lachrymæ non meditatione plancturi coguntur exire, sed sponte ante verba funduntur, inde Æneæ locuturi vocem præuenerunt veri fletus, & gemitum copiosæ lachrymæ præcesserunt. ¶ Te ne, inquit, miserande puer.) Quod dixit, te, vim præmissi pronominis Ipse rursus exposuit. te, inquit, miserabilem puerum. te, qui viuere debuisti, vt nostra regna conspiceres, pleno affectu dixit nostra, quasi cõmunia esset habiturus cum eo, si illum incolumẽ fata seruassent. te, quem conuenerat sospitem patri & victorem paternis sedibus reddi: cur triumphos meos mecũ non potuisti partiri? si mihi fortuna portabat dimicanti suffragium, cur morte tua foedabat titulos meos? cur gratulationem tantam rumpebat tuo interitu? amica fuit, vt successibus meis optatis lætitiam dimicanti conferret, an magis inimica dum fauet? ipsa præstitit, ipsa rursus inuidet, cur tu obiectus es perfide? cur tu potius occurristi fallaci, puerũ icciro intelligitur dixisse vt victoris minueret gloriam. Alio enim loco iuuenẽ dixit: ipsum quoque intelligitur excusasse, quasi diceret, non se iactet, qui te puerum vicit. ¶ Non hæc Euandro, &c. Quid faciã tuo patri? cui discedens nõ tristia sed læta promisi, ille me amplexus est discedentẽ officijs beneuolis præmonens, & cautiorẽ monendo reddens. hi, inquit, habent imperium magnũ, hoc est quod viribus magnis & ingẽtibus nititur, ibis cõtra fortes exitus, esto cautus, diligẽs, esto suspectus. quid.n. ille non metueret, qui tot bellis doctior redditus vno tẽpore bellorũ incertis amicum simul cõmittebat & filium, & metuẽs hæc adderet, fortes esse hostes, & cũ dura gente nobis certandum esse? acres esse viros, ad virtutẽ reuocandum est, duram gentem, immitem intelligendũ est, hoc est, quæ misereri nesciret. non enim hoc idem bis potuit dici, vt solius virtutis facta dupliciter cõmemoratio videatur: vt duo illi mala cauenda prædiceret, quæ vehementer fuerant metuẽda. quis enim ferret hostem, in quo magna sit virtus, & qui facile obtinere posset, & victo nõ norit ignoscere? Vbique Italorum fortitudo laudatur, vt labore eius victoriæ felicitas enitescat. ¶ Et nunc ille qdẽ.) Spes inanis est, cum sperat vnusquisque,

quisq;, quod non est, vel optat incolumem, quem morte constat oppressum. ſ Fors & vota facit.) Forsitan, inquit, nunc hoc est, cũ iam Pallas exanimis iaceret, preces numinibus Euander fundit, & exhibet munera. ſ Nos iuuenem exa.) Ecce iuuenem dixit, quem asseruit superius puerum, vt ostenderet patrem grauius doliturũ, differt quippe inter dolorum causas, si quis iuuenem filium amittat, an puerum. in altero enim spes incerta, in altero probata ingemiscit. ſ Et nil iam coelestibus vllis.) Et ille, inqt, forsan votis inanibus vacat: & nos irrita mortui curamus obsequia. quid. n. proficit deos rogare pro mortuo, aut defuncto præstare quod nescit? ſ Infelix nati funus.) Ab his, quæ cum mortuo locutus est, ad eius patrem, quasi præsens esset, & quasi quę dicebantur, audiret, sese conuertit. dum te, ait, inanis fallit sperata prosperitas, videbis infelix, quod crudelius plangas. ſ Hi nostri reditus.) Hinc crudelior ad te orbitas tua perueniet, hinc erit immanior luctus, quia dum ꝓmissa mea speras posse compleri, dum te excepturum existimas triũphos, & glorias meas, non filij reditum, sed insperatum funus excipies. Omne hoc eo tendit, vt ostendatur grauiora esse aduersa, quę contra spem bonam repente nascuntur, meditata contra leuius posse tolerari. ſ At non Euandre.) Pro persona Euandri consolationis remedium reperit. qui enim ad senium duxit exercitum nouerat virorum fortium, mortem esse gloriosam, si aduersis vulneribus cadant: ludibriosam contra, si pudendis, hoc est si dorso susceptis occumbant: quod in morte Pallantis non fuit, quia virtutem teli venientis pectore potiusq̃ tergo suscepit: ecce ventum est ad illud, quod supra perstrinxit, cum diceret, leuisq; patens in pectore vulnus, cuspidis Ausoniæ, vt illo non solum amicitiæ pignus perditum, verumetiam spem magnam præliandi doleret extinctam. nam qualis posset existere, plagæ qualitate compertum est. ſ Nec so. di. Opt.) Artificiose positum, vt non Æneæ culpa esset, ꝙ occisus est Pallas: sed præsagio patris putaretur oppressus. sic. n. Euander proficiscente filio ad incerta bellorum locutus ostenditur, vt suspectus nimium optasse potius mala, q̃ timuisse videretur. ait igitur, nũc nec pudebit pulsum videre filium, nec habebis vlterius, cui putes aduersa. verba ipsa Euandri hoc loco ponenda sunt, vt ostendamus, Æneam recte ita dixisse, at vos o superi & diuum tu maxime rector Iuppiter, Arcadij quæso miserescite regis, Et patrias audite preces, si numina vestra Incolumem Pallanta mihi si fata reseruant. Si visurus eum suno, & venturus in vnum Vitam oro, patiar quẽuis durare laborem. Sin aliquem infandum chasum fortuna minaris, Nunc nunc o liceat crudelem abrumpere vitam, Dum cura ambigua, & dũ spes incerta futuri, Dum te chare puer mea sola, & sera voluptas Cõplexu teneo grauior, ne nuncius aures Vulneret. Ecce, vt dictum est, dum nimia est pater pietate solicitus, sic filio interitum, quem accidere metuebat, incautus optauit. ſ Hei mihi quantum prę si. au.) Et præsens tẽpus tetigit & futurum, suamq; personam, & Euandri & Pallantis quoq;. perierat. n. Pallas, Euander vero senex nõ diu sperabatur esse victurus. Ita efficiebatur, vt neq; Æneas Euandri vlterius speraret auxiliũ, neq; Iulus Pallantis, quem constabat extinctum.

ASCENSIVS.

¶ Ite ait. e.) Sicut in. vj. ostensum est in pijs operibus fuit Æneas primus quocirca & nunc summã de mortuis habet curam & maximopere de remittendo Pallante a Turno interfecto: cuius missionem describit poeta: vnde est hoc solum Donati: puerum dixit Pallanta. vt victoris minueret gloriam nam alibi iuuenem dixerat. Hoc ille. ¶ Ordo igitur est. Æneas supp. ad socios suos ait: ite

Ordo. decorate supremis. i. vltimis muneribus. i. officijs animas egregias quæ peperere. i. acquisiuere nobis: suo sanguine hanc patriam. i. regionem: & facite sup. vt Pallas mittatur primus. i. primum & primo loco ad vrbem Euandri moestam. s. ꝓpter mortem futuri regis: quem. s. Pallanta dies atra. i. funesta & inimica tempestas abstulit & mersit. i. oppressit funere acerbo. i. acerbe tolerando: non egentem. i. plenum & abundantem virtutis. Æneas illachrymans ait sic, & recipit gressum ad limina. s. castrorum: vbi Acetes senior seruabat corpus Pallantis exanimi. i. mortui & anima carentis: positum. i. repositũ qui. s. Acetes fuit ante. s. q̃ Pallanti armiger. i. minister qui arma gereret Euãdro Parrhasio. i. Arcadico, sed ibat tũ. i. tunc datus comes charo. i. prædilecto alumno. i. filio. s. Pallanti auspicijs. s. inchoandi ominibus & fortunis: nõ æque felicibus vt sup. patri armiger fuerat. Omnis manus. i. multitudo famulum pro famulorum & turba Troiana & Iliades. s. Ancillæ in castris degentes: solutæ crinem moestæ. i. ipsę moestæ habentes crinem in signũ moestitiæ dissolutum: de more. s. patriæ & sacrificij: sup. erant aut stabant circum. i. in circũitu. Vero pro sed, vt. i. postquam Æneas intulit sese foribus altis, ipsi tollunt. i. erigunt ad sydera ingentem gemitum & hoc pectoribus tunsis. i. percussis: & regia. s. Æneæ in castris immugit. i. intrinsecus mugit, &, reboat aut resonat luctu moesto. i. moestitiæ indice: ipse. s. Æneas vt. i. postq̃ vidit caput Pallantis niuei. i. albissimi fultum. i. sustentatum: quia se sustinere exanimum non potuisset, & vt vidit ora sup. eius: & vidit vulnus patens. i. amplum & late apertũ in pectore. s. eius cuspidis Ausonię. i. quod cuspis Ausonia intulerat: ipse fatur ita lachrymis obortis. i. de repente præter opinionem ortis & sup. inquit (nam aliter vacaret) o puer miserande, id est miseratione digne inuidit ne fortuna mihi te cum ipsa veniret lęta, scilicet parta victoria & obtento regno: vt iam futurum breui sperat inuidit dicit: ne videres regna nostra & ne veherere. i. veharis aut vehereris victor: ad sedes paternas: q. d. iniquum esse ego discedens, id est cum discedere vellem: non dederam parenti tuo Euandro · hæc. i. huiusmodi promissa de te. i. de incolumitate & eruditione tua cum. i. quando ipse Euander complexus me euntem. i. abire volentem mitteret sup. me in magnum imperium, & ipse metuens. s. tibi moneret viros. s. quibus cum bellandum esset: esse acres. i. strenuos & prælia sup. esse cum gente dura, id est aspera & laboris tolerantia: & ille. s. pater tuus Euander: quidem. i. certe captus spe inani: facit fors. i. forte: &. i. etiam vota pro salute & læto reditu tuo, & cumulat. i. cumulatim onerat altaria donis. s. oblatitijs: sed supp. cum ipse de salute eius solicitus sit nos moesti comitamur. i. comitantes afficimus iuuenem exanimum. i. extinctum & mortuum, & nil debentem. i. non obnoxium ꝓ salute & vita conseruanda: vllis coelestibus. s. dijs, quia iam in regione inferorum est: honore vano. i. nihil defuncto profuturo O Euãdre (a nominatiuo Euandrus, nam Græce Euandros dicitur) infelix. i. disfortunate tu videbis funus nati, crudele. i. crudeliter affectum: sunt ne, sup. hi. i. huiusmodi nostri reditus: & triumphi expectati. i. multum optati, & est ne sup. hęc mea magna fides: qua. s. promiseram te incolumẽ reducendum. q. d. minime. At. i. sed o Euandre tu non aspicies Pallanta filium tuum pulsum vulneribus pudendis. i. in tergum susceptis: nec tu pater optabis dirum funus. i. crudelem mortem nato sospite. i. existente incolumi vt. s. faciunt viri magnanimi quando audiunt filios aut in fugam turpem versos, aut facinus detestabile perpetrasse: hei mihi quantum præsidium. i. munimen & defensaculum perdis o Ausonia aut sup. perdit Ausonia: & quantum perdis tu o Iule. q. d. maximum cum talem iuuenẽ amicum amittas: qui & tibi & patriæ summo futurus sit præsidio, & a teneris annis amicitia deuinctus.

SERVIVS.

¶ Hæc vbi defleuit.) Hoc est, postquam hæc cum lachrymis duxit. Flere enim est cum voce lachrymare. Vnde habemus in sexto, Continuo auditæ voces, vagitus & ingens: Infantumq; animæ flentes in limine primo. ſ Toto lectos ex agmine.) Troianos, Tuscos, Arcades. ſ Exigua.) Quauis enim magna sint, orbitati patris prodesse nõ possunt. ſ Pheretrũ.) Græce φέρετρον dicitur. Vnde per diæresim pheretron pheretrum facit: nam latine capulus dicitur. Vnde ait Plautus, Capularis senex, id est vicinus capulo. Et dictus est capulus, eo quod corpus capiat. ſ Vimine querno.) Sunt aliquæ durę deriuationes, tamen eis sic vtimur, vt quernum vimẽ. Item columum veru. vt, Pinguiaq; in verubus torrebimus exta columis. Ficulnum lignum. vt Horatius, Olim truncus eram ficulnus inutile lignum. Item, Aprugnum callum. ſ Obtentu frondis inumbrant.) Veluti cameram quandam capulo ramorum extensione fecerunt. ſ Agresti sublimẽ stramine.) Hoc est super frondes ponunt. Nam

POE.

[Hæc vbi defleuit: tolli miserabile corpus
Imperat, & toto lectos ex agmine mittit
Mille viros, qui supremum comitentur honorem:
Intersintq; patris lachrymis, solatia luctus
Exigua ingentis, misero sed debita patri.
Haud segnes alii crates, & molle pheretrum
Arbuteis texunt virgis, & vimine querno:
Extructosq; toros obtentu frondis inumbrant.
Hic iuuenem agresti sublimem in stramine ponunt:
Qualem virgineo demessum pollice florem,
Seu mollis violæ, seu languentis hyacinthi,
Cui neq; fulgor adhuc, nec dum sua forma recessit,

Non iam mater alit tellus, viresq; ministrat.
Tum geminas vestes, ostroq;, auroq; rigentes
Extulit Aeneas, quas illi læta laborum
Ipsa suis quondam manibus sidonia Dido
Fecerat, & tenui telas discreuerat auro.
Harum vnam iuueni supremum mœstus honorem
Induit, arsurasq; comas obnubit amictu:
Multaq; prçterea Laurentis præmia pugnæ
Aggerat; & longo prædam iubet ordine duci.
Addit equos, & tela quibus spoliauerat hostem.
Vinxerat & post terga manus, quos mitteret vmbris
Inferias, cæso sparsuros sanguine flammas:
Indutosq; iubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicaq; nomina figi.
Ducitur infelix æuo confectus Acetes,
Pectora nunc fœdans pugnis, nunc vnguibus ora,
Sternitur, & toto proiectus corpore terræ.
Ducunt & Rutulo perfusos sanguine currus.
Post bellator equus, positis insignibus, Æthon
It lachrymans, guttisq; humectat grandibus ora.
Hastam alij, galeamq; ferunt (nam cætera Turnus
Victor habet) tũ mœsta phalanx, Teucriq; sequũtur,
Tyrrheniq; duces, & versis Arcades armis.
Postq̃ omnis longe comitum processerat ordo,
Substitit Aeneas, gemituq; hæc addidit alto.
[Nos alias hinc ad lachrymas eadẽ horrida belli ÆNE
Fata vocant: salue æternum mihi maxime Palla,
Æternumq; vale. [Nec plura effatus ad altos POE.
Tendebat muros, gressumq; in castra ferebat.

Nã hic reddit quod omiserat, dicẽs, Extructosq; thoros: nec addens vnde. ¶ Demessum.) Participium est, veniens ab eo quod est metor. Sane ab eo quod est meto, præteritũ perfectum messui facit. ¶ Sua forma recessit.) Propria pulchritudo. ¶ Ostroq; auroq; rigentes.) Vnum quæ vacat: & est additum hiatus causa. ¶ Lęta laborum.) Figura est, lætus illius rei. Nam modo dicimus lætus labore. ¶ Discreuerat.) Depinxerat. simul amantis affectus ostẽditur. ¶ Harũ vnã.) De duobus, & horum alterum & horum Vnum possumus dicere. nam artigraphi hos tantũ vetant, ne de duobus alium dicamus: quod de multis ꝓprie dicitur. Sane figurate dixit, Vestem induit: vt, Exuuias indutus Achillis: cum in vsu sit, Induit illa re: vt, Indutosq; iubet truncos hostilibus armis. ¶ Arsurasq; comas obnubit amictu.) Harum vnã induit iuueni, altera caput eius velauit: nam supra duas vestes dixit eẽ prolatas. Obnubit autem, velauit: translatio a nubibus, quib⁹ tegitur coelũ. Vnde & nuptiæ dicuntur, quod nubentium capita velentur. ¶ Laurentis pręmia pugnæ.) Mittit præmia q̃ de pręda Laurentis pugnę sustulerat. Nam præda est q̃ eripitur: præmium quod offertur. ¶ Equos & tela, quibus spoliauerat hostem.) Vel Pallas vel Aeneas. Nam ambigue positũ est. Spolia autem cum proprie illa sint quibus hostis spoliari potest, vt lorica, vestis, abusiue tam spolium dicitur quicquid hostibus tollit. Vnde est, Postquam illum vita victor spoliauit Achilles. ¶ Vmbris inferias.) Proprie: nam inferiæ sunt sacra mortuorum. ¶ Cęso sanguine.) Pro cęsorum. Vt supra, Captiuoq; rogi perfundat sanguine flammas. ¶ Ipsos ferre duces.) Suos scilicet, qui illis mille pręerant. Melius tamen est, Iubet truncos ferre ipsos duces, id est ducum spolia. vt trophæa, duces ipsos dixerit. Sic supra, Manibusq; meis Mezentius hic est. ¶ Inimicaq; nomina figi.) Pro inimicorum: dicit autem affixos trophęis titulos cum nominibus occisorum. ducitur infelix æuo confectus Acetes.) Quasi qui consternatus nimio dolore ire non poterat. Et bene ex rerum permutatione expressit doloris magnitudinem, dicens, ita doluisse Acetem, vt pene carens humano sensu per se ire non posset, & equum ita sensisse interitum domini, vt in humanum migraret affectum. nam & lachrymabat & sponte sequebatur cadauer. ¶ Fœdans.) Id est vel cruentans vel lacerans. ¶ Terrę.) In terra. ¶ Positis insignibus.) Sine phaleris. Quod autẽ dicit equum lachrymare, non mirũ est, cũ Homerus etiam diuinantem induxerit.

καὶ λίην σ' ἔτι νῦν γε σαώσομεν, ὄβριμ' ἀχιλλεῦ
ἀλλά τοι ἐγγύθεν ἦμαρ ὀλέθριον· οὐδέ τι ἡμεῖς
αἴτιοι, ἀλλὰ θεός τε μέγας καὶ μοῖρα κραταιή.

Et paulopost. ἀλλά σοι αὐτῷ
μόρσιμόν ἐστι θεῷ τε καὶ ἀνέρι ἶφι δαμῆναι.

Equos autem Achillis inducit Patroclum lugentes

ἵπποι δ' αἰακίδαο μάχης ἀπάνευθεν ἐόντες
κλαῖον ἐπεὶ δὴ πρῶτα πυθέσθην ἡνιόχοιο
ἐν κονίῃσι πεσόντος ὑφ' ἕκτορος ἀνδροφόνοιο.

¶ Æthon.) Nomen equi, quo & Auroræ equus vocat. ¶ Nã cętera Turnus victor habet.) κατὰ τὸ σιωπώμενον & alia eũ sustulisse intelligamus, non tm̃ baltheũ: vt legimus supra. ¶ Phalanx.) Lingua Macedonũ, legio. Quod aũt ait mœsta, Arcadas intelligimus. Vnde infert. ¶ Teucriq; sequunt, Tyrrheniq; duces.) Et hoc est qđ ait supra, Et toto lectos ex agmine mittit Mille viros. ¶ Versis Arcades armis.) Lugentũ more mucronẽ hastę, non cuspidẽ contra terrã tenentes. Scuta etiã inuertẽtes ꝓpter numina illic depicta, ne eorum simulachra cadaueris polluerentur aspectu, vt nonnullis frustra placet. nam lugẽtum mos, est prioris habitus immutatio. ¶ Alias hinc ad lachrymas.) Ad aliam sepulturã. ¶ Salue ęternũ mihi maxime Palla, æternumq; vale.) Varro in libris logistoricis dicit, ideo mortuis salue dici: non q aut valere aut salui eẽ possint, sed quod ab his recedim⁹, eos nunquam visuri, hinc ortũ est, vt etiam maledicti significationem interdum obtineat, vt Terentius, Valeant qui inter nos dissidium volunt. hoc est ita a nobis discedant, vt nunquam ad nostrum reuertantur aspectum. Ergo cum mortuo dicitur Vale, non etymologia consideranda est, sed consuetudo, q nullis vale dicimus, nisi a quibus recedimus.

DONATVS.

¶ Hęc vbi defleuit.) Cum talia dixisset, & tanta, tolli iã pręcipit funus, & in eius pompã viros mille ex omnib⁹ lectos iubet exire, qui supremum comitẽtur honorẽ. ¶ Intersintq; patris la.) Dictæ sunt causę, ꝓpter quas hoc faciebat: vna qppe fuerat, quę regale funus cõpetenter efferret, qđ obsequij genus supremum dicitur ideo quia postea nullum est: altera ꝓpter solatium & lachrymas patris, vt aut ipsi dolorẽ mœrentis lenirent persuasionibus suis: aut ex congregatione tantorũ leuaretur animo intelligẽs in tanta necessitate bellorũ filij sui causam fuisse potiorẽ, propter q̃ tot lecti fuerant viri: & Aeneã saluti proprię Pallantis obsequia pręstitisse. ¶ Et sola. luctus Ex.) Non icirco hæc fiebãt, vt iniectus internis sensibus dolor, & illud insanabile malũ his generibus penitus tergeretur: neq; enim ista ingentibus luctibus ęquari potuerant: sed vt magnus dolor exiguo saltẽ solatio præsentium leuaret, debitum hoc & mortuo fuerat munus, & infelici patri cõuenerat exhiberi. ¶ Haud segn. alij crates.) Humanitate simul & regis iussione cogentibus nõ erant segnes: hoc est properantes aggredi cœperant necessaria: alij parabant crates, quibus solennia portarent, & molle pheretrũ, quo funus ipsum ferri potuisset, arbuteis texunt virgis, & vimine querno, dixit lignorũ genera, quę prębuerat locus, aut funeris ratio: vel quia ligna ipsa in virgas crescunt, & molles & longas. ¶ Extructosq; thoros.) Hęc quę cõtexuerãt virgis, inumbrabat frondis obtentu, hoc est tegebãt fronde, & inũbrabãt interiora, quę ramis mollibus frondibusq; cõtexerant, quam pulchre posuit, inumbrant. non enim illis aut penitus adempta lux fuerat, aut ad plenũ tenebrarũ crassitudo cõgesta. ¶ Hic.) Hoc est in pheretro. ¶ Iuuenẽ agre. sub.) Agresti stramine, hoc est quod agro herbis detractis sternitur. super hoc igit posuerũt sublimẽ. ¶ Qualem virgineo.) Duo genera sunt violarũ crocei coloris, & purpurei, quod ex his comparauerit Pallanti, hyacinthi cõmemoratione monstrauit. est. n. coloris etiã ipse purpurei, inducitur igit fun⁹ Pallãtis retinẽs adhuc viui hominis speciẽ. Itaq; iacẽs in stramine talẽ habuit colorẽ, qualem habet flos violę, vel hyacinthi, cum languet abscisus, & cũ illi adhuc naturalis permanet fulgor: & tñ vires solitas mater iã denegat terra. ¶ Tũ gemi. vest.) Dicturus Aeneam vestẽ funeri cõtulisse, dicit eius pretiũ & meritũ: duas, inqt, protulit vestes speciebus pretiosis & pulchris ornatas. ¶ Quas illi lę. labo. &c.) Quot vestiũ enumerata sunt merita: has, inqt, fecerat Dido, ecce vnũ manu sua & labore proprio augmentũ laudis, cũ manibus suis & labore ꝓprio perfecerat: illa. s. quę fuisset regina & haberet per quas hæc faceret, fecit tamẽ Aeneæ, quẽ dilexerat plurimũ, vt verũ & plenum amantis demonstraret affectũ. Sidonia Dido fecerat, non frustra loci fata cõmemoratio est: cum. n. dicit Sidonia, vult ostendere faciẽdi artẽ ac substantiã non defuisse.

Iamq; oratores aderant ex vrbe Latina,
Velati ramis oleę,veniamq; rogantes,
Corpora per campos,ferro quæ fusa iacebant
Redderet,ac tumulo sineret succedere terræ:
Nullum cum victis certamen,& ęthere cassis:
Parceret hospitibus quondam socerisq; vocatis.
Quos bonus Aeneas,haud aspernanda precantes,
Prosequitur venia,& verbis hęc insuper addit
[Quę nam vos tanto fortuna indigna Latini AENE.
Implicuit bello,qui nos fugiatis amicos?
Pacem'ne exanimis,& Martis sorte peremptis
Oratis?equidem & viuis concedere vellem.
Nec veni,nisi fata locum,sedemq; dedissent:
Nec bellum cum gente gero:rex nostra reliquit
Hospitia,& Turni potius se credidit armis.
Æquius huic Turnum fuerat se opponere morti.
Si bellum finire manu,si pellere Teucros
Apparat,his decuit mecum concurrere telis:
Vixet,cui vitam deus,aut sua dextra dedisset.
Nunc ite,& miseris supponite ciuibus ignem.
[Dixerat Aeneas.olli stupuere silentes, POE.
Conuersiq; oculos inter se,atq; ora tenebant.
Tum senior,semperq; odijs,& crimine Drances
Infensus iuueni Turno:sic ore vicissim
Orsa refert.[O fama ingens,ingentior armis DRAN.
Vir Troiane,quibus coelo te laudibus ęquem?
Iustitiæ ne prius mirer,belli'ne laborum?
Nos vero hęc patriam grati referemus ad vrbem:
Et te,siqua viam dederit fortuna,Latino
Iungemus regi:quęrat sibi fœdera Turnus.
Quin & fatales murorum attollere moles,
Saxaq; subuectare humeris Troiana iuuabit.
[Dixerat hęc:vnoq; oēs eadem ore fremebant. POE.
Bis senos pepigere dies:& pace sequestra
Per syluas Teucri,mistiq; impune Latini
Errauere iugis:ferro sonat alta bipenni
Fraxinus:euertunt actas ad sydera pinus,
Robora,nec cuneis,& olentem scindere cedrum,
Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.

SERVIVS.

(Oratores.) Legati:a porando pro republica noīati. (Vrbe Latina.) Pro Latini,id est de Laurolauinio. (Velati ramis oleę.) Nō coronati (nec.n. lugētes decebat) sed instructi,& ornati,id est in manibus oliuæ ramos ferentes.sic Homerus, στέμματ' ἔχων ἐν χερσὶν ἑκηβόλου Ἀπόλλωνος. Velati autem,ornati:vt illo loco significat,Victori velatum auro vittisq; iuuencum:cum vittis non aut velentur aut coronentur victimæ,sed ornētur. (Veniamq; rogātes.) Beneficium. (Ferro quæ fusa.) Fusa modo,interempta:alias fugata,sed discernuntur epithetis:vt si dicas,ferro fusus,aut metu fusus. (Redderet.) Ostendit iam campos esse in Troianorum potestate. (Et æthere cassis.) Vacuis.vnde & retia,casses dicimus.hoc autem bene addidit,q̄ victi possunt innouare certamen. (Haud aspernāda.) Iusta,non contemnenda,Sepulturæ enim beneficium generaliter debet vniuersis. (Insuper addit.) Accumulat verbis beneficium,dicēs pacem se etiam viuis velle præstare:pacem autem ideo defunctis,q̄a ait,Nullum cum victis certamē,& mortuorum pax,sepultura est.Vnde elegit verbum vtrisq; aptū. (Quęnā.) Quanta & qualis,nā admirantis est:nec enim dubitat cum ipse dicat Indigna. (Implicuit.) Inuoluit inuitos. (Nec veni.) p̄ nec venissem:tempus est pro tempore. (Nec bellū cū gente gero.) Sed cū Turno:p̄ quod eorum captat fauorē. (Huic morti.) δεικτικῶς q̄si ostendat eos iacentes. (Si bellū finire manu.) Hoc est interēptione.potest enim & pace finiri. (Vixet.) Pro vixisset:& est Syncope. (Deus,aut sua dextra dedisset.) Victoria,vel vita:quia duplici ratione cōsistit victoria,aut virtute,aut voluntate fortunę. (Miseris ciuibus.) Quasi aliena culpa pereuntibus. (Obstupuere silētes.) Id est obstupefacti sunt,& silere coeperunt. (Tum senior.) Cui ab ętate pręstabatur authoritas. (Odijs,& crimine Drances Infensus iuueni Turno.) Aut per suum crimē,id est inertiam,quā semper virtuti constat esse contrariam.Aut Turni crimine,qui tot viris mortis causa extiterat. (Orsa refert.) Coepta verba. (O fama ingens,ingentior armis.) Frustra ait Donat. hoc nomen de his esse quę non recipiunt comparationem:nam quia augmentum recipit,& comparatur:alia illa sunt nomina in quibus est dubitatio vtrum comparentur,vt est perfectus quod si velis comparare,incipit perfectus non esse perfectus. (Coelo te laudibus ęquē?) Pro his qui in coelo sunt.i.dijs:vt,Coeruleus Tybris coelo gratissim⁹ amnis. (Iustitiæne prius mirer,belline laborū?) Figura græca.Miror illius rei,& regno illius rei, θαυμάζω ἐκείνου καὶ ἄρχω ἐκείνου. Inde Horatius ait,Et qua paupere Daunus agrestium regnauit populorum,pro agrestibus populis. (Siqua viam dederit fortuna.) Bene cum exceptione pollicetur,dicens,Si voluntatem nostram fortuna comitetur. (Fœdera Turnus.) Vel cōiugij,vel amicitiarum. (Fatales moles.) Quia audierat,Nisi fata locum sedemq; dedissent. (Saxa Troiana.) Ambitiose ait,quasi Troianis fataliter debita. (Pepigere dies.) Pacti sunt.nam ab eo quod est paciscor,& pepigi,& pactus sum facit:sicut ab eo quod est parco,& parsi & peperci. (Pace sequestra.) Media.Nam sequester est medi⁹ inter duos altercātes,apud quem aliquid ad tempus se ponitur.Pacem ergo sequestram,inducias dicit,id est pacem temporalem,& mediam inter bellum pręteritum & futurū. (Mistiq; impune Latini.) Apd̄ maiores magna erat cura fidei,adeo vt inter Porsennā & Romanos factis inducijs cum ludi Circenses in vrbe celebrarētur,ingressi hostium duces curuli certamine cōtenderent,& victores coronarentur. (Ferro bipenni.) Ad epitheton transtulit nomen proprium:nam bipennis per se plenum est,& securim significat:vt,Crebrisq; bipennibus instant. (Robora.) Modo genus ligni est:nā est inter specialia nominatum. (Plaustris gementibus.) Sub pondere sonantibus.

DONATVS.

(Iamq; oratores aderant.) Ecce contendit euentus frustra Aeneam properatum reditum habuisse:nam cum remearet ad castra,veniebāt ex vrbe Latina missi,qui rogarent & veniam poscerent pręferentes signa pacis & fœderum in frondibus oleę.hæc enim consequi cupiebant.denique quid ferrēt quid optarent etiam taciti significare cupere videbant.ita eorum desiderium ostendebatur aspectu,& nuntiabat oleę ramis,quibus fuerant coronati,aduentus quoque eorum de hic alta subijcitur causa. (Corpora per campos fer.q.f.ia.) Quantum additur Aeneę virtutibus?cū ipse enim suorū sepulturā curari pręceperit,cū mitteret Pallantē nullū rogandum censuit,nec metuit quenquā.Ecce Latini rogātes inducuntur poscentes veniam,vt poetæ qui primi arma sumpsissent,& rei tenerentur vsurpatę per temeritatem violentię etiam illud impetrare cupientes,vt corpora sepulturę mandari permitteret,quę per omnes campos videbantur esse prostrata augmentum actum est laudi,cum hi qui dicebantur occisi,latos campos opplessent,& ille,qui resistentes strauerat,sepeliri saltem iuberet exanimes,ac fineret tumulo tegi,nō dixit tumulus,ne cęsorum minueret numerum.cum enim pauci sunt,possunt singuli suo quisque tumulo tegi,cum vero magnus sepeliendorum est numerus,vna simul congerie & aggere vno clauduntur. (Nullum cum victis cer.) Vtebantur argumentis ad persuadendum necessarijs,ne duraret odium quo occidi meruerunt,certandum non esse cum mortuis,nec imputandum corporibus,quod animæ deliquerunt,parcendum his hospitij contemplatione,quod aliquando iunxisset,socerisq; vocatis,nondū enim fuerat iunctus Lauiniæ,ideo vocatis.Ecce expressit poeta quātum religionis hospitibus quantum soceris debeatur,quod ex hospite gener videretur esse susceptus. (Quos bonus Aeneas.) Bonus,q̄a postulata concessit,& multo melior,quia addidit sponte,quę legatorum vota cumularent.Cum dicit Aeneam bonum,iam debemus intelligere non negaturum,quę fuerant quęsita.suadebat q̄ppe.etiam petitionis ipsius qualitas,quæ sperni non debuit,cū vero dicit,& verbis hęc insuper addit,confirmat illum esse admodū bonum.Illius enim reuera bonitas plena est,qui petita pręstat,& plusquam sont postulata largitur.Item hic pro Aenee responsione spectanda sunt duo:vnum,quod precibus assensus est:alterum,quod ipse desiderata cumulauit.Loqui igitur ac respondere

incipit sic. ¶ Quæ nam vos tanto.) Sortem, inquit, vestram Latini, & miror, & doleo, & sic vos implicuit fortuna bellandi desiderio, vt non amicitiam nostram, sed vobis aduersa sectemini. Martis, inquit sorte peremptis, excusatio est adhibita, vt non Troianorum vitio, sed conditione belli, quod ipsis authoribus motum est, videantur extincti. nulla est enim culpa, sicuti & Terentio placet, vlcisci aduersarios: aut qua via te captent illi, eadem ipsos capi, denique & viuis lenitatem spopondit, ne similiter pereant. Beneuola obiurgatio vsqueadeo & quod delicti ipsorum fuit, diceret esse fortunæ, Non arguit, non accusat, sed magis eorum defensioni adhibet adiumentum, scilicet enim qui fidebat suos fore saluos potius q̃ perditos cupiebat esse a peritia mea parté, quia conficere potuit, adhuc eos in eodem errore versare: Vos, inquit, supstuam petitis mortuis precem, hoc indicat etiam nunc vos velle pugnare: quod ipsum vobis potius quam mihi contrarium est. E quidem & viuis concedere vellem.) Quã cito ostendit sepulturã mortuis se velle præstare, cum dicit, & viuis concedere vellẽ. magis, inquit, vellem & viuis præstare beneficium pacis: quia beneuolentiam meam exanimes sentire non possunt. ¶ Nec veni. n. f. l. sc. q̃. de.) Hęc dicendo, ostendit cęsos pœnas dedisse amissi sacrilegij. Qui enim contra eum fecerunt, qui diis & fatis volentib⁹ ad Italiam venit, deos potius expugnare, q̃ hominem voluerunt. Hoc modo etiam istos ostendebat daturos esse supplicia, si durassent, & manendo ducerent in erroris sui sententia aduersa. Nec veni, nisi fata locum, sedem q̃ dedissent. Non inuasi alienum imperium sponte in hæc loca: sed fatis vrgentibus veni, eam mihi & locum & sedem istarum deputauere terrarũ, cur tenere prohibeor, quod mihi sententia diuina & decreuit & tradidit? ¶ Nec b. c. ge. g.) Commendat se populis & in vnius personam omnẽ belli congerit causam. nolo, inquit, ęstimetis ex his, quæ aduersus me gesta sunt in omnes vos esse cõmotum, solius regis hęc culpa est, qui sucepti hospitis iura violauit & soluit & Turni prętulit parti: nihil horum Latinus effecerat: sed quia hoc negocio prodesse non potuit, fingitur, ne vnusquisq; amissam forte cõsiderans metueret patriæ cõmoda, vtilitatẽ q; sectari, quæ solet de authoribus malorum pœnas exigere. Omne, inq̃, malũ non vestra sed regis culpa contractũ est: in cui⁹ fuerat potestate pręferre meliorẽ. ipse. n. me Turno postposuit, per eũ ratus est melius defendi posse cõmoda sua. ¶ Æquius huic Tur. fue.) Qui si haberet integrum in disceptatiõe consiliũ, ęquius fuerat Turnum morti supponi in negocio suo, q̃ alium periclitantur casibus iung'. ¶ Si belli finire manu.) Cũ sit suscepitum duorũ cã certamẽ: duo tantum pugnare debuimus, cur periclis nostris adiuncti sunt cęteri? ¶ Vix & cui vitam deus.) Probaret mox reriie exitus fortiorẽ. ¶ Nũc ite, & mise. s. c. i.) Supradixit fortuna indigna: in fine vero beneuolentię satiauit affectũ, dicẽdo, miseris, dicendo ciuibus. Miser potest dici, quem innoxiũ premit aliena fortuna: bene ergo hic miseros dixit, qui non in suo, sed in negocio Turni perierant: ciues vero recte appellauit, vt ostenderet se ita iam originem ducere, & eo redactum cum suis, vnde Dardanus fuit, & oratores intelligerent Aeneam: cuius animum potius tenerent, q̃ lęsi probarent. ¶ Dixerat Aeneas.) Admiratiõe tantę leuitatis, cum plusquam optauerant sese aduerterent consecutos, stupefacti sunt, nec reperire valuerunt, deberent in responsione complecti, & conuersi inter se diu siluerunt, vnam retinentes intentionem luminum, eo more, qui deliberãtibus familiaris est. ¶ Tum senior.) Ex illis omnibus, qui aderant, & admirationis stupore fuerant fixi, solus Drances, vel q̃ esset ætate fortior cæteris, & exercitatior cunctis, vel q̃ odisset iugiter Turnum, arrepta temporis occasione, quę grauaret eum, quem perosum habuit, ita respondit. ¶ O fama ingens.) Multa collegit, vt ostenderet beneficia Aeneę gratanter audita. Hoc enim & pręmissa laus, & gratiarum actio euidenter ostendit. non, inquit, immerito tibi tantas animi corporisq; virtutes fortuna concessit: habes deniq; tui corporis formam, quæ te beneuolum, fortem, prudẽtemq; testatur: quia in parte cum sine admiratione laudari non possis: tum magis illa præferenda sunt, quibus in bello præstas, & te ipsum maiore substantia felicitatis exuperas in laboribus indefessus, & dimicandi ratione pręcipuus, addit in vltima parte laudis, & genitalis meritum soli, dicens, vir Troiane, quasi diceret talem generare potuit sola Troia. ¶ Quibus cœlo te lau. ęq.) Cum laudibus cœlo merearis ęquari, vbi est virtus omnis & vera iustitia. ¶ Iustitiæ ne prius mirer.) Quid potius mirari debeo? inquit, iustitiam tuam admirandam, an belli inclytos tuos labores & incomparabiles: cum in vtroq; mea verba aut sensus tua merita assequi nequeant? quasi diceret, tantum iustitia & bellorum exercitatione vigeS, vt nunquam te satis laudare possim. ¶ Nos vero hæc patriam.) Quæ locutus es, vel quæ beneuolus pręstitisti, grati referemus ad nostros, atque operam dabimus, vt superioris erroris nostri culpa submota redeat rex Latinus in cõcordiam tuã: sitq; dignissimo tibi firma religione coniunctus. Turnus vero si matrimonio iungi vult, aliud sibi quęrat, ac iungat: Interea cum hæc diceret Drances, addidit. siqua viam dederit fortuna, quod non est dubitantis, sed hoc magis intelligitur polliceri, vt idipsum, qđ spondebat, quacunq; via posset, efficeret. Multas enim occasiones potest reperire ac pręstare fortuna, vt iuuet audentes. Potest & sic intelligi, iungemus te regi, si adhuc nobis non inuideat fortuna, quę societatem primam inimica ęmulatione dissoluit. Hoc ideo, vt ostenderet culpam contracti belli fortunę fuisse, non Italorum: quia hoc & Aeneas supra complexus est. ¶ Quin & fatales mu. at. mo.) Tantum exhibemus obsequii, vt cum muros, vel quid aliud volueris extruere, collo nostro saxa iam Troiana libentissime perferamus parati simus, nec erit onerosum nobis, quidquid censueris faciendum. ¶ Dixerat hęc.) Talia, inquit, dixerat Drances. ¶ Vnoq; ea. om. o. fre.) Eadem, quę verbis suis complexus fuerat Drances, quasi vno ore omnes profitebantur se esse facturos. ¶ Bis senos pepigere dies.) Ita peractis omnibus recesserunt: vt per duodecim dies sepeliendorum funerum causa pax sequestra teneretur. sequestra pax est: quę si interponitur, non terminet, sed differat bellum. ¶ Per syluas Teucri.) Tantum valuit interpositæ pactionis fides, vt diuersarum partium viri per syluas miscerentur impune. ¶ Ferro sonat al. bi. Fraxinus.) Alta fraxinus icta ferro, hoc est ictu ferreo percussa resonabat. ¶ Euertunt actas ad sy. p.) Actas ad sydera, hoc est in tantam altitudinem porrectas, vt sydera pulsare potuissent, hi omnes euertendis arboribus operam dabant. ¶ Robora nec cuneis.) Alii insistebant roboribus scindendis, alii portandis, ordinatur sensus sic. Nec cessant robora, vel cedrum, aut ornos plaustris imponere, ac transferre: aut cuneis scindere, sed non omnes idem faciebant: nam diuiserant opera.

ASCENSIVS.

¶ Iamq; oratores aderant, &c.) Describit aduentum oratorum ab Latino missorum petentium veniam corporum defunctorum sepeliendi, quam eis lubens concessit Aeneas, addens etiam viuos in gratiam recipere voluisse, quę res oratoribus perplacuit vsq; adeo vt pollicitarentur ipsum regi suo Latino reconciliaturos. De quibus omnibus habemus hoc solum per Donatum. ¶ Miseris.) Qui non in suo, sed in Turni negocio perierant. ¶ Pace seque.) Sequestra pax est quę sic interponitur vt non tollat, sed differat bellum. ¶ Postq̃ ma.) Vel pro mulieribus posuit, vel matres eorum qui cęsi fuerant. Hęc ille. ¶ Ordo autem est. Iamq;. i. & iam: oratores. i. caduceatores, quos & vulgus ambasiatores vocat: aderãt ex vrbe Latina. i. regis Latini, velati in signũ pacifici aduentus: ramis oleę. i. arboris oliuę, quę etiã tempore Noe pacis indicium p columbam attulit: & rogantes veniam, id est gratiã & concessionem petitionis cuiusdam. s. vt redderet corpora quę iacebant, fusa. i. prostrata: ferro. i. armis ferreis per campos: ac vt, sup. sineret, id est permitteret, sup. ea succedere tumulo terrę. i. humationi asserentes: supp. nullum certamẽ, supp. esse debere cum victis. s. omnino: quia iam defunctis: & cum cassis, id est priuatis ęthere. i. aura vitali, & vt, sup. parceret hospitibus. s. Latinis vocatis quondã, scilicet antequam Turnus fœdus inter Latinum & Aeneam disturbaraţ. Quos. s. oratores precantes haud aspernanda. i. licita & honesta: Aeneas bonus: prosequitur venia. i. cõfert eis veniam: & verbis. s. amicis, aut addit insuper verbis hęc. O Latini: quęnam. i. qualis fortuna: indigna. i. aspernanda: implicuit. i. illaqueauit vos tanto bello, vtpote qui fugiatis nos amicos, id est amicitiam nostrã. Oratis ne pacem exanimis, id est defunctis & perẽptis sorte Martis, id est quam Mars sibi vendicat, hoc est bellica: Ponitur autem secundo loco tribrachus tis equi. aut paule gratia us longe equiualet. Equidem. i. ego quidem: vellem concedere: & . i. etiam viuis. s. pacem: nec veni. s. in Italiam, id est non venissem: ni, id est nisi fata dedissent. s. mihi locum & sedem. s. firmam: nec gero bellum, scilicet volens & lubens cum gente, scilicet Latina: rex, scilicet Latin⁹: reliquit nostra hospitia. i. iura hospitalitatis inter nos contracta: & credidit se potius armis. i. virtuti bellicę Turni ęquius. i. iustius & conuenientius fuerat Turno. s. violatori pacis: opponere. i. obiicere se morti. i. periculo mortis per bellũ: si apparat. i. prętendit finire bellum: manu. i. concertatione dextrę suę: & si apparat pellere Teucros. s. ab Italia: decuit, sup. eũ concurrere hic. i. in hoc campo mecũ telis. Is, sup. nostrũ: vixet pro vixisset: cui de⁹ aut sua dextra dedisset, vitã: nunc quia res aliter habent: ite & supponite miseris ciuibus. s. qui excoluerunt, quę nõ rapuerunt ignẽ. s. quo cremen

priusquam

priusquam cineres in vrnā condantur. Aeneas dixerat.i.finiuerat sermonē suū: olli.i.& tūc omnes illi: obstupuere silentes.i.cū silentio: & conuersi tenebāt inter se oculos atq; ora.q.d.tacite dicerēt, ecce qualem virū repellere conati sumus. Tum.i.deinde: Drances senior.i.prouectioris ętatis.s.q̃ cæteri: aut senior.i.grandęuus, & infensus.i.molestus & infestus semper Turno iuueni, odijs & crimine.i.Turni, qui pacem ruperat: aut crimine.s.inuidię: aut crimine.i.causa odiorū legitima: refert vicissim ore, quia prius indicijs & gestibus retulerant omnes: orsa.i.exordia sermonis sui vicissim .i.per vicissitudinē postq̃ elocutus erat Aeneas sic. O vir Troiane: ingens fama.i.per famā: & ingentior.i.lōge maior armis.i.effectu ipso, quibus laudibus æquē.i.ęquiparē, & ęqualē censeā te coelo .i.coelestibus dijs: q.d.nescio. & addit: mirer ne, supp. in te prius, id est principalius iustitię.s.laudē a superiori: nam nouū esset si nihil subaudias dicere mirer huius rei, &c. ne pro an, sup. prius mirer in te laborū belli, sup. laudem: vero.i.pro certo: nos grati referemus hęc.i.humanitatis tuę indicia ad vrbem patriā.s. Laurolauiniū: & si qua.i.aliqua fortuna.i.fortuita occasio: dederit viā.i.modum & rationē: nos iungemus.i.cōciliabimus & cōfoederabimus te regi Latino, quærat Turnus sibi foedera: quin &.i.quinetiā: hoc est insuper, iuuabit.i.delectabit, sup. nos: attollere moles murorū fatales .i.fataliter promissas: & iuuabit subuectare.s.ad cōstructionē: murorum: saxa Troiana.i.ad Troię nouæ constructionē: humeris.s. nostris: Dixerat hæc.s.Drances: & omnes.s.reliqui oratores, fremebant hęc eadē vno ore.i.pari cōsensu: & ipsi pepigere.i.pacti sunt bis senos.i.xij. dies: & Teucri & Latini misti impune.i.passim & sine punitione aut malo: errauere.i.libere diuagati sunt: iugis.i. in summitatibus sub vertice montiū: per syluas: & hoc pace sequestra.i.interuētu pacis sequestræ, q̄ inducias ad tēpus cōcedit: fraxinus.i.arbor illa alta: sonat ferro bipenni.i.securi duas pinnas habenti: &, sup. ipsi euertūt pinus: actas.i.extēsas ad sydera: nec cessant scindere.i.findere cuneis: robora.i.ligna querna, & cedrū olētē.s.pręcipue vt foetorē cadauerū expellat: nec cessant vectare.s.ad pyrā construendā: ornos.i.tales arbores: plaustris gementibus.s. prę magnitudine ponderis.

Et iam fama volans tanti prænuncia luctus,
Euandrum, Euandriq; domos, & moenia complet:
Quę modo victorem Latio Pallanta ferebat
Arcades ad portas ruere, & de more vetusto
Funereas rapuere faces: lucet via longo
Ordine flammarum, & late discriminat agros.
Contra turba Phrygum veniens plangentia, iungit
Agmina, quæ postquam matres succedere tectis
Viderunt, moestam incendunt clamoribus vrbem.
At non Euandrum potis est vis vlla tenere,
Sed venit in medios, pheretro Pallanta reposto,
Procubuit super, atq; hęret, lachrymásq;, gemensq;:
Et via vix tandem voci laxata dolore est.
[Non hæc o Palla dederas promissa parenti, EVAN.
Cautius vt sæuo velles te credere Marti.
Haud ignarus eram, quantum noua gloria in armis,
Et prædulce decus primo certamine posset.
Primitiæ iuuenis miseræ, belliq; propinqui
Dura rudimenta, & nulli exaudita deorum
Vota, precesq; meę: tuq; o sanctissima coniux
Felix morte tua, neq; in hunc seruata dolorem.
Contra ego viuendo vici mea fata, superstes
Restarem vt genitor: Troum socia arma secutū
Obruerent Rutuli, telis animam ipse dedissem:
Atq; hac pompa domum me non Pallanta referret.
Nec vos arguerim Teucri, nec foedera, nec quas
Iunximus hospitio dextras, sors ista senectæ
Debita erat nostræ: quòd si immatura manebat
Mors natum, cæsis Volscorum millibus ante,
Ducentem in Latium Teucros cecidisse iuuabit.
Quin ego non alio digner te funere Palla,
Quàm pius Aeneas, & q̄ magni Phryges, & quàm
Tyrrheniq; duces, Tyrrhenumq; exercitus omnis.
Magna trophęa ferunt, quos dat tua dextera leto.
Tu quoq; nunc stares immanis truncus in armis,
Esset par ętas, & idem sit robur ab annis,
Turne. sed infelix Teucros quid demoror armis:
Vadite, & hæc memores regi mandata referte,
Quòd vitam moror inuisam, Pallante perempto,
Dextera causa tua est, Turnum gnatoq; patriq;,
Quam debere vides (meritis vacat hic tibi solus,
Fortunęq; locus) non vitæ gaudia quæro,
Nec fas, sed gnato manes perferre sub imos.

SERVIVS.

¶ Quæ modo victorem Latio Pallāta ferebat.) Bene modo. Vno eni eodēq; die & fortiter fecit & perijt: vt, Hæc te prima dies bello dedit, hęc eadem aufert. ¶ Arcades ad portas ruere.) Eos dicit qui intra ciuitatem sunt. ¶ De more vetusto.) Quia antea per noctē cadauera pro funere ferebātur cum faculis. ¶ Rapuere faces.) Raptim & festināter tulerunt. ¶ Discriminat.) Diuidit. Vnde & discrimen capitis muliebris dicitur. ¶ Incendunt.) Implēt vt, Clamore incēdunt coelum Troesq; Latini. ¶ Vis vlla.) nec ætatis imbecillitas, nec seueritas regia. ¶ Pheretro Pallante reposito.) Id est posito Pallantis pheretro. Nam Antiptosis est. ¶ Non hęc o Palla dederas promissa parenti, Cautius vt sæuo velles te credere Marti.) Duplex expositio est: aut enim hoc dicit, Non mihi talia promittebas vt crederem te cautius dimicaturum, vt intelligamus proficiscentem Pallātem promisisse patri victoriam, cædem hostium, plurima spolia. Qui enim hęc cogitat, cautelæ obliuiscitur auiditate vincēdi: aut certe Non, pro nempe accipiamus. vt in Terentio. Nō tu hunc rus hinc produxe aiebas? id est nonne, pro nēpe, vt nunc sit sensus, Nēpe mihi dederas promissa discedens, quia cautius fueras dimicaturus. ¶ In armis.) Apud armatum, cuius consilium cupiditas victoriæ plerunq; cōturbat. ¶ Vota, precesq; meę.) Supra, Fors & vota facit. ¶ Felix morte tua.) Ea re felix qua cæteri dolent. ¶ Viuendo vici mea fata.) Diu viuendo. Vt in Bucolicis, O Lycida viui peruenimus. Vici aūt mea fata.i.naturalē ordinem vita longiore superaui, nāque hic ordo naturalis est, vt sint parentibus superstites filij. Fata ergo generalia dixit, referēs se ad naturalem ordinem, non ad fatum proprium. Nam fata superare nemo hominum potest. Vnde multi sic distingunt, Contra ego viuendo vici vitam.i.filij. Nam hoc est, Superstes restarē vt genitor, vt mea fata, per exclamationem dictum sit. Sciēdum tamen etiam irrationabilia dolētibus dari. ¶ Restarē.) Essem. ¶ Dedissem.) Reddidissem. ¶ Pōpa.) Exequalis. ¶ Nec vos arguerim.) Exonerat eorū pudorem, ne videantur ei causa orbitatis fuisse, dicens sibi hoc fataliter debitum. ¶ Senectæ.) Deest ętatis: nam senecta ętas dicitur. Sallustius, Senecta iam ętate. Per se autem plenū est, si senectus dicamus. ¶ Ducentem in Latium Teucros cecidisse iuuabit. Lucrū quodāmodo putat, impēdisse pro amicorum felicitate filium, qui morti fuerat acerbo funere fataliter debitus. ¶ Non alio digner te funere Palla.) Latēter hic Aeneę ostenditur pietas, q in amici funus tanta contulit, vt pater amplius pręstare non posset. ¶ Tu quoque nunc stares imanis truncus in armis.) Sicut isti duces de quibus hæc sunt trophæa: nam supra ait, Indutosq; iubet truncos hostilibus armis ipsos ferre duces. ¶ Esset par ętas.) Vel mea, vel filij, nam ad vtrunque potest referri. ¶ Teucros quid demoror armis?) Ab armis: & hoc videtur dicere, Dimittendi sunt Troiani, vt morte Turni satisfiat doloribus meis, qđ etiam posteriora significant. ¶ Meritis vacat hic tibi solus, fortunęq; locus.) Nihil ē aliud quod possit vel virtus tua, vel fortuna præstare (nam his rebus victoria contingit) nisi vt hoc occiso Turno, & vindices filium, & patrem cōsoleris orbatum. ¶ Sed gnato manes perferre sub imos.) Ac si diceret hanc solā esse causam, quę eū cogat ad vitæ patientiā, vt filio Turni nūcietur interitus.

DONATVS.

¶ Et iam fama volās.) Cum Troiani & Latini hęc agerēt, iā mortē Pallātis ad Euandrū atq; eius domos, & totam vrbem fama nunciusq; peruexerat, occisum esse asserens Pallantē, quæ fama apud Latinum ferebat esse victorē, q̃ grauis fuerat lu-

ctus accipiendus de cośculus ante momentum victorię nũciabantur & gloriae? Egregiam moralitatẽ hoc loco seruatã debem⁹ aduertere. nanq;, vt fit, feralis nuncius ad aures Euandri primo peruenit: dehinc ad domos eius, postremo ad omnẽ ciuitatem. ¶ Arcades ad portas ruere.) Proprie dixit, ruere. festinabant enim cõmoti insperato malo, vt ireni obuiã funeri, nec ambulare iam sed in modũ ruentium congeri videbantur ad portas. ¶ Et more vetusto. ¶ Ruere & rapere plenam significant festinationẽ, funereas faces icirco dixit, quia sunt votorum. ¶ Lucet via longo Ordine flãmarum. ¶ Discriminare est speciem a specie immensa separare. Ecce vna fuit facies terrę interfectis, tamen facibus videbatur in partes esse diuisa. ¶ Contra turba Phrygum.) Cum dicimus contra turba Phrygum veniens, morã debemus interponere, & sic dicere plangentia iungunt agmina, vt non soli Phryges, sed & Arcades Phrygibus mixti agmina iunxisse videbantur: cęterũ turba iũgunt agmina, faceret mala distinctio vitium, quod poeta nõ fecit. ¶ Quę postquam matres.) Quae, agmina, postquam viderunt matres intra portas. ¶ Mœstam incedunt clamoribus vrbem.) Matrum significatione vel mulieres generaliter accipere possumus: vel eas, quarum filij cum Aenea perrexerant: vt similitudine casus commotae, & propter regis filium dolere viderentur, & suoꝝ periculum tractare cum animo. ¶ At non Euandrum.) Cum grauis esset apud cęteros luctus tum magis animũ patris, mẽtemq; percusserat, deniq; non illum tardauit doloris violentia, non ętas cohibuit, corp⁹ senectute defessum: nec expectauit donec filij corpus baiulis cutandis perueniret: sed ipse occurrens in medios venit. ¶ Pheretro Pallante reposto.) Atq; ita, vt Pallas iacebat deposito pheretro procubuit Euander supra, & inhęsit ipsi corpori cũ gemitibus & fletu. ¶ Et via vix tandem.) Tantus fuerat dolor infelicis patris, vt vix, & interposito tempore loqui potuisset, dolor distulerat, vnde reddidit vocẽ, vox enim qua loqui posset, dolore loquendi pręstitit laxamentũ. ¶ Non hęc o Palla.) Magnus error dolentis, obiurgat mortuum, quasi si non emendaret malegesta, aliqua ratione potuisset: & cum mortuo interrogationibus loquitur, quasi audire exanimis posset, aut gesta narrare. non talis, inquit, extiterat filij promissio tua: nec sic abieras, vt talis infelicem remeares ad patrem, circunspectum te promiseras fore, & omni cautela suspensum, quo abierunt ista? quis te casus praecipitem dedit? vt mandatorum mei, timoris oblitus duram improuidus ꝓperares in mortem? In certaminibus belli redũdant copiosa discrimina, tantumq; illic procliue est mori, quantum superesse difficile est. ¶ Haud ignarus eram.) Prior, inquit, ipse peccaui, primus consilium perdidi, meos inter initia tractatus inimica fortuna cõfudit, Ignorationis excusatione defendi non possum, debui miser cauere, quod noueram. Per haec quippe ad hanc infelicem senectam mihi transitus fuit. sciebam, quid posset nouitas rerum, & inexperta pericula quemadmodum decipiant rudes exemplis pręcedentibus noueram, solam gloriae viam tractant, & solo laudis amore raptantur: Cumq; sic aguntur improuidi, incognitã discriminum partem vitare non possunt. O iuuenis mei durae primitię, & incassum fusę cunctis numinibus preces: nec filius mandata retinet patris: nec voto supplicis deorum fauor accedit. Vbi sunt illa quę pro incolumitate filij miserandus exolui? cur surdis auribus iuuenis metuẽda commisi? Sera cautio est, post orbitatem meam tractare, quae tunc integris rebus curari conuenerat, nihil dicerem filio, nullam deo precem supplicans funderem: non soluerem vota: tenerem miserum iuuenem, fauerent dij omnes tutiori cõsilio, nec votis aliquibus, nec precibus inuitari. ¶ Tuq; o sanctissima coniux.) Gemui aliquando vxor mortem tuam, cum te constaret felicia perdidisse: sola es, cui profuere contraria, mors tibi beneficiũ fuit, non vides nostrae prolis interitum, nec ruinam nostri generis plangis. ¶ Contra ego viuendo.) Totum dicit in contrarium versum, vt mori commodum fuisset ei, vixisset tormentum, decessisti superstitem filium relinquens, contra ipse, miserrimus viuo non filium, sed filij funus amplectens: viuo post eum, ante quem debueram mori. ¶ Troum socia arma secutum.) Sic peccatū, quia foedera iunxi cum Teucris, ego debui Rutulis poenam, ego debui solus extingui, & dare animam volens, finiret cruciatus meos vltimus dies, mihi fierent ista, tu plangeres senem, me tolerabilius videret patria cecidisse, quam te. ¶ Nec vos arguerim Teucri.) Praesentes Troianorũ aliqui ne arbitrentur, causari Euandrum, quod per illorum amicitiam Pallantem perdidisset: icirco ait, non arguerim vos Teucri in causa orbitatis meę, nihil mihi amicitia vestra nocuit, nihil datae dextrae attulerunt, quod posteritatem meam funditus verteret, & mensarum communicatio nullam partem infelicitatis inflixit. ¶ Sors ista senectae.) Debebantur hęc diuturno seni fatis inimicis aduersa. Vixi vt duram exciperem meę fortunę sententiam. Compleuit illa inuidiam suam, non possum animis vestris ascribere, quod vos certum est accidere noluisse. ¶ Quia si immatura.) Nititur probare Troianis, quod nõ ipsos occisi filij afferat causam. Si, inquit, immatura mors debebatur filio meo, vtinam de Volscis facta prius victoria cecidisset. esset quippe occisi gloriosa memoria, si manu eius Teucri ducerentur in Latium. ¶ Quin ego.) Nihil addam ad pompam funeris tui. nihil enim factum est minus, quam conuenerat fieri. Ostendit Aeneas officia sua: eadem quoque cum Tyrrhenis complere Troianos. ¶ Tyrrhenumq; exercitus omnis.) Haec ad consolationem pertinent. Est enim quoddam in doloribus temperamẽtum, quo acerbitas ipsa minuatur. Leniebatur igitur doloris ipsius asperitas, quod & si mortuus Pallas videbatur, virtutis tamen eius multa monstrabatur, & magna: Ibat quippe Tyrrhenorum exercitus cęsorum trophaea portans: & in illa multitudine fuerat nullus, qui Pallanteę virtutis testem non gestaret in ligno. ¶ Tu quoque stares.) In hoc, inquit, trophęorum numerum etiam tu esses Turne, si ętas filij mei aetati tuae congruisset, aut robur corporis eius tuo robori membrisq; conuenitet: Recte in doloribus suis deformationẽ inferit Turni, & quasi ita peragit causam, vt quod ille pręferebat in sese, id iste facta victoris & victi comparatione deiiceret. Si vna, inquit, vos eademq; ętas, & robur corporis habuisset, trophęo tuo istorum numeris cumulares: atque ille viueret, ac de tuo quoque interitu triũpharet. ¶ Sed infelix Teucros.) Ipse reprehendit multiloquia sua, quę dolore rogente vrgebatur effundere: & reuera cum in patre breuis esse deberet sermo, ipse quoque non misit breuitatem, sed icirco videtur multa dixisse, quia multas partes tetigit, multasque personas: quae si separantur, inuenietur breuem in singulis habuisse sermonem. Dixit quippe Non hęc o Palla dederas promissa parenti, tu quoque o sanctissima coniux, & contra ego viuendo vici mea fata. Item, nec vos arguerim Teucri, rursum redijt ad filij personam dicens, Quin ego non alio digner te funere Palla. Dehinc ad Turnum fecit apostrophan. Tu quoque nunc stares immanis truncus in armis, si esset par ętas, & idem robur in armis Turne: tandem igitur intelleait diutius se vagari non debere per multa, ne tãtos & electos ex omnibus numeris viros, atque vltioni suę necessarios, superfluo morarum spatio retineret. Quid, inquit, adhuc demoror Teucros? q̃si infelicitatem meam fit illorum, leuatura pręsentia: pergant potius, & repetant arma: hoc est dicere, quod hic vacui remorantur, eant, dimicent, & orbitatem meam vltione compensent. ¶ Vadite, & hęc memores.) Vadite, hoc loco hortantis est potius, quam iubentis: & mandata mea regi perferte. ¶ Quod vitam moror.) Quod viuo post Pallantis mortẽ, solam esse causam, vt eius mortis authorem persequatur fortis dextera tua. Intelligis enim te hoc debere meritis, vt per te contingat Turnum videre prostratũ, hoc Pallas exigit, hoc ego infelicissimus pater. Erat commodum vixisse post filium, si sub armis tuis Turnus occumbat, & lachrymas meas interitus eius consumat, & tergat. ¶ Vacat hic tibi sol⁹.) Reddẽdae vicissitudinis locum solum istum fortuna tibi seruauit, expecto euentum atque exitum necis hostilis. ¶ Non vitae gaudia quęro.) Neque enim delectatione lucis istius viuo: aut fas est superesse orbatum tali filio patrem: sed vt nuncius ad inferos pergam, ac Pallanti referam optatam ab hoste sumptam esse vindictam. Viuant, quibus iocundum est viuere, viuant qui non habent in vita, quod plangant, viuant, quibus desunt tormenta, quę viuẽtes excrucient: mihi tantum optata succedant, vt filio referam cõfossum virtute hospitis Turnum, ego illius interitum et nũcium, cuius causa mori potius malo, q̃ miserabilem vitam iugibus seruare tormentis. Quod dixit supra, meritis uacat hic tibi solus fortunęq; locus: non ab eo, quod est meritum, & merita declinauit, sed ad personas retulit, ab eo quod est his meritis, vt foeminini generis sit, & faciat has meritas personas, aut masculini generis, & sit, his meritis hominibus, non tamen generis neutri, ut haec merita, & his meritis dixisse uideatur. Terentius sic, Quid merit⁹: huic dicto, responsum est crucem.

ASCENSIVS.

¶ Et iam fama, &c.) Prosequitur lamentationẽ, & ut in argumẽto dictum est, affectus paternos Euãdri in Pallãta filiũ unigenitũ. Vnde cũ nihil receptũ est Donati: ¶ Ordo est. Et fama (scribitur & phama: nam & a grgeco & latino deduci põt, sed obseruatũ fere est vt quoties poetice pro persona ponitur, filia uidelicet terrę per ph scribatur) uolans: quia in rebus aduersis: unde in. iiij. Fama malũ quo nõ aliud uelocius ullũ Mobilitate uiget, uiresq; acquirit eũdo, existens pręnũcia tanti luctus, quantus. Lesse solet in nece vni-

geniti regis, replet iam Euandrũ, & domus, & moenia Euãdri, supple luctu aut sermone de morte Pallãtis: fama dicit, sup. ea quę ferebat. i. afferebat: modo. i. pauloante: Pallanta victorem, sup. esse, Latio. i. in agro Latino, quia multos priusquam occũberet strauit, eaq; res ad Euandrũ subito perlata est. Arcades ruere. i. ruebãt, aut potius coeperũt ruere. i. effusim currere: ad portas: & rapuere more vetusto. i. ex antiquo instituto: faces funereas. i. funeribus aptas: via lucet longo ordine flãmarum, & discriminat. i. diuidit discrimina ponens agros late. i. in latum. Turba Phrygum. i. Troianorum ab Aenea cũ funere missorũ: veniens cõtra. i. aduerso: iungit agmina plangentia: quæ, scilicet agmina plangentia postquam matres, scilicet Arcadum, viderunt succedere tecto, id est ad tectũ regium: ipsi incendunt vrbem moestam clamoribus, id est vlulatibus. At, id est sed: vlla vis non est potis, id est non potest tenere Euãdrum: sed venit in medios, scilicet pompam ducentium: & procubuit super Pallanta, & hoc pheretro, id est capulo quod ferebatur: reposito, id est reposito, aut pheretro, sup. cum Pallante reposito procubuit: super, id est desuper: atq; hęret, supple in eo, & lachrymans & gemens, & via, id est meatus & arteria, est vix, id est cum difficultate laxata. tandem, id est post multam moram: dolore, id est propter dolorem nimium constricta voci, id est sermoni: &, supp. dixit. O Palla tu non dederas parenti, scilicet mihi: hæc. i. huiusmodi promissa: sed, supple vt velles credere cautius, id est prudẽtius: sęuo Marti, id est bello te. Ego haud ignarus eram, id est bene sciebam: quantum noua gloria, & prędulce decus primo certamine possit in armis, id est apud armatum: cuius (inquit Seruius) consilium cupiditas victorię plerunque conturbat. Primitię, id est auspicia aut principia, iuuenis, scilicet cuiuscunque: aut tua o Palla: sunt, supple misera, id est infelicia: & rudimenta, id est eruditiones belli propinqui, id est ad bellum propinquum a iuuene rite gerendum: sunt, supp. dura, id est difficilia eruditori: & nulli, id est nõ vlli: & vota & preces meę non sunt exaudite vlli deorũ: & tu o coniux, scilicet mater Pallantis: sanctissima, id est cuius vita integerrima hac caruit molestia: felix, supp. es tua morte, id est quo mortua es, neque seruata in hunc dolorem. Ego contra, id est econtrario: vici mea fata, id est tempus vitæ fatale, viuendo, scilicet vltra illud, quod profuerit, non vltra id, quod fata instituerunt, vt ego superstes. i. superuiuens gnato, restarem, reliquus essem, genitor. i. cum sim genitor: quẽ, vt prius natũ, ita prius decessisse decuit: & quẽ, sup. secutũ arma socia, Troum. i. Troianorũ: Rutuli obruerẽt. i. obruere debebant: telis. i. suis: ipse. i. ego: dedissem. i. dare debuissem: animã. i. vitam: atq; hęc pompa referret. i. referre deberet domũ me non Pallanta: nec o Teucri: ego arguerim. i. reprehẽsos velim vos: nec foedera. s. vestra, aut vobiscũ icta: nec dextras quas iũximus hospitio. nec fidẽ iure hospitalitatis mutuo datã & acceptã Ista sors. i. hoc infortuniũ, & misera conditio debita: erat nostrę senectę. s. ætati, hoc est fataliter nobis pscita: quod si mors immatura. i. præcox, & ante debitos annos veniens: manebat. i. certe expectabat: natũ. i. filiũ: iuuabit. i. delectabit meipsum ducentẽ Teucros in Latiũ: cecidisse. i. oppetisse: & hoc millibus Volscorũ cęsis. i. occisis ab eo: ante. i. priusquã caderet: quin. i. quinetiã: o Palla, ego non digner. i. dignũ censeã aut faciã te alio funere. i. põpa funebri, quã, sup. dignatur pius Aeneas, & quã dignitur Phryges magni. i. magnifici, aut in magnum imperiũ vocati, & quã duces Tyrrheni, & quã omnis exercitus Tyrrhenũ pro Tyrrhenorũ, sup. dignantur. Nã ferunt. s. tecũ: magna trophæa. i. spolia, ab hostibus superatis, aut in fugã versis detracta: eorũ. s. quos tua dextera: dat pro dedit: leto. i. morti: tu quoq;. i. etiã: tu o Turne stares nunc immanis trũcus. i. detrũcato capite, aut alijs mẽbris in armis. s. tuis: sicut in Mezentij tropheo visum est: si, sup. par ętas esset. s. mihi, & fuisset filio, & si idẽ robur esset ab annis. i. si Pallas nõ fuisset iunior quã vt tecũ contenderet, & si ego non essem senior. Sed quid. i. ad quid: ego infelix demoror. i. detineo Teucros: armis. i. ab armis. i. cur eos nõ remitto, vt Turnũ cædant: vadite o Teucri, & vos memores referte regi. s. vestro Aeneę: hæc mãdata, tua dextera est causa quod ego moror. i. sustineo vitã inuisam. i. molestã & odiosam mihi: Pallãte perẽpto. i. dicite regi vestro. Euãder dicit quod nõ amplius vellet viuere, nisi dextera tua esset in causa. quam. s. dextrã: tu vides debere & nato, & patri, Turnũ. i. necẽ Turni. hic solus locus vacat. i. reliquus est tibi. & fortunę, meritis. i. merendi de Euãdro. i. dicite quod solũmodo vnus est bene de me merendi locus, reliquus. s. vt Turnũ occidat: ego nõ quæro gaudia vitę. i. voluptatẽ in viuẽdo amplius nec fas, sup. est me gaudia vitę, quærere perẽpto filio: sed quęro, sup. i. desidero: perferre. s. nunciũ necę Turni, ad imos manes. i. ad inferos, vbi sunt manes Pallantis.

SERVIVS.

Extulerat lucem.) Asinius Pollio inducit vbiq; Virgiliũ in diei descriptione sermonem aliquem ponere aptum pręsentibus rebus, vt hoc loco: quia funerum & sepulturarum res agitur, dixit extulerat. Item in quarto, quia est nauigaturus, Aeneas, & relicturus Didonẽ, dicit: Tithoni croceũ linquens aurora cubile, quod licet superfluum sit, in multis tamen locis inuenitur. Miseris mortalibus.) Qui sunt subiecti tot casibus. Homerus, δειλοῖσι βροτοῖσι. i. miseris mortalibus, non timidis. Opera atque labores.) Hoc opus & hæc opera tunc dicimus quando negociũ ipsum quod geritur significamus. si autẽ foeminino genere dixerimus operas, ipsas personas quæ aliquid faciunt significamus, sicut custodia dicitur quæ custodit: vt, Cernis custodia qualis. nam vt hi qui custodiũtur, custodię dicũtur, vsurpatum est. Vnde male est i vsu, custodię audiũtur. Cõstituere pyras.) Pyra est lignorum cõgeries. Rogus, cum ardere coeperit dicitur. Bustum vero iam exustũ vocatur. Quẽ ordinem seruat poeta, dicens, Constituere pyras. Itẽ, Subiectisq; ignibus atris Ter circũ accensos decurrere rogos. Itẽ postea, Semustaq; seruant Busta. More tulere patrũ.) quia apud varias gẽtes, diuersa fuerunt genera sepulturæ. Inde est quod alij obruuntur, alij exuruntur, alij proprias remittuntur ad patrias: alij per diẽ, vt nunc isti: alij per noctem, vt supra Pallas. Et perite has varietates Virgilius posuit. Nam Heraclitus qui omnia vult ex igne constare, dicit debere corpora in ignem resolui. Thalesius qui confirmat omnia ex humore procreari, dicit obruenda corpa, vt possint humore resolui. Ignibus atris.) At qui ignes atri non sunt, sed epitheton traxit de negocio, vt atris diceret, hoc ẽ funebribus: vt paulopost, Moestum funeris ignem, id est funebrẽ. nam moestus esse non potest ignis. Conditur in tenebras altum caligine coelum.) Id est aer fumi obscuritate cõpletur. Cincti fulgentibus armis.) Frustra hoc epitheton notant Critici, quasi circumeuntes rogos alia arma habere debuerunt. Cincti. i. instruct. Decurrere rogos.) Pro circum rogos currere. Bene autem ait Decurrere non Decucurrere. Nanque verba quæ in præterito perfecto primã syllabã geminãt, vt curro cucurri, tendo tetendi, cum composita fuerint, geminare

non

POE.

Aurora interea miseris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera, atq; labores.
Iam pater Aeneas, iam curuo in littore Tarchon
Constituere pyras: huc corpora quisq; suorum
More tulere patrum: subiectisq; ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine coelum.
Ter circum accensos cincti fulgentibus armis
Decurrere rogos, ter moestum funeris ignem
Lustrauere in equis, vlulatusq; ore dedere.
Spargitur, & tellus lachrymis, sparguntur & arma,
It coelo clamorq; virum, clangorq; tubarum.
Hinc alij spolia occisis direpta Latinis
Coniiciunt igni, galeas, ensesq; decoros,
Frenaq;, feruentesq; rotas: pars munera nota
Ipsorum clypeos, & non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora morti,
Setigerosq; sues, raptasq; ex omnibus agris
In flammam iugulant pecudes: tum littore toto
Ardenteis spectant socios, semustaq; seruant
Busta: neq; auelli possunt, nox humida donec
Inuertit coelum stellis ardentibus aptum.
Nec minus & miseri diuersa in parte Latini
Innumeras struxere pyras, & corpora partim
Multa virum terra infodiunt, auectaq; partim
Finitimos tollunt in agros, vrbiq; remittunt,
Cętera confusæq; ingentem cędis aceruum,
Nec numero, nec honore cremant, tunc vndiq; vasti
Certatim crebris collucent ignibus agri.
Tertia lux gelidam coelo dimouerat vmbram:

Moerentes altum cinerem:& confusa ruebant
Ossa focis:tepidoq; onerabant aggere terræ.

non possunt, nā decuri & detendi dicimus, non decucurri neq; detetendi:exceptis tamē duobus,do & sto. ℾ C lāgorēq; tubarum.) Ante enim mortui ad tubā deducebantur. Vñ Persius, Hic tuba cādelæ:tandemq; beatulus alto cōpositus lecto. ℾ Hinc alij spolia occisis direpta Latinis.) Secundum suę gētis ritum:alij hostilia arma,alij peremptorum cremabant. ℾ Feruētesq; rotas.) Nimio scilicet cursu.alibi, Volat vi feruidus axis. Horatius, Metaq; feruidis euitata rotis. ℾ Et non felicia tela.) Quibus se defendere nequiuerunt. ℾ Mactantur corpora morti.) Aut in morte, aut Morti ipsi deæ. Statius, In scopulis mors sęua sedet. Lucan°, Ipsamq; vocatam quam petat e nobis tibi mortē coge fateri. Circa autem, ideo quia vt Homerus dicit, in morte Patrocli circa corpus extincti, tam homines q̄ pecora immolabātur. Vnde est in. vj. Ossaq; iecta cado texit Corinęus aheno. Homer° ἐν τοῦ ψ, ad Patrocli pyram.

ἐνδὲ δ' ἐτη μέλιτασ καὶ ἀλείφατασ ἀμφιφορῆασ
πρὸσ λέχεα κλίνων, πίσυρασ δ' ἐριαύχενασ ἵππουσ,
ἐσσυμένωσ ἐνέβαλλε πυρῇ μεγάλα στεναχίζων.
ἐννέα τῷ γε ἄνακτι τραπεζῆεσ κύνεσ ἦσαν.
καὶ μὲν τῶν ἐνέβαλε πυρῇ δύα δειροτομήσασ.

ℾ Raptas.) Raptim aduectas.nā post inducias rapere nō poterāt: aut certe raptas, belli.s.tempore. ℾ Stellis aptum.) Coniunctum. ℾ Nec minus.) Etiā. ℾ Innumeras struxere pyras.) Hoc loco multis rebus ostēdit immēsam cędem factam esse Rutulorum. ℾ Finitimos tollunt in agros.) Qui enim e longinquo venerant, referri nō poterāt. ℾ Vrbiq; remittunt.) Deest vnicuiq;,& meminit antiquæ consuetudinis, nam ante etiā hoies in ciuitate sepeliebantur. Quod postea Duelio consule senatus prohibuit,& legauit ne quis in vrbe sepeliretur. Vñ imperatores & virgines Vestæ, quia legibus non tenentur, in ciuitate habent sepulchra. Denique etiā nocentes virgines Vestæ licet viuæ, tamen intra vrbē in Campo scelerato obruebātur. ℾ Nec honore.) Quia nec numero, nā aliud verbū pendet ex altero. ℾ Cōfusa ruebāt Ossa focis.) Aut quia dixit multos crematos. Aut si ad honoratorum cadauera referas, vt supra diximus, Cōfusa propter simul animalia concremata. ℾ Ruebāt.) De cineribus eruebant. ℾ Tepidoq; onerabant aggere terræ.) Hypallage, hoc est ossa tepida

DONATVS.

ℭ Aurora interea miseris mo.al.) Multis locis poeta lucescentes dies describit: de noctib° tacet, cōsulens breuitati dictiōis, quæ iegentibus familiaris est. quid.n. opus erat confingi sermone, quod ex diei nouo ortu ꝓbare potuit extitisse? orta igitur fuerat lux alma quidē, hoc est illustris & clara, sed īportuna hominibus: quoties.n. exstitit, refert opera, & labores, nec finit in ocio esse mortuos. ℾ Iam pater Aeneas i.) Confecta narratione interposita, quæ ad funus Pallātis pertinebat, redit ad ordinatā dispositionē, vt cæteroꝝ quoq; describat exequias. Aeneas, inquit, & Tarchō in ipso lucis exortu struxerant pyras, hoc est loca, quibus incendi funera potuissent. ℾ Hic corpora quisq; suorum.) Suorū corpora, an suorum patrum more incertum est: sed melius est sic intelligere, vt suorum corpora vnusquisq; tulisse videatur sm patrum suorum morem, quāuis etiā sic possit intelligi, vt suorum non semel accipiatur.s. vt suorum corpora singulę partes tulerunt ad rogos patrum suorum more: quod si ita placet intelligi, consequens est, vt in exportandis funeribus diuersus partiū fuerit mos, atque aliter Teucri, aliter Tyrrheni vexisse videantur. ℾ Subiectisq; ig.at.) Nō natura sua ignis fuerat niger, sed ex viridibus lignis emisso ingēti fumo frustratus, vsqueadeo, vt coelum quoq; videri non posset. Hæc quippe crassitudo tenebrosa confuderat. ℾ Ter circum accensos.) Rogos omnes funereoꝝ more sacrorum ter circumire currentes, & insidētes equis ter eos lustrauere. ℾ Vlulatusq; ore.de.) Et hoc ter factum intelligendum est. ℾ Spargitur & tellus lachrymis, sparguntur & arma.) Hoc faciebat doloris immanitas. quis enim non moueretur amissione inflicta tantorum? ℾ It coelo clamorq; virum, cl.q;.tu.) Alterum pertinebat ad gemitus animi, alterum ad eaequias bellatorum. ℾ Hic alijs spolia occisis.) Tradebant igni, quę rapuerant hostibus, & dicit quæ. ℾ Galeas, ensesque deco.) Addidit etiam in quibus speciebus fuissent. ℾ Ipsorum clypeos, & non felicia tela.) Quia dominorum vitam non defenderant, feruentes rotas accipere possumus aut veloces satis, aut adhuc feruentes ex curru. Ex tritura enim axis & rotæ magnus feruor exoritur. In his speciebus, licet essent multæ ob pulchritudinem seruandę, tamen promiscue omnes mittebantur in flammam. Hoc enim exigebat memoria defunctorum, vt quæ occisis

Latinis

Latinis detraxerant, cum ipsis funeribus verterentur in cinerem. ℾ Multa boū circa.) Circa multa hominū funera, multa boum corpora mactantur. ℾ Setigerosq; sues, raptasq; ex omni.a.) Quo circa distinguendū est, multa boū circa mactantur corpora morti, & separatim pronuntiandum, setigerosq; sues, & raptas ex omnibus agris in flammam iugulant pecudes: vt singula diuersis animalium generibus aptentur: Et sit sicut est, plena locutionis integritas. Boues intelligamus esse mactatos, iugulatā vero porcorū & pecudū multitudinē in flammam positam. ℾ Tū littore toto.) Perfectis rite solennibus stabant spectantes socios per omne littus ardentes. ℾ Semustaq; ser. Busta.) Busta sunt loca, in quibus iam corpora arserunt. Primo enim pyræ dicuntur, & rogi: vbi vero arserūt, busta vocantur. Spectabant ergo donec semiusta, hoc est non plene vsta plenissima consumerentur. ℾ Nec auelli pos.) Hoc est recedere inde nō poterant, donec ignis partes expleret. ℾ Nox humida donec.) Vsq; eo ardētia funera seruauerūt, donec die cōsumpto nox veniret. ℾ Nec minus & miseri.) Vbiq; miseros dicit Latinos & hic vel maxime, cū eorū curabant exequias: qui in aliena causa innocentes perirent: ipsi quoq; similiter perituri: diuersa in parte, in parte.s. separat. ℾ Innumeras stru.py.) Dicendo innumeras, ostendit eos multo maiori clade esse affectos, q̄ fuerant alterius partis afflicti. ℾ Et corpora partim Multa.) Stragem de istis factam, q̄ late describit? posuit innumeras pyras: & quam non posset flāma oēs exurere, multos, inquit, congesta corpora mole terræ mandabant: alios portabāt ad finitimos agros: alios ad vrbē dimittebant, imitati exēplum Aeneę in Pallātis cā: quanta fuit copia corporū? vt hęc locus ferre nō posset? Cęteros, cum multi fuerint, non facili cognitione discerni potuerū. hoc facto vasti agri, hoc est latissimi vndiq; atq; ex oibus partibus collucebāt. ℾ Tertia lux gelidā.) Primam lucem descripsit, & tertiam cōpendio etiam secundam euenisse significans. ℾ Mœrētes.) i. tristes, quis enim in curatione tot funerum tristis non existeret? ℾ Altum cinerem, & co.ru.) ssa focis.) Separata ossa atq; exempta cineribus tepido aggere, quoniā tanta vis fuit incendij, vt eius vim etiam exemptum triduum non valuisset excludere.

ASCENSIVS.

ℭ Aurora inter,&c.) Extulerat lu.&c.) Recitat quomodo per inducias & pacem sequestram mandata sint sepulturę interfectorū vtrinque corpora. de qua re nihil extat Dona. ℭ Ordo autem est. Aurora extulerat interea, scilicet dum hęc apud Euandrum fierēt: mortalibus miseris, quia lucis egentibus, & conseruationis: & suę virtuti, si derelinquatur pereuntibus lucem almam, id est altricē, & conseruatricem vtrinque vitę, id est referens opera, id est exercitia, atque labores. pater Aeneas, & Tarcon, scilicet Etruscorum rex, constituere in littore curuo pyras, id est strues lignorum vt incendantur in formam ignis ascendentis extructas: quisque, id est quilibet tulere huc, id est ad has pyras, corpora suorum.s. amicorum notorum necessariorum, ac familiariū more patrum, id est ex vetere patrum institutione, & traditione: & hoc ignibus atris .i. funebribus, aut fumosis futuris subiectis.i. sub pyras: coelū conditur altum.i. alte & profunde in tenebras: caligine.s. fumi: aut qa non nisi noctu incendebantur pyræ: &, sup. Teucri & Etrusci atq; Arcades cincti armis.s. gladijs fulgentibus: decurrere, id est decurrerūt ter circum rogos.i. congeries lignorum, accensos, quia tūc rogi sunt cum incensi: & lustrauere, id est circuierunt more lustrantium in equis ter ignem funeris moestum, id est moestitiam afferentem: & dedere ore vlulatus, id est eiulatus lamentabiles: & tellus spargitur, id est conspargitur lachrymis, & arma, supple eorum sparguntur lachrymis: Clamor virum, pro virorum: & clangor tubarum: it, id est diffunditur: coelo.i. ad cœlum: hinc.i. deinde alij coniiciunt igni.i. in ignem: spolia direpta Latinis occisis: arma dicit videlicet galeas, & enses decoros, & frena, & rotas.s. curruū, feruentes.i. feruide actas: pars.i. partim: aut alij, supp. coniiciūt in ignem: munera nota ipsorū.i. arma ipsis occisis nota & chara, qa viui illis oblectati erant, videlicet clypeos.i. arma defensiua & tela non felicia.i. quibus infeliciter vsi erant, cum non ꝓstrauerint, sed prostrati sint. Multa corpora boum, mactantur morti.i. deæ morientium circa.s. corpora vrenda, aut per circuitum, & iugulāt in flammam.s. proiiciendos sues setigeros.i. apros: & pecudes raptas ex omnibus ágris: tum, id est deinde: ipsi spectant, id est prospectant, toto littore, id est per totum littus, socios ardētes: & seruant busta semusta, id est ad dimidium exusta. (Bustum autem dicitur quasi bene vstum: & est vbi vstorum cineres quasi in vrnam quę ab vrēdo quoq; dicitur conduntur) neq; possunt auelli do- Bustum quid & vnde

nec

nec nox humida inuertit coelum apertum.i.coniunctum stellis ardétib⁹.i.donec nox ignuit. Nec minus.i.& nihilominus miseri Latini struxere in diuersa parte innumeras pyras: & infodiunt multa corpora virum.i.virorum partim terrę, id est in terram super quá iacebant, & tollunt partim corpora auecta in agros finitimos & remittunt supp. partim: vrbi.i.ad vrbem sup. eorum qui illic ortúdi erant: nam cremant cætera scilicet corpora, & ingentem aceruum cædis.i.stragis cæsorum ¦ confuse.i.commiste: quia ignobilium & plebeiorum: nec numero.i.& sine numero, id est non numerando eorum corpora nec honore, id est & sine honore, id est sine odoribus & insignibus. Agri vasti collucent tunc certatim, id est cum certamine vtriusq; partis: ignibus crebris. Tertia lux.s.solis dimouerat coelo vmbram.s.terræ gelidam.i.noctem humidam & subfrigidam cum sup. ipsi moerentes ruebant.i.diruebant altum cineré & ossa confusa focijs.i.vstrinis & onerabant supp. ea aggere terræ tepido: quia ipsa erant tepida.

Iam vero in tectis prædiuitis vrbe Latini
Præcipuus fragor, & longe pars maxima luctus.
Hic matres, miseræq; nurus, hic chara sororum
Pectora moerentum, puerią; parentibus orbi
Dirum execrantur bellum, Turniq; hymenæos:
Ipsum armis, ipsumq; iubent decernere ferro:
Qui regnum Italiæ, & primos sibi poscat honores:
Ingrauat hæc sæuus Drances, solumq; vocari
Testatur, solum posci in certamina Turnum.
Multa simul contra variis sententia dictis
Pro Turno, & magnum reginæ nomen obumbrat:
Multa virum meritis sustentat fama trophæis.
Hos inter motus medio flagrante tumultu,
Ecce super moesti magni Diomedis ab vrbe
Legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
Tantorum impensis operum, nil dona, nec aurum,
Nec magnas valuisse preces: alia arma Latinis
Quærenda, aut pacem Troiano ab rege petendum.
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus:
Fatalem Ænean manifesto numine ferri
Admonet ira deum, tumuliq; ante ora recentes.
Ergo concilium magnum, primosq; suorum
Imperio accitos alta intra limina cogit.
Olli conuenere, fluuntq; ad regia plenis
Tecta viis: sedet in medius rex maximus æuo,
Et primus sceptris haud læta fronte Latinus.
Atq; hic legatos Aetola ex vrbe remissos,
Quæ referant, fari iubet: & responsa reposcit
Ordine cuncta suo, tunc facta silentia linguis:
Et Venulus dicto parens, ita farier infit.

SERVIVS.

¶ Prædiuitis.) More Græco epitheton incongruum huic loco posuit. ⸿ Longe pars maxima luctus.) Valde: & hoc est melius quam quod legatur. ⸿ Longi. Hic matres. Quia scit hæc nomina ad aliquid pertinere, non addidit deflebant filios, aut maritos, aut fratres. ⸿ Iubent.) Volunt, exposcunt. ⸿ Ingrauat.) Maiorem inuidiam concitat. ⸿ Testatur.) Testificatur etiam legatorum fidem qui cú eo fuerat. ⸿ Obumbrat.) Subaudis Turnum: tuetur: defendit: & est translatio ab arboribus. Hoc autem dicit, Amor reginæ ad fauorem popularem plurimum proderat Turno. ⸿ Meritis sustentat trophæis.) Quia multos occidessat, vt etiam ipse dicturus est. ⸿ Ecce super.) Insup, ad cumulationé malorum. ⸿ Moesti.) Hoc sermone eos nihil egisse significat. ⸿ Magna Diomedis ab vrbe.) Legitur & magni. ⸿ Nil dona, nec aurum.) Ordinem legationis exequitur dicés, inaniter perfecta oía esse quæ possent efficaces legati pficere auro, precibusq;, pmissióe. ⸿ Pacem Troiano ab rege petédú.) Sicut etiam supra diximus, cú per gerundij modum aliquid dicimus, per accusatiuum elocutioné formemus necesse est. Lucretius, Æternas quoniam poenas in morte timendú. Itē Sallu. Castra sine vulnere introitum. nam castra accusatiuus pluralis est, qui multis errorem facit, vt videatur eé nominatiuus: quia neutra triptota sunt, & similis est nominatiuus accusatiuo. ⸿ Rex ipse Latinus.) Qui aut consolari debuit, aut defendendæ reipublicæ aliud inire consilium. ⸿ Fatalem Æneam manifesto numine ferri.) Modo perniciosum oíbus Æneam. ⸿ Manifesto numine.) Id est manifesto deorum iudicio ad Italiam venisse, numinú ira testatur: quam cognoscimus tantorum cæde sociorum. ⸿ Alta intra limina cogit.) Quæritur cur ad priuatam domum conuocetur senatus, qui non nisi ad publica & augurato condita loca conuenire cósueuit. Sed scimus domum Latini augurato conditam, & eandem tam templum fuisse q̃ curiam, nanq; in superioribus legimus tectum augustum, id est augurio conditum. Item paulo post, Hinc sceptra accipere, & primos attollere fasces Regibus omen erat, hoc illis curia templum. Merito ergo ad domum regis, quasi ad locum publicum conuocatur senatus. nam vt ait in septimo, Tali intus templo diuum, patriaq; Latinus Sede sedens. Iccirco etiam in Palatij atrio, quod augurato conditum est, apud maiores consulebatur senatus: vbi etiam arietes immolabátur. quod (vt in septimo diximus) Virgilius ad Latini transtulit domum. Multi dicunt perite Virgilium nec templi nec curiæ hoc loco fecisse commemorationem: Sed tantum dixisse intra tecta regia, vt ostenderet consilium quod initur, non esse complendum: quia nec rite est inchoatum. Et enim quæ dicet Latinus, effectu carebunt. ⸿ Olli.) Illi, secundum Ennium. ⸿ Fluunt.) Festinanter incedunt. ⸿ Et primus sceptris.) Primus inter sceptriferos. nanq; apud maiores, omnes duces cum sceptris ingrediebantur curiam. Postea coeperunt tantum ex cósulibus: ex consulibus: & signum erat eos fuisse consules. ⸿ Ætola ex vrbe remissos.) Quam condiderunt hi qui de Ætolia venerunt, Græcię prouincia. Vnde Diomedes habuit socios de tribus eius ciuitatibus, quas habet Ætolia, Pleuron, Olenon, Calidona. Sic ergo Ætolia dixit ex vrbe: vt, Et tandem Euboicis Cumarú allabitur oris. ⸿ Et responsa reposcit.) Mire ait reposcit. Ante enim rex solet a legatis vniuersa cognoscere, & sic eos præsente populo iterum omnia iubere narrare. Vnde est, Ordine cuncta suo. Nam nihil licet prætermittere. Vnde & superflua narrari cósueuerunt.

DONATVS.

¶ Iam ve. in te.) In tectis Latini prædiuitis, & in vrbe. tandem bis debemus accipe. duo, inquit, gerebátur in duobus locis, præcipuus fragor, & longe pars maxima luctus. Singula singulis locis dedit; fragorem tectis Latini, in quibus agebatur consilium, & luctum ciuitatis. Fragor est fractæ sonitus vocis, qui nascitur tunc, cum multi turbantur. Fragor igitur fuit in Latini domo non leuis: sed maxima pars luctus propter salutis cómunis causam, & propter Latini diuitias. Longe auté, hoc est valde pars maxima luctus in ciuitate. Fecit comparationem propterea, qa & Troianis inflicta fuerat clades. non enim sine amissione aliquorum potuerunt superiores existere: sed in Latinorum parte longe maximus fuerat luctus. hoc est plusquam grauissimus. Interea cú tres gradus sunt, inuenitur ista comparatio ipse superlatiuo superior. exponit iam per partes, qualis esset luctus, vel per quas personas cucurrisset. ⸿ Hic matres.) Scilicet, quæ perdiderant filios. ⸿ Miseræq; nurus.) Quarum mariti ceciderant. ⸿ Hic chara sororum Pect. moeren.) Quæ gemebant interitum fratrum. ⸿ Puerięq; paren. or.) Id est, qui perdiderant patres. ⸿ Dirum execrantur bel. tur. himen.) Omnes in vna sententia constituti execrabantur belli acerbitatem, & nuptias Turni. Bellum quippe nullum existeret, si Turni pro nuptijs improbitas quieuisset. Descriptio in bellis sexus ætatis tantum ponderis habet ad exprimendam partem luctus longe maximam, vt ostendatur extincta omni iuuentute solos, qui consilio intererant, & mulieres tantú ac pueros superesse. ⸿ Ipsum armis, ipsumq; iubent decernere fer. Qui reg. ita.) Omnes iustis vocibus exclamabant, vt in causa sua ipse vel ferro dimicationis subiret incertum, qui primatum sibi vindicaret & regnum. ⸿ Ingrauat hæc sæ. Dran.) Ipse est, qui Æneę dixerat. Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino Iungemus regi, quærat sibi foedera Turnus. Ecce inuenit viam, quam dedit cupienti fortuna. nociturum quippe vrgebat naturalis feritas, iusta quoq; causa, occasio temporis, & vniuersorum vnus idemq; consensus adiuuabat ardentem. facile. n. poterat obtinere, quod si ante cuperet implere non posset. Quando enim persuaderet inuitis? qua arte, quoue sermone singulorum animos concitaret in odium Turni? Ecce oía compendio tenuit. ⸿ Properansq; grauabat Toni. od.) Ne quo casu inuidia

uidia tanti fremitus debilitata languesceret. ¶ Solumq; vocari Tessa.) Grauabat causam Turni consentiendo cæteris. cæterum pro voto suo eadem dicebat esse facienda, quæ ex illis audierat. Grauabat ergo confirmando, quod senserant alij. ¶ Multa simul contra.) Erant in illa congregatione nonnulli, qui Turni fauore ducerentur. faciebat hoc reginæ gratia, cuius nomen vmbra quadam illam extenuabat inuidiam, & eundem virum sustentabat aliquantulum superioris temporis fama, & numerus trophæorum obumbrat & sustentat. magnam in Turni partibus desperationem monstrat. nã obumbrat nihil validum significat. sustentat autem nullum substã tiam securitatis admittit. nam vbi aliquid est, quod per se stare nõ possit, adminiculis ad tempus fuitum sustentatur, & regitur: quæ si detracta fuerint, cadit & desertum auxilijs terræ prosternitur. ex quarum conflictu & vario ac diuerso sententiarum metu magnus fragor oriebatur. ¶ Hos inter motus.) Inter hos, inquit, motus. quos supra descripsit, eorum scilicet, qui ex publicis cladibus fuerant fracti: accreuit aliud malum, quod cumularet clades inuẽtas. flagrante, inquit, tumultu. flagrat quicquid vi maioris doloris accenditur. ecce super. Ecce nõnullis in locis, quid significet, exposuimus. nam inopinatum nunciat malum & graue satis ac vehemens. Vt ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta. Et ecce autem elapsus Pyrrhi de cæde Polytes: & Ecce furens animis aderat Tirynthyus. nunc quoq; non dubitatur non iam noua aduersa vel sola, sed illis, quæ iam fuerant, vel quæ tractatus habuit, deteriora superuenisse. non enim vacat, quod dixit ecce super, cũ cladibus tantis non remedium, sed augmentũ videretur allatum. Magna mœsti Diomedis ab vrbe legati responsa ferunt. quod tam infelicissimum, ꝙ ab eo & ex ea vrbe expectatum perisset pręsidium. vnde plena fiducia sperabatur esse venturum. negat Diomedes auxilium vetus, & pertinax Troiani nominis, inimicus negat magna fultus opulentia: veniamq; laborantibus & in tanto tumultu constitutis pro armorum auxilijs. verba & legatio inefficax reddit bella tempore, non vires adducens, sed inanes fabulas portans tristis. Præterea, vt etiam tacita, quid mali ferret euidenter vultus sui testimonio demonstraret. ¶ Nil omnibus actum Tanto. impen. ope.) Referebant legati omnia, quę humanitate vel commodo flectere homines solita essent, esse contempta. Primum dona, quæ meritum procurare debuissent, & offerentes gratos efficere. Dehinc aurũ quod humanum ingenium etiã nulla interueniente odij causa sæpe transducit. Vim dicti huius siquis volet aduertere, cõsideret hostem veterem non esse permotum. vnde corrupti ꝙ plurimi patrias suas cum ciuibus vendiderunt. vnde fides castitatis abrupta: vnde soluta amicitia: vnde affinitatis iura violata: vnde prodita imperia ipso in plurimis testante Virgilio. ¶ Dixit quippe.) Vendidit hic auro patriam. Et cum de Polydoro loqueretur, hæc posuit. Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat & auro vi potitur. in Pygmalionis & Sichęi fabula hoc modo asseruit, aurum fuisse causam sceleris perpetrandi. Ille Sichęum Impius ante aras, atq; auri cæcus amore Clam ferro incautum superat. Postremo, vt aurum assereret scelerum causam, ita conclusit. Quid non mortalia pectora cogis Auri sacra fames? vt ostẽderet vniuersas criminum formas auiditate auri esse susceptas, & incitari posse, si auri prouocentur ardore. Hæc Æneæ laudem spectant, vt Diomedes non aurum contempsisse, sed ipsum Æneam timuisse videatur. Nec magnas valuisse preces, nouissimo loco posuit magnarum meritum precũ, non quo maior esset impetrandi spes verbis supplicibus, ꝙ in corruptione materiæ: sed vt ostenderet contempto præmiorum & munerum commodo, gratuitum officium etiam fusis precibus facilius pernegari. ¶ Alia arma Latinis Quęren.) Hæc fuit summa responsi. qui enim nihil petentibus pręter consilium dederat, non debuit plurimis loqui, quippe ne in totum beneficio vacuo reuocaret, mandatis instruxit, vt aliunde auxilium quærerent: aut ab eo poscerent pacem, quem non possent superare certamine. ¶ Deficit ingenti luctu.) Præclare ipsi Latino dedit luctus maximam partem. In omnibus enim bellis regum est periculum maximum, cũ ipsorum causa pugnatur: considerabat iste statum imperij sui spem filię patrisq; responsa, contra quæ fuerat factum. ¶ Fatalem Æneã manifesto numine ferri Admonet.) Inueniebat Æneam reuera diuinis nutibus regi: probari autem hoc ipsum ex eo, ꝙ irata numina propter contemptum dispositionis suæ pro tantis, quorum busta & tumuli sub oculis erant, pœnas exegissent: firmabat hęc Diomedes in actus, quem constabat salutem suam odio veteri, donis, auro & precibus, prętulisse. ¶ Ergo consilium ma.) De summa reip. tractaturus, cum pręsentia discrimina viderentur, consilium non leue vt in leuibus causis fieri solet, sed pro negocij qualitate magnum, Latinus contrahere gestiens, primos quoq; non honore solum sed consilio etiam & authoritate pręstantes, neq; alienos sed suos: quorum tractatibus instrui fideliter posset, iussit acciri. poterat enim id facere, qui cogebatur necessitate publica, & qui regię potestatis culmine ferebatur. Alta, inquit, intra limina cogit. Interiorem domus significat partem, cum dicit. alta intra limina. Ostendit poeta se immemorem sui, & descriptione vestibuli regię domus se dixisse in curiam solere congregari. sed tali tempore, & in tali causa non ille locus fuerat necessarius: qui pacis more consilijs prosperis celebrari consueuerat: sed multo secretior & suscipiendę pręter solitum multitudini satis aptissimus. Certe cum concilium, non curia ingrueret, non loci solennitas, sed capacitas fuerat necessaria. Cogit, inquit, in eo quod dixit cogit, duplex potest intellectus occurrere, videtur enim ideo dictum cogi, quia regis imperio non sponte veniebãt: potest videri & cogit cum concilio habendo multitudo hominum communi necessitate hominum vrgente congregabitur. ¶ Olli conuenere, fluuntq; ad regia plenis Tecta vijs.) Moralis descriptio. venerant, inquit, acciti & plenis vijs, hoc est vicis confluebant ad Latini regiã multitudo inęstimabilis: vt non hominum congregatio, sed vndarum in tecta ipsa defluere videretur. faciebat hoc periculorum communium moles, & humana curiositas. vocatis enim patribus intelligebatur esse aliquid magnum, & magis pro temporis ratione suspectum, ꝙ prudentum consilia flagitaret. ¶ Sedet in medijs.) Dixit duas causas, quarum merito Latinus vniuersis extrinsecus stantibus solus adesset in medio: & ętate, inquit, pręcedebat omnes, & potestate regali. aduersa omnia etiam tacitus nuncians mœstitia contractę frontis & sui vultus aspectu. ¶ Atq; hic legatos.) Nouerat Latinus aduersa relaturus, & hęc putauerat ipse ad cunctos afferre. sed aliter multitudini, quę fauore Turni ducebatur, persuaderi non posset, quod de Ænea sentiebatur, nisi ex ipsis audisset, qui ab vrbe Diomedis fuerant regressi. Ait igitur, atque hic, hoc est in illa congregatione conuentus legatos Ætola ex vrbe remissos. Remissos, vt ostenderet Diomedem quoq; ad vicem legationis suæ, legationem aliam per eos, qui missi fuerant remisisse. sic ergo audiendi fuerant, vt missi. sic rursum, vt remissi: vt officium duplex, & duplicis muneris sarcinam sustinere viderentur. vnam quippe legationem peruexerant mandantibus Italis, retulerant alteram ex sententia Diomedis, qui dixit, alia arma Latinis quęrenda, aut petendam pacem ab Ænea quę referebant, fari iubet. Loqui. n. in conspectu publico non possent, nisi rex primo iussisset, quę referebant, hoc est qualia reportent, & cuius spei quantęq; substantię. Et responsa reposcit, ordine cuncta suo. Pręuenit legatos, ne vsi relationis compendio supprimerent ea, quę sopiendo bello fuerant necessaria: quanto enim ex aduersis relationibus deijciebatur animus populi: tanto proficere poterat, quod optimo studio pro Ænei partibus cupiebat impleri. ¶ Tum facta silentia linguis.) Curiositas hoc fuit, & regalis reuerentię. nam cum rex iubet aliquem loqui, eadem iussione cęteris inducit silentium: Accedebat ad publicam, ꝙ vnusquisq; erat in propria salute solicitus: iccirco silentium prębebat, vt quid sibi spei superesset, posset audire. ¶ Et Venulus dicto parens.) Atq; ita Venulus, qui potior legatis cęteris fuit, iussis obtemperans sic instituit loqui.

ASCENSIVS.

¶ Iam verb in tectis &c.) Describit statum domus Latini in qua varię de bello habitę sunt sententię, alijs Turnum accusantibus, alijs propter Amatam Reginam protegentibus: docetq; aduentum legatorum quos ad Diomeden qui turpitudinem coniugis suę fugiens in Apuliam profugerat Latinus, diffidens iam armis, & auspicijs Turni legauerat: docetq; ad responsa per eos recitanda varie concursum. Circa quam rem sunt verba Donati. Ecce, super mœsti, Ecce inopinatum pronunciat malum hęc dictio & graue satis ac vehemens. Neque aurum. quod quidem etiam qui nullo odio commoti sunt: in pręlium excitat, & ad iniurias vt probauit in Pygmalione & in Polymnestore Alta ad limina interiorem partem domus intelligit, & non curiam quam descripserat, in qua de rebus ięstis agebatur. Olli conuenere, ostendit quam cupide propter magnitudinem periculi omnes: concurrerẽt. Hęc ille. ¶ Ordo est. Iam vero, id est iam ad verum aut pręcipue ingens fragor. i. concrepitus obstrepentium & murmurantium, erat sup. in tectis appositorie: vrbe Latini pręduitis. i. habentis latam familiam vnde ingens oriebatur fragor: non est ergo impertinens vt Ser. vult epitheton: qa alterũ pendet ex altero, ideo. n. ingens erat fragor: & longe maxima pars luctus erat in tectis & vrbe Latini: quia pręduitis. i. pręter cęteros diuitis, & latam familiam & multos ciues habẽtis. Nam matres quę liberos lugebant, & miserę

& miſeræ nurus quæ maritos ac ſponſos lugebant, & chara pectora ſororum mœrentum.i.mœrentium propter necem fratrum, & pueri orbi parentibus: execrantur, id eſt cum execratione deteſtantur hic bellum dirum, id eſt cum deorum ira acceptum: & hymenæos.i.auſpicia nuptialia Turni, & iubent, id eſt voluit & expoſcūt aut cenſent: ipſum Turnum, ſcilicet decernere ſup. debere armis & ipſum decernere ferro: ipſum inquam qui poſcat ſibi regnum Italiæ & primos.i.regales honores Drances.ſ.hoſtis ipſius Turni, & ideo ſæuus ingrauat.i.in malum Turni augmentat & grauiora hoc eſt maioris momenti facit hæc, & teſtatur.i.affirmat ex legatione ſolum Turnum ſcilicet vocari, id eſt prouocari ab Ænea in ſingulare certamen & ſolum Turnum poſci, ſcilicet ab Ænea in certamine. Simul, id eſt pariformis, multa ſententia varijs dictis pro Turno contra.ſ.Drancen facit & magnum nomē.i.magna authoritas, Amatæ.ſ.reginæ obumbrat.i.quaſi vmbra ſua protegit Turnum: & multa fama ſuſtentat, id eſt contra aduerſarios & deprimentes ſtantem protegit virum.ſ.Turnum, trophæis: meritis.i.claris facinoribus per quæ trophæa figere meruerat, Ecce.q.d. de repente & præter ſpem, legati mœſti, ferunt.i.afferunt a magna vrbe Diomedis quam.ſ.in Apulia conſtruxerat: ſuper.i.inſuper: hoc eſt medio tumultu flagrante.i.ardente inter hos motus.i.in vrbe concitatos: ferunt autem reſponſa.ſ.nihil actum ſup. eſſe: omnibus impenſis tantorum operum.i.tam ſumptuoſæ legationis. dona nihil valuiſſe nec aurum valuiſſe: nec magnas preces valuiſſe.ſ.apud Diomeden contra Æneam: & alia arma quærenda ſup. eſſe latinis: aut (vt Seruius legit) petendum ſup. eſſe.i.petere oportere, pacem ab rege Troianorum: quia non dicit arma quęrendum ſed quærenda: credo conſimiliter per gerundiuum nomen dicat, pacem petēdam vt ſit, & ferunt pacem petendam ſup. eſſe a rege Troiano.ſ. Ænea. Ipſe Rex Latinus: deficit.ſ. viribus & quaſi exanimus defuit: ingenti luctu.i.præ dolore: ira deum.i.deorū: hoc eſt pugna infelix quæ dijs iratis videtur commiſſa admonet Æneam fatalem.i.fatis cōceſſum: ferri.i.duci ad regnum Italiæ: manifeſto numine, id eſt nutu deorum id manifeſte indicante: & tumuli, ſcilicet occiſorum recentes ante ora ſup. id admonent. Ergo quia, ſcilicet ita perſuaſum habet cogit magnum concilium, id eſt conuocatorum cœtum, & primos ſuorum, id eſt primores & proceres: accinctos, id eſt aduocatos: imperio, id eſt mandato regio. intra alta limina.ſ.regiæ domus, Olli, id eſt omnes illi qui vocati erant, conuenere.i.comparuerunt, & fluunt.i.confluunt: hoc eſt celeriter accurrunt vijs plenis.i. opplendo vias ad tecta regia, rex.ſ. Latinus: maximus æuo.i.annoſiſſimus & primus ſceptris.i.intra ſceptra tenentes: aut ſedet primus in medijs: vt.ſ.omnes audire poſſet: ſupp. cum ſceptris.i.inſignijs regio: fronte haud læta, id eſt mœſta & triſti. Atq; iubet, hic id eſt in hoc loco & tempore, id eſt cum ſic ſederet legatos remiſſos, ſcilicet a Diomede: ex vrbe Ætola, id eſt quam Ætoli hoc eſt ex Ætolia profecti conſtruxerant in Apulia. fari quę referant, id eſt reportent a Diomede & repoſcit.i.exigit reſponſa, ſcilicet Diomedis cuncta ſuo ordine, id eſt vt cuncta recitentur ſuo ordine: tum.i.deinde ſilentia facta ſunt linguis: & Venulus.ſ.princeps legationis parens.i.obediens. dicto.i.mandato regio: infit.i.incipit: fari ita.i.ad inſequentem modum.

SERVIVS.

[Vidimus o ciues Diomede. Argiuaq; caſtra, VENV.
Atq; iter emenſi caſus ſuperauimus omnes,
Contigimusq; manum: qua concidit Ilia tellus.
Ille vrbem Argiripam patriæ cognomine gentis.
Victor Gargani condebat Iapygis agris.
Poſtquam introgreſſi, & coràm data copia fandi,
Munera præferimus, nomen patriamq; docemus,
Qui bellum intulerint, quæ cauſa attraxerit Arpos.
Auditis ille hæc placido ſic reddidit ore.
[O fortunatæ gentes, Saturnia regna DIOME.
Antiqui Auſonii, quæ vos fortuna quietos
Sollicitat! ſuadetq; ignota laceſſere bella!
Quicunq; Iliacos ferro violauimus agros.
[Mitto ea, quæ muris bellando exhauſta ſub altis,
Quos Simois premit ille viros) infanda per orbem
Supplicia, & ſcelerum pœnas expendimus omnes.
Vel Priamo miſeranda manus, ſcit triſte Mineruæ
Sydus, & Euboicæ cautes, vltorq; Caphareus:

¶ Vidim⁹ o ciues Diomedē.) Aut Diomedem legendum, vt ſit Latinus accuſatiuus, & admittitur Ecthlipſis, vt, Multū ille & terris iactat⁹ & alto. Aut ſi Græcum accuſatiuum facere voluerimus, Diomede legatur, vt poſſit fieri Synalœpha: ſicut, Euryale infelix qua te regione reliqui? Si autem Diomeden dixerimus, nec Latinum eſt, nec Gręcum: nec verſus conſiſtit. Nunquam enim Ecthlipſis fit per n literam. Tamen melius eſt vt Diomede legatur, vt ſit Gręcus accuſatiu⁹. noia enim Græca in ης exeuntia, quæ genitiuum in εος mittunt, per plenam elocutionem, cum eundem caſum per Synæreſim in ους miſerint, accuſatiuum in η mittant neceſſe eſt: ideo quia cum naturam ſuam ſeruant, accuſatiuum in vocalē mittunt, non in conſonantem: & debet Synæreſis plenitudinis ſeruare rationem. Vt ecce ὁ διομήδης, plena declinatio eſt: τοῦ διομήδεος, τῷ διομήδει, τὸν διομήδεα. Per Synæreſim autē facit τοῦ διομήδους, τῷ διομήδει, τὸν διομήδη. Ergo hic accuſatiuus ideo in e, exit, non in en: quia cum integrum eſt hoc nomen in εος exit: & creſcit eius genitiuus. Si enim ἰσοσύλλαβος ſit nominatiuus, accuſatiuum in ην mittit: nec habet s in genitiuo, vt θουκυδίδης, θουκυδίδου, θουκυδίδην. nam Diomedes ideo in genitiuo s habet, quia & cum integrum eſt, & διομήδεος facit, habet s conſonantem. ¶ Caſus omneis.) Itineris.ſ. Et bene vilitatem ſingularum rerum generalitate vitauit, ne diceret Flumina latrones. ¶ Qua concidit Ilia tellus.) ἐμφατικῶς dixit, pro vrbs Ilia. nam terra non concidit, ſed ciuitas. ¶ Argiripam.) Diomedes fuit de ciuitate quæ Argoſippion dicitur: de qua Homerus ἄργος ἱππόβοτον. Horatius, Aptum dicet equis Argos. Hic in Apulia condidit ciuitatem, quam patriæ ſuæ nomine appellauit, & Argoſippion dixit. quod nomen poſtea vetuſtate corruptum eſt, & factum vt ciuitas, Argiripa diceretur: quod rurſus corruptum, Arpos fecit. ¶ Gargani condebat Iapygis agris.) Iapygia pars eſt Apuliæ, in qua eſt mons Garganus: qui per Calabriam vſq; in Adriaticum tenditur mare. Lucanus, Apulus Adriacas exit Garganus in vndas. Gargani autem Iapygis figura eſt. pro Gargani Iapygij. & hæc eſt Iapygia Apuliæ, a qua & Iapyx ventus eſt nominatus. nam Iapydia Venetiæ regio eſt ab oppido dicta. vnde eſt, Tunc ſcit aerias Alpes & Norica ſiq; Caſtella in tumulis & Iapydis arua Timaui. ¶ O fortunatę gentes.) Qui habitatis regna Saturnia, id eſt, o viri ſemper pace gaudentes. nā legimus, Aurea, vt perhibent, illo ſub rege fuerunt Sæcula, ſic placida populos in pace regebat. Et bene hoc laudat, qđ eis perſuadere deſiderat. ¶ Antiqui Auſonij.) Quia qui primi Italiam tenuerunt, Auſones dicti ſunt. ¶ Quietos.) Quibus eſt amor pacis a maioribus traditus propter regnū Saturni. ¶ Ignota laceſſere bella.) Scilicet Troianorum: nō omnia generaliter bella. Nā legibus, Captiui pendent currus, curuæq; ſecures. ¶ Suadet.) Vobis ſubaudis. nam vos a ſuperioribus non poteſt ſubaudiri, quia non te, ſed tibi dicimus ſuadeo. ¶ Violauimus.) Quaſi ſacra. Nam violare de religionibus dicimus. Et ingenti arte dixit, ne aut victoriam ſuam ſileat, aut non procedendo contra eos, quos vicit, confiteatur ignauiam, dicens non eſſe contra eos pugnandum, quos vincere perniciosiſſimum eſt. ¶ Quos Simois premit ille viros.) Id eſt toto orbe celebris. Alibi in primo, Vbi tot Simois correpta ſub vndis Scuta virum, galeasq;, & fortia corpora voluit. ¶ Scelerum pœnas expendimus omnes.) Id eſt luimus omnes pœnas, quæ ſunt ſtatutæ ſceleribus. Alij ſceleris omnis legunt. nam omnes non poteſt ad Græcos referri, quia non omnes pertulere ſupplicia. ¶ Vel Priamo miſeranda manus.) Etiam Priamo. vt, Carmina vel cœlo poſſunt deducere lunam. Eſt autem Pacuuij qui dicit, Si Priamus adeſſet, & ipſe eius commiſereſceret. ¶ Scit triſte Mineruæ Sydus.) Fabula hoc habet, propter Caſſandrę ſtuprum, Gręcis iratam Mineruam: vel quod ei victores per ſuperbiam ſacrificare noluerunt. Vnde eos redeuntes grauiſſima tempeſtate fatigatos per diuerſa diſperſit. Horatius, Cum Pallas vſto vertit iram ab Ilio. Re vera autem conſtat Gręcos tempeſtate laboraſſe ęquinoctio vernali, quando manubię Mineruales, id eſt fulmina, tempeſtates grauiſſimas commouent. Vnde pariter dicendo Sydus, vtrunque complexus eſt. Nam Sydus & tempeſtatem ſignificat: & re vera Sydus. Hęc autem numina quę inter ſydera non videmus, licet ſua ſigna propria non habeant, cum alijs poteſtate ſunt permiſta: vt Ophiucus ipſe eſt Æſculapij: Gemini, Apollinis & Herculis eſſe dicuntur. Sic Mineruę Aries eſſe

esse dignoscitur. ¶ Vltorq; Caphareus.) τὸ ἀυτὸ est cautes Euboicæ. Nam Euboea insula est in qua mons Caphareus, circa quem Græci periere naufragio. Vltor autem ideo dixit, ꝙ Nauplius Palamedis pater dolens filium suum factione interemptum, vt in secundo cõmemorauimus, cum videret Græcos tempestate laborasse, montem Caphareum ascendit: & elata facula signum dedit vicini portus. Qua re decepti Græci inter asperrimos scopulos naufragium pertulerunt.

DONATVS.

¶ Vidimus o ciues Diomedem.) Mira arte Venulus tuetur personam suam, & fideliter impletam legationem magno nixu conatur ostendere. quis enim crederet conuentum contra veteres amicos Diomedē auxilia negare potuisse? quæ res cum satis impossibilis esset, nec illud potuit admitti visum illum, vel vsq; ad illius sedem euicto labore peruentum. quapropter omnibus quæ fuerant suspecta, prouidenter occurrit dicendo. Vidimus o ciues Diomedē: addidit quoq; vidimus, & castra Graiorum. potuit.n. fieri, vt Diomedē legatio ipsa in alienis regionibus reperisset. Iccirco & ipsum præsentem, & copias, quas daret, si vellet, præsto, ait, inuentas, vt ostenderet voluntatem solam, non etiam iuuentutis subsidia defuissent: affectu vero legationis implendæ sic animatos, vt casus omnes, & viarum longissimos tractus assereret esse transmissos. Noluit casus longioris itineris specialiter dicere, cum generalitas tanta cõplectatur, quanta sibi æstimatio voluerit vindicare, & cõmendando laborum merito ipsa potiusquam specialis enumeratio congruebat: Accedebat ad hæc, ꝙ mora non erat facienda vere necessariis, & mature perueniri debuerat ad ea, quæ populus cupiebat audire. Contigimus, inquit, & manum qua concidit Ilia tellus. solennitatem salutationis mutuę ostenditur tetigisse, vt teneri se se assereret manum, qua ipsa Troianæ regionis terra monstraretur esse subuersa: qui post hoc factum crederet auxilia non daturū, qui dexteras iunxerat. Hæc omnia propter fidem rerum congessit dicendo, vidimus, vidimus & castra Graiorum, & ad hæc magno labore peruenimus, & contigimus manum, qua concidit Troia, vt ostenderet ad impetrationem auxiliorum non legationis sollicitudinem, sed Diomedis defuisse consensum. dehinc adhibetur maior fides ex actibus Diomedis, quo magis constaret visum. ¶ Ille vrbem Argirippam.) Quis non crederet visum Diomedem, cum & actus eius legatio cauta diligensq; narraret, & adiungeret plurima, quæ fidem facerent vniuersis. nam & condi patriam, & nomen eius, & vnde id nomen traheretus & fortunam condentis dixit. ¶ Postquam introgressi. Introgredi est hoc loco, ꝙ introgressi fuerunt ad Diomedē gradiendo, vt dexteras iungerent: & factum est, quod est signum susceptę amicitiæ, vt in octauo congressi iungunt dextras, mediisq; residunt sedibus. Ergo postquam introgressi, inquit, sumus. ¶ Et coram da.co.fan.) Et data est potestas cū præsente loquendi. ¶ Munera præferimus.) Præcedere enim obsequium & commoditas munerum debuit, vt secuturus sermo aures Diomedis gratanter intraret. ¶ Nomen, patriamq; docemus.) Diximus, qui essemus, & vnde, qui bellum intulerint. subtilitatem narrat, qua vsus est apud Diomedem, vt diceret Troes bellum intulisse, quod non fuerat factum deformare quippe eos licet, falso conuenerat, ꝙ in suis sedibus, victiq;, ꝙ peregrini, ꝙ naufragi ciues bello per insolentiam prouocassent. ¶ Quæ causa attra.arp.) Quanta breuitas relationis quam sic proferri cõuenerat? vel quia alia vrgebant, vel quia scientibus loquebatur? nam narrare vnicuiq; quod nouit, satis vitiosum est. Interea semel positum docemus, sæpius debemus accipere. vt sit, nomen docemus, patriam qui bellum intulerint docemus, quæ causa attraxerit Arpos. ¶ Auditis.) Hoc est acceptis, quæ diximus arbitrabantur continuo eum postulata facturum. ¶ Ille hæc.) Exponamus quam vim ista duo pronomina teneret. ille Troianorum. s. hostis antiquus. ille, ad quem magno labore peruentum est. ille, quem sidebamus desiderata facturum. ille, qui nec muneribus, nec gratia, nec deprecatione commotus est. hæc, hoc est. insperata atq; contraria a persona sua, & inimicis suis potiusq̄ nobis largis & supplicibus profutura. ¶ Placido sic red.o.) Quin placida est mens, nec aliqua commotione turbatur, qualis sermo proferri possit, non dubitatur. non potest enim de placido aliquid existere turbulentum. quod magis pro negotii qualitate fuerat necessarium: ac per hoc dicendo, placido ore, nunciat Diomedem longe alia dicturum, q̄ legatio postulauerat. ¶ O fortunatæ gentes.) Quia satis durum & inhumanum fuerat, manum non porrigere pugnaturis, causam ipsam voluit tollere propter quam petebatur auxilium. Cur enim daret, qui suasurus fuerat non esse pugnandum? in quo se beneuolum docet. cum tutiore consilio errantes reuocat ad salutem, plus collaturus q̄ rogabatur efficere. non igitur vt inhumanus negat postulata: sed petitionem ipsam consilio regit: atq; ita certandi affectum diuersa persuasione frangendo, nec dat auxilium, nec decipit deprecantes: magisq; fore commodum monstrat, si legati remeantes ad vos quærenda potius afferant fœdera, quam putarent lacessendos quos superare non possent. cœpit ergo a Latinarum gentium laude partibus miserationis admistis, nam præfert ipsarum felicitatem, & dolet erroribus perituram. soler, inquit, bonos cursus retinere felicitas vestra. hunc locum sic debemus accipere, Diomedem ingressum, vt felicitatem ipsam non aliquibus hominibus vel temporibus, sed ipsis gentibus fatorum voto in perpetuum datam videatur asserere. deniq; is a Saturni regno vsq; ad præsentem diem replicat gesta, nihilq; iandudum ostendit extitisse consiliis scilicet integra pacis obseruatione currentibus. reprehēdit ergo Latinorum tractatum, ꝙ relicto veteris pacis commodo, ad funestam & suis partibus inimicam bellandi cupiditatem sæua dispositione transducti sunt hoc deterius, ꝙ lacesserent eos, quorum virtutem fatumq; nescirent. Interea persistit in eo, & admirari se euidentes ostendit, quo illorum felicior fortuna migrasset, vnde e contrario aduersa successissent. retinentis vox ista videtur esse, at non est, sed potius obiurgantis. nouerat quippe ex his, quæ petebantur. intelligat illos affectum retinere pugnandi. nam quia auxilium petit, procul dubio quid cogitet, vel quid paret, ostendit. Ista tamen obiurgatio beneuola magis q̄ iniuriosa est, non enim decuit aspere reprehendi, quos sine affectu optati desiderii fuerat remissurus. completis breuiter principiis, probandum fuit incommoda postulari. quod ipsum tanta virtute astruit, vt hoc non disputatione fabulosa sed exemplis suis & veritate confirmet. quid autem ponderis habeat dissuasio ab eo proposita, qui passus est, haud difficile est nosse. Suscepit igitur hanc partem, & hoc primum dicit, cuius fiducia ducebantur. ¶ Quicunq; Iliacos.) Reor, inquit, vos didicisse fama currente me bello acerrimo in Asia certauisse: & forsitan hac ducti ratione venistis: sed procliue esset aduersus veteres inimicos largiri subsidium: non illud bellum, sed sacrilegium fuit, quippe violationem illam non debellationem regionum Troiæ tunc fuisse cunctorum, qui scelerata arma sumpsimus diuersa, & vniuerso orbi cognita supplicia docuerunt. posset hoc videri euentus attulisse non deorum iudicium. hoc ne diceretur occurrendo præuenit. ait enim quicunq;, vt ostēderet in omnes cucurrisse vindictam, qui in Troia pugnauerant. quod factum non casus attulit, sed irrogata atq; inflicta diis vltoribus pœna: nam si esset euentus, nec interirent alii, nec in reliquos esset diuersis vltionum generibus vindicatum: Iliacos ferro violauimus agros, non solum ciuitatem vult sacratam fuisse numinibus, sed omnes agros ad eam pertinentes. Mitto ea, quæ muris bellando exhausta sub altis, quos Simois premit ille visos. strictum trāsiit, quod adscribi potuit fortunę bellorum. non, inquit, de illis aliquid dicam, qui pugnando consumpti sunt: non eorū meritum tangam, qui ante ipsos muros prostrati iacuerunt. non memorem quales quantosve Simois premit. Infanda per vrbē supplicia, vt scelerum pœnas expendimus omnes. Cõfirmationis verba sunt ista quæsita ideo, vt probaret legatis nec leues pœnas post excidium Troię consecutos Grecos sed infandas, nec vno in loco, sed per totum orbem, nec aliquorum id malum fuisse, sed omniū. tantus in hac relatione terror est, vt omne criminum genus incurrere videatur, quisquis Troianos bello pulsauerit. postremo sic orbi suum suorumq; exemplum vult videri propositum, vt omnes scirent, quid consequi eos posset si aduersus Troianos vlterius arma susciperent. huius loci ordinatur sensus sic. quicunq; Iliacos ferro violauimus agros infanda per orbem supplicia & scelerum pœnas expendimus omnes. oēs ad homines pertinet non ad pœnas, vt sit oēs nos scelerum pœnas expendimus. media quippe sic posuit quasi non dicta, qui in Troia pugnauerat. potuerunt quippe, vt dictum est, contraria disputatione dissolui. cū victoria bello quęsita vacua esse luctibus nō potest: tamen etiam, sic Latini deterrentur ab effectu bellandi, ꝙ & in ipso bello interire possunt, & post finem belli si extiterint, nulli essent euasuri suppliciū. ¶ Vel Priamo mi.ma.) Admodum dicit sæuitum in Teucros, cū Gręci nec Priamo pepercerunt, & regi, & seni, incipit tam enumerare, quę summatim proposuit, vt ostēdat, qui quę passi sunt, & in quibus locis, vel per quos illis supplicia inflicta sint. ¶ Scit triste miner.sy.) Quo Aiax periit & socii. ¶ Et Euboicę cautes.) Vbi similiter plurimi naufragio laniati sunt. ¶ Vltorq; Caph.) Vltorem dixit Caphareum cum tam asperum littus pereuntibus prębuit. vt veluti irati animo cunctos pessundedisse videatur.

ASCENSIVS.

¶ Vidi. In hac parte recitatur responsio Diomedis quā oratoribus Latinis

Latinis dederat,& in qua mira continetur Æneæ laus vtpote quæ ab eo qui quondam hostis erat,fiat.id.n.gloriosum eẽ significauit Dido in primo dicens. Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat. De qua re cum totus desideretur Donatus: Ordo est.O ciues nos vidimus Diomedem aut Diomeden secundũ Græcam declinationẽ vt Seruius docet & castra argiua.i.castella ab Argiuis in Italia constituta,atq; nos emensi iter superauimus omnes casus.s.itineris.i.perfecimus legationem nostram: & contigimus manum.s. Diomedis qua.i.per quam tellus Ilia,id est regio Iliaca concidit, id est desolata est & ruinam fecit Ilium.nam ipse Diomedes cum Vlysse Palladium sustulit:eundem'q; Æneas fortissimum appellauit dicens in primo. O Danaũ fortissime gentis Tytide,&c. Ille.s. Diomedes ad quem legati sumus victor.i.voti' cõpos:cõdebat in agris Gargani.i.montis,iapygis pro Iapygii,hoc est ab Iapygia q̃ est Apulia in mare Adriaticum protendentis: vrbem Argirippam cognomine,id est cognomento gentis patriæ.s.ab Argosippo ciuitate quæ postea Argirippa denominata dicit' ab equis Hippolyti: & vtrunq; nomen formatum ab argos & hippos quod est equus & equa. Fuit autem triplex Argos Thessalicum, Achaicum,in Peloponneso & Ætolicum, vnde prius dixit argiua'q; castra: Iapyx autẽ fuit filius Dædali a quo plurima pars Apuliæ Iapygia dicta est. Postq̃; nos introgressi supp.sumus & copia.i.facultas fandi coram.i.in præsentia eius data sup.est nobis:nos præferimus munera,& docemus nomẽ.i.nobilitatem & genus nostrum & patriam & docemus qui.s.vir intulerit nobis bellum,quia antiquus ipsius hostis Æneas,& quę causa attraxerit sup.nos Arpos,vbi.s.ipse erat in Apulia, Ille auditis.s.nobis reddidit hæc ore placido.i.benignos o gentes fortunatæ,regna Saturnia.i.in quibus Saturnus olim regnauit cum Iano & aurea condidit sæcula.Ausonii antiqui qui.s. primi Italiam tenuistis:quæ.i.qualis.q.d.nimisũ inimica fortuna sollicitat vos,& suadet sup.vobis lacessere.i.prouocare,bella ignota.i.incognita quę si noueritis longe fugeretis,quia nos quidem victores sumus sed nos oẽs quicunq; violauimus ferro.i.deuastauimus agros Iliacos.i.Troianos expendimus.i.persoluimus & luimus per orbem.i.per varias partes mundi:supplicia infanda.i.quę effari nequeã prę magnitudine,aut quæ effanda non sunt præ turpitudine,& expendimus pœnas scelerum.i.de sceleribus in Troia nos commissis: existentes manus.i.multitudo armata : miseranda vel.i.etiam Priamo.mitto.i.prętermitto & dicere nolo ea quę exhausta.i.transacta sunt bellando sub altis muris.s. Troię, hoc est quot strages de nobis illic editę sint quãuis fuerimus victores: & mitto.i.omitto dicere:quos viros Simois ille.s.notissimus fluuius Troię:premat.s.obrutos aquis.i.immersos cõtineat.q.d.plurimi succubuerunt prius q̃; vinceremus & victores oẽs infanda supplicia expendimus. Sydus.i.aut constellatio seu tempestas verna,cui Minerua dominatur.aut aries sydus Mineruę quia ei addicitur:triste.i.inimicum & tristitiã afferens scit sup.quales pœnas dedimus, vt in primo dictum est de Aiace Oilei filio:& cautes euboicæ.i.quę sunt in Euboea:hoc est Caphare' vltor.s.iniurię Mineruę illatę aut Nauplio propter mortem Palamedis vt in secũdo dictum est:scit, aut sciunt quas pœnas dedimus:quia plurimi illic naufragiũ passi sunt & alii in diuersa exilia acti.

Militia ex illa diuersum ad littus adacti,
Atreides Prothei Menelaus ad vsq; columnas
Exulat,Aetnæos vidit Cyclopas Vlysses.
Regna Neoptolemi referam? versos'q; penates
Idomenei? Libyco've habitantes littore Locros?
Ipse Mycenæus magnorum ductor Achiuum
Coniugis infandæ prima intra limina dextra
Oppetiit,deuicta Asia subsedit adulter:
Inuidisse deos,patriis vt reditus oris,
Coniugium optatum,& pulchram Calydona viderẽ
Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
Et socii admissis petierunt æthera pennis
Fluminibus'q; vagantur aues(heu dira meorum
Supplicia)& scopulos lachrymosis vocibus implent.
Hæc adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt
Tempore,cum ferro cœlestia corpora demens
Appetii,& Veneris violaui vulnere dextram.
Ne vero ne me ad tales impellite pugnas.
Nec mihi cum Teucris vllum post eruta bellum
Pergama,nec veterum memini lætor've malorum.
Munera,quę patriis ad me portastis ab oris,
Vertite ad Aeneam:stetimus tela aspera contra,
Contulimus'q; manus,experto credite,quantus
In clypeum assurgat,quo turbine torqueat hastam.
Si duo præterea tales Idæa tulisset
Terra viros,vltro Inachias venisset ad vrbes
Dardanus,& versis lugeret Græcia fatis.
Quicquid apud duræ cessatum est mœnia Troiæ:
Hectoris,Aeneæ'q; manu victoria Graium
Hæsit,& in decimum vestigia retulit annum.
Ambo animis,ambo insignes præstantibus armis,
Hic pietate prior.coeant in fœdera dextræ,
Qua datur:ast armis concurrant arma,cauete.
Et responsa simul quæ sint rex optime regum
Audisti,& quæ sit magno sententia bello.

SERVIVS.

¶ Atrides Prothei Menela'.) Agamẽnon & Menelaus vno quidem fataliter fuerant supplicio destinati.nãq; Atreus & Thyestes fratres fuerunt in se inuicẽ sæui, adeo vt Thyestes cum Merope fratris vxore cõcumberet.quod dolẽs Atreus, liberos eius epulãdos ei apposuit.Sed cum Thyestes post cognitum facinus requireret vltionẽ,ei Apollo respondit posse alio scelere illius facinoris vindicem nasci,si cũ Pelopeia filia concumberet. Quo facto natus est Ægysthus fatalis in Atrei geminam sobolem. Sed Iuppiter Menelai fata miseratus est propter Helenæ iugale consortium:& eum per diuersa errare maluit, quã Ægysthi manibus interire. Hic errãs ad Ægyptum vsq; peruenit, vbi Protheus deus marinus regnauerat:cui aliquãdo rapta a Theseo Helena dicitur commendata. Vnde quidam dicunt,quod ad eam petẽdam Menelaus ad Ægyptum profectus sit post bella Troiana. Sunt qui volunt nec raptam esse a Paride Helenam:sed aliam causam Troiani belli fuisse, Illã.s.quod Herculem quærentem Hylam suscipere noluerunt. Qui autem volunt eam raptam a Paride, hoc dicũt,quod recepta a Protheo, per Theseum ad Menelaum trãsitum fecerit,& sic eã Paris rapuerit. Secundũ quod vt supra dixim', Menelaus ad Ægyptum Iouis voluntate p̃uenit.s.ne ab Ægystho posset interimi. Quod autem ait Prothei columnas,ratione non vacat, Nam columnas Herculis legimus & in ponto & in Hispania. Hunc autem Protheum fortissimum & inuictum constat fuisse. Nouimus autem quod omnes fortes, Hercules dicebantur. vnde videtur hoc affectasse Virgilius,vt pro finibus, Prothei columnas diceret,quas habuit Hercules: vt ostenderet eum ẽt Herculem dictum. ¶ Adusq; columnas Prothei.) Vsque ad fines Ægypti: hoc est vsq; ad Pharon ante insulã, nunc partem Alexandrię. Lucanus, Nũc claustrum pelagi cœpti Pharon, insula quondam In medio stetit illa mari sub tempore vatis Protheos,at nunc Pelleis est proxima muris, Prothei autem, Latinus est genitiuus constrictus per Synæresim. Adusq; autem sic est dictum, quemadmodum. Siculo prospexit abusq; Pachino. Nam cum præpositio præpositioni nunq̃; cohæreat,Adusq; & abusq; licenter admissum est. ¶ Exulat.) Proprie: nam exulare dicuntur qui extra solũ eunt. Sane sciendũ quia quo tẽpore Menelaus iuit ad Ægyptum, perdidit Canobum gubernatorem, a quo vicina ciuitas nomen accepit, quæ hodie'q; mutata litera, Canopos nominatur. ¶ Cyclopas.) Grecæ declinationis accusatiuus est, vnde Grecum habebit accentum.nam Latine cyclopes diceret: sed sic versus stare non poterat. ¶ Regna Neoptolemi referã? Subaudis euersa.) Qđ ex superioribus intelligit. Pyrrho autem quid contigerit, manifestum est. Nam vt in tertio legimus,cũ vellet ducere Hermionem, Oresti ante desponsatam,ab eo est inter aras Apollinis interemptus. Vnde est, Et scelerum furiis agitatus Orestes Excipit incautũ,patrias'q; obtruncat ad aras. ¶ Versos'q; penates Idomenei?) Idomeneus rex Cretensium fuit:qui cum tempestate laboraret, vouit se sacrificaturum

ficaturum de re quæ ei primum occurrisset. Casu cum ei filius primus occurrisset, & eum, vt alij dicunt, immolasset: vt alij, immolare voluisset: ob crudelitatem regno a ciuibus pulsus est. Vnde est, Fama volat pulsum regnis cessisse paternis Idomenea ducē. Alij dicunt quod abscedens cuidam suum cōmendauerat regnum, qui per eius absentiā occupauit imperium & reuersum pepulit. Ergo versos penates, aut reuersos & funditus dirutos accipiendum: aut certe in aliena iura conuersos. ¶ Lybico've habitantes littore Locros?) Vt etiam in tertio diximus, Locri socij Aiacis Oilei fuerunt Epizephyrij & Ozoli. Sed hi tempestate diuisi sunt, adeo vt Epizephyrij tenerent Brutios, de quibus ait in tertio. Hic & Naritij posuerunt moenia Locri. Ozoli vero deferrentur Pentapolim, de quibus nunc quæritur, dicens, Libycove habitantes littore Locros? ¶ Deuicta Asia subsedit adulter.) Legitur & deuictam Asiā. Quod si est ita, intelligimus vt subsedit, sit dolo possedit. Vnde & subsessores dicuntur, qui insidijs tauros interimunt: & hostium dolos subsessas vocamus. vt sit sensus. Ab Agamēnone deuictam Asiam adulter Ægisthus factione possedit. Melius tamen est vt deuicta Asia legamus: secundum quod subsedit, erit remansit: vt, Extremus galeaq; ima subsedit Acestes. vt sit sensus, Asia propter adulterum pertulit bella, quæ remanente adultero finita esse nihil profuit. vt cum indignatione sit dictum, Dum primum adulteriū vindicatur, aliud rursus emersit. ¶ Prima inter limina.) In ipso limine imperij, id est in littore: quia secundum Homerum Clitemnestra Agamemnoni occurrit ad littus: & illic eum susceptum submisso adultero inter epulas interemit.

ἀλλά μοι αἴγισθος τεύξας θάνατόν τε μόρον τε
ἔκτα σὺν οὐλαμένῃ ἀλόχῳ οἶκονδε καλέσσας
δειπνίσσας ὥστιστι κατέκτανε βοῦν ἐπιφάτνῃ

Quod & Iuuenalis tangit, dicens, Quippe ille dies authoribus vltor Patris erat cæsi: media inter pocula. Alij autem dicunt quod in ipso regressu, id est prima die, qua domus suæ limen ingressus est, consilio Ægisthi ab vxore vestem accepit clauso capite: qua implicatus adulteri manibus interijt. ¶ Inuidisse deos.) Stheneli filius Cylabarus Ægialem aliam Diomedis vxorem esse cognouit adulterio: quo comperto Diomedes reuerti noluit, sed in Apuliæ partibus condidit sibi sedes, quod Veneris dolo dicitur esse perfectum, quā in bello Troiano vulnerauerat. Vnde ait, Inuidisse deos. ¶ Pulchram Calydona viderem.) Vnam de supradictis ciuitatibus quibus imperauit. ¶ Nunc etiam horribili visu.) Hoc loco nullus dubitat fabulæ huius ordinem a Virgilio esse conuersum. Nam Diomedis socios constat in aues esse conuersos post ducis sui interitum, quem extinctū impatienter dolebant hæ aues, hodieq; latine Diomedeæ vocantur, Græci eas erodios dicūt. Habitant autem in insula Electride siue Febra, quæ est haud a Calabria in conspectu Tarentinæ ciuitatis. Quinetiam de his auibus dicitur, quod Græcis nauibus lætæ occurrant: Romanas, id est Latinas vehementer fugiāt, memores originis suæ, & q Diomedes ab Illyricis interemptus est. ¶ Portenta.) Re vera.n. portentum est, homines in aues esse cōuersos. ¶ Et socij amissi.) Legunt nonnulli & Admissis pennis. sed melius est amissi. ¶ Lachrymosis vocibus.) Dolentes vel suā mutationem, vel regis interitum. nāq; hoc tangit latenter. ¶ Speranda.) Pro timenda: vt, Hunc ego si potui tantum sperare dolorē. ¶ Cœlestia corpora.) Martis & Veneris numina vulnerauit i bello. ¶ Veneris violaui vulnere dextram.) Artificiose agit. nam sciens ea quę dicuntur in fine, animis inhærere: suos casus vltimos memorat. Perite etiam Venerem tantum vulneratam a se dicit, Martis supprimens nomen, quod ei poterat esse gloriosius: vt videatur oīa quæ pertulit, odio Veneris pertulisse, contra cuius filium nunc vocatur ad pugnam, vt negans etiam nunc paria formare videatur. Dextram autem secundum Homerum dicit, qui ait ἐπὶ καρπῷ. ¶ Tales impellite pugnas.) Quarum est perniciosa victoria. ¶ Nec mihi cum Teucris vllum post eruta bellum Pergama.) Ne ei obijciatur illa coniuratio, quam apud Aulidem Græci inierunt, dicit in Troiæ excidio sacramentum coniurationis esse completum. Nāq; in Troiam, non in Troianos coniurauerat Græci. huc enim spectat quod dicit, nullum se cum Troianis habere bellum post dirutam Troiam. ¶ Nec veterum memini, lætorve malorum.) Nec meminisse volo victoriarum mearum, quarum nullus obliuisci consueuit: nec lætor Troianorum malorum, pro Troianis malis, quę nobis bellantibus pertulerunt. non enim potest de suis malis dicere, cum & mala sua nullus obliuiscatur: & ea ipse paulo ante memorauerit. Lætor autem malorum, figura Græca est: sicut Horatius, Agrestium regnauit populorum, pro Agrestibus populis. ¶ Munera quæ patrijs ad me portastis ab oris. (Hinc iam suasio est & consilium: nam finita est auxiliorum negatio. Vnde & paulo post Venulus ita diuidit dicens, Et responsa simul quæ sint rex optime regis Aodisti, & quæ sit magno sententia bello, scilicet Audisti. Et quemadmodum negauerit auxilia, & quod nobis dederit de pace consilium. ¶ Stetimus tela aspera contra: Contulimusq; manus.) Id est & cominus, & e longinquo inter nos bella tractauimus. ¶ Quantus in clypeum assurgat.) Aut quantus est quoties in hostē pergens erigit scutum: aut pugnandi executus est genus. Qui.n. scripserunt de arte militari, dicunt summū genus esse dimicandi, quoties calcato vmbone aduersarij se in hostilem clypeum erigit miles, & ita contra stantis vulnerat terga. ¶ Si duo præterea.) Hoc est alios duos. ¶ Dardanus.) Pro Dardanius populus: & posuit principale p deriuatiuo: sic Homerus, τόνδ᾽ ἔκτανε Δάρδανος ἀνήρ. ¶ Cessatum est.) Tardatum. & mire: quia non habet quos imputet Troianis triumphos, vult eis excidij tarditatem pro victoria cedere. ¶ Hæsit.) Tarda est. ¶ Vestigia rettulit.) Retro acta est, & repulsa. ¶ Hic pietate prior.) Id in Ænea plus laudat, quod Latinus pacem petiturus est vtile, vt eum se credant facilius posse exorare. ¶ Prior.) Præstantior, melior. ¶ Qua datur.) Qua potest, quacūq; ratione permittitur.

DONATVS.

¶ Militia ex illa.) Id est, postquam de Troia discessum est. ¶ Diuersum ad lit. ada.) Quia dicitur, non venit, quo vult: sed eo, quo necessitas ipsa compulerit. quid vero sit diuersum littus, ipse enumerando exponit. nam est longe ab altero separatum. ¶ Atrides Prothei.) Isti omnes nō soli, sed cum socijs suis hæc perpessi sunt. ¶ Ipse Mycenęus magnorum ductor Achiuum.) Dicendo personam potioris voluit demonstrare, quod non intelligeretur. Mycenæus, inquit, & magnorum ductor Achiuum, ideo magnorum, quia accedebat ad laudem ducis eorum meritum quos regebat. ¶ Coniugis infandæ pri. in. limi. dex.) Indignitatem & acerbitatē rerum multis modis ostendit, vt ille vir ortus ex vrbe inclyta Mycenarum, qui Achiuorum nobilior ductor esse commeruit, vxoris nefariæ manu in ipso domus suę primo limine, quod post decennale bellum victor ingredi cœperat, incongruo vitę fine interceptus esset & qui euasisset virtutis merito tot tantaq; pericula inde nactus esset interitum, vnde sperabat affectum, vt interiret vxoris ictu, qui Troianorum manus euaserat. Tanta fuit vis diuinę sententię in eum, qui violauerat Troiam, vt adulterium coniugis pateretur, & dextera mactaretur vxoris, euaderet reus, & post impunitatem admissi adulterij teneret & regnum. ¶ Inuidisse deos.) Venit ad ea, quę specialiter passus est. vt non tantum loca extra verum etiam patriam se assereret perdidisse. bene iunxit duo exempla inter se contraria, perit innocens maritus, & qui peruenerat ad patriam & domum suam, in primo limine mactatus est nefarię vxoris manu, & per mariti cædem euasit poenam, quam propter admissum adulterium ēt metuebat: ipse contrario cōqueritur vxorē optimā se videre nequisse, nec ad patriam remeare potuisse. duo, inquit, mihi inuiderunt dij, quę videre cupiebam, vt ingrederer domum, & in ea viderem deorum penatium veneranda altaria, viderem coniugem omni laudis genere pręferendam. hoc quoq; iccirco insertum est, vt inane non esset, q condebat nouam ciuitatē. perdiderat enim suam, ad quam dolore amissę coniugis pulchræ remeare noluerat. pulchram coniugem non tantum corpore verū etiam honestę pudicitię & vitę debemus accipere, vt duobus exēplis malę vxoris & bonę plene videatur esse responsum. ¶ Nunc etiam horribili visu.) Nec desinunt, inquit, mala mea. nam multis portentis existentibus aduersa superesse nuntiantur: & socij mei amisso humano corpore in aues sunt repente conuersi saluo scilicet hominum sensu, vt sine perpetuis cruciatibus non sint. de portentis potuit esse simulatum: sed huic parti iunxit veritatem. vt vtrāq; ostenderet veram. deniq; hāc satiat dicendo, fluminibusq; vagantur aues (heu dira meorū supplicia) & scopulos lachrymosis vocibus implent. Initium fuit humanæ remanentis sensus, q in altum forma, vti homines flerent q errarent per flumina, & sedes illis essent in scopulis. Interea dum non valuit continuare dolorē suum, interposuit, heu dira meorum supplicia: vt vnde magis facti indignitas cresceret, q iram essent passi. ¶ Hęc adeo ex illo.) Multi sentiunt Vulcanum & Venerem violatos esse Diomedis manu. ideoq; Virgilium dixisse cœlestia corpora, hoc si esset etiam Vulcani nomen posuisset. ego tamen sic arbitror intelligendum, & puto hoc esse melius, vt quod habet poeta, sentiatur, potiusq; id tenere, quod dictum non est, magisq; redeundum ad dicendi artem, iunctumq; esse veritati mendacium: vt sacrilegij cōmissi in Venerem ex generalitate cumularetur inuidia: quasi non solam, sed aliquot deos violauisse videref. generalitate interea poterat fides accedere: ex eo q constabat Venerem telo Diomedis esse percussam. Hęc

adeo

adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt Tempore, cum ferro coelestia corpora demens Appetii. Ipse se arguit, ipse se defendit, accusat quippe factum suum, & iure commotos deos asserit. quis.n. dubitet deberi soperis poenas, cum ferro & humanis manibus appetuntur? defendit tamen hoc ipsum extenuando, & asserit veniã dari debuisse, ꝙ non ab eo, qui esset integræ mentis, sed dominante dementia constaret admissum. possunt enim haberi pro innocentibus, qui furore impulsi in sua voluntate peccauerint. ex illo mihi iam speranda fuerunt tempore. speranda quidam quasi metuenda intelligunt, cum vere speranda Virgilius intellexisse videatur. nam qui aliquid criminis vel sceleris admiserit, consideratione habita laeti sperat sine dubitatione supplicium. quod fuit reo Diomedi manifestissimum: vel maxime in ea causa, in qua diuinũ corpus mortali manu violauerat. ¶ Ne vero ne me ad ia. impe. pu.) Cum dicit ad tales pugnas, ostendit se auxilium dare potuisse, non cõtra Troianos, sed si cõtra alios postulasset. ¶ Nec mihi cum Teucris.) Qđ arbitrati sunt Latini misisse odium vetus in animo Diomedis, hoc ipse asserit erasum ex sensibus suis post excidium Troiæ. ex quo, inquit, superauimus Troiam, & opes eius euertimus, omnes inimicitias cum affectu pugnandi deposui vsqueadeo vt malis eius gratulari non audeam, hoc est, quod ait. ¶ Hoc veterum memini.) Vt vere probaret non se lætari, ostendit nec memoriã quidẽ facti ipsius in suis sensibus remansisse. ¶ Munera, quæ patriis.) Qui auxilium non dabat, instruit legatos consilio: vt meliori va consulerent. negat quod petebant, ac ne spreuisse pro vilibus munera videretur, asserit hæc talia esse, quibus placari possit hostis, & nomen hostile deponi: facilius eum sic superari posse, si cum eo sic ageretur, ꝙ si prouocaretur in campum. ¶ Stetimus tela aspera contra, Contulimusq́ manus.) Metuendum certamen eius probabat ex sese. qualis, inquit, ille sit in armis, non audiui, sed probaui oculis meis. congressi quippe pariter sumus, vidi hominis, & expendi virtutem. ¶ Experto credite.) Sunt qui sic istum locum exponant, quasi Diomedes se dicat expertum, cuius esset ille virtutis, sibiq́ credendũ, quod dixisset, stetimus tela aspera contra, contulimusq́ manus. meliorem tamen dico esse intellectum, si Diomedes legatis ita dixisse videatur, experto credite, vt, quæ dicebantur, ipse experiũdo comprobauerit, & ex eiusdem Æneæ bellicis actibus colligerent, quantus esset, aut qualis: quasi diceret, hoc, quod vobis refero, vestris oculis probare poteritis, cum videritis eum, quantus assurgat in clypeum, quo turbine torqueat hastam: turbinis, vis, quæ fit ex repentino tempore æstatis exortu. ꝙ violenta sit, ꝙ fortis, omnibus notum est. Turbinis rursum, quo pueri vtuntur, quanta mobilitas & volubilitas quanta sit nec hoc vniuersis incognitum est. Ex appellatiõe igitur turbinis cognosci potuit, qualis esset Æneas in certaminibus bellicis: ideo non nomen accipi debet experto sed aduerbium vel maxime, qui etiam illud, quod dixit torqueat, non præteritum, sed præsens tempus ostendat. hoc est non illud quo in Troia pugnatum est, sed quod gerebatur in Italia. ¶ Si duo præterea. Hoc est præter ipsum. ¶ Tales Idæa tulisset Terra viros.) Vt tres essent cum ipso. ¶ Vltro Inachias.) Dardani appellatione gentem non vnum hominem dixit. Dardanus enim Æneæ temporibus, & illis, quibus in Troia pugnatum est, iam fuerat mortuus: potest tamen & sic videri dixisse, ꝙ si Asia tales tres viros habere potuisset, Dardanum primo Græcis potuisse inferre perniciem: & conuersa cõditione fatorum Grecia plangeret, quod ingemit Troia. ¶ Quicquid apud duræ.) A temporis ratione sumpsit probationis argumentum, ait enim, vt in annum decimum differretur nostra victoria, Æneæ virtus & Hectoris fecit. ¶ Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis. Hic pietate prior.) In exercitatione armorum & virtutis robore Æneas atq́ Hector pares fuerunt: sed Æneas prior pietate. Multum laudauit Æneam asserendo eum meliorem esse, ꝙ fortis esset, prestans pietate, cum vtrũq́ in vno homine fuisse satis difficile est. quod alterum venit ex substantia corporis, alterum ex animi lenitate. fortis est, inquit, Æneas, sed cito flectitur pietate. vtrũq́ ideo dedit, vt legati & qđ metuerent, haberent, & quod sperarent pro cõmodo suo: possent quippe dicere, quid si non nobis ignoscit, nec concedit pacem. virtute igitur amicitiæ æquauit, Aeneam vero, vt dictum est, pretulit pietate. quia hec fuit secundum Diomedis consilium legatis necessaria. Hectori negauit hanc partem profuisse. seuus vbi Æacide telo Hector. Illum quippe sæuum non fortem dixit, vt alii volunt, sed nulli hosti parcente: quasi diceret, si Hector esset rogandus, nõ tale vobis consilium daturum, quia seuus fuerat, perindeq́ vobis rogata prestare non posset. Concludit persuasionem suã dicendo. ¶ Coeant in foedera dextre.) Querite, inquit, quibuscũq́ pactis & remediis pacem: vitare periculũ belli. danda fuerunt ob impetrationem pacis premia, & preces cum omni supplicatione fundendę: Ideo qua datur, dixit. nam & supra ait. Munera, quę patriis ad me portatis ab oris Vertite ad Aeneam, quo loco & precum partes videtur tetigisse. munera enim huiusmodi sine precibus offerri non possunt. ¶ Et responsa simul.) Simul necessario posuit. non enim sola responsa retulerat. dixit enim labores itineris superatos: & cetera, quę superius dicta sunt, & quę esset eius de bello sententia. sentẽtia est, qua profertur quicquid de vna quaq́ re sentimus, & pronunciamus. ecce quanta de Aenee virtutibus laudantur. animi eius bona laudantur, & corporis, & fortuna prosperior ẽt ab hoste profertur: deniq́ in alienis terris potior inuenitur, turbatur Italia, & potius contracta coniuratio. Diomedes non audet auxilia largiri aduersus ipsum, & vbi de victoria sua gratulari debuit, poenas suos dedisse testatus est. suadet quoq́ concordiam & in alieno periculo consilium contradere formidat, in eius causa etiam dona renuuntur, & auri cupiditas contemnitur, quo fides, quo solet omnis etiã necessitudo corrumpi. laudes animi eius & corporis prosequitur inimicus, & fatetur metũ, qui putabatur extulisse superior. preponitur deorũ & Fauni & Latini iudicio cunctis petitionibus gener, & pręlatus ciuibus cunctis ipse dignior iudicatus: iuuenis odia deuicta succumbunt, factionisq́ eius commenta soluuntur. excitatũ in eius perniciem mare, nihil commotum sępe valuit coelum, nec profuit ab inferis reuocatam furiam. Contra omnia obtinuit felicitas viri, & virtuti eius cessit, qui superauit Ilium, & non tantum victoriam se in eo quęsisse, sed piaculũ admisisse testatus est. Hec loci causa dicta sunt. cęterum per omnes libros quam materiã scripsit, poeta euidenter ostendit, totum enim carmen, vt inter initia diximus, laudatiuũ est: vt ille, de quo dixit, Nascetur pulchra Troianus origine Cęsar, digno authore videretur esse progenitus, cũ pio, forti, & felici principe Romanum imperium cõstaret exortũ.

ASCENSIVS.

¶ Militia ex illa, diuersum ad littus abacti, Atrides Prothei &c. Prosequitur reliquam partem responsionis Diomedis qua recitat poenas quas ipsi Greci dederint. vnde Donatus. Munera quę patriis, qui auxilium non dat, dat consilium. Hic pietate prior: vt facile sit impetrare pacem. Hoc ille. ¶ Ordo autem est. Nos abacti sumus ad diuersum littus, scilicet longe a patria nostra: ex illa militia, scilicet infausta quam gessimus apud Troiam: Menelaus Atrides, id est Atrei filius habitus quãuis non sit: eaultat ad vsq. i. vsq́ ad columnas Prothei, id est ad Pharon ac fines Aegypti: quo Iouis voluntate ne ab Aegystho occideretur peruenit: Vlysses vidit Cyclopas Aetneos. i. in Aetna Sicilię monte habitãtes vbi a Polyphemo Cyclope interceptus erat vt in tertio visum est. Vultis sup. aut ad quid referam regna. Neoptolemi, scilicet Pyrrhi ab Oreste occisi, & penates, id est deos domesticos Idomenei Regis Cretensium versos, id est euersos ipso pulso, ve pro vel: Locros socios Aiacis Oilei. s. Ozolos: habitãtes sup. in littore Libyco, scilicet iuxta Pentapolim, quasi dicat frustra de iis dicam cum maiora sint dicẽda. Nam ipse Mycenęus, scilicet dominus ductor magnorum Achiuum pro Achiuorum, scilicet Agamemnon: oppetiit. s. terram, id est occisus est. dextra coniugis, scilicet Clytemnestrę, infandum, id est quę res infanda est intra prima limina. i. cum primum domum suam ingrederetur adulter. s. Aegysthus subsedit. i. remansit habitans, Asia, quia Troia deuicta, quasi dicat Asiam potuit vincere sed non adulterum pellere. Et vultis supp. vt referam deos inuidisse sup. mihi. i. noluisse quasi per inuidiam, vt ego redditus oris patriis viderem coniugium optatum. i. castrum cum prisca coniuge, & Calidona. s. ciuitatem meam: pulchram. i. impollutam adulterio coniugis. q. d. frustra id fieri cum notorium sit, multo aliter euenisse: quia propter adulterium coniugis auditum, coactus erat patriam suam fugere, & alienas terras petere. Nunc etiã. i. insuper portenta sequuntur, id est persequuntur me visu, id est visione & monstro horribili, & socii amissi. i. quos amisi, petierũt ethera pennis. i. auolauerunt in aues quę Diomedeę dicuntur, mutati, sed vt Seruius dicit post mortẽ Diomedis, de quibus dicit Landinus sic, Aristoteles in libro de mirabiliũ auditu ait, Diomedẽ ab Aenea occisum & loca in qbus imperauerat occupata. Interfecto illi honores diuini in insula ab eo Diomedęa appellata, & tẽplum constitutum est: eius aũt socii in aues conuersi insulã illam incolunt Diomedeęq́ a Latinis a Grecis Erodii vocantur: Grecis illuc ad nauigantibus lete applaudunt ceteros oẽs infestant. Sunt q dicant hoc iccirco ita fictum esse ꝙ magna celeritate nauigantes piraticam exercebãt, & solis Grecis parcebãt. Theodontius aũt author est, illas singulis annis aquã rostris in tẽplum illud iferre & sic lustrare, Solinus vero scribit has aues nusq̃ alibi nisi in insula Diomedea apparere, quę a regione Cãpanię est. Formã aũt iis eandem, quę fu-

scis

scis esse, colorem candidum, igneos oculos, rostra dentata, ac gregatim volitare duobus ducibus altero qui a fronte agmen ducat altero qui a tergo vrgeat. Præterea eas in cauernulis a se effossis nidificare duplici relicto aditu: vno ab oriente, quo egrediantur, altero ab occidéte quo regrediantur, Græcis veluti conciuibus applaudere: reliquis inimicari. Quotidie ædem celebrant alis madidis, quibus excussis aquam illam lustrant. Refert Strabo quod in Venetis oris Diomedi diuinos statuunt honores & candidum equum illi immolant. In fine auté. vj. lib. & multa alia refert de Heroe. & duas esse insulas in mari propinquo Luceriæ Diomedeas appellatas quarum altera habitetur, Altera sit deserta: & in qua Diomedé quidam disparuisse aiunt comitesq; in aues esse conuersos. Quæ hodie quoq; mansuescant: & humanam quodammodo vitam agere, & erga benignos mansuetudine vti a malignis & sceleratis refugere. Hæc ille. Sed ad Ordinem redeo. Et socij aues. i. in aues versi vagantur fluminibus, id est per flumina & implent scopulos vocibus lachrymosis q; quia præ dolore continuo dicere non potuit interposuit. Heu dira. i. execrabilia & procurata deorum ira supplicia meorum. s. subditorum aut sociorum. Hæc. s. dicta mala fuerũt mihi adeo. i. omnino speranda. i. timenda ex illo tempore cum ego demens appetij ferro. i. vulneraui: corpora cœlestia. s. ipsius Veneris, & cum ego violaui vulnere, id est vulneraui dextram Veneris. s. Æneam protegentis vt scribit Homerus, vero pro sed ne me inqt impellite. i. ne impellatis me ad tales pugnas. s. contra deorũ gentem & Veneris filium Æneam nec vllum bellum supp. est aut erit mihi cum Teucris: post Pergama eruta, ad me eruenda omnes se in Aulide iureiurando astrinxerant Græci, nec ego memini ve pro vel lætor veterum malorum. i. non recordor cum voluptate & delectatione malorũ quæ Teucris intulimus vertite ad Æneam munera quæ portastis ad me ab oris patrijs: nos stetimus contra aspera tela. i. Æneæ, & contulimus. s. cum eo manus credite experto. s. mihi qui periculum feci: quantus. i. q̃ magnus & grauis assurgat in clypeum vt. s. desuper irruat: & quo turbine. i. quo impetu cum gyro ipse torqueat hastam. s. quam impellit. Si Idæa tellus Idæa. i. Phrygia: tulisset. i. produxisset duo (vbi nũc dicimus duos) viros tales: præterea. i. præter hos, aut sic præterea. i. insuper si Idæa tellus tulisset duos viros tales ipse Dardanus. i. populus Dardanius, aut ipse Æneas venisset vltro ad vrbes Inachias. i. Argolicas quas Inachus olim possederat: & Græcia lugeret fatis versis. i. immutatis ita vt quæ modo victrix est victa esset. Quicquid cessatum. s. ab expugnatione apud mœnia, Troiæ duræ. i. difficulter expugnabilis. victoria Graium. i. Græcorum: hæsit. i. immorata est manu Hectoris atq; Æneæ & retulit. i. extendit vestigia. i. dilata est in decimum annum: ambo. s. tam Æneas q̃ Hector insignis animis atq; armis præstantibus. i. magnanimitate & virtute bellica pares erãt: quod fere Homerus quoq; prędicat comparans Æneam Hectori: sed supp. hic. i. de quo loquor scilicet Æneas prior. i. præstantior supp. est pietate. & ideo dextræ supp. vestræ coeant in fœdera. i. feriant fœdus cum Ænea & ineant pacem supp. ea via qua datur, id est quacunq; ratione potestis ast. i. sed cauete, arma sup. vestra concurrant armis. i. cum armis. s. illius: hæc erant verba Diomedis quę nunc refert Venulus concludens, o rex optime scilicet Latine tu audisti & i. simul quæ responsa supp. sint nobis data aut quæ id est qualia sint respõsa Diomedis & quæ sententia sit supp. Diomedi magno bello, id est de bello hoc magno, quia suadet vt pacem ineamus.

SERVIVS.

¶ Per ora turb.) Per ora turbatorum. ¶ Clauso gurgite.) Saxorũ obiectione pręcluso.) ¶ Præfatus diuos.) More antiquo. nam maiores nullam orationem nisi inuocatis numinibus inchoabant: sicut sunt oẽs orationes Catonis & Gracchi. nam generale caput in omnibus legimus. Vnde Cicero per irrisionem ait, Si quid ex vetere aliqua oratione, Iouem ego optimum maximũ. Et Demosthenes in oratiõe cõtra Æschinem, πρῶτον μὲν ὦ ἄνδρες ἀθηναῖοι τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις. ¶ Ante eqdem summa de re statuisse Latini.) Latenter arguit Turnum, quod sibi nõ obtemperauerit, vt fœdus fieret: in septimo scilicet, vbi ait, Te Turne nefas, te triste manebit Supplicium. nã modo hoc tempus reuoluit. ¶ Vellem statuisse. Olim est qđ volui, his malis terminum dare. Vellem autem statuisse sic dixit, vt vellem fecisse. & compendiosa elocutio cum querimur non esse factum quod fieri debuit. ¶ Bellũ importunũ.) Concepit grauem iracũdiam, & sic in hæc verba ꝓrupit. Importunum autem, est quod caret portu. i. quiete, vbi nullus ẽ portus. Nam hoc quodammodo dicit, in naufragium fertur ista cõtentio: quia supra audierat periculum esse etiam superare Troianos. ¶ Cũ gente deorum.) Qui a dijs originem ducunt. ¶ Inuictis.) Atqui supra legim⁹, Bis capti Phryges. Sed inuictos ideo dicit, quia sequitur, Nec victi possunt absistere ferro. ¶ Possunt autem absistere.) mire ait. ac si diceret. Etiã si velint a bellis discedere, natura nõ patitur. ¶ Accitis.) Euocatis, adiunctis. ¶ Spes sibi quisq;.) Subaudis Sit. Id est, Vnusquisq; in seipso tantũ spẽ habeat. ¶ Cætera.) Absolute dixit: id est exercitum, auxilia, vires imperij: quæ, quia sic videtis afflicta, qđ restat. nisi vt pacem petamus? ¶ Ante oculos, interq; manus sunt omnia vestras.) Ac si diceret, non egent narratione. Inter manus πρὸ χειρῶν. ¶ Nec quenquam incuso.) Incusatio hæc ostẽdit obliquam esse in Turnum orationem Latini. ¶ Fuit.) Exhausta & consumpta est. ¶ Toto certatum est corpore regni.) Imperij omnibus viribus. ¶ Dubiæ menti.) Meæ. s. cogitanti. ¶ Est antiquus ager Tusco mihi proximus amni.) Hoc loco Donatus errauit dicens, agrum quẽ Latinus donaturum se disponit, esse in Cãpania iuxta Vlenterm fluuium, cuius terras vicinas Tusci aliquando tenuerũt: vt inde dictum sit, Tusco mihi proximus amni. Agit ẽt hoc argumento, quod illic est locus, q hodieq; Pinetum vocatur. Sed constat illa loca oĩa esse cãpestria, nec ꝓcedit quod dicitur, Celsi plaga Pinea montis. Vnde sequenda est potius Liuij Sisennę & Catonis authoritas. Nam pene oẽs antiquę historię scriptores in hoc cõsentiũt. Cato enim in originibus dicit Troianos a Latino accepisse agrum, qui est inter Laurentũ & castra Troiana. Hic ẽt modum agri cõmemorat. & dicit eũ habuisse iugera. DCC. ¶ Tusco mihi proximus amni.) Tyberin.

[Vix ea legati, variusq; per ora cucurrit POETA
Ausonidum turbata fremor, ceu saxa morantur
Cum rapidos amnes, clauso fit gurgite murmur,
Vicinæq; fremunt ripæ crepitantibus vndis.
Vt primum placati animi, & trepida ora quierunt:
Præfatus diuos, solio rex infit ab alto.
[Ante equidem summa de re statuisse Latini LATI.
Et vellem, & fuerat melius, non tempore tali
Cogere concilium, cum muros obsidet hostis.
Bellum importunum ciues cum gente deorum
Inuictisq; viris gerimus, quos nulla fatigant
Prælia, nec victi possunt absistere ferro.
Spem si quam accitis Aetolum habuistis in armis,
Ponite: spes sibi quisq;, sed hæc quam angusta, videtis.
Cætera qua rerum iaceant perculsa ruina,
Ante oculos, interq; manus sunt omnia vestras.
Nec quenquã incuso: potuit quæ plurima virtus
Esse, fuit: toto certatum est corpore regni.
Nunc adeo quæ sit dubiæ sententia menti
Expediam, & paucis (animos adhibete) docebo.
Est antiquus ager Tusco mihi proximus amni,
Longus in occasum, fines super vsq; Sicanos,
Aurunci, Rutuliq; serunt, & vomere duros
Exercent colles, atq; horum asperrima pascunt.
Hæc omnis regio: & celsi plaga pinea montis,
Cedat amicitiæ Teucrorum, & fœderis æquas
Dicamus leges, sociosq; in regna vocemus.
Considant si tantus amor, & mœnia condant.
Sin alios fines, aliamq; capessere gentem
Est animus, possuntq; solo decedere nostro:
Bis denas Italo texamus robore naues:
Seu plures complere valent, iacet omnis ad vndam
Materies, ipsi numerumq; modumq; carinis
Præcipiant: nos æra, manus, naualia demus:
Præterea, qui dicta ferant, & fœdera firment,
Centum oratores prima de gente Latinos

Ire placet, pacisq; manu prætendere ramos
Munera portantes, eborisq;, auriq; talenta,
Et sellam regni, trabeamq;, insignia nostri.
Consulite in medium, & rebus succurrite fessis.

berino. ¶ Lõgius in occasum.) ea parte qua in occidentem tẽditur, longior. ¶ Fines super vsque Sicanos.) Vsque ad fines quos Siculi aliquando tenuerunt, id est vsque ad ea loca in quibus Roma nunc est. hæc enim Siculi habitauerunt. Vnde est, Et gẽtes venerẽ Sicanæ. ¶ Aurũci Rutuliq; serũt.) Subaudis a superioribº. ¶ Mihi.) Nã & supra ait, Est mihi antiquº ager. Ergo suũ agrũ pollicetur, aut quem tanquam stipendiarium habebant Rutuli & Aurũci, aut ad quem colendum quasi regi operas dabant. Vnde superfluum est quod ait Donatus, non potuisse fieri vt præsente Turno ager Rutulorum a Latino donaretur Aeneæ. ¶ Duros exercent colles.) Extenuat agri meritum, quo vile videatur esse quod donat. hinc etiam est, Atque horum asperrima pascunt. Et supra, Aurũci Rutuliq; serũt, id est nec operis suis excoluit. ¶ Cedat amicitię.) In pretium concedat amicitiarum. ¶ Æquas dicamus leges.) Vt pari inter nos societate versemur, Id est, vt sit neuter inferior. ¶ Sociosq; in regna vocemus.) Non stipendiarios, vt in quarto, Cuiq; loci leges dedimus. ¶ Possuntq; solo discedere nostro.) Scit eos ad Italiam fataliter venisse. nam audijt a Fauno, Externi venient generi. Et ab Ilioneo, Sed nos fata deum vestras exquirere terras, Imperijsq; egere suis. Tamen propter Turnum simulat ignorantiam, vt se etiam circa eum ęquum præstare videatur. Multum est autem quod ait. ¶ Possunt. Iacet omnis ad vndã materies.) Iterum extenuat. ¶ Naualia demus.) Naualia dicimus loca vbi naues sunt. Sed modo de græco transtulit. Et Naualia posuit pro trabibus, de quibus naues fiunt. nam Homerus νηὸν dicit nauale lignum. ¶ Prima de gente.) Et ex numero & ex nobilitate legatorum intelligitur negocij magnitudo. ¶ Et sellam regni, trabeamq; insignia nostri.) Bene Nostri. Romanorum enim imperatorum insigne fuit sella curulis & trabea. nam diadema velut aliarum gentium reges non habebant. Et sciendum sellam curulem a curru dictam, quod hi tantum ea vtebantur, qui triumphali curru vecti fuissent. Sicut etiam palma dicitur toga, quam merebant hi qui reportassent de hostibus palmam. ¶ In medium.) In cõmune vt, In medium quęrebant ipsaq; tellus.

DONATVS.

¶ Vix ea legati.) Mox, vt ea legati dixerũt. ¶ Variusq; per ora cucurrit Auso. turba. fre.) Et turbati sunt omnes, qui aderãt varia sentientes. ¶ Ceu saxa morantur.) Sic, inquit, fremebant vniuersi, concesserat concilij peragendi necessitas, vt fractus obiectu saxorum rapidorum amnium cursus & arcatus in gurgitem solet vicinitatem riparum emittere per fragores & strepitus. ¶ Vt primum placati animi.) Posteaquam siluerunt omnes, qui diuersis animorum motibus fuerant excitati. ¶ Præfatus diuos.) Hoc est primum ad deos locutus. ¶ Et solio rex infi. ab al.) Locuturus ad populũ, orationem futuram dijs primo cõmendauit, & alto solio insidens sic instituit loqui. hoc enim exigebat longęui regisq; persona, vt sedens loqueretur. quare & illud dixit ex Latini eiusdem persona in libro septimo, Dij nostra incepta secundent, Auguriumq; suum, & sic legationi respondit, Dabitur Troiane quod optas. ¶ Ante equidem summa.) Legitur & velle, cum prius ait statuisse, vt audientum personam per totum Latinus reuocauerit, non ad suam, & si ante debuistis & velle, & statuere, q̃ nunc cupit is definire. ¶ Et fuerat melius.) Et istius persona dat hominibus poeta consilium, q̃d in rebus dubijs asperisq; sectentur: asseritq; quod re uera probandum est. vitanda esse antequam veniant mala, neq; expectãda, dũ serpant. quid enim melius? quid tutius? quid potest reperiri p̃stantius, q̃ vt tractatus commode salubriterq; voluantur? & integris adhuc rebus atq; in suo statu manentibus prouideatur? quemadmodum ingruentia mala declinentur, & plus metuatur dimicationis incertum, quam fidatur solis prosperis rebus: tractandũq;, ne pareat tempus: vt prolixiore die, dum suffragatur ociũ, & procul est hostis, vtiles exitus tractatus inueniat. ad hæc noscenda nõ fuit segnis Latinus. præuenit quippe omnia, atque in ipsis exordijs belli, quid mali futurum esset, ostendit. homines quinetiam deosq; testatus est, se ab eo scelere, quod gerebatur alienum, illos omnes & Turnum ni quieuissẽt grauissimum interitum secuturũ. denique in libro septimo cõplexus est ista: vtpote, qui sciret quid ostenderint apes, quid nuntiassent infinita portẽta, quid vatis Fauni responsa cecinissent: quantum valuisset custoditæ, beneficium pacis, & regni sui temporibus longo æuo seruata tranquillitas. Vox eius est, Frangimur heu fatis, ferimurque procella, Ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas, O miseri, te Turne nefas te triste manebit Supplicium votis que deos venerabere seris. Nam mihi parta quies, omnisq; in limine portus. Hęc posset Latinus iterum cõmemorare, si obiurgationẽ tempus admitteret. In hac enim insultatio potiusq̃ cõmonitio potuit æstimari. Vtitur mihi & tranquilla oratione. perturbatos enim multitudinis animos non posset in eas quas tunc quoq; non potuit partes adducere, nisi parentis animo & sermonibus vteretur pro causa facientibus. Subtili tamen vtitur increpatione, q̃ tunc non esset auditus. nunquã, inquit, de summa reip. rectius in desperatiõe tractat: quasi diceret, tunc potuit, cum ego prohibebam bella, & vos rapti aduerso furore nec audire, nec auerti ab iniquo consilio voluistis. Prouenisset igitur melius, si istud ab initio fuisset effectum, cum omnia essent in nostra potestate. nunc hæret hostis moenibus nostris, & inter nos & ipsum solum muri discrimen est. cogimus consilium, quid rebus perditis in obsidione facturi cõsilium nitimur reperire? cum ab his, quę cõmoda esse possent, nos exactum in contrarijs tempus exclusisse noscatur? Quid p̃derit clausis inane quod gerimus? in quam nitimur partem? qui pugnare non possumus? nec audemus? & quorũ afflicta penitus subuersaque fortuna est? ¶ Bellũ importunum.) Cũcessit oĩa, quæ dissuasioni congruebant. Bellũ, ait, importunũ gerimus. importunũ est, quod defensionis non habet portum, & quod non inuenit periculorũ rõne suffugium. Cumq; bella omnia aut iusta aut iniusta dicantur, huic tale nomen imposuit, quo vniuersi terrẽtur. exponit iam ipse, cur dixerit importunum bellum, & ob quam cãm culpa sceleris eius purgari non possit. Cum gente, inquit, deorum, quæ põt inueniri defensio? cum in Troianis eorum pulsentur violenturq; maiores. tantũ poeta Troianis attribuit, vt sacrilegij crimen admittat, siquis eos bello crediderit lacessendos. inuictisq; viris gerimus. quod si contẽnendos crederent deos & poenam pro admisso scelere non timerent, scirent cũ his sibi esse certamen, quos prouocare crimen esset, & de quibus victoria negaret. quos nulla fatigant pręlia, nec victi possent absistere ferro: quia potuit dici tandiu duremus, donec illi deficiant, aut cedãt. Prior occurrit, asserens eos nec lassari posse certando, nec vinci. & tandiu, inquit, in labore persistunt, donec victoriam consequantur, & obtineant gloriam: hoc est dicere, nõ discedunt de cãpo nisi ad plenũ superiores extiterint. ¶ Spem siquã accitis.) Adhuc facit cõmemorationem auxiliorum a Diomede negatorum, vt ostendat etiã ipsum timuisse, & eius exemplũ esse retinendũ. deficientibus aũt subsidijs debere vnumquẽq; gerenda curare per sese. quia dici potuit, si auxilia denegãda sunt, aderimº nobis nostra virtute: ideo dixit, spes sibi quisque: sed & hoc ademit eis subdendo. ¶ Sed hęc quam angusta videtis.) Et si, inquit, posset prouenire, vt sua quẽq; virtus defenderet a periculis belli, iam non potest. videtis enim afflicta oĩa, & probatis oculis vestris, q̃ aliorum ruina res nostrę noscantur oppressę. si, inquit, assertioni meę fides non adest, quid agat, probate ipsi luminibus vestris. quę maior confirmatio esse potuit, quam vt ipse esse testis, cui veritatem necesse fuerat oculis proprijs comprobari? ¶ Nec quẽquam incuso.) Sub imagine istiº laudis omnes probantur in orationis fine. desperationem, inquit, incuso. fecit quippe vnusquisque, quod debuit. impleuit vestra virtus officia sua, & omne regnum in arma conuersum est, quasi diceret. quid faciemus pauci, & fessi? qui cum totius regni viribus secenti virtute certantes, nec obtinere potuimus, & afflicti discessimus? hęc dicendo, & illud satiauit, spem non esse addendi aliquos ex proprijs viris: cum vniuersos, quos Latini regebat imperium, congregauisset furor armorum: hoc est, toto certatum est corpore regni. quod alio loco ait, simul omne tumultu coniurat trepido Latium. ¶ Nunc adeo quæ sit dubi. sen. men.) Venit ad ea, quæ fuerant pro rerum & temporis necessitate facienda: hęc non vacue commendat. sciebat enim se anxijs loqui etiam audiendo aduersa fractis animis interesse. His igitur spõdet breuitatem, & eos facit attentos, cum calamitatis ipsius remedia fuerat probaturus. ordinatio sensus talis est. nunc adeo quę sit sententia dubię menti, hoc est in deliberatione constitutę, expediam, & docebo vos paucis, vos tamen animos adhibete. nunc non semel accipiendum est, vt sit, nunc expediam, nunc docebo, nũc animos adhibete, nũc iam habet hoc loco virtutem. cum in rebus vrgentibus profutura omnibus & cunctis vtilia proferuntur. ¶ Est antiquus ager.) Consilij huius duplex reperitur esse tractatus. fuit quippe vna pars eius, si cõmorari Troes in Italia maluit. altera, si abscedere in vtraque asserit, se velle esse liberalem. quod sciret hostes sine commodo suo, non esse recessuros ab affectu pugnandi, vtpote q

essent superiores: species autem, quas sedare velle dicturus est, sic extenuat, vt sine detrimento dari possint, & sumi pro magnis. cur ergo non fieret, quod non læderet dantem? & libenter accipiens sumeret. Est mihi, inquit, antiquus ager: hoc est proprius & olim sine questione possessus. agrum cum dicit, ostendit nullis surculis consitum. thusco mihi proximus amni. In longinquis regionibus incognitus cunctis, perindeq; ob longinquitatem inutilis regno. vsqueadeo ignotum vult esse vniuersis ex supradicta causa, vt ipse indicet, vbi sit, & in qua parte terrarum, & qualis iste diffusus esse videatur. ¶ Aurunci, Rutuliq; serunt.) Quę essent æquæ fœderis leges, ipse exposuit: ait eni. ¶ Sociosq; in regna vo.) Vt in societatem recepti nec potioris Italis essent, nec inferiores ciuibus. ¶ Considant si tantus amor, & mœnia condant. ¶ Si regio illis ista placuit, illorum amore locorum ducuntur. & hic considere volunt, considant, mœnia condant, dixit vnam tractatus sui & sententię partem, vt accipiant agros cōsidant, ciuitatem sibi, si voluerint, condant. subnectit alteram, hoc modo. ¶ Sin alios fines.) Sin vero illorum animis sederet transire ad alia, atque alias gentes, & populos occupare: pro commodo ad longinqua pergetis, texamus viginti naues, vel si maiorem numerum complere possunt, impigre præparemus. Incipit dicere hoc ipsum factu esse facillimum, & posse sine detrimento cōpleri. ¶ Iacet omnis ad vn. Materies.) Quod ait, iacet, ostendit speciei ipsius ex abundantia vilitatem: nec abscindendi aut exportandi laborem esse necessarium, cum ad ipsum littus esse videretur omnis materies, hoc est omne genus lignorum, quod nauium fabricis congruit. ¶ Ipsi nu. q;. mo. q;. cari. Præci.) Ipsi iubeant quātæ prepararentur, & quales. dicēdo pręcipiant, ostēdit se de potioribus loq. ¶ Nos ęra, manus.) Quæ sunt necessaria perficiendis nauibus nos ministrem⁹, æra scilicet &, manus, & naualia. aliqua specialiter posuit ex his, quæ fabricandis nauibus, sunt necessaria. aliqua vero generaliter tenuit, ne plurimum temporis contereret. longa enim esset specialis in omne corpus enumeratio, aut multa viderentur, quę perquirerent explicationis effectus. Et quid opus fuit, singillatim persequi omnia? cum esset vniuersis audiētibus cognitum: quid esset parandis nauibus necessarium. ¶ Præterea, qui dicta ferant.) Oratorum centenarium numerum, & eorum, qui essent inter Italos nobiliores, constituit mittere. hoc enim potest videri ab Aenea didicisse: qui ad eum centum legatos misit: plurimū enim negocijs proficit, si propter eius effectum plurimi mittantur, & magni. decreuerat igitur Latinus centum legatos ad Aeneam mittere, quæ dicta ferant, hoc est, qui ad eum perferant, quę supradicta sunt de agro dando, de condendis mœnibus, & nauibus cōstruendis. ¶ Et fœdera firment.) Ipse enim fuerat causa mittendi, vt remoto bellandi affectu firmę pacis ocia tenerentur. ¶ Pacisq; manu preten. ra.) Et pręferant ramos pacis in omnibus suis. Pacis rami sunt decerpti de arboribus oliuarum, & plurimi locis positum est. qui iccirco quasi prænuntij monstrantur, vt adhuc tacente legatione. qd velit, vel quid sit petitura, prænosci possit, & libēter audiri. ¶ Munera portantes.) Hęc ad commodum familiaris rei & vtilitatem. ¶ Et sellam regni.) Hęc ad meritum & honorem regię potestatis. deniq; iccirco addidit, regni insignia nostri, vt aptaret sellā & trabeam solis esse regibus attributam. missa sunt ista, vt alia augerēt opes, ostenderent alia dignitatem. ecce animus optātis pacem misit, munera, & regalis potestatis insignia: vt ex his intelligeret Aeneas Latini voluntatem, & Italorum se in regnū esse susceptum. ¶ Cōsulite in medium.) Consulere est in medium consilio reperire, quod omnibus prosit. pulchre conclusit. si, inquit, quæ dixi nō videntur esse faciunda, vos in communi periculo prouidete, quid fessis reb⁹ valeat subuenire, clausit orationē suam. De Turni in vel Aeneę aut de filię nuptijs nihil dixit. feruentibus enim cunctis bellorum causam nominare non debuit. fuit. n. ipsi Latino inuidiosa, & non decuit, vt filiam quoque per legatos offerret. dedit tamen cęteris viam tractandi de ipsa, dum rogandū Aeneam dicit, & placandum muneribus. Ex his quippe potuit aduerti, quid ille sentiret de nuptijs filię.

ASCENSIVS.

¶ Vix ea le. &c.) Commoto ex tali relatione populo cōsultat Latinus de pace ineunda cum Aenea, & mittendis ad eum centum oratoribus cum muneribus, & conditione pacis, quæ est vt si omnino manere velit habeat locum ędificandę vrbis, & recipiatur in partem regni: sin abire velit, habeat classem impensis Latini reparatam, & cōmeatum opesq; ad profectionem necessarias: de hac autem re dicit Donatus. ¶ Importunum.) Quod defensionis non habet portum, & quod periculorum non inuenit rationis suffragium. ¶ Cum gente deorum.) Causa quare importunum sit. Quę enim potest inueniri defensio. ¶ Nec victi possunt absistere ferro.) Quia potuisset dici tam diu durabimus, vt succumbant. Hoc ille addit quod centum oratorum numerum ab Aenea Latinus didicisse videatur. tot enim miserat Aeneas ad eum, vt in septimo visum est. ¶ Ordo autem est. Legati vix, supple retulerant, scilicet q̄ prędicta sunt, & varius fremor cucurrit per ora, Ausonidū, id est Ausonidarum turbata. s. quia pectora erant de cōditione belli, aut per ora turbatorum: ceu, id est quemadmodum murmur fit gurgite, id est impetu aquarum: clauso, id est pręcluso obiectione saxorum: cum, id est quando: saxa morantur, id est immorātur amnes rapidos, id est impetuosos: & cum ripę vicinę fremunt vndis crepitantibus. scilicet ex confractione: vt primum, id est vbi primum: animi placati, supple fuerunt: & ora trepida, id est trepidātia timore: & ira quierunt, id est quieuerunt: Rex. s. Latinus: infit, id est incipit loqui ab alto solio: pręfatus, id est prius allocutus diuos: o Latini, scilicet populi: equidem, id ego quidem: &, id est simul vellem: & fuerat melius, id est præstantius statuisse de summa re, id est de salute reipub. ante, id est priusquam ad hunc statū perueniret: &, supple non cogere, id est compellere in vnum, aut congregare: consilium, id est multitudinem ad consilium conuocatorum, supp. tunc cum hostis obsidet muros, quasi dicat, cum serum est: o ciues, nos gerimus bellum importunum, id est contra id quod oportebat, & non suo tempore susceptum: cum gēte deorum, id est a dijs oriunda, & cum viris inuictis: quos nulla pręlia fatigant, id est lassant, saltem non defatigant, nec victi, id est quamuis superati: non tamen possunt absistere ferro, id est etiā quando vincunt̄ & inferiores sunt virib⁹ adhuc rebellant, si vos habuistis quā. i. aliquā spem in armis: Ætolum. i. Ætolorum qui cū Diomede in Apuliam venerant: ponite, id est deponite, supple eam: & quisque, sup. sit tibi spes, id est speret in virtute sua, & nō i auxilio alieno, sed videtis quam angusta sit hęc spes, scilicet, quā in se qsq; locet. cętera, scilicet pręter spem qua ruina rerum iaceant perculsa, id est ad quam ruinam minentur, aut quomodo iam labefacta sunt omnia ante oculos vestros, & inter manus vestras, id est videtis & tractatis res bellicas, & ita nosse potestis in quam fragili sint statu. Nec ego incuso, id est arguo, aut damno quēquam virt⁹, quæ aut quam potuit esse plurima: fuit, id est qcquid virtutis erat impartitum est, & exhaustum, quia certatum est toto corpore regni. Nunc adeo, id est ad id omnino deueniens: expediam, id est expedite & paucis dicam: quę sententia sit menti dubiæ, id est quid sentiam in hac re dubia faciendum & adhibere animos: ego docebo paucis. s. quid sentiam. Ager antiquus, id est diu a meis non innouatus. q. d. inutilis mihi, est mihi proximus amni Thusco, id est Tyberino: longus, id est longe protensus in occasum, id est occidētem versus vsq; super fines, Sicanos, id est Sicilienses. i. ad Siciliæ: quem, supp. agrum: Aurunci, id est antiquissimi illi populi Italiæ, & Rutuli serunt. q. d. sine cōmodo meo, & exercent vomere duos colles, atq; pascunt, id est pascuis deputant & depascūt per greges suos: asperrima. i. incultissima: horum. s. collium omnis hęc regio, & plaga, id est regio pinea, id est pinis consita: montis celsi. i. alti: cedat, id est concedatur amicitię Teucrorum, aut conuertatur ad amicitiam Teucrorum obtinendam: & dicamus, id est afferamus eis æquas leges fœderis, vt neq; victi plane, neq; victores cēseantur: & vocemus socios in regna, id est in partem regni: considant. i. simul sedē capiunt mansuri: & condunt mœnia si tantus amor supple considendi in Italia: est, supp. ipsis: sin. i. sed: si animus est, supp. eis, capessere. i. ire captum alios fines, & aliam gentem: & si possunt. s. fatis permittentibus, decedere nostro solo: texamus. i. ædificemus & construamus: naues bis denas. i. viginti. tot enim a Troia primum exierunt: robore. i. ligno roboris scissilis: Italo. i. in Italia creto. seu. i. si valent complere plures. s. naues: texamus, sup. eas: omnis materies iacet, supp. parata: ad vndam. s. Tyberinā ipsi, id est ad nutum, & libitum pręcipiant numerum & modū, id est formam carinis, scilicet ędificandis: nos demus ęra, scilicet ad rostra faciēda, manus, id est operarios: atque naualia, id est trabes & loca atq; cętera ad constructionem nauium necessaria. Pręterea placet centum oratores Latinos de prima, id est principali & nobilissima gente, id est progenie: ire. i. proficisci ad Aeneam. s. qui ferant. i. afferant & dicant dicta: & firment, sup. cum eo, fœdera, id est pacis pacta: & placet centum oratores latinos prætendere manu ramos pacisq;. i. oliuę pacifere, portantes munera, & talenta. i. pondera, & auri, & eboris: & sellam. s. curulē, & trabeam. i. vestem auguralem insignia nostri regni: O ciues, sup. consulite in medium, id est in rem communem, & non ad suum quisq; cōmodum. & succurrite rebus fessis, id est debilibus & extenuatis belloq; depressis.

[Tũ Drãces idem infensus, quẽ gloria Turni POE.
Obliqua inuidia, stimulisq; agitabat amaris:
Largus opum, & lingua melior, sed frigida bello
Dextera, consilijs habitus non futilis author,
Seditione potens: genus huic materna superbum
Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat:
Surgit, & his onerat dictis atq; aggerat iras.
[Rem nulli obscurã, nostræ nec vocis egentẽ DRAN.
Consulis o' bone rex, cuncti se scire fatentur,
Quid fortuna ferat populi, sed dicere mussant.
Det libertatem fandi, flatusq; remittat:
Cuius ob auspicium infaustum, moresq; sinistros
(Dicam equidem, licet arma mihi, mortẽq; minetur)
Lumina tot cecidisse ducum, totamq; videmus
Consedisse vrbem luctu: dum Troia tentat
Castra, fugæ fidens, & coelum territat armis.
Vnum etiam donis istis, quæ plurima mitti
Dardanidis, dicíq; iubes: vnum optime, regum
Adijcias: nec te vllius violentia vincat,
Qui gnatam egregio genero dignisq; hymenæis
Des pater, & pacem hanc æterno foedere iungas.
Quod si tantus habet mentes, & pectora terror:
Ipsum obtestemur, veniamq; oremus ab ipso:
Cedat ius proprium regi: patriæq; remittat.
Quid miseros toties in aperta pericula ciues
Proijcis o' Latio caput horum, & causa malorum
Nulla salus bello: pacem te poscimus omnes
Turne, simul pacis solum inuiolabile pignus.
Primus ego inuisum quem tu tibi fingis, & esse
Nil moror, en supplex venio: miserere tuorum:
Pone animos, & pulsus abi: sat funera fusi
Vidimus, ingentes & desolauimus agros.
Aut si fama mouet, si tantum pectore robur
Concipis: & si adeo, dotalis regia cordi est:
Aude, atq; aduersum fidens fer pectus in hostem,
Scilicet vt Turno contingat regia coniux:
Nos animæ viles, inhumata, infletaq; turba
Sternamur campis: etiam tu, siqua tibi vis,
Si patrij quid Martis habes, illum aspice contra,
Qui vocat.

SERVIVS.

(Obliqua inuidia.) Hoc est qui non ex aperto ĩpugnabat Turnum: sed eũ reipublicæ simulata defensione lacerabat. (Largus opum.) Abundans opibus, diues: non qui multa donaret. (Nõ futilis author.) Non inanis. nã futilis, vas qd' dã est lato ore, fundo angusto, quo vtebãtur in sacris Vestæ. quia aqua ad sacra hausta ĩ terra non ponitur: qd' si fiat, piaculum est. Vñ excogitatum est vas quod stare non posset: sed positum statim effunderetur. Inde & homo cõmissa nõ retinens, futilis dr̃. contra, non futilis, bonus in consilijs, nõ inanis. (Seditione potens.) Præpotens, non in mouenda, sed in comprimenda seditione. (Incertũ de patre ferebat.) Non ignobile, sed penit⁹ ignoratum. (Onerat dictis.) Hoc sermone ostendit eum etiam orõne grauatũ Latini. (Rem nulli obscurã.) Callide & oratorie agit: & in oĩbus adulatorie rñdet dictis Latini. supra .n. ille dixerat, Ante oculos, interq; manus sunt oĩa vestras. Sane quasi p̃dictum oratorem exprimit: quia supra de eo dixit, Et lingua melior. (O bone rex.) Bene addidit bone, & auxit epitheto dignitatem. Rex enim mediũ est: nam & bonus esse & pessimus potest. (Mussãt.) Modo verent̃ significat. alias dubitant: vt, Mussat rex ipse Latin⁹ Quos generos vocet. Interdum susurrant: vt de apibus dicit. Et p̃prie mussare, est obmurmurare, & muto esse vicinũ. (Flatusq; remittat.) Aut ponat sup̃biam: aut nostros flat⁹ remittat. i. nobis respirare concedat. (Cui⁹ ob au.) Inuidiose Turni auspicijs imputat, quod tantus perijt exercitus: ac si diceret, Si malis tuis omnibus non egrederentur, possent forsitan superare virtute. Sane sciendum hunc exprimere quicquid verecunde celauit Latinus. (Moresq; sinistros.) Contrarios: quia in principio, Latino obtemperare noluit. (Lumina ducum.) Id est proceres: vt, O lux Dardanię. (Consedisse vrbem luctu.) In luctum esse demersam. (Fugę fidens.) Illud respicit quod bella deserit, Iunone faciente. Fugæ autem figurate dixit, pro, Fuga fidens. (Coelum territat armis.) Dictum quidem, Virgilij grauitati non congruit: sed perite Dranci hęc data verba sunt, qui timida vti oratione inducitur. Vnde ei paulo post Turnus dicit, Quæ tuto tibi magna volant. Item, Ventosa in lingua, Item, Proinde tona eloquio. Deinde dicimus Drancem librare se ad orationem Latini. vnde nunc dicit, Et coelum territat armis. quia audierat bellum importunum ciues cum gente deorum. (Mitti Dardanidis, dici' que.) Mitti aurum: & cætera dici de nauibus vel agro. (Egregio genero, dignisq; hymenęis.) Ergo Turnus videtur indignus. (Æterno foedere iungas.) Natæ scilicet coniunctione. nam munera & contemni poterant, generis veru coniunctione in ęternũ pacis foedera firmabantur. hoc autem dicto latenter etiam Latini pudorem exonerat: qui Turno etiã suam promiserat filiã, dicens causam reipublicę prępondera re debere, & propter pacẽ ciuium Turno Aeneã nec esse pręferendum. (Terror.) Terror est proprie qui alijs infertur: vt si dicas, ille habet terrorem, id est timendus est. Vñ & terribilis dicitur. Metus autem est quem habent timentes. Sed nunc vsurpatiue

vsurpatiue terrorem pro metu posuit. Nã hoc dicit, Quod si tantum Turnum timemus. (Veniamq; oremus ab ipso: Cedat.) Asper hic distinguit. (Quid miseros toties in aperta p̃icula ciues Proijcis?) Quasi viles & abijciendos, sed ingẽti pondere vniuersa verba sunt posita. (Latio.) Non vni ciuitati. (Caput.) Principium. Et est antiquum. Terentius, Nam si hic mali est quicquam, hem illic est huic rei caput. (Nulla salus bello.) Plus est quam si spes diceret. (Pacem te poscimus omnes.) Te poscimus, q solus es causa bellorum. nã Aeneas iam pacẽ promisit. (Solum inuiolabile pignus.) Id ẽ Lauiniam. Et hoc est quod ait supra, Pacem hanc ęterno foedere firmes. (Inuisum quẽ tu tibi fingis.) Bene quẽ tu fingis, ne ei tãquam inimico minime credatur. & hoc dicit, Nõ sum quidem inimicus: sed si velis esse, non recuso. nam hoc est: (Et esse nihil moror. fusi.) Fugati. (Desolauimus agros.) Vel dum occiduntur, vel dum coguntur ad militiam: nam legimus, Et latos vastant cultorib⁹ agros. (Dotalis regia cordi est.) Hoc est regnum Latini. Sic alibi, Non hęc dotalis regia Amatę.) Scilicet vt Turno contingat regia coniux.) Hæc cum quadam irrisione dicunt̃. (Inhumata, infletaq; turba.) Atqui sepulti sunt omnes qui in bello perierant, vt legimus supra. Sed hoc factum est Aeneę beneficio, qui sepulturę eorum reddidit socios. Ergo quãtum ad Turnum pertinet insepulti sunt, nam campos sua potestate retinebat Aeneas. (Etiã tu.) Eia. Nam est hortantis aduerbiũ hoc loco. alias, adhuc significat, & est temporis: vt etiã currus, etiam arma. Apud maiores, Etiam, consentientis fuerat. quod tamẽ in his recentib. idoneis authoribus non inuenitur. (Vis.) Virtus.

DONATVS.

(Tum Drances idem infensus, &c.) Drances, inquit, idem ideo, quia supra de ipso dixerat, Ingratat hæc sæuus Drances, solumq; vocari Testatur, solum posci in certamina Turnum. cum idẽ Drãces Turno fuerit infensus, & hunc vrgebat inuidia gloriarũ eius; obliqua tamen nec in apertam professionem ducta, quod fuisset seditiosus & diues, quẽq; extollebat materna nobilitas, nec reuocabat hunc a natura sua pudor, aut frangebatur quamuis potẽtis ludibrium matris, quæ illum incerto patre protulerat, surgit: ecce diuersum personarum meritum: rex locutus est sedens, iste vero surrexit, vt loqui posset, & oneratur⁹ Turnum sic instituit loqui: expressit poeta hominem sęuum & factiosum. quo enim prima odia excitare laborando non potuit: nunc quod facile fuit, augere, nitebatur inuenta, ne perderet occasionem temporis: & opportunitatem regiæ voluntatis amitteret: vel ne existeret quisquã, qui Latini studium pro Aeneæ partibus ad vtilitatem Turni conuerteret. Interea cum hyperbaton possit quandam obscuritatem intellectui dare. ordinatio sensus addenda est sic. Tum Drãces idem infensus, quem melior gloria Turni, obliqua inuidia stimulisque agitabat amaris, surgit. & his onerat dictis, atque aggerat iras. Medij versus de genere de fortuna, de moribus, de artificiosa eloquẽtia, & quod esset imbellis, idcirco videntur interpositi, vt constiret

ret illũ versuti animi superbiaq; quoq; materni sanguinis largiẽdo atque eloquendo, quæ vellet, explicare potuisse. ❡ Rem nulli obscuram.) Ex sacro & verbis probat poeta, quod dixit. Asseruit enĩ Drancem inimico Turno propterea ꝙ virtuti eius inuideret. cum ipse Drances esset imbellis, superbus propter nobilitatẽ materni sanguinis, & propter substãtiã rei familiaris versutus, callidus, eloquens, seditiosus. ecce primus & solus loquitur, & non consultor negocij publici, sed vnius hois inimicus. & cum nullum habuisset cum cęteris tractatum, loquitur quasi instructus ab oĩbus: atq; vt accederet dictis eius maior authoritat ex oium se memorat venire consensu. Magnum quippe inuẽtum est, quod licet ab vno exortum esset, cuncti approbant & vniuersi cõfirmant: occultauit priuatas inimicitias, ne non publicũ sed suum negociũ agere videretur: aperuit tamẽ odium, quod obliqua exercebat inuidia. idoneã quippe nocẽdi inuenerat cãm. rem, inquit, omnibus manifestam locutus es. ecce quasi omnes idem vellent, atque idem sentirent, sic exorsus est. Laudat sententiam regis, & hanc, quod melius fuerat, laudando confirmat. non enim debuit post regis arbitriũ ipse quoq; tanquam de causa indicãs loqui: pręferendo tñ atq; approbando plus agit, ꝗ̃ volebat impleri: vsq; adeo, inquit, rex optime tantum cunctis placet sñia tua, vt laudari potius debeat, ꝗ̃ de ea tractari. sic consulunt, quibus imperio potestas est, & nomẽ regale cõmittimus & qui bene cõmissam sibi rẽp. regunt, boni regis officium cõples, nulli contra publicum cõmodum præstãdo gratiam, nullumq; metuendo. quod ipsum probatur ex eo, quia id sensisti, quod nos cuncti scire fatemur. ❡ Sed dicere mussant.) Sed metuunt loqui, & mala nostra pressi formidine contegunt: ne diceretur, cur solus quęris? & illi tacent? ideirco ait, volunt loqui vniuersi, sed timent. ❡ Det libertatem fandi.) Satis inuidiosa seditio, & altissimis dolis instructa. fingit enim se metuere, & omnem in Turnum inuidiam congerit. cumq; eum asserit plurimum posse, & ab omnibus metui, odia ei maiora conquirit: det, inquit, libertatem fandi, flatusq; remittat, quasi nulli fas esset loqui, aut anhelare saltem, nisi voluisset Turnus, & rogat⁹ pręcepisset. Incipit iam erumpere in ea, quæ olim proferre cupiebat: vt compleret, quæ apud Aeneam se professum esse meminerat. dixerat quippe, & te si qua viam dederit fortuna Latino Iungemus regi, quęrat sibi foedera Turnus. vtitur igitur occasione oblata fortunæ, & opportunitatem temporis retinet, qua meliorem aut talem postea reperire non posset: & quasi sub metu positus non obliquas iam, sed apertas inimicitias profitetur. Cuius, inquit, ob auspicium infaustum, detestabile scilicet atque funestum. vbi loqui coepit in seditionibus excitandis artifex, interposuit aliud, quo mouerẽtur vniuersi, & vnusquisque salutis suæ commodum tractans, quidquid de Turno aspere ageretur, libenter acciperet, & audiret. dicam equidem, licet arma mihi mortemq; minetur. quod ait mihi, hoc intelligi potest. mihi, quia commodum publicum salutemq; cunctorũ quæro, interitum parat proculdubio, & partibus alijs & fortunæ ratione sequentibus. dirum spondet sua desperatione supplicium, lumina tot cecidisse ducum, totamq; videmus consedisse vrbem luctu, dum Troia tentat castra. Hoc est quid faciemus cæci? qui spei nostræ tot pdidimus lumina, & nõ aliquã partẽ nostrę vrbis, sed totam ciuitatis faciem luctibus videmus oppressam? colligitur totũ sic, infausta Turni auspicia quantas inflixerint clades, vident omnes, & gemunt: nihil est, quod non luctibus redundet, & lachrymis, periere tot duces, lumina. s. cęterorum, periere plures de multis, periere meliores. faciendo totius ciuitatis commemorationem, ad omnes, qui concilio intererant dolorem funerum pertinere monstrauit: vt reuera nõ odij sui cãm, sed publicũ tueri commodum videretur. quis enim in illa multitudine fuit, q non doleret amissum? cum alij patres, alij filios, nonnulli fratres aut propinquos vel familiares fidissimos gemerent. dum Troia tentat castra fugæ fidens, & coelum territat armis. & hoc dicebat inflictum, dum illa Troiana castra tentaret, & non iam hoies, sed coelum pulsare cõtenderet. tentat, inqt, non expugnat. deniq; addidit, fugę fidens. tentare quippe est ad vnã quãq; rem diffideter accedere. videbatur ergo Turnus tẽtasse certamen, & euasisse fugiẽdo. Proinde dilertiones & crimina obiectat: quia in decimi libri parte dictus est aufugisse. tenere coelũ videtur, qui in armis exultat, & cum nullo congredit̃. Proprietas tamẽ illa est dicti, vt Troiani coelo comparati videantur: ꝙ nõ possent mortaliũ aggressione terreri Troia castra, sic pronuntiare debem⁹, vt Troia nõ duas sed tres syllabas faciat Tro, i, a, separatim & vocales, i, &, a, separatim: castra quoq; non solum parietes, sed exercitum dictum debet intelligi. huius loci sensus sic ordinatur, licet arma mihi, mortemq; minetur, cuius ob auspiciũ infaustũ, moresq; sinistros Lumina tot cecidisse ducum totamq; videmus Consedisse vrbẽ luctu dum Troia tentat Castra, fugæ fidens, & coelũ territat armis. ❡ Vnũq; ẽt domus istis.) Dixit placuisse omnibus sñiam regis: sed addidit Drances, quod ille consulto & verecunde transmiserat. finis enim bello posset accedere, si tolleretur causa certaminum. ait igitur vnum, quod tantam habuit persuadendi cõstantiam, vt hoc rursum necessario reperisset. qui, inquit, Troianis misisti multa, multaq; mandasti, adde vnum, quod potest foederum sacramenta firmare, cum magnum fuit, quod nitebatur efficere, vt facilitatem ostenderet. vnum dixit, vt ex quantitate numeri extenuatio nasceret̃, quasi nec difficile, nec graue, sed vnum diceret faciendum, & reuera vnum fuit, sed maximum, & quod omnem negocij substantiam contineret: nec te vllius violẽtia vincat. suppresso nomine Turnũ tetigit, qui in eo, quod Drances fuerat suggesturus, poterat lædi. ❡ Qui gnatam egregio genero.) Laus vnius dicta est, & in ea alterius obliqua vituperatio. cum enim egregi⁹ dicitur, cui munera mittebantur, & affinitati Latini digne conueniens: alter nomini egregius iudicatus est, & minus conueniens, q regis filiam duceret. dicebat autem plenissime rebus publicis profuturum, si hoc fieret: remota causa bellandi pacem plena ęternitate mansuram. Patris, inquit, officiũ est, vel maxime in causa coniunctionis filiæ prouidere. quod si in cęteris melius & perpensius sciret deligere digniorem, non erat quis hoc fecerit. in paterno quippe pectore primum sibi locum liberorum debet pietas vendicare. ❡ Quod si tantus habet.) Redit ad inuidiosam dictionem: aut si tanto, inquit, ducimur metu, tantaque in nobis Turni formido est, ipsum rogemus, & ab ipso deprecemur, quod potest prouenire per te. dicit quomodo id Turn⁹ posset præstare. ❡ Cedat.) Cedere est locum dare meliori. ❡ Ius proprium regi.) Et patiatur regem ac patrem vti iure suo, & sinat propria libertate definire vniuersa, ac sequi, quod sibi commodum tractãdo perspexit. ❡ Quid miseros toties.) Magnum factiosi hominis inuentum, vt relicto eo, qui summam malorum tenebat ad eum sese conuerteret, quẽ volebat opprimere. ❡ Quid, ait, miseros.) Miser est, qui cum sit innocens & alieni impetum fati possit effugere, cogitur tamen infelicis hominis extremam communicare fortunam. quod vero toties dixit, hoc fuit quod iam non poterat tolerari, vt qui iniuste atque incommode pugnare sępe compulsus est, & contrarium meruit, rursum cogeretur exire in aperta pericula. est quidem viri fortis incertum pugnæ non timere. sicuti enim in eo sperantur aduersa, ita possunt etiam secunda melioribus prouenire successib⁹. in pericula autem manifesta vnumquenque improuidum ruere summa dementia est. Ciues, inquit, proijcis, nomen sanctum & religiosum, quod ille habuit vile, & quod non sinebat euadere multos sępe innumerosque perdendo. nouissimum fuit, proijcis, omni scilicet iniquitate deterius. proijcitur enim, quod vile est, quod necessarium non est, quod cum perierit non ascribitur incommodis: sedisse plus sentitur dixisse, proijcis, ꝗ̃si ipsis in pericula manifesta coniectis, Turnus expectatur qui alieni imperij in ocio remanere consuesset. Erumpit iam in aperta conuitia, fiduciam gerens omnium, quos artificiosa dictione fecerat suos: O Latio caput horum & causa malorum. Malorum omnium, quę Latium premunt, quæ præcesserunt: tu es, inquit, caput & causa, hoc vere obiectum est. per ipsum enim turbatum est Latium, quod Latin⁹ cum Troianis fuerat collocutus. ❡ Nulla salus bel.) Si pugnatum vlterius fuerit, nulla iam speranda est reliquis vita, & quia ad id deducti sumus, vt spes remanserit nulla. ❡ Pacem te poscim⁹ omnes Turne.) Omne, inquit, cum a solo dicatur, non ab omnib⁹ pacem te poscimus, non vt hanc daret, sed vt cedendo pateretur illi coniugem dari, quem constabat esse potiorem. ❡ Simul pacis so. in. pig.) Et recedas ab affectu eius, per quam nobis potest ęternæ atque inuiolabilis pacis subsidium procurari. ❡ Primus ego, inuisum.) Ego, inquit, primus, & quem tu tibi fingis esse inuisum: ecce supplex tibi sum, & te pro salute omnium rogo. magna nocendi calliditas, supplicem se efficit inimicus, vt hoc modo desiderata perficiat, atque vt maiorem inuidiam compleat, rogat omnium nomine. ❡ Miserere tuorum.) Tangat te aliquando tuorum miseratio, & infelicibus parce, ne intereant reliqui, dum te adhuc inconsideratus error exagitat. ❡ Pone animos.) Consilium dare debuit, qui quęrebat in tanta necessitate beneficium. deferueat, inquit, inconsideratio tua. & quod hausisti animo vel extinctus exclude, victus es: tuę iam acquiesce fortunę: prouisurus etiam tibi, si cedendo efficias, quod perseuerando vitare non poteris. ecce & beneuolum se fingit, dum ipsius quoque saluti vult esse veluti cõsultum, quem persequebatur odio, & quem cupiebat oppressum. ❡ Sat funera fusi Vidi.) Satis sit, quod cæsorum cadaueribus ple-

na sunt

na sunt omnia. quanta mala in nostros exercita, non accepimus referente fama, sed videmus. ¶ Ingentes & desolauimus agr.) Bene posuit desolauimus, quia de agris, hoc est de solo querebatur, quod factum fuerat desertum. addidit etiam ingentes, vt nō parua, sed ingens atq; immensa possessio nudata videretur, viduataq; cultoribus. desolare quippe, est auferre agricolā solo. alio loco Virgilius multo euidentius hoc ipsum posuit, cum diceret, Ductores primi Messapus & Vfens, Contēptorq; deum Mezentius vndiq; cogūt Auxilia, & latos vastāt cultorib⁹ agros. Nō solū cāporum voluit monstrare ingentem solitudinem factam, sed p immensum agrorum modū ingentē hominū multitudinē esse mactatam. ¶ Aut si fata mouet.) Aut si erubescis cedere, & te tui nominis exagitat fama, tantumq; in te bona existimas superesse virtutis, & si adeo dotalis regia cordi est: & si tantum cordi tuo regalis coniugij cupiditas fixa est, vt auelli non possit. ¶ Aude, atq; aduersum.) Si aliquam virtutis tuę fiduciam geris. aude, & certamē cum solo solus aggredere, atq; ocio te præstanti virtute confisus hostem pete. ¶ Scilicet vt Turno.) Necessario posita in fine exclamatio est, quæ proposita conditione certaminis, & duri post certamen exitu, teneret vniuersos in societatem volūtatis suę. hoc loco nomen Turni, vt abiecti & humilis debemus accipere: pro animo eius, qui iratus & vt inuidus loquebatur. talis luctus est iste, qualis est, Troianas vt opes & lamentabile regnum eruerint Danai. nam & illic nomen gentis Græcorū, pro conuitio positū est. Contingat regia coniux, mori pro republica, pro patria, pro penatibus, pro vxore, pro liberis, pro parentibus, gloriosum est. Iste vero & personam deformauit, & causam deseruit, idoneam non esse, existimans quæ merito posset exigere auxilium publicum. vt ille, inquit, quam non potest regiam consequatur vxorē. ducere vxorem speciale vnius est votū, & commodum facti ad vnum specialiter non ad populum pertinet. cum igitur non publica, sed priuata sit causa, cur dimicet, cui pericula sunt aduersa, & secunda non prosunt. nos item innoxij, & extra negocium positi, regnoq; pprio necessarij aiæ viles. non vere viles dixit, sed pro vilibus sternemur campis. per omnes campos iacebimus fusi. Inhumata infletaq; turba. non habentes solatium lachrymarum aut beneficium sepulturę. Quam vim habet humationis detrimentum, alijs locis poeta perdocuit. Vno, cum Euryalū mater doleret occisum. alitibus, inquit, linquere feris, aut gurgite mersum Vna feret, piscesq; impasti vulnera lambent. Heu terra ignota canibus data præda Latinis Alitibusq; iaces, nec te tua funera mater Produxi, pressi'ue oculos aut vulnera laui Veste tegens. Hęc si omittantē ad corporis iniuriam pertinēt. altero asseruit, quid mali accedat etiā animæ eius, qui humatus nō sit. non enim fluuium transit infernū, sicut in. vj. libro lectum esse meminimus, loquente Sibylla ad Aeneam, & docente hoc modo, Hęc omnis, quā cernis, inops, inhumataq; turba est, Portitor ille Charon: hi, quos vehit vnda sepulti, Nec ripas datur horrendas & rauca flueta Trā portare, priusq; sedibus ossa quierunt. Centum errant annos, volitantq; hęc littora circum. Hæ sunt inhumatorū pœnæ, vt eorū corpora lanietur, & diuersis subiaceant bestijs, & eorum animæ cum ad inferos venerint, fluuium solēniter transire non possunt. Hæc paulo amplius euagati, quia locus finebat, tradidimus latius. Cæterū amaritudo Drances hoc sensit, vt perituros si adhuc pugnaretur diceret vniuersos, nec superfuturum aliquem, qui cęsos sepeliret, aut plangeret. ¶ Etiam tu siqua tibi vis.) Si tu fiduciam geris roboris & generis tui, illum debes intueri solum, quem habes in tua causa contrarium.

ASCENSIVS.

¶ Tum Drances.) Post concionem Latini addit sententiā Drancis qui admonuit Lauiniam quoq; cum cęteris donis Aeneæ concedendam: aut Turno si eam sibi vindicare velit cum Aenea singulari certamine congrediendum esse: vnde Donatus sic dicit. ¶ Ciues proijcis.) Homines omni charitate amplectendos, vt rem vilem abijcis. ¶ In aperta.) Manifesta, quod non fortis est, sed temerarij. ¶ Supplex.) Magna noscendi calliditas, qua inimicū summa inuidia oneret. ¶ Animos.) Quandā feruente considerationem. ¶ Desolauimus agros.) Nam de solo certabatur quod factum est desertum. ¶ Scilicet vt Turno.) Necessario posita est i fine exclamatio, vt demonstret causæ priuatę ipsius Turni non esse admiscendum publicū periculum. Hæc ille. ¶ Ordo est. Tum. i. deinde, postquā conticuit Latinus: idem Drances. s. de quo prius meminit: insensus. i. multum offensus, & molestus Turno, quem gloria Turni agitabat inuidia obliqua. i. occulta, & non aperta: & stimulis. i. punctu ris inuidię latentis: amaris, id est acribus, & molestis: existens largus. i. largiter diues; opum, & melior, id est abundantior: lingua. i. sermone facundo: sed dextera, supple eius, erat, supp. frigida bello, id est ad bellum, tarda, & inutilis, quę res viu venire solet: nam raro præter cæteros diserti boni sunt bello: nam & bene dicere, & fortiter agere raro in vnum coeunt. habitus author non futilis, id est non inanis, nec profusus verborum: consilijs. i. in consilijs dandis: potens seditione, id est per seditionē, aut ad seditionē concitādam valens. Nobilitas materna dabat huic genus superbum, sed ferebat. i. efferebat: incertum. i. penitus ignotum de parte, quia nesciebatur quis eius esset pater: vnde pulchre fingitur loquacitatē a matre, non virtutem a patre habuisse. Surgit (tunc tandem verbum affert, nam ordo est, tum Drances surgit) & onerat. s. Turnū, his dictis: atq; aggerat, id est accumulat iras. O bone rex, tu consulis rem nulli obscuram. i. omnibus manifestariam, nec egentē nostræ vocis, id est declarationis: cuncti populi fatentur se scire, quid fortuna ferat, id est pacem petendam esse, sed mussant, id est nō audent dicere, id est palam mutire, sed intra dentes murmurāt, & in aures fidas susurrant: det libertatem fandi, atq; remittat flatus. i. ventosas minas: det, dico, is ob cuius auspiciū, & mores sinistros, id est prauos & infaustos: nos videmus tot lumina ducum cecidisse, & totam vrbem consedisse luctu, id est in luctu. Quia vero Latinus dicere posset, si Turnus libertatem dicēdi adimeret Dranci, non ei tantam audaciam in eum inuehendi interserit per parēthesim: equidem, id est ego quidem: dicā, scilicet quod verum est, & quod reipu. conducere sentio, licet minetur mihi arma & mortē) ob cuius dicit auspicium, nos videmus vrbem consedisse, id est demeriam esse luctu: dum ipse fidens fugæ, quia putabatur p fugam ereptus pugna tentat quasi congredi non audens castra Troia, id ē Troiana: & territat coelum. i. multum minatur armis. O optime regū, qui tā bene tuis cōsulis adijcias istis donis, quæ tu iubes mitti, & dici plurima Dardanidis etiā. i. adhuc, vnum adijcias inquit, vnum. s. donum, nec violentia vllius vincat te: quin. i. quominus: & vt nō, o pater des genero egregio, & hymenęis dignis. s. Aeneę externi generi, & deorum prolis: gnatam. i. filiam tuā Lauiniam: & quin iungas hanc pacem. i. concordiam, ęterno foedere. s. affinitatis matrimonialis: q si tantus terror. i. metus de Turno: habet mentes, & pectora nostra, id est si tantum ipsum timemus, vt non audeamus quod reipu. conducat facere. Obtestemur ipsum Turnum, id est obsecremus ipsum per salutē patrię, & oremus ab ipso, veniam. i. hāc gratiam, vt. s. cedat, id est concedat regi propriū ius: quod est ex sententia facere: & remittat, id est cōcedat: hoc patrię, id est propter salutem patrię quid o caput, & causa horum. s. tantorum malorum: Latio, id est Italiæ: hoc est, o Turne, proijcis toties ciues miseros in pericula aperta: Nulla salus est, supp. bello, & nos omnes poscimus te o Turne, id est exigimus a te pacē, & poscimus simul pignus pacis, scilicet Lauiniam solum inuiolabile, id est quę sola est inuiolabile pignus pacis. Ego quem tu fingir tibi inuisum, id est odiosum & insensum, &, supple qui nil moror, id est non recuso esse. s. inuisus tibi dum reipub. consulam. en ego primus venio, supplex miserere tuorū: & pone animos. s. magnos & elatos: & abi. s. ab instituto, pulsus. s. a fortiori: nos fusi. i. fugati & prostrati: vidimus sat funera. i. satis funerum: & desolauimus. i. vastos dereliquimus agros ingentes: aut si fama. s. nominis tui mouet, id est incitat te ad audiendum: & si concipis. q. d. nō habes quidem: sed si concipis pectore tantum robur, id est tātam fortitudinem: & si regia dotalis, id est quę tibi in dotem detur cū Lauinia, est adeo, id est vsqueadeo: cordi, id est placito tuo. i. tantum tibi placet: aude atq; tu fidens fer pectus in hostem. s. Aeneā: aduersum: scilicet, id est scire licet, cur id facias, vt. s. coniux regia contingat Turno. Aut sic per amarā irrisionem. Scilicet, id est nōne ita dignum est, quod vt regia coniux, contingat Turno: nos animæ viles, & turba inhumata & infleta sternemur campis. i. strati simus turba inhumata & infleta: etiam, id est sed, & tu siqua vis est tibi, & habes quid, id ē aliquid: Martis. i. animi virilis & bellicosi: patrij, id est patris tui: hoc est qualis est in patre, aut in patria tua esse solet: aspice contra, id est ex aduerso: illum. s. Aeneam: qui vocet. i. prouocet te ad singulare certamen.

SERVIVS.

¶ Imo pectore voces.) More suo habitū futurę orōnis ostēdit. ¶ Larga quidē semp Drāce tibi copia fandi, Tum cum bella man⁹ poscunt.) Sunt multa sua vi optima, quæ qm̄ per se non possunt vituperari, ab accidentibus

[Talibus exarsit dictis violentia Turni, POE.
Dat gemitum, rumpitq; has imo pectore voces.

Larga quidẽ semper Drãce tibi copia fandi, TVR.
Tunc cum bella manus poscunt:patribusq; vocatis
Primus ades:sed non replenda est curia verbis,
Quæ tuto tibi magna volant:dum distinet hostem
Agger murorum,nec inundant sanguine fossæ.
Proinde tona,eloquio solitum tibi,meq; timoris
Argue tu Drance,tot quando stragis aceruos
Teucrorum tua dextra dedit:passimq; trophæis
Insignis agros:possit quid viuida virtus,
Experiare licet:nec longe scilicet hostes
Quærendi nobis,circunstant vndiq; muros.
Imus in aduersos?quid cessas?an tibi Mauors
Ventosa in lingua?pedibusq; fugacibus istis
Semper erit?
Pulsus ego?aut quisquã merito fœdissime pulsum
Arguet,Iliaco tumidum qui crescere Tybrim
Sanguine,& Euandri totam cum stirpe videbit
Procubuisse domum,atq; exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias,& Pandarus ingens,
Et quos mille die victor sub Tartara misi
Inclusus muris,hostiliq; aggere septus.
Nulla salus bello(capiti cane talia demens
Dardanio,rebusq; tuis)proinde omnia magno
Nec cessa turbare metu,atq; extollere vires
Gentis bis victæ,contra premere arma Latini.
Nũc & Myrmidonũ proceres Phrygia arma tremiscũt,
Nunc & Tydides,& Larisseus Achilles:
Amnis & Adriacas retro fugit aufidus vndas.
Vel cum se pauidum contra mea iurgia fingit
Artificis scelus,& formidine crimen acerbat.
Nunquã animam talem dextra hac(absiste moueri)
Amittes,habitet tecum,& sit pectore in isto.

cidentibus vituperant:vt hoc loco.quoniam eloquentia per se est optima,eã culpat ex tempore, dicens, Tunc incumbis eloquentiæ cum manus bella deposcunt.⸿Patribusq; vocatis Primus ades.)Bella penit⁹ ignorans atq; formidans,primus es inter lenes ad dãda cõsilia.⸿Magna volãt.) Home. ἔπεα πτερόεντα προσηύδα.⸿Distinet.)Arcet,repellit:& propriẽ extra tenet.nã dis separantis est.vnde est diduco & distraho dicimus.⸿Meq; timoris argue tu Drance:vt, Cantando tu illum?Arguo autem genitiuum regit:vt,arguo te cædis,insidiarum:& est de Græco.nam ita dicit,κατηγορῶ σε φόνου, ἐλέγχω καὶ φόνου ἀπολωλότος.⸿Qñ.)Siquidem.Et per irrisionẽ in illum confert laudes.⸿Insignis campos.)Nobilitas,clarificas.nam verbum est insignio, sed dicit exauthorari eius debere sententiam, quod de bello cogitat virtutis ignar⁹.⸿Istis) δεικτικῶς.⸿Pulsus ego?) Quia ille dixerat, Pone aĩos & pulsus abi.& agit coniectura.nã hoc vult intelligi nõ posse dici, merito pulsum eũ qui insequẽdo bella deseruit.aperte aũt hoc dicit.potest merito credi,quod pulsus sit is cuius tot extant trophæa.⸿Cũ stirpe.)Occiso.n.Pallante,interijt eius cuncta posteritas.⸿Bitias.) subaudis ingens consequentibus.⸿Mille.) Finitus numerus pro infinito.⸿Aggere sęptus.)Vt, Vestris, o ciues vndique sęptus Aggeribus.⸿Nulla salus bello(capiti cane talia demẽs Dardanio.)Quoties argumentum non possumus soluere,aut cõtraria abiectione,aut risu,aut maledicto: vt hoc loco,aduersario respondemus.⸿Cane.)Pro diuina.⸿Proinde.)Itaque: Et est ordo,Nulla salus bello,proinde omnia magno ne cessa turbare metu.cætera per parenthesim dicta sunt.⸿Atque extollere vires Gẽtis bis victæ:contra premere arma Latini.)Hęc est virtus eloquẽtiæ.Arma autem inuidiose dixit.nam debuit mea dicere.⸿Myrmidonum proceres.)Gręcorum principes.Dicit autem Patroclũ & Achillem.nam licet ipsi aliunde fuerint:tamen Myrmidonibus imperauerunt.hæc autem ponit inter impossibilia,& vtitur græco prouerbio, ἄνω ποταμῶν ῥέουσι πηγαί.Sic Horatius,Et ante Padus matutina lauerit cacumina.Et sic est modo dictũ: vt in quarto,Nunc Lyciæ sortes,nunc & Ioue missus ab ipso.⸿Retro fugit Aufidus vndas.)Apulię fluuius cadens in Adriaticum pelagus.⸿Vel cum se pauidum contra mea iurgia fingit.) Contra illud quod ait,Det libertatem fandi,flatusq; remittat. non hoc dicit,Timorem suum naturalem inuidiose in meam causam retorquet,vt meę pręsentię,non illius naturę, quod timet esse videatur.hoc est enim quod planius iterat,dicens,Et formidine crimen acerbat.⸿Artificis scelus.)Nam sceleratorum est simulare formidinem.⸿Habitet tecum,& sit pectore in isto.)Pessima & vilis anima habitet in membris congruis.nam talem vilem & pessimã accipimus,quam nefas est perire ea dextra quę viros fortes tantum consueuit occidere.

DONATVS.

❡Talibus exarsit dictis,Dat gemi.rump.q;.has imo.pecto.vo.) Ardens ante magis exarsit in Drancem talibus dictis maledicis scilicet & iniuriosis:quod ægre portabat,euomuit.Rupit,inquit, vocem,& imo pectore gemitũ dedit.Gemitus inde veniebat, qa vim Drancę ferre non poterat præsentibus tantis, & rege. quod tamen locus & tempus admisit,& pręsentia tanti conuentus in vocem rupit, quandiu patiens oppresserat dolor.⸿Larga quidem semper.⸿Pręposteraest, inquit,Drance eloquentia tua.nam cum necessitas viros in arma compellit,tu concurris ad verba,& te delectat rhetorum mos,quia murorum munimẽto securus es.nõ sic docuit ars militaris, vt sermone vincat, nec verbis debemus vti pro iaculis. Interea dum patres aliquid tractare desiderant, primus aduentas, & tunc lingua placere contendis, cum tẽpus non loquaces sed armatos exposcit.⸿Sed non replenda est cur.ver.)Docebo te,inqt, sua temporib⁹ dare. Pacem quęrit loquacitas tua,quam putas esse,cum non sit.Fallit te conuentus iste maiorum,fallũt te murorum sępta, quę a nobis paululum separant hostes,nõne vides per fossas sanguinem fundi?⸿Proĩde tona elo.)Tona,inuidiose posuit,quasi cœleste regnum portaret in lingua:vt non iam loqui, sed tonare videretur solitus,tibi talis semp fuisti.nihil tibi nisi loqcitas subest. Loquere anteq̃ totum tibi adimat clangor tubarum,fortium virorum strepitus,& fragor armorũ.⸿Meque timoris Argue.)Accusa,inquit,timorem meum.sed tu solum Drance gloria mea es, qa non nosti pugnantes. Triumphos tuos & strages ĩ hostem tuis manibus factas elatus enumera.ostende agros,quos tua virt⁹ trophęis effec ĩ ingẽtes. Hęc oĩa insultanter prosecut⁹ est,quasi diceret,si nihil egi pugnando.quis tanta strages Troianis inuexit? an tu qui nunquam pugnę vidisti certamẽ?⸿Possit quid vi.vir.ex.li.)Hoc ideo,quia Drances obiecerat fugę fidens. Aude atque aduersum fidens fer pectus in hostem, etiam tu siqua tibi vis,si patrij quid Martis habes,illum aspice contra, qui vocat.Et Latinus in oratione sua dixerat.Nõ tẽpore tali cogere conciliũ cũ muros assidet hostis.Ad omnia iste varia ordinatione respondit. Potest,inquit,cõprobari facilius,quis tanta virtute cõfidat. haud procul est hostis,& muros obseruat. Hoc ita dixit,quasi obsidiũ fretus sua virtute contemneret,quod apud illos graue videbatur.⸿Imus in aduersos?)Vsus est verbo Drances,qui dixerat, Atque aduersum fidẽs fer pectus in hostẽ.ego,inquit,ibo in hostẽ aduersus secundũ voluntatem tuam:sed tu quoque veni mecum vt videas ac probes,qualis sim,quid cessas?⸿An tibi Mauors Ventosa in lingua?)Quid est,quod ad campum non audes exire,& potes?quia bellatoris officium comples,si loqueris,aut fugias. ecce obijcit ei,quia ipse magis fugax est,nec aliquando concertat.Drãces quippe dixerat de Turno,quod fugę fiduciam gereret.⸿Plus ego.)Supra enim dictum est,pone animos,& pulsus abi:huic obiecto ita respon.⸿Haud quisquam merito fidissimos pul.)Magna pompa verborũ propria extulit gesta:sed veris falsa permiscuit.nam Tybrim humano sanguine cumulatum dixit.quod cõtra naturam est rerum,& nõ potuit esse possibile. dehinc asseruit omnem se Euandri penitus erasisse progeniem:cum non plures occidisset,qui solum peremerat Pallante:licet in vno spes omnis Euandri generis fuisset constituta.de Arcadibus autem quantos occiderat,vt tantum sibi crederet arrogandum? Quis,inquit, dicit me turpiter pulsum?cum ponere ante oculos cœperit Tyberim maxima fluentem celeritate & pręcipiti,superbũ verticibus inundasse,atq; auctũ esse Troianorum sanguine:quos hac dextera effudi, atq; mactaui:domum quoque Euandri & omnem spem posteritatis eius extinctam virtute mea,atq; exercitum iuuentutis Arcadię in trophęa infinita conuersum:vltra modum extulit laudẽ suam.Hoc autem suadet respondendi necessitas, in vno solo non

est

est, qui Euandri posteritatē subuerterat. Vnicus quippe fuerat Pallas, & Euander iam senex, pater nouae sobolis esse non poterat. ¶ Haud ita me experti Bitias.) Istorū necis vera relatio est. Hos autem ideo dixit ingentes, ne abiectos & humiles superasse videretur. Ingens, bis accipiendum est. vt sit Bitias ingens, & Pandarus ingens. ¶ Et, quos mille die.) Hoc partem habet veri, partem aliam falsi. nam vere multos occidisse dictum est. non tamen mille. ¶ Inclusus muris hostiliq; aggere saeptus.) Et vici, inquit, istos, & sub Tartarum misi: hoc est Bitiam Pandarum & mille alios, quos se asseruit vna die occidisse. Interea his addidit, quod egregiū factū laudis cumulo posset augere, inclusus muris, hostiliq; aggere. ac perfeci, inquit, haec septus hostili aggere & muris inimicis iclusus: potest videri, ideo illa dixisse, vt ex his ostenderet quae fecisset liber in cāpo, qui multifariam clausus expedire se potuit, & victor exire. ¶ Nulla salus bello.) Verba repetit Drance. ¶ Capiti cane tandem. Dar.) Proinde, quia haec canis, cessa turbare terroribus omnia & laudare eos, qui non vinci consueuerunt: Bis victos, dixit, vt ostenderet in illis nullā esse virtutē. qui enim semel vincitur, potest euentum aduersum imputare fortunae. qui vero non tantum primo congressu, verum etiam secundo superatur, ipsum se fateť suis partibus, & commodis defuisse. ¶ Contra premere arma Latini.) Extollis imbelles: & deprimis bellatores, illos ire in ferrum dicis, & Latinos commemoras certamina formidare, quibus acre bellorum studium est, & amor sine trepidatione pugnandi. Laudis loco Latini dixit: propterea quia alio loco positum est. belloq; frementē Italiam regere. ¶ Nunc & Myrmi. pro. Nunc & Tyti.) Dic nunc tu, qui contraria firmare contendis, videre arma Latinos, & tremere metu Phrygum, duci Myrmidonum nomē. Hūc & Tytides & nunc Diomedes in Italia contremit, quos superauit in Troia, & Larissęi Achillis. Et si Achilles superesset, etiam hunc diceres timuisse, & qui haec falsis roborare contendis: hic Aufidū fluuium immensum & magnum retro posse refluere, & quod in vndas Adriatici maris formidet exire. Ecce hic subtiliter tangit, qđ legati ad Diomedem missi nullum viderint, & falsa professi fuissent. ¶ Vel cum se pauidum.) Certe ait quale illud scelerati commentum est, timorem fingere, accusationes duras exercere. ¶ Nūquam animam talem.) Esto securus Drance, parcam tibi licet merearis interfici, nunquam enim dextra mea imbelles occidit, sit magis tecum anima tua, habitetq; in tuo pectore. melius enim de te supplicium dabitur votis meis, si diutius viuas, & poenas iugiter liuoris expendas.

ASCENSIVS.

¶ Talibus, &c.) Subinfert respōsum Turni multū in Drancē commoti, qui tamen prudenter & callide respondet. nā cū inficias ire nequiret oīa dicta Drancis, personā vituperat, docetq; importunam eius facundiā, nec vsq;quaq; veram: nā se fugisse pernegat. ostēditq; paratum in hostes prodire, multamq; stragem edidisse. nec per se stare quo minus sit pax, cum non illator, sed defensor sit iniurię: deinde confutatio Drance ad Latinum placide respondet, vt in sequentibus videbimus. Donati autem verba sunt. ¶ Violentia Turni, Ante ardens magis exarsit.) Ostendit aūt Drancē vti praepostera eloquentia cum eo tempore manibus & nō verbis sit vtendū. ¶ Iliaco tumidū Tybrim sangui.) Magna pompa infert sua facta. Hęc ille. ¶ Ordo est. Violentia Turni exarsit. i. excanduit talibus dictis. s. ipsius Drancis: dat gemitū. i. ingemuit & rūpit, aut rupit: sed rūpit verius, vt prius exarsisse etiā rumpere intelligať: vnde dixit, dat, non dedit, gemitum: rūpit ergo. i. violenter exprimit: pectore imo. i. alto stomacho, & ex intima intentione, & summa indignatione has voces. O Drance, seu Drances: larga. i. abundans & torrens: copia fandi fuit, sup. semper tibi. i. tūc cū bella poscunt manus. i. operationes nō verba & patribus vocatis: ades primus. s. in consultando: sed curia non est replenda verbis quę verba volant. i. effutiuntur tibi, tuto. i. extra periculum posito: magna . i. ampullata & inflata: dum. i. interea dum agger mororum distinet. i. diuisum & seorsum a te tenet hostem: nec fossę inundant. i. adhuc sanguine. s. in oppugnatione interemptoꝝ. Proinde. i. ideo: tona, id est alte sona eloquio solitum, id est ꝙ res est solita tibi: aut tona solitum, id est rem solitam tibi. s. verbosam sine re: & o Drance tu. s. qui meticulosissimus es, nec vnquā quicquā pulchri gessisti: argue me. s. qui semper audentissimus habitus sum timoris. i. meticulositatis. q. d. id iniuste & inepte facis. Nā, dic mihi, quando tua dextera dedit tot aceruos stragis. i. stratoꝝ hostiū, & qn dedit, supple tot agros insignis. i. insignitos passim tropheis. s. a te in fugam versoꝝ, aut spoliatoꝝ, ac, sup. mea dextra. q. d. id non poteris dicere. Et si dicas tibi nō fuisse facultatē cum hoste dimicādi vt mihi licet. i. licitum est tibi, vt, sup. experiare: qd virtus. s. tua viuida: possit. s. nec hostes quęrendi sunt nobis longe: quia circūstant vndique muros. s. ciuitatis nostrę: Imus in aduersos: & cum illū videret imparatum, inquit: quid cessas. i. differs exire in hostē: an Mauors. i. Mars: hoc est animositas bellica, erit tibi semper in lingua ventosa. i. vaniloqua: & istis. s. tuis pedibus fugacibus. i. assidue fugere solitis. Pulsus ego. i. dicis ne ꝙ ego pulsus sum: aut o foedissime. i. nugator arguet quisq; merito. i. ꝓ merito & iniuste pulsum . i. in fugā versum: cum. i. quando: videbit Tybrim tumidū. i. inflatum & crassum: crescere sanguine Iliaco. i. Troiano: & cū videbit totam domū Euandri procubuisse cū stirpe. i. propagine: quia vnicum filium interemerat: aut cū videbit Arcadas exhaustos. i. effetos & euacuatos, ita vt nihil amplius possint armis Bitias & Pandarus ingens. i. Troiani illi duo maximi, qui aperientes portas castrorū, stabant turribus, & a Turno interempti sunt, vt in nono visum: & mille, sup. viri, quos ego victor iclusus muris, & saeptus . i. circūdat° aggere hostili misi sub Tartara. i. ad inferos, die. s. vno . i. spatio vnius diei experti sunt me haud. i. non ita. i. talem vt pulsum dicas. Et ꝙ, sup. dicis. Nulla salus bello, non eo inficias, sed tu demens. i. qui quid iustū sit non consideras: quia bellū non est imputandum defensori: sed ꝓuocatori, qualis est Aeneas, qui pactā mihi e gremio auferre contēdit: & ideo cane. i. prędica talia: capiti Dardanio. i. Aenee: & rebus tuis, quibus. s. nulla salus est per bellum: quia eas ꝓtegere non audeas: proinde. i. & ideo, qa sine rōne loqueris: ne. i. nō cessa turbare oia magno metu, atq; extollere vires gētis bis victae. s. sub Laomedōte, & sub Priamo: & ꝑmere. i. deprimere & vilipēdere contra. i. ecōtrario, arma Latini. Proceres. i. primi ductores: Myrmidonū. i. illoꝝ populoꝝ Thessaliae: hoc est Achilles & Patroclus tremiscunt nunc. s. ſm iudicium tuū, arma Phrygia, quae tamen superauerunt Tytides. i. Diomedes Tydei filius, & Achilles Larissęus. i. Thessalus, ex Larissa Thessaliae oppido, tremiscunt: nunc Phrygia agmina. i. non vereris dicere victos victoribus esse terrori, & si tibi qui vires Troianas nimiū extollis credere velimus persuaderes: quia Aufidus amnis, fluui° ille Apulię rapidissimus omnia aufindens & secū trahens: retro fugit, supple vndas Adriacas, id fugit retrorsum prae timore linquens mare Adriaticum: vel, id est etiam: cum scelus artificis, id est ipse scelestus artifex fingit se pauidum contra mea iurgia. i. fingit se nō audere verum dicere, & acerbat crimē formidine, id est innuit crimen meum multo maius esse si auderet: qui enim cum timore loquuntur, creduntur de re minus loqui, quam sit. O Drance absiste moueri, id est conturbari: tu nunquam amittes talem, idest tam vilem & meticulosam animam, dextra hac, id est mea qua tā egregia gessi: quasi dicat, indignus es, qui tam nobili dextra occidaris: & ergo habitet anima tua tecum tāquam indigno ergastulo: & sit in isto, scilicet tuo tam vili pectore.

SERVIVS.

¶ Consulta reuertor.) Consultor est qui cōsulit: cōsultus qui consulitur: cōsultum vero res ipsa de qua quis cōsulitur ¶ Si nullam nostris vltra spem ponis in armis. ¶ Insinuatione vtiť, id est callido & subtili aditu ad persuadendum. vult enī dicere melius esse interire, quā pacem rogare, quod quia aperte non audet dicere, latenter paulatim ad hoc serpit. Nanq; inter principium & insinuationem hoc interest, quod principium est aperta rei enunciatio. Insinuatio autem, vt diximus, est callida & subtilis oratio. ¶ In armis.) Aut meorū, aut Latinorum omnium generaliter. ¶ Si tam deserti sum°.) Propter Diomedem qui solus negauit auxilia. ¶ Neque habet fortuna regressum.) Omnia q̄ sibi possunt obiici ponit, sed cum solutionibus suis: nam & fortuna non est immutabilis: & qui semel pellitur, iterum in praelium potest reuerti: & ab auxiliis, nō sunt penitus destituti

Nunc ad te, & tua magne pater consulta reuertor,
Si nullam nostris vltra spem ponis in armis,
Si tam deserti sumus, & semel agmine verso,
Funditus occidimus, nec habet fortuna regressum:
Oremus pacem, & dextras tendamus inermes.
Quanquā o', si solitae quicquam virtutis adesset,
Ille mihi ante alios, fortunatusq; laborum,
Egregiusq; animi, qui ne quid tale videret,
Procubuit moriens, & humum semel ore momordit:
Sin & opes nobis, & adhuc intacta iuuentus,
Auxilioq; vrbes Italae, populiq; supersunt:

Sin & Troianis cum multo gloria venit
Sanguine, sunt illis sua funera, parq; per omneis
Tempestas: cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies, variusq; labor mutabilis æui
Rettulit in melius: multos alterna reuisens
Lusit, & in solido rursus fortuna locauit.
Non erit auxilio nobis Ætolus & Arpi:
At Messapus erit, felixq; Tolumnius, & quos
Tot populi misere duces: nec parua sequetur
Gloria delectos Latio, & Laurentibus agris.
Est & Volscorum egregia de gente Camilla,
Agmen agens equitum, & florenteis ære cateruas.
Quod si me solum Teucri in certamina poscunt,
Idq; placet, tantumq; bonis communibus obsto:
Non adeo has exosa manus victoria fugit,
Vt tanta quicquam pro spe tentare recusem.
Ibo animis contra, vel magnum præstet Achillem,
Factaq; Vulcani manibus paria induat arma
Ille licet, vobis animam hanc, soceroq; Latino
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
Deuoueo: solum Aeneas vocat? & vocet, & oro.
Nec Drances potius, siue est hæc ira deorum,
Morte luat: siue est virtus & gloria, tollat

tuti, & in eorum exercitu est adhuc plurimum spei. Est aūt syllogismus. ┌ Quanquam o, si solitę quicquam virtutis adesset.) Non se inertiæ arguit: sed queritur de virtute omissa per negligentiam. O autē, dolentis est exclamatio, & intelligimus immoderatam esse illic eius orationem. nam exarsit dolore, quia aperte non potuit dicere morientium potius esse, quàm hostes rogandos: quod tamen dixit conferens se ad alias personas, & laudans eos quibus contigit perire ne ista consp:cerēt. ┌ Ante alios.) Melior oibus præferendis. ┌ Fortunatusq; laborū.) Sicut, Læta laborum: & est grecum, ἐυτυχῆσ τῶν πόνων. ┌ Tale videret.) Vel hostes rogare: vel, quod latenter insinuat, tradi alteri sibi ante desponsatā. ┌ Semel ore momordit.) Cito, cōfestim, id est qui tota mortis celeritate consumptus est. Vulnerati autem solent vel terrā vel arma mordere, ne dolorē eum indicent gemitus. Lucanus de Pompeio, Timuit ne quas effundere voces Vellet, & æternam fletu corrumpere famam. ┌ Vrbes Italæ.) Quia Diomedes peregrinus fuerat, nam hoc dicit, Habemus robur Italum, non Græcum militem, inertem & dissolutū. ┌ Supersunt.) Superabundant, adsint vltra quam bella deposcunt. ┌ Sin & Troianis cū multo gloria venit Sanguine.) Mire agit post confirmatas partes suas, Troianorum vires imminuens. Quid enim proderat dixisse quod superessent Latinis auxilia, si etiam Troianorum integræ vires esse pbarentur? ┌ Cum multo gloria venit Sanguine.) Ac si diceret, Non est iudicanda victoria, quæ per immensa detrimenta cōtingit: & hoc est vnde laudat Sallustius duces qui victoriam incruentato exercitu reportauerūt. ┌ Sunt illis sua funera.) Id est Troianis. Legitur & illi: & aut Aeneæ intelligimus, aut aduerbium loci est pro illic: vt in secundo, Patet isti ianua leto, pro istic. ┌ Parq; per omneis tempestas.) Sic alibi, Quanta per Idęos Sæuis emissa Mycenis tēpestas ierit cāpos: nā bello crebro comparat tēpestatem. ┌ Indecores.) Decor decoris facit, sicut author authoris: decus decoris sicut pectus pectoris, similiter facit & in compositione, indecor indecoris, indecus indecoris. Ergo in neutro, co, breuis est, in masculino producitur. Vnde apparet Systolē fecisse Virgilium: nam indecores nominatiuus pluralis est a masculino, ab eo quod est indecor, nam non potest hic indecus dici: neutrum enim in us terminatum, masculinum ex se nō facit. Aut certe dicamus indecores, declinationem esse, cuius nominatiuus singularis non inuenitur. ┌ In limine primo.) Quasi in ipso initio & aditu infelicitatis, & ad illud respexit quod supra dixerat, Et semel agmine verso Funditus occidimus. ┌ Multa dies.) Illi rei vehementer incumbit, quia dixerat, Neq; habet fortuna regressum: dicens fortunam tam labores quam felicitatem pro temporum qualitate mutare. ┌ Dies.) Tempus. ┌ Lusit.) Decepit: vt, Quid natum toties crudelis tu quoq; falsis Ludis imaginibus: ┌ Et in solido rursus fortuna locauit.) Subaudis multos: & est sensus, In solidum reuocauit oppressos, & paulo ante derelictos: lusit vero, & decepit felices. ┌ Nō erit auxilio nobis Ætolus, & Arpi.) Redit ad rem: quia occurrebat, sed negātur auxilia. Ætolum aūt dicendo, eius vires ex Grecæ gentis commemoratione debilitat. ┌ At Messapus erit, felixq; Tolumnius.) Bene duo iunxit quæ quęruntur in bello, fortitudinem, & felicitatem. Nam de Messapo iam legimus, Quem neq; fas igni cuiquam, nec sternere ferro. Vtrūque autem contra Diomedem dixit, quem dicendo Græcum, inertem significauit. Infelicitatem autem eius supradicta legatorum verba testantur. ┌ Nec parua sequetur gloria.) Liptotes figura. minus enim dixit quam voluit. nam hoc significauit, Latina pubes celerrime victoriam adipiscitur: quā Greci vix post decennium sunt adepti. ┌ Est Volscorum egregia de gente Camilla.) Vt in. vij. segregat

eam

eam a virorum multitudine, & quoniam a sexu non potest laudat ex gente. ┌ Quod si me solum Teucri in certamina poscunt.) Quia audiuit, Illū aspice contra Qui vocat, etiam vtitur ductu, nam oblique pmittit se singulari certamine dimicare velle, cum nolit. Similiter etiam in duodecimo ait, dicēs irrisorie, Sedeāt spectentq; Latini. ┌ Tantumq; bonis cōmunibus obsto.) Et intantum obsum commodis publicis, vt nisi solus dimicauero, concidat vniuersa respublica. ┌ Non adeo.) Non multū, nam veteciū de dicit assuetam manib⁹ suis esse victoriam. ┌ Tanta pro spe.) Vt solus dicatur seruasse rēpublicam. ┌ Ibo animis contra.) Ac si diceret, Desint corporis vires.) Vel magnū p̄stet Achillē.) Et p̄sto illū. i. melior illo sum: & p̄sto illi dicimus. Cicero in Cęsarianis, Tanto illę supiores gloria vicerat, quāto tu oībus præstitisti. ┌ Vulcani manibus paria induat arma.) Bene addidit Paria nam etiā Aeneas habuit arma Vulcania, licet possum⁹ dicere quōd hoc Turnus ignoret: non tamen hoc valde idoneum cōprobatur. ┌ Vobis animam hanc, soceroq; Latino.) Bene sibi & fauorē conciliat, populi & a soceri nominis prgiudicio Latini implicat volūtatem. ┌ Illis veterum virtute secundus.) Dicimus & secundus illi, & secundus ab illo. ┌ Nec Drances potius siue est hęc ira deorū, Morte luat: siue est virtus & gloria tollat.) Sensus obscure qdem dictus, sed facilis & qui de vsu nunquam recedit. Nam ita irati de inimico dicere consueuimus, Abeat, nec bonis meis nec malis rebus intersit: nolo sit aut meæ particeps gloriæ, aut mihi inuidiā ex infelicitatis communione commoueat. Sicut nunc de Drāce dicit, Siue est hæc ira deorum, morte luat, id est, Si pereundum est iracundia deorum, nolo inuidiam sustinere, si Drances forte pariter moriatur. Si vero me virtus & gloria comitabūtur, nolo ignauus felicitatis alienę sit particeps: si dum meis pugnat auspicijs, forte superaret.

DONATVS.

¶ Nunc ad te, & tua ma. pa.) Ex oratione turbulenta, quā pro ratione personę protulit, ad mitē atq; humilē repente cōuersus est: vel quia cū rege instituerat loqui, vel cū eo, quem socerū sibi esse cupiebat. Plus tamen ostendit, se socero deferre, quàm regi, dicendo, Magne pater, alioqui diceret magne rex. In ipsa tamen tranquillitate sermonis est quædam consiliorū talium atq; dispositionū occulta vituperatio, nunc ad te ait magne pater redeo, & ad consulta tua: patrē videtur extitisse, quasi honorificentię loco, vtpote qui loquebatur vt gener, vt ostēderet, quod diximus, plus se socero deferre, quàm regi. Sed alia loquētis intentio est. summa enim dispositionum Latini displicebat Turno: deniq; post appellationē patris secuta propositio est: qua ostendit se de illius consilijs tractaturum: vt ostenderet improuidū patrē: ergo appellatione magni patris irrisionem induxit obliquā, quasi diceret, qualis pater es, qui non recte consulis filię tuę? qualis pater, cui suasum est facile, vt amissa affinitate ciuis, nudo, peregrino, naufrago filiam tuā dare festines? ┌ Si nullam nostris.) Quatuor posuit cum varietate mirifica quæ tamen Latini & cęterorum desperationem destruere potuissent. Si, inquit, armis nostris spes nulla est. Si omnia nos secunda deficiunt, & sic concidimus, vt surgendi facultas vlterius non sit, & fortuna nostra sic abijt, vt remeare non possit, aut nolit. ┌ Oremus pacem.) Oremus indignū & depositis armis tendamus vacuas manus. Hæc nō sic pſequitur, vt fiant: sed vt ostendat concilij illius quasi iners fuisse factū. Disputat quippe repetito certamine superari posse contraria: non sic, inquit, pugnatū est, vt defectio grauis videatur extitisse: nec sic concidit dimicatiōis cōuentus, vt exhibeat vrgente desperatione succumbi: potest iterū, vnde abijt, felix redire fortuna, orandam videlicet pacem, & iner-

mes

mes dexteras esse tenendas, Ironicos positum, quasi reuera oranda esset pax, & adijcienda his generibus virtus: & quę in hostis iugulum armai ę tendi debuerant, inertes ad eorum genua dexteræ verterentur. ❡ Quanq̃ o si solitæ.) Multi totũ iungunt, & quod generaliter optaunt, & quod cœpit signare per species: quod fieri dictionis natura non patitur. Proinde separatum est, quod ait, quanq̃ o solitæ quicq̃ virtutis adesset. Hoc enim optantis est illud vero, quod secutum est, hoc fuit, quod optabatur. Ille mihi: ante alios. ille, inquit, vel maxime: cui profuit, quod fortiter cecidit, ne tale dedecus cerneret, qui fuerat felix magni animi, & in laboribus patiens. Laudat fortunam viri fortis, & non dicit nomen, omnes tamen Mezentium sentiunt, qui cum sua felicitate procubuit, nec ad illa concilij ludibria reseruatus est, vt sumeret pręmia, qui non vicerat, & qui vinci potuerat, rogaretur. Qui nequid tale videret procubuit moriens, Sic positum est, quasi nõ victus cecidisset, sed voluntate sua. Hoc ideo, vt victoris minueret gloria, & pręuenisse talium consiliorum turpitudinem crederetur, qui necessitate potiusq̃ voluntate conciderat. ❡ Sint & opes nobis.) Affuit partibus suis, & ea quibus grauabatur extenuationis artibus releuauit, inducta. s. comparatione. Nos, inquit, si priores opęs perdidimus, habemus alias, primum intactam iuuentutem: iuuentutus intacta est, quæ dum interfuit bellis perindeq̃ robore integro & ab omni certaminum fatigatione discreta monstratur, sunt & auxilia multarũ vrbium multorumq̃ populorum, totum falsum asserebat, cæterum si verum esset, ostenderet expresse vrbium nomina, & vocabula gentium, vel hominum demonstraret. Hæc fuerunt pro partibus Turni, dicit iam alterius partis incommoda grauia satis & perniciosa, vt parem ostendat vtriusq̃ partis extitisse fortunam, si constat, inquit, etiam Troianis non sine infinitorum cæde, gloriã prouenisse ac perdidisse infinitam iuuentutem, quam illorum putamus extitisse victoriam? Vicit ille, qui ex congressione belli sine clade discessit. At isti & amiserunt suos, & pari certaminum tempestate subuersi sunt, quæ cum ita sint, cur in ipsis initijs deficimus? & ante sonitum tubæ grauiter contremiscimus? Et ante solitus est, vtcunque releuare malorum apertorum inuidiam, & vera falsis obruere, nam non æqua vtriusque partis calamitas fuit, nam in ipsis vis grauior magis & non initium fuerat belli, quando iam constabat sæpe & male pugnatum: tremorem autem non repentinum fore ex tubarum clangoribus, sed vsitatum & ex aduersis malis atiquum. Interea quia potuit in mendacio conuinci, addidit etiã ista consentiens subtiliter veris. ❡ Multa dies variusq̃ labor.) Certe, inquit, si aduerso euentu pugnauimus, detrimenta superioris temporis futuris possumus successibus reparare: Ludit enim homines fortuna, & superiores deijcit aliquando, & erigit aliquando deiectos. Multa dies hæc præstat, & indefessa laboris instantia: venient meliora posterius, & nostra commoda prouentu meliore firmabunt, respondet & illi parti, qua Diomedes dictus est auxilia denegasse. ❡ Non erit auxilio nobis.) Inde, inquit, consilio & mente defecistis, quia Diomedis societas vobis prodesse noluit. ❡ At Messapus erit.) Qui vere fuerant, hos proprijs nominibus designauit: quos falso asserebat, generaliter tetigit, quos velut tot populi duces miserant: non, inquit, parua sequetur gloria, quos habemus ex ciuibus lectos latio & Laurentibus agris. Laudis loco est positum, vt natura fortes intelligantur, quos Italia generat: quorum præcipui, qui meruerant deligi, hæc falsa asserebat, sed his adiunxit veritatem, vt totum videretur esse credibile. ❡ Est & Volscorum.) Ecce positum est nomen quia plenæ laude præferre non potuit, applicat, & per quæ posset iure meritoq̃ laudari. Volscorum, inquit, de gente est, quasi apud Volscos non tantum viri verumetiam fœminæ fortes esse videantus. Egregia de gente. In magno quippe populorum numero sunt nonnulli, qui cæteros nobilitate præueniant. Agmen agens equitum, crescit laudis augmentum, meruisse enim exercitum ducere, quantæ est felicitatis? & florentes ęre cateruas, ne ignobilibus applicata videretur, nec eorum quantitas definitur, vt æstimatio incerti numeri fidem veritatis excedens ducis meritum cumularet, plena Volscorum prædicatio. Multi, inquit, fuerunt instructi equis, & fortes, atque armis splendidos ac refulgentes, qualis illa gens fuit, quam fortes viri? quando fœminæ ipsorum & ire ad bellum non dubitant, & præficiuntur armatis. ❡ Quod si me solum Teucri.) Consensus iste non ex voluntate Turni, sed ex necessitate veniebat, nam verba eius sic ꝓlata sunt, vt volentem potius demonstrarẽt. si, inquit, solus petor, qui cum Ænea congrediar, & hoc putatis conducere commodis vestris, vt ex vnius fortuna pẽdeat vtilitas vestra, & ego impedio, quod prodesse omnibus potest, cupiens vobis pro voluntate vestra esse consultum, conditionem propositam non recuso, ne autẽ de se diffidere videretur, ait. Non adeo me deseruit fortuna prosperior, vt recusem, quod mihi afferre possit decus & gloriam. ❡ Ibo animis contra.) Ibo magis obuius, nec expectabo dum veniat, ostendam cunctis totum posse, qui plenis animis peragenda susceperit. ❡ Vel magnum præstet Achillem.) Licet ille Achillem virtute præueniat: licet ille Vulcani donis armetur, ibo contra prouocaturus potius segnẽ, q̃ expectaturus hostis arbitriũ. Paria arma, inqt, quia & ipse habuit aliqua, quæ Vulcanus fecerat. ❡ Vobis animam hanc.) Qualitas ista verborum miserationem potius significabat, q̃ pugnaturi audaciam. Ego, inquit, vobis & socero deuoui animam meam, licet comparatione virtutis secundus veteribus non similem nec se veteribus æqualem fecit, quasi cum arrogantia diceret se esse meliorem. ❡ Solum Æneas vocat.) Verba repetit Drance, quia supra dixit, illum aspice contra qui vocat: respondit ipse. ❡ Et Vocet oro.) Opto, inquit, & rogo vt Æneas me vocet solum. vtraq̃ enim conditio pro me est. Si vicero, erit glorię meæ, sin alius certaminis exitus fuerit, sequetur memoriam meam ingens fama, q cessantibus vobis solus certare cõtendit. ❡ Nec Drances potius.) Vnum tantum non dicat Drances, quia ipsius causa aut occubui, aut vici, neue ex aduersis meis gaudeat, aut ex prosperis aliquam sibi vendicet partem. s. ne dicat, ego hunc in periculũ misi, aut impulsu meo factum est vt certaret & vinceret.

ASCENSIVS.

❡ Nunc ad te,) Postquam acerbe respondit dictis Drancis reuertitur ad dicta Latini, ad quę placide respondet, non tamen, si Donato credimus sine Ironia quadam: vnde Donati verba sunt, Nunc ad te. Ex turbulenta oratione ad mitem redit. Magne pater. occulta Ironia est, quasi dicat quomodo magne pater qui non recte consulis filiæ tuæ? Ille mihi ante. Multi de Mezentio intelligunt. Procubuit moriens, quasi intelligat non victum: sed sua voluntate cecidisse. Deuoui qualitas ista verborum miserationem potiusq̃ pugnaturi audaciam demonstrat. Hæc ille. ❡ Ordo est. O magne pater. s. Latine, ego reuertor. i. venio (nam nondum fuit) ad te, & ad tua consulta. i. concilia aut res de quibus consultum est. Si nullam spem ponis vltra. i. post hac in nostris armis & si nos sumus tam deserti derelicti ab auxilio deorum & hominum proprięq̃ virtute destituti, & si nos occidimus. i. occubuimus: funditus. i. penitus ad fundum vsq̃, aut fundotenus agmine. i. exercitu nostro verso. s. in fugam semel: neq̃. i. & non & si fortuna non habet regressum. i. reditum cum fauore ad eum, vnde discesserit, oremus pacem. s. ab hoste nostro, & tendamus. i. protendamus ei dextras inermes. i. imbelles aut victas aut dedititias quáquam o, id est vtinã (voluit multa dicere vtpote vtinam sit mihi iterum cum hoste congrediendi potestas, sic in quinto. quanquam o superent quibus hoc Neptune dedisti) Si quicquam virtutis solitæ adesset, sup. nobis: ille, sup. censeretur, id est haberetur mihi. i. a me ante alios, scilicet præstans, & fortunatus laborum. s. executione: aut laborum pro laboribus: & egregius animi. i. habens egregium animum, qui ne videret quid tale. s. deditionem hosti factam: procubuit moriẽs & momordit semel. i. vno impetu, humum ore. i. mordicus, hoc est morsu terram petens, ne viro forti vocem emitteret indignam: hoc est utinam potius q̃ dedititius fiam, & me hosti subdam, aut illum rogem ego occubuerim fortiter sicut Mezentius, & Lausus occubuerunt. Sin, id est sed si, &, id est simul spes sint nobis & iuuẽtus adhuc intacta est nobis, & si vrbes Italæ & populi Italiæ supersunt nobis ad hoc auxilium, id est qui nobis auxilio sint. Sin. i. sed si gloria. s. uictoriæ uenit Troianis cum multo sanguine scilicet suorum effuso, & si illis sunt sua, id est propria, & merita funera & si par tempestas fuit: supp. per omnes cur nos indecores, id est contra decus agentes deficimus in primo limine, id est in principio belli cum iam semel duntaxat bellatum sit, aut tremor occupat artus ante tubam, id est priusquam per tubam prouocaremur in arma. Dies, id est tempestas uariæ, & uarius labor, id est conatus & casus: æui, id est uitæ nostræ mutabilis rettulit multa in melius. i. meliorem exitum quam incepta sint fortuna reuisens alterna, id est alternatim modo hos, modo illos, lusit, id est illusit & depsit multos, & locauit rursus. i. iterum. s. iam illusos: in solido. s. statu Ætolus. s. Diomedes cum suis non erit nobis auxilio. i. ponamus quod non auxiliabitur nobis, & Arpi. i. populi Arpenses nõ erunt nobis auxilio: at. i. sed Messapus. s. filius Neptuni, & Diomede præstantior atq̃ felicior erit, sup. auxilio nobis, & Tolumnius felix. i. in bello, & nõ felix ut Diomedes erit nobis auxilio, & duces quos tot populi misere. i. miserunt supp. erunt nobis auxilio, nec parua, immo magna gloria sequetur delectos Latio. i. ĩ ea Italię parte, & agris laurentibus. i. sine externo milite superabũt, est. s. auxilio nobis Camilla. s. uirgo bellatrix, de egregia. i. præstanti gente Volscorum. i.

rum.i.illorum populorum Italiæ agens agmen.i.dux equitum,& agens cateruas.i.copias coadunatas, florentes ære.i.armis æreis, quod si Teucri poscunt me solum in certamina.s.singularia, vbi ignauiam Teucrorum notat cum multi vnum petant: aut omnes detentur periculum a se in ducem coniectum,& si id placet.s.tibi o rex,& ego obsto tantum.s.quantum Drances dicit bonis cõmunibus.i.paci concordiæ,ac saluti reip.victoria non exosa has manus non fugit adeo.i.vsq; adeo,& ideo intantum has manus.i.nõ tam dissortunatus hactenus in bello fui,vt recusem tentare.i.anniti,& conari (qua in re extenuat vires suas & latenter se Ænea inferioré fatetur) quicquam.i.quantúlibet difficile pro tanta spe.s.pro rebus cómunibus,ibo cõtra.s. Æneam,aut obuiam Æneæ,animis,quia de viribus corporis veretur,vel.i.etiam si præstet.i.exhibeat,aut superet viribus magnum Achillem,qui.s. Hectora vicit,& licet ille induat arma paria.s.armis Achillis,facta manibus Vulcani: qualia Æneas reuera habuit,licet id ignoraret Turnus,sed sciuit Achillem habuisse arma Vulcani manibus facta quæ illi Thetis mater exornauerat. Ego Turnus: haud secundus vlli.i.non inferior vllo veterum virtute,licet forte felicitate deuoueo,aut vt Dona.legit deuoui.i.morte addixi, vobis.s.o Latini,& Latino socero.i.pro salute vestra. Si sup.verum est, vt tu dicis Drance quod Æneas vocat me solum: ego oro.i.opto & bene volo vt vocet.i.siue eum vocare paratus sum: sed nihil ad te: nolo nomen tuum interponas hoc est nec, sup.oro aut volo: vt Drances luat morte.s.hoc discrimen belli potius.s.quam ego siue hæc est ira deorum.i.siue dijs iratis & nobis aduersis bellare occepimus: siue hæc est virtus & gloria.i.siue ex hoc bello maneat quam,quam per virtutem gloria Drances non tollat,supp.i. ea nolo Drances aut succumbat aut vincat vbi solus Turnus vocetur quia præstantius geret Turnus quam ipse onus belli. Et ita de se & de Drance presente quasi de alio in tertia persona loquitur, vti moris est quoties in nomine aut nostro aut eius ad qué loquimur siue dignitate siue indignitate pondus est.

Illi hæc inter se dubiis de rebus agebant
Certantes,castra Aeneas,aciemq; mouebat.
Nuncius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit,magnisq; vrbem terroribus implet.
Instructos acie Tyberino a flumine Teucros,
Tyrrhenamq; manum totis descendere campis.
Extemplo turbati animi,concussaq; vulgi
Pectora,& arrectę stimulis haud mollibus iræ.
Arma manu trepidi poscunt,fremit arma iuuentus:
Flent mœsti mussantq; patres,hic vndiq; clamor
Dissensu magnus vario se tollit in auras.
Haud secus atq; alto in luco cum forte cateruæ
Consedere auium: piscoso'ue amne Padusæ
Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
[Immo (ait) o ciues arrepto tempore, Turnus, TVR.
Cogite concilium,& pacem laudate sedentes.
Illi armis in regna ruunt.[Nec plura locutus POE.
Corripuit sese,& tectis citus extulit altis.
[Tu Voluse armari Volscorum edice maniplis TVR.
Duc (ait),& Rutulos equites Messapus in armis:
Et cum fratre Coras latis diffundite campis.
Pars aditus vrbis firment: turresq; capessant:
Cætera,qua iusso,mecum manus inferat arma.
[Ilicet in muros tota discurritur vrbe. POETA
Concilium ipse pater,& magna incepta Latinus
Deserit,ac tristi turbatus pectore differt.
Multaq; se incusat,qui non acceperit vltro
Dardanium Aenean,generumq; asciuerit vrbi.

SERVIVS.

¶ Castra Æneas,aciemq; mouebat.) Id est ducebat exercitũ vt, Nos castra mouemus. Lucanus, Brũdusium decimis iubet hanc attingere castris, id est decima deductione. ¶ Fremit arma iuuẽtus.) Hoc est fremebât,arma: & militaris vox est. ¶ Mussant.) Modo queruntur. ¶ Dissensu vario.) Alij eni Turni,& alij Drancis dicta probabant. ¶ Piscosove amne Padusæ.) Padusa pars est Padi. Nã Padus licet vnus sit fluuius, habet tamé fluenta plurima,e quibus est Padusa, quæ quibusdã locis facit paludem, quę plena est cygnorum. ¶ Per stagna loquacia cygni.) In quibus habitant cygni loquaces. Rauci autem, τῶν μέσων est, nam modo canoros significat: alias voces pessimas. Iuuenalis, Rauci Theseide Codri. Sicut venenũ & de bono & de malo dicitur vt odor malus & bonus vocatur. ¶ Arrepto tempore.) Inuẽta opportunitate. ¶ Sedentes.) Pigri, vt, immunisq; aliena sedens ad pabula fucus. ¶ Armari edice.) Figura est, Dic vt armẽtur. Edice autem plenus est imperatiuus, nam ab omnium coniugationum infinito, detracta re syllaba, fit iperatiuus: vt amare, ama: docere, doce: legere, lege: audire, audi. Cum autem Fac vel Dic dicimus, Apocopen verba patiunt. ¶ Maniplis.) Ars quidem exigebat vt Ma haberet accentũ:nã, Ni longa qdem est: sed est ex muta & liquida: quod quoties fit, tertia a fine fortitur accentum, vt latebrę, tenebrę, tamen in hoc sermone vt secunda a fine habeat accentum vsus obtinuit. ¶ Maniplis.) Signiferis: quia secundum antiquum morem in legione erant triginta: legio autem habeat septem cohortes, sexaginta centurias, licet in his rebus accessu temporis ducum varietas semper mutauerit militię disciplinam. ¶ Equites Messapus in armis, Et cum fratre Coras latis diffundite campis.) Equites in armis, id est armatos, nam figura est. Messapus autem vt diceret, vitauit ὁμοιοτέλευτον. nam vitiosum erat Voluce, Edice, Messape. Ergo Messapus aut antiquus vocatiuus est, vt, Hesperidum fluuius regnator aquarum. Item, Socer arma Latinus habeto, aut certe nominatiuus est pro vocatiuo: quanquam possit etiam nominatiuus esse, vt sit, Messapus & Coras equitem diffundite, pro diffundant, melior tamen est sensus superior. ¶ Cum fratre Coras.) Scilicet cum Catillo: nam legimus, Catillusq;, acerq; Coras. ¶ Qua iusso.) Pro qua iussero: & est antiquum. ¶ Ilicet.) Cõfestim, Illico: quod ne diceret, metri necessitas fecit. nam Illico dicimus. Magna incepta.) Quia de pace cogitabat quę impleri non potuit. ¶ Multaq; se incusat.) Pro Multum. Et est Græca

Græca figura. ¶ Generumq; asciuerit vrbi.) Propter vrbẽ. Lucanus de Catone, Vrbi pater est, vrbiq; maritus. Gener autem ideo dicit: quia ad augẽdum genus adhibetur.

DONATVS.

¶ Illi hæc inter se.) Reprehensio est Latinorum, & Æneæ maxima laudum prædicatio. tempore enim, quo dubia tractabantur, hoc est incerta, cum euentum in ancipiti habent, cum deberet celeriter statui, quid omnibus recte conduceret, illi trahebant non tractatibus publicis sed priuatis tempus, alij dicendo, audiendo alij. castra Æneas mouebat, non parietes castrorũ sed exercitos copias, non iam passim aut cõfuse sed structa acie atq; ordinibus ita ac si hostis adesset ex more cõpositas. ¶ Nuncius ingenti.) Subitus nuncius per regia tecta ruit cum ingenti tumultu. ¶ Magnisq; vrbẽ terroribus implet. ¶ Moraliter nuncium describit. Primo domum regis, dehinc magnis terroribus implesse ciuitatem. Duplici autem ratione ad domum Latini primo peruenerat, vel quia rex ante oẽs super rebus instrui debuit, vel quia illic fuerant primi omnes consilij peragendi causa congesti, quo facto tota vrbs maiore desperationis horrore affecta est, subnectitur quid nuncius ille apportasset. ¶ Instructos acie Ty.a flu.) Vsq; adeo verus ille nuncius fuerat, vt quam in infinito modo esset hostilis exercitus, & quam instructus, & ex quibus populis videretur esse collectus, & qua vel quam lata terrarum descenderet parte referret & diceret. Crescebat autem metus, quod iam omnes campos cœpisset opplere. Quis non crederet ad bellum venire congestos? qui faciem pugnę infinito modo & ordinum digestione monstrabantur? In his, quæ vt ostendi, maioris metus causa proponuntur maiorem vim habent infinito modo, vel generaliter dicta, vel inchoatiuo expressa, vt hoc loco. nam descendere cum nihil ostendat iam esse completum, significat adhuc esse, quod descendat, ac per hoc metum esse maiorem, cum infinitum appareat, & quantum adhuc supersit, nesciatur: hoc & generalitas præstat, dicebatur quippe venire Teucros, venire Tyrrhenos, & non saltem vel æstimatus numerus reperiebatur, nam si sic poneretur, descenderunt, impleuerunt, hoc solum putaretur, quod oculis subiacebat. ¶ Extemplo turbati animi.) Insperatus nuncius cunctos motu vario diuersosq; turbauit, statim quippe confusa sunt atque concussa vulgi pectora, terrorisq; ipse iunxit augmentum, concussa, inquit, sunt vulgi pectora. plus est enim concuti, quam turbari, & arreptæ stimulis haud

lis haud mollibus iræ, animorum perturbatio & concussio pectorum ira omnes accenderat. ☞ Arma manu trepi. pos.) Videbantur arma poscere, sed hoc non sine trepidatione faciebant. ☞ Fremit arma iuuen.) Fiducia iuuentutis nonnulli ducebantur, vt armati contenderent. ☞ Flent mœsti.) Hæc enim maiores rei publicæ solicitudo tangebat, qui potiores in ciuitate fuerant, & quibus fuit genus ac substantia potior. Flebant illi cum pro loco suo ipsi periculis proximi essent atq; detrimentis. ☞ Hic vndiq; clamor Dis. va.) Dissensus varius fuit in illo cœtu, cum diuersi vtpote in maxima multitudine diuersis animorum æstibus mouerentur: nec multus ille, aut sine fletibus patrum fuerat mœror, sed ex Latini domo clamor ac voces referebantur ad cœlum. ☞ Haud secus, atq; alto in luco) Facta est comparatio auium minutarum & potiorum secundum naturam suam descriptarum. Minores quippe separatim se in luci arbores congerunt, atq; illic strepunt, cycnos, qui sunt fortunæ potioris Padusa facilius colligit, propter piscem, quem de eius flumie capiūt. ☞ Immo ait, o ciues.) Magna obiurgatio Turni verbis paucissimis dicta. Quid trepidatis, inquit, habetis tempus ocio sum? sedete potius, & bona pacis quietemq; laudate, dum illi armis optata possideant. ☞ Nec plura locutus Corripuit sese.) Non locutus est plurimis, quia obstabat necessitas præsens, & multis loqui non debuit, qui in aliis multiloquium reprehendebat, quapropter cum nō plura dixisset, sese proripuit: & extra tecta citus exijt: mature enim hosti debuit & properanter occurri. Cœpit iam dare mandata, & dispositionibus commodis suos potiores instruere. ☞ Tu Voluse armari.) Aiunt manipulum dici ducētorum militum numerum sub vno rectore constitutum. Iste igitur multos manipulos mandat armandos, & producendos in campum. ☞ Duc ait, & Rutulos.) Scilicet vt manipuli & Rutuli isto curante regerētur. ☞ Equites Messapus in ar.) Compēdiose locutus est, qui festinabat aggredi certamē, vt Messapus & Coras fraterq; eius per campos equites funderent. ☞ Pars aditus vrbis firment.) Aditus vrbis portæ sunt vel minores ingressus, qui muniendi fuerant omni cura, ne hostis intraret, propter meliorem vero tuitionem turres quoque custodiendæ. ☞ Cætera, qua iusso, mecum manus inferat arma.) Cætera manus, id est cætera multitudo mecum constituta, ferat arma, quo iussero. ☞ Ilicet in muros.) Metu omnes exciti, quia extremum timebatur excidium, concurrebant ad muros ex omni ciuitate ipsam saltem defensuri, si possent. Ilicet ignis edax summa ad fastigia vento Voluitur, exuperant flammę & furit ęstus ad auras. Assumptum fertur ex veteri consuetudine, sicuti retro meminimus, ex more iudicum, nam cum actus suos explessent hac voce per pręconem vtebantur, vt dicerent, Ilicet, hoc est ire licet, vt vniuersi, qui aderant, obseruationis solicitudine soluerentur. ☞ Consilium ipse pater.) Impediente ratione temporis, quo tantæ cladis nuncius venerat, differt Latinus consiliū desertis magnis inceptis, hoc est actibus, commotus metu, scilicet instantis exitii. Inceptū dispositionem animi significare, & in primo libro ex persona Iunonis exposuimus. ☞ Multaq; se incusat.) Nunc iungit ipsius incusationis multiformem causam. ☞ Qui non acceperit vltro Darda.) Qui non vltro susceperit in affinitatem necessarium virum, cōmodumq; non tantum sibi verumetiam ciuitati, vltro ideo dixit, quia habere gratiam potuit ex voluntatis ratione, quod videbat futurū esse ex necessitate, incipit fieri, quod mandatis complexus est Turnus, vt portæ necessarijs pręsidijs firmarentur.

ASCENSIVS.

☞ Illi hæc inter se, &c.) Recitat quomodo dum Latinus consultaret: Turnusq; & Drances contenderent, Æneas motis castris vrbi imminebat, quæ res vbi rescita est varijs rumoribus commouit vrbem,

vrbem, Turno copias colligente, & ducibus cum exercitu instructis sese ad pugnam parante, Latino vero cōcilium re infecta dimittente, vnde nihil extat Donati. ☞ Ordo autem est. Illi. s. Turnus & Drances, aut Latini omnes agebant hæc certantes, inter se de rebus dubijs. i. consultabant, & dissertabant dum supp. Æneas mouebat castra & aciem. i. instructam multitudinē populorum. Ecce, quasi dicat, ex improuiso nuncius ruit. i. præcipitanter currit, tumultu. i. tumultuose, aut cum tumultu, per tecta regia. i. per regiam Latini & implet vrbem magnis terroribus nuncius. s. Teucros instructos acie: & manum Tyrrhenam. i. exercitum Etruscorum: descendere totis campis a flumine Tyberino, vbi prima castra locauerant. Animi. s. populi & potissimum vulgi turbati, sup. sunt: extemplo. i. illico e vestigio, & pectora vulgi sunt cōcussa. i. attonita & perplexa, & iræ, id est furores: sunt, supple arrectæ. i. accensæ stimulis haud mollibus. i. puncturis duris & difficilibus tolerantu, ipsi trepidi poscunt arma manu. i. simul poscunt & querunt, iuuentus fremit. i. cum fremitu efflagitat arma, patres. i. seniores mœsti flent & mussant. i. taciti intra se murmurant, & queruntur: magnus clamor tollit: hic, id est modo vndiq;, id est ea omni parte se in auras vario dissensu quia alij a Turno: alij a Drance dissentiebant, tollit dicit se in auras haud secus. i. non aliter atq;, supp. se voces in auras tollūt cum cateruæ. i. conuolatus auium vt flumorum consedere. i. simul sedem ceperunt forte in alto luco: aut q̄ cycni rauci. i. canori cum raucedine quadam dant sonitum per stagna loquacia. i. stridula & sonora cycnorum voces referentia, supp. in amne Padusæ. i. illius partis aut vt dicunt brachij Padi: piscoso. i. piscibus abundanti. Immo Turnus ait tempore arrepto. i. opportunitate inuenta: quia nactus erāt occasionem audacter increpandi aut sic: immo ait Turnus o ciues cogite concilium tempore arrepto: sed prior sententia præstat nam non cohortatur Turnus vt ciues rapiant opportunitatem: sed ipse eā rapuit Turnus igitur ait arrecto tēpore. i. postq; ex subito assultu Æneæ opportunitatem habuit concilij dissoluendi ait immo o ciues cogite concilium. i. consultate & laudate pacē sedentes, & est modus imperandi qui vim prohibitiuam habet nā vult dicere non esse modo tempus consultandi: sed bellandi aut saltem se defendendi. Nam illi. s. sæuissimi grassatores & hostes ruunt armis in regna. s. nostra. Nec locutus plura corripuit sese & extulit sese altis tectis, & ait ad Volusum Volscum: tu Voluse edic. i. impera & pręcipe maniplis pro manipulis. i. manipularibus hoc est signiferis militibus: armati. i. vt armentur. &. i. etiā Rutulos: Messapus pro eo, quod est, & tu Messape, & Coras cum fratre. s. Catillo diffundite. i. diffuse reducite equites latis campis. i. in latos cāpos: aut sic Messapus & Coras cum fratre diffundite pro diffundant: latis cāpis equites: nam si vocatiui essent diceret Messape & Cora cum fratre: quod autē in tertia persona de eis loquatur indicant sequentia: vnde non absurde legeretur diffundant vt sit spondaicus versus: sed nihil per me immutatum volo. pars. s. ciuium aut militum: firment. i. muniant & obstruant aditus vrbis, & capessant. i. capiant vt teneant & defendant Turres. s. murorum cętera manus. i. armata multitudo: inferat mecum: quod fortis ducis verbum est. Nam & alexander magnus & Cęsar non dixerunt ite sed eamus in hostem inferat ergo mecum. i. vt ego, arma qua iusso pro iussero, illic &. i. illic statim: discurritur tota vrbe. i. ab omni parte vrbis in muros: ipse pater Latinus deserit concilium. i. cœtum procerū, & magna incepta. s. de pace tractanda: ac differt. s. in aliud tp̄s existēs turbatus tristi pectore, & incusat. i. arguit se multa. i. multum, se dico, qui. i. quia ipse non acceperit. s. in generum & regnum: Ænean Dardanium. i. a Dardano ortum & est acciuerit vrbi. i. ad vrbem aut in vrbem sui generum. i. maritum filię & regem futurum. Ordo.

SERVIVS.

☞ Præfodiunt alij portas.) Id est ante portas, fossas faciunt: quę res nimiam indicat desperationem. ☞ Bello dat signum rauca cruentum Buccina.) Bene bello dat. nam buccina insonans, solicitudinem ac bella denunciat. Sic in septimo, Qua buccina signum Dira dedit. Prælium autem tubę indicant: vt, At tuba terribilem sonitum procul ære canoro Increpuit. ☞ Vocat labor vltimus omnes.) Omnes ad laborem vltima necessitas cōuocat.

Præfodiunt alii portas, aut saxa, sudesq;
Subuectant: bello dat signum rauca cruentum
Buccina: tunc muros varia cinxere corona
Matronæ, pueriq;: vocat labor vltimus omnes.
Necnon ad templum, summasq; ad Palladis arces
Subuehitur magna matrum regina caterua,
Dona ferens, iuxtaq; comes Lauinia virgo,
Causa mali tanti, atq; oculos deiecta decoros.
Succedunt matres, & templum thure vaporant,
Et mœstas alto fundunt de limine voces.
[Armipotens belli præses Tritonia virgo, MATRO.
Frange manu telum Phrygii prædonis, & ipsum

☞ Necnō ad templum.) Secundum Homerum qui inducit in summa desperatione matres ad templa concurrere, vt victoria quę non potest viribus, possit deorum fauore conquiri. Sic enim monet Helenus.

ἕκτορ ἀτὰρ σὺ πόλινδε μετέρχεο, εἰπὲ δ' ἔπειτα
μητέρι σῇ καὶ ἐμῇ, ἡ δὲ ξυνάγουσα γεραιὰς
νηὸν ἀθηναίης γλαυκώπιδος ἐν πόλει ἄκρῃ
οἴξασα κλαῗδι θύρας ἱεροῖο δόμοιο,

πέπλον

Pronum sterne solo portisq; effunde sub altis.
[Cingitur ipse furẽs certatim in prælia Turnus: POE.
Iamq; adeo Rutulum thoraca indutus, ahenis
Horrebat squãmis, surasq; incluserat auro,
Tempora nudus adhuc, laterìq; accinxerat ensem,
Fulgebatq; alta decurrens aureus arce,
Exultatq; animis, & spe iam præcipit hostem.
Qualis vbi abruptis fugit præsepia vinclis
Tandem liber equus, campoq; potitus aperto:
Aut ille in pastus, armentaq; tendit equarum:
Aut assuetus aquæ perfundi flumine noto
Emicat, arrectisq; fremit ceruicibus alte
Luxurians: luduntq; iubę per colla, per armos.
Obuia cui Volscorum acie comitante Camilla
Occurrit: portisq; ab equo regina sub ipsis
Desiluit, quam tota cohors imitata relictis
Ad terram defluxit equis: tum talia fatur.

πέπλον ὅσ οἱ δοκέει χαριέστατοσ ἠδὲ μέγιστοσ εἶναι ἐνὶ μεγάρῳ, καί οἱ πολὺ φίλτατοσ αὐτῇ. θεῖναι ἀθηναίησ ἐπὶ γούνασιν ἠϋκόμοιο.

[Subuehitur.) proprie, Matronæ. n. pilentis vehebantur ad templa pergentes: vt, Pilentis vehebant matres in mollibus. [Dona ferens.) Peplum. s. vt dicit i primo: ideo dimisit hoc loco. Nã Homeri locus est de Hecuba peplũ ferẽte, hoc mõ.

ταὶ δ' ἄρ' ἀόλλισσαν κατὰ ἄστυ γεραιάσ, αὐτὴ δ' ἐσ θάλαμον κατεβήσατο κηώεντα, ἔνθ' ἔσαν οἱ πέπλοι παμποίκιλοι, ἔργα γυναικῶν.

Et paulopost.

τῶν ἕν' ἀειραμένη ἑκάβη φέρε δῶρον ἀθήνῃ ὃσ κάλλιστοσ ἔην ποικίλμασιν ἠδὲ μέγιστοσ,

[Bello dat signum.) Cũ enim hoc factum fuerit, Illico conseritur bellũ. [Tum muros varia cinxere corona.) Imbellis ætas & saxis cinxit muros corona varia, varietatem fecerat mulierũ, puerorũq; diuersitas. at hos mistos potiusq; separatos debem⁹ accipe, vt pueri cũ matrib⁹ stetisse videant. [Vocat labor vltimus omnes.) Nõ quo aliqd efficere potuissent, oppleuerant muros: sed cum vltimo labore hoc est periculo suis parietibus truderentur. [Necnon ad templum.) Cum hæc ageretur, subuehebatur regina tendẽs ad templum & arcem Mineruæ ferens dona. Subuehebatur dixit, nõ ambulabat, quia defecerat animo, nec portabatur in totum, quia vtcunq; iter faciebat pedibus suis. Ibat, inquit, ad templum sed continebatur vtrunq;, vt peruenire potuisset. [Iuxtaq; comes Lauinia virgo.) Legitur & causa malis tantis, quia multa acciderant mala: cum ea, inquit, & Lauinia pergebat, quę fuerat malorum omnium causa, si enim nuptiarũ eius controuersia non extitisset, tot nunquam fuissent aduersa. [Oculos deiecta decoros.) Deiecerat Lauinia oculos, vel propter inuidiam temporis, vel propter virginalem verecundiam. Potuit, inquit, habere fiduciam erigendi oculos, cum pulchri essent: sed premebatur conscientia. Sciebat enim se esse malorum omnium causam, & quid virgini conueniret eunti per publicum nouerat. [Succedunt matres.) Ingressę sunt matres, vbi fuerat dea. [Et tẽplum thure vaporant.) Quasi plurima species thuris fauorem numinis multo maiorem in tanto periculo prouocare potuisset, sic officiosis manibus altaria cumulabant vt vapore ipso templi partes vniuersi tepuissent. [Et mœstas alto fundunt de limine voces.) Quicquid mœroris animo retinebant, flebilibus vocibus testabantur plangentes prętерita, & futura metuentes: hoc magis dolore concussę, ne in Æneę cõnubium Lauinia perueniret, nam ideirco cum ea ad Mineruę templum matres multę congestę sunt. fundunt, inquit. Tale est fundunt, quale est, templum thure vaporant, quasi precum copia extorquere posset numini, quod breuitas nequibat implere. affectus hic expressus est fœminarum, quę videbant studium suum in Turni successibus defecisse, & putabant adiumento numinis ac thuris copia & multiloquio precum fieri posse, quod prouenire cupiebant. [Armipotens pręses.) Tria posuerunt, quibus beneuolam redderent, quę tamen tẽpori ac personę congruerent. bellum enim gerebatur. debuit rogari, quę in armis plurimũ poterat, & omnibus bellis præesse consueuerat, quæ autem in causa virginis fuerat roganda. Subiungitur summa petitionis & ductionis genere, quod personę mulierum conueniret. [Frange manu telum.) Tria quęsita sunt, vt frangeretur telum, quod manu portabat Phrygius prędo Phrygius & prędo deportationis causa sunt posita. Cęterum Æneam debuerant dicere. volũt enim ea facto Paridis omnes Troianos esse raptores & castitatis violandę grauissimos inimicos, nomen Æneę suppressum est, & dicta sunt ea, quę habere morsum inuidię potuissent. Et ipsum pronum sterne solo. vt confusus atque superatus in faciem caderet. hoc est enim pronum cadere, vt pręcipitatus in caput vultum terrę collidat. Portisq; effunde sub altis: vt eo loci fundatur iaceatq; exanimis: vnde ab omnibus fœminis e muris Turribusq; ac portis conspici posset. [Cingitur ipse furens.) Furens Turnus ipse quem maior tangebat necessitas belli, quem exagitauerant Latini dicta, & nimia constantia Drancę inimici parabatur instructione bellica furore potiusquam consilio prouocatus. Ducebatur enim spe magna vincendi, vt post victoriam Lauinię nuptias obtineret, & vltionem congruam in perniciem exerceret: certatim dixit instanti properatione. [Iamq; adeo Rutulum.) Armari istum generaliter dixit: vadit nunc ad species armorum & corporis membra. Iam, inquit, thoracam sumpserat, thoracis munimen adhibetur, vt virum fortem a scapulis contegat vsque ad ventris vltimam partem. Squamma est, quę currente subtilitate artis sic cõponitur, vt serpentis imitetur exuuias. [Surasq; incluserat auro

[Oculos deiecta decoros.) Sicut, Oculos suffusa nitentes. [De limine.) Ad preces festinantium mulierum ostenditur desiderium. [Armipotens belli pręses Tritonia virgo.) Antonomasia sunt proprię, hæc autem oĩs oratio verbum ad verbũ de Homero trãslata est, πότνι' ἀθηναίη ἐρυσίπτολι δῖα θεάων. [Præses aũt belli.) Id est qui præest omnibus bellis, cuius nutu semper bella tractantur. [Frange manu telum.) Aut tua manu, aut in eius manu tela confringe. Homerus, ἆξον δὴ ἔγχοσ διομήδεοσ. [Et ipsum pronum sterne solo. Home. ἠδὲ καὶ αὐτὸν πρηνέα δὸσ πεσέειν. [Portisq; effunde sub altis.) Homerus, σκαιῶν προπάροιθε πυλάων. Bene autẽ sub ipsis portis, quasi ad quas festinabat Æneas. Vnde est & illud, Perfodiunt alij portas. [Cingitur ipse furens certatim in prælia Turnus.) Oeconomica omnis hæc est. Nam Turnus ideo cum mora armatur, & intecto capite circa arcem incedẽs admonet singulos vt a Lauinia possit videri, & vt sit maior causa dimicandi dum sponsæ placere contendit. [Furẽs.) Amore Lauiniæ, quam videbat. Quod etiam sequens indicat comparatio. nam dicturus est, Aut ille in pastus armentaq; tendit equarum. [Cingitur in prælia.) Vt pręliari posset, vt si dicas, lego in aduocationem, id est vt aduocatus esse possim. [Iamq; adeo.) Aut vacat Adeo: aut certe sic significat, vt sit sensus, Adeo sic præparatur in prælia, vt & iam vniuersa præter galeam arma portaret. [Thoraca indutus.) Omnia quæ in ax exeunt Græca masculina, in obliquis casibus a, producunt, vt thorax thoracis, pirax piracis, Nam fœminina corripiunt, vt climax climacis: sed ad Latinum non transeunt. Phalana vero & aliter exit, & peregrinum est etiam apud Gręcos. [Alta decurrens aureus arce.) Illic enim & Amata fuerat & Lauinia. Homerus.

κνημῖδασ μὲν πρῶτα περὶ κνήμῃσιν ἔθηκε
καλὰσ ἀργυρέοισιν ἐπισφυρίοισ ἀραρυίασ.
δεύτερον αὖ θώρηκα περὶ στήθεσσιν ἔδυνε.
ἀμφὶ δ' ἄρ' ὤμοισιν βάλετο ξίφοσ ἀργυρόηλον
χάλκεον, αὐτὰρ ἔπειτα σάκοσ μέγα τε στιβαρόν τε
εἵλετο, τοῦ δ' ἀπάνευθε σέλασ γένετ', ἠΰτε μέγασ τε

[Spe iam præcipit hostem.) Mente præoccupat hostis aduentum. [Qualis vbi abruptis fugit præsepia vinclis.) Etiam hæc comparatio Homeri est verbum ad verbum translata.

ὡσ δ' ὅτε τισ στατὸσ ἵπποσ ἀκοστήσασ ἐπὶ φάτνῃ,
δεσμὸν ἀπορρήξασ θείῃ πεδίοιο κροαίνων
εἰωθὼσ λούεσθ' ἐϋρρεῖοσ ποταμοῖο,
κυδιόων ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται
ὤμοισ ἀΐσσονται. ὁ δ' ἀγλαΐηφι πεποιθὼσ
ῥίμφα ἑ γοῦνα φέρει μετά τ' ἤθεα καὶ νομὸν ἵππων.

[Potitus.) Venit ab eo quod est potior potiris. nam vt etiam supra dixi, verbum hoc, modo tertiæ, modo quartæ inuenitur esse coniugationis. [Arrectisq; fremit ceruicibus alte. [Alte arrectis ceruicibus fremit, non alte fremit, aut alte luxurians. [Ad terram defluxit.) Dicendo defluxit, artem & quandam moderationem descendendi significauit, quæ est etiam in ascendendo apud huius rei peritos.

DONATVS.

[Præfodiunt alij portas, aut saxa, sudesq; Subijciunt.) Hæc fuerunt munimenta portarum, vt saxis & sudibus firmarentur.

Tempora

Tempora nudus adhuc.) Post munimenta quippe totius corporis inducitur galea, tempora nudus, genus esse locutionis similibus locis ostendimus. ¶ Lateriq; accinxerat ensem.) Sumpsit alia, quibus muniret corpus suum, ensem vero, quo perimeret inimicos, lateri suo apte suspendit. ¶ Fulgebatq; alta decurrens aureus arce.) Veniens ab arce totus aureus apparebat. ¶ Exultatq; animis & spe iam praeripit hostem.) Sic animis exultabat, vt hostem iam se superasse confideret, additur comparatio, quae carmina consueuit ornare. ¶ Qualis vbi abruptis.) Praesepia quidem propter alimoniam grata sunt animalibus: sed diuturna retinentia vinculorum illis admodum grauis est. proinde praesepia fugiunt, cum post exclusam inediam desiderium libertatis accedit, vt pensetur luxuriando captiuitas, & ruptis vinculis taediorum nexus nodiq; soluitur. ¶ At ille impastus.) Hoc in pascua, armentaq; tēdit equarum, aut ventris aut libidinis causa raptatur. ¶ Aut assuetus aquę.) Aut certe festinat ad flumen, cuius aqua lauari consueuit. ¶ Emicat.) Ipse exponit, quid sit emicat. ¶ Arrectisq; fremit ceruicibus.) Hoc erat emicare, placere sibi omni parte membrorum, dum arrectis ceruicibus se in altum erigit: dum per colla eius, perq; armos ludentes comae funduntur, hoc ad corpus, ad animum vero fremit, & luxuriatur pertinet. ¶ Obuia cui Volscorum acie.) Desilire celeritatis habet & fortitudinis significationem, descendere vero tarditatis, vbi Turnum vidit stantem ante portas, vt honorificam sese mōstraret, mox equo desiluit. ¶ Quam tota cohors imi.) Defluxit, hoc est ex alto ad plana peruenit: deferre enim Turno vniuersi debuerant imitati factū reginae. ¶ Tum talia fatur.) Quae sint vel qualia videamus.

ASCENSIVS.

¶ Praefodiunt, &c.) Docet quomodo ex praecepto Turni Latini & Rutuli varijs studijs ciuitatem munierunt, vtq; regina cum Lauinia caeterisq; nobilibus foeminis ad templum Palladis vt eam exorarent perrexerint. Itē quomodo Turnus armatus iamiamq; exiturus obuiam habuit Camillam virginem ac bellatricem egregiam: quibus omnibus est hoc solum Donati. Dona ferens Putabant mulieres posse donis & precibus fauorem a dea impetrare. Haec ille.

Ordo. ¶ Ordo est. Alij.i. aliqui ex ciuibus aut praesidio vrbis, praefodiunt portas.i. fossas fodiunt ante portas, quod summae desperationis indicium est, aut subijciunt saxa & sudes.i. stipites: buccina rauca.i. rauce sonans dat bello.s. ineundo signum cruentum.i. durum: & cruoris effundendi indicium, tuum.i. deinde, matronae & pueri (quia labor vltimus.i. summus & maximus vocat oēs.i. omnis sexus & aetatis) cinxere muros varia corona.i. coetu ī morē coronę circūstante. Necnon.i. & etiam regina.s. Amata subuehitur, id est sursum vehitur ad templum & ad summas arces Palladis & hoc cum, supp. magna caterua.i. comitiua matrum.i. matronarum ferens.i. afferens aut offerens dona.s. Palladi apta: hoc est peplū, & Lauinia virgo subuehitur, sup. comes.s. matri iuxta.i. ꝓpe ipsam existens.s. causa tanti mali.s. quantum bellum afferebat: & ideo deiecta.i. habens deiectos hoc est deorsum in terram iactos oculos matres succedunt.s. templo & vaporant templum thure & fundūt moestas voces de alto limine.s. templi. O Tritonia.i. Pallas virgo existens praeses belli armipotens.i. habens potestatem super arma & bella frange manu.s. tua.i. irritum fac telum praedonis.i. praedatoris Phrygij.i. Troiani.s. Æneae qui Turno coniugem & reginam praeripere & praedari conatur, & sterne ipsum.s. praedonem pronum.i. inclinatum solo.i. ad terram & effunde.i. eminenter funde ex equo.s. aut euacua vires eius: sub altis portis.s. nostris. Ipse Turnus furens in praelia cingitur.s. armis suis certatim.i. cum certamine ipsum armantiū: & iam adeo ipse indutus thoraca.i. munimento pectoris: Rutulum, id est quali Rutuli vtuntur: horrebat squammis ahenis, id est aereis integumentis in modū squāmarum piscīū factis: & incluserat.s. prius suras.s. suas.i. post tibias partes crurū: hoc est crura sua: auro.i. ocreis aureis, & ipse existens nudus adhuc tempora, id est habens tempora adhuc nuda, hoc est nondum galeata: quia armiger galeam vsq; ad praelium ferre solet: accinxerat lateri ensem: & ipse aureus, id est aureis armis instructus fulgebat decurrens alta arce, scilicet regiae qua Lauiniam videre sperabat, & exultat animis & pręcipit, id est praeoccupat aut ante congressum capit non re: sed spe: hostem.s. pręcipuum Æneam existens talis qualis equus liber tamen & potius cipo aperto: fugit praesepia, scilicet stabulorum vinclis abruptis: ille, scilicet equus tendit, id est petit impastus, id est prius ꝙ pascatur. armenta, id est gregē equarum: aut potius sic tendit in pastus, id est pascua & armenta: aut assuetus perfundi flumine noto aquae: emicat, id est fremit ceruicibus arrectis alte luxurians, id est petulanter & lasciue decurrens: & iubę, sup. eius ludunt per colla, & per armos. Cui.s. Turno sic decurrenti, Camilla occurrit obuia: & hoc acie Volscorum comitante & ipsa, Regina.s. Volscorum desiluit ab equo: sub ipsis portis.i. ante ipsas portas: quam tota cohors.s. Volscorum imitata.i. insequens defluxit.i. molliter descendit ad terram: equis relictis, tum id est deinde vbi pedes Turnum conuenerat fatur, scilicet Camilla. talia qualia sequuntur.

SERVIVS.

¶ Sui merito, siqua est fiducia forti.) Si vnusquisq; fortis habet aliquam confidentiam ex conscientia fortitudinis suae, & ego audere non dubito. Forti autem bene dixit: nam fortis communis est generis. Hęc autem hoc vult dicere nō sexum considerandum esse, sed robur. ¶ Occurrere turmę.) Equitatui: nam partem ꝓ toto posuit. ¶ Quas dicere grates.) Secundum theoricam disciplinā dicit se verba inuenire non posse, quibus eius exprimat laudes: cum dixerit, O decus Italię. Sic alibi, Quibus coelo te laudibus equem? Cum praemiserit, O fama ingens, ingentior armis Vir Troiane. ¶ Sed nunc.) Ordo est, Sed nunc mecum partire laborem. nam per Parenthesim dictū est. ¶ Quando iste animus est supra oia.) Id est, siquidem es magna: partire autem ideo, quia illa dixerat, Sola que Tyrrhenos equites ire obuia contra. ¶ Quaterent campos.) Ad camporum perturbationem. ¶ Furta paro belli.) Insidias. Sallust., Gens ad furta belli peridonea. ¶ Biuias fauces.) Fauces dicuntur itinera

[Turne, sui merito siqua est fiducia forti, CAMIL
Audeo, & Æneadum promitto occurrere Turmae:
Solaq; Tyrrhenos equites ire obuia contra.
Me sine prima manu tentare pericula belli:
Tu pedes ad muros subsiste, & moenia serua.
[Turnus ad haec, oculos horrēda ī virgine fixus. POE.
[O decus Italiae virgo, quas dicere grates, TVR.
Quas'ue referre parem? sed nunc (est omnia quando
Iste animus supra) mecum partire laborem.
Æneas (vt fama fidem, missiq; reportant
Exploratores) equitum leuia improbus arma
Praemisit, quaterent campos: ipse ardua montis
Per deserta iugo properans aduentat ad vrbem.
Furta paro belli conuexo in tramite syluae,
Vt biuias armato obsidam milite fauces.
Tu Tyrrhenum equitem collatis excipe signis:
Tecum acer Messapus erit, turmaeq; Latinae,
Tyburtiq; manus: ducis & tu concipe curam.
[Sic ait, & paribus Messapum in praelia dictis POE.
Hortatur, Sociosq; duces: & pergit in hostem.
Est curuo anfractu vallis, accommoda fraudi,
Armorumq; dolis: quam densis frondibus atrum
Vrget vtrinq; latus: tenuis qua semita ducit,
Angustaeq; ferunt fauces, aditusq; maligni.
Hanc super in speculis, summoq; in vertice montis
Planicies ignota iacet, tutiq; receptus,

itinera inter duos montes, loca angusta & puia: dicta a faucium similitudine. ¶ Collatis excipe signis.) Coniunctis ducibus quos commemoraturus est. ¶ Tyburtiq; manus.) Catillus & Coras. ¶ Ducis & tu concipe curā.) Sicut ego, nam nō dicit sicut Messapus aut alij, te ei facere iniuriam videatur. Concipe autem, simul cum illis sume. Con enim est coniunctiua particula. Vnde & conuocari de plurimis dicimus. ¶ Valles.) Metri necessitate compellimur vt Vallis dicamus Statius, Vallis in amplexu nemorum sedet, nam plenum est Valles, sicut nunc Virgilius posuit, quod ita esse diminutio indicat: nam vallecula, vt vulpes vulpecula facit. Ergo tnes, vel in is, quando vsurpatiue, quando naturaliter exeant nomina, sola diminutio indicat. ea autē quę in es, exeunt longa sunt omnia, si in genitiuo non crescunt, vel labes, valles, vulpes, nam si crescunt, breuia sunt, vt miles militis. ¶ Quo semita ducit.) Legitur & Qua. ¶ Adituq; maligni.) Proprie Obscuri: vt, Sub luce maligna. ¶ Ignota.) Scilicet Æneę. nā de Turno dicturus

Seu dextra, læuaq́ velis occurrere pugnæ,
Siue instare iugis, & grandia voluere saxa.
Huc iuuenis nota fertur regione viarum,
Arripuitq́ locum, & syluis insedit iniquis.

no dicturus est, Huc iuuenis nota fertur regione viarum. ☞ Tutiq́ receptus.) Male quidam Recessus legunt, nã receptus dicitur, quo se cito exercitus recipit. Vnde & signa receptui canere dicuntur. ☞ Seu dextra, læuaq́ velis occurrere pugnæ.) Siue per valles, siue per montis radices, incertum est enim qua sit venturus Æneas. ☞ Arripuitq́ locum.) Raptum tenuit. ☞ Insedit.) Proprie. nam Insidere est dolose aliquem expectare. vnde & insidiæ nominatæ sunt.

DONATVS.

☞ Turne, sui merito.) Omne potest videri, quod Camilla in ipso portæ limine excepit exeuntem ducens auxilia equitum, accedẽte etiam eo, quod ei vltro pollicebatur operam suam: verum ne arrogantis esset, si diceret, quia fortis sum, audeo prima Troianorũ cœptis occurrere: posuit in medio dubitationẽ, vt nec Turni spem frangeret, nec ipsa aliquid super altum duxisse videretur ait ergo, Turne. Cœpit a nomine. loquebatur. n. regina cũ rege, in quo si fortunæ partes inspici placet, nõ errauit, si animorum, recte etiam sic nomen dixit, signum est quippe meræ beneuolentiæ, cum orationem futuram nomen ante venit. Si qua esse potest fiducia, inquit, in fortibus, spondeo me Troianis ire obuiam posse. Ecce signũ primum audaciæ, vt non diceret expectaturam se, dum venirent: sed occursuram imminentibus Tyrrhenis. Ecce & occursuram sese cõfirmat, & id solam esse facturã. ait enim. ☞ Me siue prima manu.) Permitte, vt ego primas belli partes excipiam. ☞ Tu pedes ad muros subsiste, & mœnia serua.) Vel quia pars est aliquanta victoriæ in conseruatione ciuitatis, vel q̃ intra ipsam Lauinia & soceri fuerunt, debuit diligẽtius & cautius defensari. Fuit igitur magnũ consilium fœminæ, vt superaret ipsa Tyrrhenos, Troes cum Ænea, atq́ Arcades, ac si ad muros accederent, Turnum inuenirent præsentem. ☞ Turnus ad hæc oculos.) Horrendam dixit, quæ sine reuerentia videri nõ posset. Cum, inquit, tales animos Turnus vidisset in virgine, stetit oculis fixis: placebat enim non tantum consilium suum, verumetiam insigne constantiæ, ad hæc ergo, quæ illa dixerat, sic ipse instituit loqui. ☞ O decus Italiæ virgo.) Ecce dictio prolata in necessitate belli. vno enim versu & dimidio laudem prosecutus est virginis, asserens eam ornamentum esse totius Italiæ, & gratias in præsenti agit, atq́ relaturum gratiam sese spondet & in generalitate breui totum cõprehensus est, quicquid existimari posset, aut loq. ☞ Sed nũc est omnia.) Huius versus ordinatio talis est. Sed nunc, quando super omnia est iste animus. ☞ Mecum partire labo.) Quia video te, inqt, animi virtute omnia superare, nolo oẽm laborem, sed eius partem volo suscipias: hoc ideo dixit, quia audẽtem ingentia non debuit onerare q̃ plurimis, laus missa est pro persona & sexu, quia inconueniens fuit in fœmina corporis laudare virtutem. Laudationem eius ad animi bona consultius reuocauit, quo virorum fortium exempla transferat. Incipit iam ipse dicere consilia, & audentem instruere. ☞ Æneas vt fama fidem.) Vbi hanc vidit Turnus tanta animi feruere virtute, cœpit ei dispositionum suarum secreta committere, relatio tamen ipsa nõ fabulosa fuit, sed tempori necessaria, loquitur, inquit, forma fidem rerum, res noua fuit vt fama loqueretur aliquando, quod credi debuisset, dicit iam vnde potuit fieri, vt fama illa veridica probaretur. Missiq́ reportant exploratores, quod dixit fama, hoc asserunt, inquit, & qui exploratum missi sunt, perindeq́ non creditum est temere, quod fama, pertulit: quia confirmatur asseueratiõe multorum, & eorum, quorum officium est nihil nunciare, nisi quod sit plena veritate suffultum. nam inde hoc tractum est exploratorum nomen, quia explorata ferunt, hoc est comperta atq́ discussa. Fidem bis debemus accipere, fidem attulit fama, fidem attulerunt exploratores. ☞ Equitum leuia im. ar.) Improbum dixit, ne inimicum suum sine laceratione prætermitteret: vel inde improbum, quia bellum prior repetebat. Leuia arma, hoc est expeditos equites præmisit ad hoc solũ, vt iaculis verberent campos ostentationis causa, & propter tegendam fraudem, non tamen vt certamen inciperẽt. Proinde nullum asserebat esse terrorem, quãdo ille exercitus ad hoc venerat, vt ad præludendum potius q̃ ad certamen exercendum venisse videretur. ☞ Ipse ardua montis Per de. su.) Ipse per montis deserta & ardua superans, hoc est ad ipsum cacumen ascendens, trãscenso montis iugo ad vrbem venire disposuit. Completa relatione dispositionum partis diuersæ, in qua ostendit laborem Camillæ non fore oneri, suum vero vbi ipse Æneas esset, futurum esse maiorem: consiliorum propriorum incipit partes intrare. ☞ Furta, inquit, paro belli.) Furtum belli est, cum non aperto certamine, sed dolis & fraude ad victoriam tenditur. ☞ Deuexo in tramite syluæ.) Hoc erat furtum belli, cui natura loci suffragabatur: qua Æneas cum exercitu iter fuesat habiturus. Inducitur partis ipsius plena descriptio. Vtilitas enim consilij apparere nõ posset, nisi nosceretur primo positio montium formaq́ terrarum: sed vitiosum fuit extendi narrationem eo tempore, quo celerius & dici omnia & fieri necessitas exigebat. Hanc tamen, cum oportuit exprimi, propter demonstrandos Turni tractatus in inferioribus posuit. ☞ Tu Tyrrhenum equitem collatis excipe signis.) Hanc partẽ Camilla ipsa poposcerat: sed vt audacior redderetur, addidit eis, per quos securior iret ad bellum. ☞ Tecũ acer Messapus er.) Et ducem laudauit acrem dicendo, & Turmas latinas affectu laudantis expressit. ☞ Tyburtiq́ manus.) Ducis sic medium est, vt sine pronunciantis culpa vel superioribus vel inferioribus possit aptari, quippe si dicatur Tyburtiq́ manus ducis, inepte dicitur, si ducis & tu concipe curam non erratur. Laudauit omnes, ne inertes ardenti iunxisse videretur. ☞ Sic ait, & patribus.) Magna dictio, quæ nec repetit dicta, nec moram rebus vrgentibus fecit. ☞ Et pergit in hostem.) Completis, quæ fuerant tanta in necessitate mandanda, perrexit ad bellum. ☞ Est curuo anfractu vallis, &c.) Hæc est loci lata descriptio, melius posita ex poetæ, q̃ ex Turni persona, in qua nihil aliud est, nisi quod pro vtilitate faciat insidiantis: vt ꝓbare posset, quod dixit accommoda fraudi, armorumq́ dolis. Vallis, inqt, inter duo latera vsq́ ad radices montium pressa curuo anfractu, hoc est flexuosa, hanc tanta densitate ligna syluestria ramis ac frondibus vestiebant, vt fidelis latebras dolis præstare posset, & hostibus auferre prospectum. quod alterum proueniebat ex multitudine arborum: alterum ex occasione vmbrarum, quæ fundebantur ex frondibus. Coartata vero vtrinq́ latera angustum intra se aditum transeuntibus parabant, nec sinebant ire confertos, aut euagari si vellent, ingressus atq́ egressus satis maligni, difficiles, atq́ contrarij, gradientibus. Hanc super, id est super hanc & speculis, ipse exponit quid sit in speculis dicendo, summoq́ in vertice montis, De summo quippe speculari q̃s potest, & longius videre. Ignotam planiciem dixit, quæ nulli esset cognita, aut quæ in imo constitutis suspicioni esse nõ potest. Hæc opportune poterat suscipere venientes atque occasionem vare vel occurrendi hostibus dextra vel læua, vel saxa perniciosa voluendi. Tutos ergo reddebat altitudo montis, & constituta in summo planicies. dextra, inquit, ac læua, alteram vel vtranq́ intelligere non possumus, nisi per eum, qui in illa planicie forte constiterit. Ipse enim cum sese conuerterit, læuum dextrumq́ commutat. Sed poeta sic læuam dixit, & dexteram, vt hanc aut illam intuens faceret. ☞ Huc iuuenis nota.) Vt ostenderet loci difficultatem, multis generibus impeditam adiri non posse nisi ab his, qui eius aditus aut semitas nossent. dixit Turnum eo peruolasse, vtpote qui iret ad cognita. Fertur dixit, vt celeritatem ostenderet festinantis. velociter enim præueniendi fuerant Æneæ tractatus, ne ex parte Turni doli ac fraudis periret occasio.

ASCENSIVS.

☞ Turne sui merito, &c.) In hac parte habetur oratio Camillæ virginis ad Turnum: animum suum præstantem & beneuolum explicantis: consiliumq́ de intercipiendo Ænea dantis: Turniq́ honorifica ad eandem responsio. Describitur præterea locus quidam insidijs aptus. Sed cum nihil hic extet Donati: ☞ Ordo est. Ordo.
O Turne (inquit Camilla) si qua. i. si aliqua fiducia sui. i. bene fidei sperandi de se est forti, scilicet cuicunq́ siue viro siue mulieri, ego audeo & promitto occurrere Turmæ Æneadum. i. Æneadarum ad vrbem ingruentium, & ego sola audeo ire obuia contra equites Tyrrhenos (Graphice exprimit poeta animum mulierum quæ si semel ad virilia opera transierint vltra viros audent, nihil vero audacius viragine bellatrice: vnde de Penthesilea audetq́ viris cõcurrere virgo. Sine. i. permitte me tentare manu prima pericula, id est experimenta aut tentamenta seu præludia belli, tu subsiste, id est in insidijs remorare, existens pedes. i. pedester sine equo ad muros. s. ciuitatis huius, & serua. i. custodi mœnia Turnus fixus oculos. i. habens oculos fixos in virgine horrenda. i. aut armis terribili aut veneratione colenda, sup. ait ad hæc. s. eius dicta. O virgo decus. i. ornamentũ Italiæ, quas grates. i. gratias parem. i. intẽdam & coner dicere sup. tibi. s. verbis, ve pro vel quas parem referre. i. re ipsa exhibere & reddere: q. d. nescio, sed nunc (quando. i. quãdoquidem iste. s. tuus animus est supra omnia. i. vincit omne genus beneficij quod in te conferre possem aut quia sine pari magna es)

Partire, i.

Partire.i.cõdiuide mecum laborẽ. Æneas(vt.i.quemadmodum fama sup.facit fidẽ.i.credulitatẽ, aut vt fama & exploratores missi reportant fidẽ.i.credulitatem & certificationẽ) improbus.i.improbandus & detestabilis grassator, & prędo premisit leuia arma equitum.i.velites hoc est equites leuis armaturę: q sup. vt quaterent.i.conturbarent cãpos.i.eos qui in cãpis hoc est locis planis & capacibus sunt Ipse superans iugo.i.per iugũ.q.d.collum, hoc est partẽ montis iuxta verticẽ, superans inq̃ ardua deserta.i.loca inuia & inaccessa fere aduentat ad vrbẽ. Ego paro.i.prætendo furta belli.i.ipsum excipere aut adoriri insidiis, vt.i.postq̃ ego obsidam.i.obsidebo, sed a tertia coniugatiõe a fido deduxit, in tramite.i.via qua transmeatur, syluæ.i.cui in sylua est connexo.i.sub rupe, aut vertice suspenso. obsidam inquit milite armato fauces.i.exitus ab iis q in sylua sunt, aut introitus ingredi volentibus biuias.i.in duas vias diuisas, tu excipe.i.per insidias cape & adorire, signis collatis.i.cõiunctis ducibus.s.Messapo & Tyburto equitem Tyrrhenũ.i.Tyrrhenum equitatum, aut Tyrrhenos equites, Messapus acer.i.strenuus & vehemens bellator erit tecum, & Turmę Latinę sup. erunt tecũ. & manus.i.exercitus Tyburti ducis sup. erit tecum. & tu concipe curã.s.totius Turmæ ac equitatus. Turnus ait sic atq; cohortatur Messapum in prælia.s.obeunda, & socios.s.eius aut suos duces, id est ductores aliorum, hortatus dicit.i.admonet & animat in prælia dictis paribus.s.iis quibus Camillam hortatus est, & ipse pergit in hostem quo factu ostendit se egregium ducẽ qui primus quod admonuit fecit Valles (sic enim dicitur in nominatiuo singulari sicut & vallis, vt apes & apis) accõmoda fraudi & dolis armorum.i.armatorum est in anfractu.i.loco circũfracto.i.angulo, curuo.s.post rupem quem.s.anfractũ, aut quam vallem, latus atrũ.i.obscurum vrget.i.premit & coarctat vtrinq;.i.ab vtraq; parte, frondibus densis, quo.i.ad quẽ aut qua.i.per quã viam, semita tenuis ducit & fauces angustæ.i.meatus arcti ferunt.i.conferunt & cõducunt, & aditus.i.accessus maligni.i.obscuri, aut nimis arcti sup. ferunt. Planicies ignota.s.Æneæ, aut occulta, iacet super hanc.i.vallem in speculis.i.loco apto speculationi, & in summo vertice montis, & receptus Turi.i.receptacula quæ te tuta recipiant sup. iacent vtrinq;: seu.i.siue velis occurrere pugnæ.i.in pugnam dextra.i.a dextra parte, q vel seu, aut vel, lęua.i.sinistra, siue velis instare.i.insistere, iugis.i.per iuga & voluere.s.desuper, saxa grandia.s.in ascẽdentes hostes. Ipse iuuenis.s. Turnus fertur regione viarum.i.per regionem viarum nota.i.notam sibi, huc.i.ad hanc vallem, & arripuit.i.occupauit locum, & insedit.i.insidias facturus locum cepit, syluis iniquis, quia videre permittunt & non videri.

Valles & vallis nominandi casu.

Velocem interea superis in sedibus Opim,
Vnam ex virginibus sociis, sacraq; caterua,
Compellabat, & has tristeis Latonia voces
Ore dabat[graditur bellum ad crudele Camilla, DIA.
O virgo, & nostris nequicq̃ cingitur armis,
Chara mihi ante alias, neq; enim nouus iste Dianæ
Venit amor, subitaq; animum dulcedine mouit.
Pulsus ob inuidiam regno, viresq; superbas,
Priuerno, antiqua Metabus cum excederet vrbe:
Infantem fugiens media inter prælia belli,
Sustulit exilio comitem, matrisq; vocauit
Nomine Casmillæ mutata parte Camillam.
Ipse sinu præ se portans, iuga longa petebat
Solorum nemorum, tela vndiq; sæua premebant,
Et circũfuso volitabant milite Volsci.
Ecce fugæ medio summis Amasenus abundans
Spumabat ripis, tantus se nubibus imber
Ruperat, ille innare parans, infantis amore
Tardatur, charoq; oneri timet, omnia secum
Versanti, subito vix hæc sententia sedit.
Telum immane manu valida quod forte gerebat
Bellator, solidum nodis, & robore cocto,
Huic natam, libro & syluestri subere clausam
Implicant, atq; habilem mediæ circũligat hastæ,
Quam dextra ingenti librans, ita ad æthera fatur.
[Alma tibi hãc nemorũ cultrix Latonia virgo META.
Ipse pater famulam voueo, tua prima per auras
Tela tenens supplex hostem fugit, accipe testor
Diua tuam, quę nunc dubiis committitur auris.
[Dixit, & adducto contortum hastile lacerto POE
Immittit: sonuere vndæ: rapidum super amnem
Infelix fugit in iaculo stridente Camilla.

SERVIVS.

❡Velocem interea.) Licet Interea particula negocia semper preteritis futura coniungat: tñ abruptus est & vituperabilis transitus: habet aũt tales transitus & in superioribus libris, & in sequenti pcipue, vbi Iuppiter appellat Iunonẽ. ❡Opim.) Opim quando dicimus, Nympham significamus si autem dicamus Opem, auxilium intelligimus. Terẽtius, Iuno Lucina fer opem, serua me obsecro. Opes vero numero plurali, cẽsus accipimus, nam ops, terra est vxor Saturni, quam Græci Rheam appellant. ❡Tristes voces.) Habitũ futuræ orationis ostendit. ❡Ore dabat.) Pleonasmos est. ❡Bellũ ad crudele Camilla.) Vno verbo exitum rei docuit. ❡Nostris nequicq̃ cingitur armis.) Nostris, qbus vtraq; gaudemus, vt etiã ipsa habeat causam doloris & maioris iracundię. Neq; enim nouus iste Dianæ venit amor.) Firmiores.n.antiquiores amicitiæ sunt. Terentius, pec amicitiam, quæ incepta a paruulo cum ætate adcreuit. Similiter Iuuenalis, Ille excludat amicus iam senior, cuius barbam tua ianua vidit. ❡Pulsus ob inuidiam.) Scilicet crudelitatis. nam sequitur, Neq; ipse manus feritate dedisset. ❡Antiqua.) Nobili vrbe, nã hoc Priuernũ dicitur. ❡Iuga longa.) Id est longe posita, remotiora. Sallustius, Et Metello procul a gente longa spes auxiliorum, id est longe posita. ❡Solorum nemorum.) Desertorum. Terentius, Venit meditatus alicunde ex solo loco. Item ipse, Nonne hinc deportarier in solas tersas? ❡Fugæ medio.) Dum fugit, inter fugã. nam figuratũ est. ❡Charoq; oneri timet.) Anacreon φαρτὰν ἔρωτος.i.onus amoris. ❡Vix hæc sententia sedit.) Ideo Vix, quia naturale est vt quoties multa cogitamus, vix aliqd cõprobemus. Vnde vera distinctio est, Omnia secum versanti subito, hæc sententia sedit. ❡Et robore cocto.) Aut antiquam hastam fuisse significat, nam multi temporis aliquid, recoctũ vocatur. Horatius, Plenũq; recoctus Scriba ex quinq; viro coruum deludet hiantem. Itẽ Persius, Vtra male vetus præ grandi subere coctũ. Aut re vera cocto robore. hastæ enim igni plerunque durari consueuerunt. ❡Huic.) Scilicet telo natã implicat. ❡Libro.) Liber dicitur corticis pars quæ ligno cohæret. alibi, Alta libraret ĩ vlmo. Vnde & liber dicĩ in quo scribimus, quia ante vsum chartæ vel membranæ de libris arborum volumina compaginabãtur. ❡Ipse pater famulam voueo.) Bene Ipse pater, quia authorandi potestatẽ nisi patres non habent. ❡Voueo.) autem consecro in tuum ministeriũ. Vnde & Camilla dicta est, licet supca & a matre dixerit eẽ nominatam. Sed illud poetice dictum est: nã Camilla, quasi ministra dicta est, ministros enim & ministras ĩpuberes, Camillos & Camillas in sacris vocabatus. Hinc & Camilla dicta. Vnde & Mercurius Etrusca lingua Camillus dicitur, quasi minister deoꝝ. ❡Sonuere vndę.) Hic distinguendum. ❡Infelix Camilla.) Non eo tẽpore quo euasit, sed nunc infelix plerũq; enim epitheta pręsentis tẽporis sunt licet & peractis negocijs: vt in secundo, Infelix dũ regna manebat, Sępius Andromache ferre icomitata solebat.

DONATVS.

❡Velocem interea superis.) Diana in cœlo posita vnam ex virginibus, quas socias habuit quę Opis dicebatur, cõpellauit hoc est allocuta est. Tristis positum est, & remãsisse putarut incertũ, an tristes Latonia virgo voces daret, an tristis voces: dictum hoc melius aduerti non potuit, nisi morem poetę retinentes, quem vbiq; seruauit, bis intelligamus tristis: vt qualis anima fuit talia habuisse videat & verba, proinde tristis Latonia voces tristes emittebat. ❡Graditur bellum ad crudele Camilla.) Et personam tetigit simul & causam: nam & quæ iret, & quo pergeset dixit, & futuri certaminis aduersa monstrauit. quippe ideo crudele bellũ astruxit, non quo sit aliquando non crudele, sed ex quo significaretur Camillam non esse redituram, deniq; addidit, frustra eam diuinis armis instructam: vtpote cui ad conseruationem salutis non essent profutura, ostendit poeta omni occasione nullum deum opitulari cuiquã posse, cum vita hominis in vltimum cogitur

tur finem, deniꝗ alio loco nec ipsum Iouem filio suo Sarpedoni profuisse testatus est, hic ergo, cum poterat opis dicere, nihil est in hac causa metuendum, quoniam Camilla armis tuis defenditur, præuenit dicens: it ad bellum ex quo euadere non potest: neꝗ ei proderit, ꝙ armis nostris accincta est, signa dedit morituræ, non tamen nominauit, quod non valebat auertere. Nostris, inquit, armis sagittis, scilicet, quibus cum Diana sociæ virgines vtebantur. ❡ Chara mihi an.al.) Subtilis & honesta comparatio. voluit enim alias multum sibi charas esse, & Camillam cæteris multo chariorem: nec dixit charior, aut charissima, & tamen ipsam omnibus ꝑtulit. ❡ Neque enim nouus iste Dianæ Ve.am.) Hæc fuit præcipui amoris gratia, ꝙ cæteris antiquior videbatur. Parit enim malorem vetustas affectum, & beneuolentiæ meritum temporis diuturna continuatione conduplicat, si hæc sola fuisset amoris causa, satis abundaret ad incutiendum dolorem, congerit alias, vt probari posset, vnde illa charios ante alias haberetur. ❡ Pulsus ob inui. seg.) Et caput incipit fabulæ, & ipsum primo virginis patrem, in quo reprehendi potuit, magna laude prosequitur, purgatꝗ eius personam. esse enim crimen posset, si causa non diceretur exclusi. male quippe mereri de ciuibus, & quod est deterius, vniuersis notabile satis est, quomodo igitur iste defenditur? pulsus est, inquit, segno: non pellitur quispiam, nisi interueniente violentia: violentiam non nisi eius iniustitia generat, qui meruit excludi, deniꝗ addidit ob inuidiam, vt ostenderet nullum expulsionis suæ præbuisse materiem: sed illam vim superbia potius ciuium & studio æmulatiōis exortam. ❡ Priuerno antiqua Metabus cu.ex.vr.) Ecce alia defensio innocentiæ. vt cessisse potius malis & plurimis, q̄ ob aliquod crimen iuste videretur eiectus. ❡ Infantem fugiens. ❡ Magnam patris & multis modis astruit pietatem, quid enim, dum fugeret violentos, effecit? non aurum aut opes curauit, non saltem vitæ subsidia requisiuit, eripuit filiam bello perditi regni solatium in ipsius salute constituens, infantem aduexit, magnum onus aggressus non corporis sed ætatis, portabat enim talem, quæ adhuc fari non posset, & cui deesset nutricis auxilium, media inter prælia belli, sic & alio loco ait. Illum ego per flammas & mille sequentia tela Eripui his humeris, medioꝗ ex hoste recepi. Duo præcipui exempli, eripuisse, & portauisse, magnum alterum fuit, in quo portatus est senex debilis & ingentis corporis, & ideo tolerandus, quia pater: in altero, hoc est præsenti infans & sine adminiculo nutricis vt dictum est, quæ non esset ferenda in fuga: & quæ requiescendi gratia stratis, quæ deerant seponi non posset: in qua tamen compensatio teneretur perditæ potestatis & familiaris rei, gratum in aduersis paternis pondus, quod eo grauius, quia satis minimū fuit. quantæ enim solicitudinis ingruebat cura portere eam, quæ pes ætatem periculis esset innumeris proxima? ❡ Matrisꝗ voc. Nomine Casmillæ.) Matris huic addidit nomen aliqua inde subtracta particula, vt Camilla potiusq̄ Casmilla diceretur, habiturus in exilio comitem item filiam in appellatione infantis dulcissimæ nomen vxoris. ❡ Ipse sinu præ se portans.) Diligentius hanc pr̨ę se portabat pater, quasi adessent nutrices, quibus mos est infantes tergo gestare, petebat autem solitudines nemorum, ne in manus persequentium veniret cum filia sua. ❡ Tela vndiꝗ sęua pre.) Hoc est circūfuso, quod est vndiꝗ tela sęua, quę necem insontibus ferrent: nec tamen ipsa fuerant sęua, sed homines, qui ea portabant, omnes autem fugientem presserat desperatio multis vndiꝗ armatis persequentibus. ❡ Ecce fugę medio.) Vbi ecce ponitur, est aliquid noui, vt plurimis locis exposuimus, nam hoc loco deceptionem dicit occurrisse torrentis. antequam, inquit, tuta fugiendo retineret, ad Amasenum fluuium venit, quem sic repleuerant aquę, vt summas eius ripas operuissent, non ꝙ ita perpetuus flueret: sed quia ipso tempore sic pluuias casus attulerat, vt congestum agmen vndarum opportunum transitum pernegaret. ❡ Ille innare parans.) Cum contra armatorum ciuium violētiam solum natandi subsidium superesset, obstabat charissimi oneris cura. quomodo enim filiam prę se ferret, cum in eam corporis partem incumbendum esset, qua potuit ferri, a dorso vero, quomodo? quę etiam modico haustu necari potuisset? aut impulsu pręcipitis vndę paternis visceribus rapi? ❡ Omnia secum Ver.) Generalitas ista intellectum latissimum tenet. Tantum enim pater aduertitur pro filię salute tractasse, quantum vnusquisꝗ potuerit coniectando colligere: addidit secum, in locis enim desertis, quem habere consiliarium posset? aut qui in tali causa patre cautior valuit reperiri? ❡ Subito vix hęc.) Ideo vix, quia occurrebant tractanti contraria: ideo vix quia, vt quod faciendum tractando reperierat, id non temeritas sed necessitas ingruens attulisse videretur, cum dicit vix hęc sententia sedit, ostendit etiam ipsam, cum displiceret tem-

poris

poris vrgente desperatione, placuisse: non quo esset tuta aut certi euentus: sed quia alia superesse nequiuerat, melius quippe fuerat incertis filiam credere, q̄ retinendo infestis hostibus reseruare. in incerto enim prouenire etiam prosperum potest, in aperto vero discrimine ac desperatione plenissima nihil pręter aduersum. ❡ Telū immane manu.) Opportunitas duplex ac pręsentibus consilijs cōgruens, nam & telum magni roboris fuit, & portator ipse fortissimus. non enim tractari maxima species posset, nisi ei congrueret virtus plena gestantis, obtulerat autem fortuna ęstuanti subsidiū, quo inuentum potuisset impleri. neꝗ enim illud telum ipsius temporis fuit, aut pręsentis necessitatis causa ferebatur: sed studio bellatoris iugiter atꝗ ex more seruato. ❡ Solidum nodis.) Ipsius hastę materies firma naturalibus nodis & ad fortitudinē artis quoꝗ ingenio roborata. Cōsilij textum & inuentionem Metabi nō ante factum poeta retulit, sed dum fit, quod admirabiliter fecit, ne diu sefert inuentam, & consilij ipsius facta persequitur. Vnam rem iterum diceret, quod est satis superꝗ vitiosum. ❡ Huic natam.) Huic hoc est telo forti & solido, filiam suam, quam toto patris & casus sui ratione liberare cupiebat. ❡ Libro & syluestri subere.) Circūspectum patrem cauta pietas fecerat, nam ex arborum cortice librū fecit quo infantem clauderet. Teneris enim membris necessarium adminiculum fuit, quo contineri possent & ad vlteriorem ripam integra peruenire, medię autem hastę iccirco implicatam nexuit, ne in vnam partem grauior optatum spatium transire non posset; habilem dixit bene compositam & prudenter aptatam. ❡ Quam dextra ingenti lib.) Quod fuit pijssimi patris, & quod in potestate, habuit, fecit: euentum vero, quem in manu non habuit, credidit de coelo poscendum, tendens in altum dexteram, qua portabat infantem, recte dixit ad coelum, quod deorum omnium templū est, & rogatur, qui in tēpore fuerit necessarius. ❡ Alma tibi hāc nem.) Dolentis & perturbati dictio, & eius, quem hostilis iam premebat exercitus, non potuit esse prolixi sermonis: dicebat tamen concinnam laudem eius, quā rogabat pręferens eam suis meritis & maternis. Suis hoc modo, ꝙ virginitatis honore polleret, ꝙ procul esset a luxuriosis voluptatibus, & delegerit syluas, in quibus esset asperitas dura. Cōmemoratione vero materni nominis auxit laudē, vt alio loco Psiamidē posuit & alia: quę nata es, inquit, ex Latona, quia laudantis vox est, & laudis partes in sola appellatione nominis posuit, nos possumus sentire, quę potuerunt apertius dici, nam & regalis fuit, & magna, & gemino partu felicior mater, vtpote quę Apollinē Dianamꝗ peperisset, ꝑcipuos, scilicet deos, & exercitatos in iaculis & sagittis, in pronominibus videamus, quantum sit pondus. Tibi ait, quę ex Latona nasci meruisti, tibi soror Apollinis, tibi quę maiestate numinis fulta es: tibi cui seruire debeat filia mea, tibi, quę potes seruare periclitantem. Videamus quid significet hanc, hoc est quam in periculis positam non relinquo hostibus meis, quam solam habeo quę est solatium calamitatū & exilij mei, quam fiducia tui cōmitto incertis, vt euidentissimam fugiat mortem. Ipse pater famulam voueo, qui donandi & vouēdi habeo potestatem. sic, inquit, tibi hanc voueo, vt desinat mea esse filia. Æquius. n. patri videbat, vt viueret essetꝗ in obsequio deę, q̄ cum ipsa libertate acerbo periret interitu, quod autem dixit, voueo, non de futuro locutus est, sed de pręsenti, & perfecto. In promissione quippe post euentum prosperum posset mutare sententiam: post translatum vero donum nihil cogitare, quod admitteret fraudem. ❡ Tua prima per auras.) Cum hasta eam teneret innexam, sic locutus est, quasi ipsa hastam suis manibus regeret. ❡ Tela tenens supplex.) Quę te verbis meis rogat, & tibi est supplex, non quenquam persequitur, sed infestos cupit euadere. ❡ Accipe testor Diua tuam.) Teste te tibi transcribitur, iudicio meo accipe non ꝓmissam, sed traditione perfecta iam tuā. ❡ Quę nūc dubijs cō.au.) Non temeritatis est, quod aeris incerto cōmittitur, sed fiducię nominis tui, serua iam tuam, serua tuo nomini potētięꝗ cōmissam. ❡ Dixit, & addu.) Tanto. n. fortius aliqd iacitur, quanto magis manus retrorsum fuerit ducta, deniꝗ subnexuit. ❡ Sonuere vndę.) Vt aquā quoꝗ ipsam mittētis vim fortitudinemꝗ sensisset, cōtortū accipiendū est, oculoꝝ & animi solicita destinatione librati. ❡ Rapidum su.am.) Infelicē recte posuit nō ideo, qa fuit, & euasit hostes: sed qa illa ętate tot pericula sustinere cōmeruit. Primo oīum infelix, ideo ꝙ in ipso suę natiuitatis exordio in sedibus patrijs amissam ēt matrē orare non potuit, ꝙ adhuc infans exercitū ciuiū habuit inimicū: quod cū ingenti eius periculo patriā ꝑdidit pater: opes quoꝗ & regnādi potētiā, vel ꝙ sine adminiculo nutricis euēcta est in solitudines & longinqua terrarū, ꝙ occurrēte inundatiōe torrētis ad ipsam mortē plena desperatione ꝑducta est. dehinc qđ in ipso iactu diuersis potuerit periculis ꝑmi. nā & cadere in vn-

das

das cũ iaculo potuit: & si trãsisset terrae collidi, certe q̃ periculosum fuit hastae iactu liberari quae auspicio humanae necis facta est, non salutis. Omnis haec desperatio eo tendit, vt Metabi & Camillae appareat meritum, & Dianae potentia. Infelicẽ aũt summatim vult esse Virgilius, quod inde euadit, vnde potuit mori.

ASCENSIVS.

¶ Velocem interea, &c.) Facta digressione describit studiũ & genus Camillae. Vnde Donatus. ⸿ Excusat exiliũ Metabi.) Quod nõ sua culpa, sed inuidia .i. superbia ciuium sit pulsus, & fugiens non opes sed filiam eripuerit, hac causa Dianę fauorẽ meruit. ⸿ Telum immane.) Quia bellator. Nã opus fuit ingenti telo & bellatore .i. viro forti ad rem perficiẽdam. Hęc ille. ¶ Ordo est. Latonia .i. Latonę filia Diana: compellabat, id est allocuta est: interea .s. dum hęc a Turno fierent, in sedibus superis .i. in coelo Opim .s. nymphã venatricem, & ideo velocem: vnam ex virginibus socijs .s. Dianę: & ex caterua sacra .i. de choro Dianę sacrato: & dabat ore .i. eloquebatur: has voces tristes .i. tristitię ĩdices. O virgo .s. Opi: Camilla graditur ad bellum crudele, quia fatis ipsi per id mortẽ minantib⁹, & cingitur nostris armis .i. sagittis: nequicq̃ .i. frustra, quia illis se defensura nõ est, existens mihi chara .i. dilecta: ante alias .i. plus q̃ alię mortales .s. nec .i. & non: etenim pro quia: iste .i. de quo me loq audis, amor non venit Dianę .s. mihi: nouus .i. recens & paulo ãñ hac inceptus: &, sup. non mouit .i. affecit animũ dulcedine subita: quae .s. cito perire posset, sed, sup. antiqua & inueterata. Et docet quõ. Nam Metabus pater Camillę, cum .i. quando: ipse pulsus ob inuidiam non ob demerita, & ob vires superbas .s. ciuium aut ęmulorum regno priuerno .i. priuernati, aut pulsus regno .s. suo excederet Priuerno, appositorie, vrbe antiqua .i. nobili, & quę diu regnauerat: sustulit .i. sursum & in humeris tulit: iter media prẽlia fugiẽs id est cum fugeret supp. Camillam infantem .s. adhuc comitẽ .i. vt esset comes exilio .s. suo: & vocauit, supp. eam Camillam nomine matris Casmillę .s. nomine, & hoc parte mutata, qa ablata s litera, a prima syllaba. Ipse .s. pater: portans .s. filiam, sinu .s. suo: hoc est inter brachia: pręse .i. ante se: petebat longa iuga nemoꝝ solorum .i. desertorum tela sęua .i. saeuorum hostium ipsum persequentium: premebat, sup. tũc eũ vndiq̃ .i. ex omni parte: & Volsci .s. Priuernates, volitabant .s. circa eũ milite stipendiario circunfuso vt sic nõ sit euadendi locus. Ecce, q. d. pręter opinionem & expectationem Metabi: Amasenus .s. amnis aut fluuius, spumabat abundans, id est superfluens summis ripis, sup. in medio: fugę .i. cum Metabus existens in medio fugę peruenisset transiturus ad eum: quia tantus .i. tam copiosus imber, id est pręceps pluuia omnia imbuens: ruperat, id est dissoluerat se nubibus .i. per nubes ruptas descenderat. Ille .s. pater, parans innare .s. in Amaseno amore infantis .i. vt saluet infantem: tardatur .i. impeditur amore infantis, quia noluit eã derelinquere: & timet oneri charo .s. filię quam in sinu gerebat: haec sententia .s. sequens: sedit .i. placuit & cordi fuit: vix .i. cum difficultate: ipsi versanti .i. agitanti secũ .i. in animo suo: omnia .i. oẽs modos se & filiam seruandi: subito, id est praecipitanter: Accipit, sup. (nam antecedens ponitur sine verbo) telum immane .i. valde magnum, quod ipse bellator gerebat forte manu valida, existẽs solidum, id est integrum & durũ, nec porosum aut cauernosum, sed firmum nodis .i. quia nodosum erat, & robore cocto .i. igni aut fumo indurato: & ipse implicat .i. implicando illigat: huic .s. telo, hoc est hastę: natam .i. filiam suam Camillam: clausam libro .i. interiore cortice: & subere .i. ligno leui, quod faciliter supernatat, qđ nunc in crepidis videmus & sandalijs: syluestri .i. e syluis rapto: quia cũ pręter spem auctus esset, amnis non attulerat ipsum, sed inuenerat, atq; circũligat .s. natam: habilem .i. portabilem per aquas, mediae hastę .i. ad mediam hastam: quã .s. hastã: ipse librans .i. iaciendã versans fatur ita ad ęthera alma virgo Latonia .i. Latonae filia Diana: cultrix nemorum .i. habitatrix syluarum: ipse .i. ego pater .i. qui maximam habeo in eam potestatem: voueo .i. dico & cõsecro tibi hanc .s. filiam meam: famulam, id est ministram: ipsa tenens per auras, id est exposita aeri: tua tela, id est iacula tibi sacra: fugit, supple hostem .s. populum persecutorem: accipe o diua, testor, id est obtestor: tuam, id est tibi deuotam & dedititiam: quę committit̃ nunc auris dubijs .i. de quibus dubitãdum est, an incolumem reddituręsint: Dixit .s. Metabus .i. finiuerat iam preces: & immittit .s. in auras hastile contortum, id est impulsum: lacerto, id est brachio adducto. Vndae .s. Amaseni, sonuere .s. ex impulsu: & ipsa Camilla infelix, scilicet futura: aut infelix, quia ad exitium maius reseruata: fugit super amnem rapidum .s. Amasenum: in iaculo stridente, id est alligata iaculo stridenti, ad quod eam alligauerat pater tectam subere, vt si forte in amnem incidisset, nec ad vlteriorem ripam iacta fuisset: a submersione per hastam & subere protegeretur.

At Metabus, magna propius iam vrgente caterua,
Dat sese fluuio, atq; hastam cum virgine victor
Gramineo donum Triuiae de cespite vellit.
Non illum tectis, vllae non moenibus vrbes
Accepere, neq; ipse manus feritate dedisset:
Pastorum & solis exegit montibus aeuum:
Hic natam in dumis, interq; horrentia lustra
Armentalis equę mammis & lacte ferino
Nutribat, teneris immulgens vbera labris.
Vtq; pedum primis infans vestigia plantis
Institerat, iaculo palmas onerauit acuto,
Spiculaq; ex humero paruę suspendit, & arcum:
Pro crinali auro, pro longae tegmine pallę,
Tygridis exuuiae per dorsum a vertice pendent.
Tela manu iam tum tenera puerilia torsit,
Et fundam tereti circum caput egit habena:
Strymoniamq; gruem, aut album deiecit olorem.
Multę illam frustra Tyrrhena per oppida matres
Optauere nurum: sola contenta Diana,
Aeternum telorum, & virginitatis amorem
Intemerata colit, vellem haud correpta fuisset
Militia tali, conata lacessere Teucros,
Chara mihi comitumq; foret nunc vna mearum.
Verum age, quandoquidem fatis vrgetur acerbis,
Labere nympha polo, finesq; inuise Latinos,
Tristis vbi infausto committitur omine pugna.
Hęc cape, & vltricem pharetra deprome sagittam.
Hac quicunq; sacrum violarit vulnere corpus,

SERVIVS.

¶ Non illum tectis, non vllae moenibus vrbes Accepere.) Non mirũ hunc a nulla ciuitate susceptum: nam licet Priuernas esset, tamẽ quia in Thuscorũ iure pene omnis Italia fuerat, generaliter in Metabũ omnium odia ferebantur: nã pulsus fuerat a gente Volscorum, quę etiam ipsa Etruscorum potestate regebatur: quod Cato plenissime executus est. Vnde & ĩfra, Multae & illam frustra Tyrrhena per oppida matres Optauere nurũ: quod nõ proderet nisi inter eos essent iura connubij. ⸿ Non moenibus vrbes Accepere.) Nõ tectis, non moenibus: hoc est nec in ciuitates, nec in priuatã admissus est domũ. Et sic iste etiam in prio separauit, Vrbe, domo socias. Sciendum aũt moenia abusiue dici oĩa publica aedificia: vt, Diuidim⁹ muros, & moenia pandimus vrbis: nam ꝓprie Moenia, sunt tãtum muri dicta, q̃si munia a munitione ciuitatis. ⸿ Manus dedisset.) Consensisset: & hoc dicit, Etiam si qui eũ voluissent suscipere, ille tamẽ eorũ consortia morum feritate fugisset. ⸿ Pastoꝝ & solis exigit montibus ęuum.) Et pastorum aeuum exegit in montib⁹ solis .i. pastorali vsus est vita. ⸿ Armentalis equae.) Indomitę. Vnde sequitur, Et lacte ferino. ⸿ Vestigia plantis isliterat) Signa pedum ꝑmis plãtis expresserat, nã haec sunt vestigia, imagines pedũ: vt, Semesam pręda & vestigia prima relinquens. ⸿ Palmas onerauit.) Onus enim est quicquid teneris ĩponitur manib⁹. ⸿ Pro lõgę tegmine Pallę.) Palla proprie est muliebris vestis deducta vsq; ad vestigia: Vñ ait Lõgę, sic supra, Pallam signis auroq; rigẽtem. ⸿ Strymoniãq; gruẽ.) Id est Thraciam, a fluuio Strymone. Sane sciendum posse dici hic & hęc grus. ⸿ Olores.) Latine ita dicimus: nã cygni graece dicuntur. ⸿ Multę illam frustra.) Antequã rem diceret pręiudicauit: sic Sallustius, Falso quaeritur de natura sua genus humanum: nam antequam diceret q̃ritur, dixit Falso. ⸿ Matres.) Inter mẽem & matremfamilias hoc interest: qđ Mater, est praeter illã significationẽ, quę est ad aliqd, quę tantum cõuenit in matrimonium: Materfamilias vero illa dicitur q̃ in matrimonium conuenit per coemptionẽ, nã per quãdam iuris solennitatẽ, in familiã migrat mariti. ⸿ Aeternum.) Aeterne. nam nomẽ est pro aduerbio. ⸿ Conata.)

Tros, Italus've, mihi pariter det sanguine poenas.
Post ego nube caua miserande corpus & arma
Inspoliata feram tumulo, patriæq; reponam.
[Dixit, at illa leues coeli demissa per auras
Insonuit, nigro circundata turbine corpus. POE.

Cum conaretur. ⁋ Fatis vrgetur acerbis.) Ostendit etiā desideria ex fati necessitate descendere. ⁋ Cōmittitur omine pugna.) Pro committetur. ⁋ Hęc cape.) Generaliter dixit arcū, pharetram, vt sequentia indicant: nam dicit, Et vltricē pharetra depromesagittam. ⁋ Vltricem.) Nomina in x terminata ablatiuū singularem in e, mittunt: genitiuum vero pluralem in um, exceptis his quæ sunt omnis generis: vt felix, nam & ab hoc felici & horum felicum facit. Lucanus, Felici non fausta loco tentoria ponens, quod receptum est ideo, quia genitiuus pluralis a nominatiuo plurali minor esse non debet, sed aut par, aut maior vna syllaba, & quia a neutro facit felicia, felicum dicere nō debemus, ne propter alia genera huic præiudicemus: nanq; ab eo quod est felices, vt felicum dicamus, ratio patitur: vna enim erescit syllaba ab eo quod est felicia, vt felicum dicamus non procedit, ne minor sit genitiuus numero plurali. Similiter & vltricium & victricium dicimus: licet in his neutrum genus in numero singulari nō inueniatur. ⁋ Violarit vulnere corpus.) Quia dixerat sacrū. ⁋ Tros Italus've mihi.) Si simpliciter accipimus, sic intelligimus, Siue eā Troianus interemerit, siue aliquis de Aeneæ auxilijs: nanque alij volunt Aruntem de Turni esse partibus, & indignatum foemineū sexum plus in bello potuisse, quam viros: quam rem hic dicunt perstrinxisse Virgilium: & reuera sic vbiq; loquitur, vt incertum sit Aruns de cuius partibus fuerit. Vnde est & illud, Da pater hoc nostris aboleri dedecus armis. ⁋ Pariter.) Similiter, vno modo: & est antiquū. ⁋ Miserande corpus.) Hæc oeconomia, præiudicia nominātur, quoties negocij futuri exitus tollitur. vult enim nos de Camillæ cadauere nihil vlterius expectare, sicut fecit in prīo, Tu faciem illius noctē non amplius vnam Falle dolo. Quod prę missum, sustulit cōmemorationē quando vel Cupido recesserat, vel Ascanius sit reuersus. ⁋ Arma Inspoliata.) Aut indetracta, aut ipsius inspoliatę. ⁋ Nigro circundata turbine corpus.) Quia ad moerorē luctumq; descendit. Contra in octauo, vbi ad lætitiā descendit Venus, claro eam nimbo circundatam dicit: vt, At Venus ęthereos inter dea candida nimbos.

DONATVS.

At Metabus magna.) Cum subiaceret oculis Metabi periculum euidentissimum fluminis, & aliud vrgeret a tergo, aggrediēdum alterum fuit, vt alterum vitaretur: verum quia ex altera parte manifesta pernicies imminebat: in alteram vero nō deerat spes optata transeundi, dedit se fluuio consentiens. f. aquæ, vel maxime quia vlterior pars iam retinebat infantem, dat f. se fluuio, non solum illud significat, quod in fluuium sese coniecit, verumetiam, qua arte fluminis impetum natando transiit: dedit se fluuio consentiens aquæ, vt dictum est, vt paulatim in obliquum tendens amnem turbidum persecaret, si enim contra amnis impetum niteretur, & laborare plurimum & maiorem vim superare non posset: arte ergo & subtilitate completum est. ⁋ Atque hastam cū virgine.) Cum hastam missam supra poeta describeret, non dixit, quali euentu peruenit, sed quia nouerat dispositionem suam pater, misit hanc partem, vt in euulsione eius, & præsens factum & præteritum demonstraret: hastam, inquit, cum virgine, vt hoc quoque palam fieret, quod ita vti hastę fuerat colligata peruenit. Virginem dictam voto patris & spe accipiendum est, non ętatis puellę dictante ratione, victor gramineo de cespite vellit, victor dictus est, non quod aliquos in certamine deiecisset: sed quod euadendo cum filia ciues superasset infestos. Cespite vellit gramineo, cespes omnis ex congregatione plurimarū herbarū & aggestione commista pulueris solidatur. plus tamē si stat ex gramine: quod est natura durissimū, eo igitur fauore numinis dilata est hasta, vbi fortius fixa consisteret: ne e laxatis terrę morsibus lapsa ipsi perniciem inferret infanti: quā vero fortiter illiserit cespiti, vno verbo mōstratū est, quod est, vellit. nam nō vellitur, nisi qđ habet aliquā difficultatē, & extorquetur magis q̄ euellitur loco, donū Triuię de cespite vellit. Meli⁹ dictū est, donū Triuię, q̄ si dixisset, filiam suam vellit. consecrata enim in alterius potestatē & naturā transierat, vel maxime traditione perfecta. ⁋ Non illū tectis.) Noluit ire ad aliquam ciuitatē, aut in priuatorū tectis, aut moenibus publicis propter cām fugę & filiam nutriendam hospitari, vel q̄a pudebat eum solum videri post regnum seruientem sordibus & cunis infantis. ⁋ Neque ipse manus.) Nec consensisset feritate pastorum vitam ducere, hoc est viuere pastorū more, qui ferarum more solitudine ac syluis transigunt vitam. sequitur. ⁋ Et solis exegit montibus æuum.) Et omnem vitam suam in solitudine montium ac desertione trāsegit, quod imitatus est Metabus. Potest & sic intelligi, solis montibus, vt nullo tempore vitę suę reliquerit montes pp predictas causas pudoris. f. & timoris. ⁋ Hic natā.) Duo ꝓposuit, locum & personam. rñdit loco, vt ostendat, quid sit hic, vel quem laborem pertulisset ille in montibus nutriens filiam vagientem. ⁋ In dumis.) Ecce non tantum deerant stramina, quæ iacenti subdi potuissent, verumetiam dumi supererant, qui nocerent. ⁋ Interq; horrentia lustra.) Cum sint lustra, in quibus feræ cubitant, merito metuenda adiecit, horrentia, vt illa ostenderet ferarum fuisse maiorum, quibus acrior natura est, nec minus etiam illud expressit, quid sit, solis montibus, vtpote qui essent sine homine, bestiarum immanium causa. Venit iam ad personę rationem, vt demonstraret quemadmodum in tam dura vastitate regionum puella nutrita esset. ⁋ Armētalis equę, inquit, mammis & lacte ferino Nutribat.) Alebat filiam non humano lacte, quia deerat, sed ferino, duplex ratio est cur equam dicere voluit feram, vna, quia in illis locis cum feris degebat indomitis: altera, quia equinum genus veteres ferum dicebant, quia nondum humanis vsibus seruiebat, sed hoc loco ferinum lac debemus accipere eius, scilicet animalis, quod esset asperum, & locis regionibusq; respondens. ⁋ Teneris immulgēs vbera labris.) Hoc vult poeta mōstrare, quod etiam in hac parte Metabo tanta alendę filię difficultas occurrerat, vt nisi ipse per se labris puellæ vberaq; seruata moderatione mulxisset, alimonia ad eam peruenire non potuisset. Hoc ideo pater solicitus faciebat, quia, quod fuit ei grande & asperum, tenera adhuc infantis labra sustinere non potuerant: nec fauces admittere copiam, quam prębebat, armentale animal ideo posuit, ne in totum videretur agreste, ac si mulgeri non fineret, expressit obsessum multis periculis & casibus fatum, nunc ad eā acceditur partem, vt palam fiat posse naturam consuetudine cōmutari: nam cum esset foemina & amplitudine generis potens eam locorū qualitas & vsus viuēdi sic solidā reddidit, vt omne quod sibi natura dederat, respueret. ⁋ Vtq; pedū primis.) Mox vt stare potuit pedibus suis, instruit eam pater portare, quod iaceret. neque enim fuit in illis locis foemina, quę incipienti lanā monstraret, aut telā. Docuit eam pater, quod pręberbat locus, nō quod sexus exigebat, & persona discētis. ⁋ Spiculaq; ex hume.) Vt portaret manibus ferrū missile, & humeris arcum, & pharetrā sustineret. ⁋ Pro crinali auro.) Ad eorū vicem, quib⁹ se aptare foeminę cōsueuerunt, venantium iuuenū sumebat ornatū: nam pro auro, quod addi capitibus virginū solet, proq; Palla Tigridis pellis per dorsum fundebatur a vertice. ⁋ Tela manu iam tū re.) Tantum proficiebat in eo, quod producebat studio, vt iam tela iaceret manu, & lapides ageret funda. ⁋ Strymoniamq; gruem.) Nouerat iam in illa ętate destinata percurrere, deniq; ictibus suis, aut gruē deiecit, aut cycnū. Pulchre ac ꝓprie posuit, deiecit. aues enim in volatu percussę non capiuntur, sed cadunt. capi enim dicuntur, cū visco aut retibus tenentur, aut laqueis. ⁋ Multę illā frustra.) Iam felici rumore ita pcrebuerat, vt multas illā matres nurum frustra constaret optasse, cum non dicit quorū quantorū've oppidorum, nec ipsarum definit numerū matrum, plus vult intelligi, quoniā generalitas latitudinem intellectus semper & vbique cōplectitur, dicendo aūt frustra, cito ostendit nullā nuptias ei⁹ impetrare potuisse. Matres hoc loco, non vt alibi mulieres, propter designationem sexus debemus accipere: sed veras matres. nulla enim nurum quęrit, aut postulat, nisi quę sit mater adolescentis. ⁋ Sola conten. Dia. Æter. telo.) Pulchre amasse eā dicit, sed non illam partem amoris esse sectatā, quę eā ab armorū studio ad vsum domesticū vel lanarū pensa reuocaret, aut q̄ virginitatis honores auferret. me, inquit, Diana prętulit cunctis, me perpetuitatē intemerati pudoris deligere maluit, & non telas amare sed tela. ⁋ Vel lē haud corre. su.) Nō sic Dianæ Camilla displicet, q̄ trāsducta sit amore bellandi: sed q̄ ausa sit bello ꝓuocare Troianos: tale ꝓculdubio crimen admittens, quod nec ipsa posset Diana defendere, aut proprio subleuare præsidio, quod potuit lacessere, hoc fuit in offensione grauissimū, venire quippe ad bellum, cum desit causa bellandi, culpæ est maximę, & prouocare felices extremę dementię. Teucrorum nomen cum ingenti posuit laude, nam illis & virtus cum felicitate superetat, & ijs fato ac dijs volentibus regnum Italię debebatur. Et Lauinię matrimonium totum nouerat Diana per potentiam numinis, & sciebat sacrilegium esse, siquis contra

tra Teucros arma sumeret, aut belli certamen intraret, quod vero ait, contra, ostendit in audendo difficultatem & ausus huiusmodi non secuturos effectus. conatus enim secundum Sallustianũ etiã morem, cœpta significat, non tamen impleta. ¶ Chara mihi comi. q̃. so.) Si hoc, inquit, non fecisset, posset adhuc mihi chara & comes esse cum cæteris. Hæc dicendo, ostẽdit mox esse perituram: sed quod fuerat luctuosum, amantis animo nominare nõ potuit. ¶ Verum age.) Quia potuit dici, cur non subuenis periclitanti? aut eam non subtrahis bello? ad hoc respondentis partibus functa, extremis, inquit, fatis vrgetur, nullo potest auxilio subleuari, q̃a necesse est fieri, quod fatorum ratione debetur. ecce nec tunc saltẽ felix Camilla, nam perit in armis, quæ tot pericula & innumeros casus, cum adhuc vagiret, euasit. Verum age, cœperat dicere, verũ age, & iterum dictis hortari: sed vbi hoc dixit, interposuit causam mittendi, & tunc redyt ad ea, quæ mãdabat, nos iungamus, quod poeta necessaria ratione separauit, & ordinemus sensum. ¶ Labere nympha polo.) Persequamur nunc singula, vt dictorum vim referemus. Verum age labere nympha. Iubentis est age: tamen etiã hortantis. miscere enim debuit cum authoritate beneuolentiam, vt impleretur facilius, quod volebat. ¶ Labere nympha polo.) Et relicto interim cœlo labere ad eas Italiæ partes, in quibus infelix geritur bellum, quo Camilla peritura est. ¶ Hęc cape.) Hęc tecum inquit, porta. Verum quia incertum fuit, quę tradita viderent̃. totum enim generalitas obscurauerat, subiecit ea, quibus ostenderet data. ¶ Et vltricem pharetra depromе sagittam.) Magna breuitas, & compendiosa dictio, in qua pars dicitur traditorum, & tamen intelligitur totum, quam dicit enim depromе sagittam, & non nominat pharetram, ostendit euidentius quæ dedisset: arcus quoque non est facta commemoratio, sed tamen intelligitur datus, nanque dixit. ¶ Hac quicunque sacrum.) Sacrum, inquit, violarit vulnere corpus, & de morte tacuit, ne omen quamuis perituræ facere videretur. Ideoque violarit, posuit, quasi leuiter læserit, nec dixit quicunque eam occiderit. ¶ Post ego nube caua.) Solatia sunt ista fati extremi, quæ cum fiunt viuorũ potius officia probant, nihil sentientibus mortuis. quid enim consequeretur Camilla, si percussor eius interiret? quid sentiret, si arma non perderet? quid haberet cõmodi, si funus occisę ferretur ad patriam? sed hæc iccirco commemorauit, ne in totum ei, propter quam dolebat, defuisse videretur. ¶ Dixit.) Hoc est cõpleuit Diana, quę voluit. ¶ At illa leues.) Leues dixit remota segnitia properantem ad ea implẽda, quæ Diana mandauerat. ¶ Cœli demissa per auras Insonuit.) Quidquid de summo fuerit emissum, necesse est, vt det sonitum, & ventum sibi ex aere conciliet: sed huic Dianę auxilio magis videtur esse procuratum, vt facilius perueniret ad terras, & deueniẽtem cerneret nullus.

ASCENSIVS.

¶ At Metabus, &c.) Docet Diana, quę reliqua egit Metabus, quo modo videlicet se in amnem immisit, & receptam filiã in syluis educauit. Admonetq; Opim, vt quicunque lætaliter vulnerauerit Camillam morte sua illius necem luat. De quibus nihil habemus Donati. Sed ordo est. At, id est sed: Metabus, scilicet Volscorum rex & pater Camillę: magna caterua, scilicet hostium vrgente iam propius: dat sese fluuio, id est in fluuium: atque ipse victor, id ẽ voti compos: vellit de cespite, id est terra herbosa, in quam hastam infixerat: vellit, dicit, id est auellit: hastam cum virgine, id est ad quam Camilla erat alligata, hastam dicit, appositorie, donũ Triuiæ, id est Dianæ: gramineũm, id est de gramine auulsum: vrbes vllæ, id est quęcunque in Italia essent: non accepere illum, scilicet Metabum: tectis, id est priuatis hospitiys: & nõ accepere mœnibus, id est publicis hospitiys, aut tota vrbis capacitate: nec ipse dedisset manus. i. non se subdidisset, recipere volentibus: feritate, id est prę feritate sua: & exegit æuum pastorum, id est more pastorum: in montibus solis, id est desertis. Ipse nutribat hic, id est in solis montibus: natam, id est filiam suam, in dumis & inter lustra. s. ferarum. horrentia, id est aspera, & inculta mãmis equæ armentalis indomitæ, & quę gregatim inter armenta versabatur: & pro. i. lacte ferino. i. equę feræ: immulgens vbera. s. equę labris teneris. i. in labia tenera Camillę: vtq;, id est & postquam: infans. s. Camilla: instituerat vestigia pedum primis plantis, id est signauerat vestigia primo ingressu: ipse onerauit palmas, id est manus eius: iaculo acuto, id est sagittis, aut telo venabulo: & suspendit paruę. i. ipsi cum adhuc esset parua spicula. i. iacula acuta, seu tela & arcum, ex humero. s. prominentia: & exuuiæ Tigridis, id est pellis Tigridis deuictę, & ab ea abstractę, vt exuuię ab hoste detrahi solent, pendent illi a vertice per dorsum, pro auro crinali, id est loco reticuli aurei: quo virgines crines seu capillos suos alligant: & pro tegmine, id est vestitu, seu cooperimento: Pallę, id est vestis muliebris: longę, id est ad talos vsq; demissę. Ipsa, torsit iam, tum, id est cũ adhuc esset infans, manu. s. sua: tela puerilia, id est pueritię apta: & egit circum caput fundam: id est instrumentum effundendi atque iaciendi lapidem habena, id est loro, quo habetur. i. tenetur: tereti. i. rotundo in longum: & deiecit gruem strymoniam. i. Threiciam in Strymone Thracię palude versari solitã, vel illi similẽ, aut olorẽ albũ, aut quia omnis adultus albus est, aut iam adultũ, quia recens nati sunt coloris picei, quem grisseum vocant. Multę matres. s. familias & nobiles matronæ, optauere frustra, quia nolebat nubere, illam, scilicet Camillam: nurum, id est filiorum suorum coniugem: per oppida Tyrrhena, id est quę habitant in diuersis oppidis Tyrrhenis: sed, supple ipsa contenta sola Diana, id est me & p̃sidio meo colit amorem ęternum, id est ęterne duraturum: aut colit ęternum, id est ęterne seu ęternaliter: amorem telorum, scilicet venatoriorum & virginitatis existens intemerata, id est intacta & incorrupta. Ego vellem quod, supple haud, id est non fuisset correpta, id est simul cum alys rapta & implicita, militia tali. s. quam Latini contra fata gerunt: conata, id est dum conaretur: lacessere, id est prouocare & molestiis afficere: Teucros, id est Troianos. Quia, supple ipsa foret, id est esset mihi nunc chara, & vna comitũ mearum: verum age (adhortandi vox) quandoquidem ipsa vrgetur fatis acerbis, id est immaturis, & ineuitabilibus: o nympha, scilicet Opi: labere, id est leniter descende: polo, id est cœlo: & inuise, id est intrinsecus visita, & scrutare fines, id est limites: Latinos, id est Latinorum vbi ipsa tristis committitur, id est statim committetur pugnę, omine, id est cum omine: infausto, id est infelici: quia interimenda est. (Potius dixero vbi ipsa tristis. s. propter infelicẽ rei exitum, sicut contra lęti inducti sunt Teucri propter futuram lætitiam, vt in primo, Vix e conspectu Siculæ telluris in altũ, Vela dabãt lęti. quia committitur infausto omine tristis pugnę, quia tunc non diceretur, cui committatur) Age, inquit, cape hęc, scilicet tela: & depromе hęc pharetra, id est de pharetra hanc sagittam vltricem. i. vindicatricem necis eius: quicunq; violauerit vulnere. i. vulnerauerit: corpus sacrum, id est mihi dicatum: Tros. i. siue sit Troianus, ve pro vel, Italus. s. Tyrrhen⁹: det pariter. i. pari formæ pœnas sanguine. s. suo fuso. Ego feram. i. afferam, aut inferam: tumulo. i. in tumulum: post, id est postea q̃ interfecta fuerit, & vindictam feceris, corpus & arma inspoliata. i. nõ ablata per spoliationem: caua nube. i. existens tecta in nube concaua: & reponam. i. restituam patrię, scilicet suæ, vnde exulat dixit, scilicet Diana: at. i. sed: illa. s. Opis nympha leuis. i. celer aut agilis. Insonuit per auras coeli; : ut p auras coeli: leuis, id est cito credentis: circundata. i. circum induta: corpus. i. habẽs corpus assumptum turbine nigro, quia ad rem lugubrẽ descendit.

At manus interea muris Troiana propinquat,
Etruscíq; duces, equitumq́; exercitus omnis,
Compositi numero in turmas, fremit æquore toto
Insultans sonipes, & pressis pugnat habenis
Huc obuersus, & huc, tum late ferreus hastis
Horret ager, campiq; armis sublimibus ardent.
Necnon Messapus contra, celeresq; Latini,
Et cum fratre Coras, & virginis ala Camillę
Aduersi campo apparent, hastasq; reductis
Protendunt longe dextris, & spicula vibrant:
Aduentusq; virum, fremitusq; ardescit equorum.

SERVIVS.

¶ Etruscíq; duces.) Etruria dicta est, quod eius fines tenebãtur vsque ad ripam Tyberis. Et quasi ἑτερόορια, & per syncopam ἑτρουρία. Nã ἕτερος est alter, & ὅρος, finis, vocat̃. Roma enim antea vnam tantum Tyberis ripã tenebat. Iuuenalis, Et quæ Imperiy fines Tyberinũ virgo natauit. ¶ Cõpositi numero.) Id est rationabiliter: vnde & sępenumero dicimus, id est frequenter & rationabiliter. hinc est, Tum vero in numerum, id est in rationem & rhythmũ: vnde & metra, numeros dicimus. vt, Numeros memini, si verba tenerem. Sane modo generalis est descriptio equestris certaminis: paulo post descẽdit ad specialem, sicut fecit in quinto & de cursoribus & de nauali certamine. ¶ Horret ager.) Terribilis est. Est aũt versus Ennianus vituperatus a Lucilio dicente per irrisionẽ debuisse eũ dicere Horret & Alget. Vñ Horatius de Lucilio, Non ridet

Iamq; intra iactum teli progressus vterq;
Substiterat,subito erumpunt clamore,frementesq;
Exhortantur equos,fundunt simul vndiq; tela
Crebra,niuis ritu:cœlumq; obtexitur vmbra.
Continuo aduersis Tyrrhenus,& acer Aconteus
Connixi incurrunt hastis,primiq; ruinam
Dāt sonitu ingenti,perfractaq; quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt:excussus Aconteus
Fulminis in morem,aut tormento ponderis acti,
Præcipitat longe:& vitam dispergit in auras.
Extemplo turbatæ acies,versiq; Latini
Reiiciunt parmas,& equos ad mœnia vertunt:
Troes agunt,princeps turmas inuasit Asylas.
Iamq; propinquabant portis:rursusq; Latini
Clamorem tollunt,& mollia colla reflectunt:
Hi fugiunt,penitusq; datis referuntur habenis.
Qualis vbi alterno procurrens gurgite pontus
Nunc ruit ad terras,scopulosq; superiacit vndam
Spumeus,extremamq; sinu perfundit arenam,
Nunc rapidus retro,atq; æstu reuoluta resorbens
Saxa fugit,littusq; vado labente relinquit.
Bis Thusci Rutulos egere ad mœnia versos:
Bis reiecti armis respectant terga tegentes.
Tertia sed postquam congressi in prælia,totas
Implicuere inter se acies,legitq; virum vir:
Tum vero & gemitus morientū,& sanguine in alto,
Armaq;,corporaq;,& permisti cęde virorum
Semianimes voluuntur equi,pugna aspera surgit.
Orsilochus Remuli(quando ipsum horrebat adire)
Hastam intorsit equo,ferrumq; sub aure reliquit,
Quo sonipes ictu furit arduus,altaq; iactat
Vulneris impatiens arrecto pectore crura:
Voluitur ille excussus humi.Catillus Iolam,
Ingentemq; animis,ingentem corpore,& armis
Deiicit Herminium,nudo cui vertice fulua
Cęsaries,nudiq; humeri:nec vulnera terrent:
Tantus in arma patet,latos huic hasta per armos
Acta tremit,duplicatq;,virum transfixa,dolorem.
Funditur ater vbiq; cruor:dant funera ferro
Certantes,pulchramq; petunt per vulnera mortem.

versus Ennij grauitate minoris. ¶ Campiq; armis sublimibus ardēt.) Resplendent. ¶ Celeresq; Latini.) Alludit ad militiam Romanam: nanque & equites habuit Romulus, vt illo diximus loco, Tercentum scutati omnes Volscente magistro, quos celeres appellauit vel a celeritate, vel a duce Celere, qui dicitur Remum occidisse, in cuius gratiæ vicem a Romulo fieri tribunus equitū meruit. ¶ Ala Camillę.) Equitatus. Alæ autem dicunť equites, quod alarum vice pedestrem exercitum tegunt. ¶ Intra iactum teli.) Vnde posset hasta emissa in hostem venire, hinc traxit Statius vt diceret, Quale quater iaculo spatium ter arundine metas. Et Enniana est omnis hęc ambitiosa descriptio. ¶ Pręcipitat.) Pro pręcipitatur. ¶ Reiiciunt parmas, & equos ad mœnia vertunt.) Reiiciūt, retro agunt. Sane nūc fugiunt non timore, sed lege præliandi. Salustius, More equestris prælij sumptis tergis ac redditis. ¶ Mollia.) Domita, domitorum scilicet. ¶ Superiacit vndam.) Super scopulos vndam iacit: nam more suo dedit, verbo detractam nomini pręppositionem. ¶ Sinu.) Curuatione & flexu vndarū. ¶ Extremam.) Autem ad illud pertinet quod ait supra, Penitusq; datis referuntur habenis. ¶ Æstu reuoluta resorbens Saxa, fugit.) Æstus proprie est maris incerta commotio. ¶ Vado labēte.) Hypallage, pro labēs ipse per vadum. ¶ Et sanguine in alto.) ἐμφατικῶς cædis ostenditur magnitudo. ¶ Hastam intorsit equo.) Figurate. nam intorqueo in equum dicimus: vt, In latus, inque feri curuam compagibus aluum Contorsit. ¶ Sub aure reliqt.) Ex vulneris genere fulgentē ipsum intelligimus esse percussum. ¶ Voluitur ille excussus humi.) Humi voluitur. nam Excussus per se plenum est. ¶ Deiicit Herminium.) Nomen hoc de historia Romana est: nam cum Codite contra Thuscos Lartius & Herminius steterunt tempore quo pons sublicius rumpebatur: vnde & eum plurimum laudat, ac si diceret, Talis, qualis ille fuit. ¶ Tātus in arma patet.) Tantum patebat in vulnere, id est in hostilia tela totus patebat. ¶ Per armos.) Abusiue: nam proprie Armi quadrupedum sunt.

DONATVS.

¶ At manus interea.) Reliquum est hoc superioris descriptionis, quam imperfectam dimisit, vt Camillæ fabulam diceret, q̄ subtracta, si prima pars atq; ista iungatur, nō erit diuisa narratio. supra.n.dixit, Nuncius ingenti per regia tecta tumultu Et creuit magnisq; vrbē clamoribus implet Instructos acie Tyberino a flumine Teucros Tyrrhenaq; manū totis descēdere cāpis: hic dicit, At manus interea muris Troiana ꝓpinquat, Tyrrhenīq; duces equitumq; exercitus omnis. Vt appareat integrari posse narrationem, si Camillę fabula subtrahatur. veniebant igitur sic muris propinquantes, vt cessante officio nuncij videri possent in ęqualitate cāporum, vsq; adeo manifesti, vt quiescerēt, & quēadmodū instructi accederent singulorum non negaretur aspectibus. ¶ Necnon Messapus cōtra.) Quam pulchra q̄; diuersis ornatibus singulorum exercituum facta descriptio. Ibat Troianorū manus & cęterorū equitum digesta per turmas, premebant equi & pressis habenis frenorum impatientes resistebant mutantes terga huc & illuc. omnis autem ager armis ardebat, hastis in sublime porrectis. at in altera parte videbantur illi, quos cum Camilla dimiserat Turnus, Messapus, scilicet & Latini, cæteriq;, quorum, superi⁹ meminit, omnes Ibant cum impigra celeritate, vt hostem ad patriam venire non finerent: hastas gestantes dextris retrorsum adductis spiculaq; vibrātes. magna subtilitas dicētis & eloquētiæ copiosa substātia, vt ī descriptiōibus partiū nihil dixerit simile ibant pręedicti duces venientib⁹ obuij, & cōtra muros positi, quid agerent in cāpo facillime videbatur. Ibant vibrantes spicula ita crebro motu, vt ea iam crederentur esse missuri. ¶ Aduentusque virum.) Aduentus, non ad patriam, sed inter se. Sequitur.n. ¶ Iāq; ītra iactū.) Progressus iā vterque exercitus fuerat, & iccirco crescebat fremitus equorū & animis ferebantur: qa qui sunt ex vsu bellorum, sciunt quādo sibi certandum sit: sciunt, quādo arripi possit initium belli. Vbi ergo tantum inter vtrunque exercitum remansit spatium, vt tela vtrinque missa peruenire in alteros possent, subito erumpunt clamore, furentesq; exhortantur equos, hortamenta vocis iccirco adhibētur, vt excitentur etiam inuiti. Isti hortabantur, qui iam furentes erant & in belli certamen exire cupientes, talis est & vox, quæ mittitur, antequā certamen initietur, vt hortamento sit singulis, & plurimū in ausus validos impellat armatum. ¶ Fundunt simul vndiq; tela.) Ecce quantum potest ante certamen clamor. nō enim incassum emittitur: inde quippe nascuntur incrementa virtutis, & necessitas plena pugnādi, inde timidis pauor accedit, inde fortibus vires augentur, non ergo missa sunt tela, sed fusa, vt niues: nec ab vno, aut ex vna parte, sed simul ab omnibus, veniebant autem niuium morę, pręebebat hāc speciem candor ferri, & telorum diffusa congeries. ¶ Continuo aduersis.) Hoc dictum est more bellantium: nā primi aliqui audaciores erūpunt: quos cęterā pubē sequi conueniat. Tyrrhenus igitur & Acōteus singulis ex diuersis partibus eruperāt hastis tāto impetu atq; ictu, vt ruinę more cecidissent, deniq; ait. ¶ Primiq; ruinam.) Expressum est eorū factum, qui sibi fuerant obuij. Equi, inquit, ipsorum collisis inter se pectoribus magnum emiserant sonitum, quo facto excussus est Aconteus fulminis in morē, aut tormento ponderis acti. Cum pectus pectori fuisset illisum, cum Aconteus excussus dicitur similitudo fulminis data est, aut certe ponderis alicuius, quod truditur argumento violentiaq; tormenti. ¶ Præcipitat longe.) Impleuit partes excussi dicēdo, longe fractus est, in tantum, vt habuisset spatium moræ, quo in aere excluderet vitam, & ante moreretur quam ruina corporis sui premeret terram, Tyrrhenum perisse impulsu ruinæ descriptæ intelligendum est. ¶ Extemplo turbatæ acies.) Ecce post duorum congressum, vt diximus, omnes cū ingenti perturbatione motæ sunt acies. ¶ Versiq; Latini.) Latini maiorem metum apud se esse fugiēdo testati sunt: nā & reiecerant parmas & equos conuerterant, vt

murorum

murorũ sibi firmitate cõsulerent. ¶ Troes agũt.) Agi dicũtur pecudũ greges, cũ de loco trahũtur ad locũ, quatũ igitur in Latinis militię dedecus fuit, vt non tm̃ ferri, verũ agi more mutoꝝ aialium & impelli viderent̃. ¶ Princeps tur.in.a.) Primus inuasit turmas, quis.n.metueret fugientes? ¶ Iam propinqua.) Vbi iam Latini ꝓximi esse cœperant portis, resumpta audacia & proprio intellecto dedecore, repente ad pugnam cum clamore conuersi sunt. ¶ Hi fugiunt.) Hoc est Troiani. ¶ Penitusq; datis re.ha.) Debuerãt enim celerius remeare in campum, ne locorũ conditione aut aliquibus insidijs caperentur: vel maxime recursu insperato decepti. ¶ Qualis vbi alterno.) Proprijs & signatis verbis expssa comparatio, qua ostenderetur alternus impetus, spatium, & alterna secessio. nam reuera sic ex alto impellitur mare: vt properãtes fluctus in vltimas arenas vsq; tendant: atq; inde explicatis lapsibus eodem, vnde venerant, referantur linquentes saxa, quæ fuerãt superessa. ¶ Bis Tusci Rutulos.) Quo id factũ sit Tusci, inquit, bis Rutulos egerunt ad mœnia: bis relecti sunt, ita tamẽ cauti, ne insequens hostis auersos oppimeret, aut feriret. qua causa respectabant, hoc est retrorsum attendebant, & scutis terga propria tuebãtur. Par fugientium numero putatur esse conditio. bis enim fugati sunt Rutuli, bis Tusci: sed in eo Rutuloꝝ turpius factũ deprehenditur, quia scutis terga contexerant, ne auersi cæderentur. ¶ Tertia sed postquã.) Tertio certamine ad verum ac potiorẽ conflictum ventum est. nam & confusę sunt partes, & vnusquisq; vir virum sibi, cum quo certaret, facta prius exploratione, deligebat. quales putamus electos, nisi eos, qui possent facile superari: nullus.n.deligit a quo possit occidi. ¶ Tum vero.) Id est quando ad tertiã cõgressionem accessum est, & ad id ventum, vt singuli cũ singulis congrederentur. ¶ Et gemitus morientum.) Quãdo non dictum est, qui magis in plurimis cęsi sint, intelligendum est, cladẽ illam partium fuisse nũ partis. ¶ Orsilochus Remuli.) Cœpit specialiter in aliquibus ostẽdi, quid sit, legitq; virum vir. nam Orsiloch⁹ Remulum cum vellet occidere, ne temere fortiorẽ peteret, dolo efficere cõtendit, quod implere non potuit. hasta igit̃ caput equi sub aure percussit tanto impetu, vt ferrum perseueraret in vulnere. ¶ Quo sonipes ictu.) Ne remaneret obscurum, qđ dixit ardu⁹, addidit. ¶ Altaq; iactat Vulneris impatiens arrecto pectore crura.) Cum inimicum telum & dolorem ferre non posset, percussus sonipes erigebat in sublime suum pectus, & crura posterioribus tantum pedibus nitens. ¶ Voluitur ille ex hu.) Vsque ad hanc partem descriptus est, vt ostenderetur prouolutus ad terram. vox autem eius cõsecuta intelligitur, potius q̃ videretur: voluitur ille excussus humi. non terræ excussus voluitur, sed in terrã venit, cum dorso equi fuisset excussus. ¶ Catilius Iolã.d.) Deijcit, & ad Iolã pertinet, & ad Herminium, quos Catilius occidit. Herminiũ laudat, quem asseruit ingẽtem fuisse, animo armis, & corpore. Hæc laus in honorem victoris posita est, qui talem valuit superare. indicia subnectit virtutis eius, & animi. ¶ Nudo, inquit, cui ver.ful. Cæ.) Hæc fuit probatio nudi capitis, quia capilli eius patebant intantũ vt eorum color quoque flauus cerneretur. ¶ Nudiq; humeri, nec vul.ter.) Incedebat etiam nudis humeris, nullum gerens vulnerum metum. ¶ Tantus in arma patet.) Quantum audax & nudus ex ea corporis parte, qua facilius potuit peti, tantum ad expediẽdam mortem opportunus & patens. ¶ Latus huic hasta per armos.) Latitudinis non incassum facta cõmemoratio est. Facilius enim præbet vulneribus locum, q amplissimi corporis spatium dederit. Fuit igitur occasio occidendi talem, qui per temeritatem nudus ibat ad bellum, & ad excipiendum vitę meritum afferebat lati corporis molem. ¶ Fundit̃.) Necessario poeta confugit ad generalitatem, ne & sibi prolixitatis morã, & legẽtibus tędium pareret. qñ.n.tam ingentis pugnæ & tantorũ popoloꝝ cędes speciali descriptione percurrerent? quo in genere dictionis nihil amplius potest sentiri, q̃ legitur. generalitas vero, q̃ a nullis terminis clauditur, infinitam habet ęstimationem. tãtaq; potest esse, quãtum eam valuerit ostendere, qui tractarit. conclusio ergo ista melior fuit, quæ narrationi veluti quendam faceret finem, & initium alteri daret. multum quippe adiuuat legentis animum dissimilitudo quęsita per transitum, & in ipsa continuatione referentis procurata varietas. vtraq; tamẽ aliquid simile referẽti necessaria est. sed neutra debet esse separata ab altera. specialitas q̃ppe habet descriptionum moram: generalitas quippe affert celerem relationibus finem: & dum nihil tangit nihil videtur emittere. videamus tamen, quid sit poeta in ipsa generalitate complexus. Funditur, inquit, ater vbique cruor. ostenditur in latitudine diffusi vtriusq; exercitus vna simul ammorum pręsumptiõe pugnari. ¶ Dant fu. fer. Cer.) Necesse enim fuerat intestre q̃ plurimos, vbi solum fuerat ferrum. ¶ Pulchramq; petunt per vuln.mor.) Pulchra mors est eius, qui in acie cadit, & dum cominus concertat, occumbit. est enim turpis mors eius, qui fugiens perit. appetebant ergo omnes sine trepidatione discrimen, & ex contrario euentu insignem exitum vitare.

ASCENSIVS.

¶ At manus interea, &c.) Narrat quomodo exercitus Aeneæ ad vrbem aduenit: & quomodo acceptus est ab Latinis qui iam exierant: de qua re cum nihil sit Donati: ¶ Ordo est. At, id est sed: manus Troiana, id est exercitus Troianus paratus manu concertare: propinquat muris interea.s.dum Opim dimittebat Diana: & duces Etrusci, supp. appropinquant: & omnis exercitus equitũ propinquant (nam collectiue aut cõceptorie loquitur) compositi numero, id est secundum numerum debitum in turmas. Sonipes, scilicet equus insultans: fremit toto ęquore, id est cãpo ęquo & plano: & pugnat, id est facit pręludia pugnę, aut potius obluctat̃, & repugnat: habenis pressis, id est compressis ne in hostem ruat, obuersus.i.obtractus: huc & huc, id est modo in hanc partem, modo in illam cum maluisset in hostem progredi: & Ager ferreus.i.armis ferreis armatorum coopertus: horret.i.asper & rigidus est: late, id est per latum, hastis.s.extensis: & campi ardent.i.resplendẽt armis sublimibus.i.ab altis viris gestis aut capite positis. nam per hoc significat armatos etiam altos & sublimes fuisse. Necnon.i.& etiam: Messapus.i.domitor equorum filius Neptuni & Turni partes sequens: & Latini celeres.i.agiles & expediti in bello: & Coras cum fratre.s.Catillo: & Ala.i.equitum cornu: Camillę virginis apparent contra.i.econtrario, & ex aduersa parte, supple in campo: existentes aduersi, id est ex aduerso stantes: & portendunt.i.extendunt & ante se tendunt: longe hastas.s.suas dextris reductis.i.reducibilibus, ita vt educere, & reducere possint: & vibrant, id est quatiunt: spicula, id est tela in morem spicarum acuta: & aduentus virum pro virorum fremitus equorum: ardescit.i.feruet, & furore rapitur impatiens moræ. Et iam vterq;.s.exercitus: substiterat, id est restiterat progressus intra iactum teli.i.vt telo iacto contingere se mutuo possent: &, supple vterq;, aut vtrique: erumpunt.s.ex statione sua in pugnam clamore subito: & exhortatur equos furẽtes, scilicet sponte sua Martio furore succensos: & fundunt simul tela crebra ritu.i.ad morem niuis.s.ex aere decidentis: & cœlum obtexitur.i.obtegitur: vmbra.s.telorum. Videtur alludere ad eum qui dicit, Sub vmbra igitur melius pugnabimus. Tyrrhenus & Aconteus acer, viri illi aduersi quia ex aduerso venientes & diuersis fauentes prior Aeneę, & posterior Turno: incurrunt continuo.i.statim: hastis, id est in hastas mutuas: & ipsi primi dant ruinam deiectis.s.mutuo impetu, supp. cum ingenti sonitu: & rumpunt pectora quadrupedantium.i.equorum quaternis pedibus currentium: perfracta pectoribus.s.mutuo occurrentibus: Aconteus excussus .s.equo in morem fulminis, aut ponderis.i.lapidis aut glandulæ acti tormenti.i.machina bellica: pręcipitat, supp. sese, aut pręcipitatur longe: & dispergit vitam.i.spiritus vitales in auras. Acies.s.Latinorum sunt turbatę, id est attonitæ: extemplo.i.illico, vt viderũt Acontea excussum. & ipsi versi.s.in fugam: reijciunt.i.retro agũt: non abijciunt parmas.i.scuta sua læua: & vertunt equos ad mœnia: Troes agunt.i.persequuntur sic arte fugientes: & Asylas Troianus ille: princeps.i.principium tenens. inuasit turmas.s.equitum Latinorum: & iam ipsi propinquabant portis: & Latini versi.s.in persequentes: tollunt.i.edunt: clamorem.s.vehementem: & reflectunt colla.s.equorum: mollia, id est faciliter flexibilia, & ad hoc instituta, ac domita: & hi.s.qui prius insecuti erant, fugiunt: & referunt.s.Latini in hostem habenis penitus datis, id est concessis eqs. Qualis.i.qualiter: Pontus.i.mare quoduis refluum: vbi.i.quãdo procurrens alternis.s.fluctibus, aut alternatim: ruit gurgite, id est impetu vasto: nunc, id est aliquando ad terram: & superiacit vndam scopulos, id est iacit vndam super scopulos. (Prior enim accusatiuus regitur virtute verbi, posterior virtute præpositionis) existens spumeus, id est spumosus ex feruenti agitatione: & pfundit sinu, id est curuatione, & fluxu vndarum: vndam extremam, id est profundissimam, aut remotissimam: & fugit nunc, id est aliquando: retro, id est retrorsum: resorbens ęstu, id est feruore, & impetu, saxa reuoluta, id est quę reuoluit: & relinquit littus, vado labente.i. declinante in minutis aquis, aut per hypallagem, & habens per vadum relinquit littus. Tusci, id est Etrusci egere Rutulos versos, scilicet in fugam, ad mœnia: & ipsi reiecti, id est repulsi bis armis, scilicet Rutulorum: respectant, id est retrospiciunt tegentes terga, scilicet sua, quod non faciunt qui timore percussi in fugam vertuntur, sed postquam ipsi congressi in tertia pręlia implicuere inter se totas acies: & vir legit, id est elegit cum quo pugnet

gnet virum: tum vero, id est maxime tunc: &, id est simul: gemitus morientium, sup. auditi aut facti sunt: & arma, & corpora, & ipsi equi semianimes, id est semineces permisti cęde virorum voluuntur in sanguine alto. i. profundo & denso: pugna surgit, id est instauratur aspera: quia neutris cedentibus. Orsilochus Tuscus ille intorsit equo Remuli hastam, equo dicit: nam horrebat. i. formidabat adire, id est inuadere & petere, lancea, ipsum, scilicet Orsilochum: & reliquit ferrum sub aure, quia iam in fugam versum habebat: quo ictu, Sonipes. s. equus, furit existens arduus. i. erecta ceruice: & iactat crura alta pectore arrecto, existens impatiens vulneris. i. impatienter ferens vulnus. Ille. s. Orsilochus, excussus. s. ab equo: voluitur humi. i. per humum. Catillus frater. s. Corę: deijcit Iolam & Herminium ingentem animis, & ingentem corpore & armis. Cui. s. Orsilocho: cęsaries erat, supple fulua, supple in vertice nudo: & cui, sup. humeri erant nudi nec licet humeri, & caput nuda erant. tamen, supp. vulnera, id est tela quibus vulnera fiūt nō terrent, supp. eum tantus, id est tam vastus & immanis, patet in arma. i. contra tela quæ inferri possent. Hasta tremit acta, huic. i. in hunc aut ad huius perniciē: per armos. i. humeros latos: & ipsa transfixa. i. ad sīm humeꝝ penetrans: duplicat viro dolorē: Cruor ater funditur vbiq;: & ipsi certantes, dant. i. edunt & efficiunt funera ferro. i. armis ferreis: & petunt pulchrā. i. honorabilem mortem per vulnera.

SERVIVS.

¶ Exultat Amazon.) Suspendendum exultat, vt Amazon intelligas q̄si Amazon. nā Camilla Volsca fuerat, sicut i primo, Dederatq; comā diffūdere ventis Venatrix, id est quasi venatrix. s. ¶ Indefessa.) Infatigabilis. Et oīa ei Amazonū arma tradit, q̄s Titianus vnimammas vocat. nā hoc est Amazon quasi ἄνευ μαζοῦ. ¶ Spicula fugientia.) Pro ipsa fugiens. ¶ At circū lectæ comites.) Subaudis Dimicāt, quod etiam sequens Amazonum indicat comparatio, quæ inducuntur circa regnum bella tractantes. ¶ Larinaq; virgo.) Nomina hęc nobilissimarum sunt Italię fœminarū. ¶ Italides.) Pulchra deriuatio non vera: nam verum est Italæ. Italus autem, vnde est Italides, magis est patronymicum, quā de minutiuum, sicut Belis, vñ est. Belides. ¶ Quas ipsa decus.) Et ad electas, & ad ipsam pōt referri. Decus aūt, si ad Camillam, nobilitas, pulchritudo. si ad delectas, ornamētū. i. quas sibi elegit ornamentū, id ē ad ornamētum. ¶ Dia Camilla.) Generosa εὐγενής. nā Græcū est, cuius nominis etymologiā plerique volunt venire ἀπὸ τοῦ Διός: quod si sic est, dicemus dissentire deriuationem a principalitate. nā dia, di producit, cū Διὸς corripiat: sicut econtra, cum lux producat lu, cerna lu corripit. ¶ Pacis'que bonę, belliq; ministras. Congruum paci epitheton dedit, vt eam bonam diceret, cū bellum econtra sit pessimum. nā sine dubio & belli sæui diceret si nō versus admitteret. ¶ Quales Threicię.) Tanais fluuius est qui separat Asiam ab Europa, circa quem antea Amazones habitauerunt. vnde se postea Thermodonta fluuium Thracię transtulerūt. quod etiā Sallustius testatur, dicens. Dein campi Threissi, quos habuerunt Amazones, ab Tanai flumine incertum, quam ob causam digressę. ¶ Thermodoontis.) Plenum Thermodoon, sed per Syneresim Thermodon facit. Vnde don circunflexum habebit accentum. Græca enim nomina necesse est vt circunflectātur quoties fit Synæresis exigente metri necessitate. Ergo si sit Thermodoō, do habebit accentū acutū: qđ si Thermodon fecerit, & in finalē transfertur, & mutatur accentus. nā circūflexus fit. ¶ Pulsant.) Ennius, Ad musas quę pedib⁹ pulsatis Olympum. ¶ Bellantur.) Pro bellant. nam solent verba ꝓ verbis poni. Vñ nunc passiuā declinationem sub actiua posuit significatione: sicut in Georgicis, Et placidam paci nutritor oliuā: futurum tēpus a passiuo posuit, pro pñti ab actiuo. Nam nutritor pro nutri posuit. Vnde est econtra, Nox humida coelo Præcipitat. ¶ Hippolyten.) Hæc Amazonum fuit regina, cui victæ Hercules Baltheum sustulit. ¶ Martia.) Aut bellicosa, aut Martis filia. ¶ Quem telo primū deijcis.) Homericum est, interrogationem ad ipsum referre qui describitur, cum musæ interrogari consueuerint: vt, Vos o Calliope ꝑcor aspirate canēti. ¶ Aspera virgo.) Epitheton ad officium belli respiciens: alias incōgrue virginē asperā dicimus. ¶ Euneum.) Quia Latina est declinatio, ideo ne accepit accētum. nā Statius, qa grę ce declinauit, græcū accētum posuit, dicens, Nunc Euneon ante, Et nunc ante Thoas. ¶ Lōga abiete.) Hasta abietali. Nā arborē pro hasta posuit. ¶ Suffosso.) Casuro. nā suffossi eq dicuntur quos vulgo incespitatores vocant. Alij suffuso legunt, id est præcipiti & iam cadēti. ¶ Dum subit.) Scilicet dū se ad sustentationem ruētis inclinat: & vult vtrunq; tanta celeritate esse percussum, vt vnū ictum putares. inde est enim, Præcipites pariterq; ruunt. ¶ His addit Amastrum.) Adiūgit. ¶ Armis ignotis.) Nouis, inconsuetis. ¶ Iapyge.) Appulo equo. ¶ Pellis erepta iuuenco.) Id est lorica. nam proprie Lorica, est tegmen de loro factum: quo maiores i bello vti consueuerant. ¶ Agrestisq; manus Armat Sparus.) Bene Agrestis: nam Sparus est rusticum telum in modum pedis recuruum. Sallustius, Sparos & lanceas, alij pręacutas sudes portare. ¶ Vertitur in medijs.) Id est agit: nā gręce ἀναστρέφεται dixit. ¶ Toto vertice supra est.) Statius de Capaneo, Et totū transcendit corpore bellum. ¶ Hunc illa exceptum.) Fraude circumuentum, vt Æmulus exceptum Triton. ¶ Traijcit.) Vis iactus ostenditur. ¶ Syluis.) Pro in syluis, & est Archaismos. casus pro casu. ¶ Muliebribus armis.) Vsus obtinuit vt inuptas, virgines: nuptas mulieres vocemus. Nam apud maiores indiscrete virgo dicebatur & mulier: vtrunque enim sexum tantum significabat, vt ecce hoc loco dicit armis muliebribus, cum Camillam innuptā fuisse manifestum sit. Item in Bucolicis legimus, Ah virgo infelix cum

At medias inter cædes exultat Amazon
Vnum exerta latus pugnę, pharetrata Camilla:
Et nunc lenta manu spargens hastilia densat:
Nunc validam dextra rapit indefessa bipennem.
Aureus ex humero sonat arcus, & arma Dianæ.
Illa etiam, siquando in tergum pulsa recessit,
Spicula conuerso fugientia dirigit arcu.
At circum lectę comites, Larinaq; virgo,
Tullaq;: & æratam quatiens Tarpeia securim,
Italides, quas ipsa decus sibi dia Camilla
Delegit, pacisq; bonæ, belliq; ministras.
Quales Threiciæ cum flumina Thermodoontis
Pulsant, & pictis bellantur Amazones armis:
Seu circum Hippolyten, seu cum se Martia curru
Penthesilea refert, magnoq; vlulante tumultu,
Fœminea exultant lunatis agmina peltis.
Quem telo primum, quem postremū aspera virgo
Deijcis, aut quot humi morientia corpora fundis!
Eumenium Clytio primum patre, cuius apertum
Aduersi longa transuerberat abiete pectus.
Sanguinis ille vomens riuos cadit, atq; cruentam
Mandit humum, moriensq; suo se in vulnere versat.
Tum Lyrim, Pagasumq; super, quorū alter habenas,
Suffosso reuolutus equo, dum colligit alter
Dum subit, ac dextram labenti tendit inertem,
Pręcipites, pariterq; ruunt, his addit Amastrum
Hippotaden, sequiturq; incumbens eminus hasta,
Tereaq;, Harpalycūq;, & Demophoōta, Chromimq;.
Quotq; emissa manu contorsit spicula virgo,
Tot Phrygij cecidere viri, procul Ornitus armis
Ignotis, & equo venator Iapyge fertur,
Cui pellis latos humeros erepta iuuenco
Pugnatori operit, caput ingens oris hiatus
Et malæ texere lupi, cum dentibus albis,
Agrestisq; manus armat sparus: ipse cateruis
Vertitur in medijs, & toto vertice supra est.
Hunc illa exceptum (neq; enim labor agmine verso)
Traijcit, & super hæc inimico pectore fatur.
[Syluis te Tyrrhene, feras agitare putasti! CAMIL.
Aduenit qui vestra dies muliebribus armis
Verba redargueret: nomen tamen haud leue patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ.

cum Pasiphaen constet ex Minoe ante amorem tauri filios suscepisse. Terentius in Hecyra, etiam mulierem post partum, virginẽ vocat. Nam vitium est oblatum virgini olim ab nescio quo ipro bo. ¶ Nomen tamen haud leue. patrum manibus hoc referes telo cecidisse Camillæ.) Irrisio est amaritudinis plena. nam si voluerimus simpliciter accipere, vt ita sit dictum quemadmodum supra, Aeneæ magni dextra cadis: incipit contrarium esse superioribus. Vñ melius est vt perseueremus in sensu: & ita sit dictum, Magnã reuera gloriam laturus est ad manes parentum, quem fœminea tela superarunt.

DONATVS.

¶ At medias inter cædes.) Quanta istam laude Poeta prosequitur? vt inter virorum cædes, & funera inæstimabilis numeri sola exultaret, quasi ludicris & non veris dimicationibus interesset. qđ autem exerto brachio & nudo latere fuisse descripta est. & signũ audaciæ fuit, & prędicta est causa, qua posset occidi. More enim suo Virgilius, si vti sæpe iam dictum est, nihil superfluum ponit in distributionibus suis. deniq; infra dictum est, illic eam percussam, vbi nudum corpus præbebat ad excipiendũ interitum vitæ. pharetram dixit interea, vt genus armorum ostenderet, quibus illa pugnare consuesset. per pharetrã intelligendum est, illam & sagittas habuisse. ¶ Et nunc læta manu spargens.) Hoc fuit exultare, vt vteretur telis, quibus vellet, & quando vellet: nec tñ frangeretur labore aliquo, mittendo hastilia, vt securi feriendo. ¶ Aureus ex humero so. ar.) Hic compleuit, quod superius dixit, pharetrata Camilla, ecce & arcũ aureum eã dixit habuisse, & Dianæ arma, quæ fuerant in specie sagittarum. ¶ Illa etiam, in tergum.) Illa intantum arcu fidebat, & spiculis vt etiam debuisset timeri, cum fugeret. nam conuerso arcu retrorsum nõ frustra iactabat spicula. Amazon dicta est non nata, sed facta in hoc magis laudabilis: quia quod alię nascendo valuerunt, hæc potuit implere meditãdo. ergo laudis affectu Amazõ dicta est, vt imitando talis esset, quales sunt Amazones, quos adiuuat studium gentis, & origo pclara nascendi. ¶ At circum lectæ comites.) Fuerunt cum ea lectæ comites: non ideo lectas dixit, vt apud Dianam reprobę remansisse viderent: sed, quod omnes lectas habuisset. ¶ Larinaq; vir. &c.) Quod de vna dixit, virgo, ad omnes pertinet. omnes enim virgines fuerant intentæ, quę obsequebantur ministerio eiusdem deæ. ¶ Italides.) Nec tibi merito tales, vtpote quæ essent ex Italia. sic hoc loco laudare Virgilius Italiam voluit, quasi nulla terra meliores proferre possit, aut tales. ¶ Quas ipsa de. si. di. ca.) Tantum Camilla ad Dianę animum accędebat, vt apud socias suas pro dea haberetur. denique cum iret ad bellum, has sibi esse comites voluit: quod essent ornamento in pace, & ministrę in certaminibus belli. potest & sic intelligi: vt bello & paci ornamento esse viderẽtur, & sic in vtroque viderentur, vt vtrunque ornarent. & hoc arbitror melius. ipsa est enim pura societatis & vera religio: vt nullum tempus dissimiles faciat, quos fœdera suscepta coniunxerint. pulchrum est enim seruare societatem, & eius commodum custodire. nullam istarum dicit belli gessisse certamen, se asseruit ministerio fuisse bellãdi. ne exponeretur Camilla de socijs, si impares essent in causa certaminũ: aut ipsa, quę laudabatur, esset inferior, si exercitatione illæ præstaret. tamen ipsarum præsentia non vacua fuit, cum vt dictum est, ministerio iuuabant operaq; bellantem. ¶ Quales Threicię.) Tales, inquit, apparebant Italę virgines, quales sunt Amazones verę, cum aliquos pulsant bello, aut ipsæ pulsantur, aut cum se post victoriã refert penthesilea curru vecta, & vlulatibus lætis superiorem se plena gratulatione testatur. ¶ Quem telo primum.) Confecta comparatione, redit ad Camillam, admirans in ea feriendi celeritatem, & effusorũ inæstimabilem numerũ. nam discerni non poterat, quẽ primo loco, quẽ postremo mactasset. tanta quippe pugnandi ars & celeritas fuit, vt neq; ordo, neque numerus occisorum dici posset, aut colligi: aut quot humi morientia corpora fundis? morientia dixit, non mortua, vt ostenderet tantam fuisse celeritatem cædis, vt innumeri essent fusi: nec tantũ adhuc aliquis animam reddidisset. ¶ Euneũ Clytio primũ patre.) Cum ipse laudantis studio dixisset, discerni non posse, quem telo primum, quem postremũ Camilla dimicans deiecisset, quantaq; morientiũ corpora reliquisset, ne ipse sibi hoc genere videretur indixisse silẽtium, aut in generalitate Camillæ glorias minuisse, tangit specialiter de fortioribus aliquos: vt ex ipsis appareat quomodo cæteri fuerint fusi. Primo, inquit, Euneum strauit e Clytio patre progenitum, cuius apertum aduersi longa transuerberat abiete pectus. huius, inquit, pectus, cum aduersus venisset, longa hasta transuerberauit. ecce laus primabellãtis, preuentus est hostis, anteq; potior fieret: præuentus est, non

insidijs

insidijs sed velocitate certantis: neq; enim videre venientem plagã potuit, quia veniebat aduersus transuerberationis vim. intellectus ille est, vt non ictum leuem vt cautus, sed imprudens ac nescius totum receperit pectore. Ferientis hęc laus est, quę sic direxit hastam, vt preuidendo caueri non posset. ¶ Sanguinis ille vomens riuos ca.) Ex ingenti enim pectoris plaga totus simul sanguis effusus est. ¶ Atque cruentam Mandit humum.) Cadentes enim repentino ictu mordent, qcquid fortassis occurrerit. iste igitur mordens terram, & crebris hoc morsibus faciens, vertebat se, & in suo se cruore voluebat. hoc dicendo ostendit eum tã grauiter percussum, vt illic caderet, vbi confossus est. quod vero assidue voluebatur in vulnus, & terrã mandebat, quã rigabat cruor, apparebat eum aliquem adhuc sensum doloris habuisse. ¶ Tum Lyrim Pega. q; super.) Addidit Lyrim & Pegasum. ¶ Quorũ altee habenas Pręcipites pariterq; ruũt.) Cum Lyris lapsu equi deceptus habenas colligere niteretur, amisit tuitionem corporis sui. Pegasus, cum lapso auxilium ferret, & inermem dextram lapso porrigens discrimen imminens vterq; vitare non potuit, sic factũ est, vt pariter necarentur. ¶ His addit Amastrũ Hip.) Amastrum quoque Hippotadis filium strauit hasta percussum: addiditq; his, qui supradicti sunt strati esse. ¶ Tereaq;, Harpalicũq;.) Etiam ad hos pertinet, quod dictũ est, addidit. hoc ostendit repetita coniunctio. ¶ Quotq; emissa manu.) More suo plurimos generalitate collegit, cum laude pugnantis. nam quanta tela coniecit, tot Phryges strauit. hęc fuit subtilitas dimicantis, vt nullus ictus esset inanis. tot Phrygii cecidere viri, aut vere Phrygij, aut ꝓ Phrygibus pugnantes. ¶ Procul Ornitus armis Ignotis.) Quomodo ignotis armis & equo venator Iapyge fertur: quomodo Ignotis armis incepit dicere. ¶ Cui pellis latos humeros.) Agrestem Ornitum dicit bello interfuisse armatum pro qualitate personę. denique pro lorica corium bubulum habuit: quo dorsum eius humeriq; tegebantur. caput autem eius ad galeę vicem operuerat: caput lupi cũ dentibus suis. dimicantis vero manum sparus armabat, nulla artificis subtilitate compositus. Sparum dicunt regionis more fustem nodosum, quo rustici vtuntur, cum eunt ad bellum. Ipse bellator interea tali equo vectus discurrebat inter cateruas, vt non equo ferri videretur sed vento, & cum esset in multitudinis medio solus altior apparebat. ¶ Hunc illa exceptum.) Hunc, id est talibus armis instructum, & tanti equi velocitate confisum. illa, hoc est q̃ nosset vsum belli meliori peritia, exceptũ eum fugientẽ cũ cęteris percussit, quo dixit exceptũ: excipere quippe dicuntur, q contra veniunt, vt in uenabula ferę, nisi hoc intelligi uoluit exceptũ separatum electione animi, & ad pœnã destinatũ ex omnibus, cum noua specie incederet, & solus altior fuit. erat autẽ facile talem discernere, qa auerso agmine terga prębuerat. Ferro traijcit, inquit, hoc est si nescium percussit, vt omne ferrum per corpus eius eundo trãsisset. ¶ Et super hęc ini. pe. fa.) Aperit causam poeta ostendens, cur eum Camilla in tanta multitudine fugientium specialiter persecuta est. temerarius enim bello sese miscuerat, & ei⁹ inertiam armorum qualitas demonstrabat. debuit igitur belli sentire virtutem, qui arbitratus est non emersurum quenquã, a quo posset occidi. ergo animi sui commotionem Camilla & iracundiam pectoris his vocibus fudit. ¶ Syluis te Tyrrhene feras.) Nesciẽs Camilla, ꝙ Ornitus diceretur, gentes cũ nomine argui, in quo graue voluit esse conuitiũ: deniq; sic exorsa est. Apparet, inquit, tuę vanitas gentis. ratum quippe te constat non contra hoĩes ire, sed feras: & non in campum aut bellum: sed in syluas venandi voluptate cõtendere. ¶ Aduenit, qui ve. dies.) Aduenit dies, qui armis muliebribus vestra redargueret verba. tales vos uel nũc esse cognosce, quos mulieres occidant. ¶ Nomẽ tamen haud leue.) Ipse per iracundiam factum suum depressit, dicendo, magnũ esse dedecus armis muliebribus viros occũbere. ipsa iterum, cum ueneris, inquit, ad parentum tuorum manes comitabitur te magni nominis fama: erisq; dissimilis cęteris, ꝙ Camillę dextra dicaris occisus. hęc non se expugnat, sed duo admirabiliter tepauit. ait enim habes maximum crimen, ꝙ fœmina tibi intulit mortem: laudem uero meliorem, quod Camilla.

ASCENSIVS.

¶ At medias.) Recitat pugnam & uariam stragẽ Camillę, cuius deinceps usq; ad necem eius erit pcipua narratio. Nihil aũt extat Donati. ¶ Sed ordo est. At. i. sed: Camilla pharetrata. i. pharetris instructa: exerta pugnę. i. ad pugnam gerẽdam: unum latus. i. habẽs mãmillam alterius lateris exertam, & abscissam, aut exustã: Amazon. i. quasi Amazon, more Amazonidum: exultat inter medias cędes: quas. s. faciebat auiditate muliebri: & ipsa spargens manu, nunc. i. aliquando: hastilia lenta. i. flexibilia: densat. i. condensat, &

multiplicat,ſup.ea:& ipſa indefeſſa.i.non defatigata: rapit nūc.i. aliquando dextra.ſ.manu bipēnem,id eſt ſecurim duas pinnas habentem:validam,id eſt fortem & ad pugnam multum valenté. Arcus aureus,id eſt mauratus,ſonat ex humero,ſcilicet eius:& arma Dianæ.i.ſagittę ſonant,ſupple illi ex humero:illa.ſ.egregia bellatrix ſic receſſit,quando,id eſt aliquando pulſat in tergum,id eſt retrorſum:dirigit arcu conuerſo.ſ.in hoſtem,vnde ipſa quodammodo aduerſa bibat ſpicula fugiētia,ſcilicet cum ea donec emiſſa erant.At,id eſt ſed:comites,id eſt ſodales Camillæ,ſcilicet Larina virgo & Tulla,& Tarpeia quatiens ſecurim æratam.i.ære munitam: Italides,id eſt in Italia ortę fœminę lectæ.i.electę,aut delectæ ad hoc munus errant,ſupple circum,ſcilicet Camillam: quas.ſ. Italides aut Italidas:ipſa dia Camilla,delegit,id eſt delegerat ſibi decus,id eſt ornamentum,ſpecimen,& miniſtras pacis bone,id eſt decētis & honeſtę ac vtilis:nam non omnis pax bona eſt.ſi quis enim opprimitur iniuſte,nec reſiſtit dum poteſt,& debet pacē fouet non bonam:& miniſtras belli exiſtentes,ſupple tales quales Amazones Threicię.i.in confinibus Thraciæ olim reſidentes:cum.i.quando:pulſant flumina Thermodoontis,id eſt fluentis Thraciæ:& bellantur,id eſt belligerant:armis pictis:ſeu.i. ſiue,circum Hippolytem.ſ.reginam ſuam:ſeu circum,ſupple Penthesileam cum ipſa Penthesilea:Martia,id eſt bellicoſa aut Martis filia refert ſe.ſ.e pugna:curru.ſ.de quo pugnauerat:& agmina fœminea exultant magno tumultu,id eſt tumultuoſe:peltis,id eſt breuibus ſcutis:lunatis.i.in formam lunularum inciſis. O virgo .ſ.Camilla,aſpera,id eſt acris & ſtrenua:quē deiicis telo primū,& quem poſtremum?quaſi dicat,tot deiicis,vt neſciam quem primū quemſue poſtremum dicam,aut quot corpora morientia,fundis humi,id eſt per humum,quaſi dicat,innumera. Ipſa,ſupple:nam ad tertiam perſonam tranſit:deiicit primum Eumeniū cuius pater Clytio,id eſt cui Clytius erat pater:cuius aduerſi.i.ex aduerſo ſtantis: ipſa tranſuerberat pectus apertum,id eſt nudatum abiete,id eſt haſta abiegna longa. Ille,ſcilicet Eumenius vomens riuos ſanguinis:cadit,ſcilicet occiſus:atq; mandit,id eſt mordicus:oppetit humum cruentam:& moriens verſat,ſupple ſe ſub ſuo vulnere. Tū id eſt deinde,ſup.deiicit ſuper.ſ.Eumeniū: Lyrin,& Pegaſum,quorum alter,id eſt prior,ſcilicet Lyris reuolutus equo ſuffoſſo,id eſt caſtro,aut eo ignorante transfoſſo:dum colligit habenas,ſcilicet equi:alter,ſcilicet poſterior,hoc eſt Pegaſus reuolutus:dum ſubit id eſt ſuccurrit:ac tendit,id eſt extendit,ac porrigit.labenti.ſ.Lyri, dextram inertem,id eſt ignauam:alter,dico,& alter ruunt pariter pręcipites:&,ſupp.Camilla,addit his Amaſtrum Hippotadem.i. Hippotę filium:& ipſa incūbens eminus.i.de longe:haſta ſequit̃.i. perſequitur,aut inſequitur Terea,& Harpalicum,& Demophoonta,& Chromim hoſtes illos,vt videt̃ ex ſequētibus Phrygios:qa ſequitur,& tot viri Phrygii cecidere quot ſpicula contorſit virgo emiſſa manu.ſ.Ornitus Tyrrhenus ille fertur procul armis ignotis.i.nouis & inconſuetis aut ignobilibus:& equo Iapyge.i.appulo,exiſtens venator.i.quo venari ſolitus erat. Cui.ſ.Ornito pugnatori.i.bellatori pellis erepta iuuenco.ſ.lorica ex loris iuuenci conſerta:operit.i.tegit,& velat latos humeros,& cui ingens:hiatus, id eſt rictus oris lupi,id eſt lupini:& malæ,id eſt maxillę lupi,cū dentibus albis:texere,id eſt cooperuerunt caput:& cui ſparus,id eſt telum illud:agreſtis,id eſt ruſticū armat manus:ipſe.ſ.pugnator Ornitus:vertitur,id eſt agit in mediis cateruis.ſ.ſuis,aut Rutulorum:& eſt ſupra.ſ.omnes,id eſt eminet,toto vertice. Illa.ſ.Camilla:traiicit hunc.ſ.talem ac tātum virum exceptum.i.cum in ſe irrueret:enim pro quia:neque,id eſt non ſupp.erat labor agmine verſo,id eſt quia agmen prius erat verſum in fugam,& ita impediebatur Ornitus & a fuga & ab impetu:& fatur ſuper.i.inſuper aut ſuper ipſum proſtratum ſtans:pectore inimico.i.animo hoſtili. O Tyrrhene.i.Ornite:putaſti.i.putaſtine te agitare feras.i.venari,ſupple in ſyluis:dies,id eſt tempeſtas aduenit:qui redargueret armis muliebribus,id eſt a virgine tractatis:verba veſtra,ſcilicet omnium Tyrrhenorum ſuperba,& magniloqua:tamen tu referes,id eſt quaſi pro victoria reportabis:manibus,id eſt ad manes patrum,id eſt maiorum tuorum:hoc nomen,id eſt hanc famam & laudem non leue,id eſt graue & magni momenti.ſ.cecidiſſe.i.qđ cecideris & occiſus ſis:telo Camillę.i.meo,cuius nomē tā inclytū eſt,vñ potius dixit telo Camillę in tertia perſona q̃ telo meo. Eſt.n.in ipſo noīe pondus.

[Protinꝰ Orſilochū,& Butē,duo maxia Teucrū POE.
Corpora,ſed Buten aduerſum cuſpide figit
Loricam,galeamq; inter,qua colla ſedentis
Lucent,& læuo dependet parma lacerto:
Orſilochum fugiens,magnumq; agitata per orbem
Eludit gyro interior,ſequiturq; ſequentem.
Tum validam perq; arma viro,perq; oſſa ſecurim
Altior inſurgens,oranti & multa precanti
Congeminat vulnus,calido rigat ora cerebro.
Incidit huic,ſubitoq; aſpectu territus hæſit
Apenninicolæ bellator filius Auni,
Haud Ligurum extremus,dum fallere fata ſinebant.
Iſq; vbi ſe nullo iam curſu euadere pugna
Poſſe:neq; inſtantem reginam auertere cernit:
Conſilio verſare dolos ingreſſus,& aſtu,
Incipit hęc.[Quid tā egregiū,ſi fœmina forti AVN.
Fidis equo?dimitte fugam,& te comminus ęquo
Mecum crede ſolo,pugnæq; accinge pedeſtri:
Iam noſces ventoſa ferat cui gloria laudem.
[Dixit:at illa furens,acriq; incenſa dolore, POE.
Tradit equum comiti,paribusq; aſſiſtit in armis
Enſe pedes nudo,puraq; interrita parma.
At iuuenis viciſſe dolo ratus,auolat ipſe,
Haud mora,conuerſiſq; fugax aufertur habenis,
Quadrupedemq; citum ferrato calce fatigat.
[Vane Ligur,fruſtraq; animis elate ſuperbis, CAMIL.
Nequicquam patrias tentaſti lubricus artes:
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
[Hæc fatur virgo,& pernicibus ignea plantis POE.
Tranſit equum curſu,frenisq; aduerſa prehenſis
Congreditur,pœnasq; inimico a ſanguine ſumit.

SERVIVS.

[Sedentis.)Equitis. Sane eū ex vicino intelligimus eſſe per curſum. [Interior.) Siniſterior,breuiore.ſ.circulo. [Congeminat.)Hic diſtinguendum eſt. Nam nemo dicit ſecurim vulnꝰ cōgeminat,ſed ſecuris. [Incidit huic.)Figurate,p in hanc incidit. Terentius,Ego in eum incidi infelix locum,vt neque mihi amittendi,neq; retinendi ſit copia. [Apenninicolę bellator filiꝰ Auni.) Quia Liguria maiore parte ſui in Apennino eſt cōſtituta. Ligures aūt,omnes fallaces ſunt,ſicut ait Cato in ſecūdo Originum libro. [Filius auni.)Aunus.ſ. nam vt ſupra diximus,cū dictis parentibus filiorū nomina ſupprimunt̃,eos patri cognomines intelligimus:vt,Tibur et Remulo ditiſſimus olim. [Verſare dolos igreſſus.)Tractare:vt,Seu verſare dolos,ſeu certe occūbere morti. [Aſtu.)Malitia.Nā proprie aſtutos,malitioſos vocamus.vñ in Terentio,poſtq̃ de dño dixit ſeruus Aſtute:ille iratꝰ ait,Carnifex quę loquitur?Cicero,Ita fit vt iſta ratio exiſtimetur aſtuta:meum tñ hoc conſiliū neceſſarium. [Dimitte fugā.) Equi celeritatē,cui fidis,relinque. [Ventoſa ferat cui gloria fraudem.)Hæc eſt vera & antiqua lectio:vt ſit ſenſus,Pedes cōgredere:iam cognoſces cui inanis iactātia afferat pœnam. Nā fraudē,veteres pœnam vocabāt:vt ēt in antiquo cognoſcitur iure. Salluſtius in Catilinario,Diem ſtatuit antequam ſine fraude liceret ab armis diſcedere. Si autem legerimus,erit ſenſus. Agnoſces cui inanis gloria afferat laudem. Ventoſa autem gloria,eſt quā Gręci κενοδοξίαν vocāt. [Paribusq; aſſiſtit i armis.) Pedes ſicut ēt illum cōgreſſurū putabat. [Pura parma.) Tūc.n.primū in bella deſcēderat. [Fugax.) Fugiens. Nā nomē eſt p participio:non enim fugacē poſſumus accipere:quem ſupra legimus bellatorem. [Vane Ligur.) Aut fallax,aut inaniter iactans.nam vanos,ſtultos,poſteriores dicere cœperunt.vnde tractum eſt etiam in Neotericis. Iuuenalis,Sic libitū eſt vano,qui nos diſtinxit,Othoni. Quid aūt hoc loco Vane ſignificet,cōſequentia demōſtrant,Fruſtraq; animis elate ſuperbis. [Lubricus.) Fallax,mobilis. [Pernicibus ignea plantis.) Modo velocibus:alias perſeuerantibus. Nā pernix interdum velox:interdum perſeuerans ſignificat,vt ipſe in Georgicis,Et inter dura iacet pernix inſtrato ſaxa cubili. [Tranſit equum curſu.) Nunc hoc incredibile eſſe videretur,niſi præmiſiſſet in ſeptimo, Illa vel intactæ ſegetis per

Quàm facile accipiter saxo sacer ales ab alto
Consequitur pennis sublimem in nube columbam,
Compensamq́;tenet pedibusq́; euiscerat vncis:
Tum cruor,& vulsæ labuntur ab æthere plumæ.

per summa volaret Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas. ℣ Aduersa.) Opposita. ℣ Accipiter saxo sacer ales ab alto.) Sacer ideo, quia est Marti consecratus: aut auibus execrabilis: vt, Auri sacra fames. Aut quod verius est. nomen Græcum expressit. nam ἱέραξ dicitur, hoc est sacer: ἱερεὺς ἐνim sacerdos vocatur. Cur autem Græce ita dictus sit ratione non caret: quæ nota est sacrorum peritis. ℣ Consequitur pēnis.) Noua laus Camillæ: siquidem accipiter columbam sequitur, ipsa hostem præcedit. ipsa etiam auium cōparatio est sumpta ex contrario. nam æquius vir accipitri, Camilla compararetur columbæ. ℣ Tum cruor, & vulsæ labuntur ab æthere plumæ.) Ecbasis est, id est excursus.

DONATVS.

℣ Protinus Orsilochum.) Laudatur iste, vt Camillæ meritū crescat, quæ tales occidit. Dicitur iam quomodo occiderint singuli. ℣ Sed Buten aduersum cus. si. Lori.) Iste eques fuit, hoc indicat, quia dixit sedentis loricam habuit galeam, & parmam. cum his omnibus munitus adiri non posset. Sequentis Camillæ viuacitas partem qua hominem penetraret, inuenit. nam cum læua humeri parte parma tegeretur inter loricæ fines & galeæ, caro quæ feriri posset, apparuit, atq; ita fixus est cuspide. Superfluum fuit mortuū dicere, cum designatione ictus & loci intelligi valeat, quid sit consecutum. ℣ Orsilochū fugiens.) Fugiens, inquit, fraude potiusquā timorem: neq; vt periculum declinaret, sed vt deciperet imprudētem. nam, qui vere fugit recto & longo contendit itinere. Ista vero in orbem fugiebat interioribus gyris. hæc fuit fraus, quæ illam fecit sequentem sequi. ℣ Tum validam.) Ecce quantum profuit dolus, quæ fuit prima, cum gyris interioribus fugeret, tantum potior facta est, vt non eminus neq; hasta sed securi potuerit ferire, circūuentum ita instanter oppressum, vt secundo quoq; ictu, cum in cassum multa conferret, in precem monstretur esse cōuersus. quo autem corporis loco ictus exceperit inde apparet: oppressus quippe cum sese scuto contegeret, illa exurgens altior & scutum ipsum & caput rogantis vno securis ictu atq; alio repetito perfregit. ℣ Incidit huic.) Incidit, hoc est in manus eius imprudens deuenit filius Incolæ montis appennini, ipse tantum bellator. ℣ Haud Ligurum extremus.) Ille inter suos non de inferioribus fuit, & fraude certabat q̄diu ei fata vitam largita sunt, & Camilla non vidit. ℣ Is vbi se nullo iam cursu eua.) Quando sic se aduertit oppressum, vt resistendi fiducia non esset: nec spes vlla fugiendi suppeteret: vertit se ad solitum morem, vt declinaret dolo, quod alia ratione non poterat: his igitur instituit loqui. ℣ Quid tam egregium.) Præfers, inquit, & superbia vani tumoris attolleris, quia equus te fortissimus portat: & non tua sed ipsius virtute præsumis. quādo enim potest vlla virtus esse in foemina? ℣ Dimitte fugam.) Quapropter si aliquam tui fiduciam geris, petamus campum, & æqua conditione certemus. sit iustum inter pares pugnæ certamen, atque appareat virtus propria magis q̄ aliunde quæsita. ℣ Iam nosces, ven. se.) Experiendo cognosces, quis debeat iure meritoq́; laudari, & quis per inanem iactantiam velit esse, quod non est. ventosa gloria est, quæ in verbis est non in re. & est vt ventus, qui transit per aera, nec apud aliquem aut aliquo in loco consistit. ℣ Dixit at illa furens.) Mox vt ille audacia verba consumpsit, Camillæ dolor & furor excitus est. commota igitur tradidit equum comiti suæ, & vt fuit armata sic stetit. ℣ Ense pedes nudo.) Quia cito & stetisse eam dixit pedibus suis, & nudum gladium habuisse paratum scilicet ad feriēdum. pura parma hoc est expedita & sine pondere. stetit autē nullo conditionis impedita aut turbata terrore. ℣ At iuuenis vicisse do. ra.) Iuuenem dixit non laudantis studio, sed vituperantis. nam foemina cū interrita constituisset propositis conditionibus acquiescens, mox iuuenis gnarus, q̄ superari posset, aufugit pro victoria retinens, quia subsidio fugæ declinauerat mortem: conuersis ab ea habenis, cuius præsentia cupiebat euadere. ℣ Quadrupedemq́; citum.) Parum fuit fugisse, ac fiduciam habuisse quadrupedis, cū iret velociter. vrgebat quoq; quāuis celerem calce ferrato. faciebat hoc mortis metu quam se putauerat euasisse. ℣ Vane Ligur, frustraq́; ani. ela. su.) Solent, inquit, Ligures esse fallaces: sed tu nō tantum fallax, sed & vanus inuentus es. non tibi proderit inflata loquacitas, & elatum solitis tumoribus pectus: euadendi tibi non erit spatium, frustra te pater ista perdocuit. tenebo quāuis lubricum, tenebo mobilem, tenebo te fallacem. totum, quod nosti, Camilla frustrabitur, nec te vnquam patri remittet incolumē. ostendisti artem, sed quæ aduersus eam illam obtinere non possit. ℣ Hęc

fatus

fatur virgo.) Vt supra cum vituperatione posuit, a iuuenis vicisse dolo ratus, si hoc loco cū laude ait, Hæc fatur virgo. nā comparat, quid iuuenis, quid fecerit virgo. ℣ Et pernicibus ig. plan.) Ille, vt fugeret, equi cursu confisus est. hæc vt sequeretur fugientem, vsa est pedibus suis. fuit enim igneis plantis, hoc est vltra hominum morem & foemineum sexum satis aptis ad cursum. ecce q̄ equi auxilio iuuenis esse non potuit. superauit virgo pedibus suis, & ipsum quoq; equū velocitate transijt, plus faciens, quam si aduersum strauisset in terram. deniq; quasi radiens in faciem fugientis impacta est, ibiq; retentis frenis, ne rursus aliam verteretur in fugam congressione ex aperto perfecta, poenas sumpsit. ex eo parabola subnectitur, vt egregium factum imagine proposita comparationis ornetur. ℣ Quia fa. acci.) Camillæ laudem plenissime in lib. septi. prosecutus est. sed hic omni occasiōe laudationis accumulat. sic, inquit, illa secuta est, fugientem strauit, quomodo accipiter columbam inter nubes positam comprehendit, & vnguibus laniat. magna autē virtus est sequi fugientem. strauit quippe, qui sequitur de interstitio venit, & qui fugiendo pręcedit, ac sequentem metuit. addit fugæ maiorem necessitatem, vt possit euadere: proinde laudandus est, qui sequi potuerit fugientem. plus Camilla, quæ transijt equū cursu, & de inimico poenas exegit. ℣ Tum cruor & vulsæ.) Hoc ad ornatum descriptionis pertinet. cæterum Camillæ facto satis remotum est. sacrum dixit alitem, aut sacrum propter augurium necessarium, aut execrabile auibus, ac fatis metuendum. sicuti & auri sacra fames dicta est, quia ipsius causa omnibus opportuna perpetrandis sceleribus via est.

ASCENSIVS.

℣ Protinus Orsilochum, &c.) Prosequitur reliquam Camillę pugnam, & quam fecit stragem, vnde quia pro facilitate nihil receptū est ex commentarijs Donati: ℣ Ordo est. Nam Camilla fixit protinus, id est continuo post Ornitu necem. Orsilochum & Buten, duo maxima corpora Teucrum pro Teucrorum. i. duos Teucros maximis corporibus sed fixit Buten aduerso. i. ex aduerso stantem, cuspide inter loricam & galeam, supple ea parte qua inuenit. i. offendit colla sedentis. s. de equo, & qua parma. s. scutum dependet lacerto lęuo. i. sinistro, & figit, sup. Orsilochum fugiens. i. cum fugam simularet, & eludit eum gyro. i. crebra reuolutione & recursu, agitata per magnum orbem. i. circuitum existens interior, & sequitur sequentem, quia vterq; alterum sequebatur tum. i. deinde postquā deprehenderat eum: ipsa insurgens altior, sup. incutit aut figit viro. i. Orsilocho, securim validam, id est robustam per arma, & ossa viro dicit oranti & precanti multa, & congeminat vulnus, id est plagas multiplicat: qui, supple rigat ora, supp. sua cerebro calido. i. recenter effuso, filius Auni illius viri, vnde & ipse Aunus dictus creditur Appēninicolę. i. Appēnini montis Italiæ intercipientis cultoris & habitatoris: incidit huic. i. hanc in virginem, & ipse territus subito aspectu hæsit, id est mansit stans suspensus existens bellator haud. i. non extremus. i. non vilissimus nec abiectissimus sed inter primos Ligurum. i. illorum populorum in parte inferioris Italiæ dum. i. donec fata sinebant. i. permittebant eum fallere, id est vti fallacijs & astutijs in bello. Isq́; id est & is scilicet Aunus filius Auni, vbi cernit se nullo, id est non vllo: nō posse euadere vllo cursu: neque posse auertere reginam, id est regis filiam Camillam ipse ingressus, id est conatus versare, id est agitare & tractare dolos consilio, id est prouidētia & astu. i. vafreitate & calliditate incipit hęc, id est sic loqui coepit. Quid, supple est aut esse putas tam egregiū: id est excellens facinus: si tu foemina fidis, id est confidis equo forti, scilicet quo auehi posse speras? Dimitte fugam, id est equum fugæ præsidium & spem: & crede, id est committe te mecum, id est vti me ego committo: solo ęquo. i. terrę ęqualiter vtriq; ad certamen congruę, & accinge, sup. te pugnę pedestri. i. quæ fit a peditibus. Tu nosces iam. i. statim cui. i. vtri nostrum gloria ventosa, id est auiditas laudis ferat: fraudem, id est poenam aut perniciem vel cui gloria ventosa ferat. i. afferat laudem, id est cedat in laudem: cū id faciat quod iactauerat. Dixit, scilicet Aunus Ligur. at, id est sed illa, scilicet Camilla furens, scilicet ira hoc est incensa acri dolore, tradit equum comiti, scilicet suæ vni ex supradictis & assistit, id est astat congredi parata, sup. in armis paribus, quia pedes. i. pedestris ense nudo, id est nudato hoc est euaginato aut nudo, id est solo sine alijs armis inuasiuis, & assistit interrita. i. non territa parma pura, id est nondum depicta aliquo insigni, aut pura. i. sola sine alio munimento. At, id est sed iuuenis, scilicet Aunus, ratus. i. arbitrans: vi

cisse,

cisse.i.votum obtinuisse: dolo.i.per dolum haud.i.non mora, supple fit, & ipse auolat & aufertur fugax.i.fugiens vel vt fugax habenis conuersis.s.ad nutum, hoc est facta plena potestate, & fatigat calce ferrata.i.ferreo calcari munita. Quęras quomodo aunus aut equo ablatus aut calcaribus vsus dicatur: quia si & ipse eques erat inepte improperauerit Camillæ quod equo fideret, & non est verosimile, quod in equum Camillæ comiti traditum tam cito conscēderit aut saltē calcaribus vsus sit. Vnde dicemus Aunum quoq; in equo fuisse: sed id improperasse Camillæ: quod equo forti & insigni fideret, quasi fugitura statim si vincatur: quo circa simulabat, & ipse velle descendere: sed cum virginem descendisse priorem videret: statim in equo aufugit. Sane Calx pro parte pedis masculinum esse solet: multi tamen textus habent ferrata calce non ferrato: vt etiam fœmininū esse censeatur. O Ligur, inquit, virgo.s.Camilla, vane.i.inanis & mentiens in facto & verbo, & elate frustra animis superbis.s.quod sic viceris per fraudem euadens: tu lubricus.i.difficulter seruabilis sed vt anguilla lubrica elabi sperans tentasti nequicquam.i.frustra artes patrias.i.patriæ tuæ: sed videtur de parte loqui quia subdit nec fraus perferet te incolumē Auno.i.patri fallaci. Virgo.s.Camilla fatur hæc.s.dicta. Sed quæras quomodo Auni nomen nouerit. & patris eius fraudem nisi quia multæ illā frustra Tyrrhena per oppida matres Optauere nurū, vnde & in Liguria versata dici posset & illic Aunū nouisse, qui erat haudIgurū extremus.i.nobilissimus bellator filius Auni, & ipsa ignea, id est agilis & ardens vt ignis transit equum cursu.i.currendo plantis pernicibus.i.sane velocibus & celeribus. Et ipsa aduersa.i.tam quasi ex aduerso veniens, & opposita equo quem præuerterat: cōgreditur.s.Aunum: frenis prehensis, & sumit pœnas de sanguine inimico.s.Auni, sup.tam faciliter: q̄.i.quantum facile.i.faciliter: accipiter ales sacer.i.Marti consecratus, consequitur ab alto saxo, pēnis.i.celeri volatu alarum colūbam sublimem.i.in sublimi volantē in nube, & tenet.s.colūbam cōprehēsam: & euiscerat pedibus vncis.i.vnguibus: tum.i.deinde cruor & plumę vulsæ: labuntur ab æthere.i.vbi columbam deprehendit & euiscerauit.

At non hæc nullis hominum sator, atq; deorum
Obseruans oculis, summo sedet altus Olympo:
Tyrrhenum genitor Tarchontem in prælia sæua
Suscitat, & stimulis haud mollibus incitat iras.
Ergo inter cædes, cedentiaq; agmina Tarchon
Fertur equo, variisq; instigat vocibus alas,
Nomine quenq; vocans, reficitq; in prælia pulsos.
[Quis metus, o nunq̄ dolituri, o semper inertes TAR.
Tyrrheni, quæ tanta animis ignauia venit?
Fœmina palantes agit? atq; hæc agmina vertit?
Quo ferrum? quid've hæc geritis tela irrita dextris?
At non in Venerem segnes, nocturnaq; bella:
Aut vbi curua choros indixit tibia Bacchi,
Expectare dapes, & plenæ pocula mensę.
Hic amor, hoc studium, dum sacra secundus aruspex
Nunciet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos.
[Hæc effatus, equū in medios moriturus & ipse POE.
Concitat, & Venulo aduersum se turbidus offert,
Direptumq; ab equo dextra complectitur hostem,
Et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
Tollitur in cœlum clamor, cunctiq; Latini
Conuertere oculos, volat igneus æquore Tarchon
Arma, virumq; ferens, tum summa ipsius ab hasta
Defringit ferrum, & partes rimatur apertas,
Qua vulnus letale ferat: contra ille repugnans
Sustinet à iugulo dextram, & vim viribus exit.
Vtq; volans alte raptum cum fulua draconem
Fert aquila, implicuitq; pedes, atq; vnguibus hæsit:
Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
Arrectisq; horret squāmis, & sibilat ore,
Arduus insurgens: illa haud minus vrget adunco
Luctantem rostro, simul æthera verberat alis.
Haud aliter prædam Tyburtum ex agmine Tarchon
Portat ouans. ducis exemplum, euentumq; secuti
Meonidæ incurrunt. tum fatis debitus Aruns
Velocem iaculo, & multa prior arte Camillam
Circuit &, quæ sit fortuna facillima, tentat:
Qua se cunq; furens medio tulit agmine virgo,
Hac Aruns subit, & tacitus vestigia lustrat.
Qua victrix redit illa, pedemq; ex hoste reportat,
Hac iuuenis furtim celeres detorquet habenas.
Hos aditus, iamq; hos aditus, omnemq; pererrat.
Vndiq; circuitum, & certam quatit improbus hastā.

SERVIVS.

¶ Nonnullis.) Id est nū negligentibus. Nam Liptotes figura est. vult enim dicere, non leuiter Iuppiter intuebatur ista certamina. ¶ Instigat vocibus alas.) Alias incitat: & irritat ad reditum. primum.n. est vt fugere desinant: post vt in hostes impetum faciant. ¶ Nomine quenq; vocans.) Per hoc extrema necessitas idicat. ¶ Quis metus?) Qualis, quantus: qui vos etiam fœmina timere cōpellit? Vnde paulo post, Quæ tāta animis ignauia venit? Fœmina palantes agit. ¶ O nunq̄ dolituri.) Id est stulti. Stultus enim est q̄squis iniuria nō mouetur. Et bene nunq̄: siquidem antea sæuitiam Mezentij iam ptulerunt, nec se vlti sunt. Nūc præbent terga mulieri: & ne hinc quidem commouent dolore. ¶ Atq; hæc agmina vertit?) πανταχῶς, id est multitudinem tantam. ¶ Irrita.) Inertia: quę nos vlcisci minime valent. ¶ At non in Venerem segnes.) Latenter dicit hoc, Fugitis mulierem, quia armata est: alias primi ad hunc curritis sexū. ¶ Nocturnaq; bella.) Coitum. Alibi, Et si quādo ad prælia ventum est. ¶ Curua tibia.) Symphonia, chorum. Bacchi autem ideo, quia apud veteres ludi theatrales nō erant nisi in honorem Liberi patris. ¶ Expectare.) Pro expectatis: modū pro modo posuit. ¶ Secundus aruspex.) Pro secunda sacra.i. prospera: sicut econtrario Homerus μάντι κακῶν, id est malorū diuine. ¶ In altos lucos.) Illic enim epulabantur sacris diebus. ¶ Moriturus & ipse.) Moriturus animo, nam moriturus non est. Quod autem ait & ipse, aut ad Camillam. aut ad Venulum respicit. ¶ Turbidus.) Terribilis. ¶ Direptumq; ab equo dextra complectitur hostem.) Hoc de historia tractumq;. ¶ Nam Caius Iulius Cęsar, cum dimicaret in Gallia: & ab hoste raptus equo eius portaretur armatus, occurrit quidam de hostibus qui eum nosset, & insultans ait, Cęcos Cęsar: quod Gallorum lingua dimitte significat. & ita factum est vt dimitteretur. Hoc autē ipse Cęsar in Ephemeride sua dicit, vbi propriam cōmemorat felicitatem. ¶ Exit.) Euitat: vt, Atq; oculis vigilantibus exit. ¶ Ducis exēplum, euētumq;.) Scilicet virtutem & felicitatē. ¶ Męonidę.) Lydij: vt, Męonię dilecta iuuentus. ¶ Arte.) Fraude, dolo: vt, Arte pelasga. ¶ Qua se cūq; furens medio tulit agmine virgo, Hac Aruns subit.) Vt etiam supra diximus, ita poeta loquitur in aliquibus locis det suspicionem quod Aruns de Turni partibus fuerit. nanq; & cum Camilla impetum fecit, & cū ipsa rursus recedit: quod nisi de socio non procedit. Donatus etiā dicit esse manifestum signum socium fuisse: q̄ Appollinem Soractis inuocat montis: de quo, Turno venisse constat auxilia. licet possit fieri vt alterius loci inuocet numen. Item ad argumentum vocat, Patriam remeabo inglorius vrbē: quod etiam de hoste procedit. Nam superare feminam, nullā constat esse virtutem. ¶ Circuitū.) Proprie. Nam circuīre, insidiātium est: vnde est, Nec gregibus nocturnus obambulat. ¶ Certam hastam.) Ineuitabilē. Vnde contra, Et incertam excussit ceruice securim, id est infirmā, vitabilem.

DONATVS.

¶ At non hęc nullis.) Interea Iuppiter, ad quē cura hominū deorūq; pertinet, nōnullis oculis, quę gereretur, attendens. Tyrrhenū genitor tarc.) Suscitat, pulchre posuit, quasi cum suis ociose dormientem, alijs duro marte pugnantibus. suscitabatur ergo stimulis acrioribus ad bellū, vt illis fieri solet, qui alto somno pressi facilius euigilare nō possunt. ¶ Ergo inter cædes.) Cū cecidissent alij; cęteri vero instātibus cederēt; Tarchon discurrebat p vniuersos, equo celeri vectus pulsos reuocabat ad bellū, non blādis verbis, sed ad obiurgationē necessarijs. ¶ Noie quēq; vocās.) In hortationibus

tionibus omnibus plurimum valet nominum commemoratio incitatur enim ad capessendam gloriam, cuius nomen ab aliquibus satis est notum. deniq; sequitur. ¶ Reficitq; in prælia pulsos.) Ecce quantum profuit causæ, & quanti refecti sunt commemoratione nominis proprii. ¶ Quis metus, o nunquam do.) Imitatus est Iouem, qui eum stimulis haud mollibus exclusit in campum. nam ipse quoq; acriora suis ingessit. quis, inquit, metus vestras mentes pectoraq; possedit? quid tales existitis, vt dolituros vos existimet nullus? semper ne inertem duceris vitam, & nunquam tendetis ad ea quæ strenuis & virtuti conueniat? Cur ignaui? cur miseri? quis hoc malum vobis inimicus inuexit? Coepit iam ipsorum enumerare ludibria, vt pudore confusi tandem se intelligerent viros. ¶ Foemina palantes agit.) Vna, inquit, foemina obtrectationem sumpsit a numero, & sexu. addidit. ¶ Atq; hæc agmina vertit.) Demonstrantis hoc dictum, quantum obiurgationi ipsi pondus adiecit? quanto, inquit, agmine sitis congregati, intuemini oculis vestris, & tamen vos vna agit foemina, & dare terga compellit. signato vsus est verbo, agit. agi. n. dicuntur inertia animalia, quoties de loco ad alterum ducuntur, aut in venationibus ad voluptatem venantis terroribus minores feræ per diuersa agitantur. ¶ Quo ferrum?) Certe si vobis inertia placet, cur non deponitis ferrum? cur non exoneratis dexteras gladiis? Proiici debet, quod frustra portatur. ¶ At non in ve. se.) Scio tamen vos in aliis fortes: sed tunc cum venereum venitur ad bellum, & nocturna certamina. ¶ Aut vbi curua choros.) Aut tunc minus segnes estis, cum vobis saltatio turpis & chorus sono tibiæ canentis inducitur. ¶ Expectare dapes.) Amatis illa, quæ virtutis gloriam negant, exquisitas. s. ac deliciosas dapes, & vltra necessitatem naturæ ingesta, vsq; ad ebrietatem pocula. ¶ Dum sacra secundus aruspex.) Tandiu, inquit, vina consumetis, donec aliquid vobis prosperum de sacris aruspex nunciet: aut pinguis hostia temulentis ingeratur ad cibum. ¶ Hæc effatus, equum in me.) Cito duxit, quid etiam ipsi immineret, cui cæteri displicebant. obtulit se, inquit, Venulo aduersum. debuit enim prior aliqd audere, qui omnium hortator extiterat. ¶ Direptumq; ab equo.) Occurrit Venulo: sed ab equo sedentem rapuit, inimicis eum complexibus retinens, ac præ se portans. hoc factum cum non admitteret fidem, & incredibile fuit, posse dorso equi diripi armatum, addidit difficultatem dicens, multa vi concitus aufert: vt maiore virtute atq; impetu venientis id fieri potuisse legentes approbent, & facilius credant. ¶ Tollitur in coe. cla.) Tyrrhenorum. s. voce, qui factum mirabantur. ¶ Cunctiq; lati. Con. ocu.) Vt cernerent, quod nunquam viderant. ¶ Volat igneus æq. tar.) Totum mirabile fuit scilicet quod rapuerat virum, quod per campos volitans regebat quadrupede cursum, quod tenebat arma, & secum vehebat armatum. ¶ Tum summa ipsius.) Cumulat his augmentis Tarchonis laudem, describens certamen quoq; eius, quod inter tot difficultates non dubitabat exercere. primum quippe prælio strenuus, & consilio bonus, renitenti sustulit ferrum, defringens eam partem hastæ, qua tenebatur infirmus, ne spem etiam ipse gereret in reluctatione feriendi. dehinc rimari coepit hoc est attentius quærere eam corporis partem: qua non læderet hominem vulnere, sed necaret. ¶ Contra ille repugnans.) Sustinet enim occursu necessario a iugulo dextram. ¶ Et vim viribus exit.) Nec Venulo consilium defuit. sustinebat. n. occursu necessario imminentem iugulo hostilem dextram. Tarchon quærebat instantius, qua hosti tale vulnus inferret. Venulus contra, eam tuebatur corporis partem, qua posset occidi. Interea dum contrariis nituntur: vi effudit Venusium, quod aduexerat inimica violenta. & hoc memorabile, nam tantum fuit euasisse, quantum fecisse gloriosum. ¶ Atq; volans &c.) Pulchra inuentio ad ornatū parabolæ istius apposita, draconis & aquilæ. sunt. n. in suo genere fortissima quia nec raperet Tarchon, nisi quia fortissimus fuit: nec euaderet Venulus, nisi quia inferior non fuit. descriptio quoq; adiecta certantium, vt inde probaretur, quale extitisset inter Tarchonem Venulumq; certamen. tenebat draconem aquila summo in aere suspensum inhærens vnguibus & rostro simul. renitebatur ille sinuosis flexibus, sibilis quoq;, & Venantem formidine capitis tenebat instantem. ¶ Haud aliter prædam.) Post parabolam respondet superioribus. ¶ Ducis exemplum, euen. q; secu. Mæon. incur.) Hos non tantum animarunt Tarchonis dicta: sed exemplum magis & facti euentus: in quo auspicium cæteris fuit, & fiducia dimicandi. ¶ Tum fatis debitus Aruns.) Fatis debitus Aruns. i. fatis Camillæ: & ipse quoq; vltimis fatis obnoxius velocem Camillam circuit iaculo, occasionem quæritans feriendi. ¶ Qua se cūq; furens.) Sequebatur insciam tacitus, & ad ipsas ibat partes, in quas illa tendebat. dixit autem causam, qua perfectum est, vt illa exploratas Aruntis non sentiret insidias. ferebatur, inqt,

studio

studio belli & furore certaminum. ¶ Qua victrix redit illa.) Ideo furtim, quia iuuenis foeminam non audebat prouocare cōgressu. ¶ Hos aditus, iamq; hos adi.) Quacunq; ibibat, vel quacūq; habuit transitum, & quoscūq; illa circuitu obibat, obseruabat iste, operiens casum, quos posset circumuenire fortiorem. hastam autem manu frequentius agitabat. hoc. n. hominis suggerebat improbitas. hoc est concepta impatienter cupiditas feriendi. sic enim pergebat crebro commouens hastam vt videretur sibi iam implere posse, quod coeperat.

ASCENSIVS.

❡At non hæc nullis.) Docet quomodo Tarchon Etruscorum præcipuus ductor, Ioue annuente in prælia excitatus sit: quam stragem ediderit suos cohortatus: addit præterea quomodo armis insidiatus sit Camillæ. vtens apta comparatione de qua Donatus: Aquilæ comparatio aptissima. Vt enim & aquila & serpens fortissimi sunt ita illi duo fortissimi erant itidem mira perspicacitate, vt illi sunt. Hæc ille. ❡ Ordo est. At, id est sed sator hominum atque deorum. s. Iuppiter, obseruans hæc. s. quæ Camilla gesserat: nonnullis. i. certis & diligentibus oculis, sedet altus, supple in summo Olympo, & ipse genitor suscitat. i. excitat occulta inspiratione (vnde patrem dicit quasi prædominatorem in horoscopo eius honor enim vt Home. inquit ab Ioue est. ad quem per egregia facinora peruenitur) Tarchontem Tyrrhenum. i. Tyrrhenorum ductorem in prælia sæua, & incitat iras stimulis haud mollibus. i. duris & acribus. Ergo quia incitatus Tarchon, fertur equo inter cædes & agmina cedentia. i. terga dantia, hoc est inter occisos aut fugientes, & instigat alas. i. equites laterales, variis vocibus. i. cohortationibus vocans, id est compellans, quemq;. i. quemlibet nomine, scilicet proprio: & reficit, id est instaurat in prælia: pulsos, scilicet prius dicens o Tyrrheni nunquam dolituri. i. semper toleraturi tantam stragem. tantumq; dedecus, & semper inertes. i. sine arte, aut acrimonia & industria, quis metus, supple iste tantus & quæ ignauia tanta venit animis scilicet vestris: foemina. s. vna agit. i. fugat vos palantes. i. oberrantes vt stolida pecora: atq; vertit. s. in fugam; hęc scilicet tanta agmina: quo. i. ad quid & ad quem vsum: ve pro vel, quid. i. ad quid gerimus (suam personam commiscet conciliandi animorum gratia) dextris. s. nostris, hęc tela irrita. i. inutilia nobis: cum fugiamus omnes vnam foeminam. at. i. attamen nō segnes, supple esse soletis in Venerem, id est non soletis sic foeminas fugere: rem Veneream cum eis habituri: vt nunc vnam fugitis rem Martiā tractantem, & nō segnes ad bella nocturna quę cum puellis gerūtur in cubiculis, aut vbi tibia Bacchi curua. i. obliqua indixit rhoros scilicet bacchantium expectare. i. obseruare dapes, & pocula mensę plenę. i. qualia solent propinari in coena opipara & plena: quia hic. i. in hac re est vobis amor, & studium est vobis hic: dum. i. donec aruspex secundus. i. secunda & prospera enunciaturus: nunciet sacra. s. secunda: ac dum. i. donec hostia pinguis: vocet, supple vos in lucos altos, vbi sacris diebus epulabantur postea Romani: ipse effatus hęc concitat equū in medios scilicet hostes moriturus, &, id est etiam ipse. i. tali animo ac impetu, vt qui mori parati sunt, atq; ipse turbidus, id est commoto animo, infert se Venulo. i. illi Latino aduersum. i. ex aduerso & complectitur dextra, hostem direptum ab equo, & concitus multa vi aufert, supple ipsum ante suum gremium: clamor tollitur in coelum scilicet a Tyrrhenis: & cuncti Latini conuertere oculos. & Tarchon igneus. i. ardēs, & agilis, vt ignis volat ęthere. i. quasi in ęthere ferens. s. secum arma, & virum. s. Venulū, tum, id est deinde defringit ferrum ab hasta summa ipsius Venuli aut potius Tarchontis, & rimatur, id est scrutatur partes apertas. i. nudatas qua scilicet parte. i. per quas partes ferat, id est inferat vulnus letale. i. mortiferum. Contra. i. e conuerso. ille scilicet Venulus repugnans. i. obluctans ne occidatur: sustinet. i. seorsum tenet, dextrā. s. Tarchontis, a iugulo. s. suo, & exit. i. euitat, viribus scilicet totis vim. i. violentiam, quam hostis inferre poterat. Et vt aquila fulua volans alte, cum. i. quando fert draconem raptum a se. i. & implicuit pedes scilicet in draconem, atque hęsit vnguibus. At. i. serpens. s. quem modo draconē dixit saucius, id est vulneratus ab vnguibus, versat volumina sinuosa. s. colligendo, & contrahendo se in sinus, & annulos suos, & horret. i. fit horridus & asper ac rigidus squammis. s. eius arrectis. i. rigentibus, & sibilat ore insurgens arduus. i. desuper, Illa. s. aquila vrget haud minus. i. nihilominus, immo plus, rostro adunco. i. incuruo. s. serpentem luctantē. s. vt euadat, & simul ipsa verberat alis ęthera. Haud aliter. i. penitus sic, portat Tarcho ouans. i. exultās, pdam Tyburtum pro Tyburtinorum, ex agmine. s. toto, Meonidę. i. Lydii ex moeonia profecti, secuti. insequētes exemplum & euentum. s. prosperum ducis. s. Tarchontis incurrunt, id est impetum faciunt, ci.

id est

id est quando Aruns deditus fatis.i.destinatus fataliter ad mortē circuit Camillā velocē, existens prior.i.peritior & melior iaculo, & multa arte.i.subtilitate honesta & tentat quæ fortuna.s.adorien di Camillam sit facillima, id est maxime opportuna. Quacunque scilicet via virgo furens tulit se medio agmine, id est per medium agmen.hac scilicet via Aruns subit, id est clam & successiue subsequitur, & ipse tacitus lustrat, id est obseruat vestigia scilicet eius. Et Qua, id est quacunq; via, illa.s.Camilla victrix sedit, & reportat pedem

pedem ex hoste, hac.i.per eandem viam iuuenis, scilicet Aruns detorquet furtim, id est clam & secrete, habenas celeres, id est quibus ipse celeriter vtebatur, & pererrat, id est circuit, & lustrat iam, id est interdum hos aditus.i.accessus ad Camillam, & iam hos.i.alios, & pererrat circūuagatur more errantium vndiq;.i.ex omni parte: omnem circuitum.s.quem Camilla fecerat, & ipse improbus.i.improbandus: quia nimium auidus, & insidiosus quatit hastam certam.i.ineuitabilem, quam missurus est in Camillam.

Forte sacer Cybele Chloreus, olimq; sacerdos,
Insignis longe Phrygiis fulgebat in armis,
Spumantemq; agitabat equum, quem pellis ahenis
In plumam squāmis, auro conserta tegebat.
Ipse peregrina ferrugine clarus & ostro,
Spicula torquebat lycio cortinia cornu:
Aureus ex humeris sonat arcus, & aurea vati
Cassida, tum croceā chlamydemq;, sinusq;, crepantes
Carbaseos, fuluo in nodum collegerat auro
Pictus acu tunicas, & barbara tegmina crurum.
Huc virgo, siue vt templis præfigeret arma
Troia, captiuo siue vt se ferret in auro
Venatrix, vnum ex omni certamine pugnæ
Cæca sequebatur, totumq; incensa per agmen
Fœmineo prædæ, & spoliorum ardebat amore.
Telum ex insidiis cum tandem tempore capto
Conicit, & superos Aruns sic voce precatur.
[Summe deū sancti custos Soractis Apollo ARVNS
Quem primi colimus, cui pineus ardor aceruo
Pascitur, & medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna:
Da pater hoc nostris aboleri dedecus armis
Omnipotens, non exuuias, pulsǽ'ue trophæum
Virginis, aut spolia vlla peto: mihi cætera laudem
Facta ferent, hæc dira meo dum vulnere pestis
Pulsa cadat, patriam remeabo inglorius vrbem.
[Audiit, & voti Phœbus succedere partem POE.
Mente dedit, partem volucres dispersit in auras,
Sterneret vt subita turbatam morte Camillam,
Annuit oranti: reducem vt patria alta videret,
Non dedit, inq; notos vocem vertere procellæ.
Ergo vt missa manu sonitum dedit hasta per auras,
Conuertere animos acres, oculosq; tulere
Cuncti ad reginam Volsci. nihil ipsa nec auræ
Nec sonitus memor, aut venientis ab æthere teli,
Hasta sub exertam donec perlata papillam
Hæsit, virgineumq; alte bibit acta cruorem.

SERVIVS.

Sacer Cybele.) Nam montem pro numine, quod in eo colitur, posuit. Et bona occasio ad mortem Camillæ, vt sacerdotem maioris numinis conetur occidere: per quod quasi exauthoratur Dianæ fauor, interueniente maioris numinis iracundia. Quem pellis ahenis in plumam squammis, aurōq; conserta tegebat.) Cataphractum eū fuisse significat. Cataphracti autem equites dicuntur, qui & ipsi ferro muniti sunt, & equos similiter munitos habent: de quibus Sallu. Equis paria operimenta erant, quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant. Nūc autem pro linteo pellem posuit: & æneas squammas, æreas laminas intelligimus. In plumam vero, est in similitudinem plumæ, vt, Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum, id est in antri similitudinem. Sane sciendum quod ipsos equites cataphractos dicimus. Salustius, Et sequebantur equites cataphracti. Spicula torquebat lycio cortinia cornu.) Cretenses sagittas lycio arcu dirigebat: quod, vt ēt supra diximus, ad ornatū poni consueuit. Cassida.) Pro cassis: nam accusatiuum posuit pro nominatiuo. Pictus acu tunicas, & barbara tegmina crurum.) Pictus tunicas, pictus crurum barbara tegmina, Id est habebat vestem Phrygionis arte perfectam. Sane armorum longa descriptio illuc spectat, vt in eorum cupiditatem merito Camilla videatur esse succensa. Fœmineo.) Impatienti, irrationabili: vt, Fœmineæ ardentem curæq; iræq; coquebant. Summe deum.) Ex affectu colentis dicitur. nam Iuppiter summus est. Sācti custos Soractis Apollo.) Soractis mons est Hirpinorum in Flaminia collocatus. In hoc autem monte cum aliquando Diti patri sacrum persolueretur (nam manibus consecratus est) Subito venientes lupi exta rapuerunt: quos cum diu sequerentur, delati sunt ad quandam speluncam, halitum ex se pestiferum emittentem, adeo vt iuxta stantes necaret. Exinde est orta pestilentia, quia fuerant lupos secuti: de qua responsum est posse eam sedari si lupos imitarētur, id est rapto viuerent. Quod postq; factum est, dicti sunt ipsi populi Hirpini Sorani. Nam lupi Sabinorum lingua Hirpi vocantur. Sorani vero, a Dite: nam Ditis pater Soranus vocatur: quasi lupi Ditis patris. Vnde memor rei Virgilius Aruntem paulo post comparat lupo: quasi Hirpinum Soranum. Pineus ardor.) Ignis πυρφορικός. Aceruo.) Pyra, coaceruatione lignorum. Freti pietate.) Iste quidem hoc dixit: sed Varro vbi expugnator religionis est, cum quoddam medicamentum describeret, Vt solent Hirpini qui ambulaturi per ignes, medicamento plantas tingunt. Multa pruna.) Inter prunas. Pruna autem

autem quandiu ardet dicitur. Horatius, Prætextam & latū clauum, prunæq; Batyllum. Cum autē extincta fuerit, carbo nominatur. Terētius, Tam excoctam atq; atram reddam, quam carbo est. Nam pruna a perurendo dicta est. Exuuias, pulsæve trophæum.) Exuuias occisæ, pulsæ trophæum. Et ꝓprie. nam vt supra diximus, hostibus occisis triūphabant, depulsis figebant trophæa. Partem mente dedit, partem volucres dispersit in auras.) Bona moderatio Apollinis inter sacerdotis preces, & voluntatem sororis. Nihil ipsa nec auras, nec sonitus memor. Hęc est antiqua lectio. Nāq; apud maiores trahebatur interdum a Grȩco genitiuus singularis. Hinc ē & paterfamilias & materfamilias: quę duo tantum nomina remanserūt. nam nec huius auras dicimus, nec huius custodias secundum Sallustium, qui ait Castella, custodias thesaurorū: pro custodię. Et ita enim etiam Asper intelligit: licet alij custodias accusatiuum velint. Sane paterfamilias quando dicimus, familias indeclinabile est. Si autem paterfamilię dicere voluerimus, iam nō erit nomen: sed locutio, & familiæ erit datiuus. Nam pater mihi est dicimus. Terentius, Natura tu illi pater es, consiliis ego. Multi tamen volunt in numero plurali nomen vtrunq; declinari, vt dicamus hi patresfamilię, horum patrumfamiliarum. Papillam exertā.) Nudam. Sane mamilla est omnis eminentia vberis: papilla vero breue illud vnde lac trahitur.

DONATVS.

Forte sacer Cybele Chloreus.) Hoc est vere consecratus, & cuius deuotionem probasset antiquitas Cybele, id est loco in quo Cybele colebatur. Insignis lon. phry. ful. in ar.) Admirabilis fuit, & hunc Phrygia arma fulgere faciebant etiam tunc, cum longius degeret. Post generalitatem dicit per species quomodo longe fugiebat. nam ipse est verus fulgor, & plenus, qui longe positus apparet, & cernitur. Spumantemq; agi. eq.) Non enim spumant equi, nisi qui plurimum currunt. Quem pe. ahe. in plu.) Et tetigit speciem, & quomodo facta esset, ostendit. Pelle an fuerat tectus: ornata ahenis squammis, & auro fulgentibus: squamma est proprie serpentis & piscis, quam facit compositio naturalis. nam & ordinibus digesta est, & viarum plurimarum impressiōe distincta. quicquid igitur in hanc similitudinem subtilitatis artificium fingit, squāma dicitur. hęc fit ex minutis laminis inuicem se retinentibus, quę speciem faciant squammę, & sint tali digestione compositę, vt est in auibus pluma: vbi cū vna alteram premit, nascitur in aspectu gratia, & animum cōpositio ipsa delectat, ac pascit &c. Ipse peregrina.) ipse, inquit, vt ab equo ad hoiem transitum faceret. ipse ergo eques

eques peregrina ferrugine clarus fuit. cuius sit meriti ista ferrugo ostri, indicat additamentum. non. n. species specie coniungitur: nisi vtraq; sibi ęquo merito & honore respondeat. proinde quia ostro scimus nihil esse gratius, ferrugineam peregrinam hoc est ex melioribus regionibus aduectam, quæ ostro meruit iungi, maioris pretij debemus accipere. habuit autem spicula, quæ Lycio cornu hoc est Lycio arcu torquebat. cornu hoc loco ligni genus dixit, nõ alicuius animalis. ¶ Aureus ex hum. erat ar.) Totus ad pulchritudinem decoremq; compositus. ¶ Tum croceam cla. q; si. q; cre.) I stius clara fuerat, & carbaso in colore tamen croceo verso. hanc chlamydem, quo expeditior eēt, aureis nexibus in nodum habuit collectam. ¶ Pictus acu tunicas.) Nomine artis, qualis esset tunica, demonstrauit. nam huiusmodi vestes acu pictæ dicuntur. tegebantur autem crura eius barbarico opere tegminibus factis, & hoc nomen est artis. nam qui hanc exercent barbaricarij dicuntur exprimentes ea auro & coloratis filis hominum formas, & diuersorum animalium & specierum imitatam subtilitate veritatē. ¶ Hũc virgo.) Hunc, inquit, pulchre pretiosisq; vestitum virgo leuitate excusat, quæ ætatis elata superbia siue vt glorias de Troianis factas templis ostenderet: siue vt ipsa talibus spolijs vteretur, quo pulchrior venatrix iret ad syluas, sic vnum sequebatur quasi in tanta bellantium multitudine solus esset in cãpo. Faciebat hoc non iuuenis amore ducta, sed vestium, Cæca, inquit, sequebatur. quomodo sequebatur si cæca. non cæca, quasi extincto lumine, sed cupiditate spoliorum nihil videns præter ipsum, quod insidianti Arunti ꝓderat ad ea, quæ cupiebat implere. ¶ Telum ex insidijs &c.) Tandem, quia aut diu obseruabat per diuersa percurrentem, & non temere adire debuit, quam timebat. aut quia cupienti tardus est exitus expeditionis, etiam si tota maturitate proueniat. telum igitur captato tempore atq; inuento ex insidijs cum ex aperto non auderet, contendit, ne periret obripiendi occasio, qua illa intenta in Arũtis necem nec cogitabat alta nec videbat. ¶ Et supos armis sic vo. pre.) Tam difficile fuit Camillam sterni hostili manu, vt ad eius procurandum exitium, & occasio quærenda temporis duceretur, & loci, deorum fauor suppliciter inuitandus. ¶ Summe deum san. cust. fora. apo.) Necesse fuit eum laudari supplici voce: a quo implorabatur auxilium. dixit summe deum, plena laus est eius, qui summus asseritur, perindeq; quo nullus sit potior. qui sanctum Soractem tueris ac protegis. post laudem numinis dixit Soractem sanctum. sanctum enim efficitur, quicquid aliquod amauerit numen. incipit iam commendare merita sua: quiuis hoc quoq; ad dei ipsius pertineat laudem, qui cum tanta reuerentia meruit coli. quem primi, inquit, colimus. hoc est electi. qui incenditur ingens aceruus ex teda. atq; ita vt nunquam deficiat, sed semper alatur. Hoc genus ignis ideo in deprecatione positum est, quia naturali succo tanquam oleo violentius accenditur, & accensum diu perdurat. tantaq;, inquit, apud nos fiducia est numinis tui, vt premamus ignem nudis vestigijs, nec lædamur. Post laudem quam desiderijs præferri conuenerat, post commendationem suæ petitionis, adijcit summam. ¶ Da pater hoc nostris.) Grande, inquit, præstabis beneficium, si nostrorum armorum dedecus aboleatur & pereat. quales enim viri dici poterant, quorum audebat fœmina misceri certamini: quam vincere fuit crimen, & ab ea superari flagitium? ¶ Nõ exuuias pulsæve tro. Vir.) Quia dici potuit, si iugulare fœminam virtuti est crimen: cur tu eam perire desideras manibus tuis? Iccirco ipse hæc præueniens dixit: non quæro aliquam gloriam ex illius nece nec exuuias eius nec trophæum aut spolia referre contendo. ¶ Mihi cætera laudem facta ferent.) Si laudari cupio, habeo alia quæ mihi afferant laudem. ¶ Hæc dira meo.) Sine gloria, inquit, volo remeare ad patriam meam, dũmodo ista pestis intereat. accedet hoc solum titulis meis, non aliquid fecisse fortiter, sed virorum armis tale dedecus sustulisse. ¶ Audijt, & voti.) Omnia quidem Phœbus audijt: sed admisit aliqua, alia respuit. videamus pręstita, & exclusa tractemus. ¶ Sterneret vt subita.) Præstitit deprecanti, vt Camillam subita morte prosterneret: vt autem incolumis ipse remearet, non admisit. & hanc precum partem procellis dimisit & vẽtis. ¶ Ergo vt missa manu.) Mox vt hasta coniecta est, & sonitum dedit, Volsci omnes animo in reginam, oculisq; conuersi expectabant, quid ille sonus aut euentus afferret. ¶ Nihil ipsa nec auræ.) Ipsa interea, quam aliæ cupiditates occupauerant, nec stridorem aeris audijt, nec audijt de summo veniens telum: nec aliqd peruersi vidit aut sensit. ¶ Hasta sub exertam.) Tandiu nec vidit hastam nec sensit, donec eam sub papilla percuteret, & totum eius biberet sanguinem quanta fuit animi eius occupatio? vt nisi letaliter percussa hastam venisse nescisset: completa est Camillæ descriptio, ne superfluum quid poeta dixisse videatur. ait. n. at medias inter cædes exultat Amazon Vnum exerta latus. ecce ipsa parte interijt, quam habuit nudam. dehinc dicta est pharetram, arcum, securim, atq; hastam habuisse. his omnibus vsa esse monstrata est.

ASCENSIVS.

¶ Forte sacer Cybele.) In hac parte describit necem Camillæ ab Arunte illatam, dum ardentior, atque incautior Chlorea sacerdotem Cybeles insequitur. Incertum autē dixit supra Seruius cuias esset Aruns, cum alij Turni partium esse dicant, & inuidia motum in Camillam telum intorsisse: quæ Ioannæ puellæ insigni Franciæ pauloante hęc nostra in tempora necis causa fuisse perhibetur. Alij vero Priuernatem censeãt: quibus potius assentior, nam si Rutulum censuisset poeta inuidię causam non tacuisset. volunt autem tam Seruius q̃ Donatus Cybelem esse locum in quo Cybele colebatur. Posset tamen & dici numen ipsum vt declinetur Hæc Cybele huius Cybeles. Donati verba sunt, Cybele, Locus est in quo Cybele colebatur. Squamma, serpentis & piscis: quam facit compositio naturalis. Nam & ordinibus digesta est, & viarum plurimarum impressione distincta. Quicquid igitur in hanc similitudinem facit artifex squama dicitur, Hæc fit ex minutis laminis inuicem se retinentibus, & ita digestis, vt est in auibus pluma. Peregrina. q. d. ex melioribus regionibus aduecta, cornu ligni species est Barbara nomen artis indicat, nam hanc qui exercēt Burburicarij dicuntur: qui auro & varijs filis hominum & aliarum rerum figuras exprimunt acu pingentes. Tandem, Quia diu insectatus fuerat. Teda, hoc lignum naturali succo veluti oleo violentius ardet Primi electi. Hæc ille. ¶ Ordo est. Choreus sacer. i. consecratus & sacerdos olim Cybele aut illi loco aut Deæ fulgebat forte. s. cum Camilla occurreret longe. s. visis existens insignis in armis Phrygijs, id est Troianis, & agitabat equum spumantem. i. ferocem & animosum, quem. s. equum: quia Chloreus cataphractus erat miles: pellis inserta in plumam. i. in morem plumarum squamis ahenis, & auro, id est aureis tegebat. i. cooperiebat. i. habebat pro coopermento tegmen ex pelle, cui insertæ erant squamæ æreę, & aureę in morem plumarum ac squamarum piscium se mutuo tegentes. Ipse. s. Chloreus eques, erat, supple clarus ferrugine. i. subobscura purpura, peregrina. i. externa in Ceor. dixit ferrugineam iberam. a loco & clarus. i. insignis ostro. i. purpura, torquebat spicula Cortinia, id est sagittas Cretenses, cornu. i. arcu Lycio. Arcus aureus. i. inauratus, & cornu munitus, vnde cornu pro arcu posuit, nã si corneus erat: non poterat aureus esse, nec si aureus corneus, habebat ergo in extremis cornu, & erat fere auro tectus, sonat scilicet Chloreo vati ex humeris, & cassida. i. cassis aut galea, supple erat vati aurea (Sępe a genitiuo tertię fit nominatiuus secundę, vt a delphinos hic delphinus, & ab elephantos hic elephantus, & ab arabos hic arabus &c. Et nõnunq; ab accusatiuo tertię nominatiuus primę. vt ab accusatiuo hanc cassida, nõiatiuus hęc cassida, & ab accusatiuis hũc cratera, statera, panthera, hęc cratera, statera, panthera) tum. i. insuper ipse collegerat auro fuluo in nodum. s. collecto: chlamydem croceam. i. crocei coloris, & sinus carbaseos. i. ex carbaso factos, hoc est laxas vestes per sinum diffluentes, crepantes quia auro fuluo in nodum eas collegerat, vnde quia auro rigebant crepitabant, pictus tunicas. i. habens tunicas pictas acu. s. Phrygionum (qui burburicarij & gallice brodeurs dicuntur) opera, & pictus barbara tegmina crurum, id est habens tegmina barbara, hoc est externa picta acu. Ex varietate autem vestium significat eum simul & sacerdotali habitu ornatum, & armis munitum. nam duplices vestes illi pręter arma significat fuisse: Virgo cęca. i. excęcata auiditate, demens quę sacerdotem Cybelis persequi auderet, & incauta sequebatur per totum agmen hunc, scilicet Chlorea sacerdotem, vnum, id est solum ex omni certamine pugnę, id est inter omnes in pugna certantes. siue vt ipsa pręfigeret templo. s. Dianę arma Troia. i. Troiana (est autem Troia trium syllabarum) siue vt ipsa venatrix ferret se in auro captiuo. i. in vestibus ac ramis aureis ab hoste detractis, & ipsa ardebat fœmineo, id est vehementi & impatienti amore prędę & spoliorum (posset dici ardebat per totum agmen, aut sequebatur per totum agmen, sed concinnius sequebantur) prędę propter aurum aut virum, & spoliorum propter exuuias. Aruns vir ille conijcit ex insidijs, supple ipsi Camillę cunctanti, id est moram trahenti, & hoc tempore capto. i. opportunitate, dum cunctaretur capta, & precaretur superos, pręcipue Apollinem arcitenentem, sic voce, scilicet expressa, & mente precari posset, O Apollo summe deum, id est deorum, quantũ ad nos qui te pręcipuum colimus, custos Soractis, scilicet montis Hirpinorum sancti, id est tibi consecrati, quem nos colimus, primi: id est pręcipui, & qui pascitur, id est aggeritur, ardor pineus. i. incensum ex pinu, aceruo, id est aceruatim, vel ad aceruũ, & struē

lignorum a

lignorum, id est quibus tibi ingentem pyram extruimus, & nos cultores.s.tui freti, id est cõfisi & muniti pietate, id est religione nostra premimus vestigia, id est plantas pedum, multa pruna, id est carbone plurimo per mediũ, id est incedimus illæsi per medium ignem, super prunas: da o pater omnipotens hoc dedecus.i.quod a virgine superamur tot viri: aboleri nostris armis: id est hoc telo, ego non peto exuuias virginis.s.cæsę, ve pro vel trophæum virginis pulsæ, id est detractum a virgine in fugam versæ, nec peto vlla spolia. Cætera facta.i.quæ post hac facturus sum: ferent.i.afferent mihi laudem.i.nolo ex hac re laudem: sed solum dedecus vitare, & animo morem gerere meo, dum.i.dummodo, hęc dira pestis.s. Camilla vt pestis multos interimens, cadat pulsa meo vulnere.i. telo, aut vulnere, a me illato, remeabo.i.repetam inglorius.i.sine gloria, vrbem patriam.s.vt videtur Soracte. Phœbus audijt.s.preces Aruntis, & dedit partẽ voti.i.desiderij eius succedere mente.i. secundum mentem & voluntatem eius, & dispersit partem voti in auras volucres, id est irritam habuit. Nam innuit, id est assensus est oranti, scilicet Arunti, vt sterneret morte subita, Camillam turbantẽ, sed non dedit.i.non concessit, vt patria alta videret supple Aruntem reducem, id est reductum aut reuertentem, & procellæ verterevocem.i.preces quãtum ad eam partem, in notos, id est ventos quoslibet nimbosos. Ergo vt, id est postquam hasta missa manu.s. Aruntis, dedit sonitum per auras, acies, scilicet Volscorum conuertere animos.s.ad stridorem hastæ, quasi munere impulsæ, & cuncti Volsci tulere.i.direxere, oculos ad reginam.s.Camillam, ipsa autem nihil memor supple fuit, nec auras pro aurę, nec sonitus.i.stridoris, aut teli venientis ab æthere.i.altiore aere, quasi vi phœbea impulsi donec hasta hæsit, id est infixa est periata sub papillam, id est mamillæ partem, quæ iactantibus immittitur, exertam, id est abscissam, vt sit habilis sagittationi, & ipsa acta alte.i.profunde, bibit cruorem virgineum, id est tincta est, aut imbuta cruore Camillæ virginis.

Concurrunt trepidę comites, dominamq; ruentem
Suscipiunt, fugit ante omnes exterritus Aruns,
Lætitia, mistoq; metu, nec iam amplius hastæ
Credere, nec telis occurrere virginis audet.
Ac velut ille, prius, q̃ tela inimica sequantur,
Continuo in montes sese auius abdidit altos
Occiso pastore lupus, magnoq; iuuenco,
Conscius audacis facti, caudamq; remulcens
Subiecit pauitantem vtero, syluasq; petiuit.
Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Aruns.
Contentusq; fuga, mediis se immiscuit armis.
Illa manu moriens telum trahit. ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat vulnere mucro.
Labitur exanguis, labuntur frigida leto
Lumina, purpureus quondam color ora reliquit.
Tunc sic expirans Accam ex æqualibus vnam
Alloquitur, fida ante alias quæ sola Camillæ,
Qui cum partiri curas: atq; hæc ita fatur.
[Hactenus Acca soror potui, nũc vulnus acerbũ CAM.
Conficit, & tenebris nigrescunt omnia circũm.
Effuge, & hæc Turno mandata nouissima perfer,
Succedat pugnæ, Troianosq; arceat vrbe.
[Iãq; vale[Simul his dictis linquebat habenas POE.
Ad terram non sponte fluens, tum frigida toto
Paulatim exoluit se corpore, lentaq; colla
Et captum leto posuit caput, arma relinquens,
Vitaq; cum gemitu fugit indignata sub vmbras.
Tum vero immensus surgens ferit aurea clamor
Sydera, deiecta crudescit pugna Camilla.
Incurrunt densi, simul omnis copia Teucrum
Tyrrheniq; duces, Euandriq; Arcadis alæ.

SERVIVS.

(Dominam.) Reginam: vt, Hi dominã ditis thalamo deducere adorti. (Virginis audet.) Sic fuerat consternatus, vt etiam vulneratam timeret. (Occiso pastore lupus.) Bene pastori reginam comparat. nã reges ipsi, pastores vocantur, Homerus, ποιμένα λαῶν. (Caudam pauitantem.) Quæ timorem indicat: pro, ipse pauitans. (Turbidus.) Modo timidus: supra terribilis: vt, Venulo aduersum se turbidus ĩfert. (Mucro.) Hinc apparet mucronem esse cuiuslibet teli acumen. (Frigida leto. Alij telo legunt, & intelligunt. (Vulnere. Partiri curas.) Subaudis consueuerat. (Hæc ita fatur.) Vnũ abundat. nam supra ait, Alloqtur. (Potui.) Absolute: vel pugnare vel viuere. (Succedat pugnæ.) Animus bellatricis ostenditur, quæ non se dolet lucẽ, sed bella relinquere. (Nõ sponte fluens.) Non sponte vt supra, Portisq; ab equo regina sub ipsis Desiluit: quam tota cohors imitata relictis Ad terram defluxit equis. (Paulatim exoluit se corpore, vitaq; cum gemitu fugit indignata sub vmbras.) Seruat hoc vbiq;, vt iuuenum animas a corporibus dicat cum dolore discedere, q̃ adhuc superstites esse poterat: quod etiam de Turno dicturus est. (Immensus clamor.) Troianorum scilicet qui exultabant. (Crudescit.) Crudelior fit cæde multorum. (Multatam.) Debilitatam, damnatam.

DONATVS.

(Concurrunt trepidæ comites.) Trepidas recte posuit, quæ adhuc nescirent plenã vim causæ. (Fugit ante omnes.) Ante omnes, hoc est omnibus alijs dimissis. (Lætitia mistoq; metu.) Lætus fuit, quia arreptum compleuerat desiderium. metuebat autem, ne quis vltor emergeret: vel ne illa sic icta esset, vt viueret: vsq; adeo ipsa fuit potior causa fugiendi, vt secutum sit. (Nec iam amplius hastę Credere.) Non.n.credebat ipso vulnere morituram. (Ac velut il.pri.) Parabolam sumpsit eius animalis, quod sit audax ad faciendum & satis temerarium, timidum sane post factum. nam habet naturalem industriã: vt vbi, quid se aduerterit admisisse, quod possit aut debeat vindicari, fugam per solitudines petat. hoc Aruns imitatus aufugit: & sese, vt facilius latitaret, cateruæ commiscuit. (Illa manu moriens.) Non dixit, educit aut rapit. hoc enim eorũ est, qui non dum vrgẽtur in mortem. trahit, inquit, vt defectu ipso ostenderet morientem. (Ossa sed inter Ferreus ad co.) Cupiebat telum extrahere: sed infixum ossibus ferrum altius tenebatur. (Labitur exanguis.) Recedẽte per lapsum sanguine, oculi quoque morientis labuntur in mortem. (Purpureus quondam.) Deficiente in vultu eius colore purpureo, emergebat pallor infelix. (Tum sic ex.) Cum vltimum iam spiritum redderet, elegit vnam ex ęqualibus quæ Acca dicebatur, atq; huic extrema verba commisit. dixit causam, qua affectum ẽ, vt cũ sola loqueretur. ex ęqualibus, inquit, quia hoc ei fuit commune cum cæteris. addidit aliud, quæ esset ipsius fida ante alias, quæ sola Camillæ, augmentum laudis, quia sola audire meruit, quod aliæ nesciebant. & fidem secretis sola poterat reseruare, qui cum partiri curas, relationem curarum animi releuationem ac solicitudinis vult esse Virgilius. proinde Camilla tam charam habuit Accam, vt quicquid animo gereret, quod ageret, sensim huic semper narraret: & cum ea narrando diuideret, curas, etiam consilia & tractatus debemus accipere. (Atq; hęc ita fatur. Quo factum est, vt hæc ei intimaret, ac diceret. (Hactenus Acca soror potui.) Vsque ad hoc tempus, inquit, Acca soror aliqd potui. Quid benignius, quid his dictis dulcius? quam in salutis fine positã nomine suo appellaret? quã charissimam præter cęteras habuit? Quid religiosius, q̃ sororem dicere? & probatam fide germanitatis honore præferre? (Nunc vulnus acer. Con.) Ad commemorationem superioris temporis, quo potens in certaminibus & nobilis fuit, transit ad præsentem casum, quo vrgebatur in finem. quippe dicendo conficit, ostendit eiusmodi esse, cui ob retinendam salutem nullo posset remedio subueniri: verum ne illa diceret, qualecunque istud est auxilio medicinæ sanabitur, hoc ipsum satians addidit. (Et tenebris nigre. omnia circum.) Vsque adeo, inquit, conficit, vt tenebræ occurrere cœperint oculis meis, quod esse non dubium est principium mortis. Infert iam, quæ fuerit causa loquendi, ne ignaram deciperet, cui plenissimam spoponderat fidem. (Effuge.) Properatum iter fugam dixerunt veteres nostri: ideoq; fugitiuis hoc appositum nomen est, quia currunt tantummodo, ergo fugitiuorum, inquit, more celerius perge. (Et hæc Turno manda. nouissi. per.) Nouissima mandata ideo, vt sciret iam non superfuturam, quæ alia posset iterum iterũq; mandare. (Succedat pugnæ.)

gnæ.) Licet in ipſa morte conſtituta, habuit in animo cōmodum Turni. in primis quippe nihil fuerat curandum, niſi vt vrbem non inuaderent inimici, in qua Lauinia degebat, quę fuit totius certaminis cauſa: deniq; hoc ei cōſilium & inter initia tractatus dedit. hoc etiam nunc mandat ſeruandum. ſupra enim dixit, tu pedes ad muros ſubſiſte, & mœnia ſerua: prima erit gloria, parsq; maxima victoriæ, ſi ad vrbem non ſinatur hoſtis accedere. ſciat me ille ſuſceptas partes non voluntate reliquiſſe, ſed morte: quocirca ſuccedat in ſollicitudine mortuę, & ante omnia vrbem a Troianorum inuaſione defendat. ☞ Iamq; vale.) Cum vlterius loqui non poſſet, extremo verbo ait, Iam vale. ☞ Simul his dictis linque. hab.) Quia vrgebatur pleno exitu animæ, & habenas iam reliquerat, & inuita fluebat in terram. ☞ Tum frigida toto.) Paulatim recedente calore corporis, paulatim frigeſcebat. ☞ Lentaq; colla, & ca. le. po. ca.) Mors quippe ſoluit omnia, quę vigorem corporis regunt. ☞ Arma relinquunt.) Ceciderunt & arma, cum & hæc vlterius tenere non poſſet. ☞ Vitaq; cum gemitu fu. indig. ſub vm.) Indigne referens, ꝙ ſic periſſet, relicta vita in tenebras gemebūda perrexit. ☞ Tum vero immenſus.) Cum ſupradixerit, concurrunt trepidę comites, & incertum fuiſſet, quid illud vulnus afferret. hic vbi animam reddidit, dictum eſt, Tum vero, hoc eſt tunc magis vſq; ad cœlum peruenicbant vlulatus, & voces miſſæ cum fletibus. ☞ Deiecta crudeſcit pugna Camilla.) Cum deficiente tantæ exercitationis fœmina bellum moliri debuiſſet, tunc exaſperatū eſt magis, vt mors eius penſari poſſet vltione. aſperatum eſt quoq; ex alia parte, quia ſpes creuerat magis magisq; vincendi, vbi Camilla non fuerat. ☞ Incurrunt denſi ſimul om. co. teu.) Incurrunt, dictum eſt, in vnum locū currunt, atq; ex congeſta multitudine facti ſunt denſi, Teucri ſcilicet, Tyrrheni, & Arcades. cum mors Camillæ ſpem certam vincendi monſtrauiſſet, perindeq; acerbitatem cumulauiſſet belli.

ASCENSIVS.

☙ Concurrunt trepidæ comites.) Recitat fugam Aruntis, & morientis vltima verba Camillæ, vnde nihil habemus Dona. ſed Ordo eſt, Comites. i. ſociæ belli Larina, Acca, & reliquæ concurrunt trepidæ. i. trepidantes aut feſtinæ, & ſuſcipiunt. ſ. inter vlnas dominam. i. reginam. ſ. Camillam ruentem. i. cadentem. Aruns exterritus. ſ. tanto facinore fugit ante omnes. i. omnibus dimiſſis lætitia & metu miſſo. i. habens lætitiam admiſtam metui, quia lætus erat de morte, ſed metuebat vltionē, nec audet iam amplius credere. i. cōmittere ſe haſtę virginis, nec audet amplius occurrere telis virginis. ſ. Camillę vulneratæ letaliter, ſed necdum mortuæ. Ac velut ille. ſ. ſęuiſſimus lupus cōſcius audacis facti occiſo paſtore, aut magno iuuenco abdidit ſeſe continuo in altos montes priuſquam tela inimica ſequantur, exiſtens auius. ſ. ſine via hoc eſt nullam viam tenens: ſed qua datur fugiens & remulcens caudam. ſ. geſtiēdo prę gaudio ſubiecit eam vero pauitantem. i. miſſo timore, & petiuit ſyluas, haud ſecus. i. non aliter Aruns turbidus. i. turbatus metu & lętitia, abſtulit ſe ex oculis. & contentus fuga. i. non attendens ad protectionem ſui, ſed ſoli fugę intētus, immiſcuit ſe medijs armis. Illa, ſcilicet Camilla moriens trahit, id eſt extrahit telum manu. ſ. ſua, ſed mucro ferreus. i. acumen haſtę ſtat inter oſſa ad coſtas, alto. i. profundo vulnere, & ita ipſe exanguis labitur, id eſt decidit, & lumina. i. oculi labuntur frigida leto. i. morte. hoc eſt morientis, color quondam ſcilicet dum viuens valensq; eſſet purpureus reliquit ora. ſ. eius, ipſa expirans. i. efflatura animam alloquitur tunc ſic Accam vnam ex ęqualibus. i. coęuis & ſodalibus quę ſcilicet Acca erat ſola fida Camillę ante alias: qui cum. i. cum qua partiri, id eſt partiebatur curas, id eſt ſolitudines animi, atq; fatur hęc ita. O Acca ſoror ego potui hactenus, id eſt hanc vſq; horam ſed, ſup. vulnus acerbum conficit, id eſt interimit me nunc, & omnia nigreſcunt. ſ. circum me tenebris, id eſt caligine mortis effuge, perfer Turno hęc mandata nouiſſima. i. vltima a me habenda: vt ſup. ſuccedat pugnę. i. ad pugnam & arceat. i. depellat Troianos vrbe, ſcilicet Laurolauinio, & tu iam vale & ſimul his dictis linquebat habenas, ſcilicet equi fluens ad terram non ſponte, ſicut prius cum Turno obuiam veniret, cum, id eſt deinde ipſa frigida exoluit ſe paulatim toto corpore, id eſt animam exhalat aut exoluit ſe officio vitę, quo perfungi debebat, & poſuit, id eſt inclinauit, colla lenta, id eſt ceruicem flexibilem, & caput captum, id eſt interceptum leto, id eſt morte relinquens arma. & vita, id eſt anima qua viuebat, fugit cum gemitu ſub vmbras, indignata, ſcilicet quod ante diem cogebatur exire, nondum perfecto munere vitę. Tum vero, id eſt ſed tunc maxime clamor immenſus: ſurgens, id eſt oriens: ferit ſydera aurea, id eſt extenditur ad ſydera vſq;, Pugna crudeſcit, id eſt fit crudelior & ſęuior Camilla deiecta, id eſt deorſum iacta, quia ois copia Teucrum pro Teucrorum, & Tyrrheni duces & alę Euandri Arcadis, id eſt milites leues quos Euander Arcas cum Pallante filio ſuo miſerat incurrunt ſcilicet in Volſcos & cęteros hoſtes ſimul, id eſt pariter, & vno impetu exiſtentes, denſi. i. ſtipati, & agminatim irruentes.

At Triuiæ cuſtos iandudum in montibus Opis
Alta ſedet ſummis, ſpectatq; interrita pugnas:
Vtq; procul medio iuuenum in clamore furentum
Proſpexit triſti multatam morte Camillam,
Ingemuitq;, deditq; has imo pectore voces.
[Heu nimium virgo nimium crudele luiſti — OPIS
Supplicium, Teucros conata laceſſere bello.
Nec tibi deſertæ in dumis coluiſſe Dianam
Profuit, aut noſtras humero geſſiſſe pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina relinquet
Extrema iam in morte, neq; hoc ſine nomine letum
Per gentes erit, aut famam patieris inultæ.
Nam quicunq; tuum violauit vulnere corpus,
Morte luet merita. [Fuit ingens monte ſub alto — POE.
Regis Dercenni terreno ex aggere buſtum
Antiqui Laurentis, opacaq; Ilice tectum.
Hic Dea ſe primum rapido pulcherrima niſu
Siſtit, & Aruntem tumulo ſpeculatur ab alto.
Vt vidit fulgentem armis, ac vana tumentem:
[Cur (inquit) diuerſus abis! huc dirige greſſum, — OPIS
Huc periture veni, capias vt digna Camillæ
Præmia. tu ne etiam telis moriere Dianæ!
[Dixit, & aurata volucrem Threiſſa ſagittam — POE.
Deprompſit pharetra, cornuq; infenſa tetendit:
Et duxit longe, donec curuata coirent
Inter ſe capita, & manibus iam tangeret æquis,
Læua aciem ferri, dextra neruoq; papillam,

SERVIVS.

☙ At Triuię cuſt.) Miniſtra. ☞ Teucros conata laceſſere.) Propter illud, Bellum importunum gerimus cū gente deorum. ☞ Coluiſſe Dianam profuit.) Non deam incuſat, ſed fatorum neceſſitatē: contra quā nec numinis opitulatur auxilium. ☞ Sine nomine.) Sine gloria. ☞ Famam patieris inultę.) Nec inuindicatæ ignominiam ſuſtinebis: quod etiā Dido dolet dicēs, Et moriemur inultę: Sed moriamur ait. ☞ Monte ſub alto.) Vt, Monte ſub aerio. Apud maiores, nobiles aut ſub montibus, aut in domibus ſepeliebantur. vnde natum eſt vt ſuper cadauera, aut pyramides fierent, aut ingentes locarētur colūnę ☞ Vana tumētem.) Plenū xero foſſæ. ☞ Digna Camillę pręmia.) Sic in ſecundo, Perſoluant grates dignas, & pręmia reddant Debita. Itē alibi, Et hęc tibi porto Dona prius. ☞ Tune etiā telis moriere Dianę?) Cum ingenti amaritudine dictum eſt. nam etiam ei genus inuidet mortis. Quod aūt ait tu ne etiam, ad Niobes numeroſam ptinet ſobolē. ☞ Cornuq; infenſa tetendit.) Cornu accuſatiuus eſt, ſingularis, ac ſi diceret, Arcumq; infenſa tetendit. nam horum dubiorum caſus ex ſimilibus vel ſynonymis comprobentur. ☞ Coirent inter ſe capita.) Homerica eſt iſta deſcriptio. ☞ Teli ſtridorē.) Home. λίγξε δ' οἰστός. ☞ Audit vna Aruns, hęſitq; in corpore ferrum.) Celeritas iaculantis exprimitur. Statius cum iam percuſſum dixiſſet, extinctum ait, Necdum certi tacet arcus Amyntę. ☞ Ignoto camporum in puluere linquunt.) Faciente numinis iracundia eſt relictus, vt nec ſepulturam poſſet mereri.

DONATVS.

☙ At Triuię cuſtos iam.) Opis quam Diana pręceperat, Camillę mortem congrua vltione penſare, ſedebat in altis montibus pugnas obſeruans, vt Aruns poſſet occidi. ☞ Spectatq; inter. pu.) Hoc, inquit, faciebat interrita. quid. n. metuere, quę aberat procul, & ſedebat in ſummo? Hęc autem illi montium altitudo pręſtabat, vt ſecura eſſet, & facilius neceſſaria exploraret ex edito. & diſpoſitam Aruntis necem valeret implere. ☞ Vtq; procul medio.) Vbi vidit Aruntem cum cęteris furere,

Extemplo teli stridorem, aurasq; sonantes
Audiit vna Aruns, hæsitq; in corpore ferrum.
Illum expirantem socii, atq; extrema gementem
Obliti ignoto camporum in puluere linquunt:
Opis ad ætherium pennis aufertur Olympum.

sere, & occisæ crudelis iteritus animo dolentis occurrit, ingemuitq;, & tales dedit voces. ❡ Heu nimium virgo.) Vox huius dolentis laudem continet Troianorũ. poeta enim in Camillæ morte non incertum belli vult esse, sed pœnam. nec illud quod accidit euentui deputat, sed confirmat esse supplicium: quasi diceret posses vincere, nec pœnas grauissimas perpeti, si Troianos non vltro prouocasses in bellum. ❡ Hæc tibi desertæ.) Quid profuit solitudinem te passam esse syluarum? quid dumos tolerasse? quid tractasse arma? quid Dianam tota veneratione coluisse? Omnibus locis dicit poeta deorum cultum frustra esse, neq; vnq; auxiliari deos cuiquam posse, cum ad fatalem necessitatem fuerit ventum. ❡ Non tamen indecorem.) Consulationis verba sunt ista, quæ mortui nec audiunt nec possunt vlla ratione sentire. in aduersis tuis, inquit, non erit tuum inferius meritum, quo perire potuisti, aut inultæ per populos leti tui nuncius perget. perinde accedit titulis tuis nobilis fama, q te Diana si a morte seruare non potuit, tamen defendit occisam. ❡ Nam quicunq; tuum.) Nam quicunq; corpus tuum ferro credidit violandum, congruam luet tuis meritis pœnam. Violare est sacrum aliquid violenter appetere: sed hic non solum corpus violatum est, verumetiam quoq; salus extincta. quod crimen cumulauit potius poeta, q̃ minuit. nam cum violare non liceat vulnere, vbi erit Aruntis causa, qui sacram virginem violauit, & perdidit? ❡ Fuit ingens monte sub alto.) Hunc locum ordinatio magis exponit. Fuit, inquit, sub alto monte ingens bustum terreno ex aggere, hoc est congesta terra compositum tectum opaca Ilice Dercenni Laurentis regis antiqui. In descriptione breuissima & locum designauit & eius situm, & quid esset, & cuius ostendit: sed hæc descriptio non est superflua, pertinet quippe ad causam. nam talis Opi fuerat necessarius: vnde videret ex occulto Aruntem, & ipsa a quoquam videri non posset. timidus. n. & cautus propter conscientiam facti nisi per insidias circũueniri poterat. iste igitur locus aggestione terræ editus fuit: sed hunc obscurabat altitudo sublimior montis & arbor, quæ omnem contexerat ramis. dicta est interea terrenæ aggestionis causa: sed hæc bustum, inquit, fuit regis Dercenni. propter magnitudinem vero arboris seruatæ meritum ait, antiqui, vt & nobilitatem mortui demonstraret, & temporis prolixi spatium quod infinita incrementa arborea desumpserat. Fuit ergo sub alto monte. vt obscuratum proceritate eius plenis aspectibus videri non posset, opaca Ilice contectum. vbi & latere Opis posset, & de summo cuncta prospicere. dixit, antiqui, dixit Laurentis totum laudis causa, tanto enim maioris arbusta veteres faciebant, quanto potior habebatur defuncti memoria. ❡ Hic Dea se primum.) Opis moras omnis celeritate præueniens, hunc tenuit locum. pulcherrima loco isto debemus accipere non corpore sed consilio bonam, quæ prouidet talem propter explendas insidias locum. ❡ Et Aruntem tumulo spe. ab alto.) Hoc est, quod supra exposuimus insidianti opportunam fuisse altitudinem tumuli, quæ fuisset ante consulto descripta, quæremus hanc, cum opis in alto consedisse diceretur: quæremus & arborem, quæ obscurabat insidiantem. ❡ Vt vidit fulgẽ. ar.) Vt hunc vidit armorum splendore fulgentem, & mox perituro gaudio tumidum. ❡ Cur, inquit, di. abis?) Dolentis vox ista est, & inde magis commotæ, q exultantem de Camillæ morte corruentem vidit, & alieno lætum exitio, cum ipse suum mox affuturum nec intelligeret, nec videret. Hæc tamen loquebatur secum: vtpote in summo posita: & propter insidiarum effectum latens scilicet nõ vt Aruns audiret: sed vt comminationem verborum satisfaceret æstibus suis. locuta est ergo quasi ad præsentem, & tanquam præsentem insultanter appellat. quid, ait, in diuersa tendis? diuersum est, quod est longe remotum ab altero, & subsidio prolixioris spatii obscuratur: & tegitur. Huc dirige gressum, huc periture veni, magis huc veni, quo facilius pereas. capias vt digna Camillę præmia. vt Camilla tibi rependat pro meritis præmium. ❡ Tu ne etiã te. mo. dia.) Debes vocari telis eius, quam in Camillæ morte credidisti contemnendam. ❡ Dixit, & au.) Cum dicit infensa, aliquid magnum per commotionem magnam, & quod modum artis excedat factura monstratur. prompsit igitur sagittam & hanc neruo aptatam tetendit recuruo cornu. pertinet. n. ad artem iaciendi, q arcus omnis curuatur in finibus. ❡ Et duxit longe.) Ipsam. s. sagittam cum neruo donec curuata coirent inter se capita. tanto. n. sagitta longius ac fortius volat, quantum retrorsum dum tenditur reuocatur. arcus quoq; ipse maiorem impetum præstat, si capita eius adducta iungantur. ❡ Et manibus iam tangeret æquis.) Ipse est modus sagittæ mittendæ, nec esse amplior potest, vt Arũdo aptata neruo atq; in dexteram partem vsq; ad papillam reducta perueniat, & sinistræ manus digitos tenentis arcum ferri species tangat. ❡ Extemplo teli stridorem.) Prætermisit poeta q sagitta missa sit: quæ res proficit compendio narrantis. quod enim non est dictum, potest ex his, quæ consecuta sunt, nosci. non enim percuteretur Aruns, si sagitta non esset electa, cuius volatus mox vt aeris stridorem cognouit, ineptus est. ❡ Illum expiran.) Quid infelicius huius morte? cuius cadauer colligendum nec socii curauerunt? denique tanta eius obliuione ducti sunt: vt eum pro alieno in campis in puluere & ignotis liquerint terris: quod fuit vltionis augmentum, vt remansisset nudus feris etiam opportunus alitibus insepultorum causa. ideo omni supplicio est grauior, quia secundum ipsum Virgilium habebat aliam apud inferos pœnam. ❡ Opis ad ęthereum.) Pennas celeritatem debemus accipere. quid enim moraretur in terris vlterius, quę mandata perfecerat?

ASCENSIVS.

❡ At Triuiæ custos.) Redit ad narrationem necis Aruntis ab Opi interfecti sagittis Dianę. Circa quem locum dicit Donatus sic. Pulcherrima. Bonam consilio hic intellige. Cur, inquit, hęc loquitur secum ex dolore. Tu ne etiam, indignatur quod telis Dianę sit periturus. Ignoto camporum in pul. lin. Quod fuit vltionis argumentum vt socii illius obliuiscerentur. Hęc ille. ❡ Ordo est. At. i. sed Opis scilicet nympha custos Triuię, id est a Triuia, id est Diana custodię deputata sedet iandudum, id est ab eo tempore quo a Diana demissa erat alta scilicet vt melius prospiceret quis Camillam occideret in montibus summis, & ipsa interrita, id est non territa spectat scilicet desuper e loco tuto pugnas scilicet aliorum, & vt. i. postquam ipsa prospexit procul Camillam mulctatam, id est afflictam tristi: quia insidiosa morte, in medio iuuenum furentum clamore, ipsa ingemuit, & dedit has voces, supp. ab imo pectore. Heu o virgo tu luisti, id est persoluisti supplicium nimium, nimiũ inquit, crudele conata lacessere, id est prouocare Teucros bello Nec profuit tibi desertę, id est solitarię coluisse Dianam in dumis, aut gessisse humeris pharetras nostras, id est venatorias, tamen tua regina scilicet Diana non linquet indecorem, id est sine decore iam in tua extrema morte neq; hoc letum, id est hęc mors tua erit, id est diuulgabitur per gentes sine nomine, id est ignobile immo gloriosum erit aut tu non, sup. patieris famam inultæ, id est vltio fiet de te. Nam quicunq; violauerit tuum corpus, is, supp. luet, id est purgabit illud scelus morte merita, id est indecora qualẽ meruit, quia insepultus relinquetur, Ingens bustum, id est sepulchrum cõtinens cineres corporis combusti regis Dercenni sic dicti, fuit sub monte alto factum ex aggere terreno. Laurentis scilicet soli antiqui, id nobilis, tectum Ilice opaca, id est ramosa & vmbrosa Dea pulcherrima scilicet consilio, id est prudẽtissima, sistit se primum, Nisu, id est conatu rapido, id est celeri, hic, id est sub hac Ilice & speculatur Aruntem ab alto tumulo, vt, id est postquam vidit supp. ipsum fulgentem armis ac tumentem vana, id est superbientem in vanum, & supp. inquit cur abis diuersus scilicet a nobis, Dirige gressum huc o periture veni huc, id est ad me vt capias pręmia Camillę, id est pro Camillę morte: digna scilicet te, inuidet tamen ei tam gloriosum genus mortis dicens. Moriere, id est morieris ne. etiam tu scilicet qui vilissimus es. telis Dianę quę nobilissima est Dea dixit scilicet Opis, & ipsa Threissa, id est similis Threissę scilicet Harpalice aut alteri venatrici, deprompsit pharetra aurata sagittam volucrem, & ipsa infensa. i. multum offensa Arunti tetendit cornu, id est arcum & duxit scilicet cornu, longe. s. a chorda, donec capita scilicet arcus extremitates curuata coirent inter se, & ipsa tangeret iam manibus ęquis. i. ęqualiter extensis, aut annitentibus, lęua, id est sinistra manu aciem ferri. s. sagittę cuius ferrum peruenerat ad sinistram, qua arcum tenebat, & tangebat dextra & neruo. i. chorda ex neruo facta, papillam scilicet mamillę suę. Aruns audiit extemplo. i. illico vna. i. simul & stridorem teli & auras sonantes. & ferrum hęsit in corpore. i. nihil morę fuisse videtur. Socii obliti. s. Dea id procurante, illum expirantem. i. efflantem animam, atq; gementem extrema. i. mala: videlicet mortis, relinquunt sup. eum in ignoto puluere camporum, & sup. Opis aufertur pennis. i. alis assumptis, ad Olympum ęthereum. i. coelestem, vnde demissa erat dicente Diana Labere nympha polo.

Prima fugit domina amissa leuis ala Camillę,
Turbati fugiunt Rutuli,fugit acer Atinas,
Disiectiq; duces,desolatiq; manipli
Tuta petunt,& equis auersi ad mœnia tendunt.
Nec quisquã instanteis Teucros,letumq; ferenteis
Sustentare valet telis,aut sistere contra:
Sed laxos referunt humeris languentibus arcus,
Quadrupedumq; putrē cursu quatit vngula cãpum.
Voluitur ad muros caligine turbidus atra
Puluis,& e speculis percussę pectora matres
Fœmineum clamorem ad cœli sydera tollunt.
Qui cursu portas primi irrupere patentes,
Hos inimica super misto premit agmine turba:
Nec miseram effugiunt mortem,sed limine in ipso,
Mœnibus in patrijs,atq; inter tuta domorum
Confixi expirant animas.pars claudere portas,
Nec socijs aperire viam,nec mœnibus audent
Accipere orantes.oriturq; miserrima cędes
Defendentum armis aditus,inq; arma ruentum.
Exclusi ante oculos,lachrymantumq; ora parentum
Pars in pręcipites fossas,vrgente ruina,
Voluitur,immissis pars cæca & concita frenis
Arietat in portas,& duros obice postes.
Ipsę de muris summo certamine matres
(Monstrat amor verus patriæ)vt videre Camillam,
Tela manu trepidæ iaciunt,ac robore duro
Stipitibus ferrum,sudibusq; imitantur obustis
Præcipites,primæq; mori pro mœnibus audent.

SERVIVS.

¶ Turbati fugiunt Rutuli.) Hoc ad Camillæ pertinet laudem:qua amissa imutant̃ fata belloꝝ. ¶ Acer Atinas.) Armis.i.fugit tamē. ¶ Desolatiq; manipli.) Deserti signiferi: qd est nimiꝫ discriminis.nãq; vbique dux pręcipit vt frequēter circa sint milites: sicut in Salustio legimus. Manipli autē dicti sunt signiferi,qa sub Romulo pauper adhuc Roman⁹ exercitus hastis fœni manipulos illigabant: & hos pro signis gerebãt.Vnde hoc nomē remansit. ¶ Laxos arcus.)Nō intentos:sed iã solutos. ¶ Fœmineũ clamorē.) Impatientē. nam iam dixerat matres, per quod muliebrē clamorē poteramus accipere. ¶ Miserã mortem.) Quia sequit̃, Limine in ipso. ¶ Mœnibus in patrijs.) Scilicet vbi se iam tutos esse credebant. ¶ Aperire viam.) Id est dare aditũ. & bono locutus est ambitu. Nã cum portis via & aperitur & claudit̃. ¶ Oriturq; miserrima cædes.) Sic in secundo vbi intulit, Armorum facie & Graiarũ errore iubarũ. ¶ Defendentum.) Ideo defendentum & ruentũ: quia ad masculinum retulit.& hi defendentes facit, quod & de fœminino dicimus. Si autē de neutro loquamur, defendentium dicamus necesse est: quia hæc defendētia facit:&,vt supra diximus,genitiuus pluralis a nominatiuo plurali non debet esse minor. Quod si forte minorem eum aliquando inuenerimus, metri necessitas facit:& incipit etiã pathos esse,non declinatio. ¶ Præcipites fossas.) In quas quis potest præcipitari. ¶ Cæca.) Irrationabilis,quę in clausas portas more arietis ruebat,id est bellici machinamēti. ¶ Somno certamine.) In extremo discrimine, vt supra. Vocat labor vltimus omnes. ¶ Trepidę.) Licet trepidę, tamen oblitę sexus tela iaculabantur. ¶ Pręcipites.) Aut festinę,aut in mortem ruentes. ¶ Primæ'que mori pro mœnibus audent.) Nimii doloris est:vt, Me primũ absumite ferro.

DONATVS.

¶ Prima fugit domina.) Omnes,qui per ipsam regebantur,in fugam versi sunt. ¶ Turbati fugiunt Rutuli.) Laudem simul dicit Camillę, & eorum vituperationem, qui in Turni partibus fuerant. quid enim turpius,quam perdito auxilio vnius fœminæ versos esse omnes in fugam? eos quoque qui magni ferebantur & fortes:nihilq; illis tutum pręter muros ciuitatis fuisse? ¶ Nec quisquam instantes.) Nec valuit quisquam tenere Teucros instantes, aut his resistere.denique languebant metu,& ipsos arcus non manibus paratos ad necem hostis, sed laxos ferebant humeris suis. ¶ Quadrupedum'que putrem cursu quatit vngula campum.) Vrgente maiore insequentium vi,ipsi equos vrgebant,vt quadrupedum cursu satis scilicet properato in patriam redirent. ¶ Voluitur ad muros.) Cum nihil adhuc e muris expectantium subijceretur aspectibus,impediente pulueris nube, tamen aperta coniectura res aduersæ credebantur:quando caligo densissima omnes versos præcedebat ad patriam. Matres interea,quæ suam suorumq; intellexerant talem fœmineis vocibus,hoc est luctuosis & tristibus cœlũ omne syderaq; pulsabant. ¶ Qui cursu por.) Aliquot,inquit, in hoc casu obfuit celeritas sua.quippe qui primi ingressi sunt portas,& se pericula omnia crediderant euasisse,in ipsis interiere liminibus.nam cum sequentibus turbę multitudo congesta per vnum aditũ omnes simul intrare non possent, oēs simul sequentiũ ruina est obruta. ¶ Nec miseram effu.mor.) Non mortem illi effugerant,sed repererant fugiendo:eoq; deteriorem, quia nō fuit illa gloriosa sed misera. Incipit dicere,qũ misera. ¶ Sed li.in ip.) Quãta clades illo tēpore atq; illo loco infelices oppssit:vt liberati congressionibus campi in portis, in patria, inter parietes suos, quib⁹ tum essent defensi,quæ debuerant suis vel suorũ gladijs defendi,interijssent. ¶ Pars claudere portas.) Tanta funerum cōgeries ipso portarum iacebat in limine:vt nec aditus fieri socijs venientibus posset: nec esset tutum rogantes excipere. ¶ Oriturq; miserrima cædes.) Quia miserum spectaculum fuit:ciues cædi a ciuibus suis,& prohiberi sinu patriæ, cum tam graue discrimen ingrueret, occidi ab his qui defensionis auxiliũ prębere debuerant. ¶ Exclusi ante ocu.) Flebant parentes & gemebant cum viderent excludi liberos suos,& a ciuibus sterni. ¶ Pars in pręcipites fo.) Exclusi ab ingressu portarum plurimi ante plangentium oculos parētum altas præcipitãtur in fossas,& per ingentem metum ipsi sibi quęrebant exitium quod declinare nitebantur. ¶ Immissis pars cęca.) Sic alios cęcauerat metus, vt equoꝝ impetu tanquam aries colliderent̃ in portas.claudendaꝝ portaꝝ hęc necessitas fuit,atq; his metus,ne hostis dum fugientes pseq̃uit̃ obtinendæ ciuitatis cã liberꝫ reperiret ingressum. ęquius enĩ fuit excludi aliquos,plurimos liberari cum patria. Cęca,inquit;pars quę non videret clausas portas,& aliorũ in ipsis portis exitium. ¶ Ipsę de muris.) Mulierum turba in superiore murorũ parte constituta gladios,quos ferebat, abiecit imitata duris & adustis stipitibus ferrum. Audaciam vero illis dederat patrius amor,& syncerum & verum exemplum Camillę,quæ in aliena causa dum obtinere niteretur,cecidisse probatur,quo magis decuit istas, vtcunq; certare pro patria & añ ipsas turres occumbere.

ASCENSIVS.

¶ Prima fu.) Ordo est.Ala Camillę leuis.i.agilis & incõstans,fugit prima:amissa domina.i.regina: Rutuli turbati.i.cõsternati fugiunt: & Atinas acer.i.q̃uis acer:fugit tñ: & duces disiecti.s.a statione sua in diuersa diffugia: & manipli.i.vexilliferi:desolati.i.derelicti sine consolatione:petunt tuta,scilicet receptacula vrbis: & ipsi auersi.i.obnitenteis,aut potius auersi a facie hostium: tendũt equis ad mœnia.s.vrbis:nec quisquã valet sustētare telis Teucros instantes,& ferentes.i.inferentes:letum.i.necem,aut quisquã non audet,sistere.i.firmare gressum,& stare contra.s.insurgentes Teucros:sed referunt humeris languentibus.i.lassis,& laxis amisso animo:arcus laxos.i.non amplius tentos:& vngula quadrupedum.s.equorum:quatit,id est concutit & carpit,cursu campũ putrem.i.resolutũ in puluerem:puluis voluitur ad muros alta caligine.i.densa nube: & matres percussę pectora.i.habentes pectora percussa:tollunt,id est extollunt e speculis, vnde speculabãtur accursum,& fugam suorum,clamorem fœmineũ.i.eiulatũ,& planctum muliebrē ad sydera cœli. Turba inimica.s.hostiũ persequentiũ:premit agmine misto.i.confuso supbos qui primi cursu.i.currendo,aut qui rupere primi cursu.i.impetu portas patētes:nec effugiunt mortē miserã.i.miserandã:sed ipsi confixi in ipso limine .s.vrbis in mœnibus patrijs:atq; inter tuta.s.tecta,aut receptacula domoꝝ:expirant.i.efflant animas,quasi nō vulnere,sed lassitudine deficientes:pars claudere.i.claudebant portas,nec audēt aperire socijs viã:nec accipere orãtes.s.socios:& cędes miserrima oritur.i.surgit,& fit,cędes dicit defendentũ.i.defendentiũ aditus.s.vrbis armis:atq; ruentũ.i.cadentiũ in arma.s.quę tenebant contra hostē:exclusi.s.ante oculos & ora parentũ lachrymantũ. Pars.s. exclusorũ:voluitur in fossas.s.vallorũ aut mœniũ,pręcipites.i.pręcipitium pręb̃entes,& hoc ruina.i.irruptione irruentũ vrgēte,aut ruina.i.calamitate vrbis vrgente.i.instantę: & pars cęca.i.impro-

uidi,& cócita.i.festina frenis immissis.s.equis qui concitari vno impetu ad portas ferebantur:arietat.i.more arietũ capitibus suis, aut equorum insultum facit:in portas.s.clausas,& i postes duros obice.i.propter obicem & repagulum dure obstantes. Ipsę matres (quia amor verus patriæ mõstrat.i.indicat ita faciendũ esse) vt.i.postq̃: videre Camillam.s.extinctam:ipsę trepidæ.i.festinæ: iaciunt summo certamine de muris:manu.s.sua:tela.i.iacula ac saxa:& imitantur,id est effingũt ferrũ robore duro:& stipitibus & sudibus obustis,existentes pręcipites,id est præcipitanter in mortem ruentes,& audent mori primę,id est etiam priusquam viri, aut sine exemplo pro moenibus,aut legamus patriæq; mori pro moenibus audent,quia non poterant primæ mori

Interea Turnum in syluis sæuissimus implet
Nuncius,& iuueni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volscorum acies,cecidisse Camillam,
Ingruere infensos hostes:& Marte secundo
Omnia corripuisse,metum iam ad moenia ferri.
Ille furens (nam sęua Iouis sic numina poscunt)
Deserit obsessos colles,nemora aspera linquit.
Vix è conspectu exierat,campumq; tenebat,
Cum pater Aeneas saltus ingressus apertos,
Exuperatq; iugum,syluaq; euadit opaca.
Sic ambo ad muros rapidi,totoq; feruntur
Agmine:nec longis inter se passibus absunt.
At simul Aeneas fumantes puluere campos
Prospexit longe,Laurentiaq; agmina vidit:
Et sæuum Aenean agnouit Turnus in armis,
Aduentumq; pedum,flatusq; audiuit equorum.
Continuoq;,ineant pugnas,& prælia tentent,
Ni roseus fessos iam gurgite Phoebus Ibero
Tingat equos,noctemq; die labente reducat:
Considunt castris ante vrbem,& moenia vallant.

SERVIVS.

¶ Sæuissimus iplet nũcius.) Vt etiam supra diximus,nuncius est qui nunciat: nuncium: quod nunciatur: secũdum q̃d nũc nec de foemina, nec de re quę nunciatur, procedit nũcius. Vñ multi volunt alium nũciũ intelligi: Accã vero postea venisse.sed melius est,vt nuncius de Acca dictum intelligamus. Nouimus enim poni aliqua in subauditione,q̃ ex aperto dicere nõ debem⁹:vt, Nec dextræ erranti deus abfuit:cũ necesse sit vt aut Iunoné aut Alecto intelligamus. Item Sallustius, Prima qui forte venientes exciperet,cũ de insidiis loqueretur,quas numeri pluralis tñ esse plusquam manifestũ est. ¶ Deletas Volscoꝝ acies.) Falsum est:tñ enim fugerãt, sed vim exprimit nũcii, cui⁹ mos est plus quam habet veritas, nũciare. ¶ Ingruere.) Impetũ facere: vt, Ingruit Aeneas armis. ¶ Ille furens (nam sæua Iouis sic numina poscunt.) Duplici rõne eũ insidias reliq̃sse commemorat: dolore nimio,& numinum voluntate:quod vtrunque ideo egit,ne capi posset Aeneas. ¶ Apertos.) Vacantes insidiis. ¶ Sęua Iouis sic numina poscunt.) Home. διὸς δ' ἐτελείετο βουλή. ¶ Ambo ad muros.) Vt Turnus tueret̃,vt obsideret Aeneas. ¶ Fumantes puluere cãpos.) Veluti fumantes caligine pulueris. ¶ Sæuum.) Fortem. vt, Sæuus vbi Æacidæ telo iacet Hector. Item, Nec minus interea maternis sæuus in armis. ¶ Ibero.) Oceano, occiduo.i.Hispano.Hispaniã aũt, Iberiã ab Ibero flumine constat esse noiatã. ¶ Cõsidũt castris.) In sua quisq; digressi. ¶ Moenia vallant.) Hinc probat̃ q̃a & q tuent̃,& q obsident, vallare dñtur.

& fundaret.sed Aeneæ prospera fortuna,& fato ifelicis Turni perfectũ est,vt propter vrbis statum obsidionem desereret Turn⁹,& Troianorum numerus, qui dudum fuerat obsessus,liber securusq; trãsiret. ¶ Sic am.ad m.) Alter defendendę ciuitatis causa,alter capiendę,non longis inter se aberant passib⁹:nam locorum passuũ significatio ostendit min⁹ fuisse,q̃ mille passus:si enim plus essent millia dicerentur. ¶ Ac simul Aeneas.) Hoc est quod dixit,non longis passibus: nã & videbat hostes, & equorũ flatus audiebat, quod ait longe vidit,priorem vidisse accipiẽdum est,sed & Turnus & Rutuli similiter videbant. Hoc.n. pręstabat ęqualitas cãpi. ¶ Cõtinuoq; ineant pugnas.) Fuit quidem occasio pugnandi,collectis in vnum oĩbus:sed consumpta luce & imminentibus tenebris pugnari non potuit, quid ergo factum est? ¶ Considunt castris.) Castra dici vbicunq; exercitus etiam sine ædificiis, quod multis locis diximus, vt hic euidenter apparet:nam cũ dicit ante vrbem considunt,& moenia vallant,ostendit solos homines non etiam aliquam molem fuisse castrorum.

DONATVS.

¶ Interea Tur.) Implere est ad plenum aliquid intumere. ¶ Et iuueni ingentem fert Acca tumultum.) Tumultum interpretati sunt veteres timorem multum esse. Vnde non tantum ad Turnum aduersa prouenerant: verum etiam alia,quę illi molem magnã maximi timoris afferrent.quid dicebat Acca, vel quem malorum ordinem dabat? ¶ Deletas Vol.aci.) Dixit ĩ plurali acierum numerũ, vt omnes Volscos affirmaret extinctos.hic erat verus tumultus, qui sine falsitate esse nõ poterat.non enim reuera omnes Volscos dimicationis aduersus euentus assumpserat. ¶ Cecidisse Camil.) Sic secundo loco casum Camillę posuit,quasi oppressis illis integræ res esse potuissent,si Camilla vixisset:erigenda pronuntiatio est ĩ Camillę nomine:illic est enim maior Turni desperatio.quod Camillæ auxilium perdidit. ¶ Ingruere infestos hostes.) Addebat imminere hostes & successibus prosperis omnia tenuisse. ¶ Metũ iam ad moe.fer.) Illum,scilicet metum, quem fecerat hostis aduentus,iam imminere ciuitati.vnde reuera affirmabat retẽta iam cętera,q̃ sola moeniũ superaret captio, cuius casum talẽ indigne magis metuere debuit Turnus,q̃a intra eam Lauinia fuit.necessario verbo vsa est deferri:impellebatur enim prosperitate successus & ibat hominum more,sed ferebatur fortunæ suffragio. ¶ Ille furens.) Ille,hoc est Turnus, vel quia aduersis cognitis furebat, vel quia consilia omnia & tractatus vtiles in fesso Ioue perdiderat,colles,quos obsederat & aspra nemorum deseruit,tenuitq; destinatione mentis, vt saltem patriam tueretur ac muros. ¶ Vix e conspectu exierat.) Hoc est, mox vt reliquerat fauces,& ad campum venerat. ¶ Cum pater Aeneas.) Ipsę sunt fauces,ipsi montes,atque ipsa sylua,& ipsæ angustiæ,quas cũ Camillę consilio Turnus obsederat,vt Aeneã cum suis copiis ingressum suffragio loci, quia aperto Marte non poterat, aggrederetur & fundaret

ASCENSIVS.

¶ Interea Turnum in syluis sæuissimus, &c.) Recitat quomodo nunciatum est Turno in syluis, vbi Aeneam obseruabat aut congruum irrumpendi tempus Camillam occisam,& Volscos in fugam versos tempusq; subueniendi rebus fessis instare, & reliqua quæ textus habet. ¶ Ordo est. Nuncius sæuissimus,id est res nunciata grauissima:aut nuncius,id est nuncians,siue Mars siue foeminam de Acca haud dubie loquitur,vtrunq; ita significat nuncius,& qui nunciat,& quod nunciatur:nuncium vero vnum. Vnde recte sentit Seruius:licet id Valla non recte improbet. Possumus autem per conceptionem implicitam in masculino loqui, vt venit ad Turnum nuncius,cum de Acca loquatur. Nuncius igitur,aut res nunciata,aut qui nunciat videlicet Acca:implet interea Turnum in syluis:vbi,scilicet insidias tendebat: & pro,id est Acca fert iuueni,id est ad iuuenem:aut fert,id est refert & dicit iuueni,scilicet Turno,ingentem tumultum:acies Volscorum esse supple deletas, id est de statione sua amotas, & in fugam versas, Camillam cecidisse, id est occisam esse,hostes infestos ingruere. aut irruere,id est impetum facere: & irrumpere infestos,id est infestantes & molestantes, & corripuisse omnia, scilicet loca, & Turni auxilia:& hoc Marte secundo,id est præsente, & fauẽte:& metum iam ferri ad moenia, id est timeri iam etiam vrbi. Ille,scilicet Turnus furens,scilicet Martio furore: nam numina Iouis,id est fata:sęua,id est irreuocabilia & tamen durissima Turno:poscunt sic,vt,scilicet furore percitus,singulare certamen non retractet,deserit colles obsessos,& linquit nemora,aspera,id est difficilia accessu:& ipse vix exierat e conspectu, id est quantum conspici posset:& tenebat campum,scilicet planum: cum pater Aeneas,ingressus,scilicet e syluis saltus apertos,id est nullis arboribus tectos:exuperat,id est transcendit:iugum,scilicet montis:& euadit,id est exit:sylua opaca,id est densa frondibus.Et sic ipsi ambo feruntur ad muros rapidi,id est veloces: &, supple cum toto agmine: nec absunt inter se longe passibus,id est nõ multis passibus distant:forte Maro fecit,Nec multis inter se, aut nec longis inter se passibus absunt.i.distant: sed qui nolunt,s,literam sicut m,absumi apud hunc poetam immutauerunt, sicut & alia nonnulla.Ac simul.i.statim postquã Aeneas prospexit longe campos fumantes

fumantes puluere.i.veluti fumantes 'obscuros puluere: & vidit agmina Laurentia.i. Laurentiū,seu Latinorum:&.i.etiam Turnus agnouit Aenean saeuum.f.ipsi Turno qui in deos,& suos pius erat aut quem Turnus iudicauit saeuum, aut saeuum non semper,nec vbiq;:sed in armis,& audiuit aduētus pedū.i.pedes aduētantiū, aut strepitum pedum aduētantium:& flatus equorum:& ineāt.i. iniissent continuo pugnam.f.singularem:& tentent prelia:ni.i.nisi Phoebus.i.sol:roseus.i.rubeus sub occasum:tingat iā equos fessos:secundum opinionem vulgi:flumine Ibero.i.mari.seu Oceano occiduo,hoc est Hispano:& reducat.f.per discessum suum occasionaliter noctem die labente.i.occidente. Quia igitur ingruente nocte dimicare non possunt:ipsi considunt.i.simul locum capiunt castris.i.in castris suis,ac tentoriis,ante vrbem:& vallant.i. circundant Vallo moenia. Alii ne hostes ingrediantur,alii ne egrediantur nec commeatum recipiant.

LIBRI VNDECIMI
FINIS.

ASCENSIVS.

Dvodecio Tum⁹,&c.) Duodecimum librum concludit poeta morte Turni,in qua summam nactus est Aeneas gloriam summamq; potius victoria. Quocirca, vt in Hectore tracto finiuit Iliada Homerus ne si procederet, cogeretur ignobilem Achillis mortem describere, ita & in Turno victo componit, atque concludit Aeneida suā Maro noster ne & Aeneę tristē obitum memorare compellatur

IN. XII. ÆNEIDOS LIBRVM
MONOSTICON.

Duodecimo Turnus diuinis occidit armis.

IN EVNDEM MODESTINI IVRISC. ARGVMENTVM.

Turnus iam fractis aduerso Marte Latinis,
Semet in arma parat:pacem cupiente Latino.
Foedus percutitur passuris & omnia victis:
Hoc Turni Iuturna soror confudit,& ambos
In pugnā populos agit ementita Camertem,
Æneas, volucri tardatur membra sagitta.

pellatur. vbi enim ad summā gloriam eius,quē laudare volumus,peruentū est,illic standū est. Praeterea vti sępe diximus: mors vltima linea rerū est:quocirca & morte fere libros cōclusit. Adde ꝙ senis libris vigenos quaternos Homeri exeq cōstituit.nā sex prioribus Odysseam, sex posteriorbus Iliada exprimit,quocirca errant, q decimūtertiū Aenei. aut vsq; ad Augustū scriptum fuisse dicunt. ¶ Sed ordo est. Turnus occidit ab ob & cado, Virgl. fff ii armis

Anxia pro nato seruauit cura parentis.
Vrbs capitur: vitam laqueo sibi finit Amata.
Aeneas Turnum campo congressus, vtrinque
Circunfusa acie, vita spoliauit, & armis.

ALIVD IN EVNDEM.

Troianis, Rutulisque placet coniungere foedus:
Id Rutuli rumpunt: nato Venus alma medetur
Dictamo: Rutulique luunt periuria victi.
Cogitur Aeneae Dauni concurrere proles.
Pallantea necem misero dant cingula Turno.

i. succũbit armis diuinis. s. Vulcani, aut Aenee in deũ indigeté transferendi, aut fatalibus, quũ dijs ita volentibus duodecimo sup. Aeneidos libro. Et hoc monostichon est. Turn⁹ fractis iam Latinis, qui antea infracti erant Marte aduerso: parat, id est disponit semet, id est semet ipsum in arma Latino cuplente pacem. Foedus concutitur. s. inter Latinum & Aeneã: & victus, id est vter eorum vincatur passurus, supple sit omnia, scilicet mortem & Lauinię, ac regni amissioné. Iuturna, scilicet nympha soror Turni: confundit hoc, scilicet foedus consilio Iunonis & agit ambos populos impugnam: ementita, id est expresse mentita, hoc est simulãs se manifeste Camerté. Aeneas tardatur membra, id est habet membra praecipue coxam, tardata sagitta volucri ab incerto authore missa Cura parentis. s. Veneris anxia pro nato. i. filio seruauit, supp. eam, aut sanauit dictamo herba, vrbs capitur & Amata. s. regina finit sibi vitam laqueo, id est suspendit se, Aeneas cõgressus, scilicet cum Turno campo, scilicet patenti: & hoc acie circũfusa vtrinque. i. ab vtraque parte spoliauit Turnum vita & armis pręcipue Baltheo Pallantis.

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER XII. ET VLTIMVS.

Turnus vt infractus aduerso Marte Latinos
Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
Se signari oculis: vltro implacabilis ardet,
Attollitque animos, Poenorum qualis in aruis
Saucius ille graui venantum vulnere pectus,
Tum demum mouet arma leo, gaudetque comanteis
Excutiens ceruice toros, fixumque latronis
Impauidus frangit telum & fremit ore cruento.
Haud secus accenso gliscit violentia Turno.
Tum sic affatur regem, atque ita turbidus infit.
[Nulla mora ĩ Turno, nihil est q̃d dicta retractẽt TVR
Ignaui Æneadę, nec quae pepigere, recusent,
Congredior, fer sacra pater, & concipe foedus.
Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam
Desertorem Asiae: sedeant, spectentque Latini,
Et solus ferro crimen commune refellam.
Aut habeat victos, cedat Lauinia coniux.

SERVIVS.

Turnus vt infractos.) Postquam Turnus in bello defecisse videt latinos antea semper infractos: nanque ita maior est sensus, quam si infractos, valde fractos acceperis. ¶ Sua nũc promissa reposci.) Quia dixerat, Ibo animis contra, vel magnum praestet Achillem. ¶ Se signari oculis.) Propter illud, Ante ora Latini, In te oculos referunt. ¶ Vltro.) Aut insuper, aut antequam aliquis exposcat. ¶ Saucius ille.) κατ' ἐξοχήν. Ille leo. Id est princeps ferarum: saucius autem pectus, id est saucium pectus habens. Et bene alia verba interposuit, qui saucius pectus & sonabat asperrime, & imperitis poterat soloecismus videri. ¶ Graui vulnere.) Forti: vt, Ferit ense grauem Tymbreus Osyrim. ¶ Tum demum.) Nouissime, id ẽ postq̃ fuerat vulnere lacessitus. Haec enim leonum natura est, vt nisi lacessiti irasci nequeant. i. irritati, & ꝓuocati. ¶ Mouet arma.) Vires suas experitur: nam arma sunt vniuscuiusque rei possibilitas. Vnde est, Et quęrere cõscius arma. i. dolos. ¶ Latronis.) Modo venatoris, & est Graecum nam λατρεύειν dicũt obsequi, & seruire mercede. Vnde latrones vocantur conducti milites. moris autem erat, vt hos imperator & circa se haberet, & primos mitteret ad omne discrimé. vñ nunc dicit latronis telo fixum leonem, quia etiam venatores opas suas locare cõsueuerũt. Varro tñ dicit hoc nomé posse habere et latinã etymologiã: vt latrones dicti sunt quasi laterones: q̃d circa latera regũ sint, quos nũc satellites vocant. vna tñ est significatio, licet diuersa sit etymologia. Plautus in Pyrgopolinice aperte ostendit q sint latrones, dicens, Rex me Seleucus misit ad cõducendos latrones. ¶ Impauidus frangit telum.) Lucanus, Per ferrum tanti securus vulneris exit. ¶ Fremit ore cruento.) Licet os habeat suo cruore perfusum. Sane ipsa comparatio exitum ostendit futurum. Nã etiam Turnus ruet in mortem ferocitate compulsus, sic in quarto indicat futurum exitum reginae, dicens, Qualis coniecta cerua sagitta. ¶ Gliscit.) Crescit, vnde & glires dicti sunt quos pingues efficit somnus. ¶ Turbidus.) Plenus terroris & perturbationis. Sane notandum. ¶ Affatur, atque infit.) Nam iteratio est, qua frequenter est vsus: licet nonnulli dicant temperare hoc interpositam coniunctionem. ¶ Retractent.) Repetant & reuoluant. ¶ Cõgredior.) Statius vbi Polinicem oblique inducit loquentem, Nõ me vllius domus anxia culpet, Expectent ve truces obliquo lumine nati. Vnde etiam supra ait poeta, Se signari oculis. ¶ Desertoré Asię.) Exulem: vt, Exulibusne datur ducẽda Lauinia Teucris? vnde est premissa illa excusatio, & I tota secũdi oeconomia, & in. iiij. vbi dicit, Me si fata meis paterẽtur ducere vitam Auspicijs, & sponte meas componere curas, Vrbem Troianam primũ, dulcesque meorum Reliqas colerem. ¶ Sedeãt, spectentque Latini.) Ductus est, vt diximus supra. Pollicetur enim se singulari certamine dimicare velle cum nolit. nam dicens, Sedeãt spectentque Latini: Latẽter eos ignauię arguit, quod solus omnibus quiescentibus dimicet: quam rem plenius sequens indicat versus, Et solus ferro crimen commune refellam. i. cõmune fugae ac timoris dedec⁹ solus meis virtutibus comprimam.

DONATVS.

Turnus vt infractos aduerso Marte Latinos, Defecisse vi.) Sępe diximus librorum capita a continuae narrationis contextu nõ esse discreta: sed habere transitum quendã, qué habẽt dictiones etiã in medio. Finibus igitur vndecimi libri, qui Rutulorum certaminis aduersa continet, caput duodecimi respondet. Proinde Latinos, quos dixit non solós debemus accipere, qui sub Latino agebant: sed eos quoque qui fuerunt in partibus Turni: nam sic dictum est Camillae morte omnes esse turbatos: vt primum Volsci in fugã versi viderentur, ecce missi fuerant non Latini soli: sed etiam alij congregati ex plurimis gentibus. Infractos nonnulli in duabus partibus orationis ponunt asserentes, in aliquando minuere, & augere aliquando: Hic tamen constat non negari fractos, sed potius valde fractos ostendi. quod ipsum, vt plenissime roboretur, infractos in vna parte orationis ponere debemus, vt est inflexum. Infracti, inquit, fuerant Latini pugnando, infracti sentiendi sunt animo, scilicet & viribus, vtpote qui aduerso Marte pugnassent, & deteriora metuerent. Infracti ergo, qui nolent congredi, & qui pugnare non possent. Vsqueadeo valde fractos dixit, vt sequatur, defecisse videt. deficere est enim non tantum laxari, verumetiam a commodo vniuscuiusque rei discedere. Quod hoc loco sentiendũ est, defecisse, pro Turno tam nolle pugnare, & affectum certaminum quod vlterius ferre non poterant, reiecisse. ¶ Sua nũc pro. repo.) Ex eo, quod deserto bello omnes simul ad ciuitatis tecta contenderunt, intellexit Turnus, quid de summa belli vniuersi sentirent, colligens ex ratione gestorum, reposci pollicitationem suam, quę dixit, quod si me solum Teucri in certamina poscunt. Idque placet, tantumque bonis communibus obsto, non adeo has exosa manus victoria fugit, Vt tãta quicquam pro spe tẽtare recusem, Ibo animis contra. Hoc ipsum quia nouerat, negari non posse, quod

in celebritate consilij, in causa publica & vel maxime sua, in conspectu ac rege præsente, ipse sese professus est subiturum. ❡ Vltro implacatur.) Ardebat iracundia & obsistente ratione téporis ipsam iram lenire vltione non poterat. ❡ Attollitq; animos.) Debuit eni vltro velle, quod recusare non poterat. debuit enim inuitus velle, quod abnuentibus cunctis ad ipsius periculum fuerat rediturum. ❡ Poenorum qualis.) Poenorum, inquit, hoc est Afrorum, quorum regionibus leones magni nascuntur, & recte leoni comparatur rex. Habet enim ille inter omnes feras maximum principatum, vt habebat inter suos Turnus, sed comparatur vulneratæ bestiæ & infixo venabulo frustra sæuienti: sic enim defectu omnium quasi lætali plaga percussus fuerat Turnus, eo magis ardescens, quia nec effugere præsens periculum poterat, nec inuidiam concitatæ seditionis aliqua vltione defendere. ❡ Gaudetq; comantes Excutiens ceruice.) Sic, inquit, attollebat animos positus in suis calamitatibus Turnus, vt speciem videretur habere gaudentis, ne desperatione extrema directum quisquam sentiret aut crederet, quod ipsum in leone accipiendum est, quia post infixum letale vulnus, & mouere adhuc dentium arma poterat, & toros iratus excutere. gaudere vero, hoc est habere solatium, quod telum ipsum & venabuli hastam frangeret quasi hoc solum ad vltioné morituri sufficeret. Gaudet, multi pro, sęuit, accipiunt: quia gaudere non potest, qui sic vulneratur, vt pereat: cum gaudere & sęuire longe diuersum sit: gaudere ergo proprie intelligamus, qa gaudium eo pertinet, quia moriturus leo, & mouere toros adhuc poterat, & inimica tela confringere. Latronem dixit venatorem, qui intellectus ex superioribus venit. Dictum est enim, venantiú vulnere, ac per hoc ostendit Poeta latronem dici posse non solú eum qui insidiatur saluti hominum, verúetiam eú, qui aduersus feras portauerit ferrum. ❡ Haud secus accenso.) Iracundia enim impunitatis desperatione nutritur, & crescit: hoc est, cum exitum defensio non habet, & vita torpescit. ❡ Tum sic affatur regem.) Ad ostendendum alloquium Turni, suffecerat dixisse: tum sic affatur regem, hoc est ad regem fatur: additum est, atque ita turbidus infit vt ante sciretur, qualis dictio processura esset ardentis, & eius, cuius mentem contraria vniuersa confuderant. ❡ Nulla mora i Turno.) Iam, inquit, non afferam quam memorant commodis moram. nihil est, quod quisquam de Turno queratur vlterius, nullum retractetur faciendi, non faciendi'ue consiliú. Ignaui Æneadæ taceant: & conditionem placidam non recusent, congrediendum est mihi, habent etiam nunc consensum meum. Fiat quod votis omnium placuit, non metuo aduersa, & prospera libenter amplector. ❡ Fer sacra pater.) Vnum tantum, quod inchoandis rebus deest, fiat pater ex partibus tuis, firmentur sacris interuenientibus foedera: ego cætera cumulabo certando. ❡ Aut hac Dardanium.) Quod cótrarium votis suis necessitate protulit, & constrictus non voluntate suscepit, id se nolle oblique confessus est. ait enim vterque casus, quem promittit exitus pugnæ. facit pro partibus meis. aut enim deijciam mea dextra Dardanium Asiæ desertorem, tria conuitia congessit, a genere, a loco, a facto: A genere, quod esset Dardanius quasi origine ignobilis & imbellis: a loco, quod Asianus, quasi ex corrupta & dissoluta prouincia, a facto, quod desertor regionis suę, & proditor deserendo. Sedeát autem, spectentq; Latini, & solus ferro crimen cómune refellá, aut habeat victos, fuit artificiosum & tale, quod ostenderet metuentem. asseruit enim crimen esse quam maximum, sedere tantos, & alterius virtute defendi, aut factum multorú vnius sortunę committi: vt vtroq; metu perterriti, non paterentue in vnius sorte omnium periclitari fortunam, in cuius victoria habere dedecus possent, aut contra subiugari seruitio: cómune, inquit, crimen refellá, quia omnium dedecus fuit, quod Troiani tenere Italiam nitebantur: & his essent seruituri, & quibus possent impetrare, vt per hoc ostenderet æmulos suos suam non alien´a causam deseruisse. Húc, vt diximus, metum iccirco proposuit, vt probaret assertioné suá. ait quippe, aut vincam & habebo quo victor increpem meos, aut vlciscar de inertibus mortuus, vt his cum quibus pugnare noluerunt, sint indigno subiecti: cedat Lauinia coniux, nouissimú posuit, quod fuerat ipsi quoque Latino contrarium: vt de filię nuptijs nó ipse, sed certaminis exitus iudicaret, & in ipsum oblique hoc dictú est, scilicet, quasi si ipse Turnus cecidisset digno perdito iuitus sortiturus esset indignum.

ASCENSIVS.

TVrnus vt infractos aduerso Marte Latinos Defecisse videt.) In principio huius duodecimi & vltimi a Virgilio quidem editi libri Turnus videns Latinos defecisse, & in fugam versos, nihilq; restare nisi vt certamé cum Aenea ineat aut loco cedat, stimulo amoris & generositate animi ad id compulsus pollicetur contra Aeneam stare, & omnem belli aleam in suú caput recipere: quocirca comparat eum leoni poeta qui tunc maxime irascitue cum lacessitus est & euadendi viam præclusam videt. Habentur præterea Turni ad Latinum verba quibus Aeneam multifariá licet paucis vituperat, vt ingeniose notauit Dona. cuius hęc sunt verba. ❡ Infractos.) Valde fractos. ❡ Latinos.) Non solú eius gentis milites, sed omnes qui essent in exercitu Turni comparat leoni. Qui in bestias imperiú habet, vt Turnus in suos, sed vulnerato, & qui vlcisci non potest. ❡ Desertorem Asię.) Tria conuitia: a loco, quod Asianus, quasi dicat, ex corrupta prouincia: a genere, quod esset Dardanius, quasi rebellis: a facto, quod esset proditor. ❡ Commune.) Nam commune, dedecus est, quod Troiani Italiam teneant. Hęc ille. Contra quę sentit Seruius statim in principio, dicens, infractos intelligi non fractos olim, sed nunc defecisse. Quia vero infringere est interdum intrinsecus, & multum frangere, ideo possent Latini infracti dici aduerso Marte. Veruntamé meo quidem iudicio, més poetę est, quam hoc ordine explicabo. Vt, id est postquam: Turnus videt. i. considerat: Latinos infractos, id est non fractos quantum ad propriam virtutem, & fortitudine defecisse: tamen Marte aduerso. i. quia Marté & cęteros deos aduersos habuerant: & vidés sua promissa (quibus. s. promiserat sic, Ibo animis contra vel magnum pręstet Achillem) reposci. i. exigi iuste a suis victis: & se signari oculis. i. omnium alloqui non audentium, sed tacite id petentium miserabili cóspectu: ipse vltro. i. nódum requisitus nec prouocatus: expresse ardet. i. excandescit, existens implacabilis: & attollit animos, existens talis qualis. s. ferocissimus vtpote iubatus leo, existens in aruis poenorum. i. punica regione: saucius pectus. i. habens pectus saucium graui vulnere venantum. i. venatorum telo: mouet tum demum. i. primum postq; vulneratus est: arma. s. naturalia, hoc est iram excitat arrectis iubis & gaudet. s. de futura pugna: excutiens. i. erigens & rigere faciens: ceruice toros. i. villos: comantes. i. crispantes & fruticantes, & impauidus frangit telum latronis. s. venatoris qui a latere aut e latibulis adortus est, cum fixum. s. in pectore suo, & fremit ore cruento: haud secus. i. non aliter: violentia gliscit. i. crescit Turno accenso. s. per iram: & affatur tum. s. postquam sic excanduit: regem. s. Latinum: atque ipse turbidus. i. plenus terroris & perturbationis: infit. i. sic loqui incipit. O pater. s. Latine: nulla mora, sup. est in Turno. i. paratus sum, quod exigunt ignaui Teucri singulare obire certamen: nihil est. i. nulla est ratio: q. i. cur Aeneade ignaui. i. inertes, & sine industria suum periculum in caput regis sui rencientes: retractent, id est reuocent per alium contractum: dicta. i. quę pro diserunt: nec recusent. s. pacta quę pepigere. i. pacti sunt nobiscum. ego congredior, id est paratus sum congredi: fer sacra. i. feri porcú ad foedus percutiendum: vnde addit, & concipe foedus. s. cum Aenea dimicandi ea lege, vt si victus sit abeant Teucri. sin victor habeat cum regno Lauiniam: nam aut ego mittam sub Tartara. i. occidam: hac dextra. s. mea desertorem Asię. i. patrię suę mollis p proditionem: desertorem Dardanium. i. a Dardano ortum. s. Aeneam: sedeant & spectent Latini. q. d. sint ignaui & resides quantú libet, & ita eos ignauię damnat, vt non permittant singulare certamen: & ego solus refellam. i. abolebo: crimen cómune. i. cómune dedecus, quod est ab externo omnes a sedibus pelli, aut iniquas leges suscipere: aut, sup. Dardanius desertor Asiæ habeat victos. s. omnes in me vno qui morte mea libertatem mihi peperero, & cęteris seruitutem: & Lauinia cedat. i. cócedatur illi desertori Asię coniux. Quibus omnibus quantum potest a duello dehortatur.

SERTIVS.

❡ Sedato corde.) Quia de turno ait, Atque ita turbidus infit. ❡ O Pręstans animi.) Ex pręstans virium, & præstás viribus dicimus. Sane magnę moderationis est hęc oratio: nam & laudat Turnum, quasi virum fortem: & tamen eum a singulari certamine dehortatur. dicens enim Præstans animi, latenter ostendit eum inferiorem esse virtute. ❡ Eapendere casus.) Ne ex abrupto de eius virtute desperare uideaf, casuum uarietatem se timere commemorat.

Olli sedato respondit corde Latinus. POE.
O præstans animi iuuenis, quantú ipse feroci LATI.
Virtute exuperas, tanto me impésius æquum est
Consulere, atq; omnes metuentem expendere casus.
Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta

Multá manu,necnon aurumq́;,animusq́; Latino eſt.
Sunt aliæ innuptę Latio,& laurentibus agris,
Nec genus indecores,ſine me hęc haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis,ſimul hæc animo hauri,
Me natam nulli veterum ſociare procorum
Fas erat,idq́; omnes diuiq́; hominesq́; canebant:
Victus amore tui,cognato ſanguine victus,
Coniugis & mœſtę lachrimis,vincla omnia rupi.
Promiſſam eripui genero,atq; arma impia ſumpſi.
Ex illo,qui me caſus,quæ Turne ſequantur
Bella vides,quantos primus patiare labores.
Bis magna victi pugna,vix vrbe tuemur
Spes Italas,recalent noſtro Tyberina fluenta
Sanguine adhuc,campiq́; ingentes oſſibus albent.
Quo referor toties?quæ mentem inſania mutat?
Si,Turno extincto,ſocios ſum accire paratus,
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid conſanguinei Rutuli quid cætera dicet
Italia?ad mortem ſi te(fors dicta refutet)
Prodiderim,natam,& connubia noſtra petentem?
Reſpice res bello varias,miſerere parentis
Longęui,quem nunc mœſtum patria Ardea longe
Diuidit.haud quaquam dictis violentia Turni
Flectitur,exuperat magis,ægreſcitq́; medendo.
Vt primum fari potuit,ſic incipit ore.

cõmemorat.⁋ Sunt tibi regna patris Dauni,ſunt oppida.⁋ Si propter regnum dimicare diſponis,habes paternum:ſi ꝓpter gloriam,multos virtute ſuperaſti. Quod autem dicit. ⁋ Necnon aurumq́; animusq́; Latino eſt.) Varie exponitur. nanq; alij dicunt,habes regnũ paternum,habes oppida: etiã a me habes aur.& promptum animum ad danda omnia præter filiam. Alij vero ſic intelligunt,ſi propter opes & vxorem dimicaturus es,hæc non ſolus habeo.cuicũq; enim Latino eſt & aurum & animus promptus ĩ generum: vt Latino non de ſe dicat,ſed cuicunq; de Latio.⁋ Latio & Laurentibus agris.)Et in ciuitate,& in omni regno Latinorum. ⁋ Nec genus indecores.) Quia iſte regis filiam petebat.⁋ Sine me hæc.)Hoc loco ĩtelligim⁹ Turnum dolore voluiſſe ĩ verba prorumpere.⁋ Haud mollia fatu.) Id eſt aliqua vera,nã aſpera ſunt,quæ cum veritate dicuntur.falſa enim,plena ſolent eſſe blandicijs.⁋ Aio hauri.)Omni attentione percipe. ⁋ Nulli veterum ſociare procerum.) Generaliter dicit prohibitum eſſe dari Lauiniam cuilibet Latino,vt Turn⁹ ſolatiũ aliquod habere poſſit doloris.⁋ Diuiq́; hominesq́; canebãt.) Propter Faunum & vates.⁋ Vict⁹ amore tui.)Hoc eſt propter te,propter tuum amorem. Sane inter tui cauſa feci,& tua cauſa feci,hęc diſcretio eſt: vt tui cauſa tunc dicamus,ſi aliquid ipſi ad quem loquimur,præſtiterimus: vt puta tui cauſa te defendi,Tua vero cauſa tunc,cum alteri aliquid alterius contemplatione pręſtamus,vt tua cauſa tuum hominem defendi. ⁋ Cognato ſanguine.) Quia Venilia mater Turni,ſoror eſt Amatæ.⁋ Vincla omnia rupi.)Et religiõis & fœderis.⁋ Promiſſam eripui genero.)Verum eſt.nam Aeneę per legatos promiſerat filiam,cui poſtea intulit bellum,licet multi dicant ante,eam Turno fuiſſe promiſſam: quod falſum eſt. Nam Latinus nunquam eam Turno añ ꝓmiſit. Nam nec Faunũ conſuleret,ſi eam Turno ante ꝓmiſiſſet,ſed tantum eum eſſe generum Amata cupiebat: quod etiã legimus,Quem regia coniux Adiungi generum miro properabat amore.⁋ Qui me caſus.)Excuſat Turnum,vt non ipſius eſſe videatur,quod victus eſt: ſed ſuum,quia auſus eſt contra generum bella ſuſcipere.⁋ Primus.) Præcipuus.⁋ Bis magna victi,pugna.) Semel cum eſt occiſus Mezentius: iterum cum interijt Camilla. ⁋ Albent.) Vſurpauit verbum albeo albes.⁋ Inſania mutat.) Inſania enim eſt illuc reuerti,vnde vix euaſeris.⁋ Tollo.) Finio,remoueo: vt,Tollite cuncta,inquit.⁋ Fors dicta refutet.) Parentheſis plena abominationis.⁋ Natam,& cõnubia noſtra petentem?) Iniquiſſimum eſt eum morti tradere,qui tuam affinitatem exoptat. ⁋ Reſpice res bello varias.) Ne eum ignauię videatur arguere,admonet caſum: vt ſupra. Atque omneis metuentem expendere caſus.⁋ Mœſtum patria Ardea longe Diuidit.) Longe mœſtum,id eſt valde mœſtum: nam longe diuidit,non procedit. non enim Ardea a Laurento longo valde diſſidet ſpatio.⁋ Ægreſcitq́; medendo.) Inde magna eius ægritudo creſcebat,vnde ſe ei Latinus remedium ſperabat afferre. Medendo autem,dum ei medetur. Nam gerundij modus eſt a paſſiua ſignificatione.⁋ Vt primum fari potuit.) Nimius enim dolor vel iracundia intercluſerat eius vocẽ: ſic de Euãdro,Et via vix tandẽ laxata dolori eſt.

DONATVS.

⁋ Olli ſedato.) Et hic modũ futuræ orationis oſtẽdit,maturę,temperatum conſilio rectiore conceptũ: ſedato,inquit,corde: quia de Turno dixit,atq; ita turbidus infit. aſſignauit igitur orationẽ turbidi iuuenis: proſequitur ſapientis & ſenis.⁋ O præſtans animi iuuenis.) Ex Latini perſona neceſſarium cunctis inducit poeta tractatum. cõparat.n. mala iuuẽtutis & ſenectutis bona. iuueni,inqt,quantum eminet corporis virtus,tantum in oẽs caſus inconſulta temeritate ráptatur. ſola meliorum ſpe iuuenis ducitur,totum fore proſperũ putat,nec in euentu factorum pręuidet quidquam,vel metuit aduerſum. In ſene minor corporis virtus ſed maior conſulendi ſubſtantia,omnia expedit,& ante omnia incerta pertractat,longiq; temporis caſibus eruditus tuta inuenit voluẽdo cõſilia. abeſt a ſene temeritas cuius mala aut in alijs vidit,aut ipſe aliquando perſenſit. Cauẽdum exiſtimat prudentior ſenex,tẽpusq; vel maxime formidat & locum,& magis vbi mors media eſt,ferrumq́; tractatur,redeamus igiť ad prępoſitã ſpẽm,& quid artis habeat exponamus.⁋ O pręſtans animi iu.) Laudat eius iuuẽtutem,& animum præfert,qui ſuaſurus fuerat,ne pugnaret. Ideo,quia ſi inter initia diceret,ſe armis eius diffidere,propterea q; ſe eſſe inferiorẽ,cætera non libenter audiret: ſenſerat tamen eum metuere ſingulare certamen: & hoc diſſimulato finxit laudẽ,ac diſſuaſionem ſuã aſcribit incertis,quo id hominis more non propter iniuriam,& id conſulentis animo potius q̃ obtrectantis facere videretur.⁋ Quantum ipſe feroci vir.exu.) Satiat hoc ipſum,quod in Turno laudabat: & cum ſufficere deberet,præſtans animi iuuenis,addidit,quantum ipſe feroci virtute exuperas,vt apertiore dicto erigeret audientẽ,tanto me impenſius æquum eſt,conſulere,atq; oẽs metuentem expendere caſus. Præſtas,inquit,virtute bonus,ſed ſolet virtus ipſa nonnullis caſibus decipi: proinde decet me prouidere commodis tuis,& in eam partem improuidũ ducere,quę ſit cęteris cautior: non eſt quippe inane,quod metuo. ſeruat enim metus cõſulentes,& quos temeritas decipere potuit,interire non patitur.⁋ Sunt tibi regna patris Dau.) Quis erit,inqt,nouus fructus,etiã ſi optime valueris? Scio.n. ſpe duci aliqua pugnaturum,vt cõquiras,imperiũ habes patris,quod ad te poſſit ſine cuiuſdã inuidia & ſine periculo tuo iure legibusq́; trãſire: ſed latitudo te delectat imperij,habes multa oppida,quæ aliorum labor cepit,& plurimorum ſubiugauit induſtria,ſi ſuffragiũ meũ diuitiasq́; deſideras vtrunq; tuis partibus ſpondeo. Si vxorẽ quęris non ſolũ filiã meã Italia genuit: deniq; plures ſuppetunt intactę,nec facultatibus diſpares,nec diſſimiles ſanguine,quid igitur per ſalutis diſcrimen obtinere cõtendis,quod habes in promptu & potes via tutiore cõquirere? ecce quãta ſubtilitate inſtruat furentem,& volentẽ in gladios ruere,quanto circuitu venit ad eam partẽ,qua diceret,non potes accipere filiam meam,ꝓpter quam pugnare cõtendis,nec tñ apertius aut abrupte hoc ipſum protulit,ſed dicendo habes alias,eas deniq; pręferendo oſtendit ipſe,aliam ſe gerere voluntatem.⁋ Sine me hęc Hau.m.fa.) Quando ad eam venit,quæ Turnũ excarnificare potuiſſet,ſi permittis,inquit,dico & remota circuitione remotaq́; ambage res non leuiter trãſcundas verbis aperio. facile.n. ſperabat eum a certamine auocari poſſe,ſi euidentius ſciret,ꝙ coniunctionẽ Lauinię poſt quẽlibet euentũ non eſſet habiturus. Hæc ſunt,quæ dixit,haud mollia,quia nõ erat molle tractare de votis filiæ,& illi durũ eſſe poterat,qđ contra ſpem fuerat cognitur⁹. Ad hoc pertinet,& ſine me,vt quaſi ex illius ꝓmiſſu diceretur,quod nolebat audire. Simul hoc aio hauri. propterea adhibitum eſt,qñ difficile fuerat admittere in animum eam negari ſibi,pro cuius amore volebat & mori.⁋ Me natã nulli.) Agit cauſam ſuam apud eum,quem a coniunctione propria ratione potius reddita q̃ authoritate patris volebat excludere. nuptias,inqt,filię meæ nunq̃ vt patres cęteri,habui ĩ poteſtate mea. harum.n. ſibi iudiciũ numina vindicarunt non occulte nec dubie: nam & ipſa oſtenderunt,qđ vellent,quidue eſſet curandum,& vatum omnium conſenſus edocuit. Hoc icirco dicitur,vt illud omne,quod negabat,aſſereret non ſuę ſed eorum eſſe ſententię: ac ꝓ

hoc

hoc sibi adscribendum nõ esse in quo paternum cessaret arbitriũ: verum autem Latinum dixisse, idq; omnes diuiq; hominesq; canebant manifestum est: nam septimus liber ostendit, & vatẽ hoc locutum esse & Faunum, interea dum astruit excusatiõem suam, etiam ipsi Turno ingerit metum, ne vlterius illicitum quærat: addens iam datas esse pœnas, quod contra vetitum esset admissus, & si in errato duraretur, futuras esse peiores. Ait enim. ❡ Victus amore tui.) Feci etiam in hac parte contra vetitum cognati sanguinis cõtemplatione permotus, vt te deligerem generũ, qui marito filiam dare iubebar externo. Non vacat, quod dixit, cognato sanguine victus: qui enim volebat dare, debuit cognatum asserere. ❡ Coniugis & m.la.) Et hic addendum est victus cum his, inquit accederent miserabiles fletus vxoris, quam pro tuis commodis tristem vlterius videre non potui, feci victus, quod mulier voluit, non quod superum pręcepit authoritas. ❡ Vincla omnia ru.) Cum a iussione cœlestium statutorum conflictum animi mei omnia ista transissent, nexus omnes religiõis abrupi. quid enim aduersus homines facerem violenter, qui violaueram deos? exponit iã quid sit, vincla omnia rupi. primum, inquit, promissam eripui genero. Quia grauia ista sunt, quorum reatibus se memorat etiã humanis legibus implicatum: decedere enim de fide, & negare promissum in tali causa graui non decet virum, regem quoque, cuius in omnibus causis plena expectaretur authoritas, & fallere eũ quem delegerant numina afferre nexibus vim, rumpere, quod religionum fœderibus fuerat colligatum. eripere eam, quæ ex causa promissi alieni esset iuris effecta, quanti sit sceleris manifestum est. Tantum hoc loco Virgilius contractibus tribuit, vt hos etiam sola promissione velit esse firmatos, vt traditio virginis executio sit promissi, ex qua nascitur cõiunctionis effectus. vsqueadeo hoc verum esse cõtendit, vt generũ diceret, cui non dederat filiã suã. ❡ Atque ar. impia sump.) Ecce trepidũ se dicit extitisse, & armasse manus impias ferro, merito impias cõtra filiæ virũ, quẽ in societatẽ familię promissi honestate suscepisset, omnia hęc dicta sunt ꝓ causa & pro persona eius, cui hæc ingerebantur: nam multa composuit Latinus dicta vel facta, & hęc veris admiscuit, vt etiã ipsa pro certis acciperentur: nã nec sic Turnum amauit, vt generũ, nec in negocio eius suasu victus est coniugis, aut fletus admisit vxoris, sed simulauit ista, vt Turno potius cõsulere in salutis periculo videretur, q̃ eundẽ ipsum a coniunctione filię reuocare. ❡ Ex illo, qui me casus.) Coniecturale tenuit argumentũ, & illud prosequitur, q̃ ꝓ vero posset admitti. Mala, inquit, quæ mihi acciderũt & tibi, Turne considera. hęc enim iudicabis pœnam esse admissi sceleris, & ꝓ violata deorũ maiestate supplicium, nec nulla ipsius rei probatio necessaria est, cum omnia subiecta sint oculis tuis, quę passus sum nosti, quęue ipse adhuc patiaris, intelligis. ❡ Bis magna victi pu.) Si semel esset male pugnatũ, daretur hoc euentui, bis pugnatũ est & fortiter quidem atq; vt obtineri debuisset victoria nisi offensa numina prosperitatem omnem in aliam partem facta nostrorum cæde auertissent, atq; vtinam malis ipsis venisset finis, minus aũt vigent, ac vt noua & pertinaciter continuata perdurant, sequuntur indefessa miseros, & spem nostram deterius premunt, quid iam speratur prosperi, cum extra vrbem perierit omnia? & vix tueamur, quæ retinemus inclusa. argumentum istiusmodi, qua arte, a tempore, a numero, & ab accidentibus duxit? a tempore sic, ex illo, qui me casus, quæ Turne sequantur Bella vides. Cur, inquit, ex illo tempore mala exorta sunt, quo fides est mutata Troianis? A numero, toties. ab accidentibus vero asseruit coniecturæ partibus intentionem suam. transit ad ea, quibus mala ipsa comprobet tolerari non posse. ❡ Recalent nostra Tyberina fluenta Sãguine.) Tanta, inquit, strages funerum fuit, vt Tyberini fluminis gelidos cursus & magnos etiam nunc cæsorum sanguis tepidos fecerit. Tyberina fluenta inuidiose dixit, cum ingentia essent & gelida vehementer, admistione tamen humani sanguinis calentis superata tepuerint sanguine Troianorum potius quam nostrorũ: aut, quod admitti facile potuit, vtriusque partis fuisse. Campiq; ingentes ossibus albent. Eorum, scilicet, quorum sanguis apparebat in flumine, omnis miseratio facti non expressa est, nisi quod camporum spatia non angusta sed lata, nec vnius campi sed plurimorum, sic vna facile humana ossa contexerant, vt nihil nisi albũ oculis intuẽtis occurreret. ❡ Quo referor toties?) Magna sese cõmotione animi reprehendit & vera, qua simul Turnum terret, & quasi eius commoda se tractare significat. sed ego, inquit, in quas aduocor partes? vt deferam sana consilia, aut qua insania incontrarium ducor, aut trahor. si enim extincto Turno paratus sum tenere Troianos, cur non hoc ipsum sublata pugnandi crudelitate perficio? vt illius salus maneat, & tua, & luctuosi certaminis nõ emergat aduersum? adhuc subtilitatẽ loquendi retinet, nec euidentius vult aperire, quid sentiat: & tamen per ipsam verborum caliginẽ potuit videri, quod dictorum subtilitate tegebatur. illud enĩ quid quid fuerat, intelligi potius voluit, quam euidentius nosci, quod si nollet Turnus, sibi recedendo consulere, daturus esset Latinus ipse malis omnibus finem, quod hoc est, quod fateris Aeneę partes cũ traditione filię secuturum? quæ fuit causa pugnandi? ❡ Quid consangui. Rutu.) Adhuc propter vim responsi, quod dictum est, externi venient generi, perseuerat, vt Rutulos affines suos & cõsanguineos dicat. quid, inquit, consanguinei mei Rutuli? quid cæteræ Italiæ partes dicent? si te tali certamini cõmisero, in quo minus spei est & plus timoris. Cæteram Italiam de ea parte videtur dixisse, quæ procul fuit ab eo, qua bellum gerebatur. qui enim pręsentes erant, nouerant causam, & nihil secus de Latino poterãt loqui, quia omnes vno consensu dixerant, solos debere pugnare, qui nuptias Lauinię perquirebant: si igitur, ait, te permisero solũ cũ solo pugnare: & ad mortem te, quod fortuna prohibeat, res ipsa perduxerit, quid dicent, qui nesciunt causam, quia prodidi te & affinem & petitorem filię meę? Hic locus nisi cautius pronunciatus fuerit, intellectum integrum non dabit. Latinis enim vbi necessitatem passus est nominandi triste illud, quod in Turno metuebat, ne omen afferret pugnaturo, interposuit, fors dicta refutet, vt quod dicturus fuerat de morte Turni, nec audiret fortuna nec faceret. ergo cum pronunciamus, sic debemus distinguere, quid cõsanguinei Rutuli? quid cętera dicet Italia? si te petentem natam & nostra connubia ad mortem prodiderim? fors dicta refutet, hoc est fors dicta refutet, quod est in vsu vulgi, quod non faciat deus, nam triste aliquid nominaturi optant primo, ne accidat, ne omen afferre videantur. Optimo verbo vsus est, ꝓdiderim. quippe ostẽdere voluit non vno genere fieri proditionem. quapropter definit, quid sit prodere. non enim reuera ille solus est proditor, q auro venditat patriam aut exercitum decipit, aut necandum hostibus aliqua fraude transcribit. Proditor etiam ille est, inquit, qui furentem patitur ire in mortem, neque eum reuocat ad salutẽ, quo magis Latinus reum se apud suos detineri posse asserebat, si affinem suum eũdemq; filię petitorem imparem fatis ꝓpositis cõditionibus implicaret. Ergo fors dicta refutet, & prodiderim, ostendendę beneuolentię causa sunt posita: vt quod Latinus dicebat aduersum, id non optantis animo, sed monentis protulisse videret, atque eo genere, vt dictum est, demonstraret beneuolentiam suã, cum casum mortis luctuosum ac tristem etiam in ipso dicto se doceret horrere: proinde, fors dicta refutet, vt fortuna non admitteret, & recusaret omen dicti: quo Latinus licet occulte, Turni nominauerat mortem, hoc & Terentius in Andria posuit aliis verbis expressum. Ait enim, si eueniat, quam dii prohibeant, discessio: prius optauit, ne accideret, & sic protulit, quam optabat, ne fieret. ❡ Respice res bello varias.) Respice, & ad animum & ad oculos pertinet: sed hic animum solum, vt varios casus belli animo consideraret, & cederet. ❡ Miserere parentis Longęui.) Miserere, inquit, patris tui, ne cũ se aduerterit orbatum in senectute, perindeq; sine te tutum esse non posse, ipse quoque de fatis vltimis cogitet. Miserere, inquit, ne decipias patrem, ne decipias senem, hoc ipsum miserere, quam optimi patris dictum est? nouerat quippe ex casibus orbitatis suę, quid mali esset, perdere filios præsertim iuuenes senem, quos iam non posset in aliis reparare, quem nunc mœstum patria Ardea longe diuidit. Mortem, inqt, tuam quam grauiter laturus sit, ex eo coniecta, qui quod incolumis abes ab eo, que longe discretus es, quo animo non potes ferre. ❡ Haudquaquam dictis.) Loquebatur Latinus, sed anim⁹ Turni non tantum non frangebatur persuasione commoda, verum etiam quasi quibusdam stimulis vrgebatur in furiam, potius medicina loquentis qui reuocatus ab intẽtione sua fiebat quippe, vt ille commotione deterior, vt solet, non proficiente medicorum opera, iret in deterius, quod dolet, aut sęuit. ❡ Vt primum fari potuit.) Vt fari potuit, hoc est non quando voluit, sed quando potuit, quia expectabat Latinum, vt quæ dicebat, loquendi fine concluderet, dicendo quando, potuit loqui, tunc locutus est: etiam illud accipi potest, Turnum etiam ante Latini dicta rumpere noluisse: sed hęc, cum inuitus acciperet, tolerasse silentio propter personę reuerentiam.

ASCENSIVS.

❡ Olli sedato respondet corde Latinus.) In hac parte habetur respõsio Latini ad Turnũ ipsum cohortãtis vt derelicta Lauinia ad patrem reuertatur aliam coniugem sibi expostulaturus quãdoquidem filiam suam diis exhortantibus iam Aeneę desponsauerit. Ex infelicitate pręterea belli contra deorum monita suscepti dehortatur

tatur a bello amplius committendo, sed non flectitur dictis violentia Turni, de quibus omnibus hæc sunt verba Donati. ¶ O præstans.) Enumerat bona, ac mala iuuentutis, & senectutis. In iuuene enim quantum eminet vim corporis tantum in omnes casus insulta temeritate capitur, sola meliorum spe ducitur. Totum fore prosperum putat. Nec aduersa præuidet in sene vis corporis minor, consilii maior. Omnia expẽ. Abest ab eo temeritas, cuius mala, aut in se expertus est, aut in aliis videt. O præstãs animi. Laudat eius virtutem cum persuasurus esset, ne pugnaret, ne putaret ꝙ illi deficeret. Ostendit deinde nuptias filiæ nunꝗ̃ fuisse in sua potestate, sed in deorum numine, Ostẽdit sua causa omnia fecisse. Hęc ille. ¶ Ordo est. Latinus respondit olli. i. tunc illi. s. Turno: corde sedato. i. tranquillo & pacato animo: o iuuenis pręstãs. i. pstantis aĩ, aut potius pręstans animi. i. qui animũ pręstas ad quamuis rẽ obeundam: quantum ipse. i. tu qui iuuenis es: exuperas. i. excedis me senem: virtute feroci. i. Martia, & bellica fortitudine: tanto impẽsius. i. diligentius impendendo maiorem operam: ęquum est me. s. prouectiorem ętate consulere. i. prospicere reipu. & me metuẽtem expendere. i. examinare, & pensitare omnes casus. i. aleas belli, & dubios rerum euentus. Regna patris. s. tui Dauni videlicet nomine, sunt tibi. i. tu habes ea: & multa oppida capta manu. s. tua, sunt tibi: necnon. i. & etiam: animus. s. liberalis, & beneficus erga te: & aurum, supp. est Latino. i. iuuabo te opibus meis ad alias nuptias. Alię nuptię. i. virgines nubiles pręter Lauiniam sunt Latio. i. & in agris Laurentibus: nec indecores genus. i. non habentes genus si dicat indecor, hoc est inhonestũ: sed (per liptotẽ) nobile & honestum: sine me aperire. i. manifestare tibi: dolis. i. fraudibus, & ambagibus verborũ: sublatis. i. de medio latis: haud mollia. i. res non molles, aut leues seu friuolas: fatu. i. dum fantur aut ad fandũ sed graues, & magni momenti: & hauri. i. accipe simul hęc animo. i. animaduerte, & pondera hęc quæ dicam. Nulli. i. nõ vlli fas non erat. i. non erat fatis permissum me sociare natã. i. filiam, vlli procorum veterum. i. eoꝝ qui prius eã coniugẽ petierãt qui multi erant in Latio: & oẽs homines. i. augures, & aruspices, & omnes diui, vt Faunus: & portenta deoꝝ: canebant. i. vaticinabatur, & q̃si oraculo dicebant, id. s. ꝙ non erat fas: ego tamen victus amore tui & victus sanguine cognato. s. sanguini coniugis. s. Amatę: & victus lachrymis cõiugis mœstæ: rupi omnia vincula. i. obstacula aut foedera cum alio icta: vnde sequitur, ego eripui genero. s. Aeneæ promissam. s. filiam: & sumpsi arma impia, quia contra generum violato iure hospitalitatis, diis iratis. O Turne tu vides, qui casus, & quæ bella sequantur. i. persequantur me: ex illo. s. tempore, aut facto. i. post illud tempus, & factum: & tu vides quantos labores tu patiare primus. i. pręcipuus. Nos victi bis magna pugna: vix tuemur. i. ptegimur vrbe. i. mœnibus vrbis, aut in vrbe: tu vides spes Italas, sed potius per acclamationem dixero: spes Italas dictum vt sit: o spes Italas, quo, vos iam recidistis: fluenta Tyberina: recalent. i. rursus (quia secunda pugna commissa) calent adhuc sanguine nostro, id est Italo: hoc est nostrorum effuso: & campi albent ingentibus ossibus. s. nostrorum qui insepulti derelicti sunt. Quo, id est in quam sententiam: ego referor. i. reducor, & conuertor toties, hoc est cur semel non ausim dicere quod sępe sensi, quæ insania mutat mẽtem: vt. s. quod recte deliberauerim, exequi non audeam si ego sum paratus accire. s. Troianos, socios regni: Turno extincto. i. posquam Turnus fuerit extinctus: cur ego non tollo potius ipsi Turno incolumi certamina, id est cur non dirimo litẽ. Quid Rutuli cõsanguinei. s. Lauinię per Amatã, supp. dicent: qd cętera Italia, id ẽ gens Itala dicet, si ego pdiderim. i. prostituerim & exposuerim ac porro dederim ad mortem, te petentem natam id est filiam nostram, & nostra connubia, quia vero mali ominis veteres semper fugerunt occasionem posquam ad mortem dixerat, subiungit per parenthesim: fors, id est bona fortuna, & bonus euentus: refutet, id est irrita faciat dicta. i. ne habeant efficaciã quibus dixi ad mortem, &c. Respice, id est considera: res varias. i. dubias, & incertas: bello. i. quæ sunt semper bello, aut in bello, miserere parentis. s. Dauni: longęui, id est senioris: quem. s. parentẽ tuum, Ardea patria. s. tua: diuidit, id est separat nunc a te mœstum, id est tristem longe, id est multum. s. propter periculum & absentiã tuã. Hęc Latinus. addit poeta. Violentia Turni haud. i. nõ flectitur quicquã. i. quouis mõ, aut in q̃uis re: sed, sup. ipsa exuperat. i. supexcrescit magis: & ęgrescit. i. fit ęgra magis, aut Turnus fit magis æger: medendo. i. dum illi medet̃, aut mederi conat̃: & vt primũ, aut cũ primũ potuit fari. i. eloqui quod diu pp nimiã cõmotionem ac turbationem nequiuit: ipse incipit sic ore. i. expresse loqui vt sequentia continent.

[Quã pro me curã geris, hãc pcor optĩe pro me TVR.
Deponas, letumq; sinas pro laude pacisci.
Et nos tela pater, ferrumq; haud debile dextra
Spargimus, & nostro sequitur de vulnere sanguis.
Longe illi dea mater erit, quæ nube fugacem
Fœminea tegat, & vanis sese occulat vmbris.
[At regina noua pugnæ conterrita sorte POE.
Flebat, & ardentem generum moritura tenebat.
[Turne, p has ego te lachrymas, p, siqs Amatæ AMA.
Tangit honos animum: spes tu nunc vna senectę
Tu requies miserę decus, imperiumq; Latini
Te penes, in te omnis domus inclinata recumbit:
Vnum oro, desiste manum committere Teucris.
Qui te cunq; manent isto certamine casus,
Et me Turne manent, simul hæc inuisa relinquam
Lumina, nec generum Aeneam captiua videbo.
[Accepit vocem lachrymis Lauinia matris, POE.
Flagrantes perfusa genas, cui plurimus ignem
Subiecit rubor, & calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violauerit ostro
Siquis ebur, vel mista rubent vbi lilia multa
Alba rosa: tales virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitq; in virgine vultus:
Ardet in arma magis, paucisq; affatur Amatam.
[Ne quęso, ne me lachrymis, nẽ ve omine tanto TVR.
Prosequere in duri certamina Martis euntem,
O mater: neq; enim Turno mora libera mortis.
Nuncius hæc Idmon Phrygio mea dicta tyranno
Haud placitura refer. cum primum crastina coelo

SERVIVS.

¶ Quam pro me curam geris, hãc precor optime pro me deponas.) Bis quidem ait pro me, sed diuersa affectione, namque hæc dicit, Quã pro salute mea solicitudinẽ geris, hanc p mea fama & gloria quæso derelinquas. vir fortis enim gloriosam mortem præponit saluti. ¶ Debile ferrũ.) Sic in secundo, Telumq; imbelle sine ictu Coniecit. ¶ Nostro de vulnere.) Quod nos inferimus, & dubie est locutus, ¶ Longe illi dea mater erit.) Contra illud, Sed matris auxilio vtitur. ¶ Noua sorte.) Id est magna: nam nouũ non est quod fuerat ante pmissum, magnã autem sortem vocauit singulare certamen. ¶ Per siquis Amatę tangit honos animum.) Si quod te regina rogat tuã commouet mentem, & si quẽ honorem habes Amatę. Sic in septimo, Siqua piis animis manet infelicis Amatæ Gratia. ¶ In te omnis domus inclinata recumbit.) Totum digessit ante per species: & sic contulit se ad generalitatem. & est a ruina translatio. ¶ Manũ committere Teucris.) Ab omni eũ bello non tantum a singulari certamine dehortatur. ¶ Et me Turne manent.) Mire agit: nã quia scit virum fortem suam mortem facile posse contemnere, deterret eum, dicens se simul esse morituram, vt qui periculum non timet, formidet inuidiam. ¶ Accepit vocẽ.) Ordo est, Accepit vocem matris Lauinia. ¶ Flagrantes perfusa genas.) Id est lachrymis genas perfusas habens. Stat⁹, Et gemitu mœstos imitata parentes. ¶ Ignẽ subiecit rubor.) Hypallage est, p, cui ignis animi subiecit ruborẽ, mouebat̃ autem, intelligens se esse tãtorum causa malorũ. Sic supra, Causa mali tanti atq; oculos deiecta decoros. ¶ Violauerit ostro siquis ebur.) Homeri cõparatio. vñ & violauerit transtulit. Ille enim ait, ὡς δ᾽ ὅτε τίς τ᾽ ἐλέφαντα γυνὴ φοίνικι μιήνῃ. ¶ Mista rubent vbi lilia multa alba rosa.) Aut vbi multa alba lilia mista rubent rosa, id est rosæ coniunctione. Naturaliter enim omnis candor vicinum in se trahit ruborẽ. ¶ Illũ turbat amor.) Inuenit occasionem qua Turnus magis moueretur in bellum. ¶ Neq; enim Turno mora libera mortis.) Duplex hoc loco est expositio. aut enim ordo est, Ne q̃so mater me lachrymis, idest tanto mortis omine prosequaris ad duri Martis certamina proficiscẽtem. neq; enim Turno mora libera est non eundi

post

Puniceis inuecta rotis aurora rubebit.
Non Teucros agat in Rutulos, Teucrû arma quiescât
Et Rutulum, nostro dirimatur sanguine bellum:
Illo quæratur coniux Lauinia campo.

post iam promissum singulare certamen. Aut certe hoc dicit, Noli me mater euntem ad bellum ominosis lacrymis prosequi: neq; enim Turno mora libera mortis, id est, neq; enim est in potestate mea moram inferre venientibus fatis, ac si diceret, Si imminent fata, sum periturus: etiam si minime ad bella proficiscar. Sciêdum tamen locum hunc vnum esse de insolubilibus duodecim, quæ habent obscuritatem, licet a multis pro captu resoluantur ingenij. ¶ Cum primum crastina coelo Puniceis inuecta rotis.) Hoc loco auiditas pugnaturi exprimitur. Sane nunc non dicit oriri diem, sed designat tempus quo vult vt vterq; ad singulare certamen procedat. ¶ Nostro dirimamus sanguine bellum.) Bene se commendat omnibus hoc dicto: siquidem suum sanguinem pro omni bello dicit posse sufficere.

DONATVS.

¶ Quam pro me curam geris.) Facis, inquit, quod bonus consultor & egregius parens, vt feras pro me, quem diligis, curam. melius tamen pro me facies, si eiusmodi sollicitudinem deponas, ecce & ipse subtilis est, nam quia dictis eius, qui totum habuit in potestate, apertius resistere non poterat, vtitur suadentis & deprecantis officio, definiens quid sit vtile. ait igitur, vtile esse arbitraris, vt viuam meam mortem omni cautela formidans, sine me optime pater subire, quod metuis. Præstabat quippe de câpo referri mortuum, quam ipsam cædendo maculare virtutem. quod, ait, optime, & postea patrem appellauit, loqui voluit, vt gener, quod dixit sine me, personam suam vt inferioris impleuit, vt siquid esset in ea causa faciendum, fieret expositoris arbitrio. Occurrit his generibus illi parti, quæ grauior fuit, quam ad obtinendum Latinus tenuerat, & profuturum asseruit, quod ille putabat aduersum. Incipit alterius lateris inferre tractatum. ¶ Et nos tela pater.) Non solius hostis, inquit, acutum est ferrum, nec solus ille nouit ferire congressu. Tela sunt, quæ etiam ipsi portamus: tela, quæ gerimus, quę cum sint satis apta certamini, tunc magis hostibus inimica, cum forti destinatione patiuntur, dextra mea tantum in certaminibus vrget, vt spargat tela: Spargere ostentationis est, quasi simul multa iactare, & simul quamplurimos sternere: nouimus sic hostê petere, vt ictum nostrum plaga sequatur & sanguis, hoc dicto illud cupit adstruere, q̃ toties feriat, quoties miserit ferrum, ne aliquando frustretur, sed semper quem prosternat, inueniat. Nostro, ait, vulnere non sui corporis sed hostilis, hoc est ad vulnera, quæ fecerit dextera mea. ¶ Longe illi Dea ma.e.) Quem, inquit, timebo qui tunc tutus est, cum ingenio matris & muliebri intentione defenditur obtenta. s. in nubes & subsidio tenebrarum tantum in manus meas ille perueniat negabit impelli virtus mea opera matris & cunctarum fraudum ludibriosa commenta. ¶ At regina noua.) Nouam dixit ipsi Amatæ non incognitam omnibus, & quasi nunquâ in alijs certaminibus visam, fortem accipere debemus genus conditionemq; pugnandi, cum igitur regina dispositionem futuri certaminis Latini & Turni tractatibus accepisset, omni dispositione permota. ¶ Flebat, & ard. ge.) Præcedentibus vocem lachrymis retinere generum nitebatur ardentem, & incendium iuuenis fletus vbertate restringere. Moritura, inquit, agebat cômunem causam, & coniunctum cum suo periculum depellere cupiebat, decreuerat quippe illum euentum certaminis sequi, qui excepisset & Turnû. ¶ Turne per has ego te lach.) Habent singula virtutem suam, commemorationem primo nominis nonnullû veri amoris monstrat affectum. Per has lachrymas, non referentis est vox sed demonstrantis. maior quippe oculorum, q̃ aurium fides est. Cæterum si dolorem mêtis assereret, cum in occulto est, dubitare de ea posset, remaneret incertus. Lachrymæ vero doloris nunciæ, doloris iudices, doloris testes, & tunc maxime certiores, cum vocem ac verba præueniunt. Lachrymę probant, quid geratur interitus, & ostêdût cordis animiq; tormenta. Ego, inquit, te, hoc est ego, quæ te plurimis prætuli, ego, quæ te vt prima generum, vt dixit, te optimum, te dignum filiæ virum si animi tui reciprocam mereor vicem, admitte, quid dicam. ¶ Spes tu nunc vna sene.) Tu idem vna spes miseræ senectutis meæ, tu singularis requies: nec est alia præter te. ¶ Decus imperiumq;.) Ornamentum nostri nôminis & generis tu es: in te omne pondus nostræ posteritatis incumbit. hoc ideo, quia quod inclinatû est, in auxilio sustinetur alterius mox cadet, si subtrahatur, quod fertur & regitur. ergo cauebat hęc, ne cum Turno caderet quod non sine adminiculo eius poterat perdurare. Hęc dicendo ostendit, se illud suasuram, ne se singulari pugnę committeret, atq; vt hoc melius comprobaret, puro affectu descêdere, causę

Turni suam quoq; coniunxit, dicens. ¶ Vnum oro desiste.) Vnum scilicet quod fuerat solum, & in quo omnis securitas fuit. ecce cautior Latino mulier, apud quam maior fuerat metus. nam cum id ageretur, ne solus Turnus cum solo Ænea pugnaret, hęc dicebat, cum Teucris omnibus nô esse certandû. ¶ Qui te cûq; manent.) Ne funestum aliquid nominaret, aut triste, generaliter dixit, quecûq; casus subnexuit tamen, q̃d metueret. ait enim. ¶ Simul inuisa relinquam.) Ecce Turni metuit mortem, nam quomodo posset Æneam videre generum, nisi Turnum primo vidisset extinctum? ¶ Accepit vocem.) Lauinia, inquit, vocem matris lachrymantis accepit, & virginalis verecûdię signa ipsius vultus sui permutatione monstrauit. nouerat. n. propter se illa omnia geri, & sponsione media mortis duos perniciosa obstinatione côtendere. ¶ Cui plurimus ig. Sub ru.) Calor. n. plurimus concitat ruborem in vultu, & frigus facit e diuerso pallorem. ¶ Indum sanguineo.) Per admirabilem parabolâ Lauinię vultus ostenditur. Talis enim fuit, qualis est ebur, quod natura candidum ostro constratum grata varietate distinguitur: aut cum alba lilia rosarum rubori miscentur. ¶ Illum turbat amor.) Cui suadebatur, ne se committeret pugnę, videndo materiam calamitatis suę magis magisq; inflammatus est. Agitabatur enim amore virginis & aspectu diuturno: nec iam verbis a certamine poterat reuocari: sed magis impellebatur in pugnam: vtpote qui obtrusis auribus virginis in contrariû partem trahebatur, respondit. qui enim tanti mali necessitate raptabatur in bellum, & proposita conditione in campum cogebatur exire, non debuit plurimis loqui. ¶ Ne quęso, ne me lachrymis.) Quę salutem meam incolumem cupis, & manibus prosperis hortari debes in bella pergentem, quicquid. n. illic geritur, triste est, & non debet ominibus quoq; tristioribus onerari, fundis lachrymas, & lugentis specie prosequeris pugnaturum, non conueniunt ista nostrę personę vel tempori: lęta debent occurrere oculis meis, vt lętum possis videre redeuntem, multum premunt humanos actus, si dura sint omina, multum vero subleuat, si fuerint lęta. ¶ Neq; enim Turno.) Sic ante euentum pugnę lachrymas fundis, quasi sit libera potestas aduersis, non est mater liberum viuere, non est liberû mori. ¶ Nuncius hęc Idmon.) Tantum sibi arrogauit, vt prior mandaret, & prior certamen indiceret, atq; hoc ipsum cum superbia sua & cum iniuria melior, dicens Phrygium, quia sic superius dixit, desertorem Asię, dicens etiam, quod non esset Ænęę placiturum, vt soli pugnarent. ¶ Cum primum cra. coe.) Cum dies, inquit, coeperit exoriri, & adhuc rubebit aurora, veniat solus ad campum, non ducat in Rutulos quenquam, conquiescat omnis exercitus, atq; omnibus initio constitutis noster sanguis afferat cûctis certaminibus finem, & qui vxorem Lauiniam cupit, illo eam requirat in campo.

ASCENSIVS.

¶ Quam pro me &c.) Recitat animosi Turni respôsionem: & ad eam Amatę reginę muliebrem, & affectuosam precationem: Lauinię ad hęc pudorem, & venustatem qua Turnus vehementius inflammatus, Amatam, rursus affatur significans se constituisse, omnino cum Ænea certamen. De qua re nihil est Donati. Ordo autem est. O optime subaudi pater aut rex, ego precor deponas pro me. i. pro honore meo seruando, & pro animi mei voluntate, hanc curam quam geris pro me. i. pro salute mea, & vita seruanda, & sinas. i. permittas me pacisci, id est in pactum cômittere vitam pro laude o pater. &, id est etiam nos non soli Troes spargimus manu, scilicet nostra tela, & ferrum. i. tela ferrata. haud debile. i. fortia & robusta, & vi multa nitentia, & sanguis sequitur de vulnere. i. telo nostro aut de vulnere a nobis, illato. Mater. s. Venus Dea, erit illi. s. sęuissimo & iniquissimo hosti Ænęę. longe. i. procul, quę. s. Dea tegat. i. protegat eum fugacem. i. frequenter fugere solitum vt a congressu Diomedis, nube foeminea. i. velamento foeminis apto, & occultat. s. mater Dea sese. i. seipsam vmbris vanis, id est inanibus, & mentitis, aut nihil profuturis quia & ipsa id faciens vulnerata est hęc supp. Turnus dixit. At. i. sed regina. s. Amata conterrita sorte pugnę, noua. i. insolita, & magna quia non solitus erat cum tali viro congredi Turnus licet fortissimos quosq; interemerat, flebat, & ipsa moritura. i. similis moriturę, aut certa mori si retineri nollet, aut quę capta vrbe moritura est: tenebat, id est complectebatur aut retinebat, generum, id est quem generum esse cupiebat scilicet Turnum ardentem. i. excandescentem, & vehemêter incensum ad pugnam tenebat autê his verbis. Turne ego oro te vnum. i. vnam sê, per has. i. meas lachrymas, & sup. honorê. i. obseruantiâ, & venerationem

nerationem Amatę siquis honos Amatæ tangit animum.s.tuũ,vt debet,nam tu es nunc vna.i.vnica,& sola spes senectæ.s.nostræ,& tu es requies vnica miseræ.s. Amatæ,decus,& imperiũ Latini est, sup.penes te.i.in tua potestate,& omnis domus Latini,inclinata.s. ad ruinam,& desolationem : recumbit in te.i.reposuit spem in te, & fulcitur per te.Oro igitur vnum,videlicet desiste cõmittere.i.cõ serere manum Teucris.i.cum Troianis quia,o Turne quicunq; casus manent.i.certe expectant te in isto certamine,manent: &.i.etiã me,ego relinquam simul.s.cum mortem tuã audiero,hæc lumina inuisa.i.hanc vitam mihi molestam,nec ego captiua videbo Æneã generum.s.meum Lauinia.s.virgo filia Latini , & Amatæ,perfusa genas flagrantes.i.igneo rubore prę pudore ardentes.i.habens eas perfusas lachrymis.accepit,id est hausit & intellexit vocem matris.s.suæ : cui.s. Lauiniæ,rubor.i.pudor ruborem generans plurimus.i.abundantissimus,subiecit ignem.i.ardorem aut igneum colorem,&.s.ignis,hoc est calor naturalis qui formam generat,cucurrit.i.dispersus est per ora calefacta.s.per ruborem,virgo dabat ore.i.facie sua tales colores , veluti.i.quemadmodum aut quales dantur,siquis violauerit.i.miscuerit,ebur indum.i.indicum quod albissimũ est,ostro sanguineo.i.purpura sanguinei coloris:vel vbi lilia alba rubent mista multa rosa,Amor turbat illum.s.Turnum, & figit vultus in virgine postq̃.s.semel in eam oculos coniecerat, & ardet magis.s.q̃ prius in arma.i.ad arma tractanda in certamine cum Ænea,& affatur Amatam.s.reginã paucis.s.verbis.O mater quæso ne:ne inquit prosequere me lachrymis.ve pro vel ne ꝓsequere.i.ne ꝓsequaris tanto omine.i.indicio tristis exitus,me euntẽ.i.ꝓficiscentẽ in certamina Martis duri.i.rigidi & inexorabilis, neq;.n.mora.i.dilatio mortis.siquidem moriendum est Turno libera.i.etiam si differre mortem quam mihi lachrymæ tuæ portẽdunt velim,tamen non possem fatis vrgentibus.q.d.sentio me instigatum nescio quo numine ad congressum,& hoc sensu legendũ est refer,vt sit,& ideo o Idmon refer nuncius.i.nuncians &c.Aut ideo non est Turno mora libera mortis , quia consignata est iam dies.Nam Idmon nuncius refert Tyranno Phrygio.i.Æneæ mea dicta haud placitura,cum.i.vbi aurora crastina conuecta rotis puniceis.i.roseis rubebit primum,cœlo.i.ꝑ cœlũ,aut aerem nõ agat Teucros in Rutulos sed arma Teucrum pro Teucrorum,& Rutulum pro Rutulorum quiescant,& supp.dirimamus.i.abscindamus & finiamus nostro sanguine bellũ: Lauinia quęratur illo campo.i.per tale certamen coniux.s.victoris.

[Hæc vbi dicta dedit,rapidusq; in tecta recessit, POE.
Poscit equos,gaudetq; tuens ante ora frementeis,
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia,
Qui candore niueis anteirent cursibus auras.
Circunstant properi aurigæ,manibusq; lacessunt
Pectora plausa cauis,& colla comantia pectunt.
Ipse dehinc auro squalentem,alboq; orichalco
Circundat loricam humeris,simul aptat habendo
Ensemq;,clypeumq;,& rubræ cornua cristæ:
Ensem,quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
Fecerat,& Stygia candentem tinxerat vnda.
Exin,quæ in mediis ingenti adnixa columnæ
Ædibus astabat,validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium,quassatq; trementem.
Vociferans.[Nũc o nunq̃ frustrata vocatus TVR.
Hasta meos,nunc tempus adest,te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit:da sternere corpus
Loricamq; manu valida lacerare reuulsam,
Semiuiri Phrygis,& fœdare in puluere crines
Vibratos calido ferro,myrrhaq; madentes.
[His agitur furiis,totoq; ardentis ab ore POETA
Scintillæ absistunt,oculis micat acribus ignis.
Mugitus veluti cum prima in prælia taurus
Terrificos ciet,atq; irasci in cornua tentat,
Arboris obnixus trunco,ventosq; lacessit
Ictibus & sparsa ad pugnam proludit arena.

SERVIVS.

¶ Poscit equos , gaudetq; tuens ante ora frementeis. Solent enim ex equorũ vel mœstitia,vel alacritate euẽtum futurũ dimicaturi colligere. ¶ Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia.) Ait Horatius in arte poetica, Nec quodcunq; velit, poscat sibi fabula credi. Vnde Critici culpant hoc loco Virgilium , dicentes incongruũ esse figmẽtum. Nanq; Orithyia cũ Atheniensis fuerit filia Terrigenæ,& a Borea ĩ Thraciã rapta sit,quẽadmodũ potuit Pilumno,qui erat in Italia,equos dare? ¶ Decus dedit.) Ad ornamẽtum : vt,Quas ipsa decus sibi Dia Camilla delegit . Sane is versus σπονδειάζων est , nam Thyi diphthongus est Græca. ¶ Qui candore niues anteirẽt, cursibus auras. Homeri versus verbum ad verbum, λευκότεροι χιόνος θείειν δ' ἀνέμοισιν ὁμοῖοι. ¶ Properi aurigæ.) Festini , veloces : & erit nominatiuus hic properus,aurigas autem pro Agasonibus posuit.nã aurigæ proprie sunt currus regentes . ¶ Aboq; orichalco .) Apud maiores orichalcũ pretiosius metallis omnibus fuit. neq; sicut Lucretius dicit , Cũ primum homines syluas incendissent,nullarum adhuc rerum periti,terra casu fertilis omnium,ex incendii caloce desudauit metalla: Inter quæ orichalcum pretiosius visum est , quod & splendorem auri & æris duritiem possideret. Nam primum de auro securis facta displicuit causa mollitiei: simili ratione & argenti contemptus est visus: mox orichalcũ placuit , donec veniretur ad ferrum. Vnde etiam sæcula ita dicuntur fuisse diuisa. Orichalcum autem fuisse pretiosum etiã Plautus docet qui ait in Milite glorioso, Ego istos mores orichalco contra comparem. Aboq; orichalco. Auri,scilicet comparatione,nam album non est. ¶ Circundat loricam humeris.) Non armatur hoc loco,sed explorat vtrum arma apte & congrue eius membris inhæreant. ¶ Aptat habendo.) Ad habendum, vt congrue possint inhærere. ¶ Cornua cristæ.) Id est comas,quas Græci κέρατα nominabant. vnde & κείρειν dicunt tondere. Cornua autem sunt proprie cincinni. ¶ Deus ipse parenti fecerat.) Ac si diceret,non per ministros. Statius, Plurimus ipsi sudor ibat. Et notandum q affectate variauerit, vt Æneæ vno loco arma describeret: Turni vero hic hastam & gladium & loricam. In octauo autem scutum & galeam. ¶ Exin.) Deinde. nam ordinis est aduerbiũ. ¶ Ingenti adnixa columnæ.) Hastæ per columnam exprimitur magnitudo : sicut in septimo equorum. vt, Stabant trecenti nitidi in pręsepibus altis. ¶ Stygia vnda.) Quasi immortalẽ fecerat. ¶ Vi.) Virtute. ¶ Actoris Aurunci spoliũ.) Vel Actori detraxerat Turnus : vel qđ Actor cuidam alteri. nam ambigue posuit. ¶ Quassatq; trementem.) Quassat,& tremere facit. ¶ Vociferans.) Hæc scilicet quæ dicturus est. Plerunq; enim ita clamor ostenditur, vt statim ipsius clamoris verba subdãtur. sic supra. Toruumq; repente Clamatio matres. Sane nunc ita ad hastam,quasi ad aliquam personam loquitur,& ei intellectum & auditum dat, sicut Cicero verba reipublicæ. Sed ille ait,si posset fieri. Turnus vero quasi ad virum sentientem loquitur: nec immerito. nam eum inducit furẽtem, vt, His igitur furiis,totoq; ardẽtis ab ore Scintillæ absistũt, oculis micat acrib⁹ ignis. ¶ Vocatus hasta meos.) Inuocationes & preces. Nam appellatio est a verbo quæ semper aut in io exit,aut in us. Si in io exeãt, tertiæ est formæ. Si in us quartæ: vt ab eo quod est lego,aut lectio,aut lectus facit. Sed hoc nos dicimus,quod εὐφωνότερον sicut nunc ab eo quod est voco,vocatus fecit non vocationes. ¶ Te maximus Actor.) Subaudimus,antea gerere consueuerat. ¶ Turni nunc dextra gerit.) Eius qui est supra maximum quasi Actorem. ¶ Da sternere.) Figura græca: vt,Donat habere viro. Itẽ, Dat ferre talentum. ¶ Lacerare reuulsam.) Vt laceratam reuellam. Laceratam autem propter illud, Et bis sex thoraca petitum Perfossumq; locis. ¶ Vibratos calido ferro. Crispatos calamistro. nam calamistrum est Acus maior, quæ calefacta & adhibita intorquet capillos. Vnde etiam Cicero calamistratam comam appellat frequenter, quæ etiam vituperationi est. Vnde econtra ad laudem est positum ab Horatio, Hic & incomptis Curiũ capillis. ¶ Myrrhaq; madentes.) Vnguentatos. ¶ Oculis micat acribus ignis.) Homeri est ὄσσε δ' οἱ πυρὶ λαμπετόωντι ἐΐκτην. ¶ Terrificos ciet.) Hinc apparet mugitus non tantum dolentum esse , sed etiam irascentũ. Ciet modo dat, sicut in tertio legimus, Lachrymasq; ciebant. Nã proprie Ciere, est alteri aut dolorem aut lachrymas commouere. ¶ Ad pugnam proludit.) Præmeditatur. Cicero, Si mecum in hac prolusione nihil fueris, id est præmeditatione certaminis.

DONATVS.

¶ Hæc vbi dicta dedit.) Vbi hęc dixit, & ingressus est domũ, produci

duci equos iussit, quod autem illos vidit frementes, gratulatus est. arbitrabatur enim ex eorum fremitu omne optimum pugnæ, cui fuerat necessarii, hos equos ad ornatum Orithyia dederat Pilūno auo eiusdem Turni. ⌐ Qui candore niues.) Anteirent cōmune est positum, & colori quippe respondet & cursui, vt sit anteibant illi niues candore, anteibant cursibus ventos. ⌐ Circūstant ꝓperi au.) Circundederant eos ministri sui, & veluti quibusdam verberibus futurum certamen sentientibus denunciabant. Caua enim manus non dolorem facit: sed excitat certaturum. ⌐ Et colla comantia pectunt.) Norunt etiam equi, quid futurum sit, cum eriguntur hortatibus, aut componuntur, vt placeant. ⌐ Ipse dehinc auro.) Illa eq̄s fiebant, ipse quoq; sumebat munimenta corporis sui, & primum quidem humeros suos Lorica circundabat, quæ auro & Orichalco fuit splendida. ⌐ Simul aptat habendo.) Vt bene haberi posset & ferri: aptat hanc diligenter. ⌐ Ensemq;, clypeumq;.) Ad hęc quoq; pertinet, quod dixit, simul aptat habendo. quod enim bene portatur, & apte fertur, gestantem releuat, quia leuis redditur. ⌐ Ensem quem Dauno igni.) Laudauit equos ex occasione illius, qui dederat Pilumno. Laudat & gladium, quia illum Vulcanus suis manibus eidem fecerat Pilumno, & stygia candentem tinxerat vnda, Consecrationem quandam ensis ostendere voluit factam, quia stygia vnda fuerat tinctus, vt quasi inuictus haberetur, & quencunq; vulnerasset, celerius interiret. simul etiam docuit certis necessariá partem, nam modus est certus, quo candens ferrum aquæ frigidæ mergitur, vt ex vtroq; temperatum nec desiliat satis durum, nec rursum inefficax fiat, si plurimum fuerit molle. ⌐ Exin.) Hoc est exinde. ⌐ Quæ in mediis Ingenti annixa.) Et hastam laudat, & magnitudinem suam, & Turnum qui hanc poterat virtutis tractare substantia. hasta laudatur, quia tam magna fuit vt Ingentis columnæ adminiculis stare posset, & regi, quod fit, ne curuatæ hastæ vsum necessarium perdant. hanc, licet esset pro sua magnitudine ponderosa, rapuit Turnus. Tanti etiam ipse roboris fuit, vt illam non tolleret, sed corriperet. Corripere est aliquid sine conatu ac difficultate comprehendere, hanc igitur aliis grauem & satis onerosam Turnus rapuit pro leui rediturus ad laudem hastæ, & quod de ea minus dixerat, complet. ⌐ Actoris, inquit, Aurunci spolium.) Occiso Actori Aurunco fuerat detracta digna scilicet, quæ reportatam de fortissimo viro victoriam testaretur. ⌐ Quassatq; trementem Vocife.) Hanc frequentius commouens his allocutus est Turnus voce, scilicet clara, quia multis animi necessitatibus fuerat excitatus. Trementem proprie dixit. quicquid enim longum est non secundum longitudinem validum tremit, cum fuerit motum. ⌐ Nunc o nunquam fru. vocatus.) Hasta, inquit, fortis, hasta ominis boni, quam quoties inuocaui, sensi commodam, & cum qua superior remeaui de campo. ⌐ Nunc tēpus adest.) Cum grauior hostis occurrit, & dura pugnandi conditio: nunc adest tempus, vt vltra solitum morem fauorem tuæ virtutis & felicitatis ostendas. ⌐ Te maximus actor.) Nec prioris domini meritum te deprimere conuenit, nec præsentis. non inquit, ciciderunt merita tua: nec post illius actoris maximi excessum te portat inferior, subiicitur petitionis modus. ⌐ Da sternere corpus, Loricamq;.) Colligit petitionem summam in eas asserens difficile non esse, quod postulabat, fecit autem hoc, vtpote qui fuerat, cæterum hasta Verba eius nec sentire poterat, nec audire: vsus est tamē suasoriis partibus dicens, quid cuperet prouenire. Præsta, inquit, vt sternamus hostem nec metuas eum, qui vir corpore est & animo fœmina: deniq; gerit crines muliebri more compositos cristatus ferro candenti & madidus myrrha: Turpemus igitur, quod ille cum fœminis diligit, sternamus campo funus eius, & multo puluere turpemus vnguenta, & quicquid ad virorum infamiam ars ludibriosa composuit, obscuret terra tenuis, & arena confundat, pereat, cui displicet esse, quod natus est, pereat, qui non se virum cupit apparere sed fœminam: pereat criminosum studium, quod contra naturam rerum nititur, vt maculato sexu, quem indigne fortitus est, fœminas potius contendat superare, q̄ viros. ⌐ His igitur furiis.) Quando enim sanis esse sensibus posset, cuius ante oculos stabat forma virginis, & roseus candor? ⌐ Lotoq; loquentis ab ore.) Assistunt, hoc est exire non cessant. ⌐ Oculis micat acribus ignis.) In his signa ista videri sunt solita, qui conceptæ iracundiæ congruos exitus inuenire non possunt. ⌐ Mugitus veluti.) Similitudo inducitur, vt ostendatur Turni inanis & nulli commodo pro futura constantia. quemadmodum, inquit, Taurus vanos ciet mugitu terrores, & iratus incumbit in cornua, luctaturq; cum arboris trunco, ventosq; sibi existimans inimicos auras pedibus verberat: & adhuc procul a periculo discretus verum proludit ad bellum: Proludere est ludendo imaginem quandam veritatis ostendere.

ASCENSIVS.

❡ Hæc vbi dicta, &c.) Docet quomodo se Turnus Instruxit ad pugnam armauitq; armis insignibus, vnde est hoc solum Donati. Stygia vnda, consecrationem quandam ensis ostendit. Corripit, quasi dicat, sine conatu extulit, quāuis tanta esset, vt adminiculis columnæ egeret. Hoc ille. ❡ Ordo est. Vbi. i. postq̄; Turnus dedit hæc dicta. i. verba præmissa, & ipse rapidus. i. festinus recessit in tecta. i. in domicilium suum priuatum. Ipse poscit. i. exigit equos, & gaudet tuens. i. inspiciens eos frementes, id est animose gestientes, ante ora. s. sua, quos. s. equos, ipsa Orithyia. s. Orithei regis Athenarum filia, & vxor Boreæ qui ex equabus Erichthonii secundum Homerum sub forma equi admissam generauit equos velocissimos, & candidissimos, vnde Orithyia ad Pilumnum atauum Turni equos propagatos dono miserat, aut si non miserat, quia tamen Ipsa sobolem conseruauit, & educauit, vnde ad Pilumnum hi equi peruenerant per emptionem aut commutationem, aut alia quauis via dicitur ipsa eos misisse seu dedisse sicut in Geor. India mittit ebur, quia India ꝓducit elephantes. Nihil est ergo quod critici merito notent, cum remotissimi Reges se mutuo donent. Sed ad ordinem redeo quos ipsa Orithyia dedit Pilumno. i. Atauo Turni, decus. i. pro decore, & Insigni dono qui. s. equi anteirent. i. superarent candore niues, & cursibus. i. velocitate auras. i. ventos. Aurigæ. i. Agasones, circunstant properi. i. ꝓperare, & vigere parati, & lacessunt. i. prouocant ad cursum, & animositatem: pectora. s. equorum plausa. i. palpata, manibus cauis. i. concauis, & pectunt colla comantia. i. fruticantia, & pilosa, ipse. s. Turnus dehinc. i. postq̄; equos visitauerat circundat humeris. s. suis loricam squallentem. i. per modū squamarum piscium relucentem auro. i. squammis aureis, & Oricalcho. i. illo genere metalli albo. s. respectu auri. i. paulo pallidiore, & simul aptat habendo. i. vt habeatur, aut habiturus, & habilē facit ensem, & clypeum, & cornua rubræ cristæ in galea. i. posita. Ensem, inquit, quem ipse deus ignipotens. s. Vulcanus fecerat Dauno parenti. s. ipsius Turni, & quem candentem. i. cum ipsum temperaret tinxerat vnda stygia qua. s. inconsumptibile effecerat, exin, id est exinde, hoc est postea aut deinde ipse corripit. i. celeriter rapit vi. i. virtute, & extulit hastam validam. i. valde fortem & magnam quæ stabat supp. in ædibus annixa. i. incumbens ingenti columnæ, quasi parua eam sustentare non potuisset: aut ideo ingenti dicta quia cum ipsa esset ingens ad paruam saltem in longitudine stare non potuit appositione: spolium Actoris Aurunci. i. de gente Auruncorum qui antiquissimi populi Italiæ sunt, aut qua Actor alios, aut qua ipse Actora spoliauerat: hoc hemistichium assumit Iuuenal. in derisionem Othonis qui speculum muliebre ferebat, sicut Turnus hastam Actoris, & ipse quassat, id est quassando trementem facit hastam, vociferans. i. exclamans, o hasta nunquā frustrata. i. quæ semper perfecisti meos vocatus. i. inuocationes, & desideria mea ad quæ te vocaui, maximus Actor gessit, supp. aliquando te, & dextera Turni gerit nunc te. Tempus adest nunc supp. quo tui egebo, da igitur sternere corpus. s. Æneæ & lacerare manu valida, loricam reuulsam. s. a corpore Phrygis. i. Troiani. s. Æneæ semiuiri. i. mollis & effœminati, & da fedare in puluere crines, scilicet eius, vibratos calido ferro. i. calamistratos, & madentes. i. delibutos, myrrha. i. vnguento ex myrrha facto, Turnus agitur his furiis, vt. s. hastam alloqueretur quasi rationem habentem, & scintillæ. i. signa ardoris absistunt. i. diffunduntur ab ore toto ardentes, & ignis micat. i. coruscat, oculis acribus. i. acrimoniæ indicibus veluti. i. quemadmodum cum taurus ciet. i. excitat in prima prælia. i. ad primum Insultum faciendum mugitus terrificos. i. ad terrorem faciendum: aut tentat irasci in cornua. s. obnixus. i. obtinens trunco arboris, & lacessit, id est dilacerat ventos ictibus. s. cornuum, aut proludit, id est facit præludia, & attentamenta ad pugnam, arena sparsa. s. pedibus, vnde in Bucolicis. Iam cornu petat & pedibus qui spargat arenam.

Nec minus interea maternis sæuus in armis
Aeneas acuit martem, & se suscitat ira,
Oblato gaudens componi fœdere bellum.

SERVIVS.

❡ Sæuus.) Fortis: more suo Et ingentem moderationem dat Æneæ, quippe quem inducit laborantem, vt possit in irā moueri, cum Turnū ita dicat furere, vt nec Latini consiliis, nec Amatæ ꝓcibus possit obedire. ⌐ Acuit martē.) irritat se ad futura certamina. ⌐ Componi

ASCENSIVS.

¶ Nec minus, &c.) Recitat quomodo Æneas quoq; ad pugnam se excitauerat, stans sæuus. i. non solum magnus sed etiam terribilis: quia in armis maternis. Nam licet natura pius eẽt in deos: erat tamen strenuus & acer debellator hostium. Quia tamen innatam habuit pietatem, ipse acuit Martem & se suscitat ira. Recitat præterea quomodo conuenerant reges & proceres cum toto corpore exercitus ad fœdus feriendum: circa quem locum dicit Donatus aras propter cõsecrationem fœderis. Cõmunibus: quia adhuc incertum erat quo esset peruentura victoria. Plenis portis: quia securi erant facti de alieno certamine. Varijs quia diuersarum terrarũ erant viri. Hęc ille. ¶ Ordo autem est. Nec minus. i. nihilominus q̃ Turnus: Æneas sæuus. i. magnus & implacabilis in Turnum in armis maternis. i. per matrem a Vulcano obtentis. acuit interea Martem. i. furorẽ bellicum, & animũ bellandi, & suscitat. i. excitat se. s. ad pugnam ira. s. quam excitat memoria iniuriæ illatæ gaudẽs bellum cõponi. i. finiri fœdere oblato. i. per fœdus oblatũ. s. vt singulariter certet cum hoste, Tum. i. deinde solatur socios, & metum Iuli moesti. s. ob periculum in quod pater se immissurus erat solatur in quam docens fata. i. fatale esse quod in Italia regnabit & iubet viros referre Regi Latino certa responsa, & dicere leges. i. conditiones pacis. s. ineundę. Dies postera. i. postridie eius diei orta, vix spargebat montes summos lumine. i. vix illuxerat dies cum. i. quãdo. s. equi solis, tollunt. i. extollunt & erigunt se primi alto gurgite. s. maris in quo se tingere & recreare a rusticis putantur, & efflant lucẽ. i. claritatem diei naribus elatis. i. erectis adortum. Congrue equorum solis ardentium meminit in descriptione diei, in equo equis cõcursuri sunt bellantes, & sup. viri Rutuli, & Teucri dimensi. i. dimetientes & per certa spatia inter se diuidentes campum ad certamen. s. aptum: sub moenibus magnæ vrbis quia regales parabant in medio. s. campi, & focos, & aras dijs cõmunibus. i. fecialibus, & vt dicunt neutris. i. neutri partium plusq̃ alteri fauentibus, & ita ad fœdus conciliandum idoneis, aut qui Azoni. i. sine certa Zona, & circulo sunt aut dijs belli præsidibus, sed prima expositio præstat aras gramineas. i. ex cespite factas, aut verbenis stratas. Alij. i. aliqui ea eis qui non erant intenti ad aras extruendas. ferebant. i. afferebant fontem, & ignem, velati limo. s. contra morem, quia infelicẽ exitum habituri, aut velati limo. i. veste suffemorali, & vincti tempora. i. habentes tẽpora vincta verbena. i. herba, aut fronde sacra, legio Ausonidum pro Ausonidarum, procedit. s. in cãpum, & agmina pilata. i. pilis hoc est telis quibus postea Romani vsuri sunt vtentia fundunt. i. effundunt se plenis portis. i. quantos portę effundere possunt omnis exercitus Troius. i. ea Troianis collectus & Tyrrhenus. i. ea Tyrrhenis, ruit hinc. i. deinde varijs armis. s. instructus, aut cum varijs armis. instructi. s. ferro. haud secus. i. non aliter q̃ si aspera pugna martis voces. s. eos ad certamen ad qd' vocãdi sunt, licet modo ad fœdus percutiendum exierant. Necnon. i. & etiã ipsi ductores volitant in medijs millibus existentes decori auro & ostro. i. aurata purpura. ductores dicit videlicet, & genus. i. progenies Assaraci. i. duo filij eius, & Mnestheus & Asilas fortis. & Messapus (qui de parte Turni erat) domitor equum. i. equorũ proles. i. ꝓpago aut ꝓgenies Neptunia. s. ipsius Neptuni vterq;. i. & postq̃ qsq; recessit in sua spatia signo dato: ipsi. s. milites stantes vtrobiq; defigunt. i. deorsum infigunt hastas tellure. i. in terra, & reclinant scuta: quia non dimicaturos se putabant. Tum. i. deinde matres effusæ studio. s. videndi, & vulgus inermum. s. puerorum, & senes inualidi, obsedere turres ac tecta domorum, & alij astant portis sublimibus. i. ad portas sublimes. s. vrbis.

At Iuno ex summo, qui nunc Albanus habetur,
Tum neq; nomen erat, neq; honos, aut gloria monti,
Prospiciens tumulo, campum spectabat, & ambas
Laurentum Troumq; acies, vrbemq; Latini.
Extemplo Turni sic est affata sororem
Diua Deam, stagnis quæ fluminibusq; sonoris
Præsidet: hunc illi rex ętheris altus honorem
Iuppiter, erepta pro virginitate sacrauit.
[Nympha decus fluuiorũ, aio gratissima nostro IVNO
Scis vt te cunctis vnam, quæcunq; Latinæ
Magnanimi Iouis ingratum ascendere cubile,
Prætulerim, cœliq; libens in parte locarim.
Disce tuum, ne me incuses, Iuturna dolorem:
Qua visa est fortuna pati: Parcæq; sinebant
Cedere res Latio, Turnum, & tua moenia texi:
Nunc iuuenem imparibus video concurrere fatis:
Parcarumq; dies, & vis inimica propinquat.
Non pugnã aspicere hanc oculis, non fœdera possum:
Tu pro germano, siquid præsentius audes,
Perge decet: forsan miseros meliora sequentur.
[Vix ea, cũ lachrymas oculis Iuturna profudit, POE.
Terq;, quaterq; manu pectus percussit honestum.
[Non lachrymis hoc tempus, ait Saturnia Iuno, IVN.
Accelera, & fratrem, siquis modus, eripe morti.
Aut tu bella cie, conceptumq; excute fœdus:
Author ego audendi. sic exhortata reliquit
Incertam, & tristi turbatam vulnere mentis.

SERVIVS.

¶ Diua Deã.) Aut Hypallage est, pro Dea diuã. Nam deos, æternos dicimus: Diuos vero qui ex hominibus fiunt. Aut bene dixit de Iunone diuam, respiciẽs Etymologiã. Nã in Horatio legimus, Sub diuo moreris victima nihil miseratis Orci. i. sub aere, quem constat esse Iunonẽ, Deus autem vel Dea, generale est oĩbus. Nam quod Græce δέος, Latine timor vocatur. Inde deus dictus est qd' omnis religio fit timori. ¶ Stagnis quæ fluminibusq; sonoris pręsidet.) Iuturna, fons est ĩ Italia saluberrimus iuxta Numicum fluuium, cui nomen a iuuando est inditum. Cum. n. naturaliter ois aqua noxia sit extraneorum corporibus, hic oĩbus saluberrimus fons est, de hoc aũt fonte Romã ad oia sacrificia aqua afferri consueuerat. ¶ Nympha decus fluuiorum.) Sic supra, Nymphæ genus amnibus. vnde est, Animo gratissima nostro. Homerus, ἀμῷ κεχαρισμένη θυμῷ. ¶ Cũctis prætulerim.) Liptotes figura per contrariũ. plus enim dicit, & minus significat, nãq; alias oẽs est persecuta: huic vero libenter indulsit. Et dicit se hanc oĩbus prætulisse: quasi ẽt alias in honore habuerit. Tale est & illud Sallustianum, Mare ponticum dulcius q̃ cætera: cum nullum dulce sit. Sane sciendum non immerito finxisse Virgilium, Nymphæ, id est parti suæ indulsisse Iunonem. ¶ Ingratum cubile.) Quod gratiam castæ non præsentat vxori Iuppiter. Nam cum Iuppiter multas vitiasse diceretur, nihil tamen a Iunone de Iuturna detractum est, sed potius auctũ est. Animaduertendum autem versum hunc sine cæsura esse. Nam Heptimemeris, quam habere creditur, in Synalœpham cadit: vt, Magnanimi Iouis ingratum ascendere cubile. Terentianus de hoc, Rarum cõcedam fieri, non posse negabo. ¶ Cœli in parte.) In parte diuinitatis,

te diuinitatis, nam locum numinum pro honore posuit.) ¶ Qua visa est fortuna pati.) Quatenus, inquantum permisit. & sic ait, Qua visa est, vt supra, Coeant in fœdera dextrę, Qua datur. Sane latenter ostẽdit fauorem numinum sine cõcessione fatorum non posse ꝓcedere. ¶ Cedere res Latio.) Feliciter cuncta procedere. ¶ Video concurrere.) Pro concursurum esse. licet, quasi Dea, bene præsenti visa sit tempore, quæ etiã futura cernebat. ¶ Nõ pugnam aspicere hanc oculis.) Quoniã numina quoties morituros viderint eos, quibus fauent, ab his recedunt. Sic Statius Apollinẽ inducit Amphiaraum deserentem, vbi eum vicinum esse morti cognouit. ¶ Præsentius audet.) Efficacius, vehementius. nam decet germanam illicita etiam pro fratris salute tentare. ¶ Forsan miseros meliora sequentur.) Forte possit fatorũ ordo mutari. ¶ Terq; quaterq; manu pectus percussit honestum.) Quia solam doloris audiuerat causam, nihil quemadmodum fratri posset mederi, nam paulo post audiet, Aut tu bella cie, conceptumq; excute fœdus. ¶ Non lachrymis hoc tempus, ait, Saturnia.) Non flendi, sed subueniendi tempus est. Statius, In matrum consolatione accensos flebitis ignes. ¶ Conceptumq; excute fœdus.) Placitum animo, prædestinatum vt fiat. ¶ Author ego audendi.) Nomina in tor exeuntia, fœminina ex se faciunt, quæ in trix terminantur, si tamen a verbo veniant, vt ab eo quod est lego, & lector, & lectrix facit: doceo, doctor, & doctria. Si autem a verbo non venerint communia sunt, nam similiter masculina & fœminina in tor exeunt, vt hic & hæc senator, hic & hęc balneator, licet Petronius vsurpauerit, balneatricẽ dicens. Tale est Vt hic & hęc author: sed tunc cum ab authoritate

descendit,

descendit, vt hoc loco. Cum autem venit ab eo quod est augeo, & auctor & auctrix facit, vt dicas auctor diuitiarum, Vel auctrix patrimonij. ¶ Reliquit incertam.) Quia licet dederit ei consilium, dicendo tamen forsan, eam reliquit incertam.

DONATVS.

¶ At Iuno ex summo.) Iuno e summo tumulo montis, qui tunc nec honorem habuit, nec nomen, aut aliquam gloriam, nunc vero ex nomine albæ albanus dicitur, aspectabat partes, & ipsam Latini ciuitatem, aspectabat ad omnia pertinet, vt sit, aspectabat campű, aspectabat acies vtriusq; partis, aspectabat Latini vrbem. ¶ Extemplo Turni sic est af. sor.) Diua, Deam varie dicere voluit, certű hoc est diua, q̄ est Dea: dicendo stagnis & fluminibus sonoris, & stagni naturam breuiter scripsit, & fluminum. Stagna quippe non sonant, quia stant, & flumina ideo sonant, quia semper currunt, & præcipitata sonitum mittunt: sonoris ergo non stagnis & fluminibus accipiendum est, sed fluminibus solis. Cum igitur dispositiones partium & cuncta, quæ gerebantur, de summo prospiceret Iuno, quia sciebat imparem Turnum, metuens ne ipsius morte ipsa quoq; cű suis conatibus caderet, adhibuit in Turnum, q̄ ipsa quoq; esset Dea, & Turni germana, perindeq; quæ mandata implere deberet, & posset. ¶ Hunc illi rex æthe. al. ho.) Quia verisimile esse non poterat alterum ex germanis fratribus esse mortalem, alteram vero Deam esse potuisse: dicta est causa, quæ Iuturnam ex mortali fecerat deam: & ipsa turpis: nam acquisitum honoris meritum summi dedecoris fuit: in quo & dantem & accipientem poeta pariter notat, dicens hunc honorem veris dijs cōuenientem, illi impudicę. s. & tanto dedecori obnoxiæ, rex ætheris altus, apud quem honestas omnis & castitas esse debuerat, vtpote, qui esset cœli rector, & syderum pro mercede illiciti stupri & flagitiosæ libidinis pręmio sacrauit, & dedit. Hæc obtrectatio eo pertinet, vt Turnus ex sorore tali maculam potius haberet, q̄ aliquam dignitatē. ¶ Nympha decus fluuiorum.) Simulata dictio & non ex animo sed ex temporis necessitate composita. quando. n. fieri potest, vt vxor pellicem libenter compellat, aut amet? Procedebant tamen ista veluti blando ex animo, non vt aliquis inter duas purus monstraretur effectus, sed vt excogitata per Iunonis dolum in Turno perficeret Nympha, inde cœpit beneuolam facere, vnde potuit esse suspecta, ne contra voluntatem Iuno habere videretur, q̄ eam stupri merito consecrauerat Iuppiter, addidit decus fluuiorum in eo exprimens, quid sit nympha: quasi per quam meliorem gratiam habeāt flumina animo gratissima nostro quæ superlatiuo via est gradu ostendit se amare & alias, sed plus istam, & hoc tamen subtilitate composuit, vt cętera. Tunc enim, q̄ amaretur Iuturna, poterat credere, si illa diceret ex suis esse, vt omnes liceret pellices, in eo tamē istam potioris esse meriti, q̄ animo eius vehementissime placuisset. scis, vt te cunctis vnam quæcunq; Latinæ Magnanimi Iouis ingratum ascendere cubile Prætulerim, cœliq; libens in parte locarim, iste sensus ordinatur sic, scis, vt te cunctis vnam prætulerim cunctis, quæcunq; Latinæ Magnanimi Iouis ingratum ascendere cubile, cœliq; libens in parte locarim, probationis loco posuit, scis, vt ex eo confirmari posset, quantum eā plus amaret q̄ alias, plus faciens vt suorum præstitorum ipsam adhibeat testem. scis, inquit, quasi diceret, cessat probatio assertionis meæ, quando, quæ dico, bene tibi sunt cognita, quemadmodű te dilexerim semper, & prætulerim cæteris, quas Italia genuit, quasq; tecum nosti illicitos cű Ioue habuisse concubitus, in tantum, vt tibi in regionibus cœli libens fecerim partem. Ecce vt se melius commendaret Iuturnæ rerum affectus attendens suum esse mentitur, q̄ volente Ioue cœli consortium Iuturna commeruit: addidit etiam se id libenter fecisse. multa. n. ab inuitis fiunt aliqua necessitate cogente. non vacat, quod Iuno suum esse confingit, quod Iuturna in cœlo esse cōmeruit, aut q̄ pellicē perosam simulat non habere. In eo quippe subtilis comminatio demonstrata est. posset. n. offensa tollere, quod dissimulando contempserat, duas igitur necessitates habuit Iuturna, quibus facere cogebatur, quod Iuno cupiebat. vnam, quia pro fratre alteram, quia nec perosa fuit: & magis putabat diligi se ab ea, quæ puterat odisse vehementer. Interea videndum est ne nos assertionis diuersitas turbet. supra. n. dixit, hunc illi rex ætheris altus honorem Iuppiter pro virginitate sacrauit, sequenti vero loco ait ex persona Iunonis, scis, vt te cunctis vnam quæcunq; Latinæ Magnanimi Iouis ingratum ascendere cubile, Prætulerim, cœliq; libens in parte locarim, poeta ex persona sua dixit, quod fuerat verum, Iouem pro stupri mercede consecrasse Iuturnam, quando autem ad personam Iunonis ventum est, inductum est mendaciű propter affectus, quos cupiebat impleri. non. n. illa Iuturnam vere diligebat, aut fratrem, sed agebat causam suam, ne in aduerso euentu certaminis Turni, ipsa cum suis conatibus caderet: peractis principijs ad ipsam negocij insinuationē venit, in qua & quid agesetur, & quid conueniret fieri, apertius monstrat. ¶ Disce, inquit, tuum, ne me incuses Iuturna do.) Quæ agebat negocium suum dissimulata vtilitate propria fingit totum causa fieri Turni, & Iuturnæ. prædico, inquit, fratrem tuum ad summum supplicium eē venturum, ne cum id factum fuerit, dicas te amore meo iuuari nequisse, ecce addidit ēt hic veluti beneficia sua hoc modo. ¶ Qua visa est fortuna pati.) Non enim tegitur, nisi quod non potest tiare viribus suis, hic quoq; asserit poeta fatalem necessitatē cuius vis ope superari non posset. ¶ Nunc iuuenem imparibus.) Noluit dicere ex aperto Æneam fuisse fortiorem dixit imparibus telis, vt heros Troius magis armorum genere q̄ viribus proprijs esset obtenturus. Addidit diem fatis vltimis debitű, vt quicquid ad Æneæ gloriam ex morte Turni redundare potuisset, auferretur ei, & eēt magis fatorum, quod fortioris dextra fuerat processurum. ¶ Non pugna af. ha. ocu.) Oculi, inquit, mei dura fugiunt, & læua videre non possunt. Hoc ideo, ne Iuturna diceret, tu auxiliare per te, quia plurimum potes, illa ait, nec tale genus fœderis oculi mei videre possunt, nec tale certamen, non placet mihi cōcordia partium, quā tui fratris firmabit interitus, funditur sanguis insontis, & vnius procurabit morte, quod vehementer horremus. Finxit hæc cogitari pro Turno, nec sibi aliquid profuturum, si fœdera turbarentur, & omne consiliorum commodum in Iuturnæ partem plena argumentatione transfundit, vt illa pro fraterna vtilitate faciens procuraret vtilia, nesciatq; Iunonis studio prouenturum esset quicquid in ea causa labor posset acquirere. Nos ista hæc, quæ licet dicta nō sint & tamen apparent, debemus considerata inimicæ persona colligere, vt idcirco pugnam ipsam videatur horruisse, ne victorem cerneret: quem per infinita tempora ac innumeros casus nō valuit superare, & hoc quoq; vidēdum est, illam ipsam sic de Ænee Turniq; partibus loqui, vt pręferat Turnum & Æneam cupiat esse deiectum: nunc, inquit, iuuenem imparibus video concurrere telis, Parcarumq; dies & vis inimica propinquat. Iuuenis est noster, & poterat vincere, si equis armis cōtenderet, aut nulla ingrueret maior vis, aut vltima illum fata non premerent: quanta virtus dicentis? vt quod Æneę est proprium, ex aperto id in aliam partē obtrectantis æmulatione duceretur? ¶ Tu pro germano.) Si pro fratris salute inuentiones profuturas extendas, non poteris reprehendi. quapropter perge, hoc est incipe prouidere, quod prosit: vt eius mortē penitus repellas aut differas, hoc quoniam potuit dici, qd proderit hęc exhiberi morituro? vltro addidit. ¶ Forsan miseros me. seq.) In desperatione, inquit, vltima magis debet quæri quod prosit, nec deserendus est auxiliandi labor, fortassis. n. mutabitur in melius fortuna, dum sæuit, & erit felix, qui fuerat miser, vt in integrum redditus aliquid boni, quod non sperat, inueniat. Huic loco etiam sententia illa cōsentit, multos alterna reuisens Lusit, & in solido rursus fortuna locauit. ¶ Vix ea cum lachrymas.) Pulchra ratio dictionis, vt ante Iuturnam diceret lachrymas effudisse, & cōtudisse pectus, & crines dissipasse, q̄ Iuno compleret. sic. n. post animum dolentis expressit, vt medium sermonem, quo tristia de fratre cognouerat, lachrymæ rumperent. hunc locum cum pronunciamus, sic debemus distinguere, vt dicamus vix ea, hoc est statim, q̄ ea dicta sunt, & sic sequitur cætera de lachrymis & verberibus pectoris, hæc cum vidisset Iuno, talia subiunxit. ¶ Non lachrymis hoc tempus ait.) Cum aliud, inquit, præsens exigat tempus, & id agatur, ne veniatur ad lachrymas. Præposterű est Iuturnà, quod plangis, debentur hæc non periclitanti sed mortuo, subueniatur igitur tuo fratri, dum viuit, & fiat mature, quod pro illius salute faciendum est, ne tractatus nostros mala præcipitata præueniant. Cōmodum satis ire obuiam dubijs & eorum cursus obiectu prouisionis abrumpere, totum potest consiliorum ratio si in suis temporibus agenda iungantur. Proinde ne te fraterno dolore confusam prouidendi consilium deserat, quid tibi curandum sit, paucis aduerte, subtrahendus est q̄ primum morti, & hic omnis opera consummenda, vt iminens certamen effugiat, aut si istud nulla vi explicare potuerit, trudatur inimicum fœdus e medio, & confusæ acies belli furore misceantur, eueniet forsitan aliquid boni, si ab vnius malo in omnes fuerit belli refusa congressio, huic ne faciendi diffidentia concurreret, subiecit. ¶ Author ego aud.) Audebis, inquit, omnia hęc me authore & fauore meo cōplebis. ¶ Sic exhortata reliquit Inc.) Iuno quidem exhortata est Iuturnam, & abijt sed illa sic vulnerationē mentis habuerat, vt integri consilij subsistiam perdidisset, incertam dixit relictam esse Iuturnam, vt esset, quod speraret, & quod metueret, nō deesset, ne de securitate fieret negligens, aut de desperatione remissior.

Ascensius

ASCENSIVS.

(At Iuno ex summo.) Cõmemorat quomodo Iuno fatorũ nõ ignara videns diem fatalem Turno aduenisse alloquitur Iuturnã sororem Turni, & nympham: admonens vt foedus quauis ratione disturbet, quia si per foedus Turnus cum Ænea congrediatur occidendus sit. Recitatq; Iuturnæ responsionẽ. Vnde Dona. Animo gratissima nostro: simulata verba pro tempore. nam pellex nunq̃ placet vxori. Hoc tantum ille. Ordo autem est. At. i. sed, Iuno prospiciens ex summo tumulo qui habetur. s. nuncupatus nunc. i. tempore nostro (inquit poeta) Albanus, sed neq; nomen neq; honos neq; gloria erat tũc monti spectabat campum, & ambas acies scilicet Laurentũ & Troum. & vrbem Latini, & affata est extemplo. i. illico sororẽ Turni. s. Iuturnam, sic. i. in hæc verba affata est inquam existens diua. i. dij. s. aeris domina, Deam. s. nympham quę præsidet stagnis & fluminibus sonoris. i. quę est præses fontis præstantissimi. Iuppiter altus rex ætheris sacrauit illi hunc honorẽ. s. vt nympha sit, p virginitate erepta. i. reponẽs eũ pro vitio illato, affata est inquam sic, o nympha decus fluuiorũ gratissima nostro animo, tu scis, vt. i. qualiter ego prætulerim te vnam. i. solam cunctis. s. pellicibus Latinis: quęcunq; Latinæ ascendere. i. ascenderunt ingratum. i. eis minime profuturum cubile Iouis magnanimi, & vt ego locarim. i. locauerim libens te in parte coeli. i. donauerim te coelo disce o Iuturna tuum dolorẽ. q. d. res tua potius q̃ mea agitur ne incuses. i. culpes me q non tibi significauerim, ego texi. i. protexi Turnum & tua moenia. i. vrbem tibi gratã: sup. eatenus qua. i. quatenus fortuna est visa pati, & id secundũ Epicurum, & parcę. i. Deæ fatales, hoc est fata ipsa & id Stoice sinebant res cedere. i. feliciter procedere, Latio. i. populo latino, nũc autem video iuuenẽ. s. Turnum concurrere. s. cum Ænea fatis imparibus. i. Æneæ plusq̃ ipsi fauentibus, & dies parcarum. i. periodus vitæ a parcis constituta, & vis. i. fatalis necessitas inimica. s. Turno cui mortem minatur, propinquat. i. instat. Ego non possum aspicere oculis hanc pugnam: nec possum aspicere oculis, foedera. s. hæc, tu si audes qd. i. aliquid præsentius. i. dexterius, & faustius pro germano. i. fratre tuo perge. i. persevera, & perage id, quia decet, forsan meliora sequẽtur miseros. i. bello bis iam victos, Iuno sup. vix. s. fata est ea. s. quæ pręmissa sunt cũ Iuturna profudit. i. porro fudit: lachrymas oculis. s. suis, & percussit ter, & quater. i. consummate & perfecte, pectus honestum. i. pulchrum, & Iuno Saturnia. i. Saturni filia ait hoc tempus non. s. congruit lachrymis, accelera. i. festina & eripe fratrem. s. Turnum morti. i. a morte, si quis modus eripiendi, sup. est supp. reliquus, aut tu cie. i. concita bella, & excute. i. reijce abs te foedus conceptum. ego. s. quæ diuum incedo regina Iouisq; & soror & coniux sup. ero, aut esse volo auctor audendi. Iuno exhortata. i. multum hortata Iuturnam: reliquit. s. Iuturnã incertã. s. quid agat & turbatam tristi vulnere mentis,

SERVIVS.

(Interea reges.) Longũ Hyperbaton, nã ordo est, Interea reges procedunt castris. cętera enim p parẽthesim dicta sunt: nec est Eclipsis cũ sermo in oĩbus congruat. (Ingẽti mole.) Pompa, habitu. nam mõ hoc significat. (Solis aui specimẽ.) Vt etiam in septimo diximus, Latinus sm Hesiodũ in ἀσπιδοποιΐᾳ, Vlyssis & Circes filius fuit, quã multi etiam Maricam dicunt, secundũ quẽ nũc dicit, Solis aui specimen. Nam Circe, Solis est filia. Sane sciendum Virgiliũ in varietate historię, sua ẽt dicta variare. Sed de Vlysse, vt ẽt supra diximus, tẽporum nos ratio credere non sinit. (Bigis it Turnus.) Quoties vtimur noĩbus tantũ pluralis numeri, & vnũ volumus significare, ita dicimus, vnas bigas, vnas quadrigas, vnas scalas. Sallustius, Hi postq̃ in vna moenia conuenere. (Romanæ stirpis origo.) Hoc ad laudem Augusti respicit. (Magnę spes altera Romę.) Male quidam Magna legunt. (Puraq; in veste sacerdos.) Impolluta & pura dicitur vestis, qua festis diebus vti consueuerant sacra celebraturi. (Setigeri foetũ suis.) More Romano: vt, Cæsa iungebant foedera porca. nam Homerus aliud genus sacrificij cõmemorauit, dicens.

κήρυκες δ' ἀνὰ ἄστυ θεῶν φέρον ὅρκια πιστὰ
ἄρνε δύω, καὶ οἶνον ἐΰφρονα καρπὸν ἀρούρης
ἀσκῷ ἐν αἰγείῳ. φέρε δὲ κρητῆρα φαεινὸν
κῆρυξ Ἰδαῖος ἠδὲ χρύσεια κύπελλα.

[Interea reges, ingenti mole Latinus	POETA
Quadriiugo vehitur curru: cui tempora circum	
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,	
Solis aui specimen: bigis it Turnus in albis,	
Bina manu lato crispans hastilia ferro.	
Hinc pater Æneas Romanæ stirpis origo,	
Sydereo flagrans clypeo, & coelestibus armis,	
Et iuxta Ascanius, magnæ spes altera Romæ,	
Procedunt castris, puraq; in veste sacerdos	
Setigeræ foetum suis, intonsamq; bidentem	
Attulit, admouitq; pecus flagrantibus aris.	
Illi ad surgentem conuersi lumina solem,	
Dant fruges manibus salsas, & tempora ferro	
Summa notant pecudum, paterisq; altaria libant.	
Tum pius Æneas stricto sic ense precatur.	
[Esto nunc sol testis, & hæc mihi terra precanti,	ÆNE.
Quam propter tantos potui perferre labores:	
Et pater omnipotens, & tu Saturnia Iuno	
Iam melior, iam diua precor, tuq; inclyte Mauors,	
Cuncta tuo qui bella pater sub numine torques:	
Fontesq; fluuiosq; voco, quæq; ætheris alti	
Relligio, & quæ coeruleo sunt numina ponto:	
Cesserit Ausonio si fors victoria Turno,	
Conuenit Euandri victos discedere ad vrbem,	
Cedet Iulus agris, nec post arma vlla rebelles	
Aeneadæ referent, ferro've hæc regna lacessent.	
Sin nostrum annuerit nobis victoria Martem:	
Vt potius reor, & potius dii numine firment:	
Non ego, nec Teucris Italos parere iubebo,	
Nec mihi regna peto, paribus se legibus ambæ	
Inuictæ gentes, æterna in foedera mittant.	
Sacra, deosq; dabo, socer arma Latinus habeto,	
Imperium solenne socer, mihi moenia Teucri	
Constituent, vrbiq; dabit Lauinia nomen.	

Non præter rationẽ est quod ait, Foetum suis. Item, Intonsamq; bidentem. Id est breuem adhuc. Nam in rebus quas volebant finiri celerius: senilibus etiam decrescẽtibus animalibus sacrificabant, in rebus vero quas augeri & firmari volebant, de minoribus & adhuc crescentibus sacrificabant. (Dat fruges manibus salsas.) Far & sal, quibus rebus & cultri aspergebantur & victimę. Erant autẽ probationes vtrum esset animal aptum sacrificio. Obliquum ẽt cultrum a fronte vsq; ad caudam ante immolationem ducere cõsueuerant. Nam hoc est quod dicit, Et tempora ferro Summa notant pecudũ. (Esto nunc sol testis.) Bene primum inuocat deum, quem orientem intuens vidit. Nam ait, Illi ad surgentem conuersi ad lumina solem. Esto autem multi volunt tertiam esse personam, id est sit mihi Sol testis: quia sequitur, Et hæc terra: vt elocutionem factam per nominatiuum intelligamus. Sed hoc non procedit, quia sequentia vocatiuũ habẽt, vt, Et tu Saturnia Iuno. Item, Tuq; inclyte Mauors. Vnde per vocatiuum eum oĩa dixisse intelligamus: in hoc vero tantum ad nominatiuum fecisse transitum. (Et hæc mihi terra precanti.) Licet etiam hic posset esse vocatiuus. nam δυνατικῶς est dictum, Hæc terra esto mihi testis: ac si diceret, o Italica terra testis esto. Et huic est Homeri simile iuramentum.

Ζεῦ πάτερ Ἴδηθεν μεδέων κύδιστε, μέγιστε,
ἠέλιός θ' ὃς πάντ' ἐφορᾷς,
καὶ πάντ' ἐπακούεις,
καὶ ποταμοὶ καὶ γαῖα, καὶ οἳ
ὑπένερθε καμόντας
ἀνθρώπους τίνυσθον, ὅτις
κ' ἐπίορκον ὀμόσσῃ,
ὑμεῖς μάρτυροι ἔστε, φυλάσσετε δ' ὅρκια πιστά.

(Quã propter.) Propter habet accentũ, quia est postposita prępositio, vt Gręci περὶ βασιλέως, contra dicũt βασιλέως πέρι. (Iam melior, iam diua precor.) Ac si diceret, Non Saturnia. i. iam minime nocens, sed Troianis ppitia. (Torques.) Sustines, regis. (Quęq; ætheris alti Relligio.) Post specialia intulit generalitatem. (Cesserit Ausonio si fors.) Si forte: & bene dubitat de hoc. Contra cũ ad suũ peruenerit nomen, dicet, Vt potius reor, & potius dij numine firment. Sane ratione non caret q primo de victoria Turni loquitur, post descẽdit ad suã. scit. n. in augurijs prima

ma posterioribus cedere. ¶ Rebelles.) Homo rebellis dicitur: res ipsa, rebellio, non rebellatio: sic Suetonius. ¶ Annuerit nobis victoria Martem.) Hypallage: pro Si noster Mars annuerit victoriam. nam Martem victoria comitatur. ¶ Inuictæ.) Quasi inuictæ. Et bene sibi conciliat populum, nam sine dubio vna cum rege vincetur. ¶ Sacra deosq; dabo.) Magna fuit apud maiores sacrorum cura, sicut diximus supra, vnde nunc Æneas id agit, ne pereant. Et re vera constat sacrificia nunc Latinis tradita coluisse Romanos. ¶ Latinis habeto.) Aut antiquus vocatiuus est. Aut Habeto tertia persona est. Sane sciendum quia crebra soceri commemoratione sibi fauorem Latini conciliat. Item dicendo, Mihi moenia Teucri Constituent: popularem gratiam captat, quia supra dixerat Drances, Saxaq; subuectare humeris Troiana iuuabit.

DONATVS.

¶ Interea reges.) Hic distinguendum est, ne fiat per numeros vitium: de omnibus. n. dictum est, qui procedebant ad confirmationem foederis: sperandum vero: vbi singuli describuntur. ¶ Ingenti mole Latinus Quadriiugo vehitur curru.) Non quod quatuor iuga haberet, dixit, quadriiugo: sed quod quatuor iunctis animalibus duceretur. ¶ Cui tempora circum Aurati, &c.) Primo loco Latinus processit quadriiugo curru, tempora fulgentia cingebat corona; cum duodecim radiis auratis tanto micans fulgore, vt nõ ipse sed sol videretur exisse. ¶ Bigis it tur. in al. Bina manu.) Qui ad certamen exibat, expeditior processit duos habens equos & duo hostilia. ¶ Hinc pater Æneas.) Ex alia, inquit, parte Æneas tanta dignitate habitus & incessus, quam habere debuit Romani generis pater, & Romani imperii conditor, flagrabat sydereo clypeo & armis coelestibus, quasi manibus coelum portaret, & sydera. ¶ Et iuxta Ascanius.) Quantæ istorum felicitatis fuit: ibat conditurus Romanorum imperium, & Romanorum genus, ibat Ascanius quoq; q cõdita patris fuisset aucturus. ¶ Procedunt castris.) Hæc est causa, ꝓpter quam diximus suspendendum & separandum: interea reges. hic enim quod singulorum regum descriptio separauit, redditur sibi & fecit. ¶ Interea reges.) Explanatur, q reges. Latinus, inquit, Turnus, Æneas Ascanius, nõ dum quidem rex Ascanius, sed destinatus ad regnum & patri interim in ipso processu coniunctus. ¶ Puraq; in veste sa.) Pura, colore albo nec purpuræ variata picturis, qui sacrorum ritus scrupulosius intuentur, puram vestem malunt contagione omni & criminum macula liberam & immunem. ¶ Setigeri foetum suis.) Foetum porci dixit non foetum porcæ patrẽ magis volens nominare quàm matrem. ¶ Illi ad surgentem.) Descripsit omnia, quæ ad sacrorum ritum pertinebant, docuit, quæ gerantur in huiusmodi sacris, hoc est cum foedera sanciuntur. ¶ Tunc pius Æneas.) Pium hoc loco non misericordem, vt alibi & iuxta parẽtes religiosum, sed quia sacris intererat, deorum cultorẽ debemus accipere. ¶ Esto nunc sol testis.) Esto precanti sol testis: esto precanti testis terra: vt esto, bis accipiatur, testis bis, precãti bis, mihi bis, duos testes adhibuit præsentes, terram, in qua stabat, & orientem solem. ¶ Quam propter tantos po.) In animo habuit præcepta Heleni, quibus dixit, Iunonis magnæ primum prece numen adora, Iunoni cane vota libens, dominamq; potentem Supplicibus supera votis. Ait ergo iam melior, non est melior nisi qui primo fuerit bonus, quod dicitur, semper malam Iunonem sensit, nec aliquando habuit bonam, quomodo dixit iam meliorẽ? satiatã voluit esse, quod petebat, nec voluit dicere, exhibe te nobis ex mala bonam, sed qualis potes esse, cum iam bona meliorem te ostendere volueris & probare. Iam diua precor, talem te exhibeas peto, qualẽ esse conuenit Deam, vt sis misericors & nulli contraria. Iam, quod dixit, hunc videtur habere intellectum, debes iam non esse aduersa, quia tenemus Italiam. ¶ Tuq; inclyte Mauors.) Nec illũ prætermisit, quem propter præsentem necessitatem debuit habere propitium, & qui omne bellorum genus haberet in potestate. ¶ Fontesq; fluuiosq; voco.) Visus est quippe his cũ relicto mari deflexisset ad Tyberim, visus etiam cum ad Euandrum pergeret. ¶ Quæq; ætheris alti Religio.) Recte interposuit generalitatẽ, amplexus est quippe in ea omnes religiones, neq; [illegible] eficius præteriret. Coeli igitur deos terræ ac maris vna deprecatione connexuit; nec omisit aliquem, qui omnium fuit antistes & cultor, incipit iam dicere conditiones foederis, quas nulli fas esset violare vel soluere. ¶ Cesserit Ausonio.) Posuit primo non patrem Turni, sed quod suos seruare congrueret. qui enim paria exacturus fuit de parte diuersa, suam prior debuit suorumq; vincere personam. In eo tamen & suis prouidet, & filio suo, ne post aduersum forsitan certaminis exitũ, aliquid ipsi quoq; paterentur aduersi. si, inquit, Turnum secuta prosperitas fuerit, cedeant Arcades ad sua, cedat filius meus istius finibus terræ, neq; vnquam Troiani vllo Italos prouocent bello. ¶ Si

nostrum annuerit, &c.) Dedit obseruandam legem parti aduersæ, & se alia suosq; constrinxit. Si vero, ait, me victorem certaminis exitus fecerit, quod magis volo & cupio prouenire, atq; numina posco, nolim seruiant Troianis Itali, nec Italis Troiani sint pares sed sint vnanimes, sint vna ac perpetua societate cõcordes, nec mihi regnum vendicabo, quod est soceri, hoc solum Italis imponã, quo lætentur & crescant. dabo deos, dabo sacra. Quid tã honestũ? quid tam commodum, quàm deos noscere & discere venerationem? Adhuc de commodo suo & de fructu victoriæ nihil dixit, totum regi, totum ciuibus seruans. Hoc vt credibile fieret, venit ad partes suas. Solam, inquit, palmam & gloriam quæro, cæterum manentibus cunctis in suo statu mei mihi ciuitatem condent, non trudam quenquam sedibus suis, nec alieni iuris sedes inuadam, ciuitati ipsi nomen Lauinia dabit: nullus me victorem sentiet, cum omnis mihi sit causa cum Turno: quam libenter auditus est cum non tantum in eos non se asperum futurum polliceretur, quibus authoribus conflatum est bellum: verumetiam quos hostes habuit retenturum, sed assereret cum Troianis æquales futuros eẽ, & in eo monstrauit se beneuolum sacra illis promittendo, munus scilicet optandum cunctis, & venerabiliter excipiendum. Deferendo autem socero & Latinis quantum sibi fauorem omniũ iunxit? In eo vero plenam monstrauit reuerentiam, cum illum & patris nomine appellauit & soceri. Habeto, inquit, pater arma, habeto socer imperium. hoc est enim imperare habere mouendorum armorum potestatem, cum necessitas fuerit: & pacem Teucri, quam procurauerit labor & fortunæ suffragium. Sic posuit socer Latinus hebeto arma, vt gentis sit magis locutionis quàm declinationis interitus. Mihi vero citra laborem ciuium, citra cuiusq; impensas mei mihi constituent vrbem, & hæc Lauiniæ decorabitur nomine.

ASCENSIVS.

¶ Interea reges, &c.) Docet quomodo reges icturi foedus conuenerant, & primo quibus verbis Æneas vsus est. Vnde quia nihil extat Donati. ¶ Ordo est, Reges. s. Latinus & Æneas procedunt interea castris, nam sup. Latinus vehitur, ingenti mole, curru quadriiugo. i. quaternis equis tracto, cui. s. Latino bis sex, id est. xii. radii aurati. i. fulgentes vt aurum circũcingunt tempora fulgentia. i. resplendentia appositorie, specimen. i. decus & ornamentum, solis, aut secundum Hesiodum qui dixit. Vlyssis & Circes, quę est filia solis filium, vt id est postq; Turnus crispans manu bina hastilia lato ferro. i. habentia latum ferrum in bigis. i. biiugis. equis albis. s. inuectus. Pater Æneas origo stirpis Romanę. Nã ab eo domus Iulia orta est: flagrans. i. ardens, & resplendens clypeo sydereo, aut syderibus ornato, vt more syderum splendente, aut diuino artificio fabricato, aut coelitus hoc est per aerem demisso: vnde addit, & armis coelestibus. i. coelo demissis aut coelestium opera factis sup. vehitur hinc. i. ex hac parte, & Ascanius spes altera magnæ Romę vehitur supple iuxta. s. patrem. Hęc verba magnę spes altera Romæ dicitur Cicero protulisse in laudem Virgilii, cum eius venam auream accepisse quę nunc conuertit in laudem Iuli propter domũ Iuliam vt dixi. Ratio tamen temporis videtur refragari cũ Cicero prius egsus fuerit. Hęc aũt omnia per parenthesim inserta videntur. Nam Ordo est. Reges. s. Latinus & Turnus ex vna parte, & Æneas & Ascanius ex altera. ꝓcedũt interea castris, & sacerdos. s. fecialis, attulit in veste pura. i. impolluta & sacrificiis apta foetum suis setigeri. i. porcum procreatum a sue setigero. i. setas gerenti, & bidentem intonsam. i. ouẽ biennem adhuc crescentem vt foedus diu duret, & admouit pecus. s. quod feriret, aris flagrantibus. i. incensis. illi. s. q foedus percussuri sunt reges conuersi ad lumina solis surgentis. i. ad orientem dant manibus fruges salsas. i. molam cũ sale, & notant summã. i. suprema tẽpora. i. vertices pecudum, ferro. i. forcipe & libant. i. imbuunt ad futurũ sacrificiũ altaria. s. in honorem deorum cõmunem extructa, pateris. i. vino e pateris supfuso. Tum. i. deinde, Æneas pius. i. religiosus deorũ cultor precatur sic vt. s. sequitur ense stricto. i. habens ensem strictũ. i. euaginatum in manu. O sol esto mihi precãti testis, & o terra. s. Italica propter quam ego potui perferre tantos labores esto mihi ꝑcanti testis, & tu o pater oĩpotens. s. Iuppiter & tu Saturnia. i. Saturni filia, coniux. s. Iouis o diua. s. Iuno iam melior. i. clemẽtior solito precor. i. quod precor, aut vti precor, & tu o Mauors. i. Mars inclyte. i. clare, & gloriose qui tenes & qui torques. s. sustines, & quo vis impellis cuncta bella numine. i. nutu & diuina voluntate seu potestate, ego voco. i. inuoco sup. vos: vnde aptior esset constructio si legeretur & Saturnia teq; inclyte Mauors &c. & voco. s. in testimonium, & fontes & fluuios. i. deos fontiũ & fluuiorũ, & quęq;. i. quęcũq; religio. i. cultus deorũ est ętheris alti. i. quicunq; dii in ęthere religiose coluntur, &

Ordo

numina quæ sunt Ponto coeruleo.i.mari coerulei coloris.i.obtestor omnia numina coeli,maris,terræ,& inferiorũ: si sors.i.forte victoria cesserit Turno Ausonio conuenit:id est conueniens est mihi,& placet nos victos discedere ad vrbem Euandri:& Iulus.s.filius cui regnũ Italiæ sciebat deberi:cedet agris: nec Aeneadæ rebelles.i.rebellantes,referent post vlla arma.i.nunquam deinceps rebellabunt:ve pro vel,non lacessent ferro,id est armis: hęc regna .s.pro quibus certamus quæ sunt Latini. Sin,id est sed: si victoria annuerit nobis nostrum Martem.i.felicem exitũ belli nostrę virtuti,& fatis debitum:aut per hypallagem:si noster Mars annuerit nobis victoriam,vt ego reor potius.s.futurum:& vt,supp.dij firment.i.confirment potius numine.i.nutu,& diuina voluntate sua: ego nõ iubebo,nec Italos parere.i.obedire Teucris vt dedititios: nec peto mihi regna.i.dominiũ,hoc est solus dominari,sed ambę gentes inuictæ.i.quasi inuictę sint mittant se in foedera æterna.i. indissolubilia:legibus paribus.i.ęquis neutri plusquam alteri indulgentibus:ego dabo sacra & deos,id est fungar iure pontificio Latinus socer habeto.i.vt habeat concedo arma.i.ius armorũ quod ciuile vocamus:& socer habeto imperium solẽne.i.solidũ & toto anno duraturum. Teucri constituent mihi moenia,& Lauinia dabit vrbi nomen.

[Sic prior Aeneas.sequitur sic deinde Latinus, POE.
Suspiciens coelum:tenditq; ad sydera dextram.
[Hæc eadem Aenea,terrã,mare,sydera iuro, LATI.
Latonæq; genus duplex, Ianumq; bifrontem,
Vimq; deum infernam,& diri sacraria Ditis:
Audiat hæc genitor,qui foedera fulmine sancit.
Tango aras,mediosq; ignes,& numina testor,
Nulla dies pacem hanc Italis,nec foedera rumpet,
Quo res cunq; cadet,nec me vis vlla volentem
Auertet,non si tellurem effundat in vndas
Diluuio miscens,coelum've in Tartara soluat.
Vt sceptrum hoc(dextra sceptrũ nam forte gerebat)
Nunquam fronde leui fundet virgulta,nec vmbras,
Cum semel in syluis imo de stirpe recisum
Matre caret,posuitq; comas,& brachia ferro,
Olim arbos,nunc artificis manus ære decoro
Inclusit,patribusq; dedit gestare Latinis.
[Talibus inter se firmabant foedera dictis POE.
Conspectu in medio procerum:tum rite sacratas
In flãmam iugulant pecudes,& viscera viuis
Eripiunt,cumulantq; oneratis lancibus aras.

SERVIVS.

¶ Terrã,mare,sydera iuro.) Ornatior elocutio,& crebra apud maiores,q̃ si velis addere p̃positionẽ,vt dicas.Iuro per maria,per terras.¶ Eadẽ autẽ bene dixit.nã p mari,ille fontes posuit,p syderibus Solem. ¶ Latonęq; genus duplex.) Ac si diceret,vtrunq; sexum Latonię sobolis. Et bene in foederibus duplicia inuocat numina, quia in vnum duo coituri sunt populi. ¶ Ianũq; bifrontẽ.) Rite inuocat: quia ipse faciendis pręest foederibus. Nanq; postquam Romulus,& Titus Tatius in foedera conuenerũt,Iano simulachrum duplicis frõtis effectũ est,quasi ad imaginem duorum populoꝝ. Legimus tñ Ianũ etiã quadrifrontem fuisse. Vnde Martialis ait, Et lingua pariter locutus omni. Nã omnis de duobus nõ dicimus. ¶ Vim.) Duritiẽ,inexorabilitatẽ. ¶ Sacraria Ditis.) Sacrariũ proprie locus est in tẽplo in quo sacra reponuntur: sicut donarium,est vbi ponuntur oblata:sicut lectisternia dicunẽ, vbi homines in templo consueuerunt sedere. ¶ Qui foedera fulmine sancit.) Confirmat,sancta esse facit:qa cũ fiunt foedera,si coruscatio fuerit,confirmantur. vel certe quia apud maiores aræ non incendebantur,sed ignem diuinum precibus eliciebant qui incendebant altaria. Sancire autem proprie est sanctũ aliquid,id est consecratum facere,fuso sanguine hostiæ:& dictum sanctũ,quasi sanguine consecratum. ¶ Si tellurem effundit in vndas.) Hypallage, pro,Si vndas effundat in terras. ¶ Diluuio miscens.) Atq; superfusione vniuersa perturbans. ¶ Vt sceptrum hoc.) Homeri locus verbum ad verbum.

ναὶ μὰ τόδε σκῆπτρον, τὸ μὲν οὔ ποτε φύλλα καὶ ὄζους,
φύσει ἐπειδὴ πρῶτα τομὴν ἐν ὄρεσσι λέλοιπεν,
οὐδ' ἀναθηλήσει, περὶ γάρ ῥά ἑ χαλκὸς ἔλεψε
φύλλα τε καὶ φλοιὸν, νῦν αὖ τέ μιν υἷες Ἀχαιῶν
ἐν παλάμαις φορέουσι δικασπόλοι, οἵ τε θέμιστας
πρὸς Διὸς εἰρύαται ἄδε ται μέγας ἔσσεται ὅρκος

¶ Dextra sceptrum nam forte gerebat.) Per parenthesim dictum est. Vt autem sceptrum adhibeatur ad foedera,hæc ratio est,q maiores semper simulachrũ Iouis adhibebant:quod cum tædiosum esset,præcipue quando fiebant foedera cum longe positis gentibus,inuentũ est vt sceptrum tenentes,quasi imaginem simulachri redderent Iouis. Sceptrum.n.ipsius Iouis est proprium. Vnde nunc tenet Latinus sceptrum, non quasi rex: sed q̃si Paterpatratus. ¶ Imo de stirpe.) Ideo genere masculino vsus est,qa de arboribus loquitur. Nam de hominibus genere foeminino dicimus: vt,Heu stirpem inuisam. dixit tamen,sed vsurpatiue. Horatius de arboribus: vt,Stirpesq; raptas,& pecus & domus matre caret.) Vel terra:vt,Antiquam exquirere matrem:vel arbore:vt, Parua sub ingẽti matris se subiicit vmbra. ¶ Ære decoro.) Id est orichalco. ¶ Dedit gestare Latinis.) Vt,Dat ferre. ¶ Talibus inter se firmabant foedera dictis.) Latinus & Aeneas. Turnum autem non inducit iurantem,quia dux est,qui rege pñte rege nõ habet ptãtem. Et imitatus est Homerum qui post iusiurandum Menelai Alexãdrum quasi feruidum & adulescentem inducit exclusum,& Priamum adhibitum ad foederis confirmationem. ¶ Rite sacratas.) Rite

le expurgatas solennitate,quã diximus supra.

DONATVS.

¶ Sic pater Aeneas sequi.) Idcirco superna aspiciẽs,coelum, quia templum in campo non fuerat. ¶ Hæc eadem Aen.ter.) Vt ostenderet Latinus se fidem plenam interpositis pactionibus seruaturum: & ego,inqt, Aenea per deos ipsos iuro,per quos ipse iurasti:& elementorum omnium numina pariter inuoco. ¶ Tango aras,med.q.ig.) Nihil enim aliud habuit in pręsenti nisi aras & ignes,quæ contingi manu potuerunt.numina autem inuocabat,vt testimonio essent firmantibus foedera. ¶ Nulla dies pa.hic ita.) Dicendo,quo res cunq; cadet, ostẽdit se medium inter duos, eiq; s: seruaturum fidem, qui posset alterum superare. ¶ Nec me vis vlla vo.Auertet.) Non me auertet ab istius foederis fide, nec vis vlla nec voluntas mea,hoc est nõ mutabo in cõtrarium sententiam meã,nec si vis Irruat maior,quę me hoc ipsum velle compellat. ¶ Non si tellurem.) Non,inquit,rumpant istam pacẽ,& exponit quid sit maior,nec si misceatur terra cum pelago,aut coelum ad inferos decidat. ¶ Vt sceptrum hoc.) Magnum impossibile etiam hic posuit,vt enim ferebat sceptrum,ait,quomodo hoc sceptrum,quod mihi regẽdorum Latinorum causa datum est,ex quo a matre abscissum, & nec virgulta iam potest nec frondes emittere,sic ego non mutabor nec mouebor a pręsenti foedere:imo de stirpe recisum,si iungamus,faciemus,stirpem genere masculino contra ipsius Virgilij sententiam,qui omnibus locis stirpem foeminino protulit genere vt,Stirpis Achillęę fastus:& heu stirpem inuisam.& hic quoq; nõ multo supra hinc pater Aeneas Romanæ stirpis origo. Hũc igitur locum,qui declinare voluerit,sic pronuntiare debet,& sic intelligere,vt quod dictum est,imo,separetur:vt ab imo abscissum hoc est ab inferiore arboris parte,& a stirpe. ¶ Talibus inter se.) Cum vero super dicta communis ac firma voluntas concessisset,fiebat consequenter,quod pertinebat ad sacrificiorum ritum. In flammam fundebatur sanguis animaliũ,& antequã morerentur,extrahebantur eorum viscera,& aris imponebantur.

ASCENSIVS.

¶ Sic prior Aeneas.) Recitat verba Latini ad foedus sanciẽdum q̃ fere celebrato coeperũt Rutuli timere partibus Turni vt sequẽtia docebit,hoc aũt loco eũ nihil eatet Dona. ¶ Ordo est. Aeneas prior,sup.locutus est sic.i.queadmodum præmissum est: Latinus sequitur deinde sic suspiciens.i.sursum aspiciẽs coelũ:& tẽdit dextrã ad sydera. O Aenea iuro hęc eadẽ.s.quę iurasti,terrã,mare,sydera: & Latonæ genus duplex.i.Apollinẽ & Dianã,hoc est solẽ & lunã: & Ianũ bifrontem.i.bicipitẽ:& vim deũ.i.deorũ: infernã.i.quę ẽ apud inferos. & sacraria.i.repositoria sacroꝝ,aut loca execrabilia Ditis.i.Plutonis:diri.i.immanis & imitis:genitor.s.Iuppiter hominũ & deorũ pater,qui sancit.i.sanctę cõstituit & stabilit foedera fulmine.i.punitione fulminis si violenẽ audiat hæc.s.quæ dicturus sum:ego tango aras & ignes medios.i.cõsocios,& testor numina .s.deoꝝ:nulla dies.i.nullũ tempus rũpet Italis hãc pacẽ,nec rũpet hæc foedera quocũq;.i.in quẽcunq; ilctum,res cadent.i.accident: nec vlla vis.i.violentia,auertet me volentem.i.hęc foedera firma

& rata esse non.s.auertet vlla vis si.i.tametsi effundat tellurẽ.i. terrã in vndas miscens.i.confundens ea elementa diluuio.i.inundantia aquarũ: omnia diluuenĩũ sicut olim: ve pro vel: si.i.tametsi sol ait.i.dissoluat aut resoluat coelũ in Tartara, quę duo maxime dixit. Vt.i.quemadmodum hoc sceptrum (nã gerebat forte sceptrum dextra) nunquam geret virgulta.i.non amplius pullulabit aut germinabit fronde leui.i.molli & tenera: nec fundet vnquam vmbras cũ tectium semel in syluis de imo stirpe caret matre.s.sua, hoc est arbore aut terra: & posuit.i.deposuit comas .i.frondes, & brachia.i.ramalia ferro, id est cultro, quod, supp. fuit olim

olim arbos.i.arbor virens, & manus artificis: inclusit nunc, supp. ipsum: ęre decoro.i.orichalco ipsum decorante: & dedit patribus Latinis gestare.i.fecit ipsis gestabile: hoc est non prius dissoluetur hoc foedus q̃ hoc sceptrum reuirebit & frondebit. Reges, sup. Aeneas, & Latinus firmabant inter se foedera talibus dictis: in medio conspectu procerum. tum, id est deinde: iugulant, id est mactant in flammam, pecudes sacratas, id est expurgatas rite.i.fm ritum, & ceremonias sacrificantium: & excipiunt viscera.i.intestina aut exta hoc loco viuis, id est adhuc viuentibus: & cumulant.i.cumulatim: opplent aras lancibus oneratis.i.plenis & ponderosis.

At vero Rutulis impar ea pugna videri
Iandudum, & vario misceri pectora motu.
Tum magis, vt propius cernunt non viribus ęquis,
Adiuuat incessu tacito, progressus, & aram
Suppliciter venerans, demisso lumine Turnus,
Pubentesq; genæ, & iuuenili in corpore pallor.
Quem simul ac Iuturna soror crebrescere vidit
Sermonem, & vulgi variare labentia corda,
In medias acies, formam assimulata Camerti,
Cui genus a' proauis ingens, clarumq́; paternæ
Nomen erat virtutis, & ipse acerrimus armis:
In medias dat sese acies haud nescia rerum,
Rumoresq́; serit varios, ac talia fatur.
[Non pudet o' Rutuli cũctis pro talibus vnã IVT.
Obiectare animam? numero'ne, an viribus æqui
Non sumus? en omnes, & Troes & Arcades hic sunt,
Fatalisq́; manus, infensa Etruria Turno:
Vix hostem alterni si congrediamur: habemus.
Ille quidem ad superos, quorum se deuouet aris,
Succedet fama, viuusq́; per ora feretur:
Nos patria amissa dominis parere superbis
Cogemur: qui nunc lenti consedimus aruis.

SERVIVS.

(Videri & misceri.) Infiniti sunt ꝓ indicatiuis. (Propius) Diligentius: vt, Propius res aspice nostras. (Nũ virib. eqs.) Eos congressuros subaudis. (Incessu tacito.) Pro ipse tacitus, Hypallage est. (Cui genus a ꝓauis ingens.) Cui⁹ authoritatem commendabat, & origo maiorũ, & paterna virtus, & ꝓpria fortitudo. (Pro cunctis talibus.) Qualis etiam Turnus est & attendit sensum superiorem, vbi ait Turnus, Et solus ferro crimen commune refellam. (An viribus eqs non sumus?) Bene addidit Viribus. Nam legimus in Sallustio, Memorare possumus quibus in locis populus Romanus ingentes hostium copias parua manu fuderit. Virg. Exigui nũero sed bello viuida virtus. (En omneis.) Ne occurreret, Sed est in castris alter exercitus. (Fatalisq́ man⁹.) Troianorum.s.q fataliter ad Italiam venerant, vt sit iteratio. (Etruria autem insen.a.) Pro Etrusci, qui etiam Turno inimici sunt propter Mezentium. (Deuouet aris.) Quia ait supra, Nobis animã & aram suppliciter venerans. Item supra, Vobis animã hanc socero q́ Latino Deuoui. Nam ipsa iterat verba. (Viuusq́ per ora feretur.) Tanquã de viuo omnes loquentur. (Lenti.) Otiosi: vt, Nos patriam fugimus, tu Tityre lentus in vmbra.

DONATVS.

(At vero Rutulis.) Supererat, vt iuraret & Turnus: sed Rutulis conditio ipsa iam coeperat displicere. Multo ante enim videbant impar futurũ esse certamen. & in eũ fuerant perducti tractatus, vt animorũ diuersis sententiis mouerentur: qui esse possent missi pectorũ metus ęstimationi legentiũ poeta cõmisit, vt plus sentiamus, q̃ potuit dictione concludi. (Tum magis, vt propiis.) Qđ suspitionibus Rutuli colligebant, coeperant de proximo oculis approbare. (Adiuuat ingressu tacito.) Apparebant in Turno signa oia, quę imparis diffidentiam cõprobarent. Primo ingressus eius hoc est ambulatio tacita, & progressus.i.ad vlteriora segnior accessus. Ecce his signis colligebat animi eius corporisq́ defectio. Lassos quippe tacitos habuit gressus, dum vix pedem mouebat, & vix reponebat alterum, vt progrederet vlterius. Fuit alterum diffidentiæ signum, quod aram venerabat oculis deiectis ad terram. (Tabentesq́ genę.) Tertium signum tabentium genarum fuit. nam repentina in acie fuerat deformatus. quartum palloris. qui in iuuene esse nũ debuit, si deesset & metus? (Quẽ simul ac Iuturna soror.) Ecce opportunitas arripiendi perficiendiq́ consilii. vbi enim vidit Iuturna vtiles per populum in Turnũ tractat⁹ increbrescere, & nonnullis cõtraria sentientibus perturbari, quæ cõmoda cæteris esse potuissent. (In medias acies) Ne sententiarum diuersitas & vtranq́ partem facilis mobilitas vulgi contra Turnũ conualesceret, via est Iuturna cõsilio satis tẽpori necessario. vertit se in Camertis formã notę nobilitatis ab auis & ꝓauis, ac retro maioribus ornati, paternis quoq́ meritis ac suis necessario posuit: frustra sunt enim ornamenta generis, si propria virtus cuiusq́ defuerint. cum autem non desunt, tunc vtuntur omni gloria & se inuicem multo decore perfundunt. Hoc fuit in Camerte:

tt: & Ideo eius suscepta persona est, vt suadentis sermo & generis authoritatem pręferret & suam. si.n. ab imbelli procederet istiusmodi persuasio, diceretur, & in hoc periculo cũ non habes partem, non potes consilium dare: Ergo quia & genere nobilis fuit & pręstans ipse virtute, assumpta est & ꝑsona talis hominis, quia facile posset audiri. (Non pudet o Rutuli.) Eahortatio est cũ quadam obiurgatione, in qua modum conseruat: ne imperiosa satis aut iniuriosa turbaret animos vulgi: & quod coeperant velle, non facerent. Licet enim persona esset apposita, quę ꝓ generis amplitudinem & virtutis suę meritum posset audiri, posset tamen contendi, si ad verborum iniuriam tenderet. Fuit ergo temperata dictio necessaria, vt factum est. difficile quippe est a bono & securitate vitæ transduci quenquam, vt euidentem subeat mortem. ab his visum est facile persuaderi posse, cũ iam licet dubii in certamen alium duxissent. Huic loco cõsentit Terentiana sñia, qua dictum est. dum in dubio est aius paulo momento huc vel illuc impellitur. habuit ergo hanc occasionẽ Iuturna conuersa in Camertis formã, vt primũ se insereret mediis. qui.n. in medio agmine loquitur, facile potest a circunfusis audiri, cum medio vicini sint omnes. Incipit sic, Non pudet, hoc arguentis est. Quod vero addidit, hortantis, quod tertio dixit Rutuli, animantis effectum, & indiciũ laudantis impleuit. Et turpe, inquit, & perniciosum nobis est, o Rutuli vnum pugnare in multos. aliena aũt ope defendi tanti ac talis pudoris nõ ferenda iactura. stultitia vero singularis in vnius animo, potius q̃ in multorũ spem collocari vincendi. Subire aũt tale foederis factũ, vt cũ nota viuendũ sit, si valuerimus vincere, aut seruiendũ sit perpetuo, si fuerimus superati. Ego ciues probare nõ possum, quo ex ore, vel qua mente, qua'ue infami patientia sedeã in alieno certamine spectans periculũ meum? Faciãt hęc, qui, sibi adesse non possunt, faciant impares nũero, aut virtute dissimiles. Quid quęrimus aliena ope defendi, cum id quod ex illius speramus auxilio, facilius possit ꝓpriis laborib⁹ prouenire? Considerate, qui sitis & quales Rutulorũ nomen, & facta quanta vbiq́ prędicatione laudent. nihil interea e diuerso existit, quod alique incutiat motũ non numero præcedit hostis, aut robore. quidqđ opinio formidolosum sparserat, pręsto est, & subiectũ oculis vestris totum, quod habet pars vtraq́ substantiæ, prodidit corpus, quod contra fidem rerum onerauerat fama terrorib⁹. Troiani adsunt, videntur Arcades, in conspectu sunt, quos fatales apparẽt, & hoc est totum, quod infensa Etruria in Turnum potuit. Proinde si regis exemplo singulare placuerit subire certamen, non erit, qui nobis omnibus pugnaturus occurrat: nec me arbitremini vtilitatem Turni commodumq́ tractare. Felix ille est, & habet etiam in ipsis aduersis positam laudem, perueniet ad deorum consortium, qui diis testibus pugnaturus est. (Ille quidem ad superos.) Erit illius per omne ęuum magnificũ nomen, cumq́ illius corpus viuẽdi finis extinxerit: fama tamen manebit incolumis. nos vero sequitur proditio, regis crimen, & grauissima seruendi conditio. (Cumq́ ipsa seruitus intoleranda per se sit, cõsiderate qualis ingruat, quæ proficiscitur

proficiscitur a plurimis, & imponitur insuetis, imponit' indignis. quis dominos feret, quos victoria dederit superbos? iratos, offensos? Quod moderamen poterit sperari seruitutis? quales'ue ipsi futuri sunt, quos secundarum rerum elatura superbia est, & post inimicitiarum vires secuta dominationis authoritas. nō iam exigentur iusta de seruis subsequia, sed de addictis hostibus poenae. Mori potius ciues placeat, q̄ seruire victori. patria, inquit, amissa, hoc est perdita libertate. Liber. n. habet patriam, quam nō habet seruus, vsqueadeo qui plenam sumpserit a domino libertatem ciuitatem Romanam dicitur consecutus.

ASCENSIVS.

¶ At vero, &c.) Recitat quomodo Iuturna videns Rutulos diffidentes viribus Turni de iniqua cōditione foederis querulosos in spē Camertis foedera disrumpere cohortata sit circa quam rē potissimū circa moestitiam Turni: dicit Dona. sic. ¶ Incessu tacito.) Quatuor ponit signa timoris. Primum est ingressus tacitus, dum s. vix pedem mouebat. Alterum, q aram venerabatur oculis deiectis. Tertium, tabentium genarum ex macie repentina. Quartū, palloris. Hęc ille. ¶ Ordo autem est. At vero. i. sed certe: ea pugna videri. i. videbatur: iā dudum. i. iam paulo ante: impar. i. inęqualis: cum Aeneas fortior, & robustior videretur q̄ Turnus: & pectora misceri. i. miscebantur, aut misceri coeperunt: vario motu. i. cōmotione varia. Tum magis. i. & tunc magis: vt. i. postquam: cernunt ppius. i. attentius, & diligentius, sup. videri. i. videbantur Aeneas: & Turnus non viribus ęquis. i. non habere vires ęquas. i. ęquales: Turnus progressus incessu tacito. i. ipse tacens, & cogitabundus, & venerans aram suppliciter vultu demisso: adiuuat. i. talem opinionē, & de ipso existimationē. & genas. s. eius pubentes. i. adhuc molli barba, & tenui lanugine tectę: & pallor in corpore iuuenili, supple adiuuant existimationem talem. Quem sermonem, scilicet de Turno simul ac. i. statim post: Iuturna soror. s. Turni: vidit crebrescere. i. crebriorem fieri, & magis ac magis diffundi: & corda vulgi labentia. i. vacillantia: variare. s. sermonem, aut sententias de Turno alijs dicentibus victurum, alijs vincēdum esse, ipsa assimulata. formam. i. per formam: Camerti. i. illi viro strenuo: cui. s. Camerti: genus erat ingens. i. magnum & generosum, & nomen virtutis paterne, erat clarum: & qui, supple ipse. i. ipsemet, aut in propria, vt dicunt persona, supple erat acerrimus. i. maxime strenuus armis: dat sese in medias acies: dat, inqt, sese in medias acies, haud nescia. i. perita rerum, serit varios rumores, ac fatur talia. O Rutuli cuncti, aut potius, o Rutuli non pudet vos cunctos obiectare. s. periculo: & aleę belli vnam animam. i. vnius hominis vitam pro talibus. i. tam arduis. s. negocijs in quibus. s. certatur pro libertate patrię. An non sumus ęqui. i. ęquales Troianis numero, an virib⁹: en omnes Troes, & omnes Arcades, qui. s. obuersari nobis possint: sunt hic, id est in hoc paruo exercitu: & manus fatalis. s. Troianorum, qui fataliter in Italiam se venisse iactant: & Etruria infensa Turno. s. propter societatem Mezentij, supp. est hic. Nos vix habemus pro habeamus alterni. i. alternatim, vt dum alter habeat, alter nō habeat, hoc est pro dimidio exercitu hostem. i. duplo plures sumus, si congrediamur. ille quidem. s. Turnus: succedet fama ad superos, id est merebitur immortalitatem, & transferetur ad superos: quorum aris ipse deuouet, id est morti addicit, & sacrificat se. nos, supple autem cogemus patria amissa, id est postquam amiserimus patriam, parere, id est obedire, & obtemperare: dominis superbis, id est tyrannis Phrygijs de victoria superbientib⁹. nos inquit, qui consedimus. i. resides locum cepimus: lenti. i. ociosi & ignaui, supp. in aruis. i. campis, vbi illi congressuri sunt.

[Talibus incensa est iuuenum sententia dictis POE.
Iam magis, atq; magis: serpitq; per agmina murmur.
Ipsi Laurentes mutati, ipsiq; Latini,
Qui sibi iam requiem pugnæ, rebusq; salutem
Sperabant, nunc arma volunt, foedusq; precantur
Infectum, & Turni sortem miserantur iniquam.
His aliud maius Iuturna adiungit, & alto
Dat signum coelo, quo non pręstantius vllum
Turbauit mentes Italas, monstroq; fefellit.
Nanq; volans, rubra fuluus Iouis ales in ęthra,
Littoreas agitabat aues, turbamq; sonantem
Agminis aligeri, subito cum lapsus ad vndas,
Cycnum excellentem pedibus rapit improbus vncis.
Arrexere animos Itali, cunctæq; volucres
Conuertunt clamore fugam (mirabile visu)
Ætheraq; obscurant pēnis, hostemq; per auras,
Facta nube premunt, donec vi victus, & ipso
Pondere defecit, prędamq; ex vnguibus ales
Proiecit fluuio, penitusq; in nubila fugit.
Tum vero augurium Rutuli clamore salutant:
Expediuntq; manus, primusq; Tolumnius augur.
[Hoc erat, hoc votis, inquit, qđ sæpe petiui TOL.
Accipio, agnoscoq; deos, me me duce ferrum
Corripite o Rutuli, quos improbus aduena bello
Territat inualidas vt aues, & littora vestra
Vi populat: petet ille fugam, penitusq; profundo
Vela dabit, vos vnanimi densate cateruas,
Et regem vobis pugna defendite raptum.

SERVIVS.

¶ Foedusq; precantur infectum.) Rogant vt non pro facto sit, ne piaculū videant' admittere. ¶ Et alto dat signū coelo.) Vt religio alia religione soluat'. ¶ Præsentius.) Efficacius. ¶ Mōstroq; fefellit.) Bene fefellit. neq; hoc augurium nec oblatiuū est, nec impetratiuū, sed imissum factione Iuturnę, quod carere fide indicat sedes negata. Nam vbicunque firmum introducit augurium, dat ei firmissimam sedem: vt, Ipsa sub ora viri coelo venere volantes, Et viridi sedere solo. Item, Ante sinistra caua monuisset ab ilice cornix. In hoc autem augurio liberatum cygnum cecidisse in aquam dicit quam instabilem esse manifestum est. ¶ Littoreas agitabat aues.) Palustres. Nā littus dicitur oīs terra aquis vicina: vt, Viridisq; in littore conspicitur sus. ¶ Excellentem.) Magnū, sicut in exercitu magnus est Turnus. ¶ Cōuertunt clamore fugā.) Redeunt cū clamore, sicut in exercitu solet fieri. ¶ Auguriū salutāt.) Venerant'. Et proprie. nam salutari dicimus deos. Terētius, Hic deos domum salutatum pergam. ¶ Expediuntq; manus.) Dimicare se velle significant. hæc. n. est consensio militaris. Lucanus, Elatasq; alte quæcunque ad bella vocaret Promisere manus. ¶ Quod sępe petiui.) Quasi impetratum vult videri hoc augurium. ¶ Accipio, agnoscoq; deos.) Modo quasi de oblatiuo loquitur. nā in oblatiuis augurijs in potestate videntis est vtrum id ad se pertinere velit, an refutet & abominetur. Ergo nunc dicit se augurium libenter amplecti, & agnoscere circa se fauorē deorū. ¶ Quos improbus aduena territat.) Interpretatur auguriū: & cōfirmat id ad pñs negociū pertinere. ¶ Littora vestra.) Bona iteratio. nam supra ait, Littoreas agitabat aues. ¶ Vt populat.) Antique. nā veteres & populo & populor dicebant. nunc tm̄ populor dicimus. populo aūt de vsu penitus recessit. ¶ Penitusq; profundo vela dabit.) Vt supra de aquila, Penitusq; in nubila fugit. ¶ Densate cateruas.) Sicut Cygni hostemq; p auras Facta nube premunt.

DONATVS.

¶ Talibus incē. est iu.) Quia iuuenes fuerāt, hoc est fortes, facile quasi quodā flatu exhortationis incensi sunt. ¶ Iā magis atq; magis.) Magis, inqt, & hoc idē duplicauit, qa volētus cohortatio īpulerat. ¶ Serpitq; per agmi. murmur.) Et paulatim procedebat in singulos inutile foederis murmur: atque in vniuersa agmina vadendo crescebat. ¶ Ipsi Laurentes mutati.) Laurentes possemus accipere ipsos, qui in ciuitate morabantur: Latinos vero, qui confluxerant ab illis locis. Ipsi igitur qui dixerant, scilicet vt Turno contingat regia coniux, Nos animæ viles, inhumata, infletaq; turba Sternemur campis, etiam tu, siqua tibi vis, Si patrij quid Martis habes, illum aspice contra Qui vocat. Ipsi mutati sūt in eam sententiam quam pręmiserant. ¶ Qui ibi iā requiē.) Intātum mutati sunt, qui iam sperabant ocium & plenām requiē: qui iam salutis ac rerum fiducia tenerentur, arma cuperent recusarent foedus, & miseratione Turni plenissima tenerent'. ¶ His aliud maius.) His, hoc est ilis, quę superius locuta est: vel quos loquendo cōmouerat, pręstites adiungit, & monstrū tam magnū, & ita ad causam pręsentis tēporis cōpositum, vt oium fefellerit sensus. ¶ Nāq; vo. ru.) Inuentū artificiose cōpositū: primo, vt aliē masculum immitteret, si enim foemina esset, nō tangeret Aeneę perso

nam, deinde ait Iouis ales, vt turbandú fœdus nec perficiendú eẽ etiam Iuppiter videretur ostendere. agitabat ille littoreas aues in noxias. s. nec importunas cuiquam. rubra in æthra, cœlo mundo & sereno. aurora. n. tunc vigore integro splendet, cum nulla nube fuscatur. dedit et auium multitudinem, quæ significaret exercitũ: dehinc ad vndas lapsum dixit, maioremq; cycnũ pedibus sustulisse, vt inter minores personas aliqua potior putaretur, hunc ait cycnũ subito vncis pedibus rapuit. Ecce in ipso etiam monstro Aeneæ persona potior inuenitur. nã nihil est hoc genere alitis fortius, vtpote, qđ erigitur corporis forma, & rostro vnguibusq; armatum est, perindeq; quidquid tenuerit, laniet. dehinc quia pertinet ad Iouem, tutum est semper: nec alicui periculo subiacet: exercitus ipse iners imbellis per littoreas aues ostẽdebat. nã nihil est illis opportunius ad prædam, cycno quoq; ineptius nihil, qui tam facile potuit capi quando cum cæteris auibus volare non valuit. deinde potuit teneri vnguibus, quod ipsm sine sanguine vulneribusq; nõ fuit. ⸿ Arrexere an. ita.) Cum essent ex omine publico tractatu suspensi, conuerterunt in aues intentionem suam, ne quid pro suis partibus in illa expectatione colligerent. ⸿ Cunctęq; volucres Conuertunt.) Hæc pars aliquid potuit significare pro Turno. nam volucres cunctæ densatæ in cateruam atq; instantius persecutæ raptoré adegerunt remittere vnguibus prædam, quod ille fecit pondere superatus, & impressione persequentium: Perdito autem põdere fugit in nubila, hoc est eo, vnde venerat, remeauit. ⸿ Tum vero augurium Rutuli cla. sal.) Tñ illud augurium dubitantes hortatũ est, armauitq; in prælium, vt omnes vna voce quasi felix signũ futuri exitus, salutarent, armarent manus, & bellũ, quod dudũ abiecerant, quærerent. ⸿ Primusq; Tolũnius augur. Hoc erat, hoc votis, inquit.) Non soli falsi sunt alij, ecce tuit in errorem & ipse, q augurioruũ scientiã profitebatur. quod petiui, inquit, accipio fauentibus dijs, quos per votorum obsequia & ritus sacrorum in meas partes adduxi, meme duplicando, hortandi cumulauit affectum. ⸿ Me duce ferrũ Cor.) Hoc est me primo ferum corripiente etiam vos manus armate miseri. Incipit iã exponere errores potius augurii q̃ veritatem, vt hoc genere cõfirmaret animos vulgi. ⸿ Quos iprobus aduena bello Territat.) Quemadmodum vidistis improbitatę vnius alitis, cæteras innoxias agitari, atq; vt illę affuerunt potiori omnes, & tum eripuerunt vniuersę vnanimes: ita & vos cõgregati fugate hostem, & regem vestrum eripite manibus inimici fugiat ille, & alium nauigiũ petat, nobis sufficiat nostrum liberasse captiuum.

ASCENSIVS.

⸿ Talibus &c.) Docet quomodo verbis Iuturnę in forma Camertis loquentis ex augurio per eandem fallaciter inducto violatum est fœdus per Tolumnium augurem assentientibus iuuenib. Vnde Donat. ⸿ Primusq; Tolumnius.) Non solum Rutuli, sed ẽt Tolumnius augur augurio deceptus est. Hoc ille. ⸿ Ordo est. Sententia iuuenum incensa est. s. ad disrumpendum fœdus: talibus dictis. s. Iuturnæ sub specie Camertis: accensa est inquam iam magis atq; magis: & murmur serpit per agmina. s. fœdum esse Turnũ solum pro oium libertate dimicare: ij, supp. qui sperabant. i. optabãt sibi iam. i. paulo ante: requiem. i. intermissionem, aut abolitionem pugnę & salutem rebus: volunt. i. expetunt nunc arma. i. bella: & precantur fœdus infectum. i. vt sit non factum aut annihilatum: & miserantur iniquam sortem Turni: qui. i. solus contra fortiorẽ se dimicaturus sit. Iuturna adiungit his aliud maius. i. portẽtum: & pro. i. dat: signum. i. prodigium seu augurium: alto cœlo. i. in aere: quo. s. signo: vllum. s. aliud non turbauit præstantius. i. efficaciꝰ: mentes Italas. i. Italicas, aut Italorum: vel sic, quo non vllum. i. nullum signum, existens præstantius. i. magis idoneum ad hoc turbauit mentes Italas: & fefellit monstro. i. monstratione falsi augurij, seu auspicij. Nam ales Iouis. i. aquila: fuluus. i. fului coloris: volans in ęthra. i. in aere, rubra alta & rubescente: agitabat aues littoreas. i. in littore versari solitas: & turbam sonantem. i. sonoram, & canoram. s. agminis aligeri. i. auium: cum. i. quãdo: ipsæ ales Iouis lapsus subito ad vndas: rapit improbus. i. improbe & immaniter: pedibus vncis. i. incuruis, hoc est vnguibus: cycnum. i. olorem excellentem. Itali. s. id videntes arrexere animos: & cunctę volucres: conuertunt fugam clamore, id est redeunt, vt fugerent cum clamore: mirabile visu, id est quę res erat mirabilis visu, id est ad videndum, aut dum videtur: &, supple volucres omnes obscurant. i. occultant: ęthera. i. superiorem aerem: & premunt hostem. s. aquilam, cui Aeneam cõparat, & Turnum cycno a suis eripiendum per auras: ergo nube. i. densitate alarum multarũ facta. s. ab auibus in ęthere, donec. s. ales victus, supp. fuit: vi. i. violẽtia: & defecit ipso pondere. i. ardulitate negocij, & donec ales proiecit fluuio, id est in fluuium: prędam. s. cycnum ex vnguibus, id est quam habuerat prius inter vngues suos: & fugit penitus in nubila. i. obscurum aerem. Tum vero. i. tunc præcipue, aut ad verum, aut sed tunc maxime: Rutuli salutant. i. venerantur, & blande affantur ratum saluumq; esse cupiunt augurium. s. per Iuturnam fraude oblatum: & expediunt manus, id est ad pugnam aptant: & Tolũnius augur, inquit, primus, hoc erat in votis. i. quod sæpe petiui, & desideraui. Ego accipio, id est ratum habeo, & agnosco deos, id est voluntatem & fauorem deorum erga nos. O Rutuli corripite ferrum, meme, geminatio affectum exprimit duce, id est ductore, & auspice. O Rutuli, inquit, quos aduena. s. Aeneas improbus. i. improbãdus, vt augurium indicat territat bello, vt aues inualidas, id est imbelles: & populat, id est populatur, & deprędatur, vt, id est violentia noniure, nostra littora, id est extremas oras q̃si paulo post fugiturus: ille. s. improbus aduena petet fugam sicut aquila petijt, & dabit penitus vela profundo, scilicet mari, sicut aquila penitus in nubila fugit: vos igitur densate cateruas, id est acies collectas vnanimi pugna: sicut cunctę volucres hostem per auras facta nube presserunt: & defendite vobis, id est ad vtilitatẽ vestram: regem raptum, scilicet Turnum, qui per hoc fœdus in manibus prædonis est eripiendus a vobis per fœderis disruptionem. Potest etiam ordo esse, defendite vnanimi pugna regem raptũ vobis. i. in damnũ vestrũ.

SERVIVS.

⸿ Et aduersos telum cõtorsit ĩ hostes.) Hoc loco ab Homeri œconomia recessit. Ille enĩ inducit Mineruã persuadentẽ Pandaro, vt iacto in Menelao telo fœdera dissipet. hic vero dicit ipsm augurẽ telum spõte torsisse, & occidisse vnum de nouem fratribus: quod ꝑtinet ad œconomiam. Necesse enim erat vt fratres ex vnius morte commoti bellum mouerent. Si enim vilis aliquis interiret poterat eius mors ob fœderis religionẽ forte contẽni. ⸿ Sonitum dat.) Id est facit. ⸿ Certa.) Ineuitabilis. vnde icerta, est infirma & vitabilis. ⸿ Hasta volans.) Minus est Nãq;. ⸿ Horum vnum.) Ordo est, Transadigit vnũ costas. & figurate dixit, Vnum pro vnius. ⸿ Teritur qua sutilis aluo baltheus.) Rem physicã dixit. oia enim q̃bus vtimur non nos terunt, sed ea nos terimus, ut annulum, uestem. ⸿ Aiota phalanx.) Quasi phalans, id est legio. ⸿ Cæci.) Salutis improuidi. ⸿ Inundant.) More undæ fluũt. ⸿ Sic omneis amor unus habet.) Sic, id est dum paulatim suis inuicẽ subueniũt, oẽs in bellum coacti sunt. Sic Sallustius. ⸿ Diripuere aras.) Deiecerunt, dissipauerunt. ⸿ Ferreus imber.) Permãsit in trãslatione, q̃a dixerat, Tempestas teloq;. ⸿ Ferunt.) Auferunt. nã Aphęresis est, ut tẽnere, ꝓcontemnere. ⸿ Pulsatos diuos.) Id est uiolatos, læsos fractis fœderibus. ⸿ Infrenãt alij currus.) Id est equos, sic alibi, Neque audit currus habenas. ⸿ Subijciunt in equos.) Super quos iaciunt. sed ꝓprie nõ est locutus, magis'que contrarie. nã Subijcere, est aliquid subter iacere. ⸿ Regisq; insigne regentem.) Id est diadema habentem.

Dixit, & aduersos telum contorsit in hostes POE.
Procurrens, sonitum dat stridula cornus & auras
Certa secat, simul hoc simul ingens clamor, & omnes
Turbati cunei, calefactaq; corda tumultu.
Hasta volans, vt forte nouem pulcherrima fratrum
Corpora constiterant contra, quos fide creatat
Vna tot Arcadio coniux Tyrrhena Gilippo,
Horum vnum ad medium, teritur qua sutilis aluo
Baltheus, & laterum iuncturas fibula mordet,
Egregium forma iuuenem, & fulgentibus armis
Transadigit costas, fuluaq; extendit arena.
At fratres animosa phalanx, accensaq; luctu,
Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
Corripiunt, cæciq; ruunt, quos agmina contra
Procurrunt Laurentum, hinc densi rursus inundant
Troes, Agillinią; & pictis Arcades armis.
Sic omnes amor vnus habet decernere ferro.
Diripuere aras, it toto turbida cœlo
Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber:
Craterasq; focosq; ferunt. fugit ipse Latinus,

bentem. Auidus confundere foedus.) Legitur & Auidum: sed melius Auidus: quia Messapus Turno fauebat, qui erat impar ad singulare certamen. Altus equo.) Equi magnitudinem latenter ostendit. Hoc habet.) Hoc est letali percussus est vulnere. Terentius, Certe captus est, habet. Sane Sarcasmos est, de loci qualitate inuentus. nam quia super aras cecidit, ait, Haec melior magnis data victima diuis.

Pulsatos referens infecto foedere diuos.
Infrenant alij currus, aut corpora saltu
Subijciunt in equos, & strictis ensibus adsunt.
Messapus regem, regisq; insigne gerentem
Tyrrhenum Aulesten, auidus confundere foedus,
Aduerso proterret equo: ruit ille recedens,
Et miser oppositis a tergo inuoluitur aris
In caput, inq; humeros: at feruidus aduolat hasta
Messapus, teloq; orantem multa trabali
Desuper altus equo grauiter ferit, atq; ita fatur.
Hoc hēt, hęc melior magnis data victia diuis. MES.
Concurrunt Itali, spoliantq; calentia membra. POE.

DONATVS.

Dixit, & aduersos.) Primus enim eijcere telum debuit, qui dixit, meme duce corripite ferrum o miseri. Sonitum dat stridulor.) In stridore.n. telum volare per aera non potuit. Et auras certa secat.) Hoc est si volabat, vt percuteret quenq;. Simul hoc, simul ingens cla.) Mox, vt ille hoc fecit, secuti cęteri veluti periti hominis factum omnes turbati sunt, vt caluerunt ardore bellādi. Hasta volans.) Illa scilicet quā miserat auguris manus. Vt forte nouem pulcherrima fra.) Et vna atq; eadem matre perindeque sibi inuicem chari, vtpote qui ijsdem essent parētibus geniti. stabant, inquit, congesti. Dicta est causa, vnde sibi inuicem cari, ī qua laudatur castitas matris, quae fidem seruans marito hos peperit. Horum vnum ad medium.) Horum, inquit, vnum percussit hasta directa non in vnum sed in nouem. Veniens enim in plurimos frustrari non potuit. addit ad occisi meritum, quod egregius fuit, hoc est procerus & pulcher, & speciose armatus. Designauit etiam locum, in quo ictus occubuit, letalem. s. ne si esset vulnerati leuior causa non tanto dolore moueret animos fratrum. Illic, inquit, venientem ictum excipit, vbi conuenienti a balthei capite mordacis fibulę iunctura concordat. ne hoc ipsum remaneret incertum. addit, transadigit costas, vt ostenderet latus eius fuisse transfossum. At fratres animosa phalanx.) Et animum habebant ad vltionem pronum, & germanitas cogebat & luctus, vt congrue mouerentur, eo vel maxime, quia tam plurimi fuerūt, vt in illorum numero facies exercitus appareret. ecce describuntur ardentes ex luctu: & quod illorum numerus copiosius esset, dicitur, quę fecerint diuersi. Pars gladios stringunt manibus.) Cum soli octo essent, sic descripti sunt, quasi latioris numeri. dixit enim, pars gladios rapuit, pars missilibus telis manus armauit, cadens in bellum sine respectu discriminis sui. Quos agmina contra Procur. Lau.) Factum est per Iuturnā, q Iuno mandauerat. nam & bellum conflatum est, & foedus excussum, in tantū vt vna omnes pugnandi sententia tenuisset, & toto amore quęrerēt, qd constabat esse contrarium. omnis enim pugna sine sanguine ipsius victoris non potest explicari. decernere autem ferro, quid est, nisi apertum subire discrimen? Diripuere aras. Caecati furore certandi diripiebant aras, non considerantes in ipsa dissipatione deos magis offendi, q̄ gramina quibus fuerant instructae. iam enim ipsarum consecratio cucurrerat iurantibus Aenea & Latino: ministratis autem per sacerdotes rite solennibus. It toto turbida coelo Tempestas.) Volabant tela stridentia in tempestatis modum, & imbrium morem. Craterasque focosque ferunt.) Auferebant quae dudum necessaria sacris attulerant. Fugit ipse Latinus Pulsatos referēs infecto foedere diuos.) Latinus vero religiosus & grauis, fugiebat ad tuta referens deos pulsatos, ne deteriora paterentur. nulla interea foederis pactione perfecta, potest intelligi pulsatos, cum arę diriperentur, potest intelligi pulsatos in eo, quod prolati ad confirmationem foederis contempti sunt. Infrenant alij cur.) Quia spes foederis multos ab armorum cura dissoluerat alio rerum exitu excitari, alij infrenabant currus, alij saltu in equos facto expeditiores aderant eductis gladijs & paratis ad necem. Messapus regem.) Messapus Aulestem regem Tyrrhenum habentem insignia equo obuius proterrebat. Cupiebat enim firmari foedera, quae fuerunt confusa. Ruit ille recedens, Et Miser.) Cum retrorsum Aulestes cederet Messapo proterrēte, non se auertens ne terga hosti nudaret, deceptus est ararum obiectu non viso. illic q̄ppe in caput inq; humeros inuolutus concidit. At feruidus aduolat hasta Messapus.) Festinandum enim fuit, ne ille sese colligeret, & tanti casus periret occasio. Telo orantem multa tra.) Multa orantem trabali telo grauiter percussit. trabale telum est forte, vt sunt trabes. quomodo autem grauiter ferierit, ipse poeta descripsit. graue, inquit, & forte satis habuit telum, quod facile potuit dimitti cum pondere, quia ex summo descendit, cū ille equo portaretur. Atq; ita fatur.) Qui.n. infestus venerat & habuit fortunę suffragium, gratulationis suę vocem misit, q insultaret exanimi. Hoc habet.) Hoc est bene se habet res. Hęc melior.) Nunquid interrupti sunt actus nostri: sacrificandum numinibus fuit meliore victima, vota psoluimus. Cum ioco meliorem victimā dixit, quia in aram cecidit, & illic occisus est. Concurrunt Itali.) Auiditatē hic Italorū expressit, & nobilē auaritiā, qui ante ad detrahenda spolia conuolassent, quam funus obruisset occisi.

ASCENSIVS.

Dixit.) Docet q̄uo augur Tolūnius secutus fallax auguriū primus foedus dissoluit. Ordo est. Dixit. s. Tolumnius augur: & cōtorsit telum. i. hastam aut iaculum in hostes aduersos procurrēs, cornus. i. hasta cornea: stridula. i. cum stridore pertransiens aerem dat sonitum: & ipsa certa. i. ineuitabilis: secat. i. intersecat auras: & hoc, sup. fit simul, & ingens clamor fit simul: & omnes cunei, id est acies militum in morem cuneorum collectae turbati sunt: & corda, sup. omnia calefacta, sup. sunt tumultu. Hasta volans, vt. i. sicut quod nouem pulcherrima fratrum: constiterant. i. simul steterant forte. i. a casu contra. i. ex aduerso, quos tot nouē fratres: vna coniux Tyrrhena. i. Etrusca: fida. i. fidelis marito suo crearat. i. pcrearat: Gilippo. s. marito suo: Arcadio. i. Arcadi. hasta igitur volans, adigit vnum horū. s. nouem fratrum ad mediū. i. circa vmbilicum trans costas. s. eius: qua. s. parte: Baltheus sutilis. i. cōsutus: terit. i. absumitur: aluo. i. iuxta aluū: & qua fibula mordet iuncturas laterum: adigit dico, vnum horū existentē iuuenē egregium forma, & armis fulgentibus: & extendit. i. extensum psternit eū arena fulua. at. i. sed, fratres phalanx. i. quasi phalāx aīosa accensa. i. acrior facta luctu. i. dolore fratris occisi: pars. i. partim stringunt. i. euaginant, & denudant gladios: & pars. i. partim corripiunt manibus ferrū missile. i. iacula ferrea, aut ferrata: & ipsi cęci. i. excęcati & perciti furore, ac salutis improuidi, ruunt. s. in hostem: contra quos agmina Laurentum. i. Laurentiū ac Latinorū, procurrunt. Troes inundant. s. more vndarum irruunt: hic. i. hoc loco, & tēpore, cum talia fierent rursus. i. iterum: densi. i. stipati, & se mutuo comprimentes: & Agilini. i. missi ab Agilia vrbe: & Arcades pictis armis. i. habentes arma picta, & insignita, & nobiles bellatores. Vnus. i. vniformis amor, habet omnes sic. i. intantum: decernere ferro. i. periculū facere: vtri fortiores sint armis, aut vnus amor habet omnes decernere ferro: sic. i. vt paulatim suis inuicem subueniant. Ipsi diripuere. i. dissipauerunt aras. s. ad foedus ferendū extructas: & tēpestas. i. grando, hoc est grandinis aut niuis similis pręcipitatio telorū: it turbida toto coelo, id est per totum coelum: hoc est turbans & obscurans totum aerem, ac &. i. imber ferreus. i. ferratorum telorū ingruit. s. toto coelo. Et ipsi Rutuli ferunt, id est auferunt, & secum ferunt: crateras, id est pocula vinaria: & focos. i. in quibus fouebatur ignis sacrificijs aptus. Ipse Latinus. s. rex: fugit. i. a tumultu belli: referens diuos pulsatos, id est lęsos, & repulsos foedere infecto, id est non consummato. Alij infrenāt currus, id est equos: aut subijciunt, id est sursum iaciunt corpora in equos. i. saliunt sup equos: & adsunt. i. pręsto sunt ensibus strictis, id est nudatis. Messapus vir ille filius Neptuni auidus confundere foedus proterret, id est pcul aut ab interiore parte terret Aulestem Tyrrhenum, regem & gerentem insigne regis. s. diadema: proterret inquam equo aduerso. i. ex aduerso obiecto: ille. s. Aulestes: recedens. i. recedere parās: ruit. i. pręceps cadit & voluit miser a tergo. i. retrorsum in caput, & i humeros aris oppositis. i. quia inuenit aras oppositas: ac Messapus feruidus. i. ardens: aduolat hasta: & ipse altus equo, id est in equo alto: ferit grauiter desuper. i. a superiori loco, supple ipsum Aulestem orantem multa: ferit dico telo trabali, id est instar trabis aut trabe pro hasta sumpta: atq; Messapus fatur ita, hoc habet, id licet Aulestes, hoc est letali percussus est vulnere, haec est melior victima data magnis diuis quam, scilicet porcus, qui iussus in foedera ęgtus. Itali concurrunt & spoliant, scilicet insignibus regalibus membra calentia, id est adhuc tepida & palpitantia.

Obuius ambustum torrem Corineus ab ara
Corripit,& venienti Ebuso,plagamq; ferenti
Occupat os flammis:illi ingens barba reluxit,
Nidoremq; ambusta dedit:super ipse secutus
Cæsariem læua turbati corripit hostis,
Impressoq; genu nitens,terræ applicat ipsum.
Sic rigido latus ense ferit.Podalirius Alsum
Pastorem,primaq; acie per tela ruentem
Ense sequens nudo superimminet:ille securi
Aduersi frontem mediam mentumq; reducta
Disiicit,& sparso late rigat arma cruore.
Olli dura quies oculos,& ferreus vrget
Somnus,in ęternam clauduntur lumina noctem.
At pius Aeneas dextram tendebat inermem
Nudato capite,atq; suos clamore vocabat.
[Quo ruitis?quæ'ue ista repēs discordia surgit? ÆNE.
O cohibete iras,ictum iam fœdus,& omnes
Compositæ leges,mihi ius concurrere soli,
Me sinite,atq; auferte metus,ego fœdera faxo
Firma manu.Turnum iam debent hæc mihi sacra.
[Has inter voces,media inter talia verba, POE.
Ecce viro stridens alis allapsa sagitta est,
Incertum qua pulsa manu,quo turbine adacta:
Quis tantam Rutulis laudem,casus'ne,deus'ne
Attulerit,pressa est insignis gloria facti:
Nec sese Æneę iactauit vulnere quisquam.

SERVIVS.

¶Torrē.) Erit nominatiuus hic torris,& ita nūc dicimus, nam illud Ennij & Pacuuij penitus de vsu recessit,vt hic torrus huius torri dicamus.¶Nidorem.) Modo pudorē.¶Ferreus somnus.) Homerus χάλκεος ὕπνος.¶Nudato capite.) Scilicet vt possit agnosci. Sane queritur quemadmodū Nudato dixerit,cū supra eum nusquā tecto induxerit capite. nā nudatū est quidqd fuit ante coopertum. Nudum vero dicitur, quod tectum ante nō fuerat. Ergo aut Nudato pro Nudo accipiamus,vt sit pro nomine participiū: aut dicamus tectum eū habuisse caput cum descendit ad campum. Nā legimus,Sydereo flagrans clypeo,& cœlestibus armis. ¶Suos clamore vocabat.) Virūq; exercitum iam suum vocabat, vt talis fuerit eius clamor, Cur in vos inuicem ruitis mei?¶Repens.) Aut subito,vt sit aduerbium,id est repente:vt, Sole recens orto. ¶Aut repens discordia, pro repentina.¶Faxo.) Faciā.¶Incertū qua pulsa manu.) Hoc loco adhuc quidem quasi dubitat:tamen intelligimus a Iuturna immissum quendā qui vulneraret Aeneam. Quod aūt paulo post Iuno dictura est de Iuturna Non vt tela tamen,non vt cōtenderet arcū:minime est mirandū. nam scimus vnicuiq; imputari quod alter in eius fecerit gratiā:sicut est,Et potes in totidem classes conuertere Nymphas. Aeneam autē vulneratū ab hoīe indicat Iuppiter paulopost,dicens,Mortali haud decuit violari vulnere diuum.

DONATVS.

¶Obuius ambustum.) Corineus Ebuso iam obuiā venienti,plagamq; ferenti obuius factus,cum se aduerterit manus hostis perniciose incidisse rapuit ex ara fustem ardētem, eiusq; ori venientis obiecit.¶Illi ingens barba.) Duæ fuerūt occasiōes. vna ignis sumpti ex ara:altera & occurrit facies,quæ barbę fomite exceptū nutriret incendiū.¶Super ipse secutus Cæsa.) Posteaquam flamma turbauit hominē,eiusq; eripuit aspectū,aduolauit ille, implicuitq; eius comas lęua,& nitens genu superatum ad terram vsq; perduxit,impressitq; lateri eius rigidum gladiū, hoc est satis acutum. ¶Podalirius Alsum Pasto.pri.q; acie per te.ruen.En.seq.nu.) Podalirius,dum Alsum pastorem sequitur,propterea ꝙ ausus esset in prima acie versari,ille ex aduerso veniens inimici sui mediam frontem securi percussit tanto pondere,vt vsque ad mentum eius distenderet:quod ipsum factum est arte ferientis qui post inflictā cædem reduxit dexteram. veniens enim securis intulit plagam,& reducta geminauit,quod fecerat. Post tantam autem vim consecutus sanguis cæsi arma perfudit.¶Olli dura quies ocu.) Est enim quies alia non dura,& non ferreus somnus,& nox non æterna,quibus qui vtuntur ad tēpus,incolumē retinent vitam.¶At pius Aeneas.) Cum illic hæc non sine sacrilegij crimine gererent, Troianę vero partes resistendi studio ducerentur,emersit idem ipse Aeneas pius.i.deorum cultor nudo capite,atq; inermi dextera, vt cognosceretur a suis:aut ne ipse quoq; reatus particeps esset,si fuisset armatus. Locutus est autem ad illos clamore magno,ne secuti hostium desperationem ipsi quoque sacrilegij sceleribus implicarentur.¶Quo ruitis.) Aliud est ire,aut tendere,aliud ruere. Ruere est incōsulte aliqd aggredi. cadentis.n.more decipit.non.n.quo vult cadit,qui ruit.dicitur.n.casus violentia non ꝓpria voluntate. ¶Quęue ista repens dis.sur.) Vel quos vos trahit surgens repentina discordia,& incautos decipit in pniciem vestrā perniciose ferendo?Multa subiacebāt,quę post dici potuerūt: sed tps nō fuit, vt in superfluis moraret.reuocari.n.a sceleribus debuerāt,quos sacrilegij cōsiderabat effectos esse participes.Cęterū dicere potuit, o ciues,o socij,aut o miseri vel incōsiderati,& alia,aut bona aut iniuriosa.

iuriosa.Dixit ergo o tantūmodo,& ne vagaretur longius ad ipsam rem,quę necessario fuerat dicenda peruenit.¶O cohibite iras.) Perfectum,inqt,iusiurandum est,& impletum,leges dictę pacis & belli:quibus solus ipse obnoxi⁹ teneor,me solum fœdera nexuerunt, me pugnare permittite: nec vllus vos exagitet metus, virtute mea firmabuntur gesta,quę sacrilegorum temeritate fuit lęsa, sacra necesse est Turni suppliciis expiari.quanta in duobus diuersitas ē in Turno metus,in Aenea constantia: i Turno diffidētia,in Aenea eminēs virtus,& procul exclusa formido.Postremo,quę Turn⁹ horrescit ac timet,Aeneas exoptat & securus amplectitur.¶Has inter voces.) Prope aderat,vt impleretur Iunonis dictū. supra enim ait, Forsan miseros meliora sequentur. ecce interierat Aeneas non cuiuspiā virtute,sed casu.nam dum a certamine reuocat suos:dum nudo capite atque inermi dextra loquitur incertum,captatus insidijs sagitta percussus est:huius autem latere author maluit, quam sese de tanti herois aduerso iactare.

ASCENSIVS.

¶Obuius ambustū.) Docet ꝙ reliqua subsecuta est pugna,& quomodo vulneratus est Aeneas.Circa quam partem dicit Donatus. ¶Olli dura quies.) Quia est quies non dura,& somnus nō ferre⁹, & nox non ęterna.¶Ruitis.) Aliud est ire,aliud tendere,aliud ruere.Hęc ille¶Ordo est.Corineus vir ille vt videtur,Troianus obuius.i.obuiam veniens corripit ab ara:torrē.i.facē: ambustum.i. circumustam:& occupat.i.impedit Ebuso venienti:& ferenti.i.inferenti,aut inferre volenti plagam.i.vulnus os flāmis ignis: barba reluxit illi.s.Ebuso:& ipa ambusta.i.circūusta dedit nidorē.i.fetorem:ipse.s.Corineus secutus super.i.insuper corripit.i.celeriter rapit:lęua.i.finistra manu cæsariem.i.comam hostis.s.Ebusi turbati.s.flammis:& ipse nitēs.i.annitens genu impresso:applicat ipsum terræ:& ferit.i.percutit,sic.s.applicito terrę ense rigido lat⁹. Podalirius etiam de parte Aeneæ,ferit Alsum pastorē:& sequens .i.persequens ense nudo ipsum timentem, supple in prima acie,per tela.i.per medium telorum:supereminet.i.eminēter super ipsum incūbit:ille.s.supereminēs:Podalirius,aut potius Alsus:nā si Podalirius ense sequebatur non procedit,ꝙ securi percusserit. videt ergo hoc dicere,quod Alsus,vbi fugere amplius non poterat, restans insequentem securi percussit,quod genus armorum pastori congruit. Ille ergo restans.s.Alsus:disiicit securi reducta.i.retrorsum ducta,vt fortius feriret frontem mediam:& mētum aduersi .i.oppositi:& contra stantis:& rigat arma,scilicet ipsius interfecti cruore sparso.i.sparsim effuso.Dura quies,& somnus ferreus.i.durus,& imperturbabilis:vrget.i.premit:olli.i.tunc illi, oculos & lumina,supp.eius:clauduntur in noctem.i.caliginē ęternā.At,id ē sed:pius Aeneas tendebat.i.extendebat dextrā inermē,existēs capite nudato,ꝓ eo,qd est nudo,aut nudato ad hoc, vt agnosceret. potuisset.n.orto tumultu galeam suscepisse:atq; vocabat suos.i. nuncupabat eos:clamore.i.simul clamans. Quo ruitis.i.præcipitanter tenditis?quæ'ue ista discordia,surgit repēs.i.de repēte,aut de repentina:nam a repo,prima secundum naturam produceret: o cohibete iras,quia foedus est iam ictum.i.percussum: & omnes leges.i.conditiones pacis aut foederis sunt compositę:ius,supple est mihi concurrere.s.cum Turno:sinite me solum,sup.concurrere:atq; auferte metus,quos.s.infertis:ego faxo.i.faciā foedera firma,id est stabilia manu.s.victo hoste capitali:hęc sacra.i.sacrificia violata:debent mihi Turnū.i.caput Turni,aut vitā eius.Ecce.q.d. ꝑter spem,& ex improuiso:sagitta allapsa est viro.i.in virū: stridens alis.i.plumis pennaq;:allapsa,dico,est inter has.s.tam pias voces

ces

ces, atque inter media talia verba, incertũ, sup. est qua manu pulsa, sup. fuerit. aut allapsa sit: & quo turbine. i. impetu, aut tormẽto adacta: quis vel casus vel deus attulerit Rutulis tantã laudẽ, vt. s. Aeneas vulneratus sit, gloria insignis facti est pressa. i. suppressa ignorato authore: nec quisquam iactauit. s. vnquam postea se vulnere Aeneę. i. quod vulnerauerit Aeneam. Vel putatur Iuturnę in specie Camertis monitu factum.

Turnus vt Ænean cedentem ex agmine vidit,
Turbatosque duces, subita spe feruidus ardet.
Poscit equos, atque arma simul, saltuque superbus
Emicat in currum, & manibus molitur habenas,
Multa virum volitans dat fortia corpora leto,
Semineces voluit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.
Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
Sanguineus Mauors clypeo increpat, atque furentes
Bella mouens, immittit equos: illi æquore aperto
Ante notos, Zephyrumque volant, gemit vltima pulsu
Thraca pedum, circumque atræ formidinis ora.
Iræque, insidiæque, dei comitatus aguntur.
Talis equos Alacer media inter prælia Turnus
Fumantes sudore quatit, (miserabile) cæsis
Hostibus insultans: spargit rapida vngula rores
Sanguineos, mistaque cruor calcatur arena.
Iamque neci Sthenelumque dedit, Thamyrinque, Polumque,
Hũc congressus & hũc, illũ eminus: eminus ambos
Imbrasidas, Glaucũ, atque Laden, quos Imbrasus ipse
Nutrierat Lycia, paribusque ornauerat armis,
Vel conferre manum, vel equo præuertere ventos.
Parte alia media Eumedes in prælia fertur,
Antiqui proles bello præclara Dolonis,
Nomine auum referens, animo, manibusque parentem,
Qui quondam, castra vt Danaum speculator adiret,
Ausus Pelidę pretium sibi poscere currus.
Illum Tydeides alio pro talibus ausis
Affecit pretio, nec equis aspirat Achillis.
Hinc procul vt campo Turnus conspexit aperto
Ante leui iaculo longum per inane secutus
Sistit equos biiuges, & curru desilit, atque
Semianimi, lapsoque superuenit, & pede collo
Impresso, dextra mucronem extorquet, & alto
Fulgentem tinxit iugulo, atque hæc insuper addit.
[En agros, & quam bello Troiane petisti TVR.
Hesperiam, metire iacens, hæc præmia, qui me
Ferro ausi tentare, ferunt: sic mœnia condunt.
[Huic comitem Asbutẽ, cõiecta cuspide mittit. POE.
Chloreaque, Sabarimque, Daretaque, Thersilochumque,
Et sternacis equi lapsum ceruice Timœten.
Ac velut Ædoni boreę cum spiritus alto
Insonat Ægæo, sequiturque ad littora fluctus:
Qua venti incubuere: fugam dant nubila cœlo.
Sic Turno quacunque viam secat, agmina cedunt,
Conuersęque ruunt acies, fert impetus ipsum,
Et cristam aduerso curru quatit aura volantem

SERVIVS.

¶ Molitur.) Regit: & est Acyrologia. nã proprie Molitur, ẽ parat. ¶ Hebri.) Fluuij Thraciæ. ¶ Sanguineus Mauors.) Gaudẽs sãguine. αἱμοχαρὴς ¶ Clipeo icrepat.) Sonat. Alibi arguit: vt, Increpat vltro Cunctantes socios. ¶ Vltima.) Hoc est toto: si enim gemit vltima, omnis sine dubio. ¶ Miserabile cæsis.) Id est miserabiliter. Nomen pro aduerbio. ¶ Ipse nutrierat.) Solent enim plerũque filios alij dare nutriendos parentes. ¶ Ausus Pelidæ pretium sibi poscere currus.) Difficilis Hypallage. nam hoc vult dicere, Qui vt Achillis equos posset accipe, ire ausus est ad castra Gręcorum. Ordo enim non procedit, quod vt iret, ausus est petere. ¶ Affecit pretio.) Modo pœna. nã pretium est τῶν μέσων. Terentius, Ergo pretiũ ob stultitiã fero. Vñ & Græci τιμωρίαν, pœnã vocãt, ἀπὸ τῶν τιμῶν, quod ẽ pretium. ¶ Nec equis aspirat Achillis.) Aspirat apud maiores accedit significat. Cicero, Nunquã aspirauit ad curiam: Sed hic figurate dixit, Aspirat equis, pro ad equos, id est occisus est, nec ad equos Achillis accessit. Melius tamen est vt de Diomede intelligamus, vt sit sensus, Diomedes occidit Dolonẽ, qui equos Achillis est ausus petere: quibus nec ille qui eum vicit, poposcit. ¶ Dextræ mucronem extorquet.) Quasi prooeconomia est, vt non eum suo interimat gladio ne agnoscat quod Metisci est: & iã nunc suũ requirat, quo facto perire poterat sequens fracti gladij oeconomia. ¶ En agros.) Quos victore Aenea te accipere posse credebas: inde enĩ Sarcasmos facta est. Nã consuetudo erat, vt Victores Imperatores, agros militibus suis darent, vt in historijs legemus. Item in Lucano. An melius fierent pirata magne coloni. ¶ Sternacis equi.) Ferocis, qui facile sternit sedẽtẽ. ¶ Edoni Boreæ.) Thracij. nã Edon mõs est Thraciæ. Sane sciendum hoc loco errasse Donatũ, qui dicit Edonij esse legendum, vt do breuis sit secundum Lucanum. qui dicit, Edonis Ogygio decurrit plena Liæo. Nanque certum est Systolen fecisse Lucanum. Vnde Edoni legendum est, vt sit, hic Edonus huius Edoni. Statius & Virgilium & artem secutus ait, Tristius Edonas hyemes Hebrumque niualem. non Edonias. ¶ Ægęo.) Mari, scilicet, sicut sequentia indicant. ¶ Sequiturque ad littora fluctus.) Nã male ait Donatus montem esse, vnde flat Boreas, cũ certũ sit eum de Hyperboreis montibus flare.

DONATVS.

¶ Turnus, vt Aeneam.) Vidit, non semel accipiendum est, vt sit, vidit Aeneam cadentem, vidit turbatos duces, compendiosa narratio, in qua etiã nõ dicta põt intelligi. nõ. n. descripsit Aeneã cedentẽ ex agmine, aut duces turbatos: sed quasi iã dixisset, sic Turnũ asserunt hęc vidisse. ¶ Subita spe feruidus ardet.) Huius mali occasione arrepta Turnus ardere cœpit, vt vulnerato insisteret, quem cõgredi añ nõ audebat. Poscere igitur equos cœpit atque arma, & exultantiũ more quasi superior esset effectus, gratulabatur de hostis aduerso. ¶ Emicat in currũ.) Emicat in currum, hoc est dũ se iactat. trãscendit in currũ luxuriãs, & habenas equorum tẽperabat manibus suis suscepto rectoris officio. ¶ Multa virum volitãs d.) Existimãs Turnus letali vulnere Aeneam esse pcussum ingenti lætitia ferebatur, vsqueadeo vt in aliorũ necem iam iret, quasi de confecto potiore securus. multos interea fortes viros strauerat, multos dimittebat semineces, proterebat alios curru equorum. s. pedibus, & rotarum impulsu, nonnullis cum fugerent hastas ingerebat an suas raptas hastas ingesserit hostib⁹, an hostibus raptas. i. sublatas, incertum est, melius est tñ, vt suas rapuisse & hostibus ingessisse videatur. ¶ Qualis apud geli.) Quemadmodum, inquit solet Mars sanguineus, non ipse sanguineus, sed per quẽ sanguis effunditur. omnis. n. pugna sine sanguine esse non potest. Apud Hebri, inquit, flumina: ipse fluuius Hebrus dr, & dixit Hebri flumina, vt illum appareat per multa ora effundi. Clypeo increpat. strepit enim scutum, cũ forte pugnatur, quia concussum sonat, vel quemadmodũ equos furẽtes Mars dimittit p campũ, illi vero accepto potestate cursu pueniunt ventos. Terra autẽ pulsata crebris vngularum ictibus gemit, & vltima pedũ thraca contremiscit, & illic sine metu atque ira nihil est ac sine insidijs nihil. ¶ Talis eq. Alacer.) Sic & Turnus agebat equos suos fumantes ex sudore, vt ardere putarẽtur interi⁹. ¶ Miserabile cæsis host.) Tantas faciebat cędes cum insultatione plena, vt actus eius sic sine miseratione videri non possent. ¶ Spargit rapida vngu.) Nimietatẽ fusi sanguinis expressit, vt quod currentes quasi quosdã rores sanguineos spargerẽt angulis suis. ¶ Mista cruor.) Diuersitatẽ quandã fecit in descriptione copiosi sanguinis, vt pars eius equorum pedibus ad vicẽ roris spargeretur, vngulis premeret altera. ¶ Idque neci.) A generali descriptione cęsorum ad spãlem transitũ fecit assignãs vno in loco tres datos neci, Stelenũ, Thamirũ, Pholũque. quod tñ semel posuit, dedit, nos tribus aplemus, trãsit ad aliorum necẽ. ¶ Hunc congres.) Non hũc & hunc congressus occidit, sed cõgressus dedit

hec i. hunc & hunc, dicit iam q̃ illum eminus, alterum cõminus hoc est vnũ gladio, alterũ hasta deiecit. ⸿ Ambo Imbrasidas.) Imbrasi filios Glaucũ & Laden cõgressus est, illum eminus, alterum cõminus neci dedit. Qđ.n. supra dixit, Iamq; neci Sthelenũq; dedit, Thamyrimq;, Pholumq;, etiã ad Imbrasi filios pertinet: Glaucũ, & Laden, quos primo dixit, necẽ esse perfectã, & dehinc eorũ patrẽ noiauit. ⸿ Quos Imbrasus ipse.) Dixit nomina ipsorũ, designauit & numerũ, patris & regionis ipsorũ nomen ostendit, & quẽadmodũ sunt nutriti atq; armis paribus muniti videreñt. Exponit tam, qđ sit, paribusq; onerauerat armis. vel cõferre manũ, vel equo præuertere ventos. ipsa erant paria arma, vt ambo nossent cõgredi pedestri certamine, ambo ex equo pugnare. ⸿ Parte alia media.) Dicitur origo istius, & ꝓpter plenã personę cognitiõem parentum quoq; eius repetit fabula. Ipsius enim gesta narratur filius, inq̃t, fuit Dolonis Eumedes. Eumedes nepos summi viri, & in bello probatissimi non minore virtutis robore patri ꝓgenitus. Hic Dolon tanta cõstantia fuit, vt belli Troiani tempore in castra Graiorũ sibi pro laboris cõmodo decernereñt Achillis currus. ⸿ Illum Tydides.) Hoc ꝓmissum nec aggressus est, nec impleuit. Rapuit.n. eius vitã Diomedes, & cõsilia eius virtutis authoritate ꝑuertit. eũq; docuit spolia non quęrere fortioris. ⸿ Hunc procul.) Hoc est cũ eo Meden iuniorẽ. ⸿ Vt campo Turnus.) Hunc Turnus cum procul vidisset. fuit.n. longius videndi procliuis occasio, cũ hanc daret æqualitas diffusa camporũ, auiditate feriendi ꝓuocatus iaculo potius celeri, q̃ manibus tenuit. Potuit.n. maturius fieri, vt per inane volitans hasta ipsius aduentum Turni pręueniret, & vinceret. ⸿ Sistit equos biiuges.) Ecce quantum ꝓfuit missi celeritas iaculi, si ad eum Turnus cũ superuenit, iã lapsus, iam semianimis fuit. ⸿ Et pede collo Im.) Quæ cũ ita essent, ꝓsilit pede collũ eius ad terram, & suo illum gladio iugulauit. Iratum voluit Turnum ostendere, vt morienti etiam gladiũ alta secaret in iugulum. Cæterũ si hoc fecisset, morereñt ex prio vulnere: vsque adeo cõmotum exꝑssit, vt sequereñt & verba, q̃ congruerant facto. ⸿ Atque hęc insuper ad.) Vera insultantis vox: habes, inq̃t Troiane, qđ votis tuis prouenire cupiebas. iaces in agris Hesperiæ, & spatio corporis tui q̃ lati sunt potes metiri, si velis. hunc hñt exitũ, q me prouocant bello, & tale sibi domiciliũ condunt. ⸿ Huic comi.bu.) Butẽ Eumedi comitem mittit coniecta cuspide. i. missa. ⸿ Chloreaq; Sybarimq;.) Comitẽ huic mittit, ad singulos ptinet, quorũ complexus est noia. Oẽs, inquit, hasta deiecit, Thymetes aũt sternacis equi ceruice deceptus est: quid sit Sternacis equi, ex facto colligere possumus. eius.n. genibus fixis p ceruicẽ lapsum equitẽ fudit. ⸿ Ac ve.edo.bo.) Parabola inducta est ostẽdẽs Turni discursus & gesta. Vt solet, inq̃t, Boreę venti flatu fortissimo pelagus commoueri, ac dare sonum, & fluctus in littora voluere, & in eã partẽ vrgere impetus suos, qua incubuerit ventus: sic cedebant Turno agmina, quacunq; tendebat.

ASCENSIVS.

⸿ Turnus vt Aeneã.) Facit poeta ĩ gloriã Aeneæ, qđ Home. ĩ gloriã Achillis: nam sicut Home. propter raptã Briseida inducit Achillem iratũ a bello desistere eoq; desistente, Græcos oẽs in fugam verti, q prius victores fuerant, ita poeta noster inducit Aeneã propter vulnus illatũ a bello destitisse, vt eo absente cæteri a Turno cęderentur pateretq; quanta fuerit vnius virtus quo bellante sui victoriam obtinebant, cessante fugiebant. donec ergo stragẽ quã Turnus edebat: de qua hoc solum est Donati. ⸿ Sanguineus.) Nõ ipse, sed qui alijs sanguinem effundit. ⸿ Ordo est. Vt. i. postq̃: Turnus vidit Aeneam cedentem ex agmine: & vidit duces turbatos. i. consternatos animo: ipse feruidus. i. incensus & feruẽ factus: spe subita. i. subito orta. Poscit equos atque arma simul: & ipse superbꝰ. i. elatus: emicat saltu. i. saliendo eminenter peruenit in currũ. s. vnde depugnaret: & molitur. i. cum molimine regit habenas, manibus. s. suis: & ipse volitans. i. pcurrens celeriter dat leto, id est morti, multa fortia corpora, virum. i. virorum. s. fortium: & voluit. i. prosternit, & suppeditat: multos semineces. i. semioccisos: aut proterit curru agmina, aut ingerit fugientibus hastas raptas, id est celeriter correptas: vnde addit comparationem, dicens. Qualis Mauors, id est Mars: sanguineus, id est sanguinem effundens, aut sanguinolentus: cum. i. quando: ipse cõcitus. i. festinus: increpat, id est crepare facit, ac resonare clypeo. s. suo flumina Hebri. i. illius fluuij in Thracia, Martis patria gelidi. s. niuibus, & glacie horrẽtis, atque cum ipse mouens bella immittit equos furentes. i. incensos Martio furore: illi. s. equi iam immissi, volãt æquore aperto, id est per ęquor, hoc est campũ ęquũ, & planum, apertum ante notos, & Zephyros, id est rapidissimos ventos: Thraca. i. Thracia vltima. i. tota, ita q ad vltimam vsq; oram gemit pulsu pedum. s. equorũ, & ora atrę. i. perniciosę formidinis: & irę, & insidię, appositorię, comitatus, id est quę res comitatus est dei. s. Martis: aguntur, id est impelluntur: circum, id est per circuitum: Turnus alacer, id est lætus, & celer, existens talis. s. qualis Mars, quatit in media pręlia, equos fumantes insultans hostibus cæsis, miserabile, id est miserabiliter, vel quę res miserabilis est: vngula. s. equorũ, tepida. i. tepe facta in sanguine fusus spargit rores sanguineos, & cruor calcatur mista arena. Et Turnus dedit iam neci. i. occidit Sthelenũ, & Thamyrim, & Polum, illos tres Troianos dedit neci: congressus. i. comminus: hunc. s. Sthelenum. & hunc. s. Thamyrim, & illum. s. Pholum: eminus. i. de longe, quasi e manu misso telo: & dedit neci ambos (legit & ambo, more vetusto) Imbrasidas. i. filios Imbrasi. s. Glaucum atq; Laden: quos Imbrasus ipse. i. proprie ope: nutrierat, supp. in Lycia: & onerauerat. s. ab infantia armis parib. vel cõferre manũ. i. inuadere, vel ꝑuertere vẽtos equo. i. celeriter effugere. Eumides proles antiquę. i. nobilis aut annosi Dolonis: pręclara. i. inclyta bello, fertur alia parte. s. a Turno, in media pręlia: referens auum nomine, quia & auus eius Eumedes dictus erat & patentem animo. i. animositate, & manibus. i. rebus ꝑclare gestis: qui ausus, supp. fuerat quondam poscere sibi currum Pelidæ. i. Achillis Pelei filij pretium. i. in pretium, & mercedem, vt ipse speculator adiret castra Danaum. i. Danaorum, hoc est Græcorum vnde significatur Troianus fuisse: sed, supp. Tydides, seu Tyides. i. Diomedes Tydei filius: affecit eum pro talibus ausis alio pretio, quia occidit eum exceptum insidijs: nec. i. licet victor Dolonis aspirat. i. ausus est aspirare: equis Achillis, id est ad equos Achillis habendos: vt, id est postquam Turnus prospexit procul hunc, supple in campo aperto: secutus, supple eum ante. i. prius, iaculo leui. i. missili per longum inane, id est per longum spatium aeris, q inanis putatur: sistit, scilicet postea. i. stare fecit: equos biiugos: & desilit curru, id est & salit de curru atque superuenit semianimi & elapso, & pede impresso collo, id est postquam impresserat collo eiꝰ pedem suum, extorquet, id est vi expellit mucronem dextra, id est quem habebat in dextra: & tinxit, scilicet mucronem extortũ, fulgentem, scilicet prius, alto iugulo, scilicet occisi: atq; addit insuper hæc. s. verba. O Troiane, en metire iacens, id est iam prostratus, agros, & Hesperiam quam petisti bello, id est per bellum: hæc, id ẽ huiusmodi: ferunt, id est auferunt, supp. a me, illi, qui ausi sup. sunt tentare, id est lacessere, & prouocare me bello: & ipsi condunt sic mœnia. i. prosternuntur exangues: & ipse mittit. s. ad inferos cuspide coniecta, Butem. i. Troianum illum, comitem huic. s. Eumedi, & Chlorea, & Sibarim, & Dareta, & Thersilochum, & Timoetem lapsum ceruice. i. de ceruice, aut per ceruicem: equis sternacis. i. ferocis, & facile aut assidue sternere soliti, insidentes dorso suo. Ac veluti cum spiritus. i. flatus: Boreæ. i. illius venti, Edoni. i. Thracij, ab Edone monte Thraciæ flantis: insonat Ægeo. i. mari, & fluctib. scilicet Ægei maris, sequitur ad littora qua, id est quacunq; parte venti. i. flatus Boreæ: incubuere, supplaca, dant nubila fugam cœlo, id est per cœlum, hoc est aerem, id est quemadmodum nubes, & procellę aquarum diffugiunt a facie impetuosissimi venti, sic cedunt agmina Turno quacunq; secat, id est interfecat vtam & acies ruunt conuersę. i. in fugam impetus fert ipsum. i. Turnum: & aura quatit cristam. s. illam efferam flammis volantem. i. celeriter agitatam: curru aduerso, id est ex aduerso veniente.

Non tulit instantem Phegeus, animisq; frementem,
Obiecit sese ad currum, & spumantia frenis
Ora citatorum dextra contorsit equorum.
Dum trahitur, pendetq; iugis, hunc lata retectum
Lancea consequitur, rumpitq; infixa bilicem
Loricam, & summum degustat vulnere corpus.
Ille tamen clypeo obiecto conuersus in hostem

SERVIVS.

⸿ Instantem Phegeus.) Aut sibi, aut omnibꝰ. ⸿ Ad currũ.) Pro currui se obiecit. ⸿ Citatorum.) Aphæresis, pro concitatorum. ⸿ Bilicem loricam.) Li longa est, & accentum habet: sicut bifidum, Fi producitur: quia & fila & licia dicimus. ⸿ Degustat corpus.) Id est leniter tangit. vnde contra de alto vulnere ait, Virgineumq; alte bibit acta cruorẽ. ⸿ Procursu.) Impetu: & est vna pars orationis ꝓcursus. ⸿ Sæuit.) Scilicet, quia nõ potest in bella procedere. ⸿ Ense secent lato vulnus. ⸿ Animum viri fortis expressit. ⸿ Iapix.) Aptum nomem medico. nam ἰάσθαι

Ibat,& auxilium ducto mucrone petebat:
Quem rota præcipitem & procursu concitus axis
Impulit,effuditq́; solo, Turnusq́; secutus
Imam inter galeam,summi thoracis & oras,
Abstulit ense caput,truncumq́; reliquit arenæ.
Atq; ea dum campis victor dat funera Turnus,
Interea Æneam Mnestheus,& fidus Achates,
Ascaniusq́; comes castris statuere cruentum,
Alternos longa nitentem cuspide gressus.
Sæuit,& infracta luctatur arundine telum
Eripere,auxilioq́; viam,quæ proxima,poscit:
Ense secent lato vulnus,teliq́; latebram
Rescindant penitus,seseq́; in bella remittant.
Iamq́; aderat Phœbo ante alios dilectus Iapis
Iasides,acri quondam cui captus amore
Ipse suas artes,sua munera lætus Apollo
Augurium,citharamq́;dabat,celeresq́; sagittas.
Ille,vt depositi proferret fata parentis,
Scire potestates herbarum,vsumq́; medendi
Maluit,& mutas agitare inglorius artes.
Stabat acerba fremens,ingentem nixus in hastam
Æneas magno iuuenum,& mœrentis Iuli
Concursu,lachrymisq́; immobilis:ille retorto
Pæonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medica,Phœbiq́; potentibus herbis
Nequicq́ trepidat,nequicq́ spicula dextra.
Sollicitat,prensatq́; tenaci forcipe ferrum.
Nulla viam fortuna regit,nihil author Apollo
Subuenit,& sæuus campis magis ac magis horror
Crebrescit:propiusq́; malum est.iam puluere cœlum
Stare vident,subeunt equites,& spicula castris
Densa cadunt mediis,it tristis ad æthera clamor
Bellantum iuuenum,& duro sub Marte cadentum.

θεραπεύειν Græci dicunt curare. ¶ Augurium citharamq́; dabat.) Vera lectio est dabat.nam non dedit. Sane per citharam,scientiã indicat harmoniæ. ¶ Vt depositi.) Desperati.nam consuetudo erat vt desperati,ante ianuas suas collocarentur,vel vt extremum spiritum redderent terræ,vel vt possent a transeuntibus forte curari,qui aliquando simili laborauerant morbo. Cicero, Ægram & peope depositam reipublicę partem. ¶ Potestates herbarum.) Vim, possibilitatem.nam in herbarum cura nulla est ratio. vnde etiam ait, Mutas artes,licet alij mutam artem , tactum venæ velint. Alij mutas artes,musicę cõparatione. ¶ Vsumq́; medendi.) ἐμπειρίαν scientiam, hoc est medicinam,in vsu,non in ratione constantẽ. ¶ Inglorius.) Comparatione sagittarum,harmoniæ & diuinitatis. ¶ Pæonium in morem.) Medicinalem:a Pæone.Nam Doricæ linguæ est Pæan:naturale est Pæon. ¶ Nulla viam fortuna regit.) Nullus euentus rõnẽ ꝓsitat. ¶ Nihil author Apollo.) Medicinæ inuentor. Nam Æsculapius peæest medicinæ, quam Apollo inuenit: qui in Ouidio de hac ee ait, Inuẽtum medicina meũ ẽ. ¶ Propiusq́; malum.) Ex fuga.s. Troianoꝝ. ¶ Stare.) Plenum esse.

DONATVS.

¶ Non tulit instãtẽ Phegeus.) Non tulit,hoc est,non est passus Phegeus hominem sic ferri,atque ita sæuire impune in omnes. ¶ Obiecit sese ad currum.) Mira hominis virtus & singularis audacia, vt iret ad currum,nec metueret superiorem hostem. Impetum quoq; equorum currentium frangeret,& torqueret in aliam partem. ¶ Dum trahitur.) Ex eo,ꝙ vnus currus vnum habeat iugum,sic exponũt pleriq;,quasi pluralem numerum pro singulari poeta posuerit:nos contra sentimus.qui.n.ora citatorum dextra detorsit equorum,proculdubio frenos tenuit,non iugum , & non iugo pendebat , sed iugis,hoc est frenis iunctorum equorum:vt hoc ei ad virtutem accedat,ꝙ biiuges pleno ictu currentis nitebantur vincere:recte etiam trahitur dixit, vt partem potiorem daret virtuti equorum citatorum, partẽ vero fortitudini retinentis.qui.n.pendens trahebatur euicerat aliquid : sed duorum equorum vim ad plenam superare non valuit. non minor etiam locorum laus quæ impedita frenis & hominis pondere,durabant tamen,& trahebant perseuerantem. ¶ Hunc lata retectũ Lancea.) Cum traheretur,inquit,pendens lancea ingenti de summo percussus est: & quia difficultas feriendi inter equorum capita fuit,& ictui loricæ robur fortioris obstabat:letale vulnus infigi non potuit.degustauit tamen eius sanguinem ferrum. ¶ Ille tamen clypeo.) Ille excepto licet leui vulnere in ipsum hostem cœperat tendere obiiciens scutum , & fidens auxilio gladij, quem strictum tenebat , hoc est paratum ad feriendum. ¶ Quem rota præcipitem.) Hunc,qui scutum obiiciebat , rota & axis cum procurrerent,dederunt pręcipitem,quod facile fieri potuit, vbi fuit periculum duplex,aliud quippe axis & rotarum incurrit,dum hastam vitare contendit. Plus.n.discriminis sperabatur e summo,& ipse fuerat feriendus , qui valebat occidere. Dum igitur superiora respicit,sicut dictum est,impulsu axis & rotæ prostratus est.procursu,quod ait, vna pars est sententiæ,quasi porro tenens cursum. hunc procursum,vt melius exprimeret,addidit,concitus axis: vt apertius ostenderet , quid esset procursus. ¶ Turnusq́; secutus Imã in.ga.) Mox,inquit, vt ille prouolutus iacuit,illico secutus est Turnus, & inter loricæ fines,& galeæ , caput eius gladio abscidit , relinquens

linquens arenæ truncum corporis. ¶ Atq; ea dum campis.) Dum hæc ageret Turnus , & tot funera victor daret in campo, Æneas vel Troiani cum eo quid agerent,dicitur. Mnestheus atque Achates,inquit,& Ascanius licet adhuc puer sciens tamen qd patri vel maxime vulnerato deberetur , statuerunt eum cruentum ex vulnere auxillo hastę mouentem gressus. vbi percussum describit , non ostẽdit poeta vulneris locum: sed cum hic dicit, Alternos longa nitentem vulnere gressus,intelligere possumus sagittã pedi eius inhæsisse. ¶ Sæuit.) Nõ sæuiebat ea vulnere:sed ꝙ tardaretur ex bello. Deniq; sequitur. ¶ Et infracta luctat. arun.) Ecce impatiẽs animus viri fortis non expectauit , vt ordine medicinæ sagitta extraheretur ex vulnere. moras.n.non ferebat , quæ fuerant properanti contraria. manu , inquit , propria arundinẽ cupiebat infringere , ferrumq́; ipsum eripere. Eripere est non retrahere paulatim,sed semel rapere:qđ fieri sine magno corporis malo non potuit, vt qui properabat ad campum maioris curæ causa , annecteret. ¶ Auxilioq́; viam.) Quia sagittam non poterat rapere , cum hamis interius teneretur , dicebat proximam esse auxilio viam.i.facilius esse , & celerius prouenire posse remedium , vt lato ense secent vulnus . ¶ Teliq́; latebras.) Quoniam illo tempore odiosas habuit moras , totum quod volebat effici , moras afferri non compendium potuit.nam sagittam rapere , & lato ense penitus secare latebram teli , augmentum vulneris fuit:ex augmento ipso maior dolor & longi temporis cura.totum igitur properanti vt dictum est cõtrarium fuit.sed totum redigitur ad animum viri fortis ardentis in bellum:qui dolores omnes fidebat posse se tolerare & vincere sustinendo,si sagitta caruisset. ¶ Iamq́; aderat Phœbo.) Ante alios plus dilectusq́; alij: non.n.solũ Apollo diligebat. ¶ Iasides.) Iasi filius. ¶ Acri quondã cui captus amo.) Hunc Iapigẽ quid amplius quem prę cęteris Apollo diligebat, voluit diuersis artibus erudire. Potuit.n. vtpote q innumeras nouerat,suas,inquit,artes,sua munera:quicquid artium nouerat,optauit illi conferre, vt scientia simul dei gauderet, & munere,haberetq́; diuinum beneficium,si doctrinã numinis plenissimã retineret. Lętus Apollo multis locis,hoc & in nouo libro positum est,magnã esse gratiã damus,si lętus aliquid ꝓstet.illic.n.dixit. Has ego Dardanio iuueni cũ classis egeret lęta dedi.nonnunq́;.n.damus aliquid inuiti perindeq́; non lęti,cũ ad dandum necessitate aliqua non amore cõpellimur. Apollo autem lętus hoc fecerat,quia multum dilexerat Iapigem, vt Æneam mater deum. Incipit enumerare quibus artibus Apollo abundaret,augurium & citharam,& celeres sagittas,scientiam quoq; colligendorũ futurorum,& musicã,artemq́; chordarũ,& quẽadmodum sagittæ dirigãtur, vt destinata feriant.sed ille hoc magis sequi maluit, vt depositi hoc est iam morituri vel mortui patris sui posset fata in longum ducere,& in aliud tẽpus differre. Laudat Iapigem, & reuocãdi patris causa hanc artem,quam ꝓpter alios maluit sequi,scire quam vim singulę herbę habebant,& quẽadmodũ hoĩes curentur.qm̃ repetita longam narrationem faciunt,mira vsus est arte referendi, vt magnũ vitium vitaret. Induxit.n. Apollinem magistrũ fuisse Iapigis.verum cũ artium genera percurreret,quę dilectissimo filio tradebantur,nõ oẽs enumerauit esse ꝓpositas,ne cum venisset ad eas,quas Iapix cęteris prætulit, necesse esset iterum eas dicere.Alias igitur traditas dixit,alias vero prelatas

to prælatas cæteris: vt oſtēderet etiam ipſas Apollinem docuiſſe. Iapix.n.eas non habuiſſet præclaras, niſi quia & ipſas Phœbo docente cognouerat, ſecutus eſt ergo nōnulla, quæ placere auribus poſſent, & chordarū ſonis mulcere animos vulgi, vel quæ bellorum periculis miſcerentur, aut futura prædicerent: ſed quod prodeſſe poſſet morituris, aut mortuis, & ſubuenire laborantibus. Maluit, inquit, has artes ſine periculo ſequi, nullam petens ex inutilibus gloriam. Multas artes dixit, quas ille habuit prælatas, ꝓpter illas, in quibus vox expectatur, aut ſonus. valere autem proferendi fati artem, non hoc tantum loco Virgilius aſſeruit, ſed alibi multo melius. nam hic dixit poſſet fieri. in ſeptimo autem libro factū eſſe, & profuiſſe perſcribit dicens. nanq; ferunt fama Hippolytum poſtquam arte nouercæ occiderat patriasq; explerat ſanguine pœnas, Turbatis diſtractus equis, ad ſydera rurſus Ætherea, & ſuperas cœli veniſſe ſub auras, Pæonis reuocatum herbis, & amore Dianæ. ℣ Stabat acerba fremens.) Redit ad narrationem, quam interpoſita dimiſit Iapigis fabula. ſtabat, inquit, acerba fremens. dolebat.n. belli potiusq̄ vulneris cauſam, & plurimis circūfuſis ac filio lachrymantibus ipſe immobilis, hoc eſt a vulnere ac fletu oīum conſtantiæ firmitate diſſimulans, & hoc ſtabat, magnæ fuit virtutis animi. nā in cauſa poſito pede ſedere debuit aut iacere potiusq̄ ſtare inde debilis eſſe poſſet addidit ingentis haſtæ adiumentum, quę laborantem iuuare potuiſſet, & tanti herois pondus congrue ſuſtinere. ℣ Ille.) id eſt Iapix. ℣ Retorto Pęonium in morem.) Cum Æneas ſtaret & fremeret, flerent pręſentes, & filius lachrymas funderet, Iapix operam nauare cœpit, vt medicas adhibens manus curaret heroem, & reſtitueret bello. Accinxit ſe Iapix more Pęonio, hoc eſt medicorum & alta faciens manu, alia herbarum cupiens leuare remedio. quarum vim Phœbo docente cognouerat. ſed cum hęc properans ageret non ſequebatur effectus. Fruſtra enim trepidabat, fruſtra tentabat ſagittam, & preſſam forcipe fruſtra nitebatur extrahere. Longe prorſus fuit fortuna quę iuuaret inſtantem longe, Apollinis doctrina. ℣ Et ſęuus campis.) Ex vna parte non proficiebat cura. ex alia malum belli creſcebat, & apertum diſcrimen eſſe cœperat proximum. ℣ Iam puluere cœlum.) Talis apparebat puluis, vt cœlum portare videretur. ℣ Subeunt eq̄tes.) Eq̄tes tam erant tā proximi, vt ſpicula quę mittebant in media caſtra deſcenderent. Ibat autem triſtis clamor ad cœlum, eorum. ſ. q cernebant euidens malum, & eorum audiebant gemitus, qui cadebant. omnis aderat deſperatio, & apparebat, quid tempus afferret, ni fuiſſet Ænęę ſubuentum. quanta ei laus his generibus dicitur. ſolus abeſt ex cauſa vulneris, & alios extrema pręſſerunt, alios iam ipſe vrget interitus.

ASCENSIVS.

❡ Non tulit, &c.) Proſequitur reliquam Turni victoriam, & quā edidit ſtragem: abſente Ænea, cuius vulneris grauitatem, & difficilem curationem ope humana non procedente ſubinfert. Sed cum nihil extet Donati. Ordo eſt. Phegeus vir ille Troianus; non tulit, id eſt non eſt perpeſſus. Turnum ſup. inſtantem. ſ. aut ſibi aut alijs, & frementem animis. i. ferocientem, ſed ſup. obiecit ſeſe ad currū; & detorſit dextra ſua manu, frenis. i. contrahendo frena ora equorum citatorum pro concitatorum ſpumantia. ſ. ex impetuoſa agitatione. Lancea lata. i. latum ferrum habens conſequitur hunc. ſ. Phegea: retectum. i. nudatum, interea. ſ. dum trahitur videlicet ab equis & pendet iugis. ſ. equorum; & lancea infixa rumpit loricam trilicem. i. tribus licijs ſeu ordinibus ſquammarum conſtantem, & degustat. i. modicum mordet ac lauciat, corpus ſummum. i. ſuperficiem corporis, hoc eſt cutem vulnere tamen. i. nihilominus quauis leuiter vulneratus ille. ſ. Phegeus ibat conuerſus in hoſtem. ſ. Turnum, clypeo obiecto. ſ. contra ictus, & petebat auxilium. ſ. contra hoſtem ipſum impediendo, mucrone ſtricto. i. nudato aut euaginato quem rota. ſ. currus & axis concitus. i. concitatus procurſu. i. ꝓcurrendo, impulit pręcipitem, & effudit ſolo, & Turnus ſecutus. ſ. cadentem abſtulit ipſi caput enſe. i. gladio percutiendo ſcilicet inter imam galeam, & oras. i. extremitates ſummas, ſummi. i. ſupremi thoracis, hoc eſt ſecando ceruicem vbi ima pars galeę ſere coniungitur loricę ſeu thoraci, quauis thorax in pectore proprie ſit, & reliquit truncum. i. truncatum, & mutilum corpus ſup. in arena. Atq; interea dum Turnus victor dat ea funera campis. i. per campos Mneſtheus & Achates fidus qui. ſ. nunquam dereliquerat ducem, & Aſcanius comes. i. ſocius laboris ſtatuere Æneam cruentū ſcilicet ex vulnere, ſup. in caſtris. ſ. ſuis nitentem. i. molientem, & cum labore facientem, greſſus alternos. i. alternatim & longo interuallo factos, cuſpide longa cui. ſ. ipſe longus incumbebat aut qua fulciebatur. Ipſe ſupp. ſęuit. i. ſęue iraſcitur, & indignatur q̄ ſuis adeſſe non poſſet, & luctatur. i. conatur eripere telum cuſpide infracta. i. intrinſecus fracta, & poſcit. ſ. a pręſentibus viam. i. modum & rationē ſanandi quę proxima. i. pręſentiſſima aut viciniſſima eſt auxilio. i. ad auxilium, aut poſcit auxilio. ſ. in auxilium viam quę prima eſt, videlicet vt ſecent enſe lato vulnus, & recidant, id eſt ſcindendo aperiant, penitus, id eſt pene intus & funditus, latebram teli, id eſt vbi telum latebat, & remittant ſeſe in bella. Iamq; id eſt & iam aderat, ſcilicet auxilio, Iapis Iaſides, id eſt Iaſi filius dilectus Phœbo, id eſt Apollini ſummo medicorum principi ante alios, id eſt ſuper cęteros, cui, ſcilicet Iapi ipſe Apollo captus quondam acri, id eſt vehementi amore dabat, id eſt offerebat lętus, id eſt lubens & gaudens ſuas artes, & ſua munera, id eſt officia ſcilicet augurium, id eſt peritiam diuinandi & citharam, id eſt artem muſicam, & ſagittas celeres, id eſt artem ſagittandi. Ille ſcilicet Iapis vt proferret, id eſt extenderet, & porro teneret fata, id eſt mortem, parentis, id eſt patris ſui, depoſiti, id eſt deſperati a medicis, & ita depoſiti, quis forte aduenerit, qui ſanet in via offendat, maluit ſcire poteſtates herbarum, & vſum medendi, & agitare, id eſt ſectari aut exercere artes mutas. i. occultas, & gloriam non afferentes. vnde addit exiſtens inglorius. i. ſine gloria reſpectu muſices, & rei bellicę, Æneas ſtabat fremens acerba. i. acerbe, nixus. i. annitens in haſtam ingentem ſup. in magno concurſu iuuenum & Iuli. ſ. adoleſcentis, aut ideo ſeorſum nominat vt egregium ſignificet, Iuli ergo mœrentis. ſ. propter dolorem patris, & belli periculum & ſtabat immobilis. i. immutabis lachrymis. ſ. Iuli & aliorū. Ille. ſ. Iapis, ſenior, & ideo peritior & expertior. ſuccinctus amictu retorto. i. retrouerſo, in morē Pęonium. i. medicinalem, trepidat. i. trepidanter tentat multa. i. multas res, manu medica & herbis Phœbi. i. quas Phœbus docuerat aut quibus ſol virtutē influit, vnde addit potentibus. ſ. ad medicinalē virtutē, trepidat dicit nequicq̄. i. fruſtra & nihil ꝑ hoc efficiens, & ſolicitat. i. tentat nequicquam fruſtra, educere dextra. ſ. manu ſpicula. i. telum acutiſſimū, & prenſat. i. frequenter capere tentat ſed fruſtra, forcipe tenaci, ferrum. ſ. teli. Nulla fortuna. i. nullus euentus inopinatus aut pręter artem regit. i. dirigit viam. i. pręſtat rationē. Apollo author. ſ. artis illius nihil. i. non. aut in nullo ſubuenit. i. auxiliatur, & horror ſęuus crebreſcit. i. fit creber magis ac magis cāpis. i. ꝑ cāpos vbi Turnus ſtragē faciebat, & malū. i. periculum Turno imminens: eſt ꝓpius. i. vicinus & videns cœlū. i. aerem ſtare. i. denſum ac plenū eſſe iam puluere, equites ſubeūt. i. appropinquant, & ſpicula. i. miſſilia tela, cadunt denſa. i. denſe, aut frequentia, medijs caſtris. ſ. in media caſtra imiſſa, clamor triſtis. i. lamētabilis, iuuenū bellantū & cadentiū ſub duro marte, it. i. diffunditur ad ęthera. i. ad ſummū aerem.

Hic Venus indigno nati concuſſa dolore,
Dictamum genitrix cretæa carpit ab Ida,
Puberibus caulem folijs, & flore comantem
Purpureo, non illa feris incognita capris
Gramina, cum tergo volucres hæſere, ſagittæ.
Hoc Venus obſcuro faciem circūdata nimbo
Detulit: hoc fuſum labris ſplendentibus amnem
Inficit, occulte medicans, ſpargitq; ſalubris
Ambroſiæ ſuccos, & odoriferam Panaceam.
Fouit ea vulnus lympha longæuus Iapis
Ignorans, ſubitoq; omnis de corpore fugit
Quippe dolor, omnis ſtetit imo vulnere ſanguis.

SERVIVS.

❡ Indigno dolore.) Qui fuerat natus ea vulnere indigne illato. ſ. ꝑ inſidias. ℣ Dictamū.) Hęc herba licet vbiq; naſcat, tā melior eſt in Creta. ℣ Puberibus caulem folijs.) Hoc eſt adultis. ſic in quarto, Pubētes herbę. Et eſt reciproca inter herbas & hoīes tranſlatio. nam & pubertatem herbarū, & florē iuuentutis vocamus. ℣ Faciē circūdata. ℣ A parte totum corpus accipimus. ℣ Fuſum amnem.) Pro aqua. A toto pars: ſic ſupra Fontemq; ignēq; ferebāt. ℣ Ambroſię ſuccos.) Ambroſia eſt cibus deorum. nam nectar potant. ℣ Panaceam.) Genus herbę. Sciēdum tamen Lucretium Panaceam vbiq; ſalem dicere: vnde poſſumus etiam hoc loco ſalem intelligere. nā omnē pellit dolorem. Sed melius herbam, quia ait odoriferam. ℣ Quippe dolor.) Quaſi dolor: cuius natura hęc eſt, vt adhibito remedio ſtatim recedat. Nam dolor conſequens res eſt, nō principalis: vnde ſublata cauſa etiā ipſe ſtatim recedit. hinc ait quippe. nam

Iamq; secuta manum nullo cogente sagitta
Excidit, atq; nouæ rediere in pristina vires.
[Arma citi properate viro, quid statis? [Iapis IAP:
Cōclamat, primusq; animos accēdit in hostes. POE.
[Non hæc humanis opibus, non arte magistra IAP.
Proueniunt, neq; te Ænea mea dextera seruat,
Maior agit deus, atq; opera ad maiora remittit.
[Ille auidus pugnæ, suras incluserat auro POE.
Hinc atq; hinc, oditq; moras, hastamq; coruscat.
Postq̄ habilis lateri clypeus, loricaq; tergo est,
Ascanium fusis circum complectitur armis,
Summaq; per galeam delibans oscula, fatur.
[Disce puer virtutem ex me, verumq; laborem, ÆNE.
Fortunam ex aliis: nunc te mea dextera bello
Defensum dabit, & magna inter præmia ducet.
Tu facito mox, cum matura adoleuerit ætas,
Sis memor, & te animo repetentem exempla tuorum,
Et pater Aeneas, & auunculus excitet Hector.

pe. nam infusa aquæ, inhærens laxare coeperat telum, quod antea inferebat dolorem. ¶ In pristina.) In vsum priorem. ¶ Maior agit deus.) Apollo, inuentor scilicet medicinæ. ¶ Verumq; laborem.) Quem per me ipsum suscipio: nō qui ex aliorum virtute imperatoribus ascribi consueuit. ¶ Fortunam ex aliis.) Subaudiemus. Opta. neq; enim fortuna dicitur. & est Zeugma non integrum. ¶ Inter præmia.) Ad præmia. Cicero, Dico te priore nocte aduenisse inter falcarios, id est ad falcarios. ¶ Matura adoleuerit ætas.) Adolescendo matura esse coeperit.

DONATVS.

¶ Hic Venus indigno.) Admiranda dicentis inuentio, vt tali tempore & in tali causa in tanta desperatione omnibus quoq; & ipso Ascanio lachrymātibus, trepidāte medico, & ipsius medicinæ deficiente substantia, affuisset mater, quæ solatium filio & remedium ferret: quam ipsam posteriorem fecit, vt emineret filii meritum, & matris affectus. ait igitur. Hic Venus indigno nati concussa dolore. non quo sit aliquis dolor dignus filiorum: sed qa pro animo parentum indignum est, quicquid filii fuerint passi. non tulit hæc causam filii sic inefficaciter trahi, admodum quippe videbatur incongruum, & illum sic teneri vulneris causa, & impune periculum crescere. Itaq; dictæa Ida sustulit suis manibus caulem dicta, cognomen est Idæ. vt alio loco dicit, dictæa negat tibi Iuppiter arua. quod ait, manu carpit, & matris animum expressit, vt ipsam diceret opera sua procurasse, quod sanare filium potuisset, & non ferro propter remedium, sed manu assereret sublatam. dubiū enim non est certo modo, & suo more ac tempore esse detrahenda terris: quæ aliquibus sunt procuranda remediis: vt ipse alio loco Virgilius dixit: Falcibus & messe ad lunam quæruntur ahenis Pubentes herbæ. Ecce & illic falcibus dixit ahenis, & ad lunam, & messis tēpore. in præsenti vero ait. Manu caulem carpit, Thyrsum ipsum. s. quo erigebatur, vt emitteret florem, deinde ipsum florem asseruit esse purpureum, & comantem. non. n. vnus aut singularis est, vt sunt rosæ aut lilia, sed quasi in comas purpureo flore diffunditur. ¶ Non illa feris incognita.) Tanta, inquit, naturalis vis est in feris captis hoc est capreolis, vt cum tergis forte sagittas exceperint confugiant illico ad hanc herbam: comedant eam, & sagittis simul & vulneribus careant. quanta signa istius data sunt speciei? quippe & regio expressa est, in qua nascitur, & nomen editū montis, & ipsius nominis. deinde, cum ad descriptionem prædicti graminis accederet, caulem, inquit, facit, & comantem florem & colore purpureo. Tolli eum ad vsus remediorum procuratū esse ostendit. huius virtutem capræ feræ prodiderunt. nam ipsa curantur, quoniam nouerunt eam, & naturali industria ipsæ sibi prosunt, cū sagittis appetuntur. Gramē appellabit nouo vsurpationis genere, alia dicens folia: cæterum vero nomine dictami in regione sua dicitur appellari. vnde nonnulli sic exponunt hunc locum, vt asserant Virgilium dixisse dictamum genitrix cretea carpit ab Ida. quod vsq; adeo non est, vt si sequētia coniungas, fiat vitium. Dictami. n. caulem dicere debuit, non dictamum caulem. melior est ergo superior, manu carpit caulem, a dictæa Ida: cuius herbæ nomen quia non dixit signa eius, infinita ꝓtulit, vt posset scire, quæ esset. ¶ Hoc Venus obscuro.) Venus obscurata nimbi caligine, atq; ita, vt videri a nullo potuisset, hoc detulit, & eodem ipse aquam infecit, quam Iapix studiose splendentibus labris infuderat, vt foueret vulnus, & addidit alias species, vt omnium succo & in vndas transfusa virtute medicabilis liquor ex simplicitate fieret. ¶ Fouit ea vulnus lym.) Ignorans gesta Veneris Iapix, ea lympha vulnus fouit. ¶ Subitoq; omnis decor. fu.) Pulchre dixit, fugit dolor. Fugit. n. qui senserit fortiorē, & omni celeritate discedit. dolore vero fugiente sanguis fluens ex imo vulnere stetit. Exclusumq; est perinde, ꝙ fuerat inimicum, & successit quod retinendo vigori corporis fuerat necessarium. ¶ Iam secuta manum.) Si nullo cogente quomodo secuta manum? Hoc ne claudicet, sic intelligendum est, vt sagitta nō manu tenentis secuta videatur sed fouentis. ¶ Atq; nouæ rediere in pristinæ vires.) Fugiente dolore facta est nouitas virium, & rediit totum, quicquid inflictum vulnus excluserat. nouas vires multi nō tales quales abscesserant, sed multo meliores exponunt. sed quid in sequentibus dicemus, quibus ait. redière in pristina vires. nouas ergo post fugatum dolorem separatas intelligamus. multū enim fuit. ex debilitato talis esset redditus, qualis fuerat antea q̄ vulnus esset inflictum. ¶ Arma citi properate viro.) Hoc viso, cū iam Iapigen admiratio tenuisset, clamare coepit, date arma viro forti, date inquit quāprimum. qua voce & sanitate ꝓuenisse nunciauit, & fugatam dudum hominis remeasse virtutem. quæ vox Æneā ipsum optatum excitauit in bellum. non sibi tamen plurimum dedit, vt hoc ipsum diceret factum opera sua: addidit quippe alia, quibus nec sibi arrogaret aliquid, & Æneam ipsum meliori spe propriæ felicitatis accenderet. ¶ Non hæc humanis opibus.) Non pudenda confessio, quoniam Iapix profitebatur non illam hominis sed diuinam fuisse medicinam. in eo nec sibi aliquid dempsit, & Æneæ merita studio melioris prædicationis cumulauit. ¶ Ille auidus pugnę.) Ille hoc est, qui iandudum etiam cum ipso vulnere ardebat, in bellum, consecuta sanitate corporis sui magis magisq; properans suras auro incluserat. ¶ Hinc atq; hinc.) Ita vt nihil earum appareret. ¶ Oditq; moras.) Hic mos est properantis tardum putare etiam, si quod faciēdum est, celeriter fiat. ¶ Hastamq; coruscat.) Hastam sic tenebat, vt coelum coruscare putaretur. ¶ Postquam habilis lateri clypeus, loricaq; tergo est.) Postquam bene sibi aptauit clypeum lateri, & loricam tergo. habilis bis accipiendum est: vt sit postquam habilis clypeus est, & postquam habilis lorica est. ¶ Ascanium fusis.) Non dixit eam sibi galeam induisse, & hic dicit, per galeam osculabatur filium suum. Ergo aut more suo hoc prętermisit, aut ex osculis per galeam datis, intelligamus eum etiam ipsam sumpsisse, aut vulneratum sic remansisse cum galea: Ascanium vero non fusis armis complexum, sed circū fusis, vt scuto amplexus sit. quem consolari osculis, & verbis cupiebat instruere. aut amplexus armati, ne omen eēt deponere scutum, & manibus nudis filium amplecti ipso scuto, cum ad se colligit quo & se defensurus fuerat & securo filio quæsiturus imperium. Interea, quia viderat eum flentem, & leniit osculis animum pueri, & ne vltra esset de paterna salute suspectus, dictis quoque composuit. ¶ Disce, inquit, puer virtutem ex me.) Disce, non tantum ad virtutem pertinet, verumetiam ad laborem quoq; & fortunam: vt sit disce virtutem, disce laborem, disce fortunam. sed diuisit, hæc alia adscribens personæ suæ, alia aliis. Ex me, inquit, fili velim discas, q̄ si commodum studium sectari virtutis, quanta animi patientia labores duri tolerandi sint, & tolerando superandi. quantum autem ad aduentum fortunæ attinet, sub cuius vi homines periclitantur incerti, opto ex aliis discas. ¶ Nunc te mea dextera bel.) Facit eum de præsentibus securum, defensionem plenissimam spondens, & ex victoria commodum. ¶ Tu facito mox.) Citius enim præteritorum pueri immemores fiunt: quæ res necessario suggerebat, vt gesta præsentis temporis ad perpetuitatem memoriæ commendaretur. facta Æneas, inquit, cum fueris maior, memoriter voluas, quæ videris puer. ¶ Et te animo repe.) Et cum tuos animo coeperis enumerare maiores, patrem atq; auunculum imitari contendas, hoc est tuorum potius, & ex cæterorum exemplis.

ASCENSIVS.

¶ Tum Venus &c.) Narrat sanationem Æneæ opera materna factam eiusq; armationem, & in prælium properationem, unde nihil est Donati, sed ordo talis. Tum. i. deinde postq̄ summum immineret periculum. Venus genitrix. s. Aeneę, & genitorum omniū per influentiam concussa indigno dolore nati. i. filii sui Aeneę carpit ab Ida. s. syluoso monte Cretęa. i. cretensi ad differentiam Idę Phrygię, dictamum. s. herbam illam appositorie caulem. i. Thyrsum & costam per medium herbarum protensam, foliis puberibus. i.

bus.i.abundantibus,& maturis,ac succi plenis,& comantem flore purpureo. Illa gramina.s.d ctami: nō sunt incognita feris capris.i. capreis, alij legunt sed minus apte feris captis.s.ferro cum.s.sagittæ volucres.i.veloces hæsere tergo.i.dorso earum venus circūdata faciem.i.habens faciem circundatam nimbo obscuro.i.velamento aereo ne agnosceretur dedit hoc.s.dictamū,& inficit.i.miscet hoc, scilicet dictamo, amnem.i.aquam fluentem, fusum.i.respersum labris splendentibus.s.de se, sed nunc nimbo tectis medicans.i.temperans per artem medicinæ, occulte & spargit succos ambrosiæ.i. herbæ qua dij dicuntur vesci, salubris.i.salutem afferentis,& panaceam.s.herbam odoriferam. Iapis longæuus.i.longi æui medicus, fouit vulnus.s.Æneæ, ea lympha.i.aqua sic temperata ignorans.s. q̄ talis esset,& omnis dolor fugit.i.aufugit,& euanuit quippe.i.vt pote dolor hoc est quasi dolor & non vulnus fuisset subito.i.illico de corpore.s.Æneæ,& oīs sanguis stetit imo vulnere.i.non emanauit, nec effluxit,& sagitta secuta iam manū.s.chirurgici, nullo cogente, excidit, atque vires nouæ.i.magnæ, rediere in pristina.i.in vsum pristinum aut in membra pristina. Iapis cōclamat.i.statim, vt hoc vidit clamat, o vos Teucri sup. pperate.i.festinanter afferte citi.i.festini viro.s.Æneæ, arma: quid statis? & ipse primus accendit animos.s. animos.s.Teucrorū in hostem, dicens.s. Hæc non proueniunt opibus.i.facultatibus & potestatibus humanis,& non proueniunt arte magistra.i.magisterio artis medicinæ, neq; o Ænea mea dextera seruat te, sed deus maior.s.Venus, aut Apollo inuentor medicinæ agit.s.hanc curam, atq; remittit.i.iterum mittit te ad opera maiora. Ille.s.Æneas auidus pugnæ, incluserat.s.priusquā aduenerant qui ipsum armarent suras.i.posteriora tibiarū, hoc est a parte totū crura sua, auro.i.ocreis aureis, hinc atq; hinc.i.ex vtraq; parte,& odit.i.odio prosequitur moras.i.dilationes, coruscat.i.quatit & vibrat hastam. Postq̄ clypeus habilis.i.portabilis & aptus est lateri, & lorica tergo.i.postq̄ armatus erat complectitur Ascaniū armis circūfusis,& delibans per galeam summa oscula.i.præbens oscula summis labris fatur.i.inquit. O puer disce virtutem & verū laborem ex me,& supp. opta fortunam ex alijs.s.felicioribus me, mea dextera dabit nunc te defensum.i.defendet nunc te bello,& ducet inter magna premia.i.participem magnorum premiorum quia regni. Tu facito mox vt cum ætas adoleuerit matura.i.adolescendo cœperit esse matura sis memor,& vt, sup.&.i.simul pater Æneas, & Hector auunculus excitet te repetentē animo.i.considerantē & memoria repetentē exemplaria tuorum, scilicet parentum.

SERVIVS.

¶ Anteusq́; , Mnestheusq́; .) Seruauit τὸ πρέπον. necesse enim erat vt vulnerato duce, multi cum eo in castra remanerent. ¶ Miscet.) Modo cōfunditur: alibi pturbat.vt, Miscet agens telis nemora inter frondea turbā. ¶ Aggere Turnus.) Eminētia.de via aūt aggere nō possum⁹ dicere, nisi viæ aggerē dicere voluerim⁹.i.viæ coaceruationem, quam historici viā militarē dicunt: vt, Qualis sæpe viæ deprensus in aggere serpēs. ¶ Atrū rapit agmen.) Pulueris nube cooptū. ¶ Abrupto sydere.) Magna tēpestate. Alibi, Sorbet in abruptū fluctus. Itē, Scit triste Mineruæ Syd⁹. ¶ It mare p medium miseris.) Statius planius de hoc sensu, Deflent sua dāna coloni, Et in oppressos miserant in æquore nautas. ¶ Ruet.) Eruet, & euertet. Aliter dictū est, Ruit alto a culmine Troia. ¶ Talis,) Taliter, simili mō. Sic paulo post similis medios Iuturna p hostes. ¶ Rhœteius.) Troianus a pmontorio Troiæ. ¶ Cuneis se quisq; coactis Agglomerāt.) Densent, vt cuneatim dimicēt, scilicet in cuneorū modum cō positi. ¶ Tollitur in cœlum clamor.) Occiso eo qui author fuerat fœderis disrūpēdi, exortus est clamor: & statim secuta fuga Rutulorum: vt, Versiq́; vicissim Puluerulēta fuga Rutuli dant terga p agros. ¶ Nec tela ferentes insequtur.) Id est nec fugientes, nec contra stantes dignatur occidere. Et magna Æneæ ostenditur pietas, q nec vulneratus irascat: vt velit contra legem fœderis in bella moueri. ¶ Virago.) Dicitur mulier quæ virile implet officiū. ¶ Peruolat.) Per magnas ędes volat. Nam more suo verbo dedit detractam nomini præpositionē. ¶ Vacuis.) Magnis: vt, Vacua atria lustrat Sauci⁹. ¶ Nec conferre manum.) Cum Ænea.

[Hæc vbi dicta dedit, portis sese extulit, ingens POE.
Telum immane manu quatiens, simul agmine denso
Anteusq́; Mnestheusq́; ruunt: omnisq́; relictis
Turba fluit castris: tum cæco puluere campus
Miscetur, pulsuq́; pedum tremit excita tellus.
Vidit ab aduerso venientes aggere Turnus,
Videre Ausonii, gelidusq́; per ima cucurrit
Ossa tremor. prima ante omnes Iuturna Latinos
Audiit, agnouitq́; sonum, & tremefacta refugit.
Ille volat, campoq́; atrum rapit agmen aperto.
Qualis vbi ad terras abrupto sydere nimbus
It mare per medium, miseris heu præscia longe
Horrescunt corda agricolis: dabit ille ruinas
Arboribus, stragemq́; satis, ruet omnia late:
Ante volant, sonitumq́; ferunt ad littora venti.
Talis in aduersos ductor Rhœteius hostes
Agmen agit: densi cuneis se quisq; coactis
Agglomerant, ferit ense grauem Tymbræus Osyrin,
Archetium Mnestheus, Epulonē obtruncat Achates,
Vfentemq́; Gyas, cadit ipse Tolumnius augur:
Primus in aduersos telum qui torserat hostes.
Tollitur in cœlum clamor, versiq́; vicissim
Puluerulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
Ipse neq; auersos dignatur sternere morti,
Nec pede congressos, nec equo, nec tela ferentes
Insequitur, solum densa in caligine Turnum
Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
Hoc concussa metu mentem Iuturna virago,
Aurigam Turni media inter lora Metiscum
Excutit, & longe lapsum temone relinquit:
Ipsa subit, manibusq́; vndantes flectit habenas.
Cuncta gerens, vocemq́; & corpus, & arma Metisci.
Nigra velut magnas domini cum diuitis ædes
Peruolat, & pennis alta atria lustrat hirundo
Pabula parua legens, nidisq́; loquacibus escas,
Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
Stagna sonat, similis medios Iuturna per hostes
Fertur equis, rapidoq́; volans obit omnia curru:
Iamq́; hic germanum, iamq́; hic ostendit ouantem,
Nec conferre manum patitur, volat auia longe.
Haud minus Æneas tortos legit obuius orbes,
Vestigatq́; virum, & disiecta per agmina magna
Voce vocat, quoties oculos coniecit in hostem,

Aenea. nam alios persequitur. ¶ Auia.) Ab ea.s.parte qua veniebat Aeneas. ¶ Tortos orbes.) Obliquas & implicatas vias. ¶ Vestigatq́; virum.) Inquirit: translatio a canib⁹. ¶ Disiecta per agmina.) Dissipata aduentu Aeneæ. ¶ Heu quid agat?) Omne aduerbiū verbo cohæręt. Vnde heu & atat & similia, quia verbo cohęrere nō possunt, separatā fecerunt aliā partem orationis, scilicet interiectionem: quam sola latinitas possidet.

DONATVS.

¶ Hæc vbi dicta dedit.) Ingens.s.animo & corpore. ¶ Tela manu qua.) Minantis hoc fuerat signum, plena fiducia pergētis ad pugnam. ferre autem telum inæstimabilis magnitudinis,& id vna manu tractare quantū fuit insignis virtutis? ¶ Simul agmine denso.) Procedente Aenea in campum omnibus bellandi studium creuit. tātumq; illius fiducia fuit, vt nullus dubitaret exire. processerunt denique duces, nec aliquis remāsit in castris. ¶ Tum cæco puluere cam.) Necesse.n. fuerat globum pulueris crescere, quem maioris numeri commouebat exercitus. ¶ Pulsuq́; pedū tre.ex.tel.) Tantus impetus pergentium fuit, vt eorum pedibus pulsata cōtremisceret terra. ¶ Vidit ab aduerso.) Bene dixit primo Turnum vidisse venientes, vel quia in aggere contra positus fuerat: vel quia in causa sua debuit esse circūspectus. ¶ Videre Ausonii.) Qui paulo ante pro victoribus ferebantur, Aenea ex causa vulneris ipedito, vt viderūt agmē, in se versum ferri, intellexerūt in illa multitudine etiā Aeneā ipsum fuisse præsentem. quo facto nō tam pauor, vt metus, sed tremor oīs eos inualerat. ¶ Prima ante alios.) Iuturna, quā spāltis pro salute fratris sollicitudo tangebat, prima vidit,

prima

Alipedumq; fugam cursu tentauit equorum:
Auersos toties currus Iuturna retorsit.
Heu quid agat? vario nequicq̃ fluctuat æstu:
Diuersæq; vocant animum in contraria curæ.

prima audiuit, prima cognouit, prima contremuit, & fugit. quod iccirco fecit, ne videret exitum Turni vel eius copias fremi. ¶ Ille volat.) Tanta Æneas celeritate ferebatur vt nō ambulare: sed volare videretur. ¶ Campoq; atrum ra. agm. aper.) Campoq; aperto atrum agmen rapiat. atrum ideo, quia sordibus pulueris fuerat oneratum. campum apertum dixit, quia cæsis hostibus vel metu sparsis, vacuus videbatur & patens. rapiebat ideo, quia volantem supra descripsit, vt mactaturus hostes non occurreret resistentium mora. ¶ Qualis vbi ad terras.) Quanta vis est nimbi, quæ conflatur ex magna pluuiarum copia, cui licet ire per medium mare. ¶ Miseris heu præscia lon.) Non enim prius fluctus pelagi scindit nisi ante eraserit campos. denique sequitur. ¶ Dabit ille ruinas Arb.) Satis dixit diuersis ominibus terræ mandatis. ¶ Ruit omnia late.) Hoc est late prosternit. ¶ Ante volant, sonitumq; fe. ad litto. ven.) Torrens enim post strages & arboribus & satis illatas, cum propinquare in mare cœperit, præcedit eum sonitus aquarum. & antequam ipse perueniat, signa eius volantes afferunt venti. ¶ Talis in aduer.) Quemadmodum agmen aquarum torrentibus præcipitatur, & vrget in mare non sine eorum pernicie, per quæ forte transierit. sic cum agmine suo Æneas in Rutulos ferebatur infestus. ¶ Densi cun. se quisque coactus Agglome.) Multum enim valet plurimorum in vnum arctata congestio. proinde vnusquisq; se stipabat in cuneum, ne opportunus fieret morti. ¶ Ferit ense grauem.) Obtruncat, ad omnes percussores pertinet, Mnestheum, Achaten, Gyan. ¶ Cadit ipse Tolumnius augur.) Quo ait ipse poterat dubitare, q̃d significaret. iō hoc ipsum prius exposuit poeta. cecidit ipse augur Tolumnius, qui mittendo telum primus turbauit fœderis pacta. ¶ Tollitus in coelum clamor.) Quis enim non excitaretur in vocem, augurem ipsum nec vitare potuisse pœnam, nec præuidere supplicia? ¶ Versiq; vicissim Puluer. fuga ru.) Non congesti affuerant, sed sparsi fugiebant, quæ res indicabat oppressos magna virtute. Tendebant autem ad agros indicantes exisse, non esse credituros. ¶ Ipse neq; aduersos.) Ipse Æneas indignum existimabat mactare obuios, aut æquo pede congressos occidere: sed nec illos insequebatur, qui veniebant telis armati. Dicit iam qua causa id fiebat. ¶ Solum densa in cali. tur. Vestig. lu.) Nouerat enim & prudenter considerabat solum esse vincendum, qui solus esset pugnandi causa. seruandam esse plebem victoriæ suæ, nec vlterius cædendam. ¶ Hoc concussa metu.) Vbi sensit Iuturna hoc agere Æneam vt solius Turni interitum quæreret, redit ad aliam partem mandatorum Iunonis, cum fratrem in confusionem fœderis liberare non potuisset, cœpit hunc infesto hosti velle subtrahere, ne iuuentus occumberet. sic enim illa dixerat, non lachrymis hoc tempus, accelera, & fratrem, siquis modus, eripe morti, aut tu bella cie, conceptumq; excute fœdus. Ergo vt dictum est, quoniam frustra fuit, fœdera dissipasse, cœpit niti subtrahere periclitantem: quod fieri sine fraude non potuit: iccirco remouit aurigam fratris, & in remoti locum ipsa successit. ¶ Cuncta gerens.) Facile enim, in quam vellet formam, transire potuit. ¶ Nigra velut magnæ.) Fœtibus suis alimonia quęritans, vt salutem incolumem retineant. ¶ Et nunc porticibus va.) Nigram hirundinem pro dolentis persona etiam quę sit domestica, vt Iuturna de eadem domo, & familia, qua Turnus, lugentis posuit hirundinis quoque non inaniter comparationem induxit. ¶ Similis medios Iutur. per ho.) Volebat Iuturna sic Turnum ostendere, vt gaudere potius q̃ rebus suis diffidere videretur. nec tamen hunc committebat congressibus, & longe ad ea illum ducebat loca, quæ non constaret bello. ¶ Haud minus Æneas.) Quantum Iuturna separabat a congressibus fratrem: tantum Æneas compendiosis orbibus præbebat se obuium, & præueniebat errantem: nec tam occulte, nam hunc per tot sparsos exercitus voce magna prouocabat. ¶ Quoties oculos coniecit in ho.) Quoties viso hoste Æneas ire obuiam voluit, toties Iuturna currus in alias partes inflexit. ¶ Heu quid agat?) Cogitabat quid ageret, dolens, & sine aliquo effectu semetip diuersis æstibus agitabatur. ¶ Diuersæq; vocant animum.) Quicquid voluendo tractabat, totum contrariis tractatibus efficiebatur infirmum.

ASCENSIVS.

¶ Hæc vbi, &c.) Commemorat, vt per Æneam instaurata pugna, Troiani duces animosiores effecti multos prostrauerint. Ænea solum Turnum inuestigante quem Iuturna aurigam eius mentita semper ab occursu auertit. vnde nihil quoq; extat Dona. Sed ordo est. Vbi. i. postquam Æneas dedit hæc dicta, ipse extulit sese altis portis. s. castrorum, quatiēs manu, telum immane. i. hastā terribilem præ magnitudine, & simul, id est vna cum eo, & Anteus & Mnestheus & oīs turba ruit relictis castris, agmine denso. i. se constipante. (Seruius legit Anteusq; Mnestheus, quæ vera mihi videtur lectio vt Anteus sit dissyllaba dictio habens in fine diphthongon quæ in accusatiuo dissoluitur, vt in primo Antea siquem Iactatum vento videat) tum. i. deinde campus miscetur, id est confunditur puluere cæco. i. excæcante. & tellus excita, id est commota pulsu pedum tremit. Turnus vidit ab aggere aduerso. i. ex opposito, vbi ipse erat, venientes scilicet Teucros cum Ænea, & Ausonii videre scilicet venientes & tremor gelidus. i. frigus & horrorem incutiens, cucurrit per ima ossa. s. Ausoniorum. Iuturna audit & agnouit sonum prima ante omnes Latinos. i. priusquam aliquis Latinorum, & ipsa tremefacta refugit. Ille scilicet Æneas qui causa timoris erat, volat & rapit. i. secum trahit raptim, agmen atrum propter puluerem campo aperto. i. per campum apertum. Qualis nimbus. i. ventosa, & pluuiosa nubes, supp. est vbi it per medium mare ad terras, & hoc sydere abrupto. i. magna tempestate dissoluta. Corda præscia longe scilicet calamitatis futurę, heu dolentis interiectio, horrescunt. i. horrore rigescunt. agricolis miseris, ille. s. nimbus (vt dicunt agricolæ) dabit ruinas arboribus, id est prosternet arbores, & dabit satis stragem. i. prosternet sata, & ruet. i. eruet & euertet omnia late. Talis. i. taliter aut talis existens, ductor Rhœteius. i. Troianus. s. Æneas a Rhœto p̄montorio Troiano denominatus, agit agmen in hostes aduersos, & ipsi densi agglomerant. i. condensant, quisq; se, & hoc cuneis. i. aciebus in morem cuneorum coactis. i. in vnum compulsis. Tymbreus vis ille Phrygius a loco dictus, ferit ense Osyrim grauem. i. grauatum aut pondere aut senio, & Mnestheus. i. Troianus ille ferit Archetium, & Achates obtruncat Epulonem, virum sic denominatum. Bona allusio in vocabulis. Nam Achates curam significat, quæ nimirum Epulonem. i. gulositatem obtruncat, & Gyas Troianus ille, obtruncat aut occidit Vfentem. Ipse Tolumnius augur, qui torserat primus telum in hostes aduersos cadit. i. occumbit, & supp. ex eius casu, clamor tollitur in coelum. & Rutuli versi vicissim, quia prius Teucros in fugam verterant, dant per agros terga puluerulenta, fuga. i. per fugam celerites excitatam ipse. s. princeps belli. s. Æneas neq; dignatur sternere morti. i. ad mortem aduersos. i. quos obuios, & aduersos offendit, nec insequitur congressus æquo. i. æquali pede, nec ferentes tela, id est licet animosos offenderet, qui viriliter resisterent, tamen non dignatur eos prosternere sed lustrans. i. circūspiciens vestigat. i. inquirit solum Turnum sup. in caligine densa, & poscit solum. s. Turnum in certamina, sic. n. fœdera exigebat, Iuturna virago. i. virile implens officium concussa mentem. i. habens mentem concussam hoc metu excutit. s. ab equis Metiscum aurigam Turni inter media lora, & reliquit longe lapsum temone. i. de temone, vel reliquit longe a temone. i. ligno oblongo, quo currus connectitur, & dirigitur ipsum lapsum, Ipsa subit. s. officiū gubernandi, & flectit manibus habenas vndantes. i. laxas, & abundantes gerens. i. prę se ferens cuncta, & vocem & corpus, & arma Metisci. Velut. i. quemadmodum cum hirundo. i. volucris illa nigra saltem pro principali parte quauis ventrem albis maculis distinctum habeat, peruolat magnas ędes. i. domos domini. i. heri diuitis, & lustrat. i. circūuolat pēnis. i. alis atria alta, leges. i. colligēs, pabula parua scilicet muscas, & culices, & escas scilicet paruas, nidis loquacibus. i. in quibus sunt pulli garruli, & sonat nunc porticibus, & nunc circum stagna humida, similis. i. similiter, Iuturna fertur equis per medios hostes, & ipsa volans obit. i. circuit omnia curru rapido. i. raptim acto, & ostendit germanum. i. fratrem suū Turnum, ouantem iam hic. i. in vno loco, & iam hic. i. in alio loco, nec patitus supp. eum, conferre manum. s. cum Aenea, & volat auia. i. sine via, & ordine, longe. s. ab Aenea, Aeneas haud minus. i. eodem modo, obuius. i. vt obuius sit, legit. i. peragit orbes. i. circuitus tortos, id est obliquos, & vestigat, id est inquirit virum, scilicet Turnum, & vocat, scilicet ipsum magna voce per agmina deiecta & quoties coniecit oculos in hostem, & tentauit, id est simulauit fugam, cursu equorum alipedum. i. quasi alatos pedes habētium, toties retorsit Iuturna equos auersos, scilicet ab ipso Aenea, Et ita Aeneas fluctuat nequicquā, id est frustra, vario ęstu, id est feruore irarum, heu dolentis vox dubitans, scilicet quid agat, id est agere debeat, quia non potuit habere occursum aduersarii, & curę aduersę vocant animum in contraria. i. nunc hoc nunc illud attentauit, vt congressum habeat.

Achates quid denotet.

Huic Messapus (vti læua duo forte gerebat
Lenta leuis cursu præfixa hastilia ferro)
Horum vnum certo contorquens dirigit ictu.
Substitit Æneas, & se collegit in arma,
Poplite subsidens, apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasq; excussit vertice cristas.
Tum vero assurgunt iræ, insidiisq; subactus
Diuersos vbi sensit equos, currumq; referri,
Multa Iouem, & læsi testatus foederis aras,
Iam tandem inuadit medios, & Marte secundo
Terribilis, sæuam nullo discrimine cædem
Suscitat, irarumq; omnes effundit habenas.
Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine cædes
Diuersas, obitumq; ducum, quos æquore toto
Inq; vicem nunc Turnus agit, nunc Troius heros,
Expediat? tanton' placuit concurrere motu
Iuppiter æterna gentes in pace futuras?
Aeneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentes
Pugna loco statuit Teucros) haud multa moratus
Excipit in latus, & qua fata celerrima, crudo
Transadigit costas, & crates pectoris ense.
Turnus equo deiectum Amycum, fratremq; Diorem
Congressus pedes, hunc venientem cuspide longa,
Hunc mucrone ferit, curruq; abscissa duorum
Suspendit capita, & rorantia sanguine portat.
Ille Talon, Tanainq; neci, fortemq; Cethegum,
Treis vno congressu, & mœstum mittit Onyten,
Nomen Echionium, matrisq; genus Peridiæ:
Hic fratres Lycia missos, & Apollinis agris,
Et iuuenem exosum nequicq̃ bella Menœten
Arcada, piscosæ cui circum flumina Lernæ
Ars fuerat, pauperq; domus, nec nota potentum
Munera, conductaq; pater tellure serebat.

SERVIVS.

¶ Huic.) Pro in hũc: & est ordo, Hunc dirigit. ¶ Se collegit in arma.) Ita se texit vt nulla parte posset feriri. ¶ Apicem tamẽ incita.) Galeæ eminentiã, quã Græci conum vocant, in qua eminẽt cristæ. ¶ Multa Iouẽ, & læsi testatur foederis aras.) Licet haberet iustã causam iracundiæ, q̃ effugiebat Turnus, & ipse appetebatur insidijs: nõ tamẽ ante prorupit ille in bellum, q̃ Iouis fidem & læsa foedera testaretur. ¶ Nullo discrimine cædẽ suscitat.) Indiscrete obtruncat vniuersos, quibus ante pari pepercerat mo. ¶ Irarum habenas.) Potestatem, facultatem: vt, Et premere, & laxas sciret dare iussus habenas. Et hic moderate locutus est. Nam Ennius, Effundit irarum quadrigas, dixit. ¶ Quis mihi nunc tot acerba deus?) Ac si diceret nec musa nec Apollo sufficiunt. Statius, Maior ab Aonijs sumẽda audacia lucis Mecum oẽs audete Deę. ¶ Inq; vicem.) Inuicem. Nanq;, vacat. ¶ Tanton' placuit concurrere.) Apostropha ad Iouem. Sane tanton 'on' circũflectitur. Nam cũ per Apostrophẽ, Apocopẽ verba patiuntur, is qui in integra parte fuerat, perseuerat accentus. ¶ Ruentes Teucros.) Quos Turnus insequebat̃ mucrone. ¶ Crudum ensem.) Modo durum, alias crudelẽ. ¶ Et crates pectoris.) Donatus superfluam vult esse coniunctionem: & vt sit Epexegesis, adigit ensem per costas, id est pectoris crates, vbi celerius fata complentur. Et hoc est quod ait supra, Haud multa moratus. ¶ Amycum, fratremq; Dioren.) Hi duo duces sunt etiã supra memorati, vt Nunc Amyci casum gemit. Item, Et nunc tertia palma Diores. Vnde ad terrorem populi, eorum capita religantur in curru. ¶ Curru.) autem aut septimus est, aut datiuus antiquus secundum regulam ne sit maior a nominatiuo plurali. ¶ Mœstum Onyten.) Naturaliter tristem, seuerum, quem Græci ἀγέλαστον dicunt: mittit autẽ socium supra memoratus. Sane Onyten Donatus dicit aut gentile esse, aut patronymicũ, vt nomẽ eius ꝓprium sit Echionius. Sed hoc non ꝓcedit, quia neq; patronymicũ in tes exit neq; Onytes a qua gente veniat viquã lectum est. Propriũ ergo est: & sequẽs versus erit, Nomẽ Echionium .i. Thebana gloria, per Periphrasin. Nam Echionij sunt Thebani a rege Echione. Vnde male quidam legunt Nomine Echioniũ. ¶ Matrisq; genus Peridiæ.) Periphrasis: hoc est filium Peridiæ. ¶ Lycia missos, & Apollinis agris.) Vacat et. nam per Epexegesim Lycia arua, Apollinis dixit. vt, Nunc Lyciæ sortes. ¶ Exosum nequicquam.) Sic supra, Innecte manum Parcæ. Nam per transitum ostendit eũ vrgẽtibus fatis ad bella deductũ: quæ nequicquam semper vitare cupiebat. Hunc autem Menœtem oriundo Arcada fuisse intelligimus, sed habitasse circa Argos. nam Lerna palus est Argiuorum, in qua eum dicit solitum fuisse piscari, nam hoc significat. ¶ Piscosæ cui circum flumina Lernæ Ars fuerat, Pauperq; domus.) Hic & hæc pauper dicimus, nam paupera vsurpatum est. Sic Plautus, Paupera est hæc mulier. Sed hoc hodie nõ vtimur. Ea enim nomina quæ ablatiuo singulari in e exeunt, si fœminina ex se faciunt, similia faciũt: nec .n. heteroclita esse possunt .i. alterius declinationis. vt puta, quia ab hoc hospite facit, hic & hæc hospes dicamus necesse est. Lucanus, Hospes in externis audiuit curia tectis. Ab hoc leone, hic & hæc leo: ab hoc latrone, hic & hæc latro: ab hoc fullone, hic & hæc fullo: ab hoc nepote, hic & hęc nepos. Nam vt neptis dicamus propter successionis discreptionem admissum est. Sciendum tamen hospita, paupera, Leæna, vsurpata a poetis.

a poetis. ¶ Potẽtum munera.) Obsequia, quæ pauperes diuitibus loco munerum soluit.

DONATVS.

¶ Huic Messapus vti læua.) Messapus Ænee forte loco ꝓximus fuit. Huic ex duob⁹ ferratis hastilibus vnũ certo ictu contorsit. Certus ictus est, qui sic destinatur, vt feriat. ¶ Substitit Æne.) Hoc artis erat, aptũ funderetur ictus, quem hostis dixerat certũ. Subsedit, inquit, poplite, & se scuto contexit. ille .n. altius miserat, vt caput feriret, aut pectus, & quoniam ꝓ voluntate hostis altitudo corporis fuerat necessaria, humilẽ se ille contrario procurauit. ¶ Apicem tamen incita sum.) Ecce vis mittẽtis, & ex alia parte declamantis ingenium. si .n. stans remansisset, inuenisset hasta, quem sterneret: qđ ipsum ex eo apparuit: quia in ipsa depressione corporis galeæ summam perdidit partem. ¶ Tum vero assu. ir.) Tum vero, id est tum magis irarũ creuit augmẽtum. ¶ Insidijsq; sub.) Furebat enim q̃ contrarijs luderetur insidijs. ¶ Diuersos vbi sentit equos.) Vbi vidit aliorsum duci equos & currũ. ¶ Multa Iouem.) Propter fidem iusiurandi, quod cum Latino perfecerat, solum quærebat Turnũ, quẽ sine crimine sacrilegij posset occidere: sed cum videret sibi eius copiam denegari, testatus Iouẽ, & cæteros deos, per quos iurauerat se in bellũ necessitate potius q̃ voluntate compelli. ¶ Inuasit tandem me.) Tandem ideo, quia diu expectauit. vt finis belli per Turni solius necem potuisset exire. medios, inquit, secundo Marte inuadit terribilis. Magna viri fortis constantia non dubitauit medios inuadere, vbi a circũfusis posset interfici. Ecce & feliciter pugna vallatus inimica multitudine, & inter tot ac tales terrori omnibus fuit: quanta laus est non timere, & ab omnibus metui. ¶ Sæuam nullo discrimine cæ.) Supra dixit, q̃ solum Turnum ad necem quæreret, ac cæderet nullum. nunc ait, quoniã illud non prouenit, aliquando tamen commotus, passim atq; confuse sternebat quoscunq; reperisset, nullum eligens ad mortem, nullumq; prosternens, tantum consenserat iracundiæ suæ, vt nullis iam retineri nexibus posset. ¶ Quis mihi nunc tot ac. de.) Deus, inquit, nunc est necessarius, sed quid sit iste inuenire non possum, quo iure valeam complecti, quantos duces Turnus, quantos Æneas occidit. ¶ Tãton pla. cõ. mo.) Necessaria exclamatio poetæ admirantis deorum iniquitatem. qui patiebantur in alternam perniciem gentes tendere in æternam venturos perpetuamq; concordiam. ¶ Æneas Rutulum Sucronem.) Interpositum est, ea prima ruentes pugna loco statuit Teucros. cum properarent, inquit, in hostium cędem Troiani, ibi constiterunt, vbi Æneas Rutulũ Sucronem occidit. nam non multa mora interposita excepit eũ in latus, ex qua vero parte corporis peti expeditius potuit, ipsa eum percussit. nam per latus & costas transfecto ense eum prostrauit. Interpositum diximus, ea prima ruentes pugna loco strauit Teucros quo facto diuisum constat vnum sensum, nos isto subtracto, integremus, quod interposita diuiserunt. Aeneas Rutulum Sucronem haud multa morantẽ. Exigit in latus, & qua fata celerrima crudũ Transadigit costas, & crates pectoris ensem. Hic iungendũ est, ea prima ruentes pugna loco statuit Teucros, & erit cõpositio directa verborũ. ¶ Turnus equo deiectum am.) Multa semel hic dicta sunt: sed nõ semel accipiẽda: qppe Turnus equo deiecit Amycum, equo deiecit & fratrẽ eius Dioren, nã cũ addit fratremq; Dioren, & non significat vtrum pedes an eques fuerit, etiã Dioren ostẽdit ve-

ctum

ctum fuisse, ergo equo, & deiecto bis accipere debemus deiectum equo Amycum, deiectum Diorem equo: ferit bis quoq; intelligendum, vt sit, illum ferit longa cuspide, illum ferit mucrone. ostentationis autem fuit incutiendi terroris, q̄ cæsorũ capita adhuc emittentia sanguinem secum Turnus vehebat in curru. 「Ille Talon Tanaimq; neci.) Ille, inquit, & incertum putatus reliquisse, vtrum de Ænea dictum videatur an de Turno, sed non est vitium poetæ, nã ex Cethegi nomine, quem constabat fuisse Troianum, quẽ q̄ aliis neauit, ostendit non Æneam se dixisse, sed ipsum Turnum. Tres igitur vno congressu, in quibus Cethegus fuit assistente vi... deiecit. Onyten vero hoc est Onyis & Peridię filium, qui Echionio nomine diceretur, separatim strauit. Mœstum dixit, quia incurrerat hostis manus, quas non potuit euasisse: quod, ait, mittit, non ad Onyten solum, sed ad omnes pertinet. 「Hic fratres ly. mis.) Lycii ex partibus Æneæ fuerant. 「Et Apollinis agris.) Ex Lycia & Apollinis agris fuerant fratres, Lyciam charam fuisse Apollini, & propriam, etiã in quarto libro memorauit dicens, Qualis vbi hybernam Lyciam, Xanthiq; fluenta Deserit, ac Delum maternam inuasit Apollo. 「Et iuuenem exosum.) Menethes quoq; perosa habens bella cum inertem ætatem iuuenis duceret, pro bellatore prostratus est. dicit causam propter quam frustra ducebatur ad bellum. Ipsa. n. fecerat, vt pugnare nesciret. 「Arcada, piscosæ.) Arcas iste, inquit, fuit piscandi semper deditus studio, qui solum lacũ Lernæ & domum suam pauperem. i. angustæ substantiæ nouerat: nesciens prorsus, quid diuites agerent, nec alicuius obsequiis deditus, nec solum ipse pauper verumetiam pater eius, nam in terra cõducta morabatur dans operam seminibus iaciendis: Ecce verecunda paupertas in necessitate posita, non quæsiji patrocinium diuitis non maioris substantiæ desiderauit auxilium: piscatio alebat filium, conductus patrem ager pascebat & ipse non grandis, sed pro facultatibus pauperis intelligendus. quis. n. pauperi magnum crederet prædium laudandum in duobus institutum? quos non polluit necessitas, aut aliqua paupertas scelere maculauit?

ASCENSIVS.

¶Huic Messapus, &c.) Docet quomodo Æneas a Messapo iaculo petitus sed non læsus est, verum acri furore percitus quo mortalium multos prostrauit, vnde cũ nihil habeamus Donati: ¶Ordo est Messapus (vti. i. secundum q̄ ipse leuis cursu. i. leui militia instructus gerebat forte lęua. i. sinistra manu, duo hastilia lenta. i. flexibilia & vibrabilia, præfixa ferro. i. habentia ferrum præfixum) dirigit huic. i. in hunc. s. Æneam vnum horum. s. hastilium. contorques sup. ipsum, ictu certo. i. ineuitabili, & firmo, Æneas. s. animaduertens in se telum impelli substitit. i. mansit stans, & obseruans hastile, & collegit se in arma. i. tenuit se in custodia armorum subsidens. i. incuruans se poplite. i. parte crurum ex aduerso genuum, tamen. i. nihilominus quauis se in arma collegerat, hasta incita tulit id est abstulit summum apicem. s. galeæ. i. conum, & excussit vertice summas cristas. Tum vero. i. præcipue tunc, aut & tunc ad verũ iræ assurgunt. i. eriguntur & ipse subactus. i. impulsus insidiis. i. qa vidit se insidiis appeti, vbi sensit equos diuersos. i. in diuersas agi, & currum referri. s. a cursu instituto cum obuiam traheretur, ipse testatus Iouem multa. i. multum, & aras fœderis læsi. i. violati, ipse iam tandem inuadit medios, & ipse terribilis Marte secundo. i. prospero successu belli, suscitat. i. excitat sæuam, id est immitem, & maximam cædem. i. necem, nullo discrimine. i. sine discretione psonarum, & effundit omnes habenas irarum. Quis deus (inquit poeta) expediat. i. expedite narret mihi nunc tot acerba, scilicet funera aut vulnera, quis expediat carmine cædes diuersas, & obitum ducum, quos Turnus agit nunc toto æquore. i. toto campo æquo inuicẽ. i. vicissim, & nũc heros Troius. i. Troianus Æneas. q. d. nullus. Vnde acclamat dicens. Tanton, tanto ne motu o Iuppiter placuit sup. tibi gentes futuras in æterna pace concurrere. s. tunc tam hostiliter, Æneas haud. i. non moratus multa excipit in latus Sucronem Rutulum & transadigit ense crudo. i. duro, costas & crates. i. iuncturas pectoris. s. circa præcordia in ea videlicet parte, qua fata supp. sunt celerrima. i. qua mors celerrime accedit, quia vulnerato corde statim morimur, ea autem pugna statuit loco. i. firmauit, & stare fecit prima Teucros. i. Troianos, Turnus congressus pedes. i. pedibus innitens pedester ferit Amycum deiectũ equo, & Diorem fratrẽ. s. eius ferit dicit cuspide longa hunc. s. priorem hoc est Amycum venientem. s. contra se & ferit hunc Diorem mucrone. i. ense, & suspẽdit curru. i. currum capita duorum. i. amborum, illorum abscissa. i. amputata, & portat sup. ea rotantia sanguine. i. adhuc distillantia. Ille. s. Aeneas mittit neci. i. ad necem, Talon & Tanaim, & Cethegum fortem tris. s. viros, vno congressu, & mittit neci. i. ad mortẽ Onytem mœstum. s. seuerum & signum mortis prę se ferentem, Onytem dicit noĩe. Echionium. i. gloriam Thebanam ab Echione rege dictã, & genus. i. filiũ Peridiæ matris. s. nobilis, hic. s. Turnus mittit neci, fratres missos. s. in auxiliũ Troianis, Lycia. i. ex illa prouincia, & p. i. agris Apollinis, & Menœtem iuuenẽ Arcada. i. ex Arcadia, exosum. i. detestatum, & abominatum, nequicq̃. i. frustra bella, quia occisus est, cui. s. Menœti, ars fuerat circũ flumina Lernæ. s. Paludis apud Argos piscosę. i. piscium plenæ, & cui fuerat domus pauper. i. Tuguriũ, aut cassa modica, nec. i. & nõ, & cui munera potentium non erant nota. i. q nihil a potentibus acceperat, & cui pater serebat. i. seminabat tellure. i. aruis conducta. i. conductis,

Ac velut immissi diuersis partibus ignes
Arentem in syluam, & virgulta sonantia lauro:
Aut vbi decursu rapido de montibus altis
Dant sonitum spumosi amnes, & in æquora currunt
Quisq; suum populatus iter: non segnius ambo
Aeneas Turnusq; ruunt per prælia: nunc nunc
Fluctuat ira intus: rumpuntur nescia vinci
Pectora, nunc totis in vulnera viribus itur.
Murrhanum hic atauos, & auorum antiqua sonantem
Nomina, per regesq; actum genus omne Latinos,
Præcipitem scopulo, atq; ingentis turbine saxi
Excutit, effunditq; solo: hunc lora & iuga subter
Prouoluere rotæ, crebro super vngula pulsu
Incita, nec domini memorum proculcat equorum.
Ille ruenti Hilo, animisq; immane frementi
Occurrit, telumq; aurata ad tempora torquet:
Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
Dextera nec tua te Graium fortissime Creteu
Eripuit Turno. nec dii texere Cupentum
Aenea veniente sui: dedit obuia ferro
Pectora, nec misero clypei mora profuit ærei.
Te quoq; Laurentes viderunt Aeole campi
Oppetere, & late terram consternere tergo.
Occidis, argiuæ quem non potuere phalanges

SERVIVS.

¶Arentem in syluã.) Pro aridam. 「Dant sonitum spumosi amnes.) Bellum semper incendio & fluminibus cõparat. Sic in secundo, In segetem veluti cum flamma furentibus austris Incidit, aut rapid° montano a flumine torrens. 「Nescia vinci.) Horatius, Pelidæ stomachum cedere nescit. 「Murrhanum hic atauos & auorũ antiqua sonantem Nomina.) Hoc est, cuius maiores Murrhani sunt dicti, & reges fuerunt: vt, Per reges actum genus omne Latinos. Scimus enim solere plerũq; fieri vt primi regis, reliqui nomen eius possideant, vt apud Romanos Augusti vocantur, apud Albanos Sylui, apud Persas Arsacidæ, apud Aegyptios Ptolemæi, apud Athenienses Cecropidæ. Vnde superfluum est quod ait Donatus debere nos accipere interemptum esse Murrhanum dũ auos & atauos Turni commemorat, & effert laudibus maximis. 「Per regesq; actum genus omne Latinos.) Horatius Et nepotum per memores genus oẽ fastos. de Lamo. 「Nec domini memorum proculcat equorũ.) Domini immemor. 「Dextera nec tua te Graiũ fortissime Creteu Eripuit Turno, nec dii texere Cupentum.) Ita Aeneam cõparat Turno vt eũ superiorem esse significet. Nã quem Turnus interemit, fortitudo sua liberare non potuit; ei vero quem occidit Aeneas, ne sua quidem numina prodesse potuerũt. Sane sciendũ Cupentum, Sabinorum lingua sacerdotẽ vocari. 「Late terram cõsternere.) Aliud ex alio ostẽditur. Nam per hoc corporis exprimitur magnitudo. vt, Stabant trecenti nitidi in præsepibus altis. 「Euersor Achilles.) Separat Achillem a Gręcis: vt, Relliquias Danaum atq; immitis Achilli. 「Mortis metę.) Id est mors quę meta est & finis, nam metam, finem vitæ dicimus, non mortis. Sciendum tamen hoc ita de Homero esse translatũ, qui ait θανάτοιο τελευτὴ, hoc est finis mortis, nã in ipsa morte finis est. 「Lyrnesi domus alta.) Lyrnea ciuitas est Phrygię. Vñ fuit Briseis, &

per

per transitũ docet neminẽ posse statuta vitare. ¶ Conuersæ acies.) In bellũ coactæ. ¶ Pro se quisq; viri.) Pro qualitate virium suarũ: sic in quinto. Pro se qsq; viri, & depromunt tela pharetris. ¶ Sũma nitunẽ opũ vi.) Hemistichiũ Ennianum.

Sternere, nec Priami regnorum euersor Achilles:
Hic tibi mortis erant metæ, domus alta sub Ida,
Lyrnessi domus alta, solo Laurente sepulchrum.
Totæ adeo conuersæ acies, omnesq; Latini,
Omnes Dardanidæ, Mnestheus acerq; Serestus,
Et Messapus equum domitor, & fortis Asylas,
Thuscorumq; phalanx, Euandriq; Arcadis alæ,
Pro se quisq; viri, summa nituntur opum vi.
Nec mora, nec requies, vasto certamine tendunt.

lutemq; tueatur, tunc ẽt sociorũ. ¶ Nec mora, nec requies.) Nec mora certamini dabatur, nec requies labori, continuum fuit quicquid illic gerebatur. hoc.n. exigebat magnũ operis ratio cupiditasq; vincendi.

DONATVS.

¶ Ac velut immissi.) Duas flammas, diuersosq; torrẽtes duobus viris fortibus comparauit nam quomodo flãmæ consumunt quicquid occurrerit, & torrẽtes qcquid impulerint trahunt, sic isti sæuiebant in aduersos elati ira, & cupiditate vincẽdi, nõ metuentes vulnerũ casus, aut mortis. ¶ Murrhanum hic ata.) Hic pronomen est non aduerbiũ loci, proinde hic hoc est Æneas Murrhanum saxo ingenti deiecit, magnitudinẽ saxi ex eo ostendit, cũ dicit, ingẽti turbine, simul pbauit & mittẽtis virtutẽ, huic asserit poeta vanitatẽ animi sui obfuisse, qui dum se putaret ppter nobilitatem generis, quod p reges Latinos ad ipsum quoq; puenerat, a quoquã contingi non posse, sic Æneæ manu pstratus interijt. ¶ Hunc lora & iuga subter puoluere rotæ, Crebro super vngula pul. Inci.) Cadens, inquit, Murrhanus nõ extra currum, sed sub ipsum temonẽ, rotarum volubilitate perductus est: quo facto, equorum suorum contundebatur pedibus, & rotis currẽtibus terebatur. Equi, ait, nõ erant memores domini. Iocari voluit poeta non verũ dicere, nam sensus iste ab equis & rotis alienus est. ¶ Ille ruenti hylo.) Ruenti dixit non cadenti sed inconsiderata festinatione properanti. Deniq; huic & ingentem furorẽ dedit, vt prorsus nesciret quando vel quẽadmodum posset occidi. ¶ Telumq; aurata ad.) Venienti, inquit, occurrit, vt ostenderet constantiã & fiduciam viri fortis, & in tẽpora aurata hastam fixit. ¶ Olli per galeam.) Ecce ipse euidentius ostendit: nam galeæ victa vsq; ad cerebrũ eius hasta in terga puenerat. Fixo ait cerebro stetit hasta: hic oĩs vis expressa est. non.n. fundit quicquã nisi interueniente maiori violentia, nec stat nisi quod alte infixum est. Factum hoc ad Turnũ intelligitur pertinere. ¶ De atera nec iua.) Ecce & hic Creteum dicit interemptum, quomodo igitur fieri potuit, vt homo vnus diuersis tẽporibus bis occideretur: ne quasi immemoris poetę vitium existat, melius est sic intelligere, vt alter ille fuerit, de quo dicit, Cretea musarum comitem, cui carmina semp, Et citharę cordi numerosq; intendere neruis, deniq; si idem ẽt hoc loco fuisset, artes eius & peritiam musicæ & scientiæ iterũ prætulisset. ¶ Nec dij texere cup. Æn.) Nõ potuerunt Cupencum dij sui tueri. ¶ Dedit obuia ferro Pectora.) Tantum oppositus fuit ad excipiendã mortem, vt illũ nec dij sui nec munimenta corporis potuissent defensare. quis.n. deus morti posset auxilium ferre: quãdo aduersum pectus vltro obtulit ferro, tantumq; se opportunum præbuit: vt nec obtectu clypei aliquas morti suæ moras afferret. ¶ Te quoq; Laurentes vider.) Dixit & Æolum occisum, sed huius poeta exitum non sine affectu miserationis inserit. Deniq; occidis ait: hoc verbum occidis maiorũ personis aptatur, sed quoniam hunc de nobiliũ numero vult esse Virgilius, occidisse eum dixit non exitium esse. ¶ Argiuæ quem nõ potue. pha.) Texisti ait corpore tuo terras Italiæ, qui congredientibus exercitibus Græcis & ipso Achille euersore totius regni non occubuisti: p apostropham formosam cõparationem induxit exprimens in ea dolẽtis affectum: quasi diceret potuisti cadere in genitalibus terris, & a melioribus percuti nunc in peregrinis iaces, & te pstrauit inferior. ¶ Hic tibi mortis erant metæ.) Non tibi defuit virtus tua, sed fatorum ratione perfectum est, vt natus in alijs terris viuendi fines ac terminos in alienis regionibus inuenires. ¶ Lyrnessi domus alta.) Nascẽtem te excepit Lyrnessi domus mortui funus Itala terra cõplexa est. ¶ Totæ adeo con.) More suo misit generalitatem ne solos Æneam & Turnum fugantes induceret. Ait enim quod faciebant duo, faciebant & cæteri, nec aliquis fuit a belli certamine vacuus. ¶ Omnesq; Latini om. Darda.) Cũ possit sufficere, totæ adeo conuersæ acies, ambitione dicendi ductus fuit per species homines aliquos & gentes enumerans. ¶ Pro se quisq; viri.) In bello enim non curat vnusquisq; nisi quẽadmodum primum vitam suam salutemq;

ASCENSIVS.

¶ Ac veluti immissi diuersis, & cętera.) Ostendit reliquam Æneæ, Turniq; stragẽ de qua nihil quidem habetur Donati. ¶ Ordo aũt est. Ac veluti ignes immissi diuersis partibus.i. aduersis locis in syluam arẽtẽ.i. aridam & in virgulta sonãtia, lauro.i. frondibus, aut folijs lauri, sup. ruunt q;q; populatus.i. deuastans aut cõburens suũ iter.i. viã suã, hoc est quicqd offendit. Aut veluti vbi amnes spumosi de cursu rapido.i. ppter decursum rapidum, aut in decursu rapido.s. de montibus altis, dant sonitum.s. ingentem, & currunt in ęquora.i. in cãpos planos aut in maria (sed potius, quia de montibus dicit, in cãpos intelligam) quisq;.i. vterq; amniũ, sup. currit. populatus.i. deuastans, & secũ trahens suum iter.i. quicqd in itinere, hoc est via sua offendit, Ambo Æneas.s. & Turnus ruũt.i. incurrant per prętia, nõ segnius, id est non tardius, sed ęque impetuose vt illi ignes in syluam aridã missi, & illi amnes in ęquora decurrẽtes. Ita fluctuat ira.s. in pręcordijs, nunc nunc.i. maxime nunc, & pectora.s. amborũ nescia vinci rũpuntur.s. rigore & sæuitia & itur.i. ambobus nunc totis viribus in vulnera, hic.i. alter eoꝝ.i. Æneas excutit.s. ex curru, Murrhanum regem illũ Latinorum quorundã sonantẽ atauos & antiqua noĩa atauoꝝ.i. habentẽ nomen suoꝝ maiorum, qui oẽs Murrhani appellati erant, & sonantẽ oẽ genus, actum.i. traductum per reges Latinos excutit dicit pręcipitẽ.i. pręcipitatum scopulo.i. fragmẽto rupis atq; ingẽti turbine saxi.i. saxo ingẽti turbine impulso, & effundit sup. ipsum solo.i. in solũ hoc est terrã rotę prouoluere.i. prouoluerunt hũc.s. Murrhanum excussum, subter lora.s. equorum & iuga nec.i. non & vngula equorũ non memorũ.i. oblitoꝝ domini (Accipitur.n. non in dictione, nec) incita.i. incitata, crebro pulsu super.i. insuper aut super hũc pculcat, sup. eũ. Ille.s. Turnus occurrit Hilon Troiano illi ruenti.i. pręcipitãter currẽti, & fremẽti animis imane.i. immaniter, & torquet telum ad tẽpora aurata, galea tecta hasta stetit olli.i. tunc illi cerebro fixo.i. transfixo per galeam.i. per medium galeę traiecto telo. Nec o Creteu fortissime Graiũ, id est Graiorũ, hoc est Gręcorũ tua dextera eripuit te Turno (Fuit ergo Arcas. Minus autẽ est quod sua dextera.i. ppria virtute a Turno se defendere nõ potuit q; quod dij propitij, & fauẽtes non texerunt Cupencum ab Ænea vnde, sequitur) nec dij sui.i. fauentes texere.i. ptexerunt Cupencum.s. qui sacerdos interpretatur Ænea veniẽte.i. impetum in eum faciente, ipse sup. Cupencus dedit pectora obuia ferro.i. mucroni ferreo, nec mora clypei aeris p acrei aut nec mora aeris.i. facta per æs clypei.i. quod erat in clypeo, pfuit misero.s. Cupenco. O Æole campi laurentes viderũt.i. videre si oculos habuissent potuissent, quoq;.i. ẽt te oppetere.i. fortiter cadere terrã petendo, & viderunt te consternere terram tergo.s. tuo, late.i. in latum, quia lato tergo. tu inquã Æole occidis.i. occũbis, & in mortẽ cadis, quẽ phalanges argiuæ.i. acies instructæ Argiuorũ non potuere sternere, nec Achilles euersor regnorũ Priami sup. potuit sternere, Metæ mortis.i. quas mors vitę afferret erant tibi.i. cõstitutę hic.s. in campis Laurentibus domus alta.i. inclyti natales, aut clara progenies, & origo erat, sup. tibi sub Ida.s. Phrygia, domus, inquit, alta, sup. erat tibi Lyrnessi.i. in illa ciuitate Phrygię sepulchrum sup. est tibi in solo Laurente.i. campo Latino, Totę acies conuersę sunt adeo.i. omnino.i. coactę sunt in pręlium, ita vt contra se mutuo starent omnes, & omnes Latini, & omnes Dardanidę.s. Mnestheus & Serestus acer qui sunt Dardanidę, & Messapus domitor equum, p equorum qui Italus erat, & Asilas qui etiã Italus & phalanx Thuscorum.i. Tyrrhenorũ, & alę.i. leues armaturę seu velites Euãdri Arcadis, quos cum Pallante miserat, ij sup. viri nituntur summa vi, opum.i. facultatum suarum, quisq; sup. nititur pro se, & nec mora nec requies supp. fuit, quia tendunt.i. contendunt certamine vasto, Id est omnia vastante aut amplo.

SERVIVS.

¶ Mentẽ Ænee genitrix pulcherrima misit.) Consiliũ: vt, Qua facere id possis, nostram nunc accipe mentẽ. Et pulcherrima

Hic mentem Æneæ genitrix pulcherrima misit,
Iret vt ad muros, vrbiq; aduerteret agmen
Ocyus, & subita turbaret clade Latinos.

rima perpetuũ est epitheton, nec ad negociũ pertinens. Sane bona vius est œconomia, vt diceret instinctu numinis profectum eẽ Æneã ad ciuitatis excidium.

Ille, vt vestigans diuersa per agmina Turnum,
Huc atque huc acies circuntulit, aspicit vrbem
Immunem tanti belli, atque impune quietam:
Continuo pugnæ accendit maioris imago.
Mnesthea Sergestumque vocat, fortemque Serestum
Ductores: tumulumque capit, quo cætera Teucrum
Concurrit legio: nec scuta, aut spicula densi
Deponunt. celso medius stans aggere fatur.
[Nequa meis esto dictis mora, Iuppiter hac stat, ÆN.
Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
Vrbem hodie causam belli, regna ipsa Latini,
Ni frenum accipere, & victi parere fatentur,
Eruam, & æqua solo fumantia culmina ponam.
Scilicet expectem libeat dum prælia Turno
Nostra pati, rursusque velit concurrere victus!
Hoc caput o' ciues, hęc belli summa nefandi,
Ferte faces propere, fœdusque reposcite flammis.
[Dixerat: atque animis pariter certantibus oēs POE.
Dant cuneum, densaque ad muros mole feruntur.
Scalæ improuiso, subitusque apparuit ignis.
Discurrunt alii ad portas, primosque trucidant,
Ferrum alii torquent, & obumbrāt ęthera telis.
Ipse inter primos dextram sub mœnia tendit
Aeneas, magnaque incusat voce Latinum,
Testaturque deos, iterum se ad prælia cogi,
Bis iam Italos hostes, hęc altera fœdera rumpi.
Exoritur trepidos inter discordia ciues:
Vrbem alii reserare iubent & pandere portas
Dardanidis, ipsumque trahunt in mœnia regem.
Arma ferunt alii, & pergunt defendere muros.
Inclusas vt cum latebroso in pumice pastor
Vestigauit apes, fumoque impleuit amaro:
Ille intus trepidæ rerum, per cerea castra
Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras:
Voluitur ater odor tectis, tum murmure cæco
Intus saxa sonant, vacuas it fumus ad auras.

cidiū. Nam incōgruū fuerat occupatū bello per se tale cepisse cōsiliū. ¶ Vrbique aduerteret agmen.) Contra vrbē. ¶ Acies circūtulit.) Oculorum .i. & bona occasione. ¶ Immunē tanti belli.) Sine officio dimicandi. Nam imunis est qui nihil præstat, quasi sine muneribus sine muniis. ¶ Impune quietā.) q̄ specialiter debuit pœnas luere propter fœdus abruptū. ¶ Pugnę accendit maioris imago.) Subaudis eū. ¶ Nec scuta, aut spicula densi Deponunt.) Ex eo quod non est factum, quod fieri solet indicauit: vt supra, Defigunt telluri hastas, & scuta reclinant. ¶ Esto.) Sit. ¶ Iuppiter hac stat.) Pro nobis religio est, quam læserunt Rutuli ruptis fœderibus. Nouimus autē interfuisse fœderi vt deos alios, et Iouis imaginem sceptri præsētia redditā. ¶ Neu quis ob imperium subitū mihi segnior ito.) Tertia persona est ito, id est eat: & hortatur eos vt ita in bellū eāt, quasi res fuerit ante disposita. Nam hoc dicit, Repētinū imperiū nullam nobis afferat morā. Vñ est paulopost, Scalæ improuiso, subitusque apparuit ignis. ¶ Cām belli.) Quia illic erat Lauinia. ¶ Hoc caput o ciues.) Vt, O Latio caput horū & causa malorum Idest principiū. ¶ Fœdusque reposcite flāmis.) Grauitate sermonū declamatiōi pōdus imposuit. Nā hoc dicit, Flammas fœderis vrbis innouemus incēdio. nā reposcite, est reuocate, innouate. ¶ Discurrunt alij ad portas, primosque trucidant.) Subaudis. ¶ Improuiso.) Et hæc simul pronunctanda sunt, vt simul facta videātur: quo vehemens vis bellica possit agnosci. ¶ Inter primos.) Inter duces, inter principes. ¶ Hęc altera fœdera rumpi.) Bis rumpi fœdera, bis hostes Italos fieri, bis se in pręlia sęua cōpelli. Nā varie eandē rem iterat. Bis aūt fœdera facta sunt, semel per Ilioneū: & paulo ante propter singulare certamē. ¶ Reserare iubent.) Id est volunt, vt Teren. Iubeo Cremetem saluere. ¶ Trahunt in mœnia regē.) Trahere volunt. Nā volūtas, animi est non facti. Trahunt autem .s. vt possit imminens videre discrimen. Donatus dicit trahunt in mœnia, pro dilacerāt in mœnibus rumoribus suis. ¶ Inclusas vt cū latebroso in pumice pastor.) Pene oīa comparationis istius verba ad supradictū pertinent bellum. Nam ita apes inclusę sunt, vt homines qui obsidentur. Ita ciuitatem, timentium latebras dicimus, sicut apium sunt aluearia. Item pastor vt rex, & reuera pastor & ductor exercitus, vt Homerus ποιμένα λαῶν. Pumicem autem iste masculino genere posuit: & hunc sequimur: licet Catullus dixerit fœminino. ¶ Fumo amaro.) Quod elicit lachrymas. ¶ Trepidæ rerum.) Nescientes quid agant, ignarę auxilij. ¶ Ater odor.) Noue. nam in odore quis color est? Sed hoc dicit odor ater, fumi scilicet: ater odor, id est pessimus: vt, Fumoque impleuit amaro.

DONATVS.

¶ Hic mentem Aeneę ge.) Non corpore formosa mulier sed mater pulcherrima effectus & pro salute filij pulcherrima misit mentem nato, hoc est consilium, sic & in .j. libro ait, Nostram nunc accipe mentē, hoc est consiliū. ¶ Iret vt ad muros.) Non tantū iret ad agmē, sed & ocyus id faceret, exponit quare ocyus. ¶ Et subita turbaret cla. la.) Grauius est enim malum, & citius obtinet, quod inopinantes oppresserit. Securi enim fuerant intra ciuitatem constituti, alijs in campo certantibus. ¶ Ille, vt vestigans.) Dum illuc

atque illuc oculos tendit quæritans per diuersas acies Turnum, respexit, vrbem sic immunem cladibus belli, vt omnis illic quies esset & securitas plena, quasi nihil triste inter cęteros gereretur. ¶ Continuo pugnę accedit.) Quasi iam fieret, quod mente conceperat, sic accensus est. ¶ Mnesthea, Sergestumque vocat.) Non Serestum ductores: sed Mnestheum, Serestum, & Sergestum omnes ductores. Idcirco, inquit, hos vocauit, quoniā ductores exercitus fuerant, & oportuit eos regis consilium nosse. ¶ Tumulumque capit.) Vnde possit a circūfusis audiri. ¶ Quo cęte. Teucrum Con. le.) Constituto enī rege ī edito loco & vocatis ductoribus intellexerunt omnes aliquem pro communi cōmodo futurō esse tractatū. ¶ Nec scuta aut spicula densi Depo.) Atque ita vt armati fuerant mā serunt. Oportuit quippe plenā esse cautelam, vbi tātus feruor certaminum vertebatur. ¶ Celso medius sta. ag. fa.) Facile audiri potuit, qui in summo constitutus fuit, & stabat medius. stans intellectum latissimū tenet. In necessitate enim tanta sedere non debuit: dein qa decuit honorificum esse principē vt stantibus vniuersis etiā ipse staret: vel quia aliter videri & audiri nō poterat nisi vidisset omnes, & videretur ab omnibus. sic ergo suum cœpit referre consiliū. ¶ Nequa meis esto di. m.) Nulla, inquit, mora interponatur his, quæ postea dixero: nec repentinum quęquā cōsilium turbet. stat. n. nobiscū Iuppiter, cuius fauore cōfido.

Incipit iam dicere inuēta sua, & ad celeritatē prius instructis proprium referre tractatū. ¶ Vrbem hodie cām belli.) Diu, inquit, errauimus, nec malorū oīum quę esset principalis causa, potuimus noscere, fiat ergo celerius quod tardius visum est, excindenda est hodie ciuitas, cuius adhuc incolumitate victoria nostra differtur: delendum Latini imperium, neque acquiescent cōditionibus nřis, nisi se iustis parituros Itali propria professione signauerint. In campum redigenda vniuersæ vrbis amplitudo, & inimicæ facies ardere debet, aut cadere, si superiores non agnouerint Teucros, aut de sua conditione fateri voluerint. ¶ Scilicet expectem.) An ego non prouideā cōmodis nostris, donec Turnus pugnare velit, aut nolit si cogor superati hominis arbitrium sequi? cur nō ipsi sentiāt vim potentiamque victoris? ¶ Hoc cap. o ci.) Feriendū est malorū nostrorum caput: reliqua post eius suppliciū parē sortientur interitū. radēda est nefarij belli summa, vt cōquiescat penitus, quod ex ipsa per scelus emergit & pullulat. ¶ Ferte fa. prope.) Qua breuitate cœpit, ipsa conclusit. Vrbē, inquit, hodie cām belli se velle delere, & qn̄, & quā ob causam id facere disponeret, breuiter dixit. hic aūt docet, quo hoc ipsum posset impleri, cū dicit, ferte faces ꝓpere, vt incendendā scirent, fœdusque reposcite flāmis: vt procurarēt pacē incendia, quā dolus & humanū procuraret inuēnī. ¶ Dixerat: atque am.) Magnam. n. habet vim, quod pari consensu & vnanimiter regitur. ¶ Oēs dāt cun.) Suffecerat hoc dictū, addidit. ¶ Atque ani. pari. ce.) Atque vt dixerat, satiaret, cūnexuit, densati ad muros mole ferunt. Ecce quantū valuit iubentis authoritas, & fiebant iussa consensu oīum, & celeriter gerebantur. ferunt, inquit, vt vltra modū properantis, quos exagitabat tāti regis preceptū & vtilitas, sua. ¶ Scalę improuiso.) Quæsitas scalas & aduersas ignemque allatū nō dixit studio breuiandę narrationis. quid. n. poneret, quod ex conse

quentibus procuratum posset ostendi: ergo agendis rebus magna est celeritas adhibita, nã quã cito, aut vnde inuentæ sunt scalę, quę muris admouerent: aut q̃ repente ignis apparuit: hæc extra muros gerebãtur, incipit perturbationẽ ciuitatis ondere. ⸿ Discur. al. ad po.) Ne aperte faciles ingressus darent hostibus. ⸿ Primosq̃ trucidant.) Hoc est illos, qui pmi ingrediebant. ⸿ Ferrũ alij tor.) Diuiserant officia subueniendi: nã ꝑ aliis curãtibus portis, alij missilia tela torquebãt, tanta copia vt obumbratũ cœlũ videri nõ posset. ⸿ Ipse inter pri.) Cũ tela innumera muris iacerent, cũ fusi ante portas aliqui occubuissent Aeneas adhuc se beneuolũ Latino mõstrabat, tendebat inermẽ dexterã, quod fuit signũ nolentis pugnare. Loquebatur.n. magna voce Latini incusationẽ prosequens, generale hoc est. non.n. specialiter dixit, q̃ contineret prolixitas vocis, & clamoꝝ magnitudo, suspicari tamẽ aliqua dicimus ꝑ persona loquentis. si.n. Latinus cõstans fuisset in ordinãdis filię nuptijs, si tot aduersis esset emẽdatus, nõ veniret ad talia. Magna, inquit, voce aliter quippe loqui nõ debuit, qui cogente ira & strepẽte perturbatoꝝ tumultu cupiebat audiri. testabat aũt deos, qui soli humanarũ cogitationũ gnari sunt. Inuitũ sese inter initia in certamen exisse, inuitũ iterũ cogi: iusta hęc obiurgatio fuit. primo.n. ipsi cœperant bellũ, ipsi etiã rursus facientes cõtra humanas & diuinas leges rũpentes iterum fœdera. ⸿ Exoritur trepi. in. discor. ci.) Discordiam dixit aĩorum dissimiles motus, & non sibi consentientes: Incipit dicere, quid singuli sentirent. ⸿ Vrbem alij rese.) Qui videbãt periculũ præsens in discrimen manifestũ, dicebant aperire ciuitatẽ melius esse q̃ occupari armis aut flãmis, & ob hãc causam vrgebant regem in mœnia, hoc est ad muros. ⸿ Arma fe. alij.) Quibus tradendæ vrbis sententia displicebat, manus properantes ad arma conuerterant, vt contra hostilẽ vim muris assisterẽt. ⸿ Inclusas vt cũla. in pu. pa.) More suo ꝓpter addendũ splendorẽ carmini subiecit similitudinẽ, comparans ciuitatẽ pumiceis latebris: quæ cõburi facillime possunt, & cito dissolui: apes Latinoꝝ actibus, aspeꝝ animalis genus, sed quod fumo exiguo potest superari. Castra Latinorũ, apũ cereis castris quę sine adminiculo virtutis exiguo possint momento turbari, & inuadentis leui manu cõminui: apum murmur cũ Latinorũ trepidatione Aenеę vestigatorẽ apũ curantem ne fugiãt fumũ incendio, quo Aeneas vrbi minabat excidiũ.

ASCENSIVS.

⸿ Hic mentẽ, &c.) Docet quõ instinctu Veneris Aeneas vbi vidit sibi negatã copiã pugnãdi cũ Turno, applicuit animũ ad expugnãdã vrbẽ: de qua re nihil est Donati. ⸿ Ordo est. Genitrix pulcherrima. s. Venus: misit hic. i. in hoc rerũ statu Aeneæ: mentẽ. i. consiliũ, & animum, vt iret ad muros: & aduerteret. i. appellaret agmen vrbi. i. ad vrbẽ: ocyus. i. celeriꝰ, aut subito valde & turbaret Latinos clade subita. i. ex improuiso de repẽte orta. Ille. s. Aeneas: vt, id est postq̃: circũtulit acies. i. acumẽ oculoꝝ huc atq; huc. i. i diuersas ptes: vestigans. i. inquirens Turnũ per diuersa agmina: ipse aspicit vrbem immunẽ tanti belli, atq; quietã impune. i. sine pœna ac punitione, aut vbiq;, quia quod impune fit vbiq; fieri põt: imago. i. species maioris pugnæ: accẽdit. i. inflãmat cõtinuo, sup. ipsum: & vocat. s. ad se, Mnesthea, Sergestum, & Serestum fortẽ ductores. s. exercitus: & capit tumulũ. i. colliculũ, aut locũ editiorẽ, seu altiorem: quo. i. ad quẽ: cætera legio Teucrũ pro Teucroꝝ: accurrit nec ipsi densi. i. quanq̃ densi, & stipati deponunt scuta, aut spicula: &, sup. Aeneas stãs medius in aggere. i. colliculo celso: fatur, sup. sic dicens, Nequa mora esto. i. impero, ne aliqua mora futura sit meis dictis. i. edictis, & iperijs: Iuppiter stat hac. s. parte nostra. i. fauet nobis: qa illi fœdera ruperunt. Neu. i. neue quis ito. i. eat mihi (vacat mihi) aut in detrimentũ meũ: segnior. i. tardior, ob inceptũ subitum. i. quia id quod concepi, & incepturus sum, subito ortũ sit. Ego eruã hodie vrbẽ, appositorie cãm belli: & ipsa regna Latini, ni. i. nisi. s. vrbani, aut ciues fatentur accipere frenũ: & pro. i. parere imperijs sicut equus freno constrictus paret, & æquo ponam culmina fumantia. i. domoꝝ summitates: & fumaria ęqua. i. æqualia & ęque plana: solo. i. vt solũ est. Scilicet. i. scire licet, hoc ẽ quasi vero expectẽ. i. expectare debeã donec libeat Turno pati nostra ꝓlia, & donec ipse victus velit cõcurrere rursus. s. si habeat ciuitatẽ incolumẽ: O ciues, hoc est caput. i. hæc vrbs est pncipalis causa belli nefandi, & hæc est summa. i. pcipalis ratio belli nefandi: ferte faces ꝓpere. i. properanter: & reposcite. i. innouate fœdus. s. quod dictum est, flãmis non aris, sed vrbi impositis. Dixerat. s. Aeneas: atque oẽs dant cuneũ. i. cõponunt se in cunei formã animis certantibus pariter. i. certatim mandatũ Aeneæ molientibus: & oẽs feruntur pariter ad muros: mole. i. multitudine: & vi dẽsa, scalæ, supp. apparuerunt improuiso. i. ex improuiso: & ignis subitus apparuit. s. vrbanis: vnde sunt q intelligant scalas, & ignẽ a venere ministrata pręter ipẽ Troianoꝝ, sed verius intelligitur Aeneas dũ aĩo obsidendi primũ accenderet scalas attulisse, quas nũc subito prius q̃ ciues perciperent e castris deprompserunt. Alij. s. Teucroꝝ discurrũt ad portas, sup. ex improuiso: & trucidant primos. i. quos primos obuios habent: alij torquent ferrũ. s. in eos qui forte in muris erãt & obumbrant. i. obscurant quasi vmbra ęthera telis. ipse Aeneas, tendit. i. extendit dextrã sub mœnia: inter primos. s. scansores, seu inter duces & principes: & incusat. i. arguit & exprobrat Latinũ. s. regem, magna voce: & testatur. i. obtestatur deos se cogi. i. cõpelli iterũ in pręlia: & Italos, sup. esse. aut effectos iam bis hostes: violato. s. bis fœdere, semel in aduentu, & nunc per Iuturnam, & hęc altera. i. secunda fœdera rumpi. i. dissolui. Discordia exoritur inter ciues trepidos. Nam alij iubẽt reserare. i. aperire Dardanidis. i. Troianis, vrbem, & pandere portas. s. eius: & trahunt ipsum, scilicet Æneã, & regem. i. vt rex sit in mœnia. Alij ferunt arma. s. contra eũ: & pergunt defendere muros. Vt. i. quemadmodũ, cum pastor vestigauit. i. inquisiuit, & inuenit apes inclusas in pumice. i. lapide illo latebroso. i. cauernoso: & impleuit, sup. latebras aut cauernas, fumo amaro: illæ. s. apes, discurrunt intus trepidę per castra cerea. i. fauos suos, aut per cellas cereas: & acuunt. i. prouocant iras magnis stridoribus: odor ater. i. teter & rei fumosę: voluitur tectis. i. ad tecta: saxa sonant nunc. i. aliquando intus: murmure. s. apum cęco. i. occulto: & fumus it ad auras vacuas: quia refundit ex cauernis. Aut potius dicamus de vrbe, subaudiẽdo sic, vt sit. Sic odor ater. i. fœdus, & a re atra procedens, voluitur tectis, id est ad tecta vrbis: & saxa sonant nunc intus murmure cæco. i. mussitatiõe populi, aut saxa immissa ab oppugnãtibus dant incertum crepitum, fumus it ad auras vacuas, vbi. s. non erant ędificia.

SERVIVS.

⸿ Etiam fortuna.) Casus. nã omnis casus in potestate fortunę est. ⸿ Tectis veniẽtem prospicit hostem.) Aut e tectis ꝓspicit: aut contra tecta venientem. ⸿ Incessi muros.) Inualidi. ⸿ Mentẽ turbata.) Vt, Oculos suffusa. ⸿ Et nodũ informis leti.) Alij dicunt, ꝙ media se interemerit. Sane sciendũ qa cautũ fuerat in pontificalibus libris vt qui laqueo vitã finisset, insepultus abijceretur. Vñ bene ait informis leti, q̃si mortis infamissimę. ⸿ Flauos Lauinia crines.) Antiqua lectio floreos habuit. i. florentes, pulchros: & est sermo Ennianus. ⸿ Et roseas laniata genas.) Moris fuerat vt ante rogos humanus sanguis effunderet vel captiuorũ vel gladiatorũ: quorũ si forte copia non fuisset, laniãtes genas suũ effundebãt cruorẽ, vt rogis illa imago restitueretur. Tamẽ sciendũ cautũ lege duodecim tabularũ, ne mulieres carperẽt faciem, his verbis, Mulier faciem ne carpito. ⸿ Hinc totã.) De domo regia. ⸿ Infelix fama.) Rerum infelicium nuncia. ⸿ Demittunt mẽtes.) Desperant, sicut econtra, Sperãtes aliqd, erigũt mentes. ⸿ Coniugis attonitus fatis, vrbisq̃ ruina.) Et priuatis & publicis luctibus. ⸿ Immundo puluere.) Bene immundo addidit. Sic i Georgicis monitionibus, Et cinerem immũdum iactare per agros, quia etiã puluis ille quo vtuntur puellę, cinis vocatur. Vnde etiã cinifiones dicti sunt. Horatius, Custodes, lecticani, cinifiones, parasiti.

Accidit hæc fessis etiam fortuna Latinis,
Quæ totam luctu concussit funditus vrbem.
Regina vt tectis venientem prospicit hostem,
Incendi muros, ignesq́ adtecta volare,
Nunquã acies contra Rutulas, nulla agmina Turni,
Infelix pugnæ iuuenem in certamine credit
Extinctum, & subito mentem turbata dolore
Se causam clamat, crimenq́ caputq́ malorum,
Multaq́ per mœstum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu discindit amictus,
Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
Quam cladem miseræ postquã accepere Latinæ,
Filia prima manu flauos Lauinia crines,
Et roseas laniata genas: tum cætera circum
Turba furit, resonant late plangoribus ędes.
Hinc totam infelix vulgatur fama per vrbem,
Demittunt mentes: it scissa veste Latinus,

Coniugis attonitus fatis, vrbisq; ruina,
Caniciem immundo perfusam puluere turpans:
Multaq; se incusat, qui non acceperit ante
Dardanium Aeneam, generumq; asciuerit vltro.
Interea extremo bellator in æquore Turnus
Palantes sequitur paucos, iam segnior, atq;
Iam minus, atq; minus successu lætus equorum.
Attulit hunc illi cæcis terroribus aura
Cōmistum clamorem, arrectasq; impulit aures
Confusæ sonus vrbis, & illætabile murmur.
[Hei mihi, quid tanto turbatur mœnia luctu! TVR.
Quis ue ruit tantus diuersa clamor ab vrbe!
[Sic ait, adductisq; amens subsistit habenis POE.
Atq; huic, in faciem soror vt conuersa Metisci
Aurigæ, currumq; & equos & lora regebat,
Talibus occurrit dictis. [Hac Turne sequamur IVT.
Troiugenas, qua prima viam victoria pandit:
Sunt alij, qui tecta manu defendere possunt.
Ingruit Aeneas Italis, & prælia miscet:
Et nos sæua manu mittamus funera Teucris:
Nec numero inferior, pugnæ nec honore recedes.
Turnus ad hæc.
O soror, & dudum agnoui, cum prima per artem
Fœdera turbasti, teq; hæc in bella dedisti,
Et nunc nequicquā fallis dea, sed quis Olympo
Demissam tantos voluit te ferre labores!
An fratris miseri letum vt crudele videres!
Nam quid ago! aut quæ iam spondet fortuna salutē!
Vidi oculos ante ipse meos, me voce vocantem
Murrhanum, quo non superat mihi charior alter,
Oppetere ingentem, atq; ingenti vulnere victum.
Occidit infelix, ne nostrum dedecus Vfens
Aspiceret, Teucri potiuntur corpore & armis.
Excindi'ne domos (id rebus defuit vnum)
Perpetiar! dextra nec Drancis dicta refellam!
Terga dabo! & Turnum fugientem hæc terra videbit!
Vsqueadeo'ne mori miserum est! vos o' mihi manes
Este boni, quoniam superis auersa voluntas.
Sancta ad vos anima, atq; istius inscia culpæ,
Descendā, magnorū haud vnquā indignus auorum.

ti. ¶ Bellator.) Epitheton peracti temporis. ¶ Minus successu lætus equorū.) Infirmitas animi ex equorum etiam tarditate veniebat. ¶ Attulit hunc illi cæcis terroribus aura. Naturale enim est, vt ex qua parte ventus flat, inde clamor audiatur. ¶ Cōmistum clamorē.) Ex impugnatione & morte reginæ. ¶ Arrectas aures.) Ad audiendū solicitas. Terent. Arrige aures Pamphile. ¶ Amēs.) Cōsilij egēs, nesci⁹ rei gerēdę. ¶ Occurrit dictis.) Orationi eius verbis obuiā venit. ¶ Prima victoria.) Id est primū. ¶ Nec numero iferior pugnę nec honore.) Nec pauciores interimis, nec minor te q̄ Aeneā comitabit̃ gloria. Nā occisorū multitudo cōpensat hoc, q̄ tu fugiētes interimis. Sane sciendū hac omni oratiōe Iuturnā occurrere q̄stionibus tacitis. ¶ Prima per artem fœdera turbasti.) Pria, aut inchoantia: aut tu pria: nā post eius oratiōnē Tolumnius tela cōtorsit. ¶ Nam qd agoe!) Argumentū a necessario. ¶ Me voce vocantē.) Atqui hoc nusquam legimus, sed aut κατὰ τὸ σιωπώμενον itelligimus, aut mortis est omē, audire qd non dr: videre quod minime occurrit. Sic in.iiij. Hinc exaudiri gemitus & verba vocātis Visa viri. ¶ Superat.) Viuit: vt, Superatne, & vescitur aura? ¶ Ne nostrum dedecus Vfens Aspiceret.) Ac si diceret, fortasse viueret, nisi ideo voluisset occūbere, ne nos victos videret. ¶ Teucri potiunt̃ corpore & armis.) i. et sepultura caret. Nam vt in Homero legimus, de virorū fortiū cadaueribus erat inter hostes grande certamen. ¶ Dextra nec Drācis dicta refellā?) Id est virtute, nā pro sei officio ipsam rem posuit, dextram. s. pro virtute. ¶ Vsq; adeo'ne mori miserū est?) Tacitæ quęstiō† occurrit. ¶ Supis auersa voluntas.) Quia, vt supra diximus, donec viuimus, curę sumus superis: post mortē ad inferos pertinemus, quibus se modo commendat. ¶ Istius inscia culpę.) Vel fugæ: quia fuga grande crimen est apud virū fortem vel rupti fœderis & lęsę religionis: a qua re se dicit esse alienum propter futura supplicia. ¶ Indignus auorū.) Grçca figura est. nam nos, indignus illa re, dicimus: contra Grçci, ἀνάξιος στεφάνου, id est indignus coronę.

mus. Iccirco ait. ¶ Infelix pu. iu. i. cer. cre.) Infelicē mire posuit, quę tā cito, q̄ nōdum acciderāt, extrema Turni sensisset quęq; esset moritura viuo adhuc eo, quem diligebat vt mr. ¶ Et subito omen.) Subitus dolor cum sit solitus etiā quietā turbare, tū magis cōfundit sensus, quos suspensos iuenerit: inde plus infelix inani cōiectura cōpulsa est, & in repētino malo, accedente eo q̄ fœmina sexus sui leuitate turbata circunspectū consiliū hr̃e non potuit clamabat se eē malorū oium caput, q̄ nihil fecerat, vtpote q̄ marito incolumi, de filię nuptiis iudicare non potuit: sed tm̄ p̄ Turni ptibus nixa cōtra mariti sniam interea mox sese ad animi sui destinata cōuertit & secutū est, q̄ habuit prępara tū. Prodiderat. n. dispositionē sui eū iparem iudicās, quē cupiebat generū euocare a pugna. sic. n. supius positū est, Qui tecūq; manēt isto certamine casus, Et me Turne manēt, simul hæc inuisa reliquā Lumina, nec generū Aeneā captiua videbo. Aliqua tn̄ loqui cōpulsa est, & sic vitā suā cōcludere se cām clamās, & crimē, caputq; malorū. Ipse est reatus verus, & nulla defensiōis ope suffultus, quē reus ipse confitet̃, & firmat, qd Amata faciebat: qm̄ cogebat demētia, vigebat & furor, nā null⁹ est, q crimina sua sponte fateat̃, nisi quē agit impotētia mētis, aut quem tenet mortis affectus, ipsa igit̃ p̄secuta est accusatione suā, ipsa iudicis officiū tenuit i executiōe sniæ suę, ipsa carnificis partes impleuit. ¶ Multaq; per mę.) Multa p̄terea effundens, q̄ cōuenirent demētis furētisq; p̄sonę. ¶ Purpureos moritura manu.) Præter multa mala, q̄ per dementiam & furorem locuta est: discidit quoque purpuream vestem perindeq; pretiosam. quid enim de speciei merito cogitaret, quæ ipsam salutē suā mortis destinatione contempserat? & nodum informis leti trabe nectit ab alta informis, hoc est non conuenientis sexui vel honori. Nodus intelligendus est, quo nexuit fauces suas, & funus suum pendulum fecit. ¶ Quam cladem miseræ.) Consentaneum fuerat domesticā cladem mulieres noscere: primo, quoniam viri in aliis fuerant occupati. verum quia secundo loco filiam putatur nominasse, non secundo dictam, sed cum cęteris matribus Latinis audisse eam intelligendum est, quo comperto prima discidit comam: prima, ait, vestis indumenta diruit: prima laniauit faciem suam. Ipsa enim debuit primitus dolere, & luctibus grauius commoueri: ad quā materni funeris acerbitas specialiter ptinebat. ¶ Tunc cætera circum.) Cętera turba earum accipienda est, quæ miseratione potius reginę suę, quam affinitatis ratione mouebantur. ¶ Personant magnę clamoribus ædes.) Mortalis dictio paulatim quippe in omniū notitia mala perueniunt: nā & de Pallātis morte sic dixit, fama mali tāti prę nūcia luctus, Euandrū, Euādriq; domos, & mœnia replet. ecce & hic ait, primā filiā cū aliquibus Latinis mulieribus scisse, postea tensos clamores & vlulatus extitisse plangentiū, vt resonās latitudo domus acerbitatē facti in occulto esse non sineret, denique sequitur. ¶ Hinc totam infelix.) Vulgatur hoc est per omne vulgus totius vrbis spargitur. ¶ Demittunt mentes.) Omnes, scilicet, qui audiere, ceciderunt animis. ¶ It scissa ve

DONATVS.

¶ Accidit hęc fessis.) Talis est iste locus, qualis est ille. Hos inter motus medio flagrāte tumultu, Ecce super magna mœsti Diomedis ab vrbe Legati respōsa ferūt. tunc. n. vere fortuna probat̃ inimico, cū malorū asperitas nec lenitur, & cumulatur aduersis. Incipit iam referre causam luctus ingentis, qui totā faciē ciuitatis acerbitate confudit. ¶ Regina vt tectis.) Quanti hæc dedit verecūdię & cautelæ? Regina, inqt, cū e tectis suis bellorū operiretur euentus, ecce curiosam fecerat metus, & inde expectabat, qd gereretur in cāpo: vbi ipsa expectare non posset, nō iuit ad alienā domū, sed sua tecta conscendit, amor ei talē fecerat geri, & contra Aeneā semel suscepta snia: cum igitur cerneret venire ad vrbē hostilē manū, quæ malorū procul dubio initiū ferret, accedere, etiā quod putabatur mori, quod volabat ignis in tecta, q̄ nullus defensor aderat, qd dabit coniectura metuēdi casum Turni, nisi q̄ potuit moritura sentire? qdqd. n. metuimus fieri in incertis, hoc ēt falso sentimus.

ste Latinus.) Latinus q personā mariti gerebat, & regis & suis ma lis confusus, & publicis, stupuerat in vnū tēpus conuenisse, intole rabilia mala vxoris. s. mortē & extremū periculū patriæ. Ibat au tem scissa veste per publicum rex. ❡ Caniciem immun.) Et contra ætatis meritū & dignitatē loci sui caniciē suā turpās immūdo pul uere. non. n. eligere poterat dolens, quid iponeret capiti suo. ❡ In terea extremo.) Detrahentis aio hoc dictum est: dum. n. hęc in ci uitate vel aduersus ciuitatem gererenᵗ, Turnus oīum ignarus, vt pote in extrema cāporum parte cōstitutus raros insequebaᵗ. ❡ Iā segnior atq; iam mi.) Prope mortē. n. constitutus & ingenium & consiliū perdidit. denīq;, inquit, & ipse & equi eius multo minus poterant, q̄ solebāt. ❡ Attulit huic illi.) Licet ex longinquo tamen, qa magna fuit cā plangentiū reginā & patriā, puenit ad aures eius, nō quid factū sit, sed aliquid mali cōmissum: nā ex confuso clamo re conīciebat interuenisse aduersa: quæ totam vrbē gemitu atque vlulatu & clamore cōtunderent, quantū Turni secordia reprehen ditur? cum inducitur. Hic quędam desiderantur

ASCENSIVS.

❡ Accidit hęc fessis, &c.) Docet quō Amata cum videret vrbem in periculo, laqueo vitā finiuit: vnde clamor miserabilis subortus est, quē Turnus accipiens eo properauit, dehortante Iuturna sub forma Metisci aurigæ, quā tamē Turnus agnouit, sed audita mor te Amatæ eidē non obediuit: vnde quia disperiit Donatus: ❡ Or do ē. Hęc fortuna. s. aduersa, qa suspendiū Amatę reginę accidit ēt Latinis fessis: quæ concussit funditus totā vrbem luctu regina, sci licet Amata: vt. i. postquam, prospicit hostē venientē tectis. i. ad te cta & muros incendi, & ignes volare ad tecta. s. vrbis: & acies Ru tulas. i. Rutulorum nusquā supp. esse, aut apparere, aut stare: con tra, id est ex aduerso: & nulla agmina Turni, supp. contra stare: ipsa infelix, credidit iuuenem, scilicet Turnum, & ideo quia iuuenem contra maturum virum contendere ausum extinctum in certami ne: & ipsa turbata mentem scilicet habens mentem turbatā subito dolore clamat se causam & crimen & caput malorum, id est in commodorum regni: & ipsa demens effata, id est elocuta multa per dolorem moestum. i. ex moestitia ortum: discindit manu, scili cet sua amictus purpureos, id est vestes regales moritura. i. qa cer ta erat mori: & nectit ab alta trabe, nodum. i. laqueum in nodum contractum: leti. i. mortis informis, id est inhonestę: quia q laqueo sibi vitam ademerant insepulti abīciantur propter fœditatē mor tis. Quam cladem. i. calamitatem: postquam Latinæ. s. matres, mi serę accepere. i. intellexerunt, supple laniatæ genas furore feruntᵗ. Nam sequitur. Lauinia filia. s. eius laniata prima, id ē inter primas: aut ante alias crines, id est capillos flauos, & genas roseas, supp. fu sit circum. tum, id est deinde cętera turba. s. Latinarum furit. s. cir cum cadauer extinctæ. Ædes resonant late aureę, ædes late reso nant plangoribus: & fama infelix vulgatur hic, id est ex his latis ędibus, hoc est regia per totam vrbem: Demittunt. s. omnes men tes, id est animos, hoc est desperant. Latinus attonitus. i. perplexus quasi tonitru perculsus: fatis, id est morte coniugis: & ruina vrbis quam. s. imminere videbat: it veste scissa, id est dissecta turpans, id est fœdans: caniciem perfusam, id est perfundendo eam puluere immundo: & incusat se multa, id est multum qui. i. vtpote qui nō acceperit ante. i. priusq̄ cogeretur, aut ea mala puenissent: & asci uerit. i. aduocarit vltro. i. nondum coactus Aeneam Dardanium. i. Troianum

Troianum: generum. i. vt dicit in generum vel vt sibi gener. Tur nus bellator sequitur interea in extremo ęquore. i. extrema parte campi, paucos, scilicet hostes palantes, id est oberrantes sine du ctore, existens iam segnior, atque iam minus, atque minus lætus, successu. s. inualido equorum: quia. s. videbat equos quoq; segnes effectos, & animos demisisse: Aura attulit illi. s. Turno clamorem commissum terroribus cæcis. i. incertis vnde procederent & so nus vrbis cōfusę & murmur illętabile. i. nullo modo lætificans: impulit. i. percussit, & solicitauit illi aures arrectas. i. quas impul sas arrigebat, vt melius caperet. Et ait sic, Hei mihi, quid. i. ad quid turbantur mœnia tāto luctu? ve pro vel, quis tantus clamor, ruit ab vrbe diuersa, id est diuersa parte vrbis? ait inquam sic atq; ipse amens. i. sine mente, & consilio: substitit. i. manet stans habenis ad ductis. i. ad se tractis. Atque soror. s. Iuturna (vt. i. secundum quod ipsa conuersa in faciem. i. effigiem & formam Metisci aurigæ: re gebat currus, & equos, & lora. s. equorum) occurrit huic talibus dictis. Turne sequamur. i. persequamur Troiugenas, hac. i. per hanc viam: qua victoria pandit. i. aperit & monstrat nobis prima. i. pri mum viam. Sunt alii, qui possunt defendere tecta. s. vrbis manu. s. sua: Aeneas ingruit. i. irruit Italis. i. in Italos: & miscet prælia. mit tamus igitur: &. i. etiam nos Teucris. i. in Teucros, manu. s. nostra funera sæua. i. magna & crudelia. Tu recedes. s. sic faciendo, nec nu mero nec honore pugnæ inferior. s. Aenea. i. tot, & cum tanto ho nore occideris, vt Aeneas. Turnus ad hęc, sup. respondit. O soror, ego agnoui, &. i. etiam dudum: cum. i. quando: tu turbasti prima, id est præcipua, fœdera per artem. i. astutiam & subtilitatem tuā: inducens augurium lętum & faciem mentita Camertis, cohorta ta es ad prælium ineundum, & cū dedisti te in hęc bella & tu dea id est quamuis dea fallis nunc nequicquam. i. in nullo: sed quis vo luit te demissam Olympo. i. cœlo ferre tantos labores? an, supple ideo venisti aut demissa es vt videres letum. i. exitum crudele fra tris miseri. i. miseratione digni? Quia vero mali omen admonuit conscientia vitare: affirmat dico dicens, dico crudele letum: nam quid ago, aut quæ fortuna spondet iam salutem? q. d. nulla, qa ipse, id est ego vidi Murrhanū quo alter non fuerat mihi charior, Mur rhanum inquā egentem: atq; victum ingenti vulnere oppetere ante meos oculos: vocantem me voce, id est propria vocatione, seu appellatione. Vfens, vir ille infelix occidit. i. interiit, ne aspice ret nostrum dedecus. Teucri potiuntur corpore & armis. s. eius p petiar ne domos excindi. i. vrbem capi, & dirui? Nam id vnum, de fuit rebus. s. nostris miseris, quominus perissent funditus: nec re fellam. i. redarguam & refutabo: dextra. i. viriliter agendo dicta. s. contitla Drancis. s. hostis mei capitalis? quasi dicat id maxime co nari debeo. Dabo, supp. ne ego terga & hęc terra. s. quam defende re & mihi vendicare molior videbit Turnum fugientem? quasi di cat, nō id commisero: ne pro an, an mori est vsqueadeo. i. intātum miserū, vt. s. malim inhoneste fugere, q̄ fortiter mori? quasi dicat nequaquā & ideo O vos manes. i. dii inferi este mihi boni. i. propi tii, & fauorabiles, quoniā voluntas est superis auersa. s. a me. i. non amplius fauent mihi. Ego descendā ad vos existens anima sancta, atq; inscia. i. nescia & insons: istius. s. tam turpis culpę. i. fugę, exi stens haud indignus. s. inuentus vnquā, id est in vllo tempore ma gnorum auorū, sup. genere aut nomine, vel magnorum auorū, p magnis auis: nisi poeta scripserit, haud vllo, vbi legiᵗ haud vnq̄.

❡ Vix ea fatus erat, medios volat ecce per hostes, POE.
Vectus equo spumante Sages, aduersa sagitta
Saucius ora, ruitq; implorans nomine Turnum.
❡ Turne in te suprema salus, miserere tuorum. SAGES.
Fulminat Aeneas armis, summasq; minatur
Deiecturum acies Italum, excidioq; daturum.
Iamq; faces ad tecta volant, in te ora Latini
In te oculos referunt, mussat rex ipse Latinus,
Quos generos vocet, aut quæ sese ad fœdera flectat.
Præterea regina tui fidissima, dextra
Occidit ipsa sua, lucemq; exterrita fugit.
Soli pro portis Messapus & acer Atinas
Sustentant aciem, circum hos vtrinq; phalanges
Stant densę, strictisq; seges mucronibus horret
Ferrea: tu currum deserto in gramine versas.
❡ Obstupuit varia confusus imagine rerum POE.

SERVIVS.

❡ Implorās noīe Turnū.) Ex multis rebus indicat perturba tionē, q festinans venit, q per hostes, quod vulneratᵘˢ, quod Turnū nomine appellat. Nam contumelia est nomine supio rem vocare: sic in Georgicis, Mater Cyrene mater: cū pręmisisset, Et te crudelem nomi ne dicit. ❡ Turne in te suprema salus.) Omnia quæ supra Iu turna dixerat, oratio ista dis soluit. ❡ Fulminat Aeneas.) Ex aggeratio est. sic paulopost, Horrendumq; intonat armis. ❡ Minaᵗ deiecturū acies.) quia dixerat, Et ęqua solo fumātia culmina ponā. ❡ Mussat.) Mō dubitat. ❡ Præterea regia tui.) Quia occurrebat, Amatam p eius partibᵘˢ niti. ❡ Soli p por tis.) Cōtra illud, Sunt alii qui tecta manu defendere possint. ❡ Varia confusus imagine re rum.) Multiplici nuncio. ❡ Et obtutu.) Vario stetit vultu. Et obtutus est pprie vultus, quē Gręci dicūt πρόσωπον. ❡ Pu dor.) Propter illud, Tu currū deserto i gramine versas. ❡ In sania.) Quia in hostes ferebaᵗ. ❡ Misso luctu.) Propter Ama tę cognitā mortē. ❡ Discussæ vmbræ.) Postq̄ mētis caligo discessit, quod sequentia indi cāt: vt, Et lux reddita mēti est. ❡ Turbidus.) Plenus perturba tiōis. ❡ Quam eduxerat ipse.) Quod ei maiorem creabat do lorem. ❡ Subdideratq; rotas.) Quo posset trahi ad ea loca, quibus

Turnus,& obtutu tacito stetit. æstuat ingens
Imo in corde pudor,mistoq́; insania luctu,
Et furijs agitatus amor & conscia virtus.
Vt primū discussę vmbræ,& lux reddita menti est,
Ardentes oculorum vrbes ad mœnia torsit
Turbidus,eq́; rotis magnā respexit ad vrbem
Ecce autem flammis inter tabulata volutus
Ad cœlum vndabat vortex,turrimq́; tenebat,
Turrim,cōpactis trabibus,quam eduxerat ipse,
Subdiderat'q́; rotas,pontesq́; instruxerat altos.
[Iam iam fata soror superant,absiste morari, TVR.
Quo' deus,& quo' dura vocat fortuna',sequamur,
Stat conferre manū Aeneæ. stat quicquid acerbi est
Morte pati,nec me indecorem germana videbis
Amplius:hunc oro sine me furere ante furorem.
[Dixit,& e' curru saltum dedit ocyus aruis, POE.
Perq́; hostes,per tela ruit,mœstamq́; sororem
Deserit,ac rapido cursu media agmina rumpit.
Ac veluti montis saxum de vertice præceps
Cum ruit auulsum vento,seu turbidus imber
Proluit,aut annis soluit sublapsa vetustas,
Fertur in abruptū magno mons improbus actu,
Exultatq́; solo,syluas,armenta,virosq́;,
Inuoluens secum,disiecta per agmina Turnus
Sic vrbis ruit ad muros,vbi plurima fuso
Sanguine terra madet,stridentq́; hastilibus auræ,
Significatq́; manu,& magno simul incipit ore.
[Parcite iam Rutuli,& vos tela inhibete Latini:TVR.
Quæcunq; est fortuna,mea est,me verius vnum
Pro vobis fœdus luere,& decernere ferro.
[Discessere omnes medij,spatiumq́; dedere. POE.

quibus hostis instabat.[Quicqd acerbum est morte pati.) Aut quicquid morte acerbum est, placet pati:hoc est inferna supplicia,quę vel potest superbus hostis inferre,sicut de Hectore legimus. Aut certe positiuus sit pro cōparatiuo,Placet pati,si quid etiā morte acerbius inuenitur.[Furere ante furorem.) Figura antiqua:vt,Seruitutem seruit,Dolet dolorē. Et ē sensus,sine me furere bellicum furorē.i. antequam ad eum veniam,vt pugnā mente concipiam,& instructus furore i bella prorumpam.[Saxū de vertice pręceps Cum ruit) Comparatio ista futurū euentum ostēdit. Simul notandum quod sicut supra in prælio,ita nunc etiam in cōparatione pfertur Aeneas. Nā Turnū parti cōparat mōtis,mōtibus exæquat Aeneā,& est comparatio de Homero sumpta.

ἀυτικρὺ μεμαὼς ὀλοοίτρόχος ὥς ἀπὸ πέτρης,
ὅν τε κατὰ στεφάνης ποταμὸς χειμάρροος ὤσῃ
ῥήξας ἀσπέτῳ ὄμβρῳ ἀναιδέος ἔχματα πέτρης
ὕψι δ' ἀναθρώσκων πέτεται,κτυπέει δ' ὑπ' αὐτοῦ
ὕλη.ὁ δ' ἀσφαλέως θέει ἔμπεδον ὄφρ' ἂν ἵκηται
ἰσόπεδον τότε, δ' οὔ τι κυλίνδεται ἐσσύμενός περ.

[Auulsum vēto.) Proprie:nā Turnus inuitus ad bellum attrahitur.[Mons improbus.) Pars montis. & ἰμφατικῶς dictum est. Sic supra,Aut partem exiguam montis.[Magno actu.) Magno impulsu.[Vbi plurima fuso sanguine terra madet.) Hypallage,vbi plurimo sanguie in alto terra madet.[Stridētq́; hastilibus auræ.) Sic Home.[Tela inhibete.) Cohibete, & ē trāslatio a nautis.[Me verius vnum pro vobis.) Verius,Iustius: & sensus hic est, Iustius est me vnum pro omnibus rupti fœderis pœnas exoluere.

Copiosa dictio, vbi enim remotæ fuerint tenebræ,lux cōtinuo surrogata succedit: vt fit cum nox consumitur,& consequitur dies.[Ardentis oculorum orbes.) Resumpta luce post tenebras, vbi animū collegit,torsit ad eam partem oculos,in qua ciuitas fuit atq́; ita, vt in curru fuerat,mœnia ipsa respexit.[Ecce autem flāmis) Multis locis ostēdimus aduersa nunciari vrbi deniq́; & hic incendium visum est turris, q̄ sic ardebat tabulatorum firmitate correpta,vt ex eius summa parte in cœlum flāma consurgeret.[Turri cōpactis trabibus.) Multiformiter Turn⁹ ē ex cōflagratiōe turris dolore percussus est. Primo,qa perierat illud, qd̄ diligentia sua & proprio labore perfecerat. est.n.peculiaris affectus iuxta ea,quę vnusquisq́; facienda curauerit, vel impenso sudore perfecerit. In quo iste effusum laborem suum & diligentiam gemebat,laborem in extruendo,diligentiā vero instructione pontium,& rotarum,vt facilius in eam esset Ascensus,& quo necessitas posceret,posset adduci.[Iamiam fata soror supe.) Consentiendum est his soror,quæ renitendo superare non possumus vincunt,& fata quo voluerint,etiā inuitum trahunt fortuna & deo vrgemur aduersis,fiat quod volūt, quia nolle non possumus.[Stat conferre manum Aeneę.) Quia hic dici potuit,periclitaberis,si hoc fuerit factum,ipse velut respōdentis partibus functus occurrit.stat,inquit,quicquid acerbi est, morte pati stat,hoc est consumptis tractatibus vniuersis faciendi fixa sententia est,& si certare contrarium est, præstat cum gloria mori,quam cum ludibrio superesse.[Neque me indecorem.) Vt hęc posset dolenti sorori extorquere,dixit,quid commodi ex ipsis esset aduersis habitura. Si,inquit,gloriosum fratrem soror habere nequis,habebis ex malis meis nonnullum beneficium,quod non videbis indecorem melius est, quod proueniat si semel doleas mortuum,quam perpetuo gemas vitę ludibriosę subiectum.[Hunc oro sine me furere'.) Certe insanire ante veram insaniam cogor,permitte germana faciam satis animo meo.mox,vt hęc dixit,e curru in arua sese coniecit:non dixit,descendit.habet enim descensus moram,habet autem saltus celeritatem.[Perq́; hostes,per tela ruit,mœstamq́; sororem Deserit.) Quid enim metueret, qui decreuerat mori?[Ac veluti montis.) Cum dicit parabolam,qua Turni cursum in patriam monstret:ostendit quibus casibus saxa de montium verticibus proruant,auulsaq́; voluantur. hęc,inquit a soliditate discernit,aut flatus ventorum,aut pluuia,aut vetustas dissoluta,vt est,sic voluuntur in præceps,vt eorum impetus non minuatur saltibus,sed magis incrementa percipiat, & quicquid inuenerint, voluant.[Disiecta per agmina Turnus Sic vrbis ruit ad muros. Hic multa desiderantur.

DONATVS.

¶ Tu currum deserto in gra.ver.) Tu versas currum. versare, est currum non celeriter ducere,& rotam lentius voluere:& delicato,inquit,rotarum motu currum segnius trahis. addidit,deserto in gramine,delectat te mollicies graminis,vbi sine impulsu ac strepitu tecum rotæ versantur.dicendo,tu,magnū nobis in vno pronomine reliquit intellectum.tenet quippe obiurgationē plenam, hoc modo.tu,cuius causa est,tu,pro cuius cōmodo omnis Italia contendit,& dimicat:tu,qui primus in acie, primus pro patriæ statu assistere debuisti,tu,qui tantum eras periculis propior,quātum superata fuerint cætera,putas te aliquid agere, quia delictosus erras in deserto gramine:hoc est vbi deest hostis,qui ociosum turbet,aut torpenti certamen intendat.[Obstupuit varia confu. ima.re.) Et proposuit,& executus est omnes motus Turni. nam, quod ait generaliter confusum varia imagine malorum stupuisse,hoc specialiter subiecit.prima fuit pudoris causa,qua enim frōte veniret,ad suos desertor commodi sui,& inflictis tot malis:secunda fuit insania,quæ oriebatur ex eo,qui conualescentibus aduersis non valebat occurrere.tunc enim acrius sæuitur, cum spes cessat vltionis,similiter & alio loco dixit,sæuit inops animi,accedebat huic & luctus ex eius morte descendens,in qua fuit omnis fiducia vxoris accipiendę,sequebatur amoris causa eius virginis, quam desperabat sibi posse coniungi, cumulabat omnium malorum congeriem virtutis conscientia,quæ tot aduersis simul oppressa respirare non poterat.[Vt primum discussæ vmbræ.) Pulchre dixit vmbras animi.vbi enim pturbatus fuerit vel maxime plurimis malis tanquam in tenebris positus,non videt, qd agat, nec inuenit viam,qua se possit exoluere.[Et lux reddita menti.) Copiosa

ASCENSIVS.

¶ Vix ea fatus erat.) Docet quomodo nunciata morte Amatæ reginæ, Turnus e curru desiliens ad muros ruit, Aeneam si posset inde auersurus,quod etiam effecit. vnde cum desit Donat. ¶ Ordo est. Turnus vix erat fatus ea quę præmissa sunt:& ecce, quasi dicat præter spem,& appellationem: Sages vir ille vectus,id est qui, vehebatur equo volat per medios hostes:saucius ora aduersa,id est habens ora aduersa saucia:& vulnerata sagitta,scilicet immissa:& ruit implorans,id est imploratu vocans,& expectās Turnum nomine,scilicet eius expresso. O Turne suprema, id est vltima salus,est,supp.in te,miserere tuorum:quia Aeneas fulminat.i. in morem fulminis prosternit,& sęuit armis:& minatur, supple Ordo.

se delecturum summas arces. Italum pro Italorū, & daturū, sup. eas excidio.i.ad excidium, & exterminium: & faces volant iam ad tecta. Latini ferunt in te ora, & oculos: & ipse rex Latinus mussat.i.hæsitat summisse loquēdo, quos vocet generos, an Teucros, an Rutulos, & ad quæ foedera flectat, id est inclinet sese, an ad ea q̃ cum Aenea ferire promisit, an ad tua. Preterea ipsa regina, scilicet Amata, fidissima tui, id est rei, aut personę tuæ, occidit sua manu, quia sese suspendit: & ipsa exterrita fugit lucem.s.vitalem, malens occumbere, quam hostem tam terribilem videre. Soli Messapus & Atinas acer sustentant aciem pro portis stantes, id est ante portas pro defensione eaꝝ. Phalanges stant circum hos dense vtrinq;, id est ab vtraq; parte: & seges ferrea.i.pubes armata, horret mucronibus strictis.i.euaginatis: & tu versas, id est agitas currū in gramine deserto, scilicet ab hostibus. Turnus confusus varia imagine rerum, obstupuit: & stetit obtutu tacito.i.cogitabundus vno obtutu oculos tenens nequicquā, dicens. Ingens pudor æstuat, id ē efferuet in imo corde, & insania, sup. agitata luctu misto, id est cōmisto: & amor agitatus furiis, & virtus cōscia, id est cuius ipse conscius erat, sup. ęstuant in imo corde, vt primum, id est vbi primum vel cum primum vmbræ, id est tenebrę cæcitatis, hoc est perturbationes excęcantes discussę sunt: & lux, scilicet rationis est reddita menti: ipse turbidus, id est adhuc corpore turbatus & commotus, torsit acies oculorum ardentes ad moenia: & respexit ad ma-

Tabulata q̃ dicantur.

gnam vrbem rotis.s.inter quas sedebat. Autem pro sed: ecce vortex, id est ingens cumulus flammarum & fumi: volutus flammis, id est per flammas inter tabulata, scilicet turris, quæ quidam solaria vocant: vndabat, id est vndatim ascendebat ad coelum: & tenebat, id est occupabat, turrim: turrim, dicit, supp. eam quam ipse.s. Turnus eduxerat trabibus compactis: &, sup. cui subdiderat rotas vt transferri possit: & instruxerat altos pontes.i.scalas, quibus in ipsam descenderetur: & dixit, o soror iamiam, inquit fata superāt, id est vincunt me, & violenter trahunt in mortem: absiste.i.desine morari, sequamur quo deus & quo dura fortuna vocat. Stat, idest placet, & decretum est mihi cōferre Aeneę.i.cum Aenea manum, & stat pati morte quicquid est acerbū: neq;, & non, & o germana .i.soror tu non videbis amplius me indecorem.i.expertē decoris & honoris, sed oro sine me furere ante.i.prius q̃ moriar hunc furorem.s.quo concepi cum Aenea congredi. Dixit inquā Turnus, & dedit ocyus.i.celeriter aruis.i.i arua saltū e curru: & ruit per tela & per hostes: & deserit sororem.s. Iuturnā moestā, ac rūpit cursu rapido agmina.s.hostium media, ac veluti cū saxum auulsum vento ruit præceps de vertice montis, seu cum imber turbidus proluit, scilicet ipsum saxum, seu cum vetustas sublapsa, idest quę clam allapsa est annis, scilicet tacitis, soluit, scilicet saxum: fertur, scilicet saxum, magno actu, id est impetu, in abruptum, id est i pręcipitium prius exesum, existens mons improbus, id est instar mōtis improbi, quia nulli parcit quia exultat solo, inuoluens secum & syluas, & armenta, & vites, idest quicquid offendit, sic Turnus ruit ad muros vrbis per agmina disiecta, sup. per eam partem vbi terra madet plurima, id est plurimum sanguine fuso, & vbi auræ strident, hastilibus.s.missis: & significat manu.s.indicium sistendi: & incipit simul magno, id est magniloquo ore. O Rutuli parcite iam: & vos Latini inhibete, id est continete thecis suis tela q̃cunq; fortuna est.s.reliqua, ea, sup. mea est, verius.i.iustius & ęquius est me vnum.i.solū luere.i.persoluere aut purgare pro vobis foedus .i.violationem foederis, & discernere pro vobis ferro.i.armis.s. cum Aenea omnes medij.i.qui prius erant in medio discessere, & dedere spatium.i. Turno, vt cum Aenea dimicet.

SERVIVS.

¶ Quātus Athon.) Hęc est vera lectio. Nam si Athos legeris os breuis est: & versus nō stat. Athō autem dici, accusatiu⁹ indicat, nam hunc Athona facit, sicut Apollō Apollona. Quod aūt Herodotus hunc Athon & hunc Apollon dicit, Atticę declinationis est. Athon aūt mōs est Thracię adiacēs circa Lemnon insulā i promōtorio Macedoniæ. ¶ Niuali vertice se attollens pr.) Appēninus mōs Italię, de hoc Lucanus, Nulloq; a vertice tellus Altius intumuit, ꝓpiorq; accessit olympo. ¶ Troes, & oēs.) Gręce declinauit, vnde breuis est es: sic supra, Troes agunt. ¶ Armaq; deposuere.) Vel spectaturi, vel fessi. ¶ Inter se coiisse viros, & cernere ferro.) Vera & antiqua hæc est lectio. Nā Ennium secutus est qui ait, Olli cernebant magnis de rebus agētes. Posteritas cœpit legere & decernere ferro. Secundū quā lectionē Synalœpha opus est, excluso us, vt fit, Vir'& decernere ferro. ¶ Fors & virtus miscētur i vnum.) Casus i Turno, virtus in Aenea. Nā in bello et casus plurimū valet. Cicero in Miloniana, Adde casus, adde incertos exitus martēq; cōem. ¶ Ac veluti ingenti Syla, summove Taburno.) Syla mons est syluę Lucaniæ: Taburnus mons Cāpanię. Sallustius de fugitiuis, In sylua syla fuerunt. Vñ pessime quidā Sylua legūt: qa ꝓpriū appellatiuo nō pōt iūgi & ęquari. vñ bene ꝓpriū iunxit. ¶ Pauidi cessere magi.) Proprie magistri, sunt militū pastores, pecoꝝ. Sed reciprocę sunt inter se istæ trāslatiōes. Nā ductor militū, pastor vocaт, vt dixim⁹ supra, & magistros pecorū dicim⁹. Cicero Quē magistrū pecoris esse dicebat. ¶ Mussantq; iuuencæ.) Dubitāt: sicut, Mussat rex ipse Latinus. ¶ Iuppiter ipse duas æquato examine lances.) Aut poetice dictū est, & rōne caret nā Iuppiter ignorare nihil poterat, aut certe illud q̃rit qui de Turno & Aenea mortis afferat cām. Nā dicunt phi mortem ad deū minime pertinere. Nam bona tātū pręstat, nec ad eū que mala sunt pertinēt. Tamen scidum locū hunc a Virgilio ita esse translatum, vt in Homero lectum est.

καὶ τότε δὴ χρύσεια πατὴρ ἐτίταινε τάλαντα
ἐν δ' ἐτίθει δύο κῆρε τανηλεγέος θανάτοιο,
τὴν μὲν ἀχιλλῆος τὴν δ' ἕκτορος ἱπποδάμοιο.
ἕλκε δὲ μέσσα λαβών, ῥέπε δ' ἕκτορος αἴσιμον ἦμαρ.
ᾤχετο δ' εἰς ἀΐδαο, λίπεν δέ ἑ φοῖβος ἀπόλλων.

¶ Examine.) Examen proprie est filum quo trutina regitur. ¶ Damnet labor.) Liberet. vt, Damnabis tu quoque votis. ¶ Vergat pondere letum.) Bene vergat: nam morientes inferos petunt.

At pater Aeneas audito nomine Turni,
Deserit & muros, & summas deserit arces:
Præcipitatq; moras omnes: opera omnia rumpit
Lætitia exultans, horrendumq; intonat armis.
Quantus Athon, aut quātus Eryx, aut ipse coruscis
Cum fremit ilicibus quantus, gaudetq; niuali
Vertice se attollens pater Appēninus ad auras.
Iam vero & Rutuli certatim, & Troes, & omnes
Conuertere oculos Itali, quiq; alta tenebant
Moenia, quiq; imos pulsabant ariete muros:
Armaq; deposuere humeris. stupet ipse Latinus
Ingenteis genitos diuersis partibus orbis
Inter se coiisse viros, & decernere ferro.
Atq; illi vt vacuo patuerunt æquore campi,
Procursu rapido coniectis eminus hastis,
Inuadunt Martem clypeis, atq; ære sonoro.
Dat gemitum tellus: tum crebros ensibus ictus
Congeminant, fors & virtus miscentur in vnum.
Ac velut ingenti syla, summo'ue Taburno
Cum duo conuersis inimica in prælia tauri
Frontibus incurrunt, pauidi cessere magistri,
Stat pecus omne metu mutū, mussantq; iuuencę,
Quis pecori imperitet, quē tota armēta sequantur.
Illi inter sese multa vi vulnera miscent,
Cornuaq; obnixi infigunt, & sanguine largo
Colla, armosq; lauant: gemitu nemus omne remugit.
Haud aliter Tros Aeneas, & Daunius heros
Concurrunt clypeis: ingens fragor æthera complet.
Iuppiter ipse duas æquato examine lances
Sustinet, & fata imponit diuersa duorum,
Quē damnet labor, & quo vergat pondere letum.

ASCENSIVS.

¶ At pr Aeneas.) Recitat congressum Turni & Aeneę i quo Turnus gladio effracto in fugā versus est, sed nō effugit penitus vt sequētia docebūt: Cū vero Donatus desit: ¶ Ordo est. At.i.sed: Aeneas pater.i.vi paterna veneratiōe propter pietatē & maiestatem dignus, & simul deserit muros, & deserit summas arces, quas.s.expugnabat: deserit dicit, audito nomine Turni.i.cū omnes clamarent, eccum Turnum. Turnus adest pater, & pręcipi

tat oēs moras: & rūpit.i.interrūpit, & prætermittit oīa opera, id est oēs conatus inceptos: exultās.i.tripudians lætitia.i.præ lętitia & intonat armis.i.armatus, & in ipsis armis horrendū.i.horrēde, & horribiliter, existens.s.tantus.i.tm̄ eminens, quātus Athō mōs ille Macedoniæ Thraciæ imminēs ad mare Ægeū tantę altitudinis vt vmbrat suas i Lemnū vsq; portēdat, aut quātus Eryx mōs ille Sicilię, aut quantus ipse Appeninus pater.i.pnceps montiū, qa in principe terra videlicet Italia, sup.est cū fremit.i.fremitū facit: ilicibus coruscis.i.coruscantibus: & gaudet vertice niuali.i.niub⁹ tecto attollens.i.erigens se ad auras.i.ad altū aerem, hoc est tātum eminebat Aeneas inter cæteros bellatores, quantū mōtes in suis locis inter vicinos colles. Vero pro sed, aut iam vero.i.ad verum, & pro vero, hoc est præcipue iam & Rutuli & omnes Troes conuertere.i.simul verterūt in suum quęq; ducē oculos certatim.i.cū certamine & æmulatione: & conuertere dico oculos omnes Rutuli quiq;.i.& qui tenebant.i.defendebāt alta mœnia videlicet Latini quiq;.i.& q videlicet Troes, & Etrusci: pulsabant muros imos.i.euertere e fundamentis conabātur muros ariete.i.tali instrumēto, & machina bellica in morem arietis fronte ferienti, & deposuere arma humeris, vt qui ius & officium bellādi ad duces suos referrent. Ipse Latinus.i.rex & cuius maxime intererat: stupet viros ingentis.i.sine exemplo magnos quasi extra consuetū genus hominum genitos diuersis partibus orbis, quia Turnum in Europa, & Aeneam in Asia coiisse inter se & cernere.i.decernere ferro.i.armis. Atq; illi.s.viri, Turnus & Aeneas: vt.i.postquā: cāpi.i.loci capaces patuere, æquore.i.ęquo spatio vacuo.s.hominibus, inuadūt.i.auspicantur, & ineunt Martem.i.pugnā virilē, pro cursu.i.cursu longe incepto, rapido.i.festino, & hoc hastis coniectis eminus, id est de longe manibus: inuadunt dico clypeis, atq; ære sonoro.i.cū sonoritate clypei atq; cæterorum armorum: Tellus dat gemitū.s.ex sonitu armorum & procursu pedum. Tum.i.deinde postquā cōgressi sunt ipsi cōgeminát ensib⁹ crebros ictus: fors.i.alea & dubius exitus belli: & virtus.s.militaris miscentur in vnum.i.quicqd fortuna aut virtus poterat impartitum est pugnę. Ac veluti cum duo tauri incurrunt, id est incursu ineunt inimica pręlia frontibus conuersis, id est contra se inuicem versis, sup.in Syla mōte illo Lucanię: ve pro vel, in Taburno monte illo Campanię: summo.i.altissimo, aut in altissima eius parte, vbi planiciē habet: tūc, sup.magistri.s.pecoris pauidi, cessere: & omne pecus.s.reliquum.i.totum armentum: stat mutum.i.tacitum, & stupefactum metu.i.p̄ horrore tanti certaminis: & iuuencæ mussant.i.dubitant tacite immurmurantes: qs.i.vter illorum iperitet.i.prædominetur pecori, & quē.s.vtrum illorum tota armenta sequantur: illi.s.tauri cōcertantes, miscent inter sese vulnera.i.mistim inferunt vulnera multa vi: & ipsi obnixi.i.obnitētes: infigūt cornua, & lauāt colla, & armos.i.humeros largo sanguine: & oē nemus, remugit.i.reboat, aut resonat gemitu.s.ipsorū: haud.i.non aliter, hoc est consimiliter: Aeneas Tros.i.Troianus a Troe ortus, & heros Daunius.i.Dauni filius Turnus concurrunt clypeis: & fragor ingens complet ęthera. Iuppiter ipse.s.fatorum conditor: sustentat duas lances.s.librę aut trutinę examine, id est hasta aut virga, seu lingua, qua de pondere discernitur: ęquato, id est ęquali distantia tento.i.diu facit ambiguam, vter victurus sit, & imponit.s.trutinæ ęquali, diuersa fata amborum, quia alter victurus, alter vincendus erat: sustinet dico lances, id est dubium facit, quem, id est vtrum eorum labor, id est connixus & studium damnet, id est liberet, secundum Seruiū. Sed illud damnabis tu quoque votis, significat obnoxium facies: vnde dici posset, quem labor.i.penuria mortalitatis, & periculum bellandi: damnet.s.ad mortē: & quo pondere.i.qua vi & violentia letum.i.mors: vergat.i.ad exitum tendat, & premat laborantem.

SERVIVS.

¶ Trepidi Latini.) Atqui esse debuerunt. Sed nimia ostenditur Aeneæ virtus. Nā naturale est vt locis timori sit inferioris audacia. Vñ nūc Latini territi sunt, ex eo quod superiorem ferire ausus est Turnus. ¶ Vt capulū ignotū, dextramq; aspexit inermem. Locus hic totus ad gloriā Aeneę pertinet. Nam id agit, ne videatur Turnus armoꝝ vtilitate superatus. Vnde ei redditur gladius quo etiam cū diuinis armis ab Aenea posset extingui. ¶ Prio mucrone). Eo scilicet tempore quo vulneratū vidit Aeneā. Sane Patrio, modo paterno significat. Nam Dauni fuerat gladius: vt est illud, Ensem quē Dauno pater ignipotens deus ipse parētu Fecerat. Alias patrium a patria est deriuatiuū. ¶ Mortalis mucro.) Mortali manu factus. ¶ Vndiq; enim dēsa Teucri inclusere corona.) Stratagēma est. Nam postq̄ Turnū fugere, videre Troiani, claudere loca p quæ euadere poterat. ¶ Cursumq; recusant.) Retardant.s. genua quę impediebāt vulnus illatum sagitta. Sane perite facit vt gladio non vtat Aeneas, sed hasta eminus dimicare cōtendat: quia impediente vulnere nec sequi poterat, nec in ictum cōsurgere. Vnde est, Hic gladio fidens, hic acer & arduus hasta. ¶ Inclusum flumine. ¶ Comparatio Apollonij. ¶ Puniceæ septum formidine pēnæ.) Lucanus, Claudit odoratę metuentis aera pēnę. ¶ Venator canis.) Pro venaticus. ¶ Insidijs.)

Emicat hic, impune putans, & corpore toto
Alte sublatum consurgit Turnus in ensem:
Et ferit. exclamāt Troes, trepidiq́; Latini,
Arrectæq́; amborum acies. at perfidus ensis
Frangitur: in medioq́; ardentem deserit ictu,
Ni fuga subsidio subeat: fugit ocyor Euro
Vt capulum ignotū, dextramq́; aspexit inermem.
Fama est, præcipitem, cum prima in prælia iunctos
Conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferrum aurigæ rapuisse Metisci:
Idq́; diu dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit: postquā arma dei ad Vulcania ventū est,
Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu
Dissiluit: fulua resplendent fragmina arena.
Ergo amens diuersa fuga petit æquora Turnus
Et nunc huc, inde huc, incertos implicat orbes.
Vndiq; enim densa Teucri inclusere corona:
Atq; hinc vasta palus, hinc ardua mœnia cingunt.
Nec minus Aeneas (quanquā tardante sagitta
Interdum genua impediunt, cursumq́; recusant)
Insequitur, trepidiq́; pedem pede feruidus vrget.
Inclusum, veluti siquando flumine nactus
Ceruum, aut puniceæ septum formidine pennæ,
Venator cursu canis, & latratibus instat:
Ille autem insidijs, & ripa territus alta,
Mille fugit refugitq́; vias: at viuidus vmber
Hæret hians iam iamq́; tenet: similisq́; tenenti
Increpuit malis, morsuq́; elusus inani est.
Tum vero exoritur clamor, ripæq́;, lacusq́;
Responsant circa: & cœlum tonat omne tumultu.
Ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omneis,
Nomine quenq; vocans, notumq́; efflagitat ensem:
Aeneas mortem contra præsensq́; minatur
Exitium, si quisquam adeat: terretq́; trementes,
Excisurum vrbem minitans, & saucius instat,

¶ Insidijs.) Pēnarum scilicet: instrumētum quoddam in fune ad terrēdas bestias factum. ¶ Viuidus vmber.) Acerrim⁹ Thuscus. Nam Vmbria pars ē Thuscię. ¶ Iam iamq; tenet.) Ita vt videtur intuentibus, & hi duo versus verbum ad verbum sunt translati de Apollonio. ¶ Increpat.) Obiurgat, incusat. vt, Æuatem increpitans seram. ¶ Efflagitat ensem.) Cū clamore deposcit. ¶ Terretq; tremētes.) Quis.n.sauciū non timeret instantē, cum eum integer fugeret? ¶ Ludicra præmia.) Vilia, digna laudo: hi versus de Home. translati.
ἐπεὶ οὐχ ἱερήϊον οὐδὲ βοείην
ἀρνύσθην ἅ τε ποσσὶν ἀέθλια
γίνεται ἀνδρῶν,
ἀλλὰ περὶ ψυχῆς θέον Ἕκ-
τορος ἱπποδάμοιο.

DONATVS.

¶ Deniq; sic fallitur auiditate retinendi, vt dētes dentibus feriat cum media præda defuerit. ¶ Tum vero exoritur clamor.) Falso, inqt, spectantium clamor tollitur, & reciproco locoꝝ resonantium responso tanq̄ tonitrua mittitur. ¶ Ille simul fugiēs Rutulos.) Turno cum Aeneas insisteret, increpabat idem Turnus oēs suos, & appellabat nominibus ppriis illius ensis auxilium quęrens, quē dimiserat trepidās, sed dare nullus audebat: Aeneas aūt cōtra mortem minabatur omnibus, & pręsens ciuitati minabatur exitium, ac etiam tremētes terrebatur. facilius est.n. terreri metuentem, quam securū moueri formidine, minabatur

autem singulis, si aliquis Turnum gladio conaretur instruere, quod, ait, increpat suos Turnus, non obiurgantis fuit. neque.n.læsurus fuerat eos, quorū in tantis angustijs desiderabat auxiliū: sed vocabat clara voce hoc solū reprehēdens, φ regi suo nō subuenirēt, vsqueadeo clara hæc voce dicebat, vt hūc sequēs Aeneas audiret. ⸿ Quinq; orb. explēt.) Retexere est iter, vt qua itum est, ipsa parte redeatur. ⸿ Huc: illuc.) Fuit.n.campo℞ spatium, quo fugiens huc atq; illuc cōtenderet. tale est, quale supra, Mille fugit refugitq; vias. Poetarū est enim quēcunq; numerū ponere, vt descriptio compleatur: cæte℞ quis illorū potuit numerare discursus? cum fugā Turnus peteret, vt Aeneas cōprehendere niteretur instabilem. ⸿ Neq; enim leuia, aut ludicra pe.) In Turni discrimine atq; euidenti exitio reprehendi non poterat procuratio moræ per fugā. tantum.n. in medio timoris, tantūq; periculi fuit, quod optabat euadere, qui viuere cupiebat. agebatur.n. non ludicrum aliquid, vel ioculare, sed qđ Turni vitam seruaret, aut premeret.

Quinq; orbes explent cursu, totidemq; retexunt,
Huc, illuc: nec enim leuia, aut ludicra petuntur
Præmia, sed Turni de vita & sanguine certant.

ASCENSIVS.

⸿ Emicat hic &c.) Docet quō Turnus, quē vbiq; audacē induxit capta opportunitate, φ impune sperauit, Aeneā posse ferire totis viribus in ipsum cōsurrexit validissimū ictū daturus, quo nisi Aeneas diuinis armis munit⁹ fuisset, si ille paternū gladiū habuisset, potuit totū intersecuisse, sed qa casu, aut præcipitatiōe gladiū mortali manu fabricatū in diuina arma totis viribus contuderat fregit ipsum atq; stupefactus se in fugā dedit, quē quanta maxima pōt celeritate consequit̃ Aeneas. Vnde ⸿ Ordo est (nihil.n. habet̃ Donati) Turnus emicat.i.eminēter agit sese, hic.i.hoc loco, & tēpore, hoc est rebus sese hoc mō habentibus: putans impune.i.sine periculo, & punitiōe posse ferire, cū Aeneā sese percussibilē exhibere videret, & consurgit toto corpore in ensem sublatū.i.sursum latū alte: & fert.i.percutit Aeneā, Troes exclamant, vt.s.sibi caueat deinceps Aeneas: & Latini trepidi.s.præ anxietate, verentes haud impune fore, φ sic Aeneā feriret, etiā, sup. exclamāt acies ambo℞ sunt arrectę.i.attentiores effectę, cū ambæ sperarēt & timerēt: at.i.sed ensis perfidus.i.fidē dn̄o violans, frangitur & deserit.s.Turnū ardentem.i.ardēter percutientē, in ictu medio.i.priusq; totas vires ictui adhibuisset, quia q cum timore percutit, retrahit manū: q vero audacter & affectate adhibet vires donec penetret: deserit, dico .i.destituit: ni.i.nisi fuga.i.profugiū subeat.i.succedat: subsidio.i.ad subsidium: fugit igitur ocyor.i.velocior Euro vento rapidissimo: vt.i.postq; aspexit capulū.i.manubriū gladij ignotū.i.incognitū, & alterius gladij q̄ sui, & dextram inermem.i.sine gladio cum ensis fractus esset solusq; capulus remansisset in manu. Fama est Turnum præcipitē cum.i.quando cōscendebat primū equos iunctos in prælia.i.ad currū iam prælia ineundi rapuisse ferrū.i.gladiū ferreum Metisci aurigę, & hoc patrio.i.paterno gladio quē Vulcan⁹ Dauno fecerat relicto dum.i.interea dum sui.s.trepidant.i.festinanter vrgent. Et id.s.ferrū suffecit.i.satis fuit diu: dum.i.quandiu aut donec Teucri dabant terga palantia.i.oberrantia in variā fugam: sed, postq; ventū est ad arma Vulcania dei.i.a deo Vulcano fabricata, ipse mucro mortalis.i.mortali manu fabricatus: dissiluit.i.in diuersa saluit, aut saliuit ictu.s.dato: ceu.i.quemadmodū glacies futilis.i.quę cito funditur, & rumpitur cū adhuc tenuis sit: & fra-

gmina

gmina.s.ensis aut glacies, aut potius vtriusq; respondent in arena fulua. Ergo qa.s.dextrā inermem habebat ipse Turn⁹, amens.i.sine mente: petit fuga .i.per fugam: diuersa æquora.i.diuersa loca æquoris.i.campi plani: & implicat.i.implicando facit incertos orbes.i.gyros & excursus nunc huc, deinde hue. Nam non potuit euadere neq; excurrere: enim pro quia, Teucri inclusere, sup. eum vndiq;.i.ex omni parte corona.i.cœtu circūcingente densa.i.dēse stāte atq; palus vasta, id est valde ampla cingit, supp. hinc, ex vna parte, & mœnia ardua cingunt hinc.i.ex alia parte. Nec minus, id est & æquę acriter Aeneas, insequitur, scilicet Turnum: & ipse feruidus, id est feruenter instans vrget pede, scilicet suo pedem, scilicet Turni trepidi.i.trepidanter aufugientis. Insequitur dicit quanquam genua impediunt & recusant interdum cursum, & hoc sagitta, id est vulnere suscepto per sagittam tardante, id est immorante & grauante: Vnde sequitur quod non erat ad plenum sanatus. dat autem exemplū, dicens. Insequitur, supple veluti, id est quemadmodum, si venator nactus, id est adeptus, & qui acquisiuit quando, id est aliquādo ceruum inclusum, scilicet canibus aut retibus in flumine, id est cum esset in flumine, aut septum, id est circundatum, formidine pennæ puniceæ., id est aquilarum insectantium, quibus pennæ punicei sunt coloris, aut formidine pennæ puniceæ ad terrorem perdicis, aut chordis affixæ canis, scilicet venaticus instat, scilicet cursu, & latratibus: autem pro sed, ille, scilicet ceruus sic circundatus territus insidijs & ripa alta quam veretur superare non posse, quin deprehendatur a canibus, fugit & refugit mille vias, ac canis vmber, id est Thuscus (apud quem, plurimæ sunt feræ pingues, vt innuit Persius, dicens, defensis pinguibus vmbris) viuidus, id est acer & agilis: hęret, id est continuo persequitur & perseuerat hians, id est inhians, inhiādo incumbens: & tenet iam iamque, id est proximus est vt teneat, & semper tenturum se sperat & ipse similis tenenti increpuit, id est crepitum dedit malis.i.maxillis quibus mordere sperabat iam elapsum: vnde sequitur & delusus est morsu inani.i.nihil inter dentes offendēti. Tū vero, id est sed tunc maxime exoritur clamor.s.cum Turnum Aeneas tenere videretur: & ripę, & lacus responsant, id est frequenter respondēt & sonitum referunt circa.i.per circuitum: & omne, id est totū cœlum.i.totus aer tonat tumultu. Ille simul fugiēs increpat.i.obiurgat ob inertiam, & imprudentiam quia gladium non afferrent, et non admoniti omnes Rutulos vocans quēq;.s.in quo spem habere nomine.s.suo: qa qui multis timidis aut inuidis imperat, nemini imperasse videtur, si seorsum neminē nominat, & efflagitat ensem notum, scilicet paternū, quo in prælijs sępe vsus erat. Aeneas contra, id est econuerso minatur mortem, & exitium præsens, si quisquam adeat, id est accedat Turnum, & terret, scilicet omnes trementes minitans, supple se excisurum vrbem: & ipse saucius, id est quamuis saucius, id est vulnerat⁹ sagitta immissa, tamē instat, id est instanter persequitur Turnum: ipsi ergo, alter fugiendo, & alter persequendo explent cursu, id est percurrunt quinq; orbes, id est gyros: & retexunt, id est replicant totidem.s.currentes huc illuc: nec enim, id est nam non leuia aut ludicra præmia petunt̃, sed certant de vita, & sanguine Turni, non autem Aeneę. quia tātisper dum Turnus inermis erat non potuisset necem inferre.

Forte sacer Fauno folijs oleaster amaris
Hic steterat, nautis olim venerabile lignum,
Seruati ex vndis vbi figere dona solebant
Laurenti diuo, & votas suspendere vestes,
Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
Sustulerant, puro vt possent concurrere campo.
Hic hasta Aeneæ stabat: huc impetus illam
Detulerat fixam, & lenta in radice tenebat.
Incubuit, voluitq; manu conuellere ferrum
Dardanides, teloq; sequi, quem prendere cursu
Non poterat. Tum vero amens formidine Turnus.
[Faune p̄cor miserere (inquit) tuq; optima ferrū. TVR.
Terra tene, colui vestros si semper honores,
Quos contra Aeneadæ bello fecere profanos.
[Dixit, opemq; dei non cassa in vota vocauit. POE.

SERVIVS.

⸿ Sacer oleaster.) Fere omnia Latina arborum nomina, generis fœminini sūt, exceptis paucis, vt hic oleaster, hoc siler. Virg. Molle siler. Item hoc buxū licet & hæc buxus dicatur. Nā superfluam quidam volunt facere descriptionem, vt hæc buxus de arbore dicamus: buxū vero de ligno composito. Legimus in Virgilio de tibijs, Buxus vocat Berecynthia matris Idęę. Item cum de arboribus loqueretur, dixit, Et torno rasile buxū. ⸿ Venerabile lignū.) Antiquam arborem voluit exprimere. ⸿ Vbi figere dona solebāt.) Propter vt, Aut sacra ad fastigia fixi. ⸿ Nullo discrimine.) Sine intuitu religionis. ⸿ Fixā & lēta radice tenebat.) Plenum est, quā radix fixam tenebat. ⸿ Ferrum terra tenē.) Pro tellus: elementum posuit pro dea. ⸿ Non cassa in vota.) Non ad inania vota poposcit auxilium. ⸿ Luctāne moratus.) Luctatus & morat⁹ erat integrum, quod vitauit ꝓpter ὁμοιοτέλευτον. ⸿ Rursus ī aurigę faciem mutata Metisci.) κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus Iuturnā in numē reuersā, postq; Turnus currū reliquit. ⸿ Audaci nymphę) Vt supra diximus, vbicūq; inducit nitētē aliquē, sine effectu audacē dicit. ⸿ Armis, animisq; refecti.) Sicut armis, ita & animis,

nanq;

Nanq; diu luctans, lentoq; in stirpe moratus,
Viribus haud vllis valuit discludere morsus
Roboris, Æneas: dum nititur acer, & instat,
Rursus in aurigæ faciem mutata Metisci
Procurrit, fratriq; ensem dea Daunia reddit.
Quod Venus audaci nymphæ indignata licere,
Accessit, telumq; alta ab radice reuellit.
Olli sublimes armis, animisq; refecti:
Hic gladio fidens: hic acer, & arduus hasta:
Adsistunt contra certamine Martis anheli.

nanq; armorum inopia animi ante vtriusq; torpebant. ¶ Certamina Martis anheli.) Alij certamine legunt: vt sit sensus, Adsistunt contra se Martis anheli certamine.

DONATVS.

¶ Forte sacer Fauni.) In illo, inquit, loco, in quo hæc gerebantur, oleaster steterat aliquando, ac per hoc tunc non stabat, cum pugnabatur hæc arbor sola quidem fuit in campo: sed non sine dei numine, nam consecrata Fauno colebatur. ¶ Nautis olim venerabile lig.) Olim, id est cum staret, & quandiu stetit. ¶ Seruati ex vndis.) Tantum illi arbori deferebatur ob honorē eius, & dei vt reduces nautæ illic seruatæ salutis vota persoluerent, & indices deuotionis suæ suspenderent vestes. ¶ Sed stirpem Teucri.) Teucri, inquit, nihil dantes religionis illi ligno abscindendo cusauerunt, ne esset pugnaturis impedimento. Sacrum, inquit, stirpem genere proferens masculino, nec hoc loco tantum, sed plurimis protulit, & foeminino: sed, vt appareret hominum stirpem foeminino genere, lignorum vero masculino. ait enim. Stirpis Achilleæ fastus, & Romanæ stirpis origo, & stirpem admiscent Phrygiam: hic masculino, vnde arbor abscissa est. ¶ Hic hasta Æneæ stabat.) Antea missam dixit nec ligno infixā. ¶ Huc impetus illam Detule.) Tenebatur, inquit, hasta Æneæ præcisæ illius arboris morsu, quo illam vis detulerat, & volatus incertus, dixit autem causam, propter quam sic tenebatur, vt educi non posset. de summo enim cum magno veniens pondere ligno adhuc viridi & molli vehementer inserta est, & excepta, penetrauit lentā radicem, dixit mollem, quia recens eius abscissio fuit. ¶ Incubuit voluitq; manu conuellere ferrū Dardanides.) Dimissio paulisper cursu, quo Turnum insequebatur, voluit Æneas hastam eximere: dicitur quare. ¶ Teloq; sequi quem prendere cursu Non poterat.) Vt volucris ictus celeritate sequeretur, quem ex causa vulneris impeditus cursu pedes tenere non poterat. ¶ Tum vero amens formidine Turnus.) Tum vero tum magis exterritus Turnus atque amens factus intellexerat enim, qd sibi pararetur. ¶ Faune precor miserere, inquit, tuq; optima ferrum Terra tene, colui vestros si semper honores, Quos contra Æneadæ bello fecere prophanos.) Iusta vox pro persona loquentis. ait enim Faune, & præsens terra miserere contra eos qui vos quoq; crediderunt bello esse appetendos, & cultus vestros ausi sunt profanare, per occasionem certaminis nostri non recipiat Æneas ferrum, nec sinatur excludere, quod in exitium vestri cultoris extorqueat. ¶ Dixit, opemq; dei.) Quod locutus est, inquit, deprecans, non frustratum est, nam mox ei affuit deprecantis auxiliū, dicit quomodo. ¶ Nāq; diu luctans.) Præstitisse aliquid Faunum Turno pro desiderio deprecationis posuit. Ceterum. Hic multa desiderantur.

ASCENSIVS.

¶ Forte sacer.) Vt varietate delectet inducit varios euentus narratq; Æneam hastam suam stipiti ac trunco oleastri infixam recipere non potuisse, donec Turno allato gladio per Iuturnam indignata Venus ipsam dissoluit ac nato accommodauit quo facto ipsi ambo iam telis instructi ad acriorem pugnam sese accingunt, vnde nihil quidem est Donati. ¶ Ordo autem est Oleaster; id est olea syluestris imitator oleæ sacer, id est sacratus Fauno, scilicet deo syluestri amaris folijs, id est habēs frondes amaras, steterat forte, id est a casu hic, id est hoc loco, non quia a casu stetit, sed quia præter opinionem, & a casu ad illam arborem Aeneas hastam fixerat, quę erat sacra Fauno. steterat ergo hic existens olim, scilicet priusquam Teucri sustulerant lignum venerabile nautis, id est antiqua veneratione, & religione cultum a nautis: vbi, id est ad quam ipsi nautæ seruati ex vndis solebant figere dona, scilicet votiua diuo Laurenti, scilicet Fauno, & suspendere vestes notas, in quibus. s. seruati erant sed Teucri sustulerat, id est amouerant nullo discrimine, id est sine discretione religionis nescientes arborem sacram esse stirpem, id est radicem arboris, sacrum, scilicet Fauno, vt possint concurrere campo puro, id est plano, & sine impedimento, & arborum asperitate hasta Aeneæ stabat hic, id est ad huius arboris radicem impetus detulerat illam fixam hic, id est ad hanc radicem, & tenebat radice lenta, id est tarda ad remittendum, quod tenebat, hoc est tenaci, Dardanides. i. Dardani nepos licet multo interuallo Aeneas incubuit, id est infixus est, & voluit conuellere ferrum, id est hastam ferratam, aut ferrum hastæ, manu, scilicet sua, & voluit sequi telo. i. iaculo, quod a longe mitti posset, sup. eum, quem non poterat prendere cursu. s. Turnum, verum pro sed, & Turnus amens formidine, inquit tū. i. tunc, aut tum vero. i. tūc pręcipue, o Faune ego precor, miserere. s. mei, & tu o terra optima tene ferrum. s. hastæ, si ego colui semper vestros honores quos, scilicet honores Aeneadæ. i. socij adhęrētes Aeneæ, fecere profanos. i. procul a fano. i. templo, hoc est reprobādos, & dijs indignos bello. i. per facinus bellicū. Dixit. s. Turnus, & vocauit opem. i. auxilium dei, in vota non cassa. i. non cassanda, sed ratificanda. Nāq; Aeneas luctans. i. luctatus diu, & moratus, id est immoratus in stirpe lento. haud. i. non valuit discludere. i. aperire vllis viribus morsus arboris. i. recipere hastam quam mordicus tenebat terra, dum scilicet Aeneas acer nititur, & instat, dea Daunia. i. Iuturna. Dauni regis filia procurrit mutata rursus in faciem, id est facturā & effigiem, Metisci aurigę, & reddit fratri ensem, quod. i. quam rem Venus indignata. i. ęgre ferens, licere. i. q̄ liceret & permitteretur, Nymphę audaci. s. Iuturnæ (vt fratris similis dicatur vel ob factum vel quia Ioui concumbere ausa est, nam audaces virgines stupratas dicunt) accessit & reuellit telū. i. hastam Aeneæ ab alta, id est profunda radice, olli. i. & tunc illi. s. Turnus & Aeneas refecti. i. instaurati armis & animis, hic. s. Turnus fidēs gladio, hic. s. Aeneas acer & arduus. i. elatus & superbus hasta, insistunt anheli. i. anhelantes contra certamina Martis, aut insistunt contra. i. contra stant certamine Martis anheli. i. tali certamine quale Mars anhelās. i. maxime annitens edere solet.

Iunonem interea rex omnipotentis olympi
Alloquitur, fulua pugnas de nube tuentem,
[Quæ iam finis erit coniux? quid deniq; restat? IVP.
Indigetem Aeneam scis ipsa, & scire fateris,
Deberi coelo, fatisq; ad sydera tolli.
Quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus hæres?
Mortalin' decuit violari vulnere diuum?
Aut ensem (quid enim sine te Iuturna valeret?)
Ereptum reddi Turno, & vim crescere victis?
Desine iam tandem, precibusq; inflectere nostris:
Nec te tantus edat tacitam dolor, & mihi curæ
Sæpe tuo dulci tristes ex ore recursent.
Ventum ad supremum est: terris agitare vel vndis
Troianos potuisti, infandum accendere bellum,
Deformare domum, & luctu miscere hymenęos.

SERVIVS.

¶ Fulua de nube.) De aere, de elemēto suo. ¶ Quæ iam finis erit coniux?) Iā: deniq;. Verba ista quasi iam tædiātis sunt ad longā Iunonis iracūdiā, vnde paulo post ait, Desine iam tandē, pcibusq; inflectere nostris. ¶ Indigetē Aeneam scis ipsa, & scire fateris.) Subaudis Fore. Et indigetes dij duplici ratione dicuntur, vel s̄m Lucretiū, qd' nullius rei indigeant, q ait, Nihil indiga curę. Vel certe indigetes sunt dij ex hominibus facti: & dicti idigetes quasi i dijs agētes. ¶ Mortalin' decuit violari vulnere diuū?) Non lętali, sed aut quo mortales laborāt, aut a mortali illato. Diuū autē subaudis Futurū. ¶ Quid enim sine te Iuturna valeret?) Parēthesis: poterat enim excusare se Iuno, nihil fecisse cōmemorās. Vñ eā authorē fuisse Iuppiter dixit, propter illud, Author ego audēdi. ¶ Desine iam tandē.) Singula pronuncianda sunt. ¶ Nec te tantus edat tacitā dolor.) Scilicet desine odijs vrgere Troianos. Sane edo, edis, edidi, integrū verbū est. Vt lego, legis, legit. Nā edo, es, est, esse anomalū cōstat. ¶ Troianos potuisti.) Id est iam non potes: iō. n. præterito vsus est. ¶ Submisso vultu. ¶ Habitū futuræ orationis ostēdit. ¶ Quia nota mihi tua magna voluntas Iuppiter.) Obiecerat. n. necessitatem fati, dicēs, Ventū ad supremū est. Sed Iuno sciens fatum

Vlterius tentare veto.[sic Iuppiter orsus. POE.
Sic dea submisso contra Saturnia vultu.
[Ista quidē,quia nota mihi tua magna volūtas IVN.
Iuppiter,& Turnum & terras inuita reliqui.
Nec tu me aeria solam nunc sede videres
Digna,indigna pati,sed flammis cincta sub ipsa
Starem acie:traherem'q; inimica in prælia Teucros.
Iuturnam misero,fateor,succurrere fratri
Suasi,& pro vita maiora audere probaui.
Non vt tela tamen,non vt contenderet arcum:
Adiuro Stygii caput implacabile fontis:
Vna superstitio superis quæ reddita diuis.
Et nunc cedo equidem,pugnasq; exosa relinquo.
Illud te,nulla fati,quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor,pro maiestate tuorum,
Cum iam connubiis pacem felicibus(esto)
Component,cum iam leges,& fœdera iungent,
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Neu Troas fieri iubeas,Teucrosq; vocari,
Aut vocem mutare viros,aut vertere vestes.
Sit Latium,sint Albani per secula reges,
Sit Romana potens Itala virtute propago.
Occidit,occideritq; sinas cum nomine Troia,
[Olli subridens hominum rerumq; repertor. POETA
[Es germana Iouis,Saturniq; altera proles, IVP.
Irarum tantos voluis sub pectore fluctus?
Verum age,& inceptum frustra submitte furorem:
Do quod vis,& me victusq;,volensq; remitto.
Sermonem Ausonii patrium,moresq; tenebunt,
Vtq; est,nomen erit,commisti corpore tantum
Subsident Teucri,morem ritusq; sacrorum
Adiiciam,faciamq; omnes vno ore Latinos.
Hinc genus Ausonio mistum quod sanguine surget,
Supra homines,supra ire deos pietate videbis:
Nec gens vlla tuos æque celebrabit honores.
[Annuit his Iuno,& mentem lætata retorsit. POETA
Interea excedit coelo,numenq; reliquit.

tum esse quicquid Iuppiter dixerit,dicit se cedere eius voluntati. Nam id agit vt conciliet sibi eius fauorem ad petitionē futurā. ⁋Digna,indigna pati.) Id est omnia: & prouerbialiter dictum est. ⁋Non vt tela tamen,nō vt contenderet arcū.) Hoc loco quasi Iuturnam sagittam iecisse significat. Sed vt supra diximus,possumus accipere,quod alter in eius gratiā in Æneam tela cōtorsit. ⁋Pro vita.) Ac si diceret,pro re nobis data,id est a superis. ⁋Adiuro Stygii caput implacabile fontis.) Pro Iuro.nam prothesis est. Quidam tamen volunt Iuro tunc dici debere,cum confirmamus aliquid,aut promittimus.vt,Iuro me facturū: Adiuro vero,cum negamus: vt, Adiuro me non fecisse. Terentius,Adiurat se non posse apud vos Pamphilo absente perdurare. Potest tamen & ad,valde significare. ⁋Vna superstitio.) Religio,metus:eo quod superstet capiti omnis religio.& est Homeri locus,

καὶ τὸ κατωβόμενον στυγὸς ὕδωρ ὅστι μέγιστος
ὅρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσιν.

⁋Reddita.) Data.nam Prothesis est. ⁋Nulla fati quod lege tenetur.) Bene Fati.nam victoriæ lex est vt victi cedant in habitum nomen'q; victorum. ⁋Pro maiestate tuorum.) Respexit ad Saturnū,qui in Italia quandoq; regnauerat. Inde ait Tuorum.nam & Latinus inde originem ducit: vt, Fauno Picus pater,is'q; parentem Te Saturne refert,tu sanguinis vltimus author. ⁋Esto componēt.) Cōsentit:sed inuita. ⁋Sit Romana potēs Itala virtute propago.) Hoc videtur dicere, Si fataliter imminet vt a Troianis origo Romana descendat,Troiani Italorum nomen accipiāt: vt Romani de Italis non de Troianis videantur esse progeniti. ⁋Es germana Iouis, Saturnia'q; altera proles.) Locus de obscuris,de quo quidam hoc sentiunt, Petis pene illicita: sed concedenda sunt,quoniam soror Iouis est.i.Saturni filia. Quod si voluerimus admittere,erit sequens versus incōgruus: vt, Irarum tantos voluis sub pectore fluctus? Vnde melius est vt ita intelligamus,Soror Iouis es.i.Saturni filia. Vnde non mirum est tantam te iracundiam retinere sub pectore. Nam scimus vnumquēq; pro generis qualitate in iram moueri.nobiles enim etsi ad præsens videntur ignoscere,tamen in posterum iram reseruant: quod nunc Iunoni videtur obiicere. Nam cum se concedere diceret,petit tamen quod grauiter posset obesse Troianis. Sic Homerus inducit Calchanta dicentem de Agamēnone, Regum iræ ita se habent, vt etiā si ad præsens indulgere videantur,stimulos iracundiæ ad futurum reseruent.

κρείσσων γὰρ βασιλεὺς,ὅτε χώσεται ἀνδρὶ χέρηι
εἴπερ γάρ τε χόλον γε καὶ αὐτῆμαρ καταπέψῃ,
ἀλλά γε καὶ μετόπισθεν ἔχει κότον ὄφρα τελέσσῃ.

⁋Do quid vis.) Bene præsenti vsus est tēpore. Nam promissio numinis pro facto est. ⁋Subsident. Remanebunt,latebunt,Latinorum.s. multitudine: vt, Galea'q; ima subsedit Acestes. ⁋Ritus'q; sacrorum adiiciam.) Verū est:nam sacra Matris deū,Romani Phrygio more coluerūt. ⁋Mentem lætata retorsit.) Iste quidem hoc dicit,sed cōstat bello Punico secundo exoratam Iunonem: tertio vero bello a Scipione sacris quibusdam etiam Romam esse translatam.

ASCENSIVS.

⁋Iunonem interea.) Recitat modo alloquium Iouis & Iunonis de certantiū de certantium cōditione disceptantium,in quo promissa Iouis in primo ad Venerem facta complentur. Nam aspera Iuno consilia in melius referet contenta hoc solo quod Latini pristinum nomen,& patrium sermonem retineant,quod quia temporibus poetæ fuit,ne Æneas non censeatur verus victor dicit deorum voluntate effectū, vt victis neq; nomen neq; sermonem mutaret,licet ab eo sit deductum genus Latinum,id est quod poetæ tempestate Latinum erat,nam confirmando priscum nomen,quasi de nouo instituit,sicut visum est in procemio illic,genus vnde Latinum. Albani'q; patres atq; altæ mœnia Romæ. ⁋Ordo autem est. Rex Olympi omnipotentis.i.in quo est ipse omnipotens.s.Iuppiter (nisi forte melius legamus omnipatentis,dicitur enim quod sit totus splendidus) alloquitur interea Iunonem tuentem.i.inspicientē pugnas.s.Turni & Æneæ,de nube fulua.i.nimbo in aere suspenso O coniux quæ finis erit iam.i.tandem deniq; quid restat.i.reliquum est.nisi.s.vt iuxta fata vincatur Turnus & vincat Æneas? tu ipsa scis & fateris scire,Æneam deum indigetē.i.in diis agentē,& nullius egentem deberi cœlo.i.futurum esse in cœlo post victoriam,& tolli.i.erigi fatis.i.per fata,aut secūdum fata ad sydera,vnde in primo. Sublimem'q; feres ad sydera coeli Magnanimum Æneam. Quid struis.i.moliris,& conaris contra fata,aut qua spe hæres in nubibus gelidis.i.quid hic expectas. Mortali.i.mortali ne hoc est,nunquid decuit,diuum.i.deum futurum violari.i.lędi vulnere.i.telo,mortali.i.a mortali immisso,aut quo mortales vulnerari debeant,aut nunquid decuit ensem ereptum reddi,non eundem,sed alterum aut ereptum dicit,quia fatorum violentia neglectum reddi inquam Turno,& si dicat Iuno,quid mihi id imputes? Respondit Iuppiter per parēthesim.q.d.tibi imputo.nam pro quia quid valeret Iuturna sine te.q.d.nihil posse significet. Et nunquid decuit vim.i.virtutem,& vires crescere victis.i.quia iam victi erāt. Desine iam tandē,& inflectere,aut reflectere.i.fine,& permitte te flecti,precibus nostris.i.vel ob nostras preces, quia te precamur qui cogere possumus,Nec tantus dolor edat.i.rodat & cōsumat te tacitam.i.tacentē,& nec supple curæ tristes.i.tristitię tuę indices,coruscent.i.cum coruscatione quadā emineant mihi ex ore tuo dulci. Ventum est ad supremum.i.finē fatorum tu potuisti.s.hactenus agitare Troianos terris,vel.i.etiam vndis,& accendere bellum infandum.i.detestabile inter generū & socerum, fatis vetantibus,& ipsis inuitis,& miscere Hymenæos.i.nuptias virginis,luctu.s.matris Amatæ a se suspensę,& aliorū interemptorum: ego vero tentare.i.attentare,& conari vlterius,Iuppiter orsus est.i.sermonem clausit sic,& dea.s.Iuno contra.s.orsa est.i.incepit loqui,aut respondit sic,vt sequitur vultu submisso.i.humili, quia vt dicit Terentius,vt res dant sese ita magni atq; humiles sumus. O Iuppiter quidem.i.certe,quia ista tua magna voluntas.i.fatorum series est nota mihi,ego inuita reliqui,& Turnum,& terras.i.negocia terrena nec tu videres.s.aliter hoc est nisi sic eēt,me solam in sede aeria pati digna indigna.i.& digna & indigna.i.quæcunq; fatis iubet sine respectu personæ meæ,sed ego starem cīcta flāmis sub.i.in ipsa acie,& traherem Teucros in prælia inimica.s. ipsis,hoc est,in quibus perirent,ego fateor suasi Iuturnam succedere.i.

dere.i.vt Iuturna succedat (nisi amphibologiam vitare voluisset potuisset dixisse, Iuturnæ vt regatur a verbo suasi) fratri misero.s. Turno, & probaui.i.approbaui ipsam sup.audere maiora.s.q; alio, qui liceret pro vita.s.fratris seruanda, non pro laude obtinenda, vt iustior sit ratio, tamen ego non suasi vt sup.emitteret hoc est emittere faceret, tela.i.sagittam, & non suasi vt cõtenderet, id est simul cum sagitta tẽderet arcum. Ego adiuro caput fontis stygii.i.ipsam stygem lacum infernalem Dii cuius iurare timent, & fallere numen, vt in sexto visum est, implacabile.i.immitigabile, quæ vna.i. quæ sola superstitio.i.meticulosa religio est reddita scilicet contra periuriũ, diuis superis, id est coelestibus scilicet quia non suaserim, vt contenderet arcum. Et equidem.i.ego quidem cedo.i.locũ do, nunc exosa pugnat relinquo, supp.eas. Ego obtestor.i.obtestando oro te illud quod nulla.i.non vlla, quod non tenetur vlla lege, fati, obtestor dicit pro Latio & pro maiestate tuorum.i.a patre tuo Saturno ortorum, aut qui magis tui sunt q̃ Troiani, nam Troianis bene voluit ob Dardanum ex Italia ortum, cum.i.quãdo esto, id est permitto vt ita sit ipsi component.i.conciliabũt pacem, connubiis felicibus, & cum iungent iam leges, & foedera scilicet perpetuę cõcordię, ne iubeas Latinos indigenas.i.inde, hoc est ex Latio, & nõ aliũde genitos, mutare vetus nomẽ, neu iubeas fieri Troas, & vocari Teucros, aut viros scilicet Latinos mutare vocem.s.sermonem patrium, aut vertere.i.mutare, vestes.i.formam vestium, Latium sit, & reges Albani scilicet postea denominandi sunt per sæcula, & propago, id est propagatio romana ex albanis orta sit potens virtute, Itala, id est sub titulo virtutis Italicæ, & nõ Troianę, Troia

Troia occidit, & sinas, vt sup.occiderit cum nomine.i.ita vt ne nomen quidem maneat. Repertor.i.reparator aut productor hominum, & rerum: subridens Olli.i.tunc illi, supp.tu es germana soror mea, & altera.i.secunda proles Saturni, & supp.voluis tantos fluctus irarũ sub pectore, quasi dicat id nõ decere. Verum.i.sed age.s. quod dicam, & summitte.i.supprime furorem inceptum frustra.i. sine causa aut sine vtilitate, cum contra fata nihil possit, sed potius sine causa, quia do.i.concedo, quod vis, & remitto me.i.animum meum, victus & volens, non enim vinci posset nolens, Ausonii tenebunt sermonem patrium & mores patrios, & nomẽ erit, supple eis, vt est tantum, id est tantummodo Teucri subsident, id est remanebunt, & occulte sedem, capient commisti corpore, & non nomine, neq; sermone ego adiiciam morem, & ritus sacrorum, scilicet Troianorum, & faciam omnes Latinos vno ore.i.vna appellatione aut vno sermone. Tu videbis genus.s.hominum, quod surget hinc, id est ex Troianis, mistum, id est commistum sanguine Ausonio.i. Italico, ire pietate supra homines, & supra deos, quod propter clementiam Iulii Cæsaris, & Augusti dicit. Nec vlla gens scilicet alia celebrabit æque.i.æqualiter aut in tantum tuos honores Iuno annuit, id est assensum præbuit his, & lætata retorsit, id est reflexit ab ira mentem, id est animum, aut memoriam odii, quia dictum est in primo. Neq; enim causæ irarum, sæuiq; dolores Exciderant animo, manet alta mente repostum Iudicium Paridis Et ipsa excedit interea coelo.i.aere, & reliquit nubem, e qua.s.prius speculabatur. Semper autem fauentia numina abesse dicũtur, dum quibus fauent tristia obueniunt.

His actis, aliud genitor secum ipse volutat,
Iuturnamq; parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminæ pestes, cognomine Diræ
Quas, & tartaream nox intempesta Megæram
Vno eodemq; tulit partu, paribusq; reuinxit
Serpentum spiris, ventosasq; addidit alas:
Hæ Iouis ad solium, sæuiq; in limine regis
Apparent, acuuntq; metum mortalibus ægris,
Siquando letum horrificum, morbosq; deum rex
Molitur: meritas aut bello territat vrbes.
Harum vnam celerem demittit ab æthere summo
Iuppiter, inq; omen Iuturnæ occurrere iussit.
Illa volat, celeriq; ad terram turbine fertur.
Non secus, ac neruo per nubem impulsa sagitta,
Armatam sæui Parthus quam felle veneni,
Parthus siue Cydon, telum immedicabile, torsit,
Stridens & celereis incognita transilit vmbras.
Talis se sata nocte tulit, terrasq; petiuit.
Postquam acies videt Iliacas, atq; agmina Turni,
Alitis in paruæ subito collecta figuram,
Quæ quondam in bustis, aut culminibus desertis
Nocte sedens, serum canit importuna per vmbras.
Hanc versa in faciem, Turni se pestis ad ora
Fertq; refertq;, sonans, clypeumq; euerberat alis.
Illi membra nouus soluit formidine torpor,
Arrectæq; horrore comæ, & vox faucibus hæsit.
At procul vt Diræ stridorem agnouit, & alas,
Infelix crineis scindit Iuturna solutos,
Vnguibus ora soror foedans, & pectora pugnis.
[Quid nũc te tua Turne põt germana iuuare! IVT.
Aut quid iam miseræ superat mihi! qua tibi lucem
Arte morer! talin' possum me opponere monstro!
Iam iam linquo acies, ne me terrete timentem
Obscoenæ volucres, alarum verbera nosco
Letalemq; sonum: nec fallunt iussa superba
Magnanimi Iouis, hæc pro virginitate reponit!
Quo vitam dedit æternam! cur mortis adempta est
Conditio! possem tantos finire dolores

SERVIVS.

(His actis.) Remoto a Turno auxilio. (Dimittere ab armis.) Per trãsitũ historię vsus est verbis. nam qui ab exercitu relaxantur, ab armis dicunt dimitti. Sallustius de Appio, vbi eũ tota in concione ab exercitu cogit discedere, dicit se eius opera non vsurum, eumq; ab armis dimittit. (Pestes, cognomine Dirę.) Proprie pestes vocant: diræ vero, cognomine. Et dictę dirę q̃ nõ nisi ante iratum Iouẽ videtur: vt, Sæuiq; in limine regis Apparent. (Tartaream Megęrã.) Bene Tartareã addidit, vt ostendat esse & terrenã & æreã Megęrã. Nam vt ẽt in tertio diximus, volũt periti quandã potestatẽ triplicem esse, & in terris & apud supos, sicut est furiarũ apud inferos. Iõ aũt dicit has ex Nocte pgenitas, vt ostẽdat & latenter ori ri & intolerabilẽ esse irã deo. (Vno, eodemq; tulit partu.) Dispositio hęc poetę, quę dicit has & similes esse furiis, & cũ his esse procreatar, hoc agit vt ostendat illã prudentiũ opinionẽ esse tam apud superos, q̃ in terris, sicut apud iferos furias. (Apparent.) Videntur, præsto sunt ad obsequium. Vnde ẽt apparitores constat eẽ noiatos. (Letum horrificũ.) Volunt Iouẽ non esse mortis authorem, sed posse mortis genere, vel pdesse vel obesse mortalibus. (Inq; omen Iuturnæ occurrere iussit.) Vt Iuturnæ omen fraternę mortis efficeret. (Nõ secus, ac neruo p nubẽ impulsa sagitta.) Sic illa descendit vt solet sagitta descendere. hinc Statius traxit vt diceret de disco iacto, Similisq; cadẽti Crescit in aduersos. Impulsa autẽ proprie.

proprie. Sic supra. Incertũ qua pulsa manu. (Felle veneni.) Amaritudine veneni, succo noxio: aut certe periphrasticõs dixit venenum. (Trãsilit vmbras) Hyperbole est. Nãq; vmbras semp tela comitant. hinc ait, Transilit vmbras sagitta. Male.n.qdã auras legũt. (Talis se.) Taliter collecta: ex nimia.s.furię magnitudie. (Culminibus desertis.) Noctuam dicit, nõ bubonẽ: nam ait. Alitis in paruę. bubo autẽ maior est. (Serum canit.) Triste, diuturnũ: vt, Seraq; terrifici cecinerũt omina uates. Sallustius, Serum bellum in angustiis futurum. (Clypeum euerberat alis.) Signa sunt ista plangẽtiũ. (Stridorem.) Vocis.s.sonum. nam utrũq; tangit augurium, & oscinũ & prępetũ: quod grauiter posset obesse Troianis. Sic Homerus iducit Calchãta. (Diræ.) Immiti: quę posset fratrẽ cernere tot laborib' subditũ. (Monstro.) Augurio ex Iouis uoluntate uenieti. (Obscoenę uolucres.) Inuidiose dixit. nã una est. (Quo uitã dedit ęternã!) Quia occurrebat, Sed pstitit imortalitatẽ, dicit hanc æternã esse causam doloris.

DONATVS.

Vno atq; eodẽ partu, quã detestabilis nascẽdi cõditio, quæ triplex malũ semel effudit, & oẽs diris anguibus iunxit: oĩbus alas attribuit, ut in exitiũ hoium & substantiã nocẽdi haberent, & celeres pgerent. (Hę Iouis ad so.) Nõ tres, sed duę: Megęra.n.imẽsa nõ fuit. (Sęuiq; i limine regis App.) Sęuũ regem dixit, non semper sæuũ: sed tũc cũ ex aliqua cã cõmouetur. Istę ergo ad solũ obseruãt reges, & limia, vt hoies terreãt iniectum

Nunc certe, & misero fratri comes ire per vmbras.
Immortalis ego? haud quicq̃ mihi dulce meorum
Te sine frater erit ô quæ satis ima dehiscat
Terra mihi? manesq; deam demittat ad imos?

iniectum metum, faciant terrendo peiorẽ eo tempore, quo Iuppiter hoibus aut morbos parat, aut mortẽ aut vrbes exagitat bello. meritas, inquit, vt ostẽderet Iouẽ non sęuum esse, sed iustum, illis. n. hæc immittit, qui delinquendo meruerint. ⁋ Harum vnam ce.) Ecce non est sup̃fluum, quod in descriptione istarũ, aliarũ cõmemoratio facta est. nã q̃ő posset demittu ex alto æthere, aut pũenire celeritee, nisi pennarũ subsidium habuisset: ex duabus igitur vnã celerem demisit a summo ęthere Iuppiter. tanta. n. viriusq; natura tamq; detestabilis fuit, vt implendis tristibus etiã vna sufficeret. celerẽ dixit, non quod altæ essent segnes, sed vt qđ erat factura, celerius faceret, & ipleret. ⁋ In omẽ Iuturnę occurre. iu.) Omen fraternæ. s. mortis. ⁋ Illa vo.) Volat, & celeri fertur turbine, vtpote quę ducebatur imani natura, & iussionis impulsu. interponitur parabola, qua rõnis continuatio rũperetur. vt interiectio media tædiũ legentis excludat. ⁋ Nõ secus, ac neruo.) Quẽadmodũ solet sagitta trãscurrere missa Parthi vel Cydonis manu tincta veneno, ac ferro munita, cuius ictus est imedicabilis, & nulli visa, ac celerius pũenit. ⁋ Talis se sata noc. tu.) Hoc ẽ generata p̃ tenebras. Terrasq; petiuit postq̃ acies vi.) Vbi venit ad locũ, in quo gerebatur inter Ænea & Turnũ certamẽ, & vterq; exercitus aderat, repente in alitis paruæ formam se conuertit: cui mos est aut in bustis sedere per noctem, aut in desertis culminibus feraliter canere. huius ominis solet esse bubo, vel noctua, quæ non nisi funereum luctuosumq; significant. ⁋ Hac versa in faciem Turni se pestis ad ora, Fertq; refertq; sonans.) In huius alitis figuram pestis illa conuersa non cessabat ante faciem Turni transire, & eius clypeum alis vi quatere. ⁋ Illi membra nouus.) Turnus, cum hoc videret intellecto q̃ omnia significarentur extrema nouo torpere dissolutus est. nouum dixit aut qualem nemo aliquando sensisset aut insolitũ & repentinum. Arrectæq; horrore comæ.) Leue fuit, si diceretur vulgo, dici consueuit. steterunt illi capilli, quod frequenter contingit, cum aliquo mouemur horrore: sed ait steterunt comæ capillorum: quippe significatio breuitatem attonsam significat, comæ vero prolixitatem monstrant: quæ propter longam mollitiem stare non possunt: & tamen cum ingens metus describitur, etiam ipsæ stare dicuntur: licet stare non possunt, vt cõtra naturam maior vis terroris hoc facere videatur. ⁋ At procul, vt diræ.) Hanc, inquit, cũ longe vidisset Iuturna stridere strepentem, & volatu diram esse cognouit. facile. n. intelligere potuit, vnam esse ex illis, quæ solum regis & limen frequentans in affectu Iouis constituta has cognitas habuit. ⁋ Infelix crines scindi Iuturna solutos Vnguibus ora soror foedans.) Tantum earum Iuturna omen nouerat, vt hac visa iam pro mortuo plangeret fratrem suos dissipans crines, & ora vnguibus lanians, & pectora pugnis obtundens. ⁋ Quid nunc te tua.) Ex præteritis, inquit, frater laborem meum probare potuisti: feci omnia pro salute tua: sed nunc, quid excogitem, quam potior inimicus expugnat: quid agatur, etiam ipse cognoscis. cessat omnis subueniendi subtilitas, quando vrgent extrema periturum. inexpugnabile monstrum est illud, nec vllo potest superari remedio. nihil omisi, quod faceret pro commodo tuo, iam cedendum est istis, quæ euinci consulendo non possunt. cedendum, inquam, talibus malis, contra quæ maximus labor est, & nullus effectus, subnectit apostrophã, in qua plenius animi sui dolores exponit. ⁋ Iam iam linquo acies.) Quomodo sola nunciatis aduersa noui, & quid vester aduentus ostendat, obscœnæ volucres. relinquo acies, quibus opitulari non possum. Intelligo quid infaustis alarum motibus meis nuncietis incommodis. ⁋ Nec fallunt iussa superba magna.) Non me, inquit, fallit quicquid Iuppiter iubet, totum ante prævidebo, hoc est præmium per indignationem, inquit, quod mihi pro erepto virginitatis honore contulit? vt ante lugeam fratrem, quam illius vitam vltima fata concludant? ⁋ Quo vitam dedit æternam? cur mor. adempta.) In contrarium vertit, quod mihi pro munere beneficioq; concessum est: quando nec fratri subuenire, vt immortalis possum, nec interire cum fratre, quæ sum nata mortalis? Finirentur quippe dolores mei, vt quicquid animum cruciat, conditio mortis auferret. certe irem ad inferna pari sociata fratri, & sedes inferas libenter appeterem. alia apostropha ad ipsum fratrem cũ necessaria propositione. ⁋ Immortalis ego?) Immortalis, inquit, dicor, inde felix, vnde me beatam existimãt alii, non honor est iste, sed poena. ⁋ Haud quicquam mihi dul.) Quasi demum mihi aliqd dulce superfuturum, cum inter bona mea non fuerit commoditas tua. ⁋ O quæ satis ima.) Atq; vtinam contra istiusmodi beneficiũ Iouis optatum posset prouenire remedium, recipere Deam patefactis hiatibus terrę & quoniã mori non licet, nouitate casus excepta infernis ędib⁹ iũgeret.

ASCENSIVS.

⁋ His actis.) Docet qũo placata, & amota Iunone Iuppiter Iuturnã ablegat vt sine numinis auxilio sit vincẽdus Turnus. Circa quam rẽ habetur hoc Donati. non secus, interpositus parabola, qua narratio interrũpatur, vt legentis tædium excludat. Alitis noctuam, vel bubonem intelligit. P so virginitate, pro erepto virginitatis honore. Sic ille. ⁋ Ordo est. Genitor. s. hoium atq; deoꝝ Iuppiter volutat. i. agitat secum, aliud. i. aliam rem ad aperiendã fatis viam, his. s. superioribus actis. s. cũ Iunone iam pacata, q̃. p̃. i. parat, dimittere. i. in diuersa mittere. s. ab armis fratris Iuturnam. s. nympham. Geminę. i. duę & ęquales pestes dicũtur cognomine. i. cognomẽto dirę. i. execrabiles quasi deoꝝ ira p̃creatę, quas & Megæram. s. tertiã furiã, seu dirã. nox intẽpesta. i. ad nullũ opus tẽpestiua, aut opportuna, tulit vno & eodẽ partu (More suo corripuit eodẽ in media syllaba. s. vt grãmatistæ dicunt, vt celeritatẽ p̃ducẽdi innuat) & reuinxit. i. illigauit spiris. i. annulis & reuolutionibus serpẽtũ. i. anguiũ, quos pro capillis habẽt paribus. i. ęqualibus numero, & mole, & sup. qbus addidit alas ventosas. i. tam celeres, vt vento agi viderẽtur, hæ. s. furię Tisiphone, Alecto, & Megæra apparent. i. p̃sto sunt ad obsequiũ, ad soliũ Iouis, & in limine sęui regis. s. Iouis sæuientis, hoc est cum sæuitiã suã ostẽdere vult, aut de diuersis loqtur vt p̃ sæuum regẽ Plutonẽ intelligat. innuẽs furias, & apud superos, & apud inferos eẽ, & acuunt. i. acriorem faciunt mortalibus ægris. i. ægre viuentibus, & multis miserijs subditis, si rex deum. i. deoꝝ, molitur. i. cũ difficultate, qa p̃ter naturã suam, cum sit iuuans pater, disponit letum horrificũ. i. mortẽ terribilissimam aut si terret bello vrbes meritas, p̃ quod significat Iouis ęquitas, vnde in. vj. aut ęquus amauit Iuppiter & in. x. Rex Iuppiter oibus idẽ, Iuppiter demittit. i. deorsum mittit. vnã trium. s. furiarũ, celerẽ. i. celeriter descendentẽ quia id munus ei p̃priũ est, ab æthere summo & iussit occurrere Iuturnæ in omen. i. vt omen mortis Turni efficeret, & illa id agnoscens abiret. Illa. s. dira pestis aut furia volat, & fertur ad terrã, turbine. i. impetu celeri, non secus. i. nõ aliter, ac. i. q̃. sagitta impulsa neruo. i. arcu neruato, quã. s. sagittam, Parthus, q̃ peritissimus est sagittator, Parthus inquit siue Cydon, torsit. i. impulit, armatã infectam felle. i. amaritudine veneni, sæui appositorie, telum imedicabile. i. nulla medicina curabile vulnus faciẽs, nõ secus dico ac talis sagitta fertur p̃ nubem stridens, & trãsilit vmbras celeris. i. quas celeriter percurrit, existens incognita. i. impercepta. Sata. i. progenita, nocte. s. furia, existẽs talis tulit. i. mouit se, & petiuit terras, & supp. postquã videt acies Iliacas. i. Troianas, atq; agmina Turni ipsa collecta. i. transformata suscepto corpore ex aere collecto, subito in figuram alitis paruę. s. noctuę, quę sedens quondã. i. aliqñ in bustis. i. sepulturis cinerũ vitorum, aut in culminib⁹. i. summitatibus ędificioꝝ desertis. (Spondaicũ versum facit grauitatẽ innuens) canit nocte serũ. i. triste aut sero p̃ vmbras, existens importuna. s. auis pestis. i. furia versa in hanc faciem. i. speciem. & effigiem huiusmodi auis fert, & sefert se ad ora Turni sonans. i. cũ sonitu, & euerberat alis clypeũ. s. Turni, Torpor nouus. i. cõcretio sanguinis vehemens soluit. i. dissoluit illi. s. Turno mẽbra, formidine, & comę. s. eius arrectę, sup. sunt horrore, & vox hęsit. i. adhęsit faucibus. At. i. sed Iuturna, vt. i. postq̃ agnouit procul. i. adhuc longe existens stridorẽ & alas. i. stridorem alarum dire, impia soror infelix scindit crines solutos, fœdans ora. i. faciem vnguibus, & pectora pugnis quibus ipsa percussit, & supp. inquit. O Turne quid, id est in quo potest tua germana, id est soror iuuare nunc te? quasi dicat in nullo. aut quid superest, id est restat mihi iam miserę? quasi dicat nihil. Qua arte morer, id est detinebo tibi lucem, id est vitam? quasi dicat nulla possum ne ego opponere tali monstro me quasi dicat non & ideo ego linquo iam iam, id est pręcipue iam acies o volucres obscœnę (atqui vna erat, sed inuidiose ad pluralitatem transtulit) ne terrete, id est nolite terrere me timentem. ego nosco verbera alarum scilicet vestrarum quid pretendant, & pro id est sonum letalem, id est mortis Turni indicem, nec iussa. i. voluntates, hoc est fata aut mandata Iouis magnanimi, id est pro animi sui magnitudine omnia gerentis, nec cuiquam cedentis, fallunt, id est decipiunt aut latent me. Reponit. i. rependit & persoluit ipse hęc scilicet pręmia pro virginitate scilicet quę rapta est, quo. i. ad quid, dedit ipse mihi vitam ęternam? cur conditio mortis est adempta mihi? ego iam mortalis. i. si essem iam mortalis ego certe possem finire nunc tantos dolores, & possem ire comes fratri, scilicet Turno misero. per vmbras, scilicet infernales, quod scilicet

nunc non possum, verumtamen o frater, quicquam meorum.i. eorum quæ mihi contingent, haud.i. non erit dulce, mihi sine te o optantis vox, quæ terra dehiscat mihi satis ima, id est profunda, vt me deuoret, & demittat me Deam, id est quamuis Deam ad manes imos quasi dicat nulla, & ita se miserrimam prædicat cum mortem dulcem censeat.

Tantum effata, caput glauco contexit amictu, POE.
Multa gemens, & se fluuio dea condidit alto.
Æneas instat contra: telumq́; coruscat
Ingens arboreum, & sæuo sic pectore fatur.
Quę nũc deide mora ẽ! aut qd iã Turne retractas! Æ.
Non cursu, sæuis certandum est cõminus armis.
Verte omneis te te in facies, & contrahe quicquid
Siue animis, siue arte vales. opta ardua pennis
Astra sequi, clausumq́; caua te condere terra.
Ille caput quassans non me tua feruida terrent POE.
Dicta ferox, dii me terrent, & Iuppiter hostis. TVR.
Nec plura effatus, saxum circũspicit ingens, POE.
Saxum antiquum ingens, campo qui forte iacebat,
Limes agro positus, litem vt discerneret aruis.
Vix illud lecti bis sex ceruice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus.
Ille manu raptum trepida torquebat in hostem
Altior insurgens, & cursu concitus heros.
Sed neq; currentem se, nec cognoscit euntem,
Tollentem ve manu, saxumq́; immane mouentem.
Genua labant, gelidus concreuit frigore sanguis.
Tum lapis ipse viri vacuum per inane volutus,
Nec spatium euasit totum, nec pertulit ictum.
Ac velut in somnis oculos vbi languida pressit
Nocte quies, nequicquam auidos extendere cursus
Velle videmur, & in mediis conatibus ægri
Succidimus. non lingua valet, non corpore notæ
Sufficiunt vires, nec vox, nec verba sequuntur.
Sic Turno (quacunq; viam virtute petiuit)
Successum Dea dira negat. tum pectore sensus
Vertuntur varii, Rutulos aspectat & vrbem,
Cunctaturq́; metu, telumq́; instare tremiscit.
Nec quò se eripiat, nec qua vi tendat in hostem,
Nec currus vsquam videt, aurigamq́; sororem.
Cunctanti telum Aeneas fatale coruscat,
Sortitus fortunam oculis, & corpore toto
Eminus intorquet. murali concita nunquam
Tormento sic saxa fremunt: nec fulmine tanti
Dissultant crepitus. volat atri turbinis instar
Exitium dirum hasta ferens, orasq́; recludit
Loricæ, & clypei extremos septemplicis orbes
Per medium stridens transit femur: incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Consurgunt gemitu Rutuli, totusq́; remugit
Mons circum, & vocem late nemora alta remittunt.

SERVIVS.

¶ Glauco amictu.) Quasi propter vndarum similitudinem. ¶ Ingens arboreum.) Nõ sunt duo epitheta, sed Ænea ingens telum coruscat arboreũ. ¶ Cõtrahe.) Collige. est autem hostilis iracundia. ¶ Caput quassans. Cõcutiens: vt, Tunc quassans caput. ¶ Vt Iuppiter hostis.) Ordo est, ferox hostis. ¶ Saxũ circũspicit.) Homeri totus hic locus est.

ἀλλ' ἀναχασσάμενος λίθον εἵλετο χειρὶ παχείῃ
κείμενον ἐν πεδίῳ μέλανα τρηχύν τε μέγαν τε...
ἕκτωρ δ' ἁρπάξας λᾶαν φέρεν ὅς ῥα πυλάων

Et alibi ἑστήκει πρόσθεν. ¶ Cãpo qui forte iacebat limes agro positus.) Secundũ artem pprie respõdet. Sic Sallustius, Est in carcere locus quod Tullianũ appellat. ¶ Manu raptũ trepida.) Aut festina: aut re vera Trepida, quia sequitur, Sed neq; currentem nec se cognoscit euntẽ. ¶ Torquebat.) Bene imperfecto vsus est tempore, quia non est perfectum quod voluit: vt, Nec spatium euasit, totũ nec pertulit ictum. ¶ Nec spatiũ euasit.) Hic distinguendum est, vt sit, totũ nec pertulit ictum: id est euacuatus est ĩpetus ipsius spatio longiore. ¶ Ac. velut in omnis.) Homeri cõparatio. ¶ Nec quo se eripiat.) Totum.n. Troiani clauserant. ¶ Sortitus fortunã oculis.) Hunc locum ad feriendũ oculis elegit Æneas, quẽ fortuna destinauerat vulneri. ¶ Fulmine tanti.) Pro tonitru: sine quo fulmen nunquã mittitur. ¶ Atri turbinis instar.) Multis vtitur comparationibus ad exprimendũ nimium impetũ: & Instar (vt supra diximus) per se plenum est, nec recipit ppositionẽ, licet Serenus ad instar dixerit, quod in idoneis authoribus non inuenitur. ¶ Ictus.) Percussus. nunc participiũ est, ac si diceret, Cecidit elisus.

DONATVS.

¶ Tantum effata ca.) Cũ hæc dixisset, habitu, qui lugentibus competit, se texit. ac ad fluuium concessit ne videndo mortem fratris plus gemeret & doleret. Æneas instat cõ.) Interpositis verbis Iunonis, & Iouis, & his, quæ vsq; ad hunc locum ex persona Iuturnæ & poetæ consecuta sunt, Intercisa narratio est, sed idem poeta sui memor redit ad ea, quæ paulisper omiserat: atq; illa vt si interposita subtrahantur: vna sit dictionis integritas. dixerat quippe ante Iouis verba, qui prior locutus est: Olli sublimes armis, animisq; refecti, Hic gladio fidens, hic acer, & arduus hasta, Adsistunt contra certamine Martis anheli. Nunc subiungendum est. Æneas instat contra, telumq; coruscat. Ingens arboreum, vt vna fiat narrationis intentio. Cum dicit telum ingens, & arboreum, non hastã sed eius gestatorem laudat, qui sub teli nomine portabat arboris magnitudinem, cum hanc coruscantem Æneæ virtus facile commoueret, & Turnus formidaret accedere: insistebat Æneas hac tumidum prouocans voce. ¶ Quæ nunc deinde mora est.) Quãdiu, inquit, quod imminet mortis longioribus differs inuentis: aut quo in aduersa trahis consilia tua? quoue voluendo conuertis? non est officiũ viri fortis cursibus fidere: & cum ad certamen istiusmodi acceditur, pugna non pedibus est gerenda, sed gladijs fiat iã cõminus, qd' metus ratione formidas, & si id de corporis animiq; infirmitate non audes, redi ad consilia tua, si vales. ¶ Verte omnes te te in facies.) Bene illi ad euandendũ aeris spatium dedit, & ima terrarum, ne quod facere non valebat, petere campos vellet aut montes. Supra enim dixit hinc Troianos fuisse, vnde esse exitus potuit, hinc alta mœnia, illinc vastam paludem. ¶ Ille caput quassans.) Hoc est luctus animi crebra capitis commotione significans. ¶ Nõ me tua feruida terrent.) Confessus est de timore, sed hunc subtiliter excusauit asserens non ipsum Æneam esse inimicũ, sed deos & Iouem, hoc est dicere, si occubuero non tu me superabis, sed dij cũ ipso Ioue, qui armis & partibus meis inimici sunt, & infesti. ¶ Nec plura effatus.) Debilitatus enim mente loqui non potuit. ¶ Saxum circũspicit.) Vitiosum putat, quod honesta locutiõe mirabile est. nõ enim saxum positum dixit, vt faceret per genera solœcismũ. sed saxum iacebat tam grandi magnitudine, vt infinitis sęculis immotum permansisset. ad hoc.n. inter dominia fuit, vt lites possidẽtibus tolleret, & eẽt limes. ordinandus est.n. sensus sic vt calumniã remoueamus. limes agro positus fuerat, saxum ingens, ad hoc vt litem discerneret aruis. hunc locum pronunciantes, cum dicimus, campo quod forte iacebat, & moram interponere debemus & separare. limes agro posit⁹, ne male iungendo nos faciam⁹ vitium, quod poeta non fecit. ¶ Vix illum lecti.) Vix, inquit, illum non dixit illud. limiti.n. non saxo respondit. perdiderat quippe saxi nomen, vt limes non saxum diceretur. quod aũt ait, vix, & addidit lecti, adiecit & duodecim ceruice subirent, totũ ad difficultatẽ tollendam pertinet: sed tamẽ cum laude Turni. Dictus.n. est, Turnus hoc saxũ vna manu & portare posse & iacere potuisse: quod vt credibile fieret, distantiam veterũ virorũ & pręsentis temporis fecit. potuit, inquit, Turnus hoc ferre & iacere, quia tunc alia forma & aliis viribus hoĩes nascebãtur. Cæterum, quod ille vnus atq; vna manu rapuit, hoc est sine conatu tulit, & iecit. noui tp̃is hoĩes lecti via ceruicibus ferrent. ¶ Ille manu rap.) Turnus quidem omnia ex more fortiter faciebat. nam & saxum ingens rapuit manu, & currens, atq; altius misit: sed nec tollentẽ se sensit, nec euntem erigentem

tem manum cum saxo. ecce saxum dictũ est, quando motum est loco, & naturã suam & genus recipit, quãdo desijt esse limes, & inter diuos dominos arbiter. Cæterum, vt dictum est cũ illic esset, non saxi appellationem sed limitis habuit. ¶ Genua labant.) Tantũ dissolutus metu fuerat, vt firmitatẽ suã genua eius perdidissent, & coijsset sanguis frigore. ¶ Tum lapis ipse viri.) Quemadmodum in Turno oĩa se habuissent, etiam ictus ipse monstrabat. nã missus lapis iuit per vacuũ, nec totũ transire spatium potuit, nec hostẽ percutere. ¶ Ac velut in som.) Datur parabola, ex qua vnusquisq; ex se intelligat, quemadmodũ in Turno oĩa iminente periculo fata habuissent, nã oibus hoibus per somnũ talia consueuerunt accidere, vt dormientes videanť velle, quæ implere non possunt nonnunq̃ nituntur aliquid viribus & eoꝝ conatus ante effectũ rerum debilitati succũbunt. si voluerint loqui, nec lingua implet officium suũ, nec intentionẽ volantis explicant verba, totũ vacuũ est, quod desiderať geri. totum infirmũ, vtpote quod habere videť dormientis substãuã. sic ergo tanq̃ soporati actibus negat Dea dira successum. ¶ Tum pectore sensus Ver. Incipit exponere, quæ sit ipsa varietas. ¶ Rutulos aspectat, & vrbem.) In desperatione salutis respiciebat ciuitatẽ, vel quod illic Lauinia fuit, vel ne inde veniret auxiliũ. pudore aũt confusus deprecari non audebat Rutulorũ opem, quam impetrare non poterat. oculis tñ intelligebat torpescere miserationem, qa sermone nequibat. ¶ Cunctatur q; metu.) Dubitabat telo insistere aliqd meriti futuris precibus seruãs. ¶ Nec quo se eripiat,) Prorsus, quid faceret, nesciebat. totum. n. impossibile fuit. fugiẽdi quippe occasio deerat, audendi hostẽ fiducia negabatur. ¶ Nec currus vsquam videt.) Auxiliorũ quoq; spes nulla supererat, vel quia currus defuit, ẽt abscesserat soror. ¶ Cunctanti telũ Æneas.) Dum ille diuersis cogitationibus captus intentũ animum tenet, dubitãti quid faceret, telum cui fata sanguinem decreuerant Turni, Æneas tanq̃ fulmen altius extulit, euentũ fatis oculorum æstimatione ac fortunæ cõmittens, & spatio quod ad feriendũ posse sufficere decreuerat animo. ¶ Et corp. toto.) Quanto longius aberat, tãto maioribus viribus hastã intorsit, vt peruenire posset & implere victoriam. ¶ Murali cõci. nũ.) Tanta hastæ illius fuit vis, & euntis crepitus, q̃ntus esse nõ põt, cum arietis tormẽto muri soluunť, aut fulmen interuenit. ¶ Volat atri tur. in.) Volat, inquit, non iam hasta sed violentissimus turbo exitiũ dirũ ferẽs, hoc est letale. ¶ Oras q; recludit Loricæ,) Magnum ictũ & magna missum virtute describit: qui potuit tot orbis clypei vel loricam perrũpere, & transire per hois femur, hoc est non debilitari tot impedimentis, & sic peruenire, vt nõ solũ inhæserit vulneri, verũetiam exitũ facilẽ reperiret. ¶ Incidit ictu Ingens ad terrã duplicato poplite Turnus.) Percussus, cũ stare non posset, vt fuit ingenti corporis forma, contracto poplite ad terrã intolerabilis doloris clade perductus est. incidit dixit, in ipsam tantum partem concidit, qua fuerat debilis redditus. nam diceret stratus est, si toto corpore iacuisset. ¶ Consurgunt gemitu Rutuli.) Tali fortuna moti Rutuli cum exitium hominis gemerẽt, & clamores emitterẽt, remittebãt, montes mugitus quoq; reddebant, quas acceperant voces. si Rutuli gemitus dabant, intelligi par est, in illis vocibus alacritatem fuisse Teucrorum.

ASCENSIVS.

¶ Tantũ effata, Docet abscessum Iuturnæ, p quẽ Turnus oĩ præsidio diuino destitutus: & furijs agitatus saxũ ingens in Æneam impulit sed non ppulit. At Æneas opportunitatẽ nactus hastã in eum contorsit, & disruptis armis acriter vulnerauit: ac strauit, vnde Rutulorum miserabilis subsecutus est clamor, de qua re verba Donati sunt. Æneas instat, redit ad narrationẽ, quã interruperat interpositis dictis Iunonis, Iouis & Iuturnæ. Ingẽs arboreũ. Non hastam, sed gestatorẽ laudat, Pennis (Semper pinna & non penna est apud Donatum) In somnis ponit parabolam quã quisq; in se expertus intelligere potest qd Turno euenerit. Vrbem vel in qua erat Lauinia. vel vnde expectaret, auxiliũ quod pudor petere vetabat. Nec quo se eripiat, fugiẽdi occasio deerat. Audendi fiducia negabatur, nullũ sperabat auxiliũ sorore iam remota. Hęc ille. ¶ Ordo aũt est. Iuturna nympha effata. i. elocuta tantũ. i. dũtaxat pmissa, contexit caput. s. præ mœstitia, & pudore aut mersura se in aquas, amictu glauco. i. marini coloris, gemens multa. i. multũ, & ipsa Dea condidit se alto fluuio. Bene dicit Dea ne putetur submersisse. Æneas cõtra. i. ex aduerso instat. i. instanter vrget Turnũ, & coruscat. i. quatit, & vibrat ingens arboreũ telum. i. valde magnam hastã ex arbore factã, aut arborem p hasta sumptã, & fatur sic pectore sæuo. i. acri & magnifico, Quæ deinde. i. tandem mora est. i. quid adhuc restat, aut o Turne? quid retractas. i. declinas, & refugis ρ̃lium? Nõ est certandũ. i. non decet nos certare cursu, sed certandum est cominus. i. consertis manibus, & de prope. armis sæuis. i. magnis, & hostilib⁹.

Verte tete. i. temetipsum, in oẽs facies. i. figuras.) Alludit ad Protea, q vt habetur Georgi. quarto volens elabi sese in figuras varias mutabat, nec tñ Aristæi manibus elapsus est,) & contrahe. i. in vnũ collige, qcqd vales siue animis, siue arte, Opta quia efficere nõ posset, sequi pennis. i. inuolare astra ardua, q; pro vel, optã te cõdere. i. abscondere clausum terra, Subaudi, non tñ euades. Ille. s. Turnus, quassans. i. motans ex indignatione caput, effatus est sup.o ferox, id est ferociens hostis, tua feruida dicta, non terrẽt me, dij me terrent, & Iuppiter hostis. i. inimicus mihi effectus, quod p Iuturnæ abscessum aut alitis sinistræ infestationẽ agnouit. Eleganter aũt qa verbum repetit supprimit coniunctionem, Nam vt Valla docet loquendum est sic, tua dicta me non terrent, sed dij, aut verum dij, sine verbo aut cũ verbo sine coniunctione, tua dicta me non terrent dij me terrent. Nec Turnus effatus plura, circũspicit. i. circũspiciendo videt saxum antiquum ingens, dixi alibi. Nullum epitheton frequentius apud Maronem cũ alio epitheto sine coniunctione ponit, q̃ hoc nomen Ingens, quod ideo forte fit, quia ęquipollet pręppositioni, & casuali, quæ duo pro aduerbio ponuntur. Turnus tñ diceretur cum Seruio Ænea ingẽs. Dictum est ẽt per Seruium quoties relatiuũ ponitur inter duo substantiua, quorum sequens est rei proprium, ipsum sequenti debere conformari, sin appellatiuũ vtriuis conformari posse. hoc igitur loco, licet forte minus eleganter, magis tñ grãmatice dicere potuisset, campo quod forte iacebat, præsertim cũ non cohæreat substantiuo sequenti, nã ordo non est, qui linea iacebat cãpo, sed qui. s. lapis iacebat, cãpo forte. i. a casu, positus agro limes. i. signũ termini in trãsuerso positũ, vt discerneret. i. dirimeret agris litẽ. i. contentionẽ agricolaꝝ, aut possessorum, bis sex. i. duodecim sup. viri lecti. i. electi egregij vix subirẽt illud ceruice, existẽtes talia corpora. i. si essent talia corpora, qualia corpora hoium tellus pducit nunc. i. nostra tempestate inquit poeta (vnde Iuuena. Nã genus hoc viuo iã decrescebat Homero, Terra malos hoĩes nũc educat, atq; pusillos) Ille. i. Turnus torquebat ĩ hostẽ. s. saxum illud raptũ manu trepida. i. festina, insurgens. i. erigẽs se altior, quominus dicatur pondere depressus, & cõcitus. i. cõcitatus cursu, ne censeať tardatus sed ipse. s. captus furore, neq; cognoscit se currẽtẽ, nec euntẽ. i. nesciebat, an curreret an iret, ve pro vel non cognoscit. i. non pcipit se tollentẽ. i. erigẽtẽ manu saxũ immane, ve pro vel mouentẽ, sup. ipsum, sed sup. genua. s. Turni auxilio numinis destituti, labãt. i. labascũt & flectuntur, & sanguis gelidus, cõcreuit frigore. s. timoris, Tũ. i. insup, lapis ipse viri. i. quẽ ille ĩpulit, voluttus. i. agitatus p vacuũ inane. i. aerem nec euasit totũ spatiũ. i. non peruenit ad hostẽ. i. Æneã: nec ptulit. i. non ad finẽ vsq; tulit, ictum quẽ. s. Turnus ei cõmiserat ad Æneam pferendum, allusio ad alias res quę cũ nuncijs mittũtur. Ac veluti. i. quẽadmodũ nos videmus in somnis. i. inter dormiẽdũ aut p insomnia, vbi quies languida. i. ęgra (vnde Horatius in arte, velut ęgri somnia, vanę finguntť species) pressit nocte oculos, videmur nquam nequicq̃. i. frustra velle extẽdere cursus auidos. i. auide pcul excurrere. & nos ęgri succidimus. i. interdicimus deficiẽtes in medijs conatibus. lingua nõ valet. s. ploqui, vires notę. i. cõsuetę non sufficiũt, sup. in corpore, nec vox nec uerba sequũtur. s. conat⁹ nostros sic Dea dira. i. furia negat Turno successum quacũq; uirtute petiuit uiã. i. pcessum, Tũ. i. insuper, sensus uertuntur. i. uertẽdo fiunt uarij, pectore. i. in aĩo, & ipse aspectat Rutulos & urbẽ, quod desperantis indicium est, & cunctatur. i. ĩmoratur aut dubitat metu. i. prę timore, & tremiscit. i. ptimescit, telũ. s. Aeneę hoc est hastã, Instare. i. imminere nec uidet quo se eripiat, nec qua ui. i. uiolentia & ipetu tendat in hostẽ nec uidet usq; currus, nec sororẽ aurigam. i. quę prius obiuerat munus aurigæ, Aeneas coruscat. i. uibrat ipsi cũctanti. i. ĩmoranti, telũ fatale. i. letale quo illi fata mortem pręsciuerant, coruscat dicit, sortitus oculis fortunã. i. opportunitatẽ fortuitam ex illius. s. negligẽtia oblatã, & ipse eminus. i. de longe quasi emissurus manu intorquet. s. telum, toto corpore. i. nixu totius corporis, saxa nunquam fremunt. i. strident sic. i. intãtum concita. i. concite missa, tormento murali. i. quo muri quatiuntur, nec tanti crepitus dissultant. i. in diuersa saliunt fulmine, id est dum fulminat, Hasta enim ferens durum exitium, id est exterminium & mortem uolat instar, id est in statum & formam turbinis. i. uenti impetuosi, & recludit, id est aperit & resoluit, oras, id est extremitates loricę, id est tunicę quę olim e loris fiebat, & stridens transit medium femur per extremos orbes clypei septemplicis. i. septies impliciti diuersis tergoribus. Ipse Turnus ictus. i. pcussus, incidit ingẽs. i. existẽs ualde magnus ad terram, & hoc poplite duplicato. s. cõpressis genibus: Rutuli consurgũt gemitu, id est simul gemere incipiunt, & totus mons remugit circũ, id est in circuitu, & nemora alta remittunt uocem scilicet gementiũ, late, id est per latum spatium.

Ille humilis, supplexq; oculos dextramq; precantem
Protẽdẽs, [Equidẽ merui, nec deprecor, inquit. TVR.
Vtere sorte tua miseri te si qua parentis
Tangere cura potest, oro, fuit & tibi talis
Anchises genitor, Dauni miserere senectæ:
Et me, seu corpus spoliatum lumine mauis,
Redde meis. vicisti, & victum tendere palmas
Ausonij videre. tua est Lauinia coniux.
Vlterius ne tende odiis. [Stetit acer in armis POETA
Æneas, voluens oculos, dextramq; repressit.
Et iam iamq; magis cunctantem flectere sermo
Coeperat, infelix humero cum apparuit alto
Balteus & notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri, victum quem vulnere Turnus
Strauerat, atq; humeris inimicum insigne gerebat.
Ille oculis postquam sæui monimenta doloris,
Exuuiasq; hausit: furiisq; accensus, & ira
Terribilis, Tu'ne hinc spoliis indute meorum
Eripiare mihi! Pallas te hoc vulnere, Pallas
Immolat, & poenam scelerato ex sanguine sumit.
[Hoc dicens, ferrum aduerso sub pectore cõdit POE.
Feruidus. ast illi soluuntur frigore membra
Vitaq; cum gemitu fugit indignata sub vmbras.

SERVIVS.

¶ Equidẽ merui.) Secũdũ artem rhetoricã. nã quoties personæ in inuidia sunt, aliæ pro his opponuntur. vnde ita ait, Ego quidẽ occidi mereor, sed tu debes ignoscere parentis intuitu. ¶ Nec deprecor. Nõ refuto, nõ recuso. ¶ Vtere sorte tua.) Interfice hostẽ tuũ. ¶ Fuit & tibi talis Anchises, genitor.) Hic distinguẽdum, vt duo dicat: & habuisti patrẽ, & pater es. ¶ Et me redde meis.) Ordo ẽ, Redde meis. sed ne ex apto rẽ viro forti pudẽdã peteret interpositione vsus est dicens, Seu corpus spoliatum lumine mauis. ¶ Victum tendere palmas Ausonij videre.) Ad gloriã Æneæ pertinet, qđ se Turnus cunctis p̃sentibus victũ fatetur. ¶ Tua est Lauinia coniux.) Quæ fuerat causa certaminis. ¶ Vlterius ne tende odijs.) Noli velle crudelitatem tuam vltra fata protẽdere, sed redde corpus sepulchro. ¶ Acer in armis.) Nõ tantum ad præsens refertur, sed quia semper in armis acer esse consueuit. ¶ Cunctantem flectere sermo coeperat.) Omnis intẽtio ad Æneæ pertinet gloriam. Nam & ex eo qđ hosti cogitat parcere, pius ostenditur: & ex eo qđ eum interemit, pietatis gestat insigne. Nam Euandri intuitu Pallantis vlciscitur mortem. ¶ Infelix balteus.) Nulli domino felix: & sic est dictum, Infelix balteus: sicut, Lacedæmoniosq; hymenæos. Et sciendum balteum habuisse Turnum ad insultationem & iactantiam, non ad vtilitatem. vnde est, Atq; humeris inimicum insigne gerebat. ¶ Monumenta doloris.) Proprie. nam & monumentum ab eo dictum est qđ mentem moneat. ¶ Hausit.) Vidit: vt, Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus. Pallas immolat.) Ad suæ mortis & abrupti foederis vltionem, te tanq̃ hostiã immolat Pallas. ¶ Frigore.) Morte: vt, Corpusq; lauãt frigentis, & vngunt. ¶ Vitaq; cum gemitu fugit indignata sub vmbras.) Indignata, vel quia mox preces veniam nõ meruerãt: vel quia Lauiniam fore sciebat Æneę: vel quia, vt supra de Camilla diximus, discedebat a iuuene. Nam volunt physici animam discedere a corpore inuitam, cum quo adhuc habitare naturæ legibus poterat. Sic Homerus.

ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων πταμένη ἀΐδόσδε βεβήκει
ὃν πότμον γοόωσα λιποῦσ' ἀδροτῆτα καὶ ἥβην

DONATVS.

¶ Ille humilis supplex.) Humilis corpore & fastu reiecto, quo antea ferebatur. ¶ Oculos, dextramq; precãtem.) Magnum poetæ inuentum, vt hastam non in eam partem corporis, quæ letalis esset diceret peruenisse: sed in eam, quæ superaret hostẽ, & tamen viuũ seruaret ad preces. quippe ipso fuit supplicio peius propria voce cõfiteri se victum, & hostem suum pronunciare victorem, omnibusq; se dignum poenis, qui esset fortiori congressus. ego, inquit, quod patior, merui, nec veniam peto. sic.n. peccaui, vt hanc mereri non possim. ¶ Miseri te si qua parentis Tangere.) Non te propter me rogo, qui non mereor veniam, sed propter infelicem patrem meum. ¶ Fuit & tibi talis Anchi. ge.) Faciẽdo comparationem miseri patris & senis, quantum sperauit moturum se esse misericordiam: vt ille flexus cõmemoratiõe paternæ memoriæ promptior veniam daret. miserere, inquit, senectæ patris mei. s. ne orbitate filij paternus luctus augeretur, si corpus negaret occisi. potest & sic, vt salutem patris senis & orbati commendasse videatur, ne quasi pater hostis necaretur. ¶ Et me seu corpus. Redde meis.) ecce vbi, ostẽdit se velle seruari. Post petitionẽ quippe nomine patris interpositam venit ad se, & ait Et me seu corpus spoliatum lumine mauis. Cum dicit, seu, hoc videtur dicere voluisse, quod pudore interueniente non dixit apertius. si volueris me occidere, redde corpus meum, & meis sepeliendum cõcede. ait alteram partem seruandã supplicis, vt intelligeret & impleret. ¶ Vicisti, & victum.) Vtrosq; ait viderunt Ausonij, & exitum certaminis probauerũt. me scilicet victum tendentem palmas, & te fortuna tua properante victorẽ.

Lauinia

Lauinia tua est coniux, propter quã diu pugnauimus. ¶ Vlterius ne tende odijs.) Non debes vlterius duci odio, quia iã iniuria tua transijt, quæ fuit certaminis causa. ¶ Stetit acer in armis Æne.) Quod dixit stetit, nec statim victores auiditate percussit, ostendit verbis deprecantis esse commotũ. quod autem voluebat oculos, tractãtis fuerat signũ. indices.n. sunt oculi, qui tacito pectore sentẽtia dubitante voluuntur. nõ.n. ignoscere temere oportuit, aut ferire: stetit oculos voluens. ¶ Dextramq; repressit.) Qui hæc fecit, p̃ximus fuit, vt ignosceret poti⁹ q̃ necaret. Dextrã igitur repressit expectans, quid animus tractando decerneret. ¶ Et iam iamq; magis.) Incertus sententiæ: iam coeperat, in veniam flecti. ¶ Infelix humero. ¶ Posset, inquit, Æneas rogãti parcere: sed quia Turnũ aduersa fortuna iam trahebat in mortẽ, apparuit exutus humeris balteus, quem occiso detraxerat Pallanti. nec difficile fuit, Æneam meminisse, quia cuiusmodi esset, memoriter retinebat. ¶ Ille oculis postquã.) Ille hoc est qui flecti iam coeperat, postea q; ex his, quæ viderat nouatione doloris exarserat. ¶ Furijs accen. & ira Ter.) Non tam in iracũdiam quam in furiam versus est. ¶ Tu ne hinc spo.) Tu, inquit, qui meorum spolijs indutus, & eorũ tibi cõmodis places, vt eripiaris manibus meis, nec tuis meritis, nec illorum memoriæ conuenit. deniq; ministris manibus meis te Pallas occidet. ipse qui sequitur sanguinem tuum, ipse de te poenas exposcit, recte inuentus est. præstabat quippe interfectori Pallantis negare vitæ beneficium, q̃ inultam relinquere familiaris mortem. ecce seruata est in persona Aeneæ pietas, qua volebat ignoscere. seruata religio Pallanti, quia interfector eius non euasit. completum est, quod supra est positum. Turno tempus erit magno cũ optauerit emptum Intactum Pallanta, & cum spolia ista diemq; Oderit. ¶ Hoc dicens fer. ad. sub pect. con.) Animum irati viri fortis expressit. dum, inquit, loquitur, hoc est antequã quod dicebat, impleret, in pectus hostis ita vti aduersum fuit, totum gladium pressit. ¶ Ast illi sol. fri. mẽ.) Recedente.n. calore sanguinis, quo regitur vita, mors frigore repente succedit. ¶ Vitaq; cum gemi. fu. indigna. sub vmb.) Et cum ad vmbras concideret moriens, dolebat tamen se perdidisse lucem, & Aeneæ Lauiniam reliquisse. Magna carminis ordinatio: magna laudantis industria: qui enim ab ipso principio operis sui Aeneæ laudem omnibus libris executus est: hanc vsque ad Turni mortem consulto perduxit, egregia inuentione currente, vt cessantibus vniuersis solus Aeneas cum solo pugnaret. si enim inconfuso omnium bello Aeneæ licet virtute cecidisset, posset videri necem illam plurimorum adminiculo prouenisse. separauit igit̃ hos laudator egregius, vt specialis gloria in solius Aeneæ meritis permaneret, & ipse esset vltor iniuriæ suæ, cui Lauinia & matrimonium debebatur.

FINIS.

TIBERIVS CLAVDIVS DONATVS.

TIB. CLA. MAX. DONATIANO FILIO. S. P. D.

IN certum metuens vitæ, quod magis sensibus incumbit, & proximum est, cursim scripsi quæ potui: relinquens plurima, & ea saltem cedi volui, quę tibi ad cætera intelligenda aditus & vias aperirent: vt siquid mihi aduersi accideret, haberes interpretationum mearum, quod imitareris exemplo. verũ quia ex cõmuni voto contingit diutius viuere, hos libros interim legendos curaui, mihi.n. certum est dehinc me non esse defuturum in te studium patris, vt tibi quãtum potuero, pari p̃parem cura, quę p̃-

pies

pter supradictam causam videor omisisse. sic enim fiet, vt origines singularum personarum quas Virgilius Æneidos libris comprehendit, & quæ in aliquo studio floruerunt, aut nullius fuerint meriti, vel contraria diligendo, depressæ sint. simul etiam cognosces oppidorum insularumq; rationem, regionum, montium, camporum, vel fluminum, templorum, ac fanorum, herbarum quin etiam, & lignorum vocabula, & cætera his similia. sed hæc sic accipias velim, vt ex cōmentarijs scias veterum me esse collecturū. antiqua enim & fabulosa ac longinquitatis causa incognita nisi priscorum docente memoria nō potuerunt explicari. Proinde si hæc longiori eius suffragio complere valuero: erit tibi gratissimum labore potius patrio ista didicisse, q̄ tuo. Si minus legendi sunt tibi veteres, necessario collecta cōdicas. Interea nō deerit ēt in hac.

Huiusmodi Finis extat in Archetypo.

ASCENSIVS.

¶ Ille humilis. Vt sæpe admonui, opus suum concludit poeta in summa laude Æneæ, quæ erat in Turno deuicto, cuius etiam audacem & superbum animum deiecit vsq; adeo vt humilem supplicemq; efficeret: vt tamen iuxta pręceptum Horatianum in de arte poetica. vterq; sit primus ad extremum similis sibi non sic inducit Turnum humilem. vt se virtute inferiorem fateatur, sed sorte, dicens vtere sorte tua nec sic supplicem, vt contemplatione sui supplicet sed patris cuius caniciem plurimum posse sperabat apud eū qui in patrem suum pientissimus ferebatur, vnde eum, sic ad extremum vsque inducit pium, vt etiam Turno vitam concessisset nisi balteo Pallantis interempti viso, illius necem vlciscendam iuxta Euandri parentis eius vota duxisset. Sicut ergo multos librorum morte alicuius conclusit, ita & totum opus morte Turni, quia mors vltima linea rerum est, imitatus in hoc Homerum, qui in Hectore tracto Iliada composuit. Circa hunc autem vltimum locum sunt verba Donati. Humilis corpore, id est supplex, deiecto fastu. victoria Æneæ, quam ponit in fine operis perficit: atque absoluit cumulum laudum Æneæ, quas a principio ad finem omni artificio continuauit. Hæc ille. ¶ Ordo autem est. Ille scilicet Turnus humilis. s. corpore secūdum Donatum, & etiam aliquantulum animo, quia vt in Hecyra Terentiana, dicitur. Profecto hoc sic est, vt puto omnibus nobis, vt res dant sese ita magni atq; humiles sumus, & supplex protendens, id est dirigens ante se, oculos scilicet miserationem efflagitantes & dextram precantem, inquit equidem. i. ego quidem quātum de me est merui scilicet mortē, aut necem, quam tamen nominare formidat nec deprecor. i. & non precor, vt non fiat mihi, nam deprecari est contrarium eius, quod est
Dep̄cari qd sit.
precari, vnde Oui. Sępe precor mortem, mortem, quoq; deprecor idem. Vtere tua sorte. i. quam per fata sortitus es, verū sup. si qua. i. aliqua, cura. i. commiseratio, miseri parentis scilicet Dauni potest tangere te, & si supp. Anchises genitor fuit tibi talis, vt scilicet eius gratia tibi parcendum esset, ego oro miserere senectæ Dauni scilicet patris mei, & redde me scilicet viuum meis, seu mauis, redde meis corpus scilicet meum spoliatum lumine. i. ita, tu vicisti, & Ausonij. i. Itali videre supp. me victum, tendere. i. protendere palmas scilicet precantes, & supplices. Lauinia scilicet regis filia pro qua certauimus, est tua coniux. i. permittitur tibi a me, ne tende, id est ne procedas vlterius, id est ad maiorem vltionem, odijs, id est propter odia quia ad gloriam satis est me victum fateri Æneas stetiti acer in armis, voluens oculos scilicet in supplicem, & repressit dextram scilicet ab ictu, & sermo scilicet Turni supplicantis cœperat flectere scilicet ad misericordiam iam & iam magis scilicet Æneam cunctantem. i. hęsitantem & immorantem iam dicit cum balteus Pallantis pueri, infelix. i. Turno infelicitatem afferens apparuit, sup. in alto humero scilicet Turni, & cum cingula, id est cincturæ eius fulserunt, id est resplenduerunt bullis notis scilicet ipsi Æneæ qui agnoscebat insignia Pallantis sibi Turnum aptasse, quo facto monet poeta nemini alterius iacturam pro insigni habendam, quoniam sors omnia versat, quem scilicet Pallanta victum Turnus strauerat vulnere atq; gerebat humeris insigne inimicum, id est perniciosum & exitiale. Ille scilicet Æneas postquam hausit oculis, id est auide inspexit monumenta sæui, id est valde magni doloris, & exuuias, id est spolia scilicet Pallantis, accensus furijs, & terribilis ira inquit supple tu ne indute, id est qui indutus es spolijs meorum (propter dolorem ad pluralem numerum transfert sermonem, aut plurium insignia gerebat) eripiare mihi hinc. i. ab hoc loco vbi sub pedibus meis iaces quasi dicat minime: Pallas scilicet filius Euandri, Pallas immolat, id est sacrificat dijs manibus te hoc vulnere scilicet quod tibi eius gratia infero, & sumit scilicet per me pœnam, id est punitionem, ex sanguine scilicet tuo, scelerato, id est multis sceleribus polluto, & supple Æneas dicens hæc condit ferrum sub pectore aduerso, id est opposito, existens feruidus scilicet ad vindictam Pallantis sumendam, atq; membra soluuntur, id est dissoluuntur illi scilicet Turno transfixo frigore, id est morte frigere faciente, & vita, id est anima qua viuebat, fugit cum gemitu sub vmbras scilicet infernas indignata scilicet q̄ ante diem fatalem ac periodum naturalem exire cogeretur, aut quia ab hoste precata veniam exorare non poterat.

Et hæc in Æneida.

τέλος.

MAPHAEI VEGII LAVDENSIS POETAE CLARISSIMI LIBER ADDITVS. XII. AENEIDOS LIBRIS CVIVS EST HOC ARGVMENTVM.

TVrnus vt extremo vitā sub marte ꝓfudit,
Subdunt se Rutuli Aeneæ, Troiana sequentes
Agmina, dehinc superis meriti reddun-tur honores.
Congaudet gnato ac sociis memor ante malorum
Actorum pater Aeneas, Turni inde Latinus
Morte dolet, patriæ miseranda incendia Daunus
Euersæ, & chari deflet pia funera nati.
Connubium instaurat natæ, lętosq; Hymenæos
Rex socer Aeneæ genero, gens vtraq; pacto
Fœdere pacis ouat, tum nomine coniugis vrbem
Instruit: & tandem placida sub pace rigentem
Transtulit Aenean Venus astra in summa beatum.

JODOCI BADII ASCENSII IN LIBRVM MAPHÆI VEGII EXPLANATIO.

TVrnus vt extremo &c.) Quemadmodum diximus ante explanationem Æneidos non erat instituti ipsius authoris vltra mortem Turni quicquā de Ænea dicere. quippe in qua summa eius laus constituta erat, & vltra q̄ nihil de eo gloriosum dici potuit: nisi q̄ in superioribus libris prælibatum erat, videlicet in cœlū, a Venere transferendum: vnde in. 1. Sublimemq; feres ad sydera cœli Magnanimum Æneam. Itē, Deum indigetem, appellādum vnde in. 10. Indigetem Æneā scis ipsa & scire fateris, Deberi cœlo, fatisq; ad sydera tolli. Rutulos autem victores Æneæ subdidisse, Lauiniam Æneæ nupsisse, dijs sacrificatum esse, ob victoriam per se manifestaria sunt: vnde frustra quidam quadrigis rotam quintam addidit. Nam si Homerum imitari voluit, debuit, vt ille in Hectore tracto opus clausit, in Turno deuicto etiam finem facere
Veritamen,

Veritamen, quia decimus tertius a Maphæo Vegio adiectus est, nolui ipsum demere: sed paucis, quia facili, & multum a Maronianis colorib. frigente vena compositus est, percurrere, non ordinem, sed vocabulorum quorundam elucidationem prosequens. ¶ Extremo Marte.) Extrema pugna. ¶ Profudit vitam.) i. animam vitalem: sed adluditur ad sanguinem, in quo vitæ ac animæ vitalis, sedes est. ¶ Memor ante malorū.) Sic in. 1. O socij neq; enim immemores sumus ante malorum. Frustra autem additur, Actorum. ¶ Cōgaudet.) Congaudere autem, id est gratulari. ¶ Gnato.) Id est filio suo Ascanio, seu Iulo dicitur, quia scit illi regnum deberi: vnde in 4. dixerat Aeneas, Ipse quem regno Hesperię fraudo. ¶ Turni morte dolet.) i. de morte. Nam dicimus, doleo mortem, poetice: & oratorie, mors mihi dolet. Eius autem dolor videtur importunus. ¶ Oui.) Id est more ouantium gaudet. ¶ Vrbem.) Scilicet Lauinium. ¶ Nomine coniugis.) scilicet Lauiniæ.

Ascensius

MAPHAEI VEGII LAVDENSIS LIBER XII. AENEIDOS LIBRIS ADDITVS.

TVrnus vt extremo deuict⁹ Marte profudit POE.
Effugientem animam: medioq; sub agmine victor
Magnanim⁹ stetit Æneas, Mauortius heros,
Obstupuere omnes, gemitumq; dedere Latini,
Et durum ex alto reuomentes corde dolorem
Côcussis cecidere animis: ceu frondibus ingens
Sylua dolet lapsis, Boreali impulsa tumultu.
Tum tela infigunt terræ, & mucronibus hærent,
Scutaq; deponunt humeris, & prælia damnant,
Infanumq; horrent optati Martis amorem,
Nec frenum nec colla pati captiua recusant,
Et veniam orare, & requiem finemq; malorum.
Sicut acerba duo quando in certamina tauri
Concurrunt, largo miscentes sanguine pugnam,
Cuiq; suum pecus inclinat, sin cesserit vni
Palma duci, mox quę victo pecora ante fauebant,
Nunc sese imperio subdunt victoris, & vltro:
Quanq; animû dolor altus habet, parere fatentur.
Non aliter Rutuli, licet ingens mœror adhausit,
Pectora pulsa metu cæsi ducis, inclyta malunt
Arma sequi, & Phrygium Aeneam, fœdusq; precari
Pacis, & æternam rebus, belloq; quietem.
Tunc Turnum super assistens placido ore profatur
Aeneas, [Quæ tanta animo dementia creuit, ANE.
Vt Teucros superum monitis, summiq; tonantis
Imperio huc vectos peteres Daunia proles
Italia, & pactis nequicquam expellere tectis?
Disce Iouem reuereri, & iussa facessere diuum,
Magnum etiâ capit ira Iouem: memoresq; malorû
Sollicitat vindicta deos. en vltima tanti
Meta furoris adest, quo' contra iura, fidemq;
Iliacam rupto turbasti fœdere gentem.
Ecce suprema dies alijs exêpla sub æuum
Venturum missura, Iouem ne temnere frustra
Fas sit, & indignos bellorû accendere motus.
Nunc armis lætare tuis: heu nobile corpus
Turne iaces: at non tibi erit Launia paruo,
Nec dextra tamen Aeneæ cecidisse pudebit.
Nunc Rutuli hinc auferte ducê vestrû: arma, virumq;
Largior, atq; omnem deflendæ mortis honorê.
Sed quæ Pallantis fuerant ingentia baltei
Pondera transmittam Euandro, vt solatia cæso
Haud leuia hoste ferat, Turnoq; exultet adempto.
Vos memores tamen Ausonij, melioribus vti
Discite bellorum auspicijs: ego sydera iuro,
Nunquâ acies, nunquâ arma libens in prȩlia moui:
Sed vestris actus furijs, defendere toto,
Optaui, & licuit Troianas robore partes.
[Nec fatus plura Aeneas, se lætus ad altos, POE.

ASCENSIVS.

TVrnus vt extremo Effugientê animâ.) Vnde î fine.xij. Vitaq; cû gemitu fugit indignata sub vmbras. ┌ Magnanimus stetit.) qa victor, cum victi fugâ quęrât. ┌ Reuomentes.) Quasi ex indignatione expuentes. ┌ Ceu frondibus ingens Sylua, &c.) Côparatio non satis apta, qa rei îsensibili attribuit, vt syluę, dolorê. Veruntamen id Maro quoq; nonnunq̃ facit. Itê minus apta est côpositio, Sylua ingens dolet, lapsis frôdibus, impulsa boreali tumultu. Nâ aptius diceret, Dolet frondib⁹ lapsis Boreali impulsis. ┌ Nec frenû, nec colla.) Melius nûc, colla: vt sit, Nec colla eorû caput, recusant nunc pati frenû. sed id minus generose de Italica gête dicit: sicut in alijs multis, circa decoq; dormiat. ┌ Et veniâ orare.) i. orabât, aut nô
2 recusant. ┌ Sicut acerba duo.) Côparatio Virgiliana. ┌ Non aliter Rutuli.) Si nô aliter Ru 2
tuli, quęras quô dictum sit: & duo ex alto reuomêtes corde dolorê: nam nô reuomimus, nisi ex fastidio & contêptu. vñ non congruit, qđ inclyta malunt arma sequi, & tamê dolorem vomant. Præterea côtra decorum est, quod cæso duce, libenter alienû iugum ferant: licet id forte Latinis côueniat. ┌ Nô aliter.) Applicat côparationê Tauroq; ad Rutulos: sed ea Virgilius, aptius ad ductores ipos ꝑus retulit ┌ Belloq; quietem.) Id rem vero similê facit, quia nulla salus bello pacem te possumus omnes dixerat Drances: veruntamê, quia verborum plus q̃ virtutis, a Virgilio habuisse prædicatur. Dicerem fato cessisse, poti⁹ q̃ 2 bello: quia dictum est prius, Gens aspera bello debellanda tibi est Latio. ┌ Tunc Turnum superassistens.) Verba fere Virgiliana sunt: sed non tam congrue, vt ab illo posita. ┌ Patereris.) Meli⁹ diceret, côareris: sed plus est, patereris. Nam si ne pati quidem debuit, multo minus id facere licuit. Pati autem non debuit, quia debuit, Iouis monitis, ꝑficiendis, operam præstare. ┌ Daunia proles.) Vituperatio a genere. Nâ Daun⁹ mortalis illi pater fuit, licet diua Venilia mater. ┌ Disce Iouem reuereri.) Sic in.6. Discite iustitiam moniti, & nô temnere diuos. ┌ Iussa facessere.) Hęc facere, alibi factû tre: vt Georgicorum.4. Nec mora continuo matris pręcepta facessit. Sed importune videtur mortuum ad virtutem adhortari, & vt pietatem colat: Quoniam non est in morte q memor sit dei: in inferno autem quis confitebitur illi? Sed quod in mortuû dicit: ad viuêtium pertinet exhortatiôem. ┌ Memoresq; malorum.) Sic in.1. Æneid. Virgi. At sperate deos, memores fandi, atq; nefandi. ┌ Heu nobile corp⁹ Turne.) Bene in viro forti & pio, temperamêtum ponit iustitię et miseratiôis: vt gaudeat: deorum côtemptorem victû esse doleatq; vinci commeruisse: scilicet vt vitium damnês, hominem commendet. ┌ At non tibi erit Lauinia paruo.) Scilicet pretio. Et sunt verba, quæ Turnus & eius socij in contumeliam Teucrorum protulerant. ┌ Nec dextra tamê, &c.) Sic & Camilla prius dixit: vñ & verba & sententię, ex Virgilio sumuntur fere. ┌ Sed quæ Pallâtis.) Pietatis erat Turno, arma relinq̃re: sed Taliôis insignia demere: vt qui alios spoliauerat, spoliaretur. ┌ Ingentia baltei.) Collisio est: nâ nô potest versus hypermeter esse, cum non sequatur vocalis. ┌ Vt solatia cæso Haud leuia hoste ferat. Vnde ipse in vndecimo, Vadite & hęc memores regi mandata referte, Quod vitam moror inuisam Pallante perêpto Dextera causa tua est Turnum, natoq; patriq; Quâ debere vides, &c. ┌ Melioribus vti, &c. Discite bellorum auspicijs.) Hoc est, melius auspicemini. Nam euêta rerum, incerta dici non possunt: licet in duodecimo dictû sit, Disce puer virtutem ex me verumq; laborem Fortunam ex alijs. Nam illic aliud verbû Seruius subaudiendum docet. Potest etiam accipi auspiciû, Pro principio: sicut auspicari, pro inchoare. Nâ quia Romani, nullam rem arduâ nô prius facto auspicio. i. auium inspectione inchoabant: ideo accipimus auspiciû pro pricipio. vt dixi. Et qa capto auspicio, res secundum ipsum factæ prospere, plerunq; succedebât: ideo auspicato venire, est opportune, & bona aue: hoc est, prospere venire. ┌ Ignauosq; vocas) Ignaui, sunt inutiles ad laborem, qui nihil recte nauant, id est q̃si nauibus quib⁹ cômode & cito multa trâsuehunt, operantur. Tracta est. n. metaphora a nauib. sed, vt sit melior sonus adiecta est simplici g lfa: nô. n. nauus, sed gnauus dr: vñ & Greci, γ, gni vocât. ┌ Et quâtis inhumata rogis.) Sic in ꝑncipio. ij. dictû est, Aeneas, q̃q; & socij dare tpŝ humâdis Pręcipitant curæ, turbataq; funere mens est, Vota deum prio

Vertebat muros,& troia tecta petebat.
Vna ipsum Teucrorum omnis conuersa iuuentus
Exultans sequitur,volucresq; per arua pedum vi
Quadrupedes citat,incusans acri ore Latinos,
Ignauosq; vocans,strepit altus plausibus æther.
Et quamuis inhumata rogis dare corpora surgat
Ingens cura animo,sociosq; imponere flammis,
Maius opus tamen Aeneas sub pectore voluens,
Primum aris meritos,superum mandabat honores:
4 Tum pingues patrio iugulant ex more iuuencos,
Immittuntq; sues,niueasq; in tẽpla bidentes:
Purpuream effuso pulsantes sanguine terram,
Viscera diripiunt,& cæsim in frusta trucidant,
Denudantq; gregem,& flãmis,verubusq; remittunt.
Tum vina effundunt pateris,& dona Lyæi
Accumulant,plenis venerantur lancibus aras:
Thura ignes adolent:onerata altaria fumant:
Tum plausus per tecta mouent,magnũq; tonãtem
Extollunt,Veneremq;,& te Saturnia Iuno
Iam placidam,& meliorem ingenti laude fatentur,
Mauortemq; ipsum,tum cætera turba deorum
In medium effertur,summis cum vocibus altos
Perlata ad coelos:ante omneis gratior vnus
Aeneas duplices mittebat ad æthera palmas.
Et puerum pauca ore dabat complexus Iulum.
[Nate,in quo spes vna patris,per tanta laborũ ANE.
Quem varijs actus fatis discrimina duxi,
Ecce inuenta quies,ecce illa extrema malorum,
5 Ærumnis factura modum acceptissima semper,
Atq; optata dies,quam dura in bella vocatus
Sæpe tibi dijs auspicibus meminisse futuram
Iam memini,nunc te cum primum aurora rubebit
Crastina,sublimem Rutulorũ ad moenia mittam.
[Dehinc sese ad gentẽ Iliacam voluebat,& alto POE.
Pectore verba trahens,blando est sic ore locutus.
[O socij per dura ac densa pericula vecti, ÆN.
Per tantos bellorum æstus,duplicesq; furores
Armorum,per totq; hyemes,per quicquid acerbum
Horrendũ,graue,triste,ingens,per quicquid iniquũ,
Infaustum & crudele foret,conuertite mentem
In melius,iam finis adest,hic meta malorum
Stabit,& optatam Latia cum gente quietem
Iungemus,dabit inde mihi Lauinia coniux,
Bello acri defensa Italo cum sanguine mistam
Troianam transferre æterna in sæcula gentem.
6 Vnum oro socij,Ausonios cõmuniter æquo
Ferte animo,& vosmet soceros obseruate Latinos:
Sceptrum ijdem sublime gerent,sententia mentem
Hæc habet:at bello vos,& præstantibus armis,
Discite me,& pietate sequi,quæ gloria nobis
Cesserit in promptu est,sed coelum,& sydera testor,
Qui vos tantorum eripui de clade malorum,
Idem ego sub maiora potens vos præmia ducam.
[Talibus orabat,variosq; in pectore casus POE.
Præteritos voluens,partamq; labore quietem
Haud paruo, nimium ardenti exundabat amore
In Teucros,grauibus tandem euasisse periclis
Exultans,veluti exiguis cum ex æthere gyrans
Incubuit pullis,& magno turbine miluus

victor soluebat Eoo.&c.⁋ Maius opus.) Quia pietas in superos maior est q̃ in defunctos. ⁋ Honores meritos.) i.sacrificia p victoria obtenta: aut vota psolui, κατὰ τὸ σιωπώμενον, vt intelligatur se in votis astrinxisse, si victor euaserit. 4 ⁋ Tum pingues patrio iugulãt ex more.) Bene iugulant,dixit: non iugulat,quia seruile est officium quod socijs attribuit:sicut Maro, Obuertunt pelago proras,&c.⁋ Ex more patrio) Aut quia subijciunt cultros,vt se quasi interimentes, sponte mori & offerri videatur. Erãt autem iuuenci:quia boues intacti: vt, Nunc grege de intacto septem mactare iuuencos Præstiterit. ⁋ Immittuntque sues.) s.in templa, sunt autem sues,sacrificijs apti (secundum Donatum) eximii:sicut boues intacti: & oues lectę: vnde Maro, Mactant lectas,de more bidenteis: vñ hic dicit, Niueasq; bidenteis: quia dijs superis, & felicibus: vnde Maro Nigram hyemi pecudem Zephyris felicibus albam. ⁋ Et cęsim.) i.p incisionem. ⁋ In frusta.) Id est pticulas,& bolos. ⁋ Vina,&c.) Pro,idest. ⁋ Dona Lyęi.) Quia dona Lyęi.i.Bacchi,sunt vina: vnde est, Munera, lętitiamq; dei, vbi tamen & die, legitur. Et in.ij.Georgicorum, Huc pater o Lenęe:tuis hic omnia plena Muneribus, &c. ⁋ Thura ignes adolent.) i.incendũt,cremant. ⁋ Magnumq; tonantẽ.) Fatorum authorem Iouem, & generis caput: vñ,Et mi genus ab Ioue summo. ⁋ Et Venerem.) Quia Aeneę matrem. ⁋ Et te Saturnia Iuno, iã placidam & meliorem.) Id audacter dictum, quia nõdum nouit populus, quę Iuppiter cũ Iunone egisse a poeta, dictus est verum (vt dicit Seruius in 2.bello Punico) legitur placata. ⁋ Mauortem .i.Martem. ⁋ Ipsum).s.pricipem bellorũ. ⁋ Cum cætera turba deorũ.) Alij, Tumq; extera turba deorum. melius,cætera,legit. qa post magnos deos,cæteros in 5 uocabant. ⁋ Ærumnis factura modum).i.finem: vt in consimili Maro:& in.4.Nam quis erit modus. ⁋ Crastina sublimẽ,&c.) Id est quod i.12.pollicetur sic.Nunc te mea dextera bello Defensũ dabit,& magna inter pręmia ducet.Ea autem præmia, vult esse Rutulorum moenia.i.quę Rutuli,sibi vendicarant iure matrimonij. Bene autem vterq; fingit Ascanium,in moenia ductum: quia Aeneas occubuisse legitur, cũ Latino nondum peracto bello. ⁋ Duplicesque furores Armorum.)

morum.) I.bellorũ Erynnes. Nam armatis maior ẽ furor: vnde Euander, Haud ignarus erã quãtum noua gloria in armis, Et pręe dulce decus primo certamine possit. vbi Seruius in armis: apud armatũ, cuius consilium, cupiditas victoriæ plerunque conturbat. Et ideo dicit hic, Duplices furores: aut certe, pp duo bella, Troianum, scilicet, & Italicum: nã per arma, bella intelligamus. ⁋ Per totq; hyemes.) i.tempestates pluuiosas, & ventosas. ⁋ Per quicqd acerbum.) Maronianum est. ⁋ Per quidquid iniquum.) Propter foedera rupta, quæ iniquitas nõ in Troianis, sed in aduersarijs fuit. ⁋ Infaustũ.) Quia & boni occidunt, Interdum vt occidit, & Peleus iustissim⁹ vnus, Qui fuit in Teucris, & seruantissimus æqui: Dijs aliter visum. Præterea, infausta erat pugna illa Pallas, quia interemptus erat: & crudelis, quia immaniter multi trucidati sunt: vt Nisus, & Euryalus, & cæteri. ⁋ Optatam Latia cum gente quietem Iungemus.) Id secũdum Maronẽ, quod & Liuius sentit, qui dubitat vter Ascani⁹ successerit: an is q ex Creusa, an qui ex Lauinia, procreatus sit. ⁋ Bello acri defensa.) Quia Turnus eam proripere nisus erat. ⁋ Italo cum sanguine mistam Troianam transferre.) scilicet dabit. ⁋ Vnũ oro.) Id Ioue inspirante voluisse, putari potest: quoniam id Iuno receperat ante finem duodecimo Æneid. ⁋ Et vosmet.) Sic Maro in primo, Et vosmet rebus seruate secũdis. ⁋ At bello,&c.) Sic in duodecĩo ad Ascanium, Disce, puer virtutẽ ex me, verosq; labores. ⁋ Partã.) Id est acquisitam. ⁋ Labore haud paruo, Id est magno, per liptotem figuram. ⁋ Cristata ales.) i.gallina, cui i vertice crista est: minor tamen, q̃ gallo gallinaceo. ⁋ Perculso.) i.attonito ex subito malo: venit autem a percellor: nec dicit, percusso: quia nõ nisi rostro, percuti posset. Ea autem comparatione vtit & saluator in Euãgelio: Quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina cõgregat pullos sub alas, & renuisti? ⁋ Crocitãs.) Vocabulum versum a sono gallinę, pullos conuocantis. ⁋ Gaudet superesse periclo.) .i.extare. Dulcius autem videt euasisse periculum, quam non habuisse: vnde in primo dictũ est, Moestumq; timorem Mittite, forsan & hęc olim meminisse iuuabit Anchisa, genitus .s.Aeneas: sic & Vir. declinauit

qui &

qui & in vocatiuo dixit libro Æneid.3.Coniugio Anchisa Veneris dignate superbo: cum a nominatiuo primæ declinationis in es, vsitatiores sint vocatiuus & ablatiuus in e: vt o Priamide,& cętera: quo circa sunt, q velint ablatiuum & vocatiuũ in a formari: non ab es, sed ab antiquo nõiatiuo in a: nã antiqui declinabãt, hic Anchisa,& hic Atrida. vñ est vocatiuus Atrida vltima breui apud Horat.in ser. Atrida vetas cur? ¶ Flagrantisq; agitans curas.) Bene dixit, flagranteis .i.ardẽteis: quia cura (s̃m Seruium) dicit̃, eo q̃ cor vrat: est aũt accusatiuus. Nã ordo est: agitãs.i.depellẽs: corde.s.suo: rũ: dolorẽ antiquũ.i.inueteratũ,& curas flagrantis: & iuuat meminisse gaudia, parta tandẽ.i.post longã expectationẽ: lõgis malis.i.laborib⁹,& erũnis vt, Assuetusq; malo ligurẽ. ¶ Meminisse iuuat.) Ex illo ẽ (vt dixi) Forsan & hęc olim meminisse iuuabit. Attamẽ ne laude sua fraudẽ, speciose dictum est, Quę p̃ferre molestũ nõ fuit, meminisse iuuat, &c. ¶ Verũ altior.) Dicere potuisset, altissimus: sed non dicit, altior oium: sed altior supeminet omneis: quod idem est ac si dicat, altior omnibus supereminet omneis.i.eminet super omneis,&c. ¶ Interea.) Post victoris triũphũ, describit victi luctũ. ¶ Tulerãt sub tecta.) Nõ ergo extulerãt, sed intulerãt: q̃a effertur, q intus est ad sepulchrũ, aut bustũ: infert̃, q foris. ¶ Largũq; pluẽtes imbrem.) i.more pluuiæ demittentes lachrymas, guttatim cadentes. Liuius aũt dixit pluisse lapidib. sed hic transumptiue acceptum, accusatiuo iunxit. ¶ Ceu spumantis,&c.) Ordo est. Ceu.i. quemadmodũ qñ canis præstantior ex oi numero.i.præstãtissimus, aut p̃stantior cæteris oibus. (Nam cum genitiuo, comparatiuus duorũ est.) excepit per viscera denteis fulmineos. i.in morẽ fulminis: inuadentes apri, idest suis syluestris spumantis.s.ferocitate,& agitatione: tunc cætera turba latrãtum.s.canum: perterrita casu.s. canis laceri: infausto.i.infelici: fugit, atque pauitat, circunstans ore querulo.i.querenti, & lamentanti, simili magistrũ.s.venatorem: & infremit.i.valde,& intrinsecus fremit magno vlulatu: ac ipsa turba canum, commota.i. admonita: manu dñi.s.venatoris: iubentis.i.præcipiẽtis silentium, silet ore, & premit gemitũ,& coercet sese. Haud, id est nõ aliter: hoc est eodẽ mõ.

Insiliens auido ore furit stragemq; minatur.
Tum cristata ales perculso pectore mater
Consurgit, misero natorum exterrita casu,
Rostrum acuit, totisq; petit conatibus hostem,
Et multa expulsum vi tandem cedere cogit.
Dehinc perturbatos crocitans exquirit,& omneis
Attonitos cogit pro charis anxia natis
Et tanto ereptos gaudet superesse periclo:
Non secus Anchisa genitus mulcebat amicis
Troianos dictis, antiquum corde timorem
Flagranteisq; agitans curas,& gaudia longis
Tandem parta malis:& quæ perferre molestum
7 Ante fuit, meminisse iuuat: verum altior idem
Ingenti,& clara Aeneas supereminet omneis
Virtute excellens,& pro tot numina donis
Exorat, summisq; Iouem cum laudibus effert.
Interea Rutuli magnum & miserabile funus,
Exanimumq; ducẽ tulerant sub tecta frequentes,
Correpti mœrore animos, largumq; pluentes
Imbrem oculis,& iam lato clamore Latinum
Defessum,& varios agitantem pectore casus
Complerant, qui postquã altos crebrescere questus
Et Turnum ingenti confossum vulnere vidit,
Haud tenuit lachrymas, dehinc mœstũ leniter agmẽ
Corripuit manibus, verbisq; silentia ponens:
Ceu spumantis apri quando per viscera denteis
Fulmineos canis excepit, præstantior omni
Ex numero, tunc infausto perterrita casu
Cætera turba fugit latrantum, atq; ore magistrũ
Circunstans querulo pauitat, magnoq; vlulatu
Infremit, ac cõmota manu, dominiq; iubentis
Ore silet, gemitumq; premit, seseq; coheret.
8 Haud aliter Rutuli suppressa voce quierunt.
Tunc sic illachrymans rex alto corde Latinus,
Verba dabat.[Quãtos humana negocia mot⁹ LAT.
Alternasq; vices miscent: quo turbine fertur
Vita hominũ! o' fragilis damnosa superbia sceptri,
O furor, o' nimium dominandi innata cupido,
Mortales quo' cęca vehis! quo' gloria tantis
Inflatos transfers animos quæsita periclis!
Quot tecum insidias, quot mortes, quanta malorũ
Magnorum tormenta geris! quot tela, quot enses
Ante oculos (si cernis) habes! heu dulce venenum
Et mundi letalis honos: heu tristia regni
Munera, quæ haud paruo constent,& grandia rerũ
Pondera, quę nunquã placidam promittere pacem
Nec requiem conferre queant, heu sortis acerbæ
Et miserę regale decus: magnoq; timori
Suppositos regum casus paciq; negatos.
Quid Turne ingenti Ausoniam mouisse tumultu,
Et dura Aeneadas turbasse in bella coactos,
Quid iuuat,& violasse sacræ promissa quietis
Pignora! quæ tibi tanta animo impatientia venit,
Vt Martem cũ gente deum, iussuq; tonantis
9 Huc vecta, gereres,& nostris pellere tectis
Vltro instans velles, natæq; abrumpere fœdus,
Pollicitæ genero Aeneæ,& me bella negante
Dura mouere manu! quæ tanta insania mentem
Implicuit? quoties te in sęui Martis euntem

Rutuli quierunt voce suppressa,&c. Quãtos.i.o q̃ magnos motus & supp. q̃ alternas vices.i. vicissitudines negocia humana miscent. q.d. maximos, & maxime alternas: quo.i.q̃li: turbine.i.turbatione,& vertigine, seu vicissitudine: vita hominum fertur? quasi dicat admirabili. O damnosa superbia sceptri fragilis, id est regni nõ diu duraturi: vnde in Georgicis, Perituraq; regna aut qd nemo non fragilis possidet: o furor, o Cupido, dominandi innata.s.pectoribus: nostris nimium: quo tu cęca vehis mortales? q.d. in maxima sæpe mala, vt de Turno potuit: quo.i. ad quem statum, aut quã conditionem: o gloria tu quęsita, id est parta,& acquisita, tantis periclis, pro periculis: transfers.s.a tranquillitate sua: animos inflatos.i.spiritu superbię & ambitionis? Quot insidias geris tecum? q.d. plurimas. cũ enim admiratione interrogat. Ante oculos (si cernis) habes. Continuat sermonem: nam ordo est: o gloria, si cernis: meli⁹ diceret, si cernas: quia cæca dixit, Heu tu habes ante oculos dulce venenũ: quod cũ dulcedine inficit,& interficit aios,& honos mũdi est, supp. letalis.i. mortifer: heu, dolentis interiectio munera regni sunt, supp. tristia: quæ.i. vtpote quæ constent haud paruo (quia ad generũ Cereris sine cęde,& sanguine pauci Descendunt reges, & sicca morte Tyranni, vt dicit Iuuenalis.) i. magno? quia vita multis constet.&, Heu grãdia pondera rerum, supp. sunt tristia, quæ.i. vtpote, quę nunquam queant promittere pacem placidam.i. sine intrinseca lite & agitatione: quia diuitiæ cum anxietate possidẽtur, nec requiem placidã. Sic in.4. Virgilius, Nec placidam mẽbris dat cura quietem, Heu decus regale, sortis acerbę,& misere, Heu casus regum suppositos magno timori. Et negatos paci. Moralis exclamatio, vt ex aliqua saltem parte moribus prosit. O Turne, quid iuuat, id est prodest te, supp. mouisse.i. concitasse: Ausoniam, id ẽ Italiam, saltem pro parte, ingenti tumultu: & turbasse Aeneadas.i. Aenee socios: coactos, id est cogens eos in dura bella, quia paucis,& externis, cum multis indigenis bellandum erat: quasi dicat nihil iuuat: & quid iuuat te violasse pignora sacrę quietis.i. sanctę pacis foedera? quæ tanta impatientia venit tibi animo, vt gereres Martem, id est bellum: cũ gente deum.i. deorum progenie: Virgi.

Agmina, sublimeq́; in equo, & radiantibus armis
Tentaui reuocare, & iter suspendere cœptum!
Corripui, & pauitans cedentem in limine frustra!
Inde ego quanta tuli, testantur mœnia tectis
Semirutis, magniq́; albentes ossibus agri,
Et Latium toto vacuatum robore, & ingens
Exitium, fluuijq́; humana cęde rubentes,
Et longi, trepidiq́; metus, duriq́; labores,
10 Quos toties senior per tanta pericula cepi.
At nunc Turne iaces, vbi nam generosa iuuentæ
Gloria, & excellens animus, quo' splendidus altę
Frontis honos? quonam illa decens it frontis imago?
Ah quantas Dauno lachrymas, acresq́; dolores
Turne dabis! quanto circufluet Ardea fletu!
Sed non degeneri & pudibundo vulnere fossum
Aspiciet: saltem hoc miseræ solamen habebit
Mortis, vt Aeneæ Troiani exceperis ensem:
[Hęc fatus, lachrymisq́; genas ipleuit obortis. POE.
Tum sese ad turbam voluens, miserabile corpus
Attolt, & charam mœsti genitoris ad vrbem
Deferri, atq́; pios fieri mandabat honores.
Mox circumfusi Rutuli lato agmine cęsum
Sublimem ingenti iuuenem posuere pheretro,
Multa super Teucrum raptorum insignia secum
Et galeas, & equos, ensesq́; & tela ferentes:
11 Post currus Phrygia sudantes cęde sequuntur.
It lachrymans, & ducit equum docta arte Metiscus
Rorantem, & fletu madidum, qui vexerat ante
Victorem Turnum: atq́; hostili strage furentem.
Hinc alij versa arma gerunt: tum cætera pubes
Flens sequitur, largisq́; humectat pectora guttis.
Et iam fessi ibant per muta silentia noctis
Cędentes sese, gressumq́; in tecta Latinus
Flexerat, ingenti turbatus funere mentem.
Vna omnes lachrymas matres, pueriq́;, senesq́;
Fundebāt, mœstam implentes mugitibus vrbem.
Inscius ad tantos Daunus superesse dolores,
Et natum extremo consumptum Marte, superbam
Effudisse animam, largisq́; ad mœnia duci
Cum lachrymis: alios gemitus curasq́; fouebat.
Nanq; ex diuersa caderent dum parte Latini,
Et calido Turnus fœdaret sanguine terram,
Vrbem ingens flāma, & muros inuaserat altos,
Fumabatq́; erutis miseri patris Ardea tectis,
Et tota in cinerem vergebat, & astra fauillę
Altiuolæ implebant: nec spes plus vlla salutis,
12 Siue quidem sic dijs placitum est, seu præscia Turni
Signum vt fata darent horrendo Marte perempti.
Extemplo concussi animos, turbataq́; ciues
Pectora cędentes, miserande sortis iniquum
Deflebant casum, longoq́; ex ordine matres.
Atq; auidos totis fugiebant viribus ignes:
Ac veluti cum nigra cohors posuere sub alta
Arbore & in fissa radice cubilia, longo
Formicæ instantas operi: sin dura securis
Incumbat, versoq́; infringat culmine paruas
Sęua casas, mox certatim sese agmine sparso
Corripiunt, mœstaq́; fuga, trepidæq́; feruntur.
Et veluti ignitum testudo euersa calorem

& cū gente vecta huc.i.ad nos iussu tonantis. q.d.maxima. (Ego vero potius legerē, imprudentia, q̄ impatientia: peccant tamen etiā per impatientiam amorū) & tu vt instans vltro.i.non lacessitus, velles pellere.s.gentem deorum nostris tectis. ¶ Natęq; abrumpere fœdus.) Tangit historias a Virgilio descriptas, obseruans videlicet ab illo inuēta: perinde ac si œconomia, ac dispositio eius operis huius.13.libri exegerit subsecutionem: cum tamen (vt prius diximus) in concesso sit Maronem, ī Turno cæso sicut Homerum legerat in Hectore tracto finē operis constituisse. ¶ Quoties tēta ui reuocare?) Q.d.sæpe: bis autem legitur in Virgilio, vt in 11.& iterū in.12. ¶ Inde ego quanta tuli.) Vnde in.12. Vincla omnia rupi, Promissa eripui genero arma ipia sumpsi Ex illo; qui me casus quæ bella sequantur Turne vides, &c. ¶ Semirutis.) Semidirutis, & deiectis, & agri magni albentes, aut nigri albentes magnis ossibus, id est magnorum virorum: vnde conformiter legendum erit magni: vt multitudinem occisorum significet. ¶ Fluuij quæ humana cæde.) Id est sanguine rubentes. sic in. 12. Recalent nostro Tyberina fluenta sanguine adhuc. ¶ Per tanta pericula cœpi.) Hoc quoque protestatus est Turnus: ipse in.12. Æneid. dicēs, Quā pro me curam geris hanc precor optime pro me Deponas, lętumq́; sinas pro laude paciſci. Et ipse Latinus pauloante dicta verba, O præstans animi iuuenis: quantum ipse feroci Virtute exuperas, tanto me impensius æquum est Consulere: atque omnis metuentē expendere casus, &c. ¶ Quonam illa decēs it?) Pro abiuit. ¶ Ah quātas, &c.) Videtur diutius lamentari casum Turni, quam par erat: quippe qui tantopere gratulaturus sit Aeneæ ob victoriam: sed (vt dicam) potuit aliud vultu præ se ferre: aliud corde tegere, quod tamen integro viro nō conueniret. ¶ Circunfluet Ardea.) Id est ciuitas Ardeatina, hoc est popul⁹ eius. Nam ipsa vrbs iam conflagrauerat, & in auem versa erat: quod licet Latinum lateret, tamen vrbi non conuenit circumfluere. ¶ Sed non degeneri.) Idem vt cætera fere ex Marone sumptum: vt de Palante visum est. ¶ Aspiciet fossum pudibundo vulnere.) Id est de quo pudendū esset: vt de vulnere suscepto in tergum. ¶ Et aspicit vt.) Id est qualiter exceperis

peris, quia ī pectus aduersum. ¶ Ensem Aenęę Troiani.) Quasi dicat. ¶ Sublimem ingenti, &c.) Omnia sunt ex Marone deprompta. & pręcipue ex vndecimo, vbi ad Euandrū missus est Pallas, vt nunc ad Daunum, Turnus. ¶ Multa super Teucrum.) Sic in.11. Multaq́; prætere a Laurētis pręmia pugnę Aggerat. Non est tamē eadem idoneitas in negocio Aeneas victor, quem penes erant corpora, & spolia hostium interemptorū, potuit funus Pallanti ex sententia instruere. Latino vero cum quodam modo victus sit, non competit ex Teucrorum corporibus, pompam funebrem instruere. nam id esset victoribus insultare. ¶ Post currus.) Id est postmodum equi sudantes cęde, id est sanguine, &c. aut sic: ferentes, scilicet Rutuli enses, & tela sequuntur post currus sudantes cęde Phrygia, &c. ¶ Metisc⁹.) Qui dictus est, auriga, Turni fuisse, sicut Acestes Pallantis, de quo in vndecimo, Ducit infelix æuo confectus Acestes. ¶ Et ducit equum.) Sic in.11. Post bellator equus positis insignibus Æthō, It lachrymās. ¶ Hinc alij versa arma gerūt.) Sic in vndecimo. Tum mœsta 13
phalanx, Teucriq́; sequuntur, Tyrrheniq́; duces, & versis Arcades armis. ¶ Gressumque in tecta Latinus.) Sic de Aenea in vndecimo, Nec plura effatus ad altos Tēdebat muros, gressumq́; in castra ferebat. ¶ Mugitibus.) Pro eiulatibus, dixit. Nam mugitus proprie, taurorum sunt: eiulatus, mulierum. ¶ Inscius ad tantos, &c.) Id est nescius, supple se superesse ad tantos dolores. Superesse, id est superstitem esse, & restare. nam (vt Aulus Gellius docet) significat etiam superfluum, id est supra id quod satis sit, esse, Et est pathos, ab eo quod accidit præter opinionem, & quod minime verebamur. ¶ Vrbem ingens flamma, &c.) Hanc Ouidius fingit, in Ardeam Auem mutatam. ¶ Tectis rutis.) Id est dirutis, & dissolutis p incēdiū ¶ Fauillę Altiuolę) .i. scintillę: bene aūt alludit ad fabulā: nā ardea auis, videt̄ ab arduitate dicta: eo q̄ ardua volat: quam naturā videt̄ ex eo sumpsisse, q̄ ex scintillis, & fauillis Ardeę incensę, facta sit, ꝓprium enim est scintillarū, ac fauillarū, ardua petere: & ad globū ignis tendere. pulchre autem alludunt poetæ in figmentis suis, ad res gestas. Nam cum vrbs ea Ardea, dicta fuerit ab arduitate, & post exustionem solū remanserit

Cum sensit, luctata diu, pedibusq; renitens,
Caudam agitansq; caput, magna vi cædere tentat,
Æstuat, & multo insidias conamine miscet.
Haud aliter miseri per tanta pericula ciues
Iactabant sese, & turbata mente ferebant.
Ante omnes senio confectus ad æthera voces
Fundebat querulas Daunus, superosq; vocabat.
Tum vero e medijs visa est consurgere flammis
Percussisq; ales volitare per aera pennis,
Indicium, nomenq; vrbis versæ Ardea, seruans:
Et cui sublimes stabant in mœnibus arces,
Mutata effusis nunc circumlabitur alis.
Attoniti nouitate omnes, monitisq; deorum
13 Haud paruis confusi, humeros atq; ora tenebant.
At Daunus patriæ ardenti concussus amore
Euersæ, duros gemitus sub corde premebat.
Hæc inter magno volitans prænuncia motu
Fama ruit, latisq; animos clamoribus implet,
Aduentare nouum multo cum milite funus,
Et Turnum exanimem, & letali vulnere victum.
Mox turbati omnes nigras duxere frequentes
Incensas ex more faces: ardentibus agri
Collucent flāmis: dehinc se venientibus addunt:
Quos postquā toto videre ex agmine matres,
Percussis vocem palmis super æthera tollunt.

At Daunus, chari vt patuerunt funera nati,
Substitit, & demum ingenti correpta dolore
Ora mouens, medium sese furibundus in agmen
Proripuit, Turnumq; super prostratus & hærens,
Cum primum fari potuit, sic edidit ore.

[Nate patris dolor, & fessę miserāda senectę DAVNVS
Rapta quies, quo' me tantis iactate periclis
14 Duxisti, & sæuis tandem deuicte sub armis?
Quo' tua me præstans animi constantia vexit?
Hic clarę virtutis honos? hæc gloria sceptri?
Hoc magni decus imperij? tales'ne triumphos
Nate refers? hęc illa quies promissa parenti
Afflicto toties? hęc meta optata laborum?
Heu miserum: q̄ præcipites labentia casus
Secla agitant? quanto voluuntur fata tumultu?
Qui iam sublimes referebas clarus honores
Et magnus toto in Latio, quem Troes in armis
Horrendum, & trepidi toties sensere furentem,
Nunc mi Turne iaces miserandū & flebile corpus:
Iam multum est sine voce caput: quo pulchrior alter
Non fuit, in tota Ausonia, nec gratior vllos
Eloquio, nec quis positis ingentior armis.
Nate vbi forma nitens? niueaq; in fronte serenus
Ille decor dulcisq; oculorum aspectus, & altæ
Sydereus ceruicis honos? his gloria Martis
Contigit auspicijs? talin' rediture paratu
Discedens voluisti auidis te credere bellis?
Heu mortē inuisam, quæ sola victricibus armis
Elatos frenas animos, & communia toti
Genti sceptra tenens, ęternaq; fœdera seruans,
15 Quæ magnos, paruosq; teris, quę fortibus aquas
Imbelles, populisq; duces, seniumq; iuuentæ.
Heu mortem obscuram, quæ causa indigna coegit
Eripere, atq; meum crudeli vulnere natum

remanserit nomen, quod idē auiinditum est: pulchre finxerunt vrbem, in auē mutatam: hoc est, vrbis nomen, in auis nomine pdurasse. Est autem hypbole, quod dicit, Et astra fauillæ implebant: nam non tantum alcēdere possunt. ¶ Si ue quidem sic dijs placitum.) Moris est Virgiliani, quoties causa non apparet sic loqui: vt in principio. 3. Æneid. Postq̄ res Asiæ, Priami' que euertere gentē Immeritū visum superis. Deorū enim iudicia, sunt semper iusta: sed sæpe ignoratur, cur iusta sint. ¶ Signum vt fata darent.) Alludit ad illud 13 quod de Euādro dicit' in. 10. Agnouit longe gemitum pręsaga mali mens. ¶ Pectora cædentes.) i. contundentes. ¶ At veluti cum nigra cohors.) Sic Ennius, quod & Maro sumpsit, It nigrum cāpis agmen. Bona autem est comparatio: nam si cauernula formicarum eruat' omnes sarcinulas. quas quęq; potest, colligunt: vnde eam sumpsit & Maro i. 4. ad profectionem, aut fugam Troianorum, dicens, Migrantes cernas, totaq; ex vrbe ruētes. Ac veluti ingentē formicæ farris aceruum. Cum populant hyemis memores, tectoq; reponunt, It nigrū cāpis agmē, &c. Vterq; autem videtur habuisse respectū negocij: nam Troiani, sarcinulas suas colligebant, in fatalem terram re ponendas: & ideo comparantur a Marone, formicis colligentibus: ciues autem Ardeatini, ex incendio, quę poterant receperant, ad incertas sedes transferenda: & ideo bñ comparantur formicis, post euersum nidū partas opes recipiētibus. Ab Ennio tamen nigrū agmen de elephantis dictū volunt. & ab alio poeta, de Mauris, quod inconueniens non est. Nā licet verba & dicta aliorum, ad suum institutum conuertere. ¶ Et veluti.) Ponit secūdam comparationem, sumptá a testudine, animali qdem imbelli, sed pertinaciter parieti domus incensæ adhærenti: & non nisi cū summa indignatione eū relinquenti, quomodo & ciues ex incēdio, res suas tantisper dum pñt, recipiunt: nec deserunt, nisi vi summa re pulsi ingruente scilicet igne. Potest autem prior comparatio referri ad strenue migrantes: posterior ad tarde descentes. ¶ Calorem ignitum.) Id ē ab igne procedentem luctata: diu, id est renitens, contra flāmæ calorem. ¶ Caudam agitansq; caput.) Illud quę non suo loco positum est, nisi sit

Renitens

Renitens pedibus caudam: & Agitans caput tentat cedere. s. flammis, magna vi. s. pro modulo corporis. ¶ Tum vero e medijs.) Fictionem sequit' Ouidianam, secundum quā, Ardea incensa, in sui nominis, auē trāsformata est. ¶ Attoniti nouitate.) Attonitus dicitur, q̄si e tonitru pculsus: & ideo omni vehemēti perturbationi, subito obruenti, attribuitur: recte autem, attonitos dicit propter similitudinem exustionis vrbis cum tonitru. Tonitru. n. fit extinctiōe ignis in nube, q̄lem crepitum dant sæpe incendia vrbis. Qui vero attonitus est, horrore quodam cōcutit' propter inopinatam aeris cōmotionem, & fulminis præuisi: licet post orti apparitionem quod (vt Pli. sentit) neminem ferit, nisi prius exanimatū. Eo aūt modo, stupefacti erant ciues Ardeatini: & ex vrbis incēsione & ex Ardeę (vt fingit') apparitione. ¶ Monitisq; deorum.) i. monstris, quibus admonebantur, rē quamuis magnam portendi. ¶ Humeros, atq; ora tenebant.) Humeros a vehēdis fascibus, & sarcinulis: ora, ab oratione: nihil enim dicebant stupefacti. ¶ At Daunus, &c.) Non opportune po 13
nitur particula, at, quę aduersatiua est: & rebus contrarijs congruit, vt in fine. 3. Æneid. Factoq; hic fine quieuit: At regina graui iādudum saucia cura, Vulnus alit venis. vbi post quietem Aeneæ, ponit cōmotionem Didonis: hic vero post Rutulorum stupefactionem, nihil loquētium inducit gemitus compressionē. i. simile silētium. vnde non recte dicit', at: sed rectius dixisset, &c. Viri aūt fortis, est corde dolorem premere: vnde in. 1. de Aenea, Spē vultu simulat, premit altū corde dolorem. ¶ Quos postquā toto, &c.) Similem ploratum & vlulatum, inducit in funere Turni. ¶ Percussis vocem.) Ordo est, Tollunt vocem ad sydera (male autē legeretur, ad æthera: qa ad, corripi deberet) palmis percussis. s. inter se: vñ dicere potuisset, cōcussis. ¶ Cū primum fari potuit.) Sic & Maro. Male autem legeretur quamprimum. Nam licet, q̄, acceptum pro valde, bene iungatur superlatiuo: tamen sensus malus esset. Nam nō vult dicere, q̄ q̄primum. i. valde cito: sed q̄, cum primum. aut, vt primum: aut, vbi primū. ¶ Potuit fari, sic edidit ore.) Aut pleonasmos est: aut ore edidit quia potuit dolorem suum, etiam alijs, indicare. ¶ Quo.) i. ad qd p̄stans animi. sic Laun. 14

Afficere. o felix tam grato cędis Amata
Successu lætare tuæ, quæ tanta dolorum
Fugisti monimenta, grauisq; immania casus
Pondera. quid misero genitori plura paratis
O superi! natum rapuistis, & Ardea flammis
Consumpta in cinerem versa est, nunc ęthera pennis
Verberat, ah me Turne tua plus cæde cruenta.
Deerat adhuc sors ista patris suprema senectæ.
At vero tali se res cum fœdere versant,
Vt quem infesta furens miserum fortuna moratur,
Illum omni petat infrendens, & turbine cogat.
[Dixerat, & multa illachrymãs largo ora rigabat POE.
16 Imbre, trahens duros gemitus, rapidosq; dolores.
Qualis vbi incubuit validis Iouis vnguibus ales,
Et paruum effuso diuulsit sanguine fœtum
Cerua, videns miseri turbatur funere nati.
Postera lux latum splendore impleuerat orbem.
Tunc pater infractos fatali Marte Latinus
Defecisse videns Italos, totamq; potenti
Cedere fortunam Aeneæ: belliq; tumultum:
Ingenteisq; animo curas, & fœdera voluens,
Connubii promissa, suę natęq; Hymenęos
Præstantes vocat electos ex agmine toto
Mille viros, qui Dardanium comitentur ad vrbem
Spectatum virtute ducem: iungitq; togatos
Multa oratores memorans, & euntibus vltro
Imperat, (vt quando auspicijs monitisq; deorum
Troianam miscere Italo cum sanguine gentem
Expediat) placido intersint, animoq; reuisant,
Aeneadasq; vehant alta intra mœnia lęti.
Interea ipse vrbem labefactam, & vulgus inerme
Componit, solidatq; animos, requiemq; futuram
Spondet, & æternam ventura in sęcula pacem.
Inde iubet meritos turma plaudente triumphos,
Sublimesq; domus fieri regalis honores

ad eundem in. 12. O præstans animi iuuenis, quantum ipse feroci Virtute exuperas, &c.) ¶ Hic clare virtutis honos, & gloria sceptri.) Sic Euander in 12. Non hæc, o Palla, dederas promissa parenti Cautius, vt sæuo velles te credere Marti. Et Aeneas de eodem, Hi nostri reditus, expectatiq; triumphi? Hæc mea magna fides? Per hæc autem κατὰ τὸ σιωπώμενον innuitur Turnus patri dixisse, quod regnum & imperium, cum Lauinia obtineret: Vnde dicit, Hęc illa quies promissa, &c. ¶ Heu miserũ.) Scilicet me. ¶ Quam.) Id est quantum. q. d. maxime precipites casus agunt secula. i. tempora labentia: quia tempora labuntur, more fluentis aquę. ¶ Quo pulchrior al. Non fuit, &c.) Vnde Maro petit, Ante alios, pulcherrimus omneis, Turnus atauisq; potens. & alibi, cum de pulchro loqueretur, dicit, Excepto Laurentis corpore Turni. ¶ Honos sydereus.) i. splendor, & relucentia, ac nitor ceruicis altæ: quia ipse altus erat. ¶ Tali rediture paratu.) Id est apparatu, pompa. i. funebri: legitur & Talis', pro Talis ne? ¶ Bellis audis.) i. quæ auide, & feruenter geruntur. ¶ Heu mortem inuisam.) Sic Maro, Heu stirpẽ inuisam: sed nouæ secundæ personæ, verbũ subiunxit: vnde sunt qui legendũ putent, Heu mortem inuisam, quę tenes sceptra communia toti genti: quia dñatur mortalibus oibus, & seruans ęterna fœdera: qa omnes q oriũtur, aliquãdo morituri sunt: tu frenas, id est reprimis: armis vltricibus. s. superbiæ: & posuit vltricibus, in neutro genere, sicut Maro, victricia: dicens, Res Agaménonias, victriciaq; arma secutus. ¶ Animos elatos.) Id est superbos, quę res propria fuit Turno, sicut in finem 12 memorauimus: mã serat aiosus, & elatis animis, vsque ad morté, dicens, Vtere sorte tua. Elatus autem, venit ab effero: extuli elatum. Est autem metaphora, sumpta ab equis animosis, & superbis, qui freno coercendi sunt, quoties ferociunt. Sola autem mors id potest, vnde a Iuuenale dictũ, Nulli grauis est percussus Achilles. ¶ Quę magnos, paruosq; teris: quę fortibus æquas Imbelles.) Quia oia mors tollit, populisq; duces, quos poetę, vt egregios significent, separare solent. ¶ Heu mortem obscuram.) At qui claro vulnere peremptum, dixit. Verum, obscuram, dicit mortem, id est detestabilem: vt quę tam clarum virum abstulit. ¶ O felix.) Magnus dolor, sed ineptus. non enim decet virum fortem, sic odisse vitam: vt suspendium laudet, quamuis mortem honestam appetere posset, sicut Aeneas, O terq;, quaterq; beati, Quis ante ora patrum Troiæ sub mœnibus altis Contigit oppetere. & Andromache in. 3. Æneid. O felix vna ante alias Priameia virgo Hostilem ad tumulum Troię sub mœnibus altis Iussa mori. ¶ Deerat adhuc.) Deerat, Dissyllabum est, sicut & apud alios: vnde Lucanus, Non deest prolato ieiunus venditor auro. ¶ At vero tali, &c.) Tangit (quod prius dixi) malum malo, solere accumulari. vnde ordo est. At res versant se cum tali fœdere, id est pacto, & consensu inter se. i. ita vsu venire solet, vt fortuna infrendens petat, & cogat. i. torqueat illũ omni turbine: quem ipsa furens infesta, id est infeste: aut quem ipsa furens moratur, id est detinet, & reseruat ad grauiora mala: miserũ, id est miseratione dignum, & immerito infelicem: existens furens id est insaniens, id est si fortuna alicui misero conseruat vitam id propterea facit, vt diutius, & grauius torqueat. ¶ En multa illachrymans.) Id est multum nomé pro aduerbio. Vtitur autem fere verbis virgilianis. ¶ Qualis, vbi.) Ordo est: qualis. i. qualiter: cerua videns, scilicet raptum pulli, aut hinnuli sui: turbatur funere miseri nati: vbi, id est quando, aut postquam: ales Iouis, id est aquila incubuit, id est inuolauit, & toto corpore irruit: vnguib⁹ validis, id est fortibus, quib. tandem prędam rapere potuit: & diuulsit (si Seruio ad illud. 4. Æneidos, Manes ve reuelli credimus, non dicemus, diuelli: licet in passiuo sit, diuulsus sũ. verum Lucanus, Nõ futilis author, non semel vulsi ꝓtulit. Ita, vt non sit solida in ea re Seruij grammatici authoritas: diuulsit, id est dilacerauerit: fœtum paruum, id est tenellum, & anniculum adhuc, verosimilem faciat rem. ¶ Postera lux, &c.) Redit ad gesta Latini, q nuptias filię suæ, summa cura celebrauit, reb⁹ iam sedatis. ¶ Tunc pater infractos.) Sic Maro, Turnus, vt īfractos aduerso Marte Latinos Defecisse videt: vnde sensus esse potest (vt illic) duplex: vt infractos dicat. i. valde fractos: & vt significet, nõ fractos: hoc ordine: Latinus pater, vidẽs tunc Italos infractos. i. valde fractos: quia Marte fatali. i. bello, quo fatis volentibus superandi erant: defecisse. i. penit⁹ succubuisse. Aut sic, pater Latinus videns Italos infractos, id est nunquam alias fractos: defecisse tunc Marte, id est bello fatali: & videns totam fortunam cędere Aeneę potenti: & voluens animo. i. considerans tumultum belli: & ingenteis curas, id est solicitudines, quas semper habuerat: & fœdera, & ꝓmissa. i. promissiones connubij: & Hymenęos, id est nuptias: suæ natę. i. filię, videlicet Lauiniæ: vocat mille præstanteis viros electos, ex toto agmine. Modestius Virgilius centum oratores finxit. Veruntamen multa sunt, quę hoc purgent: ne pręter modum dictum videatur. Tum, quod apud Maronem tantum, comitabãtur caduceatores: hic autem Aeneam ipsum. Tum, quod illic hospitem, & auxilij indigum: hic autem victorem, & sine controuersia filię, futuri maritum. Magna autem laus Aeneę est, qui prędituũ tanto exercitu, vt ex eo mille præstantes viri possent deligi, superauit: vocat, inquam, mille viros, qui comitentur ad vrbem, ducé Dardaniũ: spectatum virtute. Et iungit oratores togatos, ad quorũ morem, Romani postea togati incedebant: memorans. i. mãdans eis multa: & imperat vltro. i. insuper: aut nondum rogatus: euntibus. i. abire volentibus: & iam, iamq; profecturis: vt intersint animo placido & reuisant, & vehãt lęti Aeneadas in alta mœnia. s. vrbis suæ: quãdo. i. quandoquidem: expediat auspicijs, id est indicio auspiciorum: & monitis deorum miscere gentem Troianam cum sanguine Italo. ¶ Interea, &c.) Ostendit officium boni principis. ¶ Et pectore toto Excipiant.) Verba Iuli ad Euryalum, in nono habita. ¶ Atque alacris monet.) Terentius, Quin tu es alacris. Est igitur alacris, communis generis: sed cõsuetius hac tempestate dicitur. hic alacer, hęc alacris, hoc alacre. ¶ Ardentia Drances Verba mouet.) Quem, scilicet Virgilius fecerat, legatum ad Aeneã & Turno semper fuisse infestum. ¶ Exultans.) Pro funere Turni erepti: qa Turno semper fuerat infensus. vnde, Erepti Turni: nõ e periculis, sed e medio mortalium, & e vita intelligemus. ¶ Iuramusq; Deosq;

Atq; alacris matret, vnanimes vt fronte serena
Occurrant genero venienti, & pectore toto
Excipiant gentem Iliacam, magnisq; receptent
Plausibus, optatæq; effundant pacis amores.
Iamq; instructa cohors, Teucrorum castra subibat,
Cincta comas ramis oleæ, pacemq; rogabat,
Quam bonus Aeneas ad se intra regia duci
Tecta iubet causamq; viæ placido ore requirit.
Tunc senior sic incipiens ardentia Drances
Verba mouet, nimium erepti pro funere Turni
Exultans. [O Troianæ dux inclytæ gentis, DRAN.
Gloria spesq; Phrygum, quo nec pietate, nec armis
Maior in vrbe fuit, victi obtestamur, & omnes
Iuramusq; diuosq; deasq;, inuitus in vnum
Conflatum vidit Latium, & temerata Latinus
Foedera, nec Phrygios vnquam turbauit honores:
Quin natæ (quando superum sic vota ferebant)
Connubia, & generum magno te optabat amore.
Sed quicquid tanto armorum flagrante tumultu
Tantorum, furiisq; operum, atq; laboribus actum est
Id rabidus Turni, & stimulis incensus iniquis,
Confectusq; odiis furor attulit: ille negansq;
Inuitusq; dedit Latias in prælia gentes,
Illum omnis conuersa cohors poscebat, vt armis
Cederet, & magnum fineret succedere pactis
Connubiis Anchisiaden, inde optimus ambas
Iungebat palmas defessa ætate Latinus
Infractus, nimioq; ardentem Marte rogabat:
Nec nostræ potuere preces inflectere durum,
Nec diuum portenta animum, quin acrius ignem
Spumabat ferus ore vomens, bellumq; ciebat.
At vero dignum inuenit pro talibus ausis
Exitium, qui te tandem victore momordit
Nigrantem prostratus humum: nunc improbus ędes
Tartareas visurus eat, quæratq; sub imo
Nunc alias Acheronte acies, aliosq; Hymenæos.
Tu melior succede bonis Laurentibus hæres,
In te omnis domus, & fessi inclinata Latini
Spes iacet, vnum omnes Itali super aurea mittunt
Sydera, & ingentem bello, & coelestibus armis
Extollunt, & vera canunt præconia voces:
Te grauium veneranda patrum, consultaq; turba,
Inualidiq; ætate senes, te læta iuuentus,
Et cupidæ matres, pueri, innuptæq; puellæ
Vnanimes ęquo ore volunt, Turnumq; sub armis
Exultant cecidisse tuis: te tota precatur
Ausonia, & claris pręstantem laudibus effert,
In te vnum conuersi oculi. pater ipse Latinus
Iam senior sola hæc longæuæ munera vitæ,
18 Qui gnatam tibi iungat, habet, generiq; nepotes
Troianos Italo admistos in sæcula mittat.
Ergo age magne veni Teucrorum ductor, & altos
Ingredere, & celebres cape, quos spondemus, honores.
[Finierat, cunctiq; eadem simul ore fremebant. POE.
Quos pius Aeneas hilari cum fronte receptos
Prosequitur paucis, & amico pectore fatur.
[Nec vos, nec placida solitú sub pace Latinú ÆNE.
Arguerim, verum infesti violentia Turni
Tantú opus, haud dubito, & tanti discrimina Martis

Deasq;.) Primum, q;, vacat: quia dixit, & omnes. posuit ergo satis dure pro ratione metri. Nec dicetur. Deosq;, Deas: quia q;, semper in fine: hoc est ad postremum coniunctum, poni vult: potest auté poni post primum, aut prius, sed non solú. ¶ Quin.) i. quominus, optabat connubia natæ, & te generum, &c. ¶ Sed quicquid tanto armorum, &c.) Purgat Latinum, reijciens omnem culpá in Turnum. ¶ illú omnis, &c.) Purgat etiam populum Latinum, qui poscebat vt Turnus armis cederet. i. discederet: & ita putem legendum vt armis cederet, potius q́ in armis: nisi sit omnis cohors in armis conuersa. s. ad Aneá, poscebat, sup. vt. s. cederet: & fineret magnú Anchisiaden in te o Aenea: sed pulchre inducitur orator, de eo loqui citra adulationé: quia recitaret verba, quę tunc de eo vulgares habebant. ¶ Defessa ætate.) Legitur etiam, defecta ætate: & est duplex sensus aut q́ sit multum fractus, non vitio, sed ætate defessa, aut defecta: aut q́ non sit fractus: hoc est q́ quiuis defessa ætate tamen infractus: aut iam tandé fractus: nec vltra valens iungebat ambas palmas. i. coniúctis manib. orabat & rogabat: ardentem. i. æstuantem, nimio Marte, id est amore belli, &c. ¶ Bellumq; ciebat.) id est concitabat, & prouocabat. ¶ Dignú Exitium.) Nimium assentiretur, nisi præmissum fuisset a Virgilio, quod fuerat Turno, semper infensus odijs & crimine. ¶ Momor. Nigrantem prostratus humum.) Sic de Mezentio, Et humum semel ore momordit. vbi dictum est, quod viri fortes in mortem cadentes: ne vocem uiro indignam emitterent, humum mordét: quod autem Nigrantem, dicit, etiá ex Virgilio sumpsit. ¶ Núc improbus, &c.) Ostenditur pertinax odium, qui etiam manes eius odio prosequitur. ¶ Acheronte.) Fluuius est infernalis: sine lætitia, dictus. Tu melior hæres succede bonis Laurentibus, id est diuitijs, & imperio Laurentum: aut succede Laurentibus, scilicet populus bonis, id est tibi fauentibus. ¶ In te, &c.) Sic Maro, In te dom⁹ inclinata recumbit. ¶ Et uoces.) i. te laudantium. canunt uera pręconia. i. ita est ut dicút. ¶ Pueri, innuptæq; puellæ.) Virgilianum est, In te unum conuersi oculi: id de Turno prius dictum est, sed diuersimode. Nam Turnum, postulabant ad certamen: Aeneam: ad gloriam & imperium. ¶ Pater ipse

Ipse Latinus Iam senior.) Ergo e uicino, promittitur regni successio. ¶ Qui gnatam tibi iungat, habet.) 18 Qui. i. utpote is, qui & mittat nepotes in secula. i. in perpetuam successioné scilicet Troianos: admissos generi. i. progeniei italo, hoc est sanguini Italico, ex parte materna. Hęc autem omnia, tendunt in gloriam domus Iulię, quę ab Aenea originem traxisse gloriabatur. In qua re, sicut in alijs fere omnibus, Virgilium insequitur: illiusq; uerba fere sumit, sed longo interuallo, siquid mihi recti est iudicij. nam multum ab illius caloribus friget. Non est tamé usquequaq; contemnendus poeta, si seorsum, solusq; inspiciatur, quáuis nihil ad Maroné. ¶ Finierat &c.) Id quoq; tractum est ex Marone, qui consimilem orationem Drauci dat lib. 11. ¶ Hilari cum fronte.) Non uacat cum, quia non instrumentum, sed comitantiam connotat: non enim fronte, sed manibus recipiuntur amici. Frons autem, maxime index est lętitię, aut tristitię. unde de Marcello, Sed frons lęta parum. Item pudoris, ut fidei: unde dictum est, Fronti nulla fides: qs enim non uitijs abundat Tristib. obscoenis? Et ideo dicuntur effrontes, qui pudorem, & uerecundiam non habent. ¶ Et amico pectore.) More Virgiliano, pręmittit habitum futurę orationis. ¶ Nec placida solitum sub pace Latinum.) Sic Marco in. 8. Rex arua Latin⁹, & urbes Iam senior longa placidas in pace regebat. ¶ Conciuit.) i. concitauit. ¶ Iuuentus enim plus laudis amore.) Aposiopisis. i. reticentia est. uoluit enim Aeneas dicere, quod plus ęquo & iusto, laudis amore efferebatur, aut quid simile: quod quia inhonestum est, cú defunctis contendere reticuit: addens Quicquid. i. siue iusto, siue iniusto amore laudis succensus erat: tamen, o Ausonij, ego nil. i. in nullo recuso: connubia pacta. i. per pactum pollicita: & non recuso iungere cú ęterno foedere, pacé sanctam, id est inuiolabilem. Rex quidé, id est qui nunc vrbis rex est: socer, id est quia futurus est socer meus, tenebit imperium: & ueneranda sceptra. i. insignia regni. i. licet uictor sim, tamen non auferam illi regnum. Non staret uersus, si dicatur, idem imperium: quia) ut dicit Donatus) idem, in mascu. productum: in neutro uero, correptum est i prima syllaba. ¶ Statuent tq; mei mihi, &c.) Hoc in foedere isto li. 12. promiserat Aeneas.

Conciuit:iuuenilis enim plus laudis amore.
Quicquid id est tamen Ausonii,nil pacta recuso
Connubia:& sanctam æterno cum fœdere pacem
Iungere,rex idem imperium,& veneranda tenebit
Sceptra socer,statuentq; mei mihi mœnia Teucri,
Et nomen natæ vrbis erit,sociosq; penates
19 Adiiciam:vos communes in sæcula leges,
Concordesq; ingenti animo mittetis amores.
Interea quod restat adhuc,imponite flammis
Corpora,quæ duri miseranda insania belli
Arripuit:dehinc nos cum primum crastina surget
Clara dies,læti Laurentia tecta petemus.
[Dixerat,& tanto affatu conuersa tenebat POE.
Ora simul.stupefacti omnes,& apertius ingens
Mirantes pietatis opus,mox robore toto
Congestas rapuere pyras,ignemq; repostis
Ciuibus immisere,altumq; sub æthera fumus
Euolat,atq; atris cœlum sublime tenebris
Conditur:innumeras ex omni rure bidentes,
Glandiuorosq; sues iugulant,pinguesq; iuuencos,
Immittuntq; rogis,latos incendia campos
Enudant,fremit impulsus clamoribus aer.
20 Iamq; sequens clarum extulerat lux aurea Phœbum
Tunc Teucri,Ausoniiq; omnes misto agmine læti
Consedere in equis,& gressum ad tecta mouebant
Laurenti,atq; altis erectam mœnibus vrbem.
Ante omnes pius Æneas,post ordine Drances
Multa duci senior memorans,dehinc vnica proles
Ascanius,multumq; animi maturus Alethes,
Et grauis Ilioneus,Mnestheusq;,acerq; Serestus,
Sergestus,fortisq; Gyas,fortisq; Cloanthus:
Post alii,mistimq; Itali,Teucriq; sequuntur.
Interea effusi stabant per mœnia ciues,
Sublimesq; alta statuebant laude triumphos,
Troianam cupido expectantes pectore turbam.
Et iam aduentabant,quos læta fronte Latinus
Occurrens magna excepit comitante caterua.
At postq̃ medio venientem ex agmine vidit
21 Dardanium Aenean,haud vera illusit imago:
Nanq; omnes super excellens atq; altior ibat,
Et late regalem oculis spargebat honorem
Sydereis:tunc cum primum data copia fandi est,
Et voces capere,atq; optatas iungere dextras,
Incipit,& prior affatur placido ore Latinus.
[Venisti tandem:cupidum nec fixa fefellit LATI.
Spes animum,lux Troianæ clarissima gentis,
Magnorum quem iussa deum tot casibus actum
Italia,& nostris voluerunt sistere tectis:
Quãq; humana furens nimis ausa licentia sanctas
Turbarit leges,& diuum exciuerit iras,
Quinetiam inuitum toties,neq; arma negantem
Tradiderit duri perferre pericula Martis
Factum etenim,sed nec paruo stat:numina iustas
Indignata animis misere vltricia pœnas.
Nunc age magne Phrygum ductor,quãdo oĩs origo
Seditionis abest,& tanti criminis author,
Connubiis succede,& promissis hymenæis.
Sunt mihi regna,manent erectis oppida muris.
Sola autem sessæ spes vnica nostra senectæ,

Æneas. Et nomen natæ vrbis erit.) Quia a Lauinia vocabitur Lauinium. Et adiiciam penates so.) Hoc & Iuppiter ad Iunonem dixit futurũ, lib.12. dicens, Morem,ritusq; sacrorum Adiiciã, faciamq; omnes vno ore Latinos: vnde nunc Æneas ex Iouis instinctu,hæc dicit: quocirca Iuppiter prius dixit,Adiiciã,sicut nunc Æneas: quia vterq; adiecit: Iuppiter,vt causa mouens primum:
19 & Æneas vt exequens. Vos communes,&c.) Quia(vt Liui.commemorat)propter originem Romani cum Latinis multam societatem inierunt. Dehinc quamprimum.) Sic scriptũ reperi:& ita forte emissum est: sed vt prius docui, inepte. Nam debuit dicere, cum primum:aut,vt primum:non q̃,quod exponitur pro valde, vt sit valde pridem, aut cito: sunt autem verba Virgiliana. Præterea Pyrarum instructio, & corporum exustio a Virgilio tota sumpta est. Glandilegosq; sues.)i.qui glandes legerẽt,& postea frendere solẽt:sed tamen non videtur aptum suibus epithetum: non enim legunt,sed deuorant glandes:q̃s tamen rimantur,id est e rimis eruunt interdum: vnde & rimari transsumptum est, pro eo quod est,inquirere. Latos incendia campos Enudant.) i. spoliant.s.pecoribus in eis errare, aut pasci solitis. Clarum
20 Phœbum.)i.solem Rutilum, & splendẽtem: quasi nuncium festiuitatis futuræ: quod Maro diligentius seruauit. Consedere in eq.)s. Teucri, in his quos Latinus prius donauerat: aut quos hostib. abripuerant:aut quos nunc iterum Latinus, κατὰ τὸ σιώπωμενον. misisse intelligetur. Ad tecta Laurenti.)i. Laurentij. Ante omnes.) Sup. mouebat gressum.aptiorem tamen locum illi Maro consignasset,videlicet medium. Post ordinem.) id est per ordinem. Nam post,aduerbium est. hic autem ordo obseruari solet,in statib.mistis: vt primus primi status,ac ordinis,sit omnium primus:& primus secundi ordinis,secundus: & secundus primi ordinis,tertius:& sic deinceps:Ergo quia Drances erat princeps legationis, erat secundus in ordine. Multa duci senior memorans.) Ideo multa quia senior: nam est laudator tẽporis acti se puero. Dehinc vnica proles Ascanius.) seruata.s. ratione quam dixit. Animi maturus Alethes.) Virg.maturus æui dixit: & est honestior locutio q̃ si dicatur,maturus æuo. Ir.n. maturus æuo dicitur, quem æuum maturum effecit:is vero maturus æui,qui æuum maturum fecit & temperauit. Gyas.)quia vero Gyæ necem prędixit Maro, oportet aut alium esse Gyam aut hunc illius immemorem. In cæteris tamen prudenter egit, vt eos commemoret, quos Maro in 5.dixit aucturos genus Romanum,& illi nomina daturos: vt Sergestum domus,a quo Sergia,&c. Interea effusi stab.p. mœnia ciues.)Docetur instabilitas vulgi,quod fortunam sequitur. Quos læta fronte Lati.) Potius fronte,q̃ animo,dixit: quia licet propter Amatæ suspendium doleret,tamen p̃mit alto corde dolorem. Dar 21
danium Ænean.) Per n,scribẽdum est, propter vocalem sequentem. vbi diligenter dixit Alexander,Rectus in a Græci, solet an quarto breuiari,quia a nominatiuo in as,non breuiatur: sicut nec en ab es longo. Haud vera illusit imago.) i. non enim illusit eum vera imago: quia facile erat eum inter cæteros agnoscere,etiam longe adhuc distantem. Tum q̃ primum.) iterum dicendũ esset, cum primum data copia. in.7. Postquam introgressi,& coram data copia fandi, Et voces capere.sic in.6.Venisti tandem,tuaq; expectata parenti. Vicit iter durum pietas,datur ora tueri Nate tua, & veras audire & reddere voces. Cætera quoq; verba Virgiliana sunt: vnde in.2. Æneidos, Æneas ad Hectorem, O lux Dardaniæ,spes o fidissima Teucrum, & Anchises ad eum in.6. Nec me mea cura fefellit. Factum etenim.) Sed nec paruo stat.i. non paruo constat Turno facinus,perpetratum contra deorum voluntatem. Bene dicit, Nec paruo: non,nec parui:qa duntaxat tanti,quanti, pluris, & minoris cum eorum compositis, dum sine substantiuis sunt,ponuntur cum verbis pretii in genitiuo:nam cætera oĩa in ablatiuo. Vnde Maro in.2. Æneid. Et magno mercentur Atridæ. Numina Indignata vltricia.) Diuidenda sunt epitheta, vt sit, Numina vltricia misere,id est miserunt.indignata,id est quia indignata animis iustas poenas. Quando.) Id est quandoquidem. Omnis origo Seditionis.) Scilicet Turnus, & Amata. Sunt mihi regna,iacent ereptis oppida muris.) Vnde in.vn.de Latini regia, Multaq; præterea sacris in postib.arma Captiui pendent currus,curuæq; secures,Et cristæ capitum & portarum ingentia

Te generum,& natum tempus complector in omne.
22 Quē cōtra bonus Æneas.[Rex maxime nullā ÆNE.
In te horum causam armorum,tantiq; tumultus
Crediderim,placidæ assueto sub tempore pacis.
Et si qua est,pone hanc curam pater optime,quæso.
Nunc adsum,& patrem & socerum te lætus in omneis
Accipio casus,magni mihi surgit imago
Anchisæ,& rursum ardebo genitoris amore.
[Talibus orabant inter se,& tecta subibant POE.
Regia:cum studio effusæ matresq;,nurusq;,
Longæuiq; patres stabant,iuuenumq; cohortes,
Pulchra reuisentes Troianæ corpora gentis:
Ante omnes magnum Aeneam,cupidoq; notabant
Altum animo genus,& præstantem frontis honorem,
Quæsitamq; alacres,pacemq; optata quietis
Munera laudabant:ceu quando longus & ingens
Agricolas tenuit resolutis nubibus imber
Suspensos,curuumq; diu requieuit aratrum,
Tunc si clarus equos spatio sol lumine Titan
Laxet,& aurato cœlum splendore serenet,
Lætitia exundant,& sese hortantur agrestes:
Non secus Ausonii tam læto in tempore rerum
Composuere animos.& iam rex alta Latinus
Atria,regalesq; aditus intrarat,& vnà
Optimus Aeneas,sequitur quem pulcher Iulus,
Dehinc Itali,mistiq; Phryges:tum splendida læto
Applausu,& magno completur regia cœtu.
Hæc inter matrum innumera,nurumq; caterua
23 In medium comitata venit Lauinia virgo
Sydereos deiecta oculos,quam Troius heros
Virtute & forma ingentem,mirabile dictu,
Vt vidit,primo aspectu stupefactus inhæsit,
Et secum Turni casus miseratus acerbos,
Qui haud parua spe ductus,ouans in prælia tantos
Ciuisset motus,durisq; asisset in armis.
Tum vero æterno iunguntur fœdera nexu
Connubii,& multa cantant cum laude Hymenæos,
Dehinc plausus,fremitusq; altum super aera mittunt,
Et lætam vocem per regia tecta volutant.
At fidum interea Aeneas affatus Achaten,
Vadat & Andromachæ quondā data munera vestes
Intextas auro ferat,& quod sæpe solebat,
Dum res Troianæ stabant,circundare collo,
Auratum gemmis circunsceptumq; monile:
Præterea magnum cratera in pignus amoris,
Quem Priamus patri Anchisæ donauerat olim.
Nec mora,iussa sequens pulcherrima portat Achates
Munera:tunc socer ingentem cratera Latinus
Donatum capit,ac coniux Lauinia vestes,
Atq; monile decens:placido dehinc pectore sese
Demulcent,variisq; trahunt sermonibus horas,
Et iam tarda epulas fugientis tempora lucis
Poscebant,mox regali conuiuia luxu
Effundunt,latosq; alta intra tecta paratus.
24 Conuenere,omnes strato discumbere in ostro
Deliciis iussi,& dapibus se inferre futuris.
Dat manibus crystallus aquas mensisq; reponunt
Flauentem Cererem,tum læta fronte ministri
Innumeri magno distinguunt ordine curas.

gentia claustra, Spiculaq;,clypeiq;,ereptaq;,rostraq; carinis. Vnde videtur interpretari locum in. 11. alioqui obscurum,de auro Latini:vt intelli-
22 gatur regis,non populi.[Quē contra.) Id est e diuerso,supp. affatur:aut cōtra quem (quod durum esset) fatur.[In te horum causam armorum.) Absumptio literarum, & r literæ repetitio,durum versum: sed in re tali,vtpote terribili,congruum faciunt.Ordo est.In te assueto sub tempore placidæ pacis. [Socerum te lætus in omneis Accipio casus.) Sic Iulus ad Euryalum lib. 9. Iam pectore toto Accipio,& comitem casus complector in omneis.[Magni mihi surgit imago Anchisæ.) Sic in.2. Subiit chari genitoris imago.[Ardebo genitoris amore.) Id secundum grāmaticen poetice autem dixit Maro, Corydon ardebat Alexin.[Matresq;.) Id est matronæ.[Nurusq;.)i.nubiles,aut sponsæ.[Pulchra reuisentes.) i.iterum, atq; iterū videntes:quia pulchra & peregrina. Sed castius Virg.lib.4. dicens, Multa viri virtus animo,multusq; recursat Gentis honos. Non a corpore sed ab animis laudat. Sed ibi,de regina casta:hic etiam,de plebe fit mentio.[Ceu quando longus & ingens.) Quia alterum sine altero esse posset.Est autem cōparatio satis apta.nam non minus per bella, q̄ per imbres abducuntur coloni: vnde in Geor. Squalent abductis arua colonis.[Clarus Titan.)id est sol.[Laxet.) id est fatiget,celeriter currendo. [Splendore aurato.) id est auricomis radiis.[Et iam rex alta Latinus Atria.) Malus esset versus: nisi ponatur cōiunctio,&.quam ablatam inuenimus.[Et vna Optimus Æneas.[Vna.)id est pariter,coniunctus scilicet manib.ita vt neuter alterum præcederet. Dehinc quia Latinum comitabantur: mistiq; Phryges:bene misti, ne posteriores censeantur. [Tum splendida læto Applausu, &c.) Vt plurimum,singulis singula dat epitheta:quæ carmen concinnum quidem reddit: sed nimis fucus (vt ait Quinti.) vitandus est: qui in hoc poemate videtur satis, superq; affectatus. [Regia.) Est domus regis,Græce αὐλὴ dicitur: quam autem vulgus aulam, vocat: potius atriū dixeris.[Hæc int.) ana-
32 strophe.i.inter hæc.s.dum hæc fieret. [Deiecta oculos.) id est habens oculos deiectos: vnde lib.11.Subuehitur magna matrum regina caterua Dona ferens,

sens, iuxtaq; comes. Lauiniæ vir.Causa mali tanti: atq; oculos Deiecta decoros.ideo igitur, deiecta: quia causa mali tanti:& nunc, quia sponsa futura. [Primo aspectu stupefactus inhæsit.) Mira laus decoris Lauiniæ:vnde de Ænea dictum est in. 1. Obstupuit primo aspectu Sidonia Dido,Casu deinde viri tanto . [Qui haud parua spe ductus.) Quia operæpretium censuit,pro tali virgine omnia dura pati. [Ciuisset.) Concitasset:a cieo: vnde est, Bella cient.i. concitant.[Connubii, & multa canunt.) Malus versus, vnde legendum, Connubii & multa cantant cum laude.aut, Multaq; canunt cum laude Hymenæos,id est dicūt epithalamia, id est carmina nuptialia:quę læta, & iocunda, cum bonorum multorum comprecatione fieri solent: vnde Iuuenalis. dictum est, Feliciter, &c. Quis autem sit Hymenæus:dictum est alibi. [Et lætam vocem.) Quia omnis tristitia ab nuptiarum auspiciis proscribebatur. [At fidum interea.) Sic in.1. Mittitur ad naueis,sed ibi,epitheton,negocio aptum,delegit poeta dicens, Rapidum ad naueis præmittit Achatem. Sed non incongrue hic, fidum dicit:quia ad talia dona afferenda, non nisi fidus mitteretur. [Munera.) Munera autem Andromachē Æneæ dedisse, docuit poeta in.3.dicens,Nec minus Andromache digressu mœsta supremo Fert picturatas auri subtegmine vestes,&c. [Magnum cratera.) Declinatur enim hic crater:& est poculum.[Donatum capit.) Ideo capit, quia donatum. Accipimus enim,& capimus ab aliis: sumimus per nos. Totus autem apparatus conuiuii,sumptus est ex.1. Aene.vbi describitur conuiuium Didonis sic, At domus interea regali splendida luxu Instruitur,mediisq; parant conuiuia tectis, Arte laboratæ vestes, ostroq; superbo, Ingens argentum mensis, cælataq; in auro Fortia facta patrum, series longissima rerum. Et paulopost, Dant manib.famuli lymphas,Cereremq; canistris Expediunt,&c. Vnde quæ hic exponenda sunt,illinc erui possint: vt strato ostro, id est tapetib.purpureis. Nā quæ sternuntur, intexta velamina, tapetes, aut tapeta vocantur: quæ vero suspenduntur in aulis, aulæa dicuntur. [Conuenere.) Discubuere:Græce id di- 24
ctum esset. Nam Latine dicas: discubitū, aut discubitum,aut ad discumbendum: vnde melius

Pars dapibus reficit mensas, pars pocula miscet,
Craterasque replet: nunc hac nunc voluitur illac
Turba frequens, varios miscentque per atria motus.
At puerum pater immotis spectabat Iulum
Luminibus, vultum admirans, moresque Latinus,
Et grauiter pueri ex ore cadentia verba,
Maturumque animum ante annos: & multa rogabat,
Permistas referens voces, dehinc oscula figens
Dulcia complexum manibus, iunctumque fouebat.
Et nimium exultans, felicem & munere diuum
Donatum Æneam pro tali prole, ferebat.
Postquam epulis compressa fames, traducere longam
Incipiunt fando, & labentem fallere noctem,
25 Nunc duros Troiæ casus, gentesque Pelasgas,
Nunc fera Laurentis memorantes prælia pugnæ,
Quo primum diffusæ acies, quo tela vicissim
Pulsa loco, qui primus ouans inuaserit agmen,
Fulmineumque ardens in equo madefecerit ensem:
Præcipue Tros Aeneas, seniorque Latinus
Magnorum heroum, Latiique antiqua potentis
Gesta recensebant, fugientemque horrida gnati
Arma sui Saturnum, Italis latuisse sub oris,
Hinc Latium dixisse, genusque in montibus altis
Composuisse vagum, legesque & iura dedisse:
Et Bacchi, & frugum cultus, dehinc tecta secutum,
Esse paterna Iouem, vtque Electra Atlantide cretus
Iasio Idæas cæso Phrygiæ isset ad vrbes
Dardanus, ex Corytho multa cum gente profectus:
26 Vtque insignem aquilam dono, & Ioue patre superbus
Hectoreæ gentis signum, illustresque tulisset:
Primus auum titulos, Troianæ stirpis origo.
Talibus atque aliis inter se longa trahebant
Tempora. tum fremitus, lætæque per atria voces
Alta volant, strepitu ingenti tectum omne repletur.
Dant lucem flammæ, & lato splendore coruscant.
Consurgunt Phryges, & cithara resonante sequuntur
Ausonii, & plausum ingeminant, seque agmine toto
Permiscent, variantque pedes, raptimque feruntur.
Et iam festa nouem largo connubia luxu
Attigerant celebrata dies: tum maximus heros
Aeneas vrbem curuo signabat aratro,
Fundabantque domos, & amictas aggere fossas.
Ecce autem fatum haud paruum, diffundere flāmam
Ingentem, & fulgore leuem, & se nubibus altis
Miscentem summo Lauinia vertice visa est.
Obstupuit pater Aeneas, duplicesque tetendit
Ad coelum cū voce manus. [Si Iuppiter vnquā ÆNE.
Gens monitis Troiana tuis, terraque, marique
Paruit, imperiisque libens, si numina vestras
Si metui, coluique aras: per si quid agendum est,
Quod restat, placidam felici afferte quietem
Augurio, & firmate, malisque imponite finem.
27 [Talia iactantem circūstitit aurea mater POE.
Se Venerem confessa, almo & sic edidit ore.
[Gnate animo pone hanc curā, & meliora capesse VE.
Signa deum, gaudensque bonis succede futuris:
Nunc tibi parta quies, nunc meta extrema malorum,
Nunc tandem optatam componunt sæcula pacem.
Nec flammam ad coelos perlatam è vertice charæ

llis construas: conuenere iussi discumbere. ⸿Strato discit in ostro.) id est purpura. sic in. I. Conueniunt stratoque super discumbitur ostro. Sed eiusmodi luxus non videtur tam congruus Italicæ parsimoniæ, ac Tyriis opib. vnde de Carthagine, Diues opum, studiisque asperrima belli. Et ideo licet imitetur poetam, longo tamē id facit interuallo: multumque ab illo friget: sed non omnia possumus omnes: facilius esset vitia notare, quàm sine vitiis scribere. ⸿Et se inferre Deliciis, & dapib. futuris.) s. deinceps illis nam & præsentes erāt: alioquin enim se non inferrent. ⸿Crystallus.) Vas crystallinū. ⸿Cererem.) i. panem. ⸿At puerum pat. &c.) Id & Dido in Cupidine, sibi forma Ascanii fecit. Magis autem congrue dicitur, Latinus, mores miratus, & prudentiam, quam vultum: sed vultus, etiam animi index est: vnde & vultum decentem in puero, decenter mirari potuit. ⸿Et grauiter pueri ex ore cadentia verba.) Id enim mirandum: nam verborum grauitas, puerili ætati non congruit. Vnde Pers. per irrisionem, Scilicet ingenium, & rerum prudentia velox, Ante pilos venit, dicēda, tacendaque calles. Plus præterea mirandum erat, Verba grauiter cadētia, id est quod grauiter cadebant: quàm si grauia, dixisset. Nam facile potest imprudēti, dari grauis sermo: dummodo ex alterius ore loquatur: at difficile est, eum grauiter loqui. Quod autem dicit, Cadentia verba: laudem auget. Nam pauca verba, etiam grauiter proferre possunt pueri: sed difficillimum est dum ea cadunt, id est præcipitanter: aut in morem torrētis fluunt, grauiter efferri. ⸿Maturum animū quæras, quomodo maturum agnouit animum? nempe ex oratione. Nam ex abundātia cordis os loquitur. ⸿Donatum Æneam pro tali prole ferebat.) Quia parentum felicitas, consistit in bonis liberis: vnde Helenus ad Anchisen, Vade (ait) o felix nati pietate. & Æneas ad Didonem, O qui te talem genuere parētes. ⸿Postquam epulis cōpressa fames. Virgil. dicit, Exempta fames. ⸿Labentem fallere noctem.)
25 Id est transigere imperceptibiliter. ⸿Nunc duros Troiæ casus.) Locus sumptus ex fine. I. Ænei. vbi dicitur, Necnō & vario noctem sermone trahebat Infelix Dido, longumque bibebat amorem, Multa super Priamo rogitās, super Hectore multa, Nunc quibus Auro-

rae

ræ venisset filius armis, &c. sed huiusmodi traductio temporis, videtur importuna huic loco: vbi sponsus nouæ nuptæ, iungendus erat. Sumpta etiam est pars sermonis, quem dat Latino ex sermone Euandri li. 8. habito. ⸿Legesque, & iura dedisse.) Maro autē dicit, ipsam ante aduentum, præcipue Saturni, gētem haud vinclis, nec legibus æquam: idem tamen attestatur Saturnum eis leges dedisse, dicēs, Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis, Is genus indocile, ac dispersum montibus altis Composuit, legesque dedit, Latiumque vocari Maluit: his quoniam latuisset tutus in aruis, &c. ⸿Et Bacchi, & frugum cultus.) Vnde a Virgilio, vitisator dicitur. ⸿Dehinc tecta secutum Esse paterna Iouem.) Quia in Italiam venit, vbi ea Electra, Atlantis filia, Dardanum genuit, qui occiso Iasio fratre: tandem ad Phrygiam peruenit. ⸿Ex Corytho.) Scilicet vrbe Italiæ: vnde in. 3. Corythum: terrasque require Ausonias, Dictæa negat tibi 26
Iuppiter arua. ⸿Vtque insignem aquilam.) Aquila dicitur in tutela Iouis, & ei fulmina ministrasse: eo quod directo obtutu, solis radios inspicit, nec fulmine vincitur. Hanc autem Romani, pro insigni habebant: quia per auspicium aquilarū, inditum est a Romulo vrbi nomen: vnde Luca. Signa pareis aquilas. alludit ergo ad Romanorum signa: volens ea etiam Troianis vnde oriundi sunt, fuisse: & Dardano, ab Ioue dono data. ⸿Dant lucem flammæ.) Sic in. I. Et noctem flammis funalia vincunt. ⸿Et cithara.) Sic in primo Cithara crinitus Ioppas Personat aurata &c. ⸿Variantque pedes.) scilicet saltando, ad modulos psallentium: vnde ductantium choreas, gestum exprimit. ⸿Et iam festa nouem largo connubia luxu Attigerant cele. dies.) Nouem dierum tēpus priscis, cerimoniis sæpe adhibitum legimus: quod & nostræ religionis professores, obseruant in purgationib. & reb. diuinis. Volunt quidam, eo quod sit ternarius, ter repetitus: ex omni angulo, trinitatem constituens: sed nihil ad hunc locum. ⸿Æneas vrbem curuo signabat aratro.) Nam ab vrbo, parte aratri, dictam vrbem vult Seruius: ducebantur autem primo mœnia aratro, a boue, vt dicunt: & equo tracto, vt pacis & belli, felicitate gauderent: vbi vero porta

fieret,

Coniugis hortesce, ac constantem dirige mentem.
Nanq; erit illa tuum celebri quæ sanguine nomen
Troianosq; auctura duces ad sydera mittat:
Hæc tibi magnanimos sublimi prole nepotes
Conferet, egregiis totum qui laudibus orbem
Complebunt, totumq; sua virtute potentes
Sub iuga victoresq; trahent: quos gloria summo
Oceanum transgressa ingens ęquabit Olympo:
Quos tandem innumera ardens post illustria rerum
Gesta deos factura, vehet super æthera virtus.
Hanc flammam ventura tuę præconia gentis
Designant, hoc omnipotens è culmine signum
Sydereo dedit: at tantarum in munera laudum
Quam statuit, dicas à nomine coniugis vrbem.
Pręterea sacros Troia ex ardente penates
Ereptos compone noua intra mœnia, & altos
Infer ad æternum mansuros tempus honores:
28 Hi (tibi mira feram) tanto vrbis amore trahentur,
Vt vecti ad sedes alias, loca prima Latini
Sponte sua repetent, iterumq; iterumq; reuersi.
O felix quem tanta manent. dehinc pace tenebis
Sub placida gentem Iliacam, post fessus & æuo
Confectus, tandem Elysias socer ibit ad vmbras,
Succedes sceptro, atq; Italis dominabere, leges
Communes Teucrisq; ferens: tum lætus ad altum
Te mittes coelum: sic stat sententia diuum.
[Dixit, & inde leues fugiens se vexit ad auras. POE.
Æneas tanto stupefactam nomine mentem
Perculsus, diuæ peragit mandata parentis.
Et iam compositos felici in pace regebat
Dardanidas, & iam decedens sceptra Latinus,
Liquerat, & pius Æneas successerat, omnem
Ausoniam, lataq; potens ditione tenebat.
Iam paribus Phryges, atq; Itali se moribus vltro,
Et socia ingenti firmabant pectora amore,
Concordiq; æquas miscebant fœdere leges.
29 Tum medio Venus exultans se immisit Olympo
Ante Iouem, & complexa pedes, sic ore locuta est.
[Omnipotẽs genitor qui solus ab ęthere summo VE.
Cuncta moues, qui res hominum, curasq; recenses:
Dum Teucros traheret fortuna inimica, recordor,
Spondebas finem ærumnis, rebusq; salutem:
Nec tua me promissa pater sententia fallit,
Nanq; omnes gaudere sacra treis pace per annos
Viderunt Italæ nullo discrimine partes:
Verum ad syderei missurum culmina coeli
Pollicitus magnum Æneam, meritumq; ferebas
Illaturum astris. quid nunc sub pectore versas!
Iamq; optat matura polos Aeneia virtus.
[Olli hoĩum sator atq; deũ dedit oscula, ab alto POE.
Pectore verba ferẽs. [Quãtũ Cytherea potentẽ IVP.
Aeneam, Aeneadasq; omnes infessus amaui:
Et terra, & pelago, & per tanta pericula vectos,
Nosti. & sæpe equidem indolui commotus amores
Gnata tuos, tandemq; malis Iunone secunda
Imposui finem: nunc stat sententia menti,
30 Qua ductorem alto Phrygium succedere coelo
Institui: & firma est: numeroq; inferre deorum
Constat, & id concedo libens; tu siquid in ipso

fieret, portabatur aratrum: vnde a portando, portam dictam volunt: Varro tamen, ab importãdis rebus. [Fundabãtq; domos.) scilicet Troes, quia seruile est officium sed primũ sulcum deducere pontificale. vñ illud, Famulis hoc Æneæ contribuit. Sane fundabant domos dicit: pro fundamenta domuum iaciebant. Nam fundare, est confirmare res prius iactas: fundamenta iacere, est ea inchoare: eo quod nobiles qui claris ędificijs, fundamenta prima iaciunt, non descendunt in scrobem: sed primũ (vt aiunt) lapidem deijciunt: potest tamen fieri: vt in eo loco fuerint, domus quas Æneas fundauerit, & muro cinxerint: & ita proprie ponitur. [Ecce autem fatum haud paruum.) Alij, fatu, legunt: vt sit, haud paruum id est res haud parua fatu, id est ad fandum, aut dum fatur: aut ecce autem prodigium, supp. aut monstrum, aut portentum: quod etiam Ascanio & Lauinię contigisse Maro memorauit: omnia igitur inuenta sunt Maroniana: & fere verba: sed non tam apte posita, vt ab illo, Duplicesq; tetendit Ad coelum cum voce manus: verba sunt Virgiliana, Ænei. 2. At pater Anchises, oculos ad sydera lętus Extulit, & coelo
27 palmas cũ voce tetendit. [Talia iactantem, &c.) Nulla videtur in verbis iactantia. sed precatio, cum decenti fiducia. Aliter autem in. 1. dixit Maro, Talia iactanti stridens Aquilone procella: quia ibi nequicquam mortem precabatur. [Aurea mater.) Dicitur a Virgilio quoq; Aurea Venus. [Se Venerem confessa.) Vnde lib. 2. Alma parens confessa deam, qualisq; videri Coelicolis & quanta solet. [Nec flãmã, &c.) Inanis prgceptio: quia ipse Æneas, nouit eius rei significationem felicem esse: vt ex. 2. Ænei. & alijs quibusdam poetę locis constat. [Oceanũ transgressa.) Propter deuictos Britanos, quos Anglos vocamus: aut propter id quod dictum est in. 1. de Iulio Cęsare, imperium Oceano famam qui terminet astris. [Hanc flammam ventura tuę prgconia gentis Designãt.) Videtur hypallage: vt sit pro eo quod est, Hęc flãma designat prgconia tuę gentis. Dicit autem, Deos factura vehet super ęthera virtus: propter Romulum, & Iulium Cęsarem: quos in deos translatos fingunt. [At tantarum in munera laudum.) Sic verior est lectio: vt sit, in munera, id est ad munera: hoc est, pro munere tantarum

tantarum laudum, id est in recompensationem tantę laudis: quę tibi per Lauiniam portenditur: donabis eam hoc honore: vt, Vrbem quam statuis: ab eius nomine Lauinium appelles. [Pręterea sacros, &c.) Coluerunt Romani Phrygios deos. vnde hęc ficta. [Hi (tibi mira feram) tanto, &c.) Parenthesis est, tibi mira feram, id est mirãda dicam. Nam ordo est. Hi. s. dij penates, trahentur tanto amore vrbis, vt ipsi vecti, ad alias sedes repetãt sua sponte, id est per se: prima loca Latini scilicet vrbis: reuersi iterumq;, iterumq;, id est semel, ac iterum: aut iterum, atque iterum: quod & in historijs legitur. [O felix, quem tanta.) s. ornamenta, & dona: manent, id est expectant: & cui tanta futura sunt. [Tandem Elysias.) Non cõgruit illi quod dictum est in. 1. Sublimemq; feres ad sydera coeli, magnanimum Æneam, Tertia cum Latio regnãtẽ viderit ęstas, Ternaq; transiiẽt Rutulis hyberna subactis. Nam si post subactionem Rutulorum, non nisi treis annos victurus dicitur Æneas: incongrue dicitur de Latino: quod tandem Elysias socer ibit ad vmbras, & ad Æneam, Succedes sceptro, atque Italis dominabere. [Sic stat sententia diuum.) Hoc enim a Ioue audiuit in. 1. dicente, Sublimemq; feres, &c. [Tanto stupefactam nomine mentem Perculsus.) i. habens mentem stupefactam percussam: aut perculsam: tanto nomine, id est nominis: hoc est, famę promissione. [Tum 29
medio.) Adgreditur vltimam partem operis, quę est de trãslatione Ænęę in coelum: de qua, veritatem secutus, recte dubitat Hor. dicens. 4. carmi. ad Torqua. Quo pius Æneas? quo Tullus diues, & Ancus? Puluis & umbra sumus. de morte enim Ænęę recitat Seruius, quod (secundum Catonem) simulac in Italiam uenit: Lauiniam, Turno desponsatam duxit: unde moto bello, in primo prelio perijt Latinus: in secundo pariter Turnus & Æneas. secundum alios autem, victor Æneas, cum sacrificaret super Numicum, in ipsum incidit: & cum non appareret, dicebant, deum indigetem factum: unde Tibullus ad eum, Illic sanctus eris, cum te ueneranda Numici, Vnda deũ coelo miserit indigetem. Est autem datiuus localis, Medio se immisit Olympo. pro eo quod est, In medium Olympum. Non incongrue autem datur illi in coelo locus medius:

quia

Mortale est, adime, atq; astris ingentibus adde.
Quin si alios sua habet virtus, qui laude perenni
Accingant sese, gestis præstantibus orbem
Exhorrent, illos rursum super æthera mittam.
Assensere omnes superi, nec regia Iuno
Abnuit, at magnum Aeneam suadebat ad altum
Efferri coelum, & voces addebat amicas.
[Tum Venus aerias descendit lapsa per auras, POE.
Laurentumq; petit, vicina Numicius vndis
Fluminеis vbi currit in æquora arundine tectus:
Tunc corpus nati abluere, & deferre sub vndas
Quicquid erat mortale, iubet, dehinc læta recentem
Felicemq; animam secum super aera duxit,
Immiscetq; Aeneam astris, quem Iulia proles
Indigetem appellat, templisq; imponit honores.

MAPHÆI VEGII LAUDENSIS LIBRI

FINIS.

quia sydus Veneris est proximum sub sole, qui medius planetarum est. vnde dictum volunt illud, In medio residens cõplectitur omnia Phœbus. Quod autem complexa pedes aut supplicē indicat, aut quod sydus eius inferius est q̃ sydus Iouis. ⁋ Ora locuta.) Pleonasmos est, sicut in Virgilio sæpe: nisi dicamus deos & deas etiā nutu loq.i. voluntatē indicare. ⁋ Treis pace per annos.) Si igitur, nō nisi treis annos: quæres quō prius tandē dixerit, quod multi tpis est? ⁋ Viderūt Italæ nullo discrimine pleis.) Id est sine discretione, toti Latio denoīatus est, non tñ toti Italię. ⁋ Pollicitus.) In. I. lib. vt diximus. ⁋ Olli.) Sic in. j. Olli subridens hoīum sator, atq; deorū, Oscula libauit natę, dehinc talia fatur, &c. ⁋ Infessus.) i. non fessus, & indefatigatus. ⁋ Nosti & sæpe quidem.) Sic Venus in. I. ad Cupidinē, Nota tibi, & nostro doluisti sæpe dolore. ⁋ Iunone secunda.) Id est prospera & fauente: quia dictum est de ea in. I. Consilia in melius referet, mecumq; fouebit Romanos rerū dominos, gentemq; togatam. Imitatur autem illud Ænei. iiij. Dijs equidem auspicibus reor, & Iunone secunda. ⁋ Nunc stat sententia menti.) Id est placet: vnde in. I. Neq; me sententia vertit. Stat autem, id est placet, & decretum est: vt, Stat casus renouare omneis. ⁋ Qua ductorem alto Phrygum succedere coelo institui.) Hæc vera est lectio: non autem, Alta Phrygum. Numeroq; inferre deorū. ⁋ Constat.) i. constans & firma est sententia. ⁋ Siquid in ipso Mortale est, adime.) s. per apotheosim purgando ipsum. ⁋ Quin si.) Ordo est, Quin. i. quinetiam, aut quinimo: si alios sua, id est propria virtus, habet qui accingāt sese perenni laude: &, supp. qui exhorrent gestis pręstantibus, id est propter pręstantiam gestorum: orbem. s. caducorum, qui est sub lunari globo: ego mittā rursum illos super ęthera: quod propter Iulium pręcipue dici cuius visum putabatur sydus: vnde est Ecce Dionei processit Cęsaris astrū. ⁋ Nec regia Iuno Abnuit.) quia iam placata. ⁋ Vicina Numicius vndis Flumineis.) Nam fluminibus augetur. Hinc colligitur fa Item, fm, mentem Maphęi, in nominatiuo dici, Numicius: secundum quem, in illo Tibulli, Sacra vnda Numici, cōtractio erit duarum vocalium in vnā, sunt tam ęqui & Numicius, dici contendant. ⁋ Tunc corpus nati abluere.) s. iubet: vnde est illud Tibulli, Iam sæpe citatū. illic sanctus eris, cum te veneranda Numici, Vnda deum coeli miserit indigetem. Qui autem sint Dij indigetes, inuenies per tabulam. Quia vero historia habet, ipsum submersum in Numico, seu Numicio: vnde Dido in. iiij. Sed cadat ante diem, mediaq; inhumatus arena, ideo fingitur illic purgatus. ⁋ Templisq;.) Subaudi, cui, aut cuius: vt sit, Cui imponit templis: aut, Cuius templis imponit. ⁋ Hæc autem omnia dicta sunt secundū fabulamenta gentilium. Nam Maphæus ipse, non ex sua fide composuit, sed vt suppleret quod operi Virgiliano deesse, frustra (vt diximus) putabat. Et hæc in hunc decimumtertium: quem licet non sit Virgilij impressimus.

FINIS.

P. VIR. MARONIS OPVSCVLA.

AD OCTAVIVM

CVLEX.

LVsimus Octaui gracili modulante Thalia:
Atq; vt araneoli tenuē formauimus orsum:
Lusimus, hæc propter culicis sint carmina dicta:
Omnis vt historiæ per ludū consonet ordo,
Notitiæq; ducum voces, licet inuidus adsit.
Quisqs erit culpare iocos, Musamq; paratus:
Pondere vel culicis leuior, famaq; feretur.
Posterius grauiore sono tibi Musa loquetur
Nostra: dabunt cum securos mihi tempora fructus.

IODOCI BADII Ascensij in Vir. Opuscula explanatio.

LVsim* Octaui.) Sicut in pręfatione syluarū Statij attestatur Papinius, & Homerus, & Maro fecerunt quędā quasi ingenij sui prǫludia: inter quę Culicē expresse cōmemorat, opus profecto lepidū, & in re tenui nō tenuē gloriā meritū. inter animātia.n. vix quicq̄ minus Culice: attamen de eo rē arduam, & ex medullis philosophię haustā confecit: insequens præcipue paradoxō Pythagoricum, asserens videlicet etiam Culicis manes ac vmbras post mortem extare. Docebat enim Pythagoras (vt in litera Pythagorę latius declaraturi sumus) vnū eundēq; eē in hominibus, & in brutis animū: vsqueadeo vt de vnius corpore, vicissim in alterius corpus migret: vnde oritur Culicis deploratio, cuius ad inferos cogentur manes descendere, immo iam coacti erant: recipi tamen nondum potuerunt, cum viderentur adhuc corpori obnoxij, quia nondum obtinuerāt legitimam sepulturam. Quam rem tangit Virgilius Æneidos sexto. ex Aegyptiorum dogmate, dicens, Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta, Transportare prius, quam sedibus ossa quierunt, Centum errant annos, volitantq; hæc littora circum: Tum demū admissi stagna exoptata reuisunt. Inducitur ergo in hoc opere spiritus Culicis, a pastore interfecti, ab inferis: eo quod insepultus eēt rediens, munusq; sepulturę ab eo implorans: eius que occasione multa, quę iā apud inferos procul viderat, recitans, Reliqua argumenti, satis a Calderino explicātur. ¶ Ordo igitur est. O Octaui, scilicet Auguste: quem vulgus Octauianum appellat: nos lusimus, id est tenuiter descripsimus, opus nō magni ponderis: & hoc Thalia, id est musa nostra: modulante, id est modulate dictante. Atque formauimus orsum, id est contextum: tenuem, idest modicum: vt araneoli, id est parui aranei. (Nam vermis, araneus dicitur: tela vero proprie, aranea: sed confunduntur. Orditur autem tam textor, q̄ scriptor: vnde, Ordimur telas, ordimur verba loquēdo.) Lusimus inquit: & hoc propter, id est propterea: hæc carmina sunt dicta Culicis. i. de Culice composita: vt omnis ordo, id est cōtextus historię cōsonet per ludum (quo verbo dicendis fidem adhibiturum negat.) Notitiæque ducum voces: & vt voces, notitiæ ducum consonent ludo. Voces sunt notitiæ ducum. quia (vt dicit Horatius) Paulum sepultę distat inertiæ cęlata virtus. Et alibi, Neque si chartæ sileant, quod bene feceris mercedem tuleris &c.) Alij legunt, Nutricesque ducum: alij, Nutritæ.) Voces igitur sunt notitiæ, aut nutrices ducum, licet inuidus adsit. Quisquis erit paratus culpare iocos, scilicet meos, & Musam: feretur, id est habebitur leuior: vel, id est etiam, pondere Culicis, & fama. Nostra Musa loquetur tibi posterius. i. postmodū sono grauiore: cum tēpora dabunt fructus securos. i. sine cura possidēda ocia: aut forte significat se, nec dū agrorum suorū fructus secure percipere.

Vt tibi digna tuo poliantur carmina sensu.
Latonæ, magniq́; decus Iouis, aurea proles
Phœbus erit noster princeps, & carminis author,
Et recinente lyra fautor: siue educat illum
Alma Chimæreo Xanthi perfusa liquore,
Seu nemus asteriæ, seu qua Parnassia rupes:
Hinc atq; hinc patula præpandit cornua fronte:
Castaliæq́; sonans liquido pede labitur vnda.
Quare Pierij laticis decus ite sorores
Naiades: & celebrate deum ludente chorea.
Et tu sancta Pales, ad quam ventura recurrunt
Agrestum bona, secura sit cura canentis.
Aerios nemorum cultus, syluasq; virenteis.
Te cultrice vagus saltus feror inter & astra.
Et tu, cui meritis oritur fiducia tantis
Octaui venerande meis allabere cœptis.
Sancte puer, tibi nanq; canit non pagina bellum:
Phlegra giganteo sparsa est quo sanguine tellus
Nec centaureos Lapithas compellit in enses.
Vrit Ericthonias oriens non ignibus arces.
Non perfossus Athos, nec magno vincula ponto
Lecta meo quærent iam sera volumine famam.
Non Hellespontus pedibus pulsatus equorum,
Græcia cum timuit venienteis vndiq; Persas.
Mollia sed tenui pede currere carmina versu
Viribus apta suis Phœbo duce ludere gaudet.
Hoc tibi sancte puer memorabile, & tibi certet
Gloria perpetuum lucens mansura per æuum:
Et tibi sede pia maneat locus: & tibi sospes
Debita felices memoretur vita per annos,
Grata bonis lucens, sed nos ad cœpta feramur.

ASCENSIVS.

(Vt tibi dignato.) Post ꝑpositionem, faciés aliqualẽ inuocationem dicit cum fiducia: ꝙ Phœbus erit carminis author: ea autẽ sumpta est ex meritis Augusti, cui Apollo summe fauisse legitur, vt in bello Actiaco: de quo in fine. viij. Æneid. Actius hæc cernens, arcum intendebat Apollo. Rogat autem Musas, vt festiue Apollinẽ celebrent. Ordo autem est. O Auguste, vt carmina. s. nostra: poliantur. i. exornentur: tibi. i. ad tuã laudem, sensu dignato. s. ab Apolline. i. digno habito. capitur. n. passiue, vt. Æneid. iij. Coniugio Anchisa Veneris dignate superbo, Phœb⁹ decus Latonæ, & ꝓles aurea magni Iouis erit princeps, & author nostri carminis. & erit fautor lyra. i. cithara recinente. i. iterũ, atq; iterũ mecum canente: siue alma. s. Luna, siue soror. alij legũt Luna: alij intelligunt de Latona, & alma, legũt: siue igitur alma. s. altrix, seu Luna, perfusa liquore Chimæreo. i. iuxta Chimæram, Lyciæ montẽ, vbi Latona templũ habet præterfluentẽ Xãthi. s. fluminis: educat. i. enutrit eũ: hoc est, siue cõuersatur nũc in matris tẽplo Lyciæ: seu. i. siue, sup. est decus astrigeri. s. cœli hoc est, siue est in cœlis (Calderinus tñ intelligit sic: seu decus astrigeri. s. cœli: hoc est, Iuppiter educat illum: nos tamen aliter accipimus.) seu, sup. est ea parte, qua rupes Parnassia. i. Parnassi, montis Apollini sacri: ꝑpandit cornua fronte patula: hinc atque hinc. i. ex vtroq; vertice: est. n. biceps: & vnda Castaliæ. s. fontis Musis sacri: a quo sæpe Castalides dñtur, sonans prælabitur liquido. s. riuo: hoc est, vbicunq; nunc est, Apollo erit carminis nři author & princeps: quare. i. quãobrem: o Naiades. i. deæ fontium: decus Laticis. i. fontis Pierij: qa in Pierio antro, ex Ioue, & Mnemosyne. i. Memoria, genitæ sunt sorores. s. inter vos: ite, & celebrate. i. celebrẽ & festiuũ reddite: deũ. s. Apollinẽ: chorea ludente. i. tripudiante circa eũ: & tu, o sancta Pales. i. dea pabulorũ: ad quã bona agrestũ: pro agrestium: hoc est agricolarũ; recurrũt. i. recursum spe impetrandi auxilij habent: ventura. i. vt vẽtura sint: tu, inquã Pales, fac, sup. Aut legamus, te. i. per te: aut tibi. i. ad tuũ honorẽ fac: vt cura canentis sit secure. i. sine cura. Quæras, qui id fieri possit: sed ad diuersa referamus, vt sit cura. i. solicitudo canentis, sine cura nõ canendi: sed sine timore errandi. Ego feror. i. tollor, & erigor inter saltus aerios, nemorũ. i. syluarum, & astra. i. versor ĩ mediocri re: vt in media regione aeris, existens inter cœlũ, & terram: de re enim humili satis sublimiter locuturus est. Et tu Octaui venerande, cui fiducia orit̃ chartis meritis. s. de re: qa in tuã gratiã scriptis oppletæ sunt, allabere. s. per fauorẽ: meis cœptis Octaui (inqt) o sancte puer (falsum est ergo quod nefas erat, puerũ appellari) allabere cœptis meis: nanq; pagina. s. nřa. i. codex compactus, nõ canit tibi bellũ: quo tellus Phlegra. i. Thessalia, ab ardendo dicta: vbi bellũ giganteum cõmissum est: sparsa est sanguine gigãteo: ne pagina nostra, cõpellit. i. recitat compelli, Lapithas, populos Thessaliæ, ab Ixione, & nube genitos: in enseis centaureos. i. centaurorũ vicinorũ, q eos occiderunt in nuptijs Pirithoi. Oriens. s. sol: nõ vrit. i. nõ narratur vrere ignib⁹: arces Ericthonias. i. Troianas. Nam Erichthoni⁹, fili⁹ Dardani, & pater Trois: auus autẽ Laomedontis, q pr̃ Priami, summopere auxit Troianas opes: vt Homer. quoq; attestat̃. Vñ merito, arces ab eo Erichthoniæ dñtur. Fuit & alius Erichthonius, per litẽ ex Vulcano & Terra genitus: anguinis pedibus, quá fœditatem vt tegeret, aurigãdi officium primus inijt. Vnde. ĩ. Georgi. Primus Erichthonius, currus & quattuor ausus Iungere equos, rapidisque rotis insistere victor, &c. Athos. s. mõs Xerxis, Persarũ regis, exercitu demolitus, & sole æquatus: nec vincula. s. inflicta: magno Ponto. i. mari: non quærent iam sera. i. sero: postq̃ multi Græci de his scripserunt famã: lecta. i. cum lecta fuerint meo volumine: & Hellespontus, pulsatus pedibus equorum: postq̃ Xerxes super eum pontem extrui fecerat: cum Græcia timuit, Persas venientes vndique, tantus enim exercitus, & dinumerari non posset, sed flumina ebiberet: vnde Iuuenalis, Epotaq; flumina Medo Prandente. non, supple quæret famam, lecto meo volumine: sed, supp. mea Thalia gaudet, carmina mollia currere in versu tenui pede: & gaudet ludere, id est faciliter, conficere: Phœbo duce, id est ducente, carmina apta suis viribus: o sancte puer. s. Auguste, ex deorum progenie: gloria lucens, perpetuum mansura per æuum: certet tibi & mortalibus, certet inquam tibi: hoc. i. per hoc, carmẽ nostrum: aut in hoc carmine nostro. i. faciam inter te & mortaleis sit concertatio: an deorum, an mortalium numero ascribendus sis. Et locus maneat tibi, sup. in sede pia: aut in cœtu deorũ, aut in imperio pio: & vita sospes. i. incolumis debita, tibi memoretur ꝑ annos felices: & liceat, vt, supp. memoretur grata. i. vtilis & accepta bonis. Bene dicit, bonis: qa malis, displicent probi, & iusti principes: sed nos feramur. i. dirigamur ad cœpta. s. nostra.

Igneus æthereas iam sol penetrat in arces:
Candidaq́; aurato, quatiebat lumina curru:
Crinibus & roseis tenebras aurora fugarat.
Protulit e stabulis ad pabula læta capellas
Pastor: & excelsi montis iuga summa petiuit:
Lurida qua patulos velabant gramina colles.
Iam syluis, dumisq; vagæ, iam vallibus abdunt
Corpora: iamq; omni celeres e parte vagantes
Tondebant tenero viridantia gramina morsu.
Scrupea desertas hærebant ad caua rupes:

ASCENSIVS.

(Igneus, &c.) Incipit narrare sic: Sol igneus penetrarat iam in arces æthereas: & quatiebat lumina, aut lumina candida: curru aurato. i. fulgẽti: & aurora fugabat crinibus roseis. i. radijs suis. tenebras. s. noctis: &, sup. aut dum pastor ꝓtulit. i. eduxit, capellas e stabulis. s. caprilib⁹, ad pabula læta: & petiuit sũma iuga excelsi montis: qua, sup. parte, gramina lurida. i. pinguia, & lubrica: velabãt colles patulos. i. semp apertos, & patẽteis. Capellæ vagæ. i. errantes pascẽdo: abdũt. i. abscõdũt iã corpa syluis, dumis, & vallib⁹: & iã ẽt ipsæ celeres, vagãtes ex oĩ parte, tõdebant tenero morsu gramina viridãtia: & hærebant ad scrupea. i. lapidosa: caua. i. cõcaua, seu cõcauitates appositorie, rupes desertas. Scrupi aũt (inqt Festus) sũt aspera

Pendula proiectis carpuntur & arbuta ramis:
Densaq; virgultis auide labrusca petuntur.
Hæc suspensa rapit carpente cacumina morsu,
Hæc salicis lentæ, vel quæ noua nascitur alnus:
Hęc teneras fruticum sentes rimatur. at illa
Imminet in riui præstantis imaginis vndam.
O bona pastoris si quis non pauperis vsum
Mente prius docta fastidiat: & probet illi
Omnia luxuriæ pretijs incognita, curis
Quæ lacerant auidas inimico pectore menteis.
Si non Assyrio fuerint bis lauta colore
Attalicis opibus data vellera: si nitor auri
Sublaqueare domos animũ non angit auarum:
Picturęq; decus: lapidum nec fulgor in vlla
Cognitus vtilitate manet: nec pocula gratum
Alconis referunt, Boetiq; toreuma: nec Indi
Conchea baca maris pretio est at pectore puro.
Sępe super tenero prosternit gramine corpus:
Florida cum tellus gemmanteis picta per herbas
Vere notat pulchris distincta coloribus arua.
Atq; illum calamo lætum retinente palustri.
Otiaq; inuidia degentem, ac fraude remota,
Pollentemq; sibi, viridi cum palmite lucens
Tmolia pampineo subter coma velat amictu,
Illi sunt gratæ rorantes lacte capellæ,
Et Nemus, & fœcunda Pales, & vallibus imis
Semper opaca nouis manantia fontibus antra.
Quis magis optato queat esse beatior æuo,
Quàm qui mente procul puras, sensuq; probando
Non auidas agnouit opes, nec tristia bella,
Nec funesta timet validæ certamina classis?
Quo' spolijs dum sancta deum fulgentibus ornet
Templa, nec euectus finem transcendit habendis
Aduersum sæuis vltro caput hostibus offert.

asperа saxa, & distãtia a tractu vmbrę: vñ scrupulosã rẽ eã dicimus, q̃ aliqd in se habet asperi: & arbuta pẽdula carpunt̃ ramis ꝓiectis.i. porro extẽsis: & labrusca.i. fruct° syluestres, vt vuę syluestres in labris noualiũ aut vineaꝶ crescẽtes. (Sed i Bucolicis dr̃ hęc labrusca, labruscę. Syluestris raris sparsit labrusca racemis.) densęq; virgultis petunt̃ auide. s. a capris: hæc. s. capra rapit morsu carpẽte: cacumina. s. virgultoꝶ, existẽs suspensa: aut existẽtia suspẽsa.i. pẽdula in ꝑcipiti: hęc dico, petit morsu cacumina salicis lentę.i. flexibilis: vel, sup. alni: q̃ alnus nascitur noua.i. q̃ minus annosa est: & ideo magis tenera: hęc rimat̃.i. exqrit: sentes.i. spinas: teneros .i. recẽtes: at.i. sed: illa.i. alia capra, iminet in vndã riui imaginis ꝑstantis. O bõa pastoris, siqs mẽte ꝑus docta .i. habens mentẽ pri° doctã, & eruditã nõ fastidiat vsum pauperis: &.i. insup: ꝓbet.i. approbet vsũ pauperis. Oĩa sunt illi. s. pastori, & cęteris agrestibus incognita pretijs luxuriæ. s. curis: q̃ lacerant mẽtes auidas, pectore inimico. s. sibi: hoc ẽ se torquente curis. Si.i. tã etsi: vellera data.i. addita opibus Attalicis, q primus, vestes auro intexere docuit: nõ fuerit bis lauata.i. tĩcta: hoc est dibapha colore Assyrio.i. purpura Tyria: & si nitor auri sublaqueare domos.i. domus, nõ angit animũ auaꝶ: qꝫ ꝓ &: si decus picturę nõ angit aĩum: nec fulgor lapidũ. s. pretiosoꝶ: manet cognitus in nulla vtilitate: nec pocula referũt gratũ, toreuma.i. sculpturam, aut cęlaturã Alconis, & Boeti, illoꝶ artificũ laudatissimoꝶ: nec baca.i. gẽma: cõchea.i. cõchis decerpta: a qbus e rore cõcipit̃: maris Indi.i. Indici: est ꝑtio.i. ęstimatur magni: a pectore puro .s. ab ambitiõe, & luxu. Pastores procũbũt corp°.i. habẽt corp° procũbẽs. (Sunt qui ꝓsternit legendũ cẽseant.) sępe sup gramine tenero: (more suo, ablatiuo dat sup) tunc, sup. cũ Tellus florida picta: p herbas gẽmantis.i. gẽmas emittentes: notat.i. signat vere.i. tpe verno, arua distincta pulchris, (alij, dulci, legunt) colorib. Atq; coma. s. arboꝶ cũ viridi palmite: lucẽs.i. resplendẽs: celat mollia.i. molliter super amictu pãpineo.i. sirõ de vitiũ redimito: velat (inquit) illũ lętũ thalamo.i. cubili palustri: & degentẽ ocia .i. ociose, inuidia, ac fraude remota: & pollẽtem sibi.i. ad suã vtilitatẽ. Capellę rorantes.i. distillãtes lactę: sũt gratę illi. s. pastori: & Venus. s. creatrix reꝶ: & Pales dea pabuloꝶ: fœcũda.i. fœcũditatẽ afferẽs: & antra opaca in vallib° imis manãtia, semꝑ nouis fontibus sunt illi grata. Quis q̃at eẽ beatior æuo optato magis, q̃ q ꝓcul. s. a cupiditate ꝓbãdo, sensus agnouit mẽte, opes puras & non auidas: nec tenet (poti° timet) bella tristia: nec certamina funesta classis validæ .i. naualis pugnæ. Quo nec euectus.i. vltra se uectus: trãscendit finẽ habẽdi: q̃ Flaccus in.j. sermo. perscribit: dum ornet sancta tẽpla deũ.i. deorũ: armis fulgentibus: offert vltra caput auersum.i. amotum: oppugnandis hostibus socijs.

ASCENSIVS.

Illi falce deus colitur, non arte politus
Ille colit lucos: illi Panchaia thura
Floribus agrestes herbas variantibus adsunt.
Illi dulcis adest requies, & pura voluptas,
Libera simplicibus curis: huic imminet, omneis
Dirigit huc sensus: hęc cura est subdita cordi:
Qualibet vt requie victus contemptor abundet:
Iucundoq; locet languentia corpora somno.
O pecus, o' Panes, vos o' gratissima Tempe
Fontis Hamadryadum, quarum non diuite cultu
Æmulus Ascræo pastor sibi quisq; poetæ,
Securam placido traducit pectore curam.
Talibus in studijs baculo dum nixus apricas
Pastor agit curas: & dum non arte canora
Compacta solidum modulatur arundine carmen:
Tendit in euectus radios Hyperionis ardor:
Lucidaq; ęthereo ponit discrimina mundo:
Dum iacit Oceanum flammas in vtrunq; capaces.
Et iam compellente vagæ pastore capellę
Ima susurrantis repetebant ad vada lymphæ:
Quæ subter viridem residebant cœrula muscum.

(Illi falce.) Pergit hoc ordine. Deus, sup. cum falce. s. Priapus, colit̃ illi: nõ polit° arte, sed rudis, sup. ille. s. pastor, colit lucos: thura Panchaia.i. q̃ ꝑcipua in Pãchea nascunt̃: cũ in Georg. dicat, Solis est thurea virga, Sabeis: adsunt illi, sup. cũ florib° variantib°.i. varie ornãtib° herbas agrestes. Reges dulcis adest illi, vt voluptas pura, videlicet libera: curis simplicibus.i. nihil vtilitatis habentibus. Oĩs sensus iminet huic.i. in hoc studiũ: & dirigit huc.i. ad hoc studiũ: hęc cura est subdita cordi, vt ipse contẽptor motus.i. turbatiõis, abũdet q̃libet requie: & locet.i. reponat iucũdo sõno, corpa.i. mẽbra: languentia.i. defessa. O pec°, O Panes.i. dij pastoꝶ: o Tẽpe .i. tẽperamenta gratissima, fontis Hamadryadũ.i. nympharum arboꝶ: quaꝶ cultu nõ diuite.i. facilis parabili: qsqs pastor ęmul°.i. innitẽs: poetę Ascręo .i. Hesiodo .i. Hesiodo: traducit sibi pectore placido vitã securã: Dũ pastor. s. de q̃ hic loquit̃ nix°.i. inixẽs: baculo. s. pastorali: agit curas ĩ talibus studijs: & dũ modulat̃ carmẽ solidũ.i. itegrũ: nõ arte canora.i. incõditũ: modulat̃, in quã, arũdine.i. fistula cõpacta. Ardor Hipꝑiõis.i. solis euect°. s. ad mediũ cœli: tendit.i. extẽdit: radios. s. suos: & ponit mũdo ęthereo.i. supero i q̃ nos sum°: discrimina lucida.i. differẽtias rerũ p lucẽ apparẽtiũ: & dũ iacit .i. proiicit: flãmas capaces.i. amplas: in vtrũq; Oceanũ: hoc est, dũ est in medio cœli nostri: capellę vagę repetebãt. s. vada ima, & hoc pastore compellente eas ad ima vada Lymphæ.i. aquæ lympidę: susurrantis.i. cum susurro, & murmure defluẽtis: quæ. s. vada: residebãt.i. sita erant circa muscũ viridem.i. erant iuxta fõtes muscosos, quos etiam in Bucoli. muscosos appellat.

ASCENSIVS.

¶ Iam medias,&c.) Ordo est. Sol erat iã euectus medias parteis operum, id est peregerat iam medium cursum diei, cum pastor cogebat pecudes densas, id est stipatas in vmbras: & respexit procul eas residere in luco virenti: o diua Delia, id est Diana: tuo, scilicet luco virenti, quo, id est ad qualem: Agaue, scilicet mater Pēthei: Cadmeis, id ẽ Cadmi, Thebanorum regis filia victa quondam furore, scilicet a Baccho immisso, venit fugiens Nyctileum, id est Bacchum nocturnũ: scelerata manus infandas, id est habens manus sceleratas, & cruenta, id est habens cruentatas, cæde, scilicet filii sui: quæ bacchata, id est bacchico furore vagata: iugis gelidis requieuit, id est reclinauit in antro, se futuram pœnã: posterius morte nati, id est postquam filium occiderat. Panes, id est dii pastorum syluestres, ludebant hic, etiam in herba viridi: & Satyri, scilicet dii syluestres: & puellæ, id est nymphæ: Dryades, id est arborum deæ: egere, id est duxere: choros, id est choreas, supple in cœtu Naiadũ: Orpheus non tenuit canendo, id est per cantum: tantum, id est intantum: Hebrum: fluuium illum Thraciæ, restantem, id est immorantẽ ripis, & syluas, quantum, o Peneu, flumen Thessaliæ: diue.i.diuine, sup. tenuerunt te, remorantem choreæ lętę, fundentes multa gaudia, tuo vultu: quis.i.quib⁹: ipsa natura loci; dabat domum.i. mansionem:

Iam medias operum partes euectus erat sol:
Cum densas pastor pecudes cogebat in vmbras,
Vt procul aspexit luco residere virenti
Delia diua tuo, quo quondam victa furore
Venit Nyctileum fugiens Cadmeis Agaue,
Infandas scelerata manus, & cæde cruenta:
Quæ gelidis bacchata iugis, requieuit in antro
Posterius pœnam nati se morte futuram.
Hic etiam viridi ludentes Panes in herba,
Et Satyri, Dryadesq́; choros egere puellæ,
Naiadum cœtu, tantum non Orpheus Hebrum
Restantem tenuit ripis, syluasq́; canendo,
Quantum te Peneu remorantem diue choreæ
Multa tuo lætę fundentes gaudia vultu.
Ipsa loci natura domum resonante susurro
Quis dabat: & dulci fessas refouebat in antro.
Nam primum prona surgebant valle patentes
Aeriæ Platani: inter quas erat impia lotos,
Impia, quæ socios Ithaci mœrentis abegit:
Hospita dum nimia tenuit dulcedine captos.
At quibus insigni curru protectus equorum
Ambustus Phaethon luctu mutauerat artus:
Heliades teneris amplexæ brachia truncis,
Candida fundebant tentis velamina ramis.
Posterius cui Demophoon æterna reliquit
Perfidiam lamentandi mala: perfide multis,
Perfide Demophoon, & nunc defende puellam.
Quam comitabantur fatalia carmina quercus,
Quercus ante datæ, Cereris q̃ semina vitæ.
Illas Triptolemi mutauit sulcus aristis.
Hic magnum Argoæ naui decus edita pinus
Proceras decorat syluas hirsuta per artus:
Appetit aeriis coniungere montibus astra.

mansionem: susurro resonãte: & refouebat fessas, scilicet choreas, in antro mollinam platanus (hic quartę declinationis est) arbores illæ late extensæ: aeriæ, id est altæ: surgebant primum patentes, supple in valle: inter quas.s.arbores, supp. est lotos, alia arbor impia: quia socios Vlyssis impie tractauit: impia (inquit) quę abegit.s.a ratione: socios Ithaci.i. Ithacensis, Vlyssis mœrentis.i.dolentis, ob casum sociorum, dum ipsa hospita tenuit socios Ithaci, captos nimia dulcedine: at.i.sed: populi, sup. aut alni: qbus.i.in quas: Phaethon.i. Erydan⁹, proiectus isigni curru equorum .s.Solis mutauerat artus ambustos: luctu, id est præ dolore: Heliades.i.solis filię, Phaethontis sorores, amplexę brachia teneris trũcis fundebãt: velamina cãdida.i.cortices albicantes: ramis lẽtis.i. flexibus. Posterius, sup. erat arbor Phyllidos, cui Demophoō rex Atheniensiũ reliquit perfidia.i.p perfidiam, ęterna mala lamẽtandi: mala, dicit, perfidia, multis modis: o perfide Demophoon defende: &.i.etiã nũc: puellã.s. Phillida: quã comitabãtur quercus carmia fatalia .s.in Dodona dãtes querc⁹: datę ante vitę, id est victus quam semina Cereris: sulfulcus Triptolemi, id est ille fecit, mutauit: illas, scilicet quercus aristis, pinus quos magnum decus, naui Argiuæ, scilicet Argoæ, edita, seu addita, his decorat proceras syluas, hirsuta per artus appetit contingere montibus aeriis astra.

ASCENSIVS.

¶ Ilicis, & nigræ.) Eandẽ rem psequitur, describẽs videlicet variũ ornatũ ex arboribus, additurus symphoniã: & concentũ auium, & fontium, iucunda murmura, gratamq; temperiẽ. Bene aũt dicit, ramis patulis: qa patulũ dicitur, quod sẽper patet, aut panditur: vt rami arborum, qui nunquã clauduntur. patens aũt, quod ad tps patet: vt docuit Seruius ad illud, Tityre tu patule recubans sub tegmine phagi. ¶ Excelsisq; super dumis.) More suo, sup, vbi nõ est mot⁹, cũ ablatiuo cõstruit: vt in Buc. Tu tamen hac mecũ poteris requiescere nocte Frõde super viridi. Idẽ tñ i Æneι.j. dixit, Fama sup æthera notus. Quod nos sequimur. Ordo aũt est. Species ilicis nigrę & cupressus lęta.i.lętitię affectrix, & fagus vmbrosę, q ramosę: & hederę ligãtes brachia.i.ramos: ne populus.s.arbor, i quã

Ilicis & nigræ species, & læta cupressus,
Vmbrosæq; manent phagus, hederęq; ligantes
Brachia, fraternos plangat ne populus ictus:
Ipsæq; excedunt ad summa cacumina lentæ:
Pinguntq; aureolos viridi pallore corymbos.
Quis aderat veteris myrtus non nescia fati.
At volucres patulis residentes dulcia ramis
Carmina per varios edunt resonantia cantus.
His suberat gelidis manans e fontibus vnda,
Quæ leuibus placidum riuis sonat orta liquorem.
Et quanquam geminas auium vox obstrepit aureis:
Hanc querulę referunt voces, quis nantia limo
Corpora lympha fouet, sonitus alit aeris Echo.
Argutis & cuncta fremunt ardore cicadis.
At circa passim fessę cubuere capellæ,
Excelsisq; super dumis: quę leniter afflans
Aura susurrantis possit confundere venti.
Pastor vt ad fontẽ densa requieuit in vmbra:
Mitem concepit proiectus membra soporem,
Anxius insidiis nullis: sed lentus in herbis
Securo pressos somno mandauerat artus.
Stratus humi dulcem capiebat corde quietem:
Ni fors incertos iussisset ducere casus.

quã sorores Phaethõtis trãsformatę sunt: plangant art⁹ fraternos.i. Phaethõtis fratris: & ipsę.s.hederę lentæ, excedunt ad sũma cacumina: & pingũt viridi pallore, corymbos.i. fructus suos: aureolos.i.sublucidos: quis.i.qbus aderat myrtus, non nescia.i.cõscia: fati.i.mortis At.i.sed volucres residẽtes, sup. in ramis patulis edũt.i. exprimũt, dulcia carmia, resonãtia per varios cantus.i. canẽdi modulos. Vnda manãs e fontibus gelidis.i.sub frigidis: suberat his.i. erat sub his auib⁹, in dumis residentib⁹, q̃ orta riuis lenib⁹ sonat.i.sonãdo idicat liquorem placidũ. Et q̃q̃ vox auium obstrepit.i. strepitu cõcutit geminas aureis. voces querulę.i.querenti similes: referunt hãc.s.vndã, aut strepitum eius: quis.i.qbus fontib⁹, Lympha fouet corpora pisciũ: natãtia limo.i. super limũ, & Echo, alit sonitus aeris: & cuncta.s.loca, fremunt

fremūt Cicadis argutis.i.stridulis & sonoris: ardore.i.pp ardorē: vt in Buc. Sole sub ardēti resonāt arbusta, cicadis. Et capellę fessæ, cubuere passim, circa.s.pastorē, aut ī circuitu: & sup dumis excelsis, q̄.s.oia aura vēti, susurrātis.i.obmurmurātis, & sonātis: lenit afflās.i.spirās leniter: possit cōfundere.i.cōmiscere: vt.i.postq̄, pastor requieuit ad fonteis in densa vmbra, proiectus membra.i.habens membra proiecta, concepit soporem mitem.i.tranquillum. Nullis.i.non vllis, id est non anxius vllis insidiis: sed lentus ī herbis: mandauerat artus pressos securo somno: & stratus humi capiebat, id est cepisset: corde, id est etiam animo: quietem dulcem, id est placidam: ni, id est nisi: fors.i.fortuna: hoc est euentus fortuitus: iussisset ducere, scilicet ad eum, casus incertos.

ASCENSIVS.

(Nā solitū, &c.) Docet, q̄s casus fortuit⁹ requiē pastoris turbauit, per interuentū .s.serpētis. Ordo ē. Nam serpens īmanis, maculat⁹ corpore vario.i. p corpus variū: & voluēs, sup.se, ad tēpus solitū.i.consuetū, sup. in isdē tractib⁹, in q̄bus.s.pastor, cubabat dormiēs: vt.i. sm, q̄ ipse mersus in limo sub magno ęstu syderis.s.caniculę, aut solis ardētis: & grauis.i.magnus, aut molestus.i.carpēs lingua vibranti: obuia.i. q̄cunq; obiecta, videlicet aera (vt sit p appositionē dictū: nā aera obuia grāmatica nō patit̄) torquebat motib⁹.i.volutationib⁹ (aut mōtibus.i.a mōtibus: sed si in limo, quō in mōtibus?) late.i.per latū: orbes .i. annulos suos, & spiras squamosos. Aurę tollebant .i.erigebāt, & vires dabant, sup.eū: & ei ad oia vehemētis nisus.i.pertinētia ad vehementē nisum, aut nixū: et ita ipse voluens iā magis, atque magis.s.sic adiutus ab auris: corp⁹ reuolubile: attollit pectus fulgoribus nitidis.i.habens fulgores nitidos, & caput attollit se sublimi ceruice: cui.s.capiti: crista edita.i.eminēs, & extās supne.i.desup: maculat̄.i.lubricitate: lucēs amictu purpureo.i.sanguinolēto: & lumina flāmatia.i.oculi igniti micāt aspectu toruo: &, supple serpēs, metabat.i.demetiebat̄, sicut castrametari volens, loca circū.i.in circuitu: tū.i.deinde: ipse ingens videt ducē gregis.i.pastorē: recubare aduersum.i.in aduersa regiōe, & istat acrior: & ipse diffundēs.i.dispergens: lumina.i.visum: intendere.i.intendebat, sup.ea, aut eū: & abripiens sępius obuia toruo .s.aspectu: infrendere.i.infrendebat, aut infrēdere cœpit, q̄.i.quia quisq̄ venisset ad sua vada, & cōparat arma naturæ.s.venenum: aut dentes vnde ardet mēte, furit stridoribus, intonat ore: & torquetur flexibus.i.reuolutibus: aut annulis orbis.i.gyri, corpis versis.i.circūactis, guttæ sanguineæ manant.i.distillāt vndiq;: p tractus.i.vbi corpus lubricū trahebat: & rūpit fauces spiritibus.i.crebris, & magnis flatibus: quo.s.serpente: parāti cuncta.s.naturę arma aduersus pastorē. alumnus paruulus.i.culex quē pastor alere solebat flatu & sanguie: prope humeros.i.ens.i.valde ppe humeros: cōterret hūc .s.pastorē: & monet vitare mortē: nāq; qua, sup. parte lumina deducta p culmina .i.oculi aperti per summitates: pandebāt.i. aperiebant: genas.i.receptacula lachrymarū, & sinus oculorū: gemmis.i.pupillis oculorum, in morē gēmmarū relucentib. & formatis: ac p.i.qua pabula.i.pupilla: naturę senioris erat icta.i.pcussa leui telo.i.modico aculeo Culicis tū.i.tūc ipse pastor furibūdus psiluit: & misit morti .i.ad mortē: illū.s.culicem: paruulū obtritū.s.digitis, aut palma cui spirit⁹.i.vitalis: dissitus.i.resolutus excessit omnis sensus. tū.i.deinde: pastor, sup. respexit, cominus.i.de prope: serpentē tenentē lumina.s.firma: vt noceat, inde.i.deide: ipse impiger.i.strenuus: &, sup. exanimus vix cōpos.i.sui mente.i.in aio: effugit.s.a serpente: & detraxit ab ore serpentis dextra.s.sua: trūcum validū.s.quē serpēs ferociēs abripuerat. Qui.i.q̄s, aut qualis casus: ve p vel, quod numē deorum voluit dubiū, sup. eē, pdere.i.māifestare: sed voluit.s.casus, aut deus: tales.i.homines simplices, vt pastores vincere horrida mēbra voluentia.i.volubilia draconis squamosi: aut voluentis.i.agitātis se, atq; reluctantis crebris ictibus: & petentis.i.inuadentis: pastorē.s.fœde.i.immaniter: ictibus feris.i. ferocientis, belluæ similib⁹: aut feri.s. draconis ferocientis. Qua .i.ea parte, sup. petētis: qua cristæ cingūt tēpora, id est ptes medij capitis iter verticem & aurem: & quod.i.quia ipse serpens erat tardus omni languore remoto.i.de natura sua sine langore extrinseco, aut ęgritudine extrinsecus proueniente: aspiciens nescius.i.quasi ignarus, & imbellis, ac repugnare nescius: quia.s.timor obcæcauerat.i.hebetauerat artus: hoc.i.tanto minus: implicuit mentem.s.pastoris: formidine dira.i.deorum ira proueniente: hoc est, tanto animosior erat pastor, quanto serpens hebetior, & tardior effectus: quē, scilicet serpentem cæsum, postq̄ pastor, supple vidit, languescere.i. deficere languore mortis: ipse sedit.i.cessauit, & requieuit.

Nam solitum voluens ad tempus tractibus hydræ
Immanis vario maculatus corpore serpens,
Mersus vt in limo magno sub syderis æstu,
Obuia vibranti carpens grauis aera lingua,
Squamosos late torquebat motibus orbes.
Pallebant auræ liuentis ad omnia visus.
Iam magis atq; magis corpus reuolubile voluens
Attollit nitidis pectus fulgoribus: & fert
Sublimi ceruice caput: cui crista superne
Edita purpureo lucens maculatur amictu:
Aspectuq; micant flammantia lumina toruo.
Metabat sese circum loca. cum videt ingens
Aduersum recubare ducem gregis, acrior instat
Lumina diffundens intentus, & obuia toruo
Sępius arripiens infringere, quod sua quisquam
Ad vada venisset. naturę comparat arma:
Ardet mente: furit stridoribus: intonat ore:
Flexibus euersis torquetur corporis orbis:
Manant sanguineæ per tractus vndiq; guttę:
Spiritibus rumpit fauces. Cui cuncta paranti
Paruulus hunc prior humeris conterret alumnus:
Et mortem vitare monet. per acumina nanq;
Quæ diducta genas pandebant lumina gemmis,
Ac leuioris erat naturæ: pupula telo
Icta leui. tum prosiluit furibundus: & illum
Obtritum morti misit. cui dissitus omnis
Spiritus excessit sensim. tum torua tenentem
Lumina respexit serpentem comminus: inde
Impiger, exanimus, vix compos mente refugit:
Et validum dextra truncum detraxit ab orno.
Qui casus sociarit opem, numen ue deorum
Prodere sit dubium: voluit sed vincere tales
Horrida squamosi voluentia membra draconis.
Atq; reluctantis crebris, fœdeq; petentis
Ictibus ossa ferit, cingunt qua tempora cristam.
Et quod erat tardus somni langore remoto,
Nescius aspiciens timor obcæcauerat artus:
Hoc minus implicuit dira formidine mentem.
Quem postquā vidit cæsum languescere: sedit.

ASCENSIVS.

(Iam quatit, &c.) Recitat quō irruente nocte, pastor iterū sopore obrut⁹ est: atq; illi spūs Culicis, mirū i modū plangētis apparuit, atq; ondit sibi morte pbn̄ficio vitæ vitę illatā. Ordo est. Nox oriēs.i.nascens: Erebo.i.a tenebris īfernis, quatit equos biiugis.i.binos iugum ducētes: & cit.i.excitat eos.i.iam nox appropinquauit: & vesper piger.i.serus & tardus quia

Iam quatit, & biiuges oriens erebo cit equos nox:
Et piger aurato procedit Vesper ab Oeta:
Cum grege compulso pastor duplicantibus vmbris
Vadit: & in fessos requiem dare comparat artus.
Cuius vt intrauit leuior per corpora somnus:

Languidaq; effuso requierunt:membra sopore:
Effigies ad eum Culicis deuenit:& illi
Tristis ab euentu cecinit conuitia mortis.
Inquit,quis meritis ad quæ delatus,acerbas
Cogor adire vices!tua dum mihi charior ipsa
Vita fuit vita:rapior per inania ventis:
Tu lentus refoues iucunda membra quiete
Ereptus tetris e' cladibus.at mea manes
Viscera letheas cogunt transnare per vndas.
Præda Charontis agor:video vt flagrantia tedis
Lumina collucent infestis omnia templis.
Obuia Tisiphone serpentibus vndiq; compta,
Et flammas,& sæua quatit mihi verbera,pœna
Cerberus,& diris flagrant latratibus ora:
Anguibus hinc,atq; hinc horrent cui colla reflexis:
Sanguineiq; micant ardorem luminis orbes.

quia erat tẽpore,quo longi
sunt:& vesper.i.Hesperus,
seu stella Veneris tardi⁹ ap-
paret.tunc enim culices pręg
cipue mordent,pcedit ab
Oeta monte Thessaliç:aura
to.i.aureis radiis circũfuso:
cum.i.qñ:pastor vadit.s.in
requiẽ suã:& hoc grege cõ-
pulso.s.ad septa,seu ouilia
sua:& vmbris duplicantib⁹.
.s.se:vnde in Bucoli.Maio⁹
resq; cadũt altis de mõtib.
vmbrę:& cõparat.i.simul
parat:hoc est cõfundit:da-
re.i.immittere requiẽ in ar-
sus fessos:p cuius corpa.i.
mẽbra:vt.i.postq̃.somnus le
uior.i.aliquantulũ tenuis &
modicus,vt solet esse ęgro
tis,& difficulter requiescen
tibus:qbus,videlicet varia apparẽt phãtasmata:q; pro,id est:mẽ
bra lãguida reqerũt sopore effuso.i.sup ipsa effigies.i.simulachrũ
Culicis deuenit ad eum:& ipsa tristis ab euentu mortis.i.quia ob
beneficiũ interemptus erat:Culex cecinit illi.s.pastori:couitia.i.
opprobria,& cõtumelias:&,sup.inquit,quid meritis,sup.repẽdi-
tur:aut qd meritus,sup.sum:sed syllaba licẽter poneretur dicẽdo
meritos:ad quę.i.mala:ego dilatus.i.reseruatus:cogor inire acer
bas vires.s.inferorũ,dum tua vita fuit charior:me ipso.i.q̃ vita
mea:ego raptor.i.eripior:vita.s.mea:ventis.i.a ventis:per inania
.s.loca aeris,quæ vulgus inania putat.Tu lentus.i.ociosus & pro
stratus,refoues mẽbra,quiete iucunda.i.placida & delectabili,
ereptus.i.liberatus per me:e cladibus tetris.i.diris.s.infernalibus,
quibus immersus fuisses:at,id est sed:manes,id est inferi:cogunt
mea

mea viscera,id est simula-
chrum corporis mei,trana
re per vndas Letheas,id est
ipsius Lethes,fluuii obliuio
nis apud iferos:p quẽ intrã
tes aię ad inferos(sm gẽti
les)obliuiscuntur omnium
quæ dulcia erant apud supe
ros:& redeũtes ad nos,ob
liuiscunť omniũ quę passæ
sunt,aut viderunt apud infe
ros.Ego agor,id est impel-
lor,existens præda Charon
tis.i.portitoris sic dicti,qui
cymba futili traducit aias:
vt dictum est in.vj.ex sup-
stitiõe Ægyptiorum:vidi,
quia apud Charõta fuerat:
sed non poterat traiici,quia
sepultura carebat.vnde i se
xto de talibus dictum est,
Centum errant annos,volitantq; hæc littora circum.Vidi ergo
vt,id est qualiter omnia lumina collucent in templis infernis(sic
enim Calderinus legit:cũ alii scribant infestis)flagrantia.i.ardẽ
tia,tedis,id est quicunq; visuntur apud inferos,habent oculos ar-
dentes,fumoso igni,q a teda procedit:Tisiphone,id est furia illa
infernalis,vltrix,& ab vltione dicta:compta vndiq;ue serpentibus
id est habens pro comis,serpentes:& pro crinibus,angues:quatit
mihi,id est ad terrorem meum,& flammas,& sæua verbera:&
Cerberus,sup.est pœna,& ora,scilicet eius,quia tria habet:flagrãt
id est ardent diris latratibus:cui,scilicet Cerbero cani tricipiti col-
la arent,aut horrent,hinc,atque hinc,id est vtrinque anguibus re-
flexis,& orbes luminis,id est pupillæ oculorum:micant,id est mi
cando emittunt:ardorem sanguineum,id est sanguinei coloris.

ASCENSIVS.

¶Heu qd ab officio.)Gra-
uis conquestus Culicis,do-
lentis beneficium a se colla-
tum,in perniciem versum,
ad inferos cogatur traduci:
ex paradoxo(vt dixi)Py-
thagoræ asserentis,vnum,
eũdemq; spiritum in homi
nis,ac bruti animalis corpo
re vicissim esse:spiritus Cu
licis recenset eos,quos apd
inferos se inuenturũ noscit.
Tãgens plurimas historias,
quas,quia Calderinus non
negligenter explicat,eim⁹
ordine & explanatu conten
ti,qui talis est.Heu,dolẽtis
vox:quid,id est ad quid:&
quo,est gratia,id est gratia-
rum actio:aut gratitudo di
gressa ab officio.Nam(vt
Cicero docet)officium gra
ti animi,est imitari agros
feraces:qui plus reddũt,q̃
acceperint,vnde longe di-
scedit ab officio,qui pro be
neficio summam iniuriã re
ponit:cum.i.quandoquidẽ:
ego restitui te.s.existentem
i ipso limine:leti.i.mortis,
idest cum parũ abesses ab
interitu per morsum serpẽ-
tis:restitui te superis.i.auris
vitalibus:hoc est,huic mun
do,qui respectu inferorum
superus est:vbi sũt pręmia
pietatis.s.meæ?Honores
pietatis abiere i vices vanas
.i.omnis pietas euanuit,&
in nihilum redacta est:& il-
la

Heu quid ab officio digressa est gratia!cum te
Restitui superis leti iam limine ab ipso:
Pręmia sunt pietatis vbi!pietatis honores
In vanas abiere vices:& iure recessit
Iustitiæ prior illa fides.Instantia vidi
Alterius,sine respectu mea fata relinquens.
Ad pariles agor euentus:sit pœna merenti:
Pœna sit exitium,modo sit,dum grata voluntas:
Existat par officium.feror auia carpens,
Auia Cimerios inter distantia lucos.
Quem circa tristes densentur in omnia pœnæ.
Nam vinctus sedet immanis serpentibus Othos,
Deuinctum mœstus procul aspiciens Ephialten:
Conati quondam cum sint incendere mundum.
Et Tityos Latona tuæ memor anxius iræ.
Implacabilis ira nimis iacet alitis esca.
Terreor a' tantis insistere terreor vmbris
Ad stygias reuocatus aquas.vix vltimus amni
Restat,Nectareas diuum qui prodidit escas
Gutturis arenti reuolutus in omnia sensu.
Quid saxum procul aduerso qui monte reuoluit!
Contempsisse dolor quem numina vincit acerbus,
Ocia quærentem frustra:sub lite puellę
Ite quibus tedas accendit tristis Erinnys:
Sicut hymen præfata dedit connubia mortis.
Atq; alias alio densas super agmine turmas.
Impietate fera vecordem Colchida matrem
Anxia sollicitis meditantem vulnera natis:
Iam Pandionias miserandas prole puellas,
Quarum vox querula est:superat quod Bistonius rex,
Orbus Epops mœret,volucres euectus in auras.

la prior,id est prisca fides:iu
stitiæ.s.Astreæ,q erat apud
antiquos tempore Saturni,
recessit iure:qa vt dicit Oui.
Vltima cœlestum terras A-
strea reliquit.qđ & in Geor.
testatur poeta:ego vidi.i.cõ
sideraui:fata.i.mortẽ alte-
rius:instantia.i.imminẽtia:
relinquens mea fata sine re
spectu.i.cõsideratione.i.nõ
habens respectũ ad mortẽ:
q̃ per hoc mihi immineret.
Ego agor nunc ad euentus
pariles.i.consimiles,qui illi
non euenerunt sed euenis-
sent:pœna.i.supplicium:fit
merẽti.i.beneficium,& pœ
na fit exitiũ.i.redactus sum
in exitium.i.excitum vitæ,
per pœnam quã pro bñfa-
cto rependo:cum.i.quãdo-
quidem:voluntas grata fit
mihi.i.cum libens & volẽs
beneficiũ impenderim:exi-
stat,sup.precor:aut par est,
vt existat officium,par.i.cõ
simile,vt.s.liberer ab interi
tu:ego feror.i.auferor,car-
pens auia.i.loca inaccessa,si
ne via auia,dicit,distantia in
ter lucos Cimerios.i.Cu-
manos,vbi ad inferos acces
sus est:aut lucos inferos,ad
quos per Cimeriũ perueni
tur:circa quem.s.me,pœnę
tristes densentur.i.accumu-
lantur,& stipantur in oĩa.s.
circũiacentia:nam Othos,fi
lius Aloei,immanis.i.horrẽ
dę magnitudinis,& crude-
lis,

At discordantes Cadmeo sanguine fratres
Iam truculenta ferunt, infestaq; lumina corpus
Alter in alterius: iamq; aduersatus vterq;
Impia germani manat quod sanguine dextra.

lls, sedet victus serpentib⁹. Bene sedet, quasi nõ abiturus. vnde in sexto, Sedet æternumq; sedebit Infelix Theseus: sedet, dico, moestus aspiciens procul Ephialten fratrem suum deuictum.i.etiã victum. Cum, id est quãdoquidẽ ipsi sint conati quondam incendere mundũ: & Tityos.i.alumnus terræ, o Latona, mater Apollinis: memor.i.memorans tuas iras, vt sit Græca locutio, existens anxius, iacet.s.prostratus: vnde in sexto, Per tota nouem cui iugera corpus Porrigitur: existens esca alitis viui.s.vulturis: indefatigabilis, quia ira, sup. tua est implacabilis: aut iacẽt ira tua implacabilis. Ego terreor insistere, id est progredi. terreor (inquit) a tantis vmbris. Vix ille, qui ꝑdidit escas Nectareas.i.cũ Nectare sumendas: diuum.i.diuorum.s.Tãtalus, reuocat⁹ ad aquas Stygias, id est Stygis, paludis ĩfernalis: de qua in sexto satis dictũ est. Vix restat amni, scilicet infernali, quẽ mento tenus habet reuolutus in omnia, id est in oẽm partem: sensu gutturis arenti, id ẽ desiccato: quid, sup. dicã de illo, scilicet Sysipho, qui reuoluit procul saxum.s.de monte aduerso, quẽ dolor acerbus, id est stimulus cõscientię: vincit, id est cõuincit, & accusat cõtempsisse numina, id est deos. O puellæ, scilicet Belides, quærentes frustra ocia, id est cessationem, ab infundendis aquis: sub lite, id est contentiones quibus tristis Erynnis, id est furor: accendit tędas, scilicet maritaleis, id est acuit furorem ĩ maritos quos occidistis: ite, id est descẽdite a me, q̃si dicat triste est vos videre. Sic, id est sic ne Hymen, scilicet deus legitimarum nuptiarum dedit connubia mortis, præfata, id est fatalia? atq; densat.i.accumulat: alias turmas.i.copias quinquaginta fratrum, vno dempto super alio agmine, id aggerendo agmen super agmẽ: impietate fera.i.belluina, aut ferocis? cum ego cernam Colchida, id est Medeam, Colchorum regis filiam. & est patronymicum a patria: matrem meditantẽ natis, id est filijs suis Dyndimo & Thessãdro, solicitis.i.anxijs: Vulnera anxia, & cum cernam iam puellas Pandionias.s.Prognem, & Philomenam: miserandas prole, scilicet Ithi, aut Ithylo: quarũ vox est querula: quod, id est quia: rex Bistonius.i.Thraclus, scilicet Thereus: superat.i.superuiuit: existens Orbus, scilicet filio quem comedit: & ipse Epops, id est effectus talis auis: moeret.i.queritur: aut dolet euectus in auras volucres, id est velociter transibiles, & cedentes: at, id est sed: fratres Cadmeo sanguine, id est propagati a Cadmeo, rege Thebarum, scilicet Ethæocles & Polinices: discordantes.i.qui discordes vixerũt: ferũt iam.i. ĩ morte: lumina truculenta & infesta, id est oculos diros, & infensos, existens iam vterque, aduersatus alter in corpus alterius: quod, id est quia: dextra impia manat, id est distillat: sanguine germani, scilicet fratris altera alterius.

ASCENSIVS.

Eheu mutandus nunquam labor: auferor vltra
In diuersa magis. distantia numina cerno.
Elysiam tranandus agor delatus ad vndam.
Obuia Persephone comites Heroidas vrget
Aduersas perferre faces. Alcestis ab omni
Inuiolata vacat cura, quod sæua mariti
In calcedonijs Admeti cura morata est.
Ecce Ithaci coniux semper decus Icariotis
Foemineum concepta decus manet: & procul illam
Turba ferox iuuenum telis confixa procorum.
Quin misera Eurydice tanto mœrore recessit.
Pœnaq; respectus & nunc manet Orpheus in te.
Audax ille quidem: qui mitem Cerberon vnquam
Credidit: aut vlli Ditis placabile numen:
Nec timuit Phlegetonta furens ardentibus vndis:
Nec mœsta obtentum Ditis ferrugine regnum,
Defossasq; domos, ac tartara nocte cruenta
Obsita, nec facileis Ditis sine iudice sedeis
Iudice, qui vitæ post mortem vindicat acta.
Sed fortuna valens audacem fecerat ante:
Iam rapidi steterant amnes: & turba ferarum
Blanda voce sequax regionem insederat Orphei:
Iamq; imam viridi radicem mouerat alte
Quercus humo: steterant amnes: syluæq; sonoræ
Sponte sua cantus rapiebãt cortice amara.
Labenteis biiuges etiam per sydera Luna
Pressit: equos & tu currenteis menstrua virgo
Auditura lyram tenuisti, nocte relicta.
Hęc eadem potuit Ditis te vincere coniux:
Eurydicenq; vltro ducendam reddere, non fas,
Non erat in vitam diræ exorabile mortis.
Illa quidem nimium maneis experta seueros
Præceptum signabat iter: nec rettulit intus
Lumina: nec diuæ corrupit munera lingua.
Sed tu crudelis, crudelis tu magis Orpheu,
Oscula chara petens rupisti iussa deorum.
Dignus amor venia: gratum si tartara nossent
Peccatum meminisse graue. Et vos sede piorum,
Vos manet Heroum contra manus. hic & vterq;
Aecides, Peleus namq;, & Telamonia virtus

Eheu mutãdus nunquã labor, auferor vltra. In diuersa, &c.) Terret Culicis simulachrum, ęterna apud inferos detentio, ac immorandi necessitas: quo magis nos arguendi simus, si ea res nos non commoueat: recitatq; quo ordine fere In.vj. processit heroidas, id est mulieres nobiles: cęterosq; q impatienter amauerunt esse fere in primo ordine apud inferos, vnde varias tangit, & fabulas, & historias quas cum Calderin⁹ graphice ac dilucide satis explicet. Ordo est. Eheu, dolentis interiectio, quæ absolute, id ẽ sine casu ponitur: vt, Eheu qd volui misero mihi? Et, Eheu q̃ pingui macer est mihi taurus in eruo. labor, scilicet apud inferos, nunquã mutandus, scilicet in requiẽ: ego auferor vltra in diuersa.s.loca: & cerno lumina, id est oculos, aut potius limina magis distãtia: & agor tranandus, id est transuehendus nauigio: delatus ad vndam Elysiam, id est per quã trãcitur ad Elysios campos, qui beatorum sunt: Tisiphone obuia, id est occurrens mihi, vrget heroidas, id ẽ nobiles, vt dixi: & q̃ pene immortalitatem meruerũt puellas, ac mulieres amatrices: comites, id est quæ ipsam comitantur: vrget, dico, perferre faces, id est tædas amorum, aut maritales perferre aduersum, id est ex aduerso: vt earũ semper recordarentur, ac inde torqueantur: quia curæ non ipsa in morte relinquunt: vt dictũ est in sexto Æneidos. Alcestis, .s. vxor Admeti regis Thessalię, inuiolata, id est incorrupta quia plenam fidem seruauit, & legitime amauit: vacat ab omni cura: quod, id est quia: sæua, id est vehemens cura mariti Admeti, id est necessitas moriendi, aut ipsi, aut alicui ꝓ ipso: morata, id est immorata est hic, Calcedonias, id est Megarenses, quæ non idem fecerunt, vt Scyllam, quę Niso, patri non vitam seruauit, sed ademit: aut saltem ipsum in auem mutari coegit. Ecce coniux Ithaci, id est Itacensis Vlyssis: existens vna, id est præcipua. semper decus Charontis, scilicet portitoris, manet concepta decus foemineum. Et procul illa, id est ab illa supple manet: aut procul illã, supple sequitur ferox turba iuuenum procorum, id est ipsam ad coniugium expectentium: cõfixa telis, scilicet Cupidinis, seu amoris, aut curarum nunc apud inferos. Quin, id est quin. etiam Eurydice.i.coniux illa Orphei: de qua ad finem quarto Georgic. plene dictũ est, misera.i.miseratione digna: quia ad castitatem seruandam fugiens Aristeum in anguem incidit, vnde vulnerata interijt: recessit, sup. a tanto, quantum .s. habuerat hic: & Orpheus, vt sit licentiosa declinatio, vocatiuus pro nominatiuo: aut legitur in genitiuo Orpheos, vt o Eurydice poena respect⁹ Orpheos mariti tui: manet, & .i. etiã nunc in te. Quidem.i.certe: ille, sup. fuit audax, qui credidit Cerberon, id est canem illum tricipitem infernalem per quem intelligitur triplex potestas Plutonis: mitem, id est benignum, & placabilem vnquã sicut Orpheus videtur credidisse, cum coniugem ab inferis repeteret: aut qui credit numen Ditis, id est Plutonis: placabile vlli: nec timuit Phlegetonta, lacum, aut fluuium infernalem, ab ardore dictum: Virgi. vnde

Per fecura patris lætantur munera: quorum
Connubijs Venus, & virtus iniunxit honorem,
Hunc rapuit feritas, illum Nereis amauit.
Affidet, ac iuuenis fociat te gloria fortis.
Alter in excelfum referens a' nauibus ignes
Argolicis Phrygios torua feritate repulfos.

vnde addit furentem.i.æftuantem vndis ardentibus: nec timuit regna 'mœfta ferrugine; id eft obfcuritate: obtentu.i.in poffeffione Ditis: & domos.i.habitationes, feu manfiones: defoffas, id eft fubterraneas: quafi fub terra foffas, ac tartara obfita: nocte cruenta, id eft fanguinolenta & noxia: nec, id eft & non: fedes Ditis non, fupple funt faciles.f.aditu, aut abitu, fine iudice: quia, vt dicitur in fexto, Nec vero hæ fine forte datę, fine iudice fedes', Quæfitor Minos vrnam mouet, &c. Sine iudice (inquit) qui vendicat poft mortem acta vitæ, id eft quę quifq; egit in vita, fed fortuna', id eft profper fucceffus, fecerat Orphea audacem: quia amnes.f.inferorum, aut ad inferos ducentes: rapidi.f.prius: fteterant iam.f.ad cantum Orphei: & turba ferarum fequax, blanda voce, id eft propter blandã vocem: infederat, id eft occupauerat regionem Orphei.i.qua ipfe tranfire vellet. Iamq;.i.& iam quercus alta mouerat imam radicem, fupple in, aut ab humo viridi. Non ftaret verfus, fi dicatur: Iam Orpheus mouerat imam radicẽ altę quercus: quia fic quercus, cum fit genitiui cafus, in us producta exiret: & amnes fteterant, & fyluæ fonorę: rapiebant iam fua fponte cantus.f.Orphei: cortice amara.i.per corticem amaram: fic in Bucol. Circundat amaræ corticis: cum potius mafculinũ fit: vt, Raptus de fubere cortex. Luna preffit.i.repreffit, & a curfu retinuit: etiam equos biiuges, id eft bigas trahentes: labentes.f.prius: per fydera, id eft figna cœleftia in zodiaco. Et tu o virgo menftrua, id eft menfes diftinguens.f.Luna: auditura lyram.i.vt audias lyram Orphei: tenuifti currentis.f.equos: nocte.i.gubernatione noctis relicta: o coniux Ditis.f.Proferpina: hæc eadem.f.lyra, potuit vincere te: & reddere, id eft vincere, vt cogat reddere vltro, Euridycen, fcilicet coniugem Orphei: ducendam, id eft abducendam. Nam non erat fas: non erat inquam, abducere inuitam: &, fupple numen diuæ mortis, id eft quę habet dominium mortis, videlicet Proferpinę: non erat exorabile, fcilicet precibus': fed tamen fuperabile dulcedine cantus. Illa, fcilicet Eurydice: experta manes, id eft inferos: nimiũ feueros, id eft rigidos, & fequaces veri fignabat iter preceptum, fcilicet a Proferpina, vt ꝑgeret, nec retrofpiceret: nec rettulit, fupple pedem inter limina, nec corrupit limina diuę lingua, id eft nihil guftauit apud inferos: quod tamen alibi aliter dicit. Sed tu, o Orpheu crudelis, fcilicet per impatiẽtiam amoris, qui coniugem ofculaturus fe refpexifti: tu, inquam, magis crudelis, petens ofcula chara coniugis, id eft coniugis charæ: rupifti iuffa deorum: qui', fcilicet iufferunt ne retrofpiceres: amor, fcilicet tuus in coniugem: dignus, fupple erat venia: fi tartara, id eft manes: noffent, gratum.i.grati animi vices: vnde in quarto Georgicorũ, Ignofcenda quidem fcirẽt fi ignofcere manes. Graue, id eft moleftum eft, fup. vobis meminiffe.i.recordari peccatũ: quia torquentur neceffaria recordatiõe cõmifforũ: vnde in fexto nimium meminiffe neceffe eft. & manus, id eft multido, quæ manibus valuit: vtpote heroum, manet, fupple in fede piorum.i.innocentum: manet, dico, contra vos, id ẽ ex oppofito in aduerfa regione: vterq; Æacides manet, fupp. hic: dicit autem, Vterq; Æacides.i.Æaci filius: nanque Peleus.f.pater Achillis, alter Æacidarum: & virtus Thelamonia.i.ipfe Thelamõ pater Aiacis, locitantur hic per numina patris.f.Aeaci: fecura, id eft facientia eos fecuros: quorum connubijs Venus & virtus iūxit honorem: nam feritas.f.bellica: rapuit hunc.f.Thelamonium, q primus muros Troianos fub Laomedonte tranfcendit: & ob id Hefionam, Laomedontis filiam, & Priami fororem meruit: ex qua Teucrum genuit: & ex Tribia Alcati Athenieñ. Aiacem. Nereis, id eft nympha marina.f.Thetis: amauit illum.f.Pelea: qui ex ea Achillem genuit. Ac, pro et: iuuenis.f.filius Pelei: appofitorie, gloria fortis fociatę.i.confimilis: affidet.i.iuxta fedet: & alter, fup. iuuenis, videlicet Aiax, referens in excelfum.i.excelfiue, aut in exceffu: igneis Phrygios.i.Troianos, ab Hercule immiffos: repulfos a nauib⁹ Argolicis. aut referẽs a nauib. Argolicis igneis Phrygios repulfos torua.i.imani feritate, fup. affidet. Et iõ defcriptionẽ minimę rei, videlicet necis culicis, auget reb. maximis: vtpote geftis in excidio Troianę vrbis: per quod oftendit poeta fertilitatem ingenij fui, qui res minimas dilatare, & maximas contrahere nouit. Nec tamen impertinentes, fi receperimus paradoxon Pythagoricum, de animorum in aliena corpora tranfmigratione.

ASCENSIVS.

O quis non referat, talis diuortia belli:
Quæ Troiæ videre viri, videreq; Graij
Teucria cum magno manaret fanguine tellus?
Et Simois, Xanthiq; liquor: Sigeaq; præter
Littora, cum Troas fæui vos Hectoris ira
Videre in claffeis inimica mente Pelafgas
Vulnera, tela, neces, igneis inferre paratos.
Ipfa vagis, nanq; Ida potens feritatis & ipfa
Ida faces altrix cupidis præbebat alumnis.
Omnis vt in cineres Rhœtei littoris ora
Claffibus ambuftis flamma lachrymante daretur.
Hinc erat oppofitus contra Thelamonius heros:
Obiectoq; dabat clypeo certamina. & illinc
Hector erat fummum Troię decus, acer vterq;
Fulminibus veluti fragor fonat ætheris in fe
Tegminibus, telisq; fuper, Sigeaq; præter
Eriperet reditus. alter Vulcania ferro
Vulnera protectus depellere nauibus inftat.
Hoc erat Aeacides multum lætatus honore.
Dardaniæq; alter fufo quod fanguine campis
Hectore luftrarit victor de corpore Troiani.
Rurfus acerba fremunt Paris húc quod letat: & huius
Arma dolis Ithaci virtus quod concidit icta.
Hinc gerit euerfos proles Laertia currus:
Et iam Strymonij Rhœfi, victorq; Dolonis,
Palladio lętatur ouans: rurfusq; tremifcit,
Pamoicum, Afiamq; horret Leftrygonas atrox.
Illum Scylla rapax canibus fuccincta moloffis,

O quis non referat talis diuortia belli: Quę Troię, &c.) Quia mentionem fecerat belli Troiani, facit digreffionem per acclamationem, dicens, O quis non referat id eft non recenfeat: diuortia.i. diffenfiões & lites, ac certamina, aut diluuia: a vortice, talis belli: quę.f. diuortia viri Troiæ, videre, id eft viderunt: & Graij, id ẽ Græci videre: cum.i.quando: Tellus Teucria.i.Troiana: manaret, id eft diffueret magno fanguine: & Simois fluui⁹ ille Troianus: & liquor Xanthi, alteri⁹ fluuij, Ilium perfluentis, fupp. manarent magno fanguine, pręter littora Sigea, id eft maris Sigei, in quod incidunt: cũ id eft quando: ira Hectoris fęui viderit, vos Troas paratos inferre mente inimica, id eft hoftili afo: in claffeis Pelafgas.i. Græcanicas, vulnera tela, neces, & igneis: eo, fupp. magis: nanq; ipfa Ida.f.fylua pinifera Ilio vicina: potens feritatis.i. quę potuit fufficere & fubminiftrare feritati arma: & ipfa altrix, fcilicet tędarum & pinorum: pręebat alumnis cupidis, fcilicet incendij committẽdi: faces, fcilicet in naueis immittendas: vt omnis ora littoris Rhœtei, illius promontorij Troiani, ad quod ftabant naues Gręcoꝝ: daretur.f. cineres: & hoc claffib. ambuftis.i.circũuftis & flãma lachrymãte.i. aquas admiftas ligno guttati eijciente: Heros Thelamonius .f.Aiax Thelamonis filius oppofitus erat: contra.i.ex aduerfo: hinc.i.ex altera parte.f.Grę corum: & dabat certamina clypeo obiecto.i.contra faces & tela: & Hector fummum decus Troię, erat illinc.i.ex altera parte.f.Troianoꝝ: vterq; acer .i.ftrenuus, fup. erat: veluti fragor editur cœlo.i.i aere fulminibus.i.dũ fulminat, & tonat: ita, fup. editur fragor tegminibus.f.domorum: hoc eft tegulis: aut in tegminibus, fcilicet capitum, hoc eft galeis: editur dico, enfe, & telis fuper: & pręter Sigea, fupple littora: vt; fupple Hector eriperet reditus id eft faceret, ne redirent ambuftis nauibus: & alter.f.Aiax: protectus, id eft propulfus: inftat depellere nauib.f. Græcorum: ferro, id eft per arma fua: vulnera Vulcania, id eft quæ vulcanus, hoc eft ignis inferebat, videlicet ambuftionem. Aecides, id eft Aeaci nepos, fcilicet Aiax: lætatus erat vultu, id eft præ fe ferebat vultum

Letat, alij, ledat. Alta, alij, arma.

Æmeusq; Cyclops, illum metuenda Charybdis.
Pallentesq; lacus, & squallida tartara terrent.

vultum lætū: hoc honore.i.pp hunc honorē qđ Hectorē pellere, & classē defendere potuit: & alter, supp. Æacides videlicet Achilles, lætus, sup. erat: hoc honore, qđ ipse vi ctor de corpore, qa aium vincere nequit, lustrauit.i.circūtraxit Hectora: cāpis.i.per cāpos: Dardaniæ.i.Phrygiæ: & hoc sanguine.s. eius fuso: Troia fremit rursus.i.e diuerso: acerba.i.acerbe: quod.i. qa: Paris letat.i.vulnerat.s.talis letalibus, hoc est mortiferis: hūc.s. Achillem in tēplo Apollinis: vnde dictum est in.vj. Phoebe graues Troiæ semp miserate labores Dardana q Paridis direxti tela manusq; Corpus in Æacidæ. & quod.i.qa alta virtus, huius.s. Paridis: concidit icta dolis Ithaci.i.Ithacēsis Vlyssis: hinc.i.hac de cā: ples Laertia.i.Vlysses, Laertæ filius: gerit currus euersos: e qb. hoſtes deiecerat: & ipse iam victor Rhœsi Strymonii.i.Regis Thraciæ: de qbus.j.Æneid.dictū est, illic videlicet, Nec pcul hinc Rhœsi niueis tentoria velis Agnoscit lachrymans, prima quę pdita somno,

no, Tidydes multa vastabat cęde cruentus, Ardentesq; auertit equos i castra, prius q̄ Pabula gustassent Troię, Xanthumq; bibissent: & victor Dolonis Troiani illius, q ad Græcos explorator missus, ab Vlysse interceptus est, lętatus iam ouās: Pallade.i.Palladio subrepto: vt in.ij.Æneid.dictū est: & ipse atrox rursus, id est vicissim: & econuerso, tremiscit: Paroicon & horret Asiam: vbi scilicet pericula passus est: & Lestrygonas, qui carnibus humanibus vescebantur: & in quos incidit Scylla.i.vorago maris Siculi: aut per fabulā monstrū illud marinum: rapax.i.assidue miseros nautas cū nauibus ad se rapiēs: succincta canibus Molossir.i.multū latrantibus, q̄li Molossis.i.Epiroticis: & Cyclops.s. Polyphemus: Æmeus.i.q in Æina monte Siciliæ ipsum deprehēdit. & Charybdis, aliud periculū eiusdem maris: metuenda.s.nautis: & lacus pallentes.s.inferni: & tartara squallida.i.obscœna: terrent illū.s.Vlyssem, qui tot terruit, & insidijs excepit.

ASCENSIVS.

Hic & Tantalei generis decus amplus Atrides
Assidet Argiuum lumen: quo flamma regente
Doris Erichthonias prostrauit funditus arces.
Reddidit heu graius pœnas tibi Troia furenti:
Hellespontiacis obiturus reddidit vndis.
Illa vices hominum testata est copia quondam.
Ne quisquam propriæ fortunæ munere diues,
Iret ineuectus cœlum super omne: propinquo
Frangitur inuidiæ telo. decus ibat in altum
Vix argo repetens patriam, ditataq; præda
Arcis Erichthoniæ: comes huic erat aura secunda
Per placidum cursu pelagus: Nereis ad vndas
Signa dabat: pars inflexis superacta carinis.
Cum seu cœlesti fato, seu syderis ortu,
Vndiq; mutatur cœli nitor. omnia ventis
Omnia turbinibus sunt anxia. Iam maris vnda
Syderibus certat consurgere: iamq; superne
Corripere & soleis, & sydera cuncta minantur.
Ac ruere in terras cœli fragor. hic modo lætum,
Copia nunc miseris circundatur anxia fatis:
Immoriturq; super fluctus, & saxa Capharei:
Euboicas autem per cautes, Oeteaq; late
Littora: cum Phrygiæ passim vaga præda perempta
Fluctuat omnis in æquoreo iam naufraga fluctu.

Generis dec⁹ alij gener Æacus.

¶ Hic & Tantalei generis decus amplus Atrides Assidet, &c.) Cōmemorat cæteram Græcorū nobilitatem apud inferos esse. ¶ Ordo aūt est. Gener Tātaleæ.s.domus, aut gener Tantalius.s. Amphion. Niobes maritus assidet, sup. hic: Æacus amplus.i.cū tota progenie sua, assidet hic. & Atrida lumen Argiuū.i.Argiuoꝝ.s.Agamēnon, assidet hic: quo regente.i.imperante, aut dirigēte: flāma oris.s.eius.i.vis imperanda: pstrauit funditus arces Erichthonias.i.Troianas. Nam Erichthonius fuit filius Dardani, & pr̄ Trois: auus Laomedontis, q pater Priami: attestante Ouidio his verbis, Huius Erichthonius: Tros est generatus ab illo. Is autē Erichthonius, summopere auxit res Troianas: vt & Homerus meminit: quocirca Erichthonias arces appellat. Heu, o Atrida, Troia reddidit tibi pœnas grauius.i.multū grauiter reddidit dicit: tibi furēti.i.insaniēti Martio furore: & reddidit obituris.i.oibus q obituri erāt: vndis Hellespontiacis.i.ad Capharea, montē Euboiæ insulę, ad Hellespontū pspectantē. Illa copia.i.multitudo hoium armatoꝝ: testata est quondam.s. tpe belli Troiani: vices.i.vicissitudines hoium: ne quisq; diues.i.reputās se diuitem: munere.i.beneficio pprię fortunę, iret in cœlum ęternū: super oē.i.in cōtinua psperitate sup oia ferretur: Ipse Atrida, seu Atrides, frangitur telo inuidiæ ppinquo.i.de pximo oibus eufortunatis imminēte. Argo, nauis illa oblonga, qua Argonautæ in Colchos vecti sunt: & redeuntes Troiam sub Laomedonte expugnauerant, ibat in altū decus: repetens bis patriā.i.iam secūdo: quasi eadē fuerit nauis (Sunt tñ textus habentes, ergo: sic bis ergo: sed si syllaba, bis: cōtra naturā producatur: nihil aūt est toto opere mēdosius, ita vt opus sit, reuera, cōmento, qui sentētiam indipisci voluerit) repentes, dico, patriā bis: & ditata præda arcis Erichthoniæ.i.Troianæ, bis: quia bis Troiam spoliauerant Græci, aura secunda.i.prospera, & a tergo flans erat huic.s.naui: & Nereis.i.dea maris: dabat cursu.i.cursui: aut per cursum: signa ad vndas per pelagus placidum: & pars.s.maris erat superata carinis inflexis.i.curuis: cum

Regēte alij, tegente.

uis: cum nitor cœli mutatur vndiq;: seu.i.siue: fato cœlesti.i.cœlestiū, prædefinito statuto, seu ortu syderis.s.tempestatē excitantis. Tangit historiā quæ sic narratur, Ad radices Capharei mōtis, cū puenissent Gręci, victores Troię, vel ira Mineruę (vt i pncipio.j.Æneid. tangitur ibi, Et furias Aiacis Oilei. fingit.n. irata Pallas, ob stuprum in templo suo ab Aiace Oileo cōmissum, tempestatem illic excitasse: vnde fato cœlesti nūc ptim deputat) vel fraude Nauplii regis in Euboia regnantis, & cupientis vlcisci mortem Palamedis filii, dolo Vlyssis apud Troiā interempti: Argiuorū classis duris casibus agitata fuit. Nam nocte laborantibus tēpestate Gręcis facē rex in Caphareo accendit: quā illi portum proximū existimantes, in asperrimos scopulos delati, naufragiū plurimum fecere: vñ in.ij.Æneid. Scit tristę Mineruę sydus, & Euboicæ cautes, vltorq; Caphareus, &c. Omnia sunt anxia.i.angentia, & angunt ventis & turbinibus: vnda maris certat.i.contendit consurgere: syderibus.i.ad sydera: vnde al.bi, Et rorantia vidimus astra. est autem hyperbole poetica. Iam & sol & sydera.s.minora: minantur superne.i.desuper: corripere cuncta.s.quę erant in terris & aquis. At.i.simul: fragor cœli.i.sonitus ille, prius auditus i aere, venit in terras: hic.i.hoc tempore: copia læta.i.exercitus ille lętus: modo.i.pauloante circundatur, existens nunc anxia miseris fatis: commiscet vtranq; opinionem vbiq;, vt & naturalem, & fatalem fuisse tempestatem censeat: & immoritur super fluctus, & saxa Capharei.s.montis: & pro.i.per cautes Euboicas.i.scopulos Euboici maris: &, pro.i.late per littora Ceica: cum.i.quando: præda Phrygiæ.i.ex Phrygia ablata: vaga.s.fluctibus agitata: passim.i.quasi p singulos passus: peracta.i.consummata, & plene obtenta: fluctuat iam omnis naufraga.i.per naufragium: in fluctu æquoreo.i.marino: & ita ostendit instabilitatem fortunę ex maris similitudine: quod & Seneca facit: qa nihil mutabilius ipso mari, quod ex tranquillitate subito commouetur in turbinem, sicut status rerum lætus in summam tristitiam.

ASCENSIVS.

Hic alii sidunt pariles virtutis honore
Heroes: mediisq; siti sunt sedibus omnes,
Omnes Roma decus magni quos suscipit orbis.
Hic Fabii, Deciiq;, hic est & Horatia virtus

¶ Hic alij sidūt pariles virtutis honore Heroes: medijsq; siti sunt, &c.) Dicit etiam Romanos principes, ac nobilitatis proceres, in Elysijs

Elysijs esse: de quibus & eorum historijs abunde dictum est ad illud Georg.ij. Hæc genus acre virū, Marsos, pubemq; Sabellam, Assuetumq; malo Ligurem, Volscosq;

Hic & famā vetus nunquam moritura per æuum
Curtius:ę mediis quem quondam ſedibus vrbis
Deuotum bellis conſumpſit gurges in vnda.
Mutius & prudens ardorem corpore paſſus:
Legitime ceſſit cui fracta potentia regis.
Hic Curius claræ ſocius virtutis,& ille
Flamminius:deuota dedit,qui corpora flammis.
Iure igitur talis ſedes pietatis honorat
Illic Scipiadasq; duces deuota triumphis
Mœnia,quos rapidos Libyeæ Carthaginis horrent.
Illi laude ſua vigeant:ego Ditis opacos
Cogor adire lacus viduos a lumine Phœbi:
Et vaſtum Phlegetonta pati:quo maxima Minos
Conſcelerata pia diſcernit vincula ſede.
Ergo quam cauſam mortis,quam dicere vitæ
Verberibus ſæuæ cogunt ab iudice pœnæ.
Cum mihi tu ſis cauſa mali:ne conſcius adſis:
Sed tolerabilius curis hæc immemor audis:
Et tamen in vanis dimittis ſomnia ventis.
Digredior,nunq̃ rediturus.tu cole fonteis,
Et virides nemorum ſyluas,& paſcua lætus:
Et mea diffuſas rapiantur dicta per auras.

Volſcosq; vetitos Extulit: hæc Decios, Marios, magnosq; Camillos, Scipiadas duros bello.& te maxime Cæſar,&c. ¶ Ordo igitur eſt. Alij heroes pariles, id eſt æquales honore virtutis: ſidunt.i.conſidunt: & ſedent hic.ſ.in Elyſijs campis:& omnes ſunt ſiti.i.poſiti in ſedibus medijs tanquā honorabilioribus,cū iſſertoris meriti circūſtent:quos.ſ. heroas: omnis Roma decus, magni orbis ſuſcipit.ſ. numerum principum ſuorum.hic,ſupp.ſunt Fabij,ſcilicet Fabius Maximus: & cæteri.de Fabiorum, a Fabis dicta familia:& hic ſunt Decij,ſcilicet pater,& filius qui ſe pro republica(vt Liuius docet)deuouerunt: & hic eſt virtus Horatia,id eſt Horatij,illi ter gemini,quorum vnus contra Albanos Curatios victoriā obtinuit cum patriæ libertate:& hic eſt Curtius ſcilicet Marcus de quo Liuius libro ſeptimo,decadis primæ,Eodem anno,ſeu motu terræ, ſeu qua vi alia, forum medium ferme ſpecu vaſto collapſum,in immenſam altitudinem dicitur:nec eam voraginem coniectu terræ,cum pro ſe quiſq; gereret,expleri potuiſſe,priusq̃ deū monitu,quæri ceptum,quo plurimum populus Romanus poſſet: id enim illi loco dicandum vates canebant,ſi rempublicam Romanam perpetuam eſſe vellet:tum M.Curtium iuuenem,bello egregium caſtigaſſe ferunt,dubitantes an vllum magis Romanum bonum,q̃ arma,virtusq; eſſet. Silentio facto,templa deorū immortalium, quæ foro imminet, Capitoliumq; intuentem & manus, nunc in cœlum, nunc in patenteis terræ hiatus ad deos maneis porrigentem ſe deuouiſſe: equo deinde q̃ poterat,maxime exornato inſidentem armatum,ſe in ſpecum immiſiſſe:donaq; ac fruges ſuper eum a multitudine virorum, ac mulierum congeſtas, lacumq; Curtium ab hoc appellatum, non ab antiquo Curtio. Hæc ille. vnde poeta, Hic eſt Curtius, appoſitorie, vetus fama, nunquam moritura per æuum:& hic eſt Curtius,quem deuotum bellis.i.deſtinatum propria deuotione morti in bello, vt animo conceperat obeundam, quia erat præſtanti animo eques:gurges, id eſt vorago: & hiatus vorans conſumpſit quondam in vnda.i. hiatu aquæ vndantis ſimili: in medijs ſedibus vrbis.ſ. Romæ.Et hic eſt Mutius.ſ.Scęuola: prudens.i.prouidens rei exitus: paſſus ardorem corpore.i.in manu ſua:cui potentia regis.ſ.Porſenæ:fracta.i.deuicta:legitime.i.vt decuit:ceſſit in locum,& veniā dedit.vñ dicit Liuius lib.ij.Decadis.j.Obſidio vrbis Romæ,a Porſena Etruſcorum rege,poſt exactos Tarquinios facta, obſidio erat:& frumenti cum ſumma charitate inopia,ſedendoq; expugnaturum,ſe vrbem ſpem Porſena habebat. Cum C.Mutius, adoleſcens nobilis, cui indignum videbatur populum Romanum ſeruientem: cum ſub regibus eſſet nullo bello, nec ab hoſtibus vllis obſeſſum, eſſe liberum eundem populum ab iiſdem Etruſcis obſideri,quorum ſæpe exercitus fuderit. Itaq; magno audaci aliquo facinore eam indignitatem vindicandam, ratus primo ſua ſponte, penetrare in hoſtium caſtra conſtituit:deinde metuens ne ſi conſulum iniuſſu, & omnibus ignaris iret, forte deprehenſus a cuſtodibus Romanis retraheretur vt transfuga: fortuna tum vrbis diſcrimen affirmante ſenatum adijt. Tranſire (inquit) Tyberim patres:& intrare,ſi poſſim,caſtra volo:non prædo, nec populationum inuicem vltor:maius,ſi dij iuuant in animo eſt facinus: approbant patres:abdito intra veſtem ferro proficiſcitur,vbi eo venit in confertiſſima turba,prope regium tribunal conſtitit:ibi cum ſtipendium forte militibus daretur,& ſcriba cum rege ſedens pari fere ornatu multa ageret:cum milites vulgo adirent,timens ſciſcitari vter Porſena eſſet,ne ignorando regem ſemetipſe aperiret, quis eſſet quo temere traxit fortuna facinus:ſcribam pro rege obtruncat:vadentem inde per trepidam turbam, cruento mucrone ſibi ipſe fecerat viam,cum concurſu ad clamorem facto.compre

henſumq;

henſumq; regi ſatellites traxiſſent, ante tribunal regis deſtitutus:tum quoq; inter tantas fortunæ minas,metuendus,magis q̃ metuēs, Romanus ſum(inquit) ciuis,C.Mutium vocant:hoſtis hoſtem occidere volui: nec ad mortem,minus animi eſt,q̃ ad cædem fuit:& facere & pati fortia Romanum eſt: nec vnus ego in te hos animos geſſi: longus poſt me ordo eſt, idem petentium decus, proinde in hoc diſcrimen, ſi iuuat accingere: vt in ſingulas horas capite dimices tuo ferrum,hoſtemq; in veſtibulo habeas regiæ:hoc tibi iuuentus Romana indicimus bellum:nullam aciem,nullum prælium timueris: vni tibi & cum ſingulis res erit.Cū rex ſimul ira incenſus,periculoq; conterritus, circundari igneis minitabūdus iuberet,niſi exprometeret propere quas inſidiarum minas per ambages iaceret: en tibi (inquit) vt ſentias, q̃ vile corpus ſit, his, qui magnam gloriam petunt: dexteramq; accenſo ad ſacrificium foculo inijcit: quam cum velut alienato ab ſenſu torreret animo, prope attonitus miraculo rex cum ab ſede ſua proſiluiſſet, amoueriq; ab altaribus iuuenem iuſſiſſet: tu vero abi (inquit) ne in te magis, q̃ in me hoſtilia auſus iuberem,macte virtute eſſe, ſi pro mea patria iſta virtus ſtaret: nunc iure belli, liberum te intactum, inuiolatumq; hinc dimitto. Tunc Mutius, quaſi remunerans meritum. Quandoquidem (inquit) eſt apud te virtuti honos, vt beneficio tuleris a me, quod minis nequiſti.ccc.coniurauimus principes iuuentutis Romanæ: vt in te hac via graſſaremur: mea prima ſors fuit: cæteri vtcunque ceciderit: primi quo ad te opportunum iter fortuna dederit a ſuo quiſque tempore aderunt. Mutium dimiſſum cui poſtea Scęuolæ a clade dextrę manus cognomentum inditum: legati a Porſena Romam ſecuti ſunt (adeo mouerat eum, & primi periculi caſus: quo nihil ſe pręter errorem inſidiatoris texiſſet: & ſubeunda dimicatio toties, quot coniurati ſupereſſent) vt pacis conditiones, vltro ferrent Romanis. Hęc ille.Hic,ſupple manet: Curius, ſcilicet Dentatus, ſocius clarę virtutis, ſcilicet fortitudinis, & continentię. Nam Marcus Corius dentatus, qui de Samnitibus triumphauit, & de Sabinis, & tertio de Lucanis, Pyrrhum Epirotam ex Italia pepulit: legatis Samnitum aurum offerentibus, cum ipſe in foco rapas torreret, malo hic (inquit) in fictilibus meis eſſe (id eſt comedere) & aurum habentibus imperare. vnde Iuuenal. Qui Curios ſimulant, & Bacchanalia viuunt. Et hic manet ille Flamminius, id eſt Lucius Metellus, a flamma denominatus: qui dedit corpora deuota flammis. Nam. vj. Faſto.legitur, quod ſignum cœleſte Mineruę armigerę, quod in Troiam conciderat, Romam deductum fuerat: ſeruabaturq; in templo Veſtę, quod cum arderet, miniſtręq; attonitę flerent, Lucius Metellus, homo practicus, & pontifex, Haurit aquas, tollensq; manus: ignoſcite, dixit, Sacra vir intrabo non adeunda viro. Si ſcelus eſt, in me commiſſi pœna redundet, Sic capitis damno Roma ſoluta mei. Dixit, & arripuit, factum dea rapta probauit, Pontificisq; ſui munere tuta fuit. Hęc Ouid. adde quę Plutarch. dicit de comparationib. & quę Plin. libro ſeptimo cap. xlvi. vbi dicit, Metellum, orbam luminib. exegiſſe ſenectam amiſſis incendio, cum Palladium raperet ex ęde Veſtę. De huius ſanctitate eſt illud quoque Iuuena. ſaty. iij. Da teſtem Romę, tam ſanctum, quam fuit hoſpes, Numinis Idęi: procedat vel Numa, vel qui Seruauit trepidam flagranti ea æde Mineruam. Protinus ad cenſum: de morib. vltima fiet Quæſtio, &c. Sed ad authorem redeo. Igitur ſedes talis pietatis ſunt, ſupple iure honores, id eſt iure, & legitime, obtinent honorem pro tali pietate, Illic, ſupple videas, aut vidi Scipiadas,

id eſt

Aut legit ſic: lacūq; Curtiū, non ab antiquo illo. T. Latij mitte Curtio Mecio, ſed appellatum ab h. Hęc ille.

id est Sciplones: duces, id est ductores clarissimos: quos mœnia Carthaginis Libycæ, id est quæ fuit in Libya, parte Africæ: deuota. i. fataliter destinata: triumphis. i. vt de illis triumpharent. Nam Scipionum alter Carthaginem tributariam fecit: alter deleuit: quos inquam, rapidos, id est quasi fulminantes: mœnia Carthaginis Libycæ deuota triumphis: horrent, id est exhorrent. De his, ne nihil dicam, addam Pli. de viris illu. verba, quæ hæc sunt. P. Scipio, ex virtutib. nominatus Africanus, Iouis filius est creditur. nam antequam conciperetur, serpens in lecto matris eius apparuit: & ipso paruulo, draco circũfusus nihil nocuit. In Capitoliũ, intempesta nocte euntem, nunquam canes latrauerunt. nec id quicquam prius cœpit, q̃ in sella Iouis diutissime sedisset, quasi diuinam mortem accepisset. xviii. annorum patrem apud Ticinium, singulari virtute seruauit. Clade Cannensi, nobilissimos iuuenes Italiam deserere cupientes, sua authoritate compescuit: reliquos incolumes, per media hostium castra Canusium perduxit. xxiiii. annorum pretor in Hispaniã missus, Carthaginem qua die venit, cepit: virginem pulcherrimam ad cuius aspectum concurrebatur, ad se. vetuit adduci, patriq; eius sponsor astitit. Asdrubalem, Magonemq; fratres Annibalis, Hispania expulit. amicitiam cum Syphace, Maurorum rege coniunxit. Masinissam in societatem recepit. victor domum regressus, consul ante annos factus, concedente collega, in Africam classe traiecit. Asdrubalis & Syphacis castra, vna nocte perrupit. Reuocatum ex Italia, Annibalem superauit. Victis Carthaginensib. leges imposuit. bello Antiochi, legatus fratri fuit. captum filium, gratis recepit: A Petilio tri. ple. repetundarum, accusatus, librum rationum, in conspectu populi scidit. Hac die (inquit) Carthaginem vici, quasi bonum factum, in Capitolium eamus, & dĳs supplicemus: inde in voluntarium exilium concessit: vbi reliquam egit ætatem. moriens ab vxore petiit, ne corpus suum Romam referretur. Idem de P. Scipione Æmyliano dicit sic: P. Scipio Æmylianus, Macedonici filius, a Scipione Africano adoptatus, in Macedonia cum patre agens, victum Persenatam pertinaciter persecutus est, vt media nocte in castra redierit, Lucullo in Hispania legatus apud Intereaciam oppidum prouocatorem, singulari prælio vicit. muros hostiles ciuitatis, primus ascendit. Tribunus in Africa sub Tito Manlio Imperatore. vii. cohortes obsidione vallatas, consilio & virtute seruauit: a quib. corona obsidionali aurea donatus, cum ædilitatem peteret, consul ante annos vltro factus, Carthaginem intra sex menses deleuit. Numantiam, in Hispania correcta prius militum disciplina, fame vicit. hinc Numantinus, Caio Lęlio, plurimum vsus, ad reges adeundos missus, duos secum præter eum seruos duxit: Ob res gestas, superb. Gracchum, iure occisum videri, respondit: Censor Mummio collega segniore in senatu, aut, Vtinam mihi collegam, aut dedissetis, aut non dedissetis. Suscepta agrariorum causa. domi repente exanimis inuẽtus, obuoluto capite, elatus ne liuor in ore appareret, huius patrimonium tam exiguum fuit, vt. xxxii. libras argenti, duas, & semilibram auri reliquerit. Hæc ille. Vt vero tandem ad ordinem reuertamur, pergit culex misere plangẽs, atq; lamentans, vt eius lamentatione nos commoneat ingeniosus poeta sic. Illi. s. dicti principes, tam Gręci q̃ Romani: vigeant, id est sint semper in vigore sua laude. i. propter laudem quam meruerunt: ego autem, supp. cogor adire lacus opacos. i. vmbrosos, & obscuros: Ditis. i. Plutonis: viduos. i. expoliatos, & expertes: a lumine Phœbi, scilicet nostri: & cuiuslibet luminis apud tartara damnatorum, videlicet carcerem: secundum tamẽ hunc poetam, in Elysĳs campis est aliud genus luminis: solemq; suum sua sydera norunt. Et ego cogor pati Phlegetonta, fluuium illum infernalem, ab ardore dictum declinatur autem hic Phlegeton, huius Phlegetontis vel Phlegetontos: vnde est accusatiuus, hunc Phlegetonta) vastum. i. valde amplum, & capacem: quos scilicet lacus omnes, sunt enim quinq;, Styx, Lethe, Acheron, Cocytos, & Phlegeton: Minos, scilicet iudex inferorum, filius Iouis, & rex Cretę, qui ob iustitiam quam in terris exercuit, habitus est iudex inferorum. vnde Hora. iiii. car. Cum semel occideris, & de te splendida Minos fecerit arbitria. discernit. i. seiungit: maxima vincula. i. tanquam maxima vincula: consceletata, id est consceleratorum: per quæ vincula arcentur noxĳ apud inferos, ne illinc exiliant. vnde in. vi. Et nouies Styx interfusa coercet: sunt enim circuli quidam, palustres inferos cingentes: & in locutione est quædam species appositionis, quos maxima vincula scelerata, Minos discernit, supp. a sede pia, id est piorum, qui sunt in Elysĳs campis: de quibus in. vi. Et pauci læta arua tenemus. Ergo quia scilicet ad inferos ire compellor, & rationem vitæ, ac mortis reddere: quam causam mortis, & quam causam vitæ scilicet meæ. sæuæ pœnæ ab tu

dice. f.

dice. f. illatæ, aut minis propositæ: verberibus, id est flagellis, cogent, supp. me dicere, cum tu sis mihi causa mali. i. mortis meæ, & non exactæ, neq; expletæ vitæ: omnes enim qui violenter moriuntur (secundum hunc poetam) inuiti ad inferos accedunt: vnde de Turno in fine Ænei. Vitaq; cum gemitu fugit indignata sub vmbras: ne. i. caue, sis ne tu conscius scilicet mortis meæ adsis quasi dicat ego enim omnem culpam in te reiiciam: sed tu immemor, id est ingratus: audis hæc curis tolerabilibus, id est modicis & transitorĳs: cum meæ sint intolerabiles, quia æternæ. Et tamen id est nihilominus, quãuis curis soliciteris: vel & tandem demittes somnia, id est visionem hanc, & hæc insomnia: ventis varis, id est inanibus, & mendacibus, nihil eorum quæ acceperint reddentibus. Ego digredior scilicet a te, nunquam rediturus: vt qui nunquam redeam: durum quidem verbum, sed in culice ridiculum: tu cole, concessiuus modus, sed concedendi forma vim prohibitiuam habens: nam vult dicere, non iustum esse, vt ille colat: fontes, & virides syluas nemorum: & pascua existens lætus: & mea dicta. i. monita, & lamenta: rapiantur per auras diffusas, id est dispersas, id est irrita sint: & non mereantur saltem supremum, hoc est sepulturæ honorem: sine quo (vt dixi) putabant prisci gentiles, se in suas sedes apud inferos non posse recipi. Quia vero cæterorum meminimus, citauimusq; quæ a bonis authoribus collecta inuenimus: constitui & de Fabĳs, ac Decĳs, nonnihil adducere. Fuerunt autem multi Fabĳ: vnde Virgi. in. vi. Quo fessum rapitis Fabĳ? De morte autem Fabiæ gentis dicit Plinius iunior sic: Romani cum aduersus Veientes bellarent: eos sibi hosteis familia Fabiorum priuato nomine deposcit: & profecti trecenti sex, duce Fabio consule, fuerunt. Cum sæpe victores extitissent, apud Cremeram fluuium, castra posuerunt: Veientes ad dolos conuersi, pecora ex aduerso in conspectu illorum posuerunt: ad quæ progressi Fabĳ, in insidias delapsi, ad vnum occisione perierunt. Dies in quo id factum est, inter Nefastos relatus: porta, qua profecti erant, scelerata est appellata: vnus ex ea gente, propter impuberem ætatem domi relictus genus propagauit ad Quintum Fabium Maximum, qui Annibalem mora fregit: cunctator ab obtrectatoribus dictus. De Quinto Fabio sic: Quintus Fabius Rutilianus, primus ex ea familia ob virtutem maximus magister equitum, a Papyrio securi pene percussus: primum de Apulis, & Nucerinis: iterum de Samnitibus: tertio de Gallis, Vmbris, Marsis, atq; Thuscis triumphauit: Censor Libertinos tribu amouit. Iterum censor fieri noluit, dicens, non esse ex vsu reipublicæ eosdem censores sæpius fieri: hic primus instituit, vti equites Romani idibus Quintilibus, ab ęde Honoris equis insidentes, in Capitolium transirent: mortuo huic tantum ęris populi liberalitate congestum, vt inde filius visceratiõem, & ępulas publice daret. Idem de Quinto Fabio Maximo, sic: Quintus Fabius Maximus, cunctator vt Verucosus, a veruca in labris: ita Ouicula, a clementia morum: consul de Liguribus triumphauit: Annibalem mora fregit. Minutium magistrum equitum, imperio ęquari sibi passus est: & nihilominus periclitanti subuenit: Annibalem in agro Phalerno inclusit: Manlium Statilium transfugere ad hosteis volentem, equo & armis donatis retinuit & Lucano cuidam fortissimo, ob amorem mulieris, in frequenti eandem emptam dono dedit: Tarentum ab hostibus recepit: Herculis signum inde translatum in Capitolio dedicauit: de redemptione captiuorum cum hostibus pepigit: quod pactum cum a senatu improbaretur, fundum ducentis millibus vendidit, & fidei satis fecit. Idem de Decĳs scripsit: de Publio quidem Decio patre sic: Hic bello Samnitico, sub Valerio Coruino, & Cornelio Cosso consulib. tribunus militum, exercitu in angustĳs Gauri montis insidĳs, hostium clauso, accepto quod postulauerat pręsidio, in superiorem locum euasit: hostes terruit. Ipse intempesta nocte, per medias custodias somno oppressas, incolumis euasit. Ob hoc ab exercitu Ciuica corona de quercu, quę dabatur ei, qui ciues in bello seruasset: & obsidionali scilicet aurea, quę dabatur ei, qui obsidione ciues liberasset, donatus est. Consul bello Latino, collega Manlio Torquato, positis apud Veserim fluuium castris, cum vtriq; consuli somnio obuenisset eos victores futuros: quorum dux in pręlio cecidisset, cum collato cum collega somnio conuenisset: vt cuius cornu in acie laboraret, is dĳs se manibus vouerer: inclinante sua parte, secum hostes per Valerium pontificem, dĳs manibus deuouit. Impetu in hosteis facto Victoriam suis reliquit. De Publio autẽ Decio filio sic. Publius Decius, Decĳ filius, primo consul de Samnitibus triumphauit, spolia de ĳs Cereri consecrauit. Iterum & tertio consul, multa domi, militięq; gessit. Quarto consulatu cum Fabio Maximo, cum Gallis

Samnites

Samnites, Vmbri, Tusci contra Romanos conspirassent: ibi exercitu in aciem ducto, & in cornu inclinante, exemplum patris imitatus, aduocato M. Liuio pontifice hastæ insistens: & solennia verba

ba respondens, se & hostes, dijs manibus deuouit. Impetu in hostes facto, victoriam suis reliquit. Corpus a collega laudatum magnifice sepultum est. Hæc ille.

Dixit: & extrema tristis cum voce recessit.
Hunc vbi sollicitum dimisit inertia vitæ:
Interius grauiter mentem æger: nec tulit vltra
Sensibus infusum Culicis de morte dolorem:
Quantũcunq; sibi vires tribuere seniles:
Queis tamen infestum pugnans deuicerat hostem:
Riuum propter aquæ viridi sub fronde latentem,
Conformare locum capit impiger hunc, & in orbem
Destinat: ac ferri capulum repetiuit in vsum,
Gramineam viridi fodiens de cespite terram.
Iam memor inceptum peragens sibi cura laborem
Congestum cumulauit opus: iamq; aggere multo,
Telluris tumulus formatum creuit in orbem.
Quem circũm lapidem leui de mamore formans
Conserit assiduæ curæ memor: hic & acanthos,
Et rosa purpureo crescit rubicunda colore:
Et violę omne genus hic est, & spartica myrtus,
Atq; hiacynthus, & hic cilico crocus editus aruo:
Laurus item Phœbi decus exurgens Rhododaphne.
Liliaq;, & Roris nouania cura marini,
Herbaq; thuris opes priscis imitata Sabinis.
Chrysanthusq;, ederęq; nitor pallente corymbo,
Et Bacchus Libyæ regis memor, hic Amaranthus,
Bumastusq; vires, & semper florida pinus.
Non illinc Narcissus abest, cui gloria formę
Igne cupidineo proprios exarsit in artus:
Et quoscunq; nouant vernantia tempora flores.
His tumulus super inseritur. tum fronte locatur
Eulogium, tacita quod firmat littera voce.
Parue Culex, custos pecudum, nil tale merenti
Funeris officium vitæ pro munere reddit.

ASCENSIVS.

(Dixit, &c.) Graphice docet abscessum culicis, quem mœstũ abscessisse dicit: aut vt pastorem ad commiseratione & sepulchrum instruendum excitaret: aut qa ad inferos abire cogeretur: vbi (vt dixit.) Nunquã mutandus labor, Recitat præterea, quæ post eius abscessum egerat pastor: vtq; epitaphium culicis sepulchro inscripsit, quo opus suum clausurus est poeta. Ordo autem est. Dixit, scilicet culex, aut simulachrum eius: & recessit tristis, cum extrema voce, id est simul extremam vocem emisit: vbi. i. quo tempore: inertia vitę. i. quia vitam traduxerat sine arte: & ita in modica re, multum turbatus erat: dimisit hũc scilicet pastorem sollicitum. Nec ipse æger, grauiter mentem interius. i. habens mentem intrinsecus grauiter ægram: tulit. i. perpessus est: vltra, id est diutius: dolorem infusum sensib. de morte culicis. Et ipse impiger. i. strenuus: capit. i. incipit, aut constituit, confirmare locum scilicet vbi sepulchrum extrueret: capit, dico quantũcũq; vires seniles, id est quas ipse senior habebat: tribuere sibi vires, dicit, seniles: tamen: sup. tales: quis: id est quibus, seu qualibus, ipse pugnans deuixerat: hostem infestum, id est vim inferentem, scilicet serpentem. aut anguem latentem sub fronde viridi: propter. i. iuxta, & prope riuum, id est decursum aquæ. Et ipse destinat. i. animo format: hunc, scilicet locum, quem cœperat: in orbem, id est circulum aut figuram rotundam: ac repetiuit, id est redegit in vsum ferri, id est fossorii ferrati: cupidum, id est celerem ac rapidum: vt, supple foderet de cespite viridi terram gramineam. Cespes enim, est terra cum herbis & radicibus auulsa. Cura. i. accuratio, & studium, seu opera: iam memor peragens laborem inceptum sibi, cumulauit, id est in cumulum, & tumulum erexit: opus congestum, id est accumulatum, atq; tumulum Telluris, id est tumba in terra extructa: creuit iam multo aggere, id est cumulo: Telluris, id est terræ: in orbem formatum, id est tumbam orbicularis formæ circum quem scilicet orbem, ac tumulum: ipse formans lapidem. i. sarcophagum: de marmore leui. i. polito: conserit, sup. ipsum, varijs herbis & odoribus, existens memor assiduæ curæ, id est solicitudinis: hic, sup. crescit: & . i. simul acanthos: virgultum illud odoriferum, seu frutex, semper in Ægypto frondens: sic dictus, quod spinis est plenus. dictum tamen est in Bucoli. Et molli circum est ansas amplexus acantho. propterea autem quod semper frondet bene additur tumulo. Putauerunt enim id vmbris, & manibus gratum. vnde Persi. Nunc non e tumulo, fortunataq; fauilla Nascentur violæ. Et Iuuena. Dij maiorum vmbris tenuem, & sine pondere terram, Spirantesq; crocos, & in vrna perpetuũ ver, &c. & rosa rubicunda, colore purpureo: quem propter sanguinis conformitatem animæ appetunt: vnde in. vj. Æneid. Purpureos spargam flores, animamq; nepotis, His saltem accumulem donis, &c. & omne genus violæ, quia sunt & nigrę & purpureę. vnde. Et nigrę violę sunt, & vaccinia nigra. supp. est hic: aut crescit hic: & myrtus

Iamq; alij, atq; legunt.

myrtus Spartica, quę plurima, aut pręstantissima crescit in Sparta, est hic: & hyacinthus, scilicet flos, de quo in Bucoli. Et suaue rubens hyacinthus est, supp. hic: & crocus editus, scilicet primum aruo Cilico. i. in Cilicia est, supp. hic. Item lauri, appositorie, decus Phœbi, ꝑpter Daphnem in eas versam. vnde in Buco. Phœbo sua semp apud me Munera sunt lauri, &c. & Rhododaphne exurgens. s. hic. Est aũt Rhododaphne, frutex, q & Rhododendrus dicit: in Ponto crebro nascens: & lilia, supp. sunt hic: quorũ color ꝑp lactis similitudinẽ, gratus putatur. Virgi. in. vj. Manibus date lilia plenis, Purpureos spargam, &c. & cura nouania, id est quę nouano ẽ rorismarini: est, sup. hic: & herba thuris. i. thurifera: imitata priscis Sabinis opes, id est diuitias: & chrysanthus, ab auro dictus: & nitor ederę, id est edera nitida: corymbo, id ẽ fructu eius: pallente, id est subalbo: laudatur enim alba. vnde in Bucoli. Edera formosior alba. Vnde in eodem opere, Diffusos edera vestit pallente corymbos. & memor Bacchi regis Libyę, qui Libyam deuicit: & inde edera coronatus rediit. hic, sup. est, aut crescit amaranthus, scilicet arbor, & bumastus frutex, a mamillarum bouis similitudine dictus: virens, scilicet perpetuo: & pinus semper florida: & Narcissus, scilicet flos, aut herba eius in quam puer versus dicitur: non abest illinc: sed adest illic: cui, scilicet Narcisso puero, gloria proprię formę, exarsit igne cupidineo, id est amoris: in proprios artus, id est in propria membra: & flores quoscunq;, tempora vernantia, id est verna, aut ver reducentia: nouant, id est innouant, non absunt, supp. illinc: tumulus inseritur, id est spargitur: super, id est desuper: his floribus & virgultis dictis: tum, id est deinde: elogium, id est epitaphium, continens titulum defuncti, & causam necis: locatur in fronte, id est prima parte marmoris sarcophagi (sunt tamen qui legant, in fronde, id est inter frondes: aut quia olim in folijs palmarum, vt Sibyllę, scribebant: aut quia frondes & flores superponebantur, sed potius legerem, in fronte: qa in fronte tituli inscribi solent) quod, scilicet elogiũ: litera, id est scriptura: quia firmat, id est confirmat: voce tacita. i. non expressa, sed scripta. Epitaphij autem ordo est. O parue culex, ego custos pecudum, aut culex existens custos pecudum, quia pastorem seruauit: ego reddo, supp. pro munere, id est dono, & officio vitę, scilicet saluatę: officium funeris, id est funebre, & exequiale: reddo, inquit, supp. tibi: nil, id est non aliquid: non merenti aliquid tale: quia non mortis, sed vitæ beneficium meruit. Donatus autem legit, tibi tale merenti: & reddit, vt sit custos pecudum, reddit tibi merenti tale officium funeris, pro munere vitę.

CVLICIS AD OCTAVIVM

FINIS.

P. VIRGILII MARONIS DIRAE IN BATTARVM.

Battare cycneas repetamus carmine voces:
Diuisas iterum sedes, & rura canamus:
Rura, quibus Diras indiximus impia vota.
Ante lupos rapient hœdi, vituli ante leones,
Delphini fugient pisces, aquilæ ante columbas,
Et conuersa retro rerum discordia gliscet.
Multa prius fient: q̃ non mea libera auena.
Montibus, & syluis dicam tua facta Lycurge
Impia, Trinacriæ sterilescant gaudia nobis.
Nec fœcunda senis nostri, felicia rura,
Semina parturiant segetes, non pascua colles,
Non arbusta nouas fruges, non pampinus vuas,
Ipsæ non syluæ frondes, non flumina montes.
Rursus, & hoc iterum repetamus Battare carmen.

ASCENSIVS.

Battare cycneas repetamus, &c.) Quandoquidem omnia quę ad principia dici solent, graphice a Calderino explanata sūt: Nos ordinem prosequimur, qui talis est. O Battare scilicet arbor in agro meo sita, sub qua olim recubui, repetamus carmine. i. iterum canamus: quia iam de culice cecinerat: aut, quia prius Cecinerat, antequam ager resti tutus erat: & iterum nunc, quādo ab Ario occupatus est, quæ res in Moeri declarata est. voces cycneas, id est mœstas: nā Cantator cycnus funeris ipse fui. Canamus sedes iterum diuisas. s. a possessoribus seiunctas, aut militibus diuisas iterum: & canamus rura dura, q bus indiximus diras. i. imprecationes amaras: hoc est ipia. i. execrabilia vota. Hœdi rapiēt ante. i. prius lupos: contra naturam vtrorūq; vituli rapient ante leones: & delphini (a nominatiuo delphinus) fugient pisces scilicet reliquos: aquilæ fugient ante columbas, & discordia rerum: conuersa retro. i. retrorsum: gliscet, id est crescet: multa. i. multum, cum (secundum Sallu.) concordia, res paruæ crescunt: & discordia etiam magnæ dilabuntur. Non staret versus, si legatur, multo: & ita non cōstruetur cum prius, sed cum crescet. Crescet ergo multa. i. multum: & id prius q̃ mea auena, id est fistula rustica: non fit libera, id est q̃ nō imprecer libere quæ volo. O Lycurge, rea Thraciæ, infelix & Diræ: ego dicam, id est memorabo, & consimilia imprecabor, tua impia fata, id est exitum tuum montibus & syluis, id est vbiq; in agro meo, id est imprecabor vindemiatoribus vineæ meæ, quod tibi accidit. Gaudia Trinacriæ, id est apum Hyblæarum, de quibus in Bucol. Hyblæis apibus florem depasta salicti. sterilescant nobis, nec rura fecunda, id est fertilia nostri senis: de quo in eodem, Fortunate senex ergo tua rura manebunt. Nec segetes parturient felicia semina, colles non parturiāt pascua, scilicet caprarum: arbusta non parturiant nouas fruges: pampinus, id est vitis pampinosa: non parturiat vuas, id est racemos, aut botros: ipsæ syluæ non parturiant frondes: ipsi supp. montes, non parturiant flumina, scilicet amnium, aut fontium. Repetamus rursus, & iterum o Battare, hoc carmen, scilicet execratorium.

Facta, alij, fata legunt.

Diræ. id est carmē execratoriū.

Effœtas Cereris sulci condatis auenas:
Pallida flauescant æstu sitientia prata:
Immatura cadant ramis pendentia mala:
Desint & syluis frondes: & fontibus humor:
Nec desit nostris deuotum carmen auenis.
Hæc Veneris vario florentia serta decore,

ASCENSIVS.

Effœtas Cereris.) Ordo est. O sulci Cereris, id est facti ad Cererem, hoc est frugem ferendam: condatis, id est abscondatis & foueatis loco Cereris: auenas effœtas, id est steriles. vnde alibi, Grandia sæpe quibus mandauimus hordea sulcis, Infelix lolium & steriles dominantur auenæ. Prata pallida, id est languidas & pallidas herbas producentia: sitientia æstu. i. præ calore deficcara: flauescant. i. fiant flaua. Mala. i. fructus arborū vt poma, pendentia ramis: cadant, id est decidāt immatura. i. ante maturitatem

Incurrant amnes passim rimantibus vndis:
Nec nostros seruire sinant erroribus agros.
Dulcius hoc memini, reuocasti Battare carmen:

aris.i.nõ satis sacrificamus, nec damnus. Vt tale beneficium me reamur, tu o Battare, trade flu/minibus.s. Mincio, & Pado, nostros dolores.i. quæ ex doloribus illis optamus. Nam fontes sunt tibi semper, sup. amici: & flumina sunt tibi semper amica. Nil est quod perdam vlterius: quia dixi, omnia merita.i. pro demerito, q.d. non imprecor vltra, quã meritum sit: & hoc dicit, nequis reprehendat quod sua ita execretur: dicit enim, nihil sõrum esse: cum nihil sit, quod vlterius perdat. O flumina vaga, flectite retro.i. retrorsum: lymphas.i. aquas currentes: flectite, inquam, & vos aduersi.i. oppositi, & contra cursum naturalem

ralẽ versi: diffundite cursum.i. fluxum vestrum: campis.i. in cãpos. Amnes.s. de montibus cadentes: incurrant.s. in campos nostros passim: & hoc vndis remeantib.i. sese in gyrũ vertentibus: & ita voraginem in agro meo facientibus: nec finant.i. nõ permittant: nec cõcedant errorib. exire meos agros.i. faciant vt errores semper sint in agris meis: sic Calderinus. Aut sic: nec finãt agros nostros exire.i. exui erroribus: aut nec finant, sup. quem exire nostros agros erroribus.i. propter gyros & vortices, qui errorem inducunt. Ego memini, o Battare, quod reuocasti hoc carmen dulcius.s. quã æquum est.

ASCENSIVS.

Emanent subito sicca tellure paludes:
Et metat hic iuncos, spicas vbi legimus olim:
Occupet arguti grilli caua garrula rana.
Tristius hoc rursum dicat mea fistula carmen.
Præcipitent altis spumantes montibus imbres:
Et late teneant diffuso gurgite campos:
Quiq; domos infesta minantes stagna relinquunt:
Vnde elapsa meos agros peruenerit vnda,
Piscetur nostris in finibus aduena arator:
Aduena ciuili qui semper crimine creuit.
O male deuoti pratorum crimine agelli,
Tuq; inimica tui semper discordia ciuis,
Exul ego, indemnatus, egens mea rura reliqui:
Miles vt accipiat funesti præmia belli.
Hinc ego de tumulo mea rura nouissima visam:
Hinc ibo in syluas. obstabunt iam mihi colles:
Obstabunt montes: campos nec adire licebit.
Dulcia rura valete, & Lydia dulcior illis,
Et casti fontes, & felix nomen agelli.
Tardius ah miseræ descendite monte capellæ.
Mollia non iterum carpetis pabula nota.
Tuq; resiste pater: & prima, nouissima nobis
Intueor campos. longum manet ensis in illis.
Rura valete iterum: tuq; optima Lydia salue:
Siue eris: etsi non, mecum morieris. vtrunq;
Extremum carmen reuocemus Battare auena.

(Emanent subito.) Prosequitur institutum ponendo imprecationes dirissimas, etiam contra naturæ cursum, dicens, Paludes, id est aq̃ palustres, emanent subito tellure sicca, id est vbi nunc terra sicca & arida, arationi apta: & miles, scilicet Arius: metat, scilicet fœnum: hinc, id est ab hac pte agri: vbi nos collegimus olim spicas, id est fruges maturas: rana garrula occupet caua.i. concauitatẽ: & antra caua Grylli arguti, id est vbi stabat prius Gryllus argutus. Mea fistula dicat rursum hoc carmen tristius, imbres fumantes, id est nebulosi, & ob id pestiferi: præcipitent se, sup. aut præcipites decidant altis montibus: & teneant late campos diffusos gurgite, id est impetu aquarum: quis.i. quibus campis: minantes, scilicet milites agrorum occupatotores, & incubatores, vt Arius: & reliqui: relinquant dominis, id est propriis possessoribus, stagna infesta dominis. vnde, id est e quibus stagnis: vnda elapsa, id est effluens: peruenerit agros meos, id est venerit per agros meos. Arator aduena.i. peregrinus: & externus: piscetur in nostris finibus: aduena (inquit) qui semper creuit, crimine ciuili.i. bello intestino, quod per ciuiũ crimen oritur. O crimina agelli, deuoti male.i. multũ, & cũ summo malo, & tu, o Discordia, semp inimica tui ciuis: vnde in Tityro, En quo discordia ciues Perduxit miseros. Ego exul indẽnatus.i. nõ condẽnatus ,ppter crimẽ: sed tamen non indemnis: reliqui mea rura egens.i. existens egenus in terra aliena: vt miles.i. barbarus, accipiat præmia belli funesti.i. quod funeris causa est: aut detestãdi, quia ciuilis. Ego visam hinc.i. ab hoc loco: de tumulo, id est colliculo, vbi erat sepulchrum Ocni Bianoris

Bianoris mea rura nouissima, id est extremos fines eorũ: aut visam nouissima.i. nouissime, aut nouissimo de tumulo mea rura: & ibo hinc in syluas & colles, obstabunt, id est contra stabũt, dum in syluas abire volam: & montes obstabunt: nec licebit adire campos.i. loca plana, & cãpestria, & ita, quia non dabitur aufugiendi locus, neq; per plana, neq; per aspera: dulcia rura valete: & o Lydia.s. amica rustica: dulcior illis.s. aruis meis: & fontes casti, puri.i. & lympidi, ac sacri & nomen agelli felix.i. beatũ a multis prædicatum: aut felix, pro felicis agelli. Ah miseræ capellæ, descendite tardius montibus: quia non carpetis iterum pabula mollia: nota.i. assueta vobis, quasi dicat vt primum descenderitis, incidetis in manus militum qui vos absumẽt. Et tu pater.s. Rusace Maro: resiste.s. mihi tib[us]: & ego intueor, id est inspicio (pro quo quidã intuor, dicunt) nouissima.i. vltimo loco: cãpos prima.i. primum, hoc est præcipue: nobis, scilicet debitos: hostis manet in illis longum.i. per longum tempus: sic enim fere de tempore dicitur longum, sicut de loco longe, vt in Buco. Et longum formose vale, vale inquit Iola: Rura valete iterum: tuq; optima Lydia salue: vtrũq;, id est vtroq; modo: siue eris mecum.s. vsq; ad mortem (sed in re læta noluit meminisse mortis, propter omen malum euitandum) siue nõ morieris mecum, scilicet non eris mecum vsq; ad mortem: quam in dissidio nominat, quasi innuat longum velle viuere secum: & paruifacere eius mortem, si cum alio fuerit. Battare reuocemus.i. repetamus auena, carmen extremum, id est de re amatoria: de qua extremo loco dicturus sum.

Elapsa alij relapsa.

Præmia alij p̃lia.

ASCENSIVS.

Dulcia amara prius fient: & mollia dura:
Candida nigra oculi cernent: & dextera læua:
Migrabunt casus aliena in corpora rerum:
Quàm tua de nostris emigret cura medullis.
Quáuis ignis eris, quáuis aqua: semper amabo.
Gaudia semper enim tua me meminisse iuuabit.
Inuideo vobis agri, formosaq; prata:
Hoc formosa magis, mea quod formosa puella,
Et vobis tacite nostrum suspirat amorem:
Vos nunc illa videt: vobis mea Lydia ludit:
Vos nunc adloquitur: vos nunc adridet ocellis:
Et mea summissa meditatur carmina voce.
Cantat & interea, mihi quæ cantabat in aurem.

(Dulcia, amara prius, &c.) Ordo est. Dulcia fiẽt prius amara, & mollia fient prius dura: & oculi cernent prius candida nigra.s. effecta, aut vt nigra: & cernent dextera.i. quæ dextera sunt, læua.i. sinistra: casus, id est euẽta fortuita, migrabũt prius in aliena corpora rerum, id est omnia prius in contrarium: & præter naturam eueniẽt: quã cura tua, id est de te suscepta (staret sententia si diceret, tui: sed versus non patitur.) emigret, id est transferatur de nostris medullis: licebit enim me meminisse semper tua gaudia: & ideo,

ideo, O agri, & formosa prata, ego inuideo vobis: hoc, id est eo aut tãto magis, quod mea formosa puella est vobis.i. apud vos: & quod ipsa tacite suspiret.i. suspirio idicet, amorẽ vestri.i. quẽ de vobis habet: quia dulcis amor patriæ est: illa videt nunc vos: & mea Lydia: ludit nunc vobis quasi ad delectationem vestram, cum ego absim. Ipsa adloqtur nunc vos, & adridet, supp. vobis: nunc Ocellis.i. oculis, per lasciuiam cõtractis: & meditatur.i. exercet, & cãtat voce submissa carmina mea.i. a me, vel de me composita: & cantat interea ea quæ

Vestri, alij vestrum.

Vobis adridet, alij vos nũc adridet.

Cãtauit alij cantabat.

Inuideo vobis agri: discetis amare.
O fortunati nimium, multumq; beati:
In quibus illa pedis niuei vestigia ponet:
Aut roseis digitis viridem decerpserit vuam:
Dulci nanq; tumet nondum vitecula baccho.
Aut inter varios Veneris stipendia flores,
Membra reclinarit: teneramq; illiserit herbam:
Et secreta meos furtim narrabit amores.
Gaudebunt syluæ: gaudebunt mollia prata:
Et gelidi fontes: auiumq; silentia fient:
Tardabunt riui labentes currere lymphæ:
Dum mea iucundas exponat cura querelas.
Inuideo vobis agri: mea gaudia habetis:
Et vobis nunc est, mea quę fuit ante voluptas.
At mihi tabescunt morientia membra dolore:
Et calor infuso decedit frigore mortis:
Quòd mea non mecum domina est. non vlla puella
Doctior in terris fuit, aut formosior: ac (si
Fabula non vana est) tauro Ioue digna, vel auro.
Iuppiter auertas aureis. mea sola puella est.

quæ cantauit mihi in aurem, quasi secreta, & non prodenda: quia celari vult sua furta Venus. O agri, ego inuideo vobis, quia discetis amare. s. a Lydia, quæ amores canit, & amatoria carmina. O agri fortunati, & beati nimium: in quibus illa. s. iam formosa puella, ponet vestigia niuei pedis: aut in qb. decerpserit digitis roseis. i. rubicundulis & odoriferis: vuam viridem. i. adhuc immaturam. Nam vitecula (quasi a nominatiuo vites: quod si legatur (vt in multis) viticula, ti, syllaba p ducitur, sicut a Satyrico in Cuticula.) viticula igitur. i. parua & tenella vitis: nondum tumet dulci Baccho. i. maturo vino, aut succo: aut supp. in quibus illa. s. Lydia reclinarit, id est reclinauerit. mēbra inter varios flores, appositione, stipendia Veneris, id est qualem reclinationem dat Venus pro stipendiis: & illiserit. s. concumbendo & reclinando se herbam teneram. Et ipsa secreta, id est separata ab arbitris: & in locis solis existens, narrabit furtim, id est furtiue, & clanculum meos amores: syluæ audientes. s. eos, gaudebunt: & prata mollia gaudebunt: & fontes gelidi. i. subfrigidi gaudebūt: & silentia auium fient, id est aues reticebunt, & continebunt cantus suos, vt audiant cantilenas Lydię: riui tardabunt, sup. se: & ideo o lymphæ, quæ nondum illuc vsq; percurristis: currite labentes, scilicet continue: dum, id est donec: mea cura, id est amor meus, seu amica mea, quæ mihi curæ est: Lydia exposuit, querelas iucundas, id est amatorias. O agri, ego inuideo vobis: quia habetis mea gaudia, & ea voluptas quæ fuit ante mea: est nūc vobis, id est vestra. Hei mihi, membra, scilicet mea. morientia, scilicet igne amoris: tabescunt, id est lente absumuntur, corrupta tabe: dolore. i. præ dolore: & calor scilicet naturalis: decepit, scilicet me: aut defecit frigore mortis. i. mortali, aut mortifero infuso: q, id est quia mea domina (sic enim pcipua amica, vulgo dicitur: & coniux etiam a Græcis, domina vocatur: vt Helena a Deiphobo in. vj. Æneid. Et hi dominam ditis, &c.) non est mecum: vlla puella non fuit doctior, ac formosior in terris: ac si fabula non est vana, scilicet re, id est inanis & friuola, nihil de historia continens, hoc est si vera est fabula quæ de Europa & Danae narratur, ipsa puella mea est digna Ioue tauro, id est vt in taurum eam aucturus mutetur: sicut mutatus est dum Europam, Agenoris filiam auexit: vel Ioue auro, id est in aurum: hoc est aureum imbrem, sicut in Eunucho recitatur, versu: o Iuppiter; auertas, supp. te ab ea, ne capiaris: quia mea puella, est auro digna.

Illiserit, alij illisert.
Querelas, alij querulas.
Hei, alij heu.
Digna, alij sola.

ASCENSIVS.

Felix taure pater magni gregis, & decus, a te
Vaccula non vnquam secreta cubilia captans,
Frustra te patitur syluis mugire dolorem.
Et pater hœdorum felix, semperq; beate,
Siue petis monteis præruptos, saxa pererrans:
Siue tibi syluis noua pabula fastidire,
Siue libet campis: tecum tua læta capella est.
Et tuas quocunq; est, illi sua fœmina iuncta,
Interpellatos nunquam plorauit amores.
Cur non & nobis facilis natura fuisset!
Cur ego crudelem patior tam sæpe dolorem!
Sydera per viridem redeunt cum pallida mundum:
Inq; vicem Phœbe currens, atq; aureus orbis
Luna tui tecum est. cur non est & mea mecum!
Luna, dolor nosti quid sit, miserere dolentis.
Phœbe gerens in te laurus celebrauit amorem:
Et quæ pompa deum nisi syluis fama locuta est.
Omnia vos estis. secum sua gaudia gestat.
Aut insperſa videt mundo, quæ dicere longum est.
Aurea quinetiam cum sęcula voluebantur,
Conditio, similisq; foret mortalibus illis.
Hæc quoq; præterea notum Minoidos astrum,
Quæq; virum virgo sicut captiua secuta est.
Lædere cœlicolæ potuit vos nostra quid ætas!
Conditio nobis vitæ quo durior esset.

Felix Taure pater magni gregis.) Conqueritur suā conditionem esse deteriorem q̄ tauri, qui cum vaccis semper versatur, cū ipse ab amica longe exulet. Ordo est. O Taure pater, decus magni gregis, id est armenti, felix, sup. es. Nā vaccula. i. iuuenca, captans secreta cubilia ad te non patitur vnquam (& ita leges: non autem, nonnunq̄.) te mugire frustra, sup. in syluis dolore. i. præ dolore: & o pater hœdorum. i. hœde, aut caper, si non dicitur a capiendo: felix & semper beate: quia siue petis montes præruptos, pererrans saxa: siue libet tibi fastidire in syluis noua pabula: siue libet fastidire, id est vsq; ad fastidium sumere, noua pabula campis. s. iacentibus: tua capella est semper tecum læta. Et quocūq;, sup. loco est mas, id est masculus: illi, id est illic, est sua fœmina: vel sic. Et quicunq; mas, id est masculus alius ē: illi est sua fœmina iuncta: & ideo nunquā plorauit amores: interpellatos. i. impeditos: ac per tempus interruptos, cur natura non fuisset, id est esse potuisset: &, id est etiam: nobis, scilicet hominibus: non solis pecoribus: facilis, id est indulgens, & benigna, & ad generationem non laboriosa. Cur ego patior tam sæpe crudelem dolorem, cum. i. quando: sydera pallida. i. subalba: redeunt p mundū viridē. s. ad ortus, & in orbes suos: & o Phœbe excurrens inuicē. i. vicissim: atq;. i. sicut: orbis aureus, id est globus solis: excurrit, supp. luna: tua, scilicet soror, aut amica est tecum: cur & id est etiam: mea luna, id est amica mea, non est mecum, quasi dicat quocunq; sol pcurrat, semper habet amicam sororem sequentem: cur ergo & mea me nō sequitur, o Phœbe, tu nosti quid sit dolor, scilicet amoris impatientis (quia Daphnē impatienter amauit) miserere igitur dolentis: & gerens laurus in te, id est ad honorem tuum, hoc est sacerdos tuus, & poeta tibi sacratus, celebrabit amorem, scilicet tuum: & is, sup. quem pompa deum, id ē deorum, hoc est pomposus coetus deorum: & non quem fama locuta est, supple in syluis. (Omnia sunt tam inuersa, vt difficile sit sententiam bonam comminisci: referimus autem hæc ad suum cuiusq; iudicium.) Vos, scilicet Phœbus, & Phœbe, hoc est sol & luna: estis omnia. i. omnia tenetis: aut omnium estis causæ: & id per parenthesim videtur inferium, hoc est Phœbus, quem pompa deorum extollit: non qui in syluis, id est rerum corruptibilium, & generabilium, regione versatus: vt non mortales gestat secū semper sua gaudia, atque videt ea insperſa mundo: quæ, scilicet gaudia longum est dicere: loquitur autem de Daphni de, id est lauro, quam secum ferre dicitur, & quam in terris videt: aut de luna sorore, quam amat: quæ in cœlo, luna: in terris, Diana: & apud inferos, Proserpina dicitur: aut de concentu, atque symphonia cœlesti: vnde & Lyram gestat. Quinetiam cum sæcula voluebantur, id est per syderum benignā reuolutionem erant aurea: & cum hæc conditio, scilicet nostra, id est humana: foret, id est esset: mortalibus, scilicet nobis: similis il-

lis,

Tui est tecū, alij tua tecū est.
Minoidis, alij Minoidos.
Vittam, alij vitā.

lis, ſcilicet mortalibus: quia nymphæ tunc errabant per ſyluas: & non minus dij, quam mortales amabant: vnde Iuuenalis ſaty. vj. Viderunt primos argentea ſæcula mœchos. Præterea aſtrum Minoidis, id eſt Ariadnes, Minois filiæ: hoc eſt corona aurea: quã Ariadne a Baccho corrupta meruit: & quę in cœlũ tranſlata eſt: eſt notum ſcilicet cunctis: & virgo quæ ſecuta eſt: virum. ſ. Bacchum, aut prius Dędalum, ſicut captiua, ſcilicet Ariadne: nota, ſupp. eſt, hoc eſt manifeſtũ, & deos amaſſe, vt Phœbũ, Bacchũ, Iouẽ, Martem, &c. Aſſerere tñ (vt Pli. ſentit) deoꝝ cõnubia, aut adulteria pxime accedit ad dementiã: cũ igitur mortales cũ dijs amarẽt, & amarentur: o cœlicolæ, qd. i. in quo: nr̃a ętas. i. fragilis mortalitas: potuit lędere vos: q. d. i. nullo: & tamẽ q̃ conditio vitę eſſet. i. eſſe poſſet, nobis durior, ſup. ꝙ hęc, quã nobis quaſi æmuli cõſertis, cũ amare cogitis, nec amatis, potiri ſinitis. q. d. nulla: & ita plangit iniquam ſortem.

Auſus ego primus caſtos violare pudores!
Sacratamq; meę vitam tentare puellæ!
Immatura meę quoq; noxæ ſoluere fata!
Iſtius atq; vtinam facti mea culpa magiſtra
Prima foret: letum vita mihi dulcius eſſet.
Nam mea non vllo moreretur tempore fama:
Dulcia cum Veneris furatus gaudia primum
Dicerer: atq; ex me dulcis foret orta voluptas.
Nam mihi non tantũ rubuerunt impia vota:
Author vt occulti noſter foret error amoris.
Iuppiter ante ſui ſemper mendacia furti
Cũ Iunone, prius coniux q̃ dictus vterq; eſt:
Gaudia libauit dulcem furatus amorem.
Et mecum tenera gauiſa eſt ludere in herba,
Purpureos flores, quos inſuper accumbebat,
Grandia formoſo ſupponens brachia collo:
Tum credo fuerat Mauors diſtentus in armis.
Nam certe Vulcanus opus faciebat: & illi
Triſti, turpabatq; mala fuligine barbam.
Non aurora nouos etiam plorauit amores:
Atq; rubens oculos roſeo cælauit amictu!
Talia cœlicolæ. nunquid minus aurea promo!
Ergo quod deus, atq; heros: cur non minor ætas!
Infelix ego, non illo qui tempore natus:
Quo facilis natura fuit. ſors o' mea læua
Naſcendi, miſerumq; genus, quo ſera libido
Tanta meæ vitę cordis fecere rapinam:
Vt maneam, quod vix oculis cognoſcere poſſis.

ASCENSIVS.

(Auſus ego primus, &c.) Defendit culpam ſuam ab exemplo deorum: ob quam rem diuus Auguſtinus deteſtatur comœdias, vt Eunuchum Terentij, & cæteras quę deorũ adulteria, quaſi ad iuuenum corruptelam proponunt exempla. Ordo autem eſt. Auſusne, ſup. ſum ego prim⁹, violare caſtos pudores? quaſi dicat non, cum & dij & homines id ſępe fecerint. Et auſus ſum ego, primus tentare, id eſt ſolicitare ad corruptionẽ: aut attingere vitam, id eſt ſignũ virginitatis: quod in capite ferebat: ſacratam, ſcilicet veſtę: aut virginitati puellę, id eſt amicę meę? quaſi dicat, non. Et auſus ſum ego primus ſoluere facta meæ noxæ, id eſt concubitus cum Lydia mea: immatura, id eſt nõdum ſoluenda, id eſt aperienda, & prodẽda: quaſi dicat minime: atque vtinam primus corrupiſſem puellas: nec ali⁹ puellam meã ſolicitaſſet: quia vita eſſet mihi diutius leto, id eſt diuti⁹ viuerem in fama hominum, quam eſſem in morte. Nã mea fama non moreretur, vllo tẽpore: cum, id eſt quandoquidẽ ego dicerer, furatus primum dulcia gaudia Veneris, id ẽ cõcubitus, atq; dulcis voluptas, foret orta ex me. Nam vota impia, id eſt aut nefanda deſideria, aut dirę imprecationes: non tñ, id eſt non intantum: rubuerunt, id eſt erubuerunt, hoc eſt pudore affecta ſunt ob culpam, vt error noſter foret, id eſt eſſet: author, id eſt inceptor: amoris occulti, id eſt libidinis furtiuæ. Iuppiter factus ſemper mendacia ſui, id eſt de ſe, cum Iunone, ſcilicet ſorore: & coniuge, id eſt factus mendax: & aliam de ſe expectationem: & alium exhibens effectum, antequam vterque, ſcilicet tam ipſe, quam Iuno: dictus eſt coniux: libauit, id eſt deguſtauit: gaudia, id eſt voluptatem: furatus amorem dulcem: & ideo præcipue dulcem, quia furtiuum: quia, vt etiam in Prouerbijs Salomonis dicitur, Aquę furtiuę dulciores ſunt, & panis abſconditus ſuauior. cuius rei cauſa videtur, quia Nitimur in vetitum, ſemper cupimusque negata: vnde commercia Veneris, dicuntur furta: vnde eſt, Cælari vult ſua furta Venus. Quocirca animaduertit in Cynicos diuus Auguſtinus qui in propatulo voluerunt habere Venerem, argumentantes, nihil turpe, quod idem naturale. Senſus autem eſt, Iouem cum tantum frater eſſet Iunonis, & nondum coniux, habuiſſe commercium cum ea, vt oſtendat multum abeſſe: vt ipſe primus dicatur qui virginalem violauerit pudorem: quia, vt ex Iuuenale diximus, Viderunt primos argentea ſæcula mœchos. Verum culpa non ideo minor, quam antiqua: & in multis eſt, ſicut non minus, ſecundum Auguſtinũ, Ardebunt, qui cum multis ardebunt.) Et, ſupple puella mea Lydia, gauiſa eſt ludere mecum in herba: ergo non oppreſſit inuitã, ſupponens collo formoſo: grandia gaudia, id eſt res voluptatis, ſcilicet flores purpureos: inſuper quos, vacat in ipſa, accumbebat: ſpondaicus verſus: accumbentis, languorem indicans: vt vero culpam ſuam, quam fatetur, palliet: innitur deorum authoritatibus, dicens, Ego credo quod Mauors, id eſt Mars, deus belli, qui cum Venere in adulterio deprehenſus eſt: fuerat diſtentus, ſcilicet a Venere in armis: & id per ironiam. Nam certe Vulcanus, maritus Veneris, faciebat opus, ſcilicet fabrile: & turpabat illi barbam fuligine, id eſt nigredine, ex fumo facta: triſti, atque mala, id eſt nociua, & non ad voluptatem: vt eſt ea, qua, vt author eſt Iuuenalis, Molles ſupercilia depingunt. Non, id eſt nunquid: & id per ironiam: nam vult dicere, ꝙ maxime ita Aurora, ſcilicet Tithoni cõiux, & mr̃ Memnonis, plorauit etiam amores nouos, atq; ipſa rubens cælauit, id eſt occultauit oculos, amictu roſeo. id eſt roſei coloris? Cœlicolę, id eſt dij cœleſtes, talia, ſup. egerunt, aut geſſerunt: & eſt honeſta eclypſis: ſicut, Talia per Latium, ſupp. gerebantur. Nunquid ego promo minus aurea, id eſt honeſta, & aureo ſęculo digna: quaſi dicat, non: quia deos arguere, nefas duxit. Ergo, cur ætas minor, id eſt fragilis, & mortalis, videlicet humana cõditio: non, ſupple faciat. quod deus, ſupple fecit, qui erat in aureo ſæculo: atque heros, qui erat in ęreo ſæculo, id ẽ quod & hi qui pro dijs habiti ſunt, & qui proxime ad deorum vitam acceſſiſſe putantur, vt Heroes fecerunt: nam Iuppiter, Neptunus, & Pluto, ſummi illi dei, virginum raptores leguntur: & Achilles, & Hercules, & Paris, & ſexcenti alij. Ergo (vt dixi) diuus Auguſtinus, merito reprehendit eos, qui deos ſuę turpitudinis citant authores. Ego, ſupple ſum infelix, qui non ſum natus illo tempore, quo natura fuit facilis: quia (vt Amaſius poeta dicit) Tibrus violis puellam comparabant. O mea ſors naſcendi, ſupple læua, id eſt inimica mihi: ſicut dextrũ, ſecundum, & fauorabile dicimus: & o miſerum genus (modeſti⁹ tamen ſecundum Vallam: & cum minore excandeſcentia ſupprimitur, ꝙ exprimatur, o, cum accuſatiuo) quo, id eſt in quo: libido eſt ſero, id eſt nimis tarda: quia tunc primum exęſtuans, cum negatur quod petiuerat (vnde vult dicere, ſe iam primum impatienter Lydiam amare, quando eo carendum eſt. Id autem ſecundum veterem ſuperſtitionem, quæ in multis hodie vſque perdurat fato, id naſcendi ſorti imputat.) Vitę meę fecere tantam rapinam cordis, id eſt tantum abſtulerunt a corde meo: vt ego maneam, ſupple illud, quod vix poſſis cognoſcere oculis, id eſt tanta miſeria confectus, & macie exhauſtus per impatientiam: vt tu, id eſt quicũque (nam ſecundam perſonam, pro qualibet poſuit.) vix poſſis me cognoſcere oculis, id eſt viſu, quamuis per loquelam, aut alia indicia facile agnoſci poſſit. Et hęc in Diras, quanta potuimus commoditate.

Leto, alij letũ. Diutius alij dulcius. Nã, alij non. Factus, alij facti. Grãdia alii candida. Gaudia alii brachia.

P. VIRGILII MARONIS
DIRARVM
FINIS.

AETNA INCERTI AV THORIS.

Etna mihi, ruptisq; cauis fornacibus ignes,
Et q̃ tam fortes voluāt incendia causæ:
Quod fremat imperium: quid raucos torqueat æstus:
Carmen erit. dexter venias mihi, carminis author:
Seu te Cynthos habet: seu Delos gratior illa:
Seu tibi Dodone potior. tecumq; fauentes
In noua Pierio properent a' fonte sorores
Vota. per insolitum Phœbo duce cautius itur.
Aurea securi, quis nescit sæcula regis!
Cum domitis nemo Cererem iactaret in aruis:
Venturisq; malas prohiberet frugibus herbas.
Annua sed saturę complerent horrea messes:
Ipse suo flueret Bacchus pede: mellaq; lentis
Penderent folijs, & pingui Pallas oliua.

ASCENSIVS.

AEtna mihi.) Quia cętera a Calderino satis explicātur. Ordo est. Aetna, mons ille Sicilię perpetuis ignib⁹ flagrans: & ignes rupti. i. erumpētes, aut eructati: cauis. i. concauis, aut excauatis fornacib⁹: & quæ causæ iā fortes. i. tam efficaces: voluāt incendia. s. tanta, & tam continua, quod imperium premat: & quod imperium: aut qd. i. quę res torqueat ęstus raucos. i. rauce crepitantes, erit mihi carmen, vel carmen erit mihi Aetna. i. canēt de Aetna, & ignibus eius: & o Apollo, tu, supp. eris mihi author carminis: dexter. i. prosper, & fauorabilis: seu. i. siue: Dodone, sylua illa Epiri, vaticinio nobilis (declinatur autem hoc loco, hæc Dodone, huius Dodones.) supple erit tibi: potior, id est eligibilior, quam quisquam alius locus: & Phaselis, mons ille Lyciæ, ardens vt Aetna, est tecum seu Cynthos mons: aut poti⁹ insula inter Cyclades, habet te: seu Delos est gratior illa. s. Cyntho insula, id est vbicunq; es, eris mihi carminis author: & sorores. s. Musæ, Iouis, & Mnemosynes filię, properent, id est properanter veniant, a fonte Pierio: in noua vota, scilicet mea: quia itur. s. ab oībus poetis: Phœbo duce. i. ducē te, aut ductu Phœbi: tutius per insolitum. s. iter: aut per rē insolitam & nouam. Quare autem rem nouam scribere tentet, docet, sicut in Georgi. Quia cætera quæ vacuas tenuissent carmina mentes. Omnia iam vulgata, quis aut Eurysthea durum: Aut illaudati nescit Busiridis aras? &c. & hic, Quis nescit aurea sęcula regis securi. i. q̃ fuerūt sub rege securo, scilicet sub Saturno: ideo autem securi

Phaselis, alij faucus. Tutius, alij cautius.

Secretos amnes ageret cum gratia ruris.
Non cessit cuiquam melius sua tempora nosse.
Vltima quis tacuit iuuenum certamina Colchos?
Quis non Argolico defleuit Pergamon igni
Impositam? & tristi natorum funere matrem?
Auersum'ue diem, sparsum'ue in semine dentem?
Quis non periuræ doluit mendacia puppis,
Desertam vacuo Minoida littore questus?
Quidquid in antiquum iactata est fabula carmen
Fortius ignotas molimur pectore curas:
Qui tanto motus operi: quæ causa perenneis
Explicet in densum flammas: & trudat ab imo
Ingenti sonitu moles: & proxima quæq;
Ignibus irriguis vrat, mens carminis hæc est.

Cuiquā alij qd quam.

securi, quia regnantis: cum nemo iactaret Cererem, id est frumentum in aruis domitis, id est cultis: & cum nemo prohiberet frugibus venturis, id est a futuro frumento: herbas malas, id est nociuas: sed cum sacræ messes, id est fruges: deorum dono: aut beneficio naturæ sponte nascentes, complerent annua, id est annuæ, aut annuatim: vt sit nomen, pro aduerbio: aut figurate tempus, rei accōmodat, vt sint horrea annua, id est quotannis replenda: & cum Bacchus, id est vinū: flueret suo pede, id est sponte nascens, non calcatum pedib' vindemiatorum: & cum mella penderent folijs lentis, propter pondus & liquorem: vnde de Ioue in Georgicis, Mellaq; decussit folijs, &c. & cum Pallas, scilicet inuentrix oleæ, Minerua ageret, id est duceret, riuos secretos, id est secrete & facile fluentes, oliua, scilicet arbore pingui, propter oleum aut oliuum: cū gratia ruris non cessit cuiquam nosse sua, id est opportuna tempora, melius, scilicet quam alteri, id est cum omnes indifferenter scirēt tēpora, quæ messor, quę curuus arator haberet. Quis tacuit, id est non descripsit? quasi dicat, nemo fere poeta: Colchos, appositorie, vltima, id est pessima & grauissima certamina, iuuenum, scilicet Argo nautarum, qui e Colchis redeuntes, Troiam deleuerunt. Quis non defleuit Pergamon, id est Troiam (declinatur, hęc Pergamos: & pluraliter hæc Pergama) positam igni Argolico, id est Gręco, seu Argolicorum manu iniecto? & quis non defleuit matrem, scilicet Medeam tristem, funere, id est propter necem, natorum, id est filiorum quos interemerat? (vt dictum est Ecloga. viij. ad illud, Sęuus amor docuit natorum sanguine matrem Cōmaculare manus.) ve pro vel: diem auersum. s. a coena Thiestæ: vt declaratū est a Ser. ad illud Æne. .j. Nec tam auersus equos Tyria sol iungit ab vrbe. Aut dentem, scilicet Draconis, sparsum scilicet a Cadmo: in semine, id est loco seminis: vnde nati sūt armati, qui se mutuis vulneribus interemerunt. Quis non doluit. i. dolēter descripsit, mēdacia puppis periuræ, id ē quā Theseus periurus e Creta, vexit cum Phedra, & Ariadne, relinquens Ariadnen, cui fidem iurauerat in insula Dia? & quis non questus, supple est, id est elegit descripsit. (Nam versibus impariter iunctis. Querimonia primum, &c.) Minoida, id est Minois filiam, Ariadnen desertam, id est derelictam, supple in littore vacuo: quia sine marito & cultoribus? quasi dicat, nemo non questus est. Quidquid, id est qualitercunque fabula est, iactata in antiquum carmen. Sed nos molimur, id est cum molimine agitamus pectore: fortius, id est accuratius: causas ignotas, videlicet qui motus, supple sint: tanto operi. s. ęstus Ætnei perpetuo durantis: & mēs carminis, est hæc inquirere, quę causa explicet, id est emittat: i densum, id est dense: flammas perenneis, id est totum annum, immo totum tempus durantes: & ructet, id est eructet, supple cum ingēti sonitu. moles, id est magna saxa: ab imo, scilicet fundo. vnde tertio Aeneidos, Horrificis iuxta sonat Ætna ruinis. Interdumq; atram prorumpit ad æthera nubem, Turbine fumantem piceo & candente fauilla. Attollitq; globos flammarum, & sydera lambit, Interdum scopulos, auulsaq; viscera montis Cum gemitu glomerat, fundoq; exæstuat imo. & quę causa vrat, proxima quęq;, id est omnia propinqua, ignibus irriguis, id est irrigantib. quia sulphuratis & pinguibus.

Principio, nequem capiat fallacia vatum:
Sedes esse deum tumidisq; e' faucibus ignem
Vulcani ruere: & clausis resonare cauernis
Festinantis opus. non est tam sordida diuis
Cura: neq; extremas ius est demittere in artes
Sydera: seducto regnant sublimia cœlo
Illa: neq; artificum curant tractare laborem.
Discrepat a' prima facies hæc altera vatum.
Illis Cyclopas memorant fornacibus vsos:
Cum super incudem numerosa in verbera fortes,
Horrendum magno quaterent sub pondere fulmen:
Armarentq; Iouem. turpe est sine pignore carmen.
Proxima viuaces Ætnei verticis ignes
Impia sollicitat Phlegræis fabula castris.
Tentauere (nefas) olim detrudere mundo
Sydera: captiuiq; Iouis transferre gigantes
Imperium: & victo leges imponere cœlo.
His natura suos aluo tenus ima per orbes
Squameus intortos sinuat vestigia serpens.
Construitur magnis ad prœlia montibus agger:
Pelion Ossa terit: summus premit Ossam Olympus:
Iam coaceruatas nituntur scandere moles,
Impius & miles metuentia cominus astra
Prouocat infensus cunctos ad prælia diuos.
Prouocat e' * admotis *
Iuppiter e' cœlo metuit: dextramq; corusca
Armatus flamma remouet caligine mundum.
Incursant vasto primum clamore gigantes.
Hic magno tonat ore pater, geminantq; fauentes
Vndiq; discordes comitum simul agmine venti.

ASCENSIVS.

¶ Principio, ne quem, &c.) Hoc vnum verbū mihi fidem fecerit, Virgilianum non esse hoc carmen: quippe qui ī Georgi. dicet, Me verum dulces capiant ante omnia Musę, Quarum sacra fero ingenti perculsus amore. Et qui ad Musas ī vn. Aeneid. dicet, Et meministis enim diuæ & memorare potestis. non hic tam seuere in poetas animaduerterit: loquitur tamen, quisquis est author de futilibus, & non de grauibus poetis: veruntamen non in tam excellenti ope (de Aeneide loquor) fabulam secutus esset de Ætna, si id vitio dandum censuisset. Præterea (vt taceā) stylum non cōgruere cū Virgilianis musis: nam multū ab illis friget: etiā hoc testimonio est, quod Tityon hic, per septē iugera porrectū vidimus: vt in. vj. Aenei. per nouem. Sed vt institutū peragā, Ordo est. Principio. s. dico, aut admoneo: ne fallacia vatum. i. poetarum: capiat. i. decipiat, quē. i. aliquē, persuadendo videlicet. Sedes dei. i. Vulcani. vt viij. Aenei. dicet esse, supp. ibi: & ignem ruere. i. pręcipitē ferri, e faucibus Vulcani: & opus dei festinantis, resonare, sup. in cauernis clausis. i. antro Vulcani, non dicit, capit: quia principio monet: quod cura nō est diuis tā sordida. i. de tā sordidis reb': neq; ius est dimittere. s. deos, in artes extremas. i. vilissimas, & id sm Epicurū: sm quē dicit Flaccus. j. sermonū, Credat Iudęus appella, Non ego, nanque deos, didici, securū agere Æuū, nec siquid miri faciat natura deos, id Tristes ex alto cœli dimittere tecto, &c. Sydera. i. dij cœlestes in sydera translati: aut quorū sydera lampades, & faces pręeuntes putantur: regnant sublimia. i. in sublimi: cœlo seducto. i. seorsum a cœtu mortalium ducto. vnde Persius, Quæ nisi seductis nequeas cōmittere diuis. quod quidā perperā, exponunt seductis. i. deceptis. Illa. s. sydera: hoc est dij cœlestes, neq; curāt tractare laborē artificū. i. mœchanicorū: hoc est, nō exercēt artem fabrilē: sicut poetę Vulcano imponūt. altera. i. secūda: facies. i. spēs vatū, discrepat. i. dissentit: a prima. i. facie & specie: qui, sup. vates, memorant Cyclopas. s. fabros ac pastores vnū oculū in fronte habentes: vnde a Cyclo, Cyclopes dicti sunt: sicut de Polyphemo dictum est Æneid. iij. Telo lumē terebramus acuto, Ingens quod torua solum sub frōte latebat, Argolici clypei, aut Phœbeæ lampadis instar. dicūt ergo Cyclopas, vsos illis fornacib. quia dicunt ministri Vulcani: vnde Virgi. III iij Æneid.

vatum, alij fatū

Illis, alij illi.

Phlegeis, alij Phlægreis.

Capis, alij castris.

Iuppiter, alij Prouocat.

Metuēs alij metuit.

Ænei. viij. Insula Sicanũ iuxta latus Æoliãq;, Erigitur Lypa rem fumantibus ardua saxis, Quã subter specus, & Cyclopum exesa caminis Antra Aet

Densa per attonitas funduntur fulmina nubes:
Atque in arma ruit quęcunq; potentia diuum,
Et Mars sæuus erat: iam & cætera turba deorum.

beis suos. i. annulos, & reuolutiones. i. s̃m quosdam, habent pedes serpentinos a natura illis datos. Agger, id est accumulatio & aggestio, construitur,

nea tonant. & paulopost, Hoc tũc ignipotens coelo descẽdit ab alto, Ferrũ exercebãt vasto Cyclopes i antro: Brõtesq;, Steropesq; & nudus mẽbra Pyracmon. Cũ. i. quando: ipsi. s. Cyclopes fortes quaterent in verbera numerosa. i. s̃m numerũ facta: vñ Pythagoras dicitur rõnem musicã inuenisse. quaterent, dico, super incudẽ, sub magno põdere fulmen horrendũ: & armarent Iouẽ, quia telum Iouis dr̃ fulmen trisulcũ: quo gigantes vicerat. carmen, sup. tale, est turpe, quia sine pignore. i. fide quã nõ adhibemus reb⁹ dubijs & ignotis, sine pignore, aut fideiussore: aut sic, carmẽ, scilicet quoduis, sine pignore, est turpe. Fabula ꝓxima. i. tertia: impia. i. detestãda, & deos falso incusans, solicitat. i. solicite ponit, sup. in cãpis Phlegęis, sic ab ardore dictis. vnde Strab. lib. v. Superiorib⁹ annis fortunatus erat: & cãpus noĩe Phlegęus, in quo res a gigantibus gestas fabulę diuulgant nullã aliam ob cãm, vt credi fas ẽ, q̃; ꝙ terra ipsa suapte virtute, pręlioꝝ concitatrix est: hæc ille. Solicitet, dico, ignes verticis Aetnei, viuaces. i. quasi viuaces perdurãtes. Gigãtes. s. terrę filij, tẽtauere olim nefas. i. rem illicitã, & nefandam. s. detrudere, &c. vt sit appositio: aut nefas. i. nefandũ, vt sit in teriectio: sicut Aenei. j. Nauibus infandũ amissis, &c. detrudere, dico, mundo. s. coelesti: sydera. i. deos coelestes, & trãsferre impertũ, Iouis captiui. i. quem captiuũ facere prætendebãt, & imponere coelo victo. i. coelicolis victis, leges. Natura est hic. s. gigãtibus: tenus aluo. i. vsq; ad aluũ: serpens squameus. i. squamosus, & squamis tectus: qui, sup. sinuat. i. incuruat: vestigia ima. i. pedes: per orbis

scilicet ab his, ad pręlia. s. contra deos, supple ex mõtibus magnis: Ossa, mons ille Thessalię, creat, id est substituit: Pelion. s. montem vicinum: Olympus, qui est in cõfinio Macedoniæ, summus. s. mõtium: ita, vt venti eius, verticem non perflent: premit Ossan, id est ponitur super Ossam (per regulã, Rectus in a Græci, facit an quarto breuiari.) Ipsi, supple gigantes, nituntur iam scandere moles. s. montium: coaceruatas. i. accumulatas: & miles impius prouocat cominus, id est de prope, quasi conserta manu astra metuentia. s. detrudi, hoc est deos metuentes: & ipse infestus, prouocat cũctos diuos ad prælia. Iuppiter metuens, & armatus dextra, id est habens in dextra pro armis: flammam coruscam. i. fulmen, renouat e coelo. i. desuper: mũdum caligine. s. nubium, e quibus fulmẽ mitti solet: gigantes incursant primum. i. in primo impetu, atq; insultu, vt temerarij solent, supple cum vasto clamore. Pater. s. deorum & hominum, Iuppiter: tonat hic magno ore, & geminat ventos fauentes, id est auxiliantes, discordes vndiq; simul. i. cum agmine comitum. i. facit prius discordes fauentes: aut facit, vt venti per discordiam ex diuerso flantes, nunc in vnum conspirent, contra gigantes fulmina dificientes. fulmina densa rumpuntur per nubes attonitas, id est tonitru scissas & percussas. Atque quęcunque potentia diuum, pro diuorum, id est quidquid potentię est diuis, ruit in arma. Et Mars erat iam sæuus, & cætera turba deorum erat iam sæua: quæ alias mitis esse solebat. Sane nulla fit synalœpha, cum dicitur, Atque in arma ruit, &c.

ASCENSIVS.

❡ Stãt vtrinq; metus.) Prosequitur reliquam partẽ fabulę de bello giganteo: non quam approbet, sed quam damnet, vt non verã causam incendij Aetnei. Ordo aũt est. Metus. i. timores: stant. i. circũsistunt: vtrinq;. i. ab vtraq; parte: tum. i. deinde: Iuppiter increpat. i. reprehendit tarditatis: aut cũ crepitu demittit validos ignes. s. fulminis: & perturbat montes. s. congestos: fulmine iacto. s. in eos. Ruinę. s. montium, & gigantum: deuectę. i. cũ impetu deorsum vectę, hoc est mõtes & gigantes deuecti: verterunt terga. s. in fugam versi: & acies. s. gigantum: infectę. i. destructę, sup. sũt diuis. i. ab ipsis diuis: & ita est datiuus agẽtis, non patientis iacturã: atq; hostis impius. s. gigantum exercitus, qui deos contemnebant: agitur pręceps cum castris. s. in montibus metatis, & mater. s. terra irata, vnde in vltionem, famã genuisse dicitur, Aeneid. iiij. Illam terra parens ira irritata deorum Progenuit. &c.) Impellens victos iacentis, id est prostratos, agitur, sup. pręceps cum castris. Tum. i. deinde: Liber. i. Bacchus, quẽ Iuppiter Εὔιον. i. bonum filiũ in bello giganteo sępe appellauit, venit per sydera coeli: & ip

Stant vtrinq; metus. validos tum Iuppiter igneis
Increpat: & victor proturbat fulmine montes.
Illinc deuictę verterunt terga ruinæ,
Infestæ diuis acies: atque impius hostis
Præceps cum castris agitur, materq; iacenteis
Impellens victos. tum pax est reddita mundo:
Tum Liber cessa venit per sydera coeli:
Defensiq; decus mundi nunc redditur astris.
Gurgite trinacrio morientem Iuppiter Ætna
Obruit Enceladum: vasti qui pondere montis
Æstuat: & patulis expirat faucibus ignem.
Hæc est mendosæ vulgata licentia famę.
Vatibus ingenium est. hinc audit nobile carmen
Plurima pars scenæ: verum est fallacia vates
Sub terris nigros viderunt carmine manes:
Atq; inter cineres Ditis pallentia regna
Mentiti vates, stygias, vndasq;, canesq;.
Hi Tityon septem strauere in iugera foedum.
Sollicitant illi te circum Tantale poena:
Sollicitantq; siti. Minos, tuaq; Æace in vmbris
Iura canunt: ijdemq; rotant Ixionis orbem:
Quicquid & interius falsi sibi conscia terra est.
Non est terra satis: speculantur numina diuum:
Nec metuunt oculos alieno admittere coelo.
Norunt bella deum: norunt abscondita nobis
Coniugia: & falsa quoties sub imagine peccent.
Taurus in Europen, in Ledam candidus ales,
Iuppiter vt Danaæ pretiosus fluxerit imber.

bulę: hoc est, hęc est tertia assertio de causa incendij. Nã prima dicit, Vulcanum illic habere officinam, & fabricare fulmina Ioui. Secunda dicit, Cyclopas illic fabrilem artẽ exercere. Tertia dicit, Enceladũ cũ fulmine quo deiectus erat: illic sepultum: & flammam dũ se motat, emittere: aut petulantius eructare. Ingenium est vatibus. i. talis famę excogitãdę: & carmẽ nobile. i. nobilis poetę, vt Homeri, aut alterius: audiet hanc. s. famã. Plurima pars scenę, id est rerũ quę aguntur: i vmbraculo comicorum & tragicorum: est vates, id est poeta hoc est, poetę inuentio: appositorie fallacia, id est mendaciũ rerum: aut plurima pars rerũ scenę, ẽ fallacia vatis: & sic potius legerem, nisi scriptum inuenissem, vates: ab ijs forte q cũ sequentibus putant construendum, vt sit, vates viderũt carmina, &c. Sed Calderinus legit, carmina, vt sit. Carmina. i. poetę canentes: viderunt manes nigros sub terris. i. etiam de inferis: & propterea de incognitis audent loqui. vnde Maro in. vj. veniã precatur dicẽs, Dij quibus imperium est animarum, vmbręq; silẽtes, Et Chaos, & Phlegeton, loca nocte silentia late, Sit mihi fas audita loqui, sit numine vestro Pan

se decus. i. columẽ & ornamẽtum, mũdi defensi, reddit̃ nũc astris. i. donatur coelo, Iuppiter obruit Enceladũ. s. gigantẽ, morientem gurgite Trinacrio. i. Siculo. nã Sicilia, Trinacria & Triquetra dr̃ a tribus promõtorijs, sup. in Aetna: quoq;, pro &: ipse Enceladus ęstuat. i. efferuet, põdere vasti mõtis, quẽ habet super se: vnde Aenei. iiij. Fama est Enceladi semiustũ fulmine corpus Mole hac torqueri, &c. Et ipse petulans. i. frequenter se mouens, expirat ignes. s. Aetneos, faucibus hęc. i. huiusmodi licentia, famę mendosę. i. fabulæ

dere res alta terra & caligine mersas. Atque viderunt regna Ditis. i. Plutonis: pallentia inter cineres. s. ignis infernalis. Et vates mentiti, supple sunt canentes vndas Stygias. i. Stygis, paludis tristitię infernalis, Dij cuius iurare timent, & fallere numen: hi. s. vates, statuere, id est extenderunt, Tityon, scilicet terrę alumnũ: foedum. i. deformem, aut propter incontinentiam, aut propter magnitudinem: sicut in Georgi. turpes Phocę dicuntur. in septem iugera: immo in nouẽ s̃m illud Aeneidos sexto, Necnõ & Tityon terrę omnipotentis

Deuictę alij deuectę.
Infestę alij infectæ.
Celsi, alij celsa.
Rex est, alij est rerum.
canesq;, alij canentes.
In Danaë, alij vt Danaę.

nipotentis alumnum Cernere erat, per tota nouem cui iugera corpus Porrigitur. Vnde credam huius carminis esse alium authorem, quam ipsum Virgilium: licet in diuersis operibus, diuersa interdum sequi liceat. Et vates sollicitant Sirim: sic deprauata habet lectio, & librorum corruptio, quæ mihi non soli, nec semel imposuit. difficile enim est in omnibus synceram restituere: hunc autem locum restituit Despauterius noster Niniuita, qui in versificatoria sua docet, Scinim legendum. Est autem Scinis, latro immanissimus, qui Isthmum obsidens (vt in quinto refert Diod.) duas pinus flectebat atque illis hominis deprehensi brachia, alligabat: remittensq; earum pinus, miserabili cruciatu dissecabat. Hic autem a poetis maxime solicitatus. Ouid. viij. metamor. Occidit ille Scinis, magnis male viribus vsus Qui poterat curuare trabes, & agebat ab alto: Ad terram late sparsuras corpora pinus. Propertius, Arboreasq; cruces Scinis & non hospita Grajis Saxa, & curuatas in sua fata trabes. Solicitant ergo Scinim, tyrannum illum immanem, non sinentes eius immanitatem latere. & o Minos, ipsi canunt tua iura in vmbris: & o Aeace, ipsi canunt tua iura in vmbris, id est quæ habetis apud inferos, vbi iudices estis. Et ijdem, scilicet vates: rotant, id est versant, hoc est carminibus suis describunt, rotarum orbem Ixionis, qui cum Iunone concubere voluit: vt Aeneidos sexto late patuit: &, supple canūt, aut speculantur quidquid terra conscia sibi interius falsi, sup. habet, aut continet: & terra non est satis, quia speculantur numina diuum. i. diuorum. Nec metuūt. i. & non veretur, admittere oculos. s. suos: coelo alieno, id est sibi negato. q. d. Coelum coeli domino, terram autem dedit filijs hominum. Ipsi norunt. i. noscunt, bella deum: & norunt coniugia. s. deorū abscondita nobis: & quoties. s. dij, peccent. s. per adulterium, sub imagine falsa. i. transformati in alienā speciem, quę omnia (sm Plinium) proxime ad dementiam accedunt: vt quoties Iuppiter peccet taurus, id est sub imagine tauri, in Europen: quā. s. auexit in specie candidi tauri: & ales candidus .i. cycnus, aut olor, peccet in Ledam. s. Tyndari vxorē, ex qua Helenam & Pollucem genuit: & ipse Iuppiter fluxerit, existens imber pretiosus. i. aureus, in Danae. s. Acrisii filiam, inclusam turri propter oraculum, vt fingunt poetæ.

Scinis.

ASCENSIVS.

Debita carminibus libertas ista. sed omnis
In vero mihi cura. canam quo feruida motu
Æstuet Ætna; nouosq; rapax sibi congerat ignes.
Quacunq; immensus terræ se porrigit orbis:
Extremiq; maris curuis incingitur vndis:
Nec totum insolidum desit. nanq; omnis hiatus
Secta est omnis humus; penitusq; cauata latebris
Exiles suspensa vias agit: vtq; animantis
Per tota errantes percurrunt corpora venæ:
Ad vitam sanguis omnis qua commeat. idem
Terra voraginibus conceptas digerit auras.
Scilicet aut olim diuiso corpore mundi
In maria, & terras, & sydera, sors data coelo
Prima: secuta maris: desediq; infima tellus:
Sed totis rimosa cauis, & qualis aceruus
Exilit imparibus iactis ex tempore saxis,
Vt crebro introrsus spatio vacuata corymbos
Pendeat in sese. simili quoq; terra figura
In tenues laxata vias, non omnis in arctum
Nec stipata coit. siue illi causa vetusta est:
Nec nata est facies. seu liber spiritus intra
Effugiens molitur iter. seu lympha perenni
Edit humum limo: furtimq; obstantia mollit.
Aut etiam inclusi solidum excedere vapores:
Atq; igni quæsita via est. siue omnia certis
Pugnauere locis: non est hic causa docendi:
Dum stet opus causæ. quis enim non credat inanes
Esse sinus / penitus tantos emergere fontes
Cum videt! ac torrens imo se mergere hiatu!
Non ille ex tenui, vocemq; agat apta necesse est:
Confluit: errantes arcessant vndiq; & vndas
Et trahat ex pleno quo'd fontem contrahat amne.

¶ Debita carminibus, &c.) Ordo est. Illa libertas, scilicet fingendi causas inaneis & friuolas, incendij Aetnæi, est debita, id est concessa, & permissa carminibus, id est poematis, aut poetis: sed omnis cura est mihi in vero, id est vera causa: canam, scilicet vere, quo motu æstuat, id est efferuescat: Aetna feruida: & quo motu ipsa rapax, cōgerat, id est accumulet sibi, nouos id est recentes semper ignes. Non totum, scilicet illud spatium: quacunq;, id est per quancunq; partem: immēsus orbis, id est globus terræ, porrigit, id est extendit se: & quacūq; orbis maris extremi, id est Oceani agitatur ab vndis curuis, est solidum, id est integrum & plenum sine concauitate. nāq; omnis humus, id est terra, desit, id est latiscit, & deest hiatu, id est vbi hiatus est: & omnis humus est secta, scilicet in rimas & fissuras. & ipsa, scilicet cauata, penitus, id est pene intus, & omnino intrinsecus, latebris, id est per latebras: est, supple suspensa, id est habens suspensas vias, exiles, id est valde modicas & occultas, igitur venæ animantis, id est animalis, errantes, id est diuagantes, percurrunt per tota corpora, id est per singulas partes corporis, & omnis sanguis est idem qua commeat, id est coit, ad vitam, id est ad sustentationem vitæ, id est sicut per diuersas venas commeat idem sanguis, qui vitam sustētat: nam sine sanguine, viuere nemo potest: vnde exangues, mortuos vocamus. sic quędam venę, & quidam spiritus sunt in terra, vnde incendia illa perpetuo sustentant. Terra digerit, id est coquit & in aliam naturam vertit: auras, id est tenueis ventos, conceptas voraginibus, id est per voragines, & hiatus terrę. Scilicet. i. scire licet: quomodo id fiat, quia corpore mundi diuiso: haud olim. i. nō modico ante hac: diuiso dicit, in maria, ac terras, & sydera, id est coelū: sors prima est data coelo, id est coelū sortitū est primū locū: & sors maris secuta est, quia secunda erat: vnde secundum, a sequendo dictum volunt: & tellus desedit, id est deorsum locum cepit, existens infima: sed desedit totis cauis, id est habēs integras cauernas, & talis qualis exeat, id est emergat: aceruus, scilicet lapidum: & hoc saxis imparibus, id est inæqualibus, id est minime quadrantibus inter se, iactis ex tempore, id est subito, & ex improuiso, id est sic globus terrę consolidatus est, vt aceruus lapidum subito accumulatus: in quo nimirum multæ manerent concauitates, sicut & in terra, vt, id est quemadmodū: corymbus, id est fructus ederę pendet, supple vacuata crebro spatio: ita vt non sit continuus fructus, ipsa terra quoq; id est etiam: coit in sese, id est in seipsam, simili figura laxata, in tenueis vias, id est subtiles poros & venas. Non omnis, scilicet terra, nec coit, id est conglutinatur, in arctum, id est compressum, & condensum, nec ipsa stipata, id est compressa: coit, id est consolidatur: siue causa est illi, scilicet terræ vetusta: nec facies, id est talis factura, aut species, est nata, id est natiua & connaturalis: seu, id est siue: spiritus, id est ventus: liber, id est non compressus: effugiens intra, id est intrinsecus, molitur, id est cum mole perficit iter, id est meatū: seu lympha, id est aqua: edit, id est absumit: secūdum Calderinum: sed illud edo, habet primam breuem: & potius coniugatur, edo, es, est. vnde hic mallem dicere, edit, id est editiorem: hoc est altiorem facit, dum ipsa edit, id est erigit humum, limo perenni, id est per totum annū perdurante: nisi sequeretur, Furtumq; obstantia molli, supple edit. i. absumit, etiam vapores inclusi, scilicet in cauernis Ætnæ, non videre solidum, id est integrum & plenum, atque via est quæsita igni, id est ab igne, vt stet passiue, aut ad commodum eius, vt stet possessiue: siue omnia pugnauere locis certis, causa dolendi: non est hic, id est in hac re: dummodo opus causæ stet, id est paratum sit. Enim, pro quia: quis non viderit illic esse sinus, id est curuaturas concauas: & cum videt tantos fontes emergere penitus: ac videt tantum torrentem emergere se penitus, supple ab hiatu: imo, id est profundo: ille, scilicet torrens: non, scilicet est: aut oritur ex tenui, id est modica causa: & necesse est, vt, supple terra agat, id est emittat vocem: & vt errantes, scilicet aquæ. arcessant, id est arceant: confluuia, id est quæ in mare cōfluunt: & trahat vndiq; ab vndis, quod trahat ex pleno: & quod contrahat fontem amne pleno. i. perenni, & indeficiente.

Conflu uia, alij Cōfluit

Flumina quinetiam latis currentia riuis
Occasus habuere suos:aut illa vorago
Direpta in preceps fatali condidit ore:
Aut occulta fluunt tectis adoperta cauernis:
Atq; inopinatos referunt procul edita cursus.
Quòd si diuersos emittat terra canales
Hospitium fluuiorum:aut semita nulla profectò
Fontibus & riuis constet via:pigraq; tellus
Conferta insolidum segnis sub pondere cesset.
Quòd si præcipiti conduntur flumina terræ:
Condita si redeunt:siqua ante incognita surgunt:
Haud mirum clausis etiam si libera ventis
Spiramenta latent.certis tibi pignora rebus,
Atq; oculis hæsura vias dabit ordine tellus:
Immensum plerunq; sinus,& iugera pessum
Intercepta leges,densæq; abscondita nocti
Prospectare procul chaos,ac fine fine ruinæ
Ceruus & in syluis spatiosa cubilia retro,
Antraq; demissis pedibus fodisse latebris.
Incomperta via est operum,tantum influit intra
Argumenta dabunt ignoti vera profundi.
Tu modo subtiles animo duce percipe curas:
Occultamq; fidem manifestis astrue rebus.
Nam quo liberior,quoq; est animosior ignis
Semper & inclusus,nec vectus,sçuior ira est
Sub terra:penitusq; mouet hoc.plura necesse est
Vincla magis soluant:magis hoc obstãtia pellant.
Nec tamen in rigidas exit contenta canales
Vis animæ:flammã auertit,qua proxima cedunt:
Obliquumq; secat,qua visa tenerrima causa est.
Hinc terræ tremor,hinc motus,vbi densus hiatu
Spiritus exagitat venas:cessantiaq; vrget,
Quòd si spissa foret:solidoq; instaret inani:
Nulla daret miranda sui spectacula tellus:
Pigraq;,& in pondus confestim mobilis esset.

ASCENSIVS.

¶ Flumina quinetiã latis currẽtia riuis Occasus,&c.)Eãdẽ rẽ ꝓsequitur. Vnde ordo est: Quinetiam flumina currẽtia, latis riuis habuere suos occasus.i.receptacula:aut illa vorago direpta in præceps.i.excisa per præcipitationem aquarũ: condidit,sup.se:ore fatali.i.necessitate quam fatum instituit in initio naturę,aut condidit.i.abscondit se in pręceps fatali ore:aut flumina fluunt occulta adoperta tectis:atque edita cauernis referunt procul cursus inopinatos:quod de Arethusa & Nilo dicitur. vel sic,fluunt occulta cauernis tectis,id est p cauernas tectas,& ita adoperta,atque edita,scilicet ex cauernis,rursus in lucẽ data,referũt procul cursus inopinatos.i.ꝓter hominum opinionem ortos.quod si terra emittat diuersos canales.i.meatus aquarum per quos vt fontes p canales,fluant,appositorie,hospitiũ.i.receptaculũ fluuiorum: aut nulla,supp.sit profectò reuera:semita.i.angusta via & quasi semi iter & via.s.nulla, constet riuis,& tellus pigra cõferta.i.constricta:insolidum.i.durum & densum,sine vacuo aut meatu:& ipsa segnis,id est inoperosa:cesset,scilicet omni operatione:sub pondere.s.molis suæ:aut aquarum. Quod si flumina conduntur terrę ꝓcipiti.i.præcipitanti ea:& si flumina condita.i.abscondita redeunt:& siqua.i.aliqua,etiam incondita.i.q prius non exierant, nec rursus recepta sunt: surgunt,id est oriuntur primum:haud,id est non,mirum, supple est:si spiramenta.i.meatus & aperturæ quibus expirent:latent vẽtis clausis.s.in terra,priusquam tales exhalationes emittantur:tellus dabit tibi pignora,scilicet fidei & credulitatis certis rebus: & ipsa hæsura oculis,dabit ordine,id est per ordinem vias,scilicet ad cognoscendum:aut per quas talia fiant. Nam ipsa leget,id est ex ordine oculis obiiciet,sinus.s.aquarum:Interceptos,supple plerũque.i.plurimum immensum.i.immense,aut immẽso mõ,hoc est sane magnos:& leget iugera intercepta pessum.i.deorsum in pręceps,& abscondita densę nocti.i.a caligine q̃si nocturna.Tu cernis chaos.i.voraginẽ nigrã,hoc est baratrũ prospectare ꝓcul,ac fine fine.i.termino:ruinę.i.pręcipitiꝫ:& cernis,sup.feras fodisse i syluis cubilia spatio retro.s.relicto:aut retro,& fodisse antra, scilicet noua:demissis latebris,scilicet prioribus: via operum, id est quomodo tales cauernas operatæ sint:est incomperta,id est nondum cognita:tantum,id est solummodo:influit intra, id est introrsum intendiẽ:quę,supp.res:dabunt vera argumenta, id est veras approbationes:ꝓfundi ignoti,id ẽ incogniti,hoc est per ea antra,quæ aperiunẽ in syluis a feris,cum videmus aperturas valde profundas,& maiores quam vt a feris excauatæ putentur,facile cognoscimus,quod latebras terrę ignoramus.Tu ꝑcipe modo,animo duce:curas,id est inuestigationes subtiles:& astrue.i.absconde(secundum Calderinum)rebus manifestis, fidem occultam:aut astrue,id ẽ asserere:rebus manifestis, fidem,id est credulitatem, occultam,id est latentem.Nam quo, id est quanto ignis est liberior:quoque,id est & quo(sunt enĩ duę particulę)est animosior inclusus semper,& non vectus,scilicet foras,supp.eo,est sçuior, id est maior,& vehementior: ira.i.indignatio, aut incendiũ, est,scilicet igni: sub terra: & mouens penitus,id est pene intus,aut omnino,necesse est,vt supple plura,id est plures res: soluant hoc,id est tãto magis: vincla,pro vincula,& pellant hoc,id est tanto magis obstantia,hoc est ignis,qui in visceribus terræ quanto magis abstrusus est,tanto vehementius excedit & cauat terram:nec tamen flamma contenta, scilicet in terris,exit in canales rigidas id est non exsiccat venas fontium,sed vis animę,id est venti latentis:auertit flammã,qua.s.vi:proxima cedunt,& secat obliquum.i.in obliquum: qua,id est per quam:causa tenerrima.i.minima est visa. Nam hinc,id est ex hac causa,quia.s.sunt ignes,& vẽti,ac aquæ sub terris,& venti erumpere contendunt:terra tremit tibi motu.i.per motũ,& spiritus densus.i.ventus grossus, aut vehemens:exagitat,id est expellit:hiatu.s.suo: venas, scilicet aquarum & flammarum,& vrget cessantia, id est non cito cedentia: quod si tellus foret spissa,id est si non haberet illas concauitates, & instaret solido,id est integro & pleno:inani.i.spatio medio:sine ventis & flammis,ac aquis:ipsa nulla,id est non vlla:non daret vlla miracula,sui,id est de se,& ipsa esset pigra,id est ociosa, ac torpens,& esset mobilis in pondus.s.secundum totum globum tantum,cum nunc etiam in parte moueatur per ventos inclusos.Aut in pondus,id est deorsum:quo.s.pondus,id est grauitas deprimit.

Cernis, alij Certus.
Spatiosque, alij spatiosa.
Vectus, sçuior: alij euectus sæuior.
Mouet hoc: alij mouet hæc.
Magis hoc: alij magis hęc.
Tremit alij tremor.
Hiatu, alij hyatu.
Quod, alij quia

Sed summis si forte putas concredere causis
Tantum opus:& summis alimentum viribus oris,
Quæ valida in promptu cernis,validosq; recessus
Fallere:sed nondum tibi lumine,certaq; recto.
Nanq; illud quodcunq; vacat specus omnis hiatum,
Et res introitu soluunt:aditúq; patenti
Conuersę languent vires:animosq; remittunt.
Quippe vbi contineat ventos:qua quęq; moranteis
In vacuo desint,cessat:tantumq; profundi
Explicat errantes:& in ipso limite tardant.
Angustis opus est turbare in faucibus illos.
Feruet opus:densiq; fremunt:premiturq; ruina.

ASCENSIVS.

¶ Sed summis,&c.) Prosequitur institutum,indagãs ex physicis principijs cãs incẽdij Ætnæi.Ordo est.Sed si tu putas.i.prętendis,forte concredere.i.committere:summis,id est cœlestibus causis, tantum opus, quantum est perpetuum incẽdium Ætnæ:& cætera quę in terris fiunt mira,& si tu putas cõcredere summis viribus alimentum oris,scilicet Ætnæi, hoc est orificij, & foraminis, vnde incẽdium euoluitur(alij legunt ori, id est montis, sed Gręcum est,& o corripitur,vt in oreste patet.)tu fallere, id est falleris,supple in his quę tu cernis in promptu valida, & validos recessus, supple esse, id est quę tu putas veras & occultas causas:sed hęc nondum supple sunt tibi:certa:idest perspecta,lumine recto,id est cognitione perfecta.Nãq; quodcunque vacat.i.excauatum ẽ illic:id, supple omnis specus soluit hiatu:& res soluunt, id est aperiunt introitu, & aditu patenti:& vires conuersę, scilicet ad se,languent & remittunt

Illic, alij illud
Hiatu, alij hyatum.
Quiq;, alij,q̃q;
Limine tardat, alij lumine tardant.
Premitur alij fremunt.

Hinc furtim Boreæ,atq; Noto.nūc vnus vterq; est:
Hinc venti:rabies hinc sæuo quassat hiatu.
Fundamenta solo trepidant:vrbesq; caducæ.
Inde neq; est aliud,si fas est credere,mundo,
Venturam antiquam faciem,veracius omen:
Hæc primo cum sit species,naturaq; terræ,
Introrsus cessante solo trahit vndiq; venas.
Ætna sui manifesta fides,& proxima vero est.
Non illic,duce me,occultas scrutabere causas.
Occurrent oculis ipsæ,cogentq; fateri.
Plurima nanq; patent illi miracula monti.
Hinc vasti terrent aditus:merguntq; profundo:
Corrigit hinc artus,penitusq; quod exigit vltra:
Hinc spissæ rupes obstant:discordiaq; ingens
Inter opus:nectunt varios,mediosq; coercent,
Pars igni domitæ,pars ignes ferre coactæ,
Vt maior species Ætnæ succurrat inanis.
Hæc illis sedes,tantarumq; area rerum est.

tunt animos. Quippe, id est vtpote, quæ ignorant, vbi scilicet specus contineat ventos:& qua, scilicet parte, aut vi:quique,scilicet venti, morantes desint, id est deficiant, in vacuo,scilicet subterraneo: & tantum profundi,id est profunditatis: cessat, id est ociosum est: & explicat,supp. ventos errantes: & tardat,id est imoratur in ipso limine, id ē sub exitu:opus est illos, scilicet ventos:turbare,id est turbinem excitare, in angustiis faucibus :quando,scilicet erūpere volūt,nec possunt: opus feruet, & venti densi premūt, id est vrgent:vt scilicet exeat: & ruina premitur, id est vrgetur, & festinatur: hinc Boreas,atque Noto, id est diuersis ventis, Septentrionali & Meridionali:furtim, id est in occulto, quia nondum exierunt: nunc scilicet post congressus: vterque,scilicet ventus,Boreas & Notus,est vnus, quia materia ventorum conglobatur.hinc,scilicet deinceps,post exitum:aut ex hac agitatione ventorum subterraneorū, est rabies venti: & hinc id est ex hac agitatione, quassat,scilicet terram:sæuo, id est valde magno & terribili hiatu fundamenta,scilicet ædificiorum,trepidant solo:& vrbes caducæ trepidant solo.Omen veracius,id est verax indicium:antiquam faciem,id est speciem: hoc est chaos antiquum,venturam,supple esse mundo:inde, id est ex hac agitatione ventorum,qui omnia confundent:neque est aliud, scilicet quod antiquam faciem reducat:si fas est eredere, scilicet antiquam faciem venturam mundo. Hæc primo species iterum: alij legunt,hęc prima species rerum:nec est mendosus,quia prima producatur positiōe,apertaq́ue erit compositio. si tamen legatur,primo:ordo est: hęc species primo.i.q̄ primo fuit:iterum, supple erit:& natura terrę trahit vndique venas,solo cessante itrorsus. Ætna est manifesta fides, id est attestatio,& probatio sui, id est eorum quę de se sentire facit, & est proxima vero, id est vero simillima. Tu non scrutabere illic, scilicet in Ætna: me duce,id est ducēte me, aut ductu meo:causas ocultas:sed supple manifestas: quia ipsæ causę occurrent oculis,scilicet tuis:& cogent fateri,scilicet verum esse,quod de eis prædicatur. Nanque plurima miracula patent illi monti: vasti, id est valde ampli, & profundi:aditus, id est accessus terrent hic,id est in vna parte: & mergunt profundo.i.profunda voragine maris. Arctus,scilicet locus.i.strictus & angustus:corrigit,id est simul dirigit:hic,id est alia parte:quod exigit,id est extēdit,aut expellit penitus vltra:hic, id est ex vna parte, rupes spissę obstant, scilicet adire volentibus: aut ne fiat exactio lapidum inflammatorum: & discordia,id est ea quę sunt discrepantia inter se: internectunt,id est impediunt: ingens opus varium, & coercent medium: pars,id est partim: rupes domitæ, supple sunt:igni,id est absumuntur,& mollificatur ab igne: & pars coactæ sunt ferre, id est emittere ignes: ita vt maior species Ætnę succurrat,scilicet in ruentibus:inanis, id est exhausta:hæc,scilicet Ætna,est sedes illis,scilicet miraculis dictis. Et hęc est area,id est campus:tantarum rerum, id est in qua tantę res fiunt: & est quædam acclamatio.

Hic, alij Hinc.

Varium alij varios.

ASCENSIVS.

Nunc opus artificem incendit,causamq; reposcit.
Non illam parui,aut tenuis discriminis ignes
Mille sub exiguo ponent tibi tempore veras
Res:oculiq; docent:res ipsæ credere cogunt.
Quinetiam tactu moneant contingere toto
Si liceat:prohibent flammæ,custodiaq; ignis.
Illi operum est.arcent aditu,diuinaq; rerum,
Vt maior species Ætnæ succurrat inanis.
Cura sine arbitrio est.eadem procul omnia cernis.
Non tamen est dubiū penitus quin torqueat Ætna:
Aut quis mirandus tantæ faber imperat arti.
Pellitur exustæ glomeratus nimbus arenæ:
Flagrantes properant moles:voluuntur ab imo
Fundamenta:fragor tota nunc rumpitur Ætna:
Nunc fusca pallent incendia mista ruina.
Ipse procul magnos miratur Iuppiter ignes:
Ne'ue sepulta noui surgant in bella gigantes:
Neu Ditem pudeat regni:neu tartara coelo
Vertat in occulto:tantum premit omnia dextra.
Congeries operit saxorum,& putris arena,
(Quæ nec sponte sua faciunt,nec corporis vllis
Sustentata cadunt robustis viribus) omnes.
Exigitur: vertit vasa omnia uertice sæuo
In densum congesta rotant:voluuntq; profundo.
Hac causa expectata ruunt incendia montis.
Spiritus inflatis nomen languentibus aer.
Nam prope' natura par est violentia semper.
Ingenium velox illi,motusq; perennis.
Verum opus auxilium est vt pellat corpore:nullus

¶ Nūc opus.) Pergit quo incipit hoc ordine. Opus.i.inceptum: accendit.i.inflāmat studio perficiendi: artificem.i.authorem suū: & reposcit.i.iterposcit,causas, scilicet tanti incendij. Ego non ponam illos ignes parui,aut tenuis.i.exilis discriminis:sed,sup. maximi.vnde ponam tibi sub exiguo tēpore: mille res veras: quia oculi docent: & cogunt credere res certas,quinetiam, sup.res ipsę, hoc est ignes moneant tactu toto,si liceat contingere:sed nō licet,quia flammę ꝓhibent:& custodia ignis .i.ignis custos:est illi operum, hoc est illi operi:&, sup.flammæ,arcent.i.abstinent: aditu, id est ab accessu, nequis accedat:& diuina cura.i.accuratio & administratio rerum:est sine arbitrio.i.sine opera,aut cōsilio alterius:tu cernis eadem omnia procul.i.de longe:quia flammę vetant accedere. Nec tamen est dubium penitus qs, quia deus aut natura torqueat .i.saxa,Ætna,in illo mōte:aut quis faber mirandus.s.quicunque est:imperet,id est pręsit tātę arti. Nimbus,id est multitudo,ac glob⁹:arenę exustę glomeratus.i.in glomos, aut glomum collectus:pellitur,id est expellitur, & moles flagrantes,id est ponderosa saxa ardētia:properant.i.festinanter emittuntur: fundamenta.s.Ætnę,voluūtur ab imo,id est ꝓfundo: & fragor rumpitur.i.rumpendo editur: nunc.i.aliquando tota Ætna: & incendia pallent,nunc, id est aliquādo,mista ruina, fusca.i.subnigra,qa fumosa, aut puluerulēta. Ipse Iuppiter miratur procul magnos ignes,quia in occulto ē.neue,id est vel ne,hoc est an:noui gigantes surgant ī bella sepulta.i.sedata & quieta:neu.i.neue,hoc est vel an: pudeat Ditē.i.Plutonem,fratrem Iouis: regni.s.inferorū: neu.i.neue,Pluto,supple vestat tartara coelo,id est in coelum: aut cōmutare velit tartara coelo: tantum.i.duntaxat quia in occulto est, & causam incendij nescit: ipse premit.i.coercet: omnia dextra.i.potentia sua:omnis cōgeries operis & putris arena saxorū exigitur.i.extra pellitur: quę res nec faciunt,id est facescunt, & loca mutant sponte sua, id est suapte natura: nec sustentata viribus robustis, vlli ꝓ vllius corporis:cadunt.i.deciduūt ex aere:vertit.s.Iuppiter: omnia vasa,id ē saxa cauata:sęuo vertice.s.Ætnę flagrantis:incēdia montis congesta, id est accumulata in densum,id est dense

Ætna, alij ætnā

Oia, alij vitrea.

Inflatis alij inflati.

Auxilio alij auxilium.

Impetus est ipsi:qua spiritus imperat,audit
Nc princeps,magnusq; sub hoc duce militat ignis.

rotant & voluant. s.saxa pro/fundo.i.ab imo:& ruunt.i.eru unt ea:nec causa,sup.est:expe/ctata.i.cognita, & extrinsecus inspecta. Nomen est inflatis.s.incendijs.i.dum inflantur: spiritus quia a spirando dicitur spūs:& languentibus.i.dum languent,est, sup.nomen aer. Nam violentia est semper prope.i.quasi par.i.eq/ualens naturę id est cum nullum violentum sit perpetuum,i Ætna violentia videtur habere vim naturę:nam ingenium velox est illi illi,& motus perennis:verum id est sed:opus,supple est au/xilio nullus impetus inter/pellat corpore,supple ea par/te:qua spiritus,scilicet mundi imperat:audit nunc princeps,id est prędominans:& magnus ignis militat sub hoc duce,id est spiritu: qui,vt Aeneidos sexto dicitur,Omnia intus alit.hoc est, quia spiritus diuinus,diffusus est per omnia:regit incendia,& excitat ignes atque extinguit in Ætna,prout vult

ASCENSIVS.

Nunc quoniam in promptu est operi natura,soliq;,
Vna ipsi venti:quæ res incendia pascit,
Cum subito cohibetur:inest quæ causa silenti,
Subsequar.immensus labor est,sed fertilis idem.
Digna laborantis respondent præmia curis.
Non oculis solum pecudum miranda fuere,
More:nec effusis in humum graue pascere corpus:
Nosse fidem rebus:dubiasq; exposcere causas
Sacra per ingentem:capitiq; attollere coelum.
Scire quot,& quæ sint in magno talia mundo
Principia,occasus metuunt,ad sęcula pergunt:
Et firma ęterno religata est machina vincio.
Solis scire modum,& quanto minor orbita lunæ est:
Cur illi breuior bissenos peruolet orbes:
Annuus ille monet:quo certo sydere currant:
Ordine quæ'ue suo,careant incondita cura.
Scite vices etiam signorum,& tradita iura.
Nubila cur coelo terræ denunciat imbres:
Quo rubeat Phœbe,quo frater palleat igne.
Tempora cur variant anni:primaq; iuuenta
Cur ęstate perit:cur æstas ipsa senescit.
Autumnoq; obrepit hyems:& in orbe recurrit.
Axem scire Helyces:& tristem nosse cometen:
Lucifer vnde micet:qua'ue Hesperus:vnde Bootes.
Saturni cur stella tenax:cur Martia pugnax.
Quo rapiant nautæ,quo sydere lintea tendant.
Scire vias maris:& cœli prædicere cursus:
Quo volet Orion:quo Sirius incubet index
Et quæcunq; iacent tanto miracula mundo,
Non digesta pati,nec aceruo condita rerum:
Sed manifesta notis certa disponere sede
Singula:diuina est animi,ac iucunda voluptas.

(Huic quoniam,&c.) Docet hoiem ad rerū indagationem natū esse:iuxta quod est illud philosophicum in principio Metaphysices, Oēs hoies na/tura scire desiderant. Docetq; quod idē philosophus ait ex admiratione philosophiā in/uentā,quæ causas rerū inqui/rit. Ordo autē est. Qm̄ natura est huic operi in promptu,id est manifesta:& natura soli.i. terrę:est vna.s.ipsi venti: ego subsequar.i.subsequenter di/cam:quę res pascit incendia:& quę causa inest silenti.i.cōquie scenti.i. Aetnę:cum.i.quando: cohibetur.s.vis ventorum: su bito.i.de repente,labor est im mensus:sed idē.s.labor: est fer tilis.i.vtilis: qa pręmia digna curis.i.quæ sint operę pretia: respondent laboranti.i.inuesti ganti. Hæc,supple nō fuere mi randa.s.nobis:solum oculis.i. solo visu,sine inquisitiōe cau/sarum: more pecudum,quę.s. stupent,& nihil indagant, nec pascere corpus graue.i.terre/num:effusis.s.oculis in humū. (vnde Oui. Meta.j. Pronaq; cum spectent animalia cętera terras,Os homini sublime dedit,coelumq; videre iussit, & erectos ad coelum tollere vultus.) Sed vt dicetur in fine hu/ius particulę, diuini est animi ac iucunda voluptas nosse fi/dem.i.certam causam rebus: & exquirere causas dubias: & perurgentem.s.hominem:hoc est instanter,& vrgenter ad fi/nē vsq; vitæ curantē:sacra.i.res sacras & religiosas:attollere coe/lū capiti:aut hypallage est,p eo qd est caput coelo:aut sic dictum, vt illud, Adueniat nobis regnū tuū. non adueniamus regno tuo. Scire quot,& quę,& cur sint talia principia magno mūdo, & cur sęcula metuunt occasus.i.finē:at pergunt.i.semper tñ procedunt. Alij textus habēt ad: vt sit,& pergunt.i.procedunt: ad sęcula.i.in ęternū:quantum sęcula erunt,& quę firma machina religata est mundo æterno:quia,vt dicit Horatius in Odis, Dāna tñ celeres reparant coelestia lunæ, Nos vbi decidimus. itaque res singulę di labuntur,sed vniuersum manet,& scire modū.i.mensuram Solis, & cursus eius,& quanto orbita.i.via orbis,hoc ē reuolutio Lunę, est minor.s.quam Solis:cur breuior orbita pręuolet illi.s.Lunæ, cui pręuolet isti.s.soli:quę ille annuus orbis mouet: quæ sydera currant certo ordine.s.omnia pręter planetas,quæq;,id ē & quæ sydera careant:suo,scilicet ordine: existentia incondita.i.erratia: sed cura,id est per summam accurationem,quia Plini° dicit, Nihil illis quæ erratica vocamus minus errare. Sunt tamen qui legant, non cura,sed cursu,vt sit,& quę careant suo cursu, scilicet certo, sed nō pcedit: aut suo.i.pro/prio,vt sunt in firmamento,q̃ motu raptus feruntur,sed ve rius legitur,cura. Et scire etiā vices.i. vicissitudines signorū .s.zodiaci,& iura tradita,id est vires & influentias eoꝝ, cur.s. planeta aliqs aut signum de/nunciet coelo nubila, & terræ imbres,quo igni Phœbe.i. Lu na rubeat,cum naturaliter pal lidior sit, & quo igni palleat frater.s.Phœbes,hoc ē Phœ/bus,qui Sol est, & cuius natu ra est rubere potius: Cur tem pora anni variant,supp.se,aut cur anni variant tempora: & cur ver præit æstatem,prima iuuenta.i.prima parte sui: cur ipsa ęstas senescit.i.ad senium, hoc est finem tendit:& cur hy ems obrepit.i. tacite succedit autumno, & recurrit in orbe .i.gyro & circulo. (quia vt dr in Georgi.) Redit agricolis la/bor actus in orbem, Atq; in se sua per vestigia voluitur ann°. vnde de hac tempoꝝ vicissitu dine dicit Horatius in quarto libro carminū sic, Immorta/lia ne speres,monet ann° & al/mū, Quę rapit hora diē. Frigo ra mitescunt Zephyris: ver p/terit ęstas, Pomifer autumnus fruges effuderit,& mox Bru/ma recurret iners. hęc ille.) I/tem scire Axem Helyces.i.vr/sæ maioris. Nam Helyce fuit nomen oppidi cuiusdam Achi uorum,i Pelopōneso,vt dicit Iginius,i quo Calisto nata fer tur:& ab eo Helyce denōiari, postq; in vrsam maiorē cōuer sa fuerat. Minor aūt vrsa, Cynosura vocatur. Et nosse cometē.i.sy dus crinitū:tristē.i.tristitię indicē: vñ in Geor. Nec totiens diri arse re cometę. Portendere enim dicūt,aut regnoꝝ,aut regū interitū. Item nosse, vnde Lucifer.i.stella matutina,micet: ve,pro vel:q̃.s. luce: Hesperus.i.stella vespertina,micet.i.resplendeat,vñ Bootes, qui ad plaustrū est,supple micet: cur stella, id est sydus Saturni, sit tenax:cur stella.i.sydus Martia.i.ipsi° Martis, sit pugnax.i.ad pugnas incitans,quo sydere.i.cuius syderis ortu:nautę rapiant.i. contrahant,lintea.s.vela,& quo sydere,tendant.i.extendant & pā dant lintea. Item scire vias maris,& pręedicere cursus coeli.i.coele stiū,quo Orion.s.nymbosus: volet.i.pręceps feratur,quo ipsa Sire/uus index.s.pluuię:incubet.i.occidat,quia indicat tam in ortu,q̃ occasu, ventos,& pluuiam:& quęcunq; miracula iacent.s.ignota, tanto,mundo,non pati, supple ea: digesta.i. vt digesta ciba/ria delitescere, nec condita, id est abscondita esse aceruo re/rum, sed disponere singula manifesta, notis, id est per notas, supple incerta sede, id est dispositione, est animi diuini,& vo/luptas iucunda.

Sint, alij sit

Denunciet, alij denunciat.

Tempore, alij Tēpora

Ter pit ęstatem alij Ver ęstate pręit.

Recurrit, alij cucurrit

Quave alij q̃q.

Seu° & incubet, alij seu° icubet.

ASCENSIVS

Sed prior hæc hominis cura est cognoscere terram:
Et quæ nunc miranda tulit natura,notare

(Sed prior hæc, &c.) Vocat hominem terrenum ad cogni tionem terrę. q.d. altiora te, ne quęsieris. Est autem duplex expositio primorum verbo/rum:altera hæc:sed hæc cura est prior.i.altior, & excellen/tior,

Hæc nobis magna affinis cœlestibus astris.
Nam quæ mortali spes est? quæ amentia? maius
In Iouis errantem regno perquirere velle.
Tantum opus ante pedes transire, & perdere segnes.
Torquemur miseri in paruis, premimurq; labantes:
Dum sese pretio redimant: verum q; professa est.
Tum demum viles taceant, inopesq; relictæ.
Noctes, atq; dies, festinant arua coloni.
Callent rure manus: glebarum expellimur vsu.
Fertilis hæc segetiq; feracior: altera viti:
Hæc platanis humus, hæc herbis dignissima tellus:
Hæc diti melior pecori, syluisq; fidelis.
Aridiora tenent oleæ: succosior vlmis
Grata. leues cruciant animos, & corpora causæ.
Horrea vti saturent: tumeant & dolia musto:
Plenaq; defecto surgant fœnilia campo.
Sic auidi semper qua visum est charius istis,
Implendus sibi quisq; bonis est artibus. illæ
Sunt animi fruges: hæc rerum maxima merces.
Scire quid occulto naturæ terra coercet:
Nullum fallere opus: non multos cernere sacros
Aetnæi montis fremitus, animumq; furentis:
Non subito pallere sono: non credere subter
Scrutamur rimas, & vertimus omne profundum.
Quæritur argenti semen: nunc aurea vena.
Torquentur flamma terræ: ferroq; domantur.
Cœlesti migrasse minas, aut tartara mundi.
Nosse quid impediat ventos: quid nutriat igneis:
Vnde repente quies, & multo fœdere pax sit.
Concrescant animi penitus: seu forte cauernæ,
Introitusq; ipsi seruent. seu terra minutis
Rara foraminibus, ne venis abstrahat auras.
Plenius hoc etiam rigido qua vertice surgit.
Illinc infestus, atq; hinc obnoxius intus
Vndiq; diuersas admittere cogitat auras:
Et coniuratis addit concordia vires.
Siue introrsus agunt nubes, & nubibus auster.
Seu forte flexere caput: tergoq; feruntur.
Præcipiti delata sono premit vna, fugatq;
Torrentes auras, pulsataq; corpora densat.
Nam veluti sonat ore diu Tritona canoro,
Pellit opes collectus aquæ: victusq; mouere
Spiritus, & longas emugit buccina voces:
Carmineq; irriguo magnis cortyna theatris
Imparibus numerosa modis canit arte regentis,
Quæ tenuem impellens animam subremigat vnda.
Haud aliter summota furens torrentibus aura
Pugnat in angusto: & magnum cõmurmurat Aetna.

tior, vt deorum cura, hoĩum est cognoscere terram. Altera sic: sed hæc prior, pro prima cura hominum, est cognoscere terram: & notare miranda, quæ natura nunc tulit: hæc. s. natura terræ magna: quia affinis cœlestibus astris (quia necesse est hunc mundum superioribus lationibus esse contiguum, vt tota eius virtus inde gubernetur) est, supp. nobis scilicet concessa: nam quę species mortalis. q. d. temeraria: quæ amentia maior, sup. est, q̃ velle inquirere errantem scilicet planetam: in regno Iouis. i. in cœlo, & transire tantum opus scilicet terræ: positum ante pedes: & nos segnes perdere. i. negligere: tantum opus. i. tantæ operis inquisitionem: nos miseri torquemur in paruis. s. rebus & premimur labantes. i. in errorem cadentes: dum. i. dummodo: species mortales rediemant sese. i. ab inertia: pretio. s. talis studij: & professæ. s. sunt: verum: tum demum. i. tũc præcipue, taceant viles, & relictę inopes, id est quod viles sint, & inopes relictæ. Coloni festinãt arua: noctes, atq; dies, manus. s. nostræ: callent. i. callum induũt: rure. i. exercitio rurali & experiuntur vsu. i. attrectatione glebarum: quia hæc. s. terra, est fertilis segeti: & altera est feracior viti: hæc humus est dignissima. i. cõuenientissima platanis, hæc tellus est dignissima herbis: quam rem in Georgi. latius prosequitur poeta, ibi, Diuisæ arborib⁹ terræ, sola India nigrũ Fert hebenum, &c. hæc scilicet tellus est melior. i. conuenientior: pecori diti. i. diuité faciẽti, & hæc est fidelis syluis, quia feliciter ꝑducit arbores: oleæ tenent aridiora. s. loca, tellus, supp. succosior. i. pinguior est: grata vlmis: causæ leues. i. modicæ cruciãt animos, & corpora: vti. i. vt saturẽt. i. repleãt horrea: & vt dolia tumeãt, musto. i. recẽti vino: & vt fœnilia, id est repositoria fœni. surgant plena campo defecto. i. demesso a fœnisecis (si enim a Persio appellantur incisores fœni.) Sic. s. coloni: semper auidi. i. cupidi sunt (vnde, Vt quãuis auidis parerent arua colonis: Gratũ opus agricolis) eius, supple quod visum est istis charius. i. pretiosius cæteris. Quisq; est implendus sibi. i. a se, bonis artibus: quia quilibet studia sua insequitur: & id optimum putat, quod maxime scit. Fruges sunt illis. s. colonis: animi. i. delitię: & conatus, hæc merces, est illis maxima rerum, videlicet scire, quid terra coercet, id est amouet: occulto. i. secreta vi naturæ, nullũ opus fallere, sup. eos. i. a nullo opere falli: hoc est, omnia opere scire. Nõ multis. i. paucis: est merces. i. studium & voluptas: cernere sacros fremitus: & animum. i. vim Ætnęi montis furentis, non pallere subito sono: non credere. i. confidere: nos scrutamur rimas. i. fissuras: subter. i. quę subtus sunt: & euertimus, id est euertendo inquirimus omne profundum. Semen. i. minera, ac vena argenti, quæritur. s. a nobis: nunc. i. aliquando scilicet causa auaritiæ, & non scientiæ: atq; aurea vena quęritur nunc: terrę torquẽtur flamma. s. in fornacibus: & domantur. i. aperiuntur: & scinduntur ferro cœlesti, aiunt, sup. minas mundi. i. gigantes migrasse ad tartara: vbi sunt ditis thesauri. Non multis etiam est merces: nosse quid impediat ventos, quod exire nequeant, quid nutriat ignes, vnde quies sit repẽte, & pax sit repente, sup. cum multo fœdere. s. inter ignes, & ventos & nosse vnde animę. i. venti, concrescant: seu. i. siue: cauernæ seruent forte sibi. s. ventos: penitus. i. pene itus. & ipsi introitus. i. prima receptacula terræ, seruent sibi ventos, seu terra rara foraminibus minutis. i. habens multos poros: siue abstrahat in sese auras. i. ventos tenues: plenius. Etiã qua, sup. pte: hęc. s. terra, aut Ætna: surgit. i. erigitur vertice rigendo, ventus, sup. infestus, isthinc, id est ab vna parte, atq; obnoxius hinc. i. ab alia parte: intus, id est itrinsecus: cogitat admittere vndiq; diuersas auras: & concordia. s. vẽtorum admissorum addit vires: quia ad hoc concordãtes, vt ignem & saxa expellant, fortiores sunt, q̃ si singuli sint, siue nubes: & Auster nubilus agãt. s. auras introrsus: seu, supp. auræ & venti flexere forte caput, vt sponte intrent: & feruntur præcipites tergo. i. ꝑ tergum: vna. s. aura: delecta. i. de multis lecta, & cõflata: premit aures torrentes. i. inundantes: sono fugato. i. expulso: & densat. i. dense verberat corpora pulsata. Nam veluti buccina. i. tuba: sonitura diu Tritone. i. deo marino, qui concha canere dicitur: canoro. i. frequenter canenti, vnde ęmulus interemit Misenum: spiritus collectus & victus. i. coactus mouere: pellit opes aquæ. i. procellas agit, & emugit, id est quasi mugiens emittit: voces longas, id est diu duraturas: & veluti cortyna, id est secretior pars templi, aut antri Apollinis, vnde oracula prodibant, canit carmine irriguo: existens numerosa modis imparibus: & arte regentis, id est dirigentis: quę ars impellens animam. i. flatum tenuem: subremigat. i. percutit, more remigantium, vndam: haud. i. non aliter: aura submota. i. propulsata: pugnat. i. obstrepit: torrentibus, per torrentes: in angusto, id est arcto inclusa: & Ætna commurmurat: magnum, id est magnopere: nomen, pro aduerbio.

Species, alij spes est. Professe, alij ꝓfessa est. Glebarũ vsu experiunt, alij glebarum expellimur vsu. Successior, alij succosior. Quod, alij qua. Implendus, alij Implenda. Multis, alij multos. Minas, alij Minos. Animæ, alij animi. Siue in se se abstrahat auras, alij neue in se distrahat aura. Aures, alij auras. Canoro alij sonoro.

ASCENSIVS.

¶ Credendum est etiam.) Varijs ambagibus, & verborum inuolucris rem prosequitur, adfectans verborum apparatũ, rem in miraculum trahere: alij credendũ etiã, vnde dicit credendum etiam dẽtum causas ventorum existere sub est etiã. terris:

Credendum est etiam ventorum existere causas
Sub terris similes harum, quas cernimus extra.

Vt cum denſa cremant inter ſe corpora, turba
Eliſa in vacuum fugiant: & proxima ſecum
Nomina tota trahunt: tutaq́; in ſede reſiſtunt.
Quòd ſi forte mihi quædam diſcordia tecum eſt:
Principiisq́; aliis credas conſurgere ventos:
Non dubium rupes aliquas, penitusq́; cauernas
Prouehere ingenti ſonitu, caſuq́; propinquas
Diffugere, impelliq́; animas, hinc cernere ventos,
Aut humore etiam nebulas effundere largo,
Vt campis, agrisq́; ſolent, quos obruit amnis.
Vallibus exoriens caligat nubilus aer.
Flumina parua ferunt auras, vis proxima vento eſt.
Et minus aſpirat fortis, & verberat humor.
Atq; hæc in vacuo ſi tanta potentia rerum eſt,
Hoc plura efficiant infra, cluſiq́; neceſſe eſt.
His agitur cauſis extra: penitusq́; coactis
Exagitant ventos: pugnant in faucibus arcte:
Pugnantes ſuffocat: & intus vt vnda profundo
Terq́;, quaterq́; exhauſta graues vbi perbibit Euros:
Ingeminat fluctus, & primos vltimus vrget.
Haud ſecus aſtrictus certamine tangitur ictu
Spiritus: inuoluensq́; ſuo ſibi pondere vires
Denſa per ardentes exercet corpora venas:
Et quacunq; iter eſt properat: tranſitq́; morantem.
Donec confluuio reuolutis æſtibus amnis
Exilit: atq; furens tota vomit igneus Ætna.
Quòd ſi forte putas iiſdem decurrere ventos
Faucibus: atq; iiſdem pulſis remeare: notandas
Res oculis locus ipſe dabit, cogetq́; negare.
Quáuis cœruleo ſiccus Ioue frigeat æther:
Purpureoq́; rubens ſurgat iubar aureus oſtro:
Illinc obſcura ſemper caligine nubes,
Pigraq́; defuſo circum ſtupet humida vultu:
Proſpectat ſublimis opus, vaſtosq́; receſſus.
Non illam videt Aetna, nec vllo intercipit æſtu.
Obſequitur quacunq; iubet leuis aura, reditq́;.
Placantes etiam cœleſtia numina thure
Summo cerne iugo, vel qua liberrimus Aetnæ
Improſpectus hiat, tantarum ſemina rerum
Si nihil irritet flammas, ſtupeatq́; profundum.

terris: ſimiles harum.ſ.cauſarum (bene genitiuo vtitur, quia ſubſtantiam reſpicit: vt non eſt ſimilis tui i dns domine) quas cernimus extra, ſcilicet terrã: aut extrinſecus: vt crement.i. cõburant inter ſe corpora condenſa: & fugiant in vacuum.i. aerem: turba eliſa.i. eiecta, & expulſa, & proxima trahant ſecum tota nomina.i.confundãt nomina ventorum: quia non poteſt intelligi, qui venti ſint & exeant: & reſiſtant in ſede tuta.i.extra turbã poſita: quod ſi quædam diſcordia eſt mihi tecũ, o lector, ſup. quod.i. quia credas, vẽtos cõſurgere ab his principiis: non dubium, ſupple eſt aliquas rupes: & cauernas: prouehere.i. porro vehere, & ducere ventos, ſup. cum ingenti ſonitu: & animas, id eſt ventos: diffugere & impelli ꝓpinquas: caſu.i. ad caſum: datiuus antiquus: & non dubium eſt, ventos cernere hinc.i. ex hoc diffugio & impulſu: aut, ſupp. animæ, & auræ: ſolent etiam effundere nebulas: largo humore.i. habentes largum humorem admiſſum, aut campis & agris.i. per campos & agros quos.ſ. cãpos & agros: amnis obruit.i. irrigat, & aer nubilus exoriens: vallibus.i. exhalatus ex conualle: caligat.i. obtenebrat. Parua flumina: ferunt.i. adferunt auras: vis.i. potentia proxima eſt vento: & aſpirat eminus.i. de longe fortis.ſ. auras: & humor.ſ. ꝑductus: verberat.ſ. obſtãtia: atq; hoc, ſup. ſit: in vacuos.ſ. ventos, aeri expoſitos: cuius regionem, vulgus vacuam putat: ſed ſi tanta potentia rerum eſt.ſ. ventis externis, neceſſe eſt vt introcluſi efficiãt plura: hoc.ſ. iam dicto: Vel hoc.i. tãto plura. Ætna agitur his cauſis extra.i. exterioribus: & coactis penitus.i. interioribus: & exagitat.i. expellit: ventos.i. venti.ſ. exacti: pugnant.i. obſtant, aut certatim erumpunt: pugnantes.ſ. in faucibus.ſ. antri Ætnæi: ante.ſ. ꝗ̃ exeant: & pugnantes ſuffocant.i. claudunt iter: vt.i. ſicut:

vt.i. ſicut: vnda.i. inũdatio exhauſta: terq; quaterq;.i. frequẽter: aut ad ꝑfectum: vbi.i. poſtꝗ̃: perbibit.i. abſumpſit: Euros.i. ventos illos: graues.i. vehemẽtes: ingeminat.i. multiplicat fluctus: & vltimus.ſ. fluctus: vrget.i. premit primos: haud ſecus.i. non aliter ſpiritus.i. ventus: aſtrictus.i. oppreſſus: certamine tangitur ictu.ſ. ab aliis illato: inuoluens ſibi vires ſuo pondere.i. mole ſua. Corpora denſa exercent.ſ. ſe per neruos ardenteis.i. per vires flagrantes: & ſpiritus properat, & tranſit morantem.ſ. alium ventũ: quacũq; ſcilicet parte: aut via, aut rõne eſt iter: donec amnis, id eſt inundatio ventorum: reuolutus cum fluuio.i. abundãtia fluuiorum, & æſtibus exilit, id eſt extra ſalit: atq; ipſe furẽs vomit, tota Ætna.i. ignes, exiſtens igneus. Quod ſi tu putas forte ventos decurrere iiſdem faucibus, atq; ventos pulſos remeare iiſdem ſcilicet faucibus: ipſe locus dabit res notandas oculis: & coget negare ſcilicet quod prius putabas: quãuis æther ſiccus frigeat: ſic cœruleo.i. marino colore: & quãuis iubar aureus) Plautus etiã iubarem, genere maſculino dixit: ſed & gutturem & papauerem) ſurgat, id eſt oriatur rubens: oſtro, id eſt colore purpureo: & quãuis nubes nigra circũſtrepat illinc ſemper caligine obſcura: & ipſa humida circũſtrepat vultu defuſo: ipſe tamẽ ſublimis ꝓſpectat opus, & receſſus vaſtos, id eſt remotionem terrarũ valde amplã: Ætna non videt ſcilicet nubẽ: nec intercipit vllo æſtu: obſequitur.i. inſeruit obſequendo: quacunq; leuis aura iubet, & redit. Cerne etiam placantes numina cœleſtia thure: ſummo iugo, id eſt in altiſſimo loco: vel qua.ſ. parte liberrimus Improſpectus: hiat.i. aperit: ſemina tantarum rerum: ſi nihil irritet, id eſt commoueat flammas, & ſtupeat profundum.

Vis, alii vix.

Exagitat, alii Exagitans.

Suffocat int⁹, alii ſuffocat & intus.

Reuolut⁹ & æſtibus, alii reuolutis æſtibus.

ASCENSIVS.

Huic igitur credis torrens vt ſpiritus illi
Qui rupes, terramq́; vorat, qui fulminat igneis
Cur egit vires, & præceps flexit habenas.
Præſertim ipſa ſuo decliuia pondere nunquam
Corpora diripiant: validoq́; abſolueret arcu.
Quod niſi fallor, adeſt ſpecies: tantusq́; ruinis,
Impetus attentos oculorum transfugit ictus,
Nec leuitas tantos igitur ferit aura, mouetq́;:
Sparſa liquore manus ſacros vbi ventilat ignes:
Verberat ore tamen, pulſataq́; corpora noſtra
Incurſant: adeo in tenui vim cauſa repellit.
Non cinerem, ſtipulam'ue leuem, non arida ſorbet
Gramina: non tenuis plantis humor exit eiſdem.
Surgit adoratis ſublimis fumus ab aris:
Tanta quies illi eſt, & pax innoxia parti.

Huic igitur credis torrens &c.) Ordo eſt. Igitur tu credis huic, vt ſpiritus ille torrens, qui vorat rupes & terram, & qui fulminat ignes. cur egit vires, ſcilicet domitas, & flexit habenas exiſtens præceps: præſertim ipſa corpora decliuia ſuo pondere, nunquam diripiant ſuo pondere, id eſt per ſuum pondus: & abſolueret vario arcu.i. curuitate, quod, niſi fallor, ſpecies adeſt ruinis: & tantus impetus transfugit: ictus attentos oculorum: nec leuitas, ſupple transfugit tantos, ſcilicet ictus: igitur aura ferit: & mouet vbi manus ſparſa liquore ventilat ignes ſacros: tamen id eſt nihilomin⁹, verberat ore: & noſtra corpora pulſata incurſant: adeo.i. intantum cauſa tenuis repellit vim, & non ſorbet cinerem, vel ſtipulam leuem: & non ſorbet gramina arida: & humor (ſi vera eſt lectio), licentioſus eſt verſus: nam humor, primam producit.) tenuis non exit eiſdem plantis, & fumus ſublimis.i. in ſublime volans, ſurgit ab aris odoratis.i. odoribus: hoc eſt, rebus odoriferis perfuſis: tanta.i. iam magna quies eſt illi: & pax (alii fax, legunt) rapti eſt innoxia: ſiue agitur peregrinis potentis, pro potentiis: ſiue ꝓpriis: animæ.i. venti: coniurant

Deripiant, varioque: ſunt qui legẽdũ cẽſeant, diripiant, validoque.

Siue peregrinis igitur, propriisq; potentis
Coniurant animæ causis: ille impetus ignis
Et montis partes atras subuertat arena:
Vastaq; concursu trepidantia saxa fragoris,
Ardentesq; simul flammas, ac fulmina rumpunt.
Haud aliter, q̃ cum prono iacuere sub austro:
Aut aquilone fremunt syluæ: dant brachia nodo
Implicitæ. hæc serpunt iunctis incendia ramis.
Nec te decipiant stolidi mendacia vulgi:
Exhaustos cessare sinus: dare tempora rursus:
Vt rapiant vires, repetantq; in prælia victi.
Pelle nefas animo: mendacemq; exue famam.
Non est diuinis tam sordida rebus egestas:
Nec paruo mendicat opes: nec corrogat auras.
Præstò sunt operi ventorum examina semper:
Causa latet. quærunt pariter: coguntq; morari.
Sæpe premit fauces magnis extructa ruinis
Congeries: clauditq; vias luctamine ab imo:
Et scisso veluti tecto sub pondere præstat.
Haud secus, ac teneros cum secum frigida monti
Desidia est: tutoq; licet discedere montes.
Post vbi continuere moram, velocius vrgent.
Pellunt oppositas moles: ac vincula rumpunt:
Quicquid in obliquum est, frangunt iter: acrior ictu
Impetus exoritur magnis operata rapinis
Flamma micat: latosq; ruens exundat in agros:
Si cessant à iure ferunt spectacula venti.
Nunc superant quęcunq; regant incendia syluæ:
Quæ flammas alimenta vocet: quid nutriat Aetna.
Incendi poterunt. illis vernacula causis
Materia: appositumq; igni genus vtile terrent:
Vritur assidue calidus nunc sulfuris humor:
Nunc spissus crebro præbet munimine succos.
Pingue bitumen adest: & quicquid cominus acres
Irritat flammas. illius corporis Aetna est:

ti: coniurant causas. i. cum causis: ille impetus ignis, & arena subuertit atras partes montis: & saxa vasta trepidantia concursu fragoris: rumpunt, id est irrumpunt simul flammas ardenteis: ac fulmina (alij legũt, flumina.) haud, id est non aliter q̃ cum flumina iacuere sub Austro: prono, id est inclinato ad propellendum: aut cum syluæ fremunt: Aquilone, vento Septentrionali: & ipsæ syluæ implicitæ: nodo. s. ex mutuo occursu, dum se inuicem flagellant: dant brachia. i. flagella, & ramalia: nodo. i. in nodum: hęc incendia, id est inundationes syluarum, more aquarum bullientium: concussarum, serpunt ramis iunctis. Nec mendacia stolidi vulgi decipiãt te: dicentis. s. sinus Ætnæ, cessare scilicet ab incendio & emissione flãmarum: exhaustos, id est materia ignis euacuatos: & tẽpora dare, id est concedere rursus vt capiant vires: & ipsi victi. i. effeti & elanguentes, & repetant. s. vires in prælia, Pelle nefas. i. nefandam opinionem animo, & exue famam mendacem: quia non est tam sordida egestas, vt scilicet vicissitudine, & intercapedine temporis, opus sit rebus diuinis. i. a deo institutis. Nec mẽdicat scilicet deus, aut natura opes. i. facilitates, & auxilia: & (vt dicunt) eleemosynas paruo. i. a paruo, vtpote a re caduca: nec congregat auras, quibus. s. postea ad incendiũ vtatur: operæ. i. operationes ventorum sunt: præsto. i. paratæ, quasi præstantes ad iussa obeũda: & quęrunt semper pariter examina. i. eruptiones agminatim, more apum factas: & cogunt morari. i. immorari: pariter. i. ad libitum, nunc pariter erumpunt, nunc pariter immorantur: sed quare id faciant causa latet: congeries. s. saxorum: & alterius materiæ exhausta. s. ab igne, magnis ruinis premit sępe fauces: & claudit vias ab vno. i. vniformi luctamine: & est pręsto. i. parata, supponere scilicet subeundo, veluti tecto scisso. i. cooperimento interrupto: haud. i. non: secus. i. aliter: ac cum frigida. s. congeries, desudat monte sicco teneros. s. igneis, hoc est paruos: & cum licet montes discedere tuto. i. sine interruptione. Post. i. postmodum: vbi. s. ignes, & flãmæ continuere moram vrgent velocius: pellunt moles oppositas, ac rũpunt vincula, & frangunt quicquid est in oppositũ, iter, impetus acrior, exoritur ictu. i. ex ipso impulsu: flamma operata. i. exercitata magnis rapinis micat & ruens exundat in latos agros: si venti cessant a rure, ferunt spectacula, id est res inspectatione dignas, nunc superant incendia quæcunque syluæ regunt, quę vocent flammis alimenta: & quid Ætna nutriat: poterunt incendi illis causis materia vernacula, id est familiaris, & materna, & genus vtile oppositum, igni terrent scilicet incendium: & tamen vritur assidue: & ita nunc humor sulfuris calidus præbetur, nunc succus. i. nutrimentum: spissus, id est densum: crebro vimine, id est virgulto tenui: præbetur scilicet incendio, & bitumen genus cretę, & terrę tenacis de natura sulfuris: vnde dicitur, pingue adest. i. pręsto est, & quicquid irritat. i. prouocat: cominus, id est de prope: flammas atras, id est fumosas & obscuras, Ætna est illius, id est illiusmodi corporis, vt scilicet talem materiam prębeat.

Paruo, alij, paruas, legunt.

Sicco, alij succum.

Desudat, alij Desidiã.

Morem alij moram.

Rure, alij iure

Oppositũq; alij appositumq;.

Atq; hanc materiam penitus discurrere fontes
Infectæ erumpunt & aquæ radice sub ipsa.
Pars oculis manifesta iacet: quæ corpore dura est,
Ac lapis. in pingui feruent incendia succo.
Quin etiam varie quædam sine nomine saxa
Toto monte liquant: illis custodia flammæ
Vera, tenaxq; data est: sed maxima causa molaris
Illius incendi lapidis, sic vindicat Aetnam,
Quem si forte manu teneas, ac robore cernas:
Nec seruare putes ignem: nec spargere posse.
Sed simul ac ferro quæras, respondet: & ictu
Scintillat color. hunc multis circundare flammis:
Et patere extorquere animos: atq; exue robur:
Fundetur ferro citius. nam mobilis illi,
Et metuens natura mali est: vbi cogitur igni.
Sed simul atq; hausit flammas: non tutior haustu
Vlla domus seruans aciem, duramq; tenaci
Septa fides: tutum est illi patientia victo
Vix vnquam. redit in vires, atq; euomit ignem.
Totus enim denso stipatur robore tardans:

ASCENSIVS.

(Atq; hanc, &c.) Prosequitur intentum. Ordo est. Atq; supp. iubet discurrere hanc materiam: penitus, id est omnino: fontes & aquæ infectæ, scilicet graui odore ex sulfure erũpunt sub ipsa radice. Pars iacet manifesto oculis: ipsa rubet, & est dura: ac. id est sicuti lapis: & incendia feruent in succo, id est alimento humido, & pingui. Quinetiam quędam saxa sunt vario vimine, id est quę habent quasi vimen ad incendiũ aptum: quę, supp. liquant, id est diffluunt, toto monte: custodia flammę vera & tenax, id est perpetua est data illis. sed quippe, id est certe: maxima, scilicet custodia: illius incendi, pro incendij: lapidis molaris, id est quasi molarii: vindicat, id est defendit: sic Ætnam: quem. s. molarem si tu teneas forte manu: & cernas robore, id est in globo, aut corpore eius: tu putes nec posse. i. quod nec posset seruare ignem, nec spargere ignem, cum tamen vtrunque faciat: sed simul ac. i. statim: postquam tu quęras, id est inquiras: ferro, hoc est percutias saxum ipsum: Chalybe respondet, scilicet votis tuis: & calor. s. ignitus: scintillat, id est per scintillas exilit: tu potes hinc, id est postquam scintillauerit: circundare, scilicet lapidem flammis, adhibendo, videlicet stupam, atque arida circum nutrimenta: & extorquere animos, id est spiritus ignitos, atque exue, id est dissolue: robur ipsum fundetur citius ferro: nam natura est illi mobilis (alij legunt nobilis) & metuens mali, id est nociui, & incommodi: vbi, id est quando: cogitur igni, id est per ignem dissolui: sed simul atq; id est immediate: postquam hausit flammas, id est incensum est: non vlla domus est

tutior

Per tenues admissa vias incendia nutrit:
Cunctanterq; eadem, & pigre accepta remittit.
Nec tamen hoc vno quod montis plurima pars est,
Vincit: & incendi causam tenet ille profecto:
Miranda est lapidum viuax, animosaq; virtus.
Cætera materies quæcunq; est fertilis igni,
Vt semel accensa est, moritur: nec restat in illa,
Quod repetas: tantum cinis, & sine semine terra est.
Sic semel, atq; iterum patiens, ac mille perhaustis
Ignibus instaurat vires: nec desinit ante,
Quàm leuis exhausto defecit robore pumex.
In cinerem, putresq; iacet delapsus arenas.
Cerne locis etiam similes arsisse cauernas.
Illic materię nascentis copia maior:
Sed genus hoc lapidis certissima signa caloris,
Quod nulla, adiunxit opes: & languet in ignes.

tutior seruans aciem.i.splendorem: hausti.s.ignis: duram.i.tenacem & perdurantem. Fides est illi tenaci, id est dum tenax est: septa, id est circundata: tutum, id est tute: & pattētia est illi victo, id est dum vincitur ab igne: quia vix reddit vnquā in vires, id est vix reparat, aut recuperat, aut instaurat vnquā vires, atq; euomit ignem: stipatur enim, id est circundatur toto denso robore: & nititur tarda incendia admissa: per tenues vias, id est venas lapidis: & remittit eadē, scilicet incendia: accepta cunctanter, id est lente, ac cum mora: &.pro.i. tarde: nec tamen vicit hoc vno id est hac vna ratione: quod est plurima pars montis: & q; tenet causam incendi, pro incendij. Profecto illa viuax & animosa virtus, lapidum, q; scilicet flammam emittant: est miranda. Cętera materies quæcunq; est fertilis igni, id est potest producere ignem: vt.i.

vt.i.postquam, est semel incensa: ipsa moritur, id est extinguitur & consumitur: nec restat in illa qđ repetes.i.repetere possis: & est tantum cinis & terra: sine semine, id est vigore alterius producēdi. Sed, supple hic lapis: patiens.s.ardorē: semel, atq; iterum, id est frequenter, ac perhaustis mille ignibus: instaurat, id est reparat vires: nec desinit antequā pumex leuis, defecit robore excocto.i. absumpto p̄ coctionē: & anteq̄ iacet delapsus in cineres, & putres arenas. Cerne etiam similes cauernas arsisse locis.s.alijs maior, id est aliquantulum magna copia materiæ nascētis est illic.s.in alijs locis: sed gen⁹ hoc lapidis, dat, supp. certissima signa coloris.s.nigri, quasi sit exustus ab igne: quod.i.quia ignis: nullas.i.non vllas, non adiunxit vllas opes.i.nutrimenta ad incendiū: & languit.i.subinde extinctus fuit.

ASCENSIVS.

Dicitur insidijs flagrans Aenaria quondam
Nunc extincta super: tectisq; Neapolin inter
Et Cumas locus est multis iam frigidus annis:
Quāuis æternum pinguescat ab vbere sulfur
In mercem legitur. tanto est fœcundius Ætnæ
Insula: cui nomen facies dedit ipsa rotunda.
Sulfur enim solum, nec obesa cacumine terra est,
Et lapis accretus regerendis ignibus aptus.
Sed raro fumat, qui vix accenditur, ardet:
In breue, mortales flammas, quod copia nutrit.
Insula durata Vulcani nomine sacra.
Pars tamen incendi maior refrixit: & alto
Iactatas recipit classes: portuq; tuetur.
Qui restat minor, & diues satis vbere terra est:
Sed non Ætnæis vires quæ conferat illis.
Atq; hæc ipsa tamen iam quondam extincta fuisset:
Ni furtim aggeneret secretis callibus humor
Materiam, syluamq; suam: pressoq; canali
Huc, illuc ageret ventos: & pasceret ignes.
Sed melius res ipsa nota est, spectataq; veris
Occurrit signis: nec tentat fallere pestem.
Nam circa latera, atq; imis radicibus Aetnæ
Candentes efflant lapides: disiectaq; saxa
Intereunt venis: manifesto vt credere possis
Pabula, & ardendi causam lapidem esse molarem.
Cuius defectus ieiunos colligit ignis.
Ille vbi collegit flammas: iacet: & simul ictu
Materiam accendit, cogitq; liquescere secum.

Dicitur insidijs.) Recitat alia loca quæ incendio, sed nō perpetuo flagrauerunt, educens Ænariam: de qua, quia Calderinus satis disserit, ordo est. Ænaria insula dicitur flagrans, sup. fuisse: quondam insidijs.i. imisso igne per insidias: nunc dicitur extincta super tectis.i. superficiebus. Et, sup. est locus inter Cumas & Neapolin: at.i. sed: frigidus iam multis annis, quāuis sulfur: pinguescat.i.pingue crescat: illic æternū.i.ęternę: ab vbere.s.materno.i.quāuis non desit ei loco copia sulfuris, vnde videtur incendium posse continuari: quod, supp. sulfur: legitur.i.colligitur illic: ī mercem.i.ad mercimonium faciendū: Ætna insula est tanto fœcundior, q̄; scilicet Ænaria: quia perpetuum est Ætnæ incendium. cui.s.Ætnæ, ipsa facies rotunda dedit nomen: q; cum sit exusta in rotūdum, ab incendio Ætna vocať, Ætno enim est incendo. Enim pro quia, sulfur solum non est, sup. illic: nec terra obesa.i.circūcisa: & absumpta cacumine, id est in summitate: & lapis accretus.i.q accreuit, existens aptus ignib. reregendis: sed fumat raro qui vix succenditur.i.etiam parum incēditur: & sup. ardet: q;.i.quia copia nutrit flammas mortales in breue.i.ad breue.s.tempus, insula durata.s.perpetua exustione est sacra, nomine.i.sub nuncupatione Vulcani: quia Vulcanus dicitur illic habere antrum. Tamen pars maior incendi, pro incendij: refrixit.i.frigida facta est: & recipit classes iactatas, alto.s. mari:

mari: & tuetur.i.protegit eas portu. Pars, sup. quæ restat, est minor: & terra diues ab vbere, id est fœcunditate: sed nō, sup. talis: quæ cōferat.i.comparet, vires.i.suas: illis Ætneis.s.viribus: at q; hæc ipsa scilicet pars, fuisset iam quondam.i. olim iam extincta: ni.i.nisi humor generet furtim callibus.i. vijs aut venis secretis: materiam: & suam syluam.i. fomentum incendij (vnde quia pro eodē sumit materiam, & syluam patet syluam ab hyle deductam) & ageret ventos huc illuc canali presso.i.stricta via, & angusto meatu, & pasceret ignes: sed res ipsa est melius nota, id est signum sui: & spectata occurrit veris signis: nec tentat fallere pestem, id est incendiū, aut consumptionem. Nam efflat lapides candentes.i.semiustos, & quasi in cinerem versos, circum latera, & in imis radicibus Ætnæ: & saxa disiecta intereunt venis.i. eunt inter venas, aut moriuntur & absumuntur in venis: vt possis credere manifesto, id est manifeste, lapidem molarem esse causam ardendi, id est incendij: aut cur ardeat, cuius scilicet lapidis, defectus.i.fragmenta ignis ieiunus, id est auidus & famelicus, colligit ille scilicet ignis vbi.i.postquam, collegit.s.ex fragmentis illis, flammas, id est vim incendij, iacit, id est proijcit, supp. eas, & accendit simul materiam ictu, id est eijciendo eam: & cogit secum liquescere: quia dum materia liquefacta desicit, ignis quoq; extinguitur.

ASCENSIVS.

Haud equidem mirum factu, quod cernimus extra.
Si lenitur opus, restat magis: vritur illic,
Sollicitatq; magis vicina incendia saxum:
Certaq; venturæ præmittit pignora flammæ.
Nam simul atq; mouet curis turbamq; minutus

Haud equidem.) Perstat in instituto pluribus verbis, pauca explicans, vt a Maroniana phrasi, multum frigere dum de Ætna scribit, agnoscas: sed quia instituimus ordinem prosequamur. Equidem, id est certe (vel hoc vocabulum monstrat non esse Virgilianum opus. semper. n. equidem. primæ personæ accommodat authore Seruio, vt sit, ego equidem.) haud.i. non mirum, factu, sup. est id quod cernimus extra.i. exte-

dem,

rius, si

Diffugit:extemploq; solum trahit:ictaq; ramis,
Et graue sub terra murmur demonstrat:& ignes
Tum pauidum fugere,& sacris credere rebus
Parere:& tuto speculaberis omnia colli.
Nam subito efferuent onerosa incendia raptis:
Accensæ subeunt moles:truncæq; ruinæ,
Prouoluunt:atq; atra sonant examina arenæ.
Nec recipit flammas:mons hic defessus anhelat:
Atq; aperit se hostis:decrescit spiritus illic.
Haud aliter, q̃ cum læto deuicta trophæo
Prima iacet campis acies,& castra sub ipsa.
Tum siquis lapidum summo pertabuit igni
Asperior sopita est,& quædam sordida fax est:
Qualem purgato cernes discedere ferro.
Verum vbi paulatim exiluit sublata caducis,
Congeries saxis:angusto vertice surgunt.
Sic veluti in fornace lapis torretur:& omnis
Exutus penitus venis subit altius humor:
Amissis opibus,leuis sine pondere pumex
Excoquitur:liquor ille magis seruare,magisq;
Fluminis in speciem mitis procedere tandem
Incipit:& primis demittit collibus vndas.
Illæ paulatim bis sena in millia pergunt:
Quippe nihil reuocat:curtis nihil ignibus obstat:
Nulla tenet frustra moles:simul omnia pugnant.
Nunc syluas,rupesq; notant hæc tela:solumq;
Ipsa adiurat opes:facilesq; sibi induit annos.
Quod si forte cauis cunctatus vasibus hæsit:
Vtpote inæquales voluens perpascitur agros:
Ingeminat fluctus:& stantibus increpat vndis:
Sicut cum curuo rapidum mare cernitur æstu.
Ad primum tenuis sinus agit vlteriores,
Progrediens late diffunditur & succernens.
Flumina consistunt ripis,ac frigore durant:
Paulatimq; ignes coeunt:ac flammea messis.
Exuitur facies tunc prima,vt quæq; rigescit
Effumat moles:atq; ipso pondere tracta
Voluitur ingenti strepitu:præcepsq; sonanti
Cum solido inflexa est:pulsatos dissipat ictus:
Et qua disclusa est,candenti robore fulget.
Emicat examen:plagis ardentia saxa
Scintilla procul esse fide procul esse ruentem.
Incolumi feruore cadunt.verum impetus ignes
Si fumant quondam vt ripas traiecerit amnis,
Vix iunctis quisquam fixo dimouerat illas.
Vicenos persæpe dies iacet obrupta moles.

tius, si opus lenitur.i.mitigatur, & remittitur, aut intermittitur: restat & vritur magis,illic ,scilicet vbi leniebatur & saxum solicitat magis incendia vicina: & præmittit certa pignora , id est authoramenta, aut corroboramenta,flammæ venturæ. Nam simul atq; mouet,supple se,curis,id est anxietate deficiendi , & minutus, id est imminutus diffugit turbâ: trahit extemplo,id est illico:solum , id est fundum , aut terram solidam : & trahit icta,id est percussa : ramis,id est ignibus lateralibus:& demonstrat sub terra graue murmur , & ignes ,supple graues:tum , id est tunc : speculaberis. i. videbis,supp. quemlibet pauidum fugere : & decedere rebus sacris,id est timendis,quasi exsecrabilibus : aut diis consecratis : & speculaberis omnia parere colli tuto,scilicet ab accessu,quia nemo ascendit collem, id est verticem Ætnæ sic incensum.Nam subito efferuent incendia onerosa,id est molesta: raptis.i.correptis , scilicet his qui non aufugerint : & molles accensæ subeunt , id est subsequuntur,& ruinæ truncę,id est abtruncatæ & abruptę.Et arenæ voluunt examina.i.copias flammarum:atra & sonant.i.simul sonitum edunt:nec mons recipit.i.capere,& cõtinere potest flammas : quia,supple defessus hinc , id est postmodum anhelat,atq;.i.simul ac:hostis, scilicet ignis aperit se , spiritus decrescit illic:haud.i.non aliter quam cum acies iacet : prona, id est prostrata : campis deuicta tropharo lęto, scilicet victori rapis dicit,& sub.i.ante ipsa castra : quasi inclinata ad castra:nam dicere potuisset , castrisq; sub ipsis. Tum,id est deinde:siquis lapidum.i.siquis lapis.pertabuit,id est mollificat° emarcuit,igni summo , asptor sobaris . i. vehementibus ignibus : & quædam fax est sordida,id est immunda(sic Calderinus legit : fere tamen textus habent,sopita, non sobaris: vt sit,& quædam fax sopita & sordida est.)qualem cernes discedere, id est abstrahi:ferro purgato.i.postquam ferrum purgatum est:verum,id est sed: vbi,id est postquã,congeries exiluit,paulatim sublata saxis caducis,tunc surgunt e vertice angusto:sic veluti lapis torretur in fornace:dum,scilicet calx efficitur,& omnis humor exultur penitus venis,& pumex.i.lapis talis,læuis,id est planus,& sine pondere,quia opibus amissis,id est succo deperdito & absumpto subit altius: ille liquor , scilicet pinguis,excutitur magis &,incipit magis seruare,supp.se. Et incipit tandem procedere magis mitis, quia in morem fluminis:& dimittit vndas, scilicet liquoris, supple in primis collibus,illæ scilicet vnde,pergunt paulatim in bissena,id est duodecim millia scilicet passuum : quippe.i. vtpote,quas,aut quia certe nihil reuocat : nil obstat ignibus curtis,id ẽ correptis: nulla moles , id est reparatio,aut moderatio,tenet frustra,id est conatur tenere & hæc vnda ignis: purgans simul omnia , vorat nunc syluas & rupes : & vorat hæc tela,id est saxa : & solum, id est terram : & ipsa adiurat.i. adiurando ascisci : opes,id est auxilia & copias : & induit sibi annos faciles scilicet ad durationem.Quod si forte cunctatus hæsit vasibus (alii finibus , legunt : nam vasa , vasorum dicimus:verum olim dicebatur,vasum,vasi : quo Cato apud A. Gellium vtitur : & ita posset pluraliter vtrunq; dici vasibus , a nominatiuo singulari , vas : & vasis,a vasum: sicut euentus , & euenta legimus. Posset etiam vasis legi: vt sit spondaicus versus.)i.saxis cauis , vtpote qui voluens inæquales agros perpascitur, supp.eos:& qui ingeminat fluctus : & increpat,id est crepitũ facit:vndis stantibus,id est stagnis:sicut cum mare lapidum, id est marmorum , aut abundantia illorum saxorum : cernitur curuo æstu , id est inundatione lapidum. Ac agit primum tenuis sinus,ꝓgrediens, ac succernens,id est occulte cernens vlteriores diffunditur late.flumnia consistunt ripis , ac durant,supple se,frigore,id est congelantur , & ignes,ac messis flammea , id est copia flammarum : coeunt,id est congregantur paulatim : tunc prima facies exuitur : & vt quæq; rigescit , id est rigida fit moles effumat,id est per fumum dissoluitur , atque tractat , ipso pondere voluitur ꝑceps , sup. cum strepitu ingenti , atq; sonanti : & cum inflexa est solido , id est ab integro : dissipat, id est in ventos diffundit ictus pulsantes . Et quia disclusa est robore , id est duritia candenti fulget : & examen,id est multitudo saxorum ex antris:more apium, ex aluearijs eductarum : efflatorum examen dico, per appositionem:saxa ardentia plagis , id est vulneribus , hoc est ambustionibus,micat,scintillat:procul esse fide,procul esse ruentes ignes,cadunt incolumi feruore,verum si fumãt quondam,vt impetus traiecerit ripas amnis,vix quisquam dimouerit illas scilicet ripas:iunctis,id est adhærentibus:fixo,id est firmo & stabili:moles iacet sępe obruta vigenos dies.

Sed frustra certis disponere singula causis
Tentamus:si firma manet tibi fabula mendax:
Materiam vt credas aliam.furere igne fauillam
Plurima pro pietate simul concrescere:siue

ASCENSIVS.

Sed frustra,&c.) Si(inquit) firmiter credis id quod fabula asserit , frustra tentamus disponere singula certis.i. veris & nõ fictitijs causis:non q lectoris fides quicquã faciat ad causam rei : sed q frustra scripseris , quæ nemo sit crediturus,quia oportet discentẽ credere : sed vt cętera quoq; pateant.Ordo est. Sed nos tentamus frustra disponere cuncta certis causis:si fabula mendax manet

Commissum lento flagrare bitumine sulfur?
Nam post exustam cretam quoq; robora fundit:
Et figulos huic esse fidem.dein frigoris vsu
Duriciem reuocare suam:& constringere venas.
Sed signum commune leue est,atq; irrita causa,
Quæ trepidat.verum vbi certo pignore constat.
Nam velut arguti natura est æris & ignis,
Cum domitum constat,eademq;,& robore saluo:
Vtranq; vt possis æris cognoscere portam.
Haud aliter lapis ille tener seu forte madentes
Effluit in flammas:seu sit securus ab illis:
Conseruatq; notas:nec vultum perdidit ignis.
Quin etiam externam multis color ipse resoluit
Non odor,aut leuitas:putris magis ille,magisq;
Vna operis facies,eadem perq; omnia terra est.
Nec tamen inficior lapides ardescere certos,
Interius furere accensos:hæc propria virtus.
Quin ipsis quædam Siculi cognomina saxis
Imposuere:fricas etiam ipso nomine signant
Fusilis esse notas:nunquam tamen illa liquescunt.
Quãuis materies foueat succosior intus:
Nec penitus venæ fuerint commissa molari.
Quod siquis lapidis miratur fusile robur:
Cogitet obscuri verissima dicta libelli,
Heracleti,& ibi nihil insuperabile gigni
Omnia quæ rerum natura semina iacta.
Sed nimium hoc mirum,densissima corpora sæpe
Et solido vicina,tamen compescimus igni:
Non animos æris flammis succumbere cernis?
Lentitiem plumbi non exuit?ipsaq; ferri
Materies prædura tamen subuertitur igni?
Spissaq; suspensis fornacibus aurea saxa
Exudant pretium?& quædam fortasse profundo,
Incomperta iacent:similiq; obnoxia sorti.
Nec locus ingenio est:oculi te iudice vincent.
Nec lapis ille riget perculsus,& ignibus obstat:
Si paruis torrere velis:cœloq; patenti,
Candentem,pressumq;,agedum fornace coerce:
Nec sufferre potest:nec sæuum durat in hostem.
Vincitur;& soluit vires,captusq; liquescit.

manet tibi firma.i.firmiter tibi persuasum est, quod fabula afferit,vt pro vel: si tu credas aliam materiam,sup.esse incẽdio:& fauillam.i.tenuẽ flãmã furere igne:& plurima concrescere simul ꝓprietate:& si credas sulphur cõmistum bitumine.i.terra pingui & sulphurea: flagrare.i.ardere vento. Nam fundit quoq; robore.i.duritia sua,post Cretã exutã.i.postꝗ̃ bitumen exuit. & figulos esse fidem.i.prębere approbationẽ huic rei:dehinc si credas reuocare suam duritiẽ.i.robur, vsu frigoris.s.condensantis,& constringere venas.i.in qbus ignis regnat: sed signum commune est leue.i.inane: atq; causa est irrita:quæ trepidat.i.vacillat, & periclitatur:vbi verum constat certo pignore.i.approbatione.Nam velut ignis greus.i.in missa ærea,aut ferrea candẽti:condomitus.i.victus,& non exedat: est naturæ argutæ.i.subtilis aut stridulæ,& eadẽ.s.natura cõstat:&.i.etiam,robur saluo vltra ꝗ̃ possis cognoscere:portam.i.apertionem æris, haud.i.non aliter, ille lapis tenet, seu effluit forte in venas madentes:seu sit securus ab illis:& conseruat notas.i.splẽdorem suum: nec perdidit ignes vultu.Quinetiam ipse color resoluit multis extremam.s.naturam,non odor aut ætas putris magis ille.s.color, magisq;.s.resoluit: vna facies est operis: & eadem terra est per omnia. Nec tamẽ inficior.i.nõ inficias eo, hoc est non nego tamen certos lapides ardescere,& furere accensos interius hæc est illis: supple ꝓpria virtus.Quin.i.quinetiam: Siculi, id est populi Siciliensis,imposuere ipsis saxis quædã cognomina: & signant etiam fricas.i.frigidas petras: ipso nomine.i.ipsa appellatione:& signant notas esse fusilium.s.saxorum,tamen illa.i.quæ fusilia dicuntur, nunquam liquescunt: quãuis materies succosior foueat.s.ignes:intus.i.intrinsecus : nec fuerit cõmissa penitus,

nitus, venæ molari.i.molaris lapidis: ꝙ siquis miratur robur fusile lapidis, cogitet verissima dicta: libelli obscuri.s.ab obscuro authore editi:& dicet nihil gigni insuperabile,vero omnia semina quæ rarum, id est raro cõtingunt iacta,sup.esse:natura.i.per naturam,aut a natura: sed nimium mirum, sup.est,ꝙ nos tamen compescimus igne igni corpora densissima,& vicina solido.i.quasi dura & solida.Non,id est nonne,cernis animos æris succumbere flammis,id est æs mitigari flammis.q.d.frequẽtissime. Non,id est nonne,exuit.s.flamma: lentitiem, id est molliciẽ & debilitatem plumbi: & ipsa materies ferri quãuis, supple prædura sit, tamen subuertitur scilicet a duritie, hoc est mulcetur igni: & saxa aurea, id est dilucida propter ignem: spissa, id est densa & solida: exundant, id est dulciter emittunt pretium, fornacibus suspensis, scilicet in vertice Ætnæ: quædam iacent forte incomperta, id est abstrusa: profundo, id est in imo fundo: & obnoxia, id est deuincta simili sorte: quia etiam illa sunt splendida: nec locus est ingenio, id est scrutationi mentis: oculi vincent, id est quod volunt,probabunt te iudice,id est potius adhærebis rei visę,quã rationi quam mente cõcipias. Nam ille lapis perculsus,riget, id est inuenitur durus, & obstat ignibus: si tu velis torrere scilicet ipsum: paruis scilicet ignibus: quia a magnis superatus incenditur. Agedum,adhortandi aduerbium: coerce, supp.ipsum lapidem: candentem cœlo, id est aere patenti, & pressum fornace ipse: nec potes sufferre scilicet vim ignis: nec durat: in, id est contra: hostem sæuum, id est ignem vehementem: & ita vincitur, & soluit, id est relaxat vires:& captus, scilicet ab igne: liquescit, id est resoluitur in cinerem.

ASCENSIVS.

Quæ maiora putas autem tormenta moueri
Posse manu?quæ tanta putas incendia nostris
Sustentare opibus?quantis fornacibus ætna
Vritur,& sacro nunquam non fertilis igne.
Sed non qui nostro feruet moderatior vsu:
Sed cœlo propior:vel quali Iuppiter ipse
Armatus flamma est:his viribus additus ingens
Spiritus astrictis elisus faucibus,vt cum
Fabriles operas rudibus contendere massis
Festinant:ignes quatiunt:follesq; trementes
Exanimant:pressoq; instigant agmine ventos.
Hæc operis fama est:sic nobilis vritur Ætna.
Terra foraminibus vires trahit:vrget in arctum
Spiritus incendi viuit per maxima saxa.
Magnificas laudes,operosaq; visere templa

¶ Quæ maiora putas autem tormenta moueri.) Trahit vt inceperat omnia in admirationem: docetq; se quoq; alijs de rebus,ac fabulamẽtis,posse scribere, cum notas habeat plurimas, quas tangit historias. Ordo est. Autem,pro sed: quæ maiora tormenta putas posse moueri manu. i. artificio & ministerio manuum:ꝗ̃ scilicet moueantur: ab incẽdio & occulta vi Ætnæ? q.d.nulla,quæ tanta incendia putas sustentari.s. posse, nostris.i. humanis: opibus.i. facultatibus, aut potentijs? q.d.etiam nulla . Nam Aetna vritur tantis fornacibus, & nunquã est nõ, fertilis.i.

fertilis,id est semper est fertilis igne sacro.s. Ioui: qui inde fulmina habet, aut vrendo nobis: sed non tali,supp.qui feruet,moderatior,id est temperatior nostro vsu: sed qui sup. feruet,propior cœlo.i.igni elementari: vel quali flãma Iuppiter ipse,est armatus.i.in fulmen conflata. Ingens spiritus est additus his viribus,& hoc faucibus.s.fornacis: aut crateræ astrictis . i. angustis : elisis id est attritis, aut absumptis: vt cum, id est quando.s.fabri: festinant contẽdere.i.certatim exercere : operas fabriles, id est exercitia fabrorum:massis rudibus,id est laminis informibus, hoc est nondum formatis:ipsi

tis : ipsi quatiunt,id est cômo/
uent ignes:& exanimant.i.eua
cuant : anima,id est folles tre/
mentes:& instigant agmine.i.
agminatim expellunt , ventos
pressos.s.in follibus.Hæc.s.di/
cta est , fama operis.s.incendij
Ætnæi : Ætna nobilis.i.mul/
tum nota per tale incendium
vritur : sic terra trahit vias fo/
raminibus.i.per foramina,hoc
est poros. Spiritus.i.vis vento
rum , ac ignium : vrget in ar/
cum.i.fornicem & curuatu/
ram : & incedit.i.diffunditur:
viuus.i. actiuus & agilis per
maxima saxa. Possemus , sup/
ple dicere magnificas laudes
hominum:& templa operosa,
id est operose elaborata diui/
tijs hominum , aut memorare
saxa vetusta.i.antiqua ędificia:
sed currimus materia traduce,
id est nos traducente terris.i.
in terris : per proxima fatis,id
est rebus fato pereũtibus:atq;
nos auidi eruimus,id est euelli
mus , ex animo lectoris men/
dacia veteris famæ.i. opinio/
nis de incendio Ætnę,quę erat
mendax & erronea : & libet
percurrere cunctas gentes , id
omnes historias insignes diuer
sarum gentium. Iuuat , id est
delectat nos : nunc.i. aliquan/
do cernere mœnia circundata
Thebis Ogygijs.i. ab Ogyge
conditis:& iuuat cernere quod
fratres,supple fecere:ille impi/

Diuitiis hominum,aut sacra memorare vetusta
Traduce materia,& terris per proxima fatis
Currimus:atq; auidi veteris mendacia famæ
Eruimus:cunctasq; libet percurrere gentes.
Nunc iuuat ogygiis circundata mœnia Thebis,
Cernereq;,& fratres ille impiger,ille canorus
Condere felices alieno interserit æuo.
Inuitata pio nunc carmine saxa,lyraq;
Nunc gemina ex vno fumantia saxa vapore
Miramur:septemq; duces,raptumq; profundo.
Detinet eurotas illic & sparsa Lycurgi,
Et sacer in bellum numerus sua turba recenti.
Nunc hic cecropiæ variis spectantur Athenæ
Carminibus:gaudentq; sua victrice Minerua.
Excidit hic reduci quondam tibi perfide Theseu
Candida sollicito promittere vela parenti.
Tu quoq; Athenarum carmen tam nobile sydus
Erigone.sedes vestra en Philomela canoris
Euocat in syluis:& tu soror hospita tectis
Acciperis:solis Tereus ferus exulat agris.
Miramur Troiæ cineres,& flebile victis
Pergamon,extinctosq; suos Phrygas.Hectora primũ.
Conspicimus magni tumulum ducis.hic & Achilles
Impiger,& victus magni iacet Hectoris vltor.
Quin etiam graiæ fixos tenuere tabellæ,
Signa'ue,nunc Paphiæ rorantes parte capilli,
Sub truce nunc parui ludentes Colchide nati,
Nunc tristes circa subiectæ altaria ceruæ,
Velatusq; pater,nunc gloria viua Mironis.
Quin etiam illa manus operum,turbęq; morantem.

mittere patri.s.Ægeo:sollicito
de tua salute : vela candida.s.
in signum incolumitatis tuæ:
nam cum nigra videns te ex/
tinctum putaret,se præcipitẽ,
in mare dedit:tu quoq; o Eri/
gone , filia Icari , sydus , id est
conuersa in sydus : quia in vir/
ginem es,supp.tam nobile car/
men Athenarum : vestra.s.tua,
& canis tui sedes:euocat Am/
phiona in syluis Canoris.i.fe/
cit vt Amphion de vobis scri/
beret in syluis Canoris : & tu
soror.s. Progne in hirũdinẽ
versa:acciperis tectis.i.intra te
cta domorum: hospita.i.hospi
tio : Tereus.s.rex , pater eius
effectus.vt Pupa,aut Epops:
exulata a regia sua,agris solis,
id est desertis . Nos miramur
cineres Troiæ.s.exustæ,& Per
gamon,id est Ilion : flebile vi/
ctis.s.Troianis : sed non victo/
ribus Græcis:dicitur autem &
hæc Pergamos , sicut hæc Il/
os,ab Horatio,verum hoc lo/
co , neutrum posuit:& mira/
mur suos,pro eius : Phrygas,
id est Phrygios,Troiæ habita/
tores extinctos:& Hectora(vt
more suo : si Virgilius est Au/
thor,aut Virgiliano:si alius du
cem ab exercitu separet)& cõ/
spicimus paruum tumulũ ma
gni ducis.s.Hectoris,vt Calde.
declarat(Idem tamen de Ale/
xandro magno,Tydeo,& alijs
multis dici potest:sed nõ erant

ger,id est acer venator Zetus:ille.s. Amphion : Canorus.i.musi/
cus,lyra canere solitus : felices condere.i.ad condẽda aliena.s.ope/
ra:quia dicitur Amphion Thebanæ conditor arcis,saxa mouere so
no testudinis,&c.vnde ipse interserit æuo.i.facit memoriam per/
durare:saxa inuitata,pijs carmine,& lyra:& miramur nunc gemi/
na saxa fumantia ex vno vapore: videtur de Eteocle & Polinice lo
qui,qui dum viuerent immortali odio se,quãuis fratres essent pro
sequebantur:quapropter cum simul occisi,vno rogo imponeren/
tur , dicuntur eorum corpora adhuc odium retinuisse , nec simul
cremari voluisse:vnde dissiluisse dicuntur , atq; ita gemina saxa fu/
mantia,id est vrnę,aut sarcophagi:orta ex vno vapore,id est rogo
vaporoso : & miramur septem duces scilicet Thebarum : & ra/
ptum , id est absorptum : profundo scilicet hiatu , hoc est Am/
phiaratum vatem : vt Statius in Thebaide docet. Eurotas scilicet
fluuius Thessaliæ : detinet scilicet nos admiratione sui : & sparsa
scilicet genua : Lycurgi scilicet regis Thraciæ,qui dum vites am/
putare vellet,genua incidit , atq; dispersa dereliquit : & numerus
sacer,id est deuotus in bellum,hoc est omnium qui bello absum/
pti sunt.si legatur in bellum,posset de Belidis & Belidibus intelli/
gi:appositorie,turba sua.i.propria & debita,recenti.s.bello.aut cæ
di multa supplere & intelligi oportet,quia omnia obscura & inuer
sa sunt: Ætnæ Cecropiæ.i.a Cecrope rege fundatæ,spectantur nũc
hic.i.in alia parte,varijsq; carminibus:& gaudent sua Minerua vi/
ctrice.s.Neptuni:quia rem vtiliorem producendo meruit ciuita/
ti nomen dare: Nam ab Athena (sic enim Pallas , seu Minerua,
Græce dicitur.) Dictæ sunt Athenæ.O Theseu perfide.s.in patrem,
ac Ariadnen:excidit , hoc est extra memoriam cecidit:tibi reduci,
id est reuertenti,hoc est oblitus es:hic scilicet apud Athenas,præ/
mittere

Troiæ , vt Hector) Achilles impiger , id est pernix & veloci/
bus plantis præditus : vt Homerus , & Statius attestantur : iacet
etiam hic scilicet apud Troiam:in Rhetheo littore : & vltor magni
Hectoris scilicet Paris , qui Achillem interemit (vnde Aenei.vj.
Phœbe graues Troiæ semper miserate labores Dardana qui Pari/
dis direxti tela,manusq; Corpus in Aeacidæ.) iacet hic victus sci
licet a Pyrrho.Quinetiam Graiæ scilicet Athenæ,timuere tabellas
fixas,scilicet leges Solonis continentes : & timuere nunc signa,ap
positorie,capillos Paphiæ scilicet Veneris , ab Apelle depictæ ro/
rantes.id est madidos : arte , id est artificiose addito humore.Nati
Dioclide,id est Dioclei filia (vt dicit Calderinus) ludunt nunc sub
cruce , scilicet futura : quia Diocleus Chretona & Orsilochum ge/
nuit : quos (vt Homerus ait) præstantissimos viros , magnani/
mus Aeneas , vnius horæ momento interemit coram ipso Aga/
memnone : nunc,id est post modum , supple sunt , seruæ tristes,
quæ pro inferis occiduntur , supple sunt nunc circa altaria subie/
cta (alij legunt , Colchide : vt de Medeę natis intelligas , alij cer/
uę , vt de cerua pro Iphigenia oblata accipias . alij aliud , sed
omnia tam inuersa , atque obscura sunt, vt difficile verum exitum
inuenias.) & pater , scilicet Diocleus , velatus , supple est,pullis
vestibus in signum mœroris : & gloria minoris , scilicet nato/
rum , est nunc viua : quia διονΑϛον, dicitur Iouis gloria quam
meruerunt fortiter moriendo . Quinetiam , supple cernuntur,il/
la manus,id est multitudo operum : & ille,supp.turbę : Minaces
scilicet Xerxis quę Atheniensibus terrorem incusserunt : & cum
illi in muris ligneis , spem suam sitam intelligentes , nauibus au/
fugissent, vrbem combusserunt:bene autem dicuntur,turbę:quia
tantus erat exercitus, vt dinumerari non posset.

ASCENSIVS.

¶Hęc visenda.) Per figura
tam iussionem , quę vim pro/
hibendi habet , monet author
non admiranda esse talium re
rum figmenta , relictis mira/
culis naturę : vnde reuocat
nos ad considerationẽ Aetnę,
atq;

Hæc visenda putas terræ dubiusq;,marisq;.
Artificis naturæ ingens opus aspice.nulla
Cum tanta humanis Phœbus spectacula cernes.
Præcipueq; vigil feruens cum Syrius ardens
Insequitur, miranda tamen sua fabula montem:

atq; oppidi in ea incendio de/
leti:cum fabula de Amphione
& Zeto , qui cũ Thebani sint
mirum : vnde hęc fabula na/
ta , nisi de alijs loquatur . Sed
ordo est . Tu dubius terrę &
maris.i.nescius rerum , quę in
terra , aut mari a natura sunt:
puta.i.

Nec minus ille pius, quanquam sors nobilis ignis.
Nam quando ruptis excanduit Aetna cauernis:
Et velut euersis penitus fornacibus ignes,
Et vecta in longum rapidis feruoribus vnda:
Haud aliter q̄ cum sæuo Ioue fulgurat æther:
Et nitidum obscura cœlum caligine torquet.
Ardebant aruis segetes, & millia culta
Iugera cum dominis, syluæ, collesq; virentes,
Vix dum castra putant hostem mouisse, tremebant:
Et iam finitimæ portas euaserat vrbis.
Tum vero vt cuiq; est animus viresq; rapinę
Tutari conantur opes. gemit ille sub auro:
Colligit ille arma: & stulta ceruice reponit.
Defectum raptis illum sua carmina tardant.
Hic velox nimio properat sub pondere pauper:
Et quod cuiq; fuit chari fugit ipse sub illo.
Sed non incolumis dominum sua præda secuta est.
Cunctantes vorat ignis: & vndiq; torret auaros:
Consequitur fugisse ratos: & præmia captis
Concrepat: ac nullis parsura incendia pascunt,
Vel solis parsura piis. nanq; optima proles
Amphion, fraterq; pari sub munere fortes,
Cum iam vicinis streperent incendia tectis:
Aspiciunt pigrumq;, patrem, matremq; senemq;
Seu iam defesso posuissent lumine membra.
Parcite auara manus, dites attollite prædas:
Illis diuitiæ solæ materq;, paterq;,
Hanc rapiunt prædam: mediumq; exire per ignem
Ipso dante fidem properant. ó maxima rerum,
Et merito pietas homini tutissima virtus.
Erubuere pios iuuenes attingere flammæ:
Et quacunq; ferunt illi vestigia, cedunt.
Felix illa dies, illa est innoxia terræ.
Dextera sæua tenent: læuaq; incendia feruent.
Ille per obliquos igneis fraterq; triumphans
Tutus vterq; pio sub pondere sufficit illam:
Et circa geminos auidus sibi temperat ignis.
Incolumes abeunt tandem: & sua numina secum
Salua ferunt. illos mirantur carmina vatum.
Ille se posuit claro sub nomine Ditis.
Nec sanctos iuuenes attingunt sordida fata:
Sed vere cessere domus, & iura piorum.

puta.i.existima, hæc.s.supradicta: visenda.i.digna quæ visantur, & contemplentur quasi dicat id factum non decere, vnde addit, Aspice ingens opus naturæ artificis, id est effectricis Phœbus, cum, sup. est feruens, existens præcipue vigil, id est diutissime super Orizontē nostrum, apparens: quia tunc vigilare, & nocte dormire, a vulgo putatur: & cum Syrius, id est stella vicina caniculæ, est ardens, id est quando est in solstitio æstiuali: & longissima sunt dies: & ita longissimum facit, quantum ad nos circuitu: nulla cernet tanta spectacula, sup. sunt in rebus humanis: vt, sup. sunt ī rebus naturalibus, vt in ꝑpetuo incēdio Ætnę. Tamen montem, sua fabula miranda insequitur, id est consequitur, hoc est de monte Ætna, & eius vrbis, quæ in ea fuit incendio: est miranda fabula, Nec ille, scilicet mons, est minus nobilis, pio.i.pietate quam sorte ignis. Nam quando Ætna, scilicet mons, aut potius vrbs in ea sita: excanduit, id est exarsit: cauernis ruptis.i.apertis: foraminibus cauernarum per eruptionem ignis: & ignes, supple excanduerunt, velut fornacibus penitus euersis: & vnda, scilicet flammarum, vecta, supple est, in longum feruoribus.i.a feruoribus rapidis: haud, id est non aliter, q̄ cum æther fulgurat, Ioue existente sęuo, id est irato, aut succenso: & cum torquet cœlum nitidum, scilicet prius caligine obscura. Segetes ardebant, supple in aruis: & millia iugera culta ardebant cū dominis, scilicet cultoribus: sylue & colles virentes, dum vix putant hostem.s. ignem mouisse castra, id est processisse: tremebant, scilicet prę timore: & iam, scilicet hostis ignis aut (vt Calderinus vult: is qui iuerat ad videndum Ætnā vrbem, in monte.) euaserat iam portam vrbis finitimę.i.proximę, & in confinio sitę. Tum vero, id est & tunc maxime, aut ad verum conantur, scilicet omnes tutari opes: rapinę, id est quas ex incendio rapere poterant (graphice autem describit, populi trepidationem incensa vrbe.) vt, id est secundum quod animus est, & vires, supp. sunt cuiq;: ille, id est est vnus fugientium gemit sub auro, quod asportare conatur: ille colligit arma, id est vtensilia sua, aut arma bellica: & reponit stulta ceruice, quia stulte sumuntur arma contra ignem: illum defectum, id est deficientem: raptis, id est rapinis: tardant sua carmina, id est sola carmina sua, asportare molitur: hic, id est alius pauper, properat nimium velox sub pondere, parum, aut nihil asportans: & sub illo chari, id est sub illa re chara, quod fuit cuiq;, fugit ipse: sed pda non est secuta incolumis, id est illęsa suum dominum, quia ignis vorat cunctantes, id est immorantes, & torret auaros vndiq;, & intus, & foris: consequitur scilicet ignis: ratos, id est arbitrantes: fugisse, id est iam euasisse: & increpat, id est improperat: captis pręmia scilicet auaritię: hoc est exustionem, ac incendia parsura: nullis pascunt, id est deuorant scilicet omnes, & omnia parsura, dicit nullis, vel parsura solis deis: nanq; optima proles scilicet Amphion, & frater scilicet Zetus: fortes sub pari munere, id est officio pietatis, cum iam incendia streperent tectis vicinis, aspiciunt patrem pigrum scilicet senio, & matrem senilem. Eheu, condolētis vox, aut expressiua doloris filiorum: defessos.i.defatigatos, ita vt non amplius possent progredi: qui sup. posuissent membra in primo limine: quia aufugere non potuissent: quia vero Amphioni Thebano, & fratri Iuppiter, dicitur pater: & quia hic de Ætna loquitur, oportet de alio Amphione Ætneo videlicet intelligere) posuissent, dico, membra, nisi, supp. fuisset vox, dicēs, O auara manus, id est multitudo auarorum, parcite attollere scilicet in humeros, prędas scilicet quę vos opprimāt diuitię, supp. sunt illis scilicet Amphioni, & fratri: soli mater, & pater: tu quisquis es rapies hanc, id est consimilem prędam scilicet patrem & matrem, & properato exire per medium ignem: ipso scilicet igne: dante fidem, id est fiduciam. Pietas, est merito homini maxima rerum & tutissima virtus: flammę scilicet incendij: erubuere.i.veritę sunt, attingere pios iuuenes: & cadūt quacunq; illi ferunt vestigia.s. sua. Illa dies, fuit felix: & illa lux, fuit innocua terrę: quia licet exussit vrbem, dedit documentum pietatis colēdę: quod pro damno repositum, vult incendia sęua: tenent.i.occupant dextera, s. loca: aut dexteras partes, aut si legitur, dextra.i. in dextra: & feruent lęua.i.in sinistra parte. Ille.s.Amphion cum fratre, triumphans per sinus obliquos.i.per diffugia incurua) Prius etiā sinus, prima longa posuit, dicens, Ac primū tenuis sinus agit vlteriores, qa tamen sinus, nisi capiatur pro vase, priorem corripere solet: quidam legunt, signis: sed difficilis est compositio.) Vterq; tutus sub pio pondere.i.onere patris & matris: sufficit.i.sustinet: illa.s.incendia: & ignis auidus temperat sibi, circa geminos.s.fratres: & ita ipsi abeunt tandem incolumes: & ferunt secum sua numina.s.parentes & deos cum parentibus: salua.i.illęsa ab incendio: carmina vatum mirantur.i.in admirationem trahunt: illos.s.fratres geminos: & ille.s.Amphion, posuit se sub claro nomine, aut numine: Ditis.i.Plutonis.i.clarus ad inferos tandem descendit: nec fata sordida.i.mors obscura, & ignobile letum: attingunt iuuenes sanctos propter pietatem, quia perpetuo illustres erunt in memoria, ac ore hominum: sed domus.i. mansiones: & iura piorum.i.quę debentur pijs in Elysijs campis: cessere.i.concessa & attributa sunt: iure, id est merito: his.i.dictis fratribus pijs. Et hęc in Ætnam.

ÆTNÆ P. VIRGILII MARONIS, SIVE CORNELII SEVERI

FINIS.

P. VIR. MARONIS CYRIS AD MESSALAM.

Etsi me vario iactatum laudis amore,
Irritaq; expertũ fallacis prœmia vulgi,
Cecropius suaues expirans hortulus auras
Florentis viridi sophiæ complectitur vmbra:
Tum mea quęret eo dignum sibi quęrere carmen
Longe aliud studium,atq; alios accincta labores
Altius ad magni suspendit sydera mundi:
Et placidum paucis ausa est ascendere collem.
Non tamen absistam cœptum detexere munus:
In quo iure meas vtinam requiescere musas,
Et leuiter blandum liceat deponere morem.
Quòd si mirificum proferre valent genus omnes
Mirificum sęcli modo sit tibi velle libido,
Si me iam summa sapientia pangeret arce:
Quattuor antiquis hæredibus est data consors:
Vnde hominum errores longe lateq; per orbem
Despicere:atq; humiles possim contemnere curas:
Non ego te talem venerarer munere tali:
Non equidem:quamuis interdum ludere nobis,
Et gracilem molli liceat pede claudere versum.
Sed magno intexens(si fas est dicere)peplo,
Qualis Erichtheis olim portatur Athenis:
Debita cum castę soluuntur vota Mineruæ:
Tarda'ue confecto redeunt quinquennia lustro:
Cum leuis alterno Zephyrus concrebuit Euro:
Et prono grauidum prouexit pondere cursum,

ASCENSIVS.

Et si me vario,&c.) Carmen hoc, Virgilianum esse,tota attestaṫ phrasis. Nam plurima ex hoc,in alia opera transtulisse constat: vt sicut de Culice diximus.hoc opusculũ quasi sui ingenij tentamentum atq; periculum,ꝑlusisse credere par sit. Titulus operis est, Cyris Virgilij ad Messalam, in quo etiam intentio poetę,expressa videṫ. Nã Cyris præconium dicitur:intentio videtur præconiũ & sibi & Messalę mereri. Farrago autem,siue argumentum carminis,est fabula de Scyllarum transformatione,quam miris ac varijs modis prosequitur. Libellus est vnus. Qualitas carminis est hexametra heroicę, non absimilis,sed in mediocri stylo versata. Ordo autem & explanatio,est hmõi. Etsi,id ẽ quanquã:hortulus Cecropius, id est Atheniensis:hoc est,Cœtus philosophorũ, aut studiũ philosophiæ,expirans suaueis auras:&,sup. vmbras florenteis:sophię.i.sapientię:viridis .i.in vigore existentis:complectitur.i.detinet me iactatum: vario amore.i.desiderio laudis,& expertum prœmia vulgi fallacis.i. instabilis: & non pro merito præmiantis,supp. esse:irrita.i.friuola:& vana,& pro nihilo habenda. Num,id ẽ nunquid,mea.s.sophia: quęret .i.conabitur quærere.i.deligere:sibi carmen dignum: eo,scilicet vulgo: quasi dicat minime: vnde addit, ipsa accincta, id est complectẽs longe aliud studium,& longe alios labores suspendit,supple me,alius ad sydera magni mundi,id est ad contemplationem sydeꝝ, & rerum cœlestium: & ausa ẽ ascendere collem,id est apicẽ philosophię placitum multis: etsi inquam tali laude philosophiæ iactatus sum, non tamẽ absistam, id est non desistam propter studium philosophiæ detexere.i. perfecte texere (sicut in Buco. Viminibus, mollibusq; paras detexere iũco.) munus.i.poeticũ: cœptum, id est Inceptum: in quo.s. munere tibi incepto: vtinã liceat meas musas, id est vires poeticas: requiescere,id est reponi iure, id est vt iustum est,& liceat deponere leuiter, id est faciliter: morem blandum.i.poeticum & facetum scribendi genus. Quod si omnes, scilicet Musæ,aut artes, valent proferre mirificum videlicet genus scribendi:scribam,supple aut dicã:mirificũ sæcli, id est ætatis nostrę:modo.i.dummodo libido sit tibi velle.s.tale genus id est dũmodo tibi gratum & acceptum fuerit. Si sapientia pangeret,id est cõpingeret & componeret me. (Calderinus dicit, cantaret: sed incongrua videtur expositio) summa arte,i.d est summo artificio ornaret,quæ scilicet sapientia est data:consor,id est in consimilem

sortem

sortē, quatuor antiquis hęredibus, scilicet pręcipuis philosophis, Pythagorę, Platoni, Aristoteli, & Epicuro: vnde, id est ex qua sapientia: ego possem despicere, id est contemnere, quasi in altiori & honestiori loco positus: quia despicere, proprie, est deorsum inspicere errores hominum, longe & late per orbem, scilicet dispersorum: & possem contemnere curas humiles, id est de rebus terrenis. Si, inquam, tali arte me pangeret tali sapientia: ego non venerarer te talem, id est tam excellentem virum, tali munere, id est tam humili, & incondito carmine. Equidem, id est ego quidē: nō, supple possum, quod volo, aut non valeam te quicquam dignum afferre: aut quid simile, quod honeste prætermitti, ne se vituperet præter ęquum: quamuis liceat nobis interdum ludere, id est faciles & de rebus humilibus versiculos facere: vnde in Bucolicis, Ludere quę vellem calamo permisit agresti. & Ouid. Ille ego qui fueram tenerorum lusor amorum, Ingenio perij Naso poeta meo, & quāuis liceat nobis interdum claudere versum, pede gracili, id est tenui & humili stylo: non dicit venerarer te tali munere: sed venerarer te, intexens versu magno (si fas est dicere) quia nefas videtur diuinos honores Palladi debitos mortali accommodare: aut sibi tantum sumere, vt speret posse quicquam Palladis peplo dignum contexere) peplo, id est velo: quod Palladi offerri ab Atheniensibus solebat. Qualis, scilicet versus, inscriptus peplo: portatur olim, subaudi iam: vt sit, iam olim (qđ & carmen pateretur) Athenis Erichtheis. i. ab Erichtheo rege sic denominatis, supple tunc, cū dona debita soluuntur, id est persoluuntur Mineruæ castæ: quia perpetuæ virgini: & cum quinquatria, aut quinquennia, id est ludi quinquennales, redeunt tarda: qa lustro, id est quinque annorum spatio, quo a Romanis lustrum fiebat: confecto, id est completo, hoc est quinto quoque anno: in mēse Maio: cum Zephyrus leuis, id est terram leuem faciens: vnde in Georgicis, Et Zephyro putris se gleba resoluit, concrebuit, id ē creber factus est: Euro alterno, id est alternatim flante: & prouexit cursum grauidum, id est onerosum & tardum: pondere prono, id est inclinato ad præcipitium.

ASCENSIVS.

Felix illa dies, felix & dicitur annus:
Felices qui talem annum videre, diemq́;
Ergo Palladię texuntur in ordine pugnæ:
Magna giganteis ornantur pepla trophæis:
Horrida sanguineo pinguntur prælia succo.
Additur aurata deiectus cuspide Typho:
Qui prius Ossęis consternens æthera saxis
Emathio celsum duplicabat vertice olympum.
Tale deæ velum solenni tempore portant.
Tali te vellem iuuenum doctissime ritu
Purpureos inter soles: & candida Lunæ
Sydera, cœruleis orbem pulsantia bigis,
Naturę rerum magnis intexere chartis.
Æternum sophię coniunctum carmine nomen
Nostra tuum senibus loqueretur pagina sæclis.
Sed quoniā ad tantas nunc primū nascimur artes:
Nunc primum teneros firmamus robore neruos:
Hic tamen interea quæ possumus: in quibus æui
Prima rudimenta, & iuuenes exegimus annos:
Accipe dona meo multum vigilata labore,
Et pręmissa tuis non magna exordia rebus.

❡ Felix ille dies.) Progreditur ad quinquatriorum ludorum felicitatem describēdam: rediturus ad rerum suarum, modestam extenuationē: per quā impetrata venia, ad narrationē accingetur. Ordo igit est. Felix sup. est ille dies, quo peplum offertur: & annus dicitur felix: & felices, sup. dicuntur, qui videre talem annū & diem. Ergo, quia. s. in honorē Palladis, omnia fiunt pugnæ Palladię. i. quas Pallas (quę & armorū, & sapientiæ: sine quibus bella recte geri nequeunt, dea) cum diuersis gessit: texitur. s. in peplo: in ordine, id est per ordinem: quia magna pepla ornantur trophęis giganteis, id est spolijs de gigantib⁹, per Palladem detractis. Et pr̄lia, horrida, quia cruenta, pinguntur. s. acu: cocco sanguineo. i. colore rubro, sanguinē imitante: & additur, scilicet cęteris gigantibus: Typho, scilicet gigas egregius, & cęterorum ductor: cuspide deaurata, id est habēs cuspidem auratam, aut pingitur, supple cum cuspide aurata, quam in manu tenebat, qui, scilicet Typho, consternens prius, scilicet quam a Pallade prosternere tur: ęthera, id est summum aerem: saxis Osseis, id est Ossę, mōtis Thessalię, Pelio impositi: duplicabat Olympum, scilicet mōtem, in confinio Thessalię & Macedonię: celsum, id est sublimem: (vsq; adeo enim sublimis est, vt venti, verticem eius non attingant: vnde p coelo habetur.) Vertice Æmathio, id est Thessalico Atheniēs. supp. portant, deę tale. i. taliter, depictum velum in tempore solenni. s. ludorum quinquatriū. O doctissime iuuenum. s. Messala: ego vellem intexere tali ritu, id est modo: te magnis chartis naturæ rerum, id est conscriptis de rerum naturis: intexere, dicit, te, inter soleis purpureos, id est rubicundos: & inter candida sydera Lunæ: pulsantia orbem, scilicet sphæram suam: signis cœruleis, id est nigrescentibus. Etsi, supp. possem quod vellem: nostra pagina, id est compacta tabella, hoc est scriptura: loqueretur carmine, id est metrice: senibus sæclis, id est iam senescentibus, & æuo confectis: tuum nomē coniunctum æternum, id est vt dicunt, æternaliter: sophiæ, id est philosophiæ, quam describerem. Sed quoniam nos nascimur nunc primum, ad tantas artes, scilicet poeticas, philosophicis rebus locupletatas: quia, vt dicit Flaccus in arte, Rem tibi Socraticę poterunt ostendere chartę, & firmamus nunc primum, robore, id est fortitudine. neruos teneros, id est vires graciles: subaudi, non audemus adhuc rem tantam attentare: sed id (vt prius dixi) prudenter omittit. Tamen, id est nihilominus, accipe interea hęc quæ possumus: in quibus exegimus prima rudimenta, id est primordia, & primas eruditiones æui, id est vitæ nostrę: & primos annos. Accipe, inquam, dona vigilata id est cum vigilia & lucubratione edita carmina: multum nostro labore, id est opera: & accipe exordia non magna, id est exigua: promissa tamen tuis rebus. Et hęc loco procemij dicta sunt:

ASCENSIVS.

Impia prodigijs vt quondam exterruit amplis
Scylla nouos auium sublimis in aere coetus
Viderit: & tenui conscendens æthera penna
Cœruleis sua tecta super volitauerit alis.
Hanc pro purpureo pœnam scelerata capillo,
Proq́; patris soluens excisa funditus vrbe.
Complures illam magni Messala poetæ,
(Nam verum fateamur: amat Polymnia verum)
Longe alia perhibent mutatam membra figura.
Scylleum monstra in saxum conuersa vocari.
Illam esse ęrumnis quam sæpe legamus Vlyssi
Candida succinctam latrantibus inguina monstris
Dulychias vexasse rates: & gurgite in alto
Deprensos nautas canibus lacerasse marinis.

❡ Impia prodigijs.) Aggreditur institutum, quod est fabulam Scyllæ, in monstra mutatæ percurrere: quę varie explicari solet: nā diuersę sunt Scyllę: sed poetę habēt hoc de more, vt omnia a cognominibus gesta, quasi ab vno gesta recitent, vt de his qui Iouis, Bacchi, Mercurij, Herculis, Venerisq; nomen sortiti sunt. Vnde in Buco. fabulam confundit, dicens, Quid loquar aut Scyllam Nisi, quā fama secuta est, Candida succinctam latrantibus iguina mōstris Dulychias vexasse rates, & gurgite in alto, Ah timidos nautas canib⁹ lacerasse marinis, &c. vbi tamen quidam legunt, Quid loquar aut Scyllā Nisi: aut quā fama, &c. Et ita ego quoq; potius legerem. Nam aut, ve, vel, ne, nec, & similia, non ponuntur in principio, nisi ponantur etiam in medio: hic tamen diuersas recitat opiniones. Vnde. Ordo est. Vt, id est quemadmodum: Scylla impia, scilicet in patrem Nisum, Megarensium regem exercuit quondam nouos coetus auium: factarum, scilicet ex hominibus, existens sublimis in aere: quia & ipsa in auem mutata est: & vt ipsa viderit nouos coetus auium: & conscendens sydera, id est coelum

Sed neq; mæoniæ patiuntur credere chartæ,
Nec malus istorum dubijs erroribus author.
Nanq; alias alij vulgo finxere puellas:
Quæ colophoniaco Scyllæ dicuntur Homero.
Ipse gratinei matrem, sed siue Erichthei,
Siue illam monstro genuit grandæua biformi,
Siue est neutra parens: atq; hoc in carmine toto
Inguinis est vitium, & Veneris descripta libido.
Siue etiam iactis speciem mutata venenis
Infelix virgo (quid enim commiserat illa?)
Ipse pater nudam sæua complexus arena
Coniugium charæ violauerat amphitrites.
Attamen exegit longo post tempore pœnas.
Vt cum cura suæ veheretur coniugis alto
Ipsa trucem multo misceret sanguine pontum.
Seu vero, vt perhibent, forma cum vinceret omnes:
Et cupidos quæstu passim popularet amantes:
Piscibus & canibus rabidis vallata repente,
Horribiles circum vidit sibi sistere formas.
Heu quoties mirata nouos expalluit artus:
Ipsa suos! quoties heu pertimuit latratus:
Ausa quod est mulier numen fraudare deorum:
Et dictam Veneri votorum vertere pœnam:
Quã modo multiplici iuuenũ quod septa caterua,
Dixerat: atq; animo meretrix iactata ferarum.
Infamem tali meritorum more fuisse
Docta Palæphatia testatur voce papyrus.

cor'ũpetens: tenui, id est recẽs nata penna: volitauerit super sita tecta. i. super regiã paternã alis cœruleis. i. cœrulei coloris. Soluens scelerata, id est scelere contaminata hanc pœnã, pro capillo purpureo. quem. s. pater eius, sic habebat consecratum, vt regnum non amitteret, tantisper dum illum haberet. sed Scylla capta amore Minois, qui tunc vrbem obsidebat, eum patri dormienti abrasum, ad amatum transtulit: a quo tamen spreta, in auẽ versa est: Niso aut, in quam Nisus pater eius conuersus est, ꝑpetuo odio inimicam: & ꝑ vrbe patris, id est paterna: excisa funditus, id ẽ euersa & vastata. O Messala cõplures & magni poetę, perhibẽt illã mutatam membra, id est habere membra mutata: longe alia figura: quia dicunt quidam, in monstrum marinum versam: quod plures de Scylla Phorci prędicant. perhibent, dico, mutatam sic vocari, monstra conuersa in saxum Scylleum (nã nos fateamur verum: nam Polyhymnia, scilicet Musa, amat verum. Calderin⁹ legit, amãt, vt sit, poetę amant: sed nõ ꝓcedit: quamuis liceat dicere, o Polyhymnia, fateamur verum: nam plures poetæ amant de Scylla scribere: Sed (vt puto) appositum eius nominatiui, poetæ: perhibent. Quidam legunt Polymnia: & ita fere dicitur: sed quia primam corripit: & cõponitur a πολὺ & ὑμνεῖν, quasi multę laudis: posset dici Polyhymnia: sicut in primo carminum apũd Horatium, Euterpe cohibet, nec Polyhymnia Lesboũ refugit tendere Barbiton. Alij πολὺ & μνεῖα, id est memoria, deducunt: & ita Polymniam diceretur: sed merito vltima longa.) & perhibent illam, esse quã nos legamus, id est legere possimus, sępe esse Vlyssi grumnis, id est ad ærumnas: quia ex socijs eius nonnullos deuorauit: & quam legamus succinctam, inguina candida, id est habentem inguina candida, succincta monstris latrantibus, id est canib⁹: quod fingitur, quia vndæ confractæ inter saxa Scyllea, quasi latratum edunt: vexasse, id est vehemẽter agitasse (docet enim Gellius, verbum esse vehementię, & lacerasse canibus marinis: nautas deprẽsos, scilicet a tempestate (quod proprie de ipsis dicitur: vnde in Georgi. Deprensis olim statio tutissima nautis.) id est gurgite alto, id est mari: sed dicendo, alto, epitheto tapinosim, id est humilem sermonem leuat. Sed neque chartę Mæoniæ. i. Homericæ: patiuntur credere hæc: vt. s. Scylla, Nisi, dicatur in monstrũ marinum versa: non malus, id est falsus author, supple faciet credere erroribus dubijs, id est per errores incertos: istorum, scilicet vilium, qui talia asserunt. Nanq; alij finxerunt vulgo, id est passim & impune, alias puellas, quę dicuntur Scyllę: Homero. i. ab Homero: Colophoniaco. i. qui Colophonis dicitur ciuis. septẽ enim vrbes (vt Gellius recitat) certant de patria insignis Homeri: Ipse. s. Homerus, sup. dixit: matrem Cratem: sed siue dixit, hanc: siue supple mater, fuit Erychthei, id est Atheniẽsis regis filia: siue grandæua, scilicet parens, genuit illam monstro biformi, id est vt fieret monstrum biforme: siue neutra. s. nec Cratis, nec Athis, est parens. i. mater: atq; id vitium inguinis, id est quod dicitur pubetenus in monstrum versa: est libido Veneris descripta in toto carmine, quod. s. de Scylla a diuersis scriptum est: siue etiam mutata, sup. est: speciem. i. habuit speciem, hoc est formam, seu figuram mutatã: venenis exactis, idest ductis ad hoc: aut exactis. i. peritis: & q̃ fontem veneni infecit, ad hoc exegit, hoc est vtcunq; in monstrum versa sit: est, sup. infelix virgo enim; pro quia: quid illa commiserat. i. peccauerat. q. d. nihil: sed ipse pater. s. Neptunus: complexus. s. Scyllam: timidam. s. stuprari, supp. in arena sæua: q̃a maris, aut in aqua perfugere & effugere non poterat: violauerat coniugium. i. fidem matrimonialẽ: Amphitrites. s. coniugis. (Et declinat̃, hęc Amphitrite, huius Amphitrites: & est spõdaicus versus) chare. s. aut prius, aut postea: non tũc cum fidem violaret: at tamen exegit pœnas. s. a Scylla: longo tempore post: vt cũ Scylla veheretur, alto. s. mari, aut thalamo charę coniugis: ipsa. s. Amphitrite authoritate mariti, misceret Pontum trucem, id est mare tempestuosum: multo sanguine, scilicet Scyllæ, quę effuso, prius sanguine in monstrũ versa est: seu, id est siue: vero. i. pro certo: vt perhibent, id est dicũt poetæ: ipsa conuinceret, id ẽ superaret omnes: forma. i. formositate: & ita in se inuidiam excitaret: & spoliaret passim quęstu. i. meretricio, hoc est lucro, amantes. i. amatores: cupidos. i. concubitus aut copiæ eius, hoc est siue per odium Amphitrites, siue per inuidiam omnium nympharum, cum omnes, forma superaret: siue propter quæstum meretricium, quia amantes spoliauit, conuersa est in monstrum: ipsa vallata. i. circundata repente, piscibus & canibus rapidis, qui vterum eius intrauerunt: vidit formas horribiles sibi circũsistere, id est circunstare: Heu, condolentis vox: quoties ipsa mirata, seu mutata, scilicet in monstrum nondum amissa penitus ratione: expalluit. i. prę timore, suos artus nouos. i. quos iam induerat: q. d. frequentissime. Heu quoties pertimuisse, ꝑ pertimuerat, aut pertimuisse dicitur latratus suos: q̃. i. quia: ipsa mulier. i. mortalis, sicut in Æneid. Mista deo mulier: ausa est fraudare numen deorum. s. marinorum, quos secum tem habere cupientes defraudauit: & quod ausa est vertere, id ẽ inuertere, & immutare: pœnam votorum, id est quam amatores ex voto debuerãt: edictam. i. express: addictam Veneri, si. s. faceret eius copiam amatoribus: quam. s. Scyllam: Pachynnus. i. promontorium Sicilię, docta. i. informatum: voce Palepaphiæ. s. Veneris, testatur fuisse infamem tali more meritorum: quod. i. quia: ipsa septa. i. circundata, multiplici caterua iuuenum, dixerat mala, id est conuitia, & execrationes, aut imprecationes, aut malefica carmina, existẽs meretrix, iactata animo ferarum, id est ferino, aut bellnino. Atque ita multiplex est opinio, quæ Scylla, & cur in monstrum versa sit. vnde sequitur, Quidquid, &c.

conuinceret, a/ ij cũ vĩceret.

ASCENSIVS.

¶ Quidqd, &c.) Dimissis varijs opinionibus, potius assentiri videt̃ eis q̃ de Scylla, Megarensiũ regis filia fabulã scripserunt: quã inuocatis, vtpote ad rem obscurã & difficilẽ musis, prosequit̃: describẽs prio Megarẽs. vrbem. Ordo aũt ẽ. Quidquid. s. hęc vsa sunt. i. siue vera, siue falsa sũt q̃ de Scylla dicunt̃: & vt. i. qualiter quisquis locutus est: de tali clade. i. calamitate Scyllę, liceat sup. eã notescere. i. clarã fieri, potius crini. i. propter capillos patris consecratos quos abstulit: atq; licet notescere. i. patere, non vnam esse Scyllã ex multis puellis: sed, sup. varias. Quare, o diua. s. Ven⁹: & quę. i. quia hæ pręmia nimis magna tribui

Quidquid & vt quisq; est tali de clade locutus,
Omnia sint potius, liceat notescere Cyrin:
Atq; vnam ex multis Scyllam non esse puellis.
Quare quæ cantus meditanti mittere certos
Magna tibi cupido tribuistis præmia diuæ
Pierides: quarum castos altaria postes
Munere sæpe meo inficiunt floribusq; hyacinthi
Deponunt flores, aut suaue rubens Narcissus.

sti, supp. Scyllæ: meditanti, id est cogitanti: mittere cupidis, scilicet amatoribus, certos cantus, id est carmina amatoria: quasi dicat sęuissima sunt quidem præmia: quia in tale mōstrum formosissimam mutari videtur magni criminis præmium: vt commune vocabulum, tam in bonam, q̄ in malam partem sumendum credamus: sed tamen incerta est causa: vnde inuocat Musas, dicēs, O Pierides. i. Musę, quarum altaria, id ē dona oblatitia: inficiunt, id ē imbuunt sępe meo munere: postes castos. i. talos in templo vestro suspensos, id est quibus sępe sacrifico, & quibus sanguine postes respergo (nam musarum sacerdotem se fatetus in Georgi. dicens, Me primū dulcesque ante omnia Musę, Quarum sacra fero ingenti percussus amore.) & quarum forib⁹

Aut crocus alterna coniungens lilia calta:
Sparsaq; liminibus floret rosa: nunc age diuæ
Præcipue nostro nunc aspirate labori:
Atq; nouum æterno pretexite honore volumen.
Sunt pandionijs vicinæ sedibus vrbes
Actæos inter colles, & candida Thesei
Purpureis late ridentia littora conchis:
Quarum non vlli fama concedere digna
Stat Megara, Actæi quondam munita labore
Archadio, Phœboq; decus: nanq; affuit illi.
Vnde etiam citharę voces imitantur acutas,
Sępe lapis recrepat cyllenia munera pulsus:
Et veterem sonitu Phœbi testatur honorem.
Hanc vrbem ante alios qui tum florebat in armis:
Fecerat infestam populator remige Minos.
Hospitioq; senis Hyppolydosaq; victo
Carpathium fugiens & flumina Ceratea
Texerat. hunc bello repetens Cortinius heros
Attica Cretea sternebat rura sagitta.

bus: purpureis. i. vnde pupureus color extrahitur. Quarum .s. vrbium, vicinarum Athenis stat Megara. s. vrbs: non digna concedere vlli. s. vrbi: fama, id est famositate, hoc est quātum ad famam nulli cedat mutata .i. reparata, in melius quondā labore Actęi. s. regis. (Calderinus legit, latex: sed malus est versus. & inepta constructio: preterea dicit, quarum. s. concharum, sed melius puto, quarum vrbium, sed suus, cuique captus est vtrūuis sequere. existens decus Arcadio. s. Mercurio & Phœbo, propter citharam. Nāq; affuit. i. ornamento fuit: vnde etiā imitatur acutas voces citharę. i. lyrę, illic ab Apolline depositę, lapis pulsus recrepat. i. sonare facit: munera Cyllenia. i. a Mercurio Cyllenio accepta: vt testet̄ sonitu. i. sonādo veterē honorē Phœbi. i. aut quem Phœbus a Mercurio accepit: aut quē illi attribuit, illic lyram deponendo. Minos. s. rex Cretensiū, qui florebat tū in armis: ante alios. s. reges. i. pręcipue, fecerat hanc vrbem infestam .i. infestauerat & vexauerat hāc vrbē: remige. i. remigio appulsus: populator. i. deprędator: & fuit seni. s. Niso regi, hospitio. s. dū floreret: & Hippolydosa, id est fœtida: ab equorum cadaueribus victo. i. postquam deuictus erat. Heros Cortinius, scilicet Cretēsis .i. Minos: vnde in Buc. Perducent aliqua stabula ad Cortinia vaccę, fugiens Carpathium, scilicet mare: & flumina Cerathea, id est Cerathi fluenta, apud Gnosum ciuitatem Cretensem: & est versus spondaicus: texerat, id est obtexerat, & obsederat, hunc. s. senē regem, bello: & repetens, id est expetens hunc bello: sternebat rura Attica, id est Atheniensia, sagitta Cretea: quia præstantes in Creta fiunt sagittæ.

.s. templi, Hyacinthi. s. pueri, similes illi qui in florem hyacinthū versus dicitur: & Narcissus, alius puer, in sui nominis florem versus: rubens suaue. i. cum suauitate: aut croċus coniungens. i. conserens: lilia calta. i. flore luteolo (vt in Bucoli. Mollia luteola pingit vaccinia calta.) alterna, id est alternatim posito: cum lilijs deponunt sępe flores. s. suos, aut se: nam & Crocus, puer fuisse dicitur, & in quarum liminibus. s. templi: floret rosa sparsa: age (adhortandi vox: sed contra Vallam, qui vult age, singulari tantum conuenire: vt in eum dicimus.) o diuę, aspirate. i. fauete nunc, pręcipue nostro labori: atque pretexite. i. ornate: volumen. i. libellum nouū æterno honore: Hactenus inuocatio, nunc opus auspicatur, dicens, Vrbes sunt vicinę sedibus Pandionijs. i. Atheniensibus, quarū Pandion rex fuit: inter colles Actęos, id est Atticos: & inter littora candida, Thesei. s. regis Athenarum: ridentia late conchis. i. conchillibus

ASCENSIVS.

❡ Sed neq;, &c.) Oñdit securitatem regis, propter capilli fatalem cōsecrationē: vtpote, q̄ saluo, regnū amittere nō poterat. Ordo autē est. Sed rex ipse .s. Nisus: neq; veretur tūc. s. cū Minos obsideret: ciues. i. bella intestina, aut seditiones ciuiū: neq; veretur tūc turmas, volitantes ad muros, infesto. i. vim inferente: agmine. s. hostili: ducere. i. ducebat: & retundere. i. retūdebat mētes: īdomita virtute. i. licet indomita virtute prędite essent hostiū mentes: tñ nihil ducebat, & retūdebat eas fatali securitate munitus. Aut sic. Nec, sup. curat, ducere .s. cōtra hostem: nec retundere mentes, indomita virtute: q̄m satis est meminisse rñsum deorum. Nā cæsaries candida (mirabile dictu. i. quæ res est mirabilis dictu) sup. erat, a summo capite regis, & tpa. i. medię capitis ptes: florebant lauro. i. coronā lauream gesebāt: & crinis .i. capillus roseus, aut coloris: aut odoris rosei, fulgebat medio vertice: cui⁹. s. crinis, quandiu natura fuisset seruata: tā, sup. diu, Parcę concordes, stabili numine. i. volūtate, & nutu diuino: firmarunt, p firmaue, sunt. i. stabiliuerūt, & firmiter constituerunt

Sed neq; tunc ciues, neq; tunc rex ipse veretur
Infesto ad muros volitanti ex agmine turmas
Ducere: & indomita virtute retundere mentes:
Responsum quoniam satis est meminisse deorum.
Nam capite a summo regis (mirabile dictu)
Candida cęsaries florebant tempora lauro:
Et roseus medio fulgebat vertice crinis.
Cuiusquam seruata diu natura fuisset:
Tam patriam incolumē Nisi, regnumq; futurum,
Concordes stabili firmarunt numine Parcæ:
Ergo omnis caro residebat cura capillo:
Aurea solenni comptum quoq; fibula ritu
Mopsopio, tereti nectebat dente cicadę.
Nec vero hęc vobis custodia vana fuisset,
Nec fuerat: nisi Scylla nouo correpta furore,
Scylla patris miseri, patriçq; inuenta sepulchrum
O nimiū cupidis si non inhiasset ocellis.
Sed malus ille puer, quem nec sua flectere mater
Iratum potuit, quem nec pater, atq; auus idem
Iuppiter. ille etiam pœnos domitare leones
Et validas docuit vires mansuescere tigris.
Ille etiam diuos, homines sed dicere magnum est.
Idem tum tristes acuebat paruulus iras
Iunonis magnę: cuius periura diuæ
Olim se meminere diu periura puellæ.
Nonnulli liceat violauerat inscia sedem
Dum sacris operata deæ lasciuit: & extra
Procedit longe matrum comitumq; caterua,

cōstituerunt patriam Nisi, supple futuram esse incolumem: & regnum Nisi futurum, sup. incolume. Ergo ois cura. s. Nisi residebat. i. sita erat, sup. in capillo: cano. i. cani capitis, quē comptū solenni ritu fibula aurea nectebat tereti, dente Cicadę Corsellę. i. qualis est apud Corsellā ciuitatem Africę frequens, hoc est elephantis: dēte igitus eburno. Nec vero hęc custodia. s. capilli fuisset: nec fuerat vobis. s. Megarensibus: vana nisi. i. si nō: Scylla. s. filia Nisi: concepta. i. correpta: nouo furore. i. amore in hostē: Scylla dicit inuenta sepulchrum. i. excidium patris miseri, & patrię, sup. miserę: si nō inhiasset .i. cupiditatem inhiando indicasset: ocellis. i. imminutis per appetitū libidinosum, oculis o nimium cupidis: sed ille puer .s. Cupido, deus amoris: mal⁹ .i. perniciosus, sup. fuis quē nec sua mater. s. Ven⁹, quę sępe impatienter amauit, potuit flectere iratum. i. quoties irascebat̄, quem nec pater, atq; auus, scilicet Iuppiter: quia Iuppiter eum ex filia genuit, supple potuit flectere: vnde in. j. Æneid. lib. Venus ad Cupidinem, Nate meę vires mea magna potētia solus, Nate patris summi q tela

Suspensam gaudens in corpore ludere vestem,
Et tumidos agitante sinus Aquilone relaxans.
Necdum etiam castos gustauerat ignis honores:
Necdum solenni lympha perfusa sacerdos
Pallentis folijs caput exornarat oliuæ:
Cum lapsa e manibus fugit pila: cumq; relapsę
Procurrit virgo, quod vti ne prodita ludo
Aurea iam gracili soluisset corpora pallam.
Omnia quæ retinere gradum, cursusq; morari
Possent: o tecum vellem tua semper haberes:
Non vnquam violata manu sacraria diuę
Iurando infelix nequicquam iura piasses.
Et siquis nocuisse tibi periuria credat:
Causa pia est: timuit fratri te ostendere Iuno.
At leuis ille deus, cui semper ad vlciscendum
Quæritur ex omni verborum iniuria dicto
Aurea fulgenti depromens tela pharetra,
Heu nimium tereti nimium tirynthia visu
Virginis in tenera defixerat omnia mente.

tela Typhoea temnis, ille .s. amor, seu Cupido, deus amorum: potuit dominare etiam leones Poenos .i. Punicos, q feroces, & tubati sunt: & docuit tigres validas .s. pernicitate & feritate etiã, mãsuescere victas .s. amore. Ille ẽt docuit mãsuescere diuos holes .i. iter hoies versantes, aut ex hominibus factos: sed magnũ est dicere .i. enarrare, diuorũ amores. Idẽ paruulus .i. cũ adhuc esset paruulus acuebat iras .i. litẽ fouebat, & acriter cõtẽdebat cum superis. Scylla inscia .i. ignara: violauerat sedẽ .i. templũ magnæ Iunonis, cuius diuę periuria non liceat vlli puellæ, se meminisse diu periura .i. licite (licet per nefas meminerit) violauerat, dicit, sedem Iunonis, dũ operata .i. exercitata sacris deę .i. dũ postq̃ sacrificauerat, lasciuit, & procedit longe extra cateruam, id est coetũ matrum, & comitũ, gaudens vestẽ suspensam, id est pendentem ludere in corpore: & relaxans sinus .s. vestium: tumidos, id est inflatos: Aquilone agitante, id est ĩpellente: ignis .s. amoris: necdum, id est non adhuc agitauerat, id ẽ expulerat: honores castos, id est castitatis, & virginitatis: necdum, id est non adhuc: & sacerdos .s. pronuba: perfusa, id est aspersa: lympha solenni, id est solennitati nuptiali apta, non exornarat adhuc caput .s. virginis folijs, oliuæ pallentis, quibus ornabantur nubentes, cum pila fugit lapsa e manib⁹ .i. cũ adhuc nesciunt ludere pila: cumq; ipsa virgo procurrit relaxe, id est dissolute, quo ludo vti .i. vtebatur, ne prodita, id ẽ manifestata esset, quod vagaretur imprudẽter. palla aurea soluisset .i. laxasset iam gracili corpore: omnia quę possent retinere gradũ & immorari cursum: o optandi vox: ego vellẽ vt, supp. haberes, semper tecũ tua sacraria: non violata vnq̃ manu (si dixeris, tua manu, nõ stabit ratio metri.) quia infelix nequicquã, id est nullo modo. piasses .i. polluisses: vñ piaculum res expiatione digna. (Nã piare, & pium facere, ac pie colere, & piaculum cõmittere, significat.) iurando .s. per Iunonem, per quam propriũ est vxoribus iurare. Et siquis, credat periuria nocuisse, tibi causa est: quia Iuno timuit te ostendere fratri .s. Ioui: at, id ẽ sed: ille deus .s. Iuppiter: est, sup. leuis, id est leuiter irascens: cui quęritur iniuria ex omni dicto verborum adolescentum (& tamen dicitur, quod periuria ridet amantum. verum sunt qui dicant, ille deus .s. Cupido leuis, quia alatus: vnde sequitur) depromens tela aurea, supp. ex pharetra fulgenti: heu nimium tereti, id est rotunda, & oblonga, scilicet pharetra: & tela nimium Tirynthia, id est Herculea, hoc est fortia, quabus Hercules Tirynthius vti solebat: defixerat interea omnia, scilicet tela: mente, id est in pectore: virginis, scilicet Scyllæ: iussu, scilicet Veneris, aut Iunonis læsæ.

Quæ simul ac venis hausit sitientibus ignem:
Et validum penitus concepit in ossa furorem:
Sæua velut gelidis Cyconum Bistonis in oris,
Icta'ue barbarico Cybeles antistita buxo,
Infelix virgo tota bacchatur in vrbe.
Non storace ideo flagrantes picta capillos,
Cognita non teneris pedibus sicionia seruans,
Non niueo retinens bacchata monilia collo.
Multum illi incerto trepidant vestigia cursu.
Sępe redit patrios ascendere prodita muros:
Aerias; facit causam se visere turres.
Sępe etiam tristes voluens in nocte querelas
Sedibus ex altis coeli speculatur amorem:
Castraq; prospectat crebris lucentia flammis:
Nulla colum nouit: charum nec respicit aurum:
Non arguta sonant tenui psalteria chorda:
Non Libyco molles plauduntur pectine telę:
Nullus in ore rubor: vbi enim rubor, obstat amori.
Atq; vbi nulla magis reperit solatia tantis:
Tabidulamq; videt labi per viscera mortem:
Quo vocat ire dolor, subigunt quo tendere fata:
Fertur: & horribili præceps impellitur oestro:
Vt patris ah demens crinem de vertice ferret:
Furtimq; arguto detonsum mitteret hosti.
Nanq; hæc conditio miseræ proponitur vna.
Siue illa ignorans: quis non bonus omnia malit
Credere, q̃ tanti sceleris damnare puellam?
Heu tamen infelix (quid enim prudentia prodest?)
Nise pater, cui direpta crudeliter vrbe
Vix erit vna super sedes in turribus altis:
Fessus vbi extructo possis considere nido:
Tu quoq; auis moriere. dabit tibi filia poenas.

ASCENSIVS.

¶ Quæ simul ac venis hausit sitiẽti, &c.) Recitat quõ Scylla capta amore Minois debacchata est. Ordo autẽ est. Quæ .s. Scylla: simulac .i. stati, postquã hausit ignẽ .s. amoris: venis sitientib. .i. Cupidinis: & cõcepit ĩ ossa .i. ad medullas vsq; penitus: aut amorẽ penitus .i. oĩno validũ, ipsa virgo infelix bacchat .i. more bacchãtium vagat ĩ tota vrbe: velut Bistonis .i. mulier Threissa, ad Bistonẽ, lacum Thracię habitãs, supple bacchatur: sęua .i. incensa: ore .i. cãtu tibię: Sithonum .s. populorũ Thraciæ: ve ꝓ vel: vt, sup. bacchatur: antistita Cybelles .i. sacerdotissa: icta .i. stimulata: buxo Barbarico .i. fistula a Barbaris inuenta: nõ picta .i. non habens pictos capillos: storace ideo .i. vnguento, ex storace arbore, in Ida plurimum crescente. Non cognita .s. per generosum icessum: aut non condita .i. incõposita, teneris pedib⁹ seruatis: sic oia .s. ornamenta, incõdita, aut incognita: & non retinens collo niueo monilia bacchata .i. bacchis, hoc est gẽmis ornata vestigia .i. pedes trepidant illi multũ: cursu incerto .i. inconstanti. Ipsa redit sæpe prodita .i. accusata & manifestata: ascendere, scilicet voluisse: muros patrios: & facit causam .i. occasionẽ se visere, id est visum ire: turres aerias .i. sane altas: voluens, id est agitans, animo etiam sæpe in nocte, querelas tristes .i. tristitiæ indices: speculatur ex altis sedibus coeli .i. aeris: amorẽ id est amatum Minoa: aut speculatur amorem coeli, id est significat se speculari sydera ob amorem coeli: & prospectat, id est porro aspectat, etiã castra .s. inimicorum, lucentia crebris flammis, nulla, id ẽ nõ mouit colum, id est non neuit, nec respicit aurum charum .s. prius, id est nõ intertexit amplius aurum: psalteria .s. instrumenta psallendi: arguta, id est stridula, & sonora prius chorda non sonant amplius tenui, id est subtili: telę molles .i. ex molli lana non clauduntur, id est texuntur ampli⁹ pectine Libyco .i. eburno, q̃i vtũtur Tyrij in Libya, telã ad purpuram texentes. Nullus rubor est, supp. amplius in ore: enim pro vbi rubor obstat amorte atq; vbi reperit .i. inuenit: nulla solatia, id est remedia tantis malis: & videt mortem turbidulam .i. aliquantulum turbidam: labi per viscera .s. sua: ꝑ a fertur, supp. eo, quo dolor vocat ire, & quo fata subigunt tẽdere: & ipsa præceps impellitur horribili oestro, id ẽ stimulo furoris: sicut aĩalia oestro. ah vt ipsa demens ferret, idest auferret crinem patris: atque mitteret ipsum detonsum .i. abrasum: furtim, id est clancuiũ: hosti arguto, id ẽ callido & va

fro. Nanq; hæc vna, id est sola conditio: de crine consecrato opponitur raptori, scilicet Mi noi: siue illa, scilicet Scylla, sup ple feceris ignorans: nam quis bonus.i. pius, non malit crede re omnia, quam damnare puel lam tanti sceleris.s. parricidij, aut proditionis paternę: Heu, condolentis vox: tamen, id est nihilominus, quáuis ignorans ipsa, sup. est infelix: quid enim o Nise pater imprudentia.s. fi liæ. prodest.s. tibi: q.d. nihil: cũ quo.s. patre: ipsa vna.i. sola, vi

Gaudete o' celeres subnixæ nubibus altis,
Quę mare, quę virides syluas, lucosq; sonantes
Incolitis: gaudete vagæ, blandæq; volucres.
Vosq; adeo humani mutatæ corporis artus,
Vos o' crudeli fatorum lege puellæ
Dauliades crudele. venit charissima vobis
Cognatos augens reges, numerumq; suorum,
Cyris, & ipse pater, vos o' pulcherrima quondam
Corpora cœruleas præuertite in æthera nubes:
Qua nouus ad superum sedes Calcheius, & qua
Candida concessos ascendat Cyris honores.

tis mare, virides syluas, & lu cos sonátes: gaudete, dico, va gę & blandæ volucres: vsque adeo, id est omnino: mutatę.i. habétes mutatos artus huma ni corpis. o puellę Dauliades, Progne, & Philomela, vis fa torũ est, sup. crudelis: crudele .s. fatũ venit: qa Cyris.i. Scyl la charissima, nobis venit, au gens reges cognatos, q in aues mutati sunt: & numerum suo rum.s. maio: ũ° & ipse pater.s. Nisus, venit vos o pulcherri ma quondam corpora pręuer

xerat super sedes in altis turribus, id est mutata in auem: & hoc vr be rapta crudeliter.s. ab impio amatore, vbi tu o pater existens ses sus, possis cóscendere, nido extructo: tu quoq;.i. etiam tu o pater, moriere auis, quia verteris in auẽ tui nominis: filia dabit tibi pœ nas: quia ęterno odio prosequeris eã. o volucres.s. vos ambo: gau dete iam effectæ volucres celeres quæ subnixæ altis nubib° incoli tis

tite, id est anteite: nubes cœruleas in ęthera, id est ad aera volan tes: qua Chalcheius, id est auricomus: rea, scilicet Nisus: ascen dat ad sedes superum, pro superorum, id est primum ascendat æthera, & qua Cyris, scilicet Scylla: Cyris, a tondendo dicta: a scendat honores concessos, scilicet a dijs, qui eam in auem mu tatam voluerunt.

ASCENSIVS.

℄ Iãq; adeo. Docet quõ Scyl la tẽtata patris capillis deton dere, a Charme nutrice depre hensa fuit: & quidnã ptenderet interrogata. Ordo est. Iãq;.i. & iam: adeo.i. oĩno, aut penitus: Nisus erat deuictus lumina.i. habuit oculos deuictos, dulci somno: & custodia vigilũ exi stens procul, iactabat inani stu dio, excubias.i. vigilias, extra cubilia existentes, vtpote in p mis foribus: cum.i. qñ: Scylla, descendens cubili, tacito.i. ipsa tacita, aut nõ strepente, furtim .i. furtiue: tentat auribus arre ctis, more ferarũ, nocturna silẽ tia: & captat pmũ singultib.s. repressis: aere tenuẽ.i. exilem. tum.i. deinde, ipsa leuans vesti gia suspensa pmis digitis.i. an teriorib° pedum partib. egredi tur.s. cubili, & armata manus .i. habẽs manus armatas, ferro bidẽti.i. forcipe incisorio: euo lat.s. e cubili. at.i. sed: vires dẽ ptę, sup sunt in formidine subi ta, testatur prius.s. q̃ aggredia tur: sua furta.i. furtiuos cona sus de rapiendo crine paterno ad vmbras cœruleas.i. subni gras, aut ad mare versa. Nam remoratur paulum.i. modicũ: in vestibulo.i. parua statione, hoc est introitu thalami, supp. ea pte, qua semita.i. parua via: tendebat ad limẽ patriũ.i. pa terni cubiculi: & ipsam suspicit .i. sursum aspicit: altum mare: aut altũ.i. alte: ad sydera cœli: mundi puri & sereni: nutantia .i. scintillantia promittẽs mu nera.i. vota faciens: non acce pta.i. displicentia: diuis pns, id est nolentibus ad parricidium aut nefas aliud patrocinari: vn de (vt Augustin° recte docet) delirant Christiani, qui pecca tum graue cum periculo com missuri, se cruce muniũt. Quã .s. Scyllã: simulac, id ẽ statim, postquam Charme, nutrix ei° Charme appellata, filia Phœ nicis

Iamq; adeo dulci deuictus lumina somno
Nisus erat: vigilumq; procul custodia primis
Excubias foribus studio iactabat inani.
Cum furtim tacito descendens Scylla cubili,
Auribus arrectis nocturna silentia tentat:
Et pressis tenuem singultibus aera captat.
Tum suspensa leuans digitis vestigia primis
Egreditur: ferroq; manus armata bidenti
Euolat. at demptę subita in formidine vires.
Cœruleas sua furta prius testatur ad vmbras.
Nam qua se ad patrium tendebat semita limen:
Vestibulo in thalami paulum remoratur: & altum
Suspicit ad culti nutantia sydera mundi,
Non accepta pijs promittens munera diuis.
Quam simul Ogygij phœnicis filia Charme
Surgere sensit anus (sonitum nam fecerat illi
Marmoreo æratus stridens in limine cardo)
Corripit extemplo fessam languore puellam:
Et simul o' nobis sacrum caput inquit alumna
Non tibi nequicquã viridis per viscera pallor
Ægrotas tenui suffundit sanguine venas.
Nec leuis hoc faceret. neq; enim pote cura subegit
Haud fallor, quod te potius Rhamnusia fallit.
Nam qua te causa nec dulcis pocula Bacchi,
Nec grauidos Cereris dicam contingere fœtus?
Qua causa ad patrium solam vigilare cubile?
Tempore quo fessas mortalia pectora curas,
Quo rapidos etiam requiescunt flumina cursus.
Dic age nunc miseræ saltem, quod sępe petenti
Iurabas nihil esse mihi: cum mœsta parentis
Formosos circum, virgo remorere capillos.
Hei mihi, ne furor ille tuos inuaserit artus,
Ille Arabis myrrhę quondam qui cepit ocellos:
Vt scelere infando, quòd nec sinit Adrastea:
Lędere vtrunq; vno studeas errore parentem.
Quòd si alio quouis animo iactaris amore:
Nam te iactari, non est Amathusia nostri
Tam rudis: vt nullo possim cognoscere signo.
Si concessus amor noto te macerat igne:
Per tibi Dictynnę præsentia numina iuro:
Prima deum quæ dulce mihi te donat alumnam:
Omnia me potius digna, atq; indigna laborum

nicis Ogygij, id ẽ ex Thebanis oriundi: anus.i. vetula: sensit surgere (nã cardo.s. ostij, æra tus.i. ære munit°: stridẽs in li mine marmoreo, fecerat illi sonitũ) corripis extẽplo.i. illi co: puellã.s. Scyllã: fessam lan guore.s. amoris. Et (inquit) si mul, o alũna.i. quã alui filia, caput sacrũ nobis: pallor viri dis.i. sublíuidus: non nequicq̃ .i. non frustra: aut p nihilo (vt dicũt) suffundit tibi tenues ve nas, sanguine ęgroto.i. lãguen tis: p viscera.i. carnes tuas: nec leuis cura subegit, sup. te: ne q̃ .n. faceret hoc, neq; pote.i. po tẽs eẽt hoc facere: haud.i. non fallor: q.i. sed: Rhãnusia.i. dea indignatiõis: fallar poti° te.i. q̃ tu.i. velim q̃ fallar: & falso opiner te, grauit cã subactã. Nã qua cã dicã te, sup. subigi. q.d. nescio, qa nec dicã te cõtingere pocula dulcis Bacchi.i. vina.i. non surrexisti, vt dulce vinum bibas: nec dicam te contingere grauidos fœtus.i. fruges Cere ris.i. panẽ: aut cur abstines vi ctu, nisi q̃ ames. Qua cã, supp. dicã te vigilare solã ad patriũ cubile: eo, sup. tpe, quo morta lia pectora: requiescunt.i. quie scendo euacuant curas fessas: quo ẽt flumina requiescũt.i. re tinẽt, aut remissi° faciunt rapi dos cursus. Dic nũc saltẽ mihi miserę, q̃ iurabas sæpe petẽti, qd.s. eẽt qd iurabas esse nihil: cũ.s. ita fit. q̃ tu, o virgo, re morere.i. morã facias, circũ formosos capillos parentis.i. pris tui Nisi: hei mihi, vereor, supple ne ille furor.i. illicitus amor, inuaserit tuos artus: ille inquam furor, qui cepit quon dam ocellos myrrhę Arabis, quę Cynarę, regis Cypriorũ, postquam cum patre circiuen to rem habuerat, in Arabia, in arborem sui noĩs, vt graphice describit in Metamorphosi. Oui. versa est. vt studeas lęde re vtrunq; parentẽ.s. patrẽ & matrem.

Confes sus, alij conces sus.

Milliá visuram: quàm te tam tristibus istis
Sordibus, & scoria patiar tabescere tali.

matrem: vno.i.eodẽ errore: & vno infando.i.detestabili scele re, qp nec Adrastea.i.Rhamusia ab Adrasto culta, olim sinit.i. patitur & permittit: q.i.sed si iactaris.i.agitaris, & vacillas alio quouis amore. (Nã Amathuntia.i.Venus; aut gla. r[illegible]a, nõ est tam rudis, vt nullo.i.nõ vllo: mõ possim cognoscere vllo signo.s. te iactari, amore.i.qn iacteris & agiteris aliquo amore.) sin.i.sed si: amor confessus.i.cõfitendus & licitus: aut amor cõcessus: aut quẽ confiteris, neq; dissimulas, macerat te igne licito. Ouid. etiam macero, prima longa posuit, dicens, Maceror interdũ qp sim tibi causa doloris. Ego iuro per numina Dictynnę.i.Dianæ: praesentia id est

id est fauorabilia & auxiliatiua sępe tibi: q.s. Dictynna, hoc est Diana, venantium dea: dona prima mihi te alumnã dulcem: ego iuro inquam me laturam (Rarum est inuentu, vbi latturus, primam corripiat) id est toleraturam, potius omnia digna, atque indigna (legendum potem, relatiu: vt sit, Iuro me potius visuram omnia millia digna, atque indigna relatiu: sed vt accipimus, ordo perficitur.) & iuro me visuram, potius millia, scilicet digna, atque indigna: quam ego patiar te tabescere, id est lenta tabe consumi: istis tam tristibus sordibus: & tali scoria, id est immundicia cutis, quę te excedit.

Hęc loquitur: mollią; vt se velauit amictu:
Frigidulam iniecta circundat veste puellam:
Quæ prius in tenui steterat succincta corona.
Dulcia deinde genis rorantibus oscula figens
Prosequitur miserę causas exquirere tales.
Nec tamen ante vllas patitur sibi reddere voces:
Marmoreum tremebunda pedem q̃ retulit intra.
Illa autem quid me inquit nutricula torques?
Quid tantum properas nostros nouisse furores?
Non ego consueto mortalibus vror amore:
Nec mihi notorum deflectunt lumina vultus,
Nec genitor cordi est: vltro nanq; odimus omnes.
Nil amat hic animus nutrix quod oportet amari:
In quo falsa tamen lateat pietatis imago.
Sed media ex acie, mediis ex hostibus, heu heu,
Quid dicam? quo'ue ipsa malum hoc exordiar ore?
Dicam equidem: quoniam quid tu tibi dicere nutrix
Non finis? extremum hoc munus morientis habeto.
Ille vides, nostris qui mœnibus assidet hostis:
Quem pater ipse deum sceptri donauit honore:
Cui Parcę tribuere nec vllo vulnere lædi:
Dicendum est frustra circunuehor omnia verbis.
Ille mea ille idem oppugnat præcordia Minos.
Quo'd te per diuum crebros obtestor amores.
Perq; tui memoris haustum mihi pectus alumnæ,
Vt me si seruare potes: ne perdere malis.
Sin autem optatæ spes est incisa salutis:
Ne mihi, quã merui, inuideas nutricula mortem.
Nam si te nobis malus o' malus optima Charme
Ante hunc conspectum casus'ue, deus'ue tulisset:
Aut ferro hoc (aperit ferrum, quod veste latebat)
Purpureum patris dempsissem vertice crinem:
Aut mihi præsenti peperissem vulnere letum.

ASCENSIVS.

(Hæc loquitur.) Confitetur Scylla, crimen tentatum, & amorem in Minoa. Ordo autẽ est. Nutrix Scyllæ.s. Charme, loquitur hæc: & vt, id est post quã ipsa velauit, id est cooperuit se: amictu molli, id est laneo, aut pelliceo, circundat puellam frigidulã.i. aliqualiter frigidam, veste intacta, id ẽ munda & noua, quæ puella, vt steterat prius succincta, tenui corona, id est postq̃ cinxerat eam molli corona, deinde figens genis rorantibus, s. lachrymis, oscula dulcia persequitur.i. perseuerat exquirere tales causas miserę, id est cur tam misere perirет: nec tamen patitur, supple puellam ante, reddere sibi vllas voces, quã ipsa moribunda retulit pedẽ intra marmoreũ.s. thalamum aut quam retulit pedẽ marmoreum, id est candidum: intra, id est intro. Autẽ, pro sed: puella Scylla, inquit.s. introgressa: o nutricula, blanda diminutio: quid.i.ad quid, torques nunc me? quid ꝓperas, id est festinas: tantum.i.intantũ nouisse.i.cognouisse (a noui, impfecto verbo) nostros furores, id ẽ insanos amores? Ego non vror amore consueto mortalibus: quia mortales non solent capitales hostes amare. Nec vultus notorum.i. eorum quos noui: deflectũt.i. incuruant, & attrahunt mihi lumina.i.oculos. Nec genitor est cordi.i.ad cor, hoc est non ardeo amore patris vt Myrrha. nanq; nos odimus vltro, id est insuper: omnes, scilicet notos: hic, id est meus animus, o nutrix, nihil amat quod oportet, id ẽ decet amari, in quo lateat tamẽ, id ẽ saltem: falsa imago.i. species pietatis: sed, supp. amo ex media acie.s. inimicorum, & ex mediis hostibus: eheu interiectio dolentis, quid dicam? quo ore ipsa, id est ego exordiar, id est narrare incipiam: hoc malum, id est hũc amorem meum perniciosum. Equidem, id est certe dicam, quoniam o nutrix, quid non finis, id est non permittis me dicere tibi? q.d. nihil

nihil non finis, hoc est omnia, cũ sis fidissima & pientissima, finis me ducere tibi habeto hoc munus extremũ morientis.s. alumnæ tuæ (sic & in Bucolicis dixit) hoc est, priusq; moriar, pro beneficio reuelabo tibi secreta cordis mei: ille hostis vides, sup. ne eum qui assidet nostris mœnibus, quem ipse pater deũ.s. Iuppiter donauit, honore sceptri, id est regali honore, & cui Parcæ, id est deæ fatales tribuũt, quod nullo vulnere lædi, supple possit. At quia turpe est hostis pręconia dicere, videtur a conscientia, vt taceat, admonita: sed victa amore, addit: dicendum, id est fatendum est, ego circũuehor frustra omnia verbis, id est frustra facio insinuationes, & loquor per ambages. Ille inquam ille, idẽ Minos, videlicet qui mœnibus assidet: oppugnat mea præcordia, id est intimam cordis affectionem. Quod.i. quocirca, ego obtestor te per crebros amores, diuum, id est diuoꝝ, & per pectus tuum memoris, scilicet mei. Haustum, id est suctum & potum, mihi alumnę, id est a me alũna tua, vt si potes me seruare: serues, sup. nec malis, id est & non magis velis perdere.i.q̃ seruare: autem pro sed: sin, id est sed, si spes salutis optatæ est incisa.i. remota: ne, o nutricula, inuideas mihi mortẽ quã merui, vt.s. mihi inferrẽ quę mihi tantum furorem incussi: nam si, o optima Charme.s. nutrix: si malus o malus casus: ve, pro vel: deus fuisset, id est abstulisset te a nobis ante hunc, id est meum conspectum ferro hoc (aperit ferrũ.i. incisorium, quod latebat.s. prius, veste, id est sub veste) aut ego dempsissem, id est abstulissem: hoc ferro vertice, id est de capite pris.s. Nisi, crinem purpureum: aut peperissem, id est procurassem: & conciuissem mihi letum.i. mortem, vulnere pręsenti, id est cito enecanti. Et sic tantum per ordinem declarauimus contextũ opusculi, quia Calderinus eruditissime explicat.

Vix hæc ediderat: cum clade exterrita tristi
Intonsos multo deturpat puluere crines:
Et grauiter questu Charme complorat anili.
O mihi nunc iterum crudelis reddite Minos,
O iterum nostræ Minos inimice senectæ
Semper & aut olim natæ te propter eundem
Aut amor insanæ luctum portauit alumnæ.

ASCENSIVS.

(Vix hæc ediderat.) Recitat nutricis cognito furore eiulationem & miseriã. Sed Ordo est. Vix.s. Scylla: ediderat, id ẽ elocuta erat, hęc, scilicet supradicta: cũ Charme.s. nutrix, exterrita tristi clade.i. calamitate virginis: deturpat, id ẽ fœdat, multo puluere, aut vulnere, id est dilaceratiõe: crines intonsos.i. oblongos: & cõplorat grauiter questu, id ẽ querimonia & eiulatu: anili.i. qualẽ anus, id est vetulę emittere solent: Minos reddite, id est qui redditus, hoc est effectus es: nũc iterũ mihi crudelis: o Minos, iterũ inimice nostrę senectę: semper & aut olim natæ

Te'ne ego tam longe capta, atque euecta, nequiui
Tam graue seruitium, tam duros passa labores,
Effugere? obsistam exitium crudele meorum?
Iamiam nec nobis ea quæ senioribus vllum
Viuendi cupiam, viuit genus. vt quid ego amens
Te erepta o' Britomarti me ue spes vna salutis,
Te Britomarti diem potui producere vitæ?
Atque vtinam celeri nec tantum grata Dianæ
Venatus esses virgo sectata virorum.
Gnosia neu partho contendens spicula cornu
Dictæas ageres ad gramina nota puellas.
Nunquam tam obnixæ fugiens Minois amores
Præceps aerijs specula de montibus isses.
Vnde alij fugisse ferunt: & numina phoçç
Virginis assignant. alij quo notior esses,
Dictynnam dixere tuo de nomine Lunam.
Sint hęc vera velim. mihi certe nata peristi.
Nunquam ego te summo volitantē vertice montis
Hyrcanos inter comites, agmenque ferarum
Conspiciam: nec te redeuntem amplexa tenebo.
Verum hæc tum nobis grauia, atque indigna fuere:
Tum mea alumna, tui cum spes integra maneret:
Et vox ista meas nondum violauerat aures.
Te'ne etiam fortuna mihi crudelis ademit?
Te'ne o sola meç viuendi causa senectæ?
Sæpe tuo dulci nequicquam capta sopore,
Cum premeret natura: mori me velle negaui:
Vt tibi corytio glomerarem flammea lutō.

supp. est Scylla. O propter te eúdem, vt. i. eam quoque persequaris, aut vt coniugem habeas, aut amor portauit alumnę scilicet Scyllæ, infanç, id est furenti luctum. Nequiuine, id est ita ne dijs placitum est, vt ego capta tam longe, scilicet a patria: quia erat Phœnissa: & euecta tam longe nequiuerim effugere tam graue seruitium, scilicet tuū, o Minos, ego obsistam, scilicet votis tuis, existens exitium crudele meorū: quia faciam in te, propter qđ meos in exitium dabis. Iamiam (apta minātibus & desperantibus vox, vt Æneidos. iiij. Iamiam nec maxima Iuno, Nec Saturnius hęc oculis pater aspicit ęquis. Cicero, Iamiam Dolabella me, &c.) ea copia viuendi vllum genus vitę, quæ scilicet datur senioribus. nū, supple est: aut datur nobis, aut quid ego amens, supple dico hęc omnia? quasi dicat frustra, o Britomartis virgo. s. quam Minos persequebatur: spes sepulchri, id est vt ab aliqua mihi chara sepeliar, est mihi vana te erepta: o Britomartis, potui producere diē vitę te erepta? quasi dicat impium fuisse, Atque vtinam, o virgo Britomartis grata Cereri: (alij legunt, Veneri.) nec tantum Dianę. s. castitatis, & venationis deę, esses sectata venatus, id est venationes virorum, contundens spicula Gnosia, id est sagittas Cretenses: cornu, id est arcu: Naupacto id est quali vsi sunt Naupactoi in Ætolia: tu ageres, id est compelleres: capellas Dictæas. i. Cretenses ad gramina nota: nūquam, id est & non vnquam fugeres tam obnixe obnixę amores Minoos, aut Minois. i. regis: iuisses, id est iuisses, ad Minoa præceps de specula, scilicet de aerijs montibus: vnde alij ferunt. i. dicunt te fugisse: & assignant, supple tibi: numina, id est diuinitatę virginis: Phorę, id est Phorę, hoc est illius loci: alij quo, id e ideo vt esses notior, dixere Lunam. i. Dianam: Dictynnam de tuo nomine. i. causa, aut facto. Sin, id est sed si: ego velim hęc vera, supple esse, o nata, tu perisses mihi, id est ad antidotū hui⁹ doloris mei, aut ad remedium huius mali mei. ego nunquam con piciam te, appellantem aut vocitantem in cacumine, aut summo vertice montis, inter comites Hyrcanos, id est Armenios venatores, & agmen ferarum: nec ego amplexa tenebo te redeuntem, verum hæc fuere nobis: tum, id est tunc: grauia, atque indigna: tum dico, o Luna, id est Diana cū mea spes tui. i. quā habebā de te, maneret integra. & ista vox. s. quā Scylla ptulit: nondū violauerat meas aures, Ne. i. an: o alūna, sup. fortuna crudelis ademit mihi etiā te? tene inquam ademit mihi, o sola causa. i. quę sola cā viuendi es: meę senectę? ego capta sępe nequicq̄. i. frustra, tuo dulci sopore. i. cum tecū dormirem cū natura premeret. i. grauaret me senio & instanti morte, ego te negaui me velle mori, vt glomerarē. i. in glomos ad texturā colligerē, flāmea. i. indumenta nuptialia: luto. i. eo gñe coloris crocei. vñ in Buco. Croceo mutabit vellera luto. & ideo dicit coritio. i. croceo. s. a Corito, ciuitate Sicilię, vbi copia est suauissimi croci.

ASCENSIVS.

Quo' nunc me infelix, aut quæ me numina seruant.
An nescis qua lege patris de vertice summo
Edita candentes prætexat purpura crines?
Quæ tenui patriæ spes sit suspensa capillo?
Si nescis aliquam possum sperare salutem:
Inscia quandoquidē scelus est conata nefandum.
Sin est quod metuo: per me mea alumna, tuumque
Expertum multis miseræ mihi rebus amorem,
Per te, sacra precor per flumina Ilithyiæ,
Ne tantum in facinus tam nulla mente sequaris.
Non ego te incepto, fieri quod non pote, conor
Flectere amor: neque sit cum dijs contendere nostrum.
Sed patris incolumi potius te nubere regno:
Atque aliquos tamen esse velis tibi alumna penates:
Hoc vnum exitio docta atque experta monebo.
Quod si non alia poteris ratione parentem
Flectere: sed poteris (quid enim non vnica possis?)
Tunc potius tamen ipsa, pio cum iure licebit:
Cum facti causam, tempusque doloris habebis:
Tunc potius conata tua atque incerta referto.
Meque deosque tibi comites mea alumna futuros
Polliceor. nihil est quod texas ordine longum.
His vbi sollicitos animi releuauerat ęstus
Vocibus, & blanda pectus spe vinxerat ægrum:
Paulatim tremebunda genis obducere vestem

(Quo nunc me, &c.) Continuat eiulatum suum anus, ad negocium rediens, ac dicens. Quo. i. in quam partem, ego infelix vertam, sup. nunc me? aut quæ numina seruant nunc me, id est vitam meam? An o alumna, nescis qua lege. s. fatali: purpura edita de vertice patris, prętexat, id est cooperiat crines canos, candentes, id est rutilantes, quæ suspensa, tenui capillo pressit, id est compressit, scilicet canos? Si nescis, id ē si tu ignorans periculum attētasti tātum nefas, ego possum sperare aliquam salutem, quandoquidem tu inscia, id est ignara mali, conata es nefandum scelus: sin, id est sed si, est, supple illud quod metuo, id est si conata es patrem perdere, vt amato complaceas o mea alumna: ego precor, id est obsecro per me, & per tuum amorem expertum, mihi miserę in multis rebus: & per flumina sacra Ilythiæ, id est Dianæ, syluarum deæ sęua perdere, id ē ad perdēdum adiuratos si nō obtemperent: precor (inquit) ne sequaris: mente tam molli, id est lascitua, aut inconstanti, in tantum, id est tam magnum & sceleratum facinus O Amor, id est Cupido, ego non conor te flectere, id est reuocare ab incepto, quod non pote, supple est, id est quod non potest fieri: neque sit nostrum contendere cum dijs: sed potius velis, o alumna, te nubere, regno patris existente incolumi: atque velis tamen, id est licet nubas aliquos penates, id est maiorū tuorum, deos esse, id est superesse tibi: ego docta, atque experta exitio, id est ad exitium meum, quia si rerum omnium penitus ignara fuissem, non fuisset nutrix regiæ puellæ effecta: monebo hoc vnum, id est solū. Quod si nō poteris flectere parentem alia ratione. i. via & modo (sed poteris, supple alia ratione flectere: quid enim non possis vnica. i. cum sis vnica eius filia? quasi dicat nihil, ergo oia potes.) tamen referto. i. enarrato potius tunc cum licebit cum pio iure, quia nondum quicquam impie in patrē gesseris, referto (inquit) potius tuo. s. patri conata, atque incepta. s. adhuc dubia

Virginis:& placidam tenebris captare quietem,
Inuerso bibulum restinguens lumen oliuo.
Incipit ad crebros insani pectoris ictus
Ferre manum, assiduis mulcens præcordia palmis.
Noctem illam sic mœsta super morientis alumnæ
Frigidulos cubito subnixa pependit ocellos.

dubia, cum quid tentare audeas adhuc dubitet: cum tu habebis causam facti.i.occasioné faciendi, quia recusauerit pater & tempus doloris. Et ego, o mea alumna, polliceor & me & deos futuros tibi comites.i. intercessores apud patrem: nihil est quod, scilicet pater texat longum in ordine, id est quod differat facere pro te: hic, id est hoc tempore: vbi, id est postquam: releuauerat, id est imminuerat & sedauerat, æstus solicitos animi, id est amores: quia res est sollliciti plena timoris amor: & vicerat.i. affecerat: & conuenerat pectus ægrum, id est saucium, & languens amore, vocibus, scilicet blandis: & spe scilicet blanda: ipsa tremebunda incipit paulatim obducere genis virginis vestem.i.cooperire lumē eius, & captare quietem placidam tenebris, id est inducere somnum p tenebras: restringens.i.reprimens, lumē, scilicet lampadis, aut lucernæ, bibulum.i. consumptiuū olei: & hoc oliuo.i.oleo: inuerso.i. in cōtrariū verso: ab eo quo solet verti: dum accendere volumus. Nam incēdium per oleū significat Hora. dicens, Oleum adde camino: & incipit ferre.i.ducere manum ad crebros ictus, insani pectoris.s. virginis amore furentis, mulcens præcordia assiduis palmis. Et ipsa Charme, nutrix mœsta, pependit sic illam noctem.s. totam subnixa, cubito super ocellos.i.oculos paruos frigidulos, quia alumnæ morientis, id est grauiter amore languentis.

Postera lux vbi læta diem mortalibus almum
Et gelida veniente mihi quatiebat ab œta:
Quem pauidæ alternis fugitant, optantq; puellæ:
Hesperium vitant, optant ardescere solem:
Præceptis paret virgo nutricis: & omnes
Vndiq; conquirit nubendi sedula causas.
Tentantur patriæ summissis vocibus aures:
Laudanturq; bonæ pacis bona. multus inepto
Virginis insolitæ sermo nouus errat in ore.
Nunc tremere instantis belli certamina dicit:
Communemq; timere deum. nunc regis amicis,
Nanq; ipsi verita est: orbum flet mœsta parentem:
Cum Ioue communes qui quondā habuere nepotes.
Nunc etiam conficta dolo mendacia turpi
Inuenit: & diuum terret formidine ciues.
Nunc alia ex aliis, nec desunt, omnia quærit.
Quin etiam castos ausa est corrumpere vates:
Ve cum cæsa pio cecidisset victima ferro:
Essent qui generum Minoa authoribus extis
Iungere: & ancipites suaderent tollere pugnas.
At nutrix patula componens sulfura testa
Narcissum, casiamq;, herbas incendit olentes.
Terq; nouena ligat triplici diuersa colore
Fila: ter in gremium mecum inquit despue virgo:
Despue ter virgo: numero deus impare gaudet.
Inde Ioui geminat magno frigidula sacra,
Sacra nec idæis senibus nec cognita graiis.
Pergit amyclæo spargens altaria thallo
Regis iolchiacis animum defigere votis.
Verum vbi nulla mouet stabilem fallacia Nisum:
Nec possunt homines, nec possunt flectere diui:
Tanta est in paruo fiducia crine cauendi:
Rursus ad inceptum sociam se iungit alumnæ:
Purpureumq; parat rursus tondere capillum.
Cum longo quod iam captat succurrere amori.
Non minus illa tamen rauci quod mœnia crescant
Gaudeat: & cineri patria est iucunda sepulto.

ASCENSIVS.

(Postera lux.) Docet quomodo postridie eius diei. patrem solicitare occeperunt de pace ineunda, & nuptiis contrahendis cum Minoe. Ordo autem est. Vbi, id est postquā: lux postera, id est postridiana: læta, id est lætificans animus mortalium: quatiebat.i.efferebat, cum quadam concussione luminis diem almum, quasi alimentum præbentem mortalibus, & lux veniens mani gelido, id est tēpore matutino frigidulo semper. (Offendi venientem mane. sed duo sunt vitia: quia mane, primam producit, & secundam corripit, Persi. Iam clarum mane fenestras, &c.) Posse autem mani, in ablatiuo dici, author est Seruius super. v. Æneidos, dicens: q aduerbia, cum in nomina migrant, declinari possunt, vt apud Plautū, A mani vsq; ad vesperam, &c.) quatiebat, scilicet diem, ab Oeta, scilicet monte, in confinio Macedoniæ, vnde Græcis dies oriuntur, quam, scilicet diem puellæ auidæ fugiunt, & optant alternis, scilicet votis: fugiunt, scilicet propter laborem, & optāt propter curas euitandas: aut quia naturaliter noctu timent phantasma, & laruas, siue deuirginationem, vnde pauidæ dicuntur. Vitant, scilicet puellæ. Hesperium.s. sydus, id est Vesperum, seu Hesperum: quia sub noctem cura recursat: & optant solem ardescere, id est splendere cum ardore. Postq igit posterus sol ortus est, virgo paret, id est obedit: præceptis, id est monitis nutricis: & ipsa sedula, id est solerter diligens: conquirit vndiq; oēs causas nubendi. Aures patriæ.i.paternæ: tentantur vocib. submissis.i. humilibus, & submisso vultu prolatis, & bona bonæ pacis laudantur.i.cōmendantur. (Dicendo bonæ pacis bona, depingitur muliebris sermo) multus sermo nouus erat in ore inepto.i.minus idoneo, quia virginis insolitæ scilicet talia patri suadere. Ipsa dicit nunc, id est aliquando, supp. se, tremere certamina belli instantis: & dicit se timere deum communem, scilicet Martem: nunc dicit se timere amicos regis, scilicet Minois, qui habuere quondam nepotes communes cum Ioue, quia ex eadem origine descendentes, dicit se timere: nam mœsta, id est simulans mœstitiam, verita est, id est simulauit se veritam, orbari ipso parente, id est patre. Nunc, id est interdum, etiam inuenit, id est excogitat mēdacia cōferta turpi dolo: & terret ciues formidine, id est minatione diuum: nunc ipsa & nutrix, quærunt nunc alia, scilicet mendacia ex aliis: nec desunt omnia quin etiam ausa est corrumpere vates castos, scilicet alioqui & ita veridicos esse solitos, vt quorum mentes dii habitare consueuerint: &, id est etiam, cum victima cecidisset cæsa, id est mactata: pro ferro, id est sacrificiis apto cultro, vt sint qui suaderent extis authoribus, id est approbantibus (rarum est author cum neutro genere coniungi, sed substantiue accipitur, sicut testis, cum dicitur & sydera testes.) Iungere, scilicet deere, Minoa, generum, scilicet Niso, id est maritum filię eius: & qui suaderent tollere pugnas ancipites, id est dubias, & dubii exitus, licet consecratum habetet pilum. At, id est sed, nutrix componens sulfura testa patula, incendit Narcissum & casiā, appositorie, herbas olentes: & ligat ter nouena, id est septem & viginti: fila, id est licia, diuersa, id est distincta. triplici colore: & id ad magicam artem pertinere putatum est: vt in Buco. visum est. & inquit, O virgo, despue, id est deorsum spue: ter circum, id est per circulum: in gremium, scilicet tuum virgo (inquit) despue ter: quia deus gaudet numero impare, pro impari, vt dicit Serui. in Bucoli. vbi eadem sunt verba. Hinc, id est deinde: generata.i. filia Nisi, Scylla, sm Calderinum, sed continuatior erit contextus sic: Charme frigidula.s. timore (sed pręter naturam secundam produxit) pergit.i. perficit, & peragit, sacra generata.i. nata Ioui magno, sacra inquam: nec cognita senibus, id est Phrygibus, nec Graiis, id est Grecis: spargens altaria thallo, id est herba verbena: Amycleo, id est Spartano, seu Laconico, defigere, id est vt defigat, & dissoluat animam regis scilicet Nisi, votis Iolchiacis, id est qualibus vsa est Medea in Iolcho, ciuitate Thessalię, reuocando Esona patrem Iasonis ad iuuentam: verum, id est sed vbi nulla fallacia mouet Nisum, stabulis, id est ab aula sua (sic enim Calderinus

derinus legit: alij textus habent stabilem.i.firmum, & constantem, aut persistentem in proposito suo.) nec homines possunt flectere scilicet ab instituto: nec diui.i.diuorum indicia & portenta, per vates enunciata: tanta fiducia cauendi scilicet mali, aut excidij est in crine paruo: & id per acclamationem dicit: estq; antitheton Tanta, id est tam magna in paruo, &c. vbi inquam vidit, q̃ nulla mouet fallacia Nisum, ipsa adiungit se rursus alumnæ scilicet Scyllæ: sociam ad inceptum scilicet facinus. (Hic locus indicat: quod prius dixi; mentem poetæ esse q̃ Charme thallo vsa sit, non generata

nerata, id est filia Nisi Scylla.) Posset tamen dici alumnæ, id est nutrici, aut altrici: quia sequitur, & parat scilicet Scylla, pontus q̃ Charme, tondere rursus capillum purpureum, id est purpura irretitum: cum, id est quando: quoniam captat succurrere longo amori: illa non minus gaudeat reuehi, id est reduci: quod, id est quoniam moenia arescant: & est iucunda sepulchro cineris patriæ, id est si videat cinerem patriæ sepultum, hoc est patriam in cinerem resolutam: ita vt amatum videat votorum compotem.

ASCENSIVS.

Ergo metu, &c.) Paucis edocet Scyllam capillum desecuisse, & desectum ad Minoa misisse: quo habito. & vrbe capta ad eum migrasse, nec pro coniuge susceptam, sed pro perfida habitam, & naui adligatam miserandos, quos recitat deposuisse questus. Ordo autem est. Ergo, quia placuit succũbere amori, Scylla est inimica scilicet effecta capiti paterno: q̃a ablato crine, illi exitiũ imminere sciebat, & tamen abstulit metu: q̃a metuit non aliter posse dilecto cõplacere. Tum.i.deinde post talem deliberationem: coma.s. Nisi, florens ostro Sydonio, id est purpuræ Tyriæ similis: aut inclusa ostro purpuræ Tyrio: succiditur.i.clam detondetur, a Scylla: Megara.s.vrbs, capitur: tum.i.deinde.s.a Minoe & responsa diuina probantur scilicet veridica: q̃a dixerant ablato capillo vrbem capiendam; nec prius. Virgo Niseia.i.Scylla, Nisi filia: tum.i.demum, capta vrbe suspensa de altis nauibus.i.ad gubernaculum nauis, nouo ritu.i.modo trahitur per mare coeruleum. Complures nymphæ mirantur illam in vndis, & Oceanus pater.s.rerum (secundum Milesium Thalem, qui dicit omnia ex humore procreari: vñ est illud Georgi.iiij. Oceanumq; patrem rerum: vel pater præcipue nympharum) supp. miratur eam: & Tethys, scilicet vxor Oceani: candida.s.dea: miratur, supp. eam: & Galatea.s.nympha: rapiẽs secum sorores, id est alias nymphas maris, cupidas.s.talis spectaculi videndi, supp. miratur: & etiam illa scilicet Leucothoe, quæ metitur magnum æquor piscibus.s.delphinibus: iunctis scilicet ad iugũ, & quæ metitur: æquor curru glauco, id est viridi, aut marini coloris: equorum bipedum, id est binos duntaxat pedes habentium, supp. miratur: & Palæmon.s.deus maris: paruus, id est qui puer deus maris effectus est, miratur, supple cum matre scilicet Ino: dea.s.maris. Illi etiam Tyndaridæ scilicet Castor & Pollux gemini

Ergo metu capiti Scylla est inimica paterno.
Tum coma sydonio florens succiditur ostro:
Tum capitur Megara: & diuum responsa probantur.
Tunc suspensa nouo ritu de nauibus altis,
Per mare coeruleum trahitur Niseia virgo.
Complures illam Nymphæ mirantur in vndis:
Miratur pater Oceanus, & candida Tethys,
Et cupidas secum rapiens Galatea sorores.
Illa etiam iunctis magnum quæ piscibus æquor
Et glauco bipedum curru metitur equorum,
Leucothea, paruusq; dea cum matre Palæmon.
Illi etiam alternas sortiti viuere luces,
Chara Iouis soboles, magnum Iouis incrementum,
Tyndaridæ niueos mirantur virginis artus.
Has adeo voces, atq; hæc lamenta per auras
Fluctibus in mediis questu voluebat inani,
Ad coelum infelix ardentia lumina tendens,
Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
Supprimite o paulum turbati flamina venti:
Dum queror: & diuos, quanquam nil testibus illis
Profeci, extrema moriens tamen alloquor hora.
Vos ego, vos adeo venti testabor, & auræ,
Vos o Mantina siqui de gente venitis,
Cernitis, illa ego sum cognato sanguine vobis
Scylla, quod o salua liceat te dicere Progne:
Illa ego sum Nisi pollentis filia quondam:
Certatim ex omni petiit quam Græcia regno:
Qua curuus terras amplectitur Hellespontus.
Illa ego sum Minos sacrato foedere coniux
Dicta tibi: tamen hæc, & si non accipis, audis.
Vincta'ne tam magni tranabo gurgitis vndas?
Vincta tot assiduas pendebo ex ordine luces?
Non equidem me alio possum contendere dignam
Supplicio: quod sic patriam, charosq; penates
Hostibus, immitiq; addixi ignara tyranno.
Verum esto. hæc Minos illos scelerata putaui,
Si nostra ante aliquis nudasset foedera casus:
Facturos: quorum direptis moenibus vrbis,
O ego crudelis flamma delubra petiui.
Te vero victore, prius vel sydera cursus
Mutatura suos, q̃ te mihi talia captæ
Facturum metui. iamiam scelus omnia vincit.
Ten' ego plus patrio dilexi perdita regno?
Ten' ego? nec mirum, vultu decepta puella
Vt vidi: vt perii: vt me malus abstulit error.
Non equidem ex isto speraui corpore posse
Tale malum nasci. forma, vel sydere fallor.

boles Iouis, & magnum incrementum Iouis (hemistichium hoc in Buco. habetur: nam illic dicitur, Chara deum soboles: quod hic mutatum est: sed quæras si Iouis soboles sunt, quomodo Tyndaridæ dicantur? verum manifesta est solutio, quia denominantur a patre putatiuo, sicut & Helenam, Tyndarida vocat: cum Iouis sit filia: sed ex Leda, Tyndari vxore: cum qua Iuppiter in specie cycni concubuit, vnde vt dicitur illa, duo oua concepit, cõmisto semine Tyndari: nam ex altero ouo natus, dicitur Pollux immortalis: ex altero, Castor mortalis: vnde j.sermonum Hor. Ouo prognatus eodem, &c. Similiter Hercules Iouis ex Alcmena, Amphitryonis coniuge filius: dicitur a Virg. Amphitryoniades) Tyndaridæ, inquam, mirantur niueos artus virginis. Infelix scilicet Scylla: voluebat.i. emittebat: inani questu, id est querela per auras in mediis fluctibus, adeo.i.penitus: has, id est huiusmodi voces, atq; hæc lamenta: tollens, id est arrigens extollens lumina ardentia, id est oculos ex indignatione ardentes, ad coelum lumina, inquit: nam vincula arcebant teneras palmas, id est manus. Idem versiculus positus est in secũdo Æneidos de Cassandra. Verba igitur Scyllæ sunt, O, o (inquit) venti: supprimite paulum, id est modicum: flamina turbata, id est flatus vestros nos turbantes: dum, id est donec queror, & dum moriẽs adloquor diuos: hora extrema, id est vltima parte vitæ: quanquam nil, id est nihil: profeci illis testibus, id est licet eos in testimonium aduocauerim: tamẽ scilicet adloquor. Idem versus est in Buco. O venti, & o auræ, ego testabor, id est testes faciã, adeo, id est omnino vos: vos (inquit) vos: o venti, siqui, id est aliqui, venitis de gente Mantina, id est Thracia: quia vos cernitis scilicet quæ patior aut sic, Si vos, qui venitis, id est originem ducitis, de gente Mantina.i.Thracia, vt Boreas: cernitis, supp. hęc. Ego sum illa Scylla, sanguine cognato vobis.i.quæ originem traxi ex progenie vestra: quod o Progne, liceat dicere tibi salua scilicet te: aut lege potius, liceat te salua.s.existente, q̃ nunc te conuersa in auem. Ego sum illa scilicet notissima: filia Nisi regis Megareñ.

(quia nautis inuocari solent: vt Hora. in.j. carminum declarat: in carmine cuius principium est, Sic te diua potens Cypri, sic fratres Helenæ Lucida sydera, &c.) sortiti.i.qui sortiti sunt alternatim, viuendo & moriendo, viuere luces æternas, appositorie: chara soboles

Megaren. pollentis.i.potentis quondam: quam.s.Scyllam: Græcia.i.nobilitas Græca, petijt.s.in matrimonium: ex omni regno, sup. ex ea parte, qua Hellespontus curuus.i.mare Hellesponticum amplectitur terras. Est autem versus spondaicus, rerum ponderi aptus. O Minos, ego sum illa coniua dicta.i.addicta, & pacta tibi fœdere sacrato.i.sacramento iurisiurandi firmato. Etsi.i.quanquam non accipis.i.rata non habes: & grata hæc.s.dicta mea: tamen tu audis, supple ea: ne, pro an: an ego vincta, id est alligata naui, tranabo vndas magni gurgitis.i.maris, tapinosim enim epitheton leuat. pendebo ne, supple vincta tot luces.i.dies: assiduas.i.continuas: ex ordine.i.sine intermissione? Equidem.i.ego quidem, non possum contẽdere me dignam, alio supplicio scilicet q̃ hoc quo me afficis: quanquam ego ignara addixi hostibus & immiti tyrãno, patriam & penates.i.deos penes nos natos, & domesticos: charos.i.qui chari esse debebant. O Minos, verum est.i.fateor ego scelerata petiui illos, quorum mœnibus vrbis direptis: & o ego crudelis, petiui delubra flamma.i.quorum templa incendenda curaui, hoc est ciues nostros facturos, hæc scilicet quæ tu me facis, si aliquis casus nudasset.i.reuelasset: tantæ.i.priusquam res effectum sortita esset, nostra fœdera.i.pacta de radendo capillo paterno: quo tradito vrbs caperetur: vero, pro sed: ego metui.i.metuissem prius: vel.i. etiam sydera mutatura suos cursus, q̃ te (te victore.i.cum esses victor, & voti compos) facturum captæ mihi talia, qualia.s.facis: sed iam iam, id est præcipue, scelus vincit, id est exuperat, omnia.s. genera malorum quę inferre possis. Ten.i.tene, hoc est an ne ego perdita dilexi te plus patrio regno? ten ego inquam plus dilexi? quasi dicat feci quidem. sed non debui: feci autem: nec mirum, quia puella decepta vultu, qui, scilicet amorem & benignitatem præ se ferebat: vt, id est statim, postquam vidi, supple te: vt, id est qualiter quasi dicat dij boni q̃ misere: vt in Buco. ostendimus, vbi idẽ habetur versiculus: vt, id est qualiter error malus, id est furor amoris, abstulit scilicet a rationis vsu, me? quasi dicat miserrime & longissime alienauit: equidem, id est ego quidem; non speraui, pro non sum verita, aut non timui (Sicut Æneid. iiij. Hunc ego si potui tantum sperare dolorem, Et perferre soror potero, & est acyrologia.) tale malum, id est tantam perfidiam, aut talem cruciatum: posse nasci ex isto, scilicet tuo, tam formoso corpore: ego fallor forma, id est specie, & pulchritudine tua, quę aliud prę se fert, q̃ faciat: vel sydere, id est fatali necessitate, quę facit vt vultus tuus mihi alius appareat, q̃ sit vt deciperer. Moris enim est, amantibus fatis imputare furorem: vt in Heroidibus Ouidianis late patet. Verum caste loquitur poeta, & sub disiunctione, neutrum affirmans: quod tamen ex persona impatienter amantis affirmatum poetę, vitio dari non posset: sed vt instituti nostri rationem habeamus, breuitati nobis studendum est.

Non me delitiis commouit regia diues
Coralio fragili, & lachrymoso electro.
Me non florentes æquali corpore Nymphæ,
Non metus incensam potuit retinere deorum.
Omnia vincit amor. quid enim non vinceret ille!
Non mihi iam pingui sudabunt tempora myrrha:
Pronuba nec castos accendet pinus honores:
Nec libys assyrio sternetur lectulus ostro.
Magna queror: nec & illa quidem cõmunis alumna
Omnibus iniecta tellus tumulabit arena.
Me'ne inter matres, ancillarumq; cateruas,
Mænalias inter famularum munere fungi,
Coniugis atq; tuæ (quæcunq; erit illa) beatæ
Non licuit grauidos penso deuoluere fusos!
At belli saltem captiuam lege necasses.
Iam fessæ tandem fugiunt de corpore vires:
Et caput inflexa lentum ceruice recumbit.
Marmorea adductis labescunt brachia nodis.
Æquorei pisces immania corpora ponti
Vndiq; conueniunt: & glauco in gurgite circum
Verbera caudarum, atq; oris minitantur hiatu.
Iam tandem casus hominum iam respice Minos.
Sit satis hoc: tantum solam vidisse malorum:
Vel fato fuerit nobis hæc debita pestis:
Vel casu incepto, merita vel deniq; culpa.
Omnia nam potius, q̃ te læsisse, putabo.
Labitur interea reuoluta ab littore classis:
Magna repentino sinuantur lintea Coro:
Flectitur in viridi remus sale. languida fessæ
Virginis in cursu moritur querimonia longo.
Deserit angustis inclusum faucibus Isthmon
Cypselidæ magni florentia regna Corynthi:
Præterit abruptas Scyronis protinus arces:
Infestumq; suis diræ testudinis exit
Spelæum, multoq; cruentas hospite cautes.

ASCENSIVS.

(Non me delitijs, &c.) Prosequitur querelam suam Scylla, dicens, Regia tua diues, delitijs.i.diuitijs delitias afferentibus, non commouit.i.non affecit me, non (inquit) mouit me coralio, scilicet lapide fragili, id est faciliter frangibili, respectu adamantis, aut parum potenti, quantum ad amorẽ: non electro specie illa succini: quã ex arboribus fluere crediderũt prisci: lachrymoso.i. quod ex lachrymis sororum Phaetontis in alnos, aut populos versarum distillare putatur. Nymphę.i.virgines nobiles, aut deę florentes: corpore ęquali, sup. mecum.i.iuuenili: non, sup. potuerunt retinere, me incẽsam.s. amore: metus deorum nõ potuit retinere me: qa amor vincit omnia: vnde in Buco. Oĩa vincit amor: & nos cedamus amori: quid enim.i.nam quid ille non vinceret? quasi dicat nihil, cum etiam deos vicerit. Tempora non sudabunt.i.pinguescent, & distillabunt mihi iam.i.post hac myrrha pingui, vt nubentibus solẽt: nec pinus pronuba.i.quæ prefertur nubentibus, non accendent mihi odores castos.i.castitatis matrimonialis iudices: lectulus Lybs.i. Lybicus, hoc est qualis acquiritur ex Libya, videlicet eburneus, non sterneẽ mihi ostro Assyrio.i. purpura. Ego queror magna.i.magnas res: nec illa quidem.i.& ne illa quidem.s.tellus: alumna.i.altrix, cõmunis omnib. scilicet in terris viuentib. tumulabit.i.tumulo condet sup. me. (Notum ergo, quia alumna, etiam pro alente accipiẽ.) arena iniecta.i.supiecta.i.non sepeliar, sed fluctibus obruar. Me ne.i.an ne, non licuit me fungi munere famularum, inter comites scilicet coniugis tuę, atq; inter cateruas Mænalias.i. Archadicas ancillarum: atq; non licuit deuoluere penso fusos grauidos coniugis tuę, quęcunq; illa beata erit scilicet coniux tua: at.i.

nihilominus, si hoc non licuit, saltem necasses captiuã, lege.i. iure belli, quo licet captos occidere: vnde serui dicti sunt, qa seruati cum occidi potuissent, vires fessę tandem.i.post longissimum laborẽ fugiunt tandem de corpore.s.meo: & caput lentum eccũbit ceruice inflexa.i.iclinata: & brachia marmorea.i.alba & lucida, vt parium marmor: labascunt nodis adductis.i.cõtractis in nodum neruis. Pestes ęquoreę.i.monstra marina, videlicet immania corpora: ponti.i.maris, vt cete, & balenę: conueniunt vndiq;.i.ex omni parte: & mitantur in gurgite glauco.i.marino: circum.i. per circuitum: Verbere caudarum, atq; hiatu immanis oris (Alij textus habent, verbera, & hiatum.) O Minos, respice iam tandem casus hominum. quasi dicat memineris te quoq; esse hominẽ, & in similem casum posse incidere, sit satis hoc.s.me solam vidisse tantum malorum, vel hęc pestis.i.tribulatio fuerit debita nobis fato.i.violentia fatali: vel casu, id est fortuna: vel deniq; culpa merita, id est ob demeritum: nã putabo omnia potius q̃ te lęsisse, id est peccasse in me: vel q̃ te maledicto, & conuitio lędam hactenus Scylla. vnde addit poeta, Classis reuoluta ab littore labitur interea, id est dum Scylla sic queritur, & littora magna sinuantur.i.incuruantur, & in sinum excauantur: interea Coro, id est vento illo, qui & Caurus dicitur: repentino, id est subito obruenti: remus flectitur.i. incuruatur: in sale, id est maris viridi.i.vitrei coloris: querimonia.i.querela virginis fessę & ita languida, id est languida effecta & habita: moritur, id est desinit in cursu longo. Ipsa autem sic tracta, deserit Isthmon, id est strictura terrę, & angulum inclusum angustis faucibus, scilicet maris: & pręterit regna Corynthi florentia, scilicet tunc temporis,

Scytõis alij chytonis.

ris,regna inquam Cypseli filij magni.ſ.olim:& præterit protinus arces abruptas Scyronis.ſ.tyranni: ꝙ,pro.i.exit ſpeleum.i.antrū: teſtudinis.i.fornicis,aut crepidinis,in morem teſtudinis inuolutæ: diræ.i. diræ.i.diri tyranni: infeſtum,id eſt vim inferentis ſuis:& cautes cruentas.i.aſperſas cruore multo hoſpite,ſeu mutuo.ſ.iam extincto:hoſpite.ſ.Scyrone ill.c appulſo.

Iamq; adeo tutum longe piræea cernit:
Et notas ſecum heu fruſtra reſpectat Athenas.
Iam procul è fluctu Minoia reſpicit arua:
Florentesq; videt iam Cycladas.hinc Venus illi,
Hinc ſinus,hinc ſtatio contra patet Hermionia,
Linquitur ante alias longe gratiſſima Delos
Nereidum matri,& Neptuno Ægæo.
Proſpicit incinctam ſpumanti littore Cythnon,
Marmoreamq; Paron,viridemq; allapſa Donyſam,
Æginamq; ſimul,ſementiferamq; Seryphum,
Fertur:& incertis iactatur ad omnia ventis.
Cymba velut magnas ſequitur cum paruula claſſes:
Afer & hyberno bacchatur in æquore turbo.
Donec tale decus formæ vexauit,& ægros
Non tulit,& miſeros mutauit virginis artus,
Cœruleo pollens coniux neptunia regno.
Sed tamen externam ſquamis veſtire puellam,
Infidosq; inter teneram committere piſces
Non ſtatuit.nimium eſt auidum pecus Amphitrites.
Aeriis potius ſublimem ſuſtulit alis:
Eſſet vt in terris facti de nomine Cyris:
Cyris Amyclæo formoſior anſere Ledæ.
Hic velut in niueo,tener eſt cum primitus,ouo
Effigies animantis,& internodia membris
Imperfecta nouo fluitant concreta calore.
Sic liquido Scyllæ circumfuſum æquore corpus
Semiferi incertis etiam nunc partibus artus
Vndiq; mutabant:atq; vndiq; mutabantur.
Oris honos primum,& multis optata labella.
Et patulæ frontis ſpecies concreſcere in vnum
Cœperat:& gracili mentum producere roſtro.
Tum,qua ſe medium capitis diſcrimen agebat,
Ecce repente velut patrios imitatus honores
Puniceam concuſſit apex in vertice criſtam.
At mollis varios intexens pluma colores,
Marmoreum volucri veſtiuit tegmine corpus:
Lentaq; perpetuasq; fuderunt brachia pennas.
Inde alias partes,minioq; infecta rubenti
Crura,nouamq; aciem obduxit ſqualida pellis.
Et pedibus teneris vngues confixit acutos.

ASCENSIVS.

¶ Iamq; adeo,&c.) Docet quomodo tandē in auem mutata ſit,quam Cyrim appellat. Ordo autem eſt. Iamq;.i.& iam,adeo.i.penitus: cernit longe.i.procul: Pyræeum,ſcilicet portum Athenieñ.tutū.ſ.ab effectu,qa tutos facit:& reſpectat ſecū.i.reſpiciendo cōſiderat Athenas:heu (interdolētis vox) notas fruſtra,aut reſpectat fruſtra,qa non potuit illic tuta eē:& reſpicit iam ꝓcul e fluctu,arua Minoia.i.q̄ Minos Cretenſium rex poſſidebat:& videt iam Cycladas.ſ.inſulas,in mari Ægeo florentes:& reſpicit hinc,id eſt deinde: Strophadas,ſcilicet inſulas a conuerſione dictas:vt viſum eſt ad illud.iii.Æneidos Strophades Graiæ ſtant nomine dictæ. Hinc,id eſt deinde: patet contra,id eſt ea aduerſo:ſinus,id eſt maris incuruatio:hinc patet ſtatio,id eſt vbi naues ad tēpus ſtare ſolent.& Hermionia,ſcilicet ciuitas in Ægeo mari,patet contra,id eſt ex aduerſo:& Delos,ſcilicet inſula gratiſſima:longe ante alias.i.inſulas:matri Nereidum,id eſt nympharum marinarum:hoc eſt Doridi:& Ægeo Neptuno (Sic in.iii.Æneí.Sacra mari medio colitur gratiſſima tellus Nereidum matri & Neptunio Ægeo.)& ipſa adlapſa,id eſt allabens: proſpicit.i.porro,ſeu procul,inſpicit,ſcilicet ciuitatem,incinctam,id eſt circundatam littore ſpumanti a crebro vndarum ictu:& Paron.ſ.inſulam vnam ex Cycladibus,marmoream.i.candido marmore inſignitam,& Donyſam,aliam inter Cycladas,inſulam,viridem,quia ſyluoſam:& ſimul proſpicit (in quo ſignificatur celeritas nauigantiū) Æginam,& Seryphum inſulam,in quam noxij ablegari ſolebant,ſementiferam,id eſt afferre ſolitam copiam ſementis. Ipſa autem has inſulas proſpiciens fertur,ſcilicet impetu,& iactatur ventis incertis,id eſt mutabilibus,ad omnia,ſcilicet dicta loca,nunc huc,nunc illuc:velut cum cymba,id eſt ſcapha paruula,id eſt nauicula: ſequitur claſſes magnas:& turbo Afer,id eſt ventus Africus,turbinem facere ſolitus: bacchatur in æquore hyberno,id eſt hyemali tempore,donec tale decus formæ,id eſt ſpecimen & ſpectaculum rerum: vexauerit ægram,ſcilicet Scyllam,ꝙ ſic vexaretur ægre ſe ſentem.Coniux Neptunia,id eſt Amphitrite:pollens,id eſt valens & potens,regno cœruleo,id eſt mari cœrulei coloris:non tulit.ſ.tales dolores,ac mutauis miſeros artus virginis,ſcilicet Scyllæ. Sed tamen non ſtatuit,id eſt non conſtituit puellam externam,id eſt non in mari,ſed in terris ortam,veſtire ſquammis ſcilicet piſciū,& committere ipſam teneram inter piſces infidos,quia deuorant quicquid inijcitur:& auſugere neſciunt dummodo comeſtibile ſit:quia pecus Amphitrites,id eſt Deæ maris,hoc eſt marinum:eſt nimium auidum.i.vorax:ſed ſuſtulit.i.ſurſum tulit,potius ipſam ſublimē alis aerijs,id eſt quibus in aere vtatur:vt eſſet.i.appellaretur,in terris Cyris.i.auis,ſic dicta,de nomine facti.i.tracto vocabulo a facto: Cyris (inquit formoſior anſere Amycleo.i.cycno,i quē Iuppiter conuerſus dicit apud Amyclas,cum Leda rem habiturus: vnde duo oua ſuſtulit:vnde addit anſere Ledæ,qui cādidiſſimus erat: ſed cycnus,non anſer. Hic,id eſt hoc loco,& tempore,vbi & quando Cyris mutata eſt:Velut cum effigies.ſ.auium teneræ:quia nondum ad plenum formatæ:animatur protinus in ouo niueo,id eſt albiſſimo:& internodia,id eſt connexiones,vt genuum & cubitorum in homine: Imperfecta.i.nondum perfecta,fluitant,ſup.in membris: concreta.i.cōſtipata calore nouo: quia immutato ouo in alium colorem: ſic corpus Scyllæ circumfuſum,æquore liquido.i.aqua marina,& artus etiam ſemiferi.i.ad dimidium in ferā verſi: partibus incertis.i.nondum in formam auinam diſpoſitus: mutabant,ſup.ſe vndiq;,atque ipſa mutabatur vndiq; (Bonus eſt verſus ſpondaicus:quia languorem,p̄ſe fert immutandæ puellæ.) honos.i.decor,& pulchritudo oris,videlicet labella,optata multis:& ſpecies.i.decor ſpectabilis: frōtis,patulæ.i.ampliter ſemper patentis & extenſæ,quod ad decus eſt mulieri,cœpere concreſcere in vnum.i.formam roſtri:&,pro id eſt: producere.i.extendere mētum,id eſt inferiorem partem oris,roſtro gracili:tum,id eſt deinde:ecce,ſupp.ab ea parte: qua diſcrimen capitis,id eſt capillorum,agebat ſe medium,id eſt diuidebatur,dum puella eſſet in geminas tricas: imitatur repente velut honores patrios,id eſt accipit criſtam in morem capilli paterni,& apex,id eſt ſummitas,concuſſit in vertice criſtam purpuream,id eſt purpurei coloris,vt fuerat capillus patris,at pluma intexens membris varios colores: veſtiuit corpus manſurum,id eſt non immutandum amplius tegmine volucri,id eſt plumeo integumento:& brachia lenta,fuderunt perpetuas,id eſt non auferendas pēnas. Inde,id eſt deinde:infecta.i.infectas,hoc eſt tinctas habens alias partes: minio,id eſt terra rubenti:pellis ſqualida:obduxit,id eſt cooperuit,crura,& nouam faciem ſcilicet oculorum & confixit pedibus teneris,id eſt ad pedes,dum puellæ eſſent teneros vngues acutos,quales ſcilicet nunc Scylla in auem verſa habet.

Et tamen hoc demum miſeræ ſuccurrere pacto
Vix fuerat placida Neptuni coniuge dignum.

ASCENSIVS.

¶ Et tamen hoc demum,&c.) Concluſurus opus,docet quomodo ſic immutata Scylla in aerem ſe ſuſtulit:in ſcopulis & rupibus habitatura a Niſo patre,in auem ſui nominis verſa,perpetua inimicitia proſequenda.

Nunquam illam post hac oculi videre suorum
Purpureas flauo retinentem vertice vittas:
Non thalamus Tyrio fragrans accepit amomo:
Nullæ illam sedes: quid enim iam sedibus illis?
Quæ simul vt sese cano de gurgite velox
Cum sonitu ad coelum stridentibus exulit alis:
Et multum late despersit in æquore rorem:
Infelix virgo nequicquam morte recepta
Incultum solis in rupibus exigit æuum,
Rupibus, & scopulis, & littoribus desertis.
Nec tamen hoc iterum poena sine. nanq; deum rex
Omnia qui imperio terrarum millia versat:
Commotus talem ad superos volitare puellam,
Cum pater extinctus cæca sub nocte lateret:
Illi pro pietate sua: nam sæpe nitentum
Sanguine taurorum supplex resperserat aras:
Sæpe deum largo decorarat munere sedes:
Reddidit optatam mutato corpore vitam.
Fecit & in terris Haliætus ales vt esset.
Quippe aquilis semper gaudet deus ille coruscus.
Huic vero miseræ quoniam damnata deorum
Iudicio, natiq;, & coniugis ante fuisset:
Infesti apposuitq; odium crudele parentis.
Nanq; vt in æthereo signorum munere præstans,
Vnum quem duplici stellarum sydere vidi:
Scorpius, alternis clarum fugat Oriona:
Sic inter sese tristes Haliætus in iras
Et Cyris memori seruant ad sæcula fato.
Quacunq; illa leuem fugiens secat aera pennis:
Ecce inimicus atrox magno stridore per auras
Insequitur Nisus: qua se fert Nisus ad auras:
Illa leuem fugiens raptim secat aera pennis.

quenda. Ordo est. Et tamen, id est licet miserum hoc fuerat solatium, tamen vix fuerat dignum coniuge Neptuni, scilicet Amphitrite: placida, id est benigna: succurrere demum, id tandem, post prolixos questus miseræ, scilicet Scyllæ: hoc pacto, id est modo, immutanda. s. in auem. Nunquam. i. non vnquam, illam oculi suorum, scilicet notorum & familiarium, nunquam videre post hac, id est post illud tempus. (Construitur accusatiuus illã, ante suorum, propter relationem) non viderunt inquam illam retinentem, vertice saluo: vittas purpureas, id est purpurei coloris in morem capilli paterni: thalamus, scilicet nuptialis: fragrans amomo Tyrio, aut Syrio. (Nam in Buco. legitur, Assyrium vulgo nascetur amomum.) non accepit, supp. illam postea. Nullæ sedes, supple acceperunt eã postea: quid enim. i. nã quid iam, sup. opus habet sedibus illis regalibus in quibus prius fuerat? quasi dicat nihil. Quæ, scilicet Scylla simul, vt, id est postquam ipsa velox, id est volucris effecta, extulit sese de gurgite cano, id est spumis albicanti, ad cœlũ, id est aerem, cum sonitu. s. concomitante: & hoc alis stridentib. & dispersit late multum rorem, id est aspergmem aquæ marinæ in æquore, ipsa virgo infelix recepta, id est dempta & erepta: nequicquam, id est frustra: morte, quia adhuc multis laboribus erat fatiganda, aut morte recepta, id est suscepta: nequicquam, id est nequaquam: exigit, id est transigit: æuum incultum, id est reliquam vitam incultam, in montibus solis, id est desertis in rupibus, & scopulis, & in littoribus desertis. (Iterum spondaicus versus languorem indicans, & molem curarum.) Nec tamen hoc scilicet facit, aut fit illi sine poena: imo cum maxima poena, quam patri pendere cogitur. Nam rex deum, id est deorum, scilicet Ippiter qui versat imperio, id est regit, & gubernat omnia millia, id est spatia terrarum, commotus, id est ægre ferens puellam talem scilicet quæ paricidium perpetrauerat volitare ad superos, cum pater, supp. eius, videlicet Nisus extinctus, id est mortuus: lateret sub nocte, id est caligine: obliuionis cæca. i. ignorata: reddidit illi pro sua scilicet Nisi pietate (Nam Nisus, supplex resperserat sæpe aras, scilicet Ioui, extructas sanguine taurorum: nitentum, id est candidorum: & decorarat, id est decorauerat sæpe sedes deum, pro deorum, id est templa & ædes deorum, aut fana: munere, id est dono oblatitio, largo.) reddidit ergo illi vitam optatam, scilicet vt de filia vltionem faceret: & hoc corpore mutato, in auem, scilicet Scyllæ inimicam, quia fecit vt esset haliętus ales, id est auis de genere aquilarum in terris: quippe, id est quia certe: ille deus, scilicet Iuppiter, gaudet semper aquilis coruscis, id est coruscantibus plumis. Hoc autem dicit, assentando Romanis imperatoribus, quibus pro insigni aquilæ sunt, a Romulu in condenda vrbe pro augurio visæ: dicuntur autem in tutela Io-

uis, quia

uis, quia in bello giganteo, Ioui fulmina ministrabant: quod fictum est, quia fulmine negantur tangi. alij legunt, ille deus coruscus, id est coruscans, scilicet fulgure, gaudet semper aquilis: quod potius approbem, quia aquilæ non sunt coruscæ. Vero, pro sed: Iuppiter, sup. apposuit huic miseræ scilicet Scyllæ, odium crudele parentis scilicet Nisi, in auem versi, qui & Haliętus, & Nisus, dicitur infesti, id est persecutoris eius, & illi vim inferentis: quoniam, supple ipsa fuisset tam ante, id est antea nata, iudicio deorum: & nati, & coniugis, id est totius cœtus deorum, ipsam ad hoc iudicantis. Nam veluti scorpius scilicet signum, præstans munere æthereo signorum, id est inter signa cœlestia, quem ego vidi vnum, id est solum, duplici sydere stellarum) de qua re abunde dictum est circa principium. j. Geor. ad illos versus, Quas locus Erygonem inter Chelasq; sequentes Panditur, ipse tibi iam brachia contrahit ardens Scorpius & cœli iusta plus parte reliquit. veluti, inquam, scorpius fugit Orionem clarum, id est sydus Orionis (Est autem versus spondaicus. nam orion, debet habere primam longã: licet in. j. Ænei. corripiatur, vbi dicit, Cum subito assurgens fluctu nimbosus orion. Ideoq; cum nullus sit ordo, non est legendum, fugiant.) Alternis scilicet vicibus (sed raro, aut nunquam, eam particulam apud doctos numeralibus additam inuenias: vnde non dices, bina vice: sed, bis: sic alternis, id est alternatim.) sic Haliętus scilicet auis, in quam Nisus versus dicitur: & Cyris scilicet auis, in quam Scylla transformata legitur. seruant inter sese ad sęcula, id est in perpetuum: iras tristis, id est odia vera (Bene addit, tristis: quia amantum iræ, reintegratio amoris est. Sunt enim gratæ nonnunquam inter amantes proteruitates, & zelationes, atque iræ, ex amore procedentes: vnde etiam in Buco. dicit. Nonne fuit satius tristis Amaryllidis iras, Atq; superba pati fastidia? &c.) seruant igitur iras tristis: fato memori (sicut. j. Ænei. Memorem Iunonis ob iram. Et ponitur memor, in neutro genere: sicut etiam in. iiij. Ænei. Iustumq;, memorq; precatur.) Quacunq; illa leuem, &c. eadem carmina alibi posita inuenimus. Ordo est. Quacunq; illa, est scilicet Scylla, aut Cyris fugiens scilicet Nisum patrem, aut Haliętum: secat, id est diuidit: & transuolat pennis æthera, id est aerem: leuem, id est facile cedentem: ecce quasi dicat derepente, præter expectationem Scyllæ: inimicus atrox, id est ferox in filiam, propter facinus nefandum: insequitur per auras, supp. cum magno stridore: & qua. i. quacunq; scilicet, aut parte, Nisus fert se ad auras: illa fugiens scilicet Nisum: raptim. i. celeriter secat æthera, leuem pennis scilicet alarum suarum.

Nitẽtũ, alij tepenti.

Resperserat aras, alij respexerat auras.

Nãq; vt in æthereo, alij Iã veluti æthereo.

Fugit, alij fugiant.

CYRIS FINIS.

P. VIRGILII MARONIS MORETVM.

IAm nox hybernas bis quinq; peregerat horas:
Excubitor'que diem cantu prædixerat ales.
Simulus exigui cultor cum rusticus agri,
Tristia venturæ metuens ieiunia lucis,
Membra leuat sensim vili demissa grabato:
Solliciraq; manu tenebras explorat inerteis:
Vestigatq; focum: læsus quem deniq; sentit.
Paruulus exusto remanebat stipite fumus:
Et cinis obductæ cælabat lumina prunæ:
Admouet his pronam summissa fronte lucernam:
Et producit acu stuppas humore carenteis:
Excitat & crebris languentem flatibus ignem.
Tandem concepto tenebræ fulgore recedunt:
Oppositaq; manu lumen defendit ab aura:
Et reserat clausa, quæ præuidet, ostia claui.
Fusus erat terræ frumenti pauper aceruus.
Hinc sibi depromit, quantum mensura petebat,
Quæ bis in octonas excurrit pondere libras.
Inde abit: assistitq; molæ: paruaq; tabella,
Quam fixam paries illos seruabat in vsus:
Lumina fida locat. geminos tunc veste lacertos
Liberat: & cinctus villosæ tergore capræ
Præuerrit cauda silices, gremiumq; molarum.
Admouet inde manus operi, partitus vtranq;.
Læua ministerio, dextra est intenta labori.
Hæc rotat assiduis gyris, & concitat orbem.

ASCENSIVS.

IAm nox hybernas, &c.) Hoc Publij Virg. Maronis opusculum, Moretum ab eo inscriptum est: a pastillo, seu placentæ, ac crusti genere, ex pane & herbis cõfecto, in quo describendo, ingenij vbertatem abunde aperit, dum in re tam tenui, tamq; (vt ita dicam) nulla, tam graphice & diserte, rusticanam diligentiam, & continentiam, & parsimoniam præscribit, subinferens horti feracis commoda. Primo, describit patrisfamilias diligentiam, insurgendo ante lucem, præsertim tempore hyberno. Computat autem horas more patriæ suæ: nam illic, prima hora, est in occasu solis, cum ergo sol occidat tempore brumali, fere hora decima noctis, hora erit secũdum nos quarta: qua & rustici fere ad opus suum surgunt. Ordo igitur est: Nox peregerat iam bis quinq;. i. decem: horas hybernas. i. quæ erant tempore hyemali: & ales scilicet gallus: excubitor. i. excubias curans: prædixerat, id est annunciauerat, priusquam venerat diem. i. lucem: cum, id est quando: Similus cultor horti exigui, id est modici: metuens ieiunia tristia. i. tristitiam afferentia: lucis venturæ, id est diei appropinquantis: leuat. i. erigit: sensim, id est paulatim: membra scilicet sua: demissa, scilicet prius, id est deorsum missa: & prostrata grabato, id est strato & lecto vili: & explorat, id est exquirit tenebras inertes, id est ad nullam artem vtiles: manu solicita. i. solicite palpitanti: & vestigat, id est inquirit: focum, id est locum vbi ignis fouebatur: quem ipse læsus scilicet ab igne: sensit, id est percepit sensu tactus: deniq;. i. tandem. Nam, supple fumus paruulus, remanebat stipite exusto. alij legunt manabat: &, ex vsto, duabus dictionib. vt sit, fumus paruulus, id est modicus, manabat ex stipite vsto: & cinis cęlabat, id est occultabat: & sopiebat lumina. i. splendorem: prunæ. i. carbonis: obductæ, id est coopertæ. Ipsæ Similus admouet, id est applicat: his scilicet cineri & prunæ: lucernam pronam, id est ad recipiendum lumen debite reflexã: aut ipse pronus: admouet fronte submissa. i. sursum missa, ne a fumo lęderetur: & pducit acu, id est ferro acuto: alij legunt, acus, stuppasq;: vt sit, & pducit acus. i. stramenta: aut (vt dicunt) paleas, & stuppas, carentes humore. i. aridas: & excitat ignẽ languentem flatibus. i. sufflationibus crebris. Tenebræ recedunt tandem, & hoc fulgore. s. ignis, concepto. s. a stuppa, aut lucerna: & defendit lumen ab aura. i. vento, ne extinguatur: defendit aũt opposita. i. contra posita: & reserat

Pręuertit caudaq; cauũ gremiũq;, alij, Peruerrit cauda silice, gremiũq;.

Tunsa ceres rapido silicum decurrit ab ictu.
Interdum fessæ succedit læua sorori:
Alternatq; vices. modo rustica carmina cantat:
Agrestiq; suum solatur voce laborem.
Interea clamat Cybalen (hæc erat vnica custos
Afra genus, tota patriam testante figura,
Torta comam, labroq; tumens, & fusca colore,
Pectore lata, iacens mammis, compressior aluo,
Cruribus exilis, spatiosa prodiga planta,
Continuis rimis calcanea scissa rigebant)
Hanc vocat: atq; arsura focis imponere ligna
Imperat: & flamma gelidos adolere liquores.
Postq; impleuit opus iustum versatile finem:
Transfert inde manu fusas in cribra farinas:
Et quatit: & remanent summo purgamina dorso.
Subsidit syncera, foraminibusq; liquatur
Emundata ceres. leui tum protinus illam
Componit tabula: tepidas superingerit vndas.
Contrahit admistos tum fontes, atq; farinas.
Transuersat durata manu: liquidoq; coacto
Interdum grumos spargit sale: iamq; subactum
Format opus: palmisq; suum dilatat in orbem:
Et notat impressis æquo discrimine quadris.
Infert inde foco (Cybale mundauerat aptum
Ante locum) testisq; tegit. super aggerat ignes.
Dumq; suas peragit vulcanus, vestaq; partes:
Similus interea vacua non cessat in hora:
Verum aliam sibi quærit opem: neu sola palato
Sit non grata ceres, quas iungat, comparat escas.
Non illi suspensa focum carnaria iuxta
Durati sale terga suis, truncíq; vacabant.
Traiectus medium sparto sed caseus orbem,
Et vetus astricti fascis pendebat anethi.
Ergo aliam molitur opem sibi prouidus heros.
Hortus erat iunctus casulæ: quem vimina pauca,
Et calamo rediuia leui munibat arundo:
Exiguus spatio, variis sed fertilis herbis.
Nil illi deerat quod pauperis exigit vsus.
Interdum locuples à paupere plura petebat.
Nec sumptus erat huius opus, sed regula curæ.
Siquando vacuum casula pluuiæ'ue tenebant,
Festa'ue lux: si forte labor cessabat aratri:
Horti opus illud erat. varias deponere plantas
Norat, & occultæ committere semina terræ:
Vicinosq; apte cura summittere riuos.
Hic holus, hic late fundentes brachia betæ,
Fœcundusq; rumex, maluæq;, inulæq; virebant.
Hic siser, & capiti nomen debentia porra.
Hic etiam nocuum capiti, gelidumq; papauer,
Grataq; nobilium requies lactuca ciborum,
Et grauis in latum demissa cucurbita ventrem.
Verum hic non domini (quis enim contractior illo?)
Sed populi prouentus erat: certisq; diebus
Venales holerum fasces portabat in vrbem.
Inde domum ceruice leuis, grauis ære redibat,
Vix vnquam vrbani comitatus merce macelli.
Cępa rubens, sectiq; famē domat area porri,
Quæq; trahunt acri vultus nasturcia morsu,
Intybaq;, & venerem reuocans eruca morantem.
Tum quoq; tale aliquid meditans intrauerat hortum.

rat ostiis clausa claui, quæ prę uidet scilicet an clausa sint. Pauper, id est modicus aceruus frumenti, erat fusus terra, id est per terram: & depromit sibi hinc. i. ex hoc aceruo: supp. tantum, quantum mensura scilicet moreti faciendi, petebat, id est exigebat: alii tamen legunt, patebat: quæ excurrit pondere i libras bis octonas, id est sedecim. Inde scilicet iam deprompto frumento abit, & assistit molæ, id est ad molam: & locat lumina fida, supp. in tabella parua: quam paries seruabat fixam in illos vsus: tunc, id est deinde, deposita candela, aut lucerna ad tabellam: ipse liberat, id est expedit, denudando veste lacertos geminos, id est ambo brachia: & ipse cinctus tegmine capræ villosæ, peruertit, id est in toto vertit: cauum, id est concauum: &, pro id est: gremium, id est receptaculum molarum, hoc est disponit ad molendum. (Aduocat inde manus.) Pergit hoc ordine. Similus aduocat, id est asciscit, & applicat tanquam auxiliatrices: inde, id est deinde: manus partitus, id est impartiens vtranq; operi: læua scilicet manus, est intenta ministerio, quia administrat far: aut frumentum aliud molendum, dextra est intenta labori, quia circumagit molam: hæc scilicet dextera: rotat & concitat orbem, id est molarem: assiduis gyris, id est circũuolutionibus: Ceres trita ab rapido ictu silicum, id est molarium lapidum: decurrit, id est deorsum currit. Læua succedit interdum sorori, id est dexteræ: fessæ, id est fatigatæ: & alternat vices, id est alternatim & vicissim rotat: & cantat scilicet Similus: modo, id est interdum carmina rustica: & solatur voce agresti, id est cantilena rustica laborem, & clamat interdum Cybalen scilicet ancillam: quæ, supple erat, vnica custos scilicet dom⁹: & hort. i Afra. i. ex Africa: genus, id est origine, & secundum genus: & hoc tota figura scilicet eius corporis, testante patriam, id est approbante Afram esse: torta comam, id est habens comam intortam, & crispam in morem lanæ villosę: tumens labra, id est habens labra inflata, & spissa, & fusca colore, vt Mauri sunt. Pectora iacent lata mammis, id est habent mãmas latas, iacentes in pectore: & aluus, supp. iacet compressior, quod contra venustatem est: nam amatur venter, & pectus tumens in muliere, strictis tamen mamillis: alii habent, compressior aluo: vt sit existens compressior aluo, id est habens

est habens aluum compressiorem: & exilis, id est gracilis cruribus: & prodiga. i. vltra modum abundans, planta scilicet pedis spatiosa: calcanea. i. calces pedum: rigebant scissa continuis rimis: vocat ergo hanc, id est talem, atq; imperat imponere focis ligna arsura, & adolere, id est temperare: liquores gelidos. i. aquas frigidas flammas scilicet ignis: sed postquam versatile, scilicet molendinum impleuit iustum finem, id est perfecit munus suum: ipse transfert inde, id est deinde, farinas, fusas manu in cribra: & quatit, id est excutit: ac purgamina scilicet furfuris: remanent in summo dorso scilicet cribri: Ceres emendata. i. flos farinæ: subsidit. i. ad ima tendit, existens syncera: & liquatur, id est colatur: vnde colatur, quidam contra artem legunt: foraminibus, id est per foramina cribri: tum, id est deinde, ipse Similus componit illam scilicet cererem purgatã: tabula leui, id est polita, & leuigata, & superingerit vndas tepidas, quas Cybale temperauerat: tum. i. deinde: contrahit frondes scilicet herbarũ, atq; farinas admistas, atq; transuersat sup. iam dicta: durata. i. duriora effecta: manu & coactu. i. coagulo liquido: & spargit interdum grumos. i. globulos: sale. i. de sale & leuat, id est leuigat (nam primam producit) & polit iam opus subactũ, id est extensum, & erectum, & dilatat palmis in suum, id est iustum & debitum orbem: & notat, id est distinguit notis: quadris impressis discrimine æquo, id est æquali distantia: & infert inde. i. deinde: foco, id est in focum, quia Cybale mundauerat ante. i. prius: locum aptum, id est conuenientem coctioni: & tegens scilicet Moretum: testis, superaggerat ignes, id est carbones ardentes: & dum Vulcanus, id est ignis grossior: & Vesta. i. ignis purior: peragit suas partes, id est coquit: Similus non cessat interea, hora vacua scilicet negocio: verum quęrit sibi aliam opem, id est aliud subsidium contra famem: quia comparat id est acquirit escas, quas iungat. s. Cereri decoctę, ne Ceres sola, id est sine herbis & obsonio: sit non grata palato. i. insipida. Terga suis. i. porci: durati scilicet cõtra putredinē sale non vacabant, id est superfluebant illi suspensa focis: iuxta carnaria, id est loca vbi carnes salsæ conduntur: & trunci scilicet suis, sale durati, non vacabant illi suspensi focis: sed caseus traiectus mediũ orbem. i. habens

Emẽdata, alii emũdata.
Frõdes alii fontes.
Coactu alii coacto.
Ne, alii neu.
Focis, a in focũ.
Vocabãt, alii vacabat
Sparto, alii parco.
Cæpe, alii cæpa.
Notisq; alii nouisq;.

Ac primum leuiter digitis tellure refossa,
Quatuor educit cum spissis allia fibris,
Inde comas apii graciles, rutamq; virentem
Vellit, & exiguo coriandra trementia filo.
Hæc vbi collegit: lætum consedit ad ignem:
Et clara famulam poscit mortaria voce.
Singula tum capitum nodoso cortice nudat:
Et summis spoliat coriis: contemptaq; passim
Spargit humi: atq; abicit. seruatū gramine bulbum.
Tingit aqua: lapidisq; cauum demittit in orbem.
Hinc salis aspergit micas. sale durus adeso
Caseus adiicitur: dictas superingerit herbas:
Et læua vestem setosa sub inguina fulcit.
Dextera pistillo primum fragrantia mollit
Allia: tum pariter misto terit omnia succo.
It manus in gyrum: paulatim singula vires
Deperdunt proprias: color est è pluribus vnus,
Nec totus viridis, quia lactea frusta repugnant:
Nec de lacte nitens, quia tot variatur ab herbis.
Sæpe viri nares acer iaculatur apertas
Spiritus: & simo damnat sua prandia vultu.
Sæpe manu summa lachrymantia lumina tergit:
Immeritoq; furens dicit conuitia fumo.
Procedebat opus: nec iam salebrosus vt ante,
Sed grauior lentos ibat pistillus in orbes.
Ergo palladii guttas instillat oliui:
Exiguiq; super vires infundit aceti:
Atq; iterum commiscet opus: mistumq; retractat.
Tum demum digitis mortaria tota duobus
Circuit: inq; globum distantia contrahit vnum:
Constet vt effecti species, nomenq; Moreti.
Eruit interea Cybale quoq; sedula panem.
Quem lotis recipit manibus: pulloq; timore
Iam famis, inq; diem securus Simulus illam,
Ambit crura ocreis paribus: tectusq; galero
Sub iuga parentes cogit lorata iuuencos:
Atq; agit in segetes, & terræ condit aratrum.

habens medium orbem: traiectum sparto, id est illo lini genere: & fascis, id est manipulus: vetus, id est inueteratus: anethi: illius herbæ: astricti, id est contracti, aut sole, aut vetustate. Ergo, quia carnaria non habebat, ipse heros, id est paterfamilias, princeps domus suæ: molitur, id est cum molimine comparat sibi aliam opem. Hortus erat iunctus casulæ, id est tugurio: quē Vimina, id est lenta virgulta salicum, aut silerum, & arundo redimita leui, id est non ponderoso. calamo, id est fistula, & canna: munibat, pro muniebat, scilicet ab ingressu bestiarum, existēs exiguus spatio, sed fertilis herbis. Illud quod visus, id est vtilitas & indigentia pauperis exigit, non deerat illi. Locuples, id est plura loca habens, & diues terrarum, petebat interdum plura a paupere: nec illud opus erat sumptus, id est expensæ, id est non curabat ad sumptum: sed erat regula curæ, id est solicitudinis: siquando ve, id est vel: pluuiæ ve, id est vel: lux festa, id est lelitua: tenebant eum casula, id est in tugurio, vacuū, scilicet ab opere alio in agro faciendo: & si labor aratri cessabat, forte illud erat opus horti, id est tunc vacabat horto. Ipse norat disponere varias plantas: & cōmittere semina terræ occultæ, id est occultatim semina sibi credita: & submittere, id est clare supermittere: apte, id est decenter: cura. i. cum solicitudine: riuos vicinos. i. ex vicino monte scaturientes: hic, supp. virebat holus: & betæ, illud genus holeris: fundentes, id est effusim extendentes: brachia, id est caules, aut frondes latæ: & rumex scilicet herba: foecundus, id foecunde crescens: & maluæ & inulæ virebant hic: ricer, illud genus leguminis, supp. virebat hic: & cæpe (quidam scripserunt, porra) debentia nomen capiti: quia κεφαλὴ & κεφαλῆς, dicitur caput. Hic etiam, sup. virebat papauer: nocuum, id est nociuum capiti: & gelidum, id est frigidum ab effectu, vnde somnum induceit: & lactuca grata requies, id est intermissio ciborum nobilium, cum scilicet præ satietate illos fastidit stomachus & cucurbita, genus herbæ, e cuius fructu vasa potoria fieri solent (nam cucumis, alius est: quanquam imperiti pro eodem accipiunt.) grauis, quia ventrosa: dimissa, id est extensa: in ventrem latum, supp. virebat hic. ¶ Verum hic non domini, &c.) Prosequitur intentum, ostendens commoditatem horti, & parsimoniam Simuli. Vnde redit ad confectionem Moreti, postquā narrat opus diurnum Simuli, quod erat arare terram: aut interdum res venales ad vrbem deferre. Ordo autem est. Hic non erat prouentus domini, id est viri, alius dominari volentis, & pompose viuentis. (Enim, pro quia: quis erat contractior, id est minus dilatus & extensius, quantum ad pompas mundanas: illo. i. q̃ ille e quasi dicat nullus.) sed erat prouentus populi, id est plebeius & popularis: & portabat diebus notis, id est statutis, quibus sciebat mercatum esse: fasces holerum venales in vrbem: & redibat inde domum leuis, id est deoneratus ceruice, & grauis id est oneratus ære (Contra, in Buc. Quāuis multa meis exiret victima septis Pinguis, & ingratæ premeretur caseus vrbi, Non vnquā grauis ære domum mihi dextra redibat.) redibat, dico, domum grauis ære: comitatus vix vnquam. i. rarissime merce, id est re venali, macelli vrbani: quæ in macello vrbano venditur, hoc est carne, aut

ne, aut alio obsonio delicatiore Cæpa rubens, quæ maior, sed vilior est, q̃ alba: & area porri secti, id est sectilis (quia etiam capitatum est: sed sectile, vilius. hoc est porrū ipsum: domat, id est sedat: & non penitus extinguunt famem scilicet Simuli rustici. Quæq;. i. & nasturcia, genus herbæ amarę & acetosę: quę trahunt vultus acri morsu, & intyba scilicet herbę fibrosę: & eruca scilicet herba salax, reuocans Venerē morantem, id est excitans appetitum coeundi: sup. domant famem eius. Simulus intrauerat hortum, meditans aliquid tale, id est aut, vt venundet, aut vt famē domet: intrauerat tū quoq;. i. etiam tunc: aut meditans tum quoq;, aliquid, tale intrauerat hortum scilicet suū: ac educit primū Tellure, id est terra: refossa, id est aperta per fossionem: leuiter, id est, modice, quatuor allia, cum fibris. i. filis, quibusdam spissis. i. spisse ad caput adhęrentibus. Inde. i. deinde: vellit, id est carpit comas graciles apij: & rutam rigentem: alij legunt, virentem: quia semper viridis est: est tamen & rigens, id est firma & solida herba: & vellit coriandra, id est grana coriandri, trementia exiguo filo scilicet cui affixa erant: vbi. i. postquam: ipse collegit hęc scilicet ante dicta genera herbarum: ipse consedit ad ignem lętum. i. lętificantem: & poscit famulam. s. Cybalem. i. a famula sua: mortaria, id est vas, in quo herbas illas contundat: poscit, dico, voce clara: & nudat. i. decorticat: tunc. i. deinde: singula capitum. i. singula capita: vt allij, & cęparum: cortice numeroso. i. multiplici: & spoliat coriis. i. pelliculis: summis. i. extremis & spargit humi, id est super humum: passim contempta, id est reprobata a Moreti condimento (humi, genitiuus fere ponitur, etiam vbi accusatiui significatum videtur: vt, Deiecit oculos humi, id est In humum.) atque abicit. s. contempta (alij textus habent, adicit: vt referantur ad sequentia scilicet adicit bulbum: sed verbum eius est, tingit. Siue autem abicit, siue adicit, legitur per syncopam: scribetur ablato altero I, quia prima corripitur) & tingit aqua bulbum seruatum, supple cum gramine. Est autem bulbus, species herbę capitatę, cuius cum multa sint genera: vnum est, quod Epimenidum dicitur optimi in Africa saporis: incitat autem Venerem: vnde Martialis in distichis, Cum sint tibi mortua membra, Nil aliud bulbis, q̃ satur eē potes, quasi dicat non arrigeris per eos: & demittit in orbem lapidis scilicet molaris: cauum, id est excauatū: & inspergit hic. i. modo: aut hinc, id est deinde: micas salis, & caseus durus, adusto sale: adiicitur (hic scribetur duplici, i, quia producitur prima positione) & superiniecit herbas dictas scilicet sic contusas: & fulcit. i. subnectit: lęua. i. sinistra manu, vestem sub. i. vsq; ad inguina, setosa. i. pilosa (sed quia rustici duros pilos habent, maluit setosa, q̃ pilosa dicere.) dextera scilicet manus: mollit, id est mollificat, & contundit primum pistillo, id est instrumento pinsendi: hoc est contundendi & frangendi: allia fragrantia, id est multum olentia, tum. i. deinde: terit. i. contundit omnia pariter succo misto. Manus scilicet eius: it in gyrum scilicet mortarij: & singula deperdunt paulatim proprias vires: quia accipiunt saporem mistum: vnde etiam per admistionē liquidi, corrumpitur visus oliui: & vnus color est. i. fit: e pluribus. s. coloribus. s. nec totus viridis, quia frusta. i. fragmenta

Núero so, alij núerosa

Adusto alij adeso

Bulbus

lactea: vt allij, porri, & cæpe repugnant: nec nitens.i.non penitus albū, de lacte.s.infuso: aut de frustis lacteis: quia.s.lac, aut confectio illa, variatur a tot herbis, Spiritus.i.odor diffusus: acer.i.vehemēs: iaculatur.i.in morē iaculi ferit acriter nares viri apertas: patulas, potius diceret: & dānat sua prandia.i.escā prādij sui: vultu summo.i.oculis flentibus, propter cępe: aut naso cōtracto, propter allium: & tergit sæpe manu.i.sua: lumina lachrymantia.i.oculos lachrymas emittētes: quas cępe (vt dixi) excitat: & ipse furēs.i.insaniens, per impatientiā: dicit conuitia.i.cōtumelias: fumo immerito: quia, non ꝓpter fumū, sed ꝓpter cępe, lachrymabat. Opus procedebat.i.ad spēm Moreti: & pistillus.s.quo herbas contūdit: non ibat iam salebrosus.i.asper plenus salebris: vt ante.i.prius, sup.iuerat: sed ipse grauior ibat in orbeis lentos.i.tardantes, & cōglutinantes globos herbaꝝ: ergo, quia.s.videt opus procedere, & fere confectū, ipse instillat guttas, vbi parsimonia eius ostenditur qui non effudit, sed guttatim instillat guttas: oliui.i.olei. palladij, id est a Pallade inuenti: (producta primū olea: dum.s.contenderet cū Neptuno de nomine Athenarū: & lis ad hoc deducta esset, vt is daret qui fœtum vtiliorem reipublicæ produceret. Nā cum ille equum produceret, animal belligerum: hæc oleā paciferam proferens, victrix effecta, vrbi nomen dedit: nam grece ἀθηνᾶ dicitur.) Et superinfundit vires exigui.i.modici aceti: atq; cōmiscet iterum opus, & retractat mistum, & circuit: tum demū.i.tunc tandem mortaria duobus digitis, & contrahit distantia in vnum globum: vt nomen & species constet, id est resultet Moreti effecti: aut, vt nomen & species effecti constet Moreti: Cybale, scilicet ancilla: sedula, id est diligens: exuit quoq;.i.etiam, operosa interea, panem, quem Similus recipit manibus lotis, & timore famis pulso: hinc.i.deinde: & securus, id est seorsum a cura & solicitudine victus in illam diem, id est pro tota illa die: ambit crura ocreis.i.peronibus: paribus, id est vtriq; cruri aptis, aut ęqualib⁹: & tectus galero, id est pileo rustico, cogit iuuencos parentes: sob iuga lorata, id ē loris fulta: atq; agit, id est impellit eos: in segetes id est terras satiles: vnde est, Quid faciat lætas segetes, &c. & condit terræ, id est in terram: aratrum, id est arat.

P. VIRGILII MARONIS
MORETI
FINIS.

ASCENSIVS.

ADeste Musæ, &c.) Opusculum hoc, de laude hortuli, q̄uis epigramma sit: & cōgrue īter sequentia epigrāmata collocari possit: tñ, qa in Moreto, multa de herbis & feracitate hortuli dicta sunt, ad hæc consortia: non inepte illi cohęreat. *Carmīs q̄litas.* Est aūt qualitas carminis, iambica trimetra senaria. Iambica, ab iambico ꝑdominātē: trimetra, quia ternas mensuras cōtinet: mēsura aūt binos pedes, quia.n.iambus (vt Flacc⁹ dicit in arte) pes citus est: ideo bini pedes, pro vno metro, id est vna mensura computant: est tamē senaria, id est senis pedibus cōstās. Recipere aūt potest iambū, locis oibus: sicut ī ꝑmo carmine, iambū habet: in primo, secundo, quarto, & sexto locis. *laudē, alij laudes.* Recipit & dactylū ac tribrachū, locis oibus prætereq̄ nouissimo: spondeum vero, & anapęstū, locis pręcipue imparibus. sed & sexto loco spondeū, & eius loco trocheū admittit. Intētio est, describere laudes hortuli. Ordo est. O *Cōmista modis, alij mista cum omnianis* Musæ appositorie, ꝓles maximi Iouis, & Mnemosyne, videlicet (vt dicturus sum I Epigrammate de musarum inuentis, q̄ Virgi. ... tis)

P. VIRGILII MARONIS
HORTVLVS.

ADeste Musæ maximi proles Iouis:
Laudes feracis prædicemus hortuli.
Hortus salubreis corpori prębet cibos:
Variosq; cultus sępe cultori refert:
Olus suaue, multiplex herbæ genus,
Vuas nitenteis, atq; fœtus arborum.
Non desit hortis & voluptas maxima,
Multisq; mista commodis iucunditas.
Aquæ strepentis vitreus lambit liquor:
Sulcoq; ductus irrigat riuus sata.
Flores nitescunt discolore gramine:

Pinguntq; terram gemmeis honoribus.
Apes susurro murmurant gratæ leui:
Cum summa florum vel nouos rores legunt.
Fœcunda vitis coniuges vlmos grauat:
Textas'ue inumbrat pampinis arundines.
Opaca præbent arbores vmbracula:
Prohibentq; densis feruidum solem comis.
Aues canoros garrulæ fundunt sonos:
Et se per auras cantibus mulcent suis.
Oblectat hortus, aduocat, pascit, tenet,
Animoq; mœsto demit angores graueis.
Membris vigorem reddit: & visum capit.
Refert labori pleniorem gratiam:
Tribuit colenti multiforme gaudium.

tis.) adesse, id est auxilio sitis, vt, supp. prędicemus laudem hortuli feracis. Hortus pręb et corpi cibos salubres, & refert sępe cultori varios cultus: & refert holus suaue. s. ad vescendum: & multiplex genus herbę: & vuas nitenteis: atq; fœtus, id est fructus arborum, vt poma, & nuces: &, id est etiã: voluptas maxima non desit. i. deest (sic in Buc. Lac mihi non æstate nouũ, non frigore desit) & iucunditas cõmista multis modis non desit hortis liquor vitreus, id est vitrei coloris, & transparentiæ aquę strepentis. i. cum murmure decurrentis: ambit. s. hortulũ, & riuus ductus sulco, irrigat sata: flores nitescunt in gramine discolore, id est diuersorum colorum, & pingunt terras gemmeis honoribus. s. herbarum & florum: honores autem, pro venustatibus accipi solent: apes gratæ. i. vtiles, murmurant leui susurro, cum. i. qñ: legunt. i. colligunt: summa. i. summitates florũ: vel nouos. i. recenteis rores: vitis foecunda grauat vlmos coniuges: quia illis in Italia maritãtur. Est autem delitiose dictum: ve, pro vel: pampinus. i. frons vitiũ: inumbrat aridines textas. s. circunquaq;: arbores prębẽt vmbracula vmbrosa: & prohibent solem feruidum comis. i. frondibus densis. Aues garrulę fundũt sonos canoros: & mulcẽt semper, aures suis cantibus. Hortus itaq; oblectat, auocat a curis & vitijs, pascit, scilicet holeribus: tenet. s. oblectamento, & demit animo mœsto languores graues: & reddit membris vigorem: & capit visus: & refert labori pleniorem gratiam: quam, scilicet accepit: vt Cicero in officijs dicit, Et tribuit colenti gaudium multiforme.

Ambit, alij lambit

Textas vt, alij textas've.

Lãguores, alij angores

Visus, alij visũ

P. VIRGILII MARONIS HORTVLI FINIS.

INCERTI AVTHORIS IN MECOENATIS OBITVM.

Defleram iuuenis tristi modo carmine fata
Sunt etiam merito carmina danda seni.
Vt iuuenis deflendus erat tam candidus & tam
Longius annoso viuere dignus auo.
Irreligata ratis nunquam defessa carina,
It, redit in vastos semper onusta lacus.
Illa rapit iuuenes prima florente iuuenta:
Non oblita tamen sed repetitq; senes.
Nec mihi Mecœnas tecum fuit vsus amici:
Lollius hoc ergo conciliauit opus.
Fidus erat nobis nam propter Cęsaris arma,
Cæsaris & similem propter in arma fidem.
Regis erat genus Etrusci: tu Cæsaris almi
Dextera, Romanæ tu vigil vrbis eras,
Omnia cum posses tanto tam charus amico:
Te sensit nemo posse nocere tamen.
Pallade cum docta Phœbus donauerat artes.
Tu decus, & laudes huius, & huius eras.
Vincit vulgares vincit Berillus arenas.
Littore in extremo quas simul vnda mouet.
Quod discinctus eras, animo quoq;, carpitur vno
Diluuij, ac nimia simplicitate tua.
Sic illi vixere, quibus fuit aurea virgo:
Quæ bene præcinctos post modo pulsa fugit.
Inuide quid tandem tunicæ nocuere solutæ!
Aut tibi ventosi quid nocuere sinus!
Num minus vrbis erat custos! & Cæsaris obses!
Num tibi non tutas fecit in vrbe vias!
Nocte sub obscura, quis te spoliauit amantem!
Quis tetigit ferro durior ipse latus!
Maius erat potuisse tamen, nec velle triumphos
Maiores, maius abstinuisse fuit.
Maluit vmbrosam quercũ, nymphasq; canentes,
Paucaq; pomposi iugera certa soli.

Illius, alij lollius.

Vicis alij vicit. Vicisti peritus, alij vincit Berillus.

Obses, alij hospes.

Maiores maius alij maior.

Pierides, Phœbumq́; colens in montibus hortis,
Sederat argutas garrulus inter aues.
Marmora, Mæonij vincunt monumenta libelli:
Viuitur ingenio, cætera mortis erunt.
Quid faceret? defunctus erat, comes impiger idem,
Miles & Augusti fortiter vsq; pius.
Illum piscosi viderunt saxa Pelori
Ignibus hostiles reddere ligna rates.
Puluere in Æmathio fortem videre Philippi:
Quàm tener ille fuit: tam grauis hostis erat.
Cum freta Niliacę texerunt lata carinæ,
Fortis erat circum, fortis & ante ducem.
Militis Æoi fugientis, terga secutus
Tertius, ad Nili dum fugit ille caput:
Pax erat: hęc illos laxarunt ocia cultus.
Omnia victores Marte sedente decent.
Actius ipse lyram plectro percussit eburno:
Postquã victrices conticuere tubæ.
Hic modo miles erat, ne posset fœmina Romã
Dotalem stupri turpis habere sui.
Hic tela in profugos (tantum curuauerat arcum)
Misit ad extremos exorientis equos.
Bacche coloratos postquã deuicimus Indos,
Potasti galea dulce iuuante merum.
Et tibi securo tunicæ fluxere solutæ:
Te puto purpureas tunc habuisse duas.
Sum memor, & certe memini sic ducere Thyrsos
Bacchica purpurea candidiora niue.
Et tibi Thyrsus erat gemmis ornatus, & auro,
Serpentes ederæ vix habuere locum.
Argentata tuos etiam sandalia talos
Vinxerunt certe, nec puto Bacche negas.
Mollius es solito mecum tum multa locutus,
Et tibi consulto verba fuere noua.
Impiger Alcide multo defuncte labore,
Sic memorant curas reposuisse tuas.
Sic te cum tenera lætum lusisse puella
Oblitum Nemeę, iamq́; Erymante tui.
Vltra nunquid erat? torsisti pollice fusos:
Lenisti morsu læuia fila parum.
Percussit crebros te propter Lydia nodos,
Te propter dura stamina rupta manu.
Lydia te tunicas iussit lasciua fluentes:
Inter lanificas ducere sępe suas.
Claua torosa tibi pariter cum pelle iacebat:
Quam pede suspenso percutiebat amor.
Quis fore credebat, premeret cũ iam impiger infans
Hydros ingenteis vix capiente manu?
Cum'ue renascentem tereret velociter hydram?
Frangeret immanes vel Diomedis equos?
Vel tribus aduersis cõmunem fratribus aluum,
Et sex aduersas solus in arma manus?
Fudit aloidas postquã dominator Olympi
Dicitur in nitidum procubuisse diem:
Atq; aquilam misisse suam: quæ quęreret, ecquis
Posset amaturo signa referre Ioui.
Valle sub Idęa dum te formose sacerdos
Inuenit: & presso molliter vngue rapit.
Sic est: victor amet: victor potiatur in vmbra
Victor odorata dormiat inq́; rosa.

ASCENSIVS.

Illũ.) Octauius vicit Sextũ Pompeium bello naua-li in mari Siculo. ¶ Piscosi.) Asperi. ¶ Pelori.) Pelorus, summus est ex promontorijs Siciliæ, aduersus Italiam. ¶ Rates.) Scilicet Sexti Pompeij. ¶ Puluere in Æmathio.) Æmathia, appellatur Thessalia: ab Æmatheone filio Deucalionis. ¶ Saxa.) Notat Mecœnatem, fuisse secutum Augustum ĩ bello contra Sextum Pompeium, per Agrippam, & fratrem, & commissa pugna, nõ longe a Charybdi & Scylla, ea parte qua Pelorus Italiam respicit.

res, magnus. Põposi, alij pomosi. Monumẽta, alij mõimenta. Hostiles, alij hostilis. Rates, alij ratis. Tener ille fuit, alij tunc ille tener. Circũ, alij circa. Tertius alij territus. Bacchica, alij brachia. Crebra, alij crebros. Tũne, alij, cũue. Æolidas, alij Ælidas. Amaturo vina alij amatori signa.

Virgi

Victus aret:victusq; metat. metus imperet illis:
  Membra nec in strata sternere discat humo.
Tempora dispensant vsus,& tempora cultus.
  Hęc homines,pecudes,hæc moderantur aues.
Lux est:taurus arat.nox est:requiescit arator:
  Liberat emerito feruida colla boui.
Conglaciantur aquæ:scopulis se condit hirundo:
  Verberat egelido garrula vere lacus.
Cæsar amicus erat:poterat vixisse solute:
  Cum iam Cæsar idem quod cupiebat,erat.
Indulsit merito:non est temerarius ille.
  Vicimus:Augusto iudice dignus erat.
Argo saxa pauens postquã Scylleia legit,
  Cyaneosq; metus iam religanda ratis.
Viscera disſecti mutauerat arietis agno
  Oetias,& succis omne perita suis.
His te Mecœnas iuuenescere posse decebat.
  Hæc vtinam nobis colchidos herba foret.
Redditur arboribus flores reuocantibus æstas.
  Ergo non homini quod fuit ante,redit?
Viuacesq; magis ceruos decet esse pauenteis?
  Si quorum in torua cornua fronte rigent?
Viuere cornices multos dicuntur in annos.
  Cur nos angusta conditione sumus?
Pascitur Auroræ Tithonus nectare coniux:
  Atq; ita iam tremulo nulla senecta nocet.
Vt tibi vita foret semper medicamine sacro:
  Te vellem auroræ complacuisse virum.
Illius aptus eras croceo recubare cubili,
  Et modo puniceo rore leuante torum.
Illius aptus eras roseas adiungere bigas:
  Tu dare purpurea lora regenda manu.
Tu mulcere iubam:cum iam torsisset habenas
  Procedente die respicientis equi.
Quæsiuere tori iuuenem sic Hesperon illum:
  Quem nexum medio soluit in igne Venus.
Quem nunc in fuscis placida sub nocte nitentem
  Luciferum contra currere cernis equis.
Hic tibi corycium,casias hic donat olenteis,
  Hic e' palmiferis balsama missa iugis.
Nunc pretiũ candoris habes,nunc redditus vmbris.
  Te sumus obliti decubuisse senem.
Ter Pylium fleuere sui,ter Nestora canum.
  Dicebantq; tamen non satis esse senem.
Nestoris annosi vixisses sæcula:si me
  Dispensata tibi stamina nente forent.
Nunc ego quid possum?tellus leuis ossa teneto:
  Pendula librato pondus & ipsa tuum.
Semper serta tibi dabimus:tibi semper odores:
  Non vnquam sitiens,florida semper eris.
Sic est Mecœnas fato veniente locutus,
  Frigidus,& iamiam cum moriturus erat.
Me'ne inquit iuuenis primæui Iuppiter ante
  Augustum Bruti non cecidisse fidem?
Pectore maturo fuerat puer,integer æuo,
  Et magnum magni Cęsaris illud opus.
Discedo:vellemq; prius.non omnia dixit:
  Inciditq; pudor,quæ prope' dixit amor.
Sed manifestus erat moriens.quærebat amatæ
  Coniugis amplexus,oscula,verba,manus.

ASCENSIVS.

¶ Argo saxa pauens.) Iason. ¶ Legit,id est nauigat:de Iasone loquor. ¶ Oetias) Oetas rex Colchorum filiam habuit Medeam. Oetias dicitur,ab Oeta. Theophrastus ponit herbã in Ægypto,qua reuiuiscunt homines. Iuba historicus tradit, succis herbarum,reuocari homines ad vitam. Xanthus.j.historiarum,ait,Draconis catulum reuocatum ad vitam,herba quadam,quam balim appellant. ¶ Colchidos.) Medea,in formam vetulę mutata,intrauit Iolchon,regiam Peliæ regis Thessalię,testãs se missam ab Hyperboreis cum quibusdam medicaminibus,vt faceret iuuenem Peliam:& vt fidẽ darent verbis suis, experimento probauit:mactauit enim arietem,& in aheno coxit,& inde restituit in vitam: Pelias senex Phanaticus,cupiens iuuenescere,properauit, vt id fieret: & sic a Medea cæsus fuit.

Victorẽ vict⁹ metuat,alii vistus aret victusq; metat. Cernes, alii sternere.

Cæsarides, alij Cæsar idem. Ergo,alij argo.

Disiecti, alij disfecti. Agni,alij agno. Herba reuocis vitam. Æstas, alij.ętas

Et mõ, &c. vsq; ad, bigas. Illi versus,i ante impssis codicibus nõ inueniũtur. Tũ, alij Tu. Tũ, alij Cum.

Veh, alij te. Dispensante, alij dispẽsata. Nempe alij nẽte

Dissidio alij dissido. Dici, alij dixit.

Si tamen hoc satis est, vixi te Cæsar amico:
Et morior dixit, dum moriorq; satis.
Mollibus ex oculis aliquis tibi procidet humor:
Cum dicar subita voce fuisse tibi.
Hoc mihi contingat:iaceam tellure sub ęqua.
Nec tamen hoc vltra te potuisse, velim.
Sed meminisse velim. viuam sermonibus illic.
Semper ero: semper si meminisse voles.
Et decet:& certa viuam tibi semper amicus:
Nec tibi qui moritur, desinit esse tuus.
Ipse ego quicquid ero, cineres, interq; fauillas,
Tunc quoq; non potero non memor esse tui.
Exemplum vixi te propter molle beate:
Vnus Mecœnas teq; ego propter eram.
Arbiter ipse fui: volui quod, contigit esse:
Pectus eram vere pectoris ipse tui.
Viue diu mi chare senex: pete sydera sero.
Est opus hoc terris: te quoq; velle decet.
Et tibi succrescant iuuenes bis Cæsare digni:
Et tradant porro Cæsaris vsq; genus.
Sic secura tibi cum primum Liuia coniux,
Expleat amissi munera rupta gener.
Cum deus in terris diuis insignis auitis:
Te Venus in patrio collocet alma sinu.

Tibi alij mihi.

Amore, alij amicus. Ego, alij quoque Sui voluit, alij tui voluit.

Sed, alij &. Et tibi securo qd, alij sit secura tibi cum. Ipsa, alij alma.

FINIS.

P. VIRGILII MARONIS EPIGRAMMA DE VIRO BONO.

Vir bonus & prudens, qualem vix reppe- rit vnum
Millibus e' multis hominum consultus Apollo:
Iudex ipse sui: totũ se explorat ad vnguẽ.
Quid proceres, quid leno procax, quid opinio vulgi,
Securus, mundi instar habens, teres atq; rotundus,
Externe nequid labis per lęuia sidat.
Ille, dies quam longus erit sub sydere Cancri:
Quantaq; nox tropico se porrigit in Capricorno:
Cogitat:& iusto trutinæ se examine pensat:
Nequid hiet: nequid protuberet: angulus æquis
Partibus vt coeat: nil vt deliret amussis.
Sit solidum quodcunq; subest: nec inania subtus
Indicet admotus digitis pellentibus ictus.
Non prius in dulcem declinat lumina somnum:
Omnia q̃ longi reputauerit acta diei.
Quę prçter gressus: quid gestum in tempore, quid nõ:
Cur isti facto decus absuit? aut ratio illi?
Quid mihi prçteritum? cur hæc sententia sedit?
Quam melius mutare fuit. miseratus egentem
Cur aliquem fracta persensi mente dolorem?
Quid volui, quod nolle bonum foret? vtile honesto
Cur malus ante tuli? num dicto, aut deniq; vultu
Perstrictus quisquam? cur me natura magis, quam
Disciplina trahit? sic dicta & facta per omnia
Ingrediens, ortoq; a' vespere cuncta reuoluens,
Offensus prauis, dat palmam, & præmia rectis.
Virg.

ASCENSIVS.

HÆc ille quę tametsi arguta, & doctis satis eẽ possunt: iũ gm̃ aridiuscula, & nimiũ ieiuna, gallicę iuuentuti, cui hãc opellã recepimus, videbuntur, ampliori lucubratione oĩa prosequamur atq; vt significemus, quid hoc carmẽ contra tumidos aĩos, erectas ceruices faciat (aliud, si quidem multo poeta intendere videtur) rem ipsam aggrediamur. (Vir bon° & sapiẽs.) Quisquis, inquit) vir bonus ẽ & sapiẽs Iudex ipse sui: hoc ẽ seipsum iudicat. Quisqs aũt iuste rem q̃uis iudicet, ipsam iusta lance pẽsitet, atq; disquirat: sanoq; iudicio sit, oportet. Sed quis mortaliũ miseriarũ suarũ pondus recte examinabit: nec aĩos summittẽs, se se humilẽ profitebit? Vt vero fragilitatẽ nostrã cõspiciamus. Pli. in. j. lib. ca. vij. naturalis historiæ, verba repetere iubeat: quę hmõi sunt, Cũ oĩa exequi humanus nequeat anim°, principiũ iure tribuet homini: cuius cã videtur, cuncta alia genuisse natura, magna & sęua mercede, contra tanta sua munera: vt nõ sit satis ęstimare, parens ne melior homini, an tristior nouerca fuerit. Ante oĩa vnũ animantiũ cunctorũ, alienis velat opibus, cæteris varia tegumenta tribuit, testas, coria, spinas, villos, setas, pilos, plumã, pẽnas, squamas, vellera Truncos etiam, arboresq; cortice: interdũ gemino a frigoribus & caloribus tutata est. Hominem tm̃ nudũ, & in nuda humo, natali die abiicit: ad vagitus statim, & ploratũ, soliũq; tot aĩalium ad lacchrymas, & has ꝓtinus a vitę ꝓncipio. At Hercule risus præcox illi: & celerrimus añ q̃dragesimã diẽ nulli dat. Ab hoc lucis rudimẽto: q̃ ne feras quidẽ inter nos genitas, vincula excipiũt: & omnium membrorũ nex°. Atq; infeliciter natũ, iacet manib. pedibusq; deuinctis, flens aĩal cęteris imperaturũ, & a suppliciis vitã auspicat: vnam tm̃ ob culpã, qa natũ est. Heu dementia: ab his initiis, existimantium ad superbiam se genitos. Prima roboris spes, primũq; tẽporis munus, q̃drupedi similẽ facit. Qñ homini incessus? qñ vox? qñ firmũ cibis os? quãdiu palpitans vertex? summęq; inter cuncta aĩalia imbecillitatis indiciũ. Iã morbi tot, atq; medicinæ tot contra mala excogitatę: & quoq; subinde nouitatib° victę. Cętera sentire naturam suã: alia pernicitatem usurpare: alia præpetes volatus: alia vires: alia nare: hoiem scire nihil nisi sit, sine doctrina: non fari, non ingredi: non vesci: breuiterq; non aliud naturę spõte, q̃ flere. Itaq; multi extitere, q non nasci optimũ censerent: aut q̃ ocissime aboleri. vni aĩantium luxus est datur: vni luxuria, & quidẽ innumerabilib° modis,

iac per singula membra: vni ambitio, vni auaritia, vni immen/
viuendi cupido: vni superstitio, vni sepulturæ cura, atque etiam
post se defutura. Nulli vita fragilior: nulli rerũ oĩum libido ma/
ior: nulli pauor cõfusior: nulli rabies acrior. Deniq; cętera aĩantia
in suo gñe probe degũt: congregari videmus, & stare cõtra dissi/
milia. Leonũ feritas, inter se nõ dimicat: serpentũ morsus, nõ petit
serp ntes: ne maris quidẽ belluæ, ac pisces, nisi in diuersa gñа sæ
uiunt. At Hercule non homini ex homine plurima sunt mala: Hęc
ibi. idẽ eiusdẽ libri. vij. ca. Miseret, atq; etiã pudet ęstimantẽ, q̃ sit
friuola aĩalium superbissimi origo: cum plerunq; abortus cã fiat
odor, lucernarũ extinctu: his principijs nascũtur tyranni: carnifex
his animus. Tu qui corporis viribus fidis: tu qui fortunæ mune
ra amplexaris, & te ne alumnũ quidẽ eius existimas, sed partũ: tu
cuius semper in victoria mens: tu qui te deũ credis, aliquo succes
su tumẽs, tanti tñ perire potuisti: at qui etiã hodie minoris potes,
quantulo serpentis ictus dẽte? Aut etiã vt Anacreon poeta Acino
vuæ passæ, vt Fabius senator, p̃tor in lactis haustu vno pilo stran
gulatus? Is demũ profecto, vitã æqua lance pẽsitabit, qui semper
fragilitatis humanę memor fuerit. Hęc Pli. Ex quibus, siquis huma
nam conditionem peritiorib. oculis intueri volet, modestior ni/
mirũ euadet, qñ nihil homine fragili᷒ respexerit: liquet itaq; quo/
modo hoc vno verbo, si animũ aduertimus, facile superbiã exege
Argumentum huius operis rit. Nã & ecclesia sancta, quo die nos summissiori animo facere
vult: repetit illud, Memento homo quod cinis es, & in cinerem re
uerteris. Neq; tamẽ fœcundissimus poeta, solã superbiã in hoc o/
pusculo persequitur, verum etiã modestiã, quam nũc humilitatẽ
vocant: atq; omnẽ bene viuendi rationẽ præscribit. Nã veluti im
becillitatis suæ memor inferiorẽ sese, q̃ qui fastu turgeat, ęstima/
bit: ita dignitatis suæ rationẽ habẽs (etiã miserrimus quisq;) mul
to superiorẽ, q̃ qui peccati sordibus seruiant, sese iudicabit. Sis igi
tur iudex ipse tui: & haud dubie inter superbã mentis elationem,
& abiectã humilitatẽ: medium (quę modestia est) seruaueris: teq;
non ad inertiam: non ad ignauiã: non ad secordiã: non deniq; ad
celiquas animorum pestes: verũ ad optimas quasq; operationes
genitũ, naturæ sedulitate censueris: Sed quia (vt inquit Sallu) Om
nis vis nostra in animo & corpore sita est, animi imperio corpo/
ris seruitio magis vtimur: alterũ, cum dijs: alterũ, cũ belluis com
mune est: quo mihi (inquit) rectius esse videtur, ingenij q̃ virium,
opibus gloriã quærere, &c. idcirco consultissimus poeta noster,
nos ad animi studia adhortatur: admonetq; vt patriã nostrã illã
cœlestẽ scrutemur, atq; admiremur: astrorũq; cursus, & poten/
tias obseruemus: quę res a primo illo pręcepto, Iudex ipse sui: nõ
abhorret: nã si (vt physici dicũt) superioribus lationibus ferimur:
& ad bene, secus'ue agendũ: tametsi nõ subigimur: inducimur
tamẽ: operępretiũ est, illas nosse: vt si ad bonum duxerint, faciles
sequamur: sin ad malum, fortes reluctemur. Sanctũ igitur, & nota
tu dignũ verbum, Iudex ipse sui. Quod nimirũ olim Apollinis
oraculo ęquale habitũ est. Vñ Pli. xxxij. ca. vij. naturalis historiæ,
Rursus mortales oraculo⁊ societatẽ dedere Chiloni. tria eius prę
Tria aurea verba. cepta Delphis cõsecrãdo aureis literis, quę sunt hęc. Nosse se que/
quam. Et, Nihil nimium cupere, Comitẽq; æris alieni q;, atq; li/
tis esse miseriã. Hæc Plin. Primũ præceptum a Iuuen. sumit, vbi
inquit, E coelo descendit γνῶθι σαυτόν, hoc est, nosce teipsum.
Sed Maro noster vberius, inquit, Iudex ipse sui: plus enim est seip
sum iudicare, q̃ nosse duntaxat: oportet quem iudicemus, nosca
mus: & in iudicio ab omni mentis morbo simus incorrupti: vñ
illud in sermonib. Horatij, Male verũ examinat omnis corruptus
iudex. Alte⁊ Terentius in Andria sic vsurpat. Nam id arbitror ap/
prime in vita esse vtile: vt ne quid nimis. Tertium vero, experien
tia nos docet. Sed Laerti᷒ in vita Chilonis aliter refert, dicẽs, Spõ
sioni comes est iactura, &c. quæ res nunc quoq; multo vsu venit.
Vir. Verũ ne nimium philosopher, redeo ad poetã: cuius singulas fer/
me voculas, elucidare conabor. ⸿Vir bonus.) Vt grãmaticuli di/
cunt, Vir, notat ætatem, sexũ, vel proprietatẽ. Ætatẽ, vt in Bocoli.
Hinc vbi te firmata virũ iam fecerit ętas. Quinta siquidẽ ętas, in
homine virilis dicitur. Sexum, vt in. ij. Aeneі. Matresq;, virosq;.
Proprietatem, multiplicẽ notat, nũ coniugalẽ, vt apud Comicos,
Mi vir. i. marite. Nunc, animi magni significationẽ habet: vt, Cum
locus affuerit, te precor esse virum. Dicitur. n. vir, cui & virtutes
Bonus. animo, & vires i corpore, plurimæ sunt. ⸿Bonus.) Bonũ dicim᷒,
nunc a bonitate formæ: vt bona facies. i. formosa. Nunc, ab vtilita
te: vt, Et bello bona cornus. i. vtilis. Nunc a bonitate ingenij & ar
tis: vt, Cur non Mopse boni. quoniã conuenimus ambo. i. docti et
diserti. vt bonus cytharœdus: bonus physicus. i. peritus. Nũc a bo
nitate voluntatis, quẽ beneuolũ appellamus: vt, Adsit lætitiæ Bac
chus dator & bona Iuno. Aliquando a multitudine: vt, At bona
pars populi. i. magna pars. Deniq; quidqd cõueniens, aut vsui esse
potest, bonum nuncupamus. Videtur autẽ hic accipi, vel pro do/
cto, & studiosa bonitate ingenij, vel verius pro bonę vitæ viro, a
bona animi voluntate. Nã vt generaliter accipias, no procedit: vt
enim inquit Cicero, Vitandũ est, ne cuius genus posueris, eius spe
ciem sicuti aliquã, diuisam, ac dissimilẽ partem ponas in eadẽ par
titione: vt hic, si bonus, generaliter accipiatur, & pro studioso vir
tutis: & pro docto, frustra adderetur sapiens. Est ergo vir bonus,
vir iustus honestæ vitę.) Nã (vt inquit Cice. in officijs) In iustitia,
virtutis splendor est maximus: ex qua uiri boni noĩantur. Sed qa
rari admodum sunt hmõi viri: inquit enim Iuuena. Rari quippe
boni, &c. Quia etiã rari sunt sapientes. Vnde idem, Oĩbus in terris
quæ sunt a Gadibus vsq; Aurorã & Gangẽ, pauci dignoscere pos
sunt vera, bona: atq; illis multum diuersa remota. Erroris nebula,
&c. ⸿Et sapiens.) Consequens est, vt rarissimus sit, vir bonus & sa **Sapiens**
piens: Sapiens siquidẽ multo pręstantior est, q̃ sciens. Nã qui sa/
pit eius quod sit, experientiam habet. Expertus autẽ (inquit philo
sophus) certior est sciente: verbi gratia (ne a propria significatiõe
recedamus) si ex physica demonstratione cognoueris quemuis ci
bum esse naturæ tuæ dulcem & salubrem, iam eius rei scientiã ha
bes. Sapientiã vero non priusq̃ gustaueris, atq; expertus fueris.
Sic & rei honestę, si certas causas certo noris: sciens eris non prius
tamen sapiens: quã ea res tibi sapiat, hoc est cordi, atq; vsui sit hãc
rem. sic in officijs satis tãgit Cicero, testimonio Platonis, qui, Nõ
solũ (inquit) scientia quę est remota a iustitia, calliditas potius q̃
sapientia, est appellanda: verumetiã animus paratus ad pericula,
si sua cupiditate, non vtilitate cõmuni impellitur, audacię potius
nomen habet, q̃ fortitudinis. Ipse quoq; Cicero in Rhetoricis sic
inquit, Moderatrix, oĩum sapientia rerum. ⸿Qualem, &c.) Quia
igitur inquã tam rarissimi sunt boni, q ijdem sapientes intulit poe
ta per parenthesim, Qualẽ vix repperit vllum Millibus e cũctis
hominum cõsultus Apollo. Parẽthesis (ne quẽ lateat) est elegans
interpositio sniæ: qua remota, sermo manet integer: vt hoc loco
ordo est. Vir bonus & sapiẽs, iudex ipse sui, &c. reliquũ autẽ quasi **Parẽthesis.**
per parenthesim interponitur. Eius aũt interpositiõis cãm, pleruũ/
que pathos, aut affectio parit: fit enim quoties aĩus, quauis passio
ne cõmotus, cogitur ab eo quod dicere cœperat digredi: donec
qũo id patiatur indicarit: vt hoc loco poeta incipiẽs dicere. Vir bo
nus & sapiens: non potuit cõponere sermonẽ suũ, donec quasi ac
clamans indicarit eiusmodi viri penuriã & raritatẽ, dicẽdo, Qua/
lem vix. &c. Quib᷒ verbis nescio qũo apertius difficultatem re/
periẽdi significet. ⸿Vix.) Vix enim, summã difficultatẽ pręse fert. **Vix.**
Quod tamen uix factũ, dicis: factum sit oportet: at quod quasi fa
ctum nuncias, contigisse negas. ⸿Reperit.) Reperire, etiã diligẽ/
tiam inquirendi demonstrat. Est enim cõpositũ, a re, & pario. Pare **Reppit.**
re autem, est cum difficultate & molimine parare: ut mulier parit **Pario.**
prolem, & uir fortis gloriã. Reperire ergo, est rẽ perditã, aut de/ **Re.**
stitutam, reparare. quod vt plurimũ sane difficile est. Quia tamen
particula, re, non semper importat iteratione: sed aliquando sim
plicis significatũ nõ immutat: ut reuertor, unde iam p̃mum uer
tor: aliqñ contrariũ eius significat, ut quoties uerbis additur quæ
clausurã connotant, ut claudo, & recludo: texo, & retexo: sero, &
resero: uelo, & reuelo: texo, & retexo, contraria sunt, &c. Possem᷒
dicere, repperit, hic nõ esse, secundo inuenit: sed, inuenit duntaxat:
& id quidẽ cũ difficultate. Geminatur p litera, in pręterito huius
verbi, ut syllaba producatur: sic etiã in reppuli, & in rettuli, t, & in
reddidi, d. ⸿Vllum.) Hoc quoq; nomen summã raritatẽ ostẽdit. **Vllum.**
Est enim per diminutionẽ, deductũ a nomine unus, una, unum: ut
sit, quasi quẽuis unum. ⸿Millibus e cunctis.) Hoc uero quã ma/
xime pondus difficultatem auget. nam parũ esset, talẽ repertum
non esse in paruo hominũ consortio: sed maximũ est, uix ullũ re/
pertum, millibus e cunctis hoĩum: quod additum uidet, ne raros
ea tẽpestate fuisse mortales, credas. Millia ergo (inquit) hominũ
multa erant, (aliter enim nõ diceret cunctis) tamẽ, uix ullum rep
perit. Est autẽ mille interdum (ut hoc loco) nomen substantiuum,
significans quasi nume⁊ millenarium. Estq; generis neutri, & i sin
gulari indeclinabile: quocirca latine dices, mille hominũ in pręlio
desideratũ est: mille equitum occisum, mille numum uno conui/
uio absumptũ. In plurali autem idem nomẽ declinatur: hęc mil/
lia, horũ millium, his millibus, &c. quia ergo substantiuũ est: efflа
gitat adiectiuũ eiusdem generis, numeri, & casus. Aut substantiuũ
genitiui casus: ut mille uirum: ubi si Gellio credis, nõ dices uiro⁊:
genitiu᷒ enim secundę declinationis cum nominib᷒ numeralibus
fere syncopatur: ut, mille denarium. Est etiã mille, interdũ adiecti
uum generis omnis, pluralis dũtaxat numeri, & indeclinabile: ut
mille fœminæ, mille capita. ⸿Hominum.) (Vt de singulis quid di **Hoĩum**
cam)

cam) poteſt addi ſuperioribus: vt ſit, Millibus e cunctis hominũ,
& inferioribus: vt ſit, Hoium conſultus Apollo. Habuit aũt olim,
homonis in genitiuo, vt apud Ennium, Vulturis in ſyluis miſerũ
mandebat homoné. ❡ Conſultus Apollo.) Expreſſa auxeſis: quid
enim rarius, ſi hoium conſultus Apollo, vix e cunctis milibus ho
minum repperit vllum, qui ſit vir bonus & ſapiens. Siquidé mo-
Cõſult° ralium quiſquá huius viri indaginem ſumpſiſſet, poſſet aut vecor
dia, aut imperitia, etiam nullum reperiſſe. ❡ Conſultus.) Deflecti-
tur a conſulor, hoc eſt interrogor conſilium. Nam is conſultus di-
citur, qui conſulitur: veruntamen, quia qui conſulitur, ſæpe conſu-
lit. i. conſilium dat. Valla docet, conſultum, in actiua ſignificatiõe
Cõſulo accipi. Nihilominus tamen, ſicut conſultor eſt, qui conſilium ro-
gat: ita conſultus, qui conſilium rogatur: rogatus aũt dare ſolet.
Eſt aũt verbum, conſulo, duplicis ſignificationis. Cum datiuo eni
eſt conſilium do: aut ſi ad inanima (quod ſępe fit) referatur, proui
deo: vt, conſule honori & rebus meis. Cum accuſatiuo autem,
eſt conſilium rogo: vt, conſule medicum probatum. Certũ eſt aũt
Apollo. Apolliné a multis olim conſultũ eſſe: vnde & eius oracula, ſunt re
ſponſa orantibus data. ❡ Apollo.) Eſt autem Apollo, ſol ipſe:, de q̃
in Georgicis, Solem quis dicere falſum audeat: &c. Plinius autẽ
credit, nõ aliũ eſſe naturæ deũ, ac ipſum ſolem. Macrobius etiam
in Saturnalibus, docet omnium numinum poteſtates, ac nomina
vni Apollini competere poſſe. Eius propriũ epitheton apud Gręcos,
eſt Phœbus: habet multa adiectiua a locis in quibus colitur:
vt Grineus, Thymbreus, Delius, Delphicus, Clarius, Lycius, &c.
vt vero quid Plinius de deis ſentit, ſeferam°, eius verba ſunt eiuſ-
modi in. vi. &. vij. capitibus. ij. libri naturalis hiſtoriæ, Inter terrã,
cœlumq́; eodem ſpiritu pendent certis diſcreta ſpatijs ſeptem ſy-
dera, quę ab inceſſu vocamus errantia: cum errét nulla minus il-
lis. Quorum medius, ſol fertur ampliſſima magnitudine ac po-
teſtate, nec temporum modo, terrarumq́;: ſed ſyderũ etiã ipſorũ,
cœliq́; rector: hunc mundi eſſe totius animum, ac planius men-
tem: hunc principale naturæ regimen, ac numen credere decet:
opera eius æſtimantes. Hic lucem rebus miniſtrat: auferitq́; tene-
bras. Hic reliqua ſydera occultat. Hic vices temporum, annumq́;
ſemper renaſcentem ex vſu naturæ temperat. Hic cœli triſtitiam
diſcutit, atq; etiã nubila humani animi ſerenat. Hic ſuũ lumen cęte
ris quoq; ſyderibus ſerenat: prędarus, eximius, oĩa intuens, oĩa
etiã exaudiens: vt principi literarũ Homero placuiſſe in eo vno vi
deo. Quapropter effigié dei, formãq́; quęrere imbecillitatis hu-
manę reor. Quiſq; eſt deus (ſi modo alius eſt) & quacũq; in par-
te, totus eſt ſenſus, totus eſt viſus, totus auditus, totus animę, to-
tus animi, totus ſui. Innumeros quidé cr:dere, atq; etiã ex virtu-
tibus, vitijsq́; hominũ, & pudicitiã, concordiã, mentem, ſpem, ho
norem, clementiã, fidem: aut (vt Democrito placuit) duos oĩno
pœnam & beneficiũ, maioré ad ſecordiã accedit. Fragilis & labo
rioſa mortalitas in partis iſta digeſſit,, infirmitatis ſuæ memor,
vt portionib° coleret quiſq;, quo maxime indigeret. Itaq; nomi
na alia, alijs gentibus & numina in ijſdem innumerabilia reperi-
mus. Hęc & plura alia Pli. Ex quibus (quod ad rem noſtram fa-
cit) palam eſt Apolliné (qui idem ſol eſt) omnia ſcrutari: ideoq́;
vera poſſe iudicare: quocirca mirandũ eſt, quod vix vllum repe-
rit, &c. Tangit autẽ Socraté, qui cũ philoſophiã de cœlo in terras
deuocaſſet: hoc eſt, ab aſtrorum, nimia indagatione: & a naturaliũ
cauſarũ, moroſa inquiſitione, nos ad noſtri cognitioné inuitaſſet:
moralemq́; philoſophiã, quã ethicam vocant, docendo & facien
do inſtituiſſet. Cerephonti eius diſcipulo Apolliné cõſulenti, qué
in terris ſapienté cenſeret, ſapientiſſimus oĩum pronunciatus eſt:
quę res illi ſummã inuidiã protulit, falſoq́; criminatus¹, cicuta in
carcere Athenienſi, diem clauſit. Mortuus vero Aenea ſtatua do-
natus eſt. ❡ Iudex ipſe ſui.) Iudex dicitur, qui ſecundum leges, &
iura, iudicat de his quæ per cauſidicos vltro, citroq́; habita ſunt.
Arbiter, libere iudicat, ex ſententia voluntatis & rationis ſuę.
❡ Ipſe.) Hic multis vacare videretur: quia ſatis eſſet: Vir bonus,
& ſapiens, eſt iudex ſui: ſed ſi bene reſpexeris, mirã emphaſim ha
bet. Eſt. n. ſenſus, Vir bonus & ſapiens, eſt iudex ſui: ipſe, inquam,
ſui, quia non vult ab alijs iudicari. Vnde Horati° in epiſtolis, Sed
vereor ne cui de te plus q̃ tibi credas: Neue putes alium a ſapien
te, bonoq́; beatum. Et Perſius, Examenq́; improbum in illa Caſti
ges Trutina, nec te quæſiueris extra. ſic etiam diceres, Rex ipſe mi
hi literas, ad te dedit. Ipſe, inquam, hoc eſt, non alius nomine re-
gis. Quare autem a ſe iudicetur, vir bonus in prõptu eſt, quia q ab
alijs iudicantur, inuiti peccata deferunt, quę vir bonus ſui iudex,
ſponte ſua contemnit: vnde illud in epiſtolis Hora. Oderunt pec-
care boni, virtutis amore. Oderũt peccare mali formidine pœnę.
Eſt autem pronomen, ipſe, triũ perſonarum: ſicut apud Gręcos,

quod idem ſignificat, αὐτός. Primæ, vt: En ipſe capellas Protin°
æger ago. ipſe. i. ego. Item & Ipſum Ludere quę vellé calamo p-
miſit agreſti. ipſum. i. me. Secundę, vt in. vj. Æneí. Ipſa canas oro.
ipſa. i. tu. Tertiæ, vt, Pollio & ipſe facit noua carmina, &c. declina
batur olim ipſus, ipſa, ipſum. Plautus etiam comparationé dedit, Ille.
dicens, In Trinummo ipſiſſimus: vbi etiam ipſus ponitur. Habent Ipſe.
aũt hęc tria pronomina, ille, ipſe, iſte, hoc elegantię. Quod ille, no Iſte
tat ſummam nobilitatem, & rem de qua loquimus notiſſimã, vt,
Alexander ille magnus, Cato ille Cenſorius. Ipſe aũt, emphaſim
habet, & excellentiã: vt, Ioue miſſus ab Ipſo. i. magno, ſm Seruiũ.
Iſte vero contemptũ (vt docet Dona.) prę ſe fert: vt, Quid iſtud,
inquĩ, ornatĩ eſſe Virgilius. Vel, quid petis iſtis: quaſi vilibus. Ad-
de q̃ ſicut hic, cum oĩbus aduerbijs & caſibus, ad primam perſo-
nam: & ad eũ locũ in quo ego ſum, pertinet: vt, hoc caput. i. meũ:
oẽs qui hic ſunt. i. apud me, &c. Sic iſte, refertur ad ſecundã perſo-
nã: vt, iſtud caput. i. tuum. & aduerbia inde deducta ad locum in
quo tu es: vt, Velim ſcire quid iſtic fiat, qa nemo iſtinc huc venis.
Et ille, cum ſuis: tertiã perſonam ab vtroq;, inter quos eſt ſermo,
remotã, reſpicit: vt docet Valla. Sui, p̃nomé reciprocũ, eſt primi Sui
tiuum: tuncq́; bonam reciprocationem eſſe cognoſces, qñ addere
poteris in eodem caſu obliquos pronominis ipſe: vt, Iudex ipſe
ſui. i. ſuiipſius. Quiſq; fauet ſibi, hoc eſt ſibiipſi. Quiſque amat ſe:
hoc eſt ſeipſum, &c. Ponitur itaq; ſæpe cũ p̃nomine ipſe, vt hic:
& cũ noie quiſq;, cũ quo etiã ſuus, ſua, ſuũ, adiectiuũ reciprocũ e-
leganter ponitur: vt, Cuiq; ſuus mos eſt. Ité, Trahit ſua quenq;
voluptas, &c. Eſt ergo hic bona reciprocatio. Neq; in hac ſignifi-
catione, bñ dixeris, Iudex ipſe ſuus. Vñ (licet longior fiam) operæ
pretium eſt, ſemel naturam vocabulo℞ exponere: & poſtea huc
remittere. Scies igitur (vt docet Valla) genitiuũ oẽm, aut actiue,
aut poſſeſſiue, quod fere idé putat, aut paſſiue ſignificare. Actiue,
vt, productio & creatio Dei: quia Deus p̃ducit & creat. Poſſeſſi- Signifi-
ue: vt, regnũ Dei: qa Deus regnat. Paſſiue, vt, timor Dei: quia De° cat° ge-
timetur, nec timet. Iſti aũt genitiui, mei, tui, ſui, noſtri, & veſtri, qñ nitiuo℞
ſunt primitiui, tantũmodo paſſiue ſignificant. Ideoq; cõſtrui vo-
lunt cũ dictione paſſioné inferente, vt cũ verbo regente genitiuũ:
vt, recordare mei, memento mei, miſerere mei, indigeo tui, &c.
Ité cum verbali ab actiuo verbo deducto, tam adiectiuo, q̃ ſub-
ſtatiuo. Adiectiuo: vt, cupidus mei, amans mei, neſcius mei: quan
do ego, cupior, amor, neſcior. Subſtantiuo, vt, amor tui, deſideriũ
mei, &c. qñ tu amaris, ego deſideror. Ité cum nominibus q̃ parti-
tioné, ſeu diuiſioné, quę quædam paſſio eſt, inferũt: vt pars mei,
aliquid mei, quidqd mei, in quibus ego ipſe, & non res mea, ſigni
ficat partiri, niſi forte fuerit genitiuus ſubſtantiuus, a neutro meũ.
Et quod dixi de mei, dicetur etiã cõſimili mõ de alijs quatuor: vt,
Iudex ipſe ſui, quia ipſe iudicatur. Contra, genitiui mis, tis, ſis, qui
nũc abſoleti: & quib. aliqñ vtimur, noſtrũ, & veſtrũ, tñ actiue, aut
poſſeſſiue ſignificabãt. Et qa abſoleti ſunt, ponimus pro ipſis poſ-
ſeſſiua meus, tuus, ſuus, noſter, & veſter. Qñ ergo aliquid poſſi-
deo, nõ dicã mei, ſed meũ: vt liber meus, non mei: ſimiliter, quan
do q ſ ago: vt, amor me° in te. i. quo ego amo te. Bene ergo dictũ Totum
eſt, Iudex ſui. ❡ Totũ ſe explorat.) Totum ſe. i. oẽm parte ſui. To- Omne
tum. n. magnitudiné reſpicit: vt, totũ cœlũ. Oẽ, vero, multitudiné:
vt, oẽs hoies. Confunduntur tñ, vt. in. Æneí. Tonitru cœlũ omne
ciebo. i. totũ. ❡ Explorat.) Explorare, eſt inquirere, & ſcrutari: vn- Explo-
de exploratores, ſi tñ ad originem reſpexeris, affectate hic poſitũ ſare.
videbis. Cõponitur. n. ab ex, ſiue extra, & ploro, quaſi ſit, ploran-
do in amaritudine animæ, vitã anteactã ſecogitare: quę p̃ma, pœ
nitentię pars eſt: altera, quę confeſſio, ſequitur ſalté tacita ibi. Nõ
prius in dulcé, &c. Tertia, quę ſatiſdatio dr̃, habetur ibi, Offenſus Pniæ
prauis. Cõplementum vero, & vltima pars, quę eſt, perſeueran- partes.
tia in virtute conſequit̃. Dat palmã & pręmia rectis. Nullus. n. niſi
vſq; in finé legitime certauerit, coronabitur: nã palma, & pręmia
cõſummationi debétur. Itaq; a uiro ante Chriſtũ defuncto Chri
ſtianę religionis forma p̃ſcribitur. ❡ Ad vnguẽ.) i. ad perfectioné: Ad vn-
quę res ſatis a Calderino deducitur. Quod aũt hic metaphora a guem.
marmorarijs fiat patet: nam ſequetur, Nec inania ſubtus Iudicet,
&c. ❡ Quid p̃ceres.) Quid (vt oĩa iam dicã) & oĩa eius compoſi- Quid
ta, ut quidqd, aliquid, nequid, ſiquid, ecquid, nunqd, quilibet, qcq;
&c. ſubſtantiua ſunt, ideoq́; cum adiectiuo eiuſdé caſus aut cum
ſubſtantiuo genitiui caſus, conſtruunt̃: vt, quidqd honeſtum, qd-
quid lucri non autẽ quidquid lucrum: ſed quodcũq; lucrum. Qd
enim, & oĩa eius compoſita, adiectiuum eſt: & vult ſubſtantiuum
eiuſdem caſus: ut, aliquod animal: refugit autem adiectiuum, niſi
ſubſtantiue ponatur: ut quodcunq; honeſtũ, &c. De cõpoſitis ve-
ro a quis, & qui, & eorũ declinatione, ſcies. Quis, duobus modis
componi. Primo, ut ponatur in ſecunda parte compoſitionis: &

hoc cum his quinq; particulis, ec, vt ecquis: ne, vt nequis: num, vt numquis: si, vt siquis: ali, vt aliquis: & hoc modo in nominatiuo singulari, foeminini generis, & noĩatiuo & accusatiuo pluralibus neutri generis, inuenies qua, non quæ: vt siqua causa: siqua fata: nõ siquę. Secundo, vt est prior pars cõponens, & subduntur hę particulę, quã, vt quisquã: q;, vt quisq;: piam, vt quispiã: putas, vt quisputas: & ipsum quis, vt quisq; : quod raros casus habet: ut docet Valla: ut quisquis, quidquid, quẽquem, quoquo, quaq; quo, quosquos, quæq;, quibusquib. & reliq; addere possis. Et cum his particulis nõ ponitur quis: sed cum dam, vt quidã: vis, vt quiuis: cunq;, vt quicunq;: libet, vt quilibet: & tam cõposita a q;, q; a qui: habent in illis casibus dictis, quãdo in priori parte ponũtur: non qua, sed quę: vt quędã mulier, non quadã: quędã poma, non quadam: optima quæq; dies, non optima quaq;. Quisq; autem caret genitiuo plurali: sed pro eo vtimur singulari authore Valla. Et licet oĩa relatiua & interrogatiua geminata posteriorem partẽ in cunq; resoluãt authore Prisciano: vt quantusquãtus, quãtuscũq;, vbiubi, vbicũq;. Quisqs tñ nõ fit quicunq;, nec quidqd, quidcunq;: sed illud fit quicũq;, hoc quodcunq;: propterea quod cunq; ponitur cum qui, nõ cum quis: sed quod deflectitur a qui, non a quis. Quæ sic differunt, quod q, & quod ponũtur sępe relatiue: quis autẽ, & quid, nunq; relatiue, sed vel indefinite: vt nescio quis sis, vel quid agas: vel interrogatiue, vt quis es? qd agis? similiter & ablatiu° a qui: vt qui scis hoc? id est quo.

Proceres. ¶ Proceres.) Proprie sunt capita trabium eminẽtia in muris, & pũdus ædificij sustinentia: a quibus primores ciuitatis, proceres appellantur.

Vani. ¶ Vaniq; leuis, &c.) Bonũ est adiectiuũ vulgi: nihil enim eo vanius: vñ in.ij. Æneĩ. Scinditur incertũ studia in contraria vulgus: veruntamen (vt docet A. Gellius) vani sunt: non (vt vulgus putat) desipiẽtes, aut hebetes, aut inepti: sed vt veterũ doctissimi dixerunt, mendaces, & infidi, & lęuia, inaniaq;: pro grauibus & veris astutissime cõponentes, &c. sic in.ij. Æneĩ. Nec si miserũ fortuna Sinonẽ Finxit: vanum etiam, mendacemq; improba finget.

Leuis opinio. ¶ Leuis opinio.) Verisimile est, vt vani, vulgi sit leuis opinio. Leuis autẽ priori breui significat sine pondere: quę res facile vẽto huc illuc agitatur. vnde fit translatio, vt leuis, dicatur incõstans: facilis in verbis, factis, aut moribus. Sed quando lęuis habet priorem longã, significat politũ, non asperum: ut paulopost, Per lęuia sidat. Bene autẽ dat uulgo opinionẽ, quæ falsorum esse potest: non autẽ scientiã, quę uerorũ duntaxat est, sed necessariorũ.

Vulgi. ¶ Vulgi.) Vulgus dictũ quasi vilis grex: & est incerti generis. Aliqñ masculini, ut in.ij. Aeneidos, Hic spargere uoces in uulgũ ambiguas. Sępissime neutri (quod Seruius tamẽ cõtra artẽ esse docet) ut.j. Æneĩ. Sæuitq; animis ignobile uulgus.

Secur° ¶ Securus.) Ordo est. Vir bonus & sapiẽs est securus .i. nõ curans quid proceres, sup. gerant: & qd leuis opinio uulgi agat. Docet aũt Valla in orõnibus, nõnunq; verba deesse: qd tunc etiã (licet pathos non sit) licite contingit, quãdo generale uerbum intelligitur: unde substantiuum uerbũ (Prisciano teste) facillimæ intellectionis est: ut, Nunc fama minores Italiam dixisse, ducis de noĩe gentem. Nũc fama, subaudi est. Similiter.ix. Æneid. Talia per Latiũ, faciliter intelligitur, gerũtur: unde pulchrã eclipsim

De eclipsi. esse censet Seruius: sic hoc loco facillime intelliges, gerãt, faciant, uel agant: ut apud Pli. iuniorem. Studes, an piscaris, an uenaris, an simul oĩa? subauditur, facis. Patheticis aũt orationibus legitima est eclipsis: q̃ in alijs quoq; admittitur, si obscuritatẽ nõ faciat. Securus dicitur, qui est seorsum a cura nequicq; solicitus: neq; est idẽ quod tutus. Nam si inter mille pericula ignarus gaudia ducis, securus es, non tutus. Contra, ubi nullus est hostis, si multos instare formidas, tutus es, securus nõ es. Est ergo uir bonus, nõ ĩplicitus negocijs nihil ad salutem facientib°, talia enĩ non curat: qm̃ tales curę dehortarent̃ a perfecta sapientia: unde Flaccus in epistola ad Florũ, Quod si frigida curarũ fomenta relinquere posses, Quo te coelestis sapientia duceret, ires, Hoc opus hoc studiũ parui properemus & ampli, Si patrię uolumus, si nobis uiuere chari.

Mũdus ¶ Mũdi instar habens.) Mundus, dicitur ornamentum: unde mundus muliebris, complectitur quidquid ad muliebrem ornatũ spectat. Totius etiam uniuersi congeries, propter uarios ornatus, mũdus appellatur. Legitur etiam (ut meminit A. Gel.) præcipue in priori significato, hoc mũdum. De mundo sic in naturali historia, Plin. Mundum, & hoc quod alio nomine coelum appellari libuit: cuius circumplexu teguntur cuncta, numen esse credi par est: ęternum, immensum, neq; genitum, neq; interiturum unquam. Huius extera indagare, nec interest hominũ, nec capit humanę coniectura mentis: sacer est ęternus immensus, totus in toto: immo uero ipse totum: infinitus, ac finito similis, omnium rerum certus, & similis incerto: extra, intra, cuncta, cõplexus in se: idemq; rerum naturę opus, & rerum ipsa natura: furor est mensuram eius, animo quondam agitasse, atq; ꝓdere ausos, &c. Hactenus ille. Recte igitur Virgilius dicit sapientẽ habere instar mundi. Quia sicut mũdus undiq; sui plenus est & solidus, usqueadeo ut pleriq; philosophi, oĩa unũ esse dixerint. Et sicut extra mundũ nihil esse constat: ita uir bonus & sapiẽs, quidqd desideret (nihil enim in hac mortalitate circa uirtutẽ & bonã doctrinã quęrit) in se habet. Vnde nota est Biantis snia, Sapientem oĩa sua secũ ferre. Stoici quoq; dicũt, In quo uirtus est, ei nihil deesse: Solũq; sapientẽ esse diuitẽ, prius sic Cicero cõfirmat, Quã ob rem ut improbo stulto, & inerti, nemini bene esse p õt: sic bonus uir, & sapiens, & fortis, miser eẽ nemo potest. Nec uero cuius uirtus, moresq; laudãdi sunt, non laudanda uita est. Neq; porro fugienda uita est, q̃ laudanda est. Esset autẽ fugienda, si esset misera: quã ob rem quidquid est laudabile, idem & beatũ, & florens, & expediendũ uideri debet: secundũ paradoxũ sic fundatur. Contentũ esse suis rebus, maxime sunt & certissimę diuitię: sed solũ sapientem cõstat esse suis rebus contẽtum: ergo soli sapienti, maximę sunt diuitię: maior est Ciceronis in paradoxis; minor est poetę nostri, q dicit, Sapientẽ esse teretẽ, atq; rotundũ. De sapiente idẽ sentit Hora. in epistolis, ubi inquit; Ad summã, sapiens uno minor est Ioue diues, Liber, honoratus, pulcher, rex deniq; regũ.

Instar. ¶ Instar.) Instar nomẽ indeclinabile est, significans (ut docet Valla) hoc cõplexum ad ęquiparationẽ, uel ad mensurã. Construiturq; cum genitiuo, nec præponitur prępositio, ad, ut, instar montis .i. ad magnitudinẽ montis. Non ergo dices, ad instar montis, ut uetustiores: nec expones, instar montis .i. ad similitudinẽ, ut Seruius ineptius, si Vallæ suffragandũ est. Verũ hoc loco melius dixeris, instar mũdi .i. ad similitudinẽ & formam mundi, q̃ ad æquiparationẽ: quis & enim ęquiparet mundũ? & licet Valla dicat se non audere dicere, tabulã depictã esse instar orbis terrarũ. Virgilius tamen dicit sapientẽ habere instar mundi. Videtur autem esse, quasi in statum & figurã: vnde instauro, quod est in statũ priorem reddo.

In. In, autẽ hoc modo cũ accusatiuo constructum, significat ad similitudinẽ: vt in.vj. Euboicę latus ingens rupis in antrũ .i. in similitudinem antri.

Teres. Rotũd° ¶ Teres atq; rotũdus.) Teres, dicitur longus & rotũdus, qualis interdũ hasta, rotunda figura, est orbicularis, & sphęrica, q̃lis pilæ qua ludimus. Est ergo vir fortis, vndiq; plenus, habens oẽs dimensiones solidas: qui enim rotũdus est, illi nil deest, nec ab ante, nec a retro, nec a dextra, nec a sinistra. Quod vero teretẽ habet formã, illi nihil deest ĩter sursum & deorsum: oblongum .n. est. Ideo ait, teres, atq; rotundus est.

Externę ¶ Externę nequid labis per læuia sidat.) Res externa est extrinsec° aduueniens.

Labes. ¶ Labes.) Labes, dicitur vitiũ quod in deteriorẽ conditionem nos cogit dilabi. Honestus aũt sermo est, quoties adiectiuum partitionẽ sonat, ponatur potius in neutro gñe, & substantiuum in genitiuo, quã ambo in eodẽ casu, vt libentius dixero, aliquid vini, quã aliquod vinũ: sic hic, nequid externę labis: q̃, nequa externa labes.

Læuia. Læuia (vt iam dixi) polita sunt, & non aspera, qualia oĩa molliter tangi possunt: vt, lęuis facies quã barba nõ vestit. Si ergo sapiens habet instar mũdi, necesse est vt sit lęuis. Quia (vt docet philosophus) si ultimi mobilis connexũ, sit rugosum, asperũ, aut angulosum, necesse esset vt extra ipsum esset locus, in quẽ sese reciperent anguli extantes dum ipsum moueretur: quod maxime inficias it. Si vero læuis sit, hoc est nihil extantis habens: tamen non satis est, nequid per læuia sidat: quoniam possit esse rimosus, aut fistulosus: atq; ita fatiscens, rimis externam labem accipere. Quocirca dicet paulopost, Sit solidũ quodcunq; subest, &c.

Sidat. ¶ Sidat.) Sidere, proprie est descendere ad capiendam sedem, & in ea requiem: Vnde aues dum repositorium captãt, sidere dicuntur: vt in.vj. Æneid. Gemina super arbore sidunt. Item profugi in quas terras migrant, considere dicuntur: vt primo Æneid. Vultis & his mecũ pariter considere regnis? Præterea feces & limus sidere, siue subsidere dicũtur, dũ ad ima descendunt, fundoq; incubant. Proprie ergo & affectate omnia dicta, dum labem sidere testatur: quasi admoneat: tametsi sordes leuiter subsidant: difficulter tamen expurgari posse. Habet (vt monet Vallẽ) hoc verbum in præterito, sedi, sicut sedeo: tametsi creditum est carere præterito. Hæc autem omnia quæ Maro de viro bono & sapiente dicit, Horatius in sermonibus habet, vbi inquit sic, Quisnam igitur liber? sapiens sibi qui imperiosus, Quem neq; pauperies, neq; mors, neq; vincula terrent, Responsare cupidinibus, contemnere honores, Fortis, & in seipso totus teres, atq; rotundus: Externis nequid valeat per lęue morari. In quem manca ruit semper fortuna, &c. ¶ Ille diem.) Quia virum bonũ, ociosum esse nõ decet. Virtutis enim (inquit Cicero in offic.) laus in actione consistit. Nec virũ sapientem versari in pecunia cumulanda. quam (vt

Sallu)

Sallu.) Nemo vnquam sapiens desiderauit. Et de qua Cice. Nihil (inquit) est tam angusti animi, tamq; parui, q̃ amare diuitias. Jcirco optimus poeta, ostendit munus viri boni & sapientis, dicẽs, Ille, diem &c. Simili modo. Hora. sermonem & studium viri boni describit in Satyris, dicens, Sermo oritur non de domibus, villisue alienis. Non male, necne lepos saltet: sed quod magis ad nos Pertinet, & nescire malum est agitamus: vtrũne Diuitijs homines, an sint virtute beati. Quidue ad amicitias: vsus rectumne trahat nos. Et quæ sit natura boni, summumq; quid eius, &c. Virgilius autem dicet, sapientem oportere astrorum esse peritum: nec vacat ratione, quoniam si ipsorũ ignari fuerimus possent nos in laqueos illicere. Sapiens autem dominabitur astris.

Diei partes.

Dies naturalis vigintiquatuor horas complectitur, quibus sol duodecim signa zodiaci, circuit. Initium diei, alij ab initio lucis, alij a medio lucis, alij ab initio noctis, alij a medio eius faciunt: vt. n. recitat Macrobius in Saturnalibus, Marcus Varro in. ij. li. rerum humanarũ, ait, Qui ex media nocte ad proximam mediam noctẽ nati sunt, vno die nati dicuntur. Item dicit, Ab occasu ad occasum solis: Athenienses diẽ finire. Babylonios, ab ortu ad ortũ. Vmbros, a meridie ad meridiẽ. Prima igitur pars diei, more Romano, erit statim post mediã noctẽ. Deinde dicitur gallicinium, quo galli canunt: tum conticiniũ, quo oĩa tacent: tũ diluculum, qñ lux primũ a tenebris dignoscitur. Deinde Aurora, qñ aura incipit rubescere: tũ manente in oriente sole,

Mane.

mane dicitur: vel a mano, quod significat profluo: & tacite diffudo: vel a manibus, q̃m ab inferis sol manat: vel a mano, noĩe, quod significat bonũ: cui contrariũ, imanis, crudelis: & perniciosus dicitur. Consuetudinis autẽ erat, vt matutino tpe salutarẽt, dicerentq; Mane. i. bene sit tibi: vnde mansit, mane, pro tpe illo. Paulopost dicitur, prima lux, sole iam lucẽte: tũ dicitur meridies, quasi medius dies. Reliquum tp̃s, occiduũ dicitur ab occasu solis: q̃ occidere incipit. Sole iam vicino ad occasum, dicitur suprema tempestas. Vnde in. xij. tabulis, Solis occasus, suprema tẽpestas esto. Oriente aũt, ve-

Vesper.

spere, seu vespero (nam vtrũq; legitur: & hoc vesper, in tertia declinatione: vt, hic orto, a vespere. & hic vesper, in secũda declinatione: vt Geor. j. Deniq; q̃d vesper serus vehat, Dicitur ẽt vesperus, itẽ & hesperus.) denoĩatur vespera, vesperæ: a quo flectitur vesperna, vespernæ, conuiuium quod nõ nisi labente die inibant prisci: vnde est. Iamq; eadẽ labente die conuiuia quærit. Post vesperã, est nox cõcubia: quæ nos ad cubãdũ inuitat, Nouissimo, est nox intẽpesta: quæ nulli agẽdo tẽpestiua est. Et hæc de partibus diei. ⸿ Quam longus erit.) Solet aũt dupliciter accipi: aliqñ generaliter p̱ omni tempestate, tã noctis, q̃ lucis: neq; vigintiquatuor solũmodo: verũetiã quotuis horarũ: & tunc authoribus oĩbus Seruio: Donato: Nonio

De genere diei.

Marcello, Laurentio Vallensi, Peroto &c. fœminini dũtaxat generis est: vt. v. Æneí. Quam nec longa dies pietas, neq; mitigat vlla. Longa dies. i. longum tp̃s. Sic dicimus, Multa dies dat magnã hominibus rerũ experientiã. Quãdo aũt accipitur sp̃aliter: vt quãdo p̱ die, vigintiquatuor horarũ: aut p̱ tpe lucis dũtaxat sumitur: & tunc frequẽtius est generis masculini: vt Latine magis dixeris, die dominico: die crastino. Reperitur tñ ẽt in fœminino: vnde est, Postera cũ primo stellas oriẽte fugarat Clara dies. In plurali aũt numero, volunt dũtaxat masculinũ esse: q̃a tũc semper sp̃aliter accipitur: vnde signandũ est illud Tibulli, venit post multas vna serena dies. Bene ergo hic dicitur. Quã longus, in masculino genere. Et ẽ. Quã longus, q̃tum longus. Quam. n. tripliciter sumitur. Aliquãdo pro q̃tum: & id semper cũ positiuo, quod fit qñ significamus nos admirari: vt, Quam bonus, dij boni, Plato fuit. aut dubitare: vt, Nescio q̃ bonus fuerit. aut interrogare: vt, Quã bonus fuit Plato. aut sciscitari: vt, Videro q̃ bonus fuerit. item qñ æquiparamus; vt, Tam doctus fuit Aristoteles, q̃ Alexãder potens. Secundo accipitur (sed raro) pro quãto: vt. Quam magis illa fremẽs, tanto magis effera flãmis. q̃ magis. i. quãto magis. Tertio accipitur p̱ valde: & id vbi assertiue sine figura loq̃mur, habetq; semp̱ superlatiuum: vt Plato fuit q̃ optimus. i. valde bonus. Caue dixeris in exponẽdo, valde optimus: nã valde, sane, per, perq;, oppido, apprime, in primis, inter primos, præter ceteros, præ alijs: multũ: parũ: modicũ: minimũ: & alia oĩa quæ sup̱latione conotant, positiuo nõ superlatiuo quadrãt: vt, p̱bonus: non peroptimus. Sapiens ergo vir, cogitat diẽ q̃ longus erit sub sydere Cancri. i. in solstitio æstiuali, quando longissimus est. Est aũt imitatio græca, Cogitat diem q̃ longus erit: Græci. n. sæpe anteriori verbo dant, quod sequentis est: vnde Comici, Scis me q̃d velim? pro eo quod est, Scis q̃d ego velim. & hic, cogitat diem, &c. pro eo quod est, Cogitat q̃ longus dies erit.

Sub.

⸿ Sub sydere.) i. in ipso sydere Cãcri. Sub. n. vtriusq; casus p̃positio est, Et (vt oẽs sciunt) qñ motũ ad locũ, cõnotat accusatiuum: & qñ quietẽ, aut motũ in loco, sine eius mutatione importat, ablatiuum desiderat. Quod pari modo verũ est de tpe, quãdo. n. significat q̃d vergere, seu tendere in tp̃s, accusatiuũ requirit: vt in Georg. Sub lucem exportant calathis. i. pauloante lucẽ, hoc est tendente tpe ad lucem. & iiij. Æneid. Sub noctẽ cura recursat. i. pauloante noctem. Qñ vero notat quid esse, vel fuisse, vel futurũ esse in tpe, ablatiuũ habet: vt in principio Sermonũ Hora. Sub galli cantu cõsultor vbi ostia pulsat. Et hic, sub sydere cancri: hoc est, dũ sol erit in cancro: quo tpe dies longissimus est: q̃a est solstitiũ æstiuale. Solstitiũ autẽ

Solstitium.

dicitur, a solis statu: quod q̃dem dixi, verũ quo ad ascensum & descensum, nõ quo ad circularẽ motũ. In æstiuali. n. solstitio, eo altitudinis peruenit, quo altius venire non põt: & in hyemali, quæ bruma dicitur, tantum descendit: vt non sit, quo amplius, seruato suo motu, descẽdat. ⸿ In capricorno.) Quantaq; nox tropico se porri-

Porrigit.

git in capricorno: vide Calderinum. ⸿ Porrigit.) i. extendit: cõponitur. n. a porro, & rego, tunc enim nox maxime porrigitur: hanc rẽ sic. j. Æneí. consequitur, Quid tantum oceano properent se tingere soles Hyberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet. ⸿ Cogitat.)

Cogito.

Frequentatiuũ est, a cogo, quod componitur a co, & ago. & est cogere, in vnũ locum compellere: vt, Tityre coge pecus. Inde sumitur, cogitare: quod est omnes ingenij, intelligentiæq; vires in vnũ compellere, ad cuiuis rem intelligendam. Cogitat ergo vir sapiens: quippe qui externis rebus occupatus non est. ⸿ Et iusto, trutinæ se examine pensat.) Hoc est (meo quidem iudicio) postq̃ astrorum concitationes exceperit: videbit quo ab illis magis trahatur, fortemq; se illorum violentiæ obijciet: ita vt in neutram partẽ flectatur, sed lances ipsius, trutinæ æqualiter sese habeãt. Trutina, est qua

Trutina.

Examẽ.

res pensitantur, & trutinantur: vocaturq; alio noĩe statera. Examen, est illud quo examinatur. i. exquiritur rerum positarũ in lancibus pondus. Est ẽt fœtus apũ eductarũ: vt Iuuenalis, Examẽq; apium longa consederit vua. Pensat, frequentatiuum est, a pendo. Et quia ante pecuniã signatã, olim omnis solutio fiebat pendẽdo: pendere accipitur pro satisfacere. Quia vero pendẽdo, pondus vt

Pendo.

valor rerum discernitur: pensitare, accipitur pro æstimare. Vnde transumitur ad significandum explorare: & de homine incerti dicimus, q̃ nihil pensi, id est firmi, rati, & explorati habeat. ⸿ Ne quid hiet, &c.) Ostendit causam quare vir bonus se pensat: simulq; ostẽdit fidelitatem trutinæ. Potest. n. dari globus auri aut argenti: qui teres sit, atq; rotundus & tamen externã labem admittat, si intus, inanis & concauus sit: quam rem nõ uidendo, non tangendo, sed pensitando deprehendis. Non ergo satis est, ut uir sapiẽs foris, hoc est in oculis hominum, plenus sit: & cõtentus suis opibus. Verum oportet, ut intus quoq;, hoc est in iudicio conscientiæ suæ, totus plenus & solidus sit. Pensat ergo se, Ne quid hiet. i. ne aliqua fissura, aut rima, seu concauitas sit alterius rei capax. Præterea, ut de primo mobili diximus, necesse est, nullus sit angulus in uiro sapiente: quia si fuerit angulus, hoc est quæuis pars eleuata, eminẽs, atq; extans, necesse est ut inane sit: quia sicut mons non apparet, si nõ esset uallis: sic nec angulorum asperitas, nisi adsit pars depressior: dicit ergo, Ne quis angulus perturbet se quibus uerbis excludit inanitatem externam: sicut superioribus, internam. ⸿ Æquis partibus ut coeat.) Alia uia idem ostendit. Potest enim fieri, ut aliquod corpus plenum sit, neq; angulosum, sed ex una parte maius q̃ alia, ut uidere est in ouo: & tale facile externum in partem minorem admittit: ideoq; dicit, Vt coeat. i. consolidetur: æquis. i. æqualibus partibus. ⸿ Nil ut deliret amussis.) Amussis (ut no-

Amussis.

tat Calderi.) est norma, seu regula, qua fabri in æquandis muris utuntur: ea enim deprehendunt an partes coeant: quia si delires id est extra directum tramitem oberret, certum est aliquid muro extare: & asperum esse: aut partes inæquales esse. Delirare (ut Do-

Delirare

mitius exponit) est extra liram. i. sulcum, errare. Inde: delirus, q̃d senectutis adiectiuum est: quoniam titubant, & oberrant senes. Refertur q; ad animum: tametsi corporis est. ⸿ Solidum quodcunq; subest.) Exclusit rimas, exclusit angulos, exclusit inæqualitatẽ exclusit asperitatem: nunc excludit latentem concauitatẽ, dicens. Sit solidum quocũq; subest. Solidum dicitur: quod est stipatum: & undiq; plenum, & densum: tale autem durũ est: ideo corpora dura: solida uocamus: eo q̃ nihil raritatis habeant, nihil per poros recipiant: ut, solida marmora: solidus adamas, &c. Subesse dicitur

Subesse.

subtus esse: sed quod subtus est, latet, & occultum est: ideoq; trãsumitur, ut significet latere: & occultũ esse. Enimuero, Sub, eam na-

Sub.

turam habet in cõpositione, ut occultationem importet: quemadmodum subripio, clam rapio: sublego, clam lego. i. furor: similiter suffuror, suppono: subduco: subtraho: &c. ⸿ Nec inania subt[us], &c.) Ordo est. Nec ictus. i. uiolentus: ductus, seu tractus unguium: ut faciunt marmorarij, iudicet inania esse subtus digitis palantibus. i. oberrantibus. Icere est ferire, & percutere: unde dicimus per me-

Ico.

tiphoram ab antiqua militia, Ictum foedus.i.percussum. Inde ét
dicitur, ictus, ictus, ictui: quod significat violentã impulsioné, qua
opus est vt vngues ducens, sentiat asperitaté: nã si molliter ducat,
Palare. possèt ét in aspero nõ delirare. Palare aũt, est oberrare: & extra re
ctum tramité vagari: quo vocabulo Sallu. frequens vtitur. Non
ergo leges, Digitis pallétibus. ¶ Non prius in dulcé declinat lumi-
Sõnus. na somnũ) Sancta profecto sententia, ét Paulo digna. Animaduer-
te aũt q̃ accurate oĩa dicantur. Primum. Dulcem somnũ, dicit. Est
etenim quies, donum deorũ: vnde in.ii. Æneí. Tempus erat quo
prima quies mortalibus ægris Incipit, & dono diuum gratissima
serpit. Ideoq̃ Virgilius quoties aliqué grauiter somno excussum
dixit, malum subsecutũ edocuit. Licet ergo dulcis sit somnus, non
tñ prius declinat, &c. Semper.n. quæ ad salutẽ spectant, prima fa-
cienda sunt. vnde in.iiii. Æneí. At pius Æneas q̃q̃ lenire dolétem
Solãdo cupit, & dictis auertere curas, Multa gemens, multoq̃
animũ labefactus amore, Iussa tñ diuum exequitur, classemq̃ re-
uisit. Sic in Georg. In primis venerare deos. Quã acceptũ aũt deo
sit reputare acta diei, ostẽdit diuinus vates, dicens, Dixi cõfitebor
aduersum me iniustitiã meã domino, & tu remisisti impietaté pec-
cati mei. Dicit præterea, Declinat, hoc est deflectit. Negligentiæ.n.
argui deceret, si ꝓfundo somno sopiret̃, priusq̃ reputauerit acta
diei. verum deus imbecillitati humanæ ignoscere posset, si graua-
tus somno declinet lumina. Item lumina dicit, quę vt primũ tenui
cilio tegant̃, luminis, vnde dicuntur expertia sunt. Addit. ¶ Omnia
acta.) Integra.n. debet esse cõfessio. Sequitur. ¶ Longi diei.) Quẽ
per singulas parteis: quas modo memorauimus, discurrẽdo lon-
gum efficit. Tametsi.n. in toto nihil est, quod nõ in aliqua parte co
piosius: tñ quid esse videtur dum singulas eius parteis enumeras?
Quocirca authore Seruio) Iuppiter in.j. Æneí. ad Veneré, loquẽs
de imperio Æneæ, ne parũ videretur si triennio ipsum regnaturũ
diceret, diuisit annum, dicẽs. Sublimẽq̃ feres ad sydera coeli, Ma-
gnanimum Æneã, &c. Tertia dũ Latio regnanté viderit æstas. Ter
naq̃ transierint Rutulis hyberna subactis. Qui itaq̃ in dolore sunt,
& singulas tp̃is percipiscunt parteis, multo longius tẽpus putant,
Putare. q̃ qui in deliciis. ¶ Reputauerit.) Reputauerit vero, cumulatissimã
Reputa- diligentiã importat. Putare.n. est vt in vite superflua resecare. Puta
re. mus aũt (inquit Donatus) pręsentia & instantia reputamus, præte
rita. Sicut ergo putator vitiũ diligenter exquirit, quis palmes futu
ris vuis ꝓducendis, erit vtilis: & qs inutilis: sic vir bonus & sapiẽs,
reputans acta totius diei. Offensus prauis, dat palmam & præmia
rectis. Similem cõfessioné profitetur Hora. in sermonibus, vbi do
cet resipiscẽdi viam, dicens. Sic teneros animos aliena opprobria
sæpe Absterrent vitiis: ex hoc ego sanus ab illis Perniciẽ quæcũq̃
ferunt mediocribus, & qs Ignoscas vitiis teneor: fortassis & istunc
Largiter abstulerit longa ætas, liber amicus, Consiliũ proprium:
neq̃.n. cum lectulus: aut me Porticus excepit desum mihi, rectius
hoc est: Hoc faciens viuã melius: sic dulcis amicis Occurrã: hoc q-
dam non belle: nunquid ego illi Imprudens olim faciam simile?
hæc ego mecũ Compressis agito labris, &c. ¶ Quo ꝑtergressus.)
Venerabile verbũ, & multa sanctitate foecundũ: quod tametsi aliq
bus, forte prolixitate odiosus fiam: siccis pedibus transire nõ pos-
sum. Sapiens (inquit) non solũ cõsiderabit prętergressus metas re
cti ne sit, verũetiam animo cõplectetur, quo prætergressus, fit.i. in
quãtam culpã ceciderit. In qua re satius, ac humanius sentit, q̃ ipsi
Stoici, qui (vt in paradoxis ét Cicero monstrare contendit) pecca
ta oĩa paria esse censent: nihil referre: paruñe an multum transgre
diaris, si modo trangressus fueris? Nam auri nauem euertat guber
nator, an paleæ, in re aliquantũ: in gubernatoris inscitia, nihil inter
esse aiunt. Quam rẽ vrbane damnat Flaccus.j. sermonum, dicens,
Quis paria esse fere placuit peccata laborant, Cum ventũ ad verũ
est, sensus, moresq̃ repugnant. Atq̃ ipsa vtilitas iusti ꝓpe mater
& æqui. reliqua vide Saty.iii. Virgilius ergo vult nos attendere ad
pondus peccatorũ, non solũ ad peccata. Nam (vt docet in.vj. & no
no versu dicitur.) qui deliquit grauius, grauioribus ille subiicitur
poenis. ¶ Quid gessi in tp̃e, quid non.) In tp̃e, hoc est tempestiue,
& quo tẽpore oportuit: quæ res ad virtuté moralem plurimũ fa-
cit. Non ergo simpliciter intelliges, quid.n. non fit in tẽpore. ¶ Cur
isti facto decus affuit, aut ratio illi?) Diligenter (inquit) disquiret
opera sua, ne forte benefecisse existimans, peccauerit. Itaq̃ ad phi-
losophiam moralẽ nos cohortatur. Principiũ.n. recte faciendi, est
recte sapere. Eorum vero quę recte geruntur, quædã sola consue-
tudine ꝓbantur: vt sunt instituta, qualia lætũ conuiuã interdũ age-
re: amicis arridere: & reliqua, quæ tp̃is, loci, personarumq̃ decorũ
expetunt. de illis ergo dixit, Cur isti facto decus affuit. Alia vero
immutabili ratione obseruãtur, qualia sunt iuris pręcepta: & apud
nos mandata dei cõtra quæ, ne mortis quidem metu faciẽdum
est: talibus

est: talibus ergo quadrat, aut ratio illi. ¶ Cur hæc sententia sedit?
Quam melius mutare fuit.) Diceres forte virum bonũ & sapien-
tem, non posse peccare: quia si bonus est, volet bene operari: si sa-
piens: sciet quomodo bene operandũ est. Scienti autem, & volenti,
nunq̃ deest virtus: nam non effectum: sed affectum, deus aspicit.
Ideoq̃ non addunt ad scientiam & voluntaté, potentiam: quia li-
cet illa desit, virtus tamen non minus affuerit. Ad hanc rẽ per anti
pophoram videtur poeta respondere: neminem in hac mortalita-
te, oĩa scire: sed paulatim per experientiam, nunc hoc, nunc illud.
Quapropter, vir bonus, vbi viderit quod bonũ putaret esse cõtra
vitæ decorum, disquirit secum, Cur hæc sentẽtia quã melius muta
re fuit. Sedit.i. placuit, & firmiter hæsit: vt in.iiii. Æneí. Si mihi nõ
aio fixum, immotumq̃ sederet. Est ergo plus sentẽtiam sedere, q̃ Sedere.
placere: tunc enim sedet, qñ fixa est: & super ea quiescimus. ¶ Mise-
ratus egentem: Cur aliqué, &c.) Magni momẽti sentẽtia, quam ne
nostrę religionis sanctitati cõtrariã putes, altius exequar. Primũq̃
poetæ nostri verba, ex fine.ii. Geor. repetã, vbi inquit, Felix qui po
tuit rerum cognoscere causas, Atq̃ metus omnis, & ineluctabile
fatum Subiecit pedibus, strepitumq̃ Acherontis auari: Fortuna-
tus & ille deos qui nouit agrestes, Panaq̃, Syluanumq̃ senem,
nymphasq̃ sorores: Illum non populi fasces, nõ purpura regum
Flexit, & infidos agitans discordia fratres, Aut coniurato descen-
dens Dacus ab Istro, Non res Romanæ, perituraq̃ regna: neq̃ ille
Aut doluit, miserans inopem: aut inuidit habenti, &c. Quibus su-
premis verbis, idem videtur dicere quod hic, Virum bonum & sa-
pientem, miseratorem esse nõ decere quo nihil remotius, a sancti-
tate nostra abest. Sic & enim. IESVS CHRISTVS, nostræ
vitę author, & decus, nos instituit vt supra, oĩa misericordes sim⁹.
Quin & ipse poeta, in durissimo carcere occlusos, dicit. Poenasq̃
expectare. Aut qui diuitiis soli incubuere repertis: Nec partem po-
suere suis, quæ maxima turba est. Ad hanc obiectionem sic respon-
det Seruius in illud Geor. Cicero in Tusculanarũ lib.v. hoc tractat
dicens, In quem cadit vna mentis perturbatio, posse in eũ omnes
cadere: sicut potest omni virtute pollere, cui virtus vna contige-
rit. Vnde nunc Virg. Noluit (inquit) dare rustico misericordiam ne
ei daret etiam cæteras animi passiones: quas nouimus a bonis, & a
malis venire rebus. A bonis opinatis, duas: vnam, pręsentis tẽpo-
ris: vt gaudiũ: vnam, futuri, vt spem. A malis, similiter duas: vnã,
præsentis: vt dolorem: & vnam, futuri, vt metum. Quas passiões
esse animi, non dubiũ est. Vnde & ipse ait in.vj. Hinc metuunt, cu-
piuntq̃, dolent gaudentq̃. Sallustius etiam in Catilinæ bello, ait,
Omnes homines qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicia,
ira, atq̃ misericordia, v scuos esse decet. Nam animus, haud facile
verum prouidet, vbi illa officiunt. Ergo, aut secundũ tractatũ Cice
ronis hoc dicit: aut (quod absolutius est) intelligamus ideo rusticũ
paupertatem non dolere, q̃ eam malum esse nõ credit: sed munus
deorum. Lucanus de paupertate. Et munera nondũ intellecta deũ.
Hæc ibi Seruius. Possumus ad confirmationẽ posterioris opinio-
nis, qua dicitur rusticũ paupertatem: modeste pati afferre: O fellũ
Horatianum, q rusticus a suis agris expulsus, postq̃ eos annua pen
sione a milite redemerat, sic inquit, Sæuiat, atq̃ nouos, moueat
fortuna tumultus. Quãtum hinc imminuet, &c. & concludit. Quo
circa viuite fortes, Fortiaq̃ aduersis opponite pectora rebus. Sed
Virgilius nũc de rustico non loquit̃, imo de viro sapiente & bono.
Sed ad hãc purgationẽ huiusmodi ambagibus, minime opus est.
Non enim poeta vetat, virum bonum eẽ misericordem: sed ne sic
misereatur, vt dolorem: aut fractæ mentis perturbationẽ inde sen-
tiat. Quam ob rem dixit in illo Geor. Neq̃ ille aut doluit miserãs
inopem: & hic miseratus egẽtem. ¶ Cur aliquem, &c.) Cuius or- Pauper-
do est. Cur miseratus egẽtem persensi aliquem dolorem: fracta.i. tas.
effoeminata mente: hoc est cur sic miseratus vt inde doleam. Nam Mise-
de vera charitate & humanitate, qua proximos misericorditer su- ror.
scipimus, vir bonus dolere non potest. Dolet autem, si vel propter
turpem causam miseratum se senserit, vel propter metũ futuræ ege-
statis: quomodo ipsum sui, non eius cui dat, miseret. Vt autem ad
grãmaticen respiciam, dicimus miseror, miseraris, cũ accusatiuo:
vt.iiii. Æneid. Num lachrymas victus dedit, aut miseratus aman-
tem est? vbi significatur (quod nunc diximus) virum fortem, non
miserari ex turpi causa. Dicimus ét, misereor, misereris, cum solo Mise-
genitiuo, inquit Seruius, vt in.ii. Æneid. Miserere animi non digna reor.
ferentis. & in.iiii. Miserere domus labentis. Nostri dicunt, misere-
re nobis quod est ignosce, & da veniã. Dicimus præterea, miseret,
impersonale verbũ quod vtrũq̃ simul regit, & accusatiuum: & ge Misere-
nitiuum. vt in.v. Et te lapsorũ miseret. Dicimus ad hoc, miserescit: scit.
quod impersonaliter sumptũ, a miseret impersonali, deducitur: & Misere-
eosdẽ casus habet: vt, Inopis te miserescat mei. Personaliter vero a sco.
misereor,

misereor, flecti videtur: & nonnunq̃ datiuum regere: vt .ii. Æneid.
His lachrymis vitã damus, & miserescimus vltro. ¶ Quid voluit
Foret. quid nolle bonũ foret?) Certum est quid dicat. Foret .i. certũ est: &
Fore. habet hic præteriti imperfecti significationẽ: aliquando pręsentis.
Fore aũt, semper futuri significationẽ gerit, idemq̃ est, quod futu
rum esse: quo circa nunq̃ participijs præcipue futuri tpis: sed sem
per noibus iungitur, vt nõ dices, Spero te amaturum fore: sed vel
amaturum esse: vel amatorem mei fore. Nec dices, intellexi te iam
sanum fore: imo sanum esse. Vtile honesto. Cur malus ante tulit?)
Sententia sapiente viro digna. Nam est in paradoxis, Quod hone-
stum sit, id solum bonum eẽ. Multa tñ multis videntur vtilia, quæ
honesta nõ sunt: vt, carni inseruire, voluptatibus indulgere, per fas
& nefas diuitias accumulare. Pulchre ergo dicit, Cur malus ante
tuli: hoc est, pętuli, quasi dicat si bonus essem, bona dũtaxat quæ-
rerem. Iucundum autem est, si aduerteris, q̃ vir bonus se malum
dicat. Accipitur aũt malum, tot modis, quod bonum: contrariorũ
Iuris p̃-cepta. enim (vt aiũt) eadem est disciplina. ¶ Num dicto, aut denique: &c.)
Si legeris, quisquã, iustum virum describit. Iustitię enim pręcepta,
sunt, honeste viuere. vnde est, Vtile honesto Cur malus ante tulit?
Alteri non nocere: vt hic, Cur quisquam est perstrictus .i. male af-
fectus, verbo, aut vultu meo: hoc est, truculentia vultus. Item, ius
suum vnicuiq̃ tribuere: vnde sequetur, Offensus prauis, dat pal-
mam & præmia rectis. Videtur tamen melius cęteris quadrare, si
legerimus, quicq̃: vt sit sensus, Cur ego perstrictus sum quicquã .i.
quouis modo: aut dicto: aut vultu. Itaq̃ omneis parteis quibus
peccare posset, exquirit. Peccamus enim facto: vt, Vtile honesto
Cur malus ante tulit? Verbo, & cogitatione. Cogitationis aũt taci-
te, index est vultus, qui a volendo dicitur: pro duobus ergo poste-
Vultus. rioribus dicitur. Nam dicto, aut denique vultu? &c. Vel refertur ad
fortitudinem: vt sit, Cur malus non fortem animũ omnibus obie
ci. sed visus sum, perstrictus, agitatus, cõmotus dicto: hoc est ob-
murmurando: aut denique: si tacui, vultu motum animi prodidi.
¶ Cur me natura magis q̃ disciplina trahit?) Vt hoc quoq̃ verbũ,
cui equidem palmam tribuendam arbitror, altius exordiar, scien-
dum est, vulgarem fuisse opinionem, fatorum, astrorumq̃ violen
ta necessitate, omnia in terris geri: atq̃ vt quisq̃ optime natus fue
rit, ita eum sanctissimam vitam ducere oportere. Vnde illud Saty-
Fata. ricum, Distat enim quæ Sydera te excipiat, modo primos incipien
tem Edere vagitus, & adhuc a matre rubentem. Si fortuna volet,
fies de consule rhetor: Si volet hæc eadem, fies de rhetore consul:
Ventidius quid enim? quid Tullius? an ne aliud quam Sydus, & oc
culti miranda potentia fati? Hæc Iuuenalis. Quia igitur multis
mortalibus pſuasum est, omnia ex necessitate contingere, incassum
se eniti dicebant. quocirca multos excepit ignauia. Contra quem
errorem, dicit aureus poeta noster. Naturam quidem .i. nascendi ra
tionem nos trahere: sed si velimus medicas manus adhibere, atq̃
bonis pręceptionibus acquiescere, possumus disciplinam sequi, &
naturam comprimere. Sunt enim contra singula vitia, certa reme-
dia. Vnde Horat. in epistolis, Laudis amore tumes: sunt certa pia-
cula quæ te Ter pure lecto possunt recreare libello, Inuidus: ira-
cundus: iners: vinosus: amator. Nemo adeo ferus est, vt non mitе-
scere possit, Si modo culturæ patientem cõmodet aurẽ. Hæc ille.
¶ Disciplina.) Dicitur a discipulo: vna enim, eademq̃ res: prout a Discipli-na.
doctore procedit, doctrina dicitur: quę quia a discipulo suscipitur,
disciplina vocatur. ¶ Sic dicta & facta pro omnia Ingrediens.) Doctrina
Hypermetrum versum fecit, qui quoties fit syllaba abũdans apud Hyper-metrũ.
Virgilium, quidem a sequenti vocali abijcitur, vt hic, a, per i. Et (ne
quem lateat) hypermetrum dicimus, in quo syllaba vltima abun-
dat: ὑπὲρ enim, est super: & μέτρον, mẽsura. ¶ Ortoq̃ a vespere.)
Id est vt primum vesper oritur. De vespere, iam diximus. Sunt q
hic sensum putent, ab orto vespere, id est a Lucifero. qui idẽ noctu
sæpe vesper dicitur, sed acquiesco priori. ¶ Offensus prauis.) Vtili- Offen-dere.
tatem huiusmodi examinis, ostendit esse consummationem pœni
tentiæ. Quem enim vere pertęsum est peccati, pœnam sibi statuit
ne recidat: & pro bene gestis, modeste gaudet. Licitum enim est ẽt
viro christiano, quoties deum obsecrare vult, aut desperationis ne
bulas repellere, de bene actis lætari: & ea recensere. Offensus dici-
tur is qui a re quam offenderit. læsus est. & iccirco illi succenset.
Offendere enim, est citra spem inuenire: vt dum lapidẽ ingrediẽs,
pedibus ignorãter impello, ipsum offendere dicor: & ille item me
offendit: hoc est lædit. Ob enim, prępositio apta est rebus: quę in-
sperate obueniunt. Offensus ergo prauis, dat palmam, id est lau-
dem, & gloriam. Nam summis victoribus: palma debetur: nõ (vt
opinatur Plinius) quod semper vireat. id enim lauro: buxo: alijsq̃
pluribus datum est: sed quia lignum eius, semper contra pondus
renitatur: atq̃ incuruetur: sic vir fortis contra aduersa, quoties ita
factum decet fortis, inuictusq̃ procedit: eoq̃ acrior, quo res quã
aggreditur difficilior est.

P. VIRGILII MARONIS DE LVDO CONTRA AVARITIAM ET IRAM LEPIDVM EPIGRAMMA.

Sperne lucrũ, vexat mẽteis insana cupido.
Fraude carete graues, ignari cedite doctis.
Lusuri nũmos animos quoque ponere debent.
Pone malas, quoties ludendo vinceris, iras.
Ludite secure, quibus æs est semper in arca:
Siquis habet nũmos, veniens exibit inanis.
Lusori cupido semper grauis exitus instat:
Sancta probis pax est: irasci desine victus.
Nullus vbiq; potest felici ludere dextra.
Initio furiis ego sum tribus addita quarta.
Plecte truceis animos, vt vere ludere possis.
Ponite mature bellum precor, iraq; cesset.

ASCENSIVS.

Auaritia. Quoniam quidem reipublicæ incolumitati, in qua palmã nimiũ Romani sibi vendicant, nihil auaritia ipsa pernitiosius ortum est, crescentibus siquidem diuitijs, omnem honestæ vitæ gloriam amisere. Vnde Sallustianum illud in Catilinario. Igitur primo pecuniæ: deinde imperij cupido creuit, ea quasi materies omnium malorum fuere. Nanq; auaritia, fidem, probitatem, cæterasq; artcis bonas subuertit. Pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere, prauitas docuit. Et paulopost, auaritia pecuniæ studium habet quam nemo sapiens concupiuit: ea quasi venenis malis imbuta, corpus animumq; virilem effœminat: semper infinita, semp insatiabilis est: neq; copia, neq; inopia minuitur. & in Iugurthino, Cæterum mos partium popularium: & senatus factionum, ac deinde omnium malarũ artium, paucis ante annis Romæ ortus est: ocio, atq; abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, populus & senatus Romanus, placide, modesteq; inter se rempubli. tractabãt. Neq; gloriæ, neq; dominationis certamen inter ciues erat. Metus hostilis in bonis artibus ciuitatem retinebat: sed vbi illa formido mentibus discessit. sca quæ res secundæ amant, lasciuia, atq; superbia incessere. ita qui in aduersis rebus optauerunt ocium, posq̃uã adepti sunt, asperius, acerbiusq; tulere. Nanq; cœpere nobilitas, dignitatem in superbiam: populus libertatem in libidinem vertere. Ita omnia in duas parteis abstracta sunt, respublica: quę media fuerat dilacerata. Hinc Sallustianæ sententiæ, correspondet illud Iuuenalis in. vj. Præstabat castas humilis fortuna Latinas Quondam: nec vitijs contingi parua sinebant Tecta, labor, somniq; breues, & vellere tusco Vexatæ, durę q; manus: ac proximus vrbi Annibal, & stantes collina in turre mariti: Nunc patimur longæ pacis mala, sęuior armis Luxuria incubuit, victumq; vlciscitur orbem: Nullum crimen abest, facinusq; libidinis, ex quo Paupertas Romana perit, hinc fluxit ad histros, Et Sybaris colles: hinc ad Rhodon & Miletos. Adq; coronatum petulans madidumq; Tarentum, Prima peregrinos obscœna pecunia mores. Intulit, & turpi fregerunt sęcula luxu Diuitię molles. Hęc ille. Quoniam igitur inquam tam nociua auaritia Romano imperio fuit, Nihil dirius Romani poetę (qui semper reipublicę prodesse studuerunt) execrati sunt. Hinc illa exclamatio in. iij. Æneı. Quid non mortalia pectora cogis Auri sacra fames? Hinc in. vj. apud tartarum damnatos, dicit, Aut qui diuitijs soli incubuere repertis, Nec partem posuere suis: quę maxima turba est. Et paulopost de ijs qui auro iustitiam polluerunt, Discite iustitiam moniti, & non temnere diuos, Vendidit hic auro patriam, dominumq; potentem Imposuit, fixit leges pretio, atq; refixit. Hinc tota Horatij excandescentia, qui vbicunq; potest in auaritiam insurgit: atque insanissimos auaros esse docet: & plurimę purgationis (quam per Helleborum intelligit, cuius copia in Anticyra prouenit) indigere. Vnde ait in sermonibus nomine Stoicorum. Danda est ellebori, multo pars maxima auaris. Nescio an Anticyram ratio illis destinet omnem. hoc est nescio an auaris omni elleboro opus sit vt purgentur, omnis enim peccati species ex mala cupiditate (quę auaritia generaliter dici potest) nascitur. Sunt autem tria huius pestis pręcipua capita. Aut enim mala cupidine ductus per fas & nefas acquirit: & proprie dicitur auarus, ab auendo. i. cupiendo: vnde & auidus dicitur. Aut res vtcunq; acquisitas illiberaliter amat, semper tecum seruat: & dicitur tenax. Aut nulli vsui expendit: & dicitur proprie sordidus, sicut contra, qui nitidum rerum suarum vsum habent, lautos vocamus. Vnde Iuuenalis, Atticus eximie si cœnat lautus habetur. Habet autem auarus hoc dementię quod (vt dicitur in primo Sermonum Hora.) Semper inuidia cruciatur. Vnde ait, Quodq; aliena capella gerat distentius vber Tabescat habet: & illud, Quod rebus partis nescit vti. Vnde idem ibidem, Congestis vndiq; saccis indormis inhians, & tanquam parcere sacris Cogeris. Adde quod auaritię vitium, tanto plus virium habet, quanto nos imbecilliores efficimur. Est enim senibus commune vitium, quod (vt inquit Comicus) omnes ad rem auidiores sunt. Hinc illud Horatij in de arte poetica. Multa senem circũueniunt incommoda, vel quod Quęrit & inuentis, miser abstinet, & timet vti, &c. habet & hoc mali, quod cętera vitia multo vsu displicent qualis, superbia exterior: qualis luxuries: & reliquę pestes. Auaritia vero, nec copia, nec inopia minuitur. Vnde Iuuenalis, Crescit amor nũmi quantum ipsa pecunia crescit. Est ad hoc execrabile malum, quod cętera vitia quandam apparentem dulcedinem insipientibus pariunt. Auaris vero, tanto minus quietis, aut dulcis fruitionis, quanto magis rerum. vt enim inquit Seneca. Tam deest auaro, quod habet, q̃ quod non habet. Est ad summum auarus odiosus omnibus: nemini amicus: non deo: non sibi: non proximo. Non sibi, quia parcit, & inuentis miser abstinet. Vnde in sermonibus de homine auaro, Vix credere possis, quam sibi non sit amicus. Non deo, vnde est in eisdem sermoni. Dijs inimice senex custodis, ne tibi desit. Non denique proximis, quia multa, si potest, congerit. nec vlli impartitur quicquam. Quando igitur enim est auaritię malum, vt quod misericordię maxime officit. seuerissime a poeta nostro nunc improbatur. Dices forte, nihil video seueritatis. Nempe hoc est maximum, quod ita auaritiam damnat: vt ne vitam nostram polluat: etiam a ludo: qui recreandi animi gratia fieri solet: nobis abstinendum dicat. Vtitur ergo argumento a verisimiliori. Nam si ne ludere quidem lucri causa possumus: certum est a malis quęstibus abstinendum esse.

Illi duo versus Irascimemini, &c. vsq; arca. leguntur alio modo Pone malas, quoties ludendo vinceris iras. Ludite securi, qbus esse semper in arca.

IDEM.

Sperne lucrum.) Non dicit. Sperne ludum: quoniam nec versus id pateretur, nec sententia: nõ versus, quia ludus primam longam habet: non sententia, quia interdum ludendum est. Nam & sacri ludi sunt, vt Apollinares. Loquitur tamen de ludo alęę, aut pilę, aut alterius rei, vnde lucellum exquiritur. ¶ Vexat menteis vesana libido.) Vexat. Vexare, verbum est magnę violentię, vt docet A. Gellius. Est enim frequentatiuum a veho: sed qui vehitur alterius viribus impellitur. Qui vero vexatur, nunc huc, nunc illuc agitatur. Quando enim quis per idem spatium sępe violenter rapitur: atq; retrahitur, tunc proprie non vehitur quod semel fit, sed vexatur. Vesana ergo libido, vexat menteis: hoc est impotentes virium agitat, & cogit sub alio sole quęrere merces. Hinc plurimi poetarum loci. Horatius in. j. carminum. Nequicquam deus abscidit prudens oceano dissociabili Terras: si tamen impię. Non tangenda rates transiliunt vada. Et multis alijs in locis. Vesana: ve, Ve. particula aliquando auget: vt, vehemens: aliquando minuit, vt vestibulum, aliquando contrarium inducit, vt vecors, sine corde & Libido. animo virili, vel certe praui cordis: sic vesanus, malesanus. Libido: vt plurimum in malam partem accipitur: semel apud Sallustium in bonam. refertur autem ab ambitionem, vt est libido dominandi: & ad concupiscentiam, vt est libido carnis. item ad quãuis malam cupiditatem: vnde nonnulli codices habent hoc locu, Vexat menteis vesana cupido. ¶ Fraude carete graues: ignari credite doctis.) Tribus vitę nostrę partibus, poeta consulit. primę, Tria tribus ętatibus pręcepta. quę iniens ętas dicitur, cum ait, Ignari credite doctis. Medię, cum dixerat, Sperne lucrum. ea enim ętate ludis incumbunt, supremę autem dicens, Fraude carete graues. Et sunt sane salubria pręcepta. Quid ẽ enim adolescentibus salubrius, q̃ vt discant. Oportet autem (inquit philosophus) discentem credere: Neque tamen vult, vt nimium creduli simus sed vt doctis, & expertis, duntaxat fidem habeamus: quę res, si rite seruetur, nihil in republica vtilius contingeret. Quot etenim ignari sumus, quoniam ab ignaris & indoctis doceri sperabamus: & misери nostri parentes, si doctos pręceptores nobis comparassent: non

nequitię

Officia nequitiæ, sed literis nunc incumberemus. Quid item adolescen-
adolescentis. tiæ & virili ætati decentius conueniret: q̃ vt ludo, & libidine absti
neamus? Quid deniq; senectæ nostræ iucundius, aut pulchrius
contingat: q̃ vt fides nobis habeatur, quod non dubie fiat, si frau-
de vacaremus: Inquit ergo bene, Fraude carere graues, hoc est ma
turi æui. Ignari credite doctis. de hac re sic Cicero, vbi adolescen-
tiæ officia præscribit. Est igitur adolescentis maiores natu vereri:
ex hisq; eligere optimos & probatissimos, quorum consilio, atq;
authoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis, inscitia senum consti-
tuenda & regenda, prudentia est. Maxime autem hęc ætas libidi-
nibus arcenda est: exercendaq; in labore, patientiaq;, & animi &
corporis: vt eorum, & imbecillis, & ciuilibus officijs vigeat in-
dustria. Atq; etiam cum relaxare animos & dare se iucunditati vo
lunt, caueant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit
facilius, si eiusmodi quoq; rebus, maiores natu interesse velint.
Hæc ille. Et si (vt sequenti capite docet) senum interest: vt amicos,
& iuuentutem, & maxime rempublicam consilio & prudentia q̃
plurimum adiuuent, &c. ante omnia opus est, vt sine fraude inue-
niantur. nam (vt iam dixi) nihil profecerimus docendo, si doctri-
næ nostræ propter fraudem in nobis compertam, fides desit: quid
enim profuit Cassandræ prognosticon: de qua sic Virgilius. Tunc
etiam fatis aperit Cassandra futuris, Ora dei iussu non vnquam
credita Teucris. ❡ Lusuri, &c.) Ordo est lusuri: quod est quicunq;
ludere parant, debent ponere numos: quoq;. i. etiam animos,
hoc est tametsi amiserint numos: non tamen irascentur. ❡ Irasci
memini victos.) Gerit præceptoris partes. Quocirca vult sibi cre
datur tanquam experto. memini (inquit) hoc est memoria com-
plector, ex ijs quæ vidi, victos irasci. ❡ Placet optime frater, &c.)
Facete loquitus. solent enim qui moralia præcipiunt, ad liberos
suos, vtpote ad charissima pignora, scribere. sic Marcus Cicero ad
Marcum filium, officia scribit: & opus illud morale. Cum animad
uerterem etiam ad filium destinatur: debent enim præceptores, vt
meminit Iuuenalis, haberi parentis loco: sed Virgilius modestiæ
gratia, optime frater, dixit: quomodo, & apostoli nostri, ad suos
Frater. scripserunt. Dicitur autem frater: quasi fere alter. ❡ Ludant secure.)
Huius sensum potes dicere a contrario sensu eliciendum esse: vt
sit, quia nulli semper satis æris in arca est, Nulli ludant. vel intelli-
ges simpliciter sic. Ludant prædiuites, siqui sensum, & thesaurum
exhaustum habent. Tu vero optime frater, hoc est qui meæ con-
Æs. ditionis es, æs a ludo abstineas. Æs æris, species metalli est: sed pro
pecunia accipitur: nam primi numi ærei, non aurei, aut argen-
tei fuere. Ouid. de fastis. Æra dabant olim, melius nunc omen in
auro est, Victaq; concessit prisca moneta nouæ. Hinc pecuniam
debitam, ęs alienum dicimus. Et ærarium, repositorium publi-
cæ pecuniæ. Seruius Tullus, primus fertur æs signasse: nam antea
Pecunia rudi vtebantur. Signatumq; aiunt nota pecudum: vnde pecunia
dicta. Nam argenteus numus, primum signatus est anno vr-
bis. CCCCCLXXXVI. Deinde. lxij. anno signatus est au-
reus. Alij aliam appellandæ pecuniæ rationem dant. Dicunt olim,
omne commercium fuisse in commutandis pecudibus, in quibus
præcipuas diuitias sitas putabant, quod vbi ære, & auro, argen-
toq; fieri cœpit pecunia (q̃ in pecudum locum successit:) appel-
lata est. Sunt qui dicant, extare numos æreos signatos sub Ia-
no antiquissimo Italiæ rege, quorum alterius partis nota est na-
uis, qua Saturnus in Italiam vectus erat. Alterius Ianus biceps:
propter rerum experientiam, & prudentiam. Certum autem
est, æs accipi solitum pro pecunia. Vnde in Bucolicis, Non vn-
quam grauis ære domum mihi dextra redibat. ❡ Arca.) Dicitur
ab arcendo: quod arceat homines a rebus quas arcanas, id est se-
cretas & occultas esse volumus. ❡ Si quis habet nummos &c.)
Conformiter ad priorem sententiam qua diximus: nullis luden-
dum, quia nullis æs semper in arca est. Nam siquis habet num-
Inanis. mos veniens, exibit inanis. Inanem dicimus, cui pecunia non est
propter inanem crumenam: siue sacculos ærarios inanes. vnde
& vacuus dicitur. Iuuenalis, Cantabit vacuus coram latrone via
tor. Numos, a numeris dictos putant: inuento enim numo,
Numus. hoc est signato ære: orta est numeratio in satisfactione. Antea. n.
Pendere æra pendebantur. Vnde hodie, pendere, satisfacere significat: vt
vj. Æneid. Tum pendere pœnas Cecropidæ iussu. Hinc etiam est
quod hodie quoq;, talentum auri: libram auri & argenti dicimus:
tametsi, non pondere: sed numero satisfacimus. ❡ Lusori Cupi-
do, &c.) Causa est, quod cæcus cupidine lucri: ludendi peritiam
non habet. ❡ Exitus grauis.) At qui dictum est, Exibit inanis. Sed
Exitus. dic, grauis, id est molestus, & tristis: vt apud Iuuena. Quo ton-
dente grauis iuueni mihi barba cadebat. Non enim iuuenibus gra-
uis, id est ponderosa barba est: sed molesta. Exitus, est finis: vt, Exi-
tus acta probat. & .ij. Æneid. Hæc finis fatorum: hic exitus. Sed
pulcherrime hic ponit: alludit enim ad exitum lusoris, a taber-
na lusoria.

IDEM.

SAncta probis pax est.) Hactenus auaritiam criminatus est:
nunc pulchro moderamine iram retinendam docet. Et velu-
ti plena laus contrariorum, vituperationem habet: ita & ve-
ra vituperatio vnius contrariorum, laude cumulatur. Commen-
dat igitur pacem, quam Christiano viro author, & saluator huma
ni generis, satis commendatam fecit: quando eam vt rem pretio-
sissimam charissimis legauit. Omnibus vero mortalibus per se lau
data esse poterit, quando & feręin suo genere eam seruent. Nam
de publica pace, quid boni habet, non dicto opus est videntibus
quot & quanta sint belli mala. quod vero Iuuenalis ait, Nunc pati
mur longe pacis mala, non pacem criminatur: sed ocium & desi-
diam, quam ingrati, ignauiq; animi subiere. dicit ergo, Sancta pro-
bis pax est. Quorum verborum ordo est, Pax sancta. i. inuiolabilis Pax.
est probis. i. probi habent pacem, quę sancta est. Vel sic, Pax est p-
bis sancta. i. pax est habita & ęstimata sancta a probis. Vel sic, Pax
est sancta, id est sancita & introducta a probis. Vnde est illud Hora-
tianum in arte, Syluestres homines sacer, interpresq; deorum. Cę
dibus & victu fœdo deterruit Orpheus, &c. Vtrumutrum autem
dicatur, sensus erit, q̃ magnæ probitatis indicium, est seruare pa-
cem. Nihil enim moribus honestis, tam obest, q̃ lites & iurgia, vn-
de notum verbum poetæ, Lis est de paupere regno. Sanctum dici
volunt. de quo sancitum est poena sanguinis, ne quis violet, vnde,
Sancta sepulchra, sancta mœnia Romę, &c. ❡ Irasci desine victus.)
Vide q̃ moderate præcipiat. Quia enim ira, quæ subita sanguinis
inflammatione, circa cor nascitur, in nostra potestate non est. Nec
omnis ira mala est: vt enim docent peripatetici: ira multum ad
fortitudinem facit: & in diuinis eloquijs dicitur, Irascimini, &
nolite peccare. Iccirco poeta non dicit. Noli irasci: sed, Irasci desi-
ne victus. & paulopost dicet, Iraq; cesset: Iram quando impor-
tat primum animi motum, in nostra potestate non esse, docet Flac
cus in sermonibus, dicens, Deniq; quatinus excidit penitus vitiū
iræ, Cætera item nequeunt stultis hærentia, &c. Et propterea idē
in epistolis non vult iram omnino expelli, sed contineri: vbi (in-
quit) qui non moderabitur irę Infectum volet esse dolor quod
suaserit: & mens Dum poenas odio per vim festinat inulto. Ira, fu-
ror breuis est. animum rege qui nisi paret, Imperat hunc frenis,
hunc tu compesce catena. Nullus vbiq; potest felici ludere dextra.
Prouerbium est, quod in re communi multum gratię habet. So-
lent autem tali diuerbio qui victi sunt se consolari. Nihil est ex
omni parte beatum commune enim malum intolerabilius est.
❡ Initio furijs, &c.) Ordo satis obscurus est, ego ira sum addita
quarta furia, furijs initio tribus. i. quæ ab initio non nisi tres erant.
Sunt tamen qui sic legant, Initio furijs ita est tribus addita quar-
ta: & sic ordo facilis est: & meo iudicio magis quadrans. Furiæ
apud inferos, tres dicuntur, Alecto, Megera, & Tisiphone, quas
Acherontis filias esse dicunt ex nocte: nec ab re. Acheron. n. inter- Acherō.
pretatur, absq; lætitia: nam α priuatiua est particula, & χάριν di
citur lętitia: & nox est cęcitas quędam, & priuatio luminis.
Quando ergo mens nostra tristitia afficitur ob iniuriam illatam,
nec habet lumen rationis, quo refrenetur, statim in furorem ra-
pitur. Itaq; ira potest esse quarta, furiarum. Quia ira, furor bre-
uis. Hesiodus in Theogonia, aliud dicit: sed non omnia referre in
vnum locum possumus. Hoc tamen non pręteribo poetas solere:
ad notum rerum numerum adijciendum aliquid esse attestari. Sic
quia duo Catones insigni virtute fuerunt, Iuuenalis allusit: habeat
nunc iam Roma pudorem. Tertius e cœlo cecidit Cato. Sic Ho-
ratius ad septem sapientes in Gręcia nobilissimos respiciens, in-
quit, in sermonibus. Hęc mihi Stertinius sapientum octauus ami-
co Arma dedit. Sic Sapho decima Pieridum dicta est: Sic & hic
ira quarta furiarum nuncupatur. Plecte truces animos vt vere lu
dere possis. Qui & enim spe lucri rapitur non ludo, sed solicita
seria ducit. Plecte ergo, hoc est rigide flecte: & castiga truces, id
est feroces & truculentos animos. Plectere, est afficere tormen-
tis, vt est epistolis Horatij, Quicquid delirant reges plectuntur
Achiui. Ponas mature bellum precor: Ponas, id est deponas ma-
ture. i. tempestiue. Nam id maturum dicitur, quod neq; serius:
neq; citius solis beneficio decoctum est. Inuitat ergo ad tempe-
rantiam. Nam certum est lusorem vbi amiserit quouis modo ira-
sci. Vnde Horatius in epistolis, Ludus enim genuit trepidum cer-
tamen & iram. Ira, truces inimicitias & funebre bellum. Iraq; ces
set: quia (vt dixi) fieri non potest: vt vir acer, & strenuus omnino
Ira vacet: id enim imbellis animi est iccirco dicit, cesset ira. i. place-
tur tempestiue.

P. VIRG. MARONIS DE LIVORE, SEV INVIDIA, CARMEN HENDECASYLLABVM.

Liuor tabificum malis venenum
Intactis vorat ossibus medullas,
Et totum bibit artubus cruorem.
Quod quisquis furit, inuidetq; forti,
(Vt debet) sibi pœna semper ipse est.
Testatur gemitu graueis dolores.
Suspirat, fremit: incutitq; denteis.
Sudat frigidus intuens, quod odit.
Effundit mala lingua virus atrum.
Pallor terribilis genas colorat.
Infelix macies renudat ossa.
Non lux, non cibus est suauis illi:
Nec potus iuuat, aut sapor lyæi:
Nec si pocula Iuppiter propinet,
Aut hæc porrigat, & ministret Hebe,
Aut tradat Ganymedes ipse nectar.
Non somnum capit, aut quiescit vnquam.
Torquet viscera carnifex cruentus.
Vesanos tacite mouet furores.
Intentans animo faces Erinnys.
Letalis, Tityiq; vultur intus,
Qui semper lacerat, comestq; mentem.
Viuit pectore sub dolente vulnus,
Quod chironia nec manus leuarit,
Nec Phœbus, soboles ue clara Phœbi.

ASCENSIVS.

Liuor tabificum, &c.) Monstratum est auaritiam & iram infestissima esse vitia, Auaritiam quidem reipublicæ: Iram vero, proximis. Auarus siquidem oia venalia habet, vt pecuniam accumulet: iracundus, quo tempore ira percitus est sanguinis, & vindictæ sitiens debacchatur: nihilq; tā exoptat, q̄ quo

Inuidia

inimicum vlciscatur. Nunc autem poeta noster Ingeniosissimus, ostendit inuidiam perniciosissimā esse illi cui inest. Efficit.n. ipsum liuidum, tabidum, macilentum, atq; omnis lætitiæ & boni, expertē. Vnde Horatius in epistolis, Inuidus alterius rebus macrescit optimis, Inuidia Siculi non inuenere tyrāni Maius tormētū, &c. Nec vsq; adeo mirum est, hāc tam diram esse pestem. Nam si vti quisq; summam charitatem habet, ita perfectissimus est: cōsequitur, vt qui maxima inuidia laboret, infelicissimus fit. Nihil enim vsq; adeo, fraternæ charitati, atq; inuidia officit. nam inuidus is demū dicitur, qui nō potest bonis oculis videre salutem alterius, quā optimus quisq;, non minus ac suam desiderat. Possumus ergo miseros despicere, hoc est nolle aspicere ex contemptu, sed felicibus duntaxat inuidemus. vnde Martialis, Omnibus inuideas Liuide, nemo tibi. hoc etenim pacto, omnes præter Inuidū felices forent, qui certe felicitate indignus est: quocirca dici solet, nihil iustius esse inuidia. Notus etiam est author: qui inuidos omnibus in locis habere oculum desiderauit. Credo equidem, vt tantis hominum bonis cruciatus aliquando (siquidem fieri posset) ipsum sui miserescat. Pestiferam autem inuidi mentem pulcherrime aperit Æsopus Phrygius, ille fabulator ingeniosissimus, in apologo, in quo ostendit, Auaro atq; inuido, oblatam a deo cōditionem: vt quācunq; rem peterent, eam impetratam abducerent. Cum igitur inuido vt peteret, iussit auarus: ille renuit, timens auarum posse aliquid accumulatius petiturum esse. Iussus autem auarus postulare: non immemor sui: nec a natura discedens: petiit vt quācunq; rem inuidus exoraret, eam geminatam haberet. Quod cum inuidus audiret, tabescens quod illi cumulatius & geminum bonum foret: oculum sibi erui petiit: quo alteri vterq; obcæcaretur. Itaq; inuidus, non tam sibi prodesse, q̄ alteri nocere conatur. Veruntamen, vt plurimum auaritia inuidiam generat, non semper autem. Nam nonnunquam alteri inuidemus quod nos ipsi habere noluerimus. Sed de hac, nihil pulchrius q̄ poeta, adduci potest: quocirca ad ipsum accedamus. ❡ Liuor tabificum, &c.) Carmen hoc hendecasyllabon. i. vndecim syllabarum, constat spondeo, dactylo, & tribus trocheis, quāuis in vltimo loco, propterea quod vltima syllaba indifferens est, etiam spondeus ponatur. Primus versus sic metitur. Liuor: spondeus: tabifi, dactylus: cum ma, trocheus: lis ve, trocheus: nenum, trocheus. Pari modo & reliqua scandes.

Liuor.

Liuor existens tabificum, id est generatiuum tabis venenum, vorat, deuorat, abglutit: medullas intactis, id est non tactis ossibus. Liuor, est macula subnigra, quæ ex contractu & compressu corporum inducitur. Iuuena. Vuaq; conspecta liuorem ducit ab vua. & Tibullus. Tum succos herbasq; dedi quis liuor abiret, Quem facit impresso mutua dente Venus. Et quoniam inuidia similem maculam generat, & obscœnum aspectum efficit, a multis liuor vocatur, vt hic. Nam sicut

Cādid°.

candidus dicitur, qui omnia bono oculo aspicit, nulliq; inuidet, aut detrahit: sic econtrario Liuidus dicitur, qui vbi alterius dexteritatem videt, lenta tabe medullitus exeditur: & exhausto, qui in candido homine est, naturali succo totus liuescit. Vnde vocat liuorem, tabificum venenum. ❡ Venenum.) Dicitur. n. quod veniat. i. fluat per venas & medullas. ❡ Tabes.) Dicitur

Tabes.

autem sanguis exudante, putriore succo corruptus. talem autem liuor generat, vnde dicitur, Tabificum venenum. Additur autem notanter. ❡ Malis.) Non tam quod præcipue mali sunt, qui alterius bona videre non possunt: q̄ quod hoc venenum malis: hoc est inuidis duntaxat nociuum est. Nā luxuria luxurioso delectationem affert: & colluxurioso, laborem. Superbia miseris: quos fastidimus, molesta est: auaritia, omnibus odiosa: Ira offendendi damnosa: gula, hæredibus iniqua. Accidia quāuis desidibus dulcis, bonis tamen operationibus: quas aut deo; aut sanctis, aut parentibus, aut liberis, aut patriæ, aut reipublicæ debemus, summopere nociua est. Inuidia vero, inuidum duntaxat cruciat. nam inuisus, semper beatus est: aut talis iudicatur. Quia ergo inuidia exedit inuidum, bene dixit Tabificum malis: neq; vero erit tā ineptus interpres, qui dicat tabificum. i. tabem faciens: malis, id est maxillis: tametsi liuor edax dicatur: quia oportet, vt prior syllaba breuis sit, quæ in dictione malis, semper nisi adiectiuum fuerit: producitur. Nec obiiciendum est, q̄ inuidus aliis sæpe molestus est: quoniam sibi duntaxat per inuidiam nocet: aliis vero quia præter inuidiam alia quoq; peccata habet, sunt enim multa familiaritate deuincta inter se. ❡ Et totum bibit artubus cruorem.) Ex hac autē re (vt dixi) fit liuor. ❡ Quod quisq; furit, &c.) Ratio est quare cruorē ebibat. Quod. i. quia: quisquis. i. quicunq;: furit. i. insanit, & irascitur, & inuidet forti alterius ipse est semper sibi pœna, hoc est seipsum crucians: vt debet: quia dicitur, Iustius inuidia nihil est, quę crimine nondum Perfecto, amorem cruciat, pro ense reflexo. ❡ Sors.) Dicitur quicquid sortimur, id est accipimus ab aliquo, vt illi fœnus faciamus. Dicunt autem Iouem, vnicuiq; nascenti dare partem boni, & partem mali: illud ergo quod a deo accepimus, vt bene operemur, sors dicitur. Illud etiam, quod a fortuna nobis obiicitur, sors dicitur: vnde Hora. in principio sermo. Qui fit Mecœnas, vt nemo quam sibi sortem, Seu ratio dederit, seu sors obiecerit: illa Contentus viuat? Dicitur præterea sors, pecuniæ illa quam vsurarius fœnerat, hoc est fœnori dat, quod a Iurisperitis capitale dicitur Fœnus autem,

Fœnus.

est lucrum, quod præter sortem rei redditur. Denique quicquid sortimur. i. quadam sorte obtinemus, id sors dicitur. ❡ Sudat frigidus.) Pulchra compositio, qua ostendit sudorem non esse naturalem: qualis est, qui ex vehementi calore apertis poris generatur. ❡ Intuens quod odit.) Odit, præsentis temporis, significatio-

Odit.

nem habet, præteriti tamen est secundum declinationem. Nam odio (licet semel in De oratore apud Ciceronem, odias, legeris) rarissimum inuentu est: & si inueniatur, corriperet primam, sicut odium, nomen: hic autem longa debet esse prior syllaba, quanta est e preterito bisyllabo, paucis dempsis. ❡ Effundit mala lingua virus atrum.) Mala lingua, nominatiui sunt suppositales, illi verbo effundit. nam si legas Liuor effundit mala lingua. i. per malam linguam, vt septimi casus sint, versus non staret. ❡ Virus.) Vene-

Virus.

num: nunc tantum tres casus habet. olim etiam viri, in genitiuo repertum est. ❡ Pallor terribilis.) Hoc est obscœnus aspectu. ❡ Genas colorat.) Genæ sunt quasi vestes, quibus oculus regi-

Genæ.

tus cum conniuit, id est aperitur, & clauditur: quæ (vt dicit Ph.) olim cilia dicebantur. Pulchrum ergo est, quod inuidus in ea parte liuescit, qua peccat. ❡ Infelix macies renudat ossa.) Signate dicit, infelix macies, quia potest esse felix, vt est, quam ma-

turo

Sudatq; alij Sudat.

Atq; alij Aut.

Tacite, alij tacite.

Iecur comest alij comestq; mentē.

Leuaret alij leuarit.

turo consilio per abstinentiam & ieiunium contraximus, pro salute animæ aut corporis. vtricq; enim officit crapula. ¶ Renudat.) Hoc est aperit, & ostentat ossa, exhausto sanguine: consumptis carnibus, & euaporato succo naturali. ¶ Non lux, &c.) Nihil est sanis iucundius luce, vnde de Didone insaniente ex amore dicitur, Lucemq; refugit. quod vicinæ mortis indicium est. ¶ Non cibus est suauis illi.) Exhausto enim sanguine, imminuta est virtus digestiua: qua sine nullus cibus suauis est: vt patet in ægrotis. Suauis, hic trisyllabum est. Non potus iuuat.) Qui alias curas expellit. vnde est. Adsit lætitiæ Bacchus dator. ¶ Nec sapor Lyæi.) i. Bacchi, qui Lyæus dicitur, eo quod soluit hominem curis. λύω enim, est soluo: vnde mirandum est, quod qui nos liberos & solutos omnibus curis reddere solet, non iuuet inuidum: mirabilius quod nec sapor ipse iucundus sit. Mirabilius multo, quod potus suauissimus non iuuet, etiam si pocula Iuppiter ipse propinet, abs quo quia hospitalitatis deus est, tute sumi possent. Maxime autem mirandum est, quod nec Hebe, deorum pincerna, & iuuenum dea: nec Ganymedes omnium mortalium pulcherrimus puer, non posset tam delicate pocula dulcia a Ioue propinata ministrare, vt inuidū iuuent.

Hebe. Notæ sunt fabulæ. Hebe, filia Iunonis, pincerna deorum est: quæ dum incautior pocula ministraret: casu pudenda renudauit: ob quam rem iratus Iuppiter, Ganymedem pulcherrimum puerum, Trois Phrygum regis filium, dum in Ida sylua venatur rapuit: raptumq; in Hebes locum suffecit. Vnde est illud. j. Æneid. Et rapti Ganymedis honores. Quantum autem ad gratiam poculorum faciant mundiciæ pincernarum, ostendit Iuue. vbi de misera clientum cœnula conqueritur, dicens, Tibi pocula cursor, Getulus dabit, aut nigri manus ossea Mauri. & paulopost de rege conuiuis. Flos Asiæ ante ipsum pretio maiore paratus. Quam fuit & Tulli census pugnacis & Anci. ¶ Nectar.) **Nectar.** Est potus deorū: sicut ambrosia, dapes significat ipsorum. Neq; vero dicitur a nectando: volunt enim dictum, nectar, quod linguam nectat: Græcum enim est, τὸ νέκταρ τοῦ νεκτάρου, &c. ¶ Non somnum capit.) Quod tamen munus deorum est: vt. ij. Æneid. Tempus erat quo prima quies mortalibus ægris Incipit, & dono diuum gratissima serpit, Aut quiescit vnquam. Plus est non quiescere, quam non capere somnum: quia sæpe animi quietem capimus, nec tamen dormimus. Vnde de Didone infeliciter amante. At non infelix animi Phœnissa, nec vnquam Soluitur in somnos, oculis ve, aut pectore noctem Accipit. Quare vero non quiescat, inuidus, est quia Torquet viscera carnifex cruentus. Liuor cruentus, id est plenus cruoris, torquet

Viscus. viscera: & ideo est carnifex. Viscus, visceris, secundum Seruium, significat omnem carnem intra pellem contentam, Viscum, autem secundæ declinationis: significat illud quo aues viscantur, gluten. Sunt qui in singulari solum ablatiuum, viscere, vsitatum dicant. Donatus super illud in Andria, Vix sum apud me: Ita animus commotus est, metu, spe, gaudio. Duo (inquit) carnifices futurarum rerum sunt, spes: & metus, &c. quibus verbis accipit carnifices: sicut nunc Virgi. ¶ Vesanos tacitus &c.) Hoc enim differt liuor, ab ira: quod ille tacitus, ad præcordia incubat. ira vero, manifeste in offensorem insurgit. Tacitus, vtroq; modo accipitur, vt docet Valla.

Tacitus. Nunc actiue, vt si velis hic, Liuor tacitus, id est tacens, mouet vesanos furores: quia in liuidum debacchatur quem dilacerat. Nunc passiue, vt apud Senecam, Quod tacitum esse vis nemini dixeris. & apud. vj. Æneí. Quis te magne Cato tacitum aut te Cosse relinquat. sic potest hic accipi, liuor tacitus, id est occultatus: & conditus intra viscera liuidi, mouet vesanos furores: quasi diceret, intestinos. ¶ Intentans animo, &c.) Interpretatur quos furores moueat, est (inquit) intentans, id est intensiores faciens, vel augmentans animo faces, id est flammas: Erinnys. i. contentiosi furoris. ἔρις, enim, contentio dicitur. ¶ Est talis.) i. ordo est: quia & talis vultur est intus, id est intra viscera inuidi: qui. i. qualis lacerat semper Tityi comesti. i. exesi, quoad iecoris fibras: vt sit totum pro parte: vel leges, comestum. De Tityo sic. vj. Æneí. Necnon & Tityon terræ omniparentis alumnum, Cernere erat, per tota nouem cui iugera corpus Porrigitur, rostroq; immanis vultur adunco, Immortale iecur tondens: fecundaq; pœnis Viscera rimaturq; epulis, habitatq; sub alto Pectore, nec fibris requies datur vlla renatis, &c. Intelligitur autem per Tityum luxuriosus. Amauit. n. Latonam Apollinis & Dianæ matrem. ob quam rem confixus iaculis Phœbi, damnatus est apud inferos, ea pœna vt viscera eius, vultur immanis exedat: quæ tametsi continue absumuntur, nunquā tamen deficiunt quia semper renascuntur. **Tityus.** Quod ideo fingitur a quoniam credunt, morientium animas ea affectione, eoq; mentis habitu permansuras, qua corpora linquunt. Vnde de amantibus in eodem. vj. Curæ non ipsa in morte relinquunt. Et paulopost de aliis studiis, Quæ gratia curruum, Armorumq; fuit viuis, quæ cura nitentes Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos. Quia itaq; amantes, nimiis curis agitantur, in vita bene fingitur Tityus, quem Horatius, incontinentem appellat: perpetuis gryphibus, seu vulturibus exedi. Simili autem modo tantisper dum viuit, inuidus, torquetur: quasi dicat ipsum hic infernales pœnas luere. Et non longe abest. nam sicut in inferno semper cruciantur, neq; tamen culpa purgatur, aut offensio remittitur: sic inuidus continua pœna afficitur: nec tamen melior euadit. Vultur olim dicebatur hic vulturis, vnde Ennius, Vulturis in syluis miserum mandebat homonem. ¶ Viuit pectore subdolente vulnus.) Viuit, id est semper recens est: sicut aqua semper fluens, viua dicitur: vt. ij. Æneidos, Donec me flumine viuo abluero. Quod quidem vulnus manus Chironia, id est ipse Chiron Phillyrides, iustissimus centaurorum, leuaret. i. curaret. Nec Phœbus leuaret, Nec clara soboles Phœbi, id est Æsculapius leuaret: hoc est habet incurabile vulnus. Chiron (vt dixi) Phillyrides. i. Phillyræ nymphæ, **Chiron.** & Neptuni, in equum conuersi, filius fuit: pater Thetidis, & auus Achillis, qui plurima medicinæ adiumenta inuenit, quorum quædam adhuc extant. Maxime peritus fuit eius quam chirurgiam vocant: vt nonnulli putant, a Chirone denominatam. vel potius a manu, quæ Χεὶρ dicitur. Docuit Achillem (vt dicit Statius in Achilleide) curationem vulnerum, vt de Telepho, nobilis recitatur leuatio: quem ferrugine eius ferri, quo ipsum vulnerauerat, sanum reddidit. vnde est in Remedio amoris, Vulneris auxilium Pelias hasta tulit. ¶ Phœbus.) Phœbus autem (vt dixi) **Phœb⁹.** solis est peculiare epitheton. fingitur autem Phœbus, siue Apollo, medicinæ peritus: quoniam omnes herbarum virtutes, solis radiis percoquuntur. Æsculapius autem, præter omneis mortaleis, in hac re doctus fuit: abs quo Virgilius Virbium, a morte reuocatum, dicit. Et quia tantum in medicina potuit, Apollinis filius dicitur.

ASCENSIVS.

NEc Veneris, &c.) Si penitionib⁹ oculis Virgilianam dicendi formam conspexeris, nō interrogato opus, esset, quæ vitia magis fugienda sint. Quā etenim superbiam damnaret, vidisti quanta diligentia, nos ad miseriæ humanæ memoriam vocitauit. Cum auaritiam pernitiosum illud monstrum vilipenderet, vehementi verbo vsus est, dicens, Sperne lucrū, &c. At de ira quæ ad acrimoniam facit, parcius, inquit, Iraq; cesset. Cum vero liuorem monstrum, nulla virtute redemptū, ad parteis vocaret: quasi excandescens, inquit, Liuor tabificum malis venenum, &c. Nunc vero de Venere & vino locuturus, quorum abusus, non vsus, malus est: inquit. Nec Veneris, nec tu vini caperis amore. Non & enim Venus mala, nec vini malum: sed amor & nimia indulgentia, vtriusque detestanda est. Non ergo dicit, Non tu caperis amore luxuriei. Omnis **Luxuria.** enim luxuries, damnanda est: non omnis autem Venus. Si- **Venus.** militer non dicit, Non caperis amore, ebrietatis. omnis etenim ebrietas mala: non itidem omne vinum. Tametsi autem Venerem, pro cōcubitu, p metonymiam ponimus: vt, Sine Cerere & Baccho friget Venus: non tamen pro omni, sed pro eo duntaxat qui naturalis

P. VIR. MARONIS DE VENERE ET VINO CONTRA LVXVRIAM ET EBRIETATEM.

NEc Veneris, nec tu Vini tenearis amore.
Vno nāq; modo Vina, Venusq; nocent.
Vt Venus eneruat vires: sic copia Bacchi:
Et tentat gressus, debilitatq; pedes.
Multos cæcus amor cogit secreta fateri.
Arcanum demens detegit ebrietas.
Bellum sæpe parit ferus exitiale Cupido.
Sæpe manus itidem Bacchus ad arma vocat.
Perdidit horrendo Troiam Venus improba bello.
At Lapithas bello perdis Iacche graui.
Deniq; cum menteis hominum furiauit vterq;
Et pudor, & probitas, & metus omnis abest.

Compedibus Venerem, vinclis constringe Lyæum:
Ne te muneribus lædat vterq; suis.
Vina sitim sedent: natis venus alma creandis
Seruiat. hos fineis transiluisse nocet.

toralis est, nec incæstuosus. nã cæstus, est zona Veneris: dictus a castitate, qua legitime nubentes cinguntur. verũtamen ponunt tres Veneres: vnã ex Cœlo patre, & Die matre: natam apud priscos. Et hanc honestæ rei præesse volunt. Alteram, ex viribus cœli, & spuma maris: & huic inconcessos concubitus imputant. Tertiam, Iouis, & Diones filiam, ex qua Æneas natus dicitur. Sciemus tamen, quãuis multæ enumerentur Veneres, multi Ioues, multi Mercurij, &c. Poetæ tamen opera sic confundunt, vt omnium vni addicant: siue quod vnam cœlestem naturam putent omnium effectuum causam, tametsi per diuersos fiant: siue quod omnia in admirationem trahere volunt. Volunt autem Venerem dictam, quod per eam omnia veniant, & oriantur. Et quia generatio rerum, non sine virili semine fit: ideo Veneri vtriusq; sexus participationem dedere. Nam (vt recitat Macrobius) in Cypro est barbatæ Veneris simulachrum. Quocirca Virgi. loquens de Venere ait, Descendo ac ducente deo: & Caluus, Pollentemq; deum Venerem. & Aristophanes philosophus Aphroditon, genere masculino appellat. & Leuinus ait, Venerem igitur almum adorans, siue fœmina, siue mas est, &c. De Veneris autem virtute, sic Lucre. Æneadum genitrix hominum, diuumq; voluptas, Alma Venus cœli subter labentia signa. Quæ mare nauigerum, quæ terras frugiferentes Concelebras: per te quoniam genus omne animantum Concipitur: visitq; exortum lumina solis. Hæc ille. Propter hanc rem dicetur, Natis Venus alma creandis Seruiat. Certum est ergo pro conuersatione humanæ, cæterorumq; animantium naturæ Veneris vsu opus esse: qui si legitime fiat, iure matrimoniali laudandus est. Econtrario nemini dubium est, quantum noceat transiluisse finem: vsqueadeo vt nulla sit labes, qua homo a diuina mentis contemplatione, ad corporis sordes citius auocetur, nulla propter quam plura bella fiant: nulla qua citius, & plures in turpem egestatem ruant. Nam Plautus, paupertatem luxuriæ filiam nuncupat: nulla item quæ omni honesto studio magis inimica sit: nam hominem totum effetum reddit, ac deinde tardum, & segnem: vsqueadeo, vt sæpe tardum pro luxurioso, poetæ ponant. Nocet igitur & animæ, & corpori, & vtriq; plurimum. De vino quoq; nihil ignotum dicam: nam omnes scimus si temperate sumatur humano ingenio adiumento esse. Vnde illud Hora. in epistolis, Prisco si credis Mecœnas docte Cratino: Nulla placere diu, nec viuere carmina possunt: Quæ scribuntur aquæ potoribus, vt male sanos Adscripsit liber satyris, faunisq; poetas: Vina fere dulces oluerunt mane camœnæ Laudibus arguitur vini vinosus Homerus: Ennius ipse pater nunquam nisi potus ad arma Prosiliit dicenda. & reliqua quæ commentarij per irrisionem dicta putant. nemo tamen mihi inficias ibit, vinum modice sumptũ, acuere ingenium. At quantum ebrietas detestanda sit, facillime constabit, si hominem potum inspexeris: qui iam omne id (loquor de ratione & virtute) quo a belluis, ferisq; differimus, amisit: & sui immundo, q̃ homini similior luto inuoluitur: facilis ad iram: facilis ad seditionem: facilis ad luxuriam: facilis ad blasphemiam, deorumq; contumeliam: facilis ad secreta reuelanda: ad amicos prodendos: & ad omnia deniq; mala facienda. contra, ad nullam virtutem paratus. Quocirca, si ita decesserit: iam de eius salute actum esse dixeris: sed redeo ad poetam. ¶ Nec Veneris, nec tu vini capieris amore.) Capere, multa videtur significare, secundum q̃ varia sunt quæ capiuntur. Aliquando enim est in se continere: vt, Atrium meum capit mille viros. Aliquando est intelligere: vt, Capio te. i. sensum tuum. Aliquando auferre: vt, Quãdo capimus rem: qua capta, quis ea perpetuum priuatur. vnde, captus oculis, dicitur priuatus. Virgi. j. Georg. Aut oculis capti fodere cubilia talpæ. Sic caper dicitur, qui captus est coleis, id est genitalibus: vt docet A. Gel. Aliquando est, vestalem suscipere: cui rei peculiare erat verbum. Aliquando est comprehendere, & in carcerem conijcere: vnde captiui dicuntur. Aliquando est inescare, fallere, aut decipere: vnde dicimus, Hominem captum amore, captum vitio: vt hic, Nec capieris. i. non illaqueaberis amore Veneris: nec etiam amore vini. ratio est. ¶ Vno nanq; modo, vina Venusq; nocent: Vt Venus eneruat vires, &c.) Eneruare, est dissoluere: neruis. n. consolidamur. vnde est, Ossibus & neruis compegisti me. ¶ Sic copia vini.) Copia, dicitur abundantia, & plenus vsus rerum: vt meretrix facit omnibus copiam sui. sic, copia vini, est abundantia vini, Non tamen dices de exemplari instrumento, q̃ sit copia: sed poteris dicere, Fac mihi copiam istius instrumenti: hoc est, fac vt vsum eius habeam. In plurali autem copias, copiosum

Vene-res.

Vinum Ebrietas.

Capere

Copia.

sum exercitum vocamus, & apud poetas, necessitudine versus. Aliquando etiam in singulari numero idem significat: vt ij. Æneid. Respicio, & quæ sit me circum copia lustro, Et tentat gressus, &c. i. titubare facit: vt Chremes in Eunucho Terẽ. Vicit me vinum quod ego bibi. At dum accumbebam: q̃ videbar mihi esse pulchre sobrius: postquam surrexi: neq; pes, neq; mens, satis suum officium facit. In. ij. Geor. Virg. Tenuisq; Lageos Tentatura pedes olim, vincturaq; linguam. Multos cæcus Amor cogit secreta fateri. Cuius rei Medea, & Ariadna, testes sunt: & in sanctis literis Sanson. ¶ Cæcus Amor.) i. cæcos faciẽs. Pingitur tamẽ Amor, seu Cupido, puer alatus, oculis velatis, habens in altera manu iacula, in altera flammas. Cæcum autem vocamus nunc quod non videt, vt hominem cæcum: nunc quod non videtur, vt saxa occulta, cæca dicimus: nunc quod non sinit nos videre, vt cæcam noctem, cæcam auaritiam, cæcum amorem, & reliqua quæ nos aut mentis, aut corporis lumine priuant. ¶ Arcanum demens detegit ebrietas.) Hora. in epistolis, Quid non ebrietas designat: operta recludit, Spes iubet esse ratas, ad prælia trudit inermem, Sollicitis animis onus eximit, &c. & in sermonib. Condita cum verax aperit præcordia liber. Arcanum, dicitur ab arca, qua arcetur. i. tegitur. Demens, Bonum est adiectiuum ebrietatis. nam demens dicitur, non qui sine mente est (quia is amens vocatur) sed qui peruersam & deprauatam mentem habet, qualem ebrietas efficit. ¶ Bellum sæpe petit ferus exitiale Cupido.) Ponit exemplum de amore Paridis in Helenam, pro qua destructa est Troia: exempla autem sine numero sunt. vnde Hora. in sermo. Nam fuit ante Helenam cunnus deterrima belli Causa: sed ignotis perierunt mortibus illi: Quos Venerem incertam rapientes more ferarum Viribus editior cædebat, &c. Bellum: per antiphrasin. i. contrarium sensum, dici putant: eo q̃ nihil belli, id est boni, aut pulchri habeat. Alij, a belluis. Exitiale dicitur, q̃ ad exitum vitæ pertinet. Ferus Cupido: temporale epitheton. nam est etiam, placidus amor: vnde est in. iiij. Placidone etiam pugnabis amori? Solent autem amantes infeliciter Cupidinem feritatis arguere: vt in Buco. Nec lachrymis crudelis Amor, nec gramina riuis, Nec Cytiso saturantur apes. Et alio loco, Sæuus amor docuit natorum sanguine matrem Commaculare manus. Et Tibullus, Semper vt inducat blandos offers mihi vultus: Post tamen es misero tristis & asper amor. Cupido, genere masculino, deum amoris, significat filium Veneris, Genere fœminino, cupiditatem ipsam. ¶ Venus improba.) Etiam temporale epitheton: quia dicturus est, Alma Venus, &c. ¶ Sæpe manus itidẽ Bacchus ad arma vocat.) Dat exemplum. Et Lapithas bello perdis Iacche graui. Itidem. i. eodem modo: Bacchus & Iacchus, nomina sunt Liberi patris, qui deus vini. Sed per metonymiam: nomina deorum, pro rebus quibus præsunt, ponimus: tunc præcipue, quando reb. actionem damus, vt perdere & mouere manus. De hac re dicitur in Geor. Bacchus & ad culpam causas dedit: ille furentes Centauros leto domuit, Rhetumq;, Pholumq;. Et magno Hyleum Lapithis cratere minantẽ, &c. Lapithæ, populi sunt Thessaliæ, ea Lapitha (s̃m Isidorum) Apollinis filia, geniti. At Centauri, dicuntur esse Ixionis filij. Ixion. n. credens cum Iunone cõcumbere, cum eius simulachro ex nube facto, rem habuit, vnde nati sunt Centauri, quorum supernæ partes, humanæ: infernæ, equinæ erant: quæ res ficta est, quoniam (vt docet Pli.) Primi pugnare in equis inuenerunt. visi ergo a longe semihomines & semi equi putati sunt. hi ebrij effecti, & Martio furore perciti, Lapithas occiderunt. ¶ Deniq; cum mentes hominum, &c.) Deniq;, particula est: qua vtimur, dum quæ particulatim dicere incipiebamus, generatim absoluimus: vt hic, Deniq; (inquit) quando mentes hominum alterius furore percitæ sunt, & pudor, & probitas, & metus omnis abest: quibus trib. humana natura ne effera vagetur, maxime reprimitur Pudore, qui in mulierib. & adolescentib. maxime commendatur. Amissa nanq; pudicitia, nihil in muliere commendandum est. Cicero in epistolis, Qui semel verecundiæ fines transierit: eum bene & grauiter oportet esse impudentem: quod Dido, nõdum illecebris amorum capta, sentiens. ait, Sed mihi: vel tellus optem prius ima dehiscat, Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad vmbras, Pallẽteis vmbras Erebi, noctemq; profundã Ante pudor, q̃ te violẽ, aut tua iura resoluam. De adolescentib. Teren. Erubuit: salua res est. Est. n. pudor, quo nos pudet turpis facinoris: per quem viri magni, etiam sæpe ad fortia facta inuitati sunt: vnde de Hectore dicit Homerus q̃ veritus a Polydamante culpari, multa ausus est. Probitas autem, est qua viri probi & probati,

Seruit sine homi(num) trásiluisse noce. alij Seruiat hos fineis trásiluisse nocet.

Cęcus.

Ebrietas.

Arcanũ

Demens.

Bellum

Cupido

Nomina deorũ p rebus.

Lapithę.

Cętauri.

Deniq;.

probati, ne infamiam incurrant, omnia quæ contra bonos mores & honestatem facere possent, euitant: Metus vero, duplex est. Alter filialis, quo filius veretur patrem offendere: de eo timore dicitur, Initium sapientię timor domini: eo enim pacto optimi quiq; verentur peccare, ne offensam dei incurrant. Est & seruilis timor: quo verbera, serui timent, potius ꝙ dominorum indignationem. & de illo dicit Horati⁹, Oderunt peccare mali formidine poenæ. Quando autem quis, aut Veneris amore captus: aut Bacchi furore tactus est, nullis vinculis cohibetur. ❡ Compedib⁹ Venerem, &c.) Affectate dictum. Nam Venus, a veniendo dicitur: recte ergo, ne nimium veniat, præcipit vt constringatur compedibus. Compedes enim sunt, impedimentum pedum. ❡ Lygum.) Lyæus autē, dicitur (vt diximus) a soluendo: quia solutos nos facit, quam ob rem vinculis constrigendus est. ❡ Ne te munerib⁹, &c.) Non inficias it munera vtriusq; que: nisi abusio fiat nobis vtilia esse: sed cauendum esse ne nos lædat vterque, quod nimirum fiet, nisi & legitime & temperate vtamur. Quæ autem munera sint, declarat: quia. ❡ Vina, sitim sedant.) Valent (inquit) vina ad restringendam sitim. ❡ Natis Venus alma creandis.) Venus seruit, id est vtilis est natis creandis, id est ad prolem procreandam: quæ res apprime necessariæ sunt. ❡ Sed transiluisse finem horū.) Hoc est indulgere Veneri, ob nimium luxum, & vino vsque ad ebrietatem nocet. Alma dicitur Venus, ab alendo, quia eius præsidio, alitur omnium animantium genus. Alma.

P. VIRGI. MARONIS DE LITERA Y CARMEN.

Littera Pythagorę discrimine secta bicorni,
Humanæ vitæ speciem præferre videtur.
Nam via virtutis dextrū petit ardua callē:
Difficilēq; aditū primū spectantibus offert:
Sed requiem præbet fessis in vertice summo.
Molle ostentat iter via lata: sed vltima meta
Præcipitat captos: voluitq; per ardua saxa.
Quisquis enim duros casus virtutis amore
Vicerit, ille sibi laudemq; decusq; parabit.
At qui desidiam, luxumq; sequetur inertem:
Dum fugit oppositos incauta mente labores:
Turpis, inopsq; simul miserabile transiget æuum.

ASCENSIVS.

Litera Pythagorę, &c.) Propulsauimus quanta maxima potuimus diligētia, sex morbos, qui fingunt, singulis virtutibus officiunt. Nunc exagitanda est pestis, omni virtuti contraria: quam nūc desidiam, nunc pigritiam, nunc segnitiē, nunc acedia, nūc inertiā, nunc ignauiam, ad summam omissionē omnis boni vocare potes. qua quidem ęgritudine, quicunq; conficiuntur ingratitudinis vitio (quod sane detestandū est) conuinci pñt. Si etenim considerare voluerimus, quantum optimo maximo deo nostro debeamus, qppe abs quo quicquid boni nobis est, aut erit, aut cepimus, aut suscepturi sumus, fatebimur quidem egregie: nullum esse desidię locum, nihilq; iacētibus animis esses damnosius. Nam quandoquidem finis vniuscuiusq; rei est optima eius operatio, videbimur (nisi bona operemur) finem nostrum attingere nolle. Enimuero turpe est homini animaliū facile principi deesse: quod in cæteris creaturis tam copiose conspicimus: coeli enim coelorumq; ornamēta (quas stellas, & sydera vocam⁹) continua volubilitate munera explere non cessant. Elemēta rerum, mira commigratione temperamentum vt iussa sunt, seruant. animantium quoque, nullum præter hominem sibi deesse videm⁹. Auiculæ enim fragillimo corpore fretę: Ferę multa sęuitia idomitę: Belluę marinę indulgentia ad ignauiam inuitatę: ad generationem tū & conseruationem prolis, nunquā defatigantur, quin quaquidq; eorum maxime valeret arte pro ingenij, hoc est naturalis indolentiæ benignitate, semper in opere conspicitus. Adde quod & ipsi homines ad iniqua agenda, multo vigilantiores sunt quam ad bona. Quā rem Horatius sic in epistolis conqueritur, Vt iugulent homines surgunt de nocte latrones, Vt teipsum serues, nō expergisceris, &c. Quia igitur non satis est vitia fugitasse: nisi bñ egeris, scriptum enim est a diuino poeta, Declina a malo, & fac bonū, ideo Maro volens desidiam proscribere: nos ad bene operādum pulcherrime adlicit. Nam si (vt Stoicorum est paradoxum) oēs mali stulti sunt: stulti vero & insipientes, profundissimæ Platonicorum doctrinæ minime capaces, operæpretium erat, indoctum, stolidumq; vulgus, rudi, ac anormi Minerua, viam virtutis docere. Et quasi signis illiteratos erudire: ad quam rem nihil accommodatius est, quam litera Pythagorę, in qua totam humanam vitā, & diuersę vitę exitum videre licet: idcirco Virgil. eam instituto suo accommodat: & dicit. ❡ Littera Pythagorę, &c.) Pythagoras, ex Samo insula philosophus, in Italiam venit: Tarquinij filio regnum obtinente, cui cognomentum Superbus fuit. Is multa doctrina & virtute claruit. primum, musicę studuit, in qua egregiam laudem assecutus est: deinde, philosophiæ naturali: moæ & æthicę. i. morali operam nauauit: & populum conatus ab insolentia, ad cultiorem vitam vocare. Virtutis amorem, animis mortalibus instillare satagebat: quod quia philosophicis rationibus non potuit, signis & indicijs effecit: nouamq; viam commentus est. Sciuit. n. esu carnium, multam feritatem in animis nostris innasci, multumq; nos ad libidinem impellit: quocirca præcepit (vt meminit in transformatis, Ouidius) vt ab omni carne, sicut ab humana abstineremus: turpe. n. putauit in viscere, viscera condi: assignans inauditam rationem: ꝙ animæ nostræ, quoniam imortales essent, e corporibus nostris in alia corpora migrarent: neq; in humana solū, sed etiā in ferina: itaq; fieri posse, vt receptaculū auitæ aut paternæ animæ absumeremus, si quis carne vesca mur. Id aūt alij eū sensisse putant: alij ita pcepisse, duntaxat quo luxū carnis vetaret. Ouid. xv. Meta. iducit ipsum sic loquētem, Parcite mortales dapibus temerare nefandis, Corpus sunt fruges, sunt deducentia ramos Pōdere poma, &c. Et iterū, Prodiga diuitias, alimentaq; mitia tellus Suggerit, atque epulas sine cæde & sanguine præbet. Carne ferę sedant ieiunia. Et rursum, Heu quantū scelus est in uiscere viscera condi, Congestoq; auidū pinguescere corpore corpus. Itē, Quisquis fuit ille deorum, Corporeasq; dapes auidam demersit in aluū, Fecit iter sceleri, &c. Idē apud eūdem immortalitatem, et cōmigrationem animę, in diuersa corpora sic docet, Morte carent animę, semperq; priore relicta: Sede, nouis domibus, viuunt: habitantq; receptæ. Et paulopost, Omnia mutantur, nihil interit, errat, & illinc, Huc venit, hinc illuc, & quoslibet occupat artus, Spiritus eq; feris humanam corpore transit, Inq; feras noster, nec tēpore deperit vllo. Item, Parcite vaticinator cognatas cęde nefanda: Exturbare animas, ne sanguine sanguis alatur. Cęterum, vt ad virtutem nos adliceret, & a vitijs absterreret: docuit virtutū quidem semitam videri, primum difficilem, sed incredibilem animi quietem, atq; iucunditatem parare. Contra vitiorum latas vias, facile omnibus patere: sed in miseros animi, remordente cōscientia, cruciatus impellere: neq; quidquam pręter poenitentiā producere. Et quo id rudibus oculis manifestius obiiceret ὑψιλὸν hoc est, y, tenue, ipsis ita figurari monstrauit, vt in ipso oēm humanā vitam dicere possent, Habet. n. talē figurā, vt basis, seu fundamentum, quod ad discrimen bicorne sese extendit acta infantiæ nēę, q̄ neq; bona, neque mala sunt, significet. Deinde, vbi ad biuium peruenerimus, hoc est ad verum discrimen boni ac mali, dicebat nos libere, ex libero arbitrio nostro, in vtramuis partem voluerimus, progredi posse: siquidem in dexteram, quę virtutis est tendere voluerimus, summis opibus primum enitendum esse: sed ad amoena loca, nos peruētum ire. sin ad sinistrā, q̄ vitiorū est, declarauimus, facilem quidem adtiū esse, sed durissimū instare exitū. Siquis verba ipsius Pythagorę gręca lingua habere volet, quibus integritatem arbitrij cum fatorū necessitudine cōsistere docuit, petat A. Gel. lib. vj. ca. ij. Nos interpretationem Gellianā posuisse satis putamus quæ hæc est. Nosces homines spontaneas haurire calamitates, cum detrimenta singulis a seipsis fiant: & suo impetu delinquant, & in incommoda ruant: sua voluptate, atque proposito propterea negat oportere fieri: audire homines aut nequam, aut ignauos & nocenteis, & audaces: qui cum culpa & maleficio reuicti sunt, perfugiunt ad fati necessitatem, tanquam in aliquod phani asylū: & q̄ pessime fecerīt ea, nō suę temeritati, sed fato esse attribuēda dicunt. Hęc Gellius interpres. Et paulopost, Primus autem sapientissimus & antiquissimus poetarum dixit hoc tribus versibus, quos illic subdit, quorūq; hęc per Gelliū interpretatio est, & loquuntur vt intelligas, numina, seu Dei ipsi. Hei mihi quid dānant mortales numina coeli, Esse aiunt etenim per nos mala cū tū ipsis Vecordi pręter fatū sint mente dolores. Difficultatis autē Lra Pythagorę

quæ in dextero calle est, causam ita ex philosophorum documentis habere possumus. nam licet Christiani, nihil ambigimus: qui scimus originalis criminis fomitem extinctum quidem esse in fonte baptismatis: sed incitamento tamē quiddam derelictum esse, quo ad peccandum proni sumus. quid hoc ad hunc locum in quo Poeta non Christianos loquitur? Neque tamen respuenda propterea est doctrina philosophorum, si modo cum Christiana veritate consentiat. Dicemus philosophicas opiniones, nihil a fide sanctissima degenerantes. dicunt itaque Pythagoram, & deinde Platonem secuti: animas a singulis elementis passionem contraxisse: similiter & a singulis planetis. Planetarum autem congeriem (vt memorauimus) syluam vocauerant: propterea'que dicebant, difficile esse tenere dexterum callem, & venire ad aureum ramum: de quo Virgilius in sexto: per quem aliud non intelligit, quam ramum huius literæ dexterum, per quem virtus significatur. quocirca Aeneas, per quem omnis vir sapiens significatur, iussus quærere aureum ramum aspectans, syluam immensam, hoc est tot coelorum influentias, nos ad vitia trahentes, sic precatur. Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus, Ostendat nemore in tanto, &c. vbi signate dicitur, se ostendat nobis, quia putabant plurimi, nisi virtus nos sponte ad se vocarit, difficillime posse eam contingere: quocirca dixit Sibylla, Nemini m auream illum ramum posse carpere, nisi fata ipsum vocent. Videtur tamen admittere humanam diligentiam, quocirca id visa est dicere. Si non es prædestinatus, precare vt prædestineris. ad quid enim nostra opus esset diligentia, si credidissent etiam philosophi (nam de theologis certum est, quod rectius sentiunt) omnia fatorum necessitudine contingere? Verba Sibyllæ ad Aeneam in vj. sunt hęc, Ergo alte vestiga oculis: & rite repertum Carpe manu, nanque ipse volens, facilisque sequetur, Si te fata vocant aliter non viribus vllis Vincere: nec duro poteris conuellere ferro. Quibus verbis cum dicit, Vestiga alte oculis: videtur (vt dictum est) nos inuitare ad diligentiam inquirendæ virtutis, quæ difficillima inuentu est: quocirca Aeneas illum aureum ramum non inuenit propria inquisitione, sed maternis auibus monstrantibus: quo non aliud significatur, quam eos qui ad egregiam virtutem euadunt, adiutos oportere benigniore nascendi hora. Vnde & illud Iuuen. Plus etenim fati valet hora benigni, Quam si te Veneris commendet epistola Marti. Verum, vt ad rem redeamus, tametsi dexterū illud iter, arduum & difficile, ab aliis facilius petatur: vtpote a bene natis, ab aliis difficilius, vtpote ab infelicius natis, ab omnibus tamen sine discrimine, virtus acquiri potest. Nam quanto magis infirmus ad scandendum fuerit: tanto maior scandenti gloria contingit, neque deerit, si vt Aeneas deum precemur, qui conanti ascendere, manum porriget, sed ad rem.

Litera. Litera, dicitur secundum plures, quasi legitera, eo quod legatur: vel quasi litura, quia cum olim in ceratis tabellis scriptitarent, sæpe lita est. Itaque volunt vno t, debere scribi: sed quia prima deberet corripi (tametsi, quidam a præterito deducere moliuntur) cœpit tt duplici scribi, sicut quatuor, cum quater, & quaternus, & similia quæ corripiuntur, vno t scribantur. Similiter quotidie, secundum multos, tt duplici non alia ratione quam vt significetur prima longa, scribitur, quotur enim prima breui, vno t contentum est. Significat ergo litera, elementum lecturæ: hoc est minimum quod legi potest: vt a, vel b: & hic litera Pythagorę, hoc est, y, aliquando significat manum, seu formam scribentis. Vnde ad Atticum Cicero, Nam Alexidis manum amabam quod tam prope accedebat ad similitudinem tuę literę. In plurali autem, etiam significat epistolam: sed cum epistolam significare volumus, addemus numeralia distributiua quæ congrue adduntur carentibus singulari numero. Quando vero elementa, hoc est singulas literas significamus, addenda sunt cardinalia. Vt si dicis, Vnam literam ad te dedi: significas te dedisse vnum elementum, vtputa a, vel b, Si vero dicis, te dedisse vnas literas, idem est ac si diceres vnam epistolam: & si duas literas, perinde est, ac si diceres duo elementa, vt a, & b, vel alia quęuis duo. Sed si binas literas te misisse, dicis, nō aliud est quam si diceres duas epistolas misi.

Pythagoras. ❡ Pythagoræ.) Non quam Pythagoras inuenit: sed qua vitam humanam figuratam docuit, vt supra ostendimus: & nunc per Virgilium videbimus. Erat (vt dicis) Pythagoras Samius, philosophus, primus'que (vt perhibent) eo nomine nuncupatus. Nam cum cum antea sophi, id est sapientes, vocarentur percunctatur an sophus esset, dixit, se philosophum: hoc est studiosum & amatorem sapientię.

Discrimen, ❡ Discrimine secta bicorni.) Id est diuisa in duo cornua: dexterum, quod anterius est: & sinistrum, quod idē posterius. Discrimen, dicitur a discernendo: est enim discernere, dignoscere: vnde discreti, qui rem bene discernunt, sciunt'que dividere bonum a malo. Secta.i. diuisa: participium est a secor, secaris, videtur autem a sectare, vtitur hoc loco. nam secare pertinet ad itineris discrimen, vt in fine sexti Æneidos, Ille viam secat ad naues: & significat, quasi tenere. Inde secta philosophorum: qua alii ab aliis diuiduntur: tenentes suam quisque opinionem. sic hoc loco, Alii secant dexterum iter, hoc est tenent melius esse virtutē per labores acquirere, quam voluptatibus molliter indulgere.

Bicorne Bicorne, dicitur quod habet duo cornua: & declinatur hic & hæc bicornis, & hoc bicorne. habent autem virgulę huius literę, se quasi sint cornua. Vnde dixit, Discrimine bicorni.

Species ❡ Species.) Dicitur a speciendo, hoc est videndo: licet specio, in simplici quidem in vsu non sit. Dicitur autem species quidquid oculis conspicitur, hoc ē forma, & dispositio ipsa coloris. vnde speciem aliquando accipimus pro pulchritudine: vnde speciosus. Est ergo idem, quod forma & imago videtur itaque litera Pythagorę pręferre, id est per dispositionem figurę suę indicare speciem, id est imaginem humanę vitę.

Pręfert. ❡ Pręferre.) Est quibusdam signis & indiciis, aliquid certo significare. Sic enim homo, cuius seuerus videtur vultus, omnibus eum aspicientibus: dicitur pręferre seueritatem. ❡ Nam via virtutis, &c.) Ordo est. Nam via virtutis existens ardua, petit dexterum callem, hoc est dexteram virgulam in ipsa litera: & offert spectantibus primum difficilem aditum, id est accessum, sed præbet fessis requiem, id est locum quietis: in summo vertice, id est ī altissimis fastigiis. ❡ Via lata.) Quę in sinistram tendit. ❡ Ostentat molle iter, &c.) Omnia faciliora sunt, quam vt exponantur. Dicam tamen naturam vocabulorum, & subinde sententias aliorum, Via, actus, & iter, apud iuridicos distinguuntur.

Iter. **Actus.** **Via.** Iter enim, est ius eundi ambulantis hominis, non agendi iumentum, vel vehiculum. Actus, est ius eundi ambulantis hominis, & agendi iumentum: non autem vehiculum. Via, est ius eundi, agendi iumentū, & ducendi vehiculum. qui ergo viam habet, habet actum & iter. Qui actum, habet etiam iter, sed non viam habet. Qui vero iter habet, solum ius eundi possidet: nam iter, ab eundo dicitur: & est quasi itio. Vnde facere iter, non est aliud, quam ire quasi facere itionem, seu profectionem. habere iter, est debere ire, vt si ignarus viæ, crederem Romam ire, quo mihi eundū est: & Venetias eo, tum vere possum dicere, habeo iter Romā, non autem facio iter Romam: e diuerso, facio iter Venetias, non autem habeo iter Venetias. Est ergo iter ipsa itio: sed via, est spatium: per quod itur: ita facere viam, est ipsam rem facere.

Semita. **Callis.** **Callus.** **Calleo.** Dicebatur antiquitus etiam, ita: vnde semita, quasi semi, id est dimidiata & parua ita. Callis vero, est locus callo pedum tritus: Callus vero, est ille vortex, seu illa duricies in manibus & pedibus, quam ex frequenti agitatione contrahimus. Vnde fit Callere, quod per translationem significat callide scire: nam in qua re faciunda nobis induruit callus, eam iampridem experti sumus. Vnde illud in epistolis Flacci, Dicenda, tacendaque calles. Inde etiam Callidus, callida, callidum, id est vafer, & ex multo vsu cautior factus.

Facile. ❡ Difficilemque aditum.) Facilis, & difficilis, communis significationis sunt. Nam facilis, is dicitur aliquando qui cito facit quod volumus, id est exorabilis, vt faciles dei sunt exorabiles. Vnde in Bucolicis, Virg. Sed faciles nymphæ risere sacello. Hinc etiam dicimus, facultatem quasi facilitatem faciundi. Facile etiam dicitur, quod cito fit: vt facilis doctrina, quę cito comprehenditur: facile opus, quod facile fit, id est sine difficultate. Faciles etiam mores dicimus, qui leues & inconstantes sunt, vt qui facile, id est sine disquisitione faciant. Contra, difficiles, vocamus inexorabiles, & morosos, qui nihil faciunt, nisi exacta ad vnguem ratione, quales sunt (secundum Ciceronem) senes. uocatur etiam

Difficile **Aditus.** quid difficile, quod cum difficultate fit, ut difficilem aditum, quo non facile est adire &c. Aditus aditus, aditui, quartæ declinationis, & masculini generis, uerbale est, a uerbo adeo, adis: & significat aditionem, siue accessum.

Adytū. Sed adytum, adyti, secundę declinationis, & neutri generis, contrarium sonat: est enim locus secretior, in quo res sacras reponimus: nulli pręter sacerdotem accessibilis. Dictus ab α, primitiua particula, & δύω, quod est subeo, quasi sine accessu.

Specto Spectantibus, a uerbo specto, participium est. Specto autem frequētatiuum est, uerbi inusitati. specio, quod significat uideo: unde plurima composita, respicio, aspicio, conspicio, &c. significat autem specto, frequenter aspicio. Inde expecto, quasi extra specto, ad illum qui memoratur, uel quem seruo. Optime autem usus est hic frequentatiuo. quo pigritantem animum depingit. Piger enim, dum quid laboriosum videt sibi faciendum, iterum atque iterum aspicit, quod vir strenuus quamprimum aggreditur. Spectantibus ergo animo languido, uirtus nimirum difficilis, & ardua uidetur, quę tamen si scandere

mus

mus, pulchritudine, atque dulcedine sua, omnem laborem leniret, scriptum enim est, Iugum meum suaue, & onus meum leue. quod quidem verum iis qui iampridem ipsum subeunt: nam spectantibus primum etiam arduum videtur: oportet ergo vt rem aggrediamur, & operemur, si deos auxiliatores habere voluerimus. vnde Marcus Porcius Cato, apud Sallustium in oratione De bello Catilinario, Scilicet res aspera est: sed vos eam non timetis. Immo vero maxime, sed inertia, & mollicia animi, alius alium expectantes cunctamini: velut Deis immortalibus confisi, qui hanc rempublicam sæpe in maximis periculis seruauere. Non votis, neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur, vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt. Vbi secordiæ te atque ignauiæ tradideris: nequicquã deos implores, irati, infestiq; sunt. Hæc ille. Horatius quoque bene speranti animo, rem aggrediendam monet in epistolis, dicens, Nam cur, quæ lædunt oculos festinas demere, si quod, Est animum differs curandi tempus in annum? Dimidium facti, qui bene cœpit, habet: sapere aude, incipe viuendi, qui recte prorogat annum, Rusticus expectat, dum defluat amnis, &c. Cur (inquit) differs curare quod est, id est consumit animum, hoc est vitium animum obtenebrans: cum tamen si inceperis, facile purgari posset. Vt enim dicitur in principio Digestorum, Vniuscuiusque rei summa pars, est principium. Audendum ergo est, neq; desperãdum propterea quod difficile est ad summam virtutem peruenire. nam vt in eadem prima epistola Horatius dicit, Qui ad summam virtutem peruenire non potest: conari tamen debet, vt quãproxime possit, accedat. vnde ait, Non possis oculo quantum contendere Linceus, Non tamen idcirco contemnas lippus inungi. Nec quia desperes inuicti membra Glyconis: Nodosa corpus nolis prohibere chiragra, Est quoddam prodire tenus, si non datur vltra. Offert: tanquã improuidus. composita. n. ex ob, præpositione, deseruiunt venientibus, preter spem, vt obiicio, obuenio, offero, oppono, oblatro, occino, obtulo, &c.

Vertex. Vertex, dicitur a vertendo, & est summum cuiuslibet rei fastigium, quod vbi attigerimus, vertendum nobis est, si progredi volumus, vnde vertex, in capite, vnde pili referuntur, dicitur: & vertex montis est summitas eius: neque vero propter summitatem, vertex dicitur. Nam in aquis, vbi propter profunditatem non profluunt: sed in gyrum reuertunt, vorticem dicimus: antiqui enim familiariter vtebantur o, vbi nos e: vt, Dij bene vortant: vbi, nos, Dij bene vertant. Videamus ergo quanti momenti hæc vna dictio, hoc loco sit. Dicit, Via virtutis præbet requiem in vertice. per quod expresse vult perseuerandum esse vsque in finem: nam non prius verticem attigeris. Deinde ostendit perfectionem dextri itineris: quia qui per voluptatem & carnis delicias, viam leuam calcauerit, vbi iam in vertice est, nisi per amaritudinem animæ, & per laborem corporis reuersus fuerit, præceps in æterna supplicia profecto delabitur. Qui vero per laborem, per ieiunium, per excubias, cæterasq; poenitentiæ parteis virtutem conscenderit: neque defatigatus fuerit, dum verticem auidis manibus prensitauerit, illic nimirum coronabitur: neque ipsi qua via venerit redeũdum erit. vnde est quod dicit, Fessis requiem præbet in vertice summo. ¶ Mollem ostentat iter via lata.) Etiam in sanctis literis dicitur, quod lata sit via, quę ducit ad perditionem. hęc autem ostendit molle, id est facile & delicatum iter: sed vltima meta, hoc est extremum tempus vitę, precipitat, id est deiicit (vt ad euangelium accedam) in tenebras exteriores, vbi est fletus & stridor dentium: & voluit per ardua sua, per quam rem ęternitatem poenarum conspicere possumus. ideo enim philosophi, coelum perpetuo motu iri dicebant, quod voluatur, hoc est circulari motu impellatur. si enim directo motu ageretur: quando spatium infinitum non est aliquando terminum contingeret. voluit ergo, hoc est circumuolutat: neque satis est semel per saxa cecidisse. Hoc est discrimen dexterę & sinistrę, etiam in euangelio de extremo iudicio videre possumus: sed quoniam recepi poetarum, & philosophorum dicta adducere: totam hanc literę Pythagoricæ descriptionem: in sexto Æneid. videre possumus: vbi etiam, apud inferos, hæ geminę vię discernuntur. Nam postquã descripta sunt loca, in quibus erant infantes insontes, senes, deliri, amantes monstrosa omnia, & imperfecta: quorum opera per insipientiam, aut furorem patrata, neque bona omnino, neque mala censeri possunt: ideoque in basi huius literę locanda progreditur ad biuium. vnde ait, Hic locus est parteis vbi se uia findit in ambas Dextera, quę Ditis magni sub moenia tenait, Hac iter Elysium nobis, at lęua malorum Exercet poenas, & ad impia tartara mittit, &c. De hoc malorum carcere, sic idem Cato, Bene & composite C. Cęsar pauloante in hoc ordine, de vita & morte, disseruit: credo falsa existimans, ea quę de inferis memorantur diuerso itinere malos a bonis, loca tetra, inculta, feda, atque formidolosa habere, &c. Huius item rei sic meminit Persius, Et tibi quę Samios diduxit litera ramos Surgentem dextro monstrauit limite callem. ¶ Quisquis enim duros casus, &c.) Nunc Poeta commendat virtutem, & econtrario vitia damnat. **Dextera** Vtitur autem simili fere verbo, eius quod apud Aulum Gellium lib. xv. capite primo comperies. vbi sic ait, Adolescentuli, cum etiam tunc in scholis essemus ἐνθυμημάτιον. i. commentatiunculam, hoc Græcum quod apposui, dictum esse a Musonio philosopho audiebamus. Et quoniam vere, atq; luculẽter dictum verbisq; est breuibus, & rotũdis vinctũ. per quã libenter meminerãmus, ἄντι πράξῃς καλὸν μετὰ πόνου, ὁ μὲν πόνος οἴχεται, τὸ δὲ καλὸν μένει, ἄντι ποιήσῃς αἰσχρὸν μετὰ ἡδονῆς, τὸ μὲν ἡδὺ οἴχεται, τὸ δὲ αἰσχρὸν μένει. i. Si per laborem honeste quippiam egeris, labor abit: honestum manet. Si per uoluptatem turpe feceris quippiam, quod suaue est, abit: quod turpe est manet. Postea (inquit) istam ipsam sententiam in Catonis oratione, quam dixit Numantię, apud equites positam legimus: quæ & si laxioribus paulo longioribusq; verbis comprehensa est, pręterquam illud gręcum, quod diximus quoniam tamen prior tempore, antiquiorq; ẽ venerabilior uideri debet. verba ex oratiõe hæc sunt, Cogitate cum animis uestris, si quid uos per laborem recte feceritis, labor ille a uobis cito recedet, benefactum a uobis dum uiuetis, non abscedet. Sed si qua per uoluptatem nequiter feceritis, uoluptas cito abibit: nequiter factum illud apud uos semper manebit. Hæc ille. Xenophon quoque in eo libello quem scripsit de dictis & factis Socratis, memoratu dignis, dicit, Herculi in infantia suprema, uoluptatem & uirtutem, habitu muliebri oblatas, qui cum utriusque cohortationem audiuisset: uirtutisq; arduum iter optatum receptaculum habere didicisset: contraq; uoluptatis aditum perquam facilem, sed finem sane amarum grauibus uerbis, uoluptatem & nequitiam aspernatus: uirtutem per labores & sudores, in dextram insecutus est. De hac re sic dicit Cicero in primo officiorum, Nanque Herculem Prodicus dicit, ut est apud Xenophontem: cum primum pubesceret, quod tempus a natura, ad deligendum quam quisque uiam uiuendi sit ingressurus, datum est.) exisse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum, multumq; dubitasse: cum duas cerneret uias: unam uoluptatis, alteram uirtutis: utram ingredi melius esset: Hęc Cicero. Aristoteles autem dicebat studiorũ liberalium, amaras esse radices: fructus uero dulces: simile est de uirtute, quod sic dicit Virgilius, Quisquis enim, &c. Ordo est. Enim, pro quia: quisquis, **Virtutis amor.** id est quicunque uicerit amore uirtutis: duros casus, id est omnia aduersa, lubenti animo perpessus fuerit ille. i. is: parabit, id ẽ comparabit sibi laudem & decus. At. i. sed: is, supple qui sequitur desidiam, & luxum inertem: dum fugit, id est fugere conatur, incauta mente, labores oppositos. i. obiectos sibi. ipse turpis, inopsq; simul, transigit ęuum, id est uitam: miserabile. i. miseram & detestabilem. Dicit notanter uirtutis amore: quia si ambitiosus, pro uana gloria & popularibus auris bene egeris, operam ludis. Vnde Cicero de somnio Scipionis, Igitur alte spectare si uoles: atque hic sedem & æternam domum contueri: neque te sermonibus uulgi dederis, nec in pręmiis humanis spem posueris rerum tuarum suis te illecebris, oportet ipsa uirtus trahat ad uerum decus, &c. De hac re est diuina illa Persii, ubi contra desides loquitur, sententia, Magne pater diuum sęuos punire tyrannos: Haud alia ratione uelis, cum dira libido Mouerit ingenium feruenti tincta ueneno. Virtutem ut uideant, intabescantq; relicta: Anne magis Siculi gemuerunt æra iuuenci, Et magis auratis pendens laquearibus ensis, Purpureas subter ceruices terruit imus, Imus pręcipites: quã si sibi dicat & intus Palleat infelix quod proxima nesciat uxor? Aulus Gellius in noctibus Atticis capitulo. ij. xvij. libri, refert, Stoicos dicere, Malitiam satis esse ad summam miseriam. Virtutem e diuerso ad summum bonum, peripateticos autem consentire, malitiam quidem summam miseriam conficere: negare tamen summum bonum, uirtute sola perfici posse: nisi & naturæ & fortunę bona accesserint. Idẽ ipse Gellius libro undecimo sic inquit, Philosophũ nomine Peregrinum, uirum grauem, cui postea cognomentum Proteus factum est, audiuimus, qui uirum quidẽ sapientem, non peccaturum esse dicebat: etiã si peccasse eum, Dei, atque homines ignoraturi essent. non. n. poenę metu non esse peccandũ, sed iusti, honestiq; studio, & officio, &c. Iuxta quod iam adduxi Horatij illud, Oderunt peccare boni, uirtutis amore, Oderunt peccare mali, formidine poenæ. ¶ Duros casus.) Casus, dicitur a cadẽdo: itaq;, quia in malum cadere dicimur, & in mortem, sępe i ma

lam partem accipitur: verumtamē pro euentu ponitur vsq; adeo: vt etiam in bonam partem accipiatur: quocirca dicit, Duros casus .i. duros euentus, & duros labores. Sicut .j. Æneid. vbi hæc litera, allegoricos describitur, cū dicitur, Per varios casus, per tot discrimina rerum Tendimus in Latium, sedes vbi fata quietas Ostēdūt, illic fas regna resurgere Troię, Durate & vosmet, rebus seruate secundis, &c. Quid .n. aliud est tendere in Latium, nisi in patriam promissionis: in quam nimirum per dexterum hunc callem tendimus: vt .n. monstratum est ille, in vertice summo fessis requiem præbet: iuxta quod dicitur sedes, vbi fata quietas, &c. Sed non nisi in summo vertice. vnde &, Durate & vosmet rebus seruate secun- Desidia.
dis. ¶ Atqui desidiam.) Hic manifeste desidiam, vt oium virtutū hostē exagitat. Virtutis enim (inquit Cicero) laus omnis in actione consistit, &c. Ocia vero, nos ad omnia mala conciitant, præcipue ad luxuriam: vnde Ouid. in de remedio amoris, Quęrit Ægistus quare sit factus adulter? In promptu cā est, desidiosus erat. Et alibi, Ocia si tollas periere Cupidinis arcus. Et Iuuena. Nūc patimur longe pacis mala sæuior armis Luxuria incubuit, &c. Dicit autē bene, luxū inertem: quia omnino segnes & inertes .i. sine arte, nos facit: priuat q; diuinarum rerum contemplatione: quod significatur .ij. Æneid. vbi Aeneas deos videre non potuit, tantisper dum Venus adesset: quos ea absente continuo vidit. Summopere aūt prisci illi Romani, inertiam fugerunt. Vnde Sallust. Prudētissimus quisque maxime negociosus erat, Ingeniū nemo sine corpore exercebat. Optimus quisque facere quam dicere. Sua ab alijs benefacta laudari: quam ipse aliorum narrare malebat. Igitur domi militiæ boni mores colebantur, &c. Quia igitur boni & sapiētis viri, est, non modo sapere, verumetiā agere. Affranius (vt recitat Gellius) egregie sapientiam sic describit, vsus me genuit, mater peperit Memoria, Sophiam uocant me Graij: vos sapientiam. Sapiā.
Pacuuius quoq; (eodem Gellio teste) ad sapientem, vt bene agat pertinere, sic docet, Ego odi homines ignaua opera: & philosopha sententia. Nihil enim indignius fieri posse, neque intolerantius dicebat, quam quod homines ignaui, ac desides, operti barba, & pallio mores, & emolumenta philosophię: in linguæ verborumq; artes conuerterent: vt vitia facundissime accusarent: intercutibus ipsi vitijs madentes. Hæc illi. Hinc Iuuenalis, Vltra Sauromatas fugere hinc libet & glacialē Oceanum, quoties aliquid de moribus audent, Qui Curios simulāt: & Bacchanalia uiuunt, &c. ¶ Dū fugit, &c.) Id est dum fugere tentat, non etenim euitat: sed dum incautus requiem nancisci sperat: senex rebus paternis consumptis: & corpore omni indulgentia deprauato, miser, inops, & turpis omnibus modis, laborat. Dicit notanter incauta mente: quia si sapiens esset, non ita fugeret laborem. Est autem quod dicit in sermonibus Hora. Dum vitant stulti, vitia in contraria currunt. & in De arte poetica, In vitium ducit culpæ fuga sit caret arte. Affectate autem videtur Virgilius tempora diuersa ponere: cum de bono dicit per verbum de futuro, laudemq;, decusq; parabit. non enim bonus vir continuo laudatur: licet sibi tacite gaudere potest. Nam sæpe post fata, hoc est post corporis mortem: primum gloria datur. Vnde Propertius, At mihi quod viuo detraxerit inuida turba, Post obitum duplici fœnore reddet honos.

ASCENSIVS.

COpa Syrisca.) Carmen hoc elegiacum, quod Virgilio ab omnibus adscribitur, facile quidem est expositum: sed non min⁹ deliciosum, quam quę ab epigrāmatistis, ac elegiacis scribi solet: vt sciamus & elegiacum Maroni non fuisse penitus negatum. Inuitat autem Mecœnatem ad voluptatem: fictamen, vt prudentes potius ab ea retrahat. Nam conclusurus opus sic, Pone merum & talos pereat qui crastina curat. Addit, Mors autem vellens viuite (ait) venio. Pro quo, qdam mendose legunt, Mors autem veniens. Vellere vero aurem, accipi solet, pro eo qđ est admonere: admonentes .n. id facere solebant: nam auris, Memorię dicata est: vt in Bucoli. Cynthius aurem vellit, admonuit. quia vero omnia manifestaria sunt, finem facio. hoc solum monuisse contentus.

P. VIRGILII MARONIS COPA.

COpa syrisca caput graia redimita mitella
 Crispū sub crotalo docta mouere lat⁹,
Ebria famosa saltat lasciua taberna,
 Ad cubitū raucos excuciens calamos.
Quid iuuat ęstiuo defessū puluere abesse
 Quam potius bibulo decubuisse toro!
Sunt cuppę, calices, cyathi, rosa, tibia, chordæ,
 Et trichila vmbriferis frigida arundinibus.
En & męnalio quæ garrit duce sub antro:
 Rustica pastoris fistula in ore sonat.
Est & vapa cado nuper diffusa picato:
 Et strepitans rauco murmure riuus aquæ.
Sunt etiam croceo violę de flore corollę:
 Sertaq; purpurea lutea mista rosa:
Et quæ virgineo libata Achelois ab amne
 Lilia vimineis attulit in calathis.
Sunt & caseoli, quos sirpea fiscina siccat:
 Sunt autumnalis cerea pruna deæ,
Castaneęq; nuces, & suaue rubentia mala. Autūnalis, alij autumnalis.
 Est hic munda Ceres: est amor, est bromius.
Sunt & mora cruenta, & lentis vua racemis,
 Et pendens iunco cœruleus cucumis. Dic, alij dux.
Est tuguri custos armatus falce saligna,
 Sed non & vasto est inguine terribilis.
Huc Alibida veni: fessus iam sudat asellus:
 Parce illi: vestrum delicium est asinus.
Nunc cantu crebro rumpunt arbusta cicadæ:
 Nunc etiam in gelida sede lacerta later. Sedet, alij latet.
Si sapis æstiuo recubans nunc proluc vitro,
 Seu vis crystallo ferre nouos calices:
Hic age pampinea fessus requiesce sub vmbra: Eia, alij Hic.
 Et grauidum roseo necte caput strophio.
Formosum tenerę decerpent ora puellæ.
 Ah pereat cui sunt crispa supercilia.

Quid cineri ingrato ſeruas bene olentia freta?
An'ne coronato vis lapide iſta tegi?
Pone merum,& talos,pereat qui craſtina curat.
Mors autem vellens,viuite ait,venio.

ROSA

Ver erat i & blando mordentia frigora ſenſu,
Spirabat croceo mane refecta dies:
Strictior eoos præceſſerat aura iugales,
Æſtiferum ſuadens anticipare diem.
Errabam riguis per quadra & compita in hortis,
Maturo cupiens me vegetare die.
Vidi concretas per gramina flexa pruinas
Pendere:aut olerum ſtare cacuminibus:
Caulibus & patulis teretes colludere guttas,
Et cœleſtis aquę pondere tunc grauidas.
Vidi pæſtano gaudere roſaria cultu
Exoriente nouo roſcida lucifero.
Rara pruinoſis canebat gemma frutetis
Ad primi radios interitura die.
Ambigeres,raperet'ne roſis aurora ruborem:
An daret:& flores tingeret orta dies.
Ros vnus,color vnus:& vnum mane duorum:
Syderis:& floris eſt domina vna Venus.
Forſan & vnus odor:ſed celſior ille per auras
Diffiatur:ſpirat proximus iſte magis.
Communis Paphię dea ſyderis,& dea floris
Præcipit vnius muricis eſſe habitum.
Momentum intererat,quo ſe naſcentia florum
Germina comparibus diuiderent ſpatijs.
Hæc viret anguſto foliorum tecta galero:
Hanc tenui folio purpura rubra notat.
Hæc aperit primi faſtigia celſa obeliſci
Mucronem abſoluens purpurei capitis.
Vertice collectos illa exinuabat amictus,
Iam meditans folijs ſe numerare ſuis.
Nec mora: ridentis calathi patefecit honorem,
Prodens incluſi ſemina denſa croci.
Hæc,modo quæ toto rutilauerat igne comarum:
Pallida collapſis deſeritur folijs.
Mirabar celerem fugitiua ætate rapinam:
Et dum naſcuntur,conſenuiſſe roſas.
Ecce & defluxit rutili coma punica floris:
Dum loquor:& tellus tecta rubore micat.
Tot ſpecies,tanto ſq; ortus,varios q; nouatus
Vna dies aperit:conficit vna dies.
Conquerimur natura breuis quod gratia florum eſt:
Oſtentata oculis illico dona rapis.
Quàm longa vna dies:ætas tam longa roſarum:
Quas pubeſcenteis iuncta ſenecta premit.
Quam modo naſcentem rutilus conſpexit Eous:
Hanc rediens ſero veſpere vidit anum.
Sed bene i quod paucis licet interitura diebus,
Succedens æuum prorogat ipſa ſuum.
Collige vero roſas:dum flos nouus,& noua pubes:
Sed memor eſto æuum ſic properare tuum.

ASCENSIVS.

Ver erat,&c.) Hoc quoque carmine poeta (ſiue, vt vir doctiſſimus Hieronymus Aleander aſſerit Auſonius eſt) nos ad voluptatem inuitare videtur:ſed prudentes magis deterret ab eius illecebris. Nam ſi (vt Iob dicit) Homo,quaſi flos egreditur,& conteritur,& fugit, velut vmbra: ſtultus erit quiſq; in hac tam fragili vita,qui beatitudinem ſuam conſtituerit, & voluptati inhiauerit: vnde Poeta concludens opus, his verbis, Collige virgo roſas, dum flos nouus & noua pubes,Et memor eſto æuum, ſic properare tuum. non tam ad voluptatem,quam ad laudabilia opera facieda cohortatur. Cæterum cum omnia facilia ſint,pauciſſima præter Calderinum,elucidabimus. ¶ Blando morſu.) Quia ſunt frigora brumalia,quę lædůt. vnde in Bucolicis,Abne te frigora lædant: ſunt & æſtiua,quæ delectent: vt in eiſdem, Frigus captabis opacum. ¶ Croceo mane.) Id eſt matutino tempore. Plautus tamen declinauit, dicens,a mani, ſecundum Seruium. ¶ Iugales Eoos.) Id eſt equos ſolis ab Oriente venientes. ¶ Rara gēma.) Groſſus ab Euangeliſta vocat,in vite notus,vnde pampinus exit: ſic hic.vnde roſa, Venus eſt domina,quia Lucifer & Heſperus ſtella eſt Veneris. ¶ Forſan & vnus odos.) i.odor: vnde de Venere in.j.Æneidos, Ambroſiæq; comæ diuinum vertice odorem Spirauere. ¶ Dea Paphię.) Paphos ciuitas Cypri, vbi Venus q̃ Paphia inde dicitur, præcipue colitur: vnde primo Æneidos, Ipſa Paphum ſublimis abit, ſedesq; reuiſit Læta ſuas,&c. ¶ Conquerimur natura.) Ordo eſt. O natura, nos conquerimur,quod gratia florum eſt breuis,&c. ¶ Eous.) i.ſol. ¶ Anum.) Id eſt vetulā.

Herbis, alij hortis.

Est, alij natum.

Peperit alij agit.

Ipſa, alij vna.

ASCENSIVS.

Est, & non.) Deridet (inquit Calderinus) dialecticos. Mihi quoque deflere videtur, miseram mortalium sortem, sub tanta ignoratione degêtium: vt nihil certo sciant, quod magni viri asseruisse leguntur. ¶ Est lux.) Argumentum sophisticum. Quandocunque lux est, dies est: Noctu dum faces accenduntur, lux est, ergo dies est.

EST ET NON.

Est, & nô cūcti monosyllaba nota frequētāt.
His dēptis, nihil ē hoim qđ sermo volutet.
Omnia i his, & ab his sunt oīa: siue negoci
Siue ocij quicquā, seu turbæ, siue quietis,
Alterutro pariter nonnunquam, sæpe seorsis.
Obsistunt studijs, vt mores, ingeniumq;,
Et faciles, vel difficiles, contentio nata est.
Si consentitur, mora nulla interuenit, est, est,
Sin controuersum, dissensio subiciet non.
Hinc fora dissultant clamoribus: hinc furiosi
Iurgia sunt Circi: cuneati hinc læta theatri
Seditio, & tales agitat quoq; curia lites.
Coniugia & nati cum patribus ista quietis,
Verba serunt studijs, salua pietate loquentes.
Hinc etiam placidis schola consona disciplinis,
Dogmaticas agitat placido certamine lites,
Hinc omnis certat Dialectica turba sophorum.
Est lux: est ne dies tergo non conuenit istuc.
Nam facibus multis, aut fulgoribus quoties lux,
Est nocturna homini, non est lux ista diei.
Est & non igitur, quoties lucem esse fatendum est:
Sed non esse diem. mille hinc certamina surgunt.
Hinc pauci & multi quoq; talia commeditantes
Murmure concluso rabiosa silentia rodunt.
Qualis vita hoium: duo quā monosyllaba versant.

Scdm aliquos, icerti authoris.
Turbida, alij turbæ.
Si dissēditur, alij sin cōtrouersum.
Lata, alij læta.
Fulguribus, alij fulgoribus.

ASCENSIVS.

Per binos.) Sunt qui hos versiculos præponant Treis ānos sepes, et tres sepes canis explet, Tresq; canes bñ viuit equus: sed equos hō ternos. ¶ Per binos, &c.) i. per nonaginta treis annos, hoc est p treis cursus Saturninos viuit hō, ad iustā senectam pertingens. Sunt enim qui quartum addūt, sed meliore luto conditi, aut regimine pręditi. ¶ Hos nouies.) Scilicet viros. ¶ Phoenix reparabilis ales.) Dicitur. n. sola auis esse: & ad vltimū vitæ, ligna colligere: & odoribus, ac calore solis, flatu alarum adiuto incendere: incensaq; intrare: & ex cineribus, ac rore cœli, nouā renasci. De ætatibus autē cornicis, cerui, & corui, Plinium legito. ¶ Hamadryades.) Sunt nymphę syluarum, quas cum syluis oriri, & interire dicunt: vnde prisci, semideos diu quidem viuere, sed aliquādo mori dicebant.

DE ÆTATIBVS ANIMALIVM.

Per binos, deciesq; nouē superexit in annos
Iusta senescentū, quos implet vita virorū.
Hos nouies superat viuēdo garrula cornix.
Et q̄ter egreditur Cornicis sæcula Ceruus.
Alipedem Ceruū ter vincit Coruus. at illum
Multiplicat nouies Phoenix reparabilis ales.
Quem nos perpetuo decies præuertimus ęuo,
Nymphæ Hamadriades: quarū longissima vita est,
Hæ cohibent fines viuacia fata animantum.
Cætera secreti nouit Deus arbiter æui.

Phoenix. Per, alij Ter.
Et, alij at.
Præuertimur, alij pręuertim.

ASCENSIVS.

Prima &c.) Monostichis. i. singulis carminibus, describit ęrūnas, atque labores Herculis: quos varij, varie referūt: sed & multi memorant Hercules: vsque adeo, vt oēs viros fortes, Hercules cœperint nuncupari. verū Poetæ suo more ascribūt, vni Iouis ex Alcmena, Amphitrionis cōiuge filio, oia q̄ Hercules gessisse dr̄ facinora: quorū Maro, binis epigrāmatis duodecim enumerat: sed nō eodē ordine, vt in explanatiōe videbimus, q̄ cum ordine talis est.

XII. LABORES HERCVLIS.

Prima Cleonęi tolerata ęrumna Leonis.
Proxima Lernęā ferro & face cōtudit Hydrā.
Mox Erymantheū vis tertia perculit Aprū.
Aeripedis q̄rto tulit aurea cornua Ceruī.
Stymphalidas pepulit volucres discrimine quinto.
Threiciam sexto spoliauit Amazona balteo.
Septima in Augeæ stabulis impensa laboris.
Octaua expulso numeratur Adorea Tauro.
In Diomedeis victoria nona quadrigis.
Geryone extincto decimam dat Iberia palmam.
Vndecimum mala Hesperidū distracta triumphum.
Cerberus extremi suprema est meta laboris.

Herculis ærūnæ.
Argeis, alij Augeæ.

Prima ęrūna. i. calamitas & persecutio Eurysthei, Mycenarum regis. (Nā. xlv. annos illic regnauit, & Herculem Iunonis instinctu, ad varia monstra domanda misit: eo quidē aio, vt tandē succumbat. verum gloriosior inde semp emersit, vnde Hercules dict⁹, q̄si ἥρας κλέος. i. Iunonis gloria.) tolerata. s. ab Hercule: est, sup. leonis Cleonęi. i. iuxta Cleonas, oppidum in sylua Nemea interfecti: vñ Statius, Illius in speciē, q̄ Perteumesia tēpe, Amphitryoniades factū iuuenilibus armis, Ante Cleonæi vestit pręlia monstri. Hic leo (vt recitat Sipontinus) in coelū dicitur translatus, a Ioue pře, vt Herculis glorię consuleret, q̄ eū in ęrumnis occiderat: & quod hæc prima Herculis adolescentis certatio fuerat. Eius simulachrum simulachrū virgini pximū est. Nigidi⁹, hūc leonē tradit a Luna iussu Iunonis in terra Arcadica, & regione Nemeę educatū, & deinde in exitiū Herculis dimissum, quē Hercules iussu Eurysthei, claua quā a Molorcho hospite acceperat, interfecit. Itaq; postea, claua, p gladio, pelle leōis p scuto, vsum Herculem fuisse: leonē vero a Iunone inter sydera relatum, q ad occasum spectās: supra caput Hydrę cōstitutus. Dict⁹ est & Neme⁹ leo, a Nemea sylua inter Cleonas, & Phliuntē: in q̄ Argiui, ob Herculis memoriam Nemea sacra celebrare consueuerunt. Sunt autē Cleonę, oppidū in via situm, q̄ ex Argo Corinthū ducit: distatq; ab Argo, stadijs, cxx. a Corintho vero. lxxx. vnde hic, Cleonęi leonis: & apud Lucanum, Ille Cleonæi proiecit terga leonis. Proxima. Ærumna. i. secunda, quę est proxima a patria, hoc est Hercules in secunda ęrumna: contudit ferro, & face. i. igni: Hydram. s. serpentem aquatilem: Lernęam. i. in Lerna lacu versari solitam: quam Hercules, cum totam regionem deuastaret, primo claua percussit: sed cum amputato vno capite, continuo bina renascerentur, congesta lignorum strue: in cauernis abditam, igni excussit, atque deleuit: Vnde Maro noster alibi, Quinquaginta atris immanis hiatibus Hydra.

:Hydra.& Seneca, Quid fæua Lernę monſtra numeroſum malū: Nū igne demum vicit,& docuit mori? hoc ideo fictum quidā exiſtimant, quia cum Lernæ palus, frequenter ſiccaretur, ac denuo impleretur aquis, Hercules deprehendit venas terræ incendio poſſe præcludi: atq; ideo poſtquam exhauſit eam, ignem adhibuit: & ſi qua vnda prorumpebat, obſtruxit: hinc monſtro hydræ, nomen fabulæ impoſuerunt: quoniam ὕδωρ, aquam ſignificat. (Hydra.) Mox, id eſt paulopoſt: vis tertia.ſ. Herculi: facta.i. violentia, aut vis.i. virtus tertia: pertulit (a percello.) i. percuſſit: aprum.i. ſuem ſylueſtrem: Erymantheum.i. Arcadicum, ab Erymantho, ſylua Arcadiæ denominatum. Hercules enim aprum, miræ magnitudinis Arcadicum agrum vaſtantem occidit. vel (vt quidam volunt) viuum cepit, & detulit Euryſtheo. Sene. Solitumq; denſis Hiſpidum Erymanthi iugis Arcadica quærere nemora Menalium ſuem. Dictus eſt hic aper. Menalius, a Menalio Arcadiæ monte, quamuis & oppidum ſit eiuſdem nominis, quod & Menala dicitur. (Erymanthus. Aper. Menalus.) Et, ſupp. Hercules, tulit, id eſt abſtulit: quarto.ſ. loco: aut quarto labore, cornua aurea cerui aeripedis.i. aerios, hoc eſt veloces pedes habentis, vt per aphereſim, aut ſynæreſim: æripedis, pro aeripedis, dictum ſit: vt Æneid. vj. Fixerit Aeripedem ceruam licet aut Erymanthi. Erat enim illic, dicit, cerua, vt hic, ceruus aureis cornibus, & pedibus (vt quidam dicunt) æreis, vt alij, aereis, id eſt velociſſimis: quam vel quem, Hercules curſu ſuperauit in Menalo, monte Arcadiæ, & ſpoliauit. Et pepulit ſcilicet a ſedibus ſuis: volucres, id eſt aues aquaticas: Stymphalidas, id eſt in Stymphalo, lacu Arcadiæ immorantes: dicuntur autem fuiſſe tantæ magnitudinis, vt ſolis radios obumbrarent. omnem Archadiam deuaſtantes. (Stymphalus.) Eſt autem Stymphalus, Arcadię lacus, ex quo Eraſinus fluuius erumpit in Æginam terram, quondam vero exitum non habebat: vrbs autem vicina, Stymphalum dicitur: pepulit, dico, diſcrimine ſcilicet periculo & labore quinto: & ſpoliauit Amazona.i. reginam Amazonum: Threiciam.i. iuxta Thraciam, & Scythas regnantem, ſpoliauit, dico, baltheo.ſ. aureo, quem ad Euryſtheum reportauit. Señ. Non vicit illum cœlibus ſemper tori Regina gentis Vidua Thermodontię. (Amazō.) Dicitur autem Amazon, quaſi ſine mamilla, eo quod alteram inurunt, vt alibi ſatis dictum eſt ſpoliauit autem ſexto ſcilicet diſcrimine, aut periculo. Septima impenſa laboris, eſt, ſup. in ſtabulis Argeis, id eſt Argiuis, vbi ferocientem taurum interfecit. Octaua Adorea.i. octaua laus bellica. Sic enim interpretatur Adorea, ab Acrone: eo quod victores adorentur a victis. (Adorea.) vnde & Feſtus, Adoreum laudem, dicebant gloriam, & glorioſum putabant eſſe, qui farris copia abundabat. Pii. autem, gloriam denique ipſam a farris honore, adoreum appellabant. Ergo octaua adorea, id eſt laus, numeratur tauro expulſo: alij legunt, numeratur octauo, vt ſit diſcrimine, aut labore. Et loquitur de tauro, Atticam regionem deuaſtante. Sene. Taurumq; centum, non leuem populus metum. Victoria nona, ſupp. numeratus: in quadrigis, id eſt equis quadriiugalibus Diomedeis.i. quos humanis carnibus aluerat, Diomedes Biſtonius.i. Thracius. (Diomedes.) vnde Sipontinus, Pręterea Hercules, Diomedem Thracię regem, dirum, ac ſanguinarium hominem, qui equos ſuos aduenarum carne, in Tyrida, Thracię oppido, paſcebat: occidit, eumq; iumentis ſuis epulandum appoſuit. Seneca, Quid ſtabula memorem diri Biſtonii regis? Nam Biſtonis, ſtagnum, & regio Thracię, a Biſtone rege denominatur. (Biſtoni.) Hiberia.i. Hiſpania, dat decimam palmā: Geryone ſcilicet rege Hiſpaniorum tricorpore: ex nes. (Geryo. nes.) extincto.i. interempto, cui & boues abſtulit: e quibus Cacus, nonnullos furatus, in Italia ab eodem occiſus eſt: vt Æneid. viij. late ſcribitur: dicitur autem tricorpor, quia tribus inſulis pręfuit. Mala Heſperidum.i. Atlantidum puellarum, quę aurea mala.i. poma, habuerunt diſtracta.ſ. per Herculem, occiſo peruigili dracone, ſupp. dant vndecimum triumphum: vnde Lucanus, Abſtulit Arboribus pretium, nemoriq; laborem Alcides, paſſusq; inopes ſine pondere ramos, Pertulit Argolico fulgentia poma tyranno.ſ. Euryſtheo. Sunt qui per poma, oues intelligant, quia Gręce μῆλα & poma & oues ſignificant, & per draconem, paſtorem earum cuſtodem. Cerberus, canis triceps, triplicem Plutonis poteſtatem ſignificans (Cerberus.) apud inferos: eſt ſuprema.i. vltima meta extremi laboris. Nam cum Perithous ad inferos detruſus eſſet, acceſſit eo cum Theſeo, & Cerberum canem tricipitem ad ſuperos traxit: e cuius vrina inter cotes ſparſa, Aconitum natum fingitur. Sunt autem plures alij labores Herculis, vt de Antheo, & Buſiri, & Acheloo, & Caco: ſed nos quoq; his contenti ſumus.

DE IISDEM.

Compreſſit nemeæ primum virtute Leonē.
Extincta eſt anguis, quæ pullulat Hydra ſecundo.
Tertius euictus Sus eſt Erymāthius ingens.
Cornibus auratis Ceruum necat ordine quarto.
Deiicit horriſono quinto Stymphalidas arcu.
Abſtulit Hippolytæ ſexto ſua vincula victæ.
Septimus Augeæ ſtabulum labor egerit vndis.
Octauo domuit magno luctamine Taurum.
Tum Diomdis equos, nono cum rege peremit.
Geryonem decimo triplici cum corpore vicit.
Vndecimo abſtractus vidit noua Cerberus aſtra.
Poſtremo Heſperidum victor tulit aurea mala.

ASCENSIVS.

Compſſit, &c.) (Si modo idē eſt author) alijs pſequitur verbis: quocirca, quia fabulas ſatis aperuimus: erimus ordine contenti, qui talis eſt. Hercules, ſupple compreſſit primum leonem: Nemeæ.ſ. ſyluę: virtute.ſ. ſua: verūtamen dicitur adhuc in cunis poſitus: ſerpentes fraude Iunonis immiſſos, ſtrangulaſſe: vnde non dicemus hunc primum laborē fuiſſe: ſed primū narratū: niſi dicamus additum eſſe virtute, ad diſcretionē eorū, quę geſſit nō vitute, ſed diuino auxilio adiutus. non.n. veroſimile eſt, infantē angues potuiſſe necare, niſi Iuppiter pater auxilio fuiſſet: Hydra anguis, quę pullulat qa amputato vno capite bina renaſcebant. Sus.i. aper Erymanthius: ingens.i. valde magnus, euictus eſt tertius.ſ. ordine. Et necat ordine quarto ceruū, auratis cornibus.i. habentē cornua aurata. Et deiicit Stymphalidas.ſ. volucres, arcu horriſono.i. horribiliter ſonāte: quinto.ſ. ordine. (Prius ſecundam corripuit, dicens, Stymphalidas pepulit volucres. Eandē tū hic pducit, ſicut & Martialis, dicēs, Aeripeden ſyluis ceruā, Stymphalidas vndis abſtulit. Itē in. vj. Ceruā, cū Martiale poſuit hic, & prius ceruū: ſed cornua ceruo congruunt.) Abſtulit.ſ. Hercules, Hippolytę.ſ. Amazonū reginę victę.i. a ſe ſua vincula.i. balthea, qbus vinciebat. Septimus labor egerit vndis ſtabulū, Argei.ſ. tyranni. (Argei: Alij Augeę.) Et hercules domuit octauo.ſ. diſcrimine aut labore taurū.ſ. ferocientē, & Atticā regionem deuaſtantē: domuit (inqt) magno luctamine. Tū.i. deinde.ſ. nono, ſup. labore. aut luctamine, ſup. domuit: equos Diomedis.ſ. Thracij: q humanis carnibus ab eo paſcebātur: cū rege.i. Diomede, peremptio.ſ. a ſe. (Perempto: alij peremit.) Et vicit decimo.ſ. labore: Geryonē.ſ. regē Hiſpaniarū: cū triplici corpore.i. habentem triplex corp⁹: & id poetice. aut cū triplici cor.i. cū triplici exercitu, ex trib⁹ inſulis collecto: Cerber⁹.i. canis infernalis: abſtractus.ſ. ab inferis: vidit aſtra noua.i. q̄ nō prius viderat: (cū tñ apud inferos aſtra, teſtet in. vj. dicēs, Solēq; ſuū ſua ſydera norūt.) Vndecimo.ſ. labore: prius aūt dixit, vltimo: vñ nō obſeruat ordinē rei geſtę. Et Hercules victor, tulit poſtremo.ſ. labore.i. p poſtremū laborē, quē vndecimū prius poſuit: mala.i. poma aurea: Heſperidū.ſ. puellarū, in Heſperia minore degētiū.

MVSARVM LNVENTA.

Carmina Calliope libris Heroica mandat.
Clio gesta canens tranſactis tempora reddit.
Dulciloqs calamos Euterpe flatibus vrget.
Melpomene tragico pclamat mœſta boatu.
Terpſicore affectus citharis mouet, imperat, auget.

ASCENSIVS.

Clio, hiſtorias inuenit: Melpomene, tragœdias: Thalia, comedias: Euterpe, tibias: Terpſicore, pſalteriū: Erato, geometriam: Calliope, literas: Vrania, aſtrologiā: Polymnia, rhetoricam. (Muſa.) Clio geſta canens, &c.) Opuſculum hoc de muſarum inuentis inſcribitur. Quocirca de muſis quę collegimus, alias paucis repetā. Muſa (ſm nonnullos) dicitur a μυεῖν, quod eſt inſtruo, & in ſacris initio. (Reddit: alij redit.) Heſiodus in theogonia ait Muſas, Iouis, & Mnemoſynes filias, in Pierio monte, ex eadem nouem noctibus genitas: quarum nomina ſic ponit,

κλειώ

Plectra gerens Erato saltat pede, carmine, vultu.
Signat cuncta manu, loquitur Polyhymnia gestu.
Vraniε Cœli motus scrutatur, & astra.
Comica lasciuo gaudet sermone Thalia.
Mentis Apollineæ vis has mouet vndiq; Musas.
In medio residens complectitur omnia Phœbus.

κλειώ τ᾽ εὐτέρπη τε θάλειά τε μελπομένη τε τερψιχόρη τ᾽ ἐρατώ τε πολύμνιά τ᾽ οὐρανία τε καλλιόπη τε. Et leguntur sic, Clio te, Euterpe te, (sed per collisionē pferi, pro te euterpe, euterpe: te autem, est apud Græcos id quod, q; apud nos.) Thalia te. Melpomene te, Terpsicore te, Erato te, Polyhymnia te, Vrania te, Calliope te quod sic dices. Et Clio, & Euterpe, &c. Clio aūt dicitur, quia κλέος gloria est. Et poetæ ex laudibus, quas aliis tribuant, & sibi, & illis, maximam glori.i parant: hęc hic dicitur historias inuenisse, vnde ordo est. Clio canēs gesta.i.res gestas, reddit tempora transactis.s.rebus.i.reducit ad memoriam res transactas, memorans quibus tēporibus actæ sunt, & paulopost, Clio historias inuenit Melpomene (vt sequar ordinem poetę) proclamat.i.porro exclamat: boatu tragico.i.quali tragici vtuntur, dum tragœdias agunt: existens mœsta.i.præ se ferens mœstitiam, dum res mœstas agit. Et paulopost. Melpomene tragœdias, supp.inuenit: dicitur autem, a cantus suauitate. Nam Gręce μέλπεσθαι καὶ μέλπειν.i. Melpome, & Melpo, dicitur canto: Thalia.s.Musa: comica (quia Thalia comœdias, supple inuenit) gaudet sermone lasciuo.i.amantibus, & parasitis, ac seruis nequam apto. dicitur autē ἀπὸ τοῦ θάλλειν.i. a thallin, quod est florere. Per eam enim, poetæ diu florent: Euterpe.s.musa: vrget.i.inflat: calamos.i.fistulas & tibias. flatibus dulciloquis: quia Euterpe, tibias sup.inuenit. Euterpe vero, dicitur a iocunditate. nam ἐυτέρπος dicitur iocundus: Terpsicore, mouet affectus citharis, & imperat.s.affectibus: & auget.s.eos. Terpsicore, psalterium, supple inuenit. Et dicitur a delectando: nā τέρπω significat delecto: & τέρπομαι delector: & τέρψις delectatio. Erato.s.musa, aut vna e musis, gerens plectra.i.instrumenta musica, quę plectuntur.i.feriuntur: saltat pede carmine vultu. Erato, supp. inuenit geometriam: & dictam volunt ab amore, quē ἔρωτα vocant Græci. Calliope.s.Musa, mandat libris carmina heroica. Calliope, sup.inuenit literas: dicta autem est a pulchra voce. Vrania.s. Musa, scrutatur motus poli.i.cœli, & astra.s.cœlestia. Vrania, sup. inuenit astrologiam: vnde a cœlo (nam græce οὐρανὸς dicitur) nomen accepit. Polyhymnia.s.Musa. signat.i.indicat cūcta manu: & loquitur gestu.i.per gestū: vnde rhetoricam inuenit, quæ docet cum honesto & decenti gestu orare. dicta autē est a multa memoria, aut multa laude. Vis mentis Apollineæ.i.Apollinis.i.solis, mouet vndiq; has Musas: quia Phœbus.s.Apollo, residens in medio, complectitur omnia.s.Musarū inuenta, & nomina. Est.n.medius planetarum: sed per musas philosophi sirenas intelligunt: quas singulis orbibus, aut sphæris cœlestibus, præsidere etiam Plato asserit: vnde mirabilem concentum in cœlis ponit: sed satis, superq; de his dictum putamus.

Clio.
Melpomene.
Thalia.
Euterpe.
Thersicore.
Calliope.
Vrania.
Polyhymnia.

DE CANTV SIRENVN.

Sirenes varios cantus Acheloia proles,
Et solitæ miseros ore ciere modos.
Illarum voces, illarum musa mouebat
Oīa, quæ Thymele carmina dulcis amat:
Quod tuba, quod litui, quod cornua rauca querūtur:
Quodq; foraminibus tibia mille sonat:
Quodq; leues calami, quod suauis cantat Aedon:
Quod lyra, quod citharæ, quod moribundus olor.
Illectos nautas dulci modulamine vocis,
Mergebant auidæ fluctibus Ioniis.
Sanguine Sisyphio generatus magnus Vlysses
Hac tutos sola præstitit arte suos.
Illeuit cera sociorum callidus aureis:
Atq; suas vinclis præbuit ipse manus.
Transiluit scopulos, & inhospita littora classis.
Illæ præcipites desiluere freto.
Sic blandas vocisq; notas, & carmina vicit.
Sic tandem exitio monstra canora dedit.

ASCENSIVS.

Sirenes.) Quæ reliqua, sunt Virgiliana opuscula, tam facilia sunt: vt explanationis non egeant: ne tamen nihil dicam, interdum vocabula explanabo. ☞ Sirenes.) Solis ex Acheloo amne filiæ: tres leguntur, Parthenope, a quo Neapolis olim dicta erat: Leocosia. & Lygia: dictæ ab ea qd' est: εἴρειν.i.connectere, & retinere mutata aspiratiōe in s, fuerunt (inquit Seruius) in parte virgines: in pte volucres Acheloi: & Calliopes musæ filię: harum vna voce, altera tibiis: alia lyra canebat: & primo iuxta Pelorum, post in Capreis insula habitarunt: quæ illectos suo cantu, in naufragium deducebant. Secundum veritatē: meretrices fuerunt, quæ transeuntes, quoniā deducebant ad egestatē, his fictæ sunt inferre naufragia. Has Vlysses contemnendo: deduxit ad mortem. hæc ille. Obstruxit enim sociorum aures: & se alligari ad malum pręcepit, donec eas ptrāsierat. Carminis earū principium est apud Cice. O decus Argolicū, qn puppim flectis Vlysse: Miseros modos cātus: ad miseriā deducētes. Legendū tū putem, muros Thymele, dicitur pulpitū & cœna, vnde fictum est nomen vxoris, Mimi, cuiusdā Latini nomine: apud Iuuenalem Saty.j. ☞ Litui.) Sunt tubæ clarisonę. ☞ Aedō.) Musici nomē. ☞ Moribūdus olor.) Mar. Cātator cycnus funeris ipse sui. ☞ Sanguine Sisyphio.) Hoc illi apud Ouidium improperatur: nā Sisyphus eius matrem, cum ad Laertē duceretur, stuprasse dicitur, & Vlyssem genuisse. ☞ Illeuit.) i.obstruxit. ☞ Callidus.) s.Vlysses, nō Circe. ☞ Prębuit manus vinculis.) Quia se ligari fecit, ne captus dulcedine cantus eas sequeretur.

Solis. alii solitæ.
Habet, alii amat.
Illi, alii Illæ
vocis: alii vocisq;.

DIES NATALIS.

Clarus inoffenso procedat lumine Titan:
Lætificusq; dies eat omnibus æthere claro.
Vosq; simul iuuenes aīs, ac voce fauentes
Concelebrate diem votis felicibus almum.
Prosper vt is semper redeat, vatiq; quotannis
Asmenidæ referant alacres sua munera nati.

ASCENSIVS.

Clarus in offenso.) Festiuam lucē patriæ suæ carmine celebrat. ☞ In offenso.) Idest non offenso. ☞ Titan.) Sol lætificus, lætos faciens animos. ☞ Et voce.) Alibi: Animis: linguisq; fauete. ☞ Quotannis.) Singulis annis. ☞ Sua Mantua.) Alii, mœnia: alii: munera: legunt: vtcunq; certum est corruptum esse.

Puro: alii claro.
Ac: alii, &.
Natiq;: alii vatesq;.
Mantuæ vati, alii Munera nati.

DE FORTVNA.

Fortuna omnipotens insipientibus
Tantum iuris atrox quæ tibi vendicas:
Euertisq; bonos: eligis improbos:
Nec seruare potes muneribus fidem.
Fortuna immeritos auget honoribus.
Fortuna innocuos cladibus afficit.
Iustos illa viros pauperie grauat.
Indignos eadem diuitiis beat.
Hæc aufert iuuenes: & retinet senes,

ASCENSIVS.

Fortuna oīpotens.) Hoc quoq; carmen mutilum inuenimus: potest tamen sic perfici, Fortuna omnipotens insipientibus: quia, vt dicit Iuuena. Nullū numē abest, si sit prudentia, sed te: Nos facimus fortuna deam, cœloq; locamus. Genus carminis est lyricum asclepiadeum, constans spondeo dactylo: & cæsura, hoc est syllaba abundante, & duobus dactylis.

Iniusto arbitrio tempora diuidens.
Quod dignis adimit, transit ad impios.
Nec discrimen habet: rectaq; iudicat.
Inconstans, fragilis, perfida, lubrica.
Nec quos clarificat, perpetuo fouet.
Nec quos deseruit, perpetuo premit.

DE ORPHEO.

Threicius quondam vates fide creditur canora
Mouisse sensus acrium ferarum:
Atq; amnes tenuisse vagos, *
Et surda cantu concitasse saxa.
Suaui sonosq; modos testudinis arbores secutæ
Vmbram feruntur præbuisse Vati.
Sed placidis hominum dictis fera corda mitigauit:
Doctaq; vitam voce temperauit.
Iustitiam docuit: cœtu quoq; congregauit vno:
Moresq; agrestis explorauit Orpheus.

ASCENSIVS.

Threicius quondam vates.) Fabula Orphei in. iiii. Georg. explicata est satis late, hanc autem interpretatus pretatur Hora. sic, Syluestres homines sacer, iterpresq; deorum, Cædibus & victu fœdo deterruit Orpheus, Dictus ob hoc lenire Tygres, rabidosq; leones.

DE SEIPSO, AVT ALIVS EIVS NOMINE.

Mellifluum quisquis Romanum nescit Homerum.
Me legat, & lectum credat vtrunq; sibi.
Illius immensos miratur Græcia campos.
At minor est nobis, sed bene cultus ager.
Non miles, pastor, curuus, non desit arator:
Hæc Graiis constant singula, trina mihi.

ASCENSIVS.

Mellifluum quisquis.) Aut de se loquit poeta: aut quis alius nomine poetæ, videtur aūt phrasis esse Ouidiana. Comparat autem se Homero, cæterisq; Græcis: atq; id cum sui prælatione, quod Virgilianæ modestiæ non quadrat: vnde in Culice, Culice Vtq; araneoli tenuem formauimus orsum. ¶ Minor ager.) Id est librorum copia. ¶ Non miles.) Vt Æneas. ¶ Pastor.) Vt in Buco. ¶ Non arator, curuus.) Vt in Georgicis. ¶ Desit.) i. deficit mihi. ¶ Hæc Graiis.) Constāt singula. ¶ Miles.) Homero in Iliade, Pastor Theocrito, & arator Hesiodo.

Nō miles, pastor, curuus, nō desit arator: aln. Nec tibi nec pastor, nec curū deerit arator.

INCERTI AVTHORIS IMAGO IN VNDA

Redditur effigies liquida spectatis in vnda:
Qualis in aduerso speculorū cernitur orbe.
Formas pura refert oculis spectātibus vndas
Obiecto quales speculi fulgore videntur.
Fontis aquæ reddunt simulachra imitantia verum:
Qualia leue refert speculi, cum cernimus, æquor.
Exprimit opposita s immobilis vnda figuras:
Leuati quales speculi nitor ipse remittit.
Apparet mendax illim fonte figura:
Qualem reiectat speculi nitidissimus orbis,
Vnda quieta, refert alto de gurgite formas:
Ac veluti speculum nitido splendore coruscans.
Spectantis faciem mundissimus assimulat fons:
Sicut in opposito speculi solet æquore cerni.
Forma repercussus liquidarum fingit aquarum.
Quales purifico speculorum ex orbe reducit.
Fontibus in liquidis simplex generatur imago:
Vt solet à speculo facies splendente referri.
Effigies liquido respondet ab æquore fontis:
Qualis & à speculo simulatrix vmbra resultat.
Effingit species purissimus humor aquarum:
Plana velut speculi viuas imitantia formas.
Fonte repulsatur depicta tuentis imago:
Ceu leui in speculo solet apparere figura.

ASCENSIVS.

Redditus effigies.) Eandem rem variis modis consequitur, atq; exprimit, quo & ingenii sui vbertatem, & in versibus effingendis experientiam demonstrat. Summa autem hæc est: ita in aquis reddi effigiem, vt in speculo. ¶ Fōtis aquæ.) Ordo est. Aquæ fontis referunt simulachra, id est effigies: imitātia, id est quæ imitantur & repræsentant: verum id est rem cuius sunt, qualia: scilicet simulachra: refert, id est repræsentat: æquor leue, id est spatium planum, & non asperum speculi. Forma repercussus: id est reuerberationis. Ab Æquore, id est æqualitate & planicie fontis, f. tranquilli. Purissimus ardor: id est splendor aquarum. Binis vbiq; versibus sententiam concludit. Tuentis. i. inspicientis imago.

AMNIS GLACIE CONCRETVS.

Qua ratis egit iter, iuncto boue plaustra trahuntur:
Postq̄ tristis hyems frigore iunxit aquas.
Sustinet vnda rotam, patulæ modo peruia puppi:

ASCENSIVS.

Qua ratis egit iter.) Eadem facilitate, eodemq; artificio constrictionem aquarū in glaciem, vt rotis curruum iter præbeant describit, vndecim pedibus semper concludens. Est enim carmen elegia cum hexametro & pentametro constans. Qua ratis. i. nauis. Modo. i. pauloante: peruia.

uia.i.pertransibilis. Instar, in formam & statum, seu duriciē marmoris. Diriguere.i.congelatæ sunt, & in glaciem concretæ. Nouo marmore.i.specie marmoris. s.crystallini. Qua puppis vecta: sunt qui legant, auecta: sed autho: primam producit. Bruma.i.tempestas breuissima, hoc est hyems, accipiē do tempus pro qualitate eius. Coegit.i.coagulauit, condensauit, constrinxit, seu congelauit. Orbita.i.circūferentia rotæ: signat iter: qua alueus citus.i. fluēium rapidum: exit, p exitt modo.i.pauloante. Vt.i.postquam, hyems glacialis strinxit aquas tenuis.i.fluxibileis, & cito congelari

Vt concreta gelu marmoris instar habet.
Quas mō plaustra premūt vndas, ratis ante secabat:
Postquam brumali diriguere gelu.
Vnda rotam patitur, celerem nunc passa carinam:
In glaciem solidam versus vt amnis abit.
Quę solita est ferre vnda rates, fit peruia plaustris:
Vt stetit in glaciem marmore versa nouo.
Semita fit plaustro, qua puppis adunca cucurrit:
Postq̄ frigoribus bruma coegit aquas.
Orbita signat iter, modo qua cauus alueus exit:
Stringit aquas tenueis vt glacialis hyems.
Amnis iter plaustro dat, qui dedit ante carinæ:
Duruit vt ventis vnda: fit apta rotis.
Plaustra boues ducunt, qua remis acta carina est:
Postquam diriguit crassus in amne liquor.
Vnda capax ratium, plaustris iter algida præbet:
Frigoribus sæuis vt stetit amnis iners.
Plaustra viam carpunt, quā puppes ire solebant:
Frigidus vt Boreas obstupefecit aquas.

to congelari se permittentes. Amnis iter plaustro dat.s.modo. Duruit vt ventis.i.postquā indurata est, Boreali præsertim frigore. Crassus liquor.i.aqua commista terrestribus, quæ facilius congelatur. Vnde capax ratium.i.nauium, sup.pauloante: algida.i.congelata, præbet iter plaustris. Iners, amnis frigore pigro torpens. Obstupefecit.i. torpore affecit aquas. Est autē noue & artificiose dictum: vnde Flaccus, Dixeris egregie notum si callida verbum Reddiderit iunctura nouū. Vt.i.postquam, Boreas frigidus: aut, Cum frigus Boreas, pro Boreæ, legendum est.

IRIS.

ASCENSIVS.

Thaumantis proles.) Simili modo arcum cœlestem.i.irim describit, quæ Thaumantis filia dicitur. Vnde Tortellius, Thaumantias, vocata est iris, ab θαῦμα, quod est miraculum, seu admirabile. Nam sic quoq; apud mortaleis, is diuersorum colorum aspectus visus est: & ideo Thaumantis.i.miraculi filia, dicta est, vnde Thaumantis deriuatum est Virg. Æneid.ix. Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est. Hæc ille. Verum ἀπὸ τοῦ θαύματος, id est a genitiuo Thaumantos, qui fit a nominatiuo Thauma, non fieret patronymicū Thaumantias: vnde videntur poetæ finxisse viri nomen, Thaumas, Thaumantis: nullū enim Græcum exit in ns, sed multa in as, recipiunt n in obliquis, vt gigas, gigantis: calchas, calchantis. Thaumantis igitur proles, id est iris: insigni curuamine.i. arcu varijs coloribus insignito: aduerso lumen resplenduit imbri.

Thaumātis proles varianti veste figuras,
Multicolor picto p nubila deuolat arcu:
Cū sol ardenteis radios in nubila iecit,
Cum sol horrifico nimbos fulgore repleuit:
Apparet varii radiis distincta coloris
Iris: & insigni decorat curuamine cœlum.
Clara sub ætheriis fulget Thaumantia proles,
Nubibus: vt radiis pluuium sol attigit imbrem:
Et picturato cœlum velamine cingit.
Discolor ætheriis apparet nubibus Iris:
Postquam flammiferi rapuerunt lumina solis:
Et cœlum variis miranda coloribus ornat.
Imbriferas nubeis radiis vbi contigerit sol:
Luce sub aduersa varios iacit vnda colores.
Dicitur hæc Iris picto spectantibus arcu.
Dum nubeis radiis tetigit fulgentibus atras
Phœbus: & aduerso lumen resplenduit imbri:
Tunc Iris vario circundat nubila cinctu.
Mirifico nubes ambit Thaumante creata:
Quas cum ex aduerso tetigit rota fulgida solis:
Tunc iacit insignes per nubila densa colores.
Nuncia Iunonis vario decorata colore,
Aethera nubificum complectitur orbe decoro:
Cum Phœbus radios in nubem iecit aquosam.
Nubila cum Phœbus perfudit lumine claro:
Tum fit vt humor aquæ suffulgeat: atq; colores
Sub varia specie iaciat mirabilis arcus.
Cum radiis imbres, & aquarum pendulus humor
Tangitur: existit, quam Græcia nominat, Iris
Multorum insignis vario splendore colorum.
Iris habet varios subiecta luce colores:
Quam sol imbrifera fulgens de nube creauit:
Cum pepulit radiis obstantia nubila claris.
Luce repentina cum Sol impleuit aquosas
Aduersus nubeis: effulget protinus Iris
Picta veste decens, & multicoloribus alis.

imbri. Semper enim ex aduerso solis, nascitur iris: vnde idē Maro, Mille trahit varios aduerso sole colores Nuncia Iunonis: vnde alibi, Irim de cœlo misit Saturnia Iuno. Est.n, Iuno, dea aeris, in quo iris apparet, & qui coloribus causa est: vnde & pauo, tutelæ Iunonis ascribitur: q̄ varietas colorum eius aeri obnoxia est: sed iris etiam a Ioue missa legitur: humor pendulus, periphrasis nubis. Quam Græcia nominat Iris: alij legunt, irim: & id quidem magis eleganter. magisq; Latine: cum superius magis grammatice dicatur. Quā sol imbrifera fulgens de luce creauit, de imbrifera luce, aut fulgens, aut vtrunq; dicamus. Sol aquosus, id est aquis intermedijs obtenebratus. Picta veste decens, & multicoloribus alis. nimium festiue, atq; lepide dictū, principio correspondens, Varianti veste figuras, Multicolor, &c.

QVATVOR ANNI TEMPESTATES. OVIDII.

Verꝗ; nouum ſtabat cinctum florēte corona:
Stabat nuda Æſtas: & ſpicea ſerta gerebat.
Stabat & Autūnus calcatis ſordidus vuis:
Et glacialis Hyems canos hirſuta capillos.

INCERTI AVTHORIS.

Vere ſinum tellus aperit: floresꝗ; miniſtrat.
Tempore ſolis, ager meſſes fert pinguis opimas.
Fœcundos Autumne lacus de vitibus imples.
Vis hyemis glacie currenteis alligat vndas.
Frigoribus pulſis nitidum Ver æthera mulcet.
Scindit agros Æſtas Phœbeis ignibus ardens.
Autumno dat Hyems miſtum vicina teporem.
Albenteis hæc durat aquas: & flumina nectit.
Ver pingit vario gemmantia prata colore.
Ignea veſtit agros culmis cerealibus Aeſtas.
Vitibus Autumnus turgentes detrahit vuas.
Frigore at hyberna eſt grauidus niue nubilus æther.
Vere Venus gaudet florentibus aurea ſertis.
Flaua Ceres æſtatis habet ſua tempore regna.
Vinifero Autumno ſumma eſt tibi Bacche poteſtas.
Imperium ſæuis hyberno tempore ventis.
Vere grauis fundit tellus cum floribus herbas
Frugiferas aruis fert Aeſtas torrida meſſes.
Pomifer autumnus tenero dat palmite fructum.
Mox humus hybernis albeſcit operta pruinis.
Vere nouo lætis decorantur floribus arua.
At riget æiſtuis hirſutus campus ariſtis.

ASCENSIVS.

Secūdū aliquos illi ꝓmi quatuor verſus ſunt Ouidij: reliq, authoris incerti.

Verꝗ; nouum.) Eandem experientiā ſuam docet in temporibus anni deſcribendis: quę vt quatuor ſunt, quaternis canit verſibus: ſingula quidem ſingulis. videtur autem abundare ꝗ in principio, cū dicitur, Verꝗ; nouum ſtabat. vnde ſunt qui ſcriptum aſſerant, Ver muſtum ſtabat: ſicut Plautus, muſtam, id eſt recentem virginem, dixit. Florente corona, id eſt ex floribus facta: vnde ſunt plebei verſiculi, Ver præbet flores, æſtas pro vomere fruges, Poma dat autumnus, frigore torquet hyems. Nuda æſtas quia nudos facit, vnde in Georgi. Nudus ara, ſere nudus: Serta ſpicea, id eſt ex ſpicis propter ſerta verna, quæ ex floribus ſunt. Calcatis corbibus, id eſt in corbibus vuis: ſunt q ſordibus legant, ſed minus diligenter. Canos capillos, propter niueis. Sinum aperit: vt in Georgi. Vere nouo gelidus canis cum montibus humor Liquitur, & putris Zephyro ſe gleba reſoluit. Opimas meſſeis, id eſt frugeis, accuſatiuus eſt: ſicut currenteis, cum dicitur, Currenteis alligat vndas. Phœbeis ignibus, id eſt ſolaribus. Teporem miſtum: quia eſt autumnus inter æſtatem & hyemem, vtriuſꝗ; particeps. Albenteis, ſcilicet niue, gelu, & pruina. Omnia enim quæ a frigore producuntur, albeſcunt: quæ a caumate, nigreſcunt. Nectit flumina, id eſt conſtringit gelu. Prata gemmantia, id eſt florū nodis exuberantia. Vuas turgenteis, ſcilitet vino. Æther, eſt ſupple frigidus: hyberno, ſcilicet tempore: & grauidus niue: & nubilus, id eſt nubibus cinctus. Venus aurea, id eſt pulchra. Sua tempore. Ordo eſt. Ceres flaua habet ſua segna tempore æſtatis. Imperium, ſubaudi eſt. Mox humus, id eſt terra, albeſcit hybernis pruinis. Campus hirſutus, propter ſpicas hirſutas, id eſt aſperas & barbatas. Labra per autumnū. Labra ſunt vaſa magna, quibus vinum effunditur: vel labra, torcularium. Temporaꝗ; autumno. Ordo eſt. O Bacche, autumnus cingit tua tempora, id eſt coronam capitis tui, racemis. Gemmis ſtellantibus. i. floribus rutilantibus. Autumnali foetu. id eſt vino. Male, id eſt cum malo & damno: quia tunc nudantur arbores, quando deberent veſtiri. Comanti, id eſt comas hoc eſt frondes & flores producenti. Bacche. Ordo eſt. O Bacche, tempus ſuit liquore tuo, & autumni, id eſt vino. Vbi apte coniunctio, diuerſos

Labra.

uersos casus copulat. Vere omnia rident: vnde in Buco. Nunc rident syluæ, nunc formosissimus annus. Decutit. Ordo est, Rigor hyemalis, decutit honorem syluis, id est frondes.

Labra per autumnum musto spumantia feruent.
Deponunt frondes hyemali tempore syluæ.
Ver placidum vario nectit de flore coronas.
Spicea serta gerit calidissima solibus Æstas.
Temporaq; autumni cingunt tua Bacche racemis.
Tristis hyems montes niueo velamine vestit.
Ver agrum gemmis nitidum stellantibus ornat.
At feruens æstas pinguissima frugibus arua.
Mox autumnali redolet vindemia fœtu.
Fronde nemus male nudat hyems: amnesq; rigescunt.
Purpureos flores humus effert vere comanti.
At Cereris donis horrescunt arua per æstum.
Bacche tuo tempus fluit autumnale liquore.
Obtegitur tellus per frigora veste niuali.
Vere tepet picto zephyris spirantibus aer.
Decrescunt celeres æstiuis ignibus amnes.
Temperies autumne fluit tua nectare dulci.
Perq; hyemem lentus cœlo niuis aduolat Imber.
Veris honos tepidi floret: vere omnia rident.
Arua sub æstiuis vndant horrentia flabris.
Vite coronatas autumnus degrauat vlmos.
Decutit ipse rigor syluis hyemalis honorem.
Flore solum vario depingit odoriferum ver.
Falciferamq; deam messes remorantur in æstu.
Dat musto grauidas autumnus pomifer vuas.
Scythonia glacialis hyems niue cana senescit.

des. & flores. Scythonia. Ordo est, hyems glacialis senescit, id est senij indicium præ se fert, existens cana niue Scythonia, id est Thracia, quia iuxta Thraciam & Scythiam perpetuæ sunt niues.

ASCENSIVS.

Avrora, &c.) Eandē peritiam suā in solis ortu describēdo, varijs modis eruditissimus poeta ostendit. Velamine croceo. i. luthei coloris. Biiugis equis: cum sol quadriiugis vehi fingatur. Candidus orbis. i. globus solaris: candens, vbi paulo altius ascēderit: aut vbi in ortu fusdum est: vnde addit, Et clarum emicuit sole oriente iubar: qa pluuia impendente iubet orbis solis. Palantias, hic pro Aurora ponitur. rosida. i. rore perfusa: am ctu puniceo. i. roseo. Promit ab æquoreis Tethyos ortus aquis. Sol ortus ab aquis æquoreis Tethyos. i. magnæ maris, Oceani vxoris: Quo primam, & interdū secundum noiatiui producit: vt in Geor. Tetq;

SOLIS ORTVS.

Avrora oceanū croceo velamine fulgens
Liquerat: & biiugis vecta rubebat eqs.
Luce polū nitida pfundit cādidus orbis:
Et clarum emicuit sole oriente iubar.
Roscida puniceo Pallātias exit amictu,
Astrigerum inficiens luce oriente polum.
Sol insigne caput radiorum ardente corona
Promit ab æquoreis Tethyos ortus aquis.
Extulit oceano caput aureus igniferum Sol:
Fugerunt toto protinus astra polo.
Concessere Deo tenebræ: rebusq; colores
Lux iterum cunctis reddidit alma suos.
Tithoni coniux roseo sub lumine terras
Inficit, & cœlum lutea sydereum.
Cum sol igniferos currus è gurgite magno
Sustulit: & claris astra fugauit equis.

Teq; sibi generū Tethys emat omnibus vndis. Thetis autē, mater Achillis, aliter scribitur: & vtrāq; corripit. Sane poetæ alludentes ad opinionē vulgi, dicunt solem in Oceanum occidere, & rursus inde oriri: vt Æneid. j. Quid tantū Oceano properent se tingere soles Hyberni, &c. Fugerunt, vel quantum ad apparentiam, quia maius lumen offuscat minus: vel quantum ad opinionem vulgi, negantis interdiu sydera in cœlo nostro esse. Rebusq; colores: q: sine luce, colores non discernuntur. Ipse alibi, Et rebus nox abstulit atra colorē. Tithoni coniux. s. Aurora. Erat autē Tithonus, frater Laomedontis, qui senio in Cicadam mutatus fingitur: vnde Flaccus in carminibus, Nihil est ab omni

Terras: alij iubar.

Nox abit astrifero velamine cincta micanti:
Et redigit stellas: exoriturq; dies.
Emicat Oceano Phœbi rota clara relicto:
Illustrata nitent lumine cuncta suo.
Aurea fulgebat roseis aurora capillis:
Et matutino ore madebat humus:
Tethyos vndiuago cum prosilit æquore Titan,
Flammiferos vultus ore micante ferens.
Exoritur Phœbus perfundens luce nitenti
Et maria, & terras, stelliferumq; polum.
Astraq; cesserunt fulgentia crinibus aureis:
Et nox sydereas occulit atra faces.
Sol oriens, currusq; suos e gurgite tollens
Oceano, claro reddidit orbe diem:
Flāmiferumq; iubar, terræq;, poloq; reduxit:
Et pepulit radijs astra repente suis.
Memnonis vt genitrix infecerat humida coelum:
Et roseis manibus sydera dispulerat.
Phœbus Atlanteis e fluctibus aureus orbem
Sustulit igniferum, luxq;, diesq; redit.
Præuia flāmiferi currus Aurora rubebat:
Extuleratq; alto gurgite Phœbus equos.
Noctiuagosq; simul radius flagrantibus igneis
Depulerat coelo, reddideratq; diem.
Vix Aurora suo rubefecerat æthera curru:
Summaq; canebat roribus herba nouis.
Prosilit e medijs candens rota Tethyos vndis:
Et vaga cesserunt sydera solis equis.
Surgit ab Oceano Tithoni fulgida coniux:
Et veste ambrosea subruit ipsa pedes.
Tum Phœbus radijs rutilum fulgentibus orbem
Depellit tenebras: noxq; peracta fuit.

omni parte beatũ abstulit clarum Cita mors Achillem. Lõga Tithonũ minuit senect⁹. De hac re Virgilius in Aeneide, sic, Tithoni croceum linquens Aurora cubile, &c. Sub lumine iubar: si vera est lectio præter morem, iubar, prima longa posuit. Nam prius dixit, Sole oriente iubar. Et Alibi, Iam iubare exorto iam rebus luce repertis. Legi põt Phœbũ aut solem, aut mundum, aut quid simile. Luthea, crocei coloris, a lutheo coloris genere. Velamine astrifero, micanti, distinguenda sunt epitheta. Retegit stellas. i. iterum tegit. Aut retegit. i. aperit terras: legendũ est, Tethyos vndiuago. Ordo est: Cum, id est quando: Titan, id est sol: prosilit. i. porro exilit: æquore Tethyos. i. maris Oceani æquis aquis vndiuago, id est vndis vagante, &c. Est ergo legendum

Iubar

legendum vna dictione, vndiuago, non vnda uago. Crinibus aureis: synæresis quam & alibi sæpe facit. Et nox. s. atra: oculi faces sydereas. Cursusq; suos: alij, curr⁹, legũt: & pro equis intelligunt. Loquitur autẽ sm opinionem vulgi: vt iam tetigimus. Nã credit vulgus solẽ in occasu descendere ad mare Oceanũ, vt illic refocilletur. Memnonis, vt genitrix. i. Aurora. Roseis manibus. i. radijs suis: Atlanteis, id ẽ Hesperijs, aut Mauritanicis, in quibus Atlas olim regnauerat. Et veste Ambrosea. i. ambrosei odoris: vt. j. Æneidos, Ambrosiæq; comæ diuinum vertice odorem Spirauere. Dicitur autem, cibus deorum: sicut nectar, potus. Tum Phœbus: bene commiscet epitheta cum substantiuis, scilicet radijs fulgentibus, & orbem nitidum.

XII. SIGNA COELESTIA.

Rim⁹ adest Aries, Taurusq; insignib⁹ auro
Cornibus, & Frẽs, & Cãcer aqtile signum,
Tũ Leo terribilis Nemees, atq; inuba virgo.
Libra subit, caudaq; aial qđ dirigit ictum,
Armatusq; arcu Chiron, & Corniger hircus.
Fusor aquæ simul, & fulgenti lumine Pisces.
Proditor est Helles, & proditor Europæus,
Et Gemini iuuenes, & pressus ab Hercule Cancer,
Horrendusq; Leo sequitur cum Virgine sancta,
Libraq; lance pari, & violentus acumine caudæ,
Inde Sagittiferi facies senis, & Capricornus,
Et qui portat aquam puer Vrniger, & duo Pisces.
Signorum princeps Aries, & Taurus, & vna
Tyndaridæ iuuenes, & feruida Brachia Cancri,
Herculeusq; Leo, Nemeæ pauor, almaq; Virgo,
Libra iugo æquali pendens, & Scorpius ater,
Centaurusq; senex Chiron, & cornua Capri,
Et iuuenis gestator aquæ, Piscesq; supremi.
Corniger astrorum ductor, Taurusq; secundus,
Tum sydus geminum, & Cancri geminantis imago,
Truxq; Leo, & Virgo, quæ spicea munera gestat:
Et Libram qui Cæsar habet, Chelæq; minaces,
Atq; arcu pollens, & salsi gurgitis Hircus,
Vrnaq; nimbiferi, Piscesq;, nouissima forma.
Dux Aries, & frons Tauri metuenda minacis,
Et Lædę soboles, & Cancri torridus ignis,
Terribilisq; Leo, species quoq; Virginis almę,
Momentumq; sequens, caudaq; timendus adunca

ASCENSIVS.

PRim⁹ adest Aries.) Eadẽ varietate describit duodecim Zodiaci signa, de quibus in Georgi. Per duodena regit mundum sol aureus astra. Sunt autem nominibus fere animaliũ designata, & eorum figuras situ stellarum repræsentantia, quorum, inquit, Primus adest Aries. Nunc aũt quidam, Arietẽ, volunt esse illũ aureo vellere, in quo Phryxus transuectus est. Quidam, eum quem Bacchus in Libya vidit, in arena fontem demonstrantem cum siti conficeretur: quem & Iouem patrem esse putauit: in cuius grã templum Ammonis. i. Iouis arenarij illic extruxit, volens aũt vtrũq; confundere in principio, nõ dat illi epitheton: postea tñ manifeste loquitur de Helleo, seu Phryxeo, dicens, Proditor est Helles. Itẽ, Velleris aurati fulget pecus aurea coelũ: vbi pecus etiam de masculino dicit, qa de Ariete. Taurusq;. i. & Taurus: cornib⁹ insignibus. i. habens cornua insignia, & insignita auro: quæ honesta est locutio: licet Ser. magis grãmatice dictum censeat: Taurus insigniũ cornuũ. Hũc qdam cẽsent eũ: in quẽ Iuppiter, versus Europã Agenoris filiã, auexit. Alij, eũ quem Hercules domuit. Sed author hic manifeste loquit de Europes vectore, dicẽs, Et pditor Europe⁹. Aut, Et portitor est Europes. Itẽ, Europę quoque vector. Et fratres. s. Gemini, Pollux & Castor, quorũ alter ex Ioue, alter ex Tyndaro natus dicitur. vterq; autem ex Leda Cũ vero Castor diẽ obierat, rogauit Pollux patrẽ, ut pro fratre alternis uicibus obiret: quod cõcessit. vñ Æneid. vj. Si fratrẽ Pollux, alterna morte redemit, Itq;, reditq; viam toties, &c. Author tñ hic utrũq; filiũ Iouis cẽset, ubi dicit, Et proles duplex Iouis. Hoc autem fictũ volunt, quod tãlatũ est geminoꝝ signũ: ut dum alter oritur, alter occidat. Et Cancer. Hũc miræ magnitudinis a Iunone, dũ Hercules cũ Hydra pugnaret, immissum dicũt, q Hydrę suppetias ferret. Hic pedẽ Herculis, mordicus apprehẽdit, cui⁹ uulneris dolore permotus, Hercules Cancrum interfecit: quem deinde Iuno in coelum transtulisse dicitur. Et Cancer igitur signum aquatile, prius in aquis uersari solitum, cum Sole existente in Cancro, torrida fit æstas. Tom Leo terribilis ueniens: de hoc in ærumnis Herculis

Taurus.

Gemini Veniens alij Nemees.

piscis in auro, alij lumine pisces.

Cãcer. Acer, alij ater.

Repẽtis alij gemanus.

Leo.

Herculis dictũ est. Atq; virgo innuba: q̃ ad nuptias nõ peruenit, vt Ærygone, Icari filia: de q̃ ad illud Buco. Iã redit & virgo. satis dictũ est. Libra subit. i. subsequit iter signa. Et aial, qđ dirigit ictũ cauda. i. scorpius. Et Chiron. s. sagittarius: iustissimus Cẽtauroꝝ armatus arcu. Et hircus corniger. i. capricornus. & fusor aquę. i. aquarius simul: & piscis in auro fulgenti. Creditor ẽ Helles, senis versibus eandẽ rẽ ꝑsequitur, Creditor est Helles. i. aries: qui Hellẽ trãsuehendã suscepit, sed nõ retinuit: vñ creditor dictus est, Et proditor Europeus. i. taurus in quem Iuppiter versus Europã ꝑdidit, spondaicus est versus legendus sic, Creditor est Helles, & proditor est Europes: pro quo mendose legitur Cicropeus: sed verior lectio ẽ, Proditor est Helles, & ꝑditor Europeus: qa aries, Hellen: & taur⁹, Europẽ, trãsuexit. Violẽtus acumine caudæ: scorpius. Tyndaridę iuuenes: gemini. Almaq; virgo, Ærygone. Chelasq; minaces: q̃ brachia scorpii sunt. Leæq; suboles: gemini. Spẽsq; virginis: q;, cõis ẽ sylla ba: sic Æneidos. iii. Liminaq;, Laurusq; dei, totusq; moueri, Troianusq; puer, aq̃rius. s. Ganymedes, Trois, Troianoꝝ regis filius, quẽ Iuppiter forma ei⁹ captus ab aqla, in cœlũ raptũ, ministrũ suũ in loco Hebes fecit. Raptus aũt dicit cum vrna, qua aquã afferre parabat. Alij ñ Deucaliona putãt, ꝑꝑ diluuiũ sub eo factũ. Alij Cecropẽ, q ante vini vsum regnauit, quo tpe aqua in sacrificiis vtebant. Momentũq; sequẽs. i. libra amussim. Iuuenis vector: aries Phryxi. Proles Iouis: gemini. Nepa: cancer, hoc loco: multi tñ cõtẽdũt, scorpiũ Nepã dici. Violẽta cuspide sęuus: scorpius, in cauda venenũ gestans. Semiuir Cẽtaurus: semiequus Chiron, sagittari⁹. Terribilisq; ferę. leonis. Nigrũq; ferẽs in acumine virus: Scorpius. sanę aĩal, scorpius: flagelli spẽs, scorpio, recte dicit. Puella: virgo. Corrigeri, ductor gregis: aries, ouiũ. Europę vector: taurus. Trutinę: librę. Iuuẽc⁹: taurus. Caudaq; ferẽs letale. i. mortiferũ venenum, scorpius. Tũ gemin⁹ Chiron biformis: qa partim hõ, partim equus. Germani fręs: gemini. Iam comes æstus, qa olim in aqs erãt. Deucalionis aquę: nunc sequte secundã de aquario opinionẽ. Æquale iugũ. librae. Neptunia ꝓles: hircus ęquoreus. Et pisces appositorię: vltimus ordo. Qđ verbũ, nescio quo euẽtu, ẽt vltimo loco inter opuscula Virgiliana, posuimus. Nã q̃ sequent fragmenta, non sapiũt Virgilianã phrasin: ꝑter primũ fortassis monostichon, cuius simile fecerat distichon, Nocte pluit tota, &c. Senex: ex his varietatibus patet, quanta fuerit poetę nostro in carminib⁹ faciẽdis dexteritas, quãtaq; ingenij vbertas, q vnã rẽ tot modis explicare valuit: atq; ita explicare, vt nescias qs omnium sit optimus: nã malus, nullus est. Quocirca eundũ mihi videt in illorũ sententiã, q poetam nasci dicũt, sic tñ, vt (quod Hora. sentit) studium non defuerit: nam huiusmodi varietate vsus videtur, non tã ad ostentandũ, q̃ ad periclitandum ingenium suum poeta. Sed finẽ facio.

Virgo. Libra. Scorpi⁹ Sagittarius. Capricornus. Aquari⁹ Pisces.

Missa, alij iusta Semiuir arcu potens, alij Semifer Arcipotens. Puella, alij procella. Pendẽs sup, alij pandẽs subit. Extrema, alij postrema. Zetus, alij Lætus. Refudit alij refundit.

Hinc tendens arcum, liquidi Caper æquoris inde,
Troianusq; Puer, geminiq; sub æthere Pisces.
Nubigenum iuuenum vector, Tauriq; trucis frons,
Et proles duplex Iouis, & Nepa torrida flammis,
Æthiser inde Leo iusta cum Virgine fulgens,
Quam sequitur Libra, & violenta cuspide sæuus,
Semifer Arcipotens subit, & Capricornus aquosus,
Et cui nomen aquæ faciunt, piscesq; gemelli.
Corniger in primis Aries, & Corniger alter
Taurus, item Gemini, sequitur quos Cancer adustus,
Terribilisq; feræ species, & iusta puella,
Libra simul, nigrumq; ferens in acumine virus,
Centaurusq; biformis adest, pelagiq; procella,
Atq; amnem fundens, & Pisces sydus aquosum.
Corrigeri ductor gregis, Europæ quoq; vector,
Et duo Tyndaridæ, tum Cancer Sole perustus,
Herculeaq; manu pressus Leo, & optima Virgo,
Hinc trutinæ species venit, armatusq; veneno
Scorpius, atq; sagittifer, æquoreiq; Capri frons,
Quiq; vrnam gerit, & Pisces duo signa sub vno.
Principium signis ouium sator, inde Iuuencus,
Progenies duplex, & Aquarum Cancer alumnus,
Pressa sub Herculeis manibus fera, iustaq; Virgo,
Libra subest, caudaq; ferens letale venenum,
Tum geminus Chiron, & Corniger ęquoris alti,
Dilectusq; Ioui puer, & duo sydera Pisces.
Dux gregis, & placidũ pandẽs subit ęthera Taurus,
Germaniq; pares, & Cancro iam comes æstus,
Atq; Leo primus labor Herculis, & pia Virgo,
Libra comes sequitur, minitans & Scorpius ictu,
Et qui tela gerit Centaurus, & æquoris Hircus,
Deucalionis aquæ, & pisces postrema figura.
Velleris aurati fulget pecus, aurea cœlo,
Zetus, & Amphion, Cancriq; figura calentis.
Insequitur Leo sæuus, & almæ virginis astrum,
Hinc æquale iugum, caudaq; venenifer vnca,
Centaurusq; minax arcu, & Neptunia proles,
Quiq; refundit aquas, & pisces vltimus ordo.

MONOSTICHON VIRGILII.

Iuppiter in cœlis, Cæsar regit omnia terris.

DISTICHON.

Tarpeo quondam consedit culmine cornix
Est bene, non potuit dicere: dixit, erit.

ALIVD.

Littera rem gestam loquitur, res ipsa medullam
Verbi, quam viuax mens videt, intus habet.

MORS TRIVM ANIMALIVM.

Sus, iuuenis, serpens, casum venere sub vnum,
Sus iacet ex ictu, serpens pede, & ille veneno.

IDEM ALITER.

Anguis, aper, iuuenis, pereunt vi, vulnere morsu,
Hic fremit, ille gemit, sibilat hic moriens.

IDEM ADHVC ALITER.

Sus, serpens, iuuenis, pariter periere vicissim.
Dente perit iuuenis, serpens pede, porcus ab ictu.

FINIS SPECIMINIS, AC MIRÆ EXPERIENTIÆ VIRGILIANÆ, IN VERSIBVS COMPONENDIS.

ASCENSIVS.

Iuppiter, &c.) Versiculi hi, cuiuscunque sunt authoris, non multa egent explanatione. Primus sensum tenet, quem Donatus in vita authoris explicat, cum his, Nocte pluit tota, redeunt spectacula mane, Diuisum imperium cũ Ioue Cæsar habet.

Tarpeio quondã.) Hoc Virgilianũ non esse docet Suetonius in Cæsarum vitis.

Littera rem gestam.) Hæc autem phrasis se Virgilianam negat.

Sus, iuuenis, &c.) Sed ne hoc quidem Virgilianã venam sapit, Argumentum autem est, Iuuenis videns suem syluestrẽ ipsum, cuspide citus petiit: sed inter inuadendũ serpentẽ pedibus offendit, simulq; aprum percussit, & a serpente percussus est: atq; in ipsum cadens eundem occidit: quocirca tres simul periere. Non puto tamẽ Virgilianũ, sicut nec Obscœnũ carmen Virgilianum est: vt in facie huius, Angeli Politiani attestantur eruditissima testimonia: nos itaq; his contenti exoptatũ portũ intramus.

FINIS.

IODOCVS BADIVS ASCENSIVS LAODISLAO, ET CLEMENTI ALEXANDRINIS IOANni Confluentino, & Ioanni Paruo, ingenuis optimorum Bibliopolarum liberis. S. D.

QVemadmodum Marcus Fabius Quintilianus oratorias institutiones suas, bibliopolis quidem nuncupauit: filio tamen suo, quo adhuc impubi orbatus est, destinauit: ita existimare licet genitores vestros, pueri indulgentissimi, librorũ elucidamenta, quæ multo ære, multaq; vigilantia cõparant: omnibus quidẽ studiosis exponere, sed tamen in vobis per ea erudiendis, præcipuã spem reponere. Quocirca hanc opellam nostrã vobis, & nũcupatam, & destinatam dociles, beneuoliq; suscipietis: curabitisq; ne frustra tm̃ operæ, tantumq; spei, vobis, & de vobis suscepisse videamur. Quod abunde efficietis, si cũ literis cultioribus, honestos quoq; mores, sanctamq; virtutem coletis. Ad quæ omnia hæc Maroniana opuscula, facili vos tramite perducent. Quidquid enim in eis fuerat immundum, sine explanatione reiecimus. Nam, vt sequentia Angeli Politiani docebunt testimonia, Obscœnum illud de Priapo carmen, Virgilianum non est. Hoc tantum vos admonitos volui. Valete. & me cum optimis patribus vestris, Ioanne Alexandro, Ioanne Confluentino, & Ioãne Paruo tedamate. Ex officina nostra literaria Parrhisiis. v. Idus. Mar. Anno pro calculis Ro. M. D. I.

ASCENSIVS.

NON VIRGILIVM, SED OVIDIVM VIDERI PRIAPEI CARMINIS AVTHOREM, TVM versiculum illum, qui fit apud Martialẽ, Ride si sapis, o puella, ride: Nasonis esse proculdubio: sed ex epigrãmatis, potius q̃ aut ex artibus, aut ex tragœdia Medea, videri citatum: moxq; notum quippiam, & mirũ de Medea Nasonis adscriptum.

QVę Priapea vocantur epigrãmmata, Virgilio pleriq; tribuunt, inter quos etiam est (vt arbitror) Seruius. Cęterum ego in Senecę libris illis, qui tandiu delituerant, nuper in lucẽ quanq; admodũ insynceri prodiere: quibusq; oratorum, & rhetorum sententias diuisiones, colores suasoriarum cõplectitur: nisi forte mendosum credamus quod habetur exemplar, vnicum, subdiuisa esse, nec Virgilii, sed Ouidii, deprehendo. Si quidem illius in volumine secundo, verba ita sunt, Hoc genus sensus memini quendam pretorium dicere: cum declamaret controuersiam, de illa q̃ egit cum viro malę tractationis, quod virgo esset, & damnata. Postea petit sacerdotium. Nouimus (inquit) istam maritorum abstinentiam, qui etiam, si primam virginibus timidis remisere noctem, vicinis tamen locis ludunt. Audiebat illũ Scaurus, non tantum disertissimus homo, sed venustissimus, qui nullius vnquam impunitam stultitiam transire passus est. Statim Ouidianum, Dum timet alterius vulnus inepta loci. Et ille excidit, nec vltra dixit. Huc vsque Seneca. Nouimus autem hunc esse versiculum in Priapeo epigrammate, cuius principium est, Obscure poteram tibi dicere. Sed & stylus ipse (ni fallor) & prorsus Ouidiana, quępiam in eis versibus germana lascluia. Quatenus autem sit huic authoritati fidendum, legentium sit iudicium. Nos, vt non pro vano scripsim⁹ hoc, ita nec pro confesso. Certe sic Ouidio cõuenit etiam in cæteris Obscœniori: sic Virgiliũ contra, dedecet a virginea quoque verecundia Partheniam vocatum, titulus istius operis: vt quamlibet iniuriato testi, & suspecto pudeat, tamen profecto non credere. Sane illud in confesso scripsisse epigrammata quoque alia Nasonem: de quibus versiculum citat hunc Priscianus, Larte ferox cęso corpus opima tulit. Et apud eundem ludentem: legerat sane Quintilianus istud, Cur ego non dicam furia te furiã. Nec alibi certe crediderim, quam fuisse in Epigrammatis. quem citat hendecasyllabum phaletium. Martialis, Ride si sapis, o puella, ride. Nã quod pręceptũ respicit aliquod ex artibus Domitii, id vtiq;, vel authoritate refutatur Martiani Capellæ, qui videlicet in Satyra pro versiculo Nasonis eum, non pro Martialis agnoscit. Audiui etiam qui crederent de tragœdia esse Medea, quam Tacitus quam laudat Quintilianus, & quam fuisse (quod miror) pene Virgilianis consutam versibus, author Tertulianus est: & nos in Nutrice significauimus. Sed hoc mihi non fit verisimile. Quis enim vel in Græca vspiam: vel in tragœdia Latina, phaletios legit: aut quid omnino tragicum sapit hic versiculus, a tetrica illa grauitate, resiliens penitus atque abhorrens? An vero non & Martianus ipse negat propemodum clare de tragœdia hunc esse: si verba modo ipsius fideliter recitata, diligenter quoque expendantur. An non ille Satyram suam, q̃ austera & censoria, quodq; nimirum tragici supercilii lusus castigauerat, quasi repercutiens: & ad frontẽ, quod dicitur, exporrigendã inuitans: Peligni (inquit) de cętero iuuenis versiculo, resipisce: & ni tragicum corrugaris, Ride, si sapis, o puella, ride. Ni tragicum (inquit) corrugaris. i. nisi frontem caperas tragica seueritudine. Quod significat, rugarum tristitia, & squalore asperas. Igitur si de tragœdia sit ipse versiculus, quo reuocare vno maxime Satyram suam, poeta hic ab austeritate illa tragica molitur: sane locus hic, vt arbitror, Frigidus hybernas cana niue conspuet alpeis. iam siquis de synceritate lectionis istius ambigat, libros velim Martiani vetustissimos inspiciat, e publica Medicę gentis Florentię bibliotheca: sic enim profecto, fidem nostram, credo, sua diligentia adiuuabit.

DIVERSORVM VETERVM POETARVM IN PRIAPVM LVSVS.

AD LECTOREM.

CArminis incompti lusus lecture procaces,
Conueniens Latio pone supercilium.
Non soror hoc habitat Phœbi, non Vesta sacello.
Nec quę de patrio vertice nata dea est.
Sed ruber hortorũ custos membrosior ęquo:
Qui tectum nullis vestibus inguem habet.
Aut igitur tunicam parti prętende tegendę.
Aut quibus hanc oculis aspicis ista lege.

Ad PRIAPVM.

Ludens hęc ego teste tẽ Priape
Horto carmina digna, non libello,
Scripsi non nimium laboriose.
Nec Musas tamen (vt solent poetę)
Ad non virgineum locum vocaui.
Nam sensus mihi, corq; defuisset,
Castas Pieridum chorum sorores
Auso ducere mentulam ad Priapi
Ergo quidquid id est quod ociolus
Templi parietibus tui notaui,
In partem accipias bonam rogamus.
Priap⁹. ℣ Obscure poteram tibi dicere, da mihi, quod tu
Des licet assidue, nil tamen inde perit.
Da mihi, quod cupies frustra date forsitan olim:
Cum tenet obsessas inuida barba genas.
Quodq; Ioui dederat, qui raptus ab alite sacra
Miscet amatori pocula grata suo.
Quod virgo prima cupido dat nocte marito:
Dum timet alterius vulnus inepta loci.
Simplicius multo est, da pędicare Latino
Dicere, quid faciam? crassa Minerua mea est.

AD PRIAPVM.

Obscœnas rigido deo tabellas.
Ducens ex Elephantidos libellis,
Dat donum Lalage rogatq; tentes,
Si pictas opus edat ad figuras.

DE PRIAPO.

Quam puero legem fertur dixisse Priapus,
Versibus hic infra scripta duobus erit.
Quod meus hortus habet, sumas impune licebit,
Si dederis nobis, quod tuus hortus habet.
℣ Quod sim ligneus, vt vides, Priapus
Et falx lignea, ligneusq; penis: Pria.
Prendam te tamen, & tenebo prensam:
Totamq; hanc, sine fraude, quantacunq; est,
Tormento, citharaq; teneriorem.

Cur aliter furnas hospes habebis aquam.
Pria. ¶ Donec proterua nil mei manu carpes:
Licebit ipsa sis pudicitior Vesta.
Sin, hæc mei te ventris arma laxabunt,
Exire vt ipsa de tuo queas culo.
Pria. ¶ Vuis aridior puella passis,
Buxo pallidior, nouaq́ꝫ cera,
Collatas sibi quæ suisq́ꝫ membris,
Formicas facit altiles videri:
Cuius viscera non aperta Thuscus
Per pellem poterit videre aruspex:
Quæ succo caret, vtq́ꝫ putrix pumex,
Nemo viderit hanc vt expuentem.
Quam pro sanguine puluerem, scobemq́ꝫ
In venis medici putant habere.
Ad me nocte solet venire, & affert
Pallorem, maciemq́ꝫ laruialem,
Ductor ferreus insularis æque
Laternæ, videor fricare cornu.
Pria. ¶ Naiades antiqui, Dryadas habuere Priapi,
Et quo tenta dei vena subiret, erat.
Nunc adeo nihil est, adeo mea plena libido:
Vt nymphas omneis interiisse putem.
Turpe quidem factu, sed ne tentigine rumpar,
Falce manu posita, fiet amica manus.
Ad pria. ¶ Cum sacrum fieret deo salaci:
Conducta est pretio puella paruo,
Communis satis omnibus futura,
Quę tot nocte viros peregit vna,
Tot verpas tibi dedicat salignas.
Pria. ¶ Pędicabere fur semel, sed idem
Si prehensus fueris bis, irrumabo.
Quod si tertia furta molieris:
Vt poenam patiare, & hanc, & illam,
Pædicaberis, irrumaberisq́ꝫ.
Pria. ¶ Notas habemus quisq́ꝫ corporis formas.
Phoebus comosus, Hercules lacertosus.
Trahit figuram virginis tener Bacchus.
Minerua flauo lumine est, Venus pęto.
Fonte crinitos Arcades vides Faunos.
Habet decenteis nuncius deum plantas,
Tutela Lemni dispares mouet gressus.
Intonsa semper Æsculapio barba est,
Nemo est feroci pectorosior Marte.
Quod si quis inter hęc locus mihi restat,
Deus Priapo mentulatior non est.
Voti solutio ¶ Cur pictum memori sit in tabella
Membrum quæritis, vnde procreamur.
Cum pennis mihi forte lęsus esset,
Chirurgiq́ꝫ manum miser timerem.
Dijs me legitimis, nimisq́ꝫ magnis,
Vt Phoebo puta, filioq́ꝫ Phoebi,
Curatum dare mentulam verebar.
Huic dixi fer opem Priape parti.
Cuius tu pater ipse par videris.
Qua salua sine sectione facta,
Ponetur tibi picta, quam leuaris,
Parq́ꝫ, consimilisq́ꝫ, concolorq́ꝫ.
Promisit fore, mentulamq́ꝫ mouit
Pro nutu deus, & rogata fecit.
Pria. ¶ Simpliciter tibi me quodcunq́ꝫ est dicere oportet,
Natura est quoniam semper aperta mihi.
Pędicare volo: tu vis decerpere poma.
Quod peto si dederis, quod petis accipies.
Pria. ¶ Forma Mercurius potest placere.
Forma conspiciendus est Apollo.
Formosus quoq́ꝫ pingitur Lyęus.
Formosissimus omnium Cupido est.
Me pulchra fateor carere forma:
Verum mentula luculenta nostra est.
Hanc mauult sibi, quam deos priores,
Si qua est non fatua puella cunni.
Ad pria. ¶ Nota suburranas inter Thelesusa puellas,
Quę puto de quęstu libera facta suo est.
Cingit inaurata penem tibi sancte corona.
Hunc Pathicæ summi numinis instar habent.

¶ Quisquis venerit huc poeta fiat. Pria.
Et versus mihi dedicet iocosos.
Qui non fecerit, inter eruditos
Ficosissimus ambulet poetas.
¶ Lætus Aristagoras natis bene villicus vuis. Ad pria.
De cera facta dat tibi poma deus.
Aut tu sacrati contentus imagine pomi,
Fac veros fructus ille priape ferat. Pria.
¶ Nolite omnia, quæ loquor, putare
Per lusum mihi, per iocumq́ꝫ dici.
Deprensos ego terq́ꝫ, quaterq́ꝫ fures:
Omnes ne dubitetis, irrumabo.
¶ Velle qd hanc dicas, quã vis sim ligneus, hastã: Pria.
Oscula dat medio si qua puella mihi.
Augure non opus est in me, mihi credite, dixi.
Vtetur veris vsibus hasta rudis.
¶ Cum quendam rigidus deus videret
Feruenti caput vstulare ferro: Pria.
Vt mauræ similis foret puellę,
Heu (inquit) tibi dicimus cinęde
Vras te licet vsque torquearis:
Num tandem prior es puella quæso:
Quam sunt mentula quos habet capilli?
¶ O non candidior puella mauro: Pria.
Sed morbosior omnibus cinędis,
Pygmęo breuior gruem timenti,
Vrsis asperior, pilosiorq́ꝫ,
Medis laxior, indicisq́ꝫ braccis
Manes hic licet vt libenter ires.
Nam quãuis videar satis paratus:
Erucarum opus est decem maniplis.
Fossas inguinis vt teram, dolemq́ꝫ
Cũni vermiculos scaturientes.
¶ Quicunq́ꝫ vestrum, qui venitis ad coenam, Pria.
Libare nullos sustinet mihi versus.
Illius vxor, aut amica, riualem
Lasciuiendo languidum precor reddat.
Et ipse longa nocte dormiat solus,
Libidinosis incitatus erucis.
¶ Quod partem madidam mei videtis, Pria.
Per quam significor Priapus esse:
Non ros est mihi crede, non pruina:
Sed quod sponte sua solet remitti,
Cum mens est pathicę memor puellę.
¶ Tu quicunq́ꝫ vides circa tentoria nostra
Non nimium casti carmina plena ioci: Pria.
Versibus obscoenis offendi desine, non est
Mentula subducti nostra supercilij.
¶ Quædam, si placet hoc tibi Priape, Ad pria.
Ficosissima me puella ludit:
Et nec dat mihi, nec negat daturam.
Causas inuenit vsque differendi.
Quæ si contigerit fruenda nobis:
Totam comparibus priape nostris
Cingemus tibi mentulam coronis.
¶ Quid hoc negocij est? quaue suspicer causa Pria.
Venire in hortum plurimos meum fures?
Cum quisquis in nos incidit, luat poenas:
Et vsque curuos excauatur ad lumbos.
Non ficus hic est præferenda vicinę,
Vuę, quales flaua non legit Crete.
Non mala truncis afferenda picenis,
Piruũve tanto quod periculo captes:
Magisq́ꝫ fera luteum noua prunum.
Sorbumve ventres lubricos moraturum
Prębent rami, nec mei ferunt morum,
Nucemve longam, quam vocant auellanam
Amygdalumve flore purpureo fulgens.
Non brassicę fero gulosior caules,
Betasve, quantas hortus educat nullus.
Crescens ve semper in suum caput porrum.
Nec seminosas ad cucurbitas quenquam,
Ad ocymũve cucumeresve humi fusos.
Venire credo, sessiles ve lactucas,
Nec vt salaces nocte tollat erucas,
Mentamq́ꝫ olentem, cum salubribus rutis,

Acresq́ cępas, alliumq́ furatum.
Quæ cũcta quáuis nostro habemus in septo:
Non pauciora proximi ferunt horti.
Quibus relictis in mihi laboratum
Locum venitis improbissimi fures,
Nimirum apertam conuolatis ad pœnam,
Pria. Et vos hoc ipsum, quod minantur, inuitat.
¶ Heus, tu non bene qui manum rapacem
Mandato mihi contines ab horto:
Iamprimum stator hic libidinosus
Alternis, & eundo, & exeundo,
Porta te faciet potentiorem.
Accedent duo, qui latus tuentur,
Pulchre pensilibus peculiati.
Qui cum te male foderint iacentem:
Ad partem veniet salax asellus,
Nihil deterius mutoniatis.
Quare si sapiet malum cauebit:
Cum tantum sciet esse mentularum.
Ad pria. ¶ Cõtentus modico Bacchus solet esse racemo:
Cum capiant alti vix sua musta lacus.
Magnaq́ fœcundis cum messibus area desit:
In Cereris crines vnâ corona datur.
Tu quoq́ dîue minor maiorũ exẽpla secutus,
Quáuis pauca damus, consule poma boni.
Pria. ¶ E, D, si scribas, temonemq́ insuper addas.
Qui medium vult. D. scindere, pictus erit.
Pria. ¶ Credere quis posset, falcẽ quoq́, turpe fateri,
De digitis fures surripuisse meis?
Non mouet amissi tam me iactura, pudorq́:
Quam prębent iustos altera tela metus.
Quæ si perdidero, patria multabor, & olim
Ille tuus ciuis Lampsace, gallus ero.
Pria. Derides quoq́ fur, & impudicum
Ostendis digitum mihi minanti.
Eheu me miserum quid ista lignum est,
Quę me terribilem facit videri?
Mandabo domino tamen salaci:
Vt pro me velit irrumare fures.
Pria. ¶ Cornix & caries, vetusq́ bustum,
Turba putrida facta sęculorum,
Quæ forsan potuisset esse nutrix
Tithoni, Priamiq́, Nestorisq́:
Illis ni pueris anus fuisset:
Ne desit sibi me rogat fututor.
Quid si nunc roget: vt puella fiat?
Si nummos tamen hæc habet, puella est.
Pria. ¶ Quicunq́ fur fefellerit fidem nostram.
Effœminato emineat procul culo.
Quæq́ hęc proterua carpserit manu poma
Puella, nullum inueniat fututorem.
Pria. ¶ Prædictum tibi, ne negare possis,
Si fur veneris, impudicus ibis.
Ad pria. ¶ Si quot habes versus, tot haberes poma Priape
Esses antiquo ditior Alcinoo.
Malus. ¶ Quid frustra quereris colone mecum?
Quod quondam bene fructuosa malus,
Autumnis sterilis duobus adstem.
Non me prægrauat, vt putas senectus,
Nec sum grandine verberata dura,
Nec gemmas modo germine exeunteis
Seri frigoris vstulauit aura,
Nec venti, pluuiæ ve, siccitas ve,
Quod de se quereret, malum dederunt:
Non sturnus mihi, Gracchulus ve raptor,
Aut cornix anus, aut aquosus anser,
Aut coruus nocuit siticulosus.
Sed quod carmina pessimi poetę
Ramis sustineo laboriosis.
Pria. ¶ Securi dormite canes, custodiet hortum
Cum sibi dilecta Syrius Erigone.
Pria. ¶ Paruum est miser quod hic fixi sedem
Agente terra per caniculam rimas,
Siticulosam sustinemus æstatem.
Parum quod imi perfluunt sinus imbres:
Et in capillos grandines cadunt nostros,
Rigetq́ dura barba iuncta crystallo.
Parum quod acta sub laboribus luce,
Parem diebus peruigil traho noctem.
Huc adde, quod me terribilem fuste
Manus sine arte rusticæ dolauerunt,
Interq́ cunctos vltimum deos numen.
Cucurbitarum ligneus vocor custos.
Accedit istis impudentię signum
Libidinoso tanta Pyramis neruo.
Ad hanc puella (pene nomen adieci)
Solet venire cum suo fututore,
Quæ tot figuris, quot Philenis enarrat,
Non inuentis pruriosa discedit.
¶ Quidam mollior anseris medulla Pria.
Furatum venit huc amore pœnę.
Furetur licet vsque, non videbo.
¶ Hic tibi qui rostro crescẽtia lilia mersit. Ad pria.
Cęditur e tepida victima porcus hara.
Ne tamen extinctũ facias pecus oẽ Priape
Horti sit facias ianua clausa tui.
¶ Tu quæ, ne videas totam virilem, Pria.
Hinc auerteris, vt decet pudicam.
Nimirum, nisi quod times videre,
Intra viscera habere concupiscis.
¶ Penelopes primá, Didonis prima sequat, Pria.
Et primá cani: syllaba prima Remi,
Quodq́ sit ex illis mihi tu deprẽsus í horto
Fur dabis. hac pœna culpa luẽda tua est.
¶ Rusticus indocte siquid dixisse videbor: Pria.
Da veniam. libros non lego, poma lego.
Sed rudis hic dominũ toties audire legentẽ
Cõsliti, Homeræas edidiciq́ notas.
Psoleõ ille vocat, qđ nos psoloẽta vocam⁹,
Id, quod nos culum, coleon ille vocat:
Smerdaleos certe nisi res nõ mũda vocatur
Et pediconum mentula smerdalea est.
¶ Quod nisi Tęnareo placuisset troica cũno, Pria.
Mẽtula quod caneret nõ habuisset opus.
Mẽtula Tantalidę bene si nõ nota fuisset,
Nil senior, Chryses qđ quereretur erat.
Hęc eadem socium tenera spoliauit amica,
Quęq́ erat Æacide, maluit esse suam.
Ille Pelethronia cecinit miserabile carmen
Ad citharam, cithara tentior ipse sua.
Nobilis hinc nata nẽpe incipit Ilias ira.
Principium sacri carminis illa fuit.
Altera materia est error fallentis Vlysses.
Si verũ quęras, hanc quoq́ mouit amor.
Hic legitur radix, de qua flos aureus exit.
Quẽ cũ moly vocat, mentula moly fuit.
Hic legimus Circen, Atlantiadẽq́ Calypso
Grandia Dulichij iussa tulisse viri.
Huius & Alcinoi mirata est filia membrum
Frondenti ramo vix potuisse tegi.
Ad vetulá tamen illa suá properabat, & oĩs
Mens erat in cunno Penelopea tuo.
Quę sic casta manes, vt iam conuiuia visas,
Vtq́ fututorum sit tua plena domus.
E quibus vt scires quicunq́ valentior esset,
Hæc es ad arrectos verba locuta procos.
Nemo meo melius neruum tendebat Vlysse,
Siue illi laterum, seu fuit artis opus.
Qui quoniá perijt, modo vos intendite, qualem
Esse virum sciero, vir sit vt ille meus.
Hac ego Penelope potui tibi lege placere.
Illo sed nondum tempore factus eram.
¶ Cum fici tibi suauitas subibit.
Et iam porrigere hunc manum libebit:
Ad me respice fur, & æstimato
Quot pondo tibi mentula est cacanda. Pria.
¶ Illa sit mihi pauper inquilinus,
Qui libum dederat, molaq́ fusa,
Quare partibus additis in ignem,
Sacro protinus hinc abit peracto.
Vicini canis huc subinde venit
Nidorem puto prosecuta fumi,

Quæ libamine mentulæ comeso,
Tota nocte mihi litat, rigendo.
At vos amplius hoc loco cauete
Quicquam ponere, ne famelicorum
Ad me turba velit canum venire.
Ne dum me colitis, meumq; numen,
Custodes habeatis irrumatos.

Pria. ¶ Si commissa meæ carpes pomaria curæ
Dulcia, quid doleam perdere, doctus eris.

Ad pria. ¶ Tutelam pomarij diligens Priape facito.
Rubricato furibus minare mutino.

Pria. ¶ Quod mouear non est, quia si furaberis ipse,
Grandia mala, tibi brachica mala dabo.

Pria. ¶ Obliquis Pathicæ quid me spectatis ocellis?
Non stat in inguinibus mentula tenta meis.
Quæ tamen exanimis nunc est, & inutile lignū,
Vtilis hæc, aram si dederitis, erit.
Per medios ibit pueros, mediasq; puellas
Mentula barbatis non nisi summa petet.

Ad pria. ¶ Dodona tibi Iuppiter sacrata est.
Iunoni Samos, & Mycenæ dites,
Vndæ Tenaros, æquorisq; regi.
Pallas Cecropias tuetur arces.
Delphos Pythius orbis vmbilicum.
Creten Delia, Cynthiosq; colles.
Faunus Mænalon, Arcadumq; syluas.
Tutela Rhodos est beata Solis:
Gades Herculis, humidumq; Tybur.
Cyllene celeri deo niuosa,
Tardo gratior æstuosa Lemnos.
Ætneæ Cererem nurus frequentant.
Raptam Cizicos ostreosa diuam.
Formosam Venerem Gnidos, Paphosq;.

Pria. ¶ Quod sim iam senior, meumq; canis
Cum barba caput albicet capillis,
Deprensos ego perforare possum
Tithonum, Priamumq;, Nestoremq;.
Immanem stomachum mihi videtis,
Qui densam facitis subinde sepem:
Et fures prohibetis huc adire.
Hoc est lædere, dum iuuatis, hoc est
Non admittere ad aucupem volucres.
Obstructa est via, nec licet iacenti
Iactura natis expiare culpam.
Ergo qui prius vsq;, & vsq;, & vsq;
Furum scindere podices solebam,
Per nocteis, aliquot, diesq; cesso
Pœnas do quoq;, quod satis, superq; est.
In semenq; abeo, salaq; quondam
Non vitam perago. quis hoc putaret,
Vt iusu citharœdus abstinerem?
At vos ne peream situ senili,
Quæso desinite esse diligentes:
Ne ve imponite fibulam Priapo.

Pria. ¶ At dn, deæq; dentibus tuis escas
Negent amicas cunnilinge vicine,
Per quem puella fortis ante, nec mendax.
Et quę solebat impigro celer passu
Ad nos venire, nunc misella Landace,
Vix posse iurat ambulare præ fossis.

Ad pria. ¶ Priape quod sis fascino grauis tento,
Quod exprobrauit hic tibi suo versu
Poeta noster, erubescere hoc noli.
Non est poeta sarcinosior nostro.

Ad pria. ¶ At non longa satis, non stat bene mentula crassa
Et quam si tractes, crescere posse putes.
Me miserum cupidas fallit mensura puellas.
Non habet hęc aliud mentula maius eo.
Vtilior Tydeus, qui, siquid credis Homero,
Ingenio pugnax, corpore paruus erat.
Sed potuit damno nobis nouitasq; pudorq;
Esse, repellendus sępius iste mihi.
Dum viuis, sperare decet, tu rustice custos
Huc ades, & neruis tente Priape faue.

REPERTVM IN AGRO, PATAVINO MARMORI insculptum extremis quibusdam priorum quatuor carminum syllabis vetustate corrosis.

¶ Villicus ærari quondam, nunc cultor agelli, Ad pria.
Hęc tibi perspectus templa Priape dico
Pro quibus officijs, si fas est, sancte paciscor
Assiduus custos ruris vt esse velis,
Improbus vt siquis nostrum violarit agellum,
Hunc tu, sed tento, scis puto, quod sequitur.

M.V.MARTIALIS.

¶ Non horti, neq; palmitis beati, Ad pria.
Sed rari nemoris Priape custos,
Ex quo natus es, & potes renasci,
Furaces moneo manus repellas,
Et syluam domini focis reserues,
Si defecerit hęc, & ipse lignum es.

IN ANTIQVIS LIBRIS SEPARATIM AB ALIIS in Priapum lusibus sub Virgilij nomine legitur.

¶ Quid hoc noui est? quid ira nunciat deum?
Silente nocte candidus mihi puer
Tepente cum iaceret abditus sinu,
Venus fuit quieta, nec viriliter
Iners senile penis extulit caput.
Placet Priape, qui sub arboris coma
Soles sacrum reuinctus pampino caput
Ruber sedere cum rubente fascino.
At o Priape, sępe floribus nouis
Tuas sine arte deligauimus comas,
Abegimusq; voce sępe, cum tibi
Senex ve coruus, impiger ve gracculus,
Sacrum feriret ore corneo caput.
Vale nefande destitutor inguinum,
Vale Priape, debeo tibi nihil.
Iacebis inter arua squalidus situ,
Canis aut tibi sęuus vsq; bene
Lutosa sus fricabit oblitum latus.
Scelesste penis, o cui meum malum
Licet querare, nec tibi tener puer
Patebit vllus, imminente qui toro
Iuuante verset arte mobilem natem.
Puella nec iocosa te lęui manu
Fouebit, apprimet ve lucidum femur.
Bidens amica Romuli senis memor
Paratur, inter atra cuius inguina
Vacuaq; pelle tectus inguinum gelu
Araneosus obsidet fores situs.
Tibi hęc parantur, vt tuum ter, aut quater
Voret profunda fossa lubricum caput.
Licebit ęger, aut languentior cubes,
Tereris vsq;: donec ah miser miser,
Triplex. quadrupleaq; cōpleas specumq;
Superbia ista proderit nihil, simul
Vagum sonante merseris caput luto.
Quid est ines? piget ne lentitudinis?
Licebit hoc inultus auferas semel.
Sed ille cum redibit aureus puer,
Simul sonante senseris iter pede:
Repente neruos excitet libidine,
Et inquietus inguina arrigat tumor.
Neq; mutare possit vsq; dum mihi
Venus iocosa molle ruperit latus.

P.V.MARONIS CATALECTA.

PRIAPVS.

VEere rosa, autumno pomis, ęstate frequentor
Spicis, vna mihi est horrida pestis hyems.
Nam frigus metuo, & vereor, ne ligneus ignem
Hac Deus ignaris prębeat agricolis.

PRIAPVS

Ego hęc, ego arte fabricata rustica,
Ego arida o viator, ecce populus:
Agellulum hunc, sinistra tute quem vides.
Herisq; villulam, hortulumq; pauperis
Tueor, malasq; furis arceo manus.
Mihi corolla picta vere ponitur.
Mihi rubens arista sole feruido.

Mihi virente dulcis vua pampino:
Mihi glauca duro cocta oliua frigore.
Meis capella delicata pascuis
In vrbem adulta lacte portat vbera.
Meisq; pinguis agnus ex ouilibus
Grauem domum remittit ære dexteram.
Teneraq; matre mugiente vaccula
Deum profundit ante templa sanguinem.
Proin viator hunc deum vereberis:
Manumq; sursum habebis, hoc tibi expedit.
Parata nanq; crux est arte mentula.
Velim pol inquis: at pol ecce villicus
Venit, valenti cui reuulsa brachio
Fit ista mentula apta claua dexteræ.

PRIAPVS,

Hunc ego iuuenes locum, villulamq; palaustrem
Tectam vimine iunceo, caricisq; maniplis.
Quercus arida rustica conformata securi
Nutriui, magis, & magis vt beata quotannis.
Huius nam domini colunt me, deumq; salutant
Pauperis tugurij pater, filiusq;.
Alter assidua colens diligentia, vt herba
Dumosa, asperaq; a meo sit remota sacello.
Alter parua ferens manu semper munera larga.
Florido mihi ponitur picta vere corolla
Primitię, & tenera virens spica mollis arista.
Luteæ violæ mihi, lacteum papauer,
Pallentesq; cucurbitæ, & suaue olentia mala,
Vua pampinea rubens educata sub vmbra.
Sanguinea etiam mihi (sed tacebitis) arma
Barbatus linit hirculus: cornipesq; capella.
Pro quis omnia honoribus, hoc necesse Priapo
Prętare, & domini hortulum vineamq; tueri.
Quare hinc, o pueri, malas abstinete rapinas:
Vicinus prope diues est, negligens Priapus.
Inde sumite. semita hæc deinde vos feret ipsa.

AD TVCCAM,

De qua Tucca tibi venit, sed sæpe videre
Non licet, occulitur limine clausa viri.
De qua sæpe tibi, non venit adhuc mihi nanq;
Si occulitur, longe est tangere, quod nequeas.
Venerit aut tibi, sed iam iam mihi nuncius iste
Quid prodest: illi dicite quę redit.

*

Corinthiorum amator iste verborum.
Iste iste rhetor. nanq; quatenus totus
Thucydides tyrannus Atticę febris
Tau Gallicum spinę ipsemet male illisit
Ista omnia, ista verba miscuit fratri.

*

Socer beate, nec tibi, nec alteri,
Generq; Noctuine putidum caput,
Tuq; nunc puella talis, & tuo
Stupore pressa rus abibit, & mihi.
vt ille versus vsquequaq; pertinet.
Gener, socerq; perdidistis omnia.

*

Superbe Noctuine putidum caput,
Detur tibi puella, quam petis, datur.
Datur superbe Noctuine, quam petis.
Sed, o superbe Noctuine, non vides
Duas habere filias Atilium.
Duas, & hanc, & alteram tibi dari.
Adeste nunc, adeste, ducit vt decet:
Superbus ecce Noctuinus hirne am.

*

Iacere me quod alta non possim putas,
Vt ante vectari freta,
Nec ferre durum frigus, aut æstum pati:
Neq; arma victoris sequi.
Valent, valent mihi ira, & antiquus furor.
Et lingua: qua adsim tibi,
Et prostitutæ turpe contubernium
Sororis, o quid me incitas?
Quid impudice, & improbande Cęsari?
Sed furta dicantus tua.
Et helluato sera patrimonio.
In fratre parsimonia:
Vel acta puero cum viris conuiuia,
Vdæq; per somnum nates,
Et inscio repente clamatum super,
Thalassio Thalassio.
Quid palluisti fœmina? an ioci dolent?
An facta cognoscis tua?
Non me vocabis pulchra per Cotyttia
Ad feriatos fascinos.
Nec dein mouere lumbos in crocotulam
Prensis videbo altaribus,
Flauum prope Tyberim & olentis nauticum
Vocare, vbi adpulit rates!
Stant in vadis cœno retentę sordido,
Macraq; luctantes aqua.
Neq; in culinam: & vestra compitalia,
Dapesq; dulcis sordidas:
Quibus repletus vt saliuosis aquis
Obesam ad vxorem redis:
Et æstuanteis dote soluis pantices:
Osusq; iambis sauis.
Nunc lęde, nunc lacesse, si quid quam vales.
Et nomen adscribo tuum.
Cinæde Luci. ante te reliquerunt opes?
Fameq; gemini crepant?
Videbo habentem pręter ignauos nihil
Fratres, & Isatum Iouem,
Scissumq; ventrem, & hirneosi patrui
Pedes inedia turgidos.

AD VENEREM,

Si mihi susceptum fuerit percurrere munus
O Paphon, o sedes quæ colis Idalias.
Troius Æneas Romana per oppida digno
Iam tandem vt tecum carmine vectus eat:
Non ego thure modo, aut picta tua templa tabella
Ornabo, & puris serta feram manibus.
Corniger hos artes humilis, & maxima taurus
Victima sacratos tinget honore focos.
* Marmoreusq; tibi, aut digne coloribus ales
In morem picta stabit amor pharetra.
Adsis o Cytherea, tuus te Cęsar olympo,
Et Surrentini littoris ora vocat.

*

Ite hinc inanes rhetorum manipli,
Inflata rore non Achaico verba,
Et vos, Seliquati, Arquitisq;, Varoq;.
Scholasticorum vario madens pingui.
Ite hinc inanis cymbalon iuuentutis.
Tuq; o mearum cura Sexte curarum
Vale Sabine, iam valete formosi.
Nos ad beatos vela mittimus portus
Magni petentes docta dicta Scironis:
Vitamq; ab omni vendicabimus cura.
Ite hinc camœnæ vos quoq; limite sęuæ
Dulces camœnæ (animam fatebimur verum)
Dulces fuistis, & tamen meas chartas
Reuisitote, sed pudenter, & raro

DE SABINO,

Sabinus ille, quem videtis hospites,
Ait fuisse mulio celerrimus:
Neq; vllius volantis impetum Cisi
Nequisse pręterire: siue Mantuam
Opus foret volare, siue Brixiam.
Neq; hoc negat Tryphonis æmuli domus.
Negare nobilem, insulamve cœruli.
Vbi iste post Sabinus ante Quintio
Bidente dicit attondisse forcipe
Comata colla, nequa sordidum iugo
Premente, dura vulnus ederet iuba.
Cremona frigida & lutosa Gallia
Tibi hæc fuisse, & esse cognitissima
Ait Sabinus, vltima ex origine,
Tua stetisse dicit in voragine.
Tua in palude posuisse sarcinas,
Et inde tot per orbitosa millia

Iugum tulisse: læua, siue dextera.
Strigere mulas, siue vtrunq; cœperat.
Neq; vlla vota semitalibus Deis
Sibi esse facta, propter hoc nouissimum
Paterna lora, proximumq; pectinem,
Sed hæc prius fuere: nunc eburnea,
Sedetq; sede, seq; dedicat tibi
Gemelle Castor, & Gemelle Castoris.

AD VARIVM,

Si licet hoc, sine fraude Vari dulcissime dicam.
  Dispeream, nisi me perdidit iste potus.
Sin autem præcepta vetant me dicere, sane
  Non dicam, sed me perdidit iste puer.

AD VILLAM SCIRONIS.

Villula, quæ Scironis eras, & pauper agelle.
  Verum illi domino sunt quoq; diuitię.
Me tibi: & huc vna mecum, quos semper amaui.
  Siquid de patria tristibus audiero.
Commendo, in primisq; patrem, tu nunc eris illi,
  Mantua quod fuerat: quodq; Cremona prius.
Pauca mihi niueo, sed non incognita Phœbo,
  Pauca mihi doctę dicite Pegasides.
Victor adest magni magnum decus ecce triumphi.
  Victor qua terræ, quaq; patent maria.
Horrida Barbaricę portans insignia pugnę,
  Magnus vt Æneidos, vtq; superbus Eryx.
Nec minus icciręo nostros expromere cantus
  Maximus. & sanctos dignus inire choros.
Hoc itaq; insuetis iactor magis optime curis.
  Quid de te possim scribere, quid ve tibi.
Nanq; (fatebor enim) quę maxima deterrendi
  Debuit, hortandi maxima causa fuit,
Pauca tua in nostras venerunt carmina chartas,
  Carmina cum lingua, tum sale Cecropio.
Carmina quę Pylium sęclis accepta futuris,
  Carmina quę Pylium vincere digna senem.
Certatim ornabant omnes Heroida diuę:
  Certatim diuę munere quęq; suo.
Felicem ante alias tanto scriptore puellam,
  Alter non famam dixerit ipse prior.
Non illa Hesperidum ni munere capta fuisset.
  Quę volucrem cursu vicerat Hyppomanem.
Candida Cycneo non ędita Tyndaris ouo.
  Non supero fulgens Cassiopea polo.
Non defensa diu multum certamine equorum,
  Optabant grauidę quod sibi quenq; manus.
Sępe animam generi pro qua pater impius hausit.
  Sępe rubro similis sanguine fluxit humus.
Regia non Semele: non Inachis Acrisione,
  Immitti expectant fulmine, & imbre Iouem.
Cuius & ob raptum pulsi liquere penates
  Tarquinii patrios filius, atq; pater.
Illo, quo primum dominatus Roma superbos
  Mutauit placidis tempore consulibus.
Multa neq; immeritis donauit pręmia alumnis,
  Præmia Messalis maxima Publicolis.
Nam quid ego immensi memorem studia ista laboris
  Horrida quid durę tempora militię?
Castra foro ioltos vrbi pręponere castra?
  Tam procul hoc nato: tam procul hac patria?
Immoderata pati nunc frigora: nuncq; calores?
  Sternere vel dura posse super silice?
Sępe trucem aduerso periabi sydere pontum?
  Sępe audendo mare vincere sępe hyemem?
Sępe etiam densos immittere corpus in hosteis?
  Communem belli, nec timuisse Deum?
Nunc celereis Afros periuræ in millia gentis?
  Aurea nunc rapidi flumina adire Tagi?
Nunc aliam ex alia bellando quærere gentem?
  Vincere & Oceani finibus vlterius?
Non nostrum est inquam tantas, attingere laudes,
  Quin, ausim hoc etiam dicere, vix hominum est.
Ipsa hæc ipsa ferent rerum monimenta per orbem,
  Ipsa sibi egregium facta decus parient.
Nos ea, quæ tecum finxerunt carmina diui
  Cynthius, & Musę, Bacchus, & Æglale,
Si laudes aspirem humilis, sed adire camœnas,
  Si patrio graios carmine adire sales.
Possumus, optatis plus iam procedimus ipsis,
  Hoc satis est pingui vel mihi cum populo.
Aspice quem video subnixum gloria regno,
  Altius & coeli sedibus extulerat.
Terrarum hic bello magnum concusserat orbem.
  Hic reges Asiæ fregerat, & populos.
Hic graue seruitium tibi iam tibi Roma ferebat.
  Cętera nanq; viri cuspide conciderant.
Cum subito in medio rerum certamine pręceps.
  Corruit e patria pulsus in exilium.
Tale Deę numen, tali mortalia nutu
  Fallax momento temporis hora dedit.

*

Quocunq; ire ferunt varię nos tempora vitæ
  Tangere quas terras, quosq; videre homines.
Dispeream si te fuerit mihi charior alter:
  Alter enim quis tę dulcior esse potest?
Cui Venus ante alios, diui, diuumq; sorores.
  Cuncta neq; indigno Musa dedere bona.
Cuncta, qbus gaudet Phœbus, chorus ipseq; Phœbi.
  Doctior o quis te Musa fuisse potest?
O quis te in terris loquitur iucundior vno?
  Clio nam certe candida non loquitur.
Quare illud satis est, si te permittis amari.
  Non contra vt sit amor mutuus inde mihi.

*

Quis deus Octaui te nobis abstulit? an quę
  Dicunt, ah nimio pocula dura mero?
Vobis si culpa est bibis: sua quenq; sequuntur
  Fata, quid immeriti crimen habent cyathi?
Scripta quidem tua nos multum mirabimur, & te
  Raptum & Romanam flebimus historiam.
Sed tu nullus eris peruersi dicite manes,
  Nunc superesse patri quod fuit inuidia.

Q. CATVLI,

Aufugit mi animus credo (vt solet) ad Theotimum,
  Deuenit, sic est, perfugium illud habet.
Quid si non interdixem ne illum fugitiuum
  Mitteret ad te intro? sed magis eiceret?
Ibimus quęsitum verum, ne ipsi teneamur.
  Formido quid ago? da Venus consilium.

EIVSDEM,

Constiteram exorientem Auroram forte salutans
  Cum subito a lęua Roscius exoritur,
Pace mihi liceat coelestes dicere vestra,
  Mortalis visus pulchrior esse deo.

VALERII ÆDITVI,

Quid faculam pręfers Phileros? qua nil opus nobis.
  Ibimus, hęc lucet pectore flamma satis:
Illam nam potis est vis sæua extinguere venti,
  Aut imber coelo candidus pręcipitans:
At contra hunc ignem Veneris, nisi si Venus ipsa,
  Nulla est quę possit vis alia opprimere.

EIVSDEM,

Dicere cum conor curam tibi Pamphila cordis
  Quid mi abs te quęram, verba labris abeunt.
Per pectus miserum manat subito mihi sudor.
  Si tacitus subidus, duplo ideo pereo.

PORTII LICINII,

Custodes ouium videre propaginis ignem.
  Quęritis ignem? ite huc quęritis? ignis homo est.
Si digito attigero, incendam syluam simul omnem.
  Omne pecus flamma est, omnia quę video.

C. IVLII CÆSARIS.

Trax puer astricto glacię dum ludit in Hebro.
  Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumq; imæ partes rapido traherentur ab amne:
  Abscidit tenerum lubrica testa caput:
Orba quod inuentum mater dum conderet vrna.
  Hoc peperi flammis: cætera dixit aquis.

P. OVIDII NASONIS.

Cum foderet ferro castum Lucretia pectus,
  Sanguinis & torrens egrederetur, ait:
Testetur cunctis me non violasse pudorem,

Ante virum sanguis, spiritus ante deos.

INCERTI AVTHORIS DE NARCISSO.

Hic est ille, suis nimium qui credidit vndis:
Narcissus vero dignus amore puer.
Cernis ab irriguo repentem gramine ripam:
Vt per quas periit, crescere possit aquas.

ACTII SYNCERI.

Tractabat clypeum Marti placitura Dione.
Saeuaque foeminea sumpserat arma manu,
Pone dea exclamat petulanti voce Priapus.
Pone, decent istas haec magis arma manus.

EIVSDEM

Dum Venus armatum complectitur obuia Martem,
Distinxit teneram fibula adunca manum.
Sensit: & ante Iouem ridens, ait, aemula Pallas,
Bella iterum gessit cum Diomede soror.

SEQVVNTVR VARIA P. VIRGILII MARONIS, operumque eius Praeconia, eiusque Epitaphia.

ALCINOVS,

De numero vatum siquis seponat Homerum:
Proximus a primo, tum Maro primus erit.
Et si post primum Maro seponatur, Homerum:
Longe erit a primo quisquis secundus erit.

CORNELIVS GALLVS.

Te[...] oribus letis tristamur maxime Caesar,
[H]oc vno amisso, quem gemo, Virgilium,
Sed vetuit relegi, si tu patiere libellos,
In quibus Aeneam condidit ore sacro:
Roma rogat, precibusque etenim ibi supplicat orbis,
Ne pereant flammis, tot monumenta ducum.
Atque iterum Troiam, sed maior flamma cremabit.
Fac laudes Italum, fac tua facta legi.
Aeneamque suum fac maior nunctus ornet.
Plus fatis possunt Caesaris ora dei.

EXCLAMATIO CAESARIS AVGVSTI IN IVSsum Virgilii pro Aeneidos, eo quod imperfectam derelinqueret, combustione.

Ergo ne supremis potuit vox improba verbis
Tam dirum mandare nefas? ergo ibit in ignes?
Magnaque doctiloqui morietur musa Maronis?
Ah scelus indignum, soluetur littera diues?
Et poterunt spectare oculi? nec parcere honori
Flamma suo ductumque operi seruabit amorem?
Pulcher Apollo veta, Musae prohibete Latinae.
Liber & alma Ceres succurrite. vester in armis
Miles erat: vester docilis per rura colonus.
Nam docuit quid ver ageret: quid cogeret aestas,
Quid pater autumnus, quid bruma nouissima ferret,
Arua reformauit, sociauit vitibus vlmos,
Curauit pecudes, apibus sua castra dicauit.
Haec dedit, vt pereant, ipsum si dicere fas est.
Sed legum seruanda fides, suprema voluntas.
Quod mandat, fierique iubet, parere necesse est.
Frangatur potius legum veneranda potestas,
Quam tot congestos, noctesque, diesque labores.
Hauserit vna dies, supremaque verba parentis
Amittant vigilasse suum, si forte superbus.
Errauit in morte dolor, si lingua locuta est,
Nescio quid titubante animo, non sponte, sed aegris,
Expugnata malis: odio languoris iniqui,
Si mens caeca fuit, iterum sentire ruinas,
Troia suas iterum cogetur reddere voces?
Ardebit miserae post funera vulnus Elisae?
Tam sacrum soluetur opus? tot bella, tot enses,
In cineres dabit hora nocens, & perfidus error?
Hoc huc Pierides date flumina cuncta sorores.
Expirent ignes, viuat Maro doctus vbique.
Ingratusque sui, studiorumque inuidus orbi.
Et factus post fata nocens: quod iusserat ille,
Sit vetuisse meum satis est post tempora vitae.
Immo sit aeternum, tota resonante camoena
Carmen, & in populo diui sub numine nomen
Laudetur, vigeat, placeat, relegatur, ametur.

OVIDIVS IN LAVDEM AENEIDOS.

Et profugum Aenean altae primordia Romae:
Quo nullum Latio clarius extat opus.

PROPERTIVS IN LAVDEM EIVSDEM,

Cedite Romani scriptores, cedite Graii.
Nescio quid maius nascitur Iliade.

IDEM DE BVCOLICO CARMINE,

Tu canis vmbrosi subter pineta galesi
Thyrsin, & attritis Daphnin arundinibus.
Vtque decem possint corrumpere mala puellam,
Missus & impressis hoedus ab vberibus.

VERSVS OVIDII,

Qualis Bucolicis, quantus tellure domanda
Vitibus, arboribusque, apibus, pecorisque, satisque
Aeneadum fuerit vates, tetrasticha dicent.
Contineat quae quisque liber, lege carmina nostra.

SVLPITII CARTHAGINENSIS,

Iusserat haec rapidis aboleri carmina flammis.
Virgilius, Phrygium quae cecinere ducem.
Tucca vetat, Varusque simul: tu maxime Caesar,
Non finis, atque aliae consulis historiae.
Infelix gemino cecidit prope Pergamon igni:
Et pene est alio Troia cremata rogo.

EPITAPHIA VIRGILII, QVAE FECERVNT DIuersi, quorum nomina praeponentur hoc ordine.

PALLADIVS,

Conditus hic ego sum, cuius modo rustica musa
Per syluas, per rus, venit ad arma virum.

ASCLEPIADES,

Tityron, ac segetes cecini Maro, & arma, virumque.
Mantua me genuit: Parthenope sepelit.

EVSESIVS,

Virgilius iacet hic, qui pascua versibus edit, — Alii Eusthenius legunt.
Et ruris cultus, & Phrygis arma viri.

POMPEIANVS,

Qui pecudes, qui rura canit, qui praelia vates,
In Calabris moriens, hac requiescit humo.

MAXIMIANVS.

Carminibus pecudes, & rus, & bella canendo,
Nomen inextinctum Virgilius meruit.

VITALIS.

Mantua mi patria est, nomen Maro, carmina syluae,
Ruraque cum bellis, Parthenope tumulus.

BASILIVS,

Qui syluas, & agros, qui praelia versibus ornat, — Alii legunt, Conditus hoc tumulo est ecce poeta Maro.
Mole sub hac situs est, ecce poeta Maro.

ASMODIANVS,

Pastorem vates ego sum, cui rura, ducesque
Carmina sunt, hic me pressit acerba quies.

VOVIANVS,

A syluis ad agros, ab agris ad praelia venit: — Alii Asynthinus.
Musa Maronis adest nobilis ingenio.

EVGENIVS,

Bucolica expressi, & ruris praecepta colendi.
Mox cecini pugnas, mortuus hic habito.

IVLIANVS,

Hic data Virgilio requies, qui carmina dulci
Et Pana, & segetes, & fera bella canit.

HILASIVS,

Pastores cecini, docui qui cultus in agris:
Praelia descripsi, contegor hoc tumulo.

ALIVD DE PICTVRA EIVS,

Subduxit morti viuax pictura Maronem,
Et quem Parca tulit, reddit imago virum.

ALIVD,

Lucis damna nihil tanto nocuere poetae,
Quem praesentat honos carminis, & plutei.

VIRGILIVS AVT ALIVS EIVS NOMINE,

Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope, cecini pascua, rura, duces.

Pastor, arator, eques, paui, colui, superaui
Capras, rus, hostes, fronde, ligone, manu.

QVIDAM DE IPSIVS DAPHNIDE.

Tristia fata tui, dum fles in Daphnide Flacci,
Docte Maro, fratrem diis immortalibus aequas.

FINIS.

Expliciunt P. Virgilii Maronis Poetarum principis opera nuper accuratiſſime caſtigata, cum Sruii, & Donati commentariis ex antiquorum exemplarium collationibus ſuę integritati reſtitutis: Necion & Aſcenſii familiari interpretatione. Alditis caſtigationibus uarietatibusq́; Virgilianę lectiõis per Io. Perium in Bucolica & Georgica.

INDEX CHARTARVM.

✱ a b c d e f g h i k l m n o p q r ſ t u . y z aa bb cc dd ee ff gg hh ii kk ll mm nn oo pp qq rr ſſ tt uu xx yy zz aaa bbb ccc ddd eee fff ggg hhh iii kkk lll mmm nnn ooo ppp Quaterniones omnes præter ii iii ooo ppp terniones.

VENETIIS APVD HÆREDES LVCÆ ANTONII IVNTÆ FLORENTINI ANNO A PARTV VIRGINIS M D XLII, MENSE IANVARIO.

L A